ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ

ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಂಪುಟ

"ಶಬ್ದಪಾರಮಾರ್ಗಮಶಕ್ಯಂ"
—ಕೇಶಿರಾಜ

ಪ್ರೊ. ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ
ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕ

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು
ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ : : ಬೆಂಗಳೂರು-೧೮

೧೯೭೯

KANNADA NIGHANTU - VOL-IV
Second Edition : 2010
Published by : Kannada Sahitya Parishat
Pampa Mahakavi Road, Chamarajapet, Bangalore - 560 018
Pages : X+3483 to 4490 Price : Rs. 350=00

ಎರಡನೆಯ ಮುದ್ರಣ - ೨೦೧೦
ಪ್ರತಿಗಳು : ೨೦೦೦
ಬೆಲೆ : ಮುನ್ನೂರು ಐವತ್ತು ರೂಪಾಯಿಗಳು

ಮುದ್ರಣ: ರಾಜಾ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್
ನಂ.೫೯, ೪ನೆ ಕ್ರಾಸ್, ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ರಸ್ತೆ
ಕೆ.ಎಸ್. ಗಾರ್ಡನ್, ಗಂಗಾಧರಪ್ಪ ಬ್ಲಾಕ್
ಬೆಂಗಳೂರು- ೫೬೦ ೦೨೭.

ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿ

(೧೯೭೯ನೆಯ ಆಗಸ್ಟ್ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ)

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪ್ರೊ. ಎಂ. ಮರಿಯಪ್ಪಭಟ್ಟ, ಎಂ.ಎ., ಎಲ್.ಟಿ.

ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರು ಮತ್ತು ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು

ಪ್ರೊ. ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ಎಂ.ಎ., ಬಿ.ಟಿ.

ಸದಸ್ಯರು

ಪ್ರೊ. ಸ. ಸ. ಮಾಳವಾಡ, ಎಂ.ಎ.
ಪ್ರೊ. ಡಿ. ಜವರೇಗೌಡ, ಎಂ.ಎ.
ಡಾ. ಆರ್. ಸಿ. ಹಿರೇಮಠ, ಎಂ.ಎ., ಪಿಎಚ್.ಡಿ.
ಡಾ. ಸಿದ್ಧಯ್ಯಪುರಾಣಿಕ, ಬಿ.ಎ., ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ.
ಡಾ. ಜಿ.ಎಸ್. ಗಾಯಿ, ಎಂ.ಎ., ಪಿಎಚ್.ಡಿ.
ಡಾ. ಹಾ. ಮಾ. ನಾಯಕ, ಎಂ.ಎ., ಪಿಎಚ್.ಡಿ.
ಡಾ. ಜಿ.ಎಸ್. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ, ಎಂ.ಎ., ಪಿಎಚ್.ಡಿ
ಶ್ರೀ ವಿ. ಬಿ. ನಾಯಕ, ಎಂ.ಎ., ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ.
ಶ್ರೀ ಬಸವರಾಜ ಕಟ್ಟೀಮನಿ
ಡಾ. ಎಂ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ, ಎಂ.ಎ., ಪಿಎಚ್.ಡಿ.
ಡಾ. ಟಿ. ವಿ. ವೆಂಕಟಾಚಲಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಎಂ.ಎ., ಪಿಎಚ್.ಡಿ.

ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಶ್ರೀ ಹಂಪ. ನಾಗರಾಜಯ್ಯ, ಎಂ.ಎ.

ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳು

ಶ್ರೀ. ಡಿ. ಲಿಂಗಯ್ಯ, ಎಂ.ಎ.

ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿಗಳು

ಶ್ರೀ ಎಂ. ಪಿ. ದೇವರಾಜ್, ಬಿ.ಕಾಂ., ಬಿ.ಎಲ್.

ಸಂಪಾದಕ ವರ್ಗ

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು

ಪ್ರೊ. ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ, ಎಂ. ಎ., ಬಿ.ಟಿ.

ಉಪಸಂಪಾದಕರು

ಶ್ರೀ ಹೀ. ಚಿ. ಶಾಂತವೀರಯ್ಯ, ಎಂ.ಎ., ಬಿ.ಇಡಿ.

ಶ್ರೀ ಆರ್. ವಿ. ಕುಲಕರ್ಣಿ, ಎಂ.ಎ.,ಬಿ.ಇಡಿ.

ಶ್ರೀ ಟಿ. ಆರ್. ಮಹದೇವಯ್ಯ, ಎಂ. ಎ.

ಸಹಾಯಕ ಸಂಪಾದಕರು

ವಿದ್ವಾನ್ ಎಚ್. ವಿ. ನಾರಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರೀ

ಶ್ರೀಮತಿ ಮಂಜುಳಾರಾವ್, ಎಂ.ಎ.

ಶ್ರೀಮತಿ ಎಂ. ಎನ್. ಜಾನಕಮ್ಮ, ಎಂ.ಎ.

ಶ್ರೀಮತಿ ಬಿ. ಶಕುಂತಲ, ಎಂ.ಎ.

ಶ್ರೀಮತಿ ಉಮಾದೇವಿ, ಎಂ.ಎ

ಶ್ರೀಮತಿ ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಎಂ.ಎ

ಶ್ರೀಮತಿ ಎಂ.ಎಸ್. ಸುಜಯ, ಎಂ.ಎ

ಶ್ರೀ ಬಿ. ಆರ್. ಬಸವರಾಜ, ಎಂ.ಎ.

ಕಚೇರಿಯ ಸಿಬ್ಬಂದಿವರ್ಗ

ಬೆರಳಚ್ಚುಗಾರ್ತಿಯರು : ಶ್ರೀಮತಿ ಎ. ನೇತ್ರಾವತಿಬಾಯಿ, ಶ್ರೀಮತಿ ಸಿ. ಎನ್. ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ

ಪಟ್ಟಿಕೆ ವಿಂಗಡಣೆಕಾರರು : ಶ್ರೀ ಎನ್. ಎಸ್. ರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯರ್, ಎಂ.ಎ., ಬಿ.ಟಿ.

ಸೇವಕರು : ರಾಘವೇಂದ್ರ, ಮಾದಪ್ಪ, ಶಂಕರಪ್ಪ, ರೇವಯ್ಯ, ವಿ. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರ ನುಡಿ

'ನಿಘಂಟು ಎಂದರೆ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಬೃಹನ್ನಿಘಂಟು' ಎಂದೇ ಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವ ಈ ಮಹಾನಿಘಂಟಿನ ಎಂಟು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಅದು ಪ್ರಕಟವಾದ ೧೫ ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸುಂದರವಾಗಿ ಮರುಮುದ್ರಣಗೊಳಿಸಿ ಕನ್ನಡ ಕುಲಕೋಟಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ನನಗೆ ಸಂತೋಷವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಡ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಭಾಷೆಯ ಸ್ಥಾನಮಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು ಅದರ ಸಂಪನ್ನತೆ ಮತ್ತು ಅರ್ಹತೆಗಳಿಂದಾಗಿಯೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಲೋಕದೆದುರು ಬಿಚ್ಚಿತೋರಿಸುವ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು ಈ ಬೃಹತ್ ನಿಘಂಟು. ಕನ್ನಡದ ಸಮಸ್ತ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ತನ್ನೊಳಗೆ ಐಕ್ಯಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ನಿಘಂಟಿನ ವಿವಿಧ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವೊಂದರ ಅರ್ಥ, ವಿವರಣೆ, ಉದಾಹರಣೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅರ್ಧಪುಟವನ್ನು ದಾಟಿ ಒಂದು ಪುಟವನ್ನು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದುಂಟು.

ಕ್ರಿ.ಶ.೪೫೦ರ ಹಲ್ಮಿಡಿಶಾಸನದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಈ ಸಂಪುಟ ಯೋಜನೆ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಂಡ ೧೯೯೫ರವರೆಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದಲೂ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿರುವುದು, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಒಂದೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಜೊತೆಗಿರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಬ್ದವನ್ನೂ ನಾಮಪದ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯಾಪದವೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಅರ್ಥ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣಕ್ಕೆಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಾಕ್ಯ ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯತುಂಡುಗಳೇ ಮೂಲಕಾವ್ಯವನ್ನು ಓದಬೇಕೆನ್ನುವ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು – ಈ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳು ಇದರ ಅಪೂರ್ವತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವ ಸಾಕ್ಷಿಕಲ್ಲುಗಳಾಗಿವೆ. ನಿಘಂಟು ಎನ್ನುವುದೇ ತುಂಬ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾದ, ಒಂದು ಭಾಷೆಯ ಸೃಜನ ಸಾಹಿತ್ಯದಷ್ಟೇ ಪ್ರಮುಖವಾದ, ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳೆಲ್ಲದರ ಎಚ್ಚರದ ದುಡಿಮೆಯನ್ನು ಬಯಸುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಡದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಮೈತುಂಬಿಕೊಂಡ ಘನ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸತತ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಈ ಯೋಜನೆ ಶಿಸ್ತುಬದ್ಧವಾಗಿ ಯಶಕಂಡಿದೆ. ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣದ ೧೦,೦೦೦ ಪ್ರತಿಗಳು ಕೆಲವೇ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರ ಮನೆಯ ಕಪಾಟುಗಳನ್ನು, ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರಗಳನ್ನು, ಶಾಲೆಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಧನ್ಯತಾಭಾವವನ್ನು ತಳೆಯುವಂತಾಯಿತು. ಆದರೆ ನಿಘಂಟುವಿನ ಉಪಯುಕ್ತತೆಯನ್ನು ತಡವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡವರು ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ದೂರವಾಣಿ ಕರೆ ಮಾಡಿ, ಮಾರಾಟ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಿಸಿ, ಪುಸ್ತಕ ಮಳಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಾಡಿ ಸಿಗದೆ ನಿರಾಶರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮರುಪ್ರಕಟಿಸುವಂತೆ ಒತ್ತಾಯ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಎಂಟು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ, ಒಂಬತ್ತು ಸಾವಿರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಪುಟಗಳ ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವ, ಎಲ್ಲರ ಮನೆಯನ್ನೂ ಬೆಳಗಬೇಕಾಗಿರುವ ಈ ನಿಘಂಟನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುವುದಾಗಲೀ, ಮುದ್ರಿತ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಜೋಡಿಸಿಡುವುದಾಗಲೀ, ಮಾರಾಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡುವುದಾಗಲೀ, ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು

ಕಡೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆಗೆ ಸಾಗಿಸುವುದಾಗಲೀ ಅಷ್ಟೊಂದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಈ ಅಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಸುವ ಧೈರ್ಯೋತ್ಸಾಹಗಳು ಪರಿಷತ್ತಿನೊಡಲಲ್ಲಿ ಚಿಮ್ಮುವುದಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಕಾರಣವಾಯಿತೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ಯಾರೂ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಆಲಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಸಾರ್ವಭೌಮ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೆಂದೇ ಭಾವಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಕನ್ನಡದ ಭಾಗ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಬಿ.ಎಸ್. ಯಡಿಯೂರಪ್ಪನವರು ಹಲವು ಒತ್ತಡಗಳ ನಡುವೆಯೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಆಶ್ವಾಸನೆಗಳನ್ನು ಅತಿಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಪರಿಷತ್ತಿನ ಎಲ್ಲಾ ಯೋಜನೆಗಳಿಗೂ ಹಸಿರು ನಿಶಾನೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಪದಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ – ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಕಚೇರಿಯ ಹೊರಗೆ ಕಡತಗಳೊಂದಿಗೆ ಗಂಟೆಗಟ್ಟಲೆ ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿರುವುದು, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದಿಂದ ತಾಲ್ಲೂಕು ಸಮ್ಮೇಳನಗಳವರೆಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಅದ್ದೂರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹಣ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು – ಇಂಥವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಂಡಾಗ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ನನಗೆ ಮನಸ್ಸು ತುಂಬಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆರುಕೋಟಿ ಕನ್ನಡಿಗರ ಪರವಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾ ಕುಸುಮಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. 'ಕನ್ನಡದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ' 'ಕನ್ನಡಿಗರ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ' ಎಂದು ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ನುಡಿಯಬೇಕೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳ ಕನ್ನಡದ ಮೇಲಿನ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಬಗೆಗಿನ ಈ ಅಖಂಡ ಪ್ರೀತಿ ಹೀಗೇ ಮುಂದುವರಿಯಲೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಮನಗಂಡು ಒಂದು ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ನೀಡಿದೆ. ಸರ್ಕಾರ ಹಣ ನೀಡಿರುವುದು ಪರಿಷತ್ತಿಗಾದರೂ ಇದು ಜನತೆಯ ಹಣ ಮತ್ತು ಇದರ ಅಂತಿಮ ಫಲಾನುಭವಿಗಳೂ ಜನತೆಯೇ. ಈ ಎಚ್ಚರವನ್ನಿರಿಸಿಕೊಂಡೇ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಬಹುಬೇಡಿಕೆಯ ಬೃಹನ್ನಿಘಂಟಿನ ಎಂಟು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಪುನರ್ಮುದ್ರಣಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ. ಸರ್ಕಾರದ ಉದಾರ ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವಿನ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ನಿಘಂಟಿನ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯರೂ ಕೊಳ್ಳಲು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡುವಂತೆ ಕಡಿಮೆಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿಮಾನದ ಸಂಕೇತವೆಂಬಂತೆ ಈ ಯೋಜನೆಯ ಯಶಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸಿರುವ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಜಯರಾಮರಾಜೇ ಅರಸ್ ಮತ್ತು ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಶ್ರೀ ಮನು ಬಳಿಗಾರ್ ಅವರುಗಳನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತದೆ. ನಿಘಂಟು ಯೋಜನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀ ಜಿ. ನಾರಾಯಣರಿಂದ ಮೊದಲಗೊಂಡು ಮುಕ್ತಾಯವಾದಾಗ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಡಾ. ಸಾ.ಶಿ. ಮರುಳಯ್ಯನವರವರೆಗೆ ಇದನ್ನು ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಮುನ್ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಎಲ್ಲ ಅಧ್ಯಕ್ಷರುಗಳಿಗೂ ನಿಘಂಟು ಸಮಿತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಸದಸ್ಯರುಗಳು, ಸಂಪಾದಕರು, ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೂ ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ರಾಜಾ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್‌ನವರಿಗೂ ಮತ್ತು ಅವರ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೂ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ತುಂಬಾ ಆಭಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಮರುಮುದ್ರಣದ ಈ ನಿಘಂಟಿನ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಜನತೆ ಪ್ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು
೫-೬-೨೦೧೦

ಡಾ. ನಲ್ಲೂರು ಪ್ರಸಾದ್ ಆರ್.ಕೆ.
ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಅರಿಕೆ

ಕನ್ನಡ-ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಮೂರನೇ ಸಂಪುಟ ೧೯೭೭ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವದ ಶುಭಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಯಿತು. ಅದಾದ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ, ಈಗ, ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವದ ಮಂಗಳಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ನಿಘಂಟಿನ ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾದ ಪ್ರೊ. ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಅವರ ಅವಿರತಶ್ರಮ, ದಕ್ಷತೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೆನೆಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನಿಘಂಟು ಕಛೇರಿಯ ಸಮರ್ಥ ಸಿಬ್ಬಂದಿವರ್ಗದ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರತೆ, ಹಾಗೂ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದವರ ಸಹಕಾರ, ಇವುಗಳಿಲ್ಲದರ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ಈ ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟ ಅತಿಕ್ಷಿಪ್ರವಾದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗಿ ಹೊರಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಈ ಎಲ್ಲ ಮಹನೀಯರಿಗೂ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾದ ಪ್ರೊ. ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು ೧೯೭೯ರ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವದ ವೇಳೆಗೆ ಈ ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ತಂದೇತೀರಬೇಕೆಂದು ದೃಢಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಸಂಪುಟದ ಮುದ್ರಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಶ್ರೀ ಬಿ. ಎನ್. ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಅವರು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅವರ ನಿರ್ದೇಶನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸಿ, ಉಪನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಶ್ರೀ ಎಂ. ಎಸ್. ಹಿರಿಯಣ್ಣಯ್ಯನವರು ಮತ್ತು ಅವರ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿ ತ್ವರಿತಗತಿಯಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಅವರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಆಸಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಉತ್ಸಾಹಗಳ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಈ ಸಂಪುಟ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಗೆ ಅಣಿಗೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂವರು ಮಹನೀಯರಿಗೆ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಪರವಾಗಿ ಹಾಗೂ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ವಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸರ್ಕಾರದ ನೆರವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ನಿಘಂಟು ಕನಸಿನ ಗಂಟಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸರ್ಕಾರದ ಉದಾರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇದು ಇಷ್ಟುಬೇಗ, ಇಷ್ಟು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರ ಕೈಸೇರುವಂತಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡಿಗರ ಪರವಾಗಿ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರಕ್ಕೂ ಪರಿಷತ್ತಿಗೂ ಆದ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ೧೯೭೭ರ ಮಾರ್ಚಿ ತಿಂಗಳ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಡೀ ನಿಘಂಟಿನ ಕಾರ್ಯ ಮುಗಿಯಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ನಿಘಂಟು ರಚನೆಯ ಕಾರ್ಯ ಆರಂಭವಾದಾಗ ಕಾಗದದ ಅಭಾವ, ಮುದ್ರಣ ಸೌಕರ್ಯದ ಕೊರತೆ, ಸಮರ್ಥ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒದಗದಿದ್ದುದು-ಹೀಗೆ ಹಲವು ತೊಡಕುಗಳು ಕಂಡುಬಂದು ನಿಘಂಟನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸುವುದು ವಿಳಂಬವಾಯಿತು. ಈ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಸಂಪುಟಗಳ ಅರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಈ ತೊಡಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ನಿವಾರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ನೆನಪಿಡಬೇಕಾದುದು ಅಗತ್ಯ. ನಿಘಂಟಿನ ಕಾರ್ಯ ಅವಸರದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಈಗ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ನಿಘಂಟಿನ ಸ್ವರೂಪದ ಸಂಕೀರ್ಣತೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ವೇಗವನ್ನು ಎಷ್ಟೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೂ ಆ ಬಯಕೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸಲು ಅಷ್ಟು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ನಿಘಂಟು ಭಾರತೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ವರೂಪದ್ದಾಗಿದೆ. ಚರಿತ್ರಾರ್ಹ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಆಧುನಿಕ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರುವ ಈ ನಿಘಂಟನ್ನು ಕನ್ನಡೇತರ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಕೂಡ ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಕನ್ನಡದೇಶಕ್ಕೂ ಭಾಷೆಗೂ ಗೌರವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಡುವ ಅನನ್ಯಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತುರಪಡಿಸಿ ಇದರ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟುತನವನ್ನು ಸಡಿಲಿಸುವುದು ಸಾಧುವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಂದು ಅನಾವಶ್ಯಕವಾಗಿ ನಿಧಾನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ನಿಘಂಟು ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯವರಿಗೂ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಬೇಗ ಪೂರೈಸಲು ಸಾಧ್ಯವೋ ಅಷ್ಟು ಬೇಗ ಮುಗಿಸುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದೆ.

ಈ ನಿಘಂಟಿನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಮನಗಂಡ ನಮ್ಮ ಸರ್ಕಾರದವರು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಯೋಜನೆಗೆ ಮಂಜೂರುಮಾಡಿದ ಹಣ ಸಾಲದೆ ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಮರುಪರಿಶೀಲನೆಮಾಡಿ ಅಗತ್ಯವಾದ ಹಣವನ್ನು ಉದಾರವಾಗಿ ಪೂರೈಸುತ್ತಾ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿಘಂಟಿನ ಕಾರ್ಯ ಪೂರೈಸಲು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದ್ದ ಅವಧಿಯನ್ನು ಕೂಡ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಸರಕಾರ ತನ್ನ ಅಂಗೀಕಾರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ. ಈ ನಿಘಂಟಿನ ಕಾರ್ಯ ೧೯೮೦ರ ಮಾರ್ಚಿ ತಿಂಗಳ ವೇಳೆಗೆ ಪೂರೈಸುವ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಿದೆ.

ಈ ವರ್ಷದ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಸಂದರ್ಭವಾಗಿದೆ. ಈ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವದ ದಿನದಿಂದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯನ್ನು ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ ಆಡಳಿತಭಾಷೆಯನ್ನಾಗಿ ಸರ್ಕಾರ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಮಾನ್ಯ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಡಿ. ದೇವರಾಜ ಅರಸು ಅವರು ಘೋಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಷ್ಟು ಮಹತ್ವದ ಶುಭ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಿಘಂಟಿನ ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟ ಬಿಡುಗಡೆ ಆಗುತ್ತಿರುವುದು ಸಂತೋಷದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಈ ನಿಘಂಟನ್ನು ಎಂದಿನಂತೆ ಕನ್ನಡಿಗರು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಆದರದಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇದರ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಕೋರುತ್ತೇನೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು-೧೮
೩೦-೧೦-೧೯೭೯

ಹಂಪ. ನಾಗರಾಜಯ್ಯ
ಅಧ್ಯಕ್ಷರು
ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು

ಮುನ್ನುಡಿ

೧೯೭೭ನೇ ಇಸವಿ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕನ್ನಡ-ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ೧೯೭೮ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುವ ರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಕಳೆದ ಮೂರನೇ ಸಂಪುಟವು ಪ್ರಕಟವಾದ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ಸಾವಿರ ಪುಟಗಳ ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟವು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ನನಗೆ ತುಂಬ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದೆ. ಇಷ್ಟು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುವುದು ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದ ಕಾರ್ಯವಾದರೂ ಈ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಸಂಪುಟಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ನಿಘಂಟು ಸಂಪಾದಕ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರೆಲ್ಲರಿಗೂ ನಾನು ನನ್ನ ಗೌರವವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ತಿಮಿರ್$_2$ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಾಭಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದವರೆಗೆ ನಿಘಂಟು ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಈ ಸಂಪುಟವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನ ಸಂಪುಟಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಕರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದ್ದು ಆ ಆಕರಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತಸೂಚಿಯನ್ನು ಈಗ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, ಅನುಬಂಧ III ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮೂರನೇ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಂತೆ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಅನುಬಂಧವನ್ನಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

ನಿಘಂಟು ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಾಯವೆಂಬುದು ಭಾಷೆ ಇರುವತನಕ ಸಲ್ಲದ ಮಾತು. ಭಾಷೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೊಸ ಶಬ್ದಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹೊಸ ಶಬ್ದಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಲೇ ಇರಬೇಕು. ಜೊತೆಗೆ ಅಭ್ಯಾಸವು ಮುಂದುವರಿದಂತೆಲ್ಲ ಹಿಂದಿನ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನೂ ಜೊತೆಗೂಡಿಸಬೇಕು. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಈಗ ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಮಹನೀಯರು ಈ ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಪರಿಶೀಲನೆ ಮಾಡಿ ಪ್ರಮಾದವಶದಿಂದ ಸೇರಿರಬಹುದಾದ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಲು ನಮಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕಾಗಿ ಕೋರುತ್ತೇನೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಸರ್ಕಾರಿ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಮಾನ್ಯ ನಿರ್ದೇಶಕರೂ ನನ್ನ ಪರಮಮಿತ್ರರೂ ಆಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಬಿ. ಎಚ್. ರಾಮಮೂರ್ತಿ ಅವರು ಈ ಸಂಪುಟದ ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ ಆಸಕ್ತಿಯೂ ವಹಿಸಿದ ಶ್ರಮವೂ ನಮಗೆ ತುಂಬ ನೆರವು ನೀಡಿದವು. ಆ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಸಿಬ್ಬಂದಿವರ್ಗದವರು ತುಂಬ ಆತ್ಮೀಯತೆಯಿಂದ ದುಡಿದರು. ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಶ್ರೀ ಹಂಪ. ನಾಗರಾಜಯ್ಯನವರು ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಪುಟದ ಮುದ್ರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಕಾಲದಿಂದ ಅದು ಪ್ರಕಟವಾಗುವವರೆಗೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿ ನನಗೆ ಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲಾ ಸಹಾಯಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ನೆರವಾದರು. ಅವರ ಆತ್ಮೀಯತೆಗೆ ನಾನು ಮಾರು ಹೋಗಿದ್ದೇನೆ. ಅವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ನನಗೆ ಆನಂದದ ವಿಷಯ.

ಈ ಸಲದ ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರಡನ್ನು ತಿದ್ದುವ ಕೆಲಸ ಸಂಪಾದಕವರ್ಗದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿತು. ನನ್ನ ಆರೋಗ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ನಾನು ಆ ಕಡೆ ಹೆಚ್ಚು ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ನಿಘಂಟಿನ ಉಪಸಂಪಾದಕರುಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಹೀ. ಚಿ. ಶಾಂತವೀರಯ್ಯ, ಶ್ರೀ ಆರ್. ವಿ. ಕುಲಕರ್ಣಿ, ಶ್ರೀ ಟಿ. ಆರ್. ಮಹದೇವಯ್ಯ—ಈ ಮೂವರೂ ಅದರ ಸಂಪೂರ್ಣ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು ನನ್ನ ಕೆಲಸವನ್ನು ಹಗುರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲ ಸಹಾಯಕ ಸಂಪಾದಕರೂ ನಿರ್ವಂಚನೆಯಿಂದ, ಬಿಡುವಿಲ್ಲದೆ, ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆರವು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಮತ್ತು ನಿಘಂಟಿನ ಇತರ ಸಿಬ್ಬಂದಿವರ್ಗದವರಿಗೂ ನಾನು ನನ್ನ ವಂದನೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇವರೆಲ್ಲರ ಆತ್ಮೀಯವಾದ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಇಂದಿನ ನನ್ನ ದೇಹಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಈ ಮಹಾಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸರ್ಕಾರದವರು ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವ ವಿಶಾಲದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಿರುವ ಅಪಾರ ಧನಸಹಾಯವನ್ನೂ ಕುರಿತು ವಿದ್ವಾಂಸರೆಲ್ಲ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶತಮಾನಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಕೈಗೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಇಂಥ ಮಹಾಕಾರ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸರ್ಕಾರದ ಈ ನಿಲುಮೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರೆಲ್ಲ ಪ್ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಮನಸಾರ ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಎಲ್ಲ ಅನುಕೂಲಗಳೂ ಒದಗಿರುವುದರಿಂದ ಐದನೇ ಸಂಪುಟವನ್ನು ಆದಷ್ಟುಬೇಗ, ೧೯೮೦ರ ವೇಳೆಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ.

ನಿಘಂಟು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಜನ ಪಡೆದರೆ ನಿಘಂಟು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದವರಿಗೆ ಅಷ್ಟೂ ಸಂತೋಷ ಸಮಾಧಾನಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ನಿಘಂಟಿನ ಇಂಥ ಪ್ರಯೋಜನ ಅಧಿಕಗೊಳ್ಳಲೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು
ದಿನಾಂಕ : ೩೧-೧೦-೧೯೭೮

ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ
ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕ.

ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಸೂಚಿ

ಅನುಬಂಧ III

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ	ಹೆಸರು	ಕರ್ತೃ	ಕಾಲ	ಇತರ ವಿವರಗಳು
೧	ಕಜಕ.	ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಪದ ಕಲೆಗಳು	ಸಂ. ಗೊ.ರು. ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ	೧೯೭೭	ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರ
೨	ಕಜಕಾ.	ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಪದ ಕಾವ್ಯಗಳು	ಡಿ. ಲಿಂಗಯ್ಯ	೧೯೭೬	ದಿನಕರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು
೩	ಕರ್ನಾಸಂ.	ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಂಶೋಧನೆ	ಕಪಟರಾಳ ಕೃಷ್ಣರಾಯ	೧೯೭೦	ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೪	ಕಾವೇಮ.	ಕಾವೇರಿ ಮಹಾತ್ಮೆ	ಕವಿರಂಗ	ಸು. ೧೭೩೦	ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಕೆ. ೫೭೫, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೫	ಕಾಶೀಮ.	ಕಾಶೀಮಹಿಮಾರ್ಥದರ್ಪಣ	ಕಳಲೆನಂಜರಾಜ	೧೭೪೦	ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಕೆ. ೧೮೩, ೧೮೭ ,,
೬	ಕೊಳಲು.	ಕೊಳಲು	ಕುವೆಂಪು	೧೯೭೦	ಉದಯರವಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ವಾಣಿವಿಲಾಸಪುರಂ, ಮೈಸೂರು-೨
೭	ಗುರುಚ.	ಗುರುದತ್ತ ಚರಿತ್ರ	ದೇವರಸ ಪಂಡಿತ	೧೬೫೦	ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಕೆ.ಬಿ. ೨೫೪, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೮	ಗೋವೈದ್ಯ.	ಗೋವೈದ್ಯ	?	?	,, ಕೆ. ೨೧೨/೩ ,,
೯	ಜ್ಞಾಪಕ.	ಜ್ಞಾಪಕ ಚಿತ್ರಶಾಲೆ ಸಂಪುಟ I, II ಮತ್ತು III	ಡಿ.ವಿ.ಜಿ.	೧೯೬೯	ಕಾವ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು
೧೦	ಚತುಪ್ರ.	ಚತುರ್ದಂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ	ಮೂಲ : ವೆಂಕಟಮುಖಿ ಅನು : ಪ್ರೊ. ರಾ. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ	೧೯೭೮	ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
೧೧	ಚಾಮುಂಡಾ.	ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡಾ ಲಘುನಿಘಂಟು	—	—	ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೮
೧೨	ಜಲಶಿ	ಜಲಶಿಲ್ಪಿ	?	?	ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಕೆ. ೨೮೩/೩, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೧೩	ಜ್ಯೋತಿಸಂ.	ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಸಂಗ್ರಹ	?	?	,, ಕೆ. ೪೧೧/೧ ,,
೧೪	ದೀದಕಾ.	ದೀಪದ ಕಲಿಯರ ಕಾವ್ಯ	ಚನ್ನಮಲ್ಲೇಶ	೧೭೦೦	?
೧೫	ದೀಪಧಾ.	ದೀಪಧಾರಿ	ಚೆನ್ನವೀರ ಕಣವಿ	೧೯೬೫	ಸುರುಚಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಸರಸ್ವತೀಪುರಂ, ಮೈಸೂರು-೫
೧೬	ದೇವಪು.	ದೇವಾಂಗ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಪುರಾಣ	?	?	ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಕೆ.ಎ. ೩೧೯, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೧೭	ನಂಶತ.	ನಂಜುಂಡಶತಕ	ಕಪ್ಪಿನಿ	ಸು. ೧೮೦೦	,, ಕೆ.ಬಿ. ೧೩, ,,
೧೮	ನಕ್ಷಚೂ.	ನಕ್ಷತ್ರಚೂಡಾಮಣಿ	?	?	,, ಕೆ.ಬಿ. ೨೪೭, ,,
೧೯	ನನ್ನಚ.	ನನ್ನಯ್ಯಗಳ ಚರಿತ್ರ	ಕವಿ ಮಾದಣ್ಣ	೧೬೫೦	ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವದ್ಯಾನಿಲಯ
೨೦	ನಾಗಷ.	ನಾಗಕುಮಾರ ಷಟ್ಪದಿ	ಬೊಮ್ಮಣಕವಿ	೧೮ನೆಯ ಶತ	ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೨೧	ನೋಂಪಿಕ.	ನೋಂಪಿಯ ಕಥೆಗಳು	?	?	ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಕೆ. ೨೩/೨, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೨೨	ಪಂಚಲೀ.	ಪಂಚವಿಂಶತಿಲೀಲೆ	ಲಿಂಗರಾಜ	೧೮೫೦	,, ಕೆ.ಬಿ. ೨೦೩, ,,
೨೩	ಪಕ್ಷಿ.	ಪಕ್ಷಿಗಳು	ಶ್ರೀ. ಜೆ.ವಿ.ಬಿ. ನಾಯ್ಡು ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮತಿ ಚಂದ್ರಾ ಬಿ. ನಾಯ್ಡು	೧೯೭೦	ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೨೪	ಪಕ್ಷಿಕಾ.	ಪಕ್ಷಿಕಾಶಿ	ಕುವೆಂಪು	೧೯೪೬	ಕಾವ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು
೨೫	ಪರಪ್ರ.	ಪರಮಾತ್ಮಪ್ರಕಾಶ	ಯೋಗೇಂದ್ರದೇವ ಟೀಕೆ— ಬಾಲಚಂದ್ರದೇವ	?	ಹಸ್ತಪ್ರತಿ, ಕೆ.ಎ. ೩೩೨, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೨೬	ಪುರಂದ.ಧಾ	ಶ್ರೀ ಪುರಂದರದಾಸರ ಸಾಹಿತ್ಯ I, II, III, IV ಮತ್ತು V	ಸಂ. ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ಮತ್ತು ಹುಚ್ಚರಾವ ಬಿ. ಬೆಂಗೇರಿ	೧೯೬೫	ಪುರಂದರದಾಸರ ಆರನೇ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿ, ಧಾರವಾಡ
೨೭	ಪ್ರಕರ್ನಾ.	ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ	ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆ	—	ಮೈಸೂರುವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು
೨೮	ಬೊಜೋಗಿ.	ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ಕಿಂದರಿಜೋಗಿ	ಕುವೆಂಪು	೧೯೬೨ ಎರಡನೆಯ (ಮುದ್ರಣ)	ಉದಯರವಿ, ವಾಣೀವಿಲಾಸಪುರಂ, ಮೈಸೂರು

ಕ್ರಮ ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ	ಹೆಸರು	ಕರ್ತೃ	ಕಾಲ	ಇತರ ವಿವರಗಳು
೨೯	ಬೋರೆದೇ.	ಬೋರೇದೇವರು	ಡಿ. ಲಿಂಗಯ್ಯ	೧೯೭೬	ದಿನಕರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು
೩೦	ಭೂರಣೆ.	ಭೂವಿವರಣೆ ಭಾಗ I. II	ಕೆ. ಶ್ರೀನರಸಿಂಹಯ್ಯ	೧೯೩೧	ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ, ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರ
೩೧	ಭೈರಪು.	ಭೈರವೇಶ್ವರ ಪುರಾಣ	ಸಿದ್ದ ಲಿಂಗ ಶಿವಯೋಗಿ	ಸು. ೧೬೦೦	ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಕೆ.ಎ. ೨೫೪, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೩೨	ಮದಚ.	ಮದಕರಿನಾಯಕನ ಚರಿತ್ರೆ	?	೧೮ನೆಯ ಶತ	,, ಕೆ.ಬಿ. ೪೮೨ ,,
೩೩	ಮಹಾಬ.	ಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ	ದೇವುಡು	೧೯೭೬ (ಐದನೆಯ ಮುದ್ರಣ)	ಆನಂದ ಬ್ರದರ್ಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು–೨
೩೪	ಮೂಕಜ್ಜಿ.	ಮೂಕಜ್ಜಿಯ ಕನಸುಗಳು	ಡಾ. ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ	೧೯೭೮ (ಮೂರನೆಯ ಮುದ್ರಣ)	ರಾಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬಳೇಪೇಟೆ ಚೌಕ, ಬೆಂಗಳೂರು
೩೫	ವರ್ಧಮಾ.	ವರ್ಧಮಾನ ಪುರಾಣಂ	ಎರಡನೇ ನಾಗವರ್ಮ ಸಂ. ಬಿ. ಎಸ್. ಸಣ್ಣಯ್ಯ	೧೦೪೨	ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೩೬	ಶರೀಫ.	ಶರೀಫರ ಜನಪ್ರಿಯ ಪದಗಳು	ಸಂ. ಡಾ. ಡಿ. ಎಸ್. ಕರ್ಕಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ತಲ್ಲೂರ ರಾಯನಗೌಡರು	೧೯೭೩	ಶ್ರೀ ಶರೀಫ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮಿತಿ, ಶಿಶುವಿನಾಳ ಧಾರವಾಡ
೩೭	ಶಾಸಗಿ.	ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗಿಡಮರಗಳು	ಡಾ. ಬಿ. ಜಿ. ಎಲ್. ಸ್ವಾಮಿ	೧೯೭೫	ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೩೮	ಶಿವಸಂ.	ಶಿವಶರಣ ಸಂಪುಟ	ಸಂ. ಎಚ್. ದೇವೀರಪ್ಪ	೧೯೭೩	,,
೩೯	ಷಡಕಂ.	ಷಡಕ್ಷರ ಕಂದ	ಕೊಂಡುಗೂಳಿ ಕೇಶಿರಾಜ	೧೧೬೦	ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಕೆ.ಬಿ. ೮೭/೩, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೪೦	ಸಸ್ಯನಿ.	ಸಸ್ಯಗಳ ನಿಘಂಟು	ಹೆಚ್. ಕೆ. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಪ್ಪ	೧೯೭೩	ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ
೪೧	ಹಸುಹೊ.	ಹಸುರು ಹೊನ್ನು	ಡಾ. ಬಿ. ಜಿ. ಎಲ್. ಸ್ವಾಮಿ	೧೯೭೬	ಕಾವ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು

ಸಂಕೇತಗಳು

ಅನುಬಂಧ III

[ಚಿತ್ರಶಾ] ... ಚಿತ್ರಶಾಸ್ತ್ರ
[ತರ್ಕಶಾ] ... ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ
[ಭಾಷಾಶಾ] ... ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ
[ಭೌತವಿ] ... ಭೌತವಿಜ್ಞಾನ
[ಯೋಗ] ... ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರ
[ವಾಸ್ತು] ... ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ
[ಸಾಮುದ್ರಿ] ... ಸಾಮುದ್ರಿಕಶಾಸ್ತ್ರ

ತಿಗುರ್ರು೧: ೨. ಉಳ್ಳಿಯ ಸಿಪ್ಪೆ ಬೇವಿನೆಲೆ ತಗರ ಕೋಡು ಮೈಯ ತಿಗುರಿದ ತಿಗುರು ಬಿಳಿಯ ಸಾಸವೆ . . . ಇವಂ ಸಮಂಗೊಂಡು ಧೂಪವಿಕ್ಕುವುದು (ಬಾಲಚಿ. ೧೩೦-೫) ; ಪಂಕರುಹದಳನೇತ್ರೆಯರು ಕಾಂತೆಯ ಹೊರಗೆ ನಡೆ ತಂದೆಸೆವ ಕುಂಕುಮರಜದೊಳವಯವವ ಉರುತರದೆ ತಾಂ ತಿಗುರುತತಿ ವಿಸ್ತರದಿ ಮಜ್ಜನವೆಸಗಿ (ಜೀವಂಚ. ೮-೨) ; ಎನಗೆ ಬಂದೆಡಜೀ ವಿರಾಟನ ವನಿತೆಯರುಗಳ ಮುಡಿಯ ಕಟ್ಟುವ ತನುವ ತಿಗುರುವ ಕಾಲಸೊತ್ತುವ ಕೆಲಸದುತ್ಸಾಹ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೩-೬೦) ; ನವದುಕೂಲವನಲ್ಲದುಡದ ಮೃಗ ಮದಕುಂಕುಮವನಲ್ಲದಂಗದೊಳು ತಿಗುರದ ಸು ವಾ ಸ ನೆ ಯೊ ಳು . . . ಒಪ್ಪುವ ಲತಾಂಗಿಯರು ನಡೆತಂದರು (ಸೌಂದಪು. ೭-೩೬) ; ಶ್ರೀಗಂಧ ಚೀನಿಕರ್ಪೂರ ಇವೆಲ್ಲವಂ ಹಸಿ ಹಾಲಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಮೈಯ್ಯಂ ತಿಗುರೆ ತದ್ವರ್ತಿ ಕರಕುಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೯೨) ; ಘಸೃಣಪಂಕವನಾ ಕುವರಿಗೆ ತಿಗುರಿ ದರಾಳಿಯರು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೧೦-೩೪) ; ಪರಿಮಳವನು ತಿಗುರುವ ಹೆಂಗೆ ಳೊಡನೈತಂದರರ್ತಿಯಲಿ (ಕಂಬವಿ. ೯-೬೯). ತಿಮಿರ್ರು೧: ೨. "ಉದ್ವರ್ತನಂ, ಉನ್ಮರ್ದನಂ, ಸೋತ್ಸಾದನಂ, ಘುರಿತಂ—ಈ ೪ ತಿಮಿರುವುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೨೦-೪೬) ; ಲಲಿತಾಂಗಕೆ ನವಚಂದನಪಂಕವನೊಲವಿಂ ತಿಮಿರಿ (ಜಯಕಾ. ೫-೪) ; ಸುಮನಸುಗಂಧಕದಂಬದ ಕಂಪನು ತಿವಿರಿ ತೆಗೆಯಲಾಗಿ (ಭರತ. ೦-೩೬). ತಿವ್ವರ್ರು೧: ೨. ದಿನ ಚತುರ್ಥಿಯ ಕಳೆದು ಮೃದು ಚಂದನವ ತನುವಿಗೆ ತಿವುರಿ (ಮದೀಪು. ೦೬-೪).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತಿಮಿರ್, ತುವರ್ ; ಮಲ. ತಿಮಿರ್, ತುವರ]

ತಿಮಿರ್೩, ತಿಗುರ್ರು೨, ತಿವಿರ್, ತಿವುರ್, ತಿವುರ್ರು೨ (ನಾ). ೧. ಸಂಗಂಧ ವಸ್ತು ; ಲೇಪನ ವಸ್ತು ; ಪರಿಮಳ ದ್ರವ್ಯ ; ಅಣ್ಪು : ಪೂಸಿದದೊಂದು ಕುಂಕುಮಮೆ ತಾಂ ತಿಮಿರಾಗೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೦೪೪) ; ಏಜಿಸಿದ ತಿಮಿ ರೊಳುಮಿಟ್ಟ ತಿಲಕದೊಳಂ ಕಟ್ಟಿದ ದಂಡೆಯೊಳಂ (ಅನಂಪು. ೧೦-೮೨ ವ) ; ನಿಜ ಮಕಾರದ ವಕಾರಕ್ಕೆ—ತಾಮರೆ, ತಾವರೆ; ಸಾಮಂತಂ, ಸಾವಂತಂ; ತಿಮಿರ್, ತಿವಿರ್ ; ತೆಮರ್, ತೆವರ್ (ಶಮದ. ೧೦೪ ಪ್ರಯೋ). ತಿಗುರ್ರು೩: ೧. ವೀರಪಟ್ಟೆಯ ಕಟ್ಟಿ ತಿಗುರನೇಜಿಸಿಕೊಂಬೆ (ಬಸವ. ೭೦೦) ; ಕಂಬರಸ ದರಿದಾಳದ ಪಸುರ ತಿಗುರೊಳಂ (ಜಗವಿ-೪-೮೦ ವ) ; ತಿಗುರ ಗಳಿದಳು ತಿಲಕವನು (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೮-೩) ; ಸಿಂಗರಿಸಿದ ಸಿರಿಗಂದದ ತಿಗುರು (ಗೀತಗೋ. ೦೬-೩) ; ಘಮಘಮ ಅಗುರು ಗಂಧದ ತಿಗುರು (ಹಾಡುಹಾ. ೪೪-೦೫). ತಿವಿರ್ : ೧. ಮೇಲಿನ 'ಶಮಂದ' ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. ತಿವಿರು: ೧. ಮುಂಬಯಿಸಿ ಕೈಗೈದ ಸೊಬಗಿನ ಕೆಂಬಲರ ಮೈವಚ್ಚೆ ಕೆಂಬಲು ತುಂಬುಗುಂಕುಮ ತಿವಿರು ಚೆಂದುಟಿಯುಟ್ಟರುಣವಸನ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩-೩೪). ತಿವುರ್: ೧. ಎಲೆಲೆ ತಿವುರಾಗಿ ಸಿತಭಸಿತಮಿರೆ ದೇಹದೊಳ್ (ಮೋಸಿರ. ೧೪೦-೮) ; ಪ್ರಲಂಬ ಪಲ್ಲವಂಗಳನಿರಿಸಿದ ನಾನಾವರ್ಣದ ತಿವುರ್ಗಳ ನೊಸಲೊಳೆಸೆವ ಕುಂಕುಮದ . . . ಕಾಂತಿಗಳಂ (ಮುಹಾನೇ. ೦೨-೪೬ ವ). ೨. ವಿಷವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ ಒಂದಂ ವಿಧವಾದ ಲೇಪ : ಕಾಡವರೆ ಮಣಲು ಸುಣ್ಣವಿಮಿಶ್ರಿತ ವಜ್ರೋಪಮಾನ ತಿವುರೆನಿಸಿರ್ಪುಂ ಮಾಡಿದ ಸುಣ್ಣದೊಳಂ ಮಾಳಲೂಡಿರೆ ರವಿದುಗ್ಧವಿಮಜ ತಿವುರೆ ವಿಷಘ್ನಂ (ಖಗೇಂದ್ರ. ೧೬-೨೬). ತಿವುರ್ರು೩: ೧. ತಿವುರಿನ ಹೊಂಬಳಿಗಳ ಭಾಳದ ಚಂದ್ರದ ಚಿತ್ರದ ಮೊಗರಂಬದ . . . ಕರಿಘಟೆ ನೆರೆದುವು (ವೀರೇಚ. ೨-೨೮).

[<ತಿಮಿರ್೧]

ತಿಮಿರ್೧, ತಿಮರ್ರು೧, ತಿವಿರ್ರು೩, ತಿಮುರು (ನಾ). ೧. ತೀಟೆ ; ತಂಟಿಕೆ ; ನವೆ : "ಆ ಮೆಯ್ಯ ತಿಮಿರ ಕಂಡೂ ಖರ್ಜುಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೩-೧) ; ನಿಮ್ಮಯ ಭುಜದ ತಿಮಿರವು ಶೂನ್ಯವಹುದೆಂದ (ಸಂಭಪ. ೬-೨೭) ; ಮೈಯ ಸರ್ವ ತಿಮಿರ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೩೯) ; ತೋಳ ತಿಮಿರವದುಳ್ಳೊಡೆಮ್ಮೊಳು ಕಾಳಗವ ಮಾಡಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹೇಳದಾ ಕಪ್ಪವನು ತೆತ್ತೀ ತಲೆಯನುಳುಹಿಕೊಳು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೯-೧೦) ; ಶರೀರ ಬಹು ತಿಮಿರವಾಗಿರ್ದಪುದು ಬೆನ್ನೀರ ತ್ವರಿತದೊಳಗೆತ್ತೆನಲು (ಪ್ರಭುಪು. ೯-೦೦೨). ತಿಮರ್ರು : ೧. ಕಜ್ಜಿ ತಿಮರು ಇಸಬು ಗಜಕರ್ಣ ಇಂಥ ರೋಗಗಳು ಆಗುವವು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೪೯) ; ತಿಮರು ತುರಿಸಿದರೆ ಅರಸಿನ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ತಿವಿರ್ರು೨: ೨. ಸೊಕ್ಕು; ಪೊಗರು; ಗರ್ವ; ಅಹಂಕಾರ: ತಾನು ಕಲಿತುದನ್ನು 'ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು' ಎಂಬ ತಿಮಿರು ತೀರಿ . . . 'ತಿಳಿಸಿಕೊಡಬೇಕು' ಎಂಬ ವಿವೇಕ ಉದಯಿಸಿದಾಗ (ರಾಮರಾ. ೮೦). ತಿಮುರು: ೨. ಒಟ್ಟೊಬ್ಬರಿಗೆ ತಿಮುರು ಇಳಿಸಬಿಟ್ಟೇನು, ತಿಮುರು (ದಾಕೌಟ. ೮೨). ೩. ಸೊಕ್ಕಿದವನು ; ಬಲಿಷ್ಠನಾದವನು : ಒಳ್ಳೇ ತಿಮುರಾಗಿದ್ದ ಮಗ, ಬಲಿಷ್ಠಳಾದ ಮಗಳು, ಆನೆಯಂಥ ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳು (ಜೆಳುಮು. ೩೯).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತಿವಿರ್ ; ತೆಲು. ತಿಮ್ಮಿರಿ, ತಿಮಿರಿ, ತಿಮುರು]

ತಿಮಿರ೨ (ನಾ). ೧. ಕತ್ತಲೆ ; ಅಂಧಕಾರ : "ತಿಮಿರಂ ಸಂತಮಸಂ ಧ್ವಾಂತಮಂಧಕಾರಂ ತಮಂ ತಮಿಸ್ರಮದಕ್ಕುಂ" (ಪಮ್ಮಕೋ. ೧೧-೩೩) ; "ತಿಮಿರಮವನಿಚ್ಛಾಯೆಯಂಧಕಾರಂ . . . ಧ್ವಾಂತಮದಿರ್ ಕತ್ತಲೆ ಯೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೦-೮) ; ಭವರೋಗವೆಂಬ ತಿಮಿರ ಹರಿಯದನ್ನಕ್ಕ ಕೂಡಲಸಂಗಯ್ಯನೆತ್ತ ನೀನೆತ್ತ ಮರುಳೆ (ಬಸವ. ೦೩೦) ; ತರಣಿ ಪ್ರಭನರ್ಭಕನೀ ತರುಣಿಯ ಹೃತ್ತಿಮಿರವುಂ ನಿರಾಕರಿಸಿ ಬಹಿಷ್ಕರಿಸಿ ದನೆನಲೆಸೆಗುಂ ಕುಚಭರ ಚೂಚುಕಯುಗಳ ಕಾಳಿಮಂ ದೇವಕಿಯಾ (ಜಗವಿ. ೨-೯೨) ; ಏಳು ಜನ್ಮದಿಂ ಮಾಡಿರ್ದ ಪಾತಕವು ತರಣಿಯುದಯದ ಮುಂದ ನಿಂದ ತಿಮಿರದ ತೆಆದ ಹರೆಯುತಿಹುದು (ಹಡಕಾ.೦೯-೩೨) ; ಆರು ಕಂಡರು ತಿಮಿರಜನಿತ ವಿಕಾರವನು ಹೇಳಿಗೆಯ ಮುಚ್ಚುಳ ಜಾಜಿಸಿದ ಫಣಿಯಂತೆ ಘುಲ್ಲವಿಸಿತ್ತು ಕುರುಸೇನೆ (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೨೩-೩೮) ; ಹರಿಗಿರಿ... ಕಂಗಳೆನ್ನಿಂದಂ ದಲ್ ಕರಿದಾದವೆನಗೆ ನೋಳ್ಪೊಡೆ ಸರಿಯಿಲ್ಲೆಂಬಂತೆ ಘೋರ ತಿಮಿರಂ ಮೆಜೆಗುಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೦೦೦) ; ತಿಮಿರಕ್ಕೆ ರವಿ ದಸ್ಯು, ಜ್ಞಾನಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ದಸ್ಯು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೮೩-೨೮೦). ೨. ಕಣ್ಣಿನ ಒಂದಂ ರೋಗ ; ಕುರುಡುತನದ ರೋಗ : ಅಂಜನಂ ಗಳಿಂದಮದೆಂತು ಪರಿಹರಿಸಲರಿದೆನಿಪ್ಪುದು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಪ್ರಭೂತ ತಿಮಿರಾಂಧತ್ವಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೩೦) ; ಗುರುಗುಂಜೆಯ ಬೇರಂ ಕೊಂಡರೆ ದಾಡಿನ ಮೂತ್ರದಿಂದಮೆಚ್ಚುಗೆ ಜಳದಿಂದರೆದೆಚ್ಚುಗೆ ಮುಸ್ತೆಯನಂತರದೆನಿ ಪಾಸನ್ನ ತಿಮಿರವಿಮಜಿಂ ಕಿಡುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೬೧) ; ಅಲಿ ನೊಂದುದೊ ಕಣ್ಣ ಬೇನೆಯೊ ಮೈಲಗೆಯೊ ಹೂ ಹುಟ್ಟಿದುದೊ . . . ತಿಮಿರವೂ ಟೊಳ್ಳೆ ಪೋದವುದೋ (ಬಸವು. ೦೮-೩೬) ; ಇಂತೀ ದೋಷತ್ರಯ ದಿಂದಂ ತಿಮಿರಂ ಕಾವ ಪುಷ್ಪಪಟಲಾದಿಗಳುಂ ಭ್ರಾಂತಿಲ್ಲದಕ್ಕುಮಜಿ ಕಡೆಗಂ ತುರಗವಿಲೋಚನಾದಿಯೊಳ್ (ಅಶ್ವಶಾ. ೦೫-೦೧) ; ತಿಮಿರವೆಂಬ ಕಣ್ಣುಬೇನೆ ಇರುವಾತನಿಗೆ ಕೂದಲಗಂಟು ಕಾಣುವಂತೆ (ತತ್ತ್ವಪ್ರಾ. ೦೮೪). ೩. ತಮೋಗುಣ. ೪. ದುಃಖ; ಶೋಕ. ೫. ರಾಹು. ೬. ದಡ್ಡತನ; ತಿಳಿಗೇಡಿತನ. ೭. ಠಕ್ಕತನ ; ಕುಟಿಲತಂತ್ರ ; ಕುಯುಕ್ತಿ. ೮. ತಪ್ಪು ; ದೋಷ. ೯. ಕುರುಡುತನ; ಅಂಧತ್ವ. 'ತಿಮಿರಾಕ್ಷ' ಪರಾ. "ಕತ್ತಲೆ ಶೋಕ ರಾಹು ಗುಣಸತ್ವರಜಸ್ತಮ ಮೂಢ ದೋಷಮುಂ ಕೃತ್ರಿಮಮೆಂಬಿವುಂ ತಿಮಿರ ಶಬ್ದ" (ನಾನಾರ. ೦೩). [ಸಂ.]

ತಿಮಿರಗಣ್ಣು (ನಾ). ೧. ಕುರುಡಾದ ಕಣ್ಣು; ದೃಷ್ಟಿಹೀನವಾದ ಕಣ್ಣು. ೨. = ತಿಮಿರ ರೋಗ : ಅಂಕೋಲೆಯ . . . ಬೇರಿನ ತಿಗುಡಂ ಮೊಲೆ ಹಾಲಲ್ಲಿ ತೇದು ಹಚ್ಚಲು ತಿಮಿರಗಣ್ಣು ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೧) ; ತಿಮಿರಗಣ್ಣು, ನೀರುಗಣ್ಣು, ಜಾರುಗಣ್ಣು...ಕೊಳೆಗಣ್ಣು (ಬುಳಸ.೩೨೮).

[ತಿಮಿರ೨ + ಕಣ್ಣು (<ಕಣ್)]

ತಿಮಿರಪಟಲ (ನಾ). ಕತ್ತಲೆಯ ರಾಶಿ : ಉದಯಗಿರಿಶಿಖರಕ್ಕೆ ರಾಗದಿಂ ಬಂದನಂಬುಜಮಿತ್ರನೆಂದೆನಿಪನಪವಿತ್ರತಿಮಿರಪಟಲಾಮಿತ್ರನು (ಹರಿಶ್. ೦೩-೧೧). [ತಿಮಿರ$_1$ + ಪಟಲ$_2$]

ತಿಮಿರಪೂಗ (ನಾ). = ತಿಮಿರಪಟಲ : ಜರಿಯ ಮೃದುಸರೋಜಂ ಬಿಂಕವಂ ಬಿಟ್ಟು ರಾಜಂ ಜರಿಯೆ ತಿಮಿರಪೂಗಂ ಜಾಜ್‌ ಜಾರಾನುರಾಗಂ ಸರಿಯೆ (ರಾಜಶೇ. ೦೨-೨೧). [ತಿಮಿರ$_1$ + ಪೂಗ]

ತಿಮಿರರೋಗ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಒಂದು ರೋಗ ; ಕುರುಡುತನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ರೋಗ : ಕುಂಕುಮದ ಹೂವನ್ನು ತಿಲಕವಾಗಿ ಧರಿಸಿದರೆ . . . ತಿಮಿರರೋಗ, ಮೂಗಿನ ರೋಗ, ಶಿರೋರೋಗ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ . . . ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ರೋಗಂಗಳಂ ಹಾಳುಮಾಡುವುದು (ಸಕವೈ. ೪೨). [ತಿಮಿರ$_1$ + ರೋಗ]

ತಿಮಿರವಾತ (ನಾ). ವಾತರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : ಏಳು ಸೇರೆ ಉದ್ದಿನ ಹಿಟ್ಟು, ಏಳು ಸೇರೆ ಹುರುಳಿಯ ಹಿಟ್ಟು, ಅಂಗುರದ ಹಿಟ್ಟು ಏಳು ಸೇರೆ, ಎಳ್ಳುಹಿಟ್ಟು ಏಳು ಸೇರೆ, ಈ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆ ಹಿಟ್ಟನ್ನು . . . ಕಲಿಸಿ ಕೊಂಡರೆ ರಕ್ತ ಹೋಗುವುದು, ತಿಮಿರವಾತ, ಏಳುವಾಗ ನೋವು, ಸಂದು ವಾತಶೂಲೆ . . . ಎಲುಬಿನೊಳಗೆ ಹರಿವ ಬೇನೆ ಇವು ಎಲ್ಲವೂ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿವೈವಿ. ೦೨೬). [ತಿಮಿರ$_1$ + ವಾತ]

ತಿಮಿರಾಕ್ಷ (ನಾ). ಕುರುಡ ; ದೃಷ್ಟಿಹೀನ : ಉದಯಸ್ಥಂ ದಿನನಾಥನಾಗೆ ವಿಕಲಾಕ್ಷಂ . . . ಮೇಘಲಗ್ನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ದಿದೊಡಾಢ್ಯಂ ತಿಮಿರಾಕ್ಷಂ (ಜಾತಿ. ೧೮-೧); ಕೋಪಶಿಖಿತಿಮಿರಾಕ್ಷನಾ ಜಮದಗ್ನಿಮುನಿಪನ ನುಡಿಯನನುಕರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿದೆ ರೇಣುಕೆಯನು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೪-೦೦೪).

[ಸಂ. (ತಿಮಿರ + ಅಕ್ಷಿ + –)]

ತಿಮಿರಾಪಹ (ಗು). ಕುರುಡುತನವನ್ನು ಕಳೆಯಬಲ್ಲ ; ಅಂಧತ್ವವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸ ಬಲ್ಲ : ಇದು ತಿಮಿರಾಪಹಾಂಜನವುಲೂಕಕುಲಕ್ಕಿದು ಪುಂಶ್ಚಲೀರತಕ್ಕುದಿತ ತವಾಲಮಂಡಪವಿದು (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೧೪).

[ಸಂ.]

ತಿಮಿರಾರಿ (ನಾ). ಕತ್ತಲೆಯ ಶತ್ರು ; ಸೂರ್ಯ : ತಿಮಿರಾರಿ ಮೈದೋರಿದನು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೩–೪೮೬). [ತಿಮಿರ$_2$ + ಅರಿ$_6$]

ತಿಮಿರಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ಕತ್ತಲೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಬಾಣ : ತಿಮಿರಾಸ್ತ್ರ ದಿನಿಸೆ ಕರ್ಣಂ ... ಕಮಲಪ್ರಿಯಬಾಣದಿನೆಚ್ಚು ಮರೇಂದ್ರಾತ್ಮಜನದಂ ವಿಭೇದಿಸಿ ಕಳೆದಂ (ಬಂಚರಿ. ೦೨-೩೬); ಹಗಲನೊಂದೇ ತುತ್ತು ಮಾಡಿದ ವಿಗಡ ತಿಮಿರಾಸ್ತ್ರದಲಿ ತಿಮಿರವ ತೆಗೆಸಿದನು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತ್ರದಲಿ ಬೆಳಗಾಗೆ ಸುರನಿಕರ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೭-೪೪). [ತಿಮಿರ$_1$ + ಅಸ್ತ್ರ]

ತಿಮಿರ್ 'ತಿಮಿರ್$_1$' ನೋ.

ತಿಮಿರ್ 'ತಿಮಿರ$_1$' ನೋ.

ತಿಮಿಸರಟ (ನಾ). "ಪಳೆಯುಳಿಕೆಯಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ಹಲ್ಲಿಯ ವರ್ಗದ (ಪ್ರಾಣಿ) : ತಿಮಿಸರಟ" (Coteosaur. ಇಂಕಿನಿ).

[ತಿಮಿ + ಸರಟ]

ತಿಮಿಳ, ತಿಮುಟ, ತಿವುಳ (ನಾ). ತಮಿಳ ; ಅರವ. 'ತಿಮಿಳವಡೆ' ಪರಾ. ತಿಮುಟ : 'ತಿಮುಟನಾಡು' ಪರಾ. ತಿವುಳ : ಸಾಮಂತ ಗರುಡಂ ತಿವುಳಬಲಜಳಧಿಮಥನಮನ್ದನೋದ್ಭವ ಜಯಾಂಗನಾಲಿಂಗಿತ ವಿಶಾಳಭುಜದಣ್ಡಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೩೦-೦೬ ; 1081) ; ಏಗೊಳಿಸಿ ತಿವುಳನಂ ಗಂಡುದೊತ್ತಾಳ್ದನ್ (ಮೈಅರಿ. ೦೧೨೧, ೬೩-೦೪; 1081) ; ತಿವುಳದೇಶದವರೆಲ್ಲರುಮಂ ಕಾಣಾಗದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೦೪) ; ಇವನು ಕನ್ನಡಿಗನವನು ಕೇರಳನಂ ಮತ್ತಿವನು ಕೊಂಕಣನಿವ ತಿವುಳ (ನೇಮಿಸಂ. ೨೩-೨೫೬). [<ತಮಿಳ]

ತಿಮಿಳವಡೆ (ನಾ). ತಮಿಳರ ಸೈನ್ಯ : ಪಾಂಡ್ಯಾದಿಗಳು ಕಾದಿ ಗೆಲ್ದಂ ನರಸಿಂಹನ್ಪಂ ಚೋಳನಿಯಾಳೊಳಾ ತಿಮಿಳವಡೆ ಪಡಲ್ವಟ್ಟದಲ್ಲಾಡೆ (ಎಕ. XVI, ಚಳ್ಳಕ. ೭೦-೬; 1236). [ತಿಮಿಳ + ಪಡೆ$_2$]

ತಿಮಿಂಗಿಲ (ನಾ). ೧. ದೊಡ್ಡ ತಿಮಿಂಗಿಲ. ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರ ರಾಶಿ ; ಮತ್ಸ್ಯರಾಶಿ ; ಮೀನರಾಶಿ. ೧, ೨ : ದ್ರೋಣಂ ತಿಮಿನಂ ಗಳಿಂದೊಪ್ಪುತಕಳಂಕಮೆನೆ ಧನುಷ್ಕೋಟಿಯಿಂ ಬೆರೆದತುಳವ್ಯಪಕ ನೆಲೆವನೆಯಿರಿದೆನಿಸಿ (ಶ್ರೀರಾಮ. ೩-೨೧). [ತಿಮಿ+ಇನ$_2$]

ತಿಮುರು 'ತಿಮಿರ್$_1$' ನೋ.

ತಿಮುಟ 'ತಿಮಿಳ' ನೋ.

ತಿಮುಟನಾಡು, ತಿವುಟ್ನಾಡು (ನಾ). ತಮಿಳುದೇಶ; ತಮಿಳರ ಪ್ರದೇಶ: ಇತ್ತ ತಿಮುಟನಾಟ್ಗೆ [ಪಾಠಾಂ. ದ್ರವಿಳನಾಳ್ಕೆ, ದ್ರವಿಳನಾಡಿಂಗೆ] ಪೋದ ಋಷಿಸಮುದಾಯಮೆಲ್ಲಂ ಪನ್ನೆರಡು ವರುಷಂಬರೆಗಂ ಸುಖ ದೊಳಿರ್ದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೯೦-೦೪). ತಿವುಟ್ನಾಡು : ಕದಂಬಳಿಗೆ ನಾಡು ಸಾಯಿರವುಮಂ ತಿವುಟ್ನಾಡೊಳಯ್ದು ನಾಡುವಂ (ಎಕ. XI, ಹೊಳಲ್ಕೆ. ೩೬-೦೦ ; ೫೬೬). [ತಿಮುಟ (<ತಿಮಿಳ) + ನಾಡು]

ತಿಮೊಗ (ನಾ). ಮೂರು ಮುಖವುಳ್ಳವನು ; ದತ್ತಾತ್ರೇಯ : ತಿಮೊಗಂ_ತ್ರಿಮುಖಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೭೭ ವೃತ್ತಿ). [<ಸಂ. ತ್ರಿಮುಖ]

ತಿಮ್ಮ, ತಿಮ್ಮಣ್ಣ (ನಾ). ಕಪಿ ; ಕೋತಿ ; ಮಂಗ : ಇತ್ತಲಿತ್ತಲು ನಿನಗೆ ಮಿತ್ತುವು ಹತ್ತಿರೈದಿತು ತಿಮ್ಮ ನೀನಿನ್ನತ್ತಲಡಗುವೆಯೆನ್ನುತಂಬುಗಳಿಂದೆ ಬಿಡದಿಸಲು (ರಾಮಾಸಂ. ೫-೩-೫೩). ತಿಮ್ಮಣ್ಣ : ಗೇರ್ ಗೇರ್ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ (ರೂಢಿ). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಿಮ್ಮಣ್ = ಗಂಡು ಮಂಗ ; ತೆಲು. ತಿಮ್ಮ]

ತಿಮ್ಮಣ್ಣ 'ತಿಮ್ಮ' ನೋ.

ತಿಮ್ಮಪ್ಪ (ನಾ). ತಿರುಮಲೆಯ (ವೆಂಕಟೇಶ)ದೇವರು_ಒಡೆಯ : ದಾಸನೆಂದರೆ ಬಿಡ ಗಟ್ಟಿ ನಮ್ಮ ಕೇಶವ ತಿಮ್ಮಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ (ಪುರಂದ. ೧-೩೭-೯).

[<ತಿರುಮಲೆ + ಅಪ್ಪ$_1$]

ತಿರ (ಗು). ೧. ಸ್ಥಿರವಾದ ; ಶಾಶ್ವತವಾದ ; ನಿತ್ಯವಾದ : "ಸಲೆ ತಿರ ಮೆನ್ನಲ್ ನಿಲ್ಲದೆ ಕಾಂ ಸುಸ್ಥಿರಾರ್ಥಮಕ್ಕುಮವೋಘಂ" (ಕವಿಶಂ. ೨೦೩); ನರನೆಚ್ಚೊಡೆ ಪಡಿದು ಕರಂ ಕರವಾಳೊಡನವರೆ ಕಾಸಿ ಬೆಚ್ಚಿಂತೆ ವಸುಂಧರಯೊಳ್ ಬಿಬ್ದಿರ್ದುದದೇಂ ತಿರವೋ ಪೂಣಿಸಿದ ಮುಪ್ಪಿ ಭೂರಿಶ್ರವನಾ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೦೪೧) ; ಈತನ ಸತಿಯು ಕಿವಿಯೋಲೆಗಳು ತಿರವಲ್ಲೆಂದನಸುರಾರಿ [ಪಾಠಾಂ. ಭೂಪನ ಸತಿಯ ಕಿವಿಯೊಳಗೋಲೆಯ ಸ್ಥಿರವಹುವೆ ತಾನೆಂದ] (ಕುವ್ಯಾಉ. ೯-೩೬) ; ಸಿರಿಯು ಬಂದರೆ ಲೇಸು ತಿರದ ಜವ್ವನ ಲೇಸು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೨೯). (ನಾ). ೨. ಸ್ಥೈರ್ಯ : ತಿರದಿಂದಂ ತಿಳಿದತ್ತಿ ಕಾದುವುದು (ಅಭಿಕಾ. ೦೫೯). ೩. ಶಿವ : "ಗೊರವಂ ... ತಿರ ಗೊಂದೆವಬವಿಗೆಯು ... ಮಾದೇವ ಗಣಹನಿಂಗಳಕಣ್ಣ ಕಿಡಿಗಣ್ಣನು" (ಅಭಿಕೈ. ೪). [<ಸಂ. ಸ್ಥಿರ]

ತಿರಗಂಚಿ (ನಾ). ತೇರು ಅಥವಾ ಮದುವೆಯ ಮೆರವಣಿಗೆಯಂ ಒಂದಂ ಗಂಗಿವುಂಟ್ಟೆ ತಿರುಗುವುದು : (೩). [?]

ತಿರಗಾಸು 'ತಿರಂಗಾಸ್' ನೋ.

ತಿರಜೀವಿ (ನಾ). ಚಿರಂಜೀವಿ : ನಿಶ್ಚಲನಾಗಿ ತಿ[ಪಾಠಾಂ.ಸ್ಥಿ]ರಜೀವಿಯಾಗಿ ಜಟಯಾಗಿ . . . ಪರಮಯೋಗೀಂದ್ರನೆನೆ ಹೇಮಕೂಟಾಚಲಂ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಜಲಪು. ೩೪-೦೪). [ತಿರ + ಜೀವಿ$_1$]

ತಿರನೆಳಲ್ (ನಾ). ಸ್ಥಿರವಾದ ನೆರಳು ; ಶಾಶ್ವತವಾದ ಛಾಯೆ : ಹರಿದಶ್ವನ ತುರಗಂಗಳ ತಿರನೆಳಲೊ ಭೂಮಿದೇವಿ ಪೊದೆದತಿಹರಿದಂಬರ ಮೊಂಬಂತಿರೆ ಪಸುರಾದುರು ಶಾಳೀಕ್ಷೇತ್ರವೆಸಗುಮಿಳೆಗತಿಭಾಗ್ಯಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೧-೫೦). [ತಿರ + ನೆಳಲ್ (<ನೆಟಲ್$_1$)]

ತಿರಮುಂಡಗವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಕುನ್ದತೂರ ತೋರ ಬೞಿನೊಳ್ ×× ಸಳಗ ತಿರಮಣ್ಡಗವುಣ್ಡರ ಮುದ್ದಯ್ಯಂ ಕಾದಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾದ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೨೬೩-೬ : ಸು. ೯೦೦).

[ತಿರಮುಂಡ್ಯ + ಗವುಂಡ (<ಗಾಮುಂಡ]

ತಿರವಿ (ನಾ). (?) : ತಳಗು ಕಲೆಕೞು ಜರ್ಝರಿ ಪುಳಕಂ ತಿಳಿಗಾರೆ ತಿರವಿ ವರ್ಣಮಣಂ ಸಂಗಳಿಸದೆ ಪಳುಕಿನ ಕುಟ್ಟಿಮತಳಮದು ತಳತಳಿಸಿ ತೊಳಗುವುದು ತನಿವೆಳಗಿಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧-೧೧೩). [?]

ತಿರಶ್ಚೀನ (ನಾ). ೧. ಅಡ್ಡಡ್ಡವಾಗಿರುವುದು. ೨. [ನಾಟ್ಯ] "ಜಂಘೆಯ ಹೊರಪಾರ್ಶ್ವವನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ತಾಕಿಸುವುದು " (ಶಾಸ್ತ್ರಂ. ೨೬೪ ಗದ್ಯಾನುವಾದ) : ಮುಂದಕ್ಕೆ ನೀಡೆ ನಿಸ್ಸೃತಂ ಚಂದದಿ ಪೆಱಗೆಯ್ದೆ ಧರೆಯನೊಂದೆ ಪರಾವೃತವೊಂದಿ ಬಹಿಃಪಾರ್ಶ್ವಂ ಧರೆಯಿಂದೆನಿಸುವ ಜಂಘೆಯೇ ತಿರಶ್ಚೀನಾಖ್ಯಂ (ಶಾಸ್ತ್ರಂ. ೨-೧೪೭). ೩. ಅಂಗಾಲಿನ ಆರು ನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಪತಿತಾಗ್ರಮಂಚಿತ್ರತಾಗ್ರಂ ನುತಭೂಮಿವಿಲಗ್ನಮೊಳ್ಪುವೆತ್ತುದ್ವೃತ್ತಂ ಅತಿಶಯಕುಂಚನಮಕ್ಕಂ ಸತಿಯ ತಿರಶ್ಚೀನಮಮಾಜು ಪದತಳಭೇದಂ (ಶಾಸ್ತ್ರಂ. ೩-೧೨೦). [ಸಂ.]

ತಿರಸಟ, ತಿರಸಪ್ಪ (ನಾ). ೧. ಸಿಡಿಮಿಡಿಯ ಸ್ವಭಾವದವನು ; ಸಿಡುಕ : ' ತಿರಸಟ ' ಎಂದರೆ ಸಿಡುಕಿನವನು (ಕರ್ಣಾಟ. ೩೩). **ತಿರಸಪ್ಪ** : ೧. ನೀ ಎಷ್ಟು ತಿರಸಪ್ಪ ಇದ್ದರೂ ತುಡುಗಿಲೆ ಕಳವು ಮಾಡಲಾರಿ. ಹೇಳಿಕೇಳಿ ಕಿಸೆ ಕತ್ತರಿಸುವ ವಸ್ತಾದ ನೀ (ಧನಂಜ. ೩೯). (ಗು). ೨. ಒರಟಾದ ; ವಕ್ರವಾದ ; ಸಿಡುಕಿನ : ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಆ ತಿರಸಪ್ಪ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳ್ನ ಇಲ್ಲಿ ಒಳಗೆ ಬಿಡಬ್ಯಾಡ (ಸಮುಜೀ. ೨೦೭). [← ಮರಾ. ತಿರಸಟ]

ತಿರಸಪ್ಪ 'ತಿರಸಟ' ನೋ.

ತಿರಸೆ 'ತೇರಸಿ' ನೋ.

ತಿರಸ್ಕರ (ಗು). ೧. ಕೆಳಗೆ ತಳ್ಳುವ. ೨. ಧಿಕ್ಕರಿಸುವ ; ಮೀರುವ ; ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವ : ಭೀಮವಿಕ್ರಮ ಸಿಂಧುರಮನಭಿರಾಮದಾನಗಜೇಶನಂ ಸುತ್ರಾಮದಂತಾವಳ ತಿರಸ್ಕರ ದಂತಿಯಂ ತನ್ನಿ (ಬಸವ. ೩೯-೫೦).

[ಸಂ.]

ತಿರಸ್ಕರಣ (ನಾ). ಕಡೆಗಣಿಸುವಿಕೆ ; ಅವಹೇಳನ ; ಅಪಮಾನಗೊಳಿಸುವಿಕೆ ; ತಾತ್ಸಾರ : ಎನ್ನೊಡನೇಕೆ ನಿನ್ನ ಮತಿ ನಿನ್ನ ಮದಾಂಧತೆ ... ನಿನ್ನ ಬಗೆ ನಿನ್ನ ತಿರಸ್ಕರಣಂ ಬೃಹಸ್ಪತೀ (ಗಿರಿಕ. ೬-೩೭). [ಸಂ.]

ತಿರಸ್ಕರಣಿ (ನಾ). ತೆರೆ ; ಪರದೆ : ತೆರೆಯ ಮಱೆಯಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಧೂಪಾರತಿಯನಿರಿಸಲ್ಪದಂಗಾರ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನದಿ ತಿರಸ್ಕರಣಿ ದೇವುತ್ತಿರಲ್ಕೆ (ರಾಘಚ. ೧೪-೩೯) ; ತಿರಸ್ಕರಣಿಯು ನಿಶ್ಶಬ್ದವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಸರಿದು ... ಒಂದು ಕೋಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿತು (ನಡಿಡಾ. II. ೦೪೭೩).

[ಸಂ. ತಿರಸ್ಕರಣೀ]

ತಿರಸ್ಕರಿಣಿ (ನಾ). ೧. ತೆರೆ ; ಪರದೆ. ೨. ಅದೃಶ್ಯತೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಮೇಲ್ಮುಸುಕು : ಎಲಾ ತಿರಸ್ಕರಿಣೀ ಗರ್ವಿತನೆ, ನನ್ನ ಅಸ್ತ್ರವು ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಣುವುದು (ಶಾಕುಂತ. ೯೬-೨೦). **ತಿರಸ್ಕರಿಣೀ ವಿದ್ಯೆ** = ಇತರರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದಂತೆ ಮರೆಯಾಗಬಹುದಾದ ಒಂದು ವಿದ್ಯೆ ; ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವ ವಿದ್ಯೆ : ಈ ಉದ್ಯಾನಪಾಲಿನಿಯರ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕರಿಣೀವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಒಬ್ಬರಿಗೂ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ನೋಡುವೆನು (ಶಾಕುಂತ. ೬೯-೦೦). [ಸಂ. ತಿರಸ್ಕರಿಣೀ]

ತಿರಸ್ಕರಿಣಿಕೆ (ನಾ). = ತಿರಸ್ಕರಣಿ : "ತಿರಸ್ಕರಿಣಿಕಾಖ್ಯ ಜವನಿಕೆಯಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೪೯-೨೩). [ಸಂ. ತಿರಸ್ಕರಿಣಿಕಾ]

ತಿರಸ್ಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಡೆಗಣಿಸು ; ಧಿಕ್ಕರಿಸು ; ಅವಹೇಳನಮಾಡು : ಮಹಾಋಷಿಯರಂ ನಿಮಗೆ ಪೞಿಯಲುಂ ಬಯ್ಯಲುಂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ನುಡಿಯಲುಮಕ್ಕುಮೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮-೦೩) ; ತಥಾಗತಮತಮಂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ತನ್ನೊಳಶಕ್ಯಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಪೊಣರ್ದ ಲೋಕಾಯತಶಾಕ್ಯಮತಾವಲಂಬಿಮುನಿವಿಲಂಬಿತಂ ಗೆಲ್ದು (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೪೭ವ) ; ಮತಿಗೆಟ್ಟು ಬಾಯ್ಗೆ ವಂದಂತೆ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು ಪುರುಷಾಕಾರವೆ ಗುರುವಂ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೬೭). [ತಿರಸ್ಕರಣ + – ಇಸು₁]

ತಿರಸ್ಕಾರ (ನಾ). = ತಿರಸ್ಕರಣ : ಅವರ ರೀತಿ ಅನೇಕ ಶಿಕ್ಷಕರಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನೇ ತಂದಿತು (ರಂಗರೋ. ೩೨) ; ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪಾಲಿಸಿದ ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರ, ಸರ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ, ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಧಿಕ್ಕಾರ (ಮುಕ್ತ್ಯಾ. ೦೦೩ ಮೀಟಿಕೆ) ; ನಮಸ್ಕಾರ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರ ಇದ್ದೀತು (ಗಾದೆ). [ಸಂ.]

ತಿರಸ್ಕೃತ (ಗು). ೧. ಧಿಕ್ಕಾರಕ್ಕೊಳಗಾದ; ಹೀಯಾಳಿಕೆಗೆ ಗುರಿಯಾದ: ಸಿಂಗರಿಸಿ ಬಂದಳದರ್ದಂ ಜಯರವದೊಳಾ ಸುಧನ್ವಂ ತಿರಸ್ಕೃತ ಕುಸುಮಧನ್ವನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೨-೪). ೨. ಮರೆಮಾಡಿದ ; ಮುಚ್ಚಿದ. ೩. ನಿರಾಕರಿಸಿದ; ಅಸ್ವೀಕೃತ. (ನಾ). ೪. ಧಿಕ್ಕಾರಕೊಳ್ಳಗಾದುದು; ಹೀಯಾಳಿಕೆಗೆ ಗುರಿಯಾದುದು : ೧೯ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದೊಳಗೆ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ ವಿಷಯವಾಯಿತು (ಮುಕ್ತ್ಯಾ. ೦೦೩ ಮೀಟಿಕೆ). [ಸಂ.]

ತಿರಸ್ಕೃತಿ (ನಾ). = ತಿರಸ್ಕರಣ : ತನಗೆ ಪೇಳ್ದುದನಾಲಿಸಿದನಾ ತ್ರಿಕೂಟಲಂಕಾಧಿಪಂ ಕಟುತಿರಸ್ಕೃತಿ ಗದೆಯ ಘಾತಕ್ಕೆ ಕಣ್ಮುಚ್ಚಿದನ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೯೪-೨೩೦). [ಸಂ.]

ತಿರಸ್ಕೃತೆ (ನಾ). ನಿಂದೆಗೊಳಗಾದವಳು ; ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವಳು : ಕೈಕೆಯುಂ ನರ ತಿರಸ್ಕೃತೆ ವಿಕೃತ ಮಂಥರಾದಾಸಿಯಂ ... ಪ್ರೀತಿಸುತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೪-೭೩೩). [ಸಂ. ತಿರಸ್ಕೃತಾ]

ತಿರಾಯುತ, ತಿರ್ಯಾಹಿತ (ನಾ). ಮಧ್ಯಸ್ಥ ; ತೀರ್ಪುಗಾರ; "ಹಿರಿಯ, ತೀರ್ಪುಕೊಡುವವ, ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ" (ಜಾನಕೋ. ೬೬). **ತಿರ್ಯಾಹಿತ**: ನಿಮ್ಮ ತಾಯಿಯು ಸುಖದುಃಖಗಳ ದೃಷ್ಟಾರರು ನೀವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ನಾನು ತಿರ್ಯಾಹಿತ ಯಾಕೆ ನಿಮ್ಮೆದುರಿಗೆ ಉಪಸ್ಥಿತ ಆಗುತ್ತಿದ್ದೆ (ರಕ್ತಾಕ್ಷ. ೨೦೩) : ತಿರ್ಯಾಹಿತರ ಹಾಗ ಮಾತಾಡಬ್ಯಾಡ (ರಕ್ತಾಕ್ಷ. ೨೨೭).

[←ಮರಾ. ತಿರಾಯುತ, ತಿರ್ಹಾಈತ]

ತಿರಿ₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ತಿರುಗು ; ಸುತ್ತಾಡು ; ಸುತ್ತು : ಕೆಲವು ಕಾಲದಿಂ ಬೞಿಕ್ಕೆ ಸತ್ತು ತಾನುಂ ಮಕ್ಕಳುಂ ಸಂಸಾರದೊಳ್ ತಿರಿಯು [ಪಾಠಾಂ. ರುಗು] ತ್ತಿರ್ದರ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮-೨೨) ; ಜಯಾಸ್ತ್ರಮನುರ್ಚಿಕೊಂಡು ಭೋಂಕೆನೆ ದೋಣಿಯಿಂ ಶರಾಸನದೊಳಂತದನಾಗಡೆ ಪೂಡಿ ಧಾತ್ರಿ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರಿವನ್ನೆಗಂ ತೆಗೆದು (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೦೬೮) : ಎನಿತಂ ಸಂಸಾರದೊಳಗೆ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರಿವೈ (ಆದಿಪು. ೨-೬೦) ; ಗಾಣದೆತ್ತು ಮೆಟ್ಟಿದುದನೆ ಮೆಟ್ಟಿ ಕೂಡೆ ತಿರಿವಂದದೊಳೀ ತ್ರಿಜಗಂಗಳೊಳೊಲ್ಟಲ್ಲುದು (ಸಮುಶ. ೦೩-೯೯) ; ವಿಪಿನಾಂತರದೊಳಗೆ ತೊಳಲಿದೆವು ತಿರಿದೆವು ಹೊರೆದೆವೊಡಲುಗಳ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೧೬-೮). ೨. ತಿರುಪೆ ಎತ್ತು ; ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡು ; ಯಾಚಿಸು : ತಾವಿರ್ಬರುಂ ತಿರಿದು ತಂ [ಪಾಠಾಂ. ತಿರಿತಂ] ದಿಕ್ಕಿದಂಜಲಿಪುಟುಮಂ ತಿಂದು (ಆದಿಪು. ೩-೩೪ ವ) ; ತಾಂ ತಿರಿವ ಗೊರವಿಬೆನಕನುಮಂ ತಿರಿಯಿಪೆಳಂಬ ತೆಱದೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೦೩೦); ತಿರಿಯಲ್ಪಂದವರುಂ ಕೂಟನಡಿಮೆಂಬಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೯೭) ; ಹರ ತನ್ನ ಭಕ್ತರ ತಿರಿವಂತೆ ಮಾಡುವ (ದೇವಾಪ. ೪೬-೯೦) : ತಿರಿವ ಹಾರುಂವರೊಡನೆ ಭೂಮಿಶ್ವರರಿಗೆತ್ತಣ ಮೈತ್ರಿ (ಕುಮ್ಯಾಭ.೬-೩೦) ; ಕಣ್ಣು ಮೂಱುಳ್ಳವಗೆ ತಿರಿದುಂಬ ಚಿಂತೆ (ಪುರಂದ. ೦-೦೭೪-೦) ; ಕೊಟ್ಟು ಕೆಟ್ಟವನಿಲ್ಲ ತಿರಿದು ಬದುಕಿದವನಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ) ; ತಿರಿಕೊಂಡು ಉಂಡರೂ ಕರಕೊಂಡು ಉಣ್ಣು (ಗಾದೆ).

೨. ಹೊಸೆ ; ತಿರುಗಿಸು. 'ತಿರಿಚು' ಪರಾ. ೪. (?) : ತಿರಿವುದದೊಂದು ಚಕ್ರದೊಳಿನಿಂದು ದಿವಾಕರನ ಮತ್ತಜಿದು ಕಳಿವೊಡಂತದನಾವೆದೆಯಿಂದರವಯಾಗಿ ನೆಲಸಿ ಕೆಲಕಾಲದಿಂ ಪೊರೆದಿರದಬಿದ ಬಟಾಕ ತಾ ನೆಲದೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೩-೦೪೪).

ತಿರಿದಾಡು=ಸುತ್ತಾಡು ; ಅಲೆದಾಡು : ಕೈರವವಾರಿಜಂಗಳಲರಂ ತಿರಿದಾಡುವ ಭೃಂಗವಾಳಿಯಂ ಬಾರಿಸಿ (ವರ್ಧಪು. ೧-೪೦). ತಿರಿದುಣ್=ಭಿಕ್ಷೆಬೇಡಿ ತಿನ್ನು ; ಯಾಚಿಸಿ ಹೊಟ್ಟೆಹೊರೆ : ತಿರಿದುಂಡಂದಲ್ಲದೆ ಮೆಯ್ಯುಣಿಯದು ಸಂದೆಯಮಿನ್ನೇಕೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೪೭) ; ತಿರಿದುಂಬ ಮಾರಯ್ಯ ಬೀರಯ್ಯ...ಕೇತಯ್ಯಗಳೆಂಬ ನೂಱು ಮಡಕೆಗೆ . . . ದೇವ ಶರಣೆಂಬುದೊಂದು ದಡಿ ಸಾಲದೆ (ಬಸವ. ೩೩೩) ; ಪರಿಪರಿಯಲಿ ಹಿರಿಯರ ದೂಷಿಸುವವ ತಿರಿದುಂಬುವುದೆ ಸಾಕ್ಷಿ (ಪುರಂದ. ೩-೧೭-೭) ; ಹಂಚನ ಹಿಡಿದು ತಿರಿದುಂಬ ಜನ್ಮನಿ ತಾ ಹಂಚುಹಜೆಯಹನು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೪೪) ; ಹರಸೋದು ತಪ್ಪೋದಿಲ್ಲ ತಿರಿದುಂಬುವದು ಹೋಗೋದಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ತಿರಿದುಣಿಸು=ತಿರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಭಿಕ್ಷೆಬೇಡಿಸು : ಈಶಾನ್ಯನ ನಿಳಿಯೊಳು ತಿರಿದುಣಿಸಿದನದಟಂದ (ಕೃಪುಸಾಂ.೭-೬೬).

[ದೇ. ‖ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳು. ತೆಲು. ತಿರಿ]

ತಿರಿ$_2$ 'ತಿಱಿ' ನೋ.

ತಿರಿ$_3$ (ನಾ). ೧. ಹೊಸೆದುದು ; ಹುರಿಮಾಡಿದುದು : ಜಟಾ, ಸಟಾ . . . ೨ ವ್ರತನಿಯಮವುಳ್ಳವರ ಜಡೆಗಳ ಹೆಸರು, ವಣಾಕು ಕೂದಲು, ಜಡೆತಿರಿಗಳು (ಸಿದ್ಧಾಂತ.೦೭೦). ೨. (ಕರಾ) ಕಾಳು, ಬತ್ತ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಇಡಲು ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಹೊಸೆದು ಮಾಡಿದ ಸಾಧನ : ಕೊಯಿಲು ಮುಗಿಯಿತು ; ಬತ್ತ ಚಾವಡಿಯಲ್ಲಿ ರಾಶಿಗೊಂಡಿತು ; ತಿರಿಯ ಕೆಲಸ ವಾಯಿತು (ನಂಬಿನಾ. ೩೯). 'ತಿರಿಮನೆ' ಪರಾ. [<ತಿರಿ$_1$]

△ ತಿರಿಂಪು 'ತಿರಿಪು$_1$' ನೋ.

ತಿರಿಕ$_1$, ತಿರುಕ (ನಾ). ೧. ತಿರುಗುವವನು ; ಅಲೆದಾಡುವವನು ; ಸುತ್ತುವವನು : ತ್ರಿಜಗದ ತಿರಿಕಂ ವಿದ್ಯಾಭಿಜಾತಗಂಧಂ (ಶಾಂತಿಪು.೮-೩೪) ; ಸತ್ತು ತಿರಿಕರೊಳ್ ತಿರಿಯದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೪-೩೩) ; ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಯೊಳ್ ತಿರಿಕರ್ಗೆ ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಸಂಯತಾಸಂಯತ ಗುಣಸ್ಥಾನಂಬರಂ ಸಾಮಾನ್ಯೋಕ್ತಭಾವಂ (ತತ್ತ್ವಾರ್ಥ. ೪೭). ೨. ಭಿಕ್ಷುಕ ; ತಿರುಪೆ ಎತ್ತುವವನು : ಸಂದ ತಿರಿಕಂಗೆ ತೊವೆ ತುಪ್ಪಂ ದೊರೆಕೊಳಲುಣ್ಣ ನಲಿವ ತೆಱದಿಂ . . . ರೌರವದಿಂದಂ ಬಂದಂಗೆ ಮೋಹಮಕ್ಕಂ ಸಿರಿಯೊಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೩೦) : ಮಸಣದ ದೇವನು ಮಾರಿಯ ದೇವನು . . . ತಿರಿ [ಕಾಕಾಂ. ರು] ಕ ಗೊರವನೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನಾಡುತ್ತಿಪ್ಪರಯ್ಯ (ಅವಿಶಂ.೦೩೦-೫೪೩) ; ಹೊನ್ನರಾಶಿಯ ಪುರದೊಳಿಹ ಬಡವರಿಗೆ ತಿರಿಕರಿಗೆರವರ್ಗೆ ವೆಚ್ಚಿಸು ಹೋಗು (ಭರತ. ೪-೬) ; ತಿರಿಕನನು ಕರತಂದು ಧರಣಿಯ ಚರಿತದೊಳಗಿರಿಸಿದರೆ ಮರ್ಕಟ ಸೆರೆಯ ಸೇವಿಸಿದಂತೆ (ಬಿಜ್ಜ.ಪು. ೬೩-೫೪) ; ಬೇಡುವೊಡೇಂ ತಿರಿಕನೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೬೭-೫). ತಿರುಕ : ೨. ತಂಗಿಯ ತಿರುಕಗಿತ್ತಿರೆ ಮಱಿದು (ಕುಮಾ.ಆ. ಓರಿಜ. ೩೬-೭೮) ; ತಿರುಕನೆಂದರು ಬಿಡೆ ತಿಳಿದು ತಾಯ ಕೊರಳ ತಜಾಕನೆಂದರು ನಿನ್ನ ನಾ ಬಿಡೆನೋ (ಪುರಂದ. ೦-೩೩-೩) ; ತಿರುಕನೋರ್ವನೂರ ಮುಂದೆ ಮುಱುಕುಧರ್ಮಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಱಗಿ ಇರಲು ಅಲ್ಲೆ ಒಂದು ಕನಸ ಕಂಡನು (ಕನಕ. ೩೦೩-೦) ; ಒಂದು ದುಡ್ಡು ಇತ್ತು, ಅದನ್ನು ಇಂದು ಒಬ್ಬ ಕುರುಡ ತಿರುಕನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩).

ತಿರುಕಮುರುವ=ದಡ್ಡನಾದ ಭಿಕ್ಷುಕ ; ಹೆಡ್ಡಭಿಕ್ಷುಕ : ತಾರೇ ಬಡ್ಡಿ ನೀರಾ ಎಂದರೆ ತರುವವನು ನಿಲ್ಲೊ ತಿರುಕಮುರುವ (ಗಾದೆ).

[ತಿರಿ$_1$ + – ಕ$_3$]

ತಿರಿಕ$_2$ 'ತಿರಿಯಂಕ್ಕ' ನೋ.

ತಿರಿಕಣ್ಣಾ (ನಾ). ತಿರುಗಣೆ (?) : ಹರಿತೆಗೆಯೊ ಸೂಚಿಯೊ ಕೊಳವಿಗೆಯೊ ಚವುಕಳಿಯೊ ಅರನೋ ಪಟ್ಟಣಿಯೊ ಭಿತ್ತಿಯೊರವೆಯೊ ವುರುವೊ ತಿರಿಕಣ್ಣೊ ಸವುರವೊ ಕೊನಿವಾರವೊ ರಟ್ಟಗೆಯೊ ನಾಳವೊ ಪನ್ನಾಳವೊ (ಕುಮುದೇಂ. ೧೩-೩೯). [?]

ತಿರಿಕತ್ವ (ನಾ). = ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ : ನರಕದೊಳು ದುಃಖಮುಗ್ರಂ ತಿರಿಕತ್ವದೊಳಂತೆ ನರರೊಳು ದೇವರೊಳಂ (ಪರಮಾ. ೨೭-೭೪).

[<ಸಂ. ತಿರ್ಯಕ್ತ್ವ]

ತಿರಿಕಲ್ಲಾಟ 'ತಿಱುಕಲ್ಲಾಟ'ನೋ.

ತಿರಿಕಲ್ಲು 'ತಿಱುಕಲ್'ನೋ.

ತಿರಿಕವ್ರಾತ (ನಾ). ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗದ ಗುಂಪು : ನರಿ ನಾಯ್ . . . ಕಾಡೆಮ್ಮೆ ಕಾಟ್ಕೋಣಮೆಂಬೀ ತಿರಿಕವ್ರಾತಂಗಳೊಳ್ ಸಂಭವಿಸಿ ದುರಿತದಿಂ ದುಃಖಮಂ ಪೇಟಲಾಱೆಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೦೫೭).

[ತಿರಿಕ$_2$ (<ತಿರಿಯಕ್ಕ) + ವ್ರಾತ]

ತಿರಿಕುಳಿ, ತಿರುಕುಳಿ (ನಾ). ೧. ತಿರುಪೆ ಬೇಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಭಿಕ್ಷುಕ : ತಿರಿಕುಳಿಗಳ ಬರವಂ ಬಯಸಿಯುಂ ಪೆಱರಂ ಬಯಸದರುಂ ... ಎನಿಸಿರ್ಪರ್ (ಚಕವಿ. ೩-೦೪೩); ಬೇಳ್ಪ ತಿರಿಕುಳಿಯಲ್ಲದರ ಚೆಲ್ಲವೆತ್ತನೆಂ (ಸಂಕಪ. ೩೪-೦೦). ೨. ದರಿದ್ರ ; ಬಡವ ; ಭಿಕಾರಿ : ಮುನ್ನೋಡಲೊಂದು ಗೆಯ್ಮೆಯ ನೋಂಪಿಯೆಸಕವೊಡರ್ಚೆ ತಿರಿಕುಳಿಯೊಳಮರವೆಂಡಿರ ಭೋಗಮನುಣ್ಣಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೮-೦೩). ತಿರುಕುಳಿ : ೧. ತಿರುಕುಳಿಗೆ ಮಾನವೆತ್ತಣದು ತಗೆ ತಲೆಮಾಲೆಗೊರಲಂಗೆ ಮಹಿಮೆಯೆಲ್ಲಿಯದು (ಚಿಬಪು. ೦೪-೦೦) ; ನನ್ನದು ತಿರುಕುಳಿ ಬಾಳು (ಅನಾಥ. ೦೬೪). ೨. ನೀವರಸುಗಳು ತಿರುಕುಳಿಗಳಾವು (ಕುಮಾ.ವಿ. ೮-೩೯). ೩. ತುಚ್ಛನಾದವನು ; ಕ್ಷುದ್ರ ; ಹೀನ : ತಿರುಕುಳಿ ಸಿರಂಗರಾಯಂ . . . ನೆರಪಿದ ಪಡೆ ತಾನೇಂ ಪಡಿಬರಸುಗುಮೋದೇವ ರಡಿಯು ಪಟ್ಟೆಯರ ಪಡೆಯೊಳ್ (ಚಕವಿ. ೫-೭೪). 'ತಿಱುಕುಳಿ' ಪರಾ.

[ತಿರಿ$_1$ + – ಕುಳಿ$_3$]

ತಿರಿಕೂಳು 'ತಿರಿಕೂಟ್' ನೋ.

ತಿರಿಕೂಟ್, ತಿರಿಕೂಳು, ತಿರಿಗೂಳು (ನಾ). ತಿರಿದು ತಂದ ಅನ್ನ ; ಭಿಕ್ಷಾನ್ನ : ಹರಿಕೀರ್ತನೆಯಂ ಸ್ವರರಾಗತಾಳಲಯಮೂರ್ಧನಾದ ವಿಧಿಯಿಂ ಪಾಡುತೆ ದೈವನ್ನಸ್ಥರಂ ತಿರಿಕೂಟಿಂ ಜೀವಿಸುತಿರ್ದಂ (ಅದ್ಭುತ. ೦೭-೦೭). ತಿರಿಕೂಳು : ಆ ತಿರಿಕೂಳ ತಲುಂಗರೊಡೆಯನಿಗೆ ಉತ್ತರ ವೇನು (ಮುಂತ್ರಕ. ೦೯-೦೫). ತಿರಿಗೂಳು : ಇಱಿದರೆಯು ಏಱಿಲ್ಲ ಹಱಿದರೆಯು ಸೀಳಿಲ್ಲ ತಿರಿಗೂಳ ಕೊಂಡು ಋಣವಿಲ್ಲ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೦೩೦).

[ತಿರಿ$_1$ + ಕೂಟ್$_1$]

ತಿರಿಕೆ, ತಿರುಕೆ (ನಾ). ಭಿಕ್ಷೆಗೆಂದು ತಿರುಗುವಿಕೆ ; ಭಿಕ್ಷಾಟನೆ : "ಭಿಕ್ಷಾ ...ಭೈಕ್ಷಂ-ಈ ೬ ತಿರಿಕೆ" (ಕಾಶ್ಯ. ೧೦೭) ; ಕೆಡುವುದೇ ಉದರಾರ್ಥಮಾಗಲು ಬಿಡದೆ ತಿರಿಕೆಗೆ ಹೋಗೆನೆನುವುದು ಮೃಡನಡಿಗಳಂ ನೆನೆವುದರಿಂದೇ ಕೇರಿ ಕೇರಿಯಲಿ (ಬಸವಪು. ೪೩-೫೯) ; ತಮ್ಮ ನಿನ್ನಯ ತಿರಿಕೆಗಾವಂಜುವೆವುಯೆಂದರೆ ಮರುತಸುತ ಖಾನುಂಬ ಪರಿಯಂತೆಂದು ಬೆಸಗೊಂಡ (ಕುಮಾ.ಆ. ಓರಿಜ. ೨೩-೨೦) ; ತಿರಿಕೆಯ ಕೂಳು ತಿಂದು ಹರಕೆಯ ಕೋಣನಾದ (ಗಾದೆ). ತಿರುಕೆ : ಇವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ವೇಷವನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ತಿರುಕೆಯಿಂದ ಜೀವನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇದ್ದರು (ನೀತಿಶಂ. I. ೦೪). [ತಿರಿ$_1$ + – ಕೆ]

ತಿರಿಕೊರೆ 'ತಿರಿಕೋಟಿ' ನೋ.

ತಿರಿಕೋಟಿ, ತಿರಿಕೊರೆ (ನಾ). ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡಲು ತಿರುಗುವಿಕೆ ; ಬದುಕಿಗೆ ಯಾಚಿಸುವಿಕೆ. 'ತಿರಿಕೋಟಿಗೊಳ್' ಪರಾ. ತಿರಿಕೊರೆ : ತಿರಿಕೊರೆ ಕಬ್ಬಿಗಂ ಪಣಮನಾರ್ಜಿಸಲಾರನ್ (ಸಂಕಪ. ೦೩-೦). 'ತಿಱುಕೋಟಿ' ಪರಾ. [ತಿರಿ$_1$ + ಕೋಟಿ$_6$]

ತಿರಿಕೊಱೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡು; ಯಾಚಿಸಿ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳು: ಅರಿದಾದಂ ಕನ್ನಡದೊಳ್ತಿರಿಕೊಱೆಗೊಂಡಱಿಯೆ ವೇೞ್ವೆನೆಂಬುದಿದಾರ್ಗಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೪೨). [ತಿರಿಕೊಱೆ + ಕೊಳ್$_1$]

ತಿರಿಕೋಪಸರ್ಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ತಪಸ್ವಿಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಉಪದ್ರವ.—ತೊಂದರೆ: ಸೈರಿಸಲುವಾಗದ ತಿರಿಕೋಪಸರ್ಗಮನವಂತಿ ಸುಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಮೂಱು ದಿವಸಮಿರುಳುಂ ಪಗಲುಂ ಸೈರಿಸಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೩೦-೧೮); ನಿಷ್ಪಂದಶರೀರನಾಗಿ ಮುನಿ ಸೈರಿಸಿದಂ ತಿರಿಕೋಪಸರ್ಗಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೨-೪೦).
[<ಸಂ. ತಿರ್ಯಗುಪಸರ್ಗ]

ತಿರಿಗಂಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು: ಕಚ್ಚವಿಯ ಗಳೆಯೊಳ್ ಬಿಟ್ಟ ಮತ್ತರ್ಪ್ಪದಿನಯ್ದು ರಟ್ಟಹಳ್ಳಿ ೭೦ ಬಳಿಯ ತಿರಿಗಂಟಿ ೧ (ಎಕ. VII. ಶಿಕಾರಿ. ೧೩೦-೬೩ ; 1047). [?]

ತಿರಿಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳು; ಸಿಕ್ಕಾಗು: ತನ್ನ ರಕ್ತದ ಕೆಸರಲ್ಲಿ, ಕಣ್ಣು ತುಟಿ ಮೆತ್ತಿಕೊಂಡು, ತಲೆಗೂದಲು ತಿರಿಗಟ್ಟಿ ನರಳುತ್ತ ಬಿದ್ದಿರುವ ಕೌರವ ಸಾರ್ವಭೌಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಕಲ್ಲು ಕರಗೀತು (ಅಗ್ರಹ. ೩೦).
[ತಿರಿ$_3$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ತಿರಿಗುತ್ತ (ನಾ). ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡುವ ಕಷ್ಟ; ಭಿಕ್ಷಾಟನೆಯ ದುಃಖ (?): ಸಂಸಾರದೊಳಾದ ಬಡತನದ ಕುತ್ತದ ತಿರಿಗುತ್ತದ ರಾಜಬಾಧೆಯ ...ಕಂಡು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೧೭೩). [ತಿರಿ$_1$ + ಕುತ್ತ]

ತಿರಿಗೂಳು 'ತಿರಿಕೂೞ್' ನೋ.

ತಿರಿಗೊಂಬು (ನಾ). ಬಾಗಿದ ಕೋಡು; ತಿರುಗಿಕೊಂಡ ಕೋಡು: ಮುದ್ದಿ ಮಣ್ಣನು ತಂದು ತಿದ್ದಿ ಬಸವನ ಮಾಡಿ ಮುದ್ದುಮುಖ ಚೆಲುವ ತಿರಿಗೊಂಬು ನಂ ಬಸವ ಗದ್ದುಗಿ ಮ್ಯಾಗ ಮಲಗ್ಯಾನ (ಲೋಕಗೀ. ೦೯೭).
[ತಿರಿ$_1$ + ಕೊಂಬು$_1$]

ತಿರಿಚು, ತಿರುಚು$_1$ (ಕ್ರಿ). ತಿರುಗಿಸು; ತಿರುವು: ತುಂಡಶೂಲೆಯು ಕೆರಳಿಯಲಗ ತಿರಿಚಿದವೊಲಾಗೆ (ಪ್ರಭುಪು. ೩-೮೩); ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾಸೆಯಂ ತಿರಿಚುವ ವೀರನಂದದಿ ಚಾಣಕ್ಯನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ತನ್ನ ಜುಟ್ಟಂ ಕೈಯಿಂದ ನೇವರಿಸುತ್ತ ತೆರಳುತ್ತಿರಲು (ಮುದ್ರಾಮಂ. ೩೩); ರಿಪ್ಪನ ಹೃದಯ ತಿರಿಚಿದಂತಾಗಿ ಕಾಲುಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೊಡೆಯುವಂತೆ ನಡುಗಿದವು (ಯೋಧಪು. ೮೨). **ತಿರುಚು$_1$**: ಸೆರಗಿನ ತುದಿಯನ್ನು ತಿರುಚೇ ತಿರುಚಿದಳು ಸೀತೆ (ಮಾಮುನ. ೨).

ತಿರಿಚುಮುರಿಚು = ವಕ್ರವಾಗಿರುವುದು: ವೇರದುಹೋದ ತಿರಿಚು ಮುರಿಚುಗತ್ತಿನಿಂದ ಆ ಕೊಟಡಿಯ ಹಿಂದಿನ ಬಾಗಿಲಿಂದ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಳು (ಪುನರು. ೨೩೯). ತಿರುಚಿಕೊಳ್ಳು = ಸಂರಂಲಿಯಾಗು; ನುಲಿದುಕೊಳ್ಳು: ದೋರ್ದಿಯಂತೆ (ತೆಂಗಿನ ನಾರಿನ ಹಗ್ಗದಂತೆ) ಯಾಕೆ ತಿರುಚಿಕೊಂಡು ಸುತ್ತುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ? (ದಾದಾನ. ೪).
[ತಿರಿ$_1$ + -ಚು$_1$]

ತಿರಿಚೆ (ನಾ). ೧. (ಆನೆಗೆ ಕಟ್ಟುವ) ಹೊಸೆದ ಹಗ್ಗ: ಜೊತ್ತಗೆ ಜಾನು ವಂಕಣಿ ತಿರಿಚೆ ತೊಡರುರಘಂಟೆಗಳ...ಎಳಾಸದಿನೆಸೆದುದಾ ದಂತಿ (ಕೂರರಾ. ೬-೨೯-೦೬). ೨. ಪಿಚಕಾರಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಹೊರಪಡಿಸಲು ಒತ್ತುವ ಸಾಧನ: ನಿಖಿಳರಾಣಿಯರನಂದವನೀಶನು ಆಟ್ಟಿ ಹಿಡಿದಂಡೆಯಿಂ ಹೊಯ್ದು ತಿರಿಚೆಯನೊತ್ತೆ ಹಟ್ಟುಗೆಯರೆಲ್ಲ ಮೂದಲಿಸಿ ಮುಮ್ಮಳಿಗೊಂಡು ನೆಟ್ಟೋಟದಿಂದೋಡುವವನಿವನ ತಮ್ಮಾಣೆಯಿಟ್ಟು ನಿಲಿಸಿದರಾಗಳು (ಹದಿಶಾ. ೩-೩೦). [<ತಿರಿಚು]

ತಿರಿತರ್$_1$, ತಿರಿತರಂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಲೆದಾಡಂ; ಸುತ್ತು; ತಿರುಗು: ತಿರಿತರ್ಪವಾಮಳಜಳನಿಧಿಪರಿವಾವೃತಭೂಮಿಭಾಗಮಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೩೩); ಕಟಲ್ದೆರ್ದೆಗೆಟ್ಟರಣ್ಯದೊಳ್ ತಿರಿತರುತಿರ್ದ ಕಣ್ಬಡಿಗರಿಂ ರಾಜ್ಯದೊಳೇಂ ನೆರೆಯಲ್ಕೆ ತೀರ್ಗುಮೋ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೫೫); ಉಸಿರ ಗಾಳಿಯೊಳ್ ತಿರಿತಂದರ್ ತಣಿಗೆರೆವೊಲಮರರಂಬರತಳದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು.೦೦-೯೩); ಭವಾಂಬುನಿಧಿಯೊಳ್ ತಿರಿತಪ್ಪುವ ಜೀವರಾಶಿಗಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೭೨); ವರದೇಸಿತನದಲಿಯಿದು ತಿರಿತಂದು ಹನುಮಂತದೇವರ ಗುಡಿಗೆ ಕಟು ವಂಜರವ ಮಾಡಿಸಿ (ಎಕ. VII, ಚನ್ನಗಿ. ೦೭-೬; 1120?). ೨. ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡು: ಪವನಸುತ . . . ಬಹುಭಿಕ್ಷಭಕ್ಷ್ಯವನವರ ನಾಲ್ವರ ಸರಿಯ ಭಿಕ್ಷವನೊಬ್ಬ ತಿರಿತಹನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಆ. ೭೮೮. ೨೩-೦೩). **ತಿರಿತರು**: ೨. ಹೇಳಿ ಕೇಳಿ ತಿರಿತಂದು ತಿನ್ನೊ . ಜಂಗಮ ನೀನು (ಬಸವೇ. ೦೫).
[ತಿರಿ$_1$ + ತರ್]

ತಿರಿತರ್$_2$ 'ತಿಱಿತರ್' ನೋ.

ತಿರಿತರಿಸು 'ತಿಱಿತರಿಸು' ನೋ.

ತಿರಿತರು 'ತಿರಿತರ್' ನೋ.

ತಿರಿತಿನ್ (ಕ್ರಿ). ತಿರಿದು ತಿನ್ನು; ಭಿಕ್ಷೆಬೇಡಿ ತಿನ್ನು: ಕುಪ್ರತರ್ಕಗ ನಾವನಾದೊಡೆ . . . ತಿರಿತಿಂಬಪ್ರಸಿದ್ಧನಶುದ್ಧನಲ್ಲದ ಭಿಕ್ಷನೆಂತಹನು (ಬಸವಪು. ೪೩-೬೨). [ತಿರಿ$_1$ + ತಿನ್]

ತಿರಿದಾನ (ನಾ). ಮುಸುಕು; ಆಚ್ಛಾದನ: ಪೊಂಬಾಟೆಯ ತಿರಿದಾನದಿಂ ಪಾದರಿಯ ಪರ್ಯಂಕದಿಂ . . . ಶಿರೋರೋಪಚಾರವಂ ಮಾಡುತ್ತುಮಿರೆ (ದಶಕು. ೬-೦೦೭೪). [< ಸಂ. ತಿರೋಧಾನ]

ತಿರಿನಾಳ್ 'ತಿರುನಾಳ್' ನೋ.

ತಿರಿಪ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬತ್ತ: "ತಿರಿಪಃ — ತಿರಿಪ, ರಾಜಾನ್ನ" (ಓಷಧಿ. ೬೮). [?]

ತಿರಿಪು$_1$, ತಿಪ್ಪು, ತಿರಿಂಪು, ತಿರಿಪ್ಪು, ತಿರಿವು$_1$, ತಿರಿಹಂ, ತಿರುಂಪು$_1$, ತಿರುಪು$_1$, ತಿರುಪ್ಪು, ತಿರುವು$_1$, ತಿರುಹು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುತ್ತು ತಿರುಗಿಸು; ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತಿಸು: ತಿರಿಪಿ [ಪಾಠಾಂ. ರುಪಿ] ಕರ ಚಕ್ರಮಂ ದನುಜರ ತಲೆಗಳನಸುರವೈರಿ ಮುಳಿದಿಡೆ . . . ನೆಲಕೆ ಬೀಟುವ ತಲೆಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೬೩); ಕರ್ಪೂರದ ಪರಲ್ಗೆ ಬಿರ್ದರಲ್ಗೆ . . . ದರ್ಪಕಂ ತಿರಿಪುವ ಚಕ್ರದಂತೆ ತಿರಿಯುತ್ತಿರೆ ಮೇಲೆ ಮದಾಳಿಮಾಲೆಗಳ್ (ಅರ್ಧನೇ. ೨-೩೭); ತಿರಿವ ಕುಲಾಲಚಕ್ರಮೆನೆ ಭೂವಳಯಂ ತಿರಿವನ್ನಮಸ್ತ್ರಮಂ ತಿರಿಪಿದಂ (ಜಗನ್ನಾ. ೧೨-೩೨); ಕಣ್ಮುಸುಕಿ, ತಿರಿಪಿ ನಿಮ್ಮ ನಡುಬೀಡಿನಿನ್, ಪೊಱವೀಡ ಮುಂದಿ ಇರ್ದೆಡೆಗಳೊಳೆ ಬಿಟ್ಟೆನ್ (ಅಕ್ಷತಾ. ೩-೪೯). ೨. ಅಲೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು; ಸುತ್ತಾಡಿಸು: ಶಾರ್ದೂಲಾಭೀಲವನಂಗಳೊಳ್ ತಿರಿಪಿದೀಯುರ್ಕೊಂದೆ ಲೆಕ್ಕಂಗೊಳೆಲ್ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೨೨); ಕೌಂತೇಯರಂ ಮಚ್ಚರದಿಂ ಕಾಂತಾರದೊಳ್ ತಿಱ್ಱನೆ ತಿರಿಪಿದ ಸೂರ್ಕೆಗಳೇನಾದುದು (ಗದಾಯು. ೬-೦೪). ೩. ಹೊರಳಿಸು; ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಸು: ಅರಸು ಮಾನೆಯುಂ ತಿರಿಪುವರಿಚ್ಛೆ ಎಂಬ ಲೋಕಗಾದೆಯೇಕೆ ಪುಸಿಯಕ್ಕು (ಪಂಚತಂ. ೯೩-೭); ಮೋಕ್ಷಸುಖಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತಮಂ ತಿರಿಪುತುಮಿರ್ದ ಜೈನಮುನಿ ಪುಂಗವರಿಂ ಮಿಗಿಲಾರೊ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೨-೩೦). ೪. ನುಲಿ; ತಿರುಗಿಸು: ಕಟ್ಟಿದ ನೂಲ ಕೊಂಗಲಂ ತಿರಿಪುವ ಕೆಯ್ಯದೊಂದು ನೆವದಿಂ ಲಲಿತಾಂಗಿಯ ಶಂಕೆಯಂ ಭಯಂ ಬೆರಸಿದ ನಾಣುಮಂ ಕ್ರಮದೆ ಪಿಂಗಿಸು (ಪಂಪಭಾ. ೩-೭೭); ಆವಂ ತಿರಿಪಿದಂ ನಿಜ ನಿಷ್ಠುರ ಕಾಷ್ಠದಂಡಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೭೪). **ತಿಪ್ಪು**: ೫. ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು; ಹಿಂದಿರುಗು: ಮದಾನ್ಧಸಿನ್ಧುರಂ ತೆಗೆಯಲ್ ಜೈಮಿನಿ ತಿಪ್ಪಿಕೊಣ್ಡು ಪರಿಯಲ್ (ಎಕ. II, ೬೯-೯೨; 1100). Δ**ತಿರಿಂಪು**: ೧. ಮತ್ತೋರ್ವಂ ... ಮುಂಗೆಯ್ಯ ಕಂಕಣಮಂ ತಿರಿಂಪಿ ನೂಂಕುತುಂ ಜಾಱುವರ್ಧುಳವಟ್ಟಿಗೆಯನೇಱಿ ಸಾರ್ಚುತ್ತುಮೆಟ್ಟದ (ಅನಂಪು. ೦೩-೭೯ ವ). **ತಿರಿಪ್ಪು**: ೧. ಧರೆಯುಂ ದಿಕ್ತಟಮುಂ ವಿಯತ್ತಟಲಮುಂ

ಧಾರಾಕರೋತ್ಪಾತದಿಂ ತಿರಿಗುತ್ತಿರ್ಪಿನೆಗಂ ತಿರಿಪ್ಪಿ ಮಧು ಕೋಪಾಟೋಪ ದಿಂದಿಟ್ಟೊಡೆ (ಅನಂಪು. ೦೪-೦೯). **ತಿರಿವು₁** : ೩. ದನಗಾಹಿಯು ಹುಲ್ಲುಗಾವಲಿನಿಂದ ದನಗಳನ್ನು ಊರ ಕಡೆಗೆ ತಿರಿವಿದನು (ರೂಢಿ). **ತಿರಿಹು** : ೧. ಏಕನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ತಿರಿಹಿ ಮುರಿಹಿ ಹಿಳಿದು ಹಿಂಡಿ (ತಿರುಕೂಂ. ದೇ. ೫೩೩-೦೦). ೨. ಗೊಟಾಯಿಸು ; ತೊಳಸು : ಅದಱೊಳಗೆ ಮೊಸರ ಸಂಭಾರಮಂ [ಮಿಗೆ] ತಳಿದು ಹದನಱಿದದೆ ತಿರಿಹಿ ತಿರಿಹಿ ಪಾಕವ ಮಾಡಿ (ಸೂಪಶಾ. ೪-೮೧). ೨. ಮಂಗುಚಿ ಹಾಕು; ಬುಡಮೇಲು ಮಾಡು : ಸಂಪಳೆಯನು .... ಎಱೆದು ಬೆಂದ ಬಳಿಕಂತದಂ ತಿರಿಹಿ ದೋಸೆಯ ಬೇಯಿಸುವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೦-೭೪). △ **ತಿರುಂಪು₁** : ೮. ತೊಡಿಸು ; ಅಳವಡಿಸು : ಉರಗಕಂಕಣಮಂ ಕಳೆದು ರತ್ನಕಂಕಣಮಂ ತಿರುಂಪಿ (ಗಿರಿಕ. ೧೦-೬೦ ವ) ; ಬಾಹುಪೂರಯಮಂ ತೋಳ್ಗೆ ಕೈಕೊಳಿಸಿ ಕಂಕಣವಂ ತಿರುಂಪಿ (ಬಸರ. ೮-೨೦). **ತಿರುಪು₁**: ೧. "ತಿರುವು-ಭ್ರಮಣೇ" (ಶಮಧಾ) : ಅಲರಂಬಿಂದುಱಿದೆನ್ನ ಮೆಲ್ಲೆರ್ದೆಯನಿಂ[ತುರ್ಚಿ]ತ್ತಿರ್ದೆಂಬಂತೆ ನೆಯ್ದಿಲ ಕಾವಂ ತಿರುಪುತ್ತುಂ (ಹಂಪಥಾ. ೩-೫೫) ; ತೋರಹತ್ತರದೊಳ್ ತಿವಿದು ತಿರುಪುವ ಮಲ್ಲರ ನೆರವಿಗಳೊಳಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೦೦೫ ವ) ; ರಾಕ್ಷಸ ಕಾಳಗತ್ತಿಯ ತಿರುಪಿಯಿಡಲು (ಸಂಭಶ. ೭-೪೨) ; ಅಲಗಿಕ್ಕಿ ತಿರುಪಿದವೊಲಾ ಯ್ತೊಡಲೊಳು (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೯-೦೪). ೩. ಬಾಣಮಂ ತಿರುಪಿ ತಿರ್ದುವ... ವನೇಚರರಿಂ ಬಗೆಗೊಂಡುಬಾ ವನಂ (ಜಗವಿ. ೦೭-೦೭). ೪. ತಿರುಚಿದ ಮೀಸೆ ಕೊಂಕಿದ ಸಟಂ (ಹಂಪಥಾ. ೧೨-೭) ; ಮುಗ್ಧೆ ... ಮಸಗಿದ ಲಜ್ಜೆ ಯಿಂದೆಱಗಿದಳ್ ಕರದಿಂ ತಿರುಪುತ್ತೆ ಹಾರವಂ (ಶಬಶಂ. ೧-೪೦). **ತಿರುಪ್ಪು** : ೧. ದೇಶದೇಹವನಂತೆ ತನ್ನ ಸಂದೇಹವಂ ಕೊರೆದಳ್, ತಿರುಪ್ಪಿ ಕೊರೆದಳ್, ಮರಳಿ ಮರಳಿ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೬೯-೦೬೦). **ತಿರುವು₁** : ೧. ಮಹಾಸಿಂಹಂಗಳನೆರಡುಂ ಕೈಯೊಳ್ತಿರುವುತೆ (ವೀರವಿ. ೮-೩೯) ; ಕಂಕಣ ಕೈಯ ತಿರುವುತ ಬಾರೆ (ಪುರಂದ. ೧-೨೦೨-೯). ೨. ಭಂಗಾರ ಅಳದೀರ ಬಾಯ್ಮೇಲೆ ಹೊಯ್ದಾರ ... ಹುಟ್ಟಿದಾ ಮನೇ ತಿರುವೀರ (ಜಕೃಲಾ. ೨೩). ೯. (ಒರಳಂಕಲ್ಲಿಗೆ ಅಕ್ಕಿ, ಬೇಳೆ, ಕಾರ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಹಾಕಿ) ರುಬ್ಬು ; ನುರಿಸು : ಈ ತಿರುಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿರುವಿ... ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ (ಕೃಪಾಇ. II, ೨೦). **ತಿರುಹು₁** : ೧. ನೆತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲಗ ತಿರುಹುವಂತಪ್ಪ ವೇದನೆಯಹುದೆನಗೆ (ಬಸವ. ೩೦೩) ; ಹೊರಜ ಹೊಸೆವ ತಿರುಹುವ ಮುರುಹುವೆಳೆವ ... ಕೋಳಾಹಳದೊಳಾ ರೌರವಂ ಭಯಂಕರ ವಾದುದು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೨೯). ೨. ತುರಗವನು ಬೋಳೆಯಿಸಿ ವಾಘೆಯ ತಿರುಹಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಭೀ. ೩-೨) ; ತುಱುಗಳ ತಿರುಹಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವಾ ಬೇಡರ ತುಱುಗಾಹಿಗಳು ಕಂಡು (ಜೀಮಂಸಾಂ. ೮-೨೪) ; ನಮ್ಮನು ಕರಕರಿಸಬೇಡೆಳಿ ಯಿಂದಮ ತಿರುಹಿದನು ಮುಖವ (ತೊರರಾ. ೬-೦೨-೦೬). ೪. ಕುಸುಮ ಮಾಲೆಯ ತಿರುಹುತಿತ್ತಿದ ಮುಸುಡಿನರನೋಟದಲಿ...ನೋಡುತಿರ್ದಳು ಸೀತೆ ರಘುಪತಿಯ (ತೊರರಾ. ೧-೦೫-೩೯) ; ತಿಜ್ಞನೆ ತಿರುಹುವೆ ಧರಣಿಯ (ಮೋಹತ. ೦೨-೦೦).

ತಿರಿತಿರಿಹು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಕಬ್ಬೊನ್ನ ಸಲಗೆಯೊಳು ಕೆಂಪೊಗೆವಂತೆ ಕೆಂಡದೊಳು ತಿರಿತಿರಿಹಿ ಕಾಸಿ (ಸೂಪಶಾ. ೪-೮೬). **ತಿರುವಿಹಾಕು** = ೧. ಮಗುಚಿಹಾಕು : ಕಾವಲಿಯ ಮೇಲಿರುವ ದೋಸೆಯನ್ನು ತಿರುವಿಹಾಕು (ರೂಢಿ). ೨. ಪರಿಶೀಲಿಸು : ಕೆಲವು ಕಾಗದಪತ್ರಗಳನ್ನೊಮ್ಮೆ ತಿರುವಿ ಹಾಕಿ ... ಷ್ಪದಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೆ ಕರೆತರಬಹುದೆಂದು ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಅಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದರು (ಪುನರು. ೩೩). ೩. ಮನನಮಾಡು ; ಚಿಂತನೆಮಾಡು : ಅವಳು ಹೇಳಿದುದನ್ನು ಅವನು ಮನಸಿನಲ್ಲೇ ತಿರುವಿಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ (ದೂರಸ. ೪೩). ೪. ಪುನರಾವರ್ತನೆಮಾಡು : ಪರೀಕ್ಷೆ ಹತ್ತಿರ ಬಂತು. ಎಲ್ಲ ಪಾಠಗಳನಗ್ನೂ ತಿರುವಿಹಾಕಬೇಕು (ರೂಢಿ).

[ತಿರಿ₁ + -ಪು₁./ ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪು, ತಿರುಮ್ಪು ; ಮಲ. ತಿರಿ, ತಿರಿಪ್ಪು, ತಿರುಮ್ಪು ; ತುಳು. ತಿರ್ಪು ; ಕೊಡ. ತಿರ್ ; ತೆಲು. ತ್ರಿಪ್ಪು ; ಕೊಲಾ. ತಿಪ್ಪ್ ; ನಾಯ್ಕಿ. ತಿಪ್]

ತಿರಿಪು₂, ತಿರಿವು₂, ತಿರುಂಪು₂, ತಿರುಪು₂, ತಿರುವು₂, ತಿರುಹು₂ (ನಾ). ೧. ಸುತ್ತು ತಿರುಗುವಿಕೆ ; ಆವರ್ತನೆ : ಮಹೇಶ್ವರನ ತಿರುಪಿನೊಳುರು ಭುಜೋದ್ಭೂತ ವಾಯುವಿಂದ ಬೇಗೆಯಾದುವು ಚರಾಚರವೀಶಸಂಗದೊಳು (ಚಲಪು. ೦೨-೨೦). ೨. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಮಕ; ಧ್ವನಿಯ ಭೇದ : ವಳಿ ವಿಳಾಸಬಡೆಯೆ ವಹಣ ಬಹಳಂಬಡೆಯೆ ತಿರಿಪು ಕೊಮ್ಮೆ ವಡೆಯೆ ... ಪಾಡುತ್ತಿರೆಯುಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೭-೭೭ ವ). **ತಿರಿವು₂** : ೩. ಅಲೆದಾಡಿಸುವಿಕೆ ; ಸುತ್ತಾಡಿಸುವಿಕೆ ; ತಿರುಗಾಡಿಸುವಿಕೆ : ಕರ್ಮಮೆ ಕಡುಬಲ್ಲಿತ್ತದಱ ತಿರಿವದೇಂ ಬಹುವಿಧಮೋ (ಅರಿಪು. ೫-೯೭). △ **ತಿರುಂಪು₂**: ೪. [ನಾಟ್ಯ] ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ತಿರುಗುವ ಒಂದು ಭಂಗಿ : ಪಯ ಪಾಡು ನಿಚ್ಚವಣ ಚಾಳಿಯುಮುಲ್ಲಾಸಂ ತಿರುಂಪು ತಡವಿತ್ತಡಮುನ್ನಯನ ವಿಶೇಷಂ ಡಿಳ್ಳಾಯಿಯ ಲಾಳಿ ಪುದಿದುಸುರಮೊಸವಿನಂ ನರ್ತಿಸಿದಳ್ (ಧರ್ಮಪ. ೨-೨೭). **ತಿರುಪು₂** : ೨. ಕಾಕು ಖಚರಂ ಗಮಕಂ ತಿರುಪಿಂಪು ... ಕಳೆಯಿಂಬಿವಂ ಮೆಱೆದು ಬಾಜಿಸಿದಂ ಮುರವೈರಿ ವಾಸವಂ (ಜಗವಿ. ೫-೩) ; ವಳಿ ವಕ್ರತೆಯನೀವ ವಹಣ ತರಂಗಿಸುವ ತಿರುಪು ಸುಳಿಗೊಳ್ವ ಹೆಂಪು ಇಂಪಂ ಕಱೆವ ಸುಧಾರಸಗಾನಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೦೦೫ ವ). ೪. ಬೆಡಗು ಬಿನ್ನಣ ರಾಮಣೀಯತೆ ರೇಖೆಯಂತರಕರಣ ತಿರುಪಿನಲಿ ... ಮಾಯಾದೇವಿ ಮೋಹಿಸಿ ಪಾತ್ರವಾಡಿದಳು (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೪-೫೭) ; ತಿರುಪು ಗತ್ತರಿ ಲವಣಿ ಲಾಗು ಮುಖಚಾರಿ ... ಬಿಂಕ ಬಿನ್ನಣದ ಗರುವಿಕೆಯ ಪಾತ್ರ ದೊಳು ನಿಲಲು (ಗುಭಕ. ೨-೨೯) ; ಲವಣಿಯಡವು ತಿರುಪು ಕೈಮುಱಿ ಕಳಾಸ ಕೂಟಮಾನಂಗಳಂ ಸಂಗಳಿಸಿ ... ಚತುರಜನ ಮೆಚ್ಚುವಂತೆ ತೋರ್ಪ ನರ್ತಕಿಯರಿಂ (ರಾಜಶೇ. ೫-೦೯ ವ). ೫. ಮಲಸೂತ್ರ ; ಮರಸುತ್ತು : ಕೊಪ್ಪು ತಂದೀವಿ ಭರಣೀನು ತಂದೀವಿ ಕೊಪ್ಪಿಗೆ ತಿರುಪ ಮರೆತೇ ಬಂದ್ವು (ನಾಜರ. ೦೦೭) ; ತಿಳಿದವ ತಿರುಪಿನಂತಿರಬೇಕು (ಗಾದೆ). 'ತಿರುಪು ಹೂ' ಪರಾ. ೬. ಬಾಗು ; ತಿರುಗು : ವಿಷ್ಣು-ಕಾಮರ ಸಂವಾದದಲ್ಲಿ ನಯವು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ, ವಿಸಂಗತಿಯೂ ತೋರಿದೆ. ಆದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಅದು ಪಡೆದ ತಿರುಪು ಮೆಚ್ಚುವಂತಿದೆ (ಕಪಾಕ. ೦೭೩) : ಅಂಗದನೆದೆಯಲ್ಲಿ ಆವೇಶಗೊಂಡ ಹುರುಪಿನ ತಿರುಪನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಳವಲ್ಲ (ಪಾರ್ತಿಸು. ೯೪). ೭. ತಿರುಗಾಟ ; ಸುತ್ತಾಟ : ಉರಗನರಸಿಯು ಕಂಡು ತನ್ನಯ ತಿರುಪ ಮಾಣದೆ ಸೋತು ವೀರ್ಯವ ಸುರಿಸಲು (ಸಂಭಶ. ೨೭-೩). ೮. ಖಡ್ಗ ಯುದ್ಧದ ಒಂದು ವರಸೆ : ಮೀಱಿ ತಳಸಂಚದೊಳು ಮೊನೆಯನು ತೋಱಿ ತಿರುಪಿನೊಳಣೆದು ಕಳಚುವರೇಱುಗಾಣದೆ ಪ್ರತ್ಯಸಂಚಕೆ ಸಿಲುಕಿ ಕೈಮಾಡಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಭೀ. ೪-೨೨). ೯. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ (?) : ನಲ್ಲೀರು ನಲ್ಲೆಮ್ಮೆ ಹೊಡಕೆ ತಿರುಪು ಮಗ್ಗ ... ಮುಂತಾಗಿ ಯೇನುಳ ಸರ್ವಸ್ವಾಮ್ಯವನೂ ನೀಱು ಆಗುಮಾಡಿಕೊಂಡು (ಸೌಇಇ. XI-11. ೪೪೦-೨೫ ; 1410). **ತಿರುವು₂** : ೪. ಮೈಯ ನುಲಿವು, ಹೆಜ್ಜೆಯ ಲಘುವು, ಕೈಯ ತಿರುವು ... ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮುತ್ತುತ್ತಿದ್ದಿತು (ಸವತಿ. ೫). ೬. ಆ ತಿರುವಿನಲ್ಲಿ ಮರದ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಅನತಿದೂರ ಕೆಳಗೆ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತು ಝರಿ (ಸಿಡಿಲು. ೮೫) ; ಅದರ ತಿರುವೊಂದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಾರುಗಳು ಒಂದ ಕ್ಕೊಂದು ಡಿಕ್ಕಿಹೊಡೆದು (ಗೋಪುರ. ೮೫). **ತಿರುಹು₂** : ೧. ಕುಱಿಯ ನೇಱಿ ಬರುತಿರಲು ನಡುಪಥದ ಸಂಧಿಸಿ ತಿರುಹ ಮುರುಹಲು ತೆಱವ ಕಾಣದೆ ಹರಣ ಹವ್ವನೆ ಹಾಱಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೭-೭೮). ೪. ಮುರುಹು ತಿರುಹು ಚಾರಿ ಕೈಲಾಗು ನೇವಣ ಕರಣ ಭ್ರಮಂಗಳನಱಿದು ತರುಣ ರಂಗಸ್ಥಲದಿ ನರ್ತಿಸಿದಳು (ಜೀಮಂಸಾಂ. ೯-೯೨).

ತಿರುಪಿನ ಚೆಂಬು=ತಿರುಗಣೆ ಚೆಂಬು; ರೈಲುಚೆಂಬು: ರೈಲಿಗೆ ಹೊರಡುವಾಗ ಮರೆಯದಂತೆ ತಿರುಪಿನ ಚೆಂಬು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು (ಕೂಶಿ). ತಿರುಪಿನ ಬಿಲ್ಲೆ = ಹೂವಿನ ಆಕಾರದ, ತಿರುಪು ಇರುವ ಆಭರಣ : ಅವಳು ತುರುಬಿಗೆ ತಿರುಪಿನ ಬಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ (ಕೂಶಿ). ತಿರುಪು ಹಾಕು=ಹೆಣೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಹೊಸೆದುಕೊಳ್ಳು: ಅನತಿದೂರದಲ್ಲಿ ತಿರುಪು ಹಾಕಿದ, ಹಗ್ಗಗಳಂತೆ ಸುತ್ತಿದ . . . ಎರಡು ಕೇರೆಹಾವುಗಳ ದೃಶ್ಯ ಕಾಣಿಸಿತು (ಸ್ವಸ್ವಹೂ. ೨೩೭).

[<ತಿರಿಪ್ಪು$_1$./ತಮಿ. ತಿರಿಪು, ತಿರುವು, ತಿರುಪ್ಪು, ತಿರುಚ್ಚು; ಮಲ. ತಿರಿಪ್ಪು,ತಿರಿವು ; ತುಳು. ತಿರುಪು, ತಿರ್ಪು]

ತಿರಿಪೆ 'ತಿರುಪ' ನೋ.

ತಿರಿಪ್ಪು 'ತಿರಿಪ್ಪು$_1$' ನೋ.

ತಿರಿಭುವನ (ನಾ). ಮೂರುಂ ಲೋಕ : ಅಕ್ರಮವ ತಿರಿಭುವನ ವಿದ್ಯಾ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳೆಂದು ನೀವೀ ವಿಕ್ರಮದ ಮಾತಿನಲಿ ಮೇಗರ ಮೆಱೆವ ಭಟರುಗಳೆ (ಕುಬ್ಜಾವಿ. ೮-೪೦). [< ಸಂ. ತ್ರಿಭುವನ]

ತಿರಿಮನೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ಭತ್ತ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಇಡಲು ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಹೊಸೆದು ಮಾಡಿದ ಗೋಪುರಾಕಾರದ ಸಾಧನ.

[ತಿರಿ$_3$ + ಮನೆ]

ತಿರಿಮುರಿ, ತಿರಿಮುರಿವು (ನಾ). ೧. ತಿರುಗಮುರುಗು; ಅಂಕುಡೊಂಕಾಗಿರುವುದು : ತಮ್ಮ ಕುದುರೆಯ ಚದುರಿನಿಂದ ಕುಣಿಸುತೆಯ್ದುವರು ಅಡ್ಡವಡ್ಡಕೆ ತೆಗೆವರು ತಿರಿಮುರಿಯೆನಲಡ್ಡ ಹರಿವ ಹೊಳೆಯಂತೆ (ಭರತೇ. ೨೩-೨೮). ತಿರಿಮುರಿವು : ೨. ಮಲ್ಲಯುದ್ಧದ ಒಂದುಂ ವರಸೆ: ತಿರಿಮುರಿವುಗಳ ಇಕ್ಕಿದರು ಗಳಹತ್ತದಲಿ ಸಲೆ ಮಿಕ್ಕು ಸತ್ರಾಣದಲಿ ಮುಂಡಿಗಳ ಮಿಗೆ ಸರಿವೊಕ್ಕು ಹಿಡಿದರು (ಕುಬ್ಜಾಸ. ೨-೯೬). [ತಿರಿ$_3$ + ಮುರಿ$_3$]

ತಿರಿಮುರಿವು 'ತಿರಿಮುರಿ' ನೋ.

ತಿರಿಯಂಚ (ನಾ). ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗ : ನಾರಕ ನರ ಸುರ ತಿರಿಯಂಚಗತಿ [ಪಾಠಾಂ. ಯಗ್ಗತಿ] ಯೆಂಬ ಚಾರು ಹೆಸರುಗಳ ಪಡೆದು (ತ್ರಿಪುಸಾಂ. ೫೪) : ಪರಿವ್ರಾಜವಾದದಿ ಸೋಲ್ತು ಸತ್ತಲ್ಲಿಯೇ ತಿರಿಯಂಚವಾಗಿ (ಶಾಂತೀಶ. ೮-೬೯); ತಿರಿಯಂಚಗಳು ಮನವುಳ್ಳುವಿಲ್ಲದುವೆಂದು ಎರಡಂಗವಾದುವು (ಭರತೇ. ೬೭-೧೦೩).

[< ಸಂ. ತಿರ್ಯಂಚ್]

ತಿರಿಯಕ್ಕು, ತಿರಿಕ$_2$ (ನಾ). ೧. ಜೀವನಂ ಅನುಭವಿಸುವ ನಾಲ್ಕುಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದುಂ; ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ : ಪಾಪಿಗಳು ಉರುಳುವರು ತಿರಿಯಕ್ಕುಗಳಲಿ (ನಿಘಾಗ. ೫-೦೦-೧). ತಿರಿಕ$_2$: ೧. ತಿರಿಕದೊಳು ಕೆಲರ್ಗೆ ಜಾತಿಸ್ಮರಣಂ ಕೆಲರ್ಗೆ ಧರ್ಮಶ್ರವಣಂ ಕೆಲರ್ಗೆ ಜಿನಮಹಿಮಾದರ್ಶನಮುಂ (ತಸೂವೃ.೦೩). ೨. = ತಿರಿಯಂಚ : ಪಂಚತ್ವಮನ್ಯದಿದ ವಜ್ರಜಂಘಂಗಂ ಶ್ರೀಮತಿಗಮಾ ತಿರಿಕಂ [ಪಾಠಾಂ. ತಿರಿಯಂಚಂ]ಗಳ್ಗಂ...ಉತ್ತರಕುರುವೆಂಬುತ್ತಮಭೋಗಭೂಮಿಯ ಜನ್ಮಭೂಮಿಯಾದುದು (ಆದಿಪು.೫-೨೭ ವ) ; ತಿರಿಕನಾರಕಮಾನವಾಮರಲೋಕದೊಳ್ ನೆಲೆಗೊಂಡು ವಿಸ್ತರಿಸದಲ್ಲಿಯುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೬೫); ಒರ್ವನೆ ನರಕದೊಳಿರ್ದಂದೊರ್ವನೆ ತಿರಿಕಂಗಳಾಗಿ [ಪಾಠಾಂ. ತಿರಿಯಂಚನಾಗಿ, ತಿರ್ಯಂಚನಾಗಿ] ತಿರಿತರುತಿರ್ದಂದು (ಜೀವಸಂ. ೪೩-೦) : ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನಂ ತನ್ನೊಳುಳ್ಳ ಕೃತಾರ್ಥಂ ನರಕಂಬುಗಂ ತಿರಿಕನಾಗಂ (ಅನಂಪು. ೩-೫೯). [<ಸಂ. ತಿರ್ಯಕ್]

ತಿರಿಯಙ್ಮುಖ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ದೇಶೀಯ ಭೌಮಚಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ವರ್ಧಮಾನಸ್ಥಾನಕದಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಬಲಕ್ಕೂ ಎಡಕ್ಕೂ ದ್ರುತಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಜಾಗ್ರತೆ ಚಲಿಸುವುದುಂ: ಉರು ವರ್ಧಮಾನಮಂ ಪಡೆದರಡುಂ ಪದಮೆಯ್ದೆ ನಿಂದು ಬಲನೆಡನಿಂದಂ ತ್ವರಿತದಿ ಚರಿಸಲ್ ಮತ್ತಂ ತಿರಿಯಙ್ಮುಖಚಾರಿಯೆಂಬ ಪೆಸರಂ ಪಡೆಗುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೭-೬೩).

[<ಸಂ. ತಿರ್ಯಙ್ಮುಖ]

ತಿರಿವು$_1$ 'ತಿರಿಪ್ಪು$_1$' ನೋ.

ತಿರಿವು$_2$ 'ತಿರಿಪ್ಪು$_2$' ನೋ.

ತಿರಿವೈಸಣೆ (ನಾ). (?): ಶ್ರೀಮಹ ಅಯ್ಯಪರಸನಾ ತಿರಿವೈಸಣರ ಮೇಲಿಂಗನಿಗೆ ಹೊಲಗಂದೆಯ ಅಳಿಪಿದವರಿಗೆ ... ಪಾಪಕೆ ಹೋಹರು (ಎಕ. XI, ಹೊಳಲ್ಕೆ. ೧೩೩-೩ : ?). [?]

ತಿರಿಸುತ್ತು (ನಾ). ಸುತ್ತಿಕೊಂಡುದುಂ; ತಿರಿಚಿಕೊಂಡುದುಂ: ಜನ್ನಿವಾರಮುಂ ಮೇಲಿತ್ತಿ ತಿರಿಸುತ್ತು [ಪಾಠಾಂ. ತಲೆಸುತ್ತು]ಮಂ ತೆಗೆದು ಸಿಡಿಲಿಸಿ ಧೋತ್ರಮಂ ಚೆನ್ನಾಗಿಯಾಪೋಷಣಮನೆತ್ತಿ ಕುಳ್ಳಿರ್ದರ್ (ಸಮ್ಯಕೌ. ೭-೨೩).

[ತಿರಿ$_3$ + ಸುತ್ತು$_2$]

ತಿರಿಹು 'ತಿರಿಪ್ಪು$_1$' ನೋ.

ತಿರೀಟ (ನಾ). ೧. ಕಿರೀಟ ; ಮುಂಕುಟ : ಪೊಸತಲರ್ದಲರಂ ತಾವೆ ಸಾಲ್ವನ್ನೆಗಂ ಸೂಸಿದುವೇಕಾಯ್ತಾ ತಿರೀಟಕ್ಕವನತಿಯೆನೆ ದೇವೋತ್ತಮಾಂಗಂಗಳುಂ ಬಾಗಿದುವು (ಆದಿಪು. ೭-೩೮) : ಛತ್ರತ್ರಯಾಯುತವಿನಮಿತ ಸುತ್ರಾಮತಿರೀಟಮಣಿಗಣಾರ್ಚಿತ ಪದ (ಜಿನಾಕ. ೮). ೨. ಲೋಧ್ರದ ಗಿಡ. [ಸಂ.]

ತಿರು$_1$ 'ತಿರುವು$_3$' ನೋ.

ತಿರು$_2$ (ಗು). ಪೂಜ್ಯವಾದ ; ಪವಿತ್ರವಾದ. 'ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ' ಪರಾ.

[<ಸಂ. ಶ್ರೀ./ತಮಿ. ತಿರು]

Δತಿರುಂಗಿಸು 'ತಿರುಗಿಸು' ನೋ.

Δತಿರುಂಗು 'ತಿರುಗು' ನೋ.

Δತಿರುಂಪು$_1$ 'ತಿರಿಪ್ಪು$_1$' ನೋ.

Δತಿರುಂಪು$_2$ 'ತಿರಿಪ್ಪು$_2$' ನೋ.

ತಿರುಕ 'ತಿರಿಕ$_1$' ನೋ.

ತಿರುಕಣಾಮಡೆ (ನಾ). ಅಕ್ಕಿ, ತುಪ್ಪ, ಸಕ್ಕರೆ ಹಾಗು ಬಾಳೆ ಹಣ್ಣು ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಿಹಿ ಖಾದ್ಯ : ನಯಿವೇದ್ಯಕೆ ಹರಿವಾಣ ಯಿಪ್ಪತ್ತಾರೂ ಅಪಪಡಿ ಹರಿವಾಣವೊಂದು ತಿರುಕಣಾಮಡೆ [೧] ೧ಕೆ ಯರಡರ ಲೆಖದಲೂ ದೇವರ ನಯಿವೇದ್ಯ ನಡವ ಹಾಗೆ ಕಟ್ಟಳೆಯ ಮಾಡಿದ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೬೨-೩ ; 1467).

[←ತಮಿ. ತಿರುಕ್ಕಣ್ಣಾಮಟ್ಟೆ]

ತಿರುಕತನ (ನಾ) ತಿರುಪೆ ; ಯಾಚಕವೃತ್ತಿ: ಹೋಗಲಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ತಿರುಕತನವನ್ನು ನೀಗಲಾಡಿಸುತ ಮನೆಮುರುಕುತನವನ್ನು (ಗರಿ. ೪೦-೭).

[ತಿರುಕ (<ತಿರಿಕ$_1$) + – ತನ]

ತಿರುಕಿ (ನಾ). ತಿರುಪೆಯುವಳುಂ : (ಕ). [ತಿರುಕ (< ತಿರಿಕ$_1$) + – ಇ$_2$]

ತಿರುಕು (ನಾ). ತಿರುಪೆ ; ಭಿಕ್ಷಾನ್ನ: ಸಾರ್ವಭೂಪಾಲನ ಸೂನು ಎನಿಸಿದವಗೆ ಸೂಱೆಗೊಳಿನ ತಿರುಕೆ (ಪುರಂದ. ೧-೫೫-೨).

[ತಿರುಕ (<ತಿರಿಕ$_1$) + – ಉ$_4$]

ತಿರುಕುಳಿ 'ತಿರಿಕುಳಿ' ನೋ.

ತಿರುಕುಳಿಗ (ನಾ). ಭಿಕ್ಷುಕ : ದೆಸೆಯನುಟ್ಟು ಬಾಂಬಟ್ಟೆಗೂದಲಿನೊಳಿರುಳಾಳ್ದನಂ ತಳೆದ ... ತಿರುಕುಳಿಗನರವೆಣ್ಣನು (ನಂದಿಮಾ. ೨೧-೫೪).

[ತಿರುಕುಳಿ (< ತಿರಿಕುಳಿ) + – ಗ$_2$]

ತಿರುಕುಳಿದಾಸ (ನಾ). ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡುವ ದಾಸ ; ಭಕ್ತ : ×× ವನಾಥದೇವರಿಗೆ ತಿರುಕುಳಿದಾಸರ ನಂದಾವಗೆ (ಎಕ. XIV. ನಾಗಮಂ. ೧೨೭-೮; ?).

[ತಿರುಕುಳಿ (< ತಿರಿಕುಳಿ) + ದಾಸ]

ತಿರುಕೆ 'ತಿರಿಕೆ' ನೋ.

ತಿರುಕೋಲು 'ತಿರುಗೋಲು' ನೋ.

ತಿರುಗ 'ತಿರುಗಿ' ನೋ.

ತಿರುಗಣಿ 'ತಿರುಗಣೆ' ನೋ.

ತಿರುಗಣಿತಂಬಿಗೆ (ನಾ). ತಿರುಂಬಿನ ಚೆಂಬು; ಸುತ್ತುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಮುಚ್ಚಳದ ಚೆಂಬು; ರೈಲುಚೆಂಬು: ಏನಾರ ಫರಾಳ ತಂದು ಬಿಡ್ರಿ ಸಾಕು ... ಶೇಷಣ್ಣ ತಿರುಗಣಿತಂಬಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದ (ಬೃನಿ. ೨). [ತಿರುಗಣಿ (< ತಿರುಗಣೆ) + ತಂಬಿಗೆ (< ತಂಬುಗೆ)]

ತಿರುಗಣಿಮಡು 'ತಿರುಗಣೆಮಡು' ನೋ.

ತಿರುಗಣೆ, ತಿರುಗಣಿ, ತಿರುಗಾಣೆ, ತಿರುಗುಣಿ (ನಾ). ೧. ತಿರುಗುವಿಕೆ; ಸುತ್ತಾಟ: ಸುಳಿಯ ತಿರುಗಣೆಗೆ ಸಿಲುಕಿ ಮಡುವಿನ ಆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿದಳು (ಹುಂಡಾ. ೫೪). ೨. ಬಾಗು; ತಿರುವು: ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ತಿರುಗಣೆಯು ಮನೋರಂಜಕವಾಗಿದೆ (ಸಾಕಮಾ. ೬೦); ರಸ್ತೆ ದಾಟಿ ತಿರುಗಣೆಯ ಬಳಿ ಬಂದೊಡನೆ ಆ ನರಹರಿಯು ಜ್ಞಾಪಕಕ್ಕೆ ಬಂದ (ಸಾಹೇಶ್. ೬೭). ೩. ತಿರುವು; ಮಲಸೂತ್ರ: ಸಡಲಿದ ತಿರುಗಣೆಯ ಶೀಲಿಯದವಳ ಬಲದ ಕಿವಿಯ ಗಿಳಿಯ ವಾಲೆ ಜಗುಳುವೊಡನೆ ಹೊಳೆಯ ಗುಳುಗುಳೆಂದುದು (ಗೀವಿಂ. ೭೭-೨೪): ಈ ಸೂಜಿಯನ್ನು ನಾದ ಸಂಪುಟವೆಂಬ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸನ್ನೆಯ ಕೆಳತುದಿಗೆ ಒಂದು ತಿರುಗಣೆಯಿಂದ ಜೋಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ (ವಿಜ್ಞಾವಿ. ೪); ನೀರನ್ನು ಹಾಕಿಡುವ ಪಾತ್ರೆಗೆ ತಿರುಗಣೆ ಯಿದ್ದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಅಡುಶಾ. ೦೪). ತಿರುಗಣಿ: ೩. ರೈಲು ತಂಬಿಗೆಯ ತಿರುಗಣಿ ತೆಗೆದು ತಂದೆಗೆ ನೀರು ಕೊಟ್ಟಳು (ಬದುಜ. ೦೮). ೪. ಸುಳಿ; ಆವರ್ತ: ತಿರುಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಎಲ್ಲಿ ಸಾಗಿರುವೆವೋ ಏನೋ? (ಚಲುನಿ. ೦೦೫); ತಾಯಿ-ತಂಗಿ ತಿರುಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುಬಿಟ್ಟದ್ದರು. ತಂದೆ ನಡುನೀರನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದಾಗ ಕೈಸಾಗದೆ ದುರ್ಬಲರಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ದೈವದ ಮೇಲೆ ಭಾರಹಾಕಿ ಉಳಿದುಬಿಟ್ಟರು (ಹೊಸಕ್ಷ. ೨೦೭); ಈ ಸಂಸಾರದ ತಿರುಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ತಿರುಗಿ ದಣಿದದ್ದಾಯಿತು (ಹಬ್ಬ. ೩೭). ೫. ವ್ಯಾಯಾಮದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಧನ: ಮಟ್ಟಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗದೆ, ಡಂಬಲ್, ಲಾಠಿ, ದೊಣ್ಣೆ, ತಿರುಗಣಿ, ಗರ್ದನ್‌ಪಟ್ಟು ಗುಂಡು ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಸಾಧನಗಳು (ಭೀಮುಕಾ. ೨೪). ತಿರುಗಾಣೆ: ೩. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಣೆಯ (pivot) ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ಮರದ ತೊಲೆಯ ಒಂದು ಕೊನೆಗೆ ಅಡಬೆಣೆಯನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದ (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೨೦೪). ತಿರುಗುಣಿ: ೪. ವಚ್ಚೆಯದ ಕಡಗವುಂ ತಿರುಗುಣಿಸು ಮಡುವಿನಿಟ್ಟು (ವಡಸಂ. ೦೯೯-೫೮); ವಿಚಾರವಿಪ್ಲವದ ತಿರುಗುಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕು ದಿಕ್ಕುತೋಚದಂತಾಗಿತ್ತು (ಬೃನಿ. ೩೩೪). ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ: ಹಾರೆ ಬಿರಿ ಕೊಱಡು ಪೆಟಲ ತಿರುಗು [ಪಾಠಾಂ. ಗ]ಣಿ ಬೀಸು ವಲೆ ತಳಿಯಮರದ ಗೊಂದಣದ ಸಂವರಣೆಯಿಂದಾ ಕೋಂಟೆ ಕಣ್ಗೊಪ್ಪಿತು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಾ. ೮-೨೮); ಬಲಿವ ಪೆಟಲ ಬೆಣೆ ಡೆಂಕಣಿಗೈ ಪಂದಿದರೆ ತಿರುಗುಣಿ ಭೀಮಗದೆಯ ಬಲಿದು ಕೆತ್ತುವ ಬಡಗಿಗಳಿಂದಾ ದುರ್ಗ ಸಲೆ ಮೆಱೆದುದು (ಶಾಸಾಂ. ೩೭-೫೮); ಗುಂಡು ಪೆಟಲ ತಿರುಗುಣಿ ... ಬಿಲ್ಲಂಬು ಗರಗಸ (ಚಂಪ್ರಸಾಂ. ೮-೦೦).

ತಿರುಗಣೆಯ ಮಡು = ತಿರುಗಣೆಮಡು: ತಿರುಗಣೆಯ ಮಡುವಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕು ಬೊಗರಿಯಂತೆ ಗಿರಿಗಿರಿ ತಿರುಗಿದಂತೆ ಅವಳಿಗೆ ಭಾಸವಾಯಿತು (ಹೊಸಕ್ಷ. ೦೮೩).

[ತಿರುಗು₁ + -ಅಣೆ./ತಮಿ. ತಿರುಕಣಿ, ತಿರುಕಾಣಿ; ಮಲ. ತಿರುಗಣಿ; ತುಳು. ತಿರುಗಣೆ, ತಿರ್ಗಣೆ, ತಿಂರ್ಗಣೆ]

ತಿರುಗಣೆಕೀಲು (ನಾ). ತಿರುಗುವ ಕೀಲು; ಸುತ್ತುವ ಕೀಲು: ಕಾಲಿನ ಇತರ ಭಾಗಗಳು ತಿರುಗಣೆಕೀಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ (ಕೀಟಜಿ. ೦೭). [ತಿರುಗಣೆ + ಕೀಲು (< ಕೀಲ್)]

ತಿರುಗಣೆಚೂರಿ (ನಾ). ಸೀಸದ ಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಒಳಗಿಟ್ಟು ತಿರುಗಿಸಿದಂತೆಲ್ಲ ಹೆರೆಯುವ ಸಾಧನ: ಇದು ಪೆನ್ಸಿಲು ಕೊಯ್ಯುವ ತಿರುಗಣೆ ಚೂರಿ (ಪ್ರಾಚಿಪ್ರ. ೦೩). [ತಿರುಗಣೆ + ಚೂರಿ]

ತಿರುಗಣೆಮಡು, ತಿರುಗಣಿಮಡು, ತಿರುಗುಣಿಮಡು (ನಾ). ನೀರಿನ ಸುಳಿಗಳುಳ್ಳ ಆಳವಾದ ಪ್ರದೇಶ: ಇವನು ಬಿದ್ದದ್ದು ತಿರುಗಣೆಮಡುವಿಗೆ (ಹೇಮುಕೂ. ೬೯). ತಿರುಗಣಿಮಡು: ಅವನು ಸೆಳವಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಹರಿದು ಹೋಗಿ ತಿರುಗಣೀ ಮಡುವಿಗೆ ಬಿದ್ದು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೮); ತಿರುಗಣಿ ಮಡುವಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕ ನಾವೆಯಂತೆ ಚಕ್ಕರ ಹೊಡೆಯಹತ್ತಿತು (ನಾಕಥ. ೫೦). ತಿರುಗುಣಿಮಡು: "ಚಕ್ರ = ತಿರುಗುಣಿಮಡು" (ಗಂಗಾಮ. ೧೨೭). [ತಿರುಗಣೆ + ಮಡು₂]

ತಿರುಗಮುರುಗ 'ತಿರುಗುಮುರುಗು₂' ನೋ.

ತಿರುಗಾಟ (ನಾ). ಅಲೆದಾಟ; ಸುತ್ತಾಡುವಿಕೆ; ತಿರುಗುವಿಕೆ: ಹೋದ ಕೆಲಸ ಎಲ್ಲ ಆಯಿತೇ? ... ಇನ್ನೂ ಉಳಿದಿದೆಯೆ ತಿರುಗಾಟ? (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೩೩೦): ಮಗ ಮನೆಗೆ ಬಾರದೆ ಎಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಟಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದನೋ (ಮುಂಗಾಮು. ೪೯); ಅವರು ಇಂಥ ತಿರುಗಾಟಗಳಿಗೆ ಅಳಲ್ಲ (ಒಂಟಿದ. ೪೭). [ತಿರುಗು₁ + ಆಟ]

ತಿರುಗಾಡು (ಕ್ರಿ). ಅಲೆದಾಡು; ಸಂಚರಿಸು; ಸುತ್ತಾಡು: ಸುಮ್ಮನೆ ತಿರುಗಾಡಿ ಹೊತ್ತುಗಳೆಯಲಾರೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೫೭); ಉಂಡು ತಿರುಗಾಡಿ ಕಾಲ ಕಳೆದ (ತ್ಯಾಗಮು. ೬೦); ನೇಮ ಹಚ್ಚಿ ಹೋಪು ವಿಪಾರಿ ಶ್ವಾನನ ಹಾಗೆ ತಿರುಗಾಡುವದಾಯಿತು (ಗಾದ). [ತಿರುಗು₁ + ಆಡು₁]

ತಿರುಗಾಣೆ 'ತಿರುಗಣೆ' ನೋ.

ತಿರುಗಾಸ್, ತಿರಗಾಸು, ತಿರ್ಗಾಸು (ನಾ). (ಕರಾ) ರಸ್ತೆಯ ತಿರುವು: ಕೆಲವು ಸಾರಿ ತಿರುಗಾಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಬಸ್ಸು ಒರೆಯಾದಾಗ ನನ್ನ ಭಾರ ಪಕ್ಕದವರ ಮೇಲೆ ಬೀಳುತ್ತಿತ್ತು (ಹಂಚಿಥ. ೬೦). ತಿರಗಾಸು: ಮೋಟಾರುಕಾರು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುತ್ತ ಆ ತಿರಗಾಸನ್ನು ಒಂದು ನಿಮಿಷದೊಳಗೆ ದಾಟಿಕೊಂಡು ...ಬಹಳ ದೂರವಾಯಿತು (ನ್ಯಾಲಿ. ೦೩೦). ತಿರ್ಗಾಸು: ತಿರ್ಗಾಸುಗಳಂ ಹಲವಾರು ಸಿಕ್ಕುತ್ತಿದ್ದವು (ಪಲಾವ. ೦೫೦). [←ತುಳು. ತಿರ್ಗಾಸ್]

ತಿರುಗಿ, ತಿರಂಗ (ಅ). ೧. ಮತ್ತೆ; ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ; ಪುನಃ: ತಿರುಗಿ ಭೀಮ ನನೆಚ್ಚನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦೮-೫೭): ತಿರುಗಿ ನೀವಿನ್ನೆನ್ನ ದಸೆಗುಬ್ಬರದ ಚಿಂತೆಯ ತಾಳದಿರಿ (ಕೂಡಲ. ೨-೪-೪); ಇಂತು ಜೂಜೊಳು ಸೋತು ತಿರುಗಿನ್ನೆಂತು ರಾಜ್ಯದಿ ನಿಲುವಿರಿ (ನಳಚ. ೪-೪೦). ೨. ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ: ತಿರುಗಿ ಬಯಸದನ ಶಿವಪೂಜೆ ಶಿವನಿಂದ ಹಿರಿದೆಂದು ಅಜುಗು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೬೩). ತಿರುಗ: ೧. ಬಾಣಮನೊಂದನಿವಗಂ ತೊಡಲು ತಿರುಗ ಗತಿ ಬೇರಿಲ್ಲ ನರನಿಗಂ ಮರಣವಾಗಲಿಕ್ಕೆ (ತುರಂಗ. ೫೭-೫೦); ಕೆಟ್ಟು ನೆಂಟರ ಸೇರ ಬೇಡ, ಕೊಟ್ಟು ಧರ್ಮ ತಿರುಗ ಕೇಳಬೇಡ (ಗಾದ).

ತಿರುತಿರುಗಿ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಸೋಲ್ದೆಱಗಿ ತಿರುತಿರುಗಿ ಬರುತಿರ್ಪ ತುಂಬಿಗಳ ಸಾಲ್ (ಹಮಿಥಾ. ೩-೭). [< ತಿರುಗು₁]

ತಿರುಗಿಮುರುಗಿ 'ತಿರುಗುಮುರುಗು₂' ನೋ.

ತಿರುಗಿಸು, ತಿರುಂಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುತ್ತುವಂತೆ ಮಾಡು; ಸುತ್ತಿಸು; ಅಲೆಸು: ತನ್ನ ವಿನೋದಕ್ಕೆ ತಾನೇ ತಿರುಗಿಸಿದನಸಂತಭವದುಃಖಂಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತೆನ್ನ ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನದೇವನೆಂಬ ಪರಶಿವನು (ಮಹಾದೇ.ಉ. ೨-೪); ಇತ್ತ ಬಲದಲಿ ಬಲಕೆ ಮೊಗವಿಡಲುತ್ತರಿಸದಲಿ ಮಾರಲಲ್ಲಿಂದತ್ತ ತಿರುಗಿಸಿ ಬಳಲಿಸಿದನಸುರಾರಿ ದಿಗ್ಗಜವ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೩-೫೩). ೨. ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತಿಸು: ನೋಟ ವಿಷಯದಿಂದೊಳಗಾದ ಪುರುಷರ ಕೋಟಲೆಗೊಳಿಸಿ ಸುತ್ತಿಸುತ ಆಟವಿದೆಂಬಂತೆ ತಿರುಗಿಸುತಿರ್ದರು ಚಾಟಳದುಯ್ಯಾಲೆಗಳನು (ಮೋಹತ. ೦೪-೮೯); ಕರ್ಗಜಂ ಬಳಿಕ ನಸುನಗೆಯೊಳೆದಗ್ಗೆಯ

ಕೋದಂಡವಂ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿಂತೆಂದನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೨-೧೬). ೩. ಬದಲಿಸು; ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಳಿಸು : ಜನರ ತಾಮಸ, ಮೂಢಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನು ಸಾತ್ವಿಕಭಕ್ತಿಗೆ ತಿರುಗಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಾಡಿರಬೇಕೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ (ಜಗದಾ. ೦೧೬) : ನಾವು ಮೊದಲು ಆಡಿದ ಮಾತು ತಿರುಗಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಏನೇನು ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ನೋಡುವದಿಲ್ಲ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೦೩); ಯಾವ ಆಕಾರಕ್ಕಾದರೂ ತಿರುಗಿಸಬಹುದು (ಹಣ್ಣು. ೦೬). ೪. ಮಗುಚು; ಬುಡ ಮೇಲು ಮಾಡು : ಉಂಡೆಯಂ ಕೊಯಿದು ಮುಖವ ಮೇಲಾಗಿ ತಿರುಗಿಸಿಕೊಂಡು (ಸೂಪಶಾ. ೧-೪೮); ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ ಸೌಟನಿಂದ ಬಾಣಲೆಗೆ ಹಾಕಿದ ಪೂರಿಯನ್ನು ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು (ಅಡುಸಾ. ೧೦೬). △ ತಿರುಂಗಿಸು : ೩. ಹರಿಣಾಕ್ಷಿ ... ತಿರುಂಗಿಸಿದಾಸ್ಯಪದ್ಮಮಂ ಒಡಿದತಿಕಷ್ಟದಿಂ ನೆಗಪಿಯುಂ ನೆರೆ ಚುಂಬಿಸದಾದೆ ನಾನದಂ (ಶಾಕುಂಶ. ೪೩-೬೬). [ತಿರುಗು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತಿರುಗು$_1$, ತಿರುಂಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುತ್ತು ; ಅಲೆದಾಡು ; ಓಡಾಡು : ಸುಟ್ಟುರೆಯ ತಱಗೆಲೆಯಂತೆ ತಿಱ್ಱನೆ ತಿರುಗಿ ಬೀಟ್ವಲ್ಲಿ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೮೬) : ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರುಗುವ ಗಾಣದೆತ್ತಿನಂತೆ (ಬಸವ. ೩೮೦); ಶೋಕಾತುರದೊಳೊಂದೆಡೆಯೊಳುಂ ಕಾಲ್ ನಿಲ್ಲದೆ ಭ್ರಮೆಗೊಂಡು ತಿರುಗುತ್ತ (ಬಸಪು. ೪೩-೩೪) ; ಕಾಡಿನಲಿ ತಿರುಗುವಗೆ ಕನಕಭೂಷಣವೇಕೆ (ಪುರಂದ. ೨-೬೨-೦) ; ಪಡೆ ತಿರುಗುವುದು ದುರ್ಗದಲಿ (ಕಂನವಿ. ೦೦-೧೯೧) ; ಮೂಡ ಪಡವಲ ತಿರುಗು, ಬಡಗ ತೆಂಕಲು ತಿರುಗು (ಹೊಂಗಳು. ೦೩-೦೩) ; ಗಂಡಸು ಕೂತು ಕೆಟ್ಟ, ಹೆಂಗಸು ತಿರುಗಿ ಕೆಟ್ಟಳು (ರೂಢಿ). ೨. ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗು : ಹಿಂಜರಿ ; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು : ದೊರೆಯಾಳದನೇ ಸ್ವಾಮಿದ್ರೋಹರು ತಿರುಗಿ (ಕುಮಾರರಾ. ೦೬-೩೯) : ಅಸಿತಧ್ವಜಂ ಬವರದೊಳ್ಮುರಿದು ಭಂಗಿತವಾಗಿ ತಿರುಗಿದಂ ತನ್ನ ಪಟ್ಟಣಕೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೮-೪೯). ೩. ಹೊರಳು : ಅಟ್ಟಿದೊಡೆ ತಿರುಗಿ ಮುರಿಮುರಿದೊಟ್ಟೈಸುತೆ ಕೊಂಕಿ ... ಓಡಿತೆಸೆವ ಮಸಕದ ಶಶಕಂ (ಗಿರಿಕ.೦-೮೬); ಕೊಂಚ ದೂರ ಹೋಗಿ ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಬೇಕು (ರೂಢಿ). ೪. ಹೊರಳಿಸು ; ತಿರುಗಿಸು : ಭೀಮಗಜ ಕಟ್ಟಿದುದು ಬೀದಿಗಳ ತಿರುಗಲಾಪರೆ ಸಮಯಮಿದು (ಕುಮಾರರಾ. ೩-೦): ತನ್ನಿರವ ಸುಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯೊಳು ತಿರುಗಿ ನಿಟ್ಟಿಸಬೇಕು ಮುಕ್ಕಣ್ಣನಲ್ಲದೆಲ್ಲರಿಗೆ ಬಹುದೆ ಸುಖಸಿದ್ಧಿ (ಭರತ.೩-೬೭). ೫. ಗಿರಕಿ ಹೊಡೆ; ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತು : ಇಟ್ಟಿಯ ಹಣ್ಣ ನರಿ ತಿಂದು ಸೃಷ್ಟಿ ತಿರುಗಿತ್ತೆಂಬಂತೆ (ಬಸವ. ೫೬೮). ೬. ಕಳೆ : ಮೇದಿನಿಯಲೊಂದಬುದ ತಿರುಗಲು ಸುರರಿಗೊಂದು ದಿನ (ಸಂಭವ. ೪-೯). △ ತಿರುಂಗು : ೩. ‘ ತಿರುಂಗಿಸು ’ ಪರಾ.

ತಿರುತಿರುಗು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ನರನ ರಥ ಸುಳಿಗಾಳಿಯಂತಿರೆ ತಿರುತಿರುಗಿದುದು ವಿಶ್ವತೋಮುಖದಿ (ಕುಮಾರರಾ. ೦೪-೨೬). **ತಿರುಗದ ದಾರಿ** = ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರದ ದಾರಿ; ಯಮಲೋಕದ ಹಾದಿ: ವಾರಿಜಗಂಧಿ ನಿನ್ನಯ ಕಾಂತ ತಿರುಗದ ದಾರಿಯ ಹೋದಾತ ಬಹನೆ (ಮೋಹತ.೯-೦೮). **ತಿರುಗದ ಹಾದಿಯ ಹತ್ತು** = ಸತ್ತುಹೋಗು : ಕಾದಿ ... ತಿರುಗದ ಹಾದಿಯ ಹತ್ತಿದರ್ (ಮೋಹತ. ೧೨-೩೮). **ತಿರುಗಿ ನೋಡು** = ಗಮನಕೊಡು ; ಲಕ್ಷಿಸು : ಆ ಕಡೆ ನಾನು ತಿರುಗಿ ನೋಡಲೂ ಇಲ್ಲ (ಪುನರು. ೦೯೨). **ತಿರುಗಿ ಬರು** = ಬಳಸಿಬರು; ಸುತ್ತಿಬರು : ತಿರುಗಿ ಬಾಹನೊ ಧರೆಯನೆಲ್ಲವನುರಿವ ಬೇಗೆಯೊಳೆಯ್ದೆ ಬೇವೆನೊ (ಬಸಪು. ೬೦-೫೮). **ತಿರುಗಿ ಬೀಳು**=ಎದುರು ಬೀಳು; ಪ್ರತಿಭಟಿಸು : ಸುಂದರಾಂಗನ ದುರ್ವರ್ತನವೆಲ್ಲ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಅವರು ತಿರುಗಿ ಬಿದ್ದು...ಸತ್ಯವಿಕ್ರಮನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಬಿಟ್ಟರು (ಕವಿಕ. ೪೩). **ತಿರುಗಿ ಹೊಡು** = ತಿರುಗಿಬೀಳು : ಆದರೆ ಕೆಲಸ ಬಿದ್ದಾಗ ಅವರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳಸುತ್ತಿದ್ದನು. ತಕ್ಷಣ ತಿರುಗಿ ಹೊಡುತ್ತಿದ್ದನು (ಹಿಂಮುಸ. ೬೮). **ತಿರುತಿರುಗಿ ಅನ್ನು** = ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೇಳು ; ಎದುರುತ್ತರ ಕೊಡು : ದೊಡ್ಡವರ ಮಾತಿಗೆ ತಿರುತಿರುಗಿ ಅನ್ನಬಾರದು (ರೂಢಿ).

[ದೇ. ■ ತುಳು. ತಿಗರ್ು, ತಿಂಗರ್ು ; ತೆಲು. ತಿರುಗು]

ತಿರುಗು$_2$ (ನಾ). ೧. ಸುತ್ತುವಿಕೆ ; ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಿಕೆ. ‘ ತಲೆ ತಿರುಗು$_2$ ’ ಪರಾ. ೨. ತಲೆಕೆಳಗಾಗುವಿಕೆ. ‘ ತಿರುಗು ಮುರುಗು$_1$ ’ ಪರಾ. [< ತಿರುಗು$_1$]

ತಿರುಗುಣಿ ‘ ತಿರುಗಣೆ ’ ನೋ.

ತಿರುಗುಣಿಮಡು ‘ ತಿರುಗಣೆಮಡು ’ ನೋ.

ತಿರುಗುತ್ತ (ನಾ). (ದನಗಳಿಗೆ ಬರುವ) ತಿರುಗಿ ತಿರುಗಿ ಬೀಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ ; ತಲೆದೂಗ ರೋಗ : ಎಡದತ್ತ ತಿರಿಗಿ ತೊಟ್ಟನೆ ಕಡೆವೊಡೆ ಬಲದೊಳ್ ... ಮೂಗಿನ ಸೆರೆಯಂ ಬಿಡುವುದು ತಿರುಗುತ್ತದವ ಕವಂ ಪಿಂಗಿಸುಗುಂ (ಗೋವೈ. ೯-೨೦೦). [ತಿರುಗು$_1$ + ಕುತ್ತ]

ತಿರುಗುಪ್ಪು (ನಾ). ೧. ತಿಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಆಟಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರತಿಧಾಳಿ : ಈ ಸರತಿ ರಾಮನ ಕಡೆಯವರು ಬಹಳೇ ಜಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಆಟವನ್ನು ಆಡಿದ್ದರಿಂದ ತಿರುಗುಪ್ಪಾಗಿ ತಿರುಗಿ ಎರಡನೆಯ ಮನೆಯವರೆಗೆ ಉಪ್ಪು ಏರಿ ಬಂದಿತ್ತು (ನಿರಾಳ. ೯೬). ೨. (ಆಲಂ) ತಿರುಗಿ ಬೀಳುವಿಕೆ : ತಿರುಮಂತ್ರ : ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನೇ ತನಗೆ ತಿರುಗುಪ್ಪು ಕೊಟ್ಟನು (ಶರಡ. ೫೪೯); ನೀನು ಭಾಗೀರಥಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಮೋಸವೇ ಈಗ ತಿರುಗುಪ್ಪು ಹೊಡಿದೆ (ಭಾರತಿ. ೦೯೦) : ರಾಯರ ಮೇಲೆಯ ಖಟ್ಲೆಯು ತಿರುಗುಪ್ಪಾಗಿ, ಐನೂರು ರೂಪಾಯಿ ದಂಡ, ಆರುತಿಂಗಳ ಸಶ್ರಮ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಯಿತು (ಹೊಂಬಿಸಿ. ೬೨). [ತಿರುಗು$_1$ + ಉಪ್ಪು$_2$]

ತಿರುಗುಮುರುಗು$_1$ (ನಾ) . ಹಿಂದುಮುಂದಾಗುವಿಕೆ : ನಡು ಸಣ್ಣದಾದರೆ ಮನ ದೊಡ್ಡದಾದರೆ ಕಾಂತೆ ಮೆಚ್ಚಾಗುವೆ ನೀನು ನಡು ಮನಗಳ ಗಾತ್ರ ತಿರುಗುಮುರುಗಾದರೆ ಮತ್ತೆ ನಾ ಹೇಳುವುದೇನು (ಇಂಚಾಪ. ೦೦೬-೦೭) : ನುಲೋ ಎಂಬ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ತಿರುಗುಮುರುಗು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ, ಎಂಟು ಬೆರಳುಳ್ಳ, ಜನರಿದ್ದಾರೆ (ಪ್ರವಾಇ. I, ೨೮). [ತಿರುಗು$_2$ + ಮುರುಗು]

ತಿರುಗುಮುರುಗು$_2$, ತಿರುಗಮುರುಗ, ತಿರುಗಿಮುರುಗಿ (ಅ). ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ; ಪುನಃ ಪುನಃ : ಅವರು ಅದೇ ಮಾತನ್ನು ತಿರುಗೂಮುರುಗೂ ಆಡುತ್ತ ಹೊರಬಿದ್ದರು (ಮೂಪಾಸಾ. ೦೩). **ತಿರುಗಮುರುಗ** : ತಿರುಗ ಮುರುಗ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ಇದ್ದಕಿದ್ದ ಹಾಗೆ ಇದೆ (ಹೃದಸ. ೩೬-೦). **ತಿರುಗಿ ಮುರುಗಿ** : ಆ ರಭಸಕಸುರವಳಿಗಳ್ ... ಕಂಗೆಟ್ಟು ದೆಸೆಗೆಟ್ಟು ಸುಳಿಸುತ್ತಿದುವು ಮರಳಿ ತಿರ್ರನೆ ತಿರುಗಿಮುರುಗಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೩೩-೦೦೦). [< ತಿರುಗುಮುರುಗು$_1$]

ತಿರುಗುಹ (ನಾ). (ಸಾಲ ಮುಂತಾದುವನ್ನು) ಹಿಂದಿರುಗಿಸುವಿಕೆ,- ಮರಳಿ ಕೊಡುವಿಕೆ ; “ ನಿಷ್ಕೃತಿ ” (ನಾಚಿರಾ. ೬). [ತಿರುಗು$_1$ + – ಹ$_2$]

ತಿರುಗುಳಿ (ನಾ). “ ತಿರುಪು ಮೊಳೆಯನ್ನು ತಿರುಗಿಸಿ ಬಿಗಿಸುವ ಸಲಕರಣೆ : ತಿರುಪುಳಿ, ತಿರುಗುಳಿ ” (Screw-driver. ಇಂಕನಿ). [ತಿರುಗು$_1$ + ಉಳಿ$_6$]

ತಿರುಗೊಂಬು (ನಾ). ತಿರುಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಕೊಂಬು; ಹೊಸೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಕೊಂಬು : ಕಾಳ್ಕೋಣ ಕಡವೆ ಸಾರಗ ಜಿಂಕೆಗಳ ಕವಲ್ಗೊಂಬುಗಳ್ ತಿರುಗೊಂಬುಗಳ್ ನೀಳ್ದ ಕೊಂಬುಗಳ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೫೫-೨೬೨). [< ತಿರಿ$_1$ + ಕೊಂಬು$_1$]

ತಿರುಗೋಲು, ತಿರುಕೋಲು (ನಾ). ೧. ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತುವ ಕೋಲು : ಇದರ ನಡುವೆ ಒಂದು (Rotor) ತಿರುಗೋಲು ಚಲಿಸುವುದು (ಬಾಲಪ್ರ. II, ೬೫೨). **ತಿರುಕೋಲು** : ೨. ಸುತ್ತಿ ಆಡುವ ಕೋಲಾಟ ; ಜಡೆಕೋಲಾಟ : ಸುರದಂತಿಯುರುದಂತವಂ ಮುಚಿದು ತಿರುಕೋಲನಾಡುವರು (ಗುರುಬಾ.೨-೬೧)..[< ತಿರುಗು$_1$ + ಕೋಲು$_1$ (< ಕೋಲ್$_1$)]

ತಿರುಚು$_1$ ' ತಿರಿಚು ' ನೋ.

ತಿರುಚು$_2$ (ನಾ). ೧. ನುಲಿದುಕೊಂಡಿರುವಿಕೆ ; ಹೊಸೆದುಕೊಂಡಿರುವಿಕೆ : ಪೆರ್ನರದ ತಿರುಚಿನಿಂ (ಶಠಬು. ೨೮-೨೮). ೨. ಸುರುಳಿ : ಮೇಸನ್ ಎಂಬುವವರಿಗೆ ಅಫ್ಘಾನಿಸ್ಥಾನದ ಸ್ತೂಪಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ತಿರುಚುಗಳು. ದಾರ ಬಿಗಿದಿರುವ ಈ ತಿರುಚುಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಹವಿದೆ (ಭಾರಪ.೦೩).
[<ತಿರುಚು$_1$]

ತಿರುಚೂರ್ಣ (ನಾ). ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ನಾಮದ ಮಧ್ಯರೇಖೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೇಸರಿಬಣ್ಣದ ಹುಡಿ : ಮುಟ್ಟಬೇಡ ... ತಿರುಮಣಿ ತಿರುಚೂರ್ಣ್ ಶೃಂಗಾರ ಧರಿಸುವರ (ಕನಕ. ೮೫-೨) ; ಹರಿದಾಸರುಗಳು ... ತಿರುನಾಮ ತಿರುಚೂರ್ಣಗಳ ಪಣೆಯೊಳಗಿಟ್ಟು ತಿರಿಗಿ ಹರಿಯ ಧ್ಯಾನಿಪರು (ಕಂನವಿ. ೫-೫೭) ; ತಿರುಮಣ್ ಶ್ರೀಚೂರ್ಣ (ತಿರುಚೂರ್ಣ) ಇವುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದಲ್ಲಿ ... ದೇಹಕ್ಕೆ ಕಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಸಕಲ ದೋಷಂಗಳನ್ನೂ ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೪೧).
[←ತಮಿ. ತಿರುಚ್ಚೂರಣ ; ತೆಲು. ತಿರುಚೂರ್ಣ]

ತಿರುಚೊಂ (?). (?) : ಬೇಳೂರು ಎಣ್ಬತ್ತು ಗದ್ಯಾಣ ಪೊನ್ನುಂ ಎಣ್ಬುನೂಱು ಬತ್ತಮುಮವ್ ತಿರುಚೊಂ (ಇಅ. VI. ೧೦೩-೧೪ ; 887 ?).
[?]

ತಿರುಣಾಳು ' ತಿರುನಾಳ್ ' ನೋ.

ತಿರುಣೆ (ನಾ). ೧. ಕುಂಬಾರನ ಚಕ್ರ : ಅನುವಿನಿಂ ಕುಂಬಱಂ ಪಿಡಿದ ದಂಡದಿನಚೇತನಮಾದ ಚಕ್ರಮಂ ತಿರುಪಲಾ ತಿರುಣೆ ತಿರ‍್ರನೆ ತಿರುಗುವಂತೆ (ಪಾಶೋಪು. ೯-೪೩). ೨. ಮಲ್ಲಯುದ್ಧದ ಒಂದು ವರಸೆ : ತಿರುಣೆ ಕುಳಾಡೆ ಬಾಹುಗೆಣೆ ಸಂದ ಸುಭಾಹುಡೆ ... ಕತ್ತರೆಗಳೆನಿಪ್ಪ ಜಟ್ಟಿಗರ ಬಿನ್ನಣಮೊಪ್ಪೆ ಕಡಂಗಿ ಕಾದಿದರ್ (ಕೃಪುವಿ.೨೩-೧೮). [< ತಿರುಗಣೆ]

ತಿರುತುಳಸಿ (ನಾ). ತುಳಸಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ ; ಶ್ರೀತುಳಸಿ : ತಿರುಪತೀ ಹಾದೀಲಿ ತಿರುತುಳಸಿಮರ ಹುಟ್ಟಿ ಬೇಲೂರ್ಗೆ ಬೇರು ಹರಿದಾವೊ. ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಮುಗ್ಗು ಸುರಿದಾವೊ (ಹಳ್ಳಿಯು. ೨೨).
[ತಿರು$_2$ + ತುಳಸಿ (= ತುಲಸಿ)]

ತಿರುದಳ (ನಾ). ಮೂರು ಎಸಳುಗಳುಳ್ಳ ಪತ್ರ ; ಬಿಲ್ವ : ಳಳ ತಿರುದಳದ ಹುವು ೧ಳಳ ಭಂಡಿ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟದಳ ಹುವು (ಎಕ. XIV, ನಂಜನ. ೨೮೯-೫ನೇ ಕಲಂ ; 1847). [<ಸಂ. ತ್ರಿದಲ]

ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ (ನಾ). ಮಹಾತ್ಮರು ಹುಟ್ಟಿದ ನಕ್ಷತ್ರವು ಬರುವ ದಿನ ; ಜಯಂತಿ : ಈ ದಿನ ರಾಮಾನುಜ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ (ಈಡಕ. ೯೦).
[ತಿರು$_2$ + ನಕ್ಷತ್ರ]

ತಿರುನಱುಂಗೊಂಡೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಪಞ್ಚಮಹಾಪಾತಕದ ಫಲ (೦) ವಿನೆಬರ್ಗ್ಗವಪ್ಪುದು ತಿರುನಱುಂಗೊಣ್ಡೆಯ ಕಿಟ್ಪ್ಪಳ್ಳಿ ಬಟಿ (ಸಾಇಇ. IX-i, ೦೯-೦೩ ; 9ನೆಯ ಶಶ). [?]

ತಿರುನಾಮ (ನಾ). ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ಧರಿಸುವ ನಾಮ : ಹರಿದಾಸರುಗಳು ತಿರುನಾಮ ತಿರುಚೂರ್ಣಗಳ ಪಣೆಯೊಳಗಿಟ್ಟು ತಿರಿಗಿ ಹರಿಯ ಧ್ಯಾನಿಪರು (ಕಂನವಿ. ೫-೫೭).

ತಿರುನಾಮ ಹಾಕು = ಮೋಸಮಾಡು : ನಾಲ್ಕು ದಿವಸ ಕಾಲ ವಿಳಂಬವಾದರೂ ನಾವೇನು ತಿರುನಾಮ ಹಾಕಿ ನಿಮ್ಮ ಹಣ ನುಂಗುವುದಿಲ್ಲ (ಕಾವೇರಿ. ೫೦). [← ತಮಿ. ತೆಲು. ತಿರುನಾಮ]

ತಿರುನಾಮಧಾರಿ (ನಾ). ತಿರುನಾಮವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ : ತೀರ್ಥವನು ಪಿಡಿದವರೆಲ್ಲ ತಿರುನಾಮಧಾರಿಗಳೆ ಜನ್ಮಸಾರ್ಥಕವಿಲ್ಲದವರೆಲ್ಲ ಭಾಗವತರೆ (ಕನಕ. ೦೨೩ ಪಲ್ಲವಿ).
[ತಿರುನಾಮ + - ಧಾರಿ]

ತಿರುನಾಳ್, **ತಿರಿನಾಳ್**, **ತಿರುಣಾಳು**, **ತಿರುನಾಳು** (ನಾ). ಹಬ್ಬದ ದಿನ ; ಪರ್ವದಿನ : ದಿನವು ಬೇಱಿಲ್ಲ ತಿರುನಾಳೆ ದಿನಮಾ ಪುರಕೆ (ತಿರುಠ. ದೇ. ೩-೦೪) ; ತಿರುನಾಳೆಂಬುದು ತನಗಂ ನಿರುತಂ ತಾಯ್ತಂದೆ ಬಂಧು ಗತಿಮತಿಯೆನುತಂ ... ಜಾನಿಸುತಿರ್ಪಂ (ಕೃಪುವಿ. ೫೬-೭). **ತಿರಿನಾಳ್** : ಹರನ ಭಕ್ತರ್ಗೆ ಹರುಷಂ ಬಪ್ಪ ಮಾಳ್ಕೆಯಿಂ ತಿರಿನಾಳ್ಬರಲು ಪುರವನರ್ತಿಯಿಂ ಕಯ್ಗೆಯ್ದು (ಮುಠರ. ದೇ. ೭೦-೦೩). **ತಿರುಣಾಳು** : ವೇದಗಿರಿಪೆರುಮಾಳಿಗೆ ತಿರುಣಾಳನು ಸಾಗಿಸಿ ಪೂಜೆಯನು ಮಾಡಿಸೊದು (ಸಾಇಇ. IX-ii, ೫೨೬-೧ ; 1529). **ತಿರುನಾಳು** : ತಿರುವಧ್ಯಾನ ತಿರುನಾಳು ತಿರುವಿಶಾಖ ನಿತ್ಯಸಮಾರಾಧನೆ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸಮಾರಾಧನೆ ನಡೆವಂತಾಗಿ (ಎಕ.XIV, ಶ್ರೀರಂಗ. ೮೭-೦೬ ; 1370) ; ನಂಮ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಬಂದ ತಿರುನಾಳ ಕಾಣಿಕೆ (ಸಾಇಎ. ೧೯೩೪, ಪುಂಗನೂರು. ೧೫೬-೦೪ : 1419) ; ಕರಿರಾಜ ತಿರುನಾಳು ಭಾಸುರವಿಡಿದಿಹ ಪಿರಿಯ ಸಂಕ್ರಮ ತಿರುನಾಳು ವರರಥಸಪ್ತಮಿಯುತ್ಸವ ತಿರುನಾಳು ಮೆಟ್ಟಿದವು ರಂಗೇಶಗಾಗ (ಕಂನವಿ. ೭-೧೦೯).
[← ತಮಿ. ತಿರುನಾಳ್ ; ತೆಲು. ತಿರುನಾಳ್ಳು]

ತಿರುನಾಳು 'ತಿರುನಾಳ್' ನೋ.

ತಿರುನೀರು ' ತಿರುನೀಱು ' ನೋ.

ತಿರುನೀಱು, **ತಿರುನೀರು** (ನಾ). ಪವಿತ್ರವಾದ ಬೂದಿ ; ಭಸ್ಮ ; ವಿಭೂತಿ : ನೀವು ಮಂತ್ರಿಸೆನುತ್ತ ತಿರುನೀಱೋವಿ ಮಂತ್ರಿಸಿ ಹಾಯ್ಕಲು (ಬಸಪು. ೫೦-೨೮). **ತಿರುನೀರು** : " ತಿರುನೀರು-ವಿಭೂತಿ (ಈ ಮಾತು ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ) " (ಶರಸಾ. ೨೪-೮).
[←ತಮಿ. ತಿರುನೀಱು ; ತೆಲು. ತಿರುನೀಱು, ತಿರುನೀರು, ತಿರ್ನೀರು]

ತಿರುಪ, **ತಿರಿಪೆ**, **ತಿರುಪೆ** (ನಾ). ೧. ಅಲೆತ ; ಭಿಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಸುತ್ತುವಿಕೆ. ೨. ಭಿಕ್ಷೆ ; ಯಾಚನೆ : ತಿರುಪಕ್ಕೆ ಬಂದಿರೋ ಹಾಗಿದೆ (ಉಡುಗೊ. ೫೮) ; ತಿರುಪದ ಪುಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಶನೀಶ್ವರ ಕೂತ (ಗಾದೆ). **ತಿರಿಪೆ** : ೩. ಭಿಕ್ಷೆ ಎತ್ತಿದ ಆಹಾರ ಅಥವಾ ಧಾನ್ಯ : ಬಡವರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ತಿರಿಪೆ ತಿಂದೇ ಬದುಕುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). **ತಿರುಪೆ** : ೨. ಅಕ್ಕರವು ಲೇಖಕ್ಕೆ ತರ್ಕ ಶಾಪಾದಕ್ಕೆ ವಿಕ್ಕ ಓದುಗಳು ತಿರುಪೆಗೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೪೭೧) ; ನಾಲ್ಕು ಜನ ಸಾಹುಕಾರರಲ್ಲಿ ತಿರುಪೆಗೆ ಕೈಯೊಡ್ಡಿದೆ (ಶಾಮಿಕಾಂ. ೨೦೭) ; ತಿರುಪೆಗೆ ಹೊರಟ ವರಂತಿತ್ತು (ದೀಪದ. ೨೨). ೩. ನಿನ್ನನ್ನು ನಂಬದರೆ ತಿರುಪೆಯೂ ಹುಟ್ಟಲೊಲ್ಲದು ಕೇಳೊ ಹರಿಯೆ (ಪುರಂದ. ೪-೮೭-೩).

ತಿರುಪವೆತ್ತು, **ತಿರುಪೆಎತ್ತು**=ಭಿಕ್ಷೆಬೇಡು : ನಿನ್ನಂತಹ ಮಗನನ್ನು ಹೆತ್ತು ಅವರು ಗೋಳಿಡುತ್ತ ತಿರುಪವೆತ್ತಿ ಹೊಟ್ಟೆ ಹೊರೆಯುತ್ತ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರಬೇಕಾಗುವುದಲ್ಲ (ಭೀಷ್ಮಕ. ೧೫೫) ; ತಿರುಪೆ ಎತ್ತಬಹುದಿತ್ತು (ಮುಂಗಾಮು. ೧೮). [ದೇ.: ತುಳು. ತಿರುಪ, ತಿರುಪೆ ; ತೆಲು. ತಿರಿಪ]

ತಿರುಪಕೂಡೆ (ನಾ). ಮಡಿಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ಬಳಸುವ ಓಲೆಗರಿಯ ಬುಟ್ಟಿ, - ಗೂಡೆ : ಮೊದಲ ರಾತ್ರಿಯೇ ತಿರುಪಕೂಡೆಗೆ ಮಡಿಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಟ್ಟು ಬೆಳಗಾದ ಒಡನೆಯೇ ಅದನ್ನು ಹೆಗಲಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ನದಿಗೆ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು (ನವಮ್ಯರ. ೦೨೪) ; ಜೋಡಿದಾರರು, ಓಲೆಗರಿ ಪುಸ್ತಕಗಳೂ ತಿರುಪಕೂಡೆಗಳೂ ನಾಮದ ಗೆಡ್ಡೆಗಳೂ ತುಂಬಿದ್ದ ಒಂದು ಕೊಠಡಿಯನ್ನು ಧೂಳು ಹೊಡೆಸಿ ಅವರಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ್ದರು (ಕೃಸರ್ವ. ೨೦) ; ಪಾರುಪತ್ತೇಗಾರರು ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ ಹೆಗಲಿನ ಮೇಲೆ ತಿರುಪಕೂಡೆಯನ್ನೂ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಒಗೆದ ಪಂಚೆಗಳನ್ನೂ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಚೊಂಬಿನಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು (ಗರುಡಾ. ೦೩೭).
[←ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪುಕ್ಕೂಟೈ ; ತೆಲು. ತಿರಿಪಗೂಡ, ತಿರಿಪುಗೂಡ]

ತಿರುಪಣೆ$_1$ ' ತಿರುಪುಳಿ ' ನೋ.

ತಿರುಪಣಿ$_2$, ತಿರುಪ್ಪಣ್ಣಿ (ನಾ). ೧. ದೇವಾಲಯದ ಸೇವೆ ; ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕೆಲಸ. ೨. ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ : ಯಿಷ್ಟು ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯವನು ಗುರುಮೂರ್ತಿ ತ್ರಿಯಂಬಕಲಿಂಗಗೆ ಅಂಗಭೋಗ ರಂಗಭೋಗ ತಿರುಪಣಿ ಕೆಱೆ ಕಾಲುವೆಗೆ ಯಿಷ್ಟಕೆ ಶಲವಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸ್ಸನು (ಎಕ. XIV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೧೨೮-೦೦೬ ; 1510) ; ತೇರು ತಿರುನಾಳು ತಿರುಪಣಿ ಮಾಸೋತ್ಸವ (ಎಕ. IX, ಚನ್ನಪ. ೩೩-೧೨ ; 1584). ೩. ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಬರುವ ವರಮಾನ : ತಿರುಪಣಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸ್ತ ರಾಯದುರ್ಗದ ಸೀಮೆಗೆ ಸಲ್ಲುವ [ಬ್ರ]ಹ್ಮಸಮುದ್ರದ ಗ್ರಾಮ (ಸೌಇಇ. IV, ೨೩೩-೦೩ , 1518). **ತಿರುಪ್ಪಣ್ಣಿ** : ೨. ಯೇಳು ನಿಲೆಯ ಗೋಪುರದ ತಿರುಪ್ಪಣ್ಣಿಗೆ ಕಲ್ಲು ಹಚ್ಚಿಸಿದ ಗ ೭೨೫೦ (ಸೌಇಇ. IX-II. ೩೩೦-೪: 1582). [←ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪಣಿ]

ತಿರುಪತಿ (ನಾ). ೧. ದೇವಾಲಯ : ತಿರುಪತಿ ನೂಱೆಂಟರೊಳಂ ಪರಮಾತ್ಮನ ದಿವ್ಯಮೂರ್ತಿಗಳ್ ಸ್ಫುರಿಕುಂ (ದಿವ್ಯಚ. ೬-೪೪). ೨. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಿಂದೂ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳ; ವೆಂಕಟೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿಯು ನೆಲಸಿರುವ ಬೆಟ್ಟ : ತಿರುಪತಿ ವೇಂಕಟರಮಣ ನಿನಗೇತಕೆ ಬಾರದು ಕರುಣ (ಪುರಂದ. ೦-೬೬ ಪಲ್ಲವಿ) ; ತಿರುಪತಿ ಕರೆವುದು ಶ್ರೀಶೈಲವನಗೊ ಉಡುಪಿಗೆ ಶಿವಗೊಡೆ ಗೋಕರ್ಣ (ಅರಳು. ೩೦೪-೦೩) ; ತಿರುಪತಿ ಕ್ಷೌರಿಕರು ತಲೇ ಬೋಳಿಸಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ).

ತಿರುಪತಿ ಆಗು=ನಷ್ಟಹೊಂದು ; ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಮೋಸ ಹೋಗು: ನನಗೆ ಒಂಬತ್ತಾಣೆ ತಿರುಪತಿ ಆದುದರ ವಿನಾ ಇನ್ನಾವ ಒಳ್ಳೆಯ ಪರಿಣಾಮವೂ ಉಂಟಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ವಿಷಾದದಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ (ನಾಡಿಗೇ. ೨೮೩). **ತಿರುಪತಿಕ್ಷೌರ** = ಅರ್ಧಂಬರ್ಧ ಮಾಡಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಕೆಲಸ ; ಅಪೂರ್ಣವಾದ ಕೆಲಸ : ಮಾಡೋ ಕೆಲಸ ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾಡು , ತಿರುಪತಿ ಕ್ಷೌರ ಮಾಡಬೇಡ (ರೂಢಿ).

[← ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪತಿ; ತುಳು. ತೆಲು. ತಿರುಪತಿ]

ತಿರುಪಳಿ ' ತಿರುಪುಳಿ ' ನೋ.

ತಿರುಪಾಟ$_1$ (ನಾ). ಸುತ್ತು ತಿರುಗಿಸುವಿಕೆ : ರಂಗುರಂಗಿನಾ ಸೀರೆ, ಕಣ್ಣ ತಿರುಪಾಟವಾಡೆ ಮಧುವು (ಕಮೇಳ. ೨೦-೦೦).

[ತಿರುಪು$_1$ (<ತಿರಿಪು$_1$)+ ಆಟ]

ತಿರುಪಾಟ$_2$ ' ತಿರುಪಾಟು ' ನೋ.

ತಿರುಪಾಟು, ತಿರುಪಾಟ$_2$, ತಿರುಪಾಟ್ಟು, ತಿರುಪಾಡು (ನಾ). ಶಿವನನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರ; ತೇವಾರ: ನಂಬ್ಯಣ್ಣನುಸುದುರ್ಗರುತರಮೆನಿಪ್ಪ ತಿರುಪಾಟುಗಳ ಪಾಡುತ್ತಿರಲ್ (ಆರಾಚ. ೬-೩) : ಶ್ರೀಗಿರಿಜಾರಮಣಗೆ ನಲಿದಾನತನಾಗಿ ಪಾಡಿದ ನಂಬಿ ತಿರುಪಾಟ (ತ್ರಿಭುತಿ. ೯೭-೦೬); ಸೌಂದರಂ ಪ್ರೇಮದಿಂ ವಾಲ್ಮೀಕನಾಥನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ತಿರುಪಾಟ ಪಾಡುವಲ್ಲಿ (ಚೀರಮ. ೦೦-೪); ಇರ್ವರುದು ತಿರುಪಾಟುಗಳ ಪಾಡಲ್ (ಪಾಸೋಪು. ೭-೦೦೧). **ತಿರುಪಾಟ$_2$** : ಭಕ್ತರ ಚರಿತೆಗಳನಾನಂದದಿಂ ತಿರುಪಾಟ ರೀತಿಯೊಳೊಂದಿ ಪಾಡುತ (ಬಸಪು. ೨೭-೭೦) : ಬಾಗಿಲ ತೆಗಸಿ ಲಿಂಗವ ಪೂಜಿಸಿ, ತಿರುಪಾಟವಂ ಪಾಡಿ (ಭೈರಸೂ. ೨೨೦). **ತಿರುಪಾಟ್ಟು** : ಪುರಾಣ ನಿತ್ಯಹೋಮ ವೇದ ಪಾರಯಣ ಶ್ರೀತಿರುಪಾಟ್ಟುಯಿಷ್ಟು ಶ್ರೀಕಾರ್ಯಕ್ಕೆಲು ಕೂಡಿ ಮಾಡಿದ ಕಡಕಟ್ಟು (ಮ್ಯಆರಿ. ೦೯೩೮, ೭೩-೦೦ ; 1381). **ತಿರುಪಾಡು** : ಶಂಕರನಂ ಕರೆಯೆ ಕರೆವ ತಿರುಪಾಡಿನ ನಾದಕ್ಕೆ ನಾಗಕುಲವೆಲ್ಲಂ ಮಱೆದು ತಲೆದೂಗಿ (ಬಾಗೀರ.ದೇ. ೨೬೬-೦೯) ; ತಾಳವನಿತ್ತು ತಿರುಪಾಡ ಪಾಡೆಂದು ಬೆಸಸಿ (ಸೌಂದಪು. ೬-೪೪); ಹಂಪೆಯ ತೇರಿನ ತಿರುಪಾಡು ಪಂಪಾದೇವಿಯು ವಿರೂಪಾಕ್ಷನನ್ನು ಒಲಿದು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡ ಆ ಸುಮನೋಹರ ನಿತ್ಯಕಲ್ಯಾಣ (ತುಂಗಭ. ೬೯). [← ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪಾಟ್ಟು]

ತಿರುಪಾಟ್ಟು ' ತಿರುಪಾಟು ' ನೋ.

ತಿರುಪಾಡು ' ತಿರುಪಾಟು ' ನೋ.

ತಿರುಪು$_1$ ' ತಿರಿಪು$_1$ ' ನೋ.

ತಿರುಪು$_2$ ' ತಿರಿಪು$_2$ ' ನೋ.

ತಿರುಪುಗೊಳು (ಕ್ರಿ). ತಿರುಗುವ ಒಂದು ಭಂಗಿಯನ್ನು ಹೊಂದು : ನಡೆದು ನಡೆದು ಲಾಗಿನಲೋಲಾಡುತೆ ತಡೆದು ತಡೆದು ತೂಗುತೆ ಲೋಲಾಡುತೆ ತಿರುಪುಗೊಳುತೆ ಕಾಳಾಸದಿ ನಿಲುತಂ [ಪಾಠಾಂ. ಪಿರಿದುಂ ನೆಗೆದಾಕಾಶದಿ ನಿಲುತಂ] (ಭೃಂಗೀರ. ಹ. ೪೬೮-೦೮) : ಸುಟಿಯೊಳಾವರ್ತ ತಿರುಪುಗೊಂಡು ನಾಟ್ಯವ ಪಟಂಗೊಳಿಸಿದರೇವೇಳ್ವೆ (ಕಂನವಿ. ೨೦-೧೦೪).

[ತಿರುಪು$_2$ (< ತಿರಿಪು$_2$) + ಕೊಳು (< ಕೊಳ್$_1$)]

ತಿರುಪುಟ್ಟಿ (ನಾ). ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ಮಡಿಬಟ್ಟೆ, ಜಪಸರ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಇಡುವ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಅಥವಾ ಬುಟ್ಟಿ : ಇವನ ತಿರುಮಣ್ಣಡಲು ಅವನ ತಿರುಪುಟ್ಟಿ; ಬೇಹಾರವಕ್ಕಿರಲಿ ಬಂದಿಲ್ಲ ಬಿಟ್ಟಿ (ಗಣೇಶ. ೬೯-೧). [←ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪುಟ್ಟಿಲ್]

ತಿರುಪುನಿಚ್ಚಣಿಕೆ (ನಾ). ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಇರುವ ಸೋಪಾನ : ಕತ್ತಲೆ ಗೂಡಿನಂತಿದ್ದ ಭಯಾನಕವಾದೊಂದು ಆಕೃತಿ, ಪಾತಾಳದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದವರೆಗೆ ಬೆಳೆದು ನಿಂತ ತಿರುಪುನಿಚ್ಚಣಿಕೆ ... ಆ ಚಿತ್ರಶತಕ್ಕೆ ಏಕಸೂತ್ರವಾಗಿತ್ತು (ಧರ್ಮಸಿ. ೦೮). [ತಿರುಪು$_2$ (<ತಿರಿಪು$_2$) + ನಿಚ್ಚಣಿಕೆ]

ತಿರುಪುಹೂ (ನಾ). (ಹೆಂಗಸರು) ತುರುಬು ಅಥವಾ ಜಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಿನ್ನದ ಹೂವು ; ಜಡೆಯ ಬಿಲ್ಲೆ ; ಜಡೆಹೂವು : (ಕ).

[ತಿರುಪು$_2$(<ತಿರಿಪು$_2$)+ಹೂ$_2$(<ಪೂ$_2$)./ ತೆಲು. ತಿರುಗುಡುಪುವ್ವು]

ತಿರುಪುಳಿ, ತಿರುಪಣಿ$_1$, ತಿರುಪಳಿ (ನಾ). ೧. "ತಿರುಪುಮೊಳೆಯನ್ನು ತಿರುಗಿಸಿ ಬಿಗಿಸುವ ಸಲಕರಣೆ$_2$: ತಿರುಪುಳಿ, ತಿರುಗುಳಿ" (Screw-driver. ಇಂಕಸಿ). **ತಿರುಪಣಿ$_1$** : ೨. ತಿರುಪುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ; ಸುತ್ತುಗಳನ್ನುಳ್ಳದು : ಯುಗದ ಜುಗದ ತಿರುಪಣಿಯ ದಾರಿಯನ್ನು ಸಾವಕಾಶ ಹತ್ತಿ (ಅರಳು. ೨೦೬-೪). **ತಿರುಪಳಿ** : ೩. ತಿರುಪು ; ಮಲಸೂತ್ರ : ಹಾಕಿರುವ ತಿರುಪಳಿ ಎಲ್ಲಿಯೊ ಸಡಿಲಾದ ಹಾಗಿದೆ (ಉಡುಗೊ. ೦೨೪). [ತಿರುಪು$_2$ (<ತಿರಿಪು$_2$) + ಉಳಿ$_5$./ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪುಳಿ; ತುಳು. ತಿರ್ಪುಳಿ, ತಿಪ್ಪುಳಿ]

ತಿರುಪೆ ' ತಿರುಪ ' ನೋ.

ತಿರುಪೆಕೂಳು (ನಾ). ತಿರಿದು ತಂದ ಆಹಾರ ; ಭಿಕ್ಷಾನ್ನ : ಹರಿವಾಣದೊಳಗವ್ಯುತಾನ್ನವು ಇರುತಿರೆ ತಿರುಪೆಕೂಳನು ತಿನ್ನಲ್ಯಾಕಯ್ಯ (ಕನಕ. ೦೬೩-೨). [ತಿರುಪೆ (<ತಿರುಪ) + ಕೂಳು$_2$ (<ಕೂೞ್$_1$)]

ತಿರುಪೆಗಾರ (ನಾ). ತಿರುಕ ; ಭಿಕ್ಷುಕ : (ಕ).

[ತಿರುಪೆ (<ತಿರುಪ) + – ಕಾರ$_1$ (< – ಕಾಱ)]

ತಿರುಪೆಗಾರ್ತಿ (ನಾ). ತಿರುಕಿ ; ಭಿಕ್ಷುಕಿ : (ಕ).

[ತಿರುಪೆಗಾರ + – ತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ತಿರುಪೆರಿಭಟ್ಟ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ತಿರುಪೆರಿಭಟ್ಟಗೆ ಸೆಟ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟ ಸರ್ಬಾಪದ ಪರಿಹಾರ (ಎಕ. X (೮), ಬಾಗೇಪ. ೦೦೨-೦ ; ಸು. 10 ನೆಯ ಶತ). [ತಿರುಪೆರಿ ? + ಭಟ್ಟ]

ತಿರುಪ್ಪಣ್ಣಿ ' ತಿರುಪಣಿ$_2$ ' ನೋ.

ತಿರುಪ್ಪಾಯಿ (ನಾ). ತಮಿಳುಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಗ್ರಂಥದ ಭಾಗ ; ಆಂಡಾಳ್ ಬರೆದಿರುವ ನಾಲಾಯಿರ ಪ್ರಬಂಧದ

ಒಂದಂ ಭಾಗ : ವೇದಪಾರಾಯಣ ತಿರುಪ್ಪಾಯಿ ಶ್ರೀಕಾರಕ್ಕೆ ಊರ ಮೂಡಣ ವಾಯ್ಯಣ್ಣನ ಭೂಮಿಯೊಳಗೆ ಇರ್ಕ್ಕಣ್ಣುಗ ಗದ್ದೆ ಹೊಲ ತೋಟ ಸಹ . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಮೈಆರಿ. ೦೯೨೯, ೩೬-೨ ; 1390). [← ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪಾವೈ]

ತಿರುಪ್ಪು ' ತಿರಿಪ್ಪು₁ ' ನೋ.

ತಿರುಪ್ರಬಂಧ (ನಾ). ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಹಾಡು : ವಾಸುದೇವನ ತಿರುವಡಿಗಳನ್ನು ನುತಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿ ತಿರುಪ್ರಬಂಧಾದಿಗಳ ಪಾರಾಯಣವ ಮಾಡುತಲಿ (ಗಗಶಾ. ೦೯-೯೯). [ತಿರು₂ + ಪ್ರಬಂಧ]

ತಿರುಬೊಬ್ಬೆ (ನಾ). ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಮೇಲೆ ತಿರುಗಿಸಿ ಮಾಡುವ ಗದ್ದಲ, -ಕೂಗಾಟ : ಅಂದರೆ ಇದು ಕಳ್ಳನ ತಿರುಬೊಬ್ಬೆ (ಸ್ವ₁ತಿಚಿ. ೨೯೨). [< ತಿರುಗು₁ + ಬೊಬ್ಬೆ₁]

ತಿರುಬೋಕಿ (ನಾ). ೧. ತಿರಂಕನ ಓಡು ; ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆ : (೬). ೨. ತಿರುಕ ; ಭಿಕ್ಷುಕ. ೩. ದರಿದ್ರ ; ಬಡವ : ತಿರುಬೋಕಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಕೊಂಡು ನಾಟಕ ಮಾಡು (ನಟಶಾ. ೬೯). [< ತಿರಿ₁ + ಬೋಕಿ]

ತಿರುಮಂತ್ರ (ನಾ). ೧. ಪವಿತ್ರವಾದ ಮಂತ್ರ : ಮುಟ್ಟಬೇಡ ಮುಟ್ಟ ಬೇಡ . . . ತಿರುಮಂತ್ರ ತೀರ್ಥಪ್ರಸಾದಕೊಳಗಾದವರ (ಕನಕ. ೦೩-೨). ೨. (ಆಲಂ) ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರ ; ತಿರುಗುಬಾಣ : ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಚಳುವಳಿ ತೀವ್ರವಾಯಿತು. ತಿರುಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಗುರುವೇ ತರೆಬಾಗಿದನು (ಭಾರರ. ೯೨೪).

ತಿರುಮಂತ್ರ ಹಾಕು = ಎದುರಿಸು ; ಪ್ರತಿಭಟಿಸು ; ಪ್ರತೀಕಾರ ಮಾಡು: ಎಷ್ಟೋ ಜನರಿಗೆ ನೀನು ತಿರುಮಂತ್ರ ಹಾಕಿದ (ಮುಂಗಾಮು. ೩): ಅಪ್ಪಣ್ಣ ಗುರುವಿಗೆ ತಿರುಮಂತ್ರ ಹಾಕಬೇಡ (ಪ್ರಧ್ವವಿ. ೦೦೩). ತಿರುಮಂತ್ರ ಹೇಳು = ತಿರುಮಂತ್ರ ಹಾಕಂ : ಗುರುವಿಗೆ ತಿರುಮಂತ್ರ ಹೇಳಿದ ಹಾಗೆ (ನೀತಿಚಿಂ. VI. ೨೨): ಈ ಅಸಭ್ಯರೇ ಕಬ್ಬಿಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನು ಕಲಿತು ಯಜಮಾನರಿಗೆ ತಿರುಮಂತ್ರ ಹೇಳಿದರು (ಶಿಲ್ಪಶಾ. ೬೭).

[ತಿರು₂ + ಮಂತ್ರ./ತಮಿ. ತಿರುಮನ್ದಿರ ; ತೆಲು. ತಿರುಮಂತ್ರ]

ತಿರುಮಣ್, ತಿರಂಮಣ್ಣು (ನಾ). ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಧರಿಸುವ ತಿರುಚೂರ್ಣದ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನಾಮ್ಮ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪವಿತ್ರವಾದ ಬಿಳಿಯ ಪುಡಿ: ತಿರುಮಣ್ ಶ್ರೀಚೂರ್ಣ (ತಿರುಚೂರ್ಣ) ಇವುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದಲ್ಲಿ . . . ಸಕಲದೋಷಂಗಳನ್ನೂ ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು (ಸಕಮ್ಮ. ೯೦). ತಿರುಮಣ್ಣು: ಶರಣರ ಮೊಗವೊತ್ತೆ ಹರಿಯ ಚರಣಮದಚ್ಚುವಡೆದು ತಿರುಮಣ್ಣು ಯ್ಯಕ್ಕುಂ (ಮ್ಮ ಸೂಮು. ೨-೩೭).

[← ತಮಿ. ತಿರುಮಣ್ ; ತೆಲು. ತಿರುಮನ್ನು]

ತಿರುಮಣಿ (ನಾ). = ತಿರುಮಣ್ : ನೋಟಕಾಶ್ಚರ್ಯವಾದ ನಗೆಮುಖ ನೊಸಲೊಳಗೆ ತಿರುಮಣಿಯ ಕಂಡೆನು (ಪುರಂದ. ೧-೦೦೯-೧) ; ತಿರುಮಣಿ ತಿಲುಕವ ತಿದ್ದಿ (ಗೀತಗೋ. ೭-೦) ; ತಿರುಮಣಿಯನಿಡದ ಮೋರೆಯು ಸ್ಮಶಾನಕೆ ಸರಿಯು (ತಿರುಕ. ೭-೦೩).

[<ತಿರುಮಣ್. / ತೆಲು. ತಿರುಮಣಿ]

ತಿರುಮಣ್ಣು 'ತಿರಂಮಣ್' ನೋ.

ತಿರುಮಲೆ (ನಾ). ಪವಿತ್ರವಾದ ಬೆಟ್ಟ ; ತಿರುಪತಿ : ಶ್ರೀನಿವಾಸನು ಕೂಡ ತಿರುಮಲೆಗೆ ನೆಲೆ ನಿಂತ ಮಣ್ಣಲ್ಲ ಈ ಭೂಮಿದೇವನೊಲುಮೆ (ಅರಳು. ೧೯೦.೨೪) ; ಶೀಟೆಗೆ ಮಕ್ಕಳ ಹೆತ್ತು ತಿರುಮಲೆದೇವರ ಹಸರಿಟ್ಟ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). [←ತಮಿ. ತಿರುಮಲೈ ; ತೆಲು. ತಿರುಮಲ]

ತಿರುಮಾಲೆ (ನಾ). ೧. ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಹಾಕಂವ ಹೂವಿನ ಹಾರ : ತಿರುಮಾಲೆ ಜೋಡು ೪ (ಶಾಇಇ. IX-II, ೪೮೯-೪೯ ; 1513) ; ತಿರುಮಲೇಶ್ವರ ಲಿಂಗಕೆ ತಿರುಮಾಲೆ ಜೋಡು ೧೦ (ಶಾಇಇ. IX-II, ೩೩೦-೩ : 1532). ೨. ಭಕ್ತರಿಗೆ ಪ್ರಸಾದರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡುವ ದೇವರ ವಿಗ್ರಹದ ಮೇಲಿನ ಹಾರ : ವರಕಾಲಸ್ವಾಮಿಗಳವರಿಗೆ ಮೊದಲು ತೀರ್ಥ ತಿರುಮಾಲೆ ವರಶೆ ವಿನಿಯೋಗ ಶ್ರೀಶಟಗೋಪ ಮುಂತಾದ ಸಕಲ ಮರಿಯಾದೆಗಳಂನ್ನು ಪ್ರಥಮತಾ ಕೊಡುವಂತೆ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೯, ೦೯-೭ ; 1811).

[←ತಮಿ. ತಿರುಮಾಲೈ ; ತೆಲು. ತಿರುಮಾಲ]

ತಿರುಮಾಳಿಗೆ (ನಾ). ೧. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಮನೆಗಳ ಸಾಲು. ೨. ದೇವರ ಮನೆ ; ದೇವರ ವಿಗ್ರಹವಿರುವ ಕಿರಂಮನೆ. ೩. ಗೌರವಸ್ಥರ ಮನೆ : ತಿರುಮಾಳಿಗೆ ಹರಿದಾಸರು ಅಟ್ಟವಣೆ ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇದು ದೊಡ್ಡ ಉತ್ಸವವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು (ಗರುಡಾ. ೧೩೪).

[←ತಮಿ. ತಿರುಮಾಳಿಕೈ ; ತೆಲು. ತಿರುಮಾಳಿಗ]

ತಿರುಮೀಸೆ (ನಾ). ತಿರಿಚಿದ ಮೀಸೆ ; ಹುರಿಮಾಡಿದ ಮೀಸೆ : ಹೊಂಬಣ್ಣ ತಿರುಮೀಸೆಯುಬ್ಬರಕೆ ಮಣ್ಣಕ್ಕಿ ಸವುತೆಯನು ಮೆಲುವ ನಾಲಗೆಗೆ ಸುಣ್ಣವನು ತೀಡಿ ! (ಕಎಪು. ೪-೩). [<ತಿರಿ₁ + ಮೀಸೆ]

ತಿರುಮು (ನಾ). ಜ್ಞಾನ ; ಪ್ರಜ್ಞೆ : ಅಳತೆ ಮೀರಿ ಒಂದು ಚಿಮಿಟ ನಸ್ಯವನ್ನು, ಅವರು ನನ್ನ ಮುಂದೆ ಬಿಡಿಸಿ ಹಿಡಿದ ಬಾಳೆಪೊಟ್ಟಣದಿಂದ ಎತ್ತಿ, ಮೂಗಿಗೆ ಏರಿಸಿದೆ. ಏರಿಸಿದ್ದೇ ತಡ ತಿರುಮೇ ಹೋಯಿತು (ಬಿಟ್ಟಿಚೀ. ೦೦). [?]

ತಿರುಮುಡಿ (ನಾ). ಹಿಂದಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟ ಮುಡಿ, — ಶಿಖೆ : ನಾಡೊಳಗೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮುಮನೀಡಾಡಿ ತಿರುಮುಡಿಯಂ ಧರಿಸಿ ರತಿ ಮೂಡೆ ಶಿವನಂ ಮೆಚ್ಚಿಸಿದ ಕಲಿಪಾಲನಾಳಾನು (ಬಸಪು. ೨೭-೬೮).

[← ತೆಲು. ತಿರುಮುಡಿ]

ತಿರುಮುರಿ 'ತಿರಂವುಮುರಂವು' ನೋ.

ತಿರುಮುರುವು 'ತಿರುವುಮುರುವು' ನೋ.

ತಿರುಮುರುಹು 'ತಿರುವುಮುರುವು' ನೋ.

ತಿರುಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ಪವಿತ್ರವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನು : ತಿರುಮೂರ್ತಿ ಮಾಡು ನನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಚಿನ್ಮೋದ ಬೋಧ ಬಿತ್ತಿ (ಹ್ಮದಸ. ೩-೬).

[ತಿರು₂ + ಮೂರ್ತಿ]

ತಿರುರಾಜ್ಯ (ನಾ). ಶುಭಕರವಾದ ರಾಜ್ಯ : ಶ್ರೀಮದುರಾಳಕ್ಕಳವರ ತಿರುರಾಜ್ಯದಲ್ (ಎಕ. IX. ಹೊಸಕೋ. ೦೩-೨ ; ೯೦೦ ?).

[ತಿರು₂ + ರಾಜ್ಯ]

ತಿರುವ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧದ್ರವ್ಯ : ಜಂಬೆ, ತಿರುವ, ಹಿಲ್ಲೆ, ಇರುಳ್ (ಮ್ಮಕಿಗಿ. ೭೯-೦೬೧೦). [?]

ತಿರುವಂದಿಕಾಪು (ನಾ). ದೇವತಾಪೂಜೆಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿದೋಷ ನಿವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆ : ತಿರುವಂದಿಕಾಪು ತಿರುನಾಳು ವೈಗಾಶಿ x x x ಲೂ ನಡೆವಂಥಾ ತಿರುನಾಳಿಗೆ (ಶಾಇಇ. IX-i, ೪೮೯-೪೦ ; 1513). [←ತಮಿ. ತಿರುವನ್ದಿಕ್ಕಾಪ್ಪು]

ತಿರುವಡಿ (ನಾ). ಪವಿತ್ರವಾದ ಪಾದ ; ಪೂಜ್ಯವಾದ ಪಾದ : ಚೊಕ್ಕ ಪ್ಪೆರುಮಾಳು ದೇವರ ಮುಂನಿನ ತಿರುವಡಿಯಾದ್ವಡಳರಿಗೆ ಮೂಡಲು . . . ಕಲ್ಲು ನೆಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟ ಗದ್ದೆ (ಎಕ. XII, ತುಮಕೂ. ೦೭-೨೦ ; 1287) ; ನಮಗೆ ನಿಂಮ ಚೆಂನ್ನಾದ ತಿರುವಡಿ ಪದವ ಕೊಡಿ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೩, ೩೩-೩ ; 1593) ; ಬುದ್ಧನ ತಿರುವಡಿಗೆ ಶರಣೆಂದು ಬಂದ ಅಶೋಕನಾದರೂ ತನ್ನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮಾತು ಹೊಸದೇನಲ್ಲ (ರಾಮುರಾ. ೬೩).

[←ತಮಿ. ತಿರುವಟಿ ; ತೆಲು. ತಿರುವಡಿ]

ತಿರುವತ್ತಿಸಾಮು (ನಾ). ಧನುರ್ಮಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೈವೇದ್ಯ: ಏಕಾಂತ ಅವಸರ ನೈವೇದ್ಯ ಕಟ್ಟಳೆ ತಿರುವತ್ತಿಸಾಮು ಹರಿವಾಣ ೨ಕಂ ಸಂಣಕ್ಕಿ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೫೬೨-೪ ; 1529). [< ತಿರುವದಿ + ಸಾಮು ?]

ತಿರುವದಿ (ನಾ). ಧನುರ್ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆರ್ದ್ರಾನಕ್ಷತ್ರದ ದಿನ ಶಿವಾಲಯಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಉತ್ಸವ : ಶ್ರೀಮತು ದುಗಂಣದೇವರು ತಿರುವದಿಯ ಮೊದಲೀಸ್ವರಮೊ[ಡ]ಯನಾಯನಾರುಗೆ ಆಸ್ತಾನಿಕರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಸಂಸ್ತೆ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ४೦೩-೬ ; 1370). [←ತಮಿ. ತಿರುವಾತಿರೈ]

ತಿರುವಧ್ಯಾನ (ನಾ). ಪವಿತ್ರಗ್ರಂಥಗಳ ಚಿಂತನೆ : ತಿಂಮರಾಜಯ್ಯನವರು ಮಾಡಿಸಿದ ಪುಲ್ಲಿವೇಟು ತಿರುವಧ್ಯಾನ ತಿರುನಾಳ ಚಿರವು ದಿನ ೧೦ (ಸೌಇಇ. IV, ೨೬೫-೪ ; 1560). [←ತಮಿ. ತಿರುವತ್ತಿಯಯಿನ]

ತಿರುವಮುದು (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಅನ್ನದ ನೈವೇದ್ಯ ; ಅಮೃತಪಡಿ : ಕೆಱೆಗೆ ಬಿತ್ತುವಟ್ಟವು ದೇವರ್ಗೆ ತಿರು[ವ] ಮುದಿಂಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂಮಿಯುಮಂ ಕಲ್ನಟ್ಟ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ . . . ಒಡೆಯಾರ್ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಈವನು (ಪ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೪೬, ೨೮-೬ ; 1082). [← ತಮಿ. ತಿರುವಮುತು]

ತಿರುವಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ತಿರುವಯ್ಯನ ಮಗಂ ಚನ್ದ್ರಸೇಕರಂ ಮ್ಮಣ್ಣಗಲ್ಲ ಕೆಱೆಗೆ ಬಿತ್ತುಕಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟಂ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೧೯೮-೨; ಸು. 950). [ತಿರು$_2$ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ತಿರುವರಿಯಾಟ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ತೊಡಿಸುವ ಬಟ್ಟೆ: ಶ್ರೀ ಆದಿಗುಂಜಿಯ ನಾರಸಿಂಹ್ವದೇವರ ತಿರುವರಿಯಾಟ ಅಂಗರಂಗಬೋ xxx ಲಂಬಲರ ಗ್ರಾಮ (ಎಕ. XIV, ತಿರುಮ. ೧೪೮-೮; 1556). [← ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪರಿವಟ್ಟ ; ತೆಲು. ತಿರುಪಾವಡ]

ತಿರುವಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ : "ಗ್ರಂಥಿಲಃ—ಹಲು ಮಾಣಿಕ, ತಿರುವಳಿ, ಏಟಂಕ" (ಓಷಧಿ. ४೬). [?]

ತಿರುವಳಿಯಾಟ (ನಾ). ದೇವರ ಲೀಲೆಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉತ್ಸವ: ದೇವಸ್ತಾನಕ್ಕೆ ಉಭಯ ಕಟ್ಟಳೆ ಮೊದಲಾಗಿ ತಿರುವಳಿಯಾಟಕಂ ಕಟ್ಟಳೆಯು ಮಾಡೆ ಚಿತ್ತಯಿಸ್ತ ಶೀಮೆಗಳು ಪೊಂದರಲೂ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲದ ಹಾಗೆ ನಡಸೂದು (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೫೨೬-೨; 1529). [←ತಮಿ. ತಿರುವಿಳೈಯಾಟಲ್]

ತಿರುವಾಯ್ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಹಗ್ಗದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ಹೆದೆಯ ಬಾಯಿ: ಬಿಲ್ಗಳನೇಱಿಸಿ ತಿರುವಾಯೊಳಂಬನಿಟ್ಟಸಲೆಂದು ತೆಗೆದಿಸುವನ್ನೆಗಂ (ಪದ್ಮಾರಾ. ೯೬-೬): ಅಂಬಂ ತಿರುವಾಯ್ಗೆ ತಂದಱಿವರೇ ತಾಮಿರ್ವರುಂ ಕಯ್ದುವಂ ಬಿಸುಟರ್ (ಗದಾಯು. ೨-೦೦); ಖೇಚರಬಲಂ ಪೆಳಱೆತ್ತು ಕರುತ್ತು ದಿವ್ಯಚಾಪದ ತಿರುವಾಯ್ಗೆ ದಿವ್ಯಶರಮಂ ತರೆ ದೋರ್ಬಲಶಾಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೫-೦೦೨) ; ತಿರುವಾಯನೊದೆದುಬ್ಬಿನಲಿ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದಂಬು ಸುರಪನ ವನವ ಮುತ್ತಿತು (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೨೦-೨೬); ಬಿಲ್ಗೆ ಕೊಪ್ಪನೇಱಿಸಿ ತಿರುವಾಯ್ಗೆ ಕಣೆಯಂ ಪೂಡಿ ತೇರನೇಱಿ . . . ಪಗೆಯೊಳೆತ್ತಿ ನಡೆದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೦-೦೬). [ತಿರು$_1$ (< ತಿರುವು$_3$)+ಬಾಯ್]

ತಿರುವಾಯ್ಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೆದೆಯೇರಿಸು : ಬಿಲುದುಡುಕಿ ಬಲುಸರಳ ತಿರುವಾಯ್ಗೊಳಿಸಿ ಮಲೆತನು ಮಾರ್ಬಲಕೆ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೮-೬೪). [ತಿರುವಾಯ್ + ಕೊಳ್$_1$ + –ಇಸು$_3$]

ತಿರುವಾಯ್ಪೊಣರ್ಚು (ಕ್ರಿ). ಹೆದೆಗೆ ಬಾಣವನ್ನು ಹೂಡು : ದೂಣೆಗಳಿನುರ್ಚುವ ತಿರುವಾಯ್ಪೊಣರ್ಚೆ ತೆಗೆನೆಱೆವ ಬೇಗಮಂ ಕಾಣದೆ ಕೂರ್ಗಣೆಗಳ ಪಂದರನೆ ನಭೋಂಗಣದೊಳ್ ಕಂಡತ್ತು ದೇವಗಣಮಿನಸುತನಾ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೦೮४). [ತಿರುವಾಯ್ + ಪೊಣರ್ಚು]

ತಿರುವಾಸಿಲು (ನಾ). ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತರುವ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂಭಾಗದ ಬಾಗಿಲು; ಶ್ರೀದ್ವಾರ : ಬೆಳಿಯೂ ಸೋಮೆಯ ದೇವರ ಸೇವೆ ತಿರುವಾಸಿಲ ಮಂಟಪವನೂ ಲ್ನಾಕವಾಗಿ ಮಾಡಿಸಿ (ಎಕ. X(s), ಮೂಲೂರು. ೦೪೬-೦೨; 1498). [←ತಮಿ. ತಿರುವಾಚಲ್]

ತಿರುವಿಡು (ಕ್ರಿ). = ತಿರುವಾಯ್ಗೊಳಿಸು : ಬಳಿಕ ತಿರುವಿಟ್ಟಾಗಲಸ್ತ್ರವ ಸೆಳೆದು ಬಿಲುವಿದ್ಯಾಚಮತ್ಕೃತಿಯುಳವ ತೋಱಿದಡೆ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೯-೯). [ತಿರು$_1$ (< ತಿರುವು$_3$) + ಇಡು$_1$]

ತಿರುವಿಸು, ತಿರುಹಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ತಿರಂಗಿಸು,–ಹೊರಳಿಸು : ಮನುಷ್ಯ ಕಾಲವನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಬಲ್ಲನೆಂದರೆ ಅದೊಂದು ಕಲ್ಪನೆಯೆಂದು ಈಗ ಜನರು ಮೊಗ ತಿರುವಿಸುವರು (ಕಾಂಯಾ. ४). ತಿರುಹಿಸು : ಪಾರ್ಥನ ಸೂನು ರಣದಲಿ ಬೀದಿವರಿದನು ಗದೆಯ ತಿರುಹಿಸುತ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೬ರಿಇ. ಪರಿ. ೨೮೧). [ತಿರುವು$_1$ (<ತಿರಿಪು$_1$) + –ಇಸು$_3$]

ತಿರುವೀಥಿ (ನಾ). ದೇವರ ಉತ್ಸವದ ಬೀದಿ; ರಥದ ಬೀದಿ: ಕೆಲಂಬರು ಬಂಡಿಯು ಮುಂಕಣಿಯುಂ ಒಡಿದು ಪುರದ ತಿರುವೀಥಿಯೊಳು ನಡೆ ತಪ್ಪಾಗಳು (ನಂಬಿಅ. ೨-೦೯). [← ತಮಿ. ತಿರುವೀತಿ ; ತೆಲು. ತಿರುವೀಥಿ]

ತಿರುವು$_1$ 'ತಿರಿಪು$_1$' ನೋ.

ತಿರುವು$_2$ 'ತಿರಿಪು$_2$' ನೋ.

ತಿರುವು$_3$, ತಿಬ್ಬು, ತಿರು$_1$, ತಿರ್ಪು, ತಿರ್ಬು, ತೆಬ್ಬು$_2$, ತೆರ್ಬು (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಹಗ್ಗ ; ಹೆದೆ : ''ನಯದಿಂ ತಿರುವದುವೆ ತಿರ್ಬು ಹೆದೆ ನಾರಿಯು ಮೌರ್ವಿಯು ಪೆಸರಕ್ಕುಂ'' (ಕವಿಕಂ. ೮೦): ಮತ್ತೊರ್ವರ್ಕಳ್ ಕರ್ವಿನ ಬಿಲ್ಲ ತಿರುವಿಂ ಬರ್ದುಂಕಿ ಬರ್ಪಲರಂಬು ಬರ್ಪಂತೆ ಬಂದು (ಪಂಪಭಾ. ४-೩೬ವ) : ತಿರುವಂ ಮುಪ್ಪುರಿಗೊಂಡು ಮಿಳ್ಳಿಸುವ ಮಿಂಚಂ ಮಾಡಿ . . . ಬೆಂಕೊಂಡತ್ತು ಮೇಘಾಗಮಂ (ಕಾದಂಬ. ೫೩೦) ; ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ತಿಸರಮಂ ತೊಟ್ಟು ತಾವರೆಯ ನೂಲ ತಿರುವಂ ತೀಡೆ (ಅರ್ಧನೇ. ೫-೫೫ ವ) : ಬಿಗಿದ ತಿರುವಿನ ಬೆರಳ ಕೋಲುಗಳ . . . ಚೆನ್ನಲಿವ ಬತ್ತಳಿಕೆಗಳಲ್ಲೆದಿತ್ತು ಬಿಲ್ಲಾಳುಭಯಸೇನೆಯಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ४-೦೦) ; ತಿರುವಿನೊಳ್ ನನೆಗಣೆದೊಟ್ಟು (ಸೌಂದಪು. ೦೬-४೩) ; ತಿರುವಿಗಂಬನು ಹೂಡಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೮-೬೦) ; ತುಂಬಿಗಳ ಪೊಸ ತಿರುವನಳವಡಿಸಿ (ಚಬಪು. ೩೫-೬) ; ಬಿಲ್ಲ ತಿರುವಿಂದ ಜೀವಮನುಣಲ್ ಬರ್ಪ ಕೋಲ್ಗಳ್ (ಪಾರಸಿ. ೧೬-४೦೧). ತಿಬ್ಬು: "ತಿರುವೆಂದುಂ ತಿಬ್ಬೆಂದುಂ ಬಿಲ್ಲ ನಾರಿ" (ಕಕಸಾ. ೫೨-೦೦೫) ; ಕರಿಗಳ ಹೊದಱಮದೆಗೆಡಹಿ ತಿಬ್ಬ [ಪಾಠಾಂ.ತೆಬ್ಬ] ನೊದೆದುಱೆ ಬಳಿಕ ಗಱೆ ಮೊಱೆದಬ್ಬರಿಸಿ . . . ಮಸಗಿದವು ಫಲುಗುಣನ ಶರಜಾಲ (ಕುಮ್ಯಾವಿ. ೬-೩೬) ; ಕಬ್ಬಿನ ಬಿಲ್ಲಲರ್ವಕ್ಕಿಯ ತಿಬ್ಬಂ ಬಲಿದ ತನು ಪೂಸರಂಗಳನಿಸಲು (ಶಬ್ದಾನು. ೫೦ ಪ್ರಯೋ) ; ಕೋಪದಿಂ ಧನುವಂ ಕೊಂಡು ಸಿಡಿಲಂ ಸರಂಗೊಳಿಸಿದಂತೆ ತಿಬ್ಬಿನಬ್ಬರಂ ಸೈನ್ಯಕಲಕಲವುಂ ನುಂಗಿ ದಿಗಂತಮಂ ನೀಡಿರಿವುತ್ತಿರೆ (ಸಕವ್ಯ. ೨ ಪ್ರಸ್ತಾವನ) ; ತಿಬ್ಬನೊದರಿಸಿ ಮುನಿದು ನಾರಾಯಣಾಸ್ತ್ರವನ್ನುಬ್ಬಿದರೆ ಹರಿ ಕರುಣಿಸಲು (ತುರಂಗ. ೬೯-೫೧). ತಿರು$_1$: "ತಿರುವೆಂದುಂ ತಿಬ್ಬೆಂದುಂ ಬಿಲ್ಲ ನಾರಿ'' (ಕಕಸಾ. ೫೨-೧೧೫) ; ಅಲರಂಬು ಕರ್ಬುವಿಲ್ ಕೋಮಲ ಸರಸಿಜನಾಳತಂತು ತಿರು ತ್ರಿಲೋಕಮಂ ಕಂತು ಬಸಕೆ ಬರಿಸುವನೆಂತುಂ (ಕವಿರಾ. ೨೨-೦೨೦) ; ಉನ್ಮತ್ತಭೃಂಗವ್ರಜಂ ತಿರು ತಳ್ತೊಪ್ಪುವ ನುಣ್ದಳಿರ್ದೊಣೆ ಲತಾಂತಶ್ರೇಣಿ ಬಾಣೌಘಮಾಗಿ ರತೀಶಂ ಪರಿಪಂಥಿರೂಪದಿಸು ತಿರ್ಪಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೩-೧೩೧). ತಿರ್ಪು : ''ತಿರು ತಿರ್ಪು ಹೆದೆಯೆನೆ ಬಿಲ್ಲ ನಾರಿ'' (ಕಬ್ಬಮಂ. ४४). ತಿರ್ಬು : ''ತಿರುವದುವೆ ತಿರ್ಬು ಹೆದೆ ನಾರಿಯು ಮೌರ್ವಿಯ ಪೆಸರಕ್ಕುಂ'' (ಕವಿಕಂ. ೮೦). ತೆಬ್ಬು$_2$: ಅರಿ ಮಿಡಿದನು ತೆಬ್ಬಿನಸ್ತ್ರವ ತೂಗಿ ತುಳುಕಿದನಂಬಿನಂಬುಧಿಯ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೩-೫೨) ; ಬಿಲುಗಳ ತೆಬ್ಬುಗಳನಾರ್ಬೈದು ಲುಳಿವಡೆದೆಬ್ಬಿಸಿದರಂಬುಗಳ

ಲಂಬರ ತುಂಬಲಗಲದರಿ (ತೊರಣ. ೬-೪೩-೦೫) ; ಕಬ್ಬಿನ ಬಿಲ್ಲಿಗಂಗಜನೆಳೆ ದುಂಬಿಯ ತೆಬ್ಬನೇಱಿಸಿ ಜೇವಡೆದು . . . ಎಚ್ಚನವರನು (ಕುಂಠಸಾಂ. ೦೬-೯೫) ; ತೆಬ್ಬನೊದರಿಸಿ ಪಾರ್ಥ . . . ಅರಿಗಳಂ ಗೆದ್ದ ಪರಿ ಇದೆ (ತುರಂಗ. ೬೪-೨೫); ತೆಬ್ಬನ್ನೇರಿಸಿ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಹೂಡಿದನು (ಘಾತಿಸು. ೯೦).

ತೆರ್ಬು : ಪುರ್ಬು, ತೆರ್ಬು, ಕೊರ್ಬು (ಶಬ್ದಾಸು. ೮೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ).

ತೆಬ್ಬಿನ ಧ್ವನಿ = ಹೆದೆಯ ಟಂಕಾರ: ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಗುಮ್ಮಿಡುವ ಹಾಗೆ ತನ್ನ ಬಿಲ್ಲಿನ ತೆಬ್ಬಿನ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೨೯೮).

[ದೇ.II ತುಳು. ತಿರು, ತೆಬ್ಬು]

ತಿರುವುಗಿವಿ (ನಾ). ತಿರಂಗಿಸಿದ ಕಿವಿ; ಹೊರಳಿಸಿದ ಕಿವಿ: ತಿರುವುಗಿವಿಯ ಮಾಡಿ ಆವು ನಿಂತವಕ್ಕ ನಿಂತಲ್ಲೇನ (ಹಾಡುಹಾ. ೨೮-೩).

[ತಿರುವು$_1$ (<ತಿರಿವು$_1$) + ಕಿವಿ$_3$]

ತಿರುವುಮುರುವು, ತಿರಂವಱಿ, ತಿರುವಂುರುವು, ತಿರಂವಂರಂಹಂ, ತಿರುಹುವಮುರುಹು (ನಾ). ೧. ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿರುವುದು; ತಿರಿಚಿಕೊಂಡುದು: ಅವಳ ಜಡೆ ತಿರುವುಮುರುವಾಗಿದೆ (ಜೂಥಿ). ೨. ತಲೆಕೆಳಗು; ಅಡಿಮೇಲು: ಒಬ್ಬರ ದುಡಿತದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರ ಜನ ಕುಳಿತು ತಿನ್ನುವುದು ಜೀವನ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಜೀವನದ ತಿರುವುಮುರುವು (ಮಣ್ಣುಮು. ೫೫); ಬಂಡವಾಳವೆಂದು ಧನವು ವ್ಯವಹರಿಸಲು ತೊಡಗಿದಾಗ, ಸರಕು ಮತ್ತು ಹಣ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧ ತಿರುವುಮುರುವಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ (ಮಾರ್ಕ್ಸವಾದ. ೧೦೮). **ತಿರುಮುರಿ :** ೧. ತಿರುಮುರಿಯ ಕೊಂಬುಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಜಿಂಕೆ (Addax.ಇಂಕೆನಿ). **ತಿರುಮುರುವು:** ೩. ಹಿಂದಿರುಗಿಸುವಿಕೆ: ನಗು ಕಾಟ ಅಳುವು ಹಿರಿದಾಟ ಕುಡಿನೋಟ ಮೋಸ ನುಸುಳಾಟ ತಿರುಮುರುವು (ಗ೦. ೦೦೮-೨); ಕಣ್ಣುಕಣ್ಣು ತಿರುಮುರುವು ನೋಟ ನೋಡುವನ ಗೊಂದೆಯಹುದು (ಮುಕ್ತಕಂ. ೦೩-೫). **ತಿರುಮುರುಹು :** ೨. ಸಂಚನೆಯ ತಿರುವುರುಹು ಮೋಹದದಂಟಿಗೆಯ ವೆಡೆಯಲ್ಲಿ . . . ನಡೆತಂದ (ಕೃಷ್ಣಾಕ. ೬-೨೦). **ತಿರುಹುಮುರುಹು :** ೪. ವಂಲ್ಲಯಂದ್ದದ ಒಂದಂ ವರಸೆ: ತಿರುಹುಮುರುಹಿನಲೌಕುವಳ್ಳಿಯ ಭರದ ಬವರದ ಬಿನ್ನಣಗರಚ್ಚರಿಯ ಸವರೋಚಿತವ ಮೆಱೆದರು (ತೊರಣ. ೪-೪-೨೨). ೫. [ನಾಟ್ಯ] ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ಒಂದು ನೃತ್ಯಭಂಗಿ. ೨, ೫: ತಿರುಹುಮುರುಹುಂಟು ನೃತ್ಯದೊಳು.... ಗುಣವಿರಹಿತತ್ವಂ ಬಿಂದುಗಳಿಯದೆಳಮುತ್ತುಗಳ ಪರಿವಿಡಿಯೊಳುಂಟಲ್ಲದಾ ದೇಶದೊಳಗಿಲ್ಲ (ಸೌಂದಪು. ೨-೬). [ತಿರುವು$_3$(<ತಿರಿವು$_3$) + ಮುರುವು]

ತಿರುವುವೊಯ್, ತಿರುವೊಯ್ (ಕ್ರಿ). ಜ್ಯಾರವ ಮಾಡು; ಜೇವೊಡೆ; ಧನುಷ್ಟಂಕಾರವಮಾಡು: ನನೆವಿಲ್ಲುಂ ಬಟ್ಟು ವಿದ್ಯುಲ್ಲತೆಯ ತಿರುವುವೊಯ್ಯಿಂದ್ರಕೋದಂಡವಮಂ ಕೊಂಡು ನಿಜಾಗ್ರಸ್ಕಂಧದೊಳ್ ಕೇದಗೆಯೆಸೆವರಲೆಂದೆಂಬ ಕೂರಂಬು ತೀವಿ (ಜಗವಿ. ೪-೩೦). **ತಿರುವೊಯ್ :** ಮದನಂ ತಿರುವೊಯ್ದು ಕರ್ಬುವಿಲ್ಲಂ ಪಿಡಿಯಲ್ (ದಕಳು. ೪-೧೨೬); ವಿರಹಿಯ ಹೃದಯಸ್ಥ ವಿರಹವಹ್ನಿಗೆ ಕಯ್ಯಂ ಸ್ಮರನೊಡ್ಡಿ ಕಾಸಿ ಬಿಲ್ಲಂ ತಿರುವೊಯ್ದು ಸುತಿರ್ವನಸಿತ ಶರರುಹ ಶರದಿಂ (ರಾಜಶೇ. ೯-೨೦). [ತಿರುವು$_3$+ಪೊಯ್$_1$]

ತಿರುವೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಚೋಟ ಧನಂಜಯನ ಆಳು ಆದಿತ್ಯಕುಮಾರನ್ ತಿರುವೂರ ಕಾಳೆಗದುಳೆಱಿದು ಸುರಲೋಕಂ ಪೋದನ್ (ಎಕ. XII, ತುರ್ಮಗಿ. ೧೦೦-೨; 750 ?). [ತಿರು$_3$+ಊರ್]

ತಿರುವೆ (ನಾ). ಕಂಠಪಾಠಮಾಡುವುದು; ಒರಲುಸಂತೆ ಹೇಳುವುದು: ಮತ್ತಮಾ ಕಾಲದೋಳ್ಪಾರ್ವರು ನಡೆಯುವ ನಡೆತೆಯಿಂತೆಂದೊಡೆ ಕೆಲರು ಮಕ್ಕಳನೆಬ್ಬಿಸಧ್ಯಯನ ತಿರುವೆಯಂ ಕೆಲವರಂಬುಜನೇತ್ರನಾ ಸ್ತೋತ್ರಪಾಠಮಂ . . . ಮಾಡಿಸುತ್ತಿರಂವರಾಗ (ಅರ್ಜುವಿ. ೩೦-೪೦).

[←ತಮಿ. ತಿರುಪ್ಪೈ]

ತಿರುವೆಂಗಡಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀಮಜ್ಜಿಗಲ ಸಿಜ್ಜ ಪರಾಕ್ರಮನ ಮಗಂ ತಿರುವೆಜ್ಜಡಯ್ಯ ಎರಡಿಯೂರ ಪೆಟ್ಟುಣಿಗೊಳೊಳಾನ್ತಿಱಿದು ಸತ್ತನ್ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೧೦೮-೩; ಸು. 950).

[< ತಿರುವೆಂಗಳ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ತಿರುವೆಂಗಳ (ನಾ). ತಿರಂಪತಿಯ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೇವರು: ಕೊಂಮನಹಳ್ಳಿ ತಿರುವೆಂಗಳದೇವನಾಥಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಮಾನ್ಯಹೊಲ ಆಱು ಕೊಳಗ (ಮೈಅರಿ. ೧೯೩೦, ೧೦-೩; 1646); ಚೆಲುವ ತಿರುವೆಂಗಳ ವಿಜಯವಿಠಲ ವೆಂಕಟ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಇಪ್ಪ ಶುದ್ಧಭಕ್ತರ ವಶನಾಗಿ (ತೀರ್ಥಪು. ೮೦).

[← ತಮಿ. ತಿರುವೇಙ್ಕಟ]

ತಿರುವೆಂಗಳೇಶ (ನಾ).=ತಿರಂವೆಂಗಳ: ಅಜರಾಮರಣಸಿದ್ಧಿ ತ್ರಿಜಗದೊಳ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ವಿಜಯವಿಠ್ಠಲ ಶ್ರೀನಿವಾಸನ ತಿರುವೆಂಗಳೇಶನ (ವಿದಾಕ. ೩೦-೩).

[ತಿರುವೆಂಗಳ + ಈಶ]

ತಿರುವೆಟ್ಟ (ನಾ). ಪವಿತ್ರವಾದ ಬೆಟ್ಟ: ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಬಸುರಿಯ ಕೊಳ . . . ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಿರುವೆಟ್ಟ ಇನ್ತೀ ಚತುರಾಶ್ರಯು ಸೀಮೆ (ಕಇ. I, ೦೬-೪೩; 1055). [ತಿರು$_3$ + ಬೆಟ್ಟ (<ಬೆಟ್ಟು$_2$)]

ತಿರುವೆಡೆ (ನಾ). ಧನುರ್ಮಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ನೈವೇದ್ಯ: ಧನುಪರ್ವ ತಿರುವೆಡೆ (ಎಕ. XV, ಬೇಲೂರು. ೨೪೮-೧; 1297). 'ತಿರುವತ್ತಿಸಾವಂ' ಪರಾ. [ತಿರು$_3$ + ಎಡೆ$_4$]

ತಿರುವೆಳಕು (ನಾ). ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚುವ ಮಂಗಳದೀಪ; ನಂದಾದೀಪ: ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಸೇವೆಗೆ ಬಿಜಯ ಮಾಡುಸೂ × ಸಂಬಂಧ ತಿರುವೆಳಕು ಪಂಜಿಗೆ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೫೬೨-೩; 1259).

[←ತಮಿ. ತಿರುವಿಳಕ್ಕು; ತೆಲು. ತಿರುವಿಳಕ, ತಿರ್ವಿಳಕ]

ತಿರುವೇರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆಯನ್ನು ಏರಿಸು: ಎನ್ನೀ ತಿರುವೇರಿಸಿದ ಶರಾಸನೆಮಿಂರದಾದತ್ತಿತರಕಾರ್ಯದೊಳಗಾಸಕ್ತಂ (ಶಾಕುಂತ. ೯೮-೦೬೩); ಅನುಗಾಲ ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ತಿರುವೇರಿಸಿಟ್ಟರೆ ಮುರಿಯದೆ ಉಳಿವುದೆ ಧನುವು (ಇಂಜಾಪ. ೦೦೦-೩೬).

[ತಿರುವು$_3$ + ಏರಿಸು (<ಏಱಿಸು)]

ತಿರುವೊಡೆ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲುಗಾರನು ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆ ತಾಗದಂತೆ ಎಡದ ಮುಂಗೈಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಚರ್ಮದ ಪಟ್ಟಿ; ಕೈವೊಡೆ; ಗೋಧೆ: ವರ ರಥವ ಬಲಗೊಂಡು ಕವಚವ ಬರಿಗೆ ಬಿಗಿದನು ಕೈಗೆ ವಜ್ರದ ತಿರುವೊಡೆ ಯನವಚಿದನು ರಥವೇಱಿದನು ಕಲಿಪಾರ್ಥ (ಕುಮಾದ್ರೋ. ೯-೩೬); ಕರದ ತಿರುವೊಡೆ ಜೋಡುಸೀಸಕ . . . ಪೆಂಡೆಯಂಗಳ ಬೆನ್ನ ಹೊದೆಗಳಲಿ ನೆರೆದುದತಿದಲ (ಕಾಶಿರಾ. ೨೦-೬). 'ಕೆಯ್ಯೊಡೆ' ಪರಾ.

[ತಿರು$_1$ (<ತಿರುವು$_3$) + ಪೊಡೆ$_3$]

ತಿರುವೊಯ್ 'ತಿರಂವುವೊಯ್' ನೋ.

ತಿರುವೊಯ್ಲು (ನಾ). ಹೆದೆಯ ಹೊಡೆತ.-ಪೆಟ್ಟು: ಮರಕತ ಕಂಕಣಮೆಸೆದುವು ತಿರುವೊಯ್ಲಿಂ ಕರ್ಪುವೆತ್ತ ತತ್ಕರಯುಗದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೬೦); ತಿರುವೊಯ್ಲಿಂದಾದ ದಡ್ಡುಬ್ಬರಿಸಿ ಮೆಱೆವ ಮುಂಗೆಯ್ಗಳಿಂ ವನ್ಯಮಾತಂಗರದಾಘಾತಕ್ಷತಂ...ಕಾನನಕುಬ್ಬರಮಾಗಲ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೩-೬೫). [ತಿರು$_1$ (<ತಿರುವು$_3$) + ಪೊಯ್ಲು]

ತಿರುಸು (ಗು). ವಕ್ರವಾದ; ಓರೆಯಾದ. 'ತಿರಂಸುಗಣ್ಣು' ಪರಾ.

[<ತಿರಿಚು ?]

ತಿರುಸುಗಣ್ಣು (ನಾ). ಮೆಳ್ಳೆಗಣ್ಣು; ಮಾಲುಗಣ್ಣು; ಓರೆಗಣ್ಣು: ದೃಷ್ಟಿದೋಷವು ಹುಬ್ಬುಗಂಟಿಕ್ಕುವುದನ್ನು ತಿರುಸುಗಣ್ಣನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಬಹುದು (ನಿಮ್ಮಕ್ಕ. ೪೧).

[ತಿರುಸು + ಕಣ್ಣು (<ಕಣ್)]

ತಿರುಹಾಡು (ನಾ). ಎಲ್ಲವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಹೇಳುವ ಹಾಡು; ಸ್ತುತಿಪಾಠ : ಭೀಮವಿಕ್ರಮವಲ್ಲ! ಹಾಹಾದಿ ಹೂಹುಗಳ ಸ್ತೋಮ ವಿದು–ತಿರುಹಾಡು ಸಾಕು! ದೊರೆವಾಡುಗಳ ಸೀಮೆಗಳ ಸಮ್ರಾಟನಾಗಿ ಆಳುವವರಿಗೆ ಏನಾದರೇನು ನನಗೆ? (ಗರಿ. ೦೨-೨). 'ತಿರುಪಾಟು' ಪರಾ. [ತಿರು$_4$+ಹಾಡು$_2$ (<ಪಾಡು$_2$)]

ತಿರುಹಿಸು 'ತಿರುವಿಸು' ನೋ.

ತಿರುಹು$_1$ 'ತಿರಿಪು$_1$' ನೋ.

ತಿರುಹು$_2$ 'ತಿರಿಪು$_2$' ನೋ.

ತಿರುಹುಮುರುಹು 'ತಿರುವುಮುರುವು' ನೋ.

ತಿರುಳ್, ತಿರುಳು, ತಿಳಲು, ತಿಳಿಲು (ನಾ). ೧. ಹಣ್ಣು, ಕಾಯಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಒಳಭಾಗ: ಬಾಟೆಯ ದಿಂಡಿನ ತಿರುಳೊಳ್ ಮತ್ತಾಕ್ಷಿ ಮೂಲಮುಂ ಸುಣ್ಣಮುಮಂ ಬೆರಸಿ ಹದವಱಿದು ಕುದಿಯಿಸೆ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೦೪); ಕೆಕಾರಕ್ಕೆ . . . ಕುರುಳ್, ತಿರುಳ್, ಮುಗುಳ್ (ಶಮದ. ೪೪ ಪ್ರಯೋ). ೨. ಹುರುಳು; ಸಾರ; ಸತ್ತ್ವ; ಕೆಚ್ಚು: ಸದಭಿಸ್ತುತಮಪ್ಪ ಕೃಂದದ ನಡುವಣ ನಾಡೆ ನಾಡೆ ಕನ್ನಡದ ತಿರುಳ್ (ಕವಿರಾ. ೦-೩೭); ಕಾಂಚಿರುಳ ತಿರುಳ ಬಣ್ಣಂ ಕೂರಿದುವೆನೆ ತೊಳಪ ದಾಡೆ ವಿಳಿರ್ಪುದರಿಗೇಸಂ ಪೇರೊಡಲೆಸದಿರೆ ಪುಟ್ಟಿದಂ . . . ಘಟೋತ್ಕಚಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೨೦); ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮದ ತಿರುಳಂ ಕೇಳ್ವುದು (ಪಂಚತಂ. ೩೭-೮); ತಿಳಿವೊಡಿದರ್ಲ್ಲೆ ತತ್ತ್ವದ ತಿರುಳ್ (ದಶಕು. ೮-೪೭). ತಿರುಳು: ೧. ತೆಂಗಿನಕಾಯ ತಿರುಳುಂ ನಾರುಂ . . . ಕೆಯ್ಯೊಳು ಸಸಿಯುಂ ಪುಲ್ಲುಂ ಬೆರಸಿರ್ದೊಡಂ ಮುಖ್ಯಮಪ್ಪುದನೆ ಪೆಸರ್ಗೊಳುವಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೦೦೭ ಆದಿ); ಹಸುವಿನ ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬೆಲ್ಲವತ್ತ್ರದ ತಿರುಳನಿಕ್ಕಿ ಕಾಯಿಸಿ (ಸಕಪ್ಪ. ೭); ತಿರುಳು ತಿಂದರೂ ಮರುಳು ಹೋಗಲಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೨. ಕಡೆದ ತಾರೆಗಳ ತಿರುಳ ಚಂದದೋಗರದೊಳಗೆ ಚಂದ್ರಿಕೆಯ ಹೊಸ ಹಳುಕನಂದದೆವ್ಮೆಯ ಮೊಸರು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೩೩); ಕುಲಿಶದ ತಿರುಳ ಮಸೆದಂತೆ . . . ಅಹಿತರಿಱಿದಾಡಿದರು (ಕುಮಾ.ಭೀ. ೪-೨೦); ಇದು ಪರಮಾರ್ಥ ಹಿತೋಪದೇಶದ ತಿರುಳಿದನು ಸಿಕಿಯರೋದು ವುದು (ಹರಿಭ. ೦-೬೦); ಏಮ್ಮದ ತಿರುಳಿಲ್ಲ ಪೋಯ್ತು (ಶಾರಪ. ೦-೦೪). ತಿಳಲು: ೧. ನಾಂವಾಳದ ಕಾಯೊಳಗಣ ತಿಳಲು ಒಡೆ [ಪಾಠಾಂ. ತಿರುಳ ನೊಡೆ]ಯದೆ ಮೆಲಬಲ್ಲಡೆ ಬೆಡಗು (ಅವಚಂ. ೦೨೩-೩೭೨); ಇದ ರೊಳಗಿನ ತಿಳಲು ಬಲು ರುಚಿಕರವು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೭೦). ೨. ಸುರರ ಬನದ ಹೂವುತನದ ತಿಳಲು, ಮನದ ಅರಿವಿದು (ನಾದಲೀ. ೨೨-೦೭). ತಿಳಿಲು: 'ತಿಳಿಲುಮಾತು' ಪರಾ.

ತಿರುಳ ಕನ್ನಡ = ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡ: ರಾಜದ್ರಾಜಕಮೆನಿಸಿದ ಸಾಜದ ಪುಲಿಗೆಱೆಯ ತಿರುಳ ಕನ್ನಡದೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦೪-೩೮): ಆ ತಿರುಳ ಕನ್ನಡಂ ಮಧುರಮೋತ್ತನ್ನಂ ಸಂಸ್ಕೃತಮೆನೆ ಸಂಪನ್ನಂ ನೆಗಟ್ದು ಭಯಕವಿತೆಯೊಳ್ ಕವಿ ರನ್ನಂ (ಗದಾಯು. ೦-೪೨). ತಿರುಳಾಯ್ಮ= ಉತ್ತಮವಾದ ಆಯ್ಮೆ: ಮೋಲ್ಕಾಸೆಯಿಂದವನ್ ತಿರುಳಾಯ್ಮೆಯಾಯ್ದು ಆ ಬೀಯೋಹಿಯುದ ಬಯಲ ತಣ್ಬೊಳೆ ಆ ಸೋಪಸಿನ ದಡದಲ್ಲಿ ಚೆಳಿಗಾಲ ವನ್ ನೂಂಕಿ ಬಿಡಿಸುವನ್ (ಶಾಕಿಪ. ೩೦-೬೪೦). [ದೇ.॥ ತುಳು. ತಿರ್ಲ್]

ತಿರುಳಳಿ (ಕ್ರಿ). ನಿಸ್ಸಾರವಾಗು; ಸತ್ತ್ವಹೀನವಾಗು: ತಿರುಳಳಿದ ಕಾವಂನ ಸೊಗಕ್ಕಲೆವ ಬಗೆಯಂ ಮಾಣ (ಸಾಪಂದ. ೫-೨೩).

[ತಿರುಳ್ + ಅಳಿ$_1$ (< ಅಱ$_1$)]

ತಿರುಳಿ$_1$, ತಿರುಳಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಸಸ್ಯ; P ಕಣ್ಣನ್ನು ತಂಪುಗೊಳಿಸಲು ಇದರ ರಸವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ: "ತಿರುಳಿ–ಗ್ರುಸ್ಥಿಲ, ಕ್ರಕರ, ಕರೀರ" (ನಾಚಿರಾ. ೬); "ಕರೀರಃ –ಮೊಳಕೆ, ಅಗಸೆ, ಕಳಿಲೆ, ತಿರುಳಿ" (ಒಷಧಿ. ೨೦); ಕೆಂಗುಂ ತಿರುಳಿ ತಗ್ಗಿ ತುಗ್ಗಿಲು ತುಂಬುರ ಬಿಡೆ ತೊಟ್ಟೆ . . . ಚೆಲುವ ಭೂಜಂಗಳಿಂದ ವಿಗೆ ಕಾನನಂ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಹಡಕಾ. ೫-೦೭). ತಿರುಳಿಗೆ: ತಿ(ತಿ)ರುಳಿಗೆ ಕಾಗೆದೊಂಡೆ...ರಜಮುನಟ್ಟು ಕಟ್ಟಿ ಕಳಿದಿಕ್ಕುಗುವಮಾವಗವುಸ್ತಿವೃದ್ಧಿಯುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೦೨೯). [?]

ತಿರುಳಿ$_2$ 'ತೆರಳಿ$_2$' ನೋ.

ತಿರುಳಿಗ (ನಾ). (?) : ಬಿಟ್ಟ ಗದೆ ಕಂಮ್ಮಂ ೫೦೦ ತಿರುಳಿಗ ಕಂಮ್ಮಂ ೫೨ ಎಳ×× ×ಕ×××ಕಮ್ಮ ೨೫ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ.೧೦೭-೨೦; 1173). [?]

ತಿರುಳಿಗೆ 'ತಿರುಳಿ$_1$' ನೋ.

ತಿರುಳು 'ತಿರುಳ್' ನೋ.

ತಿರುಳುಣಿಸು (ನಾ). ಪೌಷ್ಟಿಕ ಆಹಾರ; ಸತ್ತ್ವಾಂಶಗಳುಳ್ಳ ತಿನಿಸು: ಪೌಷ್ಟಿಕ ವಾದ ಅಥವಾ ಕಸುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮೈ ಬೆಳೆಗೆ ಮಾಡುವ ತಿನಿಸು. ಇವಕ್ಕೆ ತಿರುಳುಣಿಸು (Concentrated food) ಎನ್ನಬಹುದು (ಗೋಗ್ರಾಸ. ೩೪).

[ತಿರುಳು (< ತಿರುಳ್) + ಉಣಿಸು$_2$]

ತಿರುಳುದೋಱು (ಕ್ರಿ). ತಿರುಳು ಉಂಟಾಗಿದೆಯೆಂದು ಕಾಣಿಸು:ತಿರುಳು ದೋರ್ವ ಮಿಡಿಗಾಯಿ ಕೋಮಳಂ ಕಲಾಟುಗಳೊಣಗುದೋರ್ವಕಾಯಿ ವಾನಂಗಳಕ್ಕು (ಮುಂಗರಾ. ೩೩-೭). [ತಿರುಳು (< ತಿರುಳ್) + ತೋಱು]

ತಿರುಳೆತ್ತು (ಕ್ರಿ). ಸಾರವನ್ನು ತೆಗೆ– ಸಂಗ್ರಹಿಸು: ಸಾರಶಶಿಬಿಂಬ ದೊಟ್ಟಲ ತಗೆದು ತಿರುಳೆತ್ತಿ ಕೋರೈಸಿ ಪುಟವಿಟ್ಟ ಪುಣ್ಯದೊಬ್ಬುಳಿಯೊ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೦-೦೪). [ತಿರುಳ್ + ಎತ್ತು$_1$]

ತಿರುಳೆಲೆ (ನಾ). ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಎಲೆ; ಸುಳಿಯೆಲೆ: ಬಾಟೆಯ ತಿರುಳೆಲೆಯ ಬಿಜ್ಜಣಿಗೆಗಳೊಳಂ . . . ಸಂತಾಪಮಂ ಸಂತಯಿಸಲಾಱದೆ (ಕಾದಂಅ. ೭೭೩): ಎಳವಾಟೆಯ ತಿರುಳೆಲೆಯ ತೆರಸುತ್ತಿನೊಳಮೆಸೆವ ಪಸುರ್ವಂದರೊಳೆಗೆ (ರೀಣಾವ. ೦೦-೫೦ ಪ). [ತಿರುಳ್ + ಎಲೆ$_1$]

ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡ (ನಾ). ಸತ್ತ್ವಶಾಲಿಯಾದ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ; ಸಾರವತ್ತಾದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷೆ: ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡದ ಬೆಳ್ನುಡಿಯೊಳೆ ಪುರುಳೊಂದೆ ಪೇಱ್ವುದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬-೦೨). [ತಿರುಳ್ + ಕನ್ನಡ$_1$]

ತಿರುಳ್ಗಾಣ್ಕೆ (ನಾ). ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ಕಾಣುವಿಕೆ; ಸಾರಗ್ರಹಣ: ಇದು ಬರಿ ಬುದ್ಧಿಯ ತಿರುಳ್ಗಾಣ್ಕೆಯನ್ನಾಗಲೀ . . . ಐಂದ್ರಿಯಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಅನಿಸಿಕೆಗಳನ್ನಾಗಲಿ ನಿರೂಪಿಸುವ ಹವಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತುಬಿಡಬಾರದು (ನವ್ಯಕಾ. ೫೦). [ತಿರುಳ್ + ಕಾಣ್ಕೆ]

ತಿರುಳ್ನುಡಿ (ನಾ). ಸಾರವತ್ತಾದ ಮಾತು; ಕೆಚ್ಚುಳ್ಳ ನುಡಿ: ತಿರುಳ್ನುಡಿಯೂ ಸಂಯಮವೂ ಇಂಥ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ತುಂಬಿರುವುದ ರಿಂದ ಈ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಕಾಂತಿಯನ್ನೂ ಕಳೆಯನ್ನೂ ಕಾಣಬಹುದು (ನವ್ಯಕಾ. ೩೭). [ತಿರುಳ್ + ನುಡಿ$_2$]

ತಿರೆ (ನಾ). ನೆಲ; ಭೂಮಿ: "ಎಳೆ, ಪೊಡವಿ, ತಿರೆ, ದರೆ, ರನ್ನವಸಿಱಳ್, ಬೂವಿ, ಬುವಿ–ಈ ೭ ಭೂಮಿ" (ಕಕಸಾ. ೦೦-೨೦೦); ತಿರೆಯಂ ಪದದೆತ್ತಿ ದೈತ್ಯನಂ ಪೊಳಕಿ ಬಲೀಂದ್ರನಂ ತಗುಳ್ದು ಮಟ್ಟಿಸಿ (ಚಕವಿ. ೫-೦೪೫); ತಿರೆಯೊಳ್ ಪೆಱರ ಸಿರ್ಕನೊಳ್ ಮಱಲಮುಳ್ಳರೊಳ್ ನಿನ್ನನ್ನರೊಳರೇ? (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦-೦೪); ಕತ್ತಲಂಡುತೋಡುತಿಹುದು, ಬೆಳಕು ತಿರೆಯ ತುಂಬುತಿಹುದು (ಮಾಂದಳೀ. ೯-೭). [< ಸಂ. ಸ್ಥಿರಾ]

ತಿರೆಮಗಳ್ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಮಗಳು; ಸೀತೆ: ತಿರೆಮಗಳ ಚೆಲುವಲರ ಬಂಡಿಡಿದ ಬಟ್ಟಲಂ ಪೀರ್ದನರ್ದತುಟಯಿಂದೆ ತಣಿವಿನಂ ತನ್ನಾತ್ಮತೃಷ್ಣೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೫-೨೭). [ತಿರೆ + ಮಗಳ್]

ತಿರೆಹರವು (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಹರವು; ಭೂವಿಸ್ತಾರ: ಹೊಟ್ಟೆ ನೋಯಿಸಿಯುತಿರೆ ರಟ್ಟೆ ನೋವೆನ್ನುವುದು ಮಟ್ಟಸವೆ ತಿರೆಹರವು? (ಮಂಕುತಿ. ೩೫೯). [ತಿರೆ + ಹರವು$_2$ (<ಪರಪು$_2$)]

ತಿರೋಧಾನ (ನಾ). ೧. ಅಡಗಿಸಿಡುವುದು; ಮುಚ್ಚಿಡುವುದು: "ವ್ಯವಧಾನಂ, ತಿರೋಧಾನಂ, ಅಂತರ್ಧಿ, ಅಪವಾರಣಂ—ಈ ೪ ಅಪವಾರಣಂ" (ಹಲಾಯು. ೦೦೯-೩೪). ೨. ಮರೆಯಾಗುವಿಕೆ; ಕಾಣದಾಗುವಿಕೆ; ಅಂತರ್ಧಾನ: ಆಗಳ್ ತಿರೋಧಾನಮಂ ಶ್ರೀನಾಥಂ ಪಡೆದಿರ್ದುದಂ (ವಿಷ್ಣು.ಪು. ೪-೦೨೪). ೩. ಮರೆಮಾಡುವುದು; ತೆರೆಹಾಕುವುದು: ತಿರೋಧಾನೋತ್ಥಾನಾಂಬರಮದೆನೆ ತದ್ವ ಪ್ರ ಮ ಸೆ ಗು ಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೦-೬೪). ೪. ನೆವ; ನೆಪ: "ವ್ಯವಧಾನಮುಪವಾರಣಂ ತಿರೋಧಾನಮೆಮೆನೆ ನೆವನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೯-೦೩). ೫. ಐದು ವಿಧವಾದ ಕೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಬಂಧ: ಪರಮೇಶ್ವರನು ... ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಸಂಹಾರ, ತಿರೋಧಾನ, ಅನುಗ್ರಹಗಳೆಂಬ ಪಂಚಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ... ನೆರವೇರಿಸುತ್ತ ಭಕ್ತಾನುಗ್ರಹಮಾಡುತ್ತಾನೆಂಬುದು ಶೈ ವಾ ಗ ಮ ದ ಸಿದ್ಧಾಂತ (ಧಾರದ. ೬೩). 'ತಿರೋಧಾನಮೂರ್ತಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತಿರೋಧಾನತೆ (ನಾ). = ತಿರೋಧಾನ ೧: ಏತಕೀ ನರನಾಟಕದ ಮಾಯಾತಿರೋಧಾನತೆಯು (ತೊರರಾ. ೬-೪-೪೦). [ಸಂ. ತಿರೋಧಾನತಾ]

ತಿರೋಧಾನಪಾಶ (ನಾ). ಐದು ವಿಧವಾದ ಪಾಶಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಪಾಶಪದಾರ್ಥವು ... ಮಲಪಾಶ ಮಾಯಾಪಾಶ ಕರ್ಮಪಾಶ ಬಿಂದು ಪಾಶ ತಿರೋಧಾನಪಾಶವೆಂದು ಪಂಚಪ್ರಕಾರವಾಗಿರ್ಪುದು (ವಿಶೇಶ. ೦೬೩). 'ಪಂಚಪಾಶ' ಪರಾ. [ತಿರೋಧಾನ + ಪಾಶ]

ತಿರೋಧಾನಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ಐದು ವಿಧವಾದ ಶಿವನ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಪ್ರಳಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿಯಾ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೂರ್ತಿ: ಶಿವಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಮೂರ್ತಿ, ಸ್ಥಿತಿಮೂರ್ತಿ, ಸಂಹಾರಮೂರ್ತಿ, ತಿರೋಧಾನಮೂರ್ತಿ, ಅನುಗ್ರಹಮೂರ್ತಿಗಳೆಂದು ಐದು ವಿಧ (ಧಾರದ. ೬೯). [ತಿರೋಧಾನ + ಮೂರ್ತಿ]

ತಿರೋಧಾನಶಕ್ತಿ (ನಾ). ಪುರುಷನ ಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿ: ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ರಾಗತತ್ವವನೇಳಿಪುದು ತಿರೋಧಾನಶಕ್ತಿ (ವೀಶ್ವ.ಪು. ೬-೩-೩೬); ಷಡ್ವಿಧಾವಸ್ಥೆಯನ್ನುಳ್ಳ ಜೀವರು ಆಹಾರ ವ್ಯವಹಾರ ವಿಷಯ ಜ್ಞಾನಯುಕ್ತರಾಗಿ ಈಶ್ವರನ ತಿರೋಧಾನಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷೆಗೊಳಗಾಗಿರ್ಪರು (ಪಠಸಂ. ೩೩೬-೦೩ ಟೀಕೆ); ವಿಮರ್ಶರೂಪವಾದ ಅಹಂ ಎಂಬ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ... ಪರಾಪಾಕ್ ಶಕ್ತಿಮಯವಾದ ಚಿತ್ ಶಕ್ತಿಯೇ ತಿರೋಧಾನಶಕ್ತಿ (ಧಾತತ್ತ್ವ. ೬೮೬). [ತಿರೋಧಾನ + ಶಕ್ತಿ]

ತಿರೋಧಾನಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಡಗಿಸಿಡು; ಮುಚ್ಚಿಡು: ಭಾನುವಿಗೆ ದುರ್ದಿವಸವಾದಭ್ರದೊಲು ತಿರೋಧಾನಿಸಿರ್ಪಾವರಣಶಕ್ತಿಯಂ ಮಱೆಗೊಂಡು (ಕೃಕವ. ೩-೬೩-೧). [ತಿರೋಧಾನ + –ಇಸು₃]

ತಿರೋಧಾಯಿಕ (ನಾ). ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು: ತಿರೋಧಾಯಿಕ (ಭೋಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು), ಬಿಂದು (ಮೋ ಕ್ಷ ವ ನ್ನು ಕೊಡುವ ಈಶ್ವರತತ್ತ್ವ—ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವದು ಈಶ್ವರನಧೀನವೆಂಬುದೂ ಒಂದು ಪಾಶವು) ಇವು ಪಂಚಪಾಶಗಳು (ಅಮೃತ. ೩-೦೩೦ ಟೀಕು). [ಸಂ.]

ತಿರೋಭಾವ (ನಾ). ೧. ಮರೆಯಾಗುವಿಕೆ; ಕಾಣದಾಗುವಿಕೆ: ಆಯಾ ಪಶುಗಳ ಭೋಗಾದೃಷ್ಟ ತೀರಿದ ಬಳಿಕ ಕಾರ್ಯಮಿಲ್ಲಾಗಿ ಅದು ತೋಱದಿರ್ಪುದೇ ತಿರೋಭಾವಮುಕ್ಕುಂ (ವಿಶೇಶ. ೦೬೬). ೨. = ತಿರೋಧಾನಪಾಶ: ಶುದ್ಧಾಶುದ್ಧವೆಂಬ ಎರಡು ವಿಧ ಸೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲೂ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಸಂಹಾರ, ಅನುಗ್ರಹ, ತಿರೋಭಾವವೆಂದು ಐದುವಿಧ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿರುವುವು ... ತಿರೋಭಾವವೆಂದರೆ ಬಂಧ (ಹಿಂದಸಾ. ೩೦೦). [ಸಂ.]

ತಿರೋಹಿತ (ನಾ). ೧. ಮರೆಯಾದವನು; ಮಾಯವಾದವನು: ತಿರೋಹಿತನಾಗಿ ಪುರಂದರನು ಪೋದನತ್ತ ತಪದೊಳ್ ನರನಿಂತೊಂದಿನಿಲೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೯): ಪು ರಾ ರಿ ಯ ಪದಯುಗಕೆ ಗು ರು ತ ನು ಜ ಮೈಯಿಕ್ಕಿದನು ಬೀಳ್ಕೊಂಡನು ತಿರೋಹಿತನಾದನೀಶ್ವರನೀಶನನು ಕಳುಹಿ (ಕುಮಾ.ಗ. ೯-೩೩). ೨. [ಕಾವ್ಯಮಿ] ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಬಲವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಪದಾರ್ಥವು ಅಡಗಿಸಿತೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು: ಒಂದು ಗುಣದತಿಶಯಂ ತಿರೋಹಿಸೆ ತಿರೋಹಿತಂ ತಾನಕ್ಕುಂ ... ಉದಾ:— ಕಾಳಿಂದಿಯ ಸಿತಜಲದೊಳ ಗೋಲಾಡುವ ಕೃಷ್ಣನಂ ಸವರ್ಣತೆಯಿಂ ಗೋಪಾಲಕುಮಾರರ್ ನೋಡಿಯುಮಾಲೋಲಮನಸ್ಕರಱಿಯದಾಕುಲಮುತ್ತರ್ (ಕಾವ್ಯಾವ ೬೩೬). [ಸಂ.]

ತಿರೋಹಿತವೇಷ (ನಾ). ಬೇರೆ ವೇಷವನ್ನು ತೊಟ್ಟವನು; ಛದ್ಮವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು: ವಸುದೇವನಾದೇಶದಿಂ ದ್ವಾದಶದಿನಕ್ಕೆ ನಾಮಕರಣೋತ್ಸವಮಂ ಮಾಡಲೆಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯನೆಂಬ ಪುರೋಹಿತಂ ತಿರೋಹಿತವೇಷನಾಗಿ ಬಂದು (ಜಗವಿ. ೩-೨೬ ವ). [ತಿರೋಹಿತ + ವೇಷ]

ತಿರೋಹಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಡಗು; ಮಂಚ್ಚು: ಕ್ರಿಯೆಯಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಂಗೆಯ ನಿಯತಫಳವ್ಯಕ್ತಿಯದು ... ಒಂದಂ ಗುಣದತಿಶಯಂ ತಿರೋಹಿಸೆ ತಿರೋಹಿತಂ ತಾನಕ್ಕುಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೬೩೬). [<ತಿರೋಹಿತ + –ಇಸು₃]

ತಿರ್ಗಾಸು 'ತಿರಂಗಾಸ್' ನೋ.

ತಿರ್ದಿಸು, ತಿದ್ದಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸರಿಪಡಿಸು; ನೇರಗೊಳಿಸು: ರಸಿಕರಿನೆಯ್ದೆ ತಿರ್ದಿಸಿದೊಡಲ್ಲದೆ ನಿಲ್ಲದು ಚಿತ್ರಮಂತೆ ತಿರ್ದಿಸುವುದೆನಲ್ ನಯಂ (ಜಗವಿ.೦-೦೩); ಕವಿಗಳಿಂ ತನ್ನ ಕೃತಿಯಂ ನಾಡೆ ತಿರ್ದಿಸಿದೊಡೆ (ಆರಾಕ. ೧-೪೬). ೨. ತರಬೇತುಗೊಳಿಸು; ಸಾಧುಮಾಡು; ಪಳಗಿಸು: ಮೊದಲೊಳಭಿನವತುರಂಗವುನೊದವಿದ ಸಹಣಗಳೆನ್ನೈದೆ ತಿರ್ದಿಸಿ ಬಸಮಾಡುದನಱಿದೇಱುವುದು (ರಾಜಶೇ. ೦೩-೩). ತಿದ್ದಿಸು: ೧. ಉಗುರ ತಿದ್ದಿಸುವದು ಮುಂಗುಳನಗೆ ನಗಿಸುವದು...ಬೋನದ ಬಗೆಯು ನೋಡೆಂದ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೯೮೬). ೩. ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಕೊಟ್ಟಂತೆಯೇ ಅದರ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬರೆಸು,—ತೀಡಿಸು: ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅಕ್ಷರ ತಿದ್ದಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ೪. ಹಂಚು; ವಿತರಣೆಮಾಡು: ಬಡವ ಬಲ್ಲಿದ ಬುಧ ಯಾಚಕರೆನ್ನದೆ...ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗಳ ತಣಿಯಿತ್ತುಒಡನೆ ಶರ್ಕರೆಯ ತಿದ್ದಿಸಿದ (ಜ್ಞಾನಸ. ೩೬-೦೩೪); ಪ್ರತಿ ಗೃಹಂ ತಪ್ಪದೆ ಸಕ್ಕರೆಯಂ ತಿದ್ದಿಸಿ (ಕೆಳನೃ. ೧೦-೬೦). [ತಿರ್ದು₁ + –ಇಸು₃]

ತಿರ್ದು₁, ತಿದ್ದು₁, ತಿಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸರಿಪಡಿಸು; ನೇರಮಾಡು; ಸರಿಮಾಡು: "ತಿರ್ದು—ಋಜೂಕರಣೇ (ನೆ ಟ್ಟ ಗೆ ಮಾ ಡು)" (ಕಮಧಾ); ಕಱಿದ ನೀರ್ಗೆ ಬಂದವುದೆ ಬಟ್ಟಿಕ ಜರೆಗಂ ತಿರ್ದಲ್ (ಅಚಿಪು. ೨-೫೯); ವನರುಹಭವನನೆನಿಸಿದ ದಂಡನಾಯಕಂ ಕೇಶಿ ತಿರ್ದಪೇಳ್ದಂ ಕವಿರನ್ನಂ (ಗದಾಯು. ೧-೫೦); ನಾಯ ಬಾಲಮಂ ಕಾಸಿ ತಿರ್ದಿದೊಡಂ ಕೊಂಕು ಮಾಣದು (ಪಂಚತಂ. ೧೦೫-೨); ಕರಮಿಂಬಾಗಿರೆ ತಿರ್ದಿಬೈತಲೆಯಂ (ಸಮಷ. ೬-೩೬); ಪರರು ಕೈಯಿಕ್ಕದಂತೆ ಸಸಿನೆ ಮಾಡುವುದು ತಿರ್ದುವುದು (ಹಕಣಾ. ೧-೨೦); ನುಡಿ ತಪ್ಪಿದೊಡೆ ತಿರ್ದುವುದೆನ್ನಯ ಸಂಗಡಿಗರು ಸಲೆ ಬಲ್ಲವರು (ಪೋಹಚ. ೦-೦೯); ಬುಧರೆಲ್ಲರೊಲ್ದು ಕೈಕೊಳ್ಗೆ ತಿ ರ್ದು ಗೆ ಕೃತಿಯೊಳಧಿಕದೋಷಂಗಳೇನಾನುಮುಳ್ಳೊಡೆ (ಶ್ರೀರಾಮ. ೨-೦೦). ೨. ಹಸನುಮಾಡಂ; ಸು ಧಾ ರ ಣೆ ಮಾ ಡು; ಶುದ್ಧಪಡಿಸಂ: ಬಗೆದರ್ಥಮನಱಿಪದೆ ಮೆಲ್ಲಗೆ ತಿರ್ದುವ ಬಗೆಯನವಟನವದಿಂ ಪೆಱತಂ ನಿಗದಿಸುವುದು (ಕವಿರಾ.೩-೦೩೨).೩. ಪಳಗಿಸು; ದಾರಿಗೆ ತರು: ವಿರಾಟನಂ ಕಂಡೆಂತಪ್ಪ ದುಷ್ಟಾಶ್ವಂಗಳುಮನೇಱಲುಂ ತಿರ್ದಲುಂ ಬಲ್ಲೆನೆಂದು ಪೇಳ್ದುದಾಗಿ ತ ಂ ತ್ರ ಪಾ ಳ ವೆ ಸ ರೊ ಳ್ ಮಾಸಾದಿಯಾಗಿರ್ದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೫೪ ವ); ಮಾ ವ ತ್ತಿ ವ ರ್ ರ್

ನಯಕಾರರೀತನ ಗಜವ್ರಾತಂಗಳಂ ತಿರ್ದುವರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೧೩) ; ಅವರ್ಕೆ ಪುಟ್ಟಿದ ಪೋರಿಗಳಂ ತಿರ್ದಿಯಾರಂಬಂಗೆಯ್ವ (ಪಂಚತಂ. ೦೮೬-೮) ; ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಡರೆ ಬೊಮ್ಮಂ ತಿರ್ದಿ ತೋರ್ಪ ಪಟ್ಟದ ದಂತಿಯೊಂದೆನಲ್ ಕನಕಾಚಲಂ ಮೆಱೆದುದು (ಹಲಪು. ೨-೮) . ೪. ಒಪ್ಪಗೊಳಿಸು ; ಓರಣಗೊಳಿಸು ; ಅಂದಗೊಳಿಸು : ಲೋಚು ದೋಷವೆಂಬೊಡೆ ತಿರ್ದಿದ ಪುರ್ವಿನವರಂ ತಿರ್ದಿದ ಮೀಸೆಯವರಂ ಕಾಣಲಾಗದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೮೯) ; ಕಚಭರಮನತಿಭರದಿಂ ತಿರ್ದುತ್ತಮಿರ್ದರ್ (ಗಿರಿಜೆ. ೧೦-೧೬) ; ಮೃಗತೃಷ್ಣಾಭೋಗವಮಂ ತಿರ್ದಿದ ನಿಡುಮುಡುವೆಂದೆಯ್ದುವಾಭೀಳ ಕಾಳೋರಗನಂ ನೇವಾಳಮೆಂದೆತ್ತುವ (ಚಂದ್ರನಾ. ೬) : ಗಳಕರ್ಣ ಭೂಷಣಂಗಳ ತಿರ್ದುತುಸಿರ ಬಿಡದೊಳಗೊಳಗೆ ನಲ್ಲನಂ ಪಲ್ಲುಗುರ್ಗಳ ಚುಚುಕಾಗಳನಜಿದು ಬೈವುತಂ (ಹಲಪು. ೯-೧೬). ೫. ಅಣಿಗೊಳಿಸು ; ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸು : ಕರಗಮನೆತ್ತು ಶೀತಳಿಕೆ ಕಾಲ್ಗೊಳೆ ಮಾಲಿನಿ ತಿರ್ದು ಬೋನವಮಂ ತರಳಿಕೆ (ಅನಂಪು ೪-೮೫).೬. ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡು: ಗೌಳ ನೀಂ ಸಂತೈಸು ಗಾಯಕರ ತಿರ್ದು ಪಾಂಚಾಳ ನೀಂ ಚಿಟ್ಟಿಗಳ ಗುರ್ಜರನೆ ಕಾದಿರ್ಪುದರವಮನೆಯೊಳೊಳವಾಗಿಲಂ (ಭಾವಚಿಂ. ೫-೨೮). ೭. ಸರಿಯಾಗು; ಅನುಕೂಲವಾಗು : ಅದು ಸುಕೃತಾನುರೂಪಮದು ನಮ್ಮ ಮನೋರಥ ದಂತೆ ತಿರ್ದಿ ಬರ್ಪುದೆ (ಅನಂಪು. ೦೨-೬೫). ೮. (ಶುಭವನ್ನು) ಸೂಚಿಸು ; (ಶುಭದ)ಸೂಚನೆ ಕೊಡು : ಬಿಡೆ ತಿರ್ದಿದ ಶಕುನದ ನಯದಡಿವಿಡಿದು ಪುರೋಹಿತಂ ನೃಪಂಗೀ ನುಡಿಯಂ ನುಡಿದು (ಆದಿಪು. ೫-೬);ಶಕುನಂಗಳೆಲ್ಲಮುತ್ತರೋತ್ತರಂ ತಿರ್ದುವಿನಮುತ್ತರಾಭಿಮುಖರಾಗಿ ಪಯಣಂಬೋಗಿ (ಪಂಪಭಾ.೩-೩೩ ವ) : ತಿರ್ದಿದ ದೆವಸಂ ಮೂಣ್ಡಿರ್ದು ಬಟ್ಟೆಕ್ಕಮಾ ತಿರ್ದನೆ ತಿರ್ದಂದು ಪಯಣಂಬೋಪಾತಂಗೆ ಪೊರ್ದದು ಲಾಭಂ ಬುಧಬಂಧು (ಲೋಕೋಪ. ೧೨-೮). ೯. (ಕಲಹ, ಜಗಳ ಮುಂತಾದುವನ್ನು) ನಿವಾರಿಸು ; ಬಗೆಹರಿಸು ; ತೀರಿಸು ; ಕಳೆ: ಬಂಧುಗಳಂ ಬರಿಸಿ ನಿಮ್ಮಿರ್ವರೊಳಗಾರನೀ ಕನ್ನೆಯೊಲ್ದಪಳೋ ಕೈಕೊಳ್ವುದೆಂದು ತಿರ್ದಿ ಕಳೆಯೆ (ಚಾವುಂಪು. ೧೦೭-೦೯) : ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣರ್ ನಡೆಯಿಂ ನಿಮ್ಮಿರ್ವರ ಬವರಮಂ ತಿರ್ದುವವೆಂದು ವಟವೃಕ್ಷದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ವಂದು (ಪಂಚತಂ. ೧೭೬-೨). ೧೦. ನಿವಾರಣೆಯಾಗು; ಪರಿಹಾರವಾಗು: ಇತ್ತ ಗಾಂಧಾರಿಯುಂ ಕುಬೇರಕಾಂತಂಗೆ ತನ್ನಳಿಪಂ ಪ್ರಕಟಂ ಮಾಡೆ ಕುಬೇರ ಕಾಂತಂ ನಾಂ ನಪುಂಸಕನೆನೆ ವಿರಕ್ತೆಯಾಗಿರ್ಪನಂ ರತಿಷೇಣಂ ಬರೆ ನಿಮ್ಮ ಮುನ್ನಿನೌಷಧಪ್ರಯೋಗದೊಳ್ ತಿರ್ದಿತ್ತೆಂದು ನಿಜವಾಸಕ್ಕೆ ಪೋದರ್ (ಚಾವುಂಪು. ೯೩-೦೯). ೧೧. (ನೀರನ್ನು) ಎರೆ ; ಬಿಡು ; ಹಾಯಿಸು : ಕುಚಾಂತರದೊಳ್ ಕೊಳಗೊಂಡು ಮೋಹವಲ್ಲಿಗೆ ಬಿದಿ ತಿರ್ದಿ ಸುತ್ತಿಸಿದ ನೀರ್ಗಣೆಯಾದುದು ಬಾಷ್ಪಮೋಪಳಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೯೨) ; ಬಿಂಬಾಧರ ಕಾಂತಿಯಿಂ ಕಂತುರಾಗರಸದ ಪೊನಲಂ ತಿರ್ದುವಂತೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೭೨). ೧೨. ತೋಡು ; ಅಗೆ : ಮೊಗೆಯಲ್ ಕೊಡಗೊಂಡು ತಿರ್ದಿ ಬಚ್ಚಲ ನೆಲೆದೋಂಟದೊಳ್ ಪರಿಯಿಸಲ್ (ಅಜಿಪು. ೬-೪೫) ; ಅವ್ಯಕ್ತಾರ್ಣವಮನೆ ಮೇರುವಿನ ಮೇಖಳಾವನಕೆ ತಿರ್ದಿ ಪರಿಯಿಸಲ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೦-೯). ತಿದ್ದು₁ : ೧. ಕೃತಿಯಂ ಕಿಡೆನುಡಿವರಲ್ಲದೆ:ಂ. ಜಡರೊಡಂಬಡಲ್ತಿದ್ದಿ ನುಡಿಯ ಬಲ್ಲರೆ ಕವಿಪೋಲ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೪೮); ಲೋಕದ ಡೊಂಕ ನೀವೇಕೆ ತಿದ್ದುವಿರಿ (ಬಸವ. ೦೨೪) ; ಸುಜನರ್ಕಳೀ ಶತಕದೊಳ್ ತಪ್ಪಿರ್ದೊಡಂ ತಿದ್ದಿ ತೋರ್ಪುದು (ಸೋಮೇಶ. ೨); ಇದರಿದರಿದು ತಿದ್ದುವೊಡೆ ಹರನೆ ಬಲ್ಲಂ ನಮ್ಮ ವಶವಲ್ಲ ತಿದ್ದುವೊಡೆ (ತಿರುಕ. ದೇ. ೦೯-೬); ದೇಸದೊಳಗೆ: ಸಮಯ ಸಂಹಾಜವಾದರೆ ಅವರ ಮುಂದಿಟ್ಟು ತಿದುಹುದು ಅವರು ತಿದ್ದಿದ ಹಾಗೆ ನಡೆಉದು (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೭೬-೦೯ ; 1379); ಕಾರಣಿಕನೆನೆ ಪರೀಕ್ಷಕನೆನಲು ಸರ್ವರ ವಿಚಾರವಂ ತಿದ್ದುವವನೆನಿಕು (ಮುಂಗರಾ. ೭೨-೨೩); ಗರಿಯು ತಿದ್ದೆ ಬೆಡಗಿ ಶಾಕಿಯು ಕೊರಲ ಕೊಂಕಿದೆ (ಮೂಂದಳಿ. ೦೦-೦). ೨. ಸ್ಖಲಿತ ಜಡರನು ತಿದ್ದಿ ತಿಳುಹುವ ಸುಲಭತನದಲಿ ದೇವಮುನಿ ನಿನಗಾರು ಸರಿಯೆಂದ (ಕುಮಾಸ. ೦-೮೪). ೩. ಮುದಿಗುದುರೆ ತಿದ್ದೆ[ಪಾಠಾಂ. ತಿರ್ದೆ] ಬಡವಾದುದೆಂಬ ತೆಱದಿಂ (ಸಮಪ. ೦೩-೬೧); ಅಡವಿಸಿಂಗಪ ತಿದ್ದಲಕ್ಕು (ಸೋಮೇಶ. ೪೯). ೪. ಜವನುಂ ತಂನಯ ಗಂಡುಲಚ್ಚಣಮೆನಿಪ್ಪಾ ಮೀಸೆಯಂ ತಿದ್ದಲಂಜುವಿನಂ(ಎಕ.V, ಹಾಸನ. ೫೩-೧೩; 1170): ಕುಂಕುಮ ಕಸ್ತೂರಿ ಕರಿನಾಮ ತಿದ್ದಿ (ಪುರಂದ. ೧-೧೪೦-೩); ಸಿರಿನೊಸಲೊಳು ಕಸ್ತುರಿಯ ತಿದ್ದುತ ಹೆಂಗಳರಸಿಯ ರೆಸೆದರರ್ತಿಯಲಿ (ಕಂನವಿ. ೨೪-೪೬). ೫. ಬಿಲುಗಣೆಗಳನು ತಿದ್ದಿದನು ಫಲುಗುಣ ಹೊಡಿದನು ರಥವ (ಕುಮಾಆ. ೨೨-೦೮). ೯. ಮದ್ದು ಮಂತ್ರವು ವಾದ ತಿದ್ದುವವು ಕುತ್ತಗಳ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೪೬). ೧೦. ತಿದ್ದಿ ಹೋಹುದು ನಿನ್ನ ಪಾಪಕೆ ಮದ್ದು ತಾನೊಂದಿಹುದು (ಸಂಧಪ. ೩-೩೪), ೧೧. ಅಖಂಡಮಂಡಲವೆಂಬ ಭಾವಿ ಪವನವೆ ಜಾಟಾಳ ಸುಷುಮ್ನನಾಳದಿಂದವೆ ಉದಕವ ತಿದ್ದಿ (ಅಪಕಂ. ೦೮೦-೮೧೩) : ದಯವನತ್ತಲು ತಿದ್ದಿ ನಮ್ಮನು ಭಯಮಹಾಬ್ಧಿಯೊಳದ್ದಿ . . . ನಯವ. ನೀವೊಡ್ಡುವರೆ (ಕುಮಾಭೀ. ೧-೨೪): ಎದ್ದು ಬಳಿಕವನಸುರನಕ್ಷಿಗೆ ತಿದ್ದಿದನು ಹೊಂಗಲಶ ವಾರಿಯನುದ್ದಿದನು ಛಾಯದಲಿ ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯನೌಷಧಿಯ (ತೊರರಾ. ೬-೨೪-೨೦); ಆರಂಭಕೃತಿಯನು ಮಾಳ್ಪರು ಗದ್ದೆಗೆ ನೀರ ಹರಿಯೆ ತಿದ್ದನಲು ನಾರ ಹಂಗಡವ ಮಾಡೆನಲಾಗಿ ಪಾಪದ ಬೇರ ಕೀಳುವ ಕೃಷ್ಣ ಜಯತು (ಮೋಹತ. ೪೧-೨೦): ಕೀಳೇರಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟನೂ ಕಟ್ಟಿ ತಿದ್ದಿದ ಗದ್ದೆವೊಳಗೆ ದೇವರ ಭಂಡಾರಕೆ ಎರಡು ಭಾಗೆ (ಎಕ. X(೩). ಕೋಲಾರ. ೩೦೦-೮; 17ನೆಯ ಶತ). ೧೨. ಮೂಢರಂದದೊಳೂರ ಗುದ್ದಲಿಯನು ಕೊಂಡು ನಾಡ ಕಾಲುವೆಯ ತಿದ್ದುವರೆ (ಮೋಹತ. ೬-೮). ೧೩. (ತಿವಿದು) ಸಾಯಿಸು ; ಕೊಲ್ಲು : ವೈರಿಗಳ ಮುಕ್ಕುಱಿಕಿದ ವದಿರ ತಿದ್ದಿ ಬಹೆನಿದೆಯೆನುತ ತೆಗೆದೆಚ್ಚ (ಕುಮಾದ್ರೋ. ೨-೪೪). ೧೪. ಬರೆ ; ರೇಖಿಸು ; ಚಿತ್ರಿಸು : ಬರೆಯಬಾರದ ತಿದ್ದಬಾರದ ಕಡೆದರೆ ದೊರೆಯಬಾರದ ರೂಪಿನಭವಾ (ಭರತ. ೪-೧೨೩). ೧೫. ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟಂತೆಯೇ ಅದರ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬರೆ: ಮಕ್ಕಳು ತಿದ್ದಿದಷ್ಟೂ ಅಕ್ಷರ ಚೆನ್ನಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). ೧೬. (ಬರಹ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡು ; ಬದಲಾಯಿಸು : ಕೆಲಬಲದ ಮಾಮರದೊಳಿಪ್ಪ ನಿರ್ಯಾಸವಂ ತೆಗೆದು ಕಿಱುವೆರಳುಗುರ್ಗೊನೆಯಿಂದೆ ತಿದ್ದಿ ಬರೆದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೦-೨೯); ಆ ಲೇಖನವನ್ನು ಅವರು ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ತಿದ್ದಿದರು (ರೂಢಿ). ೧೭. ಕಂಡರಿಸು ; ಕೆತ್ತು : ಕೊರೆ : ಚಿಕ್ಕಸುಣಗಿಲ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ವಾಮನಮುದ್ರೆ ತಿದ್ದಿಯಿರುವ ಹುಟ್ಟುಗಲ್ಲು (ಎಕ. XIV, ಮೈಸೂರು. ೧೧೫-೩೫೪ ; 1674) ; ಶುದ್ಧ ಸ್ಫಟಿಕದ ಶಿಲೆಯೊಳು ತಿದ್ದಿದ ಜಿನಬಿಂಬದಂತೆ (ಧನ್ಯಾಮೃ. ೩೮). ೧೮. (ಸಾಲ) ತೀರಿಸು ; ಮುಗಿಸು : ಎಂದು ಕೊಟ್ಟೆಹೆನಿನ್ನು ಸಾಲವನೆಂದು ತಿದ್ದುವೆವಕ್ಕಟಕಟ (ಲಕಪು. ೪೨-೦೩) ; ಆಗಲೀ ಸಾಲಗೆಯ ಸಾಲವನೀಗ ಕೈಯಲಿ ತಿದ್ದಿ ಕೊಡುವರೆ (ಕುಮಾಕ. ೨-೧೯); ಇಂತಪ್ಪ ಋಣಂಗಳ ತಿದ್ದಿ ಸಿರಿವಂತನಾಗಿ ಭವರಾಜನ ಬಲವ ಗೆದ್ದೆ (ಅನಪ. ೪೩-೩೪) : ಕೊಂಡ ಸಾಲಗಳನ್ನು ತಿದ್ದದಾತನೆ ಹೊಲೆಯ (ಪುರಂದ. ೧-೧೭೮-೫) ; ಏಸು ಜನ್ಮದಿ ನಿನ್ನ ರಿಣವ ತಿದ್ದುವೆನೆಂದಾ ಸುಗುಣೆಯ ನಪ್ಪಿದಳು (ಮೋಹತ. ೩೦-೩೯) : ದ್ರವ್ಯವಿದ್ದವನು ತಿಂದು ಸಾಯಲಿಲ್ಲ. ಸಾಲಾ ಮಾಡಿದವ ತಿದ್ದಿ ಸಾಯಲಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೧೯. ತೀರು ; ಮುಗಿ : ತಿದ್ದಿತೆಮ್ಮಯ ದೆಸೆ ದಶಾನನುದ್ಧುರುಟಾತನದಿಂದ ನಾವ್ ಬಂದಿದ್ದ ಹದನಿದು ಜೀಯ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು ನೀವೆಂದ (ತೊರರಾ. ೧-೮-೫೮) : ತಿದ್ದಿತೇ

ಭವದೀಯ ಕರ್ಣದ ಹೊದ್ದಿಗೆಯ ಸೌಭಾಗ್ಯಮಿಂದ್ರನ ಗದ್ದುಗೆಯು ನಡರಿದನೆ ಪಿತನೆನುತೆಱಗಿದನು ಪದಕೆ (ತೊರಣಾ. ೨-೬-೨೫). ೨೦. (ಭಾರವನ್ನು) ಇಳಿಸು; ಕಡಮೆ ಮಾಡು : ನೆಲನ ತಿಣ್ಣನೆ ತಿದ್ದಲೋಸುಗ ಸುೞಿದನಱಿಯಾ ಕೃಷ್ಣನು (ಶುವ್ಯಾಡ್ರೋ. ೨-೬೨) ; ಭೂಮಿಯ ತಿಣ್ಣವನು ತಿದ್ದಲಿಕೆ ಹರಿ ನರನಾಗಿ ರೂಹಿಸಿದ (ತೊರಣಾ. ೬-೨-೨೦). ೨೧. ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸು ; ಸಾಂತ್ವನ ನೀಡು : ಮುಳಿಸ ತಿದ್ದಿ ತೋಱಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಪ್ರಸ್ತಾವದ ವಚನ (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೦೦೯-೦೦) ; ಕೇಳಿಯವರ ಸಂವಾದವ ತಿದ್ದಲು ಕಾಳಿ ನಿರ್ವಾಣಾಕೃತಿಯ ತಾಳಿ ಬಂದಿದಿರಾಗಿ ನಿಲಲಚ್ಯುತ ನೋಡಿ ಹೊಳಿದ ದೃಗ್ಯುಗಳವನು (ಮೋಹತ. ೩೮-೨೪). ೨೨. ಹಂಚು ; ವಿತರಣೆ ಮಾಡು : ವರಿಷವೊಂದಕ್ಕೆ ತಿದ್ದುವ ಸಮುದಾಯ ಗದ್ಯಾಣ ೧೮೦ ಸಮುದಾಯ (ಸೌಇಇ. IX-i, ೩೯೩-೨೦ ; 1261) ; ಪರಿವಾರಕುಚಿತವನೆತ್ತು ಪರಿಸೆಯ ತಿದ್ದಿರ್ಕೆಯೆಂದು ಭರತೇಶ ನೇಮವನಿತ್ತ (ಭರಚ. ೬೩-೦೦೮) ; ಧಾನ್ಯಗಳ ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆದುಂ ಕೊಯ್ದು ತುಳಿಸಿಯಲ್ಲವ ರಾಶಿಯಾ ಮಾಡ್ಯಾಯಗಳ ತಿದ್ದಿ ರಾಯರಿಗೆ ಸಂಭಾಗ ಗೂಡೆಯಿಂದಳೆದಿತ್ತು (ನವಮೋ. ೨-೯೨). Δ ತಿಟ್ಟು : ೧. ಹೊಸಕೆರೆಯ ಕಟ್ಟಿಸಿ ತೂಬನಿಕ್ಕಿಸಿ ಭೂಮಿಯಂ ತಿಟ್ಟಿ ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವರ ದೇಗುಲವ ಅಳಿವಂ ಸೋದಿಸಿ (ಎಕ. X, ಚಿಂತಾಮ.೩೦-೧೦ ; 1047) ; (ಎಇ. V, ೨೦೬-೦೦ : 1047 ನೋ).

ತಿದ್ದಿ ಕೊಳ್, ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳು = ೧. (ಶಕುನವನ್ನು) ನೋಡಿಕೊಳ್ಳು ; ಗಮನಿಸು : ಆವ ಶಕುನವ ತಿದ್ದಿಕೊಂಡೆಲೆ ಭಾವ ಬಂದೆಯೊ ಅಲ್ಲದಿರ್ದೊಡದಾವ ಮೋಹನವಶ್ಯವಿದ್ಯೆಯ ಕಲಿತೆಯೊ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೫-೩೯). ೨. ಸರಿಪಡಿಸು ; ಸುಧಾರಿಸು : ರಾಯರು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುವ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಹೋಟೇಲಿನವರು ಸಹ ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಂತಾಗಿದೆ (ರಾಯಳ. ೯೮). ತಿದ್ದಿ ತೀಡು = ೧. ಪರಿಷ್ಕಾರಮಾಡು ; ಸುಧಾರಣೆ ಮಾಡು : ತಿದ್ದಿ ತೀಡಿ ಗೊಂಬಿ ಹಾಂಗ ಮಾಡಿ (ಹಾನಗೀ. ೪೫). ೨. ಪರಿಷ್ಕಾರವಾಗು ; ಸುಧಾರಣೆಯಾಗು : ನವಜನಾಂಗ ಮೂಡಿ ಮೊಳಗಿ ಬದುಕು ತಿದ್ದಿ ತೀಡಿವೆ (ನೆಲಮಾ. ೨೪-೦೦). ತಿದ್ದುಮಿದ್ದು = ಸರಿಪಡಿಸಿ ನಯಗೊಳಿಸು ; ಸಂಸ್ಕರಿಸು ; ಮಾರ್ಪಾಡುಗೊಳಿಸು : ನಮ್ಮನ್ನು ತಿದ್ದುವಿದ್ದಲು ತಿಂಮತನ ತನ್ನ ವರ್ಗದೊಡನೆ ಟಿಸಿಲೊಡೆದ ಹಲವು ಟೊಂಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅಣಕಿಸಲೆಂದೇ ನನ್ನ ಅವಸರದ ಆಶಯ (ತಿಂಮುತ. ೧೨೯) ; ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಪ್ತಹಸ್ತವು, ಕಾಣದಂತೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿದ್ದುಮಿದ್ದುವ ಕೆಲಸವು ಆರಂಭಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (ದಾಳಲ. ೫೦). ತಿರ್ದಾನೆಮಲ್ಲ = ಒಂದು ಬಿರುದು : ರಾಜಮನೋಜಂ ದ್ರೋಹಘರಟಿಕ್ಕಂ ಕೊಮರವಿಳಾಸಂ ತಿಬ್ಬಾನೆಮಲ್ಲ ನೊಬಮ್ಬರ ಭೀಮಂ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೦-೩೦ ; 966).

[ದೇ. ■ ತಮಿ. ತಿರುತ್ತು, ತಿರುನ್ತು ; ಮಲ. ತಿರುತ್ತು ; ತುಳು. ತಿರ್ದು, ತಿದ್ದು ; ಕೊಡ. ತಿದ್ದ್ ; ತೆಲು. ದಿದ್ದು]

ತಿರ್ದು₂, ತಿದ್ದು₂ (ನಾ). ೧. ಸರಿಪಡಿಸುವಿಕೆ ; ನೇರಮಾಡುವಿಕೆ : ವಿಚಾರವುಱಿಯದೆ ತಿರ್ದುವ ತಿರ್ದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೦-೪೨) ; ಪೂಗಳ್, ಓದುಗಳ್, ಮೋಡುಗಳ್, ತಿರ್ದುಗಳ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೫೪೯ ಪ್ರಯೋ). ೨. ಸರಿಯಾದುದು ; ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ; ಉಚಿತವಾದುದು. 'ತಿರ್ದುವರ್' ಪರಾ. ೩. ಶಕುನ : ತಿರ್ದಿದ ದೆವಸಂ ಮಾಣ್ದರ್ದುಬಱಿಕ್ಕಮಾ ತಿರ್ದನೆ ತಿರ್ದೆಂದು ಪಯಣಂಬೋಪಾತಂಗೆ ಪೊರ್ದದು ಲಾಭಂ (ಲೋಕೋಪ. ೦೨-೮) ; ಅನುಕೂಲಪವನನುಂ ಹಸ್ತಿನಿಕಾಯದ ಶೋಧನಾವಯವಸೂಚನವುಂ ಸುನಯದ ಶಕುನನಿಕಾಯಸ್ವನಮುಂ ದಂಷ್ಟ್ರಿಗಳ ತಿರ್ದುವೊದವಿಸೆ ಮುದಮಂ (ಮುಹಾನೀ. ೦೨-೦೩). ತಿದ್ದು₂ : ೧. 'ತಿದ್ದುಪಡಿ', 'ತಿದ್ದುಪಾಟು' ಪರಾ. ೩. ಹಣ

ಭಾರದ್ವಾಜನುಡಿಕೆಯ ಸರಟ ನಕುಲನ ತಿದ್ದುಗಳ [ಪಾಠಾಂ. ತಿರಿದುಗಳ] ಕುಕ್ಕುರನ ತಾಳಿನ ಶಕುನವನು ಕೈಕೊಳುತ ನಡೆತಂದ (ಶುವ್ಯಾಅ. ೪-೩೩).

[<ತಿರ್ದು₁./ ತಮಿ. ತಿರುತ್ತ, ತಿರುತ್ತಲ್ ; ಮಲ. ತಿರುತ್ತು ; ತುಳು. ತಿರ್ದು, ತಿದ್ದಿಗೆ ; ತೆಲು. ದಿದ್ದು]

ತಿರ್ದುಂಬೋರಿ (ನಾ). ಪಳಗಿಸಬೇಕಾದ ಹೋರಿ : "ದಮ್ಯಃ, ವತ್ಸತರಃ– ಈ ೨ ತಿರ್ದುಂಬೋರಿ" (ಹಲಾಯು. ೪೪-೧೦೯).

[ತಿರ್ದು₁ + ಪೋರಿ₂]

ತಿರ್ದುವಡು (ಕ್ರಿ). ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳು ; ಸಾವರಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಸೇನಾಪತಿಗಳು (ತಿರ್ದುವಟ್ಟು, ಕತ್ತು ಬಾಗುವರು) (ಬಿಟ್ಟಅ. ೬೮-೨೩).

[ತಿರ್ದು₂ + ಪಡು₁]

ತಿರ್ದುವರ್ (ಕ್ರಿ). ಉಚಿತವಾಗು ; ಯೋಗ್ಯವಾಗು : ಪೇಟ್ದಪೆಂ ಚರಿತ ಪುರಾಣಮುಂ ಬಱಿದೆ ಪೇಟ್ದಪನೆಂದೊಡೆ ತಿರ್ದುವಪ್ಪುದೇ (ಅನಂಪು. ೦-೩೬). [ತಿರ್ದು₂ + ಬರ್₁]

ತಿರ್ದುಹ (ನಾ). ಸರಿಪಡಿಸುವಿಕೆ; ನೇರಗೊಳಿಸುವಿಕೆ: ನಾಯ ಬಾಲಮಂ ಕಾಸಿ ತಿರ್ದುಹವುಂ . . . ಮೂರ್ಖನಂ ಬುದ್ಧಿವಂತನೋಲೈಸುಹವುಂ ಇವಱೋಪಾದಿ (ಶುಂದಶಂ. ೦೩೬-೯). [ತಿರ್ದು₁ + – ಹ₂]

ತಿರ್ಪಡ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಚನ್ದ್ರಾರ್ಕರ್ಕಂ ತಿರ್ಪ್ಪಡ ಊರಾನೆಯಿದಿ ದೇಸತ್ಥಮ್ಮನಟಿತ್ತಾಪ ಎಯಿದವೊನ್ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗ.ದ. ೮೬-೫ ; ಸು. 916). [?]

ತಿರ್ಪು 'ತಿರುವು₃' ನೋ.

Δ ತಿರ್ಪೆ 'ತಿಪ್ಪೆ' ನೋ.

Δ ತಿರ್ಪೆಸುಂಕ 'ತಿಪ್ಪೆಸುಂಕ' ನೋ.

ತಿರ್ಬು 'ತಿರುವು₃' ನೋ.

ತಿರ್ಬೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ತಿರ್ಬೂರ ಮಾರಗವುಣ್ಡ ಕೆಱೆಗೂಡಲ ದೋರಗವುಣ್ಡ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೦೯, ೦೦-೭೪ ; 900).

[? + ಊರ್]

ತಿರ್ಮರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಯಂಬಾಟಕ ತಿರ್ಮ್ಮರಿ ... ಪ್ರಭೃತಿ ದಶಗ್ರಾಮ (ಇಆ. XIX, ೦೮-೦೪; 802). [?]

ತಿರ್ಯಂಚ (ನಾ). ೧.=ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ : ಜೀವನಿಗೆ ನರಕ, ತಿರ್ಯಂಚ, ಮನುಷ್ಯ, ದೇವ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಗತಿಗಳಿರುತ್ತವೆ (ಜೈನಪ. ೨೯೫). ೨. ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜೀವ : ತಿರ್ಯಂಚರುಂ ಮನುಷ್ಯರುಮೆಂದಿ ವರ್ಗಳ ರಸ ರುಧಿರ ವರ್ಣ ಗಂಧ ಮೊದಲಾದುವಂ ನೋಡಿ . . . ಶುಭಾಶುಭಂಗಳಂ ಪೇಟ್ವುದಂಗನಿಮಿತ್ತಮೆಂಬುದು (ಪಸಾರ. ೩೮೬).

[ಸಂ. ತಿರ್ಯಂಚ್]

ತಿರ್ಯಕ್ಕು (ಗು). ೧. ಅಡ್ಡವಾಗಿ ತಿರುಗುವ; ಓರೆಯಾಗಿ ಚಲಿಸುವ; ವಕ್ರವಾಗಿ ನಡೆಯುವ. (ನಾ). ೨. ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗ : ಸಿರುತ ನೀ ಕೇಳುವರೆ ತಿರ್ಯಕ್ ನರ ಸುರಾದಿಗಳೆಂಬ ಸಚರಾಚರವಿದಾನಲ್ಲದೆ ವಿಚಾರಿಸಲನ್ಯವಿಲ್ಲೆಂದ (ಶುವ್ಯಾಭೀ. ೩-೫೬); ಈ ರೀತಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ದೇವ, ಮನುಷ್ಯ, ತಿರ್ಯಕ್, ನರಕ—ಈ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಂಸಾರಬಂಧ ಬರುವುದು (ಹಿಂದಸಾ. ೦೨೩). ೩. [ನಾಟ್ಯ] ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ತೋಳನ್ನು ನೀಡುವುದು; ಹದಿನಾರು ಬಗೆಯ ತೋಳಿನ ಅಭಿನಯ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಬರಿಯಲ್ಲಿರ್ದುಂ ಕೆಲನಂ ಸರಿಸದೆ ತೋಱಲ್ಕೆ ತಿರ್ಯಗೆನಿಕ್ಕುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೨-೦೨೪). ೪. [ಕಾಮಶಾ] ಚುಂಬನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : ರಸನಾಗ್ರದಿಂ ಕೋಮಲೆ ವಲ್ಲಭನಧರವೀಂಟೆ ತಿರ್ಯಗ [ಪಾಠಾಂ. ಗ] (ಮೆ) ನಿಕ್ಕುಂ (ಮನ್ಮವಿ. ೧೨-೦೨); ಇದುವೆ ತಿರ್ಯಕ್ ಪ್ರಕಾರಂ (ಜನವ. ೯-೪೨). [ಸಂ. ತಿರ್ಯಂಚ್]

ತಿರ್ಯಕ್ಕುಂಚಿತ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ದೇಶೀಯ ಭೌಮಚಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; "ಒಂದು ಕಾಲನ್ನು ಕುಂಚಿತವಮಾಡಿ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಜಾಗ್ರತೆ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಇರಿಸುವುದು" (ಶಾಸ್ತ್ರರಂ. ೩.೨೨ ಗದ್ಯಾನುವಾದ) : ರಥಚಕ್ರ...ತಿರ್ಯಕ್ಕುಂಚಿತ, ಮದಾಲಸ...ಸಮಸ್ಖಲಿತ ಈ ಮೂವತ್ತೈದು ದೇಶೀಯ ಸಂಬಂಧದ ಭೌಮಚಾರಿಗಳು (ಶಾಸ್ತ್ರರಂ. ೬-೧೭ ವ). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಕ್ಪುಂಡ್ರ (ನಾ). ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಶೈವರು ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಧರಿಸುವ ವಿಭೂತಿಪಟ್ಟೆ. [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಕ್ಪ್ರಾಣಿ (ನಾ). ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದ ಜೀವಿ: ಮಾನುಷೋತ್ತರ ಪರ್ವತದ ಹೊರಗೆ ತಿರ್ಯಕ್ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿರುತ್ತವೆ (ತ್ರಿನಪ. ೪೪೪). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗುನ್ನತ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ನೃತ್ಯದ ಒಂದು ಭಂಗಿ; ಮುಖವನ್ನು ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಮಾಡಿ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವುದು: ಚದುರೆ ಪರಾವೃತ್ತೋತ್ಕ್ಷಿಪ್ತಪದಧೋಮುಖಮೊಳ್ಪುವೆತ್ತ ಲೋಲಿತಮಾದಂ ವಿದಿತವಹ ತಿರ್ಯಗುನ್ನತವುದಧಸ್ಕಂಧಾನತಂ ಸಮನಾರಾತ್ರಿಕಗಳ್ (ಶಾಸ್ತ್ರರಂ. ೦-೭೭) [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ದೇವ, ಮನುಷ್ಯ, ತಿರ್ಯಕ್ ಮತ್ತು ನಾರಕ ಎಂಬ ಚತುರ್ಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ತತ್ಪ್ರಾಯೋಗ್ಯಾನುಪೂರ್ವತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ ತತ್ಪ್ರಾಯೋಗ್ಯಾನುಪೂರ್ವೇಕೇಂದ್ರಿಯ ... ಸೂಕ್ಷ್ಮಂಗಳೆಂಬ ಪದಿನಾಱು ಪ್ರಕೃತಿಗಳುಮಂ ನಿರವಶೇಷಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೦-೧೪ ವ); ನೀನತಿಲೋಭದೊಳಾರ್ತಧ್ಯಾನದೊಳ್ ಸತ್ತು ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಯೊಳ್ ಪುಟ್ಟ ನಮೆದಪ್ಪೆ (ಪಾಪುಂಪು. ೧೪-೫೧); ಯಶೋಧರನು ಚಂದ್ರಮತಿಯಿಂತಿರ್ಬರ್ ಗೂಡಿನ ಕೋಟೆಗಳಾವರ್ ನೋಡೈ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಬಟಲಿ ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಯೊಳ್ (ಯಶೋಚ. ४-೩೩). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗ್ಜಂತು (ನಾ). ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿ. [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗ್ಜಾತಿ (ನಾ). ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜಾತಿ: ಪಕ್ಷಿ ಚತುಷ್ಪದ ಸರೀಸೃಪಾದಿ ತಿರ್ಯಗ್ಜಾತಿಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೦೬-೪೦ ವ); ತಿರ್ಯಗ್ಜಾತಿಯೋಳ್ ಚಾತುರ್ಯಮಿದೇಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೪). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗ್ಜೀವ (ನಾ). =ತಿರ್ಯಗ್ಜಂತು: ತಿರ್ಯಗ್ಜೀವಂಗಳಪ್ಪ ಚೇತನಾಚೇತನವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಂ ನಪುಂಸಕಮ (ಶಮದ. ೬. ೯೦ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗ್ಡೀನ (ನಾ). ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹಾರುವುದು; ಓರೆಯಾಗಿ ಹಾರಾಡುವುದು: ಉಡ್ಡೀನ ಸಂಡೀನ ತಿರ್ಯಗ್ಡೀನೋಡ್ಡೀನಾವಡೀನ ಪ್ರಕೃತಿ ಗರುಡನೇಂ ವಿಸ್ಮಯಂ ಸೌಭವೇಗಂ (ಜಗವಿ. ೧೮-೯೪). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗ್ಯೋನಿ (ನಾ). ಪ್ರಾಣಿಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು: ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಕರ್ಮದಿಂ ಭೇಕರತವೆತ್ತುದಾ ವಿಕೃತ ತಿರ್ಯಗ್ಯೋನಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೬೪-೪೦). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗ್ಲೋಕ (ನಾ). ಭೂಲೋಕ: ಅಧೋಲೋಕ ತಿರ್ಯಗ್ಲೋಕಂಗಳರ್ದ ಸ್ವರೂಪಮುಂ ಪ್ರಮಾಣಮುಮನೋದಿ (ವರ್ಧ್ಮಾ. ೨೮-೧೧); ಆ ಸಂಪ್ರೆಯೊಳ್ವು ತ್ತರ್ಯಂಗೆಯ್ದುನ್ನವೆಂಬಗ್ಗಳಿಕೆಯಿನೆಸದತ್ರೇಕರಜ್ಜು ಪ್ರಮಾಣಂ ತಿರ್ಯಗ್ಲೋಕಂ ಸ್ವಯಂಭೂರಮಣ ಜಳಧಿಪರ್ಯಂತಮಂ ತಾಗುವನ್ನಂ (ಆದಿಪು. ೧-೪೮); ನಾಡೆ ಸೊಗಯಿಸುವುದು ತಿರ್ಯಗ್ಲೋಕ ಮೇಕರಜ್ಜು ವಿಶಾಲಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೦-೭೦). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗ್ವಣಿಜ್ಯೆ (ನಾ). ೧. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮಾರಾಟ. ೨. [ಜೈನ] ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯ ಪಾಪೋಪದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಲಾಭಕ್ಕೆ ಮಾರುವುದು ಸಲಹೆ ಮಾಡುವುದು: ಗೋಮಹಿಷ್ಯಾದಿಗಳಂ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಂಡು ಪೆಱವೂರಿಂಗೆ ಮಾಱಿದೊಡೆ ಪಿರಿದರ್ಥಲಾಭಮಕ್ಕುಮೆಂದು ಉಪದೇಶಂಗೆಯ್ವುದು ತಿರ್ಯಗ್ವಣಿಜ್ಯೆ(ಶತ್ರ್ಯಪ್ರ. ೨೬೭). [ಸಂ. ತಿರ್ಯಗ್ವಣಿಜ್ಯಾ]

ತಿರ್ಯಗ್ವರ್ತಿತ (ಗು). ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಹೋದ; ಓರೆಯಾಗಿ ಹೋದ: ಮನವನೊಲಿಸೆ ತಿರ್ಯಗ್ವರ್ತಿತಸ್ಮೇರತಾರಂ ಜನಪತಿಸುತನಾಗಳ್ ಕಾಂತೆಯಂ ನೋಡಿದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೭೩). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಗ್ವಳಿತ (ಗು). ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಬಾಗಿಸಿದ: ಶ್ರೀಕಮಳಲೋಚನಂ ... ತಿರ್ಯಗ್ವಳಿತ ವ್ಯಾಕುಂಚಿತಕಂಠನಮೂದುತಿರ್ದಂ ಕೊಬಲಂ (ಜಗವಿ. ೩-೧). [ಸಂ. ತಿರ್ಯಗ್ವಲಿತ]

ತಿರ್ಯಙ್ಮುಖ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ದೇಶೀಯ ಭೌಮಚಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; "ವರ್ಧಮಾನಸ್ಥಾನಕದಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಬಲಕ್ಕೂ ಎಡಕ್ಕೂ ದ್ರುತಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಜಾಗ್ರತೆ ಚಲಿಸುವುದು" (ಶಾಸ್ತ್ರರಂ. ೩.೨೦ ಗದ್ಯಾನುವಾದ): ಎಸೆವ ರಥಚಕ್ರವೊಳ್ಪಿಂ ಮಿಸುಪ ಪರಾವೃತ್ತತಲಮುಂ ನೂಪುರಮುಂ ಸಸಿಮುಖಿ ತಿರ್ಯಙ್ಮುಖಮುಂ ಪಸರಿಸುವ ಮರಾಳಮೊಯ್ದು ಕರಿಹಸ್ತಾಖ್ಯಂ (ಶಾಸ್ತ್ರರಂ. ೬-೮). [ಸಂ.]

ತಿರ್ಯಾಹಿತ 'ತಿರಾಯಂತ' ನೋ.

ತಿರ್ರನೆ 'ತಿಱ್ಱನೆ' ನೋ.

ತಿಲ, ತಿಳ (ನಾ). ೧. ಎಳ್ಳಿನ ಕಾಳು; ಎಳ್ಳು: "ತಿಲಮೆನಲ್ಕೆಳ್ಳು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೦-೩); ತಿಲಮುಗಸೆ ಏಳಂಗಂ ಸಿಂಧು ಲವಣಮಿವನೆರೆದು (ಲೋಕೋಪ. ೬-೩೨); ಶಿಲೆಯ ಮಱೆಯ ಹೇಮದಂತೆ ತಿಲದ ಮಱೆಯ ತೈಲದಂತೆ (ಮಹಾದೇ.ಬ. ೯-೨); ನರಕಪಾಲದ ಪಾತ್ರೆಗಳ ತಿಲದೊರಳೆಗಳ ಕೇಶೌಘ ದರ್ಭಾಂಕುರದರಾಹವಯಜ್ಞದೀಕ್ಷಿತನಹೆನು ತಾನೆಂದ (ಕುಮಾ.ಉ. ೧೧-೦೯). ೨. ಉದ್ದಳತೆಯ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ; ಎಂಟು ಕೂದಲಿನ ತುದಿಯಷ್ಟು ಅಳತೆ (?): "ಕರಿಯೆಂಟು ಕೂದಲ ಮೊನೆಯು ಕರಿ(ಕೂದ್ಲಲ್)ಯ ಮೊನೆಗೆ ನೋಡೆ ತಿಲವೊಂದಕ್ಕುಂ" (ವ್ಯವಹಾ.ಅನುಬಂಧ ೧, ೬-೨): ಮೂಱು ತಿಲಕೊಂದು ಯವೆಯೆನಿಪಂದಾ ಯವೆ ಮೂಱ ಸೇರಿಸಲದಂಗುಲವ ನಾಲ್ಕು ಕೂಡಲು ಮುಷ್ಟಿ (ಭಾಸ್ಕರ. ೩೨-೯). ತಿಳ: ೧. "ತಿಲಂ = ತಿಳಂ" (ಶಮದ. ೦೬ ಪ್ರಯೋ): ಫಳಪಾಕವಿರಾಮಂಗಳಪ್ಪ ... ತಿಳಾ [ಪಾಠಾಂ. ಲಾ] ತಸೀಕುಸುಂಭಾದಿ ದೀಪೌಷಧಿಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೬-೭೦ ವ); ತಿಳಮುಂ ಪರಿಕಿಸಿ ಪಾಸಿಸು (ಲೋಕೋಪ. ೬-೨೨); ಉರ್ವೀವಲಯಕ್ಕಾಶ್ಚರ್ಯಮಪ್ಪಂದದಿನನುದಿನಮೊಂದಾಗಿಯುಂ ಮುನ್ನಿನಂತಾ ತಿಳಮಾ ಕಾಯೊಳ್ ಕ್ರಮಂದಪ್ಪದೆ ನೆಲಸುವವೊಲ್ ದುರ್ಲಭಂ ಮರ್ತ್ಯಜನ್ಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೪).

ತಿಲಕಾಷ್ಠಮಹಿಷಬಂಧನ = ೧. ಎಳ್ಳಿನ ಕೊದಳಿಗಳನ್ನು ಎಮ್ಮೆ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಹೊರೆ. ೨. ಹುರುಳಿಲ್ಲದ ಆಡಂಬರ. **ತಿಲಮಾತ್ರ** = ಎಳ್ಳುಕಾಳಿನಷ್ಟು; ಕಿರಿದಷ್ಟು: ತಿಲಮಾತ್ರವೂ ಎಂಬಾ ಪ್ರಯುಗಾತ್ರದಿ (ಕೋಣೆರ. ೩೭-೩); ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ತಿಲಮಾತ್ರವೂ ಗೌರವವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಜಗನಂ. ೩೩). **ತಿಲಾಂಶ** = ಎಳ್ಳಿನಷ್ಟು; ಲೇಶಮಾತ್ರ; ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣ: ರಿಪುಕೌಂತೇಯರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಡವಿನ್ನು ತಿಲಾಂಶ ಭೂತಳವ (ಕುಮಾ.ಉ. ೨೧-೬೩); ಹೆಂಡದಿಂದ ಹಣಕ್ಕೆ ತಿಲಾಂಶವೂ ಉದ್ರೇಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೬೦). **ತಿಲಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡು** = ತಿಲಾಂಜಲಿಕೊಡು; ಕೈಬಿಡು: ತಂದೆಯಂತೂ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಎಂದೋ ತಿಲಾರ್ಪಣೆಮಾಡಿದ್ದರು (ಹೊಸಕ್ಕಿ. ೧೯೬). [ಸಂ.]

ತಿಲಂಗ್ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಪೂರ್ವಿರಾಗವು ರಕ್ತದ ಒತ್ತಡವನ್ನೂ ತಿಲಂಗ್, ಬಿಲಾವಲ್, ಮುಲ್ತಾನಿ, ರಾಮಕಲಿ ರಾಗಗಳು ಕ್ಷಯರೋಗವನ್ನೂ ... ಗುಣಪಡಿಸುವುವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ (ಭಾರಕರ. ೩೪೪). [←ಮರಾ. ತಿಲಂಗ್]

ತಿಲಕ, ತಿಳಕ (ನಾ). ೧. ಸುಂದರವಾದ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ: "ತಿಲಕಂ ಕ್ಷುರಕಾಖ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೩-೨); ಕಮಲತಿಲಕ ಚಂಪಕ ಪಾಟಲಿ ... ಮಲ್ಲಿಕಾದ್ಯನೇಕ ಸುರಭಿಕುಸುಮಂಗಳಂ ಸಜ್ಜುಕಮಪ್ಪವಂ ಪುಟ್ಟಿಯೊಳ್ ತೀವಿಕೊಂಡು (ಪಂಚತಂ. ೧೦೭-೫); ತಿಲಕ ತರುವಿಂ ನಿಶಾಚರಬಲವಮಂ ಬಿಡೆ ಪೊಯ್ದು ಕೊಂದು (ಪಂಪರಾಮಾ.೧೧-೦೨೧): ಪೂತುದು ಪಕ್ಷ್ಮಲೇಕ್ಷಣಾಲೋಕದಿನುದ್ಯಾನದ್ರುಮೈಕತಿಲಕಂ ತಿಲಕಂ (ಜಗವಿ. ೧೪-೩೧); ತಿಲಕಂ ಕಾಣಲೊಡಂ ಭೂತಿಲಕನನೊಲವಿಂದಮಲರ್ದು ದಂತುಟಿ ವಸುಧಾತಲದೊಳ್ ಸ್ವಪಕ್ಷದರ್ಶನ ವಿಲಾಸವೊದವಿಸದೆ ಮುದ ಮನಾರ್ಗಂ ಮನದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೯೩); ತಿಲಕವಶೋಕೆ ಚಂಪಕ ಪೂಗ ಪುನ್ನಾಗ ನೆಲ್ಲಿ ನೇಱಿಲು ... ಕದಳಿಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿದ (ಕೊರರಾ. ೩-೧-೨೯): ಸಾಳ ರಸಾಳ ತಾಳ ತಿಲಕಾಮಳ ಪಿಪ್ಪಲ (ಯಾದವ. ೦-೩೫). ೨. ಮೈ ಮೇಲಿನ ಚಿಕ್ಕ ಮಚ್ಚೆ; ಮತ್ತಿ: ವಾಮದೊಳತೊಡೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿತಿಲಕ ವಿಹುದೆಂದು ನುಡಿಯಲು (ಪ್ರಾಕರಾ. ೮-೬೪). ೩. ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಕಸ್ತೂರಿ, ಕುಂಕುಮ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಬೊಟ್ಟು: "ತಿಂಗಳಿಗೆಯೆಂದು ತಿಲಕಂ" (ಕಲಿಸಾ. ೩೩-೪೦೨); ತಿಲಕಾಕಾರ ದಿನಿರ್ಕೆ ನಿನ್ನ ನೊಸಲೊಳ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಪಟ್ಟಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೩-೮೦); ಮನ ವೊಲಿದುಡಿಸಿ ತೊಡಿಸಿ ತಿಲಕಂಗಳನನುಗೈದಾದರವೆರಸಿ ... ಎಱಗಿವುದು (ಹರಿಬ. ೮-೦೦). ೪. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು; ಭೂಷಣವಾದುದು: ಪೇಟ್ಡಂ ಮನಮೊಸೆದು ಪುರಾಣತಿಲಕಮಂ ಕವಿತಿಲಕಂ (ಅಜಿಪು. ೦-೭೮). ೫. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯನಾದವನು: ಕುಲಕ್ಕೆ ತಿಲಕ ನಮ್ಮ ಮಾದಾರ ಚನ್ನಯ್ಯ ನಿಮ್ಮಿಂದಧಿಕ (ಬಸವ. ೭೩೦); ಎಮ್ಮಾರಾಧ್ಯ ವರ ಮುನಿತಿಲಕ ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರು (ಕುಮ್ಮಾಗ. ೪-೪). ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕುದುರೆ; ಹಣೆ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ ಕುದುರೆ: ''ತುರುಗವರ್ಣಂ ಬಿಳಿಯದಾಗೆ ಕರ್ಕನಿಕ್ಕು ... ಭಾಳ ಬೆಳ್ಳಾಗೆ ತಿಲಕಂ'' (ಮುಂಗರಾ. ೮೨-೧೫); ಅಲರಿ ಯಲೆಯಂತೆ ನೊಸಲೊಳ್ ತೊಳಗುವ ಬೆಳ್ಪೆಸೆದು ತೋರ್ಪೊಡಂತದು ತಿಲಕಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೨-೦೨). ೭. ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿನ ಚೀಲ: "ತಿಲಕಂ, ಕ್ಲೋಮ — ಹೊಟ್ಟೆಯ ಬಲದ ಅಳ್ಳೆಯೊಳಗಿರುವ ನೀರು ಚೀಲದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೬೩). ೮. =ತಿಲಕಿತ ೩. 'ತಿಳಕೆ' ಪರಾ. ೯. [ಛಂದ] ಒಂದು ವೃತ್ತದ ಹೆಸರು: ವ್ಯೋಮಂ ಹರಿಯಿಂದೇ ವಾರಹರಂ ತಾಮಾಗೆ ಸತೀನಾಮಂ ತಿಲಕಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೭೦). **ತಿಳಕ**: ೧. "ನಂದ್ಯಾವರ್ತಃ ... ತಿಳಕಃ, ಪದ್ಮಃ, ಸ್ಯಂದನಃ, ಮೋಕ್ಷಃ— ಎಂಬಿವು ಮರಂಗಳುಮಪ್ಪುವು'' (ಹಲಾಯು. ೧೩೫-೨೭); ತಿಳಕಾಮ್ರಾತ (ಪ)ಕ ಬಿಲ್ಲ (ಪ)ವತ್ತ ಸಿಸಿಯುಂಕೋಲಾಖ್ಯ ಭಲ್ಲಾತಕಾಮಳಕಾದ್ಯಂಘ್ರಿಪ ಮೂಳಮಂ ಬಳಸಿ ಪುತ್ತಾದಂದು (ಲೋಕೋಪ. ೫-೨೭); ತಿಳಕಂ ತಾಳಂ ತಮಾಳಂ ... ವನದೊಳೊದವಿ ಚೆಲ್ವಾದುದತ್ತಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೫-೯೯); ತಿಳಕ ಬಕುಳಾದಿ ತರುನಿವಹದಾರವೆಗಳೊಳ್ ... ಪೂಗೊಯ್ಯಲೆಂದಬಲೆ ಯರ್ನೆರೆದು (ರಾಜಶೇ. ೦೦-೫೨ ರಗಳೆ). ೩. "ತಿಳಕಂ ... ಲಲಾಟಿಕಾ— ಈ ೬ ಬೊಟ್ಟು" (ಹಲಾಯು. ೮೯-೩೮೭); ತಿಳಕಮದಿಲ್ಲದ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳೊಳಗೆ ನಿಂದಿರದಿರಬಲೆ (ಗಿರಿಶಿ. ೬-೦೨೭): ತಿಳಕಮನಿಟ್ಟು ... ಮಂಜುಳ ಕಟಿ ಸೂತ್ರಮಂ ತುಡಿಸಿ ಕೆಯ್ಗೆಯ್ದು ಕಣ್ಗೆಸೆದಂ ಜನಾರ್ಭಕಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೧-೬೩). ೧, ೩: ಮತ್ತಮದು ... ಕಾಮಿನೀಜನದಂತೆ ಮೃಗಮದ ಪರಿಮಳಾಮೋದಿತಮುಂ ಕೃಷ್ಣಾಗರು ತಿಳಕ ಭೂಷಿತಮುಂ ವಿರಹಿಜನದಂತೆ ವಿವಿಧಪಲ್ಲವಾನಿಲವೀಜ್ಯಮಾನಮುಂ ಮದನಾಕ್ರಾಂತಮುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೦೦); ತಿಳಕಂ ವರವನಲಕ್ಷ್ಮೀತಿಳಕಂ ದತ್ತ ಪ್ರಿಯಾಸಮನ್ವಿತ ಜನ ಸತ್ಪುಳಕಂ (ವರ್ಧಪು. ೨-೮). ೫. ತಿಳಕಂ ವಶ್ಯಮ ಜಡಜನಮೊಳಗೆ ಱಿಯದು (ಆದಿಪು. ೦೦-೬೦); ಸತ್ಕಾಶ್ರಯಕುಳತಿಳಕಂ ಚಾಳುಕ್ಯಾಭರಣಂ ... ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಲುತ್ತಮಿರೆ (ಎಇ. XX. ೬-೩; 1012).

ತಿಲಕಪ್ರಾಯ = ತಿಲಕದಂತೆ ಇರುವವನು; ಭೂಷಣವಾದವನು: ಭಾರತಜನನಿಗೆ ತಿಲಕಪ್ರಾಯನೇ ನಿರಂತರ ಹಿತ ಗಣಿಸಿದನೇ (ಕರ್ನಾಕ.೩೯೦). [ಸಂ.]

ತಿಲಕಗುದುರೆ (ನಾ). = ತಿಲಕ ೬: ಹೊಳೆವ ಹೇಮದ ರಥಕೆ ಹೂಡಿದ ತಿಲಕಗುದುರೆಯ ನೆಗಹಿ ... ದ್ರೋಣ ಹೊಕ್ಕನು ಕಾಳೆಗದ ಕಳನ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೨-೨೦). [ತಿಲಕ + ಕುದುರೆ]

ತಿಲಕರೇಖೆ (ನಾ). ಮಚ್ಚೆಯ ಗೆರೆ: ಹೊಕ್ಕಳ ಕೆಳಗೆ ತಿಲಕರೇಖೆ ಆಗಲಿ ಬಿಂದುವಾಗಲಿ ಮತ್ತಿ ಆಗಲಿಯಿರಲು ಶುಭ (ಸಾಮುಂ. ೦೪೦-೬). [ತಿಲಕ + ರೇಖೆ]

ತಿಲಕಾಲಕ (ನಾ). ಶರೀರದಲ್ಲಿಯ ಕಪ್ಪುಮಚ್ಚೆ,—ಚುಕ್ಕಿ; ಹುಟ್ಟು ಮಚ್ಚೆ; ಸಂಗಾತಿ: "ಜಟುಲಃ, ಕಾಲಕಃ, ಪಿಪ್ಲುಃ, ತಿಲಕಃ, ತಿಲಕಾಲಕಃ— ೫ ತಿಲಕಾಕಾರಗಳಾದ ಕರೀಮಚ್ಚೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು, ಸಂಗೊತೀಮಚ್ಚೆ, ಹುಟ್ಟುಮಚ್ಚೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೯). [ತಿಲ + ಕಾಲಕ]

ತಿಲಕಿತ (ಗು). ೧. ತಿಲಕವುಳ್ಳ. ೨. ತಿಲಕಪ್ರಾಯನಾದ: ತಿಲಕಿತ ಭುವ ನಂಗೆನ್ನಯ ಬೆಳಗು ಸಲೆ ಮಾಟ್ಪೆನೆಂದು. . . ಮಂಗಳ ಧವಳಚ್ಛತ್ರಮೆಸೆದು ತೋಱಿದತ್ತು (ಕಾದಂಅ. ೪೨೬). (ನಾ). ೩. ಆನೆಯ ಮಂದದ ಸಪ್ತಾವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಸಂಚಿತ ತಿಲಕಿತ ಅರ್ಧಕಪೋಳಿತ ಆತಿವರ್ತಿತ ಅಧೋನಿಬಂಧಿನಿ ಕ್ರೋಧಿನಿ ಗಂಧಚಾರಿಣಿಯೆಂಬ ಸಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯ ಮದದಿಂ . . . ಬರ್ವ ಮತ್ತಗಜಮಂ ಭೋಂಕನೆ ಕಂಡು (ಸಂಬಿರ. ೨-೨೦). [ಸಂ.]

ತಿಲಕಿಸು, ತಿಳಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. (ತಿಲಕವಿಡುವಂತೆ) ಗುರುತಿಸು; ರೇಖಿಸು: ಲಲನಾಜನಕ್ಕೆ ತಾನೀ ಲಲನೆ ದಿಟಂ ತಿಲಕಮೆಂದು ವರ್ಣಸುಕೋಲವಿಂ ತಿಲಕಿಸುವ ತೆಱದಿನೊರ್ವಳ್ ತಿಲಕಮನಿಟ್ಟಳ್ ತನೂದರಿಯ ಪೆಱನೊಸಲೊಳ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೪-೨೪೨). ೨. ತಿಲಕದಂತೆ ಕಪ್ಪಾದ ಮದಜಲವು ಹೊಮ್ಮು; ಮದವೇರು: ತಿಲಕಿಸೆ ಮದನದ್ವಿರದಂ ತಿಲಕಮನೀ ಕನ್ನೆಗಿಡುವೆನೆನುತುಮದೊರ್ವಳ್ ತಿಲಕಮನಿಡೆ (ಜಗವಿ. ೧೦-೦೨೬). **ತಿಳಕಿಸು**: ೧. ಗೌತಮ ಸುಧರ್ಮ ಜಂಬೂಗಣಭೃತ್ತಿಳಕತ ಚಳನನಖದ್ಯುತಿ ತಿಳಕಿಸುಗೋರಂತೆ ಭವ್ಯಭಾಳಸ್ಥಳಮಂ (ಧರ್ಮನಾ. ೦-೧೬). ೨. ಇಲ್ಲಿಂ ಮುನ್ನಮೆ ತಿಳಕಿಸದಿರ್ಕುಮೆ ಮನೋಜ ವಿಜಯ ಗಜೇಂದ್ರಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೦೬). [ತಿಲಕ + – ಇಸು$_{3}$]

ತಿಲಕುಸುಮ (ನಾ). ಎಳ್ಳಿನ ಹೂವು: ತಿಲಕುಸುಮಘ್ರಾಣೆಯುರ್ಸಂಪಗೆಯ ನನೆಗಳಂ ಜಲಜಾತಗಂಧಿಯರ್ಮಾಲತಿಯ ನನೆಗಳಂ . . . ತಿಱಿದರಿನಿ ಗಂಪಮರ್ದ ಸಕಲ ಪುಷ್ಪಂಗಳಂ (ಉದ್ಭಟ. ೯-೫೨). [ತಿಲ + ಕುಸುಮ]

ತಿಲಕುಸುಮನಾಸಿಕ (ನಾ). ಎಳ್ಳಿನ ಹೂವಿನಂತಿರುವ ಮೂಗು: ತಿಲಕುಸುಮನಾಸಿಕದ ತೆಳುರ್ವಸುರು ಸುಳಿನಾಭಿ ಕಲಶಕುಚದಿಂದಲೆಸೆವಾ ನಳಿನಸಾಯಕನರಸಿಯಾಳ ಚಲುವ ಬಣ್ಣಿಪರು (ನವಮೋ. ೯-೪). [ತಿಲಕುಸುಮ + ನಾಸಿಕ]

ತಿಲಕೋಪಶೋಭಿ (ಗು). ೧. ತಿಲಕದ ಮರಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ. ೨. ಹಣೆಬೊಟ್ಟಿನಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ. ೧, ೨: ಅಲಕಾಳಿರುಚಿರಮಾ ವನವಲಯಂ ತಿಲಕೋಪಶೋಭಿ ಸರದಚ್ಛವಿಮಂಜುಲವಿಂದುಕಾಂತರುಚಿ ರೋಜ್ಜ್ವಲಾಧರಸ್ಥಿನಮಾಸ್ಕಮೆನೆ ನೆಲಸಿರಿಯಾ (ರಾಜಶೇ. ೨-೭೯). [ಸಂ. ತಿಲಕೋಪಶೋಭಿನ್]

ತಿಲಗಾತಕ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವವನು; ಗಾಣಿಗ: ಗಂದಿಗ ಬೋಗಾರ ತಿಲಗಾತಕ ನಾಯಿಂದರ ತಾಮ್ರಮಾರ್ದಕರ ಮುಂದೊಪ್ಪುತಿಹ ಮಲ್ಲ ಜಾಲಗಾಱರ ಗೃಹ ಚೆಂದದಿಂದೊಪ್ಪಿದುವು (ಕಂನವಿ. ೬-೫೪). [<ಸಂ. ತಿಲಘಾತಕ]

ತಿಲಘಾತ (ನಾ). = ತಿಲಗಾತಕ (?) : ರಾಮನೀತೀಶಪೂಜಾತಿಶಯಮಂ ಮಾಡಿ ಬಳಿಕಯೋಧ್ಯೆಯ ಪೊಕ್ಕ ಭೂತಳದ ಗುಪ್ತಚರರಿಂದೋರ್ವ ತಿಲಘಾತ ವಾರ್ತೆಯಂ ಕೇಳ್ದು (ವೀಶ್ವಕ್ರು. ೬-೧೦-೩೦). [< ತಿಲಘಾತಕ]

ತಿಲಘಾತಕ (ನಾ). = ತಿಲಗಾತಕ. [ತಿಲ + ಘಾತಕ]

ತಿಲಜ, ತಿಳಜ (ನಾ). ಎಳ್ಳಿನಿಂದ ತೆಗೆದ ಎಣ್ಣೆ ; ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ : ತಿಲ [ಪಾಠಾಂ. ಳ] ಜಾಭ್ಯಂಗಮನಳ್ಕಱಿಂ ರಚಿಸಿ ಮಂದೋಷ್ಣಾಂಬುವಿಂ ಮಜ್ಜನಂಗೊಳಿಸುತ್ತ (ವೃಷವಿ. ೯-೧೧೧). ತಿಳಜ : ಗುರುಮಧ್ಯಮಲ್ಪ ನಿಟಲಂ ರೋಮಾನ್ವಿತಂ ಜಂಘೆಗಳ್ಳಿಳಜಾಮೋದಮಿದಾಗೆ ಶಂಕಿನಿಯವಳ್ (ಮದತಿ. ೨.೨). [ಸಂ.]

ತಿಲತಂಡುಲಕ (ನಾ). ೧. ಎಳ್ಳು ಮತ್ತು ಅಕ್ಕಿ ಕೂಡಿದಂತೆ, ಬೆರೆತ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವಿಕೆ. ೨. [ಕಾಮಂಶಾ] ಸ್ಪೃಷ್ಟಕ, ವಿದ್ಧಕ, ಉದ್ಘೃಷ್ಟಕ, ಪೀಡಿತಕ, ಲತಾವೇಷ್ಟಿತಕ, ವೃಕ್ಷಾಧಿರೂಢಕ, ತಿಲತಂಡುಲಕ, ಕ್ಷೀರನೀರಕ, ಊರೂಪಗೂಹನ, ಜಘನೋಪಗೂಹನ, ಸ್ತನಾಲಿಂಗನ ಮತ್ತು ಲಲಾಟಿಕ ಎಂಬ ಆಲಿಂಗನದ ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ತೊಡೆ ಮತ್ತು ತೋಳುಗಳು ಕೂಡಿದ್ದರೂ ತಿಲ ಹಾಗೂ ತಂಡುಲದಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು : ಕಟಿಯೋಲಟ್ಟರ್ದ ಕರದ್ವಯಮಂ ತೆಗೆದೊಡ ನೋರೊರ್ಮೆಯಿಡುತ್ತಿರೆಯದುವೆ ತಕ್ಕೆ ತಿಲತಂಡುಲಕಂ (ಮನ್ಮವಿ. ೧೧-೦೩). [ಸಂ.]

ತಿಲತಂಡುಲಿತ (ನಾ). = ತಿಲತಂಡುಲಕ : ತಿಲತಂಡುಲಿತ ಪಾಲು ಜಲ ವಲ್ಲಿವೇಷ್ಟಾದಿಲಲಿತಾಲಿಂಗನ ಭ್ರಾಂತಾಂತ್ಕರಿತ (ಭೃರಸೂ. ೨೯೬). [ಸಂ.]

ತಿಲತೈಲ, ತಿಳತೈಳ (ನಾ). ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ : ತಿಲತೈಲದೊಳದ ಮಂದಾನಲನಿಂದ ಟ್ಟಟ್ಟಿ (ಲೋಕೋಪ. ೬-೨೦). ತಿಳತೈಳ : ತಿಳತೈಳದೊಳುತ್ತರಣೆಯ ಫಳಮಂ ... ಅಟ್ಟು(ಲೋಕೋಪ. ೯-೩೯). [ತಿಲ + ತೈಲ]

ತಿಲಪರ್ಣಿ (ನಾ). ಕೆಂಪು ಗಂಧದ ಮರ ; ರಕ್ತಚಂದನ ; ಕೆಂಪುಚಂದನ : "ತಿಲಪರ್ಣೀ, ಪತ್ರಾಂಗಂ, ರಂಜನಃ, ರಕ್ತಚಂದನಂ, ಕುಚಂದನಂ-೫ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಚಂದನದ ವೃಕ್ಷದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೮೧).
[ಸಂ. ತಿಲಪರ್ಣೀ]

ತಿಲಪಿಂಜ (ನಾ). ಗೊಡ್ಡೆಳ್ಳು ; ಜಳ್ಳೆಳ್ಳು : "ತಿಲಪಿಂಜಃ , ತಿಲಪೇಜಃ–ಈ ೨ ನ್ನು ನಿಷ್ಫಲೇತಿಲೇ–ಜಳ್ಳು ಎಳ್ಳು ... ಕಾಡೆಳ್ಳು ಎಂಬುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೯). [ಸಂ.]

ತಿಲಪುಷ್ಪ (ನಾ). = ತಿಲಕುಸುಮ: ಸುಲಿಪಲ್ಮೇಬವಳಂಬೊಲೊಪ್ಪುವಧರಂ ಭೃಂಗಾಳಕಂ ನುಣ್ಣೊಸಲ್ತಿಲಪುಷ್ಪೋಪಮನಾಸಿಕಂ ನಗೆಮೊಗಂ (ರಾಜಶೇ. ೩-೦೬). [ತಿಲ + ಪುಷ್ಪ]

ತಿಲಪೇಜ (ನಾ). = ತಿಲಪಿಂಜ : "ತಿಲಪಿಂಜಃ, ತಿಲಪೇಜಃ–ಈ ೨ನ್ನು ನಿಷ್ಫಲೇ ತಿಲೇ–ಜಳ್ಳುಎಳ್ಳು ... ಕಾಡೆಳ್ಳು ಎಂಬುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೯).
[ಸಂ.]

ತಿಲಬಲಿ (ನಾ). ಎಳ್ಳುಸಹಿತವಾದ ಬಲಿ: ಗುರುಗೆ ತನ್ನ ಜಗೆ ತಿಲಬಲಿಯ ನೀಯಲುಂ...ಗರಿ ಮಿಂಚೆ ರಂಕೆಗೆದರಿದನಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ (ಶ್ರೀ ಮಾ. ೩೯೩-೮೪೪).
[ತಿಲ+ಬಲಿ]

ತಿಲಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು (?) : ಬಾಣರಸದ ××× ಸೇನೆಯಂ ತಿಲಮನಿಱಿಯೆ ದುಗಿಚೇರಕ್ಕನಟ್ಟಿ ಸತ್ತನ್ (ಎಕ್. X. ಚಿಂತಾಮ. ೧೨೪-೪ ; ಸು. 890). [?]

ತಿಲಯಂತ್ರ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವ ಯಂತ್ರ; ಗಾಣ : "ಗಾಣಃ –ತಿಲ ಯಂತ್ರಂ" (ಶಾಶಕ್ಷ. ೩೪); "ತಿಲಯಂತ್ರ–ಗಾಣ" (ಗಂಗಾಮ. ೧೫೩).
[ತಿಲ + ಯಂತ್ರ]

ತಿಲಯಂತ್ರಪೇಷಣ (ನಾ). ೧. ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವ ಗಾಣಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ಅರೆ ಯುವುದು. ೨. ಒಂದು ವಿಧವಾದ ನರಕ : ಮತ್ತಂ ತಿಲಯಂತ್ರ ಪೇಷಣಂ ... ಇಕ್ಷುಯಂತ್ರ ಸಮ್ಮರ್ದನವೆಂಬ್ಬುದು ಮಂತ್ರಿನರಕಂಗಳಿಂ ಸಹಿತಮಾಗಿ ತ್ರಿಕೋಣಪಾತವೆಂಬರಸುನರಕವಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೧೮೦).
[ತಿಲಯಂತ್ರ + ಪೇಷಣ]

ತಿಲವಿಘಾತಕ (ನಾ). = ತಿಲಗಾತಕ : ತಿಲವಿಘಾತಕ ಕಾಳಸಿಗ ತಂಬುಲಿಗ ಜಂಗಮ ಜೋಗಿಗಳ ಜಂಗುಳಿಗಗೇರಿಗಳೊಳಗೆ ರಘಾಡಿಸಿದನು ಶಿಪಾಳಿಗಳ (ತೊರರಾ. ೩-೮-೩೩). [ತಿಲ + ವಿಘಾತಕ]

ತಿಲವಿಷ್ಟ (ನಾ). ಎಳ್ಳಿನ ಹಿಂಡಿ,–ಚರಟ : ತಿಲವಿಷ್ಟ, ಗಾಣದ ಹಿಂಡಿ ಳ ಪಡಿಯನ್ನು ಪುಡಿಮಾಡಿ ಶೋಧಿಸಿಕೊಂಡು ... ಸೇವಿಸೆ (ಸಕವೈ. ೨೩೩).
[ತಿಲ + ವಿಷ್ಟ]

ತಿಲಸ್ಮಾತಿ (ನಾ). ಜಾದೂವಿದ್ಯೆ ; ಇಂದ್ರಜಾಲ ; ಮಾಯಾವಿದ್ಯೆ: ನನ್ನ ದುರಾಶೆಯಿಂದ ನನ್ನ ಅಮೂಲ್ಯ ತಿಲಸ್ಮಾತಿ ಕಳೆಕೊಂಡೆ (ಮಾಂಗಲ್ಯ. ೩೦).
[← ಅರ. ತಿರಸ್ಮಾತ್ ; ಹಿಂ. ತಿಲಸ್ಮಾತೀ, ತಿಲಸ್ಮಾತ್, ತಿಲಿಸ್ಮಾತ್, ತಿಲಿಸ್ಮಾತೀ]

ತಿಲಾಂಜಲಿ (ನಾ). ೧. ಎಳ್ಳುನೀರು ಬಿಡುವುದು ; ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ತರ್ಪಣ ಕೊಡುವುದು. ೨. (ಅಲಂ) ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವುದು; ತ್ಯಾಗ : ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ತನ್ನೊಳಗಿನ ದಿವ್ಯನೂತನ ಸೃಜನಶಕ್ತಿಗೆ ತಿಲಾಂಜಲಿಯನ್ನಿತ್ತಿದ್ದುದು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆ(ಕರ್ಣಾಟ. ೩೪೮); ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ಹಿಂದೆ ತನ್ನ ಮೇಲೆ ತಾನೇ ಹೊರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ನೈತಿಕನಿರ್ಬಂಧಗಳಿಗೆ ತಿಲಾಂಜಲಿಯಿತ್ತನು (ಪುನರು. ೬೩); ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಇಂದೇ ಈ ಅವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ತಿಲಾಂಜಲಿ (ರಕ್ತಧ್ವ. ೧೮೩).

ತಿಲಾಂಜಲಿ ಕೊಡು = ಮರೆತುಬಿಡು ; ಕೈಬಿಡು : ಅವರು ತಮ್ಮ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗೇ ತಿಲಾಂಜಲಿಕೊಟ್ಟುಬಿಟ್ಟರು(ಕೂಧಿ). ತಿಲಾಂಜಲಿ ಬಿಡು=ತಿಲಾಂಜಲಿ ಕೊಡು : ಪೌರಸತ್ತಾತ್ಮಕತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ತಿಲಾಂಜಲಿ ಬಿಟ್ಟಂತೆಯೇ (ಶಿಕ್ಷಣ. ೧೬೩). [ತಿಲ + ಅಂಜಲಿ]

ತಿಲಾಂಬು (ನಾ). = ತಿಲಾಂಜಲಿ ೧ : ಕುಂಬನಿಯೊಳೆಮ್ಮ ಕುಲದ ತಿಲಾಂಬುವ ಮುಂದಕಟ ಕುಡುವನಾವನೆನುತ್ತುಂ ನಾಂ ಬಿಡೆ ಪುತ್ರವಿಹೀನಂ ಕಂಬನಿ ದೊಳೆರುಳಿದ ಜಲವ ಪಿತೃಗಳ್ ಪೀರ್ವರ್ (ಶಾಕುಂತ. ೯೪-೦೫೩).
[ತಿಲ + ಅಂಬು]

ತಿಲಾನ (ನಾ). (?) : ಸಕತಿಯಿಂದೆ ತಿಲಾನವೆಂಬೀ ವಾಜದಿ ಭಕುತವತ್ಸಲ ತಾನೆ ಪೇಳ್ದ (ಕೃಷ್ಣಗೋ. ೩-೬೦). [?]

ತಿಲಾಸ್ಥಿ (ನಾ). ಎಳ್ಳಿನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಎಲುಬು ; ಸಣ್ಣ ಎಲುಬು : "ಎಳ್ಳಿನಾಕಾರದ ಎಲುಬು ; ತಿಲಾಸ್ಥಿ" (Sesamoid. ಇಂಕನ).
[ತಿಲ + ಅಸ್ಥಿ]

ತಿಲಿಗರುದಲಿ ? (ನಾ). (?) : ಆ ಮಹಾಜನಂಗಳ ಸಂನಿಧಾನದಲು ಆ ಊರ ಸನಗಸರ ××× ಬಿಟ್ಟ ಬಳಿಸಿದ್ದು ಗ ೧ ತಿಲಿಗರುದಲಿಯ ನಂದದೀವಿಗೆಂದು ಹಾಡ ××× ಪಣ್ಣ ಸೌಡಿ ಗ ೧ (ಕಶಿಂ. ೪-೨೦ ; 12ನೆಯ ಶತ). [?]

ತಿಲಿತ್ಸ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಹಾವು ; ಹೆಬ್ಬಾವು ; ಅಜಗರ : "ತಿಲಿತ್ಸ–ಒಂದು ತರದ ಹಾವು" (ಗಂಗಾಮ. ೧೫೩). [ಸಂ.]

ತಿಲು (ನಾ). ತೆಲುಗುಭಾಷೆ : ನಿಜಾಂಕಮಾಲೆಯಂ ಮಾನವಮನ್ಮಥಂ ಬರೆದನಾದರದಿಂ ವಿಟಚಕ್ರವರ್ತಿ ಧಾತ್ರೀನುತಮಾಗಿ ತಿಲು ತಿಪುಳ ಕಂನಡ ನಾಗರದಕ್ಕರಂಗಳ (ಸೌಇಇ. XI–i. ೧೦೦-೪೨ ; 1057).
[P ಇದು 'ತೆಲುಗು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತಿಲುವನಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: "ಬೇಳ ಪುಂಗಳಿ ತಿಲುವನಿ [ಪಾಠಾಂ. ತಿಳುವನಿ, ತಿಲುವಗ, ತಲುವರಿ]ಯನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೪೦-೩೦). 'ತಿಲೋಣಿ' ಪರಾ. [?]

ತಿಲೋಣಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: ತಿಲೋಣಿ, ಶ್ರೀಕಲ, ಸೂರ್ಯಾವರ್ತ, ನಿರಿಡಿಬಿತ್ತ (ಮೃಡಿಗಿ. ೪೦-೮೨೦). [?]

ತಿಲೋತ್ತಮೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರೆಯ ಹೆಸರು. P ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸರ್ವ ಸೌಂದರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಲಾಂಶದಷ್ಟನ್ನು ತೆಗೆದು ರೂಪಿಸಿದ ಅಪ್ಸರೆಯಾದಂದರಿಂದ, ಎಲ್ಲ ಅಪ್ಸರೆಯರಿಗಿಂತಲೂ ಎಳ್ಳಿನಷ್ಟಾದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಚೆಲುವುಳ್ಳವಳಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: "ಘೃತಾಚೀ, ಮೇನಕಾ, ರಂಭಾ, ಊರ್ವಶೀ, ತಿಲೋತ್ತಮಾ, ಸುಕೇಶೀ, ಮಂಜುಘೋಷಾ—ಇವರು ಮೊದಲಾದವರ್ ಅಚ್ಚರಸಿಯರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೩-೮೮) : ರಂಭಾತಿಲೋತ್ತಮೋರ್ವಶೀಸುಕೇಶಿಯೆಂಬ ಕೇಶಿಯುಮಂ (ಜಗವಿ. ೩-೨೨೭) ; ತಿಲೋತ್ತಮೆ ಮಂಜುಘೋಷೆಯೆಂಬೀ ನೆಗಳ್ದಗ್ಗದಚ್ಚರಿಯರಚ್ಚರಿಯಪ್ಪ ವಿಳಾಸಮಂ ನಿಜಭ್ರೂನಟನೈಕದೇಶಮೆ ತಳುಂಬಿದುದೆಂಬ ಸರೂಪವಿಭ್ರಮಶ್ರೀ ನಿಜಮಾಗೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೬೬).

[ಸಂ. ತಿಲೋತ್ತಮಾ (ತಿಲ + ಉತ್ತಮ + –)]

ತಿಲೋದಕ (ನಾ). = ತಿಲಾಂಜಲಿ ೧: "ಪ್ರೇತತರ್ಪಣಮನೆ ನಿವಾಪಮೆಂದೆನೆ ಕರ್ಮದಾ ತಿಲೋದಕಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೬-೪); ತಾಯಿಗೆ ವಾಸೋದಕ ತಿಲೋದಕಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ತಾನು ಅನರ್ಹನೆಂದು ಪ್ರಭುವು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಬಿಟ್ಟರು (ಶಾಂತಲಾ. ೦೬೦).

ತಿಲೋದಕ ಕೊಡು=೧. ತರ್ಪಣಕೊಡು. ೨. ತೊರೆ; ಆಸೆಬಿಡು: ಹಾಗಾದರೆ ಕೀರ್ತಿಗೆ ತಿಲೋದಕ ಕೊಡುವೆಯಾ ? (ರೂಹಸ. ೬). **ತಿಲೋದಕವನ್ನು ಬಿಡು** = ತರ್ಪಣವನ್ನು ಬಿಡು: ನನ್ನಲ್ಲಿ ಆ ರಾಜಪುತ್ರಿಗೆ ದಯೆಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಯತ್ನಿಸಿರಿ; ಇಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ನನಗೆ ತಿಲೋದಕವನ್ನು ಬಿಡಿ (ಶಾಕುಂತ. ೩೬-೬). [ತಿಲ + ಉದಕ$_2$]

ತಿಲೌದನ (ನಾ). ತುಪ್ಪ, ಎಳ್ಳು, ಅನ್ನ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಬೆರಸಿ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಹಾರಪದಾರ್ಥ: "ಎಳ್ಳುಹುಗ್ಗಿ" (ನಾಚಿರಾ. ೬). [ತಿಲ + ಓದನ]

ತಿಲ್ಯ (ನಾ). ಎಳ್ಳು ಬೆಳೆಯುವ ಭೂಮಿ: "ತಿಲ್ಯಂ, ತೈಲೀನಂ- ೨ ಎಳ್ಳು ಬೆಳೆಯುವ ಭೂಮಿಯ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೬). [ಸಂ.]

ತಿಲ್ಲ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: ತಿಲ್ಲ, ಹಾರೋಗಿಡ (ಮೃಡಿಗಿ ೩೬-೬೦೨). [?]

ತಿಲ್ಲವೆಡಂಗ (ನಾ). ಒಂದು ಬಿರುದು; P ಚಿದಂಬರತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರದ ತಿಲ್ಲೈಗೆ ಬೆಡಗನ್ನು ತಂದವನು: ತಿಲ್ಲವೆಡಂಗಂ ಗಿರಿಜಾವಲ್ಲಭಪದಕಮಳಭೃಂಗನವನಿತ[ರಿ]ಪುಭೂವಲ್ಲಭವಿದಳನಪಟುವೆನೆ ... ಪೆಸರ್ವಡೆದ (ಸೌಇಇ. IX–i, ೨೫೪-೨೮; 1148).

[ತಿಲ್ಲ$_0$ (P ← ತಮಿ. ತಿಲ್ಲೈ) + ಬೆಡಂಗ]

ತಿಲ್ಲಾಣ 'ತಿಲ್ಲಾನ' ನೋ.

ತಿಲ್ಲಾಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ತಿಲ್ಲಾನದಂತೆ ಇಂಪಾಗಿ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಕೂಡಿಸು. ೨. ಸುಖಪಡು; ಸಂತೋಷಿಸು: ತಲ್ಲಣಿಸುತಾ ಹರಣ ತಿಲ್ಲಾಣಿಸಿತವನದೆಯಂತಃಕರಣ (ದ್ಯಾವಾಪೃ. ೨೫-೬).

[ತಿಲ್ಲಾಣ (< ತಿಲ್ಲಾನ) + – ಇಸು$_3$]

ತಿಲ್ಲಾನ, ತಿಲ್ಲಾಣ (ನಾ). ೧. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಂಗೀತ ಕೃತಿ; (ಅರ್ಥಕೊಡದ) ಧ್ವನಿಗಳ ಬಹು ಇಂಪಾದ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ: ತಾನವರ್ಣಗಳಾಗಲಿ ದಾಸರ ತಿಲ್ಲಾನಗಳಾಗಲಿ ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ (ಕಭವಿ. I, ೩೦೬): ತಿಲ್ಲಾನ – ಉತ್ತರಾದಿ ಸಂಗೀತದ 'ತರಾನ' ಎಂಬ ರಚನೆಯ ಅನುಕರಣವೇ ಈ ರಚನೆ. ಪಲ್ಲವಿ, ಅನುಪಲ್ಲವಿ ಮತ್ತು ಚರಣಗಳುಂಟು. ಪಲ್ಲವಿ ಮತ್ತು ಅನುಪಲ್ಲವಿಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯ 'ಕೊನೆಗೋಲು' ಅಥವಾ ಮೃದಂಗ ಜತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ ... ನರ್ತನಕ್ಕೆ ವಿಾಸಲಾದ ರಚನೆಯಿದು (ಸಂಗೀಚಂ. ೭೮): ಮಹಾವೈದ್ಯನಾಥಅಯ್ಯರ್ ಅವರು ರಚಿಸಿರುವ 'ಗೌರೀ ನಾಯಕ' ತಿಲ್ಲಾನವು ಮಹತ್ತರ ಕೃತಿ (ಸಂಗೀತ. ೧೪). ೨. [ನಾಟ್ಯ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ನರ್ತನ: ತಿಲ್ಲಾನದಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಭಂಗಿಗಳೂ . . . ವೈವಿಧ್ಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ತುಂಬಾ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಅಭಾನೃ. ೫೬): ತಿಲ್ಲಾನ: — ಪ್ರದರ್ಶನದ ಮುಕ್ತಾಯಾಂಶ ಪದವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದಲೂ ಭಂಗಿಗಳಿಂದಲೂ ರಮ್ಯವಾದ ರಚನಾವಿಶೇಷ (ಭಾರದ. ೫೫೫). **ತಿಲ್ಲಾಣ**: ೧. ಕೈಯ ತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ತೊದಲುನುಡಿಯ ತಿಲ್ಲಾಣ (ಉಯ್ಯಾಲೆ. ೦೦೯-೫).

ತಿಲ್ಲಾನತಿಗುಳು = ಅರ್ಥವಾಗದ ತಮಿಳುಭಾಷೆ: ನಾನಿರುವಾಗ ನಿಮ್ಮ ತಿಲ್ಲಾನತಿಗುಳಲ್ಲಿ ಮಾತಾಡಕೂಡದು (ಮಂತ್ರಶ. ೩೬-೦೦).

[ದೇ. ‖ ತಮಿ. ತಿಲ್ಲಾನಾ; ತುಳು. ತಿಲ್ಲಾಣ, ತಿಲಾನ]

ತಿಲ್ಲಿ (ನಾ). ಎಳ್ಳು. 'ತಿಲ್ಲಿಎಣ್ಣೆ' ಪರಾ. [< ಸಂ. ತಿಲ]

ತಿಲ್ಲಿಎಣ್ಣೆ (ನಾ). ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ: ಕೆಂಪು ಶೀಷೆಗೆ ಅಗಸೀಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಸುರು ಶೀಷೆಗೆ ತಿಲ್ಲಿಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು (ಬಿಚಿಕ. ೮). [ತಿಲ್ಲಿ + ಎಣ್ಣೆ]

ತಿಲ್ವ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; "ಲೋಧ್ರ, ರಕ್ತಲೋಧ್ರ" (ಶಂಡಿತ. ೨೯೯). [ಸಂ.]

ತಿವಂಚ (ನಾ). ಐದ್ಯೆದರ ಮೂರು ಗರ: ಚೌಕ ದುಗ ನಟ್ಟ ಭದ್ರ ತಿವಂಚದೊಟ್ಟೌಕ...ಇನಿತುಮಂ ಬೇಗದಿಂ ಹಾಯಿಕು (ಕುರಾಚ. ೧೩-೫೯).

[< ಸಂ. ತ್ರಿವಂಚ]

ತಿವಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಸ್ತ್ರ: ಕುಡುಗುಂ ಚಿತ್ರಾವಟಿ ಪಟಿಯಡವಟ್ಟ ಸುವರ್ಣಚೇಲಮುಂ ತಿವಟಂ ಪೂವಡೆ ಕರ್ಮಂ ನೆರೆವಂ ಮಣಿಲೆಡೆಯುಂ ರತ್ನಾಂಗವಸನಮುಂ ವಸನಾಂಗಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೧೦೧). [?]

ತಿವಟಿಗೆ 'ತಿವದಿಗೆ' ನೋ.

ತಿವಡಿ (ನಾ). (?) : ಹೊಚ್ಚು ತಿವಡಿ ವಿಷಮಾಗಳೆಂಬ ಚೌಕಳಾಸಟ್ಟಿತಾಭೃಂಗಿ ನಾಟ್ಯಗಳು (ದೇವಾಂಪು. ೫-೧೩೯). [?]

ತಿವದಿ, ತಿವಿದಿ, ತಿವ್ರುಡೆ$_1$, ತ್ರಿಪುಡೆ, ತ್ರಿವದಿ, ತ್ರಿವಿಧಿ, ತ್ರಿವುಡೆ$_2$ (ನಾ). [ಛಂದ] ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಅಂಶಗಣಬದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಪದ್ಯಜಾತಿ; ತ್ರಿಪದಿ: "ತ್ರಿಪದಿಯೆನೆ ತಿವದಿಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೨-೨೧): ಅಕ್ಕರಂ ಚವುಪದಿ ಮತ್ತಂ ದಲ್ ಗೀತಿಕೆ ತಿವ [ಪಾಠಾಂ. ವಿ] ದಿಗಳಂದಂಬೆತ್ತಸೆಯೆ ಪೇಟ್ದೊಡದು ಚತ್ತಾಣಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೩೫): ಮದನವತಿಯಕ್ಕರಂ ಚೌಪದಿ ಗೀತಿಕೆಯೊಳೆ ತಿವದಿಯುತ್ಸಾಹಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೦-೪೬): ಡೊಂಬಿಯ ತಂಬಟೆಗರ್ ಪಾಡುವ ತಿವದಿಯುನಿರ್ಮಿಡಿಸಿ ಷಟ್ಪದಿಯಾದುದು (ಚಕವಿ. ೬-೧೫೪ ವ). **ತಿವಿದಿ**: ಮೇಲಿನ 'ಕವಿರಾ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ತಿವ್ರುಡೆ$_1$**: ತ್ರಿಪದಿಗೆ ತಿವದಿ, ತಿವುಡೆ, ತ್ರಿವುಡೆ, ತ್ರಿಪದಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (ಛಂದೋವಿ. ೮೮): ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೭೦ನೆಯ ಕಾಲದ ಕವಿ ನೇಮಿಚಂದ್ರನು ಒನಕೆವಾಡನ್ನು "ತಿವುಡೆ" ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ (ಸಂಶೋಧ. ೦೪೦). **ತ್ರಿಪುಡೆ**: ತ್ರಿಪುಡೆಯು ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿಪ್ರಾಸವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಆಗಾಗ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ಛಂದೋವಿ. ೨೭೩): ಈ ಬಗ್ಗೆ ತ್ರಿಪುಡೆ ಎಂಬ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾದ ತಾಳಕ್ಕೆ ಒಡಗೂಡಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿಪುಡೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ... ಉದಾಹರಣೆಯ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಬೆಂಬಲವೂ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ (ಗೊಲೊ.ಥಾ. X, ಮುನ್ನುಡಿ). 'ತ್ರಿಪುಡ' ಪರಾ. **ತ್ರಿವದಿ**: ತ್ರಿವದಿ ಎಂಟುಂ ದಿಗ್ದಂತಿಗಳ್ ಕಂಟೀರವಕದಿರ್ವನ್ತೆ ಟೈಂಟಿಣಿಪಹಿತರ್ ತಲೆದೋಟಿರ್ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೯೪-೧೯ : ಸು. 1080 ?). **ತ್ರಿವಿಧಿ**: ತ್ರಿಪದಿಗೆ ತಿವಿದಿ, ತ್ರಿವಿಧಿ, ತಿವುಡೆ—ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಕಾಣಿಸಿವೆ (ಸಂಶೋಧ. ೧೪೫): 'ತ್ರಿವಿಧಿ' ಎಂಬುದು ಮಹಾದೇವಿಯಕ್ಕನ "ಯೋಗಾಂಗತ್ರಿವಿಧಿ"ಯೆಂಬಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಸಂಶೋಧ. ೧೪೫). **ತ್ರಿವುಡೆ$_2$**: ಪ್ರಾಸಗಳು ಮೂಜಾಗಿ ಲೇಸಿನಿಂ

ಬರುತಿರಲು ಮಾಸದೆ ಮಾತ್ರುಗಳ ತ್ರಿವುಡೆ ತಾನೊಗೆಗುಂ (ಛಂದಶ್ಯಾ. ೫-೦೩); ತ್ರಿಪದಿಗೆ ತಿವದಿ, ತಿವುಡೆ, ತ್ರಿವುಡೆ, ತ್ರಿಪದಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (ಛಂದೋವಿ. ೬೮). [<ಸಂ. ತ್ರಿಪದೀ]

ತಿವದಿಗೆ, ತಿವಟಿಗೆ, ತಿವಿಗೆ, ತಿವುಟಿಗೆ, ತೀವಟಿಗೆ, ತೆವಟಿಗೆ, ತೇವಟಿಗೆ, ತೌಂಟಿಗೆ, ತೌಟಿಗೆ(ನಾ).ಮೂರುರು ಕಾಲಿನ ಮಣೆ._ಪೀಠ; ಮುಕ್ಕಾಲು ಮಣೆ ; ಅಡ್ಡಣಿಗೆ: "ತಿವದಿಗೆ (ತಿವಟಗೆ)_ತ್ರಿಪದಿಕಾ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೦೭). **ತಿವಟಿಗೆ** : ಒಂದು ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ತಿವಟಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಕಯಂತ್ರವನ್ನು ಇಟ್ಟು (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೨೨). **ತಿವಿಗೆ** : ಲಂಕರೊಕ್ಕಲಲ್ಲಿ ಆಬು ತಿಂಗಳ್ಗೆ ಮಣೆ ತಿವಿಗೆ ಮರವಿಯಂಬಿವೊಂದಕ್ಕುಂ (ಎಇ. XIX, ೩೩-೨೮ : 1136). **ತಿವುಟಿಗೆ** : 'ತಿವುಟಿಗೆಬುಲ್ಲು' ಪರಾ. **ತೀವಟಿಗೆ** : ಗ್ರೀಸ್ ದೇಶದ ಅರಿಸ್ಟಾಟಲನೆಂಬ ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಯು ತಮಗೆ ತಾವೇ ನಡಿಯುವಂಥ ತ್ರಿಪಾದಗಳನ್ನು(ತೀವಟಗೆಗಳನ್ನು)ತನ್ನದೊಂದು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೨೮). **ತೆವಟಿಗೆ** : ಅಡ್ಡಣಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯಲಿ ಕೆಲಬರು ದೊಡ್ಡ ಸುವರ್ಣದ ತೆವಟಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಮಡಿದುನು ಸಿಕ್ಕಿ ಭರದ ಸೆಳ್ಳುಗುರಲೆಣ್ಣೆಯನೂ ಅಡ್ಡಹೋದರೆ ಮೇಲೆ ಚಿಮ್ಮುತ (ರೀವಕಾ. ೨-೨೦) ; ತೆವಟಗೆಯ ಮೇಲೆ ತಣಿಗೆ ಇಟ್ಟು ಬಡಿಸು (ರೂಢಿ). **ತೇವಟಿಗೆ** : ಮೂರು ಕಾಲಿನ ತೇವಟಗೆಯನ್ನೂ (ತ್ರಿವಟಗೆ) ಅದರ ಮೇಲೆ ಚಿನ್ನದ ತಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಪ್ರವಾಇ. I. ೩೦). **ತೌಂಟಿಗೆ** : ಮುಂದೆ ತೌಂಟಿಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅದರ ಮೇಲೆ ಪುಸ್ತಕ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸರಿಯಾಗ್ತದೆ (ಹಂಗಾಳ್. ೨೫೩). **ತೌಟಿಗೆ** : ಕಾರ್ಜಿಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತೌಟಗೆಯ ಮೇಲೆ ನೀರಿನ ಹೂಜಿಯಿತ್ತು (ಪುನರು. ೩೪೫). [< ಸಂ. ತ್ರಿಪದಿಕಾ]

ತಿವದೆ (ನಾ). [ಛಂದ] ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಪದ್ಯ ; ತ್ರಿಪದಿ : ತ್ರಿವದಾ_ತಿವದೆ (ಶಮದ. ೨೫೮ ಪ್ರಯೋ). [<ಸಂ. ತ್ರಿವದಾ]

ತಿವರಿಸು (ಕ್ರಿ). ತೀವ್ರಗೊಳಿಸು ; ಅಧಿಕಗೊಳಿಸು (?) : ಒಗು ಮಿಗೆಯುರವಣೆಗುಬ್ಬರಿಸುವ ಸುಯ್ಯು ಕಿಗೆಬಗೆಯೊಳು ತಿವರಿವುದು (ಚಕವಿ. ೩-೬೮ ಸಾಂಗತ್ಯ). [< ತೀವ್ರ ? + _ ಇಸು$_1$]

ತಿವಳಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ಸ್ತ್ರೀಯ ಹೊಕ್ಕುಳಿನ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಲಾಗಿರುವ ಮೂರರು ಮಡಿಕೆಗಳು : ಮಸುಳೆ ತಿವಳಿ ಕರ್ಪಂ ಬಾಸೆ ಪೆತ್ತೊಪ್ಪೆ ... ಪೆರ್ಚಿತ್ತು ಗರ್ಭಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೮೫) : ತಿವ[ಳಿಯೊ]ಳೊಳುವು ನಿಜಂ ತಳುವು (ಬಂಚರಿ. ೬-೫೮) ; ತೆಳ್ಪಸಿಟಿಳಿಸೆವ ತಿವಳಿಗಳ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ.೭೬) ; ಸುರನರನಾಗಲೋಕದಿ ನರ್ತಿಸುವ ಸೌಂದರವೆಣ್ಣು ಬಾಣನಂದನೆಯ ಸರಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಮೂವರೆಲಿಂದೆ ರತಿರಾಜ ಬರೆದಂತೆ ತಿವಳಿ ರಾಜಿಸಿತು (ಪೋಹಚ. ೨೩-೨೦). ೨. ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಆನೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ತಮ್ಮ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವ ಮೂರರು ಬಗೆಯ ಗುರುತುಗಳು : ಸೊವಡಂಗೇವಯ್ಸಿ ಪುಲ್ಲಟ್ಟೆಯ ತಿವಳಿಯನಾರಯ್ದು ಘರ್ಮದ್ರವಂ ಮಯ್ಯುವಿರಲುಂ ಮೆಯ್ದೈರ್ಚಿ...ಮರ ವಾಯ್ದುತ್ತು ಮತ್ತದ್ವಿಪೇಂದ್ರಂ(ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೧-೯೦) ; ತಿವಳಿಯೊಳ್ ಮಿಡು ಕಾಜಿದ ವಣ್ಣಂದಿಕ್ಕಿದ ಲಂಡದ ಬೆಂಕೆಯುಂ ಕವಿವ ... ಬಟ್ಟೆಯೊಳೊಕ್ಕ ಪಲ್ಲವನಿಕಾಯದಿನಂದಣ್ದಂ ಕಾಡಾನೆಗಳಾಗಡೆ ಪೋದುದಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೬೨೬); ತಿವಳಿವಿಡಿದುಗ್ರೀಭಂ ಪೋದತ್ತು (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೧೦೨) ; "ಹೆಜ್ಜೆಯ ಗುರುತಂ" (ಪ್ರಭಂ$_1$). [< ಸಂ. ತ್ರಿವಲಿ]

ತಿವಳಿ$_2$, ತಿವಳೆ, ತಿವಿಳಿ, ತ್ರಿವಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ : ಪಳವದ ತಿವಳಿಯ ಜುಂಕದ ಪೊಳೆಸಿನ ಜೇಕಿರದ ಸಿವಿಜ ಸಿಟ್ಟಿನ ಲಯದಿಂದೆಳಲದೆ ಕುಣಿದರ್ ಕೆಲಬರ್ (ಆಜಿಪು. ೫-೩೨); ಈಶಾನ ಈಶ್ವರಮುಡಿಯಾರ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟ ತಿವಳಿ ೧ ದಟ್ಟ ೨ ಖಣ್ಡಿಕೆ ೩ ಫಲ ೬ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೪೩, ೨೮-೦೪ : 1032). ತಿವಳೆ. ತಿವಿಳಿ. ತ್ರಿವಳೆ.

ತಿವಳೆಪಟಿಘೋಷಣ, ತಿವಿಳಿಪಟಿಘೋಷಣ, ತ್ರಿವಳಿಪಟಿಘೋಷಣ = ತಿವಳಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳ ಮರ್ಯಾದೆಯುಳ್ಳವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ತಿವಳೆಪಟಿಘೋಷಣ ಪರಬ ××× ಮಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಶಸ್ತಿಸಹಿತಂ (ಸೌಇಇ.XX, ೩೩-೧೧ ; 1048) ; ತಿವಿಳಿ ಪಟಿಘೋಷಣಂ ಲತ್ತಲೂರ ಪುರವರಮೇಶ್ವರಂ (ಎಇ. VII, ೨೦೬-೦೩ ; 866) ; ತ್ರಿವಳಿ ಪಟಿಘೋಷಣ ರಣರಂಗಭೀಷಣ ರಟ್ಟವಂಶೋದ್ಭವಂ (ಸೌಇಇ. XI-I ; ೬೪-೯ ; 1041) ; P ತಿವಳಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾವಾದ್ಯಗಳ ಮರ್ಯಾದೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥದ ಬಿರುದಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ತಿವಳೆ, ತಿವಿಳಿ, ತ್ರಿವಳೆ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿವೆ.

[<ಸಂ. ತ್ರಿವಲೀ]

ತಿವಳಿವಟ್ಟ (ನಾ). (?) : ಪೊಯ್ಯ ತಾಳವಟ್ಟದೊಳಂ ತಿವಳಿವಟ್ಟವಾದ ತೇರ ತಕ್ಕೆಗಳ್ ಕಲ್ಲಗಾಣದ ಕಣೆಯ ಬಾಯ್ಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಕಳಿಕೆಯ ಬೆಂಡಿನಂತೆ ನುರ್ಗುನುಜಿಯಾಗಿರ್ದುವು (ಅನಂಪು. ೦೪-೬ವ). [?]

ತಿವಳೆ 'ತಿವಳಿ$_2$' ನೋ.

ತಿವಾಶಿ 'ತಿವಾಸಿ' ನೋ.

ತಿವಾಸಿ, ತಿವಾಶಿ (ನಾ). ೧. ರತ್ನಗಂಬಳಿ; ಕಸೂತಿ ಹಾಕಿದ ಮೇಲ್ಹಾಸು: ಮುಹೂರ್ತಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಆಮಂತ್ರಿತ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷವೃಂದವು ಬಂದು ತಿವಾಸಿಗಳ ಮೇಲೆ ಮಂಡಿಸಿತ್ತು (ಏಧಿಪ್ರ. ೦೬೦). ೨. ಒರಗುದಿಂಬು ; ಲೋಡು : ಎರಡು ಸಿಂಹಾಸನಗಳ ಮೇಲೂ ಸುವರ್ಣಖಚಿತವಾದ ತಿವಾಸಿಗಳು (ದೇವೀಚಾ. ೦೪೫) ; ಕಣ್ಣಾಮ್ಮನನ್ನು ರತ್ನಕಂಬಳಿ ತಿವಾಸಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದ ಕೋಣೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ (ರೂಲೇಖಾ. ೪೩) ; ತಿವಾಸಿಯಾತಕ್ಕೆ ತಿಪ್ಪೇ ಮೇಲಣವಗೆ? (ಗಾದೆ). **ತಿವಾಶಿ** : ೧. ಫಲಹಾರಾನಂತರ ಸುಸಜ್ಜಿತವಾದ ಹಜಾರದಲ್ಲಿ ಫಕೀರನು ತಿವಾಶಿಯ ಮೇಲೆ ಸುಖಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತನು (ದಾಂಕ್. ೭).

[←ಫಾರ. ತಿವಾಸೀ ; ಮರಾ. ತಿವಾಸೀ, ತಿವಾಶಾ, ತಿವಾಶೀ, ತಿವಾಸಾ]

ತಿವಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಮುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೊಡೆ, _ಪ್ರಹಾರಮಾಡು ; ಗುದ್ದು : "ತಿವಿ_ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹರಣೇ" (ಶಮುಧಾ) ; ನೆಲದಿಂದುರ್ಬಿ ಬಂದಾಕಾಶಕ್ಕೆ ನೆಗಪಿದೊನ ಸ್ಕಂಧಮಂ ತಿವಿದೊಂ (ಪಮ್ಪಾರಾ. ೫೦-೨೮) ; ತೊಡರ ತಡಂಗಾಲ್ ಪೊಯ್ದೊಡೆ ಕೆಡೆದುಂ ತಿವಿದೊಡೆ ಸುರುಳ್ದು ... ಬಿಟ್ಟುವು (ಶಂಪಧಾ. ೧೦-೬೮) ; ಓರೋರ್ವರಂ ತಿವಿಯೆ ನೆಗ್ಗಿರ್ದ ಕದಪಿಂದೆ (ಕಾದಂಬ. ೨೬೦) ; ಪಿತ್ತಾಧಿಕನಂತೆ ಬೀಸನುತ್ತುಂ [ಬಿಕ್ಕಿಗನಂತೆ ತಿವಿಯನುತ್ತುಂ] (ಧರ್ಮಾಮ್ಮ. ೨-೬೦). ೨. ಇರಿ ; ಚುಚ್ಚು : ತಿವಿದು ಸತ್ತಂ ಕಡುಗಲಿತನದಿ (ಸೌಇಇ. XI-I, ೮೦-೦೪ ; 1049) ; ತಂಬುಲದಂತೆ ವಲ್ಲ ವಕ್ಕಿ ತಿವಿದರ್ (ಧರ್ಮಾಮ್ಮ. ೩-೬೩) ; ಜೋಡಿಯಿಂ ಕವಿದು ಹೊಕ್ಕು ಹಂದಿಯ ತಿವಿದರು (ಹಚಕಾ. ೬-೧೧); ಮಂದಿ ಪೊಳಿಮಟ್ಟುದಿದೆ ತಿವಿಯೆಂದೆನುತುಂ ಮುಸುಜಿ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೬೮) ; ಪ್ರಳಯದಿನದಲ್ಲಿ ತಿವಿವ ಸಿಡಿಲವ್ವಳಿಸುವಂತಿರೆ ರೌದ್ರರವ ಘುಳುಘುಳಿಸಿ ತಲ್ಲಣಿಸಿತ್ತು ಕೌರವರಾಯ ಪರಿವಾರ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೮-೪೦) ; ಬಾಗಿಲ ತಿವಿದು ನೂಂಕುವ ದಂತಿಶಿರವ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಕೊರ್ಗಣೆಯಿಂದೆ ತಾಗಿಸಿ . . . ಸಾಗಿಸಿದನು (ಮೋಹಚ. ೩೪-೭) ; ಕುಟ್ಟಿ ಕೆಡಹಿ ಕಾಲಾಳ್ಗಳನುಜಿ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ತಿವಿದರುರವಣಿಸಿ (ಕಂಸವಿ. ೩-೬೦) ; ಪೆಚ್ಚಾದ ನನ್ನ ಮೋರೆಯಾ ತಿವಿದು ನೋಡಿ (ಕೋಗಿಲೆ. ೨-೪೦) ; ಅನಂತರ ತಾಯಿಯನ್ನು ತಿವಿದು "ಹೋಗೋಣವ್ವಾ" ಎಂದಳು (ದೂಬಿಟ್ಟಿ. ೧೨). ೩. ಹಬ್ಬು ; ಚಾಚು ; ವ್ಯಾಪಿಸು : ಪೂರ್ಣಶಶಿಮಂಡಲದವೊಲು ತನುಕಾಂತಿ ತಿವಿದುದು ನಿಖಿಳ ದಿಗುತಟಕೆ (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೮-೦೯). ೪. ಓಡಿಸು ; ಹರಿಸು ; ಮುನ್ನುಗ್ಗಿಸು : ಕಂಫಟಿಗಳೇಱಿದವು ಕುದುರೆಗಳುರವಣೆಸಿದವು ತೇರ ತಿವಿದರು ಹೊಂತಕಾಱಿಗಳು (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೧೧-೯).

೫. (ಬೇಟೆ) ನಾಯಿಯ ಕೊರಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚು : "ತಿವಿಯೊಂದು ಪಾಸಂ ಕಟಲ್ಚುವುದು" (ಶಕಸಾ. ೬-೧೦೯) ; "ತಿವಿಯೆನೆ ಪಾಸುಗಳೆಯ [ವು] ದು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೩೨). ೬. [ಗಣಿತ] ಗುಣಿಸು : ತಿವಿ, ಪೊಯ್, ಪೆರ್ಚಿಸು, ನೂಂಕು, ಅರಂಕು, ಕುಂಕು, ಕುಸಿ ... ಬೆಳಸೆಂದು ಇಂತಿನಿತುಂ ಗುಣಿಸೋದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು (ವ್ಯವಹಾ. ೧೧-೮).

ತಿವಿದಾಟ = ಪರಸ್ಪರ ಇರಿದಾಡುವಿಕೆ : "ಅಡುವಾಡೆನೆ ತಿವಿದಾಟವ ನುಡಿ" (ಛಾಕನಿ. ೬೪). ತಿವಿದಾಡು = ಬಾಚಿಕೊಳ್ಳು : ಅಶ್ವಮೇಧದ ಬೇಳುವೆಯ ಸಂಭ್ರಮದ ಧಾಳಾಧೂಳಿಯಲಿ ತಿವಿದಾಡಿದವು ಜಿಹ್ವೆಗಳಾ ಹುತವಹನ (ತೊರರಾ. ೧-೭-೪೮). ತಿವಿದುಕೊಳ್ = ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳು ; ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳು : ಬಾಡಿಗೆಯ ಮನೆಗೆ ತಿವಿದುಕೊಳ್ಳ ಚಿತ್ರದ ಕೋಟಿ ವ್ಯೈಯಾಂವ... ಕಟ್ಟಿಗ್ಗರುತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೧೬೨). [ದೇ.೩ ತೆಲು. ತಿವಿಯು]

ತಿವಿ$_2$ (ನಾ). ಹೊಡೆತ ; ತಿವಿತ : ತಿವಿವ ತಿವಿಗಳ್ಗೆ ದನಿದೋಱೆ ಭಟರ ಕಾಯುಂ ... ಪೊಯ್ದಾಡಿದರ್ ಮಹಾಸಂಗರದೊಳು (ಚಲಪು. ೧೬-೩೮); ಅಸಿಯಿಂದ ಕರದಿಂದ ತಿವಿಯಿಂದ ಹೊಯ್ದೊರಸಿತೇನೆಂಬೆನು (ತುರಂಗ. ೫೬-೪೮): ದ್ರುಪದಸುತೆಯು ಕಂಡು ದೂರದಿ ತಿವಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುತಿರಲು (ಯುವಿಶ. ೨೬).

[< ತಿವಿ$_1$]

ತಿವಿಗತ್ತಿ (ನಾ). (ಬಂದೂಕಿನ ತುದಿಗೆ) ಇರಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿದ ಕತ್ತಿ,-ಖಡ್ಗ : ತಿವಿಗತ್ತಿಯ ಬಂದೂಕು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪಹರೆ ಮಾಡುವ ಪೋಲೀಸರು ... ಕಲ್ಲುಹೊಡೆಯುವ ಕೈದಿಗಳು (ಮುದ್ರಾ.ಹ. ೦೫).

[ತಿವಿ$_1$ + ಕತ್ತಿ]

ತಿವಿಗುಳು (ನಾ). ಹೊಡೆತ ; ಪ್ರಹಾರ ; ತಿವಿತ : ರವಿಯ ಕೈ ಕತ್ತಲೆಯ ಹೊರಳಿಯ ತಿವಿಗುಳಿಗೆ ತೆರಳುವುದೆ (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೧೦-೪೬) : ಸಿಡಿಲ ತಿವಿಗುಳ ತಾಯಿಮನೆಯೋ ಪವನಜನ ಬಲುಘಾಯವೋ (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೦೯-೪೪): ತೋಳ ನೆಗಹಿನ ತಿರುಹುದಿವಿಗುಳ ತೀವ್ರತೆಯಲಬ್ಬರಿಸುತಿರ್ದುದಜಾಂಡಮಂಡಲ (ತೊರರಾ. ೪-೩-೧೦). [ತಿವಿ$_1$ + ?]

ತಿವಿಗೆ 'ಶಿವದಿಗೆ' ನೋ.

ತಿವಿಗೋಲು (ನಾ). ಚುಚ್ಚುವ ಕೋಲು ; ಇರಿಯುವ ಕೋಲು : "ಪ್ರಾಜನಂ, ತೋದನಂ, ತೋತ್ರಂ-೩ ತಿವಿಗೋಲು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೮).

[ತಿವಿ$_1$ + ಕೋಲು$_1$ (< ಕೋಲ್$_1$)]

ತಿವಿಟಿಕೆಬುಲ್ಲು 'ತಿವುಟಗೆಬುಲ್ಲು' ನೋ.

ತಿವಿತ (ನಾ). ಚುಚ್ಚುವಿಕೆ ; ಇರಿಯುವಿಕೆ : ಕರ್ಣನ ಈಟಿಗಳ ತಿವಿತಗಳಿಂದ (ಕೃವಾಕ. ೬೦) : ಅದರ ಕೊಂಬುಗಳ ತುದಿಗಳು, ಎದುರು ಬರುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ತಿವಿತಕ್ಕೆ ಸೀಳಿಬಿಡುವಷ್ಟು ಹದನಾಗಿದ್ದವು (ಬಂಗಾಹ. ೩೧).

[ತಿವಿ$_1$ + – ತ$_2$]

ತಿವಿದಿ 'ತಿವದಿ' ನೋ.

ತಿವಿನುಡಿ (ನಾ). ಚುಚ್ಚುಮಾತು ; ಮರ್ಮಭೇದಕವಾದ ಮಾತು. 'ತಿವಿನುಡಿಗಾರ' ಪರಾ. [ತಿವಿ$_1$ + ನುಡಿ$_2$]

ತಿವಿನುಡಿಗಾರ (ನಾ). ಚುಚ್ಚುಮಾತನಾಡುವವನು ; ಮರ್ಮಭೇದಕ : ಅರುಂತುದಃ. ಮರ್ಮಸ್ಪೃಕ್-೨ ಮರ್ಮವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಹೃದಯವ್ಯಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ. ಹಂಗಣೆ ಮುಂತಾದ ಮಾತುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು. ಗುಟ್ಟನ್ನು ಎತ್ತಿ ಆಡುವಿಕೆ ಮೊದಲಾದದ್ದು. ತಿವಿನುಡಿಗಾರ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೯೬).

[ತಿವಿನುಡಿ + – ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ತಿವಿರ್ 'ತಿವಿರ್$_2$' ನೋ.

ತಿವಿರು 'ತಿವಿರ್$_2$' ನೋ.

ತಿವಿಸು (ಕ್ರಿ). ಚುಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಇರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು. 'ತಲೆದಿವಿಸು' ಪರಾ.

ತಿವಿಸಿಕೊಳ್ = ಚುಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಕಣ್ಣುಬೇನೆಗಾಱದೆ ತಲೆಯಂ ತಿವಿಸಿಕೊಂಡರೆಂಬಂತೆ ಪಱಮೆಗಾಱದೆ ಪೂಗಿಡುಗಡಿದರೆಂಬಂತೆ (ಲೀಲಾವ. ೧೪-೪೬ ವ). [ತಿವಿ$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತಿವಿಳ 'ತಿವಳಿ$_2$' ನೋ.

ತಿವುಟಗೆ 'ತಿವದಿಗೆ' ನೋ.

ತಿವುಟಗೆಬುಲ್ಲು, ತಿವಿಟಿಕೆಬುಲ್ಲು, ತಿವುಟಗೆಹುಲ್ಲು, ತೆವಟಗೆಬುಲ್ಲು (ನಾ). ತೆವಟಗೆ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ತೆನೆಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು : "ಮಧೂಲಕಃ-ತಿವುಟಗೆಬುಲ್ಲು" (ಓಷಧಿ. ೧೧೪). ತಿವಿಟಿಕೆಬುಲ್ಲು : "ನೃಪಘೋಂಟಕಾರಿ-ತಿವಿಟಿಕೆಬುಲ್ಲು" (ಓಷಧಿ. ೮೯). ತಿವುಟಗೆಹುಲ್ಲು : "ಮಂಡಿಕಃ - ತಿವುಟಗೆಹುಲ್ಲು" (ಓಷಧಿ. ೦೧೪). ತೆವಟಗೆಬುಲ್ಲು : "ಶಬಲಃ-ಕ್ಷಪ, ತೆವಟಗೆಬುಲ್ಲು" (ಓಷಧಿ. ೧೫೯).

[ತಿವುಟಗೆ (< ತಿವದಿಗೆ) + ಪುಲ್ಲು (< ಪುಲ್)]

ತಿವುಟಗೆಹುಲ್ಲು 'ತಿವುಟಗೆಬುಲ್ಲು' ನೋ.

ತಿವುಡು$_1$ 'ತೀಡು$_2$' ನೋ.

ತಿವುಡು$_2$ 'ತವುಡು' ನೋ.

ತಿವುಡುಗಳೆ (ಕ್ರಿ). ಹೊಟ್ಟನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕು : ಕಱವೆಯ ಕೊಟ್ಟಿಗವಾಗಿಸುವ ತಿಳಿದುಪ್ಪಂ ತಿವುಡುಗಳೆದ ಪೊಂಬೆಸಱ ... ಸವಿಯಿನೊದವಿದ ತೊವೆಯುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೦೪೯) : ಪಱಗಱವೆಯ ಕೊಟ್ ತಿವುಡುಗಳೆದ ತೊವರಿಯ ತೊವೆ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೪೦). [ತಿವುಡು$_2$ (< ತವುಡು) + ಕಳೆ$_1$]

ತಿವುಡೆ$_1$ 'ತಿವದಿ' ನೋ.

ತಿವುಡೆ$_2$ 'ತ್ರಿಪುಡ' ನೋ.

ತಿವುರ್ 'ತಿವಿರ್$_2$' ನೋ.

ತಿವುರ 'ತಿಪ್ಪುರ' ನೋ.

ತಿವುರಾಂತಕ 'ತಿಪ್ಪುರಾಂತಕ' ನೋ.

ತಿವುರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಡೇರೆ (?) : ತಿವುರಿ ಗುಡಿ ಗೂಡಾರಂ ರಘುಂಪಾಳಿ ... ಮೊಗಸಾಲೆಯೆಂಬಿವಱ ಪಸುರಿಂ ಕರ್ಬುರಿಂ ಕೆಂಪಿಂ ಬಸಂತನ ಬೀಡಿನಂತವಱ ಪೊಱವೀಡೆತ್ತಂ ಮಾಡಿತ್ತು ಕಣ್ಗನುರಾಗಮಂ (ಅನಂಪು. ೧೩-೬೩) : ಬೀಗಿ ಪಱಪಱನೆ ಬೆಳೆದ ಬಾಟೆಯ ತಿವುರಿಯೊಳಂ ... ಬಿಟ್ಟಬೀಡು ಬರೆದಂತೆ ಕಂಡರಿಸಿದಂತೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದಿರ್ದುದು (ಶಬ್ದಕಾ. ೨೩೮) ; ತಿವುರಿ ಗುಡಿಯು ಗೂಡಾರ ಚಾಪಾಳಿಕೆಯ ನಿವಹ ... ಜಂಪೆಯ ಮಂಡಪವು ಕವಿನುತ ಬಾಗಿಲ್ವಾಡದ ಮೊಗಸಾಲೆಯವಿರಳವಾದುವು (ಅನಂತ. ೨೨-೬೦).

[?]

ತಿವುರು$_1$ 'ತಿವಿರ್$_1$' ನೋ.

ತಿವುರು$_2$ 'ತಿವಿರ್$_2$' ನೋ.

ತಿವುರೇಱು (ಕ್ರಿ). ಲೇಪಿಸಿದ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ ಮೇಲೇಳು : ಅನುರಾಗವಿಮ್ಮಡಿಸಿ ತಿಳಿದು ಮುಖಪದಿರಾಗಿ ಪುಳಕದ ತಿವುರೇಱೆ ಪರಿಮಳದಂಕದ ಸರಸಗಾಳೆಗಕ್ಕಂ ಮೃದುವಾಸಿಕ್ಕಿದ ಕಳನಾಗೆ (ನಂಬಿರ. ೦೦-೦೦೪).

[ತಿವುರು$_2$ (< ತಿವಿರ್$_2$) + ಏಱು$_1$ (< ಏಱ್$_1$)]

ತಿವುಳ 'ತಿಮಿಳ' ನೋ.

ತಿವುಳ್ಳಿಲ (ನಾ). ತಮಿಳು ದೇಶ (?) : ಕೊಂಕಣಮೆಂಟ್ಟಿಯಿಕ್ಕಿ ಬೆಂಗಿ ಬೆಱಗಾಗೆ ತಿವುಳ್ಳಿಲನಳ್ಕೆ ... ಭೀಷಣಮತಿರೌದ್ರಮದ್ಭುತಮಾಗುವ್ರಿನ ತೇಜದಳುಕ್ಕೆ ಧಲ್ಲನ (ಸೌಇಇ. XI-i, ೫೨-೯ ; 1007).

[P ಇದು 'ತಿವುಳ್ನಿಲ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಪಿತವಿರಬಹುದು]

ತಿವುಟ್ನಾಡು 'ತಿಮಿಂಳನಾಡು' ನೋ.

ತಿಶ್ರ 'ತಿಸರ$_3$' ನೋ.

ತಿಪ್ಪಿಸು (ಕ್ರಿ). ತಳವೂರು ; ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲು : (+). [ತಿಷ್ಠ + – ಇಸು$_3$]

ತಿಷ್ಠೆ (ನಾ). ನಿಲ್ಲುವಿಕೆ.

ತಿಷ್ಠೆಊರು = ನೆಲೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲಂ : ಇಲ್ಲೇ ಭದ್ರವಾಗಿ ತಿಷ್ಠೆಊರಿದರು (ಕಾಮಿಕಾಂ. ೨೫೧). **ತಿಷ್ಠೆಹಾಕು**=ತಂಗು; ನಿಲ್ಲು; ಬಿಡಾರ ಮಾಡು : (ಆ). [P ಇದು ಷ್ಠಾ (ತಿಷ್ಠ್) ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರೂಪುಗೊಂಡಿದೆ]

ತಿಷ್ಯ (ನಾ). ೧. ಇಪ್ಪತ್ತೇಳುಂ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯದುಂ ; ಪುಷ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರ : "ಪುಷ್ಯಃ, ತಿಷ್ಯಃ–ಈ ೨ ಪುಷ್ಯನಕ್ಷತ್ರದ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೦೦-೫೦). ೨. ಪುಷ್ಯಮಾಸ. ೩. ಕಲಿಯುಗ : "ಕಲಿಃ–ತಿಷ್ಯಯುಗವುಂ. ಪಾಪವುಂ, ತಿಳಿಯುಂ" (ಕಾಶಕ್ಯ. ೨೬೩). [ಸಂ.]

ತಿಷ್ಯಫಲ (ನಾ). ನೆಲ್ಲಿಗಿಡ : "ತಿಷ್ಯಫಲಾ, ಅಮಲಕೀ, ಅಮೃತಾ, ವಯಸ್ಥಾ–೪ ನೆಲ್ಲೀಮರ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೯). [ಸಂ. ತಿಷ್ಯಫಲಾ]

ತಿಸರ$_1$ (ನಾ). ಮೂರೆಳೆಯ ಸರ, – ಹಾರ. ಪಂಚರತುನದೊಳೆ ನೆಱೆದ ಪಸರದಿಂ ತೋರಣಂಗಳೊಳೆ ತೊಡರ್ದ ತಿಸರದಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೨೨) ; ಸಿರಿ ಕಂಡದಣ್ಪು ಮುತ್ತಿನ ತಿಸರಂ ಮೃಣಾಳಿಕೆಯ ಮುದ್ರಿಕೆ ಪೂವಿನ ಒಂಡು ಗಂಕಣಂ (ಪಂಠಾಮೂ. ೩-೦೦೬) ; ಸತಿಯ ಕುಚಯುಗಮಧ್ಯಂ ತಿಸರಕ್ಕೆಡೆಗುಡದೆಂದಾ ಅಸಿಯಳ್ಗೆಸೆವೆಕ್ಕಸರಮನಿಕ್ಕಿದಳೊರ್ವಳ್ (ಜಗವಿ. ೦೦-೦೦೪) : ಎರ್ದೆವತ್ತಿದ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ತಿಸರವೇಂ ಸೊಗಯಿಸಿತೊ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೦೪೦).

[< ಸಂ. ತ್ರಿಸರ]

ತಿಸರ$_2$ (ನಾ). ಮೂರು ಬಾಣ: ತ್ರಿಶರ—ತಿಸರ; ತ್ರಿಶೂಲ—ತಿಸುಳ (ಶಮದ. ೨೯೦ ಪ್ರಯೋ). [< ಸಂ.ತ್ರಿಶರ]

ತಿಸರ$_3$, ತಿಶ್ರ, ತಿಸರು, ತಿಸ್ರ (ನಾ). ೧. ತಿಕ್ಕಾಟ ; ಜಗಳ ; ಕಲಹ ; ಮನಸ್ತಾಪ : ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲ ಗಂಡಹೆಂಡಿರ ತಿಸರ (ಅವತಂ. ೦೩೦). ತಿಶ್ರ : ೧. ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಏನು ತಿಶ್ರ ಬಂದಿತ್ತೊ (ಕಲನ. ೨೪೭). ೨. ಗೊಂದಲ; ತೊಂದರೆ ; ಕಷ್ಟ : ಈ ಚಿಲ್ಲರೆ ನಾಣ್ಯದ ಎಣಿಕೆ ಮುಗಿಯದು, ಲೆಕ್ಕ ಸರಿಬೀಳದು, ಈ ತಿಶ್ರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಯಿತು (ಅದೂಟ. ೦೦). ತಿಸರು : ೧. ಮೊದಲಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಂದರೆ ತಿಸರುಗಳಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತಾಯದಲ್ಲಿ ಸುಖ ಸಂತೋಷಗಳೇ ತುಂಬಿದ್ದುವು (ರಂಗಳ. ೯೧). ತಿಸ್ರ : ೧. ಯುವಕ ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಒಂದೇ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ. ತಿಸ್ರವು ಅನಿವಾರ್ಯ (ಮನೋನಂ. ೨೪೧). [?]

ತಿಸರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಂತಿವಾದ್ಯ: ಬಾಜಿಪ ಬೀಣೆಯುಂ ತಿಸರಿಯುಂ [ಪಾಠಾಂ. ತಿಸರವಮಂ] ಕೊಳ್ಕೆಂದು ಬಲ್ಲಂಗಿವಂ ಕುಡಿಂ (ಅಜಿಪು. ೬-೦೦೮) : ವೀಣೆಯ ಕಳಿಯ ಕಳಿಯೊಳ್ದಳವೇಱ ಲುಳಿಯ ಪಿರಿಯ ದನಿಯೊಳ್ತಿಸರಿಯ ಸುಸರತನಮುಂ ಮುಹರಿಯ ಮಧುರತೆಯುಂ ಬೀಣೆಯ ಬಹುಳಿಕೆಯುಂ ಎಸೆಯೆ (ವರ್ಧಪು. ೯-೪೩ ವ) ; ಬಾಜಿಸುವಮರರಮಣಿಯರ್ಕಳ ತಿಸರಿಯ ಕಿನ್ನರಿವೀಣೆಯ ನವವಿಧದ ರವಂ (ಅನಂಪು. ೪-೮೭) ; ವಿಪಂಚಿಕೆ … ತಿಸರಿ … ರಾಗಮಾಲಿನೀ, ಕಾಲಿಕೀಯೆಂಬ ಮೂವತ್ತು ಮೂಱು ತಂತ್ರೀವಾದ್ಯಂಗಳಲ್ಲಿ (ವಿಕಲೀ. ೨೩೭). [?]

ತಿಸರು 'ತಿಸರ$_3$' ನೋ.

ತಿಸು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ತಿಸುಗುಟ್ಟು' ಪರಾ.

ತಿಸುಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಗೊಣಗೊಣ ಶಬ್ದಮಾಡು ; ಗೊಣಗಾಡು : (ಆ).

[ತಿಸು + ಕುಟ್ಟು$_1$]

ತಿಸುಳ (ನಾ). ಮೂರು ಮೊನೆಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ ; ತ್ರಿಶೂಲ : "ತಿಸುಳಮೆನಲ್ ತ್ರಿಶೂಲಂ" (ಶಬ್ದಾನಿ. ೬೧) : ತಿಸುಳದೊಳು ಚ್ಚಳಿಪ ಪೊಸನೆತ್ತರ ಕೆಂದಳಿರಾಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೬) ; ಬಂದುಗೆಗಳ ತಿಸುಳದ ಮೊಲ್ಲೆಯಿಟ್ಟಿಗಳ ಕಾಮಿನಿಯರ್ (ಗಿರಿಳ. ೭-೫೩) : ಬಿಸುಪಮರ್ದ ನೊಸಲ ಕಣ್ಣು ತಿಸುಳಂಗಳನಾಂತ ಕೈಗಳುಂ ನೋಟ್ಟುರನಂಜಿಸೆ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೨೫೫) : ನೋಡುತ್ತ ತಿಸುಳಮಂ ತಿರುಪುತೆ (ಚಂಪು. ೧೯-೩೪). [< ಸಂ. ತ್ರಿಶೂಲ]

ತಿಸುಳಪಾಣಿ (ನಾ). ಕೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಒಂದಂಚಿನಲ್ಲಿ ತಿಸುಳಪಾಣಿಯಾಗಿ ನಿಂತು, ಸುತ್ತ ತನ್ನ ಬೆದಕುಗಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಅಭೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವವಳು (ನಡದಾ. I, ೪೪೯). [< ಸಂ. ತ್ರಿಶೂಲಪಾಣಿ]

ತಿಸುಳಿ$_1$ (ನಾ). ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದವನು ; ಶಿವ: "ಗಿರೀಶಂ ತಿಸುಳಿ" (ಶಬ್ದಾನಿ. ೪೮) ; ಗಂಡುತನಮುಂ ಮೊಱೆ ತಿಸುಳಿಯೊಳೆಱಗು ಪಿರಿಯವರ್ಗೆಳೆಯೊಡೆಯಾ(ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೨೩೧) ; ನಿಸಿಗಡೆಯೊಳಿದ್ದರಸು ಕನಸಾದ ಹೆದೆಯ ದೊಳ್ ತಿಸುಳಿಯಾಡಿದ ನುಡಿಯು ಮನದೆಗೊಂಡಾಗ (ಚೇರಮ. ೯-೦೧) ; ತಿಸುಳಿಯೊಳ್ ಬಿನ್ನವಿಸುತಿರ್ದರಾ ಬೇಹಿಗಳ್ ಲೀಲೆಯುಂದೋಲಗದೊಳು (ನಂದಿಮೂ. ೫-೪೮) ; ಕೆದರ್ದ ಕಪರ್ದದಿಂ ತಿಸುಳಿ ಮುಪ್ಪೊಳೆಲೆಂದು ಕನಲ್ದು ಪಾಯ್ವನಂ (ಗೀತಗೋ. ೩೩-೫೪) : ತಿಸುಳಿ ಪಣೆಗಣ್ಣರಿಯನುರ್ವಿಸೆ (ಕಮಮೂ. ೧೫-೪೩). 'ತ್ರಿಸೂಲಿ' ಪರಾ [< ಸಂ. ತ್ರಿಶೂಲಿನ್]

ತಿಸುಳಿ$_2$ (ನಾ). ಮೂರು ಶೂಲಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವ ಆಯುಧ. 'ತಿಸುಳಿಗೆಯ್ಯ' ಪರಾ. [< ಸಂ. ತ್ರಿಶೂಲೀ]

ತಿಸುಳಿಗೆಯ್ಯ (ನಾ). ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದವನು ; ಶಿವ : ತಪಮುನಾಚರಿಸುತಿರಲೊಡಂ ಕೆಲವಾನುಂ ದಿನಕ್ಕೆ ತಿಸುಳಿಗೆಯ್ಯಂ ಮೆಯ್ದೋಱಿದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩೭-೧೨). [ತಿಸುಳಿ$_2$ + ಕೆಯ್$_2$ + – ಅ$_7$]

ತಿಸುಳಿಗೆಳೆಯ (ನಾ). ಶಿವನ ಸ್ನೇಹಿತ ; ಕುಬೇರ : "ಪೊನ್ನಱಿಯ ತಿಸುಳಿಗೆಳೆಯಂ ಕಿನ್ನರಪತಿ" (ಶಬ್ದಾನಿ. ೦). [ತಿಸುಳಿ$_1$ + ಕೆಳೆಯ]

ತಿಸುಳಿಯಣುಗ (ನಾ). ೧. ಶಿವನ ಮಗ ; ಷಣ್ಮುಖ. ೨. ಶಿವಭಕ್ತ : ಪಾವಕಂ ತಿಸುಳಿಯಣುಗನ ಪಾದಕೆಱಗಿ (ಗುರುಚಾ. ೦೦-೩೪).

[ತಿಸುಳಿ$_1$ + ಅಣುಗ (< ಅಣುಂಗ)]

ತಿಸ್ರ 'ತಿಸರ$_3$' ನೋ.

ತಿಹುರ 'ತಿಪುರ' ನೋ.

ತಿಹುರಾಂತಕ 'ತಿಪುರಾಂತಕ' ನೋ.

ತಿಹುರಿ 'ತಿಗುರಿ' ನೋ.

ತಿಳ 'ತಿಲ' ನೋ.

ತಿಳಕ 'ತಿಲಕ' ನೋ.

ತಿಳಕಿಸು 'ತಿಲಕಿಸು' ನೋ.

ತಿಳಕೆ (ನಾ). ಆನೆಯ ಸಪ್ತಮದಾವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ತಿಲಕಿತ : ನವಯೌವನಲಕ್ಷ್ಮಿಯೊಳಾಗೆ ವಿವಾಹಂ ತಿಳಕವಿಟ್ಟವೋಲ್ ತಿಳಕೆಯದೊಪ್ಪುವ ಕತ್ತುರಿಯುಂ ತೊಡೆದಂತೆವೊಲರ್ಧಕಪೋಳ ಪುಟ್ಟಿದುದು ಗಜಪತಿಯೊಳ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೪-೦೦೭). [ಸಂ. ತಿಲಕ]

ತಿಳಜ 'ತಿಲಜ' ನೋ.

ತಿಳತ್ತೈಳ 'ತಿಲತ್ತೈಲ' ನೋ.

ತಿಳಲು 'ತಿರುಳ್' ನೋ.

ತಿಳಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಿರ್ಮಲವಾಗು ; ಶುದ್ಧವಾಗು ; ಸ್ವಚ್ಛವಾಗು : ದೆಸೆಗಳ್ ವಿಳಾಸಮಾದುವು ಕೆಸಱುಂ ಪಿಂಗಿತ್ತು ಧರಣಿ ತಿಳಿದುವು ಕೊಳಗಳ್ (ಕವಿರಾ. ೨-೬೧) ; ಬಟ್ಟಲ ನೀರು ತಿಳಿದಲ್ಲಿ ಫಲವೇನು (ಬಸವ. ೧೨೦) : ತಿಳಿದ ತಡಿದಡಿಯ ಮಡಿಗಳ ಜಳದೊಳ್ ರಂಜಿಸುವ ಧಾನ್ಯಮಂಜರಿಯ ನೆಟಲ್ ಪೊಳೆಯೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೦-೯೨) : ತಿಳಿದುದು ನೀರ್ಗಳಂತೆ ಗಗನಂ (ಅನಂಪು. ೦೦-೭) : ಪಾವಸೆ ಕಿಡಲೊಡಂ ನೀರ್ತಿಳಿದುದು (ಶಮದ. ೨೪೭ ಪ್ರಯೋ) : ನೀರ್ ತಿಳಿದುದು ಪೂಗೊಳದೊಳ್ ದಾಂಗುಡಿ ತೋಱದುದು ಲತಾಳಿಯೊಳು (ಜಮುಕಾ. ೧೦-೪) : ತಿಳಿಯ ಕಾಸಿದ ತುಪ್ಪವಳಿದು ಹಾಲ ಪ್ಪುಡೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೫೮). ೨. ಶುಭ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು,–ಹೊಳೆ: ಸೆಳ್ಳುಗುರ್ಗಳ ತೆಳ್ಪನೆ ತಿಳಿದ ಕಾಂತಿ ಕುಸುಮಿಸುವಿನೆಗಂ (ಅನಂಪು. ೬-೬೪) : ತಿಳಿದ ಜೊನ್ನಕೆ ಜೊನ್ನವಕ್ಕಿಗಳೆಳಸುವಂತೆಳಸುವುದೆ ಕೆರಳಿದ ರಾತ್ರಿಜಾಗರನು

(ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧-೪೨) ; ಭಸಿತಲೇಖೆ ಬೆಳ್ಳಕ್ಕದ ಬಿದಿಗೆಯ ಚಂದವನೊಂದಂದದ ತಿಳಿದ ಕಳೆಯನಿಳಿಕೆಯ್ಕು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೩೯-೧೧) : ತಿಳಿದು ನೀಳ್ದುವು ದಿಶಾಳಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೪೨-೫೧). ೩. ಕೋಪವನ್ನುಳಿ ; ಪ್ರಸನ್ನವಾಗು ; ಸಮಾಧಾನಗೊಳ್ಳು : ಮುಳಿದಿರೆ ಪಾದಪಂಕಜಮನಾಂ ತಲೆಯೊಳ್ ನಿಲೆ ತಾಳ್ದಿ ನಲ್ಲಳೇ ತಿಳಿಯೆನೆ ನಲ್ಲಳೆನ್ನ ಪೆಸರಲ್ತೆಮಗಾ ಪೆಸರಾಕೆಯುಳ್ಳೊಡಂ ತಿಳಿಪೆನೆ ಮತ್ತಮಾ ಪೆಸರ್ಗೆ ನೀನಿರೆ ನೋಂತವಳಾವಳೆಂಬುದುಂ ತಿಳಿದಮರ್ದಪ್ಪಿದಂದಂ (ಆದಿಪು. ೪-೧೧) : ಮುನಿಸಿನೊಳಾದಮೋಪಯಿಸಿ...ಬಯ್ದುನುವಿಸಿ ಕಾಡಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿದಟ್ಟಬನಿಟ್ಟುಳಿಗೊಂಡಲಂಪುಗಳ್ ಕನಸಿನೊಳಂ ಪಳಂಚಲೆವು[ವೆ]ನ್ನೆರ್ದೆಯೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೦೬) : ಕಿನಿಸಿ ಕಡುಪಿನಿಂದಂ ನಡುಗಿದಪುದು ತಿಳಿಯದೆಂತುಮಾರ್ತಿಳುಪಿದೊಡಂ (ಕಾದಂಬ. ೬೬) ; ಮುಳಿದಾಗಡೆ ಕೂರ್ಪುವರೊಳ್ತೀವುದು ತಿಳಿವುದು ಗಡೆನ್ದು ಸಾಱುವ ತೆಱದಿಂ ಗಳಪುವ ಗಿಳಿವಿಂಡಿನ ಕಳಕಳಂ (ಮ್ರಅರಿ. ೧೯೨೮, ೧೧-೪೬ : 1189) : ಬಱಿದೆ ಮುಳಿದು ತಿಳಿವೆ ತಿಳಿದು ನೆರೆವ ಬೇಡವೆಂಡಿರಿಂ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೨೧೮) : ಬಲುಮುನಿಸು ನಿಮ್ಮಿಂದವಲ್ಲದೆ ತಿಳಿಯದೆನುತಂ (ಬಸವ. ೪೬-೪೬) : ತರುಣಿ ಕರ ಬಡವಾದೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಯದೇ ಮುನಿಸು (ಕೌಶಿರಾ. ೧೦-೬೫). ೪. ಅರಿ; ಕಲಿ ; ಗ್ರಹಿಸು ; ವಿಷಯವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು,— ಸಂಗ್ರಹಿಸು : ಏದೊರೆತು ತಾನೆಮ್ಮಯ್ಯನೈಶ್ವರ್ಯಮಿಂತಿವನೆಲ್ಲಂ ತಿಳಿವಂತುಟಾಗಿ ಬೆಸಸಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೧೫) ; ನೀಂ ತಿಳಿದಿರ್ದುಂ ಮದ್ವೃತ್ತಾಂತಮನೇನೆಂದು ಕೆಳೆಯ ಬೆಸಗೊಂಡಪೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೪೪) ; ಜಿನೇಂದ್ರಧರ್ಮಮಂ ಸಾರಮೆನಿಪ್ಪುದಂ ತಿಳಿದು ನಂಬಿದರನ್ಯರನೇಕ ಪೊರ್ದುವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೧೬೯) ; ಬೆಳೆದ ಭೂಮಿಯಲೊಂದು ಪ್ರಳಯದ ಕಸ ಹುಟ್ಟ ತಿಳಿಯಲೀಯದು ಎಚ್ಚಱಲೀಯದು (ಬಸವ. ೫೧) ; ಆ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರ ವ್ಯವಹಾರಮಂ ತಿಳಿಯಲ್ಕೆ ಅಕ್ಷರಸಂಜ್ಞಾಸ್ವರೂಪಂ . . . ಪೇಟಲ್ಪಡುಗುಂ (ಶಮದ. ೧ ವೃತ್ತಿ) : ಕಳುಹಲತ್ತಲು ಹೋಗಿ ಸಾತ್ಯಕಿ ತಿಳಿದು ಮರಳಿದುದಿಲ್ಲ ಫಲುಗುಣನಳಿದನೋ ಮೇಣಾಳಿದನೋ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೨-೨). ೫. ಗೊತ್ತಾಗು ; ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗು : ಅಪಡಕ್ಷೀಣಃ . . . ಮೂರನೆಯವನು ಮೊದಲಾಗಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ನಡೆದ ಇಬ್ಬರ ಏಕಾಂತ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಹೆಸರು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೧೮) ; ನೀನು ಹೇಳಿದ್ದು ನನಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೬. ವಿಚಾರಮಾಡು ; ಯೋಚಿಸು : ಆ ಸುಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂ ತಿಳಿದು ನೋಡಿ . . . ಪ್ರಭುದೇವರು ನಿರೂಪಿಸುತಿರ್ದರು (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೪-೧೯) ; ತಿಳಿವೊಡೆ ಶಶಿ ರವಿ ರವಿ ಶಶಿ (ಗಿರಿಜಾ. ೯-೬೪) : ಎಮ್ಮ ಶರಣರ್ಗೆ ಸಂಸಾರಸಂಗಂ ತಿಳಿಯೆ ಬಂಧವಲ್ತಲ್ತು (ಶರ್ಮಿರಾ. ೩-೮) : ತಿಳಿಯಲೆಮ್ಮವರಿಗೆ ಜೀವನದುಳಿವು ನಿನ್ನದು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೯-೪೮) ; ನಿನ್ನೊಳಗೆ ನೀನೇ ತಿಳಿದು ನೋಡು (ಪುರಂದ. ೧-೮೨-೨೮) ; ತಪ್ಪದಾರದು ತಿಳಿದು ನೋಡೆ ತಪ್ಪದಾರದು (ಗೀತಗೋ. ೬೧-೭). ೭. ಭಾವಿಸು ; ಬಗೆ : ವಿನೀತನಂ ದೂರದಿಂ ನೋಡಿ ಪಾತಕನಿವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಪೋಗಳಿಂದಿರೆ ನಂಬದಿರ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೪೯); ಬರೆದಿಹ ಲಿಪಿಯನೆತ್ತಿ ವಾಚಿಸಿಕೊಂಡು ತರಳಾಕ್ಷಿ ತಾನದಕೆ ಮತ್ತೊಂದಭಿಪ್ರಾಯಮಂ ತಿಳಿದಳು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೦-೨೬) ; ಅವನಂ ಪುಲ್ಲಂ ತಿಳಿದಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೨೧೯ ಪ್ರಯೋ) ; ನನ್ನನ್ನು ಕಳ್ಳನೆಂದು ತಿಳಿದೆಯಾ ? (ರೂಢಿ). ೮. (ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ಮೂರ್ಛೆಯಿಂದ) ಎಚ್ಚರವಾಗು ; ಎಚ್ಚರಹೊಂದು : ಸುಗ್ಗವ್ವೆ ಕಡುಸುಖದ ಸೊಗಸಿನ ಜೊಮ್ಮು ತಿಳಿದು ಮೈಮುರಿದೆದ್ದಳು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೬೦) : ತಿಳಿದುದು ಝೊಮ್ಮಿನುಮ್ಮೋಹೆ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೭-೧೩). ೯. (ಸೊಕ್ಕು, ಅಮಲು) ಇಳಿ : ಸಿರಿಯೆಂಬ ಸೊರ್ಕು ತಿಳಿಯದು ಪರಿಣಾಮದಿನಂಜನಂಗಳಿಂದಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೩೦) : ಕಳ್ಳಂ ಕುಡಿದಂ ತಿಳಿದಂದೊಳ್ಳಿತು ಹೊಲ್ಲೆಂದುಮಱಿವಂ (ಸಮುಪ. ೪-೧೫೨) ; ಮರುಳಾಗಿರ್ದನ ಮರುಳ್ತನಂ ತಿಳಿದವೋಲೋಸರಿಸಿರೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೩) : ಅವಧರಿಸು ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನೃಪ ನಿನ್ನವಗೆ ತಿಳಿದುದು ಸೊಕ್ಕು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೨೦-೧). ೧೦. (ಬರ) ಹಿಂಗು ; ಇಲ್ಲದಂತಾಗು : ಧರಾಜನದ ಕಣ್ಣಬಱ ತಿಳಿದವು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೬-೪೫). ೧೧. ಕಾಣು; ನೋಡು: ದೇವರ್ಕಳಂ ತುಂಬಿಯಂ ತಿಳಿಯಲ್ ಸ್ವಪ್ನದಿ ಲೇಸಲ್ತೆ (ಸೋಮೇಶ. ೬೯). ೧೨. ಅನುಭವಿಸು : ಮನವರಿಯದ ಪಾಪವಿಲ್ಲ, ತನು ತಿಳಿಯದ ನೋವಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ).

[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ತೆಳಿ, ತೆಳ್, ತಳಿ ; ಮಲ. ತೆಳಿಯು ; ತುಳು. ತೆಲಿ, ಸಲಿ ; ಕೊಡ. ತೇಳಿ ; ತೆಲು. ತೆಲಿ]

ತಿಳಿ₂ (ನಾ). ೧. ಸ್ವಚ್ಛತೆ; ನೈರ್ಮಲ್ಯ; ಪರಿಶುದ್ಧತೆ: "ತಿಳಿ–ನೈರ್ಮಲ್ಯೇ, ಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಸನ್ನಭಾವಯೋಃ (ಒಲಿ), ಕಾಂಜಿಕೇ ಚ (ಗಂಜಿ)" (ಶಮದಾ). ೨. ಗಂಜಿ, ಮಜ್ಜಿಗೆ, ಸಾರು, ಹೆಂಡ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳ ನೀರಾದ ಭಾಗ,—ಮಂದವಲ್ಲದ ಭಾಗ : ಒಡೆವ ಸಮಯದೊಳು ಹಾಲೊಳಗೆ ಸುಣ್ಣದ ತಿಳಿಯ ಬಿಡಲು ಚುಮ್ಮನೆ ತಿಳಿವುದದು (ಸೂಪಶಾ. ೨-೫) : ಬಡಿಸಿದರ್ ಮಂದನೆ ಮಜ್ಜಿಗೆ ಕಲಬರ್ಗೆ ನಿಡಿವೆತ್ತ ತಿಳಿ ಕಲಬರ್ಗೆ (ಮೋಹತ. ೧೪-೧೫) : ಕೆಟ್ಟ ಹಾಲಿಂದ ಹುಳಿಯಿಟ್ಟರ್ದ ತಿಳಿ ಲೇಸು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೦೦೦) : ಮೇಲಿನ ಕೆನೆಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚೆಲ್ಲಿಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ತಿಳಿಗೆ ಈ ಔಷಧಿ ಹಾಕಿ ಕುಡಿ (ವೈಸರ್ವ. ೬೭) 'ತಿಳಿಸುಣ್ಣ' ಪರಾ. ೩. ತಿಳಿಯಾಗಿರುವುದು ; ಲಘುವಾಗಿರುವುದು ; ಮಂದವಲ್ಲದುದು. 'ತಿಳಿನಿದ್ರೆ', 'ತಿಳಿನೀಲಿ' ಪರಾ. ೪. ಪ್ರಸನ್ನತೆ ; ಕೋಪ ಇಳಿಯುವಿಕೆ. ೫. ತಿಳಿವಳಿಕೆ ; ಜ್ಞಾನ : "ನಿರ್ಮಲ ಚಷಕ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಸನ್ನತ್ವಗಳೊಳುಂ ತಿಳಿಯೆಂದೆನಿಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೧೧೪) ; ಈ ಬಾಳ್ವೆಯೆಂಬ ಮುಗಿಲಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯೆಂಬ ಹೊತ್ತು ಮೂಡಲಿ (ಕಗದ್ಯ. ೪೩). 'ತಿಳಿಗೇಡಿ', 'ತಿಳಿವುಟ್ಟು' ಪರಾ. (ಗು). ೬. ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ; ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ : ಸಂಗಮೇಶ್ವರಂಗೆ ಹೊಸ ಪುಷ್ಪಮಂ ತಿಳಿಯಗ್ಘವಣಿಯಂ ತಂದು ಓಜೆಯಿಂ ಪೂಜೆಗೈದು (ಬಸರ. ೨-೬೭). 'ತೆಳ್' ಪರಾ.

ತಿಳಿಯಾಗು = ೧. ಸ್ವಚ್ಛವಾಗು ; ನಿರ್ಮಲವಾಗು : ಬಾವಿ ನೀರು ತಿಳಿಯಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ೨. ನೀರಾಗು : ಸಟ್ಟುಗದಿ ತೊಳಸಿ ಮಂದಮಂದನೆ ಘಟ್ಟಿಯಾಗುತಿಹ ಸಮಯದೊಳಗೊಂದಿನಿಸ ತೆಗೆತೆಗೆದು ತಿಳಿಯಾಗುವಾಹದಂ ಬಂದಾಗಲಿಳುಹಿ (ಸೂಪಶಾ. ೧-೪೦). ೩. ಶಾಂತವಾಗು ; ಸಮಾಧಾನ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರು : ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ ಕಾತರತೆಯ ವಾತಾವರಣ ಮೆಲ್ಲನೆ ತಿಳಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೇ ಚೇತರಿಸಹತ್ತಿದರು (ಮೂರುದಾ. ೨೬೩). ೪. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗು ; ಸರಳವಾಗು : ಗೀತೆಯು ಜೀವನ ಸಾರಸರ್ವಸ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಾಗಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೧೦).

[< ತಿಳಿ₁ . / ತಮಿ. ಮಲ. ತೆಳಿ, ತೆಳಿವು ; ತುಳು. ತಿಳಿ, ತೆಲಿ, ತೆಳಿ, ಸೆಲಿ, ಸೆಳಿ]

ತಿಳಿ₃ (ನಾ). ಪಾನಪಾತ್ರೆ ; ಚಷಕ : "ನಿರ್ಮಲ ಚಷಕ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಸನ್ನತ್ವಗಳೊಳು ತಿಳಿಯೆಂದೆನಿಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೧೧೪) ; ಎಳೆ ಮಾಕ್ಕಳೆ ತುಂಬಿಸೀ ತಿಳಿಗೆ ತೀವೆ ಮದಿರೆ ಬತ್ತದ ಮುನ್ನ ಬಾಳ ತಿಳಿಯೆಡೆಯಿಂ (ಗೀವಿಂ. ೧೧೬-೨) ; ಹಿಂದಣನುತಾಪ ಮುಂದಣ ಭಯವ ಮರಸಿ ಇಂದನೊಸೆಯಿವ ತಿಳಿಯ ತುಂಬು ನನ್ನರಸಿ (ಗೀವಿಂ. ೧೧೮-೧೫).

[? . / ತೆಲು. ತೆಲೆ, ತೆಲಿಯ = ತಟ್ಟೆ . /ಸಂ. ಸ್ಥಾಲೀ]

ತಿಳಿಗಂಪು (ನಾ). ಶುದ್ಧವಾದ ಪರಿಮಳ ; ಸುವಾಸನೆ : ಕತ್ತುರಿಗಂಪು ಸಿರಿಕಂಡದ ತಿಳಿಗಂಪು ಪೊಂಬಾಳೆ ಕರ್ಪುರಗಂಪುಗಳೆ ಸುಯ್ಯೊಳುಣ್ಮುವ ಬೆಮರ್ಗಳೊಳ್ ಮೆಯ್ಗಳೊಳ್ ಸಲೆ ಸಾಮಜಗಮನೆಯರ್ (ಚಲಪು. ೩೭-೪೭). 'ನಱುಗಂಪು' ಪರಾ. [ತಿಳಿ₂ + ಕಂಪು]

ತಿಳಿಗಚ್ಚು (ನಾ). ತೆಳ್ಳಗಿರುವ ಗಾರೆ ; ಗಾರೆಯ ತಿಳಿ : "ಗೋಡೆಯ ಮೇಲ್ಮೈಗೆ ಬಳಿಯುವುದಕ್ಕೂ ಶಿಲ್ಪಾಲಂಕಾರ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಗಾರೆ ಅಥವಾ ಸಿಮೆಂಟು : ತಿಳಿಗಚ್ಚು" (ಶಿಬಂಂಂ. ೫೦೩೧). [ತಿಳಿ$_2$ + ಗಚ್ಚು$_2$]

ತಿಳಿಗಣ್ಣು (ನಾ). ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ದೃಷ್ಟಿ ; ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿ : ತಿಳಿಗಣ್ಣಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವನವು ರಸಮಯವಾದ ನಾಟಕವಾಗಿ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುವದು (ಸಾಹಿವಿ. ೧೧೧); ತಿಳಿಗಣ್ಣಿನಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾದ ಶರಣರು (ಶರಜ. ೭೨೯). [ತಿಳಿ$_2$ + ಕಣ್ಣು (< ಕಣ್)]

ತಿಳಿಗನ್ನಡ (ನಾ). ಶುದ್ಧವಾದ ಕನ್ನಡ: ಇವರು 'ಜ್ಯೋತಿಶಾಸ್ತ್ರ', 'ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಭೂಗೋಲ', 'ಉಪನ್ಯಾಸವಿದ್ಯೆ' ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದರು (ಕಸಿದ್ಧ. II. ೧೨); ತಿಳಿಗನ್ನಡದ ನುಡಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿರಚಿತವಾದ ಪದ್ಯಗಳು ಓದಲು ಇಂಪಾಗಿವೆ (ಕಾಲಿಶ. ೦೪ ಮುನ್ನುಡಿ). [ತಿಳಿ$_2$ + ಕನ್ನಡ$_1$]

ತಿಳಿಗಳ್ (ನಾ). ಚೊಕ್ಕವಾದ ಮದ್ಯ ; ಬೆರಕೆಯಿರದ ಹೆಂಡ,–ಕಳ್ಳು : ತಿಳಿಗಳ್ಳಿಟಿಯಲ್ ಕುಡಿಯಳ್ಕೆ ಪಟ್ಟಲಾಗಳೆ ಕುಡಿದು (ದಕಕು. ೮-೨೦೫). [ತಿಳಿ$_2$ + ಕಳ್$_3$]

ತಿಳಿಗಾಸು (ಕ್ರಿ). ಶುದ್ಧವಾಗುವವರೆಗೆ ಕಾಯಿಸು ; ತಿಳಿಯಾಗುವಂತೆ ಕಾಯಿಸು : ಕಾರ್ಬೊನ್ನ ತಿಳಿಗಾಸುತ್ತ ಜಲದೊಳದ್ದುವ ತೆರದಿ ಚಾಯಿ ಚಲ್ವಿಂದೆಸುತೆ (ನವಮೋ. ೭-೫೯). [ತಿಳಿ$_2$ + ಕಾಸು$_1$]

ತಿಳಿಗೇಡಿ (ನಾ). ಅರಿವಿಲ್ಲದವನು ; ಬುದ್ಧಿಗೇಡಿ ; ಅವಿವೇಕಿ : ಜಡರು ನಿನ್ನವೊಲಾರು ಪೊಡವಿಲಿ ಗೆಡಹದಿರು ತಿಳಿಗೇಡಿ ನೀ ಹೋಗೆಂದ ದಶಕಂಠ (ಕೌಶಿರಾ. ೨೪-೨೯) ; ತಿಳಿಗೇಡಿ ಕಂದನು ಕೇಳದಲೆ ಬೆಟ್ಟದ ಕೊಳ್ಳ ಕಮರಿಯಡೆ ಹೊರಳಿದನು (ಸಿದ್ಧಪು. ೫-೭೦) ; ಈ ಜನರು ಎಂಥಾ ತಿಳಿಗೇಡಿಗಳು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೨೦). [ತಿಳಿ$_2$ + ಕೇಡಿ$_1$]

ತಿಳಿಗೇಡಿತನ (ನಾ). ಮೂರ್ಖತನ ; ಅವಿವೇಕ : ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯ ಬಹುದಾದುದಕ್ಕೆ ತಲೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ತಿಳಿಗೇಡಿತನ (ದಾಲಕ್ತಿ. ೦೮); ಪತಂಗವು ತಿಳಿಗೇಡಿತನದಿಂದಲೇ ದೀಪದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಸುಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಾಯ್ವುವುದು (ಬ್ರಹ್ಮಜೀ. ೩೦). [ತಿಳಿಗೇಡಿ + – ತನ]

ತಿಳಿಗೈ (ಕ್ರಿ). ಚೊಕ್ಕಗೊಳಿಸು ; ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸು ; ಸ್ವಚ್ಛಮಾಡು: ಅನಂತು ಅದನ್ನು ಮರಳಿ ತಿಳಿಗೈಯಲು ಎಷ್ಟೊಂದು ಯತ್ನಿಸಿದರೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಒಡ್ಡಿಉ. ೦೦೫). [ತಿಳಿ$_2$ + ಗೈ (< ಕೆಯ್$_1$)]

ತಿಳಿಗೊಳ (ನಾ). ಚೊಕ್ಕವಾದ ನೀರುಳ್ಳ ಸರೋವರ ; ಶುದ್ಧವಾದ ನೀರಿನ ಕೊಳ : ತಿಳಿಗೊಳನಂ ಪೋಲ್ತಿರ್ದುಂ ತಿಳಿಯದಿದೇನೆಂಬುದುಂ (ಕವಿರಾ. ೦-೮೯) ; ಸುಭದ್ರೆ ... ಅಲರಿಂ ತುಂಬಿಗಳಿಂ ತಣ್ಣೆಲರಿಂ ತುಂಬಿದ ತಿಳಿಗೊಳದಿನೆಸೆವ ಬನಮಂ ಪೊಕ್ಕಳ್ (ಶಂಕಥಾ. ೫-೨) ; ತಿಳಿದ ತಿಳಿಗೊಳದ ತಳಿತ ತಾವರೆಯರಳ ತಂಡುಲದ ರುಚಿಯ ಕಳಹಂಸೆ ಬಯಸುವಂತೆ (ಅದವ. ೧೩–೩೬) ; ತೊಳತೊಳಗಿ ಹೊಳೆವ ತಿಳಿಗೊಳನ ತಡಿವಿಡಿದು (ಹದಕಾ. ೩-೪೪) ; ಲಲಿತ ತನುಕಾಂತಿಗಳ ಮೊಗೆದರು ತಿಳಿಗೊಳನ ಜಲವೆಂದು (ಕುವ್ಯಾಆ. ೦೦-೨೮) : ತಿಳಿಗೊಳಂಗಳೊಳಲರ್ದ ಪೊಚ್ಚ ಪೊಂದಾವರೆ (ಕ್ಷಮಿಥಾ. ೩-೮) : ಸ್ಫಟಿಕಶಿಲೆಗಳಿಂ ಕಟ್ಟಿರುವ ಮೆಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಕೊಂಡ ತಿಳಿಗೊಳಂ (ಸೌಗಂಧಿ. ೪-೦೭). [ತಿಳಿ$_2$ + ಕೊಳ$_2$]

ತಿಳಿಗೊಳು, ತಿಳಿಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ವಚ್ಛವಾಗು ; ಶುದ್ಧವಾಗು ; ತಿಳಿಯಾಗು : ಮಳೆಗಾಲದೊಳು ನೀರು ಕದಡಿತೆಂದಳಲೇಕೆ ತಿಳಿಗೊಳುವುದು ನೀರು ಮುಂದೆ (ಇಂಜಾಶ. ೨೦೦-೮೮). **ತಿಳಿಗೊಳ್ಳು** : ೨. ಅರಿತುಕೊಳ್ಳು; ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು : ತನ್ನನೆ ತಾನೇ ತಿಳಿಗೊಂಡಂತೆ ಶಿವನ ಶಕ್ತಿಯೇ ಎಳೆಗೊಂಡಂತೆ (ಸೂರ್ಯಪಾ. ೩೨-೯). [ತಿಳಿ$_2$ + ಕೊಳು (<ಕೊಳ್$_1$)]

ತಿಳಿಗೊಳ್ಳು 'ತಿಳಿಗೊಳು' ನೋ.

ತಿಳಿಜಲ (ನಾ). ಶುಚಿಯಾದ ನೀರು : ತೆರೆ ಪರಂಪರೆ ತೊರೆದು ಹರಿಯುವ ಹೊನಲಿಗಿಲ್ಲದೆ ಜೀವನ ? ನೊರೆಯ ಸರಿಸುತ ಬದಿಗೆ ತಿಳಿಜಲವೀಂಟಿ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯ ಕೇತನ (ನಂಮು. ೫೩-೦೮). [ತಿಳಿ$_2$ + ಜಲ$_2$]

ತಿಳಿಜೊನ್ನ (ನಾ). ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಬೆಳುದಿಂಗಳು : ಸಡಗರದಿಂ ಪಗಲೆಂಬಂತೊಪ್ಪಂಬಡೆದಿಳೆಯಂ ತೀವಿತು ತಿಳಿಜೊನ್ನಂ (ಜಯಕಾ. ೦೪-೦೫); ತಿಳಿಜೊನ್ನದ ನಟ್ಟನಡುವೆ ಸಂಪೂರ್ಣಗೊಂಡು ಥಳಥಳಿಸುವ ಮಾಳ್ಕೆಯೊಳ್ಪು (ಕುರಾಸಾಂ. ೫-೨೦) ; ತನ್ನ ಮಹಾಮನೆಯ ಪ್ರಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ತಿಳಿಜೊನ್ನದ ಸವಿಸೋಂಕಿನ ಸುಖವನ್ನು ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಹುಂಗೆ. ೯೩). [ತಿಳಿ$_2$ + ಜೊನ್ನ]

ತಿಳಿತಳ (ನಾ). ತಂಪು : ಈ ಮಂತ್ರವನುಚ್ಚರಿಸುತ್ತ ಮುಚ್ಚಿದ ಕಣ್ ಚಂದ್ರಕರಸ್ಪರ್ಶದಿಂದೆ ತಿಳಿತಳವಪ್ಪುದುಂ (ಚಿಕವಿ. ೬-೨೦೫ ವ). [?]

ತಿಳಿದುಪ್ಪ (ನಾ). ಕರಗಿದ ತುಪ್ಪ ; ದ್ರವವಾದ ತುಪ್ಪ : ಶ್ರಾವಕರಪ್ಪ ವರ್ಣರಿದು ನಿಶ್ಚಯದಿಂ ಮುಂನಿಗಳ್ಗೆ ಕೂರ್ತು ನಾನಾವಿಧ ಭಕ್ಷ್ಯದಿಂ ಪಲವು ಬಾಡುಗಳಂ ತಿಳಿದುಪ್ಪದಿಂ ಸಮಂತಾವಗಮಿವಾವರೊಳ್ಕುಣಿಸಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೦೦೦) ; ಗಟ್ಟಿದುಪ್ಪಕ್ಕೆ ತಿಳಿದುಪ್ಪಕ್ಕೆ ಭೇದವುಂಟೇ ಅಯ್ಯ (ಮಹಾದೇ.ಐ. ೭೩-೦೮೦) ; ಎಳಿಮಿಂಚನೆಚಿ ವಂತೆ ತಿಳಿದುಪ್ಪವೆಚಿದಳು (ಭರಶ. ೦೦-೨೯) ; ಅವರ ತಂದವರಟ್ಟು ಅವರಿಕ್ಕಿ ಇವರುಣಲು ಅವರ ತಿಳಿದುಪ್ಪವೆಚಿದಿಹರೆ ಇವರಿಂಗೆ ಅವರೆ ತಾಯ್ಗೆಂದ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೦೦). [ತಿಳಿ$_2$ + ತುಪ್ಪ]

ತಿಳಿನಗೆ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ನಗೆ ; ಕಪಟವಿಲ್ಲದ ನಗೆ : ಮುಖದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತೇಲಾಡುತ್ತಿದ್ದ ತಿಳಿನಗೆಯೂ ಜಾರಿ ಮ್ಲಾನತೆಯೂ ನೆಲಸಿತ್ತು (ಚಿತಸ. ೦೭೦). [ತಿಳಿ$_2$ + ನಗೆ]

ತಿಳಿನಿದ್ರೆ (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ನಿದ್ರೆ ; ಗಾಢವಲ್ಲದ ನಿದ್ರೆ ; ಲಘುವಾದ ನಿದ್ರೆ : (ಕ). [ತಿಳಿ$_2$ + ನಿದ್ರೆ]

ತಿಳಿನೀರ್, ತಿಳಿನೀರು (ನಾ). ೧. = ತಿಳಿಜಲ : ಆ ಮರಕತವರ್ಣಂ ಕರಿಕರ ಪಂಘದಿನೊಡನೊಡನೆ ತುಳುಕಿದಂ ತಿಳಿನೀರಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೦೦೭) ; ತಿಳಿನೀರ ತುಂತುರ್ವನಿಗಳಂ ಪೊರೆದಳವಾಟಿಯ ಸುಟಿಯ ಬಿಜ್ಜಣಿಗೆಗಳನಡಿಗಡಿಗೆ ಬೀಸಿಯುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೫೫) ; ಅಂತು ರಾಗರಸದಿಂ ಪೊಂಗಿ ತಡೆದು ತಿಳಿನೀರನುಂಡುದೆಂಬ ನಾಣ್ನುಡಿಯಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೮೨) ; ತಿಳಿನೀರಿಂದಂ ತೆಂಗಂ ಬಳೆಯಿಸೆ ನದನದಿಯಿನೊಸರ್ವ ತಿಳಿನೀರಿಂದಂ ಬಳೆಯಿಸಿ ತೆಂಗೊಪ್ಪಿದವಿವಿರಳಮೊಂದಣ ಕಡವನೊಂದು ನೀಗುವ ತೆಱದಿಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೯-೦೦). **ತಿಳಿನೀರು** : ೧. ಪೂಜಿವಾಜ ಪುಳಿನದ ತನುಚ್ಛವಿಯ ತಿಳಿನೀರ ಮೆಟಿವ ಮಧ್ಯದ ಮೃಣಾಳದ ಬಗೆಯ ಭೇದವಂ ಕುಜುಪಿಡು ಪೊಡರಿದೆನಲ್ಲರಸಿಯೊಳ್ತರಳೆಯರ ಜಲಕೇಳಿ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಕ್ಷಮಿಥಾ. ೩೦-೬) ; ಕೆಂದಾವರೆಯ ಪೊಟ್ಟಣದೊಳು ತಿಳಿನೀರ ತಂದು ರಂಗೇಶನ ಮೇಲೆ . . . ಬಂಧುರದಿಂದ ಸೂಸಿದರು (ಕಂಸವಿ. ೨೫-೦೨೦) ; ತಿಳಿನೀರು ಗಳಿಂದ ಕರಚರಣಂಗಳಂ ತೊಳೆದು (ಸೌಗಂಧಿ. ೦೯೫-೦೯) ; ತೆಂಗಿನಕಾಯ ತಿಳಿನೀರ ತಕ್ಕೊಂಡು ಬಂಗಾರ ಮಾರಿ ತೊಳದೇನ (ಗರತಿ. ೯೩). ೨. ಮೊಸರು, ತುಪ್ಪ, ಗಂಜಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಮೇಲಿನ ತಿಳಿ,— ಮಂದವಲ್ಲದ ಭಾಗ : ಅಂಬಿಲದ ತಿಳಿನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅರಿಸಿನವನ್ನರೆದು ಪಾನ ಮಾಡಿಸಲು ಶೀತಜ್ವರ ಕೆಡುವುದು (ಸಕಳ್ಕ. ೬೩) ; ಮಸ್ತು=ಮೊಸರಿನ ಮೇಲಿನ ತಿಳಿನೀರು (ಗಂಗಾಮು. ೨೫೩). [ತಿಳಿ$_2$ + ನೀರ್$_1$]

ತಿಳಿನೀರು 'ತಿಳಿನೀರ್' ನೋ.

ತಿಳಿನೀಲಿ (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ನೀಲಿಬಣ್ಣ : ತಿಳಿನೀಲಿ ಬಾನೊಳು ಬೆಳ್ಳನೆ ಮುಗಿಲೊಂದು ಮೆಲ್ಲನೆ ತೇಲುತಲಿಹುದು (ಇಂಜಾಶ. ೯೬-೭೦). [ತಿಳಿ$_2$ + ನೀಲಿ]

ತಿಳಿನುಡಿ (ನಾ). ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಭಾಷೆ ; ಸರಳವಾದ ನುಡಿ : ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಸಂಪತ್ತನ್ನುಳಿಸಿ ಕನ್ನಡಿಗರ ತಿಳಿನುಡಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿಸಲು ಈ ಕೃತಿಯು ಸಹಾಯಕವಾಗಬಹುದು (ಕಾಂಶಿ. ೧೦ ಮುನ್ನುಡಿ). [ತಿಳಿ$_2$+ನುಡಿ$_8$]

ತಿಳಿಪು$_1$, ತಿಳಿಹು, ತಿಳುಪು$_1$, ತಿಳುಹು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಶುಭ್ರವಾಗು ; ತಿಳಿಯಾಗು : ತಿಳಿಪುವೊಡೆ ವೊಗ್ಗೆ ಮುದ್ದಂ ಕಳಂಕಮುಂ ತಿಳಿಯದಿರ್ಪ ದೆಸೆಗಳುಮಂ ನೀರ್ಗಳುಮಂ ತಿಳಿಪಿದ ಸರಮುಂ ತಿಳಿಪಿದುದೆ ಕಳಂಕಗತಿಯ ನವ್ಯುತದ್ಯುತಿಯಂ (ಲೀಲಾವ. ೧೪-೫೧). ೨. ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸು ; ಸಾಂತ್ವನಗೊಳಿಸು ; ಶಾಂತಗೊಳಿಸು : "ತಿಳಿಪು–ಕ್ರೋಧೋತ್ಸರ್ಜನೇ (ಕೋಪವನ್ನು ಬಿಡಿಸು)" (ಕಮಧಾ) ; ತಿಳಿಪಲಡಿಗೆಱಗಿದೋಪನ ತಳಂಗಳಾ ತೀಟದಿಂ ಪದಂಗಳೊಳೊಗೆದಾ ಪುಳಕಚಯಂಗಳ್ ಕಳೆದುವು ಮುಳಿಸಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೧೯) : ಪುರಾಡಿಸಿ ಮುಳಿದಿರ್ದ ಮಹಾದೇವಿಯುಂ ತಿಳಿಪಲೆಂದು ಕಾಲ್ಗೆಱಗೆ (ಪಾವುಂಪು. ೮೫-೦೩); ವನಿತೆಯರೊಲವಿನ ಕಲಹದ ಮುನಿಸುಗಳಂ ತಿಳಿಪುವೆಡೆಯೊಳತಿಚತುರಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೬) : ಇಂತಪ್ಪವಸ್ಥೆಯಿಂದಿವಳಂ ತಿರೆಯುಂ ದುರ್ವಿದಗ್ಧವೆನ್ನ ಮನಂ ಮತ್ತೆಂತುಂ ನಂಬಿದುದಿಲ್ಲಾನಿಂ ತಿಳಿವೆಂ [ಪೆಂ] ನಿಪುಣವಚನದಿಂ ಕಾಮಿನಿಯುಂ (ಕಾದಂಉ. ೨೪೨) ; ಮುಕುಂದಂ ತದಿಂದುವದನೆಯಂ ಪೆಱವೊಳ್ನುಡಿಗಳಿಂ ತಿಳಿಪಿ (ನೇಮಿಪು. ೮-೩೮೪) ; ಬಱಿದೆ ಮುಳಿದು ತಿಳಿಪೆ ತಿಳಿದು ನೆರೆವ ಬೇಡವೆಂಡಿರಿಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೨೦೮) : ನುಡಿಯುಲಿಲ್ಲದಹಂಗೆ ಹದುಳಿಸಿ ಕಡೆಯೊಳಾಂ ತಿಳಿಪಿ [ಪಾಠಾಂ. ತಿಳುಹಿ]ದಪೆನೆಲೆ ನೀ ನಿದ್ರೆಗೆಯ್ಯುತಿರು (ಲಕಪು. ೪೬-೨೨) : ಮುನಿದೊಡೆ ಕಡುತವಕದಿಂ ತಿಳಿಪುವಂ (ಚಬಪು. ೧೦-೨೯). ೩. ಸಂತುಷ್ಟಿಪಡಿಸು ; ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸು ; ಮುದಗೊಳಿಸು : "ಪ್ರಸಾದಃ, ಪ್ರಣಯಃ– ಈ ೨ ತಿಳಿ(ಪು)ಹುವುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೨೬-೮೮) : ಜಲನಿಧಿಯಂ ಮುಗಿಲ್ವನಿಗಳಿಂದಮಾಗುರ್ವಿಸುವಂತೆ ನಿಮ್ಮ ನಾಂ ತಿಳಿಪಿದಪೆ ಗಡ (ಕಾದಂಉ. ೪೨೬) ; ಅಗಜೆಯುಂ ತಿಳಿಪಿದಮರಗುಂಡದ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಶರಣು (ಭಾವಚಿಂ. ೨-೧). ೪. ತಿಳಿಸು ; ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸು ; ವಿಶದೀಕರಿಸು : ಅವರಂ ತಿಳಿಪಲಾಱದೆ ಮತ್ತೆ ಪೂರ್ವವಿದೇಹಕ್ಕೆ ಪೋಗಿ ... ಭಟಾರರ್ಗೆ ಪೇೞ್ದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೦೪-೨೦) ; ಉಳ್ಳೊಡುಗಳೊಳಗೆನಿತಱಿವುಳ್ಳರ್ಗಂ ತಿಳಿವಲರಿಯದೆನಿಪೆಡೆಗಳುಮಂ ತೆಳ್ಳಗಿರೆ ತಿಳಿಪುಗುಂ (ಹಂಶಥಾ. ೨-೩೫): ಸ್ಥಾವರಾದ್ಯನ್ಯಲಿಂಗದ ಭಜನೆಯ ಮುನ್ನಮೇ ಬಿಡಿಸಿ ಷಟ್ಸ್ಥಳಮಾರ್ಗಮಂ ತಿಳಿಪಿ (ಚಬಪು.೧-೦೩). ೫. ಕಲಿಸು ; ಹೇಳಿಕೊಡು ; ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೊಳಪಡಿಸು : ಇವರಂ ನೀತಿವಿದರಪ್ಪಂತು ತಿಳಿಪುವಂದು ಮುದುಗುದುರೆಯಂ ತಿರ್ದುವಂತಕ್ಕುಂ (ಪಂಚಶಂ. ೧೬-೧೦); ಇದು ಶಬ್ದಾಗಮನಿರ್ಣಯಂ . . . ಇಂತಿದು ಮರ್ಮಂ ಕಲೆಗಾಗಮಾನ್ವಯಮಿದೆಂಬಾಮ್ನಾಯದಿಂ ದಾರಕ ತ್ರಿದಶ ಪ್ರಶ್ನಕರಾಗೆ ತಾಂ ತಿಳಿಪುವಂ ತ್ರಿಜ್ಞಾನರತ್ನಾಕರಂ (ಅನಂಪು. ೬-೦೦) : ಮತ್ಸ್ಯಭೂವರ ಕುಮಾರಿಗಂ ತಿಳಿಪುತಿರ್ದನು ನೃತ್ಯಮನಾ ಕಿರೀಟಿ (ಪಂಚಶ. ೬೮-೦೮). ೬. ಜ್ಞಾಪಕಮಾಡು ; ನೆನಪಿಗೆ ತರು : "ಜ್ಞಾಪಯತಿ=ತಿಳಿಪಿದಪಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೦೪೨). ತಿಳಿಹು : ೪. ಮಂಗಳೋದಯಲಿಂಗಕರತಳಸಂಗತ ಸ್ಥಿತಿಯಂ ತಿಳಿಹಿಯಾಸಂಗದುಃಪ್ರಾಪಂಚಿಕಾಶಾಬಂಧವಂ ಪಱಿದು (ಬಸಪು. ೪೯-೩೩). ತಿಳುಪು$_1$: ೨. ಕಿನಿಸಿ ಕಡುಪಿನಿಂದಂ ನದುಗಿದಪುದು ತಿಳಿಯದೆಂತುಮಾರ್ತಿಳು [ಪಾಠಾಂ. ೪] ಪಿದೊಡಂ (ಕಾ ದ ಂ ಉ. ೬೬) ; ಅಂಗಜಾತನ ಮಡುಹಿದನೆಂದು ಪಾರ್ವತಿ ಸಂಗಕೇಱದಿರಲು ತಿಳುಪಿ ಹೊಂಗೊಡದೊಳು ನೀರ ಹೊತ್ತ ಧೂರ್ಜಟಿಯಂತೆ ತೆಂಗಾಯ ಮರಗಳೊಪ್ಪಿದುವು (ಮೋಹತ. ೨೪-೪೨). ೪. ನಿರ್ಮಳದ ಧರ್ಮಸ್ಥಿತಿರಹಸ್ಯವ ತಿಳುಪಿದವರಾರೆನುತ ತಲೆದೂಗಿದನು ಮುರವೈರಿ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೦೬-೦೨). ತಿಳುಹು$_1$: ೨. ದೇವಪ್ರಸರವನು ತಿಳುಹಿದನು ಕಾರುಣ್ಯದಲಿ ಕಾಮಾರಿ (ಕುಮ್ಯಾಳ. ೬-೩೦) : ಕುಳಿರುವಟ್ಟಿನ ಕುವರಿಯ ಶ್ರೀಪದಯುಗನಳಿನ ಸುಗಂಧವಿದ್ದೆಡೆಗೆ ಅಳಿ ಬಂದೆಱಗುವಂತೆಱಗಲ್ಕೆ ತೆಗೆದಪ್ಪಿ ತಿಳುಹಿದಳವಳ ದುಕ್ಖವನು (ಮೋಹತ. ೮-೪೬). ೩. ಲಲನೆಯಂ ... ತಿಳುಹಿ ಮಱಹಾದಲ್ಲಿ ಜಾಣ್ಮೆಯನಲರಿಸುತ್ತೊಯ್ಯಾರದಲಿ ಸುಳಿಸುಳಿದು (ಬಸಪು. ೪೨-೦೬) ; ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ... ಕಾಲಜ್ಞಾನವಾದುದನು ತಿಳುಹಲೋಸುಗ ತಮ್ಮಯಾಶ್ರಮ ನೆಲೆಯ ಠಾವಿಂದಾಗ ಬಂದರು (ಸಂಭಪ. ೩-೨) : ತಿಳುಹಿ ಹೋದರು ಮುನಿಗಳೀತನ ತಿಳಿವು ತೊಟ್ಟುದು ಪಾಱವೆಯನು (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೮-೬೪).

[ತಿಳಿ$_1$ + – ಪು$_1$]

ತಿಳಿಪು$_2$, ತಿಳುಪು$_2$, ತಿಳುಹು$_2$ (ನಾ). ೧. ಗಟ್ಟಿಯಲ್ಲದುದು ; ನೀರಾದುದು : ತಿಳಿ [ಪಾಠಾಂ. ಳು] ಪಿನಂಬಿಲಕುಪ್ಪು ನೀರುಳ್ಳಿ ಹಸಿಯಲ್ಲಗಳನು ಸೋದಿಸಿ ಹಾಕಿ (ಸೂಪಶಾ. ೩-೩೩). ತಿಳುಪು$_2$: ೨. ತೆಳುವು ; ತೆಳುವಾದುದು. 'ತಿಳಂಪೇಱು' ಪರಾ. ತಿಳುಹು$_2$: ೩. ಸ್ವಚ್ಛತೆ ; ಶುಚಿತ್ವ : ನೀರ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ನೀರ ತಿಳುಹ ನೋಡಿ (ಶಿವಗೀ. ೧೪೬-೬೪೮). ೪. ಜ್ಞಾನ ; ತಿಳಿವಳಿಕೆ : ನಡವಳಿಯುಲಧಮನೆ ನೀನು ಶಿವಪೂಜಾಪ್ರಸಿದ್ಧನಲ ತಿಳುಹಿ [ಪಾಠಾಂ. ತಿಳಿವಿ]ನಲಿ ಬಱಡನೆ ಬಹುಶ್ರುತಿಗಳು ಮುಖೋದ್ಗತ ನಿನಗೆ (ತೊರರಾ. ೬-೨-೨೪). [<ತಿಳಿಪು$_1$]

ತಿಳಿಬಗೆ (ನಾ). ಶುದ್ಧವಾದ ಅಂತಃಕರಣ ; ನಿಷ್ಕಪಟವಾದ ಮನಸ್ಸು : ಕಾವ ತಿಳಿಬಗೆಯುರ್ವ ನಾಡ ಹೆಣ್ಣಲ್ಲಿ (ಕಾಂಶಿ. ೨೬-೦೫).

[ತಿಳಿ$_2$ + ಬಗೆ$_3$]

ತಿಳಿಬಣ್ಣ (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ಬಣ್ಣ ; ನಸುಬಣ್ಣ : "ಹೂಬಣ್ಣತಿಳಿಬಣ್ಣ" (ಗಂಗಾಮ. ೩೫೧). [ತಿಳಿ$_2$ + ಬಣ್ಣ]

ತಿಳಿಬೆಳಕು 'ತಿಳಿವೆಳಗು' ನೋ.

ತಿಳಿಬೆಳಗು 'ತಿಳಿವೆಳಗು' ನೋ.

ತಿಳಿಬೆಳುದಿಂಗಳು (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಬೆಳುದಿಂಗಳು ; ಶುಭ್ರಜ್ಯೋತ್ಸ್ನೆ : ನೀನು ಚೆಲುವೆಯರರಸಿ ತಿಳಿಬೆಳುದಿಂಗಳ ತಿರುಳ ಪುತ್ಥಳಿ ! (ತುಂಗಭ. ೮೫). [ತಿಳಿ$_2$ + ಬೆಳುದಿಂಗಳು (<ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ್)]

ತಿಳಿಮಜ್ಜಿಗೆ (ನಾ). ನೀರಾದ ಮಜ್ಜಿಗೆ : ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಮಜ್ಜಿಗೆ ಇದೆ (ರೂಢಿ). [ತಿಳಿ$_2$ + ಮಜ್ಜಿಗೆ]

ತಿಳಿಮಣ್ಣು (ನಾ). ಸೂಸಂಮಣ್ಣು ; ರೇವೆಮಣ್ಣು ; ವೆಂಕ್ಕಲು : ಜಗವೆಲ್ಲ ತೊಯ್ದು ಹೋಗಿದೆ, ತಿಳಿಮಣ್ಣು ತೇಲಿಹೋಗಿದೆ (ನಲಮು. ೦೬-೨೨).

[ತಿಳಿ$_2$ + ಮಣ್ಣು (< ಮಣ್)]

ತಿಳಿಮುತ್ತು (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಮುತ್ತು ; ಚೊಕ್ಕವಾದ ಮುತ್ತು ತಳತಳಿಪ ವಜ್ರಗಳ ಗಣಿಗಳಿಂದೆಸೆವ ತಿಳಿಮುತ್ತುಗಳ ನಗೆಯ ಬೆಳಕಿಂದ ಹೊಳೆವ (ಕಎಪು. ೪೬-೫). [ತಿಳಿ$_2$ + ಮುತ್ತು$_5$]

ತಿಳಿಮೆ (ನಾ). ೧. ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಮಣಿಗೆಯೊಳು ಮಾದವಳಿದು ಋಣಗಳಿಲ್ಲವ ನೆನೆದು ತಿಳಿಮೆಯೊಳು ಹರಿವೆನ್ನ ಚೇತನದ ಜತೆಗೆ (ಮುಳಿದೇ. ೨೧-೪). ೨. ತಿಳಿವಳಿಕೆ ; ಅರಿವು ; ಜ್ಞಾನ : ಕ್ಲಾಂತಿಯೋಂ ನಿನ್ನ ಕಡುಸಂತಸದ ತಿಳಿಮೆಗಿನ್ನೆಂತು ನಿನ್ನಯ ಬಳಿಗೆ ತನ್ನ ನೆಳಲಂ ಚಿಂತೆ ಸಾರ್ಚಿತು (ಗೀವಿಂ. ೬-೯೨). [ತಿಳಿ$_2$ + – ಮೆ$_1$]

ತಿಳಿಮೆಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಚ್ಛವಾಗು ; ಶುದ್ಧವಾಗು : ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ವಿಷಯೋದ್ಭವವಾದ ಜುಗುಪ್ಸೆಯೂ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಮೆಗೊಂಡು ಭೋಗ್ಯರಸ ಪದವಿಗೇರುತ್ತದೆ (ಕಾವ್ಯಕು. ೩).

[ತಿಳಿಮೆ + ಕೊಳ್ಳು$_1$ (< ಕೊಳ್$_1$)]

ತಿಳಿಮೆಯಡಿಕೆ (ನಾ). ಜ್ಞಾನದ ದಾಹ ; ಅರಿವಿನ ಆಸೆ : ಆ ಕ್ವಚಿದ್ದರ್ಶನದೊಳಹುದೆಲ್ಲ ಚೇತನಕು ರಸದ ನೀರಡಿಕೆ ಅದರಿನೀ ದುಃಖಿಸಮುದ್ಯೆವ ನಮನಂ, ಅದರಿನೀ ತಿಳಿಮೆಯಡಿಕೆ (ಮುಳಿದೇ. ೨೩-೧೦). 'ನೀರಡಿಕೆ$_1$' ಪರಾ. [< ತಿಳಿಮೆ]

ತಿಳಿಯಿಡು (ಕ್ರಿ). ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸು ; ಹಸನುಗೊಳಿಸು : ಪೂಗೊಳನಂ ತಿಳಿಯಿಟ್ಟು ನೀರ್ವಕ್ಕಿಗಳಂ ನೆಲೆವೆರ್ಚಿಸುತ್ತುಂ (ಗಿರಿಜಾ. ೬-೪೨ ವ).
[ತಿಳಿ$_2$ + ಇಡು$_1$]

ತಿಳಿಯೆಣ್ಣೆ (ನಾ). ಅಪ್ಪಟವಾದ ಎಣ್ಣೆ ; ಶುದ್ಧವಾದ ಎಣ್ಣೆ : ನೇಜೀಲ ವಣ್ಣಂ ತಿಳಿಯೆಣ್ಣೆಯೊಳ್ ಬಯಸಿ ತೊಯ್ದಂತಪ್ಪ ನುಣ್ಪುರ್ಪು (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೦೬). [ತಿಳಿ$_2$ + ಎಣ್ಣೆ]

ತಿಳಿರಕುತ (ನಾ). ಶುದ್ಧವಾದ ರಕ್ತ ; ಹೊಸರಕ್ತ : ಎಲೆ ಮರುಳೆ ನಿನ್ನೊಡಲ ಸೀಳಿಯೆ ತಿಳಿರಕುತದಲಿ ತಾಯ ತುಱುಬನು ನಾದಿಸುವೆನೆಂದ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೫-೪೪). [ತಿಳಿ$_2$ + ರಕುತ]

ತಿಳಿರಸ (ನಾ). ಶುದ್ಧವಾದ ದ್ರವ ; ನಿರ್ಮಲವಾದ ರಸ : ಎಳನೀರ್ಗಳ ತನಿಗಬ್ಬಿನ ತಿಳಿರಸದ ... ಬಹುವಿಧದ ಪಾನಂಗಳನಲ್ಲಲ್ಲೆಱೆವರಾ ಪ್ರಪಾಪಾಲಿಕೆಯರ್ (ವೃಷವಿ. ೪-೨೫). [ತಿಳಿ$_2$ + ರಸ]

ತಿಳಿಲು ' ತಿರುಳ್ ' ನೋ.

ತಿಳಿಲುಮಾತು (ನಾ). ಸಾರವತ್ತಾದ ನುಡಿ ; ತಿರುಳುನುಡಿ : ತಿಳಿಲು ಮಾತಿಲಿ ಬಳಿಗರದು ... ತಕ್ಕೈಸಿ (ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವ. ೧೯-೫).
[ತಿಳಿಲು (< ತಿರುಳ್) + ಮಾತು$_1$]

ತಿಳಿವಟ್ಟಲ್ (ನಾ). ಮದ್ಯವನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಬಳಸುವ ಬಟ್ಟಲು ; ಪಾನಪಾತ್ರೆ ; ಚಷಕ : " ಗರ್ಹಕಃ, ಅನುತರ್ಷಃ, ಚಷಕಃ, ಸರಕಃ—ಈ ೪ ತಿಳಿವಟ್ಟಲ್ " (ಹಲಾಯು. ೫೪-೧೬೩) ; ಸೊಗಯಿಪ ಫಂಟೆಯಿನ್ದ ಣೆಗೆ ಯಾರುತಿ...ತಿಳಿವಟ್ಟಲೆಸಪ್ಪ ಚಂದನಂ (ಸೌಇಇ. IV. ೨೮೦-೬೫ ; 1199) ; ಕಡುವುಱಿಗಳ್ಳನೊಂದು ತಿಳಿವಟ್ಟಲನಿಟ್ಟೆಱೆಯಲ್ಕೆ (ದಶಕು. ೮-೨೦೪).
[ತಿಳಿ$_2$ + ಬಟ್ಟಲ್]

ತಿಳಿವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಶುಭ್ರತೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ಶುದ್ಧವಾಗು : ಮುಂದೆ, ಲೌಕಿಕರಸದಿಂದತ್ತ ಸರಿದು ಅಲೌಕಿಕವೆನ್ನಿಸುವ ಮಹಾಬಲನಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಯಿಯೇ ಕ್ರಮೇಣ ತಿಳಿವಡೆಯುತ್ತಾ ಹೋಗಿ ಕಡೆಗೆ ತೀರ್ಥಂಕರಭವದಲ್ಲಿ ಅಲೌಕಿಕ ರಸವೆನ್ನಿಸುವುದು (ನಾಡೋಜ. ೩೬೮). [ತಿಳಿ$_2$ + ಪಡೆ$_1$]

ತಿಳಿವಳಿಕಸ್ತ, ತಿಳುವಳಿಕಸ್ತ (ನಾ). ವ್ಯವಹಾರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ; ಬುದ್ಧಿವಂತ : ಅವನೇನು ಅಂಥ ತಿಳಿವಳಿಕಸ್ತನಲ್ಲ (ರೂಢಿ). **ತಿಳುವಳಿಕಸ್ತ** : ವೆನಿಸ್‌ನಗರದ ಮರ್ಯಾದಸ್ತರೂ, ತಿಳುವಳಿಕಸ್ತರೂ ಆದ ನಿಕೊಲೊಪೋಲೊ ... ಕಾನಸ್ಟಾಂಟಿನೋಪಲಿಗೆ ಹೋದರು (ಪ್ರವಾಇ. II. ೪) ; ಓದುಬರಹ ಕಲಿತು ತಿಳುವಳಿಕಸ್ತನಾದರೆ, ನಿನ್ನ ಬಾಳು ಎಷ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಗ್ತದೋ ನೀನೇ ನೋಡುವಂತೆ (ನಮ್ಮಳ್ಳಿ. ೩೫).
[ತಿಳಿವಳಿಕೆ + _ ಸ್ತ]

ತಿಳಿವಳಿಕೆ, ತಿಳುವಳಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಅರಿವು ; ಜ್ಞಾನ : ಆಱುತದ = ತಿಳಿವಳಿಕೆಯ (ಶಮದ. ೧೯೬ ಟೀಕೆ) ; ಚಲೋ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇರಬೇಕು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೬೪) ; ಎಲ್ಲಿಹುದು ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಜೀವನದ ಸಲುವಳಿಕೆ (ನಾದಲೀ. ೬೩-೬). ೨. ವಿವೇಕ ; ವಿವೇಚನಾಜ್ಞಾನ : ಆ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಅವರಿಗೆಲ್ಲಿಯದು (ಅಶ್ವಮ. ೩೮). ೩. ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು; ಸೂಚನೆ : ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ತಿಳಿವಳಿಕೆಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). **ತಿಳುವಳಿಕೆ** : ೧. ತಿಳುವಳಿಕೆಗೆ ಸಹಾದೇವ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಚೆಲ್ವಿಗೆ ಮನ್ಮಥ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೩೫, ೨೮-೬ ; 1751) ; ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ... ಅಜ್ಞಜನರ ತಿಳುವಳಿಕೆಯ ಅಭಾವದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೂ ನಾಶವಾಗುತ್ತ ಬಂದಿವೆ (ಮಯೂರುಆ. ೩ ಮುನ್ನುಡಿ). [ತಿಳಿ$_2$ + _ ವಳಿ$_1$+ _ ಕೆ]

ತಿಳಿವಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದಂ ಊರಿನ ಹೆಸರಂ ; P ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾನಗಲ್ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಗಿನ ತಿಳವಳ್ಳಿ : ಶ್ರೀಮದಗ್ರಹಾರಂ ತಿಳಿವಳ್ಳಿಯ ಸಕಲ ಸಾಸಿರ್ವ್ವರ ಬೆಸದಿ... ಪಣವಂ ಬಿಟ್ಟರ್ (ಕಇ. II. ೮-೧೦ ; 1072) : ತಿಳಿವಳ್ಳಿಯುತ್ತ್ರವಸೆಟ್ಟಿ ಕಂಚಯನ ಮಲ್ಲಿಸೆಟ್ಟಿ ... ಇಂತಿನಿಬರು ವಿದ್ದರ್ು ಮೂಲಸ್ಥಾನದೇವಗ್ಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮ್ಮ (ಕಇ. I. ೧೯-೦೨; 1108).
[? + ಪಳ್ಳಿ$_1$]

ತಿಳಿವಿಕೆ, ತಿಳುವಿಕೆ (ನಾ). ಜ್ಞಾನ ; ಅರಿವು : ತತ್ವವಿದ್ಯೆಯ ತಿಳಿವಿಕೆಯ ಹುಸಿಯೆಂದು ಕಂಡಡೆ ಹಾನಿಯೇ ತನಗೆ (ನಿಜಾಗ. ೫-೧-೦೨೫). **ತಿಳುವಿಕೆ** : ತಿಳುವಿಕೆಲ್ಲದೆ ನೆಲೆಯುಯಿಲ್ಲದೆ ತಿರುಗುವವರು (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೨೨-೩೦).
[ತಿಳಿವು + _ ಇಕೆ]

ತಿಳಿವಿಗ (ನಾ). ಅರಿವಿರುವವನು ; ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು ; ಜ್ಞಾನಿ : ಪಾದರಸ ಕರತಳದಲಿರುತದನಂಟದಂದದಿ ತಿಳಿವಿಗರು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲಿರೆ ನಿರ್ಲೇಪರು (ಗಗಚಾ. ೧೩-೨೫). [ತಿಳಿವು + _ ಇಗ]

ತಿಳಿವು, ತಿಳುವು (ನಾ). ೧. ಸಮಾಧಾನಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಸಾಂತ್ವನ ಪಡೆಯುವಿಕೆ ; ಮುಳಿಸು ತಿಳಿಯುವಿಕೆ ; ಕೋಪ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವಿಕೆ : " ಪ್ರಣಯಂ ಪ್ರಸಾದವನೆ ತಿಳಿವಕ್ಕು " (ಶಬ್ದಮಣಿ. ೦೩೪-೩೩) ; ಆಕೆಯ ತಿಳಿವಾಕೆಯ ಮುಳಿಸಾಕೆಯ ಕೂಟಮೆ ದಲಿರ್ದುದರಸನ ಮನದೊಳ್ (ಕಾದಂಅ. ೬೬೨). ೨. ಅರಿವು ; ಬುದ್ಧಿ ; ಜ್ಞಾನ ; ತಿಳಿವಳಿಕೆ : ತಿಳಿವಿಲ್ಲದೆ ಶಶಿಕಾಂತದ ಕಳಶಮನೇಕಾಂತೆ ಕಾಂತೆ ನಿನ್ನ ಮುಖೇಂದೂಜ್ವಳ ಕೌಮುದಿಯಿಂದೊಸರ್ದಪುದೀಪಳಿಪಂದೊರ್ವ ಮುಗ್ಧೆಯಂ ಸಖಿ ನುಡಿದಳ್ (ಗಿರಿಜಾ. ೪-೦೨೪) ; ಮುಸುಡ ತಿರುಹಿತು ತಿಳಿವು (ಕುಮಾವ್ಯಾಸ. ೦೩-೪೪) ; ತಿಳಿವೆ ಶರೀರ ತಿಳಿವೆ ರೂಪು ಬೆಳಗೆ ಮೈಯೊಳಗೆ ತಾನಾಗಿರುತಿಹುದು (ಭರತೇಶ. ೦-೧೧೯) ; ಚೇರೆ ಏತಕು ಮಣಿಯ ನಾ ಇಗೊ ಬಂತು ತಿಳಿವಿನ ಗಳಿಗೆ (ಅರಳು. ೧೯-೩) ; ಜೀವನದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ತಿಳಿವನ್ನು ಮರೆಯಿಸಿ ಸರಿಯುವ ಗಳಿಗೆಗಳಿಗೂ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲ (ಚಾಕ್ಷಿ. ೧೨). **ತಿಳುವು** : ೨. "ಮಾನು — ಅವಬೋಧನೇ, ತಿಳುವಿನೊಳ್" (ಶಾಶಕ್ಕೆ. ೨೪೧) ; ದೇವ ಬೆಳಗಿನ ಬೆಳಗೆ ದೇವ ತಿಳುವಿನ ತಿಳುವೆ (ಕಲಿಕಾ. ದೇ. ೨೯೮-೦೮). [ತಿಳಿ$_1$ + _ ವು]

ತಿಳಿವುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಅರಿವುಂಟಾಗು ; ಬುದ್ಧಿಬರಂ ; ಜ್ಞಾನೋದಯವಾಗು : ನಯದಿಂದಂ ತಿಳಿವುಟ್ಟಲೆನ್ನೆನಗೆ ಪೇೞಲ್ಕೇಳ್ದು ಚಂಡಾಲಜಾತಿಯೊಳೀ ವಾಕ್ಯಮುಮಿದಾ ವಿವೇಕಮುಮದೆಂತಾದತ್ತೊ ಪೇೞೆಂದು (ಕಾದಂಅ. ೭೫೬). [ತಿಳಿ$_2$ + ಪುಟ್ಟು$_1$]

ತಿಳಿವೆಳಕು 'ತಿಳಿವೆಳಗು' ನೋ.

ತಿಳಿವೆಳಗು, ತಿಳಿಬೆಳಕು, ತಿಳಿಬೆಳಗು, ತಿಳಿವೆಳಕು (ನಾ). ನಿರ್ಮಲವಾದ ಪ್ರಕಾಶ ; ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಹೊಳಪು : ಅಕ್ಕ ನೀನೇಳೆಳು ನೇಸಱ ತಿಳಿವೆಳಗುಕ್ಕುತಲಿದೆ ಮೂಡಲಾಗಿ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೨-೨೫) ; ಎಳಿಮಿಂಚಿನಂದದ ಬೊಂಬೆಯೊ ತಿಂಗಳ ತಿಳಿವೆಳಗಿನೋಳಾದ ರೂಪೋ (ಭರತೇ.೩-೭೭); ತಿಳಿವೆಳಗಿನ ತಳ್ಪೆಳಗಿನ ... ಬೆಳಸಿನ ಸಿರಿಯೆನೆ ತೊಳತೊಳ ತೊಳಗಿದುದು ಮೂರ್ತಿ ಚಂದ್ರಪ್ರಭನಾ (ಶಬ್ದಾನು. ೦೪೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). **ತಿಳಿಬೆಳಕು** : ಅಶಾಂತಿಯೆಲ್ಲಾ ಅಳಿದು ಶಾಂತಿಯ ತಿಳಿಬೆಳಕು ದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತುಂಬಲಿ (ಅಮಗಾಂ. ೮). **ತಿಳಿಬೆಳಗು** : ತನುವಿನಲ್ಲಿ ಹುಸಿ ತುಂಬಿದ ಕತ್ತಲೆಯ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸತ್ಯದ ತಿಳಿಬೆಳಗು ಕಾಣುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು(ಮೋಹವಿಜ. ೦ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). **ತಿಳಿವೆಳಕು** : ತಿಳಿವೆಳಕು ರೂಪಾನ ಮುಖವರಿ ಒಂದು ಅಭೂತಪೂರ್ವ ಶೋಭೆಯನ್ನು ತಂದಿದೆ (ಜಯಂತ. ೩೦). [ತಿಳಿ$_2$ + ಬೆಳಗು$_1$]

ತಿಳಿವೊನಲ್ (ನಾ). ನಿರ್ಮಲವಾದ ಹೊಳೆ : ಅಪ್ ತೇಜಗಳು ಬೆರೆದ ತಿಳಿವೊನಲನನುಕರಿಸಿ ನೆನ್ನೊಳಗು ಬಾಹ್ಯಾಂತರ್ಯಭೇದವಳಿಯ (ಮಲೆದೇ. ೨೭-೫). [ತಿಳಿ$_2$ + ಪೊನಲ್]

ತಿಳಿಸಾರು (ನಾ). ತೆಳ್ಳಗಿರುವ ಸಾರು : ನಮ್ಮ ಯಜಮಾನ್ರಿಗೆ ಅದರ ತಿಳಿಸಾರು ಮಾಡಿದ್ರೆ ತುಂಬ ಹಿಡಿಸುತ್ತೆ (ರೂಪಸಂ. ೧೨).
[ತಿಳಿ$_2$ + ಸಾರು$_3$ (<ಸಾಱು$_2$)]

ತಿಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸು ; ಅರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು : ಶಿಕ್ಷಕನು ಹುಡುಗರಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡಬೇಕು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೮೪); ದಯವಿಟ್ಟು ತಿಳಿಸೋಣವಾಗಲಿ (ಚಂಗಾಳ್ವ. ೦೪೧).

ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳು = ಶುದ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು ; ಹಸನುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು : ಕಟ್ಟಣೆಸದಿನ್ನು ಮನವಂ ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಯ್ಯ (ಹರ್ಷ್ಕರ. ೨೦-೦೨).

[ತಿಳಿ$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತಿಳಿಸುಣ್ಣ (ನಾ). ೧. ಸುಣ್ಣ ಅರಳಿದ ಬಳಿಕ ಅದರ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲುವ ನೀರು ; ಸುಣ್ಣದ ನೀರು : (೬). ೨. ಕೆನೆಸುಣ್ಣ : (೬).

[ತಿಳಿ$_2$ + ಸುಣ್ಣ]

ತಿಳಿಹು 'ತಿಳಿಪು$_1$' ನೋ.

ತಿಳಿಹೇಳು (ಕ್ರಿ). ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವಂತೆ ಹೇಳು; ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳು : ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಹೇಳಿ ಅವರೆಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಲವಲವಿಕೆ ಹುಟ್ಟಿಸಿದ್ದರು (ಪ್ರಬಂಧ. ೯೪).

[ತಿಳಿ$_1$ + ಹೇಳು (<ಪೇೞ್)]

ತಿಳಿಹೊಳೆ (ನಾ). = ತಿಳಿವೊನಲ್ : ಪರಮಶಾಂತಿಯ ಪಡೆದಿಹೆ ; ಪಡೆಯುದಿರಲಿಂತಂತು ಹರಿವುದು ರಾಗ ತಿಳಿಹೊಳೆಯಂದದೆ? (ಇಂಗೀತ. ೦೪-೦೫). [ತಿಳಿ$_2$ + ಹೊಳೆ$_4$ (<ಪೊೞೆ$_1$)]

ತಿಳುಪು$_1$ 'ತಿಳಿಪು$_1$' ನೋ.

ತಿಳುಪು$_2$ 'ತಿಳಿಪು$_2$' ನೋ.

ತಿಳುಪೇಱು (ಕ್ರಿ). ತೆಳುವಾಗು; ತೆಳ್ಳಗಾಗು; ಕೃಶವಾಗು : ಬಿಳುಪೇಱಿತು ಮೊಗ ತಿಳುಪೇಱಿತು ಕೆನ್ನೆ ಹೊಳಪೇಱಿತು ಕಾಡಿನೋಟ (ಜೀವಂಸಾಂ. ೪-೭೦). 'ತೆಳುಪೇಱು' ಪರಾ.

[ತಿಳುಪು$_2$ (<ತಿಳಿಪು$_2$) + ಏಱು$_1$ (<ಏಱ್$_1$)]

ತಿಳುವಳಿಕಸ್ತ 'ತಿಳಿವಳಿಕಸ್ತ' ನೋ.

ತಿಳುವಳಿಕೆ 'ತಿಳಿವಳಿಕೆ' ನೋ.

ತಿಳುವಿಕೆ 'ತಿಳಿವಿಕೆ' ನೋ.

ತಿಳುವು 'ತಿಳಿವು' ನೋ.

ತಿಳುಹಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಶಮನಗೊಳಿಸು ; ಶಾಂತಗೊಳಿಸು; ಸಾಂತ್ವನಗೊಳಿಸು; ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸು : ಈ ಗಿಣಿಯು ಸಂಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯವ ಬಲ್ಲುದು . . . ಅಂತಃಪುರಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳ ಕೋಪವ ತಿಳುಹಿಸಿ ಅನುಗೊಳಿಸಬಲ್ಲುದು (ವಚಕಾ. ೦). ೨. ತಿಳಿಸು ; ಅರುಹು.

[ತಿಳುಹು$_1$ (<ತಿಳಿಪು$_1$) + – ಇಸು$_3$]

ತಿಳುಹು$_1$ 'ತಿಳಿಪು$_1$' ನೋ.

ತಿಳುಹು$_2$ 'ತಿಳಿಪು$_2$' ನೋ.

ತಿಳ್ಳಿ (ನಾ). (ಉಕ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಟ ; ಉಪ್ಪಾರಪಟ್ಟೆ : ಪ್ರಳಯ ಜಯಿ:ಸಿ ತಾನೀಸಿಯೋ ಬರಲೀ ಆಡುತಿರಲು ತಿಳ್ಳೀ ಇಗೋ ಓಡಿ ಬಂದಿತಿಲ್ಲಿ (ಅಕಲು. ೦೫೩-೪) ; ಸಂಜೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ವ್ಯಾಯಾಮದಲ್ಲಿ ತಿಳ್ಳಿ, ಓಡುವುದು, ಖೋಖೋ ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ (ಬ್ರಹ್ಮಜೀ. ೨೦೦) ; "ಹುಡುತುತ್ತು" "ತಿಳ್ಳಿ" ಮುಂತಾದ ಆಟಗಳನ್ನು ಆಡುತ್ತಿರುವವರು (ವಿರಾಧ. ೯೫).

ತಿಳ್ಳಿಯಾಡು = ಉಪ್ಪಾರಪಟ್ಟೆಯಾಟ ಆಡು : ಅವನ ಅಂತರ್ಯಾದ ಭೋರ್ಗರವ ಕಡಲಿನ ಭಾವನೆಗಳ ಅಲೆಗಳ ಮೇಲೂ ಆಕೆಯ ಮಂಗಲಮೂರ್ತಿ 'ತಿಳ್ಳಿ'ಯಾಡುತ್ತಿದೆ (ಬನಸಿ. ೨) ; ಗಾಳಿಯೊಡನೆ ತಿಳ್ಳಿಯಾಡುತಾಡುಂತದರ ಓಟಾ (ನಾದಲೀ. ೮೫-೦). **ತಿಳ್ಳಿಹಾದಾಡು**=ತಿಳ್ಳಿಯಾಡು : ಖೋ ಆಡಲಿಕ್ಕೂ ತಿಳ್ಳಿ ಹಾದಾಡಲಿಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಂದಿ ಬೇಕು (ಮುಂಬಯಿ. ೦-೨೭). [?]

ತಿಱಿ$_1$, ತಿರಿ$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಹೂವು, ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಕೊಯ್ಯು; ಬಿಡಿಸು ; ಆರಿಸು ; ಎತ್ತು : "ತಿಱಿದುದನಲ್ ತಾಂ ಕೊಯ್ದುದು" (ಚಕುನಿ. ೦೦೬) ; ಮಾಳಿದು ತನಗರ್ಭ್ಯಮೆತ್ತಿದ ತಳಿಗೆಯೊಳಿಡೆ ತಿಱಿದ ತೆಱದೆ ತಲೆ ಪಱಿದಾಗಳ್ (ಹಂಪಭಾ. ೬-೬೪) ; ಬದರಿಯ ಬನ್ನಿಯ ರಥಚಕ್ರದೆಲೆಗಳಂ ತಿಱಿದು ತಲೆಯೊಳಿಟ್ಟಾತಂಗಭ್ಯುದಯಮುಂ...ಸುಖಮುಂ ಕೂಡಿಬಕ್ಕುಮೆಂಬರ್ ಮೂಢರ್ (ಸಮುಪ. ೦೨-೬); ಕುಸುಮನಿಕಾಯಮಂ ತಿಱಿವ ಕೈತವದಿಂದೆ (ಉದ್ಯಟ. ೭-೨೨); ಪಣ್ಣಂ ತಿಱಿದಿಚ್ಛೆಯಿಂದೆ ಕುಡುತುಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೦೩೬) : ಕುಸುಮತತಿಯಂ ತಿಱಿದುಕೊಂಡು ತಾಂ ಬರುತ್ತಿರೆ (ಬಸಪು. ೦೦-೯); ಕುಸುಮಮಾಳಿಯಂ ತಿಱಿದು ತನ್ನಮನೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೮-೫೩); ನಳನಳಿಪ ಗಜಪುಷ್ಪಮಾಲಿಕೆಯ ತಿಱಿದು ತುಳಸಿಯ ದಳವನಘಶತಹರವ ನಡೆಗೆಡೆಗಿಱುಕಿ ವೈರಿಯ ಧುರವ ಜಯಿಸೆಂದಿಕ್ಕಿದನು ಕೊರಳಲಿ (ತೊರರಾ. ೪-೪-೨) ; ತಿಱಿದ ಚೆಂದಳಿರ್ಗಳಂತೊಪ್ಪುವಧರಂಗಳಿಂ...ಸುರವನಿತೆಯರ್ ಕಂಗೆಸೆದರ್ (ಚಬಪು. ೦೯-೪೪). 'ಪೂದಿಱಿ' ಪರಾ. ೨. ಎಸೆ ; ಬಿಸಾಡು. 'ತಿಱಿಕಲ್'ಪರಾ. **ತಿರಿ$_2$** : ೧. ಹಲವಾರು ತೋಟದೊಳಸವಸದೊಳು ಸುಗ್ಗಿ ಹೂಗಳ ತಿರಿದನು ಹಿಗ್ಗಿ (ಇಂಕಾಪ. ೮೦-೮೮). ೨. 'ತಿರಿಕಲ್ಲು' ಪರಾ.

[ದೇ. ೧ ತಮಿ. ಮಲ. ತಿಱಿ ; ತೆಲು. ತೆಗು, ತ್ರೆಗು, ತ್ರೆಯ್ಯು]

ತಿಱಿಕಲ್, ತಿರಿಕಲ್ಲು, ತಿಱಿಕಲ್ಲು (ನಾ). (ಆಟವಾಡುವಾಗ) ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರಿಸಿ ಕೈಯೊಡ್ಡಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಣ್ಣಕಲ್ಲು ; ಅಣ್ಣೆಕಲ್ಲು : "ತಿಱಿಕಲ್ಲೆಂದು ಅಣ್ಣೆಕಲ್" (ಕಶಸಾ. ೨೭-೫೫೨) ; "ತಿಱಿಕಲ್ [ಪಾಠಾಂ. ತಿಱಗಲ್, ತಿಱುಕಲ್] ಎನಲ್ಕೆ ಕಾಸಣ್ಣೆಕಲ್ಲಕ್ಕು" (ಕಬ್ಬಿಕ್ಕೆ.೫೯); ವಾಮೇತರಾಯತಹಸ್ತಾಗ್ರದೊಳಾಂತು ತಾಳ್ದಿದುದಱಿಂ ಬಾಳತ್ವದೊಳ್ ಕೋಟಿಕಾಂತಿತಮಾ ಕಲ್ ತಿಱಿಕಲ್ ತ್ರಿವೃಷ್ಟಮಹಿಪಂಗಕ್ಕುಂ ಪೆಱಗತ್ತುಮೋ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೨೬) ; ಮಿಱುಗುವ ನೀಲದ ಬಟ್ಟಂ ತಿಱಿಕಲ್ಗಳನಾಡುವಂತೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದಿರ್ದಳ್ (ಕಾದಂಅು. ೨೬); ತದ್ಗೃಹದೇವತಾಜನಂ ಸೊಗಯಿಸುವಿಂದ್ರನೀಲಮಣಿಯಿಂ ತಿಱಿಕಲ್ಗಳನಾಡುವಂತೆವೋಲ್ (ಸಂರಾಚೂ. ೩-೭೭) ; ತಿಱಿಕಲ್ಲಾದುವು ವಿಷ್ಣುಭೂಭುಜಭುಜಶ್ರೀಗಾವಗಂ ಪೆಂಪಿನೊಳ್ನೆಱಿದಾಸಹ್ಯನಗೇಂದ್ರ ನೀಳ ××× ಗಳ್ ಪೆಱತೇನಾ ಭುಜಲಕ್ಷ್ಮಿಗೀ ನೆಗಳ್ದ ಪಾನುಂಗಲ್ (ಎಕ. ೫, ಬೇಲೂರು. ೦೭-೭; 1180). **ತಿರಿಕಲ್ಲು**: 'ತಿರಿಕಲ್ಲಾಟ' ಪರಾ. **ತಿಱಿಕಲ್ಲು**: ಕುಳಿಲ್ಸೆಂಡು ಬಟ್ಟು ತಿಱಿಕಲ್ಲಟ್ಟುಂಗರೆ ಹೊಣೆಗುಂಡೆಂಬಿವನಾ ಮುರಹರನಲ್ಲಲ್ಲಿಗಾಡುತುಂ ಬರಲಿದಿರೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೪-೪೪) : ಸಪ್ತಕುಲಪರ್ವತಂಗಳನೊರ್ವ ಬಾಚಿಯುಂಗೈಯೊಳಾಂತು ಓರಂತೆ ತಿಱಿಕಲ್ಲನಾಡುತ (ವೀಕ್ಕಪು. ೩-೨೦-೪೪) : ಚಂಡಪ್ರತಾಪಿಯ ಜಯವಧು ತಿಱಿಕಲ್ಲ ಕೊಂಡಾಡುವಂತೆ ಚಿಮ್ಮಿದನು (ಮೋಹತ. ೩೪-೯) ; ಅಖಿಳ ಕುಲಗಿರಿಗಳಂ ತಿಱಿಕಲ್ಲನಾಡಿ ಸಾರಿಪ ವಸುಂಧರೆಯನಾಕಾಶಮಂ ಪಿಡಿದು ತಾಳವ ಪೊಯ್ಯು ...ಮಹಾಪ್ರಮಥವರರೊಪ್ಪುತಿರ್ದರು (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೦-೩೪). 'ಅಣ್ಣೆಕಲ್$_1$' ಪರಾ. [ತಿಱಿ + ಕಲ್$_3$]

ತಿಱಿಕಲ್ಲಾಟ, ತಿರಿಕಲ್ಲಾಟ (ನಾ). ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಎಸೆದು ಹಿಡಿಯುವ ಆಟ ; ಅಣ್ಣೆಕಲ್ಲಾಟ : ಮತ್ತಮವರ ಪಸುಳೆಗಳ್ ಪಕ್ಕಿಯ ಸಿಡಿದಲೆಯೊಳ್ ತಿಱಿಕಲ್ಲಾಟಮಂ . . . ಕಲ್ತರ್ (ಚಳವಂ. ೮-೦೨) ; ಪಂದಲೆಯ ತಿಱಿಕಲ್ಲಾಟದಿಂ ಮರುಳ್ಪಡೆಗೆ ನಲವೇರ್ಚಿಸುತುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೪೯-೦೯). **ತಿರಿಕಲ್ಲಾಟ**: ಕವಣೆ ತಿರಿಕಲ್ಲಾಟ ಹಗ್ಗಕೆ ಸೆಳೆದರೋ ಹೆಬ್ಬಾವನು (ಕಪಪು. ೬-೦೫೨). [ತಿಱಿಕಲ್ + ಆಟ]

ತಿಱಿಕಲ್ಲಾಡು (ಕ್ರಿ). ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಎಸೆದು ಹಿಡಿ ; ಅಣ್ಣೆಕಲ್ಲಾಡು : ತಿಱಿಕಲ್ಲಾಡುವ ಬೊಟ್ಟುವೋರಿಸುವ ಸೆಂಡಂ ಪೊಯ್ವ ... ನಾನಾಕ್ರೀಡೆಯಿಂದಿರ್ಪರುಂ ತಱಿಸಂದು (ಸುಕುಮಾ. ೨-೬) ; ತಿಱಿಕಲ್ಲಾಡುವೆನೋ ಕುಲಾದ್ರಿಚಯಮಂ (ಜಗವಿ. ೭-೩೫); ಕೋಡೆರೊಳ್ಕೋಡೆರೊತ್ತುತುಂ

ದಂತಿಗಳನೆ ತಿಱುಕಲ್ಲಾಡುವಂತೆಬರಕ್ಕೀಡಾಡುತ್ತುಂ ತುಂಗಶೈಳಂಗಳನೆ ... ಎಯ್ದೆಂದುದು ಪವನಜವಂ ರುಂದ್ರಗಂಧದ್ವಿಪೇಂದ್ರಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೯-೦೩೬): ಆಲಿವರಲಂ ಪೊಯ್ದುಣ್ಣಕಲ್ಲಾಡಲುಂ ತಿಱುಕಲ್ಲಾಡಲದೇಂ ತಗುಳ್ದವೊ ಮನಸ್ಸಂಪ್ರೀತಿಯಿಂ ಚಾತಕಂ (ಅನಂಪು. ೯-೯) ; ತಲೆಗಳ ತಱಿದು ತಿಱುಕಲ್ಲಾಡುತಿರ್ದನು ವೀರವಿಹಗೇಂದ್ರ (ತೊರರಾ.೩.೧೦-೦೫); ಗಿರಿಗಳಂ ಕಿತ್ತು ತಿಱುಕಲ್ಲಾಡುವ ಕಾಲಮೇಘದ ಸಿಡಿಲ ತೊಡಿಗೆಯಂ ಸಲೆ ತೊಡುವ ... ಕಾಲರಾಕ್ಷಸರೈದಿ ಸಂದಣಿಸಿ ನಿಂದಿರ್ದರ್ (ಚಲಪು. ೨೩-೦೫).

[ತಿಱುಕಲ್ + ಆಡು$_1$]

ತಿಱುಕಲ್ಲು ‘ತಿಱುಕಲ್’ ನೋ.

ತಿಱುಕುಳಿ (ನಾ). = ತಿಱುಕೊಱೆ^{3} : “ ತಿಱುಕುಳಿ [ಪಾಠಾಂ. ತಿಱಕೊಱೆ^{3}] ಯೆನಲ್ಕೆಯಾಯ್ಕುಳಿಯಕ್ಕು ” (ಕಬ್ಬಿಗಂ. ೫೪). ‘ತಿರಿಕಂಳಿ’ ಪರಾ.

[ತಿಱು + – ಕುಳಿ$_3$]

ತಿಱುಕೊಱೆ^{3} (ನಾ). (ಗದ್ದೆ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಕಾಳನ್ನು) ಆಯ್ದು ಕೊಂಡು ಜೀವಿಸುವವನು ; ಆಯ್ಕುಳಿ : “ ತಿಱುಕೊಱೆ^{3} = ಆಯ್ಕುಳಿ ” (ಕರ್ನಾಟ. ಶಬ್ದ. ೨). [ತಿಱು + ಕೊಱೆ$_4$]

ತಿಱುಕೊಱೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಆಯ್ದು ಕೊಳ್ಳು ; ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಕೊಲ್ಗಂ ಕಱುಯಂ ಕೊಲ್ವಂತಿರೆ ತಿಱುಕೊಱೆಗೊಂಡು ಜಗಜ್ಜನಂಗಳಂ ಯಮರಾಜಂ (ಅಜಿಪು. ೧೦-೨೮). [ತಿಱುಕೊಱೆ^{3} + ಕೊಳ್$_1$]

ತಿಱುಗದಿರ್ (ನಾ). ಆಯ್ದಕಿರಣ,—ರಶ್ಮಿ : ತಿಱುಗದಿರಂ ಮಱುವಕ್ಕಿಗೆ ನೂಂಕಿ ತನಿಗದಿರನಿನಿಯಂಗೆ ನೀಡಿ (ಅನಂಪು. ೭-೮೦ ವ). [ತಿಱು+ಕದಿರ್$_2$]

ತಿಱುಚು (ಕ್ರಿ). ವಿಭಾಗಿಸು ; ಭಾಗವಮಾಡು (?) : ಮೂಱುವೊಳದಸವಂದದ ಮರ್ಯಾದೆಯಲೂ ಕಟುಗೊಡಗೆಯನೂ ತಿಱುಚಿ ಆ ಕಟುಗೊಡಗೆಯು ಗದೆಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಧ್ಯಮ ಕನಿಷ್ಠವಾಗಿ ತ್ರಿಸ್ಥಾನದಲೂ ಸಿಲಾಸ್ಥಾಪನವನು ಮಾಡಿಸಿ ಕೊಡುವವು (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೦೬೨-೧೦ : 1496). [ತಿಱು + —ಚು$_1$]

ತಿಱುತರ್, ತಿರಿತರ್$_2$ (ಕ್ರಿ). (ಹೂವು, ಹಣ್ಣು, ಕಾಯಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು) ಕೊಯ್ದು ತರು ; ಕಿತ್ತು ತರು : ಕಂಪುಳ್ಳ ಸಂಪಗೆಯ ಪೂಗಳಂ ತಿಱುತಂದು ಹಂಪಿನಿಂ ಶಶಿಧರನ ಸಿರಿಮುಡಿಗೆ ಬೇಕೆಂದು (ಬಸವ. ೦-೨೭) ; ತಳಿರ ತಿಱುತಂದಂದು ಮನೆ ಮಾಡಿದರು ಭೂಸುರತತಿಗೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೦೭೩. ೪-೫). ತಿರಿತರ್$_2$. ‘ತಿರಿತರಿಸು’ ಪರಾ. [ತಿಱು + ತರ್]

ತಿಱುತರಿಸು, ತಿರಿತರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕೊಯ್ದು ತರಿಸು; ಕಿತ್ತು ತರಿಸು : ಎಳವುಲ್ಲಗಳಂ ತಿಱುತರಿಸಿ ಮುಂದಿಟ್ಟನು (ಕೃಮಿಲಾ. ೨೯-೪೭). **ತಿರಿತರಿಸು** : ತಣ್ಣೆಳಲಿನ ತರುವಮೂಲಕ್ಕೆ ತುರಂಗವನ್ನು ನೀರು ಕುಡಿಸಿ ಕಟ್ಟಿ, ಎಳಹುಲ್ಲನ್ನು ತಿರಿತರಿಸಿ ಅದರ ಮುಂದಿಟ್ಟು (ಬಿರುರಿ. ೦೬೮).

[ತಿಱುತರ್ + – ಇಸು$_1$]

ತಿಱುಸೇವಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೇವಗೆ; “ಕತ್ತರಿಸಿ ಚೂರುಮಾಡಿದ ಸೇವಗೆ” (ಸಿದ್ಧರಾ. ಕೋಶ): ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ತಿಱುಸೇವಗೆಯ ರಾಶಿಗಳ ಮಾಡಿ ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ತಿಯರಲ್ಲದರಸುಮಕ್ಕಳು ಮಾಡಿದರು ವರಡಿ ಸರವಳಿಗೆಯ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೫೦). [ತಿಱು + ಸೇವಗೆ (< ಸೇವಿಗೆ)]

ತಿಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕೊಡು ; ನೀಡು : ಮಾನ್ಯಕಾಱುಮೂಱು ಶ್ರಾಹೆಗೆ ಪರಿಯರ ಗದ್ಯಾಣವನ್ನಿಱುವರ್ (ಸೌಇಇ. IX – 1, ೭೭-೨೯; ೯೯೨): ಹೊಲಗೇರಿಯ ಪಡುವಣ ಕರುವಗೆಯ್ಯಿಂದಂ ತೆಂಕಲಾಱುಮತ್ತರು ಕೆಯಿಂಗವಱಿವಣಮಯ್ದು ಗದ್ಯಾಣವಂ ತಿಱುವರು (ಸೌಇಇ. XI-i, ೫೦-೨೦ : 1005). ೨. ಸಲ್ಲಿಸು ; ಸಂದಾಯಮಾಡು : “ ತಿಱು – (ದ್ರವ್ಯ) ವಿನಿಮಯೇ ” (ಶಮದಧಾ). ‘ತೆಱು$_1$’ ಪರಾ.

[ದೇ. ೬ ತಮಿ. ಇಱು ; ಮಲ. ಇಱ = ಕಾಣಿಕೆ]

ತಿಱುಕೆ (ನಾ). ಕೊಡುಂವಿಕೆ ; ತೆರುವಿಕೆ : ಕಿಱುಕೆ, ತಿಱುಕೆ, ಪೊಱುಕೆ (ಶಬ್ದಾನು. ೫೩೭ ಪ್ರಯೋ). [ತಿಱು + – ಕೆ]

ತಿಱುಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ (?) : ಉಂಬರವಾಣೆಯ ತಿಱುಗೆಯ ಹಿರಿಯ ಕೋಲಲು ಹನೆರಡು ಮತ್ತರು (ಕಇ. II, ೨೩-೭೪ ; 1174) : ಹಾರಣೆದಂಳ ದೋಷದಿಂ ಪಾದ ತಿಱುಗೆಯಂ ಕೊಂಬುದಿಲ್ಲೆಂದು ಒಂದು ಹೊಂನ ಪಾದಪೂಜೆಯಂ ಕೊಂಡು (ಕಕುಲ. ೬-೭೪ : 1218).

[ತಿಱು + – ಗೆ]

ತಿಱುನಂದೀಶ್ವರ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂದು ಹಬ್ಬ ; ನಂದೀಶ್ವರದಷ್ಟಮಿ ; P ಜ್ಯೇಷ್ಠ, ಆಷಾಢ ಮತ್ತು ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಮಿಯಿಂದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯವರೆಗೆ ಎಂಟು ದಿನಗಳು ಜೈನರು ಆಚರಿಸುವ ಒಂದು ವ್ರತ,—ಹಬ್ಬ. ಇದನ್ನು ‘ಅಷ್ಟಾಹ್ನಿಕ’ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ : ತಿಱುನಂದೀಶ್ವರದಂದು ದಾನಮಾಡಿಯುಂ ಪೊಯ್ಸಳನ ಗುರುಗಳ್‌ಮುಳ್ಳೂರ ಶ್ರೀಗುಣಸೇನಪಂಡಿತದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕದಿಂ ಸ್ಥಾನಮಂ ಕೊಟ್ಟರ್ (ಎಕ. VI, ಮೂಡಿಗೆ. ೦೩-೨೮; 1063). ‘ನಂದೀಶ್ವರ’ ಪರಾ. [P ಇದು ‘ ತಿರುನಕ್ಷತ್ರ ’ ‘ ತಿರುನಾಮ ’ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ, ತಮಿಳು ಪದಗಳ ಹೋಲಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ಶಬ್ದ ವಿರಬಹುದು.]

ತಿಱುನೀರಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). (?) : ಮಂಡಲವಿನ್ನುಂ ತಿಱುನೀರಿಕ್ಕು [ಪಾಠಾಂ. ಕಿಱುನೀರುಕ್ಕು] ವುದೆನಿಸಿದ ತಱುಸಲವಿನ ಚಲದ ಬಲದ ಕಲಿನರಸಿಂಹಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೩೩) ; “ತರ್ಪಣೋದಕವನ್ನು ಕೊಡಂ” (ಪಂಪದೀ. ೧೭).

[P ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠಾಂತರವೇ ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಾಹ್ಯವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ]

ತಿಱುವಂಗಡಿ (ನಾ). = ತಿರುಮಾಳಿಗೆ : ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿತಪೋಧನರಾಹಾರದಾನಕ್ಕಮೆನ್ದು ಕಾಲಂ ಕರ್ಚ್ಚಿ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿ ಉತ್ತವುದ ಬಳಕ್ಕೆ ತಿಱುವಂಗಡಿ ೧ ಮತ್ತಮಂಗಡಿಗಳೊಳ್ಪಣ ೧ . . . ಕೊಟ್ಟರ್ (ಎಇ. V, ೩೪೩-೩೦ : 1093). [< ತಿರು$_2$ + ಅಂಗಡಿ (< ಅಂಗಾಡಿ)]

ತಿಱುವಂತ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ವತ್ತುಗದ್ಯಾಣ ಪೊನ್ನುಂ ಇಟ್ಟಾಱು ಭತ್ತವುಂ ತಿಱುವನ್ತಗೆ ಕಾದಿಯಣ್ಣಂ ಕೊಟ್ಟಂ (ಎಕ. IX, ದುಕಬಾ. ೨೦೮-೩೪ ; 1000). [<ತಿರು$_2$ + – ವಂತ]

ತಿಬ್ಬಂದಿರಿ (ಕ್ರಿ). ವೇಗವಾಗಿ ತಿರುಗು ; ಭರದಿಂದ ಸುತ್ತು : ಜಳಧಿಯ ನೀರ್ತುಳುಂಕಿದವು ಧಾತ್ರಿ ತಿಬ್ಬಂದಿರಿದತ್ತು ದಿಗ್ಗಜಂ ಮದವೆತ್ತಿ ಕಟ್ಟದುದು (ಮಹಾನೇ. ೧೦-೦೫೯). [< ತಿಬ್ಬನೆ + ತಿರಿ$_1$]

ತಿಬ್ಬಗೆ (ಅ). ತಿರುಗುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣಾವ್ಯಯ : ಅಸುರಂ ಗದೆಯಿಂ ತಿಬ್ಬಗೆ ತಿರುಪಿದೊಡೊಡನೆ ತಿರುಗುಗುಂ ಭೂಚಕ್ರಂ (ಜಗವಿ. ೯-೬೩). [ತಿಬ್$_0$ + – ಅಗೆ$_2$]

ತಿಬ್ಬನೆ, ತಿರ್ರನೆ (ಅ). ೧. = ತಿಬ್ಬಗೆ : ಬಾಣಗಳ್ಪಂದರಿಗಳನೆತ್ತಿ ತಿಬ್ಬನುದ್ದದೊಳು ತಿರುಗಿಸಿ (ಜಂಪ್ರಸಾಂ. ೮-೫೨). **ತಿರ್ರನೆ** : ೨. ಶೀಘ್ರವಾಗಿ; ವೇಗವಾಗಿ : “ ತಿರ್ರನೆನೆ ತಿಬ್ಬನೆನೆ ಶೀಘ್ರವಾಚಿಯಕ್ಕು ” (ಕಕರ. ೪೩).

ತಿಬ್ಬನೆತಿರಿ=ಗಿರ್ರನೆ ಸುತ್ತು,—ಅಲೆ: ಆ ಗಾಲಿಯುಂ ಪದಿನಯ್ದುದಿವಸಂ ಬರೆಗಂ ತನಗೆ ತಾನೆಯಂತರಿಕ್ಷದೊಳ್ ನೆಲನಂ ಮುಟ್ಟದೆ ತಿಬ್ಬನೆ ತಿರಿಯುತ್ತಿರ್ದುದಂ ಕಂಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೪೭-೦೫) ; ತಿರಿಪಿದೊಡದನೆಳೆ ತಿಬ್ಬನೆ ತಿರಿದುದು ತಿರುವಾಯೊಳಿಡೆ ಸುರರ್ ಮೊಱೆಯಿಟ್ಟರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೦೯೨) ; ಕುಧರ್ಮೋಪದೇಶದಿಂ ಸಂಸಾರಚಕ್ರದೊಳ್ ತಿಬ್ಬನೆ ತಿರಿದು (ಜಾಪುಂಪು. ೫೦-೨೮) ; ಸಂಸಾರದೊಳಗೆ ತಿಬ್ಬನೆ ತಿರಿವಯ್ (ಅಜಿಪು. ೨-೬೦) ; ಕರಟದ ಕದಿರಂತೆ ತಿರ್ಯಗ್ಗಾತಿಯೊಳ್ ತಿಬ್ಬನೆ ತಿರಿದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೦೭೫). **ತಿಬ್ಬನೆ ತಿರಿಪು, ತಿಬ್ಬನೆ ತಿರುಹು** = ಗಿರ್ರನೆ ಸುತ್ತುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಅಲೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು : ಕೌಂತೇಯರಂ ಮಚ್ಚರದಿಂ ಕಾಂತಾರದೊಳ್ತಿಬ್ಬನೆ

ತಿರಿಪಿದ ಸೊರ್ಕಿಂಗಳೇನಾದುದು (ಗದಾಯು. ೬-೧೪) : ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರಿಪಿದವಂ ಸುತ್ತಿವಂ ಪಮುತ್ತಿವಂ ಸಂಗರದೊಳ್ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೧೧೯-೫೫: 1042): ಗಜ್ಜನೆ ಪರಿತಂದು ಮಾಣದಚ್ಚುಳಕೋಲಿಂ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರಿಪಿ ದುರಾತ್ಮರ್ ...ಬಡಿದರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೪೦) : ಸಟ್ಟನೆ ಸೀಳ್ವ ದಿಗ್ಗಜದ ಮಂಡೆಯ ಮೆಟ್ಟಿ ಸುಟ್ಟನೆ ಸುರಿವೆನೇಳ್ಗಡಲ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರುಹುವೆ ಧರಣಿಯ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೦). ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರುಗು, ತಿರ್ರನೆ ತಿರುಗು=ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರಿ: ಆನುಂ ತೊಡೆಯಡೆಯೊಳಿರ್ದೊಡಸಂದು ಸುಟ್ಟುರಿಯ ತಪಗೆಲೆಯಂತೆ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರುಗಿ ಬೀಳ್ವಲ್ಲಿ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೮೫) ; ಕರಟದ ಕದಿರಂತೆ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರುಗುತ್ತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೦೨): ವಿಸುಗುವ ಡಮರುಗ ಢಂ ಢುಂ ಡಣಲೆನೆ ತಿಸುಳದಿ ಹರಿಯುವ ತಾರಂ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರುಗುತ್ತಿರೆ (ಕಂಬರ. ಹ. ೨೫೪-೬); ಕರಹತಿಗೆ ಧಡಧಡಿಸಿ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರುಗಿ ಬೀಳುತ (ಶಬ್ದಾರ್ಥ. ೬-೫೯) ; ನಭೋಗ್ರದಲಿ ರಥದ ಗಾಲಿ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರುಗುತಿರ್ದವು (ತೊರರಾ. ೩-೬-೦೩) ; ದೈತ್ಯ ಪೀತಾಂಬರನ ವೊಮ್ಮನನೆಚ್ಚು ಕೆಡಹಿದ ಭೂತಲ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರುಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩೫-೯೬) ; ಶನಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ...ತನ್ನ ಅಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ತಾನೊಂದು ಬಾರಿ ತಿರ್ರನೆ ತಿರುಗುವುದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ೧೦ ಗಂಟೆಗಳಾದರೆ ಸಾಕು (ಆಕಾಶ. ೨೪). ತಿಟ್ಟನೆಯ್ದುರ್=ವೇಗವಾಗಿ ಬರು : ಚತುರಂಗಂ ಚತುರಂಗಸೈನ್ಯದೊಳಡು [ರ್ತು೦] ತಿಟ್ಟನೆಯ್ದುಂದು ತಾಗಿ ತಡಂಮೆಟ್ಟದೆ ಕಾದೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೬) : ಮಿಂಚಂ ತಟ್ಟೈಸಿದ ಕಾರ ಕಾರ್ಮುಗಿಲಂತೆ ತಿಟ್ಟನೆಯ್ದುರ್ಪ ದಮಿತಾರಿಯಂ ನೋಡಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೫೨ವ). [ತಿಟ್ $_{0}$ + – ಅನೆ $_{1}$]

ತಿಟ್ಟಿಲೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಬಿನಯಾದಿತ್ಯರಸರ್ ಕೊಚೆಕುನ್ನಾಳ್ಕೆ ಮೂನೂಱು ಆಳುತ್ತಿಟ್ದು ತಿಟ್ಟಿಲೂರ ತಾಯನ್ದೆಯರ ಪೂರ್ವ್ವಜರಾ ಪಡದೊದು ಉತ್ತಮಮೆಣ್ಣೆ ಎಮ್ಮಾ ಕಟನಿ (ಎಕ. XI (೩). ಹೊಳಲ್ಕೆ. ೧೯೦-೪ : 800). [? + ಊರ್]

ತಿಟ್ಟಮ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸಡಗರರ ತಿಟ್ಟಮ್ಮಂ ವಿಕ್ರಮಮೆಂಬ ವರ್ಷದೊ[ಳ್] ಗೋಶಹಶ್ರಮಿಟ್ಟೊ[೦] ಪೂದಾರುಂ ಬೆಳೆವತ್ರರುಂಗೊಟ್ಟೊ[ನ್] (ಸೌಇಇ. XX, ೧೬-೩ : 930). [? + ಅಮ್ಮ $_{1}$]

Δ ತಿಟ್ಟು 'ತಿರ್ದು $_{1}$' ನೋ.

ತೀಂಗಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ನವೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸು, – ಕಳೆ : ಕೋಡನಿಟ್ಟು ತೀಂಗಿಡಿವುವ ಕರ್ಣತಾಳದಲರಿಂ ಬೆಮರಾಱಿಪ ಕೆಯ್ಯುಮೊಪ್ಪೆ ಬಳ್ಳಿಡಿಪಿಡಿದಿರ್ದುದಂಗಜನ ಕಯ್ಪಿಡಿಯಂ ಪಿಡಿಯಂ ಮತಂಗಜಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೮೦).

[ತೀನ್ + ಕಿಡಿಸು (<ಕಿಡಿಸು $_{1}$)]

ತೀಂಟು, ತೀಟು, ತೀಡು $_{1}$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಮುಟ್ಟು ; ತಾಕು ; ತಗಲು : ಉಚ್ಚಳಚ್ಚೀಕರತತಿ ನಭವಂ ತೀಂಟುವನ್ನಂ . . . ಶೋಭಿಸುವುದು ಮಣಿಮಾಲಾಂಶುಭದ್ರಂ ಸಮುದ್ರಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧-೨೨). ತೀಟು : ೧. ಆರು ಮಿಾಟುವರನ್ನ ತೋಟಿಯನಿಂತು ಕಾಣದ ಕೈಯಲಿ ? ಆರು ತೀಟುವರನ್ನ ಬಾಗಿಲನಿಂತು ಕೀಳದ ಕರೆಯಲಿ ? (ಕವಿಕ. ೮೫-೬). ತೀಡು $_{1}$: ೧. ಗಾಡಿ ಒಂದು ಸಾರಿ ಬಲವಾಗಿ 'ಜಟಕ' ಹಾಕಿದಾಗ ನಾಗವೇಣಿಯ ಮೂಗು ಶಂಕರನ ಹೆಗಲಿಗೆ ತೀಡಿತು (೧೦ಕಾ. ೨೩). ೨. (ಗಾಳಿಯಂತೆ) ಬೀಸು; ಸುಳಿ: "ತೀಡು– ವಾಯು ಸ್ಪರ್ಶನೇ" (ಶಮದ) ; ಹರಿಚಂದನ ಕಾಳಾಗರು ಮಲಯಜ ತು ರು ಷ್ಕಾ ದಿ ಗ ಳ ಕಂಪು ಬಂದು ತೀಡಿದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೫೫-೩) ; ನೀಂ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಮಂದಾನಿಳ ತೀಡು ಕೋಗಿಲೆ ಸರಂದೋಱು (ಆದಿಪು. ೧೨-೪೪) ; ಭ್ರಮರರವಂಗಳೊಳ್ ಬೆರಸಿ ಮಾರುತನೊಯ್ಯನೆ ಬಂದು ತೀಡಿದತ್ತು (ಕಾದಂಪೂ. ೬೩೩) ; ತೀಡಿತ್ತು ಬಂದು ಮಂದಸಮಿಾರಂ (ಪಂಚಾಮಾ. ೦೬-೮೩) ; ಲೋಭದ ಗಾಳಿ ತೀಡದು ಮೋಹಕೆ ತೆಱಹಿಲ್ಲ (ಬಸವ. ೮-೫೩) : ತಾವರೆಯ ತನಿಪರಿಮಳದ ವಿಸರದ ಹೆಸರದಲಿ ತೀಡಿದುದು ತಂಗಾಳಿ (ತೊರರಾ. ೨-೬-೩);

ಪರಿಪರಿ ಕ ಜ್ಞಾ ಯ ಗ ಳ ಪರಿಮಳದಿಂಪು ಬೀದಿಯೊಳೆಡೆಯಾಡುತಿಪ್ಪರ ಮುಖಾಬ್ಜಕೆ ತೀಡುತಿಹುದು (ಕಂಸವಿ. ೬-೩೦).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೀಣ್ಡು ; ಮಲ. ತೀಣ್ಡು ; ಕೊಡ. ತೀಂಡ್]

ತೀಂಟೆ $_{1}$, ತಿಂತಿ, ತಿಂತೆ, ತೀಂತೆ, ತೀಟ್ಟ, ತೀಟೆ (ನಾ). ೧. ನವೆ ; ಕಡಿತ; ತಿಮಿರು; ತುರಿಕೆ : "ಕಂಡೂಃ–ತೀಂಟೆ" (ಕಾಶಕ. ೨೫); ಮದಕರಿ ತೀಂಟೆಗೊಲ್ದೊರಸೆ ಭೂರುಹಕಂಧರದೊಳ್ ಜಗಿಲ್ತು ಪತ್ತಿದ ಮದಸೌರಭಕ್ಕೆ ಸುಳಿಗೊಳ್ಳಳಿಮಾಲೆ (ಕುಸುಮಾ. ೦೪-೦೨೦); ಸುರಾಸುರಾವಳಿಗಳ ಮಹಾಗರ್ವವೆಂಬ ತೀಂಟೆಯ ತೀರ್ಚುವಾ . . . ನೆವದೊಳ್ (ವೀರಶೈಪು. ೨-೩-೫): ಪುಲ್ಲಂ ಮೇಯಲೆಳಸಿ ಬಂದು ಮೆಯ್ಯ ತೀಂಟೆ [ಪಾಠಾಂ. ತಿಂಟೆ, ತಿಂತಿ]ಗೆ ಪುಲಿ ಪೊರಳ್ದು ಪೋದ ತಾಣದೊಳ್ ನಿಂದು . . . ಹಮ್ಮದಂಬೋದ ಹರಿಣಂಗಳಂ (ರಾಜಶೇ. ೫-೩೩ವ). ೨. ಚಾಪಲ್ಯ; ತೀವ್ರವಾದ ಆಸೆ, —ಅಪೇಕ್ಷೆ : ಪುಲಿಯಂ ತೊಟ್ಟನೆ ಕಂಡು . . . ಪಾಯ್ದು ಪೊಯ್ದು ಕೋಡಿಟ್ಟು ಜಳ್ಳಿಸಿ ಬಿಸುಟ್ಟು ಸೊಸಲ ತೀಂಟೆ ತೀರದೆ ಕೊಣಕಿಟ್ಟು (೧೧೪. ೦-೦೨೮ವ) ; ಖಡ್ಗಪಾಯ್ದಣೆಯ ನಿಜಭುಜದ ತೀಂಟೆ ಹರೆಯೆ ಹಗೆಗಳ ಕೊಂದು (ಹಹಕಾ. ೧೧-೧೪). 'ನಾಲಗೆದೀಂಟೆ' ಪರಾ. ತಿಂತಿ: ೧. ಮೆಯ್ಯೊಳೋರಂತಮರ್ದ ಕುಷ್ಠಾಮಯದ ತಿಂತಿಯಂ ತುಱಿಸುತ (ಶಬ್ದರಾ. ೪-೬೪). ತಿಂತೆ : ೩. (ಅಲಂ) ನಾಲಗೆಯ ತುರಿಕೆ ; ಬೇರೆಯವರನ್ನು ನಿಂದಿಸಬೇಕೆಂಬ ಲವಲವಿಕೆ, – ಆತುರ : ಜಗಳವ ಹತ್ತಿಸುವೆನೆಂದು ಚಿಂತಿಸುವ ಮನ ಕೊ ೦ ಡ ಯ ಕೈ ಳ ಸಿ ಗದಗದನೆ ತಿಂತೆ [ಪಾಠಾಂ. ತಿ] ಮಸಗುವ ಬಾಯಿ (ಸೋಮಕ. ೦-೨೯) ; ಬಾಯಿ ತಿಂತೆ [ಪಾಠಾಂ. ತಿ] ಪರೆವಂತೆ ಪೊಗಳುತ ನೇಹದಿಂ ನೋಡುತಿರ್ಪಾಗಳ್ (ಶಬ್ದರಾ. ೩-೬೨). ತೀಂತೆ : ೨. 'ನಾಲಗೆತೀಂತೆ' ಪರಾ. ತೀಟ್ಟ : ೧. ಆ ಕುಣಿಕೆಯ ತೀಟದಿಂದೊಮ್ಮೆ ಅಶ್ವಮಂದ ಪಂಸರದಲ್ಲಿ ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದನು (ನಾಡೋಜ. ೪). ತೀಟೆ : ೧. ಮೇಣೊಂದನೊಂದೊದೆದು ಹೊಂದಣ ಮಿರಂಗಳಂ ಮಾಣದಡಿಗಡಿಗೆ ಕಂದದ ತೀಟೆಗಳ ತೀಡಿ . . . ಬಿಱುಗೊಂಡವು (ಪ್ರಮಿಳಾ. ೨೫-೮) : ಪೀಠ ಮೂಢಗೆ ಹೊಲ್ಲ ತೀಟ ನಿದ್ದೆಗೆ ಹೊಲ್ಲ ತೀಟೆಯದು ಹೊಲ್ಲ ಕಜ್ಜಿಯ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೨೦): ಕೂರ್ಮಾವತಾರ ಮಾಡಿದ ಸ್ವಾಮಿಯು ಬೆನ್ನಿನ ತೀಟೆಯ ನಿವಾರಿಸುವನ: (ಕೀಚಕ. ೨೫-೩೨); ಮಂಡೆಯ ತೀಟೆ, ಸೀನು . . . ಇವು ಜ್ವರ ಬಡುವವನ ಲಕ್ಷಣ (ವೃದ್ಧಸಾ. I, ೪೯). ೨. ಭಕ್ತರಿಗೆನ್ನ ಕೈಗಳ ತೀಟೆ ಹೋಗಲ್ಕೆ ತೊತ್ತಾಗಿಲಸಂಗೆಯ್ಯಲನುವಾಯಿತ್ತೆನುತ (ಬಸಪು. ೨೦-೬) ; ತೋಳ ತೀಟೆಯನವನ ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಳೆವೆನು (ಶಬ್ದಾರ್ಥ. ೦-೬೦) ; ನಿನ್ನ ಯುದ್ಧದ ತೀಟೆಯನ್ನು ತೀರಿಸಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ (ನಟಧಾ. ೩೦೬). ೪. ಬೆದೆ ; ನಸೆ : ಆ ತೀಟೆ ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿಂದ ಅವನು ಪಾತರ ಪಾರಿಯನ್ನು ಸಂಧಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು (ದೀಪಹ. II, ೧೯೨) : ತೀಟೆಗೆ ಮಕ್ಕಳ ಹೆತ್ತು ತಿರುಮಲದೇವರ ಹೆಸರಿಟ್ಟ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ೫. ಕೀಟಲೆ ; ಚೇಷ್ಟೆ ; ತಂಟತನ: ನನ್ನ ತಮ್ಮ ತೀಟೆಯವ (ಚಂಗೂರಿ. ೧೯೦). ೬. ಕೋಟಲೆ; ತೊಂದರೆ ; ಪೀಡೆ : ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಷದ ತನಕ ತೀಟೆ . . . ತಪ್ಪಿತು (ನನ್ನೂರು. ೦೪೮). ೭. ಅಗತ್ಯ ; ಆವಶ್ಯಕತೆ : ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರೋಕೆ ನನಗೇನು ತೀಟೇನೆ ? (ಮುನಿಮಾ. ೮೦) : ತೀಟೆಯಾದರೆ ತಾನೇ ಬರುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.೩ ತೆಲು. ತೀಟ, ತೀಂಟ್ರ]

ತೀಂಟೆ $_{2}$ 'ತಿಟ್ಟು' ನೋ.

ತೀಂಟೆತ್ತು (ಕ್ರಿ). ನವೆಯುಂಟಾಗು ; ತುರಿಕೆಯಾಗು : ಏರಿದುಂ ತೀಂಟೆತ್ತಿ ಗಂಡಸ್ಥಳಮನನುದಿನಂ ಕಾಡ ಸೊಕ್ಕಾನೆಗಳ್ಪಂದೊರಸಲ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೨೨).

[ತೀಂಟೆ $_{1}$ + ಎತ್ತು $_{1}$]

ತೀಂತೆ 'ತೀಂಟೆ $_{1}$' ನೋ.

ತೀಂತೇರಾ 'ತೀನತೇರ' ನೋ.

ತೀಕು 'ದೇಕು' ನೋ.

ತೀಕ್ಷ್ಣ (ಗು). ೧. ಚೂಪಾದ; ಹರಿತವಾದ: ಸುರಶರಾಸನದಂತೆ ನಿರ್ಗುಣರುಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಕೌಕ್ಷೇಯದಂತೆ ನಿಸ್ತ್ರಿಂಶಭಾವರುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೩೭); ಉತ್ಪಾತ ತೀಕ್ಷ್ಣಕೌಕ್ಷೇಯಕಸನಾಥಶಯನ ಪಾರ್ಶ್ವಭಿತ್ತಿಭಾಗಮುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೯೭ ವ). ೨. ಬಿಸುಪಾದ; ಉಷ್ಣವಾದ. 'ತೀಕ್ಷ್ಣಾಂಶು' ಪರಾ. ೩. ಕ್ರೂರವಾದ; ನಿರ್ದಯವಾದ: ಅನ್ನೆಗಮಿತ್ತ ವಿಭೀಷಣಾ ದೇಶದಿಂಬಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣಪುರುಷರ್ ಪುರಮಂ ಪೊಕ್ಕು (ಹಂಪಾಮಾ. ೩-೩೭ವ); ತನ್ನಂ ಕೊಲಲರಸನಟ್ಟಿದ ತೀಕ್ಷ್ಣಪುರುಷಂ ಬಂದು (ಹಂಪಾಮಾ. ೧೧-೯೩ ವ). ೪. ಕಟುವಾದ; ಖಾರವಾದ. ೫. ಬಲವುಳ್ಳ; ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ. ೬. ತವಕಿಸುವ; ಆತುರವುಳ್ಳ. (ನಾ). ೭. ಹರಿತವಾದುದು; ಚುರುಕು: "ತಿಕ್ಕೆನೆ ತೀಕ್ಷ್ಣಂ" (ಕವಿಶಂ. ೩೪); ಅವನ ಕಣ್ಣು ಹದ್ದಿನ ಕಣ್ಣಿನ ಹಾಗೆ ಬಲು ತೀಕ್ಷ್ಣ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೯೩); ಅವಳ ಬುದ್ಧಿ ತೀಕ್ಷ್ಣ (ಮುಕಿನಾ. ೧೫). ೮. ಉಷ್ಣತೆ; ಬಿಸಿ: "ತಿಗ್ಮಂ, ತೀಕ್ಷ್ಣಂ, ಖರಂ–ಈ ೩ ಬಿಸಿಯ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೩) ೯. ಕಠಿನವಾದುದು; ನಿಷ್ಠುರವಾದುದು: "ತೀಕ್ಷ್ಣಂ ಪರುಷಾಹ್ವಯಂ" (ನಾನಾರ. ೧೨೦). ೧೦. ತೀವ್ರತೆ. ೧೧. ಉಗ್ರತೆ. ೧೨. ಆಯುಧ. ೧೩. ವಿಷ; ನಂಜು: "ಬ್ರಹ್ಮಪುತ್ರಃ ... ತೀಕ್ಷ್ಣಃ–ಈ ೭ ವಿಷಂ" (ಹಲಾಯು. ೦೦೭-೨೪); "ರಸಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಪ್ರದೀಪನ ಮದೋರಂತೆ ವಿಷಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೯-೩). ೧೪. ಕಬ್ಬಿಣ; ಉಕ್ಕು: "ಶಸ್ತ್ರಂ, ತೀಕ್ಷ್ಣಂ, ಅಯಃ, ಪಾರಸವಂ–ಈ ೪ ಉಕ್ಕು" (ಹಲಾಯು. ೨೪-೦೭). ೧೫. ಕಾಳಗ; ಯುದ್ಧ. [ಸಂ.]

ತೀಕ್ಷ್ಣಗಂಧಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ನುಗ್ಗೆ: "ಶೋಭಾಂಜನಃ, ಶಿಗ್ರುಃ, ತೀಕ್ಷ್ಣಗಂಧಕಃ...ನುಗ್ಗೆಮರದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೫). [ಸಂ.]

ತೀಕ್ಷ್ಣಗು (ನಾ). ಬಿಸುಪಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳವನು; ಸೂರ್ಯ: ವಿಟನೆಯ ಗೇಹಂ ಕನ್ನೆಯಾದಂಶು... ತೀಕ್ಷ್ಣಗು ಲಗ್ನಸ್ಥಿತನಾಗೆ ಪಣ್ಣ ಕತದಿಂ ಸಾಯ್ಗುಂ ನಿದಾಘಾಸದೊಳ್ (ಜಾತತಿ. ೨೩-೮). 'ತೀಕ್ಷ್ಣಗುಜ' ಪರಾ. [ಸಂ. (ತೀಕ್ಷ್ಣ + ಗೋ + –)]

ತೀಕ್ಷ್ಣಗುಜ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ಮಗ; ಶನಿ: ಪಗಲೊಳ್ ತಂದೆ ದಿವಾಕರಂ ಜನನಿ ಶುಕ್ರಂ ರಾತ್ರಿಯೊಳ್ ತಂದೆ ತೀಕ್ಷ್ಣಗುಜಂ ಮಾತ್ರ ಸುಧಾಮರೀಚಿ (ಜಾತತಿ. ೩-೬). [ಸಂ.]

ತೀಕ್ಷ್ಣಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಉಜ್ವಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಹರಿತಗೊಳಿಸು: ಯಾವುದರ ಮೇಲೆ ಗಮನವಿಡಬೇಕೋ ಅದರ ಹೊಳಪು, ಬಣ್ಣ, ಆಕಾರ, ಶಬ್ದ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಮಕ್ಕಳ ಅವಧಾನ ಅದರ ಕಡೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ (ಶಿಕ್ಷಣ. ೪೭೮).

[ತೀಕ್ಷ್ಣ + ಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_1$]

ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ (ನಾ). ಚುರುಕು: ಗಮನ ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಲೋಮವಾಗಿ ಅದರ ತೀವ್ರತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣತೆಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತವೆ (ಶಿಕ್ಷಣ. ೩೧೪); ಸಹಜವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯ ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ ಎಂದರೆ... ಓದುವ ಚಾರ್ಟಿನ ಸಾಲನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಶಕ್ತಿ (ನಿಮ್ಮದೃ. ೬೩). [ಸಂ. ತೀಕ್ಷ್ಣತಾ]

ತೀಕ್ಷ್ಣಧಾರೆ (ನಾ). ಹರಿತವಾದ ಅಲಗುಳ್ಳ ಕತ್ತಿ: ಸಾಲದೀವಿಗೆಗಳನು ಶಸ್ತ್ರಜ್ವಾಲೆ ಮಿಕ್ಕವು ತೀಕ್ಷ್ಣಧಾರಾಭೀಳವಿಕ್ರಮವಿಸ್ಫುಲಿಂಗಿತ ವಾದವಡಿಗಡಿಗೆ (ಕುಮಾ್ಯ. ೮-೬). [ಸಂ. ತೀಕ್ಷ್ಣಧಾರಾ]

ತೀಕ್ಷ್ಣಬುದ್ಧಿ (ನಾ). ೧. ಚುರುಕಾದ ಬುದ್ಧಿ; ಹರಿತವಾದ ಬುದ್ಧಿ: ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಪರತೆ, ತೀಕ್ಷ್ಣಬುದ್ಧಿ ... ಇಂತಹ ಹಲವು ಉತ್ತಮಗುಣಗಳಿದ್ದರೂ (ಹುಕ್ಕಾರಿ. ೨೭ ಹಿಂಡಿ). ೨. ಚುರಂಕಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು. [ತೀಕ್ಷ್ಣ + ಬುದ್ಧಿ]

ತೀಕ್ಷ್ಣಮತಿ (ನಾ). ೧. ಚುರುಕಾದ ಬುದ್ಧಿ: ಈ ಸಣ್ಣ ವಿಷಯ ನಿನ್ನ ತೀಕ್ಷ್ಣಮತಿಗೆ ಹೊಳೆಯಲಿಲ್ಲವೆ? (ಉಂ). ೨. ಚುರುಕಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು: ನೆಕ್ಕಿದೋವ್ ತೀಕ್ಷ್ಣಮತಿಯೆಂದು ಗಣ್ಯನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ... ಅವಳ ಆಪ್ತವರ್ಗದಲ್ಲೊಬ್ಬನಾಗಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೧೩೦): ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹೊಸಗ್ರಂಥವನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣಮತಿಯಾಗಿ ತೀವ್ರಗತಿಯಿಂದ ಅವಲೋಕಿಸಬೇಕು (ಗ್ರಂಥಾಲ ೬೯). [ತೀಕ್ಷ್ಣ + ಮತಿ]

ತೀಕ್ಷ್ಣಾಂಶು (ನಾ). = ತೀಕ್ಷ್ಣಗು: ತೀಕ್ಷ್ಣಾಂಶುವಿಂ ಸೌಮ್ಯನಿಂ ತ್ವರಿತಂ ಶುಕ್ರನೆ ಮಿಕ್ಕು ಪೋಗೆ ಮುಜುಗಳ್ ಕೊಳ್ಗುಂ ಧರಾಚಕ್ರದೊಳ್ (ಅಟ್ಟದು. ೭-೦೨೪). [ತೀಕ್ಷ್ಣ + ಅಂಶು]

ತೀಕ್ಷ್ಣಾಗ್ನಿ (ನಾ). ಜಠರಾಗ್ನಿಯ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಪಿತ್ತಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಉಷ್ಣ: ತೀವ್ರವಾದ ಜಠರಾಗ್ನಿ ವಿಷಮಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಾತಹರ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನೂ, ತೀಕ್ಷ್ಣಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಶಮನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೦೬). [ತೀಕ್ಷ್ಣ + ಅಗ್ನಿ]

ತೀಕ್ಷ್ಣಾಪಾಂಗ (ನಾ). ಮೊನಚಾದ ಕಟಾಕ್ಷ: ತಿಮಿರರುಚಿಕುರಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಾಪಾಂಗಂ ಘನಂ ಜಘನಸ್ಥಳಂ ಕಮಳಚರಣಂ ಕಣ್ಗೊಪ್ಪಿತ್ತಾ ಧರಾಧಿಪಕಾಂತೆಯಾ (ರಾಜಶೇ. ೩-೧೮). [ತೀಕ್ಷ್ಣ + ಅಪಾಂಗ]

ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕರಣ (ನಾ). ಹರಿತಗೊಳಿಸುವಿಕೆ: "ತಿತಿಕ್ಷ–ಶಾತನೇ, ಕ್ರಮವಾಯಾಂಚ, ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕರಣದೊಳಂ, ತಾಳ್ಮೆಯೊಳಂ, ದೀಪ್ತಿಯೊಳಂ" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೯೭). [ಸಂ.]

ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ತೀಕ್ಷ್ಣಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು: "ತಿತಿಕ್ಷತೇ–ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕರಿಸಿದಪಂ" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೯೭). [ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕರಣ + – ಇಸು$_1$]

ತೀಕ್ಷ್ಣೋಪಾಯ (ನಾ). ಪ್ರಬಲವಾದ ಉಪಾಯ; ಉಗ್ರವಾದ ಉಪಾಯ; ಕಟುವಾದ ಉಪಾಯ: (೬).

[ತೀಕ್ಷ್ಣ + ಉಪಾಯ]

ತೀಕ್ಷ್ಣೌಷಧ (ನಾ). ಕಟುವಾದ ಔಷಧ; ಕಹಿಯಾದ ಮದ್ದು: ಕೊಲು ತಿರ್ವಯ್ಯಗಳೋದು ಬೇನೆಯಳಿವಾ ತೀಕ್ಷ್ಣೌಷಧಂ...ಮುಂ ಪಲಕಷ್ಟಂ ಕಡೆಗೊಳ್ಳಿತ್ತೆ (ಸೋಮೇಶ.೯೭). [ತೀಕ್ಷ್ಣ + ಔಷಧ]

ತೀಗ 'ತಿಕ' ನೋ.

ತೀಟ$_1$ (ನಾ). ೧. ಮೃದುವಾದ ಸ್ಪರ್ಶ,—ಸೋಂಕು: ತಿಳಿಪಲಡಿಗೆಬಗಿದೋವನ ತಳಂಗಳಾ ತೀಟದಿಂ ಪದಂಗಳೊಳೂಗಿದಾ ಪುಳಕಚಯಂಗಳ್ ಕಳಿದುವು ಮುಳಿಸಂ ನಲ್ಲಳ್ಗೆ (ಕವಿರಾ. ೩-೦೦೮); ಅಲರ್ದಲರ್ಗಣ್ಗಳ್ ನೋಟದೆ ಸುಲಲಿತ ತನು ಶಿಶುವ ಮೈಯ್ಯ ತೀಟದೆ ತನಗಗ್ಗಲಿಸಿದಲಂಪಂ ಕುಡೆ (ಆದಿಪು. ೭-೪೭). ೨. (ಗಾಳಿ) ತೀಡುವಿಕೆ; ಬೀಸುವಿಕೆ: "ತೀಟವೆಂದುಂ ತೀಡೆಂದುಂ ತೀಡುವುದೆಂದುಂ ಊದುವುದೆಂದುಂ ವಾಯುಸಂಚಾರಂ" (ಕಶಸಾ. ೩೧-೬೩೦); ಒದವಿ ಬಸಂತದೊಳ್ಪಯಸಿದಂದದ ತೆಂಬೆಲರೊಂದು ತೀಟವಿಲ್ಲದ ಸಹಕಾರವಲ್ಲರಿಯ ತೋರ್ಕೆಗವೊಪ್ಪುವ ಭೃಂಗಸಂಗವಿಲ್ಲದ ನವಪದ್ಮಿನೀಮುಕುಳದಿಕ್ಕೆಗವೆನೆ ನೆಱೆಯಾಗಿ ಶೋಭೆವೆತ್ತುದೊ ಪರಿಶೋಭೆವೆತ್ತಿರೆ ವಿಲಾಸದ ವಿಭ್ರಮದೇಟಗ್ಗೆ ಕನ್ನೆಯಾ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೬೦); ದಿನಕರನ ಹಯಂ ಗಗನಾಧ್ವಖೇದಮಂ ಪಟಯಿಗೆಗಳ ತಣ್ಣೆಲರ ತೀಟದಿಂ ತೊಲಗಿಸುಗುಂ (ಹಂಪಾಮಾ. ೧-೦೦೬): ತೆಂಕಣಗಾಳಿಯ ತೀಟದಿ ವನತರುಸಂಕುಳ ಚಿಗುರೇಱುವಂತೆ (ಭರತ. ೫೫-೮೦); ಮರಗಳ ದಟ್ಟೈಸುವಿಕೆಯಿಂದ ತಂಗಾಳಿಯ ತೀಟಕ್ಕೆ ಅಡಚಣೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಕುಳಿರ್ಪು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಹಸರಿಸಿತ್ತು (ಕಾನೂರು. ೪೨). ೩. ಚೇಷ್ಟೆ; ವಿನೋದ: ನಾಟಕಸತಿಯರಲ್ಲವೆ ನೀನು ತಾನೆಂದು ಚಾಟಾಗಿ ನುಡಿದರೆ ನೃಪಗೆ ತೀಟವೇಳುತಿದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ನೋಡುತಿಹವಿವರಾಟವನೆಂದೆಣಿಸಿದರು (ಭರತ. ೦೪-೯೦). [<ತೀಡು$_1$]

ತೀಟ್ಟ್₂ 'ತೀಂಟ್ಟೆ₁' ನೋ.

ತೀಟಕಸಂದಿ 'ತೀಟಕಸಿಂಧ' ನೋ.

ತೀಟಕಸಂಧಿ 'ತೀಟಕಸಿಂಧ' ನೋ.

ತೀಟಕಸಿಂಧ, ತೀಟಕಸಂದಿ, ತೀಟಕಸಂಧಿ (ನಾ). ತುರುಬೆಯ ಬಳ್ಳಿ; ನಸುಗುನ್ನಿಗಿಡ: ತೀಟಕಸಿಂಧ ಬೇರಿನ ನಾರು ಒಂದು ಹಿಡಿ...ಕುಡಿಯಲು ಬಹುಮೂತ್ರ ನಿಲ್ಲುವುದು (ಸಕವೈ. ಪರಿ. ೫೦೦). ತೀಟಕಸಂಧಿ: ತೀಟಕ ಸಂದಿಬೇರು, ದೆಲ್ಲವತ್ತದ ಬೇರು ಇವುಗಳನ್ನು ಸಮಭಾಗವಾಗಿ ಕಷಾಯವಿಕ್ಕಿ ಕೊಡಲು ಸನ್ನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಜ್ವರಂ ಗುಣಮಕ್ಕುಂ (ಸಕವೈ. ೦೦೦). ತೀಟಕಸಂಧಿ : "ಯಾಸಃ, ಯಾವಾಸಃ...೧೦ ತೀಟಕಸಂಧಿ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೬) ; ತೀಟಕಸಂಧಿಬೇರು, ಕಕ್ಕೇಪಟ್ಟೆ ಇವುಗಳ ಕಷಾಯವನ್ನು ಹಾಕಿ ತೆಗದುಕೊಳ್ಳಲು ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮ ಜ್ವರಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು (ಸಕವೈ.೯೩). [← ತೆಲು. ತೀಟಕಸಿಂದ]

ತೀಟಕೋಗಿಲ (ನಾ). = ತೀಟಕಸಿಂಧ : ತೀಟಕೋಗಿಲಬೇರು, ತಳಸಿಂಗ ... ಧಾನ್ಯ ಪುಟವಿಟ್ಟು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದುಡ್ಡು ತೂಕ ಸೇವಿಸಿದರೆ (ಸಕವೈ. ಪರಿ. ೯೩೫). [← ತೆಲು. ತೀಟಕೋವಿಲ]

ತೀಟು 'ತೀಂಟು' ನೋ.

ತೀಟೆ 'ತೀಂಟ್ಟೆ₁' ನೋ.

ತೀಟೆಗಾರ (ನಾ). ೧. ಚಾಪಲ್ಯವುಳ್ಳವನು. 'ಬಾಯಿತೀಟೆಗಾರ' ಪರಾ. ೨. ಕುಚೇಷ್ಟೆ ಮಾಡುವವನು ; ಕೀಟಲೆ ಮಾಡುವವನು. [ತೀಟೆ (< ತೀಂಟ್ಟೆ₁) + – ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ತೀಟೆಜಗಳ (ನಾ). ೧. ಕೀಟಲೆ ಜಗಳ. ೨. ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದ ಜಗಳ ; ವ್ಯರ್ಥವಾದ ಜಗಳ : (ಆ). [ತೀಟೆ (< ತೀಂಟ್ಟೆ₁) + ಜಗಳ (< ಜಗಱ)]

ತೀಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಉಜ್ಜಿಸು ; ತಿಕ್ಕಿಸು ; ನೀವಿಸು : ನೋವು ಹೊರಟು ಹೋದ ನಂತರ ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಚಲಿಸಬೇಕು. ಮಾಂಸಖಂಡಗಳನ್ನು ತೀಡಿಸಬೇಕು (ಕೆಪರಿಶೋ. ೪೮). [ತೀಡು₂ + – ಇಸು₃]

ತೀಡು₁ 'ತೀಂಟು' ನೋ.

ತೀಡ್ಡು₂, ತಿವುಡು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಮಸೆ ; ಉಜ್ಜು ; ತಿಕ್ಕು ; ಹರಿತಮಾಡು : "ಧಾವನಂ ತೀಡುವುದೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೦೦–೨೩) ; ದಾಡೆಗಳನಜು ಯೊಳಿಂಬಿಂ ತೀಡುತ್ತುಂ ತೀವ್ರವಾಗೆ ಬಂಡಿಯ ಬರವಂ ನೋಡುತ್ತಿರ್ದಾ ಬಕನಂ ... ಕಂಡು ಮುಳಿದಂ ಭೀಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩–೨೮) : ತೀಡುತ್ತೆ ಕಲ್ಲಿಂದುರುದಂಷ್ಟ್ರಾಗ್ರಂಗಳಂ ಭೂಮಿಯನಿರದೆ ಬೆರಂಟುತ್ತೆ ಮುಂಗಾಲ್ಗ ಳಿಂದಂ (ಗಿರಿಕ. ೦.೦೦೫) ; ಕುಸುಮಶರಾಸ್ತ್ರಮಂ ಸಸಿಯ ಸಾಣೆಯೊಳೀ ಮಧುವೆಂಬ ಕಮ್ಮಟಂ ಮಸೆಯಲಿವೇಡಿ ತೀಡಿದನೋ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೯–೯೮) ; ಮುವ್ವೊನೆಯ ಸೂನಗೆಯ ಹೊಗರುಗಳ ತೀಡಿದರು (ಕುಮಾರ್ರಾಭೀ. ೪–೯೧) ; ಗಂಡ ಹೆಂಡಿರ ಜಗಳಾ ಗಂಧ ತೀಡಿಧಾಂಗ (ಗರತಿ. ೭೬) : ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ನೀರು ಹಚ್ಚಿ ಸಣ್ಣ ಹಲಗೆಯ ತುಂಡಿನಿಂದ ಅದನ್ನು ತೀಡುತ್ತಿದ್ದನು (ಕಪಪು. ೪–೦೬). ೨. ಅನುಲೇಪನಮಾಡು ; ಲೇಪಿಸು ; ಸವರು ; ಬಳಿ : ನಲ್ಲರ ಶಿವೆಗಾಗ ಪೂಮಾಲೆಗಳ ಸುತ್ತಿ ಮೆಲ್ಲದೆಗನುಲೇಪನವ ಸೆಳ್ಳು ಗುರೊಳು ತೀಡಿ (ಕಂನವಿ. ೨೫–೦೩೫) ; ಸವುತಿಯನು ಮೆಲುವ ನಾಲಗೆಗೆ ಸುಣ್ಣವನು ತೀಡಿ (ಕವಪು. ೮೨–೫). ೩. ರೇಖಿಸು; ಬರೆ : ವಿಶಾಲಫಾಲದಲ್ಲಿ ಗೀರುಚಂದನರೇಖೆ ತೀಡಿಕೊಂಡು (ದೀಪಕ. II, ೬೯). ೪. ನೇವರಿಸು; ನೀವು: ಆತನ ಸರಳ ಸಾರವಂ ನಾಲ್ಕೆಂಟು ಕೂರಂಬಿನಿಂ ಕಡಿದು ನಾರಿಯಂ ತೀಡುತೆ (ಜಬಪು. ೫೨–೩೪) ; ತೀಡಿದಂ ತಿರುವನೇಟಿಸಿ ಮಿಡಿದು ಚಾಪಮಂ ತಾಗಿದಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೨–೪೬) ; ಪಿಡಿದೆತ್ತಿ ತಲೆಯ ಕೊರಲ ತೀಡಿ ಕೈಗಳಂ (ಕಾಲೂರ. ೦೭೩–೩೦೭). ೫. ಒತ್ತು; ಅದುಮು : (ಆ). ೬. ಹೊಡೆ ; ಬಡಿ ; ಥಳಿಸು : ಕುದುರೆ ಲಗಾಮು ಜಗ್ಗಿಸಿ, ಚಾಪಟಿ ಯಿಂದ ತೀಡಿ ... ಕುಳಿತುಕೊಂಡನು (ಪುನರು. ೫೫೪); ಕೆನ್ನೆಗೆ ತೀಡಿ ಕೊಡ ದಿದ್ದರೆ ಹೇಗೆ (ಹುಚ್ಚುಹು. ೧೮) : ಅವನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ತೀಡು, ಆಗ ತಾನೇ ದಾರಿಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). ೭. ಆರಿಸು ; ನಂದಿಸು : ಅಂತು ನೋಡೆ ನೋಡೆ ಗಾಳಿ ತೀಡಿದ ದೀಪ ರೂಪದಂದದಿಂ ಶಾರದನೀರದಾಕಾರದಂದ ದಿಂದದೃಶ್ಯಾಕಾರನಾಗಿ(ಸುಕುಮಾ. ೧೧–೮೭) ; ಸಿಡಿಲಂ ದುರ್ಗುವ ಶೇಷ ನಂ ತುಡುವ ಕಲ್ಪಾಂತಾಗ್ನಿಯಂ ತೀಡಿ ಬೊಟ್ಟಿಡುವ...ಗಣಾಧಿನಾಥರೊಡ ನೇಳ್ವೆಂದರ್ (ಕಬಕಂ. ೩–೦೯). ೮. ಉಂಟಾಗು ; ವ್ಯಕ್ತವಾಗು ; ಪ್ರಕಟ ವಾಗು : ಎಮಗೀಗ ಕೂಸಂ ಕಾಣಲೊಡವುತಿಸ್ನೇಹಂ ಮನಕ್ಕೆ ತೀಡಿದಪುದು (ಸುಕುಮಾ. ೬–೪) ; ಪದಾರ್ಥನಿಶ್ಚಯಂ ತನ್ನ ಮನಕ್ಕೆ ತೀಡೆ ಖಳಸಂಸರಣಕ್ಕೆ ವಿರಕ್ತಯಾಗಿ ... ತಾಳ್ದಿದಳಂದು ದೀಕ್ಷೆಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೮–೯೦). ೯. (ಉಕ) ಬರೆದುದರ ಮೇಲೆ ಬರೆ ; ತಿದ್ದು : ಮರುದಿನದಿಂದರಮಾ ಬಾಯರು ಕಾಗದದ ಮೇಲೆ ಎ.ಬಿ.ಸಿ.ಡಿ. ತೀಡ ಹತ್ತಿದರು (ಸಮಟೀ. ೨೨೪) ; ಅ ದಿಂದ ಜ್ಞದ ವರೆಗಿನ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ತೀಡ ಹಚ್ಚಿದರು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೦೨೦). ೧೦. ಸರಿಪಡಿಸು ; ಪರಿಷ್ಕರಿಸು : ಆಗಾಗ ಇದನ್ನು ತಿದ್ದಿ, ತೀಡಿ ... ಆಶೀರ್ವದಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಸೌಂದಸ. ii, ಮೊದಲ ಮಾತು). ೧೧. ಉಂಟು ಮಾಡು ; ಉಂಟಾಗಿಸು : ಕೂಡಿ ವಿಟನದ ಬಟ್ಟೆ ಸುಖವನೆ ತೀಡುತಿರಲ್ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೦೪–೩) ; ಸೂಡುವರ್ ಜಂತ್ರಮಂ ನೀರ್ ಸೂಸಲಾಡುವರ್ ತೀಡುವರ್ ನಗೆಯನಗಜೆಗೆ (ಜಬಪು. ೪೫–೫೯). ೧೨. ಹೊರಹೊಮ್ಮು ; ಹೊರಸೂಸು : ವಿಭೂಷಣಂಗಳೊಳ್ ತೀಡುವ ರಶ್ಮಿಗಳ್ ಮುಸುಳ್ದುವು (ಅದಿಪು. ೩–೩) ; ಮಣಿಮಯದ ಕಳಶದ ಝಾಡಿಪೆಳಗಿನ ಹೇಮರಸದಲಿ ತೀಡಿ ತೊಳಗುವ ಸುಧೆಯ ಸೊಂಪಿನ ಸೂಸಕಂಗಳಲಿ (ಕೊರಿರಾ. ೫–೨–೨೫) ; ರಸೋಕ್ತಿಗಳನಾಡುತ್ತ ತೀಡುತ್ತ ಬೆಳ್ನಗೆಯ ಬೆಡಗುಗಳನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೦–೦೮) ; ಕಂಗೊಳಿಸುವ ದಿವ್ಯಕಾಂತಿಯ ತೀಡುತ ಬಂಗಾರಚೌಕಿಯೊಪ್ಪಿ ದುದು (ಕಂನವಿ. ೭–೩೮). ೧೩. ಇಚ್ಛಿಸು; ಬಯಸು : ಆಡುವರಂ ಕಂಡಾ ಡುವ ಪಾಡುವರಂ ಕಂಡು ಪಾಡುವಂದಾನಂದಕ್ರೀಡೆಗೆ ಮಘವನ ಬಗೆಯುಂ ತೀಡಿದುದೇಂ ಪಿರಿದೊ ಜನನ ಪುಣ್ಯಾತಿಶಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೨–೨೩). ೧೪. ಘರ್ಷಿಸು ; ತಾಕು : ಒಂದು ನುಡಿ, ಒಂದು ಕಿಡಿ–ಕೊನೆಗೆ ಕಾಟ್ಕಿಚ್ಚುರ್ : ಬೀರರಿರ್ವರ್ ತೀಡೆ, ಬಿದಿರ ಮೆಳೆಗಿಚ್ಚುರ್ (ಅಶ್ವತ್ಥಾ. ೯೩–೬೫೫). **ತಿವುಡು₁:** ೪. ಚಿಂದಿಯ ಮುರುಹಿಟ್ಟು ಧೋತ್ರವ ತಿವುಡುತ ಕುಂಡು ಪೆಚ್ಚರಿದು ಬಯಿವುತಲಿ ಸಂದ ಜಗಳ ಕಾಳಗದಂತೆ ಕೈಮುಟ್ಟಿ ಕೊಂಡಾಡುವರು ದಿಂಡಿ ಯರು (ತರ್ಕಳಾ. ೦–೯೭).

ತೀಡಿ ತಿದ್ದು = ರೂಪುಕೊಡು ; ನಯಗೊಳಿಸು: ಸಾಣೆಗಾಳಿಯು ಸುಳಿದು ಹೊಗರಿಂಬನೊಡನೆ ತೀಡಿ ತಿದ್ದುವುದು (ಕನ್ನಡಾ. ೦೪೦).

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ತೀಟ್ಟು, ತೀಜ್ಜು ; ತುಳು. ತೀಂಟು, ತೀಡು; ತೆಲು. ತೀಡು ; ನಾಯ್ಕಿ. ಧೀಟ್]

ತೀಡ್ಡು₃ (ನಾ). = ತೀಂಟ್ಟೆ₁ ೧ : ಎನ್ನ ದೋರ್ದ್ವಯದ ತೀಡಂ ರೂಢಿಪೆಂ ಸಂಗರಾವನಿಯೊಳ್ ಬೇಗದೋಳೀಗಳೆಂದು ಬಗೆದಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೧–೦೬). [< ತೀಡು₁]

ತೀದ 'ತೀರ್' ಪರಾ.

ತೀದು 'ತೀರ್' ಪರಾ.

ತೀನ್ (ನಾ). ೧. ತಿನಿಸು; ಆಹಾರ : ಈತನಂ ವಾಸುಗಿ ಗರುಡನ ತೀಂಗೊಡ್ಡಿದಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೮೧೪). ೨. ಕೆರೆತ ; ನವೆ : ಆಂತುಮಿಮಾ ತ್ತೋಳ ತೀನ್ ಕರಗಲ್ಕಾರ್ತಪುದಿಲ್ಲ (ಪಂಪಭಾ.೦೨–೦೫೩); ತೀನೆರ್ದೊಡರ್ದ ಕರಟಮನಾನೆಗಳೊಜೆದುಗುವ ಪಾಲ್ ಜಗಿಲ್ತಿರೆ (ಲೀಲಾವ. ೮–೪೫) ; ಸೊರ್ಕಿದಾನೆಯ ಕಟಿಯೊಳ್ ನೆಲೆಸಿದ ತೀನಂ [ಪಾಠಾಂ. ತಿಮಿರಂ]

ತಾರಿಸಿಯೆ ತೊಲಗಿಸಿದವು ನಖಮುಖಂಗಳಿಂ ಸಿಂಹಂಗಳ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೩-೯೯). ೩. ನಸೆ ; ಬೆದೆ. 'ತೀನ್ಮಸಗು' ಪರಾ. [< ತಿನ್]

ತೀನತೇರ, ತೀಂತೇರಾ, ತೀನುತೇರಾ (ನಾ). ಚಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿ; ದಿಕ್ಕಾಪಾಲು; ಮೂರಾಬಟ್ಟೆ : ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚೀಣಾರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಬಹಳ ಗಲಭೆಯಾಗಿ ತೀನತೇರವಾಗಿತ್ತು (ಕಾಂಪೂಜ. ೮). ತೀಂತೇರಾ :(೬). ತೀನುತೇರಾ : ಅಲ್ಲಿ ರೈತರು ಹಲಾಕಾಗಿ ತೀನುತೇರಾ ಆಗಿಹೋದರು. ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ದೀಪ ಉರಿಯಲಿಲ್ಲ. ಹಾಳುಬಿದ್ದು ಹೋಯಿತು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೨೨೯). [← ಮರಾ. ತೀನ್‌ತೇರಾ ; ಹಿಂ. ತೀನ್‌ತೇರಹ್]

ತೀನಾಳಿ 'ತಿನ್ನಾಳಿ' ನೋ.

ತೀನಿ 'ತಿನ್ನಿ$_1$' ನೋ.

ತೀನಿಗ (ನಾ). = ತಿನ್ನಾಳಿ: "ಗ್ರಸಕಃ, ಗ್ರಸಮಾನಃ – ಈ ೨ ತೀನಿಗಂ" (ಕಾಶಶ್ಮ.೧೨೨). [ತೀನಿ (<ತಿನ್ನಿ$_1$) +–ಗ$_2$]

ತೀನು (ನಾ). ಬೇಲಿ ಅಥವಾ ತಡಿಕೆಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಕಂಬ, — ದಸಿ : ಆಳು ಬೇಲಿ ಕಟ್ಟಲು ತೀನು ನೆಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). [?]

ತೀನುತೇರಾ 'ತೀನತೇರ' ನೋ.

ತೀನೆ 'ತಿನ್ನಿ$_1$' ನೋ.

ತೀನ್ಮಸಗು (ಕ್ರಿ). ನಸೆ ಹೆಚ್ಚು ; ಕಾಮಾತುರ ಹೆಚ್ಚು : ವ್ಯೆ ಮಜು ಮಜುಯಾಗಿ ತೀನ್ಮಸಗಿ ಸೋಲಮಾಗುಂದಲೆಯಾಗಿ ಕೂಡುವಟ್ಕಟಂ ಮಿಂಗೆ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೪-೩೩). [ತೀನ್ + ಮಸಗು$_1$]

ತೀನ್ಮಸೆ, ತೀಮ್ಮಸೆ (ಕ್ರಿ). ನವೆ ಹೆಚ್ಚಾಗು ; ತಂರಿಕೆ ಉಂಟಾಗು : ಮೆಯ್ಯು ತೀನ್ಮಸೆದೊಡೆ ಕೋಡೊಳಿಟ್ಟೊರಸಿ ನೀರ್ಗಳಸಿದೊಡೆ ತಂದು ನೀರನೂಡಿಸಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೬೪). ತೀಮ್ಮಸೆ : ತೀಮ್ಮಸಪ ರಸನೆ ಯಸಕಮುದಮ್ಮೊಡನೇಕನಿತು ಬಿಡಿಮಿದೇತಱ ಬಿಂಕಂ (ವೃಷವಿ. ४೦-४४). [ತೀನ್ + ಮಸೆ$_1$]

ತೀಬನು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿದ್ರವ್ಯ : ಅಜಮೋದ, ತೀಬನು, ಕೊಡಸಿಗನ ತಿಗಡು...ಇಷ್ಟನ್ನೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಚೂರ್ಣವ ಮಾಡಿ (ವಿಷ್ಮವಿ. ೩೩). [?]

ತೀಬು (ನಾ). ಲವಂಗ : "ಲವಿ ಲವಂಗಂ ದೇವಕುಸುಮಮೆನೆ ತೀಬು" (ಮಂಗರಾ. ४೩-४೦). 'ತಿಬ್ಬು$_2$' ಪರಾ. [?]

ತೀಬ್ರಕರ (ನಾ). ೧. ಅಧಿಕವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು. ೨. ಸೂರ್ಯ. ೧, ೨ : ಜಿತಪಂಚೇಷುತ್ವದಿಂದೀಶ್ವರನೆನಿಸಿಯುಮುದ್ಧತ್ಪಧಾಕಾಂತನತ್ಯೂರ್ಜಿತತೇಜೋಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂ ತೀಬ್ರಕರನೆನಿಸಿಯುಂ ದೃಶ್ಯರೂಪಂ (ಎಕ. V, ಹಾಸನ. ೦೩೦–೮ ; 1147). [< ಸಂ. ತೀವ್ರಕರ]

ತೀಬ್ರಕಿರಣ (ನಾ). = ತೀಬ್ರಕರ ೨ : ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತನಹಿತಕೃತಾಂತ ರಿಪುಸುದತೀವದನಕುವಳಯ ತೀಬ್ರಕಿರಣಂ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು.೦೩–೧೪ ; 1224?). [< ಸಂ. ತೀವ್ರಕಿರಣ]

ತೀಬ್ರತೇಜ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನು : ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೊತ್ತಿನರ್ ಭಸಿತಸಂಪತ್ತಿಗರ್ ತೀಬ್ರತೇಜರ್ (ಚಬಪು.೨೯–೨೦). [<ಸಂ. ತೀವ್ರತೇಜಸ್]

ತೀಬ್ರಪಾತ (ನಾ). ಉಗ್ರವಾದ ದಾಳಿ : ತನ್ನಯ ತೀಬ್ರಪಾತದಿಂದ ಟ್ಠೊರಸಲ್ಕೆ ಬರ್ಪನಿನನೆಂಬಿನಿತುಮ್ಮಳಮಾಗೆ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೦–೯೦). [< ಸಂ. ತೀವ್ರಪಾತ]

ತೀಬ್ರಪ್ರತಾಪ (ನಾ). ಉಗ್ರವಾದ ಪರಾಕ್ರಮ ; ಅತಿಯಾದ ಶೌರ್ಯ : ಮೆಯ್ಗುಲಿ ಬಲ್ಲಾಳನೃಪಂಗಂ ಅಂಗಜಜಯೋತ್ತುಂಗ ಧ್ವಜಾಕಾರ ಪದ್ಮಲ ಮಾದೇವಿಗಂ ಅಗ್ರಸೂನು ನರಸಿಂಹೋರ್ವ್ವೀಶ್ವರಂ ಪುಟ್ಟಿದಂ ದೆಸೆಯಂ ತಳ್ಪೊಯ್ಯೆ ಕೀರ್ತ್ತಿಪ್ರಸರದೊಡನೆ ಕಾಲ್ಗೂಡಿ ತೀಬ್ರಪ್ರತಾಪಂ (ಎಕ. V, (ಚನ್ನರಾ. ೨೦೩ ; 1228). [< ಸಂ. ತೀವ್ರಪ್ರತಾಪ]

ತೀಬ್ರರುಗ್ಮಂಡಳ (ನಾ). ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ; ರವಿಮಂಡಲ: ಉದ್ಧತರ ನೆತ್ತಿಯುಬತ್ತಿಪೊಲಾಯ್ತು ತೀಬ್ರರುಗ್ಮಂಡಳಮಂ ದಿಟಂ ಮಿಗುವ ತೇಜದ ದಳ್ಳುರಿ (ಎಕ. V, ಅರಸೀ. ೧೨೭–೨೫ ; 1192). [< ಸಂ. ತೀವ್ರರುಙ್ಮಂಡಲ]

ತೀಮ್ಮಸೆ 'ತೀನ್ಮಸೆ' ನೋ.

ತೀಯ (ನಾ). ಬಯಕೆ ; ಬೆದೆ. 'ತೀಯಕಾರ್ತಿ' ಪರಾ. [← ತೆಲು. ತೀಯ]

ತೀಯಕಾರ್ತಿ (ನಾ). ತೀಟೆಯುಳ್ಳವಳು ; ಬೆದೆಕಾರ್ತಿ: ತೀಯ [ಪಾಠಾಂ. ಅತಿಯ, ತಿಯ, ತಿಯ್ಯ]ಕಾರ್ತಿಯತರ್ಾಯಿಲ್ಲದ ಕೂಸಿನಂತೆ ಬಾಯಂ ಬಿಡೆಯುಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೫-೨ ವ). [ತೀಯ + – ಕಾಱ + – ತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ]

ತೀಯಾಟ (ನಾ). ತಿಕ್ಕಾಟ ; ಎಳೆದಾಟ ; ಜಗಳ : ತೀಯಾಟವೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು (ಶಾಳಿಗಾ. ೨೩) ; ಬದೋಡೆ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೂ ನಮ್ಮ ಅಂಗಡಿಗೂ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇರತಕ್ಕ ತೀಯಾಟ ತಿಳಿದೇ ಇದೆಯಷ್ಟೆ (ಅದೂಟ. ೬). [ತೀಯು$_0$ (← P ತೆಲು. ತೀಯು) + ಆಟ]

ತೀರ್, ತೀರು$_1$ (ಕ್ರಿ). ತೀದ, ತೀರ್ದ (ಭೂತಕೃ), ತೀದು, ತೀರ್ದು (ಭೂತನ್ಯೂ). ೧. ಮುಗಿ ; ಪೂರೈಕೆಯಾಗು : ಪರಮ ಜಿನಾಭಿಷೇಕ ವಿಧಿ ತೀರದು ಕೂಪಜಲಂಗಳಿಂ . . . ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೇಟ್ಬುದಗಾಧ ದುಗ್ಧ ಸಾಗರಜಲಂ (ಅಜಪು. ४–४೫) : ಎನ್ನ ಯಜ್ಞಂ ತೀರ್ವನ್ನೆಗಂ ಮುಟಿಯರೀ ಪೊಬಲೊಳಿರವೇಡಮೆಂದು ಘೋಷಣೆ ನೆಗಟ್ಬುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯–೧೩४) : ಚಿತ್ರವನಿತ್ಯನಾಟಕದ ಜೋಹಂ ತೀರ್ದುದಿಂ ಸಾಲದೇ (ಅನಂಪು. ೩–೬೬) : ಹೋದುದೊಂದಪಮೃತ್ಯು ಲೋಕಕೆ ತೀದುದಿಲ್ಲಾಯುಷ್ಯ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೬–४೭). ೨. ನಿಶ್ಶೇಷವಾಗು ; ಉಳಿಯದಂತಾಗು : ಎನಿತು ಭುಜಂಗಳಂ ತಳೆದನಿಂದ್ರನನಿತ್ತು ಘಟಂಗಳಂ ಸಮಂತನಿಮಿಷಕೋಟಿ ನೀಡಿದುದನಿತ್ತಮೃತಾಬ್ಧಿಯ ವಾರಿ ತೀರ್ದುವೆಂದನುಮಿಸಲಾವನುಂ ನೆಱಯನೆಂಬಿನಮದ್ಭುತಮಾದ ಜನ್ಮಮಜ್ಜನದೊಳೆ (ವರ್ಧಪು. ೦४–೩೫). ಬಂದು ಬಂದು ಮಿಗೆ ಪೀರುತಮಿರ್ಪ ಚಕೋರಪಕ್ಷಿಜಾಲಂಗಳಿನೊಮೆ; ತೀರ್ಗುಮಿರದೀ ಶಶಿಚಂದ್ರಿಕೆಯೆಂದು (ಕುಸುಮಾ. ೦೦–೭) ; ಸಂಚಿತಸಲಿಲು ತೀರ್ದುದು (ಉದ್ಭಟ. ४–೩೨) ; ಮತ್ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಸ್ವಾದು ರಸಾಯನ ತವ ಕರ್ಣಯುಗಳಕ್ಕೆ ತೀದರೆ ಮಗುಳೆ ತುಂಬಿಸದೆ (ಪೋಷಕ. ೩೦–೨) : ಆದಡೇನಾ ಸರಳು ಹೋದರೆ ತೀದುದೆ ತನ್ನಧಟು (ಕೋಗಯು. ೦೦–೬೩). ೩. ಕೊರೆಯಾಗು ; ಕ್ಷೀಣವಾಗು ; ಕ್ಷಯಿಸು : "ತೀರ್ದುದು ಬೀತುದು ಸವೆದುದೆನಲ್ ಕ್ಷಯಮನ್ನೆದಿತೆಂದಱಿಗೆ ಬುಧರ್" (ಧಾರನಿ ४೨) : ವನರುಹಗರ್ಭನೆಂಬವನ ಮುನ್ನಿನ ಗೆಯ್ದ ತಪಂ ಶಿರೋತ್ತಮಾಂಗನೆ ಯಿನದಂತುಟಾದುದೆನೆ ಮತ್ತಿನ ಬೂತು ತಪಂಗಳೆಮ್ಮ ಪೂರ್ವಿನ ಕಡೆಯೊಂದು ಜರ್ವಿನೊಳೆ ತೀರ್ವುವು (ಶಂಶಧಾ. ೭–೮೧); ತೀದುದೆಮ್ಮಯ ಸೇನೆ ನಸುಸೊಪ್ಪಾದುದಿಲ್ಲರಿಸೇನೆ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೭–೨೨); ಓದಿದರೆ ವಾಕ್ಯದವು ಸಾರವನಾದರಿಸೆ ಮತಸಿದ್ಧಿ ಕೇಳಲು ತೀದುದಾತನ ಕರ್ಮಬಂಧನ ಕಾವ ಭವಭಯವು (ಕೌಶಿರಾ. ೦–೧೨) : ತೋದುದಂಬರತಳಂ ವಿಷದ ಲೋಳೆ ಗಳಿಂದೆ ತೀದುದಮರರ ಹರುಷ (ಚಬಪು. ४೨–೨೩). ४. ಸಾಯು ; ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದು : ದಶರಥನ ಬಸ್ಸೆ ಕೇಳಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತೀದನಾತನು ಬಳಿಕ ಭರತಂಗಾದುದೀ ಧರೆ ವನಪರಿಭ್ರಮಣೋದಯವು ನಮಗಾಯ್ತು (ತೊರರಾ. ೩–೧–೬೭) : ಶಿವಯೋಗನಿಜಸಮಾಧಿಯಲಿ ನಿಂದು ಲೀಲೆಯಿಂದಿರಲಾಗಲಲ್ಲಿರ್ಪ ಭಕ್ತಜನಜಾಲಮಾತಂ ತೀರ್ದನೆಂದು ತೆಗೆಯಲ್ಕೆ (ಚಬಪು. ೬೩–೬೭). ೫. ನಿವಾರಣೆಯಾಗು ; ಕಳೆ : ಕಿಬ್ಬಿ ನೊಳಾದ ವೇದನೆಯುಂ ಮನದೊಳಾದ ಸಂಕ್ಲೇಶಮುಂ ತೀರ್ದರ್ತಿದು

(ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೫೭) ; ಮೋಹಮುಂ ಗರ್ವಮುಂ ತಲ್ಲಣಮುಂ ತೀರ್ಗುಂ (ಪಂಪಾಶ. ೪೫) ; ತೀರ್ದುದು ಹೃದಯಕಲಂಕಂ ಸಾರ್ದುದು ಪುಣ್ಯಾನುಬಂಧಂ (ಅನಂಪು. ೩-೬೪) ; ತೀದುದೆಮಗೆ ವನವ್ರವಾಸದ ಖೇದ (ಶುಚ್ಯಾಲ. ೧೦-೫೫). ೬. (ಕಾಯಿಲೆ, ಬೇನೆ, ಹುಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವು) ವಾಸಿಯಾಗು ; ಗುಣವಾಗು : ಬೆಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದ ಬೇನೆಯಂತೆ ತೀರಲರಿಯದು (ಪಂಚತಂ. ೮೭-೨) ; ಶುಂಠಿ, ಹಿಪ್ಪಲಿಮೂಲ, ಅಮರದವಳ್ಳಿ ಇವಂ ಕಷಾಯಮಿಟ್ಟು ಕುಡಿಯೆ ವಾತಜ್ವರಂ ತೀರ್ಗುಂ (ಖಗೇಂ. ೬೭) ; ತೀರದು ದಿಲ್ಲವು ಬೇನೆ (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೦-೨). ೭. ಸಾಧ್ಯವಾಗು ; ಶಕ್ಯವಾಗು : ಜವಂಗಿದಿರೆ ಮುಟ್ಟಿ ಬರ್ಪ ಜವನಂ ಜವಂಗುಂದಿಸಲ್ ಜವಂಗೆ ಜವನಾಗಲಿಂ ಪೆರ್ಗೆ ತೀರ್ಗುಮೇ (ಆದಿಪು. ೦೩-೮೮) ; ಅಂಕವರಾಗಿ ಪುಟ್ಟಲೇನಾಗಿಯುಮೇನೊ ತೀರ್ದಪು [ದೆ] ತೀರದೊಡಂ ಮಾಜಿದುಂಬಿಯಾಗಿ ...ಪುಟ್ಟುವುದು (ಶಂಪಶಾ. ೪-೨೮) ; ತ್ರಿದಶನದೀಸುತನಿಂ ತೀರದ ಕಜ್ಜಂ ...ದ್ರೋಣಪುತ್ರನಿಂ ತೀರ್ದಪುದೇ (ಗದಾಯು. ೩-೬೦) ; ಅಪ್ರತಿಮಪರಾಕ್ರಮನಪ್ಪ ನಿಮಗೆ ತೀರದ ಕಜ್ಜಮಾವುದಾನುಮಿಲ್ಲ (ಪಂಚತಂ. ೩೪-೦೧) ; ಶರ್ವಾಣಿಯ ಸೌಂದರ್ಯಮನೊರ್ವಂ ಬಣ್ಣಸುವೆನೆಂಬವಂಗಾಂಪಂ ... ಸಾಸಿರ್ವರ್ ಫಣಿರಾಜರಾದೊಡಂ ತೀರ್ದಪುದೇ(೧೧೪. ೪-೦೦) ; ಜಿನಗುಣಮೆಲ್ಲಮಂ ಕೊಱತೆಯಿಲ್ಲದೆ ಪೇಟ್ವೆಪೆನೆಂಬಿದುದ್ದ ವಾಗ್ವನಿತೆಗೆ ತೀರದು (ಶಾಂತಪು. ೧-೫೪) ; ನಿರ್ಮಲ ಶಿವನವನ ನಿರ್ಮಾಲ್ಯಮಿಕ್ಕಿಸಲ್...ನಿರ್ಮಲರ್ಗಲ್ಲದುಳಿದರ್ಗೆ ತೀರ್ಗುಮೆ (ಹರಿಶ್ಚಾ. ೧೦-೦೨೮). ೮. ಕೈಗೂಡು ; ಫಲಿಸು ; ಈಡೇರು : ಬಯಕೆ ತೀರದ ಕಾರಣದಿಂ (ಕವಿರಾ. ೦-೦೪೫) ; ಪಗೆ ತೀರ್ಗುಂ ಬಗೆ ತೀರ್ಗುಮಾ ಕುರುಕುಳ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಂ ಕಾದಿ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೦೦೩) ; ತನ್ನ ಬಯಕೆ ತೀರ್ದುದೆಂದು ಪೆರ್ಚ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೪೭); ಕಡುಗಟ್ಟಲೆಯೊಳ್ ... ಪೊಱವಟ್ಟಡಿಯಿಡಲಣ್ಮದೆ ಮಱುಗುವ ಮಡದಿಗೆ ಬಗೆ ತೀರೆ ಮಿಂಚು ಮಿಂಚಿದುದಾಗಳ್(ರಶರ. ೦-೯೦). ೯. ಸಾಕಾಗು ; ತೃಪ್ತಿಯಾಗು ; ಸಮಾಧಾನವಾಗು: ನುಡಿಯಲ್ ಬಾರದು ತೀರದು ನುಡಿಯದೊಡೆ (ಅನಂಪು. ೧೦-೩೦). ೧೦. (ಕಾಲದಂತೆ) ಕಳೆದುಹೋಗು ; ಮುಗಿದು ಹೋಗು : ವೇದಮಾರ್ಗದೊಳೊಂದು ದಿನ ಪರಿ ತೀರದು ಹೋದುದು (ಸಂಭಪ. ೪-೯). ೧೧. (ಜಗಳ, ವಾಗ್ವಾದ, ಸಮಸ್ಯೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು) ತೀರ್ಮಾನವಾಗು ; ಬಗೆಹರಿ : ನಿನತೊಂದೋಲೆಗೆ ತೀರ್ವುದೊಂದು ಮನೆವಾರ್ತೆಗಿದೇನರಸ ಬಳಿಯ ನುಡಿದಪೆ (ಆದಿಪು. ೧೪-೩೦) ; ನಮ್ಮ ಜಗಳ ತೀರಿತು (ಗಾದೆ). ೧೨. ಹೊಳೆವಾಗು ; ನಯಗೊಳ್ಳು (?). 'ತೀರಿಸು' ಪರಾ.

ತೀರು$_1$: ೧. ಸಮಸಪ್ತಕರ ಬಲ ನಿಜಪಾಳಿಯಕೆ ತಿರುಗಿದುದು ತೀರಿತು ತರಣಿಯಾಟೋಪ (ಕುಮ್ಮಾರದ್ಯಾ. ೮-೧) ; ಮಿಂಡಗಾಜಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಗಳಿಸಿದ ಸೌಖ್ಯವನುಂಡಲ್ಲದೆ ತೀರದೆಂದ (ಚೋಹಶ. ೩೫-೬೮) ; ರಾಜಪುತ್ರಿಗೆ ತನಗೆ ಸೆರೆ ತೀರುವುದೆಂದು ಎಷ್ಟೋ ಸಂತೋಷವಾದರೂ (ಪಂಚಾಮೃ.೬) : ಊರು ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ದಾರಿ ತೀರಿತು(ಗಾದೆ). ೨. ತೀರಿತಾತನ ಶಕ್ತಿ (ಕುಮ್ಮಾರದ್ಯಾ. ೩-೬೩) : ತೀರೆ ಕೈದುಗಳಳಿದು ಬೊಬ್ಬೆಯ ತೋಳ ಕಡಿಗೊರಳಿನಲಿ ಕೋಪಿಸಿ ತೇರಿನಗ್ರವ ಪಿಡಿದು ತಿರುಹಿಟ್ಟುದು ಕಬಾಧಕವು (ತೊರರಾ. ೩-೬-೨೫) ; ತೀರಿದ ಅಡಿಗೆ ತಿರುಗಿ ಬಯಸಿದರೆ ಬಂದೀತೇ ? (ಗಾದೆ). ೩. ತೀರಿದುದು ತಮದೊಬ್ಬುಳಿತ ಚಂದ್ರನ ತಾರಕಿಯ ಮೈವೆಳಗು ಮಸುಳಿದವು (ತೊರರಾ. ೧-೦೪.೧). ೪. ಮಾರಹರ ನಿಮಗುಚಿತವೇ ಮತ್ತಾರಿಗಾಱದ ಕುಂಟವೇಷವೆ ಸೇರಿ ಮನೆಯವರ್ಗಾಪನೆನ್ನದೆ ಸೂನುತೀರಿದಡೆ (ಬಸಪು. ೪೮-೦೮) : ತಂದೆ ತೀರ್ದ ಬಳಿಕ ನೀನೆ ತಂದೆ (ತೊರರಾ. ೨-೩-೨೮). ೫. ಕ್ರೂರಮಂತ ಶ್ರಿತಯಮೂಜಲು ಭಾರವದು ಪಲ್ಲಾಲ್ಯು ನಟ್ಟಡೆ ತೀರಗೆಂತಾ ಮಂತ್ರತಂತ್ರೌಷಧವಿಧಿಗಳಿಂದ (ಬಸಪು. ೪೬-೩೨) ; ವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳೊಡೆ ಸಕಲ ಪಾತಕವು ತೀರುವುದಲೆ (ಸಂಭಪ. ೩-೩೭) ; ತೀರಿತು ಹೃದಯದ ತಾಪ (ಬೋಹಶ. ೨೮-೩) : ತನ್ನ ಕೊರಗು ತೀರುವುದು ಕಷ್ಟವೇ ? (ಬಿತಂದಾ. ೦೬). ೮. ತನ್ನ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ತೀರುವುದಕ್ಕೊಂದು ದಾರಿಯಿದೆ (ಬಿತಂದಾ. ೩೫). ೧೦. ಆಯುಷ್ಯ ತೀರಿದಲ್ಲದೆ ಮರಣವಿಲ್ಲ (ಬಸಪ. ೬೮೪). ೧೧. ಸಂದೇಹ ತೀರಿತು (ಬಿತಂದಾ. ೩೪). ೧೨. (ಋಣ, ಹಂಗು, ಸಾಲ, ಮುಂತಾದುವು) ಸಂದಾಯವಾಗು ; ಸಲ್ಲು : ಮುಯ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಯ್ಯಿ ತೀರಿತು (ಪುರಂದ. ೧-೬೫ ಪಲ್ಲವಿ) ; ಅವರ ಹಂಗೂ ತೀರದು (ಮೂರುಊ. ೭, ಮುನ್ನುಡಿ).

ತೀರಿಕೊಳ್ಳು=ಸಾಯು ; ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದು : ಒಬ್ಬ ಬಡ ರೈತ . . . ಅರ್ಬುದರೋಗದಿಂದ ತೀರಿಕೊಂಡ (ಚಿತ್ರ. ೫೦) ; ಅವರು ತೀರಿಕೊಂಡಾಗಿನಿಂದ ಇಂಥ ಕೆಲಸ-ಕಾರ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಜನರು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಕೇಳುತ್ತಿರುವುದು ತಪ್ಪಲ್ಲ (ಧಾರಕಿ.೦).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೀರ್ ; ಮಲ. ತುಳು. ತೆಲು. ತೀರು./ಸಂ. ತೀರ್]

ತೀರ$_1$, ತೀರಾ (ಗು). ಬಹಳ ; ತುಂಬ ; ಸಂಪೂರ್ಣ : ಈಗ ಅವನು ಹಾಗೆಲ್ಲ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ತೀರ ಚಿಕ್ಕವನಿದ್ದ (ಧಾರಕಿ. ೩) ; ಆಂಡಯ್ಯನು ನುತಿಸಿದ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ತೀರ ಸಮೀಪದವನಾದ ಜನ್ನ (ಸಾಹಿಸ. ೦೫೦) : ಈ ಎರಡು ತೆರನಾದ ಕಂಪನಗಳ ಸ್ವಭಾವವು ಪರಸ್ಪರ ತೀರ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೦೦೦).ತೀರಾ : ಹೊಸವಿ ಒಳಸವಿ ತೀರಾ ಸವಿ ... ತೀರಾ ಸವಿಯಿಂದ ರುದ್ರಸತ್ತ್ವ (ವಚಶಾ. II. ೨೫೦) : ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಆಯ್ದುಕೊಂಡ ಪದ್ಯಗಳು ತೀರಾಕಡಿಮೆ (ಕವಿಪು. I. ಮೀ೬೪). [< ತೀರ್]

ತೀರ$_2$ (ಅ). ಬಹಳವಾಗಿ ; ಅತಿಯಾಗಿ ; ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ : ಕೊಳುಗುಳದೊಳಗ್ಗನೊಱಕ್ಕೊಱೆಣಿ ಬಲವನೊಬ್ಬನೇ ತೀರ [ಪಾಠಾಂ. ತಿರಿ] ಕೊಂದ (ಕುರಾಸಾಂ. ೬-೩೩); ತೀರ ಜಗ್ಗಿದರೆ ಅಧಿಕಾರದ ತಗ್ಗವೇ ಹರಿವುದೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಿತ್ತು (ಎಕ್ಕಸಾ. ೩೬). [< ತೀರ$_1$./ತಮಿ. ತೀರ]

ತೀರ$_3$ (ನಾ). ದಡ ; ದಂಡೆ ; ಕರೆ : "ತೀರಮೊಂದು ತಟಂ" (ಕಶಸಾ.೮-೦೪೫): ತಣ್ಣುವೆತ್ತಿರ್ಪ ತೀರ ಜಲಂಗಳೊಳಮೆಡವಿಡದಿಡಿದ ತಮಾಲವೀಧಿಯೊಳೊಗೆವ ಕತ್ತಲೆಯಿಂ (ಕಾರಂಪೂ. ೦೦೭); ತೊಱೆಗಳ ತೀರದೊಳ್ಗರಿಯ ತಪ್ಪಲೊಳಗ್ಗಳಮಪ್ಪ ಕೊಳ್ಳದೊಳ್... ಮಱುಗಿ ತೊಜಲ್ದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೨೦); ಎಱಗದ ತೀರಭೂರುಹಮನೆಯ್ದೆ ಮೊದಲ್ಗಿಡೆ ಕೀಟ್ಟು ಬೆಂಗೆ ಬಿಟ್ಟೆಱಗಿದ ಮಂಜುಳಪ್ರಕರಮಂ ಪರಿವರ್ಧಿಪ ಸಿಂಧುತೋಯದಂತೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೩-೬); ನಗುತನಿಲತರದಿಂದಂದಿದನು ಜಲನಿಧಿಯ ತೆಂಕಣತೀರಕಾಖಳನ (ತೊರರಾ. ೧-೧೦-೨೦): ತೀರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ತೆರೆಯ ಭಯವೆ ? (ಗಾದೆ). [ಸಂ.]

ತೀರಂಬಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ದಡವನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳು ; ತೀರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸು : ಅಂತಾ ಪ್ರಭಾಸಾಮರಸಂ ನಿಜವಿಜಯಯಶಃಪ್ರಭಾಸಮೂಹದಿಂದಂ ಪುದಿದು ಸಿಂಧುನದೀತೀರಂಬಿಡಿದು ಬರ್ಪಲ್ಲಿ (ಆದಿಪು. ೧೩-೪೫); ದೂತಂ ಜೀಮೂತನಾದನೆಂಬಂ ಕೂಪಾರ ತೀರಂಬಿಡಿದು ನಡೆತರ್ಪ ಕಾಳಿಯಸರ್ಪದರ್ಪದಳನನದಿರದಿದಿರೊಳ್ ಕಂಡು (ಜಗವಿ. ೯-೩೩೪).

[ತೀರ$_3$ + ಪಿಡಿ$_1$]

ತೀರದಾಣ (ನಾ). ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶ (?): ಗಿನಿತಲದಾ ನೇಲತಿ ××× ಸ್ಥಲಮಾನ್ ತೀರದಾಣಮಾ ಕೆಳಗೆ ನೆಲದಿ ವಾನದಾ ಸದ್ದಮದಾಗೇಟಿ ಸಸಾನದಿ ಪತಾನ್ (ಎಕ. II, ೨೯-೩; 700). [ತೀರ$_3$ + ತಾಣ]

ತೀರವೆ (ನಾ). ೧. ತೀರದೆ ಇರುವಿಕೆ : ಅಪೂರ್ಣತೆ ; ಕೊರತೆ : ಅಮೆಗ—ತೀರವೆ, ಅಚ್ಚಿಮೆ (ಶಮದ. ೨೧೦ ಪ್ರಯೋ). ೨. (ಪ್ರಯಾಣದಲ್ಲಿ) ತಡೆದಿರುವಿಕೆ ; ಮುಂದುವರೆಯದಿರುವಿಕೆ : ಆಲೋಚನಾ

ಪಮಾತ್ರದಿಂ ಮಱಿದು ಪಾಂಥಶ್ರೇಣಿ ನೀರಟ್ಟಿಯುಂ ಶ್ರಮಮುಮಂ ತೀರಮೆಯುಂ ಪ್ರಪಾಂಗನೆಯರಂ ಕಣ್ಣಾವುದಾ ದೇಶದೊಳ್ (ಹರಿಚಮಾ. ೦-೧೦೪); ಜಾನಪದಾಂಗನಾಜನದ ಗಾಡಿಗೆ ಸೋಲ್ಮ್ತೆನೀನಿನಾದಮುಂ ಜಾನಿಸಿ ಕೇಳ್ದು . . . ಉದ್ಯಾನದೊಳಾಡೆ ತೀರಮೆಯುಮಂ ಪಥಿಕರ್ ಮಱಿದಿಲ್ಲೆನಲ್ ಪರಿಪಪ್ಲಾನತೆ ಸೈತು ಬಟ್ಟೆ ನಡೆಯಲ್ಪಡೆಯುರ್ ವಿಷಯಾಂತರಾಳದೊಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೨೮): ಬಾಟೆಯಿಳೆಯರನೇಱಲ ಮಾವಿನಪಣ್ಗಳಿಂ ಮನಂ ನಿಲೆ ಸವಿದಲ್ಲಿ ತೀರಮೆಯುಮಂ ಮಱಿದಿರ್ಪುದು ಪಾಂಥಸಂಕುಳಂ (ಪುಷ್ಪದಂ. ೨-೪೭). [ತೀರ್ + – ಅವೆ$_2$]

ತೀರರುಹ (ಗು). ದಡದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ; ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ: ತೀರರುಹ ಫಲಪುಷ್ಪನವ್ಯಕಿಸಲಯದಮ್ಯಗುಲ್ಮತರುಪಂಕ್ತಿಮಾಲಾಸಹಸ್ರ ಜಾತೆಯಂ ದರ್ಶಿಸಿದೊಡನೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೯೬-೫೨೩). [ಸಂ.]

ತೀರಸ್ಥ (ಗು). ದಡದಲ್ಲಿರುವ: ತೀರಸ್ಥಲವಂಗಚೂತಲವಲೀಪುಷ್ಪಾಸವಾಸ್ವಾದಿತೋದಯುತೋನ್ಮದಯ . . . ಪೋಲ್ವೆಗಿಲ್ಲ ತೊಱೆಗಳ್ ವಿಶ್ವಂಭರಾಭಾಗದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೦-೫೪). [ಸಂ.]

ತೀರಾ 'ತೀರ್$_1$' ನೋ.

ತೀರಿ (ನಾ). ೧. ಅಂಬು ; ಸರಳು , ಬಾಣ : "ತೀರೀ, ತದ್ವಳ, ದಂಡಾಸನಃ –ಇವು ಮೊದಲಾದುವು ಅಂಬಿನ ಭೇದಂಗಳ್" (ಹರಾಯು. ೬೬-೩೦೩). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಿಲ್ಲು : "ದಂಡಾಸನಂ ತೀರಿ ತದ್ವಳಮೆಂದು ಬಿಲ್ಲಭೇದಂಗಳಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೮೭-೩೩): P ಮಂಗರಾಜನು 'ಬಾಣ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಬಿಲ್ಲು' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. [ಸಂ.]

ತೀರಿಕೆ (ನಾ). ತೀರಿಸುವಿಕೆ : " ತೀರಂ, ತೀರಣಂ, ತೀರಣೀಯಂ—ಈ ೩ ತೀರಿಕೆ " (ಕಾಶಕ್ಕ. ೨೦೮). [ತೀರ್ + – ಇಕೆ]

ತೀರಿಕ್ಕೆ, ತೀರಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಣ : ಕ ದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಲ್ವರಸು ಸೂಲಿಗೆ ತೀರಿಕೆ ಭಿಣ್ಡವಾಳವೆತ್ತಿದ ಕರವಾಳಿಮಾಟಡುವ ಕರ್ಕ್ಕಡೆ . . . ಎಂತು ಲಕ್ಷ್ಮಣನೊಳಾಂತು ಬರ್ದುಂಕುವರನ್ನಭೂಭುಜರ್ (ಎಪಿ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೩೭–೨೮ ; 1068). **ತೀರಿಗೆ:** ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಲ್ಬರಶು ತೀರಿಗೆ ಸೂಲಿಗೆ ಬಿಂಡಿವಾಳವೆತ್ತಿದ ಕರವಾಳ (ಎಪಿ. XV, ೩೧೦–೦೨ ; 1071). [< ತೀರಿ./ಸಂ. ತೀರಿಕಾ]

ತೀರಿಗೆ 'ತೀರಿಕ್ಕೆ' ನೋ.

ತೀರಿಚು 'ತೀರ್ಚು' ನೋ.

ತೀರಿತ (ಗು). ತೀರ್ಮಾನವಾದ; ಮುಗಿದ; ನಿರ್ಣಯಿತವಾದ. [ಸಂ.]

ತೀರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮುಗಿಸು ; ಪೂರ್ಣಮಾಡು : ದಣಿ ವ್ಯಾಗ ಸೇದು ತೀರಿಸಿಕೊಣ್ಣಾಕ ನಿನಗೊಂದು ಅಪರೂಪ ಪರಸಂಗ ಒದಗಿ ಬಂದರ ಹ್ಯಾಗರೇ (ಮೇಳಿದಡು. ೦೩) ; ಅರಿ ದೂರಕೆ ಅರಿದ ಕಡಲಿನ ನೀರೆ ಕಡಲನೆ ಕೂಡಿತು, ಬೇರೆ ! ಹಾ ! ಹಾ ! ಎಂದು ಡೊಂಬನು ತೀರಿಸದೆ ಕಣ್ಮುಚ್ಚಿದ (ಕವಿಪು. ೪೦-೩೭) : ತನ್ನ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ತೀರಿಸಿದ್ದನು(ರೂಢಿ). ೨. ನಾಶಮಾಡು ; ಕೊನೆಗಾಣಿಸು: ತೀರಿಸುವೆನೀ ರಕ್ಕಸರ ರಣ ಹೋರಟೆಯನೆನುತ...ತಿರುಹಿಟ್ಟನು ನಭಸ್ಥಳಕೆ (ತೊರವೆ. ೬-೩೦-೦೭). ೩. ಕೊಲ್ಲು ; ಸಾಯಿಸು : ಕೌರವನ ಋಣ ಹಿಂಗೆ ಸುಭಟಕೋಟಿಯನು ತೀರಿಸಿಯೆ ಪತಿಯವಸರಕ್ಕೆ ಶರೀರವನು ನೂಕುವೆನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೧-೨೦): ಈಗಲೆ ಇವರನ್ನೂ ನಿನ್ನನ್ನೂ ತೀರಿಸಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ (ವಚರಾ. ೩೮). ೪. ನಿವಾರಿಸು ; ಪರಿಹರಿಸು : ತಾರಕನಿಂದೆ ನೊಂದಮರರು ತಮ್ಮ ಸಂಸಾರದುಃಖವ ತನಗುಸಿರೆ ತೀರಿಸಲಱಿಯದಾನ್ನೆತಂದೆ ಶ್ರೀ ವೀರ ನಾರಾಯಣ ಪೊರೆಯೆಂದ (ಪೋಚಿಕ. ೫-೦೫) ; ಹೆತ್ತ ತಾಯಿಯ ಸಂಕಟವನ್ನು ತೀರಿಸುವವರ್ಯಾರು (ಮನೋನಂ. ೦೪೨). ೫. ಈಡೇರಿಸು ; ಕೈಗೂಡಿಸು : ಬಂದು ಕಾದಿಹ ದ್ವಿಜರನುಮತವ ತೀರಿಸದೆ ನಿಜಲೋಭ ಕತವೆಂಬಂದದಿ ಸಾಲ್ಗಟ್ಟಿ ಕುಜವಿರ್ದುದಾ ಬನಬನದಿ (ಪೋಚಿಕ. ೨೪-೪೮). ೬. ಬಗೆಹರಿಸು ; ತೀರ್ಮಾನಮಾಡು : ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಬಂದು ನಮ್ಮ ದಿಪ್ಪು ವ್ಯಾಜ್ಯ ತೀರಿಸು ಎಂದು ನನ್ನ ಬೇಡಿಕೊಂಡರು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೪). ೭. (ಋಣ, ಉಪಕಾರ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಕೊಟ್ಟು ಮುಟ್ಟಿಸು ; ಮರಳಿ ಸಲ್ಲಿಸು ; ಸಂದಾಯಮಾಡು : ಉಂಡು ತೀರಿಸಬೇಕು ತಾ ಮುಂಕೊಂಡು ಮಾಡಿದ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪದ ತಂಡವನು ತೆರಹರಣವಿಲ್ಲದೆ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೩-೦೨೦) ; ಎನ್ನ ಪೀಡಿಸಿ ಪರಮಭಂಡನ ಮಾಡಿ ನಿನ್ನ ಮುಯ್ಯಿಕೆ ಮುಯ್ಯಿ ತೀರಿಸಿಕೊಂಡೆಯ್ಯ (ಪುರಂದ ೦-೬೫-೨). ೮. ದಾಟು ; ಕ್ರಮಿಸು : ದೂರೀಕೃತ ಮಾರ್ಗವನಂತರಿಕ್ಷದ ತೀರಿಸಿಯಾಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಕೆ ಬಹಿರ್ಭಾಗದೊಳೀದಾಗ (ಪೋಚಿಕ. ೩೦-೦೩). ೯. ಮೆರುಗುಕೊಡು ; ನಯಗೊಳಿಸು (?) : ಕಾರ್ಗಾಲದ ಕುಡುಮಿಂಚಿನ ಕಿರುಳಂ ತೀರಿಸಿ ಕಿರ್ದ ರೂಪಿನ ಪೊಸಮುತ್ತಿಂ ಕಡೆದಾ ಪರಿಜೆನೆ .... ಕರಮೆಸೆದಂ ಭೂಪತಿ ಪುರಸತಿಯರ ಕಣ್ಗಳ ಕದಿರಿಂದ (ಜಯನೃ. ೧೦-೫೬). [ತೀರ್ + – ಇಸು$_3$]

ತೀರು$_1$ 'ತೀರ್' ನೋ.

ತೀರು$_2$ (ನಾ). ೧. ತೀರ್ಮಾನ; ತೀರ್ಪು : (✱). ೨. ಅಂತ್ಯ; ಸಮಾಪ್ತಿ; ಮುಕ್ತಾಯ : ಆ ಮಹಾನಾಟ್ಯದೇರಂ ತೀರಂ . . . ಭಾವಿಸಿ (ಗಚೀಚ. ೨೩-೬೦೦). ೩. ರೀತಿ ; ಕ್ರಮ : ಮಾರುತ ಸುತನ ಶರೀರವ ಕಾಣದ ತೀರಿ ನೊಳಸ್ತದ ಕೂರಲಗುಗಳಂ ಭೋರನೆ ಸುರಿಯಲು (ಹನುಮ. ೬೨) ; ನಳಿ ನಾಳಿಗಳಿಗೆ ಪೋಣಿಸಿ ಪೇಳ್ವ ತೀರಿನಿಂ ಪಟ್ಟರಣನೀಕ ಜೇಂಕರಿಸುತ್ತೆ ಜಲಜಾತಗಳಿಗೆರಗಲು (ನವರೋ.೧೧-೪೨); ದೊಡ್ಡ ಮಳೆ ಬಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ ; ಅದರ ರೀತಿ ಬೇರೆ ... ಎಷ್ಟಾದರೂ ಅದರದು ದೊಡ್ಡ ತೀರು (ಕಾಲಕ್ಷ. II, ೧೧೬೫). ೪. ಹಿಂತಿರುಗಿಸುವಿಕೆ ; ಸಂದಾಯಮಾಡುವಿಕೆ. ' ತೀರುವಳಿ ' ಪರಾ. ೫. ಒಪ್ಪ ; ಮೆರುಗು : (✱). [< ತೀರ್]

ತೀರು$_3$ (ನಾ). ೧. ಅಂಬು ; ಸರಳು ; ಬಾಣ : ಸಾಣೆಯೊಳ್ ತೀಡಿದ ಮಾರನ ತೀರಿನಂತಿರುವ ಕೊರೆನೋಟ (ಶಾಗಂಧಿ. ೨೨೪-೬) : ಬೆಳ್ಳಿ ಮೇಲೆ ಚಿನದ ಮುಲಾಮು ಕಮಾನು ೧ ತೀರು ೧ (ಎಪಿ. XIV, ನಂಜನ. ೨೯೨- ಪುಟ. ೦೪೦ ; 1847). ೨. ತೊಲೆ ; ಅನಿಕೆ : ಛಾವಣಿಗೆ ಹಾಕಿರುವುದು ತೆಂಗಿನ ತೀರು (ರೂಢಿ). ೩. ಗುಡಿಸಲು ; ಚಪ್ಪರ : ತೀರಿಲ್ಲ ಕಿಟುವಟವಿಲ್ಲ ಜಾಭ ಮಾತ್ರಕೊಂಬೆಯಪ್ಪು (ಗಾದೆ). [< ಸಂ. ತೀರ]

ತೀರುಕಣೆ 'ತೀರ್ಕಣೆ' ನೋ.

ತೀರುಗಡೆ 'ತೀರ್ಗಡೆ' ನೋ.

ತೀರುಗಾಲ (ನಾ). ಅಂತ್ಯಕಾಲ ; ಸಾಯುವ ಹೊತ್ತು ; ಕೊನೆಗಾಲ : ಬಲ ಬಿಟ್ಟು ಹೊಡೆದು ಕರ್ಣನನ್ನು ಕೊಲ್ಲು . . . ಅವನಿಗೆ ತೀರುಗಾಲ ಬಂದಿದೆ (ಪತಥಾ. ೨೪೮). [ತೀರು$_1$ (< ತೀರ್) + ಕಾಲ]

ತೀರುತ, ತೀಟ್ಟ (ನಾ). ೧. = ತೀರ್ಥ ೧ : ಅಲ್ಲ ಜಲಮಯವಿದುವೆ ತೀರು [ಪಾಶಾಂ. ೦]ತ (ನಿಘಾಗ. ೧೧-೬೫-೦೪). Δ **ತೀಟ್ಟ :** ೨. = ತೀರ್ಥ ೩: ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಜಮ್ಬು ನಾಯ್ಗರ್ ತೀಟ್ಟದೊಳ್ನೋನ್ತು ಮುಡಿಪ್ಪಿದರ್ (ಎಪಿ. II, ೧೮ ; 700) : ಶ್ರೀಮದ್ ಬೆಟ್ಟದ×ಪೊ×ನ ಮಗ್ಗ ವೃಜಬ್ಬೆ [ರ]ಬ್ಬಿಷ್ಟು ತೀಟ್ಟದೊಳ ನೊನ್ತು ಸನ್ಯಸನಂ (ಎಪಿ. II, ೬೮-೩ ; 10ನೆಯ ಶತ ?). [< ಸಂ. ತೀರ್ಥ]

ತೀರುಪಡಿ 'ತೀರ್ಪಡಿ' ನೋ.

ತೀರುವಳಿ (ನಾ). ೧. ತೀರಿಸುವಿಕೆ ; ಸಂದಾಯಮಾಡುವಿಕೆ : ವೇದರೂಪವಾದ ಸಾಲದ ತೀರುವಳಿಯ ಕ್ರಮವು ಹೀಗೆ (ನೀಟ್ಯು. ೬೭) ೨. ಇತ್ಯರ್ಥಪಡಿಸುವಿಕೆ : " ತೀರುವಳಿ ; ತೀರ್ವೆ " Settlement (ಪತ್ರಿಸಿ. ೭೪). [ತೀರು$_2$ + – ವಳಿ$_1$]

ತೀರುವೆ 'ತೀರ್ವೆ' ನೋ.

ತೀರೆ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು; ಜಂತುಹುಳು: ಸಾಂಟೊನಿನ್, ಜಠರಕ್ರಿಮಿನಾಶಿನಿ, ತೀರೆಹುಳುವಿನ ಮದ್ದು (ಮೃಸಿಗ. ೯-೧೫೫). ೨. ಜಂತುಹುಳುವಿನಿಂದುಂಟಾಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ: (ಕ). [?]

ತೀರ್ಕಡೆ 'ತೀರ್ಗಡೆ' ನೋ.

ತೀರ್ಕಣಿಸು, ತೀರ್ಗಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕೊನೆಗೊಳಿಸು; ನಾಶಗೊಳಿಸು: ಪ್ರಕಟಿತ ರಜಸ್ತಮೋಗುಣ ತೀರ್ಕಣಿಸಿ ಸಾತ್ವಿಕಫಲ ರೂಪಾದುದೆನುತ ಅಕಳಂಕಸಿತಹಮ್ಮೈವೆಸೆದುದು (ಮೋಹತ. ೩-೩೬). ೨. ನಿವಾರಿಸು; ಪರಿಹರಿಸು: ಹಲವು ದಾಯದಲಿ ಬುದ್ಧಿಯ ಪೇಳಿ ಮದನವ್ಯಾಕುಲವ ತೀರ್ಕಣಿಸಿ (ಮೋಹತ.೨೯-೬); ತೀರ್ಕಣಿಸು ದುಃಖವುಂ ಶಿವನ ಮರೆಯೊಕ್ಕು (ನವಮೋ. ೭-೩೬). ೩. ದಾಟು; ಕ್ರಮಿಸು: ಆಕಾಶಪಥವ ತೀರ್ಕಣಿಸಿ ಗೋಕರ್ಣರಿಪು ವೈನತೇಯ ಬಂದನು (ಮೋಹತ. ೪೨-೧೩). ೪. ಇಲ್ಲವಾಗು; ಅಂತ್ಯವಾಗು; ನಾಶವಾಗು: ಉಂಟಾದ ಧೈರ್ಯ ತೀರ್ಕಣಿಸಿತು (ಮೋಹತ. ೨೮-೧೨); ಬೋಧಾರುಹನಾದ ಪರಮೇಶ ನಿಮ್ಮೊಳು ಭೇದವಿಲ್ಲೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ರೋದನ ತೀರ್ಕಣಿಸಿತು (ಮೋಹತ. ೪೦-೯೨). ತೀರ್ಗಣಿಸು: ೫. ರಚಿಸು; ನಿರ್ಮಿಸು: ಸೌರಭಸದ್ಮವೆಂದೆನಿಪ ಕೇರ್ಗಳಿಂ ಪುಂಡ್ರೇಕ್ಷುದಂಡದಿ ತೀ[ಪಾಠಾಂ. ಕೇ]ರ್ಗಣಿಸಿ ದೊಳ್ಪುಪ್ಪರಂಗಳಿಂದಾರ್ಗೆ ಬಣ್ಣಿಸಲರಿದೆನಿಸಿ ಮೆರೆದಿಹವು ಪ್ರಪಾಶಾಲೆ (ಮದೇಪು. ೨-೧೨). [ತೀರ್ಕಣೆ + -ಇಸು$_3$]

ತೀರ್ಕಣೆ, ತೀರುಕಣೆ (ನಾ). ೧. ಅಂತ್ಯ; ಮುಕ್ತಾಯ; ಕೊನೆ: ಯಜ್ಞದ ತೀರ್ಕಣೆ ಅವಭೃತವೆಂಬುದು (ಹಲಾಯು.೬೯-೨೬೩): ವಿವಾದಸಮಾಪ್ತಿಃ = ತೋಟಿಯ ತೀರ್ಕಣೆ (ನೀತಿವಾ. ೨೭-೨೦). ೨. ನೆರವೇರಿಕೆ: ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಶ್ಚೇತಿ = ಕಾರ್ಯದ ತೀರ್ಕಣೆಯು (ನೀತಿವಾ. ೯-೨೫). ೩. ತೀರ್ಮಾನ; ತೀರ್ಪು: ಸುವ್ಯಕ್ತವೂ ಆವಶ್ಯಕವೂ ತಪ್ಪದುದೂ ಸುಲಭವೂ ಎಂದು ಭಾಸವಾಗುವ ತೀರ್ಕಣೆಯನ್ನು ಬಾಯ್ದುಡುಕಿ (ಮುಂತ್ರಕ. ೭೨-೨೨). ತೀರುಕಣೆ: ೩. ನಿಮ್ಮ ಬಗೆಯ ದ್ರೋಹಿ ದುರಾತ್ಮರಿಗೆ ತಕ್ಕುಮೆಗಿಡದ ಒಂದೇ ದಣ್ಣನೆ ಎಂದು ತರಿಸಂದು ತೀರುಕಣ[ಣೆ]ಗೊಟ್ಟಿರುವರು (ಚಿಟ್ಟಿಅ. ೨೦೪-೨೩). ೪. ವ್ಯಯ; ಖರ್ಚು: "ಅರ್ಥದ ತೀರುಕಣ[ಣೆ] ಅರ್ಥಾಪಗಮ, ವ್ಯಯ, ವೆಚ್ಚ" (ನಾಚಿರಾ. ಕ). [ತೀರ್ಕ್ + -ಅಣೆ$_4$]

ತೀರ್ಕಣೆಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). (ಅಲಂ) ರಕ್ಷಣೆಮಾಡು; ಕಾಪಾಡು (?): ನಕ್ರಕಂಟಕವನುತ್ತರಿಸಿ ಗಜೇಂದ್ರನ ವಕ್ತ್ರವ ತೀರ್ಕಣೆಗೆಯ್ದ ಚಕ್ರಪಾಣಿಯ ಕೊರ್ತು ಕೃತಿವೇಳು (ಮೋಹತ. ೨೭-೧). [ತೀರ್ಕಣೆ + ಕೆಯ್$_1$]

ತೀರ್ಕೆ (ನಾ). ಇತ್ಯರ್ಥ; ನಿರ್ಣಯ; ತೀರ್ಮಾನ. 'ತೀರ್ಕಣೆ' ಪರಾ. [ತೀರ್ + -ಕೆ]

ತೀರ್ಗಡೆ, ತೀರುಗಡೆ, ತೀರ್ಕಡೆ (ನಾ). ೧. ತೀರಿಸುವಿಕೆ; ಪೂರೈಕೆ: ತನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳನುರೆ ಮುನ್ನ ತೀರ್ಗಡೆ ಮಾಡಿ (ರಘುವಂ. ೧೫೪-೨೪). ತೀರುಗಡೆ: ೨. ಸಲ್ಲುವಿಕೆ; ಸಂದಾಯವಾಗುವಿಕೆ: ಆತ್ಮಸಖಿಯೆ ನಿನಗೇನನಿತ್ತೊಡೆ ನಿನ್ನ ರಿಣ ತೀರುಗಡೆಯಪ್ಪುದೇ (ನವಮೋ. ೨೭-೫೫). ತೀರ್ಕಡೆ: ೩. ಮುಕ್ತಾಯ; ಅಂತ್ಯ; ಕೊನೆ: ತೀರ್ಕಡೆಯೋಳ್ ಬಳಿಕ್ಕಮಾ ತತ್ವಮಸೀತಿ ವಾಕ್ಯಪದಮಪ್ಪುದು (ಶತಕ. ೧-೪೯). [ತೀರು$_1$ (<ತೀರ್) + ಕಡೆ$_3$]

ತೀರ್ಗಣಿಸು 'ತೀರ್ಕಣಿಸು' ನೋ.

ತೀರ್ಚಿಸು (ಕ್ರಿ). ಮುಗಿಸು; ಕೊಲ್ಲಿಸು; ನಾಶಗೊಳಿಸು: ಷಡಾನನನಿಂ ತಾರಕಾಸುರನಂ ತೀರ್ಚಿಸಿ . . . ವರಮಂ ಕರುಣಿಸುತಿರ್ದಂ (ಗಿರಿಕ. ೩ ಕಥಾಗರ್ಭ). [ತೀರ್ಚು + -ಇಸು$_3$]

ತೀರ್ಚು, ತೀರಿಚು, ತೀರ್ಚ್ಚು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮುಗಿಸು; ಪೂರೈಸು: ತೀರ್ಚಿ ಸಂಧ್ಯಾನಿಯಮಂಗಳನೆಯ್ದೆ ಭಸ್ಮಶಯ್ಯಾತಳದೊಳ್ ಬಿಸುಸುಯ್ದು ಮೆಯ್ಯನಿಕ್ಕಿದಳಾಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೬೯); ಮಜ್ಜನ ಭೋಜನಾದಿ ದಿವಸವ್ಯಾಪಾರಮಂ ತೀರ್ಚಿ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೯೬ವ). ೨. ಕೊಲ್ಲು; ಸಾಯಿಸು: ಕುರುನಂದನರಂ ಕೊಂದೆಂ ಕುರುಶಾಬಾನುಜನ ನೆತ್ತರಂ ಕುಡಿದೆಂ ಪೂಣ್ದಿರಡಂ ತೀರ್ಚಿದೆನಿರ್ದಪುವೆರಡುಮವಂ ತೀರ್ಚಿ ತೀರ್ಚದಿರ್ಪೆನೆ ಪಗೆಯಂ (ಗದಾಯು. ೦-೬೯); ನೀಂ ಪಂಪೆಗೆ ಬಂದು ಮುದ್ಗರುವಿನುದ್ಯದ್ಭಾಗವಂ ನುಗ್ಗುವಾ ದನುಜಾಧೀಶನನೊಲ್ದು ತೀರ್ಚಿ ಮುಖಮಂ ರಕ್ಷಿಪ್ಪುದು (ಉದ್ಭಟ. ೨-೨೭); ಶರಭತ್ವದಿಂದಮೆ ತೀರ್ಚಿ ತತ್ ಸಿಂಹಮಂ (ಭಾವಚಿಂ. ೩-೦೪): ಸೀಳುವೆಂ ಪುಲಿಯೊಡಲ ತೀರ್ಚುವೆಂ ಪಗೆಯಂ (ಕಾಲೂರ. ೮೪-೧೫೯). ೩. ನಾಶಮಾಡಿಸು; ಕೊಲ್ಲಿಸು: ಸ್ಕಂದನಿಂ ತಾರಕಾಸುರನಂ ತೀರ್ಚಿ ಸಮಸ್ತಲೋಕಜನತಾಸಂತುಷ್ಟಿಯಂ ಮಾಡಿ (ಗಿರಿಕ. ೧೦-೧೧೧). ೪. ಕೊನೆಗಾಣಿಸು; ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡು: ಲೋಭತ್ವದ ಬೇರಂ ಕಿಳ್ತು ಮಾತ್ಸರ್ಯಮನುಡುಗಿ ಮದಾವಲೇಪಮಂ ತೀರ್ಚಿ (ರಕ್ನಾಕ. ೬೯). ೫. ನಿವಾರಿಸು; ಪರಿಹರಿಸು; ಕಳೆ: "ಪರಿಹರಿಪುದಕೆ ತೀರ್ಚನಿಕ್ಕುಂ" (ಶಬರ. ೪೭); ಉಳ್ಳಿಯಿಂ ಕಿನ್ನರಯ್ಯಗಾದ ಮುಳಿಸುವಂ ಉಳ್ಳಿಯಿಂದವೆ ತೀರ್ಚಿ ಕಳೆವುದು ನಿರೋಧವಂ (ಬಸರ. ೦೦-೯೪); ಅಜ್ಞಾನತಿಮಿರಮಂ ತೀರ್ಚಿ (ಭಾವಚಿಂ. ೩-೩೩). ಒಲಿದೆನಗೆ ಕ್ಷುತ್ಪಿಪಾಸೆಗಳ ತೀರ್ಚಿದರಿಲ್ಲ (ವೆಂಕಾರಾ. ೫-೦-೫೫). ೬. (ಖಾಯಿಲೆ, ಬೇನೆ, ಹುಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವು) ವಾಸಿಯಾಗು; ಗುಣವಾಗು: ಎಕ್ಕಸಾಸಿವೆ ಹರಿದ್ರಾದ್ವಂದ್ವಮಿಾ ಪೇಟ್ಟಿ ಮರ್ದುಗಳಿಂ ಪುತ್ತಿನ ಮಣ್ಣುಮಂ ಕದಡಿ ಕಾಸಿಟ್ಟೆಯ್ದೆ ಪೊಯ್ಯಾವ ಬಾವುಗಳುಂ ತೀರ್ಚುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೪೦). ೭. (ಖಾಯಿಲೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ವಾಸಿಮಾಡು; ಗುಣಪಡಿಸು: ಗುರುಭಕ್ತಿ ಭೇಷಜನಾಗಿ ರುಜೆಯಂ ತೀರ್ಚುವುದು (ಬಸಪು. ೩೯-೨೪). ೮. ಈಡೇರಿಸು; ಕೈಗೂಡಿಸು; ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸು: ನೀನಿದರ್ಕೆನುಮಂ ಬಗೆಯಲ್ವೇಡ ನಿನ್ನ ಬಗೆಯುಂ ಬಗೆದಂತೆ ತೀರ್ಚುವೆಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೬೯ವ); ನಾಥ ನೀಂ ಕರುಣದಿನೊರ್ಮೆ ಕಣ್ದೆರೆದು ತೀರ್ಚು ಮದೀಯ ಮನೋರಥಂಗಳಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೨೪); ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಾರ್ಥಮೆಲ್ಲಮಂ ತೀರ್ಚಿ ಕೊಳ್ಳಿಂ (ಪಂಚತಂ. ೦೦೩-೬); ಎನ್ನ ಬಂಧುಗಳ್ಗಕ್ಕೆ ಗಂಡಂಗಕ್ಕೆ ಪೇರ್ಚ್ವಾಡಮವರೀ ಬಯಕೆಯಂ ತೀರ್ಚುವರಲ್ಲಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೧೨). ೨, ೮: ಪಗೆಗೊಂಡ ತುಂಬಿಯಂ ನಸುನಗುವವೊಲುಳ್ಳಲರ್ದು ಪೊಂಗಿ ಕಂಪಾದುದೆನಲ್ ಸೊಗಯಿಸಿ ಕಾಮನ ಪಗೆಯಂ ಬಗೆಯಂ ತೀರ್ಚಿದವು ಸುಗ್ಗಿಯೊಳ್ ಸಂಪಗೆಗಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೦೮). ೯. ಜರುಗಿಸು; ಮಾಡು; ನಡೆಸು: ಬಂದಮರರಿರ್ವರವನತರೆಂದರ್ ಭೂಪೇಂದ್ರ ಬೆಸಸು ಬೆಸಸೆಮ್ಮಂ ನೀನೆಂದುದನೆ ಬಯಸಿ ತೀರ್ಚಲ್ ಬಂದೆವು ಜಾತೋಪಕಾರ ವಿಕ್ರಯಮತಿಯಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೭೧); ತನ್ನರಸಿಯ ಕೆಯ್ಯೊಳ್ ನಂಬಿಯಣ್ಣನಂ ಕೊಟ್ಟು . . . ಜಾತಕರ್ಮವಂ ನೆನೆದು ತೀರ್ಚಿ [ಪಾಠಾಂ. ನಿವರ್ಚಿಸಿ] (ನಂಬಿರ. ೨-೯೬); ಹರುಷಂಬೊತ್ತು ಲಿಂಗಸ್ಪರುಶನದ ನಿಯಮಂಗಳಂ ತೀರ್ಚಿ (ಬಸಪು. ೬೦-೩೩): ದೇವಂಗೆ ಸರ್ವಮಂಗಳಕಾರ್ಯಮಂ ತೀರ್ಚಿ (ಅಶಿಚಂ. ೩೭-೪೭). ೧೦. ವ್ಯಯಮಾಡು; ಕಳೆದುಬಿಡು; ನೀಗು: ತನ್ನ ಸಹಾಯನಪ್ಪ ವಿಪ್ರನ ಕೈಯೊಳ್ ವಸ್ತುವಂ ಕೊಟ್ಟು ಪೋಪುದುಮಾತನದೆಲ್ಲಮಂ ಸ್ತ್ರೀ ದ್ಯೂತ ವ್ಯಸನದಿಂ ತೀರ್ಚಿ (ಮಹಾನೀ. ೩-೧೪೭ವ). ೧೧. ದಾಟು; ಕ್ರಮಿಸು: ಆ ತ್ರಿದಿವದಾಯುರಬ್ಧಿಯನಾ ತ್ರಿದಶಂ ತೀರ್ಚಿ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೨೭ ಪ್ರಯೋ). ೧೨. ನಿರ್ಮಿಸು; ರಚಿಸು: ಈಕ್ಷಣಾಂಶು ಮಂಡಳಿಸಿದುದಿಂದುರಶ್ಮಿಯೊಳೆ ತೀರ್ಚಿ ತೊಡರ್ಚಿದ ಕೀಟ ನೇಣವೋಲ್ (ಪಂಚಾಮೂ. ೪-೧೧೩). ೧೩. ಕಳಚು: ಬೇರೆಮಾಡು: ತಿಲರಸವಾರಿಯ ಭೇದದಂತೆ ಮಣಿಯೊಳಗಿರ್ದ ಸೂತ್ರದಂತೆ ಅಂಗವ ತೀರ್ಚಿ ವಾಯಿದು ನಿಂದ ಅಹಿಯ ಅಂಗದಂತೆ (ಸವಗವ. ೭೭-೩೬೦). **ತೀರಿಚು**: ೨. ತೀರದೀತನ

ಸಮರ ಗರುಡನ ತೀರಿಚಿದಡದಲ್ಲದೆ (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೭೦-೪೦). △ ತೀಟ್ಟು : ೧೨. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ್ಮರ್ವ ಮುದದಿಮ್ ಮೇಣನ್ನಿದಮ್ ತೀಟ್ಟಿದನೊ (ಎಇ. XVIII, ೨೦೭-೦ : ?). [ತೀರ್ + - ಚು$_1$]

ತೀರ್ಣ (ಗು). ೧. ದಾಟಿದ; ಹಾದುಹೋದ. ೨. ತೇಲಿದ. ೩. ಹರಡಿದ. ೪. ಮೀರಿದ; ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದ. ೫. ಪೂರ್ಣಗೊಂಡ; ಈಡೇರಿದ : ತನ್ನಾಸೆ ಏನೊಂದು ಮಿಲ್ಲದೆಯ ಸಲಿಸಿದೀ ಶುಭಮತಿ ವಿಭೀಷಣೌದಾರ್ಯದಿಂ ಕ್ಷಾತ್ರದಿಂ, ನಾನಿಂದು ತೀರ್ಣಪ್ರತಿಜ್ಞನೆಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೪೨-೪೨೫). (ನಾ). ೬. ತೀರ್ಮಾನವಾದುದು; ನಿರ್ಣಯಿಸಿದುದು : ವಿಧಾನಮಂಡಲದಿಂದ ... ಈ ಸಂವಿಧಾನವು ಆರಂಭವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ತೀರ್ಣವಾಗಿದ್ದ ಅಥವಾ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದ ... ವಿಧಿಗಳು (ಭಾಧಾನ. ೭). [ಸಂ.]

ತೀರ್ಥ (ನಾ). ೧. ಪವಿತ್ರವಾದ ಜಲ, – ನೀರು : ತೀರ್ಥವನು ಪಿಡಿದವರೆಲ್ಲ ತಿರುನಾಮಧಾರಿಗಳೆ (ಕನಳ. ೦೨೬ ಪಲ್ಲವಿ) ; ನೀಂ ಗೈದ ಸುಕೃತವಮಂ ತವಿಸುವೆನು, ಕೇಳ್, ವಿಪಿನಾಶ್ರಮದ ತಪೋಜೀವನದ ಸುಕೃತ ತೀರ್ಥದಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೧೦-೨೭೭); ಶಂಖದಿಂದ ಬಿದ್ದರೆ ತೀರ್ಥ (ಗಾದೆ). ೨. ಅಭಿಷೇಕಮಾಡಿದ ಪವಿತ್ರವಾದ ನೀರು : ಹರಿವಾಣದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥ ಇದ್ದರೆ ಕೊಡಿ (ಪದ್ಮಸ. ೨೩೦); ಗಿಂಡಿಯಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು (ಒಡಳ. ೧೬); ತೀರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಿಲ್ಲ, ಪಾರ್ಥಗಿಂತ ದೊರೆಯಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೩. (ಕೊಳ, ನದಿ ಮೊದಲಾದ ಜಲಪ್ರದೇಶವಿರುವ) ಪವಿತ್ರಕ್ಷೇತ್ರ; ಪುಣ್ಯಸ್ಥಳ: ಗ್ರಾಮ ನಗರ ಖೇಡ ಖರ್ವಡ ತೀರ್ಥ ಪುಣ್ಯಾರಣ್ಯಂಗಳಂ ತೊಲಲ್ದು ವಿಹಾರಿಸುತ್ತುಮುತ್ತರಮಧುರೆಗೆ ವಂದು (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೫೯೮); ಕೈಲಾಸವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಷಷ್ಟಿತೀರ್ಥಂಗಳಿಪ್ಪುವು (ಅವಹಂ. ೦೭೨-೭೩೫); ಸತ್ಯರಾ ನುಡಿ ತೀರ್ಥ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೪೦೦); ನಾನು ಶಕ್ರಾವತಾರತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡತಕ್ಕ ಅಂಬಿಗನು (ಶಾಕುಂತ.೭೫-೯); ಕಾಶಿಯಲಿ ನೀನರಿವೆ ಯಾತ್ರೆಯೋ ತೀರ್ಥಕಿಂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು (ಶಾಂಡಿಲ. ೪೫-೯). ೪. ಶಾಸ್ತ್ರ; ದರ್ಶನ. ೫. ಸ್ನಾನಘಟ್ಟ; ನೀರಿಗೆ ಇಳಿಯುವ ಮೆಟ್ಟಿಲುದಾರಿ; ಸೋಪಾನ ಮಾರ್ಗ. ೬. ದಾನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು; ಸತ್ಪಾತ್ರ. ೭. ಒಳ್ಳೆಯ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು; ಸದ್ವಂಶಸ್ಥ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೮. ರಾಜನ ಹದಿನೆಂಟು ಜನ ಮಂತ್ರಿಪ್ರಧಾನರು. 'ಅಷ್ಟಾದಶತೀರ್ಥ' ಪರಾ. ೯. ಮುನಿ; ಯತಿ. ೧೦. ಪಂಡಿತ; ವಿದ್ವಾಂಸ. ೧೧. ಜಿನ; ಅರ್ಹಂತ. ೧೨. ಪತಿವ್ರತೆಯಾದ ಹೆಂಗಸು. ೧೩. ಧರ್ಮಗುರು; ಆಚಾರ್ಯ. ೧೪. ಸ್ತ್ರೀಯ ಗುಹ್ಯಾಂಗ; ಭಗ; ಯೋನಿ. ೧೫. ಧ್ವಜ; ಪತಾಕೆ. ೧೬. ನದಿ. ೧೭. ಬಾವಿ; ಕೂಪ. ೧೮. ಕೆರೆ. "ಕಾಂತೆಯರ ಯೋನಿಯೊಳು ನದಿ ಬಾವಿ ಕೆಱೆಗಳೊಳು ಮಂತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಪದಿನೆಣ್ಬರ್ ಪ್ರಧಾನರೊಳು ಸಂತ ಷಡುದರ್ಶನಂಗಳೊಳು ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರದೊಳು ತೀರ್ಥಾರ್ಥವಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೫೪-೬೮) ; "ಜಿನ ವಿದ್ವಾಂಸ ಪತಿವ್ರತಾಪಗೆಗೆ ಪತಾಕಾವಮ್ನಾಯ ಸತ್ಪಾತ್ರ ದರ್ಶನ ಸೋಪಾನ ತಟಾಕ ಮಂತ್ರಿ ಮೊದಲಾದಷ್ಟಾದಶಾಮಾತ್ಯರು ಮುನಿ ಕೂಪಂ ಭಗ ಪುಣ್ಯತೀರ್ಥಮಿನಿತುಂ ತೀರ್ಥಾಭಿಧಾನಂ"(ನಾನಾರ .೪೮). ೧೯. ಯತಿಗಳ ಹೆಸರಿನೊಡನೆ ಸೇರಿಸುವ ಒಂದು ಪೂಜ್ಯವಾಚಕ ಪದ: ಈಗಿನ ಶೃಂಗೇರಿ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಭಿನವ ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥರು (ರೂಢಿ). ೨೦. ನೀರು; ಜಲ. ೨೧. ಅಗ್ನಿ; ಬೆಂಕಿ. ೨೨. [ಜೈನ] ಜಿನನ ಚರಿತ್ರೆ : ತೀರ್ಥಮೆಂಬುದು ಜಿನಪತಿಚರಿತಂ (ಚಾವುಂಪು.೬).

ತೀರ್ಥಪ್ರಸಾದ = ದೇವರಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕಮಾಡಿದ ನೀರು ಮತ್ತು ಅರ್ಪಿಸಿದ ನೈವೇದ್ಯ: ಮಠದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಪ್ರಸಾದವಾಗಿ ಊಟದ ಸಿದ್ಧತೆ ನಡೆದಿದೆ (ಹೊಸಕ್ಷ. ೨೦೩). [ಸಂ.]

ತೀರ್ಥಂಕರ (ನಾ). [ಜೈನ] ಅರ್ಹಂತ; ಜಿನ: ಜಿನನಿಗೆ ... ಜಿನೇಶ್ವರ, ತೀರ್ಥಂಕರ ... ವೀತರಾಗ, ಪರಮಾತ್ಮಾ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳುಂಟು (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೨೨೬) ; ಜೈನರೂ ತಮ್ಮ ಬಸದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ... ರಚಿಸಿಕೊಂಡರು (ಸಾಹಿಸ. ೧೩೪) : ತೀರ್ಥಂಕರರೆಂದರೆ ಪ್ರವಚನಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವರ್ತಕರು (ಹಿಂದಶಾ.೭೨). [ಸಂ.]

ತೀರ್ಥಕ (ಗು). ೧. ಪವಿತ್ರವಾದ. (ನಾ). ೨. ತಪಸ್ವಿ. ೩. ಧರ್ಮಪ್ರವರ್ತಕ : ಪ್ರತಿ ತೀರ್ಥಕರರ ಅನುಯಾಯಿಗಳೂ ತೀರ್ಥಕರೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ತೀರ್ಥಕ. ೨೦); ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ತೀರ್ಥಕ (ತೀರ್ಥಕ. ೮೦). [ಸಂ.]

ತೀರ್ಥಕರ (ನಾ). = ತೀರ್ಥಂಕರ : ತೀರ್ಥಕರ ಪ್ರತಿಕೃತಿಗಳಂ ಪಂಚರತ್ನಮಯಂಗಳಂ ಮಾಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೦೭-೧೪) ; ಅವಿವೆನ್ನದೆ ರೂಢಿಯ ತಾಣಮುಮೆಲ್ಲಮಂ ತೀರ್ಥಕರರ ಕೇವಳಿಗಳ ಮುನ್ನ ವಿಹಾರಿಸಿದೆಡೆಗಳಿವೆಲ್ಲ ಮೆಂದು ನಂಬುವುದು ಬೇಱೆ ಪೆಸರಿಟ್ಟಡವೇಂ (ಸಮುಶ. ೨-೭೫) ; ಅತ್ಯಂತ ಭಕ್ತಿಯಿಂ ಪದನತ್ಯಂತದೊಳೆಯ್ದೆ ತಾಳ್ದಿದಂ ತೀರ್ಥಕರಸ್ತುತ್ಯೋದ್ಯಮಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೬): ನಿರವದ್ಯಾಚರಣಕ್ಕೆ ತೀರ್ತ್ಥಕರನಿಪ್ಪಂತಿಪ್ಪನಂ ಬೊಪ್ಪನಂ ಧರೆ ಬಣ್ಣಿಪ್ಪುದು (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೦೪೦-೩೮ ; 1198) : ತೀರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ತೀರ್ಥಕರ (ತೀರ್ಥಕ. ೮೦). [ಸಂ.]

ತೀರ್ಥಕರಚಕ್ರ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜಿನಾರ್ಚನೆಯ ಮಂತ್ರ : ಈ ಮಂತ್ರದಿಂ ಜಿನಾರ್ಚನಮಂ ಮಾಟ್ಪುದು ತೀರ್ಥಕರಚಕ್ರಮೆಂಬುದಿದಱ ಪೆಸರು (ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ. ೦೦-೪೫). [ತೀರ್ಥಕರ + ಚಕ್ರ$_1$]

ತೀರ್ಥಕರತ್ವ (ನಾ). [ಜೈನ] ತೀರ್ಥಂಕರ ಪದವಿ : ಭಾಸುರದೇವಕೋಟಿವಿಭುವಪ್ಪ ಮಹರ್ಧಿಕನಪ್ಪ ವಾಸವಂಗಾಸನಕಂಪಮಂ ಪಡೆದು ತೀರ್ಥಕರತ್ವಮನಿತ್ತಂ (ಆದಿಪು. ೦೬-೮೦) : ಸಕಲೋರ್ವೀತಲ ಚಕ್ರವರ್ತಿಪದಮಂ ಕೈಕೊಂಡದಂ ಬಿಟ್ಟು ತೀರ್ಥಕರತ್ವಂಬಡೆದಿರ್ಪುದುಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೦೬-೭೪). [ಸಂ.]

ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ (ನಾ.) ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ; ಪವಿತ್ರಸ್ಥಳ : ಎಮಗೆ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ ಯಾತ್ರಾಪ್ರಮಸಿತಕೆ ಮಾನವಾದುದು (ಕುಮಾಗ. ೬-೯); ತನ್ನ ದಾರಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ಜನಜಂತುಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ . . . ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ (ಚೂನ್ಯಕು. ೦೦೫). [ತೀರ್ಥ + ಕ್ಷೇತ್ರ]

ತೀರ್ಥಗೊಳ (ನಾ.) ಪವಿತ್ರವಾದ ಕೊಳ; ತೀರ್ಥ ಸರೋವರ : ಕಾಪಾಲಿ ತ್ರಿಣಯನ ತೀರ್ಥಗೊಳದೆ ಪಂಚರೂಪಿನಾವಲುಗಳೊಪ್ಪುವುವು (ಕಂನಪಿ. ೨-೧೦೯). [ತೀರ್ಥ + ಕೊಳ$_2$]

ತೀರ್ಥಜಲ, ತೀರ್ಥಜಳ (ನಾ). ೧. ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದ ಜಲ,—ನೀರು; ಪವಿತ್ರವಾದ ಜಲ. ೨. ಪುಣ್ಯಪುರುಷರ ಪಾದಗಳನ್ನು ತೊಳೆದ ನೀರು; ಮಹಾತ್ಮರ ಪಾದೋದಕ : ಸತಿಯುಂ ಪತಿಯುಂ ಯತಿಪದಶತದಳಮಂ ತೊಳೆದು ತೀರ್ಥಜಲಮಂ ತಳೆದುಂ (ವೃಷವಿ. ೧೪-೫೩). ತೀರ್ಥಜಳ : ೧. ತೀರ್ಥಜಳಂಗಳಂ ತರಿಸಿ ನಿರ್ಮಳಭರ್ಮಘಟಂಗಳಿಂದಮಾ ತೀರ್ಥಕರಂಗೆ ಸಂಗಳಿಸಿ ಮಂಗಳಮಜ್ಜನಮಂ (ವರ್ಧಪು. ೦೪-೧೧೦); ತೀರ್ಥಜಳಂ [ಶಾಶಂ. ನಂ] ಗಳಿನೆ(ಸ)ಗೆ ಚತುರ್ಥಸ್ನಾನಮಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦೩-೦೭೨). ೨. ಭದ್ರಾಸನದೊಳ್ ಭರದಿಂ ಕುಳ್ಳಿರಿಸುತ್ತುಂ ಚರಣಂದೊಳೆಯುತ್ತೆ ತೀರ್ಥಜಳಮಂ ತಳೆದರ್ (೧೩ಕ. ೪-೩೯). [ತೀರ್ಥ + ಜಲ$_2$]

ತೀರ್ಥಜಳ 'ತೀರ್ಥಜಲ' ನೋ.

ತೀರ್ಥನಾಥ (ನಾ). = ತೀರ್ಥಂಕರ : ತೀರ್ಥನಾಥಸಮುದಾಯದ ಶಾಸನದೇವಿಯರ್ಕಳಿರ್ಪತ್ತುನಾಲ್ವರ್ (ಅಜಿಪು. ೦-೬) : ಜವ್ವನದ ಜಸೆಗದೇಂ ಬಂದನೋ ಪಾರಿಜಾತಾಂಕುರಮಿಂದ್ರೋದ್ಯಾನದೊಳ್ ಬಳ್ವಳಮೆ ಬಳೆದು ಕೈವಂದವೊಲ್ ತೀರ್ಥನಾಥಂ (ಅನಂಪು. ೬-೨೦). [ತೀರ್ಥ + ನಾಥ]

ತೀರ್ಥಪಾದ (ನಾ). ೧. ಪೂಜ್ಯವಾದ ಪಾದ ; ಪವಿತ್ರವಾದ ಪಾದ : ಭೃಗುವೈತಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರನ ವಕ್ಷಸ್ಥಳವನೊದೆಯಲು . . . ಮೆಚ್ಚಿದನು ತೀರ್ಥಪಾದವ ಧರೆಯೊಳಗೆ ಬುಧರಿಂದಧಿಕವಹ ತೀರ್ಥವಿಲ್ಲೆಂದ (ಕುಮ್ಮಾಭಾ. ೪-೬೨). ೨. ಪವಿತ್ರವಾದ ಪಾದಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು ; ಪೂಜ್ಯನಾದವನು. ೩. ಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ; ಹರಿ ; ವಿಷ್ಣು. [ತೀರ್ಥ + ಪಾದ]

ತೀರ್ಥಪ್ರವರ್ತಕ (ನಾ). = ತೀರ್ಥಂಕರ : ಈ ಭವಕ್ಕೆಂಟನೆಯಾ ಭವದೊಳ್ ಭರತದೊಳ್ ನೀನಾದಿತೀರ್ಥಪ್ರವರ್ತಕನಾದಂದೀ ಶ್ರೀಮತಿ . . . ಶ್ರೇಯಾಂಸನಕ್ಕಂ (ಆದಿಪು. ೩-೧೩ ವ). [ತೀರ್ಥ + ಪ್ರವರ್ತಕ]

ತೀರ್ಥಮಸ್ತಕ (ನಾ). ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಯನ್ನುಳ್ಳವನು ; ಶಿವ ; ಈಶ್ವರ : ಶಬರವೇಷದೊಳೊಂದು ಹಂದಿಯಂ ತೀರ್ಥಮಸ್ತಕನೆಚ್ಚ (ಗುರುಚಾ. ೪-೨೫). [ತೀರ್ಥ + ಮಸ್ತಕ]

ತೀರ್ಥಮೃತ್ತಿಕೆ (ನಾ). ಪವಿತ್ರವಾದ ಮಣ್ಣು : ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಾನೂ ಕೂಡ ಶಕುಂತಳೆಗೋಸ್ಕರ ಗೋರೋಚನ, ತೀರ್ಥಮೃತ್ತಿಕೆ, ದೂರ್ವಾಕಿಸಲಯಗಳ ಮಂಗಳಾನುಲೇಪಗಳನ್ನು ಮಾಡುವೆನು (ಶಾಕುಂತ. ೯೯). [ತೀರ್ಥ + ಮೃತ್ತಿಕೆ]

ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ (ನಾ). ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬರುವಿಕೆ ; ಪವಿತ್ರಸ್ಥಳಗಳ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಾತ್ರೆ. – ಪ್ರಯಾಣ : ಸಂಪ್ರೀತಿಯಿಂದಿವರಾದರರಸಿಯರ್ನಿನಂದು ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಗೆ ಬಂದಿರೆ (ಹ್ರಮಿಥಾ. ೧೭-೯೯); ಭ್ರಾಂತಿವಿಡಿದೇ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಗಳಂತವಿಲ್ಲದೆ ತಿರುತಿರುಗಿ ಬೇಸತ್ತು (ಗಗಶಾ.೯-೪೪) ; ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾದ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಯಿಲ್ಲ (ಭಾರದ.೨೧೮) ; ಒಬ್ಬ ಸನ್ಯಾಸಿಯು ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಗಾಗಿ ದೇಶಾಟನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೫೦). [ತೀರ್ಥ + ಯಾತ್ರೆ]

ತೀರ್ಥಯಾನ (ನಾ). = ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ : ಪ್ರವಚನಪರಿವಹನಕ್ಷಮತೆವಾಣಿಯುಂ ತೀರ್ಥಯಾನದಕ್ಷತೆ ಪದಮುಂ ಕಿವಿಯುಂ ಜಿನಪರಚರಿತ ಶ್ರವಣ ಪಟುತೆ ಹಿಂಗದನ್ನವರ್ಜಿಪಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೦೭). [ತೀರ್ಥ+ಯಾನ]

ತೀರ್ಥರೂಪ (ನಾ). ೧. ತಂದೆ : ನಮ್ಮ ತೀರ್ಥರೂಪರು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೨. ಪೂಜ್ಯವ್ಯಕ್ತಿ ; ಸತ್ಪಾತ್ರ : ತೀರ್ಥರೂಪ, ತೀರ್ಥಸ್ವರೂಪ... ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು... ಪತ್ರಸ್ವೀಕರಿಸತಕ್ಕವರ ಹೆಸರಿನ ಹಿಂದೆ ಜೋಡಿಸಿ ಬರೆಯುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಉಂಟು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೮೪). [ತೀರ್ಥ + ರೂಪ]

ತೀರ್ಥರೂಪು (ನಾ). = ತೀರ್ಥರೂಪ ೧ : ನಾನಾಗಲೀ, ನಮ್ಮ ತೀರ್ಥರೂಪುಗಳಾಗಲೀ, ಅಷ್ಟೇಕೆ ನಮ್ಮ ವಂಶದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ತಿಳಿದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಇಂತಹ ಕೃಪಣಬುದ್ಧಿ ಇರಲಿಲ್ಲ (ಹೇಮುಕೂ. ೧೬). [<ತೀರ್ಥರೂಪ]

ತೀರ್ಥವಿಧಿ (ನಾ). ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ಮ : ಅವರ ತಾತ ರಾಮೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತೀರ್ಥವಿಧಿಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಬಂದರು (ರೂಢಿ). [ತೀರ್ಥ + ವಿಧಿ]

ತೀರ್ಥಶ್ರಾದ್ಧ (ನಾ.) ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶ್ರಾದ್ಧ. – ತಿಥಿ : ಕಲಿಮಿತ್ರನು ಮಾಡತಕ್ಕ ತೀರ್ಥಶ್ರಾದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ಸತ್ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಭೋಕ್ತೃವಾದನು (ಅರ್ಕಮಾ.೧೪೬). [ತೀರ್ಥ + ಶ್ರಾದ್ಧ]

ತೀರ್ಥಸ್ನಾನ (ನಾ). ಪವಿತ್ರಜಲದಲ್ಲಿ ಮೈತೊಳೆಯುವುದು : ತೀರ್ಥಸ್ನಾನಾನಂತರ ದೇವರ ಸೇವೆ ಮಾಡುವುದು ಪುಣ್ಯಕರ (ರೂಢಿ). [ತೀರ್ಥ + ಸ್ನಾನ]

ತೀರ್ಥಸ್ವರೂಪ (ನಾ). = ತೀರ್ಥರೂಪ ೨ : ಅರ್ಥವನ್ನು ತೀರ್ಥಸ್ವರೂಪರಾದ ಉದಾತ್ತಜೀವಿಗಳಿಗೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಕೌಟಿಲ್ಯನು ವಿಧಿಸಿರುವನು (ಭಾರದ ೩೫೦). [ತೀರ್ಥ + ಸ್ವರೂಪ]

ತೀರ್ಥಾಂಗಿ (ನಾ). ಪವಿತ್ರವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನು ; ಪುನೀತ : ಪಾವನ ಪ್ರಸಾದ ತೀರ್ಥಾಂಗಿಯುಷ್ಪಮಳಸದೃಕ್ಷನಂ ಬಿತ್ತರಿಸಿದಂ (ವೀಶೈಪು. ೧-೨ ೩೬೬ನ). [ಸಂ. ತೀರ್ಥಾಂಗಿನ್]

ತೀರ್ಥಾಂಬು (ನಾ). = ತೀರ್ಥಜಲ ೧ : ಪದೆದರ್ಹದ್ಬಿಂಬಮುಂ ಪೂಜಿಸಿದನವುಲ ತೀರ್ಥಾಂಬುವಿಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೧೧೬). [ತೀರ್ಥ + ಅಂಬು]

ತೀರ್ಥಾಖ್ಯಾನ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವರಣೆ; ತತ್ವಜಿಜ್ಞಾಸೆ : ತೀರ್ಥಾಖ್ಯಾನವೆಂಬುದು ದುರಿತವಿನಾಶಕಕಾಂಕ್ಷಿಗಳ್ ಸಂಸಾರಸಮುದ್ರ ಮನೀಸಲೆಂದು ಜಿನಪತಿಮುಖಕಮಲವಿನಿರ್ಗತಧರ್ಮಸಂತತಿ ಪ್ರಕಟೀಕರಣಂಗೆಯ್ವುದು (ಚಾವುಂಪು. ೮೨). [ತೀರ್ಥ + ಆಖ್ಯಾನ]

ತೀರ್ಥಾಧಿನಾಥ (ನಾ). = ತೀರ್ಥಂಕರ : ಯೌವನಪ್ರಾಪ್ತನಾಗಿ ಕುಮಾರಕಾಲದೊಳಿಪ್ಪತ್ತಯ್ದಾಸಿರವರ್ಷಂ ನೆಱೆಯೆ ಪದಿನಾಱನೆಯ ತೀರ್ಥಾಧಿನಾಥನಪ್ಪ ವರ್ಗಾಸ್ಯತಿಲಕಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೯೪ವ). [ತೀರ್ಥ + ಅಧಿನಾಥ]

ತೀರ್ಥಾಭಿರತಿ (ನಾ). ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ. – ಪ್ರೀತಿ : ಸೌಮನಸ್ಯನುರಾಗಹರದ ಮಹಾಮಹಿಮ ತೀರ್ಥಾಭಿರತಿಯಲಿ ಗೋಮಹಿಷ ಧನ ವಸ್ತ್ರದಿಂ ದ್ವಿಜವರರರ್ಚಿಸಿದ (ಕುಮ್ಮಾಗ. ೬-೧೦). [ತೀರ್ಥ + ಅಭಿರತಿ]

ತೀರ್ಥೇಶ (ನಾ). = ತೀರ್ಥಂಕರ : ಪಗೆವಂಗಂ ಕೆಳೆಯಂಗಮಾರ್ದ್ರಮತಿಯಂ ತನ್ನಾರ್ತಿ ತೀರ್ಥೇಶ ಮಾಡುಗುಮಾಲೋಚಿಸೆ ನಿನ್ನ ತತ್ವಮಂ [ವಿ]ಸಂವಾದಂ ದುರಾಪಂ ಗುಣಾಬ್ಧಿಗಭೀರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೫೮). [ತೀರ್ಥ + ಈಶ]

ತೀರ್ಥೇಶ್ವರ (ನಾ). = ತೀರ್ಥಂಕರ : ಬಂದಂ ಲೋಕನಾಥಂ ಸ್ವಯಂಪ್ರಭ ತೀರ್ಥೇಶ್ವರನಾ ನೃಪೇಶ್ವರನ ರಾಜ್ಯಂ ಪೂಜ್ಯಮಪ್ಪನ್ನೆಗಂ (ಶಾಂತಿಪು.೦-೫೦): ಬೞಿಕ್ಕಂತೆ ಬೀೞ್ಕೊಂಡು ತೀರ್ಥೇಶ್ವರನಂ ಪೋದಂ ಶಚೀಲೋಚನಚಪಳ ಚಕೋರೀಶರಶ್ಚಂದ್ರನಿಂದ್ರಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೭-೧೧೫). [ತೀರ್ಥ + ಈಶ್ವರ]

ತೀರ್ಥೋದಕ (ನಾ). = ತೀರ್ಥಜಲ ೧ : ಅಗಣ್ಯಪುಣ್ಯತೀರ್ಥೋದಕಂಗಳಂ ಮಿಂದು (ಶಂಶಭಾ. ೧೦-೯೭ವ) ; ಪುಣ್ಯವತಿ ವಸಂತಸಮಯದ ಸಹಕಾರ ಲತೆಯಂತೆ ಪುಷವತಿಯಾಗಿ ತೀರ್ಥೋದಕಂಗಳಿಂ ಪವಿತ್ರೀಕೃತಗಾತ್ರೆಯಾಗಿ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೧೦೩ವ). [ತೀರ್ಥ + ಉದಕ]

ತೀರ್ಥೋಪವಾಸ (ನಾ). ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಉಪವಾಸ ; ಕ್ಷೇತ್ರೋಪವಾಸ : ಅಂತಲ್ಲಿಯ ಚೈತ್ಯಾಲಯಂಗಳಂ ವಂದಿಸಿ ತದ್ವಾಸರದೊಳ್ ತೀರ್ಥೋಪವಾಸಂಗೆಯ್ದು (ಸುಕುಮಾ: ೪-೨೨ವ). [ತೀರ್ಥ + ಉಪವಾಸ]

ತೀರ್ದ 'ತೀರ್' ಪರಾ.

ತೀರ್ದು 'ತೀರ್' ಪರಾ.

ತೀರ್ಪಡಿ, ತೀರುಪಡಿ (ನಾ). ೧. ಬಿಡುವು; ಅವಕಾಶ. ೨. ಇತ್ಯರ್ಥ; ನಿರ್ಣಯ : (೬). ೩. ಮುಗಿದು ಹೋಗಿರುವಿಕೆ : ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿ ತೀರ್ಪಡಿಯಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). **ತೀರುಪಡಿ** : (೬). [ತೀರ್ + – ಪಡಿ]

ತೀರ್ಪಱು (ಕ್ರಿ). ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಈಡೇರು : ಅವರಿವರೆನ್ನದೆ ಮೊಗನೋಡದೆ ಕೊಟ್ಟು ಎರೆವೆಲ್ಲೆ [ಟ್ಟ]ಯ ತೀರ್ಪಱದುಂ ವಿತರಣಸುರಗಿರಿ ಮನೆಮನೆದಪ್ಪದೆ ಬಂದಿರೆ (ಕುಮುಂರಾ. ೪-೫೭). [ತೀರ್ + ಪಱು]

ತೀರ್ಪು (ನಾ). ತೀರ್ಮಾನ ; ನಿರ್ಣಯ ; ಅಂದು ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು ತೀರ್ಪು ಹೇಳುವವರಿದ್ದರು (ಸ್ವಾಂಪಿ. ೨೨೨) : ವಿಚಾರಣಾಸವಿತಿಯವರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ತೀರ್ಪನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತರಕೂಡದೆಂದು ಈಗಲೇ ಅವರಿಗೆ ಬರೆದ ಕಳುಹಿಸುತ್ತೇನೆ (ಪ್ರತಾಪ. ೬೪).

ತೀರ್ಪುಕೊಡು=ತೀರ್ಮಾನ ಮಾಡು ; ನಿರ್ಣಯ ಕೊಡು ; ತೀರ್ಮಾನಿಸು : ಅನ್ಯಾಯವಾದ ತೀರ್ಪುಕೊಟ್ಟುದರ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಗುರುಗಳು ನನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೮೪); ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸಿ ನ್ಯಾಯಬದ್ಧವಾದ ತೀರ್ಪುಕೊಡುತ್ತೇವೆ (ಪ್ರತಾಪ. ೬೪) [ತೀರ್ + -ಪು₃./ತುಳು. ತೀರ್ಪು]

ತೀರ್ಪುಗಾರ (ನಾ). ತೀರ್ಪನ್ನು ಕೊಡುವವನು ; "ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ ; ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿ ; ತೀರ್ಪುಗಾರ" (Judge ಪತ್ರಿನಿ. ೪೮).
[ತೀರ್ಪು + - ಗಾರ (< - ಕಾರ)]

ತೀರ್ಮಾನ (ನಾ). = ತೀರ್ಪು : " ತೀರ್ಪು, ತೀರ್ಮಾನ, ಗೊತ್ತು, ಗೊತ್ತುವಳಿ, ಠರಾವು " (ಕಂನುಹು. ೮೫) ; ಇಬ್ಬರೂ ಕೊನೇ ತೀರ್ಮಾನ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟರು (ದಾನಚಿಂ. ೮೫) : ಈಚೆಗೆ ನಡೆದ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡ ತೀರ್ಮಾನ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೦೦೧) ; ಪಂಚಾಯಿತರ ತೀರ್ಮಾನಗಳು ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು (ಕೇಹು. ೯೪).
[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ತೀರ್ಮಾನ ; ಮಲ. ತುಳು. ತೀರುಮಾನ]

ತೀರ್ಮಾನಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಿರ್ಧರಿಸು : ಒಂದು ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರು ; ಗೊತ್ತುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು : ಅದನ್ನು ದಿನವೂ ಮಾಡಿಯೇ ತೀರಬೇಕು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದೆ (ಶಾಲಮ. ೬೪) ; ಧರ್ಮಗುಂಬಕ್ಕೆ ದಿನವೂ ಕಳುಹಿಸಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ್ದೇನೆ (ಚಂಗಾಳ್ಯ. ೪) : ನಾನೇ ನಮ್ಮ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಜನರನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುವುದು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದೆ (ಪ್ರತಾಪ. ೪೯) : ಇವಳಿಗೆ ತಲೆ ಕಟ್ಟಿದೆ ಎಂದೂ ಅವರು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರು (ಹ್ಯಾಹಾ. ೦೦೯). [ತೀರ್ಮಾನ + - ಇಸು₃]

ತೀರ್ವೆ, ತೀರುವೆ (ನಾ). ೧. ಮುಟ್ಟಿಸುವಿಕೆ ; ಸಲ್ಲಿಸುವಿಕೆ. ಸಾಲವನ್ನು ತೀರ್ವೆಮಾಡು (ಕೂಧ). ೨. ನಿರ್ಣಯ; ತೀರ್ಮಾನ : ಭೂಕಂದಾಯದ ಸಲುವಾಗಿ ತೀರ್ವೆ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ (ಭಾಧಾನ. ೨೬೮). ೩. ತೆರಿಗೆ ; ಸುಂಕ ; ಕಂದಾಯ : ಭಾವೀಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಮಲೇದಾರರು ಅಡ್ಡಾಡಿ ಜನರಿಗೆ ತೀರ್ವೆ ಕೊಡಲು ನಾನಾ ರೀತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿಸಿದರು (ಕರವೀ. ೬೯) ; ಆದರೆ ಶ್ಯಾನಭಾಗರು ಹಿಂದಿನ ತೀರ್ವೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ಕೊಡಬೇಕು ಅನ್ನುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಚಿಟ್ಟಿಚೀ. ೯೬) ; ಯಾರದಾದರೂ ಒಬ್ಬರದು ಸರಕಾರಿ ರಿಕಾರ್ಡು ಪ್ರಕಾರ ಯಾರಾದಾದರೂ ಒಬ್ಬರ ತೀರ್ವೆ ತರುವ ಸ್ಥಳವೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಷ್ಟೆ (ಮುದ್ದ್ರಸಂ. ೮). ತೀರುವೆ : ೧. ಆಹಾರಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದ ಷ್ರಿದಿ ಆ ಸಾಲ ತೀರುವೆಗಾಗಿ ದಿನಭತ್ಯದಿಂದಲೇ ಹಣ ಮುರಿದು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂತಲೂ . . . ವಿವರಿಸಿದನು (ಪುನರು. ೫೦೬) ; ಈ ಎಲ್ಲ ಸಾಲಗಳ ಷರತ್ತುಗಳೂ ಒಂದೇ ಆಗಿವೆ. ಬಡ್ಡಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ; ತೀರುವೆಯ ಕಾಲಾವಧಿ ೫೦ ವರ್ಷಗಳು (ಅಂತಸಂ. ೦೩೦).
[ತೀರ್ + - ವೆ./ತಮಿ. ತೀರ್ವೈ : ತುಳು. ತೀರ್ವೆ ;
ತೆಲು. ತೀರುವ, ತೀರ್ವ]

ತೀವಟಿಗೆ 'ತಿವದಿಗೆ' ನೋ.

ತೀವರ 'ತಿಬ್ಬ₁' ನೋ.

ತೀವರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅವಸರ ಮಾಡು : ಆ ವೀರಭದ್ರನಾಲಯವ ಸರ್ವಂ ಪೊಕ್ಕು ದೇವರೊಳು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಿರೆ ಪೂಜಕಂ ಕಂಡು ತೀವರಿಸಿ ಕಲ್ಲೊಳಿಡೆ (ಗುರುಚಾ. ೧೦-೨೯). [ತೀವರ (< ತಿಬ್ಬ₁) + - ಇಸು₃]

ತೀವಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಗಿಡಿ ; ತುಂಬು : ತೊಟ್ಟನೆ ಪಡಿಸೀರೆಗಳಂ ಬೆಟ್ಟಾಗಿರೆ ಗುಹೆಯ ಬಾಗಿಲೊಳ್ ತೀವಿಸಿದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೦೬೨). ೨. ನುಗ್ಗಿಸು ; ಹಾಯಿಸು : ಈ ಮತ್ತಗಜವನ್ನು ಮಲ್ಲಗಾಳಿಗದ ರಂಗ ದ್ವಾರದೆಡೆಯೊಳು ತೀವಿಸಿ ಬಲಕೃಷ್ಣರೀರ್ವರೂ . . . . ಬಂದವರು (ಕಗವಿ. ೭೪ ವಿಷ್ಣು). [ತೀವು + - ಇಸು₃]

ತೀವು (ಕ್ರಿ). ೧. ತುಂಬು ; ಭರ್ತಿಮಾಡು : " ತೀವು—ಪೂರಣೇ " (ಶಮಧಾ): ಬಂಡಿಗಳೊಳ್ ಪಟ್ಟೆಯುಂ ಧಾನ್ಯಮಂ ತೀವಿಕೊಂಡು ಪೊಟಲ್ಗೆ ಮಾಟಲೆಂದು ಪೋಪನ್ನೆಗಂ (ಪದ್ಮಾಪು. ೭೬-೧೨) : ನೀರಟ್ಟೆ ಪೋಪಿನಂ ನೀರಂ ಕುಡಿದು ಪದ್ಮಪತ್ರಾಪುಂಗಳಿಂ ತಮ್ಮಣ್ಣಂಗೆ ನೀರಂ ತೀವಿಕೊಂಡು (ಪಂಪಭಾ. ೮-೬೯ವ) : ತಾಪಸರ್ತೀವುವ ಕಮಂಡಲುಗಳಿನುಣ್ಮುವ ಕಳಕಳ ಧ್ವನಿಗಳೊಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೧೨); ಕೆಟಿಯನೊಡೆದು ತೊಜಿಯಷ್ಠ ತೀವುವ ಮನೆಯನಟಿದು ಬೇಲಿಯನಿಕ್ಕುವ ... ಎಗ್ಗನಂ ಪೋಲ್ವೆ ನೀ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೨೧) : ಗುರುಪದಾಬ್ಜದೊಳ್ಪೆಸರಾಂತು ತೀವಿದರ್ದೆಯ ಕಳಂಕನಳಿವೆನಂ ದೊಗೆದನೋಯಿಸಲಬ್ಬನುದಯವಾದು (ಪದ್ಮರಾ. ೬-೯೮) : ಶಾರ್ಙ್ಗದಲಿ ಶರವ ತೀವಿ ತೆಗಟ್ಟನಿಬರ ... ಎಚ್ಚಳು (ನಿಘಾಗ.೧೦-೭೦-೨). ೨. ತುಂಬಿರು; ಭರ್ತಿಯಾಗಿರು : ತಂಗೆ ನೀ ಬಸಿಱ್ ತೀವೆ ಬಡ್ಡಿಸದಿರ್ (ಪದ್ಮಾಪು.೭೭-೫); ತೀವಿದ ನರೆಯುಂ ಡೊಳ್ಳುಂ ದೇವವ್ರತನೆನಿಸಿ ನೆಗಟ್ದ ಯಶಮುಂ ಬೆರಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೪೮); ಸೋರ್ವ ಸಹಕಾರದೆ ತೀವಿದ ಬಾವಿ ಕಾಮದೇವನ ರಸ ಕೂಪದಂತೆ ... ಕಣ್ಗೆಸೆಗುಂ ಸಹಕಾರನಂದನಂ (ಅಜಿಪು. ೨-೧೩) ; ತೀವಿದ ತನ್ನ ಯೌವನದ ಸೊರ್ಕಿನೊಳುರ್ಕಿ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೬-೭೭) ; ನರಕಪಾಲದೊಳು ತೀವಿದ ಹಸಿಯ ಗೋಮಾಂಸವ ಮೆಲುತ (ಹರಿಶ. ೦೦-೩೦); ಅನಿಲ ತನಯನ ಬೆರಳ ಸನ್ನೆಗೆ ತೀವಿದಂಬಿನ ತೇರ ಚಾಚಿದರು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦೨-೫) : ತನಿರಸ ತೀವಿದ ಪಣ್ಗಳ ತಿನಿಸಿ (ಮೋಹಶ. ೯-೨೪); ಅವಗಂ ಸರಸಕರುಣಾಮೃತದ ಕಳೆಗಳಿಂ ತೀವಿದೆಳನಗೆಯ ಬೆಳದಿಂಗಳಂ ಪಸರಿಸುವ ದೇವಪುರ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣನಾಸ್ಯಚಂದ್ರನಾನಂದಮಂ ನಮಗೀಯಲಿ (ಕೃಮಿಥಾ. ೧-೧). ೩. ಇಡಂಗು ; ವ್ಯಾಪಿಸು ; ಪಸರಿಸು : ತೆಗೆದೆಚ್ಚರ್ಜುನನಂಬು ತೀವೆ ತುದಿಯಿ ಬಾಲಂಬರಂ ಪಂದಿ ಸೌಳಗೆಪೋಪಂತಿರೆ ನೋಡ ಸುಂಬಳಿಗೆಪೋಯ್ತೆಂಬನ್ನೆಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೧೬) : ರೌದ್ರಾರಾವಂ...ಬನವನಿತುಂ ತೀವುವಿನಂ ಪೊಣ್ಮಿದಪುದ. (ಪಂಚತಂ. ೩೬-೦೨) : ಉಘೇ ಚಾಂಗು ಭಲಾ ಎಂಬ ಹೊಗೆ ಗಗನವ ತೀವೆ (ಬಸವ. ೬೮೩) : ಚಂಡಕರನರುಣಕಿರಣವು ಹೊಗುವ ಠಾವೆಲ್ಲವಂ ತೀವಿತವನ ಸತ್ಯ (ಹರಿಶ. ೩-೮) ; ಜಸವೆತ್ತೆಸಗುವ ಗುರುವರನ ವಾರತೆ ದಿಗಂತುಗಳೊಳ್ತೀವೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೯-೪) : ಕಾಬೆರ್ಗೆ ಕಮರುಗಂಧ ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕನು ತೀವಿತು (ಕೌಶಿರಾ. ೦೯-೩೭) : ಭ್ರಮಗಳ ಗಾವಳಿಯನು ಪಡೆದಪೆನೆಂದು ನಡುಗಂಪು ತೀವಿದ ಪಾಟಲಿಯಹವು (ಕಂನವಿ. ೭-೫೩). ೪. ಮೇರೆ ಮೀರಿ ಹರಿ ; ತುಂಬಿ ಹೊರಸೂಸು : ಕೊಟಿ ತೀವುಗುವಿದೊಂದು ಸಾಭಿಜ್ಞಾನು (ಪದ್ಮಾಪು. ೧೦೦-೧೩); ಅಮೃತದ ಕೊಜಿಯಬ್ಬರ ಪೊಗಲ್ ತೀವಿ ಬಂದುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫-೬೦) ; ತೀವಿ ಬರೆ ಘೋಂಕನಾ ನದಿ ರಾವಣನತಿಸಂಭ್ರಮಾಕುಲಂ...ವಿಸ್ಮಿತನಾದು (ಪಂಪರಾ. ೦೦-೧೮೦); ಓವಿ ಸಾಗಿಸಿ ಬೆಳೆಯಿಸುವಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಂ ತೀವಿ ತುಳುಕಾಡೆ ಮುಚ್ಚುವಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಂ (ಕಾರಿರ. ದೇ. ೨೮೨-೧೦) ; ಇಕೆರ್ಗೀಡಿಯಂ ತೀವಿ ನಾಲ್ದೆಸೆಗಂ ಸೂಸಿ (ಶಮದ. ೬೬ ಪ್ರಯೋ). ೫. (ಕಾಲ) ಮುಗಿ ; ಪೂರ್ಣವಾಗು ; ಪೂರೈಸು : ಕಾಂತೆಗೆ ಪೊಟ್ಟು ತೀವಿದುದು (ಜಾತಕ. ೩-೦೪) : ಮೂವತ್ತು ದಿವಾರಾತ್ರಂ ತೀವಿದೊಡದು ಮಾಸವು (ಪಸುತ್ತೀ. ೦೬-೦೦) ; ತೀವಿದುದು ಶಪನಶತಮಿಂ ತೀವಿದುದದಟಿಂಡನೆ ಚೈದ್ಯ ನಿನ್ನಾಯುಷ್ಯಂ (ಜಗವಿ. ೦೭-೫೦) ; ಕೆಲವು ದಿನಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಮುದಯಿಸಿ ನವಮಾಸಂ ತೀವಿ ಕನ್ಯಾರತ್ನಮಂ ಪಡೆದು (ಗಿರಿಕ. ೧, ಕಥಾಗರ್ಭ) : ತೀವಿದವು ನವಮಾಸ . . . ಗಾಂಡೀವಿ ಜನಿಸಿದನೊಡನೆ (ಕುಮಾರ. ೪-೬೧) : ಕಾವನ ಕೆಯ್ಯ ರಕ್ಕಸರಾಯುಷ್ಯ ತೀವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಮುನಿಪ (ಮೋಹಶ. ೧೨-೨೬). ೬. ಸುತ್ತುಗಟ್ಟು ; ಸುತ್ತುವರಿ ; ಆವರಿಸು : ದಿಕ್ತಟಮಂ ಶರವ್ಯಂವದೆ ತೀವುತೆ ಸೃಗಾಲರಥಿ ಬರ್ಪನೆಗಂ (ಜಗವಿ. ೮-೭೦) ; ಎತ್ತಲು ತೀವಿದರು ಸೃಂಜಯರು(ಕುಮಾರಭೀ. ೮-೩೨) ; ತತ್ಸೈನ್ಯವರಮನೆಯ ತೀವಿ ಬಳಸಿದೆ

ತಕ್ಕುಪಾಯವ ನೀವು ಕಾಣಲು ಬೇಕು (ಜೀವಂಧ. ೪-೭) : ಕೋವಿದೆ ಕೋಮಲಾಂಗಿಯರು ದೇವಕಿಯಾತ್ಮಸಂಭವನೆಡಬಲದಲಿ ತೀವಿರ್ದರೇನ ಬಣ್ಣಿಪೆನು (ತೋಹತ. ೯-೪). ೭. ಸೇರು ; ಕೂಡು : ದಿವಿಜಪಾವಕಂ ಸುರಪಪಾವಕಂ ತೀವಿ ಬಂದು ಪದೆದಾವ ಮೆಯ್ಯೊಳವುದಾವಗಂ ನೆಲೆಸಿ ನಿಲ್ವಿನಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೯೦). ೮. ಹೊರಿಸು ; ಆರೋಪಿಸು : ಈತನಿಗೆ ನಿಂದೆಯನು ತೀವಬೇಕೆಂದಾಗ ವಿಪ್ರರು ಕಪಟದ ಗೋವ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು (ಕಂನವಿ. ೩-೦೭). ೯. ಹರಡು ; ಪ್ರಸಾರಮಾಡು : ಪೊಱಮಡಲ್ ಬಗೆಗೊಂಡು ಇಳೆಗೆ ಶಿವಭಕ್ತಿಯಂ ತೀವಲ್ ಮನಂಗೊಂಡು (ಬಸರ. ೦-೦೨೪). ೧೦. ಒದಗಿ ಬರು ; ಕೂಡಿ ಬರು : ತಿರುಗಿ ತೀವಿತು ಲಾಸ್ಯ ಮಧುಕೇಶ್ವರನ ಸಮ್ಮುಖದಿಂದಲಿ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೭-೩೩) : ಆವ ಜನ್ಮದ ಸುಕೃತಫಲವಿದು ತೀವಿತೋ ಫಲುಗುಣಗೆನುತ್ತವೆ ದೇವತತಿ ಕೊಂಡಾಡುತಿರ್ದುದು (ಕುಮ್ಮಾ.ಅ. ಓರಿಇ. ೭-೧೦೭) : ದೇವ ತವ ದರ್ಶನದ ಮಾತ್ರದಿ ತೀವಿದುದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಸುಖ (ಅನಂಕಾ. ೪-೦-೩೪). ೧೧. ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಂ ; ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗು : ನೀಂ ಕೇಳ್ದೀ ಮಹಾಪ್ರಶ್ನೆ ಶಕ್ರಗುರುಗಂ ಓವೊ ತಿಳಿಸಲ್ ತೀರ್ಗುಮೇಯಂತುಟಾದೊಡಂ ತೀವಿ ನಿಶ್ಚೈಸಿ ಪೇಳ್ವೆಂ (ಪದ್ಮಣಾ. ೦೦-೯).

ತೀವಿರ್= ತುಂಬಿರು ; ವ್ಯಾಪಿಸಿರು ; ಭರ್ತಿಯಾಗು : ತೀವಿರ್ಪಶ್ವಾವಳಿಯ ಗಜಾವಳಿಯ ನರಾವಳಿಗಳ...ದೂಸಿಗವಸರಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೯೪) : ಆತ್ಮಂಗಾವುದು ಕುಱುಪೆಂದೊಡಂಗಿಯಂಗದೊಳೆಲ್ಲಂ ತೀವಿರ್ಪಂ (ಯಶೋಚ. ೪-೦೭) : ಜೀವನದ ಮೂಲ ಮೇಲಿಹುದು ಪರಮೋರ್ಧ್ವದಲಿ ತೀವಿರ್ಪುದದು ಕೆಳಗೆ ನಮ್ಮ ಲೋಕದಲಿ. ಸಾವದರ ಕಡ್ಡಿಯಲಿ (ಮಂಕುತಿ. ೫೭೦).

ತೀವ್ರ (ಗು). ೧. ಹರಿತವಾದ ; ಚೂಪಾದ. ೨. ನಿಷ್ಠುರವಾದ. ೩. ಉಗ್ರವಾದ ; ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ; ಕಟುವಾದ : "ತೀವ್ರಕ್ಕೆ ತಿಬ್ಬಮೆಂಬರು ಕವಿಗಳ್" (ಕವಿಕಂ. ೨೦೦) ; ಎನ್ನಯ ತೀವ್ರಶಾಪ ವಾಜ್ಞಿಹಿಮೆಯನಾತನಂದು ಕಡಿದಿಕ್ಕಿದ ಪೆರ್ಮರನಂತೆವೋಲ್ ... ಕೆಡೆದು ಪೊಂದಿದನಾಯೆಳೆಯಲ್ಲಚೇತನಂ (ಕಾದಂಬ. ೫೭೭) ; ಸುಣ್ಣದಂತೆ ತೀವ್ರಮಪ್ಪ ಕತ್ತರಿವಾಟಿಯಂತೆ ಸಾರಲರಿದಪ್ಪ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೯೭). ೪. ಅತಿಯಾದ; ಆಳವಾದ. ಚತುರ್ವೇದಪಾಠ ತೀವ್ರವಾದಡೇನು (ಬಸವ.೫೮೭); ಶಕುಂತಲೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವ ತೀವ್ರ; ಮಾತು ಮಿತ (ಧರ್ಮನಾ. ೬೮). ೫. ಉಷ್ಣವಾದ ; ಬಿಸುಪಾದ. 'ತೀವ್ರಕಿರಣ' ಪರಾ. ೬. ವೇಗವಾದ ; ತ್ವರಿತವಾದ. 'ತೀವ್ರಗತಿ' ಪರಾ. ೭. ಬಿರುಸಾದ ; ಒರಟಾದ. ೮. ಉದ್ರೇಕವುಳ್ಳ; ದುಡುಂಕಿನ ಸ್ವಭಾವದ. 'ತೀವ್ರಗಾಮಿ' ಪರಾ. (ನಾ). ೯. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದಂದು ; ಹರಿತವಾದಂದು : ದಾಡೆಗಳನಱಿಯೊಳಿಂಬಿಂ ತೀಡುತ್ತುಂ ತೀವ್ರಮಾಗೆ (ಶಂಪಭಾ. ೩-೨೮). ೧೦. ಕ್ರೂರವ್ಯಕ್ತಿ : ಶ್ರೀಯುಕ್ತಂ ವಿಜಿಗೀಷು ಚಂಡಕರತೇಜಂ ತೀವ್ರನಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೦-೪೦). ೧೧. ಬೇಗ ; ಶೀಘ್ರ : ತೀವ್ರವೇ ನಿಂಗಪ್ಪನೂ ಅವನ ಮಕ್ಕಳೂ ವಿಪತ್ತಿನಿಂದ ಮುಕ್ತರಾದರು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೭೮). ೧೨. ವೇಗವಾದಂದು ; ತ್ವರಿತವಾದಂದು : ಆ ಹರಿಣನಿಂ ಮರುತನಿಂ ಸರಳಧಿಕ ತೀವ್ರವು (ಹಿಹಾ. ೭-೩೩) ; ಮಾನವನ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ವಿಕಾಸವು ಬಹಳ ತೀವ್ರ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೨೬೮). [ಸಂ.]

ತೀವ್ರಕಿರಣ (ನಾ). ಉಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು ; ಸೂರ್ಯ: ಶರಧಿಯನುರ್ಚಿ ಪಿಂಗಿದುದು ಭೋಂಕನೆ ಕಟ್ಟಲೆ ದಿವ್ಯಬಾಣಮಂ ತರತಿರುವಿಂಗೆ ತೀವ್ರಕಿರಣಂ ತಲೆದೋಱಿದಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೦೯-೦೭೨).

[ತೀವ್ರ + ಕಿರಣ$_1$]

ತೀವ್ರಗತಿ (ನಾ). ಚುರುಕಾದ ಗಮನ ; ಶೀಘ್ರವಾದ ಗತಿ : ತೀವ್ರಗತಿಯ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ಶೈಲಿ ಒಂದನೆಯ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ (ಶೂನ್ಯಕು. ೯೭) : ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹೊಸಗ್ರಂಥವನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣಮತಿಯಾಗಿ ತೀವ್ರಗತಿಯಿಂದ ಅವಲೋಕಿಸಬೇಕು (ಗ್ರಂಥಾಲ. ೬೯). [ತೀವ್ರ + ಗತಿ]

ತೀವ್ರಗಮನ (ನಾ). ೧. =ತೀವ್ರಗತಿ : "ಗಾಢಂ = ತೀವ್ರಗಮನಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೨೭). ೨. ಹೆಚ್ಚಿನ ಲಕ್ಷ್ಯ : ಆ ಕಡೆ ತೀವ್ರಗಮನ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). [ತೀವ್ರ + ಗಮನ$_2$]

ತೀವ್ರಗಾಮಿ (ಗು). ೧. ದುಡುಂಕಿನ ; ರಭಸದ ; ಅತಿವೇಗದ : ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ ಪ್ರಗತಿಪರ, ತೀವ್ರಗಾಮಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವನು (ಪುನರು. ೨೮). (ನಾ). ೨. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವವನು ; ಉಗ್ರಗಾಮಿ : ತೀವ್ರಗಾಮಿ ತಂಡುಲಧ್ವಂಸಿಯಾದ ಕೇಶವನಿಗೂ ಸಹ ಭೀಮು ಸ್ವಾವಲಂಬನದ ಪಾಠವನ್ನು ಕಲಿಸುತ್ತಾನೆ (ಸಮಜೀ. ೧೦ ಪೀಠಿಕೆ). [ಸಂ. ತೀವ್ರಗಾಮಿನ್]

ತೀವ್ರಗೊಳ್, ತೀವ್ರಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹರಿತವಾಗು ; ಚುರುಕಾಗು ; ತೀಕ್ಷ್ಣಗೊಳ್ಳು. 'ತೀವ್ರಗೊಳಿಸು' ಪರಾ. ತೀವ್ರಗೊಳ್ಳು : ೨. ಉಲ್ಬಣವಾಗು : ರೋಗ ಬಹಳ ತೀವ್ರಗೊಂಡಿದೆ (ರೂಢಿ). ೩. ಪ್ರಖರವಾಗು : ಚುನಾವಣೆ ಹತ್ತಿರ ಬಂದಂತೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಚಾರ ತೀವ್ರಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ತೀವ್ರ + ಕೊಳ್$_1$]

ತೀವ್ರಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹರಿತಗೊಳಿಸು; ಚುರುಕಾಗಿಸು ; ತೀಕ್ಷ್ಣಗೊಳಿಸು: ಇದೇ ಸೋಮವು ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ತೀವ್ರಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ (ಹುಕ್ಕಾರ. ೪೩). [ತೀವ್ರಗೊಳ್ + _ಇಸು$_1$]

ತೀವ್ರಗೊಳ್ಳು 'ತೀವ್ರಗೊಳ್' ನೋ.

ತೀವ್ರತೆ (ನಾ). ೧. ಪ್ರಖರತೆ ; ಪ್ರಚಂಡತೆ ; ಉಗ್ರತೆ : ಪ್ರಳಯರುದ್ರನ ಕಾಯ್ಪು ವಡಬಾನಳನ ತೀವ್ರತೆ ಸಿಡಿಲ ಕಡುವಗ್ಗಳದಿನೊಡಗೂಡಿರ್ದ ಪುಲಿಯೊಡಲಿಟ್ಟುದೋಯೆನಿಸಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩-೩೦) : ಗಮನ ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಲೋಮವಾಗಿ ಅದರ ತೀವ್ರತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣತೆಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತವೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೩೦೪). ೨. ವೇಗ ; ಶೀಘ್ರತೆ ; ರಭಸ : ಶಿಕ್ಷಣವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ... ಇತರೆಲ್ಲ ವೃತ್ತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ತೀವ್ರತೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು (ಶಿಕ್ಷದ. ೬೬೩) : ತಲೆಗೆ ಬೆಂಕಿ ಹಿಡಿದರೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಧುಮುಕುವದರಲ್ಲಿರುವ ತೀವ್ರತೆಯಂತೆ ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೀವ್ರತೆಯಿರಬೇಕು (ಭಾರದ. ೨೩೭). ೩. ಹೆಚ್ಚಳ ; ಆಧಿಕ್ಯ : ತನ್ನ ಮುನ್ನಿನ ನಿರ್ಬುದ್ಧಿಯುಮಂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವದ ತೀವ್ರತೆಯುಮಂ ವಾತ್ಸಲ್ಯರತ್ನಾಕರನ ಮಾಡಿದುಪಕಾರಮುಮಂನೆನೆದು ವಿಸ್ಮಯಂಬಟ್ಟು ಶುದ್ಧಹೃದಯನಂಮಾಗಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೨೩೯). [ಸಂ. ತೀವ್ರತಾ]

ತೀವ್ರಪಾತ (ನಾ). ತೀವ್ರವಾಗಿ ಎರಗುವಿಕೆ ; ಉಗ್ರವಾದ ದಾಳಿ : ಕ್ಷತ್ರತೇಜದ ತೀವ್ರಪಾತ ನಿಮಿತ್ತ ನಿಮಗಂಜನು ಸುರೇಶ್ವರ ಸತ್ವ ಕೆಡುವೊಡೆ ಸಾರೆಯಿದೆಲಾ ಕೌರವನ ನಗರ (ಕುಮ್ಮಾ.ಅ. ೦೭-೦೯). [ತೀವ್ರ + ಪಾತ$_1$]

ತೀವ್ರಮದಿರೆ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ನೃತ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; "ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಾಣದಂತೆ ಅಲಿಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಒಳಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ ಕೆಳಗಡೆ ನೋಡಿ ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಬಡಿಯಂದೇ ಇರುವುದು ಅಥವಾ ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಬಡಿಯುತ್ತಲೇ ಇರುವುದು" (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೨೭೦ ಗದ್ಯಾನುವಾದ) : ತೀವ್ರಮದಿರೆ-ಕೆಳಗುಂ ನೋಡುತ್ತೂಂದಿನಿತೊಳಗೊಂದಿದ ತಾರೆ ವಾಯ್ಕುಲೊಂದದಯೆವೆಗಳ್ ಎಳೆಯಳೆ ತೆಱೆಯದ ಎವೆ ಸಂಚಲ ತೀವ್ರದ ಮದಿರೆಯೆನಿಪುದಿಳೆಯೊಳ್ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೩-೪೦). [?]

ತೀವ್ರಾಂಶು (ನಾ). ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳವನಂ ; ಸೂರ್ಯ : ವಿಧುವಿಂದಂ ವಿಬುಧೋತ್ಕರ ಪ್ರಿಯಕರಂ ತೀವ್ರಾಂಶುವಿಂದಂ ಪ್ರತಾಪಧನಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೦೨೨). [ತೀವ್ರ + ಅಂಶು]

ತೀವ್ರಾಸಕ್ತಿ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಆಸಕ್ತಿ ; ಹೆಚ್ಚಾದ ಆಸಕ್ತಿ : ಫೋಟೋವನ್ನು ಲಕೋಟೆಯಿಂದ ತುಸು ಹೊರಗೆಳೆದು ತೀವ್ರಾಸಕ್ತಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದಳು (ಪುನರು. ೩೨೩). [ತೀವ್ರ + ಆಸಕ್ತಿ]

ತೀವ್ರಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ಉಗ್ರವಾದ ಆಯುಧ ; ಭಯಂಕರವಾದ ಅಸ್ತ್ರ: ತುರಾಷಾಟ್ ತೀವ್ರಾಸ್ತ್ರ = ಇಂದ್ರನ ಹದವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧ (ನಾನಾರ. ೦೨೦ ಟೀಕು). [ತೀವ್ರ + ಅಸ್ತ್ರ]

ತೀಱು (ಕ್ರಿ). ನುಂಗು ; ಕಬಳಿಸು : "ತೀಱು–ಕಬಳನೇ (ನುಂಗು)" (ಶಮದ). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೀಱ್ಱು]

△ **ತೀಟ್ಟು** 'ತೀರ್ಚು^{2}' ನೋ.

△ **ತೀಟ್ಟೊ** 'ತೀರುತ' ನೋ.

ತುಂಗ$_1$, **ತಂಗೆ$_1$** (ನಾ). = ತಂಗಗಡ್ಡೆ : (೩).

ತುಂಗೆ$_1$. 'ತುಂಗೆಮುಸ್ತೆ' ಪರಾ. [←ತೆಲು. ತುಂಗ]

ತುಂಗ$_2$ (ಗು). ೧. ಎತ್ತರವಾದ ; ಉನ್ನತವಾದ : ತುಂಗಗಿರಿಶಿಖರದಿಂದಂ ಲಂಗಿಸಿ ಶೂದ್ರಕನ ಪೊಳಿವ ಸುರಿಗೆಯ ಮೊನೆಯೊಳ್ ... ವಾಯ್ದು ಬರ್ದುದು ಸಿಂಗಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೧೦೦೯ ಶೂದ್ರಕ) ; ತುಂಗವನ್ಯಮತಂಗಜ ದಂತಾಘಾತನಿಪಾತಿತ ಸಲ್ಲಕೀಭಂಗಮಂ (ಶಂಖಧಾ. ೧–೧೦೩); ತುಂಗತರಂಗಂ ಸುಟಿಪ ತುರಂಗಂ ನೊರೆವೆಂಡು ನೃಪರ ಬೆಳ್ಗೊಡೆಯಾಗಲ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨–೬೮) ; ರಾಮಸೀತಾಪುಣ್ಯಸಂಗಮಂಗಲ ತುಂಗಶೃಂಗವನರಂಗಮಂ ಚರಿಸಲ್ಕಾನುತ್ಕಂಠಿತಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೨೫-೬). ೨. ಹೆಚ್ಚಾದ ; ಅತಿಶಯವಾದ ; ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ : ತುಂಗಬಲ ಕಲಿ ನೀಲನುರು ಸಮರಾಂಗಣದೊಳಹಿತ ಪ್ರಹಸ್ತನ ನುಂಗಿ (ತೊರರಾ. ೬–೦೯–೬೯) ; ಮದನನಜವಾಸಿಷ್ಟ ತುಂಗಹರಿಗಳ ಜಱುವ ಸತ್ಕೇಂದ್ರಚೋಳಂಗೆ ಸತಿಯುವ್ಯತಮತಿಯಾದಳು (ಧಾವಚಂ. ೨–೦೭). ೩. ದೊಡ್ಡ ; ತೋರ ; ದಪ್ಪ. (ನಾ). ೪. ಸುರಗಿ ಮರ : "ಪುನ್ನಾಗಃ, ಪುರುಷಃ, ತುಂಗಃ, ಕೇಸರಃ, ದೇವವಲ್ಲಭಃ– ೫ ಸುರಗೀಮರ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೩). [ಸಂ.]

ತುಂಗಗಡ್ಡೆ, **ತುಂಗೆಗಡ್ಡೆ** (ನಾ). ದುಂಡಾದ ಮಣಿಗಳಂತಿರುವ ಗಡ್ಡೆಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು; ಕೊನ್ನಾರಿಗಡ್ಡೆಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಡ್ಡೆ ; ತಂಗಮುಸ್ತೆ : (೩). **ತುಂಗೆಗಡ್ಡೆ** : "ಕುಟನ್ನಟಂ, ದಾಶಪುರಂ, ವಾನೇಯಂ, ಪರಿಪೇಲವಂ, ಪ್ಲವಂ, ಗೋಪುರಂ, ಗೋನರ್ದಂ, ಕೈವರ್ತಿಮುಸ್ತಕಂ ಠ ತುಂಗಮುಸ್ತಕದ ಹೆಸರುಗಳು, ತುಂಗೆ ಗಡ್ಡೆಗಳು, ಗೇಕಿನಗಡ್ಡೆಯಂತಲೂ ಅನ್ನುವರು." (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೩). [ತುಂಗ$_1$ + ಗಡ್ಡೆ]

ತುಂಗಘೋಣ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದವಾದ ಮೂಗು; ನೀಳವಾದ ಮೂಗು. ೨. ನೀಳವಾದ ಮೂಗುಳ್ಳವನು; ನಿಡುಮೂಗಿ : ಕುವಲಯನಯನಂ ತುಂಗಘೋಣಂ . . . ನೃಪಸುತಂ ನೋಡೆ ಕಣ್ಗೆಡ್ಡ ಮಾದಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೪–೬೮). [ತುಂಗ$_2$ + ಘೋಣ]

ತುಂಗತನ (ನಾ). ದೊಡ್ಡತನ ; ಹಿರಿಮೆ : ಮಂಗಳಪುರುಷನೆಂದು ಅನ್ಯರಿಂದ ಕುಂಗತನದಲಿ ಪೊಗಳಿಸಿಕೊಂಡು (ವಿಶಾಕು. ೬೭–೦). [ತುಂಗ$_2$ + – ತನ]

ತುಂಗತೆ (ನಾ). ೧. ಹಿರಿಮೆ ; ಆಧಿಕ್ಯ ; ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ : ತುಂಗತೆಯಿಂ ಕನಕಾಂಶು ಪಿಶಂಗತೆಯಿಂದಱಿಯಲಾದುದಿಲ್ಲ (ಅಜಿಪು. ४–४९) ; ತುಂಗತೆಯಿಂ ಸಿಂಹಾಸನಸಂಗತಿಯುಂ ಕಣ್ಗೆವರೆ (ವರ್ಧಪು. ४–೨೮). ೨. ದಪ್ಪವಾಗಿರುವುದು : ಘನಜಘನಂಗಳುನ್ನತಿ ಕುಚಂಗಳ ತುಂಗತೆ ಚೆಲ್ವನಾಳ್ದ ಕಣ್ಗೊನೆಯ ವಿಳಾಸಂ (ಧಾಜಚೀ. ೦೨–೯೦). [ಸಂ. ತುಂಗತಾ]

ತುಂಗತೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಪಡೆ : ತುಂಗತೆವೆತ್ತ ಚಿತ್ರಮಯ ಕೂಟ ಕಲಾಪದ ಬಳ್ಳಿಮಾಡಂಗಳ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೨–೦೨೫): ಈ ಲೋಕ ತುಂಗತೆವೆತ್ತಿರ್ಪುದು ಗಡ (ಶಕಸಾಂ. ೨–೧೦). [ತುಂಗತೆ + ಪೆಱು$_1$]

ತುಂಗನಾಸ (ನಾ). = ತುಂಗಘೋಣ ೨: ತುಂಗನಾಸಂ ... ತತ್ರಿಗನೆನಿಕ್ಕುಂ ಕೌಲಗೇಹೋದ್ಭವಂ (ಜಾತಕತಿ. ೦೭–೬).
[ಸಂ. (ತುಂಗ + ನಾಸಾ + –)]

ತುಂಗಭದ್ರ (ನಾ). ೧. ಹೆಚ್ಚಾದ ಮಂಗಳ,— ಶುಭ. ೨. ಮದವೇರಿದ ಆನೆ. [ತುಂಗ$_2$ + ಭದ್ರ]

ತುಂಗಭದ್ರೆ (ನಾ). ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ನದಿ : ಗಂಗೆ ತುಂಗಭದ್ರೆಗಳೊಪ್ಪವಡೆದು ಮಹಿಮೆಯೊಳೆಸೆವ ತೆಱದಿ (ಹರಿಕಾ. ೨–೩) ; ಮೈಸೂರಿನ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ತುಂಗ, ಭದ್ರಾ ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಕೂಡ್ಲಿ ಎಂಬ ಊರ ಬಳಿ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ (ಭೂಗೋಳ. ೮೮): ತುಂಗಭದ್ರೆಗೆ ಮಂಗ ಹೋದರೆ ಭಂಗ ಪಡೋದು ತಪ್ಪೀತೆ ? (ಗಾದೆ). [ಸಂ. ತುಂಗಭದ್ರಾ]

ತುಂಗಮಹಿಮೆ (ನಾ). ಹೆಚ್ಚಾದ ಪ್ರಭಾವ ; ಮಿಗಿಲಾದ ಮಹಿಮೆ : ತುಂಗಮಹಿಮಾಧಿಕಂ ಸಕಲದೇಶಿಕನಿಕರಪುಂಗವಂ (ವೀಶ್ವಪು. ೬–೧–೩); ತುಂಗಮಹಿಮೆವೆತ್ತು ದೋಷವಳಿದು ಮುನಿಪುಂಗವನೊರ್ವನೆಸೆದನು (ಹರಿಬ. ೨–೪೦). [ತುಂಗ$_2$ + ಮಹಿಮೆ]

ತುಂಗಮುಸ್ತೆ, **ತುಂಗೆಮುಸ್ತೆ** (ನಾ). = ತುಂಗಗಡ್ಡೆ : "ಕುರುವಿಂದಃ, ಮೇಘನಾಮಾ . . . ಉದ್ದಾವೆ ತುಂಗಮುಸ್ತೆ, ಭದ್ರಮುಸ್ತೇ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೩೧): ಕರ್ಕಾಟಕಶೃಂಗಿ, ಮರದರಿಸಿನ, ನೆಲಗುಳ್ಳ, ರಾಮಗುಳ್ಳ, ತುಂಗಮುಸ್ತೆ, ಅಗುಳುಶುಂಠಿ . . . ಇವಂ ಕಷಾಯುವಿಟ್ಟು ಕೊಡಲು ವಾತಜ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೬೯). **ತುಂಗೆಮುಸ್ತೆ** : (೩).
[ತುಂಗ$_1$ + ಮುಸ್ತೆ]

ತುಂಗವಂಶ (ನಾ). ೧. ಎತ್ತರವಾದ ಬಿದಿರು. ೨. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕುಲ. ೧, ೨: ಇಭಖಡ್ಗಿವ್ರಾತ ನಾನಾಹರಿಮಯಕಟಕಭ್ರಾಜಿತಂ ತುಂಗವಂಶಪ್ರಭವಂ . . . ಚಕ್ರಾಧೀಶನೊಳ್ ಮಚ್ಚರಿಪಪೊಲೆಸದಿರ್ದತ್ತು ರೌಪ್ಯಾಚಲೇಂದ್ರಂ (ಆದಿಪು. ೦೩–೪೬). [ತುಂಗ$_2$ + ವಂಶ]

ತುಂಗವಿಕ್ರಮ (ಗು). ೧. ಅತಿಶಯವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳ ; ಬಹಳ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ : ತುಂಗವಿಕ್ರಮ ಕರಿಯ ಭಂಟ ನೃಪನೆ (ಕರಿಷ. ೦೩–೯). (ನಾ). ೨. ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ; ಪ್ರಬಲ ವ್ಯಕ್ತಿ : ತುಂಗವಿಕ್ರಮನೀ ಸಮಸ್ತಜನಂಗಳೊಡನೆ ಸುತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾಸಂಗತಿಯಲೇ ಬಳಸಿದನು ಭೂಮಿಪ್ರದಕ್ಷಿಣವ (ಕುಮ್ಮಾರ. ೬–೦೧): ತುಂಗವಿಕ್ರಮ ದನುಜರಬ್ಬರವ ಕೇಳಿ ಬಾಣಂಗಳಿಂದೆಸೆದವರ ಶಿರಗಳಂ ಕತ್ತರಿಸೆ (ಪ್ರಾಥರಾ. ೧೧–೩೮). [ತುಂಗ$_2$ + ವಿಕ್ರಮ]

ತುಂಗಾಕಾರ (ನಾ). ಮಹತ್ತರವಾದ ಆಕಾರ,—ರೂಪ: ದೂರದೊಳೀಕ್ಷಿಸಿ ತುಂಗಾಕಾರದೊಳೊಂದಿದ ಋಜುತ್ವಮಂ ಪದೆದೇಳಿಸಿತು . . . ಶುಕ ಶಾಬಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೬–೦೬೯). [ತುಂಗ$_2$+ಆಕಾರ$_2$]

ತುಂಗಾಕೃತಿ (ನಾ). ಎತ್ತರವಾದ ಆಕಾರ ; ಬೃಹದಾಕಾರ : ಅತಿ ತುಂಗಾಕೃತಿಯಾದೊಡಾಗದದಱೊಳ್ ಸೌಂದರ್ಯಮೌನ್ನತ್ಯಮುಂ (ಎಕ. II, ೨೩೪–೦೭ ; 1180). [ತುಂಗ$_2$+ಆಕೃತಿ]

ತುಂಗಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ನಾರಂಬೇಳೆ ಗಿಡ ; ಅಜ ಗಂಧಿಕೆ : ಹೊಂಗಿಯಿಂ ತುಂಗಿಯಿಂ . . . ಕಾಡೆಸೆದುದು (ನಂದಿಮಾ. ೦೩–೦೨) : ತುಂಗೀಗಿಡಗಳಂ ಲಾಮಂಚವಂ ತಗರವಂ ಸಹಾ ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ (ಸೌಗಂಧಿ. ४೩೩–೨). [ಸಂ. ತುಂಗೀ]

ತುಂಗಿಮ (ನಾ). ಎತ್ತರ ; ಔನ್ನತ್ಯ : ಅಮರಗಣಸೇವ್ಯತಿತುಂಗಿಮಶಿಖರ ಭ್ರಾಜಿ...ಮಂದರಾಚಲಂ ರಂಜಿಸುಗುಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ४೮–೮ ; 1164).
[ಸಂ. ತುಂಗಿಮನ್]

ತುಂಗೆ$_1$ 'ತುಂಗ$_1$' ನೋ.

ತುಂಗೆ$_2$ (ನಾ). ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುವ ಒಂದು ನದಿ : ಅಂದು ತುಂಗೆಯಾ ತಡಿಯಲಾ ಗುರನಂದನರ ನೆಬಿ ನುಂಗಿ ರಾಕ್ಷಸವೃಂದ ಗೂಡಿದನಾ ಸುದಾಸನ ಸುತನು (ಕುಪ್ಪಾ.ಳ. ೭೦೩. ೨೩-೨೨).

[ಸಂ. ತುಂಗಾ]

ತುಂಗೆಗಡ್ಡೆ 'ತುಂಗಗಡ್ಡೆ' ನೋ.

ತುಂಗೆಮುಸ್ತೆ 'ತುಂಗಮುಸ್ತೆ' ನೋ.

ತುಂಗೆಹುಲ್ಲು (ನಾ). ತುಂಗಮುಸ್ತೆಯ ಹುಲ್ಲು : (ಕ).

[ತುಂಗೆ$_1$ (<ತುಂಗ$_1$) + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ತುಂಟ (ನಾ). ೧. ಕೀಟಲೆ ಮಾಡುವವನು; ತಂಟೆಕೋರ. ೨. ನೀಚ; ದುಷ್ಟ ; ಧೂರ್ತ : ಎನ್ನೊ[ಡೆ] ಹಿತಾನೀಕಕ್ಕೆ ವಲ್ಲಯ್ಯ ತುಂಟರ ಮುಂಬರ್ಪ್ಪನ (ಶಾಇಇ. XI-I, ೪೧-೪೨ : ೯೮೯); ಪೊಡವಿವಿಶ್ರುತನುದಯ ಸುವನುಗ್ಗಡದ ಬಂಟನು ತುಂಟನವೃತಿ ವೀರ್ಜನವನೆಂದು (ಸಾಕ್ಕೆರಾ. ೨೦-೯೩) ; ತುಂಟರನು ಮರ್ದಿಸಿದ ಕದನ ಕಲಿಭೇರುಂಡ (ಬೀಳವಂ. ೦-೪) : ತುಂಟನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಗಂಟು ಕೊಟ್ಟರೆ ಬಂಟ ನಂತಿರುವನು (ಗಾದೆ): ತುಂಟನಿಗೆ ನಂಟರೆಲ್ಲ ಬಂಟರ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ೩. ಪೋಲಿ ; ಪೋಕರಿ : ಹೆಂಗಳೆಯರು ಸ್ವಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪಡೆದ ಬಳಿಕ ಗಂಡನೆಂಬ ತುಂಟನ ಕಾಟದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಸಿಲುಕಬೇಕು (ಯುಕ್ಷಕ್ಕ. ೦೫೬) : ತಾವು ತಪ್ಪುಗಾರರಾದರೂ ಒಪ್ಪದೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡ ಹಳ್ಳಿಯ ತುಂಟರ ನೆರವಿ (ಗಾಳಿಗು. ೩). ೪. ಕುತ್ಸಿತವಾದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು ; ಪಾಪಿ : ತುಂಟನವೋಲ್ಬೆ ಚ್ಚಡಿಗಳನಿಡುತಂ ಹೆಳವನವೋಲ್ಕೊಳಕಾಲಿಕ್ಕುತ್ತಂ (ಶೃಂಗೀರ.ಹ. ೪೭೪-೧). (ಗು). ೫. ಕುಚೋದ್ಯದ ; ಚೇಷ್ಟೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. 'ತುಂಟನೋಟ' ಪರಾ. ೬. ದುಷ್ಟತನದಿಂದ ಕೂಡಿದ. ತುಂಟಕುದುರೆ ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಣ್ಣ ; ಮಲ. ತುಣ್ಣ ; ತುಳು. ತೆಲು. ತುಂಟ]

ತುಂಟಕ (ನಾ). = ತುಂಟ$_1$. 'ತುಂಟಕತನ' ಪರಾ. [<ತುಂಟ]

ತುಂಟಕತನ (ನಾ). = ತುಂಟತನ ೧ : ನೀನು ಆಡುವುದು ತುಂಟಕತನದ ಮಾತು (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೮೨). [ತುಂಟಕ + – ತನ]

ತುಂಟಕುದುರೆ (ನಾ). ಪಳಗದ ಕುದುರೆ ; ಸಾಧುವಲ್ಲದ ಕುದುರೆ : ತುಂಟ ಕುದುರೆಗೆ ಗಂಟುಲಗಾಮು (ಗಾದೆ). [ತುಂಟ + ಕುದುರೆ]

ತುಂಟಗಜ (ನಾ). ಪಳಗದ ಆನೆ ; ಉಪದ್ರವಕಾರಿಯಾದ ಆನೆ: ಆ ತುಂಟಗಜವಂ ಹಿಡಿದು ತಾರದಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ನಿದ್ರಾಹಾರ ರುಚಿಸದು (ಸೌಗಂಧಿ. ೨೪೩-೧೫). [ತುಂಟ + ಗಜ]

ತುಂಟತನ (ನಾ). ೧. ಕುಚೇಷ್ಟೆ ; ಕೀಟಲೆ ; ತಂಟೆ ; ಗುರುದೈವದ ಹೊರೆ ತುಂಟತನದಿ ಹುಸಿದಾ ಹುಸಿ ತನಗೇಳೆಂಟು ದಿವಸದೊಳಗೆ ಕಂಟಕಮಂ ಮಾಳ್ಪುದು (ಅಯುಗಾ. ೦೦-೦೦) : ತುಂಟತನಗಳ ಬಲಿಸೋದು ರೊಕ್ಕ (ಪುರಂದ. ೨-೪೮-೨). ೨. ದುಷ್ಟತನ : ಕಾಕಾಸುರನ ತುಂಟತನವನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಮನು ಕೋಪದಿಂದ ಹತ್ತಿರದ್ದ ಒಂದು ದರ್ಭೆಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಮಂತ್ರಿಸಿ ಆ ರಾಕ್ಷಸನ ಮೇಲೆ ಬಿಟ್ಟನು (ಸೀತಿಹಿಂ. VIII, ೦೨). [ತುಂಟ + – ತನ]

ತುಂಟನಗೆ (ನಾ). ಕುಚೋದ್ಯದ ನಗು ; ಚೇಷ್ಟೆಯ ನಗು : ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ತುಂಟನಗೆ ಲಾಸ್ಯವಾಡುತ್ತಿತ್ತು (ಮರೀ. ೪೬). [ತುಂಟ + ನಗೆ]

ತುಂಟನೋಟ (ನಾ). ಕುಚೋದ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿ ; ಚೇಷ್ಟೆಯ ನೋಟ : ಅವನು ತುಂಟನೋಟ ಬೀರುತ್ತ ನಿಂತಿದ್ದನು (ರೂಢಿ). [ತುಂಟ + ನೋಟ]

ತುಂಟಲ್ (ನಾ). ಬಿದಿರು : ಶಿಲೆಯೊಳ್ ನೀರೇಜಮೀಂ ನಾಂಟುವುದೆ ಮಳಲೊಳೀ ಗಾಣವಂ ಪೊಯ್ಯೆ ತೈಲಂ ತಲೆದೋಜಲ್ ಬಲ್ಲುದೇ ನೀರ್ಗಡೆಯ ಪಡೆವಿರೇ ಬೆಣ್ಣೆಯಂ ತುಂಟಲಿಂ [ಪಾಠಾಂ. ಕುಟ್ಟಲುಯ್] ತಂಡುಲವಂ ತಾನೀವುದೇ (ಮಹಾನೀ. ೧೬-೭೩). [←ತಮಿ. ತುಣ್ಬಲ್]

ತುಂಟಾಟ (ನಾ). = ತುಂಟತನ$_1$ ೧ : ತುಂಟಜನರೊಡನೆ ಸೇರಿ ತುಂಟಾಟಗಳನ್ನು ಆಡಿಕೊಂಡು ಇರುವರೆಂದು ತಿಳಿದು (ಚಾಮವಂ. ೯೬) : ಅತ್ಯಂತ ಕ್ಷುಲ್ಲಕವಾದ ಈ ಸಿಟ್ಟು ... ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತುಂಟಾಟ ಮಾಡಿದರೆ, ನಾಲ್ಕು ಪೆಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟರೆ ಹೇಳದೇ ಕೇಳದೇ ಓಡಿಹೋಗುತ್ತದೆ (ಬಿತಂಲಾ. ೨೬) ; ಮಕ್ಕಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಆಸಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡಿ ಬಂದು ಪೋಂಡಾಟ ಮಾಡುವುದು ತುಂಟಾಟ ಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೬೩೬). [ತುಂಟು + ಆಟ]

ತುಂಟಿ (ನಾ). ೧. ಕೀಟಲೆ ಮಾಡುವವಳು : ಶುದ್ಧ ತುಂಟಿ, ಅವಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಡಿ (ರೂಢಿ). ೨. ಕೆಟ್ಟವಳು; ದುಷ್ಟೆ: ಸುಡುಗೀ ಸುಂದರಿ ತುಂಟಿ ತುಡುಗುಣಿ ನಿನ್ನುರದೆಡೆಯ ತೋಱುಗೆ (ಅಂಜಿಹ. ೯-೩೦). [ತುಂಟ+–ಇ$_2$]

ತುಂಟು (ನಾ). = ತುಂಟತನ ೧ : ಮುತ್ತುಮ್ಮಗೀಗೀಗ ಮುದಿಕಳೆ ಬಂದರು . . .ನಗೆಯೊಳು ತುಂಟುಂಟು ಕಣ್ಣೊಳು ಕೊಂಕುಂಟು (ಅಂಜಾಹ.೧೯೭-೭೭).

[ತುಂಟ + – ಉ$_4$]

ತುಂಟುಗಾತಿ (ನಾ). = ತುಂಟಿ ೧ : ಎಲ್ಲ... ತಂಟೆಗಳಂ ಮಾಡುವ ತುಂಟುಗಾತಿಯರೆ (ಸೌಗಂಧಿ. ೩೦೪-೦೦). [ತುಂಟು + – ಕಾತಿ]

ತುಂಟಿ (ನಾ). = ತುಂಟಿ ೨ : ಮನೆಯ ಗೊಂಟನೊಳವಳ ಕೆಡಹಿ ನಡುವಿರುಳೊಳು ತುಂಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ಟಿ] ಮನೆಯ ಪೊಜವಟ್ಟು (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೩-೧೧೭) : ಸಿತಗೆ . . . ಚದುರೆ . . . ತುಂಟಿ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೯೭ ಪ್ರಯೋ).

[ತುಂಟು + –ಎ$_2$]

ತುಂಡ$_1$ 'ತೊಂಡ$_2$' ನೋ.

ತುಂಡ$_2$ (ನಾ). ೧. ಆನನ ; ಮುಖ : " ವದನಮಾನನಮಾಸ್ಯಂ ಮುಖಂ ತುಂಡಂ ಲಪನಂ ವಕ್ತ್ರಂ ಮೊಗಕ್ಕೆ ನಾಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೯-೦೫) ; "ವದನಂ...ಲಪನಮಪ ತುಂಡಮಾಸ್ಯಂ ಮೋಱು" (ಮಂಗರಾ. ೯೩-೧); ತುಂಡದೊಳಗಟ್ಟಹಾಸಂ ಮಿಱೆ (ಸಿದ್ಧೇಶ್ವ. ೨೦-೩೪). ೨. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಕೊಕ್ಕು : ಚಂಚು: " ಚಂಚೂಃ, ತುಂಡಃ, ತ್ರೋಟಿಃ – ಈ ೩ ಹಕ್ಕಿಯ ಮುಖಂ" (ಹಲಾಯು. ೪೦-೮೬) ; ವಿನತಾಪುತ್ರನ ವಜ್ರತುಂಡಹತಿಗಂ ಮೆಯ್ಯಾಂತು ... ಶಂಖಚೂಡನನಾಪಂದದೆ ಕಾದ ಪಂಪೆಸೆಯ ನಾಗಾನಂದವಂ ಮಾಡಿದಂ (ಹಂಪಭಾ. ೪-೨೬) ; ಸಿಂಹಾರಿಯಂ ತುಂಡದೊಳ್ ಪಿಡಿದು ಪಾಱುತ್ತ ಭೇರುಂಡನಾಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೧೬-೧೪) : ಚರಿಸುತಾಕಾಶದೊಳು ಪಕ್ಷಿ ತುಂಡದೊಳು ಮಾಂಸವ ಕಚ್ಚಿ ಪಾಱುತಿರಲು (ಲಚಿಹಂ. ೩೯-೭೨) ; ಹಂಸ ತುಂಡದ ತುದಿಯ ತಾವರೆಗಚ್ಚಿನಲಿ ಬೆಚ್ಚಿದವು (ಕೊರರಾ. ೪-೧೦-೯). ೩. ಮೂತಿ ; ಮುಸುಡಿ : ಬಲನ ನೇಗಿಲ ಪೋಲ್ವ ತುಂಡ . . . ಮೆಱೆವ ಸೂಕರ ನಿರಲು ಕಂಡರಂತಾ ಬೇಡರು (ಹಕಶಾ. ೬-೪) ; ಚಂಡವಿಕ್ರಮ ವಿಹಗೇಶನೆಂದೆನಿಸುವ ಗಂಡಭೇರುಂಡನ ತೆಱದೆ ತುಂಡಗಳೆರಡಾಗಲೊಡಲೊಂದು ನಮ್ಮಿತ್ತಂಡಕೆ ಭೇದವೆಲ್ಲಿಯದು (ಪ್ರೋಹಶ. ೩೦-೪೨). ೪. ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲು : ಬಳಿಕ ವಾರಕಭಕ್ತರು . . . ಪೋಗಿ ಗಜತುಂಡವಂ ಖಂಡಿಸಿ (ಪುರಾವಿ. ೭೮). ೫. ಬಾಣ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳ ತುದಿ. ೬. ತಲೆ ; ಶಿರಸ್ಸು : "ತುಂಡಮೆನೆ ಮುಂಡಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೭-೬). ೭. ಬಾಯಿ. [ಸಂ.]

ತುಂಡಂಗಿ$_1$ (ನಾ). ತೋಳುಗಳಿಲ್ಲದ ಅಂಗಿ : ಮೈಗೆ ಕೈಗಳಿಲ್ಲದ ತುಂಡಂಗಿ. ಅದರ ಮೇಲೆ ದಪ್ಪನಾದ ಹಳೆ ದುಪ್ಪಟಿ (ಶಿಷ್ಯಾಮು. ೨೯) ; ತುಂಬಿದ ಸಂತೇಲಿ ನನ್ನ ತುಂಡಂಗಿ ಮಗನ್ನ ಕಂಡ್ರಾ ಅಂದಳಂತೆ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೧೧೩). [ತುಂಡು$_1$ + ಅಂಗಿ$_2$]

ತುಂಡಂಗಿ$_2$ 'ತೊಂಡಂಗಿ' ನೋ.

ತುಂಡಕೇರಿ (ನಾ). = ತುಂಡಿಕೇರಿ. [ಸಂ. ತುಂಡಕೇರೀ]

ತುಂಡತನ 'ತೊಂಡತನ' ನೋ.

ತುಂಡವಾಣಿಕ (ನಾ). ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಕೊಕ್ಕುಳ್ಳ ಹಕ್ಕಿ ; ಗಿಳಿ ; ಶುಕ : ಮಂಡಳಿಸಿದ ಪುಷ್ಪರಥ...ಚೈತ್ರಸೂತ ತುಂಡಮಾಣಿಕ ವಾಜಿ ಕಣಿಯಲ್ಕೆ ಕುಸುಮಕೋದಂಡ ಬಂದದರ್ದನಳ್ತಿಯಲಿ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೦೩). [ತುಂಡ₂ + ಮಾಣಿಕ]

ತುಂಡರಸ, ತುಂಡರಸು (ನಾ). ಪಾಳೆಯಗಾರ ; ಮಾಂಡಲಿಕ : ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತುಂಡರಸರ ಉಪಟಳ ಬಹಳ (ಬಾಲಪ್ರ. II, ೯೯೦) ; ಒಂದು ಕಾಫಿತೋಟ ವೆಂದರೆ ಒಂದು ತುಂಡರಸನ ರಾಜ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು (ರಕ್ತರೂ. ೬೪). **ತುಂಡರಸು** : ಮೂರನೆಯ ಗೋವಿಂದನು ರಾಯಭಾರಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿ ದುದು ... ತುಂಡರಸುಗಳಾಗಿರಬಹುದಾದ ಮೂಡಣ ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜರಲ್ಲಿ ಗಾಗಿರಲಾರದು (ನಾಡೋಜ. ೩೪). [ತುಂಡು₁ + ಅರಸ₁]

ತುಂಡರಸು 'ತುಂಡರಸ' ನೋ.

ತುಂಡರಿಸು (ಕ್ರಿ). ತುಂಡುಮಾಡು ; ಭಾಗಮಾಡು ; ಕತ್ತರಿಸು : ತುಂಡರಿಸಿ ಹುಲಿಯೊಡಲ ಸುಂಟಿಗೆಯು ನೋಳ್ಪಂ (ಕಾಶೀರ. ೮೪-೦೬೧) ; ಕೈಗೊಡಲಿಯಿಂದಿಕ್ಕಿದರ್ : ತುಂಡರಿಸಿ ಕೆಡೆದುದಿಳೆಗೆ (ಚಂದ್ರಸ. ೫೯-೦೫) ; ಹಾವುಗಳನ್ನು ಸಿಕ್ಕಿದಲ್ಲಿ ತುಂಡರಿಸಲು ರಾಜನು ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದನು (ಪುಟಸ. ೪೨). [< ತುಂಡು₁ + -ಇಸು₃]

ತುಂಡಾಂಡಿ 'ತುಂಡಾಡಿ' ನೋ.

ತುಂಡಾಡಿ, ತುಂಡಾಂಡಿ (ನಾ). ೧. ದಪ್ಪಪುಷ್ಟವಾಗಿರುವವನು ; ದಾಂಡಿಗ ; ಧಡಿಯ : ತುಂಡಾಡಿಗಳು ಊರಿನಲ್ಲಿರುವವರ ಪೈಕಿಯಲ್ಲಾ ಹೆಚ್ಚು ಶಕ್ತರಾದವರು (ಗರುಡಾ. ೫೯). ೨. ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದವನು ; ಪೋಲಿ ; ಪೋಕರಿ : ದೇವರ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಬರಿಗೈಯನ ತುಂಡಾಡಿಗಳಾಗಿ ಹೋದರೆ ಪೂಜಾರಿಗಳು ಪ್ರಸಾದ ಕೊಟ್ಟಾರೆ ? (ಶ್ರೀಣಾಯ. ೩). **ತುಂಡಾಂಡಿ** : ೧. ಅನೇಕ ಜನ ತುಂಡಾಂಡಿಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಹಿಡಿಯು ವುದಕ್ಕೆ ಬಂದರು (ಮುಕುಗ. ೦೪೬). ೨. ತುಂಡಾಂಡಿಯಾಗಿ ಸಿಳ್ಳು ಹಾಕುತ್ತ ಚಪ್ಪಾಳೆ ಬಡಿಯುತ್ತಾ ಮಲಗಿದ್ದನು (ಪುಟ್ಟರ. ೬೪). [ತುಂಡು₂ (<ತೊಂಡು₁) + -ಆಡಿ₁]

ತುಂಡಾಡಿಗ (ನಾ). = ತುಂಡಾಡಿ ೧ : ಆ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ನೆಕ್ಕುದೋವ್ . . . ವಿಶಾಲಾಕೃತಿಯ ತುಂಡಾಡಿಗನನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿದನು (ಪುನರು. ೫೦೬). [ತುಂಡು₂ (< ತೊಂಡು₁) + -ಆಡಿಗ]

ತುಂಡಿ₁ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟವಳು ; ದುಷ್ಟೆ : ಖಂಡಗ ತಿನ್ನಂದ್ರ ಇಚ್ಛಂಡ್ಗ ತಿನ್ನಂಥ ತುಂಡಿನ ತಂದ್ಹೂಡೂ ನಮ ಜೀವ ಹೋದಾವೂ ಕೈಲಾಸಕ (ಮಲ್ಲಿಗೆ. ೨೬). [ತುಂಡ₁ (< ತೊಂಡ₂) + -ಇ₁]

ತುಂಡಿ₂ (ನಾ). ೧. ಕೊಕ್ಕು. ೨. ಬಾಯಿ. ೩. ಹೊಕ್ಕುಳು ; ನಾಭಿ. ೪. ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಹೊಕ್ಕುಳು ; ಎದ್ದು ಕಾಣುವ ಹೊಕ್ಕುಳು : "ತುಂಡಿ[ಪಾಠಾಂ.ದಿ]ಯನೆ ಬುಗುಡುಹೊಕ್ಕುಳುಮನಿಕ್ಕು " (ಸಂಗೀತಾ. ೦೦೪-೫). [ಸಂ.]

ತುಂಡಿಕ (ಗು). ೧. ಸೊಂಡಿಲುಳ್ಳ. ೨. ಮೂತಿಯುಳ್ಳ. [ಸಂ.]

ತುಂಡಿಕೆ (ನಾ). ತೊಂಡೆಗಿಡ ; ಬಿಂಬದ ಬಳ್ಳಿ : "ಓಷ್ಠ ತುಂಡಿಕೆ ಬಿಂಬೆ ತೊಂಡೆಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾಜ. ೩೮-೨೫). [ಸಂ. ತುಂಡಿಕಾ]

ತುಂಡಿಕೇರಿ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತಿಗಿಡ : "ತುಂಡಿಕೇರೀ, ಸಮುದ್ರಾಂತಾ, ಕಾರ್ಪಾಸೀ, ಬದರಾ ಈ ೪ ಹತ್ತೀಗಿಡದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೦). ೨. ತೊಂಡೆಬಳ್ಳಿ : "ತುಂಡಿಕೇರೀ, ರಕ್ತಫಲಾ, ಬಿಂಬಿಕಾ, ಪೀಲುಪರ್ಣೀ ೪ ತೊಂಡೇಗಿಡದ ಹೆಸರು, ಕೆಂಪು ತೊಂಡೇಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೬). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಂಟಲುರೋಗ : ಉರಿ, ನೋವು, ಬಾವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಇದ್ದರೆ ತುಂಡಿಕೇರಿ ಎಂಬ ತಾಲುರೋಗವೆಂದಱಿವುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. II. ೦೦೪). [ಸಂ. ತುಂಡಿಕೇರೀ]

ತುಂಡಿಕೇಶಿ (ನಾ). ತೊಂಡೆಬಳ್ಳಿ : "ತುಂಡಿಕೇಶಿ=ತೊಂಡೇಬಳ್ಳಿ" (ಗಂಗಾಮ. ೦೫೪). [ಸಂ. ತುಂಡಿಕೇಶೀ]

ತುಂಡಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಸೊಂಡಿಲನ್ನು ನೀಡು (?) : ತಾರಾಮಂಡಲಕೆ ತುಂಡಿಕ್ಕುವಂತೆ ಒಲ ಭೂರಿ ಸೂರ್ಯಸವಾನದೇಳ್ಗೆಯಲಿ (ಸೌಂದರ. ೫-೦೫). [ತುಂಡ₂ + ಇಕ್ಕು]

ತುಂಡಿಗೆ (ನಾ). = ತುಂಡಿ₂ ೩ : ಖಂಡ ಕರುಳೆಲು ತೊವಲ್ಗರ ತುಂಡಿಗೆ ಏದುಲಱಗು ತೊರಳೆ ನೆಣವಸೆ ನೆತ್ತರ್ಗೊಂಡ ಕಾಳಿಜಗಳಿಂ (ಶಿಲಸ್ತ. ೨-೪೬). [< ಸಂ. ತುಂಡಿಕಾ]

ತುಂಡಿಭ (ನಾ). = ತುಂದಿಲ. [ಸಂ.]

ತುಂಡಿಲ (ನಾ). = ತುಂದಿಲ. [ಸಂ.]

ತುಂಡಿಸು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. = ತುಂಡರಿಸು : ನಟ್ಟಡವಿಯೊಳಗೆ ಮುಳಿಸಿಂ ಮುಟ್ಟುವ ನಾಯ್ಗಳನೆ ತುಂಡಿಸಲ್ಕೆಂದು (ಗಿರಿಕ. ೦-೦೦೨) : ನೋಟವು ನಿಕ್ಕಡಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಕಂಡ ಸುಖಮಂ ತುಂಡಿಸುವಂತಿತ್ತಿದ ಜವನಿಕೆಯಂ ಭೋಂಕನೆ ಸಡಿಲ್ಚಿ (ನಂದಿರ. ೦೨-೫೬); ಅಂಬಿನಿಂದಾ ಹಣ್ಣನೆಚ್ಚು ತುಂಡಿಸಿದ ನೇನೆಂಬೆನವನ ಚಮತ್ಕೃತಿಯಾ (ಧರಣ. ೩೦-೬೬) : ಖಂಡೆಯಗಳ ಪೆಟ್ಟಿ ನೊಳಗೆ ಗುರಾಣಿಗಳ್ತುಂಡಿಸಿ ತಲೆ ಸೀಳಾಗಿ ಖಂಡಿಸಿ (ಕಂಪಪಿ. ೦೪-೬೪) ; ನಾಶಮಾಡಿ ಈಷಣಂಗಳನು ಕ್ಲೇಶ ತುಂಡಿಸಿ ಹಾಕಿದರಿಗೆ (ಚಿದಾನಂ.೦೬೨-೦೩). ೨. ಖಂಡಿಸು : ಪರಮತಮಂ ತುಂಡಿಸಿ ಕರಕರನೆ ಜಯವ ಪಡೆದ ನಿಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣಮುನಿಪಂ (ಪ್ರುಸೂಮ. ೨-೬೫). [ತುಂಡು₁ + -ಇಸು₃]

ತುಂಡಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕುಕ್ಕು-ಕುಟುಕು : ಹೆಚ್ಚದ ಹೆಟ್ ಗಿಳಿ ತುಂಡಿಸದಾಲದ ಪಣ್...ಎನೆಯಿನಿದುಟಿ ಸೊಗಯಿಸಿತು (ಜಯಸಾ. ೩-೦೦). [ತುಂಡ₂ + -ಇಸು₃]

ತುಂಡು₁ (ನಾ). ೧. ಚೂರು ; ಹೋಳು ; ತುಣುಕು ; ಭಾಗ : "ತುಂಡಿಸಲ್ಲಿ ಕಂಡಿಕೆಯೆಂಬುದಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮ. ೬೩): ಈರಾಜು ತುಂಡಹ ಬಳಿಯಲೆಯ ತಂದಿಟ್ಟನೆಸಿದರಬರೆಯರು (ಅಂಜನ. ೮-೯೯): ಬಾಳೆಯ ಕಾಯ ತುಂಡಿನೊಳು ಸಕ್ಕರೆ ಹುರಿದ ಮೆಣಸು ಹುರಿದೆಳ್ಳು ತುಪ್ಪ ದೊಳಗಿಕ್ಕಿ (ಸೂಪಶಾ. ೪-೮೭); ಶರ್ಮವಿಲ್ಲದ ಗಂಡು ಕರಿಯು ಒನಕೆಯ ತುಂಡು (ಕನಕ. ೫೦-೨). ೨. (ದಂಡಿನಲ್ಲಿ) ಒಂದು ದಳ ; ತುಕಡಿ : ಮುಂದಿನ ತುಂಡು ಮಾತ್ರ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿತು. ನಾವು ಅಲ್ಲೆ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡೆವು (ಮೇದಿಮ. ೦೯೨). ೩. ಬಟ್ಟೆಯ ಸಣ್ಣಭಾಗ ; ಚೂರುಬಟ್ಟೆ : ತುಂಡಿಲ್ಲ ದವನಿಗೆ ತುಂಟನ ಭಯವೇಕೆ ? (ಗಾದೆ) : ನನ್ನ ಗೆಳೆಯ ಮನೆಯೊಳಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದು ತುಂಡು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). ೪. ಹೊಲ, ಗದ್ದೆ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳ ಭಾಗ-ಸೀಳು : ಅವರಿಗೆ ಕೆರೆ ಹಿಂದೆ ಎರಡು ತುಂಡು ಗದ್ದೆ ಇದೆ (ರೂಢಿ). ೫. ಮಾಂಸ : ಮುಖಂಡರಿಗೆಲ್ಲಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತುಂಡು ಕಡುಬು ಕಳ್ಳುಗಳ ಹಬ್ಬ ಮಾಡಿಸಿ ಬಾಯಿಗೆ ಬೀಗಮುದ್ರೆ ಮಾಡಿ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದನು (ಮುಕಮ. ೦೨).

ತುಂಡಾಗು = ಹೋಳಾಗು ; ಭಾಗವಾಗು ; ಕತ್ತರಿಸಿಹೋಗು : ದ್ವಿಜರಾಜಂಗೆಣೆವಂದು ಚಕ್ರಹತಿಯಿಂ ಸ್ವರ್ಭಾನು ತುಂಡಾಗನೇ (ಸೋಮಪಾಲ. ೪೫) : ಬಲರಾಮನ ಕೆಯ್ಯ ಕಾರ್ಮುಕ ಕೆಡೆದುದು ತುಂಡಾಗಿ ನೆಲಕೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩೮-೫೮). **ತುಂಡುಮಾಡು** = ಚೂರುಮಾಡು ; ಭಾಗಮಾಡು : " ಖಂಡಿಸು=ತುಂಡುಮಾಡು" (ಗಂಗಾಮ. ೦೦೬) ; ತರಕಾರಿ ಮತ್ತು ಮಾಂಸಗಳನ್ನು ತುಂಡುಮಾಡಲು ಹಾಗೂ ಮಾನು ಕೊಳೆಯಲು ಹಲಿಗೆಗಳು ಬೇಕಾಗುವುವು (ಅಪಾಕಾ ೩೪) : ತುಂಡು ಮಾಡಿದರೂ ನೀರು ಒಂದಾಗದೆ ಇರದು (ಗಾದೆ).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತುಣ್ಣು ; ಮಲ. ತುಣ್ಣು ; ತುಳು. ತುಂಡು ; [illegible] ತುಂಡ್ ; ತೆಲು. ತುಂಡು]

ತುಂಡು$_2$ 'ತೊಂಡು$_1$' ನೋ.

ತುಂಡು$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ: ತುಂಡು, ದೇವದಾರ — ಎತ್ತರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ತೊಲೆ ನಸುಗೆಂಪು. ಹಗುರು (ಕಧಾಗೆ. ४०).

[?]

ತುಂಡುಕೊಡಲಿ (ನಾ). ಸಣ್ಣಕಾವುಳ್ಳ ಕೊಡಲಿ; ಕೈಗೊಡಲಿ: ಅಗಲವಾದ ಅಲಗಿನ ತುಂಡುಕೊಡಲಿ ; ಕಟುಕನ ಕಡಿಗತ್ತಿ : ಮಚ್ಚುಕತ್ತಿ (Chopper. ಇಂಕನಿ). [ತುಂಡು$_1$ + ಕೊಡಲಿ]

ತುಂಡುಗ (ನಾ). ಮಲೆತವನಂ; ಹಗೆ : ಗಂಡುಗಲಿ ರವಿತನಯ ಮಿಟ್ಟೆಯಂ ಕೊಂಡೆಸಲ್ ತುಂಡುಗರು ಮುರಿದೋಡಿ ಬೀಳುತ್ತ ಕರದ ಕೋದಂಡಮಂ ಬೀಸಾಕಿ (ತುರಂಗ. ೬೯-೧೦).

[ತುಂಡು$_2$ (<ತೊಂಡು$_1$) + – ಗ$_2$]

ತುಂಡುಗಂಬಳಿ (ನಾ). ಕಂಬಳಿಯ ಒಂದು ಭಾಗ, – ಸೀಳು: ಮಂಡೆ ಬೋಳಿಸಿಕೊಂಡು ತುಂಡುಗಂಬಳಿ ಹೊದ್ದು ಹಿಂಡನಗಲಿದ ಮದಗಜ ದಂತಿಹರ ಕಂಡು ನಂಬುವುದು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ಬ. ೯೩೮).

[ತುಂಡು$_1$ + ಕಂಬಳಿ]

ತುಂಡುಗಡಿ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೋಳಾಗುವಂತೆ ಕತ್ತರಿಸು, —ಭಾಗಮಾಡು. ೨. ಕತ್ತರಿಸಿಹೋಗು ; ಭಂಗವಾಗು ; ನಿಂತುಹೋಗು : ತುಂಡುಗಡಿದಿದ್ದ ವಿನೋದವಿಚಾರವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿ ಗಂಡನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ರಮಿಸಲೆಳಸಿದಳು (ಮುಕಮ. ४८४). [ತುಂಡು$_1$ + ಕಡಿ$_2$]

ತುಂಡುಗಿಡಿ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ಕಿಡಿ ; ಸ್ಫುಲಿಂಗ ; ಅಗ್ನಿಕಣ : ತುಂಡುಗಿಡಿಗಳ ತೂಬುಗಿಡಿಗಳ ಗುಂಡುಗಿಡಿಗಳ ಘಾಡಣೆಯ ಕಿಡಿ ಚಂಡಿಯಾಯ್ತು ಚತುರ್ವದನನಿರ್ಮಿತ ಮಹಾಭವನ (ತೊರರಾ. ೫-೮-೮೨).

[ತುಂಡು$_1$ + ಕಿಡಿ]

ತುಂಡುಗೂದಲು (ನಾ). ಮೋಟಾದ ಕೂದಲು; ಮೊಂಡುಕೂದಲು : ಆ ತುಂಡುಗೂದಲಿನ ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ತಮ್ಮ ವಿಚಾರವೆಲ್ಲ ಗೊತ್ತು (ಪುನರು. ೩೩೦). [ತುಂಡು$_1$ + ಕೂದಲು (<ಕೂಂದಲ್)]

ತುಂಡುಗೆಯ್, ತುಂಡುಗೈ (ಕ್ರಿ). ತುಂಡುಮಾಡು ; ಚೂರುಮಾಡು : ಹವಣಱಿದು ಮಾಂಸಮಂ ತುಂಡುಗೆಯ್ದು ಪೊಡಿದವಟಿಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲೂರ ಮೆನಿಸಿಕ್ಕು (ಸುಂಗರಾ. ೬೫-೫). **ತುಂಡುಗೈ** : ಬಾಲವನಕಾಲದಲಿ ಖಂಡಿಸಿದೆ – ಕಾಲನೇ ಲೀಲೆಯಾ ಚಾಮರವ ತುಂಡುಗೈದೆ (ಕಎಪು. ४೨-೨).

[ತುಂಡು$_1$ + ಕೆಯ್$_1$]

ತುಂಡುಗೈ 'ತುಂಡುಗೆಯ್' ನೋ.

ತುಂಡುತನ 'ತೊಂಡುತನ' ನೋ.

ತುಂಡುದೇವರು (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ದೇವರು ; ಕಿರುಕುಳ ದೈವ ; ಕ್ಷುದ್ರ ದೇವತೆ : ತುಂಡುದೇವರಿಗೆ ಮುಂಡುಪೂಜಾರಿ (ಗಾದೆ).

[ತುಂಡು$_2$ (<ತೊಂಡು$_1$) + ದೇವರು (<ದೇವರ್)]

ತುಂಡುದೊರೆ (ನಾ). ಸಣ್ಣರಾಜ ; ಪಾಳೆಯಗಾರ : (*).

[ತುಂಡು$_1$ + ದೊರೆ$_3$]

ತುಂಡುಪಂಚೆ (ನಾ). ೧. ಮೋಟಾದ ಪಂಚೆ : ಕುಳ್ಳಾಗಿರುವವರಿಗೆ ಉಡುವುದಕ್ಕೆ ತುಂಡುಪಂಚೆಯೇ ಸರಿ (ರೂಢಿ). ೨. ಸ್ನಾನದ ಪಂಚೆ ; ಪಾಣಿಪಂಚೆ : ಅವರಾಗಲೇ ತುಂಡುಪಂಚೆಯುಟ್ಟು ನೀರಿಗೆ ಇಳಿದಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ತುಂಡು$_1$ + ಪಂಚೆ]

ತುಂಡುಪದ (ನಾ). ಚಿಕ್ಕಹಾಡು ; ಸಣ್ಣಗೀತೆ ; ಕುರುಂಕುಪದ : ಇಂಥ ದೇಶಿಗಳೊಳಗೆ ನಮ್ಮ ಯಕ್ಷಗಾನ–ತುಂಡುಪದ–ಜೋಗುಳ ಮೊದಲಾದ ಹಾಡುಗಳೂ ಸೇರುತ್ತವೆ ಎನ್ನಬೇಕು (ನಾಡೋಜ. ೨೩೧).

[ತುಂಡು$_1$ + ಪದ$_2$]

ತುಂಡುಮನ್ನೆಯ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟವನಾದ ಸಾಮಂತ ; ದುಷ್ಟ ಸಾಮಂತ: ಮತ್ತಂ ಕೆಲಂಬರ್ ತುಂಡುಮನ್ನೆಯರುಮೊಂದಾಗಿ ಪುಡೆದ್ದು ದಾಳಿಮಱುದಾರುಮಂ ಬಗೆಯದೆ ರಾಜ್ಯಮಂ ಬಾಧಿಸುತ್ತುಮಿರಲು (ಕಳನ್ನ. ೦-೮೧೫).

[ತುಂಡು$_2$ (< ತೊಂಡು$_1$) + ಮನ್ನೆಯ]

ತುಂಡುಮೂಳ (ನಾ). ಅಲ್ಪನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ತುಚ್ಛವ್ಯಕ್ತಿ : ಕಂಡಕಂಡೂರುಗಳ ತಿರುಗುತ ಕಂಡಕಂಡರ ಮನೆಗೆ ಹೊಕ್ಕರೆ ತುಂಡುಮೂಳನು ಆಗಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಕೆಟ್ಟೆನಕಟಕಟ (ಸುಸಾರ. ೧೦೧-೦).

[ತುಂಡು$_2$ (< ತೊಂಡು$_1$) + ಮೂಳ (< ಮೂಟ)]

ತುಂಡುಲಂಗ (ನಾ). ಮೋಟಾದ ಲಂಗ : ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತುಂಡುಲಂಗ ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [ತುಂಡು$_1$ + ಲಂಗ]

ತುಂಡುವಕೀಲ (ನಾ). ವಕೀಲನಾಗಿ ವೃತ್ತಿ ನಡೆಸಲು ತಕ್ಕ ಅರ್ಹತೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಕೀಲನಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸುವವನು; ಪೂಟಲಾಯರು: ಕಾನೂನುಗಳ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಪರಿಚಯ ಪಡೆದ ಆತನು ಹಳ್ಳಿಯ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಒಬ್ಬ ತುಂಡುವಕೀಲನೇ ಆಗಿದ್ದನು (ಕುರುಕಾ. ೧४೦).

[ತುಂಡು$_1$ + ವಕೀಲ]

ತುಂಡುವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಭಾಗವಾಗು ; ಬೇರ್ಪಡು ; ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗು : ಬಂಗಾಳಿಗಳು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾಂತವು ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಭರತ ಖಂಡದ ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ತುಂಡುವಡೆದು ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ (ನಿಲಂಧ. II. ೧४೦). [ತುಂಡು$_1$ + ಪಡೆ$_1$]

ತುಂಡುಸೀರೆ (ನಾ). ೧. ಸೀರೆಯ ಚೂರು : ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೆಂಗಸರು ತುಂಡುಸೀರೆಯನ್ನೂ ಬಿಡದೆ ಎತ್ತಿಡುವುದುಂಟು (ರೂಢಿ). ೨. ಕಿರಿಗೆ : ಕುಳ್ಳಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವಳಿಗೆ ತುಂಡುಸೀರೆಯೇ ಸಾಕು (ರೂಢಿ). [ತುಂಡು$_1$ + ಸೀರೆ$_2$]

ತುಂತಕ (ನಾ). ತೊಂದರೆ ; ವ್ಯಥೆ ; ನೋವು : ಈ ಮಹಾಪುರೂತದುಳ್ ಅಕ್ಷಯಕೀರ್ತಿ ತುನ್ತಕದ ವಾರ್ದ್ಧಿಯ ಮೇಲದು ನೋನ್ತು ಭಕ್ತಿಯಿಮ್ ಅಕ್ಷಿಮಣಕ್ಕೆ ರಮ್ಯಸುರಲೋಕಸುಕಕ್ಕೆ ಭಾಗಿ ಆ × × × (ಎಕ. II ೨೦-೩ ; 700). [?]

ತುಂತುಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ತಂತ್ರಮಾಡು : ಅಬ್ಬೆ ತಿಳಿದೊಡೆ ತಾನಲಸದೆಳ್ದಂದೋದನಮಾನಿಕ್ಕಿ ತುಂತುಗೆಯ್ದೂಡುವಂ ಮ ನ ದ ಣ ವಿ ನಿ ಂ (ಅರಾಚ. ೦೧-೨೮). [ತುಂತು$_0$ (< ತುತ್ತು$_2$) + ಕೆಯ್$_1$]

ತುಂತುಣಿ, ತುಣ್ತುಣಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಂತಿವಾದ್ಯ : ಎಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವತೆಯ ಭಕ್ತರು . . . ಚೌಡಕಿ, ತುಂತುಣಿ, ಸೂರು, ಗೆಜ್ಜೆ, ತಾಳ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಸಂಗಜೋಡಣೆ ಹಾಡಿ ಮರುಪದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕುಣಿಯುವರು (ಕನ್ನಜಾ. ೩೦) ; ಸಮ್ಮಾ ತುಂತುಣಿಯ ಟಂವ್ ಟಂವ್ ಮಾಡಿದ (ದೀಷಹ. II,೩೮೯). **ತುಣ್ತುಣಿ** : ಈಗಿನ ಲಾವಣಿಕಾರರು ದಪ್ಪ ಹಾಗು ತುಣ್ತುಣಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಣೆಮಾಡಿ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೯೩).

[← ಮರಾ. ತುಣ್‌ತುಣೀ]

ತುಂತುರು 'ತುಂತುಱ್' ನೋ.

ತುಂತುರುಮಳೆ (ನಾ). ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಹನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಳೆ; ಸೋನೆಮಳೆ; ತೂವರು: ತುಂತುರುಮಳೆಯಿಂದ ತೂಬಿನ ಕೆರೆ ತುಂಬೀತೆ? (ಗಾದೆ). [ತುಂತುರು (< ತುಂತುಱ್)+ಮಳೆ (< ಮೞೆ)]

ತುಂತುರುಹನಿ 'ತುಂತುರ್ವನಿ' ನೋ.

ತುಂತುರ್ಗಿಡಿ (ನಾ). ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಬೆಂಕಿಯ ಕಣ : ಹೊಗೆಯ ಹೊರಳಿಯ ಬಾಯ ಧಾರೆಯಲಗಿನ ತುಂತುರ್ಗಿಡಿಯ ಮುಮ್ಮೊನೆ ನೆಗೆವ ದಳ್ಳುರಿ ಮಸಗೆ (ಕಾಶಿರಾ. ೨೧-೬೦). [ತುಂತುಱ್ + ಕಿಡಿ]

ತುಂತುರ್ಪನಿ 'ತುಂತುರ್ವನಿ' ನೋ.

ತುಂತುರ್ವನಿ, ತುಂತುರುಹನಿ, ತಂಂತುರ್ವನಿ (ನಾ). ಬಹಳ ಸಣ್ಣ ಹನಿ ; ಶೀಕರ ; ಸೋನೆ : "ಪೃಷತ್, ಪೃಷತಃ—ಈ ೨ ತುಂತುರ್ವ [ಪಾಠಾಂ. ರ್ಬ]ನಿ" (ಹಲಾಯು. ೧೧೨-೫೫) ; ತಿಳಿನೀರ ತುಂತುರ್ವನಿಗಳಿಂ ಪೊರೆದೆಳೆವಾಳೆಯ ಸುಟಿಯ ಬಿಜ್ಜಣಗೆಗಳಿಂ ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಬೀಸಿಯುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೫೫); ಒಡನೊಡಿಗಳಡಿಗಡಿಗೆ ತಳಿವ ಪನ್ನೀರ ತುಂತುರ್ವನಿಗಳಿಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೦೫); ಜಡಿವ ತುಂತುರ್ವನಿಗಳನು ಬಿಱುಗಾಳಿ ಪೊಗೆವವೊಲನಿತು ಸೆಲ್ಲೆಹ ಶರವಳೆಯ ಗದೆಯಿಂದ ಘಟ್ಟಿಸಿದ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೧-೫೫) ; ಸುಖಜಲ ಕ್ರೀಡೆಯೊಳ್ಚೆಲ್ವ ತಿಳಿನೀರ ತುಂತುರ್ವನಿಗಳೆಸೆದಿರ್ದುವು (ಜೈಮಿಥಾ. ೩೦-೧೧). **ತುಂತುರುಹನಿ:** ಅವರ ಹಣೆ ಮತ್ತು ಮೂಗಿನ ಮೇಲೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಸೆಕೆಯ ನೀರಿನ ತುಂತುರುಹನಿಗಳು ಅವರ ಮುಖದ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಳೆ ಗೂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದವು (ಶ್ರೀವಿದ್ಯಾ. ೭೬); ಬೆಳಗಾಗ ತುಂತುರುಹನಿ ಉದುರುತ್ತಿತ್ತು (ಪುನರು. ೨೬೮). **ತುಂತುರ್ಪನಿ:** ಮಂಜಿನ ತುಂತುರ್ವ [ಪಾಠಾಂ. ರ್ವ]ನಿ ಯೊಳ್ಪೊದೆಬ್ದುಲರ್ದ ಚೆನ್ನೆಯ್ದಿಲ್ಗಳ್ (ಕಾದಂಉ. ೪೨೮) : ಕೂರ್ವ ನಲ್ಲನ ತನುವಿನೊಳು ತುಂತುರ್ಪನಿಗಳುಗೆ ತೂಱುವರೇ (ಬಸವು. ೧೩-೨೦). [ತುಂತುಱ್+ಪನಿ$_2$]

ತುಂತುಱ್, ತುಂತುರು, ತುಂತುಱು (ನಾ). ಸಣ್ಣಹನಿ,—ತೊಟ್ಟು ; ಹುಂಡು ; ಶೀಕರ : "ತುಂತುಱ್ನಲ್ಕೆ ಸೀಕರಂ" (ಕರ್ಣಾಪಿ. ೩೯) ; ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ ನಾಂದಿಆಕೆಗಳಂ ಬಿದಿರೆ ಕೆದಱುವ ತುಂತುಱಿಂ (ಕಾದಂಉ. ೨೧೭) ; ಹರಿಭೇದಂಗೆಯ್ಯೆ ಬಿರ್ದೋಟವನ ಪಡಿವೊಗದೊಳ್ ತುಂತುಱಿಂ ತೂಱಿ (ಲೀಲಾವ. ೮-೨೦) ; ನೊರೆಯಿಂ ಬುದ್ಬುದದಿಂ ... ತುಂತುಱಿಂ (ಗಿರಿಕ. ೧-೯೭) ; ಕುಡಿವಾಲಮಪ್ಪಳಿಸಲೊಗೆದ ತುಂತುಱ್ ಜಗಕೆ ಕಡೆಗಾಲವಂ ಮಾಡಲು (ಜಿಬಪು. ೨೦-೫). 'ತುಂತುರ್ವನಿ' ಪರಾ. **ತುಂತುರು:** ಕಾಂತಿ ಪ್ರಜ್ವಲಮಾಗೆ ಪರುಷದ ತುಂತುರೆರೆಗಿದ ಲೋಹಮೆನೆ (ಗಗಿಕಾ. ೦೩-೯೨). 'ತುಂತುರಮಳೆ', 'ತುಂತುರುಹನಿ' ಪರಾ. **ತುಂತುಱು:** ಊಕೆಯ ಮಾಡುವಾತನ ಕೈಯ ಕುಂಚಿಕೆಯ ತುಂತುಱು ನುಂಗಿತ್ತು ನೆಯ್ಯಣ್ಣನ ಕಣ್ಣ ಕಯ್ಯ ಎಳಗೆ ನುಂಗಿತ್ತು (ಗುಪ್ತವಾಂ. ೧೫೩-೪) ; ಸಿರಿ ಪುಲ್ಲಗ್ರದ ತುಂತುಱಿ (ಸೋಮೇಶ. ೯೦) ; ಅಲರ್ಗಳ ಬಿಱುವಳೆಯಸಲ್ಗಳ ಸೋನೆ ಪರಾಗಪರಿಮಳದ ತುಂತುಱುಗಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೩-೬೧) ; ತಿಳಿಗೊಳನುಱುಬು ದೆಱೆಗಳ ತಿವಿಗುಳಿನ ತುಂತುಱು ತುಷಾರದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೧-೩) ; ಪೊಳೆವ ತುಂತುಱಿನ ಸೀರ್ವನಿಗಳಿಂ...ಆ ಕಡಲ್ಮಕ್ಕಳೆಸೆದುದು (ಜೈಮಿಥಾ. ೬-೩) ; ನೆಗೆವ ತುಂತುಱುಗಳಿಂದೆಲ್ಲ ಬೆಳ್ಮೊರೆಗಳಿಂ (ನಂದಿಮಾ. ೨-೪).

ತುಂತುಱು 'ತುಂತುಱ್' ನೋ.

ತುಂದ (ನಾ). ೧. ಹೊಟ್ಟೆ ; ಉದರ : "ಜಠರಃ, ಉದರಃ, ತುಂದಃ, ಕುಕ್ಷಿಃ, ಗರ್ಭಃ— ಈ ೫ ಹೊಟ್ಟೆ" (ಹಲಾಯು. ೮೫-೩೬೧); ಬೆಂದ ತುಂದವ ಹೊರೆಯಲೆಂದಾಸೆಯಿಂದೆ ಪರಿತಂದು (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೨೨-೦೭೩) ; ಗಿರಿವೈರಿ ನನ್ನ ತಂದೆಯ ಕೊಂದ ಕೊಲೆಯನತಿಹರನ ತುಂದವ ಪೊಕ್ಕರೇ ಬಿಡುವೆನೇ ಯೆಂದು ಕರಶಾಖೆಯಿಂದೆ ವಿಪಾಸೆಯ ತಿರ್ದಿಕೊಳುತೆ (ಪ್ರಭುಪು. ೬-೨೯). ೨. ಬೊಜ್ಜುಹೊಟ್ಟೆ ; ಡೊಳ್ಳುಹೊಟ್ಟೆ. [ಸಂ.]

ತುಂದವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಗರ್ಭಸ್ಥವಾಗಂ ; ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರಂ : ಕಡಲ ದಾಂಟ ಬಂದು ಕೊಱಡನೆಡಹಿ ಬಿದ್ದನಂತೆ ತುಂದವಡೆದು ಬಳಲಿ ಯೋನಿ ಹಲವಱಿಂದೆಲೆ (ವೃಷಗೀ. ೩೫). [ತುಂದ + ಪಡೆ$_1$]

ತುಂದಶೂಲೆ (ನಾ). ಹೊಟ್ಟೆನೋವು : ತುಂದಶೂಲೆಯು ಕೆರಳಿಯಲಗ ತಿರಿಚಿದವೊಲಾಗೆ (ಪ್ರಭುಪು. ೫-೮೩). [ತುಂದ + ಶೂಲೆ]

ತುಂದಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಹೊಕ್ಕುಳುಳ್ಳವನು ; ಉಬ್ಬಿದ ಹೊಕ್ಕುಳುಳ್ಳ ವನು : "ತುಂದಿಯಂಬವಂ ಬಗುಡಂ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೦-೪೫೬). [ಸಂ. ತುಂದಿನ್]

ತುಂದಿಕ (ನಾ). = ತುಂದಿಲ ೩ : "ತುಂದಿಲಃ, ತುಂದಿಕಃ [ಪಾಠಾಂ. ತುಂದಿಭಃ], ತುಂದೀ, ಬೃಹತ್ಕುಕ್ಷಿಃ, ಪಿಚಂಡಿಲಃ—೫ ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೭). [ಸಂ.]

ತುಂದಿಭ (ನಾ). = ತುಂದಿಲ. [ಸಂ.]

ತುಂದಿಲ, ತುಂದಿಳ (ಗು). ೧. ದೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳ. ೨. (ಅಲಂ) ಹೆಚ್ಚಾದ ; ತುಂಬಿದ ; ಅತಿಶಯವಾದ : ಪಟಹ ನಿಸ್ಸಾಣ ಡಿಂಡಿಮ ಗೋಮುಖಂಗಳಿಂದ ತುಂದಿಲ ಧ್ವನಿಯುಳ್ಳ ಕರಡೆ ವಿರಣ ಡೋಲ್ಗಳಿಂದ ಲೋಲೈಸುತ್ತ ... ಪಾಡಿದರ್ ಮಂಗಳವನು(ಚಿಕುಪು. ೦-೯-೪೪). (ನಾ). ೩. ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು ; ಡೊಳ್ಳುಹೊಟ್ಟೆಯವನು : "ತುಂದಿಲಃ, ತುಂದಿಭಃ, ತುಂದೀ, ಬೃಹತ್ಕುಕ್ಷಿಃ, ಪಿಚಂಡಿಲಃ—೫ ದೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೭). ೪. ತುಂಬಿದಂದಂ ; ಪರಿಪೂರ್ಣ : ನನ್ನ ಹೃದಯವಾನಂದತುಂದಿಲವು (ಅರಲು. ೧೯೦-೧೧). 'ಆನಂದ ತುಂದಿಲ' ಪರಾ. ೫. ದೊಡ್ಡಹೊಕ್ಕುಳುಳ್ಳವನು. **ತುಂದಿಳ :** ೨. ಚತುರಂಗಬಲಂಬೆರಸಿ...ಬರ್ಪನಿತು ಕರ್ಬಾಗಳ ತುಂದಿಳ [ಪಾಠಾಂ. ತುಂದಿಲ, ದೀಕ್ಷಾಳ] ಜರತ್ಸಾಮಂತಸಂದೋಹಕ್ಕಪ್ಪಯಿಸಿ ಶುಭದಿನಮುಹೂರ್ತದೊಳ್ ಪ್ರಯಾಣಭೇರಿಯುಂ ಪೊಯಿಸಿ ಪೊಱಮಟ್ಟಾಗಳ್(ಆದಿಪು. ೪-೯೦ವ); ೩. "ಪಿಚಂಡಿಳಃ, ಬೃಹತ್ಕುಕ್ಷಿಃ, ತುಂದಿಳಃ, ಉದರಿಳಃ—ಈ ೪ ಹೊಟ್ಟೆಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೯-೪೫೪). 'ತುಂದಿಲ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತುಂದಿಲೋದರ (ಗು). ೧. ಬೊಜ್ಜುಳ್ಳ : ತುಂದಿಲೋದರ ಭೈರವಾಕಾರ ದಾನವಂ ಬಂದು (ವಂಶಾರಾ. ೦-೦೨-೨೨). (ನಾ). ೨. ಬೊಜ್ಜುಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು ; ದಪ್ಪವಾದ ಹೊಟ್ಟೆಯವನು. [ತುಂದಿಲ + ಉದರ]

ತುಂದಿಳ 'ತುಂದಿಲ' ನೋ.

ತುಂಬ$_1$ (ನಾ). ಹೆಚ್ಚಳ ; ಅತಿಶಯ ; ಸಮೃದ್ಧಿ : ಬಿಳಿಯ ಕಂಜದ ಬಣ್ಣ ಮುಮೊಂದಲೊಂಬಮುಮಂ ತುಂಬಮುಮಾಗೆ ತಿಂಬಿದುದು (ಲೀಲಾವ. ೫-೬೨); ಪೊಗಟೆಗಳೊಂಬಮುಂ ತುಂಬಮುಮಾದ ಮಜ್ಜನಮಂಡಪದ ತೋರಣ ದ್ವಾರೋಪಕಂಠದೊಳ್ ನಿಂದು (ಅನಂಪು. ೫-೫೫ ವ). [ತುಂಬು$_1$+-ಅ$_8$]

ತುಂಬ$_2$, ತುಂಬಾ (ಅ). ಬಹಳವಾಗಿ ; ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ; ಅಧಿಕವಾಗಿ ; ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ : ತೋಳುಗಳಿಗೆ ತೋಳಬಂದಿ ಕೆನ್ನೆ ತುಂಬ ಮುತ್ತು (ನಾದಲೀ. ೫೯-೦೭) ; ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ತುಂಬ ಹಣವಿದ್ದರೂ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಹೊರ್ತು ಗತಿಯಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). **ತುಂಬಾ:** ನಿನಗೆ ಹಿತವಾಗಬೇಕೆಂದು ತುಂಬಾ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೯) ; ನನಗೆ ತುಂಬಾ ಸಂತೋಷವಾಗಿದೆ (ರಾಯಚ. ೮೧) ; ಬಾಯಿ ತುಂಬಾ ಮಾತು, ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬಾ ಊಟ (ಗಾದೆ) ಇವತ್ತು ಸಾರು ತುಂಬಾ ಚೆನ್ನಾಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ).

ತುಂತುಂಬಾ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ದೇವರು ನಿಮಗೆ ಏನನ್ನು ಕೊಡದಿದ್ದರೂ ಈ ವಿನಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ತುಂತುಂಬಾ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು (ಜಯಂತ. ೧೪). [< ತುಂಬು$_1$]

ತುಂಬ$_3$ (ನಾ). ಕಂಂಬಳಕಾಯಿ : "ತುಂಬ = ಕರೇಕುಂಬಳಕಾಯಿ" (ಗಂಗಾಮ. ೦೫೪). [ಸಂ.]

ತುಂಬಕ (ನಾ). ೧. = ತುಂಬಕಿ. ೨. ದೋಷಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಾಡುವವನು : ತುಂಭ[ಬ]ಕ —ಗಲ್ಲ ಉಬ್ಬಿಸಿ ಹಾಡುವವನು (ಸಂಗೀರಂ.೧೦೩). [ಸಂ.]

ತುಂಬಕಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಹಾಡುವಾಗ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ಒಂದು ದೋಷ ; ಸೋರೆಬುರುಡೆಯಂತೆ ಕೆನ್ನೆಯನ್ನು ಉಬ್ಬಿಸಿಕೊಂಡು ಹಾಡುವುದು ; ಫೂತ್ಕಾರದೋಷ : ಅಕಬಳಮನವ್ಯವಸ್ಥಿತಮಕಾಕಿ ಸಂದಿಷ್ಟ ತುಂಬಕೀರಹಿತಂ ಗಾಯಕಗಣಕಂಠರವಂ ಶ್ರಾವಕಮಧುರಸ್ನಿಗ್ಧ ಮೆಸೆದುದಾಸ್ಥಾಯಿಕೆಯೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೫-೧೧). [ಸಂ. ತುಂಬಕೀ]

ತುಂಬಕುಂಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು : ತಂಬ್ಮಣದೆಸೆ ಗುಡ್ಡಗಲ್ಲು ತುವ್ಪುಕುಣ್ಬೆ ರೇವುಕುಣ್ಬೆ ಪಾಮ್ಬುಳಕುಣ್ಬೆ (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೩೮-೩೫ ; 878). [ತುಂಬ್ಮ + ಕುಂಟ್ಮೆ]

ತುಂಬಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಷ (?) : ಚೋಳ ತುಂಬಡ ಕನಕ ಮಿಹಿರ ತಪನ ಕ್ಷೀಡ ಕಾಳುಜಂತ್ರಿಕವತನಫಲಕುಟಜ ಪ್ರಕ್ಷಲಕಧೂಳ ಮಾರಾಷ್ಟ್ರ ನಂಜಂ ತರಿಸಿ ಹಿಂಡಿದಂ ಭಾಳನೇತ್ರಂ ಬಸವನು (ಲಿಂಗಪು. ೩೩-೦೦). [?]

ತುಂಬಡವಿ (ನಾ). ತುಂಬಿದ ಕಾಡು ; ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡು : ತುಂಬಡವಿ ಕಳಕಳಿಸಿ ಮೆರೆಯುತಿದೆ ದೀವಿಗೆಯೊಡಲಂ ಮುಚ್ಚಿ ಸಿಂಗರಿಸಿ (ಶ್ರೀರಾಮಪು. ೧೬೬ ೩೭೮). [ತುಂಬು + ಅಡವಿ]

ತುಂಬಡಿ ' ತುಮ್ಮಡಿ ' ನೋ.

ತುಂಬರ (ನಾ). = ತುಂಬುರು : " ಶಿಂದುಕಃ ... ತುಂಬರಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೬). [ಸಂ.]

ತುಂಬಾ ' ತುಂಬ ' ನೋ.

ತುಂಬಿ$_1$, ತುಂಬೆ$_1$, ದುಂಬಿ, ದುಂಬೆ$_1$ (ನಾ). ಭ್ರಮರ ; ಅಳಿ ; ಮಧುಕರ : " ಮಧುಕರಃ, ಮಧುಪಃ, ಮಧುವ್ರತಃ, ಶಿಲೀಮುಖಃ, ಭ್ರಮರ, ಭೃಂಗಃ . . . ದ್ವಿರೇಫಃ— ಈ ೧೫ ತುಂಬಿ" (ಚೆನ್ನಬಸ. ೪೩-೦೦೦) ; ಕಂಪಿಂಗೆಱಗಿದ ತುಂಬಿಯು ಸಮೂಹವಂ ವೇಗೆ ಸುಚಿವುದಂ ಕಂಡು (ಪದ್ಮಾರಾ. ೩೦-೫) : ಮದಗಜಗಂಡಸ್ಥಳಗಳೊಳೆಱಗಿ ಮೊರೆವ ತುಂಬಿಯ ಬಂಬಲ್ಗಳೆ ವಿಮುಖೀಭೂತಂಗಳಾದುವು (ಶಂಕರ. ೬-೪೯ ವ) ; ನಿಮ್ಮ ಚರಣಕಮಲದಲಾನು ತುಂಬಿ (ಬಸವ. ೬೮೨) ; ಕಾಳಕೂಟದ ಕಮಲ ತುಂಬಿಗೆ ಪಥ್ಯವಲ್ಲೆಂದ (ಕುಮಾರರಾಮ. ೯-೪೦) ; ಅಲರ ಪರಿಮಳದೆಡೆಗೆ ತುಂಬಿಗಳೊಲಿದು ಪೋಪಂದದಲಿ ಲೋಕದೊಳಲರು ವಿಕಸಿತವಾಗಿ ಹೋಹುದೇ ತುಂಬಿಯುದ್ದಡೆಗೆ (ನಳಚ. ೩-೩೨) ; ಕರಿಕಪೋಲದ ಮದ ಸೊಗಡೊದು ತುಂಬಿಯ ನೆರವಿಗೆ ಪರಿಮಳವೀವ ಅರಳುಮಲ್ಲಿಗೆಗೊಂಚಲೆನೆ ಗಜಕರ್ಣದ ವೆಚಿದುವು ಮುತ್ತಿನ ಕುಚ್ಚು (ಕಂಸವ. ೨೩-೯೯). **ತುಂಬೆ**$_1$: ಸರಸವಾದ ಗಾನವಂ ಮಾಡುತ್ತಲಿರುವ ತುಂಬೆಗಳಿಂ ತುಂಬಿ (ನಾಗಂಧಿ. ೩೩೮-೮) ; ನಿಂಬೆಗಿಂ ಹುಳಿಯಿಲ್ಲ ತುಂಬೆಗಿಂ ಕರಿದಿಲ್ಲ ನಂಬಿಗೆಯಿಂದಧಿಕ ಗುಣವಿಲ್ಲ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೩೫) ; ಮರಿದಂಬೆ ಚೊಕ್ಕ ಕೆಂದಾವರೆಗೆ ಕವಿವಂತೆ ಸರಳು ಸರ್ವಾಂಗಕಂ ಪೊಕ್ಕಿರ್ದುದು (ತುರಂಗ. ೫೦-೩೩). **ದುಂಬಿ** : " ಭ್ರಮರ—ದುಂಬಿ, ಗರುಗ " (ಓಷಧಿ. ೦೦೦) ; ಅಲಗೊರ್ಂಚಲ್ಗೆಱ ಪುಂಚ ದುಂಬಿಗಳ ಶಂಭದ್ಗಾನದಿಂ ... ಎಸೆದುದಾಮ್ರವ್ರಾತಮಾ ಚೈತ್ರದೊಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೯-೮) ; ಮಲ್ಲಿಗೆದುಲರ್ದಡೆವಿಡಿಯೆ ಬಂದೆಱಗುವ ಜಲ್ಲಿದುಂಬಿಗೆ ಬೆರ್ಚಿ ನಿಂದು ಸೊಲ್ಲಿಪ ಪೂಮಾಲೆಗಾರ್ತಿ (ಮೋಹತ. ೩-೦೬). **ದುಂಬೆ**$_1$: "ಮಧುವ್ರತಃ, ಮಧುಕರಃ, ... ಬಂಭರಃ ೧೫ ತುಂಬಿಯ ಹೆಸರುಗಳು. ತುಂಬೆಹುಳ, ದುಂಬೆ, ಕಚ್ಚುವ ಜೀರಜಿಂಬೆ, ಭೃಂಗ " (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೪೨).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಮ್ಪಿ ; ಮಲ. ತುಮ್ಪಿ ; ಕೊಡ. ತುಳು. ತುಂಬಿ ; ತೆಲು. ತುಮ್ಮೆದ ; ಪರ್ಜಿ. ದುಂಬ]

ತುಂಬಿ$_2$ 'ತುಂಬೆ$_2$' ನೋ.

ತುಂಬಿ$_3$ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದನೆಯ ಸೋರೆಕಾಯಿ ; ಸಿಹಿಸೋರೆ : "ಅಲಾಬು ತುಂಬೀನಾಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೩-೨೦). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಕೋಕಿಲಾಕ್ಷ. ೩. ತಂಬೂರಿ ಅಥವಾ ವೀಣೆಯ ಬುರುಡೆ : ಚಂದ್ರಬಿಂಬವಮಂ ತುಂಬಿ ಮಾಡಿ ಬಿಸತಂತುಸಿಂಜಿನಿಯಂ ತಂತಿ ಮಾಡಿ ಇಕ್ಷುಚಾಪದಂಡಮಂ ದಂಡಿಗೆ ಮಾಡಿ . . . ಬೀಣೆಯಂ ಬಾಜಿಸುವ ರತಿಯಂತಿರ್ದಳಂ . . . ಕಂಡು (ಅರ್ಧನೇ. ೬-೦೬ ವ).

[ಸಂ. ತುಂಬಿ, ತುಂಬೀ./ತಮಿ. ತುಮ್ಪಿ ; ಮಲ. ತುಮ್ಪ ; ತೆಲು. ತುಂಬಿ, ತುಂಬ, ತುಮ್ಮಿ]

ತುಂಬಿ$_4$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ : ಕಿವಿಯೊಳೊಪ್ಪುವ ಚೌಕುಳಿ ತುಂಬಿಯು ತಾಲಿ ತವೆ ಗಂಟೆ ಸರಪಣಿಯಿಂದ ಸುವಿಲಾಸದ ಚಿತ್ರವಿಡಿದೈತಹನಾರೆ (ಕಂಸವ. ೨೩-೬೬). 'ಚಳತುಂಬು' ಹೋ. [?]

ತುಂಬಿ$_5$ (ನಾ). (?) : "ಅಲಸ್ವಜ–ನೆಲಗುಳ್ಳ, ಅಲಮೂಲ–ತುಂಬಿ, ಅಲ್ಪಫಲ –ಕಿರುಗುಳ್ಳ, ನಾಯಿನೇರಿಲು " (ಅಕಾನಿ.೨-೦೬). [?]

ತುಂಬಿಕೆ (ನಾ). ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು ; ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವುದು : ತುಂಬಿಕೆಯೊಳಿಂಬುಗೊಂಡ ತುಂಬುನೀರಂ ಪೂತ್ಕರಿಸಿದವುವೆಂಬಂತಿರೆ ಎಡೆವಿಡದೆ ಬಲ್ಸರಿ ಸುರಿಯೆ ಮಟ್ಟಗಾಲಂ ಚೆಲ್ವಾಯ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩-೦೦).

[ತುಂಬು + – ಇಕೆ]

ತುಂಬಿಗುರುಳ್, ತುಂಬಿಗುರುಳು, ದುಂಬಿಗುರುಳು (ನಾ). ತುಂಬಿಯಂತೆ ಕಪ್ಪಾದ ಕೂದಲು ; ಕಪ್ಪುಗೂದಲು: ಮೆಚ್ಚಿಕರ್ ... ನಿಡುಗುರುಳುರುಳಿಗುರುಳ್ ತುಂಬಗುರುಳ ಗೋಪಸ್ತ್ರೀಯರ್ (ಜಗವಿ. ೪-೦೨೫) ; ತುಱುಗಿ ತುಂಬಿಗುರುಳ ಬಂಬಲಿದೆ ಕಪೋಲರಂಗದೊಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೬-೨೩) ; ಮಧ್ಯಮದಲೋಪಕ್ಕೆ ... ತೊಂಗಲ್ಗುರುಳ್, ತುಂಬಿಗುರುಳ್ (ಶಮದ. ೦೬೮ ಪ್ರಯೋ) ; ತುಂಬಿಗುರುಳ ತುಱುಬಿಕ್ಕಿ ದಾದಿಯರು ನಿತಂಬಿನಿಯೊಡನೆ ಪೇಳಿದರು (ಮೋಹತ. ೯-೦೬) ; ತುಂಬಿಗುರುಳಬಲೆ ಪೇಳು (ಜಲಪು. ೦೦-೫೫). **ತುಂಬಿಗುರುಳು** : ತುಂಬುದಿಂಗಳ ಮೊಗ ತುಱುಗಿವ ಯಲರ್ಗಣ್ ತುಂಬಿಗುರುಳು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೩-೨೪). **ದುಂಬಿಗುರುಳು** : ಶ್ರೀಮಂತೆ ಸೋಫಿಯಾವ್ಯಾಸಿಲ್ಲೀಸಾ ದುಂಬಿಗುರುಳ . . . ಉದ್ದವಾದ ತಳ್ಳನೆಯ ಹೆಂಗಸು (ಪುನರು. ೦೨೨). [ತುಂಬಿ$_1$ + ಕುರುಳ್$_1$]

ತುಂಬಿಗುರುಳು ' ತುಂಬಿಗುರುಳ್ ' ನೋ.

ತುಂಬಿಗುರುಳೆ (ನಾ). ತುಂಬಿಯಂತೆ ಕಪ್ಪಾದ ಕೂದಲುಳ್ಳವಳು ; ನೀಲಕೇಶಿ ; ಸುಂದರಿ : ತುಂಬಿಗುರುಳೆಯರೇಕೆ ಬಾರರೆಮ್ಮಂ ಬೇಗ ವಂಬಿಕೇಶಂಗೊಯ್ಯೊಡೆಂದಿದು ಬಯಸಿ ಬಾಯಂ ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರ್ಪವೋಲ್ ಬಿರಿದ ತಾವರೆಗಳಂ . . . ಕೊಂಡೊಯ್ಯುದು (ಪದ್ಮರಾ. ೮-೫೬).

[ತುಂಬಿಗುರುಳ್ + – ಎ$_2$]

ತುಂಬಿತುರುಬು (ನಾ). ತುಂಬಿಯಂತೆ ಕಪ್ಪಾದ ತುರುಬು, – ಗಂಟು : ತಂದೇನಿ ನಿನಗೆಂದ ತುಂಬಿತುರುಬಿನವಳ ಕಾಮಕಸ್ತೂರಿಯ ತೆನೆಯೊಂದ (ಜಾನಪದಗೀ. ೩೬-೨). [ತುಂಬಿ$_1$ + ತುರುಬು$_2$ (< ತುಱುಂಬು$_1$)]

ತುಂಬಿಬಾಳು (ನಾ). ತುಂಬಿಯಂತಿರುವ ಜೀವನ ; ದುಂಬಿಯಂತೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಿಂದ ರಸವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದು : ಈ ತುಂಬಿಬಾಳು ಇರುವ ತನಕ ತುಂತುಂಬಿ ಕುಡಿಯಬೇಕು (ಮುಕ್ತಕಂ. ೨೯-೮).

[ತುಂಬಿ$_1$ + ಬಾಳು$_2$ (<ಬಾಟ್$_2$)]

ತುಂಬಿಮೊರೆ (ನಾ). ತುಂಬಿಯ ಧ್ವನಿ ; ಗುಂಜಾರವ : ತುಂಬಿಮೊರೆ ತುಂಬಿ ಝೇಂಕರಿಸಿತೋಂಕಾರವಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೬-೨೫೬).

[ತುಂಬಿ$_1$ + ಮೊರೆ$_2$]

ತುಂಬಿವಾಡು (ನಾ). = ತುಂಬಿಮೊರೆ : ತುಂಬಿವಾಡ ಸೊಲವಿಂ ಕೇಳ್ವಂದದಿಂ ನಿಂದು (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೬೯). [ತುಂಬಿ$_1$ + ಪಾಡು$_2$]

ತುಂಬಿವಿಂಡು, ತುಂಬೆವಿಂಡು (ನಾ). ದುಂಬಿಗಳ ಗುಂಪು ; ಅಳಿಗಳ ತಂಡ ; ಭ್ರಮರಸಮೂಹ : ನೋಡುವ ಪಾರ್ವತಿ ಮುದಮಂ ಕೂಡುತ್ತಿರೆ ತುಂಬಿವಿಂಡು ಪಾಡುತ್ತಿರೆ (ಗಿರಿಜಾ. ೪-೩೨); ತುಂಬಿವಿಂಡಿನಂತೆ ಪಾಡಿ ಚಕ್ರವಕ್ಕಿಯಂತೆ ಕೂಡಿ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೪೪) ; ತಾವರೆಗೆ ತುಂಬಿವಿಂಡೆಱಗಿದುದು ಕೊರಗಿದುವು ನೈದಿಲೆಗಳು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೬-೨೪) ; ಮದಗಂಗಳಗಂಗೈಸುವ ತುಂಬಿವಿಂಡ ಹಿಂಗದೆ ಕರ್ಣತಾಳದಲಿ ಸೋವುತ

ಮಾತಂಗ ನೀರ್ಗೈದುವುವು (ಕಂಸವಿ. ೨-೩೭). ತುಂಬೆವಿಂಡು : ಝೇಂಕರಿಸಿ ತುಂಬಿವಿಂಡೆಯ್ದೆ ಮುಸುಱಲು (ವೀಕ್ಷ್ಮ ಪು. ೩-೧೭-೭).
[ತುಂಬಿ$_1$ + ಪಿಂಡು$_2$]

ತುಂಬಿವೆಣ್ (ನಾ). ಹೆಣ್ಣುದುಂಬಿ ; ಭ್ರಮರಿ : (೩).
[ತುಂಬಿ$_1$ + ಪೆಣ್]

ತುಂಬಿವೆದೆ (ನಾ). ದಂಬಿಗಳಿಂದಾದ ಹೆದೆ ; (ಮನ್ಮಥನ ಬಿಲ್ಲಿನ) ಹೆದೆ ; P ಮನ್ಮಥನಿಗೆ ಕಬ್ಬಿನ ಬಿಲ್ಲು, ಅದಕ್ಕೆ ದಂಬಿಗಳ ಸಾಲೇ ಹೆದೆ ಎಂಬುದುಂ ಕವಿಸಮಯ : ಕಬ್ಬುವಿಲ್ಲುಂಬಿವೆದೆ ಪೂಸರ ಲ್ಲಾಗ್ದೆಸಲ್ ನಿಬ್ಬರವಿಂದೆಂದು ಮದನಂ...ಸಾಹಸದೊಳಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು (ಕ್ಷಮಿಥಾ. ೩-೧೭). [ತುಂಬಿ$_1$ + ಪೆದೆ]

ತುಂಬಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ತುಂಬುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಭರ್ತಿಮಾಡು : ಭಕ್ತಪ್ರತತಿಗಳ ಚರಣಂಗಳಂ ತೊಳೆದು ಅವರ ತತ್ಪಾದಾಂಬುಗಳನಭಿನವಕಳಶವಿಸರದೊಳು ತುಂಬಿಸಿ (ಬಸಪು. ೪೬-೩೩); ಸುಗುಣೆ ಕೇಳ್ ಕಾಟಂಕ ಸೂಡಿದ ತವ ಕಿವಿಗೊಳನ ಕೋಡಿಬೀಳ್ವಂತೆ ತುಂಬಿಸುವೆನು ಕಡುರುಚಿವಾಡಿ ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿಯು (ಮೋಹತ. ೬-೨); ಅಂಬರವನಂಬಿನಿಂ ತುಂಬಿಸಿದರು (ಕ್ಷಮಿಥಾ. ೪-೨೦); ಮುಖದ ಮೇಲೆ ದೀಪದ ಬೆಳಕು ಬಿದ್ದು ಕಾಂತಿಯಿಂದ ತುಂಬಿಸಿತ್ತು (ಹಂಗಾಳ್ತ. ೧೪೭). ೨. ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಸಫಲಗೊಳಿಸು : ಕೃಪೆಯನು ಬಿಂದಿಸಿ, ಬಾಳನು ತುಂಬಿಸಿ, ತೋಟದೊಳರಳಿದ ಹೂ ತಾನಾದುದು ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವದ್ಗೀತೆ (ಅನೀಕೇ. ೩೨-೧೫). ೩. ಹೋದುದನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ನಷ್ಟವನ್ನು ಸರಿಗಟ್ಟು : ಅದರೇನು ? ನಾವು ವೆಚ್ಚ ತುಂಬಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ (ಸ್ವ.ತೀ. ೨೦೫). ೪. ಹಸು, ಎಮ್ಮೆ ಮೊದಲಾದ ಹೆಣ್ಣುಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಗರ್ಭಧಾರಣೆ ಮಾಡಿಸು ; ಹೋರಿಕೊಡಿಸು ; ಗೂಳಿಹಾರಿಸು ; ಕಟ್ಟಿಸು ; ಜೋಡಿಯಾಗಿಸು (ಕರಾ) : ಈ ಹಿಂಡಿಯು ಬಹಳ ಉಷ್ಣವಿರುವುದರಿಂದ ಗಬ್ಬದ್ದ ದನಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಅದೇ ತುಂಬಿಸಿದ ದನಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದಲ್ಲ (ಗೋಶಾಸ್ತ್ರ. ೮೦). ೫. (ಆಲಂ) ಹೋಗಲಾಡಿಸು ; ಕಳೆ ; ನಿವಾರಿಸು : ಸತಿಯ ದುಗುಡವನಿಪ್ಪ ಕತ್ತಲೆಯಾ ತುಂಬಿಸುವ ಮಣಿಜ್ಯೋತಿ ಬಂದಪುದೆಂಬವೊಲು ಮಣಿಭೂಷಣದ್ಯುತಿ ಮುಂಬರಿವುತಿರೆ ಬಂದನಾಳಿಯ ಹರಣ ಬಂದಂತೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩-೧೭). [ತುಂಬು$_1$ + – ಇಸು$_1$]

ತುಂಬೀಫಲ (ನಾ). = ತುಂಬಿ$_1$ ೧ : ಮಣ್ಣೊಳ್ ಮೆತ್ತಿದ ತುಂಬೀಫಲಂ ನೀರೊಳಿಕ್ಕಿದಾಗಳಟ್ಟು ಅಡಿಯೊಳಿರ್ದ ಮಣ್ ಕರಗೆ (ಜೀವಸಂ. ೦೫೮-೯ ವ).
[ಸಂ.]

ತುಂಬು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಭರ್ತಿಯಾಗು ; ಪೂರ್ಣವಾಗು : "ತುಂಬು-ಪೂರಣೇ, ವೃಂತ (ಹೂವಿನ ಕಾವು), ಜಲಪ್ರಣಾಲ್ಯೋಃ (ತೂಬು)" (ಶಮಧಾ) ; ಗಗನದ ಮೇಘಂಗಳು ಸುರಿದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಿರಿಯ ಕೆಱೆ ತುಂಬಿತ್ತು (ಅವತಂ. ೦೦೯-೪೯೪) ; ಎಲ್ಲ ಪುರಾತನರು ಕರೆದು ಭಕ್ಷಿಭಿಕ್ಷೆಯನಿಕ್ಕಿದಡೆ ಎನ್ನ ಪಾತ್ರ ತುಂಬಿತ್ತು (ಬಸವ. ೩೪೯) : ಭಾಂಡ ತುಂಬಿತು ಮತ್ತೆ (ಕುಮಾ.ಅ. ೦೨೩, ೧೭-೪೦) ; ಮಂಜು ಸುರಿಯಲೊಡನೆ ಕೆಱೆ ತುಂಬುವುದೆ (ನಳಚ. ೨-೦೯). ೨. ಆವರಿಸಲ್ಪಡು ; ಆವೃತವಾಗು : ಎಳಮಾವು ಕೆಂದಳಿರ ಪೂವಿನ ಬಿಳ್ದೊಱೆಯಿಂ ಬಟಲ್ದು ತುಂಬಿಗಳಿನೆ ತುಂಬಿ ಕೋಗಿಲೆಯ ಬಗ್ಗಿಸೆ ಸುಗ್ಗಿಯೊಳೊಪ್ಪುವಂತೆವೋಲ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೮) ; ಮನೆಯೊಳಗೆ ರಜ ತುಂಬಿ ತನುವಿನೊಳಗೆ ಹುಸಿ ತುಂಬಿ (ಬಸವ. ೯೭). ೩. ಹರಡು ; ವ್ಯಾಪಿಸು : ವರಕಪೀಂದ್ರನ ರಭಸವೇ ತುಂಬಿತು ಜಗತ್ರಯವ (ಕುಮಾ.ರಾ.ೇ. ೦೩-೪) ; ಸವೆಯದ ಕರ್ಗತ್ತಲೆಯ ತುಂಬಿದಳು ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ ಕಿಡಿಸಿ (ಮೋಹತ. ೫೯-೮). ೪. ಕಾಲ ಕಳೆದುಹೋಗು ; ಅವಧಿಯು ಮುಗಿ ; ಗಡುವು ಪೂರ್ಣವಾಗು,—ಪೂರೈಸು : ಪಾಂಡವರು ಬಂಧು ದ್ರೋಹಿಗಳು ತಮ್ಮವಧಿ ತುಂಬಲು ಕೇಡ ತಹರು (ಕುಮಾ.ಅ. ೦೭-೦೭) ತುಂಬಿದವು ನವಮಾಸ (ತೊರವೆರಾ. ೦-೮-೪); ತುಂಬಲು ನವಮಾಸ ಶುಭವಾದ ನರಸಿಂಹಗಿಂಬಾದ ವರಜಯಂತಿಯಲಿ ಕುಂಭಿನಿಗಧಿಕ ಶೂರನ ಕುವರನ ಗುರುವಂಬೆ ಪಡೆದಳು (ಕಂಸವಿ. ೪-೬೨). ೫. ಸೂಸು ; ತುಳುಕು : ಅಂಟೆ ಕಣ್ಣ ನೀರಂ ತುಂಬೆ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೭೭ ವ) ; ಕಂಗಳು ತುಂಬಿದ ಬಳಿಕ ನೋಡಲಿಲ್ಲ (ಬಸವ. ೮೩೨); ಕೊಂಡು ಕೊನೆವುಕ್ಕಿರ್ವ ತಾಯ್ಪಂದೆಗಳಂ ಕಂಡು ಕಂಡ ನೆರವಿಯೆಲ್ಲಂ ಘುಳುಘುಳನೆ ಕಣ್ಣ ನೀರಂ ತುಂಬುತ್ತಿರಲ್ (ಸಂಶಿಕ. ೨-೬೧); ತುಂಬಿದನು ಕಂಬನಿಯನಾತ್ಮನಿತಂಬಿನಿಯ ಮೊಗ ನೋಡಿ (ತೊರವೆರಾ. ೨-೪-೦೫). ೬. ಒದಗಿಸು ; ಉಂಟುಮಾಡು : ಅಂಬುಜನೇತ್ರೆಯ ಪೊಂಬಾಳೆದೊಡೆಗಳು ತುಂಬಿದುವು ಕಣ್ಗೆ ಕೌತುಕವ (ಕಂಸವಿ. ೯-೨೦). ೭. ದಪ್ಪವಾಗು ; ಪುಷ್ಟವಾಗು : ಮಗು ಮೈಕೈ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ೮. ಗರ್ಭ ಕೂಡು ; ಗರ್ಭ ನಿಲ್ಲು : ಪುಳುಂಬಮವನೆಸೆತಾಗೆ ಗಬ್ಬವು ತುಂಬಿದರಲೆಯನೊಡಲ ಶಿಶು ಪುಚ್ಚೆ ೪ ಸಿ ಬಿರ್ದು ನಿಲೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩-೨೮). ೯. (ದೈವ, ಭೂತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಆವೇಶ ಉಂಟಾಗು : ಅವನ ಮೇಲೆ ದೇವರು ತುಂಬಿ ಬಾದಿದೆ (ರೂಢಿ). ೧೦. ರಚಿಸು ; ಮಾಡು ; ಹಾಕು : ಕಂಭಕ್ಕದಿರಾಗಿ ತುಂಬಿರಿ ಹಸೆಗೊಳ ಕಂಭದಲ್ಲಾವೆ ಅರಗಿಣಿ (ಹಳ್ಳಿಪಾ. ೩೦). ೧೧. ಹಣ ಪಾವತಿ ಮಾಡು ; ಹಣ ಕಟ್ಟು : ಸಾಲದ ಹಣ ತುಂಬಬೇಕೆಂದು ನೋಟೀಸು ಬಂದಿದೆ (ರೂಢಿ). ೧೨. (ಆಲಂ) ನಂದಿಸು ; ಆರಿಸು ; ನಿವಾರಿಸು : ಚಾವೇಯ ಹಾಸೀತೆ ದೀಪವ ತುಂಬೈತೆ ನೀಲವೆ ತೋಳಾಗೆ ಮಲಗೈತೆ (ನಾಪದ. ೯೩) : ಒಬ್ಬರ ಕೊರತೆಯನೊಬ್ಬರು ತುಂಬಿದರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸುಖವುಂಟು (ಇಂಚರಾ. ೨೦೦-೯೪). ೧೩. (ಆಲಂ) ಮುಗಿದುಹೋಗು : ಕುಂಕುಮ ತುಂಬಿದೆ. ಅಂಗಡಿಯಿಂದ ತರಬೇಕು (ರೂಢಿ). 'ಹೆಚ್ಚು$_1$' ಪರಾ.

ತುಂಬಿಕೊಡು=ಕೊರತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸು : ತಮ್ಮಿಂದಾದ ನಷ್ಟವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಡಲು ಅವರು ತಯಾರಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). ತುಂಬಿಗರೆ= (ತುಂಬಿಯಂತೆ ಇಂಪಾಗಿ)ಧ್ವನಿಮಾಡು : ಪಂಬಲಿಸುತ ಪಾಲ್ಗೊಲಿವೂಡು ತೆಳೆವಟ್ಟು ಚುಂಬಿಸುತವೆ ಮೊಗ ನೋಡಿ ತುಂಬಿಗರೆವ ತೊಟ್ಟಿಲ ಹಸುಳೆಯ ನೆತ್ತದಂಬುಜಮುಖಿಯು ಬಾಳೇನೊ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೨-೩೩) ; ಭರದಿಂದಂಬೆ ಗಾಳಿಡುತ್ತೊಯ್ಯನೆ ತುಂಬಿಗರೆವುತ ದಾದಿಯ ಕೈಯ ಬೆರಳ ಪಿಡಿದು ತರ್ಳನಡೆಯನು ನಡೆವೆನ್ನ ತರುಣನನೆಂದಿಗೀಕ್ಷಿಪೆನೊ (ಪಂಪ್ರಶಾಂ. ೩-೦೦೬). ತುಂಬಿಡು=೧. ಭರ್ತಿಮಾಡಿ ಇಡು : ಮೊನ್ನೆ ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಲಟ್ಟಿಸಿದ ಹಪ್ಪಳ, ಇಟ್ಟ ಸಂಡಿಗೆ, ತುಂಬಿಟ್ಟ ಉಪ್ಪಿನಕಾಯಿ ಭರಣಿ ಎಲ್ಲ ತೆರೆದಿಡು (ನಂಮು. ೦೭-೮) ; ಹಾಲ್ಜೇನನ್ನೇ ತನ್ನ ಮೈಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬೆಳೆದಳು ಅವಳು (ಹೊಸಕ್ಷ. ೩).೨. ಮೀಸಲಾಗಿಡು : ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಮಗನಿಗೆಂದು ತಿಂಡಿಯನ್ನು ತುಂಬಿಟ್ಟಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). ತುಂಬಿ ತುಳುಕು = ಭರ್ತಿಯಾಗಿ ಹೊರಚೆಲ್ಲುವಂತಿರು ; ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತುಂಬಿರು : ದೇವ ಸಂಗನಬಸವ ತುಂಬಿ ತುಳುಕದ ಬಸವ (ಬಸರ. ೯-೦೮); ನಿಮಗೆಲ್ಲ ರಕ್ತ ತುಂಬಿ ತುಳುಕುತ್ತದೆ (ಕಾರೂರ. ೦೩ ಕಥಾಸಾರ). ತುಂಬಿದ ಕೊಡ = ೧. ಭರ್ತಿಯಾದ ಕೊಡ : ಎದುರಿನಿಂದ ಹೆಂಗಸೊಬ್ಬಳು ತುಂಬಿದ ಕೊಡವನ್ನು ಹೊತ್ತು ತರುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು ಸಂತುಷ್ಟರಾದರು (ರೂಢಿ). ೨. ಸದ್ಗುಣ, ಧನ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಗಂಭೀರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ತುಂಬಿದ ಕೊಡ ತುಳುಕುವುದಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ) ; ಅವರು ತುಂಬಿದ ಕೊಡ (ರೂಢಿ). ತುಂಬಿದ ಸಂಸಾರ = ಹೆಚ್ಚು ಮಕ್ಕಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಟುಂಬ ; ಸಮೃದ್ಧ ಸಂಸಾರ : ಅವರದು ತುಂಬಿದ ಸಂಸಾರ (ರೂಢಿ). ತುಂಬಿ ಬರು=೧. ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳು : ಮೊಘಲ್ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ಸೊಬಗು, ವೈಭವ ತುಂಬಿ ಬರಲು ಇವರುಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ

ಕಾರಣರಾದರು (ಛಾಂದ. ೩೨೮). ೨. ನಷ್ಟ ಪರಿಹಾರವಾಗು ; ಸರಿದೂಗು : ನುಡಿಯಂತೆ ನಡೆಯದಿದ್ದರೆ ನಡೆಯಂತೆ ನುಡಿಯದಿದ್ದರೆ ದಿವ್ಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅದೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಕುಂದು, ತುಂಬಿಬಾರದ ಕೊರತೆ (ಮೋಕಮೂ. ೬ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ) ; ಅವನ ಕಾಲಿನ ಕುಂಟುತನದ ಊನವು ಅವನ ಪ್ರಸಂಗಾವಧಾನದ ಚತುರತೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಬಂದಿತ್ತು (ಕಂಬಹು. ೧೩). ತುಂಬಿರು = ಭರ್ತಿಯಾಗಿರು ; ಹರಡಿರು : ವಂದಿತಾವುಳವುಕುಟ ವರ್ಧನರಿಂದ ತುಂಬಿಹುದೆಂಟುಯೋಜನದಂದವದು (ಸುಕುಶ. ೩-೮೬) ; ಅದಱಿನಾ ತಱುವಾಯ ಮನೆಯೊಳು ಗದೆ ಶರಾಸನ ಖಡ್ಗ ಮುದ್ಗರವಧಟು ಚಕ್ರ ತ್ರಿಶೂಲ ತುಂಬಿರೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೭೧೩. ೩೨-೩೨).

[ದೇ. ಕ ತುಳು. ತುಂಬು ; ಕೊಡ. ದುಂಬ್]

ತುಂಬು₂ (ನಾ). ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಪೂರ್ಣತೆ ; ಅತಿಶಯಂ ; ಬಾಹುಳ್ಯ : ಅವ ತುಂಬಿಹುದಿಲ್ಲಿ ಎರೆವವರಿಗೆರೆವಷ್ಟನೀವ ಮನ ತುಂಬು ವಷ್ಟರಿವ ಎದೆ ತುಂಬುವಷ್ಟೊಲವ ಪಡೆಯೆ ಜೀವ ? (ಮುರದೀ. ೩೦-೯).

[<ತುಂಬು₁]

ತುಂಬು₃ 'ತೂಂಬು' ನೋ.

ತುಂಬು₄, **ತಂಬ್ಬೆ** (ನಾ). ೧. ಹಣ್ಣು, ಕಾಯಿ, ಹೂವು ಮೊದಲಾದಂವುಗಳ ತೊಟ್ಟು,—ನಾಳ ; ವೃಂತ ; ತೊಡಂಬೆ : "ತುಂಬು— ಪೂರಣೇ, ವೃಂತ (ಹೂವಿನ ಕಾವು), ಜಲಪ್ರಣಾಲ್ಯೋಃ (ತೂಬು)" (ಶಮದಾ) ; "ತೊಟ್ಟು ತುಂಬೆನೆ ವೃಂತನಾಮವೆಂದೇ ತಿಳಿವುದು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೨೩); ಉದುರಿಹೋದ ಹೂವಿನ ತುಂಬಿನತ್ತ ಲಲಿತಾ ತದೇಕ ಚಿತ್ತದಿಂದ ನಿಟ್ಟಿಸತೊಡಗಿದಳು (ಕನಸಿ. ೧); ಕಿತ್ತಳೇಹಣ್ಣು ಬುಡದಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬಿನಲ್ಲಿಯೂ ತುಸು ಕುಗ್ಗಿರುವಂತೆ ಪೃಥ್ವಿಯಾದರೂ ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣ ಧ್ರುವಗಳೆಡೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕುಗ್ಗಿಯದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೪); ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿಯ ತುಂಬು ಮುರಿದು ಅವನ್ನಾದರೂ ತಾಟನ ಬದಿಗಿರಿಸಿದಳು (ಕಳ್ಳಕೃ. ೨೨೦). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ. 'ಚಳತುಂಬು' ಪರಾ. ತುಂಬ್ಬೆ : ೧. "ತುಂಬಿಯೆನೆ ತೊಟ್ಟು" (ಕಕರ. ೪೬).

[ದೇ. ಕ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಮ್ಬು = ತುದಿ, ಅಂಚು]

ತುಂಬುಕಣ್ಣು 'ತುಂಬುಗಣ್ಣು' ನೋ.

ತುಂಬುಗ (ನಾ). ಭರ್ತಿಮಾಡುವವನು ; ತುಂಬುವವನು ; "ಪ್ರಾಯುನ್, ಪ್ರಾಪಕಃ, ಪ್ರಾತಾ ಈ ಮೂರು ತುಂಬುಗಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೦೬೬).

[ತುಂಬು₂ + – ಗ₃]

ತುಂಬುಗಣ (ನಾ). (ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು) ರಾಶಿ ಹಾಕಿರುವ ಕಣ : ಇವೊತ್ತು ತುಂಬುಗಣದ ಪೂಜೆ ಇದೆ (ರೂಢಿ). [ತುಂಬು₂ + ಕಣ₁ (<ಕಳ₃)]

ತುಂಬುಗಣ್ಣು, **ತುಂಬುಕಣ್ಣು** (ನಾ). ೧. ಅಗಲವಾದ ಕಣ್ಣು ; ದೊಡ್ಡಕಣ್ಣು : ತುಂಬುಗಣ್ಣಲ್ಲಿ ನೋಡಿದಳು (ಕೃದ್ಮವಿ. ೦೨೫) ; ತನ್ನ ತುಂಬುಗಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಹೊರಹೊರಳಿಸಿ ನೋಡುತ್ತ ಮರವಣಿಗೆಯ ಹಿಂದೆ ಸಾಗಿದಳು (ಫಲಸಂ. ೮೫). ತುಂಬುಕಣ್ಣು : ೨. (ಕಣ್ಣೀರು) ತುಂಬಿದ ಕಣ್ಣು : ಪಾಳುರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ತುಂಬುಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿ ... ನಿಟ್ಟುಸಿರಿಟ್ಟು ಪಂಡಿತನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದ (ಚಿರಂಜ. ೩).

[ತುಂಬು₂ + ಕಣ್ಣು (< ಕಣ್)]

ತುಂಬುಗಲ್ಲ (ನಾ). ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವ ಗಲ್ಲ ; ದುಂಡನೆಯ ಕೆನ್ನೆ : ಮೊದಲಿನ ತುಂಬುಗಲ್ಲದ ನಗುಮುಖದ ರಮಾ ಎಲ್ಲಿ, ಒಣಗಿದ ಕೃಶಳಾದ ಅಳುಮುಖದ ನೀನೆಲ್ಲಿ ? (ಕುಂಕುಮ. ೫೫). [ತುಂಬು₂ + ಗಲ್ಲ₁]

ತುಂಬುಗಾಂಭೀರ್ಯ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಹಿರಿಮೆ ; ದೊಡ್ಡತನ : ತುಂಬುಗಾಂಭೀರ್ಯದಲಿ ಸತ್ಯವನೆ ಎತ್ತಿ ನಿಲಿಸುವನು ಪ್ರಜೆಯ ತಂದೆ (ಹೊಂಗನು. ೬-೮). [ತುಂಬು₂ + ಗಾಂಭೀರ್ಯ]

ತುಂಬುಗಾಯಿ (ನಾ). ಬದನೆಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದ ಇಡಿಕಾಯಿಯೊಳಗೆ ಸಂಭಾರವನ್ನು ತುಂಬಿ ಬೇಯಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಪಲ್ಯ : "ತುಂಬುಗಾಯಿ— ಇಡಿಗಾಯಿಪಲ್ಲೆ ; ಬದನೇಕಾಯಿಯ ಪಲ್ಲೆ" (ಕಾನಕೋ. ೬೬); ಅವಳು ಬದನೆಯ ತುಂಬುಗಾಯಿ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿದ ಕೈ (ರೂಢಿ).

[ತುಂಬು₂ + ಕಾಯಿ₄ (< ಕಾಯ್₄)]

ತುಂಬುಗುಂಕುಮ (ನಾ). ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಅಗಲವಾದ ಕುಂಕುಮ: ಮುಂಬಯಸಿ ಕೈಗೈದ ಸೊಬಗಿನ ಕಂಬಲರ ಮೈವಚ್ಚ ಕಂಬಲು ತುಂಬುಗುಂಕುಮ ತಿವಿರು ಚೆಂದುಟಿಯುಟ್ಟರುಣವಸನ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩-೩೪).

[ತುಂಬು₂ + ಕುಂಕುಮ]

ತುಂಬುಗೂದಲು (ನಾ.) ದಟ್ಟವಾದ ಕೂದಲು; ಇವನು ತುಂಬುಗೂದಲಿನ ಕುಮಾರನಂತೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಮುದ್ದಾಗಿ ... ಸುಳಿಯುತ್ತಾನೆ (ಛಾಂದ. ೨೮).

[ತುಂಬು₂ + ಕೂದಲು (<ಕೂಂದಲ್)]

ತುಂಬುಗೆ (ನಾ). ತುಂಬುವಿಕೆ ; ಭರ್ತಿಯಾಗುವಿಕೆ : "ಪೂರ್ತಿಃ, ಪೂರ್ತಂ ... ಈ ೧೦ ತುಂಬುಗೆ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೦೮೬). [ತುಂಬು₂ + –ಗೆ]

ತುಂಬುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ತುಂಬದೆ ಇರು ; ಪೂರ್ಣತೆಯಿಲ್ಲದಿರು : ತುಂಬು ಗೆಟ್ಟ ಅರೆಯಾದ ಬರಿದುಹೋದ ಬಟ್ಟಲ್ಗಳನ್ನು ... ಭರಿಸುತ್ತಿರುವರು (ಚಿಟ್ಟೆಅ. ೮೩-೧೦). [ತುಂಬು₂ + ಕೆಡು₁]

ತುಂಬುಗೆನ್ನೆ (ನಾ). = ತುಂಬುಗಲ್ಲ : ತುಂಬುಗೆನ್ನೆ ; ನೀಳವಾದ ಮಾಟವಾದ ಮೂಗು (ಕಳಹು. ೨). [ತುಂಬು₂ + ಕೆನ್ನೆ]

ತುಂಬುಗೆಯ್ (ನಾ). ಪುಷ್ಟವಾದ ತೋಳು, – ಬಾಹು, – ಭುಜ : ತನ್ನುಳ್ಳ ಬಲ್ಪನಿತಱೊಳಂ ಮುಂತಣ್ಗೆ ನಿಂತಂ ತುಂಬುಗೆಯ್ಯುಕ್ಕುವಿನಂ (ಚಿಕವಂ. ೦೩೪-೦೪). [ತುಂಬು₂ + ಕೆಯ್₂]

ತುಂಬುಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಭರ್ತಿಯಾಗು; ಅಧಿಕಗೊಳ್ಳು; ಅತಿಶಯವಾಗು: ಮನುಜ ಮನವು ಹರುಷಪಡಲಿ ಎಂಬ ಬಯಕೆ ತುಂಬುಗೊಂಡು ಆಸೆ ಬಲಿತು ಕನಸ ಕಲಿತು (ಮೂತ್ತಿಕಾ. ೦೩-೦೩). [ತುಂಬು₂ + ಕೊಳ್ಳು₁ (<ಕೊಳ್₁)]

ತುಂಬುಗೋಡಿ (ನಾ.) ೧. ತುಂಬಿ ಹರಿಯುವ ಕೋಡಿ: ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬು ಗೋಡಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). ೨. (ಅಲಂ) ಅತ್ಯಧಿಕ ; ಅತಿಶಯ : ಬೊಕ್ಕಸ ಭಂಡಾರಗಳ ತುಂಬುಗೋಡಿಯ ಮಹಾನಿಧಿಯದನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಆ ಬೆಳ್ಪಳಿಯ ಅರಿವು ನಿನಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲ (ಮಂತ್ರಕ. ೦೦೨-೨೫). [ತುಂಬು₂ + ಕೋಡಿ₁]

ತುಂಬುಚೀಲ (ನಾ). ತುಂಬಿರುವ ಚೀಲ ; ಭರ್ತಿಯಾಗಿರುವ ಚೀಲ : ಎದ್ದುಹೋಗಿ ಪೆಟ್ಟಿಗೆದೆರೆದು ನಾಲ್ಕು ತುಂಬುಚೀಲಗಳನ್ನು ಅವರತ್ತಣ್ಗೆ ... ಬಿಸಾಡುವನು (ಚಿಟ್ಟೆಅ. ೫೪-೧೮). [ತುಂಬು₂ + ಚೀಲ]

ತುಂಬುಚ್ಚು 'ತೂಂಬುಚುರ್' ನೋ.

ತುಂಬುಜವ್ವನ (ನಾ). ತುಂಬಿದ ಹರಯ ; ಪೂರ್ಣವಾದ ಯೌವನ,– ತಾರುಣ್ಯ : ತುಂಬುಜವ್ವನದ ನಿತಂಬಿನಿಯರ ಕುಂಭಕುಚದಿಱುಂಬಿ ನೋಳಿಂಬುವಡೆದು (ರಾಜಶೇ. ೨-೮೪) ; ಅವನು ತುಂಬುಜವ್ವನವನ್ನು ಧರಿಸಿದನು (ಮಹಶ. ೬೪). [ತುಂಬು₂ + ಜವ್ವನ]

ತುಂಬುಜವ್ವನೆ (ನಾ). ೧. ತುಂಬು ಹರೆಯದ ಹೆಂಗಸು; ನವತರುಣಿ ; ಯುವತಿ : ನನೆಯುಂಬುವಿಡಿದಂಜಿಸುವ ಬೆಡಗಿನ ತುಂಬುಜವ್ವನೆ ನಾಲ್ಕು ನೀರನು ಮಿಂದಳೊಲವಿಂದ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೩-೩೪). ೨. ತುಂಬಿದ ಎದೆಯುಳ್ಳವಳು. 'ಕಕ್ಕಸಜವ್ವನೆ' ಹೋ. [ತುಂಬುಜವ್ವನ + – ಎ₃]

ತುಂಬುಜೀವನ (ನಾ). ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಜೀವನ ; ತೃಪ್ತಿಯ ಬಾಳು: ತುಂಬುಜೀವನದ ತುಂಬನುಭಾವದ ಬಿಂಬಾಧರ ಶಿವಶಾಂಭವಿಯ ಮಗಳು (ಸಿದ್ಧಪು. ೨-೯೮) ; ಇದು ತುಂಬುಜೀವನದ ಭಾವಾನುಭಾವಗಳ ಪರಿಪಕ್ವತೆಯ ಫಲ (ಸಾಹಿಸ. ೩೪) : ವೇದಕಾಲದ ತುಂಬುಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ

ವಾದಿನಿಯರಾದ ಮಹಿಳೆಯರು ತಮ್ಮ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೂಲಕ ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿದರು (ಕರ್ನಾಕ. ೩೯). [ತುಂಬು$_2$ + ಜೀವನ]

ತುಂಬುಣ್ಣು (ಕ್ರಿ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಊಟಮಾಡು ; ಹೊಟ್ಟೆತುಂಬ ತಿನ್ನು : ಉಂಬ ಬಾಯ್ ಕಾನಾಗಿ ಉಂಡೆಲ್ಲರಂ ತಣಿಪಿ ತುಂಬುಂಡು [ಪಾಠಾಂ. ಬಲದು] ಪಲವು ಕದಳಿಗಳೆಲ್ಲ ದಣಿದವೆಂದೆಂಬುದಂ ಮಾಡಿ ತೋಱಿದ ಮಹಾಪ್ರಭುವರನ (ಲಶಿಚಂ. ೩೨-೩೩). [ತುಂಬು$_2$ + ಉಣ್ಣು (<ಉಣ್)]

ತುಂಬುದಣ್ಗದಿರ (ನಾ). ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ; ಹುಣ್ಣಿಮೆಚಂದ್ರ: ನುಣ್ಗುರುಳ ನೀಱಿಗೆ ಬೆಡಂಗವುರ್ದೆಸೆವ ತುಂಬುದಣ್ಗದಿರನಂದದ ಮೊಗದ ಚೆಲ್ವಿಗೆ ... ಪೆಣ್ಗಳರಸಿಗೆ ಗರ್ಭಚಿಹ್ನಮಂಕುರಿಸಿದುದದಂ ಪೊಗಳ್ವ ಕವಿ ಯಾವನೋ (ಶಬ್ದ್ಯಕಾ. ೨-೩೮). [ತುಂಬು$_2$ + ತಣ್ಗದಿರ]

ತುಂಬುದಿಂಗಳು (ನಾ). =ತುಂಬುದಣ್ಗದಿರ: ತುಂಬುದಿಂಗಳ ಮೊಗ ತುಱು ಗೆಮೆಯಲರ್ಗಣ್ ತುಂಬಿಗುರುಳು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೩-೨೯) ; ತುಂಬುದಿಂಗಳು ಮೊಗದ ನಸುನಗೆಯೆಂಬ ಬಾಂದೊಱೆದೆರೆವೊಯಿದು ... ಅಂಬುಮೆಱೆ ವರು ಪಥಿಕರಿಗೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧-೬೨) ; ತುಂಬುದಿಂಗಳ ಕನಕಬಿಂಬಕ್ಕೆ ಪೊನ್ ತನಂ ಬಾಡಿ, ಮೂಡಿದುದು ಬೆಳ್ಪಿಯತನಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೯೮೦-೧೬೩). [ತುಂಬು$_2$ + ತಿಂಗಳು (<ತಿಂಗಳ್)]

ತುಂಬುದೆರೆ (ನಾ). ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಚ್ಚಿರುವ ತೆರೆ, – ಪರದೆ: ಚಂದ್ರಗಾವಿಯ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟನೊಳುವಣ್ಣದ ತುಂಬುದೆರೆಯ... ಮುಚ್ಚದೆ ಸೆಳೆದಪ್ಪೊ ಮೋಹನರೂಪ (ಕಂಸವಿ. ೯-೦೮೮). [ತುಂಬು$_2$ + ತೆರೆ$_4$]

ತುಂಬುನಂಬಿಗೆ (ನಾ). ಪೂರ್ತಿನಂಬಿಕೆ ; ಸಂಪೂರ್ಣವಿಶ್ವಾಸ : ತಂದೆ ಬಂದೆವಿದೊ ತುಂಬುನಂಬಿಗೆಯಾ ಹಡಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು (ನೆಲಮು. ೩೬-೦೩). [ತುಂಬು$_2$ + ನಂಬಿಗೆ (<ನಂಬುಗೆ)]

ತುಂಬುನಗೆ (ನಾ). ಪೂರ್ಣವಾದ ನಗೆ : ಆಗಸದ ಗಂಟುಮೋರೆಯಲಿ ಹೊಂಬಿಸಿಲ ತುಂಬುನಗೆ ಹರಿಸಿ ಹರಿದಿಹುದು ನೀರು (ನೆಲಮು. ೦೩-೦೩) : ಸವಿಹಸಿವೆ ಕಂಬನಿಯು ತುಂಬುನಗೆಯೊಮ್ಮೆ (ಕಾಲೂಕ. ೩೦-೨೬). [ತುಂಬು$_2$ + ನಗೆ]

ತುಂಬುನೀರು (ನಾ). ಅಣೆಕಟ್ಟು ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯಗಳು ಭರ್ತಿಯಾದಾಗ ಇರುವ ನೀರು : ಮುಂದುಗಡೆಯ ಕೊಳದ (Forebay) ತುಂಬುನೀರಿನ ಮಟ್ಟ ೧೬೪೦ ಅಡಿ (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೨೯೬). [ತುಂಬು$_2$ + ನೀರು$_1$ (<ನೀರ್$_1$)]

ತುಂಬುನೊಸಲ್ (ನಾ). ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹಣೆ ; ವಿಶಾಲವಾದ ಹಣೆ : ಸುಱಿಗುರುಳ ತುಂಬುನೊಸಲ ಅಸಿಯ ಬೊಟ್ಟಿನ ನೀಳ್ದ ಪುರ್ವಿನ ... ವಿದ್ಯಾಧರವಾರನಾರೀಕದಂಬಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೦೯೬). [ತುಂಬು$_2$ + ನೊಸಲ್]

ತುಂಬುಪಾಂಡಿತ್ಯ (ನಾ). ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವಿದ್ವತ್ತು : ತುಂಬುಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಕವಿಸಹಜವಾದ ಕೋಮಲಹೃದಯ (ಕನ್ನಡು. I, ೦೨) ; ಉಪನ್ಯಾಸಕರ ತುಂಬುಪಾಂಡಿತ್ಯವು ಕೇಳುವವರನ್ನು ಆಶ್ಚರ್ಯಪಡಿಸಿತು (ರೂಢಿ). [ತುಂಬು$_2$ + ಪಾಂಡಿತ್ಯ]

ತುಂಬುಪೆರೆ 'ತುಂಬುಮೆಱೆ' ನೋ.

ತುಂಬುಬಸಿರ್ (ನಾ). ಹೆರಿಗೆಕಾಲ ಸಮಿಾಪಿಸಿರುವ ಗರ್ಭ ; ಪೂರ್ಣಗರ್ಭ : ದಶರಥಸತಿಯರಿಂತು ತುಂಬುಬಸಿರಿಂದೆಸೆಯೆ ನಲಿದತ್ತಯೋಧ್ಯೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೩-೩೯೨). [ತುಂಬು$_2$ + ಬಸಿರ್ (<ಬಸಿಱ್)]

ತುಂಬುಬಸಿರಿ (ನಾ). ಹೆರಿಗೆಯ ಕಾಲ ಸಮಿಾಪಿಸಿರುವ ಗರ್ಭಿಣಿ ; ನವಮಾಸ ತುಂಬಿರುವ ಬಸಿರಿ ; ಪೂರ್ಣಗರ್ಭಿಣಿ : ತುಂಬುಬಸಿರಿಯರು, ಹಾಲುಮಕ್ಕಳು ಸತ್ತ ಲೆಕ್ಕವ ದೇವರೆ ಬಲ್ಲ (ಜಂಗೀಕ.೩೩-೨೦). [ತುಂಬುಬಸಿರ್ + – ಇ$_3$]

ತುಂಬುಬಾಳ್ (ನಾ). = ತುಂಬುಜೀವನ : ನೆಗೆಯುತಿದೆ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ನಮಗದೋ ತುಂಬುಬಾಳ್ ಬೇರಿ ಹಿರಿಯ ಬೆಳಕೊಂದು ಸಿರಿ ಸಾರಿ (ಹೊಂಗಳು. ೩೩-೧೧). [ತುಂಬು$_2$ + ಬಾಳ್$_2$ (< ಬಾೞ್$_2$)]

ತುಂಬುಬಿಂಬ (ನಾ). ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವ ಮಂಡಲ, – ಆಕಾರ, – ಸ್ವರೂಪ : ತುಂಬುಬಿಂಬಂ ತೋರಿದುದು ಪಾಡಿವದ ಮೆರೆಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೩೯-೨೬೬). [ತುಂಬು$_2$ + ಬಿಂಬ]

ತುಂಬುಬೆಳೆ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಬೆಳೆ ; ಹೆಚ್ಚಾದ ಬೆಳಸು : ಬಯಲಲಿ ಪಚ್ಚೆಯ ಪಯಿರಿನ ತುಂಬುಬೆಳೆ (ಹೊಂಗಳು. ೦೦-೦೧). [ತುಂಬು$_2$ + ಬೆಳೆ$_2$]

ತುಂಬುಮೊಲೆ (ನಾ). (ಹಾಲಿನಿಂದ) ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವ ಕುಚ, – ಸ್ತನ: ತಾಯಿ ಚೊಚ್ಚಲಮಗುವ ನಲ್ಮೆಯಲಿ ಹೆತ್ತು, ತುಂಬುಮೊಲೆಯನು ಕೊಟ್ಟು, ಕೆನ್ನೆಯಲಿ ಮುತ್ತಿಟ್ಟು (ಪಾಂಚಜ. ೨೯-೯). [ತುಂಬು$_2$ + ಮೊಲೆ$_1$]

ತುಂಬುಯೌವನ (ನಾ). = ತುಂಬುಜವ್ವನ : ಕೆಲವರು ತುಂಬುಯೌವನದಲ್ಲಿ ಸಾಯುತ್ತಾರೆ (ಪಚಧಾ. ೩೪೩). [ತುಂಬು$_2$ + ಯೌವನ]

ತುಂಬುರ್, ತುಂಮರಿ, ತುಮ್ರಿ$_1$ (ನಾ). = ತುಂಬುರು$_2$: ಅರನೇಱಿಲ್ ತಾಱಿ ತುಂಬುರ್ ತದುಕಳಿಲೆ ಲವಂ ನಲ್ಲಿ ಧಿಲ್ವಾರ್ಜನಂ ... ತಱಿಯದಿಂದೊಪ್ಪುತಿರ್ದತ್ತರಣ್ಯಂ (ಗಿರಿಕ. ೧-೬೨). **ತುಮರಿ** : ತುಮರಿಯ ಕೊಳ್ಳಿಯಂತೆ ಉರಿವಾತ ಭಕ್ತನೆ (ಸರ್ವವ. ೧೮೩-೮೫೦). **ತುಮ್ರಿ$_1$** : ಕಣ್ಣುಮ್ರಿ, ತುಮ್ರಿ (ವ್ಯಾಚಿಗಿ. ೩೦-೫೯೮). 'ಕಣ್ಣುಮ್ರಿ' ಪರಾ. [< ಸಂ. ತುಂಬುರು./ತಮಿ. ತುಮ್ಪಿ, ತುಮ್ಪಿಲಿ ; ತೆಲು. ತುಬಿಕಿ. ತುಮಿಕಿ, ತುಮ್ಮಿಕಿ ; ಕೊಲಾ. ನಾಯ್ಕಿ. ತುಮ್ಕಿ ; ಪರ್ಜಿ. ತುಂದ್ರಿ]

ತುಂಬುರ$_1$, ತುಂಬುರಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೀಣೆ : ತುಂಬುರವಿಡಿದು ಗಾನಾಮೃತವನು ಕಿವಿಗಿಂಬಾಗಿ ಸವಿದೋಱಿಸುತ (ಕಂಸವಿ. ೮-೩೩) ; ಬಾಲಶಾರದೆಗಳೆನಲು ತುಂಬುರವನಾಂತು ಲೋಲಾಕ್ಷಿಯರಿರ್ವರಾಗ ... ಪಾಡಿದರೊಲಿದು (ಕಂಸವಿ. ೮-೬೩). **ತುಂಬುರಿ** : ಸುರಮುನಿಯ ತುಂಬುರಿಯೊ, ನಂದಿಯ ಮೃದಂಗವೊ (ದುಂಬಿನಾ. ೧). [< ಸಂ. ತುಂಬರೀ]

ತುಂಬುರ$_2$ (ನಾ). = ತುಂಬುರು$_3$: ತೌಂಬುರವೀಣೆಯ ತುಂಬುರರಿಂ ಕಿನ್ನರವೀಣೆಯ ಕಿಂಪುರುಷರಿಂದಂ ... ಒಪ್ಪಿದತ್ತಾ ಮಹಾಲಿಂಗದಾಸ್ಥಾನಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೮-೪೦ವ); ವಿಷ್ಣುದೂತರಾ ತುಂಬುರನಂ ಕಯ್ವಿಡಿದು ಕರದುಯ್ಯೆ (ಅದ್ಭುತ. ೨೦-೦೦). [ಸಂ.]

ತುಂಬುರ$_3$ (ನಾ). = ತುಂಬುರು$_3$: "ತಿಂದುಕಃ, ಸ್ಫೂರ್ಜಕಃ, ಕಾಲಸ್ಕಂಧಃ, ಸಿತಸಾರಕಃ – ಈ ೪ ತುಂಬುರ" (ನಾಚಿರಾ. ೦೦೬) ; ಮಾಳಿಕಬ್ಬರಸಿ ತುಂಬುರ ಬೆಳದ ಬೋಗಿನಲು ಎಡೆಯೂರ ಪೊಲದೊಳ್ ಬಿಟ್ಟ ಮತ್ತ ಪ್ಪನ್ನೆರಡು (ಎಕ. XI, ಮೊಳಕಾ. ೪೦-೬ ; 987) ; ತಾಳಫಲಂಗಳೊಂದು ರುಚಿ ತುಂಬುರವಣ್ಗೊಳಗುಂಟೆ ಲೋಕದೊಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೦೨೬) : ಬಸುರಿ ಬಿಳುನೆತ್ತಿ ತುಂಬುರ ಬಿಕ್ಕೆ ನೆಲ್ಲ ಚಂದಣವತ್ತಿ ... ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಸಿಂಗಿರಾ. ೩೦-೯). [ಸಂ.]

ತುಂಬುರಕಾಯಿ (ನಾ.) ತುಂಬುರುಮರದ ಕಾಯಿ : "ತಿಂದುಫಲಃ– ತುಂಬುರಕಾಯಿ" (ಒಷಧಿ. ೬೯). [ತುಂಬುರ$_3$ + ಕಾಯಿ$_4$ (<ಕಾಯ್$_4$)]

ತುಂಬುರಕೊಳ್ಳಿ 'ತುಂಬುರಗೊಳ್ಳಿ' ನೋ.

ತುಂಬುರಗುತ್ತಿ (ನಾ). ತುಂಬುರಗಿಡದ ಪೊದರು, — ಮೆಳೆ : ಹಡಿಲ ಬೆಂಚೆಯ ಮುಂದಣ ಕೆಱೆಯ ತೆವರ ತುಂಬುರಗುತ್ತಿ ಮೇಳೆಗಳೊಳಗಣ ತೆಂಕಣದಿಕ್ಕಿನ ಕಲ್ಲವೊಂದು (ಎಕ. XII, ತುಮಕೂ. ೧೧-೬೨ ; 1426). [ತುಂಬುರ$_3$ + ಗುತ್ತಿ$_1$]

ತುಂಬುರಗೊಳ್ಳಿ, ತುಂಬುರಕೊಳ್ಳಿ (ನಾ). = ತುಂಬುರುಗೊಳ್ಳಿ : ತುಂಬುರಗೊಳ್ಳಿಯಂದದಿ ಛಟಛಟಲೆಂದು ಕಣ್ಗಳ ಸೋಗೆಯೊಳು ಒಂದಿದ

ಕೆಂಪಿನಿಂದಾ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂತೆಂದು ಬೆಟ್ಟೆಯನಾಡಿದನು (ನೇಮಿಸಂ. ೨೬-೨೦) : ಹಲ್ಲ ಕಡಿದು ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪೇಱಿ ತುಂಬುರಗೊಳ್ಳಿಯಂತುರಿ ಛಿಟಿಛಿಟಿಱ (ಭರತ. ೨೪-೪೫). ತುಂಬುರಕೊಳ್ಳಿ : ಚರವಚನಮನಾಲಿಸಿ ತುಂಬುರ ಕೊಳ್ಳಿಯ ತೆಱದಿನಂಬರಕ್ಕೆ ಸಿಡಿಲ್ದು (ಶಂಶಾಮಾ. ४-೩೯) ; ಕೋಪಾಗ್ನಿ ಭೋಂಕೆನುತ್ತೆ ತುಂಬುರಕೊಳ್ಳಿಯ ತೆಱದಿಂದಂಬರವಂ ಮುಟ್ಟೆ (ನೇಮಿಷ. ೧೧-೧೯) ; ರಜಕನಂಬರಂಬರಂ ತುಂಬುರಕೊಳ್ಳಿಯಂತೆ ಸಿಡಿದಿಂತಪ್ಪ ಸಿತಗನನೆಲ್ಲಿಯುಂ ಕಾಣೆಂ . . . ಅತ್ತ ಸಾರೆಂದು ಮುಂದೀಡಾಡಿ (ಅರ್ಜನೇ. ೬-೭೭೪). [ತುಂಬುರ್ಯ+ಕೊಳ್ಳಿ$_1$]

ತುಂಬುರವೀಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೀಣೆ : ರುದ್ರವೀಣೆ ತುಂಬುರ ವೀಣೆ . . . ಮೊದಲಾದ ತಂತಿ ಕಟ್ಟಿ ನುಡಿವ ವಾದ್ಯವನಱುವುದು ಪ್ರಸಾದ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯ ಗುರುಲಿಂಗ (ಅದವ. ೬-೦೨) : ಕೋಣನಿದಿರಲಿ ಪಾಡಿ ತುಂಬುರವೀಣೆಯಂ ಝೇಗೈದ ಪರಿ (ಗಗಣಾ. ೦೨-೮೪); ವಾಸುಗಿಯು ನಾಗಸರವೀಣೆ ತುಂಬುರವೀಣೆಯಾ ಸುನಾರದವೀಣೆ (ಸವಮೋ. ೧೭-೪೨). [ತುಂಬುರು$_3$ + ವೀಣೆ]

ತುಂಬುರಿ 'ತಂಬುರು$_1$' ನೋ.

ತುಂಬುರು$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಧಾನ್ಯ ; ಲವಣ ಪಂಚಕಮಿಂಗು ಒಪ್ಪಲಿ ಶುಂಠಿ ತುಂಬುರುಧಾನ್ಯಕಂ ಶಿವೆ ದುರಾಲಭೆ ಪಾಥೆ ಚಿತ್ರಕಮೋವ ಮೆಂಬಿವನೆಲ್ಲಮಂ ಸವನೆ ಕೊಂಡು (ರೋಕೋಶ. ೯-೨೨೯) ; ತುಂಬುರು ಪೆರ್ಚಲ್ ಜೋಳವಳಂಬಂ (ಆಟ್ಟಮ. ೪-೦೨). [<ಸಂ. ತುಂಬುರೀ]

ತುಂಬುರು$_2$ (ನಾ). ಬಿಗಿಯಾದ ಅಂಟುಳ್ಳ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಬೀಡಿ ಕಟ್ಟಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಎಲೆಗಳನ್ನೂ ಬಿಡುವ ಮರ ; ತಿಂದುಕ; P ಕೆಲವು ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ತಿಂದುಕ ಮತ್ತು ತಂಬುರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ : "ತುಂಬುರು ತಿಂದುಕಮೆನಿಪ್ಪುದಕ್ಕುಂ ಪೆಸರಿಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೯-೦೦) : ಗುಳವತ್ತಿ ತುಂಬುರು ನಗರೆ ಮುಂತಾದ ಪಣ್ಗಳ ತಂದರಾಳ್ದನ ಬಳಿಗೆ (ಮೋಹತ. ೦೯-೫೬). 'ತುಂಬುರುಗೊಳ್ಳಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತುಂಬುರು$_3$ (ನಾ). ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನ ಹೆಸರು : ಪುಷ್ಪಕೇತುಪರ್ವತ ದಲ್ಲಿ ನಾರದ ತುಂಬುರು ... ದೇವಮುನಿಗಳ ದಿವ್ಯಾಲಯಂಗಳುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೦೭); ತುಂಬುರು ನಾರದರು ಪಾಡುತಿಹರೋ ದೇವ (ಪುರಂದ. ೨-೬೬-೦). [ಸಂ.]

ತುಂಬುರುಕೊಳ್ಳಿ 'ತುಂಬುರುಗೊಳ್ಳಿ' ನೋ.

ತುಂಬುರುಗೊಳ್ಳಿ, ತುಂಬುರಂಕೊಳ್ಳಿ (ನಾ). ತೂಪರೆಗಿಡದ ಸೆಳ್ಳಿನಿಂದಾದ ಕೊಳ್ಳಿ ; P ತೂಬರದ ಮರ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಒಲೆಗೆ ಹಾಕಿದರೆ ಸಶಬ್ದವಾಗಿ ಕಿಡಿ ಹಾರುತ್ತದೆ : ಬಲಿ ತನ್ನನೀಂದ್ರರ ವಚನಕ್ಕೆ ತುಂಬುರುಗೊಳ್ಳಿಯಂತೆ ಸಿಡಿಲ್ದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೭೩); ಒಮ್ಮೆ ತುಂಬುರುಗೊಳ್ಳಿಯನೆ ಚಿಮ್ಮಿ ... ಹರಿತಂದುದಾ ಗಾಳಿ (ಶ್ರೀಕಾಮಾ. ೨೪೨-೪೦೦). ತುಂಬುರುಕೊಳ್ಳಿ: ಹಿಡಿಂಬನಾಡಂಬರಂಗೆಯ್ದು ತುಂಬುರು ಕೊಳ್ಳಿಯಂತಂಬರಂಬರಂ ಸಿಡಿಲ್ದು (ಪಂಪಭಾ. ೩-೦೭ ಪ). [ತುಂಬುರು$_2$ + ಕೊಳ್ಳಿ$_1$]

ತುಂಬುರುಸು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಮಲ್ಲಾಳಿ. ಅ ಬ ನಾ ಸಿ. ತುಂಬುರುಸು (ಮೃಔಗಿ. ೩೦-೬೦೦). [?]

ತುಂಬುವರಯ (ನಾ). = ತುಂಬುಜವ್ವನ : ನಿನ್ನ ತುಂಬುವರಯದ ಗಂಡ ದೋಳ್ಗಳ ತಳ್ತಪ್ಪುಗೆಯಲ್ಲಿ ... ಕರ್ಮಶಾಹಂಕಾರವನ್ನೊಡೆದು ಮಣ್ಣಾಗಿ ಗಿಳಿಬಾಗಿಸಿಕೊ ! (ಚಟ್ಟಳ. ೭೭-೨). [ತುಂಬು$_2$ + ಹರಯ (< ಪರಯ)]

ತುಂಬುವರಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಭರ್ತಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು : ಚಂದ್ರ ಕಾಂತದ ನೆಗೆದ ಮಾಗಿಲಟ್ಟಣೆಗಳಂ ಮೆಟ್ಟಿ ಬಡಹಮನೊಡರ್ಚೆ ಬಳಸಿದ ಗಟನೊಗುಮಿಗೆ ಕಿಂಬಿ ತುಂಬುವರಿಯಿಸಿಯುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೪೩ವ). [ತುಂಬು$_2$ + ಪರಿಯಿಸು]

ತುಂಬುವಾಳೆಗಾಯ್ (ನಾ). ಬಾಳೆಯಕಾಯಿಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಲ್ಯ ; ಪಿರಿದಾಗಿ ಬಲಿದ ಬಾಳೆಯಕಾಯಿಗಳನು ತಂದು . . . ಪೊಗ್ಗರಣೆಮಾಡಿ ಹೂವಿಂದ ಪೊರೆಯುಟ್ಟು ಮಡಕೆಯೊಳಿರಿಸಲದು ತುಂಬು ವಾಳೆಗಾಯ್ಯೆಸರಾದವು [ಪಾಠಾಂ. ಬಾಳೆಯಕಾಯಿವೆಸರಾದುದು] (ಸೂಪಶಾ. ೪-೭೪). [ತುಂಬು$_2$ + ಬಾಳೆ$_1$ (<ಬಾಟೆ) + ಕಾಯ್$_4$]

ತುಂಬುವೆರೆ 'ತುಂಬುವೆಱ' ನೋ.

ತುಂಬುವೆಱ, ತುಂಬುಪೆರೆ, ತುಂಬುವೆರೆ, ತುಂಬುಹೆರೆ (ನಾ). ತುಂಬಿದ ಚಂದ್ರ ; ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ : ಆ ತುಂಬುವೆಱೆಯ ತಿಳಿವೆಳಗು ವಿರಹಿವ್ರಜಕೆ ಮಾತೇನವಸ್ಥೆಯಂ ಮಾಡುತಿರಲು (ಸಪ್ತಕಾ. ೦-೪೧); ಕಱೆಯೆಂಬ ನುಡಿ ತುಱುಗಾರ್ತಿಯರೊಳು ತು ೦ ಬು ವೆ ಱೆ ಯೊ ಳು (ಶಂತಾಸಾಂ. ೨-೬೪): ತುಂಬುವೆಱೆಯಂ ಪೊಱಪೊಣ್ಮುವ ಜೊನ್ನದಂತೆ (ರಾಜಶೇ. ೧-೮೪): ಬೆಳ್ದಿಕ್ಕದ ತುಂಬುವೆಱೆಗಳನೊಟ್ಟಿಸಿ ... ಸಮೆದುದೆಂಬಂತಿರೆ (ಹಮ್ಮೂಕ್ಕ. ೫೨-೦೭). ತುಂಬುಪೆರೆ: ತುಂಬುಪೆರೆಯನು ಕಂಡು ಕಡಲುಬ್ಬಿ ಹರಿವಂತೆ (ಮಲದೇ. ೪೫-೦): ಸುಗ್ಗಿಯಲಿ ತುಂಬುವೆರೆ ತಂಗಾಳಿ ಹೊಗಣೆಯರೊಡ್ಡಿ ದುರಾಳಿಗೆ ಸಿಲುಕಿ ಅಳುಕದೆ ಇಹರು ಉಂಟೇ ? (ಚಂದ್ರಸ. ೮೬-೦೭). ತುಂಬುವೆರೆ: ತುಂಬುವೆರೆ ಮೋರೆಯಂ ಮೆಟ್ಟಿ ಬಂದಿಹ ಕೆಚ್ಚು ಕುಂಬಿಡುವುದೆನೆ (ಕಾಂಬರ. ೦೮೯-೩೨೫) ; ಕಡಲಾಳವನುಗಿದುಬಂದ ತುಂಬುವರೆ ತಾಸು ! (ಚಿಂತನ ೨-೫).ತುಂಬುಹೆರೆ : ಎಳೆಯ ಹೆರೆಯೊಳ್ ತೊಳಗಿ ತುಂಬುಹೆರೆಯಾಗಿ ... ಒಂದು ದಿವ್ಯ ಮಣಿ ಬೆಳಕು, ಮೂಡಿ (ಹೊಂಗಳು. ೩೪-೨೦). [ತುಂಬು$_2$ + ಪೆಱ]

ತುಂಬುವೇಱು (ನಾ). (ಬಂಡಿಯಲ್ಲಿ) ತುಂಬಿರುವ ಹೇರು,– ಹೊರೆ : ಸಂಬುಕ ಪಡಗು ಜೋಗುಗಳಿಗೆ ಸುಂಕವು ಕೊಂಬ ರಾಜೇಂದ್ರನಿದಿರೊಳು ತುಂಬುವೇಱಿಗೆ ಸುಂಕವ ಕೊಂಬ ನೃಪರಾಡಂಬರ ನೆರೆಯಲಾರ್ತಪುದೆ (ಶಂತಾಸಾಂ. ೦೦-೨೦). [ತುಂಬು$_2$ + ಪೇಱು$_3$]

ತುಂಬುಸಭೆ (ನಾ). ಜನರಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಸಭೆ : ನಿನ್ನ ಮೇಲೊಂದು ಪದ್ಯವ ಬರೆದು, ಕನ್ನಡಿ ಕಟ್ಟುಹಾಕಿ ತುಂಬುಸಭೆಯೊಳು ಮಾನಪತ್ರ ಸಲಿಸುವವು (ಕಲಕು. ೨೭-೦೯). [ತುಂಬು$_2$ + ಸಭೆ]

ತುಂಬುಹೆರೆ 'ತುಂಬುವೆಱ' ನೋ.

ತುಂಬುಟು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು : ಸ್ಪರ್ಶರಸಗಂಧಂಗಳೆಂಬೀ ಮೂಱನಱಿವ ... ಬೆದವುಟು ತುಂಬುಟು ಮೊದಲಾದವಱೊಳಂ (ಪಶಾರ. ೯೫-೦೮). [ತುಂಬು$_2$ + ಪುಟು]

ತುಂಬೆ$_1$ 'ತುಂಬಿ$_1$' ನೋ.

ತುಂಬೆ$_2$, ತುಂಬಿ$_2$ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಸಣ್ಣಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು : "ಅತಿಚ್ಛತ್ರ = ತುಂಬೆಯ ಗಿಡ" (ಅಕಾನಿ. ೦-೨೭); ತಿಲತೈಲಮಂಬಿಲಂ ತುಂಬೆ ಲೊಕ್ಕಿ ಸೊರೆ ಸುಣ್ಣಮೆರ್ಕೆ ಯೆಲೆ ಸಾಸಿವೆ ತಂಬುಲದೆಲೆಯಿವನಿಕ್ಕುಗೆ ಗೋಕುಲಕ್ಕೆ ರುಜೆ ತೀರ್ಗುಂ (ರೋಕೋಶ. ೯-೨೦೫) ; ತುಂಬೆ ಲೊಕ್ಕಿ ಸಹ (ಸೌಇಎ. ೦೯೨೯, ಮಂಗಳೂರು, ೪೬೯-೦೭ : 1870) ; ಜಾಜಿ ಬಕುಳಂ ತುಂಬೆ ... ಇವು ಶುಭ್ರಪುಷ್ಪಂಗಳೊಳು ಫಲಾಧಿಕಮಪ್ಪವು (ವೀಶೈಪು. ೭-೦೦-೦೬) : ಭ್ರಮರ ನೆರೆದೊಂದಾಗಿ ತುಂಬೆ [ಪಾಠಾಂ.ಬಿ]ಯ ಹೂವ ನೆಱೆ ಬಟ್ಟು ನಿವಿರ್ದ ಪಾದರಿಪೂಗೆಱಗಿದಂತೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ४-೦೮) ; ತುಂಬೆ ಹೂವಿನ ಪೂಜೆ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೯, ೩೩-೦೨ ; 1660). ತುಂಬಿ$_2$: ಪಲ್ಲವಿಪ ಕಕ್ಕೆ ಬಿಳಿಯೆಕ್ಕೆಗಳ ಮೊತ್ತಮಂ ರುದ್ರ

ಜಟೆಯಂ ತುಂಬಿ [ಪಾಠಾಂ.ಬೆ] ಯಂ ಕಂಚಿವಾಳಮುಂ ಭದ್ರಮುಖಿ ವೊದಲಾದ ನವಪತ್ರಜಾಲಮಂ ಕಂಡು (ಪುಷ್ಪರ. ಹ. ೫೨೩-೫) ; ಲೋಲತರ ಕಿರುಕಸಾಲೆಯ ಪುಂಡಿ ತುಂಬಿ ಬಸಳೆಯ ಭಂಗಿಸೊಪ್ಪುಗಳನು (ಪುಹಾವಿ. ೧೧-೩೫). [ದೇ.೫ ತಮಿ. ತುಮ್ಪೈ ; ಮಲ. ತುಮ್ಪ ; ತುಳು. ತುಂಬೆ. ತುಂಬಿ ; ತೆಲು. ತುಮ್ಮಿ]

ತುಂಬೆ₉ 'ತುಂಬು₄' ನೋ.

ತುಂಬೆಗಿಡ (ನಾ). = ತುಂಬೆ₈ : "ದ್ರೋಣಃ – ಕರೀಕಾಗಿ, ನಾಗಳೆ, ತುಂಬೇಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೩೨) ; ಯಾವ ಕೈಗಳ ಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ತುಂಬೆಗಿಡವೂ ತಾಳೆಯಂತೆ ಬಾನಿನೆತ್ತರ ಬೆಳೆಯಬಹುದೋ (ಅರರೋ.೨).

[ತುಂಬೆ₈ + ಗಿಡ (< ಗಿಡು)]

ತುಂಬೆದೆ (ನಾ). ತುಂಬಿದ ಎದೆ : ಹರಿಯುತ್ತಿರುವಳು ಕನ್ನಡತಾಯಿಯ ತುಂಬೆದೆ ಸೂಸಿದ ಸುಕುಮಾರಿ ! (ಅಗ್ನಿಹಂ. ೩೨-೨).

[ತುಂಬು₂ + ಎದೆ (<ಎರ್ದೆ)]

ತುಂಬೆಪಾದಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ತುಮ್ಬೆಪಾದಿಯೊಳ್ಮಾದಿ ಕಾಳೆಗವಿಮ್ಮಟ್ಟಿದೊಡೆ ಆನೆಯೊಳಾನ್ನಿಱಿದು ಸತ್ತೊಡೆ (ಎಕ. IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೮೩-೪ : ಸು. ೬೨೦). 'ತುಂಬೆವಾಡಿ' ಪರಾ. [?]

ತುಂಬೆಮರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಬೀಳೀಜಾಲಿ, ತೊಪ್ಪಾಲೆ, ಸಾರಾಯಿಬೇಲ, ತುಂಬೆಮರ (ಪ್ರಮಿಗಿ. ೧-೧೬). [ತುಂಬೆ₀ + ಮರ₁]

ತುಂಬೆವಾಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಬಿದಿರೂರಲು ಬೂತುಗನು ತುಮ್ಬೆವಾಡಿಯ ಗಡ್ಡಯ್ಯನ ಮಗಂ ಪೊನ್ನಿಗಂ ಕಾದಿ ಸತ್ತು ಸ್ವರ್ಗ್ಗದಲಿಟ್ಟಂ (ಎಕ. XII, ಮದ್ದಗಿ. ೨೭-೧೮ : ಸು. ೯೬೦). [ತುಂಬೆ₀ + ಪಾಡಿ₁]

ತುಂಬೆವಿಂಡು 'ತುಂಬಿವಿಂಡು' ನೋ.

ತುಂಬೆಹುಳ (ನಾ). ಅಳಿ ; ತುಂಬಿ : " ಮಧುವ್ರತಃ ... ರೋಲಂಬಃ, ಬಂಭರಃ ಈ ೧೫ ತುಂಬಿಯ ಹೆಸರುಗಳಂ. ತುಂಬೆಹುಳ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೧೨).

[ತುಂಬೆ₁ (<ತುಂಬಿ₁) + ಹುಳ (<ಪುೞು)]

ತುಂಬೊಲುಮೆ (ನಾ). ಹೆಚ್ಚಾದ ಪ್ರೀತಿ ; ಅಧಿಕವಾದ ಅಕ್ಕರೆ : ಮರದೊಳೆಂತೋ ಅಂತೆ ತುಂಬೊಲುಮೆ ಸಂತನೆಡೆ ನಿಶ್ಯಂಕೆಯೊಳು ನೆರೆವ ಹಕ್ಕಿಗಳ ತೆರದಿ (ಮಣಿದೀ. ೯೫-೧). [ತುಂಬು₂ + ಒಲುಮೆ (<ಒಲ್ಮೆ)]

ತುಕಡಾ 'ತುಕಡಿ₂' ನೋ.

ತುಕಡಿ₁ (ನಾ). (ಕರಾ) ಗೋದಿಯ ಹಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಕರಿದು ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಿಂಡಿ ; ಶಂಕರಪೋಳಿ. [← ತುಳು. ತುಕುಡಿ]

ತುಕಡಿ₂, ತುಕಡಾ, ತುಕ್ಕಡ, ತುಕ್ಕಡಿ (ನಾ). ೧. ತುಂಡು ; ಚೂರು ; ತುಣುಕು : ಅವನ ಮೈಮೇಲಿನ ಅರಿವೆಯ ತುಕಡಿಯನ್ನು ಹರಿದು ಕೊಂಡು ಅದರಿಂದ ಅವನ ಮುಖವನ್ನು ಒರೆಸಿದನು (ಬಂಗಾಹೆ. ೬೪) : ಆ ಕೋಳಿಯ ಕೊಂದು ತುಕಡಿಯ ಮಾಡಿ ರಾಚಿಯನು ನೋಡಿ (ತುಕಹದ. ೫೩). ೨. ರೊಟ್ಟಿ. ಚಪಾತಿ : 'ತುಕಡಿಮುರಕ' ಪರಾ. ೩. ಸೈನ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗ ; ಒಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಹತೋಟಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಸೇನಾ ವಿಭಾಗ : ಭಾರಿಯಾದ ಒಂದು ದಂಡಿನ ತುಕಡಿಯು ಈ ಊರಲ್ಲಿ ಠಾಣ್ಯ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಿತ್ತು (ಮುಕುಗ. ೯); ನಿಯಾರ್ಕಸನು ಅಲೆಕ್ಸಾಂಡರನ ಒಂದು ತುಕಡಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ... ಕಾರ್ಮೇನಿಯ ಮುಟ್ಟಿದನು (ಪ್ರವಾಇ. I. ೭೩). ೪. ದೇಶದ ಒಂದು ಭಾಗ: ಪ್ರಾಂತ; ಜಿಲ್ಲೆ: ಪ್ರತಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಆಮಿಲರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದರು. ಅವರೆಲ್ಲಾ ಆಯಾ ತುಕಡಿ (ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟು) ಸುಬೇದಾರರುಗಳ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದರು (ಮುಹಾವಂ. II. ೩೨). **ತುಕಡಾ** : ೧. ಇದ್ದಲಿನ ತುಕಡಾಗಳು, ಒಂದು ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿಯ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತವೆ (ಸಾಹೇಬ್. ೨೦). **ತುಕ್ಕಡ** : ೧. ಮುಸಲ್ಮಾನರು ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ತಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನೂ ತುಕ್ಕಡ ತುಕ್ಕಡ ಮಾಡಿಬಿಡುವರೆಂದುಕೊಂಡಳು (ಬಂಕಿಮು. ೩೦೪). **ತುಕ್ಕಡಿ** : ೩. ಅದು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಯುದ್ಧಕಾಲದ ತಮ್ಮದೊಂದು ತುಕ್ಕಡಿಯನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ (ಹೇಮುಕೊ.೦೬): ಕಾಮನಾಯಕ ಎಂಬಾತನು...ಹದಿನಾರು ಮದದ ಆನೆಗಳ ತುಕ್ಕಡಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದನು (ಕಾವಿಜ. ೦೫೩). ೫. ಊರು, ಪಟ್ಟಣ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಒಳವಿಭಾಗ ; ಮೊಹಲ್ಲ ; ಹರವು : ಯಾವ ಗ್ರಾಮವನ್ನಾದರೂ ತುಕ್ಕಡಿಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅಂಥ ಪ್ರತಿ ಒಂದು ತುಕ್ಕಡಿಗೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಗ್ರಾಮಕೋರ್ಟನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬಹುದು (ಗ್ರಾಮೂಕ. ೦೫). ೬. ಗುಂಪು ; ವಿಭಾಗ ; ಬಣ : ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯ ನಾಲ್ವತ್ತು ಆಳುಗಳು ನಾಲ್ಕು ತುಕ್ಕಡಿಗಳಾಗಿ ಕೆಲವರು ಸಾಮಾನು ಚೊಕ್ಕಟವಾಗಿಸಿದರು (ರಕ್ತಧ್ವ. ೨೬೦).

[← ಮರಾ. ತುಕಡಾ ; ಹಿಂ. ಟುಕಡೀ, ಟುಕಡಾ]

ತುಕಡಿಮುರಕ (ನಾ). ೧. ಬರೀ ಚಪಾತಿ ತಿನ್ನುವವನಂ ; ಉಂಡಾಡಿ ಭಟ್ಟ. ೨. (ಆಲಂ) ಶಕ್ತಿಹೀನ : ಇವರೇನು ತುಕಡಿಮುರಕ ಹಾರವರೆಂದು ಯಾವನರು ತಿಳಿದಿರಬಹುದು (ಮೂರವ. ೫).

[ತುಕಡಿ₂ + ಮುರಕ (< ಮುರಿಕ)]

ತುಕಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : (೬). [?]

ತುಕ್ಕಡ ' ತುಕಡಿ₂' ನೋ.

ತುಕ್ಕಡಿ ' ತುಕಡಿ₂' ನೋ.

ತುಕ್ಕಡಿದಾರ (ನಾ). ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಧಿಕಾರಿ ; ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಡಳಿತ ನಡಸುವವನು: ತುಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತುಕ್ಕಡಿದಾರ ಸೇರಿ ತುಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲ ಸುಡಿಸಿದ (ಗಾದೆ).

[ತುಕ್ಕಡಿ (<ತುಕಡಿ₂) + – ದಾರ₄]

ತುಕ್ಕಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ತುಂಡರಿಸಂ ; ಚೂರಂಚೂರಂ ಮಾಡಂ ; ಭಾಗ ಮಾಡು : ಅವಟಿಡಂಗುಗಳ ತುಕ್ಕಡಿಸಿ ಬಗೆಯಟಿದು ಭಾಗೆಯಂ ಮಾಳ್ಪ ದೀವದ ಖಗಮೃಗಾವಳಿಯನು ಹಕ್ಕೆಗೆಯ್ದಿಸುವ...ಬೇಡರ ಬಂದವೊಟ್ಟಿತು (ಸಮ್ಮುಕಾ. ೧೦-೨೬). [ತುಕ್ಕಡ (< ತುಕಡಿ₂) + – ಇಸು₃]

ತುಕ್ಕಿಡಿ (ನಾ). (?) : ಎಚ್ಚಡ್ಡಾಯುಧಮಂ ಕಿಟ್ಟಿಚ್ಚರಿಯನೆ ನೂಂಕೆ ತುರಗಮಂ ತುಕ್ಕಿಡಿಗಳ್ ಪಚ್ಚವಳದಡೆಗಳಂ ಮುನ್ನೆಚ್ಚ ಸರಲ್ ತಾಗೆ ಪಱಿದುಪೞಿ ಚೆಚ್ಚಱಿದಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೦-೭೯). [?]

ತುಕ್ಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ತಿರುಗಿಸು ; ಅಲೆದಾಡಿಸಂ ; ಅಲೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು : ಸರ್ವಜೀವಿಗಳೊಳೀತಕ್ಕೆ ಎನ್ನೊಬ್ಬನ ತುಕ್ಕಿಸುವಿಯೊ ಬಕ್ಕದಾಸನೊ ನಾನು (ವಿದಾಕ್ಕ. ೦೫೬). [ತುಕ್ಕು₁ + – ಇಸು₃]

ತುಕ್ಕು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಗುಂಪುಗೂಡು ; ಕಿಕ್ಕಿರಿ ; ಒಟ್ಟುಸೇರಂ : (೬). ೨. ಮೇಲೆ ಬೀಳಂ ; ಆವರಿಸಂ ; ಮುತ್ತು : ಅಕ್ಕಱಿಂದವರ ವರತನು ಪರಿಮಳಂಗಳ್ಗೆ ತುಕ್ಕುವೆಳದುಂಬಿಗಳ ಬಳಗಂಗಳೆಂಬಂತೆ (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೮-೪೩) ; ಅಡವಿಗಿಡವ ತುಕ್ಕಿ ಅಗಳ ತರುವವಲ್ಲ (ವಿಕ್ರಾ.ಸು. ೫೫-೨) ; ಎಕ್ಕಲಗಳಂ ತುಕ್ಕಿ ಮುಕ್ಕುಳಿಸಿ (ಹರಕು. ೩೦-೫). ೩. ಸಂತ್ತು ; ತಿರುಗು ; ಅಲೆದಾಡು ; ಎಡೆತಾಕಂ : ವ್ಯಥಾ ಭವಂಗಳ ತುಕ್ಕುತಿನ್ನ ಮಹತ್ವವೆಲ್ಲವ ಮುಕ್ಕುಗಳದೆನಲಾ (ಸದ್ಗುರು. ೬-೩೦) ; ಅಕ್ಕ ನೀನೆನ ಗೋಸುಗ ಮೂಜಗವನು ತುಕ್ಕಬೇಹುದು ರಾತ್ರಿಯಲಿ (ವೋಹಕ. ೨೮-೩೪) ; ಪಾಂಡವರ ಕಾಣೆ ರಾಜ್ಯಮಂ ತುಕ್ಕಿದವು ಭೂಪತಿಯ ಕುರುಹಿಲ್ಲ (ಕುರಂಗ. ೩೭-೪) ; ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ದೇಶ ತುಕ್ಕಿದರೆ ಫಲವೇನು (ಜಗದಾ. ೩೦೫).

ತುಕ್ಕು₂ (ನಾ). ಕಬ್ಬಿಣಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವ ಕಿಟ್ಟ ; ಜಂಗು : ಧಾತುಗಳ ಆಮ್ಲಜ ವಿಕಾರಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಸ್ಮ, ಜಂಗು, ಖತಿ, ತುಕ್ಕು ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವರು (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೩೨) : ಅಗ ಕಬ್ಬಿಣವಾಗಿ ಉಳಿಯುವ ಬದಲು, ಕಬ್ಬಿಣದ ತುಕ್ಕು ಉಂಟಾಗುವುದು (ಬಾಲಪ್ರ. I. ೯೫೩).

[ದೇ. ೩ ತಮಿ. ತುಕ್ಕು, ತುಪ್ಪು ; ಮಲ. ತುರುಮ್ಪು, ತುರುಮ್ಪು ; ತುಳು. ತುಕ್ಕ್ ; ತೆಲು. ತುಪ್ಪು, ತ್ರುಪ್ಪು]

ತುಕ್ಕುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಜಂಗು ತಿನ್ನು ; ತುಕ್ಕುಹಿಡಿ : ಮಸೆದ ಕೆಯ್ದುಗಳ್ ತುಕ್ಕು(ಳ್ಕು)ಗೊಳ್ಳೊಡಂ (ಅಟ್ಟಮ. ೨-೧). [ತುಕ್ಕು$_2$ + ಕೊಳ್$_1$]

ತುಕ್ಕುಹಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ೧. = ತುಕ್ಕುಗೊಳ್ : ಕಬ್ಬಿಣಕ್ಕೆ ತುಕ್ಕುಹಿಡಿಯುವುದು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೪೯) ; ಅಲ್ಯುಮಿನಿಯಮ್ಮಿನ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು ಹಲವು. ಅದು ಹಗುರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತುಕ್ಕುಹಿಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ (ಅಡುಶಾ. ೪೨) : ತುಕ್ಕುಹಿಡಿದ ಖಡ್ಗ ಮಿಕ್ಕಿದವನಿಗೂ ಆಗದು (ಗಾದೆ). ೨. (ಆಲಂ) ದೋಷಗ್ರಸ್ತವಾಗು ; ಮಂಕಾಗು ; ಹೀನವಾಗು ; ಹಿರಿಯರ ತುಕ್ಕು ಹಿಡಿದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಿರಿಯರ ಪ್ರೇಮವು ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ದೂರಸ. ೧೬೮) ; ಮೇಧಾಶಕ್ತಿಗೆ ತುಕ್ಕುಹಿಡಿಯುವ ಸ್ಥಿತಿ ಒದಗಿತು (ಕಾಮಿಕಾಂ. ೩) : ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣದ ಅಮೂಲ್ಯಸಾಧನವೊಂದು ತುಕ್ಕುಹಿಡಿದು ನಶಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು (ಸಮಾಕೋ. ೧೦೯).

[ತುಕ್ಕು$_2$ + ಹಿಡಿ$_1$ (< ಪಿಡಿ$_1$)]

ತುಗಟು (ಕ್ರಿ). ಪೀಡಿಸುವವರನ್ನು ತೊಲಗಿಸಲು, ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೊಡು : ಒಂದು ಎಳನೀರು ಬುರುಡೆ. ಒಂದು ಪಾವಲಿ ತುಗಟಿದ (ಅದೂಟ. ೪೪). [?]

ತುಗಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಸುಜ್ಜಲು . . . ಬೀಳ್ಕಂಬಿ, ತುಗಿ (ಮೃಶಿಗಿ. ೪-೬೨). [?]

ತುಗಿಲ 'ತುಗ್ಗಿಲ್' ನೋ.

ತುಗ್ಗಲಿ 'ತುಗ್ಗಿಲ್' ನೋ.

ತುಗ್ಗಿಲ್, ತಗ್ಗಿಲು, ತುಗಿಲ, ತುಗ್ಗಲಿ, ತುಗ್ಗಿಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : "ಅಗ್ನಿಯೆನೆ ತುಗ್ಗಿಲಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೬-೧೮) : ಕೊಗ್ಗಿ ವರಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪುನರ್ನವಿಯೆಂಬ ಮೂಲಿಕಾಮಂ ಬೆರಸಿರೆ ಕಲ್ಲೊಳಿ ಟ್ಟರೆದು ತುಗ್ಗಿಲಣಂಬೆಯುಮಂ . . . ಈಂಟೆ ವಿಷಂ ಕಿಡುಗುಂ (ಖಪದ. ೦೩-೦೮). **ತಗ್ಗಿಲು** : ತಂಡಸ ತಡಸ ತ[ಪಾಠಾಂ. ತು]ಗ್ಗಿಲು ತದಿಕು ತಪಸಿಗಳ . . . ವನಭೂಜಾಳಿಯಲಿ ಹೊಳಿದರಕಂಪನನಸಮರಣರಥವ (ಕೊರಟಾ. ೬-೧೮-೦೮). **ತುಗಿಲ** : ಮೂಡಲು ತುಗಿಲಮರದ ಮೇಲು ಗಡೆಯ ಬೆಟ್ಟದ ಬಂಡೆ ಮೇರೆ (ಸೌಇಇ. IX – ii, ೩೩೩-೨೯ ; 1631). **ತುಗ್ಗಲಿ** : ಜಾಲೆ ಜಾನೆಯು ಬೋರೆ ತರೆಯು ತುಗ್ಗಲಿಯುಯಂ ಕೋಲೆಯುಂ (ನವರೋ. ೮-೯). **ತುಗ್ಗಿಲು** : ಬಡಗಣ ತೆವರ ಮೇಲಣ ತುಗ್ಗಿಲ ಮರದಲ್ಲಿ ನಟ್ಟ ಕಲ್ಲು (ಮೃಅರಿ. ೦೯೪೦, ೪೮-೦೬೮ ; 1356) : ಯೀಶಾನ್ಯದಲ್ಲು ಮಾತ್ರವೇ ತುಗ್ಗಿಲು ಹುತ್ತಹಾರೆ ಗ್ರಾಮಕೆ ಮೂಡಲು (ಎಕ. XI, ಹೊಳಲ್ಕೆ. ೯೪-೧೦೬ ; 1511). [?]

ತುಗ್ಗಿಲು ' ತುಗ್ಗಿಲ್ ' ನೋ.

ತುಚ್ಚ (ಗು). = ತುಚ್ಛ : ತಾಥ್ಯ – ತುಚ್ಚ (ಶಮದ. ೨೫೬ ಪ್ರಯೋ).

[<ಸಂ. ತುಚ್ಛ]

ತುಚ್ಚತನ (ನಾ). ನೀಚತನ ; ಅಲ್ಪತನ : ಎನಗೆ ನಟವೃತ್ತಿ ಕರಂ ತುಚ್ಚ ತನವೆನ್ನದಾಡಿದನಚ್ಚರಿಯೆನೆ ವಚ್ರಿ (ಕುಶ್ವತು. ೦೨-೫೨).

[ತುಚ್ಚ + – ತನ]

ತುಚ್ಚಂಗೆಱೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ತುಚ್ಚಂಗೆಱೆಯ ಹೊಲ್ಲಿ ಸೆಟ್ಟಿ . . . ಚವಣ್ಣಯ್ಯಸೆಟ್ಟಿಯಿನ್ತಿನಿಬರುಂ ತಂಬುಲಿಗಸಾಸಿರ್ವ್ವರುಂ (ಸೌಇಇ. XI – ii, ೧೪೮-೧೯ ; 1099). [? + ಕೆಱೆ]

ತುಚ್ಛ (ಗು). ೧. ಜೊಳ್ಳಾದ ; ಬರಿದಾದ ; ಶೂನ್ಯವಾದ. ೨. ಅಲ್ಪವಾದ ; ಸಣ್ಣ ; ಚಿಕ್ಕ. ೩. ಕೆಳದರ್ಜೆಯ ; ತಿರಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ; ನೀಚವಾದ ; ಕ್ಷುಲ್ಲಕವಾದ : ತುಚ್ಛಮಾತು ಆಡು ವವನು ಹುಚ್ಚನಿಂದ ಕಡೆ (ಗಾದೆ). (ನಾ). ೪. ಬರಿದಾದುದು ; ಖಾಲಿ ; ಶೂನ್ಯ : ವಂಧ್ಯಾಪುತ್ರ ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳೇ ಅಸತ್ತಾದ ತುಚ್ಛ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಪ್ಪುದು (ವಿವೇಕ. ೨೦) : ತುಚ್ಛ (ಶೂನ್ಯ) ದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ಅದು ತಪಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಆವಿರ್ಭಾವವಾಯಿತು (ಭಾರದ. ೨೬). ೫. ಕಡಮೆಯಾದುದು ; ಕೀಳು ; ಹೀನ : ವ್ಯೋಮಯಾನಂ ತುಚ್ಛ ಮೆನೆಯಲುಂ ಗ್ರಾಮಯಾನಮತುಚ್ಛಮೆನೆಯುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೨೩ವ) ; ಹಿಂದೆ ಲಂಕೆಯ ಸುಟ್ಟ ಕೋಡಗ ಬಂದ ಕಪಿಭಟರೊಳಗೆ ತುಚ್ಛವು (ಕಾಶಿರಾ. ೦೫-೨೮) : ಎಷ್ಟು ಹೇಳಲಿ ಬಹಳ ತುಚ್ಛವನೆ ಮಾಡುವರು (ಪುರಂದ. ೦-೦೪೮-೩). ೬. ಅಲ್ಪವ್ಯಕ್ತಿ ; ಕೀಳುಮನುಷ್ಯ : ತುಚ್ಛನ ಸಂಗಡ ಬಾಳೋದಕ್ಕಿಂತ ಹುಚ್ಚನ ಸಂಗಡ ಬಾಳೋದು ವಾಸಿ (ಗಾದೆ). [ಸಂ.]

ತುಚ್ಛಾಜಿ (ನಾ). ಕೀಳಂಮಟ್ಟದ ಕಾಳಗ ; ಹುಲುಗಾಳಗ : ತುಚ್ಛಾಜಿ ಲಬ್ಧಸ್ಮಿತನಾಂತಂ ಚೋಳಗೌಳಾಸುರಸಮರಜಯಶ್ರೀಸಮಾಲಿಂಗಿತಾಂಗಂ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೦೬-೪ ; 1136). [ತುಚ್ಛ + ಆಜಿ$_1$]

ತುಚ್ಛಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಡೆಗಣಿಸು ; ತಿರಸ್ಕರಿಸು : ವಂಶಕೆ ಈತನೊಬ್ಬನಾದರು ನಮಗೆ ಶಿಷ್ಟನಾಗಿರಲೆಂದು ಪೇಳೆ ಗಂಗಾದೇವಿ ತುಚ್ಛಿಸಿದ ಮಾತನೆಂದು ಮೀರಿದನು ತಾನುಯಿನ್ನಿಹುದಿಲ್ಲವೆಂದಾಡಿ ಸಾರಿದಳು (ತುರಂಗ. ೯-೩೨).

[ತುಚ್ಛ + – ಇಸು$_3$]

ತುಚ್ಛೀಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). = ತುಚ್ಛಿಸು : ನೀನು ಚೌಡಪ್ಪನವರನ್ನು ಹಾಗೆ ತುಚ್ಛೀಕರಿಸಬಾರದು (ಹಳ್ಳಿಹಾ. ೦೦೫). [ತುಚ್ಛೀಕರಣ$_0$ + – ಇಸು$_3$]

ತುಜಾವಂತು (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ರಾಗ ತುಜಾವಂತು ಅಷ್ಟತಾಳ (ದೇವೀಕ್ಷ. ೧೮). [?]

ತುಟಾಗ್ರತೆ (ನಾ). ಕೊರತೆ ; ಅಭಾವ : ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ತುಟಾಗ್ರತೆ ವಿಪರೀತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಮುತ್ತುಮ. ೦೦೩) ; ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಳಿನ ತುಟಾಗ್ರತೆ (ಗಾಳಿಗು. ೨೨) : ಅಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ತುಟಾಗ್ರತೆ ಎನಿಸ ತೊಡಗಿತು (ಸ್ವಚ್ಛತಿಟಿ. ೨೬೮). [<ತುಟ್ಟಾಗ್ರ]

ತುಟಾಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬೇರೆಯಾಗು ; ಭಾಗವಾಗು ; ಪಾಲಾಗು : ಅಲ್ಲಿ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಾಲದೆ ತುಟಾಯಿಸಿ ಕೋಲಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು (ಮಹಾಪಂ. I, ೦೬೬) ; ಕೆಲವು ದಿವಸದ ಮ್ಯಾಲೆ ಯಾ ವಂಶದ ಜನರ ಪೈಕಿ ತುಟಾಯಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದಾ ಹೊರಟು (ಹೃದಕ. ೨೯).

[ತುಟಾ$_0$ (ಪ ← ಮರಾ. ತುಟಣೇ) + – ಇಸು$_3$]

ತುಟಾರ, ತುಠಾರ (ನಾ). ೧. ವಿಚಾರಮಾಡದಿರುವಿಕೆ ; ದುಡುಕು ; ಅವಿವೇಕ ; ಉದ್ಧಟತನ : ತುಟಮೀರಿದ ಹಲ್ಲು, ತುಟಾರದ ಮಾತ್ರು ಸರಿಮಾಡಲಾಗದು (ಗಾದೆ). ೨. ದಂಡಂಕಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು ; ಅವಿವೇಕಿ ; ಉದ್ಧಟ : ಆ ತುಟಾರ [ಪಾಠಾಂ. ತುಠಾರ, ತವಕಿಗ]ನ ಕಂಡು ನಿಮ್ಮಯ ತಾತ ಸೈರಿಸುವನೆ (ತೊರರಾ. ೩೦--೯). 'ದೊಠಾರ' ಪರಾ. **ತುಠಾರ** : ೧. ಎಲವೊ ರಕ್ಕಸ ನಾವು ರಣಕತಿಬಲರೊ ದುರ್ಬಲರೋ ತುಠಾರದನಿಳಿಕೆಗಂಡೆಯಲಾ ಮೃಗಾಧಮ (ತೊರರಾ. ೬-೨೨-೦೩).

[← ತೆಲು. ತುಟಾರ]

ತುಟಾರಿಸು, ತುಠಾರಿಸು (ಕ್ರಿ). ದುಡುಕಿ ಮಾತನಾಡು ; ವಿಚಾರ ಮಾಡದೆ ಹರಟು : ಎಲವೊ ಫಡ ಮಾವನ ತುಟಾರಿಸಿ [ಪಾಠಾಂ. ತುಠಾರಿಸಿ, ದೊಠಾರಿಸಿ, ವಿಭಾಡಿಸಿ] ಗಳಹುವೀ ನಾಲಗೆಯ ಕೀಳುವೆ (ಕುಮ್ವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೫-೦೦) : ಪಾಂಡವರ ತೊಡಕಿನ್ನು ಲೇಸಲ್ಲ ಸಂಧಿಯ ಮಾಡಿಕೊಳಿ ಎಂದರೆನ್ನನು ತುಟಾರಿಸಿದನ್ಯೆ ಪಾಪಿ (ತುರಂಗ. ೪೮-೬). **ತುಠಾರಿಸು** : ಸಹಜವೇನ್ನುಡಿದಡೆ ತುಠಾರಿಸಿಯಹಿತರಾ ಕೌರವರು ನಿನಗೆ (ಗಿರಿಮಿಂ. ೯೯-೦೬). ' ದೊಠಾರಿಸು ' ಪರಾ.

[ತುಟಾರ + – ಇಸು$_3$./ತೆಲು. ತುಟಾರಿಂಚು]

ತುಟಿ (ನಾ). ಬಾಯ್ದೆರೆ; ಅಧರ; ಓಷ್ಠ: "ಅಧರಃ, ದಂತಚ್ಛದಃ, ಓಷ್ಠಃ, ದಂತವಾಸಃ—ಈ ೪ ತುಟಿ" (ಹಲಾಯು. ೮೬-೩೭೦); ಪಶ್ಚಿಮ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನೆಟ್ಟಲುವ ಮುಖದು ತುಟಿ ಮಿಡುಕದ ಅಟ್ಟಿ ಯಾಡಿತ್ತಲ್ಲಾ (ಬಸವ. ೫೦೪); ತುಟಿ ವಿದ್ರುಮಮಂ ಸುಧಾಂಶುವಂ ನಿರ್ಮಳವಕ್ತ್ರಬಿಂಬಮಿರದೇಳಿಸೆ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೦೦೫); ಶಶಿಕಳೆಗೆ ಸದರವೆ ರಾಹು ರಟಿಸಿದ ತುಟಿಯ ತೋಟಿಯದು (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೧೪-೧೧೦); ಕೊಡೆ ಕದಪು ತುಟಿ ನಿಟಿಲವ ಚುಂಬಿಸಿ (ಕಂನವಿ. ೯-೦೯೨); ನಗೆಯ ಚೆಲುವ ತುಟಿಯ ಚಾಚಿ (ಅನಿಳೀ. ೧೮-೨); ತುಟಿಗೆ ತುಪ್ಪವಿಲ್ಲ, ಕಟಿಗೆ ಪಂಚಾರ್ತಿ ಬಯಸಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ).

ತುಟಿ ಎರಡು ಮಾಡು=ಬಾಯಿಬಿಡು; ಮಾತನಾಡು: ಧರ್ಮಪತ್ನಿ ತುಟಿ ಎರಡು ಮಾಡದೆ ಪಣತಿಯಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪ ಸುರುವಿದಳು (ಹಳ್ಳಿಬ. ೬೬); ಇನ್ನು ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ತುಟಿ ಎರಡು ಮಾಡುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ (ಸುವಸಂ. ೦೫). **ತುಟಿಗಟ್ಟ**=ತುದಿಯವರೆಗೆ: ವಿಷಯ ತುಟಿಗಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು ವಿಷಮಾವಸ್ಥೆಗೆ ಇಳಿಯುವಂತಿದ್ದಾಗ ಹಣವನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿಸುವುದು ಮೊದಲಾಯಿತು (ರಂಗನಾ. ೨೪). **ತುಟಿಪಿಟಕ್ಕೆನ್ನು**=ತಂಟಿ ಎರಡುಮಾಡಂ: ನೀನು ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಣ್ಣಾರ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ತುಟಿಪಿಟಕ್ಕೆನ್ನದೆ ಕುಳಿತಿದ್ದೀಯೆ? (ವಚಭಾ. ೭೦); ಯಾರೂ ತುಟಿಪಿಟಕ್ಕೆನ್ನುವುದಿಲ್ಲ (ಶ್ರವಾಆ. II, ೨೯೬). **ತುಟಿಮೀರಿದ ಹಲ್ಲು, ತುಟಿಮೀಜಿದ್ದಲ್ಲು** = ತಂಟಿಯನ್ನು ಮೀರಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಹಲ್ಲು; ಉಬ್ಬುಹಲ್ಲು: ನುಂಗಲಾಗದ ತುತ್ತೂ, ತುಟಿಮೀರಿದ ಹಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ಸಮ (ಗಾದೆ); ತುಟಿ ಮೀಜಿದ್ದಲ್ಲಿನಂತ ದೂತ ಎಂದಿಗು ಬೇಡ (ಕನಕ. ೧೯೦-೪). **ತುಟಿಯ ಭಾಷೆ** = (ಮೂಕರಿಗೆ) ತಮ್ಮ ಆಶಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಮಾಡುವ ತುಟಿಯ ಅಲುಗಾಟದ ಪ್ರಯೋಗ: "ತುಟಿಗಳ ನಿಶ್ಶಬ್ದ ಚಲನೆಯಿಂದ, ಮೂಕರು ಮಾತನಾಡುವ, ಮೂಕರೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವ, ಮಾತನಾಡಿದ್ದನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಭಾಷೆ: ತುಟಿಯ ಭಾಷೆ; ಮೂಕರ ಭಾಷೆ" (Lip_Language. ಇಂಕವಿ). **ತುಟಿಹೊಲಿದುಕೊಳ್ಳು** = ಮಾತನಾಡದೆ ಇರು: ಮಾತಿಗೆ ಬೆಲೆಯಿಲ್ಲವಾದಾಗ ತುಟಿಹೊಲಿದು ಕೊಂಡಿರುವುದೇ ವಾಸಿ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಟಿ; ಮಲ. ಚೊಡಿ; ತುಳು. ತುಡಿ, ದುಡಿ; ಗೊಂಡಿ. ಟೊಟಿ]

ತುಟಿಕಚ್ಚು 'ತಂಟಿಗಚ್ಚು' ನೋ.

ತುಟಿಕಡಿ (ಕ್ರಿ). ೧. ತುಟಿಯನ್ನು ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚು. ೨. ತುಟಿಯನ್ನು ಕಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಮೂಲಕ ದುಃಖ, ನಾಚಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸು: ತುಟಿಕಡಿದು ಅಧೋಮುಖಿಯಾದಳು (ಜಯಂತ. ೧೨೨).

[ತುಟಿ + ಕಡಿ$_1$]

ತುಟಿಗಚ್ಚು, ತುಟಿಕಚ್ಚು (ಕ್ರಿ). = ತುಟಿಕಡಿ ೨: "ಏನೂ ಇಲ್ಲ ಸುಮ್ಮನೆ" ಎಂದು ತುಟಿಗಚ್ಚಿದಳು ಪ್ರಮೀಲ (ಮರಳಿ. ೮೧). ತುಟಿ ಕಚ್ಚು: ಎವೆ ಬಡಿಸಿ ಕಿಡಿಪು, ಬಿರಿಗಣ್ಣು ಬ್ಯಾಡ, ತುಟಿಕಚ್ಚಿ ಹಿಡಿಯದಿರು ಬಿಕ್ಕ (ನಾದಲೀ. ೫೬-೨೨); ಕಣ್ಮುಚ್ಚಿ ತುಟಿಕಚ್ಚಿ ಶೋಕವನದುಮಿಟ್ಟು ಹೋದೆನು (ಇಂಚಾಪ. ೩೦-೩೮). [ತುಟಿ + ಕಚ್ಚು$_1$ (<ಕರ್ಚು$_1$)]

ತುಟಿಗೊಂಕು (ನಾ). ತುಟಿಯನ್ನು ಕೊಂಕಿಸುವುದು: ಆಗಾಗ್ಗೆ ಒಂದು ಕಣ್ಣಿನ ಮಿಂಚೊ, ಒಂದು ಮುಗುಳುನಗೆಯ ತುಟಿಗೊಂಕಿನ ಹೊಂಚೊ ... ಇನಿಕೆ (ಮಲೆಮ. ೨೫೯). [ತುಟಿ + ಕೊಂಕು$_2$]

ತುಟಿತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂದು ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಕಾಲಪರಿಮಾಣ: ಆತನಿಂ ಬಳಿಯಿಮೆನಿತಾನುಂ ಕಾಲದಿಂ ... ತುಟಿತಾ [ಪಾಠಾಂ. ಶಾ] ಬ್ದಪ್ರಮಿತಜೀವಿತನುಮಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೭-೫೭ ವ). [<ಸಂ. ತ್ರುಟಿತ]

ತುಟಿತೆರೆ 'ತಂಟಿದೆರೆ' ನೋ.

ತುಟಿದೆರೆ, ತಂಟಿತೆರೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ತುಟಿಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚು; ಬಾಯಿಬಿಡು. ೨. ಮಾತನಾಡು: ಇಬ್ಬರೂ ಮೈಯೆಲ್ಲ ಕಿವಿಯಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದರೂ ತುಟಿದೆರೆಯಲಿಲ್ಲ (ಪುನರು. ೩೦೦). **ತುಟಿತೆರೆ:** ೨. ಈವರೆಗೆ ತುಟಿತೆರೆಯದಿದ್ದ ವೀರಣ್ಣ ಈಗ ನಡುವೆ ಬಾಯಿ ಹಾಕಿದ (ಹಾಹುತ್ತ. ೯೫); ಪೂವಮ್ಮನೂ ತುಟಿತೆರೆಯಲಿಲ್ಲ (ನತದಾ. II. ೦೦೨೪).

[ತುಟಿ + ತೆರೆ$_1$ (<ತೆಱ$^1_1$)]

ತುಟಿಬಿಚ್ಚು (ಕ್ರಿ). = ತಂಟಿದೆರೆ ೧: ತುಟಿಬಿಚ್ಚಿ ಪೇಳು ಮೇಲ್ಗತೆಯ (ಕೋಹಿತ. ೨೨-೧); ಮಾಸ್ಲೋವ ತುಟಿಬಿಚ್ಚಲಿಲ್ಲ (ಪುನರು. ೪೦).

[ತುಟಿ + ಬಿಚ್ಚು$_1$]

ತುಟಿಬೆರಳು 'ತಂಟಿವೆರಳು' ನೋ.

ತುಟಿಮುತ್ತು (ನಾ). ೧. ತಂಟಿಗೆ ಕೊಡುವ ಮುತ್ತು; ಅಧರಚುಂಬನ. ೨. (ಆಲಂ) ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರ: ನಿರ್ಭಯದ ನಿಃಸೀಮದಲಿ ನೀ ನಮ್ಮ ತುಟಿಮುತ್ತಾದವ (ಹಾಡುಪಾ. ೩೬-೦೧). [ತುಟಿ + ಮುತ್ತು$_4$]

ತುಟಿರಂಗು (ನಾ). ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ತುಟಿಗೆ ಬಳಿದಂಕೊಳ್ಳುವ ಬಣ್ಣ: ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಲು ಹುಡಿ, ತುಟಿರಂಗು (ಲಿಪ್‌ಸ್ಟಿಕ್), ಕುಸುಂಬೆ (ರೂಜ್), ಉಗುರುಮೆರುಗುಗಳು (ಕವಿಕೋ. I, ೩೩).

[ತುಟಿ + ರಂಗು]

ತುಟಿವೆರಳು, ತಂಟಿಬೆರಳು (ನಾ). ಎಚ್ಚರಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ತಂಟಿಯ ಮೇಲಿಟ್ಟ ಬೆರಳು; ಮೌನವಾಗಿರಲು ಸೂಚಿಸುವ ಬೆರಳು: ತೋಳ್ವೊಯ್ಯು ತುಟಿವೆರಳ ಬೊಬ್ಬೆಗಳ ... ಸಂಭ್ರಮವಾರದ ಪಡೆಯೆರಡೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರ್ದುವು (ಕಬಪು. ೨೬-೦೬). **ತುಟಿಬೆರಳು:** ಸದ್ದಿರದೆ ತುಟಿಬೆರಳಿನೊಳು ಸುಳಿವ ಮಾರುತದ (ಮಲೆದೇ. ೩೪-೩).

[ತುಟಿ + ಬೆರಳು (< ಬೆರಲ್)]

ತುಟಿಸನ್ನೆ (ನಾ). ತಂಟಿಯ ಅಲುಗಾಟದಿಂದಲೇ ಇಂಗಿತವನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವುದು: ಮನ್ನಗೆ ತುಟಿಸನ್ನೆ ಕಿವ್ಡಗೆ ಕೈಸನ್ನೆ ಹಡ್ಡಗೆ ಬಡಿಗೆಯ ಸನ್ನೆ (ಇಂಚಾಪ. ೯೦-೩೬). [ತುಟಿ + ಸನ್ನೆ$_2$]

ತುಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ನುಡಿ; ಹೇಳು: ಜಗದೊಳಗೆ ಕೌತುಕ ವಿಚಿತ್ರವೇನೆಂಬೆನುಟಿ ತುಟಿಸಬಾರದು ಸೂಂಟಸಲು ಬಾರದಮ್ಮಮ್ಮ (ನಾಜಿರ. ೦೬೬-೦೯).

[ತುಟಿ + – ಇಸು$_3$]

ತುಟುಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹಾತೊರೆ; ಅಪೇಕ್ಷಿಸು; ಕಾತರಿಸು: ನಟಣೆಯೊಳಗೈದುವರನೀಕ್ಷಿಸಿ ತುಟುಕರಿಸುತಿಹವಕ್ಷಿಯುಗವಮಿಪರಿಗೊಲವಿಂದ (ಜನಥಾ. ೦೯-೨೪). ೨. ತಳಮಳಿಸು; ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳ್ಳು: ಆರುಹನೇ ಗತಿಯೆಂದು ಮನ ತುಟುಕರಿಸುತ್ತಿದಿದರಾ ವಿರಾಟನ ಚರರು (ಜನಥಾ. ೫೫-೨೮). [<ತುಡಿ + – ಇಸು$_3$]

ತುಟುಕು$_1$ 'ತಟಕು$_1$' ನೋ.

ತುಟುಕು$_2$ 'ತಟಕು$_2$' ನೋ.

ತುಟುಕುಹನಿ 'ತಟಕುವನಿ' ನೋ.

ತುಟ್ಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: ಬಲ್ಲಿಗಿ, ಬಿಂದಿಗಿ, (ದೊಡ್ಡ, ಸಣ್ಣ) ತುಟ್ಟ, ದಾಸಾಲ (ನಮ್ಮುಸು. ೨೩೪).

[← ತಮಿ. ತುಟ್ಟಲಿ]

ತುಟ್ಟಗ್ರು (ನಾ). ತೊಂದರೆಯ ಕಾಲ; ದುರ್ಭಿಕ್ಷ: "ತುಟ್ಟಗ್ರು–ಅಡಚಣೆ ಕಾಲ" (ಜಾನಕೋ. ೬೬). 'ತಂಟಾಗ್ರುತೆ' ಪರಾ. [<ತುಟ್ಟಿ$_1$]

ತುಟ್ಟಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ಧಾರಣೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವಿಕೆ; ದುಬಾರಿ: ನೂರಿಪ್ಪತ್ತು ರೂಪಾಯಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಖರ್ಚುಗಳೂ ನಡೆಯಬೇಕು ... ತುಟ್ಟಿಯ ಕಾಲ. ಕಾಳು, ಕಡ್ಡಿ, ಸೌದೆ, ಹಾಲು, ಬಟ್ಟೆ ಎಲ್ಲವೂ ತುಟ್ಟಿ (ಜನಿಪಾ. ೬);

ಹೂವುಗಳನ್ನು ತುಟ್ಟಿ ಮಾಡಿದ ಹಿಮಂತರುತುವಿಗೆ ದೋಷ ಕೊಡಿರಿ (ಕೋಹಿನೀ. ೨೦). ೨. ಅಭಾವ : ಗೋವಿಂದಭಟ್ಟನ ಉತಾವಳತನ ಅವನಲ್ಲಿ ಔಷಧಕ್ಕೂ ತುಟ್ಟಿ (ದೀಪಹ. II, ೧೬೯). ೩. (?) : ತುಟ್ಟಿಯು ದಿನಮಂ ಪಣದಿಂದೊಟ್ಟೈಡೆಯಿಂದಿಱಿದು ದ್ವಿಗುಣಿಸಿ (ವ್ಯವಹಾ. ಉಪಮಾನ).

ತುಟ್ಟಿಯಾಗು = ೧. (ಮಾರಾಟದ ಸರಕಂ) ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆಯುಳ್ಳುದಾಗಂ ; ಅಧಿಕಮೌಲ್ಯವುಳ್ಳುದಾಗು ; ದಂಬಾರಿಯಾಗಂ : ದೇಶದೊಳಗೆ ದುರ್ಭಿಕ್ಷ ಬಿದ್ದು ಕಾಳು ಬಹಳ ತುಟ್ಟಿಯಾದವು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೬೫); ಚಹವು ಆಗಿನ್ನೂ ತುಟ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದಿತು (ಹಕ್ರಿಕಾ. ೧೩). ೨. ಹೀನವಾಗು ; ಬೆಲೆಯಿಲ್ಲವಾಗು : ನಾನಿಂದು ಒಂದು ತುಪ್ಪದ ಬಟ್ಟಲಿನಷ್ಟು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ತುಟ್ಟಿಯಾದೆನಲ್ಲವೆ ? (ಸ್ವ್ಯತಿಜ. ೧೩೦).

ತುಟ್ಟಿ$_2$ (ನಾ). ತೃಪ್ತಿ ; ಸಂತೋಷ ; ಆನಂದ ; ತಣಿವು : ಶರಣಸಂಗಂ ತನಗೆ ಪರಮತುಟ್ಟಿಯನೀಯೆ (ಜೊಮ್ಮರ. ೧೧೦-೧೨); ತುಟ್ಟಿ ಸಮ್ಮೋಹ ಸಮುದ್ರಕೆ ಹೊಂಬೆಟ್ಟದೊಟ್ಟು ಸೇತುವೆಗಟ್ಟಿದಂತೆ (ಭರಹ. ೧೩-೪೨). 'ತುಂಟ್ಟಿವಡೆ' ಪರಾ. [< ಪ್ರಾ. ತುಟಿ. /ಸಂ. ತುಷ್ಟಿ]

ತುಟ್ಟಿ$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತರಕಾರಿ ಸೊಪ್ಪು : ಸೊಪ್ಪುಗಳು : ಅಗಸೆ . . . ನಾರೋಬೇಡ, ತುಟ್ಟಿ, ಕೊತ್ತನಗೊರಜಿ, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ (ನಮ್ಮನು. ೨೩೭). [?]

ತುಟ್ಟಿಭತ್ತೆ 'ತುಟ್ಟಿಭತ್ಯ' ನೋ.

ತುಟ್ಟಿಭತ್ಯ, ತುಂಟ್ಟಿಭತ್ತೆ (ನಾ). ಪದಾರ್ಥಗಳ ಬೆಲೆ ಏರಿಕೆಯನ್ನು ಸರಿಗಟ್ಟಲು ನೌಕರರಿಗೆ ಸಂಬಳದ ಮೇಲೆ ಕೊಡುವ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಮೊಬಲಗು, —ಹಣ : ರೈಲ್ವೆಯಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದುರೂಪಾಯಿ ತುಟ್ಟಿ ಭತ್ಯ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಸರ್ವಮಂ. ೨೬೮). ತುಟ್ಟಿಭತ್ತೆ : ಆ ಕಾರಕೂನರಿಬ್ಬರೂ ತುಟ್ಟಿಭತ್ತೆಯ ಆಸೆಗಾಗಿ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋದರು (ಹನ್ನೊಂದ. ೧೪೩). [ತುಟ್ಟಿ + ಭತ್ಯ (< ಭತ್ಯಾದಾಯ)]

ತುಟ್ಟಿವಡೆ (ಕ್ರಿ). ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಂ ; ಸಂತೋಷವನ್ನು ಪಡೆ : ಜಟ್ಟಿಗರ ಡೊಕ್ಕರಂ ಗಳಹತ್ತಂ ಮೊದಲೆನಿಸಿದ ಪಲವುಂ ಪಟ್ಟುಗಳಂ ಕಿರಿದು ಪೊಳ್ತು ನಿಟ್ಟಿಸಿ ತುಟ್ಟಿವಡೆದು (ಮಹಾಪ. ೧೦-೯೯ ವ).

[ತುಟ್ಟಿ$_2$ + ಪಡೆ]

ತುಟ್ಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಶಕ್ತಿಗುಂದಂ ; ಬಲಹೀನವಾಗು ; ಕಂಗು : "ತುಟ್ಟಿಸು—ಶಕ್ತಿಕ್ಷಯೇ" (ಕಮುಧಾ); ಪೊಯ್ಯುತುಂ ತುಡುಕಿ ತುಟ್ಟಿಸಿ ಕತ್ತರಿವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಯ್ದುಡುಕಿದವೊಲ್ ಬೆರಲ್ಪಱಿದುವು (ಅರ್ಧನೇ. ೮-೧೦೯); ತುಟ್ಟಿಸಿದ ಹರುಷದಲಿ (ತೊರರಾ. ೩-೧೫-೩); ಕಿಸುಕುಳದ ಹುಳುವಾಗಿ ಮತಿ ತುಟ್ಟಿಸಿ ವಿನಿರ್ಗಮಸವಾಗಿ . . . ಮೂರ್ಛಿತನಹನು (ನಿಘಾಗ. ೩-೦೪-೨೮); ನಮಗೆ ತ್ರಾಣಗಳ್ ತುಟ್ಟಿಸಿತು ನಾಳೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕ್ಕೆ ಜೀವವಂ ಬಿಟ್ಟಪೆನು (ತುರಂಗ. ೭೯-೧೫). ೨. ಕಡಮೆಯಾಗು ; ಕುಂದು : ನಿಜಹರುಷ ತುಟ್ಟಿಸಲ್ಕೆದಿ ನೋಡಿದನಾಗ ಕೆಲಬಲನ (ತ್ರುರಾಕಾ. ೨-೩೪). ೩. ನಾಶವಾಗು : ತುಟ್ಟಿಸಲಿ ಧನ ಮಾನಗರ್ವದ ಬೆಟ್ಟ ಮುಱಿಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೪-೮೫); ಕೆಟ್ಟು ನುಡಿದರೆ ತನ್ನನೇನೆಂದಟ್ಟಿದರು ನಿನ್ನುವನು ತನುವಿದು ತುಟ್ಟಿಸದ ಮುನ್ನಿದ್ದುದನು ಹೇಳಯ್ಯ ತನಗೆ (ತೊರರಾ. ೨-೫-೪). ೪. ಅವಹೇಳನ ಮಾಡು ; ಕಡೆಗಣಿಸು : ಎಲ್ಲವರು ತುಟ್ಟಿಸುತಲಿಹರಿ ನಾವೆಂದುದಂ (ತುರಂಗ. ೪೦-೧೫); ಕುರುನೃಪತಿ ಮಾತೆಯಂ ತುಟ್ಟಿಸಲ್ ಗಾಂಧಾರಿ ತೆರಳಿದಳ್ (ತುರಂಗ. ೪೦-೨೪). ೫. ತಗ್ಗಿಸು ; ಶಾಂತಗೊಳಿಸು; ಸಮಾಧಾನಮಾಡು: ದುಷ್ಟದುರ್ಜನನಿವಂಗಳಲದಿರಿ ಬಹಳ ಪಾಪಿಷ್ಠ ಗುರುಗೋತ್ರಘಾತಕನೆಂದು ಶೋಕವಂ ತುಟ್ಟಿಸಿಯೆ ಮುಂದಕಂ ತೆರಳಿದರು (ತುರಂಗ. ೯೫-೦೫). ೬. ಸಿಲುಕಂ ; ಬೀಳು : ತೋಹಿನಲಿ ತುಟ್ಟಿಸಿದ ಮೃಗದವೊಲೂಹೆಯಳಿದುದು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೪-೨೩). ೭. ಬಳುಕು ; ಕಂಪಿಸು : ಮಣಿಮುದ್ರಿಕೆಯು ನೂಪುರದ ತುಟ್ಟಿಸುವ ಬಡನಡುವಿನ ... ದೃಷ್ಟಿಮೋಹನಮೂರ್ತಿಯೆಸೆದಳು ಮೊಸರ ಕಡೆವುತ್ತ (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೯-೦೬). ೮. ಬೀಳಂ ; ಕುಸಿ : ದುಷ್ಟನೃಪಕುಲಭಾರದಲಿ ಕಂಗೆಟ್ಟು ಕುಸಿದು ರಸಾತಳಕೆ ಧರೆ ತುಟ್ಟಿಸುತ (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೩೧-೦೦).

[ತುಟ್ಟಿ$_1$? + – ಇಸು$_3$]

ತುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಿರ್ದೇಶಿಸು ; ಗುರಿಯಿಂಡು : ಬಟ್ಟಲ್ಲಿ ಬೀಡ ಬಿಡದ ಬೇಗದೊಳು ತಾವು ತುಟ್ಟಿದ ಪೊಳಲ ಗಡಿಯಲಿ ಬಿಟ್ಟರಲಾ ವಾರ್ತೆ ಗಡಿಯ ನಾಯಕರಿಂದ ಮುಟ್ಟಿದುದಾ ನೃಪವರಗೆ (ರಾಮವಿ. ೯-೩೦). ೨. ಪಣತೊಡಂ ; ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಂ : ಕಟ್ಟುವೆ ಲಂಕೆಯ ಪಟ್ಟವ ನಿನಗೆಂದು ತುಟ್ಟಿ ನುಡಿದ ಮನವುಂಟ್ಟಿ (ರಾಮವಿ. ೦೬-೬೩). [< ತೊಡು$_1$]

ತುಟ್ಟೈಸು (ಕ್ರಿ). ತುದಿಗೆ ಬರಂ : ನಿಟ್ಟುಸುಸರ್ಗಸೆ ಕಂಗಳು ಪೈಸರಿಸೆ ಜೀವ ತುಟ್ಟೈಸಿ (ಲಕ್ಷ್ಮಭಾ. ೨೭-೦೪). [< ತುಟಿ + – ಇಸು$_3$]

ತುಟ್ಯಂಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಾಲಪರಿಮಾಣ : ಕಮಲಾಂಗಂ ಕಮಲಂ ತುಟ್ಯಂಗಂ ತುಟಿಕಂ ಅಟಟಾಂಗಂ ಅಟಟಂ ಅಮಮಾಂಗಂ ಅಮಮಂ (ಹಸಾರ. ೦೩೮-೫). [< ಸಂ. ತ್ರುಟಿತಾಂಗ]

ತುಠಾರ 'ತುಟಾರ' ನೋ.

ತುಠಾರಿ (ನಾ). ದುಡಂಕುಸ್ವಭಾವದ ಹೆಂಗಸು : ಘೋರಕರ್ಮಚಾರಿ ವಂಶಕುಠಾರಿ ಬಹಳ ತುಠಾರಿ ದಿವಿಜರ ಮಾರಿ ಜನಿಸಿದಳಾ ಬಳಿಕ ಶೂರ್ಪನಖೀ (ಅನಂರಾ. ೦-೬-೧೨). [ತುಠಾರ (< ತುಟಾರ) + – ಇ$_3$]

ತುಠಾರಿಸು 'ತುಟಾರಿಸು' ನೋ.

ತುಡಕೆ 'ತುಡಿಕೆ' ನೋ.

ತುಡರು 'ತೊಡರ್$_1$' ನೋ.

ತುಡಿ, ದುಡಿ$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಮಿಡಿ ; ಸ್ಪಂದಿಸಂ : ಸಾವಿತ್ರಿಗೆ . . . ನಾರದನು ಹೇಳಿದ್ದ ಮಾತೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತುಡಿಯುತ್ತಿತ್ತು (ವಕಥಾ. ೦೬೯) : ಯಾವುದೋ ಆಶಂಕೆ ತುಡಿಯುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು (ಮಣ್ಣುಹ. ೦೬೮) : ಕನ್ನಡಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರತೀಕ ಒಂದೇ ! ಇಲ್ಲಿ ತುಡಿಯುತ್ತಿರುವ ಹೃದಯ ಒಂದೇ ! (ಕರ್ನಾಕ. ೩೫೭). ೨. ತವಕಿಸು ; ಹಾತೊರೆ ; ಆತುರಪಡು : ನಾರಣಪ್ಪನ ಮನಸ್ಸು ಆ ಹತಭಾಗ್ಯಳಿಗೆ ನೆರವಾಗಲು ಸದಾ ತುಡಿಯುತ್ತಿರುವುದು (ಅನಾಥ. ೩೭) : ಇಡೀ ಮಾನವಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಸೌಂದರ್ಯದತ್ತ ತುಡಿಯುತ್ತಿದೆ (ಕಾವ್ಯಕು. ೧೩೩). ೩. ನೋಯಂ ; ವ್ಯಥೆಪಡು ; ತಳಮಳಿಸಂ : ನಿಸರ್ಗದ ಪಶುಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ತಮಗೆ ಇಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಎಂದು ಮನಸ್ಸು ತುಡಿಯುತ್ತಿತ್ತು (ರಾಜ್ಯೋದ. ೦೬೨) : ಮುದವಾರಲು, ಅಳಲೇರಲು, ಭಯ ಮಸಗಲು —ತುಡಿದು, ಮನ ದೇವಗೆ ಮೊರೆಯಿಡುವುದು (ಮೊಂದಳ. ೨೦-೨). ೪. ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲವಾಗು; ಹೊಯ್ದಾಡು ; ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳ್ಳು: ಆವ ತವಕದಲೇನೊ ಬಾನಂಚುಗಳ ತಬ್ಬಿ ತುಡಿವೀ ಅಧೀರಜಲ (ಸಮೃಧ್ಯ. ೦-೫). ೫. ಮಿಂನುಗು ; ಹೊಳೆ : ಶಿವಜಟೆಯ ತುಳುಕಿ ತುಡಿವ ತಾರೆಯ ಬೆಳಕಿಗೀ ಬೆಳಕೆ ಚರಿತಾರ್ಥ (ಮಕದೀ. ೨೩-೫). ದುಡಿ$_2$: ೧. ಇನಿಯಂ ಬಂದು ನಿಂದು ರಾಧೇ ಎನಲೇಪರಿ ದುಮುದಾಮು ದುಡಿಯುವ ಹೃದಯವ ತಡೆವೆನೆ (ಗೋಕುನಿ. ೨೩-೪).

ತುಡಿದುಕೊಳ್ಳು = ಆತುರಪಡಂ ; ಕುತೂಹಲಗೊಳ್ಳು : ಅವನೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡತೊಡಗಿದಂತೆಲ್ಲ ನನ್ನ ಹೃದಯವು ತುಡಿದುಕೊಳ್ಳ ತೊಡಗಿತು (ಎಳೆ. ೮೩); ದೂರದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಕಂಡೊಡನೆಯೇ ಮನಸ್ಸು ತುಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು (ಅಲಹೂ. ೫೭).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತುಟಿ ; ಮಲ. ತುಡಿ]

ತುಡಿಕಿ 'ತುಡಿಕೆ' ನೋ.

ತುಡಿಕೆ, ತಂಡಕೆ, ತಂಡಿಕಿ, ತುಡುಕೆ, ತೊಡಿಕೆ (ನಾ). ೧. ತೋಟದ ಒಂದು ಭಾಗ : ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಮಾನ್ಯಂ ತುಡಿಕೆ ೧ (ಸೌಇಇ.IX-i, ೧೫೮-೫೬: 1092); ತೆಂಕಲು ತುಡಿಕೆಯು ಮುನ್ನಣ ಬಟ್ಟೆ ನೀರೊತ್ತಿಂಗೆ ದೇವಣ ಭಟ್ಟರು ಕೊಟ್ಟ ಬೆದ್ದಲೆ (ಎಕ. V, ಹಾಸನ. ೧೦೬-೪೯; 1123) ; ತೋಟ ತುಡಿಕೆ ಮುಂತಾಗಿ ಅಗಾಮಿಯಾಗಿ . . . ಸರ್ವಸ್ವಾಮ್ಯವನು ಆಗುಮಾಡಿ ಕೊಂಡು (ಎಕ. IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೦೨೬-೫೨ ; 1431) ; ಅವರ ತೋಟ ತುಡಿಕೆಗಳು ಹಣ್ಣು ಹಂಪಲುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ತುಳುಕಲಿ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೧೬೦). ೨. ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಡುವ ಮನೆ ; ಫಲಸಂಗ್ರಹಾಲಯ : (೩). ೩. ಅಡಕೆಯ ಫಸಲನ್ನು ಸುಲಿದು ಬೇಯಿಸಿ ರೇಪೆ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ. ತುಡಕೆ : ೧. ಗದೆ ಬೆದಲು ತೋಟ ತುಡಕೆ (ಮ್ಯಆ. ೦೯೩೦, ೩೮-೦೩ : 1512). ತುಡಿಕಿ : ೧. ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಲುವ ಗದ್ದೆ ಬೆದ್ದಲು ತೋಟ ತುಡಿಕಿ ಅಡುಮನೆವಣ (ಎಕ. XIV, ಚಾಮರಾ. ೨೬೬.೮ ; ?). ತುಡುಕೆ : ೧. ಊರಿಂ ತೆಂಕದೆಸವಂದದ ತುಡುಕೆ ಯೊಳಗಣ ತುಡುಕೆ ಒಂದು (ಹೈಆಸ. ೮-೩೩; 1088) ; ಊರಡೆದಡದ ಬಡಗಣ ಮೂಡಣ ಗೋಟನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವಪಟ್ಟವರ್ದ್ಧನರು ಕೊಟ್ಟ ತೆಂಕವಾಗಿಲ ತುಡುಕೆಯೊಂದು (ಸೌಇಇ. IX-i. ೩೩೩-೫೨ : 1225). ತೊಡಿಕೆ : ೧. ಅಯ್ಯದೇವಪರವಿಟ್ಟ ತೊಡಿಕೆ ಅಬವಿಟ್ಟೊರ್ (ಮ್ಯಆ. ೦೯೩೯, ೪೨-೫ : 10ನೆಯ ಶತ?). [←ತಮಿ. ತುಟವ್ವೆ=ತೋಟ]

ತುಡಿಗೆ 'ತೊಡುಗೆ' ನೋ.

ತುಡಿತ, ದುಡಿತ$_2$ (ನಾ). ೧. ಮಿಡಿತ; ಸ್ಪಂದನ : ಪ್ರಭುಗಳ ಉಕ್ತಿ ಯನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಚೆಂಗುಮಣಿಯ ಎದೆಯ ತುಡಿತ ನಿಧಾನವಾಯಿತು (ಹುಲಿಹಾ. ೧೫೯). ೨. ಆತ್ಮಾಸಕ್ತಿ ; ಆತುರ; ಲವಲವಿಕೆ; ತವಕ : ಶ್ರೀವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಪಂಪಾಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ತುಡಿತ ದಿನದಿನಕ್ಕೂ ಬಲಿಯುತ್ತಿದೆ (ತುಂಗಳ. ೦೩): ಎದೆಭಾರ ಎಷ್ಟೋ ಇಳಿಯುತ್ತದೆ; ತನ್ನೊಳಗಿನ ತುಡಿತ ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ (ಬನಸಿ. ೦೬೦) ; ನವೋದಯ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ನೂತನಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿದುದು ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿದ ಭರತಮಾತೆಯ ಬಿಡುಗಡೆಯ ತುಡಿತ (ಸಾಂದಶ. ೩೬೩). ದುಡಿತ$_2$: ೩. ಬೊಕ್ಕೆಯಿಂದುಂಟಾಗುವ ನೋವು : "ಅಯಾಮ = ನೋವು, ಆಕ್ಷೇಪಕ = ದುಡು[ಡಿ]ತ, ಸ್ತಂಭಾ = ಬಿಗಿಯೂದು" (ಬಾಹಟೀ. ೨-೪).

[ತುಡಿ + – ತ$_2$]

ತುಡಿಸು 'ತೊಡಿಸು' ನೋ.

ತುಡು$_1$ 'ತೊಡು$_1$' ನೋ.

ತುಡು$_2$ 'ತೊಡಂ$_2$' ನೋ.

ತುಡು$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಅರುಟಾಳಂ ಹಾರಿವಾಳಂ ತುಡು ತಡಸೊಡವಂ ಲೊಕ್ಕಿ (೧೧೮೪. ೦-೬೨). [?]

ತುಡುಂಕು$_1$ 'ತೊಡುಂಕು$_1$' ನೋ.

ತುಡುಂಕು$_2$ 'ತುಡುಕು$_3$' ನೋ.

△ **ತುಡುಂಗುಣಿ** 'ತುಡಂಗುಣಿ' ನೋ.

ತುಡುಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ಧರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಹಿಡಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು: ಹರಿಯ ಚಕ್ರವ ತುಡುಕಿಸುವೆ ವಾನರಪತಾಕನ ರಥವ ಹಿಂದಕೆ ಮುರಿಯಲಿಸುವೆನು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೦-೪೦).

[ತುಡುಕು$_1$ (<ತೊಡಂಕು$_1$) + –ಇಸು$_3$]

ತುಡುಕು$_1$ 'ತೊಡಂಕು$_1$' ನೋ.

ತುಡುಕು$_2$ 'ತೊಡಂಕು$_3$' ನೋ.

ತುಡುಕು$_3$, ತುಡುಂಕು$_2$ (ನಾ). ವಾದ್ಯವಾದನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ: ಜತಿ ಜೋಕೆ ತುಡುಕು . . . ಬೆಡಂಗಿನಿತುಂ ಸಂಗತಿವಡೆಯೆ ವಾದನ ಕಳಾವತಿ ಬಾಜಿಸುತಿರ್ದರ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೩-೨೨೬) : ಆ ಸಮಯದೊಳ್: ಮದ್ದಳೆಗಂ ಮದ್ದಳೆಯುಂ . . . ಚಮತ್ಕಾರ ತುಡುಕು ರಿಗ್ಗವಣೆ ಪಹರಣೆ ಗಳೆಂಬ ನಾನಾಶಬ್ದಂಗಳಂ ಬಾಜಿಸಿ (ಧರ್ಮಪ. ೨-೩೩ ವ) : ಪಲತೆಱದ ತಾಳಗಳ ಜತಿಗಳನೆಳವಡಿಸಿ ತುಡುಕ[ಕು]ಗಳ ಕತ್ತರಗಳನು ಮೂದೆಱ ನಾದ ಲಯದಲಿ ಕುಡುಪದರೆ ನುಡಿಸೆ (ಸಾಕ್ಯಧಾ. ೦೮-೫೬): ತುಡುಕು ಪಹರಣೆ . . . ತೋಱಿ ನುಡಿಸಿದ ಮಾರ್ದಂಗಿಕನು (ಗೋಮಟೇ. ೬-೦೬). ತುಡುಂಕು$_2$: ಕವುತಂದೆಂಕಾರಂ ಮಲಪವದೆ ತುಡುಂಕೊತ್ತು ಜೋಕೆ ಯಂತರಿ ಜತಿ ರಿಗ್ಗವಣೆ ಪಹರಣೆಯೆನಿಪ್ಪೀ ಪ್ರಬಂಧಮಂ (?) ಶ್ರೋತ್ರ ಬಂಧವೆನೆ ಬಾಜಿಸಿದರ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦೨-೨೦). [ಭರತಕೋಶದಲ್ಲಿ 'ತುಡುಕಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ವಾದ್ಯಪ್ರಬಂಧ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.]

ತುಡುಕುಗಾಯ (ನಾ). ಬಿಗಿಯಾದ ಹಿಡಿತದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಗಾಯ : ಜಾಡಿಸುವ ಮಣಿಮಯದ ಗದೆಯಲಿ ತೋಡುವೊಯ್ಯನ ತುಡುಕುಗಾಯದ ನೀಡುಮೊನೆಗಳ ವಿಗಡನಿಕ್ಕಿದನದಟರಕ್ಕಸರ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦೦-೫೨). [ತುಡುಕು$_1$ (<ತೊಡಂಕು$_1$) + ಗಾಯ]

ತುಡುಕುಗುದುರೆ (ನಾ). ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಕುದುರೆ : ಕಡಿದು ಬಿಸುಟನು ತಲೆವರಿಗೆಗಳಲಡಿಸಿದಾ ಪಯದಳವನೊಗ್ಗಿನ ತುಡುಕುಗುದುರೆಯ ಖುರವ ತಱಿದನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨-೪೫). [ತುಡುಕು$_1$ (<ತೊಡಂಕು$_1$) + ಕುದುರೆ]

ತುಡುಕುವೆಳಗು (ನಾ). ಬೆರೆತುಕೊಂಡ ಬೆಳಕು ; ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಕಾಶ : ಜಡಿವ ಕೈದೀವಿಗೆಯ ಸಾಲಿನ ತುಡುಕುವೆಳಗಿನ ವಂದಿಜನದುಗ್ಗಡದ ರಾಜಕುಮಾರಕರು ನಡೆತಂದರೊಲವಿನಲಿ (ಕೊರರಾ. ೧-೦೬-೪೦).

[ತುಡುಕು$_1$ (<ತೊಡಂಕು$_1$) + ಬೆಳಗು$_2$]

ತುಡುಕೆ 'ತುಡಿಕೆ' ನೋ.

ತುಡುಕೆವಟ್ಟು, ತುಳುಕೆವಟ್ಟು (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು : ದೇವರ ಮೂಡಣದೆಸೆಯಲ್ ಪಳಕೆಯ ಮತ್ತರು ೪ ತುಡುಕೆವಟ್ಟನಲ್ಲಿ ಅಱುವಣದೇ ತುಣ್ಬದು ಮಣಲಕೆಯ ಮತ್ತ ೬ (ಸೌಇಇ. IX-i, ೦೨೦-೦೫ : 1058). ತುಳುಕೆವಟ್ಟು : ದುದ್ದಿಮಯ್ಯನ ಮಗಂ ಪದ್ಮನಾಭನ್ನೊಱೆಯ ಹತ್ತಿರಲೀಶ್ವರಯ್ಯನ ಮರ್ಕ್ಕೆಯಿಂ ಪಡುವಲು ಕೊಟ್ಟ ತುಳುಕೆವಟ್ಟನ ಮರ್ಕ್ಕೆ ಕಮ್ಮ ೪೫ (ಸೌಇಇ. IX-i, ೦೬೫-೫೯ : 1099). [?]

ತುಡುಗ (ನಾ). ಕಳ್ಳ ; ಚೋರ; ತಸ್ಕರ : ಕೂಗಿಯಾಡುವಾನು ಬರಿದೆ ತುಡುಗನು (ಚಿದಾರ. ೦೪೮-೯) : ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಕಳವು ಮಾಡುವ ಚತುರ ತುಡುಗನಂತೆ (ಗಾಳಿಗು. ೨೭) ; ನಿಮ್ಮ ಹುಡುಗರು ಕೆಲವರು ತುಡುಗರು ಅಷ್ಟೆ (ಬೆಟ್ಟಮು. ೨೦೨). [ತುಡುಗು + – ಅ$_7$]

ತುಡುಗತನ (ನಾ). ಕಳ್ಳತನ ; ಚೌರ್ಯ : ಆಗ ತುಡುಗತನ ತನ್ನ ತಾನೇ ಹೊರಬೀಳುತ್ತದೆ (ರಂಗರೊ. ೦೨). [<ತುಡುಗು + – ತನ]

ತುಡುಗದನ (ನಾ). = ತುಡುಗುಣಿದನ : ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತುಡುಗದನಗಳು ತೋಟಕ್ಕೆ ಬಾರದಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಕಷ್ಟ (ರೂಢಿ).

[<ತುಡುಗು+ದನ]

ತುಡುಗಾಡು (ಕ್ರಿ).ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡು ; ಕದಿ : ತುಡುಗಾಡುವ ಬಸವನಾರಂಬಿಗನ ಕಯ್ಯೊಳ್ . . . ಸಿಕ್ಕುವಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮ್ಮ. ೦೩-೦೮೫).

[ತುಡುಗು + ಆಡು$_1$]

ತುಡುಗಿ (ನಾ). ಕಳ್ಳಿ : ಅವಳೇನು ಬೀದಿಯ ಮೇಲಿನ ತುಡುಗಿಯೆ (ಸ್ವ$_1$ತಿಚಿ. ೨೯೬). [ತುಡುಗ + –ಇ$_2$]

ತುಡುಗು (ನಾ). ಕಳ್ಳತನ ; ಚೌರ್ಯ : ಮೊನ್ನಿನ ದಿನ ನಮ್ಮ ಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಥದೇ ಒಂದು ತುಡುಗು ಸಂಭವಿಸಿತ್ತು (ರಂಗರೊ. ೦೦) ; ತುಡುಗಿನಿಂದ . . . ಕಳ್ಳಗಂಟು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಳು (ಹೊಸಕ್ಕ. ೧೮೪) ; ವಿಸ್ಮಯಕಾರಕ ತುಡುಗುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ಯಾತ್ಯಾನ ಕೈಚಳಕವಿದ್ದೇ ಇದೆ (ದೋರಾಳ. ೧೧).

ತುಡುಗುಮಾಡು = ಕಳವು ಮಾಡು ; ಕದಿ : ತುಡುಗುಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಸಾಲೆಯ ಅಯ್ಯನವರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಮರೆತೆಯೇ ? (ಮುಂಬಯಿ. ೨-೬೬) : ಅವುಗಳು ಸಿಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಂದು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದವು. ತುಡುಗುಮಾಡಿ ಒಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದವು (ಕೊಪಾಸಾ. ೨೫) : ತುಡುಗುಮಾಡಿ ಗಂಡಸು ಕೆಟ್ಟ, ಹಾದರಮಾಡಿ ಹೆಂಗಸು ಕೆಟ್ಟಳು (ಗಾದೆ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಿರುಟು, ತಿರುಟ್ಟು ; ಮಲ. ತಿರಿಡ=ಕಳ್ಳ]

ತುಡುಗುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). = ತಂಡುಗಾಡು : ಮಹಾಮಾಯಾವಿಯು ತುಡುಗುಗೊಂಡ ತೊಟ್ಟಿನಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೧೧೫) : ತುಡುಗುಗೊಂಡು ಕುಡಿಯದಿರ್ (ಅದ್ಭುತ. ೩೦-೧೮). [ತುಡುಗು + ಕೊಳ್$_1$]

ತುಡುಗುಣ್ (ಕ್ರಿ). ಕದ್ದು ತಿನ್ನು : ತುಡುಗುಣ್ಬ ತೊಟ್ಟಿನಂತೆ ಕೊಲ್ಲದ ವ್ರತಕ್ಕಲಸಿ ಸಡುಗದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೪-೮೪). [ತುಡುಗು+ಉಣ್]

ತುಡುಗುಣಿ, ತಂಡುಂಗಂಣಿ (ನಾ) ೧. ಕಳವಿನಿಂದಲೇ ಜೀವಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಕಳ್ಳತನದಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆ ಹೊರೆಯುವ ವ್ಯಕ್ತಿ : ತುಡುಗುಣಿ ಗೊರವರ ಮೆಚ್ಚಂ ಪೊಡವಿಗೆ ಶಿವಸಕ್ತಿ ತಾನೆ ನೈಷ್ಟಿಕವುನಿವಾ (ಎಕ. XII, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೩೦-೨೮: 1149); ಮನೆಮನೆದಪ್ಪದೆ ತಿರುಗುವ ತುಡುಗುಣಿಯಂತೆ ಕಾಡಲಾಗದು ಭಕ್ತನ (ಅವಚಂ. ೧೧೩-೪೬೮) : ತುಡುಗುಣಿಯು ನಿನಗುಂಟು ವೀರ್ಯದ ಕಡುಹು (ನಿಘಾಗ. ೯-೧೦-೪೬); ಊರೂರುಗಳ ಹೊಕ್ಕ ತುಡುಗುಣಿ ತುರುಕಮಾರ್ಬಲವ ಕಡುತವಕದೆ ಮುತ್ತಿಕೊಂಡು (ಕಂಸವಿ. ೧೩-೫೨). △ **ತುಡುಂಗುಣಿ** : ಅನೆ ತುಡುಂಗುಣಿಯಾದೊಡೆ ಭೂನಾಥಂ ಜಾರನಾದೊಡಂ...ಏನೆಂದೆನ ಬಹುದು ನೀತಿ ತಾಂ ಭೂತಳದೊಳ್ (ನೀತಿಸಾಂ. ೫೪೯). : ೨. ಕದ್ದು ತಿನ್ನುವ ನಾಯಿ : "ತುಡುಂ ಗುಣಿಯ ಹಾಟ್ಕನೆಯ ಹಾಟನಕ್ಕುಂ" (ಸಂಜೀವ. ೬).

ತುಡುಗುಣಿಯಾಗು= ಕಳ್ಳಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರಂ : ಸಾರಮೇಯ ಶಿಶುವಂ ಕಂಡು ಪ್ರೀತಿವಟ್ಟು ನಡವುತ್ತಿರ್ಪುದುಮದು ಗಂಡು ನೆರೆದುಕೊಂಡು ತುಡುಗುಣಿಯಾಗಿ ಭಾಂಡಸಂಕರಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರ್ಪುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೬೦-೧೯). [ತುಡುಗು + –ಉಣಿ]

ತುಡುಗುಣಿಕ (ನಾ). = ತುಡುಗುಣಿ ೧ : ಕೊಡಗೂಸು ತೊತ್ತು ಸಯ್ಯುವಿ ತುಡುಗುಣಿಕ ಕುಷ್ಮಾಂಗಿ ರಂಡೆ (ಶಾಸ್ತ್ರಟೀ. ೫೧-೩೬).

[ತುಡುಗುಣಿ + – ಕ$_3$]

ತುಡುಗುಣಿಗೆಯ್ತ (ನಾ). ೧. ಕಳ್ಳತನದ ಕೆಲಸ. ೨. ಕಳ್ಳತನದಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುದು ; ಚೋರಸುರತ : ನಾಣಿಲಿ ಮಾಣಲಾಗದೇ ತುಡುಗುಣಿಗೆಯ್ತಮಂ (ರಸರ. ೩-೦೬೨). [ತುಡುಗುಣಿ + ಕೆಯ್ತ$_1$]

ತುಡುಗುಣಿತನ (ನಾ). ೧. ಕಳ್ಳತನ : ಕದ್ದು ತಿಂದರೆ ಕೈಹಿಡಿದೊಮ್ಮೆ ಬಡಿದು ತುಡುಗುಣಿತನವ ಬಿಡಿಸಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೪೩೩). ೨. ಕಪಟವೃತ್ತಿ ; ಮೋಸ ; ವಂಚನೆ : ಎನ್ನ ಸೀಮೆಯಂ ತುಡುಗುಣಿತನದಿ ಹೊಕ್ಕ ತುಂಟ ಬಂಟಿಕೆಯುವಂ ಬಿಡಿಸಿದೊಡೆ (ಸಮ್ಯಕ್. ೨-೬) : ಸಾಂಬಳ್ಳಿಯ ಭೂಪ ತುಡುಗುಣಿತನದಲಾಲಂಬಾಡಿಯ ಕೊಂಡ ಕಡೆಗೆ ಠಾಣೆಯವಿಕ್ಕಿದನು (ಕಂಸವಿ. ೦೬-೨೨). [ತುಡುಗುಣಿ + – ತನ]

ತುಡುಗುಣಿತೊಟ್ತು (ನಾ). ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡುವ ತೊತ್ತು : ಗರ್ದಭನೆರ್ದೆಯುಮಂ ಕಿವಿಯುಮಂ ತಿಂದು ತುಡುಗುಣಿತೊಟ್ಟಿನಂತೆ ಬಾಯುಂ ತೊಡೆದುಕೊಂಡು ತಾನಲ್ಲದಂತಿರ್ಪುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೮೪-೨೨).

[ತುಡುಗುಣಿ + ತೊಟ್ತು]

ತುಡುಗುಣಿದನ (ನಾ). ಹೊಲ, ಗದ್ದೆ, ತೋಟಗಳಿಗೆ ನುಗ್ಗಿ, ಕದ್ದು ಮೇಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಪಶು ; ಕಳ್ಳಹಸು ; ತೊಂಡುದನ : ಹಂದಿ ಹರಿದಾಡುವಂತೆ ತುಡುಗುಣಿದನ ತಿರುಗುವಂತೆ (ಉದ್ಯೋಪ್ರ. ೧೦-೨೯-೦೯). [ತುಡುಗುಣಿ + ದನ]

ತುಡುಗುಣಿನಾಯ್, ತಂಡುಗುಣಿನಾಯಿ (ನಾ). ಕದ್ದು ತಿನ್ನುವ ನಾಯಿ : "ಹಾಟ್ಕನೆಹಾಟಂ=ತುಡುಗುಣಿನಾಯ್" (ಶಮದ. ೫೦. ೦) ; ತುಡುಗುಣಿನಾಯ್ ಮನೆಯಾವರ ಕಯ್ಯೊಳ್ ... ಸಿಕ್ಕುವಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೩-೦೮೫): ಒಡೆಯರ ಕಣ್ತಪ್ಪುವುದನೆ ತುಡುಗುಣಿನಾಯಳಿಪಿ ನೋಡುವಂತೆ (ಶಾಶ್ವಪು. ೩-೫೯); ತುಡುಗುಣಿನಾಯನು ಹಿಡಿತಂದು ಸಾಕಿದರೆ ತನ್ನೊಡೆಯಂಗೆ ಬಗುಳುವಂತೆ (ಬಸವ. ೫೬೬). **ತುಡುಗುಣಿನಾಯಿ** : ತುಡುಗುಣಿ ನಾಯಿಗೆ ಮಡಕೇ ಮೇಲೆ ಕಣ್ಣು (ಲೋಕ). [ತುಡುಗುಣಿ + ನಾಯ್]

ತುಡುಗುಣಿನಾಯಿ 'ತುಡುಗುಣಿನಾಯ್ ' ನೋ.

ತುಡುಗುತಿನ್, ತುಡುಂಗುತಿನ್ನು (ಕ್ರಿ). ಕದ್ದು ತಿನ್ನು : ನನ್ನದೊಂದಾಕಳು ಒಕ್ಕಲಿಗನ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ತುಡುಗುತಿಂಬುವದಕ್ಕೆ ಹೋಗಲದ ಮನೆಗೆ ಹೊಡತರುವಲ್ಲಿ (ಕೈರಸೂ. ೧೮೯). **ತುಡುಗುತಿನ್ನು** : ಲಕ್ಷ್ಮೀ ತುಡುಗು ತಿನ್ನುತ್ತಾಳೆ (ಸ್ತ್ರೀಶಿಕ್ಷ. ೫೯). [ತುಡುಗು + ತಿನ್ನು (<ತಿನ್)]

ತುಡುಗುತಿನ್ನು 'ತಂಡುಗುತಿನ್ ' ನೋ.

ತುಡುಗುತೀನಿ (ನಾ). ಕದ್ದ ತಿನಿಸಂ : ಅಡಕವಿಲ್ಲದ ಹೆಣ್ಣ ನಡತೆ ತಪ್ಪಿದ ಹೆಣ್ಣ ತುಡುಗುತೀನಿಯ ತಿಂಬ ಹೆಣ್ಣ (ಪೂಜ್ಯಚ. ೮-೪೦).

[ತುಡುಗು + ತೀನಿ (<ತಿನ್ನಿ$_1$)]

ತುಡುಗುನಾಯ್ (ನಾ). ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡುವ ನಾಯಿ : ಒಡೆಯರಿಲ್ಲದ ಮನೆಯ ಹೊಕ್ಕು ತುಡುಗುನಾಯ್ ತುಡುಗೊಳಲು ವೀರವೆ (ಕೌಶಿಕಾ. ೧೦-೬೯). 'ತುಡುಗುಣಿನಾಯ್' ಪರ್ಯಾ. [ತುಡುಗು + ನಾಯ್]

ತುಡುಗುಪಶು (ನಾ). = ತಂಡುಗಣಿದನ : ಸಡಿಲು ಬಿಟ್ಟಡೆ ಮನಂ ಮನುಜನಾ ಮೂಜಗದೆ ತುಡುಗುಪಶುವಿನ ಕೊರಳ ಗುದ್ದಿಯಂತೆಳದಾಡಿ ಕೆಡಿಸುವದು (ಮಲ್ಲಚ. ೧೩-೯). [ತುಡುಗು + ಪಶು]

ತುಡುಗುಮೇಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕದ್ದು ಮೇಯಿಸು : ಊರ ತುಂಟ ತರುಣರು ತಮ್ಮ ದನಕರುಗಳನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಬಣಬೆಗೆ ನೂಕಿ ತುಡುಗುಮೇಯಿಸಲು ಮರೆಯಲಿಲ್ಲ (ಜಯಂತ. ೨೬೩). [ತುಡುಗು + ಮೇಯಿಸು]

ತುಡುಗುವ್ಯಾಪಾರ (ನಾ). ಕಳ್ಳವ್ಯಾಪಾರ : ಅರ್ಥದಾಸೆಗಾಗಿ ಬಡ್ಡಿಯ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಡವರ ಬಂಧನಕಿಕ್ಕಿ ತುಡುಗುವ್ಯಾಪಾರವ ಮಾಡಿ (ವಚಸಂ. ೩೨೨-೦೦೦). [ತುಡುಗು + ವ್ಯಾಪಾರ]

ತುಡುಗೆ 'ತೊಡಂಗೆ' ನೋ.

ತುಡುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡು : ಒಡೆಯರಿಲ್ಲದ ಮನೆಯ ಹೊಕ್ಕು ತುಡುಗುನಾಯ್ ತುಡುಗೊಳಲು ವೀರವೆ (ಕೌಶಿಕಾ. ೧೦-೬೯).

[<ತುಡುಗು + ಕೊಳ್$_1$]

ತುಡುಜೊಡರ್ (ನಾ). ಹತ್ತಿಸಿರಂಪ ಸೊಡರು ; ಉರಿಯಂತ್ತಿರಂಪ ದೀಪ : ತುಡುಜೊಡರಜುಗೆಱಯೆಂಬಿವು ಪಡೆಯವು ಬಿಂದುವನುದಂತ ವೃತ್ತಿಯನಾಳ್ದುಂ (ಶಮದ. ೧೬೦). [ತುಡು$_1$ (<ತೊಡು$_1$) + ಸೊಡರ್]

ತುಡುತಿನ್ (ಕ್ರಿ). ಕದ್ದು ತಿನ್ನು : ಬಿಡದೆ ಕಳವಿಂದೆ ಲೋಗರ ಮನೆಗಳಂ ಪೊಕ್ಕು ತುಡು[ಪಾಠಾಂ. ಡಿ] ತಿಂದವನ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಮೃಷ್ಟಾನ್ನವಾದೊಡೆ ಕೆಲಬಲಂಗಳಂ ನೋಡುವನೆ (ಕ್ರಮಿಥಾ. ೬-೫೩); ತುಡುತಿಂದವಳಿವಳೆನುತ ದೂಟಿಕ್ಕುವರು (ಕೃಷ್ಣಗೋ. ೨-೫); ಕೆನೆಕೆನೆವೊಸರನು ದಿನ ತುಡುತಿಂಬನು (ಪ್ರಸಭಾ. ೦೬-೨೧). [< ತುಡುಗು + ತಿನ್]

ತುಡುತಿನಿ (ಗು). ಕದ್ದು ತಿನ್ನುವ : ಯಾವನ ಭಟರು ತುಡುತಿನಿ ನಾಯ ಬಡಿವುದಕೆ ಕೋಟಿಮಡಿಯೆನೆ ಬಡಿವರು (ವೀಶೈಪು. ೬-೧೩-೪೬).

[<ತುಡುಗು + – ತಿನಿ$_2$]

ತುಡುಪು (ನಾ). ೧. ದೋಣಿ, ಹಡಗು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ನಡೆಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹುಟ್ಟು : (ಕ್ರಿ). ೨. ಮರದ ಸವುಟು : (ಕ್ರಿ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಟುಪ್ಪು ; ಮಲ. ತುಡುಪ್ಪು]

ತುಡುಬು 'ತುಡಂಬು' ನೋ.

ತುಡುಬೆ, ತುಡುಂಬೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜೇನುಹುಳು : ನಿನ್ನ ಈ ರೂಪವು ಹೆಜ್ಜೇನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ದನಿ ತುಡುಬೆಯ ಜೇನು ಕಿವಿಗೆ (ಚಂದ್ರವೀ. ೧೭೪-೯೩); ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ತುಡುಬೇಯ ಜೇನುತುಪ್ಪ ನನಗೆಂದು ತಾಯಿ ಕಳುಹೀದ (ಹಳ್ಳಿಯ. ೯೭). **ತುಡುವೆ** : ಅವಳು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡೂ ಹೆದರದೆ ಹುತ್ತದಲ್ಲಿದ್ದ ತುಡುವೆ ಜೇನನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಟ್ಟಿದ್ದಳು (ಮಲೆಮ. ೧೬೭); ದುಂಬಿ, ಹೆಸುರುದುಂಬಿ, ತುಡುವೆ, ತೊರಿಗ (ನಮ್ಮನು. ೨೪೦). [?]

ತುಡುಮು, ತುಡುಂಬು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ : ಗಿಡಬಿಡ ನುಡಿಯಲೊಡಚಿ ಕಾಳೆ ರಣಭೇರಿ ಬಿಡದೆ ಮೊಳಗೆ ತುಡುಮುಗಳ ಗಡಣದ ಗರ್ಜಿತ ಮಸಗೆ ನಿಂದನು ರಾಮ ಪಡೆಗಿದಿರಾಗಿ (ಕುಂರಾಸಾಂ. ೪೩-೫೯); ಢಕ್ಕೆ ನಾಟ್ಯಾನಕ ಚಂಪೆ ಕಿಂಕಿಣಿ ಡೌಡೆ ಕುಕ್ಕುರು ತುಡುಮು ರಿಂಚೆಯವ . . . ಕೇಳಿಸಿದರು (ಭರತ. ೦೨-೪೦) ; ಎಲ್ಲಿ ನೋಡಲು ವಾದ್ಯಗಳ ಘಲ್ಲಣೆ ತುಡುಮುಗಳಬ್ಬರ ಮೊಳೆದುವಲ್ಲಲ್ಲಿ (ಕಂಸವಿ. ೦೭-೪೩) ; ತುಡುಮುಗಳ್ ದುಂದುಭಿಯು ತೂರ್ಯತ್ರಯಂಗಳಿಂದ್ಯತಂದು (ಪರಕು. ೮-೨೧). **ತುಡುಬು** : ತುಡುಬು ಬಡಿಯದೆ ದನಿಯ ಕೊಡುವುದೇನೊ (ದಾಸಪ. ೬). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಟುಮ್ಮೈ ; ತೆಲು. ತುಡುಮು]

ತುಡುರು 'ತೊಡರ್$_1$' ನೋ.

ತುಡುವೆ 'ತುಡುಂಬೆ' ನೋ.

ತುಡುವೊಗು (ಕ್ರಿ). ತುಡುಂಗಿನಿಂದ ಹೊಗು ; ಕಳ್ಳತನದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸು : ಕೊಂಕಣದಂತೆಯಲ್ಲಿ ತುಡುವೊಕ್ಕು ತುರುಂಕರ ನೂಂಕಿ . . . ನೀನವರಶಂಕರನಂತೆಡೆಗೊಂಡೆ ಮಾಧವಾ (ಗೀವಿಂ. ೫೨-೬).

[<ತುಡುಗು + ಪೊಗು (<ಪುಗು)]

ತುಡುಸೆಂಡು (ನಾ). ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಚೆಂಡು : ತುಡುಸೆಂಡೆಂದು ಮಾರ್ತಂಡಮಂಡಳಕ್ಕೆ ಶುಂಡಾದಂಡಮನೆತ್ತಿ . . . ಆಕಾಶಮಂ ಬೆರಂಟುವುದು (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೬-೫೦ ವ). [< ತುಡುಂಕು$_1$ + ಸೆಂಡು]

ತುಡೆಚುಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; "ರಬ್ಬರವೃಕ್ಷ" (ಶಂಡಿತ. ೨೨೭) : ಹೊಳೆಚುಳ್ಳಿ, ಮುಳ್ಳಿಚುಳ್ಳಿ, ಹರಿಕುಶ, ತುಡೆಚುಳ್ಳಿ (ಮೃಡಿಗಿ. ೩-೨೧). [ತುಡ್ಡೆ$_0$ + ಚುಳ್ಳಿ$_1$]

ತುಡೆಮದರಂಗಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; "ವರಂಣ" (ಶಂಡಿತ. ೨೪೪) : ಆದಿರಾಜ . . . ತುಡೆಮದರಂಗಿ, ಹೊಡ್ಡೆಲೆನಗೆ (ಮೃಡಿಗಿ. ೨೩-೪೭೭). [ತುಡ್ಡೆ$_0$ + ಮದರಂಗಿ]

ತುಡ್ಡಿಲ (ನಾ). (?) : ಅಮ್ಮಗೌಡ ಎಬ್ಬಾಗಿಲ ಸ್ಥಾನೀಕತನ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಡ್ಡಿ ತುಡ್ಡಿಲ ಸಮುಟ ತುಪ್ಪಿ ಏನಾದಡೆ ಅಲ್ಲಿ (ಎಕ. XIV, ತಿರುಮ. ೦೪೫-೩ ; 1090). [?]

ತುಣಗೆಣಸು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೆಣಸು : ತೂನಗೆಣಸು, ಮುಡಿಗೆಣಸು, ನೂರೆಲೆಗೆಣಸು, ತುಣಗೆಣಸು, ದಂಡಾಲು (ಮೃಡಿಗಿ. ೩೦-೫೯೨).

[ತುಣ್ಣ$_0$ + ಗೆಣಸು (<ಗೆಬಸು)]

ತುಣವ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ : ಪಟುಪಟಹತುಣವಭಂಭಾಮರ್ದಳೆ ಝಲ್ಲರಿಮುಕುಂದತಾಳಕಾಹಳಶಂಖವಂಶವೀಣಾಸ್ವರಂಗಳೆಸೆಯ (ವರ್ಧಮಾ. ೮೩-೨೮). [< ಪ್ರಾ. ತುಣಯ]

ತುಣಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ನಂದಿಮರ. [ಸಂ.]

ತುಣುಕು, ತುನಕು, ತುನುಕು (ನಾ). ತುಂಡು ; ಚೂರು; ಖಂಡ ; ಶಕಲ : ರೊಟ್ಟಿಯ ತುಣುಕೊಂದು ಕೈಯೊಳಗಿದ್ದರೆ ನಾಯಿಗಳಾರೇಳು ಬಹವು (ಅಂಚಾಪ. ೦೯೬-೬೮); ಬೆರಳು ಮೂಡಿಸುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಾರದ ತುಣುಕು ಬಿದ್ದಿರಬೇಕು (ಕೃಕಳ್ಳಿ. ೦೭೮) ; ಕನ್ನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಯಿಯು ಬೊಗಳಬಾರದೆಂದು ಅದಕ್ಕೊಂದು ರೊಟ್ಟಿಯ ತುಣುಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲಿ (ಯಕ್ಷಪ್ರ. ೩೭). **ತುನಕು** : ಮುನಿಸಿನಿಂ ಪರಶುವಂ ಬೀಸಲ್ಕೆ ಬಾಹುಗಳ್ ತುನಕಾಗಿ ನೆಲಕುದುರ್ದವು (ಪರಕು. ೨೮-೪). **ತುನುಕು** : ಕನಕವನು ಪಂಚಾಳಗೆ ಕೊಡೆ ತುನುಕು ತುನುಕನು ಮಾಡಿ ಕಡಿದೇ ಜನಿಸುಜನಿಸಿನ ವಡವೆ ಮಾಡಿದ (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೬-೬).

ತುಣುಕುಬಿಣುಕು=(ಹಾಡಿನಲ್ಲಿ)ಕೆಲವೊಂದು ಭಾಗ: ಭತ್ತಕುಟ್ಟುವಾಗ, ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು, ಕಲಹುಂಕಾರಸಹಿತವಾಗಿ ಗಮಕದ ತುಣುಕುಬಿಣುಕಿನಿಂದ ಹಿತವಾಗಿ ... ಪದ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ (ಮಹಾಹಿ. ೦೨). **ತುಣುಕುಮಿಣುಕು** = ಅತ್ಯಲ್ಪ ; ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ : ಅವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಡಿದ ತುಣುಕು ಮಿಣುಕು ಮಾಹಿತಿಯಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ದಾಹ ವನ್ನು ಹಿಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳ ಬೇಕಾಗುವುದು (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೧೧).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಣುಕ್ಕು, ತುಣುಕ್ಕೈ, ತುಣಿಕ್ಕೈ ; ತೆಲು. ತುನುಕ, ತುನಕ, ತುನ್ಕ ; ನಾಯ್ಕಿ. ತುನ್ಕ]

ತುಣ್ಣೆ 'ತುಣ್ಣೆ' ನೋ.

ತುಣ್ಣೆ, ತುಣ್ಣೆ (ನಾ). ಗಂಡಸಿನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯ ; ಶಿಶ್ನ : ಅವನ ಬಾಯಿಗೆ ಸುರಾಪಾನ ಕತ್ತೆ ತುಂಣೆ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೫೦೩-೫೫ ; 1521). **ತುಣ್ಣೆ** : ಕತ್ತೆ ತುಂಣೆಯ ತಾನು ತಂನ ಹೆಂಡತಿಯುಂ ತಾಯಿ ತಂದೆಯು ತಿಂದವರು (ಸೌಇಇ. IX-i, ೩೬೬-೨೩ ; 1226) ; ಇದಕೆ ಅಣಿಪಿದವನು ಕತ್ತೆಯ ತುಂಣೆಯನು ಕಲುಪ್ಪನು ತಿಂದ ನಾಯಿಯದರ ಕಸಿಗೆ ಆಸೆ ಮಾಡಿದವ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೦, ೨೩-೦೩ ; 1519).

[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ಚುಣ್ಣಿ ; ಮಲ. ಕುಣ್ಣಿ, ಚುಣ್ಣಿ ; ತುಳು. ತುಣ್ಣೆ ; ತೆಲು. ಚುಲ್ಲಿ, ಚುಲ್ಲ]

ತುಣ್ಣಣಿ 'ತುಂತುಣಿ' ನೋ.

ತುತಿ (ನಾ). ಹೊಗಳಿಕೆ ; ಪ್ರಶಂಸೆ ; ಸ್ತೋತ್ರ : ಸ್ತುತಿ – ತುತಿ (ಶಮದ. ೨೬೨ ಪ್ರಯೋ) : ಪುಷ್ಪಸರನ ರಾಣಿಗೆ ಮೆಯ್ಯೊಡವನುವೊಪ್ಪಿಸಿ ತುತಿಯ ಮಾಡಿದರು (ಮೋಹತ. ೦೭-೪೩) ; ಮುರಹರನ ಸನಿಯದಲಿ ಪಾರ್ಥನು . . . ಉರುತರದ ತುತಿಯಿಂದ ಪೊಗಳುತ (ಕೋಗಯ. ೨೭-೯೦).

[<ಸಂ. ಸ್ತುತಿ]

ತುತಿಗೆಯ್ಯು (ಕ್ರಿ). = ತುತಿಸಂ : ತ್ರಿಣಯನ ಸಭಾಂಗಣದೊಳು ಭಕ್ತಿ ರಕ್ತಿಯಿಂ ತುತಿಗೆಯ್ಯುತ್ತಿಯಿಂದ (ನಂದಿಮಾ. ೫-೩೭).

[ತುತಿ + ಗೆಯ್ಯು (<ಕೆಯ್$_1$)]

ತುತಿಯಿಸು 'ತುತಿಸು' ನೋ.

ತುತಿಸು, ತುತಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೊಗಳು ; ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ; ಪ್ರಶಂಸಿಸು : ತುತಿಸುವ ಪುಣ್ಯಪಾತಕರೊಳೆವೊಪ್ಪುತಂ (ನಂಜಿರ. ೩-೬೬) ; ತ್ರಿಕರಣಂಗಳಿಂ ನಂಬಿ ದೃಢಭಕ್ತಿಯಿಂ ತಾಂ ತುತಿಸುತ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೦-೬೪) ; ಮುನಿಪನ ಚರಣಗಳನು ತುತಿಸಿದನು (ತಂಪ್ರಸಾಂ. ೬-೪೭) ; ಬಗೆವಗೆಯೊಳ್ ತುತಿಸುತುಮಡಿಗೆಬಗಿದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೨-೦೪). **ತುತಿಯಿಸು** : ತುತಿಯಿಸಿ ಪೊಡೆವಟ್ಟು (ಶಂಕಶಂ. ೨೬೨-೨೨) ; ದುರ್ಜನರಂ ದೂಷಿಸಿ ನೀತಿನಿಪುಣರೆನಿಸುವ ಸಜ್ಜನರಂ ಪ್ರೀತಿ ಮಿಗಲು ತುತಿಯಿಸಿ (ಜಯುಕಾ. ೧-೨೩).

[ತುತಿ + – ಇಸು$_3$]

ತುತೂರಿ 'ತಿತ್ತಿರಿ$_1$' ನೋ.

ತುತ್ತ, ತುತ್ಥ, ತುತ್ತು$_3$, ತುತ್ಥೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ರಾಸಾಯನಿಕ ವಸ್ತು ; ಮೈಲುತುತ್ತ ; ಗಂಧಕಾಮ್ಲ : "ತುತ್ತಂ–ಪಾಷಾಣಭೇದಂ" (ಕಾಕಳ್ಳ. ೨೦೨) ; "ಮಯೂರಗ್ರೀವಃ-ತುತ್ಥ" (ಒಷಧಿ. ೦೨೨) : ತುತ್ತವನ್ನು ಕರಿಹುರಳಿಯ ರಸದಿಂದ ಕುಡಿಯಲು ಗರ್ಭನಾಶ (ವಿವ್ಯವಿ. ೦೦೯). **ತುತ್ಥ** : "ಕೂಪಾರೋದಿತಂ ತುತ್ಥ [ಪಾಷಾಂ. ರ್ತ]" (ಮುಂಗರಾ ೪೩-೪೨). **ತುತ್ತು$_3$** : (೬). **ತುತ್ಥೆ** : (೬). [< ಸಂ. ತುತ್ಥ]

ತುತ್ರರಾಟು (ನಾ). ಅಭದ್ರವಾಗಿರುವುದು ; ಅಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದು : ತಾನು ತುತ್ರರಾಟನ ಮೇಲೆ ಕೂತಿದ್ದ ಬಂಡೆಯಿಂದ ಉರುಳುವುದನ್ನು ಹೇಗೋ ತಡೆದುಕೊಂಡು (ಮಲೆಮ. ೨೦೨). [?]

ತುತ್ರಲ್ (ನಾ). ಪ್ರಾಕಾರ; ಸುತ್ತುಗೋಡೆ: ಬಟಲ್ದ ಮದಿಲಂ ಮಣ್ಗೊಂಡ ತುತ್ರಲ್ಗಳಿಟ್ಟೆಡೆಯಂ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡೇಗುಲಂಗಳೆಡೆಯಂ ಕಾದಿರ್ಪ ಪಾಣ್ಬ ರ್ಕಳುಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೦೩೩). [←ತಮಿ. ಚುಟ್ಟು]

ತುತ್ರಾರಿ ' ತಿತ್ರಿರಿ$_1$ ' ನೋ.

ತುತ್ರಿ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : "ತುತ್ತ–ತುತ್ರಿ, ತುರುವೆ" (ಒಷಧಿ. ೬೦); ಶ್ರೀಮುದ್ರೆಗಿಡ, ತುತ್ರಿ, ಕಿಸಗಿ, ತುರುಬೀಗಿಡ, ಗಿಡುಕಿಂಗಿ (ಮೃಶಿಗಿ. ೦-೩). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೆಲು. ತುತ್ರಿ]

ತುತ್ರಿ$_2$ ' ತಂತ್ರ ' ನೋ.

ತುತ್ರಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಆಹಾರವನ್ನು ಕೊಡು ; ಅನ್ನ ಹಾಕು : ಜೈನರ ತತಿಯ ನೀರ್ಗೆದುವಾಸರಂ ತುತ್ರಿಕ್ಕದರಿದಿಡಿದೆ (ಮದೇಪು. ೨೫-೬). [ತುತ್ತು$_2$ + ಇಕ್ಕು]

ತುತ್ರಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ತುತ್ತುಮಾಡಿ ನುಂಗು; ಕಬಳಿಸು; ತಿನ್ನು; ಉಣ್ಣು : ತುತ್ರಿಡದ ಮುನ್ನ ಪ್ರಾಣ್ಯಂಗಮಂ ಕಂಡೊಡಾ ಅಶನಮಂ ಬಿಟ್ಟು ಪ:ತ್ತೊಂ ದಶನಮುನುಣ್ಗೆ (ಶಸಾರ. ೩೩೩) ; ಭವಿಯ ಮನೆಯ:ಲ್ಲಿ ಹೊಕ್ಕು ತುತ್ರಿಡುವ ನರಕಿ ಜೀವಿಗಳಿಗೊಲಿವನೇ ನಮ್ಮ ಶಂಭುಜಕ್ಕೇಶ್ವರ (ಗಣಭಾ. ೦೬೦-೫). ೨. ತಂತ್ರು ನೀಡು ; ಉಣಿಸು : ಹರಿಸರಿದು ತು [ಪಾಠಾಂ. ಸು] ತ್ರಿಟ್ಟು ಕುಣಿವುತಿರ್ಪರ್ ಕಲರು (ಬಸರ. ೬-೦೬೦) ; ದಾನಂ ದ್ರವ್ಯವೆಂಬ ಬೀಜವ ನಾತ್ಮಗಂ ತುತ್ರಿಡಲುವಾ ಧರ್ಮವೆಂಬ ಬೆಳೆಯುಂಬುದಕೆ ಸತ್ತು ಮಗುಳ್ದುಂ ದೇಹವೆತ್ತಿ ಬಂದು (ಪ್ರಭುಪು. ೬-೩೦೪). ೩. (ಆಲಂ) ನಾಶಮಾಡು ; ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸು ; ಅಡಗಿಸು : ಅವಷ್ಟಂಭದಿಂ ತೂಗಿದ ಬಾಳ್...ಉಗ್ಗಡದ ಬಿರುದರಂ ತೂಗಿ ತುತ್ರಿಟ್ಟುದೇಂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೫-೪೦: 1196). [ತುತ್ತು$_2$ + ಇಡು$_1$]

ತುತ್ರಿದ (ನಾ). ಜಾಣ ; ಪ್ರೌಢ : "ಬಿತ್ರಗಂ=ತುತ್ರಿದಂ" (ಶಮದ. ಪರಿ. ೨): " ಬಿತ್ರಗನೆನಲ್ ತುತ್ರಿದು ಪ್ರೌಢನುಂ " (ಕಬ್ಬಿಗ. ೮೦). [?]

ತುತ್ರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನುಂಗು ; ಕಬಳಿಸು : ಬಳಿಕ ತುತ್ರಿಸಿದ ರಾಹು ತೊಲಗಿದ ಶಶಿಪೊಲಿರ್ದನವನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೮-೩೪). ೨. ಊಟ ಮಾಡಿಸು ; ಉಣಿಸು ; ತಿನ್ನಿಸು : ಕಜ್ಜಾಯ ತುಪ್ಪ ಸಕ್ಕರೆಯ ಕೊಡ್ಜೆ ಯರಿಗೆ ಮೆಲ್ಲಿಸುತೆ ಮಿಕ್ಕುದ ಬಾಗಿಲಜ್ಜಿಯರಿಗೆ ತುತ್ರಿಸಿದ (ಮೋಹತ. ೦೮-೦೯) : ಮಾರೀಚನಂ ಮಾರಿಗೆ ತುತ್ರಿಸಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೨೦-೨). [ತುತ್ತು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತುತ್ತು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ತಿನ್ನು ; ನುಂಗು ; ಕಬಳಿಸು : " ತುತ್ತು–ಕಬಲನೇ " (ಶಮವಾ) ; ಅಂತು ತನ್ನ ತಂದ ಬಂಡಿಯ ಕೂಟ್ಲೆಲ್ಲಮಂ ಪತ್ತೆಂಟು ತುತ್ರಿನೊಳೆ ಸಮೆಯೆ ತುತ್ತುವುದಂ ಕಂಡು (ಶಂಪಭಾ. ೩-೨೯ವ) ; ಪಗೆಯ ಬೆನ್ನಂ ಪತ್ತುವನೋ ದಿಶಾಗಜಂಗಳಂ ತುತ್ತುವನೋ (ಗದಾಯು. ೬-೦೮) : ತವೆ ದಿಕ್ಪುಂಡಾಲಮಂ ತುತ್ತುವ ದಶದಿಶೆಯಂ ಸುತ್ತುವಾಕಾಶಮಂ ಮುತ್ತುವ ... ಅಗುರ್ವಂ ತೋಱುದಪ್ಪಂ (ಜಗವಿ. ೦೩-೩೮) : ಕೋಟಿ ಮುಖದಲಿ ನೀಡಿದೆಲ್ಲವನು ತುಂಬಿ ತುತ್ರಿದ ಹೊಟ್ಟೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೨೩-೨೭). ೨. (ಆಲಂ) ನಾಶಮಾಡು : ಅಡಗಿಸು ; ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸು : ಧಾಳಿ ಯಿಟ್ಟಂ ಪರಿಯಿಟ್ಟಂ ಮುತ್ತಿದಂ ತೋಟ್ಟುಳಿದುಳಿದನಡಂಗೊತ್ತಿದಂ ತುತ್ರಿದಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೦೦-೧೨ ; ಸು. 1070) ; ಧುರದೊಳ್ ಬಂದಿದಿರೊಡ್ಡೆ ಕಂಸಹರನೊಡ್ಡಂ ತುತ್ತುವೆಂ ತುತ್ತುವೆಂ (ಜಗವಿ. ೬-೩೭) : ಹತ್ತಿದರಂದು ಕಾಲವರಾ ದುರ್ಗವ ತುತ್ತುವಂತೇನ ಬಣ್ಣಿಪೆನು (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೯-೦೫) : ಮೃಡಲೋಚನಂಗಳಿಂದೊಗೆದ ಹರುಷಾಶ್ರುಜಲಂ...ತು [ಪಾಠಾಂ. ಕು]ತ್ರಿದುದು ಸಕಲಲೋಕಂಗಳಂ ತಿಂಗಳಂ ಪೊತ್ತವಂ ಬೆಟಗಾಗಲು (ಚಬಸಪು. ೪೬-೨೯): ಸಾವಿನ ನೋವಿಗೆ ಕಲಮಲವದ್ದು ನೆಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತುತ್ತುವೆನೆಂದು ಗದರುತ್ತಿಹುದು (ಗರಿ. ೬೦-೦೦). [ದೇ. ॥ ತಮಿ. ತುಟ್ಟು]

ತುತ್ತು$_2$ (ನಾ). ೧. ಒಂದಂ ಸಲಕ್ಕೆ ನುಂಗುವಷ್ಟು ಆಹಾರ ; ಕವಳ ; ಗ್ರಾಸ : "ಗ್ರಾಸಂ ಕಬಳಂ ತುತ್ತು" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೩-೮) ; "ಕಬಳ ಮಾಹುತಿಯೆನಲ್ ತುತ್ರಿನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೫-೭) ; ತನ್ನ ಕೆಯ್ಯ ತುತ್ತ ನರಸಂ ವಿಷಮಿಶ್ರಮೆಂದಱಿಯದೆ ಕೊಟ್ಟಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೯೦-೨) ; ಅಂತು ತನ್ನ ತಂದ ಬಂಡಿಯ ಕೂಟ್ಲೆಲ್ಲಮಂ ಪತ್ತೆಂಟು ತುತ್ರಿನೊಳೆ ಸಮೆಯೆ ತುತ್ತುವುದಂ ಕಂಡು (ಶಂಪಭಾ. ೩-೨೯ ವ) ; ತುತ್ರಿಗೊವ್ವ ಶಿವಶರಣನು ತ್ರಿರಬೇಕು (ಬಸವ. ೭೪೭) ; ಚಿತ್ರವಲರಿಸಿ ತೋರ ತೋರದ ತುತ್ತುಗಳ ನೊಡನೊಡನೆ ತಾ ಮಾಡುತ್ತ (ಬಸಪು. ೮-೦೫) ; ಹಾಗೆಯೇ ಮಲಗ ಬಾರದು...ಎರಡು ತುತ್ತಾದರೂ ಉಂಡು ಬಾ (ತ್ಯಾಗಮ.೯೦) ; ಕೈಗೆ ಬಂದ ತುತ್ತು ಬಾಯಿಗಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೨. ಆಹಾರ; ಊಟ : ಹೊತ್ತು ಹೋಗದ ಮುನ್ನ ತನುವಿನ ತುತ್ತ ನೀಡುವೆ ಗುರುವಿಗೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೨೩-೪೭); ಹೊತ್ತಿ ಹೋಗೆವ ಪರಾಶ್ರಯಾಗ್ನಿಯ ತುತ್ತು ಪದ್ಮವ್ಯೂಹ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೌ. ೪-೪೫) : ಜನಕ್ಕೆ ದುಡಿಮೆಯೂ ಇದೆ. ಹಾಗೇ ತುತ್ತು, ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಎರಡೂ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿದೆ (ಮುನಿಮಾ. ೨೩). ೩. ಸಾಧ್ಯವಾದುದು ; ದಕ್ಕುವ ವಸ್ತು : ಅಣಕವಾಡು ಎಲ್ಲರ ತುತ್ತು ಅಲ್ಲ ; ಸಾಮಾನ್ಯರ ತುತ್ತೂ ಅಲ್ಲ (ನಿರಾಶ. ೧೨ ಮುನ್ನುಡಿ). ೪. (ಆಲಂ) ಅನುಭವ: ದುಃಖ, ನಿರಾಶೆ, ಸೋಲು, ಕಷ್ಟ-ಇವು ನಮ್ಮ ಬಾಳಿನ ನಿತ್ಯದ ತುತ್ತುಗಳಾದವು (ಮುಂಗಾಮು. ೦೭).

ತುತ್ತಾಗು = ೧. ಆಹಾರವಾಗು ; ಬಲಿಯಾಗು : ಇಲ್ಲಿ ಕಾಳೋರಗಂಗಳ್ಗೆ ತುತ್ತಾದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೦೬-೨೪). ೨. ಈಡಾಗು ; ವಶವಾಗು ; ಅಧೀನವಾಗು : 'ರಾಮಾನುಜನ್' ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕ್ಷಯರೋಗಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದುದರಿಂದ, ಆತನ ಸೇವೆ ... ಸಹನಿಯು ಪಾಲಿಗೆ ಬಿತ್ತು (ಸಸ್ಯಳ. ೦೩೦). **ತುತ್ರಿನ ಚೀಲ**=ಹೊಟ್ಟೆ; ಉದರ: ಸಾಲವನು ಮಾಡುವದು ಹೇಲ ತಾ ಬಳಿಸುವದು ಕಾಲಿನ ಕೆಳಗೆ ಹಾಕುವುದು ತುತ್ರಿನ ಚೀಲ ನೋಡಯ್ಯ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೯೦೨); ಬರಿದೋ ಬರಿದು ಬಡವರ ಬಗ್ಗರ ತುತ್ರಿನ ಚೀಲ (ಗರಿ. ೬೦-೦೭) : ತೋಟದಲ್ಲಿ ದುಡಿದು ಸಿಗುವ ಕೂಲಿಯಿಂದ ಈ ದಂಪತಿಗಳು ತಮ್ಮ ತುತ್ರಿನ ಚೀಲಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು (ನವನೀ. ೨೦). **ತುತ್ತು ಹಾಕು**=೧. ಊಟಕ್ಕೆ ಹಾಕು. ೨. ತುತ್ತು ಮಾಡಿ ಕೈಗೆ ಹಾಕು : ಮದುಮಕ್ಕಳಾಟವೆಂದು ಅಡಿಕೆ ಹಿಡಿಯುವುದು, ತುತ್ತು ಹಾಕುವುದು ಮುಂತಾದ ವಿನೋದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು (ಸ್ತ್ರೀತಿ. ೨೫). [<ತುತ್ತು$_1$./ತಮಿ. ತುಟ್ಟು]

ತುತ್ತು$_3$ 'ತ್ರುತ್ರ' ನೋ.

ತುತ್ತುಗೊಳ್ (ನಾ). ನುಂಗುವ ಅನ್ನ ; ತಿನ್ನುವ ಆಹಾರ : ನಿನ್ನ ಮೆಯ್ಯಿದನೊತು ವೇಳೆ ಕಾಂತಾರರಾಕ್ಷಸಿಗೆ ತುತ್ತುಗೊಳ್ ಕೊಡಲಿ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭೯-೫೦). [ತುತ್ತು$_1$ + ಕೊಳ್ (<ಕೊಟ್$_1$)]

ತುತ್ತುಗೆಯ್ಯು (ಕ್ರಿ). ಊಟಮಾಡು ; ಆಹಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು ; ಭುಂಜಿಸು : ಸವಿಯೂಟಕ್ಕೆ ಮನವಿಟ್ಟು ತುತ್ತುಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರ್ದ ಲೋಚನ ನಿಮಿಲನಾಗಿ (ವೀಶೈಪು. ೩-೪-೨೦). [ತುತ್ತು$_2$ + ಗೆಯ್ಯು (<ಕೆಯ್$_1$)]

ತುತ್ತುಗೊಳ್, ತಂತ್ತುಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. =ತುತ್ತುಗೆಯ್ಯು : ತುತ್ತುಗೊಂಬುದೆನುತ್ತ ಕೈವೀಸಿದಳು ಕಲಬಲಕೆ (ನಿಘಗ. ೫-೬-೩೨) ; ವಣ್ಣಿಡಿದ ಬಿತ್ತರದ ಪೊಲಗಳನ್ ರೌದ್ರದಂಷ್ಟ್ರಂಗಳಿನ್ ತುತ್ತುಗೊಂಡಟ್ಟಾಡೆ (ಬದ್ಮಪ್ರ.೨೦-೪೨೫). ೨. (ಆಲಂ)ನಾಶಮಾಡು; ಧ್ವಂಸಗೊಳಿಸು: ಸಾಡವಡೆಯಂ ತುತ್ತುಗೊಂಬ ಲಂಬೋದರಿಯನುಳಿದಸುರಿಯರ ಕೃತ್ಯವ ನೋಡಿ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೭-೪೪). **ತುತ್ತುಗೊಳ್ಳು** : ೨. ತಂತ್ರಿನ ಚೀಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ತುತ್ತುಗೊಳ್ಳಲು ಹೊಂಚುತ್ತಿರುವ ಬಡಬಗ್ಗರ ಹಸಿವೆಯ ಭೀಷಣ ಗರ್ಜನೆಯಿದೆ (ಸಮಾಲೋ. ೨೮). [ತುತ್ತು$_2$ + ಕೊಳ್$_1$]

ತುತ್ತುಗೊಳ್ಳು ‘ತುತ್ತುಗೊಳ್’ ನೋ.

ತುತ್ತುರಿ ‘ತಿತ್ತಿರಿ$_1$’ ನೋ.

ತುತ್ತುಱಂ (ಅ). ಅತಿಶಯಂವಾಗಿ ; ವಿಶೇಷವಾಗಿ : ತೆಱೆಯ ವಿಮಾನವರ್ಗಧರರೀ ಪ್ರಕರಂ ನವಸಾರಸೌರಭಂ ಪೊಱಮಡೆ ಚೀನದೊಳ್ಗುಡಿಗಳಗ್ರವಿಯತ್ತಳದಲ್ಲಿ ತುತ್ತುಱಂದುಱುಗೆ (ಮುಹಾನೇ. ೨-೪೬). [<ತುಱುಗು$_1$]

ತುತ್ತೂರಿ ‘ತಿತ್ತಿರಿ$_1$’ ನೋ.

ತುತ್ತೆ ‘ತುತ್ತ’ ನೋ.

ತುತ್ಥ (ನಾ). ೧. ಮೈಲುತುತ್ತ ; ಗಂಧಕಾಮ್ಲ : ತಾಳಕ, ತುತ್ಥ ... ಇವಿಷ್ಟನು ಸಮಾಂಶವಾಗಿ ಎಮ್ಮೆಯ ಹಾಲಿಂದ ಮರ್ದಿಸಿ ಏಳುದಿನ ಮುಖಕ್ಕೆ ಲೇಪವಂ ಮಾಡಲು ಮುಖದ ಕಪ್ಪು ತಿಳಿವದು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೦೯೬). ೨. ಕಲ್ಲು ; ಶಿಲೆ. [ಸಂ.]

ತುತ್ಥೆ (ನಾ). ೧. ನೀಲಿಗಿಡ. ೨. ಸಣ್ಣ ಏಲಕ್ಕಿ. [ಸಂ. ತುತ್ಥಾ]

ತುತ್ಯ (ನಾ).= ತುತ್ಥ೧: ನೆಲದೊಳಗೆ ಸಂಬಳಕಾರ, ತುತ್ಯ...ಮುಂತಾದ ವಿಷರೂಪ ಕ್ಷಾರಾದಿಗಳಿರುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೦೫೬) : ಉಪ್ಪು, ಸೈಂಧವ ಲವಣ, ಸೋರುಪ್ಪು, ನವಸಾಗರ, ತುತ್ಯ ಇವೆಲ್ಲ ಲವಣಜಾತಿಗಳಿವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೩೬).

[←ಮರಾ. ತುತಿಯಾ ; ಹಿಂ. ತೂತಿಯಾ./ಸಂ. ತುತ್ಥಕ]

ತುದಾ (ಅ). ಅಥವಾ ; ಇಲ್ಲವೆ : ಎರಡು ಗಳಿಗೆ ತುದಾ ಮೂರು ಗಳಿಗೆ ಇವರನ್ನ ನಾ ತಡೀಶೀನಿ (ಜಿಕರಾ. ೪೬೦). [?]

ತುದಿ (ನಾ). ೧. ಅಗ್ರ ; ಮೇಲ್ಭಾಗ ; ಶಿಖರ : “ಶಿಖರಮನಲಗ್ರಮನೆ ತುದಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ” (ಮಂಗರಾ. ೩೨-೨) : ಗಿಡುಗಂ ತಂದತ್ತೊ ಮೇಣ್ ಪೆರ್ವರ್ಗರನ ತುದಿಯನೇಱಿ ಬಿರ್ದ್ದುದೊ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೦೦) : ಕೊರ್ಬಿ ಬೆಳೆದ ಪೆರ್ಬಿದಿರ ತುದಿ ತಾಗಿ ತಱಿದ ಕಿಱುಮುಗಿಲ್ಗಳಿಂದವನೀತಳಕ್ಕಾಲಿಕಲ್ಗಳ್ಕಕ್ಕೆ ಚೆಲ್ಲಿದಂತಿರ್ಪ ಮುಕ್ತಾಫಲಗಳಂ ವಂಶತಂಡುಲಂ ಗೆತ್ತು (೧೦೪. ೦-೦೨೮ ವ): ನಡುಗುವ ತನುವಲ್ಲಿಯ ತುದಿಯಿಂ ಪೊಡೆಗೊಡನುದಿರ್ವಲರಂದದಲಿ (ಕಂನವಿ. ೦೦-೩೬). ೨. ಕಡೆ ; ಅಂತ್ಯ ; ಕೊನೆ : “ಅಂತ್ಯಮಂತಿಮಮಗ್ರ್ಯಮಗ್ರಿಮಂ ತುದಿಯುಕ್ಕು” (ಮಂಗರಾ. ೦೩೫-೩೬) : ನಿಲಿಸಿ ಲಘುಪದಮನದನಗ್ಗಲಿಸಿರೆ ಮತ್ತೊತ್ತಿ ಬರ್ಪ ಪದಮಂ ತುದಿಯೊಳ್ ನಿಲೆ...ಅಸುಖಕರಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೬) : ಕೈದವವಿಲ್ಲದೆ ನಲ್ಮೆಯಿಂ ನಾಲಗೆಯ ತುದಿಗೆ ತಂದು ನುಡಿದಳ್ (ಕಂಪಥಾ. ೧೦-೪೫ ವ) ; ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಮಾರ್ಗಮಂ...ಕೈಕೊಳ್ ನಿನಗದು ತುದಿಯೊಳ್ ಮಾಡುಗುಮನಂತಮುಕ್ತಿಶ್ರೀಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೩೮) ; ಹುಬ್ಬುಗಳನುಱೆ ಬಿಗಿದೌಡನೊಡೆಯೊತ್ತಿ ಬೆರಳ ತುದಿಯಱಿ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದು ಹರಿಶರಕೆ ಕೈನೀಡಿದನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ ದ್ರೋ. ೦೯-೧೩); ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದು ಮದುವೆ ಗುಣ (ಗಾದೆ). ೩. ಕೊನೆಯ ಮಟ್ಟ ; ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ : ಅಂತು ಕೈತವವಿಲ್ಲದೆ ವಿಧೇಯತ್ವದ ತುದಿಯನೆಯ್ದಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೫೫ ವ). ೪. ಗುರಿ; ಉದ್ದೇಶ : ಕಜ್ಜದ ತುದಿಯನಱಿಯದೆ ನುಡಿವುದಿದು ನಿನಗೆ ಹಿರಿಯತನವೇ (ಬಸಪು. ೨೮-೩೪).

ತುಟ್ಟ ತುದಿ; ತುತ್ತ ತುದಿ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ)=೧. ಕೊಟ್ಟಕೊನೆ ; ಕಟ್ಟಕಡೆ : ಮಾರ್ಕೇಟಿನ ತುಟ್ಟ ತುದಿಗೆ ಬಂದರು (ಹೂಬಿಸಿ. ೩) ; ಅಂತರಿಕ್ಷದ ತುಟ್ಟ ತುದಿಗೆ ಕೂಡ ಹಾರಿ (ಜ್ಯೋತಿವಿ. ೪). ೨. ಬಹಳ ಎತ್ತರ : ಮರದ ತುತ್ತ ತುದಿಯೊಳಿರ್ದಟಲ್ವ ಗುಂಡಿಗೆಯಂ ಕಂಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೧-೧೨) : ತುತ್ತ ತುದಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂದು ನೋಡುವನ್ನಕ್ಕ ನಾನೆತ್ತ ಹೋದೆನೆಂದಱಿಯೆನಯ್ಯಾ (ಲಿಂಗವ. ೮೩-೯೫). ೩. ತೀರ ಕೊನೆ ; ಅಂತಿಮಾವಸ್ಥೆ : ಪರಿಭವದೊಂದು ತುತ್ತ ತುದಿ ಕೃಷ್ಣೆಯ ಬನ್ನದೊಳಾಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೮೫): ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಂಗಳ ಸಂತೋಷದ ತುತ್ತತುದಿಯನೆಯ್ದುಸುವುದು ಕಾಮವೆಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯಂ (ನೀತಿವಾ. ೩-೦); ತುದಿ ಮೊದಲೆಂಬ ದಕಾರಕ್ಕುದಯಿಸುಗುಂ ದ್ವಿತ್ವವೃತ್ತಿಯಿಂದೆ ತಕಾರಂ ... ತುತ್ತತುದಿ, ಮೊತ್ತಮೊದಲ್ (ಶಮದ. ೦೯೪ ಪ್ರಯೋ). ೪. ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ; ಸರ್ವೋಚ್ಚತೆ : ಆ ನೃಪನುದಾತ್ತ ಗುಣಗಣರ ತುತ್ತ ತುದಿಯೊಳನೂನಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೬೦). **ತುದಿಗೆ ಬರು** = ತುದಿಗೆಯ್ದು ೧: ಎಲ್ಲಾ ತುದಿಗೆ ಬಂತಲ್ಲ, ಇನ್ನೇನು? (ರೂಢಿ). **ತುದಿಗೆಯ್ದು** = ೧. ಕೊನೆಮುಟ್ಟು; ಸಮಾಪ್ತವಾಗು : ತುದಿಗೆಯ್ದ [ಪಾಠಾಂ. ಗೈದ] ದುದಂ ಫಲಮಿಲ್ಲದುದಂ...ಕಾರ್ಯಮಾನುದಾರಮಾತಿ ನೆಗಳ್ದಪನೇ (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೦೨). ೨. ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗು : ಭೀತಿಗದ್ಗದಕಂಠಂ ತುದಿಗೆಯ್ದೆ ಬಿನ್ನವಿಸಿದಂ ವಾಕ್ಯೋವಿದಂ ಸೌವಿದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೬೫). **ತುದಿಗೇಱು** = ತುದಿಗೆಯ್ದು ೨ : ತ್ವರಿತಂ ತುದಿಗೇಱೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಮಸಂ ಸುಖದಳಿಲುಪತ್ತಿ (ನಂದಿರ. ೧೪-೫೫). **ತುದಿಬುಡವಾಗು** = ಆದ್ಯಂತವೂ ತಿಳಿದುಬರು; ಸಂಪೂರ್ಣ ಅರಿವಾಗು: ಇದೇ ರೀತಿಯ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪ್ರದರ್ಶನ ವಸ್ತುಗಳು ಇದ್ದುವು. ಅದರ ವಿವರ ಹೇಳಿದರೆ ತುದಿಬುಡವಾಗದು (ಪ್ರವಾಸಿ ೪೬). **ತುದಿಹಾಕು** = (ಜಡೆಬಿಚ್ಚಿ ಹೋಗದಂತೆ) ತುದಿಗೆ ದಾರ ಮೊದಲಾದುವನಂ ಕಟ್ಟು : ಮಂದಾ ತನ್ನ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹೆಳಲು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಕೂದಲಿಗೆ ತುದಿಹಾಕಿ ಹೆಣೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳು (ಇಪ್ಪಕ. ೨೪೬). [ದೇ.೫ ತಮಿ. ತುತಿ ; ಮಲ. ತುಞ್ಞ, ತುಮ್ಪು ; ತುಳು. ತುದಿ ; ತೆಲು. ತುದ, ತುದ, ಸುದ]

ತುದಿಕಂಬಿ (ನಾ). (ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿ ಹೊರುವ) ಅಡ್ಡೆಯ ತುದಿ : ಸಂಗಶರಣನಾತ ಹೆಗಲೊಳಗಿಕ್ಕಿ ತುದಿಕಂಬಿಯೊಳು ಕರಂಡಗೆಯನೊಲಿದಳವಡಿಸಿ (ಬಸರ. ೩-೧೦). [ತುದಿ + ಕಂಬಿ$_1$]

ತುದಿಕರ (ನಾ). (ಆನೆಯ) ಸೊಂಡಿಲಿನ ಕೊನೆ,—ಅಗ್ರಭಾಗ; ಪುಷ್ಕರ: ತುದಿಕರದೊಳೆಳಲುವ ತಲೆಗಳಂಘ್ರಿಯೊಳೊರೆದ ನೆಣನಡಗಿನ ಮಹಾಗಜಮೊಗೆದುದರಿಬಲವ (ಕುಮಾವ್ಯಾ ದ್ರೋ. ೩-೨೯). [ತುದಿ + ಕರ$_2$]

ತುದಿಕಳಿ (ಕ್ರಿ). ಕೊನೆಗೆ ಬರು, – ಸಾಗು. ‘ತುದಿಕಳಸು’ ಪರಾ.

[ತುದಿ + ಕಳಿ$_1$ (< ಕೞ$_1$)]

ತುದಿಕಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ತುದಿಗೆ ಬರು ; ಕೊನೆಗೆ ನಿಲ್ಲು : ತುದಿಕಳಿಸಿ ಬಂದಿದ್ದ ಕಣ್ಣೀರ ತಳಿಯಿಂದ ಕಣ್ಣಂಜಲು ಮಾಡಿ ಮಸಣದೊಳೆ (ಸಖೀಗೀ. ೦೦-೮೩): ಭೂತಜಾತದ ವೇದ ತುದಿಕಳಿಸಿ ನಾಲಗೆಗೆ ಇಮ್ಮು ಚಿಮ್ಮಲಿ (ಉಯ್ಯಾಲೆ. ೦೫-೦೨). [ತುದಿಕಳಿ + – ಇಸು$_3$]

ತುದಿಕಾಲ್ ‘ತುದಿಗಾಲ್’ ನೋ.

ತುದಿಕುಂಡೆ ‘ತುದಿಗುಂಡೆ’ ನೋ.

ತುದಿಕೆಯ್ ‘ತುದಿಗೆಯ್’ ನೋ.

ತುದಿಕೋಳಿಸು ‘ತುದಿಗೊಳಿಸು’ ನೋ.

ತುದಿಕೋಡು ‘ತುದಿಗೋಡು’ ನೋ.

ತುದಿಖುರ (ನಾ). ಗೊರಸಿನ ತುದಿ; ಖುರಾಗ್ರ : ಬಾಯ ಲೋಳೆಗಳೆಳೆಯ ಮೈಹಳುವಾಯಿ ಮಿಗೆ ತುದಿಖುರವನೂಱಿ...ವಾನಾಯುಜದ ಸಾಲೆಸೆದುದು (ಕುಮಾವ್ಯಾ ದ್ರೋ. ೦೬-೯). [ತುದಿ + ಖುರ]

ತುದಿಗಟ್ಟೆ (ನಾ). ಕಟ್ಟೆಯ ಅಂಚು,—ತುದಿ ; ಜಗುಲಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗ : ವದನೆ ಯೋಗಿಗೆ ಹೊಲ್ಲ ಬದನೆ ರೋಗಿಗೆ ಹೊಲ್ಲ ಕದನವದು ಹೊಲ್ಲ ನೆರೆಯಾಲಿ ನಿದ್ದೆಗೆ ತುದಿಗಟ್ಟೆ ಹೊಲ್ಲ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೨೯೩) ; ಹಡೆದವ್ವ ನಿದ್ದಾಗ ನಡುಮನೆ ನನಗಿತ್ತು ಕಡಗದ ಕೈಯ ಸೊಸೆ ಬಂದು ನಡೆದಾಗ ತುದಿಗಟ್ಟೆ ನನಗೆ ಎರವಾಯ್ತು (ಹಳ್ಳಿಯ. ೧೫೯). [ತುದಿ + ಕಟ್ಟೆ$_1$]

ತುದಿಗಡೆ (ನಾ). ಕೊನೆಯ ಭಾಗ ; ಅಗ್ರಪ್ರದೇಶ : ಮೈದೋಱಿದವು ಹೃತ್ತಿಮಿರ ತವಕದಲಿ ಪೊಡರ್ವ ಪೀನಪಯೋಧರದ ತುದಿಗಡೆಯ ಲಕ್ಕುಡಿಸಿದವು ಗತಿ ಬೆಳ್ಪಡಸಿದವು ಮುಖಮಂಡಲಗಳಾ ಮಾನಿನೀತ್ರಯದ (ತೊರರಾ. ೧-೮೩). [ತುದಿ + ಕಡೆ$_3$]

ತುದಿಗಾಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಡೆಗಾಣಿಸು ; ಕೊನೆಮುಟ್ಟಿಸು : ಅದಱಿಂದಲಿದು ಸಾಮಾನ್ಯವಲ್ಲೆಂಬುದ ತುದಿಗಾಣಿಸಿ ನೋಡಿ ಕಡೆಗೆ (ಅಂಜಿಕೆ. ೦-೦೦೦). [ತುದಿ + ಕಾಣಿಸು]

ತುದಿಗಾಲ್, ತುದಿಕಾಲ್, ತುದಿಗಾಲು (ನಾ). ಕಾಲಿನ ತುದಿ ; ಪಾದಾಗ್ರ : ತುದಿಗಾಲಂ ಧರೆಗೂಱಿ . . . ಕಂಕೆಲ್ಲಿಭೂಜದ ಪುಷ್ಪಸ್ತಬಕಂಗಳಂ . . . ತಾಂ ಕುಯ್ವಳ್ (ಕ್ರಿಶುವಿ.೨೪-೩೬) ; ತುದಿಗಾಲ್ಗಳಿಂದೆ ನಿಂದು ಬಣ್ಣಾವಳಿಯದ ಪೂಗಳಂ ಕೊಯ್ವು (ಜೈಮಿಥಾ. ೮-೦೮). ತುದಿಕಾಲ್ : "ಪಾದಾಗ್ರಂ, ಪ್ರಪದಂ – ಈ ೨ ತುದಿಕಾಲ್" (ಹಲಾಯು. ೮೭-೩೭೩). ತುದಿಗಾಲು : ತುದಿಗಾಲುಂಗಳ ಹೊರಿಗೆಯ ತವದ ನಿಱಿಗೆಯ . . . ಹೊಸತಪಸಿ ತೊಡಗಿದನು ಬಲುತಪವ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೪-೪೩) ; ಓರುಗುಡಿಸಿದುದವನಿ ರಾಜಕುಮಾರಕಂಠೀರವನು ತುದಿಗಾಲೂಱಿ ನಿಂದಾ ದೆಸೆಗೆ (ಏಕಾಗ. ೪-೭-೩೦) ; ಕಾಮದೇವನ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ತುದಿಗಾಲಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಚೂತಾಂಕುರವನ್ನು ಕೊಯ್ಯುವೆನು (ಶಾಕುಂತ-೮೦-೭) ; ತುದಿಗಾಲೊಳೆಲ್ಲರು ನಿಂತಿರುವವು ನಾವು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವೆವೆಂದು (ಇಂಜಾಕ. ೨೦೯-೮೦).

ತುದಿಗಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲು = ಆತುರಪಡು; ತವಕಿಸು : ದಮಯಂತಿ ಆತ್ತೆಮನೆಗೆ ಹೊರಡಲು ತುದಿಗಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಳು (ದೂಱಟ್ಟ. ೩೩).

[ತುದಿ + ಕಾಲ್$_1$]

ತುದಿಗಾಲು 'ತುದಿಗಾಲ್' ನೋ.

ತುದಿಗಿವಿ (ನಾ). ಕಿವಿಯ ಕೊನೆ, — ತುದಿ : ತುದಿಗಿವಿ ಮೊದಲ್ಗಣ್ಣು . . . ನಿಜಾಸನದೊಳ್ ಸುಱಿ ಪುಟ್ಟೆ ಕಷ್ಟಮಕ್ಕುಂ (ಮಂಗರಾ. ೮೩-೦೯). [ತುದಿ + ಕಿವಿ$_1$]

ತುದಿಗುಂಡು (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲು ; ಕೋಡುಗಲ್ಲು ; ಶೃಂಗ : ಕೂಟಃ, ಶಿಖರಂ, ಶೃಂಗಂ ೩ ಪರ್ವತಶಿಖರದ ಹೆಸರು, ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಗುಂಡು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ.೯೪). [ತುದಿ + ಗುಂಡು]

ತುದಿಗುಂಡೆ, ತುದಿಕುಂಡೆ (ನಾ). ಪಿರ್ರೆಯ ತುದಿ ; ಕೂರುವ ಭಾಗ : "೨ ಕಟಿಶೀರ್ಷಮನಲುವಾ ತುದಿಗುಂಡೆಯೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೮-೦೭). ತುದಿಕುಂಡೆ : "ಕಟಃ, ಕಟಿಶೀರ್ಷಕಃ — ಈ ೨ ತುದಿಕುಂಡೆ" (ಹಲಾಯು. ೮೭-೩೭). [ತುದಿ + ಕುಂಡೆ$_1$]

ತುದಿಗೆಯ್, ತುದಿಕೆಯ್, ತುದಿಗೈ (ನಾ). ೧. ಕೈಯ ತುದಿ; ಹಸ್ತಾಗ್ರ : (ಕ). ತುದಿಕೆಯ್ : ೨. ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲಿನ ತುದಿ: "ಕರಿಹಸ್ತಾಗ್ರ, ಪುಷ್ಕರ—ಆನೆಯ ತುದಿಕೆಯ್" (ಸಾಚಕಾ.೩). ತುದಿಗೈ : ೨. "ಕರಾಗ್ರಂ, ಪುಷ್ಕರಂ—ಈ ೨ ತುದಿಗೈ" (ಹಲಾಯು. ೩೭-೩೭). [ತುದಿ + ಕೆಯ್$_2$]

ತುದಿಗೈ 'ತುದಿಗೆಯ್' ನೋ.

ತುದಿಗೊಂಬು (ನಾ). ೧. ಕೊಂಬೆಯ ತುದಿ ; ಶಾಖಾಗ್ರ : ಮದಕರಿಗಳ ಮದಜಳದೊಳ್ ನಿಮಿರ್ದಿರ್ದ ಮರದ ತುದಿಗೊಂಬುಗಳೊಳ್ ಪೊಳೆವುವು . . . ಕುಸುಮಾವಳಿಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೪) ; ಅದಱ ಶಿಖರಮಂ ಮೆಟ್ಟಿ ಮರದ ತುದಿಗೊಂಬಿಂಗೆ ಪಾಯ್ದು (ಶಾಂತೀಶ. ೨೦೦-೯) : ಮರದ ತುದಿಗೊಂಬಿನಲಿ ತೋಱುವ ವರತಳಿರ ನೆಲೆನಿಕರವೊಂದೊಂದಱಲಿ ಭಿದ್ರವ ಮಾಡಲೆಸುವುದು (ಸಂಧಿಪ. ೦೮-೯). ೨. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕೋಡಿನ ತುದಿ ; ಶೃಂಗಾಗ್ರ : ಅಗುಬ್ಬು ತುದಿಗೊಂಬಿನೊಳ್ಮಲ್ಲಗೆ ಪೊತ್ತಭಿಷೇಕಮೃತ್ತಿಕೆಯ ನೊಡಸಂದತ್ತಗಲದಿನಿಸುಂ ತಪೋವನಮೃಗಮಾ ಮುನಿವರನೊಳಾದ ಪರಿಚಯದಿಂದಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೦೭). [ತುದಿ + ಕೊಂಬು$_1$]

ತುದಿಗೊನೆ (ನಾ). ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗೊಂಚಲು, —ಗೊನೆ : ಕಡೆದವು ಕದಳಿಗಳು ಗೊನೆಸಹಿತ . . . ತುದಿಗೊನೆಯ ಚೆಂದೊಗು ಖಜರ್ೂರದಲಿ ಕಾಣೆನು ಹುರುಳ (ಕುವ್ಯಾಅ.೦೮-೩೭). [ತುದಿ + ಕೊನೆ$_2$ (<ಗೊಲೆ$_2$)]

ತುದಿಗೊಳಿಸು, ತುದಿಕೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ತುದಿಯಂನ್ನು ತಾಕಿಸು, —ಊರು, —ಮೆಟ್ಟು : ತುದಿಗೊಳಿಸಿದಂಘ್ರಿಯಿಂದೆತ್ತಿದ ಭುಜದಿಂ ನಿಮಿರ್ದ ದೇಹದಿಂ (ಶಬಶಂ. ೨-೮೦). ತುದಿಕೊಳಿಸು : ತುದಿಕೊಳಿಸಿರ್ದ ವಾಮಚರಣಂ ಮಣಿಯಿಂ ಬಲದಂಘ್ರಿ ಮೆಟ್ಟೆ . . . ಉಯ್ಯಾಲೆಱಿದಳಮೃತಾಂಶುವಕ್ತ್ರೆ (ಅನಂಪು. ೮-೪). [ತುದಿ+ಕೊಳ್$_1$+–ಇಸು$_1$]

ತುದಿಗೋಟೆ (ನಾ). ಕೋಟೆಯ ತುದಿ ; ದುರ್ಗದ ಮೇಲ್ಭಾಗ : ದಾಟುವೆನು ಕಡಲೇಳನವನಿಯ ಮಿಾಟ ಸಪ್ತರಸಾತಳದ ತುದಿಗೋಟೆ ಗಿಳಿವೆನು (ತೊರರಾ. ೪-೦೨-೩೦). [ತುದಿ + ಕೋಟೆ$_1$ (<ಕೋಂಟೆ)]

ತುದಿಗೋಡು, ತುದಿಕೋಡು (ನಾ). = ತುದಿಗೊಂಬು ೧ : ಮರದ ತುದಿಗೋಡುಗಳೊಳುಲಿವ ಪಕ್ಕಿಗಳುಮಂ (ಕಾದಂಬ. ೨೬೭) ; ಪಕ್ಕಿಗಳ್ ಮರಂಗಳ ತುದಿಗೋಡ ಮೇಲೆ ದನಿಗಯ್ಯುತುಮಿರ್ದುವು ಮುಂಬಗಲ್ವರಂ (ಜಗವಿ. ೦೯-೦೦) ; ಮರದ ತುದಿಗೋಡುಗಳ್ ಕೊಳೆ ಧರೆಗಲ್ಲುಗುತಿರ್ಪ ತರಳತಾರೆಗಳೆನಿಕುಂ ಖರಸೂಕರದಂಷ್ಟ್ರಾಹತಿಪರಿಸ್ಫುಟದ್ವೇಣುಮುಕ್ತಮುಕ್ತಾನಿಕರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೪೮) ; ತುದಿಗೋಡಂ ಮೆಟ್ಟಿ ಕೊಂಬಂ ಪಿಡಿದು ಜಡಿದು ತೂಗಾಡಿ . . . ಕುಳ್ಳಿರ್ದುದು ಕೋಡಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೩-೦೯೩). ತುದಿಕೋಡು : ಬೇರಿಂ ತುದಿಕೋಡಂ ಮುಟ್ಟೆ ಕಾಯ್ಪೇಱಿದ ಪಲಸು ಪುರೋದ್ಯಾನದೊಳ್ ಕುಂದವೆಂದುಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೪-೩೮).

[ತುದಿ + ಕೋಡು$_6$]

ತುದಿನಾಲಗೆ, ತುದಿನಾಲಿಗೆ (ನಾ). ನಾಲಗೆಯ ತುದಿ ; ಜಿಹ್ವಾಗ್ರ : ಅಂತು ಕುಡಿಯ ಕಕ್ಕರಗೆಯ್ವುದಿಂ ತುದಿನಾಲಗೆಯೊಳ್ ತೊಡರ್ದ ರಸು ನುಡಿವ ನುಡಿಗಳುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೮೮ವ) ; ಉಗಿದಡಾಯ್ವುದ ಮೊನೆಯ ತುದಿನಾಲಗೆಗಳಲಿ ಮಾತಾಡಬಲ್ಲರೆ ಸೊಗಸುವವು ನಾವು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦೦-೪೩) ; ತುದಿನಾಲಗೆಗೆ ನರಸುಕ್ಕನಿಕ್ಕಿದಳು (ತೊರರಾ. ೩-೨-೩೮) ; ನಾರಣಪ್ಪನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದ್ಯವೂ ಈಕೆಯ ತುದಿನಾಲಗೆಯಲ್ಲಿದೆ (ದೂಕಕ. ೬೩). ತುದಿನಾಲಿಗೆ : ಹೃದಯಂದ ಕತ್ತರಿ ತುದಿ [ಪಾಠಾಂ. ಕುಡಿ] ನಾಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಲ]ಗೆಯ ಬೆಲ್ಲೀಂ ಬೊ (ಬಸವ. ೨೭೯).

[ತುದಿ + ನಾಲಗೆ]

ತುದಿನಾಲಿಗೆ 'ತುದಿನಾಲಗೆ' ನೋ.

ತುದಿನೆಲೆ (ನಾ). ಕೊನೆಯ ಅಂತಸ್ತು ; ಉಪ್ಪರಿಗೆಯ ಮೇಲುಭಾಗ: ಹಂಸದ ಗಿಳಿಯ ಕೋಗಿಲೆಯ ಕರ್ಕಶಕೆ ನಿಲಲಱಿಯದುಪ್ಪರಿಗೆದುದಿನೆಲೆಯ ಚಂದ್ರಶಾಲೆಗೆ ಬಂದಳಂಬುಜಾಕ್ಷಿ (ಜೈಮಿಥಾ. ೩೦-೩೭). [ತುದಿ + ನೆಲೆ]

ತುದಿಪದ (ನಾ). ಕೊನೆಯ ಮೆಟ್ಟು ; ಮೇಲ್ಪಟ್ಟದ ಘನತೆ ; ಪರಮಪದ : ಭಕ್ತರ ಕುಲಂಗಳನಹಗೆಯಿಹಗೊಂದಱಸದದು ತುದಿಪದವಲಾ (ಬಸಪು. ೪-೬೩). [ತುದಿ + ಪದ$_2$]

ತುದಿಪದವಿ (ನಾ). = ತುದಿಪದ : ನಮಃಶಿವಾಯಯೆನಿಪ್ಪ ನುಡಿಯಂ ಮಱೆಯದಿರು ತುದಿಪದವಿ ನಿನಗೆನುತ (ಬಸಪು. ೨೪-೦೯). [ತುದಿ+ಪದವಿ]

ತುದಿಬಾಲ 'ತುದಿವಾಲ' ನೋ.

ತುದಿಮಿಾಸೆ (ನಾ). ಮಿಾಸೆಯ ಕೊನೆ : ಬೆರಳ ತುದಿಮಿಾಸೆಯಲಿ ರಾಘವ ತಿರುವಿ ಛಳಕುತನ ಮುಖವ ನೋಡಲು (ತೊರೆರಾ. ೩೨-೩೩). [ತುದಿ+ಮಿಾಸೆ]

ತುದಿಮುಟ್ಟ (ಅ). ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ; ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ : ಕೈಕೊಂಡ ಕೆಲಸವನ್ನು ತುದಿಮುಟ್ಟ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು (ರೂಢಿ). 'ತುದಿಮುಟ್ಟೆ' ಪರಾ. [ತುದಿ + ಮುಟ್ಟ]

ತುದಿಮುಟ್ಟಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಹಿಡಿದ ಕೆಲಸವನ್ನು) ನೆರವೇರಿಸು ; ಗುರಿಮುಟ್ಟಿಸು ; ಪೂರೈಸು : ಇವೆಲ್ಲಮಂ ತುದಿಮುಟ್ಟಿಸುವ ಭಾಷೆ (ಬಸಪು. ೬-೭) ; ಜನರು ಸರಕಾರವನು ಜಗ್ಗಿ ಬುಡಮೇಲುಗೈದರು ಚಳುವಳಿ ತುದಿಮುಟ್ಟಿಸಿದರು (ಇಂಜಾಕ. ೩೯-೮೦). [ತುದಿಮುಟ್ಟು + – ಇಸು$_1$]

ತುದಿಮುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಕೊನೆಗಾಣು ; ಮುಗಿ ; ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗು : ನನ್ನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ತುದಿಮುಟ್ಟಿತು (ರೂಢಿ). 'ತುದಿಮುಟ್ಟಿಸು' ಪರಾ. [ತುದಿ + ಮುಟ್ಟು$_1$]

ತುದಿಮುಟ್ಟೆ (ಅ). ತುದಿಯವರೆಗೆ ; ಕೊನೆಯವರೆಗೆ : ಬೇರಿಂ ತುದಿ ಮುಟ್ಟೆ ಕಾಯ್ತು ಫಲಸಂಬಿವು ಕುಂದವು ನಂದನಂಗಳೊಳ್ (ಆಗವಿ. ೨-೧೫). 'ತುದಿಮುಟ್ಟ' ಪರಾ. [ತುದಿ + ಮುಟ್ಟೆ]

ತುದಿಮುರಿ (ಕ್ರಿ). ಕೊನೆ ಮುರಿದುಹೋಗು, — ಕ್ಷತವಾಗು : ಪೊಸಗಂಧವಕ್ಷತ ತುದಿಮುರಿದವೆಂದೊ (ಬಸವು. ೪೭-೧೪).
[ತುದಿ + ಮುರಿ$_1$]

ತುದಿಮೂಗು (ನಾ). ಮೂಗಿನ ತುದಿ ; ನಾಸಾಗ್ರ : ತುದಿಮೂಗು ತುದಿಗಿವಿ ಮೊದಲ್ಗಣ್ಣು ಕಣ್ಣಡಿಗಳೊಳು . . . ಸುಟಿ ಪುಟ್ಟಿ ಕಪ್ಪಮಕ್ಕುಂ (ಮುಂಗರಾ. ೮೩-೧೯) ; ಏನಲವೊ ತುದಿಮೂಗಿನಲಿ ಬಿಳುಪೇನು (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೩-೮). [ತುದಿ + ಮೂಗು$_1$]

ತುದಿಮೊದಲ್, ತುದಿಮೊದಲು (ನಾ). ೧. ಮೂಲ ; ಪ್ರಾರಂಭ ; ಮೊತ್ತಮೊದಲು. ೨. ಕೊನೆ ಮತ್ತು ಬುಡ ; ಆದಿ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯ : ತುದಿಮೊದಲಪ್ಪುದಿಂಪಡರೆ ಕೂಡುವ ಕೂಟದೊಳ್ (ಅರ್ಧನೇ. ೬-೬). **ತುದಿಮೊದಲು** : ೨. ನಿಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯ ತುದಿಮೊದಲಿದೆಂದೊಮ್ಮೆಯುಂ ಸಲೆ ತೋಱದಾರಿಗೆ (ಬಸವು. ೦-೫೮) : ವಿಧಿಯಿಂದೆ ಶುಕ್ರದೇವರು ತನಗಱುಹಿದ ಹದಿನಾಱುಶತವಿದ್ಯವನು ತುದಿಮೊದಲಿಂದೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಕೌಟಿಲ್ಯನಿಧಿ ಶಂಬರಾಸುರ ಖಳನು (ಮೋಹತ. ೦೦-೬೯) ; ತನ್ನೊಳಗೆ ತಾನೆ ವಿಸ್ಮಿತನಾಗಿ ಪಾರ್ಥನದಟಾನ್ನತಿಯ ತುದಿಮೊದಲನಱುಹೆನಲ್ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೦-೨೨) ; ಅವನ ರಗಳೆಗೆ ತುದಿಮೊದಲೇ ಇಲ್ಲ (ರೂಢಿ).
[ತುದಿ + ಮೊದಲ್]

ತುದಿಮೊದಲು 'ತುದಿಮೊದಲ್' ನೋ.

ತುದಿಮೊನೆ (ನಾ). ತುದಿಯ ಹರಿತವಾದ ಭಾಗ; ನಿಶಿತಾಗ್ರ : ದಿನಪಕೋಟಿಯ ರಶ್ಮಿಯನು ತುದಿಮೊನೆಯೊಳುಗುಳುವ ಬಾಯಿಧಾರೆಯ ತನಿಯುರಿಯ ತೆಕ್ಕೆಯಲಿ ಥಳಥಳಿಸುವ ಮಹಾಂಕುಶವ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೫೫). [ತುದಿ + ಮೊನೆ$_1$]

ತುದಿಮೊಲೆ (ನಾ). ಮೊಲೆಯ ತುದಿ ; ಕುಚಾಗ್ರ ; ಚೂಚುಕ : ಕುರವಕಕೆ ತುದಿಮೊಲೆಯ ಸೋಂಕಿನಲಿ ಹೂದೋಱಿದವು ಕಣ್ಗೋರೆಯಲಿ ತಿಲಕವ ಕದುಕಿದವು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦೮-೦೩) ; ಈ ಕೋತಿಯಂ ತನ್ನ ತುದಿಮೊಲೆ ಗಳಿಂದಪ್ಪಳಿಸಿ ನರನ ಸೈನ್ಯಮಂ ಸದೆದು ಕೆಡಪುವೆನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೬-೩೫).
[ತುದಿ + ಮೊಲೆ$_1$]

ತುದಿಯಂಬು (ನಾ). ಬಾಣದ ತುದಿ ; ಬಾಣಾಗ್ರ : ಕೈನೀಡಿದನು ತುದಿಯಂಬಿನಲಿ ತುಱುಗಿದ ಕಿಡಿಯ ಬಿಱುಕೇಸುರಿಯ ಧಾಳಿಗಳ . . . ನಾರಾಯಣಮಹಾಶರಕೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೯-೧೪). [ತುದಿ + ಅಂಬು$_2$]

ತುದಿಯೆಯ್ದು (ಕ್ರಿ). ೧. ತುದಿಮುಟ್ಟು ; ಪೂರ್ಣವಾಗು. ೨. ಈಡೇರು ; ನೆರವೇರು : ತುದಿಯಯ್ದುತ್ತನಗೆನ್ನ ಪೂಣ್ಕೆ ನಿನಗಂ ಪುಣ್ಯೋದಯಂ ಸಾರ್ಚಿ ಬಂದುದು (ಆದಿಪು. ೪-೦೮). [ತುದಿ + ಎಯ್ದು]

ತುದಿವರ (ನಾ). ಮರದ ತುದಿ : ಮೊದಲ ಬಲುಹನು ಕಂಡೆನಿನ್ನೀ ತುದಿವರನ ತನಿಗಚ್ಚು ನಮ್ಮನು ಬೆದಱಿಸುವುದೋ ಶಿವಶಿವಾ ತಪ್ಪೇನು ತಪ್ಪೇನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೦-೦೮). [ತುದಿ + ಮರ$_1$]

ತುದಿವರಂ (ಅ). ತುದಿಯವರೆಗೆ ; ಕೊನೆಯವರೆಗೆ : ಮೊದಲಿಂದೆ ತುದಿವರಂ ಬೇಱೊಂದು ರೀತಿಯಾಗದೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೮-೨೯) : ಬೇರ್ವರಿಸಿ ತುದಿವರಂ ಕಾಯ್ತು ಪನಸಂಗಳ್ . . . ನಾಡೆ ಸಾರ್ವಕಾಲಂ ಕುಂದವು (ಜಿಲಪು. ೦೦-೨೨). [ತುದಿ + – ವರಂ]

ತುದಿವಲಗೆ (ನಾ). ಧ್ವಜದ ಮೇಲಿರುವ, ಲಾಂಛನವನ್ನಿಡುವ ಹಲಗೆ,- ಫಲಕ,-ಚೌಕಟ್ಟು : ನವಹೇಮದಂಡದ ಹಳವಿಗೆಯ ತುದಿವಲಗೆಯಲಿ ಹಾಯ್ಕಿದರು ಪನ್ನಗನ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೦-೪೦). [ತುದಿ + ಪಲಗೆ]

ತುದಿವಾಲ, ತುದಿಬಾಲ (ನಾ). ಬಾಲದ ತುದಿ, — ಕೊನೆ : ತುಱುಕಿದನು ತುದಿವಾಲದಗ್ನಿಯನು . . . ಭದ್ರಭವನದಲಿ (ತೊರರಾ. ೫-೮-೩೬) : ಪುದಿದಿರ್ಪುದು ತೀಟ್ಗೆ ವಿಷಂ ತುದಿವಾಲದೊಳ್ (ಚಿಕವಿ. ೪-೭೬). **ತುದಿಬಾಲ** : ಹುಲಿಯ ತುದಿಬಾಲವು ಕಪ್ಪಿರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೬).
[ತುದಿ + ಬಾಲ$_1$]

ತುದಿವೆರಳು (ನಾ). ಬೆರಳಿನ ತುದಿ ; ಬೆಟ್ಟಿನ ಕೊನೆ : ಹರಹರ ಮಹಾದೇವಾ ಎನುತ ತುದಿವೆರಳಲಾಲಿಯ ನೀರ ಮಿಡಿದಳಲಿದನು ಕಲಿ ಭೀಮ (ಕುವ್ಯಾಶ. ೦೩-೯) ; ಅಲ್ಲಾಡಿದನು ತುದಿವೆರಳನು (ತೊರರಾ. ೪-೪-೩೩) ; ತುದಿವೆರಳೊಳು ಜಪಸರವ ನೂಂಕುತ ಪಂಚಪದವ ಜಪಿಸಿದ ರೊಪ್ಪದೊಳು (ಭರತ. ೧೮-೦೪೦). [ತುದಿ + ಬೆರಳು (< ಬೆರಲ್)]

ತುದಿಸೆಱಗು (ನಾ). ಸೆರಗಿನ ಕೊನೆ,—ತುದಿ : ಕಂಡಳವನಂಗದೊಳೆಸೆವ ರುಚಿರಕಂಚುಕದ ತುದಿಸೆಱಗಿನೊಳ್ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರ್ದ ಪತ್ರಿಕೆಯನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೦-೨೪). [ತುದಿ + ಸೆಱಗು (<ಸೆಱಂಗು)]

ತುನಕು 'ತುಣುಕು' ನೋ.

ತುನಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). (?) : ಗಿಂಡಿಯಲ್ಲಿಂದಕವಂ ಕಯ್ಯೆತ್ತಿ ಕಯ್ಯೆತ್ತಿ ಬೇರ್ಗರೆಯಲ್ ಕಣ್ ತುನಿದೀಂಟಿ ತೇಗಿ ನಿಮಿಷಂ ಸಂತೈಸಿಕೊಂಡಿರ್ದು . . . ಏಂ ಸುಖಂಬಡೆದರೋ ಕಯ್ಗಟ್ಟಿಕೊಂಡೆಲ್ಲರು (ನಳಚಂ. ೪೭೮).
[P ಇದು 'ಕುನಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ ?]

ತುನಿ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾಯುರೋಗ : ಪಕ್ವಾಶಯದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕಾಗಿ ಅಪಾನಪ್ರದೇಶ, ಗುಹ್ಯಪ್ರದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಕೀಳು ಮುಂತಾಗಿ ತೀವ್ರ ವಾದ ವೇದನೆಯುಂಟಾಗಿ ಚರಿಸುವಂಥಾ ವಾಯು ತುನಿಯೆನಿಸಿಕೊಂಬುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೩೨೫). [ಸಂ.]

ತುನುಕು 'ತುಣುಕು' ನೋ.

ತುನ್ನ (ಗು). ೧. ನೋವುಗೊಂಡ ; ಗಾಸಿಗೊಂಡ. ೨. ಪೀಡೆ ಗೊಂಡ ; ತೊಂದರೆಗೊಳಗಾದ. ೩. ಕತ್ತರಿಸಿಹೋದ. (ನಾ). ೪. ನೋವು ; ಬಾಧೆ : "ಪೀಡಿತಂ ತುನ್ನಮೆನೆ ನೋವಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೧೩೨-೨೬). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ನಂದಿಮರ : "ತುನ್ನಃ, ಕುಬೇರಃ . . . ನಂದಿವೃಕ್ಷಃ—೬ ನಂದೀ ಎಂಬುವ ಮರದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂಕಿ. ೧೩೪). [ಸಂ.]

ತುನ್ನವಾಯ (ನಾ). ಹೊಲಿಗೆ ಕೆಲಸದಿಂದ ಜೀವನ ಮಾಡುವವನು; ಚಿಪ್ಪಿಗ ; ಸಿಂಪಿಗ ; ದರ್ಜಿ : "ತುನ್ನವಾಯಃ, ಸೌಚಿಕಃ—ಈ ೨ ಚಿಪ್ಪಿಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೭-೪೩೬) : "ಚಿಪ್ಪಿಗನು ಚೇಳಿಕಂ ಸೂಚಿಕಂ ತುನ್ನವಾಯನೆನಿಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೦೦೦-೨). [ಸಂ$_1$]

ತುಪಟ 'ತುಪ್ಪಟಿ' ನೋ.

ತುಪರ 'ತೂಪರ' ನೋ.

ತುಪಾಕ 'ತುಪಾಕಿ' ನೋ.

ತುಪಾಕಸೇನೆ (ನಾ). ಬಂದೂಕಿನಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಸೈನ್ಯ : ಭಾವುನಾಯಕನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ತುಪಾಕಸೇನೆಯು ...ಬರುವಂತಿಲ್ಲ (ಹುಗುಗಂ. ೧೨೪-೫). [ತುಪಾಕ (<ತುಪಾಕಿ) + ಸೇನೆ]

ತುಪಾಕಿ, ತುಪಾಕ, ತುಬಾಕಿ (ನಾ). ೧. ಗುಂಡುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಮದ್ದು ತುಂಬಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ ; ಕೋವಿ ; ಬಂದೂಕು : ಹೊಡೆಯಂತೆ ಪೆಟಲು ತುಪಾಕಿಯ ಬಲಗೂಡಿ ಧಿಗಿಧಿಗಿನದಿಂಗೆ ಬಂದು ನಗೆಮೊಗದರಸಗೆ ಕೈಮುಗಿದೊಲಿದನು (ಭರತ. ೨೨-೦೯) :

ಎಡೆವಿಡದಿಡುವ ತುಪಾಕಿಯ ಗುಂಡಿನ ಕಡುಹಿಂದ . . . ಕೂಡಿದ ರಿಪುಬಲ ಕಡಿಖಂಡವಡೆದುದೇವೇಳ್ವೆ (ಕಂನವಿ. ೬-೭೬) ; ನಮ್ಮಲ್ಲಿದ್ದ ತುಪಾಕಿಗಳನ್ನು ಅವರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆವು (ಶ್ರೀಪಾಶ. ೩೦): ತುಪಾಕಿ ಹೊಟ್ಟೇಲಿ ಫಿರಂಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). **ತುಪಾಕ:** ೧. ಪೇರಡಿ ಬಡಿಗೋಲ್ತುಪಾಕಮಿಡುಗಲ್ಲೆರೆ ಪೆರ್ಬಲೆ ಕೂಳಿ ಗಾಳಂ . . . ಹಿಡಿದು ಬೇಂಟೆಗೆ ಸಂದ ಪುಳಿಂದರೆಯ್ದಿದರ್ (ರಾಜಶೇ. ೫-೫೨) : ಧಮ ಧಮಧ್ವಾನಮಾದಂ ತುಪಾಕಂಗಳವೀಗಳ್ . . . ಸಾರ್ತರ್ಜನಂ (ಚೆಳವಿ. ೬-೨೬೨) ; ಮಿಂಟೆ ಪೇರಡಿ ತುಪಾಕಂ . . . ಕೊಂಡೊಡನಾ ಲುಬ್ಧಕಸಂಚಯಂ ನಡೆದುದು (ಯಾದಕಂ. ४-೫೧). ೨. ಕೋವಿ ಹಿಡಿದಂ ಯಂದ್ಧ ಮಾಡುವ ಸೈನಿಕ : ಹಲ್ಲಣಗಳನ್ನಾಳಬಲ್ಲ ಬಿಲ್ಲಾಳ್ಗಳ ತುಪಾಕರ ಪಡೆಗಳನ್ನೂ . . . ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕಳಿಹಿರಿ (ಚಿಟ್ಟಿಅ. ४೫-४). **ತುಬಾಕಿ:** ೧. ತುಬಾಕಿಯಲ್ಲಿ ಮದ್ದು ತುಂಬಿ . . . ಹೊಂಚು ಹಾಕಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡನು (ಚಿಟ್ಟಿಹೊ. ೨४); ತುಬಾಕಿಗಳು ಹಾರಿದವು (ಫಲಸಂ. ೮೦); ರಾಯಚೂರುಯುದ್ಧ ನಡೆಯುವ ತನಕ ತುಬಾಕಿಯಂಥ ಮದ್ದಿನ ಆಯುಧ ದಕ್ಷಿಣದೇಶದವರಿಗೆ ಗೊತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ನಂಜುಂಡ. ೨೮).

ತುಪಾಕಿಯವರು, ತುಪಾಕದವರ್ = ಕೋವಿ ಹಿಡಿದಂ ಯಂದ್ಧ ಮಾಡುವ ಸೈನಿಕರು: ಚಕ್ಕಮುಕ್ಕಿಕಲ್ಲಿನ ತುಪಾಕಿಯವರು ತಮ್ಮ ಆಯುಧ ಸಲಕರಣ ಸಮೇತ ತೆರಳಲಿ (ಹೇಟಿಮೂ. ೨) ; ಅಲ್ಲಿ ತುಪಾಕದ ವರ್ಗಂ ಪೇಟದೆ ನಿಟ್ಟೋಟದಿಂ ಕಿರುಚನಾಪಳ್ಳಿಯಂ ಸಾರ್ವುದುಂ (ಅಪ್ರತಿ. ೧४೫-೨೨). 'ತೋಪು₃' ನೋ.

[← ಹಿಂ. ತುರ್ಕಿ. ತುಪಕ್ ; ಮರಾ. ತುಬಕ್]

ತುಪಾಕಿಗುಂಡು (ನಾ). ತುಪಾಕಿಗೆ ಹಾಕಿ ಉಡಾಯಿಸುವ ಗುಂಡು : ಬಹು ಜನರು ಹತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ತೋಳ್ಕಗುಂಡುಗಳನ್ನೂ ತುಪಾಕಿಗುಂಡುಗಳನ್ನೂ ಇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ . . . ಉಗ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರು (ಚಾಮುವಂ. ೮೯). [ತುಪಾಕಿ + ಗುಂಡು]

ತುಪಾನು 'ತಂಫಾನು' ನೋ.

ತುಪ್ಪ (ನಾ). ೧. ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನು ಕಾಯಿಸಿ ತೆಗೆದ ಸಾರ, –ಸತ್ತ್ವ ; ಘೃತ ; ಆಜ್ಯ : "ಸರ್ಪಿಃ, ಘೃತಂ, ಆಜ್ಯಂ, ಅಘಾರಃ —ಈ ४ ತುಪ್ಪ" (ಹಲಾಯು. ४೬-೦೨೦) ; ತುಪ್ಪಮಂ ಕೊಟ್ಟು ನೀರಂ ಕೊಳ್ವ... ಗಾವಿಲನಂತಾಗಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦४-೦೦೬) : ತುಪ್ಪದ ಸವಿಗೆ ಅಲಗ ನೆಕ್ಕುವ ಸೊಣಗನಂತೆ ಎನ್ನ ಬಾಳುವೆ (ಬಸವ. ೩೫) ; ರಾಮನಾಮ ಪಾಯಸಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣನಾಮ ಸಕ್ಕರೆ ವಿಟ್ಠಲನಾಮ ತುಪ್ಪವ ಕಲಸಿ ಬಾಯಿ ಚಪ್ಪರಿಸಿರೊ (ಪುರಂದ. ೨-೯೬ ಪಲ್ಲವಿ) ; ತುಪ್ಪ ಸಕ್ಕರೆ ಪಾಲ ಸವಿವ ಮನುಜರ ತಂದೊಪ್ಪಿಸುವುದು ದೊಡ್ಡಿತಲ್ಲ (ಕಂನವಿ. ೧೦-೮४): ತುಪ್ಪದ ಆಶೆಗೆ ಎಂಜಲು ತಿಂದ (ಗಾದೆ.) ೨. ತುಪ್ಪವನ್ನು ಹೋಲುವ ಜಿಡ್ಡಿ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಸ್ತುವಿಶೇಷ ; ಸಸ್ಯದ ಕೊಬ್ಬು ; ವನಸ್ಪತಿಯ ಕೊಬ್ಬು. ೧. ೨ : ತುಪ್ಪಮೆಂಬ ಪೆಸರಾವಿನ ತುಪ್ಪಕ್ಕಂ ಗೇರತುಪ್ಪಕಮುಂಟಪ್ಪೊಡಂ ತುಪ್ಪದಂತಿನಿದಕ್ಕುಮೇ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೧೯೩). ೩. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕೊಬ್ಬು: ಉಡುವಿನ ತುಪ್ಪ ಲೇಪನ ಮಾಡಿದರೆ ಮೂಳೆ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). ४. ಬಟ್ಟಿ ಇಳಿಸಿದ ದ್ರವ ; ಅರ್ಕ ; ಹಸಿಶುಂಠಿಯ ಒಂದು ಕೊಳಗದಲ್ಲಿ ರಸ . . . ಕಾಸಿ ಹದದಲ್ಲಿ ಇಳುಹಿಕೊಂಡು ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುವರಹ ತೂಕ ತುಪ್ಪವ ಸೇವಿಸಲು ಶೋಭೆ, ಕಾಸ, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ, ಪಾಂಡು, ಇವಿಷ್ಟೂ ಪರಿಹರವಹವು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೩೫೮). ೫. [ವೈದ್ಯಶಾ] ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಯ ಔಷಧಿದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಪಾಕಮಾಡಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಔಷಧ ; ಘೃತ: ಅಶ್ವಗಂಧಿಯ ತುಪ್ಪವು ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯದು (ರೂಢಿ).

ತುಪ್ಪದ ದೋಸೆ=ತುಪ್ಪ ಹಚ್ಚಿ ತಯಾರಿಸುವ ದೋಸೆ: ಈ ತುವ್ಹೊತ್ತ ಸಂಜೆ, ಹೋಟಲಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪದ ದೋಸೆ, ಕಾಫಿ ಕೊಡಿಸು (ರೂಢಿ). **ತುಪ್ಪದನ್ನ** = ತುಪ್ಪದ ಒಗ್ಗರಣೆ ಮತ್ತು ಹಪ್ಪಳ, ತೆಂಗಿನ ತುರಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಹಾಕಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಲಸನ್ನ : ತುಪ್ಪದನ್ನ ಉಣ್ಣೋಕೆ ಕೊಟ್ಟೆ ನೀರಲ್ಲಿ ಕೈ ತೊಳೆಸಿದ (ಗಾದೆ).

[< ಪ್ರಾ. ತುಪ್ಪ./ತಮಿ. ತುಪ್ಪ, ತುಪ್ಪಕ, ತುವ್ವ./ ಮರಾ. ತುಪ್, ತೂಪ್]

ತುಪ್ಪಕೀರೆ 'ತುಪ್ಪಗೀರೆ' ನೋ.

ತುಪ್ಪಗಾಯ್ (ನಾ). ಬದನೆಕಾಯಿಗೆ ತುಪ್ಪ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವ್ಯಂಜನಪದಾರ್ಥ : ಬಟ್ಟಬದನೆಯ ಕಾಯ ನಸುನೀರ ತಿಳಿದುಪ್ಪವಿಟ್ಟು . . . ತುಪ್ಪಮಂ ಬಿಟ್ಟು ಪೊಡ್ಮಣಗೆಗೊಡೆ ತುಪ್ಪಗಾಯಾಯಿತು (ಸೂಪಶಾ. ४-೦೩).

[ತುಪ್ಪ + ಕಾಯ್₄]

ತುಪ್ಪಗಾರಿಗೆ (ನಾ). ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕರಿದ ಗಾರಿಗೆ : ಕಾಯ್ದ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಗಾರಿಗೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು. ಇದರ ಹೆಸರು ತುಪ್ಪಗಾರಿಗೆ (ಸೂಪಶಾ. ೧-೨४ ಟೀಕೆ). [ತುಪ್ಪ + ಗಾರಿಗೆ₁]

ತುಪ್ಪಗೀರೆ, ತುಪ್ಪಕೀರೆ (ನಾ). ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಔಷಧಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತರಕಾರಿ ಗಿಡ ; ಹರಿತ ಮಂಜರಿ : ತುಪ್ಪಗೀರೆಸೊಪ್ಪಿನ ರಸದಲ್ಲಿ . . . ಪಾಕವ ಮಾಡಿ ಹದದಲ್ಲಿ ಇಳುಹಿ ಆ ತೈಲದಲ್ಲಿ ವಸ್ತಿಯ ಕಟ್ಟಲು ಗುಲ್ಮ, ಮಹೋದರಗಳು ಪರಿಹರ (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೨೦४). **ತುಪ್ಪಕೀರೆ:** "ಮಾರುತಘ್ನಃ —ತುಪ್ಪಕೀರೆ" (೬ಷಧಿ. ೧೨೫) ; ನಾಗರ ತುಪ್ಪಕೀರೆ ಲಶುನಂ ರಸರಾಮಠಮೆಂಬಿವೆಲ್ಲಮಂ ರಾಗದೊಳೊಂದುಗೂಡಿ...ಕೊಳಲ್ (ಖಮದ. ೬-೫): ತುಪ್ಪಕೀರೆ ಬೇರನಾದರು ತುಲಶಿ ಬೇರನಾದರು. . .ಅರೆದು ಕುಡಿಯ ಕೊಡಿಸಲು ದುಷ್ಟ ಕೀಟ ಹರವಹುದು (ವಿಷಚಿ. ೨೨-४). [ತುಪ್ಪ + ಕೀರೆ]

ತುಪ್ಪಗೆಣಸು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೆಣಸು : (+).

[ತುಪ್ಪ + ಗೆಣಸು (<ಗೆಟಸು)]

ತುಪ್ಪಗೊಡ (ನಾ). ತುಪ್ಪ ತುಂಬಿದ ಕೊಡ : ತುಪ್ಪಗೊಡಂಗಳಿಂ ಧರಣಿಯೊಟ್ಟಿದೆಯಿಂ . . . ಒಪ್ಪಿದುದಂದಸೂನವಿಭವಂಬಡೆದಾ ವರ ಯಜ್ಞಮಂಟಪಂ (ಉದ್ಭಟ. ४-४೮). [ತುಪ್ಪ + ಕೊಡ₂]

ತುಪ್ಪಟ 'ತುಪ್ಪಟ್' ನೋ.

ತುಪ್ಪಟಮಣ್ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ : "ಹನುಃ, ಹಟ್ಟವಿಲಾಸಿನಿ ಇವು ತುಪ್ಪಟಮಣ್ಣೆಂಬ ಗಂಧದ್ರವ್ಯಂ" (ನಾಚಿರಾ. ೦೦೦).

[ತುಪ್ಪಟ? + ಮಣ್]

ತುಪ್ಪಡರ್ (ಕ್ರಿ). =ತುಪ್ಪೇಱು ೧ : ದಿನಪತಿ ಮಾಸಿದಡ್ಡಣದ ಕನ್ನಡಿಯಂತಪೊಲಿರ್ದನಭ್ರದೊಳ್ ದಿನಕರರಶ್ಮಿ ತುಪ್ಪಡರ್ದ ಶಸ್ತ್ರದ ಮಾಟ್ಕೆ ಪೊಲಾದುದು . . . ತತ್ತ್ರಮುಳಯುದ್ಧಸಮುದ್ಧತಧೂಳಿಜಾಲದೊಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೮-೫೨). [ತುಪ್ಪ + ಅಡರ್]

ತುಪ್ಪದೆಱೆ³ (ನಾ). ತುಪ್ಪದ ಮೇಲಿನ ತೆರಿಗೆ,—ಸುಂಕ : ರವಿ ಕಯ್ಯಂ ಕಾಲಂ ಕಟ್ಟಿ ತುಪ್ಪದೆಱೆ³ಯಂ ಬಿಟ್ಟೊಮ್ (ಎಇ. VII, ೨೦೬-೨೦; 966); ಮಹಾಜನದ ಕಾಲಂ ಕಟ್ಟಿ ತುಪ್ಪದೆಱೆ³ಯಂ ಸಭೋಗಸಾಧಕಮಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರ್ (ಎಇ. VI, ೦೦४-೨೬ ; ಸು. 666 ?); ತುಪ್ಪದೆ[ಱೆ³]ನುಟು ದೋನ್ (ಸೌಇಇ. XI-i , ೦೨-೦೩ ; 867): ಪೆಮ್ಮಾಡಿಯುಂ ಪೃಥ ಕಾಲಯ್ಕನುಮಿಟ್ಟು ತುಪ್ಪದೆಱೆ³ಯನೆಲ್ಲಂ ಕಾಲಕಯ್ಯಂಟು ಮಹಾಜನದ ಕಯ್ಯೊಳ್ದಾರೆಯನೆಱೆ³ದುಕೊಟ್ಟನು (ಎಕ. XV, ಹೊಳೆನ. ೧೧೯-೧೦; 871).

[ತುಪ್ಪ + ತೆಱೆ³₃]

ತುಪ್ಪದೇವದಾರು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : "ಅಮರದಾರು– ತುಪ್ಪದೇವದಾರು" (ಒಷಧಿ. ೮); ತುಪ್ಪದೇವದಾರು, ಅಳಲೆಕಾಯಿ . . . ಸೇವಿಸಲು ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟು, ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರ...ಗುಣವಕ್ಕುಂ (ಸಕಲವೈ. ೩೮೦). [ತುಪ್ಪ + ದೇವದಾರು]

ತುಪ್ಪನ್ನ (ನಾ). ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಲಸಿದ ಅನ್ನ : ನನ್ನ ತಮ್ಮನಿಗೆ ತುಪ್ಪನ್ನ ಕಂಡರೆ ಇಷ್ಟ (ರೂಢಿ). 'ತುಪ್ಪೋಗರ' ವರಾ. [ತುಪ್ಪ + ಅನ್ನ$_3$]

ತುಪ್ಪಹೀರೆ, ತುಪ್ಪೀರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತರಕಾರಿ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ : "ಗಾಂಗೇರುಕೀ, ನಾಗಬಲಾ, ಝಷಾ. ಹ್ರಸ್ವ ಗವೇಧುಕಾ ೪ ಹೀರೆಗಿಡದ ಹೆಸರು. ಇವು ಹೀರೆ, ತುಪ್ಪಹೀರೆ, ಕಾಡುಹೀರೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೨೦); ಕಾಯಿಗಳು : ಅಗಸೆ . . . ಹೀರೆ, ತುಪ್ಪಹೀರೆ (ನಮ್ಮಸು. ೨೩೭). **ತುಪ್ಪೀರೆ:** ತುಪ್ಪೀರೆಕಾಯಿ ಬಂದಾವಂತ ಪ್ಯಾಟ್ಯಾಗ (ಗಂಮೂಯಿ. ೦೫೧). [ತುಪ್ಪ + ಹೀರೆ$_1$ (<ಪೀರೆ)]

ತುಪ್ಪಹೊಂಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : "ಘೃತಪರ್ಣಕಃ— ತುಪ್ಪಹೊಂಗೆ" (ಒಷಧಿ. ೫೨). [ತುಪ್ಪ + ಹೊಂಗೆ$_1$]

ತುಪ್ಪಳ 'ತುಪ್ಪುಟ್' ನೋ.

ತುಪ್ಪಳತಿಗಣೆ (ನಾ). ಮೈಮೇಲೆ ಹಿಟ್ಟಿನಂಥ ಬಿಳಿಯ ಪುಡಿಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು, — ಕೀಟ : ತುಪ್ಪಳತಿಗಣೆ, ಸಸ್ಯಹೇನು (Mealy Bugs, Aphids). ಸಂಘಜೀವಿ ಕೀಟಗಳು ವಿವರವಾದ ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತವೆ (ಕೀಟಬೆ. ೨೨). [ತುಪ್ಪಳ (<ತುಪ್ಪುಟ್) + ತಿಗಣೆ (<ತಗಣೆ)]

ತುಪ್ಪಳು 'ತುಪ್ಪುಟ್' ನೋ.

ತುಪ್ಪಟ್ 'ತುಪ್ಪುಟ್' ನೋ.

ತುಪ್ಪೀರೆ 'ತುಪ್ಪಹೀರೆ' ನೋ.

ತುಪ್ಪು (ಕ್ರಿ). ಉಗುಳು; ಉಗಿ : ಗಂಟಲ ಹತ್ತಿರದ ವರೆಗೆ ಹೋಗಿರುವ ಕಾಫಿಯನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತುಪ್ಪಿ ಎದ್ದು ಕೂರಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟಳು (ಗಂಗಾಳ.೨೯); ತೊಯ್ದಿದ್ದ ಚೌರಿಮೀಸೆಗಳನ್ನು ನೀವಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಗಂಟಲು ಕ್ಯಾಕರಿಸಿ ಅಂಗಳಕ್ಕೆ ತುಪ್ಪಿ (ಮಲೆಮ. ೧೪); ಬಾಯಲ್ಲಿನ ಉಗುಳನ್ನು ತುಪ್ಪಿದ (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೫೮). [ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಪ್ಪು; ಕೊಡ. ತುಪ್ಪ್, ತುಪ್ಪಿ; ತೆಲು. ತುಪ್ಪು ತುಪುಕ್ಕು; ಕುಇ. ಸೂಪ; ಕುವಿ. ಹೂಪಲಿ; ಕುರುಖ್. ತುಪ್ನಾ; ಮಲ್ತೊ. ತುಪೆ]

ತುಪ್ಪುಳ್ 'ತುಪ್ಪುಟ್' ನೋ.

ತುಪ್ಪುಳಂಚು (ನಾ). ತುಪ್ಪಟದಿಂದ ಮಾಡಿರುವ ಅಂಚು ; ಉಣ್ಣೆಯ ಅರಿವು : ಎಲ್ಲರೂ ನಾಗರಿಕರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜಾಕೀಟುಗಳನ್ನೂ, ತುಪ್ಪುಳಂಚಿನ ಮೇಲಂಗಿಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದರು (ಪುನರು ೫೦೯). [ತುಪ್ಪುಳ್ (<ತುಪ್ಪುಟ್) + ಅಂಚು$_2$]

ತುಪ್ಪುಳಾಸನ (ನಾ). ತುಪ್ಪಳದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ತಲ್ಪ : ಶೀಘ್ರದೊಳು . . . ಮಲಗಿಸಿ ತುಪ್ಪುಳಾಸನದಿ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೩೦–೦೪). [ತುಪ್ಪುಳ್ (< ತುಪ್ಪುಟ್) + ಆಸನ]

ತುಪ್ಪುಳು 'ತುಪ್ಪುಟ್' ನೋ.

ತುಪ್ಪುಳುಗೂದಲು (ನಾ). ತುಪ್ಪಟದಂತೆ ನವಿರಾಗಿರುವ ಕೂದಲು : ತುಟಿಯ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪುಳುಗೂದಲ ಕರಿಯ ಗೆರೆಗಳು ಮೊಳೆಯ ತೊಡಗಿ ಮುಖಕ್ಕೊಂದು ಮುಗ್ಧ ಮನೋಹರತೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದುವು (ಮಲೆಮ. ೯೪). [ತುಪ್ಪುಳು (< ತುಪ್ಪುಟ್) + ಕೂದಲು (<ಕೂಂದಲ್)]

ತುಪ್ಪುಳುಮೀಸೆ (ನಾ). ತುಪ್ಪಟದಂತೆ ನವಿರಾಗಿರುವ ಮೀಸೆ, ಚಿಗುರು ಮೀಸೆ : ಬೆಳೆವ ತುಪ್ಪುಳುಮೀಸೆ ಹಳಹಳನೆ ನಳನಳಿಸೆ (ಇಹರ. ದೀ. ೩೨–೦೨); ಮುಪ್ಪಾದ ನರರೊಮ್ಮೆ ಕೊಂಡರಾ ಕ್ಷಣದೊಳು ತುಪ್ಪುಳು ಮೀಸೆಯು ಮೂಡಿ ದಪ್ಪವೇರುವ ಶಕ್ತಿಯ ಧರಿಸಿದ ಹೆಣ್ದುಪ್ಪವ ನೆರೆದಳು ಪತಿಗೆ (ಭರಕ. ೦೦–೩೩); ಇನ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟರ ಸಹಾಯಾಧಿಕಾರಿ ತುಪ್ಪುಳುಮೀಸೆಯ, ಸುಂದರ ತರುಣ (ಪುನರು. ೨೩೦). [ತುಪ್ಪುಳು (< ತುಪ್ಪುಟ್) + ಮೀಸೆ]

ತುಪ್ಪುಟ್, ತಿಪ್ಪುಳ್, ತಿಪ್ಪುಳ, ತಿಪ್ಪುಳಂ, ತಿಪ್ಪುಟ್, ತುಪಟ, ತುಪ್ಪಟ, ತುಪ್ಪಳ, ತುಪ್ಪಳು, ತುಪ್ಪಟ್, ತುಪ್ಪುಳ್, ತುಪ್ಪುಳು, ತುಪ್ಪುಟು, ತುಂಬಟ (ನಾ). ೧. (ಕುರಿ, ಮೊಲ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಮೃದುವಾದ ಹಾಗು ಗುಂಗುರುಗುಂಗುರಾದ ಮೈಗೂದಲು,—ರೋಮ ; ಉಣ್ಣೆ : ನಖದ ಮಾಂಸದಂತೆ [ಪೂವಿನ ಕಂಪಿನಂತೆ] ತುಪ್ಪುಟ ಬಣ್ಣದಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫–೦೨೫). ೨. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಪುಕ್ಕ ; ಗರಿ : "ತುಪ್ಪುಟ್ = ಪಕ್ಕಿಯ ರೋಮಂ" (ಶಮುದ. ಶರಿ. ೦); "ತುಪ್ಪುಟಿನೆ ಖಗದ ರೋಮಂ" (ಸಂಜೀವ. ೫); ಮಾನಹಮುರಾಗದಿಂ ನೆಗೆದು ನೀಡಿದ ಕಂಠಮಾರಲ್ದು ತುಪ್ಪುಟ್ . . . ರಂಜಿಸಿತ್ತೆನೆ (ಜಗವಿ. ೪–೦೭); ಪೆಱೆಯಂಚೆಯ ತುಪ್ಪುಟ್ಗಳೊ . . . ಜೊನ್ನದ ಪೊನಲೋ (ಚಿಳವಿ. ೬–೨೭). **ತಿಪ್ಪುಳ್ :** ೨. ನಲವಿಂದೆ ತಿಪ್ಪುಳ್ಗರ್ಚಿ ಸಂದಾಗಾಣದೆ ತೆರೆಯೊಳಪ್ಪಿ ಕಡುಮೋಹದಿಂದ ಕಂದರ್ಪಕೇಳಿಯನನಾರತಂ ಬಿಡದೆ ಯಾನಂದದಿಂದೆಸಗುತಿಹ ಜಕ್ಕವಕ್ಕಿಗಳಿಂದೆ (ಸಿದ್ಧೇಶು. ೨–೭). 'ಅಂಚೆದಿಪ್ಪುಳ್' ವರಾ. **ತಿಪ್ಪುಳ:** ೨. ಮರಗಳ ದಟ್ಟೈಸುವಿಕೆಯಿಂದ ತಂಗಾಳಿಯ ಶೀಟಕ್ಕೆ ಅಡಚಣೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಕುಳಿರ್ಪು ಎಲ್ಲಕಡೆಯೂ ಹಸರಿಸಿತ್ತು ; ಹುಂಜನ ಬೆಚ್ಚನೆಯ ತಿಪ್ಪುಳದ ಒಳಗೂ ನುಗ್ಗಿಹೋಗಿತ್ತು (ಕಾನೂರು. ೪೨). **ತಿಪ್ಪುಳು :** ೨. ಒಂದು ಕಡೆ ತಿಪ್ಪುಳು ಉದುರಿದ್ದು ಕಾಣಿಸಿತು (ಮಲೆಮ. ೧೪೭). **ತಿಪ್ಪುಟ್ :** ೨. "ತಿಪ್ಪುಟಿಂದು ಗಱಿ" (ಕಲಿಸಾ. ೬–೦೦೨) ; "ಗಱಿ ತಿಪ್ಪುಟ್" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೩೭); "ಪಕ್ಕಿಗಳ ಗಱಿಯೆ ತಿಪ್ಪುಟ್" (ಕವಿಕಂ. ೬೩) **ತುಪಟ :** ೧. ಕುರಿಯ ತುಪಟದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಕದರಿನಲ್ಲಿ ನೂಲುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ (ಭೃಸರ್ವ. ೪೫) ; ತುಪಟದ ಕಾಲುಚೀಲಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು (ದಾಕತ. ೩೦) ; ತುತೂರಿ ಊದಿದರೆ ತುಪಟ ಬಾದೀತೇ ? (ಗಾದೆ). **ತುಪ್ಪಟ :** ೧. ಕುರಿಯ ಬೆನ್ನಿನ ಚರ್ಮದಿಂದ ಬೆಳೆದ ತುಪ್ಪಟದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವ ಕೂದಲೇ ಉಣ್ಣೆ (ಗೃಹವಿ. ೩೮) : ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧರಂಕುಮೃಗದ ತುಪ್ಪಟದ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಬಿಳುಪು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಹರಡುತ್ತಿತ್ತು (ಸೌಂದಸ. ೦೪೫). ೨. "ಗರುತ್, ಗರಿ ಈ ೨ ಹಕ್ಕಿಯ ತುಪ್ಪಟಂ" (ಕಾಕಶ್ಯ. ೬೪). **ತುಪ್ಪಳ :** ೨. "ತುಪ್ಪಳಮೆನಲ್ ಪಕ್ಷರೋಮಂ" (ಕಶರ. ೪೭) ; ಅಂಚೆಯ ತುಪ್ಪಳಕ್ಕಿಂತ ನವುರಾದ ಆಕಾಶ ವರ್ಣದ ಕಿಂಕಾಬುವಸ್ತ್ರ (ಸುವಸಂ. ೪); ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉದುರಿದ್ದ ಹಕ್ಕಿಗಳ ತುಪ್ಪಳವನ್ನು ಆರಿಸಿ ತಂದು ಒಳಗೆ ಹರಡಿ ಹಾಸಿಗೆಯಂತೆ ಮಾಡಿತು (ಕಪಶು. VII. ೫೪). **ತುಪ್ಪಳು :** ೨. ಗಿಣಿಯ ತುಪ್ಪಳು ನೋಡಲು ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). **ತುಪ್ಪಟ್ :** ೨. ಕೆದಱುತುಂ ತುಪ್ಪಟ್ಗಳಂ . . . ಏನೊಪ್ಪಿರ್ದುವೋ ಕೇಕಿಗಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೯–೧೪೧). **ತುಪ್ಪುಳ್ :** ೨. "ತುಪ್ಪುಳೆನಲ್ ಖಗದ ರೋಮಮೆಂದಱಿಗೆ ಬುಧರ್" (ಛಾರನಿ. ೯); ಹಂಸೆಯ ತುಪ್ಪುಳಹಾಸಿನ ಮೇಲೆ ಬಿಜಯಂಗೆಯ್ಸಿ (ನಂಬಿರ. ೨–೬೪). **ತುಪ್ಪುಳು :** ೨. ಪಕ್ಷಿ ಮುಱಿಗಳನಿಕ್ಕುತ್ತ ಕಂಡೆ ತುಪ್ಪುಳು ಬಾರದು (ಅವದಂ. ೧೭೦–೭೬೮) ; ಅರೆಮುಗಿದ ಲೋಚನದ ಸಂಪುಟವರಳಿ ಚಲಿಸುವ ಚಂಚುಪುಟದುಪ್ಪರಿಸಿದಂಘ್ರಿಯ ಕೆದಱಿದೆಱಕೆಯ ಬರಿತ ತುಪ್ಪುಳಿನ... ಸುರಿವ ನೆತ್ತರ ಪತಿಯ ಸುತ್ತಲು ತಿರುಗಿ ಚೀಱುವ ವಿಹಗಸತಿಯನು

ಕಂಡನಾ ಮುನಿಪ (ತೊರಸಾ. ೧-೨-೧೪) ; ಗಲ್ಲದಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪುಳಿದ್ದು ಉಗ್ಗಿ ಹಿಗ್ಗಿ ನನೆಯುತಿರುವಿ (ಹಾಡುಪಾ. ೨೯-೫). **ತುಪ್ಪುಟಿ :** ೧. ಮೊಲದ ತುಪ್ಪುಟಿ-ಶಶೋರ್ಣ (ನಾಜಿರಾ. ೬). ೨. "ತುಪ್ಪುಟಿಂದು ಪಕ್ಕಿಯ ರೋಮಂ" (ಶಶಸಾ. ೬-೦೦೩) : ಅವಾರತನೂರುಹವ್ರಜಂ ಮಿಂಚುವ ತುಪ್ಪುಟಿಯಾಗೆ (ಉದ್ಭಟ. ೫-೦೦೫). **ತುಬಟ :** ೧. ಕುರಿಗಳ ಸಂತಾನ ಬೆಳೆಯಿತು. ಒಳ್ಳೆ ತಳಿ. ಅವುಗಳ ತುಬಟವಾದರೂ ಬಹಳ ನಯವೂ, ಉಣ್ಣೆ ಬಟ್ಟೆಬರೆಗಳ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಬಹಳ ಉಪಯೋಗಕರವೂ ಆದದ್ದು (ಗಲಿಶ್ರ. ೦೦೪).

ತುಪ್ಪುಳ್ಳೊರಾಗು= ತುಪ್ಪುಳದಂತೆ ಹಗುರವಾಗಿ ತೂರಿಹೋಗು : ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತಿದ್ದು, ಮೆಯ್ಯುಳಿಯ ಲುಳಿಯ ಬನ್ನಣದಿಂದ ತುಪ್ಪುಳ್ಳೊರಾಗಿ ನಿಕ್ಕುಳಿಸಿ ನಿಂತು...ಪುದಿಗೆ ಒರಗಿಸಿ ನಿಲಿಸಿ (ಮಂಕ್ರಕ. ೩೦-೪).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೂವಲ್, ತೂವಿ ; ಮಲ. ತೂವಲ್, ತೊಪ್ಪಲ್, ತೊಪ್ಪ, ಚೊಪ್ಪೆ ; ತುಳು. ತುಯಿ, ಸುಯಿ ; ಕೊಡ. ಕೊಪ್ಪಿಟ ; ತೆಲು. ತುಪ್ಪುಡು, ತ್ರುಪ್ಪುಡು]

ತುಪ್ಪುಟಿ 'ತಂಪ್ಪುಟಿ' ನೋ.

ತುಪ್ಪೂರು (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಇರ್ವ್ವರುಂ ತುಪ್ಪೂರಾಳ ಅರಸರಾನನುಮತಪ್ಪಡಿಸಿ (ಪ್ಯುಆರಿ. ೦೯೩೫. ೦೦೬-೨೭ ; ?).

[ತುಪ್ಪ + ಊರು$_3$ (<ಊರ್)]

ತುಪ್ಪೆ 'ತೊಂಬೆ$_2$' ನೋ.

ತುಪ್ಪೆನ್ (ಕ್ರಿ). ಉಗುಳು ; ಕಾರು ; ಕಕ್ಕು : ಸುರರುಂ ದೈತ್ಯರುಮ ಬ್ಧಿಯಂ ಕಡೆವುತಿರ್ಪ್ಪಂದುಗ್ರಶೇಷಾಹಿ ಭೀಕರಕೋಪಾಗ್ರಹಿ ಕಾಳಕೂಟ ವಿಷಮಂ ತುಪ್ಪೆಂದಡೆ (ಶಿಲಾ. ೯೭-೪-೫೭ ; 12ನೆಯ ಶತ).

[ತುಪ್ಪು + ಎನ್$_1$]

ತುಪ್ಪೇಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ತುಪ್ಪದಿಂದ ಲೇಪನ ಹೊಂದು, -ಜಿಡ್ಡಾಗು : ತುಪ್ಪೇಱಿದ ದರ್ಪಣದೊಳ್ ಪಜ್ಜಳಿಸಲಾರ್ಪುದೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಂ (ಯಶೋಚ. ೧-೩೬). ೨. (ಆಲಂ) ಕುಗ್ಗು ; ಕಮ್ಮಿಯಾಗು : ಇನಿತು ಸುಡುನುಡಿಯೇಕೆ ತುಪ್ಪೇಱಿದೊಲವಿಂಗೆ ತಪ್ಪು ಕರಸಾಣೆ ಮತ್ತೆ ಪೊಸತಪ್ಪುದನಱಿಯೆ (ಅನಂಪು. ೮-೧೭ ಪ).

[ತುಪ್ಪ + ಏಱು$_1$ (< ಏಱ್$_1$)]

ತುಪ್ಪೊಡೆ (ನಾ). ತಂಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕರಿದ ವಡೆ : ಮಾಡಿದ ಪುಳ್ಗಿ ಕಜ್ಜ ತೊಗೆ ತುಪ್ಪೊಡೆ . . . ಮೊದಲಾದವೆಲ್ಲಮುಂ ಜೋಡಿಸಿ ತೋರ್ಪವಿಂತಿವರ ಭೋಜನಕಾರ್ ಗುಱಿಯ್ಯೆ ಪದೀಶ್ವರಾ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೦-೮೫).

[ತುಪ್ಪ + ಒಡ್ಡ (< ವಡ್ಡ$_5$)]

ತುಪ್ಪೋಗರ (ನಾ). ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಲಸಿದ ಅನ್ನ : ಉತ್ತರಾನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಜ್ವರ ಬರಲು ಏಳುದಿವಸ ಕಾಡುವುದು. ಆ ನಕ್ಷತ್ರಾಧಿದೈವವಾದ ಭಗದೇವತೆಗೆ ತುಪ್ಪೋಗರವ ಬಲಿಯು ಹಾಕಿಸುವುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೦೩೨).

[ತುಪ್ಪ + ಓಗರ]

ತುಫಾನ್ 'ತಂಫಾನು' ನೋ.

ತುಫಾನಿ 'ತಂಫಾನು' ನೋ.

ತುಫಾನು, ತುಪಾನು, ತಂಫಾನ್, ತುಫಾನಿ, ತೂಫಾನು (ನಾ). ೧. ಬಿರುಗಾಳಿ ; ಚಂಡಮಾರುತ : ಕಾನಡಾಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಮುದ್ರತೀರದಲ್ಲಿ ಬಹುತರ ತುಫಾನುಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಕಭಾಗ. ೦೨); ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ (ಉಬ್ಬರ) ತುಫಾನು ಏಕೆ ನಿಲ್ಲಲಿಲ್ಲ (ಕಮಳ. ೦೩೩); ಈ ತುಫಾನಿನಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ಹಡಗುಗಳು ಮುಳುಗಲಿವೆ (ಕ್ಯಲಾಳ. ೬೦). ೨. ದೂರಂ ; ಅಪವಾದ ; ದೂಷಣೆ : ತುಫಾನು ಬಂದರೂ ಬರಬಹುದು (ದಾಲಂತ್. ೩೦೨). **ತುಪಾನು :** ೨. ಇಂತಹ ತುಪಾನು ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾಳೆ (ದಾಲಂತ್. ೦೩೫); ತುಪಾನು ಬಂದ ಮೇಲೆ ತಬ್ಬಿಕೊಂಡರೆ ಆದೀತ ? (ಗಾದೆ). **ತಂಫಾನ್:** ೧. ಲಕ್ಷದ್ವೀಪದ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ತಂಫಾನ್ ಗಾಳಿ ಎದ್ದು ಹಡಗು ಮುಳುಗಿಹೋಗುವ ಸಮಯವಾಯಿತು (ಹೇಟಿಕಥಾ. ೩೩). **ತುಫಾನಿ :** ೨. ನಿನ್ನ ಮ್ಯಾಗ ಏನ ತುಫಾನಿ ಹೊರಸ್ಯಾರು (ಸಡದಾ. I, ೨೯೮) ; ನನ್ನ ಮ್ಯಾಲೇ ತುಫಾನಿ ಹೊರಸತೀರಲ್ಲ ? (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೩೩). **ತೂಫಾನು :** ೧. ಇವತ್ತು ಹೋಗುವುದು ಬೇಡ, ತೂಫಾನು ಉಂಟು (ಹೊಸಕ್ಲ. ೫೭)

[← ಮರಾ. ತುಫಾನ್ ; ಅರ. ಹಿಂ. ತೂಫಾನ್]

ತುಬಟ 'ತುಪ್ಪುಟಿ' ನೋ.

ತುಬಾಕಿ 'ತಂಬಾಕಿ' ನೋ.

ತುಬ್ಬರಿಕೆ (ನಾ). ಕಳವನ್ನು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚುವಿಕೆ ; ಅಪರಾಧಿಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವಿಕೆ : ತುಬ್ಬರಿಕೆಯ ಪಾತೆಗೆ ಸೇರಿ, ಯಾವುದೊಂದು ರಹಸ್ಯವಾಯ ತುಬ್ಬನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಾ (ಕಾಲಬಥಾ. ೩೦).

[ತುಬ್ಬು$_1$ + ಅರಿಕೆ (< ಅಱಿಕೆ)]

ತುಬ್ಬರಿವಿಕೆ (ನಾ). = ತುಬ್ಬರಿಕೆ: ರಾತ್ರಿ ೧೦ ಘಂಟೆಯಿಂದ ಈಗ ೨ ಘಂಟೆಯವರೆಗೆ ನಡೆದ ತುಬ್ಬರಿವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅವನು ಯಶಸ್ವಿಯೇ ಆಗಿದ್ದನು (ಕಾಲಬಥಾ. ೩೦). [ತುಬ್ಬು$_1$ + ಅರಿವು (< ಅಱಿವು) + - ಇಕೆ]

ತುಬ್ಬಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಪತ್ತೆಮಾಡಿಕೊಡು ; ಹುಡುಕಿಕೊಡು : ಗಬ್ಬಿತನದೊಳಾತ ಹೊಕ್ಕಿರ್ದುದ ಕಂಡು ತುಬ್ಬಿಸಿಕೊಟ್ಟವರಾವು (ಪೋಕಹ. ೩೬-೦೭). ೨. ಹರಡು ; ಪ್ರಕಟಪಡಿಸು : ನಿನಗೊಂದು ಲಂಚವನೀವೆ ತುಬ್ಬಿಸದಿರೀ ಮಾತ ಭಕ್ತರೊಳಗೆ (ಪ್ರಭುಪು. ೮-೯೭).

[ತುಬ್ಬು$_1$ + - ಇಸು$_3$]

ತುಬ್ಬು$_1$, ತೆಬ್ಬು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಳ್ಳನನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚು,—ತೋರಿಸು,—ಶೋಧಿಸು : "ತುಬ್ಬು-ಚೋರಸೂಚನೇ (ಕಳ್ಳನನ್ನು ತೋರಿಸು), ತಲ್ಲಂಚೇ ಚ (ಸಿಕ್ಕಿಬಿಡು)" (ಶಮದಾ). ೨. ಹೊರಗೆಡಹು ; ಬಯಲುಮಾಡು ; ಪ್ರಕಟಿಸು ; ತಿಳಿಸು : ನಾಲಗೆ ಕುಲಮಂ ತುಬ್ಬುವಪೊಲುಱದೆ ನೀಂ ಕಡೆನುಡಿವ್ಯೆ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೨೦); ತುಬ್ಬಿಕೊಟ್ಟುದವಿದ್ಯೆಯು ಸುಧೆಗೊಬ್ಬುಗಳ ಗಂಡಿಗರ ಗಾಢದ ಗರ್ಭವನು ಹೊಳ್ಳಿಸಿತು ಗರಳಗ್ರೀವ ಸುಪದೇಶ (ಕುಬ್ಯಾಳ. ೬-೩೦). ೩. ಹೊರಬೀಳು ; ಬಯಲಾಗು : ಪುಡುಕೆಯ ಮೊಲನಂತೆ ತುಬ್ಬು [ಪಾಠಾಂ. ಕುಂಬು] ತಿರ್ಪರ್ ಪಗೆವರ್ (ದಾವುಂಪು. ೪): ಸಾಕಿನ್ನು ಹೇಳದೊಡೆ ಮಾಣಲಂತಸ್ಥಮದು ತಾನೆ ತುಬ್ಬುವುದೆಂದು ನಗುತಿರ್ದರು (ಕ್ರಮಿಧಾ. ೩೦-೩೦). ೪. ಹರಡಂ ; ವ್ಯಾಪಿಸು : ಸರ್ಬಜನರಿಗೆ ವಿರೋಧ ತುಬ್ಬದೆ ಬಿಡದು (ಅಂಜಪ. ೪-೮೨): ತುಬ್ಬುವುದೊ ತಾ ಬಂದ ಬರವಿದು (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೩-೩೯) ; ಸಂಜೆಗೆಂಪಾದುದು ದಿಶಾವಳಯ ತು [ಪಾಠಾಂ. ತ] ಬ್ಬಿದಲಗಿನ ಬೆಳಗಿನಲಿ (ತೊರಸಾ. ೬-೨೫-೦೦): ನಾಳೆ ತುಬ್ಬುವುದು ಈ ಸುದ್ದಿ (ಚಂದ್ರಹಾ. ೩-೩೯). ೫. ತಳ್ಳು ; ನೂಕು : ನರಕದತ್ತಲು ತುಬ್ಬ ಹೇಳೋ ಖಳರನು (ಕಾಶಿರಾ. ೨೦-೪೪) ; ಉಬ್ಬಿದಳು ಹರುಷದಲಿ ದುರಿತವನೆಬ್ಬಿದಳು ಕಳವಳದ ಹಸರವ ತುಬ್ಬಿದಳು (ನಿಭಾಗ. ೮-೦೩-೬) : ಅಬ್ಬರಿಸಿ ತೋಳ್ಗಳಲಿ ನಭವನಾ ಗಬ್ಬರಿಸುತ್ತೈತರಲು ಚಕ್ರವ ತುಬ್ಬಿದನು ತುದಿವೆರಳ ಸನ್ನೆಯಲಿ (ನಿಭಾಗ. ೦೦-೬೯-೦೭). ೬. ಉತ್ತಾಹಿಸು: ಬೀಕಲಿನ ಭಟರುಬ್ಬಿದರೆ ಸುವ್ಯಾಕುಲರು ತುಬ್ಬಿದರೆ ತಪ್ಪೇನೀ ಕಳಂಬವ ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳೆಸುತೆಚ್ಚನಾ ಪಾರ್ಥ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨-೩೨). ೭. ಅಪಹರಿಸಂ : ರಾಜದ್ರುವ್ಯವನು ಬಯಸಿ ತುಬ್ಬಿದರೆ ... ಕಾಲಿಗೆ ಕಬ್ಬುನದ ಕಡೆಯವನು ತೊಡಿಸುವರು (ನಿಭಾಗ. ೦೦-೩೭-೫). **ತೆಬ್ಬು$_1$:** ೪. ಕೋಪದಿಂದುಬ್ಬಿ ಕೊಬ್ಬಿಱಿದು ಕುಬುಬುಬುಬೆಂದು ಕೂಗಿಟ್ಟಡೊಡನಂಬರಂ ಕೂಗಲು ತೆಬ್ಬುತೆಸ್ವಸೆಯ ಮೂಲೆಯ ಕರ್ಣಕೋಟರಗಳಾರ್ಭಟದೆ ಕಿವುಡುವಡೆದವು (ಲಕಿಶಂ. ೦೮-೨೯) : ಅಬ್ಬರಕೆ

ಹಿಂಡೊಡೆದು ಹಾಯ್ದುವು ಸೂಸಿದವು ದೆಸೆಗೆ ತಬ್ಬಿದವು . . . ವೇಡೆಯು ವರಿಗೆ ಹಬ್ಬವಾಯ್ತು (ಕುಮ್ಸಾ.ಭ. ೦೩-೨೩). ೮. ತೂರು ; ಎಸೆ : ತೆ [ಪಾಠಾಂ. ತು] ಬ್ಬಿ ತುಳುಕುವ ಕಣೆಯ ಕಣೆಯಲಿ ಹಬ್ಬಿ ಹರಿದುದು ತೋರದಲಿ ಬಲಿದುಬ್ಬುಗವಳದ ಕಣ್ಣುಗಳು ಕರ್ಣಾವಸಾನದಲಿ (ಕುಮ್ಸಾ.ಕ. ೨೬-೩೦). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುರುವು]

ತುಬ್ಬು₂ 'ತೊಬ್ಬು' ನೋ.

ತುಬ್ಬು₃ (ನಾ). ೧. ಕಳ್ಳತನ ಮೊದಲಾದ ಅಪರಾಧವನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವಿಕೆ,–ಅಪರಾಧದ ಪತ್ತೆ : ಕಳವುಗಳು ನಿಲ್ಲಲಿಲ್ಲ. ಒಂದಾದರೂ ತುಬ್ಬು ಆಗಲಿಲ್ಲ (ವಾಗ್ವೇವಿ. ೮೧೦) ; ಆದರೂ ಕಳ್ಳರ ತುಬ್ಬು ಆಗಲಿಲ್ಲ (ಈಕಥ. ೧೦೨). ೨. ಬೇಹುಗಾರಿಕೆ ; ಗೂಢಚರ್ಯೆ : ಪೋಲೀಸರು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಡೆದ ಕೊಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತುಬ್ಬು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ೩. ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ : ಉಬ್ಬಿದನು ನಿನ್ನಾತನಾತನ ತುಬ್ಬಿನಲಿ (ಕುಮ್ಸಾ.ಕ. ೨೬-೩೦).

ತುಬ್ಬಾಗು=ಗೊತ್ತಾಗು ; ಪತ್ತೆಯಾಗು : ಏದ್ಮುನ್ನಾಲಿವೆಸರ ರಕ್ಕಸನ ಪೆರ್ವಡೆ ತುಬ್ಬಾದತ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೧೦-೦೬) ; ಇಷ್ಟು ದಿನಗಳ ಅಭಾವದ ಹೊಲಬು ತುಬ್ಬಾಗಿ (ವೀರಶಂ. ೩೯) ; ತೋಟದ ಏಲಕ್ಕಿ ಕದ್ದುಹೋದದ್ದು ಮಾತ್ರ ತುಬ್ಬಾಗದೆ ಉಳಿಯಿತು (ಕಾಡಿಕೊ. ೦೮೦) : ತುಬ್ಬಾಗದ ಕಳವು ಮಬ್ಬಾದ ಮೇಲೆ ಸಿಕ್ಕೀತೆ ? (ಗಾದೆ). **ತುಬ್ಬಿನವದಿರು** = ಗೂಢಚರ್ಯೆ ಮಾಡುವವರು ; ಗೂಢಚಾರರು : ಉಬ್ಬಿದನಲ್ಲೆ ಮಧುರವಚನದ ಹಬ್ಬ ದಲಿ ನಿನ್ನಾತನತ್ತಲು ತುಬ್ಬಿನವದಿರು ತಂದು ಬಿಸುಟರು ನಿಮ್ಮ ಪಾಳೆಯದ ಸರ್ವವ್ಯತ್ಯಾಂತವನು (ಕುಮ್ಸಾ.ಕ. ೦-೨೦). **ತುಬ್ಬುಮಾಡು** = ಪತ್ತೆಮಾಡು; **ಕಂಡುಹಿಡಿ** : ಹುಲಿಯ ಹೆಜ್ಜೆಗಳ ಜಾಡನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹುಲಿ ಹೋದ ದಾರಿಯನ್ನು ತುಬ್ಬುಮಾಡಿದ (ಹುಲಿಹಾ. ೦೮) ; ನೋಡಿ ತುಬ್ಬುಮಾಡ ಬೇಕಾದವನು ನೀನು (ಕಾಡಿಕೊ.೨೬೪). **ತುಬ್ಬುಹಚ್ಚು** = ತುಬ್ಬುಮಾಡು : ಸರಲಾಕ್ಷರಾಯರು ಅಪರಾಧಿಗಳ ತುಬ್ಬುಹಚ್ಚುವುದರಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೇನಿಪುಣರೂ, ದಕ್ಷರೂ ಆಗಿರುವರು (ತೋಕಮು. ೨೩೦).

[<ತುಬ್ಬು₁./ತಮಿ. ತುಪ್ಪು ; ಮಲ. ತುಪ್ಪು ; ತುಳು. ತುಬ್ಬು]

ತುಬ್ಬುಕಾಐ, ತುಬ್ಬುಗಾರ (ನಾ). ರಹಸ್ಯಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚು ವವನು; ಪತ್ತೇದಾರ ; ಗೂಢಚಾರ : ಆಕರಿಸಿ ಬೆಸಗೊಂಡು ಬಿಟ್ಟರನೇಕ ನೃಪರನು ಬೇಹು ಹರಿದುದು ನಾಕುವಯ್ಯಾಲಿ ತುಬ್ಬು ಕಾಐರಿಗಿತ್ತು ಬಹುಧನವ (ತೊರರಾ. ೮-೯-೦೦). **ತುಬ್ಬುಗಾರ** : ತುಬ್ಬು ಗಾರರ ಶೋಧಕ್ಕೆ ತುಬ್ಬುಗಾರರನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವ ಸಮಯ ಬಂದಿದೆ (ಕೃತಕೃ. ೧೩೦) : ನರಸಿಂಗರಾಯರಂತಹ ಚಾಣಾಕ್ಷ ತುಬ್ಬುಗಾರರ ಮಂಕು ಹಿಡಿದು ಕುಳಿತಿರುವಾಗ ನನ್ನಂತಹವನಿಂದ ಏನು ತಾನೇ ಆದೀತು ? (ಕರ್ಣಪಿ. ೦೩). [ತುಬ್ಬು₃ + – ಕಾಐ]

ತುಬ್ಬುಗಾರ 'ತುಬ್ಬುಕಾಐ' ನೋ.

ತುಬ್ಬುಗಾರಿಕೆ (ನಾ). ಬೇಹುಗಾರಿಕೆ ; ಗೂಢಚರ್ಯೆ : ತುಬ್ಬುಗಾರಿಕೆಯು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ ಮತವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುತಲಿದ್ದರು (ಕೃತಕೃ. ೮೨).

[ತುಬ್ಬುಗಾರ (< ತುಬ್ಬುಕಾಐ) + – ಇಕೆ]

ತುಬ್ಬುಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ಗರುರುತುಮಾಡಿ ತೋರಂ : ಉಬ್ಬಿ ರಣದೇವತೆಗೆ ಮಿಕ್ಕಿನ ಕರ್ಬುರರ ತೋಱಿಸಲಿಕಸುರನ ತುಬ್ಬುಗೊಟ್ಟನು ತೋಟಿ ನಿಂದುದು ತಾಮಸೀಚರನ (ತೊರರಾ. ೬-೪೯-೨೩).

[ತುಬ್ಬು₁ + ಕೊಡು₁]

ತುಮಕಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ತಿಂದುಕ : ಕುಷರಥ, ಹಿಗೆ, ತುಮಕಿ, ತಿಂದುಕ,ಹೊಳೆತುಮ್ರಿ, ಬಂಧ (ವೃಕ್ಷಶಿ. ೩೦-೬೦೩).

[← ತೆಲು. ತುಮಿಕಿ, ತುಮ್ಮಿಕಿ, ತುಮ್ಮಿಕಿ]

ತುಮರಿ ' ತುಂಬುರ್ ' ನೋ.

ತುಮರು ' ತುಮುಂರು ' ನೋ.

ತುಮಾನ್ (ನಾ). ಸಡಿಲವಾದ ಹಾಗಂ ನೀಳವಾದ ಚಲ್ಲಣ : ಅವನ ತುಮಾನ್, ಅವನ ಶೇರವಾನ್, ಅವನ ಮಂದೀಲ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ನೋಡಲಾಗಿ ಅವನು ಒಳ್ಳೇ ಮನೆತನಸ್ಥನಾಗಿ ತೋರಿದನು (ತೋಕಮು. ೨೮೪).

[← ಮರಾ. ತುಮಾನ್ ; ಪಾರ. ತುಂಬಾನ್]

ತುಮಿಸು (ಕ್ರಿ). (?) : ಮೇಲ್ಮಲ ಮುಚ್ಚಿ ತುಮಿಸಿ ತಳವೆಳಗಾಗುವಂತೆಸಗೆ (ಜಿನಮು. ೦೬-೧೯). [? + – ಇಸು₃]

ತುಮುಕು₁ (ಕ್ರಿ). "ತುಳುಕು" (ಜಾನಕೋ. ೬೬): ಕೆರೆ ತುಂಬಿ ತುಮುಕುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). [← ತುಳು. ತುಮುಕು,ತಿಮುಕು,ದಿಮುಕು]

ತುಮುಕು₂ ' ಟುಮುಕು ' ನೋ.

ತುಮುರು, ತುಮುಂರು (ನಾ). ೧. ಚೂರು ; ಭಾಗ ; ಖಂಡ : ಹೂಂದಿದ ಬಡಗಸಂಡಗೆಯ ತುಮುರಿತ್ತು ಬೀಯುವುವ್ವಳ್ಳಿಯಿಕ್ಕಿ (ಸೂಕಶಾ. ೩-೦೬): ಸಬಳಚಕ್ರಮಾಕ್ಷಣಂ ತುಮುರಾದುವು (ಜಬಕು. ೧೯-೦೩) ; ತುಮುರೆ ದ್ದೊಡೆದ ನಿಸ್ಸಾಳೆಗಳ ವಾದ್ಯದ ಗಡಣದಿಂದಲಿ ರೂಢಿ ಮಿಗೆ ರಂಜಿಸಿತು ರಣಭೂಮಿ (ಪ್ರಹ್ಲಾ.ಚ. ೦೫-೩೩); ಹಡಗನು ಕೀಲಿಸಿ, ತುಮುರನು ತೇಲಿಸಿ, ದಡದಲಿ ಝಾಡಿಸಿ...ಬರುತಿದೆ (ಕಾವ್ಯ. ೨೬-೩). ೨. (ಕರಾ) ತಾಳೆಗರಿ ಛತ್ರಿಯ ಬಿದಿರಿನ ಕೀಲುಕಡ್ಡಿ : ಸ್ವತಃ ಐತಾಳರು ಹಿಡಿದ ಕಾಲುಕೊಡೆ, ಮದುವೆಯ ಮನೆಯನ್ನು ಏರುವಾಗ ತುಮುರು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿತ್ತು (ಮುಕಮು. ೩). **ತುಮರು** : ೧. ಆ ಸಂಘಟ್ಟನದಲ್ಲಿ ಅವರಿಬ್ಬರ ಭರ್ಜಗಳೂ ತುಮರು ತುಮರಾಗಿ ಒಡೆದುಹೋದವು (ಭಾರವೀ. ೦೨೪).

ತುಮುರು ತುಮುರು, ತುತ್ತು ಮುರು, ತುಮುರ್ತುಮುರು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಅವರು ಎಸೆದ ಆಯುಧಗಳಂ ತಮ್ಮ ಬಾಣಗಳಿಂ ತುಮುರುತುಮುರಾಗಿ ಮಾಡುತ (ಸೌಗಂಧಿ. ೨೯೬-೦೫) ; ಸೂತನಂ ರಥ ರಥಾಂಗಂಗಳಂ ತುಮುರು ತುಮುರಾಗಿಸಿದರು (ಶೀಕಹಾ. ೦೬೫-೩೩) : ಆ ಕುಲಿಶದೇಹಿಯನು ಶರಹತಿ ತಾಕೆ ತುತ್ತುಮುರಾಗಿ ಬೀಳಲನೇಕ ನಿಶಿತಾಯುಧಂಗಳಿಂದುಬ್ಬರಿಸಿ ಘಾತಿಸಲು (ಅನಂರಾ. ೪-೩-೯) ; ಅರ್ಜುನನು ಹತ್ತು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಅದರ ತಲೆಯನ್ನು ತುತ್ತುಮುರು ಮಾಡಿದನು (ಕೃಷಾಅ. ೨೧೯) ; ಅವನ ತೇರ್ತು ಮುರ್ತುಮುರಾಗಲೆಚ್ಚು ವಸುಮತಿಗೆ ಕೆನ್ನೀರ್ ತುಳ್ಕೆ ತುಳ್ಕಿದಂ (ಜಬಕು. ೧೯-೧೦); ಪುಷ್ಪಾಸ್ತ್ರದಿಂದಂ ರತಿಕಾಂತಂ ರೋಷವಾಂತೆನ್ನದೆ ತುಮುರ್ತು ಮುರಪ್ಪಂತೆ ಪೊಯ್ದಪ್ಪಂ (ರಮುಕ್ಕ.೦-೦೨೪). **ತುಮುರುಮಾಡು** = ಚೂರು ಮಾಡು; ತುಂಡಂಮಾಡು: ಅವು ಕಾಣದ ರೀತಿಗೆ, ಆ ಸರ್ಪಂಗಳಂ ಹಿಡಿದು ತುಮುರುಮಾಡಿ (ಕೃಷಾಅ. ೩೬).

[ದೇ.॥ ತುಳು. ತಿಬುರು ; ತೆಲು. ತುಮುರು]

ತುಮುಲ, ತಂಮಂಳ (ಗು). ೧. ಗಡಿಬಿಡಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ದೊಂಬಿ ಯಿಂದ ಕೂಡಿದ; ಗಲಾಟೆಯುಳ್ಳ: ಆಶ್ರಮದ್ರುಮಶಿಖರನೀಡ ನಿಕಟಾಭಿ ಮುಖ ಕಲಕಲ ತುಮುಲ ಪಕ್ಷಿಗಾನಂ (ಶ್ರೀಅಮಾ. ೦೬೬-೫). ೨. ತೀಕ್ಷ್ಣ ವಾದ ; ಘೋರವಾದ : ತುಂಬಿಪಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಇವರಡು ಪಕ್ಷದವರಿಗೂ ತುಮುಲವಾದ ಯುದ್ಧವಾಯಿತು (ಕರ್ಣಾಕಇ.೧೮೩). (ನಾ). ೩. ಗೊಂದಲ; ಗಲಿಬಿಲಿ; ಗಲಭೆ; ಹುಯಿಲು : ಎಲ್ಲಾ ಕಲೆಗಳೂ ಕ್ಷಣಿಕವಾದ ತುಮುಲ ಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿಡಲು ಯತ್ನಿಸದೆ...ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕವಾದ ಭಾವಗಳನ್ನೇ ಅಭಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸಲು ಹೊರಟಿದ್ದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ (ಸೌಂದಪ. ೦೩೩) ; ಆಳೆಯ ಮಾನಸದಲ್ಲಾವುದೋ ಭಯಂಕರ ತುಮುಲವೊಂದು ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ (ದಾಅಳ. ೨೦): ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳ ತುಮುಲ ಮನದಲ್ಲಿ ಭರದಿಂದ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು (ತ್ಯಾಗಮು.೦೨೫). ೪. ಗುಂಪುಗೂಡಿ ನಡೆಸುವ ಕಾಳಗ; ದೊಂಬಿಯುದ್ಧ : "ತುಮುಲ, ರಣಸಂಕುಲಂ–೨ ಸೇನೆಗಳೂ ದೊಂಬಿಯಾಗಿ ಸೇರಿ ಹರಡುವ

ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂ.ಶಿ. ೨೩೦). ತುಮುಳ : ೧. 'ತುಮುಳ ಕೇಳಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತುಮುಲಕಾಳಗ (ನಾ). = ತುಮುಲ ೪ : ಕುದುರೆ ಕುದುರೆಯೊಳ್ಕಿಟ್ಟಿ ಅತಿತುಮುಲಕಾಳಗ ಪೆಟ್ಟು (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೧೦-೫ : ಸು.೮೦೦). [ತುಮುಲ + ಕಾಳಗ (< ಕಾಳೆಗ)]

ತುಮುಲಕೇಳಿ, ತುಮುಳಕೇಳಿ (ನಾ). ಗಲಭೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸಾಮೂಹಿಕ ಕ್ರೀಡೆ, – ಆಟ : ಅನಂತರಂ ತುಮುಲಕೇಳಿಯಿಂದೋ ರೊರ್ವರಂ ತುಳುಂಕಾಡುವಾಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೦೧೩ ವ). ತುಮುಳಕೇಳಿ : ಲಲಿತ ಲತಾಂಗಿಯರ್ ತುಮುಳಕೇಳಿಯ ವಾರಿವಿಹಾರದೊಳ್ ... ಒಡ್ಡಿದರ್ ಪೊದಟ್ಟಲರ್ಗಣೆಗೊಡ್ಡಿದಡ್ಡಣಮಿದೆಂಬಿನಮಬ್ಜವಿಚಿತ್ರಪತ್ರಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೩೮) ; ಶಾತಕುಂಭಕುಂಭಂಗಳಿಂ ಜಂಭಾರಿ ಶಂಭುಗಭಿಷವಮಂ ತುಮುಳಕೇಳಿಯಿನೊಡರ್ಚಿದಾಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೨-೦೫೦ ವ). [ತುಮುಲ + ಕೇಳ್₂ (= ಕೇಲಿ)]

ತುಮುಲಯುದ್ಧ, ತುಮುಳಯುದ್ಧ (ನಾ). = ತುಮುಲ ೪ : ತುಮುಲಯುದ್ಧದೊಳ್ ಪಟುಭಟರಂ ನೂಂಕುವ ಸಮರಂಗಾಜಿನ ಮೊಂಕರಣೆಯ ಗಂಡುತನದ ಶಿರುಳಿನವೇಟ್ಟುಂ (ಕಬ್ಬಿಗ.ಸು. ೩೮೪ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ); ತುಮುಲಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರ ಕೈ ಮೇಲಾಯಿತು (ವಚಭಾ.೧೬೨): ಇಬ್ಬರಿಗೂ ತುಮುಲಯುದ್ಧವಾಯಿತು (ಶ್ರೀರಾಮ. ೨೦೪). ತುಮುಳಯುದ್ಧ : ತುಮುಳಯುದ್ಧದೊಳಿಂತೆ ನಿರಂತರಂ ತಮುಟ್ಟು (ನೇಮಿಪು. ೧೨-೨) ; ಅನಿಮಿಷಮಾರ್ಗದೊಳ್ ನೆರೆದ ದೇವಗಣಂ ಪೊಗೆಗೊಂಡ ಚಿತ್ರಮಂ ನೆನೆಯಿಸಿದತ್ತು ತತ್ತುಮುಳಯುದ್ಧಸಮುದ್ಧತಧೂಳಿಜಾಲದೊಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೮-೫೨). [ತುಮುಲ + ಯುದ್ಧ]

ತುಮುಲರಂಗ (ನಾ). ಕ್ಷೋಭೆಯ ರಂಗ, – ಪ್ರದೇಶ; ಘರ್ಷಣೆಯ ಸ್ಥಳ: ಅವನ ಹೃದಯ ಮಿಶ್ರಭಾವಗಳ ತುಮುಲರಂಗವಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೦೮೫); [ತುಮುಲ + ರಂಗ]

ತುಮುಳ್ (ನಾ). ದೊಂಬಿಯುದ್ಧ (?) : ಅಂತು ಮುಂಬಗಲ್ವರಂ ತುಮುಟ್[ಳ್] ಕಾದುವ ಸಮ[ರಭರಂ] ಮನೋರಾಗಮಂ ಮಾಡೆಯುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೭೭ ವ) ; "ತುಮುಟ್ ಕಾದುವ = ತುಮುಲ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡುವ? " (ಪಂಪದೀ. ೫೭೩). [?]

ತುಮುಳ 'ತುಮುಲ' ನೋ.

ತುಮುಳಕೇಳಿ 'ತುಮುಲಕೇಳಿ' ನೋ.

ತುಮುಳಯುದ್ಧ 'ತುಮುಲಯುದ್ಧ' ನೋ.

ತುಮುಟ್ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಕಣ್ಣು) ಅರ್ಧ ಮುಚ್ಚು : ನೊರೆವಲ್ಲಂ ಮೇದೆ ರಟ್ಟಣ್ ತುಮುಟಿ ಕುಡಿದು ಪೂರಾಂಬುಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೪೮) ; ನೀಟ್ಟ ಕಣ್ ತುಮುಟಿ ಚಂದ್ರಿಕೆಯಂ ಪದೆಪಿಂದಮಿಂಟಿ . . . ದಂಪತಿ ಚಕೋರಚಯಂ ನಲಿದು (ಕುಸುಮಾ. ೪-೫೫) ; ಶಿಥಿಲದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ — ತುಮುಟ್ಟಿಂ, ನುಸುಟ್ಟಿಂ (ಶಬ್ದಮ. ೩೬ ಪ್ರಯೋ); ತೀವಿದ ಕೀಲಾಲಾಂಬುಮಂ ಕಣ್ಣುಮುಟಿ ಪದೆಪಿನಿಂದೀಂಟ (ರಸರ. ೨-೦೨೪). ೨. ಅಡಗು ; ನಾಶವಾಗು : ಅಮಟ್ಟ[ತ್ರ]ತ್ಯುಗ್ರತೇಜಪ್ರಸರಮರಿಬಳಧ್ವಾನ್ತಪಿಣ್ಡಪ್ರಕಾಣ್ಡಂ ತುಮುಟ್ಟತ್ತು (ಸೌಇಇ. XI-i, ೭೮-೭೦; 1045). ೩. ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳು; ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳು : ತುಮುಟಲ್ಕೈರಾವತಂ ದರ್ಪಮನೆರ್ದೆಯೊಡೆಯಲ್ಪುಂಡರೀಕಂ (ಲೀಲಾವ. ೬-೪). ೪. (?) : ಧಾತ್ರಿಯ ಬೆಣ್ಚೆ ನಗೆಂದಿನಂದವಲ್ಲಣಕಮಿದೆಂದು ಕಣ್ ತುಮುಟ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೯೯); "ಕಣ್ಣುಮುಟ=ಕಣ್ಣು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಲು" (ಪಂಪದೀ. ೩೩೫) ; "ವಿಕಾರವಾಗು" (ಪಂಪನಿ.) ; ಕೂರ್ಮಶಿರಂ ಪೊಜಮಾಯ್ದು ಕಣ್ಣುಮುಟ್ಟಿಡೆ ವನಿತಾಗೆ ತನ್ನ ಭರದಿಂ ತಳರ್ದತ್ತು ನರೇಂದ್ರಸೈನಿಕಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೦೪೦) : ಪೆರ್ವುಲಿ ಪಾಯೆ ಕಯ್ದು ಕೆಯ್ಕದೆ ಕೆಲಸಾರ್ದು ಮುಯ್ಯೊನಿರ್ದು ಬಂಟಿಸಿ ಗಂಟಲನೊತ್ತಿ ಕಿರ್ಬಸಿರ್ದಿಯಮೊಲಾಗೆ ಕಣ್ಣುಮುಟ್ [ಪಾಠಾಂ. ಕಣ್ಣುಗುಳ್] ಬಿರ್ದು ಮಸುಂಬಿ ಜವಂಗೆ ಬಿರ್ದನಿಕ್ಕಿದಂ . . . ಶಬರಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೦-೭೩) : ಕಣ್ಗಳ್ ತುಮುಟ್ಟ ಸಜಿಯಾದಜಂಚೊಳ್, ಸಂಕಲೆ ಬಿಗಿದಾನಾಮವಗಮಿರ್ದುಂ ಅರುಂ ಕಜಿಬದ ಕಾಪನ್ ನಿಲ್ವೆನ್ (ಬದ್ಧಪ್ರ. ೯-೦೫೦) ; "ತೇಲುಮೇಲಾಗು ; ವಿಕಾರಗೊಳ್ಳು" (ಬದ್ಧಪ್ರ. ಕೋಶ).

ತುಮ್ಮಡಿ, ತುಂಬಡಿ (ನಾ). (ಉಕ) ಶರೀರದಿಂದ ರಕ್ತ ತೆಗೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಧನ : ನಾದಿಗರ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ತೆಗೆಯುವ ತುಮ್ಮಡಿ ಇರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೭೭) ; ಈ ಗೊಲ್ಲರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ... ತುಮ್ಮಡೀ ಹಚ್ಚಿ ರಕ್ತ ತೆಗಿಯುವದರಲ್ಲಿಯೂ ಕುಶಲರಿರುತ್ತಾರೆ (ಕಥಾಗಿ. ೧೭೩). ತುಂಬಡಿ : ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗಿನ ಹವೆಯು ತುಂಬಡಿಯೊಳಗಿನ ನಿರ್ವಾತಸ್ಥಲವನ್ನು ತುಂಬಲಿಕ್ಕೆ ಯತ್ನೈಸುವದರಿಂದ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೭೭). [←ಮರಾ. ತುಮಡೀ, ತುಂಬಡೀ]

ತುಮ್ಮಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಮಹಾರಾಜರ್ ತುಮ್ಮಲಿ ತೊಜಾವಾ ಸವ್ವಪರಿಹಾರಂಗೊಟ್ಟರ್ (ಎಕ. X, ಬಾಗೇಪ. ೬೨-೧೦ : ಸು. ೯೦೦?). [?]

ತುಮ್ಮೆಗೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು; ? ಈಗಿನ ತುಮಕೂರು: ತುಮ್ಮೆಗೂರ ಕಟೆಯ ಪೊಳಿದೊ × × ಅಣ್ಣರ ಬೆಸದೊಳೆ (ಎಕ. XII, ತುಮಕೂ. ೫-೨ ; ೨೮೮). [? + ಊರ್]

ತುಮ್ರಿ₁ 'ತುಂಬುರ' ನೋ.

ತುಮ್ರಿ₂ 'ಠುಮರಿ' ನೋ.

ತುಯ್₁ (ಕ್ರಿ). ಒದ್ದೆಯಾಗು ; ಹಸಿಯಾಗು ; ತೊಯ್ಯು : "ತೊಯ್ (ತುಯ್) – ಸಾರ್ದ್ರತ್ವೇ" (ಶಮಧಾ). 'ತೋ₁' ಪರಾ. [ದೇ.೫ ತಮಿ. ತುವೈ ; ಮಲ. ತುವ]

ತುಯ್₂, ತುಯಿ, ತುಯ್ಯು, ತೂಯ್ (ಕ್ರಿ). ತುಯ್ದು, ತೂದು (ಭೂತಕೃ). ೧. ಎಳೆ ; ಸೆಳೆ ; ಜಗ್ಗು : ವಲ್ಗನಮಾಡುವ ಬಿಲ್ಗಳ ಪೆರೆಗೆ ಸರಲ್ಗಳ ಸಾರ್ಚಿ ತುಯ್ದಿಸೆವ (ಜಂಪ್ರಸಾಂ. ೮-೪೨) ; ದೊರೆಗಳು ಸೇನೆಮೆರಸಿ ಸನ್ನತಿಯ ತುಯ್ದೆದ್ದಾ ನಯದಿಂದ ತಪೆನೆಂದು ನುಡಿದು (ಭರತೇ. ೫೬-೨೨) ; ಪರಿಮಳೋದಕವ ಜಳಯಂತ್ರದಿಂ ತೊಡೆಸೆಯಲ್ (ಶೃಙಾಪು.೪-೧೦೦) ; ತೆಂಕಣ ಬಿಜಿಗಾಳಿಗಳೊಳ್ ತುಯ್ದು, ನರಗಡಲನ್ ತಾನ್ ದಾಂಟಿದವನ್ (ಅಂತಿಗೊ.೧೬-೩೦೨). ತುಯಿ : ೧. ಪಾಳಿಯಗಾರನು . . . ಹೆದೆಗೆ ಅಂಬನ್ನೇರಿಸಿ ಆನೆಯ ಹಣೆಗೆ ಗುರಿಗಟ್ಟಿ ಎಡಗಯ್ಯಿಂದ ತುಯಿದು (ಎಳೆದು) ಬಿಟ್ಟನು (ಕವೀರ. ೧೩೭). ತುಯ್ಯು: ೧. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಯಾವೆಡೆಗೋ ತುಯ್ಯುವ ಆ ಏಕನಾದ (ಊಷಸ. ೧); ಅಜೆ ದಡದೆಡೆ ಸದಾ ತುಯ್ಯುತಿರಲಿ (ಚಂಡಮ. ೫೭-೧೨). ೨. ತುಡಿ ; ಮಿಡಿ ; ಸ್ಪಂದಿಸು : ನಮ್ಮ ಭಾರತೀಯ ಹೃದಯವೂ ತುಯ್ಯುತ್ತದೆ (ನಿಬಂಧ. II, ೧೦೭). ತೂಯ್: ೧. ಆಡ ಮೇಯಿಸುವ ಮಕ್ಕಳುಗಳೆಲ್ಲರು ಬಂದು ಕೂಡಿ ತೂಯ್ದೊಡೆ ಬಾರದಿರಲು (ನೇಮಿಸಂ. ೧೦-೨೩೨) ; ಪದೆದು ತೂಯ್ವಾಗ ನೂಜಿಸೆವಾಗ ಸಾಸಿರ (ಜಂಪ್ರಸಾಂ. ೦೧-೭೧) ; ನಮ್ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಮುೂರ್ಛಿಜ್ಜೆ ತೂಯೊಲ್ಲೊ (ಹಳ್ಳಿಲಾ. ೩೫).

ತುಯ್ದಾಡು=ಎಳೆದಾಡು; ಜಗ್ಗಾಡು: ವೆಂಟರ ಮೇರೆಯನ್ನು ಮಿಜಿ ಮಿತ್ರಮಂಡಲಿಯವರೆಗೂ ಈ ವಿಚಾರ ತುಯ್ದಾಡಿತ್ತು (ಶ್ರೀಪಪ್ರ. ೨೪೦). ತುಯ್ದೊಗೆ=ಎಳೆದು ಬಿಸಾಡು : ತಲೆಪೊಯ್ದುನ್ ಒಂದನ್ ತುಯ್ದೊಗೆದನ್ ಒಂದನ್ (ಅಕ್ಕಿಕ್ಷ್ಮಾ. ೧೨-೩೫೭). ತೂದು ಹಿಡಿ=ಎಳೆದು ಹಿಡಿ : ಕುದುರೆಯ ಲಗಾಮನ್ನು ತೂದು ಹಿಡಿದರು (ಚಂಗಾಳ್ಕ. ೪೮).

[ದೇ.೫ ತೆಲು. ದುಯ್ಯು, ದೂಯು]

ತುಯಿ 'ತುಯ್$_2$' ನೋ.

ತುಯಿತ 'ತುಯ್ತ' ನೋ.

ತುಯ್ತ$_1$, ತುಯಿತ (ನಾ). ಎಳೆತ; ಸೆಳೆತ; ಎಳೆದಾಟ; ಜಗ್ಗಾಟ: ಅದರ ತುಯ್ತವನ್ನು ನಾನು ಬಲ್ಲೆ (ಈಚಕೆ. ೩೪); ಆನಂದದೀ ತುಯ್ತ ಕನುವಾಗುವಾ ವುತಿಗೆ ಇಂಥ ನಡೆಯೇ ಸಹಜ (ಗಹೀಕೆ. ೧೩-೨೦); ಇಂಥ ತುಯ್ತಗಳ ಆಯಕಟ್ಟಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಜೀವಾತ್ಮಸಂಸ್ಥೆ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೂ ಕಲೆಗೂ ಮಾತೃಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ಕಾವ್ಯಕು. ೧). ತುಯಿತ: ಎಂಥ ವಿದ್ವಾಂಸನಾದರೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ತುಯಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕುವವನೇ (ಬಂಕಿಮು. ೨೬೬); ಎಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಜೇಡನ ನೂಲಿನ ಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ತುಯಿತವಿಲ್ಲ (ನಿಬಂಧ. II, ೩೩೪). [ತುಯ್$_2$ + – ತ$_2$]

ತುಯ್ತ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿ: ಗಿಡುಗ ಸಾಳುವ ತು [ಹಾಶಾಂ. ಕು] ಯ್ತ ಓರಣ ... ಹಕ್ಕಿಗಳನವರು ಪಿಡಿದು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩-೨೦). [?]

ತುಯ್ಯಲ್, ತುಯ್ಯಲು (ನಾ). ಹಾಲು, ಸಕ್ಕರೆ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಿಹಿ ಪದಾರ್ಥ; ಪಾಯಸ: "ಕ್ಷೈರೇಯಂ ತುಯ್ಯಲ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೩-೧೧); "ಕ್ಷೈರೇಯಂ, ಪಾಯಸಂ, ಪರಮಾನ್ನಂ–ಈ ೩ ತುಯ್ಯಲ್" (ಹಲಾಯು. ೫೩-೦೬೫); ಪೊನ್ನ ತಳಿಗೆಯೊಳ್ ನಾಯ್ ತುಯ್ಯಲನುಣ್ಬುದಂ ಕಂಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮೬-೨೬); ತವುಡಂ ತಿಂದು ತುಯ್ಯಲನುಂಡೆನೆಂಬಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೩-೧೮೧); ಕಾಟ್ಸಿಕ್ಕಿಗೂಡುವವೊಲ್ತುಯ್ಯಲಂ (ಅನಂಪು. ೦-೬೦); ಅಕ್ಕೆವಾಲಿಂ ಬೆರಸಿದ ಸಕ್ಕರೆಯ ತುಯ್ಯಲಿಕ್ಕಿದರರಬರ್ (ನಳಚಂ. ೪೪೧). **ತುಯ್ಯಲು**: ತುಯ್ಯಲಾದಡೆ ಉಂಬೆ ಹುಯ್ಯಲಾದಡೆ ಓಡುವೆ (ಬಸವ. ೧೨೦); ತುಯ್ಯಲು ತುಪ್ಪವ ಬಡಿಸಿ ಬಳಿಕ ನಮ್ಮ ಕೈಯ ಪರಿಯನೀಕ್ಷಿಸದೆ ... ಉಸುರುವರೇ ಬಲುಗೈಯರಿಗಾಗದ ಬೆಸನ (ನೇಮಿಸಂ. ೫೬-೨೬೦); ತುಯ್ಯಲನು ತನ್ನಂಗಿ ತನ್ನಯ ಕೈಯಲೇ ಬಡಿಸಿದಳು (ನಿಘಾಗ. ೦೦-೦೫-೪೭); ಹುಯ್ಯಲಿನ್ನಿಲ್ಲ ಸಂತಸವೊದು ನಲಿದುದು ತುಯ್ಯಲನುಂಡಂತೆ ಕಟಕ (ಭರತ. ೩೦-೦೨೩); ತುಯ್ಯಲೂಟಕೆ ಲೇಸು ಬಯ್ಯದ ಸೊಸೆ ಲೇಸು ಅಯ್ಯ ಬಾರೆಂಬ ಮಗ ಲೇಸು ಧರ್ಮವದು ಕೈಯಾರ ಲೇಸು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೨೬).

ತುಯ್ಯಲಚಂದಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಉಬ್ಬ ಕಾವಾಳ ಸೆಟ್ಟಿಯ ತಮ್ಮಂ ತುಯ್ಯಲಚನ್ದಯ್ಯಂ ಪ್ರಸ(ಶ)ಸ್ತಿಯಂ ಬರೆಯಿ[ಸಿ] ದಂ (ಎಇ. XIX, ೫೯೦-೩೫; 963). 'ತುಯ್ಯಲಬೇಗೂರ್' ಪರಾ. [<ತುಯ್ಯಲ್ ? + ಚಂದಯ್ಯ]

ತುಯ್ಯಲಬೇಗೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಆ ನಾಗರಖಂಡದೊಳಗಣ ತುಯ್ಯಲಬೇಗೂರ ಗೌಂಡನ ವಂಶಾವತಾರವೆಂತೆಂದಡೆ (ಕಇ. IV, ೨೨-೦೩; 1024). [<ಗುಯ್ಯಲ್ ? + ಬೇಗೂರ್]

ತುಯ್ಯಲು 'ತುಯ್ಯಲ್' ನೋ.

ತುಯ್ಯಲುಗೆಯಿ (ನಾ). ನೀರಾವರಿಭೂಮಿ; ಗದ್ದೆ: ಎಲವಸೆಗೆಱೆಯ ಕೆಳಗೆ ತುಯ್ಯಲುಗೆಯಿ ಮತ್ತರು ನಾಲ್ಕು ಕಂಭ ನಾನುಜಯ್ಯತ್ತು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೨೯-೬೩; 1206). [P ಇದು 'ಗುಯ್ಯಲುಗೆಯಿ' ಇರಬಹುದು]

ತುಯ್ಯಾಟ (ನಾ). ಎಳೆದಾಟ; ಸೆಳೆದಾಟ; ತುಯ್ತ: ಇಬ್ಬರ ತುಯ್ಯಾಟವನ್ನೂ, ವಿಚಾರದ ಅರಿವಿಲ್ಲದೆ ನೋಡುತ್ತಾ ನಿಂತಿದ್ದ ಕಿಟ್ಟಯ್ಯ (ನಿಕಟಾ. ೧೨೬); ಈ ತುಯ್ಯಾಟದಲ್ಲಿ ಅವಳು ಬಂದಾಗ ... ತನ್ನ ಪಾಡಿಗೆ ತಾನು ಇದ್ದನು (ಫಾಟೀಮು. ೯೯). [ತುಯ್ಯು (<ತುಯ್$_2$) + ಆಟ]

ತುಯ್ಯು 'ತುಯ್$_2$' ನೋ.

ತುಯ್ಲಾಟ (ನಾ). = ತುಯ್ಯಾಟ: ಈ ಯೋಚನೆಗಳ ತುಯ್ಲಾಟದೊಡನೆ ಶೇಷ, ಸುಬ್ರಾಯರೊಂದಿಗೆ ಹೊಸನಗರ ತಲುಪಿದ್ದನು (ಬಾಳಿನ್ಯ. ೦೯೯). [ತುಯ್ಲು + ಆಟ]

ತುಯ್ಲು (ನಾ). = ತುಯ್ತ. 'ತುಯ್ಲಾಟ' ಪರಾ. [ತುಯ್$_2$ + – ಅಲು (< – ಅಲ್$_2$)]

ತುರ$_1$ (ನಾ). ಕುದುರೆ; ಅಶ್ವ: ತೇಜಿಗೆ ತಪ್ಪದು ಒಂದು ಕಾಲಕೆ ಬರೆದ ಲಿಖಿಗಳು ಇರುವ ತನಕವು ತುರದ ಬಾಲಕೆ ತೇಜಿಗೆ ಮಾಳ್ಪರು (ಕಾಲಸಂ. ೨೨-೩): ಯಾವತ್ತು ಬಲಜಲಧಿಯಿಂದ್ಯೆದಿದಂ ಕರಿಘಟೆ ತುರಂಗಳಿಂ ತೇರ್ಗಳಿಂದ (ತುರಂಗ. ೮೦-೨೪). 'ತುರಗ' ಪರಾ. [<ಪ್ರಾ. ತುರಯ. / ಹಿಂ. ತುರ, ತುರಾ. / ಸಂ. ತುರಗ]

ತುರ$_2$ (ನಾ). ವೇಗ: "ತುರ – ತ್ವರಣೇ, ತವಕದೊಳ್" (ಕಾಶಕ್ಕೆ. ೦೬೬). [ಸಂ.]

ತುರಂಗ$_1$ (ನಾ). ೧. ಕುದುರೆ; ಅಶ್ವ: ಭಾಸುರ ತುರಂಗವನೇಱದನೊಲ್ದು ಭೂಭುಜಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೩-೩೬); ಕಟ್ಟಾಯದಿಂ ಬಱವೋಪ ರಾಮನಧ್ವರ ತುರಂಗಮಂ ತಡೆದು ನಡೆಗಿಡಿಪಯ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೩೦-೨); ತುರಂಗಕ್ಕೂ ಕುರಂಗಕ್ಕೂ ಸಮವೇ ? (ಗಾದೆ). ೨.=ತುರಂಗಪ್ರಾಸ: ಹರಿ ಕರಿ ವೃಷಭ ತುರಂಗಂ ಶರಭವುಜಂಗಳುವೆನಿಪ್ಪ ಷಟ್ಪ್ರಾಸಕ್ಕಂ ತರುಣಿ ನಿಜದೀರ್ಘ ಬಿಂದುವಿನಿರದೊತ್ತುಂ ವ್ಯಂಜನಂ ವಿಸರ್ಗದಿ ಬರ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೬. ೦-೪೨). ೩. [ಗಣಿತ] ಏಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ. ೪. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯ; ಕುದುರೆಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಪದ್ಯಬಂಧ: ಶರಶೂಲಚಾಪಚಕ್ರಾಸಿರೂಪವಿಭಿರಥ ತುರಂಗಪದಗತಪಾತಂ ... ಸರ್ವತೋಭದ್ರಂಗಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩೬೯). [ಸಂ.]

ತುರಂಗ$_2$ (ನಾ). ಸೆರೆಮನೆ; ಕಾರಾಗೃಹ: ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದ ಯೆಂದರೆ ತುರಂಗಕ್ಕೆ ಕಳಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ನಾನವನಿಗೆ ಒಳ್ಳೇ ಹೆದರಿಕೆ ಹಾಕಿದ್ದೇನೆ (ಸ್ವತಿತಿ. ೨೮೫); ಎಷ್ಟೋ ಜನ ತುಡುಗರನ್ನು ಹಿಡಿದು ತುರಂಗಕ್ಕೆ ಕಾಣಿಸಿರುವೆನು (ಕಳ್ಳಕಾ. ೩). [←ಮರಾ. ತುರಂಗ, ತುರುಂಗ. / ಇಂ. Tronk. / ಪೋರ್ಚು. ಡಚ್. Tronco. / ಮಲ. ತುರುಜ್ಜ್; ತುಳು. ತುರುಂಗು]

ತುರಂಗತಾನಕ (ನಾ). ಖಡ್ಗಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರಸೆ: ಮುಂದುಗತೆಯಲ್ಲಿ ಬಲದ ಪಾದವನ್ನು ಚಾಚಿ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಬಲಪಾದದ ಹೆಜ್ಜೆಯು ನಿಕ್ಕುವುದೂ ಮುಂದುಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಗತಿಯೂ ಆವದು ಅದು ತುರಂಗಶಾನಕಯೆಂದು ನುಡಿಯಲ್ಪಡುವುದು (ಖಡ್ಗಲ. ೫-೦೪). [ತುರಂಗ$_1$ + ತಾನಕ]

ತುರಂಗತ್ವ (ನಾ). ಕುದುರೆಯ ಸ್ವರೂಪ,_ಆಕಾರ: ತುರಂಗತ್ವಮೆನಗೆ ಮೂಡಿದೊಡಮೆನ್ನ ಕೆಳೆಯನೊಡಗೂಡಿ ಕಾಲವಂ ಕಳೆವುದಂತು ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಗಳಿಂ ಸೋಡಿ ಬೆಸಸೆಂಬುದುಂ (ಕಾದಂಅ. ೬೦೬). [ಸಂ.]

ತುರಂಗದಳ (ನಾ). ಕುದುರೆಯ ಸೈನ್ಯ: ತುರಗಂ ನೂಱನಿತುಂ ತುರಂಗದಳವೊಂದೊಂದರ್ಕೆ ನೂಱಾಳ್ ತಗುಳ್ದಿರೆ ಬಲ್ಲರ್ ನಡೆ ನೋಡಿ ಕೂಡೆ ಪಡೆದತ್ತಕ್ಷೋಹಿಣೀಸಂಖ್ಯೆಯಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೯೫). [ತುರಂಗ$_1$ + ದಳ$_2$(= ದಲ)]

ತುರಂಗಪ್ರಾಸ (ನಾ). [ಛಂದ] ಆರು ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಪ್ರತಿ ಪಾದದ ಮೊದಲೆರಡು ಸ್ವರಗಳ ನಡುವೆ ಒಂದೇ ವಿಧದ ಸಂಯುಕ್ತವ್ಯಂಜನಗಳು ಬರುವ ಪ್ರಾಸ: ತುರಂಗಪ್ರಾಸಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಂ ಮತ್ತಚಕೋರಲೋಚನೆ ಚಿತ್ರಜರಾಜಧಾನಿ ಇದು ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಭಗಣಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೬. ೦-೪೩ ಅಡಿಟಿ). [ತುರಂಗ$_1$ + ಪ್ರಾಸ]

ತುರಂಗಮ (ನಾ). ೧.=ತುರಂಗ$_1$ ೧: ಮದಗಜಬೃಂಹಿತಧ್ವನಿ ತುರಂಗಮ ಹೇಷಿತಘೋಷನಾದವೊರ್ವೊಡಲೆ ಪಯೋಧಿಘಂಥನಮಹಾರವಮಂ ಗೆಲೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೩೮); ಇಕ್ಕುವುದೆಲ್ಲಮಂ ತುರಂಗಮಕೆಂದುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೨೦); ಮೇಲು ಸುಯಿಧಾನದ ತುರಂಗಮಜಾಲಸಹಿತಗಲದಲಿ ... ಅಟಿಸಿದನು ನೃಪನ (ಕುಮಾರ. ೨-೦). ೨. [ಛಂದ] ಒಂದು ವೃತ್ತದ

ಹೆಸರು : ಪಾವಕಂ ತ್ರಿದಶಪಾವಕಂ...ನೆಲಸಿ ನಿಲ್ವಿನಂ ದೇವದೇವಕೃತಮಿಾ ವಿಧಾನದೊಳಿಳಾವಿನೂತಯತಿ ರಂಧ್ರದೊಳ್ ಭಾವಿಸುತ್ತುಮಿರೆ ಭಾವಿಸಿಂತಿ ದನೆ ಪೀವರಸ್ತನೆ ತು[ಪಾಠಾಂ. ತ] ರಂಗವಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೮೦). [ಸಂ.]

ತುರಂಗಮದಟ (ನಾ).=ತುರಂಗದಳ : ದನುಜಬಳಜಳಧಿ ಬಾಡಬಾನಲನ ಬಾಣಂಗಳೌರ್ವಶಿಖಿಯಂತೆ ತುರಂಗಮದಟತರಂಗಿತಾರ್ಣವಮನಟ್ಟು ಡಿಸೆಯುಂ (ಜಗವಿ. ೬-೮೪ ವ). [ತುರಂಗಮ + ದಟ]

ತುರಂಗವಕ್ತ್ರ (ನಾ). = ತುರಂಗವದನ : (೩). [ತುರಂಗ$_1$ + ವಕ್ತ್ರ]

ತುರಂಗವದನ (ನಾ). ೧. ಕುದುರೆಯ ಮುಖದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವನು; ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದು ಅವತಾರ ; ಹಯಗ್ರೀವ : ಮಾತಂಗವರದ ವಿಹಂಗ ಗಮನ ಭುಜಂಗಶಯನ ತುರಂಗವದನ (ವಿರಾಕ್ತ. ೪೬-೧). ೨. ಕುದುರೆ ಯಂತೆ ಮುಖವೂ ಮನುಷ್ಯನಂತೆ ಉಳಿದ ಅಂಗಗಳೂ ಉಳ್ಳ ಒಂದು ದೇವತಾವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು ; ಕಿನ್ನರ : "ಕಿನ್ನರಃ. ಕಿಂಪುರುಷಃ. ತುರಂಗವದನಃ. ಮಯುಃ-ಳ ಕಿನ್ನರರ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೬).
[ತುರಂಗ$_1$ + ವದನ]

ತುರಂಗವದನೆ (ನಾ). ಕಿನ್ನರಸ್ತ್ರೀ ; ಕಿನ್ನರಿ : ಗುರುಕುಚಭರಕ್ಕೆ ಮನದೊಳ್ ಕರಮೆ ಕನಲ್ವರ್ ತುರಂಗವದನೆಯರದಟಿಂದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೩೬).
[ಸಂ. ತುರಂಗವದನಾ]

ತುರಂಗವಾಹಳಿ (ನಾ). ಕುದುರೆಗಳ ಸಾಲು: ಸುಟಿವ ತುರಂಗವಾಹಳಿಯ ಪೂವಲಿಯೊಳ್ ಪೊರೆದಂಕದಾನೆಯಗ್ಗಟಿಯ ಮದಾಂಬುಕರ್ದಮ ದೊಳದ್ದು ... ಕೀಡುವುದು ತತ್ಪುರಬಾಹಿರ ಮಂದಮಾರುತಂ (ಅನಂತಪು. ೩-೧೬) [ತುರಂಗ$_1$ + ವಾಹಳಿ]

ತುರಂಗಸಂಗರ (ನಾ). ಕುದುರೆಯ ದಳದ ಯುದ್ಧ ; ಅಶ್ವಸೈನ್ಯದ ಕದನ : ಭಯಂಕರಮಾಯ್ತು ತುರಂಗಸಂಗರಂ (ಶಂಕಾಪವಿ. ೧೩-೬೩).
[ತುರಂಗ$_1$ + ಸಂಗರ]

ತುರಂಗಸಾಧನ (ನಾ). ಕುದುರೆಯ ದಳ ; ಅಶ್ವಸೈನ್ಯ : ಪದಿನೆಂಟು ಕೋಟಿವರೆಗಂ ತಳರ್ದತ್ತು ತುರಂಗಸಾಧನಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೩೦).
[ತುರಂಗ$_1$ + ಸಾಧನ]

ತುರಂಗಿ$_1$ (ನಾ). ಕುದುರೆಯ ಸವಾರ ; ಅಶ್ವಾರೋಹಿಯಾದ ಸೈನಿಕ : ಓರ್ವರೊರ್ವರಂ ಪೊಯ್ದರ್ ಮಾಮಸಕದ ಪಣೆದಂಬೊಯ್ವಂತಸಿಯಂ ಪಿಂಗದೆ ತುರಂಗಿಗಳ್ ಸಂಗರದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೮೧): ಮುತ್ತಿನ ಸತ್ತಿಗೆ ಮೊತ್ತಂಬೆತ್ತಿರೆ ಸುತ್ತಿ ತುರಂಗಿಗಳೊತ್ತರಿಸುತ್ತಿರೆ (ರಾಜಶೇ. ೯-೪೧ ರಗಳೆ).
[ಸಂ. ತುರಂಗಿನ್]

ತುರಂಗಿ$_2$ (ನಾ). ೧. = ತುರಗಿ. ೨. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ತುರಂಗಿ [ಪಾಠಾಂ. ತರಂಗಿಣಿ] ಗಾಂಧಾರಿ...ವಸಂತ ಬಂಗಾಳಮೆಂಬಿಪ್ಪತ್ತೆರಡು ರಾಗಂಗಳು ಶ್ರೀಯಾಂಗದಿಂದ ಪುಟ್ಟಿದವು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪). [ಸಂ. ತುರಂಗೀ]

ತುರಂಜಿ, ತೋರಂಜಿ (ನಾ). ೧. ಈಳೆ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮರ; ಚಕ್ಕೋತ, ಹೇರಳೆ ಅಥವಾ ನಿಂಬೆ. ೨. ಮಾದಲ ; "ಮಾತುಲುಂಗ" (ಶಂಪತ. ೨೯೧). ೩. ಸೊಗಸಾದುದು; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು: (೩). **ತೋರಂಜಃ** (೩). [← ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ತುರಂಜ್./ಕೊಂಕಣಿ. ತೋರಂಜ./ತಮಿ. ತುರಿಞ್ಜಿ]

ತುರಂತ (ನಾ). ವೇಗ ; ಶೀಘ್ರತೆ: ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತುರಂತವಾಗಿ ಜನ ರನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸುವುದು ದುಷ್ಕೃತವಾಗಬಹುದು (ಘೂರಾಚಿ. ೨೦೦). 'ತುರಿತ$_2$' ಪರಾ. [← ಹಿಂ. ಮರಾ. ತುರಂತ್]

ತುರಃಕ 'ತುರುಕ' ನೋ.

ತುರಕ (ನಾ). ೧. ತರ್ಕಿದೇಶದವನು. ೨. ಮುಸಲ್ಮಾನ ; ತುರುಕ. 'ತುರಕವಿಗ್ರಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತುರಕಬೇವು (ನಾ). = ತುರುಕಬೇವು : ನಮ್ಮ ಹೊಲದ ಬದುವಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ತುರಕಬೇವಿನ ಮರವಿದೆ (೩೩೦). [ತುರಕ + ಬೇವು]

ತುರಕವಿಗ್ರಯ (ನಾ). ಮುಸಲ್ಮಾನರೊಂದಿಗೆ ಮಾಡುವ ಕಾಳಗ,- ಹೋರಾಟ : ಹೊಯಿಸಣಶ್ರೀವೀರಬಲ್ಲಾಳ ದೇವರ್ಗಳು ಸುಖರಾಜ್ಯಂ ಗೆಯುತ್ತುಮಿರೆ ತುರಕವಿಗ್ರಯಾದಲ್ಲಿ ... ವೀರಬಲ್ಲಾಳರಾಯ ಪಟ್ಟಣ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡು ವವಸರದಲ್ಲಿ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೬೮-೧ ; 1318).
[P ಇದು 'ತುರಕವಿಗ್ರಹ'ದ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ ?]

ತುರಕಿ 'ತುರ್ಕಿ' ನೋ.

ತುರಗ (ನಾ). ೧. ಕುದುರೆ ; ಅಶ್ವ : "ತುರಗಂ ಯಯು ಸಪ್ತಿ ಹಯಂ ತುರಂಗಮಂ ವಾಜಿ ... ತುರಂಗಮನೆ ಕುದಿರೆ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೩-೨೨) : ಕರಿತುರಗರಥಪದಾತಿಯ ಚರಣಾಸಂಘಾತಜಾತರಜವಾಜಸ್ರಂ ನೆರೆದಂಬರ ಕೊಗೆಯಲ್ (ಶಂಕಥಾ. ೧೦-೬೮) : ತುರಗಮಯಂ ನೆಲಂ ಚಮರಜಾಲ ಮಯಂ ದಿನಂ ... ಮದಗಂಧಮಯಂ ಸಮಿಾರಣಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೧೧). ೨. = ತುರಂಗಪ್ರಾಸ ; ಹರಿ ... ತುರಗಂ ಶರಭಭುಜಂಗಳುಮೆನಿಪ್ಪ ಷಟ್ಪ್ರಾಸಕ್ಕಂ ತರುಣ ನಿಜದೀರ್ಘ ಬಿಂದುವಿನಿರದೊತ್ತಂ ವ್ಯಂಜನಂ ವಿಸರ್ಗಂ ಬಕ್ಕುಂ (ಕವಿಜಿ. ೨-೨). ೩. [ಗಣಿತ] ಏಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ವಿಶ್ರಮಣಂ ತುರಗವ್ರಾತ ಗಜವ್ರಜದೊಳ್ ಬರೆ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೮೩) ; ತುರಗ ಹಯಂ ವಿಬಿಜ ನಾಮಮ (ವ್ಯವಹಾ. ೯-೬) ; ತಾನೆಳೆಯೂರ ಮಾಉಬಾಸಾಸಿರಮೆನೆ ಮತ್ತೆ ಬಾಣ ತುರಗೇಂದ್ರಿಯ ಖಂಡುಗದ (ಭಾಸ್ಕರ. ೩೦-೧).

ತುರಗಗೊಳ್ಳಾಗಿ = (?) : ಶ್ರೀಮತ್ ನಗರಮಪ್ಪ ವಯಚಯನ್ ತುರಗಗೊಳ್ಳಾಗಿ ದುಗ್ಗದರಸನುಂ ತೊದಳ್ದು ವೇಳೆಯವನಾಳು × ಪಟಿ ಯುತ್ತಂ ಬಪ್ಪುದಂ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೨-೪ ; 923). **ತುರಗರೇವಂತ** = ಕುದುರೆಯ ಸವಾರಿಯಲ್ಲಿ ರೇವಂತನಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಕಲಿಗಳಾಭರಣನಣ್ಣನಸಿಂಗಂ ತುರಗರೇವಂತಂ (ಎಕ. XI. ಚಿತ್ರದು. ೪೬-೦೬ ; 1067) ; ಮಣಲರ ಭೀಮಂ ತುರಗರೇವನ್ತಂ ಪರಬಳ ಕ್ರಿ ತಾನ್ತಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೬-೨೨: 1074); ವಿಬುಧ ವರದಾಯಕಂ ಸುಜನ ಪ್ರಸನ್ನಂ ಗೋತ್ರಪವಿತ್ರಂ ವರಾಂಗನಾಪುತ್ರಂ ತುರಗರೇವನ್ತಂ ವೈರಿ ಕೃತಾಂತಂ (ಕಇಅ. ೫೬-೪೪-೧೦: 1197). **ತುರಗವೆಡಂಗ** = ಕುದುರೆಸವಾರಿ ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣ ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಚಾಲಿವಂಶೋದ್ಭವಂ ಶ್ರೀಮತ್ತು ರಗವೆಡಂಗಂ ಕಾಳೆಗಕೆ ನಡವುತ್ತು (ಎಕ. XIII, ೧೮೬-೨ ; ಸು. 875) : ಸಮಧಿಗತಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದ ಮಹಾಸಮನ್ತ ತುರಗವೆ[ಡೆ]ಙ್ಗಬಿಳಿ ಯಂಬಿನಾತನಾಹವಸೂದ್ರಕಂ (ಸೌಇಇ. IX-I, ೬೪-೩ ; ೪೪4). [ಸಂ.]

ತುರಗಗಳ (ನಾ). ಕುದುರೆಯ ಕತ್ತಿನಂತೆ ನೀಳವಾದ ಕತ್ತುಳ್ಳವನು : ತುರಗಗಳಂ ಕಾನನಮಲಯರುಹಗತಂ ... ಕರ್ಕಟಾದಿಮದ್ರೇಕ್ಕಾಣಂ (ಜಾತತಿ. ೦೯-೦೦). [ತುರಗ + ಗಳ$_2$ (= ಗಲ)]

ತುರಗಚಯ (ನಾ). ಕುದುರೆಗಳ ಸಮೂಹ : ತುರಗಚಯಂಗಳಂತಿರೆ ತರಂಗಚಯಂ ... ರಾಜಗೇಹದಂತಿರೆ ಕೊಳನಲ್ಲಿ ತಾಮರಸರಂತಿರೆ ತಾಮ ರಸಂಗಳೊಪ್ಪುಗುಂ (ಶಂಕಥಾ. ೫-೫೦). [ತುರಗ + ಚಯ]

ತುರಗಘಟ್ಟು (ನಾ). ಕುದುರೆಗಳ ಸೈನ್ಯ ; ಅಶ್ವದಳ : ಅಗಣಿತ ತುರಗ ಘಟ್ಟುಗಳ್ಗೆದೆ ಕವಿದುವು ಚತುರಗತಿಗಳಲಿ (ಕಾಶಿರಾ. ೨೧-೫).
[ತುರಗ + ಘಟ್ಟು$_2$]

ತುರಗದಳ (ನಾ). = ತುರಗದಟ : ರಾವಣನು ಮರುಳುಗೊಂಡನು ತುರಗದಳವನು ನೆರಹಿ ತಾನಿವ ನೆಚ್ಚಿ ಕಟ್ಟನು (ಕಾಶಿರಾ. ೨೦-೨೫) : ತುರಗ ದಳವ ಕೂಡಿ ಕೊಟ್ಟು ಕರ್ಣಾಟವನಿರದೆ ಸಾಧಿಸು ಹೋಗೆಂದ (ಕಂನವಿ. ೦೦-೮).) [ತುರಗ + ದಳ$_2$ (= ದಲ)]

ತುರಗದಟ (ನಾ). ಚತುರಂಗಬಲದಲ್ಲಿ ಒಂದಂ ಅಂಗ ; ಕುದುರೆಗಳ ಸೈನ್ಯ; ಅಶ್ವದಳ: ಮಾಪಾತಕಂ, ತುರಗದಟಂ, ಮಂಗಳಾರತಿ (ಧಾಶಾಭೂ. ೬-೧೩೩ ಪ್ರಯೋ) ; ಅಟಿಜನಂ, ತುರಗದಟಂ (ಶಮದ. ೧೬೪ ಪ್ರಯೋ).
[ತುರಗ + ದಟ]

ತುರಗಮನೆ (ನಾ). (ಚದುರಂಗದ ಆಟದಲ್ಲಿ) ಕುದುರೆ ನಿಲ್ಲುವ ಮನೆ : ಉಕ್ಕುವಾ ತುರಗಮನೆಯಿಂದಾಳುಮಂ ನೂಂಕೆ ದಕ್ಕಿತರಸಿನ ಹಿಂದೆ ಬಂದಾನೆ (ಚಟಪು. ೧೦-೪೬). [ತುರಗ + ಮನೆ]

ತುರಗಮೇಧ (ನಾ). ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗ : ತರುಣ ಕೇಳ್ವ ತುರಗ ಮೇಧಾಧ್ವರದ ಮೇಲಾರ್ೖಕೆ ನಡೆದುದು (ತೊರರಾ. ೦-೭-೨೪) ; ಅವನಾದಿ ಯೊಳ್ತುರಗಮೇಧಂಗಳೇಳಂ ಮಾಡಿ ನರ್ಮದಾತಟಕೆ ಬಂದು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೩-೬). [ತುರಗ + ಮೇಧ]

ತುರಗರತ್ನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಏಳು ಜೀವರತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಂ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕುದುರೆ : ದ್ವಾದಶಯೋಜನೋಲ್ಲಂಘನ ರಂಹೋನಿವಾಸಭೂಮಿಯುಮಪ್ಪ ಪವನಂಜಯುಮೆಂಬ ತುರಗರತ್ನಮುಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೩ ವ).
[ತುರಗ + ರತ್ನ]

ತುರಗರಶ್ಮಿ (ನಾ). ಕುದುರೆಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಲಗಾಮು : ಪಿಡಿ ತುರಗರಶ್ಮಿಯ ನಿನಿತು ದೃಢಮುಷ್ಟಿಯಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮೂ. ೬೦೭-೧೪೪).
[ತುರಗ + ರಶ್ಮಿ]

ತುರಗಾಟ (ನಾ). ಮಕ್ಕಳು ಆಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಟ : ಸುಳಿದಾಟ ಚಿಣಿಕೋಲು ಕುಣಿಗಳು ತುರಗಾಟ (ವಿಶೋ್ರೀಸು. ೧೯-೩). 'ತುರಿಗೆ' ಪರಾ.
[ತುರಗ ? + ಆಟ]

ತುರಗಾರೂಢ (ನಾ). ಕುದುರೆಯನ್ನು ಹತ್ತಿರುವವನು; ಅಶ್ವಾರೋಹಿ : ತುರಗಾರೂಢನೀ ಬರ್ಪನಸ್ಮದ್ಧರಣೀಶಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೩೯).
[ತುರಗ + ಆರೂಢ]

ತುರಗಾರೋಹ (ನಾ). ಕುದುರೆಯನ್ನು ಹತ್ತುವುದು ; ಕುದುರೆ ಸವಾರಿ : ಮುಂತೆ ತುರಗಾರೋಹಮಂ ಕಲಿಸಿ ವಿಸ್ತರಂ ಮತ್ತಂ ಗಜಾರೋಹಣಾದ್ಯಖಿಳವಿದ್ಯೆಯಂ ಪುತ್ರಂಗೆ ಮಾಡಿಸಿ (ನಂಬಿರ. ೩-೪೫).
[ತುರಗ + ಆರೋಹ]

ತುರಗಾರೋಹಣ (ನಾ). = ತುರಗಾರೋಹ : ತುರಗಾರೋಹಣ ದಿಂದಮೊರ್ವ ಗಜಶಿಕ್ಷಾಲೀಲೆಯಿಂದೊರ್ಮ ... ಪೊಟ್ಟುಗಳೆಮಂ ಶ್ರೀ ಗೋಮಿನೀವಲ್ಲಭಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೨೮). [ತುರಗ + ಆರೋಹಣ]

ತುರಗಾಸ್ಯ (ನಾ). ೧. = ತುರಂಗವದನ. ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಕುದುರೆಯ ಮುಖದಂತೆ ಇರುವ ನಕ್ಷತ್ರ ; ಅಶ್ವಿನಿ : ತುರಗಕ್ಕೆ ನೆಗಟ್ದ ಪಕ್ಷಿಗೆ ... ಕರಮೊಳ್ಳಿತು ಪತ್ತುವರಂ ತುರಗಾಕ್ಷಂ[ಸ್ಯಂ] ಕಜಿಯೆ ನೆಜಿಯೆ (ಜಟ್ಟಮು. ೮-೩೭). [ತುರಗ + ಆಸ್ಯ]

ತುರಗಿ (ನಾ). ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆ : ಗುರುಗುಂಜೆಯ ಚೇಳಿಯಂ ... ತುರಗಿಯ ಕೊರಲೊಳ್ ಕಟ್ಟಿದೊಡೆ ಮಾಸನಿಕ್ಕುಗುಮನಿಶಂ (ಕೋಕೋಪ. ೯-೧೯೨) : ಸಮವೃತ್ತಮರುಣಚವಿಯುಂ ಸಮನಿಸೆ ತಾಂ ತುರಗಿ ನೋಡಲುತ್ತಮ ಮಕ್ಕುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೧-೩೯). [ಸಂ. ತುರಗೀ]

ತುರಚಿ 'ತುಱುಚಿ' ನೋ.

ತುರಚಿಅವರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ ; ನಸುಗುನ್ನಿ : ನಸುಗುನ್ನಿ, ನಾಯಿಸೊಂಕುಬಳ್ಳಿ, ತುರಚಿಅವರೆ (ವೃಶಿಗಿ. ೫೫-೧೦೦೪).
[ತುರಚಿ (< ತುಱುಚಿ) + ಅವರೆ$_1$]

ತುರಚಿಬಳ್ಳಿ (ನಾ). = ತುರಚಿಅವರೆ : ಅಂಟುಸುರುಸುರಿಗೆಬಳ್ಳಿ, ತುರಚಿಬಳ್ಳಿ, ಚೇಳುರಿಗಿಡ (ವೃಶಿಗಿ. ೭೫-೧೫೩೨).
[ತುರಚಿ (< ತುಱುಚಿ) + ಬಳ್ಳಿ]

ತುರಚೆ 'ತುಱುಚಿ' ನೋ.

ತುರನ (ನಾ). "ನಿರಂಕುಶಾಧಿಕಾರಿ" (ಅಂತಿಗೊ. ಕೋಶ) : ತುರನರಾ ಜಾತಿಯಾದು ಒಲ್ದುದಟಿಲಾಭವಮನ್ (ಅಂತಿಗೊ. ೪೬-೯೭೨).
[← ಇಂ. Tyrant]

ತುರವ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ : ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಕುರ, ನಾಡಿ, ತುರವ...ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳ ರೂಪರಚನೆಗಳನ್ನೂ ... ಶಿಲ್ಪಕಲಾಭಿತ್ತಿಗಳಿಂದ ನಾವು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು (ಸಂಗೀದಂ. ೧೯೫). 'ತುರಿ$_4$' ಪರಾ.
[?. /ಮರಾ. ತುರ, ತುರೇ./ಪ್ರಾ. ತೂರ./ತಮಿ. ತುರ]

ತುರಸು (ಕ್ರಿ). (?) : ಅರಸು ಮರಶಗಳೇನು ಪ್ರಯೋಜನ ತುರಸಿ ಹೋಹವು ತಟ್ಟಮನಸಿನ ಕೇಳು ಸಜ್ಜನವೇ ಮನಸು ನಿಂದಡೆ ಮೋಹ ನಿಲ್ಲುವುದು (ಉದ್ಯೋಕ್ರ. ೦-೪-೨೨). [?]

ತುರಾ, **ತುರಾಯ**, **ತುರಾಯಿ**, **ತೂರಾಯ**, **ತೂರಾಯಿ** (ನಾ). ೧. ಪೇಟ, ಟೋಪಿ, ಕಿರೀಟ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಸುವ ಹೂವಿನ ಅಥವಾ ಮುತ್ತಿನ ಆಭರಣ, -ಅಲಂಕಾರದ ಕುಚ್ಚು. ೨. ಲಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಂ ಪ್ರಕಾರ ; ಪ ಪ್ರಕೃತಿಗಿಂತ ಪುರುಷನೇ ಹೆಚ್ಚು ಎಂಬ ತತ್ತ್ವದಿಂದ ರೂಪುಗೊಂಡ, ಹೆಣ್ಣಿಗಿಂತ ಗಂಡೇ ಹೆಚ್ಚು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ಲಾವಣಿ : ಈ ಜಾತಿಯ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ 'ತುರಾ', 'ಕಲ್ಗಿ' (ಕಲ್ಕಿ) ಎಂಬವು ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರಭೇದಗಳು (ಕರ್ಣಾಸಂ. ೨೩) ; ಈ ಲಾವಣಿಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ 'ತುರಾ' ಮತ್ತು 'ಕಲ್ಕಿ'ಗಳೆಂಬ ಲಾವಣಿಕಾರರ ಸಂವಾದಗಳಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೯೦) ; ತಗೋ ಶುರು ಆಯ್ತು ಮಾಗ್ತಾದ. 'ತುರಾ' ನೇ ಎಚ್ಚೊಂತ ಅವ್ರು ಕಲ್ಕಿ ತುರಾನ ನುಂಗ್ಬುಡ್ತು ಅಂತ ರಂಗಸಾಮಪ್ಪ (ದಯ್ಯಮು. ೨೨). 'ಕಲ್ಗಿ' ಪರಾ. **ತುರಾಯ** : ೧. "ಶೇಖರಃ = ತುರಾಯಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೯೧) ; ರತ್ನ ತುರಾಯ ಸಹಿತಂ ಮುತ್ತಿನ ಸತ್ತಿಗೆಯ ಘಂಟೆ ನೃಪವರಗಿತ್ತಂ (ಬೀಳಪಂ. ೦-೯೫) : ಸುತ್ತಿದನು ಚಿಮ್ಮುರಿಯ ಸತ್ಯ ಪಾಲಕ ಬಸವ ಮತ್ತದರ ಮೇಲಿಟ್ಟ ಮುತ್ತಿನ ತುರಾಯ (ಶರಲೀ. ೦೩೩-೨). ೩. ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಹೂದಂಡೆ,-ಪುಷ್ಪಗುಚ್ಛ : ಅತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಹಾರ ತುರಾಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಯಿತು (ರೂಢಿ). ೪. ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಹೂವು, ತರಕಾರಿಗಳ, ಕುಚ್ಚಿನಂತಿರುವ ತುದಿ,-ಅಗ್ರ : (ಶ). **ತುರಾಯಿ** : ೧. ನವರತ್ನಖಚಿತದ ಸಿರಪೇಷ್ ತುರಾಯಿ ಕಲ್ಗಿಯಾನು ಸರಸಿಜಮುಖಿಯೊರ್ವೆ ಪಿಡಿದು ನಿಂದಿರ್ದಳು (ಕಂನವಿ. ೨೪-೩೯) ; ಮುತ್ತಿನ ತುರಾಯಿಗಳು ಮುದದಿಂದ ಧರಿಸಿ (ಯುನಳ. ೫೪). ೨. ಕಲ್ಗಿ, ತುರಾಯಿ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳ ಮೇಳಗಳನ್ನು ಕರೆಯುಸುವದಪರೂಪ (ದಾಸಹು. ೫೨) ; ಲಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಗಂಡಿನ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಿಂತು ಹಾಡುವ ಲಾವಣಿ ; ಹೆಣ್ಣಿನ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಿಂತು ಹಾಡುವ ಲಾವಣಿ...ತುರಾಯಿ ಕಲ್ಗಿ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳೂ ಉಂಟು (ಜುವರ್ಣ. ೪೦). ೩.ರಾಯರಿಗೆ ಹಾರ, ತುರಾಯಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು (ರಾಯುಕ. ೬೩). ೫. ನವಿಲು, ಕೋಳಿ ಮೊದಲಾದ ಹಕ್ಕಿಗಳ ಜುಟ್ಟು, — ಕೊಟ್ಟು : ಹುಂಜದ ತುರಾಯಿ ಬಲು ಮೋಜು (ನವ್ಯಧ್ವ. ೮೯) : ಜುಟ್ಟೀ ಎಂಬ ಪಾರಿವಾಳಗಳಿಗೆ ತುರಾಯಿ ಇರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೧೦೪); **ತೂರಾಯ** : ೧. ಮುತ್ತಿನ ತೂರಾಯ ಕೆತ್ತಾನೆ ಬಾವಿಲಿ ಕಡುಕು (ಸೌಂದಶಾ. ೩-೦೦೫) : ಮುತ್ತೀನ ತೂರಾಯ ಹಿಡ್ಕೊಂಡು ರಾಮಣ್ಣ ಧೊಗರ್ಳಿಗುಲೂಪೆ ಕಳಿಸಾನು (ಹುಟ್ಟಹ. ೨೭). **ತೂರಾಯಿ** : ೧. ವಾರೆ ತೂರಾಯಿಗಳ ಸಿಕ್ಕಿಸಿ (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೦-೩೫) ಹೊಳೆವ ಯಂತ್ರಗಳು ಮುಂದಲೆಗೆ ಕಟ್ಟಿ ಥಳಥಳಿಸುವ ಪಿಂಛ ತೂರಾಯಿ ಗಳನಿಟ್ಟು ಸುಳಿನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದಳೊನ್ನಘಂಟೆ (ಶ್ರೀಕೃಪಾ. ೫೫).

ತುರಾಯದ ಹಕ್ಕಿ = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜುಂಗುಳ್ಳ ಹಕ್ಕಿ; ಕುಕ್ಕುಟಿ : ಭೃಂಗ = ೧. ಗುಂಗೀಹುಳ. ೨. ತುರಾಯದ ಹಕ್ಕಿ" (ಗಂಗಾಮು. ೨೪೪). [ಅರ. ತುರ್ರಾ = ಜೋಲಾಡುವ ಮುಂಗುರುಳು, ಅಲಕ; ಮರಾ. ತುರಾ ; ಹಿಂ. ತುರೀ./ತಮಿ. ತುರಾಯ್ ; ಮಲ. ತುರ ; ತುಳು. ತುರಾಯಿ; ತೆಲು. ತುರಾ, ತುರಾಯಿ]

ತುರಾಮ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಗೋಸಾಸಿಯ ವೆಣ್ಣತಿ ಪೊನ್ನಚ್ಚಿ ಮಗಂ ತುರಾಅವ್ಮ ತುರಾಮ್ಮನ ವೆಣ್ಣತಿ ಪಾಳೆಕ್ಕ (ಮೈಅರಿ. ೧೯೩೯. ೭೯-೨; ೦೬೬). [? + ಅವ್ಮ$_1$]

ತುರಾಯ 'ತುರಾ' ನೋ.

ತುರಾಯಿ 'ತುರಾ' ನೋ.

ತುರಾಯಿಮರ (ನಾ). ಒತ್ತಾದ ಎಲೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : (ಕ). [ತುರಾಯಿ (< ತುರಾ) + ಮರ$_1$]

ತುರಾಷಾಟ್ಖಡ್ಗ (ನಾ). ಇಂದ್ರನ ಕತ್ತಿ ; ವಜ್ರಾಯುಧ : ತುರಾಷಾಟ್ಖಡ್ಗೋಪಮಮಪ್ಪ ತೀಕ್ಷ್ಣತರಚಕ್ರಂ ಸಾರ್ಗುಮಿನ್ನಾತನಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೩೫). [ಸಂ. (ತುರಾಸಾಹ್ + ಖಡ್ಗ)]

ತುರಿ$_1$ 'ತುರುವು$_1$' ನೋ.

ತುರಿ$_2$ 'ತುರುವು$_2$' ನೋ.

ತುರಿ$_3$ 'ತುಱಿ' ನೋ.

ತುರಿ$_4$ (ನಾ). = ತೂರ್ಯ$_2$: (ಕ). 'ತುರವ' ಪರಾ. [< ಪ್ರಾ. ತುರಿಅ./ಸಂ. ತೂರ್ಯ]

ತುರಿ$_5$ (ನಾ). ೧. ನೆಯ್ಗೆಯವನ ಮಗ್ಗದ ಕೋಲು ; ನೆಯ್ಗೆಯ ಎಳೆಗಳುಳ್ಳ ಮಗ್ಗದ ಕೋಲು; ಮಗ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುದಾರಗಳ ಸುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗೊಳಿಸುವ ಒಂದು ತಂತುಮಯ ದಂಡ. ೨. ಲಾಳಿ : "ತುರೀ—ಲಾಳಿಯುಂ, ಕಜ್ಜಯುಂ" (ಕಾಕಕ್ಕ. ೦೭೮). [ಸಂ. ತುರೀ]

ತುರಿಕಡ್ಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು : ಜೇನುಕಡ್ಡಿ, ತುರಿಕಡ್ಡಿ (ಮೈಜಿ. ೧೩-೨೩೫). [ತುರಿ ? + ಕಡ್ಡಿ]

ತುರಿಕೆ 'ತುಱಿಕೆ' ನೋ.

ತುರಿಗಜ್ಜಿ (ನಾ). ತುರಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕಜ್ಜಿ; ನವೆಯುಳ್ಳ ಕಜ್ಜಿ : ಕಣಜದಂತೆ ಮೈಯೆಲ್ಲ ಕೋಪ ಹರಿದು ... ತುರಿಗಜ್ಜಿಯಾಗಿ ಇನ್ನಷ್ಟು ಮತ್ತಷ್ಟು ಕೋಪ (ಹೊಸಕ್ಷಿ. ೨೩೦) ; ಹೆಗ್ಗಡೆ ಇನ್ನು ಕಜ್ಜಿ ತುರಿಸಿ ಮುಗಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ತುರಿಗಜ್ಜಿಯ ಹಣೆಯ ಬರಹವೆ ಹಾಗೆ (ಮಲಮ. ೩೦೫). [ತುರಿ$_3$ (< ತುಱಿ) + ಕಜ್ಜಿ]

ತುರಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಟ : ಕವಿಲು ಗಜಲು ಭೈತು ತುರಿಗೆ ಅಂದೋಳಿತ [ಪಾಠಾಂ. ತುತುಕಿ ಅರಭಿ] ಮೊದಲಾದ ಆಟಗಳಂ ... ಮೆಚ್ಚನಚ್ಚೊತ್ತಿರ್ದಳ್ (ವಿರೂಪಾ. ೯೦). 'ತುರಗಾಟ' ಪರಾ. [?]

ತುರಿಚಿ 'ತುಱುಚಿ' ನೋ.

ತುರಿತ$_1$ (ನಾ). ತುರಿ ; ಕೆರೆತ ; ಕಡಿಯುವಿಕೆ ; ನವೆ : ಅಯ್ಯಪ್ಪಾ ಮೈಯೆಲ್ಲಾ ತುರಿತ (ಕೂಡಿ). [ತುರಿ$_3$ (< ತುಱಿ) + - ತ$_2$]

ತುರಿತ$_2$, ತುರುತು, ತುರ್ತ$_1$, ತುರ್ತು (ನಾ). ೧. ಜಾಗ್ರತೆ ; ಬೇಗ ; ಶೀಘ್ರತೆ ; ತ್ವರೆ ; ಆತುರ : "ತು [ಪಾಠಾಂ. ತ್ವ, ದು] ರಿತದಲಿ ದಿಟದಲಿ ಅಂಜಸಾಪ್ಪುಯುಮೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೫೬-೭೩); ತುರಿತದಿನನಂತವೀರ್ಯಂ ಬೆರಸು ನೃಪಾಸನ್ನವರ್ತಿಗಳ್ ಕರ್ಪೂರಾಗುರುಮಳಯರುಹಮಿಶ್ರಿತ ಕರಕಾಂಭಸ್ಸೇಕಪೂರ್ವಕಂ ಬೀಸುವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೨೪) ; ಕಣೆಗಳಂ ತುರಿತದಿಂ ತೆಗೆದೆಸುತ (ತುರಂಗ. ೭೧-೨೭) : ಬರಲೊಡನೆ ಸುರಭಿಸಮಯಂ ತುರಿತದಿನೈತರ್ಪುವಲ್ತೆ ದಾಂಗುಡಿಗಳ್ ಮಾಮರದೊಳ್ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೨೪೫). **ತುರುತು** : ೧. ತನ್ನ ತುರುತನ್ನು ತಾನೇ ತಡೆದುಕೊಂಡಳು (ಕಲ್ಯಾಕ. ೨೨೦) ; ಕೆಲಸದ ತುರುತಿನಲ್ಲಿ ಅವಳನ್ನು ಕಂಡು ಮಾತನಾಡಿಸದಾದಾಗ (ಬಣ್ಣಮಾ. ೧೧). ೨. ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದುದು ; ಕೂಡಲೆ ಗಮನ ಕೊಡಬೇಕಾದುದು ; ಜರೂರು : ಈ ತುರುತಿನಲ್ಲಿ ಬೇಕು ಅಂದರೆ ಯಾರು ತಾನೇ ಹಣ ಒದಗಿಸುತ್ತಾರೆ (ಪುಟಕೆ. ೧೫೦). **ತುರ್ತ**$_1$: ೩. ಸದ್ಯ; ತತ್ಕಾಲ : ತುರ್ತಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಕಡಿಗೆ ಇರುವ ಅಸಾಮಿಗಳೊಳಗೆ ಯಾರಿಗೆ ನಾವು ಸರಾಫರೆಂದು ಎಣಿಸುತ್ತೇವೆ (ಮುಂಬಯ್ಯಾ. ೨೨ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). **ತುರ್ತು** : ೨. ತುರ್ತಾದ ವರ್ತಮಾನ ಬಂದಿದೆ (ಯೋಧಪು. ೨೦) ; ವ್ಯವಹಾರದೊಳು ಯೋಜಿಸೆರೆಡನು ಕೂಡಿಡು ತುರ್ತಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯದನು (ಹಂಪಾಪ. ೨೦೧-೯೩). (ಗು). ೪. ಕೂಡಲೆ ಗಮನಕೊಡಬೇಕಾದ ; ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದ ; ವಿಳಂಬಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ : ಯಾವ ತರಹದ ತುರ್ತು ಕೆಲಸವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಾಲುನಡೆಯಿಂದಲೇ ... ನಡೆದು ಮನೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರು (ಕಂಬಹು. ೨೭) ; ಕೂಡಲೇ ಹೋಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೂ ತುರ್ತು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ಕಂಗೆಕ. ೯). [< ಸಂ. ತ್ವರಿತ. / ತುಳು. ತುರಿತ, ತುರ್ತ, ತುರ್ತು; ತೆಲು. ತುರಿತ, ತುಱುತು]

ತುರಿಪ, ತುರಿಹ (ನಾ). = ತುರಿತ$_2$ ೧. ಇರ್ವರುಮೊಟ್ಟೈಯನೇಱ ತುರಿಪದಿಂ ಕತಿಪಯದಿವಸಗಳಿಂ ವೇಣೂತಟಮನೆಯ್ದಿ (ಪದ್ಮಾರಾ. ೧೩೦-೦೫); ಕೆಂದಳಿರ ಪಾಸುಗಳಿಂ ಕುಳಿರ್ವಾಲಿನೀರ್ಗಳಿಂ ತುರಿಪದ ಸೂಸುತುಂ ಕೆಳೆದಿಯರ್ ನದಿಪುತ್ತಿರೆ (ಕಂಪಧಾ. ೫-೮) ; ಅರೆಗಟ್ಟಿ ತುರಿಪದಿಂ ಪರಿತರೆ... ನೋಡಿದರ್ ಪೆಱಿಱೂರ್ವರ್ಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೧೧) ; ತುರಿಪದ ನಡೆತಂದಳ್ಕಾಮಯೋಗಿನೀವಿಭ್ರಮದಿಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೮೦); ಚೇಟಿಯರ್ ತುರಿಪದಿಂ ಪ್ರಿಯನಿಂ ಬರೆ ಕಂಡು (ಶೃಂಗಾರ. ೩-೬೪); ತುರಿಪದೆ ಕಾದಿ ಗೆಲ್ದು ಹಯಮಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೦೦-೦೭). **ತುರಿಹ** : "ತುರಿಹಂ ... ಬೇಗಂ — ಈರ ಶೀಘ್ರಂ" (ಕಕಸಾ. ೧೨-೨೨೯) ; " ತುರಿಹ ಬೇಗಂ ... ಶೀಘ್ರಾರ್ಥಂ " (ಕವಿಕಂ. ೦೦೦) ; ಅತ್ವಕ್ಕುತ್ವಂ — ಅಂಗುಷ್ಠ - ಉಂಗುಟ ; ತ್ವರಿತ—ತುರಿಹ (ಶಮದ. ೨೬೯ ಪ್ರಯೋ) ; ಜಗದಂತರಿಯಾಮಿ ಮುಂಗೆಲಸಕ್ಕೆ ತುರಿಹದಿಂದವಳ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ (ಮೋಹತ. ೨೯-೪೦) ; ವಸ್ತುವಿನ ಘನತೆಯೇನದ ನಾನು ತುರಿಹದಿ ಮುಂದೆ ತಂದನುಬಂಧಿಸುವೆನೆಂದು ನುಡಿದ (ಭರತ. ೩೩-೯೫). [<ಸಂ. ತ್ವರಿತ ?]

ತುರಿಪಂ (ಅ). ಬೇಗನೆ ; ಶೀಘ್ರವಾಗಿ : ಪರೆಯುದಿನಗ್ಗಳಂ ಹಣದ ಮೇಗಣ ಮೋಹಮಿವಳ್ಗೆ ಬಚ್ಚನಂ ತುರಿಪಮೆಯರ್ಥಮಂ ಕ್ರಮದಿನಾ ಮುದುಮಂಗಡ ಕೊಟ್ಟನೊತ್ತೆಯಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೪೨೨). [<ತುರಿಪ]

ತುರಿಪಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಆತುರಪಡು ; ತವಕಿಸು : ನೀಮೇಕೆ ತುರಿಪಂಗೆಯ್ವಿರೆಮ್ಮರಸಿಯಂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಪೊಡೆವಟ್ಟು ಬೇಡಿಕೊಂಡು ವಿಧಿಪೂರ್ವಕಂ ಮದುವೆ ನಿಲ್ಬುದು (ಪಂಚಾಮ. ೮-೬೧ ವ) ; ಅನುಷ್ಠಾನಂಗಳ್ಗೆ ವೇಳ್ದ ಪ್ರಮಾಣದ ಕಡೆಯೊಳು ತುರಿಪಂಗೆಯ್ಯದೆ ನಿಜನಿರಂಜನನಿತ್ಯಾನಂದಾತ್ಮಸ್ವರೂಪಮಂ ಧರ್ಮಶುಕ್ಲಧ್ಯಾನದಿಂ ಭಾವಿಸುವುದು (ಪಸಾರ. ೩೪೧). [ತುರಿಪ+ಕೆಯ್$_1$]

ತುರಿಪಕಾಱ (ನಾ). ಆತುರಪಡುವವನು ; ತವಕಿಸುವವನು ; ರಭಸಗೊಳ್ಳುವವನು; ದುಡುಕುವವನು: ಗೆಲ್ಲಕಾಱಂ ಪರವಾದಿವ್ರಾತದೊಳ್ ಬಿತ್ತರಿಪ ತುರಿ[ಪಾಠಾಂ. ಱ]ಪಕಾಱಂ ಮಹಾಧರ್ಮದೊಳ್...ನೇಮಿಚಂದ್ರಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೧-೩೭) ; ರಾಭಸಿಕಾನಾಂ = ತುರಿಪಕಾಱರ್ಗೆ (ನೀತಿವಾ. ೯-೦೦೭). [ತುರಿಪ + - ಕಾಱ]

ತುರಿಪವಯಣ (ನಾ). ಬೇಗನೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯಾಣ ; ಆತುರದ ಪ್ರಯಾಣ. 'ತುರಿಪವಯಣವರ್' ಪರಾ. [ತುರಿಪ + ಪಯಣ$_1$]

ತುರಿಪವಯಣವರ್ (ಕ್ರಿ). ಬೇಗಬೇಗನೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರು : ಅರಿಕುಠಾರದಿಂದ ತಳರ್ದು, ತುರಿಪವಯಣವಂದು (ಮಂತ್ರಕ. ೧೦೦-೦) [ತುರಿಪವಯಣ + ಬರ್$_1$]

ತುರಿಬೀಳ್ಬಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ : (ವ್ಯಕಿಗ. ೫೫-೦೦೦೩). [? + ಬಳ್ಳಿ]

ತುರಿಮಣೆ 'ತುರುವುಮಣೆ' ನೋ.

ತುರಿಮುಳ್ಳುಮೀನು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೀನು : "ಸಹಸ್ರದಂಷ್ಟ್ರಃ, ಪಾಠೀನಃ –೨ ಸಾವಿರ ಕೋರೆಗಳುಳ್ಳ ಮೀನಿನ ಹೆಸರುಗಳು, ಅಂದರೆ ತುರಿಮುಳ್ಳುಮೀನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೮೦). [ತುರಿ$_3$ (<ತುಱಿ)+ಮುಳ್ಳು (<ಮುಳ್)+ ಮೀನು$_2$ (<ಮೀನ್$_3$)]

ತುರಿಯ$_1$ (ನಾ). = ತುರಿತ$_2$ ೧ : ಮಾಯಾಸ್ವರೂಪವನು ನೆನೆದಾಕ್ಷಣಂ ಮುಂದೆ ನಿಲಲು ತುರಿಯದಿಂ ತೂರ್ಯತ್ರಯವ ನಟಿಸಿ (ಲಕಿಚಂ. ೨೯-೩೮) ; ತುರಿಯದೆ ಕೈದ ಕೊಳ್ಳೆನುತಲೀಶ್ವರ ಮುಂದುವರಿದೆಚ್ಚನಾಗ ಬಾಣದಲಿ (ಮೋಹತ. ೩೯-೨೭) : ತುರಿಯದಿಂದೆಯ್ದಿಯವರಂ ಕೊಂದು ಮುಪ್ಪುರಳ ದಹಿಸಿ (ಪಾಸೋಕು. ೧೦-೩೪). 'ತುರಿತ$_2$' ಪರಾ. [< ಪ್ರಾ. ತುರಿಅ./ಸಂ. ತ್ವರಿತ]

ತುರಿಯ$_2$ (ನಾ). = ತುರೀಯ ೪: ನಾನು ತುರಿಯ ತುರಿಯಾತೀತವಪ್ಪ ಸತ್ಯುಚಿತ್ತಾನಂದ ನಿತ್ಯಪರಿಪೂರ್ಣವೆ ತನ್ನಿರವೆಂದು ತಿಳಿಯಿ (ವಚಸಂ. ೦೬೭-೦೦೫) : ಏನೇನರಿಯನು ತುರಿಯಯುರತೆಂಬೊಂದರಿಯ ಮಾನವಮೂರುತಿ ಆವವರಿಯ (ಚಿದಾವ. ೮೩-೦೩). [< ಸಂ. ತುರೀಯ]

ತುರಿಯಾತೀತ (ನಾ). ೧. ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಏಳು ಭೂಮಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದು, —ಏಳನೆಯದು : ತುದಿಯ ತುರಿಯಾತೀತವೇ ಏಳನೆಯ ಭೂಮಿಕೆಯು (ಅಮೃತ. ೬-೬). ೨. ಪರಮಾತ್ಮ : ತುರಿಯಾತೀತನ ಗುರು ತರಿವರಾರೆಂದ (ಗಗತಾ. ೦೩-೦). [<ಸಂ. ತುರೀಯಾತೀತ]

ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಸ್ಥಿತಿ ; ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ : ನಾದಬಿಂದುಕಳೆ ಕಲಾನ್ವಿತ ನಾಲ್ಕುಟ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರ್ಪ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆ (ವಚಸಂ. ೫೬೨-೦೮ ಟೀಕು). [< ಸಂ. ತುರೀಯಾವಸ್ಥಾ]

ತುರಿಸು 'ತಂಱಿಸು' ನೋ.

ತುರಿಹ 'ತುರಿಪ' ನೋ.

ತುರೀಯ (ಗಂ). ೧. ನಾಲ್ಕನೆಯ ; ಚತುರ್ಥ : ಗಾಯತ್ರಿಯ ತುರೀಯ (ನಾಲ್ಕನೇ) ಪಾದಪ್ರಶಂಸೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ (ಕುಕ್ಕಾರ. ೮೫ ಟೀಕು). (ನಾ). ೨. ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ೩. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. ೪. =ತುರೀಯಾವಸ್ಥೆ ೨ : ತುರೀಯದ ಮೋಹ ಬೆರಸಿದಾಗವೇ ಆ ತುರೀಯ ನಪ್ಪ (ಮೋಕ್ಷಮಾ. ೭೨-೨೮೩) ; ಎನ್ನ ಕಂಗಳೊಳರೂಹಿಂಗೆ ಆನು ಬೇಟ ಗೊಂಡು ಬಳಲುವಂತೆ ಹಿಡಿದು ನೆರೆಯಲಿಲ್ಲಯ್ಯ ತುರೀಯದ [ಪಾಠಾಂ. ತುರ್ಯದ, ತೂರ್ಯದ] ತವಕವನೇನೆಂಬೆನಯ್ಯ (ಅವಕಂ. ೦೩೨-೬೦೦) : ತುರೀಯಪರಮಾನಂದನು ... ಕೂಡಲಸಂಗಯ್ಯನು (ಬಸವ. ೯೫೪) ; ಜನಕಜಾರಮಣ ಧೀರೋದಾತ್ತವಕ್ಷವಾರ್ಧಿಯ ನೀಲನಾವೆಯೊಳ್ ತೇಲಿ ದನು ಶಾಂತಿಯ ತುರೀಯಕೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೩೪-೩೪೭) ; ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ತುರೀಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ಹೇಳುವುವು (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೬೪); ತುರೀಯಾವಸ್ಥೆಯೇ ಮುಕ್ತಾವಸ್ಥೆ. ಅಲ್ಲಿ ತುರೀಯನೆಂಬ ಪರಮಾತ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು (ಹಿಂದೂಶಾ.೨೮೮). ೫. [ಜ್ಯೋತಿ] ಲಗ್ನ ದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನ, – ಚತುರ್ಥ ಕೇಂದ್ರ : ಸಿತನಸ್ರದೊಳಿರೆ ರಜನೀಪತಿ ಪತ್ರಜೊಳೊಂದಿ ನಿಲೆ ಶುಭೇತರರೊಡಗೂಡೆ ತುರೀಯ [ಪಾಠಾಂ. ತೂರ್ಯದೊಳಾ] ಲಗ್ನೋದ್ಗತಮನುಜಂ ಸ್ವಕುಲನಾಶಕಂ ತಾನೆನಿಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೨೦-೯). ೬. (?) : ನಿಷ್ಠೆಯ ಹರಿದು ಭಕ್ತಿ ಎಂಬ ತುರೀಯದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ಸಾಯಲಿಲ್ಲದ ವಿರಕ್ತಿಯ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಮಾಡುವ ಸದಾನಂದನ ಇರವು (ಮೋಕ್ಷಮಾ. ೩೭-೧೫೩). [ಸಂ.]

ತುರೀಯವರ್ಣ (ನಾ). ಚತುರ್ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದು ; ಚತುರ್ಥ ವರ್ಣ ; ಶೂದ್ರಜಾತಿ : (ಕ). [ತುರೀಯ + ವರ್ಣ]

ತುರೀಯವೃತ್ತಿ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಪ್ರಾಣಾಯಾಮದ ನಾಲ್ಕು ಭೇದ ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಪ್ರಾಣಾಯಾಮವು ಬಾಹ್ಯವೃತ್ತಿ, ಅಭ್ಯಂತರವೃತ್ತಿ, ಸ್ತಂಭವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ತುರೀಯವೃತ್ತಿಯೆಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ... ಬಾಹ್ಯ ವಾದ ದೇಶವನ್ನೂ ಅಭ್ಯಂತರವಾದ ಹೃದಯಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ತುರೀಯವೃತ್ತಿ ಸಂಭವಿಸುವುದು (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೩೩೯). [ತುರೀಯ + ವೃತ್ತಿ$_2$]

ತುರೀಯಾನುಭವ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ; ಆತ್ಮೈಕ್ಯಾನುಭವ : ಗುರುಕೃಪೆಯಿಂದ ಪಡೆದ ತುರೀಯಾನುಭವವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿವೆ (ಕೆಸಾಡ. ೩೦೯). [ತುರೀಯ + ಅನುಭವ]

ತುರೀಯಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). ೧. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆ : ಕಂದರ್ಪಾವಸ್ಥೆಯ ತುರೀಯಾವಸ್ಥೆಯಿಂ ಪರ್ಯಾಕುಲಜೀವಿತೆಯಾಗಿ ಕನ್ನೆ ಮೂರ್ಛಾ ಪ್ರಪನ್ನೆಯಪ್ಪುದುಂ (ಆಗವಿ. ೧೦-೫೩ವ). ೨. ಆತ್ಮನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಿತಿ ; ಮೋಕ್ಷ : ಆದರೆ ಅವರಿಗೇನು ಗೊತ್ತು—ಅದು ತುರೀಯಾವಸ್ಥೆಯ ಪರ ಜಂಗಮ ಲೀಲೆಯ ನಾಂದಿಯೆಂದು ? (ಶರಜ. ೮೦೯) ; ತುರೀಯಾವಸ್ಥೆಯೆ ಮುಕ್ತಾವಸ್ಥೆ. ಅಲ್ಲಿ ತುರೀಯನೆಂಬ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು (ಹಿಂದಶಾ. ೨೮೮); ಯೋಗಿಗೆ ತನ್ನ ತುರೀಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಈ ದರ್ಶನ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ (ಕುಜಿ. ೮). [ತುರೀಯ + ಅವಸ್ಥೆ]

ತುರೀಯೋಪಾಂತ್ಯ (ನಾ). ಮೋಕ್ಷದ ಸಾಮೀಪ್ಯ ; ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದಕ್ಕೆ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಮಟ್ಟ : ತುರೀಯೋಪಾಂತ್ಯದೊಳು ವಿಹರಿಸುತಲಿರುವ ಯಾತ್ರಿಕರ ಕಾಣುತ್ತ (ಮಲೆದೇ. ೪೭-೬) ; ಕವಿ ಪಡೆಯುವ ಈ ಸಾಮರ ಸ್ಯಾನುಭವ ತುರೀಯೋಪಾಂತ್ಯ ಸ್ಥಿತಿ. ತುರೀಯದಲ್ಲಿ ಯೋಗಿಯ ಅನುಭವ ಅಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಆತ್ಮಗಳ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಾಮರಸ್ಯ (ಸೌಂದಸ. ೦೬). [ತುರೀಯ + ಉಪಾಂತ್ಯ]

ತುರೀರ (ನಾ).(?): ಬಿಜ್ಜಯನು ಬಡಿದು ತುರೀರರು ವೊಟ್ಟೆಯ ಹುಜಿಸಲ್ಕೆ (ಇಎ. ೧೯೪೭, ಹಾನಗಲ್. ೦೯೯-೩೦ ; 1322). [?]

ತುರು 'ತುಱು' ನೋ.

ತುರುಕ, ತುರುಕ, ತುರಂಕ$_2$ (ಗಂ) ೧. ಬೇರೆ ದೇಶದ ; ವಿದೇಶದ. 'ತುರುಕ ಬೇವು' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಒಂದು ದೇಶ ; ತುರ್ಕಿಸ್ಥಾನ : ಅರಸುಮಕ್ಕಳು ಪರಮಾಗಧೆಯ ಗೌಡ ಗುರ್ಜರ ತುರುಕದೇಶದ ಪ್ರಭೃತಿ ಭೂಪರು ನೆರೆದು ಬಂದಲ್ಲಿ (ಜ್ಞಾನಚಂ.೦-೦೦); ಸಿಂಧುಜನಂ ತುರುಕವನಿಯು ಆಂಧ್ರ...ಮೊದಲಾದ ಚಪ್ಪನ್ನದೇಶಕೆ ದರ್ಪಣವೆಂದೆನಿಸಿಪ್ಪುದು ತ್ರೈಲಿಂಗ ದೇಶ (ಭರತೇ.೦-೫೭). ೩. ತುರಂಕದೇಶದವನು; ತುರ್ಕಿಸ್ಥಾನದವನು: ತುರುಕ ಬರ್ಬರ ಪಾರಸೀಕರ ತುರಗವ್ಯೂಸಾವಿರಸಹಿತ ಮೋಹರಿಸಿ ನಿಂದನು ಶಕುನಿ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೦-೪). ೪. ಮುಸಲ್ಮಾನ; ಮುಹಮ್ಮದೀಯ: ತುರುಕ ದಂಡಿಗೆ ಕಾಲುವಟ್ಟೆಯಾದದು ಕರ್ನಾಟ (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೬-೬೭); ಒಡ ನಿಕ್ಕೇರಿಯ ಸೆಳೆದಾಗ ತುರುಕರ ಪಡೆ ನಡೆದುದು ಕನ್ನಡಕೆ (ಕಂನವಿ. ೦೦ ಸೂಚನೆ) ; ಭಾರತೀಯರು ಇಸ್ಲಾಂಮತಾವಲಂಬಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತ ನಾಡುವಾಗ ಅವರನ್ನು ತುರುಕರು ಎಂದು ಕರೆಯುವುದುಂಟು (ಭಾರದ. ೪೦೫) : ತಿರಿತಿರಿಗಿ ಗೋಕರ್ಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತುರುಕನಿಂದ ದಟ್ಟಿ ತಿಂದ (ಗಾದೆ). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪರಿಮಳದ್ರವ್ಯ ; ಲೋಬಾನ : "ಕಪಿಲಃ–ಕಪಿ, ತುರುಕ, ತುತ್ಥ" (ವೈಧಿ. ೨೦). 'ತುರುಸಿ' ಪರಾ.

ತುರುಕ : ೨. ಪಾಂಡ್ಯ ಲಾಳ ನೇಪಾಳ ತುರುಕ ಬಬ್ಬರಿಗ . . . ಸಿಂಧು

ವಿಷಯಾಧಿಪರಾಳ್ವೆಸಗೆಯ್ಯೆ (ಕಇ. I, ೩೦-೧೭ : 1222) ; ತುರುಕು$_{2}$: ೨. ಅಂಗ ವಂಗ ಕಳಿಂಗ ಕಾಶ್ಮೀರ ಗುಜ್ಜರ ತುರುಕು ನೇಪಾಳ (ಜಿನಮು. ೩೦-೭೦). [< ಪ್ರಾ. ತುರುಕ್ಕ./ಸಂ. ತುರುಷ್ಕ]

ತುರುಕಬೇವು (ನಾ). (ವಿದೇಶೀಯವಾದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೇವಿನ ಮರ ; ಮಹಾನಿಂಬ : ಸಾಸುವೆ . . . ತುರುಕಬೇವಿನ ಬೀಜ ಈ ಔಷಧಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಎರಡು ವರಹ ತೂಕವ ಚೂರ್ಣಿಸಿ (ವೃಕ್ಷಸಾ. I, ೩೯೩); ರಾಸ್ನೆ, ತುರುಕಬೇವು, ಚಂಗಲಕೋಷ್ಠ . . . ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ ಳ ತೂಕವಂ ಸೇವಿಸುವುದು (ಸಕಪ್ಪ. ೨೦೮).
[ತುರುಕ + ಬೇವು. / ತಮಿ. ತುರುಕ್ಕವೇಮ್ಬು]

ತುರುಕರಾಷ್ಟಲ (ನಾ). ಮುಸಲ್ಮಾನ ದೊರೆಯ ಸೈನ್ಯ ; ತುರುಷ್ಕ ಸೇನೆ : ತುರುಕರಾಷ್ಟಲ ವಾರ್ಧಿಬಾಡಬ ದ್ರಾವಿಡಧರಣೀಶ ತಿಮಿರ ಮಾರ್ತಂಡ (ಕಂನವಿ. ೮.೬೬) [< ಸಂ. ತುರುಷ್ಕರಾಷ್ಟಲ]

ತುರುಕರು 'ತುಱುಕಱು' ನೋ.

ತುರುಕಸಿಂಗಾಡಿ (ನಾ). ತುರುಕಯೋಧರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಿಲ್ಲು : ತುರುಕಸಿಂಗಾಡಿ ಪೋಡೆಯ ಲಾಳಕೋಲ ನಿಷ್ಠುರವಾಕ್ಯದಾಳ್ಗಳೊಗ್ಗಿನೊಳು ಚುರುಚುರನೆಯ್ದು ಕೈಮುಗಿದು ಗಡ್ಡದ ದೊಡ್ಡ ತುರುಕರರಸು ತೊಲಗಿದನು (ಭರಜ. ೨೨-೩೬). [ತುರುಕ + ಸಿಂಗಾಡಿ]

ತುರುಕಳ್ಳಿ (ನಾ). (ವಿದೇಶೀಯವಾದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಳ್ಳಿಗಿಡ : ತೋಟದ ಬೇಲೀಲೆಲ್ಲಾ ತುರುಕಳ್ಳಿ ಬೆಳೆದಿದೆ (ರಜ೨). [<ತುರುಕ+ಕಳ್ಳಿ$_{2}$]

ತುರುಕಾಣಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾಣಿಕೆ (?) : ಸಕಲ ಸುವರ್ಣಾದಾಯ ಭತ್ತಾದಾಯ ತುರುಕಾಣಿಕೆ . . . ಯಿವು ವೊದಲಾದವೆಲ್ಲಾ . . . ಧಾರೆಯನೆರದು ಕೊಟ್ಟ ಅಗ್ರಹಾರ (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೨೪೭-೨೭ ; 1637 ?). [ತುರು$_{2}$? + ಕಾಣಿಕೆ (< ಕಾಣ್ಕೆ)]

ತುರುಕಾಣ್ಯ (ನಾ). ತುರುಕರ ದೇಶ ; ಮುಸಲ್ಮಾನರ ದೇಶ : ತುರುಕಾಣ್ಯ ವೊದಲಾದ ದೇಶದೊಳ್ವಿಹರಿಸಿ ಸುರಿದರಾತ್ಮಾಮೃತರಸವ (ಭರಜ. ೮೦-೬೯); ರಾಮಸಮುದ್ರುವ ಬಟ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟದು ತುರುಕಾಣ್ಯದ ದೊರೆಗಳು (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೧೪೭-೦೩ ; 1558); ತುರುಕಾಣ್ಯದೊಳಗನಾವೃಷ್ಟಿದೋಷಂ ಬಂದು ಪಸರಿಸೆ (ಪಲಪು. ೦-೦೯). P ಸಂಸ್ಕೃತದ 'ಆಜ್ಞಾ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಬಹುಶಃ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ 'ಆಣೆಯ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡಗೂಡಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ತಿಗುಳಾಣ್ಯ, ತುರುಕಾಣ್ಯ, ತೆಲುಗಾಣೆಯ, ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ರೂಪಗೊಂಡಿರಬಹುದೆ ? [ತುರುಕ + ಅಣ್ಯ$_{0}$ (P ← ತೆಲು. ಆಣೆ = ದೇಶ)]

ತುರುಕಾಯ (ನಾ). ತುರುಕರ ಆಕ್ರಮಣ (?) : ಶ್ರೀ ವೀರಬಲ್ಲಾಳದೇವರಸರು ರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರ್ದ್ದಲ್ಲಿ ತುರುಕಾಯಾವಾಗಿದಲು (ಮ್ಯಾಅರಿ. ೦೯೩೬, ೦೦-೨ : 1310). [ತುರುಕ + ?]

ತುರುಕಾರ 'ತುಱುಂಗಾಱ' ನೋ.

ತುರುಕಾಳು (ನಾ). ತುರುಕಸೈನಿಕ,—ಭಟ : ಓರಿದಗುರ್ವಿಸಿ ವುರಿಯನು ಕಾದಿರೆ ಬಂದು ತುರುಕಾಳು ಲಗ್ಗೆಮಾಡಿದರು (ಕಂನವಿ. ೦೦-೩೯).
[ತುರುಕ + ಆಳು$_{3}$ (< ಆಳ್$_{3}$)]

ತುರುಕಿತಿ (ನಾ). ತುರುಕಜಾತಿಯ ಹೆಂಗಸು : "ಯವಾನೀ – ತುರುಕಿತಿ" (ಕಾಕಕ್ಕ. ೧೬೩). [ತುರುಕ + – ಇತಿ$_{1}$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ತುರುಕಿಸು (ಕ್ರಿ) . ಒತ್ತಿ ಒಳಸೇರಿಸು ; ಗಿಡಿ : ಕರಿಯನು ಮರದ ಚಿಕ್ಕ ಚಕ್ರವೊಂದನ್ನು ಬದಿರಿನ ಸೀಳಿನೆಡೆಗೆ ತುರುಕಿಸಿ (ಮುಂಗಾಮು. ೦೦೮) : ಹತ್ತು ರೂಪಾಯಿನ ಐದು ನೋಟನ್ನು ಒಳ ತುರುಕಿಸುತ್ತಾ ಮಾಸ್ತರು ಮೇರಿಯ ಮನೆಯತ್ತ ಕಾಲುಕಿತ್ತರು (ಕಾವೇರಿ. ೧೬೨).
[ತುರುಕು$_{1}$ (<ತುಱುಕು$_{1}$) + – ಇಸು$_{3}$]

ತುರುಕು$_{1}$ 'ತುಱುಕು$_{1}$' ನೋ.

ತುರುಕು$_{2}$ 'ತುರುಂಕ' ನೋ.

ತುರುಕುಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : "ಕಲಾರಂ-ಚೆಂಗಣಗಲು, ಬಿಳಿಯ ನೈದಿಲು, ಈಚಲು, ತುರುಕುಡಿ ?" (೬ಷಧಿ. ೨೨). [?]

ತುರುಕುಮಲ್ಲಿಗೆ (ನಾ). (ವಿದೇಶೀಯವಾದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು : ಕೆಂಪುಕಾಸಿಕಣಗಲು, ತುರುಕುಮಲ್ಲಿಗೆ, ಗಣೇಶನ ಹೂ (ಮ್ಯಾಜಿಗಿ. ೭೭-೧೫೯೦).
[ತುರುಕು$_{2}$ (<ತುರುಕ) + ಮಲ್ಲಿಗೆ.]

ತುರುಕುಹರಳು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹರಳುಗಿಡ ; ವಂರ ಔಡಲು; ಕಾಡು ಹರಳುಗಿಡ : ದೊಡ್ಡ ಹರಳು, ಬೆಟ್ಟಹರಳು, ತುರುಕುಹರಳು (ಮ್ಯಾಜಿಗಿ. ೪೭-೯೪೩).
[ತುರುಕು$_{2}$ (< ತುರುಕ) + ಹರಳು (< ಪರಲ್)]

ತುರುಕುಹೆಸರು (ನಾ). (ವಿದೇಶೀಯವಾದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೆಸರುಕಾಳು ; ಕಾಡುಹೆಸರು : ತುರುಕುಹೆಸರು, ಮಡಕಿ (ಮ್ಯಾಜಿಗಿ. ೬೧-೧೨೨೨).
[ತುರುಕು$_{2}$ (< ತುರುಕ) + ಹೆಸರು$_{2}$ (<ಪೆಸಱ್)]

ತುರುಗ (ನಾ). ಕುದುರೆ ; ಅಶ್ವ : ತುರುಗ ಗೋವಾ ಮಹಿಷ ಶುನಕಂಗಳು ತಿಂದು ನರಮಾಂಸವಂ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತ (ವೀಕ್ಷಪು. ೨-೬-೯೦) : ಮೆಟ್ಟು ಇಲ್ಲದ ವಾದ ಅಟ್ಟಲೋಡದ ತುರುಗ ಕುಟ್ಟ ಕಡಹದ ಕಲಿತನವು ಚಂದನವ ಸುಟ್ಟು ಬಡಿದಂತೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೭೩೩). [< ಸಂ. ತುರಗ]

ತುರುಗಲು 'ತುಱುಂಗಲ್' ನೋ.

ತುರುಗಾಡು 'ತುಱುಗಾಡು' ನೋ.

ತುರುಗಾಲು (ನಾ). (ಕರಾ) ಕುಕ್ಕರಗಾಲು : ಅತ್ತಿಯು ವಣೆಯ ಮೇಲೆ ತುರುಗಾಲಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಅವನ ಮುಂದಕ್ಕೆ ವೀಳೆಯದ ತಬುಕನ್ನು ತಂದಿರಿಸಿದಳು (ಕುಡಿಕೊ. ೪೭). [? + ಕಾಲು$_{1}$ (< ಕಾಲ್$_{1}$)]

ತುರುಗಾಳೆಗ (ನಾ). ಗೋವುಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕಾಳಗ : ಬಂಕಯ್ಯ ತುರುಗಾಳೆಗದಲ್ಲಿ ವೀರಸ್ವರ್ಗ ಪಡೆದುದರಿಂದ, ನಾಗವಯ್ಯ... ಮುತ್ತಣ್ಣನನ್ನು ಅರಮನೆಯ ತಳವಾರಿಕೆಯ ಊಳಿಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ (ಜನಜೀ. ೯೦). [ತುರು (< ತುಱು) + ಕಾಳೆಗ]

ತುರುಗು$_{1}$ 'ತುಱುಕು$_{1}$' ನೋ.

ತುರುಗು$_{2}$ 'ತುಱುಗು$_{2}$' ನೋ.

ತುರುಗುಂಗೂದಲು 'ತುಱುಗುಗೂಂದಲ್' ನೋ.

ತುರುಗೆವೆ 'ತುಱುಗೆವೆ' ನೋ.

ತುರುಗೋಳು 'ತುಱುಗೋಳ್' ನೋ.

ತುರುಚಿ 'ತುಱುಚಿ' ನೋ.

ತುರುಚಿ 'ತುಱುಚಿ' ನೋ.

ತುರುಚು (ಕ್ರಿ) . ಚುಚ್ಚು ; ತಿವಿ. 'ತುರುಚುಗಬ್ಬ', 'ತುರುಚುಮಾತು' ಪರಾ. [< ತುಱಿಸು]

ತುರುಚುಗಬ್ಬ (ನಾ). (ವಿಡಂಬನೆಯಿಂದ) ಮನಸ್ಸನ್ನು ಚುಚ್ಚುವಂಥ ಕಾವ್ಯ : ಇದೇ ವಿಡಂಬನೆ, 'ತುರುಚುಗಬ್ಬ' (ಗೊರ್ಕುಗು. ೯೩).
[ತುರುಚು + ಕಬ್ಬ$_{1}$]

ತುರುಚುಮಾತು (ನಾ). (ವಿಡಂಬನೆಯಿಂದ) ಮನಸ್ಸನ್ನು ಚುಚ್ಚುವ ಮಾತು : ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹೆಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಿಯ್ಯಾಳಿಕೆಯ ನೀಚ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವುದು, ತುರುಚುಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವುದು (ಶಿಕ್ಷದ. ೬೬೨). [ತುರುಚು + ಮಾತು$_{1}$]

ತುರುಚಿ 'ತುಱುಚಿ' ನೋ.

ತುರುತು 'ತುರಿತ$_{2}$' ನೋ.

ತುರುತುರನೆ (ಅ). ಬೇಗಬೇಗನೆ : ವೃತಭೃಷ್ಟರನಟ್ಟೋರಸುವೆ ಸುಟ್ಟು ತುರುತುರನೆ ತೂಱುವೆ (ಸರ್ವಪ. ೧೮೬-೮೭). [ತುರುತುರು + – ಅನೆ$_1$]

ತುರುತುರು (ಅ). ಬೇಗಬೇಗ ; ಶೀಘ್ರವಾಗಿ : ತುಂಗಕ್ಕ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಯನ್ನು ಸೇರಿ ತುರುತುರು ನಡೆಯಹತ್ತಿದಳು (ಮೂರುದಾ. ೧೩೭).

ತುರುತ್ತಿ (ನಾ). (ಕರಾ) ನಡುಗಡ್ಡೆ ; ಚಿಕ್ಕದ್ವೀಪ.
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುರುತ್ತಿ]

ತುರುಪಟ್ಟೆ 'ತುಱುಪಟ್ಟೆ' ನೋ.

ತುರುಪಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಉಕ) ಹೊಲಿ ; ಟಾಕಿ ಹಾಕು : ಅಂಗಿ ಹರಿದು ಹೋಗಿದೆ, ಸ್ವಲ್ಪ ತುರುಪಿಸಿಕೊಂಡು ಬಾ (ರೂಢಿ).
[ತುರುಪ್ಪು (P ← ಮರಾ. ತುರಪ) + – ಇಸು$_1$]

ತುರುಪು$_1$, ತುರುಫ್ (ನಾ). ೧. ಗುಂಪು ; ಸಮೂಹ. ೨. ದಂಡು ; ಸೈನ್ಯ : ತುರುಪಿನ ಸರದಾರರು . . . ಪಿರಿಯಾಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಇದ್ದರು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೦೦೪) ; ಇತ್ತರದಿ ಸಾಲ್ಗೊಂಡು ತುರುಪಿರಲಿ (ಕೃಷ್ಣವಿ. ೩-೩) ; ವೇಗದಿಂ ಘಾಳಿಯಂ ಜೈಸಿರುವ ಕುದುರೆಗಳ ಬೇಗದಿಂ ದೇರಿರುವ ತುರುಪಿನ ಸವಾರರು (ಅರ್ಜುವಿ. ೨೪–೪೮). **ತುರುಫ್** : ೨. 'ತುರುಫ್‌ಸವಾರ' ಪರಾ. [← ಇಂ. Troop]

ತುರುಪು$_2$, ತುರುಫು, ತುರ್ಪು$_1$ (ನಾ). ಇಸ್ಪೀಟು ಆಟದಲ್ಲಿ ಇತರ ಮೂರು ಬಣ್ಣದ ಎಲೆಗಳಿಗಿಂತ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಪಡೆದಿರುವ ಎಲೆ ; ಹುಕುಮು : (ಽ). **ತುರುಫು** : ಮೊದಲೇ ತುರುಪು ಆಡಿ ಬಿಟ್ಟರೆ ಆಟ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತದೆ (ಕಾಮಿ.ಕಾಂ. ೧೦೨). **ತುರ್ಪು$_1$** : 'ತುರ್ಪುಹೂಡು' ಪರಾ. [← ಇಂ. Trump]

ತುರುಫ್ 'ತುರುಪು$_1$' ನೋ.

ತುರುಫ್‌ಸವಾರ (ನಾ). ಕುದುರೆ ಸವಾರ ; ಅಶ್ವಾರೋಹಿ : ಒಂದು ಕಾಗದವು ಅಪ್ಪಣೆಯಾಗಿ ತುರುಫ್‌ಸವಾರನ ಕೈಲಿಕೊಟ್ಟು . . . ಕಳುಹಿಸಿ (ಮಹಾಮಂ. II, ೦೫೦). [ತುರುಫ್ (< ತುರುಪು$_1$) + ಸವಾರ]

ತುರುಫು 'ತುರುಪು$_2$' ನೋ.

ತುರುಬಿ 'ತುಱುವೆ' ನೋ.

ತುರುಬಿಕ್ಕು 'ತುಱುಬಿಕ್ಕು' ನೋ.

ತುರುಬು$_1$ 'ತುಱುಂಬು$_1$' ನೋ.

ತುರುಬು$_2$ 'ತುಱುಂಬು$_2$' ನೋ.

ತುರುಬುಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಮುಡಿಯನ್ನು ಹೆಣೆದು ಕಟ್ಟು : ಪಕ್ಕದ ಮನೆಯಾಕೆಗೆ ತುರುಬುಕಟ್ಟಿ ಬರುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ರಾಯರು . . . ತುರುಬುಕಟ್ಟೋದರಲ್ಲಿ ಇವಳು ಮೊದಲನೆಯವಳಂತೆ ಈ ಊರಿಗೆ ಎಂದು ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ (ಶಾಯಿಕ. ೧೦೯).
[ತುರುಬು$_2$ (< ತುಱುಂಬು$_2$) + ಕಟ್ಟು$_1$]

ತುರುಬೆ 'ತುಱುವೆ' ನೋ.

ತುರುಮಂದೆ 'ತುಱುಮಂದೆ' ನೋ.

ತುರುಮರಿಗಡ್ಡೆ (ನಾ). ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ರುಚಿಕರವಾದ ಗಡ್ಡೆಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : (ಽ). [ತುರುಮರಿ$_0$ + ಗಡ್ಡೆ]

ತುರುಮರಿಯಲಬು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : (ಽ).
[ತುರುಮರಿ$_0$ + ಅಲಬು$_2$]

ತುರುಮಿಂಡಿ 'ತುಱುಮಿಂಡಿ' ನೋ.

ತುರುಮೆ 'ತುಱುವೆ' ನೋ.

ತುರುಮೇವು (ನಾ). ದನಕರಂಗಳ ಆಹಾರ ; ಹುಲ್ಲು : ನಡೆವುದು ಪಳ್ಳಿ . . . ತುರುಮೇವು ವಿಸಾಲ ಸಿರಿಯ ತಪ್ಪಲಿಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭೧೩-೦೦೩).
[ತುರು (< ತುಱು) + ಮೇವು (< ಮೇಪು)]

ತುರುವಲು (ನಾ). = ತುರುವು$_2$ ೧: ತೆಂಗಾಯ ತುರುವಲಂ [ಪಾಠಾಂ. ಕುಸುರುವೆ] ತೆಗೆದು ಮತ್ತಾ ವಿದಳಹುಗ್ಗಿಯೊಂದೊಳಿದು ಹೆಸರಂ ಕರೆವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೩-೪) ; ಸಕ್ಕರೆಯನು ಇತ್ತು, ತೆಂಗಾಯ ತುರು [ಪಾಠಾಂ. ರಿ] ವಲನಿಕ್ಕಿ ತುಪ್ಪದೊಳುಪೊತ್ತಿ ತಾಳಿಸಿ (ಸೂಪಶಾ. ೪-೫೦).
[ತುರುವು$_2$ + – ಅಲು (< – ಅಲ್$_2$). / ತಮಿ. ತುರುವಲ್]

ತುರುವಳ 'ತುಱುವಾಳ' ನೋ.

ತುರುವಳ್ತಿ 'ತುಱುವಳ್ತಿ' ನೋ.

ತುರುವಿಂಡು 'ತುಱುವಿಂಡು' ನೋ.

ತುರುವು$_1$, ತುರಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಟೊಳ್ಳುಮಾಡು ; ಕೊರೆದು ತೆಗೆ; ತೂತುಮಾಡು : (ಽ). ೨. (ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಹೆರೆ, – ಕೆರೆ : ತೆಂಗಿನಕಾಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತುರುವಿ ಆಮೇಲೆ ಕರಟವನ್ನು ಬಿಸಾಡು (ರೂಢಿ). 'ತುರುವುಮಣೆ' ಪರಾ. **ತುರಿ$_1$** : ೨. ತುರಿದ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿಹಾಲೆಮ್ಮೆವಾಲುಮಂ ಸರಿಗೂಡಿ (ಸೂಪಶಾ. ೪-೭); ಗೆಡ್ಡೆಗಳನ್ನು . . . ತುರಿಮಣೆಯಲ್ಲಿ ತುರಿಯಬೇಕು (ಅಡುಸಾ. ೧೦೨) ; 'ಇನ್ನು ನಮಗೊಬ್ಬ ಮಗನೂ ಆಯಿತಲ್ಲ' ಎಂದರು ಅತ್ತೆ ಹೆರಮಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಯಿ ತುರಿಯುತ್ತ (ಹೊಸಕ್ಷಿ. ೭೭). ೩. ತುಂಡರಿಸು ; ಕೊಲ್ಲು : ಕರಿಕನಾಡ ಬಿದಿರ್ಕಲ್ಲಾಳ್ದ ಕುಕ್ಕರ ಪಾಳಿಕ್ಕಾಱ ನಾಡಿಯರ್ ತುರಿದು (ಎಕ.IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೩೬-೩ :ಸು.750).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುರುವು, ತುರ; ಮಲ ತುರ; ತುಳು. ತುರುವು, ತುರಿ; ತೆಲು. ತುಮರು. ತುಱುಮು ; ಕುರುಖ್. ತೂರ್ನಾ ; ಮಲ್ತೊ. ತೂರೆ]

ತುರುವು$_2$, ತುರಿ$_2$, ತುರುವೆ$_1$ (ನಾ). ೧. ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೆರೆಯುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣಚೂರು ; ಸೂಸಲು; ಹೆರಕಲು : ಪಲ್ಯಕ್ಕೆ ತುಂಬ ಕಾಯಿ ತುರುವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ರುಚಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೨. ರಂಧ್ರ; ತೂತು : ಕತ್ತಿಯಲಿ ಗುಣವಿಲ್ಲ ಕತ್ತಿಗೆ ದಯವಿಲ್ಲ ಬತ್ತಿದ ಕೆಱೆಗೆ ತುರುವಿಲ್ಲ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೮೭೩). **ತುರಿ$_2$** : ೧. ಬಾಳೆಯಕಾಯಿಗಳನ್ನು ತಂದೆರಡಾಗಿ ಸೀಳಿ . . . ಆ ಕಾಯತಿರುಳುಮಂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ತುರಿಯುಮಂ ಮಾಡಿ (ಸೂಪಶಾ. ೪-೭೩): ಕಗ್ಗುಂಬಳದ ತುರಿ ೧ ಹಲ, ಏಲಕ್ಕಿ ಅರೆಹಲ . . . ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಚೂರ್ಣಂ ಮಾಡಿ (ಸಕವೈ. ೨೫೦). **ತುರುವೆ$_1$** : ೧. ಕಡಲೆ ಹೆಸಱುದ್ದು ತೆಂಗಿನ ತುರುವ [ಪಾಠಾಂ. ರಿಯ] ಮೆತ್ತನೆಯ ಸೊಜ್ಜಿಗೆಯ ಕೂಳು (ಸೂಪಶಾ. ೪-೨೦).
[< ತುರುವು$_1$./ತಮಿ. ತುರುವು; ಮಲ. ತುರುವು, ತುರ]

ತುರುವುಮಣೆ, ತುರಿಮಣೆ (ನಾ). ಕೊಬ್ಬರಿ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೆರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ ಸಾಧನ : ತುರುವುಮಣೆ ತಂದುಕೊಡು (ರೂಢಿ). **ತುರಿಮಣೆ** : ಗೆಡ್ಡೆಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು, ಸಿಪ್ಪೆ ತೆಗೆದು ತರಕಾರಿ ತುರಿಯುವ ತುರಿಮಣೆಯಲ್ಲಿ ತುರಿಯಬೇಕು (ಅಡುಸಾ. ೧೦೨): ಲಾಂಟಾನಕಡ್ಡಿ ತುರಿಮಣೆಯಂತೆ ಮೈಮೇಲೆ ಸವರಿ ಬಟ್ಟೆ ಹರಿದು (ನಡದಾ, II, ೧೨೩೪).
[ತುರುವು$_1$ + ಮಣೆ]

ತುರುವೆ$_1$ 'ತುರುವು$_2$' ನೋ.

ತುರುವೆ$_2$ 'ತುಱುವೆ' ನೋ.

ತುರುಷ್ಕ (ನಾ). ೧. = ತುರುಕ ೨ : ವಂಗ ತುರುಷ್ಕ ಚೇರ ಮಾಗಧ (ಸೌಇಇ. XI-ii, ೦೫೦-೮: 1102); ಬರ್ಬರ ಪಾರಸೀಕ ಪಾರಿಯಾತ್ರ ಹಮ್ಮೀರ ಡೊಕ್ಕಾರ ತುರುಷ್ಕ ಮರುಪ್ರಭೃತಿ ಭೂಪಾಲಕರಿಂ ಭಯಾನಕರಸಮಂ . . . ನೆಗಟುತ್ತುಮಿರೆಯಿರೆ (ಜಗವಿ. ೨-೩೪೪) ; ತುರುಷ್ಕಸರಸಿಜವನಕುಂಜರ ಪರಾಕು (ಯಾದಕಂ. ೩-೧೪). ೨. ತುರಂಕರ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವ ಅಂದುಕವೆಂಬ ಮೋಣದಿಂದ ಮಾಡುವ ಒಂದು

ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧವಸ್ತು; ಯುವನಧೂಪ; ಪಿಂಡಕ: ಹರಿಚಂದನ ಕಾಳಾಗರು ಮಲಯಜ ತುರುಷ್ಕಾದಿಗಳ ಕಂಪು ಬಂದು ತೀಡಿದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾ.ಆ. ೩೫.೩). [ಸಂ.]

ತುರುಷ್ಕಗೌಳ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಕರ್ಣಾಟ ಗೌಳ, ದೇಶಗೌಳ, ತುರುಷ್ಕಗೌಳ . . . ಎಂಬೀಳುಂ ಉಪಾಂಗಗೌಳ ರಾಗಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೯). [< ಸಂ. ತುರುಷ್ಕಗೌಡ]

ತುರುಷ್ಕತೋಡಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಛಾಯಾತೋಡಿ ತುರುಷ್ಕತೋಡಿಯೆಂಬೆರಡುಂ ಉಪಾಂಗತೋಡಿರಾಗಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೯). [ಸಂ. ತುರುಷ್ಕತೋಡೀ]

ತುರುಷ್ಕಬಲ (ನಾ). ತುರುಕರ ಸೈನ್ಯ: ಈ ಕರಾಳ ಕರವಾಳವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿರುವ ತುರುಷ್ಕಬಲ ಮುರಿದು . . . ಜಯಪತಾಕೆಯನ್ನೇರಿಸು (ಅನ್ನಾ.ವ. ೯೦). [ತುರುಷ್ಕ + ಬಲ]

ತುರುಸಿ (ನಾ). ಮುಸಲ್ಮಾನ; ಮಹಮದೀಯ. 'ತುರುಸಿದಳ', 'ತುರುಕ' ಪರಾ. [< ಸಂ. ತುರುಷ್ಕ]

ತುರುಸಿದಳ (ನಾ). = ತುರುಷ್ಕಬಲ: ಕಲಂಣನಾಯಕ ಅ [ತ] (ತ) ನ (ತ)ಂಮಂದಿರು ಭಯರುನಾಯಕ ತಂಮಂಣನಾಯಕ ಯಿ ಮೂವರು ತುರುಸಿದಳದ ಕೂಡೆ ಕಾದಿ (ಕಆ.I,೬೩-೧೮; 1481).
[ತುರುಸಿ + ದಳ$_2$ (= ದಲ)]

ತುರುಸು 'ದುರುಸು$_1$' ನೋ.

ತುರುಹಟ್ಟ 'ತುಱುಪಟ್ಟ' ನೋ.

ತುರುಹರಿ 'ತುಱುಹರಿ$_1$' ನೋ.

ತುರ್ಕಿ, ತುರಕಿ (ನಾ). ೧. ಭಾರತದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ಏಷ್ಯಾಖಂಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ: ಏಷ್ಯಾದ ದೊಡ್ಡ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯವಾಗಿದ್ದ ತುರ್ಕಿಯಲ್ಲಿ . . . ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರಗಳನ್ನು ನೆಲಸಮಮಾಡಿದರು (ಪ್ರವಾಇ. II, ೧). **ತುರಕಿ**: ೨. ತುರ್ಕಿದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು. ೩. ತುರ್ಕಿದೇಶದ ಕುದುರೆ: (+).
[←ಪಾರ. ಮರಾ. ತುರ್ಕ್; ಹಿಂ. ತುರಕೀ, ತುರ್ಕೀ. / ಇಂ. Turkey]

ತುರ್ತ$_1$ 'ತುರಿತ$_2$' ನೋ.

ತುರ್ತ$_2$ (ಅ). ಕೂಡಲೆ; ತಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ: ಇವರಿಗೂ ತುರ್ತ ಅದೇ ಒಳ್ಳೆಯದೆನಿಸಿತು (ಮೂರುದಾ. ೫); ಗಂಗೊಳ್ಳಿಯವರು ತಮ್ಮ ಓದನು ತುರ್ತ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಇವರ ಕಡೆ ಲಕ್ಷ್ಯ ಕೊಡಹತ್ತಿದರು (ಅಜೋಲೀ. ೧೫೭).
[< ತುರಿತ$_2$]

ತುರ್ತು 'ತುರಿತ$_2$' ನೋ.

ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿ (ನಾ). ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಆದೇ ರೀತಿಯ ಕ್ಷೋಭೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಷಮಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರವು ಅಧಿಕಾರಯುತವಾಗಿ ಘೋಷಿಸುವ ವಿಶೇಷ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ; ಜರೂರು ಪರಿಸ್ಥಿತಿ. P ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಘೋಷಿಸಿದಾಗ ಸರ್ಕಾರದವರು ರಾಷ್ಟ್ರಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಕಾನೂನುಂಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು: ಹೀಗೆಯೇ ಗಲಭೆಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಸರ್ಕಾರದವರು ತುರ್ತುಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಘೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ).
[ತುರ್ತು (< ತುರಿತ$_2$) + ಪರಿಸ್ಥಿತಿ]

ತುರ್ತುಸಭೆ (ನಾ). ಸಂಘ, ಸಂಸ್ಥೆ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಯರು ವಿಶೇಷ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೊದಗಿದಾಗ ಸೇರುವಿಕೆ; ಅವಸರದ ಸಭೆ, -ಅಧಿವೇಶನ: ಇದು ತುರ್ತುಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕೃತವಾಯಿತು (ರೂಢಿ).
[ತುರ್ತು (< ತುರಿತ$_2$) + ಸಭೆ]

ತುರ್ಪು$_1$ 'ತುರುಪು$_2$' ನೋ.

ತುರ್ಪು$_2$ (ನಾ). ತೋರಿಕೆ; ಪ್ರದರ್ಶನ (?): ಮನದ ತೊಡರ್ಪು ಲೋಚನದಡರ್ಪಲರಂಬಿನ ಕೂರ್ಪು ಸರ್ವಮೋಹನರಸದಿರ್ಪು ಬೇಟದ ಪೊಡರ್ಪಭಿಮಾನದ ನಟ್ಟ ತುರ್ಪು ಕಾಮನ ಕರವಾಳ ಕೂರ್ಪು ವಿರಹಾಹಿಯ ಕೊಳ್ಪ ಪಸುರ್ಪು ಜೀಯ ಭಾವೆನಿಸಿದುದಂಗಹಾರಕರಣಾಭಿನಯಂಗಳ ನೇರ್ಪು ನೀಳ್ಕೆಯಾ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೩೬).
[P ಇದು 'ತೋರ್ಪು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ?]

ತುರ್ಪುಹೂಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಇಸ್ಪೀಟಾಟದಲ್ಲಿ ತುರುಪು ಎಲೆಯನ್ನು ಒಡ್ಡು. ೨. (ಆಲಂ) ಗೆಲ್ಲುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ಮಾಡು: ಜಾತಿ ಜಾತಿಗಳ ತುರ್ಪುಹೂಡಿ ಇಲೆಕ್ಶನ್ ಮುಗಿಯಿತು (ದೇಜೂಲೀ. ೬೦).
[ತುರ್ಪು$_1$ (< ತುರುಪು$_2$) + ಹೂಡು$_1$ (< ಪೂಡು)]

ತುರ್ಯ (ಗು). ೧. [ವೇದಾಂತ] ಚೈತನ್ಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ; ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ: ಅಗ್ಗದ ತುರ್ಯಶಿವನನು ಪಾರ್ಥ ಚಿಂತಿಸಿದ (ಕುಮಾ.ಆ.೩-೬). ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಜನ್ಮಲಗ್ನದಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ: ಗ್ರಹಂ . . . ತುರ್ಯಾಷ್ಟಮಸ್ಥಾನದೊಳ್ ಗ್ರಹದಿಂ ಕೂಡೆ ಪರಸ್ಪರಂ ಸ್ವಗುಣದಿಂದಾಳ್ಗುಂ ಚತುರ್ಥಾಂಶಮಂ (ಜಾತತಿ. ೯-೯).
[ಸಂ.]

ತುರ್ಯಗೆ (ನಾ). [ತತ್ತ್ವಶಾ] ಶಾಕ್ತಮತದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಏಳು ಜ್ಞಾನಭೂಮಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದು: ಅನುಭವದಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಭೂಮಿಕೆಗಳು ಜ್ಞಾನಭೂಮಿಕೆಗಳು. ಅವುಗಳು "ವಿವಿದಿಷಾ" . . . "ತುರ್ಯಗಾ" ಎಂದೇಳು (ಭಾರದ. ೨೨೭). 'ಜ್ಞಾನಭೂಮಿಕೆ' ಪರಾ. [ಸಂ. ತುರ್ಯಗಾ]

ತುರ್ಯರ್ಕ್ಷ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನ, -ಮನೆ: ಲಗ್ನಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಂದೊಳ್ ಖಳನವಂ ತುರ್ಯರ್ಕ್ಷದೊಳ್ ಪಂಡಿತಂ (ಜಾತತಿ.೧೮-೧೦).
[ತುರ್ಯ + ಋಕ್ಷ]

ತುರ್ಯಾತೀತ (ನಾ). ಜೀವನ್ಮುಕ್ತ; ಅವಧೂತ: ಇದುವೆ ತುರ್ಯಾತೀತ ಆಶ್ರಮಯಿದುವೆ ಶುದ್ಧಪರಮಹಂಸೆಂಬದುವೆ ಆಶ್ರಮಯಿದುವೆತಾನವಧೂತಆಶ್ರಮವು (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೪೨-೦೨೩). [ತುರ್ಯ + ಅತೀತ]

ತುರ್ಯಾರೂಢ (ನಾ). ಪರಬ್ರಹ್ಮಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವನು; ಜೀವನ್ಮುಕ್ತ: ಪರಮತತ್ತ್ವರಹಸ್ಯವನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ತುರ್ಯಾರೂಢರಾಗಿಯೆ ಚರಿಸುತಿಹ ಗಗನಾರ್ಯರಿಗೆ ನಾ ನಿರುತವಂದಿಸುವೆ (ಗಗಕಾ.೦-೦).
[ತುರ್ಯ + ಆರೂಢ]

ತುರ್ಯಾಶ್ರಮ (ನಾ). ನಾಲ್ಕನೆಯ ಆಶ್ರಮ; ಸಂನ್ಯಾಸ: ನೇಮದಿ ತುರ್ಯಾಶ್ರಮ ಬಲಿದೆ (ಪ್ರಸಕೀ. ೩-೦). [ತುರ್ಯ + ಆಶ್ರಮ]

ತುರ್ವ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು (?): ಪ್ರಿಯಾತ್ಮಜೆ ಯೆಜಗ[ಜ್ಗ] × × [ವ]ಕ್ಷಸ್ಥಳನಿವಾಸಿ ಶ್ರೀರೇವ[ಕ್ಕ] × [ರ್ವ್ವ]ಟಿ ಎಡದೊಱೆ [ತುಟ್ವನಾಳ್ದು] (ಸೌಇಇ. IX-1, ೬-೦೪; 837). [?]

ತುಲ, ತುಳ (ನಾ). ೧. ತಕ್ಕಡಿ; ತ್ರಾಸು. ತುಳ: ೨. ಹೋಲಿಕೆ; ಸಾದೃಶ್ಯ: "ತುಳ (ತೋಲ) – ತುಲ (ಲಾ) = ಸಾಮ್ಯ" (ಶಬ್ದಕೋ.೦೪).
[ಸಂ.]

ತುಲನ (ನಾ). ೧. ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಗುವುದು; ತೂಕ ಮಾಡುವುದು: "ತೂಗು-ತುಲನೇ" (ಶಮದಾ). ೨. ತೂಕ: "ತುಲೀ, ತುಲುಃ, ತುಲನಂ . . . ತುಲಿತಂ, ಈ ೬ ತೂಕಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೧೧೩). ೩. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವುದು,-ಏರಿಸುವುದು. ೪. ಹೋಲಿಸುವುದು; ತಾಳೆನೋಡುವುದು.

ತುಲನಮಾಡು = ಹೋಲಿಸು; ತಾಳೆನೋಡು; ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿ: ನನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಯೇನು ಅವನ ಯೋಗ್ಯತೆಯೇನು ತಾವೇ ತುಲನಮಾಡಿ. (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ತುಲನಾತ್ಮಕ (ಗು). ಒಂದಕ್ಕೊಂದನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸಿ ನೋಡುವ, —ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡುವ: ತುಲನಾತ್ಮಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಹ ನೋಡಿದಾಗ ಈ ಪಾತ್ರವರ್ಗದ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಳಕು ಬೀಳಬಹುದು (ಕಮುಜೀ. ೩೧ ಪೀಠಿಕೆ); ಹೋಲಿಕೆ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದೆಂಬ ವಿಷಯವಾಗಿ ತುಲನಾತ್ಮಕವಾದ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆಯಷ್ಟೆ (ಕರುಪಾಂ. ೮೮); ಸಮಾನಾಂತರವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯಾವಾದಗಳ ತುಲನಾತ್ಮಕ ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯಗಳಿಷ್ಟು (ಜೀವಾತ್ಮ. ೧೦೮). [ಸಂ.]

ತುಲನೆ (ನಾ). ಹೋಲಿಕೆ: ಸ್ವಾಮಿದಾಸರು ಅಕೆಗೆ ರಕ್ಷಾಕವಚವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಈ ತುಲನೆ ವಿಚಾರಣೀಯವಾಗಿದೆ (ಕಮುಜೀ. ೨೪ ಪೀಠಿಕೆ).

ತುಲನೆ ಮಾಡು=ಹೋಲಿಸು; ತುಲನಮಾಡು: ಇವರನ್ನು ತುಲನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಕೆಲವು ಕ್ಷಣ ಮಾನವಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಇವರನ್ನು ತಂದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ವಾಲಾಕ್. ೩೩); ಚೆಂಡುಟಗಳನ್ನು ಕಾಮನ ಬಿಲ್ಲಿನೊಂದಿಗೆ ತುಲನೆ ಮಾಡಿದ (ಸೀತಾರ. ೮). [ಸಂ. ತುಲನಾ]

ತುಲಸಿ, ತುಳಸಿ (ನಾ). ಪವಿತ್ರವಾದುದೆಂದು ಪೂಜಿಸುವ, ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ದಳ: ತುಲಸಿಯ ಲುಂಗಕಷಾಯದ ಜಲದೊಳ್ . . . ಕಟವೆಯ ಸಮನಿಸು ತಾಂ ಮೊಸರೊಳೆ ಮೇಣ್ ಕಲಸಿದೊಡೆ ಪಲವು ದೆವಸಂ ನಿಲ್ಕುಂ (ರೂಲೀಕೋಪ. ೮-೩); ಖರಮರೀಚಿಯ ಜಳಕೆ ಬಾಡಿದ ತರುಣತುಲಸಿಯ ದಂಡೆಯೊಪ್ಪುವ ಗರುವದೇವನ ಬರವ ಕಂಡನು ಬಾಗಿಲಲಿ ವಿದುರ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೮-೭); ಕೊರಳ ತುಲಸಿಯ ದಂಡೆ ಬಾಡದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೧-೨೨); ತುಲಸೀ ಎಲೆಯನ್ನೂ ಕಕ್ಕೆ ಪತ್ರೆಯನ್ನೂ ಹೊಸಕಿದರೇನೇ ಅವುಗಳ ಸ್ವಭಾವಗುಣವಾದ ವಾಸನೆಯನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹುತ್ತವೆ (ಕೊನಕ್ಕ. ೪-೭). **ತುಳಸಿ**: "ತುಳಸಿಯದು ಸುರಸಿ ಬಹುಮಂಜರಿಯನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೯-೨೭): ಬಳಸಿ ಪಟ್ಟಿಯ ಕೋಟೆಯಂತಿರೆ ತುಳಸಿ ಬೆಳೆದಿರೆ ಮನೆಯ ಚೌಕದಿ (ಕಾಶಿರಾ. ೧೧-೩೮): ಒಲ್ಲನೋ ಹರಿ ಕೊಳ್ಳನೋ ಎಲ್ಲ ಸಾಧನವಿದ್ದು ತುಳಸಿ ಇಲ್ಲದ ಪೂಜೆ (ಪುರಂದ. ೨-೭೪ ಅನುಪಲ್ಲವಿ); ತುಳಸಿ:—ಈ ಎಲೆಯ ರಸ, ಮೆಣಸು ೫, ಬೆಳ್ಳುಳ್ಳಿ ೫ ಸಹ ಅರೆದು ಕುಡಿಯೆ ಛಳಿಜ್ವರ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿವೈವಿ. ೩); ಪಾರ್ಥನೀಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಶ್ವಶರೀರಿಗೆ ಜೋಡೆಲೆ ತುಳಸಿಯನಿತೆ ತೂಲೆಯೆ (ಗಿಲವಿಂ. ೪೧-೭).

ತುಳಸಿಯ ಕಟ್ಟೆ = ತುಳಸಿಕಟ್ಟೆ: ಸಂಪ್ರದಾಯವಂತರು ಮನೆಯಿದಿರು ತುಳಸಿಯ ಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಾರೆ (ಛಾಹಲ್ಯ. ೧೩೭). [ಸಂ. ತುಲಸೀ]

ತುಲಸಿಕಟ್ಟೆ, ತುಳಸಿಕಟ್ಟೆ (ನಾ). ತುಲಸಿಗಿಡದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕಟ್ಟೆ; ಬೃಂದಾವನ: ಕಾರ್ತಿಕಶುದ್ಧದ್ವಾದಶಿಯಂದು ತುಲಸೀ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಕಬ್ಬಿನ ಹಂದರ ಹಾಕಿ . . . ಸಿಂಗರಿಸುವರು (ಛಾಹಲ್ಯ. ೦೩೭). **ತುಳಸಿಕಟ್ಟೆ**: ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಅಥವಾ ತುಳಸೀಕಟ್ಟೆಯ ನೆರೆಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆಲವನ್ನು ಸಾರಿಸಿ ರಂಗವಲ್ಲಿಯನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ (ಛಾಹಲ್ಯ. ೦೭೨). [ತುಲಸಿ + ಕಟ್ಟೆ$_1$]

ತುಲಸಿಪೂಜೆ, ತುಳಸಿಪೂಜೆ (ನಾ). ೧. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರಾದ ಹೆಂಗಸರು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ತುಲಸಿಗಿಡಕ್ಕೆಮಾಡುವ ಪೂಜೆ. ೨. ಉತ್ಥಾನದ್ವಾದಶಿಯಂದು ತುಳಸಿಗಿಡಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಪೂಜೆ: (೬). **ತುಳಸಿಪೂಜೆ**: ೧. ಪ್ರತಿದಿನ ಅವಳು ತುಳಸಿಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (ರೂ೦). [ತುಲಸಿ + ಪೂಜೆ]

ತುಲಸಿಮಾಲೆ, ತುಳಸಿಮಾಲೆ (ನಾ). ತುಲಸಿದಳಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವ ಸರ,—ಹಾರ: ತುಲಸಿಮಾಲೆಯ ಧರಿಸಿದವಗೇಕೆ ಜವ್ವಾಜಿ (ಪುರಂದ. ೧-೧೧೧-೨). **ತುಳಸಿಮಾಲೆ**: ತುಳಸಿಮಾಲೆಯ ಹಾಕುವುದಕ್ಕೆ ಅರಸನಾಗಿ ನಾಚುತಿದ್ದೆ ಸರಸಿಜಾಕ್ಷ ಪುರಂದರವಿಠಲನು ತುಳಸಿಮಾಲೆ ಹಾಕಿಸಿದನು (ಪುರಂದ. ೧-೯೩-೩). [ತುಲಸಿ + ಮಾಲೆ]

ತುಲಸೀದ್ವಾದಶಿ (ನಾ). ಕಾರ್ತೀಕ ಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ದಿನ ಮತ್ತು ಅಂದು ಆಚರಿಸುವ ಹಬ್ಬ; ಉತ್ಥಾನದ್ವಾದಶಿ. [ಸಂ. ತುಲಸೀದ್ವಾದಶೀ]

ತುಲಸೀಮಣಿ, ತುಳಸೀಮಣಿ (ನಾ). ತುಳಸಿಯ ಬೇರು ಮತ್ತು ಕಾಂಡಗಳಿಂದ ಮಾಡಿರುವ ಮಣಿ. P ತುಲಸೀಮಣಿಯ ಸರವನ್ನು ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವುದುಂಟು: ತುಲಸೀಮಣಿ, ಸ್ಫಟಿಕಮಣಿಮಾಲೆಗಳು (ಸಕಪ್ರ. ೩೯). **ತುಳಸೀಮಣಿ**. ಸಕಲವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ ಆಯುಧವಾಗಿರುವುದೇ ತುಳಸೀಮಣಿಯ ಗುಣ (ಸಕಪ್ರ. ೩೯); ಈ ತುಳಸೀಮಣಿ ಕಂಠಾಭರಣವಾಗುವುದಾದರೆ? (ಹೇಮುಕೂ. ೨); ತುಳಸೀಮಣಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದವು (ಸಾಹಿಜೀ. ೬೪). [ಸಂ.]

ತುಲಸೀವಿವಾಹ, ತುಳಸೀವಿವಾಹ (ನಾ). ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರು ಆಚರಿಸುವ ಒಂದು ಉತ್ಸವ; ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ತುಲಸಿಗೂ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮದುವೆಯ ಹಬ್ಬ; ತುಲಸೀಕಲ್ಯಾಣ: ಕಾರ್ತಿಕಶುದ್ಧದ್ವಾದಶಿಯ ತಿಥಿಗೆ 'ತುಲಸೀವಿವಾಹ'ದ ವ್ರತಾಚರಣೆ ನಡೆಯುವುದು (ಛಾಹಲ್ಯ. ೦೩೩). **ತುಳಸೀವಿವಾಹ**: ಪುರೋಹಿತರು ವಿವಾಹಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ತುಳಸೀವಿವಾಹವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ (ಛಾಹಲ್ಯ. ೦೩೭). [ಸಂ.]

ತುಲಸೀವೃಂದಾವನ (ನಾ). = ತುಲಸಿಕಟ್ಟೆ. [ಸಂ.]

ತುಲಾಕೋಟಿ (ನಾ). ೧. ತಕ್ಕಡಿಯ ಕೋಲಿನ ತುದಿ: ಜನಂ ಕೇವಲ ವಿಪುಲತುಲಾಕೋಟಿಯಿಂ ತೂಗೆ ತನ್ನಂ (ಪಂಪಾರಾಮಾ. ೧-೪೨). ೨. ಕಾಲ್ಕಡಗ; ನೂಪುರ: "ತುಲಾಕೋಟಿ ನೂಪುರಮೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೧-೩೦): "ಪಾದಾಂಗದಂ, ತುಲಾಕೋಟಿಃ, ಮಂಜೀರಃ, ನೂಪುರಃ, ಹಂಸಕಃ, ಪಾದಕಟಕಃ ೬ ಅಂದಿಗೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೭೩). ೩. [ಗಣಿತ] ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ; ಅರ್ಬುದ. [ಸಂ.]

ತುಲಾದಂಡ (ನಾ). ೧. ತಕ್ಕಡಿಯ ಕೋಲು; ದಂಡಿಗೆ. ೨. ತಕ್ಕಡಿ: ತೂಗಲ್ದರೆಗೆ ತುಲಾದಂಡಮಲ್ತೆ ಮದ್ಭುಜಂ (ಅದಿಪು. ೦೪-೮೧): ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ತೂಕಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ತೋಳುಗಳೇ ತುಲಾದಂಡಗಳಾಗಿ ಹೋಗಲಿ (ಕಳಾರ. ೨೦೬). [ಸಂ.]

ತುಲಾಪುರುಷ, ತುಳಾಪುರುಷ (ನಾ). ೧. ಷೋಡಶ ಮಹಾದಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತನ್ನ ದೇಹವು ತೂಗುವಷ್ಟು ಚಿನ್ನ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವುದು: ಆಗ ರಾಮಭೋಜರಾಯನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ "ತುಲಾಪುರುಷ" ದಾನಗಳನ್ನೂ, ಹಾಗೆಯೇ "ತುಲಾಭಾರ" ಗಳನ್ನೂ ತೂಗಿಸಿಕೊಟ್ಟನು (ತುಳುನಾ. ೧೮); ಷೋಡಶ ಮಹಾದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ . . . ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರು. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ (೧) ತುಲಾಪುರುಷದಾನ (೨) ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭದಾನ (ಜಾಮುಪಂ. ೯೬). ೨. ತುಳಾಪುರುಷದಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದವನು: ಬೃಹದಾಕಾರದ ಚಿನ್ನದ ಗೋವನ್ನು . . . ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಇದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭು ತುಲಾಪುರುಷರೂ ಆದರು (ಕಾಂತಲಾ. ೨೩೭). **ತುಳಾಪುರುಷ**: ೧. ತುಳಾಪುರುಷಕ್ಕೆಂದು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಮಿರಲೆಂದುತ್ತುಂಗ ದೇವಾಲಯೋತ್ಕರಮಂ ಮಾಡಿಸಲೆಂದು ಸಂದ ವರರಾಷ್ಟ್ರಂಗಳ್ಗೆ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೩-೨೮; 1196). ೩. ತನ್ನ ತೂಕದ ಚಿನ್ನವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವ ವ್ರತ: ಪುರುಷೋತ್ತಮನ ತಂಗೆಯುಂ ತಾನುಂ ತುಳಾಪುರುಷಮನಿರ್ದು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಂ ಬಿಯಮಂ ಮಿಱಿದು (ಶಂಶಭಾ. ೦೪-೨೦ ಪ); ಶ್ರೀಮತ್ ಪ್ರತಾಪಚಕ್ರವರ್ತ್ತಿ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲದೇವರು ತುಳಾಪುರುಷಮನೇಱಿ (ಸೌಇಇ. XV, ೩೦-೩೯: 1140). [ಸಂ.]

ತುಲಾಭಾರ (ನಾ). ೧. = ತುಲಾಪುರುಷ ೧: ಆಗ ರಾಮಭೋಜ ರಾಯನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ "ತುಲಾಪುರುಷ" ದಾನಗಳನ್ನೂ, ಹಾಗೆಯೇ "ತುಲಾಭಾರ" ಗಳನ್ನೂ ತೂಗಿಸಿ ಕೊಟ್ಟನು (ತುಳುನಾ. ೧೮); ಕಪ್ಪೆಯು ತುಲಾಭಾರ ಕೊಟ್ಟ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ೨. ಹಿಂದಕ್ಕೂ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಚಲಿಸುವಿಕೆ; ತೂಗುವಿಕೆ: ತಕ್ಕಡಿಯನೊಮ್ಮೆ ತೆಂಕ ಣ್ಗೊಮ್ಮೆ ಬಡಗಣ್ಗೆ ತೂಗಿದುವೆನಲ್ ತುಲಾಭಾರವಂ, ತೊನೆದುದಯ್ ಬೃಹದ್ ಪೃಥಿವಿ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೦೪-೯೩). [ಸಂ.]

ತುಲಾಮಾನವಿಶುದ್ಧಿ, ತುಳಾಮಾನವಿಶುದ್ಧಿ (ನಾ). ತೂಕ ಮತ್ತು ಅಳತೆ ಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿಟ್ಟಿರುವಿಕೆ: ವರ್ಣಾಶ್ರಮವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಂ ಸ್ವಸ್ಥಂ ಮಾಡಿಯುಂ ತುಲಾ [ಪಾಠಾಂ. ಳಾ] ಮಾನವಿಶುದ್ಧಿಯಂ ವಿಚಾರಿಸಿಯುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೨-೬೦ ವ). **ತುಳಾಮಾನವಿಶುದ್ಧಿ**: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಸಂ.]

ತುಲಾಮಾಸ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನು ತುಲಾರಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವ ತಿಂಗಳು; ಸೌರಮಾನದ ಏಳನೆಯ ತಿಂಗಳು; **P** ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳ ಮಧ್ಯದಿಂದ ನವೆಂಬರ್ ತಿಂಗಳ ಮಧ್ಯದವರೆಗಿನ ಭಾಗ: ತುಲಾ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರೀನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುವುದು ಪುಣ್ಯಪ್ರದವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ತುಲಾಯನ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನು ತುಲಾರಾಶಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವ ಕಾಲ; ತುಲಾಸಂಕ್ರಮಣ; **P** ಇದು ಅಕ್ಟೋಬರ್ ತಿಂಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. [ಸಂ.]

ತುಲಾಯೋಗ (ನಾ). ಬಿಂಬಾಗಮದ ಹದಿನೈದು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಚತುರ್ಮುಖತಂತ್ರ . . . ತುಲಾಯೋಗ ಕುಟ್ಟಿಮತಂತ್ರ ಸರ್ವಶೇಖರ ಮಹಾವಿದ್ಯೆ ಮಹಾಸಾರವೆಂದು ಬಿಂಬಾಗಮದ ಹದಿನೈದು ಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೬೦). [ಸಂ.]

ತುಲಾವೃತ್ತ (ನಾ). ಬಿಂಬಾಗಮದ ಹದಿನೈದು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ತುಲಾವೃತ್ತ ತುಲಾಯೋಗ ಕುಟ್ಟಿಮತಂತ್ರ . . . ಮಹಾಸಾರವೆಂದು ಬಿಂಬಾಗಮದ ಹದಿನೈದು ಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೬೦). [ಸಂ.]

ತುಲಾಪ್ಪಿ (ನಾ). ಮೂವತ್ತು ಮೂರು ತಂತೀವಾದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ವಿಪಂಚಿಕೆ . . . ತುಲಾಪ್ಪಿ ಕಾಲಕೀಯೆಂಬ ಮೂವತ್ತಮೂರು ತಂತ್ರೀ ವಾದ್ಯಂಗಳಲ್ಲಿ (ವಿವೇಕ. ೨೫೭). [?]

ತುಲಾಸಂಕ್ರಮಣ (ನಾ). = ತುಲಾಯನ: ತುಲಾಸಂಕ್ರಮಣದಂದು ತಲಕಾವೇರಿಯಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಸ್ನಾನ ಮಾಡಬೇಕು (ರೂಢಿ). **P** ತುಲಾ ಸಂಕ್ರಮಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರೀನದಿಯು ತಲಕಾವೇರಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳ ದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವವಾಗುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. [ಸಂ.]

ತುಲಾಸೂತ್ರ (ನಾ). ತಕ್ಕಡಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲು ದಂಡಿಗೆಗೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಹುರಿ, – ದಾರ. [ಸಂ.]

ತುಲಾಸ್ನಾನ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನು ತುಲಾರಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುಣ್ಯ ತೀರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸ್ನಾನ: ಆ ದಿನ ಕೃಷ್ಣವೇಣಿ, ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಯರು ತುಲಾಸ್ನಾನಕ್ಕೆಂದು ಕಾರಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದರು (ಊರುಕ. ೫೯). [ಸಂ.]

ತುಲಿತ (ಗು). ೧. ಹೋಲಿಸಿದ; ತಾಳೆ ನೋಡಿದ. (ನಾ). ೨. ತೂಕ: "ತುಲಿಃ . . . ತುಲಿತಂ, ಈ ೬ ತೂಕಂ" (ಕಾಕಕ. ೦೧೩). [ಸಂ.]

△ **ತುಲು** 'ತುಳು' ನೋ.

ತುಲೆ (ನಾ). ೧. ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೂಗುವ ಸಾಧನ; ತಕ್ಕಡಿ; ತ್ರಾಸು; ಚೆಂತಾಲು: "ತುಲಾ–ತ್ರಾಸು, ಚೆಂತಾಲು, ತಕ್ಕಡಿ, ತೂಗು ಕೋಲು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೫೭): ಇದು ಮಹಾಜನರ ತುಲೆ, ದೊಡ್ಡವರ ತೂಗುಕಲ್ಲು (ಶಾಪಾಕ. ೪೦); ಬೆಲೆಯ ತುಲೆಯ ತಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಎಡೆ–ಪ್ರಸಾದ ತೂಗುತಿಹುದು (ಮೂತಿರ್ಕಾ. ೨೫-೧೨). ೨. ತಕ್ಕಡಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ವಸ್ತುವಿನ ತೂಕ. ೩. ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಲೋಹಗಳ ತೂಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ; ನೂರು ಪಲಗಳಷ್ಟು ತೂಕ. ೪. = ತುಲಾಪುರುಷ ೧. ೫. ತೂಕ ಮಾಡುವಿಕೆ; ತೂಗುವಿಕೆ. ೬. ಹೋಲಿಕೆ; ಸಾಮ್ಯ; ಸಾದೃಶ್ಯ. ೭. ತುಲಾದಂಡ; ದಂಡಿಗೆ. ೮. ಒಂದು ರೂಪಾಯಿಯಷ್ಟು ತೂಕ; ಒಂದು ತೊಲ. ೯. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಾತ್ರೆ. ೧೦. ಮನೆಯ ಚಾವಣಿಗೆ ಹಾಕುವ ತೊಲೆ. ೧೧. ದಿವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; **P** ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಿಲ್ಲದ, ಆದರೆ ಪ್ರಬಲವಾದ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ ಒಬ್ಬನ ಅಪರಾಧವನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಲು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಪರೀಕ್ಷೆ; ಆರೋಪಿಯನ್ನು ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಗಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ನ್ಯಾಯ ನಿರ್ಣಯ. 'ದಿಬ್ಯ' ಪರಾ. ೧೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೆ ಯದು; ತುಲಾರಾಶಿ: "ವಣಿಕ್, ತುಲಾ, ತೌಲೀ, ಜೂಕಃ, ತುಲಾಧಿಪಃ ಈ ೫ ತುಲಾಕ ಹೆಸರು" (ಛಾಸ್ಕರ. ೬೬-೬); ಮತ್ತಮಾ ಖಗೋಳದಲ್ಲಿ ಮೇಷ . . . ತುಲೆ ವೃಶ್ಚಿಕ ಧನುಸ್ಸು ಮಕರ ಕುಂಭ ಮೀನವೆಂಬ ಪನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೫೮). [ಸಂ. ತುಲಾ]

ತುಲ್ಯ (ಗು). ಸಮಾನವಾದ; ಸದೃಶವಾದ; ಹೋಲುವ. [ಸಂ.]

ತುಲ್ಯತೆ (ನಾ). ಸಮಾನತೆ; ಸಾದೃಶ್ಯ: "ಸಮತ್ವ, ತುಲ್ಯತೆ" (Equality. ಪಾ೦ನಿ. ೩೭). [ಸಂ. ತುಲ್ಯತಾ]

ತುಲ್ಯಪಾನ (ನಾ). ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಕುಡಿಯುವಿಕೆ: "ಸಪೀತಿಃ, ತುಲ್ಯ ಪಾನಂ – ಕೂಡೆ ಪಾನಮಾಡುವಿಕೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೪೯).
[ತುಲ್ಯ + ಪಾನ್ಯ]

ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಕೇವಲ ವರ್ಣ್ಯ ಮತ್ತು ಕೇವಲ ಅವರ್ಣ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸಮಾನಧರ್ಮವಿರುವ ಅಲಂಕಾರ: ಪ್ರಸ್ತುತದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಪ್ರಸ್ತುತದಿಂದಾಗಲಿ ಗುಣರೂಪವಾದ ಧರ್ಮೈಕ್ಯ ಮತ್ತೆ ಕ್ರಿಯಾ ರೂಪವಾದ ಧರ್ಮೈಕ್ಯ ಪೇಳಲ್ ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರವೆನಿಪುದು (ಕುವಲ. ೩೪); ಮಡದೀ ವರ್ಣ್ಯಂಗಳ್ಗಾದೊಡವಿತರಂಗಳ್ಗೆಯಾದೊಡಂ ಧರ್ಮೈಕ್ಯಂ ನಿಡಿದುಂ ಸ್ಫುರಿಸಲ್ಕೆಳ್ಕುಡುಬೆಡಗಿನ ಕಣೆ ತುಲ್ಯಯೋಗಿ ತಾಲಂಕಾರಂ (ಸರಸ. ೩೬-೬೮). [ಸಂ.]

ತುಲ್ಲು (ನಾ). ಹೆಂಗಸಿನ ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯ; ಯೋನಿ.
[< ಪ್ರಾ. ತುಲ್ಲ]

ತುವಗಾಮುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ತುವಗಾಮುಣ್ಡ ಸತ್ತ (ಎಕ. IX, ಹೊಸಕೋ. ೦೩-೭; ಶು. ೯೦೦). [ತುವ್ವ + ಗಾಮುಂಡ]

ತುವರ (ನಾ). ೧. ಆರು ಬಗೆಯ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಒಗರು; ಒಗಚು; ಕಷಾಯ: "ತುವರಮೆನರೊಗರಕ್ಕ" (ಪುಂಗರಾ. ೬೫-೫); ತುವರಂ ತಿಕ್ತಂ ಮಧುರಂ ಲವಣಂ ಕಟು ಕಾರಮೆಂದು ರಸಮಾರು ತೆಱಂ (ಚನ್ನ.ಕೋ. ೯೪-೦೩). ೨. ಯೌವನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಗಡ್ಡ, ಮೀಸೆ ಬೆಳೆಯದವನು; ಶ್ಮಶ್ರುಹೀನ. [ಸಂ.]

ತುವರಮಣ್ಣು, ತೊವರಮಣ್ಣು (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯ ಮಣ್ಣು: "ಕಾಸಮೃತ್ತಿಕಾ—ತುವರಮಣ್ಣು" (ಒಷಧಿ. ೩೭); "ವೃತ್ತಾಳಕಂ-ತುವರ ಮಣ್ಣು" (ಒಷಧಿ. ೧೫೮). **ತೊವರಮಣ್ಣು**: "ತುವರೀ–ತೊಗರಿ, ತೊವರಮಣ್ಣು, ಕೆಂಬಟಿಕ" (ಒಷಧಿ. ೬೦).
[< ತುವರಿ + ಮಣ್ಣು (< ಮಣ್)]

ತುವರಿ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯ ; ತೊಗರಿ : "ಆಢಕೀ, ತುವರೀ—ಈ ೨ ತೊಗರಿ" (ಹಲಾಯು. ೯೭-೯೩೦): ಒಡೆಯನೊರ್ವಂ ಜೂಜನಾಡಿ ರತ್ನಂಗಳಂ ಬಿಡೆ ಮಾಣಗಳವ ಸೋತನೆಂದು ಬಾಧಿಸುತಿರಲು ನಡುಬೀದಿಯೊಳು ರಾಸಿಯಾದ ತುವರಿಯ ರತ್ನಗಳ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಬಸವಂ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡಂ (ಗುರುಬಾ. ೮-೨೩). ೨. ಸುವಾಸನೆಯುಳ್ಳ ನೆಲ ; ಸುಗಂಧಯುಕ್ತವಾದ ಮಣ್ಣು. ೩. ಪಟಿಕ.
[ಸಂ. ತುವರೀ]

ತುವರಿಕೆ (ನಾ).=ತುವರಿ. [ಸಂ. ತುವರಿಕಾ]

ತುಶಿತ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ. ೨. ಆ ದೇವತೆಗಳು ವಾಸಿಸುವ ಲೋಕ ; ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಒಂದು ಭಾಗ : ಅನಾಥಪಿಂಡಿಕನು . . . ತನ್ನ ಕಳೇಬರವನ್ನು ಕಳೆದು ಹಾಕಿ, ತುಶಿತವೆಂಬ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದನು (ಹತ್ತುಮ. ೦೭೩). [<ಸಂ. ತುಷಿತ]

ತುಷ (ನಾ). ೧. ಬತ್ತ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳ ಮೇಲಿನ ಸಿಪ್ಪೆ ; ತವುಡು ; ಹೊಟ್ಟು ; ಉಮ್ಮಿ : ತುಷವ ಕಳೆದು ತಂಡುಲವನಡಬೇಕು (ಅರೀಕ್ಸೆ.೦೧೮) ; ಅಕ್ಕಿಯಿಲ್ಲದ ತುಷಕ್ಕೆ ಅಗ್ಗವಣಿಯನೆಱೆದಡೆ ಅದೆಂದಿಂಗೆ ಬೆಳೆದು ಫಲವಪ್ಪುದಯ್ಯಾ (ಮಹಾದೇ. ೪. ೨೧-೬೨) ; ಕುಮಾರಿಲಭಟ್ಟರು . . . ದೇಹಾಂತಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ತುಷದ ಚಿತಿಯನ್ನೇರಿದ್ದರು (ಭಿಕ್ಷುಗೀತೆ. ೨೮). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ತಾರೆ ; ಕಲಿದ್ರುಮ. ೩. (ಅಲಂ) ಹೊದಿಕೆ ; ಆಚ್ಛಾದನೆ ; ಆವರಣ : ಜಗತ್ತೆಂಬ ಜಂತ್ರದ ಹಾಹೆಗೆ ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ತುಷವ ತೊಡಿಸಿ ಅಹಂ ಮಮತೆಯೆಂಬ ಸೊಕ್ಕನಿಕ್ಕಿ . . . ವಿನೋದಿಸಿದೆಯಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೪. ೯೬೭). [ಸಂ.]

ತುಷಗಳೆ (ಕ್ರಿ). ಹೊಟ್ಟನ್ನು ತೆಗೆ ; ತವುಡನ್ನು ತೆಗೆದು ಹಾಕು : ತುಷಗಳೆದಕ್ಕಿಯ ತಳಿಸುವಂತಾತ್ಮನ ವಿಷಯಗಳೆದು ನೋಳ್ಪರೆಲ್ಲ (ಭರತೇಶ. ೫೯-೨೦). [ತುಷ+ಕಳೆ¹]

ತುಷಪರ್ಣ (ನಾ). ಮೊಳಕೆಗೆ ಆವರಣವಾಗಿರುವ ಎಲೆ ; ಮೊಳಕೆಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಬೀಜದ ಎರಡು ದಳ : ಸಸಿ ಬಲಿದು ಹೊಸಸುಳಿ ತೋಱುದಲ್ಲಿಯಲ್ಲದೆ ಆ ತುಷಪರ್ಣ ಬಿಡದು (ಮೋಲಿಮಾ. ೦೯೦-೯೯೦). [ತುಷ + ಪರ್ಣ]

ತುಷಪರ್ಣಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಕಿರುಗೋಣಿ : "ತುಷಪರ್ಣಿ ಕಿಱುಗೋಣಿ" (ಮಂಗರಾ. ೪೩-೯೭). [ಸಂ. ತುಷಪರ್ಣೀ]

ತುಷಮುಷ (ಗು). ತೂಕವಿಲ್ಲದ ; ಕ್ಷುಲ್ಲಕವಾದ : ತುಷಮುಷಬೋಧಗೇಳ್ವಪ್ಪಾಜಿಯೊಳು ಮನೋಲಹಿತದೀಕ್ಷೆಯನಾಂಪೊಡಾವು ವೃಷಭೇಂದ್ರ ಹಂಸೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಸುತರ ಪೌರುಷವಡಿದೆವೆಯೆಂದರಳಲಿ (ಭರತೇಶ. ೬೯-೩೨) [ತುಷ + ಮುಷ]

ತುಷಮೇಘ (ನಾ). ಆವರಣವಾಗಿರುವ ಮೋಡ : ತುಷಮೇಘಮಂ ಮುಱಿದು ನಿಂತಿರುವ ಮಾರ್ತಾಂಡನೇಳಿಗೆಯಂತೆ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತನೈ (ಗಗಜಾ. ೦೩-೪೩). [ತುಷ + ಮೇಘ]

ತುಷಾಗ್ನಿ (ನಾ). ೧. ಬತ್ತದ ಹೊಟ್ಟಿಗೆ ಹತ್ತಿಸಿರುವ ಬೆಂಕಿ. 'ಕುಕೂಲ' ಪರಾ. ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಠಿಣವಾದ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ. P ಮಹತ್ತರವಾದ ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು, ಅದರ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಟ್ಟಿನ ರಾಶಿಗೆ ಬೆಂಕಿ ಇಟ್ಟು ಅದರ ಮಧ್ಯೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ೩. ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು: ತುಷಾಗ್ನಿ ಕ್ರಿಮಿಸಂಘ...ದುರ್ಗಂಧವಾಸಗಳೆಂಬೈದು ಮಂತ್ರಿ ನರಕಂಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿ (ವಿವೇಕ. ೦೮೦). [ತುಷ + ಅಗ್ನಿ]

ತುಷಾನಲ (ನಾ). = ತುಷಾಗ್ನಿ : (೩). [ತುಷ + ಅನಲ]

ತುಷಾರ (ಗು). ೧. ತಂಪಾದ ; ಶೀತಲವಾದ. 'ತುಷಾರಕರ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಹಿಮ ; ಮಂಜು. ೩. ಹಿಮದ ತುಂತುರು ; ಮಂಜಿನ ಕಣ ; ಇಬ್ಬನಿ : ಸುರಿವ ತುಷಾರದೊಳ್ಬೆರೆದರಲ್ಲ ಸಿತಾಂಬುಜದಿವ್ಯಗಂಧದೊಳ್ ಪೊರೆದು... ಪರೆದೆಸಗಿತ್ತು... ನಿಶಾಸಮೀರಣಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೮೩): ಆ ನೀರು ಸಾರವ ಕೊಟ್ಟು ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ ತುಷಾರವಾಗಿ ಸಾರವನೆಯ್ದುದಂತೆ (ಮೋಲಿಮಾ. ೦೩೦-೪೬೦) ; ತುಷಾರಕಣಕೋಟಿಯಂಶಕೆ ಸಾಟಿಯಲ್ತುಗಡ ನಿಮ್ಮಳಿವು (ಭಾವಚಂ. ೯-೩); ಮೇಣಸುರಾಮರಾಕಾರದಿಂ ಪ್ರವಹಿಸಿತೊ ಶೀಕರತುಷಾರದೋಲೆಂಬಂತೆ ಬಿಳಿಮಂಜು...ಮುಚ್ಚಿ ಮುಸುಕಿದುದು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೯೯-೦೩೨). ೪. ಮಂಜುಗಡ್ಡೆ ; ಹಿಮದ ಗಡ್ಡೆ. ೫. ತುಂತುರುಹನಿ ; ಶೀಕರ : ಆ ಹಣ್ಣನೊಡದು ನೋಡಲಾಗಿ ರಸವಿಲ್ಲದೆ ತುಷಾರ ಹಾಱಿತ್ತು (ಮೋಲಿಮಾ. ೦೧೮೦-೬೮೦) ; ಧರಣಿ ನೆನೆದುದು ಗಂಧರಸಕಸ್ತೂರಿಯ ಪನ್ನೀರುಗಳ ಹೊನಲೊಡವೆರಸಿ ದೆಸೆ ಕಂಪಿಟ್ಟುದಂಬುಧಿ ನವತುಷಾರದಲಿ ತರಣಿ ಪರಿಮಳಿಸಿದನು ಪವನನ ಸುರಭಿತನವಚ್ಚರಿಯಿ (ಕುಪ್ರಾಪಿ. ೧೦-೮೩). ೬. ಕರ್ಪೂರ. 'ತುಷಾರೋಪಳ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತುಷಾರಕರ (ನಾ). ತಂಪಾದ ಕಿರಣವುಳ್ಳವನು ; ಚಂದ್ರ : ತುಷಾರಕರನಿಂದೇಕಾದಶದ್ರವ್ಯ ಧರ್ಮತನೂಜಾಸ್ಪದೋಳಿಂದ್ರುಮಂತ್ರಿ ಶುಭದಂ (ಜಾತಕ. ೦೦-೦೦). [ಸಂ.]

ತುಷಾರಪುಂಜ (ನಾ). ಮಂಜಿನ ಗುಂಪು : ಹಿಮರಾಶಿ : ಪುದಿದ ತುಷಾರಪುಂಜದೊಳಗಿರ್ಪ ಹಿಮಾದ್ರಿಯುವೊಲ್ ... ಒಪ್ಪಿದನಿಂದ್ರುವಂದಿತಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೦-೨೯). [ತುಷಾರ + ಪುಂಜ¹]

ತುಷಾರರುಚಿ (ನಾ). ಹಿಮಕಿರಣ ; ಚಂದ್ರ : ಮಿತ್ರಕ್ಷೇತ್ರದೊಳುತ್ಪಲಮಿತ್ರಂ ನಿಲೆ ತತ್ತುಷಾರರುಚಿಯಂ ... ಶತಪತ್ರಸಖಾದಿಗ್ರಹಂಗಳೀಕ್ಷಿಸೆ ಶುಭದಂ (ಜಾತಕ. ೨೦-೦೪). [ತುಷಾರ + ರುಚಿ]

ತುಷಾರವರ್ಷ (ನಾ). ತುಂತುರು ಮಳೆ : ತಣ್ಣಾಳಿಯ ಸೋಂಕಿಂ ವಿರಳಮಾಗಿ ಸೂಸುವ ತುಷಾರವರ್ಷದೊಳಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೧೦೧).
[ತುಷಾರ + ವರ್ಷ]

ತುಷಾರಸ್ನಾನ (ನಾ). ಯಂತ್ರಸಹಾಯದಿಂದ (ನೀರಿನ) ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಹನಿಗಳು ಮೈಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಅಳವಡಿಸಿ ಮಾಡುವ ಸ್ನಾನ : ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಡಿ.ಡಿ.ಟಿ. ತುಷಾರಸ್ನಾನವಾಯಿತು (ಅಪೂಕ. ೩೦೯).
[ತುಷಾರ + ಸ್ನಾನ]

ತುಷಾರಾಂಶು (ನಾ). = ತುಷಾರರುಚಿ. 'ತುಷಾರಾಂಶುಜ' ಪರಾ.
[ತುಷಾರ + ಅಂಶು]

ತುಷಾರಾಂಶುಜ (ನಾ). ಚಂದ್ರನ ಮಗ ; ಬುಧ : ಪತಿ ... ತುಷಾರಾಂಶುಜನಥರ್ವವೇದಕ್ಕಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೨-೪). [ಸಂ.]

ತುಷಾರಾದ್ರಿ (ನಾ). ಹಿಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪರ್ವತ ; ಹಿಮಾಲಯ ; ಹಿಮವಂತ. 'ತುಷಾರಾದ್ರಿತನುಜೆ' ಪರಾ. [ತುಷಾರ + ಅದ್ರಿ]

ತುಷಾರಾದ್ರಿತನುಜೆ (ನಾ). ಹಿಮವಂತನ ಮಗಳು ; ಪಾರ್ವತಿ : (೩).
[ತುಷಾರಾದ್ರಿ + ತನುಜೆ]

ತುಷಾರೋಪಳ (ನಾ). ಕರ್ಪೂರದ ಹಳುಕು,-ಚೂರು : ತುರುಷ್ಕತುಷಾರೋಪಳಕಾಳಾಗುರುತಕ್ಕೋಳಲವಂಗಪ್ರಮುಖಸುರಭಿಪರಿಕರಯುತಮುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೦-೪೩). [ತುಷಾರ + ಉಪಳ (=ಉಪಲ)]

ತುಷಿತ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಂಪು ; ಒಂದು ದೇವಗಣ: "ಆದಿತ್ಯಾಃ ...ತುಷಿತಾಃ, ಭಾಸ್ವರಾಃ, ಅನಿಲಾಃ...ಗಣದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೪). ೨. [ಜೈನ] ಲೋಕಾಂತಿಕ ದೇವತೆಗಳ ಎಂಟು ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಬ್ರಹ್ಮಕಲ್ಪಾಂತವಾಸಿಗಳುಮಪ್ಪ

ಸಾರಸ್ವತಾದಿತ್ಯವಹ್ನ್ಯರುಣಗರ್ದತೋಯ ತುಷಿತಾವ್ಯಾಬಾಧಾರಿಷ್ಟರಂ ಬೆಣ್ಬರುಂ ಲೋಕಾಂತಿಕದೇವರ್ ಬಂದು (ಆದಿಪು. ೯-೬೦ವ).

[ಸಂ.]

ತುಷೋದಕ (ನಾ). ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ತೊಳೆದ ನೀರು; ಕಲಗಚ್ಚು: "ಅಭಿಷವಂ, ಅವಂತಿ, ಸೋಮಂ, ತುಷೋದಕಂ, ಶುಕ್ಲಂ — ಈ ೫ ಅಕ್ಕಿಗರ್ಚು" (ಹಲಾಯು. ೫೩-೦೬೩).

[ತುಷ + ಉದಕ$_2$]

ತುಷ್ಟ (ಗು). ೧. ಸಂತೋಷಗೊಂಡ; ತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿದ. (ನಾ). ೨. ಸಂತೋಷಗೊಂಡವನು; ತೃಪ್ತ: ತುಷ್ಟನಾದಂ ಪರಮಜಿನಮತಾಂಭೋಜಿನೀರಾಜಹಂಸಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೧೮); ತುಷ್ಟನಾದನು ನೃಪತಿಕೃತವರಶಿಷ್ಟಪಾಲನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ವಿ. ೦-೦೦); ಮಧುರವಾದ ಮುಗುಳ್ನಗೆಯೊಂದಿಗೆ ಅವನನ್ನು ಬಹಳ ತುಷ್ಟನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಳು (ದ್ಯುಅಂ. ೮೬). ೩. = ತುಷ್ಟಿ ೧: ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಾಂತವೆಲ್ಲಮಂ ಪೇಳ್ದು ನಮಗೆ ತುಷ್ಟಮಂ ಮಾಳ್ಪುದು (ಕಗವಿ. ೦೫೦-೯). [ಸಂ.]

ತುಷ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ಸಂತೋಷ; ತೃಪ್ತಿ; ತಣಿವು: ಅಕ್ಕುಂ ಧೃತಿ ತುಷ್ಟಿ ಪುಷ್ಟಿ ವಿಭವಂ ... ಭದ್ರಂ ಶುಭಂ ಮಂಗಳಂ (ಶಂಪಶಾ. ೧೪-೬೫); ಪರಿಣಾಮ ಗರ್ಭತುಷ್ಟಿಯಂತೆಯುಂ ... ಮಹತ್ತ್ವಮಂ ಪಡೆದೆಯೆಂದಮರಸಮುದಯಂ ಸ್ತುತಿಗೆಯ್ದು ಪೋಗೆ (ಜಗವಿ. ೨-೯೬ ವ): ಈ ಸಂಗ್ರಾಮಮುಖದಲಿ ಬಿಲ್ಲ ಹಬ್ಬದ ತುಷ್ಟಿ ನಿನಗೇಕೆಂದನಾ ಕರ್ಣ (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೦೩-೬೫): ತುಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದ ನೃಪ ದರಿದ್ರನು (ವಿಜ್ಞಾಗ. ೨-೦-೪೭); ವಿಪರ್ಯಯಗಳೈದು, ತುಷ್ಟಿಗಳು ಒಂಬತ್ತು (ಹಿಂದಶಾ. ೫೭). ೨ "ಸಾಂಖ್ಯರ ಪ್ರಕಾರ ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯ ತುಷ್ಟಿಗಳಿವೆ: ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಖ್ಯ ತುಷ್ಟಿ (ಎಂಟು ಬಗೆಯ ಪ್ರಕೃತಿತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಲಯಗೊಳಿಸಿ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತ ತಾನು ವಿಮುಕ್ತನೆಂದು ಸಂತಸಪಡುವಿಕೆ), ಉಪಾದಾನಾಖ್ಯ ತುಷ್ಟಿ (ಸನ್ಯಾಸವೇಷಸ್ವೀಕಾರ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತನೆಂದು ಭಾವನೆ), ಕಾಲಾಖ್ಯತುಷ್ಟಿ (ಮುಕ್ತಿ ಕೈಗೂಡುವ ಕಾಲ ಬಂದರೆ ತಾನಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು; ಧ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಫಲವೇನೆಂದು ತೂಷ್ಣೀಕತೆಯನ್ನು ವಹಿಸುವಿಕೆ), ಭಾಗಾಖ್ಯತುಷ್ಟಿ (ಪೂರ್ವಜನ್ಮ ಸುಕೃತವಿಶೇಷಗಳು ಫಲಿಸಿ ಅದೃಷ್ಟವಿಶೇಷದಿಂದ ಮುಕ್ತಿ ಲಭಿಸುವುದಾದರೆ ಶ್ರಮವೇಕೆಂಬ ಭಾವನೆ)—ಈ ನಾಲ್ಕೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಗಳು. ಸುಕಾರತುಷ್ಟಿ (ದ್ರವ್ಯಾರ್ಜನೆಯಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತನಾಗುವಿಕೆ), ಸುಪಾರತುಷ್ಟಿ (ಸಂಪಾದಿಸಿದ ದ್ರವ್ಯ ಕಾಪಾಡದೆ ಅಸಡ್ಡೆ), ಸುನೇತ್ರ (ದ್ರವ್ಯನಾಶವಾದರೆ ವ್ಯಥೆಪಡದಿರುವಿಕೆ), ಮರೀಚಕ ತುಷ್ಟಿ (ಒಮ್ಮೆ ಅನುಭವಿಸಿದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಮರಳಿ ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ), ಉತ್ತಮಾಂಭ ತುಷ್ಟಿ (ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನಾದರೂ ಅನುಭವಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಅತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ಹುಟ್ಟದಿರುವಿಕೆ). (ವಿಷ್ಣುಪು-೧-೫-ಪುನಾಚೂ. ೨೬೭)" (ಶ್ರೀವತ್ಸ ನಿಘಂಟು. ೧೫೮). 'ನವತುಷ್ಟಿ' ಪರಾ. ೨. ಚಂದ್ರನ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಅಮೃತ ಮಾನದ ಪೂಷ ತುಷ್ಟಿ ಪುಷ್ಟಿ...ಕಾಮದಾಯಿನಿಯೆಂಬ ಷೋಡಶಕಲೆಗಳಂ ಭರಿತನಾಗಿ (ವಿವೇಕ. ೫೬೭). ೩. ಲಾಭ (?): ತುಷ್ಟಿಗೈದಿರ್ದ ಹೊನ್ನಂ ತುಷ್ಟಿಯ ನೈದಲ್ ವಿಶ್ರುವರ್ಣದಿ ನೂರ್ಹಾನಕ್ಕೈದಿರ್ದ ಪೊನ್ನಂ ನೆಟ್ಟನೆ ತೆಗೆಯಲ್ಕೆ ಬಕ್ಕು ನಷ್ಟದ ಬಣ್ಣಂ (ವ್ಯವಹಾ. ೪೬-೩೨). 'ತುಷ್ಟೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತುಷ್ಟಿಕರ (ನಾ). ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು; ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು: ಗ್ರುಹಮಿರೆ ಪರಿವೇಷದೊಳಾ ಗ್ರುಹಮಂ ಕ್ರೂರಗ್ರಹಂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವೊಡರಿಷ್ಟಹರಂ ತುಷ್ಟಿಕರಮಭೀಷ್ಟಹೇತು ಜನ್ಮಾವಸರದೊಳ್ (ಜಾತಕತಿ. ೭-೦೯). [ಸಂ.]

ತುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷಪಡಿಸು; ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು: ಹುಟ್ಟಿದ ತಕ್ಷಿಗೆ ...ಎಷ್ಟು ಜನರನ್ನು ತುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಬೇಕು (ಕಲ್ಲೋಲ. ೮-೧೬).

[ತುಷ್ಟಿ + ಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತುಷ್ಟಿದಾನ (ನಾ). ಪುತ್ರೋತ್ಸವ, ಯುದ್ಧಜಯ ಮೊದಲಾದ ಸಂತೋಷದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದವರಿಗೆ ಕೊಡುವ ಬಹುಮಾನ; ಪಸಾಯದಾನ; ಪೂರ್ಣ ಪಾತ್ರ: ಆತಂಗೊಸೆದು ತುಷ್ಟಿದಾನಂಗೊಟ್ಟಂ (ಪದ್ಮಾರಾ. ೧೪೭-೯); ಋಷಿನಿವೇದಕಂಗೆ ತುಷ್ಟಿದಾನಂಗೊಟ್ಟು ಭೇರಿಯಂ ಪೊಯ್ಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೨೪ ವ); ಅಂತು ಋಷಿನಿವೇದಕಂಗಂಗಜಿತ್ತ್ರವಂ ತುಷ್ಟಿದಾನಮನಿತ್ತು (ಸುಕುಮಾ. ೮-೪೭ ವ). [ತುಷ್ಟಿ + ದಾನ]

ತುಷ್ಟಿಬಡಿಸು 'ತುಷ್ಟಿವಡಿಸು' ನೋ.

ತುಷ್ಟಿಬಡು 'ತುಷ್ಟಿವಡು' ನೋ.

ತುಷ್ಟಿವಡಿಸು, ತುಷ್ಟಿಬಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು: ನದೀಜಳಮಂ ನಿರ್ಮಳಮಂ ಮಾಡಿ ಮೃಗಪಕ್ಷಿಕುಳಮಂ ಮಿಗೆ ತುಷ್ಟಿವಡಿಸುತ್ತುಂ (೧೦೪. ೭-೬೨ ವ): ಸನ್ಮುತಿಗಳಿಂ ತುಷ್ಟಿವಡಿಸಿಯಾ ಭಕ್ತರ್ಗೆ ತನ್ನ ಭಾಷೆಯನುಸಿರ್ದಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೪-೦೮); ಅಖಿಳವಸ್ತುವ ಕೊಟ್ಟು ಮಿಗೆ ತುಷ್ಟಿವಡಿಸಿ ಸರ್ವರನು ಬೀಳ್ಕೊಟ್ಟನು (ಸೌಂದಪು. ೬-೦೮); ಪತಿಯೊಳು . . . ಕನಲದೆ ತುಷ್ಟಿವಡಿವುದೊಲವಟೆಾತು (ಹದಿಲ. ೩-೦೮). **ತುಷ್ಟಿಬಡಿಸು**: ಉಡುಗೊರೆಗಳಿಂ ತುಷ್ಟಿಬಡಿಸಿದ ಪೊಡವಿಪಾಲಕ ಋಷಿಗಳಷ್ಟಾಶೀತಿಸಾವಿರವ (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಅ. ೧೬-೬): ನಿಗ್ರಹವಡಿಸದೆ ಪ್ರಜೆ ಪರಿವಾರವ ವೆಗ್ಗಳದಿಂ ತುಷ್ಟಿಬಡಿಸು (ಮೋಹತ. ೦೩-೦೦).

[ತುಷ್ಟಿವಡು + – ಇಸು$_3$]

ತುಷ್ಟಿವಡು, ತುಷ್ಟಿಬಡು (ಕ್ರಿ). ತೃಪ್ತಿಹೊಂದು; ಸಂತೋಷಪಡು: ಮೊದಲ ಕವೀಂದ್ರರೊಲ್ದೊರೆದ ಸತ್ಕೃತಿಸಂಚಯಮಿಾ ಧರಿತ್ರಿಯೊಳ್ ಪುದಿದಿರೆ ನೋಡಿ ತುಷ್ಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ತೃಪ್ತಿ]ವಡಲೊಲ್ಲದೆ ಕಬ್ಬಿಗರೇಕೆ ಕಬ್ಬಮಂ ಗದಿವರೊ (ರಾಜಶೇ. ೧-೩೩). **ತುಷ್ಟಿಬಡು**: ಕಾಂತೆಯರಿಕ್ಕಲವನು ತುಷ್ಟಿಬಡದಿರೆ ಸಂತಸದಲಿ ಜೀವಂಧರನು ತನ್ನಯ ಹಸ್ತದಿಂದ ಗಲಿನೊಳಿರ್ದ ದಿವ್ಯಾನ್ನವನೀಯಲು (ಜೀವಂಸಾಂ. ೭-೨೩). [ತುಷ್ಟಿ+ಪಡು$_1$]

ತುಷ್ಟಿವಡೆ (ಕ್ರಿ). ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು: ವಿಘ್ನಕಾರಿದ್ವಿಷದ್ಗಣದಿಂ ಭೂತಗಣಕ್ಕೆ ತುಷ್ಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ತೃಪ್ತಿ]ವಡೆದಪ್ಪಂ (ಜಗವಿ. ೦೭-೦೦).

[ತುಷ್ಟಿ + ಪಡೆ$_1$]

ತುಷ್ಟಿಸು (ಕ್ರಿ). = ತುಷ್ಟಿವಡು: ಧರ್ಮಪುತ್ರನ ಘಾತಿಯನು ಘಟ್ಟಿಸಿದರೇ ತುಷ್ಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟಿ] ಸಿದನೇ ನೃಪತಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಕ. ೨-೩೫); ಕಷ್ಟದನುಭವವಾಹ ನಡತೆಯೊಳಿಷ್ಟವಾಗುವದಾವ ತೆರದೊಳು ತುಷ್ಟಿಸಲು ಮನದೊಳಗೆ ನಿಮ್ಮುಕ್ಕರವನಾಕ್ಷಣದಿ (ಜಿನಸಾ. ೬). [ತುಷ್ಟಿ+–ಇಸು$_3$]

ತುಷ್ಟೆ (ನಾ). ಲಾಭ (?): ಹದುರಿಗೆಯುಲ್ಲು ನಷ್ಟ ತುಷ್ಟೆಗೆ ಆವರ ಕಾಲದ ××× ಆರು ಹಿಡಿಯ ಸಲ್ಲವನ್ನು ಪಾಲಿಸಿ (ಎಪಿ. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೪೯-೨೫; 1892).

[<ಸಂ. ತುಷ್ಟಿ ?]

ತುಸ$_1$ (ನಾ). ತವುಡು; ಹೊಟ್ಟು; ಉಮ್ಮಿ: "ತುಸ – ತುಷ = ಧಾನ್ಯದ ಸಿವುರು" (ತದ್ಭಕೋ. ೦೮); ತುಸ [ಪಾಠಾಂ. ಸು] ಮೊದಲು ಚತುರಾಸ್ಯ ಪರ್ಯಂತಸವುದೇ ಭುವನದಲಿ ಜೀವಪ್ರಸರ (ಕುಮಾವ್ಯಾಕ. ೧೪-೧೨೮).

[<ಪ್ರಾ. ತುಸ./ಸಂ.ತುಷ]

ತುಸ$_2$ (ನಾ). = ತುಸ್ತ ೧. 'ಕೋಲ್ದುಸ' ಪರಾ. [< ತುಸ್ತ]

ತುಸ$_3$, ತುಸು$_1$ (ಗು). ೧. ಅಲ್ಪವಾದ; ಸ್ವಲ್ಪವಾದ: ಇವರ ನಾವು ಇನ್ನೂ ಆ ಸಂಗನ ಡೋಣಿಯಿಂದ ತುಸ ದೂರದಲ್ಲೇ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು (ಇಂದುಹು. ೬೭). (ನಾ). ೨. ಅಲ್ಪ; ಕೊಂಚ: ದೇವ ನಿಮ್ಮಡಿಯಂಘ್ರಿಕಮಲವನಾವ ನೆನೆದವಂಗೆ ತುಸ [ಪಾಠಾಂ. ಸು]ವಲ್ಲಾ

ವಿರಿಂಚಾದ್ಯಮರಪದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೧-೧೪). **ತುಸು₁**: ೨. ಹಣ ಬ್ಯಾಂಕಿನಲ್ಲಿಡುವ ಬದಲು ನಾನು ನನ್ನ ಮಕ್ಕಳ ದೇಹದಲ್ಲಿ ತುಸು ರಕ್ತವನ್ನು ತುಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಯತ್ನಿಸುತ್ತೇನೆ (ಮಹಾತ್ಮ. ೨೦): ಅವನು ತುಸು ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿದ (ಹಾಹುತ್. ೯೬). [?]

ತುಸ್₄ 'ತುಸಂ' ನೋ.

ತುಸಂ, ತುಸ್₄, ತುಸ್ಸು₃ (ಅ). ಸ್ವಲ್ಪವೇ ; ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ: ಕಾಲವಕ್ಕಿಗೆ ತುಸಮ ಹಾರಲಿದೆ ದಾರಿ (ಗೀವಿಂ. ೧೦೬-೬). **ತುಸ್₄** : ಕನ್ನಡಿಯ ಮುಂಗಡೆ ತುಸ ನಿಲುವೆ (ಗಹೀಶ. ೪೯-೪); ತಂದೆ ತುಸ ಸಿಡುಕಾಡೆ ಮಿಡುಕಾಡಿ ... ತಾಯ ಬೆಂಬಳಿವಿಡಿಯುತ (ಭಾವಜೀ. ೩-೫೬). **ತುಸು₂** : ಅದು ಹೀಗೆ ಏಕೆ ಮತ್ತು ಹೇಗೆ ಮಾನ್ಯವಾಗಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ತುಸು ವಿಸ್ತರಿಸುವೆವು (ಗೀಶಾಸು. ೧೪): ಹುಸಿನಗುತ ಬಂದೇವ ನಸುನಗುತ ಬಾಳೋಣ ತುಸು ನಗುತ ತೆರಳೋಣ (ಗರಿ. ೧೦೩-೧೦): ಅವಳ ಕೊರಳು ತುಸು ಕೊಂಕಾಯಿತು (ಕಾಡಿಅ. ೩೩).

ತುಸಮಾತ್ರ, **ತುಸುಮಾತ್ರ** = ಅತ್ಯಲ್ಪ ; ಲೇಶಮಾತ್ರ : ನಾ ಕೊಟ್ಟ ವರದೊಳು ತುಸಮಾತ್ರ ತಪ್ಪದು ಕೇಳಾಯಿತಾಕ್ಷಿ (ಮೋಹತ. ೪-೨೪) : ಕೈದುಡುಕಿ ತುಸು [ಪಾಠಾಂ. ಸ] ಮಾತ್ರಮನೆ ಫಲುಗುಣನ ತುರಗಂಗಳಂ ತಂದು ನಿಮಿಷದೊಳ್ ನಿಲಿಸಿದರ್ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೬-೫): [< ತುಸ್₃]

ತುಸಪುಸ (ನಾ). (ಗೊಂದಲ, ಗಡಿಬಿಡಿ, ಬೇಸರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ) ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಬೆಳಗ್ಗಿಂದ ಬೆಳಗಿನವರೆಗೂ ಕದನ ಕಾದಾಟ ನೋಡಿ ನೋಡಿ ನನಗೂನೂ ಒಳಗೊಳಗೇ ತುಸಪುಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು (ಹುಂಗೂರಿ. ೨೪).

ತುಸಮುಸ (ನಾ). (?) : ತುಸಮುಸವೆಂಬೀ ಶಬ್ದವನುಸುರುತ ಶಿವಭೂತಿ ಮುನಿಪನೇಕಾಗ್ರತೆಯಿಂ (ಭವ್ಯಾಚ್ಯು. ೩೬). 'ತುಷಮುಷ' ಪರಾ. [?]

ತುಸವ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು (?) : ಪೂರಟ ಗೋಸಾಸಿಗರಾ ಮಣು ಧರ್ಮ ತುಸವನಿನ್ ಪಡೆದು (ಇಆ. VIII, ೨೯೫-೪: 706). [?]

ತುಸ್ಸು₁ 'ತುಸ್₃' ನೋ.

ತುಸ್ಸು₂ 'ತುಸಂ' ನೋ.

ತುಸ್ತ (ನಾ). ೧. ಸುಟ್ಟ ಅಥವಾ ಹುರಿದ ಮಾಂಸ ; ಸುಂಟಿಗೆ. ೨. ಸುಟ್ಟ ಅಥವಾ ಹುರಿದ ಮಾಂಸದ ಕರಿಕಾದ ಮೇಲ್ಪದರ. ೩. ಹಣ್ಣಿನ ತೊಗಟೆ. 'ಬುಸ್ತ' ಪರಾ. [< ಸಂ. ಚುಸ್ತ]

ತುಹಿನ (ಗು). ೧. ತಂಪಾದ ; ಶೀತಲವಾದ. 'ತುಹಿನಕಿರಣ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಮಂಜು ; ಹಿಮ : ಸರಸಮೃಣಾಳಿಕೆಯಿಂ ಮೃದುತರ ತುಹಿನಂ ಕೊರಗಿಪಂತೆ ಶಾಂತಿರಸಕ್ಕಾಗರಮೆನಿಪ ತಪಮೆ ನಿನ್ನಂ ಕೊರಗಿಸುತಿರೆ (ಕಾದಂಉ. ೩೩೫). ೩. ಬೆಳುದಿಂಗಳು ; ಚಂದ್ರಿಕೆ : ತುಹಿನಸದೃಶಕಾಂತಿಯಿಂದ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದುದಾಗಿ (ಕ್ಷೋಣಿವಿ. ೨೦೧). ೪. ಕರ್ಪೂರ : "ಪ್ರಾಲೇಯಮೆನಲು ಘನಸಾರಮೆನೆ ಪಟ್ಟಿ ಹಿಮವಾಳುಕಂ ಚೀನ ತುಹಿನಂ ಪನ್ನೆಯಕ್ಕು" (ಕುಂಗರಾ. ೯೯-೨೨). [ಸಂ.]

ತುಹಿನಕಣ (ನಾ). ಮಂಜಿನ ಸಣ್ಣ ಹನಿ ; ಹಿಮಬಿಂದು : ಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂ ಸೇವಿಸಿದ ಚಕೋರಕ್ಕೆ ಬಾಟ್ರಿಯೇ ತುಹಿನಕಣಂ (ಪಂಚಾಕೂ. ೧೦-೪೦). [ತುಹಿನ + ಕಣ₃]

ತುಹಿನಕರ (ನಾ). = ತುಷಾರಕರ: ದಿಗ್ನಾಯಕಚೂಡಾಮಣಿ ಉಗ್ರೋದಯಶಿಖರನೊಪ್ಪಿದಂ ತುಹಿನಕರಂ (ಅಜಿಪು. ೬-೪೧) ; ಇವರೆನ್ನ ಪುಣ್ಯಕೀರ್ತಿಪ್ರಭಾವನಧಿವರ್ಧನತುಹಿನಕರರೂಪರು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೦-೨). [ಸಂ.]

ತುಹಿನಕಿರಣ (ನಾ). = ತುಷಾರಕರ : ಬೆಳಗುವ ಪಳಿಕಿನ ಸಟ್ಟಯೊಂದು ... ತುಹಿನಕಿರಣಮಂಡಲದೊಳಗಣ ಹರಿಣಂಬೊಲೊಪ್ಪಿ ತೋರ್ಪತ್ತಾಗಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೦೦೫೦ ಕೊದ್ರುಳ). [ತುಹಿನ + ಕಿರಣ₁]

ತುಹಿನಕ್ಷೋಣೀಧ್ರ (ನಾ). = ತುಷಾರಾದ್ರಿ: ಎಲೆ ಇದಲ್ತೆ ತುಹಿನಕ್ಷೋಣೀಧ್ರದುತ್ತುಂಗಸಾನುಗಳ್ (ಶಮದ. ೫೬ ಪ್ರಯೋ). [ತುಹಿನ + ಕ್ಷೋಣೀಧ್ರ]

ತುಹಿನಕ್ಷ್ಮಾಧರ (ನಾ). = ತುಷಾರಾದ್ರಿ : ತುಹಿನಕ್ಷ್ಮಾಧರ ಜಾತಾಲೋಲೇಕ್ಷಣ ... ಜಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಕಾರಾ (ಉದ್ಭದೀ. ೩-೩). [ತುಹಿನ + ಕ್ಷ್ಮಾಧರ]

ತುಹಿನಗಿರಿ (ನಾ). = ತುಷಾರಾದ್ರಿ : ಬಳಸಿದರ್ಭಾಗೀರಥಿಯಿಂದು ತುಹಿನಗಿರಿಶಿಲಾಪಟ್ಟವೆಂಬಂತೆ ಚೆಲ್ವಾದ ಲತಾಂತಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೯); ಹೊಳೆಹೊಳೆವ ಕೋಕನದಪಂಕ್ತಿಗಳ ಬಣ್ಣಮುಜ್ವಲದಿಂದ್ರಚಾಪದಾಕಾರಮಂ ಸಂತತಂ ಪಳಿವಂತೆ ಕೊಳದೊಳಾರಾಜಿಸಿತು ತುಹಿನಗಿರಿರಾಜನಂದನೆಯ ಕಣ್ಗೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೫-೦೦). [ತುಹಿನ + ಗಿರಿ₁]

ತುಹಿನಗು (ನಾ). = ತುಷಾರಕರ : ಅತಿಬಳ ತುಹಿನಗು ನಿರ್ಝರತತಿಯೆನಿಸಿದ ಮದ್ಗಿರೀಂದ್ರಮಂ ಚಂಡಕರದ್ಯುತಿ ಪುಗದು (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೬೨). 'ತೀಕ್ಷ್ಣಗು' ಹೋ. [ಸಂ.]

ತುಹಿನತೆ (ನಾ). ತಂಪು ; ಚಳಿ ; ಶೈತ್ಯ : ಅದಱ ಗೌರವದ ಶುದ್ಧತೆಯ ತುಹಿನತೆಯ ಸವಿಗಂಪಿನ ಉರವಣೆಯ ಸೊಗಸಿಂಗೆ ಕಣ್ಮನಂ ದಣಿದು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೬-೫೬). [ಸಂ. ತುಹಿನತಾ]

ತುಹಿನದೀಧಿತಿ (ನಾ). = ತುಹಿನಪ್ರದ್ಯೋತ : ಶರತ್ತುಹಿನದೀಧಿತಿಬಿಂಬವಿಡಂಬ ಕೀರ್ತಿ (ಎಕ. V, ಅರಸೀ. ೦೦೨-೪ : ಸು. 1100). [ತುಹಿನ + ದೀಧಿತಿ]

ತುಹಿನಪವನ (ನಾ). ತಂಪಾದ ಗಾಳಿ ; ತಂಗಾಳಿ : ನಿಜಶಿಖಾಂತೋತ್ಥ ಲಕ್ಷ್ಮತ್ಯಧಿಕವಿಕಸನಶ್ರೀಯನಾದೇಯಕಾಯಂ ತನುಜಾತಂ ಸ್ವರ್ಣನಾಭಂ ತುಹಿನಪವನ ಸಂಸ್ಪರ್ಶದಂತೀಯ...ಅರಸುಗೆಯುತ್ತಿರ್ದನಾ ಪದ್ಮನಾಭಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೩೬). [ತುಹಿನ + ಪವನ]

ತುಹಿನಪ್ರದ್ಯೋತ (ನಾ). ತಂಪಾದ ಬೆಳಕನ್ನುಳ್ಳವನು ; ಚಂದ್ರ : ತುಹಿನಪ್ರದ್ಯೋತನುಂ ಶುಕ್ರನುಮೊಡನಿರೆ ಜಾಮಿತ್ರದೊಳ್ ಪುಣ್ಯಕಾಂತಾರಹಿತಂ ಮೇಣ್ ಪುತ್ರಹೀನಂ (ಜಾತಕತಿ. ೨೧-೮). [ತುಹಿನ + ಪ್ರದ್ಯೋತ]

ತುಹಿನಬಿಂದು (ನಾ). = ತುಹಿನಕಣ : ಹಿಮಸಿಕ್ತಪತ್ರದಿಂ ಬಿಳ್ದುವು ತುಹಿನಬಿಂದು ತೋರಮಳೆಹನಿಗಳೋಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೦೦-೧೬೬). [ತುಹಿನ + ಬಿಂದು]

ತುಹಿನಭೂಮಿಧ್ರ (ನಾ). = ತುಷಾರಾದ್ರಿ: ತುಹಿನಭೂಮಿಧ್ರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ದಂ ಹರಪ್ರಿಯಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೬೬). [ತುಹಿನ + ಭೂಮಿಧ್ರ]

ತುಹಿನಮಹೀಧರ (ನಾ). = ತುಷಾರಾದ್ರಿ: ಕನಕಶಾಂತಿಕುಮಾರಂ...ಒಂದು ದೆವಸಂ ಕ್ರೀಡಾನಿಮಿತ್ತಂ ತುಹಿನಮಹೀಧರಕ್ಕೆ ಪೋಗಿ (ಶಾಂತಿಪು.೯-೦೬ ವ). [ತುಹಿನ + ಮಹೀಧರ]

ತುಹಿನರ್ತು (ನಾ). ಹೇಮಂತ ಋತು ; ಚಳಿಗಾಲ : ಹಬ್ಬಿ ತುಂತುರ್ ಮಂಜು, ಮರ್ದಾಯ್ತು ತುಹಿನರ್ತುಸಂಧ್ಯೆ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೦೫-೨೯೬). [ತುಹಿನ + ಋತು]

ತುಹಿನಶಿಖರಿ (ನಾ). = ತುಷಾರಾದ್ರಿ : ಮೇಘಾವಳಿ ಕಱಗುಂ ತುಹಿನಶಿಖರಿಯಿಂ [ಪಾಠಾಂ. ಕಿರಣದಿಂ] ಗಂಗೆವರಂ (ಅಬ್ಬಿಕು. ೮-೨). [ತುಹಿನ + ಶಿಖರಿ]

ತುಹಿನಾಂಶು (ನಾ). = ತುಹಿನಕರ. 'ತುಹಿನಾಂಶುಬಿಂಬ' ಪರಾ. [ತುಹಿನ + ಅಂಶು]

ತುಹಿನಾಂಶುಬಿಂಬ (ನಾ). = ತುಹಿನಾಂಶುಮಂಡಳ : ಪೆಱದೆಗೆವ ತಮಂ ತಟ್ಟೆಮೆದುೞುಗಲೆನಲ್ಪೂರ್ವದಿಗ್ವಧೂವದನಂ ಕಣ್ದೆಱೆದಪೊಲದೇಂ ಬೆಳತುಱದೊ ಕಿಱಿದೆಡೆ ತುಹಿನಾಂಶುಬಿಂಬಮುದಯಿಪ ಪದದೊಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೬-೨೬). [ತುಹಿನಾಂಶು + ಬಿಂಬ]

ತುಹಿನಾಂಶುಮಂಡಳ (ನಾ). ಚಂದ್ರಮಂಡಲ; ಚಂದ್ರಬಿಂಬ : ನಭೋವಧು ಸೂಡಿ ಬಿಸುಟ್ಟ ಮಾಲ್ಯಮಂಡಳದವೊಲಿರ್ದುದಸ್ತಗಿರಿಮಸ್ತಕದೊಳ್ ತುಹಿನಾಂಶುಮಂಡಳಂ (ಆದಿಪು. ೧೭-೦೩೩). [ತುಹಿನಾಂಶು + ಮಂಡಳ (= ಮಂಡಲ)]

ತುಹಿನಾಂಸು (ನಾ). = ತುಹಿನಕರ : ಗುಣಾರ್ಣ[ವ]ತುಹಿನಾಂಸು ಶೋಭನನುದಾರದ ತಾಯ್ಮನೆ (ಸೌಇಇ. XX, ೭೭-೨೪ ; 1118). [P ಇದು 'ತುಹಿನಾಂಶು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ]

ತುಹಿನಾಗಜೆ (ನಾ). ಹಿಮವಂತನ ಮಗಳು ; ಪಾರ್ವತಿ: ತುಹಿನಾಗಜಾರ್ಧಾಂಗ ... ಎಮ್ಮಯ ಕೃತಿಯ ಭೂಗಗನದಿಗ್ವಿರಿತವಾಗಿ ಪಸರಿಸುವಿನಂ ಸಾಗಿಸುವುದಕ್ಕೞಿಂದೆ (ಭಾವಚಂ. ೧-೧). [ಸಂ. ತುಹಿನಾಗಜಾ]

ತುಹಿನಾಚಲ, ತುಹಿನಾಚಳ (ನಾ). = ತುಷಾರಾದ್ರಿ : ಕನಕನಿಭಪ್ರಭಾಂಘ್ರಿಯುಗನಂ ತುಹಿನಾಚಲವರ್ಣಮಧ್ಯದೇಹನಂ . . . ಕಂಡು (ಪಂಪಚಂ. ೦೬೧-೮); ನಿಜಶರೀರಮಂ ಕೆಡಹಿ ತುಹಿನಾಚಲದೊಳು ಸಜ್ಜನರ ಗತಿವಡೆವೆಂ (ಕೃಮಿಘಾ. ೨೪-೭೬). ತುಹಿನಾಚಳ : ಇತ್ತ ಸೇನಾನಿಯುತ್ತರಭರತದ ಪಶ್ಚಿಮಖಂಡಮಂ ಬಾಯ್ಕೇಳಿಸಿ ಬಂದು ವಿಜಯಕಟಕಂ ಬಿಡಿದು ತುಹಿನಾಚಳ ಸಿಂಧೂಪಾಂತದೊಳ್ ಬಿಟ್ಟಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೫೭ ವ) ; ಸುಂದರ ತುಹಿನಾಚಳ ಸಂಕ್ರಂದನಗಜ ... ಯಶೋಭಾಸುರನೆಂದು ಮನಂಗೊಂಡು (ಸುಕುಮಾ. ೧-೫೬). [ತುಹಿನ + ಅಚಲ]

ತುಹಿನಾಚಳ 'ತುಹಿನಾಚಲ' ನೋ.

ತುಹಿನಾದ್ರಿ (ನಾ). = ತುಷಾರಾದ್ರಿ : ಭದ್ರಾಸನವಂ ಭುಜವಿಜಯದ್ರವಿಣಂಗವನಿಪತಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿಱಗೆ ಯಶೋಭದ್ರ್ಯಕತಿರಸ್ಕೃತ ತುಹಿನಾದ್ರಿ ಜಗದ್ಬಂಧುಸಿಂಧುದೇವಿಯನರಸಂ ಪೋಗವೇಟ್ಟು (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೫೭). [ತುಹಿನ + ಅದ್ರಿ]

ತುಹಿನಾದ್ರೀಂದ್ರ (ನಾ).ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಿಮಾದ್ರಿ: ಬಹುತಾಪಕ್ಕೆ ಬಿಗುರ್ತು ವಿಷ್ಣುಪದವಂ ಮತ್ತಾಕ್ಕವತಾರಕ್ಕಿನಂ ತುಹಿನಾದ್ರೀಂದ್ರಮನೊತ್ತಾಗೊಂಡು ನಡೆವಂ (ಶಂಖಾಮಾ. ೭-೮೯). [ತುಹಿನ + ಅದ್ರಿ + ಇಂದ್ರ]

ತುಹಿನೋದ್ಗತಿ (ನಾ). ತಂಪಿನ ಏಳಿಗೆ ; ಹೆಚ್ಚು ತಂಪು; ಶೈತ್ಯಾತಿಶಯ : ಸುತರಿಲ್ಲದ ಸಿರಿ ತುಹಿನೋದ್ಗತಿಯಿಲ್ಲದ ವಾರಿ...ಮೆಱೆದಪುದೇ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೪೩). [ತುಹಿನ + ಉದ್ಗತಿ]

ತುಳ 'ತುಲ' ನೋ.

ತುಳಕಲು 'ತುಱಿಕಲ್' ನೋ.

ತುಳವೇಂದ್ರ (ನಾ). ತುಳುವದೇಶದ ರಾಜ—ಒಡೆಯ: ತದ್ವಂಶೇ ದೇವಕೀ ಜಾನಿರ್ದಿದೀಪೇ ಶಿಂಮಧೂಪತಿಃ ಯಶಸ್ವೀತುಳವೇಂದ್ರೇಷು ಯದೋಃ ಕೃಷ್ಣ ಇವಾನ್ವಯೇ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೧-೧೩ ; 1518). [ತುಳವ$_0$ (< ತುಳು) + ಇಂದ್ರ]

ತುಳಸಿ 'ತುಲಸಿ' ನೋ.

ತುಳಸಿಕಟ್ಟೆ 'ತುಲಸಿಕಟ್ಟೆ' ನೋ.

ತುಳಸಿದಳ (ನಾ). ತುಳಸಿಯ ಕಂಡಿ,— ಎಲೆ : ಹಸೆಯ ಮಗುವನು ಮೊನ್ನೆ ಬಂದವರು ನೋಡಿ...ಹಸಿ ತುಳಸಿದಳ ನೀರ ಒಣಬಾಯೊಳೂಡಿ (ಕಎಪು. ೪೪-೨). [ತುಳಸಿ (= ತುಲಸಿ) + ದಳ$_2$ (= ದಲ)]

ತುಳಸಿಪೂಜೆ 'ತುಲಸಿಪೂಜೆ' ನೋ.

ತುಳಸಿಮಾಲೆ 'ತುಲಸಿಮಾಲೆ' ನೋ.

ತುಳಸೀಪತ್ರ (ನಾ). ತುಳಸಿಯ ದಳ, - ಎಲೆ: ತುಳಸೀಪತ್ರ ಸಂದೋಹದಿಂ ಮಾಧವಪಾದಾಂಭೋಜಮಂ ಪೂಜಿಸಿ (ಹೂದಚಂ. ೧೩-೨೯); ತುಳಸೀಪತ್ರ-ಧಾರ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹಳ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳದಾಗಿದೆ (ಭಾಹಬ್ಯ. ೦೫೬). [ಸಂ. ತುಲಸೀಪತ್ರ]

ತುಳಸೀಮಣಿ 'ತುಲಸೀಮಣಿ' ನೋ.

ತುಳಸೀಮಾಲೆ (ನಾ). = ತುಲಸಿಮಾಲೆ : ಸಾಲ ಕೆಂಜೆಡೆ ವೀಣೆ ತುಳಸೀಮಾಲೆಯೊಪ್ಪುವ ಮುನಿವರೇಣ್ಯನು ಶೂಲಿ ಕಳುಹಲು ಬಂದ ನಾರದ (ಕೌಶಿಕಾ. ೨೪-೮). [ಸಂ. ತುಲಸೀಮಾಲಾ]

ತುಳಸೀವಿವಾಹ 'ತುಲಸೀ ವಿವಾಹ' ನೋ.

ತುಳಾಡಿ (ನಾ). ಜಟ್ಟಿಕಾಳಗದ ಒಂದು ವರಸೆ:ಅಡಕಿ ಕಕ್ಷವಡಂ ಮುಹಡಂ ತುಳಾಡಿ [ಪಾಠಾಂ. ಡೆ] ಸಂದಸುವಿಡಿವಟ್ಟಸಂ ಗುಣವಳಂಬುಗೆ ... ಎನಿಪ್ಪ ಜಟ್ಟಿಗನ ನಚ್ಚಿನ ಬಿನ್ನಣಮೊಪ್ಪೆ ಕಾದಿದರ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೭೮) ; ಅಡಿಕೆ ತುಳಾಡಿ ಪೊಟ್ಟಮುಡುಹಂ ಮುಹಡಂ ದಣಾವಟ್ಟ ಪಟ್ಟಸಂ ಎಂದು ಮಲ್ಲಘಾತಂ ಮಾಡಿ (ಅನಂಪು. ೨-೨೬). [?]

ತುಳಾಧರ (ನಾ). ೧. ತಕ್ಕಡಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವವನು : ಬಂಡಂಗಳ ಬೆಲೆಯಂ ಚಿಂತಿಸುವಂ ತುಳಾಧರಂ ತೌಳಿನಿಳಯದಾದಿತ್ಯಾಂಶಂ (ಜಾತಕಿ. ೦೯-೦೯). ೨. ವ್ಯಾಪಾರಿ ; ಬಣಜಿಗ. [ಸಂ. ತುಲಾಧರ]

ತುಳಾಪುರುಷ 'ತುಲಾಪುರುಷ' ನೋ.

ತುಳಾಮಾನವಿಶುದ್ಧಿ 'ತುಲಾಮಾನವಿಶುದ್ಧಿ' ನೋ.

ತುಳಿ$_1$ 'ತುಱಿ$_1$' ನೋ.

ತುಳಿ$_2$ 'ತುಱಿ$_2$' ನೋ.

ತುಳಿ$_3$ (ನಾ). ತುಪ್ಪಟ (?) : ಹಂಸೆಯ ತುಳಿಯ ಮೇಲ್ವಾಸಿನಲಿ ಪವಡಿಸುವೀಕೆ ಇಂದೀಗ ... ಕಲುನೆಲದೊಳೊಱಗಿದಳು (ಕುಪ್ಪಾಅ. ೯-೩೦). [< ಸಂ. ತೂಲ ?]

ತುಳಿತ (ನಾ). ಕಾಲಿನಿಂದ ಮೆಟ್ಟುವಿಕೆ: ಆ ಭಸ್ಮವು ಪರಮೇಶ್ವರನ ಪಾದಗಳ ತುಳಿತದಿಂದ ಎದ್ದು ... ಆ ಪರಶಿವನ ಶರೀರವಂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ (ಸೌಗಂಧಿ. ೩೮೦-೦೮). [ತುಳಿ$_1$ (< ತುಱಿ$_1$) + - ತ$_2$]

ತುಳಿಯಾಳು (ನಾ). ಶೂರನಾದ ಯೋಧ : ಕಾದುತಲಿಹ ತು [ಪಾಠಾಂ. ಕ] ಳಿಯಾಳು ದೊರೆಕುಮಾರಕರ ಚಲವನಱಿತು ದಳಪತಿ ನಂಜರಾಜೇಂದ್ರ ಸಲೆ ಮನ್ನೆಯರೊಳಿಂತೆಂದ (ಕಂಸವಿ. ೧೮-೦೪೯). [P ಇದು 'ತುಳಿಲಾಳು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು.]

ತುಳಿಯಿಸು 'ತುಱಿಯಿಸು' ನೋ.

ತುಳಿಲ್$_1$ 'ತುಱಿಲ್$_1$' ನೋ.

ತುಳಿಲ್$_2$ 'ತುಱಿಲ್$_2$' ನೋ.

ತುಳಿಲಾಳ್ 'ತುಱಿಲಾಳ್$_2$' ನೋ.

ತುಳಿಲಾಳು$_1$ 'ತುಱಿಲಾಳ್$_1$' ನೋ.

ತುಳಿಲಾಳು$_2$ 'ತುಱಿಲಾಳ್$_2$' ನೋ.

ತುಳಿಲು$_1$ 'ತುಱಿಲ್$_1$' ನೋ.

ತುಳಿಲು$_2$ 'ತುಱಿಲ್$_2$' ನೋ.

ತುಳಿಲುಗೆಯ್ 'ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್' ನೋ.

ತುಳಿಲುಗೆಯಿ 'ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್' ನೋ.

ತುಳಿಲ್ಗಾಣ್ಕೆ (ನಾ). ಪ್ರಣಾಮಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಸುವ ಕಾಣಿಕೆ ; ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೊಡುವ ಕಾಣಿಕೆ : ಮರದ ತುದಿಹರೆಯ ಮೇಲಿರ್ದು ಕಿವಿಯಾದನ್, ಕುಟೀರದಿಂ ಪೊಣ್ಮುತಿರ್ದೊಂದೊಂದು ರವಕ ರೋಮಾಂಚನವೆ ತನ್ನ ಭಕ್ತಿಯ ತುಳಿಲ್ಗಾಣ್ಕೆಯಪ್ಪಂತೆವೋಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೭೮-೦೦೨). [ತುಳಿಲ್$_1$ (< ತುಱಿಲ್$_1$) + ಕಾಣ್ಕೆ]

ತುಳಿಲ್ಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ಶಕ್ತಿಗುಂದು; ಬಲಹೀನವಾಗು : ಕಣ್ಗೆಟ್ಟು ಕಾಲ್ಗಾಣದಾದನಾ ಕಾಳ್ಗೆಯ್ದಿ ಕಳ್ಳುತೆ ತುಳಿಲ್ಗುಂದಿ ನಾಲ್ಕೊಗಾ (ಭಾವಚಂ. ೩-೨೬). [ತುಳಿಲ್$_2$ (< ತುಱಿಲ್$_2$) + ಕುಂದು$_1$]

ತುಳಿಲ್ಗೆಯ್ 'ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್' ನೋ.

ತುಳಿಲ್ಗೆ₁ 'ತುಟಿಲ್ಗೆಯ್' ನೋ.

ತುಳಿಲ್ಗೊಳ್ 'ತುಟಿಲ್ಗೊಳಂ' ನೋ.

ತುಳಿವೆಡೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಸ್ತ್ರ (?) : ಪಟ್ಟುಪೆಡೆಗಳೊಳಿಲ್ಲಂ ಪಾಸಿ ಕಾರೋಹಣದ ಕಕ್ಕರವಟಯಿಗೆಯು ಚಿತ್ರಾವಟಿಯ ಪಳಿವೆಡೆಯ ತುಳಿವ [ಪಾಠಾಂ. ಲೆ] ಡೆಯ ನೆಳಲಪಾಣಿಯ ಬಣ್ಣದ ಕಣದ ಬಣ್ಣ ವಣ್ಣಿಗೆಯ ಜವಳಿಗಳನೆ ಮೊಗಂ ನೋಡದೆ ಸೂಸಿದಾಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೪-೩೪ ವ). [?]

ತುಳಿಸು 'ತುಟಿಯಿಸು' ನೋ.

ತುಳು, ತುಲು, ತುಳುವ₁, ತುಟುವ (ನಾ). ೧. ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕರಾವಳಿಯ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶ : ಆಂಧ್ರ ದ್ರಾವಿಡ ಹೈವ ತುಳು ಮಲೆಯ ಕಲರ ಕಲಾಮೂಲ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೭೯-೨೦ ; ಸು. 1154 ?). ೨. ತುಳು ದೇಶದ ಭಾಷೆ ; ದ್ರಾವಿಡಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ತುಳು ಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಡುವ ಪ್ರದೇಶ ಮೊದಲು ಮದರಾಸು ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೧೪೦). △ **ತುಲು :** ೩. ತುಳು ದೇಶದವನು : ತೆಲುಗರು ತೆರುವ ಗ ೩.೨ ಪ ೫ ತುಲು ಮಳಿಯಾಲರು ತೆರುವ ಗ ೩.೨ ಪ ೫ (ಎಕ. XV, ಬೇಲೂರು. ೨೪೮-೭೩ ; 1278). **ತುಳುವ₁ :** ೧. ದ್ವಾರಾವತೀ ಪುರವರಾಧೀಸ್ವರಂ ತುಳುವಬಳಜಳಧಿ ಬಡಬಾನಳಂ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೨೮, ೯-೨೦ ; 1133) ; ಉಲಿವ ಗೆಜ್ಜೆಯ ಚೆಲ್ಲಣದ ಹೊಂಬಳಿದ ಹರಿಗೆಯ ಹೊಳೆವ ಕಡಿತಲೆಗಳ ವಿಲಾಸದೊಳಂದು ಹೊಕ್ಕುದು ತುಳುವಪಡೆ ಕಡುಗಿ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೪-೩೩) ; ಈ ಗ್ರೀಕ್‌ಪ್ರಹಸನದ ದೃಶ್ಯ ತುಳುಪ್ರದೇಶದ ಸಮುದ್ರತೀರದ್ದೇ ಇರಬೇಕೆಂದೂ . . . ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೭೮). ೩. "ತುಳುವಂ ತುಳುವನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೨-೭) ; ಅಯ್ಯಯ್ಯ ಎಂಚ ಪೊರ್ಲಾಂಡೆಂದು ತುಳುವರು ಮಯ್ಯುಬ್ಬಿ ಕೇಳ ಬೇಕಣ್ಣ (ಭರತ. ೦-೭). △ **ತುಟುವ :** ೩. ಬಟಾಕೀಶ್ವರನರಸಮುಖರ್ ತುಬಿಲಾಳ್ಗಳ್ ದೊರೆಗಳೆನಿಸಿ ತೊಲಗಿದರ್ಕೈವರ್ ತುಟುವರ್ (ಚಿಕವಿ. ೨-೦೪).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಳು. ತುಳು, ತುಳುವ ; ಮಲ. ತೆಲು. ತುಳು]

ತುಳುಂಕಾಡು, ತುಳಂಕಾಡು, ತುಳ್ಕಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. (ನೀರು ಮೊದಲಾದುವು) ಹೊರಹೊಮ್ಮು, – ಉಕ್ಕಿ ಹರಿ, – ಹೊರಸೂಸು : ವಜ್ರವೈಡೂರ್ಯಶಿಲಾಪಟ್ಟಕಂಗಳವಿರಳದೀಧಿತಿಯ ಕೊಳಂಗಟ್ಟಿ ತುಳುಂಕಾಡುವಂತೆ ತಿಳಿದೊಪ್ಪುವ ಸರೋವರದ ತಡಿಗಳೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೦೭-೩೪ ವ); ನೆರೆದ ಪುರಜನದ ಸಂಭ್ರಮಂಗಳಿನಾ ಪುರದ ಕ್ಷೋಭಂ . . . ತಕ್ಕನೆ ತೀವಿ ತುಳುಂಕಾಡುತಿರ್ದುದು (ಅನಂಪು. ೯-೩೯ ವ). ೨. ಕದಡು ; ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳ್ಳು ; ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲವಾಗು : ಮರುತ್ತರಂಗಿಣಿ ಮಟಲ್ದೋಜಲ್ ತುಳುಂಕಾಡೆ (ದಶಕು. ೩-೩). ೩. (ನೀರನ್ನು) ಚಿಮುಕಿಸು,– ಎರಚು : ಅನಂತರಂ ತುಮುಲಕೇಳಿಯಿಂದೋರೊರ್ವರಂ ತುಳುಂಕಾಡುವಾಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೦೪೨ ವ). ೪. ಮುಳುಗಿ ಏಳು ; ಓಲಾಡು : ಕೊಳಂಗಳೊಳ್ ತುಳುಂಕಾಡುವ ಬಾಳೆ . . . ನೋಡುವರಟ್ಟಿಯನುಂಟು ಮಾಡುಗುಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೯೭ ಪ್ರಯೋ). **ತುಳುಕಾಡು :** ೧. ನಿಜ ತುಂಬಿದ ಭಕ್ತಿ ತುಳುಕಾಡದವರ ಸಂಗವೇನು ಬಾತೆ (ಬಸವ. ೬೩೪) ; ದರಹಸಿತ ಸಿತಕಾಂತಿ ಮುಖಪಂಕೇರುಹದೊಳು ತುಳುಕಾಡೆ (ಬಸಪು. ೫೨-೩೯) ; ಕರುಣಾರಸ ತುಳುಕಾಡೆ ಕಪಿಕುಂಜರನ ಕಂಜದಳಾಯತಾಕ್ಷನು ಬರಸೆಳೆದು ಬಿಗಿಯಪ್ಪಿದನು (ತೊರರಾ. ೪-೭-೪) ; ತುಳುಕಾಡಿತಾ ನಾಡ ಸಿರಿ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೯-೦೨) ; ತುಳುಕ್ಕಾಡತಾವ ತೂಕಡಿಕೆ (ಗಂಗಾತ. ೭೦-೩) ; ಆವೇಶ ತುಳುಕಾಡುತ್ತದೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೦೦೩). ೨. ಅಬುಜಭವಾಂಡಘಟ ಬಿರಿಯೆ ವನಧಿಗಳು ತುಳುಕಾಡೆ . . . ಬೊಬ್ಬಿಱಿದುಬ್ಬಿದನು ರಘುಜ (ತೊರರಾ. ೩-೬-೭). ೪. ಯಶೋದೆ - ರಾಗರಸಾಬ್ಧಿಯೊಳ್ತುಳುಕಾಡೆ . . . ಮುರಾರಿ ಕೃಪಜ ಗಾಡಿದಂ (ಜಗವಿ. ೩-೫೭). **ತುಳ್ಕಾಡು :** ೨. ಮೌರ್ವೀಲತಾಸ್ಫಾಲನಂಗೆಯ್ಯೆ . . . ವ್ಯೋಮಗಂಗಾಸಲಿಲಂ ತುಳ್ಕಾಡೆ (ಜಗವಿ. ೮-೩೦) ; ಬಹು ಚರಣದಾಟಕೆ ನೆಲ ನಡುಗುತಿರೆ ವಾರಿನಿಧಿ ಬೆಂಬಳಿಯಲಂಜಿ ತುಳ್ಕಾಡಿ ತಾಂಡವವಾಡಿದನು ಸುರಪ (ಸಾಕ್ಷಭಾ. ೩೩-೧೦೪). ೩. ನವನಾಳಿಕೇರರಸಪೂರಮಂ ತುಳ್ಕಾಡಿ . . . ಪೊಟ್ಟುಗಳೆವುದು ನೃಪನ ಪೆಂಡವಾಸು (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೪೪). [ತುಳುಂಕು₁ + ಆಡು₁]

ತುಳುಂಕು₁, ತುಳುಕು, ತುಳ್ಕು (ಕ್ರಿ). ೧. ತುಂಬಿ ಹೊರಸೂಸು – ಹೊರಹೊಮ್ಮು : ತಮ್ಮಣ್ಣನ ಬಿನ್ನನಾದ ಮೊಗಮುಮಂ ಕಂಡು ಕಣ್ಗಳಿಂ ನೆತ್ತರ್ ತುಳುಂಕೆ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೫ ವ) ; ಸ್ಮರರಾಗಾಮೃತಮಂ ತುಳುಂಕಿ (ಅರ್ಧನೇ. ೨-೭೮) ; ದರಹಾಸಂ ಮುಖದಿಂ ತುಳುಂಕುತಿರೆ (ಕುಸುಮಾ. ೧೨-೬೯) ; ಗಾನರಸವಾರ್ಧಿಯನ್ನೆದೆ ತುಳುಂಕುವಾ ಲಸದ್ವೀಣಾ ಎಂಚರಗಳನೆ ಪೊಣ್ಮಿಪ ಮೋಹನರೂಪದಂಗನಾಶ್ರೇಣಿ ವಿರಾಜಿಕುಂ (ಉದ್ಯಟ. ೦-೭೮) ; ಪೊಣ್ಮುವ ಸುಖಬಾಷ್ಪಂ ತುಳುಂಕೆ ಪೇಳ್ವುದು ಕೃತಿಯಂ (ರಾಜಶೇ. ೦-೫೨). ೨. ಕದಡು ; ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳ್ಳು : ಜಳಧಿಯ ನೀರ್ ತುಳುಂಕಿದವು ಧಾತ್ರಿ ತಿಱ್ಱಂದಿಱಿದತ್ತು (ಮಹಾನೀ. ೧೦-೦೨೯). ೩. ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳಿಸು ; ಕದಡುವಂತೆ ಮಾಡು : ಗಂಗೆಯ ನೀರಂ ತೋಳೊಳ್ ತುಳುಂಕಿ ಮಗುಟ್ಟು ಬಂದಂಗೆ ವಿಷದ ಲಡ್ಡುಗೆಯನಿಕ್ಕಿಯುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೩೨ ವ). ೪. ಚಿಮುಕಿಸು ; ಎರಚು ; ಸಿಂಪಡಿಸು : "ತುಳುಕು, ತುಳುಂಕು – ಸೇಚನೇ" (ಶಮಧಾ) : ಪಾರಸ್ತ್ರೀಜನವಿಂದಿರೊಳ್ ತುಳುಂಕಿ ನೀರಂ ನೀರಧ್ರುಸ್ತನತಟದೊಳ್ ಕೃತೋಪಹಾರಂ ಹಾರಶ್ರೀಗೆಣೆಯೆನಿಸಿತ್ತು ವಾಃಕಣೌಘಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೫-೪೮) ; ನಾಡೆ ಮುಳುಂಗಿ ಮೂಡಿದರಬಂಬಿ ತುಳುಂಕಿದರಂಬುವಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೪-೨೭). ೫. ಚೆಲ್ಲು; ಒಗೆ ; ಬಿಸುಡು ; ಹೊರಹಾಕು : ಮುಗಿಲ ನೀರಂ ನಚ್ಚಿ ಡೊಣೆಯ ನೀರಂ ತುಳುಂಕಿದ ಕೋಡಗದಂದಂ ನಿನಗಕ್ಕುಂ (ಪಂಚತಂ. ೭೮-೮). **ತುಳುಕು :** ೧. ಅನುರಾಗ ರಸಂ ಕಟಾಕ್ಷದಿಂ ತುಳ್ಕೆ ಕುಚಾಗ್ರದಿಂ ತುಳುಕೆ ಹಾರಮರೀಚಿ (ಜಗವಿ. ೦೪-೦೦೩); ವೀರಭಕ್ತನ ಪದನಿಹತಿಗೆ ಶಿರೋರುಗಂಗಾವಾರಿ ತುಳುಕಿಯಪಾರ ಪಾದೋದಕವೆನಿಸಿ (ಬಸಪು. ೦೮-೪೮); ಹೃದಯಶಿಖಿಯುಱ ತಳಿತು ಲೋಚನ ವಾರಿ ತುಳುಕಿತು ಪವನಜಾದಿಗಳ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೭-೮) ; ಸರಿ ಮೋಹರಸ ವಧಿಕ ಭಕ್ತಿರಸವೊಡವೆರದು ತುಳುಕಲ್ (ಚಬಪು. ೬-೪) ; ಅಶ್ರು ನಯನದೊಳ್ತುಳುಕೆ (ಕೃಮಿಥಾ ೦೮-೫೨) : ಲಾಲಾಜಲಂ ತುಳುಕಲ್ ಬರ್ಪ ತೊದಲ್ ಮನಂಗೊಳಿಸಲ್ (ಶಾಕುಂತ. ೧೦೫-೧೮೦) ; ತುಂಬಿದ ಕೊಡ ತುಳುಕುವುದಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೨. ಧರೆಯೊರ್ಗುಡಿಸಲಿ ಶರನಿಧಿ ತುಳುಕಲಿ (ದೀಕ್ಷಾಬೋ. ೯೦-೦೫) ; ವಿಕಲ್ಪಬಿಂದುಗೆ . . . ತುಳುಂಕಿದಂ, ತುಳುಕಿದಂ (ಶಮಿದ. ೩೬ ಪ್ರಯೋ) : ನೆಳಲು ಸುಳಿಯಲು ದೂತಿಯೆಂದಪ್ಪಳಿಸ ವಾಸುಕಿ ನೊಂದನಟಬುಧಿ ತುಳುಕಿದವು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೦೪) ; ಜಲಚರಗಳಟ್ಟುಳಿಗೆ ತುಳುಕಿ ಮೇಲಕೆಳ್ದ ಬಲುಸೀರ್ವನಿಗಳ ಮೊತ್ತದಿಂದಂಬುಧಿ ಯಳವಟ್ಟು ಮೆಱೆದುದೆಲ್ಲಿಯಲಿ (ಕಂಸವಿ. ೪-೨೩). ೪. ಭರದಿಂದು ತುಳುಕಿದ ನೀರುರದೊಳ್ ಹಾರಾಂಕುರರುಚಿಯನಿರ್ಕುಟಿಗೊಳಿ (ಆದಿಪು. ೦೪-೦೦೪) ; ಕರತಳವಾರಿ ತಳ್ತು . . . ತನೂದರಿಯರಲಂಪಿನಿಂ ತುಳುಕೆ ಕೃಷ್ಣನ ಮೇಲೆ (ಜಗವಿ. ೦೪-೯೮). ೫. ನಿನ್ನ ರಕುತವ ತುಳುಕುವೆನು ಹಿಂದಿಕ್ಕಿಕೊಂಬನ ತೋಱು ತೋಱೆನುತ . . . ಕೈಮಾಡಿದನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೧೨-೨೪) ; ಮಳೆಯ ಮುಗಿಲ ನೋಡಿ ಮನೆಯೊಳಗಿರ್ದಉದಕವ ತುಳುಕುವ ಕಡು ಹೆಡ್ಡರಂತೆ (ಶೀಮಿಸಂ. ೩೪-೩೨). ೬. (ಬಾಣ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಎದುರಾಳಿಯ ಮೇಲೆ) ಎಸೆ,—ಪ್ರಯೋಗಿಸು : ಶರಾಳಿಯ ತುಳುಕಿ ಹೊಕ್ಕನು ಸತ್ಯಜಿತು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೨-೪೩) ; ತುಳುಕಿ

ದನೂನ ಶರಜಾಲಮಂ ಕರಿತುರಗರಥ ಪದಾತಿಗಳ ಸಂದಣಿ ದಣಿಯಲು (ಕೃಮಿಭಾ. ೯-೪೩); ಬಿಲ್ಗೊಂಡು ದಿವ್ಯಾಸ್ತ್ರಮಂ ತುಳುಂಕಿದನು ಝೇಂಕರಿಸುತ (ತುರಂಗ. ೩೩-೨೨). ೭. ಸೇರಿಸು ; ಹೂಡಂ ; ಸಂಧಾನಮಾಡಂ : ಸೆಳೆದನಿಷುಧಿಯಲಂಬ ತಿರುವಿಗೆ ತುಳುಂಕಿ ಕೋಲಂನು ಕೋಡಕೈಯಿಂದಳವಿಗೊಯ್ಯನೆ ನಿಲುಂಕಿದನು ನಿಗುರಿದ ಶರೀರದಲಿ (ಕೊರಾ. ೩-೮_೭). ತುಳ್ಕು : ೧. "ಸೂಸಿದುದೆನೆ ತುಳ್ಕಿತೆಂಬುದು" (ರನ್ನಕಂ. ೭) ; ಚಾರುವೀರಭಟಕೋಟಿಗೆ ರಾಗರಸಂ ಪೊದಟ್ಟು ತುಳ್ಕುತ್ತಿರೆ ಬಂದು ಮುತ್ತಿ ಮೊಗೆದಂ ವಿಭು ಗೋಕುಲವಮಂ ವಿರಾಟನಾ (ಹಂಪಭಾ. ೮-೯೨) ; ತುಳ್ಕೆ ದರಸ್ಮಿತಂ ವದನದಿಂದನುರಾಗರಸಂ ಕಟಾಕ್ಷದಿಂ ತುಳ್ಕೆ (ಜಗವಿ. ೦೪-೦೦೩); ಕಂಗೊಳಿಸಿತ್ತಾ ತುಂಗಭದ್ರೆ ತುಳ್ಕುತೆ ಸೊಗಸಂ (ಉದ್ಭಟ. ೩-೮೨). ೨. ನೆಲನಂ ನುಂಗಲುವಂಬುಧಿ ಜಲವಮಂ ತವೆ ತುಳ್ಕಲುಂ . . . ಒಡರ್ಚಿದುಚಕ್ರಧರಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೦೦೮) : ಕಡಲೇಳುಂ ಕದಡೆಳ್ದು ತುಳ್ಕೆ (ರಾಜಶೇ. ೬-೧೦). ೪. ಸವತಿಯ ಮೇಲೆ ಮುಂ ತುಳುಂಕಿ ತನ್ನಯ ಮೇಲಧಿಪಂ ಬಟಿಕ್ಕೆ ತುಳ್ಕುವ ವಿಮಲಾಂಬುಗಳ್ ತನಗೆ ಮನ್ಮಥನಂಬುಗಳಂತಿರೆ (ಜಗವಿ. ೦೪-೦೦೦) ; ಕೊಳ್ಕೊಳ್ಳೆಂದೊಡನೊಡನೆಯೆ ತುಳ್ಕುವ ಯುವತಿಯರ ಕರಪರಿಚ್ಯುತ ಸಲಿಲಂಗಳ್ಕೊಳೆ (ಶಬರ. ೩೩೦ ಪ್ರಯೋ). ೫. ಸರೋವರಾಂಬುವನಿತಂ ತವೆ ತುಳ್ಕೆ ರಸಾತಳಂಬರಂ ಬೆದಕಿಯುಮೆಂತು ಮಪ್ಪಳಿಸಿ ಕೊಂದವೆಂ (ಹಂಪಭಾ. ೦೩-೮೦) ; ಬೇಸಱಿಂಳ್ ತುಳ್ಕಿದ ಳೊರ್ಮೆಯ ಕಣ್ಣಾನೀರ್ಗಳಂ (ಕೃಂಗಾರ. ೩-೫೮) ; ತುಳ್ಕುತಿರ್ಪುದಂ ನೆತ್ತರೆಲ್ಲರಂ ಕರೆಗೆ (ಕಾಲೂರ. ೦೭೦-೩೫೩). ೬. ಇಂತಿರದೆ ಮೂದಲಿಸಿ ಸಮ್ಮುಖವಾಗಿ ತುಳ್ಕಿದರ್ ಶರವರುಷಮಂ (ಜಲಪು. ೨೪-೦೭). ೮. ಹುಟ್ಟು ; ಮೂಡು ; ಉಂಟಾಗು : ಮದಕರಿಕುಳಮೋವದೆ ಬಳ್ಳಿವಾಯ್ದುಗಟ್ ತುಳ್ಕಿದ ಗಿರಿ ಪರಿವಂತೆ ಪರಿದು ಮರವಾಯ್ದಿರ್ಕುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೦೪೦) ; ವಸುಮತಿಗೆ ಕೆನ್ನೀರ್ತುಳ್ಕೆ ತುಳ್ಕಿದಂ ಕೈಗೆಡದೆ ಸಾಯಕ ಸಮುದ್ರಮಂ ಶಾರ್ಙ್ಗಿ ಬಳಿಕ (ಜಲಪು. ೪೯-೪೦).

[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ತುಳಙ್ಕು, ತುಳಕ್ಕು, ತುಳುಮ್ಬು ; ಮಲ. ತುಳುಮ್ಬು; ತೆಲು. ತೊಲುಕು, ತೊನಕು ; ಪರ್ಜಿ. ತೊಲ್ಕ್]

ತುಳುಂಕು₂. ತುಳುಕು₂ (ನಾ). ಹೊರಸೂಸುವಿಕೆ ; ಹೊರಹೊಮ್ಮುವಿಕೆ. 'ತುಳುಂಕಂಗಂಟ್ಟು' ಪರಾ. ತುಳುಕು₂. 'ದೊಂಬಿದಂಳಂಕು' ಪರಾ.

[<ತುಳುಂಕು₁. / ತಮಿ. ತುಳಕ್ಕು : ಮಲ. ತುಳಣ್ಣು]

ತುಳುಂಕುಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಅತಿಶಯವಾಗಿ ತುಳುಂಕು ; ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊರಸೂಸು : ಅಕಗಳಂಗೋಪಾಂಗದೊಳಿಂತು ನಾಟ್ಯರಸಮ ತೀವಿ ತುಳುಂಕುಗುಟ್ಟ ... ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಮಂ ಮಾಡಿದಾಗಳ್ (ಅದಿಪು. ೭-೦೨೩ ವ).

[ತುಳುಂಕು₂ + ಕುಟ್ಟು₁]

ತುಳುಂಕುದುಂಬು (ಕ್ರಿ). ಹೊರಚೆಲ್ಲುವಂತೆ ಭರ್ತಿಮಾಡು ; ತುಳುಂಕುವಷ್ಟು ತುಂಬು : ನಿನ್ನ ಬಟ್ಟಲನ್ನು ತುಳುಂಕುದುಂಬಿ ಜನ್ಮ ಸಾರ್ಥಕ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವೆನು (ಬಟ್ಟಳ. ೯೮-೦). [ತುಳುಂಕು₁ + ತುಂಬು₁]

ತುಳುಕಾಡು 'ತುಳುಂಕಾಡು' ನೋ.

ತುಳುಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೊರಸೂಸು; ಹೊರಚೆಲ್ಲು : ಮುಗುಳುನಗೆ ತುಳುಕಿಸುತ್ತ ಕುಳಿತಿದ್ದಳು ಬಾಲಿ (ಬುದ್ಧ್ಯ.ಹ. ೯೩).

[ತುಳುಕು₁ (<ತುಳುಂಕು₁) + – ಇಸು₂]

ತುಳುಕು₁ 'ತುಳುಂಕು₁' ನೋ.

ತುಳುಕು₂ 'ತುಳುಂಕು₂' ನೋ.

ತುಳುಕುನೀರಾಡು (ಕ್ರಿ). ನೀರನ್ನು ಚಿಮುಕಿಸಿ ಆಟವಾಡು,–ಕ್ರೀಡಿಸು: ಧೊಮ್ಮಳಿಸಿ ತುಳುಕುನೀರಾಡಿದಂ (ಕುಳುವಾ. ೯-೪೩).

[ತುಳುಕು₁ (<ತುಳುಂಕು₁) + ನೀರ್₁ + ಆಡು₁]

ತುಳುಕುವರಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗುರಾಣಿ (?) : ತುಳುಕುವರಿಗೆಯು ಗುಳವ ವಜ್ರದ [ದಿ] ನೆಲಗ ಮುಱಿಯೊಡೆಯಚ್ಚು ಜೋದರ ತಲೆಗಳನು ತುಂಡಿಸಿದನಿಭವನು ಹೊಕ್ಕು ಬೀದಿಯಲಿ (ಕುಮಾ.ರಾ. ೦೭೮. ಸಂ. ೨೪೯).

[ತುಳುಕು ? + ವರಿಗೆ₃]

ತುಳುಕೆವಟ್ಟು 'ತುಡುಕೆವಟ್ಟು' ನೋ.

ತುಳುಗತ್ತಿ, ತುಳುವಕತ್ತಿ (ನಾ). ಈಳಿಗೆ ; ಮೆಟ್ಟುಗತ್ತಿ ; "ಈಲಿ, ಕರವಾಲಿಕೆ" (ನಾಚಿರಾ. ೬). ತುಳುವಕತ್ತಿ : "ಈಳೀ, ಕರವಾಳಿಕಾ, ೨ ತುಳುವಕತ್ತಿ ... ಈಳಿಗೆಕತ್ತಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೩೮). [ತುಳು ? + ಕತ್ತಿ]

ತುಳುನಾಡು (ನಾ). = ತುಳು ೧ : ತುಳುನಾಡ ಸತ್ಯ ಮನೆಯಂತೆ ಪಟಯಿಸುವರ್ ...ಪಾವಿನಂತೆ ಪೊರಳ್ವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೮೦) ; ಈ ತುರವರನಾಡೇ ನಮ್ಮ ತುಳುನಾಡೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳುಂಟು (ತುಳುನಾ. ೧೩). [ತುಳು+ನಾಡು]

ತುಳುವ₁ 'ತುಳು' ನೋ.

ತುಳುವ₂ (ನಾ). (ಕರಾ) ೧. ಮೃದುವಾದುದು; ಮೆದುವಾದಂದು. 'ತುಳುವಗಾಯ್' ಪರಾ. ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಲಸಿನ ಹಣ್ಣು ; ಬಹಳ ಮೃದುವಾದ ಹಲಸು. [←ತುಳು. ತುಳುವೆ]

ತುಳುವಕತ್ತಿ 'ತುಳುಗತ್ತಿ' ನೋ.

ತುಳುವಗಾಯ್ (ನಾ). (ಹೀರೆಯ ಕಾಯಿಯಿಂದ ಮಾಡುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಖಾದ್ಯ : ಕೆಲವ ನವಜಹ್ನಯ ಸೊದೆಯ ಕೆಲವ ತುಳುವಗಾಯಂ ಕೆಲವ ಶೂಲ್ಯಕವನು ... ಮಾಡಿ ಹಲವು ಚಂದದೊಳು ಹೀರೆಯ ಕಾಯ ಪಾಕಮಂ ಹಿರಿದಾಗಿ ಹಸಮಾಳ್ಪುದು (ಸೂಪಶಾ. ೫-೭).

[ತುಳುವ₂ + ಕಾಯ್₄]

ತುಳುವಬದನೆಕಾಯ್ (ನಾ). ಬದನೆಕಾಯಿಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಖಾದ್ಯ : ಹದನಾದ ಬದನೆಯ ಕಾಯ ಹೊದಟ ವಗ್ಗರಣೆಯಂ ಮಾಡಿ ಪರಿಮಳವಿಕ್ಕಲದು ತುಳುವಬದನೆಕಾಯ್ಸರಾದುದು (ಸೂಪಶಾ. ೪-೭). [ತುಳುವ₂ + ಬದನೆಕಾಯ್]

ತುಳ್ಕಾಡು 'ತುಳುಂಕಾಡು' ನೋ.

ತುಳ್ಕು 'ತುಳುಂಕು₁' ನೋ.

ತುಳ್ಕುಪೊಳೆ (ನಾ). ತುಂಬಿ ತುಳುಕಾಡುತ್ತಿರುವ ಹೊಳೆ,–ನದಿ : ಮಸಗಿತು ತುಂದಿ ತುಳ್ಕುಪೊಳೆ ಕಾರ್ವಗಲವ್ವಳಿವಂತೆ (ಚಳವಿ. ೨-೦೦೬).

[ತುಳ್ಕು (<ತುಳುಂಕು₁) + ಪೊಳೆ₃ (<ಪೊಟ್₁)]

ತುಳ್ದಿಲ್ಲಾಲ್ 'ತುಟ್ದಿಲ್ಲಾಲ್' ನೋ.

ತುಳ್ಳಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೊರಳಾಡು ; ಉರುಳಾಡು. ೨. ಜಿಗಿದಾಡು ; ನೆಗೆದಾಡು ; ಕುಣಿದಾಡು : ತುಳ್ಳಾಡಿ ತುಳ್ಳಾಡಿ ಮುಳ್ಳಿನ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ (ಗಾದೆ). [ತುಳ್ಳು + ಆಡು₁]

ತುಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಉರುಳು ; ಹೊರಳು. ೨. ಜಿಗಿ ; ನೆಗೆ ; ಹಾರು ; ಕುಣಿ. 'ತುಳ್ಳಾಡು' ಪರಾ.

[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳು. ತೆಲು. ತುಳ್ಳು ; ಕೊಡ. ತುಳ್ಳ್]

ತುಱಿ, ತುರ್ಚಿ (ನಾ). ೧. ಕಡಿತ ; ಕೆರೆತ ; ನವೆ ; ತಿಂಡಿ (ಉಕ). 'ತುಱಿಸು' ಪರಾ. ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮರೋಗ: " ಕಂಡೂಃ, ಖಜೂರ್ಃ, ಕಂಡೂಯಾ ಈ ೩ ತುಱಿ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೨೦) ; ಕೆರಕಂ ತುಱಿಯಂ ತೀವಿದ ಕರಚರಣಂ ಬೋಟಮುಂಡೆ ಕುಗ್ಗಿದ ದೇಹಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೨೨೪) ; ತುಱಿಯ ಮೇಲೆ ಉಗುರನಿಕ್ಕಿದರೆ ಹಿತವಾಗಿಹುದು (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೪೧-೦೦೨) ; ಆ ರೂಪಂ ಪಲ್ಲಟಿಸಿ ಕೆರಕುಂ ತುಱಿಯುಂ... ಗುಂಡವೇಷಂ ತನಗಮರೆ (ಬಂಜರಿ.೯-೩೦ ವ). ೩. ಕಾಮಾಸಕ್ತಿ ; ವಿಷಯಾಭಿಲಾಷೆ ; ಕಾಮಲಂಪಟತೆ. 'ತುಱಿಪ' ಪರಾ. ತುರ್ಚಿ :

೨. ಮೈಯೆಲ್ಲಾ ತುರಿ, ಕಜ್ಜಿ ತುಂಬಿತ್ತು (ನೀತಿಚಿಂ. I, ೨೮) ; ತುರಿಯಿದ್ದವಗೆ ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲ, ಮರೆಯಾದ್ದವಗೆ ಮಂದತ್ವವಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ).

[ದೇ. ೪ ತಮಿ. ತುರುತ್ತೈ, ಚೊಱಿ; ಮಲ. ಚೊಱಿ ; ತೆಲು. ದುರದ]

ತುಱಿಕೆ, ತುರಿಕೆ (ನಾ). ೧. = ತುಱಿ ೨ : (+). **ತುರಿಕೆ** : ೧. ತುರಿಕೆಯಾದವನೆಯೆ ತುರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನಲ್ತೆ ತುರಿಯಿಲ್ಲದವಗೇಕೆ ಚಿಂತೆ (ಇಂಚಾಪ. ೧೮೬-೨೩). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯಾ ಗಿಡ : ತುರಿಕೆ, ಸುರುಸುರಿಕೆ (ವೃಕ್ಷಗ. ೪೯-೬೬೦). 'ತುಱುಚೆ' ಪರಾ. [ತುಱಿ + -ಕೆ]

ತುಱಿಗ (ನಾ). ತುರಿರೋಗದಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ತುಱಿಗರ ತೊನ್ನರ . . . ಮುಟ್ಟಲಕ್ಕುಮೆ ಸೂಳೆಯರಂ (ಜ್ಞಾವಶಾ. ೧೨೨-೫). [ತುಱಿ + – ಗ$_2$]

ತುಱಿಚ 'ತುಱುಚೆ' ನೋ.

ತುಱಿಚೆ 'ತುಱುಚೆ' ನೋ.

ತುಱಿಪ (ನಾ). ಕಾಮಾತುರತೆ; ಬೆದೆ. 'ತುಱಿಪಗಾಱ' ಪರಾ. [ತುಱಿ + – ಪ$_2$]

ತುಱಿಪಗಾರ್ತಿ (ನಾ). ಕಾಮಾತುರೆ; ಕಾಮುಕಿ : ಮಾನವಮದನನಂ ಕಂಡು ಕೈಗಱಿಯೆ ಕಣ್ಸೋಲ್ತು ಕಾಮಕಾತರೆಯಾಗಿ ತುಱಿಪಗಾರ್ತಿ ಕೂರ್ತು ನಿತ್ತರಿಸಲಾಱದೆ...ಮೇಲ್ವಾಯ್ದು (ಲೀಲಾವ. ೦೪-೦೦೪ ವ). [ತುಱಿಪಗಾಱ + – ತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ತುಱಿಪಗಾಱ (ನಾ). ಕಾಮಾಸಕ್ತನಾದವನು ; ವಿಷಯಲಂಪಟ. 'ತುಱಿಪಗಾರ್ತಿ' ಪರಾ. [ತುಱಿಪ + –ಗಾಱ]

ತುಱಿಸು, ತುರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮೈಯಲ್ಲಿ ಕಡಿತ ಹೋಗುವಂತೆ ಕೆರೆ : "ತುಱಿಸು–ಕಂಡೂತಿಕರ್ಷಣೇ" (ಶಮದ) : ಪಲ್ಲಂ ಸುಲಿವೊಡಂ ಕಿವಿ ಕೀಂಟೊಡೆ ತುಱಿಸುವೊಡಂ ಪುಲ್ಲಿಂದೆನಿತುಂ ಪ್ರಯೋಜನಮುಂಟು (ಪಂಚತಂ. ೩೪-೦೪) : ಹಾವಿನ ಹೆಡೆಗಳ ಕೊಂಡು ಕೆನ್ನೆಯ ತುಱಿಸುವಂತೆ (ಬಸವ. ೬೬೦); ಹೆಡತಲೆಯ ತುಱಿಸುವರೆ ಹಾವಿನ ಹೆಡೆಯೊಳಕಟಾ(ಉಮ್ಯಾಸ. ೧೪-೩೬); ಇನಿಸು ತಲೆಯ ತುಱಿಸುವೊಡೆ ಹೊತ್ತಂ ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣೆ (ಸಮ್ಯಕೌ. ೫-೧೯). ೨. ಕಿವಿ; ಚುಚ್ಚು : ಅಪ್ಪೋಪಳೆನರಸಂ ಮಕರಂದನಂ ತುಱಿಸಿ ತೋಱುತ್ತಂ ಪೋಪಾಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೨-೩೬ ವ). **ತುರಿಸು** : ೧. ಕುಸುಮೆಯನ್ನು ಕಾಣದೆ ತಲೆ ತುರಿಸುತ್ತ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ (ಪಹಾರ.೨೩).

ತುಱಿಸಿಕೊಳ್, ತುರಿಸಿಕೊಳ್ಳು = ಕೆರೆದುಕೊಳ್ಳು : ಇಱಿಸಿಕೊಳುತಂ ತುಱಿಸಿಕೊಳುತ . ಕೊಱಿಯಿಸಿಕೊಳುತ...ತೆರಳುತುರುಳುತುಂ (ಸಾನಂದ. ೪-೨೦೦); ತುಱಿಸಿಕೊಳುತಿದ್ದೆಸೆಯ ಬದಿಗಳ ಹೊಱಗನಾಲಿಸುತ...ಇರ್ದನಾ ಹನುಮ (ತೊರರಾ. ೫-೫-೨); ತುರಿಕೆಯಾದವನೆಯೆ ತುರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನಲ್ತೆ ತುರಿಯಿಲ್ಲದವಗೇಕೆ ಚಿಂತೆ (ಇಂಚಾಪ. ೧೮೬-೨೩) : ಕೊಳ್ಳಿಯಿಂದ ತಲೆ ತುರಿಸಿಕೊಂಡ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). [ತುಱಿ + – ಸು$_1$]

ತುಱಿಹಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ತುರಿಯುಂಟಾಗು; ತುರಿಯೆಂಬ ಚರ್ಮರೋಗ ಅಂಟು : "ಪ್ರಸರ, ವಿಸರ್ಪಣ—ಚಿಬ್ಬು. ತುಱಿಹಿಡಿವುದು" (ನಾಚಿರಾ. ಕಿ. [ತುಱಿ + ಹಿಡಿ$_1$ (< ಪಿಡಿ$_1$)]

ತುಱು, ತುರು, ತೊಱು (ನಾ). ೧. ಹಸು; ದನ; ಆವು; ಗೋವು : "ತುಱುಗಳೆನಲ್ಕಾಕಳೆಂದು ತಿಳಿಗೆ" (ಛಾರನಿ. ೪೬). 'ತುಱುಗಾಱ' ಪರಾ. ೨. ದನಗಳ ಗುಂಪು ; ದನಗಳ ಮಂದೆ ; ಗೋಸಂಪತ್ತು : "ಗೋಧನಂ ತುಱುವೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫೬-೦೦); ಕೊತ್ತಮಬ್ಗಲಮಾನಿಱಿದು ತುಱುವಂ ಕೊಂಡು ಪೋಗುತ್ತಿರೆ (ಎಕ. IV. ಹೆಗ್ಗ. ೦೦೩-೬ : ಸು. 910) ; ಗೋಗ್ರಹಣದೊಳ್ ತನಗಾಗಿ ಕಾದಿ ತುಱುವಂ ಮಗುಟ್ಚಿದುದುಮಂ ನೆನೆದು (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೦೬ ವ); ಪಾದಿರಾಜನತಿಕೋಪದಿನ[ನ್ತ]ರ[ದೆ] ಬೆನತೂರ ತುಱುವಂ [ತಱ್ಪಿ]ಸಿದನನ್ನಣ್ಣಿಗೆಱಿಗೆ ತ[ಱಿ]ಸಲನಿನ್ನಂ (ಸೌಇಇ. XI-i, ೮೦-೦೧ ; 1049) ; ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿಯೆತ್ತಿ ತುಱುವ ಕಾದಂತೆ (ಮೋಹತ. ೪೦-೫೦); ಗೋವಳಂ ತುಱುಗಳಂ ಮನೆಯಂ ಪುಗಿಸಿದಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೨೦೫ ಪ್ರಯೋ). **ತುರು** : ೧. ಕಟ್ಟಲಿ ಕರುವನು ನೆಕ್ಕುವ ತುರುವೋ (ಅನಿಕೇ. ೩೦-೦೨) : ಹಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ ತುರುಗಳ ಆರೈಕೆಯನ್ನೂ ಅವಳೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳು (ಹಾಹುತ್ತ. ೬೬). ೨. ಶತ್ರುಗಳು ಮುಂದೋಡಿದರು ತುರು ಮರಳಿತು (ಕಸಾಪ. ೬೬). **ತೊಱು** : ೨. ಕೇಸರಿ ತೊಱುವಾಳ್ಯನಾ ಮಗನ್ ಆಲನ ತೊಱು ಇಕ್ಕಿಸಿ ಬಿಟ್ಟಾನ್ (ಎಕ.X (೩), ಮಾಲೂರು. ೦೫೬-೩; 8ನೆಯ ಶತ); ಶ್ರೀ [ಮಾ]ವಲಿಪಣರಸರ್ × × ಮಗ ಗ × × × ಮುಣ್ಡನು ತೊಱುವ ಕೊಳ್ವಾ ... ಅಯಿಕುಳ ಗ ಟಾನಿ ಕೊಟ್ಟದು (ಸೌಇಇ. IX-i, ೦೦-೫: 9ನೆಯ ಶತ); ತೊಱುಗೊಳೆ ತೊಱುವಂ ಪರಿಯಲೀಯದೆ (ಮ್ಯಎರಿ. ೧೯೩೨, ೧೯೬-೭; 9ನೆಯ ಶತ).

ತುರುವಿನ ಮಾಳ=ದನಗಳು ಮೇಯುವ ಮೈದಾನ; ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು ; ಗೋಮಾಳ: ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಗಿರಿಜಾಪುರದ ಕಡೆಗೆ "ತುರುವಿನ ಮಾಳ" ಇದೆ (ಹೊಳ್ಳಾವಾ. ೨೩೪). **ತುಱುಕಱು, ತುರುಕರು**=ದನಕರು : ತುಱುಕಱು ಕಱಿದರೆ ಉಣಬಹುದಣ್ಣ ತುಱುಕಱು ಕಱಿದರೆ ಅತಿ ಪುಣ್ಯವಯ್ಯ (ಪುರಂದ. ೧-೦೬೯ ಪಲ್ಲವಿ); ತುಱುಕಱುವು ಇರದೂರು ನರಕಭಾಜನಮಕ್ಕು ತುಱುಕಱುಂಟಾದರುಣಲುಂಟು ಜಗಕೆಲ್ಲ ತುಱುಕಱುವೆ ದೈವ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೩೬೫) ; ಒಯ್ಯ ಹುಲಿಯಂ ಕಂಡು ತುರುಕರುಗಳೋಡುತಿವೆ (ಕಾಂಬರ. ೯೦-೦೬೪). **ತುಱುವನಿಕ್ಕಿಸು, ತೊಱುವನಿಕ್ಕಿಸು** = ಅಪಹಾರವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಮರಳಿಸು : ಮಾಚಿಯರ ಬೂವಯ್ಯನ ಮಗಂ ಬದಿಯಾಯ್ತು ತುಱುವನಿಕ್ಕಿಸಿ ಕಾದಿ ಸತ್ತಂ (ಎಕ. II, ೩೯೪-೯ : ಸು. 854) ; ಕುಸುಮ್ಪುರಿ ತುಱುವನಿಕ್ಕಿಸಿ ಸತ್ತ (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೬೨-೫ ; ?) : ಅಣೆರೆಯರ ಮಗ ನೆಲ್ಲಲ್ಲ ಅಣ್ಣಮ್ಮರ್ನಱಾಯ ತೊಱುವನಿಕ್ಕಿಸಿ ಸಗ್ಗಿಯಾದಂ (ಎಕ. IX, ಹೊಸಕೋ. ೧೦೦-೬ ; ಸು. 906). **ತುಱುವನಿಕ್ಕು**=ತುಱುವನಿಕ್ಕಿಸು : ಗೋತ್ರಪವಿತ್ರ ಬಮ್ಮಿಸೆಟ್ಟಿಯ ಸ × × × ಗೆಱಿಯ ತುಱುವನಿಕ್ಕಿ (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೬೫-೩೨ ; ?). **ತುಱುವಿಗೆ ಹೋಗು** = ತುಱುವನಿಕ್ಕಿಸು : ರಾಮುಗಉಡನ ಮಗ ಬೊಂಮಣ್ಣನು ತುಱುವಿಗೆ ಹೋದಗ (ಎಕ. IX (೩), ಚನ್ನಪ. ೨೯೪-೩ : 16ನೆಯ ಶತ). **ತುಱುವಿನ ಮಂದೆ** = ದನಗಳ ಹಿಂಡಿ,—ಗುಂಪು : "ವ್ರಜಃ, ಗೋಕುಲಂ, ಗೋಷ್ಠಂ—ಈ ೩ ತುಱುವಿನ ಮಂದೆ" (ಹಲಾಯು. ೪೪-೦೦೭).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಱು, ತೊಱು ಮಲ; ತುಱು ; ತೆಲು. ತೊರ್ರು]

△ **ತುಱುಂಕು** 'ತುಱುಕು$_1$' ನೋ.

ತುಱುಂಗಲ್, ತುರಂಗಲು, ತುಱುಗಲ್, ತುಱುಗಲು (ನಾ). ಗುಂಪು; ಸಂದಣಿ ; ಸಮೂಹ : ಅತಂಗೆ ತುಱುಂಗಲುಂ ಬಂಬಲುಮಪ್ಪಾಗೆ ಬೀಸುವ ಚಾಮರದ ಪೊಳೆವುಗಳ್ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆಸೆವಂತೆ ಪಸರಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೦೦-೫ ವ); ವಿದ್ಯಾಧರವಧೂಜನದ ಸೋಪರ್ಮಡಿಯಿಂ ಸೂಸಿದ ಪೊಂಗೇದಗೆಯ ಕುತ್ತುಂಗಱಿಯ ತುಱುಂಗಲುಮಂ...ನೋಡುತ್ತೆ (ಪಂಪಾಮಾ. ೨-೧೩ ವ); ಪರಾಗಮಂ ಪಸರಿಸುವ ಸರಸೀರುಹದೆಸಳ ತುಱುಂಗಲ ಸಿಂಹಾಸನದೊಳ್ ಸುರತರುಮಂ ಮಲಂಗಿ (ಗಿರಿಕ. ೬-೦೦ ವ) ; ಎಳನೀರ್ಗಾಯ ತುಱುಂಗಲಿಂ ತೊನೆವ ತೆಂಗಿಂ ತೋರಪಣ್ಣೊಂಗಲಿಂ .... ಪೂತಿರ್ದ ನಾನಾಲತಾನಿಳಯಾನೀಕದಿನಾತನೊಳ್ ಪಡೆದುದತ್ಯಾನಂದಮಂ ನಂದನಂ (ಮಹಾನೇ. ೪-೨೩). **ತುರುಗಲು** : ಒಗೆಮುಗಿಲ ತುರುಗಲನು ಕಳೆದು ತನ್ನೆಳನಗೆಯ ಮೊಗ ವಾಡವನು ತೊಡಿಪನಾವ ಭಾಸು ? (ಭಾರಂಗ. ೦೨-೫); ಎನ್ನ ಬಗೆ ... ಮಾಮರದೆಲೆಯ ತುರುಗಲೊಳು ತಂಗುವುದು ತವರ ಕಂಡಂತೆ (ಮಲೆದೇ. ೪೨-೬). **ತುಱುಗಲ್** : ಗುಡಿಯ ತೋರಣಂಗಳುಮಂ ತುಱುಗಲುಂ

ಬಂಬಲುವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿ (ಶಂಕಪಥಾ. ೮-೫೫) : ತಂಬೆಲರ ಪೊಯ್ಲಿನಿಂ ತಣ್ಪು ವಡೆಯಲೆಂದು ನೆಟ್ಟಿಪಿದಂತಿರ್ದ ನೀಗಿರ್ಗಾಯ ತುಱುಗಲಿಂದೆಱಗಿದ ನಾಳಿಕೇರಭೂರುಹಂಗಳುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೧೦೫ ಪ) ; ಎಱಪ ಶರಧರದ ತುಱುಗಲ್ಕಱಿವ ಘನೋಪಳಕದಂಬಮುಡುಗಣಮೆನೆ (ರಾಜಶೇ. ೦-೧೨೦). 'ಎಪೆದುಱುಂಗಲ್' ಪರಾ. ತುಱುಗಲು : "ಬಂಬಲ್ ತುಱುಗಲು ವೊತ್ತಂ ಗಡಣವೊಟ್ಟಲೊಟ್ಟಜೆ ... ಸಂದಣಿ ಜಾಳಿಗೆಯುಮೆನೆ ಶ್ರೇಣಿಕಾಖ್ಯಂ" (ಅಭ್ಯಿಕ್ಕ. ೦೬) ; ಕರಗಿದಳು ಗಾಂಧಾರಿ ಕಂಬನಿದುಱುಗಲಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೧೨-೫೫) : ಅಱಸಿದೆವಮ್ಮ ಲತಾಮಂಟಪಗಳ ಮಱೆಯೊಳು ನಾಗವಲ್ಲಿಗಳ ತುಱುಗಲೊಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೨-೩೩).

[ತುಱುಂಗು (< ತುಱುಕು$_1$) + – ಅಲ್$_2$]

△ ತುಱುಂಗು 'ತುಱುಕು$_1$' ನೋ.

ತುಱುಂಗೊಳ್ 'ತಂಬುಂಗೋಳ್' ನೋ.

ತುಱುಂದವೊಟಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ವಾಚಿಗಂ ಗುತ್ತಿಯ ಗಂಗನ ಬಸದಿಯೊಳ್ ತುಱುನ್ದವೊಟಲು ಕಾಳೆಗದೊಳ್ ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ ರಾಜನೊಳ್ ಕಾದಿ ಸತ್ತಂ (ಎಕ. ೧೪, ಹೆಗ್ಗಡ. ೧೧೭-೧೨; ಸು. ೯೦೦).

[ತುಱುಂದ$_0$ + ಪೊಟಲ್$_8$]

ತುಱುಂಬು$_1$, ತುರುಂಬು$_1$, ತುಱುಬು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೂವನ್ನು ಮುಂಡಿ– ಸೂಡು : ರತಿಗೆ ಮುಡಿಯಲ್ಕೆ ಮದನಂಗೆ ತುಱುಂಬಲ್ಕಿರ್ದುದೆಂದು ... ಇರುವಂತಿಯಂತೆ ನೋಂತಬರೊಳವೇ (ಆದಿಪು. ೧೧-೧೧೧) ; ತುಱುಂಬಿದ ನವಮಾಲಿಕಾಕುಸುಮವಿಕ್ಕಿದ ಮುತ್ತಿನ ಲಂಬಣಂ ... ಅಮರಲ್ಕೆಸೆದಂ ನೃಪರೂಪಚಂದ್ರಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೮೨); ಜಾದಿಯ ಪೂವಂ ಬಿಟ್ಟು ಬೇವಿನ ಪೂವಂ ತುಱುಂಬುವಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೧-೧೬೨) ; ಸಜ್ಜಕಮಂ ತುಱುಂಬಿ ಮೊಲೆಗಳ್ಗೆ ಕರಂಟವುನಿಕ್ಕಿ ... ವೃದ್ಧವಾರಯೋಷಿಜ್ಜನವೊಪ್ಪಿತಲ್ಲಿ (ಉದ್ಭಟ. ೧೧-೭೧). ೨. ಮುಡಿಸು : ಸಹಚರಿಯರ್ಬಂದು ಸೇವಂತಿಗೆಯ ಪನಿನೀರಂ ಮಜ್ಜನಕ್ಕಿಱಿದು ಪರಾಗದಂಗರಾಗವುನಮರ್ಚಿ ತಾವರೆಯ ನೂಲ ದುಕೂಲುವನುಡಿಸಿ ಕದಂಬಕುಸುಮವಂ ಸಿರಿಮುಡಿಯೊಳ್ ತುಱುಂಬಿ (ಗಿರಿಕ. ೫-೭೬ ಪ). ೩. ತುಂಬು; ಸಂದಣಿಸು; ಕೂಡು: ಹೊಂಬಾಟೆ ತುಱುಂಬಿದೀಳ ಬನದೊಳ್ ಪೆಣ್ಣಂಬಿನಿಂದಂಬುಜಾ ... ರಮ್ಯಂ ಪುರೋದ್ಯಾನದೊಳ್ (ಅನಂಪು. ೦-೯೩) ; ಕುಂಭಿಣಿ ಬೆಸಲಾದುದೆಂಬಂತೆ ಜನರು ತುಱುಂಬಿತು ಹೊನ್ನಗಸೆಯೊಳು (ತೋಱಹತ. ೧೧-೩೮). **ತುರುಬು$_1$**: ೨. ಪ್ರಸೂನಮಂ ತಿರಿತಂದು...ರುಕ್ಮಿಣಿ ಸತ್ಯಭಾಮೆಯರಿಗಂ ಮುಡಿಸಿ ವುಳಿದ ಗೋಪಾಲವಧೂಗಳಿಗೆ ಕರೆಕರೆದಿತ್ತು...ಮಸ್ತಕದಿ ತುರುಬಿ (ನವಪೋ. ೦೦-೭೧). **ತುಱುಬು$_1$** : ೧. ನವಪ್ರಸೂನವಂ ಮಗಮಗಿಪಂದದಿಂ ತುಱುಬಿ ಬಂದಳ್ (ಶಕಿಹಂ. ೭೪೪) ; ಅವಿರಳಾವೋದ ಜಾತಿಯ ನಲ್ಲದುಳಿದ ಕುಸುಮವನು ತುಱುಬದ ... ಲತಾಂಗಿಯರು (ಸೌಂದಪು. ೭-೨೬). ೨. ಇರವಂತಿಯಂ ತಂದು ಸಿರಿಮುಡಿಯೊಳಗೆ ತುಱುಬಿ ಬೆರಸಿ ಯುವತಿಜಿಗೆಡೆಗೆ ಸೇವಂತಿಗಳ ತುಱುಬಿ (ಪುಷ್ಪರ.ಹ. ೫೨೬-೦೬): ಪೊಸ ಕುಸುಮಂಗಳಂ ತುಱುಬಿದರು ಸತಿಗಾ ಪುಣ್ಯವನಿತೆಯರು (ಬಸಪು. ೪-೩೪). ೪. ಮುಡಿಗಟ್ಟು ; ಕೂದಲನ್ನು ಗಂಟುಕಟ್ಟು ; ತುರುಬು ಕಟ್ಟು; ಹೆಳಲು ಕಟ್ಟು : ಮತ್ತವೊರ್ವಳಟ್ಟಸದ ಜಗದಿಟ್ಟ ಸೋರ್ಮುಡಿಯಂ ತುಱುಬಿ ಕಟಲಂ ಕಟಲ್ಚಿ ... ನೀರನಿಟ್ಟಿದಳ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೨೩-೦೬).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತುಱುಮ್ಪು, ತುಱುಮು ; ಮಲ. ತುಱು ; ತೆಲು. ತುಱುಮು, ತುರುಮು]

ತುಱುಂಬು$_2$, ತುರುಬು$_2$, ತುಱುಬು$_2$ (ನಾ). ೧. ಕೂದಲಿನ ಮುಡಿ,– ಗಂಟು : ತೋರಪೂಲ್ಲಿಗೆಯ ತುಱುಂಬು ರಾಹು ತವೆ ನುಂಗಿದ ಚಂದ್ರನ ನೊಯ್ಯನೊಯ್ಯನುದುಗುಟ್ಟುವೊಲೊಪ್ಪಿರಲ್ (ಶಂಕಪಥಾ. ೭-೯೬) ; ನಱು ಗಂಪುವೊಱೆದ ಜಾದಿಯ ತುಱುಂಬು ಕಣ್ಗೊಳಿಸೆ ಶೂದ್ರಕಂ ಕರಮೆಸೆದಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೨); ಭಯದಿಂದೋಡುತ್ತಿರೆ ಕಾಡೊಳೊಂದು ಮರದ ಕೊಂಕು ಗೊಂಬಾತನ ತುಱುಂಬಂ ಪಿಡಿದು ತಡೆಯೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೫೭) ; ಬಂಬಳ ಬಾಡಿದ ದೇಹ ಕಟ್ಟಳಿದ ತುಱುಂಬು ಕಂದಿದ ಮೊಗ (ಭರತೇ. ೭೧-೭೯). ೨. ಗುಂಪು ; ಸಮೂಹ : ಪರ್ವಿ ಪಸರಿಸಿದ ಪೊಂಬಾಟೆಯ ಕಂಬಂಗಳ ತು [ಪಾಠಾಂ. ತ]ಱುಂಬಿನೊಳ್ ಬಳ್ಳ ಬೆಳೆದ ಮೃದ್ವೀಕಾಲತೆಯ ಕಾಯ ಮಾಸಂ (ಅನಂಪು. ೭-೧೧ಪ). **ತುರುಬು$_2$** : ೧. ಹುರುಮಂಜಿಮುತ್ತುಗಳ ತುರುಬಿಂಗೆ ಕೊರಲಿಂಗೆ ಮೆರೆವ ಹಾರಂಗೈದು (ವಂಕಾಂಗ. ೫-೬-೦೭) ; ತುರುಬಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ದಂಡೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದಳು (ಅಪನಾ. ೨೪೮); ಅತ್ತೆ ತುರುಬು ಮಾವಗೆ ದಾನ (ಗಾದೆ). **ತುಱುಬು$_2$** : ೧. "ತುಱುಬು ಹಿಣಿಲು ಪಾಶಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೪.೬); ತಳ್ಪತಳದೊಳ್ ಬಳಿಕಾತನ ತುಱುಬಂ ತಿರ್ದುತ್ತಂ ಮೊನಸಿದ ಪಳಿತಮಂ ಕಂಡು (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧೧-೧೦) ; ವಾಮ ಹಸ್ತವ ತುಱುಬಿನೊಳಿಟ್ಟು (ತೋಱಹತ. ೦೬-೩೭) ; ಮುಡಿದ ಪೂವಿನ ತುಱುಬು ಮೃಡಗಂಧಗಜದಿಱುಬು (ಚೆಲಪು. ೩೭-೨೨).

ತುತ್ತುಱುಂಬು, ತುತ್ತುಱುಬು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ತುತ್ತುಱುಂಬಾಗಿಯಾಗಳಿಗೆ ಬಳ್ದು ಕೋಟೆಯಂ ಹತ್ತಲೆಂದಂಗವಿಸುವಾ ಹರಿಗೆಯಾಳ್ಗಳ್ (ಸಮ್ಯಕ್ತಾ. ೮-೩೭) : ಕಾಳೋರಗನ ಹುತ್ತನೊಳಹೊಕ್ಕ ಮಾಳ್ಕೆಯೊಳ್ಯಾಳಗತ್ತಲೆ ತುತ್ತುಱುಂಬಾಗಿ ತುಂಬಿದಾಭೀಳಮಪ್ಪಾರಣ್ಯಮಧ್ಯದೊಳ್ದಬ್ಬುದಲೆಗೊಂಡು ದಾರಿಯ ತಪ್ಪಿದ (ಸಮ್ಯಕ್ತಾ. ೦೦-೩೭) : ಅಳಿಯಂದಿರಿಂದಾಪ್ತರಿಂದ . . . ತುಳಿಲಾಳ್ಗಳ ತುತ್ತುಱುಬಿಂ ಸಭೆ ಕಣ್ಗೆ ತೆಳೆದುದು ಗಾಡಿಗಮಕವ (ರಾಮವಿ. ೦೦-೭೭): ಕುತ್ತುಱು ಮೆಳವಱೆಗಳೊಳು ತುತ್ತುಱುಬಾಗಿ ನಿಂದರು ಬೆಟ್ಟಬೆಟ್ಟಗಳೊತ್ತಿನೊಳಗೆ ಕಾಲವರು (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೯-೮).

[< ತುಱುಂಬು$_1$. /ತುಳು. ತುರುಟು]

ತುಱುಂಬುಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ತುಂಬುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಭರ್ತಿ ಮಾಡು : ಅಂಬಳಪ್ರಹರಣನಿವಾರಂಗಳಪ್ಪಾಳ್ವಱಿಯ ತುಱುಗಲಂ ತುಱುಂಬುಗೊಳಿಸಿಯುಂ (ಪುಷ್ಪಪು.೭-೩೯ ಪ). [ತುಱುಂಬು$_2$ + ಕೊಳ್$_1$ + –ಇಸು$_3$]

ತುಱುಕಾರ್ತಿ 'ತುಱುಗಾರ್ತಿ' ನೋ.

ತುಱುಕಾಱ 'ತಂಱುಗಾಱ' ನೋ.

ತುಱುಕು$_1$, ತುರುಕು$_1$, ತುರುಗು$_1$, ತುಱುಂಕಂ, ತುಱುಂಗು, ತಂಱುಗು ೧. (ಕ್ರಿ.) ಒತ್ತಿ ತಂರಬು; ಗಿಡಿ; ಅಡಕು; ಬಲವಂತದಿಂದ ಒಳಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸು: "ತಱುಕು–ಗಾಢಪ್ರವೇಶೇ" (ಶಮದ) ; ಪೊಱಗೊಂದು ಹಡಗೆ ಮಣ್ಣಂ ನೆಟ್ಟಿ ಶೌಚಂಗೆಯ್ದುರೊಳಗೆ ಪಲತೆಱದಡಗಂ ತುಱುಕುವರ್ (ಸಮಶ.೧೪-೧೫೦). **ತುರುಕು$_1$**: ೧. ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲ ಸಂದಿನಿಂದ ನನಗೊಂದು ಕಾಗದ ತುರುಕಿತ್ತು (ಅಂಹೂ. ೧೫೨); ಕೆಲವರು ಓದಿದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೋ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತುರುಕಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು (ರಂಗಕ. ೯೭). **ತುರುಗು$_1$** : ೨. ದಟ್ಟೈಸು ; ಸಂದಣಿಸು; ಇಟ್ಟಣಿಸು : ತಾರಕೆ ವಿರುಗೆ ಆಗಸ ತುರುಗೆ ಹುಲ್ಲಲ್ಲೊರಗುವಳು (ಹಾಡುಪಾ. ೧೯-೦೭). ೩. ಹೆಚ್ಚಾಗು ; ಅಧಿಕವಾಗು ; ಅತಿಶಯವಾಗು ; ತಂಬಿರು : ವೃಕೋದರನಿಗೆ ಸಹೋದರನ ಮರಣದಿಂದ ಒಡಲೊಳಗೆ ಅಳಲು ತುರುಗಿತು (ಬಿದುಕೆ. ೧೧೧). ೪. ಸಂಗ್ರಹಿಸು ; ಒಟ್ಟುಮಾಡು : ತಂದನೊಬ್ಬಂ ಪೇಳ್ದ ಬೆಲೆಗೊಟ್ಟು ನವಿರುಡೆಯನೆಂದಿನಂತುರಲ ಬಡವಂ ತುರುಗಿ ತಂದಂ (ಕಾಲೂರ. ೭೮-೦೪೪). ೫. ಎದುರಿಸು ; ಕಾದು ; ಇದಿರಿಸುವ ಗಂಡರು... ತಾನೊಬ್ಬನೇ ತುರುಗುವೆನೆಂದು ಮುಂಬರಿದು ಬರುವ ವೀರರನ್ನು ... ದಿಂಡುಗೆಡವಿದನು (ಕವೀರ.೩೦). △ **ತುಱುಂಕು** : ೧. ಮಯ್ಯಂ ಕಿಱುಕಿಱಿದಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಬಾಯೊಳ್ತುಱುಂಕಿಯುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೭೩). △ **ತುಱುಂಗು** : ೨. ಪರಿವ ಕರೆಕರೆವ ಸೂಱುಯ್ಯರ ಸೂಱುಗಳೊಳ್ತುಱುಂಗಿದಚ್ಚುಳಾ

ಯ್ತುರ ಕಳಕಳರವದಿಂ ಭೋರ್ಗರೆದುಲಿವಂಬುಧಿಯನಂತದೇಂ ಮಗುಳಿ ಸಿತೋ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೨೩). ೩. ತನಿವಣ್ಣಿಗಳ ಸಂತತಿಯಿಂ ತುಱುಂಗಿ ನೆಱೆ ಕಣ್ಗೆತಿಶಯವಾಗಿರ್ದುದಲ್ಲಿ ನಾರಂಗಕುಜಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೦-೯೮).

ತುಱುಗು$_1$: ೧. ಕಂಪುಳ್ಳ ಸೇವಂತಿಯುಂ ತಂದು ತುಱುಗೆಂಬ ಜಾದಿಯುಂ ಮೊಲ್ಲೆಯುಂ ಬೆರಸಿ ನೀಡೆಮಗೆಂಬ...ಶರಣರಂ ನೋಡುತಂ (ಬಸವ. ೬-೪೦); ಮುಱಿದು ಮರನನು ಭೀಮಸಹಿತರ ತುಱುಬಿದನು ಹೊಕ್ಕೆಱಗಿದನು ತುಱುಗಿದನು ಭಟರ ಭದ್ರವಿಮಾನದಲಿ (ಕುಮ್ವ್ಯಾ.ಅ. ೨೨-೨೯); ಕಿಱಿದಿನೊಳಗೆ ನೋಡೆ ನಿಯಮಸಾರಂದೊಲು ತಿಱಿಗೆ ಪ್ರಾಭೃತದಂತೆ ತುಱುಗಿ ಭೂಪತಿ ಹೇಳಿದಧ್ಯಾತ್ಮಸಾರದ ತಿಱಿದೊಳಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು (ಭರತ. ೧೯-೦೨೩). ೨. ತಾಪಸಕನ್ಯೆಯರ್ ನಡಪಿದೆಳಲತೆಗಳೊಳೆಱಗಿ ತುಱುಗಿ ಪಾಮವೇದಧ್ವನಿಯೊಳ್ ಮೊರೆವ ದುಂಬಿಗಳುಮಂ (ಶಂಪಥಾ. ೦-೦೦೩ ಪ); ಆಗಸಂ ಹೂತಂತೆ ಪುಷ್ಪಕಂಗಳು ತುಱುಗೆ (ಇಹರ.ದೇ.೪೬-೦೬); ದಂತಿಘಟೆಗಳು ತುಱುಗಿದವು ... ಚೂಣಿಯ ನೃಪರ ಜೋಕೆಯಲಿ (ಕುಮ್ವ್ಯಾ.ದ್ರೋ.೯.೦-೪೬); ನಱುಗಂಪ ಸವಿಯಲೆಂದೆಲರ ಬೆಂಬಳಿವಿಡಿದು ತುಱುಗಿ ಬಂಬಲು ಪಾಱೆಗೊಂಡು...ಎಱಪಳಿಗಳೋಲೈಪ ಪರಿವಾರವನೆ (ಛಿಕ್ಕ ಶ. ೧-೨೪); ಸಿಂಹಾಸನದ ಸುತ್ತಲುಂ ತುಱುಗಿದ ಸುರವ್ರಜದ ಮಧ್ಯದೊಳ್ ಮೆಱೆವಮಂ ಕುಱಿಯೊ...ನೀಂ ಪೇಳೆಂದನು (ಜಬಪು. ೦೬-೩). ೩. ಮೊದಲೊಳ್ ಮಾಡುಪಳದ ಕಾಯ್ ತುಱುಗಿರ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೬-೩೪); ಸುಲಲಿತವಾಗಿ ನೀಳ್ದ ತುಱುಗಿರ್ದಮೆಗಳ್ ತಮಮಂ ಬೆಳರ್ಪ ಕಣ್ಮಲರ್ಗಣಿಯಂದಮಂ ನೆಱೆಯೆ ಪೋಲ್ತಿರೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೧೯೭); ಅಂತು ನಿಧಾನ ಕೈಱಗುವ ದೀಪವರ್ತಿಯಂತೆಱಗಿ ತುಱುಗಿದರ್ಚನೆಗಳಿಂದರ್ಚಿಸಿ ಗುರುಭಕ್ತಿ ಪೂರ್ವಕಂ ಬಂದಿಸಿ (ಆರ್ಧನೇ. ೧-೧೪೦); ತುಱುಗಿದ ಕಾಯಿ ಪಣ್ಣಿಗಳ ಸಾಲ ವೃಕ್ಷವ ಮುಱಿದು (ಪೋಹಶ. ೪-೩೭); ಫಲವೃಕ್ಷಂಗಳೆತ್ತಂ ತುಱುಗಿ ಬೆಳೆದಿರೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೪೩-೦೩). ೪. ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳು; ಅಡಕಿಕೊಳ್ಳು: ಬಾಯೊಳು ತುಱುಗಿದೆಲೆ ಬಾಯೊಳಗೆ ಮಡಿದೆಲೆ ಕೈಯೊಳಂಗನೆಯ ಸ್ಥಿರದೊಳೆಮೆಯಿಕ್ಕದೆ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತರಸನೊರ್ವನು ... ಇರ್ದನು ಲಲಿತಭಿತ್ತಿಯ ಚಿತ್ರದಂದದಲಿ (ಜೀವಂಧ. ೮-೩೩). ೫. ಮುಚ್ಚು; ಕವಿ; ಆಚ್ಛಾದಿಸಂ: "ತುಱುಗು-ಸಂಛನ್ನೇ (ಕವಿದುಕೊಳ್ಳು)" (ಶಮಧಾ); ತುಱುಗಿದ ಮುಗಿಲಾ ಮುಗಿಲಿಂದೆಱಗುವ ಮಱೆ (ಅಧಿಪು. ೬-೬೨); ಎಱಗುವ ನರೇಂದ್ರನಿಕರದ ಮಿಱುಗುವ ಮಣಿಮೌಳಿ ಮಂಜುಳ ಪ್ರಭೆ ತನ್ನೊಳೆ ತುಱುಗೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೬೯); ತುಱುಗಿರ್ದ ನೀಲ ಮೇಘದ ತುಱುಗಲ್ ನೆಱೆ ಪಿಂಗಿ ಪೋಗೆ (ಜಗವಿ. ೪-೫೯); ಕೆಱುವೊನೆಯ ಮುಗುಳಂಬುಗಳ ಸೈಗಱೆದನಭಿಮನ್ಯುವಿನ ಮೆಯ್ಯಲಿ ತುಱುಗಿದವು ಮಱಿದುಂಬಿ ಕೆಂದಾವರೆಗೆ ಕವಿವಂತೆ (ಕುಮ್ವ್ಯಾ.ದ್ರೋ.೬. ೩-೩೪); ಧುರದೊಳು ತುಱುಗಿರ್ದ ಕೃತಕಾಂಧಕಾರವಿಸ್ತರವ ನಿರ್ಮೂಲನಗೆಯ್ವುದಕೆ ವರವಮೂಡಿಗೆಯಿಂದೆ ತೆಗೆದೆಚ್ಚ ಕೃಷ್ಣ (ಪೋಹಶ. ೪೦-೪೩). ೬. ಹರಡು; ವ್ಯಾಪಿಸು: ಪೊಸ ಮಸೆಯಂಬಸದಳಮೊಡನೆಱಗಿ ತುಱುಗಿ ಪಾಯ್ವುವು ಕೆಲವುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೬೦); ತುಱುಗಿದ ತನುತಾಪದಿಂದೆ ಪಕ್ಕಿಯ ತಳಿರ್ ತಱಗೆಲೆಯಾಗಿ ತೋಱಿಸಲು (ಪೋಹಶ. ೨೮-೦೩); ಮಣಿಕೋಟಿರಾಂಶು ವೆತ್ತಂ ತುಱುಗೆ...ಕನಕಲಸತ್ಸಿಂಹಪೀಠದೊಳ್ ಭೂಪನಿರ್ದಂ (ಧಾಪಿಕೀ. ೩-೦೬). ೭. ಜೋಡಿಸು; ಹೊಂದಿಸು; ಕುಂದಣಗೊಳಿಸು: ತರತರದಿಂ ತುಱುಗಿದ ವಿವಿಧ ರತ್ನಮಯಮಪ್ಪ ಪೊನ್ನ ಕುಱಿವಟ್ಟುಗಳಿಂ ನಿರುಪಮ ಕನಕಸರೋಜಾಕರಮಲರ್ದಂತಿರ್ದುದನ್ನವಾಸವಿಲಾಸಂ (ಸು ಕು ಮಾ. ೧೦-೨೭). ೧೦. ತಾಗು; ತಗುಲು; ಅಂಟು: ತುರಗದ ವ್ಯಾಧಿನಿದಾನ ವನಱಿಯದ ವೈದ್ಯನನೆ ಶಿಕ್ಷಿಗೆಯ್ಯದ ನೃಪಗಂ ತುಱುಗುವುದಶ್ವೇತಿ ಪಾತಕಮಱಿದವನಂ ತಡೆಯಲಶ್ವಮೇಧದ ಫಲಮುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೦೦-೩).

ತುರುತುರುಗು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ನೀನುಳಿವೆ ಎಂದಿನೊಲು ಎಲ್ಲೆಡೆಗೆ ತುರುತುರುಗಿ ಗಾಳಿಯೊಲು ಜನಗಾಗಿ ಜೀವನಕೆ ಉಸಿರಾಗಿ (ಬಾಸಿಗ. ೨೬-೯). [ದೇ. ॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಱು; ತೆಲು. ತುರುಗು, ತುಱುಗು]

ತುಱುಕು$_2$ (ನಾ). (?): ಇಱಿದುದಕದಂತೆ ಹಾಲಿನ ನಱುಸೋನೆಯ ಲುಂಡ ಬಣ್ಣದರಲ್ಗಳ ಸೊನೆಯಿಂ ತುಱುಕಿನ ಜೋಲುವ ಶಿಳಿಗಳ ನೆಱಗಿದರಾ ಜನಮನಳುರೆ ಹೊಸ ರಸವಣಿಗರ್ (?) (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೩-೦೯).

[?]

ತುಱುಗಲ್ 'ತಂಱುಂಗಲ್' ನೋ.

ತುಱುಗಲು 'ತಂಱುಂಗಲ್' ನೋ.

ತುಱುಗಲೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಈಶ್ವರಶರ್ಮ ನಾಮಧೇಯ ತುಱುಗಲೂರ್ ವಸ್ತವ್ಯಾ (ಮೈಅರಿ. ೧೯೧೪, ೧೦.೮:728).

[? + ಊರ್]

ತುಱುಗಲ್ಗೊನೆ (ನಾ). ದಟ್ಟವಾಗಿ ಕಾಯಿ ಅಥವಾ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಗೊನೆ. 'ತುಱುಗಲ್ಗೊನೆವಣ್' ಪರಾ.

[ತುಱುಗಲ್ (< ತುಱುಂಗಲ್) + ಕೊನೆ$_3$ (< ಗೊಲ್$_2$)]

ತುಱುಗಲ್ಗೊನೆವಣ್ (ಕ್ರಿ). ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಯಿ, ಹಣ್ಣುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಗೊನೆಯನ್ನು ಬಿಡು; ಫಲಿಸು: ಕೊರೆದುದೂ ಕಾವು ಧೇನು ತುಱುಗಲ್ಗೊನೆವಣ್ವುದೂ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಂ (ಗದಾಯು. ೦೦-೨೨ ಅಧಿ).

[ತುಱುಗಲ್ಗೊನೆ + ಪಣ್$_2$]

ತುಱುಗಲ್ಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪುಗೂಡು; ಒಟ್ಟಾಗು: ಪೊಕ್ಕು ಕೇದಗೆಯ ಪೂಗೊಯ್ಯಲ್ಕೆ ಘರ್ಮಾಂಬುಗಳ್ ತುಱುಗಲ್ಗೊಂಡವು ತಂಗೆ ಬಲ್ಲಿತೆ ಬಿಸಿಲ್ ಪೂದೋಂಟದೊಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೦-೬೦).

[ತುಱುಗಲ್ (< ತುಱುಂಗಲ್) + ಕೊಳ್$_1$]

ತುಱುಗಳವು (ನಾ). ಹಸುಗಳ ಅಪಹಾರ; ಗೋಗ್ರಹಣ: ತುಱುಗಳವೊ[ಪಾಠ. ಗೊಳಿ]ಳ್ ಪೆಣ್ಬುಯ್ಯಲೊಳ್...ತಱಿಸಂದು ಗಂಡು ತನಮುನೆ ನೆಱಪದವಂ ಗಂಡನಲ್ಲನೆಂತುಂ ಪಂಡಂ (ಗದಾಯು.೨-೨೪).

[ತುಱು + ಕಳವು]

ತುಱುಗಾ, ತುಂಱುಗಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ದನಕರುಗಳನ್ನು ಕಾಯು,—ಮೇಯಿಸು: ತುಱುಗಾವ ಗೋಪವರಂ ಮಾತ್ರಱಿಕೆಯ ಕಬ್ಬಿಲರನೆಯ್ದೆ ಬೆಸಗೊಳುತಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ.೮-೨೩). ತುಱುಗಾವ ಕಿಱುಕುಳದ ಕೆಳೆಯರುಮಂ ನೋಡುತ್ತುಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ.೨೩೪); ಆರ ಬಸುಱಲಿ ಬಂದು ... ಆರ ಹೆಂಡಿರ ಕೊಂಡು ಕಱು ತುಱುಗಾದು ಕಳವಿನಲಿ ವೀರದೈತ್ಯನ ಸದೆಬಡಿದು ಕುರು ವೀರವಂಶದ ರಾಯರೆಮ್ಮೊಳು ವೈರಬಂಧವ ಬಿತ್ತಿ ಕೊಂಡವ ಕೃಷ್ಣ ನೀನೆಂದ (ಕುಮ್ವ್ಯಾ.ಗ.೮-೩೮); ತುಱುಗಾವ ಪಳ್ಳಿಯಂ ಬಿಟ್ಟು ಬಳಿಕರವಿಲ್ಲದೆ ಹೊದ್ದಿ ಪಾಂಡವರನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೬-೯೭). **ತುಱುಗಾಯ್**: ಮಾಯದೀ ಮಗ ಹೊಲದೊಳಗೆ ತುಱುಗಾವುತಿರಲೊಂದು ಬಾಯ ಬಿಡುತಿದಿರಾದ ಕತ್ತೆಯ ಸಾಯ ಬಡಿದನು (ಹಾಕ್ರಿಥಾ.೨೨-೦೩).

ತುಱುಗಾವ = ದನಕಾಯುವವನು; ದನಗಾಹಿ: ತುಱುಗಳು ತುಱುಗಾವರನು ನೆಱೆದಾಡುವರ್ಭಕರ ಎಱಗಿ ನೋಡುವ ತನ್ನನು ... ಕಾಣುತವೆ ಮೈಮಱೆದಳಂಗನೆ (ನಿಥಾಗ. ೦೦-೮-೫೮). [ತುಱು+ಕಾ$_1$]

ತುಱುಗಾಡು, ತುರುಗಾಡು (ನಾ). ದನಕರುಗಳು ಮೇಯುವ ಕಾಡು; ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು; ಗೋಮಾಳ: ತುಱುಗಾಡು, ಕುಱುಗಂಟು, ಕುಡುಗೋಲ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೮೭ ಪ್ರಯೋ). **ತುರುಗಾಡು**: "ಆಶಿತಂ [ಗವೀನಂ] – ತುರುಗಾಡು" (ಅಶಾನಿ. ೩-೭). [ತುಱು + ಕಾಡು$_1$]

ತುಱುಗಾಯ್ 'ತಂಱುಗಾ' ನೋ.

ತುಱುಗಾಯಿ 'ತಂಱುಗಾಹಿ' ನೋ.

ತುಱುಗಾರ್ತಿ, ತಂಱುಕಾರ್ತಿ (ನಾ). ಗೊಲ್ಲರವಳಂ ; ಗೊಲ್ತಿತಿ ; ಗೋಪಿ : "ತುಱುಗಾರ್ತಿ [ಪಾಠಾಂ. ವಳ್ತಿ] ಯೆಂದು ಗೋಪಿ" (ಶಬಸಾ. ೭-೧೨೭) ; "ತುಱುಗಾರ್ತಿಯರೆನಲು ಗೋಪಿಯರ್" (ಕವಿಕಂ. ೮೩) ; ಮನೆ ನಿನಗೆ ನಂದಗೋಪಾಲನ ಮನೆ ತುಱುಗಾರ್ತಿ ನಿನಗೆ ಮನೆವೆಂಡತಿ (ಹಂಪಭಾ. ೬-೩೨) ; ತನ್ನ ಪೆಂಡತಿಯಪ್ಪ ನಂದೆಯೆಂಬ ತುಱುಗಾರ್ತಿಯಂ ಕರೆದು... ಪಟ್ಟಣಂ ಕೊಟ್ಟು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೧೫೦) ; ಕಱುವಂ ಬಿಡು... ಮುಱುವಂ ಸುರಿಯೆಂಬ ಸವಿವು ತುಱುಗಾರ್ತಿಯರೊಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೫-೧೨೦) ; ಕಱೆಯೆಂಬ ನುಡಿ ತುಱುಗಾರ್ತಿಯರೊಳು (ಶಂರಾಸಾಂ. ೨-೬೮). **ತುಱುಕಾರ್ತಿ** : ತುಱುಕಾರ್ತಿಯರ್ ತಿಱಿದು ತಂದು ಪಾಱುತನಕ್ಕೆ ಪರಪೆ ಪರೆದು ಕೊರಗಿರ್ದ ಕಱಿಯ ನೆಯ್ದಿಲ್ಗಳಿಂ ... ಮನೋಹರಮಾದ ಮಾಧವೀಮಂಟಪದ ಮೊಗಸಾಲೆಯೊಳ್ ಕುಳ್ಳಿರ್ದು (ಲೀಲಾವ. ೫-೫೯ವ).

[ತುಱುಗಾಱ + – ತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ತುಱುಗಾಹಿ, ತುಱುಗಾಯಿ (ನಾ). ದನಕರುಗಳನ್ನು ಕಾಯುವವನು : ಗೊಲ್ಲ : ತುಱುಗಾಹಿ ಕಾಜಿನ ಮಣಿಯ ಬಲ್ಲನು ಗಡ (ಕುಮಾ. ಭಾ. ೯-೧೪) ; ತುಱುಗಳ ತಿರುಹಿಕೊಂಡಯ್ದುವ ಬೇಡರ ತುಱುಗಾಹಿಗಳು ಕಂಡು ನಡುಗಿ (ಜೀವಂಸಾಂ. ೮-೨೩) ; ಈತನೇ ತುಱುಗಾಹಿ ಪಮಾರಣ್ಣನೆಂಬಾತನು (ಚಬಸು. ೫೭-೬೦) : ಸಲಹುವನೆ ಮಸೆಯ ತುಱುಗಾಹಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಒಲಿಯುವನೆ ಯೋಗಿ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೫೦೯). **ತುಱುಗಾಯಿ** : ಇಂದು ತುಱುಗಾಯಿ[ಪಾಠಾಂ. ಹಿ]ಯಂ ಬಂದಿಱಿಯದವನೆಸಗೆ ಸಂದ ಪಗೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೭-೩೦). [ತುಱು + ಕಾಹಿ]

ತುಱುಗಾಱ, ತುರುಕಾರ, ತುಱುಕಾಱ (ನಾ). ದನಕರುಗಳನ್ನು ಕಾಯುವವನು : ಗೊಲ್ಲ ; ಗೋಪಾಲ : ಒರ್ವರಿನೊರ್ವರ್ ಮಿಕ್ಕು ಪಾರ್ದು ಸಾರ್ದಿಸೆ ತುಱುಗಾಱರಂದಿನಿಸು ಬಲ್ಲುಲನಾದುದದೆಂದು ಕಾಳೆಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೯೩); ಆ ಶಿಶುವನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಗೋವಿಂದನೆಂಬ ತುಱುಗಾಱಂಗೆ ಕುಡುವುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೧೫೦) : ಏಱಿದರು ಭಂಡಿಗಳನಾ ತುಱುಗಾಱರಾ ಸ್ತ್ರೀಬಾಲವೃದ್ಧರು (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೧೦-೧೧). **ತುರುಕಾರ** : ಹಿಂದೆ ಕುಳಿತು ತೇರಿಸಗು ಎಂದು ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡುವವನು ಅಂಬಿಗ, ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಸವಾರನಾಗಿ ಬಂದಿರುವವನು ತುರುಕಾರ (ಭಾಷುಚಿ. ೨೪). **ತುಱುಕಾಱ** : "ಗೋಪಾಲ್, ಗೋವಿಂ, ಗೋಸ್ವಾಮಿ—ಈ ೩ ತುಱುಕಾಱರ್" (ಚಲಾಯು. ೪೪-೧೦೭) ; ಪೆಚ್ಚ ಪಸಿಯ ತುಱುಕಾಱಗೆಗ್ಗಳಿಕೆಯನೆ ಮಾಡಿ ನೀನುಂ ಪಟ್ಟಯಂ ಕಟ್ಟಿದೆಯೊ ಭೂಪರನಿಬರ ಕೊರಲೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೯೬). [ತುಱು + – ಕಾಱ]

ತುಱುಗಾಱಪಳ್ಳಿ (ನಾ). ಗೋವಳರ ಗ್ರಾಮಂ ; ಗೊಲ್ಲರ ಹಳ್ಳಿ : ಪಕ್ಕಣಗಳಲಿ ತುಱುಗಾಱ[ಪಾಠಾಂ. ವ] ಪಳ್ಳಿಯಲಿ . . . ಅಱಸಿದರಾ ನಿಶಾಚರನ (ತೊರವೆ. ೪-೧೧-೦೫). [ತುಱುಗಾಱ + ಪಳ್ಳಿ$_1$]

ತುಱುಗು$_1$ 'ತುಱುಕು$_1$' ನೋ.

ತುಱುಗು$_2$, ತುರುಗು$_2$ (ನಾ). ಸಂದಣಿ ; ದಟ್ಟಣೆ : ಸಪ್ತಮುಖದಿಂದೆ ವಿಷೋನ್ನತಿಯಿಂದೆ ಭೋಗದೊಳ್ ತುಱುಗಿರವಿಂದೆ ಪೋಲ್ತುದು ಮಹಾನದಿ ರುಂದ್ರಫಣೀಂದ್ರರಾಜನಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೭೪೭ ತೊಪ್ರ೪): ಮೆಱೆವ ದೇಹಪ್ರಭೆಗಳಲಿ ಮಿಱುಮಿಱುಪ ದಿವ್ಯಾಭರಣಕಿರಣದ ತುಱುಗಿನಲಿ ಒಪ್ಪಿದರಿಂದ್ರತೇಜದಲಿ (ಸಂಭಚ. ೩೩-೫೭). **ತುರುಗು$_2$** : "ತಿಂತಿಣಿ, ಕಿಕ್ಕಿರಿ, ತುರುಗು, ಬಂಬಲು, ಜಂಗುಳಿ, ಹಿಂಡು, ಗುಂಪು...ಮುಂದಿ" (ಕಂನುಹು. ೮೩). [<ತುಱುಕು$_1$/ಮಲ. ತುಱುಕು]

ತುಱುಗುಗೊಂದಲ್, ತಂರಂಗುಂಗೊದಲು (ನಾ). ದಟ್ಟವಾಗಿರುವ ಕೂದಲು; ತುಂಬುಗೂದಲು : ತುಱುಗುಗೊಂದಲ್ ಕೊಕ್ಕರಿಸೆ ಕೊನೆವಾಲಮಿನಿಸುಂ ನಿಮಿರ್ದು ಸಂಚಳಿಸೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೪೨-೯). **ತುರುಗುಂಗೊದಲು** : ಇದೀ ಶ್ಮಶ್ರುಸಂಕಟವಾದರೋ, ವಿಪರೀತವಾಗಿ, ಕರಿಯ ಚಾಮರದ ಚವುರಿಯ ತುರುಗುಂಗೊದಲಂತೆ...ರೂಕ್ಷತೆಯ ಕಡು ಗಪ್ಪಾಗಿ ಗೋಳಾಡುತ್ತಿರುವುದು (ಮುಂತ್ರಿಶ. ೯೨-೦೮).

[ತುಱುಗು$_1$ (<ತುಱುಕು$_1$) + ಕೊಂದಲ್]

ತುಱುಗೆವೆ, ತುರುಗೆವೆ, ತಂಱುಗೆವೆ (ನಾ). ದಟ್ಟವಾದ ಕೂದಲುಳ್ಳ ರೆಪ್ಪೆ ; ಒತ್ತಾದ ಕೂದಲುಳ್ಳ ರೆಪ್ಪೆ: ತುಱುಗೆವೆ ನೀಳ್ದ ಪುರ್ವು ನಿಡು ಗಣ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೨೮) ; ಘನಸ್ತನಂ ತುಱುಗೆವೆ ಕೋಮಲಾಂಗಮೞ ವಟ್ಟ ಕುರುಳ್...ರಮಣೀಯಮಾಗೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೦೪೨); ತುಱು ಗೆವೆಯ ಕೆರ್ಗೆಯೊಳ್ ಬಂಬಲಿಪ ಕಣ್ಮಿನಿಗಳೊಸರೆ (ವರ್ಧಪು. ೪-೬೧ವ). **ತುರುಗೆವೆ** : ತುರುಗೆವೆ ನಿಡುಹುಬ್ಬು ಡಾಳಿಪ ಕದಪು...ಅಂಚೆಯ ನಡೆ ನುಡಿಯ ಜಾಣೆಯರು (ಸೌಂದಕಾ. ೩-೭೬). **ತುಱುಗೆವೆ** : ತುಱುಗೆವೆ ನಿಂದು ನೋಡೆ ಕಡೆಗಣ್ಣದಿರ್ಗೊಳ್ಪಳಿವಾಡೆ ಪೊಕ್ಕು ಸೈವೞಗಿದಿರ್ಗೊಳ್ಪ ಸೋಂಕು. . . ಬಲ್ಲೆಯದಿರ್ಗೊಂಡುದು ಕೂಟದ ಕಾಯ್ಪುವೋಪರಾ (ಅರ್ದನೇ. ೨-೩೬): ತುಱುಗೆವೆಯ ನಿಟ್ಟೆಸಳುಗಂಗಳ . . . ನೀಱೆ ಮುಖ್ಯೆದಿ ತೊಗ್ಗಿನಲಿ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೧೩-೩೦); ತುಱುಗೆವೆಯ ನಿಡುಗಂಗಳಿನ ಕಡೆಸೆಳಗಿನ ಮಱಿಸುತ...ಬಂದಳು ರಾಮನಿದ್ದೆಡೆಗೆ (ತೊರವೆ.೩-೪-೮): ಪಾಮರಿಯರ ಕುಡುಪುರ್ವಿನ ಕೊನೆಮುಟ್ಟದ ತುಱುಗೆವೆಗಳ ನಡುವೆ ಕರಿಯಾಲಿಗಳೆಸೆದುವು (ಜಯುಕಾ. ೧-೪೦). [ತುಱುಗು$_1$ (<ತುಱುಕು$_1$) + ಎವೆ]

ತುಱುಗೆವೆಗಣ್, ತುಱುಂಗೆವೆಗಣ್, ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಣು (ನಾ). ದಟ್ಟವಾದ ಕೂದಲುಳ್ಳ ರೆಪ್ಪೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಣ್ಣು : ಭವನಾಂತರಮಂ ನೆಱೆ ಧವಳಿಸುತಿರ್ದಪುದೀ ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಗಳಗು ಪುಂಡರೀಕೇಕ್ಷಣನಾ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೫೦): ಪುಂಡರೀಕದಳಧವಳವಿಲೋಚನೆಯರಾ . . . ತಮ್ಮ ನಿಡಿಯ ಬಿಳಿಯ ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಗಳಿಂ ಕಣ್ಬೇಟಗೊಳಿಸಿಯುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೦೨೭ವ) ; ನಳಿನದೆಸಱೊಳ್ ಮುಸುಱಿ ಮುತ್ತಿದ ಮತ್ತಮಧುಕರಕುಳಮಂ ಕೆಲಕ್ಕೆ ತೊಲಗಿಸುವಂತೆ ತಳ್ತ ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಗಳಿಂ ತೆಗೆದು (ಲೀಲಾವ. ೩-೬೫): ಕಾವನ ತೋಳಂ ಬಿಡದಪ್ಪಿದುದುಮದಾಕೆಯ ಕೊಡಕೆವರಂ ನಿಮಿರ್ದು ಪೊಳೆವ ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಗಳ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೨೮). **ತುಱುಗೆವೆಗಣ್** : ನಿಡಿಯ ಬಳ್ಳಿಯ ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಗಳಂ ಕಿನ್ನೆಯನೆಯ್ದಿದ ಪುರ್ವುಗಳಂ . . . ಪಡೆದ ಕಾಮದೇವತ್ವಮನವಗಯಿಸುವಂತಿರ್ದ ರೂಪಿನ ಬಾಲಕನಂ . . . ಎತ್ತಿ ಕೊಂಡಿಂದ್ರುನ ದೇವಿ ಬಂದಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೯); ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಣ ಕಾಂತಿ ಮರಗಟ್ಟಲೆಯಂ ಬೆರಟಟ್ಟೆ (ಜಗವಿ. ೧೭-೨೫): ತುಱುಗೆವೆಗ [ಪಾಠಾಂ. ನಿಡಿಯಲರ್ಗ]ಣ್ಣೊಣರು . . . ಕಡುಚೆಲ್ವಂ ನೆನೆಯಿಸುತೊಪ್ಪಿದುವು (ಜಯುಕಾ. ೨-೪೩). **ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಣು** : ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಣ ಕಟಾಕ್ಷ ಕಂಬಲ್ಗಳ ಮಿಱುಗುವ ತೊಂಡೆವಣ್ದುಟಿಯ ಬೆಱಗಿಂದೆ ಮಾತನಾಡಿದಳು (ಸೋಮಚ. ೧೭-೨೪) ; ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಣ ನೋಟಮೆಸೆದುದು (ಕಬಪು. ೪-೧೧)

[ತುಱುಗೆವೆ+ಕಣ್]

ತುಱುಗೆವೆ 'ತುಱುಗೆವೆ' ನೋ.

ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ 'ತುಱುಗೆವೆಗಣ್' ನೋ.

ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಣು 'ತುಱುಗೆವೆಂಗಣ್' ನೋ.

ತುಱುಗೊಳ್$_1$, ತೊಱುಗೊಳ್$_1$ (ಕ್ರಿ). ದನಕರುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸು; ಹಸುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿ; ಗೋಗ್ರಹಣಮಾಡು; ದನಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಲು ಯುದ್ಧಮಾಡು : ನೆಲ್ಲಿಗೆಱೆಯ ತುಱುಗೊಣ್ಡಲ್ಲಿ ತುಱುವನಿಕ್ಕಿಸಿ ರೊಸಗರಲಯನ್ ಪೊಸವೆಣ್ಣ ಸಗವೇಱಿದನ್ (ಎಕ. IX (೬), ಹೊಸಕೋ. ೯-೩; 875); ಚಿಃ ತುಱುಗೊಳೆ ಬಾಱೆವೆಂದು ತುಱುಗೋ ಳೊಳೆ ಸಾವುದು ಸೈಪಿದೆಂದು ಪಾಯ್ದುಱುಕೆಯ ಗೋವರಣ್ಮ ಬರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೯೫): ಮಾರವ್ವರ ಪರಿವಂಪರಿದಿಱಿಯಲಾಱದೆ ಕಳ್ದು

ತುಱುಗೊಣ್ಡು (ಎಕ. IV. ಹುಣಸೂ. ೧೧-೬; 1020?): ಸುಶರ್ಮನೃಪಂ ವೀತಾಂಕುಶಂ ತುಱುಗೊಳಲ್ ಪೊಱಮಟ್ಟಂ (ಶಾಭ್ಯಾ.ಪ. ೧೩೨); ಪಱಿಯೆ ಧರೆ ತುಱುಗೊಳಲ್ ಬಂದಱಿವುದೆ ರಣದೊಳ್ ಕನಿಷ್ಠವಿದೆ ಚಿ ಕಷ್ಟಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೦-೦೫೭). **ತೊಱುಗೊಳ್₁** : ಸೋವಣವೃೋಂಕ್ರಮವಿ ಕುಣಮ್ಮನ್ನು ತೊಱುಗೊಳ್ಳಲ್ಲಿ ಪಲರುಮನೋಡಿಸಿ (ಎಕ. X. ಕೋಲಾರ. ೨೩೨-೩; ಸು. 750). [ತುಱು + ಕೊಳ್₁]

ತುಱುಗೊಳ್₂ 'ತಂಜುಗೋಳ್' ನೋ.

ತುಱುಗೋಳ್, ತುರಂಗೋಳಂ, ತಂಜುಂಗೊಳ್, ತಂಜುಗೊಳ್₂, ತೊಱುಕೊಲ್, ತೊಱುಕೊಳ, ತೊಱುಕ್ಕೊಳ್, ತೊಱುಗೊಳ್₂, ತೊಱುಂಗೊಳ, ತೊಱುಗೊಳ್ಳ, ತೊಱುಗೋಳ್ (ನಾ). ಶತ್ರುಗಳು ದನಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಾಗ ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕದನ; ಗೋಗ್ರಹಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ : ತುಱುಗೋಳೊಳ್ ಸಾವುದು ಸ್ಪೆಪಿದೆಂದು ಪಾಯ್ದುಱಿಕೆಯ ಗೋವರಣ್ಣ ಬರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೯೫); ತುಱುಗೋಳೊಳ್ ಸತ್ತೊಡೆ ಪುಣ್ಯಮಕ್ಕು (ಜಾವುಂಪು. ೨೬೫). 'ತುಱುವರಿಗಾಳಗ' ಪರಾ. **ತುರುಗೋಳು** : ಈ ವೀರಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ . . . ಕನ್ನಯನು ಕಾತಿಕವಳ್ಳಿಯ ತುರುಗೋಳಿನಲ್ಲಿ ಕಾದಿ ಸತ್ತನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಶಾಸಮಂ. ೫೧೨ ಸೂಕಪ). **ತುಱುಂಗೊಳ್** : ಸಿನ್ದಮ್ಮನಾಚ ಬವರದೊಳು ಕೆಲ್ಲಂಗೆಱೆಯ ತುಱುಂಗೊಳೊಳೆ ××× ಸತ್ತ (ಎಕ. V. ಅರಸೀ. ೯೯-೭ : ಸು. 900). **ತುಱುಗೊಳ್₂** : ಗಂಗವಾಹಾನಾಗರಾ ಮಗನ್ವಾದೆಯನ್ನಿರಟ್ಟ ತುಱು ಗೊಳೊಳ್ ಕಾದಿ ತುಱುವನಿಕ್ಕಿಸಿ ಸುರಲೋಕದ ಭೋಗಿ ಆದನ್ (ಎಕ. IX. ಹೊಸಕೋ. ೮೪-೩ : 720) ; ಕುಗ್ಗಲ್ಲಗಾವುಣ್ಡ ತಮುತ್ತಿದ್ಬೊರ್ ತುಱುಗೊಳೋಲ್ವಾದಿ ಸತ್ತರ್ (ಎಕ. IV. ಹುಣಸೂ. ೧೨-೮ : ಸು. 920); ಕಾಡಿಗಾವುಣ್ಡ ತನ್ನೂರ ತುಱುಗೊಳೊಳ್ ತುಱುವ × ಕ್ಕಿಸಿ ಕಾದಿ ಸತ್ತ (ಎಕ. IV. ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೦೪-೪ : 996 ?). **ತೊಱುಕೊಲ್** : ತೊಱು ಕೊಲ್ವಳಿ ಪೆರಿಯವನ್ ಕೋಲ್ವಲಾಂ[ತು] ಭಿಲ್ದನ್ (ಸೌಇಇ. IX-i. ೨-೮ : 9ನೆಯ ಶತ). **ತೊಱುಕೊಳ** : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಕೊನ್ದಗೊರೆ ಉಕ ×× ತೊಱು ಕೊಳ × ಸತ್ತೋನ್ (ಎಕ. X. ಚಿಂತಾಮ. ೧೦೫-೩; ?). **ತೊಱುಕ್ಕೊಳ್** : ತೊಱುಕ್ಕೊಳುಳ್ಪಟಾನ್ (ಎಕ. X(8). ಮಾಲೂರು. ೧೧೯-೧; 8ನೆಯ ಶತ). **ತೊಱುಗೊಳ್₂** : ಎಱೆಯಮ್ಮಂ[ನಿ]ವುದಿ ತೊಱುಗೊಳೊಳ್ಬಾದಿ ಸತ್ತೋನ್ (ಸೌಇಇ. XI-i. ೧೯-೩ : 983) ; ಮದಲೂರ ಕುಪ್ಪ ನ್ನೊಱುಗೊಳೊಳೆಱಿದು ಸತ್ತ ಸಗ್ಗಿಯಾದನ್ (ಎಕ. X. ಕೋಲಾರ. ೦೪೨-೨ ; 1000 ?). **ತೊಱುಂಗೊಳ** : ××× ಮೇರು ತೊಱುಗೊಳ ಕಟ್ಟಿತ್ತೊಡೆ ವೆಚ್ಚಿ ಕಲ್ನಾಡೊಂದು ಕೊಟ್ಟಂ (ಸೌಇಇ. IX-ii. ೬೦೭-೧; ಸು. 8ನೆಯ ಶತ). **ತೊಱುಗೊಳ್ಳ** : ಸಿಂಗಪ್ಪ ದುಗ್ಗಯ್ಯ ಸಾನ್ತನೊರ ತೊಱು ಗೊಳ್ಳ ಧಾಳಿ ಕಳ್ಳರೊಳ್ಳೆಱಿದು ಅಟ್ಟು ಸತ್ತಂ (ಎಕ. IX (8). ಶಾನಕಾ. ೪೮-೦೩ ; 900). **ತೊಱುಗೋಳ್** : ಶ್ರೀ ಹೆಮ್ಮಯನ ಮಗ ಸಾನ್ತಂ ತೊಱುಗೋಳೊ ಕಾದಿ ಸತ್ತು ಸಗ್ಗಿಯದಂ (ಎಕ. IX (8). ಹೊಸಕೋ. ೦೯೫-೪ ; ಸು. 1000). [ತುಱು + ಕೋಳ್]

ತುಱುಘಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು (?) : ಆ ದೇವರ ಅಂಗರಂಗಭೋಗಕ್ಕಂ...ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕಂ ತಂಪು ಪ್ರವಿಷ್ಟದ ತುಱುಘಟಿಯ ಮೂಡಣ ಬಂಚಿ ಯಿಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ... ಧಾರಾಪೂರ್ಬ್ಬಕಮ್ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಮತ್ತರಾಱು (ಸೌಇಇ. IX-i. ೨೯೩-೧೮ ; 1172). [?]

ತುಱುಚ₁ 'ತುಱುಚಿ' ನೋ.

ತುಱುಚ₂ (ನಾ). ತುರಿಯೆಂಬ ಚರ್ಮರೋಗವುಳ್ಳವನು : ಸಾವಂ ಬಯಸುವ ತೊನ್ನರುಂ ತುಱುಚರುಂ ಮಹಾರೋಗಾವಿಳರುಂ ಬಂದಾ ಮರನ ಫಲಮಂ ಮೆಲೆ ನಿರೋಗಿಗಳಾಗಿ (ಧರ್ಮಾಪ. ೭-೪ ಪ).

[ತುಱುಚಿ + -ಅ₇]

ತುಱುಚಿ 'ತುಱುಚಿ' ನೋ.

ತುಱುಚಿ, ಚುಱುಚಿ, ತುರಚಿ, ತುರಚೆ, ತುರಿಚೆ, ತುರಂಚ, ತುರುಚಿ, ತುರಂಚಿ, ತುಱಿಚ, ತುಱಿಚೆ, ತುಱುಚ₁, ತುಱುಂಚಿ, ತುಱುಜೆ (ನಾ). ೧. ಶರೀರಕ್ಕೆ ತಗುಲಿದರೆ ನವೆಯುಂಟುಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ; ತುರಿಕೆಗಿಡ ; ಉರಿಸಣಿಕೆ (ಕರಾ) : "ದುಸ್ಪರ್ಶಮೆನೆ ತುಱುಚಿಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೪-೪೪) ; ಹೆಗ್ಗುಱುಟಗೆಯಂ ತುಱುಚಿಯ ನೊಗ್ಗಿರೆ ತಾಂ ಕೈಪಸೋರೆಯು ಬೇರ್ಗಳೊಳೆಲ್ಲಂತಗ್ಗಳ ಮೂರ್ಸೊಟ್ಟ ರೆಗಂ ತಗ್ಗಿಲ್ಲದೆ ರಚಿಸಿ (ಜಮುಚ. ೦೭-೦೯೫); ವನಜವನದಲಿ ತುಱುಚಿ ಕಬ್ಬಿನ ಬನದಿ ಕಡಸಿಗೆ ಚೂತವಂಯ ಕಾನನದಿ ಬೊಬ್ಬುಲಿ ಭೀಮಸೇನನ ಇರವು ತಮ್ಮೊಳಗೆ (ಕುವ್ಯಾಭ. ೮-೫) : ತೊಳಟಿದೋಂಟದೊಳ್ ತುಱುಚಿ ಪುಟ್ಟುವಂತಿರೆ (ರಾಜಾಕ್ಕ. ೨೭-೭). **ಚುಱುಚಿ** : ೧. ಹಾಳೂರ ಚುಱುಚಿ ನಸುಗುನ್ನಿ ತಿಗುಳರ ಗಾಳಿ ಬೇಡೆಂದ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೩೭೫). **ತುರಚಿ** : ೧. 'ತುರಚಿಬಳ್ಳಿ' ಪರಾ. **ತುರಚೆ** : ೧. ತುರಚೆಯ ಜಾತಿಯ ಗಿಡ (Archangel. ಇಂಕನಿ). **ತುರಿಚೆ** : ೧. ಧರಣಿಪತಿಯುಹ ನಳನ ಸಭೆ ಯಲಿ ತುರಿಚೆ ಮಕ್ಕಣದಂತೆ ದುರ್ವಾರ್ತಿ ದುರುಳ ಪುಷ್ಕರನೆಂಬ ದಾಯಿಗ ... ಇರುತಿಹಂ (ಅಂಬಿಕಾ. ೩-೫೯) ; ಅವನ ಸಹವಾಸ ಅಂದರೆ ತುರಿಚೆ ಮುಟ್ಟಿದ ಹಾಗೆ (ರೂಢಿ). **ತುರುಚ** : ೧. ತುರುಚನ ಬೇರು, ನೀಲಿಬೇರು ಇವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹತ್ತು ಹಲಗಳನ್ನಿಡಿದು (ಸಕಪ್ಪ. ೭೦). **ತುರುಚಿ** : ೧. ಬಂಜರು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಕುಟುಕುಗೂದಲು ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಕೆಲವು ಜಾತಿಯ ತುರುಚಿಯ, ಚುರುಚುರುಕನ, –ಗಿಡ (Nettle. ಇಂಕನಿ) ; ತೋಟಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು ಅಲ್ಲಿ ಬೇಕೆಂದು ನೆಪ ತೆಗೆದು ಜಗಳವಾಡಿ ತುರುಚಿ ಮುಟ್ಟಿಸುವುದು (ಕಳಹು. ೦೦). **ತುರುಚೆ** : ೧. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರದೇಶ ಜಿಗಣೆ, ಚೆತ್ತದ ಬೀಳಲು, ತುರುಚೆಗಿಡಗಳಿಂದ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಕುಡಿಕೊ. ೧೦೪); ಆ ನೋಟದಿಂದಾಗಿ ತುರುಚೆಯನ್ನೊರಸಿದಂತಾಯಿತು (ಸಾವೀಊ. ೦೯೭) ; ರಾಣಿ...ಅಸೂಯೆ ಸಂಶಯವೆಂಬ ತುರುಚೆಯ ಗಿಡಕ್ಕೆ ನೀರೆರೆದು ಪೋಷಿಸಿರಬೇಕು (ಹಾಹುತ್ತ. ೦೯). **ತುಱಿಚ** : ೧. ತಳವಲು ತುಂಬೆ ನೆಲ್ಲಿ ತುಱಿಚ ಕಿಱುನೆಲ್ಲಿ (ಐಮುದ. ೫-೮೯). **ತುಱಿಚೆ** : ೧. "ಮರ್ಕಟಯೆನಿಕು ಕಪಿಕಚ್ಛು ದುರಾಲಭೆ ತುಱಿಚೆ" (ಪಸುಕೋ. ೬೬-೨೦). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮರೋಗ ; ತುರಿ ರೋಗ : ಹೞುವಾಯ ತುಱಿ[ಪಾಠಾಂ. ಱು]ಚೆಗಳ ಬತ್ತಲೆಯ ಬಾಳ್ದಿಣಂ ಗಳು ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಿರಲು (ಪಾಗೀರ. ದೀ. ೨೫೪-೭೬). **ತುಱುಚ₁** : ೧. "ಮರ್ಕಟಿ –ಎಕ್ಕೆ, ತುಱುಚ, ಹಿಪ್ಪಲಿ, ಕೋಡಗ" (೭ಷಧಿ. ೦೦೫); ಮೆಣಸು ... ಆಷಾಢಿ, ಸಹದೇವಿ, ತುಱುಚ, ನೀಲಿ, ರುದ್ರಜಡೆ, ಇವ ಸಮಾನಂ ಗೊಂಡು ಸಹದೇವಿರಸದಲ್ಲಿ ಲೇಪವಂ ಮಾಡಿದುದು ಜ್ವರ ಹರ (ವಿಶ್ವವಿ. ೦೫೩) : ಹಂಬಿನ ತುಱುಚನಾ ಬೇರು ಸಸಿಗುಪ್ಪೆ . . . ಹತ್ತಿ ಹರಳ ರಸವಂ ಪೂರೈಸಿ ಕಾಸಿ (ಸೂಪಶಾ. ೨-೦೯) ; ತುಱುಚನ ಬೇರು, ವರ್ಪಾಟಕ, ಅಮರ ದವಳ್ಳಿ, ಶುಂಠಿ ಇವಿಷ್ಟನು ... ಕಷಾಯವ ಕಾಸಿ (ವೈದ್ಯಶಾ. I. ೩೬೩) : ತುಱುಚನ ಗಿಡು ಸೋಂಕಿದಂತೆ ಬಿಱುಬುಗೊಂಬಳು ಬೆದಱುವಳು (ಹರಿಬ. ೭-೨೬). **ತುಱುಚಿ** : ೧. "ದುರಾಲಭಾ – ತುಱುಚಿ" (ಶಾಹಟೀ. ೨-೨-೮೮) ; ಹಸಿದಡುಣಬಹುದೇ ನಸುಗುನ್ನಿ ತುಱುಚಿ [ಪಾಠಾಂ. ಱುಚಿ] ಯನು (ಅವಚಂ. ೭೦-೩೦೫); ಹಿತ್ತಲ ತುಱುಚಿಯ ತಂದು ಪನ್ನೀರನೆಱೆದರೆ ಒತ್ತಿದವರ ಹಱಿಕೊಂಡು ತಿಂಬೋದು ಬಿಡಬಲ್ಲುದೆ (ಪುರಂದ. ೫-೫೬-೩). **ತುಱುಜೆ** : ೧. "ಕಚ್ಛಭಃ –ತು(ಱು)ರುಜೆ" (೭ಷಧಿ. ೨೦); ಕಬ್ಬುನದ

ಬಡಿಗೆಗಳ ನಸುಗುನ್ನಿದುಱುಜೆ [ಪಾಠಾಂ. ತುಱುಚೆ]ಯ ಪುಡಿಯ ತೀವಿದ ತಿತ್ತಿಗಳ ... ಹರಹಿನಲೆಸೆದುದಾ ದುರ್ಗ (ತೊರಠಾ. ೬-೭-೧೧).

[<ತುಱು./ತೆಲು. ತ:ರುಜೆ = ಮಂಗರವಳ್ಳಿ]

ತುಱುಜೆ 'ತುಱುಚೆ' ನೋ.

ತುಱುತುಱು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ತುಱುತುಱುತಿನ್' ಪರಾ.

ತುಱುತುಱುತಿನ್, ದುಱುದುಱುದಿನ್ (ಕ್ರಿ). ಬಹಳ ನವೆಯುಂಟಾಗು,–ಕಡಿತವುಂಟಾಗು ; "ಚುರುಚುರುಂ ಉರಿ" (ಪ್ರಥ.) : ಏಱುವ ದಾಡೆಯಿಂದಣೆದು ಪೆರ್ದರಿಯಂ ಕರದಿಂದಮೆತ್ತುತಂ ತುಱುತುಱುತಿಂಬ ಕಂದರವುನೊತ್ತರಗೊಂಡು ಮ ಹಾ ಮ ಹೀ ಜ ದೊ ಳ್ ತ ಱ ತ ಱ ನಾಗಿ ಮಾಱಿಗೊರಸ:ತುಂ ... ಬರುತಿರ್ದುದು ಭೀ ಕ ರ ನೊಂ ದು ಸೂ ಕ ರಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೧೧೧೨). **ದುಱುದುಱುದಿನ್** : ಉದಯಿಸುಗುಂ ಶೂಲಂ ವಾತದಿನುಂ ಪಿತ್ತದೇಟಗ್ಗಿಯಿಂ ದುಱುದುಱುದಿಂಬುದು ಕಫದಿನಾ ತ್ರಿದೋಷದ ಪುದುವಿಂದಾಮಿಶ್ರಮಾಗಿ ತೋ ಕ್ಕ ರ್ಣ೦ ತ ವ್ಮೊ ಳ್ (ರೋಗೋಪ. ೯-೬). [ತುಱುತುಱು + ತಿನ್]

ತುಱುನೆಲೆ (ನಾ). ದನಕರುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಅಥವಾ ಕೂಡುವ ಸ್ಥಳ ; ಕೊಟ್ಟಿಗೆ : ಮಾನವಮದನನುಂ ಮಕರಂದನುಮಾ ತುಱುಪಟ್ಟಿಯ ತುಱುನೆಲೆಯೊಳ್ ನಿಂದು ನೋಡುತ್ತುಮಿರೆ (ಲೀಲಾವ. ೩-೧೧೧).

[ತುಱು + ನೆಲೆ]

ತುಱುಪಟ್ಟಿ, ತುರಂಪಟ್ಟಿ, ತುರುಹಟ್ಟಿ, ತುಱುವಟ್ಟಿ, ತುಱುಹಟ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ದನಕರುಗಳ ಹಟ್ಟಿ ; ದನಕರುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಹಾಕುವ ಸ್ಥಳ ; ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ; ಗೋಸ್ಥಾನ : "ಗೋಷ್ಠಂ, ಗೋಸ್ಥಾನಕಂ, ಈ ೨ ತುಱುಪಟ್ಟಿಯ ಹೆಸರು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೩) ; ಗೋಟ್ಟೀ–ತುಱುಪಟ್ಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ಳ್ಳಿ] ಯೊಳ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೮೦-೫) ; ತುಱುಗಿದ ತುರಗಗಳೆಂದೆಂಬ ಪಶುಗಳ ಮುಱಿದಿಕ್ಕಿ ರಣಮೆಂದೆಂಬ ತುಱುಪಟ್ಟಿ[ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟಿ]ಯೊಳು ರಾಮನೆಂದೆಂಬ ಪೆರ್ಬುಲಿ ಬಿಱುವರಿದುದು (ಕುಠಾಸಾಂ. ೨೦-೬೫). ೨. ಗೊಲ್ಲರು ವಾಸಿಸುವ ಹಳ್ಳಿ ; ಗೊಲ್ಲರ ದೊಡ್ಡಿ : ತುಱುಗಾರ್ತಿಯಂ ಕರೆದು ಪುತ್ರಲಾಭಮಾದುದೆಂದು ಮಗನಂ ಕೊಟ್ಟು ತುಱುಪಟ್ಟಿಯೊಳೊ ಸಗೆಯಂ ಮಾಡಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೧-೦೫೦) ; ಅಲ್ಲಿಗೆ ಸಮೀಪದೊಳೊಂದು ತುಱುಪಟ್ಟಿಗೆಲ್ಲಂ ಪ್ರಧಾನ ನಂದಗೋವನೆಂಬಂ (ಬಂಹರಿ. ೬-೫೭) ; ಗಂಗಾ ತೀರದ ತುಱುಪಟ್ಟಿ[ಟ್ಟಿ]ಯೊಳಗೆ ವೃಷಭಭಂಗಳಾಗಿ ಸಂಜನಿಸಿ (ನೇಮಿಸಂ. ೬-೨೨) ; ಸಂತಠಾಶ್ರಮ ತಪೋವನಗಳು ತುಱುಪಟ್ಟಿ ಮುಂತಾದುವು ಘೋಷಾಕರವು (ಶಾಂತೀಶ. ೮-೬೨); ಸಲೆ ಪೆಂಪೂಗೆದ ಡಂಗುರ ಸಾಱಿಸಲು ತುಱುಪಟ್ಟಿಯಲಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೨-೨೫). ೩. (ಅಲಂ) ಹಳ್ಳಿಯ ಜನ : ಅನ್ನೆಗಮಾ ತುಱುಪಟ್ಟಿಯುಮಲ್ಲಿಂದೆರ್ದು ನಾಡೆ ಗೆಂಟುಪೋದತ್ತು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೦೩-೨೩). **ತುರುಪಟ್ಟಿ** : ೧. ಅಮೃತಶಿಲೆಯ ಗೋಶಾಲೆ ತಂತುಕಾರಸಹಸ್ರಜಾಲವ್ಯರೂಪ್ಪದಿಂ . . . ಖಿನ್ನವಿದೆ ಪಾಳೂರ ತುರು ಪಟ್ಟಿಯೋಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೫೦-೧೧). **ತುರುಹಟ್ಟಿ**. ೧. ಒಮ್ಮೆ ನಮ್ಮ ತುರುಹಟ್ಟಿಗೆ ಹುಲಿ ನುಗ್ಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ). **ತುಱುವಟ್ಟಿ** : ೧. ಸುರಧೇನುಸಂಚಯಂ ಸರ್ಪಭೂಷಣನ ತುಱುವಟ್ಟಿಯನೆ ಚೆನ್ನಾದುದರಸು ತನಮಂದೀಶನ (ಚಬಪು. ೨೯-೯೨) ; ತುಱುವಟ್ಟಿಯಿಂದ ತೊಪ್ಪಿಂದ ತಣ್ಣೆಳಲಿಂದ ಕೆಱೆ ಕಟ್ಟೆಯಿಂದ (ನಂದಿಮಾ. ೦೫-೦೬). **ತುಱುಹಟ್ಟಿ** : ೧. ಗೋಷ್ಠಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಗೋವಿಂದ–ತುಱುಹಟ್ಟಿಯ ಅದ್ಧಿಕದವನು(ನಾಚಿರಾ.೩). ೨. ನಾಡೊಳಗೆ ತುಱುಹಟ್ಟಿಯಲಿ ಹೊಲನಾಡಿ ಹಟ್ಟಿದ ಗೋಕದಂಬವ ನೋಡುವುದು ನೆವ (ಕುಮ್ಯಾ.ಅ. ೦೭-೨೦). 'ಕಱುಹಟ್ಟಿ' ಪರಾ.

[ತುಱು + ಪಟ್ಟಿ$_1$]

ತುಱುಪರಿ 'ತುಱುವರಿ' ನೋ.

ತುಱುಪರಿಗ (ನಾ). = ತುಱುಗೋಳ್(?) : ಅಂತಾತನನುಜ ದೇಕರಸ ತುಱುಪರಿಗವೆಂಬ ಪುಯ್ಯಲ ನೆಱೆಯಾಲಿಸಿ ಕೇಳ್ದು (ಎಕ. XII, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೧೫-೨೬ ; 1216 ?). [P ಇದು 'ತುಱುಪರಿಗಂ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ ವಿರಬಹುದು]

ತುಱುಪಳ್ಳಿ 'ತುಱುವಳ್ಳಿ' ನೋ.

ತುಱುಪಳ್ಳಿಕಾಱ (ನಾ). ಗೊಲ್ಲರ ಹಳ್ಳಿಯವನು ; ಗೊಲ್ಲ; ಗೋವಳಿಗ : ಧರಣಿಪಾಲರ ಮಧ್ಯದಲಿ ಭಾಸ್ಕರನು ಗಡ ತುಱುಪಳ್ಳಿಕಾಱರ ಪುರದ ಭಾಸ್ಕರನೀತನಲ್ಲಾ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೮-೧೬).

[ತುಱುಪಳ್ಳಿ (<ತುಱುವಳ್ಳಿ) + – ಕಾಱ]

ತುಱುಬಿಕ್ಕು, ತುರುಬಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ತುರುಬನ್ನು ಹಾಕು ; ಕೂದಲನ್ನು ಗಂಟುಕಟ್ಟು : ತುಂಬಿಗುರುಳ ತುಱುಬಿಕ್ಕಿ ದಾದಿಯರು ನಿತಂಬಿನಿ ಯೊಡನೆ ಪೇಳಿದರು (ಪೋಹಚ. ೯-೧೬). **ತುರುಬಿಕ್ಕು** : ಉಳ್ಳಲರ ಹೂವೀಡ ತುರುಬಿಕ್ಕಿ ಮುಡಿಸಿ (ಕಾಲೂರ. ೦೯೩-೯೦೪).

[ತುಱುಬು$_2$ (<ತುಱುಂಬು$_2$) + ಇಕ್ಕು]

ತುಱುಬು$_1$ 'ತುಱುಂಬು$_1$' ನೋ.

ತುಱುಬು$_2$ 'ತುಱುಂಬು$_2$' ನೋ.

ತುಱುಮಂದೆ, ತುರುಮಂದೆ (ನಾ). ೧. ದನಗಳ ಹಿಂಡು, – ಗುಂಪು : "ತುಱುಮುದೆಯಕ್ಕೂತಿ ಗೋವೃಷಂ" (ಮಂಗರಾ. ೫೭-೧೧) ; "ತುಱು ವಿಂಡು ತುಱುಮಂದೆಯುಕ್ಕು ಗೋಸಮುದಾಯವು" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೩೪) : ನಾನಾರೆಂಬುದ ತಾನಱಿತು ತಿಳಿದಲ್ಲಿ ತುಱುಮಂದೆಯೊಳಗಾಯಿತ್ತು (ತುಱುಗಾ. ೪-೬) ; ಈಗಳೊ ನೀನ್, ನಿನ್ನಯ್ಯನವೆ ತುಱುಮಂದೆಗಳ್ ವೇಣ್ ತುಱುಪಟ್ಟಿಗಳ ಬಟಿಯ ... ಪುಲ್ಗಾವಲೆಡೆಗೊರ್ವಳೀ ಚೆಚ್ಚರಂ ಬೋಗು (ಬದ್ಧಪ್ರ. ೩೪-೭೪೨). ೨. ಗೋವುಗಳಂ ಇರುವ ನೆಲೆ ; ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ; ಗೋಸ್ಥಾನ ; ಗೋಕುಲ : (ಕ). **ತುರುಮಂದೆ** : ೧. "ತುರುವಿಂಡೆನಲು ತುರುಮಂದೆಯೆನಲು ಗೋಸಮುದಾಯವುಕ್ಕು" (ಕಕರ. ೪೭) ; ತುರುಮಂದೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ (ನಮ್ಮೂರ. ೩೬). [ತುಱು + ಮಂದೆ]

ತುಱುವಿಂಡಿ, ತರಿವಿಂಡಿ, ತಱಿವಿಂಡಿ, ತಱುವಿಂಡಿ, ತುರುವಿಂಡಿ (ನಾ). ೧. ಹೊಸಪ್ರಾಯದವಳು ; ಪ್ರೈನೆರೆದ ಹೆಣ್ಣು ; ನವ ಯೌವತಿ : "ತುಱುವಿಂಡಿಯೆನೆ ನೆಱೆದ ಪೆಣ್ಣಕ್ಕು" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೭೪) ; ಪಾ ಡಿ ದ ರ್ ತುಱುವಿಂಡಿಯರವ್ಯತೋಪಮಾನಗಾನಮನೊಲವಿಂ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೧೦೪). ೨. ಮುಟ್ಟಾದವಳು : "ತುಱುವಿಂಡಿಯಾರಯ್ಯೆ ಪುಷ್ಪವತಿಯಾದವಳ್" (ಕನ್ನಕೈ. ೨೬). **ತರಿವಿಂಡಿ** : ೧. ತರಿವಿಂಡಿ ಯರ್ನಡೆದರೊಡಲಳವಿನಿಂ ಮಲೆಯ ಬೆರವ ಪೊರೆಯಂ ಪೊತ್ತು (ಕಾಲೂರ ೦೨೪-೨೬೧). **ತಱಿವಿಂಡಿ** : ೧. ತುಱುಗಿದಾಭರಣಗಳೋರೆಕೋರೆಯ ತಿದ್ದಿ ತ [ಪಾಠಾಂ. ಸ]ಱಿವಿಂಡಿಯಯನುವಾದಳಾಗ (ಭರತ. ೦೦-೬೬) ; ರಣಕೆ ಪೋಪವಸರದೊಳ್ ತಱಿವಿಂಡಿಯವ್ವೆ ತನ್ನಯ ಮಡದಿಯನಿಕ್ಷುವ:ತಿಯಂ ಕಂಡು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೫೦-೨೬). ೨. "ತಱಿ[ಪಾಠಾಂ. ತುಱು]ವಿಂಡಿ ಯೆಂದು ಪುಷ್ಪಿತೆಯಾದ ಕಾಂತೆ" (ಕಕಸಾ. ೬೨-೬೭೨) ; "ತಱಿ[ಪಾಠಾಂ. ತುಱು]ವಿಂಡಿಯೆನಲು ಪುಷ್ಪಿತೆ" (ಕವಿಕಂ. ೦೬೪). **ತಱುವಿಂಡಿ** : ೨. "ತಱುವಿಂಡಿ–ರಜಸ್ವಲೆ, ಮುಟ್ಟಾದ ಹೆಂಗಸು, ಪುಷ್ಪಿತೆ" (ಪ್ರಥ.). ತುರುವಿಂಡಿ:೧."ತುರುವಿಂಡಿಯೆಂದೆನಲ್ ಪ್ರಥಮಋತುವಾದ ಕಾಮಿನಿ" (ಕಕರ. ೪೭): "ತಱುವಿಂಡಿ–ತುರುವಿಂಡಿ=ಬೆಳೆದ ಹುಡಿಗೆ, ಹೆಣ್ಣಾದವಳು" (ಜಾನಕೋ. ೩೭). 'ಸಱಿವಿಂಡಿ' ಪರಾ. [<ತುಱುಗು$_1$ + ವಿಂಡಿ]

ತುಱುಯ್ಯಲು 'ತುಱುಹಾಯಲು' ನೋ.

ತುಱುವಟ್ಟಿ 'ತುಱುಪಟ್ಟಿ' ನೋ.

ತುಱುವರಿ, ತುಱುಪರಿ, ತುಱುಹಱ್₂ (ನಾ). = ತುಱುಂಗೋಳ್ : ಮಾಡೆಯ ಹರಿಹರಂಗಳು ಸಂಕರಸೆಟ್ಟಿಯ ಹಳ್ಳಿಯ ತುಱುವರಿಯಲು ಹರಿದು ಸ್ವರ್ಗಸ್ತನಾದನು (ಮ್ಮ.ಆರಿ. ೧೯೪೮, ೪-೪; 1291). **ತುಱುಪರಿ** : ಬೆಳ್ಳತ್ತ್ಥದ ಗಾವುಣ್ಣಂ ತುಱುಪರಿಯಲಿ ಸತ್ತಂ (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೧೧-೩;ಸು. ೩೩೦); ಗೆನಪಳ್ಳಿಯ ಎಱಿ×ಸಂದಂ ಶಾಸನರ ಭೀಮಂ ಉರಟಿವಿನೊಳ್ ತುಱುಪರಿಯಿ ಮಾಣ್ದಿ...ಸುರಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂದನ್ (ಎಕ. VIII(s), ಸೊರಬ. ೫೭೩-೩; 981). **ತುಱುಹಱ್₂** : ಶ್ರೀಮತ್ಕದಂಬರ ಸಾಸ್ತ್ರ ಯ ದೇವ ಗುಡುವೆಯನಿಱಿದು ತುಱುಹರಿಯ ಕಾದಿಸಿ ತುಱುವಿಂಗಡ್ಡಂ ಬನ್ದು (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೬೦-೧೭; 1032) ; ತುಱುಹರಿಯಲು ಕಾದಿಸಿದವರು ...ಸುರಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತವಾದರು (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೬೦-೩; 1123) ; ಮತ್ತಿಗಟ್ಟದ ಮುದ್ದಗ × × × ಗಜಕ್ಕಗವುಣ್ಣಂಗಂ ಪುಟ್ಟ × ಮಾರಗವುಡ ತುಱುಹರಿಯಲು...ಸುರಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತನಾದಂ (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೩೯-೮: 1291). [ತುಱು + ಪಱ್₃]

ತುಱುವರಿಗಾಳಗ (ನಾ). ಹಸುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಂವಾಗ ಮಾಡುವ ಯಂದ್ಧ; ಗೋಗ್ರಹಣನಿಮಿತ್ತವಾದ ಕಾಳಗ,-ಯುದ್ಧ : ತುಱುವರಿ [ಪಾಠಾಂ. ಬರಿ, ಹರಿ] ಗಾಳಗದೊಳೊಡೆಮುರಿದು ಗೋವರು ಧೂಳಿಗೋಟೆಯ ಕೊಂಡರಮಾರರ ರಾಜಧಾನಿಗಳ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೫-೩). 'ತುಱುಗೋಳ್' ಪರಾ. [ತುಱುವರಿ + ಕಾಳಗ (<ಕಾಳೆಗ)]

ತುಱುವಳ 'ತುಱುವಾಳ' ನೋ.

ತುಱುವಳ್ತಿ, ತುರುವಳ್ತಿ (ನಾ). ಗೊಲ್ಲರ ಹೆಂಗಸು; ಗೊಲ್ಲಿತಿ; ಗೋಪಿ: "ತುಱುವಳ್ತಿಯರು ಗೊಲ್ಲತಿಯರೆನಲ್ ಗೋಪಿಯರು" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೩೪). **ತುರುವಳ್ತಿ** : "ತುರುವಳ್ತಿಯೆನೆ ಗೋಪತರುಣಿ" (ಕಕರ. ೯೭). [ತುಱುವಳ (<ತುಱುವಾಳ) + -ತಿ₁ (< - ಇತ್ತಿ)]

ತುಱುವಳ್ಳಿ, ತುಱುಪಳ್ಳಿ (ನಾ). = ತುಱುಪಟ್ಟಿ ೨ : "ಘೋಷ ತುಱುವಳ್ಳಿಯು ತಾಂ" (ಕವಿಕಂ. ೬೫). **ತುಱುಪಳ್ಳಿ**: ತುಱುಪಳ್ಳಿಯ ಗೋವುಳಿಗರೊಳ್ಪೋಟಗೆಯ್ದು ಱಾಡುವ ಬೀಡಿನೆರ್ಮೆಗಳಂ ಪಿಡಿದಂತರಸ ಗೋಟ್ಟಿಸುವುದುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೩೫ ವ) ; ತುಱುಪಳ್ಳಿಗಳ ನೋಡಿ ವನಾಳಿದಪ್ಪದೆ ಬೇಟೆಯಾಡಿ ಸಮಸ್ತದಳಸಹಿತ ... ನೃಪ ಬಿಡಿಸಿದನು ಪಾಳೆಯವ (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೬೨೩. ೧೯-೧). [ತುಱು + ಪಳ್ಳಿ₁]

ತುಱುವಟ್ಟಿ (ನಾ). (?) : ಕರಪುರನ್ ಬನ್ದು ಬಲ್ಲದಾ ತೊಱುಗೊಳೆ ಊರಾ ತೊಱುವಳ್ಳ ಉವಟನ್ ತುಱುವಟ್ಟಿ ಇದಿರೆ ನಡದಿಱಿದು ಬಿಟ್ಟೋನ್ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೯೨-೭; ಸು. 780). [?]

ತುಱುವಾಳ, ತುರುವಳ, ತುಱುವಳ, ತೊಱುವಳ್ಳ, ತೊಱುವಾಳ (ನಾ). ದನವನ್ನು ಕಾಯುವವನು; ಗೊಲ್ಲ; ಗೋವಳ: "ಗೋಪತಿ ಗೋವಿಯೆನಲು ತುಱುವಾಳನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫೬-೧೦). **ತುರುವಳ**: "ತುರುವಳರೆನಲ್ಕೆ ಗೋಪರಂ" (ಕಕರ.೯೭). **ತುಱುವಳ**: "ತುಱುವಳನೆಂದು ಗೋಪಾಳಂ" (ಕಶಸಾ. ೬-೦೨೬) : "ತುಱುವಳರೆನೆ ಗೋಪಾಲರ್" (ಕವಿಕಂ. ೬೫) ; ನರಸಿಂಹಸೆಟ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟ ಗ ೨ ತುಱುವಳ ಮಾಳಗತಿ ಕೊಟ್ಟ ಗ ೧ (ಎಕ. VI. ಕಡೂರ್. ೮೭-೧೦; 1239) ; ಪಳ್ಳಿಯ ತುಱುವಳನಂತಿರೆ ಹಸುವ ನೇನೆಂದು ಕಟ್ಟಿದಯ್ (ರಾಮಾಕ್ಕ. ೧೫೩-೨೧). **ತೊಱುವಳ್ಳ** : ಕರಪುರನ್ ಬನ್ದು ಬತದಾ ತೊಱುಗೊಳೆ ಊರಾ ತೊಱುವಳ್ಳ ಉವಟನ್ ತುಱುವಟ್ಟಿ ಇದಿರೆ ನಡದಿಱಿದು ಬಿಟ್ಟೋನ್ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೯೨-೬; ಸು. 780). **ತೊಱುವಾಳ್ಳ** : ಸೆಬ್ಬೆಣ್ಣಾಡ ಮಾಜನ ಮೂವತ್ತಿರ್ಚ್ಛರ ಅಳ್ವೊಡುಗೆಯನ್ ಕೇಸರಿ ತೊಱುವಾಳ್ಳನಾ ಮಗನ್ ಆಲನ ತೊಱು ಇಕ್ಕಿಸಿ ಬಿಬ್ಬಿದನ್ (ಎಕ. X (s), ಮಾಲೂರು. ೧೫೭-೬ : ೩ನೆಯ ಶತ). [ತುಱು + - ವಾಳ₁]

ತುಱುವಿಂಡು, ತುರುವಿಂಡು (ನಾ). ದನಗಳ ಮಂದೆ; ದನಕರುಗಳ ಸಮೂಹ : ವೇವ ತುಱುವಿಂಡಿನೊಳು ದಾರಿಯೊಳು ಸುತ್ತಿ ಸುಳಿದಬಿಸಿದಂ ಸಿದ್ಧರಾಮನಾ ಪರ್ವತಾಗ್ರಣಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೩೬) ; ತುಱುವಿಂಡನೊತ್ತಟ್ಟನೊಳ್ಪಟ್ಟು ... ಐತಂದರ್ (ಶ್ರೀರಾಮ. ೪-೧೪). **ತುರುವಿಂಡು** : "ತುರುವಿಂಡೆನಲು ತುರುಮಂದೆಯೆನಲು ಗೋಸಮುದಾಯವಕ್ಕು" (ಕಕರ. ೪೭) ; ವರುಣನು ಒಂದು ಹೋರಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು ... ಅದರ ಸಾಧು ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ನೋಡಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಅದನ್ನು ತನ್ನ ತುರುವಿಂಡಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡನು (ಮಹಿಸ. ೯೫). [ತುಱು + ಹಿಂಡು₂]

ತುಱುವಿಡು (ಕ್ರಿ). (ಅಪಹಾರವಾದ) ದನಗಳನ್ನು ಮರಳಿಸು,- ಕಾಪಾಡು (?) : ತುಱುಕೊಳೆ ಪಳ್ಳಿ ಅರಕ್ಕಮನ್ ತುಱುವಿಟ್ಟು ವಿಟ್ಟಂ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೨೬೫-೨ : ಸು. ೮೧೦). [ತುಱು + ಬಿಡು₁]

ತುಱುವೆ, ತುರುಬಿ, ತುರುಬೆ, ತುರುಮೆ, ತುರುವೆ₂ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೂವಿನ ಗಿಡ : ತುಱುವೆಯ ಬೇರನಿಕ್ಕಿ ... ಘೃತಮಂ ಬೆರಸಿಟ್ಟು (ಲೋಕೋಪ. ೮-೧೧) ; ಪೊಂಗಳನೆ ಗೋಪಿಯರ್ ಕೆದಱಿದವೋಲ್ ತುಱುವೆಯ ನೆಗ್ಗಿಲ ಪೂಗಳ್ ತುಱುವಟ್ಟಿಯ ಪೊಱಗೆ ತುಱುಗಿ ಕರಮೆಸೆದಿರ್ಕುಂ (ಲೀಲಾವ. ೫-೧೧೫) ; ತುಱುವೆಯ ಕಾಯ್ಗಳುಮಂ ಮಂಗುಱುವಳ್ಳಿಯನಿಡಿದ ಚೂರ್ಣಮಂ ಶರ್ಕರೆಯಿಂ ನೆಱೆ ತಿಂದು ಬಿಸಿಯ ನೀರಂ ಕಿಱುದುಗೊಳಲ್ಕಟಿಯದುಱುಗುಮೇ ಕೆಯ್ಮುಸಕಂ (ಖಮರ. ೦೪-೪೨); ತುಱುವೆಯ ಬೇರು ಮಾದಲದ ಕಡ್ಡಿಗಳನು ಇಟ್ಟು ತೊಳಸಿದೊಡೆ (ಸೂಪಶಾ. ೨-೩). ತುಱುವೆ :— ಈ ಬೇರಂ ನರಮೂತ್ರದಿಂದ ಅರೆದು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೆ ಬಾಣಂತಿಸನ್ನಿ ಹರ (ವಿಶ್ವವಿ. ೪). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿ : ಲಾವುಗೆ ಹರಡೆ ಗೌಜು ಟಿಟ್ಟಿಭ ಕುಕಿಲ ತುಱುವೆ ಕಳ[ಪಾಠಾಂ. ತುರುವೆಗಣ್ಣಂ] ಹಂಸೆ ಶುಕ ಪಾರಿವದ ದನಿಗಳಿಂದೊದಟಿ ತಾವ್ ಕರೆವುತಿರಲು (ಸೋಮಶ. ಹರಿ. ೨೦೪) ; (ಹಕಾ. ೫-೪೨ ನೋ). **ತುರುಬಿ** : ೧. ಶ್ರೀಮುದ್ರೆಗಿಡ... ತುರುಬೀಗಿಡ, ಗಿಡುತಿಂಗಿ (ಮೈಶಿಸಿ. ೦-೬). **ತುರುಬೆ** : ೧. ಬೇವಿನ ಸೊಪ್ಪಿನ ಕಿಚ್ಚುಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ತುರುಬೆ, ತುಂಬೆ, ಗಣಜಲಿ, ಹೆಬ್ಬೇವು ಮೊದಲಾದ ತಪ್ಪಲುಗಳನ್ನು ಚೆಲ್ಲಿ (ಕನ್ನಜಾ. ೦೬೬); ನಮ್ಮ ಹುಡುಗಿ ಮಾಘಗೌರೀಪೂಜೆಗೆ ತುರುಬೆ ಹೂವು ಕೊಯ್ದುಕೊಂಡು ಬರಲು ಹೋಗಿದ್ದಾಳೆ (ಬೂಂ). **ತುರುಮೆ** : ೧. "ತುತ್ತ-ತುತ್ತಿ, ತುರುಮೆ" (ಓಷಧಿ. ೬೦). **ತುರುವೆ₂** : ೧. "ಭೂಂಬಲಾ-ತುರುವೆ" (ಓಷಧಿ. ೦೦೨) ; ಮೂಲಿಕಾ ಪ್ರಯೋಗ . . . ತುರುವೆಯ ಬಡಗ ಹರಿದ ಬೇರಂ ತಂದು ಕಿವಿಗೆ ಕಟ್ಟಲು ಛಳಿ ಬಿಡುವುದು (ಸಕವ್ವ. ೭೫).

ತುಱುಸೆಱೆ (ನಾ). ಹಸುಗಳನ್ನು ಸೆರೆ ಹಿಡಿಯುವುದು ; ಗೋಗ್ರಹಣ : ಅರಿ ವಿರಾಟನ ಪುರಕೆ ಹಾಯಿದು ತುಱುಸೆಱೆಯ ತೆಗೆಸುವೆವು (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೪-೦೯) ; ಸಂಗಣ್ಣನು ಮೂಗೂರಿಂಗೆ ಹಳ್ಳಿಹಿರಿಯುರ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜೆಗಳುಡುಗಳ ತುಱುಸೆಱೆಯನಿಱಿದು ಕೊಂಡು ಹೋದಲ್ಲಿ (ಎಕ. XIV, ತಿರುಮ. ೨೨೩-೪ : ?). [ತುಱು+ಸೆಱೆ₃]

ತುಱುಸೆಱೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಹಸುಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿ : ಅರವುನೆಯ ಸೀಮೆಯೊಳ್ ದಾಟಿಟ್ಟು ತುಱುಸೆಱೆಗೊಂಡುದಜಿಂದುದಂದಿಗೆವರ್ಪ ಧನ ಧಾನ್ಯಂಗಳಡಂಗಿ (ಜಕಪಂ. ೪೫-೧೦). [ತುಱುಸೆಱೆ + ಕೊಳ್₁]

ತುಱುಸೆಱೆವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ಹಸುಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯುವ ಹಾಗೆ ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಹಿಡಿ : ಒಱಲ್ದೆಱಗುವ ಪಱಮೆವಱಗಳಂ ತುಱುಸೆಱೆವಿಡಿವ ನಱುಗಂಪಿನ ಸೊಂಪುಗಳ್ಗಿಂಬಾದ ಪೊಂಬಾಱೆಗಳಿಂ ಬಳ್ಕುವಡಕೆಯ ಸಾಲಲೊಳಂ (ಅದ್ಭಿಕಾ. ೬೦). [ತುಱುಸೆಱೆ + ಪಿಡಿ₁]

ತುಱುಹಟ್ಟಿ 'ತುಱುಪಟ್ಟಿ' ನೋ.

ತುಱುಹತಿ (ನಾ). = ತುಱುಗೋಳ್(?) : ಕಲೋಜ ಹಗಡೆ ಕೀರ್ತಿಯ [೦] ಗಳಾ...ತುಱುವ ಕೊಂಡು ಹೋಹಂದು ಅವರ ಕೂಡೆ ಕಾದಿ ತುಱುಹತಿಯ ಸತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಬಡದರು (ಕಿಇ. IV, ೩೫-೬; ?). [P ಇದು 'ತುಱುಹರಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತುಱುಹರಗೋಳು (ನಾ). = ತುಱುಗೋಳ್ : ಶ್ರೀಮಾದಿ ಅಬಲದಲ ಸ್ಥಲದ ಚಿಕಾನ್ನಾ ತುಱುಹರಗೋಳುಗಳಲ್ಲಾದಿ ಸತ್ತಂ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೨, ೫೯-೯ ; ೨ನೆಯ ೩೩). [<ತುಱುಹರಿ + ಕೋಳ್ಳ₂ (<ಕೋಲ್)]

ತುಱುಹರಿ₁, ತರುಹರಿ (ಕ್ರಿ). ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗು : ಖೂಟೆಯ ಕಿಟಿಯ ತುಱುಹರಿವಲ್ಲಿ ಕಾದಿ ತುಱುವಂ ಮಗುರ್ಚಿ ತಾಂ ಸುರಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತನಾದ (ಎಕ. V, ಹಾಸನ. ೧೦೮-೯ ; 1147). **ತುರುಹರಿ**: ರಾಕ್ಷಸರ್ತುರುಹರಿದು ತಮ್ಮ ಹಗೆಯರ ಗುರುವಿನಾ ಮಗನಿಲ್ಲಿ ಗೈತರಲುಬಹುದೇ ದುರುಳನಿವನೆಂದಾತನಂ ಕೊಂದುಹಾಕಿರಲ್ (ತುರಂಗ. ೮-೧೨). [ತುಱು + ಹರಿ₂ (<ಪರಿ₂)]

ತುಱುಹರಿ₂ ' ತುಱುಂಪರಿ ' ನೋ.

ತುಱುಹುಯಲು, ತುಱುಯ್ಯಲು (ನಾ). ೧ = ತುರುಗಾಳಿಗ : ರಾಮಯನು ತುಱುಹುಯಲಲಿ ಸುರಲೋಕವ ಸಂದೊಡೆ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೮, ೧೨-೩ : ?). **ತುಱುಯ್ಯಲು** : ೨. ಹಸುಗಳ ಕೂಗು : ಅವರ ಮಗನ ಮಗಂ ಜಕ್ಕ ಪೆರ್ಗಡೆಯುಬ್ಬುವ ಪುಯ್ಯಲು ತುಱುಯ್ಯಲುವ ಕೇಳ್ದು ತಾಗಿ ಕಾದಿ ... ಸತ್ತಂ (ಎಕ. XII, ತಿಪ. ೪೩-೩ : ಸು. 1000).

[ತುಱು + ಹುಯಲು (<ಪೊಯ್ಯಲು)]

ತುಳಿ₁, ತುಳಿ₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಾಲಿನಿಂದ ಮೆಟ್ಟು,-ಅಮುಕು,-ಘಟ್ಟಿಸು : "ತುಳ್ತ-ಪಾದಸಂಘಟ್ಟನೇ" (ಶಮದ) ; ತುಱು ಪರಿವಾಗಳೆಮ್ಮ ಪೆಣನಂ ತುಳಿದುಂ ಪರಿಗುಂ ದಲ್ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೯೫) ; ಈ ಧೂರ್ತನೆನಾ ಗಜಂ ತುಳಿವುದಕ್ಕೇ ಪಚ್ಚದೇ ಮಂತಣಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೩-೭೪) ; ಗಂಧಗಜೋತ್ತಮಂ ತುಳಿದು ಕಿಟ್ಟೀಡಾಡುಗಾನಂದಚಂದ್ರವಿರುದ್ಧಸ್ಥಿತಿಯಂ ವಿಶುದ್ಧಜನಧರ್ಮದ್ರೋಹಪಂಕೇಜಮಂ (ಅಧರ್ನೇ. ೦-೮). ೨. ನಾಶ ಮಾಡಂ ; ಸೋಲಿಸು ; ಹಾಳುಮಾಡು : ರಿಪುಸೇನೆಯಂ ತುಳಿದು ತೊಟ್ಟುಳಿಪಾಡುವಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೪೪) : ಬಡವಂ ಬಾಟ್ಗಿಂಗುವೊ ...ಪೆಣ್ಬಡೆಯೆಂಗುವೊ ತುಳಿದು ಪರಿಗುವುಂತಕರಾಜಂ (ಅಜಿಪು. ೧೦-೨೩) ; ಮಾನವಂ ಕಟ್ಟ ಗುಣಂಗಳಿಂ ತುಳಿದು ಪಂಚಾಚಾರದಿಂ ಪಂಚ ಬಾಣನ ಬಾಹಾಬಲವಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೦-೩). ೩. ಹತ್ತಿಕ್ಕು ; ಅದು ಮಿಡು ; ತಲೆ ಎತ್ತದಂತೆ ಮಾಡು : ತೊಲಗಿಸು ಕಾಮವಂ ತುಳಿದು ಕೋಪವಮಂ...ಎಮ್ಮನಾಳ್ಗೆ ನೆಲಿನಾಕ್ಷಚರಿತ್ರದ ಚೈತ್ರಭೇರಿಗಳ್ (ಚಿಳವಿ. ೦-೯). ೪. ನೋಯಿಸು ; ಪೀಡಿಸು ; ಕಾಡಿಸು : " ತುಳಿದಂ...ಘಾಸಿ ಮಾಡಿದಂ " (ಶಮದ. ಪರಿ. ೦) ; "ಘಾಸಿಯೊಳ್ ಪದದೆ ಮರ್ದಿಸು ವಲ್ಲಿಯುಂ ತುಳಿವೆಸರ್" (ಸಂಜೀವ. ೦೨) ; ಗಂಡರಳ್ಳೆರ್ದೆಗಳಂ ತುಳಿ ಪೋಜೆಯನುಂಟುಮಾಡುವುದದೆ...ಸೂಸಿದುದು ಸೇಸೆಯನಾ ಪುರಾಂಗನಾ ಜನಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೩೫). ೫. ಕಿವುಚು ; ಜಜ್ಜು ; ಹಿಂಡು ; ಅರೆ : "ಕಿಮುಟಿನಲ್ ತುಳಿವುದು" (ಸಂಜೀವ. ೩) ; ಗುರುಗುಂಜಿಯೆಲೆಯೊಳ್ಳಲ್ಲದೊಡರಪಿಚ್ಚ ಗೆಯುರಲೊಳಿಳ್ಕುವಂ ಬೆಲ್ಲಮುಮಂ ಬೆರಸಿ ತುಳಿದಿಟ್ಟದಂ ತಿನೆ ಮರಾಂಗಿ ಲತೆಯಂತೆ ಪುಷ್ಪವತಿಯಾಗಿರ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೧೭೪) ; ತಿಲತೈಲ ಸೈಂಧವಂ ಪಿಪ್ಪಲಿ ಮರಿಚಂ ವಿಶ್ವಮೆಂಬಿವಂ ಸಮನಾಗಲ್ತುಳಿದು ಮೆಲುತ್ತಿರೆ ತೊಲಗುಗುಮಲಸಂದೆಯ ಸೊರ್ಕು (ಖಮದ. ೨-೦೭೫) ; ಒರ್ಪಲಮುಪ್ಪಂ ತ್ರಿಕಟುಕಮೊರ್ಪಲಮುಂ ಬೇವಿನೆಲೆ ಯುಮಂ...ತುಳಿದು ಸಮರ್ಪಿಸುವುದು (ಅಶ್ವಶಾ. ೭-೩೪). **ತುಳಿ₁** : ೧. ಭಾಳಲೋಚನಾಗ್ನಿಯಿಂ ಪಂಚಶರನುರಿದು ನಿಲೆ ಪರಿತಂದು ಪದತಳದಿಂ ತುಳಿದು ಸ್ಮರಭಸ್ಮಾಮಯವನಾಗಿ (ಗಿರಿಕ. ೨ ಕಥಾಗರ್ಭ) : ಕೊಂಡು ಬಂದಾ ದೈತ್ಯಗಣವನು ದಿಂಡುಗೆಡಹಿಯು ತುಳಿಯೆ (ಸಂಭವ. ೭-೩೮) ; ದಿಕ್ಕರಿ ನಡುಗೆ ಚೌಕದ ಕಳನ ತುಳಿದುದು ಸುಪ್ರತೀಕಗಜ (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೧೦); ವೈಂದನ ಸದೆದ ನೀಲನ ತುಳಿದ . . . ಗದೆಯುಲಪ್ಪಳಿಸಿದ ಗವಾಕ್ಷನ (ತೊರಿರಾ. ೨೫-೨೨); ಹಾವಿನ ಹೆಡೆಯಂ ತುಳಿವರೇನೆ ಅಂಜಿಕ್ಕಿಲ್ಲವೆ (ಪುರಂದ. ೨-೭೩-೮); ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನು ಬಲಿಯ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಪಾದ ವನ್ನಿಟ್ಟು ಅವನನ್ನು ಪಾತಾಳಕ್ಕೆ ತುಳಿದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಆಳಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನು (ನೀತಿಚಂ. XV, ೨೯). ೨. ಕೌರವಸೇನೆಯಂ ತುಳಿದು ಗೆಲ್ದಾ ಗಣ್ಣರುಂ . . . ವೀತಮತ್ಸರದಿಂ ಭಾವಿಸುವಾಗಳೇ ಸಮರ ಕೊಳ್ಗಣ್ಣಂಬರಂ ಗಣ್ಣರೇ (ಸೌಇಇ. XI – i, ೫೨-೦೨; 1008); ಕದನ ದೊಳಂತರಂ ತುಳಿದು ಕೊಳ್ವೆಡೆಯೊಳು ಲಯಕಾಲಕಾಲನೆಂಬುದು (ಎಇ. XVI, ೩೩-೧೭; 1102). ೩. ಆಗ ಇತರರ ಹಕ್ಕುಬಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ತುಳಿಯಲೂ ಹಿಂಜರಿಯರು (ತಿಕ್ಕದ. ೦೦೦). ೪. ಸುಲಿದು ವಿಪ್ರನಿಕಾಯ ವಾದ ತುಳಿದು ದೇಶಾಂತರವ ಮಾಡಿಯೆ . . . ಬಂದು ಕಂಡನಾ ಜಗದ ವಲ್ಲಭನ (ಸಂಭವ. ೨೬-೬೦). ೫. ಕಗ್ಗಲಿಯ ತೊಪ್ಪಲನು ತುಳಿದು ರಸವ ಹಿಂಡಿಕೊಂಡು ಅದಂ ಮೈಗೆ ತೊಡೆವುದು (ಅಶ್ವಟೀ.೬೯-೦). ೬. ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆ,-ಸಾಗು : ಎಷ್ಟು ತುಳಿದರೂ ದಾರಿ ಮುಗಿಯಲೊಲ್ಲದು (ರೂಢಿ).

ತುಳಿತುಳಿ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಮದವಲರ್ದ ತನುವಂ ಕುಸುರಿದಱಿದುಱಿ ಕಲ್ಲೊರಳೊಳಿಕ್ಕಿ ತುಳಿತುಳಿದು ತಾಂ ಹರಿವ ತೊಱೆಯಲಿ ಕಲಸ ಬಗೆವನು (ಬಸವಪು. ೪೫-೨೮): ರಣವ ಶೋಧಿಸಲೆಂದು ಕಳನೊಳು ಹೆಣನ ತುಳಿತುಳಿ ದಱಸೆ ಕುರುಧಾರುಣಿಯ ಪತಿಯನು ಕಂಡು ನೆಱೆ ಮಱುಗಿದಳು ಗಾಂಧಾರಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಗ. ೦೨ ಸೂಚನೆ): ಸಲೆ ಸೇರಿಸಿದೇಣಿಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಭಟರು . . . ಅಲಗಿನ ಗಾಯುವನೆಣಿಸದೆ ಹೆಣಗಳ ತುಳಿತುಳಿದೊಡನೇಱಿದರು (ಕಂಸವಿ. ೦೪-೪೭). ತುಳಿದ ಹಾದಿ=೧. ಜನರಂ ನಡೆದಾಡಿರುವ ದಾರಿ ; ಸಿದ್ಧವಾದ ಮಾರ್ಗ. ೨. ಸಂಪ್ರದಾಯ ; ಪರಿಚಿತವಾದ ಕ್ರಮಂ; ಪದ್ಧತಿ : ಮಾಡಿರುವ ಪ್ರಯತ್ನವು ಮುಂದೆ ಸತ್ಯಾನ್ವೇಷಣ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ತಳಹದಿ ಅಥವಾ ತುಳಿದ ಹಾದಿ ಆಗದೆ? (ಸಂಶೋಧ. IV, ಅರಿಳ). **ತುಳಿದಾಡು**=ತುಳಿ; ಮೆಟ್ಟು : ವಿಗಡಕರಿ ತುಳಿದಾಡಿತಿರಿದಿರಿದಾದ ಪಟುಭಟರ (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೦೩). **ತುಳಿಮಣ್ಣು**= (ಗೋಡೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕಟ್ಟಲು) ಚೆನ್ನಾಗಿ ತುಳಿದಂ ಹದ ಮಾಡಿದ ಮಣ್ಣು : ತುಳಿಮಣ್ಣು ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದಷ್ಟೂ ಗೋಡೆ ಬಿಗಿಯಾಗು ತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). ತುಳಿದಿಕ್ಕು = ಅದುಮು ; ಹತ್ತಿಕ್ಕು : ಸ್ಮೂಸ್ ದೇವನೆಂದುಂ, ಎನ್ನೆರ್ದೆಯ ಬಯಕೆಯನ್ ತುಳಿದಿಕ್ಕಲೆಂದು, ತನ್ನಯಾ ಬಲ್ಮೆಯನ್ ಒತ್ತದಿರ್ಕೆಂದುಂ (ಬರ್ನ್ನಪ್ರ. ೨೮-೫೯೬).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಟ್ಟು ; ಮಲ. ತೊಳಿ]

ತುಳಿ₂, ತುಳಿ₂ (ನಾ). ಮೆಟ್ಟುವಿಕೆ ; ತುಳಿತ : ಆ ಖಳನ ತುಳಿಯ [ಹಾಕಾಂ. ವು] ಮಂ ಸೋಂಕುಮನಾರವಧರಿಪರ್ (ಆದಿಪು. ೪-೬೭). **ತುಳಿ₂** : ಸುಮಮುಕರಂದದಿಂದೆ ಕಪಿ ಕೈದೊಳೆದಾ ದ್ರುಮಪತ್ರಪಾತ್ರೆಯುಂ ಸಮೆದದ ಅಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ತುಳಿಪೊಂದದ ಪೂಗಳನ್ನೆದೆ ತುಂಬಿಕೊಂಡು..ಬಂದು ಸಂಯಮಿಗಳ ಮುಂದೆ ನಿಂದೆಱಗಿ ಕಾಣ್ಕೆಯನಿತ್ತುದು (ರಾಜಶೇ.೧-೧೨೭). 'ಕಾಲ್ದುಳಿ₂' ಪರಾ. [< ತುಳಿ₁]

ತುಳಿಕಲ್, ತುಳಕಲು, ತುಳಿಕಲ (ನಾ). ೧. ತುಳಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದುದಂ. ೨. ಬಾಡಿದುದು ; ಸೊಪ್ಪಾದುದು ; ರಸಹೀನವಾದುದಂ : "ತುಳಿಕಲ್ (ತಳಿಕಲ್, ತಱಿಕಲ್) = ಸೊಪ್ಪಾದುದು'' (ಶಮದ. ಪರಿ.೧); ತುಳಿಕಲದುಗಗಳೊಳೇಂ ಪಱಗಟಪೆಯ ಕೂಟ್ ತಿವುದುಗಳೆವ ತೊಮರಿಯ

ತೊವೆ ಕಾಯ್ದುಱಿಪಿದ ತುಪ್ಪಂ ಕೋಡುವ ಕಟಲಲ್ಲದೆ ದಿವ್ಯಭೋಜನಂ ಪೆಱತುಂಟೇ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೪೦). ತುಳಕಲು : ೩. ತುಳಿತ; ಮೆಟ್ಟುವಿಕೆ : ಕುದುರೆ, ಎತ್ತು, ಮನುಷ್ಯರು ಇವರ ತುಳಕಲಿನಿಂದ ತಮಗೆ ತಾವೇ ಬಿದ್ದ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದಲೇ ಯಾವತ್ತು ವ್ಯವಹಾರ ನಡಿಯುತ್ತಿತ್ತು (ಕಥಾಗ. ೨೯೪). ತುಱಿಕಲ : ೨. "ತುಱಿಕಲಮನೆ ಸೊಪ್ಪಾದುದು" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೬೨).

[ತುಱ್$_1$ + – ಕಲ್$_4$]

ತುಱಿಕಲ 'ತುಱಿಕಲ್' ನೋ.

ತುಱಿಯಿಸು, ತುೞಿಯಿಸು, ತುೞಿಸಂ, ತುಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಾಲಿನಿಂದ ತುೞಿಯಂವಂತೆ ಮಾಡಂ; ಮೆಟ್ಟಿಸು : ಲೀಲಾಕಮಲಾಕರಾನೀಕರಕ್ತ ಕಮಳಂಗಳನಾಸ್ಯಾನುಶೋಣಿತಶೋಣಾರಿನೃಪಶಿರಂಗಳಿಂದೆ ತುಱಿಯಿಸಿ ಯುಂ (ಆದಿಪು. ೮-೪೦೨). ೨. (ಅರೆದು) ಕೂಡಿಸು ; ಮಿಶ್ರಮಾಡು : ಕ್ರಿಯೆಯಿಂ ಬೀಜಂಗಳನಲ್ಲಿಯೇ ಮಣ್ಣೊಳ್ ಬಿತ್ತಿ ತಳಿಗೆ ತುಱಿಯಿಸಿ ಪಾಲ್ ಪಂದಿಯ ನೆಣಗಳುಮೆಂಬಿವನನುನಯದೆ ಮೊದಲ್ಗೆಱೆಯೆ ಸದ್ಯಫಲದೊಳ್ ನೆಱೆಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೬-೨೪). ತುೞಿಯಿಸು : ೧. ಎತ್ತುಗಳಿಂದ ರಾಗಿಯನ್ನು ತುೞಿಯಿಸಿದರು (ಶೂಧ್ರ). ೩. ನಾಶಪಡಿಸು : ಸಿದ್ಧಪದಮಂ ಕೆಯ್ಕೊಳ್ಳುದರ್ಕಡ್ಡಮೊಡ್ಡಣಮೊಡ್ಡಿದರ್ಘ ಸೈನ್ಯಮಂ ತುಱಿಯಿಸಲ್ (ಶಾಂತಿಪು.೧-೬). ತುೞಿಸು : ೧. ಎಲವೊ ಸಂಶಯ ಬೇಡ ಗಜದಲ್ಲಿ ತುೞಿಸು ತಂಗಿಯ ಮಕ್ಕಳನು (ನಿಥಾಗ. ೧೦-೩೦-೩೨); ರಾಗಿ ತುೞಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಿಮ್ಮ ಎತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೊಟ್ಟರಿ (ಶೂಧ್ರ). ತುಱಿಸು: ೧. ಸಿಂಧುರದಿಂ ನುಗ್ಗಾಗೆ ಕಾಲ್ಕೆಯ್ ಮುಱಿಯೆ ತುಱಿಸಿ... ದಂಡಿಸುವ ನರಕಜಗರ್ಜೀವೋ ಮೆಯ್ಕೊಡ್ಡಲಾಟಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೩-೧೫೬).

[ತುಱ್$_1$ +– ಇಸು$_3$]

ತುಱಿಲ್$_1$, ತುೞಿಲ್$_1$, ತುೞಿಲು$_1$ (ನಾ). ೧. ಎರಗುವಿಕೆ ; ಮಣಿಯುವುದು ; ನಮಸ್ಕಾರ; ಪ್ರಣಾಮ : "ತುಱಿಲ್ ಪ್ರಣಾಮದೊಳ್" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೩೬): "ತುಱಿಲೆಂದು ಮೊಱಗೆಂದು ಕುಂಬೆಂದು ಮಱಗೆಂದು ಬಱಿಕ ಮಣಿಯನೆ ನಮಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೆಸರಕ್ಕುಂ" (ಕಬ್ಬಿಗ. ೩೩) ; ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿಯರೆಲ್ಲರುಮಂ ತುಱಿಲ ಪರಕೆಯ ಸಮಾನ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಂ ಕಿಱಿವಿರಿಯರಱಿದು ಪೊಡೆವಟ್ಟು (ಶಂಪಭಾ. ೬-೩೩೪) ; ಉಮಾಂಘ್ರಿಗೊಳ್ಪಿನಿಂ ತುಱಿಲನೊಡರ್ಚಲ್ (ವೀರವಿ. ೦-೬೦); ಬೀಗುತ್ತುಂ ಶರಣೆಂದು ಮಾಱ್ಪ ತುಱಿಲೇಂ ಬೇರೋರ್ವರಂ ಸೇರ್ವುದೇ (ಬ್ಯಾಸೂಡು. ೦-೧). ೨. ಆಳಂತನ; ದಾಸ್ಯ; ಸೇವೆ. 'ತುಱಿಲ$_1$' ಪರಾ. ತುೞಿಲ್$_1$: ೧. "ನತಿಃ—ತುೞಿಲ್" (ಕಾಕಕ್ಕ. ೪೦): ತು [ಹಾಕಾಂ. ತ್]ೞಿಲಾಂತು ಬಂದು ನಿರ್ಮಳನದ್ವಿತೀಯನಚಳಪರಂಜ್ಯೋತಿರಾಕಾರ ನ ೞ ನ ಜಾ ೦ ಡ ಗಳ ತನ್ನೊಳು ಪೆತ್ತಮೂರ್ತಿ ಕಂಗೊಳಿಪ ಸೋಮೇಶನಾಲಯಕೆ (ಭೈರವೇ. ೪-೦೦) ; ನಾಗನಾಥಂಗೆ ಸಲುಗೆಯಿಂ ತುೞಿಲೆಸಗಿ (ಸಿದ್ಧೇಶು. ೬-೪೯) : ಬೆನ್ನ ಬಿಸಿಲೇ ಕಾಣ್ಕೆ ಗೆಯ್ಮೆಯೊಡೆಯನ ತುೞಿಲ್ (ಕಾಲಜ್ಞಾ. ೨೯-೨೦). ತುೞಿಲು$_1$: ೧. ಮನೆಯ ಮೂಲೆಮೂಲೆಗೂ ತುೞಿಲೆಂದು, ಮಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡಿರೆಂದು ಕೋರಿ ಪತಿಯೊಡನೆ ತವರಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ (ಕರಜ. ೨೧). ೨. 'ತುೞಿಲಾಳು$_1$' ಪರಾ.

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೊೞು=ಪೂಜಿಸು ; ಮಲ. ತೊೞು = ನಮಸ್ಕರಿಸು; ತುಳು. ತುರ್ಲಿ; ತೆಲು. ದೋಯಿಲಿ]

ತುಱಿಲ್$_2$, ತುೞಿಲ್$_2$, ತುೞಿಲು$_2$ (ನಾ). ಶಕ್ತಿ ; ಸಾಹಸ; ಪರಾಕ್ರಮ: "ತುಱಿಲ್=ಪೊಡವಡಿಕೆ : ವೀರಂ" (ಶಮದ. ಶಠಿ. ೧): "ತುಱಿಲೊದು ಶೌರ್ಯದೊಳ್" (ಕರ್ಣಾನಿ.೩೬); "ತುಱಿಲೆನಲ್ ಪೊಡವಡಿಕೆಗಂ ವೀರಕಂ ಪೆಸರ್" (ಸಂಜೀವ. ೦೦). 'ತುಱಿಲಾಳ್$_2$' ಪರಾ. ತುೞಿಲ್$_2$: ತುೞಿಲಾಂತರಳಿದರುೞಿಯದೆ ಬೞಿಯಂ ನೆಱೆ ಕಾಣದಲ್ಲಿ ದಳದುೞದಿಂದಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೩-೫೩). ತುೞಿಲು$_2$: ಕರಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಚಮತ್ಕಾರಮಾರ್ಬಟೆಗೆ ಯರ್ಭಟೆ ತುೞಿಲ್ಗೆ ತುೞಿಲು ... ಸರಿಯಾಗೆ ನಂದೀಶ ಶುಂಭಾಸುರರ್ ಮಹಾಧುರದೊಳಿರ್ಬ್ಬಡಿದರ್ (ಚಿಬಕ್ಕು. ೨೬-೨೫).

ತುಱಿಲ್ಗೆ ಪಸಂತ=ಒಂದೆಂ ಬಿರುದಂ: ಮಾನಸೂರರಳಿ ಕಯ್ಪೆ ಮಗನನ್ನ ಭುಕಯ್ಪ ತುಱಿಲ್ಗೆ ಪಸನ್ತನ್ ಗಣ್ಡಪದಿಚನ್ದನ್ ... ಕುದುರೆಇನ್ದಿಱಿದು ನಡದಿಱಿದೊಟ್ಟಿಕೆಯ್ದು ಬಿಟ್ಟರ್ (ಎಕ. X, ಶ್ರೀನಿವಾ. ೫-೫; ಸು. 780).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತುಣಿವು; ಮಲ. ತುನಿ=ಸಾಹಸಮಾಡು]

ತುಱಿಲ$_1$ (ನಾ). ೧. ಸೇವೆಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು ; ಭೃತ್ಯ ; ದಾಸ : ಅಱಿಪಿ ಕಿಱಿದಕ್ಕೆ ಕೆಮ್ಮನೆ ಗಳಗಳಿಸುತ್ತೇಳಿದರ್ಕಳೊಳ್ ಬಿಡದೆ ತಗುಳ್ದಱಿ ಪಱಿಯೂಡುವ[ನೆಂತುಂ] ತುಱಿಯ[ಲ]ಕ್ಕುಂ ತುಱಿಲಸಂದನಕ್ಕುಮೆ ಧರೆಯೊಳ್ (ಬಂಹರಿ. ೦೦-೦೦೫). ೨. ಪಂಚಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಂ ; ಅಂತ್ಯಜ : "ತುಱಿಲನೆನಲ್ಕೆ ಪಂಚಮನೊಳ್" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೮೩).

[ತುಱಿಲ್$_1$ + – ಅ$_7$]

ತುಱಿಲ$_2$ (ನಾ). ವೀರ; ಶೂರ; ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿ : "ಕರಮೊಲ್ದನೊಳಂ ಸುವೀರನೊಳ್ ತುಱಿಲನೆನಲ್ಕೆ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೮೩). [ತುಱಿಲ್$_2$ + – ಅ$_7$]

ತುಱಿಲಸಂದ$_1$ 'ತುಱಿಲ್ಸಲ್$_1$' ಪರಾ.

ತುಱಿಲಸಂದ$_2$ 'ತುಱಿಲ್ಸಲ್$_2$' ಪರಾ.

ತುಱಿಲಾಳ್$_1$, ತುೞಿಲಾಳಂ$_1$ (ನಾ). ಆಳು; ಸೇವಕ; ದಾಸ : ಆದೊಡೆ ಪೆಣ್ಗಳ್ ಮೇಣ್ ತುಱಿಲಾಳ್ಗಳ್ ಅವನ ಜಸಮಂ ಪಾಡುವೆಡೆಯೊಳ್ ನಿರ್ಬಂಧಮಿಲ್ಲಂ (ಅದ್ಭುತ. ೨೨-೨೨). ತುೞಿಲಾಳು$_1$: ದಳಪತಿ ಮನ್ನೆಯ ಮಾಂಡಲಿಕರು ನೆಱೆ ತುೞಿಲಾಳು ರಾಯರಾವುತರು...ಒಪ್ಪಿದರು (ಕಂಸವಿ. ೮-೨೮) ; ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ತುೞಿಲಾಳಾಗಿ ಬದ್ದೆಗನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಭೀಮನನ್ನು ಗೆದ್ದನೆಂಬುದರಿಂದ (ಸಾಹಿತ್ಯೋಇ. ೩೨೬). [ತುಱಿಲ್$_1$+ಆಳ್$_3$]

ತುಱಿಲಾಳ್$_2$, ತುೞಿಲಾಳ್, ತುೞಿಲಾಳು$_2$ (ನಾ). ಪರಾಕ್ರಮ ಉಳ್ಳವನು ; ಶೂರ ; ವೀರ : "ತುಱಿಲಾಳ್ ಪರಾಕ್ರಮಮುಳ್ಳಂ" (ಕಶಸಾ. ೧೪-೨೬೪); "ತುಱಿಲಾಳಿ ಧೀರನೊಳ್" (ಕರ್ಣಾನಿ.೩೦); ಬದ್ದೆಗನ ಕೋಣೆಯ ಗಂಗನ ಮೊತ್ತಮೆಲ್ಲಮಂ ಬೆದಱುವಿನಂ ತೆರಳ್ಚಿ ಪಲರುಂ ತುಱಿಲಾಳ್ಗಳನಿಕ್ಕಿ (ಎಕ. II, ೧೩೪-೦೨ ; 940) ; ಪಸಾಯ್ತರ ಬಱಿಸಲ್ದ ತುಱಿಲಾಳ್ಗಳಡ್ಡಣದೊಳಿಡ್ಡಮಾಗೆ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೪೪) ; ಕೊಳನಂ ನಿಸ್ಸಾರಮೆಂದು ಪುರುಳ್ಗುಂದಿದಾಣ್ಮನಂ ತೊಱೆದು ಪೋಪ ತುಱಿಲಾಳ್ಗಳಂತಿರೆ ನೀರ್ವಕ್ಕಿಗಳ್ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಪೋದುವು (ರಾಜಶೇಖ. ೫೦-೨೩). ತುೞಿಲಾಳ್: "ತುೞಿಲಾಳಿನೆ ಪರಾಕ್ರಮಿಗೆ ...ಅಭಿಧಾನವು" (ಕತರ. ೪೬); ತುೞಿಲಾಳ್ಗಳು ತನ್ನಾ ನೂರ್ವರು ಸುತರೆಳಸಿ ಬಳಸಿ ಬಂದನಾಗ (ನೇಮಿಸಂ. ೨೫-೦೬೪) ; ತಳುವದೆ ಜೀವಿತಗೊಂಬ ತುೞಿಲಾಳ್ಗಳಲ್ಲದೆ ರಾಮನ ಮೆಯ್ಗಾವಲೊಳಗಿಲ್ಲ ಲೆಕ್ಕದಾಳುಗಳು (ಕುಮಾರಾಮಾ. ೯-೧೮) ; ಬಿರುದಿನ ಬೆನ್ನ ಝಲ್ಲಿಯ ತುೞಿಲಾಳ್ಗಳ ನೆರವಿ ಮಧ್ಯದೆ ಬಹನಾರೆ (ಕಂಸವಿ. ೨೫-೪೬). ತುೞಿಲಾಳು$_2$: ತುೞಿಲಾಳಿಗೆ ಕೈವಶವಾದ ಸುದತಿಯರಳಿವಿಟರಿಗೆ ಮೋಹಿಸುವರೆ (ನೇಮಿಸಂ. ೦೦-೦೯೪) ; ನಳಿನನಾಭನ ಸುತನಂತೆ ತುೞಿಲಾಳಿನಂತೆ ... ಸಲೆ ಭೂಜವೆಸೆಯೆ (ಭೈರವೇ. ೧-೫೩) : ಹೈದರಸು ಮತ್ತೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ತುೞಿಲಾಳುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ದುರ್ಗದ ಮೇಲೆ ಧಾಳಿಮಾಡಿದನು (ಕವೀರ. ೦೨೫).

[ತುಱಿಲ್$_2$ + ಆಳ್$_3$]

ತುಱಿಲಾಳಾಯ್ತ (ನಾ). ವೀರರ ಧರ್ಮ ; ವೀರವೃತ್ತಿ (?) : ಅಂತು ಮೂದಲಿಸದೆ ಇಱಿವುದು ತುಱಿಲಾಳಾಯ್ತಮಲ್ಲೆಂದು ಮುಟ್ಟೆ ಮೂದಲಿಸಿ (ಗದಾಯು. ೮-೨೫ ವ).

[? ಇದು 'ತುೞಿಲಾಳ + ಆಯತ' ಎಂದು ಭಿನ್ನಪದವಾಗಿರಬಹುದೆ ?]

ತುಱಿಲಾಳ್ತನ (ನಾ). ಶೌರ್ಯ ; ಪರಾಕ್ರಮಂ : ಪೆಣ್ಣುಡೆಯುಟ್ಟರೆ ಪುತ್ತ್ರ ನೇಱ ಕೊಲ್ಲದ ತುಱಿಲಾಳ್ತನಕ್ಕೆ ಸಮನಾವನೊ ಸಾಹಸಭೀಮಭೂಪನೊಳ್ (ಗದಾಯು. ೧-೨೨) ; ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಮಾದಳ್ ತುಱಿಲಾಳ್ತನಕ್ಕೆ ನೆಱದಾಳ್ (ಎಇ. XV, ೩೪೦-೯ ; 1071): ತುಱಿಲಾಳ್ತನಕ್ಕವಂ ನೀರಿಱಿವಂತಳವಱಿದು ಸೂಸೆ ಕಣ್ಣೀರ್ತೇರಿಂದಿೞಿದಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೪-೭೦).

[ತುಱಿಲಾಳ್$_2$ + – ತನ]

ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್, ತುಳಿಲುಗೆಯ್, ತುಳಿಲುಗೆಯಿ, ತುಳಿಲ್ಗೆಯ್, ತುಳಿಲ್ಗೈ (ಕ್ರಿ). ವಂದಿಸು ; ನಮಸ್ಕರಿಸು : "ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್ – ನಮಸ್ಕಾರೇ" (ಶಮುಧಾ) : "ಬಾಗೆಱಗು ಮೊಟ್ಗು ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್ಕನ್ನರ್ ಬಿಡದದುವೆ ವಂದನಾರ್ಥದಿ ತೊಡರ್ಗುಂ" (ಕವಿಶಂ. ೧೮೯) ; ತಾಯುಂ ಕಂಡು ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್ದು ಪಂಡಿತರಾಗಿ ಬಂದುದಂ ಪೇೞ್ದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೪-೨೨) ; ಜನಕನುಂ ವಿದೇಹಿಯುಂ ದಶರಥಂಗಮಪರಾಜಿತಾಮಹಾದೇವಿಗಂ ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್ವುದುಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೬-೪೮ವ): ನಂಜುಗೊರಲನ ಗಾಡಿಯುಂ ನೋಡಿ ಬಗೆಯೊಳಚ್ಚರಿವಡುತಂ ಬಂದು ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್ದು ಕೈಗಳಂ ಮುಗಿದು (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೧೬೮) ; ನಿಜರಾಜಮಂದಿರಮಂ ಪೊಕ್ಕು ತಾಯ್ಗೆ ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್ದು ತನ್ನ ಬಱಯೊಳ್ಬಂದ ವಿದ್ಯಾಧರರ್ಗೆಲ್ಲಮುಡಲುಂ ತೊಡಲುಂ ಕೊಡಿಸಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧-೮೮ವ); ಎನ್ನ ಬಿನ್ನಪಂ ಪಾಪೆಯಂ ತುಱಿಲ್ಗೆಯ್ದಂತಿರೆ ಪೊಚ್ಚಱದಾಯ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೭-೨೮). **ತುಳಿಲುಗೆಯ್** : ಬಳಿಕ ತುಳಿಲುಗೆಯ್ದಂತೆಂದನು (ನೇಮಿಸಂ. ೭-೦೦) ; **ತುಳಿಲುಗೆಯಿ** : ವಸುದೇವ ... ಮುನಿಪಗೆ ತುಳಿಲುಗೆಯಿದೆಯಿ[ಪಾಠಾಂ. ಗೈದೈ]ತಂದು ನಿಜಮಂದಿರದೊಳಿರೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೯-೫೩). **ತುಳಿಲ್ಗೆಯ್** : ಸಗ್ಗಿಗರೆಱಯಗೆ ತುಳಿಲ್ಗೆಯ್ವ (ತ್ರಿಭುತಿ. ೨೪-೦); ಬಾಗಿಲ್ಕಾಪಿನ ಪಡಿಯರತಿಯರು ಬಾಗಿ ತುಳಿಲ್ಗೆಯ್ಯಾಗ ಒಡತಿಯ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಸವತಿ. ೨೦೧). **ತುಳಿಲ್ಗೈ** : ಯತಿ ನಿಶ್ಚಳಾನಂದಮಾಯನಡಿದಾವರೆಗೆ ತುಳಿಲ್ಗೈದು ಕೃಪೆಯಿಂದೆ ಬಿಜಯಂಗೈವುದೆಂದು ಬಿನ್ನವಿಸೆ (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೧೭-೩೦) ; ಕಾಲನಂ ಕಂಡು...ತುಳಿಲ್ಗೈದನು (ರುಕ್ಮಾಂಗ. ೮-೪). [ತುಱಿಲ್$_1$ + ಕೆಯ್$_1$]

ತುಱಿಲ್ಗೊಳು, ತುಳಿಲ್ಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಮಸ್ಕರಿಸು ; ವಂದಿಸು : ಕಾಣ್ಕೆಯನಿಕ್ಕು ಚೋಳ ಮಲೆಯಾಳ ತುಱಿಲ್ಗೊಳು (ಉದ್ಭಟ. ೨-೨೦). **ತುಳಿಲ್ಗೊಳ್** : ೨. ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳು ; ವಂದನೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು : ಪಲಗಣ್ಣಮುಖದಮಾರ್ದನುಂಬರಿಂ ತುಳಿಲ್ಗೊಂಬ ಗೊಂದೆಮಳವಿಗ ಗೊರವನೇ (ಸವಪೋ. ೩೨-೦).

[ತುಱಿಲ್$_1$ + ಕೊಳು (<ಕೊಳ್$_1$)]

ತುಱಿಲ್ಪಾಡು (ನಾ). ಶೌರ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಹಾಡುವ ಹಾಡು; ವೀರಗೀತೆ : ಶ್ರೀರಘುಪ್ರವರನಡಿಯ ತುಱಿಲ್ಪಾಡಿನ ಬೀಣೆಯ ಜವಳಿ ಮದ್ದಳೆಯ ... ಮೇಳದವರ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೭೮-೧೫).

[ತುಱಿಲ್$_2$ + ಪಾಡು$_3$]

ತುಱಿಲ್ಸಂದ$_1$ 'ತುಱಿಲ್ಸಲ್$_1$' ಪರಾ.

ತುಱಿಲ್ಸಂದ$_2$ 'ತುಱಿಲ್ಸಲ್$_2$' ಪರಾ.

ತುಱಿಲ್ಸಲ್$_1$ (ಕ್ರಿ). ಸೇವೆಗೆ ಸೇರು ; ಊಳಿಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸು ; ದಾಸನಾಗು.

ತುಱಿಲ್ಸಂದ$_1$, ತುಱಿಲಸಂದ$_1$ = ೧. ಸೇವಕ ; ದಾಸ. ೨. ಪಂಚಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು ; ಅಂತ್ಯಜ. "ತುಱಿಲ್ಸಂದಂ = ವೀರಂ ; ಪಂಚಮಂ" (ಶಮದ. ಪರಿ. ೦) : "ತುಱಿಲಸಂದಂ ಪಂಚಮಂಗೆ ವೀರಂಗೆ ಪೆಸರ್" (ಸಂಜೀವ. ೧೧). [ತುಱಿಲ್$_1$ + ಸಲ್$_1$]

ತುಱಿಲ್ಸಲ್$_2$ (ಕ್ರಿ). ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗು ; ಬಲದಿಂದ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗು ; ಶೂರನೆನಿಸು.

ತುಱಿಲ್ಸಂದ$_2$, ತುಱಿಲಸಂದ$_2$=ಶೂರ; ಪರಾಕ್ರಮಿ; ಶೂರನಾದ ಯೋಧ : "ತುಱಿಲ್ಸಂದಂ = ವೀರಂ ; ಪಂಚಮಂ" (ಶಮದ. ಪರಿ. ೧) ; ನೀಮುವಿಂತಿನಿತೆರ್ದೆಗೆಟ್ಟರಿಂ ತುಱಿಲಸಂದರನಾರುಮನೆಂತು ನಂಬುವರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೧೧೯); ಕೆಲರ್ ತುಱಿಲಸಂದರಱಿಯೆ ನೊಂದರ್ (ಪಂಪಶಂ. ೨೦೬-೦೯) ; ಕೆಲಬರಂ ಕಡೆವಾಯೊಳವ್ವಂಕಿ ಕೊಂದುದುಳ್ಕಱಿಯದೆ ನಿಂದರಂ ತುಱಿಲಸಂದರನಾ ವನಕೇಳಿವಾರಣಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೯೭) ; ಪರಧನಮಂ ಕರವೊಪ್ಪುವ ಪರವನಿತಾಜನಮನಳಿಪಿ ಕಳಲುಂ ಕೊಳಲುಂ ದೊರೆಗಾಗದೆಂಬ ಶೌಚದಭರಮುಂ ತಾಳ್ದಿದನೆ ತುಱಿಲಸಂದಂ ಜಗದೊಳ್ (ಬಂಹರಿ. ೧೦-೧೦೦). **ತುಱಲ ಸಂದಿಕೆ** = ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಪರಾಕ್ರಮ, – ಶೌರ್ಯ : ಸೇಸಱನೊಳದಂದೆನ್ನಂ ಸಾಸಿಸುವಂ ಸುರಪಸೂನುವಲ್ಲದೊಡಱವಂ ಭಾಸುರ ವಸುವೊಕ್ಕಂತಿದೆ ಲೇಸೆಂದುಱಿದಿರೆಲೆ ತುಱಿಲಸಂದಿಕೆಯಱಿಗುಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೨-೭೩) ; ಕೆಲರ್ ತುಱಿಲಸಂದಿಕೆಯ ಪಸುಗೆಗಳಂ ಮುನ್ನಱಿಯದೆ ನೆಗೞ್ದು (ಬಂಹರಿ. ೧೧-೮೦ವ). [ತುಱಿಲ್$_2$ + ಸಲ್$_1$]

ತುಱಿವು (ನಾ) ತುಳಿತ ; ಪೆಟ್ಟುವಿಕೆ : ಆ ಖಳನ ತುಱಿವು [ಪಾಠಾಂ. ಯು] ಮಂ ಸೋಂಕುಮನಾರವಧರಿಪರ್ (ಆದಿಪು. ೪-೭೭).

[ತುಱಿ$_1$ + – ವು]

ತುಱಿಸು 'ತುಱಿಯಿಸು' ನೋ.

ತುಱಿಹ (ನಾ). ಹಿಂಡುವುದು ; ರಸ ತೆಗೆಯುವುದಂ ; ಅರೆಯುವುದು : "ಸುತ್ಯಾ, ಅಭಿಷವಃ, ಸವನಂ–ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮವ ತುಱಿಹ" (ನಾಚಿರಾ. ೬). [ತುಱಿ$_1$ + – ಹ$_2$]

△ **ತುಟುವ** 'ತುಳಂ' ನೋ.

ತುೞ್ವಿಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಚುಜ್ಜಲುಮರ (?) : ತಸ್ಯ ಸೀಮಾನ್ತರಂ ಕೊಳ್ತಿನಿ ತೊಱಪ್ಪೆ ಪೆರಿಪ್ಪೆ ಪಾಣ್ಡೆಕುರ್ಱ ತುೞ್ವಿಲುಂ ದೇವಸಾಲೆಯುಂ (ಎಕ. XVI, ಗುಬ್ಬಿ. ೭೫-೫೦ ; 733) : ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯಾನ್ದಿಶಿ ಪಡುವ ನೋಡಿ ಪೋದ ಪೇಱರ್‌ಱಪ್ಪೆಯ ಅನ್ತೆ ತುೞ್ವಿಲ ಪೇಱರ್‌ಱಪ್ಪೆಯ (ಎಕ. XVI, ತಿಪಟೂ. ೧೪೦-೬೮ ; 900). [?]

ತುೞ್ವಿಲ್ಗಾಲ್, ತುಳ್ವಿಲ್ಕಾಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ತಸ್ಯ ಸೀಮಾನ್ತರಂ ಪೂರ್ವ್ವಸ್ಯಾನ್ದಿಶಿ ತುೞ್ವಿಲ್ಗಾಲೆ ಅನ್ತೆ ಬನ್ದು ಕಳರಾ ಬಾಯ್ಕಾಲುಳ್ ಕೂಡಿ ... ಅನ್ತೆ ಬನ್ದು ತೊಱಯುಳ್ ಕೂಡಿತ್ತು ... ಅನ್ತೆ ಬನ್ದು ಬೆಟ್ಟದಾ ಮೂಡಾಯ್ ಪೊರೆವ ಬನ್ದು ತುೞ್ವಿಲ್ಗಾಲೊಳ್ಕೂಡಿತ್ತು (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೭, ೫೩-೨೪ ; 700 ?). **ತುಳ್ವಿಲ್ಕಾಲ್** : ಅರಸರಾನನುಮತಪ್ಪಡಿಸಿ ಪೊಯ್ದುದು ತುಳ್ವಿಲ್ಕಾಲ್ಕಿಲ್ಲಿಪುಸೂರ್ ಂಡಿಯಕ್ಕ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೨೫, ೦೦೬-೨೮ ; ?). [ತುೞ್ವಿಲ್ ? + ಕಾಲ್$_2$]

ತೂ (ನಾ). (ಅವಹೇಳನ, ಅಸಹ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ) ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ತೂ ನಿನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಇಷ್ಟು ಬೆಂಕಿ ಹಾಕು (ರೂಢಿ).

ತೂತೂ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಶಿವನ ತನುವಂ ನೋಡಿ ತೂತೂ ಎಂದು ತೂಱದ ಯುವತಿಯಂ ಕಂಡು (ಬಸವು. ೦೩-೨೦). 'ಥೂ' ಪರಾ.

ತೂಂಕಂಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ತೂಗಿಬೀಳು; ಮಂೂರ್ಛೆಹೋಗು : ವಿಪವಿಪಮ ಕನತ್ಕಿಂಜಲ್ಕಮನುತ್ಪಲಮೊಂದಂ ಜನಪತಿ ಕಂಪುಗೊಂಡು ತೂಂಕಂಗೊಂಡಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೯೨). [< ತೂಂಕು$_2$ + ಕೊಳ್$_1$]

ತೂಂಕಡ 'ತೂಂಕಡು' ನೋ.

ತೂಂಕಡಂಗಾಣ್ (ಕ್ರಿ). ತೂಕಡಿಸು ; ಜೂಗರಿಸು : ಹಂಸೆಗಳೆರಡುಮ ಯೊಂದಾಗಲೀಯಳ್ ನವಿಲ್ವಾಣತಿಯಂ ಕಣ್ಮುಚ್ಚಲೀಯಳ್ ಗಱವುವ ಗಿಳಿಯಂ ತೂಂಕಡಂಗಾ [ಪಾಠಾಂ. ಕಾ]ಣ ಲೀಯಳ್ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೦೦೬).

[< ತೂಂಕಡು + ಕಾಣ್]

ತೂಂಕಡಿಕೆ, ತೂಕಡಿಕೆ, ತೂಗಡಿಕೆ (ನಾ). = ತೂಂಕಡು ೧ : ಜೃಂಭ ಮಂತಿ ಜಡಶ್ವಾಸಂ ದೃವಿನಾಳನಂ ತೂಂಕಡಿಕೆಯುವನುಭಾವಂಗಳ್ (ರಸರ. ೪-೧೨೦). **ತೂಕಡಿಕೆ :** ಬರಬರ ಭಕ್ತಿಯರೆಯಾಯಿತ್ತು ಕಾಣಿರಣ್ಣಾ ಮೊದಲ ದಿನ ಹಣೆ ಮುಟ್ಟಿ ಮಱುದಿನ ಕೈಯ ಮುಟ್ಟಿ ಮೂಱನೆಯ ದಿನಕ್ಕೆ ತೂ[ಪಾಠಾಂ. ಮಾ]ಕಡಿಕೆ ಕಾಣಿರಣ್ಣಾ (ಬಸವ. ೨೨೦) ; ಸೆಜ್ಜೆವನೆ ಯೊಳಗೆ ಮೃದುವೆನಿಪ ತಳ್ಪದ ಮೇಲೆ ಸಜ್ಜನಂ ನೆಲಸಿ ತೂಕಡಿಕೆ ಮನವಂ ಜೋರೆ (ಬಸರ. ೯-೧೩೦) ; ಕಣ್ಣೆವೆಗಳಲಿ ನಸು ತೂಕಡಿಕೆ ತೋಱಿದೊಡೆ ವೈಗೆದಱುವನು (ಕುಮ್ಮಾ.ಅ. ೯-೮); ತುಳುಕ್ಕಾಡತಾವ ತೂಕಡಿಕೆ (ಗಂಗಾತ. ೬೦-೩) ; ತನಗೆ ತೂಕಡಿಕೆ ಬಂದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ಹೊತ್ತು ಕುಳಿತುಕೊಂಡ (ಪಕ್ಷಿ. ೧೨೦). **ತೂಗಡಿಕೆ :** "ಜೃಂಭಣಂ–ತೂಗಡಿಕೆ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೭೭) ; ಸುಂದರಿಯರೇ ನಿಮಗೆ ತೂಗಡಿಕೆಯೇ (ಮುಲಿನಾ. ೬೦).

[ತೂಂಕಡು + – ಇಕೆ]

ತೂಂಕಡಿಕೆಗಣ್ (ನಾ). ತೂಕಡಿಸುವ ಕಣ್ಣು ; ನಿದ್ದೆಗಣ್ಣು : ಕಳ್ಳನೆಂದು ತೂಂಕಡಿಕೆಗಣ್ಣಿಂದಾಕೆಯ ಮುಂದಲೆಯನೆಡಸಿ ಓಡಿದು (ಧರ್ಮಾಮೃ.೨-೪೭).

[ತೂಂಕಡಿಕೆ + ಕಣ್]

ತೂಂಕಡಿಸು, ತೂಕಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಿದ್ರೆಯ ಭಾರದಿಂದ ತಲೆಯನ್ನು ತೂಗಾಡಿಸು ; ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಜೋಲು ; ಜೂಗರಿಸು : ತೂಂಕಡಿಸಿಯು ಮಲಸಿಯುಮಿಾಗಳು ಜಡತ್ವಮಾಯ್ತೆಂದು ಮನಮನಱುಗಬಲೆಯರ(೦) (ಮದನ. ೧೦-೫೭) ; ಬಡವಪ್ಪೊಡೆ ... ತೂಂಕಡಿಪೊಡೆ ಪಶುಗಳ್ಗೆಲ್ಲಂ ಕೊಡು ವುದು ಬೇವಿನ ಕಷಾಯಮಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೦೭) ; ತೂಂಕಡಿಪ್ಪವರ ನೊಪ್ಪುವ ಪಾಸಿನ ಮೇಲೆ ನೂಂಕಿದಂತಾದುದು (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೧೦೩) ; ತನು ಬಡವಪ್ಪ ತೂಂಕಡಿಸುವಾಗುಳಿ ಪುಟ್ಟ ... ಪೊಂಗಿ ಬಸಿಱ್ ಬಿಗಿದನ್ನೆಗರ್ಭಿಣೀಜನದ ವಿಕಾರಮಾ ಸತಿಯೊಳಾಗವೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೧೧೭) : ನಿದ್ದೆಯ ಬಿಣ್ಪಿಂ ತೂಂಕಡಿಪ ನಿನತೊಂದು ಗುಣಂ ಹೀನಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೩-೧೧). ೨. ನಿದ್ರೆಮಾಡು : ಲೋಕಪಾಲನಿರುಳ್ ತೂಂಕಡಿಸುವಾಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮೫-೬) ; ತೂಂಕಡಿಪ ವನ್ಯಮೃಗಂಗಳ ಮಗ್ಗುಲೊಳ್ ತೆಱಂದಿರಿದು ಹಿಮಾಂಶುರಶ್ಮಿಗಳನುಜ್ವಳಿಸಿದುಟಜಾಂಗಣಗಳೊಳ್ ಪರೆದೆಸ ಗಿತ್ತತಿಪ್ರಮುದಕಾರಣನಂದು ನಿಶಾಸಮಿಾರಣಂ (ಕಾದಂಪೂ ೨೮೩) ; ಚೇರಮ ನಲ್ಲಿ ತೂಂಕಡಿಸೆ ಕನಸಿನೊಳಗೆಲ್ಲವಂ ಪುರಹರನೊಡಂಬಡಿಸೆ (ನಂಬಿರ. ೧೭-೧೧) ; ಆತನೊಂದು ಲತಾಭವನದೊಳ್ ಮಱಿದು ತೂಂಕಡಿಸೆ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೦-೯೦೭). ೩. (ಅಲಂ) ಕಾರ್ಯಗತವಾಗದಿರು ; ಆಚರಣೆಗೆ ಬಾರದಿರು : ನಿಯಮ ನಿಬಂಧನೆಗಳ ಕಟ್ಟುಪಾಡು ನಿಶ್ಚಯ ವಾಗಿ ತೂಂಕಡಿಸುತ್ತಿರುವುವು (ಚಿಟ್ಟೆಅ. ೩೪-೧೭). **ತೂಕಡಿಸು :** ೧. ಕೋಕನದಷಂಡತಟದೊಳ್ ತೂಕಡಿಸುವ ಹಂಸನಂತಿರೆ (ದಶಕು. ೦೪-೧೩) ; ಕೃತವರ್ಮನೊರೆದಾಗುಳಿಸಿ ತೂಕಡಿಸಿದನು ತೆಗೆದುದು ನಿದ್ರೆ ತನುಮನವ (ಕುಮ್ಮಾಗ. ೯-೩): ಭಂಗಿಯ ತಿಂದಂತೆ ತೂಕಡಿಸುತ ಮತ್ತೆ ಕಂಗಳ ಮುಚ್ಚಿ ತೆಱೆವುತ ಬಿಂಗಿಯಂತಾಡುವ ಕಂಥೆಯ ಜೋಗಿಣಿಯಂಗದಾಟವೆ ನಮ್ಮ ನೃತ್ಯ (ಭರಕ. ೦೪-೩೨); ಕಿರಣಸಿಂಗ ತೂಕಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ (ದೇವಸಾ. ೩೦): ತೂಕಡಿಸುತ್ತಿದ್ದವನಿಗೆ ಹಾಸಿಗೆ ಹಾಸಿ ಕೊಟ್ಟಂತೆ (ಗಾದೆ). ೪. (ಅಲಂ) (ಹೂವನ್ನು) ಬಾಡಿಸು ; ಮುಂಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು: ನಗಿಸಿಯೆ ಕುಮುದಿನಿಯ ತೂಕಡಿಸಿ ಕಮಲಿನಿಯ ... ಸಂಧ್ಯಾಮಡದಿಯೊಪ್ಪಿದಳು (ಜೀವಂಕ. ೪-೦೭). [ತೂಂಕಡು + – ಇಸು$_3$]

ತೂಂಕಡು, ತೂಂಕಡ, ತೂಕಡು (ನಾ). ೧. ನಿದ್ರೆಯ ಜೊಂಪು ; ತೂಕ ಡಿಕೆ; ಮಂಪರಂ : ತುಂಗಭದ್ರನೆಂಬ ಪೊಡಂಗಾಱಿ ಸೊರ್ಕಿ ತೂಂಕಡಿಂ ದಿರುಳ್ ಕಟ್ಟಿಂಗಳ್ ಕಡುಗತ್ತಲೆಯೊಳ್ ಬಂದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೪೭-೨೨). ೨. ನಿದ್ರೆ: ಆ ತೂಂಕಡಿನೊಳ್ ಪರವಶತೆ ಬೆರಸಿತರಸನೊಳಾಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೩-೫೩): ಪದೆದಿರ್ದ ವನವಿಹಂಗಂಗಳಂ ಕೊಂಬುವೆರಸಿ ತೂಗಿ ತೂಂಕಡನೊಡರ್ಚಿಯುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೪೭) ; ಪತತ್ರಿಗಳೊಳಿರ್ಪಾ ತೂಂಕಡಂ ನೂಂಕುತುಂ ತಣ್ಣನೆ ತೀಡಿತ್ತೆನಸುಂ ಪ್ರಭಾತಸಮಯ ಪ್ರೋದ್ಭೂತಶೀತಾನಿಲಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧-೫೨). **ತೂಂಕಡ :** ೨. ತೂಂಕಡದ ಮಯ್ಯಲಸಿನಿಂದೇಳಲೊಲ್ಲದೆ (ಮಂತ್ರಕ. ೦೨೯-೪). **ತೂಕಡು :** ೨. ಪುರ್ಬಿನ ಕುಡಿವೆರಸು ತೂಕಡನೊಳಕೊಂಡ ಜಾಡ್ಯಮುಂ ಸೊಕ್ಕು ಮುಕ್ಕು ಳಿಸಿದಂತಿರ್ದಿರವುಂ ... ದೊರೆಕೊಳ್ಳುಮೆಂದು ಭಾವಿಸಿ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೫೯).

[ದೇ. II ತಮಿ. ತೂಙ್ಕಲ್ ; ಮಲ. ತೂಙ್ಙಲ್ ; ತುಳು. ತೂಗಡಿ]

ತೂಂಕಡುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ನಿದ್ರೆ ತಿಳಿ ; ಎಚ್ಚರವಾಗು : ಅಗಳಾತನುಂ ನೇಸರ್ಮೂಡುವಾಗಳ್ ತೂಂಕಡುಗೆಟ್ಟು ದೆಸೆಗಳಂ ನೋಟ್ಟುಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೫೪-೦೯). [ತೂಂಕಡು + ಕೆಡು$_1$]

ತೂಂಕಿಡು (ಕ್ರಿ). ಇಡಿ ; ತುಂಬು ; ತುರುಕು (?) : ಧರೆಗಂ ವ್ಯೋಮಕ್ಕ ಮೆಂಟುಂ ದೆಸೆಗಮಡಸಿ ತೂಂಕಿಟ್ಟವೋಲ್ ಭೂತಸೈನ್ಯಂ ಬರೆ (ಜಗವಿ. ೧೪-೦೯). [P ಇದು 'ತೂಂತಿಡು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೂಂಕು$_1$, ಜೂಗು, ತೂಕು$_1$, ತೂಗು$_1$ (ಕ್ರಿ). ತೂಂಪ, ತೂಂಬ, ತೂಪ (ಭವಿಕೃ). ೧. ತಕ್ಕಡಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಭಾರವನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿ, –ತೂಕಮಾಡು, –ತೋಲನವಾಡು: ತೂಂಕಿ ನೋಡಿದರ್ ದಿಟ್ಟ ದೊಲೆಯೊಳೊರ್ವರನೊರ್ವರ್ (ಜಗವಿ. ೯-೬೧); ನಿತ್ಯಬಿಂದುಗೆ–ಬೆಡಂಗು, ಕಡಂಗು ... ಕೂಂಕಿದಂ, ತೂಂಕಿದಂ (ಶಮದ. ೩೭ ಪ್ರಯೋ). ೨. ತೂಗಾ ಡಿಸಂ ; ಅಲ್ಲಾಡಿಸಂ ; ಅಲುಗಾಡುವಂತೆ ಮಾಡು : ತಮ್ಮ ಗದೆಗಳ ನಾಗಳ್ ಕಿಱಿಕಿಱಿದೆ ತಿರುಪಿ ಮಾಣದೆ ಕಿಱಿಕಿಱಿದನೆ ತೂಂಕಿ ತೂಂಕಿ ನೂಂಕಿದರೆನಸುಂ (ಗದಾಯು. ೮-೭): ಅವಷ್ಟಂಭದಿಂ ತೂಗಿದ ಬಾಳ್ಪಾ ಳ್ದತ್ತು ಬಾಳ್ಪಗ್ಗಡದ ಬಿರುದರಂ ತೂಗಿ ತುತ್ತಿಟ್ಟುದೇಂ ತಾಳ್ದಿದನೋ ವಿಕ್ರಾನ್ತಮಂ ಯಾದವಕುಳತಿಳಕಂ ವೀರಬಲ್ಲಾಳದೇವಂ (ಎಕ. IV, ಕಿಕ್ಕೇ. ೯೫-೪೦; 1196). ೩.ನೇತಾಡು; ಜೋಲು; ಇಳಿಬೀಳು : ಫಲದ ಬಿಣ್ಪಿಂ ತೂಂಬವೋಲ್ ಜೋಲ್ದಿಳಾಂತರವಂ ತಳ್ತು ವಿರಾಜಿಸಿತ್ತಭಿನ ತೋದ್ಯನ್ನಾಮ್ರತುಳುಂಗವ್ರಜಂ (ಕುಸುಮಾ. ೯-೩೦) : ತೂಂ [ಪಾಠಾಂ. ತೂ] ಪೆಳಿಗಾಯ್ಗಳೆಂಬ ಕುಂಡಲವುಮಾರ್ದಾಡೆ ನಂದನಮೆ ನಂದನಮಾದುದು ಚೈತ್ರರಾಜನಾ (ವೃಷವಿ. ೪-೫೭). **ಜೂಗು :** ೪. ತೊನೆ ; ಓಲೆ ; ತೂಗಾಡು : ಬಳಲುತ್ತ ತೊಳಲುತ್ತಿರ್ಪ ಭವರೋಗದಲ್ಲಿ ಜೂಗುತ್ತಿರ್ಪ ಬಂಧನದ ಈ ದುಂದುಗವಿನ್ನೆಂದಿಗೆ ಪೋಪುದು (ವಚನಾ. 11, ೦೫೩). **ತೂಕು$_1$:** ೪. ಬೀಳುವಂಬಿನ ಹೊಯ್ಲು ಖಿದ್ಗದ ತೂಳುವಾನೆಯ ತೂಕಿ ಕಾಗುವ ಶೂಲಿಗೆಯ ... ಧಾಳಾಧೂಳಿ ಮಸಗಿತು (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೧೦-೯). **೫. ತೂಕ** ವನ್ನು ತೋರು : ಏನದಕೆ ಸುರಪತಿಯ ದಂತಿ ಸಮಾನವೆಂಬರದಷ್ಟದಿಕ್ಕು ಗಳಾನೆಗಳ ಪಡಿಕಟ್ಟು ತೂಗಲು ತೂಕುವವು [ಪಾಠಾಂ. ತೂಕಕವು] ಕಿಱಿದು (ಕೊರರಾ. ೬-೩೨-೦೪). **೬.** ಸಮಾನವಾಗೆಣಿಸು : ಮಂದರಾಚಲದಿಂದ ತೂಕಿಯೆ ವರಪಿನಾಕವ ಕೊಟ್ಟನಾ ಶಿವನು (ಸಂಭಪ. ೨೪-೧೭). **ತೂಗು$_1$:** ೧. ಧರೆಯಱಿಯಲೊಡಂ ತೂಗಲ್ ಧರೆಗೆ ತುಲಾದಂಡಮಲ್ತೆ ಮದ್ಭುಜ ದಂಡಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೬೧): ಮೇಲೆ ತೂಗುವ ತ್ರಾಸು ಕಟ್ಟಳೆ ನಿಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿ (ಬಸವ. ೪೪೦) ; ದೇವದ್ರುಮವಂ ಲಕ್ಷ್ಮಾದೇವಿಯುಮಂ ಕಮಳ ಸಂಭವಂ ತೂಗಿದೊಡಾ ದೇವದ್ರುಮಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮಾದೇವಿ ದಶಾಫಲದ ಬಿಣ್ಪಿನಿಂ ಘನವಾದಳು (ಶಾಸಂಇ. IX–1, ೨೭೩-೫೭; 1179) ; ಓರಂತೆ ಮರಕಾಲರು ಹಡಗಿನ ವ್ಯವಹಾರದಿ ಗಳಿಸಿದ ಹಣವ ಭಾರಸಂಖ್ಯೆಯಲಿ ತೂಗುವರು (ಪ್ರೋಹಚ. ೩-೨೯) ; ವರುಣಗಿರಿ ಪೂರ್ವಾದ್ರಿಗಳ ಹೆಚ್ಚು ಕುಂದುಮಂ ಸರಸಿಜಭವಂ ನೋಳ್ಪೆನೆಂದು ತೂಗಲ್ (ಚಬಪು. ೯-೦೭) ; ಶಶಿ ರವಿ ತ್ರಾಸಲೀ ಪುರವ ಸಗ್ಗವನೊಲ್ದು ಬಿಸರುಹಾಸನ ತೂಗುತಿರಲು

(ಶಂಸವಿ. ೩-೪). ೨. ಮೆಯ್ಯಂ ತೂಗುತ್ತುಂ ಉನ್ಮತ್ತ ಚೇಷ್ಟೆಯಿಂದೆರೆಯಂ ತಿಂದ ಮೀನಂತೆ ಪೊಳೆಯುತ್ತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫-೦೩೬) ; ನಿಮ್ಮನ್ವಯವ ಸಂಹರಿಸಿದಿರಿ ಸಾಕೆಂದು ಸಂಜಯ ತೂಗಿದನು ಶಿರವ (ಕುಮಾ.ಕ. ೧-೦೫). ೪. "ತೊನೆ, ಒಲೆ, ತೂಗು, ಸೆಡವು, ಅಲ್ಲಾಡು, ನಡುಕಂ– ಈ ೬ ಕಂಪನಂ" (ಕಕಸಾ. ೩೧-೬೩೦) : ತೂಗಿ ಪಣ್ಗೊಲೆಯಿಂ ಬಳ್ಕುವ ಕೌಂಗು (ಆದಿಪು. ೦-೬೭) ; ತನು ಪುಳಕಾಳಿಭಾರದೊಳೆ ತಾಂ ತೂಗುತ್ತಿರಲ್ (ಕುಸುಮ. ೬-೮೪) ; ತಿಂದು ತೇಗಿ ತೂಗಿ ಕೆಲೆಕೆಲೆದು . . . ನಲಿದಾಡುವ ಭಲ್ಲೂಕ ನಿಕಾಯದಿಂ (ಗಿರಿಕ. ೦-೦೨೫ ವ) : ನಸುಗೆಂಪಿನಿಂ ಬೀಗಿ ಬಾಗಿ ತೂಗುವ . . . ತೆನೆಗಳಂ ತಿಱಿತಿಱಿದು ತಂದು ತಂದು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೨೫) ; ಬಾರಿಗಳು ಬಲವೆರಡಱೊಳಗೊಯ್ಯಾರದಲಿ ತೂಗಿದವು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧-೫೦) : ಎಡಗೆಯ್ಯ ಮುಷ್ಟಿಯಂ ತಾಣದೊಳಗೆ ಕೆಯ್ಯಡಗಿ ತೂಗುವ ಪಾದದ್ವಯದಿ ಪೊಡವಿ ತಲ್ಲಣವಂತೆ ಖಳರಾಯ ಗರ್ಜಿಸಿ ವ್ಯಾಡತವದ್ಧಂಸಿಯ ತಿವಿದ (ಮೋಹತ. ೦೨-೮೭) : ನೆಲಲ ಚಪ್ಪರದಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣುಗಳೂ ಅಡಕೆಯ ಗೊಂಚಲುಗಳೂ ತೂಗುತ್ತಿದ್ದುವು (ಕಾಂ೩ಕ. ೦೩ ಕಥಾಸಾರ). ೭. ನೇತು ಹಾಕು ; ಇಳಿಬಿಡಂ : ಭಾಳಾಕ್ಷನ ರೂಹು ನಿನಗೇಕೆನುತ ನಾರಿಕೇಳಫಲವ ಕಟ್ಟಿ ತೂಗಿ . . . ಹೋಳ ಮಾಡಿದರು ಜೂದಿನಲಿ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೨೦-೨೨). ೮. ತೊಟ್ಟಿಲು, ಉಯ್ಯಾಲೆ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳನ್ನು ಆ ಕಡೆಯಿಂದ ಈ ಕಡೆಗೆ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಂ ; ಜೀಕು : ಇದು ಲೀಲಾಂದೋಳ ವಿಂದೋಳದ ದನಿ ನೆಱೆಗೊಳ್ವನ್ನೆಗಂ ಪಾಡಲೆಂದೇಱಿದಳಂ ತೂಗುತ್ತು ವಿವರ್ತನ್ನಯ ಪರಿಜು (ಆದಿಪು. ೪-೯) ; ಉನ್ಮದದಂತಿದಂತಯುಗದೊಳ್ತಂ ನರ್ತ್ತಿಯಿಂ ಕಟ್ಟಿದುಯ್ಯಲನಾನಂದದೊಳೇಱಿ ದಿಗ್ವನಿತೆಯತ್ತೂಗಲ್ಕೆ (ಎಕ. VIII. ಸಾಗರ. ೦೦೯-೪೦; 1042) ; ಪಾಡುತೆ ತೂಗಿದರಖಿಳಪ್ರಪಂಚ ವಾಡಿವ ಶಿಶುವಂ (ಗಿರಿಕ. ೩-೬೭); ಮಣಿಲೀಜಿ ಸುತವಮಾಲೆಯಾರಿಗೆ ಪುಟ್ಟಿದ ಕಂದನ ತೂಪಲ್ಲಿ (ಜೀರಮು. ೮-೨೦) ; ತೂಗಿರೆ ರಂಗನ ತೂಗಿರೆ ಕೃಷ್ಣನ ತೂಗಿರೆ ಅಚ್ಯುತಾನಂತನ (ಪುರಂದ. ೨-೦೩೬ ಪಲ್ಲವಿ). ೯. ಉಯ್ಯಲಾಡು ; ಜೀಕಿಕೊಳ್ಳು : ಬಾಗಿಲ ಮುಂದಣ ನವಿಲುಯ್ಯಲನೇಱಿ ತೂಗುತಿರ್ಪೆಳ ವೆಣ್ಣುಗಳ ಸೋಗೆಗಣ್ಣಱಮಿನು ಸುಳಿದಾಡುವ ಜನಸಾಗರದೊಳಗೊಪ್ಪು ತಿಹುವು (ಶಂಸವಿ. ೬-೯). ೧೦. ಜಗ್ಗು ; ಸೆಳೆ : ತೂಗಿ ಕಿವಿವರೆಗುಗಿದು ಯಂತ್ರವ ತಾಗಿಸಿದನಂಬಿನಲಿ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ಆ. ೧೫-೨೯) : ಪಾರ್ಥ ಸಾಕಿನ್ನೇಳು ಬಾಣವ ತೂಗು ಮಾತಾಡಿಸು ಮಹಾಧನುವ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ಭೀ. ೩-೨೪). ೧೧. ಎಸೆ; ಬೀಸಂ; ಹೊಡೆ: ತರಳಾಪಾಂಗಂಗಳೊಳ್ ಮಚ್ಚರಿಪಲರ್ಗಣೆಯಂ ಕಟ್ಟಿ ತೂಪಂದದಿಂ ಚಾಮರಮಂ ವಕ್ಷೋಜಪೀಠಸ್ಥಿತ ಮದನನ್ನಪಂಗೆತ್ತು ವಂತೆ (ಲೀಲಾವ ೬-೦೪). ೧೨. ಹೋಲಿಸಂ ; ತಾಳೆನೋಡು : ಪಾವಿನ ನಂಜುಮುನವರುಮನೋವಿನಿಸಂ ತೂಗಿ ನೋಡೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೦೦೬) ; ನಿಮ್ಮಾರುಭಟೆಯನು ನಮ್ಮ ಬಾಹುವಿಕಾರ ಬಲವನು ತೂಗಿ ಯೆನುತೆಚ್ಚನು ಧನಂಜಯನ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ಕ. ೨೦-೫೭) ; ಭೂಗಗನಪಾತಾಳ ದರಮನೆಗಳೆದಱೊಡನೆ ತೂಗೆ ಸರಿಬಾರವು (ಜೈಮಿ. ೫-೫೨) ; ರಾಘವಾನು ಜಂಗೆ ಕೆಲಬಲನ ವನಂಗಳಂ ತೋಱಿ ಅಂದಿನ ದಂಡಕೆಗೊರೆಯಾಗದೆಂದು ತೂಗಿ ಬಣ್ಣಿಪರ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೩-೦೨). ೧೩. ಪರೀಕ್ಷಿಸಂ ; ವಿಮರ್ಶಿಸಂ ; ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಂ : ಕರದಿಂ ಸರಲಂ ಕಣ್ಣಿಂದ ರಾಶಿಯಂ ತೂಗಿದೂಗಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೫) ; ದಂಡುವೇಟ್ಟರಸಿನಂತೆ ತೂಗಿ ಬಿಡುವ ನಾಯಕನಂತೆ ಕಲಹಂ ಮಾಟ್ಟ ಕೊಂಡೆಯನಂತೆ ಲೇಸಲ್ಲದ ಸುಖಕ್ಕೆ ಪಾಯಿಸಿ ನೋಯಿಸುವಿಂದ್ರಿಯಂಗಳುಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೨೩) ; ದೂರಕೆ ದಿಟ್ಟಿಯ ಪಸರಿಸಿ ಕೊರಲೆತ್ತಿ ದಾರಿದಾರಿಯ ತೂಗಿ ನೋಳ್ಪ (ಭರತೇ. ೩-೩೬) : ತೂಗಬೇಕು ಮನದೊಳಗೆ ತೂಕವುಳ್ಳವರ ಮಾತು ಹಿಡಿದು (ನಿಂಮು. ೪೯-೯) : ಗದ್ಯವನ್ನೋ ಪದ್ಯವನ್ನೋ ಓದಿ, ಆನಂದಿಸಿ ಅದರ ಬೆಲೆಯನ್ನು ತೂಗಿದ ಮೇಲೆ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಉದಾತ್ತ ಧ್ಯೇಯಗಳನ್ನೂ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಂಟುಮಾಡುವುದು (ಶಿಕ್ಷಣ. ೨೬೯). ೧೪. ಸಾಧ್ಯವಾಗು : ಕಾಳೆಗಂ ತೂಗದಿವರೊಡನೆಮ್ಮ ವರ್ಗನುತ ನೋಟಕರ್ ನುಡಿವುತಿರೆ (ಜಬಪು. ೪೨-೦೬). ೧೫. ನಿಲುಕಂ ; ಮುಟ್ಟು ; ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ ಬರಂ : ನಮ್ಮ ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಎಷ್ಟೋ ಮಾತು ತಲೆಗೆ ತೂಗದೆ ಹೋಗುವಾಗ, ಶಾಂತಿಯ ನೆಲೆಯು...ಅಳತೆಗೆ ಸಿಕ್ಕದಿರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ (ಸಾಹಿವಿ. ೦೩೭). ೧೬. ಸಾಟಿಯಾಗು ; ಸಮಾನವಾಗಂ : ರಮಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚದ ಸುಖವು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿದರೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಾನಂದದ ಒಂದಂಶಕ್ಕೂ ತೂಗಲಾರದು (ಜಗದಾ. ೨೦೪). ೧೭. ತೇಲಿಸು : ಸಾಗರದ ತೆರೆಗಳಲಿ ಗಿರಿಗಳ ತೂಗಿ ಸೇನೆಯ ನಡೆಸಿ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ಆ. ೨೨-೫೨).

ತೂಗ ಕಟ್ಟು = ನೇತುಹಾಕು : (ಕ). ತೂಗಿಕೊಳ್ = ನೇಗೆ; ಹಾರು ; ಬೀಳಂ : ತಾಗುವ ತಗರು ಬರಲೋಡಿ ಬಾವಿಯ ತೂಗು[ಗಿ] ಕೊಂಡಂತೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೦೦೦). ತೂಗಿ ತೊನೆ = ತೂಗಾಡಂ ; ಒಲೆ : ಅಂತಾಕೆಗಳ್ ತೂಗಿ ತೊನೆವ ತೊನೆಪಂಗಳುಮಂ ... ನೋಡಿ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೯೦ವ). ತೂಗಿ ನೋಡು = ೧. ತೂಕಮಾಡಿ ನೋಡು ; ಭಾರ ಕಂಡಂಹಿಡಿ : ಹರಿಯ ಭಕ್ತರ ಕೆರಹನೊಂದೆಸೆಗಿರಿಸಿವೊಂದೆಸೆಯಲಿ ಮಹೀಸುರವರರ ನೇಱಿಸಿ ತೊಲೆಯನೆಲ್ಲರು ತೂಗಿ ನೋಡಲ್ಕೆ (ಬಸವಪು. ೫೫-೫೭). ೨. ವಿಮರ್ಶಿಸು ; ಪರೀಕ್ಷಿಸಂ : ಗೋವಿಂದನ ಮತದಲಿ ತೂಗಿ ನೋಡುವೆನಿದಱ ತೂಕವನೆಂದನಾ ಭೂಪ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ಸ. ೨-೫). ತೂಗಿಬಿಡು = ಸೆಳೆದು ಬಿಡು; ಜಗ್ಗಿಬಿಡು : ಹೂಡಿ ಮಂಡಿಯ ಕಿವಿವರೆಗೆ ಕರಾಂಗುಲಿಗೂಡಿ ಬಾಣವ ತೂಗಿಬಿಡುತ ಕೂಡೆ ವೈರಿಗಳ ಕೆದಹಿ ಪತಿರುಣವ ನೀಗಾಡಿದರು (ಶಂಸವಿ. ೦೯-೬೫). ತೂಗುಹಾಕು, ತೂಗಹಾಕು, ತೂಗಂಹಾಕು = ನೇತುಹಾಕಂ ; ಇಳಿಬಿಡು : ಮನೆಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ದೇವರ ಪಟಗಳನ್ನು ತೂಗುಹಾಕಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ); ತೂಗಾಸರೆಯಿಂದ, ಜೋಲಿಯಲ್ಲಿ,–ತೂಗಹಾಕು: ಜೋಲಹಾಕು (Sling. ಇಂಕನಿ) ; ತನಿಗಂಪು ಹೂವುಗಳ ಪೊರೆಯೊತ್ತಿ ತಂಗರಗಕನುವಾಗಿ ತುಂಬಿ ತೂಗಂಹಾಕಿ ಬಿಜ್ಜಣಿಗೆಯಾನಿಲನಿಂ ಬೀಸಿ ಮಾಡಿದುದು ಹಂಸೋದಕಂ (ಸೂಪಶಾ. ೨-೪೦).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೂಙ್ಕು, ತೂಕ್ಕು ; ಮಲ. ತೂಕ್ಕು, ತೂಙ್ಙು ; ಕೊಡ. ತುಂಗ್ ; ತುಳು. ತೂಂಕು, ತೂಂಗು, ತೊಕು, ತೂಗು ; ತೆಲು. ತೂಂಗು, ತೂಗು ; ಕುವಿ. ತೂಂಗಲಿ, ತೂಖಲಿ]

ತೂಂಕು$_2$, ತೊಕು$_2$, ತೂಗು$_2$ (ನಾ). ೧. ತೂಗಾಡಂವಿಕೆ ; ಒಲೆದಾಟ ; ತೊನೆತ. 'ತೂಂಕಂಗೊಳ್' ಪರಾ. **ತೂಕು$_2$** : ೨. ತೂಕ ; ಭಾರ : ನಗದ ತೂಕೇರಬೇಕೆಂದು ... ಮೊಟ್ಟತನದಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದಾದರೆ ಆವಾಗಲೆ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು (ಮುಂಬಬ್ಬಾ. ೪೨). **ತೂಗು$_2$** : ೧. ಶಿರದ ತೂಗಿನ ತಳ್ಪವಾಱಿಸಲಳಲಿದಳು ಕಾಂತೆ (ತೊರಕಾ. ೨-೩-೪೦). (ಗು). ೩. ತೂಗಾಡುವ ; ಒಲೆದಾಡುವ. 'ತೂಗುಗುಂಡು' ಪರಾ.

[<ತೂಂಕು$_1$./ತುಳು. ತೂಂಕು, ತೂಕು ; ತೆಲು. ತೂಕು]

ತೂಂತಿದ್ದು$_1$, ತೂತಿದು (ಕ್ರಿ). ೧. ತಂಬು; ತುರುಕು; ಇಡಿ; ಗಿಡಿ (?) : ಆತನ ಕೆಲದೊಳ್ ಬಾಳಬಟ್ಟಂ ತೂಂತಿಟ್ಟಂತೆ ಸಂದಣಿಸಿ ನಿಂದ ಗೋಪ ಕುಮಾರರಣಿಯ ನಡುವೆ...ನಿಂದಾತನೆನ್ನ ತಮ್ಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೫೭ವ). ೨. ಉಕ್ಕು ; ತುಂಬಿ ಬರು : ಎನಸುಂ ಭಿನ್ನಘಟಕ್ಕೆ ತೂಂತಿದುವುವೇ ನದ್ಯಾದಿಗಳ್ (ಅರ್ಥನೀ. ೪-೫೭) ; ತುಂತುಱು ತೆರೆ ನೊರೆ ಘುಳುಘುಳುರವ ತೂಂತಿಟ್ಟು ಹೊಳೆವ ವಾರಿಧಿಯ ಕಾಂತೆಯರೆಲ್ಲರೀಕ್ಷಿಸುತಿರೆ (ಭರತೇ. ೨೩-೯೭). **ತೂತಿದು** : ೧. ಕಿವಿಯೊಳ್ ಬೆರಳಂ ತೂತಿಟ್ಟು (ಶಬ್ದಶಾ. ೦೩೬-೧೫). [ತೂಂತು$_1$ + ಇದು$_1$]

ತೂಂತಿಡು$_2$ (ಕ್ರಿ). ಕಂಡಿಮಾಡು ; ರಂಧ್ರಮಾಡು ; ವೆಜ್ಜಮಾಡು ; ಚುಚ್ಚು : ಗಾತ್ರಂ ಏಯನ್ಮಂಡಲಕೆ ತಡೆಯೆ ತೂಂತಿಟ್ಟನೆಂಬಂತೆ ನಿಂದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೨೩೦) ; ಬಾಂಗೆ ತೂಂತಿಟ್ಟವೊಲವ್ಪ ವೆಯ್‌ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೬೦); ವಿದ್ಯಾಧರಬಲಂ ನೆಲಕಮಂಬರಕಂ ತೂಂತಿಟ್ಟಂತೊಡ್ಡಿ ನಿಲ್ವುದುಂ (ವರ್ಧಪು. ೮-೪೦ವ) ; ಅಲ್ಲಿ ತೂಂತಿಟ್ಟಂತೆ ನಿರುತರಂ ಸುೞಿವ ನಾನಾದೇಶ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಜಪುತ್ರ ವಣಿಗ್ವಲ್ಲಭವಾರನಾರೀಭಾರತಿಕನಿಕರದ ... ಪರಿಮಳ ಪ್ರವಾಹಸಮೂಹದಿಂ (ಅನಂಪು. ೦-೧೦೫ವ). [ತೂಂತು$_3$ + ಇಡು$_1$]

ತೂಂತಿೞ್ (ಕ್ರಿ).೧. ತುಂತುರುಹನಿಯನ್ನು ಹೊರತಳ್ಳು,-ಹೊರಹಾಕಂ: ಹರಿ ಹರಿದದ್ರಿಕುಂಭದಿನೊೞಲ್ದೊಗೆದಿಂದುಮವಿಷ್ಪಗಸ್ತ್ಯನಚ್ಛರಿ ವಿಗೆ ನೀಳ್ದ ತನ್ನ ಕರದಿಂ ಮೊಗೆದಂಥತಮಸ್ಸಮುದ್ರಮಂ ತುರಿಪದಿನೀಂಟು ತಾಗಳೆಡೆ ಸಿಲ್ಕಿದ ಮುತ್ತುಗಳಂ ತೆರಳ್ಚಿ ಪುಷ್ಕರದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ತೂಂತಿೞಿದ ಪೋಲ್ತುಱಗಿರ್ದುದು ತಾರಕೋತ್ಕರಂ (ವೃಷವಿ. ೮-೫೦). ೨. ಬಾಯಿಂದ ಗಾಳಿಬಿಡು ; ಊದು : ತಲ್ಲಿಂಗಾಗ್ರದೊಳ್ಪತ್ತಿ ಮೇಣ್ಬರಂತರ್ಪೊಂದು ಸೆಲಂದಿಯಂ ಜವದಿನಾಗಳ್ಕಂಡು ತತ್ಕ್ಷಾಂತೆ ಬಾಯೆರಲಿಂ ತೂಂತಿೞಿದರ್ (ವೃಷವಿ. ೯-೫೬) ; ಬಾಯುಗುಳ್ಪಡಿಯ ತೂಂತಿೞಿದಪ್ಪೆ (ವೃಷವಿ. ೯-೫೭). [ತೂಂತು$_4$ + ಇೞ್$_1$]

ತೂಂತು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಇಡಿ; ತುಂಬು; ಗಿಡಿ ; ತುಱುಂಕು; ತೂರಿಸಂ: ಉಗ್ರಗಜೇಂದ್ರಂ ಬೆರಸೋವದಂತಕನ ಬಾಯೊಳ್ ತೂನ್ತಿ (ಎಕ. XIII, ೩೨೯-೪ ; ೨೩೦) ; ಅವನಂ ಮಾರುತಿ ನಿವಿಷಕ್ಕೆ ತೂಂತಿದಂ ಯಮಮುಖ ದೊಳ್ (ಪಂಪಾಭಾ. ೧೦-೬೦) : ಕರಮಂ ತೂಂತಿ ಶದಾಸ್ಯದೊಳ್ ಬಳೆಯಿ ಸಲ್ (ಜಗವಿ. ೫-೪೬) : ತನ್ನ ಗೋತ್ರಾವಳಿಯುಕ್ತಮಾಗಿ ನೆೞ್ ತೂಂತುವೆನಂತಕನಾಸ್ಯರಂಧ್ರದೊಳ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೬-೧೦೭); ಅವನ ಮೈ ಯನು ಕೊಱೆಕೊಱೆದು ತೂಂತುವರು ಬಾಯೊಳಗೆ (ವರ್ಧಚ. ೮-೮೯); ಬೀರ್ವಗ್ಗಮಂ ಹಾಯ್ಕಿ ಸೇದಿದರ್ ಮರುಳ್ಗಳ್ಗಳಿಂ ತೂಂತರು (ಚಿಬಪು. ೪೨-೩೬); ದೇವಿಯರನೇವೊಟ್ಟುಂ ಸೇವಿಸಿಯುಮಿಂದೀಗಳ್ ಪುಲಿ ಕರಡಿ ಸಿಂಗಂಗಳ ಬಾಯೊಳ್ ತೂಂತಲೆಂದೆ ಕೊಂಡುಯ್ದಪೆಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೯-೧೦). [ದೇ.೫ ಕುವಿ. ತೂಥಲಿ]

ತೂಂತು$_2$ 'ತೂನ್' ಪರಾ.

ತೂಂತು$_3$, ತೂತಂ$_1$ (ನಾ). ಕಂಡಿ; ರಂಧ್ರ; ಬಿಲ : ಮಣಿಕುಟ್ಟಿಮಮಪ್ಪ ಬಾವಿಯಂ ಪೊಕ್ಕು... ಛಿದ್ರಕದ್ವಾರದ ತೂಂತನುರ್ಚಿ ನೀರಂ ಕಳೆದಾಗಳ್ (ವರ್ಧ್ಮಾರಾ. ೨೬-೨೦) : ಪೆಡತಲೆಯ ತೂಂತಿಂದುಱ್ವಾರಿಕ್ಕಾಱಿಸಿ ನಾರಕರ್ ನಾಲಗೆಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೪೪); ಕವಲಂಬಿಂ ಕಡಿವೋದ ಕೂರಲಗಿನಂಬಿಂ ಕೂಡೆ ತೂಂತಾದ ತಾಗುವ ನಾನಾಯುದ್ಧದಿಂದನೇಕವಿಧಂ (ಮುದ್ರಾನೇ. ೧೨-೪೫). **ತೂತು$_1$**: ಷಡಾಧಾರ ಬಳಿವಿಡಿದು ನೆತ್ತಿಯಿಂದುತ್ತರಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚಳಿಸಿ ಹಾಯ್ದು ನಡುನೆತ್ತಿ ತೂತಾದರೂ ಲಿಂಗಸಾಹಿತ್ಯವಿಲ್ಲ (ಅದವ. ೧೦-೨೦); ಚಲಿಸಿ ಮೂತ್ರವೊಸರ್ವ ತೂತುಗಳೆಳಪಿದವದಿರು (ಬಸಪು. ೪೦-೩೯); ಎಲ್ಲರ ಮನೆಯ ದೋಸೆಯೂ ತೂತು (ಗಾದ): ಮಾತು ಮನೆ ಕೆಡಿಸಿತು ತೂತು ಒಲೆ ಕೆಡಿಸಿತಂ (ಗಾದ).

ತಾತಾತೂತು, ತಾತತೂತು, ತಾತುತೂತು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಕಂದರ್ಪ ನೊಡಲು ನಿಶಾಚರನಾಥನ ಕೂರ್ಗಣೆಯಿಂದ ತಾತಾತೂತಾದುದು(ತೋಪತ. ೩೫-೩೩) : ತಾತಾತೂತಾಗೆ ವಜ್ರಾಂಗಿ (ಕುಮಾರಾಂ. ೩೪೯) : ಕೂರಂಬಂ ವನ್ನಸೆಯೆ ಸಚಿವನ ಮೈಯುಂ ತಾತತೂತಾಗಲೊಡನೆ (ನವಮೋ. ೨೮-೩೯); ದಾನವನ ವಜ್ರಕವಚವನೊಡೆದು ಸರ್ವಾಂಗ ತಾತುತೂತಂ ಗೈಯಲು (ನವಮೋ. ೦೨-೬೮). **ತೂಂತನಿಡು** = ೧. (ಯಾವುದಾದರೂ ವಸ್ತು ವನ್ನು) ಗಿಡಿ,-ತುಱುಕು: ಬಸದಿಯೊಳ್ ಧನ್ವಂತರಿ ವಿಶ್ವಾನು ಲೋಮನ ಮುನ್ನಿನ ಸೂರುಳಂ ನೆನೆದು ಕಿವಿಯೊಳ್ ತೂಂತನಿಟ್ಟು ಪಟ್ಟಿರ್ದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೬೨). ೨. ರಾಶಿಹಾಕು ; ತುಂಬು : ರೋದೋಂತಂ ಕೂಡೆ ರತ್ನೋಜ್ಜ್ವಳಗಿರಿಕುಳದಿಂ ತೂಂತನಿಟ್ಟಂತೆ ನೀಲಾಂಭೋದಂಗಳ್ ಕೂಡೆ (ಆದಿಪು. ೧೪-೯೬). **ತೂತಾಗು** = ರಂಧ್ರಬೀಳಂ ; ಕಂಡಿಬೀಳು : "ವ್ಯಣತಿ = ತೂತಾದಪುದು" (ಶಾಶಬ್ದ. ೨೨೦) : ಮಾತಿನಾ ಬೊಮ್ಮಪ್ಪ ತೂತಾದ ಮಡಿಕೆಯು ಪಾತಕನ ನೆರೆಯು ಇವು ಮೂಱು ಲೋಕದೊಳಗೇ ತಕ್ಕ ಬೇಡ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೪೩೦). **ತೂತುಬೀಳು** = ತೂತಾಗು ; ರಂಧ್ರ ವಾಗಂ : "ವಿದ್ಧ=ತೂತುಬಿದ್ದದ್ದು" (ಗಂಗಾಮು. ೨೯೦): ಮಾತ ತಾನಱ ಯದಧಮಂಗೆ ಮಾಣಿಕವು ತೂತುಬಿದ್ದಂತೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೩೫೩) ; ಓಲೆಗರಿ ತೆಂಡಾಗುವ - ತೂತುಬೀಳುವ ಸುಭವವುಂಟು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೫೯). **ತೂತುಮಾಡು** = ರಂಧ್ರವನ್ನು ಮಾಡಂ,-ಕೊರೆ : ಆಸ್ಫೋಟನೀ = ರತ್ನಗಳನ್ನು ತೂತುಮಾಡುವ ಶಸ್ತ್ರ (ಗಂಗಾಮು. ೩೦) ; ಬೆಲೂನಿಗೆ ತೂತು ಮಾಡಿದೆ. ಒಡೆದಂಹೋಯಿತು (ರೂಢಿ).

[<ತೂಂತಂ$_1$./ ತೆಲು. ತೂಟಂ ; ಮಲ್ಯಾ. ತೂತ್ರು]

ತೂಂತು$_4$ (ನಾ). ೧. ಹೊರಸೂಸುವಿಕೆ. ೨. ಊದುವಿಕೆ. 'ತೂಂತಿೞ್' ಪರಾ. [?]

ತೂಂತುಗೊೞ್, ತೂತಂಕೊರೆ, ತೂತಂಗೊೞ್ (ಕ್ರಿ). ತೂತನ್ನು ಕೊರೆ; ತೂತುಮಾಡಂ ; ರಂಧ್ರವನ್ನು ಮಾಡು : ಲೋಹದೊಂದು ಧಾರ ಗುಂಡನಿಳಿಯಬಿಟ್ಟು ಮರ್ಮವೆರಡೞೊಳುಮವೆರಡನೊತ್ತಿ ತೂಂತು ಗೊೞಿದು ಕಯ್ಯೊಳಮರ್ಚಿ (ಸಾನಂಚ. ೬-೧೫೪ ರಗಳೆ). **ತೂತುಕೊರೆ** : ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ತೂತುಕೊರೆಯಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಹೆಣ್ಣಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಾರು ಹೇಳಬೇಕು ? (ಗಾಳಿಪ. ೧೫೨). **ತೂತುಗೊೞ್** : ದುಟ್ಟ ಕಡಂದುಱು ಗಳಿಂದೆ ತನುವನೆಯ್ದೆ ತೂತುಗೊೞಿದು ಒಡಲನೆಯ್ದೆ ತೀವುವಂತೆ ಕ್ಷಾರರಸವನೆೞಿದುಮೆೞಿದು (ಸಾನಂಚ.೬-೯೮ ರಗಳೆ).

[ತೂಂತು$_3$ + ಕೊೞ್$_1$]

ತೂಂತುವೋಗು, ತೂತುವೋಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೂತಾಗಂ ; ರಂಧ್ರಬೀಳು: ಧರಣಿಯಂ ಪೊಯ್ವನೋ ತೂಂತುವೋಗರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೦೮೩) : ಪೊಸಬಸದಿಯಂ ಮಾಡಿ ತೂಂತುವೋದ ಕಳಶಮನಿಡುವಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೦೮೭). **ತೂತುವೋಗು** : ೨. ಇಳಿ ; ಕುಸಿ : ಪೃಥ್ವೀತಳಂ ಪಾತಾಳಕ್ಕೆ ತೂತುವೋಗೆ (ಅರ್ಧನೇ. ೮-೨೨೫). [ತೂಂತು$_2$ + ಪೋಗು$_1$]

ತೂಂಪ 'ತೂಂಕಂ$_1$' ಪರಾ.

ತೂಂಬ 'ತೂಂಕು$_1$' ಪರಾ.

ತೂಂಬು, ತುಂಬು$_3$, ತೂಪ್ಪು, ತೂಬು (ನಾ). ೧. ಕಂಡಿ ; ರಂಧ್ರ. ೨. ಕೊಳವೆ; ಕೊಳಾಯಿ; ನಳಿಕೆ. ೩. ಕೆರೆ, ಕಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯ ಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಬಿಡಲಂ ಮಾಡಿರುವ ಕಂಡಿ,-ದ್ವಾರ ; ನೀರುಗಂಡಿ : ಮೊಱಗಲೂರ ಮಟ್ಟಿಯುಳ್ಳೆಯ್ದುಬು ಇನ್ತು ತಾಗೆ ಮೂಱಡಿ ತೂಂಬುಂ ದೇವಭೋಗಂ (ಎಕ. X, ಗೋಲಾರ. ೦೦-೯; ಸು. 753); ಜಲ ಗರಂ ಬಿಡೆ ಪರಿಗುಮೆಗುವರ್ಗಿ ತೂಂಬನುರ್ಚಿದ ಕೆಱದಿಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೦೧೬);ಈ ಕೆಱೆಯ ನೀರಂ ತೂಂಬನುರ್ಚಿ ಕಳೆದು ಕಿೞಿದಾನುಮುೞಿದ ನೀರಂ ತುಳುಂಕಿ ಕಳೆದೊಡೆ ನಿನ್ನಱಸುವುದಂ ಕಾಣಲಕ್ಕುಂ (ಜೀವಸಂ. ೧೬೩-೦೫) : ವಾಪೀಕೂಪದೀರ್ಘಿಕಾಘಟೀಯಂತ್ರಪ್ರವಾಹಂ ಪುಗುವ ಬಚ್ಚಲ್ಗಳ ಪೊಱಮಡುವ ತೂಂಬುಗಳ ಬೆಡಂಗು ... ಮೆಱೆದಿರ್ದುದು (ಅಜಿಪು. ೬-೨೪ವ) ; ಇಳೆಯಾಣ್ಮನ ಕರುಣರಸಂ ತೀವಿದ ಲಲಿತತಟಾಕಮದಾಗಲ್ಕರ ಮನೆ ಕೊಳಗುವ ಬಾಗಿಲ್ವಾಡಮೞಿ ತೂಂಬೆಂಬವೊಲೊಪ್ಪಿದುದು (ಜಯುಕಾ. ೧-೬೫). ೪. ಭೂಮಿಯ ಒಂದು ಅಳತೆ. 'ಅಯ್ದುಂಬು' ಪರಾ. ೫. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಕರಿವೊಡವಿಷಯೇ ತೂಂಬು ವರವು ಪ್ರವರ್ತತೇ ಮಾರಿವೊೞ್ ತೂಂಬುನಾಮಗ್ರಾಮಯೋ

(ಮೃಚ್ಛ. ೦೯೦೯, ೨-೦೯ ; 749). ತುಂಬು₃ : ೩. ತುಂಬಿನ ನೀರನುರ್ಚಿದಾಗಳಡೆ ಪರಿದು (ಹಂಪಶಾ. ೫-೯೬ಪ) ; ಹಿರಿಯ ಕೆಱೆಯ ಕೆಳಗೆ ಎರಡು ತುಂಬಿನ ನಡುವೆ ಬಿಟ್ಟ ಗದ್ದೆ (ಎಕ. XII, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೦೩-೩೭ : 1181) ; ಮಹಾಜನಂಗಳು ಬಸವಯ್ಯನ ಕೆಱೆಯ ನೀರ ತುಂಬನತ್ತಿ ಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ಅಱುವತ್ತೊಂದು ಪ್ರಿತ್ತಿಗೆ ನಿಲ್ವರು (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೫೫-೮ ; 1291 ?). ೬. ಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ಗುಂಬ ; ಚಕ್ರನಾಭಿ ; ಪಿಂಡಿಕೆ: "ನಾಭಿಃ, ಪಿಂಡಿಕಾ – ಈ ೨ ತುಂಬು" (ಹಲಾಯು. ೭೩-೨೯೩). ತೂಪು : ೪. ಮಂದುವೂರ ತೊಱುಕೊಳ್ವಲ್ಲಿ ಏಟ್ಟೋರ್ ಪೆರಾಣ್ಕೋವರ್ ಅವಂಗೆ ಪದಿ ತೂವು ಕಟಸಿ ನೆತ್ತಪಡಿ (ಎಕ. X, ಶ್ರೀನಿವಾ. ೨೦-೭ ; ಸು. 750). ತೊಱು : ೩. ನೈರುತ್ಯದೊಳ್ ಕಟ್ಟಿಯ ಕಡೆಯ ತೂಱು ಪಶ್ಚಿಮದೊಳ್ಪಪ್ಪರಣಿ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೦೦೯-೬೦ : 1042) ; ತೂಬಿಲ್ಲದ ಕೆಱೆಯಂ ಕಟ್ಟುವೆನೆಂಬ ಕಾಲಿಲ್ಲದೆ ಪರಿವೆನೆಂಬ ... ಪಚ್ಚಪಸಿಯೆಗ್ಗನಂ ಪೋಲ್ಕುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೬೭) ; ಅರ್ದಿಱಿದು ಕಾಲನ ಬನಕೆ ರಕುತದ ಕೆಱೆಯ ತೂಬೆತ್ತಿದರು ಸೇವಣರಾಯರಾವುತರು (ಕುಮಾರ್ವ್ಯಾಭಿ. ೪-೬೬); ತೂಬು ಉಳ್ಳ ಕೆರೆಯ ತುಳುಕಿದರೆ ಬತ್ತೀತೆ? (ಗಾದೆ). ೬. "ಪಿಂಡಿಕೆ, ನಾಭಿ–ಬಂಡಿಯ ತೂಬು" (ನಾಚಿರಾ.೩). ೭. ಕೊಡಲಿ, ಗುದ್ದಲಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ, ಕಾವನ್ನು ಒಳಗೆ ಸೇರಿಸಲು ಮಾಡಿರುವ ಕಣ್ಣು,–ತೂತಂ,–ರಂಧ್ರ: (೩). ೮. ಕಿವಿಯೋಲೆಯ ಕೊಳವೆ: (೩). ೯. (ಆಲಂ) ಹಾಳುಮಾಡುವವನು: ಅಪ್ಪನ ಖಜಾನೆಗೆ ಮಗ ತೂಬಾಗಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ).

ತೂಬನಿಕ್ಕು=ಕೆರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ತೂಬನ್ನು ಮಾಡಿಸು,–ಕಂಡಿಯನ್ನು ಇಡು : ಸಿರಿಯಮಯ್ಯನೆರಡು ಕೆಱೆಯಂ ತೂಬನಿಕ್ಕಿ... ಮೂಱು ಕೆಱೆಯ ಬಿತ್ತುವಟ್ಟವಂ ಪಡೆದಂ (ಎಕ. IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೭೯-೬ ; ಸು. 870).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೂಮ್ಪು ; ಮಲ. ತೂಮ್ಪು ; ತುಳು. ತೂಂಬು, ತೂಂಬೆ, ಸೂಂಬು ; ತೆಲು. ತೂಮು]

ತೂಂಬುರ್ಚು, ತುಂಬುಚ್ಚು (ಕ್ರಿ). ತೂಬಿನ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಎತ್ತು, —ತೆಗೆ : ಪಿಸಾಂಬೊಲಸು ನಾರ್ಪ ಮಯ್ಗಮಳುಂಬಂ ತೂಂಬುರ್ಚಿದಂತೆ ಸುರಿವರುಣಜಳಕ್ಕಂ ಬಿಡದೆ ಕಾಗೆಯುಂ ಪರ್ದುಂ ಬಳಸುವವು (ಸುಕುಮಾ. ೪-೨೯) ; ಅರದಚಯಂ ... ಪತ್ರಿಚಯಮದೆತ್ತಂ ಗಗನೋದರಮಂ ತೀವಿ ಮುದಲಕಾವುದರಿಂ ತೂಂಬುರ್ಚಿದಂತೆ ಕವಿದವಿರಳಿತಂ (ಪರ್ಶಪು. ೮-೪೦). ತುಂಬುಚ್ಚು: ಒಂಭತ್ತುದ್ವಾರದಿ ಮಲವು ತುಂಬುಚ್ಚಿದಂದದಲಿಳಿವ (ಜಿದಾಕೋ. ೪೧-೫). [ತೂಂಬು + ಉರ್ಚು]

ತೂಕ (ನಾ). ೧. ತೂಗುವುದು; ತೂಕಮಾಡುವುದು : (೩). ೨. ಯಾವುದಾದರೂ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ತೂಗುವುದರಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುವ ಪದಾರ್ಥದ ಭಾರ,—ಗುರುತ್ವ: ಅಂತೆಗೆ ತೂಕಕ್ಕಿನಿಕೆಗ ಮೊಳಗಾದುವು ಸಕಳವಸ್ತುಗಳ್ ಭುವನಜನಕ್ಕೆಳೆಯಲ್ ತೂಗಲ್ಕಿನಿಸಲ್ಕಳೆಯಂಬಮೆನಿಸಿದುದು ನಿನ್ನ ಗುಣಗಣಮರ್ಹಾ (ಅದಿಪು. ೦೦-೫೫) ; ಬಲ್ಲವರೊಡಗೂಡಿ ಬಣ್ಣದಿಂದೊರೆಯಿಂ ತೂಕದಿಂ ಮರ್ಚಿಯಿಂದಂ ಪೊನ್ನಿಂ ತೊಪ್ಪುಗುಂ ... ಅಂತೆ ಸ ಮ್ಯ ಕ್ತ್ವದೊ ಳ್ ಕೂಡಿ...ಶ್ರಾವಕನು ಮೊಪ್ಪುವುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೫) ; ಸೌರಾಷ್ಟ್ರಸೋಮನಾಥಂಗತಿಭಕ್ತಿಯಿಂ ತನ್ನ ತೂಕದ ಧೂಪವಂ ... ಓಹಿಲದೇವನರ್ಪಿಸುತಿರ್ದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೦೦-೯೯ ಪ); ತಲೆವೊರೆಯ ತೂಕದಲಿ ಫಣಪತಿ ಬಳುಕತೊಡಗಿದ (ಕುಮಾರ್ವ್ಯಾಉ. ೦೦-೦೫) : ಗುರುಕುಚದಲಘುನಿತಂಬದ ತೂಕದ ಸರಿಮಿಗಿಲಂ ಪಿಡಿದೆತ್ತಿ ನಿರೀಕ್ಷಿಪರಿಯಿಂ ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರನಂಗೈಯಂ ತನುಮಧ್ಯದೊಳಿಡಲು (ಜಯಾಕಾ. ೦೦-೪೪); ತೂಕಕ್ಕೆ ದಯವಿಲ್ಲ ಪಾಕಕ್ಕೆ ಹಸಿಯಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೩. ಒಂದು ವರಹದಷ್ಟು ಭಾರ : ಸಿಕ್ಕಿಸಲ್ವೆಳೆಯರಡುಮನೊಂದು ಪಾಗಮವು ನಾಲ್ಕಾಗೆ ಪಣಮೆನಿಕ್ಕವು ದಶಂ ತೂಕಕ್ಕೆ (ಮಂಗರಾ. ೦೦೪-೦೦) ; ಹೊಸಸುಣ್ಣದ ನೀರನ್ನೂ ಬೆಲ್ಲದ ಪಾಕವನ್ನೂ ಒಲೆ ಮೇಲಿಕ್ಕಿ, ಎರಡು ತೂಕ ಬಿಳೀ ಪಾಷಾಣವನ್ನು ಹಾಕಿ ಕುದಿಸಿ ... ಕೊಡಲು ಥಳಿಜ್ವರಂ ನಿಲ್ಗುಂ (ಶಿಳತ್ತಿ ೭೪). ೪. ಎರಡು ಕೈಯಲ್ಲಿ ತೂಗಿ ತರುವಷ್ಟು (ನೀರಿನ) ಅಳತೆ : ಎಷ್ಟು ತೂಕ ನೀರು ಹಾಕಿದ್ದೀರಿ ? (ರೂಢಿ). ೫. ಸಮತೋಲ ; ಸಮಚಿತ್ತ : ಕೆಳಗು ಮೇಲಾಗದೊಲು ತೂಕವಿರಲಿ !! (ಅಯ್ಯಾಳಿ. ೭೯-೦೬). ೬. ಸಮಾನವಾದುದು ; ಸದೃಶವಾದುದು : ಋಷಿಪ್ರತಿಪನ್ನ ಮಂತ್ರವರೋಘವರದಱಿಂದೆನ್ನ ತೂಕದ ಮಗನಹನು (ಕುಮಾರ್ವ್ಯಾಆ. ೩-೦೯); ಸರೋಜಜಗೆ ಸಂಭವಿಸಿದಗ್ಗದ ತನ್ನ ತೂಕದ ಬವರಿಗರ ತೋಱಿಸಿದನನಿಲಜನು (ತೊರಾರಾ. ೪-೭-೨೪). ೭. ಗೌರವ ; ಘನತೆ ; ಮಹತ್ವ : ಬರಿಸಿದನು ತೂಕದ ಮಹಾಮಂಡಳಿಕಮನ್ನೆಯರ (ಕುಮಾರ್ವ್ಯಾಉ. ೮-೨೯) : ಏಕೆ ನುಡಿಯನೋ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆಯೆಂಬಂತೊಂದು ತೂಕದೊಳೆಸೆದನಾ ರಾಯ (ಭರತೇ. ೦-೩೮) : ತೂಗಬೇಕು ಮನದೊಳಗೆ ತೂಕವುಳ್ಳವರ ಮಾತು ಹಿಡಿದು (ನಿಜಮು. ೪೯-೯) ; ತಾನು ಈ ಪ್ರೊಫೆಸರರ ಬಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹೋದರೆ, ತನ್ನ ತೂಕ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚೀತು (ಒಂಟಿದ. ೮). ೮. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಕಿಱುಕುಳ ತೂಕ ನೋಟವಣ ಅಭ್ಯಾಗತವಳ . . . ಯೆಲ್ಲವನೂ ಕಾರುಣ್ಯಂಮಾಡಿ ಧಾರಾಪೂರ್ಬ್ಬಕಂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೪೯-೪೦ : 1291). ೯. ಒಲೆತ; ತೂಗುವಿಕೆ ; ತೂಗಾಟ; ತೊನೆದಾಟ : ಗೋಪೀನಟಿ ತೋಱಿದಳ್ ಮಿಸುಗುವೋಲೆಯ ತೂಕಮ ತೋಱೆ³ ನೃತ್ಯಮಂ (ಆಗವಿ. ೫-೦೪) ; ತೊಟ್ಟಲ ತೂಕದೊಳ್ ಪೊಣರ ಕಂಕಣಝಂಕೃತಿ (ಸೂಕ್ತಿ.ಸು. ೭-೬೨). 'ತೂಕವಣೆ' ಪರಾ.

ತೂಕತೂಗು=ಘನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ಗೌರವವನ್ನು ಗಳಿಸು : ಭಾರತದ, ಲೋಕದಾ ಮಕ್ಕಳಲಿ ಹಿಂದಾಗಿ ತೂಕತೂಗುವಿರಾ ? (ಹೊಂಗಳು. ೨೦-೨). ತೂಕದ ಕೋಲ ತೂಳೆ = ತಕ್ಕಡಿಯ ಕೋಲು ; ತುಲಾದಂಡ : ವನಿತೆ ... ಚಿಂತಿಸುತ ತೂಕದ ಕೋಲ ತೊಳೆಯಾದಳು (ಹರಿಕಾ. ೦೨-೪೭). ತೂಕದ ಗುಂಡು = ಗೋಡೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವಾಗ ನೇರಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲು ಬಳಸುವ ಸಾಧನ : ತೂಕದ ಗುಂಡನ್ನು ಹಿಡಿಯದೆ ಗಾರೆ ಬಳಿದರೆ ಗೋಡೆ ಸಮನಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ತೂಕದ ಮಾತು = ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ಮಾತು ; ಗೌರವದ ಮಾತಂ ; ನ್ಯಾಯವಾದ ಮಾತು ; ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತವಾದ ನುಡಿ: ಅವರದು ಒಳ್ಳೆಯ ತೂಕದ ಮಾತು (ರೂಢಿ). ತೂಕದಾಳ್ = ಘನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು : ಬಾಣಸ್ಥಾಪನಕೆ ಮೆಚ್ಚಿದನು ಮೇಲಣ ತೂಕದಾಳವನು ಈ ಪರಿಯಲೆಂದಱಿಯೆನಹುದೈ ಚಾಪವಿದ್ಯಾಪಾತ್ರವಿಂದ ವನೀಪತಿಯಲಾ ಪೂತು ಮಝು ಎಂದೆಚ್ಚನಾ ಕರ್ಣ (ಕುಮಾರ್ವ್ಯಾಕ. ೧೧-೪೪). ತೂಕಮಾಡು = ೧. ತಕ್ಕಡಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಭಾರವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿ : ಈ ಹುರುಳೀಕಾಯನ್ನು ಬೇಗ ತೂಕಮಾಡು (ರೂಢಿ). ೨. ವಿಮರ್ಶಿಸು ; ಬೆಲೆಕಟ್ಟು : ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನೂ ತೂಕಮಾಡು. ಯಾವುದು ಸರಿ ಎಂದು ನಿನಗೇ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). ೩. ತೂಕಡಿಸು : ಅವನೆಲ್ಲೋ ತೂಕಮಾಡುತ್ತಾ ಕುಳಿತಿರಬೇಕು (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳು. ತೆಲು. ತೂಕ]

ತೂಕಗಾಣ್ (ಕ್ರಿ). ಗಾಂಭೀರ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸು ; ಘನತೆಯನ್ನು ತಿಳಿ : ಆಕೆಯಿಚ್ಛಾದೇವಿಯಿನುಱೆ . . . ತೂಕಗಾಣದೆ ನುಡಿದಳು (ಭರತೇ. ೫೦-೫೦). [ತೂಕ + ಕಾಣ್]

ತೂಕಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ವಿಮರ್ಶೆ ಇಲ್ಲದಾಗು,–ತಪ್ಪು : ತೂಕಗುಂದದ ನೋಟವ ನೋಡುವೆನಯ್ಯ (ಅದವ. ೨೭-೬೭). [ತೂಕ + ಕುಂದು₁]

ತೂಕಡಿಕೆ 'ತೂಂಕಡಿಕೆ' ನೋ.

ತೂಕಡಿಸು 'ತೂಂಕಡಿಸಂ' ನೋ.

ತೂಕಡು 'ತೂಂಕಡಂ' ನೋ.

ತೂಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ದೃಷ್ಟಿದೋಷ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಗು ರಕ್ಷೆಗಾಗಿ ನೆತ್ತಿಯಂ ಮೇಲೆ ಊದಂ; ತೂಪಿರಿ: ತೂಕರಿಸಿ ಪರಸಲೆಂದು ಶಚೀಕಾಂತೆಯೊರ್ದೆ ನಾಣ್ಚಿ ತಲೆವಾಗಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೨-೧೫೮). ೨. ತಿರಸ್ಕರಿಸು ; ಅವಹೇಳನ ಮಾಡು : ನಿಮ್ಮನೆಮ್ಮಗ್ಗಲುವೆಂದು ಮೂದಲಿಸಿ ತೂಕರಿಸಿ ದಿವ್ವಿದಿರಗೊಡುತಲೊರೆದಕ್ಕಿತ್ತ (ಜಿನಮು. ೧೩-೬೪).

[<ತೂತ್ಕಾರ + – ಇಸು₃]

ತೂಕವಣೆ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗತಿ, ಚಲನೆ: ಧಾಳದ ಮೇಲೆ ತೂಕವಣೆ ರೇಖೆಯನಾಳ್ದರೆ ಪಾದದೊಳ್ಪಯಂ ಮೇಳಿಸಿ ಝುಂಕೆ ಬಿಂಗದೊಳೊಡಂಬಡೆ ... ಸಿಂಹಸೇನಭೂಪಾಳನ ಚಿತ್ತವಲ್ಲಭೆಗೆ ಸಂದುದು ರಂಭೆಯ ಲಾಸ್ಯವಿಭ್ರಮಂ (ಅನಂಪು. ೪-೯೦) ; ರೂಪು ರೇಖೆ ಧಾವಣೆ ತೂಕವಣೆಯಂಕೆ ಝುಂಕೆ... ಉಲ್ಲಾಸದಚ್ಚರಿವಡೆಯ ನರ್ತಿಸುತ್ತು ವಿಂರೆಯುಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೬-೬೭೪). [ತೂಕ + – ಅಣೆ₄]

ತೂಕು₁ 'ತೂಂಕು₁' ನೋ.

ತೂಕು₂ 'ತೂಂಕು₂' ನೋ.

ತೂಗಡಿಕೆ 'ತೂಂಕಡಿಕೆ' ನೋ.

ತೂಗಾಟ (ನಾ). ೧. ತೂಗಾಡುವಿಕೆ ; ಒಲೆದಾಡಂವಿಕೆ : ಸಾಲುರುಳ್ಗಲಿರಿ ಗಳ ಪತಾಕಾಜಾಲದಲಿ ಸಬಳದ ಹೊದಜ ಗೋವಳಿಗೋಲ ತೂಗಾಟದಲಿ ಸಮರಕೆ ದ್ರೋಣ ನಡೆತಂದ (ಕುಮಾವ್ಯದ್ರೋ. ೯-೧೬). ೨. ಡೋಲಾಯಮಾನವಾದ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿ ; ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರಂವ ಸ್ಥಿತಿ: ಬಾಬಣ್ಣ ತೂಗಾಟದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ. ಹೆಂಡತಿಯು ಮುಂದೆ ಸಾಲದ ವಿಷಯ ಹೇಳಬೇಕೋ ಬೇಡವೋ ಎಂದು ಯೋಚಿಸತೊಡಗಿದ (ಅಕೋಳ. ೩೩).

[ತೂಗು₁ (<ತೂಂಕು₁) + ಆಟ]

ತೂಗಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೇತುಹಾಕು ; ತೂಗಂಬಿಡು : ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಭರಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ತೂಗಾಡಿಸಿದರೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣುವುದು (ಅಡುಗಾ. ೪೫). ೨. ಬಾಗಿಸು ; ಮಣಿಸು : ಯೋಗಿಕೆ ಮುಖವಿಕ್ಕಿದಾಗ ಮಾಲೋಕವ ತೂಗಾಡಿಸದೆ ಸುಮ್ಮನಿಹನೆ (ಭರತ. ೭೬-೫೬).

[ತೂಗಾಡು + – ಇಸು₂]

ತೂಗಾಡು, ಜೂಗಾಡಂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಒಲೆದಾಡಂ ; ತೊನೆ: ಮೇಲಿಂಗೆ ತೂಗಾಡುವ ಯಮಾನೇಕವಂ ವಿಳ್ಳಿಳಿಸಿ ಸೂಪಡನಾರಯ್ದುದು (ಪರ್ಥಪು. ೮-೩೯) ; ತಾಯನಪ್ಪುತ್ತ ಮೊಲೆಗೆ ಲಲ್ಲೈಸಿ ನಿಜಾವಿಡಿದು ಮೊಗವಂ ನೋಡುವ ತೂಗಾಡುವ ಮಗನ ಮುದ್ದುತನವಂ ಬಸವರಾಜಂ ಕಂಡು (ಬಸವ. ೦೦-೨೫೦) ; ಸೆಳೆಗೊಂಬೆಲರಿಂ ತೊನೆದೆಲ್ದು ತಳ್ಗಿ ತೂಗಾಡಿದೊಡಂತದಂ ಪಿಡಿದುಕೊಂಡಲಕಂ ನೆಜೆ ಕೊಯ್ದು ಕಾಂತೆ . . . ಪರ್ಚಿದಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೫-೦೦೦);ತೀಡುವ ಕೆಂಬೆಲರ್ಗೆ ಚಲಿಪಚ್ಚತಿರ್ಗಳ್ ಘಾತದಿಂದೆ ತೂಗಾಡುವ ಪಣ್ಗಳ್ಗೆದೆ ಮಸೆದಂದೊಡೆಯುತ್ತೊಗುತಿರ್ಪಿನಂ ರಸಂ (ಅಚ್ಯುಟ. ೬-೦೨) ; ಬೆಳಗಿನ ತುಳುಗಲಲಿ ತೂಗಾಡುತಿದ್ದುದು ಕೈದು ತೊಡವಾಗಿ (ಕುಮಾವ್ಯದ್ರೋ. ೩-೬೦) ; ಮುಂದೆ ಸಾಗುವಾಗ ಅವಳ ಎಡತೋಳು . . . ಚುರುಕಾಗಿ ತೂಗಾಡುತ್ತಿತ್ತು (ಪುನರು. ೨೬೫). ೨. ಅಲ್ಲಾಡಿಸು ; ಅಲುಗುವಂತೆ ಮಾಡಂ: ನೆಳಲುಗಂಡವ್ವಳಿಸುವುದು ಸುಂಡಿಲನು ತೂಗಾಡುವುದು . . . ಹಿಡಿಹಂಗೆ ಲಾಗಿಸುತಿರ್ದುದಾ ದಂತಿ (ಕುಮಾವ್ಯದ್ರೋ. ೩-೩೭) ; ಮೈಯೆಲ್ಲ ತೂಗಾಡದೊಂದಿನಿಸು ... ಸಲ್ಲಲ್ಲಿತದೊಳು ಹಾಡಿದರು (ಭರತ. ೦-೬೦) ; ಪೂಡಿದರ್ ಪೂದೊಟ್ಟಿಲಂ ಸಖಿಯರೊಡನೆ ತೂಗಾಡಿದರ್ (ತಿಲಪು. ೯೭-೬). ೩. ತೂಕಡಿಸು : ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಗೌರೀದೇವಿಯು ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಹಾಸಿಗೆಯಾದರೂ ದೊರೆಯದೆ ಒಂದು ಗೋಡೆಯನ್ನೊರಗಿಕೊಂಡು ಹಾಗೆಯೆ ತೂಗಾಡಬೇಕಾಯಿತು (ಕವಿಳ. ೫೩). ೪. ಹೊಯ್ದಾಡುತ್ತ ನಡೆ : (ಕ). ೫. ಡೋಲಾಯಮಾನವಾಗು ; ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರು ; ಅನಿಶ್ಚಿತ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆ: ಈ ಜಂಜಾಟದಲ್ಲಿ ತೀರ್ಮಾನವು ತೂಗಾಡುತಿತ್ತು (ಜಿಜೀವ. ೯೬) ; ವಾದ ವಿವಾದಗಳ ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಗಾಡುವ ಈ ವಿಷಯದ ವಿಮರ್ಶೆ ಮುಂದೆ ಬರುತ್ತದೆ (ದ್ರಾವಿಪಿ. ೪೫). ೬. (ಆಲಂ) ಓಲಾಡು; ನಲಿದಾಡು: ಲಲ್ಲೆಯಿಂ ತೊನೆಯುತ್ತಿರ್ದ ನಿಜಾಂಗದಿಂದವೊಲೆಯುತ್ತುಂ ತೊಟ್ಟಿಲಂ ತೆತ್ತುಮಾರನಿಳಾಧೀಶನ ಚಿತ್ತಮುತ್ತವದೊಳಂ ತೂಗಾಡೆ ತೂಗಾಡುವಂ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೦೪೩). **ಜೂಗಾಡು :** ೧. " ಜೂಗಾಡು = ತೂಗಾಡು " (ಶಾಸಕೋ. ೬೦). [ತೂಗು₁ (<ತೂಂಕು₁) + ಆಡು₁]

ತೂಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೂಕ ಮಾಡಿಸು : ತೂಗಿಸಿ ತೂಲೆಯೊಳ್ ಬಾಯಂ ಮೂಗುಮನೊಡೆಯೊತ್ತಿ ಕೊಂದ ಕಳ್ಳನ ದೇಹಂ ತೂಗಿದೊಡೆ ಕುಂದದಾತ್ಮವಿಭಾಗಂ ಬೇಜಾಲ್ಲ ಜೀವನೆಂತುಂ ದೇಹಂ (ಜಾಕೋಶ. ೪-೨೦). ೨. (ವೆಂಚ್ಚುಗೆಯಿಂದ ತಲೆಯನ್ನು) ತೂಗುವಂತೆ ಮಾಡು: ಶಿರವ ತೂಗಿಸುವುದೀ ವಚನದ ರಚನೆ (ವೋಶಹ. ೦-೨೫). ೩. ನೇತಂ ಹಾಕಂ ; ಇಳಿಬಿಡಂ: ಲಿಂಗವ ಎದೆಗೆ ಕಟ್ಟನ್ನಾಗ ಬಳಿದನು ಭಸಿತ ವದನಕೆಯಂಗಸಂಗದಲಿ ತೂಗಿಸಿದ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಸರಗಳನು (ಬಿಜ್ಜಪು. ೯೦-೨). ೪. ತೊಟ್ಟಿಲನ್ನು ತೂಗಂ : ಹೆಸರನಿಕ್ಕಿದರನಿರುದ್ಧನೆಂದೆನುತಿ ತೂಗಿಸಲೊರ್ಚಿದರಾ ಜೋಗುಳವ (ಮೋಹಶ. ೦೬-೫೦). ೫. ನಿಭಾಯಿಸು ; ನಿರ್ವಹಿಸಂ ; ಸಂಭಾಳಿಸಂ : ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ನೀನು ತೂಗಿಸಬಲ್ಲೆಯಾ? (ರೂಢಿ).

ತೂಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗು=ನಿಭಾಯಿಸು; ಸಾಗಿಸಂ ; ಸಂಭಾಳಿಸು : ಪಾತ್ರರಚನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಎಡ್ವಿನ್‌ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಕತೆಯು ಬೌದ್ಧಿಕತೆಯನ್ನು ತೂಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ನಿರ್ಲಿಪ್ತತೆಯಿಲ್ಲ (ಜೊಸಕ್ಕ. ೨೯೦) : ಅಷ್ಟು ತಾಪತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಅವನು ಹೇಗೋ ಸಂಸಾರವನ್ನು ತೂಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ).

[ತೂಗು₁ (<ತೂಂಕು₁) + –ಇಸು₂]

ತೂಗು₁ 'ತೂಂಕಂ₁' ನೋ.

ತೂಗು₂ 'ತೂಂಕು₂' ನೋ.

ತೂಗುಂಗೊಂಬು (ನಾ). ನೇತಾಡುತ್ತಿರುವ ಕೊಂಬೆ : ತುಜಾಗಿರ್ದ ಬಲ್ಪಿಡಿಯ ತೂಗುಂಗೊಂಬಿನೊಳ್ಪಾಯ್ದು ಮಂಡಳಿಸುತ್ತಿರ್ಪ ಶಾಖಿ (ಅದಿಪು. ೧೧-೯೬). [ತೂಗು₁ (<ತೂಂಕು₁) + ಕೊಂಬು₁]

ತೂಗುಂಜೊಡರ್, ತೂಗುಂಜೊಡರಂ (ನಾ). ನೇತುಹಾಕಿರುವ ದೀಪ ; ತೂಗುದೀಪ : ಜಕಾರಕ್ಕೆ—ತೂಗುಂಜೊಡರ್, ಅಟ್ಟುಂಜಗಳಂ (ಶಮದ. ೧೬೦ಪ್ರಯೋ) ; ವಾಲವವೆಸರ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಂ ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದ ದೇಗುಲದೊಳ್ ತೂಗುಂಜೊಡರನುರಿಯಿಸುವಂ (ಅದ್ಯುತ. ೦೬-೨೪). **ತೂಗುಂಜೊಡರು:** ಹಸಿರ ಬಸಿರೊಳೊಗೆದಲರಿನ ತೂಗುಂಜೊಡರಾಡಿಸುತಿವೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೆಂಡಸಂಪಿಗೆ (ಜೋಜಾರಿ. ೯-೫).

[ತೂಗು₁ (< ತೂಂಕು₁) + ಸೊಡರ್]

ತೂಗುಂಜೊಡರು ' ತೂಗುಂಜೊಡರ್ ' ನೋ.

ತೂಗುಂದಲೆ (ನಾ). ೧. ನೇತಾಡಂತ್ತಿರುವ ತಲೆ : ಪೊಸ ದೂವೆ ದೂ [ಪಾಠಾಂ. ದಂಬೆತೂ]ವ ತೂಗುಂದಲೆ ಬಾಚ್ಚಿನಂ ಪೊಡರೆ ಬಳ್ಕುವ ಸಮ್ಮನ ಸೂಲವಾಲದೊಳ್ ಸಂದಣಿಯಾಗಿ ನೇಲ್ವ ಪೆಣನೊಂದಿರೆ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೫೬); ದಕಾರಕ್ಕೆ–ಕಡುಕುಂದಜ ... ಆಡುಂದೊಲೆ. ತೂಗುಂದಲೆ (ಶಮದ. ೦೭೦ ಪ್ರಯೋ). ೨. (ಒಪ್ಪಿಗೆ, ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಮಂಂತಾದುವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ

ದಕ್ಕಾಗಿ) ತೂಗಂವ ತಲೆ: (ತೂಗುಂದಲೆಯಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ ಎರ್ದೆಗುಡುವನು) (ಚಟ್ಟಅ. ೦೦೩-೯). [ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ತಲೆ$_1$]

ತೂಗುಂದೆನೆ (ನಾ). ಅತ್ತಿಂದಿತ್ತ ಆಡುತ್ತಿರುವ ತೆನೆ,–ಹೊಡೆ: ಅನಿಲಾಯತ್ತೋಚ್ಚಲಚ್ಛಾಳಿಯೊಳವಯುವದಿಂ ಪಾಯ್ದು ಕಾಲ್ ದಾಟೆ ತೂಗುಂದೆನೆಯಂ ತಟ್ಟೈಸಿ (ಲೀಲಾವ. ೫-೫೯) : ತೂಗುಂದೆನೆಯ ಕಳವುಮಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಸಾರವಲ್ಲಲ್ಲಿ . . . ಮೆಱೆವುದೆನೆ ಸುಖಾವಾಸವಾ ದೇಶವಲ್ತೇ (ವೃಷವಿ. ೪-೪). [ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ತೆನೆ$_1$]

ತೂಗುಂದೊಟ್ಟಿಲ್, ತೂಗುತೊಟ್ಟಿಲು (ನಾ). ಅತ್ತಿಂದಿತ್ತ ಆಡುತ್ತಿರುವ ತೊಟ್ಟಿಲು; ಜೀಕುತ್ತಿರುವ ತೊಟ್ಟಿಲು: ಎಸೆವ ತೂಗುಂದೊಟ್ಟಿಲೊಳ್ ಪಟ್ಟ ಪುತ್ರನ ವಕ್ತ್ರೇಂದುವನಂಜನಾಂಕಿತವುನಾನಿನ್ನೆಂದು ಪೇೞ್ ಕಾಣ್ಬೆನೋ (ಕಾದಂಪೂ.೩೫೫); ದಕಾರಕ್ಕೆ–ಕಡುಕುಂದಱ್, ಉಕುರ್ಂದೊಱ್, ತೂಗುಂದೊಟ್ಟಿಲ್, ಅಡುಂಬೊಲೆ (ಶಮದ. ೦೭೦ ಪ್ರಯೋ); ತೂಗುಂದೊಟ್ಟಿಲೊಂದು ಪಾಂಗಿನಿಂ ಬಗೆ ಮನಮಾಱಕದ ಗಂಡೆಗರ್ವದಿರ್ದೆಸೆಮೂಲೆಗಳೊಳಮುಯ್ಯಲಾಡೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೩-೨೪) **ತೂಗುತೊಟ್ಟಿಲು**: ಮಂಡೋದರಿಯ ಸೊಸೆಯು ಶಿಶು ಕೂಗಿದನು ತೂಗುತೊಟ್ಟಿಲೊಳಿದ್ದು ಕೂಳಿತು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೫೦-೭); ತೂಗುತೊಟ್ಟಿಲಿನ 'ಕಿರೀಂ', 'ಕಿರೀಂ' ಸದ್ದು (ವಾಕ್ಯಾ. ೨).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$]

ತೂಗುಂಮಂಚ, ತೂಗುಮಂಚ (ನಾ). ತೂಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಮಂಚ; ಉಯ್ಯಾಲೆ ಮಂಚ: ತೂಗುಂಮಂಚದೊಳ್ ಶಶಿಪ್ರಭಾಮಹಾದೇವಿಯುಂ ತಾನುಂ ಕುಳ್ಳಿರ್ದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೯೫೮) : ಸೀತೆಯೊರ್ವಳ್... ತೂಗುಂಮಂಚಮನೇಱೆ ಚೆಲ್ವದಿಂ ಕುಳ್ಳಿರ್ದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೭-೩೦). **ತೂಗುಮಂಚ**: "ಆಂದೋಳ ಪರಿಯಂಕಮೆನೆ ತೂಗುಮಂಚಮಕ್ಕುಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೬೦-೦೭); ಮಂಚಕ್ಕೆ—ಕಾಂಚನಮಂಚ. ತೂಗುಮಂಚ, ರತ್ನಮಂಚ (ಶಮದ. ೨೯೮ ಪ್ರಯೋ): ಅರಸು ಪವಡಿಪ ತೂಗುಮಂಚದ ಸರಪಳಿಯ ಬಳಿವಿಡಿದು ಪಟುಭೀಕರವಿಷೋರಗವಾಗಳೊಂದು ರವಣಿಸಿ ಹರಿತಂದು (ಲಕಪು. ೪೬-೨೦) : ತೂಗುಮಂಚದಿ ಹಂಸತೂಲದ ಹಾಸಿಗೆ (ಪುರಂದ. ೩-೦೩೦-೨) : ಆಗಳಾ ದಮಯಂತಿ ಚಿತ್ರದ ಬಾಗಿಲುಪ್ಪರಿಗೆಯಲಿ ರತ್ನದ ತೂಗುಮಂಚದ ಹಾಸಿನಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಲು (ನಳಚ. ೩-೨೮) : ತೂಗುಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಪೊಱಗುಮೂಡೆಗೆ ವಾಮಭಾಗವನಿಟ್ಟು ಕುಳಿತನು (ಭರತ. ೪-೦೦೭) : ನಂದಗೋಪನ ಮನೆಯ ತೂಗುಮಂಚದ ಮೇಲೆ ನಿದ್ದೆ ಮೇಲುದುವಾತ್ಮ ಹೊದೆಯಲಿರೆ (ಗೋಕಾವಿ. ೯-೦೯).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ಮಂಚ]

ತೂಗುಕುದುರೆ (ನಾ). ಹಿಂದಕ್ಕೂ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಆಡುವ, ಮಕ್ಕಳ ಆಟದ ಕುದುರೆ: ಮಗು ಸವಾರಿ ಮಾಡುವ ಮರದ ತೂಗುಕುದುರೆ (cock-horse. ಇಂಕನಿ). [ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ಕುದುರೆ]

ತೂಗುಕೋಲು (ನಾ). (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ) ಬೆಣ್ಣೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತೂಕಮಾಡಲು ಬಳಸುವ, ಒಂದೇ ಪರಡಿ ಅಥವಾ ತಟ್ಟೆಯಿರುವ ಮರದ ಕೋಲು: ಚಿಂತಾಲು, ತಕ್ಕಡಿ, ತೂಗುಕೋಲು ...ಖಂಡಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದಲೂ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦೦); ತೂಗುಕೋಲು ತಂದಿದ್ದೀಯಲ್ಲ, ತಕ್ಕಡಿ ಬಟ್ಟು ಎಲ್ಲಿ? (ಕೂಡಿ).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ಕೋಲು$_1$ (< ಕೋಲ್$_1$)]

ತೂಗುಗುಂಡು (ನಾ). (ಗಡಿಯಾರದ) ಲೋಲಕ; ತೂಗಾಡುವ ಗುಂಡು: ಕವಿಯ ಮನಸ್ಸು . . . ಹೀಗಿಂದ ಹಾಗೆ ಗಡಿಯಾರದ ತೂಗುಗುಂಡಿನಂತೆ ತೋರುತ್ತಿತ್ತು (ಅಂಹೂ. ೦೨೧).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ಗುಂಡು]

ತೂಗುಜೋಕಾಲಿ (ನಾ). ತೂಗಾಡುವ ಉಯ್ಯಾಲೆ: ಬಾಳುವೆಯು ಹೊಸದೊಂದು ಒಗಟವಾಗಿಹುದು. ನೆಲೆಯರಿಯದೇ, ತೂಗುಜೋಕಾಲಿಯಾಗಿ ತಲೆಕಿರುಗಿಸುವದೊಮ್ಮೆ, ಕೆಳಗೆ ಮೇಲಾಗಿ (ಉಯ್ಯಾಲೆ. ೭೭-೭).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ಜೋಕಾಲಿ]

ತೂಗುತೊಟ್ಟಿಲು 'ತೂಗುಂದೊಟ್ಟಿಲ್' ನೋ.

ತೂಗುತೊಲೆ 'ತೂಗುದೊಲೆ' ನೋ.

ತೂಗುದೀಪ (ನಾ). =ತೂಗುಂಜೊಡರ್: ಭವ್ಯವಾದ ದೇವಮಂದಿರ. ಬೆಳ್ಳಿಯ ತೂಗುದೀಪಗಳು (ಶ್ರೀರಾಯ. ೨೩೦).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ದೀಪ$_2$]

ತೂಗುದೀವಿಗೆ (ನಾ). =ತೂಗುಂಜೊಡರ್: ಜೋಲುವ ತೂಗುದೀವಿಗೆಯ ಸಾಲುಗಳೊಳು [ಪಾಠಾಂ. ಜೋಲುವ ದೀಪಸಾಲುಗಳೊಳು ಕೇರಿ] ದೀಪಾಳಿಯ ಹಬ್ಬದಂತಿಹುದು (ಭರತ. ೧೫-೨೩).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ದೀವಿಗೆ]

ತೂಗುದೊಲೆ, ತೂಗುತೊಲೆ (ನಾ.) ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಯುದ್ಧ ಸಾಧನ; ಲಗ್ಗೆಯಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ತೂಗಿ ಎಸೆಯುವ ಮರದ ದಿಮ್ಮಿ: ಸಾಲ ಮುಗಿಲಟ್ಟಣೆಯ ಡೆಂಕಣಿಯ ಪಂದಿದಲೆಯೋಳಿಗಳ ಮರುಳ ಕೈಗಳ ತೂಗ[ಗು]ದೊಲೆಯ . . . ವಿಶಾಲಶಾಲಮನಿರದೆ ದಿವಿಜಪತಿ ಕಂಡು (ಚಲಪು. ೪೨-೨೨). **ತೂಗುತೊಲೆ**: ೨. ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿರುವ ತೊಲೆ; ನೇತುಹಾಕಿರುವ ಮರದ ದಿಮ್ಮಿ: ಎಂಥ ಭಾರಕು ಜೋಲಿ ಹೊಡೆಯದಿಹ ತೂಗು–ತೊಲೆ (ನಂಮು. ೫೦-೬).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ತೊಲೆ$_2$]

ತೂಗುನೀರು (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲೂ ಕೊಡಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಗಿಡ, ಮರ, ಬಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸುವ ನೀರು: ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವಂತೆ ಕಟ್ಟುಮಾಡಿದ ಊಳಿಗಗಳ ವಿವರ...ಕರಗದ ಊಳಿಗ, ತೂಗುನೀರಿನ ಊಳಿಗ (ಶಾಮುವಂ. ೪೫). ೨. ನೇತುಹಾಕಿದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟ ನೀರು: ತೂಗುನೀರಿನಲ್ಲಿ ಲವಂಗ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಸಬ್ಬಸಿಗೆಬೀಜ, ತಾಳೀಶಪತ್ರೆ ಸಹ ಅರೆದು...ಸೇವಿಸೆ ಪೈತ್ಯರೋಗಂ ಗುಣಮಕ್ಕುಂ (ಶಳವ್ಯ. ೦೩೪).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ನೀರು$_1$ (< ನೀರ್$_1$)]

ತೂಗುಪಾತ್ರೆ (ನಾ). ೧. ನೇತುಹಾಕಿರುವ ಪಾತ್ರೆ: ಆಗಾಗ ದೈವಿಕ ಪರಿಮಳದ ತೂಗುಪಾತ್ರೆಗಳು ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಓಲಾಡಿದ ಶಬ್ದ ನನಗೆ ಕೇಳುತ್ತಿತ್ತು (ಯೋಧಪು. ೪೮). ೨. ನೇತುಹಾಕಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಹಿಡಿ ಇರುವ ಪಾತ್ರೆ. [ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ಪಾತ್ರೆ]

ತೂಗುಬಿಡು (ಕ್ರಿ). ಜೋಲಾಡುವಂತೆ ಮಾಡು; ನೇತುಬಿಡು; ಇಳಿಬಿಡು: ಅವರ ಖಗೋಳಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ಭೂಮಿಯು ಗೋಳಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೂಗುಬಿಟ್ಟ ಹಾಗಿದೆ (ಶಿಲ್ಪಶಾ. ೯೫).

[ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ಬಿಡು$_1$]

ತೂಗುಮಂಚ 'ತೂಗುಂಮಂಚ' ನೋ.

ತೂಗುಮಣಿ (ನಾ). ಜೋಲಾಡುವಂತೆ ಹರಳನ್ನಿಟ್ಟು ಮಾಡಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ: ಕೈಗಡಿಯಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಚಿನ್ನದ ಬಳೆಗಳು. ಕಿವಿಗೆ ತೂಗುಮಣಿಗಳನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟು ಹಣೆಗೆ ತಿಲಕವನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದಳು (ದೂರಕಿ. ೮೬). [ತೂಗು$_1$ (< ತೂಂಕು$_1$) + ಮಣಿ$_3$]

ತೂಗುಮಣೆ 'ತೂಗುವಣೆ' ನೋ.

ತೂಗುಮರ 'ತೂಗುವರ' ನೋ.

ತೂಗುಯ್ಯಾಲೆ, ತೂಗುಯ್ಯಾಲೆ (ನಾ). ೧. ತೂಗಾಡುತ್ತಿರುವ ಉಯ್ಯಾಲೆ: ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ ... ಎಂದುಮುಗಲದಣ್ಣನ ಕಡೆಗೆ ದೂಳ್ಯಾಯ

ದೊಳ್ಪತ್ತಿ ಪೊರಳ್ವ ಸೀತೆಯ ಕಡೆಗೆ ತೂಗುಯ್ಯಲೆವೊಲಾದನು (ಕೃಮಿಕಾ. ೦೯-೫೯): ಕೊಂಬೆಯಂ ತೂಗುಯ್ಯಲೆಯಲಿ ಹಕ್ಕಿ ಸುರಗಾನದ ಹೊಳೆಹರಿಸಿತು ಸೊಕ್ಕಿ (ಶಾಂಚಜ. ೩೭-೩). ೨. (ಅಲಂ) ಡೋಲಾಯಮಾನವಾದ ಸ್ಥಿತಿ; ಸಂದಿಗ್ಧಪರಿಸ್ಥಿತಿ: ಅವಳ ಪ್ರೇಮ ತೂಗುಯ್ಯಲೆಯಾಗಿತ್ತು (ಪ್ರಪಕು. ೩೩೦). **ತೂಗುಯ್ಯಾಲೆ**: ೨. ಹಳಿಯದನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೋ ಕಟ್ಟಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೋ ಎಂಬ ತೂಗುಯ್ಯಾಲೆಯಲ್ಲಿದೆ ನನ್ನೂರು (ನನ್ನೂರು. ೩೦೯).

[ತೂಗು₁ (<ತೂಂಕು₁) + ಉಯ್ಯಲೆ (<ಉಯ್ಯಲ್)]

ತೂಗುಯ್ಯಾಲೆ 'ತೂಗುಯ್ಯಲೆ' ನೋ.

ತೂಗುವಣೆ, ತೂಗುವಂಣೆ (ನಾ). ಉಯ್ಯಾಲೆ; ಜೋಕಾಲಿ: ತಳಿರ ತೊಂಗಲ ತೂಗುವಣೆಯಲ್ಲಿ . . . ಸುಳಿದಾಡುವ ಮಂದಮಾರುತ ಮತ್ಯಾಂತನ ಬಳಿಗೆನ್ನ ಸಾರ್ಚಿಂದಳಲುತ (ಮೋಹತ. ೯-೨೦). **ತೂಗುಮಣೆ**: ತೂಗುವಮಣೆ ಇರೋದೆ ಮಕ್ಕಳಾಟಕ್ಕೆ, ಅಡವೇಡ ಅನ್ನಬೇಡ (ದೂಧಿ). [ತೂಗು₁ (< ತೂಂಕು₁) + ವಣೆ]

ತೂಗುವರ, ತೂಗುಮರ (ನಾ). ೧. = ತೂಗುದೊಲೆ ೧: ತಳವರ ನೂಲ ಹರಿಗೆ ಕಬ್ಬುನದ ಬಲ್ಲಲಗೆ ಬದ್ದರ ಸಾರವಾರಿ ತೊಲೆ ತೂಗುವರ ಬರೆ ಹಗ್ಗ ಮುಸರದಿಬ್ಬ ಸಲೆ ಮೆಟ್ಟಿದವು ದುರ್ಗದೊಳಗೆ (ಕುಮಾರಾ. ೩೭-೫೬). **ತೂಗುಮರ**: ೨. ನೇಣುಮರ; ಗಲ್ಲುಗಂಬ: ನಾನು ಈಗಲೆ ಹೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಇವನು ಒಂದು ದಿನ ತೂಗುಮರ ಏರುತ್ತಾನೆ (ದೂಧಿ).

[ತೂಗು₁ (< ತೂಂಕು₁) + ಮರ₁]

ತೂಗುವೆರಳು (ನಾ). (ಮೆಚ್ಚುಗೆಯಿಂದ) ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಬೆರಳು: ಮರ್ಥು ಪೂತು ಭಾವನುತ ತೂಗುವೆರಳಿನ ಮಕುಟದೊಲಹಿನೊಳಾಗರುವಧಟರುಲಿಯ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦-೩೬).

[ತೂಗು₁ (< ತೂಂಕು₁) + ಬೆರಳು (<ಬೆರಲ್)]

ತೂಗುವೊಡಲು (ನಾ). ಜೋಲುತ್ತಿರುವ ಶರೀರ; ನಿಲ್ಲಲಾರದೆ ತತ್ತರಿಸುತ್ತಿರುವ ದೇಹ: ತೂಗುವೊ[ಡಾಂ. ಗಿದೊ]ಡಲರೆಮುಚ್ಚು ಗಂಗಳ...ಮೂರ್ಛೆಯಲಿ ರವಿಸೂನು ಮೈಮುಚಿದ (ಕುಮಾರ. ೧೧-೩೦).

[ತೂಗು₁ (< ತೂಂಕು₁) + ಒಡಲು (< ಒಡಲ್)]

ತೂಗುಸೇತುವೆ (ನಾ). "ತಳದಲ್ಲಿ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದೆ ಎರಡಂ ಕೊನೆಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ತಂಭ, ಮೊ.ಕ್ಕೆ ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟಿ, ಹೊಳೆ, ಮೊ. ಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ತಂತಿ ಹೊರಜಗಳಿಂದ ಜೋಲ ಹಾಕಿರುವ ಸೇತುವೆ" (Suspension-bridge. ಇಂಕಿ); ೧೮೫೦ರಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿ ಪರೇಡಿಯೊ ಕಬ್ಬಿಣದ ತೂಗುಸೇತುವೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದನು (ಶಿಲ್ಪಾ. ೦೫೪).

[ತೂಗು₁ (<ತೂಂಕು₁) + ಸೇತುವೆ]

ತೂಗುಹಲಗೆ (ನಾ). (ಅಂಗಡಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮುಂದೆ ಅದರ ಹೆಸರನ್ನು ಬರೆದು) ತೂಗುಹಾಕಿರುವ ಹಲಗೆ; ನಾಮಫಲಕ: ಆಮೇಲೆ ಬರುವಿ ನೀ ದತ್ತಕಾಯಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯಗಳ ತೂಗುಹಲಗೆಯನೆತೂಗಿ (ನವ್ಯಕ. ೭-೦೫): ಬಾಂಬೇ ಸೈಕಲ್ ಸ್ಟೋರ್ಸ್ ಎಂಬ ತೂಗುಹಲಗೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ನೇತಾಡುತ್ತಿತ್ತು (ನಿಮುಕ. ೦).

[ತೂಗು₁ (< ತೂಂಕು₁) + ಹಲಗೆ (< ವಲಗೆ)]

ತೂಗೋಲೆ (ನಾ). ತೂಗಾಡುತ್ತಿರುವ ಓಲೆ; ಲೋಲಕ: ಕತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಜ್ರದ ಹಾರ. ಕಿವಿಗಳಿಗೆ ವಜ್ರದ ತೂಗೋಲೆ (ಪ್ರಕಾಶ. ೨).

[ತೂಗು₁ (<ತೂಂಕು₁) + ಓಲೆ]

ತೂಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಾಶಮಾಡು; ಪರಾಭವಗೊಳಿಸು: ನಿನ್ನಿನ ರಣವನ್ನೆಯ ತಾ ತೂಟಿಸಿದುದೇನಾಯ್ತೆನುತ್ತ ಹೆಂಗಳ ನೋಟದಿಂದುತ್ತರಂ ನುಡಿದನು (ಕುರಂಗ. ೩೭-೨೬). 'ತುಟ್ಟಿಸು' ಪರಾ.

[< ತುಟ್ಟಿಸು]

ತೂಟೆದಾರ (ನಾ). (ಕರಾ) ಉತ್ಸವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೆಂಗಿನ ಗರಿಗಳ ಕೊಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಸಿಕಾಳಗ: ತೂಟೆದಾರ . . . ಬೇಂಟೆ (Hunting) ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ತುಳುವರ ಧೈರ್ಯ, ಸ್ಥೈರ್ಯ, ವೀರತ್ವದ ಕುರುಹುಗಳೆಂಬುದಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ (ತುಳುವಾ. ೨೦). [← ತುಳು. ತೂಟೆದರ]

ತೂಡಿಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು: ಅಸ್ಕ ಸೀಮಾನ್ತರಂ ಪೆರ್ವಟ್ಟಿಯೂರ ಸೀಮೆ ಮೂಡಯ್ಯೂಡಿಲ ಪೆರ್ವ್ವಳ್ಳವೇ . . . ಬಡಗಾಯ್ ಪೆರ್ವ್ವಳ್ಳವೆ ಸೀಮೆ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೪-೨೫ ; ಕ್ರಿ. 750). [?]

ತೂಣ₁ 'ತೂಳ₁' ನೋ.

ತೂಣ₂, ತೂನ (ನಾ). ಕಂಭ ; ಸ್ತಂಭ: "ತೂಣ(ನ) – ಸ್ಥೂಣ = ಗೂಟ, ಕಂಬ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೧೮) ; ಮುಡದಿಯ ನುಣ್ಗೊಡೆಗಳನ್ನು ಕಡೆಗೆ ಬಣ್ಣಸಲಾನೆಯಿಯ ಮೋಹನವೆಂಬ ಗುಡಿಗಟ್ಟಿ ತೂಣದಂತಿಹುದು (ಅಂಜಿಚ. ೫-೦೨೪) ; ಸುರರ ಸಂದಣಿ ಭರದಿಂದ ಮರನಾಶವಿಳಿದು ಕೂಡದೊಲಜ ತೂಣವನಿರಿಸಿದಂತಿಹುದಲ್ಲಿ ಮೇರು (ವರ್ಧಮ. ೦-೪೮).

ತೂನ್: (ಕ). 'ತೂನಗೆಣಸು' ಪರಾ. [< ಸಂ. ಸ್ಥೂಣಾ]

ತೂಣ₃ (ನಾ). = ತೂಣೀರ: ಚಾಪಬಾಣಂಗಳ ತೂಣವೆಂದೆನಿಸಿ ರಂಜಿಸಿ ತೊಂದು ಮನೋಜ್ಞಮಂಟಪಂ (ಉದ್ಭಟ. ೫-೦೭) ; ತೂಣದಿಂ ಸರಳ್ಗಳ ನುರ್ಚಿ ತೊಟ್ಟು ತಿರುವಂ ತೆಗೆದೆಚ್ಚಂ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೨೪-೩೫೨). [ಸಂ.]

ತೂಣ₄ (ನಾ). ಯಮಂ: ತೂಣನ ತೋಳಂ ತುಂಡಿಸಿ ಪೂಷನ ಕೋಣೆಯ ಹಲ್ಲೆಲ್ಲ ಘಲ್ಲಿಸಿ . . . ತಿರುಗಿದನಧ್ವರದೆಡೆಗೆ (ವೀರಶೀಚ. ೨-೪೩) ; ಓಹೋ ಹೋಯೆನ್ನಸುವಿಗ ತೂಣನ ಕೋಣಿಗೆ ಸಿಲ್ಕದು (ಉದ್ಭದೇ. ೩-೪೩) : ತೂಣನಂ ತುಳಿದ ಪೆಬ್ಬುವಿನೆಂಜಲುಂಡಾ ... ಕಣಿಗೊರಲ ಶಿವ ರಕ್ಷಿಸೈ ನಿಶ್ಚಲದೊಳು (ನಂದಿಮೂ. ೨೦-೩೩). 'ತೂಣಕೋಡು', 'ತೂಣಕೋಣ' ಪರಾ. [?]

ತೂಣಕೋಡು (ನಾ). ಯಮನ ವಾಹನದ ಕೋಡು: ಮನಂಜವತಿ ಜವಹರಂಬುಗುವವನೆನುತಂ ಬಿನ್ನೈಸುತಿರ್ಪ ಸಮಯದೊಳಗೆ ಪಡಿಹಾರಿ ಯೊರ್ವನೆಯ್ತಂದು ತಚ್ಛೋಳನೆಡೆವಿಡದಡರಿದಂ ತೂಣಕೋಡುಗಳನೆನು ಕೊಡನೆ ಬಿನ್ನೈಸಿದಂ ತದ್ವೃಕ್ತಸಂದೋಹಕಣಿಯುರಂ ಮುಂದದೊಳು (ಅರಾಚ. ೪-೭೪). [ತೂಣ₄ + ಕೋಡು₁]

ತೂಣಕೋಣ (ನಾ). ಯಮನ ವಾಹನವಾದ ಕೋಣ,– ಮಹಿಷ: ಸುರರಹಕರಿದಂತಮಂ ತೂಣಕೋಣನ ಕೊಂಬನಿರದೆ ಕಿಳ್ತಿರದನುಚಿ ಪಿಡಿದು ತಾಳಂಗುಟ್ಟುತ (ಅರಾಚ. ೦೭-೮). [ತೂಣ₄ + ಕೋಣ₁]

ತೂಣಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಪರವಶವಾಗು ; ಆವೇಶ ಹೊಂದು: ವನದೇವಿಯೋಲಗದೊಳುತ್ಸವದಿಂದಮಡಿಗಡಿಗೆ ತೂಣಗೊಂಡವನಂತೆಸೆವ ಮಂದಮಾರುತನ ನೋಡೆಂದೆನು (ಕ್ರಮಿಕಾ. ೩-೩೨) : ನವಿಲ ನಾಟ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ನೆನಸಿ ನೆನಸಿ ತೂಣಗೊಂಡೆ (ಹಯೂಮ. ೭೭-೭) ; ತೂಣಗೊಂಡಿಹೆನಿಂತು ಮಹಾದ್ಭುತಪವಾಡಸಂದರ್ಶನಕ್ಕೆ (ಅನಿಕೇ. ೩೯-೯).

[ತೂಣ₁ (< ತೂಳ₁) + ಕೊಳ್ಳು₁ (< ಕೊಳ್₁)]

ತೂಣಮನ (ನಾ). (ಕಂಬದಂತೆ) ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವ ಮನಸ್ಸು: ತೂಣಮನಗೈದಡವಿಯುಂ ಸಾದೊರ್ಡಂ (ಶ್ರೀಚಾಮ. ೪-೩೬).

[ತೂಣ₂ + ಮನ₁]

ತೂಣಿ (ನಾ). = ತೂಣೀರ: "ಮೂಡಿಗೆ, ತೂಣಿ; ಬತ್ತಳಿಕೆ – ಈ ೩ ದೆನ್ನ ಹೊದೆ" (ಶಕಸಾ. ೫೨-೦೦೭); ನವಿಸಿ ಮುನಿಗಳಿಗಾಗಿ ಧನುವನಂ ಬಾಣ ತೂಣಿಗಳಂ ಸಮರಜಯಕಾಂಕ್ಷೆಯಲಿ ಧರಿಸುತ (ಜಾತ್ರಾ. ೫೨-೭೬): ಪತಿ ಭಕ್ತಿಜಾಣೆಯುಂ ಸುಲಭಪ್ರವೀಣೆಯುಂ ಚಿದ್ಬಾಣತೂಣಿಯುಂ . . . ಪಶುಪತಿಯ ರಾಣಿಯುಂ ವಿಗೆ ಪೊಗಳುವೆ (ಗುರುಚ. ೦-೭). [ಸಂ.]

ತೂಣಕಾರ (ನಾ). ಬತ್ತಳಿಕೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ವೀರ (?) : ಕಾಣಸಿಳ ದೇವಕೂಟದ ತೂಣಕಾರ × × × ದ್ದಲ್ಲಿ (ಶಾ. I, ೪೭-೧೦; 1425).

[ತೂಣ + - ಕಾರ$_1$ (< - ಕಾಱ)]

ತೂಣೀರ (ನಾ). ಬಾಣವನ್ನು ತುಂಬುವ ಚರ್ಮದ ಚೀಲ; ಬತ್ತಳಿಕೆ : "ತೂಣೀರಂ . . . ಕಳಾಪಃ-ಈ ೮ ಮೂಡಿಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೭೭-೩೧೧) ; ಸನ್ನಹತೂಣೀರಚಾಪಕಂಬಳಸಹಿತಂ ರನ್ನದ ಚಿತ್ರಿತ ಘಟಮಂ ತನ್ನಯ ಭುಜದೆ ತಳೆವಂ ಮೃಗಾಂತ್ಯತ್ರ್ಯಂಶಂ (ಜಾತಿ. ೧೯-೩೦) ; ಕವಚಂದೊಟ್ಟು ಶ ರಾ ಸ ನ ಂ ಬಿ ಡಿ ದು. ತೂಣೀರಂಗಳಂ ತಾಳ್ದಿ (ಪಂರಾಮಾ. ೯-೪೭) : ತೂಣೀರದೊಳ್ ಶರಂ ಪೋಗುವಂತೆ ತಲೆಯೊಳಗೆ ಮಾಣದೆ ಪೋಗಲು ಮೂರ್ಧೆಯೊಳಾಳ್ದು ಬೀಳೆ (ಕಥಾಕು. ೩-೮.೯.೪): ಪಾರ್ಥಕಂಗೆಯ್ದೆ ನನ್ನಿ ಕೊಟ್ಟು ಧನುರ್ಬಾಣಮುಂ ದಿವ್ಯತೂಣೀರಮಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ: ೧೯೩-೪೭೯) [ಸಂ.]

ತೂತ (ನಾ). ೧. ಹುರುಳಿಲ್ಲದವನು; ಪೊಳ್ಳಾದವನು: ಆಶೆಗೆ ಸಿಲುಕಿ ಸಾವ ತೂತರಿಗೆಲ್ಲಿಯದೋ ಲಿಂಗ (ಪ್ರೋಲಿಮಾ: ೪೮-೨೦೦) ; ನಾಡಿ ಸೂತ್ರಗಳ ಭೇದವನರಿದೆವೆಂದು ದೀಪನ ಪಚನ ವೈತ್ಯಕ್ಕೆ ಶ್ಲೇಷ್ಮವಿದೆಯೆಂದು ಆತ್ಮನ ಹಿತವನರಿಯದ ತೂತ ವೈದ್ಯನಲ್ಲ (ಸರ್ವಾಪ. ೨೨-೮೦೨). (ಗು). ೨. ಹುರುಳಿಲ್ಲದ; ಪೊಳ್ಳಾದ. 'ತೂತಜ್ಞಾನಿ' ಪರಾ.

[ತೂತು$_1$ (< ತೂಂತು$_3$) + - ಅ$_7$] ೭।

ತೂತಜ್ಞಾನಿ (ನಾ). ಪೊಳ್ಳುಜ್ಞಾನಿ ; ಅಜ್ಞಾನಿ : ಮಾತಿನ ಮಾಲೆಯ ಕಲಿತು ಸಂತೆಯ ಹೋತಿನಂತೆ ಹೋರುವ ತೂತಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗಿನ್ನೆಂತಹ ವಿರಕ್ತಿಯೋ (ಮೋಲಿಮಾ. ೧೭೦-೬೩೫); ಮಾತಿನ ಮಾಲೆಯ ಬೋಧೆ ತೂತ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಸಂಸರ್ಗ (ಅಪರೀ. ೪೭). [ತೂತ + ಜ್ಞಾನಿ]

ತೂತಪ್ಪಚ್ಚಿ (ನಾ). ೧. ಮಧ್ಯೆ ತೂತಂ ಮಾಡಿರುವ ರೊಟ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ತಿನಿಸು ; ತಪ್ಪಲೆರೊಟ್ಟಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ೨. ಸ್ತ್ರೀಯ ಗುಹ್ಯಾಂಗ ; ಯೋನಿ : (೬). [ತೂತು$_1$ (< ತೂಂತು$_3$) + ಅಪ್ಪಚ್ಚಿ]

ತೂತಾಲಂಬ (ನಾ). ತಪ್ಪನ್ನೇ ಹಿಡಿದಂ ಹೋರಾಡಂವವನು ; ದೋಷಗ್ರಾಹಿ (?) : ಮಾತಿಗೆ ಮಾತ ಗಂಟನಿಕ್ಕಿ ನಿಹಿತವರ್ತನವಿಲ್ಲದ ಸರ್ವ ತೂತಾಲಂಬರ ಮಾತು ಸಾಕಂತಿರಲಿ (ಅಪರೀ. ೮೦).

[ತೂತು$_1$ (< ತೂಂತು$_3$) + ಆಲಂಬ]

ತೂತಿಡು 'ತೂಂತಿಡು$_1$' ನೋ.

ತೂತು$_1$ 'ತೂಂತು$_3$' ನೋ.

ತೂತು$_2$ (ನಾ). ಒಂದಂ ಬಗೆಯ ವಿಮಾನ : ತೂತು ತೆಂತಲು ಸಿಸಿಲು . . . ಆನೆವೊಗನೆಂಬ ಪರಿಪರಿಯ ವಿಮಾನ್ಗಳಂ ಗುದಿಗೆಯ್ದರು (ಹಕಾ. ೫-೪೫). [?]

ತೂತುಕೆಡವು (ಕ್ರಿ). ರಂಧ್ರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಂ ; ತೂತಂಮಾಡು : "ಅವಿಧ-ತೂತುಕೆಡವತಕ್ಕದು" (ಗಂಗಾಪು. ೨೮).

[ತೂತು$_1$ (< ತೂಂತು$_3$) + ಕೆಡವು (< ಕೆಡಪು)]

ತೂತುಕೊರೆ 'ತೂಂತುಗೊಱೆ^{3}' ನೋ.

ತೂತುಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). = ತೂತಂಕೆಡವು : ಕಪೋತನೊಂದು ಕಾಂ ಠಕ್ಕಿಸಿ ಕಲ್ಲಿಯಂ ಕಡಿದು ಕನ್ನದೊಳೋಡಿದುದಂತೆ ಕಲ್ಲಿಯಂ ಚಿಕ್ಕನೆ ತೂತುಗೆಯ್ದು ಗಿಳಿಗಳ್ ಕರೆತಂದವು ತಮ್ಮ ಪೋತವಂ (ಚಿಮ್ಮರ. ೪-೬೨).

[ತೂತು$_1$ (< ತೂಂತು$_3$) + ಕೆಯ್$_1$]

ತೂತುಗೊಱೆ 'ತೂಂತುಗೊಱೆ^{3}' ನೋ.

ತೂತುತೆಗೆ (ಕ್ರಿ). = ತೂಂತುಗೊಱೆ : ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ತೂತು ತೆಗೆದು ಆಮೇಲೆ ಮೊಳೆ ಹೊಡೆ (ರೂಢಿ).

[ತೂತು$_1$ (< ತೂಂತು$_3$) + ತೆಗೆ$_1$]

ತೂತುಬಾಯ್, **ತೂತುಬಾಯಿ** (ನಾ). ಯಾವ ವಿಷಯಂವನ್ನಾದರೂ ಗುಟ್ಟಾಗಿಡದೆ ಬಹಿರಂಗ ಪಡಿಸುವ ಬಾಯಿ ; ಒಡಕುಬಾಯಿ : ಮಾರ್ತ್ಯದ ಮನುಜರು ಸತ್ತರೆನುತ್ತ ಕತ್ತಲೆಯೊಳು ಮುಳುಗಿ ಈ ಮಾತು ಕಲಿತುಕೊಂಡು ತೂತುಬಾಯೊಳಗೆ ನುಡಿದು ... ಹುಚ್ಚುಗೊಂಡು ತಿರುಗುವ ಕತ್ತೆಮನುಜರ ಮೆಚ್ಚರು ನಮ್ಮ ಅಪ್ಪಣ್ಣಪ್ರಿಯಚನ್ನಬಸವಣ್ಣ (ಲಿಂಗವ. ೬೭-೫೯). **ತೂತುಬಾಯಿ** : ಅವಳದು ತೂತುಬಾಯಿ, ಯಾವುದನ್ನೂ ಗುಟ್ಟಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ).

[ತೂತು$_1$ (< ತೂಂತು$_3$) + ಬಾಯ್]

ತೂತುಬಾಯಿ 'ತೂತುಬಾಯ್' ನೋ.

ತೂತುವೋಗು 'ತೂಂತುವೋಗು' ನೋ.

ತೂತೇಳು (ಕ್ರಿ). ರಂಧ್ರವುಂಟಾಗು : ಮಾತುಗಾರಿಕೆ ಬೇಡ ಹಿಡಿಯೆಂದು ಭಾಳದೆ ತೂತೇಳಲೆಚ್ಚು ಬೊಬ್ಬಿರಿದ (ಮೋಹತ. ೧೨-೫೯).

[ತೂತು$_1$ (< ತೂಂತು$_3$) + ಏಳು$_1$ (< ಏೞ್$_1$)]

ತೂತ್ಕಾರ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಗೋವಳರೂತ್ತುವ ತಿತ್ತಿರಿಗಾಳಿಯ ತೂತ್ಕಾರವುಮಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೮-೬೫೪).

ತೂದ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಹೂವರಸಿ ; ಬ್ರಹ್ಮದಾರಂ : ತೂದಃ, ಪೂಗಃ, ಯೂಪಃ . . . ತೂಲಂ-೬ ಹುವ್ವರಿಸೆ ಗಿಡ . . . ಕಾಡಡಿಕೇಮರವೆಂದು ಕೆಲವರನ್ನುವರು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೨೧). [ಸಂ.]

ತೂದು 'ತುಯ್$_2$' ಪರಾ.

ತೂನ್, **ತೂನು** (ಕ್ರಿ). ತೂಂತು$_2$ (ಭೂತನ್ಯೂ). ೧. ಜಗ್ಗು ; ಮುಂದಕ್ಕೆ ಎಳೆ : ಬಳ್ಳಿ ಎತ್ತಿನುವರದಿಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು ಓಡುವುದಂ ಶ್ವಾನಂಗಳ್ ಕಂಡು ತೂನುತ್ತಿರಲ್ (ಪಂಚತಂ. ೨೦-೬) ; ಆ ಧನುವನು ತೂನಲ್ಕಾಱದೆಯಂಗಾಧೀಶ ತಿರುಗೆ ಲಜ್ಜೆಯೊಳು (ನೇಮಿಸಂ. ೨೩-೨೬೬) ; ಕೆಲರಲ್ಲಿ ತಲೆಗೂಡಲಂ ಕಟ್ಟಿ ಬಿಡದೆ ಅಲೆದು ತೂನುತ್ತೊಯ್ದರು (ವೀಕ್ಕೃಪು. ೪-೧೮-೨೭); ಸಸಿ ಸಾಣೆಯನು ತೆಂಕಣೆಲರ್ವರ್ಗದೊಳು ತೂಂತು ಮಸೆಯೆ (ನಾಗಕು. ೩೦-೨೭). **ತೂನು** : ೨. ಕಿತ್ತುಕೊಳ್ಳು ; ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ವಸೂಲುಮಾಡು : ಇಂದು ಗೌರಿಯ ಹಬ್ಬವಿಂದು ದೀಪಾವಲಿ ಇಂದು ಕೇತಾರನ ದಿನವು ಇಂದು ಯುಗಾದಿ ಮತ್ತಿಂದು ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯೆಂದೆಂದು ಧನವ ತೊನುತಿಹರು (ಅಂಜಿ. ೫-೧೨೮).

ತೂನ 'ತೂಣ$_2$' ನೋ.

ತೂನಗೆಣಸು (ನಾ). ಒಂದಂ ಬಗೆಯ ಗೆಣಸು ; ಮರಗೆಣಸು : ತೂನ ಗೆಣಸು, ಮುಡಿಗೆಣಸು, ನೂರೆಲೆಗೆಣಸು, ತುಣಗೆಣಸು, ದಂಡಾಲು (ಮೃಜಿಗಿ. ೩೧-೫೯೨).

[ತೂನ (< ತೂಣ$_2$) + ಗೆಣಸು (< ಗೆಣಸು)]

ತೂನಿಹುಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು : ತೂನಿಹುಳ, ಗದ್ದಲು (ನಮ್ಮನು. ೨೪೦). [ತೂನಿ$_3$ + ಹುಳ (< ಪುೞು)]

ತೂನು 'ತೂನ್' ನೋ.

ತೂಪ 'ತೂಂಕು$_1$' ಪರಾ.

ತೂಪರ, **ತುಪರ**, **ತೂಪರೆ$_2$**, **ತೂಪುರ**, **ತೂಪ್ರ**, **ತೂಬರ$_1$**, **ತೂಬರೆ** (ನಾ). = ತುಂಬುರು$_2$: ಮಾತ್ಗಂಟ ಮಗಳಲ್ಲ ತಾಟಗಿತ್ತಿ ಸೊಸೆಯಲ್ಲ ತೂಪರದ ಚಕ್ಕೆ ಒಲೆಗಲ್ಲ (ಹಳ್ಳಿಹಾ. ೮೭). **ತುಪರ** : ಮರಗಳು :— ಹೆಸವ ... ಹಸರಗಣ್ಣೆ, ತುಪರ (ನಮ್ಮನು. ೨೩೭). **ತೂಪರೆ$_2$** : (೬). **ತೂಪುರ** : ತೂಪುರದ ಕೊಳ್ಳಿಯೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಛಟಛಟಗುಟ್ಟುವಂಥ ಕಟ್ಟುಗ್ರದ ಕಡುಗೋಪವೇ ರೋಷವು (ವಚಶಾ. II, ೧೦೫). **ತೂಪ್ರ** : ಕಂಬಳಿಕರೀಮರ, ಬೀಡಿಎಲೆಮರ, ತೂಪ್ರ, ತೂಬರೆ (ಮೃಜಿಗಿ. ೩೧-೬೦೪). **ತೂಬರ$_1$** : ತೂಬರದ ಬೀಜ, ಕೊಡಸಿಗನ ಬೀಜ...ಇವಱ

ಕಷಾಯವ ಜೇನುತುಪ್ಪವೆರಸಿ ಸೇವಿಸಲು ರಕ್ತಪಿತ್ತಾತಿಸಾರ ಪರಿಹರ (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೨೦೦) : ಇಂಗು, ತೂಬರದ ಬೇರು, ಶುಂಠಿ ಈ ಮೂಱನು ಸಾಸುವೆಯ ಎಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಸಿ ಕಿವಿ ತುಂಬ ಬಿಡಲು ಕರ್ಣಶೂಲೆ, ಕರ್ಣದೋಷಗಳು ಶಮನವಹವು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೯೬). **ತೂಬರೆ** : "ತಿಂದುಕಃ, ಸ್ಫೂರ್ಜಕಃ, ಕಾಲಸ್ಕಂಧಃ, ಶಿತಸಾರಕಃ – ೪ ತುಂಬರಗಿಡ, ತೂಬರೇಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೬). [< ಸಂ. ತುಂಬುರು]

ತೂಪರಿಡು (ಕ್ರಿ). = ತೂಪಿಱು ೨ (?): ಕಟ್ಟ ವಿಾಸಲ ತೂಪರಿಟ್ಟು ನೆಟುಕನು ಮುರಿವಳು (ಜಿನಮು. ೯೨-೭). [< ತೂಪಿಡು]

ತೂಪರು, ಜುಬ್ಬುರ$_1$, ಜೂಪರ, ತೂಪರೆ$_1$, ದೂಮರ (ನಾ). ತುಂತುರು ಹನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಳೆ ; ಜಿನುಗುಮಳೆ : ಈ ತೂಪರು ಸಾಕಾಗಿ ಹೋಗಿದೆಯಪ್ಪ (ರೂಢಿ). **ಜುಬ್ಬುರ$_1$** : ಇಷ್ಟೇ ಜುಬ್ಬುರ ಬಂದು ನಿಂತೀ ತೆಂಬುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೂ ದೊಡ್ಡಮಳೆ ಬರುವ ಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತದ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೫೦). **ಜೂಪರ** ; "ಜೂಪರ = ಜಿನಗುಡುವ ಮಳೆ, ಜುಬರುಮಳೆ" (ಜಾನಕೋ. ೬೦). **ತೂಪರೆ$_1$** : "ತೂಪರೆ = ಜಿಟಜಿಟ, ಸಣ್ಣ ; (ತೂಪರೆಮಳೆ ; ತೂಪರೆ ಕಾಳು)" (ಜಾನಕೋ. ೬೭). **ದೂಮರ** : "ದೂಮರ = ಜಿಟಿಜಿಟ ಮಳೆ" (ಜಾನಕೋ. ೬).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೂವಲ್, ತುವಲೈ ; ಮಲ. ತೂವಲ್ ; ತೆಲು. ತುಪ್ಪುರ. ತುಂಪರ, ತುವ್ವರ]

ತೂಪರೆ$_1$ 'ತೂಪರು' ನೋ.

ತೂಪರೆ$_2$ 'ತೂಪರ' ನೋ.

ತೂಪಿಡು (ಕ್ರಿ). = ತೂಪಿಱು ೨ : ಭಸಿತದ ತಿಲಕಮನಿಟ್ಟು...ಪ್ರಸಾದದ ತುಂತುಱಿಂ ತೂಪಿಟ್ಟು (ಬಸವ. ೧೦-೧೦೦೦) ; ರಾಕಾಚಂದ್ರುಮಾನಂದವಮಂ ಶರಧಿ ಕಂಠಿ ಮರ್ತ್ಯರಿಂ ದೃಷ್ಟಿದೋಷಾಕೌಟಲ್ಯತೆಯಕ್ಕುಮೆಂದಿರದೆ ... ತೂಪಿಟ್ಟಂತೆವೋಲ್ ತೋರ್ಕುಂ (ಕಮಮಾ. ೨-೨೮). [< ತುಪ್ಪು + ಇಡು$_1$]

ತೂಪಿರಿ 'ತೂಪಿಱು' ನೋ.

ತೂಪಿಱು, ತೂಪಿರಿ (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಾಯಿಯಿಂದ ಉರುಂಬು,– ಊದಂ : ಶಿವನ ತನುವಂ ನೋಡಿ ತೂತೂ ಎಂದು ತೂಪಿಱಿದ ಯುವತಿಯಂ ಕಂಡು (ಬಸಪು. ೧೩-೨೦) ; ಲಿಂಗದೆಡದಂಗದೊಳ್ ಸಲದಿ ತತ್ರಿಯನಿಕ್ಕಿ... ಲಿಂಗದದ ತೂಪಿಱಿಯ (ಲಶಿಚಂ. ೩೫-೨೬) ; ಜೇಡವುಳು ತಾಂ ಪರಿಯ ಲಿಂಗದಗ್ರದೊಳು ತೂಪಿಱಿದ ಸತಿಯಂ ವಾಪಿಯೆಂದಟ್ಟಿ (ರಾಘಕ. ೬-೨೪). ೨. (ಮಕ್ಕಳಿಗೆ) ದೃಷ್ಟಿದೋಷ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಗು ರಕ್ಷೆಗಾಗಿ ನೆತ್ತಿಯಂ ಮೇಲೆ ಊದಂ : ನಿಜಾಯ ಸೆಱಂಗನೋಸರಿಸಿ ಕೆಂದಳದಿಂದಮ ಕರ್ಚಿಕೊಂಡು ತೂಪಿಱಿದೊಗೆದಟ್ಟುಱಿಂದ...ಕಣ್ದೆಱೆಯದ ಕಂದನೆಂದೆನಗೆ ಕಣ್ದೆಱೆಯಪ್ಪನೊ ಮಂದಹಾಸಮಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೦-೧೦೦೦); ಸೊಡರ್ವಕ್ಕಿನ ಬೊಟ್ಟನಿಟ್ಟು ತೂಪಿಱಿದು ಪಲರ್ವೆಯುಂ ಮರಸಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೪೫) : ಪರಾಗದ ತಿಲಕಮನಿಕ್ಕಿ ಸೌರಭದ ತುಂತುಱಿಂ ತೂಪಿಱಿದು (ಗಿರಿಜ. ೨-೭೦೫) ; ತನ್ನ ಮಗಳಿಗೆ ಸಮವಹ ರೂಪಜೀವೆಯರಿಲ್ಲೆಂದು ಚಾಪಳ ... ವೇಱು ತೂಪಿಱಿದುಪ್ಪ ಸೊಸುವಳು (ಅಂಜಿಚ. ೩-೦೪೫) ; ತರಳಂಗೆ ಕಣ್ಣೀಜಲೆಂದು ತೂಪಿಱಿದು (ಮೋಹತ. ೧೭-೬೩); ಕನ್ನೆಗೆ ಕಣ್ಣೀರಾದು ದಕ್ಕಟಯೆಂದು ಚೆನ್ನೆಯರೆತ್ತಿ ತೂಪಿಱಿದು . . . ಬೀಸಿದರಾಲವಟ್ಟದಿಂ (ನಾಗಕು. ೨೫-೬೩). ೩. ಎಸೆ ; ಚೆಲ್ಲು : ಸಭೆಯಲಿ ಸುಲಿದು ಬಿಸುಡುವ ಸೀರೆಗಳ ತೂಪಿಱಿದು ಸುಳಿವುಪ್ಪಾರತಿಯ ತನಿಹರಕೆ ತಳಿತುದು ತಾಯ ನೇಮದಲಿ (ಕುಮ್ಮಾಳ. ೬-೫೦). ೪. **ಹೊರಹೊಮ್ಮು** : ಧಾರಾವಿಭಿನ್ನ ಘ್ರಾಣಮುಖ ಬಳಿಕ ಹಾಯಿದಳು ಹೊಱವಡುವ ನೆತ್ತರ ಬಾಯ ತೂಪಿಱು ವಶ್ರುಜಲಪೂರಾಯದಭಿವಾನಚ್ಯುತಿಯ ರೋದನನಿನಾದದಲಿ (ತೊರಣ. ೩ ೫-೧) : ಉಱುಬಿನುಸುರಳ್ಳೆಗಳ ಮಿಗೆ ತೂಪಿಱುವ ರಕುತದ ರಣದ ನಾಟಕದಱಿಕೆಕಾಱರು ತಾವೊರಿಯರೊದಗಿದರು ಸರಿಸದಲಿ (ತೊರಣ. ೬-೦೪-೨೨). ೫. ಉಗಿ ; ಉಗುಳು ; ತುಪ್ಪು: ದಾಸಿಮಯ್ಯಂ ಮುದದಿ ತೂಪಿಱಿಯಾಲೆಂ[ಪಾಠಾಂ. ವೀಳ್ಯೆಯಾವನಾಗುಳ್ವೆನೆಂ]ದು ಕೆಲನಂ ನೋಡೆ (ಶಂಕರಾ. ೧೯-೭೦). ೬. ಶಾಂತಪಡಿಸು ; ಸಮಾಧಾನಮಾಡು : ಅನುವುಳ್ಳ ಬುದ್ಧಿಯಂ ಕಂಡೆನೆಂದತಿ ಮೆಚ್ಚಿ ತನಗೆ ತಾ ತೂಪಿಱಿದುಕೊಂಡು (ಹರಿಕಾ. ೬-೧೨); ಅಂಜದಿರೆನುತ ತೂಪಿಱಿದು ಹರಸಿದರ್ಕೈದೆಯಾಗೆಂದವನಿ ನಂದನೆಯ (ತೊರಣ. ೬-೦೩-೩೪). **ತೂಪಿರಿ** : ೨. ಚಂಡಭುಜಬಲನೆಂದು ಶಾರದೆ ಗಂಡನುಮಚರಿಸಿದಳು ತೂಪಿರಿದಧಿಕಹರುಷದಲಿ (ಅಂಬಿಕಾ. ೩೭-೯೦): ನಾಲ್ದೆಸೆಯ ಸುತನಿಗುಂ ಕ್ರಿಮದಿ ತೂಪಿರಿಯಲುದುರಿದ ಕಣಂಗಳ ತೆರದಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಣಮೆಸೆದುವು (ವಂಕಾಶಾ. ೫-೬-೦೬); ತಾಯಿಯ ದೃಷ್ಟಿ ನಾಯಿಯ ದೃಷ್ಟಿ ಎಂದು ತೂಪಿರಿಯುತ್ತ (ಸಂಚಿತ್ರ. ೦೬). ೫. ಗೊಳ್ಳನೆ ನಕ್ಕು ಮೂದಲಿಸಿ, ಮೊಗದಿ ತೂಪಿರಿದು (ಗೊಲಿಪ್ಪಧಾ. ೯-೨೪೭). ೭. (ಆಲಂ) ಧ್ವನಿಮಾಡು; ಮೊಳಗು : ಹವ್ವಿನಿಂ ಕಹಳೆಗಳ್ ತೂಪಿರಿಯೆ ನಿಸ್ಸಾಳ ಬಿಮ್ಮಗಂ ಒದಗಿದುವು (ತುರಂಗ. ೬೨-೨೦). [< ತುಪ್ಪು ? + ಇಱು$_1$]

ತೂಪು 'ತೂಂಬು' ನೋ.

ತೂಪುರ 'ತೂಪರ' ನೋ.

ತೂಪುರಗೊಳ್ಳಿ (ನಾ). = ತುಂಬುರುಗೊಳ್ಳಿ : ತೂಪುರಗೊಳ್ಳಿಯಿಂದದಿ ಛಿಟಛಿಟಲೆಂದು ಕೋಪವ ಮನಕೆ ತಾ ತಂದು (ಜ್ಞಾನಸ. ೫-೮೫).

[ತೂಪುರ (< ತೂಪರ) + ಕೊಳ್ಳಿ$_1$]

ತೂಪ್ರ 'ತೂಪರ' ನೋ.

ತೂಫಾನು 'ತುಫಾನು' ನೋ.

ತೂಬರ$_1$ 'ತೂಪರ' ನೋ.

ತೂಬರ$_2$ (ನಾ). ೧. ಗಡ್ಡ, ಮೀಸೆ ಹುಟ್ಟದಿರುವ ಪುರುಷ. ೨. ನಪುಂಸಕ ; ಷಂಡ : ಭೀಮಸೇನನನ್ನು ನೋಡಿ–ಗಡ್ಡ ಮೀಸೆಗಳಿಲ್ಲದ ತೂಬರ, ತೂಬರ ಎಂದು ಬಾರಿಬಾರಿಗೆ ಹಂಗಿಸಿ (ಕೃಪಾಪು. ೨೫೨). ೩. ಕೊಂಬಿಲ್ಲದ ಪಶು : "ಕೊಂಬಿಲ್ಲದುವು ತೂಬರಾಖ್ಯಂ" (ಮಂಗರಾ. ೫೫-೯) ; "ಕೊಂಬಿಲ್ಲದ ಪಶುವುಮಂ; ಗಡ್ಡ ಮೀಸೆಯಿಲ್ಲದ ಗಂಡಗೂಸುಮಂ ತೂಬರಮೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೯೬-೦೨೩). [ಸಂ.]

ತೂಬರಕ (ನಾ). ಷಂಡ ; ನಪುಂಸಕ : ನಿಜಾಂಗನೆಯನನ್ಯರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟವನ ಹೆಸು ತೂಬರಕ (ನಿಧಾಗ. ೫-೦೨-೦೦). [ಸಂ.]

ತೂಬರೆ 'ತೂಪರ' ನೋ.

ತೂಬಾಕ (ನಾ). (?) : ಸಣ್ಣದ ಬೊಟ್ಟನಿಟ್ಟಂತೆ ಕಿಱುಗಣ್ಣಲಿ ತೂಬಾಕ ನೊಣ ನೋಡಿದಂತ ನಿನ್ನೊಳು ಪರಿಲಕ್ಷನಿಂತೆ ತೇಜನಂತಾಗಿ ಬೆಳಗೋದು ಬಿರಿಸುಕ್ಕಿದಂತೆ (ಚಿದಾಕೋ. ೫೬-೫). [?]

ತೂಬು 'ತೂಂಬು' ನೋ.

ತೂಯ್ 'ತುಯ್$_2$' ನೋ.

ತೂರಣಿಗೆ (ನಾ). "ತೂರುವ ಸಾಧನ: ತೂರಣಿಗೆ" (Fanner. ೩೯೫). [ತೂರು$_1$ (< ತೂಱು$_1$) + – ಅಣಿಗೆ]

ತೂರಲ್ 'ತೂಱಲ್' ನೋ.

ತೂರಲು (ನಾ). ತುಂತುರುಮಳೆ : ಬೆಳಗ್ಗೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದಿರುವ ಈ ತೂರಲಿನಿಂದ ಎಲ್ಲಿಗೂ ಹೋಗಲಾಗಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ).

[< ತೂಱು$_2$ + – ಅಲ್./ತಮಿ. ತೂಱಲ್, ತೂಱ್ಱಲ್; ಮಲ. ತೂಱ್ಱಲ್; ತೆಲು. ತೂರ]

ತೂರಲ್ಗೊಂಬು 'ತೂಱಲ್ಗೊಂಬು' ನೋ.

ತೂರಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೂಗಾಡು; ಜೋಲಾಡು : ನೀನು ಕಮರಿಯ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ತೂರಾಡುತ್ತಿರುವುದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿಲ್ಲವಲ್ಲ ! (ವಠಧಾ. ೯೬೪)

೨. ಹೊಯ್ದಾಡು ; ಜೂಗಾಡು : ಆಗ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಮಗು ತೂರಾಡುತ್ತ, ಹೆಜ್ಜೆ ಇಕ್ಕುತ್ತ ... ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕಿತು (ಬಂಕಿಮ. ೧೦೫). ೩. ಚೆಲ್ಲಾಡು ; ಸೂಸು : ತನ್ನ ಹರೆಯದ ರೂಪಿನ ಚೆಲುವು ತೂರಾಡಬಾರದೆಂದು ಬಸವಂತಿ ಜಕ್ಕಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು (ದೀಪಹ. II, ೧೪೧).

[ತೂರು$_1$ (< ತೂಱು$_1$) + ಆಡು$_1$]

ತೂರಾಯ 'ತುರಾ' ನೋ.

ತೂರಾಯಿ 'ತುರಾ' ನೋ.

ತೂರಿಸು$_1$ 'ತೂಱಿಸು' ನೋ.

ತೂರಿಸು$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಒಳಹೊಗಿಸು ; ತುರುಕು ; ಒಳಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ಜಾನುಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿರ ಗೋಣು ತೂರಿಸಿಕೊಂಡು (ವಿಠಾಳ. ೫೬-೩); ಅವನ ಷೆಡ್ಡಿನೊಳಕ್ಕೆ ತಲೆ ತೂರಿಸಿ ಕಣ್ಣು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅದರ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟನ್ನು ನೋಡಿ ನನಗೆ ಅಚ್ಚರಿಯಾಗುವುದು (ಹಂಗೂಲಿ. ೧). ೨. ಚುಚ್ಚು ; ಇರಿ : ವಾರಿಜಾಕ್ಷನು ಶುಕ್ರದೇವರ ಕಣ್ಣ ದರ್ಭೆಯಲಿ ತೂರಿಸಲು ಕಣ್ಣೊಡೆದು ಹೋಯಿತು (ಸಂಭಾ. ೧೧-೨೪). [ತೂರು$_2$ + - ಇಸು$_3$]

ತೂರು$_1$ 'ತೂಱು$_1$' ನೋ.

ತೂರು$_2$, ದೂರು$_3$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಒಳಸೇರು ; ಒಳನುಗ್ಗು : ಹಾರಿ ಸ್ವರ್ಗವ ತೂರಿ ನರಕವ ಸೇರಿ ಧರಣಿಯ ಸುಕೃತದುಷ್ಕೃತ ಕಾರಿಯದ ಸುಖದುಃಖದೊಳಗೋಲಾಡುತಿಹರು (ಅಮೃತ. ೨-೫): ಕೃಷ್ಣಮೇಘಸದೃಶವೇಣಿ ತೂರಿ ಬೀರಿ ಬರುವಳು! (ಪಾಂಡಜ. ೧೧-೪); ಗಾಡಿಯೊಳಕ್ಕೆ ತೂರುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಯಿತು (ರಾಮೂನಿ. ೧೦೦): ಭೂಮಿಯು ಒಣಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ನೇಗಿಲು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ತೂರುವುದೇ ಕಷ್ಟ (ವ್ಯವಸು. ೦೪): ಚಾಪೆ ಕೆಳಗೆ ಒಬ್ಬ ತೂರಿದರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಂಗೋಲೆಯ ಕೆಳಗೆ ತೂರಿದ (ಗಾದೆ). ೨. ಹೊರಕ್ಕೆ ಚಾಚು; ನೀಡು: ಹೆಬ್ಬುಲಿಯು...ಕೆಂಡಕಣ್ಣಿಂದೊಳರಿ ಹಲ್ಲುಗುರ್ಗಳ ತೂರಿ ಹೊಂಡದಿಂ ತೋರ್ದುಗವಿ ಬಾಯ ಮೇಲ್ವಾಯ (ಕಾಲೂರ. ೯೫-೧೮೮). ೩. ದಾಟು ; ಹಾದುಹೋಗು : ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಕಣ್ಣಕವಾಟವನ್ನು ತೂರಿಯೂ ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಕವಿಗಳ ಕಣ್ಣು ಸೌಂದರ್ಯದ ನೂರು ಪರಿಗಳನ್ನು ಕಂಡದ್ದುಂಟು (ಸೌಂದಸ. ೦೬೯). ದೂರು$_2$: ಆ ದ್ವಾರ ದೂರಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ನಾನು ಗುಡಿಯೊಳಕ್ಕೆ ದೇಕಿಕೊಂಡು ಬರಬಹುದಾಗಿತ್ತು (ಗಂಪ್ರ.೧೩).

ತೂರಿಕೊಳ್ಳು = ಸೇರಿಕೊಳ್ಳು ; ನುಸುಳು : ಈ ಕಡೆ ಖಾಲಿ ಇರುವ ಮನೆಗೆ ಒಬ್ಬಳು ತುಂಗಿ ಬಂದು ತೂರಿಕೊಂಡರೆ (ನಡಿದಾ. I, ೫೦೪). ತೂರಿಬರು = ದಾಟಿಬರು; ಹಾದುಬರು : ತಾಂ ತೂರಿ ಬರುತಿರುವ ಮನಮನದ ಮಾಧ್ಯಮದ ಚಿತ್ರ ಚಿತ್ರಾಕೃತಿಯ ತಳೆದೆಸೆವ ಬೆಳಕೋ (ಮಣಿದೀ. ೨೪-೧); ಪಕ್ಕದ ಕೋಣೆಯಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮಾತಿನ ಸದ್ದು ತೂರಿಬರುತ್ತಿತ್ತು (ಪುನರು. ೫೩೮). [ದೇ.? ತಮಿ. ತೂರ್]

ತೂರುಗಂಡಿ (ನಾ). (ಗೋಡೆ, ಬೇಲಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ) ನುಸಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಅವಕಾಶವಿರುವಂತೆ ಇರುವ ಕಂಡಿ,–ತೂತು,–ರಂಧ್ರ : "(ಸೋರುವ, ಒಳತೂರುವ) ಒಡಕು, ಬಿರುಕು, ತೂತು; ಸೋರುಗಂಡಿ ; ತೂರುಗಂಡಿ" (Leak. ಇಂಕನ್ನ). [ತೂರು$_2$ + ಕಂಡಿ$_1$]

ತೂರುಗಾಳಿ (ನಾ). ಒತ್ತಿ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿ ; ಬಿರುಗಾಳಿ : ತೂರುಗಾಳಿಗೆ ಕಡಲು ಕುದಿಯಿತು (ಇಂಗೀತ. ೬೭-೧).

[ತೂರು$_1$ (< ತೂಱು$_1$) + ಗಾಳಿ$_1$]

ತೂರುನೊರೆ (ನಾ). ಚಿಮ್ಮುತ್ತಿರುವ ನೊರೆ; ಹಾರುತ್ತಿರುವ ನೊರೆ : ನೀರ್ ಬೀಳು ಬೆಳ್ಪು ! ಕಡೆದ ನೊರೆ, ಚಿಗಿವ ನೊರೆ, ತೂರುನೊರೆ, ಕುದಿವ ನೊರೆ, ಬೆಳ್ಪಿನೊಳ್ ಬೆಳ್ಪು ! (ಹೊಂಗಳು. ೦೭-೬).

[ತೂರು$_1$ (< ತೂಱು$_1$) + ನೊರೆ$_2$]

ತೂರೆಣ್ಣೆ (ನಾ). ಕೊಬ್ಬರಿಯೆಣ್ಣೆ ; ತೆಂಗಿನೆಣ್ಣೆ (?) : ಆರೆಣ್ಣೆ ತೂರೆಣ್ಣೆ ಆರ್ಮಾನದೊಳ್ಳೆಣ್ಣೆ ... ಒತ್ತೀರಿ ರಾಜ್ಯವಾಳೋರ ಮಗನೀಗೆ (ಜಕ್ಕಿಯ. ೬೩). [ತೂರು? + ಎಣ್ಣೆ. / ತಮಿ. ತೂರ್ = ಎಳೆಯ ತೆಂಗು]

ತೂರ್ಣ (ಗು). ೧. ವೇಗವಾದ ; ಚುರುಕಾದ. 'ತೂರ್ಣಗತಿ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಚುರುಕು; ವೇಗ; ತ್ವರೆ: "ತೂರ್ಣಂ, ತ್ವರಿತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೫-೪೨); "ತ್ವರಿತಂ ದ್ರುತಂ ... ತೂರ್ಣಮಹ್ನಂ ಶೀಘ್ರ ಮಾಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೭-೬); ವೀರರಸಾರ್ಣವದಂತೆ ಚಾತುರ್ದಂತಬಳಂ ಬೆರಸು ತೂರ್ಣದಿನೊಡ್ಡಿ ನಿಂದೊಡೆ (ನೇಮಿಪು. ೫-೮೩ ವ): ಸ್ವರ್ಣದೀಧರನಂ ಯಜಿಸೆ ದಲಾ ಯಕ್ಷಂಗೆ ತೂರ್ಣದೆ ವರದನಾಗಿ ಗಣಪತಿತ್ವವನಕ್ಷಿ ಕರ್ಣಾಭರಣನಿತ್ತನೆಂದು ಶೈವದ ಧರ್ಮಸಂಹಿತೆಯ ಮತ್ತಮುಲಿಗಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೧-೧೪೪). ೩. ಚುರುಕಾಗಿರುವವನು : "ತೂರ್ಣನೆಂದರೆ ಚೆಚ್ಚರಿಗನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೯-೦೨). [ಸಂ.]

ತೂರ್ಣಗತಿ (ನಾ). ಚುರುಕಾದ ನಡಗೆ; ತೀವ್ರಗತಿ : ಕುರಂಗದ ಪೊಲ್ತೂರ್ಣಗತಿಪ್ರಯುಕ್ತಂ...ಆ ರಾಜವಾಜಿದ್ವಯಂ (ರಾಜಶೇ.೧೨-೧೦೨).

[ತೂರ್ಣ + ಗತಿ]

ತೂರ್ಪನಿ (ನಾ). ಸಿಡಿಯುತ್ತಿರುವ ಹನಿ ; ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಜಲಬಿಂದು; ಸೀರ್ಪನಿ : ಎಲರಲೆವದಿನೊಗೆದ ತೆರೆಗೊನೆಯ ತೂರ್ಪನಿಯು ತುಂತುರುಗಳಿಂ ಮಸಗುವ ಮಂಜಿನೊಳಂ ಅಂಜದೆ ಪೊಕ್ಕು (ಕಾದಂಪೂ. ೧೧೬).

[ತೂಱ್ (< ತೂಱು$_1$) + ಪನಿ$_1$]

ತೂರ್ಬಿಡು (ಕ್ರಿ). (?) : ರಾಯ ರಥು ಳ ಪ್ಪ ವ ಲ್ಲ ಭ ನ ನಟ್ಟಿನ ಬಲ್ಕುರಚಕ್ರಮುಗ್ರಖಡ್ಗಾಯುಧವಾರ್ದಾಂತ ತೂರ್ಬ್ಬಿಡುವ ಕಕ್ಕಟಿಯೆಂಬ ಪೊಲಿರ್ದವರ್ (ಶಾಇಇ. IX-', ೨೨೦-೮೭; ?).

[P ಇದು 'ತೂಱಿಡು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೂರ್ಯ$_1$ (ನಾ). ೧. ನಾಲ್ಕನೆಯದು; ಚತುರ್ಥ. ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ದನುಜೇಜ್ಯಂ ... ಚಂದ್ರನಿನಾದ್ಯಾಂತ್ಯಪ್ಪಮ್ಮೈಕಾದಶನವ ಧನ ಪುತ್ರ ತ್ರಿ ತೂರ್ಯಂಗಳೊಳ್ ... ಲೇಸೆನಿಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೧೧-೧೨). ೩. [ವೇದಾಂತ] ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೂ ಮೂಲವೆನಿಸಿರುವವನು; ಪರಮಾತ್ಮ: ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೂರ್ಯನಾದ ... ಮಹೇಶ್ವರನೊಪ್ಪುತ್ತಿರಲಾಗಿ (ಭೃಂಗಸೂ. ೧೭). ೪. ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿ: ದಾಸರೆನಿಸಿ ಧರ್ಮ ಹಿಡಿದು ಆಸೆ ಕಡಿದು ತೂರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಸು ಕವಡಿ ಕಾಲಿಲೊದ್ದು ಈಶನೊಲಿಸಿಕೊಂಬುವಂಥಾ–ದಾಸರೊ ಹರಿದಾಸರೊ (ಕಂಕಿಥ. ೪೫-೧). [< ಸಂ. ತುರ್ಯ]

ತೂರ್ಯ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ : ತ್ರಿದಶಶರಾಸನಂ ತಳಿರ ತೋರಣಮಾಗಿರೆ ... ಘನಧ್ವನಿ ತೂರ್ಯಮಾಗೆ ರಾಗದಿನಿನರಶ್ಮಿಯೆಂಬ ಕಸಮುಂ ಕಟಿದಂಬರಮೆಂಬ ಪಾಟನೇಱಿದುದಸಿತಾಂಬುವಾಹಕುಲಮೆಂಬ ಕುಟುಂಬಕದಂಬಕೋತ್ಕರಂ (ಆದಿಪು. ೬-೭೧) : ಶುಭಾಕ್ಷತಂ ಪೊಂಬಳೆ ತೂರ್ಯಂ ತೋರಣಂ ... ಸ್ವಸ್ತಿಕಂ ಸುಲ್ವಮೆಂಬೀ ಮಂಗಳ ರಚನೆಯಿನಂದೇಂ ಮನಂಗೊಂಡುದೋ . . . ಧನ್ಯಕನ್ಯಾಕದಂಬಂ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೭೧); ದವರುಗೆತೂರ್ಯನಿರ್ಘೋಷಣಾ (ಶಾಇಇ. XX, ೦೪೪-೦೫; 1168); ಭೋರೆನೆ ತೂರ್ಯಮಂಬೆಯನಜಂ ಗಜಮಂ ಬಳಪ್ಪರಿ ... ವೃಷಭನಂ ಹರನೇಱೆ ನಭಕ್ಕೆ ಸಲ್ವುದುಂ (ಆಗವಿ. ೦-೩೬) : ಪಿಕದ ತೂರ್ಯ ಮೊಳಗುತಿಹುದು (ಪೂಂದೀ. ೯-೦೩). [ಸಂ.]

ತೂರ್ಯಧ್ವಜ (ನಾ). [ಜೈನ] ದಿವ್ಯವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಒಂದು ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ : ಅತಿಮೃದುರವವಾಯಗಳಂ...ಒಲಗಿಪುದೂ ದಂಪತಿಗೆದುಮವಾರ್ಯವೀರ್ಯ ತೂ ರ್ಯ ಧ್ವ ಜ ಂ (ಆ ದಿ ಪು. ೫-೩೫). 'ತೂರ್ಯಾಂಗ' ಪರಾ. [ತೂರ್ಯ$_2$ + ಧ್ವಜ]

ತೂರ್ಯತ್ರಯ (ನಾ). ನೃತ್ಯ, ಗೀತ, ವಾದ್ಯ–ಈ ಮೂರರ ಮೇಳ: ಅಲ್ಲಿಯ ಮಾಹೇಶ್ವರರೆಲ್ಲರ್ಗೆ ಬೆಸಸೆ ಮಂಗಳಮೃದಂಗತೂರ್ಯತ್ರಯ ಪ್ರವೀಣ ನಾನಾವಿಳಾಸಿನೀನಿಕರದಿಂದಿದಿರ್ಗೊಳಲು (ಸಂಶಿಂ. ೮-೭೦); ನುಡಿಗಡಣ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರ ಭಾಷೆಗಳುಲಿವು ತೂರ್ಯತ್ರಯದ ಘೋಷಣವು (ಬಸಪು. ೪-೩೪); ಏನನೆಂಬೆನು ಜೀಯ ಶಕ್ರಾಸ್ಥಾನವರಲ್ಲಾ ದಿವ್ಯವಾದ್ಯ ಸುಗಾನನರ್ತನವಿಮಳತೂರ್ಯತ್ರಯದ ಮೇಳವದ ಆ ನಿತಂಬಿನಿಯರ ... ಭಾವಭಂಗಿಗಳ (ಕುಮಾ.ಆ. ೬-೯೨); ಗಾನವಾದ್ಯಂ ನೃತ್ಯಗೂಡಿ ತೂರ್ಯತ್ರಯದಿ ಮೇನಕಾಜಾನಾಥನಂಘ್ರಿಯಂ ಭಜಿಸುವವನೇನೆಂಬೆ (ಗುರುಚಾ. ೬-೭೩). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ತ್ರಯ]

ತೂರ್ಯತ್ರಿಕ (ನಾ). = ತೂರ್ಯತ್ರಯ: ಚಿತ್ರೋದ್ಭವನಿನೆಸೆಯೆ ತೂರ್ಯತ್ರಿಕಂ ಹಾಸಪುಷ್ಪಾಂಜಳಿಯಿಂ ತಕ್ಕಾಂತೆ ದೇಹದ್ಯುತಿ ಜವನಿಕೆಯಿಂ ನಾಟ್ಯರಂಗಂಬೊಲಿರ್ಪರ್ (ಅಜಿಪು. ೨-೪೧). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ತ್ರಿಕ]

ತೂರ್ಯತ್ರಿತಯ (ನಾ). = ತೂರ್ಯತ್ರಯ: ತೂರ್ಯತ್ರಿತಯದ ನಿಜ ಚಾತುರ್ಯಮನಂತಲ್ಲಿ ಮೆರೆದು (ಚಂದ್ರಪು. ೦೩-೭೮). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ತ್ರಿತಯ]

ತೂರ್ಯನಾದ (ನಾ). = ತೂರ್ಯನಿನದ: ಸೀಮಂತಿನೀಪ್ರಸರಂ ಮಂಗಳ ತೂರ್ಯನಾದಮೆಸೆಯುತ್ತಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ ಚಿತ್ರಿ ರಾಗಿಸಿ ಕೈ ನೀರೆ ಱೆದಂ (ಶಂಶಬಾ. ೩-೨೫); ಅಂಬರ ಬಿರಿವ ತೂರ್ಯನಾದ ಪೊಟ್ಟನೂರಿಗರ ಕರ್ಣಗಹ್ವರವನ್ನು ಗಡಚಿಕ್ಕಿತು (ಆಳಾಳ. ೪೦). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ನಾದ$_1$]

ತೂರ್ಯನಿನದ (ನಾ). ತೂರ್ಯವೆಂಬ ವಾದ್ಯದ ಧ್ವನಿ: ಪಸಂಪ ಪೂಮಟೆಯೊಡನೊಡನೆಸೆವುತ್ಸವತೂರ್ಯನಿನದಂ . . . ಎಸೆದುದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೦-೯). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ನಿನದ]

ತೂರ್ಯರವ (ನಾ). = ತೂರ್ಯನಿನದ: ಉಣ್ಮಿದತ್ತು ಭೋರನೆ ದಿವಿಜೇಂದ್ರತೂರ್ಯರವಂ (ಜಗವಿ. ೩-೩); ಒಟ್ಟಿದುವಸುಖತೂರ್ಯ ರವಂಗಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೦-೦೦). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ರವ]

ತೂರ್ಯಸ್ಥಿತಿ (ನಾ). = ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆ: ಧ್ಯಾನನಿಷ್ಠ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತೂರ್ಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಯಾರೂ ಹೋಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಶರೀಕ. ೬೦ ಶಿವಿಶಾವ್ಯಪರಿಚಯ). [< ಸಂ. ತುರ್ಯಸ್ಥಿತಿ]

ತೂರ್ಯಸ್ವನ (ನಾ). = ತೂರ್ಯನಿನದ: ಅಂಭೂಪಾಲರನಿಕ್ಕಿ ಗೆಲ್ದೊಸ ಗೆಯಿಂ ತೂರ್ಯಸ್ವನಂ ಪೊಣ್ಮೆ (ಗದಾಯು. ೩-೭೩); ಸುಪೀತವಸನಂ ಬಂದಾಸ್ಯದೊಳ್ ಪೊಕ್ಕುದು ಮೃಗಲಕ್ಷ್ಮನನೆ ಕಂಡಳುಣ್ಮೆ ವಧುದೊಳ್ ದೇವೇಂದ್ರತೂರ್ಯಸ್ವನಂ (ಜಗವಿ. ೨-೭೭). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ಸ್ವನ]

ತೂರ್ಯಸ್ವರ (ನಾ). = ತೂರ್ಯನಿನದ: ತೂರ್ಯಸ್ವರದೊಳ್ ತಳ್ತೊ ಯ್ಯನ್ನದೇಂ ಶೋಭಿಸಿದುದೊ ಪಿರಿದುಂ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೬೮). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ಸ್ವರ]

ತೂರ್ಯಾಂಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ದಶವಿಧ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ವಾದ್ಯ ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ: ತೂರ್ಯಕ್ಷ್ಮಾಜ: ವಿಚಿತ್ರಭೇದನಿನಾದಂ ಜನಯಿಸೆ ತೂರ್ಯಾಂಗಂ ಕನದನೋಕಹಂ ಪಲವು ತೆಱದ ವಱೆಗಳನೀಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೦೦೩); ತೂರ್ಯಾಂಗವೆಂಬುದು ಪಣವಮದ್ದಳಕಾಹಳ ಭೇರೀಶಂಖಮೃದಂಗಾದಿ ವಿವಿಧ ತೂರ್ಯವಿಶೇಷಂಗಳನೀವುದು (ಚಾವುಂಪು. ೯). 'ದೀಪಾಂಗ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತೂರ್ಯಾರಾವ (ನಾ). = ತೂರ್ಯನಿನದ: ಪೊಣ್ಮಿದುದು ಗಭೀರಂ ತತ್ತ್ರಿಯಾಮತೂರ್ಯಾರಾವಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೯೩). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ಆರಾವ]

ತೂರ್ಯಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಸ್ಥಿತಿ; ತುರೀಯಾ ವಸ್ಥೆ: ತೂರ್ಯಾವಸ್ಥೆಯ ಚಿಂತನೆಯಿಂದು ಮುಳುಗಿದ ನಿಜೈಕ್ಯನು ಆ ನಿಜ ವಸ್ತು ಭಾವದೊಳಿರುತ್ತಿಹನೆಂಬುದರ್ಥ (ಶರಗೋ. ೯೨-೨); ಆತ್ಮನ ಅಹಂಕಾರವಿಭ್ರಾಂತಿಯ ತೂರ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವಶುಕನುದಯಿಸಿ ಸಂಸಾರ ಪ್ರಪಂಚನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದನು (ಅವಚಂ. ೩೮೭-೦೫-ಭಾವಾನುವಾದ). [< ತುರ್ಯ + ಅವಸ್ಥೆ]

ತೂರ್ಯೋದ್ಧಾರ (ನಾ). ತೂರ್ಯವೆಂಬ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಬಾರಿಸುವಿಕೆ, ನುಡಿಸುವಿಕೆ: ಆದಾರು ಹೊಱಕಡೆಯಲ್ಲಿ ತೂರ್ಯೋದ್ಧಾರವನು ಮಾಡುವ ರೆನುತ ಕೇಳಿದರು ಕೆಳದಿಯರ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೩-೧೦). [ತೂರ್ಯ$_2$ + ಉದ್ಧಾರ]

ತೂಲ, ತೂಳ$_3$ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತಿ; ಅರಳೆ; ಕಾರ್ಪಾಸ: ಕುರು ಭೂಭೃದ್ಭಲಕೂಲತೂಲವವನಂ ಕೌರವ್ಯಗಂಧೇಭಕೇಸರಿ ... ಎಂದಭಿವ ರ್ಣಿಪಂ ರಣಯಶಶ್ರೀರಾಮನಂ ಭೀಮನಂ (ಗದಾಯು. ೦-೩೨); ಚತು ರ್ಗತಿಗಳೊಳ್ ಸುಟೆಗಾಳಿಯ ತೂಲದಂತೆ...ತೊಟಲ್ದುರುತುವಿರ್ದುದು ನಾಲದೆ ಕರ್ಮಯೋಗದಿಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೩-೯೦); ಮೂಲೋಕವನೊರ್ಮೆ ಕೆಱುವರಲಿಂದರ್ಕ ತೂಲವೆತ್ತುವೊಲೆತ್ತುವನ (ಚಂಪ್ರಕಾಂ. ೨೪-೦೯೩); ವೀರಯ್ಯಂಗೆ ತೂಲವಂ ತೂಗಿ ಹಾಯ್ಕುಲ್ಕೊಲ್ಲವೆನೆ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂ ಹಾಯ್ಕಿ ಪೋಗೆ (ಗುರುಚಾ.೦೪-೪); ತೂಲಮೃದುವೆನಲುಚ್ಚಿದರ್ ಪತಿ ಲಲಾಟಮಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೩೦-೨೩೦). ೨. ಹಕ್ಕಿಯ ತುಪ್ಪುಳು. 'ಹಂಸತೂಲ' ಪರಾ. ೩. ಅರಳಿ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ಹೂವರಸಿ: "ತೂದಃ, ಯೂಪಃ, ಪೂಗಃ, ಕ್ರಮುಕಃ . . . ತೂಲಂ–೬ ಹುವ್ವರಿಸೆಗಿಡ ... ಕಾಡಡಿಕೇಮರವೆಂದು ಕೆಲವರೆನ್ನುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೦). ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು; ಉಪ್ಪುನೇರಿಳೆ. ತೂಳ$_3$: ೧. ಅಮರರ್ಕಳೇಱಿದ ವಿಮಾನಮ ಗಾಳಿಯ ತೂಳದಂತಿರೆ (ಅನಂಪು. ೩-೬೪); ಸಂಸಾರತೂಳದವಶಿಖಿಯೆನಿಪ ಕೇಶವಂ ಒಡಿದು (ಭಾವಚಿಂ. ೯-೭೦). 'ಹಂಸತೂಳ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತೂಲಕ, ತೂಳಕ (ನಾ). = ತೂಲ ೧: "ಅರಳೆ ಪಿಚು ತೂಲ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ಕಾಖ್ಯಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೯-೨೩). ತೂಳಕ: ಮೇಲಿನ 'ಮಂಗರಾ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಸಂ.]

ತೂಲತಲ್ಪ, ತೂಲತಳ್ಪ, ತೂಳತಲ್ಪ (ನಾ). ಅರಳೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ಹಂಸ ಮೊದಲಾದ ಹಕ್ಕಿಗಳ ತುಪ್ಪುಳದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಹಾಸುಗೆ, ಸುಪ್ಪತ್ತಿಗೆ: ಮಲಗಿಸಿದರಾ ... ವಸುಧೇಶನಂ ಹಂಸಹೃದಯದ ತೂಲ ತಲ್ಪದಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೦೦-೨೮). ತೂಲತಳ್ಪ: ಸಜ್ಜೆವನೆಯೊಳುಪಧಾನ ವಿರಾಜಮಾನಹಂಸತೂಲತಳ್ಪದೊಳ್ ವಿಶ್ರಮಿಸಿ (ಶಂಠಾಮೂ. ೩-೩೦೩). ತೂಳತಲ್ಪ: ಕಂದರ್ಪರೂಪ ಹಂಸೆಯ ತೂಳತಲ್ಪದೊಳಂದು ಮಂಡಿಸಿದ ನರ್ತಿಯಲಿ (ಕೆಂಸವಿ. ೨೬-೨೩). [ತೂಲ + ತಲ್ಪ]

ತೂಲತಳ್ಪ 'ತೂಲತಲ್ಪ' ನೋ.

ತೂಲರಾಶಿ (ನಾ). ಅರಳೆಯ ರಾಶಿ: ಅಳಿಕನೇತ್ರನ ಕೂಡೆ ಸರಸಮ ತೂಲರಾಶಿಯು ಸಿಖಿಯ ಕೆಣಕಿದಂತೆ (ನವಮೋ. ೩-೨೨). [ತೂಲ+ರಾಶಿ]

ತೂಲಿ$_1$ (ನಾ). ಹತ್ತಿ; ಅರಳೆ. [ಸಂ. ತೂಲೀ]

ತೂಲಿ$_2$ (ನಾ). ತೂಲವುಳ್ಳುದು; ತೂಲತಲ್ಪ: ತೂಲಿಯೊಳತನು ವ್ಯಾಕುಲದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರ್ದತುಳಕರ್ಣನ ಕರೆಯಲಿಲ್ಲಾ ರಾಯ ಮೌನದಲಿ (ಜನಭಾ. ೩೩-೬). [ಸಂ.]

ತೂಲಿಕಾತಲ್ಪ (ನಾ). = ತೂಲತಲ್ಪ: ಆ ಕೊಟಡಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ದಪ್ಪನೆಯ ದಿಂಬುಗಳೂ ತೂಲಿಕಾತಲ್ಪವೊಂದೂ ಎತ್ತರವಾದ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಅಣಿ ಗೊಂಡಿದ್ದುವು (ಪುನರಾ. ೨೯೬). [ಸಂ.]

ತೂಲಿಕೆ, ತೂಳಿಕ್ಕೆ (ನಾ). ೧. ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಕುಂಚ; ಚಿತ್ರ ಗಾರನ ಕುಂಚ: ಸಂಕಲ್ಪತೂಲಿಕಾಭಿತ್ತಿಯೊಳೀ ಭುವನತ್ರಯಮಂ ಚಿತ್ರಿ ಸುವ ವಿರಿಂಚನ ವಿದ್ಯಾಧಿಪ ನೀಂ ಗುರುವಲ್ತೇ (ಜಗವಿ. ೯-೪೯).

೨. ನೆಯ್ಗೆಯವನು ಬಟ್ಟೆ ನೇಯುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉಪಕರಣ ; ನೆಯ್ಗೆಯವನ ಕುಂಚ. 'ತಂರ್ಕಿ' ಪರಾ. ೩. ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕರಗಿಸುವ ಮೂಸೆ. ೪. "ಅಕ್ಕಸಾಲೆಯರ ಸಲಾಕೆ" (ಗಂಗಾಪು. ೦೫೭). ೫. ದೇವರ ದೀಪ ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ, ಅರಳೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬತ್ತಿ. ೬. ಅರಳೆ ಅಥವಾ ತಂಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಹಾಸುಗೆ. ೭. ಹಾಸುಗೆಗೆ ಹಾಕಿರುವ ಅರಳೆ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪಳ. 'ತೂಲಿಕಾತಲ್ಪ' ಪರಾ. **ತೂಳಿಕೆ₂**: ೧. ಚಿತ್ರಿಪುದೆ ತೂಳಿಕೆಯುಂ ತರಿಸುವಂ (ಶಿಮುರ. ೨೩೦ ಪ್ರಯೋ). ೬. ಅದಚಿನವಿರಳವಾ ತೂಳಿಕಾ ಭ್ರಮಣಪರಿಗತಶೂಳಿಕಾತಳವುಪ್ಪ ಮನಕ್ಕೆ...ಪರಿಣಮಿಸಿದ ಸುಸ್ಥಿತೆಯುಂ ವ್ಯರ್ಥಂ ಮಾಡದೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೦೮). [ಸಂ. ತೂಲಿಕಾ]

ತೂವರ (ನಾ). = ತೂಬರ್₂. [ಸಂ.]

ತೂಷ್ಣಿ (ನಾ). ೧. ಮಾತನಾಡದಿರುವಿಕೆ ; ಮೌನ : ರೋಷವಂ ತಾಳ್ದೊಡೆಯನಿರೆ ತೂಷ್ಣಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವಾಸಿಯುಂ ನುಡಿಸಲೇಕಿವನೆಂದು ಸಲಿಗೆಯಿಂ ಬೇಸರೇಕೆಂದು ದೇವರಿಗೆಂದು ಶಬರಪತಿ ಬೆಸಗೊಂಡನಾ ಭೀಮನ (ತುರಂಗ. ೭೪-೩೩). ೨. (ಕರಾ) ಸಂಕ್ಷೇಪ ; ಸಂಗ್ರಹ : ನೀನು ಹೇಳಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ತೂಷ್ಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಿಡು (ರೂಢಿ).

[< ಸಂ. ತೂಷ್ಣೀಂ]

ತೂಷ್ಣಿಭಾವ 'ತೂಷ್ಣೀಭಾವ' ನೋ.

ತೂಷ್ಣೀಂಭಾವ (ನಾ). = ತೂಷ್ಣಿ ೧: ಆ ಬುಭುಕ್ಷೆ ಒಳಮಡಿಕೆಗಳಲಿ ತು[ತೂ]ಷ್ಣೀಂಭಾವವಾಗಿ ದೇವರಾಯಸವ್ವ ಆಗಿ ಇಹುದು (ಅರಳು. ೦೮೮-೭). [ಸಂ.]

ತೂಷ್ಣೀಂಭೂತ (ಗು). ಮೌನವಾಗಿರುವ ; ಮಾತನಾಡದಿರುವ : ಸುಷುಪ್ತ್ಯವಸ್ಥೆ, ತೂಷ್ಣೀಂಭೂತಾವಸ್ಥೆ, ಸಮಾಧ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಗದ್ವೇಷಗಳಿಲ್ಲವಾಗಿ ಕರ್ಮವೂ ಇಲ್ಲ (ವೇಸಾರ. ೭). [ಸಂ.]

ತೂಷ್ಣೀಂಶೀಲ (ನಾ). = ತೂಷ್ಣೀಕ ೧. [ಸಂ.]

ತೂಷ್ಣೀಕ (ನಾ). ೧. ಮೌನಸ್ವಭಾವದವನು ; ಮಾತನಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನಿರುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. ೨. [ಜೈನ] ದೇವಗಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : ರಾಕ್ಷಸರುಂ ಯಕ್ಷರುಂ . . . ತೂಷ್ಣೀಕರುಂ ಪವನರುಂ ಎಂದು ಪಿಶಾಚರ್ ಚತುರ್ದಶವಿಧಂ (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೦೯೩). [ಸಂ.]

ತೂಷ್ಣೀಕರಣ (ನಾ). ಮಾತನಾಡದಿರುವಿಕೆ ; ಮೌನ. 'ತೂಷ್ಣೀಕರಿಸು' ಪರಾ. [< ಸಂ. ತೂಷ್ಣೀಂಕರಣ]

ತೂಷ್ಣೀಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮಾತನಾಡದಂತೆ ಮಾಡು ; ಬಾಯಿ ಮುಚ್ಚಿಸು : ಗಹಗಹಿಕೆಯಲಿ ತೂಷ್ಣೀಕರಿಸಿ ಸೌಮಿತ್ರಿ ಮಾಜಾಂತ (ತೊರಣಾ. ೬-೩೪-೫೫). ೨. ಸುಮ್ಮನಿರು ; ಮೌನವಾಗಿರು : ಜಿಷ್ಣು ರಕ್ಷಕ ಜಿತೇಂದ್ರಿಯ ಜೀವನಾಧಾರ ತೂಷ್ಣೀಕರಿಸದಜಿಯೆನ್ನ (ಕಕಸಾಂ. ೬೨-೬).

[ತೂಷ್ಣೀಕರಣ + - ಇಸು₃]

ತೂಷ್ಣೀಭಾವ, ತೂಷ್ಣಿಭಾವ (ನಾ).=ತೂಷ್ಣಿ ೧ : ಈ ತೆರದಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಹೇಳಿ ಭೀಷ್ಮನು ತೂಷ್ಣೀಭಾವವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದನು (ಭೀಷ್ಮಕ. ೮೭). **ತೂಷ್ಣಿಭಾವ**: ತೂಷ್ಣಿಭಾವದಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನೆಯಿರುವ ಧರ್ಮರಾಯನ ಮನೋಭೀಷ್ಟವನ್ನು ತಿಳಿದು (ಜೀಷದ. ೩-೪).

[< ಸಂ. ತೂಷ್ಣೀಂಭಾವ]

ತೂಳ್, ತೂಳು₁ (ಕ್ರಿ). ತೂಳ್ದು, ತೂಳ್ದು₂ (ಭೂತನ್ಯೂ). ೧. ಬೆನ್ನಟ್ಟು ; ಅರೆಯಂಟ್ಟು : "ಎಟ್ಟಟ್ಟೆಂದುಂ, ತೂಳೆಂದುಂ ಅಜಿಯಟ್ಟುವುದೆಂದುಂ ಚೆನ್ನಟ್ಟುವುದು" (ಶಶಸಾ. ೨೮-೫೮೮); "ಎಟ್ಟಟ್ಟಜಿ ಬುಟ್ಟು ತೂಳನುತ್ತುಂ ಸಲೆ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿಸಲು" (ಕವಿಕಂ. ೨೩೦) ; ಮಸಗಿ ಬಳಾಹಕಾವರ್ತರ ಬೆಸದಿಂದಂ ಬಂದ ಮೇಘಮುಖರಂ ತೂಳ್ದೋಡಿಸೆ(ಆದಿಪು. ೦೪-೫೮) ; ಬಳಯುತರಂ ಬಟಲ್ಚುವ ಲತಾಂತಶರಂಗಿದಿರಾಗಿ ತಾಗಿ ಸಂಚಳಿಸ ಪಳಂಚಿ ತೂಳ್ದವನನೋಡಿಸಿ (ಎಕ. II, ೦೦೭-೮೩ ; 1123) ; ಮತ್ತ ಮಾತಂಗವಿಟ್ಟಳಿಸಿದ ಜನಂಗಳಂ ತೂಳ್ದು ಸೀಳ್ದ್ಯದಿ ವಿಸಟಂಬರಿದು ಬರುತಿರ್ದುದು (ಸೌಂದಪು. ೩-೦೪) ; ಕೆಡಪಿದುದೀಳ್ದು ಸೀಳ್ದುದುಱಿ ತೂಳ್ದುದು ಪೋಳ್ದುದು ನೀಳ್ದ ಹಸ್ತದಿಂ ಪಡಿಬಲವುಂ ಮಹಾರಣವಿದಾರಣದಾರುಣ ಮತ್ತವಾರಣಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೯೩). ೨. ಓಡಿಸು ; ಸೋಲಿಸು ; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸು : ವೈರಿರಜನೀಸಂಘಾತವಂ ತೂಳ್ವ ಭಾಸುರಸೂರ್ಯಾಂಶುವೆನಲ್ಕೆ ಸಾಸಿರದ ಮೂಪಿನ್ನೂರ್ವ್ವರು ಯಶೋಮೂರ್ತಿಗಳು (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೮-೨೦ ; 1158) ; ಜ್ಯಾತತರುತಿ ಏಗೆ ಬಳಧೂಳೀತತಿಯುಂ ಗಜಿಯ ಗಾಳಿ ತೂಳ್ವನವಿಷಮಸಂಘಾತದಿನಿಸುತುಂ ಕೃಷ್ಣನರಾತಿಯ ಬಗೆಗಟ್ಟಿ ತಿಂಬ ಜವನಂತಿರ್ದಂ (ಜಗವಿ. ೯-೨೯) : ಅಸುರಂ ... ಬಾಟೆಯ ಬನದೊಳ್ಮದಶುಂಡಾಳಂ ಪೊಕ್ಕಂತೆ ಪೊಕ್ಕು ಸಬಳಿಗರಣೆಯಂ ತೂಳಿ (ಉದ್ಯಟ. ೪-೭೪) : ಸೀಳ್ದೆನಿಳೆಯಂ ಕೀಳ್ದೆನದ್ರಿಗಳನರ್ಕನಂ ತೂಳ್ದೆಂ (ತಬಪು. ೩೦-೦೦) : ಆ ಪೊಟ್ಟಿಂಗೆ ಮಾಜಾಂತರಿರಾಯಗುವರನಂ ತೂಳ್ದು . . . ಪ್ರತಾಪಾಗ್ರಂ ಮಾರ್ಮಲೆದು ದಮನನಂ ತಡೆದೊಡ್ಡಿ ನಿಲ್ವಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೦-೨೦). ೩. ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿ ; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು : "ತೂಳ್—ಅಪಸರ್ಪಣೇ (ಹಿಂತಿರುಗಿ ಓಡು)" (ಶಮದಾ); ಅಲಘುನಿತಂಬದ ಪೊಯ್ಲೊಳ್ ನೆರೆವೊಲೆಯಳ್ಳೇಜಿನೊಳ್ ತರಂಗಂಗಳ್ ತೂಳ್ದಲಜುಗುಮುವವಳ್ಳೇಜಿನೊಳಲಜುಗುಮೆರ್ದ ತೆರೆಗಳಳಜಿ ತೂಳ್ವುದು ಪಿರಿದೇ (ಆದಿಪು. ೦೦-೦೪೭) ; ಕಡಲ ಪೊದಟ್ಟ ಪೆರ್ದೆರೆಗಳೆಯ್ದೆ ಕುಲಾದ್ರಿಗಳೊಳ್ ಪಳಂಚಿ ತೂಳ್ದೊಡನೆ ಮರಲ್ದ ವೋಲ್ ಕೆಡೆಯೆ ಪಾಯಿಸಿದುಗ್ರರಥಂಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೯೦): ಅರ್ಕನಳರ್ಕೆ ಗೆಟ್ಟು ನಭದಿಂ ತೂಳ್ದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೨೬) ; ದಿನಕರನೋದಯದೊಳ್ ತಮಮನಿತುಂ ತೂಳ್ದೋಡುವಂತೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವತಮಂ ದಿನಕರನುದಿ(ದ)ಯಿಸೆ ನಿಜಕುಳವನದಿಂ ತೂಳ್ದೋಡಿ ಕಿಡುವುದೇಂ ವಿಸ್ಮಯಮೇ(ಎಕ. XVI, ೭೦-೩೫ ; 1081). ೪. ಅಡಗಿಸು ; ಪರಿಹರಿಸು ; ನಿವಾರಿಸು : ಕೇಳ್ದು ನೃಪನಾಗಳೊದವಿದ ಮಹಾಚಿಂತೆಯಂ ತೂಳ್ದು ತನ್ನಾಪ್ತರಂ ಕರೆದು ... ಎನೆ (ಜಗ್ರಾ. ೪-೫) ; ಪರಶಿವಂ ನೀನೆ ಕಾರುಣ್ಯದಿಂದಂ ಗುರುರೂಪಂ ತಾಳ್ದು ತೂಳ್ದೆ ಭವಭ್ರಮಂ (ವೃಷವಿ. ೨೭-೦೦); ನೋವೆಲ್ಲಮಂ ತೂಳ್ವ ನಿನ್ನ ಸದ್ಧರ್ಮಮನೆ ಮೆಚ್ಚುವೆಂ (ಸಾನಂದ. ೦೨-೦೭). ೫. ಸೆಳೆ ; ತೂಗು : ನನೆಯಂಬಂ ತೊಟ್ಟು ಕಾಮಂ ಮುಳಿದು ನರಪನಂ ನೋಡಿ ... ಕಾಮಿನಿಯಂ ಶ್ಯಾಮಾಂಗಿಯಂ ಮತ್ತೆನಿಸದೆ ಮಚಿಗೊಂಡಿರ್ದು ತೂಳ್ದೆಚ್ಚನಾಗಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೦-೨೯); ಕೊರಲಗಿಂ ಗಿಜ್ಜನೆ ತೂಳ್ದು ಬೇಗಮಿಜಿದಪಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೦೦೮). ೬. ಹರಡು ; ಹೊರಹೊಮ್ಮು : ತಂಗದಿರ್ವಟ್ಟನಿಂಗದಿರ್ದೊಂಗಲಂ ಪಿಂಗದೆ ಕಡಿದು ಕಂಡರಿಸಿ ಕರುವಿಟ್ಟು ಪೊಂಗಿ ತೂಳ್ದ ಬೆಳ್ವೆಳಗನುಗುಟ್ಚೆಳಮುತ್ತಿನ ಮುಂಡಾಡುವಟ್ಟುಗಳಿಂ (ಉದ್ಯಟ. ೯-೩೦ವ). **ತೂಳು₁**: ೧. ತೈಲ ಮರ ಕಲುಗುಂಡ ಸುರಿವುತ ತೂಳಿದರು ಕಪಿಭಟರು . . . ಕುಂಭಕರ್ಣನು ತೂಳಿದನು ಪಡೆಯ (ತೊರವಾ. ೨೫-೦೦). ೨. ತುಳಿಸಿದನು ತೂಳಿದನು ಹಿಡಿದನು . . . ರಕ್ಕಸ ಹಿಳುಕಹಿಳುಕನು ಪಳಚುತಿರ್ದನು (ತೊರಾ. ೩೦-೦೪) ; ಕೈ ಮಾ ಡು ವ ನಿ ಶಾ ಚ ರ ರ ತೂಳಿದನು (ತೊರವಾ. ೬-೩೩-೨೪) ; ಅಸ್ಥಾಯಿಕೆಯೊಳಜಿದವರೆಂದರಾತನ ಸತ್ವಸಾಹಸದಂದವನು ... ಖಚರೇಂದ್ರಮಿಥ್ಯಾವೃಷಭವನು ತೂಳಿದ ಪರಾಕ್ರಮದ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೨-೨೬) ; ಬಲುಖಳನಾಗ ಖಚರರ ತೂಳಿ ಪೊಕ್ಕನು (ಅಂಬಿಕಾ. ೦೪-೦) ; ಅಳು ಮತ್ಸರದಿಂದ ತೂಳಿದರು ಹೂಳಿದರು ಸೀಳಿದರು ರಿಪುಬಲವನು (ತುರಂಗ. ೪೭-೨೯). ೪. ಮಾನಸದಂಧಕಾರವ ನೆಱೆ ತೂಳುವ ಭಾನುಮುನಿಗೆ ನಮಿಸುವೆನು

(ಅಂಜಿಪ. ೦-೬೫) : ಈ ಲೋಕಾವಳಿಯೆಲ್ಲ ಮಾಡಿದ ಮಹತ್ಪುಣ್ಯಂಗಳೊ ಗರ್ಡಿಯುಂ ತೊಳಲ್ಕಿಱಿದ ಪಾತಕಕ್ಕೆ ನೆಲೆಯಪ್ಪನ್ನಂ ಸಮುತ್ಸಾರಿಸಲ್ (ವಸ್ತುಕಂ. ೨-೦೨). ೫. ವೀರರು ತೊಳೆದರು ಕಣೆಯ (ಕುಮಾ್ಯಭೀ. ೪-೦೩) ; ಆಮರಗಿರಿ ತಱತಱಿಸೆ ತೊಳೆದರಸ್ತ್ರಶಸ್ತ್ರದ ಹೊಱಗೆಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೩-೬-೮); ತೊಳುವ ಗುಂಡುಗಲ್ಗಳ ರಾಸಿ ಪಟ್ಟಣದಾಳುವೇರಿಯ ತುಂಬಿಹುವು (ಕಂಸವಿ. ೬-೨೦). ೬. ಪಳುಕಿತ್ತಿದನುಗ್ರ ವಿಕೃತ ಕರಾಳಶಕ್ತಿಯನೆರಿ ಚಡಾಳಿಸಿ ತೊಳೆತಂಬರತಳವ (ತೊರರಾ. ೬-೨೭-೫೦); ತೊಳೆದೀ ಸಂಶಯವಿಪರ್ಯಾಸ ವನು ನೆಱೆ ಕೆಡಿಸಿ (ಅಮೃತ. ೦೦-೬೫) : ತೊಳುತಿರೆ ಭೇರಿಗಳ ಧ್ವನಿಯು ದಿಗ್ವಾಲಮಂ (ದುರವು. ೧೫-೪). ೭. ಉಬ್ಬು ; ಉಕ್ಕು : ದುರ್ಮುಖಿ ಸುಮುಖರೆಂಬುವರು ತೊಳುವಬುಧಿಯ ಸಱದದವೊಲುಬ್ಬೇಳುವಗ್ಗದ ಗಾಢಿಕೆಯ ಕಟ್ಟಾಳುತನವನು ಮೆಱೆದರಿದಿರಲಿ ರಾಘವೇಶ್ವರನ (ತೊರರಾ. ೬-೪-೯). ೮. ತಳ್ಳು ; ದಬ್ಬು ; ನೂಕು : ತುಡುಕಿ ತೊಳುವ ಸೂತ್ರಯಂತ್ರದ ಗಡಣದಲ್ಲಿ ಗತಿಗೊಂಡು ಬೇಡಿತ ಕೊಡುವ ಮಣಿಪುತ್ರಿಕೆಗಳೆಸೆದವು (ತೊರರಾ. ೧-೦೩-೧೦) ; ದಳಪತಿಯಾಗ ಮೋಳೈಸಿ ಬಲವ ಕಗ್ಗೊಲೆಯ ಕಾಳಗಕಂದು ತೊಳೆದನೇನ ಬಣ್ಣಿಸುವೆ (ಕಂಸವಿ. ೧೬-೬೯). ೯. ಒತ್ತರಿಸಿ ಬರು ; ನುಗ್ಗು : ಆಳು ಹೊಕ್ಕುದು ದಂತಿಘಟೆಗಳು ತೊಳೆದವು (ಕುಮಾ್ಯಭೀ. ೯-೦೫); ತುಱುಗಿ ತೊಳುವ ಮತ್ತವಾರಣದುಱುಬೆಗಾಱದೆ ವೀರಹಸುಮನ ಮಱೆಯ ಹೊಕ್ಕುದು ಭೂರಿವಾನರಸೇನೆ (ತೊರರಾ. ೬-೩೨-೯); ಮದಕರಿಗಳ ಸಾಲ ಘಟಗಳಿನಪ್ರಭೆಯ ತೊಳಗೊಡದೆ ಮುಸುಕಲು ರಾಹು ಪರ್ವದೊಲ್ ಮೋಳೈಸಿತು ತಮ ಜಗಕೆ (ಕಂಸವಿ. ೦೯-೪೪) : ತೊಳುತಿಹ ದಶವಾಯು ಬಂಧದಿ ಮೇಳವಿಸಿ ಪೊಱಮಡಿಸುತಿಹ ಪವನಾಳಮಂ...ತಾಳಿ (ಕಂಕದಾ. ೩-೮೦). ೧೦. ಅಲ್ಲಾಡಂ ; ಚಲಿಸು : ತುಱುಗಿ ತೊಳುವ ಸಿಂಧ ಸೆಳೆ ಮಡಲಿಱುವ ಝಲ್ಲರಿ (ಕುಮಾ್ಯಶ. ೩-೦೩) ; ತೋಳ ಗಾಳಿಗೆ ತೊಳೆದವು ಸೌಧಾಳಿ (ತೊರರಾ. ೩-೧೦-೨೬). ೧೧. ಹೆಚ್ಚಿಸು ; ಬೆಳೆಸು ; ವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸು : ಕೋಪವನು ಕೊನರಿಸುವ ನೃಪರನುತಾಪವನು ತೊಳುವ ಕುಬುದ್ಧಿವ್ಯಾಪಕನ ನೀ ವೈರಿಯಲ್ಲದೆ ಭೀಮನಲ್ಲೆಂದ (ಕುಮಾ್ಯಗ. ೮-೪೦). ೧೨. ಹೆಚ್ಚು ; ವೃದ್ಧಿಹೊಂದು : ಕೇಳಿ ತಲೆದೂಗಿದನು ಮೂಗಿನ ಮೇಲುವೆರಳಿನ ಹೊತ್ತ ದುಗುಡದ ತೊಳೆದುಬ್ಬೆಯ ಸಟ್ಟ ನೋಟದ... ಹುದಿದ ಭಾವದಲಾಲಿಸಿದನಸುರಾರಿ ದೂತವ್ರಜದ ಬಿನ್ನಪವ (ಕುಮಾ್ಯಅ. ೨-೨); ಎಳೆನೇಸಱಿನವೊಲು ರಂಜಿಸುವ ರತ್ನಪ ತುಱುಗಿ ತೊಳುವ ಹರುಷ ಪುಳಕದಿನಿತ್ತನನುಜಂಗೆ (ತೊರರಾ. ೫-೯-೩೦). ೧೩. ಆವರಿಸು : ತೊಳು ವಂತಸ್ತಾಪ ತಗ್ಗಿದುದು (ನಿಭಾಗ. ೦೦-೫೪-೧೦).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತುವಳ್=ನಡುಗು; ತೆಲು. ತೂಲು; ಕೊಲಾ. ಪರ್ಜಿ. ತೂಲ್; ನಾಯ್ಕಿ. ತೂಳ್]

ತೊಳ$_1$, ತೊಣ$_1$, ತೊಳು$_2$ (ನಾ). ೧. ಪರವಶತೆ ; ಆವೇಶ ; ಉನ್ಮಾದ : ತೊಳ ಬರೆ ಕುಣಿದುದು ಕಬಂಧದ ಜಾಲದೊಡನೆ ಪಿಶಾಚಗಣ (ಕುಮಾ್ಯಭೀ. ೫-೩೫) : ಕಾಳಿಗದೊಳು ಬೊಮ್ಮ ಜಟ್ಟಿಗ ಬೀರ ಭೇತಾಳ ಶಾಕಿನಿ ಡಾಕಿನಿಯರ ತೊಳದೆ ಹೊಯ್ದಾಡಿ ಜೃಂಭಿಸಿ ಗಗನಾಂತರಾಳದಿ ಬೊಬ್ಬಿಕ್ಕುತಿಹರು (ಮೋಹತ. ೨೯-೧೦) ; ಕಾಳಿ ಸುರರೆಂದು ದುವ್ವಾಳಿಸುತೆ ವಂದಿರವದೋಳಿ ಸುತ್ತಲ್ ಮುಸುಕೆ ತೊಳದಿಂ ಹರಿ ನಡೆದನು (ಜಬಪು. ೩೦-೫೫) ; ತೊಳದ ಭಕ್ತಿಯು ವ್ರತವು ಶೀಲಂಗಳ ಮೋಳೈಸುತ ಮನದೊಳಗೆ (ಅಮುಸಾಂ. ೪-೧೦೬). ೨. ದೆವ್ವ, ಭೂತ ಮೊದಲಾದುವು ಮೈಮೇಲೆ ಬರುವುದು; ಭೂತಾವೇಶ: ನಟ್ಟಲಗಂ ಪಿಡಿದು ಬಟ್ಟ ತಲೆವೆರಸು ತೊಳಂ ಬಂದಂತೆ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದು ಪರಿವಬ್ಬರಗಲಿಗಳುಮಾ (ಲೀಲಾವ. ೫-೧೩೪) : ಇದು ಮೋಹನದೇವತೆಯಾವೇಶದೊಳೊದವಿದ ತೊಳವೊ...ಎನಲೊಪ್ಪಿ ಮದಾ ಸುದತಿಗೆ ಸುಕುಮಾರನ ಕುವರನ ಮೊಗಮಂ ಕಾಣುತವೆ (ಜಯಕಾ. ೪-೧೯). ೩. ಅತ್ಯಾಸಕ್ತಿ; ಉತ್ಕಂಠೆ: ಇಷ್ಟಲಿಂಗ ತೊಳದಿಂದ ಎಷ್ಟು ದೋಷ ದುರಿತಗಳನು ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿಸುವೆನು (ಶಿವಗೀ. ೦೫೬-೬೯೫); ಬಾಲೆ ಕಾಂತನ ಕಿವಿದೆಱೆಗೆ ಪುಳಕಕೆ ತೊಳವೆತ್ತಿದಳು (ಪರ್ಧಶ. ೫-೮೯) ; ತೊಳವೇತಕೆ ರಮಣಿ ನಿನಗದ ಕೇಳಿದಲ್ಲದೆಯುಶನವಿಳಿಯದೆ (ಕಂಕದಾ. ೭-೫೯). ೪. ಉತ್ಸಾಹ : ಹಸ್ತದೊಳಗೆ ಪೂಜಿಸು ನಮ್ಮನುಯೆಂದು ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು ತೊಳದಲಿ (ಮೂದೇಸಾಂ. ೨-೪೦). **ತೊಣ$_1$**: ೧. ಏಕಪಾಸವಾಂ ತೊರೆಯ ತೊಣಂ ಬಿರಿದನ್ನ ತುಟವರಿಯೆ ತಿರೆಯದಂ ಕೇಳೆ (ಗಳವಿಂ. ೯-೧೨೩). **ತೊಳು$_2$**: ೧. ರಣದೊಳುಭಯವೀರರ್...ಕೂರಲಗಿನಿಂ ತೊಳು ವದ್ದಿಱಿದಾಡುತಿರ್ದರತಿ ಖ್ಯಾತಿಯಿಂ (ಜಬಪು. ೨೬-೧೪).

ತೊಳದವರು = ಉನ್ಮಾದಸ್ವಭಾವದವರು ; ಆವೇಶವುಳ್ಳವರು : ತೊಳದವರ ಮಾತ ಕೇಳಿ ಖೂಳರೆಲ್ಲರು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹಾಳುಮಾಡಿ ಕೈಯಲಿದ್ದ ಹೊನ್ನು ಹಣಗಳ (ಕನಕ. ೦೪೨-೩). [←ತುಳು. ತೊಳ]

ತೊಳ$_2$ (ನಾ). ದಪ್ಪ ; ತೋರ : "ತೊಳ-ಸ್ಥೂಲ=ದಪ್ಪ, ತೋರ" (ಕರ್ನಾಕೋ. ೦೮); ಸಕಾರದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಂ . . . ಸ್ಥೂಲ-ತೊಳ (ಶಮದ. ೨೫೭ ಪ್ರಯೋ). [< ಸಂ. ಸ್ಥೂಲ]

ತೊಳ$_3$ 'ತೂಲ' ನೋ.

ತೊಳಕ 'ತೂಲಕ' ನೋ.

ತೊಳಗ, ತೊಳಿಗ (ನಾ.) ೧. ಆವೇಶ ; ಉನ್ಮಾದ : ಶ್ರೀಕಾಂತನ ತೊಳಗವಂ ಲೋಕದೊಳಾರಾದಡಱಿದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದೊಡೆ . . . ಆ ಕಾರಣ ಪುರುಷನಡಿಗೆ ಮಣಿದಪೆಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೭-೬). ೨. = ತೊಳ$_1$ ೨: ತೊಳಗ ಬಂದವಸಂತೆ ಭೂತ ಸೋಂಕಿದವನಂತೆ . . . ಮನ್ಮಥನ ಪರವಶ ನಾಗಿರುವ ಬಗೆಯನು ಕಂಡು (ವಕಶಾ. ೨೬). **ತೊಳಿಗ**: ೩. ದಂಬಾಚಾರ ; ಸೋಗು ; ಬೂಟಾಟಿಕೆ : ಜಾಳುಮನುಜರು ಒಡಲ ಪೊಱೆ ವರು ತೊಳಿಗವ ಮಾಡಿ (ಕಾಲಸಂ. ೩೪-೦೯). ೪. ಆವೇಶ ಬಂದಂತೆ ನಡೆಯುವವನು ; ಮನಸ್ಸು ಬಂದಂತೆ ವರ್ತಿಸುವವನು : ನರಸಿಂಹ ನಾಮದ ಅರಸು ನರಬೇಂಟೆ ಹೋದ ಧರೆಯೊಳು ತೊಳಿಗರು ಹಿರಿದು ಹೆಚ್ಚುವರು (ಕರಲೀ. ೫೦೦-೧೩). [< ತೊಳ$_1$]

ತೊಳತಲ್ಪ 'ತೂಲತಲ್ಪ' ನೋ.

ತೊಳವೇಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಮೈಮರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಪರವಶತೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ಸಕ್ಕರೆವೆರಸಿದ ಚಿಲಿಪಾಲಿನಂತೆ ವರಕವಿ ಗೌರನ ವಚನ ಕೇಳುವ ರಸಿಕರ ತೊಳವೇಳಿಸುತಿಹುದು (ಮೋಳಿಪು. ೨-೨).

[ತೊಳವೇಳು + – ಇಸು$_3$]

ತೊಳವೇಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಆವೇಶಗೊಳ್ಳು ; ಮೈಮರೆ : ತೊಳವೆದ್ದಲ್ಲಲ್ಲಿ ಜನಗಳು ಕುಣಿವುದ ಹೇಳಲಳವೆ (ಭರತ. ೪೦-೧೧೧) : ಲೀಲೆಯಿಂದುಸುರ್ದ ಪುರಾಣ ರಾಯಗೆ ತೊಳವೇಳುವಂತೆಂದು ಮೇಲ್ಗತೆಯ (ಮೋಳಿಪು. ೨-೦೦೬). ೨. ದೆವ್ವಹಿಡಿ; ಪಿಶಾಚಿ ಹಿಡಿ: ಒಬ್ಬ ತೊಳವೆದ್ದಂತಾಡುತಿರ್ದ (ಭರತ. ೫೩-೪೩). [ತೊಳ$_1$ + ಏಳು$_1$ (< ಏೞ್$_1$)]

ತೊಳಿಕೆ$_1$ (ನಾ). ಎಸೆತ ; ಹೊಡೆತ ; ಬಡಿತ : ಕಾಳರಕ್ಕಸನುಗ್ರಪರಿಘದ ತೊಳಿಕೆಯ ತೋಟಿಗಳ ಧಾಳಾಧೂಳಿ ತುಂಬಿತು ಕಡೆಗೆ ಕಮಲಭವಾಂಡ ಮಂಡಲವ (ತೊರರಾ. ೬-೧೭-೩೫) ; ನಿಶಿತಕೋಪಜ್ವಾಲೆಯಲಿ ತಜ್ವಲನ ಸುತ ನಿಂದನು ಸುದರ್ಶನದ ತೊಳಿಕೆಯ ಸರಿಸದಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೩೨-೩೩).

[ತೂಳ್ + – ಇಕೆ]

ತೊಳಿಕೆ$_2$ 'ತೂಲಿಕೆ' ನೋ.

ತೊಳಿಗ 'ತೊಳಗ' ನೋ.

ತೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಓಡಿಸು ; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸು : ಬಾಣದ ಹೊಗೆಯಲಿ ರಿಪುಗಳ ತೊಳಿಸಿಕೊಂಡೇಣಾಂಕವಂಶಸಂಭವನು ... ಮಾಣದಿಱಿದ ರಿಪು

ಬಲವ (ಕಂನವಿ. ೩-೭೪) ; ತೂಳಿಸಿದ ದಶಲಕ್ಷವನು . . . ದೈತ್ಯನು (ಕೋಗಸು. ೨-೬೫). ೨. ಮುಂದಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿಸು, — ಹಾಯಿಸಂ : ಜೋದರಾನೆಯ ತೂಳಿಸಲಿ ಸಮರಥರು ಸರಳಿಸಿ ಎಂದನಾ ಭೂಪ (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೫-೩೨): ತೂಳಿಸಿದರಾನೆಯಂ ಜೋದರುರವಣಿಸಿ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೨-೭) ; ರಾಯರಾವುತರು ತೂಳಿಸಿ ಕುದುರೆಗಳನು ಭೋಯೆಂದು ಬೊಬ್ಬಿಱಿದೇಱಿ . . . ಸಾಯಲಿಱಿದರು (ಕಂನವಿ. ೧೭-೫೨). ೩. ಮುಂದಾಗು ; ತಾನಾಗಿ ಮುಂದೆ ಬರು : ತೂಳಿಸಿ ಮೋಹವ ಕಾಣಸುವುದು ಪ್ರೌಢಲೋಲಾಕ್ಷಿಯರ ಮತವಲ್ಲ (ಕಂನವಿ. ೯-೧೫೬). ೪. ಪ್ರಯೋಗಿಸು ; ಹೊಡೆ : ತೂಳಿಸುವ ಬೆಂಗೊಡತಿಗಳ ಸಿಟ್ಟೇಳಿಸುವ ನಿಶಿತಾಂಕುಶದ ವಿಕರಾಳ ಮದಕರಿ ಮೆಱೆವುತಿರ್ದುದು ರಣದ ಸೊಬಗಿನಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೨೯-೨೦) : ತೂಳಿಸು ವೆ ಟ ಲ ಗು ಂ ಡು ಗ ಳ ನೆ ಂ ಬ ಸು ರ ರ ಕೋಲಾಹಳವೊಪ್ಪಿತು (ಕಂನವಿ. ೦೯-೫). ೫. ಉದ್ದೀಪಿಸು; ಹೆಚ್ಚಿಸು; ಅಧಿಕಗೊಳಿಸು : ಮೇಲೆ ಮಾತಿನ್ನೇಕೆ ವಂಶವಿಶಾಲವೈಭವವೆನ್ನದೈಸಲೆ ತೂಳಿಸಗ್ನಿಯನೊಟ್ಟಲಿಂಧನವೆಂದಳಿಂದುಮುಖಿ (ತೊರರಾ. ೬-೫೩-೮೫).

[ತೂಳ್ + – ಇಸು$_3$]

ತೂಳು$_1$ 'ತೂಳ್' ನೋ.

ತೂಳು$_2$ 'ತೂಳ್$_1$' ನೋ.

ತೂಳುಕಾರ (ನಾ). (ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ) ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡುವವನು,– ಮುನ್ನುಗ್ಗುವವನು : ಹೇಳಲೇನದನಾ ಕ್ಷಣಾರ್ಧದಿ ಬೀಳುಕೊಟ್ಟನು ಕಾಲನಗ್ಗದ ಕಾಳದೇಹದ ತೂಳುಕಾರರ ಘೋರವಿಗ್ರಹರ (ಅಂಬಿಕಾ. ೪-೩೦). [ತೂಳು$_1$ (< ತೂಳ್) + – ಕಾರ$_1$ (< – ಕಾಱ)]

ತೂಳುವಱೆ (ನಾ). (ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಆಕ್ರಮಣದ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ನೀಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ ; ರಣವಾದ್ಯ : ತೂಳುವಱೆಗಳು ಗಜಱಿದವು ತಂಬಟದ ಲಗ್ಗೆಯಲಿ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೬): ತಳುವದವರ ಮೇಲೆ ನಡೆದನು ಮಗ್ಗ ಹೊಯ್ಯಳ ತೂಳುವಱೆ ಮೊಳಗುತಿರೆ (ಕುರಾಶಾಂ. ೧೩-೩೬); ತೂಳುವಱೆಗಳ ರವಂ ತುಂಬಿತಾಶೆಗಳಂ (ಚಿಬಪು. ೩೮-೨೨).

[ತೂಳು$_1$ (< ತೂಳ್) + ಪಱೆ$_1$]

ತೂಳೆ (ನಾ). ಅರಳೆ : ನವಮಣಿಮಂಚದಿಂದ ಮಿಸುಪಂಚೆಯ ತುಪ್ಪುಟ ತೂಳೆಯಿಂದೆ . . . ಎಸೆದಿರ್ದ ಸೆಜ್ಜೆಯೊಳ್ ಪವಡಿಸಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೯೭).

[ಸಂ. ತೂಲ]

ತೂಳ್ಬರು (ಕ್ರಿ). ಆವೇಶದಿಂದ ಬರು ; ಮುನ್ನುಗ್ಗು : (ಓಡಿಹೋಗಿ, ಬಾಗಿಲ ಹೊರಗೆ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ, ತೂಳ್ಬಂದು, ತವಕಿಗತನದಿಂದ ಆ ಚೀಲಗಳ ನೈತ್ತಿ ತೂಗಿ ತೂಗಿ ನೋಡಿ ಬಾಯ್ಕಟ್ಟಿನ ದಾರಗಳನ್ನೆಳೆಯುತ್ತಿರುವರು) (ಬಟ್ಕಅ. ೫೪-೨೦). [ತೂಳ್ + ತರು$_1$ (< ತರ್)]

ತೂಳ್ತು 'ತೂಳ್' ಪರಾ.

ತೂಳ್ಚು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಟ್ಟು ; ಓಡಿಸು ; ಬೆನ್ನಟ್ಟು : ತಾಪಸರಂ ಬೆರ್ಚಿಸಿ ತೂಳ್ದಿ ಬೇ[ಳ್ವ]ರಣಿಯಂ ಕೊಂಡಾಶ್ರುಮಕ್ಕಿಂತು ಬೇವಸವಂ ಮಾಡುವುದಾಯ್ತದೊಂದು ವಿ ಭ ವ ಂ ಮತ್ತೇಭವಿಕ್ರೀಡಿತಂ (ಶಂಪಭಾ. ೮-೩೭) : ಸ ದೋ ೇ ಷ ನಿ ವ ಂ ದಲಸ್ಮದಾರಾಧನವಿಘ್ನಕಾರಿರಿಪುವೆಂದಸಿಪೇಟಹಸ್ತ ತೂಳ್ದಿದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೬) ; ಆರ್ಮೆಯ್ದೋರ್ವರಾರ್ವುಲಿವರಾರ್ ಪೊಣರ್ವರಾರ್ ತ ೂಳ್ದುವರಾರವಂ ಜವನೆ ದಲ್ ತಾನೆಂದು (ಕಮುದ. ೦೫೦ ಪ್ರಜೋ). ೨. ಓಡು ; ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿ ; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು ; ಪಲಾಯನ ಮಾಡು : ಭೀತಿಯಿಂ ಮಱುಗಿ ತೆರಳ್ದು ತೂಳ್ದಿ ಸುಟುಗೊಂಡುದು ಪಾಂಡವಸೈನ್ಯಸಾಗರಂ (ಶಂಪಭಾ. ೦೨-೩೦) ; ಹುತವಹ ಬಾಣದಿಂದಮಿಸೆ ತೂಳ್ದುದು ವಾನರಸೇನೆ (ಗದಾಯು. ೦-೨೪). ೩. ನಿವಾರಿಸು ; ಪರಿಹರಿಸು : ಪಸರಿಸಿದ ಕುತೀರ್ಥಧ್ವಾಂತಮಂ ತೂಳ್ದಿ . . . ಅರ್ಕಂಬೊಲು ದ್ಯೋತಿಸುಗೆ ಸಕಲಧಾತ್ರೀಚಕ್ರದೊಳ್ ಧರ್ಮಚಕ್ರಂ (ಅಜಿಪು. ೦-೦೭) : ಮೇಣಾಗ್ನೇರುಣಾಗ್ನೇಯಮಂಡಲವೇಳಾಕ್ರಮವೊಂದಿ ಸಂಭವಿಸಿದುತ್ಪಾತಂಗಳಂ ತೂಳ್ದುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೪-೮೭) ; ಪೇದವಂ ಕ್ಷಣದೊಳ್ ತೂಳ್ದಿ ತಾಳ್ದುವುದು ಪಿಂಗದ ಪುತ್ರ ಸಮಸ್ತಧಾತ್ರಿಯಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೦೯) ; ಮುನಿನಾಥಾ ಭವದೀಯ ದಿವ್ಯವಚನಂ ತೂಳ್ದಿತ್ತು ಸರ್ವಾರ್ಥಸಂಜನಿತ ಭ್ರಾಂತಿಯಂ (ಮಹಾಸೇ. ೨-೪೫). ೪. (ಪರಮತವನ್ನು) ಖಂಡಿಸು : ಅಭಿನವಗಣಧರರೆನೆ ದಿವ್ಯಭಾಷೆಯಂ ತಾಳ್ದಿ ಕುಮತವಂ ತೂಳ್ದಿದರಂ ಶುಭಕೀರ್ತಿದೇವರಂ . . . ಪೂಜ್ಯಪಾದರನ್ನದರೊಳರೇ (ಶಂರಾಮಾ. ೦-೨೦). ೫. ತೀರಿಸು ; ಮುಗಿಸು : ತೂಳ್ದಿ ಪಿತೃಗಳ ಋಣಮಂ . . . ಪಾರ್ವರಂ ಮನ್ನಿಸಿದಂ (ಚಿಪವಿ. ೪-೮೨) ೬. ನಂದಿಸು ; ಆರಿಸು ; ತವಿಸು : ಶಂಭುಜೂಟದೆಸಳಾಂತಂ . . . ತತ್ಸಿಂಧುಬಂಧದ ನೀರೆಲ್ಲಮನೊಂದು ಮುಕ್ಕುಳೊಳೆ ತಂದಾ ವಹ್ನಿಯಂ ತೂಳ್ದಿದಂ (ಜಗವಿ. ೧೮-೫). ೭. ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸಂಚರಿಸು ; ಮುನ್ನುಗ್ಗು : ಕನಕಾಂಭೋಜರಜಂ ನಿಜಾಂಗರುಚಿಯಂ ಕನ್ನೆಯ್ದಿಲಿಂದಂ ಕಟಲ್ದಿನಿಸಂ ತೂಳ್ದಿ ತೆರಳ್ದಿ ಸಟ್ಟನೆಯನವಂ ಕಂಪಂ ಕೊಳಲ್ಪರ್ಭೃಂಗನಿಕಾಯಂ ನಿಜಕೇಶಪಾಶರುಚಿಯಂ ಕೈಕೊಳ್ವಿನಂ ಮಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ನೋಟಕ್ಕೆ ಸದೇಹಮಾಗಿ ಸುಟುಯುತ್ತಿರ್ಕುಂ ವಿದೇಹಾನಿಲಂ (ಆದಿಪು. ೦-೬೨): ಷಟ್ತರ್ಕವೀಥಿಗಳೊಳ್ ತೂಳ್ದಿತು ಗೋಪಣನ್ನದಿಗಿಭ ಪ್ರೋದ್ಯಾಸಿ ಗಂಧದ್ವಿಪಂ (ಎಕ. II. ೬೯-೪೬ ; 1100). ೮. ಹೆಚ್ಚುಮಾಡು ; ಅಧಿಕಗೊಳಿಸು : ತಾಳ್ದಿದ ವಿರಹದೋಟೆಗೆ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ್ ಬಿಳಿಯ ಕಿರ್ಚು ಸಸಿ ಬಿಸಿ ಕಾವಂ ತೂಳ್ದುವ ದಾವಂ (ಗಿರಿಕ. ೪-೦೦೭). [< ತೂಳ್]

ತೂಳ್ಚು$_2$ 'ತೂಳ್' ಪರಾ.

ತೂಱ್ 'ತೂಱು' ನೋ.

ತೂಱಲ್, **ತೂರಲ್**, **ತೂಱಲು** (ನಾ). ೧. ದೂರ ಹರಡಿರುವುದು; ಚೆದರಿಕೊಂಡಿರುವುದು : "ತೂಱಲ್— ದೂರ ಪೋದುದು" (ಕತುನಿ. ೬. I, ೭೭). ೨. ತಂದಿ ; ಅಗ್ರ : ನಿನ್ನೊಡವರಲ್ ರೌದ್ರಾದಿದುರ್ಗಂ ಜಲಾಶ್ರಯಮಾ ಬೆಟ್ಟದ ತೂಱಲನ್ವಿಷಯಂ ವಾತಾಳಮಂಬೀ ಮಹಾಭಯಸಂದೋಹಮಿವೆಂತುಮೆನ್ನ ಮ ನ ಮ ಂ ಪೇಟಂಜಿಸಲ್ಕಾರ್ಪುವೇ (ಕ್ಕಂಗಾರ. ೧-೫೫); ತೂಱಲ ಸೆಳ್ಳೆಗೊಂಬುವರಂ ನನೆ ಪೇಱಿದ ಮಾವು (ಅನಂಪು. ೦-೭೮). **ತೂರಲ್** : ೧. ದೂರದ ಕವಿತೆಯ ಝುಳಂಬದಾ ತೂರಲ ಕಿಲ್ಲರಗಂ ಮಿಂಚೆರ್ಚಿ ಬಂದೇರುವ ಮೆಲ್ಲಲರ ಶಕ್ತಿಯಂ ನೇರರಿಪಲ್ ಪ್ರತಿಭಾನವೆಂದಪರ್ (ಸಂಸಪ. ೪೯-೯೭). **ತೂಱಲು** : ೧. 'ತೂಱಲಂಗೊಂಬು' ಪರಾ.

ತೂಱಂತುದಿವಟ್ಟೆ = ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾರ್ಗ,– ಹಾದಿ : ನಟ್ಟಿರುಳೊಳ್ ತೂಱಂತುದಿಮಟ್ಟೆಯೊಳೆಡೆಯಾಡುತಿರ್ಪನೆಂದತಿಭಯದಿಂದಿಟ್ಟಳೊ ರೋಹಿಣಿ ರಕ್ಷೆಯ ಬೊಟ್ಟಂ ಕಾಡಿಗೆಯೊಳಿಂದುವೆನಿಸಿತ್ತೆಂಕಂ (ಮಹಾಸೇ. ೦೪-೫೪). **ತೂಱತುದಿಗೊಂಬೆ** = ತೂಱಲ್ಗೊಂಬು ೧ : ತೂಱ ತುದಿಗೊಂಬೆಯನು ಏಱಿಪ್ಪ ಶಿವಯೋಗಿ ಬೇಱೊಂದು ಬಯಸಿ ಹರಿದರೆ ಬೆಳಗಾಗಿ ಸೂಱೆ ಹೋದಂತೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೪೪೯). **ತೂಱಲ ತುದಿ** = ಅತ್ಯಂತ ಕೊನೆ ; ತಂಟ್ಟತುದಿ : ಖಚರರನಡರ್ದೆಱೆಸುವನೊ ಮೇರುಗಿರಿಯ ತೂಱಲ ತುದಿಯಂ (ಗದಾಯು. ೬-೦೭) ; ನೀನೇಱೆ ಜರಾಸಂಧ ಭಯದೆ ಗಿರಿದುರ್ಗಮನಾ ತೂಱಲ ತುದಿಯೊಳ್ಕೇದಗೆಯೇಱಿದ ಕೋಡಗದೊಲಿರ್ದ ತೆಱನಂ ಮಱೆದೈ (ಜಗವಿ. ೧೭-೪೩). [ತೂಱು$_1$ + –ಅಲ್$_2$]

ತೂಱಲು 'ತೂಱಲ್' ನೋ.

ತೂಱಲುಗೊಂಬು 'ತೂಱಲ್ಗೊಂಬು' ನೋ.

ತೂಱಲ್ಗೊಂಬು, **ತೂರಲ್ಗೊಂಬು**, **ತೂಱಲುಗೊಂಬು** (ನಾ). ೧. ಬಹುದೂರಕ್ಕೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಕೊಂಬೆ,– ಶಾಖೆ : ತಾರಾಪಥ

ಮಂಡಲಮಂ ನೆಱೆ ಪಂದರಿಸಿ ಬೆಳೆದ ನವತರುಗಳ ತುಱುಗಿದ ತೂಱಲ್ಗೊಂಬಿನ ಕೆಲವು ಕವಲ್ಗೊಂಬೊಪ್ಪಿದುವು (ಜಯಕಾ. ೧೫-೨೫); ಖಗಂಗಳ್ ನಿಡುಮರಂಗಳ ತೂಱಲ್ಗೊಂಬನಡರ್ದು ಮೋನವಿರ್ದುವು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೦-೨೩). ೨. ತಂತ್ರತುದಿಯಂ ಕೊಂಬೆ : ಶಾಖಾಚರಂ ... ಮರದ ತುದಿಗೊಂಬಿಂಗೆ ಪಾಯ್ದು ತೂಱಲ್ಗೊಂಬನೇಱಿ (ಪಂಪಭಾ. ೨೮೦-೯); ಬಾಲವಿಹಂಗಂಗಳನೆಱಂಕೆಯೊಳಿಱುಂಕಿಕೊಂಡು ಪಾಱಲನುವಾಗಿ ತೂಱಲ್ಗೊಂಬಿನೊಳಿರ್ಪ ವಿಹಂಗಸಂಕುಳದಿಂ (ಗಿರಿಜ. ೦-೧೨೮ವ); ಕೇದಗೆಯ ತೂಱಲ್ಗೊಂಬ[ಪಾಠಾಂ. ತೂಳಿಲ್ಗೊಂಬ]ನೇಱಿರ್ದ ಮರ್ಕಟನಂತಂತೆ . . . ದುಷ್ಕವಿಯದೇ ಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾದನೋ (ಧರ್ಮನಾ. ೦-೫೩). ತೂರಲ್ಗೊಂಬು : ೧. ಹಿರಿಯಾಲದ ಮರದ ತೂರಲ್ಗೊಂಬಿನ ಇರುಂಬಿನೊಳಗೆ ಚುಂಚನ ಶವವು ಗೋಣನುದ ನೇಲುತ್ತಿದೆ (ಚಿಟ್ಟಿಅ. ೧೬೨-೦೦). ತೂಱಲುಗೊಂಬು : ೧. ಎಲೆಗಳಿಱುಂಬಿನೊಳ್ ಮರದ ತೂಱಲುಗೊಂಬಿನ ನೀಡನೀಡದೊಳ್ ತೊಲಗದೆ ನಿಂದು (ಶಬಸುಮಾ. ೬-೩೬); ವಿಹಂಗಸಂಕುಲಂ...ಮರಂಗಳ ತೂಱಲುಗೊಂಬುಗೊಂಬಿನೊಳ್ ಸುಂಟಗೆಗೋದ ಮಾಟಕ್ಕಿಯವೊಲಿರ್ದುವು[ಡಂ]ಗಿ ನಿದಾಘಕಾಲದೊಳ್ (ಸೂ ಕೃ ಸು. ೦೦-೧೦೯). [ತೂಱಲ್ + ಕೊಂಬು₁]

ತೂಱಾನೆ (ನಾ). ಮದೋದ್ರೇಕದಿಂದ ಸಿಕ್ಕಿದವರನ್ನು ಸೊಂಡಿಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಎಸೆಯುವ ಆನೆ (?) : ಈ ಹದನನೆನಗಱಿಯಬಂದುದು ದ್ರೋಹಿಯನು ತೂ[ಪಾಠಾಂ. ಕೊ]ಱಾನೆಗಿಕ್ಕಲೆಬೇಹುದಾದೊಡೆ ರಾಯ ಚಿತ್ರಸೇನ್ನ ಭಾಷೆಯನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೨-೫೦). [ತೂಱು₁ + ಆನೆ₁]

ತೂಱಿಸು, ತೂರಿಸು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಾಳಂಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ತೂರುವಂತೆ ಮಾಡು. ೨. ನಂಗ್ಗಿಸು ; ತಳ್ಳು : ಕೇಱಿಸುತೆ ಕೆದಱಿಸುತೆ ವೀರರಂ ನೋಡುತಂ ತೂಱಿಸುತೆ ಕಾಳೆಗಕೆ ಮಸಗಿ ಹಲು ಮೊಱೆವುತಂ ... ವೀರನೊರ್ವಂ ನಗರಿಯೊಳು ನಡೆದು ಬರುತಮಿರೆ (ಜಿಹಾರಿ. ದೇ. ೦೦೭-೬). ೩. ಹಾರಿಸು ; ಚಿಮ್ಮಿಸು : ಛತ್ರಚಾಮರಪತಾಕಾಳಿಯಂ ಕೆಂಗಱಿಯ ಗಾಳಿಯಿಂದೆ ತೂಱಿಸಿತು...ಬಭ್ರುವಾಹನನ ಶರಸಂಕುಲಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೩-೩೯). ತೂರಿಸು₁ : ೧. ಭತ್ತ ತೂರಿಸಬೇಕು. ಆಳುಗಳೇ ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ತೂಱು₁ + – ಇಸು₃]

ತೂಱು₁, ತೂರು₁, ತೂಱ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಭತ್ತ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳ ಹೊಟ್ಟನ್ನು ಗಾಳಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹಾರಿಸು, – ಹೊಟ್ಟು ಬೇರ್ಪಡುವಂತೆ ಮಾಡು : "ತೂಱು–ಉದ್ಧೂತೌ (ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತೂರು)" (ಶಮುಧಾ) ; ಕಳದೊಳ್ತೂಱಿದ ಭತ್ತಮನಳೆಯದೆ ನಿಂದಂದು ದ ನು ಜ ನಾ ಧಾನ್ಯಮನಾಗಳೆ ಕೊಳ್ವರೆಂಬರ್ (ಸಮಜ. ೧೨-೪೭) : ತೂಱಿದರ ತನಿಹೊಟ್ಟು ಗಾಳಿಗೆ ಹಾಱುವುದು (ಶಬ್ದಾದ್ರ್ಯೋ. ೦೬-೪೪) ; ನೂಱುಕಂಡುಗ ಹೊಟ್ಟ ತೂಱಿದರೆ ಫಲವೇನು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೪೦). ೨. ಎರಚು; ಬಿಸುಡು; ಎಸೆ: ನೇಹವಂ ಮಱೆದು ಹೋಳ್ಕಿಬಿಟ್ಟಪನೆಂಬ ಡಾಳಿಯಂ ಸುಡುವುದು ಸುಟ್ಟು ತೂಱುವುದು ತೂಱಿದ ಬೂದಿಯ ಹಿಟ್ಟುಗುಟ್ಟ ಬೊಟ್ಟಿಡುವುದು (ಅನಂತಪು. ೮-೫೬); ನೂಱು ಹಣ ಸಿಗುವನಕ ವಿನಾಱಿ ವಿನಯದಲಿಪ್ಪ ನೂಱಿಱೊಳ್ಗಾಱ ಕೇಳಿದರೆ ಸಾಲಿಗನು ತೂಱುವನು ಮಣ್ಣ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೩೯೪). ೩. ದೂರೀಕರಿಸು ; ತಿರಸ್ಕರಿಸು : ತಂದೆ ತಾಯ್ಗಳ ವಿಱಾ ಬಂಧುಗಳನು ತೂಱಿ ... ಅಂಗನೆಯರ್ಗೆ ಸೋಲ್ವೆನ್ನ ಮಂದಮತಿಯ ರಂಗ ಬಿಡಿಸು (ಕಕಸಾಂ. ೯-೪೯). ೪. ಚೆದರಿಸು; ಓಡಿಸು: ಮಾಱುಗೊಂಡರು ಮನುಜರುಗಿನುಜರುಗಳ ತೂಱಿಯಾಡಿಸಿ ಕಾಣೆನೆನಲು (ತ್ರಿಪುಸಾಂ. ೮-೯೨) ; ಖೂಳ ಫಡಫಡ ಜಾಱದಿರು ತೋಱಾಳ ತೂಱಿದ ಡೊಂಬು ಬೇಡ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦೪-೨೯): ಮೂದಲಿಸಿ ಮುತ್ತಿದ ರಿಪುಗುನ್ನಿಗಳನು ತೂಱಿದರು (ಕಂಸವಿ. ೧೪-೮೪). ೫. ಚಿಮ್ಮು ; ಹಾರು; ಸಿಡಿ: ನೀರಾನೆಯ ಕೈಯೇಱಿಂ ತೂಱುವ ಮಣಿಗಣಮಯೂಖದೊಳ್ ಕಣ್ಗೆಸೆಗುಂ ... ತಿಮಿಂಗಿಳಗಿಳಂಗಳಿಂದೆ ಸಮುದ್ರಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧೨-೦೩); ಕಣ್ಣಿವೆ ಜಾಱಿ ಜಾಱಿದುವಶ್ವಚಯ ಪವಮಾನವೇಗದಲಿ ತೂಱಿ ಬಿದ್ದುದು ಮಕುಟ (ತೊರವೆರಾ. ೩-೨-೨೧). ೬. ನಿವಾರಿಸು ; ತಪ್ಪಿಸು ; ಪರಿಹರಿಸು : ಎಡಬಲದಲೌಕುವ ಭಟಾಳಿಯ ಕೊಡಕ ತೂಱುತ ವಿಱಾಱಿ ಮಿಸುಕುವ ಕಡುಹು ಕಾಜರ ಕಾಲನೂರಿಗೆ ಕಳುಹುತ (ತೊರವೆರಾ. ೪-೬-೨೦); ಅತಿಶಯಾರ್ಥಂಗಳ ತೋಱಿ ಜಾಡ್ಯವ ತೂಱಿ ಮತಿಗೆ ಮಂಗಲವನಿತ್ತೆನ್ನ ಕೃತಿಗೆ ನಿರ್ವಿಘ್ನದಾಯಕಿಯಾಗು (ನಾಗಕು. ೦-೨೦). ೭. ಹೊಯ್ದಾಡು ; ಒಲೆದಾಡು : ಕಿವಿಗಳೆಳ(ಟ)ಲ್ದು ತೂಱುವೊಡೆ ಮೆಯ್ ಬಗಿದಪ್ಪೊಡೆ ದಿಟ್ಟ ನೆತ್ತಿಗೇಱುವೊಡೆ...ಎಚ್ಚಗೆ ಪಟ್ಟಸೂ[ತ್ರಭಸ್ಮ]ವಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೦೯). ೮. ಚೆಲ್ಲು ; ಸೂಸು : ಮದವೇಱಿ ಪೊಸಗಂಪನೀವ ಮಕರಂದರಸಮಂ ತೂಱಿ . . . ಶೀಡಿದುದು ಸುಪ್ರಭಾತಾನಿಲಂ (ಅದ್ಭುತ. ೦೦-೦೨೯) : ಸೌರಭಕ್ಕೆ ಕವ್ವರಗೊಂಡು ಬೆಂಬಿಡದೆ ತೂಱುವ ತುಂಬಿಯ ತಂಱುಗಲಂಬರದೊಳುಂಟಾದು ಬಂಬಲ್ಗೊಳ್ವಂತೆಯುಂ (ಅನಂತಪು. ೮-೪೫). ೯. ದೂರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳು,–ದಬ್ಬು,–ನೂಕು : ಹಾಱಲೂದಿ ಸುಶರ್ಮನವದಿರ ತೂಱಿ ತಿರುಗಿದ ಬಳಿಕ ಕೈ ಮೈ ತೋಱಿದನೆ ಕಲಿಕರ್ಣ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦೬-೦೩); ಶಿರದ ಗಂಗೆಯ ತೂಱಿ . . . ಹಣೆಗಣ್ಣುರಿಯನಬ್ಬಿಸಿ ತನುವನೊಡ್ಡಿದನಭವ ನಡುಕದಲಿ (ತೊರವೆರಾ. ೩-೨-೩) : ಸಾರಂಗಧರ ಬಂದು ಸುರತಕೆನ್ನಂ ಪಿಡಿದೊಡಂಬಡಿಸಲೊಲ್ಲದಿರಲು ತೂಱಿ ಮುಂದಲೆವಿಡಿದು...ಧಾರಿಣಿಗೆ ಕೆಡಹಿ ಮಾನಭಂಗವಮಂ ಮಾಡಿ ಕ್ರೂರನೀಗಂ ಪೋದಂ (ಗುರುಚಾ. ೦೩-೪೩): ಏನ್ಮೈ ಮೈದುನ, ಜೀವಿತೇಶನೆನ್ನೊಂದು ಬಿನ್ನಪಮಂ ತೂಱದೆ ನಲ್ಮೆ ಮಿಗೆ ಪೊರೆದನೆ! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೭-೨೩). ೧೦. ಓಡಿಹೋಗು ; ಕಂಬಿಕೀಳು : (?). ೧೧. ಬೀಳಿಸು ; ಸಿಡಿಸು : ನಾರಾಚಂ ತೂಱುವ ಸರಲ್ (ಶಮುದ. ೧೬೦ ಪ್ರಯೋ); ಅಸ್ತ್ರತತಿಗಳು ತೂಱಿದವು ತಲೆಗಳನು (ನಿಥಾಗ.೭-೧೧-೭): ಜಾನಕಿಯ ಸುತನ ಬಾಣಾವಳಿಯ ಹಾವಳಿಯನೇನೆಂಬೆನಹಿತರಂ...ತೂಱಿದುವು ಕೊಂದುವು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೦-೪೭). ತೂರು₁ : ೧. ನೂರುಮತದ ಹೊಟ್ಟ ತೂರಿ, ಎಲ್ಲ ತತ್ತ್ವದೆಲ್ಲೆ ಮೀರಿ ... ಆಗು ನೀ ಅನಿಕೇತನ! (ಅನಿಕೇ. ೬೦-೪); ಆ ದಿನ ಮಾತ್ರ ಜಳ್ಳನ್ನು ತೂರಿ ಕಾಳು ಆರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ತತ್ತ್ವಶಾ. ೩೩೬) ; ತೂರುವಾಗ ಹಾರಿದ್ದೆಲ್ಲ ಮಾರಿ ಪಾಲು (ಗಾದೆ). ೨. ಎರಡು ತಂಡದವರೂ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ತೂರಿದರು (ರೂಢಿ). ೬. ಅಖಿಲಲಯಕಾರಕನು ಮರೆವಹಂಕಾರಗಳ ಮುರಿದು ತೂರುವನು (ವಿಜಗೀ. ೬೦-೦೦). ೮. ಟಾರ್ಚಿನ ಬೆಳಕನ್ನು ತೂರಿದ (ಮೂರುದಾ. ೦೨೩). ೯. ಮೂಡು ಕೆಂಪಿನಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸಿತು, ಅರುಣವನ್ನು ತೂರಿ ಕಿರಣವೂ ಹಾದುಬಂತು (ನಾಗಕಾ. ೩೬). ೧೨. (ಹಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಪೋಲುಮಾಡು ; ಹಿಡಿತವಿಲ್ಲದೆ ಖರ್ಚುಮಾಡು : ಓಟು ಗಿಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಣ ತೂರಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ೧೩. (ಕರಾ) ಭೇದಿಯಾಗು: ಅವನು ಕಾರುತ್ತಾನೆ, ತೂರುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). ತೂಱ್ : 'ತೂರ್ಪಣಿ' ಪರಾ.

ತೂಱಿಕೊಳ್, **ತೂಱಿಕೊಳ್ಳು** = ತೂಱು₁ ೧ : ಅಂತು ಪೊಕ್ಕು ವಿರೋಧಿಸೈನ್ಯಮಂ ಮಾರಿ ಪೊಕ್ಕಂತೆ ಪೆಣಮಯಂ ಮಾಡಿ ತೂಱಿಕೊಂಡ ಜೋಳದಂತಿರೆ ಪಡಲ್ವಡಿಸಿದಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೯೩ವ) ; ಗಾಳಿ ಬಂದ ಕೈಯಲ್ಲಿ ತೂಱಿಕೊಳ್ಳಿರೋ (ಪುರಂದ. ೨-೨೦ ಪಲ್ಲವಿ). **ತೂರಿಬಿಡು** = ಕೈಬಿಡು ; ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು ; ಹೋಗಬಿಡು : ಆದರ್ಶವನ್ನು ತೂರಿಬಿಡಬೇಕೋ (ರಂಗರೋ. ೦೯೭) ; ಜಗತ್ಸಿಂಹನು ಬಂಗಾಲಿ ಹುಡುಗಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತೂರಿಬಿಟ್ಟನು (ಕುರಿಹಿಂ. ೨೭).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೂಱ್ಱು ; ತುಳು. ತೂವು ; ತೆಲು. ತೂರು ; ಗೊಂಡಿ. ತೂರಾನಾ]

ತೂಱು₂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಹನಿಯಾಗಿ ಬೀಳು; ತುಂತುರು ತುಂತುರಾಗಿ ಬೀಳು,—ಉದುರು: ಖಿನ್ನಗೃಹಿಣೀನಿಶ್ವಾಸದಿಂ ಕೂಡೆ ತೂಱಿದುವು... ವಾರಿಬಿಂದುಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೪೦); ಕಟ್ಟಳ್ಕಱಿಂ ತೂಪಿಱಿದವಳನೆ ತುಱುಂಗಿ ತೂಱಿ ಸಿಡಿವ ಸೀರ್ವನಿ ಕಡುಬೆಡಂಗುವಡೆಯೆ (ರಾಜಶೇ. ೨-೫೮). ೨. ಹನಿ ಹನಿಯಾಗಿ ಬೀಳಿಸು,-ಉದುರಿಸು; ಸಿಂಪಡಿಸು: ಸಾಗರವಂ ಕೂಡೆ ತೆರಳ್ದಿದಂ ಪೊಟಸಿದಂ ತುಳ್ಕಾಡಿದಂ ತೂಱಿದಂ ... ದೇವಕೀನಂದನಂ (ಜಗವಿ. ೬-೦೮); ಪುಷ್ಪರಸಮಂ ತೆಗೆದೀಂಟ ತುಳುಂಕಿ ತೂಱಿ ತೇಂಕಾಡಿ ... ಮಗಮಗಿಸಿತ್ತೊಂದು ಮಧುಕರಂ ಮಲ್ಲಿಗೆಯೊಳ್ (ಗಿರಿಶ. ೨-೬೩); ತೂಱಿ ಕಂಗಳ್ ಕಿಡಿಗಳಂ ಸೂಸೆ ಮೈಬೆಮರ್ ತಾಱಿ ಬೇಗದೊಳೀಶ ನೆಡೆಗೆ ಬಂದು (ಜಬಪು. ೨೦-೨೫); ವಸಂತವಂಟಪದ ಮಧ್ಯದ ಮಕರಂದರಸದ ತುಂತುಱಿಂ ತೂಱುವ ಪಜ್ಜಳಿಪ ಗೊಜ್ಜಗೆಯರಲಜಂತ್ರದ ಬೆಳ್ಮುಗಿಲ ಕೆಳಗೆ ... ತಳಿರಲರ್ವಾಸಿನೊಳರಸಿವೆರಸಿ ಕುಳ್ಳಿರ್ದು (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೩೦೫).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೂಱು; ತೆಲು. ತೂರು]

ತೂಱುಗಲ್ಲು (ನಾ). ತೂರುತ್ತಿರುವ ಕಲ್ಲು; ಎಸೆಯುತ್ತಿರುವ ಕಲ್ಲು: ತೋಱುಗವಣೆಯು ತೂಱುಗಲ್ಲಿನ ಝೂಡಿ ಝುಮ್ಮಿಡಿಸಿದವು ಗಗನವನು (ಕೊರರಾ. ೬-೧೧-೩). [ತೂಱು₁ + ಕಲ್ಲು (<ಕಲ್₃)]

ತೂಱುಂಗಿಡಿ (ನಾ). ಸಿಡಿಯುತ್ತಿರುವ ಕಿಡಿ; ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಕಿಡಿ,—ಅಗ್ನಿಕಣ: ತುಡುಕಿದನುಗ್ರಧಾರೆಯ ತೂಱುಗಿಡಿಗಳ ತುಱುಗಿದುರಿಯ ಮಹಾಸ್ತ್ರವನು ಕರ್ಣ (ಕುಮ್ವಾದ್ರೋ. ೧೬-೩೦); ಮಂಡಳಿಸಿ ಮುರಿದೇಳ್ವ ವಹ್ನಿಯ . . . ತುಂಡುಗಿಡಿಗಳ ತೂಱುಗಿಡಿಗಳ ಗುಂಡುಗಿಡಿಗಳ ಛಾಡಣೆಯ ಕಿಡಿ ಚಿಂಡಿಯಾಯ್ತು (ಕೊರರಾ. ೫-೮-೮೨); ಮಿಕ್ಕು ಸೂಸುವ ತೂಱುಗಿಡಿಗಳ ಕಣಾಳಿಗಳ . . . ಪೆರ್ಗಿಚ್ಚುಗಳ ವಂಕೆ ಮೇಲಿಕ್ಕಿದುದು (ಶ್ರೀಮಿಥಾ. ೦೩-೧೨). [ತೂಱು₁ + ಕಿಡಿ]

ತೃಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಕಾಲಮಾನ; ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲ; ಬಹಳಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕಾಲ: ಕಾಲಮದು ನಿರ್ಗುಣಮಚೇತನದೊಳೊಂದಿ ತೃಟಿ ಲವ ಮುಖ್ಯಕಾಲಂಗಳಿಂದೆ (ಆರಾಕ. ೪-೬); ಒಮ್ಮೆ ಕಣ್ಣವೆಯನಿಕ್ಕುವನಿತಱ ನಾಲ್ಕುಭಾಗದೊಳಗೊಂದು ಭಾಗವೇ ತೃಟಿಯೆನಿಸುವುದು (ವಿವೇಕ. ೩೧೯); ಒಂದು ನಿಮಿಷದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭಾಗವು ತೃಟಿಯೆನಿಸಿಕೊಂಬುದು (ದಶಟೀ. ೬೨-೦). [ಸಂ.]

ತೃಟಿನೀಲಕರ (ನಾ). [ಶೈವ] ಹದಿನೈದಂ ಬಿಂಬಾಗಮಂಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಚತುರ್ಮುಖತಂತ್ರ ಮಲಯತಂತ್ರ . . . ತೃಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ತುಟಿ, ಕುಟಿ]ನೀಲಕರ ತುಲಾವೃತ್ತ ತುಲಾಯೋಗ ಕಟ್ಟಮತಂತ್ರ ಸರ್ವಶೇಖರ ಮಹಾವಿದ್ಯೆ ಮಹಾಸಾರಮೆಂದು ಬಿಂಬಾಗಮದ ಹದಿನೈದು ಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೬೦). [?]

ತೃಡ್ಬಾಧೆ (ನಾ). ನೀರಡಿಕೆಯ ತೊಂದರೆ; ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದುಂಟಾಗುವ ಕ್ಲೇಶ: ಜಲಜಾತಪ್ರಿಯನೆಂಟಱಿಗೊಳ್ ನಿಲೆ ಮನುಷ್ಯಂ ಕಿಚ್ಚಿನಿಂ . . . ಭಾರ್ಗವಂ ನಿಲೆ[ತೃಡ್ಬಾಧೆಯನರ್ಕಜಂ] ನಿಲೆ ಮಹಾಕ್ಷುದ್ವ್ಯಾಧಿಯಿಂ ಪೊಂದುಗುಂ (ಜಾತತಿ. ೨೩-೨)· [ಸಂ. ತೃಡ್ಬಾಧಾ]

ತೃಣ (ನಾ). ೧. ಹುಲ್ಲು: "ವಾರಿಯೊಳು ಬಾಣದೊಳು ತೃಣದೊಳು ಶರಾಖ್ಯವಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೦೪೯-೪೫); ಗುಣಮಿದು ದೋಷಮಿದೆಂಬೀ ಗಣಿದದವನೆತ್ತಱಿಗುವುಮಶ್ರುತ ಪ್ರಕೃತಿ ಜನಂ ತೃಣಸಸ್ಯಘಾಸವಿಷಯ ಪ್ರಣಯಂ ಸಮವೃತ್ತಿಯಪ್ಪ ಪೊಲ್ಲ ಗಗಣದೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೧-೮); ನೃಪಂಗೆ ಮನದೊಳ್ ತೃಣವಲ್ಲಘುವಾದುದಾವಗಂ ಸ್ತ್ರೈಣಸುಖಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೯); ಗೋಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬಹುಪ್ರಕಾರತೃಣಮುಂ ಸುಚ್ಛಾಯೆಯುಂ ತಮ್ಮೊಳ ಪ್ರಮಿತಂ ಕೇಳಿಸುಖಪ್ರದೇಶಮೆಸೆಗುಂ ವೃಂದಾವನಂ (ಜಗವಿ. ೩-೬೩); ಕಾಲೋಚಿತಕ್ಕೆದಿದಾ ತೃಣವೇ ಪರ್ವತವಲ್ಲವೇ(ಕೋಣುಶ. ೦೬); ತೃಣವುಂ ತನೆಪೋದ ಬಟಿಕ್ಕೊಣಗುವುದದಱಿಂದೆ ನರರ ಬಾಟ್ ಲಘುಕಾಲಂ (ಅನಂಪು. ೩-೭೧): ವರರ ವಸ್ತುವ ತೃಣಕೆ ಸರಿಯೆಂಬ ಭಾವಯಿದು ರಾಘವಾಂಕಗೆ ಸಂದುದು (ಹಡಕಾ. ೧-೦೬): ಕ್ಷಣವೊಂದು ಯುಗವಾಗಿ ತೃಣಕ್ಕಿಂತ ಕಡೆಯಾಗಿ ಎಣಿಸಲಾಱದ ಭವದಿ ನೊಂದೆ ನಾನು (ಪುರಂದ. ೧-೯೩-೨); ತೃಣಕೆ ಹಸುರಿಲ್ಲಿಯದು? ಬೇರಿನದೆ? ಮಣ್ಣಿನದೆ? (ಮಂಕುತ. ೫೩). ೨. (ಅಲಂ) ಅಲ್ಪವಾದುದು; ಕನಿಷ್ಠವಾದುದು: ಚತುರಾಹವದ ಕೋವಿದ ದೇವದಲ್ಲಣನು ಅಣುವ ಮೊದಲಾದವರ ತೃಣವೆಂದೆಣಿಸಿ ಬಗೆಯದೆ ಬಂದ ... ಖಳಮಲ್ಲ (ಕಾಶಿರಾ. ೫೬-೦೬).

ತೃಣಕೆ ಕೊಳ್ = ಕೀಳಾಗಿ ಕಾಣು: ತೃಣಕೆ ಕೊಂಬೆನೆ ಫಲುಗುಣನ ಕಣೆಗಿಣೆಯನು (ಕುಮ್ವಾ. ೫-೮). [ಸಂ.]

ತೃಣಕಣ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ಚೂರು: ವೆಣ್ಣೊರ್ವಳೊಲಿದಳಂ ರಕ್ಷಿಪ್ಪುದೇಂ ಕರಿಗೆ ತೃಣಕಣದ ಭಾರಕಣೆಯಲ್ತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೮-೨೬೬).

[ತೃಣ + ಕಣ₃]

ತೃಣಕಬಳ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ತುತ್ತು: ತೃಣಕಬಳಂ ಜಗುಳೆ ಬಾಯಿನರಿಯದು ಹರಿಣಗಣಂ (ಶಾಕುಂತ. ೫೪-೯೦). [ತೃಣ+ಕಬಳ₂ (=ಕಬಲ)]

ತೃಣಕಲ್ಪ (ನಾ). (ಅಲಂ) ಹುಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಾನವಾದುದು; ಅಲ್ಪವಾದುದು; ಕೀಳಾದುದು: ರಾವಣನ ರೂಪು ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ತೃಣಕಲ್ಪಮಾಯ್ತು (ಶಂರಾಮಾ. ೦೪-೧೧೮). [ಸಂ.]

ತೃಣಕುಂಕುಮ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಂಗಂಧ ಸಸ್ಯ: "ಲೋಹಿತಂ-ಹರಿಚಂದನ, ತೃಣಕುಂಕುಮ, ಚೆಂಬು" (ಓಷಧಿ. ೦೪೩). [ಸಂ.]

ತೃಣಕುಟಿ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ಗುಡಿಸಲು; ಜೋಪಡಿ: "ತೃಣಕುಟಿ ಪುಲ್ಗುಡಿ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೪೬-೯): ಜರೆ ಬಿಱುಗಾಳಿ . . . ಮದೀಯ ಕಾಯತೃಣಕುಟಿಯುಂ ಜರ್ಝರಿತಂ ಮಾಡದ ಮುನ್ನಮೆ ಪರಮತಪೋಭರಮನಾಂಪ ಬಗೆಯಂ ಬಗೆದೆಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೦೬); ತೃಣಕುಟಿಯೊಳ್ ಮಣಿಭವನಂ ತೃಣಕಲ್ಪಿತ ಪುತ್ರಿಕಾಳಿಯೊಳ್ ಯುವತಿಗಣಂ .... ಎನುತ್ತ ವಿರ್ದನುದಾತ್ತಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೬-೬); ಪೊಕ್ಕಳಾ ತ್ರಿಜಟೆ ತೃಣಕುಟಿಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೯೯-೩೪೬). [ತೃಣ + ಕುಟಿ₂]

ತೃಣಕುಟೀರ (ನಾ). = ತೃಣಕುಟಿ: ಎಮ್ಮನೆಡೆಗೊಳ್ವ ಕಾವಲಿನ ಬಟ್ಟೆಯೆಡೆ ಇರ್ಪುದಾಕೆಯ ಸೆರೆಯ ತೃಣಕುಟೀರಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೬೬-೮೪).

[ತೃಣ + ಕುಟೀರ]

ತೃಣಗ್ರಾಹಿ (ನಾ). ನೀಲಿಬಣ್ಣದ ರತ್ನ; ನೀಲರತ್ನ: ಹಿಮೋಪಳ ಮೊಸರ್ವೊಲಿಂದುಕರಾವಳಿಗೆ ತೃಣಗ್ರಾಹಿ ನೀಳಮಣಿಯೊಸರ್ದಪುದೇ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೩೯). 'ತೃಣಮಣಿ' ಪರ್ಯಾ. [ಸಂ. ತೃಣಗ್ರಾಹಿನ್]

ತೃಣಚೂರ್ಣ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ಚೂರು: ಪಿಡಿದ ತೃಣಚೂರ್ಣಮಂ ರಾವಣ ಪ್ರತಿಗೆತ್ತು ಮೊಗಮೆತ್ತದೆಯೆ ಸಂಬೋಧಿಸಿದಳವನಿಜಾತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೩೩-೭೦). [ತೃಣ + ಚೂರ್ಣ₂]

ತೃಣಜ್ಯೋತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆ; ಕಂಗೊಂಗೆ; ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀಲತೆ: "ತೃಣಜ್ಯೋತಿಃ— ತೃಣಜ್ಯೋತಿ" (ಓಷಧಿ. ೬೨).

[ಸಂ. ತೃಣಜ್ಯೋತಿಸ್]

ತೃಣದರ್ಭೆ (ನಾ). ದರ್ಭೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: "ಕುಶಂ . . . ಪವಿತ್ರಂ – ೪ ದರ್ಭೆಹುಲ್ಲಿನ ಹೆಸರುಗಳು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರದರ್ಭೆ, ಬ್ರಹ್ಮದರ್ಭೆ, ವಸಿಷ್ಠದರ್ಭೆ, ತೃಣದರ್ಭೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೩೨).

[ತೃಣ + ದರ್ಭೆ]

ತೃಣದ್ರುಮ (ನಾ). ತಾಳೆಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮರ: "ಹಿಂತಾಲಸಹಿತಾಃ— ಕಿರುತಾಳೆಗಿಡದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿದ ತಾಳ, ನಾರಿಕೇಳ, ಕ್ರಮುಕಗಳು, ಖರ್ಜೂರಃ – ಖರ್ಜೂರಹಣ್ಣಿನ ಗಿಡ, ಕೇತಕಿ – ಕೇದಗಿ ಹುವ್ವಿನ ತಾಳೆ

ಗಿಡವು, ತಾಳೀ, ಶ್ರೀತಾಳವಾಲೀಗಿಡವೂ, ಖರ್ಜೂರೀ—ಈಚಲುಮರ—೮ ತೃಣದ್ರುಮ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೫೩). [ತೃಣ + ದ್ರುಮ]

ತೃಣಧಾನ್ಯ (ನಾ). ಸಜ್ಜೆ, ನವಣೆ ಮೊದಲಾದ ಬಿತ್ತನೆಯಿಲ್ಲದೆ ತಾನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಧಾನ್ಯ; ಕಾಡುನವಣೆ: "ತೃಣಧಾನ್ಯಂ, ನೀವಾರಃ – ಈ ೨ ಹೊಡೆಹುಲ್" (ಹಲಾಯು. ೯೬-೪೬೦); ತೃಣಧಾನ್ಯದ ಆರನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕು (ಶಾಕುಂತ. ೨೬-೧೧). [ತೃಣ + ಧಾನ್ಯ$_1$]

ತೃಣಧ್ವಜ (ನಾ). ೧. ಬಿದಿರು; ವೇಣು: "ವಂಶಃ, ತ್ವಕ್ಸಾರಃ, ಕರ್ಮಾರಃ, ತ್ವಚಿಸಾರಃ, ತೃಣಧ್ವಜಃ ...ತೇಜನಃ– ೧೦ ಬಿದುರು ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೪೦). ೨. ತಾಳೆಮರ. [ಸಂ.]

ತೃಣಪುರುಷ (ನಾ). ೧. ಹೊಲ, ಹೊಸ ಕಟ್ಟಡ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಹುಲ್ಲು ತುಂಬಿದ ಬೊಂಬೆ; ಬೆರ್ಚು; ಬೆದರುಗೊಂಬೆ: "ಬೆರ್ಚು–ಸಂತ್ರಾಸೇ(ಭಯಪಡು),ತೃಣಪುರುಷೇ ಚ (ದೃಷ್ಟಿಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಬೊಂಬೆ)" (ಶಮಧಾ). ೨. ತೃಣಪ್ರಾಯನಾದ ಮನುಷ್ಯ; ಅಲ್ಪವ್ಯಕ್ತಿ: ತೃಣಪುರುಷನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ರಣರಭಸಮನವ್ವಳಿಯ್ಯಮಂ ಬಗೆಯದೆ ರಾವಣನುಮಂ...ರಘುರಾಮಂ (ಹಂರಾಮಾ. ೧೧-೬). [ತೃಣ + ಪುರುಷ]

ತೃಣಪೂರ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ಕಂತೆ,— ಹೊರೆ: "ತೃಣಪೂರ ಪುಷ್ಪಧಾರಣಗಳೊಳು ಸೂಡು" (ಕಲ್ಯಮಂ. ೯೩). [ತೃಣ + ಪೂರ$_1$]

ತೃಣಪ್ರತಿ (ನಾ). ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಗೆ ಸಮವಾದುದು; ಅಲ್ಪವಾದುದು: ಮನುಜದನುಜಾಮರಮಹೋರಗಜನ ತೃಣಪ್ರತಿಯಾಯ್ತು (ತೊರರಾ. ೧-೮-೩೦). [ತೃಣ + ಪ್ರತಿ]

ತೃಣಪ್ರಾಯ (ಗು). ಹುಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ; ನಿಕೃಷ್ಟ; ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕ: "ತೃಣಪ್ರಾಯ_ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯ ಸಮಾನ" (ಗಂಗಾಮು. ೦೫೩); ರಾವಣನನ್ನು ರಾಮನು ತೃಣಪ್ರಾಯವಾಗಿ ಕಂಡನು (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ತೃಣಮಣಿ (ನಾ). =ತೃಣಗ್ರಾಹಿ: ಕಾರೂಬಾಮಣಿ; ಶಿಲಾರಾಳ; ತೃಣಮಣಿ; ತೈಲಸ್ಫಟಿಕ; ಅಂಬರ್ (Amber. ಇಂಕಿನಿ). [ಸಂ.]

ತೃಣಮನುಜ (ನಾ). ಅಲ್ಪಮನುಷ್ಯ; ಹುಲುಮಾನವ; ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದವನು: ತೃಣಮನುಜರು ಕೈಮುಗಿದು ವಂದನೆ ಮಾಡೆ ಅನುಮಾನ ಇಲ್ಲದರೆ ಪಾಟಿಸುವ ಕರ್ಣ (ತೀರ್ಥರು. ೧೬೧). [ತೃಣ + ಮನುಜ]

ತೃಣಮಾತ್ರ (ನಾ). ಅಲ್ಪವಾದುದು; ಸ್ವಲ್ಪವಾದುದು: ನಿಜವಾದ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ತೃಣಮಾತ್ರದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [ಸಂ. ತೃಣಮಾತ್ರಂ]

ತೃಣರಾಜ (ನಾ). ೧. ತಾಳೆಮರ; ತಾಳವೃಕ್ಷ: "ತೃಣರಾಜಃ, ತಲಃ ತಾಲಃ – ಈ ೩ ತಾಟಿ" (ಹಲಾಯು. ೩೨-೩೯). ೨. ತೆಂಗಿನ ಮರ. ೩. ಬಿದಿರು. ೪. ಕಬ್ಬು. [ಸಂ.]

ತೃಣರಾಶಿ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ಹೊರೆ,—ಮೆದೆ: "ತೃಣರಾಶಿ ಹೆಡ್ಡತ್ವಗಳೊಳಿಸಗು ಮೆದೆ" (ಕಲ್ಯಮಂ. ೦೦೦). [ತೃಣ + ರಾಶಿ]

ತೃಣವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ಹುಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿ: ಸುಬುದ್ಧಿಯರುಹಿದ ಬಸವ ಕೆಡಬ್ಯಾಡೆಂದು ತೃಣವಿಡಿದು (ಬಿಜ್ಜಳ. ೬೧-೫೨).

ತೃಣವಿಡಿದು ಹೇಳು=ನಿರ್ಧಾರವಾಗಿ ಹೇಳು; ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳು; ಕಡ್ಡಿಮುರಿದಂ ಹೇಳಂ. [ತೃಣ + ಪಿಡಿ$_1$]

ತೃಣಶಯ್ಯೆ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ಹಾಸಿಗೆ: ರಘುಜರ್ ನದೀತಟದ ತೃಣಶಯ್ಯೆಯೊಳ್ ಮಲಗಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦-೯೨). [ತೃಣ + ಶಯ್ಯೆ]

ತೃಣಶಿಖರ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ತುದಿ: ತೃಣಶಿಖರಾಧ್ಯಾಸಿತಾಂಭಃಕಣಸಂಚಳಮಮರಚಾಪಚಪಳಂ ವಿದ್ಯುತ್‌ಕ್ಷಣಿಕಂ . . . ಯೌವನರೂಪವಿಭವಭೋಗಾಭೋಗಂ (ಆದಿಪು. ೪-೭೫). [ತೃಣ + ಶಿಖರ]

ತೃಣಶೂನ್ಯ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಲ್ಲಿಗೆ: "ತೃಣಶೂನ್ಯಾ, ಮಲ್ಲಿಕಾ, ಭೂಪದೀ, ಶೀತಭೀರುಃ__೪ ಮಲ್ಲಿಗೇಗಿಡದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೨). [ಸಂ.]

ತೃಣಾಗ್ರ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ತುದಿ: ತೃಣಾಗ್ರಗತವಾಃಕಣಿಕಾಗಣದಂತೆ ಸಂದ ಜೀವನಂ (ಪಂಚತಂ. ೫೯-೦೩). [ತೃಣ + ಅಗ್ರ$_1$]

ತೃಣಾಸನ (ನಾ). ಹುಲ್ಲಿನ ಪೀಠ; ಹುಲ್ಲಿನ ಚಾಪೆ: ದಾರುಕಾಸನ ಧಾಗ್ಯ ಹಾನಿ ಎರಲು ತೃಣಾಸನವಶೋಕವು (ಗಗಕಾ. ೪-೨೨). [ತೃಣ + ಆಸನ]

ತೃಣೀಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹುಲ್ಲಿಗೆ ಸಮವೆಂದು ಭಾವಿಸು; ಅಲ್ಪವಾಗಿ ಎಣಿಸು; ಕ್ಷುಲ್ಲಕವಾಗಿ ಕಾಣು; ತುಚ್ಛೀಕರಿಸು: ಆ ಮಾಯಾಜನಿತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಕು ಬೇಡೆಂಬುದನಳಿದು ನಿಂದ ವಿಮಲವಿರಕ್ತಿಯಿಂದವು ತೃಣೀಕೃತ ಜಗತ್ರಯಂ ತೃಣೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೂರು ಲೋಕವುಳ್ಳಂಥಾ ಸದ್ಗುರುಂ ಶ್ರೀ ಗುರುವನು (ಶಿವಪ್ರ. ೧೦-೧೧); ನೂರಾರು ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿಯ ಸಂಕಟವನ್ನು ತೃಣೀಕರಿಸಿ ಒಬ್ಬಿಬ್ಬರ ಸಂಕಟದ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಸಮಾಜದ ಯಾವ ಘಾತಕರ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಸಿಡಿದಿದ್ದನೊ ಅಂಥವರನ್ನೆ ಈಗ ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕಾಯಿತು (ಪುನರು. ೩೩೫). [ತೃಣೀಕರಣ$_1$ + – ಇಸು$_1$]

ತೃಣೀಕೃತ (ಗು). ಹುಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಎಣಿಕೆಯಾದ: ಅಭಿನವಯೌವನಾವಷ್ಟಂಭಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯದೃಷ್ಟಿಪಾತ ತೃಣೀಕೃತತ್ರಿಭುವನನುಮಪ್ಪನೊರ್ವಂ ರಾಜಕುಮಾರಂ (ಆದಿಪು. ೩-೧೦೪); ಲೋಕಸನ್ನುತಗುಣತೃಣೀಕೃತಲೋಕನವಿರಳಶೀಲ...ಸಂಸಾರಮಾಯಾರಿ (ಬಸಪು. ೨೯-೨). [ಸಂ.]

ತೃಣ್ಯೆ (ನಾ).=ತೃಣರಾಶಿ: "ತೃಣ್ಯೆ=ಹುಲ್ಲಿನ ಸಮುದಾಯ" (ಗಂಗಾಮು. ೦೫೭). [ಸಂ. ತೃಣ್ಯಾ]

ತೃತಿಯ (ಗು). ೧. ಮೂರನೆಯ. (ನಾ). ೨. ಮೂರನೆಯದು: ಪ್ರಥಮದಲಿ ಹುಲಿಯಂತೆ ದ್ವಿತಿಯದಲಿ ಇಲಿಯಂತೆ ತೃತಿಯದಲಿ ತಾನು ಕಪಿಯಂತೆ ಕವಿಗಳಲಿ ಮತಿವಂತರಬುಹಿ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೧೦೦). [<ಸಂ. ತೃತೀಯ]

ತೃತೀಯ (ಗು). ೧. ಮೂರನೆಯ: ಸಮವಸರಣಮಂ ಪೊಕ್ಕು ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯ ಪೀಠಂಗಳುಮನನುಕ್ರಮದಿನರ್ಚಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೬೯ವ). (ನಾ). ೨. ತಾಂಬೂಲಕ್ಕೆ ಬಳಸುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಘಟಕ; ಸುಣ್ಣ: (೩). [ಸಂ.]

ತೃತೀಯಕಲ್ಯಾಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಪಂಚಕಲ್ಯಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದು; ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದ ತೀರ್ಥಂಕರನಿಗೆ ಸಲ್ಲುವ ಪರಿನಿಷ್ಕ್ರಮಣಕಲ್ಯಾಣ: ಅನ್ನೆಗಂ ಸೌಧರ್ಮೇಂದ್ರಸಮೇತಂ ಚತುರ್ವಿಧವಿಬುಧನಿಕಾಯಂ ತೃತೀಯಕಲ್ಯಾಣಕರಣೋತ್ಸುಕತ್ವದಿಂ ಬಂದು ಭಗವತ್ಪಾದಪಯೋರುಹಕ್ಕೆರಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೧೯ವ). [ತೃತೀಯ + ಕಲ್ಯಾಣ]

ತೃತೀಯತೆ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ವರ್ಗದ ಮೂರನೆಯ ಅಕ್ಷರ: ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸೂತ್ರದಿಂ ಪರದ ಕತವಕ್ಕೆ ತೃತೀಯತೆಯಕ್ಕುಂ; ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಮುಮುತ್ತರವದದಾದಿಗೆ ಲೋಪಮುಮಕ್ಕುಂ (ಶಮದ. ೨೯೩ ವೃತ್ತಿ). [ಸಂ. ತೃತೀಯತಾ]

ತೃತೀಯತ್ವ (ನಾ).=ತೃತೀಯತೆ: ತಕಾರದ ತೃತೀಯತ್ವಕ್ಕೆ-ಕಣ್ದಿಅವು; ಮೇಲ್ದುಡುಗೆ (ಶಮದ. ೬೫ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ.]

ತೃತೀಯದ್ವೀಪ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೈನಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎಂಟುದ್ವೀಪಗಳಾದ ಜಂಬೂದ್ವೀಪ, ಧಾತಕೀದ್ವೀಪ, ಪುಷ್ಕರವರದ್ವೀಪ, ವಾರುಣೀವರ, ಕ್ಷೀರವರ, ಘೃತವರ, ಇಕ್ಷುವರ ಮತ್ತು ನಂದೀಶ್ವರ ಎಂಬುವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದು; ಪುಷ್ಕರದ್ವೀಪ; P ಪುಷ್ಕರವರಸಮುದ್ರದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ

೧೬,೦೦,೦೦೦ ಯೋಜನ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಈ ಪುಷ್ಕರದ್ವೀಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಾಕಾರವಾದ ಮಾನುಷೋತ್ತರವೆಂಬ ಪರ್ವತ ವಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈ ದ್ವೀಪವು ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೊರಭಾಗವು ಮನುಷ್ಯವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ: ತೃತೀಯದ್ವೀಪದಂತೆ ನಿವಿಷ್ಟೇಪ್ಪಾ [ಪ್ಪಾ] ಕಾರಮಾನುಷೋತ್ತ [ತ್ತ] ರಮುಂ . . . ಅಷ್ಟು ಸಂಗ್ರಾಮ ಭೂಮಿಯುಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು (ಚಂದ್ರಪು. ೧೨-೧೦೫ವ). 'ಜಂಬೂದ್ವೀಪ' ನೋ. [ತೃತೀಯ + ದ್ವೀಪ]

ತೃತೀಯಪೀಠ (ನಾ). ೧. ಮೂರನೆಯ ಆಸನ. ೨. [ಜೈನ] ಜಿನನು ಸಮವಸರಣದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸುವ ಮೂರು ಪೀಠಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದು,-ಮೇಲಿನದು : ಸಮವಸರಣಮಂ ಪೊಕ್ಕು ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯಪೀಠಂಗಳುಮನನುಕ್ರಮದಿನರ್ಚಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೬೯ ವ). 'ದ್ವಿತೀಯಪೀಠ' ನೋ. [ತೃತೀಯ+ಪೀಠ]

ತೃತೀಯವೃತ್ತಿ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ವರ್ಗದ ಮೂರನೆಯ ಅಕ್ಷರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು : ಒಂದೆರಡರ್ಕೆ ಜಕಾರಕ್ಕಂದಾದೇಶ ರೇಫೆಗಂ ಡತ್ವಕ್ಕಂ ಬಂದಾದೇಶ ಡಟಕ್ಕಂ ಸಂಧಿಸಲು ತೃತೀಯವೃತ್ತಿ ಕತಪಕ್ಕೆಂದುಂ (ಶಮದ. ೬೬). [ತೃತೀಯ + ವೃತ್ತಿ]

ತೃತೀಯಾಕೃತ (ನಾ). ಮೂರು ಸಾರಿ ಉತ್ತ ಭೂಮಿ; ಮೂರು ಉಕ್ಕೆ ಆದುದು : "ತ್ರಿಗುಣಾಕೃತಂ, ತೃತೀಯಾಕೃತಂ, ತ್ರಿಹಲ್ಯಂ, ತ್ರಿಸೀತ್ಯಂ –೪ ಮೂರುಸಾಲು ಉತ್ತ ಭೂಮಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೬). [ಸಂ.]

ತೃತೀಯಾಕ್ಷರ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ವರ್ಗದ ಮೂರನೆಯ ಅಕ್ಷರ ; ಗ, ಜ, ಡ, ದ, ಬ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಗಳು : ಪದವಿಧಿಯಿಂ ನೆರೆದುತ್ತರ ಪದದಾದಿಯೊಳೊಂದಿ ನಿಂದ ವರ್ಗಪ್ರಥಮಕ್ಕದಱ ತೃತೀಯಾಕ್ಷರಮಪ್ಪು ದದಕ್ಕುಂ ಬಹುಳಮುಟಿಯೆ ಚಟವರ್ಗಂಗಳ್ (ಶಾಬ್ದಾವ. ೫೪) ; ಇರೆ ವರ್ಗಪ್ರಥಮಂಗಳ್ ಪರದೊಳ್ ಚಟವರ್ಗಮುಟಿಯೆ ತಮ್ಮ ತೃತೀಯಾ ಕ್ಷರಮಕ್ಕುಂ ಪದವಿಧಿಯೊಳ್ ಪರಿಹರಿಸಲ್ಬರದಲ್ಲಿ ಬಹುಳಸ್ಥಿತಿಯಂ (ಶಮದ. ೬೫). [ತೃತೀಯಾ + ಅಕ್ಷರ]

ತೃತೀಯಾಪ್ರಕೃತಿ (ನಾ). ಷಂಡ ; ನಪುಂಸಕ : "ತೃತೀಯಾಪ್ರಕೃತಿಃ, ಷಂಡಃ, ಕ್ಲೀಬಂ, ಷಂಡೋ, ನಪುಂಸಕಂ – ೫ ನಪುಂಸಕನ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೫). [ಸಂ.]

ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆ ಯದು ; P ಇದು ಕರಣವನ್ನು ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಪದದ ಮೇಲೆಯೂ ಬರುವುದು : ತೃತೀಯೆಯುಂ – ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪಂ (ಶಮದ. ೦೧೬ ಟೀಕೆ). [ಸಂ.]

ತೃತೀಯೆ (ನಾ). ೧. ಮೂರನೆಯವಳು : ಈತಂ ನಿಸರ್ಗಭಿನ್ನನಿ ಕೇತನಮಂ ಶ್ರೀಸರಸ್ವತೀದ್ವಯಮಂ ತಂದೋತೊಂದೆ ಮಯ್ಯೊಳಿರಿಸಿದನೇ ತಡವವರೊಳ್ ತೃತೀಯೆಯಾಗಿರು ನಿರುತಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೦೧೫). ೨. ಪಕ್ಷದ ಮೂರನೆಯ ದಿನ ; ತದಿಗೆ. ೩. [ವ್ಯಾಕ] ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ: ಪತ್ರಿಸುವರ್ ಮೂದೆಱನಂ ಪೆತ್ತ ತೃತೀಯೆಯನೆಕಾರಮಂ ಪರಿಹರಿಪರ್ (ಶಮದ. ೧೧೬). [ಸಂ. ತೃತೀಯಾ]

ತೃಪತಿ 'ತೃಪುತಿ' ನೋ.

ತೃಪತಿಪಡು (ಕ್ರಿ). = ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳು : ದೇವತಾದಿಗಳೆಲ್ಲ . . . ನಿಮ್ಮ ಪದನುತಿಯಿಂ ಕೃತಾರ್ಥರಾಗಿ ತೃಪತಿಪಟ್ಟಪರ್ (ವೀಶೈಪು. ೧-೭-೧೩). [ತೃಪತಿ (< ತೃಪುತಿ) + ಪಡು$_1$]

ತೃಪುತ (ನಾ). ತೃಪ್ತನಾದವನು; ಸಂತುಷ್ಟ : ನಿಜಸುಖತೃಪುತನಿರ್ದನು ಜಡ ಬಧಿರ ಮೂಕಾಂಧರಂದದಲಿ (ನಿಘಾಗ. ೫-೬-೪). [<ಸಂ. ತೃಪ್ತ]

ತೃಪುತಿ, ತೃಪತಿ (ನಾ). ತೃಪ್ತಿ ; ಸಂತುಷ್ಟಿ : ಅಪರಿಮಿತ ಸಕ್ಕರೆಯ ಮೇಲೋಗರಂಗಳು ತೃಪುತಿಯನುಳಿದು ತಣಿಯದಾರೋಗಿಸುತ್ತಿರ್ದ ಕಪಿಲಸಿದ್ಧೇಂದ್ರಮಲ್ಲಯ್ಯಲಿಂಗಂ ಜಂಗಮದ ಮುಖದೊಳ್ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೮೪). **ತೃಪತಿ** : ನಿಪುಣಮತಿ ಮಾಡುವುದು ಸುರಚಿತತೃಪತಿಯನು ಸುಶ್ರಾದ್ಧಮುಖದಲಿ (ನಿಘಾಗ. ೬-೧೪-೩೪). [<ಸಂ. ತೃಪ್ತಿ]

ತೃಪ್ತ (ಗು). ೧. ತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿದ ; ತಣಿದ ; ಸಂತೃಪ್ತಿಗೊಂಡ. (ನಾ). ೨. ಸಂತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿದವನು ; ಸಂತುಷ್ಟನಾದವನು : ಷೋಡಶತೀರ್ಥಕರಪರಮೇಶ್ವರಂ ಪರಮಪದಪ್ರಾಪ್ತನುಮನಂತ ಸುಖಾಮೃತತೃಪ್ತನುಮಾಗಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೫೦ ವ) ; ತೃಪ್ತಂಗೆ ಕ್ಷುದ್ಬಯವೆ (ಗಗಕಾ. ೦೬-೪೪) ; ತೃಪ್ತನಿಗಾದರೂ ಮೃತ್ಯು ತಪ್ಪದು (ಗಾದೆ). [ಸಂ.]

ತೃಪ್ತಿ (ನಾ). ತಣಿವು ; ಸಮಾಧಾನ ; ತುಷ್ಟಿ : "ಪರ್ಯಾಪ್ತಂ, ಉಪ ಸಂಪನ್ನಂ, ತೃಪ್ತಿಃ, ಸೌಹಿತ್ಯಂ–ಈ ೪ ತ(ಣಿ)ಣುವು" (ಹಲಾಯು. ೫೪-೦೭೦) ; ನಿಮ್ಮ ಶರಣಂಗೆ ಆಪ್ಯಾಯನವಾದಡೆ ಎನಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾ ಯಿತ್ತು (ಬಸವ. ೮೨೭) ; ಘನತೃಷ್ಣಾತುರತೆ ಬೀಳುಕೊಂಡುದು ತೃಪ್ತಿ ನನಗಾಯ್ತು (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೧೦-೨೮) ; ಕೃಷ್ಣದೇವಂಗೆ ತಂದು ದ್ರೌಪತಿ ಇತ್ತ ಶಾಖವ ತಿಂದ ಮಾತ್ರದಲಖಿಳ ಮುನಿಜನರೊಂದೆ ತೃಪ್ತಿಯನನ್ನರಾದರೆ ತೃಪ್ತಿಯೆಂತಹುದು (ಗಗಕಾ. ೧೩-೪೮) ; ತೃಪ್ತಿಯ ತಣಿದು ತೇಗಿದುದೆನಲ್ಕೆ ನಲಿದುದು ಜನಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೦-೨೮೨). [ಸಂ.]

ತೃಪ್ತಿಕರ (ಗು). ೧. ಸಮಾಧಾನ ಉಂಟುಮಾಡುವ ; ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವ. (ನಾ). ೨. ಸಮಾಧಾನ ಉಂಟುಮಾಡುವಂಥದು ; ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸು ವಂಥದು : ಅವರ ಸದ್ಯದ ವರ್ತನೆ ತೃಪ್ತಿಕರವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು (ಪುನರು. ೩೨೦). [ಸಂ.]

ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಂತುಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ; ಮೋದ ಗೊಳಿಸು ; ತಣಿಸು : ಮೇಘಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ (ಜುಣ್ಯಾರ. ೨೯೩). [ತೃಪ್ತಿ + ಕೊಳ್$_1$ + –ಇಸು$_3$]

ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ತಣಿ ; ಸಮಾಧಾನ ಹೊಂದು : ಅವಳು ಆ ವೃತ್ತಿ ಯಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಂಡಿದ್ದಂತೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಹೆಮ್ಮೆಪಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡಳು (ಪುನರು. ೦೯೭). [ತೃಪ್ತಿ + ಕೊಳ್ಳು$_1$ (<ಕೊಳ್$_1$)]

ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು 'ತೃಪ್ತಿವಡಿಸು' ನೋ.

ತೃಪ್ತಿಪಡು 'ತೃಪ್ತಿವಡು' ನೋ.

ತೃಪ್ತಿಲಿಂಗ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಲಿಂಗತ್ರಯಂಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಭಾವಲಿಂಗ : ಬಳಿಕ ಇಷ್ಟಲಿಂಗ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗ ತೃಪ್ತಿಲಿಂಗವೆಂದು ಶಿವಲಿಂಗತ್ರಯ ಭೇದಂಗಳವುಗಳಲ್ಲಿ . . . ಸಕಲಾವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಿವಲಿಂಗದೊಡನನನ್ಯ ಭಾವನೆಯೇ ತೃಪ್ತಿಲಿಂಗವಕ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೧೨೩). [ಸಂ.]

ತೃಪ್ತಿವಡಿಸು, ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ತಣಿಸು ; ಸಂತುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸು : ಸತ್ಕ್ರಿಯಾಸಮ್ಮೇಳನದೊಳತಿತೃಪ್ತಿವಡಿಸಿ ದಯಾಳುವಂ ಬಿಜಯಂಗೆಯಿಸಿ ತಂದೊಳಗೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ (ಬಸಪು. ೫೨-೪) ; ನುಡಿಸಿದ ಕೆಲರ ನೋಡಿದ ವಿನಯದಿ ತೃಪ್ತಿವಡಿಸಿದ ಪಣ್ಮನೋವ್ಯಥೆಯ ಬಿಡಿಸಿದ ಬೆಮರ್ವನಿ ಗಳನೆಲ್ಲರಿಗೋತು ಕೊಡಿಸಿದ ಸಕಲಸನ್ನಹವ (ತೋಹಕ. ೦೬-೧೩), ಮಱಿಯ ಮಾತೇಕೀ ಕುವರನ ಸವಿಕೂಟಕೆಱಗಿದ ಮನದ ದೀಪನವ ನೆಱಿಯಾತನ ಸುರತದೆ ತೃಪ್ತಿವಡಿಸು (ಕಂನವಿ. ೯-೧೨೭). **ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು** : ಜನರ ಬಯಕೆಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಅಥವಾ ನಿರಾಕರಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಅವಳದು (ಪುನರು. ೧೯೮). [ತೃಪ್ತಿವಡು + – ಇಸು$_3$]

ತೃಪ್ತಿವಡು, ತೃಪ್ತಿಪಡು (ಕ್ರಿ). ತಣಿ; ತುಷ್ಟಿಹೊಂದು: "ಪೂರಯತಿ= ತೃಪ್ತಿವಟ್ಟವುದು" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೩೮೦). 'ತೃಪ್ತಿವಡಿಸಂ' ಪರಾ. **ತೃಪ್ತಿಪಡು.** 'ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಂ' ಪರಾ. [ತೃಪ್ತಿ + ಪಡು₁]

ತೃಷಾಪರ (ಗು). ೧. ಬಾಯಾರಿದ; ದಾಹದಿಂದ ಪೀಡಿತವಾದ; ನೀರಡಸಿದ. (ನಾ). ೨. ಬಾಯಾರಿದವನು; ನೀರಡಸಿದವನು: ಬಂದೀಯಂಧಕೂಪದೊಳ್ ಬಿಟ್ಟು ತೃಷಾಪರನೆ ರಸವಂ ನೀರೆ ಗೆತ್ತು ಮೊಗೆಯಲ್ (ನೇಮಿಪು. ೪.೯೦ ವ). [ಸಂ.]

ತೃಷಾರ್ತ (ಗು). ೧. ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಪೀಡೆಹೊಂದಿದ. (ನಾ). ೨. ನೀರಡಸಿದುದು: ಚಂಚು ಬೇಯ ತಲೆ ಬಿದಿರ್ದಸುವರೆಯಾದುದೂ ತೃಷಾರ್ತನೊಂದು ಮಯೂರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೯-೭೨). ೩. ಬಲವಾದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ತಳಮಳಗೊಳ್ಳುವುದು: ನನ್ನ ಮನಸ್ಸೀ ತೃಷಾರ್ತ ವಾಗಿತ್ತು (ಇಪ್ಪತ್ ೪೪೪). [ಸಂ.]

ತೃಷಾವಿಷಾದ (ನಾ). ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದಾಗುವ ಖೇದ: ಆತಪ ತಾಪಮಂ ತಳಿರ ಸತ್ತಿಗೆಯಿಂದೆ ತೃಷಾವಿಷಾದಮಂ ಶೀತಲ ತೋಯ ದಿಂದೆ ... ಪಥಶ್ರಮಮಂಬುವಂ ಸೀತೆಗೆ ತೂಳ್ದಿದಂ ಕದಳಿಕಾದಳವೀಜನ ದಿಂದೆ ರಾಘವಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೭-೩೫). [ಸಂ.]

ತೃಷಾವಿಷಾದನ (ನಾ).=ತೃಷಾವಿಷಾದ: ವಾಃಕಣಸಂತತಿ ಸೋರೆ ಸೋರ್ದ ಡಂಗಿದುದೆಳಗಾರೊಳಾ ಸಕಳಚಾತಕಪೋತತೃಷಾವಿಷಾದನಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೪೭). [ಸಂ.]

ತೃಷಿತ (ಗು). ೧. ಬಾಯಾರಿದ; ನೀರಡಸಿದ. ೨. ಆಸೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ; ಹಂಬಲಿಸುವ: ತೃಷಿತದೃಷ್ಟಿಯಸಟ್ಟ, ನಿಸ್ಸೀಮಘಾಸ ಸೀಮಾರ್ಣವದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದೊಳ್ ಮನಂ ಲಯವಾಗೆ ನೋಡಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೬೭-೧೦೩): ತನ್ನ ತೃಷಿತ ಬಾಲಭಾವನೆಗೆ ನೀರೆರದು ಚಿಗುರಿಸುತ್ತಲೂ ಬಂದಿದ್ದಳು (ಜಯಂತ. ೩೭). (ನಾ). ೩. ಬಾಯಾರಿಕೆ. ೪. ಆಸೆ; ಅಪೇಕ್ಷೆ; ಬಯಕೆ. ೫. ಬಾಯಾರಿದವನು; ನೀರಡಸಿದವನು: "ತೃಷಿತಃ, ತರ್ಷಿತಃ, ಪಿಪಾ(ಸುಃ), ಪಿಪಾಸಿತಃ—ಈ ೪ ನೀರಡಿಸಿದಾತಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೯-೨೦೭); ಅತಿ ತೃ [ಪಾಠಾಂ. ಕೃ] ಷಿತನುಂ ಬುಭುಕ್ಷಾನ್ವಿತನು ಮೆನಲ್ ಬೀಜ್ದ ಕುಂಭಮಂ ಪಿಡಿದಂ ... ತುಲಾರ್ಕ್ಷಮಧ್ಯತ್ರ್ಯಂಶಂ (ಜಾತಕಿ. ೦೯-೨೦). [ಸಂ.]

ತೃಷಿತನೇತ್ರ (ನಾ). ಆಸೆ ತುಂಬಿದ ಕಣ್ಣು; ಬಯಕೆಯ ಕಣ್ಣು: ತನ್ನಂತಹ ನತದೃಷ್ಟನ ಮುಂದೆ ಲೋಲಾನಂತಹ ಲಾವಣ್ಯವತಿಯು ತೃಷಿತನೇತ್ರದಿಂದ ಕಳಿತು ಯಾಚಿಸುವುದು ದೈವವಿಡಂಬನೆಯೆಂದು ಕೊಂಡನು (ಜಯಂತ. ೦೬೨). [ತೃಷಿತ + ನೇತ್ರ]

ತೃಷೆ (ನಾ). ೧. ನೀರಡಿಕೆ; ಬಾಯಾರಿಕೆ: ಹಸಿವಾದರೆ ಊರೊಳಗೆ ಭಿಕ್ಷಾನ್ನಂಗಳುಂಟು ತೃಷೆಯಾದರೆ ಕೆಱೆ ಭಾವಿ ಹಳ್ಳಂಗಳುಂಟು (ಷಟ್ಶಾದೀ. ಬ. ೭೯-೧೯೯): ಬಿಸಿಲ ಬಿಸಿಗೆ ಹಸಿವಿಂಗೆ ತೃಷೆಯುಬ್ಬರದ ಡಗೆಗೆ ಸೈರಿಸಲಾಱದನುಗೆಟ್ಟು ನಡೆಗೆಡಲು ತೊಡಗಿದರು (ಹರಿಕಥಾ. ೯-೨೭): ನಂಬಿಯಣ್ಣನನಗಲ್ದ ದಿನಂ ಮೊದಲಾಗಿ ... ಹಸಿವು ತೃಷೆಯುಂ ಒಡನೊಡನಗಲ್ದ ವಿರಹವಿಹ್ವಳೆಗೆ . . . ಕೊಳರ್ವಕ್ಕಿಗಳ ಕಳರವಂ ಶಿವದೂಷಕರ ನುಡಿಗೇಳ್ದ ಸದ್ಭಕ್ತನಂತೆ ಕೀವಿಯೇಱು (ನಂಬಿರ. ೧೬-೮); ತೃಷೆಯಿಲ್ಲದೊಡುದಕಮೊಳ್ಳಿತೆನೆ ಕುಡಿದಪರೇ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೫-೬೭); ನಳಸಂವತ್ಸರದೊಳ್ ಮುಂ ಘಟಿಲೆನೆ ಮನುಜರ್ಗಮಧಿಕ ತೃಷೆ ತಾನಕ್ಕು (ಅಬ್ದಸಾ. ೭-೨೩); ಎತ್ತ ಹೋದುದೂ ಹಸಿವು ತೃಷೆ ಹೊಗದುತ್ತಮದ ಮಹಿಮಾಶಿಶಯು ಹಸಿದತ್ತು ಮೊಲೆವಾಲಿಂಗೆ ಮೊಗಸು ವಡಿದು ವಿಚಿತ್ರವಲ (ತೊರರಾ. ೧-೮-೭೪). ೨. ಆಸೆ; ಅಪೇಕ್ಷೆ: ತೃಷೆ ಇಲ್ಲದವ ಋಷಿಗೆ ಸಮಾನ (ಗಾದೆ). [ಸಂ. ತೃಷಾ]

ತೃಷ್ಣಕ (ನಾ). ೧. ಬಾಯಾರಿದವನು; ದಾಹವುಳ್ಳವನು. ೨. ಅತಿ ಆಸೆ ಯುಳ್ಳವನಂ; ಆಸೆಬುರುಕ: "ಅಲುಬ್ಧನಭಿಲಾಷುಕಂ ಗೃಧ್ನು ತೃಷ್ಣಕಂ ಮೇಲೆ ಬಯಸುವನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೯-೦೦). [<ಸಂ. ತೃಷ್ಣಜ್]

ತೃಷ್ಣಾಕರೆ (ನಾ). ೧. ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು. ೨. ತೀವ್ರವಾದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು. ೧, ೨: ಮತ್ತಂ ಪಯೋರಾಶಿಯೊಳ್ಪುಟ್ಟಿಯುಂ ತೃಷ್ಣಾಕರೆಯುಂ ... ಪುರುಷೋತ್ತಮ ರತೆಯಾಗಿಯುಂ ದುರ್ಜನಪ್ರಿಯೆಯುಮೆನಿಸಿ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧಿಯಪ್ಪ ನಿಜಚರಿತ್ರಮುಮಿಂದ್ರಜಾಲಮಂ ತೋರ್ಪಂತೆ ಮೆಱೆಯುತ್ತಿರ್ಪಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೩೦). [ಸಂ. ತೃಷ್ಣಾಕರಾ]

ತೃಷ್ಣಾಕುಲತೆ (ನಾ). ನೀರಡಿಕೆಯಂ ಬಾಧೆ; ದಾಹದ ಪೀಡೆ: ನನ್ನನು ಸಾಕಿಕೊಂಡೈ ಪಾರ್ಥ ಘನ ತೃಷ್ಣಾಕುಲತೆ ಬೀಳ್ಕೊಂಡುದತಿಶಯ ತೃಪ್ತಿ ಸನಗಾಯ್ತು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೧೦-೩೮). [ಸಂ. ತೃಷ್ಣಾಕುಲತಾ]

ತೃಷ್ಣಾತುರ (ಗು). ೧. ನೀರಡಿಕೆಯಿಂದ ತಪಿಸುವ; ನೀರಡಿಕೆಯ ಬಾಧೆಗೊಳಗಾದ: ಮಾತಂಗಿಯಂ . . . ತೃಷ್ಣಾತುರಗದ್ಗದಕಂಠೆ ಯನಾ ತಾಪಸನಾಗಳವಳನಿದಿರೊಳೆ ಕಂಡಂ (ಸುಕುಮಾ. ೪-೩೭). (ನಾ). ೨. ಅತ್ಯಾಸೆಯುಳ್ಳವನಂ; ಮುಱುಗುವ ತೃಷ್ಣಾತುರರಂ ಮುಱುಗಿಸುವರ್ ನೆಱೆಯ ಮುಱುಗಿ ಕುದಿವೆಣ್ಣೆಗಳೊಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೯೭). [ಸಂ.]

ತೃಷ್ಣಾಪರ (ನಾ). ಆಸೆಯುಳ್ಳವನು: ಅತಿ ತೃಷ್ಣಾಪರನಾಗಿ ಮುನ್ನೆ ತೊಡರ್ದಿರ್ದಾ ಗಾಂಪೆ ಸಾಲ್ಗುಂ (ಆದಿಪು. ೦-೮೧). [ಸಂ.]

ತೃಷ್ಣಾಭಂಗ (ನಾ). ಆಸೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವಿಕೆ; ಆಸೆಯನ್ನು ಬಿಡುವಿಕೆ: ಸಾಂಗವೇದಾಧ್ಯಯನ ಸಜ್ಜನಸಂಗಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣ ತೃಷ್ಣಾಭಂಗ ಯಜನಾಧ್ಯಾನ ಮೌನ ವ್ರತ ಸದಾಚಾರ ... ಇವು ಸದ್ಗತಿಗೆಶಿಯೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೧೫-೧೩). [ಸಂ.]

ತೃಷ್ಣಾಭಿಭೂತ (ನಾ). ನೀರಡಿಕೆಯಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದವನು; ದಾಹದಿಂದ ತೊಂದರೆಗೊಂಡವನಂ: ಮಧ್ಯಂದಿನ ಸಮಯದೊಳ್ ಲಲಾಟಂತಪಮಾದೆ ತಪನತಾಪದಿಂ ತೃಷ್ಣಾಭಿಭೂತರಾಗಿ ಸಕಲಜನಾ ಪ್ಯಾಯನಕಾರಿಯಪ್ಪ ವೈಶಂಪಾಯನ ಸರೋವರಕ್ಕೆ ನೀರ್ಗುಡಿಯ ಪೋಗಿ (ಗದಾಯು. ೭-೩೭ ವ). [ಸಂ.]

ತೃಷ್ಣೆ (ನಾ). ೧. ನೀರಡಿಕೆ; ಬಾಯಾರಿಕೆ: "ಉದನ್ಯಾ, ತರ್ಷಃ, ತೃಟ್, ತೃಷ್ಣಾ, ಪಿಪಾಸಾ—ಈ ೫ ನೀರಟ್ಕೆ" (ಹಲಾಯು. ೬೦-೨೦೮). ೨. ಬಯಕೆ; ಅಪೇಕ್ಷೆ: "ತೃಷ್ಣಾ, ಅಭಿಲಾಷಾ, ಲಿಪ್ಸಾ, ಆಶಾ, ಧನಾಯಾ, ಗರ್ಧನಾ—ಈ ೬ ಕಾಂಕ್ಷೆ" (ಹಲಾಯು. ೬೦-೨೦೯); ಅತಿಕಷ್ಟಮಪ್ಪವಸ್ಥಾತತಿಯಂ ಮಱೆಯಿಸಿ ಜಲಾಭಿಲಾಷೆಯನೀ ಜೀವಿತತೃಷ್ಣೆ ಮಾಡಿತು (ಕಾದಂಪೂ. ೧೯೪); ಘನಂ ಕರಗೆ ಕಂಡು ಕಂಡಶನಿವೇಗವಿದ್ಯಾಧರಂ ಘನೋಪಲದ ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂ ಕರಗೆ ತೃಷ್ಣೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದೊಳ್ ಮನಸ್ಸಿ ನಿಲವೇಟ್ಟು ತನ್ನ ಸುತನಂ ಸಹಸ್ರಾರನಾ ಜಿನೇಂದ್ರಮುನಿರೂಪಮಂ ತಳೆದನಸ್ತ ಸಂತಾಪಮಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೦-೧೨೭): ಇಹಪರಂಗಳ ತೃಷ್ಣೆ ಭವ ರೋಗಂಗಳ ಬಂಧನ...ಇಂತಪ್ಪ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚಿನೊಳು ಸಿಲುಕದ..ಮಹಾ ಶರಣರ ತೋಱೆ ಬದುಕಿಸಾ ಎನ್ನ (ಆದಪ. ೨೦-೪೯); ವಾರಿಧಿಯೊಳಡಗಿ ನಿದ್ರಿಪ ಬಾಡವಪೊ ತೃಷ್ಣೆ ಆರದನು ಕೆರಳಿಪರೊ (ಮುಂಕುಶ. ೨೬೭). ೧, ೨: ಮದನರಸಪ್ಲವಂ ಕವಿಯ ತಣ್ಣಸನಾಗದ ತೃಷ್ಣೆಗಿಂಬುಕೆಯ್ಯದೆ ಪಗೆಗೊಂಡು ಪೋಪುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೯೭); ಮಧುರದ ಮೊಲೆನುಡಿಯ ಸುಧೆಯಿಂದ ತೃಷ್ಣೆಯನಕಟ ಪರಿಹರಿಸು (ಕುಮಾವ್ಯಾವಿ. ೨-೨೩). [ಸಂ. ತೃಷ್ಣಾ]

ತೃಷ್ಣೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ನೀರಡಿಸು; ಬಾಯಾರು: ಬಿರಯಿಂಗಳ ಬಿಸುಸುಯ್ಲಿಂ ಪೊರೆದುದೆನೆ ಬನಗಾಳಿ ಬೆಚ್ಚನೆ ಶೀಡಿದುದು ಲೋಗರ್ ತೃಷ್ಣೆಗೊಂಡರ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೨-೧೨). [ತೃಷ್ಣೆ + ಕೊಳ್₁]

ತೆ₁ (ಅ). ಛೀ, ತೆಗೆ, ಬಿಡಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಧಿಕ್ಕಾರಸೂಚಕವಾದ ಪದ : ಮುಳಿದು ಶಿಶುಪಾಲನಾ ಸಭೆಯೊಳಗೆ ... ಉಚ್ಚಳಿಸಿ ನುಡಿದಂ ತೆ ಕಳಕಳೆ ಹಂಗಿಕ್ಕಿದನರ್ಘ್ಯದರ್ಘ್ಯಮಂ ಧರ್ಮಸುತಾ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೯೨) ; ಏಜಿಸಿದೊಡ್ಡವಂ ಬಿಡದೆ ಗೆಲ್ದು ಕಿರಲ್ವ ತೆ ಲೆಕ್ಕ ದಾಯುವಂ ತೋ ೞ ಡಿ ದ ರೆ ಂ ಬ ... ಬಿನ್ನಣಂಬಡೆದುದಂತವರಿರ್ವರೊಳಕ್ಷಭೇಳನಂ (ನೇಮಿಜಿ. ೭೫೮). [< ತೆಗೆ₁]

-ತೆ₂ (ಪ್ರ). ಒಂದು ಭಾವವಾಚಕಕೃದಂತಪ್ರತ್ಯಯ : ತೆಕಾರಕ್ಕೆ- ಅಗಲ್ತೆ, ಪೊಗಲ್ತೆ, ನೆಗಲ್ತೆ, ಪುಗುತೆ (ಶಮದ.-೨೦೦ ಪ್ರಯೋ); ನೆಗಲ್ತೆ, ಪೊಗಲ್ತೆ (ಕೃಬಿಡಿ. ೧೬).

-ತೆ₃ (ಪ್ರ). ಒಂದು ತದ್ಧಿತಭಾವನಾಮಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಜಡಾಳತೆ', 'ಚಾಕಚಕ್ಯತೆ' ಪರಾ.

ತೆಂ (ನಾ). ತೆಂಕಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ರೂಪ. 'ತೆಂಗಾಳಿ', 'ತೆಂಬೆಲರ್' ಪರಾ.

ತೆಂಪಡುವಲು = ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕುಗಳ ನಡುವಣ ಭಾಗ; ನೈಋತ್ಯ: ಶಾಸನಗಳು ಆತನ ರಾಜ್ಯದ ಬಡಗಲಲ್ಲಿ ದೊರೆಯದ ತೆಂಪಡುವಲಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವೇನೋ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ (ಮೂರುಉ. ೬೧). ತೆಂಬಡಗಣ=ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾದ: ತೆಂಬಡಗಣ ತವರಿಂ ಮೂಡಲ್ಪೆ ವತ್ತರಡು ಗೇಣಗಳೆಯಲು (ಎಕ. VIII. ಸಾಗರ. ೧೦೯-೬೩; 1042). ತೆಂಬಡಗಲು=ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ: ಅದರಲ್ಲಿ ತೆಂಬಡಗಲಾಗಿ ಕೂಪಕ ... ವರ ಕೊಂಕಣ ಎಂದು ಏಳು ದೇಶಗಳಿವೆ (ತುಳುನಾ. ೭೦). ತೆಮ್ಮೂಡಲು = ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗು ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕುಗಳ ನಡುವಣ ದಿಕ್ಕು; ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕು : ಆಗ್ನೇಯ ಮಾರುತ: ತೆಮ್ಮೂಡಲ ಗಾಳಿ (South Easter. ಇಂಕನ್ನ). ತೆಮ್ಮೂಡು=ತೆಮ್ಮೂಡಲು: ಈ ಸಾರಸ್ವತರ ಒಂದು ಶಾಖೆಯು ತ್ರಿಹೋತ್ರ (ತಿರ್ಹತ) ದೇಶಕ್ಕೆ ತೆಮ್ಮೂಡಾಗಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿತ್ತೆಂದೂ ... ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ (ತುಳುನಾ. ೧೬೦).

[<ತೆಂಕು./ತಮಿ. ಮಲ. ತೆನ್ ; ತುಳು. ತೆಣ್]

ತೆಂಕ 'ತೆಂಕಂ' ನೋ.

ತೆಂಕಂಡ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಭಾಗ,-ತಂಣುಕು (?): ವಾಣಗತೋಟ್ಟಂ ತೆನ್ನಣ್ಣಮುಂ ವಡಕಣ್ಣಮುಂ ವಿನಿತೇಶ್ವರಕ್ಕಂ ಪೊಯ್ದಾರ್ (ಎಕ. IV, ಚಾಮುರಾ. ೬೩-೬ ; ಸು. 750). [ತೆಂ + ಕಂಡ₁]

ತೆಂಕಕಡೆ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಕಡೆ,-ಪಕ್ಕ: ಕೆಱೆಯ ತೆಂಕಕಡೆ ಪಡುವ ಪೋಗಿ ಕದವಿ ಪಡಿಕಟ್ಟಿಗೆಱೆ ಕಡೆ ಕೊಳಂ (ತ್ಮುಅರಿ.೦೯೩೪, ೩೬-೦೪ ; 11ನೆಯ ಶತ). [ತೆಂಕ (<ತೆಂಕು) + ಕಡೆ₃]

ತೆಂಕಣ್ 'ತೆಂಕಂ' ಪರಾ.

ತೆಂಕಣ 'ತೆಂಕಂ' ಪರಾ.

ತೆಂಕಣವಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ತೆಂಕಣವಳ್ಳಿಯ ಗುಡ್ಡಂ ಪುಬ್ಬಾವಿ ಗಂಗೆಮಾಳಿಜ್ಜಿಗಾವಿತ್ತಿಯೊಂಗೆ ಪುಟ್ಟಿದ ಶ್ರೀಮಾರಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೦೩-೪; 830). [ತೆಂಕಣ + ಪಳ್ಳಿ₁]

ತೆಂಕದೆಸೆ, ಟೆಂಕದೆಸೆ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು: ತೆಂಕದೆಸೆ[ಪಾಠಾಂ. ತೆಂಕಣದಿಶೆ] ಯೋಳಕಾಲದೊಳ್ ಮುಗಿಲಿಲ್ಲದೆ ಮಿಂಚುಂ ಕಂಡಡಂ ನೀರೊಳಗಿಂದ್ರ ಧನುವಂ ಕಂಡೊಡಂ ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳಾಯು (ಕಶಾರ. ೩೩೩); ಕೋಳೊಡವೆ ಮುಂತಾಗಿ ತಿರುಗಿದಂ ಫಲುಗುಣಂ ಮೇಲೆ ನಡೆದುದು ಕುದುರೆ ತೆಂಕದೆಸೆಗೊಡನೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೬-೪೭) ; ಆಸಮವಿಗ್ರಹವೀರರ ತೆಂಕದೆಸೆಯೊಳ ಗೆಸಗಿದನೆರಡುಸಾಸಿರವ (ಕೇಜವಿ. ೧೯-೫೭). ಟೆಂಕದೆಸೆ: ಆ ಕೆಱೆಯ ಟೆಂಕ[ದೆ]ಸೆಯ ಕೋಡಿಯ ಪಡುವಸೆ ದಿಕ್ಕಿನಲು ಕೊಟ್ಟ ಯೆರೆಯ ಬೀಜವರಿ (ಸೌಇಇ. IX-II, ೫೦೦-೯; 1516). [ತೆಂಕ (<ತೆಂಕು) + ದೆಸೆ₂]

ತೆಂಕನಾಡು (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣದೇಶ,-ನಾಡು; ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾಡು: ತೆಂಕನಾಡ ಕಿಷ್ಕಿಂಧವೆಂಬ ಪರ್ವತಮನೆಯ್ದಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೧೬-೨೫); ತೆಂಕನಾಡ ಮಜಿಯಲ್ಕಿನ್ನೇಂ ಮನಂ ಬರ್ಕುಮೇ (ಪಂಪಭಾ.೪-೩೦); ಉನ್ನತಿವೆತ್ತ ತೆಂಕನಾಡಿಂ ಬಂದೆಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೯೭).

[ತೆಂಕ (< ತೆಂಕು) + ನಾಡು]

ತೆಂಕಬಟ್ಟ (ನಾ) ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಬಯಲು ಭೂಮಿ (?) : ಶ್ರೀವೃರುಪ ನಾಯಿಗಗೆ ಪಟ್ಟಂಗಟ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟ ಕಟನಿ ಅಮಟ್ಟಿಯಿನ್ತೆಂಕಬಟ್ಟಂ ಮೂಱುವತ್ತು ಗುಳ ಅಯ್ದುಗ್ಗಳ ಪಾಲುಂ (ಎಕ. IX, ಹೊಸಕೋ. ೮೬-೯ ; ಸು. 720). [ತೆಂಕ (< ತೆಂಕು) + ಬಟ್ಟ₁]

ತೆಂಕಮುಖ (ನಾ). ೧. ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ; ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು : ಸತಿಯನುಳಿದ ತಿದಿಗಂಬರನಾಗಿ ಮುಕ್ತಕೇಶಿತನಾಗಿ ನರಕಪಾಲದೊಳು ಸುರೆಯೆಱೆದು ಕುಡಿಯುತ ತೆಂಕಮುಖವಾಗಿ ಹೋಹೆಂ (ಹದಕಾ. ೨-೨೨); ರಘುನಂದನನ ಕೀರ್ತಿಸ್ತಂಭಡಂಬರವೆನಿಪ ಸೇತುವ ಕಂಡು ನಡೆದನು ತೆಂಕಮುಖವಾಗಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೫-೨೪). ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖನಾದವನು ; ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೆದುರಾದವನು : ತೆಂಕಮುಖನಾಗಿ ಮರುಜ್ಜವದಿಂ ಚಂಪಾಪುರಕ್ಕೆ ಬಂದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೩೯): ಪೊಸವಿಮಾನವನೇಱೆ ಬಂದಂ ತೆಂಕಮುಖನಾಗಿ (ಜ್ಞಾನಚಂ. ೨-೨೪). [ತೆಂಕ (< ತೆಂಕು) + ಮುಖ]

ತೆಂಕಮೊಗ (ನಾ). = ತೆಂಕಮುಖ೧: ತೆಂಕಮೊಗದೆ ಬಂದು ವೃಷಭಾಚಳಮಂ ಕಂಡಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೬೯ವ) ; ಪಾ ಂ ಡ ವ ರ್ ಸು ರ ಂ ಗ ದಿ ಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು . . . ತೆಂಕಮೊಗದೆ ಪಯಣಂಬೋಗಿ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೮ವ): ತೆಂಕಮೊಗದೆ ಬಂದು . . . ವೃಷಭಾಚಲಮಂ ಕಂಡು (ಅಜಿಪು. ೯-೩೪ವ): ತೆಂಕಮೊಗದ ಗಾವುಣ್ಡರ ಪಡುವಣ ಏರಿಯ ತೋಣ್ಟದ ತೆಂಕಣ ಸೀಮೆಯಿಂ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೭೮-೫೫; 1045).

[ತೆಂಕ (< ತೆಂಕು) + ಮೊಗ]

ತೆಂಕಲ್ 'ತೆಂಕು' ಪರಾ.

ತೆಂಕಲು 'ತೆಂಕು' ಪರಾ.

ತೆಂಕಲ್ಪೆ 'ತೆಂಗಲೆ' ನೋ.

ತೆಂಕವಂಕ 'ತೆಂಕವಕ್ಕ' ನೋ.

ತೆಂಕವಕ್ಕ, ತೆಂಕವಂಕ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣ ದಿಶೆ,-ದಿಕ್ಕು ; ತೆಂಕವಕ್ಕ [ಪಾಠಾಂ. ವಂಕ] ದೊಳಸಂಖ್ಯಬಲಂ . . . ತುಱುಗೊಳಲ್ ಪೊಱಮಟ್ಟಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೨೨). ತೆಂಕವಂಕ: ಆ ಪುರದ ತೆಂಕವಂಕದೊಳ್ . . . ಚಂಡಮಾರಿ ದೇವತೆಯಿರ್ಪಳ್ (ಯಶೋಚ. ೧-೭) ; ತೆಂಕವಂಕಮಂ ಪರಿಪಾಲಿಪಂ (ಅಲಾವ. ೦-೩೦). [ತೆಂಕ (< ತೆಂಕು) + ವಕ್ಕ]

ತೆಂಕವಟ್ಟೆ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಮಾರ್ಗ, - ದಾರಿ : ಕೆಳೆಯರಿರ, ಇನ್ನಮಗೆ ತೆಂಕವಟ್ಟೆ (ಅಶ್ವತ್ಥಾ. ४०-೬೧೦); ಇಲ್ಲಿ ತಾರೆಗಳ ನೆರೆಯು ನಿಡಿಯ ಗಿರಿಮುಡಿಯು ಮೇಲೆ ವೆಣಗಾಡಿ ತೆಳ್ಳಿ, ತೆಂಕವಟ್ಟೆ ತಿರುಗ ವೇಟ್ಟುಂ (ಬದ್ಮಶ್ರ. ೩೮-೮೨೭). [ತೆಂಕ (<ತೆಂಕು) + ಬಟ್ಟೆ₂]

ತೆಂಕಪೊಲ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇರುವ ಹೊಲ,—ಪ್ರದೇಶ : [ತೆ]ಂಕ ಪೊಲದಲು ಪ್ರಭುಗಳ ಮಾನ್ಯದಿಂ ಮೂಡಲು ಹದಿಮೂಱು ಗೇಣ ಬೆಂಕೊಳ್ವನ ಕೋಲ ಮತ್ತರು ನೂಱು (ಎಇ. XXVII, ೧೫-೪೫ ; 1114).

[ತೆಂಕ (<ತೆಂಕು) + ಪೊಲ]

ತೆಂಕವೋಗು (ಕ್ರಿ). ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಕಡೆಗೆ ಚಲಿಸು, — ಹೋಗು ; ತೆಂಕಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಡು : ತಲೆಕೆದಱೆ ತೆಂಕವೋಗಿರೆ ... ತಾನೆ ಕನಸಿನೊಳಶುಭಂ (ಕಲ್ಯಾಕಾ. ೨-೨೩). [ತೆಂಕ (<ತೆಂಕು) + ಪೋಗು₁]

ತೆಂಕಾಯ್, ತೆಂಕೈ (ಗು). ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ : ಸೀಯಮಂಗಲದ ಪೊಲ ಮೇರೆ ಇಸಾನದ ದೆಸೆ ನಡುಗಲ್ಲೆ ಅಮ್ಬುಲ ತಿಣ್ಣೆಯಿನ್ತೆಂಕಾಯ್ ಪೇರೊಟ್ಟಿಯೆ

(ಎಕ. X (8), ಚಿಕ್ಕಬ. ೧೦೬-೬೬; 850); ಮೂಡಾಯೆನ್ರಾಜ ತೆಂಕಾಯ್ಯಾಟಾರನ ಮಾಡವು ... ಸನ್ದು ವೆಗ್ಗೊರ್ಲ್ಲಿಯುಳ್ಕ್ಕೊಡಿತ್ತು (ಎಕ. IV, ಎಡತೊ. ೬೦-೬೩; ಸು. 890). ತೆಂಕ್ಕೆ: ಪ್ರಥಮಂ ದುಗ್ಗನ್ಕಜ ... ಕೆಱೆಯ ನ್ತೆಂಕ್ಕೆ ನಟ್ಟ ಕಲ್ಲ್ (ಎಕ. X (8), ಚಿಕ್ಕಬ. ೬೬-೦೬; ಸು. 850).

[ತೆಂಕು + - ಆಯ್ $_2$./ತುಳು. ತೆಂಕಾಯಿ, ತೆನ್ಕಾಯಿ]

ತೆಂಕು, ಟೆಂಕ್ $_1$, ತೆಂಕ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು, — ದೆಸೆ: ತೆಂಕು, ಬಡಗು, ಪಡುದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳಕು ಹರಡುವುದನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದೇವೆ (ನಿಬಂಧ. I, ೪೯೪); ಗಿರಿಜ ಸತ್ತು ಪ್ರೇತವಾಗಿ ಸರೋವರದ ತೆಂಕಿನ ಹೊನ್ನೆಮರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾಳೆ (ಶದ್ಯಸ. ೧೦). **ಟೆಂಕ್ $_1$**: ಕನಕಶೈಲಕೆ ಟೆಂ[ಪಾಠಾಂ. ತೆಂ]ಕವೆನಿಸಿ ರಾರಾಜಿಪುದು...ಅಯೋಧ್ಯಾಭಿಧಾನ ಪಟ್ಟಣಂ (ಶಂಕಾರಾ. ೦-೪-೦). 'ಟೆಂಕದೆಸೆ' ಪರಾ. **ತೆಂಕ**: ತೆಂಕ ಪೇರೂರ ಪಳ್ಳಂ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೨೭-೬; 962); ತೆಂಕ ಪಾಲ್ಪಳ್ಳಂ ... ಮೂಡಲೆರಡು ಪಳ್ಳದ ಕೂಡಲೆ ಮೇರೆಯಾಗೆ (ಸೌಇಇ. XI–1, ೩೨-೩೬; 1007); ಸುತರೆಲ್ಲಂ ಬಡಗಲು ನೆರೆದಿರೆಯಾ ದೆಸೆ ಕುಸಿದು ತೆಂಕ ನೆಗೆದೊಡೆ (ಸಮುಪ. ೧೦-೦೧೪): ಅದಱಿಂದೆ ತೆಂಕ ಕಿಂಪುರುಷವರ್ಷ ತೆಂಕ ಹರಿವರ್ಷ (ಕಇ. IV, ೦-೦೩; 1204); ತೆಂಕ ಮುಂತಾಗಿ ನಡೆದನವನಿಪ ಸಮರಾಂಕಣಕಂದು ಲೀಲೆಯೊಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೦೦-೮೦).

ತೆಂಕಣ್ = ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು: ಮಂದಾನಿಲಂ ತೆಂಕಣಿಂ ಬರೆ ಚೈತ್ರಂ ಕುಡುವಘ್ರ್ಯಲಾಜತತಿಯೋ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೪೦): ಮೇರು ಪಡುವಣ್ಗೆ ಕ್ಷೀರಾಶೀರಂ ತೆಂಕಣ್ಗೆ . . . ತನಗೆ ಸೀಮೆಯೆನಿಕ್ಕುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೧೨): ತೆಂಕಣ್ಗಾ ನಿರುಪಮ ದಿವ್ಯವಾಜಿ ನಡೆದತ್ತಾಗಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೦೦-೦೩೪): ಕಂಪಿನೊಳೊಂದಿ ತೆಂಕಣಿಂ ಗಾಳಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ಕೀಡುತಿದೆ (ಕಬ್ಯಕಾ. ೬೩). **ತೆಂಕಣ, ಟೆಂಕಣ, ತೆಂಕಳ** = ೧. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ; ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇರುವ: ಪುಲಿಪದಿಯ ತೆಙ್ಕಣ ಪೇರೊಟ್ಟಿಯೆ ಪೇರ್ಬಿಳಿಕೆ ಎಟಗಲ ಕಱಣ್ಡಲೋ ಮುಕಊಡಲ್ (ಇಆ. XII, ೦೬-೦೭; 785); ಮೂಡಣ ದೆಸೆಯ ವ[ರಾಹ] ಕೆಱೆಯಂ ಮೂಡಣ ಪಳ್ಳ ಅದಱ ತೆಙ್ಕಣ ದೆಸೆ [ಮಣ್ಣಗೆಱೆ] (ಸೌಇಇ. XI–1, ೯-೨೮; 862); ತೆಂಕಣೆಲರಲೆಪದಿಂದಂಕುರಿಸಿದ ಚೂತದಂತೆ ರೋಮಾಂಚಕಂಚುಕಿತಶರೀರನಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೪-೨೦ ವ); ತೆಂಕಣ ಗಾಳಿ ಸೋಂಕಿದೊಡಂ . . . ನೆನೆವುದೆನ್ನ ಮನಂ ವನವಾಸಿದೇಶಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೩೦); ತೆಂಕಣ ಭೂಪಾಲಕರಂ ಭೋಂಕನೆ ಪರಿದೆಯ್ದಿ ದರ್ಪಮಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೧೦೨೨); ಅನಿಲಶರದಿಂದಊದಿದನು ಜಲನಿಧಿಯ ತೆಂಕಣ ತೀರಕಾ ಖಳನ (ತೊರರಾ. ೦-೦೦-೨೦); ಗಣನೆಯಿಲ್ಲದ ಕಪಿಗಳಂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತೆಂಕಣ ಕಡಲ ತೀರದೊಳ್ಬಿಟ್ಟು ಬಂದೊಡೆ (ಕೃಮಿಭಾ. ೦೮-೬): ತೆಂಕಣ ಗಾಳಿಯು ಕೊಂಕಣ ಸೀಮೆಗೆ ಬಂತೈ! (ಕಎಶು. ೨೯-೬); ಪೂಗೊಳನ ತೆಂಕಳ ಗಾಳಿ ಸಂಚರಿಸಿತುಱ ಬನದೊಳು (ಒಕೋಶು. ೩-೮೦). ೨. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕು: ಕರೆನಾಡು ಎಂಬುದು ... ತೆಂಕಣದ ಸೀಮೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಹೆಸರು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೮೨); ಬರುತ ಕರ್ನಾಟಕವನು ಕಳಿದುತ್ತರದಿಶಾಮುಖದಿಂದ ಟೆಂಕಣದೆಸೆಯ ಕೊಂಕಣಕೆ ಪರಮಪಾವನಮೂರ್ತಿ ಬಂದನು (ವಿಭಾಗ. ೩-೪ -೩೯): ವಿಜಯಾದ್ರಿ ಟೆಂಕಣ ಶ್ರೇಣಿಯೊಳು ... ಪದ್ಮ ವರೂಥಖಚರವಿನೋದದೊಳು ತೆರಳಿದನು ದೇಶಭ್ರಮಣೆಗೆ (ಜಿನಭಾ. ೩೦-೦೮). **ತೆಂಕಣಂ**=ದಕ್ಷಿಣದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು: ಆಕಾರಕ್ಕೆ–ಮೂಡಣಂ, ತೆಂಕಣಂ, ಬಡಗಣಂ (ಶಮದ. ೧೦೧ ಪ್ರಯೋ); ತೆಂಕಲ್ ಪುಟ್ಟಿದಂ, ತೆಂಕಣಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೨೯೨ ಪ್ರಯೋ). **ತೆಂಕಣರ್**=ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು: ತೆಂಕಣರ್ ದೈವಂ ಬಿರ್ದೊಕ್ಕಲ್ ತಾನೆಂಬಿವ್ಯದೆಡೆ ನಿಱಿಯೋವುದು ತಲೆ (ಕುಜಳ್. ೦-೩-೩). **ತೆಂಕಣರಾಯ**=ದಕ್ಷಿಣದೇಶದ ಅಧಿಪತಿ: ರಣದೊಳ್ ತೆಂಕಣ ರಾಯನಂಕದ ಚತುಃಸ್ಸೈನ್ಯೋತ್ಕರಂ ದಂಡೆಯಡ್ಡಣವೀತಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೨೩-೩೬: 1224); ಹಣದಂಬೊಯ್ಯಲ್ ಜವಂ ರಾಯರನೆ ಬಯಸಿ ಬರ್ಪಂತೆ ಸೋಮೇಶ್ವರಂ ತೆಂಕಣರಾಯಂ ಬಂದಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦-೨೧). **ತೆಂಕಣಾದಿತ್ಯ** = ಹೊಯ್ಸಳರಾಜನಾದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಒಂದು ಬಿರುದು: ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತೆಂಕಣಾದಿತ್ಯ ತೆಂಕಣಚಕ್ರವರ್ತ್ತಿ (ಎಕ. VII, ಶಿಪಪೊ. ೬೯-೯: 1320). **ತೆಂಕಣಾಸೀಮೆ** = ದಕ್ಷಿಣದ ಸೀಮೆ: ಪಡುವಣ್ಣಾ ಸೀಮೆ ತಣ್ಣಳ್ಳಿಗಾರ ಪಾಟಿ ತೆಙ್ಕಣ್ಣಾಸೀಮೆ ನೆಯ್ಪಲ್ಗೆಱೆ (ಎಇ. XXI, ೦೬೮-೧೨೦; 8ನೆಯ ಶತ). **ತೆಂಕಲ್, ತೆಂಕಲು**=ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು: "ಅವಾಚೀನಂ, ಅವಾಕ್—ಈ ೨ ತೆಂಕಲಾದುದಱ ಪೆಸರ್" (ಕರಾಯು. ೧೬-೦೨೩); ತೆಂಕಲಾವುದೆನುತಂ ನೋಡುತ್ತಮಿಂ ಪೋಗವೇಟ್ಟುದಿದಂ ತಲ್ಲದೆ ಬೇಱುಪಾಯಮಣಮಿಲ್ಲ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೨೮); ತದ್ದಾಡಿಗೆ ತೆಂಕಲ್ ತೊಱಗಲೆಗೆ ಬಡಗಲಿರ್ದುದು ನೆಱೆಯ ಸುಬೋಧ್ದೀಪಮೆನಿಸಿ ಬೆಳುಗಲಿ ದೇಶಂ (ಅಜಿಪು. ೧೨-೪೪): ಆ ಕನಕಾದ್ರಿಯ ತೆಂಕಲ್ ಭೂಕಾಂತಾ ಕುಂತಳೋಪಮಂ ಕುಂತಳಮಂತಾ ಕಾಂತವಿಷಯರಕ್ಷಕರೀ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟಿದಬ್ಜಾಲಂಕ್ಕರ್ (ಎಇ. XX, ೦೨-೩; 1167): ಉದ್ಭಟ ಭೂಮಿಪನುತ್ತರದಿಂ ಕೂರ್ತು ತೆಂಕಲಭಿಮುಖನಾದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೩೩); ಅದಱೊಪ್ಪುವ ತೆಂಕಲ್ ಪೆರ್ಚಿದ ಹಿಮವಾನ್ ಹೇಮಕೂಟನಿಷಧಂ ಬಡಗಲ್ ಸದಮಳನೀಲಶ್ವೇತಂ ಪದೆಪಿಂ ಶೃಂಗಿಗಳೆನಲ್ಕೆ ವರ್ಷಗಿರೀಂದ್ರಂ (ದಶಕು. ೭-೧೧); ಮೇರುಗೆ ತೆಂಕಲು ಸದಮಲ ಭರತಾವನಿ (ಇಆ. IX, ೯೭-೬: 1169); ಅತ್ತಲಿಹುದಾ ವರುಪ ಕಿಂಪುರುಷೋತ್ತಮ ಮದಱಿಂದ ತೆಂಕಲು ವರ ಹಿಮಾಚಲವು (ಸಂಭಪ. ೦೧-೩೦): ಮರಳಿ ಬಂದವರು ತೆಂಕಲು ಪಡುವಲು ಮೇವ ತುಱುವಿಂಡನು ಕೊಂಡು ಪೋಗಿ . . . ಒಟ್ಟಿಸಲು (ಜೀವಂಸಾಂ. ೮-೨೨).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೆಱ್ಕು, ತೆಕ್ಕು; ಮಲ. ತೆಕ್ಕು, ತೆಕ್ಕನ್; ಕೊಡ. ತೆಕ್ಕಿ, ತೆಕ್ಕ್ಯ]

ತೆಂಕುದಿಕ್ಕು (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು: ತೆಂಕುದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಐದಂಕಣದ ಮನೆಯನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು, ತಾವು ಮಲೆನಾಡಿಗೆ ಹೊರಟು ಹೋಗಿದ್ದರು (ದೇವಹಿಂ. ೩೦). [ತೆಂಕು + ದಿಕ್ಕು]

ತೆಂಕ್ಕೆ 'ತೆಂಕಾಯ್' ನೋ.

ತೆಂಗಡೆ (ನಾ). = ತೆಂಕಕಡೆ: ತೆಂಗಡೆಯಿಂ ಸುಳಿವ ಸುರಭಿವಾಯುವ ಕಾಟನದಿಂ ತಳುವದೊಲೆವ ಲತೆಯಂತೆ (ಜಯುಕಾ. ೮-೫೯); ನಡೆತಂದಾ ಬಿಜ್ಜಾಧರ ಪೊಳಲ ತೆಂಗಡೆಯ ಶಬಾಲಯಕಾಗಿ ಕಡುನೀರರತಿ ಮುದದಿಂ ಪೋಗುತಿರೆ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೭-೧೩೨). [ತೆಂ + ಕಡೆ $_3$]

ತೆಂಗಲೆ, ತೆಂಕಲೈ (ನಾ). [ವಿಶಿಷ್ಟಾ] ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಣೆಯ ನಾಮದ ಕೆಳಗೆ ಪೀಠವನ್ನು ಹಚ್ಚುವ ಪಂಗಡ; ರಾಮಾನುಜ ಭಕ್ತರ ಒಂದು ಪಂಥ: (ಸ). 'ಬಡಗಲೆ' ಪರಾ. **ತೆಂಕಲೈ**: ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಮತದ ಈ ತತ್ವ ಕ್ರಮೇಣ ಬಡಗಲೈ ತೆಂಕಲೈ (ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣ) ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಒಡೆದವು (ಭಾರದ. ೨೯೭). [← ತಮಿ. ತೆನ್ಕಲೈ]

ತೆಂಗಾಯ್, ತೆಂಗಾಯಿ, ತೆಂಗುಗಾಯ್, ತೇಂಗಾಯ್ (ನಾ). ತೆಂಗಿನ ಕಾಯಿ; ತೆಂಗು; ನಾರಿಕೇಳ: ತೆಂಗಾಯ ಪಾಸಟಿಯ ಕರ್ಕಶಕುಚಂಗಳ್ (ಸೌಂದಪು. ೭-೩೩): ತೆಂಗಾಯನು ಪೆರೆದದರ ಮೇಲಿಕ್ಕಿ (ಸೂಪಶಾ. ೩-೪); ಒಟ್ಟಿದ ಕಬ್ಬು ತೆಂಗಾಯಿಂದ ಮೆಱೆವುತ್ತಿದ್ದುದು ಖಡ್ಗಪೂಜೆ (ಭರತ. ೨೦-೦೨೯); ತಟ್ಟೆಯ ತೆಂಗಾಯನು ಒಡೆದಲ್ಲಿಡು ಕೊಡು ಹಣ್ಣಳನಿಲ್ಲಿ (ಕೋಗಿಲೆ. ೮೦-೩೭). 'ಬೆಂದೆಂಗಾಯ್', 'ತೆಂಗಾಯ್ಗೊನೆ' ಪರಾ. **ತೆಂಗಾಯಿ**: ಸಣ್ಣಿಸಿದ ತೆಂಗಾಯಿ ತನಿವಾಲುಗಳ ಬೆರಸಿ . . . ಗಾರಿಗೆಯುಡುವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೦-೨೪); ತೆಂಗಾಯಿ ಪಲಸು ... ಬಹುಫಲಾದಿಗಳ ತೋಟಿಗರು ಸಾರಂಗಪಾಣಿಗೆ ಸಾರ್ಚಿದರು (ಬೋಚಕ. ೪-೬೨): ತೆಂಗಾಯಿ

ಯೊಳಗೆ ಪರಿಪೂರ್ಣಜಲ ಬಲಿದು ಓಂಗಿದಪ್ಪಂದ (ಶಬರಶ. ೧೭೪). **ತೆಂಗುಗಾಯ್** : ಮುಡಿಪು ಕಟ್ಟುವರವರೆ ತೆಂಗುಗಾಯ್ ಬಾಳೆಗಾಯ್ . . . ನೈವೇದ್ಯನಿವಹಂಗಳಂ (ಶ್ರೀರಾಮಪ. ೭೦೩-೧೨೮). **ತೇಂಗಾಯ್** : ಹೊಂಗೊಡದೊಳು ನೀರ ಹೊತ್ತ ಧೂರ್ಜಟಿಯಂತೆ ತೇಂಗಾಯ್‌ಮರಗಳೊಪ್ಪಿದುವು (ಮೋಹತ. ೨೪-೧೨) : ಅವಲುಂ ಪುರಿಗಡಲೆಯು ಮುದ್ದಣಂಗೆ ; ಕಬ್ಬು ಕಬ್ಬಿಗಂಗೆ ; ತೇಂಗಾಯೆನಗೈಸೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೮೯-೫).

[ತೆಂಗು$_3$ + ಕಾಯ್$_4$; ತಮಿ. ತೇಙ್ಕಾಯ್ ; ಮಲ. ತೆನ್ನನ್ ಕಾಯಿ ; ತೆಲು. ತೆಂಕಾಯ, ಟೆಂಕಾಯ]

ತೆಂಗಾಯಿ 'ತೆಂಗಾಯ್' ನೋ.

ತೆಂಗಾಯ್ಗೊನೆ (ನಾ). ತೆಂಗಿನ ಕಾಯಿಗಳ ಗೊನೆ,-ಗೊಂಚಲು: ಕಕ್ಕಸದೆ ಬೆಳೆದ ತೆಂಗಾಯ್ಗೊನೆಗಳಂ ... ವನಪಾಲಕಂ ಪೊಱಸಿಕೊಂಡೈತಂದನು (ಚಬಪು. ೪೩-೨೯). [ತೆಂಗಾಯ್ + ಗೊನೆ$_3$ (<ಗೊಲೆ$_2$)]

ತೆಂಗಾಯ್ಮೊಲೆ, ತೇಂಗಾಯ್ಮೊಲೆ (ನಾ). ತೆಂಗಿನಕಾಯಿಯಂತಹ ಮೊಲೆ: ತೆಂಗಾಯ್ಮೊಲೆಯ ನುಣ್ಮೊಲೆಯ... ಮಹಾಪ್ರೌಢವನಿತೆಯರ್ ಕಣ್ಗೆಸೆದರಲ್ಲಿಗಲ್ಲಿ (ಚಬಪು. ೦೦-೨೧). **ತೇಂಗಾಯ್ಮೊಲೆ** : ನವೀನಲತಾಂಗದ ತೇಂಗಾಯ್ಮೊಲೆಯ...ತರಳಾಕ್ಷಿಯರೆಯ್ದುಂದೀಕ್ಷಿಸಿದರ್ ನೃಪನ (ಅದುಕಾ. ೧೦-೪೯). [ತೆಂಗಾಯ್ + ಮೊಲೆ$_1$]

ತೆಂಗಾಳಿ, ತೆಣ್ಗಾಳಿ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿ : ಮದನೇಭಕ್ಕಾವಪ್ರಮೊಂದಂಬುಜವೆರಡು ಕೊಳಂ ಮೂಱು ತೆಂಗಾಳಿ ನಾಲ್ಕು . . . ಅಳಿ ಪದಿಮೂಱಲ್ತೆ ಮತ್ತೋಪಚಾರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೮೯) : ತೆಂ[ಪಾಠಾಂ. ಕಂ]ಗಾಳಿ ಪೇೞ್ ಒಱದೊಂದುತ್ಸವವಾಯ್ತು (ಕಾದಂಪೂ. ೯೦೦) : ತನುಲತೆಯನ್ನೈದೆ ತೆಂಗಾಳಿಗೊಡ್ಡುವ ಕೋಮಲಾಂಗಿಯರು (ಹಜಕಾ. ೪-೩೯) ; ಈ ತೆಂಗಾಳಿ ತನ್ನಿಚ್ಚೆಯಿಂ ನಡೆತಂದಪ್ಪುದು (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೫೫) : ಆಗರದೊಳು ರಸದಾಳಿ ತೆಂಗಾಳಿಯಂ ಕಾಗಲೊಂದಱೊಳೊಂದು ಹಳಚಿ ಮೇಗೋಲ್ಗಳೊಡೆದಿನಿರಸದ ಪರಿಯೊಳಿಕ್ಷುಸಾಗರ ತುಂಬಿದಂತಾಯ್ತು (ಮೋಹತ. ೨-೪೮). **ತೆಣ್ಗಾಳಿ** : ತೆಣ್ಗಾಳಿಯಲೆಪದಿಂದೊಲೆದು ಪುಣ್ಯಪಣ್ಯಾರ್ಥಿಭವ್ಯಸಾರ್ಥಮನಿತ್ತಲೆಟ್ಟುವೂರ್ದಂದು ಕೈಸನ್ನೆಯಿಂ ಕರೆವಂತೆ ಕರಮೆ ಸೊಗಯಿಸುವ ತಳಿರ್ಗೊಂಬುಗಳುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೦೧೫).

[ತೆಂ + ಗಾಳಿ$_1$]

ತೆಂಗು$_1$ 'ತೇಂಗು$_2$' ನೋ.

ತೆಂಗು$_2$ (ಕ್ರಿ). (?) : ಕರಂ ಬಿಂಕಂ ತೆಂಗುವ ಗೋಢಜತ್ರು ಸುದೃಢಾಯದ್ವಾಹುಕಾಂಡಂ (ಚಕಿವಿ. ೩-೨೦). [?]

ತೆಂಗು$_3$, ಟೆಂಗು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ; ನಾರಿಕೇಳ : "ನಾಳಿಕೇರಃ, ಲಾಂಗಲೀ; ಈ ೨ ತೆಂಗು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೧೩); "ನಾರಿಯಳಿ ನಾಳಿಕೇರಂ ತೆಂಗೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೪-೦೦) : ಎಲೆಯಡಕೆಯುಮಂ ತೆಂಗಿನೆಳನೀರುಮಂ ಕೊಳಲಿಂಬಪ್ಪಂತಿರೆ ಮಾಡಿ ನಟ್ಟ ಕೌಂಗಿನ ತೆಂಗಿನ ಮರಂಗಳುಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೪೭ ವ); ಶೀತಳಮಪ್ಪ ತೆಂಗಿನೆಳನೀರೊಳ್ . . . ಪುಂಡ್ರೇಕ್ಷು ಪಾನೀಯದೊಳ್ ಬೆಳೆದೋರಂತೊಱಗಿರ್ದು ತೋರ್ಪ ವಿಲಸತ್ಕರ್ಪೂರಶಾಲೀವನಾವಳಿಯಿಂದಂ ಕರಮೊಪ್ಪ ತೋರ್ಪುದು ಬನಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೭೦) : ತೆಂಗಿನ ಪೊಸನೇಱಂದಱು ದಿಂಗಳ್ವರಮಡಸಿ ಕಂದಿಯಂ ಕಟ್ಟಿದೊಡಂ ತಾಂ ಗಡ ಬಿಟ್ಟೊಡೆ ಮತ್ತಂ ಪಿಂಗದು ಡೊಂಕೆಂಬ ನಾಯ ಬಾಲದ ತೆಱದಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೯೨) : ನಾಯ್ಗೆ ತೆಂಗೇವುದೊ ಕಾಗಗೇವುದೊ ರಸಾಯನಯುಕ್ತದ ಸಾರಭೋಜನಂ (ಲೀಲಾವ. ೨-೧೦೦) ; ಗಂಜೆಯನಾಗಳ್ ತೆಂಗಿನ ಕಿಳಿವಟ್ಟಲೊಳಾ ತಂಗೆಱೆದಳ್ (ದಶಕು. ೦೨-೧೨೫) ; ತೆಂಗಿಗೆ ನೀರನೆಱೆದರೆ ಅಂಗೈಯಲ್ಲಿ ಫಲವು ಕಾಣುವಂತೆ (ಅಹಂಡೇ. ೭೦-೦೧) ; ತೆಂಗನು ಲಾಗಿಸಿ, ಅಡಕೆಯ ಬಾಗಿಸಿ . . . ಬಂತೈ ! ಬಂತೈ ! (ಕವಿಪ್ರ. ೨೮-೫) : ಸಿಂಹಲದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ . . . ತೆಂಗು ಮೊದಲಾದ ಫಲಗಳೂ ಬಹಳ ಆಗುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೨೦೧); ತಲೆದೂಗೆ ತೆಂಗುಗಳ್ ಮೆರೆವ ಕಾಲೂರು (ಕಾಯೂರ. ೪೭-೭೭). **ಟೆಂಗು** : ಟೆಂಗು ಬಾಳೆಹಣ್ಣು ... ದ್ರಾಕ್ಷಿ ತಂದಿಹರು (ಸಿದ್ಧಪು. ೦೯-೮) ; ದೂರದ ದ್ವೀಪದ ಮೇಲಿನ ಟೆಂಗಿನಗಿಡಗಳು ... ಗೊಂಬೆಗಳಂತೆ ನಿಂತಿದ್ದವು (ಭೂಮಿಕಾ. ೮೧).

ತೆಂಗಿನಕಾಯ್, ಟೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ = ತೆಂಗಾಯ್ : ತೆಂಗಿನಕಾಯದೊಂದು ಕಠಿನತ್ವಮನೊರ್ಮೆಯೆ ಕಂಡು ಪೊಲ್ಲದೆಂದೇಂ ಗಳ ಬೆಚ್ಚಿ ಭೀರುತನದಿಂ ಬಿಡದೊಯ್ಕನೆ ಮೂಸಿ ನೋಡಿ ನಾಯ್ಪಂಗಿದುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೪೩) : ಅಕ್ಕಿಯಡಕೆ ಓಲೆ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಕಂಡೆ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೪೦-೮೭) : ಈಚೆಗೆ ಟೆಂಗಿನಕಾಯಿ ಬಹಳ ತುಟ್ಟಿ ಆಗಿವೆ (ರೂಢಿ) : ತೆಂಗಿನ ಕಾಯಿ ಹೋಳ ಮಾಡಿದರು ಜೂದಿನಲಿ (ಮೋಹತ. ೨೦-೨೨) ; ಆಡಿ ಬಾ ಎನ ಕಂದ ಅಂಗಾಲ ತೊಳದೇನ ತೆಂಗೀನ ಕಾಯಿ ತಿಳಿನೀರ ತಕ್ಕೊಂಡು ಭಂಗಾರ ಮಾರಿ ತೊಳದೇನ (ಗರತಿ. ೮೭) : ಉಪ್ಪಿನವ ಕೆಟ್ಟೆನೆಂದರೆ ತೆಂಗಿನಕಾಯವ ಹೂರಳಿ ಹೂರಳಿ ಅತ್ತ (ಗಾದೆ). **ತೆಂಗಿನ ತಿರುಳೋಲೆ** = ತೆಂಗಿನ ಎಳೆಯ ಗರಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಓಲೆ : ಮಂಗಳಪ್ರಸಾಧನಮೆಸೆದತ್ತು ಕಪ್ಪುರದ ಕಂಠಿಕೆ ಬಣ್ಣದ ಸಣ್ಣ ಮಾಲೆ ತೆಂಗಿನ ತಿರುಳೋಲೆ ತಾವರೆಯ ನೂಲುಡೆನೂಲ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೩-೧೦೭) ; ಪೂವಿನ ಕಂಕಣ ತೆಂಗಿನ ತಿರುಳೋಲೆ ತಾವರೆನೂಲುಡೆನೂಲು ... ಭೂಷಾವಳಿಯಾದುದವಳಿಗೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೮-೫೪). **ತೆಂಗಿನ ಮರ** = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ತೆಂಗು : ಎಲೆಯಡಕೆಯುಮಂ ತೆಂಗಿನೆಳನೀರುಮಂ ಕೊಳಲಿಂಬಪ್ಪಂತಿರೆ ಮಾಡಿ ನಟ್ಟ ಕೌಂಗಿನ ತೆಂಗಿನ ಮರಂಗಳುಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೪೭ ವ) ; ತೆಂಗಿನ ಮರ ಯಾಕೆ ಹತ್ತುತ್ತಿ ಎಂದರೆ ಚಕ್ಕಿಗೆ ಹುಲ್ಲು ಕುಯ್ಯೋದಕ್ಕೆ ಅಂದ (ಗಾದೆ) ; ತೆಂಗಿನ ಮರಕ್ಕೂ ಅಡಿಕೆ ಮರಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ತಳಿಯೇ ? (ಗಾದೆ). **ತೆಂಗಿನ ಹಣ್ಣು** = ಬಲಿತ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ ; ತಳಲು : ಅಕ್ಕ ಕರಿಯವ್ವ ತಂಗೀಯು ಭದ್ರಕಾಳಿ ತೆಂಗಿನ ಹಣ್ಣಾ ಒಲೆ ಹೂಡಿ ಅಟ್ಟಲ್ಲೊ ... ಅಡಿಗೇಯಾ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೪೫). **ತೆಂಗಿನೋಲೆ** = ತೆಂಗಿನ ತಿರುಳೋಲೆ : ಮುಡಿದ ಪಾದರಿ ತೊಟ್ಟೆಳಮುತ್ತು ಸುತ್ತಿನೊಳ್ ಮಾಸದ ತೆಂಗಿನೋಲೆ ... ಸಂದ ಭೋಗಿಗೆ ವಿಲಾಸದ ದೇಸೆಯ ನಂಟುಮಾಡುಗುಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೦-೦೩೯).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತೆಙ್ಕು, ತೆಙ್ಕ ; ಮಲ. ತೆಙ್ಙು ; ತುಳು. ತೆಂಗ್ ; ಕೊಡ. ತೆಂಗೆ]

ತೆಂಗುಗಱಿ (ನಾ.) ತೆಂಗಿನ ಗರಿ, - ಸೋಗೆ ತೆಂಗುಗಱಿ ಕೊಡೆಯಿರ್ದ ಕಡಲುಲಿಯ ಮನೆಯೇ (ಅಕ್ಕಿಕ್ಕಾ. ೩೫-೭೭೦). [ತೆಂಗು$_3$ + ಗಱಿ]

ತೆಂಗುಗಾಯ್ 'ತೆಂಗಾಯ್' ನೋ.

ತೆಂಗುದಿ (ನಾ). ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಪ್ರಾಣಿ : ಹರಿಣ-ಎರಳೆ, ಶಶ-ಮೊಲ, ಲೋಹಿತ-ತೆಂಗುದಿ (ಶಾಹಟೀ. ೨-೨-೬೨ ಧ).

[P ಇದು 'ಕೆಂಗುಱಿ' ಇರಬಹುದೆ ?]

ತೆಂಗುಹ 'ತೇಂಗುಹ' ನೋ.

ತೆಂಟು, ತೆಮಟು (ಕ್ರಿ). ಮೊರದಿಂದ ಕೇರು : "ತೆಂಟು-ಶೂರ್ಪಕರಣೇ (ಕೇರು)" (ಶಮಧಾ). **ತೆಮಟು** : (ಕ).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತೆಳ್ಳು ; ಕುರುಖ್. ತೆಲ್ಕಾ ; ಮಲ್ತೊ. ತೇಲೆ]

ತೆಂಟೆ (ನಾ). ಜೂಜುಕಟ್ಟೆ: ಕಂಡನವಂ ತೆಂ[ಪಾಠಾಂ. ತೇಂ, ದೀಂ] ಟೆಯೊಳಿನಿಂದು ಜೂಜಾಡುವವನಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೪-೨೦). 'ತಿಂಟೆ' ಪರಾ.

[< ಪ್ರಾ. ಟಂಟಾ]

ತೆಂಡೆ 'ತೆಟ್ಟೆ' ನೋ.

ತೆಂಡೆಸುತ್ತು (ಕ್ರಿ). ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರಂವ ಕಬ್ಬಿನ ಜಲ್ಲೆಗಳು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳದಂತೆ ಗರಿಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಿಕಟ್ಟು : (ಶ).

[ತೆಂಡೆ (< ತೆಟ್ಟಿ) + ಸುತ್ತು₁]

ತೆಂಡೆಸೆ (ನಾ). = ತೆಂಕದೆಸೆ: ಬಲಿತನವನು ಜಡವಾಗಲ್ ಸಲೆ ತನ್ನಯ ನೆಳಲು ತೆಂಡೆಸೆಗೆ ಪೋಗುವದಂ ಭಳಿಲನೆ ಕಾಣಲ್ ಪ್ರಾಣಂ ಅಳಿವುದು ತಾ ಸತ್ಯವೈದುದಿನದೊಳಗೆ (ಶಂಡಶ. ೧೮-೩೨). [ತೆಂ + ದೆಸ್ಶೆ]

ತೆಂಪು (ನಾ). ಶೌರ್ಯ ; ಸಾಹಸ : ತೆಂಪಿನಿಂದ್ಯೆತರಃವಕಂಪನನ ಭರಕೆ ಭೂಕಂಪವಮಾಗಲ್ವವನತನಯ ಕೋಪದಲಾ ನಿಲಿಂಪತತಿ ಸಂತಸಂಗೊಳುವಂತೆ ದೈತ್ಯನಂ ಸಂಹರಿಸಿದಂ ರಣದೊಳು (ವಂಕಾರಾ.. ೬-೨೦ ಸೂಕಶ). [ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೆವ್ವು ; ತೆಲು. ತೆಂಪು]

ತೆಂಪುಗಾರ (ನಾ). ದುಂದುಗಾರ (?) : ಅಂಥ ತೆಂಪುಗಾರನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಸಾಲವನ್ನು ಹೇಗೆ ತೀರಿಸುವಿ (ಕಥಾಮಂ. IV. ೪).

[ತೆಂಪು? + – ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ತೆಂಬ (ನಾ). ಕಿಟ್ಟು ; ದಿಣ್ಣೆ ; ತೆವರು : ಬೆಟ್ಟಕ್ಕಿಂತಲೂ ಚಿಕ್ಕದಾದರೆ ಗುಡ್ಡ, ದಿಣ್ಣೆ, ಬೋರೆ, ತೆಂಬ, ತೆವರು ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ (ಭೂಗೋ೪. ೧೧) ; ಇಂಬು ಮಾಡ್ಯಾರ ಅಣೆಗೇರಿ ತೆಂಬೊಳ್ಗೇದೆಂದೂ ಇಳಿದಾರ (ಕಜಾಗೀ. ೪೯) : ಆ ಎತ್ತುಗಳು . . . ತಿಪಟೂರು ಕುಣಿಗಲುಗಳಿಗೆ ಕಾಯಿ ಕೊಬರಿ ಬೆಲ್ಲ ತುಂಬಿದರೆ ಎಂಥ ತೆಂಬದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಸಲೀಸಾಗಿ ಎಳೆಯುತ್ತಿದ್ದುವು (ಪನ್ನೂರು. ೩೩). [?]

ತೆಂಬಾಲ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು (?): ಬಸದಿಯ ಪೂಜಿಗಣ ಪಿತ್ತಿರೋದ್ಧಣ್ಣವುಮುಂ ತೆಂಬಾಲದೊಳು . . . ಕೊಟ್ಟ ಮಣ್ಣು (ಎಕ. X. ಕೋಲಾರ. ೯೦-೯೦ ; ೫೦೩). [?]

ತೆಂಬುಟಿ (ನಾ). (?) : ತೆಂಬುಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ವೆಂಪುಳಿ] ಯೋಪಗ್ಗದನೇಕ ಭಂಗಿಯ ನವೀನಸ್ವಾದುವೆತ್ತುಪೂರ್ಗಾಯ್ಗಳನಾಳಿೞೀಕಿಸಿ ತಂದು ಬಡ್ಡಿಸಿದರ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೫-೬೦). [?]

ತೆಂಬೆರಲ್ 'ತೆಂಬೆಲರ್' ನೋ.

ತೆಂಬೆಲತ್ತಪಳ್ಳ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು (?) : ಕೆಱೆಯ ಕೆಱೆಗೆ ತೆಂಬೆಲತ್ತಪಳ್ಳ ಕಟನಿ ಮೂಗಣ್ಣುಗವೆಡೆ (ಎಕ. X ಕೋಲಾರ. ೯೦-೮೮ ; ೫೦೩). [? + ಪಳ್ಳ]

ತೆಂಬೆಲರ್, **ತೆಂಬೆರಲ್**, **ತೆಂಬೆಲರು** (ನಾ). = ತೆಂಗಾಳಿ : ಊದುವ ತೆಂಬೆಲರಿಂ ಬೆಡಂಗುವೆತ್ತು (ಎಕ. XIII, ೩೩೦-೨೮ ; ೫೭೦) : ಬೀಸಿದುದು ತೆಂಬೆಲರಪ್ಪಿಕೊಳ್ವವೊಲ್ (ಆದಿಪು. ೨-೬೫) : ತೆಂಬೆಲರಲೆಪದ ಪೂಲತೆಯಂಬಿನಮಂಕುರಿಸೆ ಪುಳಕವೊರ್ಮೆದಲೊಳೆ ಬಿಲ್ಲಂಬೆಜಗುಮಾಗಿ ಸತಿ ಚೋದ್ಯಂಬಟ್ಟಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೭) : ಮೆಲ್ಲಗೆ ನಡೆದಪ್ಪುದು . . . ತೆಂಬೆಲರ್ (ವರ್ಧಪು. ೧-೬೬) ; ಪೂಗಳ ಪೊಸಗಂಪಿನೊಳ್ ಪೂರೆದು ಕೀಡುವ ತೆಂಬೆಲರಂತೆ . . . ಸೋಲಿಸದೆ ಕಾವನ ಕಬ್ಬುಮದಾರನಾದೊಡಂ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೦೯): ತೆಂಬೆಲರ್ ತೀಡೆ ತುಂಬಿಗಳಾಡೆ (ಶ್ರೀಚಾಮು. ೪೯೬-೨೯೭)

ತೆಂಬೆರಲ್ : ಬಂದಾಡುವ ತೊಂಡುವೆಣ್ಬುರುಳಿ ಕೀಡುವ ತೆಂಬೆರಲ್ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೬೭) ; ತೆಂಬೆರಲ್ ಪೊರೆಪೊರೆಯ ಸಡಿಲ್ಚೆ ಸಡು ಪೊಂಗಿರೆ ಮಲ್ಲಿಗೆಗಳ್ ಬಸಂತಮೊಳ್ ಬಿರಿದೊಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೩೩) ; ಪಾರದೆ ವಸಂತಮಂ ಕೈವಾರದೆ ತೆಂಬೆರಲ[ಪಾಠಾಂ. ತೆಂಬೆಲರ]ನಾ ಮುನೀಶನ ಬರವಿಂ ಪಾರೈಸಿದಂದದಿಂ ಸಹಕಾರಂ ತಳ್ದಿತ್ತು ಪುಳಕಮನೆ ಕಳಿಕೆಗಳಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೯೦). **ತೆಂಬೆಲರು** : ತೆಂಬೆಲರೊಯ್ಯನೆ ತೀಡೆ ನಿದ್ರಾಂಗನೆ ಗಿಂಬುಗೆಯ್ವನು ತನ್ನೊಡಲ (ಕರ್ಣವ್ಯ. ೪-೫). [ತೆಂ + ಎಲರ್]

ತೆಂಬೆಲರು 'ತೆಂಬೆಲರ್' ನೋ.

ತೆಕಿಮುಕ್ಕಿ 'ತಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ' ನೋ.

ತೆಕಿಮುಕ್ಕಿಬೀಳು 'ತೆಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿಬೀಳು' ನೋ.

ತೆಕ್ಕನೆ (ಅ). ೧. ತಕ್ಷಣ; ಕೂಡಲೆ; ಒಡನೆ: ಆತನ ಭಾವ ಭಣಿತೆದುನಜೀವವೊಲು ನಾನೊಂದುಪಾಯವನು ತೀವಿ ತೆಕ್ಕನೆ ಸಿಕ್ಕಿಸುವೆನು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೨೦-೮) ; ಅಸುರರ ಸಂತತಿಯುಂ ಮುಂ ತೀವಿದ ಕೃತಕಧ್ವಾಂತಮುಮಾ ಜಯಭೂಪತಿ ದಿನಕರಶರಮಂ ಬಿಡಲೊಡನೆ ತಾಂ ತೆಕ್ಕನೆ ಪರೆದತ್ತು (ಜಯಿಕಾ. ೬-೩೩): ಏನು ತೆಕ್ಕನೆ ಚಿಂತಾಗ್ರಸ್ತರಾದಿರಿ? (ಚಂದ್ರಸ. ೦೨): ದಾಳಿಂಬೆಹಣ್ಣನು ತಿನ್ನುವ ಕವಿ ಅದನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾ ತೆಕ್ಕನೆಯೇ ಆ ಸವಿಯ ಮೂಲಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿರುವುದು ಇದರ ವಿಶೇಷ (ಶಾಂಚಕ. ೩೩). ೨. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ; ಅತಿಶಯವಾಗಿ; ಅಧಿಕವಾಗಿ; ಬಹಳವಾಗಿ : ಆ ಶಿಶುವಿನಟ್ಟಿ ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿತ್ತನಿತುಂ ದಿಕ್ತಟಮಂ (ಜಗವಿ. ೩-೧೨): ಜನನಿಯ ಶರೀರದೊಳ್ ತೆಕ್ಕ[ಪಾಠಾಂ. ಕ್ಕೆ]ನೆ ತೀವಿದ ರಾಗರಸದೊಳೋಲಾಡಿಯು . . . ಬಳೆವಂತೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೯೯): ಆ ರವಮೊಣ್ಗೆಸೆಯಲ್ಲಮಂ ತೆಕ್ಕನೊತ್ತರಿಸಿ ತೀವಿರೆ (ಧರ್ಮಾಪ. ೩-೩).

ತೆಕ್ಕತೆಕ್ಕನೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಕಾಳೋರಗನಿಶ್ವಾಸಾನಿಳನಿಂ ಜಗುನೆಯ ಮಡು ತೆಕ್ಕತೆಕ್ಕನುಕ್ಕುತಿರ್ಕುಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೪-೪೧) ; ಕಮಂಡಲಜಲಂ ತೆಕ್ಕತೆಕ್ಕನೆ ಕುದಿಯೆ (ಜಹಕಾ. ೨-೩೩) : ಪವಪದಾರ್ಥಂಗಳು ಪಚನಕಾಲದೊಳೊಡನೊಡನೆ ತೆಕ್ಕ[ಪಾಠಾಂ. ಕ್ಕ]ತೆಕ್ಕನೆ ಕುದಿಯೆ (ಬಸವು. ೩೬-೪೬): ಜಲಕ್ಕನಾದಾನಂದರಸಭರಿತನೇತ್ರದಿಂ ತೆಕ್ಕತೆಕ್ಕನೆ ನೆಗೆವುತಿರ್ಪ ಬೆಮರ್ವನಿಗಳಿಂದಿರದೆ ಸೆರೆ ಬಿಗಿವ ಕೊರಲಿಂ...ಮೆಯ್ಯಿಕ್ಕಿ (ಪದ್ಮರಾ. ೫-೨೫). **ತೆಕ್ಕನೆ** ತೀವು=ಜಡಿದು ತುಂಬು; ಅಂಚು ಮುಟ್ಟ ತುಂಬು: ಕರಿಯ ಕರಗಮಂ ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿ (ಪದ್ಮಾರಾ. ೦೦೩-೨೭): ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿದ ಕಣ್ಣ ನೀರೊಳ್ ದೆಸೆಗಾಣದೆ ನಿಂದಿರ್ದ ಸುಯೋಧನನಂ ಸಂಜಯನಿಂತೆಂದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೫೭ ವ); ಮನದೊಳ್ ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿದೊಂದು ವರವುಸ್ನೇಹಾಮೃತಂ ಕಣ್ಗಳಿಂದೆನಸುಂ ಪೊಣ್ಮಿದುದೆಂಬಿನಂ ಸುರಿವಿನಂ ಹರ್ಷಾಶ್ರು (ಜಗವಿ. ೬-೦೫): ಹೊಕ್ಕಳು ಗುಣ್ಣುಗಟ್ಟುದು ಪೊಡಲೊಳು ಶಿಶು ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿ ಜೀವಿಸಲು (ಮೋಹತ. ೦೭-೭). [? + – ಅನೆ₁]

ತೆಕ್ಕನೆಪೋಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ವಿಸ್ಮಯಪಡು; ಅಚ್ಚರಿಗೊಳ್ಳು : ಆ ಭವದೊಳ್ ನೀಂ ವನಚರನ ಎನಲೊಡಂ ತೆಕ್ಕನೆಪೋದು ಜನ್ನನಾಟಕಕ್ಕವನೀಶಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೪-೫). ೨. ಗಾಬರಿಯಾಗು : ಇತ್ತ ಲೀಲಾವತಿ ನಿಜವಲ್ಲಭಂ ಮಲ್ಲಿಕಾಮಂಡಪದೊಳಿಲ್ಲದುದಂ ಕಂಡು ತೆಕ್ಕನೆಪೋಗಿ (ಲೀಲಾವ. ೦೪-೦೦೬ ವ). [< ತೆಕ್ಕು₃ + ಪೋಗು₁]

ತೆಕ್ಕಾಡು 'ತೇಂಕಾಡು' ನೋ.

ತೆಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿ 'ತಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ' ನೋ.

ತೆಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿಬೀಳು 'ತೆಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ ಬೀಳು' ನೋ.

ತೆಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ 'ತಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ' ನೋ.

ತೆಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿಬೀಳು, **ತೆಕಿಮುಕ್ಕಿಬೀಳು**, **ತೆಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿಬೀಳು** (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಲವಾಗಿ ತಬ್ಬು; ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳು: ನಿಮ್ಮ ತಾಯಿ ಪುನರ್ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ತೆಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿಬೀಳಬನ್ನಿರಿ (ಉಗಾಹ. ೦೩೦) : ಮುಳುಗುವವನು ಬೆಂಡಿಗೆ ತೆಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿಬಿದ್ದಂತೆ ಏನನ್ನಾದರೂ ಹಿಡಿಯ ಹೋಗುವನು (ಬಾಳಬು. ೨೬). ೨. (ಆಲಂ) ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬರು ; ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬರು ; ಇತ್ತೀಚಿನ ಆರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಸುಖ ದುಃಖ ತೆಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿಬಿದ್ದು ಬಂದಿವೆ (ಕಂನಾಸಾ. ೦೦೮). **ತೆಕಿಮುಕ್ಕಿಬೀಳು** : ೧. ಮುಳುಗಾಂವ ಬೆಂಡಿಗೆ ತೆಕಿಮುಕ್ಕಿಬಿದ್ದಾಂಗ (ಗಾದೆ. ೦೦೦-೪). **ತೆಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿಬೀಳು** : ೧. ವೆಂಕಣ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿರನ್ನು ಮತ್ತೆ ಕುಂತಿ ಗಾಂಧಾರಿಯರು ತೆಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದರು (ದೀಪಹ. I, ೪೯).

[ತೆಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ (<ತಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ) + ಬೀಳು₁ (< ಬೀೞ್₁)]

ತೆಕ್ಕಿಸು 'ತಟ್ಕಿಸಂ' ನೋ.

ತೆಕ್ಕು₁ 'ತೇಗು₁' ನೋ.

ತೆಕ್ಕು₂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಂಜಂ; ಹೆದರು; ಭಯಂಪಡು : ಮುನಿದೊಡಂ ಮುಟ್ಟಿ ನೋಯಿಸಿದಡಂ ತೆಕ್ಕನೀತನನೆಂತು ಹುಸಿಯ ನುಡಿಸುವೆನೆಂದು ಚಿಂತಿಸಿಸುತ (ಜಗಚ್ಚ. ೮-೯೩); ಕಾದುವಂ ಶಿವನೆಂತರ್ದೆ ತೆಕ್ಕದೆ ಭಕ್ತ ರಾಡಿದುಕ್ರಿಯನೆ ಮನ್ನಿಸುತೆ (ಚನ್ನರಾ. ೩-೯); ಮನೋಜನ ಸಡಗರಕ್ಕೆ ತೆಕ್ಕದಳು...ಬೆಚ್ಚದಳಂಗಜಾಸ್ತ್ರದಲಿ (ಕುಮಾ.ಆ. ೮-೨೦); ತೆರಳದೆ ತೆಕ್ಕದೆ ತೆಲಹುಗೊ ವದೆ ರಾಮನಿರೆ ಮೆಚ್ಚಿದರು ದೇವತೆಗಳು (ಕುಮಾ.ರಾಮ. ೨೦-೨೪). ೨. ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು; ಸೋಲಲಂ : ಎನಿತಪ್ಪ ವಿದ್ವಾಂಸರುಂ ತನಗೆ ತೆಕ್ಕುವರ್ (ಶಾಂತಿಪು.ಹ. ೨೩೪-೧); ಒಡಿ ಗುಡಿಗಾಲ್ಗಳಂ ಕಟ್ಟಿ ಗೋತವಂ ತೆಗೆ ತೆಕ್ಕದೊಡೆ ಕುತ್ತಿ ಕೆಡಹು (ಸಿಂಗಿರಾ. ೩-೧೮); ಸಿಡಿಲ ಪೊಡರ್ಪು ತೆಕ್ಕುವಂತು ಗುಡುಗುಡಿಸಿ ಗುಡುಗಿ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದಂ ಕಲಿಯುಣಾವಂ (ರಾ.ಮಾ.ಕ. ೧೩೦-೩೦). ೩. (?): ನಿಱ ತೆಕ್ಕದ[ದ]ರೆ ತೆರೆಗಳ್ ಪೊಱವಾಱಂ ಭೋಂಕನಪ್ಪ ಘನನುಣ್ಕೊಡೆಯಂ ನಿಱ ಸೋಂಕಿ ಸೋಂಕಿ ಕೊಳನಂ ತುಱುಗೆವೆಗಳ್ ತುಱುಗೆ ಪೊಕ್ಕುದಬಲಾನೀಕಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೨-೨೩).

ತೆಕ್ಕು₃ (ಕ್ರಿ). (ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ) ನವೆಗೆ ಮೈ ನೆಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳು: "ತೆಕ್ಕು-ತಿರ್ಯಕ್ಕಂಡೂತಿ ಲೇಹನೇ (ನವೆಗೆ ನೆಕ್ಕು)" (ಶಮದಾ).

[ಈ ಇದು 'ಶಿಕ್ಕು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೆಕ್ಕೆ₁ 'ತಟ್ಕೆ' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆ₂ 'ತೆಕ್ಕು₃' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆಗಟ್ಟು, ತೆಕ್ಕೆಗಟ್ಟು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುರುಳಿಗಟ್ಟು; ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತು; ಸಿಂಬೆ ಸುತ್ತು : ಕುಂಡಲೀ. ಜಿಹ್ಮಗಃ—ಈ ೨ ತೆಕ್ಕೆಗಟ್ಟಿದ ಹಾವು (ಹಲಾಯು. ೦೦೩-೦೯): ತಲೆಸುತ್ತ ತೆಗೆದೊಡನೀಡಾಡಲಾ ಕೇಶ ನೆಲದೊ ಳಿರ್ದುದು ತೆಕ್ಕೆಗಟ್ಟಿ (ಭರತೇ. ೬೦-೯೨). ೨. ರಾಶಿಯಾಗು; ದಟ್ಟೈಸಂ; ಸಂದಣಿಸು : ಪರಿಖೆಯ ತೆರೆಪೊಯ್ಲಿಂದಂ ತೆರಳ್ದು ತಡಿವಿಡಿದು ತೆಕ್ಕೆಗಟ್ಟಿದ ಪೊಂದಾವರೆಯ ರಜದಂತೆ (ಮಲ್ಲಿನಾ. ೨-೬೪) : ಹೊಡಕರಿಸಿ ಹೊದೆಱಿದ್ದು ಮುಂದಕ್ಕೆ ನಡೆನಡೆದು ಕೈ ಮಾಡಿ ಕಾಯದ ತೊಡಕನೊಲ್ಲದೆ ತೆಕ್ಕೆ ಗ[ಪಾಠಾಂ. ಗೆ]ಟ್ಟಿತು ಭಟರು ನಾಕದಲಿ (ಕುಮಾ.ಭೀ. ೯-೧೮). ೩. ಒಂದ ರೊಡನೊಂದಂ ಬೆರೆ; ಕೂಡಂ; ತೊಡಕಂಹಾಕಿಕೊಂಡಿರು : ತೆಕ್ಕೆಗಟ್ಟಿರ್ದ ಫಣಿಪತಿಯ ಭಾವದಿಂದೆಸೆವ ಬಜ್ಜರವರಲ ಬಾಹುಪೂರಕ (ಸೌಂದರ್ಯ. ೬-೨೭). **ತೆಕ್ಕೆಗಟ್ಟು**₁ : ೪. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟು; ಪಿಂಡಿ ಮಾಡು : ಆ ಹುಲ್ಲೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತೆಕ್ಕೆಗಟ್ಟು (ರೂಢಿ).

[ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ಕಟ್ಟು₁]

ತೆಕ್ಕೆಗೆಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪುಗೆಡಿಸು; ಚೆದರಿಸು : ಕಕ್ಕಸದೊಳೆಕ್ಕತುಳಕ್ಕೆತಂದ ವೀರರಂ ಮುಕ್ಕುರಿಕಿ ತೆಕ್ಕೆಗೆಡಿಸಿದಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೯-೬).

[ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ಕೆಡಿಸು₁]

ತೆಕ್ಕೆಗೆಡೆ (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪಾಗಿ ಬೀಳು; ರಾಶಿಯಾಗಿ ಬೀಳಂ : ಮಿಕ್ಕು ನೂಕುವ ಕುದುರೆಕಾಱರು ತೆಕ್ಕೆಗೆಡೆದರು ಸಂದಣಿಸಿ ಕೈಯಿಕ್ಕಿದಾನೆಯ ನೇಣನೆಂಬೆನು ಕಾಣೆನೆಳವಿಯಲಿ (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೫-೩).

[ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ಕೆಡೆ₁]

ತೆಕ್ಕೆಗೆಯ್ 'ತಟ್ಕೆಗೆಯ್' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆಗೈ 'ತಟ್ಕೆಗೆಯ್' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆಗೈಸು (ಕ್ರಿ). ಅಪ್ಪುವಂತೆ ಮಾಡು; ತಬ್ಬಿಸು: ನಿನ್ನ ಉರಿವ ಗಾಜಿನ ಕಂಭಕೆ ತೆಕ್ಕೆಗೈಸಿ ಪರಿಭವದೊಳು ಬಳಲುವಾಗ ಹರಿಪುರುಷೋತ್ತಮನ ನಾಮ ನೆನೆಗೊಡದೆಲೆ ಮನ (ಪುರಂದ. ೧-೧೯೨-೬).

[ತೆಕ್ಕೆಗೈ (< ತಟ್ಕೆಗೆಯ್) + – ಸು₁]

ತೆಕ್ಕೆಗೊಳ್ ತಟ್ಕೆಗೊಳ್' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆಗೊಳ್ಳು 'ತಟ್ಕೆಗೊಳ್' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆಗೋಲ್ (ನಾ). ಗುಂಪಾಗಿ ಬರುವ ಬಾಣ : ಪೊಕ್ಕವಾನೆಗಳೆರಡು ಸೇನೆಯೊಳೊಕ್ಕಲಿಕ್ಕಿದವೆಸುವ ಜೋದರ ತೆಕ್ಕೆಗೋಲಿನ ಮಾಲೆ ಮುಕ್ಕುಳಿಸಿ ದವು ದಿಗುತಟವ (ಕುಮಾ.ಭೀ. ೪-೭೫). [ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ಕೋಲ್₁]

ತೆಕ್ಕೆತುರುಬು 'ತೆಕ್ಕೆದುಱುಂಬು' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆದುಱುಂಬು, ತೆಕ್ಕೆತುರುಬು, ತೆಕ್ಕೆದುಱುಬು (ನಾ). ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿ ಕಟ್ಟಿದ ಮುಡಿ : ತೆಕ್ಕೆದುಱುಂಬಿನ ತೊಂಡಿಲು ಮಣಿಬಲೆ ಚೊಕ್ಕ ಬೊಟ್ಟಕ್ಕಿದ ರವಕೆ ಇಕ್ಕಿ ಲೆಕ್ಕಿಸಿ ತಿದ್ದಿ ನಿಱವಿಡಿದುಡಿಸಿದ ಸುಕ್ಕಿನಂಬರದೊಳೆಸೆದರು (ಭರತೇ. ೩೦-೪೧). **ತೆಕ್ಕೆತುರುಬು** : ಅಡ್ಡ ಮುಡಿ, ಸೋರುಮುಡಿ, ದೊಡ್ಡಮುಡಿ, ತೆಕ್ಕೆತುರುಬು ಮುಂತಾದ ಶೃಂಗಾರದ ತುರುಬುಗಳನ್ನು ತೋರದೆ ಬೇಸರುಮುಡಿಗಟ್ಟಿ ಬಂದರು (ಮೂರುಲ್ಲಿ. ೧೨೫). **ತೆಕ್ಕೆದುಱುಬು** : ಅಡ್ಡಮುಡಿಯ ಸೋರುಮುಡಿಯ ಸೊನ್ನಾರದ ದೊಡ್ಡಮುಡಿಯ ತೆಕ್ಕೆದುಱುಬ ಒಡ್ಡುದೋಱದೆ ಬಿಟ್ಟು ಬೇಸಱುಮುಡಿಗಟ್ಟಿ...ಐತಂದರು (ಭರತೇ. ೧೬-೨೪).

[ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ತುಱುಂಬು₂]

ತೆಕ್ಕೆದುಱುಬು 'ತೆಕ್ಕೆದುಱುಂಬು' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆಬಡಿ (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪಾಗಿ ಬೀಳಿಸಂ; ರಾಶಿಯಾಗಿ ಕೆಡವು : ಅಡ್ಡ ಮಳೆ, ಸಡ್ಡು ಹೊಡೆಯುವ ಸಿಡಿಲು, ಸಿಕ್ಕುದನು ತೆಕ್ಕೆಬಡಿಯುವ ಗಾಳಿ (ನಿಂಮಸು. ೬೦-೦೦). [ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ಬಡಿ₁]

ತೆಕ್ಕೆಬೀಳು 'ತೆಕ್ಕೆಬೀಳಂ' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆಯಾಡು (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಮಾಡು; ಗುಂಪು ಗುಂಪಾಗಿ ನಾಶಗೊಳಿಸು,-ಚೆದರಿಸು : ಮಿಕ್ಕುಟಿದ ನಿಮ್ಮ ಸೊಕ್ಕಿರ್ದ ಜವ್ವನಿಗರಂ ತಿಕ್ಕಿ ತೆಕ್ಕೆಯಾಡುವೆನಿಂತಿದು ದಿಟ್ಟಮೆಂದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೯೨-೨೪). [ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ಆಡು₁]

ತೆಕ್ಕೆಯಿಸು 'ತಟ್ಕೈಸು' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆಯ್ಸು 'ತಟ್ಕೈಸಂ' ನೋ.

ತೆಕ್ಕೆವರಿ (ಕ್ರಿ). ರಾಶಿಯಾಗಂ; ಗುಂಪಾಗಂ : ತೆಕ್ಕೆವರಿದೆಲ್ಲ ಕರ್ಬೊಗೆಯ ಹೊರಳಿಗಳ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳನಮ್ಮಳಿಪ ಕೇಸುರಿಯ ಚೂಣಿಗಳ . . . ಪೆರ್ಗಿಚ್ಚುಗಳ ಮಂಕೆ ಮೇಲಿಕ್ಕಿದುದು ಹಂಸಧ್ವಜನ ಸೇನೆ ಬೆಂದು ಬೇಗುದಿ ಗೊಂಡುದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೩-೦೨); ಫಣಿನಿಕರ ಫೂತ್ಕೃತಿಯಿಂದಮ ತೆಕ್ಕೆವರಿ ದಿಂಗಳದ ಮೇಲ್ಪಿದ್ದು ಸುಡುತಿರಲ್ (ತುರಂಗ. ೬-೩೫).

[ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ಪರಿ₂]

ತೆಕ್ಕೆವರಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದಂ ಬಗೆಯ ಗುರಾಣಿ (?); ಗುರಾಣಿಗಳ ಸಾಲು (?) : ನಡೆಗೋಟೆಯನೆ ಮಂಡಳಿಸಿ ಬಲಿದರು ತೆಕ್ಕೆವರಿಗೆಗಳ (ಕುಮಾ.ಭೀ. ೪-೨೫); ಬಲುವಾಸಿಸದ ಬಂಡಿಗಳನೊಡ್ಡಿದರಾ ನಿರಂತರ ಶರವ ತಡೆದರು ತೆಕ್ಕೆವರಿಗೆಯಲಿ (ಕುಮಾ.ಶ. ೧೧-೩೦) : ಲಗ್ಗೆವರಿಗೆ ತೆ[ಪಾಠಾಂ. ತ]ಕ್ಕೆವರಿಗೆಗಳಂ ಬಂದು ಮುಗ್ಗಿ ಕವಿದು (ಶಂಕರಸಂ. ೧೦-೩೨) : ಸಾಲು ಕೆಂಪಿನ ತೆಕ್ಕೆವರಿಗೆಯೊಳರಿಕುಲಕಾಲಾಂತಕಬಲಬಲನು ಶೂಲ ಧರ ನು ಖಗರಾಜಗೆ ಪಕ್ಷದಮೋಲೆಸೆದಳು ಜೀವದೊಡತಿ (ಪರ್ವತ. ೬-೭೭).

[ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ಪರಿಗೆ₃]

ತೆಕ್ಕೆವೆಳಗು (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಬೆಳಕಂ; ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಾಂತಿ : ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ಕೈಪ್ರಮಾಣದ ಸುತ್ತುವಳಯದ ಮಣಿಯ ಶಿಲೆಗಳ ತತ್ತವಣೆಗಳ ತೆಕ್ಕೆವೆಳಗಿನ . . . ವೈಡೂರ್ಯ ಶಿಲೆಗಳ ಮತ್ತವಾರಣ ವರವಿಧಾನ ದಲೆಸೆದುದಾಸ್ಥಾನ (ಕುಮಾ.ಸ. ೦-೦೪).

[ತೆಕ್ಕೆ₁ (<ತಟ್ಕೆ) + ಬೆಳಗು₂ (<ಬೆಳಕು₂)]

ತೆಕ್ಕೈವೆಱು (ಕ್ರಿ). ರಾಶಿಯಾಗು ; ದಟ್ಟೈಸು : ಸಂದಣಿಗೊಳ್ಳು : ತದೀಯತನುವಂ ಪ್ರಾಳೇಯಸಂಸ್ತೋಮವಿಶ್ರಮವುಮಂದಿಕ್ಕಿದ ತೆಕ್ಕೈವೆತ್ತರಲೆ ಪೋಲ್ ಪತ್ರಿರ್ಪಿನಂ ನಿಂದನಶ್ರಮದಿಂದಂ ತಟನೀತಟಾಕತಟದೊಳ್ ಯೋಗೀಂದ್ರಂ (ನೇಮಿಪು. ೨-೬೪) : ತನಯಂ ಬಂದಾ ವಾರ್ತೆಗೆ ತನುಪುಳಕದ ತೆಕ್ಕೈವೆತ್ತು ಶಿಶಿರದ ಸೋಂಕಿಂ ನನೆವೆತ್ತೊಪ್ಪುವ ಮಾಲತಿ ಯನೆ ವಿಜಯಾವತಿ ಸಮಂತು ಪೋಲ್ತೆಸೆದಿರ್ದಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೧೫-೯೮).

[ತೆಕ್ಕೈ$_1$ (<ತಟ್ಕೈ) + ವೆಱು$_1$]

ತೆಕ್ಕೈಹಾಯ್, ತೆಕ್ಕೈಹಾಯಿಂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳು ; ತಬ್ಬು : ಕಮಲೆಯು ಅಳುತ್ತ ... ಅವನಿಗೆ ತೆಕ್ಕೈಹಾಯ್ದಳು (ರಕ್ತ್ರ. ೧೫೬). **ತೆಕ್ಕೈಹಾಯು** : ೨. = ತೆಕ್ಕೆಬಡಿ : ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮೋಡ ಪಕ್ಕ ಬೀಸು ವುದು. ಎದುರು ಬಂದುದನವರಿ ತೆಕ್ಕೈಹಾಯುವುದು ! (ನಲವು. ೧೫-೨೩).

[ತೆಕ್ಕೈ$_1$ (<ತಟ್ಕೈ) + ಹಾಯ್$_1$ (<ಪಾಯ್$_1$)]

ತೆಕ್ಕೈಹಾಯು 'ತೆಕ್ಕೈಹಾಯ್' ನೋ.

ತೆಗಪು, ತೆಗೆಪು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಹೊರಡಿಸು; ತೆರಳಿಸು. ೨. ಕಂದಿಸಂ ; ಬೇಯಿಸಂ : ಕುದಿವ ಕಬ್ಬೊಂನ್ನ ಕಾಯ್ಗೋಡೆಣ್ಣೆಯೊಳ್ ಬಳಲೆ ತೆಗಪು[ಪಾಠಾಂ. ತೆಗೆ]ವರುಂ(ಆದಿಪು. ೫-೮೫ವ): ಕುದಿಯಿಸುಗೆ ಸುಣ್ಣದಿಂ ಕಯ್ಬೆದೊಂಡೆಯುಂ ಕೋಕಿಲಾಕ್ಷಿವೆರಸು ಸಿತೇ ರಂಡದ ತೊಟ್ಟಿಯಲೆಗಳಂ ಪಡಲದ ಕಾಯಂ ತೆಗಪುಗವೞ ಕೈಪೆಗಳಟಿಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೩೦) : ತಳಿರ್ಗಳ್ ಮೆಯ್ಯೊಂಕೆಯಿಂದಂ ತೆಗಪಿದ ತಳಿರಂತಾದುವಾದಂ ಮೃಣಾಳೀವಳಯಂ ಕೆಯ್ಯೊಂಕೆಯಿಂದಂ ಕರಿಯು ಬಳೆಗಳಂತಾದುವು (ಲೀಲಾವ. ೧೧-೪೪) : ತುಲಸಿಯು ನುಗ್ಗಿಯು ತಗ್ಗಿಯ . . . ಪತ್ರಂಗಳನೊಡನೆ ತೆಗಪಿಕೊಂಡದಱೊಳೆ ಸೇಕಂಗೆಯ್ಯ (ಅಶ್ವಶಾ. ೦೦-೨೦). **ತೆಗೆಪು$_1$** : ೧. ಜಲನಿಧಿಯಂ ಪೀರ್ದಲ್ಲಿಯ ಜಲಚರಮಂ ಕೂಡೆ ತೆಗೆಪಿದಂ ತೆಗೆಪುವೆನಿಂ ಸ್ಥಲಚರಮನೆಂದು ವಡಬಾನಲನೇಟ್ಟಿಪೊಲೊಗೆ ದುದರ್ಕಮಂಡಳಂ (ಕಾದಂಬ. ೪೬೩). ೨. ತೆಗೆಪಿ ಕುಡಿಯಿಸುಗೆ ಶಿವ ಕಳವಿಗೆ ಬಾಳಂ ... ಎಂಬಿನಿತುವಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೦೮).

[ತೆಗ್$_1$ + – ಪು$_1$]

ತೆಗಲಮುಗು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ಮೃಶಿಗಿ. ೪೨-೮೩೦). [?]

ತೆಗಲೆ (ನಾ). ೧. ಎದೆ ; ವಕ್ಷಸ್ಥಳ : ಪುಲಿ ಬಂದು ಪಾಯ್ದು ಬಸಿಱಂ ಪೋಟ್ದು ನೆತ್ತರಂ ಕುಡಿದು ತೆಗಲೆಯಂ ಪೋಟ್ದು ತಿಂಬಾಗಳ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೪೮-೧೯); ಅಡಿ ತೊಡೆ ಪೊರ್ಕುಳುಂ ತೆಗಲೆ ಕೈ ಕಣಕಾಲ್ ಕೊರಲೆಂಬಿವುಂ . . . ಸೀಳ್ದುವು ಪಾರ್ಥನಂಬುಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೧೩೬); "ಹೆಕ್ಕತ್ತು ; ಹೆಗಲು" (ಪಂಪಭಾ. ಕೋಶ); ದೇಸಿಯಾದ ತೆಗಲೆ ಪದಕ್ಕೆ ವಕ್ಷಸ್ಥಳದ ಮೇಲ್ಗಡೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಒಳಗಡೆ ಎಂಬರ್ಥವಿಲ್ಲ (ನಾಡೋಜ. ೨೪೬) ; ತೆಗಲೆ ಎಂಬುದು ಉರಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರೂಢವಾದ ಹೆಸರು . . . 'ತಗಲೆ' ಎಂದರೆ ತೆಗಲೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟುವ ಬಟ್ಟಲಿನಾಕಾರದ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥ (ಪಾಠೀಸು. ೪೬). ೨. ಹೆಗಲಂ ; ಭುಜ : "ತೆಗಲೆ[ಪಾಠಾಂ. ಳ್]ಯೆಂದು ಪೆಗಲ್" (ಶಮದ. ಸ. ೩೪೩ ಪ್ರಯೋ). ೩. (ಕರಾ) ಸೊಕ್ಕು ; ಮದ ; ಅಹಂಕಾರ : ಯಾವ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರರೇ ಬರಲಿ ವರದಿಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ 'ಲಾಯ್ಕು' ಎಂದು ಬರೆದು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ ಇವರಿಗೆಲ್ಲ ತಿಂದ ತೆಗಲೆ (ಸ್ವಪ್ನಹೊ.೩೪).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಚುವಲ್, ಚಕಲ್ ; ತುಳು. ತಿಗಲೆ]

ತೆಗವು, ತೆಗುವು (ನಾ). ೧. ಭಾರವಾದುದಂ; ಜಡವಾದುದು. ೨. ಕಠಿನ ವಾದುದು ; ಕಷ್ಟಕರವಾದುದು : ಅವನ್ನ ಹೊರಗೆ ಹಾಕೂದುಂದ್ರ ಓಟು ತೆಗವ ಹರೀತೇತಿ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೪೮). **ತೆಗುವು$_2$** : ೨. ಅವಳಿಗೆ ಅಡುಗೆ ಮಾಡುವುದು ತೆಗುವೆನಿಸಹತ್ತಿತು (ಜವಿಸಾನ್ಯಾ.೬೩). [?]

ತೆಗಸು 'ತೆಗೆಯಿಸು' ನೋ.

ತೆಗಹು (ನಾ). ೧. ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆಯುವಿಕೆ,– ಎಳೆಯುವಿಕೆ ; ಸೆಳೆಯು ವಿಕೆ : ಆಳು ವಿಗೆ ಕುರುಭೂಪಾಲಕನ ಹಿಂದಿಕ್ಕಿ ಕಿವಿಗಡಿಗೋಲ ತೆಗಹಿ ನೊಳೊದಗಿದರು ದುಶ್ಶಾಸನಾದಿಗಳು (ಕುಮಾ್ರದ್ಯ.ಗ. ೨-೬೪) : ಭರಿತ ವಿಷ ದಹಿವರನ ತೆಗಹಿನ ತೆರಳಿಕೆಯುಲುದಿಸಿದ ತವೋನಿರ್ಭರಶರೀರದ ಸುಭಟರದೆ ನರನಾಥ ನೋಡೆಂದ (ತೊರಣಾ. ೬-೨೦-೬೪). ೨. ಹಿಂದೆಗೆ ಯುವಿಕೆ ; ನಿರ್ಗಮನ. 'ಬಿಸಿಲುದೆಗಹು' ಪರಾ. ೩. ತೆರವು ; ಬಿಡುವು ; ಅವಕಾಶ : ಹಗಲಿರುಳಿಡಿವಿಡದೀ ಮಳೆ ಕಱೆದುದು ತೆಗಹಿಲ್ಲ ಮುಂದೆ ಹೆಚ್ಚುತಿದೆ (ಭರಹ. ೩೪-೬೨). ೪. ದೃಢತೆ ; ಕೆಚ್ಚು ; ಸತ್ವ : ಬಾಹುಸತ್ವದ ಹೊಗರು ಹೋಗದು ಮನದ ಖಾತಿಯು ತೆಗಹು ತಗ್ಗದು ಹೊಕ್ಕು ತಿವಿದಾಡಿದರು ಬೇಸಱದೆ (ಕುಮಾ್ರ.ಸ. ೨-೦೦೦) : ಕ್ಷತ್ರಧರ್ಮದ ತೆ[ಪಾಠಾಂ. ತ]ಗಹು ಸಾಯದು ನಿನಗೆನುತ ಗಹಗಹಿಸಿದನು ಶಕುನಿ (ಕುಮಾ್ರ.ಸ. ೦೪-೨). [ತೆಗ್$_1$ + – ಹು$_8$]

ತೆಗಳ್$_1$ 'ತೆಗಟ್$_1$' ನೋ.

ತೆಗಳ್$_2$ 'ತೆಗಟ್$_2$' ನೋ.

ತೆಗಳಿ$_1$ 'ತೇಮಳು' ನೋ.

ತೆಗಳಿ$_2$ (ನಾ). = ತೆಗಳಿಕೆ$_2$. 'ತೆಗಳಿಗೊಳ್', 'ಸೆಗಳಿ' ಪರಾ. [?]

ತೆಗಳಿಕೆ$_1$ (ನಾ). = ತೆಗಟ್ಕೆ೧ : ಪೊಗಳಿಕೆಗೆ ಹಿಗ್ಗಲೊಲ್ಲದ, ತೆಗಳಿಕೆಗೆ ಕುಗ್ಗಲಾರದ, ಲತೆ ಫಲಕೆ ಸಿಗ್ಗಲೇಕೆ ? (ಗೀವಿಂ. ೦೦೪-೪೪) : ಹೊಗಳಿಕೆ ತೆಗಳಿಕೆಗಳ ಕಡೆಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಕೊಡಬಾರದು (ಗೀತಾಸಂ. ೨೬).

[ತೆಗಳ್$_1$ (<ತೆಗಟ್$_1$) + – ಇಕೆ]

ತೆಗಳಿಕೆ$_2$ (ನಾ). ಹೆಕ್ಕಳೆ; ಪದರ : ಸುರಿತಂದಶ್ರುಪ್ರವಾಹಂ ಬಱಿಕೊಣಗಿದ ಬಾಸುಟಿಶ್ರೋಗಂ ಪೊಸಯುಂ ಕಾಯ್ದಿರದೆಟ್ಟಾ ಚಂದನಾಲೇಪದ ತೆಗಳಿಕೆ ಗಳ್ . . . ಬೆಸಲರ್ವಸೆಯೊಳ್ ಕಾಂತೆಯಂತಿರ್ದಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೧೩-೭೯). 'ಸೆಗಳಿಕೆ' ಪರಾ. [ತೆಗಳಿ$_2$ + – ಕೆ]

ತೆಗಳಿಗೆ (ನಾ). ಪದರ ; ಹೆಕ್ಕಳೆ ; ನಿರಿಗೆ : ಮುಗಿಲ ತೆಗಳಿಗೆಯು ನೆಗೆದ ಪೊರೆಗಳೊಳದೃಶ್ಯನಾದಂ ನಭದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೯೪) : ಮುಗಿಲ ತೆಗಳಿಗೆಯ ಪೊರೆಯೊಳಗೊಗೆದ ಶರಚ್ಚಂದ್ರನಂದದಿಂದುದಯಿಸಿದಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೬-೩೬) ; ಶರದದ ಮುಗಿಲ ತೆಗಳಿಗೆಯುದೆನಿಪ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟನ ಬೆಳ್ಪುಂಬಟ್ಟೆಯುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦೨-೦೦೪). 'ಸೆಗಳಿಗೆ' ಪರಾ.

[ತೆಗಳಿ$_2$ + – ಗೆ]

ತೆಗಳಿಗೆಬೀೞ್ 'ತೆಗಳಿಗೆವೀೞ್' ನೋ.

ತೆಗಳಿಗೆವೀೞ್, ತೆಗಳಿಗೆಬೀೞ್ (ಕ್ರಿ). ಹೆಕ್ಕಳೆ ಉಂಟಾಗು ; ಪದರ ವಾಗು : ತೆಗಳಿಗೆವಿದ್ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ಬ್ದೊ]ದಲುಂ ನಾಲಗೆಗಿತ್ತರೆ ಬಱತ ಬಾಯುಂ ... ತಾಱುವ ತಾಳ್ಗಳುಮುಗುರ್ವಿಸಲ್ ಕಾಡ ಕೋಣನೆಯ್ದು ದುದಱಲಂ (ಜಗವಿ. ೧೭-೬೬). **ತೆಗಳಿಗೆಬೀೞ್** : ಮೃಗಕುಲಂ ... ಬೆಂದೊವಲ್ ತೆಗಳಿಗೆಬೀೞ್ ಬಾಯ್ಗೆ ಕರಿಸಂ ಬರೆ ನಾಲಗೆಗಿಟ್ಟು ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಗಳೊಡನಳ್ಕಿ ಪೊಯ್ಯೆ ನಡೆಗೆಟ್ಟುವು ತೃಷ್ಣೆಯಿಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೬-೯೩).

[ತೆಗಳಿಗೆ + ಬೀೞ್$_1$]

ತೆಗಳಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಸುಕ್ಕಾಗು ; ಪದರವಾಗು : ಅಂಗಜತಾಪದಿಂ ಕೊಱಗಿದಬ್ಜಮುಖಿಂ ಪರೆದಿರ್ದ ನುಣ್ದೊರಲ್ ತುಂಗಕುಚಂಗಳೊಳ್ ತೆಗಳಿಗೊಂಡ ಲಸನ್ಮಳಯೋದ್ಭವಂ ... ರಂಜಿಸಿರ್ಪಂಗನೆ ಕಾಮದೇವ ನೆಡೆಯಾಡಿಪ ಪುತ್ರಿಕೆಯಂತಿರೆಯ್ದಿದೆಳ್ (ದಶಕು. ೬-೧೨೫).

[ತೆಗಳಿ$_2$ + ಕೊಳ್$_1$]

ತೆಗಳಿಸು 'ತೆಗಟಿಸು' ನೋ.

ತೆಗಳು$_1$ 'ತೆಗಟ್$_1$' ನೋ.

ತೆಗಳು₂ (ಕ್ರಿ). ತಳ್ಳು; ನೂಕು : ಬಂಗಾರದ ಅಲದೀರ ಬಾಯ್ಮೇಲೆ ಪೊಯ್ದೀರ ಬಾಗ್ಲಿಂದಾಚೆಗೆ ತೆಗಳೀರ ಅಪ್ಪಾಜಿ ಹುಟ್ಟಿದಾ ಮನೆ ತಿರುವೀರಾ (ಹಳ್ಳಿಪಾ. ೩೩). [?]

ತೆಗಳು₃ 'ತೆಗಟ್₂' ನೋ.

ತೆಗಳುಗಾರ (ನಾ). ತೆಗಳುವವನು; ನಿಂದಿಸುವವನು; ಅವಹೇಳನ ಮಾಡುವವನು : ಕನ್ನಡಕದ ತೆಗಳುಗಾರ ನಡುವೆ ಮಾತು ಹಾಕಿದ (ಯೋಧಪು. ೫೭). [ತೆಗಳು₁ (<ತೆಗಟ್₁)+-ಗಾರ (< -ಕಾಱ)]

ತೆಗಳುನಗೆ (ನಾ). ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಗೆ : ಸುಲೋಚನ ಧರಿಸಿದ್ದವನು ತನ್ನ ಮುಖದ ಮೇಲೆ ನೆಲಸಿದ್ದ ತೆಗಳುನಗೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲರ ಮೇಲೆಯೂ ಚೆಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದನು (ಯೋಧಪು. ೫೭).
[ತೆಗಳು₃ (<ತೆಗಟ್₂) + ನಗೆ]

ತೆಗಳ್ಕೆ (ನಾ). ತೆಗಳಿಕೆ; ನಿಂದೆ : ಇಲಿಗಂ ಮರಕುಟಿಗವಕ್ಕಿಗಮುಲಸದೆ ಕರ್ದುಕುತ್ತೆ ಕಡಿಯುತ್ತಿರ್ಪುದೆ ಸಹಜಂ ಸಲೆ ಚಪಲಂಗಂ ಕುಕವಿಗಮುಲಸದೆ ತೆಗಳ್ಪುದುವೆ ಸಹಜವುದುಂತೆ ಕರಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೪೬).
[ತೆಗಳ್₁ (<ತೆಗಟ್₁) + -ಕೆ₂]

ತೆಗಟ್₁. ತೆಗಳ್₁, ತೆಗಳು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೀಯಾಳಿಸು; ನಿಂದಿಸು; ಅವಹೇಳನ ಮಾಡು; ತಿರಸ್ಕರಿಸು : "ತೆಗಟ್=ನಿಂದಾಯಾಂ" (ಶಮದ): ಕಂಜನಾಭನ ಸಮುಂಜಸಿಕೆಯೊಳ್ಪನ್ನಂ ತೆಗಟ್ಟಿ ನುಡಿದು ದರ್ಕೀವೈಸಿ (ಗದಾಯು. ೭-೯೨೫); ಅಂತಾ ದುರಾತ್ಮಂ ... ಜಗು ತೆಗಟಿ ಜೀವಿಸುತ್ತುಂ (ವರ್ಧಪು. ೩-೧೩೮). ೨. ವಿನೋದವಾಡು; ಹಾಸ್ಯ ಮಾಡು : ನೀಂ ಮಹಾದೇವಿಯು ಮುಂಚಮುಂಜದೇಜ್ ಆಕೆಯೊಡನೆ ನಗುತ್ತುಂ ತೆಗಟುತ್ತವಿರೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿದಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೭೭-೦೯); ಇಚ್ಛೆಯಱಿದು ತೆಗಟ್ಟಿ ತೆಗಟ್ಕೆಗಂ ಪದನೞಿದು ಪತ್ತುವ ಪತ್ತುಗೆಗಂ ... ಮನಂಬೆಚ್ಚು ಪತ್ತೆ ಪೊಯ್ದಂತಾಗಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೫೯೮). **ತೆಗಳ್₁**: ೧. ಭಗವತಿಯೀಜು ಶೌಚಗುಣಮತ್ತಿಯ ಪಣ್ಣಿನಿವೇಳವುಣ್ಣಾರಂ ತೆಗಳ್ದುದುದಾರ ಚಾರುಚರಿತಪ್ರಭೆಯಿಂ ಪಡೆವಳ್ಕೃತ್ರೈಲನ (ಸೌಇಇ. XI-i, ೩೨-೩೪; 1007 ?): ಉರಗ ನರ ಕಿಂಪುರುಷ ಕಿನ್ನರತರುಣಿಯರ ವ್ರತಗೆಡಿಸಿ ಭೋಗಿಸಿ ನರಳಿಸುವ ರ್ಕೈದಿದರೆ ಕೊಲುವರು ತೆಗಳ್ದು ವಲ್ಲಭರ (ಅಂಬಿಕಾ. ೩೪-೩೭). **ತೆಗಳು₁**: ೧. ಅಗಿದು ವ್ಯುದೆಗೆದು ಸಿಗ್ಗಾಗಿ ತಮ್ಮಿಂ ತಾವೆ ತೆಗಳಿ ಬೈಬೈದು ಬಾಯಳಿದು ಶೋಕಿಸಿ ತಾವೆ (ಸಾನಂಚ. ೪-೩೫೭ರಗಳೆ); ರಗಳೆಯ ಕವಿಯೆಂದು ತೆಗಳಿ ವಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ಹರಿಯಣ್ಣನ ಪದಯುಗಳಕೆಱಗುವೆನೆಲ್ಲಿಯೊಳು (ಶಂರಾಸಾಂ. ೧-೩೫); ಕಂಡವರ ತೆಗಳುವನೆ ... ಕಂಡಿಹರೆ ತೊಲಗು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೫೭೩): ಪೊಡವಿಯೊಳಗಡಗಿರುವ ತಳಹದಿಯ ತೆಗಳುವರೆ ? (ಪಾಂಚಜ. ೫-೧೪).
[ದೇ.೫ ತುಳು. ತೆಗು; ತೆಲು. ತೆಗಡು, ತೆವಡು]

ತೆಗಟ್₂, ತೆಗಳ್₂, ತೆಗಳು₃ (ನಾ). ೧. ನಿಂದೆ; ತಿರಸ್ಕಾರ; ಅವಹೇಳನ : "ತೆಗಟ್ ... ಅಣಕಂ-ಈ ೭ ನಿಂದೆ" (ಕಶಶಾ. ೧೭-೩೫೭); "ತೆಗಟಿನ್ನಲದು ತಾಂ...ನಿಂದಾಖ್ಯಂ" (ಕವಿಕಂ. ೧೨೨); ತಮ್ಮೊಡನಾಡಿಗಳಪ್ಪ ಮೇಳದ ಸಬ್ಬವದ ನಗೆಯ ತೆಗಟಿನವರನೆಮ್ಮ ಬಱಿಯಟ್ಟಿದಂದು ಬನ್ನಿಮೆಂದು ಪ್ರಿಯಂ ನುಡಿದಿರಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೯೫೫). ೨. ಕುಂದು; ಕಳಂಕ; ದೋಷ : ಮಾಷಮುಖದಂತೆ ದೋಷಗವೇಷಣರಪ್ಪರಂ ದೊಡದು ತೆಗಟಲ್ತೆ (ಆದಿಪು. ೧-೨೦); ಅರೋಚಿಗಳಿದಂ ತೆಗಟಿಂದಾ ಗದ್ಯ ಪದ್ಯ ಕಾವ್ಯದೊಳಿಕ್ಕರ್ (ಕಮುದ. ೬೦). ೩. ವಿನೋದ; ಚೆಲ್ಲಾಟ : ರಮಿಯಿಪುದಮರಿಯರೊಳ್ ತೆಗಟುಮರಿಯರೊಳ್ ತವದ ಮೇಳಮರಿಯರೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೭೬); ನಗೆ ತೆಗಟ್ ಪಾಟಂ ಬಿಯಂ ಜವ್ವನಂ . . . ಇಂತಿವಂ ಬೇಟಕ್ಕಾಗರಮೆಂಬೆಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೭೩೩). **ತೆಗಳ್₂**: ೧. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೃಪಂ ಜ್ಯಾಯಂ ತನಗೆನೆ ಜಗದೊಳಗಾ ಯುವತಿಯ ಸತ್ಯುಲೀನತೆಗೆ ತೆಗಳಂಟೇ (ಎಕ. XI, ದಾವರ. ೪೧-೩೯; 1148).

ತೆಗಳು₃: ೧. "ತೆಗಳು ನಿಂದೆಗೆ" (ಕಶರ. ೪೮): ದಕ್ಷನಾತ್ಮಜೆ ಗೌರಿ ಏಗೆ ತನ್ನ ಜನಕನೀಶ್ವರನನೇಳಿಸೆ ಬಹಳ ತೆಗಳನಾಲಿಸಿ ತನ್ನ ದೇಹವುಂ ಜ್ಞಾನಾಗ್ನಿಯೊಳ್ದಹಿಸಿ (ಜಾಸೋಕಪು. ೮-೨೨): ಇದು ಹೊಗಳೋ ತೆಗಳೋ ? (ಶಾಂತಲಾ. ೫೪). [<ತೆಗಟ್₁]

ತೆಗಟಿಸು, ತೆಗಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೆಗಳುವಂತೆ ಮಾಡು; ನಿಂದಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು: "ತೆಗಟಿಸು–ನಿಂದಾಯಾಂ (ನಿಂದಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು)" (ಶಮಧಾ). **ತೆಗಳಿಸು** : ೧. ಮುೞಿದುಂ ಪುಸಿದು ನುಡಿವ ಹುಸಿ ಸಿರಿಯುಂ ಪೞಿಪಡಿಪುದು ಸಂತಾನಂ ಕೆಡಿಸುವುದಱಿನಂ ತೆಗಳಿಸುವುದು ಪೞಿಯುಂ ಪುಟ್ಟಿಸುವುದು (ಜಯಶಾ. ೧೦-೧೨). ೨. ಮೀರು; ಸೋಲಿಸು : ೊಳಪ ಹಸುಳೆಲತೆಯುಂ ಸಲೆ ತೆಗಳಿಪ ನೆಳತೋಳ್ಗಳ ಸಿಂಗದ ಶಿಶುವಂ ತಾನಿಳಿಕೆಯ್ವೊಳ್ನಡುವಿನ ಸ್ಯಪತನುಜೆಯ ತರುಣಿಮುಮೊಪ್ಪಿದುದುದು (ಜಯಶಾ. ೩-೨೨).
[ತೆಗಟ್₁ + – ಇಸು₃]

ತೆಗಟ್ಕೆ (ನಾ). ೧. ನಿಂದೆ; ಅವಹೇಳನ. ೨. ವಿನೋದ; ಹಾಸ್ಯ : ಇಚ್ಛೆಯಱಿದು ತೆಗಟ್ಟಿ ತೆಗಟ್ಕೆಗಂ ಪದನೞಿದು ಪತ್ತುವ ಪತ್ತುಗೆಗಂ ... ಮನಂಬೆಚ್ಚು ಪತ್ತೆಪೊಯ್ದಂತಾಗಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೫೯೮).
[ತೆಗಟ್₁ + – ಕೆ]

ತೆಗಟ್ತೆ (ನಾ). ವಿನೋದ; ಸರಸ; ಲಲ್ಲೆ (?) : ಲಾಲಿಸುವ ಲಲ್ಲೆ ಮರಲ್ಚುವ ಮಾತು ಚಿತ್ರಮುಂ ತೆಗೆವ ತೆಗಟ್ತೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೭೧).
[ತೆಗಟ್₁ + – ತೆ₂]

ತೆಗಿಸು 'ತೆಗೆಯಿಸು' ನೋ.

ತೆಗುವು 'ತೆಗವು' ನೋ.

ತೆಗೆ₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಈಚೆಗೆ ತರು; ಹೊರ ತರು; ಬೇರೆ ಮಾಡು : ಸಿಂಧುರಾಜನ ಬಸಿಱಿಂ ಪೋಟ್ಡಿನ್ನ ಮಗನನಾಂ ತೆಗೆಯದಿರೆಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೧೨೦): ಕೋಮಳಕುಸುಮಶಾಬಕಪ್ರಕರಮುಂ ತೆಗೆದಂ ದಯೆಗೆಟ್ಟು ಲುಬ್ಧಕಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೭೮): ದೋಣಿಯಿಂದಂ ತೆಗೆವಾಗಳೊಂದು ತುಡುವಾಗಳ್ಪತ್ತು ಬಾಣಂ (ಗದಾಯು. ೩-೩): ಬೆಳ್ಮುಗಿಲ ತೆಳ್ಪೊರೆಯಿಂದ್ರಚಾಪರೇಖೆಯುಂ ತೆಗೆವ ಶರಲ್ಲಕ್ಷ್ಮಿಯುಂ ಪೋಲ್ತು ನಿಜೋತ್ತರೀಯ ಪಲ್ಲವದ ಪೊರೆಯಿಂ ತೆಗೆದು ... ಮದನದೊಡವನೊರ್ವಳಂಗನೆಗಿತ್ತಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೭೧): ನವ್ಯದುಕೂಲವುಂ ತೆಗೆದುಟ್ಟು ದಿವ್ಯವಸ್ತ್ರವುಂ ಪೊದೆದು (ಬಸವ. ೨-೪೩): ಅಂಬಿಲದೊಳಗೆ ಹೊಸ ಬೆಣ್ಣೆಯಂ ತೆಗೆಯಲು (ಬಸಪು. ೪೨-೩): ಹೊಟ್ಟುಗರ ತೆಗೆ ಹೋಗಹೇಳೆಂದೆಚ್ಚನತಿರಥರ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೌ. ೨-೭೧); ತೆಗೆ ಹಯ ತೇರುಗಳ ತಳ್ಪಂಕ ಬೇಡೆಂಬಾರುಭಟೆ ಬಲುಹಾಯ್ತು (ತೊರರಾ. ೫-೮-೭೩): ಇದ್ದವಳು ತೆಗೆದು ಉಟ್ಟರೆ ಇಲ್ಲದವಳು ಕೊಡವಿ ಉಟ್ಟಳು (ಗಾದೆ). ೨. ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳು; ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು : ತಾರಗೆಯಂ ವಿದ್ಯಾಧರಿಯರ್ ಮುತ್ತೆಂದು ತೆಗೆದು ತುಡಲ ವೃಳಿಪರ್ (ಗಿರಿಕ. ೦-೫೪); ಕೆಲಬಲದ ಮಾಮರದೊಳಿಪ್ಪ ನಿರ್ಯಾಸವಂ ತೆಗೆದು ಕಿಱುವೆರಳುಗುರ್ಗೊನೆಯಿಂದೆ ತಿದ್ದಿ ಬರೆದು (ಕೃಮಿಥಾ. ೬೦-೨೯); ಅನರ್ಘ್ಯಮಣಿಯುಂ ಬಾಲದಿನಮಣಿಯುಂ ತುಡುಂಕುವ ರಾಹುವನಿಸಿ ನಿಜ ಕರಮೆಸೆಯೆ ತುಡುಂಕಿ ತೆಗೆದು ತತ್ಪಾದಪೀಠದೊಳಿಳಿಪಿದಾಗಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೫-೨೫೮). ೩. ಏಳುವಂತೆ ಮಾಡು; ಎಬ್ಬಿಸು; ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತು : ಅಲ್ಲಿರ್ಪುದೊಂದು ಕಪಿ ಬೇಗವಿದಿರಂ ಬಂದು ಅಂಜದಿರೆಂದು ಕೈಯಂಪಿಡಿದು ತೆಗೆವುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೧೭-೨೨); ಸುರಿವ ರಕುತದ ಸರಿಯ ಸೆಱಗಿನೊಳೊರಸಿ ರಥದಚ್ಚುಗಳನೊದೆದನು ತಿರುಹಿ ಗಾಲಿಯ ತೆಗೆದು ಮುಂಗೈಗೊಂಡು ನಡೆನಡೆದು ಅರಿಬಲವನಿಡೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೌ. ೭-೫೫). ೪. ಉದ್ಧಾರ ಮಾಡು; ಉದ್ಧರಿಸು : ಧಗಧಗಿಸಿದಱುವತ್ತುಸಾವಿರ ಸಗರರನು

ಸಂಸ್ಕಾರವಮುಖದಲಿ ತೆಗೆಯಲೋಸುಗ ತಪದಲಿದ್ದನು ಕಮಲಗರ್ಭಂಗೆ (ತೊರೆರಾ. ೧-೧೨-೧೩). ೫. ಆಕರ್ಷಿಸು ; ಎಳೆ ; ಜಗ್ಗು ; ಎಳೆದು ಕೊಳ್ಳು : "ತೆಗೆ-ಆಕರ್ಷಣೇ" (ಶಬ್ದಾರ್ಥ) : ಕೃಷ್ಣೆಯ ಕಚಪ್ರಾರಂಭವಮಂ ಬಾಹುವಿಕ್ರಮಿ ದುಶ್ಶಾಸನ ಮುಂದೆ ತೆಗೆವಂದಲ್ಲಿರ್ದ (ಗದಾಯು. ೭-೩೨) ; ಪೊ ಸ ನ ನೆ ಯ ಬಿರಿಮುಗುಳ ಕುಸುಮ ಬಾಣಂಗಳಂ ... ಕಿವಿವರಂ ತೆಗೆದು ನೇರನಱಿದೆಸೆವುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೩೦) : ಧರಾಧೀಶ್ವರನಾಶೀರ್ವಾಕ್ಷವೋತಂ ತೆಗೆದು ಬಗಿದು ತಕ್ಕೈಸಿದಂ (ವರ್ಧಪು. ೧-೪೦) : ಶರಣ ಇನ್ನೇಳೇಳೆನುತ...ಕರಕಮಲದಿಂ ತೆಗೆದು ಬಿಗಿಯಪ್ಪಿ (ಬಸಪು. ೨೦-೬) ; ಅತಿಶಯಪ್ರೀತಿಯಿಂ ತೆಗೆದು ಬಿಗಿಯಪ್ಪಿ (ಕೃಮಿಥಾ. ೪-೭೦). ೬. (ಗಾಳಿಯನ್ನು) ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳು : ಆತ್ಮನಂ ಭೇದಿಸಿ ಪ್ರಾಣವಾಯು ನಾಡಿಗಳನಱಿತು ಹಿಡಿವ ಭೇದವಮಂ ತಿಳಿದು ತೆಗೆವ ಬಿಗಿವ ಸಂಚಮಂ ಕಂಡು (ಅದವ. ೨೯-೮೭). ೭. ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆಯನ್ನು ಸೆಳೆ ; ಶರಸಂಧಾನ ಮಾಡು : ತೆಗೆದೆಚ್ಚನರ್ಜುನನಂಬು ತೀವೆ ತುದಿಯಿಂ ಬಾಲಂಬರಂ ಪಂದಿ ಸೌಳಗೆವೋಪಂತಿರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೧೭) ; ಮುಂದಿರ್ದ ಪಾಪೇಭಕಂಠೀರವನುವಮಂ ಬಗೆದು ತೆಗೆದಿಸುವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೧೦೭) : ಬಗೆಯದೆ ವಿರಹಿಗಳಂ ವಿಗೆ ತೆಗೆದೆಚ್ಚ ಬಟಲ್ದ ಮಧುಸಖನ ಸುಯ್ಯೆಲರ್ ವೆರ್ಗೇಲ್ ... ತಣ್ಣೆಲರದಿನಿಸು ಶೀಡಿತ್ತಾಗಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೧೬೫) ; ತೆಗೆದೆಚ್ಚನಾ ಪಾರ್ಥ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ದ್ರೋ. ೩-೪೯). ೮. ಕೀಳಂ; ಕಿತ್ತು ಹಾಕು : ನಡುವಂ ಕೊಱೆ ಕುತ್ತಿ ಕರುಳ್ಗಳಂ ತೆಗೆ ಮೊಗವಮಂ ಸುಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೨೭-೧೧) : ಮಾದೆಗನಂತೆ ಬಾರತ್ತುವರ್ ನಾಯಂತೆ ಕಚ್ಚಿ ತೆಗೆವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೭೩) : ಆಸೆಯಾಮಿಷ...ಕ್ರೋಧ ಕ್ಷುದ್ರ ಮಿಥ್ಯೆ ಇವನೆನ್ನ ನಾಲಗೆಯ ಮೇಲಿಂದತ್ತ ತೆಗೆದು ಕಳೆಯಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೪೬) : ಪಂದಿಯ ಬಳಿಯೊಳ್ ನೊಪ್ಪು ನೆಗೆದುರ್ಬಿ ಪಾಯುತೆ ಚಪ್ಪರಿಸುತ್ತುಗಿದು ಬಗಿದು ತೆಗೆದುವು ನಾಯ್ಗಳ್ (ಗಿರಿಜೆ. ೧-೧೦೩) ; ನಿನ್ನ ಕಣ್ಣಂಗೆನ್ನ ಕಣ್ಣೇ ಮದ್ದೆನುತ ಚಿತ್ತಂ ನಲಿದು ತನ್ನೇತ್ರವ ತನ್ನಂಬಿನಲಿ ತೆಗೆದು (ಬಸಪು. ೧೮-೭೦) : ಅಗೆವೊಯ್ದು ಕಳೆಗೀಳ್ದ...ಸಸಿಯ ತೆಗೆವ ನಡುವ ನಗೆಮೊಗದ ಪಾಮರಿಯರ ಬಗೆ ಬೆಡಗಾಗಿಹುದಲ್ಲಿ (ಕುಠಾಸಾಂ. ೨-೩೩). ೯. ಕಿತ್ತುಕೊಳ್ಳು ; ದೋಚು ; ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳು : ಮ್ಲೇಚ್ಛವರ್ಗವ ತಱಿದು ಶೋಧಿಸಿ ತೆಗೆದನಲ್ಲಿಯ ಸಾರವಸ್ತುಗಳ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಸ. ೪-೧೨) ; ಕುಳಿಂದನಂ ದಂಡಿಸಿದನಾ ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿ...ಹಿಂಡಿ ಹಿಳಿದರ್ಥವಮಂ ತೆಗೆದಂ ಸೆಱೆವಮನೆಗಿಕ್ಕಿ ನಿಗಳವಮಂ ಕಾಲ್ಗೆ ಮಾಡಿ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೧-೨೬) : ಮುಂದ್ದುಮಾತಿನಲಿ ಮೋಹವ ಬೀಱಿಯಾವನೊಳಗಿದ್ದ ಹಣವ ತೆಗೆ ಮಗಳೆ (ಕಂಸವಿ. ೬-೧೫೦). ೧೦. ಕದಿ ; ಕಳವು ಮಾಡು; ಅಪಹರಿಸು: "ಅಪಹಾರ, ಅಪಚಯ = ಬಹಳದ ಒಳ್ಪುವಮಂ ತೆಗೆವುದು" (ನಾಚಿರಾ. ೬) : ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿರಾ ಕಣ್ಣ ಕಾಣರೆ ಈ ನುಡಿಗಳೇಕಿಂತು ತೆಗೆದವೆ ನಿಮ್ಮ ಸಾಮ್ಯವನು (ಬಸಪು. ೫೮-೩೩); ಧೇನುವನು ತೆಗೆಯಲಿಕೆ ತನ್ನಯ ಸೇನೆಯಧಿಪನ ಕಳುಹಿ (ಸಂಭವ. ೨೬-೨೦) ; ಕರುಣದೊಳಾತ ಕೊಟ್ಟ ಸೌಭಾಗ್ಯವ ತೆಗೆಯಲೋರ್ವರಿಗಳವಲ್ಲ (ಮೋಹತ. ೩೦-೧೬). ೧೧. ಕಳಚು ; ಬಿಚ್ಚು ; ತೆರೆ : ಬಲ್ಲಿದನ ಹಗೆಯ ತೆಗೆವನ್ನಬರ ಬಡವನ ಹರಣ ಹೋದ ತೆಱನಂತಾಯಿತ್ತು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೩೩-೭೦): ಉತ್ತರದ್ವಾರದ ಬಾಗಿಲ ಬಿಯಗವ ತೆಗೆದಲ್ಲಿ ನಾದಮೂರುತಿ ಯಪ್ಪ ಪ್ರಸಾದವ ಕಂಡೆ (ಅದವ. ೨೪-೭೯) : ಕಾಲ ಕೆರಹುಗಳಂ ತೆಗೆಯದಿಂತಿರ್ದಡೆಲೊ ನಿನ್ನ ಬೀಳ ಹೊಡೆವೆನು (ಬಸಪು. ೪೬-೧೧) : ಕೆತ್ತ ಕದ ತೆಗೆಯದು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಆ. ೧೨-೭): ಅರುಣಾಬ್ಜನಿಳಯಕವಾಟ ಕೌಸ್ತುಭಮಣಿ ಕಿರಣದಿ ತೆಗೆದೊಳಪೊಕ್ಕು (ಮೋಹತ. ೧-೬). ೧೨. ಪ್ರಕಟವಾಗು ; ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ತೋರಂ ; ಹೊಳೆ : ರತ್ನಾಭರಣಂಗಳ ರುಚಿ ... ತೆಱಂ ಬೊಳೆಯಲ್ಕಿಂದ್ರಾಯುಧಮೆಂ ಪೊಳೆದುದೋ ನೃಪಸುತನ ಮುಂದೆ ತೆಗೆದು ಬರುತ್ತುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೯೮) : ತೆಗೆಯಬಹುದೆ ಕಡವರವು ದರಿದ್ರಂಗೆ (ಬಸವ. ೨೬೭) : ಧರ್ಮಮುಖವರಲ್ಲಂತೆ ಮುಕ್ತಿಯ ಸಜ್ಜೆ ತೆ[ಪಾಠಾಂ. ದೆ]ಗೆವಂತೆ ವೃಷಭನಮುಖಂ ವಿಕಾಸಮನೆಯ್ದಿ (ಬಸರ. ೪-೮೦) . ೧೩. ತೋರ್ಪಡಿಸು; ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡು : ತೆಗೆದಯ್ ಮೋಕ್ಷದ ಬಟ್ಟೆಯಂ (ಶಮುದ. ೨೧೭ ಪ್ರಹೋ). ೧೪. ಹೊರಬರಂ ; ಹೊರಸೂಸು : ಮೆಯ್ಯನೀರ್ತೆಗೆವನ್ನಂ ಜವಜವಜವನಂಜಿಸಿದುವು ಜವನಾಳ್ಗಳ ತೆಱದಿನೆನ್ನ ಕಿನ್ನಯ ನರೆಗಳ್ (ಅಜಿಪು. ೨-೭೯). ೧೫. ಸಂಹರಿಸು ; ನಾಶಮಾಡು ; ಧ್ವಂಸಮಾಡು : ನಿನ್ನ ಧೈರ್ಯಾವಲೇಪಮಂ ಪ್ರಾಣಂಬೆರಸು ತೆಗೆಯದೆ ಮಾಣೆನೆಂದು ಮನೋಭವನಿಂ ನಿರ್ಭರ್ತ್ಸಿತೆಯಾದಂತೆಯುಂ (ಕಾದಂಬ. ೮೩) : ಈ ಪುಸಿವನಂ ಕುಸಿಯೊತ್ತಿ ಬಟ್ಟೆಯೊಳ್ ಪೆಟ್ಟುಮೆಟ್ಟಿದು ಬಳಸಿದ ದಸಿಯೊಳ್ತೆಗೆಯಿಮೆಂದು . . . ಪೇಟೆ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೫೪) ; ನೈಷಧಭೂಮಿಪನ ಕೈಹಿಡಿದು ಬಾಳುವ ನೇಮವನು ತೆಗೆದ [ಪಾಠಾಂ. ಬಿಸುಟ] ಡವಿಗಟ್ಟಿತೆ ಕಠಿನವಹ ವಿಧಿಯು (ನಳಚ. ೭-೧೩). ೧೬. ನಾಶವಾಗು; ಹಾಳಾಗು : ಒಬ್ಬ ಜಂಗಮದಭಿಮಾನದಿಂದ ಚಾಳುಕ್ಯರಾಯನ ಆಳಿಕೆ ತೆಗೆಯಿತ್ತು (ಬಸವ. ೬೨೬). ೧೭. ಆಕ್ರಮಿಸು ; ಆವರಿಸು ; ಮೇಲೆ ಬೀಳು : ಕಾಳಿಯೆಂಬ ಜಲದೇವತೆ ಪೂ ರ್ವ ಭ ವ ಬ ದ್ಧ ವೈ ರ ದೊ ಳು ಗ್ರ ಗ್ರಾಹಾಕಾರದಿಂ ತೆಗೆಯೆ (ಚಾವುಂಪು. ೫೭) ; ಮ ಹಾ ರ ಣ್ಯ ದೊ ಳ ಗೆ ಬ ರ್ಪ ನ ನೊ ರ್ವ ಬೊಮ್ಮರಕ್ಕಸಂ ಕಂ ಡು ಪಿ ಡಿ ದು ತಿನಲೆಂದು ತೆ ಗೆ ವು ದು ಂ (ಪಂಚತಂ. ೦೫೨-೯) ; ತಾರೆಗಳು ನೆ ಣ ಗೊ ಬ್ಬಿ ನ ಲಿ ರಾಹುವ ತೆಗೆದು ಬ ದು ಕ ಲು ಬಲ್ಲವೇ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ದ್ರೋ. ೫-೬೩). ೧೮. ತಡೆ ; ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸು : ಪೋಗದಿರೀಶ್ವರನಾಣೆಯೆಂದು ಪುಲ್ಮರುಳಿನ ಸಾನುಮಂ ತೆಗೆದು ಕಾಡಿದುದಲ್ಲಿ ಫಣೇಂದ್ರಕೇತುವಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೫೫): ಕಾಲಮೇಲೆ ಮುಟ್ಟಿದ ವಿನಯಾಭರಾಮನಂ ತೆಗೆದು ತಟ್ಟೈಸಿ (ಕಾದಂಬ. ೨೭೫) ; ಇಂದು ಪೋಗಲಾಗೆನ್ನನವಜ್ಞೆಗೆಯ್ದು ಬಿಸಿಲಾದುದು ನಿಮ್ಮಡಿ ನಾಳೆ ಪೋಪುದೆಂದುನ್ನತಶೀಲರಂ ತೆಗೆವುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೨-೭೬) : ದಂಡಾಗ್ರದೊಳ್ ರಂಜಿಪ ಬಿರುದ ಪಟಪ್ರಾತಮೋರಂದದಿಂ ವಾಯುಗವ ವ್ಯಾಪಾರವಮಂ ನೆಟ್ಟಗೆ ತೆಗೆಯೆ ... ಬರುತುಮಿರ್ದಂ ಪುರಕ್ಕುರ್ವರೇಶಂ (ಕುಸುಮಾ. ೪-೧೧೪). ೧೯. ನಿ ವಾ ರಿ ಸು ; ಹೋಗಲಾಡಿಸು ; ಕಳೆ : ಬಯ್ವ ಜನರು ಜರಿವ ಜನರು ಅ ವ ರಿ ಗೇ ನು, ಬಾಯಿ ಕೊಬ್ಬು ನೋವು ತೆಗೆವರೆ ? (ಕವಿಶೋ. ೬೦-೨೦) ; ಬಿಸುರು ಕೆಗೆದರೂ ಪಿಶಾಚಿ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೨೦. ತೊಡಗು ; ಉಪಕ್ರಮಿಸು; ಆರಂಭಿಸು : ಮೆಲ್ಲನೆ ಮಾತ ತೆಗೆದನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಕ. ೫-೫) ; ಸಿಂಹಳಕ್ಕಾಳ್ದನ ಬಂಟರುರ್ವಿ ವಿಗೆ ಕಾಳೆಗಮಂ ತೆಗೆದರ್ (ರಾಜಶೇ. ೫-೦೨೪). ೨೧. ಉಂಟುಮಾಡು ; ಆಗಿಸು : ಬಗಸೆಗಣ್ ಕುಡಿನೋಟವಮವು ಪೊಸ ಗಾಡಿಯಂ ತೆಗೆಯೆ ... ದಿಟ್ಟಗೇನೆಸದಳೋ (ಪದ್ಮರಾ. ೩-೩೦) : ಸುಮನ ಸುಗಂಧ ಕದಂಬದ ಕಂಪನು ತಿಮಿರಿ ತೆಗೆಯಲಾಗಿ (ಭರತ. ೦-೩೬). ೨೨. ಮಾಡು ; ರಚಿಸು ; ನಿರ್ಮಿಸು : ಕಡೆದರೊ ಶಂಖದಿಂ ತೆಗೆದರೋ ನವ ಮೌಕ್ತಿಕದಿಂ ... ಪೇಟೆನಲ್ಕರವೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದಿರ್ದುದು ರೂಪು ಕಾಂತೆಯಾ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೭೭); ಗಗನಗಂಗಾನದಿಯ ಕಾಲುವೆ ತೆಗೆದರೆನೆ ಠಕ್ಕೆಯದ ಪಲ್ಲವ ಪಗಿಯೆ ಮೆಱೆದುದು ಬಿಗಿದ ಮೊಗರಂಬದ ವಿಳಾಸದಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ದ್ರೋ. ೩-೪) ; ತೆಗೆದ ತೊಱೆ ಕಾಲುವೆಗಳುದ್ಯಾನಗಳ . . . ಈಕ್ಷಿಸುತರಸನೈತಂದ (ತೊರೆರಾ. ೦-೬-೧೦). ೨೩. ಬರೆ ; ರೇಖಿಸು ; ಚಿತ್ರಿಸು : ಎರಡು ಬರೆಯಂ ತೆಗೆದು[ಪಾಠಾಂ. ತೀವ್ರ]ದನರಸಂ ಕಂಡು ಕಡು ಮುಳಿದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೦೮-೨೮) ; ಗಾಡಿವೆತ್ತಡರ್ದ ಕತ್ತುರಿಯೊಳ್ ಮದ ಪಟ್ಟೆಯಂ ವಿಳಾಸದೆ ತೆಗೆದಂತೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದು ತೋಱಿದುದಾ ಕದನತ್ರಿಣೇತ್ರನಾ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೭೬) ; ಹೊಗರುಮೊಗಕೆ ಕಣ್ಗಳ ದಿಟ್ಟತಾಕದೊಲ್ತೆಗೆದ

ಕತ್ತುರಿರೇಖೆಯಂತೆ (ಕಂಸವಿ. ೯-೧೧೪) : ಖಲೀಲ ಜಿಬ್ರಾನನು ಮಹಾ ಕವಿಯೂ, ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಯೂ, ಹಾಗು ಚಿತ್ರಕಾರನೂ ಆಗಿದ್ದನು ... ಅವನು ತೆಗೆದ ಚಿತ್ರಗಳು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯದೇಶದೊಳಗಿನ ಬಹುಶಃ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮುಖಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗಿವೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೧೨). **೨೪.** ಸರಿಸು ; ತಳ್ಳು : ಅಡಿಯಿಂ ಮೇಗಣ್ಗೆತ್ತುವ ಕಡುಗಾಳಿಯ ಪೊಯ್ಲೋಳದೆ ನೀರೊಗೆದಪುದಾರ್ದಡಿಗೆ ಬರೆ ತೆಗೆವ ಗಾಳಿಯನಡಿಗಿಟ್ಟದ ಪುದಿದೆ ನೀರಿದೊಂದಚ್ಚರಿಯೇ (ಆದಿಪು. ೦೩-೫೨) : ಎಲೆಎಲೆ ಹಿಡಿ ಭೀಮನನು ತೆಗೆ ಕಲಿಕೆ ದುರ್ಯೋಧನನ (ಕುಮಾವ್ಯಾಸ. ೭-೩೭) : ಪಾಂಡವರ ಮಾತ ತೆಗೆಯಾಡದಿರಿ (ತುರಂಗ. ೪೬-೧೨). **೨೫.** ಓರೆಯಾಗು ; ಆರುಗಾಗು ; ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿ: ಒತ್ತೊತ್ತಿನಿಂ ನಿತ್ತರಿಸಲ್ಕಾರದೇನೊಂದೆಡೆಗೆ ತೆಗೆದುದೋ ವಿಶ್ವದಿಕ್ಚಕ್ರಂ (ಕಾದಂಬ. ೪೩೨) ; ಇದು ಹರಿಯ ಸಮರಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಮದುವೆಯೊಳೆಡೆವಿಡಿದ ಕಾಂಡಪಟಮೆನಿಸಿದ ಕೌಮುದಿ ತೆಗೆವಿನಂ ಮಗುಟ್ಟಿದೆನಿಸಿದತ್ತು ಮುನ್ನೀರೊಳಿಂದುಘಟಕಾಪಾತ್ರಂ (ವರ್ಧಪು. ೮-೩೫). **೨೬.** ಒಯ್ಯು; ಸಾಗಿಸು : ಕೀರಂಗೆ ಕುಟುಕನಿಕ್ಕೆಂಬ ಚಕೋರಿಗಳಂ ಚಂದ್ರಕಾಂತದ ನೆಳಲ್ಗೆ ತೆಗೆಯೆಂಬ ... ಕೆಲಸದ ನೆವದಿಂ (ನಂಚಿರ. ೦೯-೩೭). **೨೭.** ತೆರಳಿಸು; ಹಿಂತಿರುಗಿಸು : ಇಚ್ಛೆಯುಣಿಲ್ಲದೊಡಂ ತೆಗೆದಳ್ ಕರು ಮನಂ ಕಿಡೆ ಪೊಸತಪ್ಪುದೊಂದು ಪಿಡಿಗಂಕುಶಮಿಟ್ಟು ಮರಳ್ಚು ಮಂದದಿಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭೨); ಪಡೆಯ ತೆಗೆ ತರುವಲಿಯ ಕೊಲ್ಲದೆ ಹಿಡಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೬-೭); ಬಗೆವೆತ್ತ ಬಾಗಿಲ ಕದ ವಜ್ರಲಾಳವಿಂಡಿಗೆಗಳ ಬಂಧನಗೊಳಿಸಿ ಮಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸಿ ಕಠೋರ ರಾಕ್ಷಸಿಯರ ತೆಗೆಯದೆ ಕಾಪನಿಕ್ಕಿದಳು (ತೋರಹಿತ. ೩೩-೩೭). **೨೮.** ಹಿಂತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು ; ವಾಪಸ್ಸು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು : ಪದಪಿಂ ನಟ್ಟರೆ ದಿಟ್ಟಿಯುಂ ತೆಗೆದನೇಕೆಂತಾನುಮುದ್ವೇಗದಿಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭೪): ಹಗೆಯರಿಗೆ ವರವೀವರಬ್ಬರು ತೆಗೆಯಲರಿಯರು ಕೊಟ್ಟ ವರಗಳ (ಹರಿಶ್ಚ. ೨೮). **೨೯.** ಹೋಗು; ತೆರಳು : ಇತ್ತಲೀ ಪ್ರಾಣೇಶನಿದ್ದ ನಿಮಿತ್ತದಲಿ ಪಶುಗಳು ಬೆಳೆದ ಹೊಲದತ್ತ ತೆಗೆಯಲು (ಬಸಪು. ೬೦-೨೩). **೩೦.** ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು; ಹಿಂದೆಗೆ : ಆಹವಧರೆಯೊಳ್ ಪತಿತಂ ಪ್ರಸ್ಕನ್ನಂ ಕಾದಿ ತಟ್ಟುಗಿದು (ರಣದೆ) ತೆಗೆದನಕ್ಕುಂ ನಷ್ಟಂ (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೨-೫); ಕೈಕೊಳ್ಳದಗ್ಗದ ಬೀರರ್ ತೆಗೆದೋಡೆ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೦೪); ತೆಗೆಯೆ ರಿಪುಬಲ ಕೊಲುತ ಬಂದುದು ದಿಗಿಭವು (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೪೨) ; ಹಗಲು ಸವೆದುದು ಹೊಂಬಿಸಿಲು ನೆಟ್ಟ ತೆಗೆದುದತಿ ವೇಗದಲಿ (ನಳಚ. ೫-೪೩). **೩೧.** ಮುಚ್ಚು ; ರದ್ದುಪಡಿಸು : ಬಜಾರದ ಅಂಗಡಿಯು ಈಗ ತೆಗೆದು ಇರುತ್ತೇವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೨೩ ಪ್ರಶ್ನ ಪನ). **೩೨.** ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳು; ಹಿಡಿ: ಚೇಟ್ ಚಿಕ್ಕದಂದಟ್ಕಟಿಂ ತೆಗೆಯಲ್ ಕಚ್ಚದೆ (ಸೋಮೇಶ. ೪೧). **೩೩.** ಆಯ್ದುಡು; ಆರಿಸಿಡು; ವಿಂಗಡಿಸು: ಸರ್ವಸ್ವಮುಮಂ ಕುಡದಿರಲಾರ್ವೀಪತಿ ಬಂದೊಡಾಗದೆಂದತಿಭಕ್ತರ್ ಖರ್ವಡನಿವಾಸಿಗಳ್ ಕೆಲರುರ್ವೀಶರ್ ತೆಗೆದರಾನೆಯಂ ಕುದುರೆಯುಮಂ (ಆದಿಪು. ೯-೩೨೮). **೩೪.** ಬಳಸು; ಉಪಯೋಗಿಸು : ನಿತ್ಯವು ತೆಗೆಯುತಲಿರಬೇಕು ಹುಟ್ಟನು ತಾನೆಯೆ ತೊರೆಯೊಳಂಬಿಗನು (ಇಂಚಾಪ. ೨೦೦-೩೭). **೩೫.** ಕ್ರಯ ಕೊಟ್ಟು ಪಡೆ; ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳು: ಇದನ್ನು ಎಷ್ಟು ದುಡ್ಡು ಕೊಟ್ಟು ತೆಗೆದಿರಿ ? (ರೂಢಿ). **೩೬.** ಉಚ್ಚರಿಸು; ಹೇಳು: ಮಾತು ಕೇಳದ ಮಕ್ಕಳ ಹೆಸರು ತೆಗೆಯಬಾರದು (ಪುರಂದ. ೨-೫೮-೧). **೩೭.** ತೋರಿಬಿಡು : ತೆಗೆಯೆ ಬೀರರವ [ದೆ] ಮೇಲೆ ಪರಿವ ಮದಗಜಂಗಳಿಂ ಚಳತ್ತುರಂಗಮಂಗಳಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೫೮ ರಗಳೆ). **೩೮.** ನಿಲ್ಲಿಸು; ಸುಮ್ಮನಿರು : ಪಿಂತುಂ ತೆಗೆ ಮೇಘನಾದ ಸಹಿತಂ ತತ್ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಗಳಾಗಿರ್ದ(?) ಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲವಿದೆ ನಮ್ಮಂ ಕಾಣಲೆಂದೀಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಮುಂತೀ ಬರುತಿರ್ಪರ್ (ಕಾದಂಬ. ೭೭೪): ಧರೆಯೊಳಗೆ ತಾರಕಂಗೆನಗರಿಮೇಘ ಮಹಾಬಲಂಗೆ ಸಮರಾಂಗಣದೊಳ್ . . . ಸುರಪತಿಗಿರಪತಿಯಜಂಗಿಜಂ ತೆಗೆ ಸರಿಯೇ (ಗಿರಿಜಾ. ೬-೩೮); ಫಡ ಫಡುರವಣೆ ಬೇಡ ತೆಗೆ ಬಾಯ್ಬಡಿಕತನವಿದು (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೨-೩೯). **೩೯.** ಸುಡು; ಮರಳಿಸು: ಕುದಿಸು: ನೇಜಿಲ ಬೀಜಂ ಕಡಸಿಗೆಯುನ ಬೇರಂ ಸುಣ್ಣಂ ಜಲವಿಮಿಶ್ರಂ ತೆಗೆಯಲ್ ವಿಷಮಂಟಾಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೨೩). 'ತೆಗೆಪು₁' ಪರಾ. **೪೦.** ತೇಯು; ಅರೆ : (೬). **೪೧.** [ಗಣಿತ] ಭಾಗಿಸು: "ತೆಗೆಯೆನಲು ಭಾಗಿಸುಹವುಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೪-೧೦೨).

ತಕ್ಕೊ, ತಗೊ, ತಕ್ಕೊ=ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು; ಸ್ವೀಕರಿಸು : ತಕ್ಕೋ ಗಂಟ ನಿನ್ನಾಟವ ತಿಳಿಸುವೆ (ವಿದಾಕ್ಷ. ೩೫ ಪಲ್ಲವಿ): ನಿನ್ನ ಹಣವನ್ನು ನೀನೇ ತಗೋ (ರೂಢಿ); ತಕ್ಕೋ ನೀ ಮುನ್ನ ಕೊಟ್ಟ ಹೊನ್ನ (ಶರಲೀ. ೩೫೯-೪). **ತೆಗೆದಿಕ್ಕು** = ಧರಿಸು: ಕಾಸೆಯನುಟ್ಟು ಜನ್ನವಿರಮಂ ಪೆಗಲೊಳ್ ತೆಗೆದಿಕ್ಕಿ ವೇದದಭ್ಯಾಸಮನುಂಟುಮಾಡಿ ಪೊಲಸಂ ಪಸುತಿರ್ಪ ನಿಶಾಚರರ್ಕಳಂ ಗ್ರಾಸಮನುಣ್ಬುದೆಂದೊಡೆ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೫೩೫). **ತೆಗೆದಿಡು** = ಜೋಪಾನ ಮಾಡು; ಎತ್ತಿಡು: ಹೊಸಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದಿಡು (ರೂಢಿ). **ತೆಗೆದಿರಿಸು** = ಬೇರೆಯಾಗಿರಿಸು ; ಮೀಸಲಾಗಿರಿಸು : ಸಕಲ ದೇವಾನ್ನವ ಒಡೆಯನಿಂದಲೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿಕ್ಕಲು ತೆಗೆದಿರಿಸಿದನು (ಬಸವ. ೪೩೯) ; ನೊಣವನೆ ಬೇಯಿಸಿ ಬಡಿಸುವುದಾದರು ರೆಕ್ಕೆಯನೊಂದನು ಅಡುಗೆಯ ಭಟ್ಟರು ತಮಗಾಗಿ ತೆಗೆದಿರಿಸುವರು (ಇಂಚಾಪ. ೨೨೧-೯೪). **ತೆಗೆದುಕೊಳ್, ತಕೊಳ್, ತಕ್ಕೊಳ್, ತಕ್ಕೊಳ್ಳು, ತೆಕೊಳ್, ತಕ್ಕೊಳ್, ತಕ್ಕೊಳ್ಳು, ತೆಗಕೊಳ್, ತೆಗೆಕೊಳ್** = **೧.** ಸ್ವೀಕರಿಸು: ಸಮ್ಯಗ್ವ್ರತಂಗಳುಮಂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ವಂತೆ ವಿಚಿತ್ರವಸ್ತ್ರಂಗಳಂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ... ಬನಮಂ ಪೊಕ್ಕು (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೮೩ ವ); ಆ ವಿಭೂತಿಯಂ ಸುಕೃತದಿಂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು . . . ಧರಿಸಿ ಲಿಂಗಾರ್ಚನೆಯ ಮಾಡುವ ಶರಣನಾತನೆ ವೇದವಿತ್ತು (ಅರವ. ೦೮-೪೩) ; ಆ ಜಂಗಮವೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿರ್ದು ವಿಭೂತಿ ವೀಳೆಯವ ತಕ್ಕೊಂಡು (ಚನ್ನವ. ೦೨-೯) ; ಲಿಂಗ ಕೆಲದೊಳಿರೆ ಕರದಲ್ಲಿ ತಕ್ಕೊಂಡು (ಗುರುಚಾ. ೫-೭೪) ; ಬೆಣ್ಣೆ ತಕ್ಕೊಂಡ ಬಳಿಕ ಉಳಿಯುವುದೇನು ಮಜ್ಜಿಗೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೦-೨೫) ; ತೋಟ ಮಠ ಕೆರೆಯ ಅಪಹರಿಸಿ ತೆಕೊಂಡಂಥಾ ಪಾಪಿಗಳು ದೇವಲೋಕ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕಕೆ ಹೊರಗು (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೦-೦೯ : 1622) ; ತಾಂಮ್ರಶಾಸನ ಸಹವಾಗಿ ಕ್ರಯವನೂ ತಕ್ಕೊಂಡು (ಸೌಇಇ. IX–II, ೫೦೭-೨೪: 1538) ; ಖಂಡಪರಶುವಿನ ಕೈಯಿಂದಲಾ ಹೊನ್ನ ತಕ್ಕೊಂಡು (ಚಲಪು. ೬೨-೬೨) ; ದುಡ್ಡುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಕ್ಕೊಂಡು ಪೇಟೆಗೆ ಹೋಗಿ (ಕಥಾಮಂ. IV, ೧೪) ; ವಿವಿಧವಾದಕರೊಳಗದೊರ್ವನ ಹೆಗಲ ಹಟಿವೊಂದ ತವಕಿಸದೆ ತೆಗಕೊಂಡು ತನ್ನೊಪ್ಪುವ ಹೆಗಲಿನೊಳು ಕೋದು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೮-೫೫) ; ಪೂವಸೆಗೆಲದೊಳವ ಮುನ್ನಿರಿಸಿ ದಸಿ ಖೇಡಯವಿರಲು ತೆಗೆಕೊಂಡು ನೋಡುತಿರೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೭-೦೫). **೨.** ಪಡೆ ; ಹೊಂದು : ತಮ್ಮ ಆಪ್ತರು ಇಷ್ಟರು ಸ್ನೇಹಿತರು ಮುಂತಾದವರ ಭೆಟ್ಟಿಯನ್ನು ತಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೪). **೩.** ವಹಿಸು : ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೆಚ್ಚು ಶ್ರಮ ತಕ್ಕೊಂಡು ಕಲಿಯಬೇಕಾಗುವುದು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೦). **೪.** ದೋಚು; ಕಸಿ; ಕೀಳು : ಬಿಕ್ಕು ಬಿಕ್ಕನೆ ತೋಡಿ ಇಕ್ಕುವಳು ಕಣ್ಣೀರ ಸಿಕ್ಕಿದಳು ಸೂಳೆಯೆನಬೇಡ ಅದು ರೊಕ್ಕ ತಕ್ಕೊಂಬುವುದಕೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೯೨೪). **ತೆಗೆದುನೋಡು**=ನೋಡಿಯೂ ನೋಡದ ಹಾಗೆ ಈಕ್ಷಿಸು,–ನೋಡು : ಪರೆದ ಕುರುಳಲಾಗೆ ಘಟ್ಟಿಯನರೆಯುತ್ತುಂ ಸಾಣ್ಣೆ ತೆಗೆದು ನೋಟ್ಪುದುಮೆನ್ನಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೬೫). **ತೆಗೆದು ಹಾಕು** = **೧.** ಹೊಡೆದು ಹಾಕು : ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಅನಾವಶ್ಯಕ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಬಹುದೆ ? (ರೂಢಿ). **೨.** ವಜಾಮಾಡು : ಅವನನ್ನು ಕೆಲಸದಿಂದ ತೆಗೆದು

ಹಾಕಿದರು (ಜೂತಿ). ೩. ನಿರಾಕರಿಸು ; ಅಲ್ಲಗಳೆ : ಆ ಮಾತನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕುವಂತಿಲ್ಲ (ಜೂತಿ). **ತೆಗೆದು ಹೋಗು** = ಕೃಶವಾಗು ; ದುರ್ಬಲವಾಗು : ದಿನೇ ದಿನೇ ಮೊದಲಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೆಗೆದು ಹೋಗುತ್ತಾ ಬಂದರು (ಚಿಕ್ಕದೇ. ೨೬೯) : ನೀವು ಬಹಳ ತೆಗೆದು ಹೋಗಿದ್ದೀರಿ (ಮುರುಳು. ೯೯). **ತೆಗೆಬೀಯು** = ಕೊಡುಗೈಯವನು ; ವಂಕ್ರ ಹಸ್ತ ; ಉದಾರಿ ; ಒಂದು ಬಿರುದು (?) : ಅನ್ನಾತನ ಕಾಳೆಯ ಬಿರುದೆನ್ತೆಂದಡೆ ಅಳಿಂ ಮುಂಂನಿಜೀವಂ ಸಿತಗರ ಗಂಡಂ ತೆಗೆಬೀಯು ಚಲದಂಕರಾಮನ ಗಂಧವಾರಣಂ ವಾಲಿವರ ಮಾರಿ (ಶಾಇಇ. XX, ೦೨೫-೮ ; 1186). P ಈ ಧಾತು ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸೇರಿ ಸಂಯುಕ್ತ ಧಾತುವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾ:— ಕಾಲ್ತೆಗೆ, ಚಿತ್ರತೆಗೆ, ಪ್ರಾಣತೆಗೆ, ಬಾವಿತೆಗೆ, ಮೈದೆಗೆ, ಹೊರತೆಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೆಕ್ಕು ; ತೆವ್ವು : ತುಳು. ದೆವ್ವು ; ತೆಲು. ತಿಗಿಯು, ತಿಗುಚು ; ತಿಗುವು, ತಿವ್ವು ; ಕೊಲಾ. ತಿಕ್, ತಿವ್ ; ನಾಯ್ಕಿ. ತಿಕ್, ತಿವ್]

ತೆಗೆ$_2$ (ನಾ). ೧. ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ : (೬). ೨. ಆಕರ್ಷಣೆ ; ಸೆಳೆತ : "ಆಕರ್ಷಣ ಪಲಾಯನಗಳೊಳ್ ತೆಗೆ" (ಶಲ್ಯಮಂ. ೯೦). ೩. ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟುವಿಕೆ ; ಹಿಂದೆಗೆಯುವಿಕೆ ; ಪಲಾಯನ : ಅಮರ್ಚುವ ನಿಲ್ವೆಡೆಯಂ ಬಗೆವುಂ ತೆಗೆಯನಲ್ಲಾಟವುಂ ಕಾಟವುಂ ನೋವುದಂ ಸಾವುದನಲ್ಲಂದದಿಂ ಬಗೆದಾಗಳ್ (ಶಂಖಭಾ. ೩-೪೩). ೪. ಇಳಿತ ; ಇಳಿಯುವಿಕೆ : ತೆರೆ ನೊರೆ ಬುದ್ಬುದಂ ಸುಬೀಜಲಂ ತೆಗೆ ಪೆರ್ಚುಗೆ ಗುಣ್ಪು ಘೋಷಣಂ ವರುಣ ನಗಂ ವಧೂಜನನಂ . . . ನೀರ್ವೊಗೆ ವಭ್ರಮುರ್ವರಾಪರಿವೃತಿ ನಾಗರಿಕ್ಕ ಬಗೆದಾಡೊಡೆ ಸೈತು ಸಮುದ್ರ ವರ್ಣನಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೨-೦). [<ತೆಗೆ$_1$]

ತೆಗೆತ (ನಾ). ತೆಗೆದು ಕೊಡುವಿಕೆ ; ದಾನ : "ದಯ—ದಾನ, ಗತಿ ಹಿಂಸಾದಾನೇಷು ಈವಿಯೊಳಂ, ನಡೆಯೊಳಂ, ಝುಂಕಣೆಯೊಳಂ, ತೆಗೆತದೊಳಂ" (ಶಾಶಕ್ಕಿ. ೦೦೦). [ತೆಗೆ$_1$ + – ತ$_2$]

ತೆಗೆತರ್ (ಕ್ರಿ) ೧. ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರು. 'ತೆಗೆತರಿಸು' ಪರಾ. ೨. ಸೆಳೆದುಕೊಂಡು ಬರು : ಹೆಣ್ಣಾಳ್ಗಳಿನ್ನದೆ ತಟಿದಿಕ್ಕಿ ತೆಗೆತಂದು ಚಿಣ್ಣನನೆಮಗೊಪ್ಪಿಸೆಂದ (ಮೋಹತ. ೩೩-೩೦). [ತೆಗೆ$_1$ + ತರ್]

ತೆಗೆತರಿಸು (ಕ್ರಿ). ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು : ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗಳಂ ತೆಗೆ [ಪಾಠಾಂ. ಗ] ತರಿಸಿ ಮುಂದಿಟ್ಟು (ಬಸವು. ೦೦-೦೫). [ತೆಗೆತರ್+–ಇಸು$_3$]

ತೆಗೆನೆಟ್ (ಕ್ರಿ). (ಬಾಣ ಬಿಡಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ) ಪೂರ್ತಿಬಾಣವನ್ನು ಎಳೆ : "ತೆಗೆನೆಟ್ – ಆಕರ್ಣಾಂತೇ (ಪೂರಾ ಎಳೆ)" (ಕಮಧಾ) : ಗಟ್ ಸನ್ನೆಗೆಯ್ದು ತೆಗೆನೆಟ್ಟದೆಬಿಗಿ ಪರಂಕಲಿಸಿ ಪರ್ವಿ ಕೂಕಿಟ್ಟಿಸೆ (ಶಂಖಭಾ. ೦೦-೭೩) : ಅಗಳಂಬರಚರಬಲದ ಧನುರ್ವಲಂ ತೆಗೆನೆಟ್ಟು ಪೊಕ್ಕು (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೮೭); ಕಡೆಗಣ್ಣಿಂ ಕಯ್ಯುಮಿಂದಾಗಿರೆ ತೆಗೆನೆಟ್ಟವ್ಯಗ್ರನೇಕಾಗ್ರಚಿತ್ರಂಬಡೆದಿರ್ದಂ (ಶಂರಾಮು. ೦೪-೧೭೭); ತೆಗೆನೆಟ್ಟಬ್ಬಾಭನಿಸೆ (ಜಗವಿ. ೭-೮೩); ಸಂಚಳಿಸದ ಶಂಕರನ ಮನಂ ಚಳಿಯಿಪುದುಂ ಸಾರ್ದು ಪಾರ್ದು ತೆಗೆನೆಟ್ಟಿರ್ದಂ (ಗಿರಿಕ. ೮-೪೪); ಓಸರಿಸದೆ ತೊಡರ್ಚಿ ಸಾರ್ಚಿ ತೆಗೆನೆಟ್ಟು ನಿಂದು (ರಾಜಶೇ. ೬-೯೭೫). [ತೆಗೆ$_1$ + ನೆಟ್$_1$]

ತೆಗೆನೇಣು (ನಾ). ಎಳೆಯುವ ಹಗ್ಗ ; ಕಡೆಗೋಲಿನ ಹಗ್ಗ : ಮಂದರದ ಕಡೆಗೋಲ ಮೇಳವಿಸಿ ವಾಸುಗಿಯ ತೆಗೆನೇಣನಿಂದಸುರರೋಳಿಯಿಂ ನೀವು ಸಹಿತೆರಡು ಕಡೆಯಂ ಪಿಡಿದು ಮಥಿಸಲು (ಐಶಿಷಂ. ೦೨-೩); ನಳನಳಿಪ ತೋಳುಗಳ ನಿಜಕರತಳದ ತೆಗೆನೇಣುಗಳ ಮುಖದಲಿ ಹೊಳೆವ ಹೊನ್ನೋಲೆಗಳ . . . ಮೋಹನಗಾತ್ರೆಯೆಸೆದಳು ಮೊಸರ ಕಡೆವುತ್ತ (ನಿಭಾಗ. ೦೦-೯-೦೫); ಹರಿಗೆ ತಲ್ಪವಾಗಿರ್ದನು ಸಮುದ್ರಮಥನದಲ್ಲಿ ತೆಗೆನೇಣಾಗಿ ನೊಂದನು (ಭೃರಸೂ. ೩೦). [ತೆಗೆ$_1$ + ನೇಣು (<ನೇಣ್$_1$)]

ತೆಗೆಪು$_1$ 'ತೆಗಪು' ನೋ.

ತೆಗೆಪು$_2$ (ನಾ). ನೆನೆಸುವಿಕೆ : ಅಳಿಯೊಳ್ ತೆಗೆಪಾದರಳಿಯ ತಳಿರಂ ಮಾರುತದ ಪತ್ತಿಯೆಳಗಾಯುಮನಾ ಜಳದೊಳ್ ಗೋಕ್ಷೀರಾನ್ವಿತಮಾ ಮಳಕಾವುರ್ಫಳಂಗಳಾವಗಂ ಮೃದುವಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೨೦). [?]

ತೆಗೆಬಗೆ, ತೆಗೆಬಿಗಿ (ನಾ). ೧. ತೊಂದರೆ ; ಕಷ್ಟ : ಭೂಪತಿ ಕೆಗಡು ಗೊಳುತ್ತೆತಂದು ಕೇಳಲು ತೆಗೆಬಗೆಯಲುಸುರುತ್ತ ತಂದೆಯ ನೆರೆಯ ತಿಳುಹಿದನು (ಶಾತಿರಾ. ೦-೩೦); ಮಸೆದು ಕರಗಳನೊರ್ವರೊರ್ವರು ಮಸಗಿದರು ಮುಷ್ಟಿಪ್ರಹಾರದಲುಸಿರ ತೆಗೆಬೆ[ಬ]ಗೆಯಿಂದ ಮಂಡಿಯ ನೂಡ್ಡಿ ಸಮವಾಗಿ (ಕೋಗಯ. ೨೪-೦೯). ೨. ಪ್ರಾಣ ಹೋಗುವ ಸ್ಥಿತಿ; ಉತ್ಕಟಾವಸ್ಥೆ : ಬಾಯ ಮೀಡುತಿನ ಬಳಲುಗಂಗಳಿನಾಯುವಿನ ತೆಗೆಬಗೆಯ ರಕ್ಕಸರಾಯನನು ಕೊಂಡೊಯ್ದು ಬೀಸಿದರಾಲವಟ್ಟದಲಿ (ಕೊರಠಾ. ೧-೦೫-೨೭). ೩. ಅತಿಶಯ; ಆಧಿಕ್ಯ; ಹೆಚ್ಚಳ: ವಿಕ್ರಮದ ತೆಗೆಬಗೆಯಿಂದಲರಿನೃಪರುಗಳ ಬಗೆಗೆಡಿಸುತ ನಡೆದಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೪೦-೮೪). 'ತಗೆಬಗೆ' ಪರಾ. **ತೆಗೆಬಿಗಿ** : ೧. ಸೊಗಸಿ ಬೆಳೆಯ ಕೊಯ್ದು ಪೂಜುವ ಜನಕೆ ತೆಗೆಬಿಗಿಯಿಲ್ಲವಾವ ಕಾಲದೊಳು (ರಾಮವಿ. ೨-೩೭). ೪. ಬಿಂಕ ; ಬಿಗುಮಾನ : ಸೊಗಯಿಪ ಸತ್ಕಾರದಿಂದ ತೆಗೆಬಿಗಿಯಿಲ್ಲದ ಸಮರತಿಯಿಂದವಳಗಣಿತಸುಖವಿತ್ತಳವಗೆ (ನೇಮಿಸಂ. ೦೦-೯೦): ಮೊಗವ ಕಾಣುತ ನಮ್ಮೊತ್ತಿಗೆ ಬಹನಲ್ಲದೆ ತೆಗೆಬಿಗಿಯವನಲ್ಲ ನಿಮ್ಮ ಮಗ (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೭-೦೨೪). 'ತಗಿಬಗಿ' ಪರಾ.

ತೆಗೆಬಗೆಮಾಡು = ತೊಂದರೆಯಂನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ಇಕ್ಕಟ್ಟನ್ನುಂಟು ಮಾಡು : ಶಿಶುವೆ ನೋಡಭಿಮನ್ಯು ಸುಭಟಪ್ರಸರದಿನಿಬರ ನೊಂದು ಘಾಯದೊಳುಸಿರ ತೆಗೆಬಗೆ ಮಾಡಿದನು (ಕುಮ್ಮಾರವ್ಯಾ. ೩-೨೩). **ತೆಗೆಬಗೆಯಾಗು** = ೧. ಹೊಯ್ದಾಡು ; ಅನಿಶ್ಚಯವಾಗು : ಮುಗಿದ ಸರೋಜಮಾಲೆಗಮರಲ್ವಸಿತೋತ್ಪಲಮಾಲೆಗಂ ಮನಂ ತೆಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ಸೈರಿಸದೆ ಷಟ್ಪದಸಂತತಿ ... ಎಡೆಯಾಡಿದುವಂಬುರುಹಾಕರಂಗಳೊಳ್ (ಅನಂಪು. ೭-೬೯). ೨. ಸಂಕಟವಾಗು ; ಕಷ್ಟವಾಗು : ಉಸುರು ತೆಗೆಬಗೆಯಾಯ್ತು ಜೀವರಿಗೆ (ಶಾಶಿರಾ. ೨೭-೩೪); ಇಳೆಯ ಭಾರಕರುಸುರು ತೆಗೆಬಗೆಯಾಗೆ ತೆರಳಿತು ಸೇನೆ ಪಶ್ಚಿಮಕೆ (ಕೊರಠಾ. ೪-೯-೦).

[ತೆಗೆ$_1$ + ಬಗೆ$_3$]

ತೆಗೆಬಿಗಿ 'ತೆಗೆಬಗೆ' ನೋ.

ತೆಗೆಮಿಳಿ (ನಾ). ಪ್ರಾಣ ತೆಗೆಯುವ ಹಗ್ಗ ; ನೇಣು (?) : ಚಕೋರಿಗಳ್ ನಲಿಯೆ ಪಾಣ್ಬರಿಯರ್ಕಳ ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಪೆಂಪೊಗೆಯೆ ವಿಯೋಗಿಗಳ್ ಮುನಿಯೆ ಕತ್ತಲೆವತ್ತಲೆಯಾಗಿ ಸಂಜೆಯೊಳ್ ತೆಗೆಮಿಳಿಯಾಡೆ [ಪಾಠಾಂ. ತೆಗೆಯ ಮುಳಿಯಾಡೆ] ಸೂರ್ಯನಪರಾಬ್ಧಿಯೊಳೊಯ್ಯನೆ ಮಯ್ಯನಿಕ್ಕಿದಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೩-೬೮). [ತೆಗೆ$_1$ + ಮಿಳಿ$_2$]

ತೆಗೆಮೆಟ್ಟು (ನಾ). (ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ವಂಂನ್ನುಗ್ಗಲು) ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದು ಇಟ್ಟ ಹೆಜ್ಜೆ : ಬೆದರುಗಾಗೆಯ ನೋಟ ಸಾಳೆವನೊದವು ಮಿಾಂಗಳ ಝಳಕೆ ಕೇಸರಿಯಧಟು ಶಾಖಾಮೃಗದ ಲಂಘನ ತಗರ ತೆಗೆಮೆಟ್ಟು . . . ಸೊಕ್ಕಿದ ರದನಿಗಳ ಧೂಳಾಟ ಒಪ್ಪಿದವವರ ಯುದ್ಧದಲಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೨-೭೦).

[ತೆಗೆ$_1$ + ಮೆಟ್ಟು$_2$]

ತೆಗೆಯಾಳ್ (ನಾ). ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಯೋಧ ; ಧಾಳಿಯಿಡುವ ವೀರ : ದಿವ್ಯವಾಗ್ವಿದಿತ ಸುಧರ್ಮಮಾ ಸಭೆಯೊಳಿಂದು ವಿರಕ್ತನೃಪಾಳಜಾಳ ವಿಂರ್ದುದು ತೆಗೆಯಾಳನಾಯ್ತುತೆಗೆದಂತೆ ಕೊಳಲ್ಕಪವರ್ಗದುರ್ಗಮಂ (ಅನಂಪು. ೯-೪೯). [ತೆಗೆ$_1$ + ಆಳ್$_3$]

ತೆಗೆಯಿಸು, ತೆಗಸು, ತೆಗಿಸು, ತೆಗೆಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೊರಕ್ಕೆ ತರು ; ಹೊರ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು : ಸುಬಂಧುವಂ ನೆಲಮನೆಯಿಂ ತೆಗೆಯಿಸಿ ಸನ್ಮಾನ ದಾನಂಗಳಿಂದಾತನಂ ಸತ್ಕರಿಸಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೮೨-೨೩) ; ಎಲ್ಲಂ ನಟ್ಟುಡಿದ ಬಾಳ ಕಕ್ಕಡೆಯುಡಿಗಳುಮನಯಸ್ಕಾಂತಮಂ ತೋಱಿ ತೆಗೆಯಿಸುತ್ತುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೨೭) ; ನಾನಿಂದಧರ್ಮದೊಳಿದ್ದರೆ ತೆಗೆಯಿಸು ಅಲ್ಲಿಯು ನೆಲೆನಿಲ್ಲದಂತೆ (ಜಂಬಾಪ. ೩೦೭-೬೯). ೨. ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಆಕರ್ಷಿಸು : ಆ ಸ್ಥಿರಪ್ರಕೃತಿಯು ಸತ್ಯ ಪ್ರಕೃತಿಯು ತೆಗೆಯಿಸಿದವುದಾ ದಕ್ಷಿಣಹೃದಯೆಯು ದಕ್ಷಿಣತ್ವಮೆ ಗಮಿಯಿಸಿದವುದಾ . . . ಮ ಹೋ ದಾ ರೆ ಯು ದಾ ರ ತೆ ಯೆ ಮನಂಗೊಳಿಸಿದವ್ವುದು (ಕಾದಂಉ. ೪೦೪). ೩. ಇಳಿಸು ; ಕೆಳಕ್ಕೆ ತರಿಸು : ಅಡವಿಯೊಳ್ ನಡಿಯ ಮರದ ತುತ್ತತುದಿಯೊಳಿರ್ದಟಲ್ವ ಗುಂಡಿಗೆಯುಂ ಕಂಡು ತೆಗೆಯಿಸಿ ಕೊಂಡು ಪೋಗಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೯೦-೧೭). ೪. ಸಾಗಿಸು ; ಕಳುಹಿಸು : ಕನಕರತ್ನಾಭರಣಜಾಳಮನೊಪ್ಪುಗೊಂಡು ಭಂಡಾರಕ್ಕೆ ತೆಗೆಯಿಸುತ್ತಂ (ಅಸಕ. ೬-೩೩). ೫. ಹೊರ ಹಾಕು ; ಬಹಿಷ್ಕರಿಸು : ನಾಳೆ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಜಾತಿಯಿಂದ ತೆಗೆಯಿಸುವ ವಿಷಯ . . . ಅಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ (ಉದಿಕೂ. ೦೩೭). ೬. ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳು ; ಕ್ರಯಕೊಟ್ಟು ಪಡೆ : ಗಡನೂರಿನಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ತಿಂಡಿ ತೆಗೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ತಿನ್ನೋಣವೆಂದಂದು ಕೊಂಡೆ (ಹಂಗಾಳ್. ೪೯). ೭. ಬಿಡು ; ತೊರೆ ; ತ್ಯಜಿಸು : ಕುಮ್ಮಟವನು ತೆಗೆಯಿಸಿದರೆ ಕಾರ್ಯವನುಗೆಡುವುದು . . . ಆದಱಿಂದದ ಬಿಡುವುದು ಮನುದೇಶ್ವರ ನೀತಿಯಲ್ಲ (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೭-೪೮). ೮. ಕಳಚುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಬಿಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡು : ವೇಷವನ್ನು ತೆಗೆಯಿಸಿ, ಬಣ್ಣವನ್ನು ತೊಳಸಿ ಕಳಿಸಿದಾಗ ಬೆಳಗಾಗಿತ್ತು (ಲೂ). ೯. ಕೊಲ್ಲಿಸು ; ಸಂಹರಿಸು ವಂತೆ ಮಾಡು : ಬಾಟರಂ ಕೊಂಡಾಡುವರ ಗಂಟಲೊಳ್ ನೇಣನಿಕ್ಕಿ ತೆಗೆಯಿಸುವಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೭೭). **ತೆಗಸು** : ೪. ಹಿರಿಯ ಕಣಜದ ದವಸವೇನುವನಿರಿಸದೀಗಳ್ ತೆಗ[ಪಾಠಾಂ. ಗೆ]ಸು (ಬಸಪು. ೩೩-೦೮); ತೆಗ[ಪಾಠಾಂ. ಗೆ]ಸಿದನು ಬಳಿಕುತ್ತಮದ ತೊಡವುಗಳ ದಿವ್ಯದುಕೂಲರತ್ನಾಳಿ ಗಳಿನನುಪಮ ಗಜಹಯಾದಿ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳ (ಕೊರರಾ. ೦-೬-೨). ೯. ಲೋಹಶೂಲದೊಳಿನಿಬರಂ ತೆಗ[ಪಾಠಾಂ. ಗೆ]ಸುವೆನು ತಲೆಕೆಳಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮು ವನು (ಬಸಪು. ೫೦-೫೦). ೧೦. ಹೊಳು, ಕಸ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹಾಕು, ಎತ್ತಿಹಾಕು : ಪ್ರತಿ ವರುಷಲು ಕೆಱೆಯು ತೆಗಸುವ ಹಾಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಸ್ವಾಸ್ತಿ (ಎಕ. VII(8), ಶಿಕಾರಿ. ೨೩೪-೦೦; 1526). ೧೧. ಕೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಕೀಳಿಸು : ಅವರಂ ಕರೆಸಿ ಕಣ್ಣಂ ತೆಗ[ಪಾಠಾಂ. ಗೆ]ಸಿದನು (ಬಸಪು. ೬೦-೪). ೧೨. ನಿವಾರಿಸು ; ಹೋಗಲಾಡಿಸು : ಒಱಲುವಮರರ ಬಾಯಿ ಕೈಗಳ ಮೊರೆಯೆ ತೆಗಸಿ ಮಹಾಗಣಂಗಳೊಳಿರುವ ನಂದೀಶ್ವರನು ಹೊಕ್ಕನು ಹೊಯ್ದು ದಾನವರ (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೬-೨೯). ೧೩. ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು ; ವಾಪಸ್ಸು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು : ಬಲುಕಾಳೆಗವನೊಯ್ಯಾರಿಸುತ ರಾಯರು ತೆ ಗ ಸಿ ದ ರು ಸೇನೆಯನು (ಕುಮ್ಮಾಭೀ. ೪-೦೦). ೧೪. ಹಿಂದಕ್ಕೆಬರುವಂತೆ ಮಾಡು; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸು : ತೆಗಸಿದನು ಸಾತ್ಯಕಿಯನೀತನ ಬಿಗಿದನಂಬನಲವನ ಬಾಣಾಳಿಗಳ ಕಡಿದನು ಘಾಸಿಮಾಡಿದನವನ ರ ಥ ಹ ಯ ವ (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೪-೩) : ಪ್ರವೀರನಂ ತೆಗ[ಪಾಠಾಂ. ಗೆ]ಸಿದರ್ಜುನ್ನಲೆಗೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೮-೩೦). ೧೫. ತೆರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು ; ತೆರೆಯಿಸು : ಬಂದನಿತಱಿಂದಿಂದುಶೇಖರನಿಂದೆ ಕದಹುಗಳಂ ತೆಗ[ಪಾಠಾಂ. ಗೆ]ಸಿ (ಬಸಪು. ೪೪-೦೮). **ತೆಗಿಸು** : ೧೦. ಎಂಜಲ ತೆಗಿ [ಪಾಠಾಂ. ಗೆ]ಸಿ ಸಾರಿಸಿದನು (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೭-೧೬). ೧೫. ಸೌರಾಷ್ಟ್ರೇಶ ಸೋಮೇಶ ನೀಂ ತೆಗಿಸೀ ಬಾಗಿಲ ಪೊಂಗದಂಗಳನೆನುತ್ತಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೧-೬೦). **ತೆಗೆಸು** : ೧. ಫಲುಗುಣ ಹೊಕ್ಕನಾಯುಧಶಾಲೆಯನು ತೆಗೆಸಿದನು ಧನು ಮೊದಲಾದ ಕೈದುಗಳ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೯-೦) ; ತೆಗೆಸಿದನು ಬಳಿಕಿನಕುಲದ ಹೀಳಿಗೆಯ ನೃಪರಾರ್ಜಿಸಿದ . . . ಅಖಿಳ ವಸ್ತುಗಳ (ಕೊರರಾ. ೦-೬-೪). ೭. ಹೊಸಮಲೆಯನು ಬಲಿಯಿಸು ಕುಮ್ಮಟವನಸಮಸದಿಂದ ತೆಗೆಸು (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೭-೪೭). ೮. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ನಿಯೋಗಿಗಳು ಪರಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಿ ಬಂದರಮನೆವಾಗಿಲ ಕದಬೀಯಗವ ತೆಗೆಸಿದರು (ಚೋಹಚ. ೧೯-೪). ೧೪. ಸೂಳವಿಸಿದವು ಸನ್ನೆಯಲಿ ನಿಸ್ಸಾಳ ಸೇನೆಯು ತೆಗೆಸಿದವು ಹೆಗ್ಗಾಳೆ ಮೊಳಗಿದವಾನೆವಱ ಗಜಱಿದವು ಡೌಡೆಗಳು (ಕುಮ್ಮಾಭೀ. ೫-೨೮). ೧೫. ಬಾಗಿಲ ತೆಗೆಸೆಂಬನಿಷ್ಠುರದ ವಾಕ್ಯಗಳ ಮುಂಬರಿತಂದೊರ್ವಳುಸಿರಲ್ಕೆ (ಚೋಹಚ. ೩೪-೩). ೧೬. ನಿಲ್ಲಿಸು ; ಸ್ಥಗಿತಗೊಳಿಸು ; ಅಡ್ಡಗಟ್ಟು : ಸಮಸಪ್ತಕರ ಬಲ ನಿಜಪಾಳಯಕೆ ತಿರುಗಿದುದು ತೀರಿತು ತರಣಿಯಾಟೋಪ ಕಾಳೆಗವ ತೆಗೆಸಿದರು ಕೌರವರು (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೮-೧). ೧೭. ತೋಡಿಸು ; ಅಗೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು : ಅವನು ಬಾವಿ ತೆಗೆಸಲು ಸಾಲ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ (ಲೂ). ೧೮. ಕಂದಿಸು ; ಬೇಯಿಸು : ಗರಗಸದಿಂದಂ ಮಿಗೆ ನಿಷ್ಕರುಣೆಗಳೊಡನಿಕ್ಕಿ ನೆತ್ತಿಯಿಂದಂ ಪಾದಂಬರೆಗಂ ಸೀಳ್ದಾಭಾಗಮನುರಿವೆಣ್ಣೆಯೊಳಿಕ್ಕಿ ತೆಗೆಸುವರ್ಪಱುಗುಮಿನಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೭೦). [ತೆಗ್$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೆಗೆಸು ‘ತೆಗೆಯಿಸು’ ನೋ.

ತೆಗೆಹ (ನಾ). ತೆಗೆಯುವಿಕೆ ; ಬೇರ್ಪಡಿಸುವಿಕೆ : ಉಪ್ಪು ಮಿಗಿಲಾದವಱ ಉಪ್ಪು ತೆಗೆ(ಹ)ಯೋಣ. ಕಹಿ ಮಿಗಿಲಾದವಱ ಕಹಿ ತೆಗೆ(ಹ)ಯೋಣ (ಭೀಮಸೂ. ೨). [ತೆಗ್$_1$ + – ಹ$_2$]

ತೆಗ್ಗು$_1$ ‘ತಟ್ಗು’ ನೋ.

ತೆಗ್ಗು$_2$ ‘ತಗ್ಗು$_3$’ ನೋ.

ತೆಗ್ಗುಬೀಳು ‘ತಗ್ಗುಬೀಳು’ ನೋ.

ತೆಜಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು ; ತೊರೆ ; ತ್ಯಜಿಸು : ತೆಜಿಸಿದಂ ಮಗುಳೆತ್ತಲೆಸೆ ವಂಗದೇಶಮಂ ಪೊಕ್ಕೊಡನೆ ಬಾಚಿದಂ ಬಹುನಾಣ್ಯಮಾ (ಪರಶು. ೧೧-೦೩); ನಿನ್ನ ಸುತನನೀಕ್ಷಣ ತೆ[ಪಾಠಾಂ. ತ್ಯ]ಜಿಸೆ ರಾಮಂಗಂ ಪಟ್ಟಗಟ್ಟೆ . . . ಸು ಖ ಮಿ ರ್ಪ ನು (ವೆಂಕಾರಾ. ೨-೬-೧೫) : ಭೂರಿದಾರಿದ್ರ್ಯದಲಿಯಾ ಸಂಸಾರವನು ಮಾಡುವುದಕಿಂತಲೂ . . . ಈ ಶರೀರವನೆ ತೆಜಿಸುವುದು ಲೇಸು (ಸುದಾಮ. ೫-೮). [< ತ್ಯಜಿಸು]

ತೆಟ್ಟುಂದೆಱ ‘ತೆಱ$_1$’ ಪರಾ.

ತೆಟ್ಟುಂತೆಱ ‘ತೆಱ$_1$’ ಪರಾ.

ತೆಟ್ಟುಂದೆಱ ‘ತೆಱ$_1$’ ಪರಾ.

ತೆಟ್ಟೆ, ತೆಂಡೆ, ತೆವಟೆ, ತೆವಡೆ (ನಾ). ೧. ಗುಂಪು ; ಸಮೂಹ ; ಸಂದಣಿ. **ತೆಂಡೆ** : ೨. (ಹುಲ್ಲು ಮುಂತಾದುವುಗಳ) ಕಟ್ಟು; ಪಿಂಡಿ ; ಕಂತೆ : ಈ ನಾರಿಯನ್ನು ಮೆಯ್ಯೊಳಗೆ ಹುಲ್ಲು ತೆಂಡೆಯಿಂ ನೀನಿಂತು ಬಿಗಿಸಿದೊಡಿಸೆ ಮಾಳ್ಪ ಪಾಪವೇನಯ್ಯಾ (ಸಾನಂಗ. ೪೩). ೩. ಮರ ಗಿಡಗಳ ಬುಡ ; ಬೇರುಗಳು ಹೊರಡುವ ಭಾಗ : ತೆಂಗಿನ ತೆಂಡೆ ಮುರಿದು ತಳಕೆಳಕಾಗಿ ಗಂಗಾಧರನ ಪೂಜಕನ ಹಿಂಗದೆ ನೆನೆಯೆ ರಾಯಗೆ ಮಣಿದೊರತಾ ಅಂಗೈಗಳಲಾಂತ ಬಸವ (ಬಸಪು. ೨-೩೪). ೪. ಮೂಲ ; ವಂಶ ; ಬುಡಕಟ್ಟು : ಉಳಿದವರೆಲ್ಲ ಅಣ್ಣತಮ್ಮದಿರಾಗಿ ಒಂದೇ ತೆಂಡೆಗೆ ಸೇರಿದವರು (ಸನ್ಮೂರು. ೨೦೯) : ಒಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುರುಷನಿಂದ ಅವರ ಮಕ್ಕಳು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳುಗಳನ್ನು ಇಂತಹವರ ತೆಂಡೆ, ವಟಾರ, ಪಟ್ಟಿಡೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುವ ವಾಡಿಕೆ (ಹುಟ್ಟುಹ. ೧೮). ೫. ತೊಡರಿಕೊಂಡಿರು ವಿಕೆ ; ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವಿಕೆ : (ಪ್ರ). **ತೆವಟೆ** : ೬. ಹೊಲ ಉಳುವಾಗ ಕುಂಟೆಯ ಕುಳಕ್ಕೆ ತೆಕ್ಕೆತೆಕ್ಕೆಯಾಗಿ ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಣ್ಣು, – ಕೆಸರು : ಎರಡು ಸಾರಿ ಕುಂಟೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಕುಡಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿದ್ದ

ತೆವಾಟೆಯನ್ನು ಕುರುಚಿಗೆಯಿಂದ ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೇ ಇವನ ರಟ್ಟೆ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದ್ದುವು (ಬೆಳುಮ. ೨೬೯). **ತೆವಡೆ :** ೭. ಹೊಲ, ಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತಿ ಅಥವಾ ಮಡಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕಟ್ಟುವ ಸಣ್ಣ ಬದು : (ಕ).

ತೆಟ್ಟೆತೆಟ್ಟೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ತಟ್ಟೆತೆಟ್ಟೆಯೊಳೋಡುವ ಕುರುಸೈನಿಕ ಕೆಟ್ಟುದ ನೋಡಿ ಗೊಳ್ಳೆಂದು ದಿಟ್ಟರವರು ನಗುತವೆ ತುಟಿಗಳನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದರು (ಸೀಮಿಸಂ. ೨೩-೦೫೩); ಬಟ್ಟಜವ್ವನೆಯರಾರತಿವಿಡಿದವನಿಗೆ ತೆಟ್ಟೆತೆಟ್ಟೆಯೊಳೆತ್ತಿದರು (ರಾಮವಿ. ೦೯-೮೦) : ಬೆರೆಯದೆ ತೆಟ್ಟೆತೆಟ್ಟೆಯೊಳು ಸಂಗ್ರಾಮಕೆಂಡೆರಡು ಪಡೆಗಳೊಪ್ಪಿದವು (ಶಂಪ್ರಸಾಂ. ೨೦-೦೨೦) ; ಕಟ್ಟೆತೋ ಪಲವಣ್ಣ ಮೇಘ ಬಾನದೊಳಿನೆ ತೆಟ್ಟೆತೆಟ್ಟೆಯೊಳು ತೋರ್ದುದು (ಜ್ಞಾನಸ. ೦೪-೭೦). **ತೆಂಡೆತೇಲು =** ೧. ಮರದ ಬೇರಿನ ಭಾಗ ಮೇಲೆ ಬರು ; ಮರ ಒಣಗತೊಡಗು. ೨. ವಂಶವು ನಿರ್ನಾಮವಾಗು ; ವಂಶದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದಂತಾಗು : ಆ ದೊಡ್ಡ ಬರದಲ್ಲಿ ತೆಂಡೆತೇಲದೇ ಇದ್ದದ್ದೇ ಹೆಚ್ಚು (ಜಾ). [ದೇ. ೫ ತೆಲು. ತೆಟ್ಟ, ಕೆಟ್ಟು]

ತೆಡಾಯ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ (?) : ಕತ್ತಿ ತೆಡಾಯ ಖಡಲ್ಲಿ ತೆಯುಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ನಾರಾಚ ಗದೆ ಸೂಲ್ಲಿ ... ಮೊದಲಾದಾ ಬತ್ತೀಶಾಯುಧಾ ಶಕ್ತ ಸಮರ್ಥಕರಾದಾ (ಎಕ. XVI, ಗುಬ್ಬಿ. ೭೪-೨೦ ; 1776).

[☞ ಇದು 'ಹಡೆಯ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೇ ?]

ತೆಣರು 'ತೆಣಚು' ನೋ.

ತೆಣಚು, ತೆಣರು, ತೆಳಚು (ಕ್ರಿ). ಭಾರದಿಂದ ಉಸಿರು ಕಟ್ಟು,–ತಿಣುಕು,–ನರಳು : ನೆಲನಂ ಪೊತ್ತ ಫಣಿ ತೆಣಚು [ಪಾಠಾಂ. ಪೊಣಿಲು] ತಿರೆ ನಡೆದತ್ತಾಗಳ್ ಸಗರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಕಟಕಂ (ಅಜಿಪು. ೯-೦೬) ; ಕ್ಷಿತಿಚಕ್ರಂ ನಿಜಭಾರದಿಂ ತೆಣಚಿದತ್ತೆಂಬನ್ನೆಗಂ (ಪಂಪಾಶೂ. ೦೩-೭೭). **ತೆಣರು :** ಕುದಿವೊಡಲ ಮದುಮಗಳ್ ತೆಣರುತಿಹಳೆಲ್ಲಿ ? (ಶಾಲೂಕ. ೦೫೩-೩೩೬). **ತೆಳಚು :** ನಾಗರಾಜಂ ತೆಳಚಿ ಪೆಳಚಿ ದಿಗುದನ್ತಿಗಳಿಂ (ಬೊಂಕಶಾ. ೦೯೨೯, ನವಿಲುಗುಂದ. ೨೦೭-೦೦ ; 1184). 'ತಿಣಂಚು' ಪರಾ. [ದೇ. ೫ ತಮಿ. ತಿಣಚು]

ತೆಣೆ 'ದಿಣ್ಣೆ' ನೋ.

ತೆಣ್ಗಾಳಿ 'ತೆಂಗಾಳಿ' ನೋ.

ತೆತಾವು (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು (?) : ಮೂಡಾಯ್ಕೋಡಿ ನೀಂಟಿಪೆ ತಾಟಿ ಎ ತೆತಾವಿನ್ಕೊಲ್ಲಿ ಎ ಪೋಗಿ ಕುಣ್ಣು ಸೋಮೆ ಎ ಕರ್ಗಲ್ಲಾಬಿದ ಆನೆಗಲ್ಲ ಕಮ್ಮಾರ್ ಕೊಟ್ಟಲೆಯ ಮುದುವುಣಸೆ ಮಾಳ್ದಯಾಳ್ ಕೂಡಿತ್ತು ಸೀಮೆ (ಎಕ. XVI, ಗುಬ್ಬಿ. ೭೩-೫೨ ; 733). [?]

ತೆತ್ತ$_1$ 'ತೆಟು$_1$' ಪರಾ.

ತೆತ್ತ$_2$ (ನಾ). ಮಾಲುಗಣ್ಣುಳ್ಳವನು ; ಮೆಳ್ಳೆಗಣ್ಣಿರುವವನು : ಅವನನ್ನು ತೆತ್ತಹನುಮ ಎಂದೇ ನಮ್ಮ ಹುಡುಗರು ಹಾಸ್ಯಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಗರುಡಾ. ೦೪೭). [ತೆತ್ತ$_1$ + – ಅ$_7$]

ತೆತ್ತಕಣ್ಣು 'ತೆತ್ತಗಣ್ಣು' ನೋ.

ತೆತ್ತಗಣ್ಣು, ತೆತ್ತಕಣ್ಣು (ನಾ). ಮಾಲುಗಣ್ಣು ; ಮೆಳ್ಳೆಗಣ್ಣು ; ಓರೆಗಣ್ಣು : ಇನ್ನುಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ತೆತ್ತಗಣ್ಣಿನ ಹಂಗೇ ನನಗೆ ಬೇಡ (ಗರುಡಾ. ೦೪೯). **ತೆತ್ತಕಣ್ಣು :** ನಮ್ಮೂರ ಕ್ಷೌರಿಕ ಹನುಮನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ತೆತ್ತಕಣ್ಣು, ಎಡಗಡೆ ಅವನು ನೋಡಬೇಕಾದರೆ ಬಲಗಡೆ ನೋಡುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ (ಗರುಡಾ. ೦೪೭). [<ತೆತ್ತ$_1$ + ಕಣ್ಣು (< ಕಣ್)]

ತೆತ್ತವಣೆ (ನಾ). ಜೋಡಣೆ (?) : ಇತ್ತಲೀ ಮಹದೇವಿ ಮಿಗೆ ಜಳವುತ್ತಲಿದ್ದಳು . . . ಉತ್ತಮದ ಮೈಲುಳಿಯ ಕಾಂತಿಯ ಮತ್ತಗಜಗಮನದ ವಿಳಾಸದ ತೆತ್ತವಣೆಯ ನವೀನರೀತಿಯ ಜಾತಿಭಾವದಲಿ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೧೦-೨). [ತೆತ್ತಿಸು$_1$ + – ಅಣೆ$_4$]

ತೆತ್ತಿಗ (ನಾ). ೧. ಬಂಧು ; ನಂಟ : ಮತ್ತಮಲ್ಲಿ ಬೇಟದ ತೆತ್ತಿಗನುಂ ಮೊತ್ತಮೊದಲಿಗನುಮಪ್ಪನೋರ್ವಂ . . . ಇಂತೆಂದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೯೪ವ) ; ಸ್ವಬಂಧುನಿಕಾಯಕ್ಕುಪಕಾರಿ ತೆತ್ತಿಗನೆನಿಕ್ಕುಂ ಕೌಟಗೇಹೋದ್ಭವಂ (ಜಾತಕ. ೦೭-೭) ; ಗುರುವೆ ತೆತ್ತಿಗನಾದ ಲಿಂಗವೆ ಮದವಳಿಗನಾದ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೧೧೩-೨೩೮) ; ಪನ್ನಗಾಭರಣನಾತನ ಭಕ್ತಿಯೋಗವುಂ ತಾಂ ನೋಡಿ ತಲೆದೂಗಿ ಮಾಂಡಾಡಿಯೆನ್ನಣ್ಣ ಎನ್ನ ತೆತ್ತಿಗಯೆನ್ನ ಭದ್ರಗಜವೇ . . . ಎಂದೊರೆದು (ಪದ್ಮರಾ. ೭-೪೩) ; ತಾವರೆಯ ತೆತ್ತಿಗನ ಕುಮುದದ ಜೀವಿಗನ ಮಿಗೆ ಮೇಲುನೋಟದೊಳಾವಿಗಡರುಗಳಡು ತಿವಿದಾಡಿದರು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೨-೧೦೯) ; ಬಾಗಿಲ ಬೀಗ ಮುದ್ರೆಯ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ಪೋಗಿ ತೆತ್ತಿಗರ ಬೀಳ್ಕೊಂಡು (ಮೋಹತ. ೧೮-೯೮) ; ಮೃತ್ಯು ಬೆನ್ನಿನೊಳಿಹುದು ತಾವಿನ್ನತ್ತು ಮಾಡುವುದೇನು ಪೂರ್ವದ ತೆತ್ತಿಗನು ನೀನೀಗ ರಕ್ಷಿಸು (ಹರಿಸಾ. ೯೨). ೨. ಸೇವಕ ; ಆಳು : ನಿಮ್ಮ ತೆತ್ತಿಗನು ಬೊಮ್ಮಯ್ಯನ ಕೀರ್ತಿ ಮಹತ್ತು ಘನವಂದೊಮ್ಮೆ ರಾಗಂಬೆತ್ತು ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮರಳ್ದುದನುವಾಯ್ತು (ಬಸಪು. ೨೯-೨೯) ; ತಿಲಕವನು ತೆತ್ತಿಗರಲಂಕರಿಸಿದರು ಹೊಳೆಹಿನ ಹೊಗರ ಹೊಸಜವ್ವನದ ಜೋಡಿಯ ಜಾಡಿಯಿಮ್ಮಡಿಸೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾಆ. ೮-೩) ; ಹನುಮ ನೀನು ನರನ ತೆತ್ತಿಗನಾಗಿ ಸಾಯದಿರು (ಕೌಶಿರಾ. ೦೯-೧೩) ; ದೆಂಬತ್ತಿ ಬಾರದೆ ಮೂಣರಭವನ ತೆತ್ತಿಗರು (ನಿಭಾಗ. ೪-೩-೨) ; ತನ್ನ ತೆತ್ತಿಗರಹ ನಂದೀಶ್ವರಾದಿ ಪ್ರಮಥರ ಕಳುಹು (ಪ್ರಭುಪು. ೪-೦೦). ೩. ಹೊಣೆಗಾರ ; ರಕ್ಷಕ : ಗುತ್ತಿಯ ಗಂಗಮಹೀಪ × × × ರಾಜ್ಯಕ್ಕೀತಂ ತೆತ್ತಿಗಂ (ಎಕ. IV, ನಾಗಮಂ. ೩೦-೧೪ ; 972) ; ಅಂಕ ಓಡಿದರೆ ತೆತ್ತಿಗಂಗೆ ಭಂಗವಯ್ಯಾ ಕಾದಿ ಗೆಲಿಸಯ್ಯಾ ಎನ್ನನು (ಬಸವ. ೨೯೯) ; ಸೂನಗೆಯನೆತ್ತಿ ಪರಿವ ತೆತ್ತಿಗವೀರರುಮಂ (ಲೀಲಾವ. ೫-೦೩೪) ; ಈ ಖಳ್ಗವನೊಲವಿಂ ಸಾಧಿಸುತಿರ್ದಾಖೇಚರತನುಜನ ಮಾತಾಪಿತೃಮಾಕೆಯು ತೆತ್ತಿಗರಾಗಲ್ವೇಳ್ಕುಂ (ಕುಮುಂಶಾ. ೮-೩೮) ; ನಿಮ್ಮ ವಿಪತ್ತು ತನ್ನದು ನಿಜಪದಾಶ್ರಿತ ಭಕ್ತರಸುಗಳಿಗೆ ತೆತ್ತಿಗನಲಾ ತಾನು (ನಿಭಾಗ. ೭-೯-೩೩) ; ನೀಂ ಪಸುಳೆ ನಿನಗೆ ತೆತ್ತಿಗರದಾರಕಟ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೦-೧೪) ; ಚಿತ್ತೈಸೆಲೆ ಸ್ವಾಮಿ ಭೃತ್ಯನ ಬಿನ್ನಪ ತೆತ್ತಿಗರಾರು ನಿನ್ನಂದ (ಕೋಣಪ. ೧-೪೩). [ತೆತ್ತು$_1$ + – ಇಗ]

ತೆತ್ತಿಸು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೊಂದಿಸು ; ಜೋಡಿಸು ; ಅಳವಡಿಸು; ಹೂಡು: ಹರನೊಳೆ ಪತ್ತಿ ತೆತ್ತಿಸಿದ ಚಿತ್ರಮನಿರ್ಜಗಿಯಾಗೆ ಮೋಹವೊತ್ತರಿಸೆ . . . ಅತ್ತಣ ಪಂಬಲ ಬಂಬಲೊಳ್ ತಿಳಿಂದಿರಿದುದು ಚಿತ್ತಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೬೩); ತೋರಣಸ್ತಂಭಂಗಳೊಳ್ ತೆತ್ತಿಸಿದ ಜಂತ್ರದ ಹಂಸ ಕೀರ ಮಯೂರ ಪಾರಾವತ ವಾರಣಂಗಳಿಂ (ಗಿರಿಕ. ೦೦-೭೪ ವ) ; ತೆತ್ತಿಸಿದ ಪುತ್ತಳಿಗಳಾಭರಣಕಿರಣದಿಂ ಸೇಸೆಯಂ ಸೂಸುವಂತೆ ದೇಸೆವಡೆದೆಸೆವ ಸಿವಿಗೆಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೩-೮೪ ವ) ; ಪಿರಿದುಂ ಬಿನ್ನಣದಿಂದೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ನಾನಾ ಚಿತ್ರ ಸತ್ಕೃತ್ರಿಕೋತ್ಕರಮಂ ತೆತ್ತಿಸಿ ಸುತ್ತಲುಂ (ಕಾದಪು. ೯-೩೩) ; ಶರವನು ತೂಗಿ ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ತೆತ್ತಿಸಿದನು (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೯-೩೨) ; ಸುತ್ತಿನಂಗುರ ಮುದ್ದುಮಣಿಯಂತ್ರಗಳ ತಂದು ತೆತ್ತಿಸಿದರು ಕಾಲ್ದೆಸೆಯ (ಮೋಹತ. ೦೭-೦೩) ; ಜಲಕಾಂತ ಶಿಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ತೊಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆಲದಲ್ಲಿ ತೆತ್ತಿಸಿದ ವಿವಿಧಮಣಿದೀಪ್ತಿಯಿಂ (ಜ್ಞಾನಸಂ. ೦-೪೭). ೨. ತೊಡಿಸು ; ಧರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು : ಎತ್ತಲುಂ ಕೇಳ್ದರಿಯೆವೀ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮೂಗಿನಲಿ ತೆತ್ತಿಸುವುದಾವುದು ವಿಶೇಷವೊ (ಬಸಪು. ೦೨-೨೦); ಪಟಿನೇಸಲಂ ಮುಂಗುರುಳ ಮೇಲೆ ತೆತ್ತಿಸಿ (ಸೌಂದಪು. ೭-೨೪) ; ಕಾಯುವಿರಹಿತನೆಂದು ಧರೆಗಱುವುವಂತೆ ಮಾಗಾಯನಾ ಕರ್ಣಯುಗಳದೊಳೆಂದು ತೆತ್ತಿಸಿದರು (ಲಶಿಚಂ. ೩೦-೩೩). ೩. ಮುಂಡಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಮುಡಿಸು : ಸೋಮರ್ಮಡಿಯೊಳೆಡೆಗೆಡೆಗೆ ಭಾವಕಿಯರರೆವಿರಿದ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಜಾಜಿಯರಲ ತೆತ್ತಿಸಿದರತಿಸೊಬಗಿ

ನಿಂದ (ಸೌಂದಪು. ೬-೨೩) ; ಪುಂಡ್ರೇಕ್ಷುದಂಡಗಳನವರ್ಚಿ ಬಾಳವೇರ್ಗಳಂ ಜಗಿದೆಡೆದೆಡೆಯೊಳ್ ಸಂಪಗೆಯ ಬಿರಿವುಂಗುರ್ಗಳಂ ತೆತ್ತಿಸೆ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೩೦ ವ). ೪. ಒಳಹೊಗು ; ನಾಟಿಕೊಳ್ಳು ; ಚುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳು : ಬಾಳಂ ಕೊಂಡೆತ್ತಿ ಪೊಯ್ಯುದುಮಾ ಬಾಳ್ ನಾಗವೇದಿಕೆಯಂ ತಾಂಗಿ ತೆತ್ತಿಸೆ [ಪಾಠಾಂ. ಕೀಲಿಸೆ] ಮೇಗಂ ನೋಡಿ (ಪಂಪಶಂ. ೧೯೩-೧೦) ; ಶರಾವಳಿಯೆಡಬಿಗಿದವು ತುಡುಗಿದವು ತೆತ್ತಿಸಿದವು ರಥಾಂಗದಲಿ (ಕುಮಾ.ಳ. ೧೦-೯೬) ; ತೆತ್ತಿಸಿದುವುಭಯವೀರರ ಮೆಯ್ಯೊಳಂಬುಗಳ್ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೩-೯೦). ೫. ಚುಚ್ಚು ; ತಿವಿ ; ತುರುಕು : ರಿಪುವರ್ಗ್ಗದ ಬಾಯ ಬಾಗಿಲೊಳು ತೆತ್ತಿಸಿದಂ ಪಲರ್ಬ್ಬಿದಱ ಕೂರಲಗಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೩೯೩-೩೪ : 1171) ; ಕಕ್ಷದೊಳ್ ಬಱಯೊಳ್ ನೇತ್ರದೊಳೆಯ್ದೆ ತೆತ್ತಿಸಿದ ನತ್ಯಾಭೀಳಬಾಣಂಗಳಂ (ಜಗವಿ. ೧೮-೧೦೩) ; ತೆತ್ತಿಸಿದಂಬಿನ ಗಱ ಮಿಱುಗುತ್ತಿರೆ (ವರ್ಧಪು. ೮-೫೩) ; ಪರವ ಕಣ್ಗಳೊಳಾಲಿಪ ಕರ್ಣಗಳೊಳ್ತ ಗುಳ್ದುರಿಪುವಯಶ್ಶಲಾಕೆಯನೆ ತೆತ್ತಿಸುವರ್ ಪರವೆಣ್ಗ ಕೂರ್ಪರಂ (ಅನಂಪು. ೯-೩೬) ; ಒತ್ತಿನಂಗಡಿಯ ಕಜ್ಜಾಯವಮಂ ಬಲ್ಲೆಹದಿ ತೆತ್ತಿಸುತ ಬಸವ ಕೋಯೆನಲ್ (ಅಶಿಜಂ. ೩೨-೨೩) ; ಗಜವ ಒತ್ತಿ ಕಿವಿಗಳನೊದೆದು ಶಿರದಲಿ ತೆತ್ತಿಸಿದರಂಕುಶವನು (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೩-೬) ; ನರನವನ ರೋಮ ರೋಮಂಗಳಂ ಭೇದಿಪವೊಲು ತೆತ್ತಿಸಿದನಂಬುಗಳನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೫-೯೬). ೬. ಕೊರೆಯಿಸು ; ಕೆತ್ತಿಸು ; ಕಂಡರಿಸು : ದಿಙ್ಮುಖ ದಂತಿದಂತದೊಳ್ ತೆತ್ತಿಸಿದಂ ನಿಜಾಂಕ ಮಹಿಮಾಕ್ಷರಮಾಲಿಕೆಯಂ (ಜಾಪಮಂ. ೩೯೦) ; ಕಂಬಳ ಬತ್ತಿನಂದದಿ ಕೊಱಕೊಱದು ತೆತ್ತಿಸಿದಂತೆ (ಭರಪ. ೬-೫೩). ೭. (ಹರಳಿನಂತೆ) ಕೂಡಿಸು ; ಕುಂದಣಿಸು ; ಮೆಟ್ಟು : ಮುತ್ತು ಮಾಣಿಕ ನವರತ್ನ ತೆತ್ತಿಸಿದಂತಿಹ ಉಪ್ಪರಿಗೆ ಮೇಗಳ ಶಿವಾಲಯವ ಕಂಡು (ಲಿಂಗಪು. ೬೭-೮೦) ; ಸುತ್ತುವಳಿಯುವ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗುವ ಮುತ್ತು ವಜ್ರದ ನಡುವೆ ಮಾಣಿಕ ತೆತ್ತಿಸಿದ ಬೊಟ್ಟೊಂದು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೯-೧೬) ; ತೆತ್ತಿಸಿದ ನವರತುನದಿಂದಲಿ ಮುತ್ತಿನುಂಡೆಯ ಜೂಳೆಯಂಗಳ ಪತ್ತಿ ಪಚ್ಚೆಯ ಹಲಗೆ ಪವಳದ ಕಡೆದ ಬೋದಿಗೆಯ . . . ರಥ ಕಳಶ ಮೇಲೆಸೆಯೆ (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೭ರಿಇ. ಪರಿ. ೨೬೮) ; ಅಮಲವಜ್ರಂಗಳ ತೀವಿ ತೆತ್ತಿಸಿದ ಪೊನ್ನುಡೆ ನೂಲ್ಗಳಂ ತಳೆದು (ಸೌಂದಪು. ೧೦-೨೩) ; ಅಗಣಿತ ಕನಕದಂಡದ ಪಲ್ಲವಛತ್ರ ನೆಗಹಿರೆ ರತ್ನ ತೆತ್ತಿಸಿದ ಸೊಗಯಿಪ ಮಣಿ ಸೊಡರ್ವೆಳಗಿನೊಳ್ ಮೆಱೆದುವು (ಮೋಹತ. ೦೫-೩೦) ; ಬಳಸಿರೆ ಕಟ್ಟಿ ಬಟ್ಟ ಪೊಸಮಲ್ಲಿಗೆಮಾಲೆ . . . ಮೌಕ್ತಿಕ ಪ್ರಸರಮಂ ಹರಿನೀಲಮಣಿ ಪ್ರತಾನದೊಳ್ಕೆಳೆಗೊಳಿಸುತ್ತ ತೆತ್ತಿಸಿದವೋಲ್ಮೆಱೆದಿರ್ದುದು ಮಂಟಪಾಗ್ರದೊಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೮-೩). ೮. ಹೊಂದು ; ಸೇರು ; ಅಂಟು : ಬಸಿಱೆತ್ತಿ ಕಟ್ಟಿ ಮೆಯ್ ಕೀಲಿಸಿದಂತಿರೆ . . . ಕಿವಿ ತೆತ್ತಿಸಿದಂತಿರೆ . . . ಹರಿಣ ರೋಗಂ ತಡೆಯದೆ ಮಡಿಗುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೦೩-೯೧) ; ಹತ್ತೆ ಬಂದಿರೆ ಸೂಜಿಗಲ್ಲನು ಹತ್ತಿ ಮೋಹಿಪ ಸೂಜಿಯಂತಿರೆ ತೆತ್ತಿಸಿದುದಾ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಿಪ ನಿತ್ಯಮಲ್ಲಮನಂಶವಾದ ನಿಮಿತ್ತವಾಕ್ಷಣ ಕಾಣುತಮೆ ಮೈಯೆತ್ತಿತೊಯ್ಯನೆಯನಿಮಿಷಯ್ಯನ ಕೈಯ ಶಿವಲಿಂಗ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೦೦-೨೬). ೯. ನಿರ್ಮಿಸು ; ರಚಿಸು : ಅಸುರನ ಗದೆ ಭೂತ ಪಿಶಾಚ ಸಮಿತಿಗೆಱೆಯಿಸುವ ನೆತ್ತರಱವಟ್ಟಿಗೆ ತೆತ್ತಿಸಿದಲ್ಲಿನ ಸೊದೆವನೆ (ಜಗವಿ. ೯-೩೦) ; ವಸುಧಾಮಂಡಳಮೆಯ್ದೆ ತೆತ್ತಿಸುವ ಚೈತ್ಯಂಗಳ್ಗೆ ದಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರ ಸಮೂಹಂ ದಿಟಮೆಯ್ದೆದೆಯ್ದದು ದಿಶಾಚಕ್ರಂ (ಅನಂಪು. ೯-೨) ; ಉರಿಯ ಜಾಳಿಗೆ ತೆತ್ತಿಸಿತು ಹರಿದಶ್ವಶತವನು (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೧೯-೩೨). ೧೦. ಬಳಿ ; ಹಚ್ಚು ; ಲೇಪಿಸು : ಚಿತ್ತಜಂಗೆತ್ತಿದ ತಳಿರ್ಗಳ ಸತ್ತಿಗೆಯೊ ದಿವಿಜೇಭಕುಂಭದಿ ತೆತ್ತಿಸಿದ ಸಿಂದೂರವೋ . . . ಎನಲೆಸೆಯಿತ್ತು ರಾಗದಲಿಂದುಮಂಡಲ (ಜೀವಂಚ. ೦೬-೨೩). [ತೆತ್ತು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೆತ್ತಿಸು$_2$ (ಕ್ರಿ). ಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಕೊಡಿಸು ; ತೆರಿಸು : ದಾಪಿತಃ – ಸಾಧಿತಃ – ೨ ತರಿಗೆ ತೆತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು, ಕೊಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು, ಕೊಡುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವನು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೮೮). [ತೆತ್ತು$_2$ + – ಇಸು$_3$]

ತೆತ್ತೀಸ, ತೆತ್ತೀಸು (ನಾ). ಒಂದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ; ಮೂವತ್ಮೂರು : ಹರಿಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ತೆತ್ತೀಸಾದಿ ದೇವರ್ಕಳಂ ಉಘೆ ಉಘೆ ಎನುತಿರಲು (ಬಸವ. ೮೪೪) ; ಖಳಪಳದ ಕಟ್ಟುಲುಹು ಮೂರ್ಛಾಕುಳ ವನಿತ್ತವು ತರುಣ ಕೇಳ್ ತೆತ್ತೀಸ ದೇವರಿಗೆ (ಕೊರರಾ. ೬-೫೦-೬) ; ತೆತ್ತೀಸವೆಂದೆನಿಪ ಸ್ಥಲವಿವು (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೨೪-೩೩). ತೆತ್ತೀಸು.

ತೆತ್ತೀಸಕೋಟಿ, ತೆತ್ತೀಸುಕೋಟಿ = ಮೂವತ್ಮೂರಂ ಕೋಟಿ : ಮಱೆಯಲಾಗದು ತೆತ್ತೀಸಕೋಟಿ ದೇವರ್ಕಳ (ಬಸವ. ೫೫೦) ; ದಕ್ಷನೊಬ್ಬ ಯಾಗವನಿಕ್ಕಲು ತೆತ್ತೀಸಕೋಟಿ ದೇವರ್ಕಳೆಲ್ಲಾ ತೊತ್ತಳದುಳಿಸಿಕೊಂಡು ನುಚ್ಚುನುಱಯಾಗಿ ಹೋದರು (ಸರ್ವವ. ೯೦-೫೦೨) ; ನರ್ತಿಪ ನವಿಲ ನಾಟ್ಯಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಪುರುಹೂತ ತೆತ್ತೀಸಕೋಟಿ ನಿರ್ಜರರು ಮುತ್ತಿನ ತ್ಯಾಗವ ಕೊಟ್ಟಂತೆಯಾಲಿಕಲ್ ಬತ್ತಿಕ್ಕಿ ಬಿದ್ದುದುರ್ವಿಯಲಿ (ಮೋಹತ. ೯-೩೮) ; ಉರಿನಾಲಿಗೆಯ ಗರವೊಟ್ಟೆಗೆಯ ತೊಳಲಿಕೆ ತರಳಿಚಿತು ತೆತ್ತೀಸುಕೋಟಿಗಳ (ಕುಮಾ.ಅ. ೨೦-೫೬). [<ಪ್ರಾ. ತೇತೀಸ, ತೇತ್ತೀಸ./ಹಿಂ. ತ್ಯಂತಿಸ್, ತ್ಯಂತೀಸ್, ತೇತೀಸ್ ; ಮರಾ. ತೇತೀಸ್. / ಸಂ. ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್]

ತೆತ್ತೀಸು 'ತೆತ್ತೀಸ' ನೋ.

ತೆತ್ತು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಂಬಂಧಿಸಿರು ; ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರು : ಚಿತ್ತಜಂ ಕತ್ತಿಯಂ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡೆತ್ತಿ ಹೊಯ್ಯುತ್ತೆ ಬರಲುತ್ತುಂಗವೃತ್ತಕುಚೆಯರ್ತಮಗೆ ತೆತ್ತಿರ್ದ ತೆತ್ತಿಗರನೊತ್ತಿಗರ ಸುತ್ತಿರ್ದರಾಗಳನುರಾಗದಿಂದೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೬-೬). 'ತೆತ್ತಿಗ' ಪರಾ. ೨. ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರು ; ತೊಡಕಿಕೊಂಡಿರು : (ಟಿ). ೩. ತಿರಿಚು ; ಸಂತ್ತು. 'ತೆತ್ತಗಣ್ಣು' ಪರಾ. ೪. ಒಳಸೇರು ; ಅಡಗು : ಕಿರಣ ತೆತ್ತಿದವಭ್ರದಲಿ ತಾರಕೆಯ ತೇರುಗಳು ಹರಿವ ಮಂಜಿನ ನದಿಯ ಹೊಳ್ಳೆವು (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೪-೦೨). ೫. ಕೇವಣಿಸು ; ಕುಂದಣಿಸು ; ಮೆಂಟ್ಸು ; ಕೂಡಿಸು : ಮುತ್ತಿನ ಸೇಸೆಯೊಳೆಸೆವ ರತ್ನಂಗಳ ತೆತ್ತಿರ್ದ ಹಸೆಯ ವಿಷ್ಟರದಿ ಹತ್ತಿದ ದಂಪತಿಗಳ ವಿಗ್ರಹಂಗಳು ತೆತ್ತಿಸಿದಂತೆ ಶೋಭಿಸಿತು (ಮೋಹತ. ೧೩-೬೨). [ದೇ॥. ತಮಿ. ತೆತ್ತು. ತೆಱು]

ತೆತ್ತು$_2$ (ಕ್ರಿ). ತೆರು ; ಕೊಡು : ಶಚಿಪತಿಯು . . . ಕೃತ್ತಿವಾಸನ ತೋತ್ರರವ ಮಾಡುತ್ತ ಮಾನವ ತೆತ್ತಿ ಮಸ್ತಕವನ್ನು ಪಾದಕೆ ಸತತ ಮಣಿಯುವನು (ಪಾರ್ವಪ. ೨೦-೮೧) ; ಕೈತುಂಬ ವರದಕ್ಷಿಣೆ ತೆತ್ತಬೇಕು (ಸುಂದರಿ. ೦೦೩) ; ಹಲ ಜನುಮ ಕಳೆದರೂ ನೀ ತೆತ್ತಲಾರೆ ಬರಿ ಅಂಚಿ ಮೆಚ್ಚ (ಉಯ್ಯಾಲಿ. ೪೧-೪) ; ಆತ ವಿಧಿಸಿದ ದಂಡವನ್ನೂ ತೆತ್ತಲು ಸಿದ್ಧರಿದ್ದರು (ಸಮಜೀ. ೫೧೬). 'ತೆತ್ತು$_1$' ಪರಾ. [<ತೆಱು$_1$]

ತೆತ್ತು$_3$ 'ತೆಱು$_1$' ಪರಾ.

ತೆತ್ತು$_4$ (ನಾ). ಮೋಸ ; ವಂಚನೆ. 'ತೆತ್ತುತನ' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೆತ್ತು]

ತೆತ್ತುತನ (ನಾ). ಮೋಸಮಾಡುವಿಕೆ; ವಂಚನೆ ಮಾಡುವಿಕೆ: ತೆತ್ತುತನಕ್ಕೆ ತೆತ್ತುತನಮಂ ಪುಸಿನಲ್ಮೆಗೆ ಮೋದಿ ನಲ್ಮೆಯಂ ಜತ್ತುಕಱಂಗೆ ಜತ್ತುಕಱ ನಾಸೆಗಮಾಸೆಯನಾದಲಂಪಿನಿಂ ಪತ್ತಿದ ಮೆಯ್ಗೆ ಪತ್ತುಗೆಯನುಕ್ಕಿವ ಕುಕ್ಕವಗೆಯ್ತಮಂ ಪೊಣರ್ಚುತ್ತುಮುಪಾಯದಿಂ ಕಳಿಯೆ ಕೂಡುವನಂ ವಿಭು ಕಂಡು ಮೆಚ್ಚಿದಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೯೮೫ ಚೂಡ್ರಳ).

[ತೆತ್ತು$_4$ + – ತನ]

ತೆನಂದಾಕ 'ತೆನ್ನಂದಾರ್ಕ' ನೋ.

ತೆನಂದಾಕಕೆಱೆ, ತೇನಂದಾಕಗೆಱೆ (ನಾ). ಒಂದು ಕೆರೆಯ ಹೆಸರು : ತೆನನ್ದಾಕಕೆಱೆ ಎ ಪೆಂಮ್ಮರ್ಗಗೆಱೆ ಎ ಪಡಗಾಯ್ ಸನ್ದು ಕಿಱುಮಾವಿ

ಪಂಳ್ಳಿಮೆ (ಎಕ. IV, ಎಡತೊ. ೬೦-೬೮ ; ಸು. ೫೫೦): ತೇನಂದಾಕಗೆಬೆ³ : ತೇನನ್ದಾಕಗೆಬೆ³ ದಕ್ಷಿಣಾನ್ನ ಭಾಗತತಃ (ಮ್ಯಅರಿ. ೦೯೯೨,೬೫-೦೦೬ ; 816).
[ತೆನಂದಾಕ (<ತೆನ್ನಂದಾರ್ಕ) + ಕೆಬ³]

ತೆನುಂಗು 'ತೆಲುಂಗು' ನೋ.

ತೆನುಗು 'ತೆಲುಂಗು' ನೋ.

ತೆನೆ₁ (ನಾ). ೧. ಧಾನ್ಯದ ಹೊಡೆ ; ಕಾಳಿನ ಕದಿರಂ : "ಕಣಿಶಂ, ಧಾನ್ಯ ಶೀರ್ಷಕಂ – ಈ ೨ ತೆನೆ" (ಜಲಾಯು. ೯೫-೪೨೫) : "ತೆನೆಯೊಳು ಕದಿರು" (ಕಬ್ಬಿಗಂ. ೧೧೬) ; ಪ್ರಬಳ ಫಳಭಾರದಿಂ ಕೂಡಿ ಬಳ್ಕಿ ತೆನೆ ನೆಲನನಲೆಯೆ ಪವನಹತಿಯಿಂದೆ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೫೨) ; ಪಿಂಗಳವಾದ ನೆಲ್ಲ ತೆನೆಯಂ ನಸುಗರ್ಚಿದ ರಕ್ತಚಂಚು ಪಕ್ಷಂಗಳ ಶಾದ್ವಲಚ್ಛವಿ ಮನಂಗೊಳೆ ಪಾಱುವ ಕೀರಮಾಲೆ (ಜಗವಿ. ೪-೬೭) ; ಪೊಸಕಮ್ಮಂಗಳವೆಯ ತೆನೆಯ ತುದಿಯ ತನಿಗಂಪಂ ಭುಂಜಿಸಲ್ (ಜಯುಕಾ. ೦-೬೯); ದನಗಳ ಜೋಳದ ತೆನೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದರೆ ಹೇಗೆ? (ಮಹಾತ್ಮಾ. ೬). ೨. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ರಚನೆ; ಕೋಟೆಯ ಪ್ರಾಕಾರದ ತುದಿಯ ಗಾಲಿ ಯಾಕಾರದ ರಚನೆ: "ಕೋಟೆಯ ತೆನೆಯಲ್ಲಿಯುಂ ಕಪಿಶೀರ್ಷಮೆಂಬುದು" (ಜಲಾಯು. ೦೩೧-೨) ; ನಿರಾಳದಲ್ಲಿ ನೀರಕೋಟೆಯನಿಕ್ಕಿ ಬಯಲ ಅಗಳ ತೆಗೆದು ಪಾಯುವ ತೆನೆ ಹೂಡಿ (ಅಣ³ಮಾ. ೧೬೭-೫೦೯) ; ರಥಾಂಗವೆ ಗೆತ್ತರುಣಂ ತೆನೆಯನೆತ್ತಿ ನಗಿಸುವನಿನನಂ (ಅನಂಪು. ೦-೦೦೦) ; ತುಱುಗಿತ ಮರರು ಖಳನ ದುರ್ಗದ ತುದಿಯ ತೆನೆಗಳಲಿ (ಕುಮಾರ.ಅ. ೦೨-೩೩) : ಕೆಡಹಿದರು ಕೋಟೆಗಳ ತೆನೆಗಳನೊಡೆದಬಡಿದರಟ್ಟಳೆಗಳನು (ಕೊ ರ ರಾ. ೬-೦೭-೬) : ಕೋಟೆಯ ನೂತನ ತೆನೆಗಳೊಪ್ಪಿದುವು (ಕಂಹವಿ. ೨-೬೦). 'ಕೋಟೆದೆನೆ' ಪರಾ. [ದೇ. ೫ ತಮಿ. ತಿನ್ನೆ ; ಮಲ. ತಿನ]

ತೆನೆ₂ 'ತನೆ' ನೋ.

ತೆನೆಂದಕ 'ತೆನ್ನಂದಾರ್ಕ ನೋ.

ತೆನೆಂಧಕ 'ತೆನ್ನಂದಾರ್ಕ' ನೋ.

ತೆನೆಗಟ್ಟು₁ (ಕ್ರಿ). ತೆನೆ ಬಿಡಂ ; ಕಾಳಿನ ಹೊಡೆ ಕಟ್ಟು ; ಕಾಳಾಗು : ಅದೆ ಕಾಣ್ ಅದೊ, ಈ ನಾಡಿನ ನಡೆಜಾಡಿನ ಹಿಂಜಾಣ್‌ನ ತೆನೆಗಟ್ಟಿದ ಬೆಳಸು (ದ್ರಾಕ್ಷಿದಾ. ೨-೨೦). [ತೆನೆ₁ + ಕಟ್ಟು₁]

ತೆನೆಗರ್ಚು (ಕ್ರಿ). ಧಾನ್ಯದ ಗೊಂಚಲನ್ನು ಕಚ್ಚು,–ಕಡಿ : ತಮ್ಮ ಕೆಯ್ಪುಱ³ಗೆ ಬೆರ್ಚಿ ಶುಕಂ ತೆನೆಗರ್ಚಿ ಬೇಗದಿಂ ಪಾಱ³ . . . ಪಾಮರಿಯ ರೀಕ್ಷಿಪರಾದರ್ ನಭೋವಿಭಾಗವಂ (ಧರ್ಮಣಾ. ೨-೨೮).
[ತೆನೆ₁ + ಕರ್ಚು₁]

ತೆನೆಗಾಯಿ (ನಾ). ವರ್ಷದ ಮೊದಲ ಫಲ : ಗೌರೀ ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ತೆನೆಗಾಯಿ (ಜೂಡಿ). [ತೆನೆ₂ (<ತನೆ) + ಕಾಯಿ₄ (< ಕಾಯ್₄)]

ತೆನೆಗೊನೆ (ನಾ). ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜಿನ ತುಂದಿ : ತಾರಗೆಗಳ್ ತೆನಗೊನೆ ಗಳೊಳೋರಂದದೆ ಬೆಳವ ಸೊಡರ್ಗಳೆಂತಿರೆ (ಹಂದ್ರಪು. ೧-೦೦೯) ; ಹೊಂಗೋಂಟೆದೆನೆಗೊನೆಗಳಿಂದೇಳ್ವ ದೂಳಿಗ್ಗಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ಥೂಲದಂಡಾಕೃತಿಯ ನಾಂತಪೋಲ್ . . . ದೆಂಕಣೆಯ ಕೈಗಳಾಲಿಗಚ್ಚರಿಯಾಗಿ ತೋಱುತಿವೆ (ಕ್ಷಮಿಥಾ. ೩-೨೦). [ತೆನೆ₁ + ಕೊನೆ₂]

ತೆನೆಗೋಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. = ತೆನೆಗಟ್ಟು. 'ತೆನೆಗೋಳಿಸು' ಪರಾ. ೨. ಕೋಟೆಯ ತುಂದಿಗೆ ತಾಗು : ಮುಂತ್ತಿನೋಳ್ ತೆನೆಗೊಂಡು ಪಱಿದ ಮುಗಿಲಿಂ ಸುರಿಗುಂ (ಮಲ್ಲಪು. ೨-೫೬). [ತೆನೆ₁ + ಕೊಳ್₁]

ತೆನೆಗೋಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೊಡೆ ಮೂಡುವಂತೆ ಮಾಡು ; ತೆನೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆಯಿಸಿ ಪರಾಂಬರಿಸುವುದು ಒಕ್ಕಲಿಗನಾದರೆ, ಕೈಯನ್ನು ತೆನೆಗೋಳಿಸಿ ಮಾಗಿಸುವುದು ಕಾಲದ ಕೈವಾಡ (ವೀರಬಂ. ೪೮).
[ತೆನೆಗೊಳ್ + – ಇಸು₃]

ತೆನೆತೀವು (ಕ್ರಿ). ಬಸಿರು ತುಂಬು : ಅಲ್ಲಿಯೆ ಪೋಂತಪ್ಪುದುವದು ಮೆಲ್ಲನೆ ತೆನೆತೀವಿ ಸುಟೆ³ಯೆ (ಹುಕೋಜ. ೩-೫೫).
[ತೆನೆ₂ (< ತನೆ) + ತೀವು₁]

ತೆನೆತುಂಬು₁ (ಕ್ರಿ). = ತೆನೆಗಟ್ಟು : ಕನ್ನಡ ನುಡಿ ಪಯಿರ್ ಮುನ್ನಡೆ ತನೆ ತುಂಬಿ ಪೊನ್ನಡಕಿಲ್ಗಂ ಪೊನ್ನಕ್ಕೆ (ಹೊಂಗಳು. ೪೫ ಹಾಕ್ರಿ೪).
[ತೆನೆ₁ + ತುಂಬು₁]

ತೆನೆತುಂಬು₂ 'ತನೆತುಂಬು' ನೋ.

ತೆನೆದರ್ಭೆ (ನಾ). ತೆನೆ ಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದರ್ಭೆ : "ಚಾಮರ ಪುಷ್ಪಃ – ತೆನೆದರ್ಭೆ" (ಓಷಧಿ. ೫೬). [ತೆನೆ₁ + ದರ್ಭೆ]

ತೆನೆದುಱುಗಲ್ (ನಾ) ಕಾಳಿನ ಗೊಂಚಲಿನ ಗುಂಪು; ಕಣಿಶಗಳ ಸಮೂಹ: ಅನಿಲಾಹತಿಯಿಂ ಕಟಮೆಯ ತೆನೆದುಱುಗಲೊಳೊಱ³ತುಪರಿವ ಪಾಲಂ ಕಳ ಹಂಸ ನಿಕಾಯಮಿಮಾಂಟ ಪಾಳಿಯನನವರತಂ ಬಿಡದು ಪಾಳಿಯಂ ಪಾಳಿವ ಪೋಲ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧-೯೪). [ತೆನೆ₁ + ತುಱುಗಲ್ (< ತುಱುಂಗಲ್)]

ತೆನೆನಿಲ್ಲು 'ತನೆನಿಲ್' ನೋ.

ತೆನೆಬಲಿ 'ತನೆಬಲಿ' ನೋ.

ತೆನೆಬಿಡು (ಕ್ರಿ). ಕಾಳಿನ ಗೊಂಚಲನ್ನು ಬಿಡು ; ಹೊಡೆಯಾಗಂ : ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಜೋಳ ತೆನೆಬಿಟ್ಟಿದೆ (ಜೂಡಿ). [ತೆನೆ₁ + ಬಿಡು₁]

ತೆನೆಬಿದಿರು (ನಾ). ಪೊದರಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಿದಿರಂ : (ಮ್ಯಕಿರಿ. ೫೯-೦೦೬೦) [ತೆನೆ₁ + ಬಿದಿರು₂ (< ಬಿದಿರ್₂)]

ತೆನೆಮಗುಟು (ಕ್ರಿ). ಗರ್ಭಸ್ರಾವವಾಗು; ವ್ಯಯಿಳಿ: "ತನೆಮಗುಚ್ಚುದು ವೇಹತ್ತು" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೦-೮). [ತೆನೆ₂ (< ತನೆ) + ಮಗುಟ್]

ತೆನೆಯಾವು 'ತನೆಯಾವು' ನೋ.

ತೆನೆವಳಿ (ನಾ). ಕೋಟೆಯ ತುದಿ; ದುರ್ಗದ ಉನ್ನತಭಾಗ: ಕಲುವಳಿಯ ಕೋಲಾಹಲಕ್ಕಿಮರಳಂಕದಿಱ³ದರು ಸುರಗಿಯಲಿ ತೆನವಳಿಯ ಹಿಡಿದರು ಹೊಯ್ದು ಕೇಶಾಕೇಶಿಯುದ್ಧದಲಿ (ಕುಮಾರ.ಸ. ೩-೫೦).
[ತೆನೆ₁ + ಬಳಿ₃]

ತೆನೆವಾಲ್, ತೆನೆಹಾಲು (ನಾ). ಹೊಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಳು ಗಟ್ಟಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿನ ಹಾಲು ; ಎಳೆಯ ತೆನೆಯೊಳಗಿನ ರಸ : ಫಳರಸದ ಬೆಳವ ನವಶಾಳೀವನಂಗಳಿಂ ತೆನೆ[ಪಾಠಾಂ. ತನ]ವಾಲನುಂಡು ಬೆಳೆವರಗಿಳಿ ಗಳಂಕಿಣಿಂ (ತಿರುಕ. ದೀ. ೨-೦೦) ; ತೆನೆವಾಲನುಂಡು ಬಳೆದುವು ಗಿಳಿಗಳು (ಸಂಚಿಕ. ೯-೦೬). **ತೆನೆಹಾಲು** : ತೆನೆಹಾಲು ದಕ್ಕಲಿ ಕಕ್ಕಿಸಬೇಡದನು ನಿನ್ನ ನಂಜಿನ ಸೆರಗ ಬೀಸಾಡಿ (ಗರಿ. ೦೦೬-೦೬) ; ಜನಕೆ ನಿನ್ನೀ ಹಾಡು ಕೆನೆಹಾಲು ಇದ್ದಂತೆ ತೆನೆಹಾಲು ನಿನಗೆ ಒಕ್ಕಲಿಗ ಇಂಪಾಗಿ ಮನಸೋತು ಮಲಗೆ ಶಿವಲೋಕ (ಕನ್ನಡಾ. ೨೦೬). [ತೆನೆ₁ + ಪಾಲ್₁]

ತೆನೆವೆರಸು (ಕ್ರಿ). ತೆನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರು: ತನವೆರಸಿದಿಕ್ಷುಗಳ ಹೊರೆಗಳಗೊನೆ ವೆರಸಿ ಶೋಭಿಸುವ ಕದಳಿಯ (ನಿಕಾಗ. ೪-೮-೫೪). [ತೆನೆ₁ + ಬೆರಸು₁]

ತೆನೆಪೊಱು (ಕ್ರಿ). ಕಾಳಿನ ಗೊಂಚಲನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳು ; ಹೊಡೆ ಯಾಗು: ಕಿಳಿದ ತಡವಿಡಿದ ಮುಡಿಗಳ ಜಳದೊಳ್ ರಂಜಿಸುವ ಧಾನ್ಯ ಮಂಜರಿಯ ನೆಟಲ್ ಪೊಳೆಯೆ ತೆನವೊತ್ತು[ಪಾಠಾಂ. ಪೋದು]ವಿವು ಬೇರ್ಗಳೆನಿಪುದು ಬೆಳೆದ ಕಟಮೆ ಭೂಸಾರತೆಯಿಂ (ಹಂದ್ರಪು. ೦-೯೨) ; (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೦೦೦ ಸೂ೬). [ತೆನೆ₁ + ಪೊಱು]

ತೆನೆಪೋಗು (ಕ್ರಿ). ೧.= ತೆನೆಬಿಡು: ತೃಣಮುಂ ತನೆಪೋದ ಬಱ³ಕ್ಕೊಣಗು ವುದು (ಅನಂಪು. ೩-೬೦). ೨. (ಕೋಟೆಯ) ತೆನೆಯಾಕಾರವಾಗು. ೧, ೨: ವಸುಧೆಯ ಮಿಸುನಿ ಬೆಳೆದು ತೆನೆಪೋದಂದೆಂಬೆಸಕವನೀಕ್ಷಿಸುವರಿಗೆ ಪೊಸಯಿಸುತಾ ಪುರವರದ ಪೊಂಗೋಂಟೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಕುರಾಸಾಂ. ೩-೬೬). [ತೆನೆ₁ + ಪೋಗು₁]

ತೆನೆಹಾಲು 'ತೆನೆವಾಲ್' ನೋ.

ತೆನೆಹುಲ್ಲು (ನಾ). ೧. ತೆನೆಬಿಡುವ ಹುಲ್ಲು: ಕೈತೋಟದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ತೆನೆಹುಲ್ಲು ಬೆಳೆದಿದೆ (ರೂಢಿ). ೨. ತೆನೆಸಹಿತವಾದ ಹುಲ್ಲು.
[ತೆನೆ$_1$ + ಹುಲ್ಲು (< ಪುಲ್)]

ತೆನ್ನಂದಾರ್ಕ, ತೆನಂದಾಕ, ತೆನೆಂದಕ, ತೆನೇಧಕ (ನಾ). ಒಂದು ವಂಶದ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಆ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು (?) : ವಾಣಿಗ ಕೋಟ್ಟಮ್ ತೆನ್ನಣ್ಣವುಂ ವಡಕಣ್ಣವುಂ ವಿನೀತೇಶ್ವರಕ್ಕಮ್ ಪೊಯ್ದರ್ ಮಾನ್ದ ತೆಂನನ್ದಾರ್ಕರುಂ ಮಾರಾಟ್ಟ ತೆಂನನ್ದಾರ್ಕರುಂ ಅವರ ಕುಂಬು ಪೊಯ್ದಾರ್ (ಎಕ. IV, ಹಾಮ. ೬೩-೮ ; ಸು. 750). **ತೆನಂದಾಕ** : ಪೆರ್ವ್ವಯಲ ಕಿಟರುಂ ತೆನನ್ದಾಕರುಂ ಕೊಳನೆಲ್ಲೂರ ಸಾಲತ್ತರುಂ ವಾರ ದರುಂ ಎನೆವ್ವರುಂ ನರಸಾಕ್ಷಿ (ಎಕ. IV, ಎಡತೊ. ೬೦-೭೩ ; ಸು. 890) ; ತೆನಂದಾಕಗಾದೆಯಂ ಕಣ್ಣವುಂಗಲದೊಳ್ಬಸದಿ ಮಾಡಿಸಿ ಆ ಬಸದಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಮಣ್ಣು (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೯೦-೯೫ ; 903). **ತೆನೆಂದಕ** : ನೊಕ್ಕಿ ಊರೊಳೆ ಅಗ್ಗಡಿ ಕಳೆಸಿ ಕೊಟ್ಟ ನೆಲ ತೆನೆನ್ದಕ ಕಾಡೆಯುಂ ಸಾಕ್ಷಿ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೧೬, ೧೩-೮ ; 726). **ತೆನೇಧಕ** : ಕೊಟ್ಟ ನೆಲ ತೆನೆನ್ಧಕ ಕಾಳಿಯುಂ ಸಾಕ್ಷಿ (ಎಕ. III, ಮೈಸೂರು. ೨೫-೨ ; 750). [?]

ತೆನ್ನಮರ (ನಾ). ೧. ತೆಂಗಿನ ಮರ. ೨. ತೆಂಗಿನ ಮರದ ಮೇಲೆ ಹಾಕುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ: ತೆನ್ನಮರಂ (ಎಇ. XVIII, ೦೪೨-೪೮ ; 1434). [← ತಮಿ. ತೆನ್ನಮರ]

ತೆನ್ನೆಲೆಹುಳಿಗ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಂಲಿಕೆ ; ಅಗಳುಶುಂಠಿ : "ಅರಣ್ಯಮಾಸಿನಿ – ತೆನ್ನೆಲೆಹುಳಿಗ" (ಒಷಧಿ. ೯): "ವಲ್ಲೀಕಾ–ತೆನ್ನೆಲೆಹುಳಿಗ, ಹಿಡಿಹಿಡಿಕೆ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಿ, ಅಗಳುಶುಂಠಿ" (ಒಷಧಿ. ೦೪೫). 'ತನ್ನೆಲೆಹುಳಿಗ' ಪರಾ. [?]

ತೆನ್ನೊಟ್ಟಿ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಬೇಲಿ : ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯಾನ್ದಿಸಿ(ಶಿ) ಕ (?) ಬು ಪೊಟಿಕ್ಕಾಲ್ ತೆನ್ನೆ(ನ್ನೊ)ಟ್ಟಿ . . . ಎಕಿಟುವ ದಿಕ್ಕಾಲ್ ತೆನ್ನೊಟ್ಟಿ ಎಕಟ್ಟಿಕ್ಕಾಲ್ ತೆನ್ನೊಟ್ಟಿ (ಇಇ. XVIII, ೩೬೭-೨೩ ; 8ನೆಯ ಶತ).
[ತೆಂ + ಒಟ್ಟಿ (<ಒಟ್ಟಿ)]

ತೆಪರ (ನಾ). ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದವನು ; ದಡ್ಡ : ಸೈಕೋಲ್ ಕೊಟ್ಟು ಬುಡೋ ವಸ್ಟು ತೆಪರಾ ಅಂತ ತಿಳಕೊಂಡಿಯೇನೋ ? (ಇತಿಮೋ. ೨೨). [?]

ತೆಪ್ಪ, ತೆಪ್ಪೆ (ನಾ). ೧. ನದಿ ಅಥವಾ ಹೊಳೆಯನ್ನು ದಾಟಲು ಬಳಸುವ ಸಾಧನ ; ಹರಿಗೋಲು ; ನಾವೆ : "ತಳ್ಪಂ, ಉಡುಪಂ, ಪ್ಲವಂ – ಈ ೩ ತೆಪ್ಪಂ" (ನಚಂಯು. ೧೦೦–೯೯) ; "ಉಡುಪ ಪ್ಲವ ಕೋಲ" (ನಾಕರಾ. ೬) ; ಪರಿವರ್ತ ಪರ್ವಗಳ್ಳದೊಳ್ ಪಿರಿದಪ್ಪ ತೆಪ್ಪದ ಮೇಲೆ ತೇಂಕುತ್ತುಂ (ಶಾಂತಿಕಂ. ೨೯೬-೦೮) ; ತೋಟಿಯೊಳ್ ಪೋಪವಂಗೆ ತೆಪ್ಪವನಿಕ್ಕಿದಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೦೪೪) ; ಬಾಲಮರಾಳಂಗಳಂ ಪದ್ಮಪತ್ರದಿನೊಪ್ಪುವ ತೆಪ್ಪದೊಳಿಟ್ಟು ದಾಂಟಿಸುತಿರ್ಪ ರಾಜಹಂಸರಾಜಿಗಳಂ (ನಿರಿಕ. ೨-೬೦ ವ) ; ತೆರೆಯ ಮೇಲಣ ತೆಪ್ಪದಂತಿರೆ ಧರಣಿಯೊಲಿದುದು ಗಾಲಿಗಳ ಹಾವರದ ಭಾರಿಗೆ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೬.೩೩. ೬-೫೯) ; ಉರುಳುತಿರ್ದವು ರಣದೊಳಗೆ ಹೆಣನೆರಡು ಸೇನೆಯುಲರುಣಜಲವುಬ್ಬರಿಸುತಿರ್ದುದು ನೆಗಹಿ ನಾಲುಕು ಬಲದ ತೆಪ್ಪಗಳ (ತೊರಭಾ. ೬-೦೩-೪೦) : ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ತೆಪ್ಪವು ಕಟ್ಟಿ ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು (ಶ್ರೀಕಾಯು. ೧). ೨. ಬಿದಿರು, ಹಲಗೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ ತೇಲುಸಾಧನ. 'ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವ' ಪರಾ. **ತೆಪ್ಪೆ** : ೧. ಉದಕದಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡುವ ತೆಪ್ಪೆಯು ವಿಧದಿಂದ ಮಹಾತ್ಮರು ಲೋಕ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗದೆ ದಡವನ್ನು ಸೇರುವರು (ಮುಕ್ತಿಕ್ಕಾ. I, ೨೨೦) [ದೇ.೫ ತಮಿ. ತೆಪ್ಪ, ತೆಪ್ಪಲ್, ತೀಪ್ಪೈ ; ತುಳು. ತೆಪ್ಪ, ಚೆಪ್ಪೊ, ತೆಪ್ಪೊ ; ತೆಲು. ತೆಪ್ಪ, ತೇಪ./ಅರ. ತಾಇಫಾ ; ಮರಾ. ತಾಪಾ,ತಾಫಾ]

ತೆಪ್ಪಗೆ (ಅ). ೧. ಸುಮ್ಮನೆ ; ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿ ; ಮೌನವಾಗಿ : ಮೊಳೆವು ದೊಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಚಿತ್ತದೊಳು ವಿಕಲ್ಪ ಕೂಡಲಿವುದೆಂತೆನೆ ಘಾಳಿಯಿಂದ ಜಲದಲ್ಲಿ ತೆರೆಯೇಳುವಂತೆ ಮತ್ತಾ ಘಾಳಿ ನಿಲೆ ಜಲ ತೆಪ್ಪಗಿಹಂತೆ (ಭಕಚ. ೧೮-೪೯); ಅಜ್ಞೆ ಕೊಡಲಾರದೆ ತೆಪ್ಪಗೆ ನಿಂತುಕೊಂಡರು (ನಾಪೂಲೀ. ೮೦) ; ತೆಪ್ಪಗೆ ಕುಳಿತುಕೋ (ರಂಗಕ. ೦೦೯). ೨. ಪೆಚ್ಚಾಗಿ ; ಬೆಪ್ಪಾಗಿ : ನಾನೂ ತೆಪ್ಪಗೆ ಅವನ ಮುಖವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾ ನಿಂತಿದ್ದೆ (ಅಂಹೂ. ೪೯). ೩. ಆರಾಮವಾಗಿ ; ಸುಖವಾಗಿ ; ಹಾಯಾಗಿ : ತೆಪ್ಪಗೆ ಮದುವೆಯಾಗಿ ಸಂಸಾರಿಯಾಗು (ವಿದ್ಯಾಕಿ. ೩೬).

ತೆಪ್ಪಗಾಗು = ಸುಮ್ಮನಾಗು ; ಮಾತನಾಡದಿರು ; ಮೌನವಾಗಿರು : ಹೈದಿಗಳೆಲ್ಲ ಸದ್ದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತೆಪ್ಪಗಾದರು (ಪುನರು. ೩೬೫); ಈ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಕುಡುಕನು ತೆಪ್ಪಗಾದನು (ಹಮ್ಮಿಲ. ೨೦೦) ; ಇಬ್ಬರೂ ತೆಪ್ಪಗಾದರು (ಮುರುಳು. ೬). **ತೆಪ್ಪಗಿರು**=೧. ಸುಮ್ಮನೆ ಇರು; ಮೌನದಿಂದಿರು: ಟಪ್ಪು ತನ್ನ ಹಗೆತನವನ್ನೂ ಹಿರಿಯಾಸೆಯನ್ನೂ ತೊರೆದು ತೆಪ್ಪಗಿರಲಿಲ್ಲ (ಭಾಕರ. ೯೨೫) ; ಅವನು ಹೆದರಿ ತೆಪ್ಪಗಿದ್ದರೆ ಅವನ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳು ಹೇಡಿಯೆಂದು ಭಂಗಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಸೈನ್ಯದಿಂದ ಹೊರಹಾಕುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ವಾದಿಸಿದನು (ಪುನರು. ೩೪೪). ೨. ಹಾಯಾಗಿರು; ನೆಮ್ಮದಿಯಿಂದಿರು: ನಾನೆ ಪೋಪೆನಮ್ಮಾಜಿ ತೆಪ್ಪಗಿರಿ ನೀವೆಂದ (ಭರಚ. ೩೬-೫೫) ; ಕೆಲವರು ರಾಜಕಾರಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತೆಪ್ಪಗಿರಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಶಂಚಪಂ. ೦೮೦). 'ಸಪ್ಪಗೆ' ಪರಾ.

ತೆಪ್ಪತೇರು (ನಾ). ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವದ ತೇರು ; ತೆಪ್ಪದ ರಥ : ಅವನ ತೆಪ್ಪತೇರಿನ ಮೇಲೆ . . . ನವಿಲುಹಿಂಡು ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಕಳಸಕ್ಕೆ ಕಪ್ಪು ತುಂಬುತ್ತವೆ (ಹಳ್ಳಿಬಾ. ೧೭). [ತೆಪ್ಪ + ತೇರು$_2$ (<ತೇರ್$_2$)]

ತೆಪ್ಪತ್ತ 'ತೆಪ್ಪಟು' ಪರಾ.

ತೆಪ್ಪತ್ತು 'ತೆಪ್ಪಟು' ಪರಾ.

ತೆಪ್ಪನೆ (ಅ). ೧. ಸುಮ್ಮನೆ ; ತೆಪ್ಪಗೆ : ಎಲೆ ಮರುಳೆ ! ನೀಂ ಭಯಂಬಡಬೇಡ, ತೆಪ್ಪನೆ ಸಡೆ (ಮಿತ್ರಗೋ. ೨೩) ; ಇಬ್ಬರೂ ತೆಪ್ಪನೆ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿದ್ದವು (ಮಗಮಾಂ. ೩೯). ೨. ಒಮ್ಮೆಲೆ ; ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ; ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ : ಮುಂಪ್ಪಾಗ ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನು ತಪ್ಪದೆ ನಾ ಹಾಕಿ ಸಾಕಿದೆ ಒಪ್ಪದಿಂದ ಗಿಳಿಯು ಈಗ ತೆಪ್ಪನೆ ಹಾರಿ ಹೋಯಿತಯ್ಯೊ (ಪುಕಂಪ. ೦-೦೦೨-೪). ೩. ಹಾಯಾಗಿ; ಸುಖವಾಗಿ : ತೆಪ್ಪನೆ ಬೀಣೆವಾಡದೊಳಗಾಡುವ ವಾಣಿಯ ನೂಪುರಸ್ವರಂ (ಚಿಕವಿ. ೪-೧೧೪).

ತೆಪ್ಪತೆಪ್ಪನೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಅವ್ಯಯ ಪದಾಂತ ಲೋಪಕ್ಕೆ . . . ತೊಪ್ಪತೊಪ್ಪನೆ, ತೆಪ್ಪತೆಪ್ಪನೆ ಪುರುಳ್ (ಶಮದ. ೦೯೩ ಪ್ರಯೋ). **ತೆಪ್ಪನಾಗು** = ತೆಪ್ಪಗಾಗು ; ಸುಮ್ಮನಾಗು : ಸುಮ್ಮನಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಬಸಗೋಂಡ ತೆಪ್ಪನಾಗುತ್ತಿದ್ದ (ದೀಪಹ. II, ೧೪೩). **ತೆಪ್ಪನಿರು** = ತೆಪ್ಪಗಿರು ; ಸುಮ್ಮನಿರು : ಹುಟ್ಟುಗುಣಗಳ ಮನಶ್ಶಕ್ತಿ . . . ಗುಪ್ತಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಅಡಗಿದರೆ ಅಡಗಿರಲಿ, ಎಂದು ತೆಪ್ಪನಿರುವಂತಿಲ್ಲ (ಶಿಕ್ಷರ. ೬೪೯).

ತೆಪ್ಪರಿಗೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ತೆಂಗಿನ ಗರಿಯ ಬುಡದಲ್ಲಿರುವ ಎಳೆಎಳೆಯಾದ ಹೊದಿಕೆ ; ತೆಂಗಿನ ಸೀರೆ ; ಸೀಬಿ : ನಾವು ಗವಿಯೊಳಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ತೆಂಗಿನ ಗಿಡದ 'ತೆಪ್ಪರಿಗೆ'ಯ ಸೂಟಿಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆಂದು ಒಯ್ದಿದ್ದೆವು (ಗಂಗಾವ. ೬೩). [←ತುಳು. ತೆಪ್ಪರಿಗೆ, ಚಿಪ್ಪರಿಗೆ]

ತೆಪ್ಪರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಚೇತರಿಸು ; ಎಚ್ಚೆತ್ತುಕೊಳ್ಳು : ಶ್ರೀರಾಜ ಒಡೆಯ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಯವರು ಆ ಮಹಾಸಭೆಯ ವಿಕಾರ ವಿಲಾಸಗಳ ಉಮ್ಮಹವದನ್ನು ತರೆಗಿಡಿಸಿ ತೆಪ್ಪರಿಸಿ ನೇರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು (ಮುಂತ್ರಿಕ. ೦೫೫-೨೨). [ತೆಪ್ಪರು (< ತೆಪ್ಪಟು) + – ಇಸು$_3$]

ತೆಪ್ಪರು 'ತೆಪ್ಪಱು' ನೋ.

ತೆಪ್ಪಸ (ನಾ). = ತೆಪ್ಪ ೧ : ನರರ ತುರಂಗಂಗಳ . . . ಶರಹತಿಯಿನಾದ ಪಲ್ಲಟಗಡಿಗಳ್ ಪರಿವರಣಜಲದ ತೊಱೆಯೊಳ್ ತೆರಳ್ದು ತೆಪ್ಪಸದ ತೆಱದೆ ಪೆಂದವು ಧುರದೊಳ್ (ಮಹಾನೇ. ೫-೯೮). [< ತೆಪ್ಪ]

ತೆಪ್ಪಹಾಂಸೆ (ನಾ). ನೀರಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಬೇರು ಆಳಕ್ಕಿಳಿಯದೆ ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ತೇಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಅಂತರ ಗಂಗೆ : ಅಂತರಗಂಗೆ ಅಥವಾ ತೆಪ್ಪಹಾಂಸೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೨೬೫).
[ತೆಪ್ಪ + ಹಾಂಸೆ (<ಪಾವಸೆ)]

ತೆಪ್ಪಱು, ತೆಪ್ಪರು, ತೆರ್ಪಱು (ಕ್ರಿ). ತೆಪ್ಪತ್ತ (ಭೂತಕೃ), ತೆಪ್ಪತ್ತು, ತೆರ್ಪತ್ತು (ಭೂತನ್ಯೂ). ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳು ; ಚೇತರಿಸಿಕೊಳ್ಳು : "ತೆಪ್ಪಱು—ಚೇತನಕರಣೇ" (ಶಮದಾ) ; ಆಗಳ್ ತೆ[ಪ್ಪ]ತ್ತುಮೆಲ್ಲಿದನೆತ್ತಣ ನೆಂದು ಕರ್ಣನ ಕಳೇವರಮಂ ನೋಡಿ ನೋಡಲಾಱದೆ ಕಣ್ಗಳಂ ಮುಚ್ಚಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೫೮ ವ) ; ಕೂಸು ಕಾಣದೆ ಬೆರ್ಚಿ . . . ಪೊಡರ್ವುಗೆಟ್ಟು ಮರವಟ್ಟಂತಂತೆ ತೆಪ್ಪತ್ತು . . . ಕಾಂತೆ ಪುಯ್ಯಲ್ಚಿದಳ್ (ಬಂಹರಿ. ೮-೫); ಮೂರ್ಛೆಗೆ ಸಂದ ರಾಯಂ . . . ಶೈತ್ಯೋಪಚಾರದತ್ತಣಿಂ ತೆಪ್ಪತ್ತನಾಗೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೩-೨೨). **ತೆಪ್ಪರು** : ಕರೆಕರೆಯೂಂಪೆಳೊರ್ವೆ ನಿಜದೈವಮ ನೊರ್ವೆ ಕಡಂಗಿ ಬಯ್ದು ತೆಪ್ಪರುವವಳದೊರ್ವೆ ಚಿಂತೆ ತಲೆದೋರೆ ಪಲುಂಬುವಳೊರ್ವೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರಭ. ೬-೨೬). △ **ತೆರ್ಪಱು**: "ತೆರ್ಪತ್ತಂ—ಮೂರ್ಛೆತಿಳಿದಂ" (ಶಮದ. ಪರಿ. ೨) ; ತೆರ್ಪತ್ತು ಬಿಟ್ಟು ನಮೆಯು ತ್ತಿರ್ಪರ್ ನಾರಕರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೯೯) ; ಎಚ್ಚಱಬೆರ್ದೆಯಿಂದುರ್ಚಲ್ . . . ತೆರ್ಪತ್ತಾಗಳ್ (ವೀರವಿ. ೧೨-೩೬).

ತೆಪ್ಪತ್ತುಕೊಳ್ಳು=ಚೇತರಿಸಿಕೊಳ್ಳು; ಎಚ್ಚತ್ತುಗೊಳ್ಳು : ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ದಲ್ಲಿಯೇ ಮೊಗಲನು ತೆಪ್ಪತ್ತುಕೊಂಡು . . . ರಂಗಸ್ಥಳದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋದನು (ಭಾರವೀ. ೧೩೩); ಅಂದಿನಿಂದ ಅವರು ಸ್ವಲ್ಪ ತೆಪ್ಪತ್ತುಕೊಂಡು ಎದ್ದು ಊಟ ಮಾಡಲೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಿರುಗಲೂ ಅನುವಾದರು (ನಗಿಗ. ೬೬).
[ದೇ.॥ ತೆಲು. ತೆಪ್ಪಱು, ತೆಪ್ಪರು, ತೆಪ್ಪಿರು, ತೆಪ್ಪಿಱಿಲು, ತೆಪ್ಪಿಱು]

ತೆಪ್ಪೆ 'ತೆಪ್ಪ' ನೋ.

ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವ (ನಾ). ತೆಪ್ಪದಲ್ಲಿ ದೇವರನ್ನು ಕೂರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಉತ್ಸವ,—ಮೆರವಣಿಗೆ: ನಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳ ಲಕ್ಷದೀಪ ತೆಪ್ಪೋತ್ಸವ, ದೀಪಾರಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ದೀಪಗಳನ್ನು ಹಣತೆಯಲ್ಲಿ ಉರಿಸುತ್ತೇವೆ (ದಾಲಪ್ರ. III, ೧೩೬೯). **P** ಈ ರೂಪ ವ್ಯಾಕರಣ ಶುದ್ಧವಲ್ಲ.

ತೆಬ್ಬಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹಾರು ; ನೆಗೆ ; ಚಿಮ್ಮು ; ಪುಟನೆಗೆ : ಎತ್ತಂ ತೆಬ್ಬಱಿಸಿಯಾಡುವಟ್ಟೆಗಳುಬ್ಬರದಿಂದೊಱೆದು ಪರಿವ ರುಧಿರಸ್ರೋತಂ (ನೇಮಿಪು ೧೧-೦೪೪). 'ಟೆಪ್ಪರಿಸು' ಪರಾ. ೨. ಉತ್ಸಾಹಗೊಳ್ಳು ; ಹುರುಪನ್ನು ಪಡೆ : ಇರ್ವರುಂ ಪರಸಿ ತಡವರಿಸಿಯುಂ ತೆಬ್ಬಱಿಸಿ ಯುಮಮಟ್ಟಱೊಳಪ್ಪಿಕೊಂಡು (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೮ ವ) ; ಆನಂದಿತಚಿತ್ತರಾಗಿ ತಡವರಿಸಿಯುಂ ತೆಬ್ಬಱಿಸಿಯುಂ ತೆಗೆದಪ್ಪಿಯುಂ (ಗದಾಯು. ೩-೦೪ವ) : "ಚೇತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು" (ಗದಾಸಂ. ಟಿಪ್ಪ ಣಿ) ;ಕರವಾಳ ಘಾತದಿಂ ಪರಿದುರುಳ್ವ ತಲೆಗಳೆನವುಂಕಿ ಒಡಿದರಬರ್ ತೆ[ಪಾಠಾಂ. ಟೆ]ಬ್ಬಱಿಸಿ ಮಗುಟ್ವಟ್ಟೆಯೊಳ್ ಬತ್ತರದಿಂ ಬೀರಕ್ಕೆ ಕಳಶವಿಡುವಂತಿಟ್ಟರ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೭೩). [<ತೆಬ್ಬು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೆಬ್ಬು$_1$ 'ತುಬ್ಬು$_1$' ನೋ.

ತೆಬ್ಬು$_2$ 'ತಿರುವು$_3$' ನೋ.

ತೆಮಟೆ 'ತೆಟ್ಟೆ' ನೋ.

ತೆಮರ್$_1$, ತೆಮರು$_1$, ತೆಮಱು, ತೆವರು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಟ್ಟು; ಓಡಿಸು; ನಿವಾರಿಸು : ತಿಮಿರಭ್ರಮರವ್ರಜಮಾಕ್ರಮಿಸಿರೆ ಭಗಣಪ್ರಸೂನಕುಲಕಿಂದ್ರ ದಿಶಾರಮಣಿ ತೆಮರಲ್ಕೆ ಚಂಪಕಸುಮಕಂತುಕಮಿಟ್ಟಳೆನಿಕುಮಾ ವಿಧು ಬಿಂಬಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೯೬) ; ಪರಿತಂದು ತಿಮಿರ ಮಧುಪೋತ್ಕರಮುಡು ಸುಮಚಯಕೆ ಬಳಸಿ[ಸೆ] ತೆಮರಲ್ ಭರದಿಂ ಹರಿದಿಗ್ವಧುವಿಟ್ಟತಿಭಾಸುರ ಚಂಪಕದಿಂಡೆಯೆನೆ ನಿಶಾಕರನೆಸಗುಂ (ವಿಷ್ಣುಪು. ೫-೩-೧೧೧) ; ನೋಡಿದನ ವಿಳಾಘಮಂ ತೆಮರ್ವ ಕಣ್ಗಳಿಂ (ಶಬರಂ. ೫-೪೦) ; ಐದು ಕೋಶಗಳ ಹೊಕ್ಕೈದು ಯೋಗಗಳ ಮಿಕ್ಕೈದು ಲಕ್ಷಣವ ತೆಮರ್ದೈದು ವಿಷಯಗಳ ನೆಮರ್ದು (ಕೈಶವ. ೧-೩೧-೩). ೨. ಹೆದರು ; ಬೆದರು ; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು : ಸೆಡೆದನೆಂದುಂ, ನಡುಕಂಗೊಂಡನೆಂದುಂ . . . ತೆಮರ್ದನೆಂದುಂ – ಈ ರ ಭಯಂಗೊಂಡವಂ (ಶಶಸಾ. ೧೩-೨೨೫) ; ಜನ್ಮಾರ್ಜಿತಾಘಂಗಳುಂ ತೆಮರ್ಗುಂ (ಶಮಗೂ. ೩-೩೯೭). ೩. ಹೀಯಾಳಿಸು ; ತಿರಸ್ಕರಿಸು : ಏಮೆದುಱುಗಲ್ಮವಲ್ತು ಕುಡಿಗೊಂಡಪೊಲಾಗಿರೆ ಸೋಗೆ ಸೋಗೆಯಂ ತೆಮರ್ವಪೊಲೊಪ್ಪೆ ಸೋಮರ್ಮಡಿ . . . ಕಂಗೆಸೆದುದಗ್ಗದ ಪೂರ್ವವಿಳಾಸಿನೀಜನಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೨-೫೫) **ತೆಮರು$_1$** : ೧. ವಿಭ್ರಮ ಮಟೆದಿರ್ಪುಗುಂದಿ ಬಸಿಱಂ ಪೊಸೆದೆತ್ತಿನೊಳೊಂದಿ ನಿಂದರಂ ತೆಮರಿ ತೆರಳ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಮಣವಿಲ್ಲದ ಬಿಣ್ಪಟಿದೂರ್ವಳೊಪ್ಪಿದಳ್ (ರಸರ. ಪರಿ. ೦೦೯). △ **ತೆಮಱು** : ೧. ನಡೆದುಚ್ಚಂಗಿಗೆ ಬಂದ ರಾಯದಳವಂ ಕಯಿ ಕೊಳ್ಳದೊಂದಂಗದಿಂ ಬಿಡದೆಚ್ಚಾಡಿ ಸರಂಗಳಿಂ ತೆಮಱಿಯಂತಾ ಸೇನೆ ಪಿಂಗಲ್ಕೆ ತಾಂ ಪಡೆದಂ ವೀರದ ಪೆರ್ಮೆಯಂ (ಎಕ. V, ಅರಸೀ.೦೦೬—೨೧ ; 1255). **ತೆವರು$_1$** : ೧. ತುಂಬಿ ತುಂಬಿಯನಟ್ಟುವಂತಳಕವಳಕವರಲಂಬಱು ತೆವ[ಪಾಠಾಂ. ಮ]ರುವಂತೆ . . . ಚಿಟ್ಟುಮುಂರಿಯಾಡುತಿರ್ದರು ಸತಿಯರು (ಹಕಳಾ. ೪-೦೧) : ಮಕ್ಕಳನು ತಱಿದಿವರ ತೆವರಿಯೆ ರಾಜ್ಯಮಾಡುತಲಿ (ಕುಮಾ.ಆ. ಓರಿ೩. ೨೬-೦೦೫) ; ಭವಾಂತರದೋಷತಮವ ತೆವರುವ ನೇಸಱಿಂದೆನಿಪುದು (ಸೌಂದಪು. ೬-೪೫) ; ಗಿಳಿಗಳಂ ತೆವರುವ ಪಾಮರ ಸ್ತ್ರೀಯರ್ (ರೇವಣ. ೨೩-೯) ; ವಿಷಮನಮ್ಮುತಂ ಪುಣ್ಯಮಾ ಪಾಪವ ಸಲೆ ತೆವರುವಂತೆ ಪರವಾದಮಂ ಗೆಲ್ದು (ಚಬಸು. ೩-೨೮) : ಅಪ್ಪಳಿಸಿ ಹೊಯ್ದೆ ಳದು ಸದೆದಿಟ್ಟೊರಸಿ ಮೆಟ್ಟಿ ಸೊಪ್ಪಿಸಿ ಪೊರಳ್ದರದು ತೆವರಿ ಪರಿದರೆಯಟ್ಟಿ ಚಿಪ್ಪುಚೀರಾಗಿಸಿತು ಸಕಲ ಪರಿವಾರವಂ (ಪ್ರಮಿಭಾ. ೦೩-೫೦). ೨. ಇವನ ಕಾಣುತ ಸಕಲಸುರಮುನಿನಿವಹಮಾಚರಿಸಿತು ದೆಸೆದೆಸೆಗವಯವದ ಭೀತಿ ಯೊಳಗೋಡಿತು ಬ್ರಹ್ಮಮಟುನಿವಹ ತೆವರುತಿರ್ದವು ಖಗ ಮೃಗಾವಳಿ (ಅಂಬಿಕಾ. ೭-೪೪). ೩. ಅರೆನಗೆಯ ಬಿಱುನಗೆಯ ನಗೆಗಳ ಹೊರಳಿಗಳ ಲಡಬಿದ್ದು ಕೈದಾವರೆಯ ಕಮಲಂಗಳಲಿ ತೆವರಿದರಿಟ್ಟು ಭೂಭುಜರ (ತೊರವಾ ೧-೦೫-೮).

ತೆಮರ್$_2$, ತೆಮರು$_2$, ತೆವರ್, ತೆವರ, ತೆವರಿ, ತೆವರು$_2$ (ನಾ). ೧. ದಿಣ್ಣೆ ; ಬೋರೆ ; ದಿಬ್ಬ ; ತಿಟ್ಟು : ಅಡವಿ ಬಯಲಾಗೆ ನದ ಮೊಟ್ಟುಮಡುಗೆ ತೆಮರ್ಸರಿಸವಾಗೆ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೯೪) ; ತೆವರೆಲ್ಲಂ ಜೈನ ರಾಜಾಯತನಮೆ ಕುಱಿಯೆಲ್ಲಂ ನವಾಂಭೋಜಿನೀಷಂಡಮೆ ಪೌರೋದ್ಯಾನ ಮೆಲ್ಲಂ ಸುರಕುಜಮೆ (ಅನಂತಪು. ೩-೭) ; ಮುಂಡಿಗೆಯ ತುದಿಗಳಂ ಕುಟಿ ತೆಮರಂ ಪಸರಿಸಿ ತೆಳ್ಗಲ್ಗೊಳ್ ಘಟಿಯಿಸುವುದು ಸುಸ್ಥಾನಶಯನನಪ್ಪಂತ ನೆಲಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೭-೫). **ತೆಮರು$_2$** : ೧. ಪಳ್ಳದ ಬಡಗಣ ತೆಮರು (ಮೈಅರಿ. ೦೯೩೯, ೩೮-೯ ; 8 ನೆಯ ಶತ). **ತೆವರ್** : ೧."ದ್ವೀಪಃ, ಅಂತರೀಪಂ ಈ ೨ ನೀರ ನಡುವಣ ಕುರುವದ ಪೆಸರು. ಉದಕದ ತೆವರೆಂದು ಎಂಬರು" (ನಾಚಿರಾ. ೯೯) ; "ತೆವರಾರಯಲುದ್ದನೆಲಂ" (ಚತುನಿ. ೩೫) ; ಮೂಗಿಲಿಂದೆ ಜಿಗುವ ಮಟೆ ಕದಡಿ ಬರ್ಪ ತೊಱೆ ಬೆಟ್ಟು ತೆವರ್ ಮೊರಡುಪ ಜಲಧಿಗಳೆನೆ (ಆದಿಪು. ೬-೬೨) ; ತೆವರೆಲ್ಲಂ ದೇವತಾಮಂದಿರನಿವಹಮೆ (ಎಕ. XVI, ೩೮-೨೪ : 1152) ; ಕಲ್ಲಾಗಿ ಮಣ್ಣಾಗಿ ಕುಳಿಯಾಗಿ ತೆವರಾಗಿ (ಬಿಂದೋರೆ.ಹ. ೫೦೦-೭) ; ಕುಱುಯುಂ ತೆವರುಂ ಸಮನಾಯ್ತುದೆತ್ತಲುಂ

(ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೪೬) : ಭೂಮಿಯ ಕುಳಿ ತೆವರ್ವೊದಲಾದುದಂ ನೋಡಿ (ಶ್ರಾವಕಾ. ೯೩-೨೨) ; ತೊರಳೆಗುಪ್ಪೆ ಮಜ್ಜೆಯ ತೆವರ್ ಸುಂಟಗೆಯ ಸಾಲ್ (ಚಿಬಪು. ೪೮-೫೬). **ತೆವರ** : ೧. ಆ ತೆವರದ ಶಿಲೆಯ ಕಂಬ (ಎಕ. XII, ತುಮಕೂ. ೩-೧೨ ; 1516) : ತಿಟ್ಟೆಯೊಳು ತೆವರದೊಳು ಹುಟ್ಟಿಹನೆ ಪರಶಿವನು ಹುಟ್ಟು ಸಾವುಗಳು ಅವಗಿಲ್ಲ ಜಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿಹನು ನೋಡ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೩೩). **ತೆವರಿ** : ೧. ತನೆ ತಿಂದ ಎತ್ತು ತೆವರಿಯನ್ನು ಏರಿತು (ಗಾದೆ). ೨. ಹೊಲ ಗದೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಬದು,-ಏರಿ,-ಅಂಚು : ಗದ್ದೆಯ ತೆವರಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ದೊಡ್ಡನನ್ನು ದೂರದಿಂದಲೇ ಬೆಳ್ಳಿ ನೋಡಿದಳು (ಕಾಲಚಕ್ರ. ೪ ಕಥಾಸಾರ). **ತೆವರು₂** : ೧. ತಜ್ಞಾಣ ತೆವರು ಪಡುವ ಪಳ ಮೇರೆ (ಎಕ. V, ಅರಕ ೨೪-೧೩ ; ಕ್ರಿ. ೯೦೦) : ಉಗುಳ ನುಂಗಿ ಹಸಿವ ಕಳೆದು ತೆವರ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರೆಗೆಯ್ದನಲ್ಲಾ (ಅವಚಂ. ೮೨-೩೬೮) ; ಕಡೆಯ ಹೊಲದ ತೆವರಿನಲ್ಲಿ ಮರ ತಾಗಿ ನೇಗಿಲು ಮುಱಿಯಿತ್ತು (ಮೋಳಿಮಾ. ೧೩೮-೩೧); ಗುರುಸೇವೆ ಕೈಕೊಂಡು ಹಿರಿದಾಗಿ ಮಾಡದರೆ ಹವಿದೇಱಿ ಮುಕ್ತಿ ಪಡೆಯುವಡೆ ಅದು ತಾನು ಹಿರಿದಾದ ತೆವರೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೫೬) ; ಸಂದಿಗೊಂದಿಯೊಳೆ ಹಿಡಿಸದೆ ತುಂಬಿದೆ ತಗ್ಗಿಲ್ಲ ತೆವರಿಲ್ಲ (ಸಹೀಗೀ. ೨೪-೪೧೯) ೨. ಗದ್ದೆಗೆ ತೆವರು ಗಟ್ಟಿಯಿರಬೇಕು (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೨೬) ; ನಮ್ಮ ಎರೆಹೊಲದ ತೆವರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಳ್ಳೆ ಹಲಸಿನ ಮರವಿದೆ (ಚಂಗಾಳಿ. ೬೫). [?]

ತೆಮರು₁ 'ತೆಮರ್₁' ನೋ.

ತೆಮರು₂ 'ತೆಮರ್₂' ನೋ.

ತೆಮಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ನೂಕು; ತಳ್ಳು; ಕದಲಿಸು : ಮಱಿಯಂದದಿ ನಿಂದಿಹನ ಮತ್ತಾರು ತೆಮಲಿಪರೆಂದು ಬಳಲಿಕೆ ಸಾರಿದರು ಮೊದಲಿಂದ ಸೆಣಸಿದ ಖಚರಸಂತತಿಯೂ (ಜಿನಭಾ. ೫೨-೩೬).

[ತೆಮಲು (<ತೆಮಟ್) + – ಇಸು₃]

ತೆಮಲು 'ತೆಮಟ್' ನೋ.

ತೆಮಳ್ 'ತೆಮಟ್' ನೋ.

ತೆಮಳು 'ತೆಮಟ್' ನೋ.

ತೆಮಳ್ಚು, ತೆವರ್ಚು (ಕ್ರಿ). = ತೆಮಲಿಸು : ಮೇಲುದಂ ತೆಮಳ್ಚಿ ಕುಚ ಮಂಡಳಂ ಕುಣಿಯೆ . . . ಘಟ್ಟಿವಳ್ತಿಯರದೇಂ ಮನಂಗೊಂಡರೋ (ಧರ್ಮನಾ. ೨-೮೪). **ತೆವರ್ಚು** : ಮೇಲುದಂ ತೆವರ್ಚುತ ಸುಯ್ದು ಬಿನ್ನಣದಿಂ ಬೇಟವಂ ಬೀರಿ ಮುಂಬರಿವವಳ (ರುಕ್ಮಾಂಗ. ೬-೬೧).

[ತೆಮಳ್ (<ತೆಮಟ್) + – ಚು₁]

ತೆಮಳ್ದು 'ತೆಮಟ್ದು' ನೋ.

△ **ತೆಮಱು** 'ತೆಮರ್₁' ನೋ.

ತೆಮಟ್, ತೆಮಲು, ತೆಮಳ್, ತೆಮಳಂ, ತೆವಳ್, ತೆವಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸೇರು ; ಕೂಡು ; ಬೆಂಬಲಿಸು : ಅಮಳರುಮೀ ಬೇಳ್ವೆಯ ಮಾತಂ ತೆಮಟ್ [ಪಾಠಾಂ. ತಮಗೆ] ನುಡಿದೊಡಮ್ಮ ಗಂಡಮಾತುಮಳುಂಬಂ ಭೃತಮಕ್ಕುಮೆಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೬-೨೬ ವ). ೨. ತಿರುಗು ; ಹೊರಳು : ತೆಮಟ್ವನ್ನೆಗಂ ನುಣ್ಪಂ ತಿಣ್ಪುಮನೊಳಕೊಂಡು (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೪೩ ವ). ೩. ಹೊಟ್ಟೆ ಮೇಲೆ ಭಾರ ಹಾಕಿ ಮುಂದೆ ಸರಿ ; ದೇಕು : ಏಱು ದಿವಸದೊಳ್ ತೆಮಟ್ದು ಪೆಱವೇಱುದಿವಸಕ್ಕೆ ತಳರ್ನಡೆ ನಡೆದಂ (ಆದಿಪು. ೫-೪೦ ವ) : ತಡೆಯದೆ ಕುಳ್ಳಿರಲ್ ತುರಿಪದಿಂ ತೆಮಟಲ್ ತದನಂತರಂ ತಳರ್ನಡೆ ನಡೆಯಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೦೦೬). ೪. ಮಾಸು : ಮಂಕಾಗು; ಮಸುಳು: ಮುಟ್ಟೆ ಮಾಡೆ ಸುಕರತ್ವಂ ತೆಮಟ್ದುಪ್ಪುದೆಂದು ಮನೋಜಾತ ನನಂಗನಾಗಿ ಮನದಿಂದಂ ಮಾಡಿದಂ ಪೆಣ್ಣ ಏದ್ದಮಂ (ಅನಂಪು. ೨-೦೩). ೫. ಸಮನಾಗಿರು; ಮಟ್ಟಸವಾಗಿರು: ತೆಮಟ್ದೆ ಕುಱಿಯಿಲ್ಲದೆಯುಂ ಸುಮನೋಹರಮಪ್ಪ ಕಕ್ಷಮತಿಶುಭದಂಗಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೦೦). **ತೆಮಲು** : ೬. ಅಲುಗು; ಕದಲು; ಜರುಗಂ: ಜೈನರು ಬಸದಿಗಂ ಪೋಗಿ ಹೇಮಗದಗಳ ಬೀಗಮಂ ತೆಗೆದು ನೂಂಕಲುದ್ದಾಮದಿಂ ತೆಮಲದಿರಲವರು ವಾದಯ್ಕನಿಂದಾದ ವಿಘ್ನವಿದೆನ್ನಲು (ಪ್ರಭುಪು. ೮-೫೦) **ತೆಮಳ್** : ೩. ಮರಳಿ ಕೆಲಬರ್ ಕಾಲ್ಗಳೊಡೆದು ಮುಂದಣ್ಗಡಿಯನಿರದಿಡಲ್ಕಾಱ ದಂಬಳ್ಗೆಗಳಿಂ ತೆಮಳ್ದು ಭರದೆ ಬರ್ಪರ್ ಕೆಲರ್ (ಅರಾಜ. ೪-೩೩). ೬ 'ತೆಮಳ್ಚು' ಪರಾ. ೭. ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು ; ದೂರವಾಗು : ಮದಂಭ್ರಿಯಂ ಸಮರ್ಚಿಪುದದಱಿಂ ತೆಮಳ್ಗಂ ದ್ವಿಜಘ್ನದೋಷಂ (ಹಸ್ತಿಮಾ. ೯-೨೪) **ತೆಮಳು** : ೮. ನಡೆಸು ; ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು : ಸುಮತಿಸಾಗರ ಮುಂದೆ ಭರದಿ ವಿಮಾನವ ತೆಮಳಿಕೊಂಡೆಯ್ದಿ ವಾರ್ತೆ ಯನು ನಮಿರಾಜಗಱುಹೆ (ಭರತೇ. ೩೮-೮). **ತೆವಳ್** : ೩. ಕೋಲ್ಗಳಿಂ ತೊಡೆಗಳಂ ಕತ್ತರಿಸೆ ನಾದಿದುವು ದೂಳ್ಗಳರುಣಾಂಬುವಿಂದೆದೆಯೊಳ್ತೆವಳ್ದು ಹಿಯಮೋಲ್ಗಂಡುಗಲಿ ಧನಂಜಯನ ಸಮ್ಮುಖಕೆ ಮೇಲ್ವಾಯ್ದನು (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೪-೦೬) : ಗಱಿಗೆಯನಿತು ತೆವಳಲಿರ್ಪ ಉಸಿರಿಗಳಾ ಸಾಹಸಮ್ (ಬದ್ಕಪ್ರ. ೨೯-೬೧೯). **ತೆವಳು** : ೩. ಕರಯುಗದೊಳಿರಡು ಕೈಮಣೆವಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪುರವರದ ಬೀದಿಯೊಳೊರ್ವ ಕುಂಭಕಾರಂ ತೆವ[ಪಾಠಾಂ. ಮ]ಳಿ ಬರುತಿರಲ್ಕೆ (ಸಮ್ಯಕ್ತಾ. ೨-೪೨) ; ಮೆಲ್ಲನೆ ತೆವಳಿ ಆಡುವ ಕಿಱುವರೆಯದಂದಂಗಳದೊಳಾಡುತಲು ಹರಿಯಿರಲು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೧-೪೩) ; ಕಾಲೊಡೆದು ಕೆಲವು ದೂರ ತೆವಳುತ್ತ ಪೊರಳುತ್ತ ರಕ್ತಂ ಸುರಿವುತಾ ರಮಣಿ ಬರುತ್ತಿರಲ್ (ಪಾಸೋಪು. ೪-೧೪೮) : ಇರದಮೃತ ಕಾಂತೆಯಂ ಕೈವೀಸಿ ಕರೆವಂತೆ ಕರವ ಮುಂದಿಟ್ಟಲ್ಲಿ ತೆವಳುವಳು ಬಳಲುವಳು (ಸಿದ್ಧಕಾ. ೫-೩೦); ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕೈದು ಮೈಲಿಗಳನ್ನಂತೂ ತೆವಳಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಹಾಗೇ ಬಂದಿದ್ದ (ಅನಾಥ. ೨೬೩) ; ಉತ್ತು ಬರುವ ಮಗ ತೆವಳಿ ಬಂದರೆ ಹೆತ್ತ ತಾಯಿಯ ಪುಣ್ಯ (ಗಾದೆ). ೯. ನಿಧಾನವಾಗು; ಮಂದಗತಿಯಾಗಂ : ದೈಹಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವ ಚಟುವಟಿಕೆ ತೆವಳುವುದು (ಶಿಕ್ಷರ. ೭೮).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತವಟ್, ತಿವಳ್; ಮಲ. ತವಿಟು; ತೆಲು. ತೆಮಲು]

ತೆಮಟ್ದು, ತೆಮಳ್ದು (ಕ್ರಿ). ೧. ಒಟ್ಟುಮಾಡು ; ಒಂದುಗೂಡಿಸು ; ಕೂಡಿಸು ; ಸಂಗ್ರಹಿಸು : ತುಮುಳಯುದ್ಧದೊಳಿಂತೆ ನಿರಂತರಂ ತೆಮಟ್ದಿ ಕಾದಲೆ ನಮ್ಮಯ ಸತ್ಪರಾಕ್ರಮಮನೆಂತಱಿಗುಂ ಜಗಮಂತಱಿಂ ಕ್ರಮದಿನೊರ್ವರೊಳೊರ್ವರೆ ಕಾದುವಂ (ನೇಮಿಪು. ೦೨-೨); ವಿರಹಾನಲನಾಳಿಯರೊಂದಹರ್ನಿಶಂ ತಳಿಯೆ ತೆಮಟ್ದು [ಪಾಠಾಂ. ದರ್] ಪೀರ್ದ ಪಱನೀರ್ಗಳನಟ್ಟಿಸಲಾಱದೆಯ್ದೆ ಕಂಟಳಿಸಿ ಮಗುಳ್ಚಿದಪ್ಪು ದೆನಲುಮ್ಮನೆ ಕಾಮಿನಿಯೋಂ ಬೆಮರ್ತಳೋ (ಲೀಲಾವ. ೦೨-೩೮) : ಮೂಲೋಕಮುಮಂ ತನ್ನೊಂದು ಜೋಗದ ಜಾಣ್ಮೆಯ ಮೈಮೆಯ ಬಲ್ಮೆಯಿನೊರ್ಮೊದಲೊಳೆ ತೆಮಟ್ದಿ ಬಿಚ್ಚಟಿಸಿ ನೋಡಲ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೯-೦೬). ೨. ಬಳಿದುಕೊಳ್ಳು ; ಪೂಸು ; ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳು : ಕುಮುದದ ಕೇಸರರಜಮಂ ತೆಮಳ್ದಿ ತಟ್ಟೈಸಿ (ಲೀಲಾವ. ೫-೮೫). **ತೆಮಳ್ದು** : ೧. "ತೆಮಳ್ದು – ಚಯನೇ (ಕೂಡಿ ಹಾಕು) (ಶಮಧಾ)". ೩. ಒಟ್ಟಾಗು ; ಒಂದುಗೂಡಂ : ತಾಳ್ದನಸುರಾರಿ ಭೀತಿಯನೆಳ್ದೋಡಿದನಿಂದ್ರನಖಿಳದೇವ ಪ್ರತತಿ ತೆಮಳ್ದುದು (ವೀರವಿ. ೦೦-೮).

ತೆಮಟ್ದಿಕೊಳ್ = ೧. ಒಟ್ಟುಮಾಡಂ ; ಒಂದುಗೂಡಿಸಂ : ಜಾತ ರೂಪಧರನಾಗಿ ತನ್ನ ಪಱಿದು ಬಿಸುಟ ಸಹಸ್ರಕುಂತಳಂಗಳಂ ತನ್ನ ತಳದೊಳ್ ತೆಮಟ್ದಿಕೊಂಡು ತುಂಬಿಯ ಬಂಬಲ್ಗಳಂ ಕೆಂದಾವರೆಯರಲ್ಗಳೊಳ್ ಪುದಿದುಯ್ವಂತುಯ್ದು (ಆದಿಪು. ೨-೩೯ ವ) : ತಾನುಗುಱುತ್ತು ಮಿರ್ಪ ಪೊಸಗಂಪುಮನಿತ್ತೆ ತೆಮಟ್ದಿಕೊಂಡು ಮಂದಾನಿಳನುಯ್ಯುತಿರ್ಪ

ತನಿಗಂಪುವುನಿತ್ತು . . . ಗಡಂ ಪ್ರಫುಲ್ಲವಲ್ಲೀನವಪುಷ್ಪಮೋಗರದ ಕಂಪು ಗಳಾಗರವಾಯ್ತು ಸುಗ್ಗಿಯೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೪೯). ೨. ಬಳಿದು ಕೊಳ್ಳು; ಪೂಸು; ಲೇಪಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಕದಂಬೋತ್ಕರಂ ಮಣಲಂ ತೆಮಟ್ಟಿ ಕೊಳುತಂ ಭೂರೇಣುವಂ . . . ಪೊಕ್ಕುದು ಬೀಡಂ ಲಯಕಾಲಕಾಲ ವಿಚಲದ್ವೀಮಾರುತಂ ಮಾರುತಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೪೦೯). [<ತೆಮಟ್]

ತೆಮ್ಮ 'ತೊಂಬೆ$_1$' ನೋ.

ತೆಮ್ಮಲ್, ತೆಮ್ಮಲಂ (ನಾ). ಗುಂಪು; ಸಮೂಹ : "ಬಂಬಲ್, ತುಱುಗಲ್ . . . ತೆಮ್ಮಲ್, ಗುಪ್ಪೆ, ಗೊಂದಣ (ಉಂದಲ್) ಈ ೪೦ ಸಮೂಹಂ" (ಕಶಸಾ. ೫೯-೨೨೨); "ತಂಡಂ ತೆರಳ್ಕೆ . . . ತೆಮ್ಮಲ್ . . . ಪಂಡಿತರಿಂ ಗಡಣ ವಂಗಡಂ ಕಿಕ್ಕಿಂದಂ" (ಕವಿಕಂ. ೦೦೬). **ತೆಮ್ಮಲು** : ತೆಮ್ಮಲಿನ ತಿಂಡಿಗಳ್ ಹಸುರಲೆಯು ತಟ್ಟೆ (ಕಾದಂಬ. ೬೩-೦೦೯). "ಸಂಗ್ರಹ" (ಕಾಲಂಬ. ಕೋಶ). [ತೆಮ್ಮ (<ತೊಂಬೆ$_1$) + – ಅಲ್$_2$]

ತೆಮ್ಮಲು 'ತೆಮ್ಮಲ್' ನೋ.

ತೆಮ್ಮೂಡಲು 'ತೆಂ' ಪರಾ.

ತೆಮ್ಮೂಡು 'ತೆಂ' ಪರಾ.

ತೆಮ್ಮೆ 'ತೊಂಬೆ$_1$' ನೋ.

ತೆಮ್ಪೊಲ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೊಲ : ಬಸದಿಗೆ ಪಡುವಣ ಕೆಱ್ಱತೋಣ್ಬಮುಂ ತೆಮ್ಪೊಲದೊಳ್ಮಾಲ್ಗೊಳೆವೆಡೆ ಪಳ್ಳ ಕಳನಿ (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೯೦-೯೩ : ೨೦೩). 'ತೆಂಬಾಲ' ಪರಾ. [ತೆಂ + ಪೊಲ]

ತೆಯ್ 'ತೇ$_1$' ನೋ.

ತೆಯಲಯ್ಯಜೂಬು (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ತೆಯಲಯ್ಯಜೂಬು ಕಾಲಂ ಕಟ್ಟಿ . . . ಎಱೆಯ[ರ]ಸಂಗೆ ಬಿಟ್ಟಗ್ರಹಾರ (ಎಕ. I, ೯೦-೦ ; 10ನೆಯ ಶತ). . [?]

ತೆಯಲ್ಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ (?) : ಖಡಲ್ಲಿ ತೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ನಾರಾಚ ಗದೆ . . . ಚಲುತಲಿ ಮೊದಲಾದ ಬತ್ತೀಶಾಯುಧಾ ಶಕ್ತಿಸಮರ್ಥಕರಾದಾ (ಎಕ. XVI, ಗುಬ್ಬಿ. ೭೯-೨೦ ; 1776). [?]

ತೆರ$_1$ 'ತೆಱ$_1$' ನೋ.

ತೆರ$_2$ 'ತೆಱ$_2$' ನೋ.

ತೆರಂ 'ತೆಱಂ' ನೋ.

ತೆರಂಗುಣಿ (ಕ್ರಿ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕುಣಿ ; ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನರ್ತಿಸು : ಎನಗಿದ ಎಂತೆ ಮೆಯ್ಯನ್ನುಡುಕವೋಪೂ ನವಿರ್ಗುಡಿಗಟ್ಟುತಂ ಚಿಳಿಲ್ಲನೆ ಬೆಮರಶ್ರು ಮಾಲೆ ಬಗೆದೇಂಕು ತೆರಂಗುಣಿವಾಸೆ ಪೊಂಕಮೇಕೆನಿತೊ (ಸಂಕಪ. ೨೦-೩೩). [ತೆರಂ (<ತೆಱಂ) + ಕುಣಿ$_1$]

ತೆರಂಟು, ತೆರಟು$_1$ (ಕ್ರಿ). ವಧೂವರರಿಗೆ ಉಡುಗೊರೆಯನ್ನು ಕೊಡು; ಮುಯ್ಯಿಕೊಡು: "ತೆರಂಟುನಿವಸನೋದ್ವಹನೇ (ಮುಯ್ಯ ಸೀರೆ ಕೊಡು) (ಕಮುಧಾ); ನಿತ್ಯ ಬಿಂದುಗೆ–ಬಿಡಂಗು ... ತೆರಂಟು, ಸೀಂಟು (ಕಮುದ. ೩೬ ಪ್ರಯೋ). **ತೆರಟು$_1$**: "ತೆರಟು–ನಿವಸನೋದ್ವಹನೇ" (ಕಮುಧಾ. ಪ). 'ತೆಲ್ಲಂಟ್' ಪರಾ. [<ತೆಱು$_1$]

ತೆರಂಬಿಡು (ಕ್ರಿ) ತೆರವಾಗಿ ಬಿಡು ; ಖಾಲಿ ಮಾಡು : ಅವು ಮುನ್ನ ತಮಗಿರ್ದ ಗೌರವಕ್ಕೆಳ್ಳು ನೀರ್ ಕೊಟ್ಟು ದಿಕ್ಕುಗೆಟ್ಟೋಡುವುವು. ಬಾಳ್ ಭೂಮಿ ಸರ್ವಮಂ ವೈರಿಗೆ ತೆರಂಬಿಟ್ಟು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೬೩-೧೧೪). [ತೆರ$_2$ (<ತೆಱ$_2$) + ಬಿಡು$_1$]

ತೆರಕೊಡು 'ತೆಱಕೊಡು' ನೋ.

ತೆರಗಾಲ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು (?): ಪೆರ್ಮ್ಮಾಡಿಗಾವುಣ್ಣನ ಪೆಣ್ಣತಿ ಚಾವುಣ್ಣಬ್ಬೆ ಇ ದೇಗುಲವ ಮಾಡಿಸಿ ತೆರಗಾಲಂ ದೇವಟ್ಟ ಬಿಟ್ಟಳ್ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೦, ೦೪-೯ ; ಸು. 870). [?]

ತೆರಟು$_1$ 'ತೆರಂಟು' ನೋ.

ತೆರಟು$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. ದುಂಡಗೆ ಮಾಡು ; ಸಂತ್ರು ; ಸಂರಂಳಿ ಮಾಡು. ೨. ಸೇರಿಸು : ಕೂಡಿಸು ; ಹೊಂದಿಸು : (ಕ).

[ದೇ.ಕ ತಮಿ. ಮಲ. ತಿರಟ್ಟು]

ತೆರಟು$_3$ (ನಾ). ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಿಕೆ ; ಹಿಂದಿರುಗುವಿಕೆ ; ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವಿಕೆ (?) : ಮುಗ್ಗಿಗಳ ಮಿಗೆ ಕೂಡಿ ಕಳೆದರೆ ಸಗ್ಗವಹುದೇ ಮುಂದೆ ಭಾಗಿಸಿಯುಂಗ್ಗಡದ ಘನವರ್ಗಮೂಲವನಱಿದೊಡೀ ಭವದ ಹಗ್ಗ ಹರಿದೇಱುವನೆ ಮುಕ್ತಿಯ ದುಗ್ಗವನು ಕೇಳಯ್ಯ ತೆರಟಿನ ಬುಗ್ಗಿಯಲ್ಲದೆ ಬರೆದೊಡಂತ್ಯದೊಳಿಲ್ಲ ಸುಖವೆಂದ (ಪ್ರಭ್ವಾಚ. ೭-೦೯) : "ಕಷ್ಟ" (ಪ್ರಭ್ವಾಚ. ಕೋಶ). [?]

ತೆರಟುವಾಲ್ (ನಾ). ಕುದಿಸಿ ಗಟ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದ ಹಾಲು : ಬಟ್ಟವಾಲ್ ತೆರಟು[ಪಾಠಾಂ. ಡು]ವಾಲ್ ಚಿಲುವಾಲುಮೆಸರನದಕಟ್ಟು ಹಸಮಾಡು ವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೨-೩). [←ತಮಿ. ತಿರಟ್ಟುಪ್ಪಾಲ್]

ತೆರಣಿ$_1$ 'ತೆರಳಿ' ನೋ.

ತೆರಣಿ$_2$ 'ತೆರಳೆ$_2$' ನೋ.

ತೆರಣಿ$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ಹತ್ತಿರಾಣಿಕೆ, ಸಲ್ಲ, ಹದ್ದರಣೆ, ಬಿಳಚಿ, ತೆರಣಿ, ಕಕೋರ್ಲ (ಮ್ಯಾಕಿಆ. ೬೩-೦೨೬೯). [?]

ತೆರಣೆಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಕಟ್ಟು ; ಉಂಡೆಗಟ್ಟು : ಕಂಚಿನ ಕರಡಗೆಯೊಳಗೆ ಕಂಬಿಯ ತೆರಣೆಗಟ್ಟಿ ನಿಂತಾಳು (ಅವಕಂ. ೨೯೭-೦೩೦೦).

[ತೆರಣಿ$_2$ (< ತೆರಳೆ$_2$) + ಕಟ್ಟು$_1$]

ತೆರಣೆ 'ತೆರಳಿ' ನೋ.

ತೆರತವಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೀರೆ : ಕುಂಬಳಗಂಟಿ ತೆರತ [ಪಾಠಾಂ. ಥ] ವಳಿ ತೆಳುಗಾವಿಯುಂ ಬಿಳಿದಿನ ಸೀರೆ ಬರಹ ನಿಂಬೆಯ ಕಾಯ ಪೊಪ್ಪಳಿ ಕರ್ಕವಾಡಗಳೆಂಬ ಸೀರೆಗಳೊಪ್ಪೆ ಮೆರೆಯೆ (ಅಮುಸಾಂ. ೪-೦೯).

[? + ಪಳಿ$_6$ (< ಪಟ್ಟೆ)]

ತೆರಪಿಚು (ಕ್ರಿ). ತೆರವುಮಾಡು (?) : [ಕೊ] ಡಕುಣಿಯ ಸ್ಥಳದ ಸೇನ ಬೋವನೂ ಕರಸಿ ಆತನ ಮಹಿಪ್ರಮಾಣಿನಲೂ ನೇಮಿಚಂದ್ರದೇವರೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಬಾಳ ತೆರಪಿಚಿ ಪಾಲಿಸಿದ ವಿವರ (ಕಇ. III, ೦೦-೦೯; 1542).

[ತೆರಪು (<ತೆಱಪು) + – ಚು$_1$]

ತೆರಪು 'ತೆಱಪು' ನೋ.

ತೆರಪುಕೊಡು 'ತೆಱಪುಗೊಡು' ನೋ.

ತೆರಪುಗಾಣಿಸು 'ತೆಱಪುಗಾಣಿಸು' ನೋ.

ತೆರಪುಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಹೋಗಲಾಡಿಸು ; ಕಳೆ ; ನಿವಾರಿಸು : ಭಾಸ್ಕರ ಬಾಣಮಂ ತೆಗೆದು ಪೂಡೆಚ್ಚು ಖಳನ ಕೃತತಿಮಿರಮಂ ತೆರಪುಗೆಯ್ಯ ಹರಿದುದು ಕತ್ತಲೆಯು (ನವಮೋ. ೬೨-೨೦).

[ತೆರಪು (< ತೆಱಪು) + ಕೆಯ್$_1$]

ತೆರಪುಗೊಡು 'ತೆಱಪುಗೊಡು' ನೋ.

ತೆರಪುಮೊಳೆ (ನಾ). ಅಕ್ಷರದ ಮೊಳೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುವಾಗ ಜಿಡುವಿ ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವ ತಗ್ಗು ಮೊಳೆ : ಸೂಚೀ ಚಿಹ್ನೆಗಳು . . . ತೆರಪು ಮೊಳೆ ಗಳು . . . ಮತ್ತು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ (ಮುದ್ರಕ. ೦೯).

[ತೆರಪು (<ತೆಱಪು) + ಮೊಳೆ$_2$]

ತೆರವು$_1$ 'ತೆಱವು$_1$' ನೋ.

ತೆರವು$_2$ 'ತೆಱವು$_2$' ನೋ.

ತೆರವೆ 'ತೆಱವೆ' ನೋ.

ತೆರಸ 'ತೇರಸ' ನೋ.

ತೆರಸಿ 'ತೇರಸಿ' ನೋ.

ತೆರಸು (ನಾ). ತೆರೆಯುವಿಕೆ ; ವಿಕಾಸ : ಕಣ್ದೆರೆಯ, ನಿನ್ನ ಕಣ್ಣಿಂದುವಿನ ದೆರಸಂ ಮರಸದೆನ್ನಲಿ ಎನ್ನ ! (ಗಿರಿಪಿಂ. ೫೦-೧೩).

[ತೆರ್$_1$ (< ತೆಱ$^1_1$) + – ಸು$_2$]

ತೆರಹು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಬಿಚ್ಚು ; ತೆರೆ : ಸರಸಿಗೆ ತೆರಹಿ ತೋರುವದು ಜಗವು ಹೃದಯವ (ಉಯ್ಯಾ.ಕ. ೨೨-೬). [ತೆರ್$_1$ (< ತೆಱ$^1_1$) + – ಹು$_1$]

ತೆರಹು$_2$ 'ತೆಱಪು' ನೋ.

ತೆರಹು$_3$ (ನಾ). ಕಾಣಿಕೆ ; ಕಪ್ಪ ; ತೆರಿಗೆ : ತೆರಹುಗಳ ತತ್ತು ವರಹದ ಭಂಡಾರ ಅಂತು (ಎಕ. IX(S), ಶಾಸನಕಾ. ೩೩-೬ : 17ನೆಯ ಶತ).

[ತೆರ್$_2$ (< ತೆಱ$^1_2$) + – ಹು$_2$]

ತೆರಹುಗುಡು 'ತೆಱಪುಗೊಡು' ನೋ.

ತೆರಳ್, ತೆರಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೋಗು ; ಚಲಿಸು ; ಸರಿ ; ನಡೆ : ದಿಗ್ಗಜಂ ದೆಸೆಯಿನತ್ತ ತೆರಳ್ದುವು (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೭೧) : ಎಸೆವ ನಭಸ್ಸರೋವರದೊಳುಣ್ಮಿ ಕೆಲಕ್ಕೆ ತೆರಳ್ದ ನೀಲಿಕಾಪ್ರಸರವೊ . . . ಎಂದೆನಿಸಿತಂದು ಪುರಂದರಚಾಪವಿಭ್ರಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೫೦) : ಮಹಾಸಂಗರದೊಳೊಬ್ಬರನೊಬ್ಬರೊಪ್ಪಿಸಿ ತೆರಳರಾಗದು (ಕುವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೨-೭) : ಹಸಿವು ನೀರಡಿಕೆ ಸಂತಾಪವ ನೆಱೆ ವಾರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಲಗೂಡಿ ತೆರಳ್ದು (ಮೋಹತ. ೧೯-೬೦): ತೆರಳು, ತೆರಳುವೊಡಿನಿಯ ; ಪಥದಲಿ ನಿನಗೆ ಮಂಗಳವೊದಗಲಿ (ಭಾರವಿಜ. ೬೯೧). ೨. ಹರಿ ; ಪ್ರವಹಿಸು : ಕಡಲ್ ಕಡಲಂ ಮುಟ್ಟೆ ತೆರಳ್ವ ನೆತ್ತರ ಪೊನಲ್ ಕಣ್ಗೊಂಡುದುಗ್ರಾಜಿಯೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೯೦) ; ಕುರವದಿಂ ಕೂಡೆ ನೆತ್ತರ್ತೆರಳ್ದುಮ್ಮವಿನಂ ಮೆಯ್ಕಲ್ಲಮಂ ಜರ್ಜರಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೩೫): ನೆಲಸನಿತುಂ ತೆರಳ್ದಡಸಿ ಬಿಟ್ಟೊಣೆಯಂ ತವದೊಂದ ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂ ನೆರೆನೆರೆವರ್ಚಿ ಮುಂಪರಿವ ಪೆರ್ದೊಱೆಗಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೪೬೩). ೩. ವ್ಯಾಪಿಸು; ಆವರಿಸು : ದಿನಕರಕರನಿಕರಂಗಳ್ ಘನವಿವರಪ್ರಸರಮಾಗಿಯುಂ ತಮ್ಮಂ ಕಂಡನಿತಱೊಳೆ ತೆರಳ್ದೆನ್ನಾ ಮನೋಗತಧ್ವಾಂತಬಂಧಮಳಱಿತ್ತಿಲ್ಲಂ (ಕವಿರಾ ೨-೬೭): ನಟ್ಟ ಕೋಲ ಬಟ್ಟೆವಿಡಿದೆತ್ತಂ ಸುರಿದುವವಂದಿರ ಮುಳಿಸಿನ ತೆರಳ್ದ ದಳ್ಳುರಿಯನಿಱಿಸಿ ನವರುಧಿರಂಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೦೪೮). ೪. ಎಬ್ಬಿಸು ; ಹೊಮ್ಮಿಸು : ತೆರಳ್ದ ಸುರಭೂರುಹಪ್ರಸವಧೂಳಿಯಂ ...ನಯದಿನಾಡಿಸಿತ್ತಾಗಳಪ್ಸರಃಪ್ರಕರದೊಳ್ಗುರುಳ್ಗಳನೆದೋದು ಮಂದಾನಿಳಂ (ಆದಿಪು. ೭-೬೬). ೫. ಮೇಲೇಳು; ಚಿಮ್ಮು ; ನೆಗೆ: ಕಂಕರಶೀಕರಮದಜಳತುರಂಗಲಾಲಾಂಬುಸೇಕದಿಂದಱದುಱದಿರ್ದ ರಜಂ ನರೇಂದ್ರಚಾಮರಮರುದಭಿಹತಿಯಿಂ ತೆರಳ್ದು ತೂಳ್ದತ್ತಾಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೦-೩೮). ೬. ಒಟ್ಟುಗೂಡು ; ಒಂದಾಗು : ಅಡಿಯೊಳ್ ಪಾಸಿದ ಚರ್ಮರತ್ನಪಟಮುಂ ತಚ್ಛತ್ರರತ್ನಂ ಬೆಡಂಗಿಡಿದೋರಂತಿರೆ ಮುಟ್ಟೆ ಪೊಲ್ದ ತೆಱದಿಂದಿಂಬಾಗೆ ತನ್ಮಧ್ಯದೊಳ್ಸೊಡರಿರ್ಪಂತಿರೆ ಚಕ್ರರತ್ನಮದಱೊಳ್ನಿರ್ಬಾಧಮಿರ್ದತ್ತು ಪೆರ್ವಡೆ ವಾರಾಶಿಯೊಳಿರ್ದ ಭೈತ್ರದೊಳಗಂದೆತ್ತಂ ತೆರಳ್ದಿರ್ದವೊಲ್ (ಆದಿಪು. ೦೩-೬೦): ತೆಳ್ದರ್ ಕುಳಾಯದಿಂ ಬಿದಿರ್ದೆಱಂಕೆಯ ನೀರ್ವನಿಯಂ ತೆರಳ್ದ ತುಪ್ಪುಟನೊನೆದಂಟ ಚಂಚುಪುಟದಿಂ . . . ಪಕ್ಕಿಗಳ್ ಮರಂಗಳ ತುದಿಗೋಡ ಮೇಲೆ ದನಿಗೆಯ್ಯುತುಮಿರ್ದುವು (ಅಗಪಿ ೦೪-೧೦). ೭. ಅಲುಗು ; ಅಲ್ಲಾಡು ; ಮಲಯಾನಿಲನೂಡೆ ತೆರಳ್ವ ಚೂತಪಲ್ಲವದ ತೆರಳ್ಕೆ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೧೪). ೮. ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು ; ಹಿಂಜರಿ ; ಹೆದರು : ಬಿಸಿಲಂ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳುಮಂ ಪಸರಿಸ ಕಟ್ಟಿಲೆ ತೆರಳ್ದು ತೂಳ್ದೊಡೆ (ಆದಿಪು. ೧೩-೫೦) : ಸಂತಾಪಭೀತಿಯಿಂ ತನುಕಾಂತಿ ತೆರಳ್ದೋಡಿದಪುದೆನಲ್ (ಕಾದಂಬ. ೨೨೫) ; ನಿದಾಘದ ದೀಪ್ತಿವರ್ತಿಯೊಳ್ ಕಾಸೆ ತೆರಳ್ದ ಪಂಜರಿಯವೋಲ್ ಕಿಸುಸಂಜೆ ತೆರಳ್ದಿನಂ ಪಟಂಗಾಸಿನ ಪೊನ್ನಗಂಟೆಯವೋಲೊಪ್ಪಿದುದ್ಧಭಾನುಮಂಡಲಂ (ಅಜಪು. ೭-೭೦) ; ಕರಿ ಕೆಡೆಯೆ ಕಾಲಿನಲಿ ಜೋದರು ತೆರಳದೆಚ್ಚಾಡಿದರು (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೦೫-೨೮). ೯. ಮುರಂಟು ; ಸುಕ್ಕುಗಟ್ಟು : ಮುಸು ಮುತ್ತಂತೆ ತೆರಳ್ದ ತನ್ನ ಮೊಗಮಂ ಕಂಡಳ್ಕಸೋ ಕೂಡೆ ಜೋಲ್ದು ಸಡಿಲ್ದಿರ್ದೊಡಲಳ್ಳೆಜೊಳ್ಳೆತನಮಂ ಮೇಣ್ಕಾಣನೋ (ಆದಿಪು. ೨-೪೫) ; ಭೀಮಸೇನನ ಗದಾಘಾತದೊಳೂರುಭಂಗಮುಂ ಪದಘಾತದೊಳ್ ಮಕುಟಭಂಗಮುಮಾಗೆ ಸುರುಳ್ದು ತೆರಳ್ದ ಸುಯೋಧನನಿರೆ (ಗದಾಯು. ೯-೦೬ ವ). **ತೆರಳು** : ೧. ಹೈಮವತಿ ಕೈಲಾಸಗಿರಿಗೆ ತೆರಳಿದಳು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೦-೬೦) ; ಸರ್ವಾಭಿಸಾರ, ಸರ್ವೌಘ, ಸರ್ವಸನ್ನಹನ–ಎಲ್ಲಾ ಸೇನೆಯೂ ತೆರಳುವುದು (ನಾಚಂಂ. ೬); ತೆರಳಿ ಮುಂದಕೆ ಹೋಗಬಾರದು ಮರಳಿ ಹಿಂದಕೆ ಬರಲು ಬಾರದು (ಬಸವು. ೪೦-೮) ; ಧನಂಜಯು ತೆರಳಿದನು ಪಾಳೆಯದ ಪಥವಿಡಿದು (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೦೪-೩೨) ; ಸರಸಿಜಗಂಧಿಯ ದಿವ್ಯಾಂಗ ಲಾವಣ್ಯಶರಧಿಯೊಳ್ನೆರವಿಗರಕ್ಷ ವರ ವಿಮಾನಗಳು ನೆಱೆ ಪೊರಳುತ ತೆರಳುತ ಮರಳಿ ಮುಳುಗುತೊಪ್ಪಿದುವು (ಕಂಜವಿ. ೯-೪೫). ೨. ಕಣ್ಗಳಿಂ ಶೋಕಜಲಬಿಂದು ತೆರಳೆ . . . ಗದುಗದಿಸಿ ಬಿಕ್ಕುತ ಬಿದ್ದು (ಬಸರ. ೫-೦೯). ೮. ಅರಸನಂ ಕೆಡಿಸಿ ಹೊಸಿ ತೋಱಿಂದಡೆನಗವಂ ತೆರಳುವವನೇ (ಹರಕಾ. ೯-೦೭) ; ರವಿಯ ಕೈ ಕತ್ತಲೆಯ ಹೊರಳಿಯ ತಿವಿಗುಳಿಗೆ ತೆರಳುವುದೆ (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೧೦-೪೬). ೯. ಒಳಗೆ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ನಡುಗುವ ತಲೆಯ ತೆರಳಿದ ಮೈಯ . . . ಚಲಿತ ವಚನದ ವೃದ್ಧರನು ತೋಱಿದನು (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೦೫-೧೦). ೧೦. ಅಳಿಸಿ ಹೋಗು; ಇಲ್ಲವಾಗು: ಪೂರೆದ ದುಕೂಲವೊಂದಿನಿಸು ಮಾಸದೆ ಭಾಳದೊಳಿಟ್ಟ ಚಂದನಂ ತೆರಳದೆ (ದಶಕು. ೦೧-೨೦). ೧೧. ತೆಗೆ; ಕಳೆ; ಬಿಡಿಸು: ಹಿರಿದು ಹೊರಗಳನೊಂದನೊಂದಂ ತೆರಳಿ ಸುಲಿಯಲು ಬಾಳೆಯದು ತಾನೊರೆಯುಲಿಲ್ಲದೆ ಮುನ್ನಿನಾಕೃತಿಯಿಲ್ಲದಿಪ್ಪವೊಲು (ಬಸವು. ೩೫-೩೮).

[ದೇ. ▮ ತಮಿ. ತಿರಳ್ ; ತೆಲು. ತೆರಲು. ತೆರ್ಲು]

ತೆರಳಿ, ತಿರುಳಿ$_2$, ತೆರಣಿ$_1$, ತೆರಣೆ, ತೆರಳ್ಕೆ$_1$ (ನಾ). ೧. ಮಣ್ಣು, ಮಲ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಉಂಡೆಗಟ್ಟಿ ಸಾಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು : ಸ್ಪರ್ಶ ರಸ ಗಂಧ ರೂಪುಗಳೆಂಬೀ ನಾಲ್ಕುಮಸಜೀವ . . . ಮಿಡುತ ತೆರಳಿ ಕೊಟ್ಟಾರಿಗಂ ಯೆಡೆವುಟುಮೆಂದಿತ್ಯೇವಮಾದಿಗಳೊಳಂ (ಪಸಾರ. ೪೯). ೨. ತನ್ನ ಶ್ಲೇಷ್ಮದಿಂದ ತನ್ನ ಸುತ್ತಲೂ ಎಳೆಯನ್ನು ನೆಯ್ದು ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು ; ರೇಷ್ಮೆಹುಳು : ನಿಷ್ಕಾರಣಂ ತೆರಳಿಯ ಪುಟುವಿನಂತೆ ನಿನ್ನಂ ನೀನೆ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮದಿಂ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೯-೮೪): ತೆರಳಿ[ಪಾಠಾಂ. ತೆರಣೆ, ತೋರಣೆ]ಯ ಪುಟುವಂ ತನಗೆ ಮನೆ ಮಾಡಿಪ್ಪೆನೆಂದು ತನ್ನೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿದ ನೂಲಿಂ ತನ್ನನೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಪೊಱಮಡಲಱಿಯದೆ ಸಾವಂತೆ (ಜೀವಸಂ. ೧೪೦-೦೦ ವ) ; ಹಲವು ಮಾಯಾಮೋಹಪಾಶದ ಬಲೆಯೊಳಗೆ ನೆಱೆ ಸಿಲುಕಿ ತೆರಳಿಯ ಹುಳುವಿನಂತೊಳಗಿರ್ದ ತಾಪತ್ರಯದ ದುಃಖದಲಿ (ನಿಘಾಗ. ೭-೭-೦೩). **ತಿರುಳಿ$_2$** : ೨. ಹಲವು ಮಾಯಾಮೋಹಪಾಶದ ಬಲೆಯೊಳಗೆ ತನು ಸಿಲುಕಿ ತಿರುಳಿಯ ಹುಳುವಿನಂತಳವಳಿದು ತಾಪತ್ರಯದ ಬೇಗೆಯಲಿ (ನಿಘಾಗ. ೩-೦೯-೪). **ತೆರಣಿ$_1$** : ೨. ತೆರಣಿಯ ಹುಳು ತನ್ನ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಮನೆಯ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ನೂಲು ತನ್ನನೇ ಸುತ್ತಿ ಸುತ್ತಿ ಸಾವ ತೆಱನಂತೆ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೦೫-೦೭). **ತೆರಣೆ** : ೨. ಮೇಲಿನ 'ತೆರಳಿ' ಉಲ್ಲೇಖದ 'ಜೀವಸಂ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ತೆರಳ್ಕೆ$_1$** : ೨. ಕೌಶೇಯ–ತೆರಳಿಯ ಹುಟು ಮುಕುಳಾಕಾರದಿಂದ ಮಾಡಿದುದ ಬಿಡಿಸಿ ನೆಯ್ದ ಸೀರೆ (ನಾಚಿರಾ. ೬) ; ಪರಿಪರಿಯ ಸಂಸಾರವಿಷಯದಿ ಹಿರಿದು ಬಿಗಿವಡೆದಿರ್ಪ ಮನುಜಗೆ ದೊರಕುವುದೆ ಪರತತ್ವ ತೆರಳಿಯ ಹುಳುವಿನಂತಿಹಗೆ (ಅಮೃತ. ೧-೩೭). [< ತೆರಳ್]

ತೆರಳಿಕೆ 'ತೆರಳ್ಕೆ' ನೋ.

ತೆರಳಿಚು 'ತೆರಳ್ಚು' ನೋ.

ತೆರಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಂ; ಹೊರಡಿಸು; ಕಳುಹಿಸು: ಬೆಸವೇಳ್ದು ತೆರಳಿಸಿದನನುಜನನು (ತೊರಠಾ. ೮-೫-೨೬) ; ಆತನನಲ್ಲಿಂದ ತೆರಳಿಸಿ ಬಿಟ್ಟಳು (ಕಂನವಿ. ೬-೦೬೪). ೨. ಹೊಗಿಸು ; ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿಸು : ಇಂತು ಸಿಂಗರವಾದ ಸ್ವಯಂವರವಂಟಪಕಂ ತೆರಳಿಸಲು ಸುವತಿಯು ಮಂತಣದಿಂದ ಸಿಂಗರಿಸಿದರಾ ದೇವಕಾಂತೆಯ ಶೃಂಗಾರ ದಂತೆ (ಶಾಂತೀಶ. ೩-೬೩). ೩. ಕೆದರು ; ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿ ಮಾಡು : ತೆರಳಿಸಿತು ಬಿಱುಗಾಳಿ ತಾರೆಯ ನೆರವಿಯನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೬-೩೪).

[ತೆರಳ್ + – ಇಸು$_3$]

ತೆರಳು 'ತೆರಳ್' ನೋ.

ತೆರಳ್$_1$ 'ತೆರಳಿ' ನೋ.

ತೆರಳ್$_2$, ತೆರಣ್$_2$ (ನಾ). ತುತ್ತು; ಮುದ್ದೆ ; ಉಂಡೆ : ತೆರಳೆ ಕೈಯೊಳಗಿದ ಬಾಯೆವ್ಮ ತಂದೆ ಕುಳ್ಳಿರುಯೆಂದು ಕರೆದರಚ್ಯುತನಾ (ಕೃಷ್ಣಗೋ. ೨-೮೨) ; ಭಕ್ತನು ಒಂದು ಹೊತ್ತು ಅಡಿಗೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಊಟದ ತೆರಳೆಯನ್ನು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ದೇವರೆದುರಿಗೆ ಭಿಕ್ಷವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಉಂಡು (ಸಪ್ತ.ಶ. VI, ೨೬). **ತೆರಣ್$_2$** : 'ತೆರಣೆಗಟ್ಟು' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಿರಳೈ, ತಿರಣ್ಣೈ ; ತೆಲು. ತೆರಲ]

ತೆರಳ್ಕೆ, ತೆರಳಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಚಲನೆ ; ಅಲುಗಾಟ ; ಸ್ಪಂದನ : ಮಲಯಾ ನಿಲನೂಡೆ ತೆರಳ್ವ ಚೂತಪಲ್ಲವದ ತೆರಳ್ಕೆ ತದ್ವನವಿಳಾಸಿನಿಯುಟ್ಟ ದುಕೂಲ ದೋಂದು ಪಲ್ಲವದ ತೆರಳ್ಕೆಯಂತೆಸೆಯೆ (ಶಂಪಭಾ. ೨-೧೪); ಕಲಶಮ ನೆತ್ತಿ ನೀರೆಱೆವ ಕಾಂತೆಯ ತೋಳ ತೆರಳ್ಕೆ ಮೇಲುದಂ ತೊಲಗಿಸೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೯೮) ; ಚರಣನ್ಯಾಸದ ತುಱುಗಲ ತೆರಳ್ಕೆಯಭಿನಯ ದೊಳಭಿನವಂಬೆತ್ತು ಮನೋಹರಮಾಗೆ (ಮಹಾನೇ. ೯-೦೦) ; ಉರಿಯುಂ ಮೇಣ್ ಕಣ್ಗಳ ತೆರಳ್ಕೆಯುಂ ಪೋಲ್ವ ರಶ್ಮಿ ತುರಗಂ ಕಿಳಿಱುತ್ತಿರೆ (ಅಶ್ವಶಾ. ೪-೭೨). ೨. ಓಡುವಿಕೆ ; ಓಟ : ಪೂಡಿದ ವಾರುವಂಗಳ ತೆರಳ್ಕೆಗೆ ನೇಸಱ ತೇರ ತೇಜಿಗಳಂ ಪಾಡಱಿದಿರ್ದನಂ . . . ಪರಿತಂದುವು ತೋರ್ಕೆಯ ತೇಗರ್ಗಳೋಳಿಯಿಂ (ಅಭಿ.ಕಾ. ೨೦೫). ೩. ವ್ಯಾಪಿಸುವಿಕೆ ; ಹರಡುವಿಕೆ : ರಾಜ್ಯಸಂಪದದ ಪೂದಳ್ಕೆ ತೇಜದ ತೆರಳ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯ ಬಾಳ್ಕೆ ತನ್ನದೆಂಬು ದನೆನೆ ಪೆರ್ಮೆಯುಂ ತಳೆದನೋ ನೃಪರೊಳು ನೃಪಶೈಲಶಾಸ್ತ್ರರಂ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೦೫೯-೧೩ : 1159). ೪. ಹೆಚ್ಚಳ ; ಆಧಿಕ್ಯ ; ಅತಿಶಯ : ಸೋರ್ವ ಕಂಬನಿಯ ತೆರಳ್ಕೆ ಗದ್ಗದಿಕೆಗೊಳ್ವ ಸರಂ (ಆದಿಪು. ೯-೭೬); ಸಿರಿಯ ತೆರಳ್ಕೆ ಜವ್ವನದ ಪೆರ್ಚುಗೆ ರೂಪವಿಳಾಸದೇಳ್ಗೆ . . . ಮೂರ್ತಿವೆತ್ತುದು (ವರ್ಧಪು. ೨-೩೪). ೫. ಸಮೂಹ ; ಗುಂಪು ; ನೆರವಿ : " ತಂಡಂ ತೆರಳ್ಕೆ . . . ಪಂಡಿತರಿಂ ಗಡಣವಂಗಡಂ ಕಿಕ್ಕಿಂದಂ " (ಕವಿಕಂ. ೧೦೬) ; ಈಳೆ ಯಿಟ್ಟೆಡೆಯುಂ ತಿಲಕದ ತೆರಳ್ಕೆಯುಂ ಅಸುಗೆಯ ಕುತ್ತುಱುಂ . . . ಎನಿಸಿದ ದೇವರಮಣೋದ್ಯಾನಮಂ . . . ಪುಗುತರ್ಪಾಗಳ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೦-೭೮ ವ) : ಸುವಿಲಾಸದಿಂದಪ್ಪವಸುಗಳ ತೆರಳ್ಕೆ ಘನಜವದಿಂದ ಸಪ್ತ ಋಷಿಗಳ ನೆರವಿ . . . ಓಲಗಕೆ ಬಂದುದು (ಜಲಪು. ೨-೧೬) ; ಸುಯ್ದಿಟ್ಟ ಪೊರೆಗಳಂ ಬಿಟ್ಟು ಪೈಗರೆದು . . . ಪೆಣ್ ತೆರಳ್ಕೆಯುಂ ತೆರಳೆ (ಕಾಲಹ. ೧೩೦-೨೭೯). ೬. ಮಡಿಕೆ ; ನಿರಿಗೆ. 'ತೆರಳ್ಕೆವೆಱು' ಪರಾ. ೭. ರೀತಿ ; ಒಯ್ಯಾರ; ಬೆಡಗು: ಸ್ಮರಶರವುಂ ತದೀಯಮ್ಮದುಗೋಯಮುಮುರ್ಚಿದ ಪುಣ್ಣನೊಕ್ಕ ನತ್ತರನಱಸಲ್ಕೆವೇಡ . . . ಬರ್ಬರೆಯ ಕಿರಾತೆಯೊಟ್ಟಜೆಗೆ ಕಿನ್ನರರೊಟ್ಟಜೆಯುಂ ತೆರಳ್ಕೆಯುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೨೨) ; ಮಾತಿನ ತೆರಳ್ಕೆಗಳಂ ರಸಗೇಯವಂತಿರೀ ಕೃತಿ ಪೊಸದೇಸಿಯಿಂದಸೆದು ಸೋಲಿಪುದಚ್ಚರಿಯೇ ರಸಜ್ಞರಂ (ಲೀಲಾವ. ೪-೭೩) ; ಧರೆಗೆಸೆದತ್ತು ತಾರಕನಾಜ್ಞೆ ತಾರಕಾಸುರನ ತೆರಳ್ಕೆ ತಾರಕನ ತೀವ್ರತೆ ತಾರಕನುರ್ಬು (ಗಿರಿಕ. ೬-೦೦) ; ವಳಿಯ ತೆರಳ್ಕೆಯಂ ವಹಣ ಯೊಟ್ಟಜೆಯಂ ಪಸರಂಗಳಿಂಪನುಜ್ವಳಿಸುವ ಡಾಳಮಂ . . . ಅಱಿವನ್ನರಾರ್ (ಅನಂತಪು. ೪-೮೮). **ತೆರಳಿಕೆ** : ೫. ನೆರದರಬರೆಯ ರಂಗವಟ್ಟದ ಪರಿಮಳದ ಮುತ್ತಿಗೆಯ ತುಂಬಿಯ ತೆರಳಿಕೆಯ ಕತ್ತಲೆಯ ಕೆದಱುವ ಕಣ್ಣ ಬೆಳಗುಗಳ (ಕುಮ್ಯಾ.ಅ. ೮-೬) ; ತೇರುಗಳ ತೇಜಿಗಳ ಬಲುಮದವಾರಣಂಗಳ ತೆರಳಿಕೆಯ ರಣಚೋರಗಂಡಿಯ . . . ವೀರ ವಱಿಗಳ ರಭಸದಲಿ ರಂಜಿಸಿದುದಾ ದುರ್ಗ (ತೊರಠಾ. ೬-೭-೧೫) ; ಶಿಖಿಬಿಂದಶಸದ್ಯುತಿಯ ಬೆಳ್ನೆಗೆಯ ಸೂಸಲೆನೆ ನಖರುಚಿಯ ತೆರಳಿಕೆಯ ಹೊರಳಿಯೆನೆ . . . ತಿಳಿನೀರ ತುಂತುರ್ವನಿಗಳೆಸೆದಿರ್ದುವು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೦-೦೦). ೮. ತೆರಳಿಸುವಿಕೆ ; ಸಾಗಿಸುವಿಕೆ : ಪುರವರವನಲ್ಲಿಂದ ಮೌಲ್ಯದ ತೆರಳಿಕೆಯ ಮಾಡಿದನು ಮೊದಲು ಹರಿದು ಮುರಿದು ಸಮುದ್ರಸೇನನ ಸರ್ವಗವತೆಯಲಿ ತೆರಳಿಯಲ್ಲಿಂದಿಂದ್ರಸೇನನನೊರಿಸಿ ಭಂಡಾರವನು ಹೇರಿಸಿ ಮರಳಿ ವಂಗನನಪ್ಪಳಿಸಿದನು (ಕುಮ್ಯಾ.ಸ. ೪-೯). ೯. ಆಕ್ರಮಣ ; ಮುನ್ನುಗ್ಗುವಿಕೆ ; ರಭಸ : ಸರಳ ತೆರಳಿಕೆಗೆ ಮರಳಿತು ಕರುಳ ಸುರುಳಿ ಯೊಳು ಹೊರಳುತ್ತ ಬೀಳುತ್ತಲು . . . ಹಾಂದಿ ಮರಳಿ ಕಾನನಕಯ್ದಿತು (ಹಡಪ. ೬-೩೦) ; ಇಂದಿನೀ ಬಲವೀ ಸಮರಜಯದಂದವೀ ಸೌರಂಭವೀ ಸರಳಂದವೀ ತೆರಳಿಕೆಯದಃವಂಗೆಂದನವನೀಶ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೫-೧೭).

[ತೆರಳ್ + – ಕೆ]

ತೆರಳ್ಕೆಯಿಡು (ಕ್ರಿ). ಅಧಿಕಗೊಳಿಸು ; ಒತ್ತುಗೊಳಿಸು : ಇತ್ತಲೆಳ್ದ ಮಳೆಯ ರಾಜನುತ್ಸವಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚುಗೊಟ್ಟು ಚಿತ್ರದೊಳ್ಸಮಸ್ತಸಂತಸಂಗಳಂ ತೆರಳ್ಕೆಯಿಟ್ಟು ರಂಗಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಬಂದು (ಮಳಿರ.ಹ. ೨೩೦-೦೦).

[ತೆರಳ್ಕೆ + ಇಡು$_1$]

ತೆರಳ್ಕೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಪದರವಾಗು ; ನಿರಿಗೆಯಾಗು : ಕರೆವೆರಸಿದ ಪೊಸ ದುಗುಲದ ತೆರಳ್ಕೆವೆತ್ತುಡೆ ಹಟತ್ಕಟೀಸೂತ್ರಪರಿಸ್ಫುರಿತದೊಳಂ . . . ಜನಮನೇಂ ಮನಂಗೊಳಿಸಿದುದೋ (ಆದಿಪು. ೪-೩೬).

[ತೆರಳ್ಕೆ + ಪೆಱು$_1$]

ತೆರಳ್ಚು, ತೆರಳಿಚು (ಕ್ರಿ). ೧. ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಂ; ಚಲನಗೊಳಿಸು ; ಸರಿಸು ; ತಳ್ಳು : " ತೆರಳ್ಚು–ಚಲನೇ, ಚಯನೇ ಚ " (ಶಮದ) ; ಅಂತೀತನ ಕಟಕಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಕ್ಷಯಮವ್ಯಯಮಪ್ರತ್ಯವಾಯಂಗಳಂ ಮಾಡಿ ಬೇಸಱಿಸಿ ನೆಲದಿಂ ತೆರಳ್ಚುವಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೫೮ ವ) ; ಉಪವನದ ತರುಲತಾಗುಲ್ಮಜಾಲಮಂ ಸೋಂಕಿ ಬಂದು ತಿಳಿಗೊಳಂಗಳೊಳ್ ತೆರೆಯ ನೆರವಿಯಂ ತೆರಳ್ಚಿ . . . ಸಾಯಂತನಸಮಯ ಸಮೀರಣಂ ಸೌಖ್ಯಸಾರ ಸರ್ವಸ್ವಮೆನಿಸಿದಾಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೪ ವ) ; ವಾಯುವು (ನಸ್ನ) ಹಟ್ಟಿಯ ಬಾಗಿಲ ರಜಗಳಂ ತೆರಳ್ಚುವನು (ಸುಳಸ. ೦೪೪). ೨. ಅಲುಗಾಡಿಸು ; ಕಲಕು ; ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳಿಸು ; ಕದಲಿಸು : ಮಿಡಿಯುಂ ತೆರಳ್ಚಿ ತೆಗೆದೋವದೆ ಕಾಯದೆ ಕೂರಕರ್ವುದಿಂ ಸೊನೆ ಸುರಿವನ್ನೆಗಂ ಪಱಿದು ನೋಯಿಸಿ ಕಾಡಿದೆವು (ಆದಿಪು. ೧೧-೧೩೨) ; ಅಸುಂ ಕುಲಗಿರಿಗಳ ಸಪ್ಪೊಡೆಂತುಂ ತೆರಳ್ಚಲಾಱನದಱಿಂದೆನಗಂ ಸಗಂಗಳ್ ಏರಿಯವೆನೆ (ಪಂಚತಂ ೨೫೯-೬); ಸಾಗರಮಂ ಕೂಡೆ ತೆರಳ್ಚಿದಂ ತೊಱಸಿದಂ ತುಳ್ಕಾಡಿದಂ (ಅಗವಿ. ೭-೦೪); ತೆರಳ್ಚಿ ತರಂಗನೀವಿಯಂ... ಭುಜಂಗನಪೋಲ್ ಸುಳಿಗುಂ ಸಮೀರಣಂ (ಕಬಕಂ. ೨-೭೦). ೩. ಅಲುಂಗಾಡು ; ಕದಲು : ಇಡು ಮೊಲಸಂ ತೆರಳ್ಚದಿಸು ಪುಲ್ಲೆಗಳಂ (ಗಿರಿಕ. ೧-೮೩). ೪. ಕಳುಹಿಸು ; ಸಾಗಿಸು: ಗೋವ್ರಜಂಗಳುಮನಿಂದ್ರಪ್ರಸ್ಥಕ್ಕೆ ತೆರಳ್ಚಿ (ಶಂಪಭಾ. ೬-೩೩ ವ). ೫. ಸುತ್ತಿಸಂ ; ತಿರುಗಿಸು : ವಿರಹಿಗಳಂ ತೆರಳ್ಚಿ ತುಱುವಲ್ಲಿಗೆ ನೀಂ ನೆರ ಮಯ್ಯೊಳ್ಕೆ (ಆದಿಪು. ೧೧-೦೦೦ ಅಡಿ.); ಇರದೊಯ್ಯುದು ತನ್ನಿಚ್ಛೆಗೆ ವರ ಯುವ್ವನದಂದು ಪುರುಷನಂ ಪ್ರಕೃತಿರಜಂಬೊರೆದು ತಿರುಪುತ್ತೆ ಸುಟ್ಟುಱಿ ತೆರಳ್ಚಿ ತಱಿಗೆಲೆಯನುಯ್ವ ತೆಱದಿಂದೆತ್ತಂ (ಕಾರಂಪೂ. ೫೩೩) ; ಕೆಂದಳದಿಂ ಸಣ್ಣಗೆಯುಂ ತೆರಳ್ಚಿ ತಿರುಪುತ್ತುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೨-೧೦೬). ೬. ಒಂದ

ಗೂಡಿಸಂ ; ಸೇರಿಸು ; ಕೂಡಿಸು : ಮೂಜಬುಲೋಕದ ಚೆಲ್ವೆಲ್ಲಮಂ ವಿಧಾತ್ರನೊಂದೆಡೆಗೆ ತೆರಳ್ಚಿದಂತೆ (ಶಂಪಥಾ. ೧-೩೮ ವ) ; ಮಾಂಸ ಪ್ರಾತಮಂ ಪೊತ್ತು ಕೇಸರಿಚಮರೀವಾಲಂಗಳಂ ತಾಳ್ದು ಬಂದರನೇಕರ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೬೯) ; ತಂತವಮ್ಮ ಭಂಡರರ್ಥಮಂ ತೆರಳ್ಚಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಪೊಟಲ್ಗೆವಂದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೯೩). ೭. ಹರಡಂ ; ಪಸರಿಸು : ಪುಷ್ಪಕೇಸರಂ ತರಳೆ ತೆರಳ್ಚಿ ಬೀಸಿದುದು ತಂಬೆಲರ್ (ಆದಿಪು. ೩-೬೩) ; ಒಡೆಯರ್ ತೊಡೆದಂಗಾನುಲೇಪನದ ಸೌರಭ್ಯಮಂ ತೆರಳ್ಚಿ ವಿಟಜನ ಘ್ರಾಣಕೆ ಪಾರಣೆಯನೊಡರ್ಚೆಯುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೪-೨೯ ವ) ; ಇಂಬುವೆತ್ತ ತಣ್ಪುಟಿಲೊಳಗೊಲ್ದು ಕೂಡುವಿನಿಯರ್ಗೆ ತೆರಳ್ಚಿದ ಕಂಪು ತಣ್ಪು ಪೊಂಪುಟಿಯನಲರ್ಚಿ ಕೀಡುವುದು ತತ್ಪುರಬಾಹಿರ ಮಂದಮಾರುತಂ (ಅನಂಪು. ೩-೧೬) ; ಸರ್ಬದಳಮಂ ತಗುಳ್ದು ಬೇಸಗೆಯ ಬಿಜುವ ಲರ್ಬೀಸಿ ರಜಮಂ ತೆರಳ್ಚುವಂತಾಗ ವೀರರ್ಬಿಂಕದಿಂದಾಂತು ನಿಂದರ್ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೫-೨೬). ೮. ಅಧಿಕವಾಗಿಸು ; ಅತಿಶಯವಾಗಿಸು : ಗುರು ಗಳುಮಂ ಸುತರಂ ಸೋದರರಂ ಕೊಲಲಾಜಿನೆಂದ ಪಾರ್ಥನನಾಗಳ್ ಹರಿ ರಥಮಂ ಹರಿಯಿಸುತುಂ ತೆರಳ್ಚಿ ತತ್ವಮನೆ ಪೇಳ್ದು ಗಡ ಕಾದಿಸಿದಂ (ಸಮುಪ. ೧೧-೧೬೨). ೯. ಉಂಟುಮಾಡು ; ಹೊಂದಿಸು : ಕಳೆಯಂ ಪತ್ತಿಸಿ ರಾಗವಂ ನಿಲಿಸಿ ನುಣ್ಪಂ ನಣ್ಪುಗೆಯ್ದೊಂಪನಿರ್ಕೆಳಗೊಂಡು . . . ತೆರಳ್ಚಿ ಜತಿಯಂ ಸ್ಫೈತೋಜೆಯಂ ತಾಳ್ದಿ ಗೋವಳರಾಯಂ ಕೊಬಲೂದಿದಂ ನೆಗಟ್ಬಿನಂ ಮಾಧುರ್ಯ ಶೌರ್ಯಸ್ವನಂ (ಜಗವಿ. ೫-೨) ; ಕವಿಕಂದರ್ಪನ ಬಾಳಚಂದ್ರುನ ಲಸದ್ವಾಣೋತ್ಕರಂ ಕೂರ್ತವಂದವರ್ಗಂ ನೆಟ್ಟನೆ ಕೂರ್ತು ಕೂಡಿದವರ್ಗಂ ರಾಗಾದಿ ಕಲ್ಲೋಲಮಂ ಕಿವಿಯಂ ತಾಗಲೊಡಂ ತೆರಳ್ಚುವುದು (ಅನಂಪು. ೧-೩೩). ೧೦. ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸು ; ಓಡಿಸು ; ಅಟ್ಟು : ಪುಂಖಾನುಪುಂಖಮಿಸುತ್ತಿರ್ಪೆಡೆಯೊಳ್ ತೆರಳ್ಚಿದುವಗುರ್ವಿಂ ಪರ್ವಿ ಬಾದಿರ್ದ ಮೇಘಮುಂ ಖಾಹೀಂದ್ರುರ ಪೊಂಕಮಂ ಜಯಕುಮಾರೋನ್ಮುಕ್ತ ಬಾಣಾಳಿಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೩-೬೦) ; ಗಂಗನ ಮೊತ್ತಮೆಲ್ಲಮಂ ಬೆದಱುವಿನಂ ತೆರಳ್ಚಿ ಪಲರುಂ ತುಱುಟಿಲಾಳ್ಗಳನಿಕ್ಕಿ (ಎಕ. II, ೧೩೮-೧೨ ; ಕು. ೯೪೦). ೧೧. ಹೋಗಲಾಡಿಸು ; ನಿವಾರಿಸು ; ಕಳೆ : ಭುಜಕಂಡುಮಂ ತೆರಳ್ಚುವುದರ್ಕೆದುವೆ ಪದನೆಂದು ಕದನೋದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿ (ಜಗವಿ. ೬-೬೦ ವ).

ತೆರಳಿಚು : ೪. ಅಲ್ಲಿಗಲ್ಲಿಗೆ ನಡೆದು ಸಾಧಿಸಿ ಕೆಲ್ಲೆ ಕುಹರದ ಕೋಣೆ ಬಾಗುಗಳೆಲ್ಲವನು ಹೊಕ್ಕಱಸಿ ತೆರಳಿಚಿದನು ಮಹಾಧನವ (ಕುವ್ಯಾ.ಸ. ೩-೪೭) ; ಸುಧಾಮನ ವರಶತಾನಂದನನ ತೆರಳಿಚಿ[ಪಾಠಾಂ. ಸಿ]ದನು ಮಹೀಪಾಲ (ತೊರರಾ. ೦-೧೬-೧). ೭. ಅಲಿಗಳನರಳಿಚುತ ನಗೆಗಳ ಮಾಲೆಗಳ ತೆ[ಪಾಠಾಂ. ಕೆ]ರಳಿಚುತ ಕರೆ ಕಟ್ಟೊಳಿಗದ ಕಾತರರನೆಂದನು ಹರಿ ಸುಪರ್ಣಂಗೆ (ತೊರರಾ. ೧-೪-೫೪). ೧೦. ಕರ್ಣನ ತೆರಳಿಚಿದನೈನೂಱು ಹಜ್ಜೆಯಲಿಂದ್ರಸುತಸೂನು (ಕುವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೬-೫೧) ; ನೀನಿಂದು ಮುರವೈರಿಯಂ ತೆರಳಿಚಿದೆ . . . ಕರ್ಣಜನೆ ನಿಲ್ಲೆನುತ ತೆಗೆದೆಚ್ಚು ಬೊಬ್ಬಿಱಿದನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೬-೫೬). ೧೧. ಶಂಕರನ ಪರಮಮೂರ್ತಿಯ ಹೃದಯಕಮಲದೊಳಿರಿಸಿ ಸಂಧಾನದಲಿ ಜೀವನ ತೆರಳಿಚಿದನು (ತೊರೆರಾ. ೨-೫-೧೯). ೧೨. ಅಧಿಕವಾಗು ; ಹೆಚ್ಚಾಗು : ಕರಿಯ ಬರಿಕೈಗೆಣೆಯೆನಿಪ ನಿಷ್ಠುರದ ಧಾರಾಸಾರ ತೆರಳಿಚಿ ಸುರಿದುದು (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೨೦-೩೩). [ತೆರಳ್ + – ಚು$_1$]

ತೆರಾಣೆ (ನಾ). ಕೊಡುವ ಹಣ ; ಸುಂಕ ; ತೆರಿಗೆ : ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ತೆರ ಬೇಕಾದ್ದೆಷ್ಟು ? ಹೊರಗಿನ ತೆರಾಣೆ ಎಷ್ಟು ? . . . ನೇರವಾಗಿ ತೆರುವ ಅಥವಾ ಸಾಲ ಸಿಟ್ಟಂದಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತೆರುವ ತೆರಾಣೆ ಎಷ್ಟು ? (ಹಂಪ್ರ. ೨೬೩). [ತೆರು$_1$ (< ತೆಱು$_1$) + ಆಣೆ$_5$]

ತೆರಿಗಲು (ನಾ). ಗಡಿಯ ಗುರುತಿಗಾಗಿ ನೆಟ್ಟ ಕಲ್ಲು : ಅಲಿಂದಂ ಪಡುವ ನಡುದು ನಟ ಗುಡುಕಲು ಅಲಿಂದಂ ಪಡವ ನಡದು ನಟ ತೆರಿಗಲು ಅಲಿಂದಂ ಪಡುವ ನಡದು ನಟ ಹಲಗೆಗಲು (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೧೩೯-೬೮ : ?). P ಇದು 'ಕರಿಗಲ್ಲು' ಇರಬಹುದೇ ?

[ತೆರಿ? + ಕಲು$_1$ (< ಕಲ್$_3$)]

ತೆರಿಗೆ 'ತೆಱಿಗೆ' ನೋ.

ತೆರಿಗೆದಾರ (ನಾ). ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು: (Rate payer. ಪತ್ರಿನಿ. ೬೬). [ತೆರಿಗೆ (< ತೆಱಿಗೆ) + – ದಾರ$_4$]

ತೆರಿಮೆದ್ದು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ಕ). [?]

ತೆರಿವಿಳಾಸ (ನಾ). ಒಂದು ಬಿರುದು : ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ನೆಲ್ಲರ ಮರುಳಂ ತೆರಿವಿಳಾಸಂ ಮದಗಜಮಲ್ಲ . . . ಮಾಡಿದ ಮರ್ಯ್ಯಾದೆ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೬೬-೫ ; ೭೨೧). [ತೆರಿ? + ವಿಳಾಸ (= ವಿಲಾಸ)]

ತೆರಿಸು 'ತೆಱಿಸು' ನೋ.

ತೆರು$_1$ 'ತೆಱು$_1$' ನೋ.

ತೆರು$_2$ 'ತೆಱು$_2$' ನೋ.

ತೆರುಗಡೆ 'ತೆಱುಗಡೆ' ನೋ.

ತೆರುವಣ (ನಾ). ಸುಂಕ ; ತೆರಿಗೆ : ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ತೆರುವಣಗಳು :- ತೆರು, ಮುಂಡಗಡಿ, ಅರುಗಡಿ (ತುಳುನಾ. ೨೬೦).

[ತೆರು$_2$ (< ತೆಱು$_3$) + ವಣ$_3$]

ತೆರೆ$_1$ 'ತೆಱು$_1$' ನೋ.

ತೆರೆ$_2$ 'ತೆಱೆ$_2$' ನೋ.

ತೆರೆ$_3$ 'ತೆಱೆ$_3$' ನೋ.

ತೆರೆ$_4$ (ನಾ). ೧. ಅಲೆ ; ತರಂಗ : "ವೀಚೀ, ಭಂಗಃ, ತರಂಗಃ – ಈ ೩ ತೆರೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೧೮-೩೦) ; ಪಾಲ್ಗಡಲ ತೆರೆಯ ನೊರೆಯ ದೊರೆಯ ದುಕೂಲಾಂಬರಮನುಟ್ಟು (ಆದಿಪು. ೪-೪೦ ವ) ; ಗಂಗಾದೇವಿಯುಮಾ ಕೂಸಂ ಮುಟುಗಲೀಯದೆ ತನ್ನ ತೆರೆಗಳೆಂಬ ನಳಿತೋಳ್ಗಳಿನೊಯ್ಯ ನೊಯ್ಯನೆ ತಟ್ಟೈಸಿ ತರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೯೫ ವ) ; ಕುಳಿರ್ವಚ್ಯೋದದ ತೆರೆಯೊಲರೊಳೆ ಪುಳಕಂ ಪೊಣ್ಮಿದಂತೆ ತಣ್ಣದಿರ್ಗಳ್ ಕಣ್ಗೊಳಿಸಿರೆ ಶಶಿಕಾಂತ ಶಿಲಾತಳವೊಂದುಜ್ವಳಿಸಿತಾ ಲತಾಮಂಟಪದೊಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೪೨) ; ಸಮುದ್ರದ ತಡಿಯಲೊಂದು ಮನೆಯ ಮಾಡಿ ನೊರೆ ತೆರೆಗಳಿಗಂಜಿದೊಡೆಂತಯ್ಯ (ಮಹಾದೇ. ೪. ೫೦-೧೩೪) ; ತುಂತುಱುಂ ತೆರೆಯಿಂ ಪೆರ್ದೆರೆಯಿಂ . . . ಒಪ್ಪಿತ್ತು ನೀರಾಕರಂ (ಗಿಳಿ. ೧-೪೬) ; ವಾರ್ಧಿಯೊಗ್ಗಿನ ತೆರೆಯಂತೆ ಗಾಳಿಗಿದಿರೊಡ್ಡಿದ ಕಂಡೊಡರಂತೆ (ದಕಳು. ೦೪-೨೬) ; ತೆರೆಯ ಮೇಲಣ ತೆಪ್ಪದಂತಿರೆ ಧರಣಿಯೊಲೆದುದು (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೬೦೩. ೬-೫೯) ; ತೇಜಿಯ ಸಾಲೋ ಶರಧಿಯ ತೆರೆಗಳ ರಾಜಿಯೊ . . . ಎನೆ ತಿರುಮಲರಾಜನೈತಂದನುಬ್ಬಿನಲಿ (ಕಂಸವಿ. ೩-೩೩) ; ತೀರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ತೆರೆಯ ಭಯವೇನು ? (ಗಾದೆ). ೨. ಸುಕ್ಕು ; ವಂಡಿಕೆ ; ಜರೆಯಿಂದಂ ಪುರ್ಬು ಜೋಲಲ್ತೆರೆ ತರತರದಿಂದುಣ್ಮಿ ಪೊಣ್ಮಲ್ಕೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೬೫) ; ನರೆ ಕೆನ್ನೆಗೆ ತೆರೆ ಗಲ್ಲಕೆ ಶರೀರ ಗೂಡುವೋಗದ ಮುನ್ನ . . . ಪೂಜಿಸು ನಮ್ಮ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವನ (ಬಸವ. ೧೬೧) ; ಕಯ್ಯ ಕೊಡೆಯಿಂ ಮಯ್ಯ ತೆರೆಯಿಂ ಜೋಲ್ವ ಪುರ್ಬಿಂ . . . ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಚಪ್ಪರದ ಬಾಗಿಲ್ಗೆ ಬಂದೊಡೆ (ಸಂಬಿರ. ೬-೨೩) ; ನರೆ ತೆರೆಗಳಿಡಿದಡರಿ ತನು ಜರ್ಜರಿತವಾಗಿಯನೇಕ ದಿನದಲಿ ಹಿರಿಯರೆಂದೆನಿಸಿದರೆ ಹಿರಿಯರೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೧೬.೦೮). ೩. ಪರದೆ; ಜವನಿಕೆ; ಮುಸುಕು: "ಅಪಟೀ, ಕಾಂಡಪಟಃ, ಪ್ರತಿಸೀರಾ, ಯವನಿಕಾ, ತಿರಸ್ಕರಿಣೀ – ಈ (೫) ತೆರೆ" (ಹಲಾಯು. ೫೨-೦೫೪) ; ಕಿಮ್ಮುಗಿಲ ತೆರೆಯ ಪೊರೆಯೊಳ್ ಸೆಗೆದು ಪೊಱಮಡುವ ವಿದ್ಯಾಧರಿಯಂತೆ . . . ಚೌಪಳಿಗೆಯ ಬಾಗಿಲೊಳ್ ನಿಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೪-೩೯ ವ) : ಅಸುರೇಂದ್ರಂ . . . ಅಂಬರದ ನಿಱುಮುಗಿಲ ತೆರೆಗಳ ಪೊರೆಯೊಳಗಣ ನಿಜ

ವಿಮಾನದೊಳಗಂ ಪೊಕ್ಕಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೫೩) : ರವಿ ಬಂದನಸ್ತಾಚಲಕ್ಕು ದಯಕಾಲಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಿದ ಕರಿಯ ತೆರೆಯೊ ಎನಿಸಿ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೫೪) : ಗುರು ಕಾರುಣ್ಯಮುಹೂರ್ತಕ್ಕೆ ಜನನಮರಣಂಗಳೆಂಬ ತೆರೆಯಾರ್ ಒಡಿದ ಸಂಸಾರದ ತೆರೆ ಸರಿಯೆ (ಬಸರ. ೪-೧೦೩) ; ತೆರೆಯ ಹಿಡಿದುದು ಮಱವೆ ಸಮ್ಯಜ್ಞಾನ ದೀಧಿತಿಗೆ (ಕುಮಾರದಶ್ಯೆ. ೦೮-೬೧) ; ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ನಾನು ಅವಳ ಅಪೂರ್ವ ನೃತ್ಯವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೆ (ದಾಡಅ. ೮೯); ಅತಿಪ್ರಚ್ಛನ್ನ ಪಟ ದೇಹ ಸುಕರ್ಮ ತೆರೆಯು (ಕಲ್ಯಮಂ. ೧೦೬). 'ತೆರೆವಿಡಿ' ಪರಾ. ೪. (ಪ್ರಕಾಶಗ್ರಾಹಿಯಾದ) ಕಣ್ಣಿನ ಪೊರೆ ; ದೃಷ್ಟಿಪಟಲ : ತೆರೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಂಬವು ಬೀಳಲು, ಆ ಅನುಭವವನ್ನು ಅಲ್ಲಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ನರಗಳು ಮಿದುಳಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುವು (ದಾಲಪ್ರ. I, ೪೮೪). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಣ್ಣಿನ ರೋಗ ; ಕಣ್ಣಿನ ಪೊರೆ : ಪೂವರಸೆ ತೆರೆಯೆಂಬ ಪಲ ವಕ್ಷಿರೋಗವುಂ ಕಳೆಗುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೧೫-೦೫) ೬. ಬೇಟೆಗಾರರು ಉಪ ಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಧನ ; ಮುಸುಕಿನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಬಲೆ : "ಪಟಹಂ = ಬೇಂಟೆಯ ತೆರೆ" (ಶಮದ. ಪರಿ. ೧): ತೆರೆಯ ಸರಳಿಸುವೆರಳೆ ಬಲುನಾಯ ಬಾಯಿಂದ ಮುರುಚಿ ಕೊಂಡೋಡುವ ಮೊಲಂ (ಸೋಮಚ. ೩-೭) ; ತೆರೆಯ ತೋಹಿನ ಮೋಹಿನ ನೀರ ಬೇಂಟೆಯುರ್ವರೆಗಳಸೀಕ್ಷಿಸುತವರು (ಅನಂತ. ೦೬-೦೫). 'ತೆರೆವೇಂಟೆ' ಪರಾ. ೭. ಛಾಯಾಚಿತ್ರಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ಬಿಳಿಯ ಪರದೆ ; ಸಿನಿಮಾದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಮೂಡಿಸುವ ಪಟ ; ರಜತಪರದೆ : ಹೆಚ್ಚು ಮಂದಿ ನಟನಟಿಯರನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೆರೆಯ ಮೇಲೆ ಅವರಿಗೆ ತರುವುದು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ (ನಾಡಿಗೇ. ೬೧).

ತೆರೆಯ ಊಳಿಗ = ಪರದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಸೇವೆ : ಅರಮನೆ ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವಂತೆ ಕಟ್ಟು ಮಾಡಿದ ಊಳಿಗಗಳ ವಿವರ . . . ಬೀಸಣಿಗೆಯ ಊಳಿಗ, ತೆರೆಯ ಊಳಿಗ . . . ಚಾವಡಿ ಕಾವಲು ಊಳಿಗ (ಚಾಮವಂ. ೪೫). **ತೆರೆಯ ಸೀರೆ** = ಅಂತಃಪಟ : ತೆರೆಯ ಸೀರೆ ಚನ್ನೆಯರೊಲಿದು ಕಟ್ಟಿದರು (ಅಂಜಚ. ೪-೪೦) : ವೇದಿಕಾಗ್ರದೊಳ್ ತೆರೆಯ ಸೀರೆಯುಂ ಪಿಡಿದು ವರನಂ ಕನ್ನಿಕೆಯುಂ ಇಕ್ಕೆಲದೊಳಿರಿಸಿ (ಧರ್ಮಪ ೬-೫ ವ). 'ತೆರೆಸೀರೆ' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಿರೈ ; ಮಲ. ತಿರ ; ತುಳು. ಸೆರೆ ; ತೆಲು. ತೆರ]

ತೆರೆಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ನಿರಿಗೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರು ; ಪದರ ಪದರವಾಗಿರು : ಮಿಱುಮಿಱುನಾದ ಮೈ ಹೊಳಹಿಂದ ತೆರೆಗಟ್ಟಿ ನಿಱಿದೇಳ್ವ ಹೊಂಗಾಸೆ ಯಿಂದ . . . ಬಯಲ್ಗೊಡ್ಡಿ ಹೊಳೆವಂತೆ ಹೊಳೆವರು (ಭರತ. ೧೩-೧೦೧).

[ತೆರೆ$_4$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ತೆರೆಗಣ್ಣು (ನಾ). ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಕಣ್ಣು ; ಬಿಡುಗಣ್ಣು : ತೆರೆಗಣ್ಣಾಗಿ ನೋಡು ತಿರೆ, ಗುರುತಿಸಿದೆನಯ್ ಪಿತನನು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೦೪-೧೦೬) ; ಅವನ್ನೆಲ್ಲ ತೆರೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಲು ಕಲಿತಿದ್ದಾನೆ (ಸ್ವಪ್ನಹೂ. ೩೦೩).

[ತೆರೆ$_1$ (< ತೆಱೆ$^{3}_{1}$) + ಕಣ್ಣು (< ಕಣ್)]

ತೆರೆಗಯ್ 'ತೆಱೆ^{3}ಗಯ್' ನೋ.

ತೆರೆಗೂಡು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಅಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರು,-ತುಂಬಿರು : ದೇವಗಂಗಾನದಿ ಗಗನಗಾಮಿನಿಯಾದ ಭಾವವ ನೋಡಬೇಕೆನುತ ಭಾವಿಸಿ ತೆರೆಗೂಡಿ ಕಾವೇರಿ ನೆಱೆ ಗಗನಾವಲಂಬಿತೆಯಾಗಿಹಳು (ಕಂನವಿ. ೫-೪೪).

[ತೆರೆ$_4$ + ಕೂಡು$_1$]

ತೆರೆಗೂಡು$_2$ (ನಾ). ಒಳಗಿರುವುದು ಕಾಣುವಂತಿರುವ ಗೂಡು,-ಕೋಶ : ದಿಂಡುಗಳು ಆವರಿಸಿದ್ದರೆ ಆವರಣಗಳು (Closed Cells) ; ಗೂಡು ರೆಕ್ಕೆ ಅಂಚಿನವರೆಗೂ ಇದ್ದರೆ ತೆರೆಗೂಡುಗಳು (Open Cells) (ಕೀಟಬಿ. ೧೯). [ತೆರೆ$_1$ (< ತೆಱೆ$^{3}_{1}$) + ಗೂಡು]

ತೆರೆಗೆಯ್ಸು (ಕ್ರಿ). ಪರದೆಯಂನ್ನು ಹಾಕಿಸು ; ಮರೆಮಾಡಿಸು : ವೃಷ ಭೇಂದ್ರನಂ ಕರೆಯಲ್ಕೆಂದದೆಳಸಿ ತೆರೆಗೆಯ್ಸಿ ಬಸವಂ . . . ಅದಱ ಮಱೆ ಯೊಳಗಿರ್ದಂ (ವೃಷವಿ. ೪೧-೫). [ತೆರೆ$_4$ + ಕೆಯ್ಸು]

ತೆರೆಗೈ 'ತೆಱೆ^{3}ಗಯ್' ನೋ.

ತೆರೆಗೊನೆ (ನಾ). ಅಲೆಯಮೇಲ್ಭಾಗ,-ನೆತ್ತಿ,-ತುದಿ: ಎಲರಲೆಪದಿನೊಗೆದ ತೆರೆಗೊನೆ[ಪಾಠಾಂ. ಮೇಗೊನೆ]ಯ ತೂರ್ಪನಿಯ ತುಂತುಱುಗಳಿಂ ಮಸಗುವ ಮಂಜಿನೊಳಂ ಅಂಜದೆ ಪೊಕ್ಕು (ಕಾದಂಪೂ. ೧೧೬) ; ನೀರ್ವಾನಸಂ ಮೆಲ್ಲು ಬಿಸುಡೆ ಪಸರಿಸುವ ತೆರೆಗೊನೆಯೊಳ್ ತೇಂಕಿ ಬರ್ಪ ಜಳಮೃಣಾಳನಾಳಮಂ ಜಳವ್ಯಾಳಮೆಂದು ಕೆಲದ ಬಿಲದಿಂ ಒಡಿಯಲೆಂದು ಧೀಂಕಿಡುವ ವಿಷಾಪಹಾರಶಾಲೂರಜಾಲಂಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೪೦ ವ) ; ತೆರೆಗೊನೆಯೊಳ್ ತೆರಳ್ದು ನಿಱಿಗಟ್ಟಿದ ಕತ್ತುರಿಯೊಳ್ಗೆಸಱ್ . . . ಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿರೆ (ವರ್ಧಪು. ೪-೬೩). [ತೆರೆ$_4$ + ಕೊನೆ$_2$]

ತೆರೆಗೊರಳು (ನಾ). ತೆರೆದ ಕೊರಳು ; ಮುಕ್ತಕಂಠ: ಈ ಗೀತಪದ್ಧತಿ ಶಕ್ತಿಯುತವಾದದ್ದು, ಹಾಗೆಯೇ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ . . . ತೆರೆಗೊರಳಿನಿಂದ ಹಾಡ ಬೇಕಾದುದು (ಯಕ್ಷಲ. ೬೬). [ತೆರೆ$_1$ (< ತೆಱೆ$^{3}_{1}$)+ಕೊರಳು (< ಕೊರಲ್)]

ತೆರೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ತರಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರು ; ಅಲೆಅಲೆಯಾಗು : ಪರಿಕಲಿಸಿ ಕಲಸಿ ಕಪ್ಪುರದ ರಜಂ ಕುಂಕುಮದ ರಜಂ ಮೃಗೋದ್ಭವರಜ ಮೇಂ ತೆರೆಗೊಂಡುವೊ ಸಿತಚಾಮರಮರುದಭಿಹತಿಯಿಂದಮಾ ಸಭಾ ಕುಟ್ಟಿಮದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೦೦-೬೫). ೨. ಮಡಿಕೆಯಾಗು; ನಿರಿಗೆಗಟ್ಟು; ಸುಕ್ಕುಗಟ್ಟು : ತೆರೆಗೊಂಡ ಮೊಗಂ ನಡುಗುತ್ತುಮಿರ್ಪ ಕೈ . . . ಸೆರೆ ಗೊಂಡ ಕಾಲ್ಗಳಿಂ ಮನಕೆ ವಿರಕ್ತಿಯುಂ ಪಡೆವ ಮುಪ್ಪಿನ ಪಾರ್ವನ ದೊರ್ಬನೊಪ್ಪಿದಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ ೩-೮೧) ; ನೆರೆದರೆಗೆ ಮುಸಿದೊಡೆದು ತೆರೆಗೊಂಡೊಡಲನು ಕತ್ತಲೆಯ ಮಱೆಗೆಯ್ದು (ಚಿಬಪು. ೧೦-೬೬).

[ತೆರೆ$_4$ + ಕೊಳ್$_1$]

ತೆರೆಚಿಮ್ಮಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಲೆಯನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸು,-ಉಂಟುಮಾಡು : ಈಗ ಚಕಾರ ಎತ್ತದ ಈ 'ಮಹಾಪ್ರಾಣ' ಆಮೇಲೆ ಒಂಟಿಯಾಗಿ ತೆರೆಚಿಮ್ಮಿಸುವ ಅಳಲ ಮೊರೆ (ಬದ್ಧಪ್ರ. IV, ೬೮೪). [ತೆರೆ$_4$ + ಚಿಮ್ಮಿಸು]

ತೆರೆದುಱುಗಲ್ (ನಾ). ಅಲೆಗಳ ಸಮೂಹ,-ಗುಂಪು : ಜಲಚರಂಗಳ ಪೊಳಪಿನೆಸಕದಿಂ ಮಸಗಿ ಮೊಱೆವ ತೆರೆದುಱುಗಲ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೦೭) ; ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಷಜಳಧಿಯ ತೆರೆದುಱುಗಲೆನಿಸಿ ಪೊಱಪೊಣ್ಮಿದಸಂಖ್ಯಾತ ಲೋಕಮಾತ್ರ ದುಃಪರಿಣಾಮಂಗಳುಂ (ವರ್ಧಪು. ೦೦-೫೯ ವ) ; ಪೊಳೆಪು ವಡೆದ ಪಾಲ್ಗಡಲ ತೆರೆದುಱುಗಲೊಳ್ ಪವಡಿಸುವ ಸಿರಿಯಂ ಪೋಲ್ತಿರ್ಪಳ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೦೫). [ತೆರೆ$_4$ + ತುಱುಗಲ್ (< ತುಱುಂಗಲ್)]

ತೆರೆದೆಗೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಪರದೆಯನ್ನು ಓಸರಿಸು,-ಸರಿಸು : ನಾಂದಿಯನೋದಿ ಸೂತ್ರಧಾರಕಂ ಭೋಂಕನೆ ತೆರೆದೆಗೆಯೆ (ರಾಜಶೇ. ೫-೦೯ ವ) ; ತೆರೆದೆಗೆಯ ಲಲರಿಚಂ ಬೇಡೆಂಬ ಬಗೆಗೆ ಪೊರೆಯಲ್ಲಿ ? (ಕಾಲೂರ. ೧೮೮-೪೩೮). ೨. ಅಂತಃಪಟವನ್ನು ಎತ್ತು : ಅಂತು ತೆರೆದೆಗೆಯಲೊರ್ಬರೊರ್ಬರ ಮೊಗವಂ ನೋಟ್ಪ ಸಮಯದೊಳ್ ಹೇಮದತ್ತಂ ಕೈನೀರೆಱೆಯೆ (ದಶಕು. ೪-೦೩೪ ವ). [ತೆರೆ$_4$ + ತೆಗೆ$_1$]

ತೆರೆದೆಗೆಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಪರದೆಯನ್ನು ಓಸರಿಸು,-ಸರಿಸು: ೨.=ತೆರೆದೆಗೆ ೨ ಸುಮುಹೂರ್ತಮಂ ಕೇಳ್ದು ತೆರೆದೆಗೆಸಿ ಭೂದಿವಿಜರ ನಲ್ದರಕೆವೆತ್ತು . . . ಧಾರೆಯನೆಱೆದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೦-೧೬).

[ತೆರೆ$_4$ + ತೆಗೆಸು (< ತೆಗೆಯಿಸು)]

ತೆರೆದೊಂಗಲ್ (ನಾ). = ತೆರೆದುಱುಗಲ್ : ತೆರೆದೊಂಗಲ್ಪೊರೆದಿರ್ದ ತಣ್ಣೆಲರ್ಗಳಿಂ . . . ಮೆಲ್ಲುಣ್ಣುರಂಗೆಯ್ದ ಹಂಸ ರಥಾಂಗಂಗಳಿಂ (ಕಾದಂಉ. ೩೫೬). [ತೆರೆ$_4$ + ತೊಂಗಲ್]

ತೆರೆದೊಗಲು (ನಾ). ಸುಕ್ಕುಗಟ್ಟಿದ ಚರ್ಮ,–ತೊಗಲು: ಬಟ್ಟಹೊಟ್ಟೆಯ ತೆರೆದೊಗಲ ಜೀರ್ಣಾಂಗದ ಗಡವ ಗರುಡಿಯ ನಿನ್ನ ಜಗಜಟ್ಟಿತನವನ್ನು ಏಕ್ಕತುಳದಿಂದ ಸವಿಗೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ರಣರಣಿಕೆಯೂ ನನ್ನನ್ನೀ ವೀರತಾಣ್ಡವದಿಂದಾಡಿಸುತ್ತಿದೆ (ಮುಂತ್ರಶ. ೬೩-೧೨).

[ತೆರೆ$_4$ + ತೊಗಲು (<ತೋಲ್$_1$)]

ತೆರೆದೋಱು (ಕ್ರಿ). ಅಲೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಿಸು,–ತೋರು; ಚಂಚಲವಾಗು: ಕಲೆ ಇಲ್ಲದ ಮೌಕ್ತಿಕದಂತೆ ಜರವಿಲ್ಲದ ರತ್ನದಂತೆ ತೆರೆದೋಱದ ಅಂಬುಧಿಯಂತೆ ಒಡಲಳಿದವಂಗೆ ನೆಱೆ ಅಱಿದವಂಗೆ . . . ಬೇಱೊಂದೆಡೆ ಇಲ್ಲ (ಮೋಳಿಮಾ. ೧೧೧-೪೩೮). [ತೆರೆ$_4$ + ತೋಱು]

ತೆರೆಪೊಡೆ (ನಾ). ಮಡಿಲು; ಉಡಿ: "ತೆರೆಪೊಡೆಯೆಂದುಂ ಸೋಗಿಲೆಂದುಂ ಮಡಿಲ್" (ಕಶಸಾ. ೬೩-೩೯೬); "ತೆರೆಪೂಡೆಯೆನೆ ಮಡಿಲ್" (ಕನ್ನಿಕ್ಕ. ೭೩).

[ತೆರೆ$_4$ + ಪೊಡೆ$_3$]

ತೆರೆಬಟ್ಟೆ (ನಾ). ಜವನಿಕೆ; ಪರದೆ: "ಪ್ರತಿಸೀರಾ, ಯವನಿಕಾ, ತಿರಸ್ಕರಣೀ–ಳಿ ತೆರೆಬಟ್ಟೆ, ಫರದ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೭೪).

[ತೆರೆ$_4$ + ಬಟ್ಟೆ$_2$]

ತೆರೆಬಾಯಿ 'ತೆಱೆವಾಯ್' ನೋ.

ತೆರೆಬೀಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಪರದೆ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬರು: ದೃಶ್ಯ ಮುಗಿಯುವ ಮೊದಲೇ ತೆರೆಬಿತ್ತು (ಬೂಧಿ). ೨. (ಆಲಂ) ಮುಗಿ; ಪೂರೈಸು: ಅಲ್ಲಿಗೆ ಆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ತೆರೆಬಿದ್ದ ಹಾಗೆಯೇ (ಬೂಧಿ).

[ತೆರೆ$_4$ + ಬೀಳು$_1$ (<ಬೀೞ್$_1$)]

ತೆರೆಮಗುಳ್ಚು (ಕ್ರಿ). ಅಲೆಯನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸು,–ಅಪ್ಪಳಿಸು: ಕಾಳಜಲಶರಧಿ, ಮೆಯ್ಯ ಮುರಿಯುವ ತೆರದಿ ತೆರೆಮಗುಳ್ಚುತೆ, ಭರದಿ ಮಲೆತುದು, ಮಹೇಂದ್ರ ಶಿಖರಂಗಳುಂ ನಾಣ್ಚದರಿ ಗೋಣ್ಣಾಳ್ಗುವೋಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೮೭-೭೩). [ತೆರೆ$_4$ + ಮಗುಳ್ಚು (<ಮಗುಟ್ಚು)]

ತೆರೆಮರೆ 'ತೆರೆಮಱೆ' ನೋ.

ತೆರೆಮಸಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಲೆಯು ಉಂಟಾಗು,–ಏಳು,–ಉಕ್ಕೇರು: ಎಸೆವುದು ವಳಿತ್ರಯಂಗಳಿನೆಸೆವಸಿಯಳ ತನ್ವಸಿಱ್ . . . ತೆರೆಮಸಗಿದ ಲಾವಣ್ಯರಸದ ಪೊಸಲೆಂಬಿನೆಗಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೬೬); ಕವಲಿಱದ ಕುಂತಳಂ ಗಂಗಾಧರನೊಳ್ ಪುರುಡಿಸಿ ತೆರೆಮಸಗಿದ ಕಾಳಿಂದೀನದಿಯಂ ಶಿ[ರೋ]ಗ್ರುದೊಳ್ ಧರಿಸಿದಾತಿರ್ಪುದು (ನಂಬಿರ. ೪-೨೪); ಸಾಂದ್ರಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂದಾನಂದಸುಧಾಬ್ಧಿ ತೆರೆಮಸಗಿದಂತೆ ಪಲ್ಸೆಳಗು ಪಸರಿಸೆ (ರಾಜಶೇ. ೩-೫೦ ವ). ೨. (ಆಲಂ) ಹೆಚ್ಚಾಗು; ಅಧಿಕವಾಗು; ಅತಿಶಯವಾಗು: ಆತ್ಮಜಮುಖಸರೋಜವಮಂ ಮೋಹರಸಂ ತೆರೆಮಸಗೆ ನೋಳ್ಪ ಜನನಿಯ ಕರಿಯಾಲಿಗಳೆಂಬ ತುಂಬಿಗಳ್ ಧನ್ಯಂಗಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೧೨೦); ತೆರೆಮಸಗೆ ಕಾಂತಿ ನಾಭೀಸರೋಜಮಲ್ಲಾಡೆ (ಗಿರಿಶ. ೩-೪೪); ದಳ್ಳುರಿದುಱುಗಲನು ತನಬಿಗಿದು ಭೀಮನ ರಥದ ಸುತ್ತಲು ಸೂಸಿ ತೆರೆಮಸಗೆ . . . ಉರವಣಿಸಿತಮಳಾಸ್ತ್ರ (ಕುವ್ಯಾದ್ಯೋ. ೦೯-೪೬); ಸಿರಿವೆತ್ತ ಮೆಲ್ಲಡಿಯ ಚೆಲ್ವಿಕೆಗೆ ಮಂಗಳಂ ತೆರೆಮಸಗುವುಗುರ ಕಾಂತಿಗೆ ಮಂಗಳಂ (ಗೀತಗೋ. ೩೪-೪); ಮರುಳ್ಗೆ ಧೂಪಂದೋಱುತಾ ಮನಃಕ್ಷೋಭಂ ತೆರೆಮಸಗೆ ಊದಿದೆನ್ (ಅಶ್ವತ್ಥಾ. ೩-೪೮). [ತೆರೆ$_4$ + ಮಸಗು$_1$]

ತೆರೆಮಱೆ,ತೆರೆಮರೆ (ನಾ). ೧. ಪರದೆಯ ಹಿಂಭಾಗ: ತೆರೆಮಱೆಯೊಳಿರ್ದವಂ ನುಡಿಯ ಹಾಹೆಗಳುಲಿದೊಲಱುಸುವುದು ಜಗದೊಳು (ನಂದಿಮಾ. ೧-೧೮). ೨. ಮುಚ್ಚುಮರೆ; ಗುಟ್ಟು; ರಹಸ್ಯ: ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣ ಸಮದರುಶನವಾಗಿದ್ದವರಲ್ಲಿ ತೆರೆಮಱೆ ಎಂಬುದಿಲ್ಲ ನೋಡಯ್ಯ (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೯೨-೩). **ತೆರೆಮರೆ**: ೧. ಅಮಲಾಂಗೆ ತೆರೆಮರೆಯಲ್ಲಿ ತಾಂ ಕುಳಿತು (ಸೌಗಂಧಿ. ೮೨-೪). 'ಕಱೆಮಱೆ' ಪರಾ. ತೆರೆಮರೆಯ ಪದ್ಧತಿ = ಬುರಕಿಯನ್ನು ಧರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ; ಘೋಷಾ ಪದ್ಧತಿ: ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೆರೆಮರೆಯ ಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುವುದು . . . ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ (ಕರ್ನಾಕ. ೧೩).

[ತೆರೆ$_4$ + ಮಱೆ$_2$]

ತೆರೆಮಾಲೆ (ನಾ). ಅಲೆಗಳ ಮಾಲೆ,–ಸಾಲು: ಕೂಡೆ ಮಸಗಿತು ರಿಪುಚತುರ್ಬಲ ಜೋಡು ಮಾಡಿತು ಕಡಹದವರರು ಹೂಡಿದದ್ರಿಯ ನಂಬುಧಿಯ ತೆರೆಮಾಲೆ ಕವಿದಂತೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ಯೋ. ೧೦-೨೯); ಶರಧಿಯ ತೆರೆಮಾಲೆಗಳಂತೆ ವಾನರ ತುರಗದ ಫೌಜೇಱಿದುದು (ಕುಲಾಸಾಂ. ೨೦-೨೪). [ತೆರೆ$_4$ + ಮಾಲೆ]

ತೆರೆಮುಗಿಲ್, ತೆರೆಮುಗಿಲು (ನಾ). ಅಲೆಅಲೆಯಾದ ಮೋಡ: ತೆರೆಮುಗಿಲ ಮಱೆಗೆ ನಲ್ಲಂ ಬರೆ ತೆಗೆದೆಳಸುವುದುಮೊಗೆವ ಸುಯ್ಯೊಳ್ಗಳ್ವಿನಾನೆರೆದ ಮುಗಿಲ್ ಕರಗೆ ವಿಯಚ್ಚರಿಗೇಂ ಕಲಿಸಿದುದೊ ಲಜ್ಜೆಯೊಳ್ ಕರಗುವುದಂ (ವರ್ಧಪು. ೩-೨೬); ತೆರೆಮುಗಿಲ ಬಱಿವಿಡಿದು ಭಾಸ್ಕರರಥ ಪರಿಪರಿವ ತೆಜದೆ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೧-೧೧೨); ತೆರೆಮುಗಿಲನಡರ್ದ ವಿದ್ಯಾಧರಿ (ಯಶೋಚ. ೪-೯). **ತೆರೆಮುಗಿಲು**: ದೊರೆಮುಗಿಲು ತೆರೆಮುಗಿಲು ನಿಡುಮೋಹರದ ಮುಗಿಲು (ತೂರಿರಾ. ೪-೬-೫). [ತೆರೆ$_4$ + ಮುಗಿಲ್]

ತೆರೆಮುಗಿಲು 'ತೆರೆಮುಗಿಲ್' ನೋ.

ತೆರೆಮುಳುಗು (ಕ್ರಿ). ಅಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗು: ನೆತ್ತಿಯುಮಿದುಳೊಡೆದುಣ್ಣುವ ನೆತ್ತರ ಧಾರೆಗಳ ತೀವೆ ತನ್ನಯ ಮುಖದೊಳ್ನೆತ್ತರನೆ ಕಾಱಿ ಕುರುಪತಿ ನೆತ್ತರ ಕಡಲೊಳಗೆ ತೇಂಕಿ ತೆರೆಮುಳುಗಿರ್ದಂ (ಗದಾಯು. ೯-೧೭). [ತೆರೆ$_4$ + ಮುಳುಗು$_1$ (< ಮುೞುಂಗು)]

ತೆರೆಯ (ನಾ). ಪರದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವನು: ಜನನ ಮರಣಂಗಳೆಂಬ ತೆರೆಯರ್ ಪಿಡಿದ ಸಂಸಾರದ ತೆರೆ ಸರಿಯೆ (ಬಸರ. ೪-೧೧೨).

[ತೆರೆ$_4$ + – ಅ$_7$]

ತೆರೆಯಾಡು (ಕ್ರಿ). ಅಲೆಗಳ ಚಲನೆಯನ್ನು ಹೊಂದು: ಇರವಿನಲ್ಲಿ ಆ ತೆರವು ತುಂಬಿ ತೆರೆಯಾಡುವಂತೆ ಕಡಲು ಅರಿವಿನೊಂದು ಹೊಸಬರವಿಗಾಗಿ ಹಾತೊರೆಯುತಿಹುದು ಒಡಲು (ನಲಮು. ೬೬-೩). [ತೆರೆ$_4$ + ಆಡು$_1$]

ತೆರೆಯಿಸು 'ತೆಱೆಯಿಸು' ನೋ.

ತೆರೆಯುಲಿಪು (ನಾ). ಅಲೆಗಳ ಧ್ವನಿ,–ಮೊರೆತ: ಪಲತೆಱದ ಪಱೆಯ ದನಿ ತೆರೆಯುಲಿಪೆನೆ ಪೊಕ್ಕತ್ತು ಕಟಕಮಂ ನೋೞ್ಪರ ಕಣ್ಗಳಸೆ ವಿಭೀಷಣವಾಹಿನಿ ಜಲನಿಧಿಯಂ ಬಂದು ಪುಗುವ ಕುಲವಾಹಿನಿವೋಲ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೨-೮೦). [ತೆರೆ$_4$ + ಉಲಿಪು]

ತೆರೆಯೇೞ್ (ಕ್ರಿ). ಅಲೆಯೇಳು; ಉಬ್ಬರ ಹೊಂದು: ಸಾಗರಮಂ ಕೂಡೆ ತರಳ್ಚಿದಂ ತೊಟಿಸಿದಂ . . . ತೆರೆಯೇೞಲ್ ಕಡಲ್ ಕೆಸರ್ಮಸಗಲಂತಾ ದೇವಕೀನಂದನಂ (ಜಗಪಿ. ೭-೧೮). [ತೆರೆ$_4$ + ಏೞ್$_1$]

ತೆರೆಯೊಟ್ಟಿಲ್ (ನಾ).=ತೆರೆದುಱುಗಲ್: ತರುಣಿಯರಂಬುಕೇಳಿಗೆ ಲಸಜ್ಜಳಮಂ ಪುಗುವಾಗಳೊರ್ಬರೊರ್ಬರ ನೆಬಲೊಂದನೇಕವಿಧದಿಂ ತೆರೆಯೊಟ್ಟಿಲೊಳಿಯ್ದೆ ತೋಱಲ್ (ಧಕಳ. ೧೧-೮೭). [ತೆರೆ$_4$ + ಒಟ್ಟಿಲ್]

ತೆರೆವಂಕು (ನಾ). ಅಲೆಯ ಡೊಂಕು,–ವಕ್ರತೆ: ಆಗಸದ ಬಾಗು, ಚಂದ್ರಮನ ಗುಂಡಿನ ಸುಣ್ಪು, ಸಾಗರದ ತೆರೆವಂಕು ... ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂ ನಮ್ಮೊಳಾಗಿಹುದು ರೂಪರುಚಿ (ಮಂಕುಕ. ೨೧೭). [ತೆರೆ$_4$ + ವಂಕು$_2$]

ತೆರೆವಳಿಗೆ (ನಾ). ಗೌಸು; ಅವಕುಂಠನ: ಆ ಸಮರಸಂಭ್ರಮದೊಳ್ ಹೊರಜೆಯೊಳ್ ಕಾಲ್ಗೋದು ನಿಂದ ಮಂದರಾಚಲಧರನಗಲದೆಗೆದ ಮೊಗದ ಹರಿಗೆಯಿಂ ಮುಗಿಲ ತೆರೆವಳಿಗದ [ಪಾಠಾಂ. ತೆರವಳಿಗೆದೆ, ತೆರೆಯೊಳೊ]ಗೆದ ಬಱಸಿಡಿಲಂತೆಯುಂ (ಅನಂಪು. ೦೪-೬ ವ).

[ತೆರೆ$_4$ + ವಳಿಗೆ$_2$]

ತೆರೆವಾಯ್ 'ತೆಱೆವಾಯ್' ನೋ.

ತೆರೆವಾಯಿ 'ತೆಱೆವಾಯ್' ನೋ.

ತೆರೆವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಲೆಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸು,_ಹಿಂಬಾಲಿಸು : ಕಲುಷರ ಹಿತಂಗಳಿನಿಸುವ ಕೊಳದೊಳಗೆ . . . ಕಣ್ಗೊಳಿಪುವು ತೆರೆವಿಡಿದು ಪೊಳೆವ ರವಿಬಿಂಬಂಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೧೯) ; ನಡುನೀರೊಳೊಗೆದ ನಳಿನವಂ ಮುಱಿಯಲೆಳಸಿ ಮಗುಳ್ದು ತೆರೆವಿಡಿದೀಸುವೆಳವೇಡಿತಿ (ರಾಜಶೇ. ೬-೩೪ ವ). ೨. ಅಂತಃಪಟವನ್ನು ಹಿಡಿ : ಜೋಯಿಸರ್ . . . ಅಚ್ಚ ದುಗುಲ ದಿಂದೆರೆವಿಡಿದರ್ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೫೭) ; ಮೃದುಶುಭ್ರತೆಯಿಂ ಮೆಱೆದಿರ್ಪ ಸೀರೆಯಂ ತೆರೆವಿಡಿದರ್ (ದಶಕು. ೪-೧೩೩) ; ನೆಟ್ಟನೆ ತೆರೆವಿಡಿದರು ಕ್ಷತ್ರ ವಿಧಿಯಿಂದೆ ಮೆಟ್ಟಕ್ಕಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಲಿಸಿ (ಮೋಹತ. ೧೩-೬೮). ೩. ಮರೆ ಮಾಡು ; ಮುಚ್ಚು : ನಾರಿಯರು ಕಂಡರು ಸಲಜ್ಜಾಭಾರದಲಿ ತಡಿಗಡಿಗೆ ಹಾಯಿದು ಸೀರೆಗಳ ತೆರೆವಿಡಿದರಂಗೋಪಾಂಗಲತೆಗಳಿಗೆ (ಕುಮ್ವಾ.ಆ.೧೧-೩೦).

[ತೆರೆ$_4$ + ಪಿಡಿ$_1$]

ತೆರೆವಿಡು (ಕ್ರಿ). ಪರದೆಯನ್ನು ಬಿಡು : ದೆಶೆಗೆ ತೆರೆವಿಡಲ್ವೇಡಮದರೆ ಯಕ್ಕುಂ (ಮಂಗರಾ. ೬೦-೧೭). [ತೆರೆ$_4$ + ಬಿಡು$_1$]

ತೆರೆವೇಂಟೆ (ನಾ). ಮುಸುಕಿನ ಆಕಾರದ ಬಲೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಬೇಟೆ ಯಾಡುವಿಕೆ : ಕಂತು ವಸಂತರ್ ತೆರೆವೇಂಟೆಗಟ್ಟುದುಗುಲಂ ಪರ್ವಿತ್ತು ಚಂದ್ರಾತಪಂ (ಅನಂಪು. ೭-೫೭). 'ಪಟವೇಂಟೆ' ಪರಾ.

[ತೆರೆ$_4$ + ವೇಂಟೆ]

ತೆರೆವೊಯ್ಲು, ತೆರೆಹೊಯ್ಲು (ನಾ). ಅಲೆಗಳ ಹೊಡೆತ : ಪರಿಖೆಯ ತೆರೆವೊಯ್ಲಿಂದಂ ತೆರಳ್ದು ತಡಿವಿಡಿದು ತಕ್ಕೆಗಟ್ಟದ ಪೊಂದಾವರೆಯ ರಜದಂತೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೬೪) ; ತೆರೆವೊಯ್ಲಿಂದಾದ ತುಂತುರ್ವನಿ ನಿಜತನುವಂ ತೀವಿ ನಿದ್ರಾಂಗನಾನಿರ್ಭರ ಸಂಭೋಗಾಂತ್ಯದೊಳ್ಪೊಣ್ಮಿದ ಬೆಮರ್ವನಿಯುಂ ಪೋಲೆ (ಜಗಪಿ. ೧-೫೩) ; ಮರದುಱುಗಳ್ಗಿರದೆಡೆಗಿ ಮುಱಿವ ಕರಿಕರಕಂಜ ನೀರ್ವೊರ್ಕ್ಮು ನಡುಗುವಂತೆ ತೆರೆವೊಯ್ಲಿಂ ಕಂಪಿಪದಟ ಪಡಿನೆಳಲ್ ಪರಿರಂಜಿಸದುದುಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೩೪ ವ) ; ಲಾವಣ್ಯಜಲದಿಂ ತೀವಿದ ಬಾಲೆಯ ಬೆಳರ್ಗಂಪನಾಂತ ಬಾಯ್ ಕಂಗೊಳಿಸಿತ್ತು ಲೋಕಿಸೆ ತೆರೆವೊಯ್ಲೆಳಕಾಱದೆ ಬಾಯ್ದೆರೆದ ಸಜಲ ಶುಕ್ತಿಪುಟಂಬೊಲ್ (ದಮಸ್ಕ. ೧-೪೨). **ತೆರೆಹೊಯ್ಲು** : ಲವಣಾಬ್ಧಿ . . . ಬಡವರಿಗೆ ಬದುಕಿಲ್ಲವೆಂದಳ್ಳಿ ಹೊಯ್ವಂತೆ ತೆರೆಹೊಯ್ಲಿನಿಂ ಮೆರೆದುದು (ನವಮೋ. ೨-೯).

[ತೆರೆ$_4$ + ಪೊಯ್ಲು]

ತೆರೆಸೀರೆ (ನಾ). ೧. ಪರದೆಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಸ್ತ್ರ ; ಕಾಂಡಪಟ ; ಜವನಿಕೆ : "ಕಂಡವಡಂ ತೆರೆಸೀರೆ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೪) ; ಅರುಣ ಮಣಿಭೂಷಣಂಗಳ ಕಿರಣಂಗಳ್ ಪಸರಿಸಲ್ಕೆ ಮಣಿಭಿತ್ತಿಗಳಾಧರಿಸು ತ್ತಿರ್ದವು ಕೆಂಪಿನ ತೆರೆಸೀರೆಗಳೆಂಬ ಶಂಕೆಯಂ ಭರದಿಂದಂ (ಧಾರಪು. ೫-೯೫); ತೊಂಬಳಿಯ ತೆರೆಸೀರೆಗಳ . . . ಸುವರ್ಣಾವಳಿಯ ದಿಂಡುಗಳೊಟ್ಟದವು ಬಂಡಿಗಳ ಜವ ಜಡಿಯೆ (ಕುಮ್ವಾಗ. ೪-೦೪) ; ಸುತ್ತುವಳಸಿನ ತೆರೆಸೀರೆ ಕಣ್ಗೆ ರಂಜಿಸಿತು (ಮೋಹತ. ೩೭-೬೯) ; ಹೊಳೆವ ದೀಪಂ ಸೋಂಕಿ ತೆರೆಸೀರೆ ಬೇವುತಿರಲು (ಚಬಪು. ೬೨-೫೩); "ತೆರೆ" ಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೀರೆ (= ವಸ್ತ್ರ) ಇದು, ಬಯಲಾಟಗಳಲ್ಲಿ ವೇಷವು ಮೊದಲ ಬಾರಿ ರಂಗಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ಕೆಲವು ವೇಷಗಳಿಗೆ " ತೆರೆಸೀರೆ " ಹಿಡಿವ ಕ್ರಮವಿದೆ (ಸರಬೋಧ. ೧೬೮). ೨. ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಟ್ಟೆ : ಹೆಬ್ಬುಲೆ ತೆರೆಸೀರೆ ಕಾಲ್ಕಣ್ಣೆ ಬೆಳ್ವಾರ ಹಬ್ಬುಗೆವಲೆಗಳ . . . ಹೊತ್ತು ನಡೆದರಂದಬ್ಬರ ಮಸಗೆ ಶಬರರು (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೭-೪೩). [ತೆರೆ$_4$ + ಸೀರೆ$_2$]

ತೆರೆಸು 'ತೆಱೆಯಿಸು' ನೋ.

ತೆರೆಸುತ್ತು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಪರದೆಯಿಂದ ಸುತ್ತುಗಟ್ಟು,_ಆವರಿಸು : ತನ್ನ ಕೇಸಡಿಯ ಕೆಂಪಿನೊಳಂಜ್ವಲಚಿತ್ರಭಿತ್ತಿನಿಸ್ತುಳ ನಿಜವೌಕ್ತಿಕಾಭರಣ ದೀಧಿತಿಯಿಂ ತೆರೆಸುತ್ತಿದಂತೆ ಕಣ್ಗೊಳಿಸೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೯೭) ; ತುರ ಗಾವಳಿಯಂ ತೆರೆಸುತ್ತಿದಂತೆ ಕಾಯಾರವ ಬೀಸಿದಂತೆ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೧-೩೨ ; 1319). [ತೆರೆ$_4$ + ಸುತ್ತು$_1$]

ತೆರೆಸುತ್ತು$_2$ (ನಾ). ಅಲೆ ಅಲೆಯಾಗಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವುದು : ಎಳವಾಱೆಯ ತಿರುಳೆಲೆಯ ತೆರೆಸುತ್ತಿನೊಳಮೆಸೆವ ಪಸುರ್ವಂದರೊಳಗೆ (ಲೀಲಾವ. ೧೦-೫೦ ವ) ; ಅದಿಮೂರ್ತಿಯ ಸುತ್ತುಗಳೆ ತೆರೆಸುತ್ತುಗಳಾಗೆ ಯುಂ (ಅಂದ್ರಪು. ೬-೫೭ ವ). [ತೆರೆ$_4$ + ಸುತ್ತು$_2$]

ತೆರೆಸೇಲೆ (ನಾ). = ತೆರೆಸೀರೆ ೧ : ತೆರೆಸೇಲೆ ಮಱೆಯೊಳಾ ತೆಱೆದ ಗವಾಕ್ಷ ದೊಳೊರೆದು ನೋಡುತ ಬಾಹ್ಯಜನವ ಅರಸಿಯರಿದ್ದರು . . . ಸಾಲಾಗಿ (ಭರತ. ೧೨-೩೨). [ತೆರೆ$_4$ + ಸೇಲೆ]

ತೆರೆಹೊಯ್ಲು 'ತೆರೆವೊಯ್ಲು' ನೋ.

ತೆರ್ಕೈಸು 'ತಟ್ಕೈಸು' ನೋ.

ತೆರ್ಕೆ 'ತಟ್ಕೆ' ನೋ.

ತೆರ್ಕೆಗಡಲ್ (ನಾ). ಇನ್ನೊಂದು ಸಮುದ್ರದೊಡನೆ ಸೇರಿದ ಸಮುದ್ರ; ಒಟ್ಟುಗೂಡಿದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಕಡಲುಗಳು : ಅದಟ ಕರ್ಣಾಚಮರದ ಝಲ್ಲಿಯಂತೆ ಜಲ್ಲನೊಳ್ಕಿ ಧಾರೆಗೆದಱೆ ಪೇರೈಸಿ ಸೂಸುವುಭಯಕಟತಟದ ಸೊರ್ಕರ್ಕದಡಿನ ತೆರ್ಕೆಗಡಲ್ಗಳೊಕ್ಕೈಸಿ ಜಗಮನಿಕ್ಕಲೆಂದು ಮಹಾವ್ರತಮ ನೆತ್ತಿಕೊಂಡ ಕಲ್ಪಾಂತಕಾಲನ ಕರ್ಚಿಜಾಲಂ ಪರ್ಚಿ ಬೇಱೆ ಬೆರ್ಚಿ ದಂತಿರ್ದಪುದು (ಅನಂಪು. ೧೩-೨೦ ವ). [ತೆರ್ಕೆ (<ತಟ್ಕೆ) + ಕಡಲ್$_2$]

ತೆರ್ಕೆಗೊಳ್ 'ತಟ್ಕೆಗೊಳ್' ನೋ.

ತೆರ್ಪಂಬಡೆ 'ತೆಱಪುವಡೆ' ನೋ.

ತೆರ್ಪತ್ತು 'ತೆಪ್ಪಱು' ಪರಾ.

△ **ತೆರ್ಪಱು** 'ತೆಪ್ಪಱು' ನೋ.

ತೆರ್ಪು 'ತೆಱಪು' ನೋ.

ತೆರ್ಪುಱು (ಕ್ರಿ). ಅವಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದು : ಇನಿತಂ ಕೋಪಾವಳೇಪ ಭ್ರುಕುಟಿನಿಟಲದೊಳ್ ಪುಟ್ಟೆ ತೆರ್ಪುರ್ತ್ತಿವಂ ತೊಪ್ಪನೆ ಮಾರ್ಪ್ಪರ್ಯಯುಂ ದಿಶಾಧೀಶರನಿದರ ದಿಶಾಧೀಶರೊಳ್ ತಾಗಿಕಂ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೧೬೦-೨೦ ; 1103 ?). [ತೆರ್ಪು (<ತೆಱಪು) + ಉಱು]

ತೆರ್ಬು 'ತಿರುವು$_3$' ನೋ.

ತೆಲಂಬಯು (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಅಮಚ್ಚಾರ್ ತೆಲಮ್ಬಯರ್ ಕರಾಸರ್ (ಎಕ. IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೫೭-೫ ; ಸು. 750).

[? + ಅಯ್$_1$ (<ಅಯ್ಯ$_1$)]

ತೆಲವಿ 'ತೆಲಿವಿ' ನೋ.

ತೆಲಸಂಗ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು ; P ಈಗಿನ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಊರು: ಅಯ್ನೂರ್ವರ್ವಿದ್ಯಾ ಕುಶಳಧರಾಮರರಿಂ ಲೋಕೋತ್ತರಮೆಸೆವುದಸದಳಂ ತೆಲಸಂಗ (ಕಇ. II, ೧೯-೧೧ ; ?). [?]

ತೆಲಿಗ 'ತೆಲ್ಲಿಗ' ನೋ.

ತೆಲಿಗೆ, ತೆಲುಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ತಿಲಕವೃಕ್ಷ : "ತಿಲಕಃ = ತಲಿಗೆಯ ಮರಂ " (ಕಾಶಕ್ಕ. ೪೭). **ತೆಲುಗೆ** : " ತಿಲಕಃ – ತಲುಗೆಯ ಮರನುಂ, ಹಣೆಯ ಬೊಟ್ಟುಂ " (ಕಾಶಕ್ಕ. ೨೨೬). [<ಸಂ. ತಿಲಕ]

ತೆಲಿವಿ, ತೆಲವಿ, ತೆಲುಮೆ, ತೆಲ್ಮೆ (ನಾ). ಜಾಣತನ ; ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ ; ತಿಳಿವು : ತೆಲಿವಿಯ ತಪ್ಪಿಸಿ ಬಲವನ್ನು ಹೋಗಾಡಿ ಅಲೆಯಪಡಿಸಿದನಾಗ ಚಲದೊಳು ಶನಿಯು (ಯನಳ. ೯೭). **ತೆಲವಿ** : ತೆಲವಿಗೆ ತಾನು

ತಲವಿಯಾಗಿಯುಂ ಯಿಾ ಭೇದಭಾವಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಗುರು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತಿಳಿದು (ತತ್ವಬಿಂ. ೨೮-೨). **ತೆಲುವೆ :** ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತೆಲುವೆಯುಳ್ಳ ಮಹಾಪುರುಷರು ತಮ್ಮ ತರುವಾಯ ಹೆಸರು ನಿಲ್ಲುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಕಾಂಪೂಜ. ೫೩). **ತೆಲ್ಮೆ :** ಯುಕ್ತಿಗಳೊಳ್ ತಲ್ಮೆಯುಂ (ಸೌಗಂಧಿ. ೨೨೦-೪). 'ತಿಳಿ$_2$' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೆಳಿವು. ತುಳು. ತೆರಿವು ; ತೆಲು. ತೆಲಿವಿ]

ತೆಲುಂಗ, ತೆಲುಗ, ತೇಲುಂಗ, ತೈಲಂಗ (ನಾ). ೧. ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಯನ್ನಾಡುವ ಜನರ ದೇಶ ; ಆಂಧ್ರ : ಕೊಂಗು ಕಳಿಂಗ ಸಿಂಗಳ ಸುಲಾಟ ವರಾಟ ತೆಲುಂಗ ಮಾಗಧೌತ್ತುಂಗ ನೃಪಾಳರಾರುಮಿದಿರಾಂಪವರಿಲ್ಲೆನಗೆ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೧೪೬-೪ ; ಸು. 1180) ; ಪಾಂಚಾಳ ಚೋಳ ತೆಲುಂಗ ಭೂಭುಜರವನೆಸುಗೆಯು ತಾಳಲಾಜದೆ ತೊಲಗಿದರು (ನೇಮಿಸಂ. ೧೨-೮೩). ೨. ಆಂಧ್ರ ದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು : ಕಿಕ್ಕಿಜಿಗಿಜಿದು ಕುಳ್ಳಿರ್ದ ಲಾಳ ಗೌಳ . . . ತೆಲುಂಗ ಗುರ್ಜರ ಹಮ್ಮೀರ ನೇಪಾಳವರ್ಗದಲಾದ ರಾಜಪುತ್ರರ ಪಂಙ್ತಿಗಳೊಳಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೦೦೫ ವ). **ತೆಲುಗ ;** ೨. "ತೆಲುಗನಾಂಧ್ರನೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೧೨-೭) ; ನಡುಭವಗಾ[ವು]ಣ್ಡಂಗೆ ತೆಲುಗರ ಮಾರಿಗಾವುಣ್ಡನೊಳ್ಪಟಬ್ಬಗಟ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೧೦೪-೧೮ ; 1037) ; ತೆಲುಗರ ಮಾಗೆಯು ಕ್ರಮಿತರ ಮನೆ (ಎಇ. XIII, ೪೮-೭೯ ; 1112) ; ಇವನು ತೆಲುಗನಿವ ಮಗಧ ಇವನು ಕನ್ನಡಿಗ (ನೇಮಿಸಂ. ೩೩-೨೫೩) ; ಅಯ್ಯಯ್ಯ ಚೆನ್ನಾದುದೆನೆ ಕನ್ನಡಿಗರು ರಯ್ಯಾ ಮಂಚಿದಿಯನೆ ತೆಲುಗ ಅಯ್ಯಯ್ಯ ಎಂಚಪೊರ್ಲಾಂಡೆಂದು ತುಳುವರು ಮೆಯ್ಯುಬ್ಬಿ ಕೇಳಬೇಕಣ್ಣ (ಭರತ. ೧-೭). **ತೇಲುಂಗ:** ೧. ದೊರೆಕೊಳ್ಗೇ ಬಲುಪಿಂತದಲ್ಲದಡೆಯಾ ತೇಲುಂಗ ರಾಜ್ಯಂಗಳಂ ಪುರ ಮೂಲಿಕ್ಕೆಣೆಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕಳದಾ ತೇಜೋಗ್ರಮೆಂತಾದುದೋ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೩೯-೩೮; 1290). **ತೈಲಂಗ :** ೨. ತೆಲಗು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು (ತೈಲಂಗರು) (ಕಥಾಗ. ೮೩).

ತೆಲ್ಗರ ಮಾರಿ = ಒಂದು ಬಿರುದು : ಆಚರಸನ ಪುತ್ರಂ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ ತೆಲ್ಗರಮಾರಿ ಪತಿಕಾರ್ಯ್ಯದುರಂಧರಂ (ಎಇ. XIV, ೨೬೨-೩೪ ; 1103). **ತೆಲ್ಲಂಗರಾಯಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ** = ಒಂದು ಬಿರುದು : ತೆಲ್ಲಂಗರಾಯಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ . . . ಕರ್ನಾಟರಾಯ ದಿಸಾಪಟ್ಟ ದ್ವಾರಾವತೀ ಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ ವಿಷ್ಣುವಂಸೋದ್ಭವ (ಕೊಲ್ಹಾಪುಶಾ. ೧೯-೩ ; 1261).

[ತೆಲುಂಗು + – ಅ$_7$]

ತೆಲುಂಗಿತಿ, ತೆಲುಗಿತಿ (ನಾ). ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಯನ್ನಾಡುವವಳು ; ತೆಲುಗಿನವಳು ; ಆಂಧ್ರಸ್ತ್ರೀ : ಕುಟುಂಬಿತಿ, ತೆಲುಂಗಿತಿ, ತೆಲ್ಲಿಗಿತಿ (ಶಮುದ. ೨೦೮ ಪ್ರಯೋ). **ತೆಲುಗಿತಿ :** (೬).

[ತೆಲುಂಗ + – ಇತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ತೆಲುಂಗು, ತೆನುಂಗು, ತೆನುಗು, ತೆಲುಗು (ನಾ). ೧. ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷಾ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಭಾಷೆ; ಆಂಧ್ರಭಾಷೆ. 'ತೆಲುಂಗ' ಪರಾ. **ತೆನುಂಗು :** ೧. ತೆಲುಂಗು, ತೆನುಗು, ತೆನುಂಗು ಎಂಬುದಾಗಿ ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು (ನೀತಿಸಾ. ೬ ಟೀಕೆ). **ತೆನುಗು :** ೧. ಮೇಲಿನ 'ನೀತಿಸಾ' ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. **ತೆಲುಗು ;** ೨. ತೆಲುಗುದೇಶ ; ಆಂಧ್ರ : ಒಡೆಯಗೆ ಕೈಮುಗಿದೊಯ್ಯನೆ ತೆಲುಗು ನಾಡೊಡೆಯು ಸಾಗಿದನೊಂದು ಬಳಿಗೆ (ಭರತ. ೨೨-೨೦); ಭುಜಬಲಾನ್ವಿತರಾದ ತೆಲುಗು ಭೂಪಾಲರ ತ್ರಿಜಗ ಮೆಚ್ಚಲು ಗೆದ್ದು ತಂದ ಗಜಘಟೆಗಳ ಶಾಲೆಗಳೊಪ್ಪಿದುವಾಗ (ಕಂಠವಿ. ೬-೩೦).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೆಲುಕು, ತೆಲುಙ್ಕು ; ಮಲ. ತೆಲುಙ್ಗು ; ತುಳು. ತೆಲುಂಗು, ತೆಲುಗು ; ತೆಲು. ತೆಲುಂಗು. ತೆನುಂಗು]

ತೆಲುಗ 'ತೆಲುಂಗ' ನೋ.

ತೆಲುಗಕಾಂಬೋದಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಗುಮ್ಮಕಾಂಬೋದಿ ತೆಲುಗಕಾಂಬೋದಿ ಎಂಬಿವೇ ಕಾಂಬೋದಿಯ ಮಿಶ್ರರಾಗಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೫). [ತೆಲುಗ (<ತೆಲುಂಗ) + ಕಾಂಬೋದಿ]

ತೆಲುಗಾಣೆಯ (ನಾ). ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ : ತೆಲುಗಾಣೆ [ಪಾಠಾ. ತಿಗುಳಾಣ]ಯ ತೇರಬೀದಿ ತಿಗುಳನಾಡು ತಿರಿದೆಡೆಯಾಡುವ ದಾರಿ (ಶುರಾಸಾಂ. ೫-೪೭). 'ತುರುಂಕಾಣ್ಯ' ಪರಾ.

[ತೆಲುಗು + ಆಣ್ಯಂ (P ← ತೆಲು. ಆಣೆ = ದೇಶ)]

ತೆಲುಗಿತಿ 'ತೆಲುಂಗಿತಿ' ನೋ.

ತೆಲುಗು 'ತೆಲುಂಗು' ನೋ.

ತೆಲುಗೆ 'ತೆಲಿಗೆ' ನೋ.

ತೆಲುವೆ 'ತೆಲಿವಿ' ನೋ.

ತೆಲ್ಮೆ 'ತೆಲಿವಿ' ನೋ.

ತೆಲ್ಲ$_1$ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದುದು ; ಹೊಳಪುಳ್ಳದು. 'ತೆಲ್ಲವಣ್ಣ' ಪರಾ.

[←ತೆಲು. ತೆಲ್ಲ]

ತೆಲ್ಲ$_2$ (ನಾ). ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ : ತೈಲ . 'ತೆಲ್ಲಿಗ' ಪರಾ.

[←ಪ್ರಾ. ತೇಲ್ಲ. / ಸಂ. ತೈಲ]

ತೆಲ್ಲಂಟಿ, ತೆಲ್ಲಂಟೆ, ತೆಲ್ಲಟಿ, ತೆಲ್ಲಟೆ, ತೆಲ್ಲಟ್ಟು, ತೆಲ್ಲಟ್ಟು (ನಾ). ೧. ಉಡುಗೊರೆ ; ಬಹುಮಾನ : ಎನಗೆನ್ನೊಪನ ಬಂದುದರ್ಕೆದುವೆ ದಲಾ ತೆಲ್ಲಂಟಿ (ಆದಿಪು. ೧೨-೪೪) ; ಈಶ್ವರಂ ಕೊಟ್ಟುದರ್ಕೆ ತೆಲ್ಲಂಟಿಯೆಂದು ಗೌರಿದೇವಿಯುಮಂಜಲಿಕಾಸ್ತ್ರಮೆಂಬಮೋಘಾಸ್ತ್ರಮಂ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನಂಗೆ ಕುಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೨೬ ವ) ; ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ತೆಲ್ಲಂಟಿಯನಾತ್ರ್ಮ ಕೊಟ್ಟು ನೆಗಳ್ದಂ (ಎಇ. XIII, ೩೦೩-೨೪ ; 1125) ; ಆದಂ ಕಂದರ್ಹದ್ದಾಸದೇವಂ ಕಾಮದೇವಂಗೆ ಪಟ್ಟಂಗಟ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟ ರಾಗರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ತೆಲ್ಲಂಟಿಯಾಗಿ (ಅರ್ಧನೇ. ೨-೩೮ ವ) ; ನಾನು ಹೋಗಿದ್ದೆ ಪಾಪಿ. ನನ್ನ ಸಿರಿಗೌರಿಗೆ ತೇರು ಹಬ್ಬದ ತೆಲ್ಲಂಟಿ ತರಲೆಂದು (ಕುಂಗಳ. ೫೩). ೨. ಮದುವೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವಧೂವರರಿಗೆ ಕೊಡುವ ಬಳುವಳಿ ; ಮುಯ್ಯಿ : "ತೆಲ್ಲಂಟಿ – ನಿಬ್ಬಣಂ" (ಶಮುದ. ಪರಿ. ೨) ; ಕರಮೊಸೆದಾ ದ್ರುಪದಜೆಯೊಳ್ ನೆರೆದೊಸಗೆಗೆ ತಮ್ಮ ಬೀರಮುಂ ಬಾಕಮುಮಂ ತೆಜವೂಂ ತೆಲ್ಲಂಟಿಯುಮೆಂದರಿಕೇಸರಿಗಾಗಳೀವವೋಲ್ ಬೆನ್ನಿತ್ತರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೬೨). **ತೆಲ್ಲಂಟೆ :** ೨. ಪ್ರಣತೇಂದ್ರಂ ವರನೆಂದು ಬಂದೆಸೆವ ಸೌಧರ್ಮಾದಿಗಳ್ ಬಂದ ನಿಬ್ಬಣಗರ್ ಕಲ್ಪದನಲ್ಪವಸ್ತುನಿವಹಂ ತೆಲ್ಲಂಟೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೨-೧೦೯). **ತೆಲ್ಲಟಿ :** ೧. ತೆಲ್ಲಟಿಯೆಂದು ಗಿರಿಜೆಯು ಮೆಚ್ಚಿ ಕೊಟ್ಟ ನಿಶಿತಾಸ್ತ್ರಮಂ . . . ಕೊಂಡು (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೨೧೧ ವ) ; ಮುಡಿಗೆ ಜೋಳಿಯ ತೆಲ್ಲಟಿಯೆಂಬ ನಾಟ್ಕುಡಿಯಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೦೭೫) ; ಈ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ತೆಲ್ಲಟಿಯಾಗೆ . . . ಕರಂಬಂ ಮತ್ತರು ಹತ್ತುಮನಿತ್ತ (ಕಇಅ. ೮೨-೬೮-೮೮ ; 1117) ; ಚಲ್ಲಿದವು ರಥ ಗಾಲಿ ಮುರಿದವು . . . ಎಲ್ಲಿಯವು ರಥವಾಜಿ ವಾಜಿಗೆ ತೆಲ್ಲಟಿಯಲೇ ರಥಿಕ ಸೂತರು (ಕುವ್ಯಾಗ. ೧-೩೦) ; ಮೆಲ್ಗೆಲ್ಲ ಕಾಳಿರ ತೆರೆ ಚೆಲ್ಲಾಡುತ್ತಿರಲು ತೆಲ್ಲಟಿಯ ನಗೆನುಡಿಯ ದೊಡ್ಡನೆಂದಂ ಪೋಪೆ (ಕಾಲೂರ. ೬೧-೧೨೮). **ತೆಲ್ಲಟೆ :** ೨. "ತೆಲ್ಲಟೆ[ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟು]ಯೆನಲ್ಕೆ ಮುಯಿ" (ಚಟುನಿ. ೬೦) . **ತೆಲ್ಲಟ್ಟು :** ೧. ರಸದಂಬುಲದನಿಗುಟಿಕಿಂದೆಸೆದರ್ಪಮೃದಯೊಳೊಪ್ಪುವನುರಾಗವನೇ ರಸನೆಯೊಳುಟಿ ತೆಲ್ಲಟ್ಟಿಯ ನೊಸೆದೊರ್ವಗೊರ್ವರೀವವೋಲ್ (ವೀರವಿ. ೬-೭೫). **ತೆಲ್ಲಟ್ಟು :** ೨. 'ತೆಲ್ಲಟೆ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ.

[←ತೆಲು. ತೆಲ್ಲಂಟಿ, ತೆಲ್ಲಟಿ]

ತೆಲ್ಲಂಟಿಗೆ, ತೆಲ್ಲಟಿಗೆ (ನಾ). ೧. ಬಹುಮಾನ ; ಉಡುಗೊರೆ. ೨. ಬಳುವಳಿ; ಮುಯ್ಯಿ: 'ತೆಲ್ಲಂಟಿಗೆಗೊಡು' ಪರಾ. **ತೆಲ್ಲಟಿಗೆ :** ೧. "ತೆಲ್ಲಟಿಗೆ

ಯೆನಲ್ ಮರ್ಯಾದೆಯುಕ್ಕು" (ಕಶಕ. ೪೮); ಮತ್ತವಿಖಾ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ತೆಲ್ಲಟಗೆಯಾಗೆ (ಎಇ. IX, ೨೬೪-೮೮; 1117). ೨. "ತೆಲ್ಲಟಗೆವೆಸರು ಮುಯ್ಯೆಂದಕ್ಕು" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೬೩). P ಇಲ್ಲಿ 'ತೆಲ್ಲಟ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪವಾದ 'ತೆಲ್ಲಟಗೆ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ರೂಪವನ್ನಾಗಿ ಕೆಲವರು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವಂತಿದೆ. [<ತೆಲ್ಲಂಟ]

ತೆಲ್ಲಂಟಗೆಗೊಡು, ತೆಲ್ಲಟಗೆಗುಡು (ಕ್ರಿ). ೧. = ತೆಲ್ಲಂಟಗೊಡು: ಪುರವೆಂಬ ನಲ್ಲನೊಡನೆ ಸಿರಿ ಕೂಡಲು ಶರಧಿ ತನ್ನಯ ವಸ್ತುಗಳನೂ ತರಿಸಿ ತೆಲ್ಲಂಟಗೆಗೊಟ್ಟಪೋಲ್ (ವರ್ಧಕ. ೧-೧೧೪). **ತೆಲ್ಲಟಗೆಗುಡು**: ೨. ಉಡುಗೊರೆಯಾಗಿ ಕೊಡು: ತನ್ನಸುವಂ ತೆಲ್ಲಟಗೆಗುಡುವ ತೆಜದೊಳ್ಕೊಟ್ಟಂ (ಗದಾಯು. ೨-೧೩). [ತೆಲ್ಲಂಟಗೆ + ಕೊಡು$_1$]

ತೆಲ್ಲಂಟಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ಬಳುವಳಿ ಕೊಡು: ವಸ್ತುವಾಹನಸಂದೋಹಮಂ ತೆಲ್ಲಂಟಗೊಟ್ಟು ವಧೂವರರಂ ತದೀಯಾಗಾರಕ್ಕೆ ಕಳಿಪಿ (ನೇಮಿಪು. ೧-೬೬ ವ). [ತೆಲ್ಲಂಟ + ಕೊಡು$_1$]

ತೆಲ್ಲಂಟದರ್, ತೆಲ್ಲಟದರ್ (ಕ್ರಿ). ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ತರು; ಉಡುಗೊರೆಯನ್ನು ತರು: ತೆಲ್ಲಂಟದರ್ಪ ಸಾಮಂತಸಂದೋಹದಿಂ . . . ಕರಮೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು ನರೇಂದ್ರಭವನಾಂಗಣಂ (ಅಜಿಪು. ೪-೭ ಗಳ). **ತೆಲ್ಲಟದರ್**: ಚೆಲ್ವಾದರಾ ಕಾಮನುತ್ಸವದಿಂ ತೆಲ್ಲಟದಂದ ಮಾಧವಪುರ ಶ್ರೀಲೀಲೆಯಂ ಬಾಲೆಯರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೩). [ತೆಲ್ಲಂಟ + ತರ್]

ತೆಲ್ಲಂಟೆ 'ತೆಲ್ಲಂಟ' ನೋ.

ತೆಲ್ಲಕಾಕಮುಷ್ಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: ಬಿಳೀಕಾಕಮುಷ್ಟಿ, ಪಲ್ಲೆ, ತೆಲ್ಲಕಾಕಮುಷ್ಟಿ (ಮೃಜಿಗಿ. ೧೯-೩೩೪). [?]

ತೆಲ್ಲಟ 'ತೆಲ್ಲಂಟ' ನೋ.

ತೆಲ್ಲಟಗ (ಗು). ಹೊಳಪುಳ್ಳ; ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ: ಅಲ್ಲಿ ರಂಜಿಪು [ವ] . . . ಪಲ್ಲವಿತವಾದ ಮರಕತ ನೀಲವಜ್ರದಿಂ ತೆಲ್ಲಟಗ ಮಣಿಗಳಿಂದ (ಲಿಂಗಪು. ೩-೨೭). [<ತೆಲ್ಲ$_1$]

ತೆಲ್ಲಟಗೆ 'ತೆಲ್ಲಂಟಗೆ' ನೋ.

ತೆಲ್ಲಟಗೆಗುಡು 'ತೆಲ್ಲಂಟಗೆಗೊಡು' ನೋ.

ತೆಲ್ಲಟಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಹುಮಾನವಾಗಿ ಪಡೆ. ೨. ಬಳುವಳಿಯನ್ನು ಸೆಳೆ; ಮುಯ್ಯಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು: ಅವನಿಪ ಕಂತುವೆಚ್ಚ ಭವಬಾಣಮದೋವದೆ ಕೊಂಡು ಚಂಡವಿಕ್ರಮನ ಶಿರಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಶಿರಮಂ ತವೆ ತೆಲ್ಲಟ [ಪಾಠಾಂ. ತಲೆ]ಗೊಳ್ಗುಮೆಂದು . . . ಓಡಿದಂ ನಿಜಪುರಕ್ಕೆ (ಕುಸುಮಾ. ೧೧-೫೮). [ತೆಲ್ಲಟ (<ತೆಲ್ಲಂಟ) + ಕೊಳ್$_1$]

ತೆಲ್ಲಟದರ್ 'ತೆಲ್ಲಂಟದರ್' ನೋ.

ತೆಲ್ಲಟೆ 'ತೆಲ್ಲಂಟ' ನೋ.

ತೆಲ್ಲಟ್ಟೆ 'ತೆಲ್ಲಂಟ' ನೋ.

ತೆಲ್ಲಟ್ಟು 'ತೆಲ್ಲಂಟ' ನೋ.

ತೆಲ್ಲಪುನಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಬಿಳಿಯ ತಾಳೆ: ಬಿಳಿಪೂಳಿಕು . . . ಬಿಳಿತಾಳೆ, ತೆಲ್ಲಪುನಿ (ಮೃಜಿಗಿ. ೩೯-೭೭೩). [?]

ತೆಲ್ಲಯಿಸು, ತೆಲ್ಲಯ್ಸು, ತೆಲ್ಲೈಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ದಪ್ಪವಾಗು; ಮಂದವಾಗು: (+). ೨. ಗಟ್ಟಿಯಾಗು; ಬಲಗೊಳ್ಳು; ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗು: (+). ೩. ಹೆಚ್ಚಾಗು; ಅಧಿಕವಾಗು: (+). ೪. ಒಟ್ಟಾಗು; ಗುಂಪಾಗು: ಕಲ್ಲದಾಡುವ ತೆಲ್ಲಯಿಸಿದ ಮಲ್ಲಗೀಳಿಯ ಸವಿನುಡಿಗೆ . . . ತೆಲ್ಲಣಂಗೊಂಡು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೭೬-೪). ೫. ಜಿಡ್ಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿರು; ಸ್ನಿಗ್ಧವಾಗು; ಅಂಟಂಟಾಗು: (+). ೬. ಬೆಳಗಿಸು; ಪ್ರಜ್ವಲಗೊಳಿಸು: ತೆಲ್ಲಯಿಸಿ ಮಂಗಳಾರತಿಯ ವನಿತೆಯರೆಲ್ಲ ಭುಲ್ಲಯಿಸಿ ಹಾಡಿ ಹರಸುವ ಹೊತ್ತು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೮೮); ತೆಲ್ಲಯಿಸಿದಂ ಮೇಳಯಿಸಿದಂ (ಕಮಕ. ೩೪ ಪ್ರಯೋ); ಪೊಲ್ಲಮೆಯುಂ ನಿರ್ಗುಣಮುಂ ತೆಲ್ಲಯಿಸುತೆ ತಮಗೆ ತಮಗೆ ಪುದುವಲ್ಲದೊಡಂ ನಿಲ್ಲದೆ ಜಗದೊಳ್ಪಾಳ್ವರೆ ಸಲ್ಲಲಿತರ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರು. ೧೨-೨೭). **ತೆಲ್ಲಯ್ಸು**: ೬. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೈದೀವಿಗೆಗಳು ತೆಲ್ಲಯ್ಸೆ [ಪಾಠಾಂ. ತೆತ್ತೈಸೆ, ಬೆಳಗೆ]ಪಲ್ಲವಿಸೆ ಪಲ್ಲವಸತ್ತಿಗೆ ಮೇಲ್ಮಸಗೆ (ನಂದಿಶ. ೧೦-೪೯). **ತೆಲ್ಲೈಸು**: ೧. "ತೆಲ್ಲೈಸಿತೆಂದು ಮಂದೈಸಿದಕ್ಕೆ ನಾಮವದು" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೫೦); "ತೆಲ್ಲೈಸಿತೆನೆ ಬುಧರಿನದು ಮಂದೈಸಿಯ ನಿಂದರ್ಥಮಪ್ಪುದು" (ಕವಿಕಂ. ೨೦೨). ೩. ತಂಪಿನಿಂ ತೆಲ್ಲೈಸಿ ಕೋಡುಗುಟ್ಟುವ ಗಾಳಿ (ಕಾಲಂಕ. ೭೫-೧೩೪). ೬. ಭರದಿಂ ತೆಲ್ಲೈಸಿದ ಬಹು ಕರದೀಪಿಕೆಗಳ ಮರೀಚಿಮಾರ್ಗಮಾನಂತಾ ಪುರಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಸೀಮಂತದ ಸುರುಚಿರಕುಂಕುಮದ ರೇಖೆಯೆನಿಸಿತ್ತಾಗಳ್ (ಮಹಾನೀ. ೦೪-೪೭). ೭. ಅಳವಡಿಸು (?): ಅಂತು ದೇವತೆ ಕೊಟ್ಟ ಗದಾದಂಡಮನುರ್ಚಿದಮರಿಯಂ ನಿವಿರ್ಚಿ ಪುಲ್ಲಿಯುಂ ತೆಲ್ಲೈಸಿ ಗೊಂಡೆಯಮಂ ದಂಡೆಗೊಳಿಸಿ ಚಾರುಶಾಕ್ಯತಿಯುಂ ಪಿಡಿದಾಗಳ್ (ದಶಕು. ೨-೨೫ ವ). [ತೆಲ್ಲ? + -ಇಸು$_3$]

ತೆಲ್ಲಯ್ಸು 'ತೆಲ್ಲಯಿಸು' ನೋ.

ತೆಲ್ಲವಣ್ಣ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಬಣ್ಣ; ನುಣುಪಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವ ಬಣ್ಣ: ಚೊಲ್ಲಣಿಗೆವಡೆದ ಚಿಂತಾರತ್ನಂಗಳಶದಿಂ ತೆಲ್ಲವಣ್ಣದ ಬಾಗಿಲಿಂ ಕನಕವಲಗೆಯಿಂ (ಲಿಂಗಪು. ೩-೨೦); ಪಲ್ಲವಿತಮಾದ ಹಲಸವರೆ ಪಕ್ಕರೆಯವರೆ ತಲ್ಲಣಿವ ಸವಿಗೊಡುವ ಸಾಲವರೆ ಸರಳವರೆ . . . ತೆಲ್ಲವಣ್ಣದ ಸೊಂಪಿನವರೆ (ಲಿಂಗಪು. ೮-೪೫). [ತೆಲ್ಲ$_1$ + ಬಣ್ಣ$_1$]

ತೆಲ್ಲಿಗ, ತೆಲಿಗ, ತೇಲಿಗ$_2$ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಮಾರಿ ಜೀವಿಸುವವನು; ಗಾಣಿಗ: "ತೆಲ್ಲಿಗ=ತೈಲಿಕ=ಎಣ್ಣೆವ್ಯಾಪಾರಿ" (ಕರ್ನಕೋ. ೧೯); ತೆಲ್ಲಿಗ ಸೇಣಿಗ ಮನೆವೀಡಿಲ್ಲಾದದು ತೆಱೆಯುಂ (ಎಇ. XIV, ೧೯೧-೨೯; 726); ಅಲ್ಲಿಯ ತೆಲ್ಲಿಗರು ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮವೆಂತೆಂದಡೆ . . . ಸೋಟಿಗೆ ಯೆಣ್ಣೆಯಂ ಬಿಟ್ಟರು (ಎಕ. VII (S), ಶಿಕಾರಿ. ೩೩೪-೨೭; ಸು. 1100); ಹಿಂಡಿಯಂ ನಂಬಿಯೆಣ್ಣೆಯನುಗುವ ತೆಲ್ಲಿಗನುಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೫೦); ಪಡವಂದಿಗಂ, ಪತ್ರಳಿಗಂ, ತೆಲ್ಲಿಗಂ (ಭಾಷಾಭೂ. ೦೬೩ ಪ್ರಯೋ); ಹೇಱಿ ಬಂದೆಳ್ಳ ರಾಸಿಗಳ ತೆಲ್ಲಿಗರೊಯ್ದು ಗಾಣವಾಡೊಳ್ಕಿತೆನಿಸಿದ ತೈಲಕುಂಭ ಕೋಟಿಗಳ ತಂದರು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೫೦); ಖಲಪ್ರವರ್ತನಂ ತೆಲ್ಲಿಗರೊಳ್ . . . ಅಲ್ಲದೆ ತನ್ನೊಳಿಲ್ಲೆನಿಸಿರ್ಪುದು (ದಶಕು. ೦-೨೨ ವ); ತೆಲ್ಲಿಗಂಗೆಳ್ಳನುದಿನಂ ಬೆಳೆದುದವಾಯ್ತು (ಬಸವು. ೪೩-೬೦). **ತೆಲಿಗ**: ತೆಲಿಗರು ಸೇಡೆಯಂ ಬಿಟ್ಟರು ಸಖರ ಸೇಡೆಯಂ ಬಿಟ್ಟರು (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೦೭೭-೨೮; 1162). **ತೇಲಿಗ$_2$**: ಪಟ್ಟಣಸಾಮಿ ಸೋವಿಸೆಟ್ಟಿಯರು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಮಸ್ತ ನಗರಂಗಳುಂ ತೇಲಿಗರುಮಿರ್ದ್ದು ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ.೦೪೦-೮೫; 1193); ದೂಸಿಗರುಂ ಮುಖ್ಯವಾಗುಳಿದ ಪರದರುಂ ತೇಲಿಗರುಂ (ಎಇ. XIII, ೨೦-೫೦; 1204); ತೇಲಿಗರ ಗಾಣವೊಳಗಾಗಿ ಅರಮನೆಯ ನ್ಯಾಯವನ್ಯಾಯ ಮಳ ಬ್ರಯ ಏನು ಬಂದಡಂ ಆ ಸ್ಥಳದಾಚಾರ್ಯ್ಯರು ತಾವೇ ತೆತ್ತು ನಿರ್ನ್ನಯಿಸುವರು (ಎಕ. II, ೩೩೩-೦೭; 1206 ?); ತೇಲಿಗ ಹಿರಿಯ ತಂಮನ ಮಗ ರಾಮಗೆ ಪೊಂದು ಗ ೧ (ಎಕ. III, ತಿರುಮ. ೨-೭; 1367). [ತೆಲ್ಲ$_2$ + -ಇಗ./ಸಂ. ತೈಲಿಕ]

ತೆಲ್ಲಿಗಗೆಱೆ (ನಾ). ಒಂದು ಕೆರೆಯ ಹೆಸರು: ಹಿರಿಯ ಕೆಱೆಯ ಕೆಳಗೆ ಗದ್ದೆ ಮ ೧ ತೆಲ್ಲಿಗಗೆಱೆಯ ಕೆಳಗೆ ಗದ್ದೆ ಮತ್ತರ್ ೧ ಕ ೪೫೦ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೨೦-೧೯; 1045). [ತೆಲ್ಲಿಗ + ಕೆಱೆ]

ತೆಲ್ಲಿಗಗೇರಿ (ನಾ). ಗಾಣಿಗರ ಬೀದಿ,–ಕೇರಿ: ಮಂತ್ರವಾದಿಯಂ ಕಂಡ ಗ್ರಹದಂತೆ ತೆಲ್ಲಿಗರ್ ತಲ್ಲಣಿಸೆ ತೆಲ್ಲಿಗಗೇರಿಯಂ ಪೊಕ್ಕು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೨೧). [ತೆಲ್ಲಿಗ + ಕೇರಿ]

ತೆಲ್ಲಿಗವನೆ (ನಾ). ಗಾಣಿಗನ ಮನೆ: ಮೂಡಣ ತ[ಳ]ದ ಮೂಱು ಹ[ತ್ತಿ]ಯ ತೆಲ್ಲಿಗವನೆಯುಮನಾ ಶತದೊಳಗೆ . . . ಸರ್ವ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರು (ಕಇ. II, ೧೦-೩೦ ; 1090) ; ದೇವರ ನಂದಾದೀ[ವಿ]ಗೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ××× ತೆಲ್ಲಿಗವನೆ (ಸೌಇಇ. XI-II, ೧೨೯-೩೪ ; 1083). [ತೆಲ್ಲಿಗ + ಮನೆ]

ತೆಲ್ಲಿಗಿತಿ (ನಾ). ಗಾಣಿಗರ ಹೆಂಗಸು ; ಗಾಣಿಗಿತ್ತಿ : ತಲುಗಿತಿ, ತೆಲ್ಲಿಗಿತಿ, ಚಿಪ್ಪಿಗಿತಿ (ಶಮದ. ೨೦೮ ಪ್ರಯೋ). [ತೆಲ್ಲಿಗ + – ಇತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ತೆಲ್ಲ್ಯಿಸು 'ತೆಲ್ಲಯಿಸು' ನೋ.

ತೆವಟಿಗೆ 'ತಿವದಿಗೆ' ನೋ.

ತೆವಟಿಗೆಬುಲ್ಲು 'ತಿವಟಿಗೆ ಬುಲ್ಲು' ನೋ.

ತೆವಟು 'ತೆಂಟು' ನೋ.

ತೆವಡೆ 'ತೆಟ್ಟೆ' ನೋ.

ತೆವಡೆಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಕಂತೆಕಟ್ಟು ; ಸಿವುಡುಗಟ್ಟು : ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಆಳುಗಳು ಜೋಳದ ತೆನೆಗಳನ್ನು ತೆವಡೆಗಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ತೆವಡೆ (< ತೆಟ್ಟೆ) + ಕಟ್ಟು$_1$]

ತೆವರ್ 'ತೆವಂರ್$_2$' ನೋ.

ತೆವರ 'ತೆವಱ್$_2$' ನೋ.

ತೆವರಿ 'ತೆವಱ್$_2$' ನೋ.

ತೆವರಿಕೆ (ನಾ). ಹೀಯಾಳಿಕೆ : ಆಗವೋಡಲ್ಕವರು ಪಿಡಿತಂದು ನಮ್ಮ ತೆವರಿಕೆಗುಮ್ಮಟಲಿಲ್ಲಲೆ ಈಗ ದಂಡಂ ಮಣಿಯೆನುತ್ತ ಬಗ್ಗಿಸಿ ಕೆಡಹೆ (ಚಕುಇ. ೭-೩-೩೭). [ತೆವರು$_1$ (< ತೆವಱ್$_1$) + – ಇಕೆ]

ತೆವರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಟ್ಟು ; ಓಡಿಸಂ : ಇಲ್ಲಿಗಾತಂ ಬರಲು ಕದಹುದೆಱೆಯದೆ ಕಟಕಿಗಳನಾಡಿಸಿ ಕೆಳದಿಯರ ಕಯ್ಯಿಂದ ತೆವರಿವುದೆನುತೆ ಬುದ್ಧಿಗಲಿಸಿ (ಸೌಂದಪು. ೧೩-೨೧) ; ತವಕದಲಿ ತತ್ಕ್ಷಣದಿನಭ್ರಕೆ ನವರುಧಿರ ಮುಬ್ಬೆದ್ದು ಸುರಸೈನ್ಯವನು ತೆವ[ಪಾಠಾಂ. ಬೆದ]ರಿಸಿತೇನನೆಂಬೆನು ಸಮರ ಸಂಭ್ರಮವ (ತೊರರಾ. ೭-೩೩-೪) ; ಬವರಕೈದು ವಸಿದ್ಧಸಾಧ್ಯರ ತೆವರಿಸುತೆ ರಣವಿಜಯ ರಭಸದ ರವಳಿಯಿಂ ಸಂಚರಿಪ ಸಾಲ್ವನ ಕಂಡ ವಿಹಗೇಂದ್ರ (ಅಂಬಿಕಾ. ೨೭-೧೪). ೨. ಧ್ವಂಸ ಮಾಡು; ನಾಶಗೊಳಿಸು: ತೆವರಿಸಿದನನಿಬರ. [ಪಾಠಾಂ. ಸವರಿದನು ಮತ್ತಾ] ಚತುರ್ಬಲನಿವಹವನು ನಿಮಿಷಾರ್ಧದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೨-೩೨) . ೩. ಕಳೆ ; ನಿವಾರಿಸಂ ; ಪರಿಹರಿಸು : ಲಿಂಗವಿದು ತಾಪತ್ರಯಂಗಳಂ ತೆವರಿವುದು (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೨೨-೧೦೭) ; ತಂದೆ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯ ಮಂತ್ರಲಸದುಪದೇಶವಂ ದಯದೊಳಿತ್ತೆನ್ನ ಪಾಪಕುಲಮಂ ತೆವರಿಸು (ರಾಘಶ. ೧೦-೧೯). ೪. ಜರೆ; ಹೀಯಾಳಿಸು : ಇರುಳರಸನಂ ಜಱೆವ ವದನವನಜವಯೆಸಳ ತೆಱನಂ ತೆವರಿಸುತಿರದೆ ತೊಳಗುವ ನಯನವೆಳಹರಿಯಿರವ ನೆಱೆ ನಗುವ ನಡು . . . ನೆಲವರೆಗಿಳಿದ ನಿಡುಜಡೆಯ ತರುಣಿಯರು (ನಂದಿಮಾ. ೯-೩೪). [ತೆವರು$_1$ (< ತೆವಱ್$_1$) + – ಇಸು$_3$]

ತೆವರು$_1$ 'ತೆವಱ್$_1$' ನೋ.

ತೆವರು$_2$ 'ತೆವಂರ್$_2$' ನೋ.

ತೆವರೇರು 'ತೆವರೇಱು' ನೋ.

ತೆವರೇಱು, ತೆವರೇರು (ಕ್ರಿ). ದಿಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹತ್ತು ; ಗುಡ್ಡವನ್ನು ಏರು: ಕಾಲುವೆಯುಗಳು ಕುಳಿತೆವರೇಱಲಱಿದೆನಲು ಗಾಲಿವೊಗೆದುವು ಕೀಲು ಮುಱಿದುವು ಗೋಳುಗುಟ್ಟಿತು ಪುರಜನಂಗಳು (ಕೌಶಿರಾ. ೧೧-೪೪) ; **ತೆವರೇರು** : ತವರುಮನೆಯಾ ದೀಪ ತೆವರೇರಿ ನೋಡೇನು (ಹಳ್ಳಿಯು. ೯೩). [ತೆವರು$_2$ (< ತೆವಱ್$_2$) + ಏಱು$_1$ (< ಏಱ್$_1$)]

ತೆವರ್ಚು 'ತೆವುಳ್ಚು' ನೋ.

ತೆವಲು, ತೆವುಲು (ನಾ). ೧. ಉತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆ ; ಗೀಳಂ; ಚಟ : ಈ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಮಾಸ್ತೋವಳಿಗೆ ಹೆಂಡದ ತೆವಲು ಹತ್ತಿತು (ಪುನರು. ೧೪೭) ; ಆ ಕೊಟಕ್ಕೆ ಹೊಗೇಸೊಪ್ಪು ಎಲೆ ಅಡಿಕೆ ನಶ್ಯ ಸುಣ್ಣ ಮುಂತಾದ ತೆವಲು ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನೊದಗಿಸಿ (ಹುಲ್ಯಹ. ೨೦). ೨. ಬೇನೆ ; ವ್ಯಾಧಿ : ನಿನಗೇನು ಬಂತು ತೆವಲು (ಸಮ್ಮಸು. ೧೧೨) ; ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ನನಗೆ ಏನು ತೆವಲು (ಮರಮು. ೫೯೨). **ತೆವುಲು** : ೧. ಅವಳಿಗೆ ಅಡಕಲೆ ತೆವುಲು ಜಾಸ್ತಿ (ರೂಢಿ). ೩. ತೀಟೆ ; ಬೆದೆ ; ನಸೆ: ತೆವುಲು ತೀರಿದ ಮೇಲೆ ಲೌಡಿಯ ಸಂಗವೇಕೆ ? (ಗಾದ).
[ದೇ.೩ ತುಳು. ತೆವಲ್ ; ತೆಲು. ತೆವುಲು, ತೆಗುಲು]

ತೆವಲುಗಾರ (ನಾ). ಗೀಳಂ ಹಿಡಿದವನು ; ಚಟವುಳ್ಳವನಂ :(+). [ತೆವಲು + – ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ತೆವಳ್ 'ತೆವುೞ್' ನೋ.

ತೆವಳಾಟ (ನಾ). ತೆವಳುವಿಕೆ ; ದೇಕುವಿಕೆ : ಎಳೆಯ ಮಕ್ಕಳ ತೆವಳಾಟವೂ ಹಾವಿನ ಹರಿದಾಟವೂ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯದು (ಮನೋನಂ. ೧೭೭). [ತೆವಳು (< ತೆವುೞ್) + ಆಟ]

ತೆವಳು 'ತೆವುೞ್' ನೋ.

ತೆವಳೆ (ನಾ). ಅಲಕ್ಷ್ಯ ; ಉದಾಸೀನ. 'ತೆವಳೆಗಾಣ್' ಪರಾ. [?]

ತೆವಳೆಗಾಣ್ (ಕ್ರಿ). ಉದಾಸೀನಮಾಡು; ಕಡೆಗಣಿಸು: ಸತಿ ಪುಟ್ಟಿಲ್ಲಿದಪಳ್ ರಘೂದ್ವಹ ಕುಲಸ್ತ್ರೀ ಸೀತೆ ಪೆಣ್ಬುಯ್ಯಲಂ ಶ್ರುತಿ ಕಯ್ಕೊಂಡುದು ಕೇಳ್ದದಂ ತೆವಳೆಗಂಡಾದೆನ್ನ ವಿಖ್ಯಾತಿ ದೂಷಿತಮಕ್ಕುಂ (ಪಂಠಾಮಾ. ೯-೧೪೪). [ತೆವಳೆ + ಕಾಣ್]

ತೆವುಲು 'ತೆವಲು' ನೋ.

ತೆಳ್, ತೆಳಂ (ಗು). ತೆಳ್ಳಿತು, ತೆಳ್ಳಿತ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಬರುವ ಆದೇಶ ರೂಪ. 'ತೆಳ್ಗನ್ನಡ', 'ತೆಣ್ಣಡಂ', 'ತೆಳ್ವರಿಜು' ಪರಾ. ತೆಳು. 'ತೆಳುಗದಪು', 'ತೆಳುವಸಿಱ್' ಪರಾ. 'ತಿಳಿ$_2$' ಹೋ.

ತೆಳ್ಳನೆಯ = ತೆಳ್ಳಗಿರುವ: ತಳ್ಳನೆಯ ಕೋಟು ಧರಿಸಿದುದರಿಂದ ನೆಕ್ಲದೋವನ ಮೈಯಲ್ಲಿ ನಡುಕ ತಲೆದೋರಿತ್ತು (ಪುನರು. ೩೦೯); ದೃಷ್ಟಿಪಾಟವುಳ್ಳವರ ಬರಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ, ಮಬ್ಬಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ತೆಳ್ಳನೆಯ ಮೋಡ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರುವಾಗಾಗಲಿ, ಶುಕ್ರನ ಕಲೆಗಳು ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಕಾಣುವುದುಂಟು (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿ. ೧೧೭). [< ತೆಳ್ಳಿತು]

ತೆಳಗು (ನಾ). ಕೆಳಭಾಗ; ಅಡಿಭಾಗ: ಆ ಪುಸ್ತಕ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯ ತಳಗಿದೆ (ರೂಢಿ).

ತೆಳಗಣ = ಕೆಳಗಿರುವ ; ತಳದ : ನಾಲು ಆಳುವ ರಾಜ್ಯಘಟ್ಟದ ಮೇಲಣ ಠಾಣೆಯ ಘಟ್ಟತ್ತೆಳಗಣ ಠಾಣೆಯಗಳಲ್ಲಿ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೪೩, ೩೭-೦೭ ; 1642). [< ಕೆೞಗು]

ತೆಳಗೆ (ಅ). ಕೆಳಗೆ ; ಅಡಿಯಲ್ಲಿ : ಇದೊ ತಗ್ಗು, ಅದೊ ಗುಡ್ಡ, ಅಗೊ ಮಲೆಯ ಬೆಟ್ಟ ನೆಲ ತೆಳಗೆ ಬಿಟ್ಟ (ಗಂಗಾತ. ೪೦-೦೨). [< ಕೆೞಗೆ]

ತೆಳಱು 'ತೆಣಱು' ನೋ.

ತೆಳು 'ತೆಳ್' ನೋ.

△ **ತೆಳುಂಪು** 'ತೆಳ್ಪು' ನೋ.

ತೆಳುಕಾಗದ (ನಾ). ದಪ್ಪವಲ್ಲದ ಕಾಗದ : ತೆಳುಕಾಗದದ ಮೇಲೆ ಊರಿ ಬರೆಯಬಾರದು (ರೂಢಿ). [ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ಕಾಗದ]

ತೆಳುಗದಪು 'ತೆಳ್ಗದಂಪು' ನೋ.

ತೆಳುಗನ್ನಡ 'ತೆಳ್ಗನ್ನಡ' ನೋ.

ತೆಳುಗಲ್ಲ 'ತೆಳ್ಗಲ್ಲ' ನೋ.

ತೆಳುಗಟಿ 'ತೆಳ್ಗಟಿ' ನೋ.

ತೆಳುಗಾವಿ (ನಾ). ತಿಳಿಯಾದ ಕಾವಿಬಣ್ಣದ ಸೀರೆ : ಸಾರಂಗವಟ್ಟ ಪಳಿ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗಂ ತ್ರಿವಳಿ ಮಂಚಿಟಿಗೆ ಪಲ್ಲಕ ನೆಲ್ಲೂರ ತೆಳು[ಪಾಠಾಂ. ಳ] ಗಾವಿಯೆಂಬಾ ಸೀರೆಗಳಂ ಸತಿಯರೊಲೆಯೊಳುರುಪಿದರಾಗಳ್ (ಕೃಷುವಿ. ೧೦-೨೪) ; ಕುಂಬಳಗಂಟ ತೆರತವಳಿ ತೆಳುಗಾವಿಯುಂ ಬಿಳಿದಿನ ಸೀರೆ (ಅಮುಸಾಂ. ೪-೧೯). [ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ಕಾವಿ]

ತೆಳುಗಾಳಿ (ನಾ). ಮೆಲ್ಲನೆ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿ ; ಮೆಲುಂಗಾಳಿ ; ಮಂದ ಮಾರುತ : ತೆಳುಗಾಳಿಯುಂ ಬಯಸಿ ಭದ್ರದೊಳು ಚರಿಸುವ ರತಾಂತ ಸತಿಯರ ಕಂಡನು (ಹಠಕಾ. ೪-೩೩); ಬಳಲಿಕೆಯಿಲ್ಲ ಮಗಣ್ಣಾ ಜನಿನ್ನಯ ನಿಳಯಕ್ಕೆನ್ನೆಯ್ದು ಬಹಾಗ ತೆಳುಗಾಳಿಯಲ್ಲದೆ ಬಿಱುಗಾಳಿಯಿಲ್ಲ (ಭರತ. ೩೯-೧೮) ; ತೆಳುಗಾಳಿಗೊಯ್ಯನೆಯೆ ನಿರಿನಿರಿ ವಿಕಂಪಿಸುವ ಪಟಿಕನಿರ್ಮಲ ನದಿಯ ಪುಲಕಿತಮುಕುರದಲ್ಲಿ ಮಜ್ಜನಕ್ಕುಜ್ಜುಗಿಸಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧-೯). [ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ಗಾಳಿ$_1$]

ತೆಳುಗೊರಳು (ನಾ). ತೆಳ್ಳನೆಯ ಕೊರಳು : ನೀಳವಾದ ತೆಳುಗೊರಳಿನ . . . ಎಂಟು ವರ್ಷದ ಹುಡುಗನೊಬ್ಬ . . . ನಾವಿಕ ಟೋಪಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೪೪೦).
[ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ಕೊರಳು (< ಕೊರಲ್)]

ತೆಳುತೆರೆ 'ತೆಳ್ದೆರೆ' ನೋ.

ತೆಳುದಗಡು (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ಲೋಹದ ಹಲಗೆ,-ಫಲಕ : ಝಗ ಝಗಿಪ ಬೆಳುದಿಂಗಳಿನ ತೆಳುದಗಡನೆಲು ತೊಳಗುವ ದುಕೂಲವ ಬಿಗಿದು (ಕುಮ್ಯಾ.ಗ. ೩-೪೦). [ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ತಗಡು]

ತೆಳುದುಗುಲ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಬಟ್ಟೆ : ಮಳಯಜದ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಮುತ್ತಿನ ತೆಳುದುಗುಲ ಸುಲಿಪಲ್ಲ ನಿಡುಗಂಗಳ ಬೆಳಗು ದೆಸೆ ಮುಸುಕು ತಿರೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩-೩೩). [ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ದುಗುಲ]

ತೆಳುದೊಗಲು (ನಾ). ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಚರ್ಮ ; ನವುರಾದ ಚರ್ಮ : ತೆಳುದೊಗಲ ನಿಡುಸೋಗೆಯುಡುಗೆಯುನೆಳಗರುಳ ಸಿಂಗಾರದುಱುಬಿನ . . . ಕಾಳಿಜದಟ್ಟುಗುಳಿಗಳ ಕೆಳೆಗಳೊಳು ಕೊಡಗೂಸು ಪೂತನಿನಿಕರವೊಪ್ಪಿದವು (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೩-೩೪). [ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ತೊಗಲ್ (< ತೋಲ್$_1$)]

ತೆಳುನಿದ್ರೆ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ನಿದ್ರೆ ; ಮಂಪರು : ಸಿರಿಮಂಚಮಂ ಸುತ್ತಿ ಮುತ್ತಿ ಕುಳ್ಳಿರ್ದ ಸತಿಯರು ಕೂಡೆ ಮಾತಾಡುತಿರುತಿರಲು ತೆಳುನಿದ್ರೆ ಕವಿದುದೇಂ ವರ್ಣಿಸುವೆನು (ಸೋಮಚ. ೧-೮೪). [ತೆಳು (<ತೆಳ್)+ನಿದ್ರೆ]

ತೆಳುನೀರು (ನಾ). ತಿಳಿಯಾದ ನೀರು ; ಶುಭ್ರವಾದ ನೀರು : (ಶ).
[ತೆಳು (<ತೆಳ್) + ನೀರು$_1$ (<ನೀರ್$_1$)]

ತೆಳುನೋಟ (ನಾ). ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ನೋಟ ; ನಿರ್ಮಲವಾದ ನೋಟ : ಸನ್ನೆಯ ನೋಟ ಸನ್ಮಾನದ ಸವಿನೋಟ . . . ಭಿನ್ನದೋಱದ ತೆಳು ನೋಟದ ಲಲಿತಾಂಗಿ [ಪಾಠಾಂ.ಬಿನ್ನಣದ ತೇಲ್ಪ ನೋಟವ ನೋಡುತಲಾಗ] ಚೆನ್ನೆಯರಿರ್ದರೊಂದೆಸೆಯ (ಅಬ್ಬಲೂ. ೩-೦೦೭).
[ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ನೋಟ]

ತೆಳುಪು 'ತೆಳ್ಪು' ನೋ.

ತೆಳುಬಣ್ಣ 'ತೆಳ್ವಣ್ಣ' ನೋ.

ತೆಳುಮಜ್ಜಿಗೆ (ನಾ). ತಿಳಿಯಾದ ಮಜ್ಜಿಗೆ ; ನೀರುಮಜ್ಜಿಗೆ : ಪನಸ ಮಾವು ಕಜ್ಜುರದ ಪಣ್ಗಳ ರಸಾಯನಮನೀಂಟ ತೆಳುಮಜ್ಜಿಗೆಯ ಕೊಂಡು ನೀರ್ಗುಡಿದು ಹೊಟ್ಟೆಯ ತಡಹುತಳ್ದು ಕಯ್ದೊಳೆದರು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್. ೭-೨೦). [ತೆಳು (<ತೆಳ್) + ಮಜ್ಜಿಗೆ]

ತೆಳುಮೆಯ್, **ತೆಳುಮೈ** (ನಾ). ಸ್ಥೂಲವಲ್ಲದ ದೇಹ ; ಕೃಶ ಶರೀರ : ಕಚ್ಚುಕನ್ನಡಕದ ತೆಳುಮೆಯ್ಯ ಬಾಲೆಯೊಬ್ಬಳು ಆ ಭಾಷಣವನ್ನು . . . ತರ್ಜುಮೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳು (ಪುನರು. ೩೪೩). **ತೆಳುಮೈ** : ಅತ್ತಿಂದಿತ್ತ ತಿರುಗಾಡುತ್ತಿದ್ದ ತೆಳುಮೈಯ ಗುಜ್ಜಾರಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಅವನು ಬಳಿ ಸಾರಿದನು (ಪುನರು. ೧೪೭). [ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ಮೆಯ್]

ತೆಳುಮೈ 'ತೆಳುಮೆಯ್' ನೋ.

ತೆಳುಮೊಗ (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ಮುಖ ; ಕೃಶವಾದ ಮುಖ : ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬಳ ವಯಸ್ಸು ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತು. ಅವಳ ತೆಳುಮೊಗ ಬಿಳಿಚಿಕೊಂಡಿತ್ತು (ಪುನರು. ೧೪೦). [ತೆಳು (< ತೆಳ್) + ಮೊಗ]

ತೆಳುವಸಿಱ್ 'ತೆಳ್ವಸಿಱ್' ನೋ.

ತೆಳುವಸಿಱು 'ತೆಳ್ವಸಿಱ್' ನೋ.

ತೆಳುವಸುಱು 'ತೆಳ್ವಸಿಱ್' ನೋ.

ತೆಳುವಳುಕು 'ತೆಳ್ವಳಿಕು' ನೋ.

ತೆಳುವಾಸೆ 'ತೆಳ್ವಾಸೆ' ನೋ.

ತೆಳುವು 'ತೆಳ್ವು' ನೋ.

ತೆಳುವುಡಿ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ಪುಡಿ ; ನವುರಾದ ಹುಡಿ : ತೆಳುವುಡಿಯು ಮಳಲಿಡಿಯಲಿತ್ತಡಿಯ ತಳಗಡಿಯು ಪೊಳೆ ನೆಱೆಯಲುಱೆ . . . ಸಲೆ ಕಣ್ಗಿಸೆದಳಂದು ದಿವಿಜಸಿಂಧು (ಕ್ಷಮಿಥಾ. ೯-೨೪).
[ತೆಳು (<ತೆಳ್) + ಪುಡಿ$_2$]

ತೆಳುವೆಣ್ಣು (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ಶರೀರವನ್ನುಳ್ಳ ಹೆಣ್ಣು ; ಕೋಮಲೆ : " ತೆಳುವೆಣ್ಣು, ಲತಾಂಗಿ " (Sylph. ೩೦೯೩).
[ತೆಳು (<ತೆಳ್) + ಪೆಣ್ಣು (<ಪೆಣ್)]

ತೆಳುವೆಲರ್ 'ತೆಳ್ವೆಲರು' ನೋ.

ತೆಳುವೆಳಗು 'ತೆಳ್ವೆಳಗು' ನೋ.

ತೆಳ್ಗದಂಪು, **ತೆಳಂಗದಪು**, **ತೆಳ್ಗದಪು** (ನಾ). ಸುಂದರವಾಗಿರುವ ಕೆನ್ನೆ ; ನುಣುಪಾದ ಕೆನ್ನೆ ; ಕೋಮಲವಾದ ಕಪೋಲ: ದೇವಿಯ ತಾಂಬೂಲ ಚ್ಛಾಯಾವಿಷ್ಕೃತವಾದ ತೆಳ್ಗದಂಪುಗಳೆಸೆಗುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೪೮) ; ಕರ್ಮಧಾರಯಕ್ಕೆ – ತೆಳ್ಗದಂಪು, ಒಳ್ಗನ್ನಡಂ (ಶಮದ. ೧೬೪ ಪ್ರಯೋ); ಸೊಗಸುವ ತೊಳಪಗಣ್ಗಳ ತೆಳ್ಗದಂಪುಗಳ ಸಂಪಗೆಯ ಪಳಿವ ಮೂಗಿನ . . . ಪೆಣ್ಗಳಿರ್ದರು (ಜಿಬಪು. ೭-೧೨). **ತೆಳಂಗದಪು** : ಅವನ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ತೆಳಂಗದಪವಾಳಾಧರವ ಚುಂಬಿಸಿ ಸುಖದಳೆದಳು (ಕಂನವಿ. ೧೦-೩೦). **ತೆಳ್ಗದಪು** : ಭುಜಂಗಳ ತಣ್ಪನೊತ್ತು ಬಿಂಕಂಬಡೆದಿರ್ದ ತೆಳ್ಗದಪಿನೊತ್ತು (ಸೊಕ್ಕಸು. ೦೦-೨೬೧) ; ಪಸರಿಪೆಳನಗೆಯ ತೆಳ್ಗದಪಿನಂ . . . ಕಾಂತೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದಿರ್ದಳು (ಕ್ಷಮಿಥಾ. ೦೮-೨೯) ; ಮೆಲ್ಲಡಿ, ಒಳ್ನಾಳ್, ತೆಳ್ಗದಪು (ಕಬ್ಬಾಸು. ೩೦ ಪ್ರಯೋ) ; ಪೆರೆನೊಸಲ ಚೆಂದುಟಿಯ ನುಣ್ದನಿಯ ತೆಳ್ಗದಪಿನ . . . ಮುಗ್ದೆ (ವಂಕಾಠಾ. ೩-೭-೩೪). [ತೆಳ್ + ಕದಂಪು]

ತೆಳ್ಗದಪು 'ತೆಳ್ಗದಂಪು' ನೋ.

ತೆಳ್ಗನ್ನಡ, **ತೆಳಂಗನ್ನಡ** (ನಾ). ತಿಳಿಯಾದ ಕನ್ನಡ ; ಶುದ್ಧವಾದ ಕನ್ನಡ : (ಶ). **ತೆಳುಗನ್ನಡ** : ಒಳುಗನ್ನಡವಚ್ಚಗನ್ನಡಂ ಪೊಸತೆಂಬುದು ತೆಳುಗನ್ನಡ ಮಿಶ್ರದಿನಿದನಿಳೆಯೊಳ್ ಸತ್ಪುರುಷರೋದಿ ಕೇಳ್ಪುದು ಸತತಂ (ಕವಿಚ. III, ೦೪೯. ರಾಜಾವಳೀ ಕಥೆ). [ತೆಳ್ + ಕನ್ನಡ$_1$]

ತೆಳ್ಗಪ್ಪುರ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಕರ್ಪೂರ : ನೋಡಿದ ಕಣ್ಗಳಿಟ್ಟ ತೆಳ್ಗಪ್ಪುರದ ಸಲಗೆಯಂತಟ್ಟರಿಂ ಕೂಡೆ ಕೊಂಡಾಡಿದ ಬಾಯ್ಗೊರಂದದಿಂ ತೀವಿದ ತನಿಗೆನೆವಾಲಂತೆ ನೇರ್ಪಟ್ಟ ನಿನ್ನಗ್ಗದ ದೇಹಚ್ಛಾಯೆಯಿಂ ತಣ್ಣನೆ ತಣಿಯದೆ ಲೋಕತ್ರಯಂ ಚಂದ್ರನಾಥ (ಧರ್ಮನಾ. ೩-೬೩).
[ತೆಳ್ + ಕಪ್ಪುರ]

ತೆಳ್ಗಲ್ (ನಾ). ನವುರಾದ ಕಲ್ಲು, ಚಪ್ಪಡಿ : ಕುಟೀ ತಮರಂ ಪಸರಿಸಿ ತೆಳ್ಗಲ್ಲೊಳ್ ಘಟಿಯಿಸುವುದು ಸುಸ್ಥಾನಶಯನನ[ಮ]ಪ್ಪಂತೆ ನೆಲಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೭-೩). [ತೆಳ್ + ಕಲ್$_3$]

ತೆಳ್ಗಲ್ಲ, ತೆಳಂಗಲ್ಲ (ನಾ). = ತೆಳ್ಗದಂಪು : ಗಲ್ಲಕ್ಕೆ – ಗಲ್ಲಗಿವ . . . ಗಲ್ಲಸ್ಥಳಂ, ತೆಳ್ಗಲ್ಲ (ಶಬ್ದ. ೨೪೮ ಪ್ರಯೋ) ; ತೆಳ್ಗಲ್ಲ ಪೂಸರನ ತೋಳ್ಗಲ್ಲ ವಟ್ಟಡಿಗಳೊಳ್ಗಾಡಿ ಜೋಗಿಗಳ ಬಾಳ್ಗೇಡಿ ನಳಿಸುಳಿಗುರುಳ್ಗಳಿನೊಳ್ಪಿನೊಂದೇಳ್ಗಿ ವಿಟರೆರ್ದೆವಾವುಗಳ್ಗಿಟ್ಟ ಪೇಳ್ಗಿ (ಉದ್ಭಟ. ೫-೨೦). ತೆಳುಗಲ್ಲ : ತನುರುಚಿ ನಗುವುದು ರನ್ನದ ತೊಡವ ವಿಗೆ ಪಚ್ಚೆಗೆಂಪಲತಗೆಯ ಹುರುಡಿಪ್ಪವು ತೆಳುಗಲ್ಲವಾ ಸ್ವಯಂಪ್ರಭೆಗೆ (ವರ್ಧಚ. ೪-೮೦).

[ತೆಳ್ + ಗಲ್ಲ$_1$]

ತೆಳ್ಗಟಿ, ತೆಳಂಗಟಿ (ನಾ). ತಿಳಿಯಾದ ಗಂಜಿ,_ಅಂಬಲಿ : ಎರಡುಂ ಬಾಳಕ ಪದ್ಮಕವೆರಡುಂ ಚಂದನವೆನಿಪ್ಪುವಂ ತೆಳ್ಗಟಿಯಿಂದರೆದು ನಡುನೆತ್ತಿಯೊಳ್ ಪೂಸೆ ರುಜಾರ್ತನ ತೃಷೆಯ ದಾಹದೊದವಂ ಕಳೆಗುಂ (ಕರ್ಣಾಟಕ. ೯_೨೮). ತೆಳುಗಟಿ : " ಗಂಜ . . . ಕಾಂಜಿಕವೆನೆ ತೆಳುಗಟಿ " (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೨-೪). [ತೆಳ್ + ಕಟ್$_4$ (<ಕಳ್$_6$)]

ತೆಳ್ಗೂದಲು (ನಾ). ನವುರಾದ ಕೂದಲು ; ತೆಳ್ಳಗಿರುವ ಕೂದಲು : ನೀಟಾಗಿ ಬಾಚಿಕೊಂಡಿದ್ದ ತೆಳ್ಗೂದಲಿನ ಬಿಳಿಚುವರೋರೆಯ ತರುಣ ಕಲಾವಿದ (ಪುನರು. ೩೩೩). [ತೆಳ್ + ಕೂದಲು (< ಕೂಂದಲ್)]

ತೆಳ್ತುಟಿ (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ತುಟಿ ; ತೆಳ್ಳಗಿರುವ ತುಟಿ : ಕಿವರ್ದ ತಲೆನವಿರದಮೆ ಮುಗಿದ ಕಣ್ಗಳ್ ಜೋಲ್ದ ವದನದಿಂ ಭುಜದೊಳೊಱಗಿದ ಕೊರಲ್ ತೆಳ್ತುಟಿಯ ತುದಿ (ಚಬಪು. ೧೦-೭೩). [ತೆಳ್ + ತುಟಿ$_2$]

ತೆಳ್ದೆರೆ, ತೆಳಂತೆರೆ (ನಾ). ೧. ಸಣ್ಣ ಅಲೆ,_ತರಂಗ : ಶರದೊಳ್ಮುಳುಂಗಿ ನೆಗಪಿದ ಕರಿಕುಂಭಂ ಫೇನ ಪಿಹಿತಮಿಂಬಾದುದು ತೆಳ್ದೆರೆ ಮೇಲುದಱಿಂ ಪೊಣ್ಮಿದ ಸರಸಿಯ ಮಲಯಜ ವಿಲಿಪ್ತ ಕುಚಕುಂಭದವೋಲ್ (ಶಬಶಂ. ೨-೫೭). ತೆಳುತೆರೆ : ೧. ತಳುತೆರೆಯಿಲ್ಲದಿಂಗಡಲೊಳು ತೇಲುವ ಪೊಳೆವ ಚಂದಿರನೊಲು . . . ಬೆಳ್ಳಿಯ ಥಳಿಗೆವಟ್ಟಲು ರಂಜಿಸುದುದು (ವರ್ಧಚ. ೫-೪೦). ೨. ತೆಳುವಾದ ಮುಸುಕು,_ಪರದೆ : ತೆಳುತೆರೆಯ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳ ಸುಂದರವಾದ ಮುಖ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ರೂ೧). [ತೆಳ್+ತೆರೆ$_4$]

ತೆಳ್ದೇಹ (ನಾ). = ತೆಳಂಮೆಯ್ : ಇಂತಪ್ಪ ಶೂರೆಯುರೆನುತಿರ್ದು ತೆಳ್ದೇಹವಮಂ ತಾಳ್ದಿರೇಕೆಂದಳವಳು (ಮೋಹತ. ೪-೩೪).

[ತೆಳ್ + ದೇಹ]

ತೆಳ್ನಡು (ನಾ). ಕೃಶವಾಗಿರುವ ಸೊಂಟ; ಸಣ್ಣ ನಡು : ಬಂದರ್ ಗಡಣದ ತೆಳ್ನಡುವಿನ ಸೆಳೆನಡುವಿನ ಬಡನಡುವಿನಸಿಯನಡುವಿನ ಸತಿಯರ್ (ಆಪವಿ. ೪-೦೨೦) ; ತೆಳ್ನಡು ಬಳ್ಕೆ ಸಖೀಕದಂಬಕಂ ನಲಿದೊಡನೀಱೆ ನೀಱೆ ಬಿಡದೇಱಿದಳೊಯ್ಯನೆ ರಮ್ಯಹರ್ಮ್ಯಮಂ (ರಾಜಶೇ. ೭-೦೭).

[ತೆಳ್ + ನಡು$_2$]

ತೆಳ್ಪಟಿ (ಕ್ರಿ). ಕೃಶತೆ ಅಳಿದಂಹೋಗು ; ದಪ್ಪವಾಗು : ಪೆತ್ತುಂ ತೆಳ್ಪಟಿಯದ ನಡು . . . ಮುನಿದುಂ ಚಿರ್ಲ್ವೊತ್ತರಿವ ನಗೆವೊಗಂ ಮೆಯ್ವೆತ್ತಿರೆ ಕರವೊಪ್ಪಿದಪ್ಪರಲ್ಲಿಯ ಪೆಂಡಿರ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೭೪೪).

[ತೆಳ್ಪು + ಅಟಿ$_1$]

ತೆಳ್ಪು, ತೆಳಂಪು, ತೆಳಂಪು (ನಾ). ೧. ಪರಿಶುದ್ಧತೆ ; ನಿರ್ಮಲತೆ ; ಶುಭ್ರತೆ : ನೀರ ತೆಳ್ಪು ದುಗ್ಧಾಬ್ಧಿಗೆ ದೊರೆ ಸರಿ ಪೋಲ್ವೆಯೆಂಬಿನಱಿಯೆಂ ಪೊಗಟಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೫) ; ದಯೆಯಿಂದೊಳ್ಪಿನ ತೆಳ್ಪಿನ ಗುಣಗಣಾಳಂಕಾರದಿಂ ಮಾರ್ಗ್ಗನಿರ್ಣ್ಣಯದಿಂ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರದಿಂ . . . ಅಧಿಕನೆಂದು (ಸೌಇಇ. XX, ೧೮-೧೯ ; ೨೮೦) ; ಕಲಿಕಾಲದೇಳ್ಗೆಯುಂ ದೆಸೆಗೆಡೆ ತೂಳ್ದಿ ತಾಳ್ದಿ ಕೃತಲಕ್ಷ್ಮಿಯನೊಳ್ಪಿನ ತೆಳ್ಪುಗಳ್ ಜಗಕ್ಕೆಸೆದಿರೆ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೨೫-೧೩ ; 1019) ; ಪೂತ ಪೂಗೊಳಗಳ ತೆಳ್ಪು [ಪಾಠಾಂ. ತಣ್ಪು] ತೆಂಕಣೆಲರೊಳ್ಪು ಲತಾಳಿಯ ತಳ್ಪು (ಲಂಹರಿ. ೨-೫) ; ನಿಳ್ಪುಂ ಬೆಳ್ಪುಂ ತೆಳ್ಪುಂ ತಳ್ಪೊಪ್ಪಿದ್ದಿರೆ . . . ಒಳ್ಪಂ ಗೆಡೆಗೊಂಡು ಸೊಗಯಿಸುವ ಮುಂಡಗೆಯುಂ . . . ಇಟ್ಟರ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೮-೫೦) ; ಶೋಭಿಸಿ ತೆಳ್ಪಂ ತಾಳ್ದ ಚಂದ್ರೋಪಳಮಮಳ ಶರತ್ಪೂರ್ಣ ಶುಭ್ರಾಂಶುವಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೭೬). 'ಕಡುದೆಳ್ಪು' ಪರಾ. ೨. ತೆಳುವಾಗಿರುವುದು ; ಸಣ್ಣಗಿರುವುದು ; ಕೃಶವಾಗಿರುವುದು : ನುಣ್ಪು ಸಿಱಿನೊಳ್ ತೆಳ್ಪು ಬಾಳೆದೊಡೆಯೊಳ್ ನುಂಪು ನುಡಿಯೊಳ್ ಸೊಗಸಿನಿಪ್ಪ ಸಂಜನಿಸಿ ಮೆಱೆಯೆ (ಚಬಪು. ೩೪-೬). △ ತೆಳುಂಪು : ೨. ಬಸಿಱ ತೆಳುಂಪು ಕುಂದದೆ . . . ನುತ ತ್ರಿವಳಿ ಕೆಟ್ಟರದೆ (ನೇಮಿಪು. ೮-೦೦೨). ತೆಳುಪು : ೨. "ತೆಳುಪಾದುದು–ಪೇಲವ, ವಿರಲತನು" (ನಾಚಿರಾ. ೩) ; ಲೋಲಲೋಚನಂಗಳ ಪೊಳೆಪುವಂ ತೆಳ್ವಸಿಱ ತೆಳುಪುವಂ (ಮಹಾನೀ. ೧೪-೭೦ ವ).

[ತೆಳ್ + – ಪು$_2$./ತಮಿ. ತೆಳಿವು ; ತೆಲು. ತಿಲ್ಪು, ತೆಲುಪು]

ತೆಳ್ಪುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಶುಭ್ರತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಮಲಿನವಾಗು : ಮದವದ್ದಂತಿ ವರೂಥವಾಜಿಭಟ ಸಂಘಾತಂಗಳ್ . . . ತೆಳ್ಪುರ್ವಿ ಪರ್ವಿದೊಡಾ ಮುನ್ನಿನ ತೆಳ್ಪುಗೆಟ್ಟು ಕೆಸಱಾಯ್ತಾಕಾಶಗಂಗಾಜಲಂ (ಶಂಪಥಾ. ೦೦-೨೯).

[ತೆಳ್ಪು + ಕೆಡು$_1$]

ತೆಳ್ಪುವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಶೋಭೆಯನ್ನು ಪಡೆ,_ಹೊಂದು ; ಶೋಭಿಸು : ಶರೀರಮುಬ್ಬಜನ್ಮನೆ ಸಮೆದಿಂದುಕಾಂತವನಕಾಂತೆವೊಲೇಂ ತನೆ ತೆಳ್ಪುವೆತ್ತುದೋ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೦೪೮). [ತೆಳ್ಪು + ಪೆಱು$_1$]

ತೆಳ್ಪೊಡೆ 'ತೆಳ್ವೊಡೆ' ನೋ.

ತೆಳ್ಪೊರೆ 'ತೆಳ್ವೊರೆ' ನೋ.

ತೆಳ್ಪೊಟಲ್ (ನಾ). ಕಿರಿದಾದ ಪೊಟರೆ,_ಡೊಗರು : ಪರ್ಮರನ ಪಾಱುಗೊಂಬಿನೊಳ್ ಪೊಡೆಯ ತೆಳ್ಪೊಟಲೊಳೊತ್ತುಗೆಟ್ಟದ ಕಿಱುನೊಱನ ಸವಿಜೇನ ಸಜ್ಜನೀಬಸಿಯುನಱಿದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೦೦-೨೯).

[ತೆಳ್ + ಪೊಟಲ್$_1$ (< ಪೋಟಲ್)]

ತೆಳ್ಮಡಿ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ವಸ್ತ್ರ ; ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಬಟ್ಟೆ : ಬೆಳ್ದೆರೆಯ ಮುಗಿಲ ಹತ್ತಿಯ ತೆಳ್ಮಡಿಯನುಟ್ಟು ಪೂರ್ಣಮಾರಜನಿಯಂತಿಸದಳಾ ಕೌಸಲ್ಯೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೪-೩೮೦). [ತೆಳ್ + ಮಡಿ$_6$]

ತೆಳ್ವಣ್ಣ, ತೆಳಂಬಣ್ಣ (ನಾ). ೧. ತಿಳಿಯಾಗಿ ಬಳಿಯುವ ಬಣ್ಣ : ತೊಡವ ಬೆರಸುವ ತೆರಳ್ಚುವಿಡುವರ್ಣದ ತೆಳ್ವಣ್ಣ[ಪಾಠಾ. ರ್ಣ]ವರ್ಧೋದಕದ ಬಹುವಿಧದ ವರ್ಣಕ್ರಮಮುಂ (ವರ್ಧಪು. ೭-೩ ವ). ತೆಳುಬಣ್ಣ : ೨. ತಿಳಿಯಾದ ಬಣ್ಣ : ಗಂಡ ಮಾಟವಾಗಿ ಹೊಲಿದ ತೆಳುಬಣ್ಣದ ದೊಳು ಕೋಟನ್ನೂ ದೋರೆಟೋಪಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೪೩೯).

[ತೆಳ್ + ಬಣ್ಣ$_2$]

ತೆಳ್ವದ (ನಾ). ಮನ್ಮಥದ್ರವ ; ಕಾಮರಸ : ತುಳ್ಕಿದವು ತೆಳ್ವದದಂತೆ ನವದ್ರವಾಂಬುಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೨-೪) ; ಪೊಜಪಾಱೊಳಬ್ಬೆಳಿಪ ತೆಳ್ವದಮಿರ್ವರೊಳೊಪ್ಪೆ (ಕಲ್ಯಾಕಾ. ೩೩೨) ; ತಳ್ವಿಲ್ಲದೆ ತೆಳ್ವದಂ ಸುರಿಯೆ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೪-೫೭) ; ಮಾನಿತ ವರಾಂಗದೊಳ್ ತೆಳ್ವದಂ ಸೂಸೆ (ಚಬಪು. ೨೦-೨೦).

[ತೆಳ್ + ಪದ$_1$]

ತೆಳ್ವರಿಜು (ನಾ). ನವುರಾದ ಉಡುಪು,–ಉಡುಗೆ : ತೊಟಲ್ವ ಕಣ್ಮಲರು ಮನಾಕುಳಂ ತಳೆದ ತೆಳ್ವರಿಜುಂ . . . ಅಪೂರ್ವಭಾವಮಂ ಲಲನೆಗೆ ತಂದುವಂದನುದಿನಂ ಬಳೆಯುತ್ತಿರೆ ಗರ್ಭದರ್ಭಕಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೪-೦೫).

[ತೆಳ್ + ಪರಿಜು]

ತೆಳ್ವಸಿರು 'ತೆಳ್ವಸಿಱ್' ನೋ.

ತೆಳ್ವಸಿಱ್, ತೆಳಂಪಸಿಱ್ ; ತೆಳಂವಸಿಱು, ತೆಳಂಪಸುಱು, ತೆಳ್ವಸಿರು, ತೆಳ್ವಸಿಱು, ತೆಳ್ವಸುರು, ತೆಳ್ವಸುಱು (ನಾ). ಕೃಶವಾದ ಹೊಟ್ಟೆ,–ಉದರ : ತನುರೇಖೆಗೊಂಡ ಕೊರಲೊಡ್ಡಿದ ಪರ್ಮೊಲೆ ತೆಳ್ವಸಿಱ್ (ಶಂಪಥಾ. ೧-೦೦೪) ; ಸುದತಿಯ ತೆಳ್ವಸಿರ್ನಿಱಿ ಪೊದಟ್ದುದು ವಕ್ತ್ರ

ಸರೋರುಹಂ ಬೆಳರ್ತುದು (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೧೪) : ಎಸೆವುದು ವಳಿತ್ರಯಂ ಗಳಿಸಿಸೆವಸಿಯಳ ತೆಳ್ವಸಿಱ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೬೬) ; ಅವಳ ತೆಳ್ವಸಿಱ್ಗೆಂ (ಜಗವಿ. ೧೦-೩೬) ; ತೆಳ್ವಸಿಱೊಳಿಸೆವ ಸೊಂಪಿನಿಂ ತಾನುಂ ನೆಗೆತರೆ (ಕುಸುಮಾ. ೫-೮). **ತೆಳುವಸಿಱ್** : ಸಿದ್ಧರಾಮನರಿಷಡ್ವರ್ಗಮಂ ಗೆಲಲು ನಡೆವಡಜನಿಟ್ಟ ಗೂಡಾರವಮಾ ಕಂಗೊಳಿಸಿತೆನೆ ತೆಳುವಸಿಱ್ ವೆರ್ಚಿತು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೪೯). **ತೆಳುವಸಿಱು** : ಹೊಳೆವ ಕಂಗಳ ದೀರ್ಘ ಕೇಶದ ತೆಳುವಸಿಱ . . . ಶಂಕಿನಿಯರ ನೃಪಾಲನೀಕ್ಷಿಸಿದ (ಜೀವಂಚ. ೧೬-೪೩). **ತೆಳುವಸುಱು** : ತೆಳುವಸುಱ ಬಱುವೊಯ್ಲ . . . ಹಾಹಾರವದ ಕಾಯದಲಿ ಲಲನೆ ಬರೆ (ಶಬ್ದಾರತ್ನಾ. ೭-೧೩) ; ಸೂಳವೊಯ್ಲಿನ ತೆಳುವಸುಱ ಕರತಾಳದಲಿ ಹಾಹಾವಿರಾವದ ಮೇಳವದ ಗೀತದಲಿ ಬಂದಳು ದ್ರೌಪದೀದೇವಿ (ಕುಮಾ.ಗ. ೧೦-೧೪) ; ತ್ರಿದಶರ ಹೊಟ್ಟೆ ತೆಳುವ ಸುಱುವಾಯ್ತು ಬೀತುದು ದೈವಗುರುಭೀತಿ (ನಿಜಾಗ. ೪-೦೦-೧೬). **ತೆಳ್ವಸಿರು** : ಸುಳಿಗುರುಳು ತೆಳ್ವಸಿರು ಬಡನಡುವು ನಡುಗೆ (ಪಂಪಾರಾ. ೫-೬-೩೯). **ತೆಳ್ವಸಿಱು** : ಕಂಪಿಸುವ ನುಣ್ದೊಡೆಗಳ ಬಿದಿರುವ ಜಘನ ತೆಳ್ವಸಿಱ (ಮೋಹತ. ೦೯-೬೩). **ತೆಳ್ವಸುರು**: ಅಡಿ ಜಘನ ನಡು ತೆಳ್ವಸುರು . . . ಮುಡಿಗಡಣದಿ ಸಲೆ ಸೊಗಸುತಿರಲ್ಕು (ನವಮೋ. ೨೪-೦೯). **ತೆಳ್ವಸುಱು** : ನಗೆಮೊಗದಲರ್ಗಣ್ಣ ಬಡವಾಸೆ ತೆಳ್ವಸುಱ ತೊಂಗಲ್ಗುರುಳ ವಿಮಲ ಪದ್ಮಾವತಿಯು ನಿಟ್ಟಿಸಿದನು (ರಾಘಶ. ೦೩-೨೪).

[ತೆಳ್ + ಬಸಿಱ್]

ತೆಳ್ವಸಿಱು 'ತೆಳ್ವಸಿಱ್' ನೋ.

ತೆಳ್ವಸುರು 'ತೆಳ್ವಸಿಱ್' ನೋ.

ತೆಳ್ವಸುಱು 'ತೆಳ್ವಸಿಱ್' ನೋ.

ತೆಳ್ವಳಿಕು, ತೆಳುವಳಿಕಂ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಸ್ಫಟಿಕ ; ನಿರ್ಮಲವಾದ ಪಟಿಕ : ಪಗಲನುದಂಶುವಿಂದುಗುಟ್ಟ ದೀವಿಗೆ ತೆಳ್ವಳಿಕಿಂದವಮಾದ ನುಣ್ಣಗಲಿಯೊಳ್ . . . ಸಜ್ಜೆಯೋವರಿಯಿದೋವರಿ ಮಾಡಿತು ಕಂತುಗೆಮ್ಮಾಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೬೦). **ತೆಳುವಳುಕು** : ಕಡೆಗಣ್ಣೆಳೆಸೆದುವು ತತ್ಕಳವೆಗಬ ಲೆನುತಾಗಸದೊಳ್ಳಂದ ಗಿಳಿಯಂ ಸೆಳೆಯಲೆನುತ್ತವರತ್ತಿದ ತೆಳುವಳುಕಿನ ಸೆಳೆಯೋ ಪಸುರ್ವಟ್ಟೆಯ ತೊಳಗುವ ಗಾಳಿಪಟಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ರಜ್ಜುವಿದೋ ಎಂಬಂತೆ (ಜಯಿಕಾ. ೧-೪೦) ; ತೆಳುವಳುಕಿನ ಬಟ್ಟಬಟ್ಟಲೊಳಗೆ ಕಣ್ಗೊಳಿಸುವ ಕತ್ತುರಿಗೆಸಱು ಎಳಸಿದುದಿಂದುಮಂಡಲದ ನಡುವೆ ನಳನಳಿಪ ಕಳಂಕವಿದೆನಲು (ಕುರಾಸಾಂ. ೮-೧೩). [ತೆಳ್ + ಪಳಿಕು₂ (<ಪಟಿಕ₁)]

ತೆಳ್ವಳ್ಳಿ (ನಾ). ತೆಳ್ಳಗಿರುವ ಅಳ್ಳೆ ; ತೆಳುವಾದ ಪಕ್ಕೆ : ಅಱದ ಚವರ್ ನಿಟ್ಟುಸುರ್ಗಳಿಂ ಪೊಯ್ವು ತೆಳ್ವಳ್ಳಿ[ಪಾಠಾಂ. ತೆಳ್ವಳಿಯ]ಬಳಲ್ದ ಕೈ ವ್ಯಯ ಪೊಸಗಂಪು ಕೆದಱಿದ ನಿಱಿಯ ಸುರತಾಂತೆಯರ್ ದೇವಕಾಂತೆಯರ್ ಬರುತಿರ್ದರು (ಜಬಪು. ೦೯-೨೩). [ತೆಳ್ಪು + ಅಳ್ಳೆ₁]

ತೆಳ್ವಾಸೆ, ತೆಳುವಾಸೆ (ನಾ). ನವುರಾದ ಬಾಸೆ: ಸಣ್ಣನಡು ಬಳೆಯ ತಿವಳಿಗೆಳತಗೆ ತೆಳ್ವಾ[ಪಾಠಾ. ಳುವಾ]ಸೆ ನುಣ್ಣನೆ ಪೊಗರ್ವಡೆಯೆ (ಶ್ರಮಿಥ್ಯಾ. ೧೯-೩೪). **ತೆಳುವಾಸೆ** : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನು. ನೋಡಿ. [ತೆಳ್ + ಬಾಸೆ₁]

ತೆಳ್ವು, ತೆಳುವು (ನಾ). ೧. = ತೆಳ್ಪು ೨ : ನಿಱಿಯ ಸಿಂಗರದುಡೆ ತೆಳ್ವು ದಸಿಯ ಪೊಡೆಯ . . . ಸೌಂದರಿಯದರಸಿ (ಶ್ರಮಿಥಾ. ೧೦-೯).**ತೆಳುವು** : ೨=ತೆಳ್ಪು ೧ : "ಸ್ಫಟಿಕ - ತೆಳುವು, ವಿಕಾಸವುಂ" (ಕಾಶಿಕ. ೨). ೩. ಅಸ್ಥಿರವಾದುದು ; ಬೇಗ ಮರೆತುಹೋಗುವಂಥದು : ಜನತೆಯ ನೆನಪು ತೆಳುವಾದುದು ; ತಾತ್ಕಾಲಿ ಪ್ರಮೇಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಆದರ (ಚರೀವ. ೦೫೬). [ತೆಳ್ + -ವು]

ತೆಳ್ವುಸುರು 'ತೆಳ್ಪುಸಿರು' ನೋ.

ತೆಳ್ವೆಮರ್ (ನಾ). ಕಿರಿಯವರ ; ಸಣ್ಣನೆಯ ಬೆವರಂಪನಿ : ವಿಭೂಷಣಾಂಶುಲತೆ ತಂದಲ ಬಿಂದುವೊಲುಣ್ಮೆ ತೆಳ್ವೆಮರ್ಗಳಿಯಿಸೆ ಮೇಘಮಾಲೆವೊಲದೇನೆಸೆದತ್ತೊ ಸಭಾಪ್ರಯಾಣದೊಳ್ . . . ಖಚರಾಂಗನಾಜನಂ (ವರ್ಧಪು. ೫-೨೭). [ತೆಳ್ + ಬೆವರ್₂]

ತೆಳ್ವೆಳಗ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಬೆಳಕನ್ನುಳ್ಳವನು ; ಚಂದ್ರ : ವಿಂಗಲ ಚ್ಛಣಂ ತೆಳ್ವೆ[ಪಾಠಾಂ. ತಣ್ಣೆ]ಳಗನಮರ್ದುಕಳೆವೆಳಗ . . . ಶಶಿಯ ನಾಮಂ (ಅಭಿನ. ೪೩). [ತೆಳ್ವೆಳಗು + -ಅ₇]

ತೆಳ್ವೆಳಗು, ತೆಳುವೆಳಗು (ನಾ). ಬೆಳ್ಳನೆಯ ಬೆಳಕು ; ಶುಭ್ರವಾದ ಬೆಳಕು : ತಿಳಿವೆಳಗಿನ ತೆಳ್ವೆಳಗಿನ ಬಳಿವೆಳಗಿನ ಬಳ್ಳಿವೆಳಗಿನೊಳ್ಳೆಳಗಿನ ಬೆಳ್ವೆಳಗಿನ ಬೆಳಸಿನ ಸಿರಿಯೆನೆ ತೊಳತೊಳ ತೊಳಗಿದುದು ಮೂರ್ತಿ ಚಂದ್ರಪ್ರಭನಾ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೪೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). **ತೆಳುವೆಳಗು** : ಪಳಿಕಿನ ಕಲಶದ ತೆಳುವೆಳಗಿನೆಳಕದಿನೆಳನೀರ ಪೊನಲೊಳ್ ಮುಱುಗಿಸುವಂತೆಯುಂ (ಅನಂಪು. ೫-೭೦ ವ). [ತೆಳ್ + ಬೆಳಗು₂]

ತೆಳ್ವೆಱ (ನಾ). ಗೆರೆಯಾಗಿರುವ ಚಂದ್ರ ; ಬಾಲಚಂದ್ರ : ಜಡಗಳ ಬಾಬರೇ ತಲೆದಳಿರ್ ಫಣಿ ಸುತ್ತಿದ ಬಳ್ಳಿ ತಾಳ್ದ ಬಾಳ್ಗಡಲದು ಪುಷ್ಪ ಮಾಲೆ ಗಱಿವೂ ಗಱಿ ತೆಳ್ವೆಱ (ಶಬಶಂ. ೩-೩). [ತೆಳ್ + ಪೆಱ]

ತೆಳ್ವೊಗೆ (ನಾ). (ಹಿತವಾದ ಪರಿಮಳದ) ತೆಳುವಾದ ಹೊಗೆ,-ಧೂಪ: ಚೌಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಂಬಿನಿಂದ ಪಲವಾಕೃತಿಗಳಿಂದ ತೆಳ್ವೊಗೆಯ ಸಂಪದವನ್ನೊಯ್ಯನೆ ಏರಿಸಿ ಕುಡುತ್ತಿರುವ ಅಗುರು (ಜಬ್ಬಿಅ. ೮೨-೧೪).

[ತೆಳ್ + ಪೊಗೆ₂]

ತೆಳ್ವೊಡೆ, ತೆಳ್ಪೊಡೆ (ನಾ). = ತೆಳ್ವಸಿಱ್ : ತೆಳ್ವೊಡೆ ಕಡುಜವ್ವಡೆದುದು (ಅನಂಪು. ೬-೫). **ತೆಳ್ಪೊಡೆ** : ಕಡು ಬಣ್ಣು ಪೆತ್ತ ಪೊಜ... ರ್ದುಗಿರ್ದವೆ ಸಣ್ಣ ಪುರ್ಬು ತೆಳ್ಪೊಡೆ ಸುಳಿವಲ್ಗುಳಿಂದದ ಕದಂಪಿರದೊಪ್ಪಿ ಕಣ್ಣ ತೋಱಿದಲ್ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೮೫). [ತೆಳ್ + ಪೊಡೆ₃]

ತೆಳ್ವೊರೆ, ತೆಳ್ಪೊರೆ (ನಾ). ನವುರಾದ ಪೊರೆ,-ಪದರ: ಬೆಳ್ಮುಗಿಲ ತೆಳ್ವೊರೆಯನಿಂದ್ರಚಾಪಲೇಖೆಯುಂ ತೆಗೆವ ಶರಲ್ಲಕ್ಷ್ಮಿಯುಂ ಪೋಲ್ತು ನಿಜೋತ್ತರೀಯ ಪಲ್ಲವದ ಪೊರೆಯಿಂ ತೆಗೆದು . . . ಮಣಿದೊಡವನೊರ್ವಳಂಗನೆಗಿತ್ತಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೬೦ ವ) ; ಕೆಮ್ಮುಗಿಲ ತೆಳ್ವೊರೆಯ ಮಱಿಯೊಳ್ ವಿಱುವ ಸಂಜೆವೆಱಿಯ ಮುಱುಕಮಂ ಮೆಱಿದುಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೦-೫ ವ). **ತೆಳ್ಪೊರೆ** : ಕರಗಿಸೆ ಬೆಳ್ಳಿಯವ್ವಡಿದು ತೆಳ್ಪೊರೆಯೆತ್ತ ದುಕೂಲವಪ್ಪ ಕಂಡರಿಸೆ ಮರಾಳವಪ್ಪ ... ಅಗುರ್ವನೊಳಕೊಂಡುದು ಚಂದ್ರಿಕೆ ಸಾಂದ್ರ ಭಾವದಿಂ (ಜಗವಿ. ೦೬-೦೦೯) ; ಪಿಡಿದ ಜವನಿಕೆಯ ಮಱಿಯೊಳ್ ಕುಡುಮಿಂಚಿನ ಬಳ್ಳಿ ಮುಗಿಲ ತೆಳ್ಪೊರೆ[ಪಾಠಾಂ. ತೆಣ್ಪೊರೆ]ಯೊಳ್ ಕಣ್ಗೆಸರಂ ಪೊಲಡರೆ ತೋರ್ದುವು ತೊಡವಿನ ಬಿಡುವುಂ ಬಿಡೌಜನಂಗಚ್ಛವಿಯುಂ (ಅನಂಪು. ೫-೯೪). [ತೆಳ್ + ಪೊರೆ₆]

ತೆಳ್ಸರಿ (ನಾ). ಸಣ್ಣನೆಯ ಮಳೆ ; ಹನಿಮಳೆ : ಮೆಲ್ಸರಿ ಸೂಳ್ಸರಿ ದುಂಗುರೊಳ್ಗಲ್ಸರಿ ತೆಳ್ಸರಿ ಕರಂ ಪೊನಲ್ವರಿಯಿವ ಬಂಬಲ್ಸರಿ (ರಾಜಶೇ. ೮-೧೦.) ; ಮಲ್ಸರಿ ತೆಳ್ಸರಿ ಸಾಲ್ಸರಿ ಸೂಳ್ಸರಿ ಕಾಲ್ಸರಿ ಸುರಿದವು ಉಧೋ ಉಧೋ (ಕ್ರಾಂತಕಥ. ೫೩-೨೦). [ತೆಳ್ + ಸರಿ₆]

ತೆಳ್ಳ (ನಾ). ೧. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ತೊರೆ ಕಾವಗದನುಂ ಬೀಜಗವನ್... ವಾರಬದಿಗದಾಲನುಂ ತೆಳ್ಳನುಂ ತಾಟಲಿಯುನುಂ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೦೩೯-೬; 916 ?). ೨. ಒಂದು ಕುಲದ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀತಿಪ್ಪೂರುತೀರ್ಥದ ಹಳ್ಳಿ ಹಾದಿಲವಾಗಿಲ ಭೂವಿಗಾರಂ ತೆಳ್ಳರ ಕುಲದ ...ಱಿಯಂಗ ಗಾಉಂಡನ ಮಗಂ (ಎಕ. III, ಮಳವ. ೪೮-೦೦ ; 1690). [?]

ತೆಳ್ಳಗೆ (ಅ). ೧. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ; ನಿಷ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ; ತಿಳಿಯುವಂತೆ : ಉಳ್ಳೊಡುಗಳೊಳಗೆನಿತಱಿವುಳ್ಳರ್ಗಂ ತಿಳಿಪಲಱಿಯದೆನಿಪೆಡೆಗಳುಮಂ

ತೆಳ್ಳಗಿರೆ ತಿಳಿವುಗುಂ (ಶಂಪಭಾ. ೨-೩೩). ೨. ತಿಳಿಯಾಗಿ ; ನೀರಾಗಿ ; ಅಳ್ಳಕವಾಗಿ : ಒತ್ತರಿಸಿಯದನು ತೆಳ್ಳಗೆ [ಪಾಠಾಂ. ನೆ]ಮಾಡಿ (ಸೂಪಶಾ. ೧-೨೩) ; ಜೀರಿಗೆ, ಮೆಂತ್ಯ, ನುಚ್ಚು ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಮಜ್ಜಿಗೆಯೊಡನೆ ಅರೆದು ತೆಳ್ಳಗೆ ಕಲಸಿ . . . ಕೊಡಲು ಮತ್ತೊಂದು ಸಲ ವಾಂತಿಯಾಗುವುದು (ಸಕಪ್ಪ. ಪಠಿ. ೪೪೮). ೩. ತೆಳುವಾಗಿ; ಸಪುರವಾಗಿ; ಕೃಶವಾಗಿ: ಒಂಟಿಯ ಶರೀರವು ತೆಳ್ಳಗೆ ಇರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೬೪); ಗೆಡ್ಡೆಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು ಸಿಪ್ಪೆ ತೆಗೆದು, ತೆಳ್ಳಗೆ ಕೊಯಿದು . . . ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಬೇಕು (ಅಡುಸಾ. ೦೦೩).

ತೆಳ್ಳಗಾಗು = ೧. ನೀರಾಗು : ಅಂಬಲಿ ತೀರ ತೆಳ್ಳಗಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ೨. ತೆಳುವಾಗು ; ವಿರಳವಾಗು ; ಹಗುರವಾಗು : ಹವೆಯು . . . ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋದ ಹಾಗೆ ತೆಳ್ಳಗಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೬೦). ೩. ಸಣ್ಣಗಾಗು ; ಸೊರಗು : ಪ್ರೇಮಿಯಾದವನು ಯೋಚಿಸಿ ಯೋಚಿಸಿ ಸಣ್ಣಗಾಗಬೇಕು, ತೆಳ್ಳಗಾಗಬೇಕು (ಅಲಹೂ. ೩೩). [ತೆಳ್ + – ಅಗ್₃]

ತೆಳ್ಳನೆ (ಅ). ೧. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ; ಚೆನ್ನಾಗಿ : ಮುನಿವಚನದೊಳಂ ನಂದನರೊಳವಾಗಳ್ ಯಶೋಮತಿ ಕ್ಷಿತಿಪಂ ತೆಳ್ಳನೆ ತಿಳಿದು (ಯಶೋಚ. ೪-೬೨); ಬಂದ ಕಾರ್ಯವ ನೀವು ತೆಳ್ಳನೆ ತಿಳಿವೊಲು ಪೇಳಿ (ವರ್ಧಚ. ೬-೦೪). ೨. ತೆಳುವಾಗಿ : ಕಳ್ಳಿಯುಮೆಕ್ಕೆಯುಮಂ ಸುಟ್ಟೆಳ್ಳಂ ಮಸಿಯಾಗಿ ಪುರಿದು ಚೂರ್ಣಸಮೇತಂ ತೆಳ್ಳನೆ ಪೂಸುಗೆ (ಅಶ್ವಶಾ. ೦೩-೨೦).

ತೆಳ್ಳತೆಳ್ಳನೆ, ತೆಳ್ತೆಳ್ಳನೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಅದಂ ಬಾರಿಸಲು ತೆಳ್ಳತೆಳ್ಳನೆ ಮಡಕೆಯಡಿಯೊಳಗೆ ಬಿಳ್ದು ಹಳಿಯುಂತೆ ಹಾಲಹುದು (ಸೂಪಶಾ. ೨-೩); ತೆಳ್ದೆಳ್ಳನಾ[ಪಾಠಾಂ. ತೆಳ್ದೆಳ್ಳಮಾ]ದ ಪಾಲ್ಗಡಲಲ್ದೆರೆಯೊಳ್ ಮಸುಳಮಸುಳನೆಸೆದುವು ಮಣಿಗಳ್ (ಅನಂಪು. ೩-೬೩) ; ತೆಳ್ದೆಳ್ಳನಾದ ಪಾಲ್ಗಡಲೊಳು ತಳತಳಿಸುವ ಮಣಿನಿಚಯು (ಅನಂಚ. ೭-೦೨೬). [ತೆಳ್ + –ಅನೆ₁]

ತೆಳ್ಳಿತು, ತೆಳ್ಳಿತ್ತು (ಗು). ೧. ತೆಳ್ಳಗಿರುವ ; ಕೃಶವಾದ ; ತೆಳುವಾದ : ಬೆಟ್ಟಿತು ತೆಳ್ಳಿತು . . . ನಿಡಿದಿನಿದೆಂಬಂತುಳ್ಳುವು ತುದುಕಡೆಯನೆ ಕೈಕೊಳ್ಳಿಂ ಗುಣವಾಚಿ ಮೇಣ್ ತುಕಾರಂ ದ್ವಿತ್ವಂ (ಶಮದ. ೬೬ ಪ್ರಯೋ). 'ತೆಳ್ಳುದಲು' ಪರಾ. ೨. ಸುಂದರವಾದ ; ಕೋಮಲವಾದ. 'ತೆಳ್ಗದಂಪು' ಪರಾ. ೩. ಶುಭ್ರವಾದ ; ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ. 'ತೆಳುದುಗುಲ', 'ತೆಳ್ಮಡಿ' ಪರಾ. ತೆಳ್ಳಿತ್ತು : ೧. "ಕೃಷ್ಟಂ, ಕೃಷ್ಟಿ: ... ಕರ್ಶಿತವ್ಯಂ– ಈ ೭ ತೆಳ್ಳಿತ್ತು" (ಕಾಕಸ್ಕ. ೦೯೪) ; ತೆಳ್ಳಿತ್ತು ಕೆಂಪಸಿದೆನಿಪ್ಪ ನಾಲಗೆ ಲೇಸು ಕಕ್ಕು ಕವಲಾಗೆ ಪೊಲ್ಲಂ (ಮಂಗರಾ. ೮೨-೦೬).

ತೆಳ್ಳಿದ = ತೆಳ್ಳಗಿರುವವನು ; ಸಣ್ಣಗಿರುವವನು : "ಕೃಶಾನುಃ – ಬೆಂಕಿಯುಂ, ತೆಳ್ಳಿದನುಂ" (ಕಾಕಸ್ಕ., ೦೯೪) ; ದಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ – ಒಳ್ಳಿದಂ, ತೆಳ್ಳಿದಂ, ಮೆಲ್ಲಿದಂ (ಶಮದ. ೦೩೨ ಪ್ರಯೋ). ತೆಳ್ಳಿದುವು (ಬಹುವ): ನಡ ನೋಟಿಸ್ಕೊಡಮುಂತುಮಿಂತು ಮೂಱಿಸಿಯವು ಮೂಱು ದೊಡ್ಡಿದುವು ಮೂಱಿಡೆ ತೆಳ್ಳಿದುವಂಬುಜಾಕ್ಷಿಯಾ (ಶಂಪಭಾ. ೪-೬೨) ; ಒಳ್ಳಿದುವು ಮೆಲ್ಲಿದುವು, ತೆಳ್ಳಿದುವು (ಶಬ್ದಾನು. ೨೩೬ ಪ್ರಯೋ).

[ದೇಶ್ಯ ತಮಿ. ಮಲ. ತೆಳಿ, ತೆಳಿವು; ತುಳು. ತೆಳಿ, ತೆಲಿ, ಸೆಲಿ]

ತೆಳ್ಳಿತ್ತು 'ತೆಳ್ಳಿತು' ನೋ.

ತೆಳ್ಳುಸುರು, ತೆಳ್ಸುಸಿರಂ (ನಾ). ನಿಧಾನವಾದ ಉಸಿರು ; ಮಂದ ನಿಶ್ವಾಸ : ಸಂಭೋಗಿಸುವಾಗ ಬೊಟ್ಟು ಕಲಕಿ ತುಱುಬಳಿದು ತೆಳ್ಳುಸುರುಬ್ಬಿ ಪುಟ್ಟದಿಹುದೆ ಮೈಗೆ ಬೆಮರು (ಭರಚ. ೦೩-೬೪). ತೆಳ್ಸುಸುರು: ಎಂದೆಂದು ದನಿಗೆ ತೆಳ್ಸುಸುರಿಗೆ ಸರಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಜಱಿವರೆಮ್ಮನೊಂದು ಅಂದು ವೇಳೆಯ ಕಂಡು ಕೊಂದರಾ ಕಳಕಂಠ ಮಂದ ಮಾರುತರು ನೀಱಿಯರ (ಭರಚ. ೪೮-೮೨). [ತೆಳ್ + ಉಸುರು₂ (<ಉಸಿರ್₃)]

ತೆಳ್ಳೆ (ನಾ). ೧. (ಕೆಸರು) ನೀರಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವುದು : ಎರಡು ಸಾಲಾಗಿದ್ದ ಗದ್ದೆಗಳನ್ನು 'ತೆಳ್ಳೆ' ಮಾಡಿ ಸಸಿಹಾಕಿ, ಹೆಂಗಸರು ಬರುವ ನಿರೀಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ . . . ಕಾದರು (ಗಂಗಾಳ. ೦೩೨). ೨. ಆಳವಿಲ್ಲದ ನೀರಿನ ಜಾಗ, ಸ್ಥಳ : ದಡದೆಡೆಯ ತೆಳ್ಳೆಯೊಳಿರದು ಕೆಲಕೆಲರ್ ಎಂದರೆದೆಯಾಳದಾ ನೀರೊಳಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೪೪-೦೨೦). ೩. (ಆಲಂ) ಹಗುರ; ಲಘು : ಅವರದೆಲ್ಲ ಅದೇ ಬಾಳಿಯಲ್ಲವೆ ? ನಾನಂತು ಪೊಳ್ಳಾಗಬಾರದು; ತೆಳ್ಳೆಯಾಗಬಾರದು ; ಹಾಗಾಗುವುದಾದರೆ ನನ್ನ ಗತಿ ಮುಗಿದಂತೆಯೆ (ಪುನರು. ೦೬೪). [<ತೆಳ್ಳಿತು]

ತೆಳ್ಳೆಗಂಪು (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ಕಂಪು ; ಹಿತವಾದ ಸುವಾಸನೆ : ತನೆವಾಲೇಱಿದ ಶಾಲಿಗಂಪುಗಡಲೊಳ್ ಮುಳ್ಗಾಡಿ ಮುಳ್ಗಾಡಿ ಕೌಂಗಿನ ಪೊಂಬಾಳೆಯ ನಟ್ಟಗಂಪುಗಡಲೊಳ್ ಜುಳ್ಕಾಡಿ ಜುಳ್ಕಾಡಿ ಮಾವಿನ ರಲ್ಗೊಂಚಲ ತೆಳ್ಳೆಗಂಪುಗಡಲೊಳ್ ತೇಂಕಾಡಿ ತೇಂಕಾಡಿ ಪದ್ಮಿನಿಯೊಳ್ ತುಂಬಿ ಮಲಂಗಿ ಸೇದೆಗಟಾಗುಂ ಕಾಸಾರತೀರಂಗಳೊಳ್ (ಅನಂಪು. ೩-೧೧).

[ತೆಳ್ಳೆ + ಕಂಪು]

ತೆಳ್ಳೆನೀರು (ನಾ). ಆಳವಿಲ್ಲದ ನೀರು; ದಡದಲ್ಲಿರುವ ನೀರು : ಧರ್ಮಹೊಳೆಯ ಅಂಚಿನ ತೆಳ್ಳೆನೀರಿಗಿಳಿದನು (ಮಾಲಿಮು. ೩೦೩).

[ತೆಳ್ಳೆ + ನೀರು₁ (<ನೀರ್₁)]

ತೆಳ್ಳೆಲರು, ತೆಳುವೆಲರ್ (ನಾ). ತೆಳುವಾಗಿ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿ; ಸುಳಿಗಾಳಿ; ಮಂದ ಮಾರುತ : ಸಕ್ಕರೆ ಕೀವಿದ ತನಿವಾಲೂದುವ ತಂಕಣ ತೆಳ್ಳೆಲರು (ಜಯಕಾ. ೧-೨೪). ತೆಳುವೆಲರ್ : ನವ್ಯಪರಿಮಳದಿಂದೆ ಸೊಗಸು ತೀಡುವ ತೆಳುವೆಲರ್ಗೆ ಮೈಯೊಡ್ಡಿ ಮಾರ್ಗಶ್ರಮವನು ಕಳೆದರು (ಕ್ಷಮಿಭಾ. ೮-೩). [ತೆಳ್ + ಎಲರು (<ಎಲರ್)]

ತೆಱ₁, ತಱ, ತೆರ₁ (ನಾ). ೧. ರೀತಿ ; ಕ್ರಮ; ಬಗೆ: ಸುರಚಾಪಂಬೋಲೆ ವಿದ್ಯುಲ್ಲತೆಗಳ ತೆಱಪೋಲ್ಕಂಜಪೋಲ್ಕೋಜ್ ಬೇಗಂ ಪರಿಗುಂ ಶ್ರೀರೂಪ ಲೀಲಾಧನವಿಭವಮುಹಾರಾಶಿಗಳ್ಳಿಲ್ಲಮಾಗ್ಗ್ (ಎಕ. II, ೮೮-೦ ; ಸು. 700) ; ಮುನಿ ವೀತರಾಗನೆಂದುಂ ಬನಮಂ ಸಾರ್ತಕ್ಕುಮಾವ ತೆಱದಿಂ ಪೋಪಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೬೮) ; ಪದಿನೆಂಟುಂ ತೆಱದ ಭಕ್ಷ್ಯರೂಪಂಗಳುಮಂ ನಾನಾಪ್ರಕಾರದ ಪಾನಂಗಳುಮಂ ಭಟ್ಟಾರರ್ಗೆ . . . ಬಡ್ಡಿಸಿದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೮-೦೬) ; ಪುಂಡ್ರೇಕ್ಷುದುಡಂಗಳಂ ಕಡಿಕಡಿದು ಯಂತ್ರ ಪೀಡನೆಯಿಂ ರಸಂಗೊಳ್ವ ತೆಱನುಮಱಿಯೆ ಪೇೞ್ದು (ಆದಿಪು. ೬-೭೭ ವ); ಮುನಿವಧದೋಷಮಾವ ತೆಱದಿಂ ಕಳೆಗುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೭೬) ; ತೆರಣಿಯ ಹುಳು ತನ್ನ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಮನೆಯ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ನೂಲು ತನ್ನನೇ ಸುತ್ತಿ ಸುತ್ತಿ ಸಾವ ತೆಱನಂತೆ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೦೩-೦೬) ; ತೆಱನಂ ಕಾಣದ ತಾಣದಲ್ಲಿ ಕಪಟಂಗಳ್ ಮಾಳ್ಪುರಿರ್ಪಲ್ಲಿ . . . ಇರ್ದೊಡೆ ಹಾನಿಯೈ (ಸೋಮೇಶ. ೨೩) ; ಸುಮುಹೂರ್ತವೇ ಗಂಡುರೂಪಾದ ತೆಱನಾಗೆ ಅಮುಮ ಕಾರಣಿಕ ಶಿಶು ಜನಿಯಿಸಿದನನುವಾಗೆ (ಬಸರ. ೦-೦೩೦) ; ತೆಱನಱಿದೀವ ಕಾರ್ಯ ಮಱಿದಂಜುವ . . . ಊರ್ಜಿತ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳದಿಂಬಱಿಯದ ಗಾವಿಲಂಗೆ ದೊರೆಕೊಳ್ವರೆ ಸೂಳೆಯರೆಂಬ ಡಾಳಿಯರ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೪೦೨) ; ಭರತ ಸಂತತಿ ಫಲಿತ ಕದಳಿಯ ತೆಱದೊಳಾಯಿತಲಾ (ಕುಮಾ.ಅ. ೨-೨೦); ದೂಱು ಬರುವ ತೆಱ ನಂಬಿಕೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ದುರ್ಜನ ಬರುವುದು ತಪ್ಪೇತೆ (ಪುರಂದ. ೧-೦೩೬-೧). ೨. ಅಂದ; ಮನೋಹರತೆ: ತಂದನೆ ಜಗಂ ಸಂಪ್ರೀತಿಯಿಂ ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತಿನೆ ತಾನುಂ ತೆಱದಿಂ ಜಸಕ್ಕೆ ನೆರೆಯಾದಂ ನಾಚಿದಕ್ಷಾಧಿಪಂ (ಎಇ. XXVIII, ೩-೨೩ ; 1082). ೩. ಸಂಗತಿ ; ವಿಷಯಂ : ಪೆಱರಂ ದೂಱುವರೊಳ್ ತೆಱನಱಿಯದೆ ನುಡಿವವರೊಳ್ . . . ಬಱುದಲೆ ಯೆಂದೆಳಸಿ ಕೇಳಲಾಗದು ಪುರುಷಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೨೦೩) ; ಅಱಿವಿನೊಳಗಣ ಅಱಿವ ತೆಱದೊಳಗಣ ತೆಱವ ಕುಱುಹಿಟ್ಟು ಕುಱುಹ ಕುಱುಹು

ಅವಗವಿಸಿ ಭಿನ್ನವಿಲ್ಲದೆ ನಿರ್ವಾಹ ನಿರ್ಲೇಪವಾದುದು (ಮುದೀಪ. ೨೭೪-೧೬); ಆ ನೃಪ ಸುವ್ರತಾಖ್ಯಮುನಿ ಬರಲೆಱಗಿ ತನಗುದಯಿಸಿದ ಪುತ್ರರು ನಿರಾಯುಷರೇಕೆ ತನಗೇ ತೆಱನ ಹೇಳೆನೆ ಕರ್ಮವಶ ತಾನೆಂದನಾ ಮಾನಿಪ (ಜೀವಂಚ. ೭-೩೩). ೪. ಮಾರ್ಗ; ಹಾದಿ; ಉಪಾಯ: ಚಿಂತಿಸಿದಳೊಂದು ತೆಱನಂ ಶಿವಂ ಮೆಚ್ಚುತಿರೆ . . . ಪನ್ನಗಾಭರಣನ ಪಸಿವನಾಱಿಸುವುದೆಂದು (ಇಳರ. ದೀ. ೫೩-೨೦). ೫. ಸ್ಪಷ್ಟವಾದಂದಂ; ವ್ಯಕ್ತವಾದಂದು. 'ತೆಱದರುಶನ' ಪರಾ. ತೆಱ: ೧. ನಿಜಪರಿಭವದ ನೆಲ್ಲವನು ಹರಿಪದಸರಸಿಜಕೆ ತೆಱವಾಗಿ ಬಿನ್ನಹ ಮಾಡಿದನು (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೬೯-೨). ತೆರ₁: ೧. ಶ್ರುತಿಯೊಳಗಾಡುವ ಹಾಡಿನ ತೆರದಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ನೀನೀ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯದಿ (ಗಜೇಶ. ೪-೮೩); ಶುದ್ಧ ನೀಲಿ ಬಣ್ಣಕ್ಕೂ ಶುದ್ಧ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ತೆರನಾದ ಬಣ್ಣವಿರುತ್ತದೆ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೦೩೩); ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ತರ (ಜಗದಾ. ೧೮).

ತೆಱತೆಱ, ತೆಱಂತೆಱ, ತೆಱತೆಱ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ದಿವಕ್ಕೆ ಪೋಪ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಸೋಪಾನಸಂಗಟ್ಟಿದಂತೆ ತೆಱತೆಱದಿಂ ನೆಗೆದೊಗೆದ ಪೊಗೆಯಂ ಕಂಡು (ಶಂಕಚಂ. ೧೧೬-೬); ತೆಱತೆಱದ ಕಲ್ಲೋಲಮಾಲೆಗಳ ಲೀಲೆಗಳ ಬೆರೆಬೆರೆವ ರಾಜಹಂಸಾಳಿಗಳ ಕೇಳಿಗಳ . . . ಮುನಿಜನಂ ಸೇವಿಸುವ ಭಾವಿಸುವ ಗಂಗೆಗವನಿಜೆ ಬಂದಳು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೯-೫); ತೆಱಂತೆಱದಿಂ ಶಿರೋಜಮಂ ನೆಗಪುವ ಭಂಗಿ (ಜಗವಿ. ೧೦-೯೯); ತೆಱತೆಱ ಮೆಟ್ಟಿ ರಾಗದೊಡಗೂಡಿ ಬೆಡಂಗು ಪರಿಶ್ರಮಂಗಳೊಳ್ ನೆಱೆದಿರೆ . . . ನರ್ತಿಸಿದಾಕೆಯರೊಪ್ಪಿ ತೋಱಿದರ್ (?) (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೩-೧೮). ತೆಱತ್ತು = ಹೀಗೆ; ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ: ನೀತಿನಿರಂತರಾನುಗತವೃತ್ತಿವಿಕಲ್ಪಿತಮಂ ತದೀಯ ನಿರ್ಣೀತಿಯನೀ ತೆಱತ್ತು ತಱಿಸಲ್ಗೆ ಬುಧೋತ್ತಮರುಕ್ತಿಪೂರ್ವಕಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೧೦೦). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಿಱ; ಮಲ. ತಿಱ, ತಿಱವು; ತೆಲು. ತೆಱಂಗು, ತೆಱವು]

ತೆಱು₂ 'ತೆಱು₃' ನೋ.

ತೆಱಂ, ತೆರಂ (ಅ). ಚೆನ್ನಾಗಿ: ಅಧಿಕವಾಗಿ. 'ತೆಱಂಬೊಳೆ' ಪರಾ. ತೆರಂ. 'ತೆರಂಗುಣಿ' ಪರಾ. [<ತೆಱು₁]

ತೆಱಂದಿರಿ (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಹುವಾಗಿ ಅಲೆದಾಡಂ,_ಸುತ್ತಂ: ಅದೇಂ ತೆಱಂದಿರಿದು ಪಾಯ್ದುಪೋ ಕೇತಕಿಯೊಳ್ ಮವಾಳಿಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೧-೦೨೦): ಅತ್ತಣ ಪಂಬಲ ಬಂಬಲೊಳ್ ತೆಱಂದಿರಿರುದು ಚಿತ್ತಮಾದೊರೆಯ ಯೋಗಿಗಮಿಂತುಟೆ ಮೋಹಮಾಗದೇ (ಶಂಕಚಾ. ೧೩-೬೩); ಅಲರ್ವಂಡನುಂಡು ತನಿಸೊರ್ಕಿಂ ಸೊರ್ಕಿ ತೆಱಂದಿರಿದು ಪಾಱುವ ಪೊಂಬಿಗಳ ಬಳಗಮನೊಳಕೊಂಡ ಲತಾಮಂಟಪಂಗಳೊಳಂ (ಕಾದಂಉ. ೩೨೬). ೨. ಒಮ್ಮೆಲೇ ಹೊರಳು; ರಭಸದಿಂದ ತಿರುಗು: ಮೆಯ್ಯುಸಮೊಂದ ಪೂವಿನೊಳೆ ಪೋಗಿ ತೆಱಂದಿರಿದಳ್ಳಿಗೆ ನಂಬಿನೊಳ್ ಪಾಯ್ವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೩೩); ತೆಱಂದಿರಿದಾಂತ ಮೆಯ್ವೆಸಂ ಸುತ್ತುವ ಬಲ್ಪು . . . ತವ್ಯೊಳೆಯ್ದೆ ಮೆಯ್ವೆತ್ತಿರೆ ಬಿಚ್ಚತಂ ಪೊಣರ್ದುಪಂದೆರಡುಂ ಬಲದಂಕದಾನೆಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೮೪); ಬಿದಿರ್ಚಿ ದಳಂಗಳಂ ತೆಱಂದಿರಿದುದು ಚಕ್ರವಕ್ಕಿ (ಅನಂಪು. ೬-೭೧): ಭರದಿ ತೆಱಂದಿರಿವಾ ತಿಹುರಿಯ ಮೇಲೆ ಇರದಿಟ್ಟು ಕುಂಬಟಿಗೋಲಾ ಪರಿಯೆನೆ ಗಜವಡೆಯಾದಶ್ವನ ಮೇಲೆ ಪಿರಿದೊಪ್ಪಿದನು ವಾಹಕನು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೪-೧೨). ೩. ಮನೋಹರವಾಗಿ ತಿರುಗು; ಸುಂದರವಾಗಿ ಸುತ್ತು: ಒಲವಿನೊಳಾದ ಕಾಯ್ಪು ಮಿಗೆ ಕಾದಲನಂ ಬಿಸುಟಂತೆ ಪೋಪ ಕಾದಲಳಟುತುಂ ತೆಱಂದಿರಿದು ನೋಡಿದ ನೋಟದೊಳ್ (ಶಂಕಚಾ. ೪-೧೦೦). [ತೆಱು₁ + ತಿರಿ₁]

ತೆಱಂದಿರಿಪು (ಕ್ರಿ). ಬಗೆ ಬಗೆಯಾಗಿ ತಿರುವು, –ಹೊರಳಿಸಂ: ಬಿಡದೊಯ್ಯನೆ ನೀವಿಯಂ ತೆಱಂದಿರಿಪುತುಮಲ್ಲಿ ತೀಡುವುದು ಕಾಮುಕನಂದದೆ ಸಾರವಾರುತಂ (ಕುಸುಮಾ. ೨-೧೦೧). [ತೆಱು₁ + ತಿರಿಪು₁]

△ ತೆಱಂಪು 'ತೆಱತ್ತು' ನೋ.

ತೆಱಂಬಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಓಡಾಡು: ಪೊರೆವುನ್ನತಸ್ತನಾಧರಾಬ್ರಜಂಸುಟಾವ ಕಾದಂ[ಬಂ] ತೆಱಂಬೊ[ಬಾ]ಯ್ದು ಭೋರ್ಗರೆದೆತ್ತಂ ಪುಗಲೆಂಬ ಕೋಕಿಲೆ (ಸುಕುಮಾ. ೧-೭೩). [ತೆಱಂ + ಪಾಯ್₁]

△ ತೆಱಂಬು 'ತೆಱಪು' ನೋ.

ತೆಱಂಬೊಯ್ (ಕ್ರಿ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಡೆ: ಕಾಲ್ಗಳ್ಗಳಿಂ ಪಿಡಿದೀಡಾಡಿ ಯುಮುರ್ದಿಯುಂ ತಿರಿಪಿಯುಂ ತೇದುಂ ತೆಱಂಬೊಯ್ದುಮಾ ದಡಿಗಂ ದಾನವನೆಂದಿಂ ಕೆಡಪಿದಂ ಸಂಗ್ರಾಮರಂಗಾಗ್ರದೊಳ್ (ಸುಕಾಸೇ. ೧೨ ೨೦೪). [ತೆಱಂ + ಪೊಯ್₁]

ತೆಱಂಬೊಳೆ (ಕ್ರಿ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಂ; ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹೊಳೆ: "ತೆಱಂಬೊಳೆದುದೆಂದು ತೋರ್ಕೆವಡೆದ ಕಾಂತಿ" (ಕಕಶಾ. ೫೬-೨೦೬): ಪೊಱಪೊಣ್ಮುವ ಕಣ್ಣ ಬಳ್ಳುಮೋಪರ ಮನದೊಳ್ ತೆಱಂಬೊಳೆವ ಬಾಳಿಗಳಂತಿರೆ (ಆದಿಪು. ೧೧-೯೩): ತೆಱಂಬೊಳೆವ ವಿಮಾಂಗಳನಾಳ್ಕುವ ಕೈದುಗಳ್ ನಿರಾಕರಿಸಿರೆ ಮೇರೆದಪ್ಪಿ ಕವಿದತ್ತು ನರಾಧಿಪ ಸೈನ್ಯಸಾಗರಂ (ಶಂಕಚಾ. ೩-೬೮): ಪುಷ್ಪಶರಪನ್ನಾಗಘಟಿಯು ಕಟದಿನು ತೈಟವಾದ ಮದವೃಷ್ಟಿಯಿಂ ತೆಱಂಬೊಳೆವ ಮಱಿದುಂಬಿಯ ಬಂಬಲಿಂ . . . ಅತಿ ರಮಣೀಯವಾಗಿ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೩೩): ಒಪ್ಪಂಬೂಸಿದ ಪೋಲ್ ತೆಱಂಬೊಳೆವ ಕೊಂಕುಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೫): ಕೆಂಬಟ್ಟೆಯ ಮೃದುತಲ್ಪದೊಳೊಱಗಿ ತಱಂಬೊಳೆದೊಪ್ಪುವ ರತಿಯನೆ (ಅಯುಕಾ. ೩-೮). [ತೆಱಂ + ಪೊಳೆ₁]

ತೆಱಂಬೊಳೆಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಂವಂತೆ ಮಾಡಂ; ಹೆಚ್ಚು ಶೋಭೆಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಂ: ಪನಪದ್ಮಮದೇಂ ದೇವನ ವನಮಾಲೆಯಂ ತೆಱಂಬೊಳೆಯಿಸಿತೋ (ಜಗವಿ. ೦೦-೫೬).

[ತೆಱಂಬೊಳೆ + –ಇಸು₃]

ತೆಱಕಾಱ (ನಾ). ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡಂವವನು: ನೀನಿತ್ತಪಧಿ ಕಿಱಿದೀವರಿಲ್ಲ ಧನವಂ ಗಳಿಸಿ ತಂದೀವೆನೆನಲು ದಿನವಿಲ್ಲೊಬ್ಬ ತೆಱಕಾಱನಂ ಕೊಟ್ಟೊಡಾತಂಗೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಕೊಡುವೆನೆನಲು (ಹಡಕಾ. ೮-೫೬): ಸುರಿದನರ್ಥವನು ಕೌಶಿಕಮುನಿಯ ತೆಱಕಾಱ ತಲೆದೂಗಲು (ಹಡಕಾ. ೧೦-೨೬). [ತೆಱ₂ (<ತೆಱು₃) + –ಕಾಱ]

ತೆಱಕೈ (ನಾ). (ಹಣವನ್ನು) ಸೆಳೆದಂಕೊಳ್ಳುವ ಕೈ; (ಸಿರಿಯನ್ನು) ದೋಚುವ ಕೈ: ಕೌಶಿಕಾಜತನ ತೆಱಕೈ ಬಱುಚೋಸರಣೆ ಹೇಪ ಹಳವು ಬೆಳ್ಳುಕ್ಕೆ ಬೆಳ್ಳುನಿಸು ಕೈತವವಂ ಕನಸಿನೊಳ್ ನೆನೆಯದೆ ಮದನಾಗವ ವೆಂಬ ಮಹಾನಾಟಕಮನಭಿನೈಸುತೆ (ವಿರೂಪಾ. ೬೮).

[ತೆಱ₂ (<ತೆಱು₃) + ಕೈ₂ (<ಕೆಯ್₂)]

ತೆಱಕೊಡು, ತೆರಕೊಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ತೆರು,–ಕೊಡು: ಬಾಳ ಬಡವರು ತೆಱಕೊಟ್ಟು ಬಾಹರು (ಕಶಾ. I, ೫೦-೨೮: 1432?). ತೆರಕೊಡು: ೨. ತಪ್ಪುಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡು; ದಂಡ ತೆರು: ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ತೆರಕೊಡಬೇಕು (ಉಡುಗ೨. ೬). ೩. ಕನ್ಯಾಶುಲ್ಕವನ್ನು ಕೊಡು,_ತೆರು: ಬಟ್ಟೆಯೇ ಸಿಕ್ಕುವುದಾದರೆ ಹೆಣ್ಣೊಂದು ನನಗೊಂದು ನಮ್ಮಪ್ಪಗೊಂದು ತೆರಕೊಟ್ಟು ತರುವ ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಮುದುಕನು ನಮ್ಮಪ್ಪ, ಹುಡುಗನು ನಾನು (ಇಂಚಾಪ. ೧೦೦-೮೭).

[ತೆಱ₂ (<ತೆಱು₃) + ಕೊಡು₁]

ತೆಱಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಸುಂಕವನ್ನು ಕೊಳ್ಳು; ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡು: ಪೋಪಾಕರಸಂಗ್ರಾಹಕರ ಗೋವ್ರಜಂಗಳುಮಂ ಅವನಾಳ್ವ ತೆಱ[ಪಾಠಾಂ. ಟ]ಗೊಳ್ವ ಬಿಟ್ಟಬೆಸಕಯಿಸಿಕೊಳ್ವ ಭೋಗಿಪ ನಿಯೋಗಂಗಳುಮಂ ಮಾಡಿದಂ (ಆದಿಪು. ೮-೩೩ ವ). [ತೆಱ₂ (<ತೆಱು₃) + ಕೊಳ್₁]

ತೆಱತ್ತು 'ತೆಱು₁' ಪರಾ.

ತೆಱದರುಶನ (ನಾ). ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ನೋಟ,_ಕಾಣ್ಕೆ : ಭಕ್ತ ಮಾಹೇಶ್ವರ ಪ್ರಸಾದಿ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿ ಶರಣ ಐಕ್ಯನೆಂಬ ಷಟ್ಸ್ಥಲವನಱಿಯಬೇಕೆಂಬಱಿ ಅಱಿವುದಕ್ಕೆ ಕುಱುಹು ತೆಱದರುಶನವ ಕಾಣರಣ್ಣಾ (ಪ್ರೋಳಿಮೂ. ೦೫೧-೫೬೪). [ತೆಱ₁ + ದರುಶನ]

ತೆಱದರ್ಶನ (ನಾ). = ತೆಱದರುಶನ : ಕುಱು ಹಿಂಗೂ ಅಱುವಿಂಗೂ ತೆಱದರ್ಶನವಿಲ್ಲವಾಗಿ ಸೊಪ್ಪನೊಳಕೊಂಡ ಬಿತ್ತಿನಂತೆ (ಪ್ರೋಳಿಮೂ. ೮೪-೩೩೧). [ತೆಱ₁ + ದರ್ಶನ]

ತೆಱಪಱ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅವಕಾಶವನ್ನು ತಿಳಿ : ಬರವಂ ಪಡಿಯಱಗಱಿಪಿ ತೆಱಪಱಿದೋಲಗದಡೆಯಂ ಪುಗಲು (ಕಬ್ಬಿಗ. ೧೬೦). ೨. ಎಡೆಯನ್ನು ತಿಳಿ ; ಸ್ಥಳವನ್ನು ಅರಿ : ಕೆಲಬಲದೊಳಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೆಱಪಱಿದು ಕುಳ್ಳಿರಲು ಸಲಿನಲಿದು ತುಂಬುರಂ ಬಲವಂಕದೊಳಗಿರಲು (ನಂಬಿರ. ೫-೯೯). ೩. ಗುರುತನ್ನು ತಿಳಿ: ತೆಱಪಱಿದಾ ಋತುಪರ್ಣಂಗಱಿಪದೆ ವಾರಾಂಗನಾ ನಿವೇದಿತನಾಗಲ್ ಪೊಱಮಟ್ಟು ಬಂದನೆಲ್ಲರ್ಬೆಱಗಾಗಲ್ ಸತಿಯ ಮನೆಗೆ ಬಾಹುಕಂ (ನಳಚಂ. ೬೨೨). [ತೆಱಪು + ಅಱ್]

ತೆಱಪೀ (ಕ್ರಿ). ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡು : ನೆಗಟ್ದ ಚತುರ್ದಶರತ್ನದ ಸೊಗಯಿಪೆನಾನನ್ಯವಾಹಿನಿಗೆ ತನ್ನವೊಲಾನಗಿದು ತೆಱಪೀಯೆನೆನುತಂ ನಗುವುದು ವಿಜಯಾರ್ಧಕಟಕಕ್ಕೆ ವಿಭುಕಟಕಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೦-೦೯) : ಬಾಯನೊಡೆ ಬಡಿ ಮಿಸೆಗೀಳ್ ಕುರುಳ್ಗೊಯ್ ಪುಗಲ್ ಕಾಯೊಡಲ್ ತೆಱಪೀವುದೇ ನಿಮಗೆ ಪೊಯ್ದಾಡಿ ಸಾಯಲೂಱೆಯುವಹುದೆ ಸುಡು ನಿಮ್ಮ ಬಾಳ್ಕೆಗಳನೆನುತೆ ಜಱಿದಮರಕುಲವಂ (ಜಿಲಪು. ೯೯-೯೯).
[ತೆಱಪು + ಈ₂]

ತೆಱಪು, ತೆರಪು, ತೆರಹು₂, ತೆರ್ಪು, ತೆಱಂಪು, ತೆಱಂಬು, ತೆಱಹಂ, ತ್ರೆಱಿಪು (ನಾ). ೧. ತೆರೆದ ಸ್ಥಿತಿ ; ಮರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು ; ಬಯಲು : ಮಱಸಿರ್ದಂಬರಮೆಯ್ದೆ ನಾಂದ ತನುವಂ ಪತ್ತಿರ್ದ ಕಣ್ಗಲ್ಲಿಯುಂ ತೆಱಪಂ ಮಾಡಿ (ಆದಿಪು. ೧೧-೧೫೩) ; ಬಾಲೆಯರುರದೊಳ್ ಕಿಱುವೊಲೆ ಮೇಲುದು ನಸುದೊಲಗೆ ತೋರ್ಪ ತೆಱದಿಂ ಸರಸೀಮಾಲೆ ಯೊಳೆಸೆದುವು ನವಪತ್ರಾಲಿಯ ತೆಱಪಿಂದೆ ತೋರ್ಪ ಕಮಲದ ಮುಗುಳ್ಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೪-೬೩) : ಮೇಲುದಿನ ತೆಱಪಿನೊಳು ಮೊಲೆಗಳಲುಗಲು (ಹರಿಕಾ. ೪-೧೩). ೨. ಎಡೆ ; ಸ್ಥಳ ; ಜಾಗ : ದಿಗ್ಭಿತ್ತಿಗಳನೊಡೆದು ತೆಱಪಂ ಮಾಡಲ್ ಪರಿಪಂತೆ ದುಂದುಭಿಧ್ವನಿ ಪಱಿವಿನೆಗಂ ದಿಗ್ಮಯಕೆ ಹರಿ ಪೊಱಮಟ್ಟಂ (ವರ್ಧಪು. ೮-೬೬); ಮಾಣಿಕವರಿಗೆಯ ತೆಱಪುಗಳೊಳ್ ಪೊಳೆವ ಬಾಳ ಬೆಳ್ವೆಳಗಂದೇಂ ಮೆಱೆದುವೊ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೨೫೯) ; ತುಱುಗಿದ ತೂಱಲ್ಗೊಂಬಿನ ತೆಱಪುಗಳೊಳ್ ಕೂಡಿ ನುಸುಳಲಾಱದೆ ಸಿಲ್ಕಿಂ ಪಱಿದಿರ್ದ ಬೆಳ್ಮುಗಿಲ್ಗಳ ಮುಱಿಗಳೆವನಿಸಿದುವು ಶಾಲ್ಮಲೀಫಳತೂಲಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೮೫) ; ಅನುದ್ದಂಡತ್ವದಿಂದಾಕ್ರಮಿಸಿದೊಡಮದಂ ಸ್ವೈರಿಸಿರ್ದುಂ ನಭಶ್ರೀ ತಾನೀಗಳ್ ಕೊಟ್ಟಳಾದಂ ತೆಱಪುಮನೆವಗಿಂತೆಂದು (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೦೦೪) : ತಿಂತಿಣಿಯ ರಘುವರಚರಿತೆಯಲಿ ಕಾಲಿಡಲು ತೆಱಪಿಲ್ಲ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦-೦೬). ೩. ಅವಕಾಶ ; ಸಮಯ ; ಸಂದರ್ಭ ; ಬಿಡುವು : ತೆಱಪನೆ ಪಾರ್ದಿರ್ಪಂ ಮಾಯ್ದುಱಗುಲಿ ಜಪನದಱಿನಿಸು ಪೊಟ್ಟುಂ ತನ್ನಂ ಮಱಿದಿರಲಕ್ಕುಮೆ ತಳರದೆ ತಱಿಸಲದಿನ್ನೆಱಿದುಮಱಿದುಮಿರ್ಪುದೇ ಚದುರಂ (ಆದಿಪು. ೪-೬೬) ; ನೆಱನೀತಂಗೂರುಯುಗ್ಮಂ ನೆಱನನಱಿಯದಾ ನಿನ್ನಗಂ ಮಾಣ್ದನಿಂ ಪೋ ತೆಱಪಂ ಪಾರ್ದಿರ್ಪಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೯೬) : ತೆಱಪಂ ನಿಟ್ಟಿಸಿ ಕುರುಪತಿ ಬಱಸಿಡಿಲೆಱಗುವವೊಲೆಱಗಿ ಪೊಯ್ಯಲ್ (ಗದಾಯು. ೮-೨೬) : ತೆಱಪಂ ಪಾರ್ದು ಸುಗ್ರೀವನಂ ಮಾಯಾಸುಗ್ರೀವಂ ಗದಾದಂಡದಿನಡಸಿ ಸಿಡಿಲ್ ಪೊಯ್ವವೋಲ್ ಕಾಯ್ದು ಪೊಯ್ದಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೦-೨೬); ಬಲಂ ಪಱಿವಡೆ ಜೊಮ್ಮನೆ ಜೋಲ್ದು ತೆಱಪಂ ಪಾರ್ದಿರದೆ ತಡೆಯದೊರ್ಮೆಯೆ ಮುನಿವಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೧೬೨). ೪. ವಿಸ್ತಾರ ; ಹರಹು : ಭರದಿಂ ಭೂದೇವಿ ಭೂಪಾಳಿಗೆ ಬಯಸಿ ಕೊಳಲ್ ನೀಡಿದಳ್ ಕೈಗಳಂ ನೀಟ್ದರು ತಾರಾಮಾಲೆಗೆಂಬಂತಿರೆ ತುಱುಗಿದ ಶಾಖಾಳಿಯುಂ ಚುಂಬಿಸುತ್ತಂಬರವಂ ತಾನಿರ್ದುದಾ ಶಾಖೆಗಳ ತೆಱಪುಗಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೦-೦೧೦) ; ತೆಱಪಿನೆದೆಯ ಹೊನ್ನ ಜನ್ನಿವಾರದ ರೇಖೆ ಮೆಱೆಯೆ ರಾಜೇಂದ್ರ ಮೆಱೆದನು (ಭರತ ೧-೩೩). ೫. ಸ್ಪಷ್ಟತೆ : ನೀಂ ಪಲವುಂ ರಾಯಧಾರಿಗಳೊಳಂ ಮೆಲ್ಪುಂ ಬಲ್ಪುಂ ತೆಱಪುಂ ಮಱಪುಂ ಅನುವುಂ ಮೊನೆಯುಮಾಗಿ ನುಡಿದು ನಿನ್ನ ಬಿನ್ನಣವುಂ ಬಿತ್ತರಿಪಂತಾಸು ವಿವಳ್ದಿರಂತರವುಂ ತಿಳಿದು ನುಡಿವಂ (ಚಿಕವಿ. ೬-೦೩೩ ವ). ೬. ಗುರುತು; ಚಿಹ್ನೆ: ತೃಣ ತ್ರಿಣಯನ ಹಡಗ್ಯೆಯ ಕಟ್ಟಿತ್ತು ಭವಕಾಲನ ಸಂಕೋಲೆಯ ಸಿಕ್ಕಿತ್ತು ಕುಱುಹು ಅಱಿವವರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ನೆಱೆ ನಂಬಿ ಎಂದು ತೆಱಪ ಹೇಳಿತ್ತು (ಪ್ರೋಳಿಮೂ. ೨೩೨-೬೮೦). ೭. ರೀತಿ; ಬಗೆ: ಸೆಱಗ ಹಿಡಿದೆಳದಪ್ಪಿ ಮುದ್ದಿಸಿ ತುಱುಬ ಪಲ್ಲಟಗೈದ ಮದನನ ತೆಱಪನೆಲ್ಲವ ಪೇಳು ತಿಳಿಪಿದನತಿ ವಿನಯದಿಂದ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೦-೫). **ತೆರಪು** : ೩. ದಾರಿಗಾಣದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಈ ಸಂದರ್ಭವೇ ಒಂದು ತೆರಪನ್ನೊದಗಿಸಿತು (ನಾಡೋಜ. ೩೬೯); ತೆರಪ ನರಿಯದೆ ಪರಿವ ಕಾಲಪ್ರವಾಹದಲಿ ಪುರುಷರಚಿತಗಳೆನಿತೊ ತೇಲಿಹೋಗಿ ಹವು (ಮಂಕುಳ. ೪೦೦); ಹಗಲುರಾತ್ರಿ ತೆರಪಿಲ್ಲದೆ ಮಳೆ ಹತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಇದ್ದ ಉರುವಲು ಒದ್ದೆಯಾಗುವುದು ಸಹಜವೇ (ಚಲ್ಯಹೊ. ೪೩) : ತೆರಪಿಲ್ಲವೆಂತ ತರಿಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಚರಿಗೆ ತವಲೆ ಮಾರಿಸಿಕೊಂಡ (ಗಾದೆ). ೮. ಬರಿದಾದ ಸ್ಥಳ,–ಎಡೆ ; ಖಾಲಿಜಾಗ : ಈಗ ಇರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾರಿ ತೆರಪು ಅಥವಾ ಖಾಲಿಜಾಗಗಳಿವೆ (ತತ್ವಪ್ರಾ. ೪೮೨). **ತೆರಹು₂** : ೪. ಇಳೆಯ, ಗಾಳಿಯ ತೆರಹನೆಲ್ಲವ ಕಿಲಿವ ನಿಮ್ನುಲಿ ತುಂಬಿತು (ಶಂಗೀತ. ೦೨-೬). ೮. ಈ ಗುಡಿಯ ಶೂನ್ಯತೆಗೆ ಪೂರ್ಣತೆಯ ಶಾ ನೀರ ತೆರಹಿಗೊಲವಿನ ಅಚ್ಚುಕುರುಹಾಗಿ ಬಾ ! (ಮಾನಸ. ೪೬-೦೦). **ತೆರ್ಪು** : ೨. "ಆತಂಕ=ತೆರ್ಪಿಲ್ಲದೆ ಇಡು : ಬಿಡತೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇಡು" (ಗಂಗಾಮ. ೫). 'ತೆರ್ಪಂಬಡೆ' ಪರಾ. △ **ತೆಱಂಪು** : ೨. ತಾಪಿನೊಳಗೆ ನಡೆಸುವನು ಸೇನೆಯನು ತೆಱಂಪನಱಿದು ಬಿಡಿಸುವನು (ಭರತ. ೨೬-೯). △ **ತೆಱಂಬು**: ೧. ನೆಱೆದಾಯುಷ್ಯಮೆ ವಿಟ್ಟುವಸಱಿಸುವ ತೆಱದಿಂದಮವರ ಪೋಬಱ ಯನೆ ಬಂದಱಿಸಿ ನಭಸ್ಥಳದೊಡವಿಡ ತ[ತೆ]ಱಂಬು ಕಳನಾಗಿ ಕಾದ ಲೆಂದಿರ್ದವರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೬೪); ತದ್ದಿವ್ಯರಥಮನಾ ಫಣಾಧರನೆ ಸಾರಥಿ ಯಾಗೆ ಗಗನಕ್ಕೆ ನೆಗೆದಂಬರದ ತೆಱಂಬ ಕಳನಾಗಳುಂಬಮಾಗೊಡ್ಡಿ ನಿಂದ ವಿದ್ಯಾಧರವರೂಥಿನಿಯಂ ನೋಡಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೨೬ ವ) ; "ಸ್ಥಾನ, ಪ್ರದೇಶ" (ಪ್ರಭು.). ೨. ತನುವಿನೊಳಾದ ಜಲ್ಲಮಲ ಮಾಭರಣಂ ಪುಲಿಯಿರ್ಪುದೊಂದು ಕಾನನದ ಗುಹಾಂತರಂ ಮನೆ ಪರಲ್ಗಳ ಸುಳ್ಳ ತ[ತೆ]ಱಂಬು ಪಾಸು (ಜೀವಸಂ. ೫೦-೨೨) : "ನೊರಜಾಕಲ್ಲಿನ ನೆಲ" (ಜೀವಸಂ. ಕೋಶ) ; ಪೌರೋದ್ಯಾನಮಲ್ಲಂ ಸುರಕುಜಮೆ ತ[ತೆ]ಱಂಬೆಲ್ಲಮುತ್ಕೀರ್ಣಕೇದಾರಮೆ (ಅನಂಪು. ೩-೬). ೩. ಇಡಿದಿರೆ ರೋಮ ಕೂಪದೊಳಗಂಬಿದ [ಸಾಲ] ಸರಲ್ಗ[ಳಿಂ ತೆಱಂಬಿಡಿದಿರೆ ಬೆಟ್ಟುವೊ] ಗುರ್ಡಿಸಿದಂತೆ ನೆಱಲ್ದಿರೆ . . . ಬಿಟ್ಟದೇನೆಸೆದನೋ ಶರಶಯ್ಯೆಯೊಳಂದು ಸಿಂಧುಜಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೬೨). "ತೆಱಂಬಿಡಿದರೆ–ಸಾನಾತರನಾಗಿ" (ಪಂಪದೀ. ೫೩೪). **ತೆಱಹು** : ೨. ಹಱಿಯಂತರ ವಿಶಾಲ ಮಹಾಸಭಾ ವಿಸ್ತರಣ ಪದಱಲಿ ತೆಱಹ ಕಾಣೆನು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೩-೩೨). ೩. ಬೆರಣೆಯನಾಯಲಲ್ಲದೆ ಅಟ್ಟುಣ್ಣ ತೆಱಹಿಲ್ಲವೆನಗೆ (ಬಸವ. ೨೬೦) : ಅತ್ತಲಾ ಕೋಳಾಹಳದಲಿರಲಿತ್ತಲಾದುದು ಜೂಜು ನಿಮ್ಮ ವಿಪತ್ತು ಕಾಡುದು ತೆಱಹ ತಪ್ಪಿಸಿ ನಮ್ಮ ಸುಳಿವುಗಳ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨೨-೨೬) : ತೆಱಹಿಲ್ಲ ತೆಱಹಿಲ್ಲವಯ್ಯಾ ನುಡಿಗಡಣಕ್ಕೆ (ಅಹಂಡೀ. ೩೩೮-೫೦). ೪. ಊರುಪ

ಭಂಡಾರದ ಮಹಾರ್ಘದ ನೆಱವಣಿಗೆ ಗಾಢಿಸಿತು ಬೀದಿಯ ತೆಱಹು ಕೆತ್ತವು ಹೊತ್ತ ಸರಕಿನ ಬಹಳ ಬಂಡಿಗಳ (ಕುವ್ಯಾ.ಗ. ೪-೧೭). ೬. ಕಾಣ ಬಾರದ ಘನವ ಹೇಳಬಾರದಾಗಿ ಪೇಳುವುದಕ್ಕೆ ನುಡಿಯಿಲ್ಲ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ರೂಪಿನ ತೆಱಹಿಲ್ಲ (ಲಿಂಗವ. ೬೦-೪೭). ೯. ಭೇದ ; ವ್ಯತ್ಯಾಸ ; ಅಂತರ : ತೆಱಹಿಲ್ಲದ ನಡೆ ತೆಱಹಿಲ್ಲದ ನುಡಿ ತೆಱಹಿಲ್ಲದ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ಸಂಬಿವು (ಬಸವ. ೯೧೮); ಎನಗೆ ತನಗೆ ತೆಱಹಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿ ತೋಱಿದನು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೩೩-೪೧) : ಪರಶಿವನೇ ಲಿಂಗವಾ ಪರಮಾತ್ಮನೇಯಂಗವೆರಡ ಱೊಳ್ ತೆಱಹಿಲ್ಲದಿರ್ಪುದೇ ಸಂಯೋಗ (ಹಲಪು. ೬೦-೭೭). ೧೦. ಶಕ್ಯತೆ ; ಸಾಧ್ಯತೆ (?): ಮಹಾದೇವಿಯಕ್ಕನ ನಿಲವ ಕೊಂಡಾಡುವುದಕ್ಕೆ ತೆಱಹಿಲ್ಲ ಕಾಣಾ (ಅವಚಂ. ೨೯೭-೧೦೧೮). ತೆಱಪು: ೧. ಹರಿತರಯಂತ್ರಾಂಬು ಧಾರಾವಳೀಸ್ಪರ್ಶನಸೌಖ್ಯಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂ ಭೋಂಕನೆ ಮೊಲೆದೆಱೆವಂ ಪೆತ್ತ ಪೋಲ್ ಶೋಭೆವೆತ್ತಳ್ (ಜಗವಿ. ೧೪-೧೦೫).

ತೆಱಪಾಗು, ತೆರಪಾಗು= ೧. ತೆರೆ ; ಬಿಚ್ಚು ; ಬಯಲಾಗು : ಅಱಿವು ಮಱವೆ ಎರಡ ನೂಂಕಿ ನಿಂದರೆ ಮುಂದೆ ಕಣ್ಣು ತೆಱಪಾಗಿ ತೋಱುವ ಬಯಲೇ ಲಿಂಗದ ಬೆಳಗು (ಪಡಹಂ. ೫೨೨-೧೦೬); ಇನಿಯನನೆಯ್ದೆ ಸಮ್ಮುಖ ದೊಳೀಕ್ಷಿಸಲಣ್ಮದೆ ಮುಗ್ಧೆ ಪಾರ್ಶ್ವಯಾಯಿನಿ ತೆಱಪಾಗೆ ನೋಟ್ಟ ನಯನೇಂದ್ರಿಯದೊಳ್ ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಂಗಳಂ . . . ಸಲಿಪ್ಪನಿತುವರಂ ಕಡಂಗಿ ಕರಗಣ್ಮದಳುಣ್ಮದ ಘರ್ಮವಾರಿಯಿಂ (ಅನಂಪು. ೭-೭೦). ೨. ವಿಸ್ತಾರವಾಗು ; ವಿಶಾಲವಾಗು : ಪಂಚಾಗ್ನಿ ದೀಕ್ಷಿತರೂ ಕೋಡಿಯನೂ ತೆಱಪಾಗಿ ತೆಗಿಸಿ (ಎಕ. IX, ಮಾಗಡಿ. ೫೭-೫ : 1389 ?); ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೃತಿ ಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನು... ತೆಱಪಾದ ಹಣೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಹೊದಱಾಗಿ ಕಪ್ಪಾದ ಕೇಶಪಾಶವುಳ್ಳವನಾಗಿಹನು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೧೭). ೩. ಖಾಲಿಯಾಗು ; ಬರಿದಾಗು : ಕೆಲವು ಸದಸ್ಯರ ಸ್ಥಾನಗಳು ತೆರಪಾಗಿ ಹೊಸ ಚುನಾವಣೆ ಗಳಾದುವು (ಬಿಲ್ಹಣ. ೧೨೩). ತೆಱಪು ಮಾಡಿಸು = ಖಾಲಿ ಮಾಡಿಸು ; ಬರಿದು ಮಾಡಿಸು ; ದೂರ ಕಳುಹಿಸು : ಎಲ್ಲರ ತೆಱಪು ಮಾಡಿಸಿ ಎಂದಳೇನೆಂದುಸುರಬಹುದೀ ಬೆಂದ ಬಯಕೆಯ ನಿನ್ನದೆಯನಲಗಿಂದಿಱಿದು ಹರಿದು ಬಂದ ನೆತ್ತರನೀಂಟಬೇಕೆಂಬೊಂದು ಬಯಕೆಯು ಪುಟ್ಟಿತೆನಗೆ ... ಎಂದಳು ಭೂಪರಸ ರಾಣಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೯-೪೫). ತೆಱಪುಮಾಡು, ತೆಱಹು ಮಾಡು = ೧. ತೆರೆ ; ಬಿಚ್ಚು : ದಕ್ಷಿಣದಿಶಾಂತದೊಳಗೆಲರು ತಣ್ಣನೆ ತೀಡೆ ಕೋಕಿಲಂಗಳ್ ಕೊರಲ್ದೆಱಪು ಮಾಡೆ (ಭಾವಚಿಂ. ೪-೧೭) ; ಉದಯ ಕಾಲದಲಪ್ಪದಳಮಂಟಪವ ತೆಱಹುಮಾಡಿಯಮ್ಮ (ಶಿವಗೀ. ೧೫೫-೭೯೩ ಪ). ೨. ಎಡೆಮಾಡು ; ಜಾಗಮಾಡು : ಮುಱಿದು ಕೋಟೆಯನೊಂದು ಕಡೆಯಲಿ ತೆಱಹುಮಾಡಿ ಮಹಾರಥರು ಜನವೆಱಿಯದವೊಲೊಳಹೊಕ್ಕು (ಕುವ್ಯಾ.ಗ. ೯-೧೪). ತೆರಪಿನ ಶಿಕ್ಷಣ= ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಾಗ ವಿದ್ಯೆ ಕಲಿಯುವ ವಿಶೇಷ ಶಿಕ್ಷಣವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳು ತೆರಪಿನ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿವೆ (ರೂಢಿ).

[ತೆಱ^{1} + – ಪು./ತಮಿ. ತಿಱಪ್ಪು ; ಮಲ. ತುಱಪ್ಪು ; ತುಳು. ತೆರಪು ; ತೆಲು. ತೆಱವ, ತೆಱಪಿ]

ತೆಱಪುಗಣ್, ತೆಱಪುಗಣ್ಣು (ನಾ). ವಿಶಾಲವಾದ ಕಣ್ಣು ; ಅಗಲವಾದ ಕಣ್ಣು : ತೆಱಪುಗಂಗಳ ತೆಳುವಸಿಱ ತರುಣಿ ನಿನ್ನೆಱಕವನಿರದುಸುರುವೆನು (ನೇಮಿಸಂ. ೨೦-೬೧). ತೆಱಪುಗಣ್ಣು : ಎವೆಪೊಯ್ಯದೆ ತೆಱೆದ ತೆಱಪುಗಣ್ಣು ಬೆಳಲುವಂದದಿ ನೆಱೆ^{3} ನೋಡಿ (ನೇಮಿಸಂ. ೩೩-೧೩೧).

[ತೆಱಪು + ಕಣ್]

ತೆಱಪುಗಣ್ಣು 'ತೆಱಪುಗಣ್' ನೋ.

ತೆಱಪುಗಾಣ್, ತೆಱಹುಗಾಣ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಾಣು ; ಅನುಕೂಲವನ್ನು ಕಾಣು : ತಮ್ಮ ಮೆಯ್ವೊರೆದ ರವಿಕಿರಣಕವಚ ಮೊರ್ಪೊರ್ದಲೆ ತೊಲಗೆ ತೆಱಪುಗಂಡು ತೂಳ್ದಿ ಸುತ್ತಿ ಮುಱಿಯುಟ್ಟುವಂಗ ಭವನಾಱಿಡಿಗೆ ಬೆಗಡುಗೊಂಡು ಕಲ್ಲೆಸೆದಂತೆ ನಲ್ಲಳಂ ಬಿಸುಟು ದೆಸೆಗೆಟ್ಟು ಚಕ್ರವಾಕಂ ಕೋಕನದಸದನದಿನೆಟ್ಟು ಪೋಗೆಯುಂ (ಪರ್ವಪು. ೬-೩೩ ವ) ; ಆ ಕುಟಿಲನಾಕೆಯೊಳ್ ತೆಱಪುಗಾಣದೆ ಮುಳಿದು (ಅನಂಪು. ೧೦-೯೪ ವ). ೨. ಬಿಡುವನ್ನು ಕಾಣು ; ಕೊನೆಗಾಣು : ಸಂಸಾರಾನುಯಾತ್ರೆಗೆ ತೆಱಪುಗಾಣನುಪದ್ರುವದ ಬಹುವಿಧ ಪರಾಭವಕೆ (ನಿಭಾಗ. ४-೧೮-೨೫). ತೆಱಹುಗಾಣ್ : ೩. ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿ,—ಅರಿ: ತೆಱಹುಗಾಣದೆಱಹು ಗುಂದಿ ಮಱಹುಗೊಂಡೆನೆನ್ನ ಗುರುವೆ (ಹಂಪಿರ. ಹ. ೩೦೦-೧೨).

[ತೆಱಪು + ಕಾಣ್]

ತೆಱಪುಗಾಣಿಸು, ತೆರಪುಗಾಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬಿಡುವು ಕಾಣಿಸು ; ಎಡೆ ಬಿಡು: ಭೂ ದಿವಗಳ ಕಟ್ಟವಂದದ ಕೆಂದೂಳ ಹಾದಿಯ ತೆಱಪುಗಾಣಿಸದ ವೇದೋ ಜಿಯು ಬಲುಗುದುರೆ ಸಹಿತ ನೆಱೆ^{3} ಕಾದುವೊಡ್ಡಿತಂದನಾಗ (ಕಂಸವಿ. ೧೪-೮೧). ತೆರಪುಗಾಣಿಸು: ಆರು ಜೀವವನಿಂತು ಸೆಳೆವರು ದಿವ್ಯಶಾಂತಿಯ ಧಾಮಕೆ ? ತೀರದಾಸೆಗೆ ತೆರಪುಗಾಣಿಸಿ ವಿಶ್ವತತ್ವವಿರಾಮಕೆ ? (ಕವಿಲಾ. ೮೮-೧೪). [ತೆಱಪುಗಾಣ್ + – ಇಸು$_{3}$]

ತೆಱಪುಗುಡು 'ತೆಱಪುಗೊಡು' ನೋ.

ತೆಱಪುಗೊಡು, ತೆರಪುಕೊಡು, ತೆರಪುಗೊಡು, ತೆರಪಂಗೊಡು, ತೆಱಪು ಗುಡು, ತೆಱಹುಕೊಡು, ತೆಱಹುಗುಡು, ತೆಱಹುಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ಥಳ ಕೊಡು ; ಎಡೆ ಕೊಡು : ಪುದಿದಿರ್ಪ ಸಕಲಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪಟ್ಟಸ್ಥಿತಿಗೆ ಪದೆಪಿನಂ ಮುನ್ನಮೆ ತಾನದು ತೆಱಪುಗೊಟ್ಟುದೆನಲೆಸೆದುದು ಬಾಲನ ಭಾಳಮಾ ವಿಶಾಲತೆಯಿಂದಂ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೧೨೧). ೨. ಅವಕಾಶ ಕೊಡು ; ಸಮಯ ಕೊಡು : ಬೆಱಗಿದೇನ್ಸೆ ಮೊದಲು ಬಂದಬ್ಬರದ ರಕ್ಕಸನಂತೆ ನೋಟಕೆ ತೆಱಪುಗೊಡುತಿದೆ ಚಿತ್ತವಿವನ ವನಲ್ಲವಲೆ ನೋಡು (ತೊರೆರಾ. ೬-೨೫-೧೦). ತೆರಪುಕೊಡು : ೧. ದೂರದೂರ ಇಡು; ತೆರಪುಕೊಡು; ಅಂತರ ಬಿಟ್ಟು ಇಡು (Space. ಶಕ್ತಿನಿ. ೭೭). ತೆರಪುಗೊಡು : ೨. ಇಂಧನವನಟ್ಟಗ್ನಿದ್ಯೂರಿಪನಂದ ಸಂಸಾರ ದೊಳುಯಿನಿತೋದುಯಚ್ಚುತಲ್ಯೆದೆ ಪರಿಗ್ರಹ ತೆರಪುಗೊಡದಂತೆ (ಜಿನಸಾ. ೬೯). ತೆರಹುಗುಡು : ೨. ಅಂತರಿಕ್ಷದ ತೆರದೊಳಾ ಶರಣಾರ್ಕೈಗಂ ತೆರಹುಗುಡುವಂ ಶಿವನೊಲು ಸಂತತಂ (ಬಸವೇಶು. ೬-೪೭). ತೆಱಪು ಗುಡು : ೧. ಪೊಣರ್ವಕ್ಕಿ ವಿಳಾಸಮನೆನಿಸಂ ತಳೆದ ಘನಕುಚಂ . . . ಹಾರವಾಣಿಗೆ ನುಸುಳಲ್ಕೆ ತೆಱಪುಗುಡದನವರತಂ (ಜಗವಿ. ೧೦-೫೦) : ವಿಕಾಸಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಬರವಿಂಗೆ ತೆಱಪುಗುಡುತಲಿರ್ದು ಕುವಲಯಂಗಳ ಕಿಱಿಸ ಟ್ಗಳೊಳ್ ಪೊಕ್ಕು . . . ಸಾಯಂತನಸಮಯಸಮೀರಣಂ ತೀಡುತ್ತು ವಿಪ್ಪಾರ್ಗಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೪-೨೯ ವ); ಬೆಂಗದಿರ್ಗಂ ತಣ್ಗದಿರ್ಗಂ ತೆಱಪುಗುಡದ ಮರದುಱಂಗಲ ಕಟ್ಟಲೆಯಂ ಕಾರಿರುಳ್ಗೆತ್ತು ಸುಱಿಯಲಸುಗೆಯ್ದು ಗೂಗೆ ಗಳುವಂಂ (ಕರ್ಣಿಕಾ. ೨೩೪). ೨. ಇರುಳುಂ ಪಗಲುಂ ಜೀರೆನುತುಂ ತೆಱಪು ಗುಡದೆ ಕಱೆದುವು ಮಳೆಗಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೯-೪೯) : ಓದಿ ಕೇಳಿಸುತ್ತಾ ಭ್ರಮರಿಕೆ ಪರಿಮಳಿಗೆ ತೆಱಪುಗುಡಲೊಡಂ (ಅನಂಪು. ೬-೮೦ ವ). ತೆಱಹುಕೊಡು : ೨. ತೆಱಹುಕೊಡದಿರಿ ಸೋತ ಕರ್ಣನ ಹಱಿಬವೆಮ್ಮದು ನೂಕುನೂಕೆಂದು ರವಣಿಸಿದರು ಮತ್ತೆ ಕೌರವನನುಜರಪಗಡಿಸಿ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೊ. ೧೪-೨೭). ತೆಱಹುಗುಡು : ೧. ತನುವಿನೊಳಗೆ ತೆಱಹುಗು[ಡಾಂ. ಗೊ]ಡದೆ ಶೀವಿ ನಿಲ್ಲು ಹಂಪೆಯರಸ (ಹಂಪಿರ. ಹ. ೩೦೨-೨೩). ೨. ಎನ್ನಲ್ಲಿ ನಾನಱಿದೆನೆಮ ಅಱಿವಿಂಗೆ ತೆಱಹುಗುಡದೆ (ಶಿವಗೀ. ೧೩೦-೬೪೪) ; ಅಱಿಪಿ ಪೊಗಲಾ ಮ್ಮಾಯ ನಿಕರಕೆ ತೆಱಹುಗುಡದ ಪರಸ್ವರೂಪನು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೬-೧೭) : ಕರಣದುಪಹತಿಗೆ ತೆಱಹುಗುಡದಪನುಭವಿಸು (ಅನುಸಾ. ೮-೩-೯) ; ತೆಱಹು ಗುಡದೊರ್ವರೊರ್ವರ ಮೇಲೆ ಮುಳಿದು ಜಱಿದೆಬ್ಬಿಱಿದರ್ಭರದೊಳು

(ಜೈವಿಭಾ. ೧೨-೨೦). **ತೆಱಹುಗೊಡು** : ೧. ಗೌಳ ತೆಱಹುಗೊಡು ಲಾಳ ವೈಯಿಕ್ಕು ಗುರ್ಜರ ಬಿನ್ನವಿಸು (ಬಸರಿ. ೬-೨೬): ತರಣಿಗುಂಟೇ ಸಮಯ ವನಿಲಗೆ ತೆಱಹುಗೊಡುವ ವರಾರು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೨-೩); ಒಱಲಿ ಫಲವೇನರಸ ಬಟ್ಟೆಯ ತೆಱಹುಗೊಡಿರ್ದೈ ಹೋಗಲೀ ನೃಪರು (ಕೂರಲಾ. ೪-೩-೨೪) : ಕಿಱುಬಿದಿರುಗಳ ಕಂಟಕಿಗಳು . . . ಧರಣಿಯೊಳ್ಪಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ತೆಱಹುಗೊಡದೆ ಮುಸುಕಿಹುವು (ಕಂನವಿ. ೦೮. ೪೫). ೨. ಮಾಱಿದಹೆನೆಂದು ಭಾವಿಸಹೋದರೆ ತೆಱಹುಗೊ [ಪಾಠಾಂ. ಗು]ಡದು (ಅವಚಂ. ೯೮-೪೪೨) : ಬಾಯಿಬಡಿಕರು ನಾವು ನೀ ಗರುವಾಯಿಕಾಱನು ಬಯ್ವ ಬಿರುದಿನ ಬಾಯ ನೋಡಾಯೆನುತ ತೋಟಿಗೆ ತೆಱಹುಗೊಡದೆಸಲು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೪-೪).

[ತೆಱಪು + ಕೊಡು₁]

ತೆಱಪುಗೊಳ್, ತೆಱಹಂಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಎಡೆಯನ್ನು ಪಡೆ ; ವ್ಯಾಪಿಸು; ಸ್ಥಳವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸು: ಅಚ್ಚಸೊಗದ ಮೊಳೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತುಂ ತೆಱಪುಗೊಳುತ್ತಿರೆ ಮೇನೆಯ ಹೊಟ್ಟೆಗೊಗೆದುದು ಗರ್ಭಸೂಚನಾ ಸೌಂದರ್ಯಂ (ಗಿರಿಕ. ೩-೩೬). ೨. ತೆರೆ ; ಬಿಚ್ಚು ; ತೆರವಾಗು : ಕೋಗಿಲೆಯ ಕೊರಲೂ ತೆಱಪುಗೊಂಡಿತು (ತಿಮ್ಮಅ. ೫-೨). **ತೆಱಹುಗೊಳ್** : ೧. ಎನ್ನ ಮನವ ತನ್ನತ್ತ ಸೆಳೆದು ಮಱಹ ಮಾಣಿಸಿ ಕುಱುಹಳಿದ ತೆಱಹುಗೊಂಡ ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ ಸೋಮೇಶ್ವರಲಿಂಗವ ಬಲ್ಲರೆ ಬಲ್ಲೆ (ಆದಯ. ೨೨-೬೦). [ತೆಱಪು + ಕೊಳ್₁]

ತೆಱಪುವಡೆ, ತೆರ್ಪಂಬಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ಥಳವನ್ನು ಪಡೆ,-ಹೊಂದು : ಮುಂದೆ ತೆಱಪುವಡೆಯದೆ ಸುತ್ತುಂ ಪರಿವಡೆದುದು ಪುರಜನಂ (ವರ್ಧಪು. ೫-೫೦). ೨. ಅವಕಾಶವನ್ನು ಪಡೆ,-ಹೊಂದು : ತೆಱಪುವಡೆದಂಗಜಂ ಕೆಯ್ಸೆಱಗೊಳೆ ನೋಟಕರ ಮನಮನಾಗಳ್ (ಶಂಖಭಾ. ೫-೬೭) : ತೆಱಪು ವಡೆದಡಿ ರುಚಿ ಮೆಯ್ಮಱುಗುವಿನಮಪುಂಕಿ ಸೋಂಕಿ ನಿಃಕರುಣತೆಯಿಂ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೦೦): ಅಂತು ಪಾಯದಟಮೆಲ್ಲಮೆಚ್ಚು ಮುಱಿದುಂ ಕುಱಿ ದಱಿಯಾಗೆ ತೆಱಪುವಡೆದಿದಿರೊಡ್ಡಿನ ತೇರೊಡ್ಡುಗಳ್ ಶೂರಸಾರಥಿ ಪ್ರೇರಣದಿನೋರೊಂದಂ ಪತ್ತಿಸಾರ್ಚಿದಾಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೭೪ ವ). **ತೆರ್ಪಂಬಡೆ** : ೩. ತೆರವಾಗು ; ಖಾಲಿಯಾಗು ; ಬರಿದಾಗು : ಕೆಸಱು ಬರ್ಪೆಬೇಟ[3] ನೀಬೋಬ್ಬುಳಿಸೆ...ತೆ[ಪಾಠಾಂ. ನೆ]ರ್ಪಂಬಡೆದಱುಗೆಱ[3]ಗಳ್ ಬೀಡೆವೋಗಿರ್ದ ತಣ್ಣೀರೊಸದರ್ಪಾಣಂ ಬಾವಿಯಾದತ್ತು (ಜಗವಿ. ೦೬-೭೨). P ಇದಂ ಛಂದಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರೂಪ. [ತೆಱಪು + ಪಡೆ₁]

ತೆಱಪುವಾರ್ (ಕ್ರಿ). ಅವಕಾಶವನ್ನು ನೋಡು,-ನಿರೀಕ್ಷಿಸು ; ಸಮಯಂ ಕಾಯರಿಂ : ಬಂದಿಕಾಱನಂತೆ ತೆಱಪುವಾರ್ದು ಒಡಿವ ಶಾಕಿನಿಯರಿಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೫೨೯ ಕೂದ್ರಕ) ; ತೆಱಪುವಾರ್ದು ನನೆವಿಲ್ಲ ಬಲ್ಲಹನಂ ಕಂಡು (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೦೮೮). [ತೆಱಪು + ಪಾರ್₁]

ತೆಱಪುವೆಱು (ಕ್ರಿ). = ತೆಱಪುವಡೆ ೨ : ತೆಱಪುವೆತ್ತು ಪಾಪೇಭಕಂಠೀರವ ನೆಚ್ಚೊಂದಪೂರ್ವಸಾಯಕಂ ಚಿತ್ರಾನೀಕನಂ ನೆರೆಗೊಳ್ಳುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೨೩ ವ) ; ಅಂತೆಚ್ಚ ಮಾನಿಕರಮನೋರಂತಿರೆ ತೆಱತೆಱದು ಕಾದೆ ಪಾಂಚಾಳನ ವಿಕ್ರಾಂತತೆಗೆ ವಿಳಯಕಾಲಕೃತಾಂತನ ತೆಱದಿಂದೆ ತೆಱಪುವೆತ್ತಾ ಕ್ಷಣದೊಳ್ (ನೇಮಿಪು. ೧೨-೧೩೦). [ತೆಱಪು + ಪೆಱು₁]

ತೆಱಯಪ್ಪೈ(?) (ನಾ). (?) : ಶ್ರೀಪ್ರಭುಮಾಣಿ ಪರಮಸುಭಗನ್ ಪಗೆವರ ಗನ್ಧಾಸ್ತಿ ಪಾರ್ವ್ವರ ಇಚ್ಚೆನತ × × × ಪೂರ್ವ್ವಾಚಾರದಾ ಈ ತೆಱಯಪ್ಪೈ ಈಯೆಮೆನೊಡೆ ಪೊನ್ನರನುಂ ಚೋಲಮಹಾರಾಜನುಂ ಮೂವದಿಮ್ಬಪ್ಪಾರ್ವ್ವರಾನ್ಕೊನ್ಡಾ (ಎಕ. XVI, ಮದ್ದಗಿ. ೦೦೮-೩ : ೮ನೆಯ ಶತ). [?]

ತೆಱವಲಿತನ (ನಾ). ಬಾಲಿಶಭಾವ ; ದಡ್ಡತನ ; ಅವಿವೇಕ: ಬಱು ವಲಿಯರ ಮಾತಂ ಕೇಳ್ದಱಿಯದೆ ದೆಸೆಗೆಟ್ಟು ಜೀವಮುಂ ಗತಿಯುಂ ಕೇಳಱನುಂ ತಾವೊಳವೆಂಬೀ ತೆಱವಲಿತನವೇಕೆ ನಿನಗೆ ಭುವನಾಧಿಪತೀ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೪೦).

[P ಇದು 'ತೆರುವಲಿತನ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೆಱವಾಳಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ: ಆ ಸೀಮೆಯ ದೇವರ ಸ್ಥಾನಿಕದಲು ಸ್ಥಾನಿಕರ ಮನೆ ಮೊದಲಾದ ಮದವಳಿಕೆ ಸಲು × × ರಾಯ ಕಾಣಿಕೆ ಸುಂಕ ತೆಱವಾಳಿಕೆ ಸಹ ಸರ್ವ ಮಾ × × (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೯೪-೦೬ ; 1406). [<ತೆಱ₂ ?]

ತೆಱವಿ (ನಾ). = ತೆಱಪು ೧. 'ಕಣ್ದೆಱವಿ' ಪರಾ.

[ತೆಱ[3]₁ + - ವಿ]

ತೆಱವಿಡು (ಕ್ರಿ). ಪಣವಾಗಿ ಇರಿಸು ; ಶುಲ್ಕವನ್ನಾಗಿ ಇಡು : ಆಯುಧಕೆ ತೆಱವಿಟ್ಟೆನ್ನೆ ನಿನ್ನಾಯುಷವ ಹಿಂದಿಕ್ಕಿಕೊಂಬನೆ ತಾಯೆನುತ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೬-೫೨). [ತೆಱ₂ (<ತೆಱ[3]₃) + ಇಡು₁]

ತೆಱವು₁, ತೆರವು₁ (ನಾ). ೧. ಎಡೆ ; ಸ್ಥಳ ; ಜಾಗ : ತೆಱವಿಂ ನೀಳ್ಕೆ ಗವಾಕ್ಷಮಂ ತೆಱೆವ ನೀರಂ ಮುತ್ತುಳೊಳ್ ತೀವಿಕೊಂಡೆಱೆವ . . . ಓಪರಟ್ಟಿಱಲಂಪಂಗನೆಯರ್ಗೆ ರಾಗಮನದೇಂ ಮಾಡಿತ್ತೊ ರತ್ನಾಂತದೊಳ್ (ವರ್ಧಪು. ೬-೫೨) ; ಉತ್ತಂಸವಲಯದೊಳಡ್ಡಂಗೆಡೆವ ಸಾರ್ದ್ರ ಕಬರೀ ಭಾರಮುಂ ತೆಱವಿನೊಳ್ ಪೊಱಮುಯ್ಯಂಗಣೆದು ನೂಂಕುತ್ತುಂ (ಅನಂಪು. ೭-೫೦ ವ). **ತೆರವು₁** : ೧. ಉರುವಲು ತುಂಬಲು ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ತೆರವು ಇದೆ (ಅಜುಸಾ. ೨೨). ೨. ಅವಕಾಶ ; ಬಿಡುವು : ಪ್ರೇರಣೆಯಾದಾಗೆಲ್ಲ ಕಾವ್ಯವು ಮನದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿ ತೆರವು ದೊರೆತಾಗ ಅದನ್ನು ಕಾಗದದ ಮೇಲೆ ಬರೆಯುವವರೆಗೂ ಅದು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಯು ತ್ತಿತ್ತು (ಮಹಾಯೋ. ೧೮೩). ೩. ಖಾಲಿಯಾದಂದಂ ; ಬರಿದಾದಂದಂ : ಬರಿದೋ ಬರಿದು ತೆರವೋ ತೆರವೂ ಬಡವರ ಬಗ್ಗರ ತುತ್ತಿನ ಚೀಲಾ (ಗರಿ. ೬೦-೦೮) : ಭೋಜನಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಎಡಬಲಕ್ಕೆ ನೋಡದೆ ತೆರವಿದ್ದ ಒಂದು ಎಲೆ ಹಿಡಿದು ಕುಳಿತು (ಹಲುನಿ. ೧೧) : ಎರಡನೆಯ ನಂಬರ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ಥಳವು ತೆರವಿರುವದು (ಕ್ಕೂಲಮಿ. ೫) ; ಇರವಿನಲ್ಲಿ ಆ ತೆರವು ತುಂಬಿ ತೆರೆಯಾಡುವಂತೆ ಕಡಲು ಅರಿವಿನೊಂದು ಹೊಸ ಬರವಿಗಾಗಿ ಹಾತೊರೆಯುತಿಹುದು ಒಡಲು (ನಲಮು. ೩೬-೩).

ತೆಱವುಮಾಡು, **ತೆರವುಮಾಡು** = ೧. ಬರಿದು ಮಾಡು ; ಖಾಲಿ ಮಾಡು : ಮೆಱೆವ ಮಣಿಭವನವನು ರವಿಜಗೆ ತೆಱವುಮಾಡಿದ (ಕಾಶಿಂ. ೪೪-೫೦) : ಹಿತ್ತಲಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಕೋಣೆಯನ್ನು ತೆರವುಮಾಡಿ ನೀಲಾಂ ಬರಿಯು ಇರುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಲಾಗಿದ್ದಿತು (ಜಯಂತ. ೪೨೬). ೨. ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡು : ಆ ಗಡಿಯಾರ . . . ತಡವಾಗಿ ಶಾಲೆಗೆ ಬಂದರೂ ಬೇಗನೇ ಮನೆಗೆ ತೆರಳಲು ತೆರವುಮಾಡಿಕೊಡಲು ಪೂರ್ಣ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು (ಕೂಪಸಂ. ೬೦). **ತೆರವಾಗು** = ೧. ಬಿಡುವಾಗು ; ಪುರುಸೊತ್ತು ಹೊಂದು : ಈಗ ಸಾಹೇಬರು ತೆರವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನೀವು ಸುದ್ದಿ ಮುಟ್ಟಿಸಿರಿ (ಜಮಾನಾ. ೧೫೨). ೨. ಖಾಲಿಯಾಗು : ಆ ಮನೆ ತೆರವಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ).

[ತೆಱ[3]₁ + - ವು./ತಮಿ. ತಱವು ; ಮಲ. ತುಱವು]

ತೆಱವು₂, ತೆರವು₂ (ನಾ). ೧. ಕಾಣಿಕೆ ; ಕಪ್ಪ : ತಮ್ಮ ಬೀರಮುಂ ಬಿಂಕಮುಮಂ ತೆಱವುಂ ತೆಲ್ಲಂಟಿಯುಮೆಂದರಿಕೇಸರಿಗಾಗಳೀವಪೋಲ್ ಬೆನ್ನಿತ್ತರ್ (ಶಂಖಭಾ. ೩-೭೨). ೨. ತಪ್ಪುಕಾಣಿಕೆ. **ತೆರವು₂** : ೩. ಕನ್ಯಾ ಶುಲ್ಕ; ತೆರ : ತೆರವಿನ ಹಣ ಪಡೆದು ಸಾಲ ತೀರಿಸಿ ಗದ್ದೆ ಜಮೀನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಾರದೇಕೆ? (ಮನೆಬ. ೦೬೧); ಹೆಣ್ಣಿನ ತಂದೆಗೆ ಒಂಬತ್ತುನೂರು ರೂಪಾಯಿ ತೆರವು ಎಣಿಸಿ. ಒಂಬತ್ತುವರುಷದ ಎಳೆಹುಡುಗಿಯನ್ನು ಅವನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ (ಎರಡ. ೪). ೪. ಸಾಲ ; ಕಡ : ಉಪದೇಶ.

ವ್ಯವಹಾರಜ್ಞಾನಗಳು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಬೇಕಾದರೆ ಕಾಂತೆಯರ ನಾಲಿಗೆಯನ್ನು ತೆರವು ತರಬೇಕು (ಸಾಹಿವಿ. ೯೯). 'ತೆಱ³' ಪರಾ.

[ತೆಱು₁ + – ವು]

ತೆಱವೆ, ತೆರವೆ (ನಾ). ೧. ತೆರೆಯುವಿಕೆ : ತೆಱವೆ, ಪಳವೆ, ಎಳವೆ (ಶಬ್ದಮ. ೨೦೦ ಪ್ರಯೋ). 'ಕಂದೆಱವೆ' ಪರಾ. ೨. ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಉಂಟಾಗುವಿಕೆ : ತೆಱವೆಯಾದುದು ಭೀತಿ ಬಲು ಬೊಬ್ಬಿಱಿತಸುರರ ಧೈರ್ಯ ಕಾಲನ ಮಱೆಯ ಹೊಕ್ಕುದು (ತೊರರಾ. ೩-೬-೩೦). **ತೆರವೆ** : ೨. ಹೊಳೆದವು ರಥಗಳಾನೆಯ ಮೇಲೆ ಜೋಡಾಡಿ ತಲೆಮುಟ್ಟಿ ನಿಂದವಾಳುಗಳೂ ಹಲವೇನು ತೆರವೇನು ತೆರವೆ ಮರವೆಯಿಲ್ಲ (ಸೌಂದಕಾ. ೧೧-೧೯). [ತೆಱ¹ + – ವೆ]

ತೆಱಪೊನ್ 'ತೆಱೆಪೊನ್' ನೋ.

ತೆಱಸಲಿಕೆ (ನಾ). ಕಂದಾಯವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವಿಕೆ ; ಸುಂಕವನ್ನು ತೆರುವಿಕೆ: ಮಲ್ಲಿಗ್ರಾಮದವರು ಅರಮನೆಗೆ ತೆಱುವ ಕುಳದ ಹೊಂನಿನ ಪೊಳಗೆ ತೆಱಸಲಿಕೆಯ ಹಂನೆರಡು ಹೊಂನನೂ (ಕಶಾ. I, ೩೮-೧೬ : 1446).

[ತೆಱ₂ (<ತೆಱ³) + ಸಲಿಕೆ₁]

ತೆಱಸು 'ತೆಱೆಯಿಂಸು' ನೋ.

ತೆಱಹಾರ (ನಾ). (?): ಮೋಱಹಾರ ನೀಡಿದರೆ ತೆಱಹಾರ ಕೈಕೊಳ್ಳುತ್ತೈದಾನೆ ಅಹುದಹುದು ದೇವರ ಹುಸಿವು ನಮಗೆ ಹೊಸತು ದೆಸೆದಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ವಿಶ್ವತೋಮುಖದ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಂಗೆ ದೆಸೆದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ನೀಡಿ (ಬಸವ. ೧೦೮-೩೨೩) : "ತೆರವಿಲ್ಲದೆ" (ಬಸವ. ಕ. ಕೋಶ). [?]

ತೆಱಹು 'ತೆಱವು' ನೋ.

ತೆಱಹುಕೊಡು 'ತೆಱವುಗೊಡು' ನೋ.

ತೆಱಹುಗಾಣ್ 'ತೆಱವುಗಾಣ್' ನೋ.

ತೆಱಹುಗುಡು 'ತೆಱವುಗೊಡು' ನೋ.

ತೆಱಹುಗೊಡು 'ತೆಱವುಗೊಡು' ನೋ.

ತೆಱಹುಗೊಳ್ 'ತೆಱವುಗೊಳ್' ನೋ.

ತೆಱಹುದೋಱು (ಕ್ರಿ). ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡು ; ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಡು : ಅಱಸದಿರಿ ಬೇಱತ್ತಲಿತ್ತಲು ತೆಱಹು [ಪಾಠಾಂ. ವು]ದೋಱುವೆ ನೋಡಿ ಸಮರದ ಮೆಱೆವುದುಳ್ಳಡೆ ಮೈಗುಡುವುದಗ್ಗಳಿಕೆ ನಿಮಗೆನುತ (ತೊರರಾ. ೩-೯-೨). [ತೆಱಹು (<ತೆಱವು) + ತೋಱು]

ತೆಱಹುಮಱಹು (ನಾ). ೧. ಮೈಮರೆವು ; ತಲ್ಲೀನತೆ: ಇಂತು ಬಸವರಾಜದೇವರು ಲಿಂಗಾರ್ಚನೆಯಂ ಮಾಡುತ್ತಾ ತೆಱಹುಮಱಹಾಗಿರ್ದ ವೃತ್ತಾಂತವಂ ಪ್ರಭುದೇವರು ಎಚ್ಚಱಿಸಿ (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೧೧೩-೪೦). ೨. ಉದಾಸೀನತೆ ; ಉಪೇಕ್ಷೆ ; ಅಸಡ್ಡೆ : ಒಡೆಯರು ಮನೆಗೆ ಬಂದುದ ಕಂಡು ತೆಱಹುಮಱಹಾಗಿಪ್ಪನೆ ಭಕ್ತನು (ಚನ್ನವ. ಕ. ೧೨೦-೩೭೭). [ತೆಱಹು (<ತೆಱವು) + ಮಱಹು./ತೆಲು. ತೆಱವುಮಱವು]

ತೆಱೆಗೆ, ತೆರಿಗೆ, ತೆಱಂಗೆ, ತೆಱೆಗೆ (ನಾ). ೧. ಸುಂಕ ; ಕರ : ನಿಮಗೆ ತೆಱೆಗೆ ಕಾಣಿಕೆ ಬೇಡಿಗೆ ಬಿರಾಡಯೇನುಂಟಾದದನೂ ನಾಉ ನಿಮಗೆ ಬಿಟೆಉ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೪೬, ೨-೮ : ಸು. 1554) : ಹಾಗದ ತೆಱೆಗೆ ಬೇಕೆಂದು ನಾ ನಿನ್ನೂರ ಬಾಗಿಲ್ಗೆ ಭಟರನಟ್ಟಿದೆನೆ (ಭರತೇ. ೩೦-೬೨). ೨. ಕಾಣಿಕೆ : ಕಿರೀಟಿಯ ತಲೆಯ ತೆಱೆಗೆಗೆ ಶಾವೆ ಹೊಣೆಯೆಂದುದು ಭಟಸ್ತೋಮ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಕ. ೨೨-೨೩). **ತೆರಿಗೆ** : ೧. ಯಿಾ ತೆರಿಗೆ ಹಣವಿ ×× (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೨೦-೧೦ : ?) ; ಜನರಕ್ಷಣೆಯಗರಿಮದೆ ತೆರಿಗೆ ದಂಡಗಳಾಸೆಗೈವರೆ (ಬಿಜ್ಜಳ. ೬೦-೩೨): ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ತೆರಿಗೆ ವಸೂಲು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಸನ್ನ ಸಲಹೆ (ಪ್ರಶಾಸ. ೯೦) : ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲದರ ಮೇಲೂ ತೆರಿಗೆಗಳು ಕ್ಲಿಪ್ತವಾಗಿದ್ದುವು (ಛಾಕದ. ೩೩೮). **ತೆಱಗೆ**: ೨. ಕ್ರತುವಿನಲಿ ತೆಱಗೆಯ ತೆಱುವರೆಮಗೆ ಮನ್ನಿಸುವರೆಂತಾದರೂ (ನಿಭಾಗ. ೧೧-೮-೨೪). **ತೆಱೆಗೆ** ಹದಿನಲಯ್ದು ಹಣವಿನ ತೆಱೆಗೆಯ ಭೂಮಿ (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೦೧೮-೨೦ : 1417) ; ಸಮಸ್ತ ತೆಱೆಗೆ ಹೊಱಗೆ ಎಲ್ಲವನು ಕುಳವ ಕಡಿದು ಬಿಟ್ಟು ಸರ್ವಮಾನ್ಯದ ಅಗ್ರಾರವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕರಾಯಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರನು ಯಿಟ್ಟು (ಎಕ. IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೩೬-೪೭ : 1506).

[ದೇ.೫ ತುಳು. ತೆಂಗೆ]

ತೆಱೆಗೆದೆಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುಂಕವನ್ನು ಕೊಡು. ೨. (ಅಲಂ) ಒಡ್ಡು ; ನೀಡು: ಮಲಯಪವನಗೆ ತೆಱೆಗೆದೆತ್ತರು ಮಯ್ಯ ಮನುಜರು (ತಿಮ್ಮಅ. ೫-೨). [ತೆಱೆಗೆ + ತೆಱು₁]

ತೆಱೆದಾರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು (?) : ಕಡುಕಲ್ಲ ಪುಲ್ಲಮಙ್ಗಲ ತೆಱೆದಾರ ಪುನ್ನಾಡನಾಳೆ (ಎಕ. IX, ದೇವನ. ೯೩-೩; ಸು. 900 ?). [?]

ತೆಱೆಸು, ತೆರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡು : ಅವರ್ ಪೊಳ್ಳನೆ ಸಕ್ಕ ಕ್ರಮದಿಂ ಕಿಳುಪಿ ಕನ್ನಡಿಯ ಬೆಲೆಯಂ ತೆಱೆಸಿದರ್ (ಧರ್ಮಾಮ. ೬-೧೩). ೨. ತಪ್ಪುಕಾಣಿಕೆ ಕೊಡಿಸು; ದಂಡ ಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡು: ಭೂಧವ ತೆಗೆ ನಿನ್ನ ಮುಸುಕನಿವಳೊಳೆಪರಾಧವ ತೆಱೆಸಿಕೊಡುವೆವು (ಭರತೇ. ೧೯-೧೩೯). **ತೆರಿಸು** : ೧. ಹತ್ತುರೂಪಾಯಿ ತೆರಿಸಿದರು (ರೂಢಿ).

[ತೆಱು₁ + – ಇಸು₃]

ತೆಱು₁, ತೆರು₁ (ಕ್ರಿ). ತೆತ್ತ₁ (ಭೂತಕೃ), ತೆತ್ತು₃ (ಭೂತನ್ಯೂ). ಕೊಡು ; ನೀಡು: ಅವರಾ ಪಡೆಯುಂ ಪೆರ್ಬ್ಬಟ್ಟಿಯೂರುಮನ್ನು ತೆಱೆ ಪೆರ್ಮ್ಮೆಗನ್ನಿ ಎರಡು ತೆಱುವುದು (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೪-೨೨; ಸು. 750) ; ಪರವಂಡಳವ್ಯಸನಮನಾರಯ್ವುಮಪ್ಪುಡಿತ್ತುಂ ತತ್ತುಂ ಬಾಳ್ವ ಮಂಡಲ ಮಲ್ಲದೆ ಕೀಱಿಯುಂ ಮಿಱಿಯುಂ ನೆಗಳ್ವ ಮಂಡಲಮಿಲ್ಲ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೬೬ ವ) ; ಮಧುಕರಂ ಮಧುಕರಮಂ ತೆಱಲಾರದೆ ಮಲ್ಲಿಗೆಯೊಳೆ ಸೆಱೆಗೆಯ್ದಂತಿರ್ದುದೊಂದು ಪರಿಮಳಫಲಮಂ (ಅಜಿತಪು. ೬-೦೮): ಇರುಳು ರಾಯನ ಮನೆಗೆ ಕಪ್ಪವ ತೆಱುವುದೋ ಹಗಲು (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೩೪) ; ತೆಱುವರೀತಗೆ ಕಪ್ಪವನು ಸಾಗರಪರೀತಸಮಸ್ತಪೃಥ್ವೀಶ್ವರರು (ತೊರರಾ. ೦-೩-೨೨). **ತೆರು₁**: ಹಣವನ್ನು ತೆತ್ತು ನೀ ಹೊತ್ತನು ಕೊಳಲ್ಬಾರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೆರೆ ಹೆಚ್ಚು ಗೊತ್ತೆ (ಇಂಚಾಪ. ೦೫೪-೫೬) ; ಕನ್ನಡಿಯ ಮೇಲಣ ನರ್ಲ್ಮೆಯಿಂದ ಕೆಲವರಾದರೂ ತಪ್ಪನ್ನು ಊದಿ ಓದಿದರೆ ಬರೆಹಕ್ಕೆ ಕೀಳ್ಮಟ್ಟದ ಬೆಲೆಯನ್ನಾದರೂ ತೆತ್ತಂತಾಗುವುದು (ಕಾಂಅಕ. ೫ ಮುನ್ನುಡಿ); ಎಲ್ಲವನ್ನು ತೆರಲು ಅವರು ಹಿಂಜರಿಯುವುದಿಲ್ಲ (ಮುನಿಸಾ. ೨೮). 'ಶಿಱು' ಪರಾ.

[ದೇ.೫ ಕೊಡ. ತೆರ್=ದಂಡ ಕೊಡು; ಕೂ. ತಹ್ಪ=ಹಿಂದಿರುಗಿಸು]

ತೆಱು₂ 'ತೆಱ³' ನೋ.

ತೆಱುಗಡೆ, ತೆರಂಗಡೆ (ನಾ). = ತೆಱೆಗೆ ೧: ಆ ಖಂಡಿಕದ ವೃತ್ತಿಗೆ ತೆಱುಗಡೆ ಹೊಱುಗಡೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆ ಮಹಾಜನಂಗಳು ಕೊಟ್ಟ ನಾಗಂಡುಗ ಗದ್ದೆ (ಎಕ. XII, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೨-೨೦; 1261). **ತೆರುಗಡೆ** : ಶ್ರೀವಿಶ್ವನಾಥ ದೀಕ್ಷಿತೈಯ್ಯನವರಿಗೆ ದಣಾಯಕ ಸಿಂಗಮಗುಮಂಣ್ಣಂಗಳು ಕೆರೆಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದದ ಕೊಡಗೆಯಾಗಿ ಯಾವ ತೆರುಗಡೆಯಂಯಿಲ್ಲದೆ ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೀಜವರಿಯಲಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೦, ೮- ೬; ?).

[ತೆಱು₁+ಕಡೆ ?]

ತೆಱುಗೆ 'ತೆಱೆಗೆ' ನೋ.

ತೆಱುಮಾನ್ಯ (ನಾ). ತೆರಿಗೆಯಿಲ್ಲದುದು ; ತೆರಿಗೆಯ ವಿನಾಯಿತಿ : ಬೇಣ ಬಿಳಿರು ಭಟು ಚಿಟಿ ಸೀಮೆ ಸಾಮ್ಯ ಮುಂತಾದ ಉತ್ರಿಯೆಲ್ಲವನು ತೆಱುಮಾನ್ಯವಾಗಿ . . . ಪಾಲಿಸಿಕೊಂಡು (ಕಶಾ. III-I, ೯-೩೫ : 1589).

[ತೆಱು₂ (<ತೆಱ³) + ಮಾನ್ಯ]

ತೆಱುಮಾರು (ನಾ). (?) : ಪ್ರಥಮಸ್ತ್ರೀಸಂಜಾತವಾದ ಹಳಿಕಾಱ ಹರವಾಗಿ ಗೌಡುಂಕೆಯಾಗಿ ಅವನ ತೆಱುಮಾರುಗಳನೂ ಉಂಡಿಗೆಯು ಕಿರುಕೊಳ ಸಲ್ಲ (ಸೌಇಇ. IX-11, ೪೩೩-೫೬; 1408). [?]

ತೆಱುವಟ್ಟಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಾತ್ರೆ (?) : ತಳಿಗ ಕನ್ನಡಿ ಸಿಪ್ಪು ಕಂಚಿನ ಸಟ್ಟುಗಂ ತೆಱುವಟ್ಟಲಗ್ಗಳದ ಕೈಮಳೆ ತಾಳವೊಪ್ಪುವ ಗಿಣ್ಣಲೆಂಬಿವನಾವಗಂ ಕಳೆದುಕೊಂಡೊಡನಿರ್ದ ಧೂರ್ತಜನಕ್ಕೆ ಜೀವಿತ ಮೊಂದು ತನ್ನೊಳೆ ವಿಚಾರಿಸಿ ನಿಚ್ಚಲುಂ ಕುಡುವಂ ನೃಪಾತ್ಮಜನರ್ತಿಯಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೨೬). [ℙ ಇದು 'ಕಿಱುವಟ್ಟಲ್' ಇರಬಹುದೇ ?]

ತೆಱುವಾಳು (ನಾ). (?) : ತೋಳು ಸಾವಿರವಮರಪತಿ ತೆಱು [ಪಾಠಾಂ. ಱೆ]ವಾಳಿನೊಕ್ಕಲು ಕೌತುಕದ ವೈಹಾಳಿ ಪಾತಾಳದಲಿ ಸಪ್ತದ್ವೀಪ ಮನೆ ತನಗೆ (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೯-೬೦). "ಜೀತಗಾರ ; ದಂಡ ಕೊಡುವವನು" (ಪ್ರಥಮ). [ℙ 'ಇದು ತೆಱು + ಬಾಳು' ಇರಬಹುದೇ ?]

ತೆಱುವೆ (ನಾ). = ತೆಱೆಗೆ ೧ : ಗುತ್ತಿಗೆ ಭೂಮಿ ೩೩೦ಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಯುಗ ೨೦ ವಸು ತೆಱುವೆ ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೩೮, ೩೬-೧೬ : 1501).

[ತೆಱು$_2$ (< ತೆಱೆ$_3$) + _ ವೆ]

ತೆಱೆ$_1$, ತೆರೆ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಮುಸುಕು, ಬಾಗಿಲು ಮುಂತಾದುವನ್ನು) ತೆಗೆ,-ಬಿಚ್ಚು : "ತೆಱೆ – ಅನಾವರಣೋದ್ಘಾಟನಯೋಃ . ಕರೇ ಚ (ಕಪ್ಪ, ಕಾಣಿಕೆ)" (ಶಮುಧಾ) : ತೆಱೆಯದೆ ಮುನ್ನ ಕೆತ್ತ ಪಡಿಗಳ್ ಸಪಸೌರಭಮುಣ್ಮೆ ಪೊಕ್ಕಳಿಂ ತೆಱೆದುವು (ಆದಿಪು. ೨-೬೩) : ಕರಮಂ ಪೇಱ ರದಂಗಳೊಳ್ ತೆಱೆದು ಕರ್ಣದ್ವಂದ್ವಮಂ ತಾಮ್ರಭೀಕರಮಂ ಬಿಚ್ಚನೆ ಬಿಟ್ಟು ಕಣ್ಣನೆರಡುಂ . . . ವನದಂತಿ ಪೋರ್ವುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೧೦೨) : ಮಗಳ ತೆಱೆ ನೀಂ ಕಣ್ಣಂ (ಕಾದಂಉ. ೬೮೧) ; ಅರೆಮುಗಿದ ಱೆಪ್ಪೆಗಳ ಬೆಳ್ಪಿನ ತಿರುಗದಿಹ ಕಣ್ಣಾಲಿಗಳ ಸಸುಮುರಿದ ಕೊರಳ್ಗಳ ಬಿಗಿದ ಸರಗಳ ತೆಱೆದ ನೊರೆವಾಯ (ಲಕಪು. ೪೬-೫೬) : ಲಲಾಟನೇತ್ರವ ತೆಱೆದರೆ ನೀನು ಬೆಂದುಹೋದವೆ (ಮೋಹತ. ೭-೨೬). ೨. ಸೀಳು ; ಬಿರಿ : ತೆಱೆದಿರ್ದ ಪಣ್ಗಳೆಸೆವಕ್ಕರದಂತಿರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೪೬) ; ಸುತಶೋಕದಿಂದಾವಗೆಯುಂತೊಳಗುರಿಯೆ ಭೋಂಕನೆರ್ದೆ ತೆಱೆಯಲ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೨೮) : ಕೇಳ್ದರೆರ್ದೆ ತೆಱೆವಿನವೋಳಱೆ ಪೊಟೆಯ ಪೊಟ್ಟೆಯುಂ ಕರ್ಚೆ ಸೆಳೆಯೆ (ಅರ್ಧನೇ. ೭-೯೧ ವ). ೩. ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸು ; ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸು : ಕುಱಿತಂತು ಪೆಱರ ಬಗೆಯಂ ತೆಱೆದಿರೆ ಪೆಱರ್ಗಱೆಪಲಾರ್ಪವಂ ಮಾತಱೆವಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೧೫) ; ಗಂಭೀರೋದಾರ ಸಾರ ಭಿನ್ನನಯ ಸಂತತಿ ಸಮನ್ವಿತಮನಱೆಯೆ ತೆಱೆಯೆ ನೆಱೆಯೆ ನುಡಿದು (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೮೯ ವ). **ತೆರೆ$_1$** : ೧. ತಟ್ಟದೊಡನೆಯೆ ತೆರೆವ ಕದವದಲ್ಲ (ಅನಿಕೇ. ೨-೧೦) ; ದಿನಸಿಯ ಜವಳಿಯ ಅಂಗಡಿ ತೆರೆಯಿತು (ಇಂಬಾಪ. ೬-೨೪). ೪. ಆರಂಭಮಾಡು ; ಪ್ರಾರಂಭಿಸು : ೧೭೮೧ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆದರು (ಭಾರದ. ೪೨೬).

ತೆಟ್ಟಂದೆಱೆ, ತೆಟ್ಟನೆಱೆ, ತೆಟ್ಟಂದೆಱೆ = ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆರೆ ; ತಡೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ ತೆರೆ : ತನ್ನ ಹೃದಯಕವಾಟಮಂ ತೆಟ್ಟಂದೆಱೆದತ್ತಳಗ ಮಾಡುತ್ತುಂಡವೇಟಮಂ ಬಯಲೊಳಿಕ್ಕಿ ಬಾಯುಟದ ನಿಜಪತಿಯ ನುಡಿಗೆ ಸುದರ್ಶನನೆಂದಂ (ಅನಂಪು. ೧೧-೩೨ ವ) : ನೆಟ್ಟನೆ ತನ್ನಯ ಮನಮಂ ತೆಟ್ಟಂತೆಱೆದುಸಿರ್ವ ನೃಪಮನೋಜನ ಮಾತಂ ತೋಟ್ಟನೆ ತಾಂ ಕೇಳ್ದು (ಕುಸುಮಾ. ೧೦.೧೨೪) ; ಕೀಟೆಗ್ಗಂಬಿನೊಳಪ್ಪಂ ಮೆಟ್ಟ ತೆಟ್ಟಂದೆಱೆಯೆ ಗಳಪಿದತ್ತ್ರಾಮ್ರದೊಳ್ ತಾಮ್ರತುಂಡಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೮೬). **ತೆರೆದ ಹೃದಯ** = ಬಿಚ್ಚುಮನಸ್ಸು ; ನಿಷ್ಕಪಟತೆ : ಮುಚ್ಚುಮರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು; ತೆರೆದ ಹೃದಯ : ನಿಷ್ಕಾಪಟ್ಯ ; ಸಂಶಯರಾಹಿತ್ಯ ; ದಯಾಪರತೆ ; ಸೌಹಾರ್ದ (Open-Heart. ಇಂಕನ್ನ). **ತೆಱೆದ ಹಸ್ತ, ತೆರೆದ ಹಸ್ತ** = ಕೊಡುಗೈ ; ಮುಕ್ತಹಸ್ತ ; ಔದಾರ್ಯ : ತೆಱೆದ ಹಸ್ತವು ಲೇಸು . . . ಸರ್ವಕು ಶಿವನಿಗೆ ಶರಣವೇ ಲೇಸು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೪೦); ದಾನ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅವರದು ತೆರದ ಹಸ್ತ (ಕಿಅ). **ತೆಱೆಯೆ ನುಡಿ** = ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳು ; ನೇರವಾಗಿ ನುಡಿ : ತೆಱೆಯೆ ನುಡಿದುದರ್ಕೆ ಕಡು ಮುಳಿದು (ಪಂರಾಮಾ. ೯-೯೩ ವ). **ತೆಱೆಯೆ ಬಣ್ಣಿಸು** = ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುಂವಂತೆ ವರ್ಣಿಸು : ಸಂಗತಜಿನಧರ್ಮಮಾತಿಗೆ ನಾಂಗಳ್ ನಿನಗಱೆಯೆ ತೆಱೆಯೆ ಬಣ್ಣಿಸಮಾದಿತ್ಯಂಗೆ ಸೊಡರೆತ್ತುವೀ ಗಾಂಪಿಗಾಗರಮಾಗಿ ತೋಱೆಗೆ ನೀರಡುಕುವವೋಲ್ (ಅಜಿಪು. ೬-೭೯). **ತೆಱೆಯೆ ಮೆಱೆ** = ಅಧಿಕವಾಗಿ ಮೆರೆ : ರಾಜಾಪ್ಯತನಕ್ಕೆ ನೊಸಲ ಕಣ್ಣೆನಿಸಿ ತೇಜಮಂ ತೆಱೆಯೆ ಮೆಱೆವಾ ಪೂರ್ವದ್ವಾರಂ (ವರ್ಧಪು. ೧-೦೩).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಿಱ ; ಮಲ. ತುಱ ; ತೆಲು. ತೆಱಚು, ತೆರಚು]

ತೆಱೆ$_2$, ತೆರೆ$_2$ (ನಾ). ತೆರೆಯುವಿಕೆ ; ತೆರೆದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ. 'ಬಾಯ್ದೆಱೆ$_2$' ಪಗಾ. **ತೆರೆ$_2$** : 'ಕಣ್ದೆರೆ', 'ಬಾಯ್ದೆರೆ$_2$' ಪರಾ. [< ತೆಱೆ$_1$]

ತೆಱೆ$_3$, ತೆರ$_2$, ತೆಱು$_2$, ತೆರೆ$_3$, ತೆಱ$_2$, ತೆಱು$_2$ (ನಾ). ೧. ಕಾಣಿಕೆ: ದೇವರ ಸನ್ನಾದೀವಿಗೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಗಾಣ ಮೂಱು ದೇವರಂಗಭೋಗಕ್ಕೆ ಅವರ ತೆಱೆಯೊಳಗಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಸೊಳೆಯರ ೧೨ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೦೧-೨೬) ; 1066). ೨. ಕರ; ಸುಂಕ; ತೆರಿಗೆ: "ತೆಱೆ—ಅನಾವರಣೋದ್ಘಾಟನಯೋಃ, ಕರೇ ಚ (ಕಪ್ಪ, ಕಾಣಿಕೆ) " (ಶಮುಧಾ) ; ದೇಶಾಧಿಪತಿಗಳಪ್ಪೂರ್ಗೆ ಕುಡುವ ತೆಱೆ (ಎಇ. XIV, ೧೯೦-೦೩ ; 726); ಪೆಱಗಣ ಮುಂತಣ ರಿತುಗಳ ತೆಱೆಯಂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಮಧುಕರಂ ಮಧುಕರಮಂ ತೆಱಲಾಱದೆ ಮಲ್ಲಿಗೆಯೊಳ್ ಸೆಱೆಗೆಯ್ದಿಂತಿರ್ದುದೊಂದು ಪರಿಮಳಫಲಮಂ (ಅಜಿಪು. ೬-೦೮); ಭೂಪರ್ ತೆಱೆಯೊಳ್ ಮಗಂ ಮುಷ್ಟಿನೊಳ್ ಪೊಡತಿ ಕುತ್ತದೊಳ್ ಫಲಮಂ ತೋರ್ಪಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೩-೩೮) ; ಪ್ರಾದೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮ್ಮವಂ ಮುಂನಿಸಿ ಕಾಪ್ಪದಲ್ಲದಿನಿಸಂ ತೆಱೆ ಕಾಣಿಕೆ ಸೇಸೆಯಾಸೆಗಳ ಮುಂನೆಯ ವಾಯದಾಯಮಿಪ್ಪು ಸಲ್ಲವು (ಎಇ. XXVII, ೦೫-೦೬ ; 1114) ; ಬಿಟ್ಟ ಬೀಡಾರಂ ಪೊಱೆಗೆ ತೆಱೆ ಕೊಟ್ಟಣಂ ಕಾಣಿಕೆಯುಂ (ಬಸಪು. ೨೬-೫೨). **ತೆರ$_2$** : ೨. ತೆರದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಬಳ, ಕಂದಾಯ, ಬಡ್ಡಿ ಮುಂತಾದ ಸಲುವಳಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಣವು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದು (ಮೂವಾದ. ೦೦೬); ಬನ್ನಿ, ನೋಳ್ಪಂ! ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲಸಮೆ ತೆರಂ! ಕಾಣ್ಬವಿಱ ಕುಂಭಕರ್ಣನ ಕರಡಿಯಾಟಮಂ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೯೯-೩೦೪). ೩. (ಮದುವೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ) ವಧುವಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಶುಲ್ಕ ; ಕನ್ಯಾಶುಲ್ಕ : ನಾನೂ ಆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ತೆರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಈಕೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯುವೆನು (ಕೃವಾಉ. ೧೮೬) ; ನೀರೀಗೆ ಹೋಗೋಳೆ ನೀಲದುಂಗುರದವಳೆ . . . ವೈಯ್ಯಾರ ಬಿಟ್ಟು ತೆರ ಹೇಳೆ (ಹಳ್ಳಿಯ. ೫೪); ಮದುವೆಯ ಖರ್ಚಿಗಾಗಲೀ, ಮದುಮಗಳ ತೆರಕ್ಕಾಗಲೀ ಸಿದ್ದಣ್ಣ ಸಾಲ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಮೇಯವಿರಲಿಲ್ಲ (ಪಂಚಪಂ. ೫೪) ; ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ . . . ತೆರ ಕಟ್ಟಬೇಕು (ಹಳ್ಳಿಜಾ. ೨೦) ; ಮದುವೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ. 'ತೆರ' ದ ಹಣದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗವನ್ನು ಆತನಿಸ್ನೂ ತಂದು ಕೊಟ್ಟರಲಿಲ್ಲ (ಬೀದಿಬಿ. ೨೪). ೪. ದಂಡ ; ತಪ್ಪುಕಾಣಿಕೆ. 'ತೆರಕೊಡು' ಪರಾ. **ತೆರು$_2$** : ೨. ಮೂವರಿಂದ ಸಲುವ ಕಾಶವರ್ಗದ ತೆರು ಯಾ ಆರುಮುಂದಿಗೂ ಹರುಗೋಲತ್ತೆರು ಸಹಾ ಬಿಟಿಧೇವೆ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಪು. ೩-೨೮ ; 1071) : ತೆರುವಿಂ ಮುಂದಿ ನೋಯಿಸಂ (ಸೌನಂದ. ೨-೨೬) : ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ತೆರುವಣಗಳು : _ ತೆರು, ಪುಂಡಗಡಿ, ಅರುಗಡಿ (ಕುಳುನಾ. ೨೬೧). **ತೆರೆ$_3$** : ೨. ಕಯ್ಯೊಳ್ಳಂ ರಾಷ್ಟ್ರದಿಂದೆಂದುಂ ತೆರೆಯಿಂ ಪೆರತೇನನುಂ (ಸೌನಂದ. ೨-೩೩). **ತೆಱ$_2$** : ೨. ನಾಲ್ಕುಱ ಮೇಲೆ × × ಬಹ ತೆಱನೂ ದನಿಯರು ತಮ್ಮ ಬದ್ದ ಭೋಜನ ಸಮವಂತಾಗಿಯಿಕ್ಕಿ

ಕೊಂಡು (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೦೯-೨೬ ; 1365). ತೆಱು$_2$: ೨. ಅರಸಂಗೆ ತಪ್ಪು ಕಾ ಗ [೨]೦೦೦ ಹೊಂನ ತೆಱು ಅಡಕು ಅರಸು (ಸೌಇಎ. ೦೯೨೯, ಮಂಗಳೂರು. ೪೬೦-೨೦ ; 1297) ; ತೆಱವ ತೆಱು ಕಟಗ ೪೮೨ ಹೊಂನ ಬಳಿಯು ಭತ ನಾಗಂಡುಗದಲು ಮೂಱಡೆ ೪ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೨೪-೪೦; 1401) ; ಮಲ್ಲಪ್ಪನಾಯಕನ ಮಕ್ಕಿ ೮ ಗದೆಗೆ ತೆಱು ದೇವರಿಗೆ ವರುಷ ೧ಕ್ಕೆ ದೆಳ್ಳಿ ಗ ೧ (ಕಇ. I, ೩೦-೨೬ ; 1432).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತಿಱೈ ; ಮಲ. ತಿಱ]

ತೆಱೆಕುಱುಪು (ನಾ). ತೆರೆಯಲು ಮಾಡಿದ ಗುರುತು ; ತೆಗೆಯುವ ಸ್ಥಳದ ಕುರುಹು ; ಅಂಬುಜೋದ್ಭವನತಿಪ್ರೀತಿಯಿಂ ಪೊಂಗಳಸವೆರಡಱಲ್ಲಿ ಪಿರಿದು ಸುಧೆಯಂ ನಿಱದೆ ತುಂಬಿ ಜತುಮುದ್ರೆಯಂ ತೆಱೆಕುಱುಪುಗೆಯ್ದು ನೋಯೆನಲೆಸಕದಿಂ ಪಯೋಧರದ ಚೂಚುಕವೆಯ್ದೆ ಕಪ್ಪನಾಂತಿರ್ದುವು (ಜಾಕೋಪು. ೨-೩೩). [ತೆಱೆ$^3_1$ + ಕುಱುಪು (< ಕುಱುಪು)]

ತೆಱೆಗಯ್, ತೆರೆಗಯ್, ತೆರೆಗೈ (ನಾ). ಬಿಚ್ಚಿದ ಕೈ ; ಚಾಚಿದ ಕೈ : ಎನ್ನ ಕಡುಪಗೆಯಿದಿರ್ ಸೆಱಗೊಡ್ಡಿ ಮೊಱೆಯಿಟ್ಟು ತೆಱೆಗಯ್ಯನೆತ್ತುವೆನ್ (ಬಧ್ಯಕೃ. ೩೩-೦೦೬೧). **ತೆರೆಗಯ್** : ಕಡುಪಗೆಗೆ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡುಗಡೆಗಾಗಿ . . . ತೆರೆಗಯ್ಯನ್ನು ಎತ್ತುವ ಕ್ಷುದ್ರತರ ದೈನ್ಯ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ (ಬಧ್ಯಕೃ. XXII, ೩೦೩೪). **ತೆರೆಗೈ** : ಅವ್ವಾ ನೋಡಿರೆ ! ಭೂವೈಕುಂಠನಿವಾಸಿ ವೆಂಕಟರಮಣನ. ತೆರೆಗೈ ತಿರುಕನ (ಉಯ್ಯಾಕೆ. ೯೬-೦೬) ; ಸತ್ಯವನ್ನು ಮೊದಲು ಯಾರು ತೆರೆಗೈಗಳಿಂದ ತಬ್ಬಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ (ಶಾಬಲಂ. ೮೩). [ತೆಱೆ$^3_1$ + ಕಯ್$_2$ (< ಕೆಯ್$_3$)]

ತೆಱೆಗೆ 'ತೆಱೆಗ' ನೋ.

ತೆಱೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಸುಂಕವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು,-ಪಡೆ ; ಕಂದಾಯ ಎತ್ತು : ಸ್ವಾತಿತ್ರಯದೊಳ್ ಗಮನೋದ್ಯೋತಾಸ್ತಮಯಿಪ್ಪ ಶುಕ್ರನಿಂ ಜಿಶುಗೆ ಭಯಂ ಮಹೀತಳಂ ತೆಱೆಗೊಳ್ಳರ್ ಸಂಪ್ರೀತಿಯು ನೃಪಸಮಿತಿ ಮುಳಿದು ತವ್ವೊಳಗಿಱುವರ್ (ಅಟ್ಟಮ. ೬-೦೩೬).

[ತೆಱೆ$^3_3$ + ಕೊಳ್$^1_1$]

ತೆಱೆದೆಱು (ಕ್ರಿ). ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಕೊಡು,-ಸಲ್ಲಿಸು : ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸಕ್ಕೆ . . . ತೆಱೆ[ಪಾಠಾಂ. ಱ]ದೆತ್ತಂ, ಮುಱಿಪೊಕ್ಕಂ (ಶಮದ. ೦೬೬ ಪ್ರಯೋ).

[ತೆಱೆ$^3_3$ + ತೆಱು$_1$]

ತೆಱೆಪಡು (ಕ್ರಿ). ಸುಂಕವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿ ಬರು (?) : ದೇವರ್ಗೆ ದೇವಪೂವಿನ ಮುಂದನೆವಯ್ಯ ತೆಱೆಪಟ್ಟ ಪಾಳಿಯ ಪೊನ್ನರ ಕೊಟ್ಟು ಮಣ್ಣರ ಕೊಣ್ಣು ಬಿಡಿಸಿದಡೆ ಶ್ರೋತ್ರಿಯೂರ ಮಾರಯ್ಯಸೆಟ್ಟಿಯು ಮಗಂ ದೊರೆಯ್ಯಸೆಟ್ಟಿ (ಪ್ಪುಅರಿ. ೦೯೪೬, ೨೮-೨೦ ; 1032).

[ತೆಱೆ$^3_3$ + ಪಡು$_1$]

ತೆಱೆಪು 'ತೆಱಪು' ನೋ.

ತೆಱೆಪೊನ್, ತೆಱವೊನ್ (ನಾ). ತೆರಿಗೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವ ಧನ,-ಹಣ : ಜನ್ನೆ ಸಲೆ ಬಾಣರಾಜರ ವಿಷಯದ ಅಗ್ರಹಾರಂಗಳನ್ನೆಱೆಪೊನ್ನೀಡಿ ಕೊಣ್ಣು (ಸೌಇಇ. IX-I, ೪೬-೬; ಸು. ೩ನೆಯ ಶತ). **ತೆಱವೊನ್**: ತೆಱವಿನ ಪೊನ್, ತೆಱವೊನ್ (ಶಬ್ದಾಮ. ೩೩೨ ಪ್ರಯೋ). [ತೆಱೆ$^3_3$ + ಪೊನ್]

ತೆಱೆಯಿಸು, ತೆರೆಯಿಸು, ತೆರಿಸು, ತೆಱಸು (ಕ್ರಿ). ತೆಗೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು; ಬಿಚ್ಚಿಸು: ಕದವಂ ತೆಱೆಯಿಸಿರೆ ಎಲೇ ಅಪ್ಪರೇ (ಶಾಗೀದ. ದೇ. ೨೬೬-೦). **ತೆರೆಯಿಸು** : ತೆಗದ ಬಾಗಿಲ್ಗಳಿಂ ದಾರಿ ತೆರೆಯಿಸಿತು (ಕಾರೂಕ. ೪೯-೩೮): ಆಸ್ಮದಲ್ಲು ಟಾದ ಮಹಾಪರಿವರ್ತನೆ ಭಂಡವಾಳಶಾಹಿ ಜನಾಂಗಗಳ ಕಣ್ಣು ತೆರೆಯಿಸುತ್ತದೆ (ಕಾಲಯಾ. ೩೬). **ತೆರಿಸು** : ಅನೇಕ ದಿನಗಳಿಂದ ಬೀಗ ಹಾಕಿದ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರಿಸಿದರು (ಕೂಶಿ). **ತೆಱಸು** : 'ಬಾಯ್ದೆಱಸು' ವರಾ. [ತೆಱೆ$^3_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೆಱೆವಾಯ್, ತೆರೆಬಾಯಿ, ತೆರೆವಾಯ್, ತೆರೆವಾಯಿ (ನಾ). ೧. ತೆರೆದ ಬಾಯಿ ; ಅಗಲಿಸಿದ ಬಾಯಿ ; ಬಿಟ್ಟ ಬಾಯಿ : ಇನಿಗದಲ್ಲ ವಾಸಸ ರೂಪಲ್ಲ ಕೇಸರಿವೊಗ ತೆಱೆವಾಯ ಪಲ್ಗಿಱಿದು ನಖದಿಂದಲಹಿತನ ಗೆಂಡಿಕೊಂಡಱುಹಿದ ಪ್ರಕಟಿತ ಬಲುಹ ತೋಱಿನಗೆ (ನೋಹಶ. ೪೦-೨೨). **ತೆರೆಬಾಯಿ** : ೧. ನನ್ನ ಭಾಷಣಕ್ಕಾಗ್ನಿನಿಮ್ಮ ತೆರೆಬಾಯಿ ನೀರೊಡೆದಿರಬಹುದು (ಹುಡ್ಕುಹು. ೦೦೩). ೨. ಪಕ್ಕನೆ ಬಾಯಿ ಬಿಡುವ ಸ್ವಭಾವ ; ಒಡಕುಬಾಯಿ : ನೋಡು ನೀನು ತೆರೆಬಾಯಿ ಮನುಷ್ಯ: ಪಿಸಕ್ಕನೆ ನಕ್ಕುಬಿಡುವಿ (ಕುಂಹಿಂ. ೧೬). **ತೆರೆವಾಯ್** : ೧. ಮರಿಯು ತೆರೆವಾಯ್ಗ್ಗಡುತೆ ತನ್ನ ಕೊಕ್ಕಂ ಕುಟುಕು ಕೊಡುತಿರ್ದ ತಾಯ್ವಕ್ಕಿಯಂ ಕಂಡು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮-೦೯೩). **ತೆರೆವಾಯಿ** : ೧. ಈ ಗುಚ್ಛಗಳು ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಕಿರೀಟಗಳಂತೆಯೂ . . . ತೆರೆವಾಯಿಗಳಂತೆಯೂ . . . ಮರೆಯುತ್ತಿರುವುವು (ಜ್ಞಾಕವಿ. ೭೪). [ತೆಱೆ$^3_1$ + ಬಾಯ್]

ತೇ$_1$, ತೆಯ್, ತೇಯ್, ತೇಯು (ಕ್ರಿ). ತೆಯ್ದು, ತೇದಂ, ತೇಯಿದು, ತೇಯಿದ್ದು (ಭೂತನ್ಯೂ). ೧. ಅರೆ ; ಉಜ್ಜು ; ನುಣ್ಣಗೆ ಮಾಡು : ಇಱಿಯದೆ ಕಿವ್ಯಸುಂತೆ ಭುವನಂಗಳಸುಂಗೊಳೆ ತಕ್ಕುದೆಂದೊಡೇ ಮಱುಕಮನೆಂಬುದೇವಿರಿದಿದೆನ್ನ ಭುಜಾಸಿಗೆ ತೇದು ಪೂಸಲುಂ ನೆಱೆಯದು (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೪೦೦ ಕೂದ್ಯಳ) : ಆದ ಮುಳಿಸಿಂದವೆಲ್ಲಂ ತೇದುಂ ಕುಡಿಯಲ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಪಗೆವನ ರುಧಿರಾಚ್ಯೋದಮನೆ ಕುಡಿದು ಮಾಣ್ದ ವೃಕೋದರನೇನಾವ ತೆಱದೊಳಂ ದೂಷಿಗನೇ (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೦೩೯) ; ಚಂದನವ ಕಡಿದು ಕೊಱೆದು ತೇದೊಡೆ ನೊಂದೆನೆಂದು ಕಂಪ ಬಿಟ್ಟಿತ್ತೆ (ಪಂಹಾದೀ. ಬ-೨೮-೩೮) ; ಒರೆಯೆ ಸುವರ್ಣಂ ತೇಯೆ ಮಳಯಜಂ . . . ಪರಿಮರ್ದಿಸೆ ಹಿಮಕುಂಕುಮಮ್ಮುಗಮದವೊರಸೆ ಕರಂ ಸಾದಿನ ಪುಣುಗಿನ ಘನಪರಿಮಳಮೆನೆ ಮತ್ಕೃತಿ ಮಾಡುವುದು ಚಮತ್ಕೃತಿಯಂ ಸಂಘರ್ಷಿಸಲು (ಕುಮುರಾ. ಪೀಠಿಕಾಸಂಧಿ ೪೨): ಮೊಸುಡನಮರಾದ್ರಿಯುಲಿ ತೇವೆನು ದೇವ ಸಂತತಿಯ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೩-೬೮); ಕರದ ಕಂಕಣ ಝಣರೆನಲು ಗಂಧವ ತೇವ ತರುಣಿಯರೊಪ್ಪಿದರು (ಕಂಸವಿ. ೬-೩೯) ; ಗಂಧವನು ತೇವಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೊಣವನು ಕಾಣೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೮೦೮). ೨. ಸವೆ; ಕ್ಷಯಿಸು : ನೆಲನೆಲ್ಲ ಜವು ಗಾಯ್ಯು ಮೊದಲು ಮುತ್ತುಱ ತೇದು ತೊಳೆದುಹೋದುವು ಬಡಬೆಟ್ಟ (ಭರತ. ೩೪-೬೦). ೩. ಸವೆಯಿಸು ; ಸವೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಕೃಶವಾಗಿಸು : ಋಷ್ಯಾಶ್ರಮದೊಳೆ ತನುವಂ ಮುಪ್ಪಿನೊಳ್ತೇದು ಮೋಕ್ಷಾಸ್ಪದಮಂ ಕೈಕೊಳ್ಗೆಂ (ಕಾದಂಅ. ೩೮೬); ಮಾಱುಡೆ ಗಾಣದಂತಿರಟ್ಟಿಂಬರಿಗೊಂಡು ತೇದಪುದು ಬೇಟಮಿದೆನ್ನಯ ಪಾಪಮಲ್ಲದೇ (ಲೀಲಾವ. ೨-೦೦೩) ; ಮುತ್ತಜ್ಜಿಯು ತಂದೆ ತಾತಂದಿರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅರಮನೆಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಶರೀರವನ್ನು ತೇದಿದ್ದ ರಾಜಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದನು (ಶ್ರೀರಾಯ. ೦೨೮). ೪. ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು ; ಮರಳಿಹೋಗು : "ತೇ-ಅಪಸರಣೇ (ಹೊರಟುಹೋಗು)"(ಶಮುಧಾ). **ತೆಯ್**: ೧. ಮಲಯರುಹಕ್ಕುದ್ಧತಿಯಿಂ ಸಾಪಮನಿತ್ತೊಡೆ ಚತುರಾಸ್ಯಂ ತೆಯ್ದು ಬೊಟ್ಟನಿಡುವರ್ಪಲರುಂ (ದರ್ಶನಾಮ್ಮ. ೩-೦೬೦). ೩. ತನುವಂ ತೆಯ್ದುಪ್ಪಳಕ್ಕಂ ಬ್ರತದೊಳ್ (ಕಾದಂಅ. ೬೯). **ತೇಯ್** : ೧. ಶ್ರೀಗಂಧವಂ ತೇ[ಪಾಠಾಂ. ತ]ಯ್ದಂಗದಲಿ ಪೂಸಿ (ಬಸವು. ೪೩-೬೦). ೩. ಕೊಳೆಯ ತೊಳೆಯಬೇಹುದಿಲ್ಲಿ ಒಡಲ ತೇಯಬೇಹುದಿಲ್ಲಿ (ಮೀನಗೀ. ೮೨-೨) : ಅಖಂಡ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಅವಳ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೇಯ್ದ ರಘು (ದೀಪಶ. II, ೪೦೩). **ತೇಯು** : ೧. ಕಾಲುಗಳಿಂದ ತೇಯುವುದೂ (ಕೃಪಾಕೆ. ೦೦೯). ೩. ದಿನದ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ತಾಸು ಪಿರಿಪಿರಿ ತಿರುಗಿ ದೇಶದುದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ದೇಹವನು ತೇಯುಬಲ್ಲ (ನಲಮು. ೨೮-೨೬).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೇಯ್ ; ಮಲ. ತೆಲು. ತೇಯು ; ಕೊಡ. ತೆಯ್]

ತೇ₃ 'ಟೇ' ನೋ.

ತೇಂಕಾಡಿಸು, ತೇಕಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ತೇಲುವಂತೆ ಮಾಡು ; ತೇಲಾಡಿಸು ; ತೇಲಿಸು : ಅಂಗಪ್ರಭೆಯೊಳಖಿಲಕಾಂತಾರಮಂ ಕೂಡೆ ತೇಂಕಾಡಿಸುತಂ . . . ಬಂದನೊರ್ವಂ ಕುಮಾರಂ (ಕಾದಂಬ. ೫೪೭); ಕೂಡೆ ಮೂಜಗಮಂ ಮುಸುಕಿ ತೇಂಕಾಡಿಸುವ ಗಂಗೆಯನುಮೇಶನು ಸೂಡಿದನಲಾ ಮಲ್ಲಿಕಾ ದಳದಂತೆ ಮೌಳಿಯಲಿ (ಬಸವ. ೫೪-೫೫) : ನೀಜ್‍ಯರ ಮಂಕು ಮಾಡುವ ಮತಿದೋಷುವ ಸುಖವಲ್ಲಿ ತೇಂಕಾಡಿಸುವನೇನನೆಂಬೆ (ಭರತ. ೬-೮೫). **ತೇಕಾಡಿಸು** : ಪಗೆವಡೆಯು ನೆತ್ತರ ಪೊನಲಿನಲಿ ತೇಕಾಡಿಸಲು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೩-೩೯). [ತೇಂಕಾಡು + – ಇಸು₃]

ತೇಂಕಾಡು, ತೆಕ್ಕಾಡು, ತೇಕಾಡು, ತೇಗಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೇಲು ; ತೇಲಾಡು : ಇಳೆ ಜಲದ ಮೇಲೆ ತೇಂಕಾಡುತ್ತಿರ್ದಂತೆ ಬಾದ ಮಳೆಯೊಳು ಕವಿದ ಕತ್ತುರೆ ಕರಂ ಹೆಚ್ಚೆ (ಕಳಿ. ದೇ. ೫೧-೨೭); ಜನನಾಥಾ ಜನಿತಾನುರಾಗರಸದೊಳ್ ತೇಂಕಾಡುತಿರ್ದರ್ಗಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೮-೩೩) ; ವಲ್ಮೀಕನಗರಿ ಬಲ್ದೆರೆ ತೆಪ್ಪವಾಗೆ ತೇಂಕಾಡಿ ತೊಳತೊಳಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತ ಬರಬರಲು (ಶಾಂತಪು. ೫-೮೭) ; ನಿದ್ದೆ ಎಚ್ಚರಗಳಲಿ ಒಂದೆ ಬೇಳಿನ ಬಿಂಬ ತೇಂಕಾಡುವವು (ಉದ್ಭಾಂತ. ೩-೧೨). ೨. ತುಂಬಿ ತುಳುಕು : ಅಮೃತಾ ಸಾರದಿನಾ ಪ್ರದೇಶವನಿತುಂ ತೇಂಕಾಡಲ್ (ಶಾ ದ ಂ ಉ. ೬೦೨). ೩. ಮುಳುಗಿ ಏಳು : ಅಖಿಳ ಕಾಮುಕನಿಕಾಯಮುಮವಿರಳಸುಪಾವಗಾಹ ದೊಳ್ ನಾಡೆ ತೇಂಕಾಡಿ ತಣಿವಿನಂ (ಪರ್ವಪು. ೬-೫೨ ವ) ; ಕೊಳೆಯೊಳ್ ತೇಂಕಾಡಿ ವಿಣ್ಮೂತ್ರದೊಳ್ ಪುದಿದೇತಕ್ಕೆ ಬಟ್ಟಿಕ್ಕೆ ಬೇಟ್ಟರದಿಜ್ಜಂ ಮತ್ತ್ಯಂ ಜುಗುಪ್ಸಾಕರಂ (ಅನಂಪು. ೩-೬೫); ಸುರತಾಂಭೋನಿಧಿಯೊಳ ಗೊಗುವಿಂಗೆ ತೇಂಕಾಡಿದನರಸಾ ಮದನಾಗ್ನಿ ತವಿಪ ತೆಱದಿ (ಜಯಚಾ. ೮-೫೯). **ತೆಕ್ಕಾಡು** : ೩. ನೀರಿದೆ ಕೊಳ್ಳಿಯೊಂದು ಕಮಂಡಲವ ಮರುಗೆ ತೊಱೆಮಾದುದದು ಬಾಲವೃದ್ಧರು ಮೊಱೆಯಿಡುತ ತೆಕ್ಕಾ[ಪಾಠಾಂ. ತೇಕಾ]ಡುತಿರ್ದರು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೦-೭೭). **ತೇಕಾಡು** : ೧. ವಹಣಿಯ ತೆರೆಯೊಳ್ ತೇ[ಪಾಠಾಂ. ತೇಂ]ಕಾಡುತ್ತಿರೆ (ಭೃಂಗೀಶ. ಹ. ೪೬೬-೧೫) ; ಸಟೆಯ ಸಾಗರದೊಳಗೆ ತೇಕಾಡುತಿರ್ದರು ಕೆಲವರು (ಗೂಢಾ. ೧೬೮-೨) ; ತಾಕಾಡುವಾಗ ಇತ್ತ ತೇಕಾಡುತಾವ ಚಿತ್ತ (ಗೀತಾಪ. ೧೯-೪). ೩. ಭಯ ಜಲಧಿಯಲಿ ತೇಕಾಡಿದರು ಕೌರವಜನವರು (ಕುಮಾ್ರಭೀ. ೧೦-೧೩). **ತೇಗಾಡು:** ೧. ಗಣಿಕಾಜನಗಳು ಭೋಗಸಾಗರಮಧ್ಯದೊಳಗೆ ತೇಗಾಡುತ ವಿಟಜನಗಳ ಚಿತ್ತಮನಾಕರ್ಷಣಮಾಡುತಿಹರು (ಅಂಜನ. ೩-೩೦೯).

[ತೇಂಕು ₁ + ಆಡು ₁]

ತೇಂಕಿಸು₁ (ಕ್ರಿ). ತೇಲಾಡಿಸು; ತೂಗಾಡಿಸು: ಸುಣ್ಣವಡದ ಸಳತೋಳ್ಗ ಳೆಂಬ ಸೆಳೆಗೊಂಬುಗಳ್ ಕಾವನೆಂಬ ಗಾಡುಗೋಗಿಳೆಯುಂ ತೇಂಕಿಸಯುಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೧೨೩) ; ಲಾವಣ್ಯರಸದ ಪೊನಲ್ ಜನಲೋಚನ ಪಾಠೀನಮುಂ ಪೇಂಕಿಸೆಯುಂ (ಪುಷ್ಪದ.೫-೩೪ ವ). [ತೇಂಕು ₁ + – ಇಸು ₃]

ತೇಂಕಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). ಬಳಲಿಸು ; ದಣಿಸು ; ಆಯಾಸಗೊಳಿಸು : ವಜ್ರ ಬಾಣನಾದಾ ತೇಂಕಿಸಿ ರಾವುತಪಾನನನಂತದೆ ಗೆರ್ದ್ದೆಸೆವ ಮುನಿಲವಾಸನ ಮಂಜಿದಾ (ಕಳಸ್ತ. ೨-೧೨). [ತೇಂಕು₂ (< ತೇಗು₁) + – ಇಸು₃]

ತೇಂಕು₁, ತೇಂಗು₁, ತೇಕು₁(ಕ್ರಿ). ೧. ತೇಲು : "ತೇಂಕಿಂದು ತೇಲ್ವುದು" (ಶಶಸಾ. ೩೦-೬೩೫) ; ಜನಸವನಾಂಬುವಿನೊಳ್ ಭೋಂಕೆನೆ ಚಂದ್ರಂ ತೇಂಕಿ (ಆದಿಪು. ೬-೯೯) ; ಅಬ್ಧಿಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ತೇಂಕಿರ್ದುದು ಭಾರದಿಂ ಬಡಗೆ ಸಲ್ ಪೆಂಪಾರ್ಗಸ್ವಬರಂ (ಪಂಚಪಥಾ. ೪-೨೦) ; ಪೂಗೊಳಂಗಳೊ ಳ್ತೇಂಕಿ ಪಾಱುವ ಪಕ್ಕಿಗಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೫೨೬) ; ನೆತ್ತರನೆ ಕಾಱ್ ಕುರುಪತಿ ನೆತ್ತರ ಕಡಲೊಳಗೆ ತೇಂಕಿ ತೆರೆಮುಟುಗಿರ್ದಂ (ಗದಾಯು. ೯-೧೭) ; ತೆರೆಯಂತೆ ನೂಕದೆ ಬೆಂಡಿನಂತೆ ತೇಂಕದೆ . . . ಶುಭಧ್ಯಾನಾರೂಢ ನಾಗಿರ್ಪುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೧೦೫) ; ತೀವಿದ ತಿಂಗಳ ಬೆಳಗಿನೊಳಗ ತೇಂಕುವ ರಾಕಾಶಶಾಂಕನಂತೆ ಶಾಂತನುಂ ನಿರ್ವಿಕಾರನುಂ ನಿರೀಹಿತನುಂ ನಿರ್ಮಲನುಮಾಗಿ (ಅನಂಪು. ೬-೨೨ ವ) ; ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ ಬೆಳ್ಳದೊಳಗೆ ಬಿನದದಿ ತೇಂಕುವ ಕುಸುಮಾಯುಧನೊ . . . ಎನಲಂಗನೆಯರ ಕಣ್ಬೆಳಗಿನ ಕಾಳ್ಪೂರದೊಳಾ ವಿಭು ನಡೆದಂ (ಜಯಚಾ. ೧೦-೬೨ ವ). ೨. ತೇಲಿದಂತಾಗು ; ತಲೆ ಸುತ್ತು ; ಬವಳಿ ಬರು : ಅರಸಂ ನಿಟಿಲದ ಗಾಯಕ್ಕೆ ತೇಂಕಿ ಮೈಮಱೆದಂ (ವಚಸ. ೨-೩೦). ೩. ಪರವಶತೆಗೆ ಒಳಗಾಗು ; ಮೈಮರೆ ; ಪರವಶಗೊಳ್ಳು : ಸೂಡಿದ ಪಾಂಚಜಾತ ದಲರ್ಗಾಂಪಿಂ ತೇಂಕಿ ವೈಮಾನಿಕಂ (ಅನಂಪು. ೪-೭೦). ೪. ತುಂಬಿ ತುಳುಕು: ತೇಂಕಣದೆಸೆಯೊಳ್ ಮೆಱೆಗುಂ ಸಂಕರ್ಷಣರಾಜಧಾನಿ ನಿರರುತಿದೆಸೆ ಯೊಳ್ ತೇಂಕುವ್ವದವನರಸಿಯ ತನಿಬಿಂಕದ ಸರಸತಿಯ ರಾಣಿವಾಸಂ ಲೇಸಾ (ಚಳವಿ. ೫-೧೨೯). **ತೇಂಗು₁** : ೧. ಮೃಗೋದ್ಭವಕಲ್ಕಂ ಘನಸಾರ ರೇಣುಪಟಲಂ ಶ್ರೀಖಂಡಜಂ ಬಾಳೆಯೆಂಬಿವಱಿಂ ತೇಂಗೆ ತರಂಗಮಾಲೆ ರತಿಕಂದರ್ಪರ್ಗೆ ಕೀವಿಟ್ಟ ಬಣ್ಣವುರಂ ತಾನೆನೆ ಕಣ್ಗೆ ಮಾಡಿದುದು ಕಾಸಾರಂ (ಅನಂಪು. ೬-೫೨). **ತೇಕು₁** : ೧. ಸಂತೋಷಾರ್ಣವದೊಳು ಮೂಡಿ ಮುಳುಗಿ ತೇಕುತಿರ್ದಾ (ಗೊಮ್ಮಟ. ೬-೫೦). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೇಙ್ಕು]

ತೇಂಕು₂ 'ತೇಗು₁' ನೋ.

ತೇಂಕು₃ 'ತೇಗು₃' ನೋ.

ತೇಂಕುದಾಣ (ನಾ). ನಾಡಿ ಮಿಡಿಯುವ ಸ್ಥಳ, ಉಸಿರಾಡುವ ಜಾಗ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನವು : ತೇಂಕುದಾಣಂಗಳನಲ್ಲಾಟಿಲ್ಲಿಯುಂ ಕಾಣದೆ ಹರಣ ಮನಸ್ತುಷ್ಟದಿಂ ಸುಯ್ಯ (ಲೀಲಾಪ. ೯-೨೦) ; ಜೀವವಿಕ್ಕಿಂಬಾಸೆಯಿಂ ತೇಂಕುದಾಣಂಗಳಂ ಬಗೆದಳು (ಹರಿಕಾ. ೧೨-೨೫) ; ಎಳೆದು ಬಾಯ್ ನಸುನಗುತ್ತಿವೆ ತೇಂಕುದಾಣಂಗಳಲುಗುವರಂಗಂಗಳತಿ ಬಿಸಿವಕ್ತಿವೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೫). [ತೇಂಕು₂ (<ತೇಗು₁) + ತಾಣ]

ತೇಂಕುಮ್ಮುಗಿಲ್ (ನಾ). ತೇಲುವ ಮೋಡ,–ಮುಗಿಲು : ತೇಂಕು ಮ್ಮುಗಿಲ್ಗೆ ಕಾಲ್ಮೊಳೆತಂತೆ ಕನಸಿನೊಳ್ ಚರಯಿಪಂಬೊಲ್ ಪೋಗುತಿರ್ದನ್ (ಸಂಸಚ. ೩೨-೦೯೭). [ತೇಂಕು₁ + ಮುಗಿಲ್]

ತೇಂಗಾಯ್ 'ತೆಂಗಾಯ್' ನೋ.

ತೇಂಗಾಯ್ಕೊಲೆ 'ತೆಂಗಾಯ್ಕೊಲೆ' ನೋ.

ತೇಂಗು₁ 'ತೇಂಕು₁' ನೋ.

ತೇಂಗು₂, ತೆಂಗು₁, ತೇಗು₂ (ಕ್ರಿ). ೧. ನೆಲಸು : ಜವದೀವಾಗಸದೊಳ್ ಪಾಱುವ ಪಕ್ಕಿಯುಮುವಂತುಗಾಣಲಣಮಾಱದೆ ತೇಂಗುವುದು ಪತಾಕಾಗ್ರ ದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೨೫). **ತೆಂಗು₁** : ೨. (ಹಕ್ಕಿಯಂತೆ) ಎರಗು : (೩). 'ತೆಂಗುಪ' ಪರಾ. **ತೇಗು₂** : ೧. ಸಕಳಾವನಿ ರಾಗಿಸಿ ಬೀಗೆ ಕೀರ್ತಿ ದಿಕ್ಕ್ರತಿಗಳ ಮೇಗೆ ತೇಗೆ ತಳೆದಂ ಭುವನಪ್ರಭು ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೨). [?]

ತೇಂಗು₃ (ನಾ). ಹೋಲಿಕೆ : ಎಣೆ ; ಸಾದೃಶ್ಯ : "ಸದೃಶಾರ್ಥತೆಗೆ ತೇಂ[ಪಾಠಾಂ. ತೆಂ]ಗು" (ಕಬ್ಬಿಗ. ೨೦). 'ಪಾಂಗು' ಪರಾ. [?]

ತೇಂಗುಹ, ತೆಂಗುಹ (ನಾ). ೧. ಹಕ್ಕಿಯು ಎರಗುವಿಕೆ: "ತೇಂಗುಹವೆಂದು ಪಕ್ಕಿಯೆಱಗುಹಂ" (ಶಶಸಾ. ೫೦-೦೦೪). ೨. ಹಕ್ಕಿಯಂತೆ ಎರಗುವಿಕೆ : ರಾಯಗದ್ದುಗೆಯ ಸಜ್ಜೆಗೆ ಮುಟ್ಟಲು ತೇಂಗುಹದ ಹವಣಾ ಒಂದೆರಡು ಅಂಗುಲಗಳಷ್ಟು ಸಾಲದೆ . . . ಬಿದ್ದು (ಬಟ್ಯಅ. ೧೦೯-೧೩). **ತೆಂಗುಹ:** ೧. "ತೆಂಗುಹಂ–ಹಕ್ಕಿಯೆಱಗುಹಂ" (ಶಮದ. ಪರಿ. ೨); "ತೆಂ[ಪಾಠಾಂ. ತೇಂ] ಗುಹವೆಂಬ ನುಡಿ ಹಕ್ಕಿಯೆಱಗುವುದಕಕ್ಕು" (ಕಬ್ಬಿಗ. ೮೫) : " ತೆಂಗುಹ ಮೆನಲ್ ಪಕ್ಕಿಯೆಱಗುವುದಕಪ್ಪುದು " (ಶಬ್ದಮಾಂ. ೩೦).

[ತೇಂಗು₂ + – ಹ₂]

ತೇಂಗೊಳಲು (ನಾ). ಅಕ್ಕಿಹಿಟ್ಟು ಮತ್ತು ಉದ್ದಿನ ಹಿಟ್ಟು ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ, ಎಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಕರಿದು ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಿಂಡಿ : ಕೈಗೀವಲು ತಿಂಡಿ ಇರಲೆಂದು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ತೇಂಗೊಳಲು, ಚಕ್ಕುಲಿ ಮತ್ತು ಬೇಸಿನ್‌ಲಾಡುಗಳು ಅದರಲ್ಲಿದ್ದುವು (ರಂಗಳ. ೬೧) ; ಎದುರಿಗೆ ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಗರಿಗರಿಯ ಚಕ್ಕುಲಿ, ಖಾರವಾದ ತೇಂಗೊಳಲು . . . ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದ್ದುವು (ವೃದ್ಧವಿ. ೦೦೯) ; ತೇಂಗೊಳಲನ್ನು ಮಣಿಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮುರಿಮುರಿದು ಮುಕ್ಕಿದ ಹಾಗೆ (ರಾಮರಾ. ೬೮) ; ರಾಮಾನುಜರು ಕಂಡ ವೈಕುಂಠ ಕನಸು ಆಹಾ ಸಮಗಾಗುತಿದೆ ತೇಂಗೊಳಲ ನಸಸು (ಗಣೇಶ. ೭೦-೨೬).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೇಙ್ಕುಟಲ್ ; ತೆಲು. ತೇನೆತೊಲ, ತೇನೆತೊನ]

ತೇಕರೆ (ನಾ). ಕಮರುತೇಗು ; ಅಜೀರ್ಣದ ತೇಗು : ಲೋಕರಕ್ಷಕ ಮಂತ್ರಕಾರಣ ನಾಳಜಾಧಿಪ ಮುಖ್ಯಸುರರಿಗೆ ತೇಕರೆಯ ಮಾಡಿದರು ನುಂಗುವ ಮೃತ್ಯು ಕೇಳಿನಲು (ಸಂಭಹ. ೮-೮೪). 'ಕಟ್ಟೆಚಿ' ಪರಾ.

[ತೇಕು₃ (<ತೇಗು₃) + ಅರೆ₆]

ತೇಕಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು ; P ಮಾಲೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಗಿನ ಟೇಕಲ್ : ಅವಜಿ ಮೇಗೆ ಬಾಣರಾಜಲರ್ ತೇಕಲ್ಲ ಟಿ × × × ದೆಯೊಳ್ ಅಗ್ಗಳ ಅರಸರಾ ಬೆಸಸಿದೊಡೆ (ಎಳ. X (3), ಬಾಗೇಹ. ೯೬-೭ ; ಸು. 820) : ನಾಯಕತನಕ್ಕೆ ಪಾಲಿಸ್ಸಿದ ತೇಕಲಸೀಮೆವೊಳಗಣ ಉಳ್ಳಿಯರ ಹಳ್ಳಿ (ಎಳ. X, ಮಾಲೂರು. ೬೩-೪ : 1525). [?]

ತೇಕಾಡಿಸು 'ತೇಂಕಾಡಿಸಂ' ನೋ.

ತೇಕಾಡು 'ತೇಂಕಾಡು' ನೋ.

ತೇಕು₁ 'ತೇಂಕು₁' ನೋ.

ತೇಕು₂ 'ತೇಗು₁' ನೋ.

ತೇಕು₃ 'ತೇಗು₃' ನೋ.

ತೇಕೆ (ನಾ). ಅಳತೆಯಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತಲೆಸವರಿ ಅಳೆಯುವಿಕೆ.

[<ತೇಂಕು₁]

ತೇಗ₁, 'ತೇಗು₄' ನೋ.

ತೇಗ₂, ತೇಹ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಗಿರುವ ಕತ್ತಿ : ಕತ್ತಿ, ಕಠಾರಿ, ಕೈಚೂರಿ, ವತಾತ, ಪಿಸ್ತೂಲ, ಕರುಳಿ, ತೇಗ (ಹಾಣ್ಯವಿ. ೩೦೩). ತೇಹ : ಸುರಾಯು, ಬಾಕು, ಕಠಾರಿ, ತೆ[ತೇ]ಹ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ತಾದು . . . ಅತನ ಸಮಯವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಕೃಪಾಹ. ೧೦೮).

[←ಪಾರ. ಅರ. ಹಿಂ. ತೇಗ್ ; ಮರಾ. ತೇಗಾ, ತೇಘಾ]

ತೇಗಟ್ಟೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ತೇಗಟ್ಟೂರ್ವಿಷಯೇ ಬಾರದೂರ್ನಾಮಗ್ರಾಮ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೪೪, ೧೩-೩೩ ; 726).

[? + ಊರ್]

ತೇಗಳಿ 'ತೇಮಂಳಂ' ನೋ.

ತೇಗಾಡು 'ತೇಂಕಾಡು' ನೋ.

ತೇಗು₁, ಡೇಗು₁, ತೆಕ್ಕು₁, ತೇಂಕು₂, ತೇಕು₂ (ಕ್ರಿ). ೧. (ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ) ಢರಕೆಹೊಡೆ ; ಉದಾನವಾಯು ಬಿಡು : "ತೇಗು– ಉದಾನವಾಯೌ, ವೃಕ್ಷ ಭೇದೇ ಚ" (ಶಮಧಾ); ಕೆನ್ನೆತ್ತರೊಳೊಮ ರೊರ್ವರಂ ತಳ್ಕಿಟಿದುಂ ಬೊಬ್ಬಿಟಿದುಂ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರವಿಟ್ಟುಂ ಕೂಕಿಟಿದುಂ ತೇಗಿಯುಂ . . . ಆಡುವಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೦೫೮ ವ) ; ಗಜಿಬಿಂದೋಪದ ತೇಗಿಯುಂ ವಿಡಿಗಳಂ ಕುಂಟಾಗೆ ಕೊಯ್ದುಂ ಖಳರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೦೮೯) : ಭಕ್ತಿಯಿಂದವೆ ತಣಿದು ತೇಗಿ ತೂಗಾಡುತಂ (ಶಬ್ದರ. ದೀ. ೦೩೦-೨೨) : ತೇಗಿದನು ಡಬ್ಬನೆ . . . ಖಳನಧಿಕತೃಪ್ತಿಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೨೬-೫೯) : ಉಂಡವ ತೇಗುವಂತಾತ್ಮನ ಭಾವಿಸಿ ಕಂಡು ಕಂಡವ ಪೇಳಬೇಕು (ಭರತ. ೨-೯೬) : ಕುರುಡ ಕುಂಟ ಹೆಳವರಲ್ಲಿ ಮರುಕಗೊಂಡು ಬೋನವಿಕ್ಕು ಹರನು ಮೆಚ್ಚಿ ತೇಗಿ ತಾನು ಹರಸಿ ಪೊರೆವನಂ (ಶವಿಶೋ. ೪೪-೩). ೨. ಏಗು ; ಕಷ್ಟಪಡು ; ಆಯಾಸಪಡು : ಬೆವರುತಂ ಬಿಕ್ಕುತಂ ತೇಗುತಂ ತೂಗುತಂ ಕ್ರಮವಳಿದು ಸುಳಿದು ಸಂಖಿಯಾಗುತಂ (ಬಸರ. ೩-೧೦೬). ೩. (ಆಲಂ) ತಿಂದು ಮುಂಗಿಸು : ಕದನದಲಿ ದುಶ್ಯಾಸನನ ತೇಗಿದನಲಾ ಬಕವೈರಿ (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೩-೨೯). **ಡೇಗು₁** : ೧. ಬಿರಿಮಂತಾಯಿತುದರವೆಂದಂಜಿ ಬಿಟ್ಟನೋ ಎಂಬವೊಲ್ ಡೇಗಿ ಭೋಜನವ ಮುಗಿಸಿ (ಮಲ್ಲಕ. ೫-೦೩) ; ಜನನಿ ತುಷ್ಟನಾದೆನು ಸಾಕು . . . ಎಂದಾತನುರೆ ಡೇಗಲು (ಮಲ್ಲಕ. ೮-೯೪). **ತೆಕ್ಕು₁** : ೨. ತೆಕ್ಕುವಳ್ಳಿಯು ಬಟ್ಟ ಮುಂಡೆಯ ಉಕ್ಕಿ ಸೂರೆಗಟ್ಟುವ ರಕ್ತದ ಲಕ್ಕ ಬಾಯೆತ್ತಣದು (ಶಾಕಿರಾ. ೫-೨೦) ; ತೆಕ್ಕುತಿಹ ಕಿಬ್ಬದಿಯ ಬಸುಟಿಂಗೊಲಿವ . . . ಚಿಂತಾಹೃದಯ ನೋಡುತ ಮಟಿಯ ಹೊಕ್ಕನು ದೈತ್ಯ ದಲಪತಿಪು (ಶಾಕಿರಾ. ೩೯-೨೮). **ತೇಂಕು₂** : ೧. ಆರೋಗಣೆಯನಾ ಹೊಟ್ಟೆಯೊಡೆವ ಮರ್ಯಾದೆಯೊಳಗುಂಡು ತೇಂಕು [ಪಾಠಾಂ. ಗು]ತ್ತಿರ್ದರು (ಸಮ್ಮಳಾ. ೭-೨೬). ೨. ತಪೋವನಮಂ ಠಠಿಮೌಳಿ ಪೊಕ್ಕು ಮೆಲ್ಲನೆ ಬರುತುಂ ಪಥಶ್ರಮವನಾಂತು ಬಳಲ್ದವೊಲಾಗಿ ತೇಂಕುತುಂ (ಗಿರಿಕ. ೯-೮೯); ಹಣೆಯಿಂದ ಬೆಮರುಗಿ ಸೆತ್ತಿ ಪೊತ್ತಿ ತೇಂಕುತ್ತ ಹರಿತಪ್ಪಾಗಳ್ (ಹಡಕಾ. ೧೨-೭) ; ಕೆಮ್ಮುಗುಂ ತೇಂಕುಗುಂ (ಬಾಲಚ. ೦೨೭-೪). **ತೇಕು₂** : ೨. ಮೊಗ ಬೆಮರೆ ತೇಕುತಂ ಪರಿತಂದು (ಬಸರ. ೯-೯೭) ; ತೇಕಿ ತಲೆಕೆಳಕಾದನೀ ಯವಿವೇಕಸಾಗರನೆಲೆ ನೃಪತಿ ಜಗದೇಕವೀರನು ಕರ್ಣ ತಾನಿರೆ ಸಂಧಿಯೇಕೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೫-೦೩) ; ಮುನಿಮುನಂಗಳು ತೇಕಿ ತಲೆಕೆಳಗಾದುವೈ ಕಾಣಸದ ನಿಜಪದವ (ನಿಭಾಗ. ೩-೭-೨೨) ; ಕೌರವಂ ನೋಡಿ ಹಸುಮಕ್ಕಳಂ ಬರಿದೆ ನೀ ಕೊಂದೆಯಾಯೆಂದು ಪ್ರಾಣೋತ್ಕಟಾಗಳಿಂ ತೇಕುತಿರೆ (ತುರಂಗ. ೭೭-೫೭); ಅದಾಗ ಏದುತ್ತ ತೇಕುತ್ತ ಅಲ್ಲಿ ಬಂದು ತಲುಪಿದ ಸುರೇಶ (ಅಮೋಲಿ. ೯೭) ; ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು ತೇಕುತ್ತಾ ಬಂದ (ಜಮಿನ್ನಾ. ೯).

ತೇಗಿ ತೊಣೆ = ತೃಪ್ತಿಪಡು : ಗಣಪತಿಯು ಶಿವನ ಮುಂದೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೂ ಸುಖವೇ ಉಂಟೆಂದೂ ಆ ಸುಖವನ್ನುಂಡು ತೇಗಿ ತೊಣೆದು ಉಬ್ಬಿ ಬಂದೆನೆಂದೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿರಲು (ಕನ್ನಡಾ. ೦೫೬).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೇಕ್ಕು ; ತುಳು. ತೇಗು, ತೇಂಕ್, ಸೇಂಕ್; ತೆಲು. ತೇನು, ತೇಪು, ತ್ರೇಪು]

ತೇಗು₂ 'ತೇಂಗು₃' ನೋ.

ತೇಗು₃, ಡೇಗು₂, ತೇಂಕು₃, ತೇಕು₃ (ನಾ). ೧. ತೇಗುವಿಕೆ ; ಢರಕೆ : ಅಗುಳಿಕೆ ತೇಗು ಸೀನಿದನಾಗಿಸುಗುಂ (ಕಲ್ಯಾಕಾ. ೨-೧೬); ಮಹೇಶ್ವರಾಲಯದಂತೆ ಗೊರವು . . . ತಣಿಯುಂಡನಂತೆ ತೇಗು (ಬಂಹರಿ. ೨-೩೮ ವ) : ಎರಡಳ್ಳೆ ಪಿಟ್ಗಿ ತೇಗುಬ್ಬರಿಸಲ್ ಕುಳಿರ್ವ ಮಳಜಲಮನೀಂಟಿದಂ (ದಶಕು. ೪-೩೪) ; ವರಸಮಾಧಾನದಲಿ ಕೈದೊಳೆದುರವಣಿಪ ತೇಗಿನ ತರಂಗದ ಪರಬಲಾಂತಕನೆದ್ದು ನಿಂದನು (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೧೦-೩೪). **ಡೇಗು₂** : ೧. 'ಅಬ್' ಎಂದು ಡೇಗುಹಾಕುತ್ತಾ ಮಧ್ಯಮದ ವಯಸ್ಸಿನ ಸಮಾಪಿಸಿದ ಆ ಪಟೇಲರು . . . ಕುಳಿತಿದ್ದರು (ಬರಹಾ. ೬೩). **ತೇಂಕು₃** : ೨. ಏದುಸಿರು ; ಮೇಲುಸಿರು : ಪಿಪ್ಪಲಿಯುಂ ತ್ರಿಫಳೆಯುಮನರೆದು . . . ತಿನೆ ನೆಗಡಿ ತೇಂಕರತಲೆಬೇನೆ ಜ್ವರಂಗಳುಂಬಿಮಿನಿತುಂ ಕಿಡುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೯೨). **ತೇಕು₃** : ೨. ಬಾಯಂ ಬಿಡುತುಂ ತೇಕುಣ್ಮೆ ಜಿಹ್ವಾಲತೆಯೆಟಲೆ ಜಮಂಗುಂದುತುಂ ಬಂದು (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೨-೩೬) : ಓಡಿ ಓಡಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ತೇಕು ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತು (ಬನಸ. ೭೬).

[<ತೇಗು₁./ತಮಿ. ತೇಕ್ಕು ; ತುಳು. ತೇಗ್, ತೇಂಕ್]

ತೇಗು$_4$, ಚೇಗು$_1$, ತೇಗ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಸಾಗುವಾನಿ: "ತೇಗಿನ ಮರನದೆ ಸಾಕಂ" (ವಸು.ಕೋ. ೩೫-೧೬) ; "ತೇಗು ೭ಉದಾನ ವಾಯೌ, ವೃಕ್ಷ ಭೇದೇ ಚ" (ಶಮಧಾ) ; "ತೇಗುಮುರಿಮೋಷಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೬-೧೮) ; ಸಿರಿಸಂ ಸೀರೆ ಬೆಳಲ್ಲಮಂಗಮೆಲವಂ ಬಳ್ಳಾಲೆರಂ ಬಿಕ್ಕೆ ತೇಗು (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೦೦೪೦ ಮೊದ್ರಳ) ; ಮೊಗಮಂ ತೊಳೆವಾತೆ ಬಾಗಿ ಮಾತಜಿಯದಳಂತೆ ಮೂಗಿ ಮಿಗಿಲುಂಡವರಂತಿರೆ ತೇಗು ... ಕರೆವಂತೆ ಪಾಲೆ ಶಂಕರಸಖನಂತೆ ಹೊನ್ನೆಯೊಯಂತೆರದಂತಿರರಣ್ಯಮೊಪ್ಪುಗುಂ (ಮಲ್ಲಕಾ. ೩-೧೩೭) ; ತೇಗಾಲದ ನೇಚಿಲ . . . ಹೊನ್ನೆಯ ತರುಗಳ್... ಮೆಟಿಗುಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೪-೭೯) ; ತೇಗರುಟಾಳ ಚಿಲ್ಲ ನೆಲ್ಲಿಯುಂ ಹೊಂಗೆ ನೇಜಿಲು . . . ಸೂರಮಾರ್ಗವ ತಡೆದಿಹುವು (ಶಂಶಮಿ. ೧೮-೩೭) ; ಎಕ್ಕೆ ಯುಂಬಟೆ ತೇಗು ಮತ್ತಿಯು . . . ಕಿಕ್ಕಿಜಿದು ಬೆಳೆದಿರ್ದುವು (ಪ್ರಹ್ಲಾದ. ೪-೧೧) ; ಭಸಿತಧಾರೆ ಪೂಣ್ಮುವ ರಂಧ್ರವುಂ ಭೋಂಕನೊಂದು ತೇಗಿನೆಳೆ ದಳಿರಿಂ ಕಟ್ಟಿ ಬಂಧಿಸುತ (ಪ್ರಹಮಿ. ೨೯-೧೩೫ ಪ) ; ತೇಗಿಗಿಂತ ಗಟ್ಟಿಯಿಲ್ಲ ಜೋಗಿಗಿಂತ ಕುಂಬು ಇಲ್ಲ (ಗಾದೆ). **ಚೇಗು$_1$** : ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲಿತ ಚೇಗಿನ ಮರ ; ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಟ್ಟಿದರೆ ಖಣಖಣಗುಟ್ಟುವಂತಿರುತ್ತದೆ (ಪಾಪದ. ೪ ಪರಿಚಯ). **ತೇಗ$_1$** : ನಿಗುರ್ದ ಹತ್ತೇಗದಿಂ ಶೇಗದಿಂ ಕಾನನಂ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಅಭಾಶ. ೦೭-೫೪) : ಬಿದಿರುಮೆಳೆ ಮತ್ತು ತೇಗದ ಮರಗಳ ಭೀಕರ ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯೆ ಹತ್ತು ಮನೆ (ಹೊಸಕ್ಷಿ. ೧೨೩) : ತೇಗದ ಮರ, ಸಾಗವಾನಿ (ಮೃಚಿಗಿ. ೬೩-೦೫೦೫).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೇಕ್ಕು ; ತೆಲು. ತೇಕು ; ಟೇಕು ; ಕೊಲಾ. ಟೇಕ್ ; ಪರ್ಜಿ. ಟೇಕ್ ; ಗೊಂಡಿ ; ತೇಕಾ./ಇಂ. Teak]

ತೇಗುರು (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಯಿದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಮುಗುಳಿ ಚಣ್ಣಯೂರ ಪಲ್ಮಾಡಿ ಅಮ್ಮಾಳೆ ಕಿರಿಯ ಮುಗುಳಿ ಮುಟ್ಟಿವಳ್ಳಿ ನಲ್ಲೂರು ಮಾಗುಣ್ಡ ತೇಗುರು ಆರಮಣ್ಣಂ ಬಿಟ್ಟ ಮಂಗಳಂ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೪೨-೨೨ ; 959).
[ಇದು 'ತೇಗೂರು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೇಜ$_1$ (ನಾ). ೧. ಹೊಳಪು ; ದೀಪ್ತಿ ; ಪ್ರಕಾಶ ; ಕಾಂತಿ : ತೇಜಕ್ಕೆ ನೆನ್ಮೊಳ್ ಸೆಣಸುವನೀ ಜನಪತಿಯೆಂದು ಕಾಯ್ದು ತಿಜಿದಳೆರ್ದುಂ ನೀರೇಜ ಸಖಂ (ಲೀಲಾವ. ೬-೪೫) ; ರತಿಪತಿಗೆ ಮೂಲೋಕವಾವರಿಸುವ ರೂಪಂ ಸರಿತ್ಪತಿಗೆ ಗಂಭೀರತೆಯುನು ಸ್ವಾಹಾಪತಿಗೆ ತೇಜಮಂ ಕೊಟ್ಟ ಗುರು ಮೂರ್ತಿ (ಹರಿಶಾ. ೦-೧) : ಪೃಥ್ವೀಪಾಲರಿದ್ದರು ತರಣಿಕಿರಣಮನೇಳಿಸುವ ಮಣಿಭೂಷಣಂಗಳ ಬಹಳ ತೇಜದಲಿ (ತೊರೆರಾ. ೦-೦೪-೬). ೨. ಕದಿರು; ರಶ್ಮಿ ; ಕಿರಣ : ತೇಜಂ ಪುದುವಿಲ್ದೆನಿಸಿ ವಿರಾಜಿಸೆ ಪರರಾಜಮಂಡಲಂ ತನ್ನಿಂ ನಿಸ್ತೇಜಂಬೆತ್ತಿರೆ ಬೆಳಗಿದನೀ ಜಗಮಂ ಭಾನುಮೆಂಬಿನಂ ಭಾನುರಥಂ (ಶಂಕಾಮೂ. ೨-೬೬). ೩. (ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ) ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ : ಈ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೇಜೋವಾಯ್ವಾಕಾಶ ವೆನ್ನಲ್ಪಡುವನು (ಹಿಂದಸಾ. ೨೩೩). ೪. ಸೂರ್ಯ ; ರವಿ. ೫. ಹರಿತವಾಗಿರುವಿಕೆ; ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ. ೬. ಶಕ್ತಿ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; ಪರಾಕ್ರಮ; ಪೌರುಷ : "ಪೌರುಷಂ ತೇಜಂ ಪ್ರತಾಪಂ ಪರಾಕ್ರಮಂ ವೀರಕ್ಕೆ ಪೆಸರು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೦-೧೬) ; ಆರಾನುಂ ತೇಜದವರ್ ಪಳ್ಳಿಯೆಂದು ಸುಟ್ಟಿಸಿ ತೋಟಿಲ್ ಸಲ್ಲದು (ಎಇ. XII, ೨೮೪-೨೫೭ : 1077) ; ಶತ್ರುಸಂತತಿ ತಲೆ ವಾಗೆ ಶಿಷ್ಟಜನದಾಚಿಡಿ ನಾಟ್ಕಡೆವೋಗೆ ತೇಜಮುದ್ಧತರನೆ ಕೊಂದು ಕೂಗೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೩-೨) : ತೇಜ ಇದ್ದವನೇ ಪೂಜ್ಯ (ಗಾದೆ). ೭. ಹೆಚ್ಚಳ ; ಗೌರವ ; ಮಹತ್ವ ; ಘನತೆ : ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುನಿಸುತೆಯರಂ . . . ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರರಾಯಂ ತಂದನೆಂಬೊಂದು ತೇಜಮಂ ಕೊಡಬೇಕುದೆನಗೆ (ಹರಿಶಾ. ೮-೩೦) : ಸುಮ್ಮನಾಕೆಗೆ ತೇಜವಿತ್ತು ತಂದಾಳ್ದರೆ ಹೆಮ್ಮೆಕ್ಕಳೀನ ಮಾಡುವೆವು (ಭರತೆ. ೩೭-೧೦೬) ; ಒಡೆಯನ ತೇಜವ ಕೆಡಿಸಿಯಾಡದವನ ತಡೆಯದೆ ಕಾರ್ಯ ಮಾಳ್ಪವನ . . . ನೀಂ ಪೂರೆವೆ (ಶತಸಾಂ. ೪೮-೪೦); ಅನವರತವಗಲದಲೆ ಜನಪತಿಯನೋಲಯಿಸು ಧನಮಕ್ಕು ತೇಜ ಪಿರಿದಕ್ಕು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೭೩೩). ೮. ತನು ; ದೇಹ ; ಶರೀರ. ೯. ಮನೆ ; ಗೃಹ. ೧೦. ಹೊನ್ನು ; ಸಿರಿ ; ಚಿನ್ನ : "ಕಿರಣಂದ್ಯುತಿ ರುಗ್ದೀಧಿತಿ . . . ದೀಪ್ತಿ . . . ಅಂಶು ಭಾ ಭಾನು ರಶ್ಮಿ ಘೃಣಮಸು ಗಭಸ್ತಿ ಪಾದಂ ತೇಜಂ" (ವಸು.ಕೋ. ೧೨-೬೫) ; "ತನು ಭವನಾ ನಲಾರ್ಕಕಿರಣಂಗಳು ತೇಜಸ ಮಾಹ್ವಯಂ" (ನಾನಾರ. ೫೨). ೧೧. (ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ) ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು ; ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವನು : ಅತುಳತರ ತೇಜಂ ಮಲಪರೊಳ್ಗಂಡಪ್ರಚಂಡನಸಹಾಯಶೂರನೇಕಾಂಗವೀರಂ . . . ಸುಕಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂ ಪೃಥ್ವೀರಾಜ್ಯಂಗೆಯುತ್ತಮಿರೆ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೫-೫೦ ; 1196). ೧೨. [ಛಂದ] ಒಂದು ಅಕ್ಷರ ಗಣ ; ರಗಣ(–ᴗ–): ತೇಜಮರ್ಕನೀಶನಿಂದೋಜೆವೆತ್ತು ಬಂದೊಡಂ ಭೋಜನೇತ್ರ ಕೇಳ ನೀನೀ ಜಗದ್ವಿಭೂತಿಯಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೮೫).
ತೇಜಮಾರ್ತಂಡ = ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಂತಿರುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಮಧಿಗತ ಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದ ಮಹಾ ಸಾಮನ್ತಂ ತೇಜಮಾರ್ತಣ್ಡಂ (ಸೌಇಇ. XX,೦೯-೨೯ ; 1016).
[ಸಂ. ತೇಜಸ್]

ತೇಜ$_2$, ತೇಜಿ$_2$ (ನಾ). (ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ) ಬೆಲೆಯೇರಿಕೆ, ಉತ್ಕರ್ಷ : ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಬಹಳ ತೇಜ ಬಂದದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಬಹಳ ಲಾಭ ವಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೨೮೧). **ತೇಜಿ$_2$** : ಹೊರದೇಶದ ವ್ಯಾಪಾರ ಬಹಳ ತೇಜಿಯಲ್ಲಿದೆ (ಹೇಮಕೂ. ೦೫) ; ಎಲ್ಲಾ ಮಾಲುಗಳಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯ ತೇಜಿಯ ಸಮಯ ಬರುತ್ತದೆ (ಜಾರುದಾ. ೦೪೫) ; ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮರಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ತೇಜಿಯಲ್ಲಿತ್ತು (ತೊಳಸು. ೧೯೦). 'ಮಂದಿ$_2$' ಪರಾ.
ತೇಜಿಮಾಡು = ಬೆಲೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡು,–ಏರಿಸು : ಆ ರೇಶಿಮಿ ಮಾರುವವನು ಬೆಲೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ತೇಜಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೬೬). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ತೇಜೀ]

ತೇಜಂಗಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಾಂತಿಹೀನಗೊಳಿಸು. ೨. ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸು ; ಶಕ್ತಿಗುಂದಿಸು. ೧, ೨: ಜಾಂಬವನಂ ಪಿಂಬಗಲಾದಿತ್ಯನಂತೆ ತೇಜಂಗಿಡಿಸಿ ಹನುಮನನನುಮಾಸಂ ಮಾಡದೆ ನೆಲಕಿಕ್ಕಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬--೯೫). [ತೇಜಂಗಿಡು (<ತೇಜಂಗೆಡು) + – ಇಸು$_3$]

ತೇಜಂಗಿಡು 'ತೇಜಂಗೆಡು' ನೋ.

ತೇಜಂಗುಂದು (ಕ್ರಿ). = ತೇಜಂಗೆಡು : ತಾರಗೆಗಳ್ತೇಜಂಗುಂದೆ ಕೊರಗೆ ಚಾರುಚಕೋರಂಗಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೧೦-೬). [ತೇಜ$_1$ + ಕುಂದು$_1$]

ತೇಜಂಗೆಡು, ತೇಜಂಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಾಂತಿಗುಂದು ; ಕಾಂತಿಹೀನ ವಾಗು : ಪಗಲ ಚಂದ್ರನಂತೆ ತೇಜಂಗೆಟ್ಟು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೦೬೮) ; ತರಣಿ ತೇಜಂಗೆಡದಿರಗ್ನಿ ಬಿಸುಪಾಜದಿರು (ಹರಿಶಾ. ೨-೩೦). **ತೇಜಂಗಿಡು** : ೨. ಪರಾಕ್ರಮಂ ಕುಂದು,–ಕುಗ್ಗು. 'ತೇಜಂಗಿಡಿಸು' ಪರಾ.
[ತೇಜ$_1$ + ಕೆಡು$_1$]

ತೇಜಂಬೊಂದಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು,–ಹೊಂದಿಸು : ಅರ್ಗಂದೆಡಕೊಳಲ್ಲದೆ ತೇಜಂಬೊಂದಿಪರ್ಗಲ್ಲದದೆಂತುಂ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೯೭-೪೧ ; 1113). [ತೇಜ$_1$ + ಪೊಂದಿಸು]

ತೇಜಃಕಣ (ನಾ). ಬೆಂಕಿಯ ಕಣ,–ಅಂಶ : ಧಾರಾವಿಸರಧೂತಪರಿಸ್ಫುಲಿಂಗಪ್ರಸರತೇಜಃಕಣಪರಿಷ್ಕೃತನವ್ಯಶತಭಾನು (ಕಾವ್ಯಸ. ೦೦-೭೭).
[ಸಂ.]

ತೇಜಃಕ್ಷಯ (ನಾ). ಕಾಂತಿಯಂ ಅಳಿವು ; ತೇಜೋಹೀನತೆ : ಕಾಲವಶದಿಂ ತೇಜಃಕ್ಷಯಂ ಭಾನುಗೆಂದಗಿದಾರ್ತಂಬಡುವಂತೆ (ಪುಷ್ಪ.ಪು. ೬-೪೦).
[ಸಂ.]

ತೇಜಃಪಿಂಡ (ನಾ). ಅಗ್ನಿಯಂ ರಾಶಿ: ರ ಘೂ ದ್ವ ಹ ೦-ಗೆ ಪರಿತಾಪಂ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂಗಾಗಳುಬ್ಬರವಾದತ್ತು ಲತಾಂಗಿ ಸೀತೆ ಪುಗೆ ತೇಜಃಪಿಂಡಮಂ ಕಂಡವಂ (ಜಂರಾಪು. ೧೬-೨೬). [ಸಂ.]

ತೇಜಃಪುಂಜ (ಗು).೧. ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ಕಾಂತಿಯುತವಾದ : ಮರೆಯಾದುದಾ ದೇವ ತೇಜಃಪುಂಜ ಮುಖಮೂರ್ತಿಯಗ್ನಿ ಮೆಯ್ ಜ್ವಾಲಾನಿಮಗ್ನಮೆನಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಪ. ೧೪-೬೬೩); ತೇಜಃಪುಂಜ ಮುಖದ ಅಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ನೋಡಿದನು(ಪುನರು. ೩೦೦).(ನಾ).೨. ಕಾಂತಿಯ ಸಮೂಹ : ಮಿಱುಪ ತೇಜಃಪುಂಜವುಕ್ಕಿತು ಹೊದಱ ಹೊಳಹಿನಲಿ (ಶಬ್ದಾ.ಸ. ೧೦-೭೮) ; ಧೂಮಕೇತು. . . ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಬಾಲ ಬಹಳ ಉದ್ದವಾಗಿ ತೇಜಃಪುಂಜವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ (ಆಕಾಶ. ೩೬). ೩. ಸೂರ್ಯ: ಅಂತು ಬಾಹುಬಲಿ ತೇಜಃಪುಂಜಮೆ [ಪಾಠಾಂ. ತೇಜಸ್ಸ್ಫುರಿತಮೆ] ಕಣ್ಣೊಳುಳ್ಳುವಂತೆ ಸ್ಥಿರಸದಮೆಯ್ಯಿಕ್ಕಿ ದೃಷ್ಟಿಯುದ್ಧದೊಳ್ ಸೋಲೆ (ಆದಿಪು. ೧೪-೦೦೩ ವ). [ಸಂ.]

ತೇಜಃಪ್ರಸರ (ನಾ). ಕಾಂತಿಯ ವಿಸ್ತಾರ,-ಹರಹು: ಎಸೆವ ಕಿಸುಗಲ್ಲ ತೇಜಃ ಪ್ರಸರಂ ದಾವಾಗ್ನಿಶಂಕೆಯಂ ಮನದೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೨೯-೯೬) ; ಕರಣಗಣದ ತೇಜಃಪ್ರಸರದೊಡನೆ ಬಿಸಿಲ ಬಿಸುಪುಸದಳವಾಗೆಯುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೬೦ ವ). [ಸಂ.]

ತೇಜನಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು ; ಕಾಗೆಬಿದಿರು : "ಗುಂದ್ರಃ, ತೇಜನಕಃ, ಶರಃ – ಈ ೩ ಕಾಕಬಬ್ಬು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೧೦೩) ; "ಗುಂದ್ರಃ, ತೇಜನಕಃ, ಶರಃ – ೩ ಕಾಗೆ ಬಿದಿರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೦). [ಸಂ.]

ತೇಜನಿ (ನಾ). ೧. ಕುರಂಟಗೆಯಂ ಗಿಡ. ೨. ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀಲತೆ. ೩. ತೃಣ ; ಹುಲ್ಲು. [ಸಂ. ತೇಜನೀ]

ತೇಜಪುಂಜ (ನಾ). ಕಾಂತಿಯ ಸಮೂಹ : ನೀ ತೇಜಪುಂಜ, ನಾನೊಂದು ಚುಕ್ಕಿ (ಹೃದಯ. ೨೨-೦೩). [< ತೇಜಃಪುಂಜ]

ತೇಜಫಲ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಣ್ಣಿನ ಮರ: "ಶಾಲ್ಮಲೀಫಲಃ- ತೇಜಫಲ" (ಒಷಧಿ. ೧೬೩) ; ತೇಜಫಲ, ಜಿಮ್ಮಿ, ತುಂಬುರು (ವೃಷಿಗಿ. ೬-೦೬೨೦). [<ಸಂ. ತೇಜಃಫಲ]

ತೇಜಮಾನ್ಯ (ನಾ). ಅಷ್ಟಭೋಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂಥ ಕೊಟ್ಟ ಮಾನ್ಯದ ಭೂಮಿ (?) : ನೀವೆಲ್ಲರೂ ತೆತ್ತು ನಿಂ × × × ತೇಜಮಾನ್ಯ ಸಂಕ (ಸೌಇಇ. ೧೯೩೨, ಉಡುಪಿ. ೩೦೩-೦೦ ; 1397).
[ತೇಜ$_1$ + ಮಾನ್ಯ]

ತೇಜವಂತ (ನಾ). ಕಾಂತಿಯಂಳ್ಳವನು ; ತೇಜಸ್ವಿ : ರವಿಯ ತೆರದಿ ತೇಜವಂತನಾದ ಕವಿಯೆ (ಪಯಂಣ. ೬-೧೯). [ತೇಜ$_1$ + – ವಂತ]

ತೇಜಶ್ಚಕ್ರ (ನಾ). ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಕ್ರ ; ತೇಜೋಮಂಡಲ : ಉಗ್ರಪ್ರತಾಪೋರ್ಜಿತ ತೇಜಶ್ಚಕ್ರಮಿದರ್ತ್ತೊಳಪೊಗದೆ ಪುರೋಪಾಂತದೊಳ್ ಚಕ್ರರತ್ನಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೩); ತೇಜಶ್ಚಕ್ರಧರಂ ರಿಪುರಾಜ್ಯಾಪಹಾರಿ ತನ್ನವೊಲುರ್ವೀಧರ ವಿಭ್ರಾಜಿತಕರನುದಯಿಪಂ ತನೂಜಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೭-೬೨). [ಸಂ.]

ತೇಜಸಾಮ್ಯ (ನಾ). = ತೇಜಸ್ವಾಮ್ಯ : ಹಳ್ಳದಿಂ ಮೂಡಣ ತ್ರಿಭೋಗ ಸುಂಕ ತೇಜಸಾಮ್ಯ ದೇವರ್ಗೆ ಸರ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XX, ೨೩-೨೬ ; 1029) ; ಕೊಳ್ಳಂಪೂರ ಸಗರದಕೆಯಿಮನ ತೇಜ ಸಾಮ್ಯವೆಲ್ಲಿಮಂ ಮಲ್ಲಿಮಯ್ಯಂಗಮರ್ಕ್ಗಳಂಗವೊಬ್ಬಸಿತಾವ್ವ ವಿತ್ತಿಗಂ ಜೊತಗಂದೊಜಂಗಾಗಿ ಪೊದರವರನಾ ಕೈಕೊಣ್ಣಾಡ ಸದಾಚರಿಸಿದೊಡೆ (ಕಇಇ. ೦೨೪-೩೩-೭ ; 1085) ; ಆ ಹೆಬ್ಬಾಳು ಹನ್ನೆರಡಱ ಬಳಿಯ ಬಾಡಂ ಬಡಗನೂ ಯಷ್ಟಭೋಗ ತೇಜಸಾಮ್ಯಮಂ ಯಾ ಬಾಳ ಸೋವರಸಂಗಳು ಕ್ರಯಮಂ ಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಬಿಟ್ಟರು(ಕೊಲ್ಹಾ.ಶಾ. ೧೪-೪೫; 1176).
[<ತೇಜಸ್ವಾಮ್ಯ]

ತೇಜಸ್ಕಾಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಐದು ವಿಧವಾದ ಸ್ಥಾವರವಸ್ತುಗಳಲ್ಲೊಂದು ; ಅಗ್ನಿ : ಪೃಥ್ವೀಕಾಯ, ಅಪ್‌ಕಾಯ, ತೇಜಸ್ಕಾಯ, ವಾಯುಕಾಯ, ವನಸ್ಪತಿಕಾಯ ಎಂದು ಸ್ಥಾವರಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಪ್ರಕಾರಗಳು (ಜೈನರ. ೩೦). [ಸಂ.]

ತೇಜಸ್ತತ್ತ್ವ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ದಿನದ ಕಾಲಮಾನದ ಒಂದು ಭಾಗ : ದಿನದ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ಪಂಚತತ್ತ್ವಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವಾಗ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಬರುವ ಕಾಲ : ದೂರಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಸ್ವರ ಸಮೀಪಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯಸ್ವರ ಚಿರಕಾಲಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಅಪ್ತತ್ತ್ವ ಕ್ಷಿಪ್ರ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ತೇಜಸ್ತತ್ತ್ವವಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಂ ತಿಳಿದು (ವಿವೇಕ. ೦೪೩). [ಸಂ.]

ತೇಜಸ್ಪತಿ (ನಾ). ತೇಜಸ್ಸಿನ ಒಡೆಯ; ಸೂರ್ಯ: ರಾಜಪುತ್ರಾಪಸುಪಮಿತ ತೇಜಸ್ಪತಿ ಖಚರರಾಜಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೩೩). [ಸಂ.]

ತೇಜಸ್ವಾಮ್ಯ (ನಾ). ಅಷ್ಟಭೋಗಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ಭೂಮಿಯ ಒಡೆತನ,-ಸಂಪೂರ್ಣ ಒಡೆತನ : ಅಷ್ಟಭೋಗ ತೇಜಸ್ವಾಮ್ಯವನೂ ಸೂಖದಿಂ ಬೋಗಿಸಿ ಬಹಿರಿ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೪೦, ೨೮-೨೩ ; 1509) ; ಈ ಭೂಮಿಯೊಳೆಲ್ಲಿಯಾದೊಡಂ ಸುಂಕಂ ದಂಡಂ ತೇಜಸ್ವಾಮ್ಯಂ ಮೊದಲಾಗೆ ಮತ್ತಂ ತೇಜಮೆನಿಸಿದವೆಲ್ಲಂ ದೇವರ ಸೊಮ್ಮಾಗೆ ಸರ್ವ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರಂ ಮಾಡಿದರ್ (ಎಕ. XII, ೨೮೪--೨೩೩ ; 1877). 'ಅಷ್ಟಭೋಗ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ತೇಜಸ್ಸ್ವಾಮ್ಯ]

ತೇಜಸ್ವಿ (ನಾ). ೧. ಕಾಂತಿಯಂಳ್ಳವನು: ಅಂಜದರಾರ್ ಮುಟ್ಟುವಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ವಿಗಳಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೦-೦೮) ; ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತಾಂ ನಡೆತಂದನ್ . . . ತೇಜಸ್ವಿ, ತರುಣಂ, ತಪೋವಲ್ಕಲವಸ್ತ್ರಶೋಭಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦-೩). ೨. ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ; ಸಮರ್ಥ : ರಾಜವಶಿಯುಕ್ಕುಮಲ್ಲದೆ ರಾಜಸ್ವತಿ ಯಾಗದಲ್ತೆ ಧರೆ ಮತ್ತೂರ್ವಂ ತೇಜಸ್ವಿ ಪೊದರ್ಪೊಡದಱಂ ರಾಜಸ್ವತಿ ಮಾಡು ಧರಣಿಯಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೨೦) ; ಎನ್ನ ಪಕ್ಕದೆ ತೇಜಸ್ವಿಯನಂತಾ ಡಿದನಾ ಕಳಶಯೋನಿ (ಗದಾಯು. ೨-೦೯). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ತುರಂವೆಗಿಡ; ಕಾಸಂಳಿ: "ತುಱುವ ತೇಜಸ್ವಿ ಕಾಸಂಳಿಯಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ ೩೯-೨೭). [ಸಂ. ತೇಜಸ್ವಿನ್]

ತೇಜಸ್ಸು (ನಾ). ೧. ಹೊಳಪು ; ಪ್ರಕಾಶ ; ಕಾಂತಿ : ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥದಿಂ ಸಕಾರಾಂತದಲ್ಲಿ–ಯಶ, ಯಶಸ್ಸು; ತೇಜ, ತೇಜಸ್ಸು (ಶಮದ.೮೬ ವೃತ್ತಿ); ತೇಜಸ್ಸಮಗ್ರು ನೀನು (ವೀಕ್ಷಿಪು. ೩-೧೯-೨೬) ; ಮೂರ್ತಿ ಸಣ್ಣದಾದರೂ ನಿಂತ ಆ ನಿಲುವಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ತೇಜಸ್ಸಿತ್ತು (ಹೊಸಕ್ಷ. ೩೩). ೨. ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ : ಮತ್ತಂ ತೇಜೋಂಶಮರ್ಥಮುಂ ಮಿಕ್ಕ ನಾಲ್ಕುಂ ಭೂತಂಗಳಷ್ಟ ಮಾಂಶಂಗಳ್ ನಾಲ್ಕುಂ ಕೂಡಿ ತೇಜಸ್ಸೆನಿಕ್ಕುಂ (ಚಕಲಿ. ೨೬); ಪೃಥ್ವಿ ಜಲ ತೇಜಸ್ಸು ವಾಯು ಮನಸ್ಸು ಎಂಬ ಐದು ದ್ರವ್ಯಗಳು ಪುದ್ಗಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವು (ಹಿಂದಸಾ. ೮೦) ; ಪ್ರಪಂಚವು ಪೃಥಿವೀ, ಉದಕ, ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳದು (ಧಾತತ್ತ್ವ. ೦೮೩). ೩. ಪರಾಕ್ರಮ ; ಶೌರ್ಯ: ಕೌರವರಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತೋರಿಸು ವುದಕ್ಕೆ ಕಾಲವೆಂದು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ (ವಚಧಾ. ೧೦೯). ೪. ಗೌರವ ; ಮರ್ಯಾದೆ. 'ತೇಜೋಭಂಗ', 'ತೇಜೋವಧೆ' ಪರಾ.

ತೇಜಸ್ಸಿನ ಸ್ವರ = ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನಾಳದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಸ್ವರ ; ಪಂಚಸ್ವರಸಂಜ್ಞೆಗಳಲ್ಲಿ

ಒಂದಂ: ಒಂದೊಂದು ನಾಳದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವೀಸ್ವರ ಅಪ್ಪುಸ್ವರ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಸ್ವರ ವಾಯುವಿನ ಸ್ವರ ಆಕಾಶಸ್ವರ ಇಂತೀ ಪಂಚಸ್ವರಸಂಜ್ಞೆಯಂ ತಾಳಿ (ವಿವೇಳ. ೧೮೭). [ಸಂ. ತೇಜಸ್]

ತೇಜಿ$_1$ (ನಾ). ಕುದುರೆ ; ಅಶ್ವ : ಕಾಯವೆಂಬ ಪಟ್ಟಣದೊಳಗೆ . . . ವಶೀಕರಣವೆಂಬ ಸೇನಬೋವ ಸಂಚಲವೆಂಬ ತೇಜಿ ಅಷ್ಟಮದವೆಂಬ ಆನೆ (ಚನ್ನವ. ೪. ೪೪೪-೯೪೩) ; ತೇಜಿಯ ತಿರುಹಿದನು ಶಲ್ಯ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೧೩-೪೮) ; ಬಿಳಿಯ ತೇಜಿಯ ಹೇಮರಥವನು ಸುಳಿಸಿದನು (ಕೌಶಿರಾ. ೨೭-೨) ; ಊರ್ಗೆ ಮರಳುವ ತೇಜಿಗಳ ಸಾಲ್ಗಳಾ ಮಧ್ಯಮಾರ್ಗದೊಳ್ತವೆ ತೀವಿ ಸಂದಣಿಸುತಿವೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೩-೪೦) ; ಪಲಾಯನ ತೇಜಿಯನ್ನೇರಲ್ಕೆ ತವಕಿಸಿತು ಜೀವವಮಾ ಜಾನಕಿಜೀವಿತೇಶ್ವರಗೆ ! (ಶ್ರೀಕೃಮಾ. ೨೬೩-೩೨) ; ಕಪಿಲವರ್ಣದ ಮೂರು ತೇಜಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಪುನರು. ೨೬೩). [←ಮರಾ. ತೇಜೀ, ತೇಜಿಕಾ ; ಪಾರ. ಹಿಂ. ತಾಜೀ]

ತೇಜಿ$_2$ 'ತೇಜ$_2$' ನೋ.

ತೇಜಿತ (ಗು). ೧. ಹರಿತ ಮಾಡಿದ ; ಮಸೆದ ; ಮೆರುಗು ಕೊಟ್ಟ. (ನಾ). ೨. ಮಸೆದಂದಂ ; ಹರಿತವಾದಂದಂ : "ನಿಶಾತಂ, ನಿಶಿತಂ, ಧೌತಂ, ತೇಜಿತಂ – ಈ ೪ ಮಸೆದುದು" (ಹಲಾಯು. ೬೮-೩೨೦). [ಸಂ.]

ತೇಜಿಮಂದಿ 'ತೇಜೀಮಂದಿ' ನೋ.

ತೇಜಿವಾರು (ನಾ). ಕುದುರೆಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಚರ್ಮದ ಬಾರಂ,–ಪಟ್ಟಿ : ಪೊನ್ನ ಪಲ್ಲಣಂ ಪಕ್ಕರೆ ತೇಜಿವಾರು ಕಟಿಂದಿರ್ಕಡಿಯಾದುವು (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೨೮೦). [ತೇಜಿ$_1$ + ಬಾರು$_1$ (<ಬಾರ್$_4$)]

ತೇಜಿವಿಂಡು (ನಾ). ಕುದುರೆಗಳ ಸಮೂಹ ; ಅಶ್ವಸೈನ್ಯ : ಇತ್ತರವಲಿ ತಳಿರ್ವಡೆದಿರ್ದ ಮಾಮರ ಮತ್ತೇಭ ಗಿಳಿ ತೇಜಿವಿಂಡು ವೃತ್ತ ವಿಹಂಗಂ ಚಕೋರ ಕಾಲಾಳ ಳ ವೊತ್ತಿದಿ ನಡೆದನಳ್ತಿಯಲಿ (ಮೋಹತ. ೩-೦೯). [ತೇಜಿ$_1$ + ಪಿಂಡು$_2$]

ತೇಜಿಷ್ಠ (ನಾ). ೧. ಕಾಂತಿಯಂತನಾದವನು ; ತೇಜಸ್ವಿ : ಬಹಳ ಮನ್ನಣೆಯ ತೇಜಿಷ್ಠಗುಣವಿರ್ದುದೇವೊಗಳ್ವೆನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೧೮). ೨. ಅಧಿಕನಾದವನು ; ಶ್ರೇಷ್ಠ : ಶೌರ್ಯನಿಕುರುಂಬದೋಳ್ ತೇಜಿಷ್ಠನರ್ಜುನಂ (ಕುರಂಗ. ೮೦-೭). ೩. ಕೋಪಿಷ್ಠ ; ದಂಡುಕಂಪವನು: ಮಳಯಕೇತುವೆಂಬ ರಾಜತನೂಜನತಿತೇಜಿಷ್ಠನಾಗಿ ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸಂಗೆ ತಥ್ಯಾಭಿಯೋಗಮಾದೊಡು ಮಿಥ್ಯಾಭಿಯೋಗಮೆಂದು ನಿಶ್ಚೈಸಿ (ಹಂಡಕಂ. ೨೪೮-೦೭). [ಸಂ.]

ತೇಜೀಮಂದಿ, ತೇಜಿಮಂದಿ (ನಾ). ೧. ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸರಕಿನ ಬೆಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಅಥವಾ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದಂ ; ಬೆಲೆಗಳ ಏರಿಳಿತ : ವಿಶ್ವಾಸನಿಗೆ ತೇಜೀಮಂದಿಯ ಅರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲ (೭ಃಹಹ. I. ೮೭). ೨. ವಾಣಿಜ್ಯೋದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಶೇರುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಮಾರುವುದು. ೩. ತುರಂಫನ್ನು ಕೊಂಡು ಆಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜೂಜಂ : ಅವನು ತೇಜೀಮಂದಿಯಲ್ಲಿ ಆಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹಲವರು ಊಹಿಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಆ ಆಟಗಾರರಲ್ಲಿ ಇವನು ಅಪರಿಚಿತನಾಗಿದ್ದನು (ರಕ್ತಧ್ವ. ೮೪). **ತೇಜಿಮಂದಿ:** ೧. ಇಂಗ್ರಜಿ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರವನ್ನಿಟ್ಟು ತೇಜಿಮಂದಿಯ ತಾರುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು (ಮುಂಬಯಾ. ೨೭೯). [← ಮರಾ. ತೇಜೀಮಂದೀ]

ತೇಜೋಜೀವಿ (ನಾ). ೧. ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು. ೨. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು : ಋಷಿಯೂ ಭಕ್ತನಂತೆ ತೇಜೋಜೀವಿ (ಸಾಹಿವಿ. ೩೪) ; ಇಂದ್ರಿಯಜೀವಿಯದು ಪ್ರಾಣಾನುಭವ ; ಭಾವಜೀವಿಯದು ಕಾವ್ಯಾನುಭವ ; ತೇಜೋಜೀವಿಯದು ಶಿವಾನುಭವ (ಸಾಸಮಾ. ೩೯). [ಸಂ. ತೇಜೋಜೀವಿನ್]

ತೇಜೋತಿಶಯ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು,– ಕಾಂತಿ : ಜಾತಪ್ರಿಯನಾತಂ ತನುಜಾತನೆ ತಾನಾಗೆ ತನ್ನ ಕಣ್ಗಂ ಮನಕಂ ಜಾತಕುತೂಹಲನಾ ತೇಜೋತಿಶಯಮನರಸನಚಲದಂತಿರೆ ನೋಟ್ಟಿಂ (ಅಜಿಪು. ೩-೩೩). [ಸಂ.]

ತೇಜೋದ್ವಯ (ನಾ). (ಬ್ರಾಹ್ಮತೇಜ ಮತ್ತು ಕ್ಷಾತ್ರತೇಜಗಳೆಂಬ) ಎರಡು ಬಗೆಯ ಶಕ್ತಿ,– ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ನೀವಿರಲು ಕೃಪನಿರಲು ದಳವಾಯ್ ನಾಪಹೆವೆ ನೀವಿಂದು ತೇಜೋದ್ವಯದಲಧಿಕರಲೆ ನಾವು ತಿಜುವಾಯವರು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦-೨೦). [ಸಂ.]

ತೇಜೋನಿಧಿ (ನಾ). ೧. ಕಾಂತಿಯ ನಿಧಿ,–ಆಗರ. ೨. ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ನಿಧಿ. ೧, ೨ : ತೇಜೋನಿಧಿ ಕರಹತ ಪರರಾಜಕ ನವನೋಷದಿಗ್ವಯಂ . . . ಉಪಮಿತ ತೇಜಸ್ಪತಿ ಖಚರರಾಜಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೩೩) ; ವೀರ ವೈರಾಗ್ಯದ ತೇಜೋನಿಧಿ ಅಕ್ಕ (ಕನಾಳ. ೭೩). [ಸಂ.]

ತೇಜೋನಿಳಯ (ನಾ). ಕಾಂತಿಗೆ ನೆಲೆಯಾದವನು ; ತೇಜಸ್ವಿ : ಅಮರೇಜ್ಯಂ ಕುಜಗೇಹದೊಳ್ ನಿಲೆ . . . ಕ್ಷಮಿ ತೇಜೋನಿಳಯಂ . . . ಗುಣಾತ್ಮನೆನಿಕುಂ (ಜಾತಕ. ೦೭-೨೭). [ಸಂ. ತೇಜೋನಿಲಯ]

ತೇಜೋಪಾರ್ಜನೆ (ನಾ). ಒಡೆತನದ ಭೂಮಿಯಿಂದಾದ ಗಳಿಕೆ : ಈ ಗ್ರಾಮದ ಸ್ಥಳ ಸುಂಕಕೆ ಸಲುವ ಏನುಂಟಾದ ತೇಜೋಪಾರ್ಜನೆಯನು ನಾನು ಶ್ರೀವಿಟಲದೇವರಿಗೆ ಸರ್ವಮಾ(ಂ)ನ್ಯವಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸ್ತೆನು (ಸೌಇಇ. IX–II, ೬೦೭-೨; 1545). [ಸಂ. ತೇಜೋಪಾರ್ಜನ]

ತೇಜೋಭಂಗ (ನಾ). ಗೌರವದ ಹಾನಿ; ಅಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಬೀಳುವ ಪೆಟ್ಟು; ಅವಮಾನ : ಹೊಗೆ ಬಿಡುತ್ತಿರುವ ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿಯಂತೆ ವಿಷ್ಣು ತೇಜೋಭಂಗವನ್ನು ಸಹಿಸುತ್ತ ಕುಳಿತ (ಸಮಜೀ. ೭೦೭). [ಸಂ.]

ತೇಜೋಭಿಮಾನ (ನಾ). ಆತ್ಮಗೌರವದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸ : ಆನತರ ತೇಜೋಭಿಮಾನವ ನೀನೊಲಿದು ಸಲಹೆಂದು ಪುದದಲಿ ಭಾನುಮತಿ ಮೈಯಿಕ್ಕಿದಳು ಪುರಹರನ ಚರಣದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೨-೦೭). [ಸಂ.]

ತೇಜೋಭಿರಾಮ (ನಾ). ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವವನು : ಒಲ್ದೀಕ್ಷಿಸಿದು ನಿಜಾಗ್ರಭವನಂ ದೈತ್ಯಾರಿ ತೇಜೋಭಿರಾಮನನುಗ್ರಾರಿವಿರಾಮನಂ (ಜಗವಿ. ೪-೩೮). [ಸಂ.]

ತೇಜೋಮಂಡಳ (ನಾ). ಬೆಳಕಿನ ಮಂಡಲ ; ಕಾಂತಿಯ ವಲಯ : ಬಳೆವಾ ನೃಪತೇಜೋಮಂಡಳಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣಾಳ್ಕೆ ವಿನಯವಿನಮಿತನವನೀತಳದೊಳೆ ಮೆಯ್ಯಿಕ್ಕೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೩೧). [ಸಂ. ತೇಜೋಮಂಡಲ]

ತೇಜೋರಾಶಿ (ನಾ). ತೇಜಸ್ಸಿನ ರಾಶಿ ; ಬೆಳಕಿನ ಪುಂಜ : ಮತ್ತಮಾ ಪರಮಾಕ್ಷತ್ರ ತೇಜೋರಾಶಿಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೩೨ ವ); ವಿಪರೀತವಾದ ನಕ್ಷತ್ರರಾಶಿ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಸುಳಿ ಸುತ್ತುವಂತೆ ಸುತ್ತುತ್ತಿದ್ದರೆ ನಾವು "ತೇಜೋರಾಶಿ" ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ (ಆಕಾಶ. ೬೩) ; ವ್ಯಾಧಖಡ್ಗದ ಮಧ್ಯತಾರೆಯನ್ನು ದೂರದರ್ಶನಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಅದು ಒಂದು ವಿಶಾಲಾಕಾರದ ತೇಜೋರಾಶಿಯಾಗಿ ಹರಡುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೩). [ಸಂ.]

ತೇಜೋಲಿಂಗ (ನಾ). ಈಶ್ವರನ ಐದು ಲಿಂಗಸ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಅಗ್ನಿಸ್ವರೂಪವಾದ ಲಿಂಗ : ಕಾಂಚೀಪುರದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಲಿಂಗ, ಜಂಬೂಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪುಲಿಂಗ, ತಿರುವಣ್ಣಾಮಲೆಯಲ್ಲಿ ತೇಜೋಲಿಂಗ, ಕಾಳಹಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಾಯುಲಿಂಗ, ಚಿದಂಬರದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಲಿಂಗ – ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಪಂಚಭೂತಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಾದಾಖ್ಯಗಳೆನಿಸಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ (ಶಿಕ್ತವಿ. ೨೭) : ತೇಜೋಲಿಂಗವೆಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶವೇ ಲಿಂಗವಾಗಿಯೂ . . . ಆಕಾಶಲಿಂಗವೆಂದರೆ ಬಯಲೇ ಲಿಂಗವಾಗಿಯೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಕಾಣುತ್ತಿವೆ (ಶಿಕ್ತವಿ. ೩೦). 'ಜ್ಯೋತಿರ್ಲಿಂಗ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತೇಜೋವಧೆ (ನಾ). ಅವಮಾನ ; ಮಾನಹಾನಿ: ಆದೊಡಾ ಕರ್ಣಂಗೆ ಸಾರಥಿಯಾದಿರ್ದೊಡೆ ಸಮರಮುಖದಲಿ ವಾದ ತೇಜೋವಧೆಯ ಮಾಡುವುದವಸನವಗಡಿಸಿ (ಕುಮಾ.ಉ. ೨-೦೭) ; ದ್ರುಪದನಿಗೆ ತೇಜೋವಧೆಯಾಯಿತು (ವಚಭಾ. ೪೯) ; ವೀರಾಜಯ್ಯನಿಗೆ ತೇಜೋವಧೆಯಾಯಿತು (ಒಡೆಳ. ೦೩). [ಸಂ. ತೇಜೋವಧ]

ತೇಜೋವೃತ್ತಿ (ನಾ). ಹೊಳಪುಂಟಾಗುವಿಕೆ ; ಕಾಂತಿಗೂಡುವಿಕೆ : ಖರಶಾಣಕಷಣದಿಂ ಮಣಿಗುರುತೇಜೋವೃತ್ತಿ ನೆಗಳ್ವವೊಲಕ್ಕುಂ ನಿಷ್ಠುರವಾಕ್ಸ್ಪಾಣ ಪರಿಸ್ಫುರಿತಂ ಕೃತಿರತ್ನದೊಳ್ ಸಮುಜ್ವಲಭಾವಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೪೪). [ಸಂ.]

ತೇಟ್ 'ಥೇಟ್' ನೋ.

ತೇಟಗೀತೆ (ನಾ). [ಛಂದ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೇಶೀಯ ಛಂದೋರಚನೆ ; ಅಂಶಗಣದಿಂದಾಗುವ ಪದ್ಯ: ತೇಟಗೀತೆ ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮ, ಎರಡು ವಿಷ್ಣು, ಎರಡು ಬ್ರಹ್ಮ–ನಾಲ್ಕು ಸಲ (ಛಂಪಿಡಿ. ೦೩೨).

[← ತೆಲು. ತೇಟಗೀತಿ]

ತೇಟಗ (ನಾ). (ಸಾಣೆ ಹಿಡಿದು) ಹೊಳಪುಗೊಳಿಸುವವನು ; ಒಪ್ಪಹಾಕುವವನು : ಸಾಣೆಯ ಮೇಲೆ ರತ್ನಗಳಿಟ್ಟು ಮಸೆದೊಪ್ಪಗಾಣಿಸಿ ಕುಡುವ ತೇಟಗರು (ವೀರೇಹಿತ. ೩-೨೬). [ತೇಟು (<ಥೇಟ್) + – ಇಗ]

ತೇಟು, 'ಥೇಟ್' ನೋ.

ತೇಡಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಶಿವಿದು) ಹೀಯಾಳಿಸು ; ರೇಗಿಸು ; ಚುಡಾಯಿಸು : ಸ್ವರ್‌ಸ್ಪುವವ ಮುಟ್ಟದರು ಧೌತಾಂಶುಕದೊಳಗೆ ತಂಬುಲವ ಕಟ್ಟದ ರಕಟು ಪಾಧ್ಯರ ಮೋಟಿಯನು ತೇಡಿಸುತ ಬೆರಳಿನಲಿ (ಕುಮಾ.ಉ. ೦೮-೮). 'ಏಡಿಸು' ಪರಾ. [< ಥೇಡಿಸು]

ತೇದಿ (ನಾ). (ಸೌರಮಾನದ) ದಿನಾಂಕ ; ತಾರೀಖು : ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿ ಸಂವತ್ಸರದ ತುಲಾಮಾಸ ೨೬ನೇ ತೇದಿ ಷಷ್ಠಿಯೂ ಸೋಮವಾರ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೫, ೨೮-೦೨ ; 1751) ; ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನವು ಜನವರಿ ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೇ ತೇದಿಯನ್ನು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿನವಾಗಿ ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೆ ನೀಡಿತ್ತು (ಆತ್ಮಾಕ. ೦೩೬) ; ಅಥರ್ವವೇದ ಪರಿಷ್ಕರಣದಲ್ಲಿ ಮುಹೂರ್ತಗಳು ಚಂದ್ರನ ತೇದಿಗಳು, ಕರಣಗಳು ಮತ್ತು ಯೋಗಗಳು ಇದ್ದು ವಾರದ ದಿವಸಗಳು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ (ತತ್ತ್ವಪ್ರಾ. ೪೮೩).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೇತಿ; ತುಳು. ತೆಲು. ತೇದಿ]

ತೇದಿರೇಖೆ (ನಾ). ದಿನದ ಗೊತ್ತುಪಾಡಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಸಂಕೇತ,-ಗುರುತು ; P ಶಾಂತಸಾಗರದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿರುವ ಗ್ರಿನಿಚ್ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ೧೮೦ನೆಯ ಡಿಗ್ರಿಯ ಮಧ್ಯಾಹ್ನರೇಖೆ ; ಈ ಗುರಿರೇಖೆಯಲ್ಲೂ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಪಂಚಾಂಗದ ದಿನದ ಆರಂಭಾಂತ್ಯಗಳು ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಿಂದ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯವರೆಗೆಂದು ಎಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ದಿನದ ಆರಂಭಾಂತ್ಯಗಳ ಸಮಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಈ ರೇಖೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಒಂದು ದಿನದ ಅಂತರವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಕೇತಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳೂ ಸಮ್ಮತಿಸಿವೆ: "ತೇದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ರೇಖೆ: ತೇದಿರೇಖೆ" (Date-Line. ಇಂಕನಿ). [ತೇದಿ + ರೇಖೆ]

ತೇದಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಾಲಕ್ರಮವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸು ; ತಾರೀಖನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸು : ಕಳಚುರ್ಯ ಬಿಜ್ಜಳನೇ ಬಸವೇಶ್ವರನ ಬಿಜ್ಜಳನೆಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ, ಇನ್ನು ಬಸವೇಶ್ವರನ ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿಯ ವಿಶೇಷ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ತೇದಿಸಬಹುದು (ಮೂರುಉ. ೮೭).

[ತೇದಿ + – ಸು$_1$]

ತೇನಂದಾಳಗೆಬ[3] 'ತೆನಂದಾಳಕೆಬ[3]' ನೋ.

ತೇನತೇನ 'ತೇನತೇನಂ' ನೋ.

ತೇನತೇನಂ, ತೇನತೇನ (ಅ). ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ : ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ : "ತೇನತೇನಂ = ಮೇಲೆವೇಲೆ" (ಕಮುದ. ಶಬ್ದ. ೨) ; ತರವೇಟಗೊಡಂ ಸುರರೊರ್ವರೊರ್ವರಂ ಕಟಿಯೆ ತೇನತೇನಂ ತಳರ್ದುಂ ಭರದಿಂ ನೀರಂ ಮೊಗೆದುಂ ಪರಿತಂದರ್ ಕನಕಕಳಶವಿಶದೋದಕಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೩೯) ; ಇದು ಚಿತ್ರಂ ತೇನತೇನಂ ನೆಗೆದುದು (ಜಗವಿ. ೮-೬೦) ; ಅಂತು ಕೈಕೊಳ್ಳದೆ ಬೆಂಬತ್ತಿ ತೇನತೇನಂ ಮುಸಗಿ ಸಂದಣಿಸಿ ಬರ್ಪ ಸೊರ್ಕಾನೆಗಳ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೨೮೪) : ತೇನತೇನ : "ತೇನತೇನವೆಂದು ಮೇಲೆವೇಲೆಂ ಬರ್ಥಂ" (ಕಕಸಾ. ೭೦-೬೦೯) ; "ಮೇಲೆವೇಲೆಂಬರ್ಥಮುಂ ತೇನತೇನವೆನಲ್" (ಅಭ್ಯಿಕೈ. ೮೯) ; ನವೀನ ನಾಟಕಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ತೇನತೇನದೊಳು ಲೀಲೆಯ ತೋಜ[3] (ಭರಪ. ೩೬-೩೨). [?]

ತೇನು 'ಜೇನ್$_1$' ನೋ.

ತೇನೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ: ಪಾರಿಜಾತದ ರೆಂಬೆಯೊಂದರ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ತೇನೆ ಹಾಡೊಂದ ಹಾಡುತ್ತಿತ್ತು (ಹೇಮುಕೊ. ೩೧) ; ಆಗಾಗ ತೇನೆ, ಕಾಜಾಣ, ಗಿಳಿ . . . ಮಲೆವಕ್ಕಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುತ್ತಿದೆ (ಸಾಹಮೂ. ೯೮). [ದೇ.॥ ತೆಲು. ತೇನೆಪಿಟ್ಟ]

ತೇನೆಹಕ್ಕಿ (ನಾ). = ತೇನೆ : ತೇನೆಹಕ್ಕಿಗಳ ಹಾಡನ್ನೂ ಕಪ್ಪೆಗಳ ವಟವಟ ಧ್ವನಿಯನ್ನೂ ಕೇಳಿದಾಗ . . . ಮಂಗಳ ಸಂಗೀತದ ನೆನಪಾಯಿತು (ಪುನರು. ೨೬೭); ತೇನೆಹಕ್ಕಿಯೊಂದು ವಾಣಿ ಕೇಳುತ್ತಿತ್ತು (ಅನಿಕೇ. ೯೩-೩).

[ತೇನೆ + ಹಕ್ಕಿ$_1$ (<ಪಕ್ಕಿ$_1$)]

ತೇಪಾಡು (ಕ್ರಿ). ತುಂಬಿ ಸೂಸು ; ತುಳುಕು : ದೊಡ್ಡದೊಂದು ಕರೆ . . . ತುಂಬಿ ತೇಪಾಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ (ನನ್ನೂರು. ೩). [ತೇಪು + ಆಡು$_1$]

ತೇಪು, ಚೇಪು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಎರಚು; ಚೆಲ್ಲು: ಆ ಬಟ್ಟಲು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತೋಡಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತು ತೇಪಿದಿರಿ (ಜಾಗಿ. ೦೦೯). ೨. ಉಜ್ಜು ; ಕಿಕ್ಕು : ಮುಂದೆ ಅದರ ಮೈಯ ಬಾಗುವಿಕೆಯು ಅತಿ ಶುದ್ಧವಾಗುವಂತೆ ತೇಪುತ್ತಾರೆ (ದಾಲಕ್ಷ್ಯ. III, ೦೯೨೮). **ಚೇಪು$_1$** : ೧. ಪರ್ವವೆಲ್ಲ ದಂಬೆ ನೀರಿದ್ದರೂ ನೀರಿನ ಹನಿಯನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಚೇಪಿದವರಿಲ್ಲ. ಮರಗಳೆಲ್ಲ ಬಾಡಿದ್ದುವು (ಜಿದಾಉ. ೩೬೦). [←ತುಳು. ತೇಪು, ಚೇಪು]

ತೇಪೆ$_1$ (ನಾ). ೧. ಹರಿದುದನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಹೊಲಿದ ತುಂಡು : ಉಟ್ಟ ಧೋತರ ಹಲವಾರು ತೇಪೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಿತು (ಅನಹೀ. ೦೨೭). ೨. ಹರಿದುದನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿದ ಸ್ಥಿತಿ. ೩. ಬಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಹರಿದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ತುಂಡನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದು. ೪. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋದುದು : ಕಲಿತ ಗಿಳಿಯ ಪಾಠ ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿ, ಸೊಟ್ಟಾಗಿ, ಚೂರಾಗಿ, ತೇಪೆಯಾಗಿ ಏನೇನೋ ಆಗಿ ಹೋಗಿ ತನ್ನ ಆಕಾರವನ್ನೇ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತ್ತು (ರಂಗನಾ. ೦೩).

ತೇಪೆಹಚ್ಚು = ೧. ಹರಿದಿರುವುದರ ಮೇಲೆ ಚೂರುಬಟ್ಟೆ ಕೂಡಿಸಿ ಹೊಲಿಗೆ ಹಾಕು : ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸು, ತನ್ನ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ತೇಪೆಹಚ್ಚುವುದು ನೋಡುವುದಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಮುಹಾತ್ಮಾ. ೨೦). ೨. ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ದುರಸ್ತಿಮಾಡು : ಅದರ ಹರಕಮುರಕ ಛಿದ್ರಕ್ಕೆ ತೇಪೆ ಹಚ್ಚುವ ಕಾಲವಿನ್ನೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಕೈವಿವಾರಿ ಹೋಗಿಲ್ಲ (ಆಪ್ತಕ. ೪೭೯). **ತೇಪೆಹಾಕು** = ೧. ತೇಪೆಹಚ್ಚು ೧ : ಅವಳು ಬಹಳ ಒರಟಾದ ತೇಪೆ ಹಾಕಿದ್ದ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಲಂಗವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಳು (ಮಲಿನಾ. ೯೪) ; ಹರುಕಿಗೆ ತೇಪೆಹಾಕುವುದೇ ಹೊರತು ಅದು ಬೇರೆ ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಬಂಕಿಮು. ೦೬೭). ೨. = ತೇಪೆಹಚ್ಚು ೨ : ಈ ಮುರುಕಲು ಮನೆಗೆ ವೃಥಾ ತೇಪೆಹಾಕಿದರೆ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ (ಯೋಧಪು. ೨೮).

[ದೇ.॥ ಮಲ. ತ್ರೈಪ್ಪ = ಹೊಲಿಗೆಕೆಲಸ]

ತೇಪೆ$_2$ (ನಾ). ೧. ವೇಶ್ಯೆ ; ಗಣಿಕೆ: ಪತ್ತಿದರಾರೊ ಧೂರ್ತವಿಟಹೃತ್ಪಂ ತಾವೆಯುಂ ತೇಪೆಯುಂ (ಲೀಲಾವ. ೨-೯೭) ; ಆತ್ಮಸಾರಸರ್ವಸ್ವಮುಮಂ ನೆಱೆಗೊಂಡು ತೇಪೆ ಬರೆ ಮುಂತ್ಯುರುದಂಡಂ ಕೊಂಡೊಡಲ್ಲದಂತುಂ ನಡಸಲ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೩೭) ; ಕಥೆವೇಳ್ವ ತೇಪೆಯೊಡನಾಡಿದ ಪೆಂಡಿತಿಗುಂಟೆ ಸಜ್ಜನಂ (ಮಲ್ಲಿವಿ. ೧೫-೭); ತೇಪೆಯೊಡನಿರ್ದ ಗರುವನ ಪಾಪದ ಫಲವೆಂತೋ (ನೀತಿಸಾ. ೦೦೩೦). ೨. ಚೆಲ್ಲಾಟವಾಡುವವಳು; ಆಟಗಾತಿ; ವಿನೋದಗಾತಿ: ಗಣಿಕಾಸಂದೋಹದೊಳ್ತೇಪೆಯೆ ಪುರುಷಗುಣಶ್ರೀ ಗಳಗ್ರಾಹಿಯಲ್ತೇ (ಲೀಲಾವ. ೨-೯೭). 'ತಾಪು', ತಾಪು$_1$' ಪರಾ. [?]

ತೇಪೆಕೆಲಸ (ನಾ). ೧. "(ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಯ ವಂತ್ತು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಣ್ಣದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಾಡಿದ) ತೇಪೆಕೆಲಸ" (Patch Work. ಇಂಗಿ). ೨. ಅರ್ಧಂಬರ್ಧ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ ; ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಾಡದ ಕೆಲಸ: ಅವನದೆಲ್ಲಾ ತೇಪೆಕೆಲಸವೇ (ರೂಢಿ).

[ತೇಪೆ$_1$ + ಕೆಲಸ]

ತೇಮ (ನಾ). ನೆನೆದಿರುವಿಕೆ ; ಹಸಿ ; ಒದ್ದೆ ; ತೇವ: ಕಟಿತ್ರಕುಜದಿಂದ ತಂಕದಿಸೆಯೊಳ್ ಕರಂ ಸಾರ್ಕವೆತ್ತ ಪುತ್ತು ದೊರೆಕೊಂಡೊಡೆ . . . ಪಂಚಪುರುಷ ಪ್ರಮಾಣದೊಳೆ ತೇಟು [ಮಂ] ಮಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೫-೩೦) ; "ಉದಕ" (ಲೋಕೋಪ. ಟೀಕೆ). [ಸಂ.]

ತೇಮಗೊಳು (ಕ್ರಿ). ಒದ್ದೆಯಾಗು ; ಹಸಿಯಾಗು ; ತೇವಗೊಳ್ಳು: ಗಗನದಮೃತದ ಮೊಲೆಯ ಸೀಪುವಲೆಗಳ ನಡುವೆ ಮುದದಿ ಹನಿಯಾರಿಸುತ ತೇಮಗೊಳುವಂತೆ (ಮಲೆದೇ. ೩೪-೮).

[ತೇಮ + ಕೊಳು (<ಕೊಳ್$_1$)]

ತೇಮನ (ನಾ). ೧. ಒದ್ದೆಮಾಡುವಿಕೆ. ೨. ಒದ್ದೆ ; ಹಸಿ ; ತೇವ. ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವ್ಯಂಜನ,-ಪದಾರ್ಥ: "ತೇಮನಂ, ನಿಷ್ಠಾನಂ-೨ ತೇವನವೆಂಬ ಮಜ್ಜಿಗೆಪಳದ್ಯ, ಹಸೀಮಜ್ಜಿಗೆ, ಪಳದ್ಯ, ಮೊಸರುಚಟ್ನಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೨೪೬) ; "ತೇಮನ=ಪಳದೆ" (ಗಂಗಾಪು. ೦೫೭). [ಸಂ.]

ತೇಮಳು, ತಿಗಳಿ, ತೆಗಳಿ$_1$, ತೇಗಳಿ, ತೇವುಳ್, ತೇವುಳಿ, ತೇವ್ವುಳು (ನಾ). ಕೂದಲು ಉದುರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ: "ಕೇಶಘ್ನ ಮೆನಲು ತೇಮ[ಪಾಠಾಂ. ಉ]ಳು" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೪-೩). **ತಿಗಳಿ**: ಏನು ತಲೆ ಬಣ್ಣಸಲಿ ತಿಗಳಿ ಮೇಯುವ ಹೊಲವ ? (ನಾಡಲೀ. ೫೩-೩) ; ತಿಗಳಿ ತಿಂದು ಮರುಳುಗಾಡಾದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಕುಹಕಿಗಳ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದಂತೆ ತನ್ನ ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿಟ್ಟು ಟೊಪ್ಪಿಗೆ ಒಡೆಯನ ಮಾನ ಕಾಯುತ್ತದೆ (ಗಾಳಿಪ. ೦೩೪). **ತೆಗಳಿ$_1$**: ಇಂದ್ರಲುಪ್ತಕ = ತಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಕೂದಲು ಇಲ್ಲದ ಹಾಗಾಗುವ ಬೇನೆ; ತಗಳಿ ನೆಕ್ಕೋಣ (ಗಂಗಾಮು. ೩೨). **ತೇಗಳಿ**: ಇಂದ್ರಲುಪ್ತ ಅಥವಾ ತೇಗಳಿ ಅಂದರೆ ತಲೆಯ ಇಲ್ಲವೆ ಮೋರೆಯ ಮೇಲಿನ ಕೂದಲು ಉದುರುವುದು (ಗೃಹವೈ. ೭೭). **ತೇವುಳ್**: ಗುಳ್ಳದ ಪಣ್ಣಂ ಗುರುಗುಂಜೆಯೆಂಬವಂ . . . ಪೂಸಿದಂದು ತೇವುಳ್ [ಪಾಠಾಂ. ತೆಗುಳು] ಕಿಡುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೫೫). **ತೇವುಳಿ**: "ಕೇಶಘ್ನಂ, ಇಂದ್ರಲುಪ್ತಂ - ಈ ೨ ತೇವುಳು [= ತೇವುಳಿ]" (ಹಲಾಯು. ೯೯-೪೫೦). **ತೇವ್ವುಳು**: ಮೇಲಿನ 'ಹಲಾಯುಧ' ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೇಮಲ್ = ಮಚ್ಚೆ, ಹುಳುಕಡ್ಡಿ, ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮರೋಗ]

ತೇಮಾನ (ನಾ). ೧. (ಲೋಹಗಳು) ತಿಕ್ಕುವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಸವೆಯುವಿಕೆ ; ತಿಕ್ಕುವುದರಿಂದಾಗುವ ನಷ್ಟ ; ತೇಯುವುದರಿಂದ ಆಗುವ ನಷ್ಟ: ಘರ್ಷಣಕ್ಷಯ ; ತೇಮಾನ (Attrition. ಇಂಗಿ) ; ಚಿನ್ನದ ಒಡವೆಗೆ ತೇಮಾನ ತಗೆದು ನಯ ಮಾಡಿದಂತೆ (ಕನ್ನಪು. II, ೦೩೩). ೨. ನಷ್ಟ ; ಹಾನಿ: ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಎಷ್ಟೋ ಕೆಲಸ ಮಾಡದೆ ಹೋಯಿತು ಇಲ್ಲವೆ ತೇಮಾನವಾಯಿತು (ಕಂಠಾಸಾ. ೮೩). ೩. ಯಂತ್ರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಸವೆತದಿಂದಾದ ನಷ್ಟ ಎಂದು ವರ್ಷಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದಿಡುವ ಹಣ : ಈ ವರ್ಷದ ಉಳಿಕೆಯ ಕಾಲುಭಾಗದ ಹಣವನ್ನು ತೇಮಾನವೆಂದು ತೆಗೆದಿರಿಸಲಾಯಿತು (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೇಯ್ಮಾನ; ಮಲ. ತೇಮಾನ; ತುಳು. ತೇಮಾನ, ತೇಮಾನೊ, ತೇಮನ ; ತೆಲು. ತೇಮಾನ = ಹಣದ ಮೇಲಿನ ಬಡ್ಡಿ]

ತೇಮೋಷ್ಣ (ಗು). ತೇವವೂ ಉಷ್ಣವೂ ಕೂಡಿರುವ : ಸಮಭಾಜಕವೃತ್ತದ ತೇಮೋಷ್ಣ ವಾಯುಗುಣ (ಭೂವಿಜ. ೦೪೨). [ತೇಮ + ಉಷ್ಣ]

ತೇಯ್ 'ತೇ$_1$' ನೋ.

ತೇಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸವೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು: ಈಯಿಸಿದು, ತೇಯಿಸಿದು (ಶಮದ. ೫೩೧ ಪ್ರಯೋ). [ತೇ$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೇಯು 'ತೇ$_1$' ನೋ.

ತೇಯೆಲೆ (ನಾ). ಚಹದ ಎಲೆ ; ಟೀಸೊಪ್ಪು : ತೇಯೆಲೆ, ಟೀಸೊಪ್ಪು (Tea-leaf. ಇಂಗಿ) ; ಹತ್ತಿ, ತೇಯೆಲೆ, ಕರ್ಪೂರ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ . . . ಈ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಚೀಣಾದೇಶದೊಡನೆ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಭಾಗ್ಯಶಿ. ೮). [ತೇ$_2$ (<ಟೀ) + ಎಲೆ$_1$]

ತೇರ್$_1$ 'ತೇರು$_1$' ನೋ.

ತೇರ್$_2$, ತೇರು$_2$(ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾಹನ,-ಬಂಡಿ ; ರಥ ; ಸ್ಯಂದನ: ಸಾರಥಿ ಕಣ್ಣಱಿದೊಯ್ಯನೆ ತೇರಂ ಕೊಸಗೊಂಡು ಚಕ್ರಿಯುಂ ಬಿನ್ನವಿಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೫೭) ; ಪೆಱಗೆಱೀಕೆ ತೇರನೆಸವಂ ಧರ್ಮಾನುಜಂಗೇಕೆ ಕಿಂಕರನಾದಂ . . . ಆದಿದೇವನೆನಿಸಲ್ ಕೃಷ್ಣಂಗದೆಂತೊಪ್ಪುಗುಂ (ಗದಾಯು. ೩-೪೩) ; ತೇರ್ಗಳುಮನೋಜೆಯಿಂ ಪಣ್ಣಿದರ್ (ಹಲಪು. ೨೩-೨೫). **ತೇರು$_2$**: ೧. ನವಿಪಕೆ ಹೂಡಿದುವು ತೇರುಗಳು (ಶಂಕ್ಯಾದ್ರೋ. ೨-೦೪) : ದಾರಿದೆಗೆದುವು ಮುಂದೆ ಹೂಡಿದ ತೇರುಗಳು (ತೊರಲಾ. ೨-೩-೩೦) ; ಧರೆಯು ತೇರನು ಮಾಡಿ ಅಜನ ಸಾರಥಿ ಮಾಡಿ ಹರಿಯು ಶರವಾಡಿ ತ್ರಿಪುರವನು ಅಳಿದಂಗೆ ಸರಿ ಯಾರು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೩೦). ೨. ದೇವರ ವಿಗ್ರಹವನ್ನಿಟ್ಟು ಮೆರೆಯಿಸುವ ಅಲಂಕಾರದ ಬಂಡಿ: ಬಾರೊ ಸಾಧನಕೇರಿಗೆ . . . ಮಳೆಯು ಎಳೆಯುವ ತೇರಿಗೆ (ಗಂಗಾಕ. ೧೨-೩). ೩. ರಥದಲ್ಲಿ ದೇವರ ವಿಗ್ರಹವನ್ನಿಟ್ಟು ಮಾಡುವ ಉತ್ಸವ; ರಥೋತ್ಸವ ; ಜಾತ್ರೆ: ರೈತರಿಗೆ ತೇರಿಗಿಂತ ದೊಡ್ಡ ಹಬ್ಬ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ (ಹಳ್ಳಿಪಾ. ೦೯) ; ತೇರು ನುಂಗುವವನಿಗೆ ಪರಿಸೆ ಹಪ್ಪಳ ಸಂಡಿಗೆ (ಗಾದೆ).

ತೇರ ಕಾಣಿಕೆ = ರಥೋತ್ಸವ ನಡೆಸಲು ಕೊಡುವ ಕಾಣಿಕೆ : ಯಿ ತೇರ ಕಾಣಿಕೆಯ ಹೊನ್ನ×ತೆರಕಣಾಂಬೆಯ ಚಾವಡಿಗೆ . . . ಕೊಟ್ಟು (ಎಕ. XIV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೮-೦೪ ; 1620). **ತೇರ ಬೀದಿ** = ತೇರು ಹರಿದು ಬರುವ ಮಾರ್ಗ ; ರಥಬೀದಿ: ಇಳೆಯ ಮೇಲಣ ಸರ್ವಜನರು ನಳಿನಾಕ್ಷ ರಂಗಧಾಮನ ತೇರ ಬೀದಿಯೊಳಳವಟ್ಟು ಮೆಱೆದರತಿಯಲಿ (ಕಂಸವಿ. ೨೪-೦). **ತೇರಾಗು** = ರಥೋತ್ಸವವಾಗು ; ಜಾತ್ರೆಯಾಗು ; ಮೆರವಣಿಗೆಯಾಗು : ಸೋಮೆಯದೇವರಿಗೂ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಿಗೂ ಪರದೇಗಿನ ತೇರಾಗಿ . . . ರತೋತ್ಸವ ನಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಮಾಡಿಸಿದನು (ಎಕ. X(8), ಮಾಲೂರು. ೦೪೭-೦೪ ; 1498) ; ತೇರಾದ ಮೇಲೆ ಜಾತ್ರೆ ನೆರೆಯಿತು (ಗಾದೆ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳು. ತೇರ್ ; ತೆಲು. ತೇರು]

ತೇರ 'ಥೇರ' ನೋ.

ತೇರಂಜಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಾಣೆ ಹಿಡಿದಂ ಹೊಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಂ,-ಹೊಳಪು ಕೊಡಂ : ಮಣಿಯಂ ತೇರಂಜಿಪಂತೊಪ್ಪುಮನೆಸಗುಗೆ ಕೆಯ್ಕೊಂಡು . . . ಅನುಪಮ ಮತ್ಕಾವ್ಯಮಂ ಸತ್ಕವೀಂದ್ರರ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೩೭).

[P ಇದು 'ನೀರಂಜಿಸು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೇ ?]

ತೇರಂಟಿ 'ತೇರಂಟೆ' ನೋ.

ತೇರಂಟೆ, ಚೇರಟೆ, ತೇರಂಟಿ (ನಾ). ಸಾವಿರಕಾಲಿನ ಹುಳು ; ಕಪ್ಪುರ ಚಟ್ಟೆ ; ಒನಕೆಮಂಡಿ ; ಬೆಟ್ಟಬೆನಕ (ಉಕ) : ಬೆಸದಪರಂತೆ ಮುಯ್ಯುಂ ನೋಡದೆ ತೇರಂಟೆಯಂತೆ ಕುಮತಕ್ಕೆ ಸೂರುಳದೆ . . . ಧರ್ಮದೊಳ್ ನಿಶ್ಶಂಕನುಮಪ್ಪುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೪೬). **ಚೇರಟೆ :** ಚಳಿಯು ಹಿಡಿತ ಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಬೆರಳು ಮುಟ್ಟಿದ ಚೇರಟೆ(ಶತಪದಿ)ಯಂತೆ ಎಂಟುಗೇಣಿನ ಮೈ ಎರಡುಗೇಣಾಗಿ ಜನಸಂದಣಿಗೆ ಸಂದಣಿ ಸುತ್ತಿ ಸುರುಟಿಹೋಗಿತ್ತು (ವೀರಲಿಂ. ೪೮). **ತೇರಂಟಿ :** ಸ್ಪರ್ಶರಸಗಂಧಂಗಳೆಂಬೀ ಮೂಱನಱಿವ ಇಱುವೆ . . . ಇಂದ್ರಗೋಪ ತೇರಂಟಿ (ಜಸಾರ. ೪೯).

[←ತುಳು. ತೇರಂಟೆ, ಚೇರಟೆ, ಚೋರಟೆ, ಶೇರಂಟೆ, ಶೇರಟೆ]

ತೇರಜೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಣಿ : ಶ್ರೀಮದಮುಳ್ಳಂ ಮೊಸಳೆಯಾಗಿಯುಂ ರೂಪಮದಮುಳ್ಳಂ ಕಟ್ಟೆಯಾಗಿಯುಂ ಆಜ್ಞಾಮದಮುಳ್ಳಂ ತೇರಜೆಯಾಗಿಯುಂ ಪುಸಿಯುಳ್ಳಂ ಕರಡಿಯಾಗಿಯುಂ ... ನರಕದೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೧೮೮).

[?./ಮರಾ. ತರಸ್=ಕತ್ತೆಕಿರುಬ./ಪ್ರಾ. ತರಚ್ಛ=ವ್ಯಾಘ್ರ./ಸಂ. ತರಕ್ಷು]

ತೇರಣ$_1$, ತೇರಣೆ, ತ್ಯಾರಣ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಕುರವಕ ; ಗೋರಂಟಿ : "ತೇರಣಂ ಪ್ರಣಯಕ್ಕ" (ಮಂಗರಾ. ೩೫-೧೫) ; ತೇರಣದ ಬೀಜವಂ ಮೊಸರ ನೀರಿಂದ ಕೇದು (ವಿಷ್ಯವಿ. ೩೩) ; ತೇರಣದ ಹೂವನ್ನು (ಕುರವಕ) ಧರಿಸುವುದರಿಂದ—ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಪರಿಮಳ ಉಂಟಾಗಿ (ಸಳವ್ಯ. ೪೪). 'ಗಿಡಂದೇರಣ' ಪರಾ. **ತೇರಣೆ :** ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಂಬಟೆ, ಅತ್ತಿ, ಅರಳೆ, ತೆಂಗು. ತೇರಣೆ (ಶಿವದ. ೭-೧೬). **ತ್ಯಾರಣ :** ೧. ಕೆಂಪಿನ ತ್ಯಾರಣದ ಹೂವಿನಂತೆ ಶುದ್ಧರಕ್ತದಂತೆಯೂ ಹೊಳವುವುಳ್ಳ ರತ್ನವು (ಸೌಗಂಧಿ. ೩೩೬-೨೦). ೨. ಹೆದ್ದರಣ ತ್ಯಾರಣ ಗೊರವಿ . . . ಮೊದಲಾದ ಗಗನವಂ ತುಡುಕುವ ವೃಕ್ಷಂಗಳ್ (ಸೌಗಂಧಿ. ೫೪-೫). [?]

ತೇರಣ$_2$ (ನಾ). ಗೆದ್ದಲುಹುಳು (?) : ಪೇನಂತೆ ತಲೆಯಂ ಪತ್ತಿ ಪಲ್ಕಡಿವರ್ ತೇರಣದಂತೆ ತಳವಂ ಪತ್ತಿ ಕತ್ತರಿಸುವರ್ ಕಂಕಣದಂತೆ ಮುಂಗೈಯಂ ಪತ್ತಿ ಕೊಱೆವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ३-೭३). [?]

ತೇರಣೆ 'ತೇರಣ$_1$' ನೋ.

ತೇರಯ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡು ; ಮೇಲೆ ಬೀಳು : ಕಡುಪಿಂದಾ ಕಾಕನಂ ಕುಪ್ಪಳಿಸಿದೆಡೆಯಿಂದಾ ಪೂತನಿ ರಕ್ತಮಂ ಪೀರ್ದೆಡೆಯಾ ತೇರಯ್ದು ತೇರಂ ಪರಪಿದೆಡೆಯಿಂದಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೮-೨೩). ೨. ತವಕಪಡು; ತವಕಿಸು : ಆಡಿಸುವ ತೋಳ್ ತೇರಯ್ದುಬಾಯ್ ತಪ್ಪಿ ಬರ್ಪರೆವಾತುಣ್ಮುವ ಕಿತ್ತುಸಿರ್ (ವರ್ಧಪು. ४-६०). [?]

ತೇರಯಿಸು, ತೇರಯ್ಸು, ತೇರೈಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಆಕ್ರಮಿಸು ; ಮೇಲೇರಿ ಹೋಗು : ಅಂತು ರಕ್ಕಸವಡೆ ತನ್ನ ಪಡೆಯೆಲ್ಲಮಂ ತರಳ್ಚಿ ತೇರಯಿಸಿ ನುಂಗಿದೊಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೮ ವ). ೨. ಅಧಿಕವಾಗಿರು ; ಹೆಚ್ಚಾಗು ; ಮಿಗು : ಬೆಳ್ಮುಗಿಲ್ದುಱುಗಲಂ ತರತರದಿಂ ತೇರಯಿಸುವ ತೆರೆಗಳಿಂ (ದಶಕು. ४-३५ ವ). ೩. ಆತುರಪಡು ; ತವಕಿಸು ; ಲವಲವಿಸು : ಒಡನುಡಿಯಲ್ಕೆ ತೇರಯಿಸೆ ನಾಲಗೆ (ಜಗವಿ. ೦೭-೦೨೦) ; ತೇರಯಿಸ [ಪಾಠಾಂ. ತೇರೈಸ]ದಿರ್ದನವನತಿಸತ್ವದಿಂದೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೮-೨೮). **ತೇರಯ್ಸು :** ೧. ತುಂಬಿಗಳುಮೊಡನೊಡನೆ ತೇರಯ್ಸುತಿರೆ ಪಾಡಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೪೪) ; ಮರ್ಧರ ಗ್ರೀಷ್ಮರಾಜನ ನೆಗಳ್ದ ಚತುರಂಗಮೆನಲು ರವಿಯ ಕಡುಗಾಯ್ಪು ಗಳ್ತೇರಯ್ಸು[ಪಾಠಾಂ. ರೈಸ]ಲೊತ್ತರಿಸಿ ಕವಿದವು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೫-೪) ; ಥಟ್ಟುವರಿಯುವ ತೇರಯ್ಸು [ಪಾಠಾಂ. ತೇರೈಪ] ಬೋಳೈಪ ಬೋಹರ ದೊಳ್ಸಱಿಗೆಯ್ದು ಚೌಪಟದೇಱಾಟದೊಳ್ (ರಾಜಶೇ.೬-೧೧ ವ). **ತೇರೈಸು :** ೧. ವೃಕೋದರಂ ಚತುರ್ದಶಭುವನಂಗಳೆಲ್ಲಮಂ ತರಳ್ಚಿ ತೇರೈಸಿ ನುಂಗುವಂತು ಮುಸಕದಿಂ ಭಗದತ್ತನಂ ಮಾರ್ಕೊಂಡು (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೮ ವ) ; ಸುರಪಸುಱುಬೆಗೆ ಸೀವರಿಸೆ ಮೋಹರಿಸಿ ಮುರಿದೆಱಗುವ ಮಹೀಧರದುರ ಪಣೆಯ ತೆಱನಂತೆ ತೇರೈ[ಪಾಠಾಂ. ರಯಿ]ಸಿದವು ಗಗನದಲಿ (ತೊರವೆ. ४-४-०६). ೨. ಬುದ್ಧಿಯೊಳಗಂ ಸಾರ್ಚಿಸಿ ಅಹಂಕಾರಮಂ ತೇರೈಸಿ ಚಿತ್ತದೊಳು ಪೂರೈಸಿ (ಬಸರ. ४-६೧) ; ನೀರಾಟಕ್ಕೆಳಸಿದೈರಾವತವಾರಣ ಶರೀರ ಗೌರವರ್ಣಂ ತೇರೈಸಿದಂತೆಯುಂ . . . ನೈರ್ಮಲ್ಯದಿಂ ನೂರ್ಮಡಿಸಿರ್ದ ಅಮರನದಿಯಂ ಕಂಡು (ದಶಕು. ೯-೯ ವ) ; ಅಂಧಕಾರವನು ತೆಮರಿ ತೇರೈಸುತಿಹ ತೇಜದೇಳ್ಗೆ (ಸೌಂದಪು. ೦-೨೬) ; ನೀಡಿಡುವಾ ಮೊಗ ನಿಡುಸುಯ್ದು ನಾಸಿಕ ತೇರೈಸುವಾ ತಳ್ಪಂಕ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ४-९३). ೩. ದುಶ್ಶಾಸನೋರಸ್ಥಳೋತ್ಪನ್ನಸ್ವತಾಸೃಗ್ಜಲಪಾನಮಂ ಬಯಸಿ ಬಾಯ್ ತೇರೈಸೆ ಸೈತಿರ್ಪನೇ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೫೮); ಹಬ್ಬಿ ಹಾರೈಸಿ ತೇರೈಸಿ . . . ಪರಿಪರಿದಾಡಿ (ಬಸರ. ೯-೨೬) ; ಚುಂಬನಕೆ ಬಾಯ್ತೇರೈಸಿಯಾಲಿಂಗನಕ್ಕೆ ನಿಜೋದ್ಯದ್ಭುಜ ಶಾಖೆಗಳ್ ನಿಮಿರೆ ಮೇಲಪ್ಪಯ್ದಂ ಪಟಾಲೇಖದಂಗನೆಗಾಗಳ್ (ಕುಸುಮಾ.೯-೭೦) ತನುರೋಮೋದ್ಗಮ ಘರ್ಮದೊಳ್ಪುದಿಯೆ ಬಾಯ್ ತೇರೈಸೆ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೫-೩೩). ४. ಗುಂಪಾಗು; ಒಟ್ಟಾಗು : ಮೇಲೆ ಮೇಲುಬ್ಬೇಳ್ವ ರಿಪುಶರಜಾಲಧಾರಾಧೂಮವಹ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗುಱಿ ತೇರೈಸಿ ಕೋರೈಸಿತು ಕುರುಸ್ತೋಮ (ಕುಮಾ.ಕ. ೦೯-೦) ; ತೇರೈಸಿ ಮಾಗಧ ಹಿಮವಂತರೊಳಗಾದ ಭೂರಿವ್ಯಂತರರಿಗೆ ಕೂಡೆ ಚಾರು ರತ್ನಾಂಬರಗಳನಿತ್ತು ನೊಲ್ದು (ಭರತೇ. ೭३-೨೦೬):ತೇರೈಸಿ ಬರ್ಪ ತುಂಬಿಗಳ ಮೈಗಪ್ಪು ಮುಂಗಾರ ಮುಗಿಲ್ (ಚಿಬಪು. ९५-೨೨). ೫. ನಿಧಾನವಾಗು; ಮಂದವಾಗು : ಒಳಗೆ ಗರ್ಭಂ ಬೆಳೆಯೆ ಪೊಱಗೆ ತನು ಸಳನಳಿಸಿ ತಿಳಿದು ಮೆಲ್ನಡೆ ಜಘನಭಾರದಿಂ ತೇರೈಸಿತ್ರಿವಳಿ ಮೈಗರೆಯೆ (ಕಲ್ಲರ. ೨೨೯-४). [ತೇರಯ್ + – ಇಸು$_3$]

ತೇರಯ್ಕೆ (ನಾ). ೧. ತವಕ ; ತಂಡಿತ ; ಲವಲವಿಕೆ : ಅಚ್ಚಮಣ್ಬೇಱಿದ ದಾಳಿಂಬಂ ತದುದ್ಯಾನದೊಳೊದವಿಸುಗುಂ ಬಾಯ್ಗೆ ತೇರಯ್ಕೆಯುಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೫४). ೨. ಕಾಳಗದ ಒಂದು ಪಟ್ಟು ; ಯಂದ್ವದ ಒಂದು ರೀತಿ : ತೞಪು ಪಸರಮಾರ್ಕೆ ತೇರಯ್ಕೆ ಕೂರ್ಪಂ ಕಿತವಾಕಾರಂ ತಡಂ ಕಿತ್ತಡಮೆನಿಪ ಭೃಗು ಪ್ರೌಢಿಯಿಂ ಕೊಲ್ವನುಗ್ರಾಹಿತನಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೧४೦-३४ ; 1198). [ತೇರಯ್ + – ಕೆ]

ತೇರಯ್ಸು 'ತೇರಯಿಸು' ನೋ.

ತೇರವಾದ (ನಾ). [ಬೌದ್ಧ] ಮಹಾತ್ಮರ ಉಪದೇಶ ; ಸ್ಥವಿರವಾದ : ತೇರವಾದವೆಂದರೆ ಮಹಾತ್ಮರ ಉಪದೇಶವೆಂದರ್ಥ (ಧಾತತ್ತ್ವ. ೧೯೦).

[ತೇರ (< ಥೇರ) + ವಾದ$_3$./ಪಾಲಿ. ಥೇರವಾದ]

ತೇರಸ, ತೆರಸ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ; ಹದಿಮೂರು : "ತೇರಸ – ತ್ರಯೋದಶ" (ತದ್ಭತೋ. ೧೮); ಕರೆಯಬಹೆನಾ ನಿನ್ನನಾಯ ವಸರಕೆ ತೇರಸವೀರಷೋಡಶವರ ಗಣಾರ್ಚನೆಗೆ (ಬಸಪು. ೧४-೧३) ; ದಶಗಣ ತೇರಸ ಷೋಡಶ ದ್ವಾದಶ ಮಿಸುಪೇಕಾದಶ ರುದ್ರರುಗಳು . . . ಬಂದರು (ಬಸಪ. ೧-೨३). ೨. = ತೇರಸಿ : ಮಾಘಶುದ್ಧ ತೇರಸದೊಳ್ ಗುರುಯೋಗದೊಳ್ ಪುಟ್ಟೆ (ಚಾವುಂಪು. ४४-೧४) : ಎಸೆವಾಶ್ವಯುಜದ ತೇರಸದಿಂ ತೊಟ್ಟಯದ್ದಿದೆವಸ (ಮು)ಂ ಮಟೆ ಕಱೆಯಲ್ (ಅಟ್ಟಮ. ೮-೦೭४). **ತೆರಸ :** ೨. ಫಾಲ್ಗುಣ ಶುದ್ಧ ತೆರಸ[ಮುಂ] ಆದಿತ್ಯವಾರ ಮುಮಾದನ್ದು (ಸೌಇಇ. XX-i, ३೦-೨ ; 10ನೆಯ ಶತ).

ತೇರಸರ್ = ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಹದಿಮೂರು ಜನ ಶಿವಶರಣರು ; P (ಪಾಲ್ಕುರಿಕೆ ಸೋಮನಾಥನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ) ಕಲ್ಯಾಣಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಬಸವರಾಜ, ಸಂಗಯ್ಯ, ಬೊಮ್ಮಿಸೆಟ್ಟಿ, ಸಾತ್ವಿಕ ಸಂಗಯ್ಯ, ಮೋಳಿಗೆ ನಿಜಸಂಗವ್ವೆ, ದೇವರಸ, ಕನ್ನಮರಸಿ, ಪಡಿಹಾರಿ ಬಸವಯ್ಯ, ಹೂವಿನ ಬಾಚಿದೇವಯ್ಯ, ದೇವಯ್ಯ, ಓಹಿಲದೇವಯ್ಯ, ಬೊಪ್ಪಿದೇವ ಮತ್ತು ಕಾಮಲದೇವಿ ಎಂಬ ಹದಿಮೂರು ಮಂದಿ ಶರಣರು: ಸರರು ಕೇಳಲು ಕೂಡೆ ಸಾಚಿಸಿ ಭರದೊಳವರೊಳು ತೇರಸರುಮೆನೆ ಬರಿ[ರು]ದೆಸವ ಪದಿಮೂವರು (ಬಸಪು. ೫೧-೭೦) ; ಹರುಷದಿಂ ಪ್ರಮಥರಂ ರುದ್ರರಂ ತೇರಸರನುರುದಶ ಗಣಂಗಳಂ . . . ಭಕ್ತಿಯಿಂದೊರೆದು (ಅಶಿಚಂ. ೩೪-೩೫); ಕಾಣುತೊಲವಿಂ ಸಂತವಿಸಿ ತೇರಸಗರ್ೂಡಿ . . . ಲಿಂಗವುಂ ಪೂಜೆಗೈದು (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೭-೭೦)·

[< ಪ್ರಾ. ತೇರಸ./ಸಂ. ತ್ರಯೋದಶ]

ತೇರಸಿ, ತಿರಸೆ, ತೆರಸಿ, ತೇರಸೆ (ನಾ). ಚಾಂದ್ರಮಾನಮಾಸದ ಪಕ್ಷಗಳ ಹದಿಮೂರನೆಯ ದಿನ,-ತ್ರಯೋದಶಿ: "ತೇರಸಿಯೆ ತ್ರಯೋದಶಿ" (ಚತುನಿ. ೬೪); ವೈಶಾಖಶುದ್ಧತೇರಸಿಯ ಬೆಳಗಪ್ಪ ಜಾವದೊಳು (ಚಾವುಂಪು. ೪೪-೯); ಕದನಾ ಮಾರ್ಗಶಿರದ ಶುದ್ಧದಿನಂ ತೇರಸಿ . . . ಅಮಾವಸೆಯ ದಿವಸದೊಳಂ ನಿರ್ಮೂಲವಾಯ್ತು ಕೌರವವಂಶಂ (ಗದಾಯು. ೯-೩೭). **ತಿರಸೆ:** "ತ್ರಯೋದಶಿ-ತಿರಸೆ" (ಹೊಸಗ. ೧೦೯). **ತೆರಸಿ :** "ತೆರಸಿ ತ್ರಯೋದಶಿ" (ಕವಿಕಂ. ೨೬೦). **ತೇರಸೆ:** ಸಿತಪಂಚಮಿ ಸಪ್ತಮಿ ದಶಮಿ ತೇರಸೆ ಬಿದಿಗೆ ತದಿಗೆಯೇಕಾದಶಿಯೆಂಬತಿಶಯದಿನಂಗಳೊಳ್ . . . ಯಾತ್ರೆಗೆ ಶುಭದಂ (ಲೋಕೋಪ. ೨-೪೫) ; ತ್ರಯೋದಶಿ, ತೇರಸೆ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೬೦ ಪ್ರಯೋ).

[<ಪ್ರಾ. ತೇರಸೀ./ಸಂ. ತ್ರಯೋದಶೀ]

ತೇರಸೆ 'ತೇರಸಿ' ನೋ.

ತೇರಹಪಂಥ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂದು ಪಂಥದ ಹೆಸರು : ಹದಿಮೂರು ತರದ ಚಾರಿತ್ರವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ತೇರಹಪಂಥದವರೆಂದೂ ಹದಿಮೂರು ಜನರು ಕೂಡಿ ಈ ಪಂಥದ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಜೈನಪ. ೭೬).

[ತೇರಹ$_0$ (P ←ಪ್ರಾ. ತೇರಹ) + ಪಂಥ$_2$ (<ಪಂತ$_3$)]

ತೇರಾಳ್ (ನಾ). ಬಂಡಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವವನು ; ರಥಿಕ ; ಸಾರಥಿ : ತೇರಾಳ್ಗಳ ಚಪ್ಪರಣೆಯೊಳ್ . . . ಕಿಡುಗಿಡುವ ಪೊಂದೇರೋರಣಮಿಂ ಬಡಿದಿರೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೦-೫) ; ಕುದುರೆಯಾಳಕ್ಕೆ, ತೇರಾಳಕ್ಕೆ, ಕಾಲಾಳಕ್ಕೆ, ಮೇಣಾನೆಯಾಳಕ್ಕೆ, ನಿಮ್ಮೊಳೋರ್ವನುಂ ಕಾಳೆಗಂಗುಡುವಸು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭೫೧-೭೧). [ತೇರ್$_2$ + ಆಳ್$_3$]

ತೇರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಮುಂಟ್ಟಿಸು ; ತಲುಪಿಸು : ಕನ್ನಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾದವನ್ನು ಆಂಡಯ್ಯನು ಒಂದು ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ತೇರಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು (ಕನ್ನಸು. I, ೧೫೨). [ತೇರು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೇರೀಜು (ನಾ). ೧. ಒಟ್ಟು ಮೊತ್ತ: ಕಲಿತು ದಿನದಿನದಿಯತಿ ಚಮತ್ಕಾರದಿಂ ಗುಣಿತಗಳ ಭಾಗಿಸಿ ಲೆಖ್ಖ ತೇರೀಜುಬೇರೀಜುಮಂ (ನವಮೋ. ೧೫-೬೨). ೨. ಕೂಡುವಿಕೆ ; ಸಂಕಲನ.

[← ಮರಾ. ತೇರೀಜ್ ; ಹಿಂ. ತೇರಿಜ್]

ತೇರು$_1$, ತೇರ್$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಲವಾಗು ; ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದು ; ಅಧಿಕವಾಗು : ಕುವರಂ ನವಯೌವನದೊದವಿಂಗೆ ನೆಚಿವೆಚಿಯಂತಿರೆ ತುಂಬಿ ತೇರಿದೊಂದು ಮೆಯ್ಸಿರಿಯಿಂ ಸೊಗಯಿಸಿದನಪ್ಪುದುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೦೪-೮) ; ವಯಸ್ಸೇರಿದಂತೆ ಜೀವದಾಸೆಯೂ ಲೋಭವೂ ತೇರಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವುವು (ಮಂತ್ರಶ. ೬೨-೧೬) ; ಅವುಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ನನಗಿಂತ ಬರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತೇರಿದವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ (ಭಾರವೀ. ೧೫೨). ೨. ಉತ್ತೀರ್ಣವಾಗು : ಶಿಕ್ಷಕನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಹುರುಪಿನಿಂದ ಬಿ. ಟಿ. ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತೇರಿ . . . ಸಂಸಾರವೂ ಕಾವ್ಯಸಂಸಾರವೂ ಹೊಸ ಹುಮ್ಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಮೊದಲಾದುವು (ಕಂಪಾಸಾ. ೪೬). ೩. ತಿಳಿಯಾಗು ; ಸ್ವಚ್ಛವಾಗು : ನೀರು ತೇರಿತು (ರೂಢಿ). ೪. ನಿರ್ಣಯವಾಗು ; ತೀರು ; ಫಲಿತಾಂಶಕ್ಕೆ ಬರು : ಲೆಕ್ಕ ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ತೇರಿತು (ರೂಢಿ). ೫. ಸೇರು ; ತಲುಪು. 'ತೇರಿಸು' ಪರಾ. ತೇರ್$_1$: ೨. 'ತೇರ್ಗಡೆ' ಪರಾ.

[ದೇ.II ತಮಿ. ತೇಱು, ತೇಱ್ಱು ; ಮಲ. ತೇಱು; ತೆಲು. ತೇರು, ಶೇಱು]

ತೇರು$_2$ 'ತೇರ್$_2$' ನೋ.

ತೇರು$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಸಸ್ಯ,-ಮಯೂಲಿಕೆ: "ಕರ್ಕಶಚ್ಛದಃ-ಸುರಸುರಲಿಕೆ, ತೇರು, ಮಿಟ್ಟುಲಿ, ಸೌತೆ" (ಔಷಧಿ. ೨೬). [?]

ತೇರುಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ರಥೋತ್ಸವಕ್ಕಾಗಿ ರಥವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸು,-ಅಲಂಕರಿಸು : ರಥಸಪ್ತಮಿಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ತೇರುಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಶವವನ್ನು ಸಾಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಮಾನವನ್ನು ರಚಿಸು ; ಚಟ್ಟ ಕಟ್ಟು : ಆ ತಮ್ಮನ ಹೆಣಾ ಕೆಡವಿ, ಶೇರುಕಟ್ಟ ಎಳ್ಯೋ ಮಟ ನನಗಂತೂ ಸಮಾಧಾನ ಇಲ್ಲ (ಹೊಸಂಸಾ. ೨).

[ತೇರು$_2$ (<ತೇರ್$_2$) + ಕಟ್ಟು$_1$]

ತೇರುತಕ್ಕೆ (ನಾ). ಕೈವಾಡ ; ಕುತಂತ್ರ : ತಂತಮ್ಮಿನಿಯರಂ ನೆನೆದು ಪುರಜನಂ ಮಂತಣಂಗೊಂಡು ಮಱುಗುತ್ತಿರಲ್ಕಾಣುತಾ ಕೇಶು ಮಾಡುವ ತೇರುತಕ್ಕೆಯಿಂದಾ . . . ಕೆಟ್ಟೆವಿನ್ನೇವೆವೆನುತಿರ್ದರು (ಸಮ್ಯಕೌ. ೩-೧೯) : ಇದು ನಿಮ್ಮ ಮಗಳು ಕಮಲೆಯ ತೇರುತಕ್ಕೆಯಿಂತಿದ ನೀವು ಬಲ್ಲಿರೋ (ಸಮ್ಯಕೌ. ೦೦-೨೩). [?]

ತೇರುಬೀದಿ (ನಾ). ದೇವರ ವಿಗ್ರಹವನ್ನಿಟ್ಟ ರಥವನ್ನು (ಮಾಮೂಲಾಗಿ) ಎಳೆಯುವ ದೊಡ್ಡರಸ್ತೆ ; ರಥಬೀದಿ : ನಮ್ಮೂರಿನಲ್ಲಿ ತೇರುಬೀದಿಯೊಂದು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಚಿಕ್ಕ ರಸ್ತೆಗಳೇ (ರೂಢಿ).

[ತೇರು$_2$ (< ತೇರ್$_2$) + ಬೀದಿ]

ತೇರುಹಬ್ಬ (ನಾ). ರಥೋತ್ಸವ ; ಜಾತ್ರೆ : ಕೆಸರೂರಿನಲ್ಲಿ ತೇರುಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷಸಮಾರಂಭ ನಡೆಯಲು ಏರ್ಪಾಡಾಗಿದ್ದಿತು (ಬೆಳುಮ. ೦೬೬). [ತೇರು$_2$ (< ತೇರ್$_2$) + ಹಬ್ಬ (<ಪರ್ಬ)]

ತೇರೆಸಗು (ಕ್ರಿ). ರಥವನ್ನು ನಡೆಸು; ಸಾರಥಿಯಾಗು: ಮಿಳಿರ್ವ ಪೊಸದಳಿರೆ ಪಟಿಯಂಗೆ ಗಿಳಿಗಳೆ ಪೂಡಿರ್ದ ಕುದುರೆ ತೆಂಗಾಳಿಯೆ ಕಣ್ಗೊಳಿ ತೇರೆಸಗುವನೆನೆ ಬಂದೆಳೆಮಾವಿನ ತೇರನೇಱಿ ನಡೆದಂ ಕಾಮಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೨೦೯).

[ತೇರ್$_2$ + ಎಸಗು$_1$]

ತೇರೆಳೆ (ಕ್ರಿ). ದೇವರ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕೂರಿಸಿದ ರಥವನ್ನು ಎಳೆ: ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತೇರೆಳೆಯುವಾಗ ಉಂಟಾದ ನೂಕುನುಗ್ಗಲಿನಿಂದ ಜನ ಕಂಗೆಟ್ಟರು (ರೂಢಿ). [ತೇರು$_2$ (< ತೇರ್$_2$) + ಎಳೆ$_1$]

ತೇರೈಸು 'ತೇರಯಿಸು' ನೋ.

ತೇರೊಡ್ಡು (ನಾ). ರಥಗಳ ಗುಂಪು ; ರಥಗಳ ಸೈನ್ಯ : ತೇರೊಡ್ಡು ಗಾಳಿಗೊಡ್ಡಿದ ನೀರದದೊಡ್ಡಿನವೊಲಾಗೆ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೬-೭೩) ; ತೆಱಪು ಪಡೆದಿದಿರೊಡ್ಡಿನ ತೇರೊಡ್ಡುಗಳ ಶೂರಸಾರಥಿ ಪ್ರೇರಣದಿನೋರೊಂದು ಪತ್ತೆಸಾರ್ಚಿದಾಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೬೪ ವ).

[ತೇರ್$_2$ + ಒಡ್ಡು$_2$]

ತೇರೋಟ (ನಾ). ೧. ರಥದ ಒಟ. ೨. (ಆಲಂ) ರಥವನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸುವ ಕೌಶಲ್ಯ : ಬಿಲ್ಲ ಜಾಣನ್ ಈಮಿಡಾಯುಸ್ . . . ತೇರೋಟದ ಸೊಸ್ಟ್ರನೀಸ್ (ಪಾರಸಿ. ೩-೬೦). [ತೇರ್$_2$ + ಓಟ]

ತೇರ್ಗಡೆ (ನಾ). ಜಯ ; ಗೆಲುವು ; ಉತ್ತೀರ್ಣತೆ ; ಸಫಲತೆ : ತೇರ್ಗಡೆಯಾಯಿತು ನನಗೆಂಬ ಗೆಲುವಿನ ಸುದ್ದಿಯು ಬರುವಷ್ಟರೊಳಗೆ

ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥರಾದರು ತಂದೆ (ಇಂಜಾಪ. ೨೦-೯೩) ; ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಾರ ದುಡಿದಿದ್ದರೆ ಒಂದೆರಡು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಾದರೂ ತೇರ್ಗಡೆ ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದರು (ಸ್ವಾಲಮಿ. ೬೧).

[ತೇರ್$_{1}$ (< ತೇರು$_{1}$) + ಕಡೆ$_{3}$./ತುಳು. ತೇರ್ಗಡೆ ; ತೆಲು. ತೇರುಗಡ]

ತೇಗುರ್ದುರೆ (ನಾ). ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿದ ಕುದುರೆ ; ರಥಾಶ್ವ : ಒಯ್ಯನೆ ನಡೆವ ತೇಗುರ್ದುರೆಯುಂ ಕಂಡು (ಕೃಮಿಥಾ. ೩-೪೦). [ತೇರ್$_{2}$+ ಕುದುರೆ]

ತೇರ್ದೆಗೆ (ಕ್ರಿ). ರಥವನ್ನು ಎಳೆ : ಆ ಸುಧನ್ವನಿಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕುಂಬಿನಿಂ ತೇರ್ದೆಗೆವ ಕುದುರೆಗಳ ಕಾಲ್ಗಳಂ ಗಾಲಿಗಳ ಕೀಲ್ಗಳಂ ಮೂಡಿಗೆಯುನು ಮಿರ್ದಿಸುವ ಚಾಪವಮಂ . . . ಕ್ಷಣಾರ್ಧದೊಳ್ ಕಡಿಯೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೨-೩೩). [ತೇರ್$_{2}$ + ತೆಗೆ$_{1}$]

ತೇರ್ನೊಗ (ನಾ). ರಥದ ನೊಗ : ವಿಗಡ ತೇಜಿಗಳುಮನ್ ತೇರ್ನೊಗಕೆ ತಂದೆನ್ (ಲದ್ಮಪ್ರ. ೨೩-೩೩೨). [ತೇರ್$_{2}$ + ನೊಗ]

ತೇರ್ಮನೆ (ನಾ). ೧. ರಥವನ್ನಿಡುವ ಮನೆ. ೨. ರಥದ ಹಾಗೆ ಅಂತಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಭವನ,-ಸೌಧ : ವಿಭೀಷಣಂ . . . ತೇರ್ಕೈಸಿದನು ನೇರವುಲ್ಲಿಂ ತನ್ನ ತೇರ್ಮನೆಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮೂ. ೫೬೪-೬೦೮).

[ತೇರ್$_{2}$ + ಮನೆ]

ತೇರ್ಮರ (ನಾ). ರಥವನ್ನು ಮಾಡಲು ಬಳಸುವ ಮರ : ತೇರ್ಗೆ ಮರಂ ತೇರ್ಮರಂ . . . ಮರಂ ತೇರ್ಗೆ, ಬಣ್ಣಂ ಮನೆಗೆ (ಶಬ್ದಾನು. ೨೯೨ ಪ್ರಯೋ). [ತೇರ್$_{2}$ + ಮರ$_{1}$]

ತೇರ್ವಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ರಭಸದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗು,-ಹಾಯು : ತನ್ನುವ ಚಮೂಪತಿಗಳಂ ಕಡಿದು ತನ್ನುರುವ ಕಡಿತಲೆಗೆ ಬಲಿಗೊಟ್ಟುದಂ ಕಂಡು ನವ್ಮ ಕಲಿ, ನಿಮ್ಮಾನೆ, ತೇರ್ವಾಯ್ದನೈ ಪ್ರಹಸ್ತಂ (ಶ್ರೀರಾಮೂ. ೬೫೫-೩೬೪). [ತೇರ್$_{1}$ (<ತೇರು$_{1}$) + ಪಾಯ್$_{1}$]

ತೇಲ್, ತೇಲು$_{1}$ (ಕ್ರಿ). ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗದೆ ಬೆಂಡಿನಂತೆ ಮೇಲೆ ಇರು; ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಚಲಿಸು : "ಬೆಂಡೇಟ್ಟುದೆಂದೊಡೆ ತೇಲ್ಬುದಕ್ಕು" (ಅದ್ವಿಕೃ. ೬೬); ಪೊಸತರೆಗಳೊಳ್ಸಲ್ಕಿ ತೇಲ್ತ ಹಂಸಂಗಳಿಂ (ಉದ್ಭಟ. ೩-೮೬) : ಶಾರ್ಙ್ಗಭೃತ್ಸುಧಾಸರಸಿಯೊಳಟ್ಟು ತೇಲ್ದು ತಣಿದಾಂ ಕಳೆವೆಂ ಭವದಾವತಾಪವಮಂ (ಚಕವಿ. ೦-೪). ೨. (ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ) ಹಾರು ; ಹಗುರವಾಗಿ ಚಲಿಸು : ಗಾಳಿಗೆ ತೇಲ್ವ ಮುಗಿಲುಗಳಂದದಿಂದೋಡಿದವು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೬-೦೨); ನಱುಸುಯ್ಯ ಗಾಳಿಗೆ ತೇಲ್ವ ದುಕೂಲದ ಸೆಱಗು (ಭರಚ. ೦-೩೩); ಕೈವಱಗುಟ್ಟುವಂಡಲೆಗೆ ತೇಲ್ದು ಮೇಲುದು ಜಾಱಿ (ಕೃಮಿಥಾ. ೩-೭). ೩. ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿ ; ನುಣುಚಿಕೊಳ್ಳು ; ಜಾರು ; ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ತೇಲ್ವುದು ರಣಾಗ್ರದಿಂದಲ್ಲದೊಡುಳುಹೆನೆಸುತೆ ಕೋಲ್ವಳಿಗಱಿದನವಂ (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೨-೩೬). ೪. ಸ್ಥಿರತೆಯಿಲ್ಲದಿರು ; ತಾರಾಡು ; ಹೊಯ್ದಾಡು : ಮದಿರಾಪಾನವಂ ಮಾಡಿಯುರ್ಕಿ ಸೊರ್ಕಿ . . . ಜೋಲುತುಂ ತೇಲುತುಂ ಮಲೆಯುತುಂ ಮನಂಗೊಳಿಪ ಶದ್ಧನಿತಾಜನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ . . . ಇರ್ದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೫-೯೦ ವ) : ಪುಸಿಲಜ್ಜೆಯಿಂದೆ ತೇಲ್ದವಳ ಕೆಱದಿಂದೆ ನಸುನಗೆಯು ಪಸರಿಸುತೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೫-೬೦). ೫. ಮೂರ್ಛೆಯುಂಟಾಗು ; ಮೈಮರೆ : ಅಳವಳಿದು ಪವನಜಂ ತೇಲ್ವನಿತಱ್ಳೊಳ್ಕಂಡು . . . ಅಚ್ಯುತಂ ತಾನೆ ಕೋಪದಿಂದಾಹವಕೆ ನಡೆತಂದನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೬-೪೯). ತೇಲು$_{1}$: ೧. ಗುರುಕರುಣವಾರ್ಧಿಯೊಳಗೋಲಾಡುತಂ ಸಂಭ್ರಮಾನಂದದೊಳಗಕ್ಕಾಡಿ ತೇಲು[ಪಾಠಾಂ. ಗಂ]ತಂ (ದೀಕ್ಷಾಬೋ. ೩೪-೧೮); ನೀತಿಯೆಂಬುದು ನೀರ ಮೇಲೆ ತೇಲುವ ತೆಪ್ಪ ಮಾತ ಬಲ್ಲವರತ್ತ ತೆಗೆದಂತೆ ಬಹುದು (ಸಮ್ಯಕ್. ೮-೦೮) ; ವನಚರಶ್ರೇಣಿ ಬೆಂಡೆದ್ದು ತೇಲಿದುವು (ಪಂಪಾಶ. ೦೯-೪೫) ; ಕಪ್ಪುರ ನೀರಿಗಿಂತ ಹಗುರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನೀರ ಮೇಲೆ ತೇಲುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೬೦) : ಬಾಳಿನ ಹೊಳೆಯೊಳು ಕಸದಂತೆ ತೇಲಿದರಾಗದು ಗುರಿ ಬೇಕು ಕಂದ (ಇಂಜಾಪ. ೦೦೬-೬೧). ೨. ಬಿಳಿಯ ಮೋಡ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ತೇಲುವಂತೆ ಬಂದಳೋ (ಗಂಗಾತ. ೯೬-೦೧). ೬. ಲಾಭವಾಗಿ ಬರು ; ಒದಗು : ತೊಡಗಿಸಿದ ಹಣದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಬಡ್ಡಿ ತೇಲಬೇಡವೆ ? (ರೂಢಿ). ೭. (ಎಳೆಯ ಸಸ್ಯಗಳಂತೆ) ಬೇರು ಬಿಡದೆ ಮೇಲೆ ಬರು : ತೆಂಡೆ ತೇಲಿದೆ (ರೂಢಿ). ೮. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸು : ಹುಲು ಬೇರ್ಕರಿಕೆ ಕಣ್ಣಗ ತೇಲುವಂದದಿಂದಲಿ ಹೊಡೆ ಹಣವಿನ ಹೊಲನ (ಅಮುಸಾಂ. ೩-೦೨೨).

ತೇಲಕಟ್ಟು = ಜೋಲುಬಿಡು ; ತೂಗುಹಾಕು : ತೇಲಕಟ್ಟಿದ ಕಂಠಮಾಲೆಗಳ ಗಳಿತಮುಕ್ತಾಳಿಗಳಗಲಕೆ ಪಂದೆಸೆಯೆ ಮುತ್ತಿನ ರಂಗವಾಲಿಗಳನಿಕ್ಕಿದರು ದರುಶನೋತ್ಸವಕೆಂಬ ತೆಱನಾದುದು (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೬-೨೮). **ತೇಲಬಿಡು, ತೇಲಿಬಿಡು** = (ನೀರಿನಲ್ಲಿ) ಮುಳುಗದ ಹಾಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಲು ಬಿಡು : ಆ ಹುಡುಗನ ಕೈಗೆ ಸಿಗುವ ಹಾಗೆ ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ತೇಲಬಿಟ್ಟನು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೮) ; ನನ್ನವೀ ನುಡಿಗಳಿರ ! ಕಾಲದಲೆಗಳಲಿ ನಿಮ್ಮನುರಿಹಣತೆಯಂತಿದೊ ತೇಲಬಿತುವೆ (ಗೀವಿಂ. XIII) ; ಸಾನುರಾಗದಿಂದ ಇಂದು ದೀಪ ತೇಲಿಬಿಟ್ಟೆವೇ – ದೀಪ ತೇಲಿಬಿಟ್ಟೆವು (ನಾದಲೀ. ೬೨-೨೦) : ವಿಶ್ವದಂಚಿನವರೆಗು ತೇಲಿಬಿಡು ನೌಕೆಗಳ (ನಂಜು. ೦೮-೫). **ತೇಲಿಬರು** = ನಿಧಾನವಾಗಿ ಬರು : ಗಾಳಿಗಡಲಿನಲ್ಲಿ ತೇಲಿಬರುತಲಿಹವು ನಾದಾ (ಗಂಗಾತ. ೦೦೩-೦). **ತೇಲಿಹಾಕು** = ಮೇಲಿರುವಂತೆ ನೆಡು ; ಆಳವಾಗಿ ನೆಡದಿರು : ತೆಂಗು ತೇಲಿಹಾಕು, ಬಾಳೆ ಬಗೆದು ಹಾಕು (ಗಾದೆ). **ತೇಲಿಹೋಗು** = ೧. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗದಂತೆ ಮುಂದುವರಿ. ೨. ಕೊಚ್ಚಿಹೋಗು : ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಈಜಿ ಈಜಿ ಶಕ್ತಿಗುಂದಿ ತೇಲಿಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೆ (ರಾಮಾನಿ. ೦೦೦) ; ಜಗವೆಲ್ಲ ತೊಯ್ದು ಹೋಗಿದೆ, ತಿಳಿಮಣ್ಣು ತೇಲಿಹೋಗಿದೆ (ನಂಜು. ೦೬-೨೨).

[ದೇ.೫ ತುಳು. ತೇಲ್, ತೇಲು ; ತೆಲು. ತೇಲು ; ಪರ್ಜಿ. ಗಡಬ. ತೇಲ್; ಕುವಿ. ತೇಲಲಿ]

ತೇಲಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು,-ಓಲಾಡಿಸು : ಚಿಕ್ಕಹುಡುಗರಿದ್ದಾಗ ಕಾಗದದ ದೋಣಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡಿಸುವುದೂ ಒಂದು ಆಟ (ರೂಢಿ).

[ತೇಲಾಡು + – ಇಸು$_{3}$]

ತೇಲಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಚಲಿಸು ; ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗದ ಹಾಗೆ ಇರು : ಕುಲಪರ್ವತಗಳು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡಿದರೂ . . . ಅರ್ಜುನನು ಕರ್ಣನನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾದಾನೆ (ಕೃಪಾಕ. ೦೬೮). ೨. (ಅಲಂ) ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿರು ; ಸಂತೋಷಿಸು : ತೇಲಾಡುವಾಗ ಮನಸು ಮೇಲಾಡತಾವ ಕನಸು (ಗಂಗಾತ. ೦೮-೧).

[ತೇಲು$_{1}$ (<ತೇಲ್) + ಆಡು$_{1}$]

ತೇಲಿ (ನಾ). ಗಾಣಿಗ : ಉಜ್ಜನಿಪುರದಾ ತೇಲಿ ತಾಮಲಿಂದಾಪುರಕೆ ತನ್ನ ಮಗಳನು ಕೊಟ್ಟು ಲಗ್ನ ಮಾಡಿರಲು (ಶವಿಮೂ. ೦೬). 'ತೆಲ್ಲಿಗ' ಪರಾ.

[<ಸಂ. ತೈಲಿನ್]

ತೇಲಿಕೆ (ನಾ). ೧. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗದಂತೆ ಇರುವುದು: "ತೇಲುವುದು, ತೇಲಿಕೆ, ಪ್ಲವನ" (Floatation. ಇಂಕವಿ). ೨. ಹಗುರವಾದುದು : ಸಮುದ್ರವು ಉಪ್ಪಾಗಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಗುಣಗಳು ಉಂಟು . . . ಅದರ ನೀರು ಸೀನೀರಿಗಿಂತಲೂ ತೇಲಿಕೆಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ (ಅನಂಶ. ೫೪).

[ತೇಲು$_{1}$ (<ತೇಲ್) + – ಇಕೆ./ತಮಿ. ತೇಲಿಕ್ಕೈ; ತೆಲು. ತೇಲಿಕೆ]

ತೇಲಿಗ$_{1}$ (ನಾ). ತೇಲುವವನು : ನೀಲಾಕಾಶದ ತೇಲಿಗನಾಗಿ ಓಲಾಡಿ ಪುಣ್ಯರ ನಾಡಿಗೆ ಹೋದೆ (ಹಂಸದ. ೧೬೨-೦೮). [ತೇಲು$_{1}$(<ತೇಲ್) + – ಇಗ]

ತೇಲಿಗ$_2$ 'ತೆಲ್ಲಿಗ' ನೋ.

ತೇಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗದಂತೆ ಮಾಡು; ತೇಲಾಡಿಸು: ರಾಯರ ಉತ್ಸಾಹವು ನನ್ನನ್ನೂ ಸಂತೋಷದ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸಿ ತೇಲಿಸಿತು (ರಾಯುಳ. ೯೦); ಸಾವಿನಲಿ ದಂದೋಡಿ ಆತ್ಮಜಯವಾದಾಗ ನೆಲ ಮುಗಿಲ ತೇಲಿಸುವ ಬೆಳಕಿನುಬ್ಬು (ನವಿಲ. ೬೩-೭). ೨. ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸು; ಗೌಣವಾಗಿಸು: ನಾನು ಆ ಮಾತನ್ನು ತೇಲಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದೆ (ಆಂಹೂ. ೬೨); ಮಾತುಗಳನ್ನು ಲಘುವಾಗಿ ತೇಲಿಸಬೇಡಿ (ಬದುಜ. ೦೦೫). ೩. ಶಿಥಿಲವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸು; ಹಗುರವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸು: ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಒತ್ತಿ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ತೇಲಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ (ದ್ರಾವಿ. ೩೨೪). ೪. ಚಾಚು; ನೀಡು: ಬೆನ್ನನು ಕೋದು, ಕೈಕಾಲ್ಗಳನು ತೇಲಿಸಿ, ಹೊಳೆದಳು ಮಳೆಯ ಬಿಲ್ಲಿನ ಹಾಗೆ ಸ್ಥಾಣುವಿನೆಳೆಯ ಚಂದ್ರನ ಚಂದದಿ (ಕಿಷು. ೩೮-೦೩). ೫. (ಆಲಂ) ಪಾರುಮಾಡು; ರಕ್ಷಿಸು: ತೇಲಿಸೋ ಇಲ್ಲ ಮುಳುಗಿಸೋ ನಿನ್ನ ಪಾಲಿಗೆ ಬಿದ್ದನೊ ಪರಮಕೃಪಾಳೋ (ಪುರಂದ. ೨-೦೮೪ ಪಲ್ಲವಿ). ೬. (ಆಲಂ) ನಿವಾರಿಸು; ಪರಿಹರಿಸು: ಪೆಱರುಪದ್ರಂಗಳಂ ತೇಲಿಸುವವರ್ ತಾವೆ ಲೋಕಕಂಟಕರಾದರಿದ ಪರಿಹರಿಸದಿರ್ಪುದು ಬಾಲೇಂದುಮೌಳಿಗೇಂ ಸ್ಮರಣೆಯೇ (ಚಬಸು. ೦೬-೨೬). [ತೇಲು$_1$ (<ತೇಲ್) + – ಇಸು$_3$]

ತೇಲೀಜು (ನಾ). ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಹೊಟ್ಟೆ ಮೇಲಾಗಿ ಮಲಗಿರುವಂತೆ ಈಜುವುದು: ಅವರು ತೇಲೀಜನಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಗರು. (ರೂಢಿ).

[ತೇಲು$_1$ (<ತೇಲ್) + ಈಜು$_2$ (< ಈಸು$_4$)]

ತೇಲು$_1$ 'ತೇಲ್' ನೋ.

ತೇಲು$_2$ (ನಾ). ೧. ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಚಲಿಸುವಿಕೆ: (ಕ). ೨. (ಉಕ) ಕೋಡಿ; ಹೆಚ್ಚಿನ ನೀರು: ನಿನ್ನಿನ ಮಳೆಯಿಂದಲೇ ಹಿರಿಕೆರೆಯು ತೇಲು ಬಿದ್ದು, ಇನ್ನೂ ತೇಲು ಹರಿಯುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). [< ತೇಲ್]

ತೇಲುಂಗ 'ತೆಲುಂಗ' ನೋ.

ತೇಲುಗಣ್ಣ (ನಾ). ಬಸವಳಿದ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು: ನಿನ್ನ ಕಣಕೆ ಶ್ವಾಸಪಿತ್ತ ತೇಲುಗಣ್ಣರಾಗಿ ಚಿತ್ತವ್ಯಾಕುಲವಿರೆ ಹಗಲಿರುಳೂ ನಿದ್ದೆಯಿಲ್ಲ (ಜಂಕನ. ೨೨-೨೦). [ತೇಲುಗಣ್ಣು + – ಅ$_7$]

ತೇಲುಗಣ್ಣು (ನಾ). ೧. ಸ್ಥಿರತೆ ತಪ್ಪಿದ ಕಣ್ಣು; ಬಸವಳಿದ ಕಣ್ಣು: ತೇಲುಗಣ್ಣು ಹಾಕುತ್ತ ನಡೆದ ಅವನಿಗೆ ನವಚೈತನ್ಯ ಬಂದಂತಾಯಿತು (ಕಂದುಟ. ೫೯); ಆ ಭಯಂಕರದೃಶ್ಯದಿಂದ ತನಗೆ ತೇಲುಗಣ್ಣಾದುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿ . . . ತನ್ನ ಕಥೆ ಮುಗಿಸಿದಳು (ಪುನರು. ೨೦೯). ೨. ಚಂಚಲವಾದ ಕಣ್ಣು: ಆ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಗೌರವಿಸುತ್ತ ಮೂರ್ತಿಯ ತೇಲುಗಣ್ಣುಗಳನ್ನೆ ನೋಡುತ್ತಿರುವ ಚಪಲ ಯಾಕೆ? (ಪಾತ್ರಲ್ಯ. ೨೨೪).

ತೇಲುಗಣ್ಣು ಮೇಲುಗಣ್ಣು=೧. ಆಯಾಸಗೊಂಡ ಸ್ಥಿತಿ; ಬಳಲಿರುವಿಕೆ: ಏಕಾದಶೀಭಕ್ತಮಂಡಳಿ ಅನಶನಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಮಲಗಿ ತೇಲುಗಣ್ಣುಮೇಲುಗಣ್ಣು ಹಾಕತೊಡಗಿತ್ತು (ದೀಪಹ. II, ೩). ೨. ಸಾಯುವ ಸ್ಥಿತಿ: ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮುಂಚೆ ಅವರ ಸ್ಥಿತಿ ತೇಲುಗಣ್ಣು ಮೇಲುಗಣ್ಣು ಆಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ).

[ತೇಲು$_1$ (< ತೇಲ್) + ಕಣ್ಣು (< ಕಣ್)]

ತೇಲುನೋಟ 'ತೇಲ್ನೋಟ' ನೋ.

ತೇಲುನೋಟಕ (ನಾ). ಮೇಲುಮೇಲಿನದನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡುವವನು; ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡದವನು: ಕವಿ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಬಳಸಿರುವುದಾಗಿ ತೇಲುನೋಟಕರಿಗೂ ಅನಿಸದಿರದು (ನಂಜುಂಡ. ೧೦೦). [ತೇಲು$_1$ (<ತೇಲ್) + ನೋಟಕ]

ತೇಲುಪಟ್ಟಿ (ನಾ). ಸಮುದ್ರಪ್ರಯಾಣದಲ್ಲಿ ಹಡಗಿನಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಾಣರಕ್ಷಣೆಯ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತೇಲುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯವಾಗುವಂಥ ಸಾಧನ: ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದೊಂದು ತೇಲುಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿರುವರು (ಕಪಶು. ೫-೦೨೬).

[ತೇಲು$_1$ (< ತೇಲ್) + ಪಟ್ಟಿ$_3$ (< ಪಟ್ಟೆ$_2$)]

ತೇಲುಮನೆ (ನಾ). ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಚಲಿಸುವ ಮನೆ; ದೋಣಿ; ತೆಪ್ಪ: ಸುತ್ತಲೆಲ್ಲ ತನ್ನವರ 'ತೇಲುಮನೆ'ಗಳು, ಕೆಳಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ನೀಡುವ ತಾಯಿಕಡಲು (ಪುಂಗಾಮು. ೭೪).

[ತೇಲು$_1$ (< ತೇಲ್) + ಮನೆ]

ತೇಲುಮಾತು (ನಾ). ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಮಾತು; ಗೌಣವಾದ ಮಾತು; ಹಾರಿಕೆಯ ಮಾತು: ಛೆ, ಛೆ, ಇದೆಲ್ಲ ಬರೀ ತೇಲುಮಾತು! (ಹೊಸಕ್ಷ. ೫೬). [ತೇಲು$_1$ (< ತೇಲ್) + ಮಾತು$_1$]

ತೇಲ್ನೋಟ, ತೇಲುನೋಟ (ನಾ). ಅಸ್ಥಿರವಾದ ನೋಟ: ವಿಂದು ತೇಲ್ನೋಟದಿಂದಾಸ್ಯವ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲು ಕಂದರ್ಪ ಕಂಡು (ಸವಪೋ. ೫-೨೦). ತೇಲುನೋಟ: ಅವಳತ್ತ ತೇಲುನೋಟದಿಂದ ನೋಡಿದನು (ರೂಢಿ). [ತೇಲ್ + ನೋಟ]

ತೇಲ್ಮುಗಿ (ಕ್ರಿ). ನಿಧಾನವಾಗಿ ಮುಚ್ಚು: ಕರಣದಿಂ ಬೆರಸಿ ಬೋಸರಿಸಿ ದೈನ್ಯದಿ ನಾಮೋಚ್ಚರಣೆಗೈವುತ ನೇಮಂಗಳಿಗೆ ಕರವಿಡೆ ತೇಲ್ಮುಗಿವರೆ ಗಣ್ಬುಮ್ಮಳಿಸಿದು ತಂಪೊರೆದೊಗುವರಲುಬುಜಲವು (ಭೃರಸೂ. ೨೯೭). [ತೇಲ್ + ಮುಗಿ]

ತೇಲ್ಮೆ (ನಾ). ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಚಲಿಸುವಿಕೆ: "ತೇಲುವುದು: ತೇಲ್ಮೆ" (Floatage. ಇಂಕವಿ). [ತೇಲ್ + – ಮೆ$_1$]

ತೇವ (ನಾ). ಹಸಿ; ಒದ್ದೆ; ಆರ್ದ್ರತೆ: "ತೇವಂ = ಆರ್ದ್ರಂ" (ಕಾಕಕ್ಕ. ೦೦೫): ದ್ರಾಕ್ಷೆ, ಖರ್ಜೂರ . . . ತೇವ ತಾಗಿದರೆ ಹಾಳಾಗಬಹುದು (ಅಡುಸಾ. ೫೪); ಕೆಸರುಗದ್ದೆಯ ವಿನಾ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಉಳುವಾಗ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ತೇವ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರಬಾರದು (ವ್ಯವಸು. ೦೪): ದೀದಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳು ತೇವವಾಗಿರುವುದು ನನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತು (ಬಾಣಿಆ. ೫).

[<ಸಂ. ತೇಮ]

ತೇವಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಒದ್ದೆಯಾಗು; ಹಸಿಯಾಗು: ಬಡಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಒಣಗಿದ ನಾಲಗೆ ಆಗಲೇ ತೇವಗೊಂಡಿತ್ತು (ಪದ್ಯಸ. ೦೩೬): ಭಟ್ಟನಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳು ತೇವಗೊಂಡವು (ಬಾಣಿಆ. ೦೪೨); ಕಣ್ಣುಗಳತ್ತರೆ ಬಹು ಬೇಗ ಮೂಗುವೆ ತಾನಾಗಿ ತೇವಗೊಳ್ಳುವುದು (ಇಂದಾಪ. ೨೩೭-೭೦).

[ತೇವ + ಕೊಳ್ಳು$_1$ (<ಕೊಳ್$_1$)]

ತೇವಟಿಗೆ 'ತಿವದಿಗೆ' ನೋ.

ತೇವನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೇಲೋಗರ: "ತೇವನ – ತೇಮನ = ಒಂದು ಬಗೆ ಮಜ್ಜಿಗೆ, ತೇವ" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೮); "ತೇಮನಂ, ನಿಷ್ಠಾನಂ– ೨ ತೇವನವೆಂಬ ಮಜ್ಜಿಗೆಪಳಿದ್ಯ, ಹಸೀಮಜ್ಜಿಗೆ . . . ಚಟ್ನಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೪೭). [<ಸಂ. ತೇಮನ]

ತೇವಾರ (ನಾ). ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿವಶರಣರು ಶಿವನನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಿದ ಭಕ್ತಿಗೀತೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹ: ಕನ್ನಡಗೀತಾಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೇಲೆ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶಿವಶರಣರ ತೇವಾರಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿ ಆಗಿರುವುದು (ಅವಕಂ. ೧೪ ಓದಿಕೆ); ವೀರಶೈವರು ಶಿವಶರಣರ ವಚನಗಳನ್ನೂ ತಮಿಳು ಶೈವಸಿದ್ಧಾಂತದವರು ತೇವಾರಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಭಾರದ. ೨೦೦). [←ತಮಿ. ತೇವಾರ]

ತೇವಿಸು (ಕ್ರಿ). ತೇವಮಾಡು; ಒದ್ದೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು: ಜಲತಿ = ತೇವಿಸಿದಪಂ (ಕಾಕಕ್ಕ. ೦೪೬). [ತೇವ + – ಇಸು$_3$]

ತೇವುಳ್ 'ತೇವಂಳಂ' ನೋ.

ತೇವುಳಿ 'ತೇವಂಳಂ' ನೋ.

ತೇವುಳು 'ತೇವಂಳಂ' ನೋ.

ತೇಹ 'ತೇಗ$_2$' ನೋ.

ತೇಳ್ 'ತೇಟ್$_2$' ನೋ.

ತೇಳು 'ತೇಟ್$_2$' ನೋ.

ತೇಳ್ದೇರ 'ತೇಟ್ದೇರ' ನೋ.

ತೇಜಿತು (ನಾ). ಪುಷ್ಟಿಯಾದುದು; ಬಲವಾದಂದು; ಗಟ್ಟಿಯಾದುದು: ಘನಮಪ್ಪುದು ಗಂಭೀರಸ್ವನಮಪ್ಪುದು ತೇಜಿತವಪ್ಪುದುತ್ಸಾಹೋನ್ನೀಲನ ಮಪ್ಪುದು ಹೇಷಿತಮದು ಧನಕನಕಸಮೃದ್ಧಿ ಮಾಡಲಾರ್ಕುಂ ಜಯಮಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೩-೨೫).

ತೇಜಿದಂ = ಪುಷ್ಟನಾದವನಂ ; ಬಲಿಷ್ಠ : "ತೇಜಿದನೆನೆ ಪುಷ್ಟಿಯಾದಂ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೭೦).

[ದೇ.II ತಮಿ. ಮಲ. ತೇಜ್ಜು = ಉತ್ಕರ್ಷ, ಬೆಳವಣಿಗೆ]

ತೇಟ್$_1$ (ಕ್ರಿ). ನಾಶವಾಗು ; ಅಳಿ (?): ಬೀಟುವಿನಂ ಕಣ್ಣಾಳ್ಕೆ ನಿರಾಳಂ ಬನಮಾಗೆ ಮನದ ಮೋಹಸ್ತಂಭಂ ಬೀಟೆ ವಿಷಯಾನುರಾಗಂ ತೇಟೆ ನಭಸ್ಥಲದೊಳಾದುದುಲ್ಕಾಪಾತಂ (ಅಜಿಪು. ೬-೯೬).

[P ಇದು 'ತೀಟ್' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೇಟ್$_2$, ಚೇಳಂ$_1$, ಚೇಟ್, ಚೋಳಂ, ತೇಳ್, ತೇಳು, ತೇಟು (ನಾ). ಬಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಿಯನ್ನು ಉಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಷಜಂತು ; ವೃಶ್ಚಿಕ : "ದ್ರುತಃ, ಅಳಿಃ, ವೃಶ್ಚಿಕಃ – ಈ ೩ ತೇಟ್ (ಚೇಳು)" (ಹಲಾಯು. ೦೦೬-೨೩) ; "ತೇಟೆಂದೆನೆ ವೃಶ್ಚಿಕದೊಳ್" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೮೦): ಪುಟ್ಟಿದ ತಾಣಕ್ಕಟಿವಂ ಪುಟ್ಟಿಸಲೊಡರಿಸುವ ಕಿಚ್ಚು ತೇಟ್ ಕ್ರಿಮಿ ಕುತ್ತಂ ಪುಟ್ಟುವವೋಲ್ ದುಷ್ಕೃತದಿಂ ಪುಟ್ಟಿದನೀ ಪಾಪಕರ್ಮನೆನ್ನಯ ಬಸುಱಿಂ (ಕಾದಂಬ. ೪೮೫) ; ಪರ್ದಿನಂತೆ ಕೀಟ್ಬರ್ ತೇಟಿನಂತೆ ನೋಯಿಸುವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೭೩) ; ತಿಂದ ತೇಟಿನಂತೆಯುಂ ಪೊಡೆದ ಸಿಡಿಲಂತೆಯುಂ . . . ಪೋದರ್ (ಲೀಲಾವ. ೦೪-೦೦೬ ವ); ಕೇಡುಗಾಲಕ್ಕೆ ತಾಮೊಗೆವರ್ತೇಟಿಂಗೆವಂತಿವರ್ವಿನಗೆ (ಅನಂಪು. ೦೩-೪೯) ; ಮಾಡಿದ ನೇಕೆಯೊ ಮೇಲಂ ನೋಡದೆ ಬಿದಿ ವಿಷಮಾಘಣಿಗಣಂಗಳ ವಲ್ಲಂ ರೂಢಿಸಿದ ತೇಟ್ಗೆ ಮುಳ್ಳಂ ನಾಡಱಿಕೆಯ ದುರ್ಜನಂಗೆ ನಿಡುನಾಲಗೆಯಂ (ಧರ್ಮಪಾ. ೦-೬೨) ;ಪುದಿದಿರ್ಪುದು ತೇಟ್ಗೆ ವಿಷಂ ತುದಿವಾಲದೊಳ್ (ಚಕವಿ. ೦-೩೩). **ಚೇಳು$_1$** : ಊಜದ ಚೇಳಿನ ಏಜದ ಬೇನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂಱುಲೋಕವೆಲ್ಲಾ ನರಳಿತ್ತು (ಅವಚಂ. ೦೪-೩೭೫) ; ಚೇಳಿಂಗೆ ಬಸುಱಾಯಿತ್ತೆ ಕಡೆ ಬಾಳೆಗೆ ಫಲವಾಯಿತ್ತೆ ಕಡೆ (ಬಸವ. ೬೬೪); ಚೇಳ ಬೆನ್ನಿನೊಳೊಡೆದು ಮೂಡುವ ಬಾಲ ವೃಶ್ಚಿಕದಂತೆ (ಕುಮಾ.ಭಿ. ೦೦-೯) ; ಚೇಳಿನ ಮಂತ್ರ ಬಾರದವನು ಹಾವಿನ ಗುದ್ದಿಗೆ ಕೈ ಹಾಕಿದನಂತೆ (ಗಾದೆ) ; ಹಾವಿಗೆ ಹಲ್ಲು, ಚೇಳಿಗೆ ಬಾಲ (ಗಾದೆ). **ಚೇಟ್** : "ದ್ರುತವಮಾಲಿ ವೃಶ್ಚಿಕಂ ಕ್ರೂರಚೇಟಿನಿಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೯-೫); ಚೇಟ್ ಚಿಕ್ಕದೆಂದಟ್ಟಱಿಂ ತೆಗೆಯಲ್ ಕಚ್ಚದೆ (ಸೋಮೇಶ. ೪೦). **ಚೋಳು** : ಚೋಳಿಗೆ ಪಾರುವತ್ಯ ಕೊಟ್ಟ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). **ತೇಳ್** : ಅಹಿ ಕೊಣ್ಡಡೆ ತೇಳ್ ತಿನ್ದಡೆ (ಎಕ. XII, ೨೮೨-೦೯೩ ; 1077). **ತೇಳು** : ವೇಣು ಕದಳಿ ತೇಳು ಕರ್ಕಟಗಳು ಕೇಡು ಮಾಣದ ತಮಗಾಗುವಲ್ಲಿ ಹುಣಿಸೆ ಫಲವಾಗುವಂತೆ ನೀ ಮಕ್ಕಳ ಬಾಣ ಪಡೆದೆ ಕೆಡುವುದಕೆ (ಅನಂಚ. ೨೦-೧೨೬) : ನಾನೊಂದು ತೇಳಾಗಿ, ಆವೆಯಾಗಿ, ಅಂತಹ ಇನ್ನೇನಾದರೂ ಆಗಿ ಹುಟ್ಟಬಾರದಾಗಿದ್ದಿತೇನು (ಸುಗುಣಂ. ೦೦೪-೬). **ತೇಟು**: ಸ್ಪರ್ಶ ರಸ ಗಂಧಂಗಳೆಂಬೀ ಮೂಱಿನಜೀವ . . . ವೇನು ಸೀರು ತೇಟು ಇಂದ್ರಗೋಪ ತೇರಂಟಿ (ಪಶಾರ. ೪೯).

ತೇಟ ಬಾಲ = ೧. ಚೇಳಿನ ಬಾಲ : "ಅಳಂ, ವೃಶ್ಚಿಕಲಾಂಗೂಳಂ – ಈ ೨ ತೇಟ (ಚೇಳ) ಬಾಲಂ" (ಹಲಾಯು. ೦೦೬-೨೩). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; "ಕತ್ತರಿ" (ಚಕನಿ. ಕ. I. ೬೩).

[ದೇ.II ತಮಿ. ಮಲ. ತೇಳ್ ; ತುಳು. ತೇಳ್, ತೇಲ್, ಚೇಳ್ ; ಕೊಡ. ತೇಳೀ ; ತೆಲು. ತೇಲು ; ಮಲ್ತೊ. ತೇಲಿ]

ತೇಟು 'ತೇಟ್$_2$' ನೋ.

ತೇಟ್ಕುಟಿಗ (ನಾ). ಚೇಳಿನ ವಿಷವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೂಲಿಕೆ: ಜಲದಿಂದಂ ತೇಟ್ಕುಟ (ಡಿ) [ಟ] ಗನ ನೆಲಗುಂಬಳವೆಂಬಿವಂ ಸಮಂಗೊಂಡರದಿಂ ಪಲವಱೊಳೀಂ ಕುಡಿಸಲ್ಕಂ ಖಲ ವೃಶ್ಚಿಕ ವಿಷಮದಾಕ್ಷಣಂ ಪಱಿವಡುಗುಂ (ಖಮದ. ೦೧-೨೬).

[ತೇಟ್$_2$ + – ಕುಟಿಗ$_1$]

ತೇಟ್ದೇರ, ತೇಳ್ದೇರ (ನಾ). ಚೇಳನ್ನು ವಾಹನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು; ಭೈರವ: "ತೇಟ್ದೇರಂ ಬಿಗುರ್ವರಿಜಂ – ಈ ೨ ಭೈರವಂಗೆ ಪೆಸರ್" (ಕಶಸಾ. ೦-೮) ; "ಬಿಗುರ್ವರಿಜಂ ತೇಟ್ದೇರಂ ಬಗೆಯಲ್ಕಾಂ ಭೈರವಂಗೆ" (ಕವಿಕಂ. ೨೩) ; ಪೊದರ್ದಲೆಯ ಕರ್ಪೊಗದ ತೇಟ್ದೇರನೊಂದು ಪೊಡರ್ಪಿನ . . . ಜವನ ದೂಱುಗಾಱರ ಜಂಗುಳಿ (ಲಾಮಾಮೃ. ೬೪-೦೯). **ತೇಳ್ದೇರ** : "ಭೈರವಂಗೆ ತೇಳ್ದೇರನೆಂಬ.ವ ಪೆಸರ್" (ಕಶರ. ೪೪).

[ತೇಟ್$_2$ + ತೇರ್$_2$ + – ಅ$_7$]

ತೈ (ನಾ). ಕುಣಿತದ ತಾಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : (ಕ).

ತೈಜಸ (ಗು). ೧. ಹೊಳಪುಳ್ಳ; ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ. (ನಾ). ೨. ಕಾಂತಿ ; ಹೊಳಪು ; ಪ್ರಕಾಶ : ತೀಡುವೆಲರಿನ ಗುಂಪು ತೀವ್ರಾಪ್ಪುಗಳ ಗುಂಪು ಮೂಡಿ ಬಹ ಚಪಲಾತಿಶಯದಿಂಪು ತೈಜಸದಿ ಕೂಡಿರುವ ವೈಭವದ ಲಂಪು . . . ಚಿರವೆಸುತ ಲಾಲಿಸುವ ಮೂಢರಿಂಗೇನೆಂಬೆನು (ವೆಂಕಟಾ. ೨-೯-೨೩) ; ಮಿಂಚಿ ರೋವಾಂಚನಿಸಿತೆಂಬವೋಲ್ ಮೊಗಕೆ ತುಳ್ಕಿದುದು ತೈಜಸಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೯೯-೯೯೬). ೩. ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇಂದ್ರಿಯ ; ನಯನೇಂದ್ರಿಯ ; ಕಣ್ಣು : ರೂಪವುಳ್ಳ ನಯನವು ತೈಜಸ (ಛಾತತ್ತ್ವ. ೬೬೩); P ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಘ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ, ರಸನಕ್ಕೆ ಜಲ, ನಯನಕ್ಕೆ ತೇಜಸ್ಸು, ಸ್ಪರ್ಶಕ್ಕೆ ವಾಯು, ಶ್ರವಣಕ್ಕೆ ಆಕಾಶ –ಹೀಗೆ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಂಗಳಿಗೂ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ೪. ಲೋಹ : "ಎಲ್ಲ ಲೋಹಂ ತೈಜಸಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೦-೫). ೫. [ತತ್ತ್ವಶಾ] ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ರಜೋಗುಣಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಹಂಕಾರ : ಮತ್ತೆ ಅದಹಂಕಾರವದಱಿಂ ಸತ್ತ್ವದಿಂ ವೈಕಾರಿಕವು ತಿಳಿ ಮತ್ತೆ ತೈಜಸ ರಜದಿ ತಾಮಸದಿಂದ ಭೂತಾದಿ (ಅಮೃತ. ೪-೦೦) ; ವೈಕಾರಿಕ, ತೈಜಸ, ತಾಮಸವೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವಗಳಿರುವುವು (ಹಸಾರ. ೦೪-೦ ತಾತ್ಪರ್ಯ) ; ಸಾತ್ವಿಕಾಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಾರಿಕವೆಂದೂ ರಾಜಸಾಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ತೈಜಸವೆಂದೂ ತಾಮಸಾಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ಭೂತಾದಿಯೆಂದೂ ನಾಮಾಂತರಗಳು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ (ತತ್ತ್ವಸು. ೬). ೬. (ಸಂಖ್ಯಾದರ್ಶನದ ಮೇರೆಗೆ) ಸತ್ತ್ವಗುಣಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಹಂಕಾರ : ತೈಜಸಂ ವೈಕಾರಿಕಾಯತ್ತ ಭೂತಾದಿಯುಂದಹಂಕಾರದಿಂತೀಯವನಿಯಲ್ಲಿ ಮೂದೆಜನಾದುದಾ ತೈಜಸವೆ ಸಾತ್ವಿಕದ ಗುಣವು (ವೀಕೃಪು. ೬-೫-೦೦) ; ತೈಜಸದಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವಗುಣವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಯೂ ವೈಕೃತದಲ್ಲಿ ರಾಜಸಗುಣವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಇರುವುವು (ಛಾತತ್ತ್ವ. ೬೬೪). ೭. ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಜೀವ ; ಆತ್ಮನ ಒಂದು ಅವಸ್ಥೆ : ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ ತೈಜಸನೆಂದೂ ಅಂತರಾತ್ಮನೆಂದೂ . . . ಹೇಳುವರು (ಶಿವಾಸೂ. ೪೯) ; ಈ ವಿಧದವಸ್ಥೆ

ಯಲಿ ಹೊಳೆಯುವ ಜೀವನೆನಿಸುತ ವಿಶ್ವ ತೈಜಸನೋವಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನೆನಿಪ್ಪ ಪೆಸರನು ತಿಳಿದು ತೋಱುವನು (ಅಮೃತ. ೯-೦೩) : ಸೂತ್ರವೈಶ್ವಾನರರಧಿಗತವಿಶ್ವಾತ್ಮನುಂ ತೈಜಸಂ ಪ್ರಾಜ್ಞಕನಾದಾ ನೀನೆ (ಶಬಶಂ. ೩-೩೩); ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತೈಜಸ ವಿಶ್ವರೆಂಬ ಹಂತಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿ ಶಿವನೇ ಆಗುವವನು (ಭಾರತ. ೫೦೭) : ೨ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ ವಿಶ್ವನೆಂದೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ ತೈಜಸನೆಂದೂ ಕಾರಣಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ ೪. [ಜೈನ] ಔದಾರಿಕ, ವೈಕ್ರೀಯಕ, ಆಹಾರಕ, ತೈಜಸ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಮಣಗಳೆಂಬ ಐದು ಬಗೆಯ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂಥ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರ : ಅನುಕ್ರಮದಿನಯ್ದು ಭೇದದಿನೌದಾರಿಕ ವೈಕ್ರೀಯಕ(ಮಾ)ಹಾರಕ ತೈಜಸ ಕಾರ್ಮಣಂಗಳವು ತನು ವೆ ನಿ ಕು ೦ (ಸುಕುಮಾ. ೮-೦೦) : ಔದಾರಿಕ, ವೈಕ್ರೀಯಕ, ಆಹಾರಕ, ತೈಜಸ, ಕಾರ್ಮಣ ಎಂಬ ಐದು ತರದ ಶರೀರಗಳುಂಟು . . . ತೇಜಸ್ಸು ಹುಟ್ಟುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ಶರೀರವು ತೈಜಸವು (ಜೈನಧ. ೩೨). [ಸಂ.]

ತೈಜಸಾವರ್ತನಿ (ನಾ). ಲೋಹವನ್ನು ಕರಗಿಸುವ ಮೂಸೆ: "ತೈಜಸಾವರ್ತನೀ, ಮೂಷಾ – ೨ ಚಿನ್ನ ಮೊದಲಾದ್ದು ಕರಗಿಸುವ ಮೂಸೆಯ ಪೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೫೭೦). [ಸಂ. ತೈಜಸಾವರ್ತನೀ]

ತೈತಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). (?) : ಸಂಕಲಿನಾಚಿಯರ ನೋಟದೊಡನೆ ತನ್ನ ನೋಟಂ ಘಳಲನೆ ಸಂದಿಸೆ . . . ನಡೆಗೆಟ್ಟು ಕಂಪಿಸಿ ನಸುಬೆಮರ್ತುರ್ ಹೊಸ ನೋಟಂ ಹೊರಟೆಗುಟ್ಟ ತೈತಿಕ್ಕಿ[ಪಾಠಾಂ. ಕೈತಿಕ್ಕಿ]ತಿಳಿರದೆ ತಂತಮ್ಮೊಳ ಪೊಕ್ಕ ರೂಪು ಮಗುಳಲಾಱದೆ ನಟ್ಟು ನೋಡುತ್ತಿರಲ್ (ಸಂಬಿರ. ೦೨-೫೪).

[೨ಇದು 'ಸೈತಿಕ್ಕು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೈತಿಕ್ಷೆ (ನಾ). ಸಹನೆ; ತಾಳ್ಮೆ: ಮಿತಿಯನರಿತಾಶೆ, ಸಮುಚಿತವ ಮರೆಯದ ಯತ್ನ ತೈತಿಕ್ಷೆ ಕಷ್ಟಾಂಶದಪರಿಹಾರ್ಯತೆಗೆ (ಮಂಕುತಿ. ೮೮೦).

[ಸಂ. ತೈತಿಕ್ಷ]

ತೈತಿಲ (ನಾ). ೧. ಖಡ್ಗಮೃಗ ; ಘೇಂಡಾಮೃಗ. ೨. ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ. ೩. ಒಂದು ದೇಶದ ಹೆಸರು: ಬಿಸಕಾಂಭೋಜಕ ಬಾಹ್ಲೀಕ ಸೈಂಧ ವಾರಟ್ಟ ತೈತಿಲಂ ವಾನೇಯಂ ಮೊದಲ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಹಯಕಾ ಪೆಸರೆ ಪೆಸರ್ ಜಾತಿಗಳ್ ಗಂಧಾರಂಗಳ್ (ಅಶ್ವಶಾ. ೬-೭೬). ೪. [ಜ್ಯೋತಿ] ಹನ್ನೊಂದು ಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದು. [ಸಂ.]

ತೈತ್ತಿರ (ನಾ). ೧. ಖಡ್ಗಮೃಗ ; ಘೇಂಡಾಮೃಗ. ೨. ಗೌಜಲುಹಕ್ಕಿ ; ತಿತ್ತಿರಿ. ೩. ಗೌಜಲುಹಕ್ಕಿಗಳ ಸಮೂಹ,-ಗುಂಪು. [ಸಂ.]

ತೈತ್ತಿರೀಯ (ಗು). ೧. ತಿತ್ತಿರಿಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ: ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕವಂತೂ ಪ್ರತಿಮಾಶಿಲ್ಪಿಗಳಾದ ತ್ವಷ್ಟಾ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಮತ್ತು ತಕ್ಷಪರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು (ಭಾರತ. ೫೦೦). (ನಾ). ೨. ಈಶ, ಕೇನ, ಕಠ, ಪ್ರಶ್ನೆ, ಮುಂಡಕ, ಮಾಂಡೂಕ್ಯ, ತೈತ್ತಿರೀಯ, ಐತರೇಯ, ಛಾಂದೋಗ್ಯ, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಗಳೆಂಬ ದಶೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತಿತ್ತಿರಿ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಉಪನಿಷತ್ತು. [ಸಂ.]

ತೈನಾತಿ (ಗು). ೧. ನಿಯುಕ್ತ ಮಾಡಿದ ; ನೇಮಿಸಿರುವ : ಮಣಿಗಾರನ ತಾಬೆಯಲ್ಲಿ ತೈನಾತಿ ಜವಾನರು ಕುಳವಾಡಿಗಳು . . . ಮುಂತಾದ ಚಾಕರರು ಉಂಟು (ಕಥಾಮಂ. IV, ೩೦) : ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೈನಾತಿ ಜವಾನನೊಬ್ಬ ಅವನನ್ನು ಎದುರುಗೊಂಡನು (ಸಂ.ಕ. VI, ೫೯) ; ಟಿಳಕರ ತೈನಾತಿ ನೌಕರರಲ್ಲಿ ಭಿಸ್ತಿ ಎಂ ಪಕಾಲಿಯಮನಿದ್ದ (ಸ್ವಾತಿಚಿ. ೩೦೩). (ನಾ). ೨. ಪರಿಚರ್ಯೆ ; ಸೇವೆ ; ಚಾಕರಿ ; ಊಳಿಗ : ಕತ್ತಿ ಗೋಪಾಲಯ್ಯ ಅರಸಿನವರ ತೈನಾತಿಯಲ್ಲಿಯಿದ್ದರು (ಹೈದರ. ೩೦); ಮುಂದೆ ಇವಳನ್ನು ಬಾದಶಹ ಬೇಗಮಳು ತನ್ನ ಖಾಸ ತೈನಾತಿಗೆಂದು ಕರೆಸಿಕೊಂಡಳು (ಹಂಸಾ. ೦೩೨) ; ತೈನಾತಿಗೊಂದು ಮನೆಯ ಆಳೂ ಹೋಗಲಿತ್ತು (ದೀಪಹ. I, ೬೦) ; ನನ್ನ ತೈನಾತಿಯಲ್ಲಿ ಷೇಕ್ ಮೊಹದಿನ್ ಎಂಬ ಕಾನ್‌ಸ್ಟೇಬಲ್ ಇದ್ದ (ಕಲಿಕೆ. ೧೦೯). ೩. ಊಳಿಗಕ್ಕೆ ಇರುವವನು; ಚಾಕರ ; ಕೈಯಾಳು : ಕಿಗ್ಗಟ್ಟನಾಡ ಮೋದೀಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಜೋಪಾನದಿಂದ ಮಡಗಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬ ತೈನಾತಿ ಮಾಡಿ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೭೭) : ಜತೆಗೆ ತೈನಾತಿಯೊಬ್ಬ (ಕುವಿಕೊ. ೩೪) ; ಅವರಿಬ್ಬರ ಬೆನ್ನ ಹಿಂದೆ ತೈನಾತಿಗಳು ಹೊರಡುವಂತೆ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಹಿಂಬಾಲಿಸುವ ಜನರು ಇದ್ದೇ ಇದ್ದಾರೆ (ಜಾರುದಾ. ೪೪).

[←ಹಿಂ. ಮರಾ. ತೈನಾತ್, ತೈನಾತೀ ; ಅರ. ತಇನಾತ್]

ತೈಮಾಸ, ತಯಿಂಮಾಸ (ನಾ). ಸೌರಮಾನ ವರ್ಷದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ತಿಂಗಳು : ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಬಂದು ತೈ(ಮಾಘ–ಫಾಲ್ಗುಣ)ಮಾಸ ಹುಟ್ಟಿ ಬಿಟ್ಟಿತು (ಕೊನಕ್ಕ. ೩೭). ತಯಿಮಾಸ : ಸಾಧಾ[ರಣ]ಸಂವತ್ಸರದ ತಯಿಮಾಸ ೫ ದಿಯಲೂ . . . ಆ ಸ್ಥಾನಿಕರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಸಂಸ್ಥೆ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೦೩-೪ ; 1870). [←ತಮಿ. ತೈಮಾಚ]

ತೈರು (ನಾ). ಮೊಸರು. 'ತೈರುವಡೆ' ನೋ.

[ದೇ.೨ ತಮಿ. ಮಲ. ತಯಿರ್; ತೆಲು. ತೈರು]

ತೈರುವಡೆ (ನಾ). ಮೊಸರಲ್ಲಿ ನೆನೆಸಿದ ವಡೆ ; ಮೊಸರುವಡೆ : ಹೈಡ್ರೊಜನ್ ಬಾಂಬಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ರಾಜಭವನದ ಪೂರಿ, ತೈರುವಡೆಗಳ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕೂ ನಮ್ಮ ಹರಟೆ ಹಬ್ಬಿತ್ತು (ಇತಿನೋ. ೪೬). [ತೈರು + ವಡೆ]

ತೈರೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ತೈರೂರ ಕೌಣ್ಡಿಲ್ಯಗೋತ್ರದ ಗಾವುಂಡ ಸಾಮಿಗಳ ಮಗನ್ (ಎಕ. XIV, ಮುಂಡ್ಯ. ೦೩-೬ : 895).

[? + ಊರ್]

ತೈಲ$_1$ (ನಾ). ೧. ಎಳ್ಳಿನಿಂದ ತೆಗೆದ ಎಣ್ಣೆ ; ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ: "ತಿಲಮೆನಲ್ಕೆಳ್ಳು ತೈಲವಮದೆಣ್ಣೆ ತೈಲಕಂ ಹಿಂಡಿ" (ಮುಂಗರಾ. ೧೧೦-೫). ೨. ಎಣ್ಣೆ : ತಕ್ಕುದೆ ಬೆರಸಲ್ಕೆ ಘೃತಮುಮಂ ತೈಲಮುಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೪೨) ; ತಿಲದ ಮಱೆಯ ತೈಲದಂತೆ . . . ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ನಿಲವನಾರೂ ಅಱಿಯಬಾರದು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೯-೨) ; ಮಳಲೊಳ್ ತೈಲಂಗಳಂ ಹಿಂಡಲಕ್ಕು . . . ಕಡುಮೂರ್ಖಂ ಹಿತ ಕೇಳ್ವನೇ (ಸೋಮೇಶ. ೪೯) ; ಕಮಲಾಕ್ಷಿಯರು ಪೂರಿತ ಪರಿಮಳದ ತೈಲವನು ಮೊಗದು . . . ನೇವರಿಸಿದರು ಸೆಳ್ಳುಗುರ್ಗಳಲಿ ಶಶಿಮುಖಿಯ ಸಿರಿಮುಡಿಯ (ತೊರವೆ. ೦-೦೪-೦೩) ; ರಘುರಾಮಚಂದ್ರನಿನಿಯಳ ಜೀವದೀವಿಗೆಗೆ ತೈಲಮುಂ ಕಾಂತಿಯುಂ ತಾನಾಗಿ ರಸವಾಹದೊಳ್ ತೇಲುತಿರ್ದನು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೫-೨೭) ; ಇಂದು 'ಎಣ್ಣೆ' ಎಲ್ಲಾ ತರದ ತೈಲಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ (ಸಂಕೋಲ.೮೮). ೩. ಕೆಲವು ಔಷಧಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಎಣ್ಣೆ.

[ಸಂ.]

ತೈಲ$_2$, ತೈಳ (ನಾ). = ತೈಲಪ : ಮೊಲೆವೊತ್ತ ತೈಲಜನನಿಯ ಕೆಲದೊಳ್ ರಂಜಿಪರೆ ವಿಹಾಸಿಪೊತ್ತಣ್ಣಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೦-೬೫) : ಶ್ರೀತೈಲಭೂಪಾಳ (ಸೌಇಇ. XI-ii, ೦೩೭-೨೯ ; 1091). ತೈಳ : ತೈಳಭೂಪ(ಃ)ಸ್ತತೋ ಜಾತೋ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯಭೂಪತಿಃ (ಸೌಇಇ. XI-ii, ೦೩೭-೨೨ : 1091).

ತೈಲನ ಸಿಂಘ = ಒಂದು ಬಿರುದು : ವೈರಿನಿಃಕಂಟಂ ತೈಲನ ಸಿಂಘಂ ಸಾಹಸೋತ್ತುಂಗಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೦-೧೧ ; 1068). [?]

ತೈಲಂಗ 'ತೆಲಂಗ' ನೋ.

ತೈಲಕ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದ ನಂತರ ಉಳಿಯುವ ಸಾರವಿಲ್ಲದ ವಸ್ತು ; ಹಿಂಡಿ : "ತಿಲಮೆನಲ್ಕೆಳ್ಳು ತೈಲವಮದೆಣ್ಣೆ ತೈಲ[ಪಾಠಾಂ. ಲಿ]ಕಂ ಹಿಂಡಿ" (ಮುಂಗರಾ. ೧೧೦-೫). [ಸಂ.]

ತೈಲಕಾರ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯುವವನು ; ಗಾಣಿಗ : ಸುವರ್ಣಕಾರ . . . ತೈಲಕಾರಾದಿ ಅನಾಥಪ್ರೇಷ್ಯ ದಾಸೀದಾಸಪ್ರಭೃತಿ ಕಪಶ್ಚರಣಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯಂಗಳಪ್ಪ ಹೀನಜಾತಿಗಳ್ (ಚಾರ. ೫೦). [ಸಂ.]

ತೈಲಚಿತ್ರ (ನಾ). ತೈಲವರ್ಣದ ಚಿತ್ರ; ತೈಲವರ್ಣವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಬರೆದ ಚಿತ್ರ : ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು, ತೈಲಚಿತ್ರಗಳು, ನೀರು ಬಣ್ಣದಿಂದ ಬರೆದ ಚಿತ್ರಗಳು, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಹಾಫ್‌ಟೋನ್ ಪಡಿಯಚ್ಚಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮೂಲಪ್ರತಿಗಳು (ಮುದ್ರಣ. ೭೦) ; ಅರಸರ ತೈಲಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ನಂದಾದೀವಿಗೆ ತಗುಲಿ, ಅದು ಉರಿದುಹೋಗುತ್ತದೆ (ಸಂಕಳ. ೯೯).

[ತೈಲ$_1$ + ಚಿತ್ರ]

ತೈಲಧಾರೆ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆಯ ಸುರಿತ,–ಸುರಿಯುವಿಕೆ : ಕಾಲವಕ್ಷಯ ದೀಪವದರ ಪಾತ್ರಯಪಾರ ಬಾಳ್ ಅದರಿನಾದೊಂದು ಕಿರುಹಣತೆ ಮಿಣುಕು ಗಾಳಿಯಾರಿಪುದೊಂದನಿನ್ನೊಂದ ಹೊತ್ತಿಪುದು ತೈಲಧಾರೆ ಯಖಂಡ (ಮಂಕುಳ. ೦೦೪). [ತೈಲ$_1$ + ಧಾರೆ]

ತೈಲನಿಕ್ಷೇಪ (ನಾ). ಭೂಮಿಯೊಳಗಿರುವ ಎಣ್ಣೆಯ ದಾಸ್ತಾನು,–ನಿಕ್ಷೇಪ : (Oil Reserve. ಪತ್ರಿನಿ. ೫೯). [ತೈಲ$_1$ + ನಿಕ್ಷೇಪ]

ತೈಲಪ (ನಾ). ಚಾಳುಕ್ಯವಂಶದ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೊರೆಯ ಹೆಸರು : ಚಕ್ರವರ್ತಿಯೊಳ್ತೈಲಪನೊಳ್ ಪಡೆದಂ ಮಹಿಮೋನ್ನತಿಯಂ . . . ರನ್ನಂ (ಗದಾಯು. ೦–೩೭) : ಶ್ರೀಮಚ್ಚಾಳುಕ್ಯಚಕ್ರೇಶ್ವರನತುಳಬಳಂ ತೈಲಪಂ (ಇಐ. IV, ೨೦೮–೨ ; 1076) ; ಕಾಲಾಗ್ನಿರುದ್ರನೆನಿಸಿದುದು ತೋಳ ಬಾಳ್ ತೈಲಪನಾ (ಶಮುದ. ೦೦೭ ಪ್ರಯೋ). [?]

ತೈಲಪಕ್ವ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆಯ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಪಾಕವಾಗುವುದು : ಅರಗಿನ ಪುಡಿ ೧ ಪಡಿಯನ್ನು . . . ತೈಲಪಕ್ವವಾಗಿ ಅಟ್ಟು, ಶೋಧಿಸಿ ಕೊಂಡು, ಈತೈಲದಿಂ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಲೇಪ ಅಭ್ಯಂಗನಾದಿಗಳಂ ನಡೆಸಲು . . . ಶೋಭೆ ಮುಂತಾದ ರೋಗಗಳು ಗುಣವಕ್ಕುಂ (ಸಕಲ್ಯ. ೦೨೮).

[ತೈಲ$_1$ + ಪಕ್ವ]

ತೈಲಪರ್ಣಿ (ನಾ). ೧. ಗಂಧ; ಚಂದನ : "ತೈಲಪರ್ಣಿ – ರಕ್ತ ಚಂದನ" (ಗಂಗಾಮು. ೦೫೭). ೨. ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ ; ಹಾಲುಮಂಡ್ಡಿ ; ಲೋಬಾನ. ೩. ದೇವದಾರುವೃಕ್ಷದಿಂದ ತೆಗೆದ ಎಣ್ಣೆ : (*).

[ಸಂ. ತೈಲಪರ್ಣೀ]

ತೈಲಪರ್ಣಿಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಂಧದ ಮರ : "ತೈಲಪರ್ಣಿಕಂ, ೧ ಬಹಳ ತಣ್ಣಗಿರುವ ಚಂದನವು" (ಸಿದ್ಧೌಷಧಿ. ೨೦೮).

[ಸಂ. ತೈಲಪರ್ಣಿಕಾ]

ತೈಲಪಾಕ (ನಾ). ೧. ಎಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಹುರಿದ ಅಥವಾ ಕರಿದ ಪದಾರ್ಥ. ೨. ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಒಂದು ಹದದಲ್ಲಿ ಕಾಯಿಸಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಔಷಧಿಯ ವಸ್ತು : ತೈಲಪಾಕವನ್ನು ಮಾಡಲು ಎಣ್ಣೆ ಯನ್ನು ಹೇಳದಿರುವಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚೆಳ್ಳೆಣ್ಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು (ಸಕಲ್ಯ. XII). ೩. (?) : ಅನವರತ ಪ್ರಮುಚ್ಯಮಾನಪ್ರಚುರನಿಜನಾರಾಚ ರಾಜಿಯಿಂದಮವಿರಳ ಮದಜಳ ತೈಲಪಾಕ ದುರಾಲೋಕಂಗಳಪ್ಪ ತದ್ಬಲ ಕರಟಿಘಟಂಗಳನಲ್ಪತುಚ್ಛಚ್ಛಿದ್ರಂಗಳ್ಮಾಡಲ್ಪಡೆಯದೆಯುಂ (ಆ ಧಿ ಪು. ೧೪–೦೦೩ ವ). [ತೈಲ$_2$ + ಪಾಕ$_1$]

ತೈಲಪಾಯಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಜಿರಳೆ ; ತೊಂಡಂಗಿ. ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕೀಟ ; ಜೀರುಂಡೆ. ೩. ತೊಗಲಬಾವಲಿ : "ತೈಲಪಾಯಿಕೆ–ತೊಗಲ ಬಾವುಲಿ" (ಗಂಗಾಮು. ೧೫೭). [ಸಂ. ತೈಲಪಾಯಿಕಾ]

ತೈಲಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಬಾಗಿಗಳ ಬಲ್ಲಹಂ ಮಾರಹೂರ ತೈಲಯ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೭–೧೪ ; 1026).

[ತೈಲ$_2$ + ಅಯ$_1$ (<ಅಯ್ಯ$_{31}$)]

ತೈಲಯಂತ್ರ (ನಾ). ೧. ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಯಂತ್ರ ; ಗಾಣ. ೨. ಎಣ್ಣೆಯ ಹಬೆಯ ಸ್ಫೋಟನದಿಂದ ನಡೆಯುವ ಯಂತ್ರ,–ಎಂಜಿನು : ತೈಲಯಂತ್ರ (Oil-Engine)–ಇದರಲ್ಲಿ ಡೀಸಲ್‌ಎಣ್ಣೆಯಂಥ ಭಾರವಾದ ಎಣ್ಣೆಗಳನ್ನು ಇಂಧನವಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ (ಶಿಲ್ಪಸಾ. ೨೦೩).

[ತೈಲ$_1$ + ಯಂತ್ರ]

ತೈಲರಂಧ್ರ (ನಾ). "ಯಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಿಕ್ಕಾಟ, ಮಸೆದಾಟ, ಕಡಮೆ ಮಾಡಲು ಘರ್ಷಣಾಪಹರಣಕ್ಕಾಗಿ ಎಣ್ಣೆ ಒಳಹೊಸರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ರಂಧ್ರ" (Oil-Hole. ಇಂಕನಿ). [ತೈಲ$_1$ + ರಂಧ್ರ]

ತೈಲವರ್ಣ (ನಾ). "ವರ್ಣದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆಹಾಕಿ ಅರೆದು ಮಾಡಿದ ಬಣ್ಣ" (Oil-Colour. ಇಂಕನಿ) : ಅನಂತರ ಈ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ತೈಲವರ್ಣ (Oil-Colours) ವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸತೊಡಗಿದರು (ಕಾಂಕ್ರ. I, ೫೯೩).

[ತೈಲ$_1$ + ವರ್ಣ]

ತೈಲವರ್ತಿ (ನಾ). ೧. ಎಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ ಬತ್ತಿ. ೨. ಎಣ್ಣೆಯ ಬತ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೀಪ : ತೈಲವರ್ತಿ, ಘೃತವರ್ತಿ, ಕರ್ಪೂರವೆಂಬ ತ್ರಿವಿಧದೀಪಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೧೧೨). [ತೈಲ$_1$ + ವರ್ತಿ]

ತೈಲವಾಯು (ನಾ). ಇಂಗಾಲ ಮಿಶ್ರವಾದ ವಾಯು : ಕಾರ್ಬನ್ನು, ಜಲವಾಯುಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಅಪಕಾರಕ ವಾಯುಗಳು–ಇವು ಕರ್ದಮೋತ್ಥವಾಯುವೆಂತಲೂ ತೈಲವಾಯುವೆಂತಲೂ ಎರಡು ಇರುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೭–೪೦). [ತೈಲ$_1$ + ವಾಯು]

ತೈಲಶೋಧನಾಗಾರ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಶುದ್ಧೀಕರಣಗೊಳಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ : (Oil-Refinery. ಪತ್ರಿನಿ. ೫೯).

[ತೈಲ$_1$ + ಶೋಧನ + ಆಗಾರ]

ತೈಲಸಿಕ್ತ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಲೇಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನು : ತೈಲಸಿಕ್ತಂ ವಿರೋಧಿಪನೊರ್ವಂ ದ್ವಿಜ ಮುಕ್ತಕೇಶಿ . . . ಧೂಮಮಂ ನಿಪುಣರ್ ಕಂಡರೆ ಪೋಗರ್ಪ್ಪೆ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೭೮). [ತೈಲ$_1$ + ಸಿಕ್ತ]

ತೈಲಸ್ಫಟಿಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹವಳ ; ಶಿಲಾರಾಳ ; ಕರೋಬಾ ಮಣಿ : ಕಾರೂಬಾಮಣಿ, ಶಿಲಾರಾಳ, ತೃಣಮಣಿ, ತೈಲಸ್ಫಟಿಕ, ಅಂಬರ್ (Amber. ಇಂಕನಿ). [ತೈಲ$_1$ + ಸ್ಫಟಿಕ]

ತೈಲಾಭ್ಯಂಗನ (ನಾ). ತಲೆ ಮತ್ತು ಮೈಗೆ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಮಾಡುವ ಸ್ನಾನ ; ಎಣ್ಣೆ ಸ್ನಾನ : ಅಂಗನೆಗೆ ಸೌರಭ್ಯ ತೈಲಾಭ್ಯಂಗನ ಮನಾಚರಿಸಿ . . . ತಂದುಡಿಸಿದರು ನವದುಕೂಲವನು (ಬಸವು. ೪–೩೪).

[ತೈಲ$_1$ + ಅಭ್ಯಂಗನ]

ತೈಲಾಭ್ಯಂಜನ (ನಾ). = ತೈಲಾಭ್ಯಂಗನ : ಅಂದು ಎಲ್ಲರೂ ತೈಲಾಭ್ಯಂಜನ ಮಾಡಿ . . . ಕಣ್ತುಂಬ ನಿದ್ರೆಮಾಡಬೇಕೆಂದು ರಾಜನ ಅಜ್ಞೆ (ನಟಸಾ. ೭೪೦). [ತೈಲ$_1$ + ಅಭ್ಯಂಜನ]

ತೈಲಾರಿ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆಯ ಶತ್ರು ; ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸು ವುದು ; ಸೀಗೆ : "ತೈಲಾರಿಯೆನಲಾ ಸೀಗೆಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೪೫–೪೮).

[ತೈಲ$_1$ + ಅರಿ$_6$]

ತೈಲಾರ್ಚಿ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆಯ ದೀಪ : ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದು ನಿರ್ವಾಣ ಪೊಂದಲಾ ತೈಲಾರ್ಚಿತತಿ ಮಂಜುಮಂಜಾಗಿ ತೋರ್ದಪುದು, ಕೈಗಣ್ಣ ದೋರಾಯ್ತು ಶೈಶಿರಜ್ಯೋತ್ಸ್ನೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೪೮–೧೦೪).

[ತೈಲ$_1$ + ಅರ್ಚಿ]

ತೈಲಿ 'ಥೈಲಿ' ನೋ.

ತೈಲಿಕ (ನಾ). ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವವನು ; ಗಾಣಿಗ. [ಸಂ.]

ತೈಲಿಗ (ನಾ). = ತೈಲಿಕ : ಮಿಗೆ ತೈಲಿಗಂಗೆಳ್ಳು ಬೆಳೆದಂದವಾಯ್ತು (ಅರಾಜ. ೮–೪೯). [ತೈಲ$_1$ + – ಇಗ]

ತೈಲೀನ₁, ತೈಲೀನ (ನಾ). ಎಳ್ಳು ಬೆಳೆಯುವ ಹೊಲ; ಎಳ್ಳಿನ ಹೊಲ: "ತಿಲ್ಯಂ, ತೈಲೀನಂ–ಈ ೨ ಎಳ್ಳ ಕೆಯ್" (ಹಲಾಯು. ೨೬-೮) ; "ಎಳ್ಳ ಬೆಳೆವ ಕೆಯ್ ತೈಲೀನವೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಪಂಗನಾ. ೨೯-೪) ; ಲೀಲೆಯಿನದಟ ನೆಲಂ ಪರಿಪಾಲಿಸಿದುವು ಕಣ್ಗೆ ನಾಡೆ ಪವೌದ್ಗ್ರ . . . ತೈಲೀನಂ ಕೌದ್ರವೀಣಮೌಮ್ಯಂ ಯವ್ಯಂ (ಹಂದ್ರಪು. ೧-೯೧). ತೈಲೀನ : ಏನೆಸವುವೊ ಕೌದ್ರವೀಣವೌವಾನದ ತೈಲೀನದ ಮಾಷೀಣದ ವಹೌದ್ಗೀನದ ಬಹುಸಾರ ಸಸ್ಯಸಕಳಫಳಂಗಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೦೨). [ಸಂ.]

ತೈಲೋಕಪೊಟಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ತೈಲೋಕಪೊಟಲಂ ದೊಮ್ಬಬ್ಬೆ ಆಳುತ್ತಿರೆ ಅಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟದು ಆಟುಗಣ್ಣಾಗ ಮಣ್ಣು (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೨೪-೪೩; ಸು. ೯೦೦). [ತೈಲೋಕ₀ + ಪೊಟಲ್₂]

ತೈಳ 'ತೈಲ₂' ನೋ.

ತೈಳೀನ 'ತೈಲೀನ' ನೋ.

ತೊಂಗಲ್, ತೊಂಗಲು (ನಾ). ೧. (ತೂಗಾಡುವ) ಗೊಂಚಲು ; ಗಂಚ್ಛ ; ಕಂಚ್ಚು ; ಗೊಂಡೆ : "ತೊಂಗಲ್ ತೊಂಬೆ ಗೊಂಚಲ್ ತೊಡಂಬೆ ನುಣ್ಪೊದೆದ ಜೊಂಪಂ ತೊಂಗೆ ಗುಚ್ಛಮೆಂದಿರದೊಪ್ಪಿ ಪಡೆದ ನಾಮಂ" (ಅಭಿಕ್ಕ. ೦೯); ಪೊಂದಳರ ತೊಂಗಲ್ಗಳ ಸುತ್ತುಗೊಂಡ ಸುರಿಗೆಯ ಮುತ್ತಿನ ಬುಂಭುಕಂಗಳ ನಡುವೆ ಕಡೆಯಿಕ್ಕಿದ ಬಿಡುಮುತ್ತಿನ ಪೊಡರ್ದುಣ್ಣುವ ಬೆಳಗು (ಆದಿಪು. ೮-೦೫ ವ) : ಘನನಿತಂಬಬಿಂಬಮಂ ಬಳಸಿದ ನೂಲ ತೊಂಗಲ ಮಧುರಧ್ವನಿ . . . ಪೊಣ್ಮೆಯುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೯೭) ; ತಳಿರ ತೊಂಗಲ ಗದ್ದುಗೆಯೊಳೋಲಗಂಗೊಟ್ಟು . . . ಮುನಿನಾಥ ಕಣ್ಗೆಸೆದಿರ್ದನು (ಹರಿಶ್ಚ. ೩-೬೬); ತಳಿರ ತೊಂಗಲ್ ಕೆಂಜೆಡೆಯ ಬಿಂಕವಮಂ ಬೀಱ್ . . . ನೇಱಿಲ್ವರಂ ಚೆಲ್ವಾದುದು (ಪದ್ಮಾ. ೮-೩೦). ೨. ಹೂವಿನ ಗೊಂಚಲು: "ತೊಡಂಬೆ . . . ತೊಂಗಲ್, ಜೊಂಪಂ, ಗೊಂಚಲ್, ಗುಚ್ಛಂ–ಈ ೭ ಪುಷ್ಪಮಂಜರಿ" (ಕಕಶಾ. ೦೮-೦೯೬). ೩. ಗುಂಪು; ರಾಶಿ; ಸಮೂಹ: ಸಂಗಡಿಸಿದ ಕಿಱುಜಡೆಗಳ ತೊಂಗಲ್ಗಳನೊಪ್ಪೆ ಜಾನು ಚಂಕ್ರಮಣಂ . . . ಸಿಂಗದ ಮಱಿಯಂತಿರೆಸೆದು ತೋರ್ಪ ಕುಮಾರಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೩೭) ; ಧರಿತ್ರಿಯೊಳ್ ಕೆದಱುತುಮಿರ್ಪ ತಣ್ಗದಿರ ತೊಂಗಲ ಡಂಗೆ . . . ಮಾಸಿದ ಮುಕುರಂಬೊಲಂತೆ ವಿಗತಪ್ರಭನಾಯ್ತು ಮೃತಾಂಶು ಮಂಡಲಂ (ಕುಸುಮಾ. ೪-೬೭) ; ನೆಣವಸೆಯ ತೊರಳೆಯ ತೊಂಗಲಿ ನೊಂದೆಸೆವ ಚಕ್ರವ ನೋಡಿದನು ದೈತ್ಯಾರಿ (ಕುಮಾಭಿ. ೬-೩೨). ೪. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ: ಒಪ್ಪುವ ವೀರಪಟ್ಟ ಮುದಯಂಗೆಯ್ವುಂದುವಂ ತೋರ್ಪ ತೊಂಗಲೆ ಜಂಬೂವಿಟಪಪ್ರಹಾರ ರುಚಿಯಂ ವಕ್ಷಾರುಣಂ ಸಂಜೆಯಂ ಗೆಲೆ ಪೋಲ್ವತ್ತು (ಕಾವ್ಯಾ. ೩೨೫ ಕೊಡ್ಗ) ; ಹರನರಸಂ ಸುರನ್ರ್ಡರದ ಗುಣ್ಣು ಜಟಾವಳಿ ತೊಂಗಲಿನ್ದ್ರ ದುರ್ಧರ ಗಿರಿಸೇತು ಧರ್ಮ್ಮಗಳೆಯಂಕದ ಮದ್ದಳೆ (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೨೯-೬೭ ; ೧೪೩) ; ಆದಿತ್ಯನ ಎಲವೆ ಮಾಬಲಮಾಗೆ ಚನ್ದ್ರನೆ ಚನ್ದ್ರಬಲ ಮಾಗೆ ನಕ್ಷತ್ರ ತಾರಾಗಣಗಳೆ ತೊಂಗಲಾಗೆ (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೦೭೦-೦೩; ಸು. 1180 ?). ೫. ತೂಗಾಟ ; ನೇತಾಡುವಿಕೆ. 'ತೊಂಗಲಿಸು' ಪರಾ. ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ (?) : ರಾಹುವೇ ತೊಂಗಲಾಗಿ ಕೇತುವೇ ಸುರಿಗೆಯಾಗಿ ಕುಳಿಕನೇ ಮೊನೆಯಾಗಿ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೦೮-೪೩ ; 1056). ೭. ಜುಟ್ಟು (?) : ಪ್ರಗದಡೆಮಾಡು ಚಪ್ಪರಿಸು ರೂಪಿಡು ಕೂಪಿಡು ಕೂರ್ಪುರದೋಱು ವಾಱಗಿಯುದೆ ಕೂರ್ಮೆ ಮಿಕ್ಕು ತೆಗೆ ತೋಂಗಲನಿಂಬೆನೆ ನೂಂಕು ಯುದ್ಧಮಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೪೦೬).

ತೊಂಗಲು : ೧. "ತೊಂಗಲನೆ ಕೊಡಂಬೆಯನಲ್ಕೆ ಗುಚ್ಛಂ" (ಕಕಶ. ೪೪); ತೊಡಕುಗುರುಳಿನ ತೊಂಗಲಿನ ಹೊಱಪಡುವ ನೆತ್ತರ ಬಾದಣದ . . . ಹೊರಳುವ ಹೆಣನ ರಾಶಿಯಲಿಡಿದುದಿಳೆ ಕಲಿಕುಂಭಕರ್ಣನ ಕರದ ಕದನದಲಿ (ತೊರೆರಾ. ೬-೨೮-೩೦) ; ಹೊಂಗೇದಗೆಯದಿರ್ಗಂಚಿ ಕಮ್ಮಲರ್ಗಳ ತೊಂಗಲು ಮೆಱೆದುವಪ್ಪುದಲಿ (ಮೋಹತ. ೦೬-೦೯). ೬. ತುಱುಲಸಂದಂಗನುವರಂ ಮುಟ್ಟದೊಡಂ ಶ್ರಾವಕಂಗೆ ಬೋಧಿ ಪುಟ್ಟದೊಡಂ ಆತಂ ತೊಂಗಲ[ಪಾಠಾಂ. ತೊವಲ]ನೇಱಿಸಿ ಕೊಂಡು ನಡೆವುದು ಈತಂ ಮಹಾವ್ರತಂಗಳನೇಱಿಸಿಕೊಂಡು ತಪೋವನಕ್ಕೆ ನಡೆವುದು (ಜೀವಸಂ. ೨೦೨-೩).

ತೊಂಗಲಾಡು = ತೂಗಾಡು ; ಅಲುಗಾಡು : ಉರಿಗಣ್ಣಾ ಜಾಲ ದಳ್ಳಿಸೆ ನಿಚ್ಚವಚ್ಚದ ಪಂದರೆ ತೊಂಗಲಾಡೆ . . . ಮಾರುತಿಗೈ ವೋಗಂ ಮುಪ್ಪೊಗನಾಗೆ ಜಡಿದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩೨-೮).

[ದೇ. ೬ ತಮಿ. ತೊಙ್ಗಲ್ ; ಮಲ. ತೊಙ್ಗಲ್ ; ತುಳು. ತೊಂಗೆಲ್, ದೊಂಕೆಲ್ ; ತೆಲು. ತೊಂಗಲಿ]

ತೊಂಗಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ತೂಗಾಡು ; ನೇತಾಡು : ಚೆಲ್ವ ದಶಾಂಗವುಃಖದ ನಱುಪೊಗೆಗಳಂ ತೊಂಗಲಿಪ ಸರಘಂಟೆಯಂ ಮೆಱೆವುದನರಸ ಕಂಡ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೪-೪೦). [ತೊಂಗಲ್ + – ಇಸು₃]

ತೊಂಗಲು 'ತೊಂಗಲ್' ನೋ.

ತೊಂಗಲುಗುರುಳ್ 'ತೊಂಗಲ್ಗುರುಳ್' ನೋ.

ತೊಂಗಲ್ಗಂಟೆ (ನಾ). ಗಂಟೆಗಳ ಗುಚ್ಛ ; ಗಂಟೆಸರ : ತೋಳ ಕಚ್ಚಳಿಯ ತೊಂಗಲ್ಗಂಟೆಯ ಜೋಡುಶಂಖದ ಜಗಜಂಪಿನ ಸತ್ತಿಗೆಯ ಪಲಬಿರುದು ಗಳ್ಗಳ್ತೆವಡೆಯ (ರಾಜಶೇ. ೬-೦೦ ವ). [ತೊಂಗಲ್ + ಗಂಟೆ₂]

ತೊಂಗಲ್ಗುರುಳ್, ತೊಂಗಲುಗುರುಳ್ (ನಾ). ದಟ್ಟವಾದ ಕೂದಲು; ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿರುವ ಮುಂಗುರುಳು : ನೊಸಲಂ ತೊಂಗಲ್ಗುರುಳ್ ಮೇಲುದನೊಗೆವ ಕುಚಂ ಬೆನ್ನನಾ ನೀಳಕೇಶಪ್ರಸರಂ . . . ಓರಂತಲೆಯ ಭರತನಂ ನೋಡಲ್ಕೆತಂದಲರೊರ್ವಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೧-೦೬); ರವಿ ಹಿಮಕಿರಣಂ ಕುಂಡಲಂ ನೀಲವೋಘಪ್ರಕರಂ ತೊಂಗಲ್ಗುರುಳ್ಗಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೨೩೦) : ನಗೆಮೊಗಂ ತೊಂಗಲ್ಗುರುಳ್ ಕೆಂದಳಂ . . . ಚೆಲ್ವಾಗಿರೆ ನಿಂದ ಬೇಡಿತಿಯರುಂ ಕಂಡಂ ಮಹೀವಲ್ಲಭಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೦೬); ತೆಳ್ವಸುಟಿ ತೊಂಗಲ್ಗುರುಳ ವಿಮಲ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ನಿಟ್ಟಿಸಿದನು (ರಾಘಶ. ೦೩-೨೪).

ತೊಂಗಲುಗುರುಳ್ : ತೊಳಪಗಂಗಳ ನಗೆಮೊಗದ ತೊಂಗಲುಗುರುಳ ಸುಲಿಪಲ್ಲ . . . ಕಡು ಚೆಲುಶಬರಿಯರು ಕಾಳರಾತ್ರಿಯ ಸಿರಿಗಳೆನಿಸಿದರು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೬-೭). [ತೊಂಗಲ್ + ಕುರುಳ್₁]

ತೊಂಗಲ್ಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಗೊಂಚಲಾಗು ; ಜೊಂಪೆಯಾಗು : ತೊಂಗಲ್ಗೊಂಡುರು ಕರ್ಣಿಕಾರದಲರಂ ನಲ್ವಾಟವಣ್ಣಂ ಮಹೀಶಾಗಿತ್ರಳ್ (ಅದ್ಭಟ. ೯-೦೨) ; ತೊಂಗಲ್ಗೊಂಡಿರ್ದ ಕೆಂಪಾದಸುಗೆಯ ತಳಿರಂ . . . ಕೊಟ್ಟನೊರ್ವಂ (ಅಭಿಕ್ಕ. ೮೮). ೨. ರಾಶಿಯಾಗು ; ಒಟ್ಟಾಗು : ಸದ್ವಕ್ರೋಕ್ತಿ ತೊಂಗಲ್ಗೊಂಡಿರ್ಪಿನವೊಲ್ದು ನಿಟ್ಟಿಸಿ ಸಮಂತಾ ನಂದದಮಂ ತಾಳ್ದು (ಅದ್ಭಟ. ೧೧-೬೪). [ತೊಂಗಲ್ + ಕೊಳ್₁]

ತೊಂಗಲ್ದೊಂಗು (ಕ್ರಿ). ಗೊಂಚಲಾಗಿ ತೂಗಾಡು : ಬಳ್ಳಿಯೊಳೆ ಪಣ್ಣು ತೊಂಗಲ್ದೊಂಗುವ ತೊಂಡೆಯ ಕಟಾವಣ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೦-೧೧).

[ತೊಂಗಲ್ + ತೊಂಗು₁]

ತೊಂಗಲ್ವರಜಿ (ನಾ). (ಅಲಂಕಾರದ) ಗೊಂಡೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಗ್ಗ : ಕನಕಘಂಟೆಗಳ್ಗಳಿರ್ವ ಕೊರಲ ಮಿಸುನಿಯ ತೊಂಗಲ್ವರಜಿಯ ಚಿನ್ನಮಣಿ ಪುದಿದ ಪಕ್ಕಗಂಟೆಯ . . . ಗಂಧಸಿಂಧುರಸಂದೋಹದಿಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೦೦ ವ). [Pಇದು 'ತೊಂಗಲ್ವರಜೆ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ]

ತೊಂಗಳೆ (ನಾ). (?) : ತೊರಳೆ ತೊಂಗಳೆ ಮಜ್ಜೆ ಮಾಂಸಗಳನು ಸವಿದುರು ಭೂತದಂಜಲು ಕೈಗೆ ಎಟಿವ ಘಟದ ವಾರಿಗಳೆನೆ ರಕ್ತವ ಕಱೆದುವು ಭಟರ ಖಡ್ಗಗಳು (ಕಂನವಿ. ೦೫-೩೩). [?]

ತೊಂಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ಒದಗಿಸು ; ಒಡ್ಡು : ಅಂಗಜ ಹಂಗಳ ಸಿಂಗರ ವನದೊಳು ತೊಂಗಿಸಿ ಮುನಿವ್ಯಗಾವಳಿಯ ಜಂಗುಳಿಗೊಡ್ಡಿದ ಬೆಳ್ಳಾರ ವಲೆಯೆನೆ ಕಂಗೊಳಿಸಿತು ಸೂಳೆಗೇರಿ (ಕಂಪಿವಿ. ೬-೯೧).

[ತೊಂಗು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೊಂಗು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ತೂಗಾಡು ; ಜೋಲಾಡು ; ತೊನೆದಾಡು : ತೊಂಗುವ ಫಲಾವಳಿಯ ಭಾರಂಗಳಾವಗಂ ಪಿಂಗವು (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೯-೬) ; ಕಮ್ಮಲರ್ಜೊಂಪವೆ ಜಲ್ಲರಿಯಾಗೆ ಪಣ್ತು ತೊಂಗುವ ಪಣ್ ಫಲಾವಳಿ ಯಾಗೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೬-೨೬). ೨. ಬಾಗು ; ಬಗ್ಗು : ತೊಲಗು ಚಿಂತೆಯ ವಿಕಟಗುಹೆಯೊಂದು ನಿನಗಿರಲಿ . . . ತೊಂಗಿದರೆಗಲ್ಲುಗಳ ಮರೆಗೆ ಬೇಗನೆ ಹಾರು (ಭಾವಗೀ. ೨೨೬). ೩. ಹೊರಟುಹೋಗು; ಸರಿ : ಅವಳ ಪೊತ್ತ ಮನದ ತಲೆಗೆ ನೋವು ತೊಂಗಿದಾ ನೋಟಕಜನದ (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೦-೬೨) ; ತೊಂಗಿದ ಹಲ್ಲು ಬಹವೆ (ಭರತ. ೩೯-೯೦). ೪. ಒದಗಂ ; ಉಂಟಾಗು ; ದೊರಕು : ಅಲಘುರುಚಿಗಳ್ತೊಂಗೆ ನಾರುಬೇರ್ವಣಿ ಮಂತ್ರಗಳನೊಲ್ಲದಿಹುದು ಮೂವತ್ತಂಟನೆಯ ಶೀಲ (ಹಾಸೋಳು. ೨-೬೬); ಲಿಂಗದ ಹಾರ ಜಂಗಮದರ್ಥದಾಗರ ತೊಂಗುವ ಭವಕೆ ನೀ ದೂರ (ಅಮುಸಾಂ. ೫-೯೩); ವೈಭವಂ ಪಿಂಗಿ ತೊಂಗಿದ ದರಿದ್ರದುಃಖದೊಳಾರ್ಯ ಚೂಡಾಮಣಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು (ಕೊಟ್ಯೂರು. ೦೩-೩೪). ೫. ಬಯಸಂ ; ಆಸೆಪಡಂ : ಹೊಂಗುವ ಮನ ಶಿವಪೂಜೆಗೆ ತೊಂಗುವ ಮನ (ಶಂಕರಸಂ. ೨೬). [ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತೊಙ್ಙು ; ತೆಲು. ತೊಂಗು]

ತೊಂಗು$_2$ (ನಾ). ೧. ಜೋಲು ಬಿದ್ದಿರುವುದಂ ; ನೇತಾಡುವಿಕೆ : (ಶ). ೨. ಆಧಾರವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ : ಹಂಗು ಹರಿದ ಮೇಲೆ ತೊಂಗೇನು ತೊಡರೇನು? (ಗಾದೆ).

ತೊಂಗುತೊಸಗು = ತಪ್ಪನ್ನು ಹಂಡಂಕುವಾಗ ಆಡುವ ಮಾತು : ಎಂಥ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟರೂ ತೊಂಗುತೊಸಗು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೀರಿ (ಪಂಚುತ್ರ. ೫೫). [<ತೊಂಗು$_1$]

ತೊಂಗೆ, ಜೊಂಗೆ (ನಾ). ೧. ಗೊಂಚಲು ; ಗುಚ್ಛ : "ತೊಂಗಲ್ ತೊಂಚೆ . . . ತೊಂಗೆ ಗುಚ್ಛಮೆಂದಿರದೊಟ್ಟಿ ಪದೆದ ನಾಮಂ" (ಕಬ್ಬಿಗ. ೦೯) : "ತೊಡಬೆ . . . ಗುಚ್ಛಂ ಸೊಗಯಿಪ ತೊಂಗೆಯ ತೊಂಗಲ್ ಬಗೆಯಲ್ ಬುಧರಿಂದೆ ಗುಚ್ಛಕಕ್ಕಂ ನಾಮಂ" (ಕವಿಕಂ. ೬೫). ೨. ಹೂವಿನ ಗೊಂಚಲು : "ತೊಡಂಬೆ, ತೊಡಬೆ, ತೊಂಗೆ . . . ಗುಚ್ಛಂ–ಈ ೭ ಪುಷ್ಪಮಂಜರಿ" (ಕಶಸಾ. ೫೩-೦೯೬). **ಜೊಂಗೆ** : ೧. ತ್ರಿಕೂಟವೆಂದೆಂಬ ತ್ರಿವಿಧಮೂಲೆಯ ಜೊಂಗೆ (ಆಜಾರ. ೫೮-೬).

[ದೇ.೫ ತುಳು. ತೊಂಗೆ, ಜೊಂಕೆ, ದೊಂಕೆ]

ತೊಂಚವಂಚ, ತಂಚಾವಂಚ, ತೊಂಚಾವಂಚ (ನಾ). ಹಿಂದುಂ ಮುಂದು ನೋಡುವಿಕೆ ; ಅನುಮಾನ ; ವಿನಾನಾವೇಶ : ಎಣಿಸುವುದಂ : ಏನು ಹೇಳಬೇಕೋ ತಿಳಿಯದೆ ತೊಂಚವಂಚವಡುತ್ತ ಇದ್ದ ಆನಂದ (ಮರಳಿ. ೩೬). **ತಂಚಾವಂಚ** : ಈ ತಂಚಾವಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಲ ಕಳೆದು ಹೋಗಿತ್ತು (ಕೂಪಸ. ೦೬). **ತೊಂಚಾವಂಚ** : ವಿಷಯವನ್ನೇ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿ ಎಂದರೆ ಕೊಂಚ ತೊಂಚಾವಂಚ (ಮನಸೋಸಂ. ೦೦೪). [?]

ತೊಂಚಾವಂಚ 'ತೊಂಚವಂಚ' ನೋ.

ತೊಂಟತನ (ನಾ). ತೊಂಡಂತನ (?) : ಏಳನೆ ಗುಣ ಜಟಿಬಿದು ಎಂಟನೆ ಗುಣದ ತೊಂಟತನವ ಬಂಧಿಸಿ ತೋಟುವದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನವೇಮನ ಜಾಜಿ ನಿಂದ ಮತ್ತೆ ವಿಜಾಲಿಲ್ಲವಾಗಿ (ಷೋಳಶಮೂ. ೦೯೩-೬೨೬).

[ತೊಂಟ$_0$ + – ತನ]

ತೊಂಡ$_1$, ತಂಡು$_3$ (ನಾ). ೧. ಸೇವಕ ; ಗುಲಾಮ : ತೊತ್ತು ತೊಂಡರ ಕಾಲ ತೊಳೆದು ಸೇವೆಯ ಮಾಡಿ ಒದುಕುವವನ ಪಡಿದೊತ್ತಿನ ಮಕ್ಕಳೆಂದು ಎಂಬರಲ್ಲದೆ ರಾಜಕುಮಾರನೆಂದೆನ್ನರು (ಜನ್ನವ. ಶ. ೦೮೫-೪೦೫) ; ಮಡದಿ ತೊಂಡನೆನುತ್ತ ನೀರೆರೆಯದಿರೆ ಕೈಯ ಕಡಿದು ಹಾಯ್ಕುಯ ಮೆಚ್ಚಿದ ಕಲಿಕಂಬರು (ಅಶಿಕಂ. ೩೩-೪೩) : ತೊತ್ತುಗೈವುದು ಲೋಕವೀತಗೆ ವ್ಯತ್ತು ಗಿತ್ತುಗಳಿವನ ತೊಂಡರು (ಶಾಶಿರಾ. ೫೩-೬) : ಚಾಮುಂಡಿಯನೊಲಿಸಿ ಕೊಂಡವನ ತೊಂಡನ ಮಾಡಿಕೊಡುವೆನು ನಿನಗೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೯-೩೬). ೨. ಭಕ್ತ ; ಆರಾಧಕ : ಮಾಡುವವರೆಲ್ಲರೂ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ತೊಂಡಂದಿರು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೩-೩೩೯) ; ಪುರಂದರವಿಠಲನು ತೊಂಡರಿಗೆ ತೊಂಡನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತಿಹನು (ಪುರಂದ. ೦-೦೯೬-೩) : ತಿರುಕುರುಂಬೆಯ ತೊಂಡ ರಂದು ಕಂಥೆಯನೊಗೆದು . . . ಕೈಲಾಸವಂ ಪೊಕ್ಕರು (ಚಬಪು. ೫೫-೩೬). ೩.ವಯದಂಕ ; ವಯಸ್ಸಾದವನು ; ವೃದ್ಧ. 'ತೊಂಡಜ್ಜ' ಪರಾ. **ತಂಡು$_3$** : ೧. ನೀನಾಡಿಸಿದಂತೆ ನಾನಾಡುತ್ತಿದ್ದೆ ಸಂಜ್ಞೆಯನಱಿದ ತಂಡಿ ನಂತೆ ವೇದಿಸಿದುದ ನಾ ಸಾಗಿಸಿದೆ (ಸಗಕೊ. ೮೫).

ತೊಂಡಮಂಡಳಿಕ = ಮಲೆತ ಸಾಮಂತ ; ಸೊಕ್ಕಿದ ಮಾಂಡಳಿಕ : ಅಹಿತಮಂಡಳಿಕ ಕಾ ಳಾ ನ ಳ ತೊಂಡಮಂಡಳಿಕ ಮಂಡಳಪ್ರಚಂಡ ದೌವ್ವಾರ್ನಳ (ಎಕ. II, ೦೯೩-೨೫ : 1131); ತೊಣ್ಡಮಣ್ಡಳಿಕ ಕುಳಾಚಳ ವಜ್ರದಣ್ಡ ಬಿರುದ ಭೇರುಂಡ್ಡ ಕಂದುಕಾಚಾರ್ಯ್ಯಂ (ಮ್ಯಆರಿ. ೦೯೩೦, ೬೯-೫ : 1191). **ತೊಂಡರ ತೊಂಡ** = ಸೇವಕರ ಸೇವಕ ; ತೊತ್ತಿನ ತೊತ್ತು ; ದಾಸಾನುದಾಸ : ನಮ್ಮ ನೀಲವರ್ಣ ತೊಂಡರ ತೊಂಡ (ವಾದಿಕೀ. ೦೩೬-೦೪). [ದೇ.೫ ತಮಿ. ಕೊಣ್ಡ ; ಮಲ. ತೊಣ್ಡ]

ತೊಂಡ$_2$, ತುಂಡ$_1$ (ನಾ). ೧. ಮಲೆತವನು ; ತುಂಟ ; ಸ್ವೇಚ್ಛಾವೃತ್ತಿ ಯವನಂ ; ಉದ್ಧಟ : ತೊಂಡ ಬೇಡನು ಇಂತು ಮಾಡುವನೆ (ಕಣ್ವ.ಕ. ದೇ. ೦೯೫-೪) : ತೊಡರ್ದರನೊತ್ತಿ ತೊಂಡರನವುಂಕಿ ಕಡಂಗುವರಂ ಕಳಲ್ಚಿ (ಎಕ. VII, ಸಾಗರ. ೦೫-೬೨ ; 1218) : ದಯಾವಿಹೀನನಧರ್ಮಂ ತೊಂಡ ನತಿಕಲುಷಿತಪಾಪದ ಪಿಂಡನೆನಿಪ್ಪವನೆ ಕೃಷ್ಣಲೇಶ್ಯೆಯ ಜೀವಂ (ಜ್ಞಾನಕಾ. ೭೦-೯); ತೊಂಡ ಕೇಳ್ಕೆ ನಿನಗೆ ಸತಿಯರು ಹೆಂಡಿರಾಗಿಯು ಮಕ್ಕಳಾಗಿಯು ಹಿಂದು ಗೋಧನವಿದ್ದು ನೀವೇ ಮತ್ತೆ ಬೇಱಿಲ್ಲ (ಶಾಶಿರಾ. ೩೩-೨೬) : ಪಡಿಮಾತೇನಾ ಪಾತಕ ತೊಂಡನ ಕೆಡಹಿ ಕೊರಲ ಕೊಯಿಸುವೆನು (ಕುರಾಸಾಂ. ೪೯-೦೫೬); ಬಡಿ ಬಡಿ ತೊಂಡರ ಬಾಯನೆಂದನು ಚಕ್ರಿ (ಭರತ. ೩೬-೮೪). ೨. ಕಳವು ಮಾಡುವವನು; ಕಳ್ಳ ; ಚೋರ : (ಶ). **ತುಂಡ$_1$** : ೧. ದ್ರವ್ಯಾಪಹಾರರಿಗೆ ತುಂಡರಿಗೆ . . . ಇದು ತಾ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲೆಂದ (ಜ್ಞಾಸಿಂ. ೩೦-೪೬) : ಜಗಳಗಂಟರೂ ತುಂಡರೂ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕರೂ ಇರುತ್ತಾರೆ (ಕಥಾಗ. ೨೨೫). ೩. ನಿಷ್ಕರುಣಿ; ಕಠೋರಮನಸ್ಸಿನವನಂ: ತುಂಡನಾದ ಯಮನು ಬಂದು ಮಂಡೆ ಮೇಲೆ ಹೊಯ್ಯುವಾಗ ಹೆಂಡಿರು ಮಕ್ಕಳು . . . ಬಿಡಿಸೋದಿಲ್ಲ (ಪುರಂದ. ೩-೮೦-೫). 'ತುಂಟ' ಪರಾ.

ತೊಂಡರ ಗಂಡ = ದುಷ್ಟರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ತೊಣ್ಡರ ಗಂಡನುದ್ಧತರ ಗಂಡನೋಱಂಟರ ಗಂಡನುಕ್ಕಿ ದುದ್ದಂಡರ ಗಂಡನೀ ಬೇಡರ ಗಂಡ (ಸೌಇಇ. IX-i, ೨೫೬-೨೦ ; 1150).

[ತೊಂಡು$_1$ + – ಅ$_7$./ಮಲ. ತೊಣ್ಡ]

ತೊಂಡ$_3$ (ನಾ). ೧. ಬಾಯಿ; ಮುಖ: ನೀಲ್ದ ನಿಡುಗಣ್ ಬೆಳಗೆ ತೊಂಡಂ ಬೆಳಗೆ ತೊಂಡರದ [ಪಾಠಾಂ. ಚೆಂಬುದರ]ಮಾಟ್ಕೆ[ಯಿನೊಡಂಬಡುತ ಲಾಡಿದಳು ಚೆಂಬಟಿಯ ಸಂಭ್ರಮದಲೊರ್ವಳ್] (ಸೂತ್ರಸು. ೦೩-೦೦). ೨. ಕೊಕ್ಕು; ಚಂಚು: ಬಂಡಲೆವೃತ ವಿಹಗರಾಜ ತೊಂಡದಿಂದಲೀ ತುಂಡಿಸಲ್ಕೆ (ದೇವೀಪ್ರ. ೬೬). ೩. (ಆನೆಯ) ಸೊಂಡಿಲು : ಬಂಧು ಜನರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಖಡ್ಗಪ್ರಹಾರದಿಂದ . . . ಗಜತೊಂಡಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಬಾಳೆಯ ಗಿಡದಂತೆ ಛಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿ ಖಂಡಿಸಿದರು (ಪುರಾವಿ. ೬೫).

[<ಸಂ. ತುಂಡ]

ತೊಂಡ$_4$ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಆತನಿಂ ಬಳಿಕಂ ಗಾವುಣ್ಡಗೆ ನಿನ್ದನಾಹವಶೌಣ್ಡಂ ತೊಣ್ಡಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೪೩-೦೩; ೯೮೦). [?]

ತೊಂಡಂಗಿ, ಜೊಂಡಿಂಗ, ಜೊಂಡಿಗ, ತಂಡಂಗ್ಳಿ, ತೊಣ್ಣಂಗಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು; ಜಿರಲೆ: "ಮುಖಲೋಮಿ ತೊಂ [ಪಾಠಾಂ. ತುಂ]ಡಂಗಿಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೯-೦೩). **ಜೊಂಡಿಂಗ :** ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಇಲಿಗಳೂ ಜೊಂಡಿಂಗಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಅಹಿಂಸಾಭಾವದಿಂದ ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ಅತ್ತಿತ್ತ ಓಡಾಡುತ್ತಿವೆ (ಕುರಿಹಿಂ. ೦೧೮). **ಜೊಂಡಿಗ :** ರಾಜ್ಯದ ಹೆಗ್ಗಣಗಳ ತಾನೊಕ್ಕಿ ಜೊಂಡಿಗದಾ ಹುಲುಗಡಣವ ಮುಕ್ಕಿ . . . ಬೆಕ್ಕು ಹಾರುತಿದೆ ನೋಡಿದಿರಾ (ಗಠಿ. ೮೩-೦೭): ಬಡಪಾಯಿ ಜೊಂಡಿಗದ ಜೀವ ತಕ್ಕೊಳ್ಳುವದು ನನ್ನ ಬೆಕ್ಕು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೩೮೯). **ತುಂಡಂಗ್ಳಿ :** ಮೇಲಿನ 'ಮಂಗರಾ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ತೊಣ್ಣಂಗಿ :** ತೇವವಿರುವ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ತೊಣ್ಣಂಗಿಗಳು ಬಹಳವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ (ಕೂ೨).

ತೊಂಡಜ್ಜ (ನಾ). (ಕರಾ) ಅಜ್ಜನ ತಂದೆ; ಮುತ್ತಾತ.
[ತೊಂಡ$_1$ + ಅಜ್ಜ$_2$]

ತೊಂಡತನ, ತಂಡತನ (ನಾ). ಔದ್ಧತ್ಯ; ಉದ್ಧಟತನ: ವೀರವಳದುದು ತೊಂಡತನಗಳು ಹೋಗಿ ಕೈಕಾಲೊಡೆದು ನಾಚುತ್ತ . . . ತರೆದ (ಖಾಶಿರಾ. ೦೯-೩೩). **ತಂಡತನ :** ತಂಡತಂಡಾಗಿ ತಿರುಗುವ ನಾರಿಯರ ತುಂಡತನವನು ನೋಡು (ಕಾಲಸಂ. ೩೩): ಚಂಡವಿಕ್ರಮಭೀಮನಡಿಗೆಜಿಗಿ ಕೀಚಕನ ತುಂಡತನವಂ ಪೇಳ್ದಳು ಭಾವೆ (ಪಾಂಡಚರಿ. ೩೭-೨).
[ತೊಂಡ$_2$ + - ತನ]

ತೊಂಡನೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ತೊಣ್ಡನೂರ್ ಬೋಯಸ್ಕ ಕೌಶಿಕಗೋತ್ರ ರೇವಶರ್ಮ್ಮಣ (ಇಆ. VII, ೪೩-೩೭; ೬೦೮).
[? + ಊರ್]

ತೊಂಡಬಡಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ: ಬೇಟೆ‌ವೇಟೆ‌ತ್ತಿ ತತ್ತ್ರಿಸಿದ ತೋಮರದ ತೋರದೊಂಗಲ ತೊಂಡಬಡಿಗೆಯ ಗಂಡರ ದಾವಣಿಯ ... ಸುಭಟಪೇಟಕಂ . . . ಅಜಾಂಡವೊಡೆಯೆ ಗಜಜಿ ಗರ್ಜಿಸುತ್ತುಂ (ಮಹಾಸೀ. ೦೩-೧೯ ಆ). [ತೊಂಡ$_2$ + ಬಡಿಗೆ]

ತೊಂಡಬ್ಬೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು: ನಾಗತ್ತರನ ಮಗಳ್ತೊಂಡಬ್ಬೆಯು (ಎಕ. IX, ಚೆಂಗಳೂ. ೮೮-೨; ಸು. ೧೧). [ತೊಂಡ$_4$ + ಅಬ್ಬೆ$_1$]

ತೊಂಡಮಂಡಲ (ನಾ). ಚೋಳಮಂಡಲ; ಪ್ರಾಚೀನ ತಮಿಳುರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗ; ಈ ಕಾಂಚಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಆರ್ಕಾಟಂ, ಚೆಂಗಲ್ಪಟ್ಟು ಮತ್ತು ನೆಲ್ಲೂರುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಭಾಗ: ತೊಂಡಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಪ ಶಕ್ಕರಣ್ಯಮೆನಿಪ್ಪ ನಿಪ್ಪಿಂಡ ತೋತ್ಸವವೊಂದು ಪಟ್ಟಣವಿರ್ಪುದು (ಉದ್ಭಟ. ೦೩-೦೯).
[← ತಮಿ. ತೊಣ್ಡೈಮಣ್ಡಲ]

ತೊಂಡಲ್, ತೊಂಡಲ, ತೊಂಡಲು$_1$, ತೊಂಡಿಲ್, ತೊಂಡಿಲು$_1$ (ನಾ). ೧. ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮುತ್ತಿನ ಆಭರಣ,- ಶಿರೋಭೂಷಣ: ದಂಡೆಯುಂ ತೊಂಡ[ಪಾಠಾಂ. ಡಿ]ಲಂ ನೂಂಕುತಂ ಧಂದದಿಂ ಚೆಂಡಿಕೆವಿಡಿದು ಮಗಳನುದ್ಧರಿಸುವಂದದಿಂ (ಮಾಹರ. ರೇ. ೦೬೯-೩); ಪಾಂಡ್ಯಸತಿಯರ ತೊಂಡಲ್ದೀವಿದ ಘನರತ್ನಂಗಳ್ ಪಾವುಗೆಗಳ ಬಳಸು ದೊಂಗಲೆಡೆಯೊಳ್ ತೋರ್ಕುಂ (ಚಳವಿ. ೩-೩೬); ತೊಂಡಲವು ಶಿವಗಣಕೆ ಗುಂಡಯ್ಯ ನೀನಾದಿ (ಚನ್ನಬಾ. ೩೦೨). ೨. ಸಾಲು; ಶ್ರೇಣಿ: ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ ಪರಿಯುತಿರ್ಪಜಿಉಂಬೆಯ ತೊಂಡಲ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೭೯). ೩. ಹೂವಿನ ಹಾರ, - ದಿಂಡು, - ದಂಡೆ: ರೂಢಿಸಿತ್ತು ಕೆಂಪಿಡಿದ ಬೆಡಂಗಿನಿಂದಮ . . . ವಿಳಾಸದಿಂ ಮುಡಿದ ಮಹೇಂದ್ರದಿಗ್ವಧುವ ಬಣ್ಣದ ತೊಂಡಲ ನಿಂದುಮಂಡಲಂ (ಲೀಲಾವ. ೨-೩): ತೊಂಡ[ಪಾಠಾಂ. ಡಿ]ಲ ಮುಡಿದು ಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗಂಡರ ಹಿಂದುಗೊಂಡು ನಾಡುವಿಂದರ ನೋಡುತ್ತಲಿ ಇಂದು ನಮ್ಮ ಹುಲಿ ಹೋಯಿತ್ತು (ಬಸಹಿ. ೬೦-೦೬೭); ವಿಯಚ್ಚರಿಯರ ವೇಣಿಯಿಂ ಜಗುಳ್ದ ತೊಂಡಲ ದಂಡೆಯೊ (ದಶಕು. ೯-೪೦); ಪೊಸತೊರಳೆಗಳ ದಂಡೆದೊಂಡಲ್ಗಳಂ ಮುಡಿದುಮೆಲ್ಲಗಳ ತೊಡಂಗಳನೆ ತೊಟ್ಟು . . . ಮರುಳ ಮದವರ್ಕಳೆಸೆಯಲ್ (ಹಲಾಯು. ೩೨-೨೦); ವಿಂವರಿಯ ಚಂದು ತೊಂಡಲ ಮಾಲೆಗಳ ಕೊಂಡು ತೆರಳ್ದು ಸೊಗಸಿಂ ಸೂಳೆಗೇರಿಗೈತರಲು (ನವಮೋ. ೦೭-೩೩). **ತೊಂಡಲ :** ೧. ದಂಡ್ಯಾಗ ಒರಗಿರುವ ಮಂಡಲದ ಗಿಣಿರಾಮು ತೊಂಡಲವು ತೂಗಿದಳವೆಲ್ಲಿ (ಕೋಳಗಿ. ೪೦). ೩. ಖಂಡೆಯಕೆ ಪೊಂದಿರ್ದ ತೊಂಡಲವ ಕೂಡೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮುದದಿಂದ ಬರೆ (ಪ್ರಾಭಲಾ. ೦೩-೨೭). **ತೊಂಡಲು$_1$:** ೧. ದುಂಡುಮುತ್ತಿನ ರತ್ನ ಕೀವಣಿಸಿದ ಹೊನ್ನ ತೊಂಡಲ ಸೂಡಿದು ಮುದದಿ (ಕೋಚಕ. ೦೩-೩೩); ಕರುಳ ತೊಂಡಲು ಖಂಡದ ಬಣ್ಣಬಾಸಿಗ ನರದ ಹಂಜರ ಚಪ್ಪರದಲಿ ನೆರೆದು (ಕಂಸವಿ. ೧೩-೬೩); ೩. ಅಂಗಜ ವಿಭಂಗನವರಡಿದಾವರೆಗಳುತ್ತಮಾಂಗಕವರಿದ ದಂಡೆ ತೊಂಡಲುಗಳನ್ನೇಕೆ (ಮುಡೀಪು. ೨೩-೫); ಕಾಂತೆಯರುಯತಿಕುಶಲದಿಂ ಮಾಲೆ ಕಂಕಣಂ ಚೆಂಡು ತೊಂಡಲುಗಳಿರದೇ ಸಾತಿಶಯದಿಂ ಕಟ್ಟಿ (ನವಮೋ. ೦೦-೬೦); ತೊಂಡಲ ಮೇಗಣ್ಗೆ ಸೆರಗನ್ನೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಕೊರಲ್ವಾಗಿ ಹೊರಡುವಳು (ಬಿರುಗಂ. ೨೮-೦೩). **ತೊಂಡಿಲ್ :** ೧. ದಂಡೆ ತೊಂಡಿಲ ಮುಡಿಸಿ ಶಂಡಾಲ ಗಾಮಿನಿಯ ಮಂಡೆಯೊಳು (ಜ್ಞಾನಚಂ. ೭-೨೪); ನರಮೌಕ್ತಿಕದ ತೊಂಡಿಲನು ಸಿರಿಮುಡಿಯೊಳಗಳವಡಿಸಿ (ಜ್ಞಾನಚ. ೩೬-೯೨); ಇಳೆಯೊಳ್ಪೆಂಡಿರ ತೊಂಡಿ ಲೊಳ್ನಣಿಯನೀ ಚಂದ್ರಾಸ್ಯೆಯುಂ ಸೃಷ್ಟಿಗೈದು(ಮಿತ್ರಗೋ. ೫೦). ೩. ನಿರಾಳ ಬೋಳಿಂಗೆ ತೊಂಡಿಲ ಮುಡಿಸುವಂತೆ (ಅಪಹಂ. ೦೩೩-೬೦೭). ೪. ಮದುವೆ ಯಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣಿನ ತಲೆಗೆ ತೊಡಿಸುವ ಬಾಸಿಗ: ಶರಣರ ಪಾದಂಗಳೇ ತೊಂಡಿಲ ಬಾಸಿಗವೆನಗೆ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೩೭-೭೮) **ತೊಂಡಿಲು$_1$:** ೧. "ತೊಂಡಿಲು ಶಿರೋಗ್ರಂಥಿಯೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೯-೨೦); ಮುಡಿಗೆ ಮಂಗಳಮಪ್ಪ ಮಣಿದೊಂಡಿಲಿಟ್ಟು (ಹೀರಮ. ೫-೪೧); ತೊಂಡಿಲುಂಗುರ ತಾಳಿ ಬಂದಿ ಭೂಷಣದ ಕರಂಡಗೆಗೊಟ್ಟು ಕಳುಹಿದ (ಭರಚ. ೩೭-೦೨೭); ಮಣಿವ್ರಜಮಂಡಿತವೊಂದಿ ತೊಂಡಿಲಾ ಸೋಮ್ಮುಡಿಯಲ್ಲಿ . . . ಇಟ್ಟು ಸಿಂಗರಿಸಿ (ರಾಜಶೇ. ೮-೩೮): ಮೆರೆವ ತೊಂಡಿಲ ಧರಿಸಿ (ಯಜನಳ. ೫೪). ೩. ಮಲ್ಲಿಗೆಯಲರ್ಗಳಿಂ ಸಮೆದ ತೊಂಡಿಲಿನಿಂದ ಮೊಲ್ಲೆಯ ದಂಡೆಗಳಿಂದ (ಚಂಪ್ರಸಾಂ. ೦೨-೦೦೩). ೪. ತೊಂಡಿಲು ಬಾಸಿಗವನು ಸೂಡಿದರು ಚಂದ್ರ ಮಂಡಲ ರತಿಮನ್ಮಥರ್ಗೆ (ಪಕೋಚಕ. ೧೩-೨೩).

ತೊಂಡಲ 'ತೊಂಡಲ್' ನೋ.

ತೊಂಡಲಿಪಿ (ನಾ). ಉದ್ಧತರ ಬರವಣಿಗೆ; ಉದ್ಧತರಾಜರ ಶಾಸನ: ತೊಡೆ ತೊಂಡಲಿಪಿಯನೆಂದನು ಧೂಳಿಲಿಪಿಗಳ ತೊಡೆವಂತೆ ತೊಡೆದನಾ ಭೃತ್ಯ (ಭರಚ. ೩೭-೯೮). [ತೊಂಡ$_2$ + ಲಿಪಿ]

ತೊಂಡಲು$_1$ 'ತೊಂಡಲ್' ನೋ.

ತೊಂಡಲು$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿ: ಗರುಡ ಕೊಣಕನು ಪೋಣು ಟೀವನು ಗರಗೆ ತೊಂಡಲು ಗಜಗ . . . ಪೆರುವರ್ದವಟ್ಟೊಳೊಪ್ಪಿದವು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೫-೨೩). [?]

ತೊಂಡಲ್ವಚ್ಚ (ನಾ). ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ; ಬೈತಲೆಮಣಿ: ಬೆಳ್ಳಿಗರಡಿಗೆಯೊಳ್ ತಳತಳಿಪ ಪಟನುಡಿವೆಂಡಿರ ಪಚ್ಚೆಯ ತೊಂಡಲ್ವಚ್ಚದಂತೆಯುಂ (ಚಳವಂ. ೮೬-೬೦). [ತೊಂಡಲ್ + ಪಚ್ಚ$_2$]

ತೊಂಡಲ್ಹೂವು (ನಾ). ಗೊಂಚಲಾಗಿರುವ ಹೂವು: ತೊಂಡಲ್ಹೂವಿನ ಗಾಳಿ ನನೆಯ ನಿಡುದಂಡೆ ಮನೋಹರವಾದಚ್ಚು (ಜಯುಕಾ. ೫-೩).
[ತೊಂಡಲ್ + ಪೂವು (< ಪೂ$_1$)]

ತೊಂಡವಾಡಿ (ನಾ). ಒಂದಂ ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರಂ : ತೊಣ್ಡವಾಡಿಯ ಪಳ್ಳಿಯ ಮಳೆಯುತ್ತಯ್ಯನ ಮಗ ಅಯ್ಯಪಯ್ಯ (ಎಕ. IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೦-೯೩ ; 975). [ತೊಂಡ + ಪಾಡಿ$_2$]

ತೊಂಡಾಣೆ (ನಾ). ಭಕ್ತನ ಆಣೆ : ಕೇಳಿನ್ನು ನಿನ್ನಾಣೆ ತೊಂಡಾಣೆ ಹೋಗೆಂದು ಕರುಣೆ ಕೇಳುವಲ್ಲಿ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೬-೫೦).

[ತೊಂಡ$_1$ + ಆಣೆ$_3$]

ತೊಂಡಾಲ (ನಾ). ಒಂದಂ ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರಂ : ಅಲ್ಲಿಂದ ತಂಕ ಪಡುವಲು ಉತ್ತನೂರ ತೊಂಡಾಲದ ಮುಕ್ಕೂಟಲ ಮಣ್ಣೊಬಡಿ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೨೫, ೧೦೫-೯೩ ; 934). [?]

ತೊಂಡಿ$_1$ (ನಾ). ದಾಸಿ ; ಸೇವಕಿ : ಬಸುರಿಳಿಯ . . . ಮಾಂಸದ ಚೀಲದಿಂ ಬೀಳಿಯೊಡನೆ ಗಾಂಧಾರಿಯುಂ ಮುಳಿಸಿಯದನೂ ಕಂಡಿದಕ್ಕಾಗಿ ತಾನೆರಡುವರುಷಂ ಧರಿಸಿಕೊಂಡೆನೆ ಗರ್ಭಮಂ ಬಿಸುಡು ಬಿಸುಡೆಂದಾಗ ತೊಂಡಿಯರಿಗುಸುರುತಿರಲು (ಲಕ್ಷ್ಮೀಭಾ. ೨೫-೩೭).

[ತೊಂಡ$_1$ + – ಇ$_3$]

ತೊಂಡಿ$_2$ 'ತೊಂಡೆ$_3$' ನೋ.

ತೊಂಡಿಕೆ (ನಾ). ತುಂಟತನ ; ತಂಟಾಟ : ಕರುಮಾಡದ ಪೊಱಗನೆ ಪೋಪಳಂ ವಸುದೇವಂ ಕಂಡವಳ ಕೈಯಿಂದವಾ ಕರಂಡಕಮಂ ಕೊಂಡೊಡ ವಳಿಂತೆಂಬಳ್ ತೊಂಡಿಕೆಯನೊಪ್ಪೆ ನಿನ್ನೊಳ್ ಕಂಡುದೞಿನುಪಾಯದಿಂ ವನಾಂತರದೊಳ್ ಭೂಮಂಡಳಪತಿ ಸೆಱೆಯಿಟ್ಟಂ ಕೊಂಡಾಟದೊಳಿರ್ದೆ ನೆಂದು ಬಗೆಯದೆ ಕಂಡಾ (ಬಂಹರಿ. ೨-೬). 'ತೊಂಡಿಕೆಗೆಯ್' ಪರಾ.

[ತೊಂಡು$_1$ + – ಇಕೆ]

ತೊಂಡಿಕೆಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ತಂಟಾಟವಾಡಂ : ನಿಚ್ಚನಿಚ್ಚಂ ತೊಂಡಿಕೆಗೆಯ್ದು ಪುಯ್ಯಲ ಮಾಡುತ್ತಿರೆ (ಬಂಹರಿ. ೫-೩೦ ವ). [ತೊಂಡಿಕೆ + ಗೆಯ್$_1$]

ತೊಂಡಿಗ$_1$ (ನಾ). ಒಂದಂ ಬಗೆಯಂ ಪಕ್ಷಿ : ಶಕುನಿ ಕಂಕಂ ತೊಂಡಿಗಂ . . . ರತ್ನಖಗಮಿರ್ಕುಂ ತದ್ವನಾಗೌಘದೊಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೫-೫೯) ; "ರಣಹದ್ದು" (ರಾಜಶೇ. ಕೋಶ) : ಟಿಟ್ಟಿಭಂ ತೊಂಡಿಗನುರುಳಿಗನಿರ್ಬಾ ಯನುಂ ಚಾತಕಂ . . . ಶಿಖಿ ಶುಕಂ ತದ್ವನಾಂತಸ್ಥವಿರ್ಕುಂ (ಕಬಿಕಂ. ೩-೩೩). [?]

ತೊಂಡಿಗ$_2$ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಓರಿಯ ಮಗಂ ಕಾಳಿಧುರಂಧರ ನಾತಂ ತೊಣ್ಡಿಗ[ಂ]ಗೆ ಮೆಚ್ಚಿಸಿದೋಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೪೫-೦೪ : 980).

[?]

ತೊಂಡಿಲ್ 'ತೊಂಡಲ್' ನೋ.

ತೊಂಡಿಲು$_1$ 'ತೊಂಡಲ್' ನೋ.

ತೊಂಡಿಲು$_2$ (ನಾ). =ತೊಂಡೆ$_1$: ಯಾಕವ್ವಾ ತೆರೆದು ತೊಂಡಿಲ ಬಾಯಿ ಸಾಕವ್ವಾ ಮನವು ಮಾವಿನಕಾಯಿ (ಸೋಗಿ. ೯೦-೧೭) : ಸಂಜೆ ಬಂಡೆತನವ ಹಂಸಿ ಮೆರೆಯ ತುಟಿಯ ತೊಂಡಿಲ (ಸೂರ್ಯಪಾ. ೧೦೮-೪).

[<ತೊಂಡೆ$_1$]

ತೊಂಡು$_1$, ತಂಡಂ$_2$ (ನಾ). ೧. ಉದ್ಧಟತನ ; ದಂಪ್ಪತನ ; ಸ್ವೇಚ್ಛಾ ವೃತ್ತಿ ; ಪುಂಡಾಟ : ತೊಂಡಿನೊಳರ್ಕೆ ಕೆಟ್ಟ ದಶಕಂಠನನಕ್ಕಟ ಕೊಂಡ ಪೆರ್ಮರುಳ್ ಕೊಂಡುದೆ ತನ್ನುಮಂ (ಜಂಪಭಾ. ೬-೩೩): ತೊಂಡಿನೊಳಮ್ಮ ಪೇರಡವಿಯುಂ ಪುಗುತಂದಪರೆಂದು ಲುಬ್ಧಕರ್ ತಂಡದೆ ಸುತ್ತಿಮುತ್ತ (ಜಂರಾಮಾ. ೭-೧೦೫) : ಕೊಂಡು ಕಮಂಡಳಜಳದೊಳ್ ದಂಡಿತರಿಪು ತೀವೆ ಕಂಡು ಗುಂಡುಲಿಯ ಕರಂ ಕೊಂಡಿಂದಾ ಪುರವರದೊಳ್ ಗುಂಡಿಗೆಯಂ ನೆಗಪಿ ಸುರಿಯೆ ಪರಿದುದು ನದಿಪೋಲ್ (ನೇಮಿಪು. ೭-೦೮೨) ; ತೊಂಡಿನ ಕೊಟ್ಟಿರ್ ಪಾಪದ ಪಿಂಡಮೆನಿಪ್ಪಂಗನಾಜನಂ ಬೆರಸಲ್ (ಖಮುದ. ೧೪-೬೨) : ಕೊಂಡಿನ ತವರುಮನೆ ಬಾಹಿರರಿಗಾಶ್ರಯಭವನ ಖಳರಧಿದೇವ ಭೀಷ್ಮನ ಕೊಲುವರಿಲ್ಲೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೦೦-೦೨). ೨. ಸೊಕ್ಕಿನ ನಂಡಿ ; ಉದ್ಧಟತನದ ಮಾತಂ : ಕಂಡುಳಿದಡುಳಿದರಲ್ಲದ ತೊಂಡಂ ನುಡಿದೆಡೆ ತೊಡರ್ವರುರವಣೆಯಂ ಕಂಡಿದಿರಲೆಟ್ಟು ಮುಳಿಸಿಂ ಖಂಡಿಪನೆನೆ ಹಬ್ಬಣಂಗಿದಿರ್ಚುವನಾವಂ (ಮುಂಬಕಾ. ೨೪೩-೨೯ ; 1219). ೩. ಉದ್ಧಟ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಸ್ವೇಚ್ಛಾಚಾರಿ : ತೊಂಡೆನಿಸಿ ಬದುಕಿದವ ಪೆಣ ನಂತೆ ನಿಷ್ಫಲವು (ನಿಭಾಗ. ೦೧-೨೮-೧೭). ೪. ವಾಕ್ಪಟುತ್ವ : ಜನ್ನನ ದೇಸೆ ಪಂಪನ ಗುಣಂ ಗುಣನಂದಿಯ ತೊಂಡು ಪೊನ್ನನೊಳ್ ಸನ್ನಿದಮಾದ ಜಾಣ್ನುಡಿ . . . ನೆಲಸಿರ್ಪುವೀ ಸುಕವಿಮಲ್ಲನ ಕಾವ್ಯವಿಲಾಸಗೇಹದೊಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦-೨೬). ೫. ಪರಾಕ್ರಮ ; ಶೌರ್ಯ : ಪೇಟೀವುದೂ ಕುಟಿಯಿಲ್ಲದವನ ಗಂಡುಂ ತೊಂಡುಂ (ಜಂಪಭಾ. ೮-೮೨) ; ಗಂಡಿನ ತೊಂಡಿನಂಕದಧಟಲ್ ಪೊಂಕಾಳ್ತನಂ (ಹೈಆಸಿ. ೦೩-೭-೭೩ : 1090) : ತೊಂಡಿನೊಳೆ ಮಲೆಮಹೀಪರ ಮಂಡಳಮಂ ಸೂರೆಗೊಂಡು (ಎಕ. V, ಅರಸೀ. ೦೦೨-೬೫ : 1100 ?) : ಭೇರುಂಡಪರಾಕ್ರಮಂಗೆ ಸಹದೇವ ಚಮೂಪತಿಗೆಂತು ಗಂಡಿನೊಳು ತೊಂಡವಿದಿರ್ಚೆ ಬಾಳ್ವದಟನಾಗ್ಗಳ ಮೈಳುಗಿಯಂಕ[ಕಾ]ರನೊಳು (ಸೌಇಇ. XV, ೧೫೫-೨೫ : 1206) : ಬಲಂ ಗೊಂಡಂ ತೊಂಡಂ ಬಿಡದೆ ಗಜಕರ್ಣಾವನಿಭುಜಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೭-೮೦) : ತೋಱಿಸಿದೆ ನೀ ತೊಂಡಿನೋಲೆಯಕಾಱತನವನು (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೦೬-೦೩). ೬. ಮದ ; ಸೊಕ್ಕು : ಬಲವಂ ನಚ್ಚಿ ವಿರೋಧಮಂ ಪಡೆವುದೇ ತೊಂಡಿಂದೆ ಸಾಮಂತರಂ ಕಲಹಂ ಬೇಡೆನೆ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೩೫-೫೨ : 1136) : ಕೀರ್ತನಂ ತೊಂಡಿನಿಂ ಕುಂಟಣಿ ಮಾಡ್ಬೆಳ್ಕೆಣದಿ ನಾಣೊಡೆಯ ನನೆಡೆಯೊಳ್ನಿರ್ಧನಂ ಮಾಡ್ಪೆಳ್ (ಧೀರಾಪ. ೨-೯೭) ; ಬಾದೂರ್ವ ಭವಿ ಯೆನಿಪ ವಿಪ್ರಂಗೆ ತೊತ್ತಾಗಿ . . . ಅರಮನೆಯ ಕೆಲಸಮಂ ಮಾಡುತುಂ ತೊಂಡು ಮಿಕ್ಕುದು (ನಿಂಬಶ. ೧೨೫-೦೬) ; ಜನಪನಾಱಡಿಯನಾನೆಯ ದೊಂದು ತೊಂಡ ಗುರುವಿನ ದುರಾಚಾರಮಂ ಮಾಣಿಸಲ್ಬಲ್ಲರೇ (ಸಮ್ಯಕೌ. ೨-೭೫). 'ತೊಂಡುಗೆಡೆ$_1$' ಪರಾ. ತುಂಡು$_2$: ೩. ಬಂಡು ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿ ತುಂಡೊಬ್ಬ ಸೊಸೆಯಾಗಿ ಕಂಡಲ್ಲಿ ಹರಿವ ಮಗನಾದರಾ ಮನೆಗೆ ದಂಡ ತಪ್ಪುವದೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೭೫೫).

ತೊಂಡನಿಕ್ಕು = ದಂಪ್ಪತನದಿಂದ ವರ್ತಿಸು : ಕೊಂಡನಿಕ್ಕಿ ಠವಾಳ ತನದಲ್ಲಿ ಭಂಡುಗೆಲವೃತ ಮಲುಹಣಿಯ ತಾಯ್ ಮಿಂಡನಂ ಹೊಱವಡಿಸಿ ತಾ ತನ್ನಾತ್ಮಜೆಯನೊಬ್ಬ ಮಂಡಳೀಶನ ಪೊರೆಗೆ ಕಳುಹಲು (ಬಸಪು. ೪೨-೧೯). **ತೊಂಡಿನ ದನ** = ತೊಂಡುದನ : ಮನಕ್ಕೆ ಲಿಂಗ ಬಾಹಾಗ ತೊಂಡಿನ ದನವೇ (ಮೋಳಿಷಾ. ೧೦೯-೪೭೭).

ತೊಂಡು$_2$ (ನಾ). ಅಂಕೆ ; ಹತೋಟಿ : ಮದವೆದ್ದಾನೆಗಲ್ಲಿಯ ತೊಂಡು (ಅನಂರಾ. ೬-೨೩-೨೭). [ದೇ.? ತಮಿ. ತೊಣ್ಣು]

ತೊಂಡು$_3$ (ನಾ). ಗುಂಪು ; ಸಮೂಹ : ಇಡೀ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲ ಮೋಹವಿಭ್ರಾಂತ ರಾದ ಜನರ ತೊಂಡಿನಂತೆಯೂ . . . ಅವಳಿಗೆ ಕಂಡಿತು (ಪುನರು. ೧೯೪).

[< ತಂಡ]

ತೊಂಡು$_4$ (ನಾ). (ಕರಾ) ಮಂಸಂರೆಯಂನ್ನು ಹಾಕುವ ಬಾನಿ.– ಕೂನಿ.

[?]

ತೊಂಡುಗಿಳಿ (ನಾ). ಧ್ವನಿಮಾಡುವ ಗಿಳಿ ; ಗಳಪುವ ಗಿಳಿ : ಗಂಡು ಗೋಗಿಲೆಯ ತಂಡಮುಂ ತೊಂಡುಗಿಳಿಯ ಪಿಂಡುಂ ಮುಂ ಪಯಣಮಾಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೨೯ ವ) ; ಪರಿವಿಡಿಗೆಯ್ಯೆ ತೊಂಡುಗಿಳಿ ತಂದೆಯ ತಾಯ ಸವಿಾಪದೊಳ್ (ರಸರ. ೪-೦೭೭). [ತೊಂಡು$_1$ + ಗಿಳಿ]

ತೊಂಡುಗೂಳಿ (ನಾ). ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾದ ಬಸವ ; ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಗೂಳಿ; ಪುಂಡಂಗೂಳಿ: ತೊಂಡುಗೂಳಿ ಬೆಳೆದ ಹಾಗೆ ಬೆಳೆದಿದ್ದೆ (ಸಂಧ್ಯಾರಾ. ೧೨).

[ತೊಂಡು$_1$ + ಗೂಳಿ$_1$]

ತೊಂಡುಗೆಡೆ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಗಿಳಿಯು) ಧ್ವನಿಮಾಡಂ,-ಗಳಹಂ: "ತೊಂಡುಗೆಡೆವುದೆಂದು ಶುಕವಿಲಾಸಂ" (ಶಕಸಾ. ೫೫-೨೦೪); "ತೊಂಡು ಗೆಡೆದುದೆನೆ ಗಿಳಿಯವಾತು" (ಕಬ್ಬಿಕೈ. ೨೩); ತೊಂಡುಗೆಡೆದು ವಸಂತ ರಾಜನ ಪಡಿಯಱರಂತೆ ವಿರಹಿಗಳಂ ಚಪ್ಪರಿಪ ರಾಜಕೀರಂಗಳ್ (ಗಿರಿಶ. ೩-೦೦೩ ವ); ಕಂಗೊಳಿಸಿದುದೆಂದು ತೊಂಡುಗೆಡೆಯುತ್ತುಮತೀವ ವಿಲಾಸ ದಿಂ ಶುಕಾವಳಿ (ಅದ್ಭುಟ. ೦೦-೯); ತೊಂಡುಗೆಡೆಯಿತ್ತುಪದೇಶಿಕನಂತೆ ಕಾಮ ತಂತ್ರದ ತಿರುಳಂ ಕನತ್ಕನಕಪಂಜರಪಿಂಜರಿತಾಂಶುಕಂ ಶುಕಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೪-೩); ಗಿಳಿಗಳೆಮ್ಮನೆ ಕಂಡು ಮೂಗ ಕಿಚ್ಚನೆ ಮಾಡಿ ತೊಂಡುಗೆಡೆದವ ವೆಂದಳೊರ್ವ ವನಿತೆ (ಭಾವಚಂ. ೬-೨೬); ಬಗ್ಗಿಪ ಕಳಕಂಠಂ ತೊಂಡು ಗೆಡೆವ ಗಿಳಿ ಪೂತಸೆದಿರ್ವಲಚರ್ಹಿಂವಂ (ರಾಜಶೇ. ೨-೩೮). ೨. (ಸ್ವಚ್ಛಂದ ವಾಗಿ) ಕೂಗು,-ಕಂಕಿಲಂ: ತೊಂಡುಗೆಡೆಯುತ್ತೆ ಪಿಕಾಳಿ ಶುಕಾಳಿ ಯೊಪ್ಪುಗುಂ (ಗಿರಿಶ. ೨-೩೬); ಪುಗಲ್ ಪುಗಲೆಂದು ಬಂಡಳಿಸಿ ತೊಂಡು ಗೆಡೆವ ಗಂಡುಗೋಗಿಲೆಗಳುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೩೯ ವ); ಶುಕಪಿಕಂ ತೊಂಡು ಗೆಡೆದುಱೆ ಕೂಗಲ್ (ಧಾವಚಂ. ೪-೦೬). ೩. (ಆಲಂ) ಕೂಗಾಡು; ಜರುಚು: ಬಾಣದ ಮೊನೆಯೊಳು ಲೇಖೆಯಿಂ ಕಟ್ಟಿ ತೊಟ್ಟನೆಸೆವುದದಂ ಮಾಗಧಂ ಕಂಡು ತೊಂಡುಗೆ[ಪಾಠಾಂ. ಕೆ]ಡೆವುದುಂ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಮಾಣಿಸಲ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೦೦-೨೮ ವ); ಭಂಡ ನೀ ಬಾಯ್ಬಿಡಿಕತನದಲಿ ತೊಂಡುಗೆಡೆವರೆ (ಛಾರಿಶಾ. ೨೦-೫೦); ಅಲ್ಲಿಗೆ ಪೋಗಿ ತೊಂಡುಗೆಡೆದು ನಿಂದಿಸಿ ನಮ್ಮ ಕಾಡಿದ ದಿಂಡೆಯದೇನ ಮಾಡುವೆನೆಂದ (ಕೃಭುತಿ. ೯-೪೨).

[ತೊಂಡು$_1$ + ಕೆಡೆ$_2$]

ತೊಂಡುಗೆಡೆ$_2$ (ಕ್ರಿ). ರಾಶಿಯಾಗಿ ಬೀಳಂ; ಗುಂಪಾಗಿ ಕೆಡೆ: ಕರಚಂಡ ಘಾತದೊಳ್ ತೊಡುಗೆಡೆದ ತುರಗದಳಂಗಳುಂ (ಅಜಿಂಪು. ೦೪-೬ ವ) ಕಡಿದು ಖಗಚಯ ತೊಂಡುಗೆಡೆದ ಕಾಯಿಪಣ್ಗಳೊಳು (ನಳಚೂ. ೨೪-೫೬). [ತೊಂಡು$_3$ + ಕೆಡೆ$_1$]

ತೊಂಡುಗೆಡೆತ (ನಾ). ಮಧುರವಾದ ಧ್ವನಿ,-ಕೂಗಂ: ಇಂದಿನ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಪಂಚವು ಈ ಗಿಳಿವಿಂಡಿನ ತೊಂಡುಗೆಡೆತಕ್ಕೆ ಕಿವಿಗೊಟ್ಟೀತೆ? (ಗಿಳಿವಿಂ. XI, ಮುನ್ನುಡಿ). [ತೊಂಡುಗೆಡೆ$_1$ + – ತ$_2$]

ತೊಂಡುಗೆಡೆಪ (ನಾ). ಮಧುರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದುಂ: ತಂಬೆಲರ ತನಿಸೋಂಕು ನಾಂ ಪುಗಲ್ಪುಗಲಂತೆ ತೊಣ್ಡುಗೆಡೆಪಂ ಪುಷ್ಪವಿಕಸನವ ಮುದ್ದಿಪಲರ್ವಕ್ಕಿಯಾಮೋದಮುಂ (ಸಂಚಿಹ. ೩೦-೦೬೨).

[ತೊಂಡುಗೆಡೆ$_1$ + – ಪ$_2$]

ತೊಂಡುಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). (ಗಿಳಿಯು) ಧ್ವನಿಮಾಡಂ,-ಗಳಹು: ಇನಿ ವಣ್ಣುಂಡು ಗಿಳಿವಿಂಡು ತೊಂಡುಗೆಯುಲೆಳಸಿತು (ಚಲುಪು. ೪೫-೦೦).

[ತೊಂಡು$_1$ + ಕೆಯ್$_1$]

ತೊಂಡುಗೇಡು (ನಾ). ಸೊಕ್ಕು; ಇಳಿಯಯಿಕೆ; ಅಹಂಕಾರದ ಕೇಡುಂ: ಗಂಡುಗುಂದಿನ ಬೀತ ಬಿರುದಿನ ತೊಂಡುಗೇಡಿನ ಜಯದ ಜಾಱುನ ಖಂಡಶೌರ್ಯದ ಧೀರರಿದ್ದುದು ನೃಪನ ಬಳಸಿನಲಿ (ಕುಮ್ವಾಭಾ. ೦೩-೪೬).

[ತೊಂಡು$_1$ + ಕೇಡು]

ತೊಂಡುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಓಡಾಡು: ಭಂಡಿಯುಂ ನಲವಿಂದ ನೂಂಕೆ ತದುಲ್ಲಸತ್ಪುರವೀಥಿಯೊಳ್ ತೊಂಡುಗೊಂಡಿರಲೊಂದು ತರ್ಣಕಂ . . . ಬಿರ್ದಟಿಯಲ್ (ಅದ್ಭುಟ. ೦೩-೬೬). [ತೊಂಡು$_1$ + ಕೊಳ್$_1$]

ತೊಂಡುತನ, ತುಂಡುತನ (ನಾ). ೧. ಸ್ವೇಚ್ಛಾವೃತ್ತಿ: (ಕ). ತುಂಡುತನ: ೨. ತುಂಟತನ: (ಕ). [ತೊಂಡು$_1$ + – ತನ]

ತೊಂಡುತೆರೆ (ನಾ). ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧವಾದ ಅಲೆ: ತೊಂಡುತೆರೆಗಳ ಮುಸುಕಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಮಗಳ ಕರಗಿಹೋದ (ಕಂಗೀತ. ೬೬-೨೦).

[ತೊಂಡು$_1$ + ತೆರೆ$_4$]

ತೊಂಡುತೊಳಸು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಮನಬಂದಂತೆ ಸುತ್ತು,-ತಿರುಗಂ: ತೊಂಡು ತೊಳಸುವ ದೋಣಿಯನ್ನ ನಂಬಿ ಬಂದೆನೆ? (ಗಿಳಿವಿಂ. ೫೫-೨೪).

[ತೊಂಡು$_1$ + ತೊಳಸು$_2$ (<ತೊಟಸು$_1$)]

ತೊಂಡುತೊಳಸು$_2$ (ನಾ). ಸ್ವೇಚ್ಛಾವೃತ್ತಿ; ಉದ್ಧಟತನ: ತೊಂಡು ತೊಳಸೆಕ್ಕಸಿಕ್ಕ ವಂಚನೆ ಕುಹಕ ಜೂದು ಕುತ್ಸಿತ ಲಂಡು ಭಂಡು ದುರ್ಜನ ವೆಂಬಿವೆಲ್ಲ ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವಂ (ಸಪ್ಪುಳಾ. ೬-೩೩); ಈ ನರದೇಹ ಕ್ರಿಮಿಗಳ ಮೊತ್ತದಾಗರ . . . ಇದು ಮುರಾರಿಯು ಶಕ್ತಿಯನಿಸುವ ಮಾಯೆ ಮಾಡುವ ತೊಂಡುತೊಳಸೆಂದ (ನಿಭಾಗ. ೦೦-೫೨-೨೦); ಉದ್ದಾಲಕಂ ಸಂತಸಗೊಂಡು . . . ಸಂಪ್ರೀತಿಯಿಂ ವಿಪರೀತದ ತೊಂಡು ತೊಳಸಂ ಮಱೆದು (ಕ್ರಮಿಥಾ. ೦೭-೩೦); ಕಂಡಿರಾ ಗುರುಗಳಿರ ತನಯನ ತೊಂಡುತೊಳಸಿನ ಮಾತ (ಕೃಷ್ಣಾಲ. ೬-೩೬).

[ತೊಂಡು$_2$ + ತೊಳಸು$_4$ (< ತೊಟಸು$_2$)]

ತೊಂಡುತೊಳಸುಗ (ನಾ). ಮನಬಂದಂತೆ ವರ್ತಿಸುವವನು; ತೊಂಡು ತೊಳಸುಗರನವನಿಯೊಳಂಡಲೆದಗಲಕ್ಕೆ ಪರಿದು (ಧರ್ಮನಾ. ೫-೯೦).

[ತೊಂಡುತೊಳಸು$_1$ + – ಗ$_2$]

ತೊಂಡುದನ (ನಾ). ಅಗಡುದನ; ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಅಲೆಯುವ ದನ; ತುಡುಗುಂದನ: ಕಂಡವರ ಹೊಲಕಿಳಿವ ತೊಂಡುದನವಲ್ಲು (ಕಾಲೂರ. ೬೦-೦೫೨); ನಾಲ್ಕುದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ತೊಂಡುದನಗಳು ನುಗ್ಗಿ, ಮೇದು ತುಳಿದು ಹಾಳುಮಾಡಿದ ತೋಟವಾಯಿತು (ಕನ್ನಸು. II, ೫); ಜಗತ್ತಿಗೆ ಶಾಂತಿ ಸಂತೋಷಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಹೂವೇ ಧನ್ಯ, ಮಾನ್ಯ. ಮುಳ್ಳು ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ತೊಂಡುದನಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡಿಯಾಗುವಂತೆ ಬೇಲಿಹಾಕು ವುದಕ್ಕೆ (ಬಂಕಿಮ. ೦೬೦). [ತೊಂಡು$_1$ + ದನ]

ತೊಂಡುನಗೆ (ನಾ). ತುಂಟನಗೆ; ಚೇಷ್ಟೆಯ ನಗೆ: ತೊಂಡುನಗೆಯು ತೊಂಡೆಬಾಯು ಕಂಡು ಕಂಡು ಮುತ್ತನಿಟ್ಟು (ನಾದಲೀ. ೬೬-೦೯).

[ತೊಂಡು$_1$ + ನಗೆ]

ತೊಂಡುನಡೆ (ನಾ). ಸ್ವೇಚ್ಛಾವೃತ್ತಿ; ಉದ್ಧಟತನ: ವಿರಸವನು ಬಿತ್ತುತ್ತ ತೊಂಡುನಡೆ ನಡೆದು ಕೊಲೆಗೆ ಕೊಲೆ ಸಂತತಿಯನಿಡುವವರ ಬೇಡಿದಿರಿ (ಅಮೃತಂ. ೨೩-೯). [ತೊಂಡು$_1$ + ನಡೆ$_2$]

ತೊಂಡುನುಡಿ (ನಾ). ಚೇಷ್ಟೆಯ ಮಾತು; ತುಂಟತನದ ನುಡಿ: ನಗೆವೆರಸಿರ್ದ ತೊಂಡುನುಡಿಯಿಂ ತಗುಳ್ದಳ್ ಸಲೆ ಧೀರೆ (ಚಿತರ. ೩-೯೦ ಸೂತ್ರ). [ತೊಂಡು$_1$ + ನುಡಿ$_2$]

ತೊಂಡುಪಾಳೆಯಗಾರ (ನಾ). ಉದ್ಧಟನಾದ ಪಾಳೆಯಗಾರ; ಸೊಕ್ಕಿದ ಪಾಳೆಯಗಾರ: ಚೆನ್ನರಾಜನು ಇದಿರುಬಿದ್ದು, ಉದ್ಧುರುಟು ತನದಿಂದ ತೊಣ್ಡುಪಾಳೆಯಗಾರರೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು . . . ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಲು ಸಾಹಸಪಡುತ್ತಿರುವನು (ಐತ್ಯಚ. ೪೪-೦೬).

[ತೊಂಡು$_1$ + ಪಾಳೆಯಗಾರ]

ತೊಂಡುಬಂಡು (ನಾ). (ಗಿಳಿಯು) ಧ್ವನಿಮಾಡುವ ಗದ್ದಲ,-ಗಳಹುವ ಕೋಲಾಹಲ: ತುಂಬಿಗಳ ಪಲ್ಕೊರೆಪದಿಂ ಗಿಳಿಯ ತೊಂಡುಬಂಡಿಂ ಬೆಟ್ಟಿತಾದ ನುಡಿಯಿಂ . . . ಮೆಱೆದುದಾ ವನಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೮-೨೫).

[ತೊಂಡು$_1$ + ಬಂಡು$_3$]

ತೊಂಡುಬೀಳು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವೇಚ್ಛಾವೃತ್ತಿಗೆ ಬೀಳು; ತುಂಟಾಗು: ಸಾಧು ಕುದುರೆಯಾಗಿ ಮನೆಗೆ ಬಂದರಂತೂ ಸರಿಹೋಯಿತು; ಇಲ್ಲದೆ, ತೊಂಡುಬಿದ್ದರೆ? (ಬಂಕಿಮ. ೬೯). [ತೊಂಡು$_1$+ಬೀಳು$_1$ (<ಬೀೞ್$_1$]

ತೊಂಡುಮರುಳ್ (ನಾ). ದುಷ್ಟಪಿಶಾಚಿ: ಸುಭಟರಟ್ಟೆಗಳನೆಟ್ಟಿಟ್ಟಿ ಕುಟ್ಟುವ ತೊಂಡುಮರುಳ್ಗಳುಂ (ಪಂಚತಾ. ೦೦-೦೦೯ ವ).

[ತೊಂಡು$_1$ + ಮರುಳ್$_3$]

ತೊಂಡುಮೇ, ತೊಂಡುಮೇಯಿಂ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಯಾಗಿ ತಿನ್ನು, ಮೇಯಿಯು; ತುಡುಗುಮೇಯಿಯು: ತೊಂಡುಮೇವ ಪಸುವಿಂಡಿನ ತಪ್ಪೋ ಕಂಡು ಕಾ ಮು ದ ತು ಬು ಗಾ ವ ನ ತಪ್ಪೋ (ಗೀತಗೋ. ೬೦). **ತೊಂಡುಮೇಯು:** ಅಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಾದರೂ ಬರುವ ಮೂರು ವರ್ಷದ ಕೋಣಗಳು ತೊಂಡುಮೇಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ (ಸಾ.ಕ. VI, ೩); ಹಳ್ಳ ಅಡಗಿ ಹರಿದಲ್ಲಿ, ತುಡುಗುದನ ತೊಂಡುಮೇಯುವಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಕು ತಪ್ಪತಾರ ತಪ್ಪಿ ಹೊಕ್ಕರ ಕಕ್ಕಾವಿಕ್ಕಿಯಾಗಿ (ಗಂಗಾತ. ೭೬-೨).
[ತೊಂಡು$_1$ + ಮೇ]

ತೊಂಡುಮೇಯು 'ತೊಂಡುಮೇ' ನೋ.

ತೊಂಡುವಾಡೆ (ನಾ). ಪುಂಡುದನಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹಾಕುವ ಸ್ಥಳ; ದೊಡ್ಡಿ; ಪೌಂಡಿಮನೆ; **ಕೊಂಡವಾಡೆ:** ಯಾವ ರಾಸುಗಳಾಗಲಿ . . . ಮೇಯುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಅಥವ ಹಿಡಿಸಿ ಸಾವಕಾಶ ಮಾಡದೆ ಸಮೀಪವಾದ ತೊಂಡುವಾಡೆ ದೊಡ್ಡಿಗೆ ದಾಖಲ್ಮಾಡಬೇಕು (ಗ್ರಾಮಠ. ೧೦೭).'ಕೊಂಡವಾಡೆ' ಪರಾ. [ತೊಂಡು$_1$ + ವಾಡ$_3$]

ತೊಂಡುವೆಣ್ (ನಾ). ಸ್ವೈರಿಣಿಯಾದ ಹೆಣ್ಣು; ಜಾರೆ: ತೊಂಡುವೆಣ್ಗಳ ನೇ ಹ ದೊ ಡ ಕಿ ಗೆ ಸಿಲುಕದೆ . . . . ನಲ್ಲಿಂದಿರೊಡನ ಬೆರಸುವುದು (ಹರಿಬ. ೮-೪೬). [ತೊಂಡು$_1$ + ಪೆಣ್]

ತೊಂಡುವೆಣ್ಬುರುಳಿ (ನಾ). ಗಳಹುವ ಹೆಣ್ಣುಗಿಳಿ; ಹರಟುವ ಹೆಣ್ಣು ಗಿಳಿ: ನಡಪಾಡುವ ರಾಜಹಂಸೆ ಬಂದಾಡುವ ತೊಂಡುವೆಣ್ಬುರುಳಿ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೩೭). [ತೊಂಡು$_1$ + ಪೆಣ್ಬುರುಳಿ]

ತೊಂಡುವೆಸರ್ (ನಾ). ಹೆಮ್ಮೆಗಾಗಿ ಪಡೆದ ಬಿರುದಂ: ನೀಚಂಗೆ . . . ಗಾವಿಲನೊರ್ವಂ ಕುಡೆ ಕೊಂಡ ತೊಂ[ಪಾಠಾಂ. ಕೊಂ]ಡುವೆಸರಿಂದೇಂ ಸಲ್ವುದೇ ನಿಲ್ವುದೇ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೪೪). [ತೊಂಡು$_1$ + ಪೆಸರ್]

ತೊಂಡುಸಲಗ (ನಾ). ಪಂದಿಸಿದ ಸಲಗ; ಮದ್ದಾನೆ: ತೊಂಡುಸಲಗ ನನ್ನು ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಕೆಡವಿದ ಬೇಟೆಗಾರನ ಹೆಮ್ಮೆಯಿತ್ತು ಆ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ (ರಾಗಿಡ. ೬). [ತೊಂಡು$_1$ + ಸಲಗ]

ತೊಂಡುಹೋಗು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ತಿರುಗು: ಎಮ್ಮೆ ಕೋಣ ಕುಲವ ನಾ ಕಾಯಲಿಲ್ಲ ಅವು ಎನ್ನ ತುಬುವಿಗೆ ಹೊಟಗು ತೊಂಡುಹೋಗದಂತೆ ಕಾದೊಪ್ಪಿಸುವೆ (ತುಬುಗಾ. ೦): ಹಸುವಿಂಗೆ ಒಂದು ಕಚ್ಚು . . . ಕಬು ವಿಂಗೆ ಮೂಬು ಕಚ್ಚು ಇಂತಿವ ನೋಡಿ ಮೇಯಿಸಿಕೊಂಡು ತೊಂಡು ಹೋಗದಂತೆ ನಾ ಕಾದೊಪ್ಪಿಸಬೇಕು (ತುಬುಗಾ. ೨).
[ತೊಂಡು$_1$ + ಹೋಗು$_1$ (< ಪೋಗು$_1$)]

ತೊಂಡುಜಿಸು (ಕ್ರಿ). (?): ಹರಿಣನಾ ಹಿಂಡ ಸನಬುತಲೆಸುತ ಖಂಡಿಸುತ ಶಬರಕುಳ ತೊಂಡುಜಿಸಿ ಬೇಂಟೆಯಿಂ ಪೆಚ್ಚುತಿರಲು (ಶಂಗಪು. ೬-೨೫): ಸುರುಚಿರಾಭರಣದಿಂ ಖಂಡಶಶಿನೊಸಲ್ಗಲಿಂದಾ ತೊಂಡುಜಿಸಿ ಏಟರ ಮೇಲ್ವಾಯ್ದು ಪಿಡಿದಪ್ಪುತಂ (ಶಂಗಪು. ೨೫-೪೬). [?]

ತೊಂಡೂರ್ (ನಾ). ಒಂದುಂ ಊರಿನ ಹೆಸರಂ: ಮದಂಕಲ್ಲೂ ತೊಣ್ಣೂರು ಮಲ್ಲರ್ವೃನ್ನೆರಡು ಅಮ್ಮ ವ ಳ್ಳಿ ಪನ್ನೆರಡು (ಎಕ. XI, ಹಳ್ಳ. ೩೪-೦೬; ಸು. ೨೧೬). [? + ಊರ್]

ತೊಂಡೆ$_1$ (ನಾ). ಒಂದುಂ ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು: "ಓಷ್ಠೀ, ಬಿಂಬೀ, ತುಂಡಿಕಾ-ಈ ೩ ತೊಂಡೆ" (ಹಲಾಯು. ೩೪-೫೦): "ತುಂಡಿಕೇರೀ, ರಕ್ತಫಲಾ, ಬಿಂಬಿಕಾ, ಪೀಲುಪರ್ಣೀ ಈ ೪ ತೊಂಡೆ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೧೧): ಗಾಣರ್ಗೆ ಬುಧರ್ಗೆ ಕವಿಶ್ರೇಣಿಗೆ ಪಗೆಯಾದವೆಂದು ತೊಂ ಡೆ ಯ ಪಣ್ಗಳ್ ನಾಣುಂ ಬೆಳರ್ತು ತೋರ್ಪವೊಲೀಣಾಕ್ಷಿಯರಧರಮಂದು ಬೆಳ್ಪ ಮರ್ದಿಸಗುಂ (ಉದ್ಭಟ. ೯-೦೨೬): ಮದಕರಿ ಮತ್ತ್ರೆ ಮೆಟ್ಟಿದ ಹಿರಿಯ ತೊಂಡೆಯ ಹಣ್ಣನಂದದಿ ಕರುಳನೋಕರಿಸಿದನು (ಭಾಶಿರಾ. ೨೨-೨೨): ಚಿಲುಪಾಲುವೆಸರನದಕಟ್ಟು . . . ಹಸಿಯ ತೊಂಡೆಯ ಬೇರ ಕಟ್ಟಿ ತೊಳಸಿದೊಡೆ ಬಿಳುಪಹುದು (ಸೂಪಶಾ. ೨-೩): ತರುಣಿಯೊರ್ವಳ ತುಟಿಯ ತೊಂಡೆಯ ಪಣ್ಣಿಂದರಗಿಣಿಯೆಬಗಲು (ಶಂಶಪ. ೫-೦೦೬).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಣ್ಡೈ; ಮಲ. ತೊಣ್ಡ; ತೆಲು. ದೊಂಡ]

ತೊಂಡೆ$_2$, ಡೊಣ್ಣೆ$_2$, ದೊಣ್ಣೆ$_2$ (ನಾ). ಓತಿಕೇತ; ಗೋಸಂಂಬೆ; ಊಸರವಳ್ಳಿ: "ಸರಟಃ, ಕೃಕಲಾಸಃ–೨ ಕೊಂಡೆ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತ. ೦೩೬). 'ತೊಂಡೆಕೇತ' ಪರಾ. **ಡೊಣ್ಣೆ$_2$:** 'ಡೊಣ್ಣೆಕೇತ' ಪರಾ. **ದೊಣ್ಣೆ$_2$:** 'ದೊಣ್ಣೆಕಾಟ' ಪರಾ. [← ತೆಲು. ತೊಂಡ]

ತೊಂಡೆ$_3$, ತೊಂಡಿ$_2$, ದೊಂಡೆ$_2$ (ನಾ). ೧. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಆ ವಧು ಲಾಗು ಬಾಗು ವೋಹ ಚಾಳಿಯಿಂ ನೆಜ ವಾಡಿ ತೊಂಡೆ ವೇಳಾವಾಳಿ ದೇಶಿ ಗುರ್ಜರಿ ವರಾಳಿಗಳಿಂದಮ ನಾಡೆ ಪಾಡುತಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೯೦). **ತೊಂಡಿ$_2$:** ೨. ಮಧುರವಾದ ಸ್ವರ; ಇಂಪಾದ ಧ್ವನಿ: ಶರೀರದ ಬಾಗು ಲಾಗಿನೊಳ್ ನೆಲಸಿದ ರೂಪು ರೂಪಿನೊಳ ಗುರ್ವಿಸುವುನ್ನತ ದೇಸಿ ದೇಸಿಯೊಳ್ ನೆಲಸಿದ ಗಾಡಿ ಗಾಡಿಯೊಳನಾರತ ಮೊಪ್ಪುವ ತೊಂಡಿ ತೊಂಡಿನೊಳ್ಗೆಲೆ ಬಳಸಿರ್ಪ ಭಾವವಳವಟ್ಟಿರೆ ನರ್ತಕಿ ನಾಡೆ ರಂಜಿಪಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೨೪). **ದೊಂಡೆ$_2$:** ೩. ಗಂಟಲು; ಕಂಠ: "ಅಯ್ಯೊ" ಎಂದು ಕಂಪಿತ ಚೀರ್ದನಿ ಮುನಿಯನ ದೊಂಡೆ ಯಿಂದ ಹೊರಟಿತು (ಕಾಬಬ್ರೂ. ೬೭).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಣ್ಡೈ; ಮಲ. ತೊಣ್ಡ; ತುಳು. ದೊಂಡೆ; ಕೊಡ. ತೊಂಡೆ]

ತೊಂಡೆ$_4$ 'ದೊಂಡೆ$_1$' ನೋ.

ತೊಂಡೆ$_5$ (ನಾ). ಕಬ್ಬಿನ ಜಲ್ಲೆಯ ನಿಸ್ಸಾರವಾದ ಮೇಲುಭಾಗ; ಕಬ್ಬಿನ ಸೋಗೆ: ತೊಂಡೆ ಹೊಯ್ದು ಒಂದೇ ಅಳತೆಗೆ ಕಬ್ಬುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ರಾಶಿ ಹಾಕಬೇಕು (ಪನ್ನೂರು. ೨೦೫). [?]

ತೊಂಡೆಕಾಯಿ (ನಾ). ತರಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಳಸುವ ಒಂದುಂ ಬಗೆಯ ಕಾಯಿ: ತೊಂಡೆಕಾಯಿ, ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ . . . ಬೆಣ್ಣೆ, ದ್ರಾಕ್ಷಿಹಣ್ಣು, ಇವಿಷ್ಟು ಪಾಂಡುರೋಗ, ಕಾಮಿಲೆ, ಹಲೀಮಕಂಗಳಲ್ಲಿ ಪಥ್ಯವರ್ಗಂಗಳು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೩೪೯): ಕಾಗೆದೊಂಡೆ, ಸಿಹಿತೊಂಡೆ, ತೊಂಡೆಕಾಯಿ (ಮ್ಯಾಶಿಗಿ. ೨೩-೪೨೩). [ತೊಂಡೆ$_1$ + ಕಾಯಿ$_4$ (< ಕಾಯ್$_4$)]

ತೊಂಡೆಕೇತ, ಡೊಣ್ಣೆಕಾಟ, ಡೊಣ್ಣೆಕೇತ, ದೊಣ್ಣೆಕಾಟ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದುಂ ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಣಿ; ಹೆಂಟೆಗೊದ್ದ: ಗಿಡದ ಮೇಲಿದ್ದ ತೊಂಡೆಕೇತವನ್ನು ನೋಡಿ ಮಗು ಹೆದರಿಕೊಂಡಿತು (ಬೂಡಿ). **ಡೊಣ್ಣೆಕಾಟ:** ಅವುಗಳಿಗೆ ಸರ್ಪಜಾತಿಗಳಿಂದರೂ ಸರಟ (ಡೊಣ್ಣೇಕಾಟ) ಜಾತಿಗಳಿಂದರೂ ಸಲ್ಲುವುದು (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೨೫೯). **ಡೊಣ್ಣೆಕೇತ:** ಡೊಣ್ಣೆಕೇತವನ್ನು ಕಂಡರೆ ಮಕ್ಕಳು ಅದರ ಮೇಲೆ ಕಲ್ಲೆಸೆಯುತ್ತಾರೆ (ಬೂಡಿ). **ದೊಣ್ಣೆಕಾಟ:** ವೆಂಕಟನ ಮೊಗ ತಮ್ಮನ ಕಲ್ಲಿನೇಟಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಆ 'ದೊಣ್ಣೆಕಾಟ'ದ ಮೃತಶರೀರವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರು ವಂತೆ ವಿವರ್ಣವಾಯಿತು (ಬಸಿ. ೦೦೪). [ತೊಂಡೆ$_2$ + ಕೇತ$_2$]

ತೊಂಡೆಗರುಳು 'ದೊಂಡೆಗರುಳ್' ನೋ.

ತೊಂಡೆದಾಳಿದ (ನಾ). ತೊಂಡೆಕಾಯಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಲ್ಯ: ತೊಂಡೆದಾಳಿದ ಪಟಲದಾಳಿದವ ಸವಿವುತಂ (ಶಂಗಪು. ೧೬-೦೬).
[ತೊಂಡೆ$_1$ + ತಾಳಿದ]

ತೊಂಡೆಬಾಯ್ 'ತೊಂಡೆವಾಯ್' ನೋ.

ತೊಂಡೆವಣ್, ತೊಂಡೆವಣ್ಣು, ತೊಂಡೆಹಣ್ಣು (ನಾ). ತೊಂಡೆಯ ಬಳ್ಳಿ ಯಲ್ಲಿ ಬಿಡುವ ಹಣ್ಣು; ಬಿಂಬಫಲ: ಅವಳ ಚೆಂದುಟಿಯಂ ಪೊಸ ತೊಂಡೆವಣ್ಣದೊಂದಚ್ಚರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಟ್ಟತೆನುತಲ್ಪ್ರಾಯಿನೊಲ್ದು ಕರ್ದುಂಕಲ್

(ಉದ್ಭಟ. ೬-೭೪) ; ತಳಿರಡಿಗೆ ತೊಂಡೆವಣ್ಣಾಟಿಗೆ ತಾವರೆ ಮೊಗಕೆ . . . ಕೋಗಿಲೆ ಗಿಳಿಗಳಿಂಚರಕೆ ಸೋಲ್ದವಯವಂಗಳೊಳ್ನಿಲಸಿದುವು (ಕೃಮಿಥು. ೩೦-೪). **ತೊಂಡೆವಣ್ಣು :** ಮುದದಿಂದ ಗಿಳಿ ತೊಂಡೆವಣ್ಣಿನ ರಸವನು ಕರ್ದುಕಿ ಪೀರ್ವಂತೆ (ಕಂಷವಿ. ೯-೧೨೦) ; ನಾರಿಯರಧರಂಗಳಂ ಕಂಡು ತೊಂಡೆವಣ್ಣುಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಎಳೆಗಿಣಿಗಳೆಲ್ಲ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಬರುತ (ಸೌಗಂಧಿ. ೪೭೪-೬). **ತೊಂಡೆಹಣ್ಣು :** ಬಿಂಬ, ಬಿಂಬಿಕೆ – ತೊಂಡೆಹಣ್ಣು (ನಾಚರಾ. ೬. ೭೯) ; ತೊಂಡೆಹಣ್ಣು ವಣಿಯೆ ನಾಚಿ ನಗೆಯು ಚೆಲುವ ತುಟಿಯು ಚಾಚಿ (ಅನಿಕೀ. ೦೮-೦). [ತೊಂಡೆ$_1$ + ಪಣ್$_3$]

ತೊಂಡೆವಣ್ಣು 'ತೊಂಡೆವಣ್' ನೋ.

ತೊಂಡೆವಣ್ದುಟಿ (ನಾ). ಬಿಂಬಫಲದಂತಿರುವ ತುಟಿ ; ಬಿಂಬಾಧರ : ಬಂದುಗೆದುಟಿ ತೊಂಡೆವಣ್ದುಟಿಯುವರು ಮಂದಗಮನೆಯೊಳ್ಳಿದಿದರು (ಜೀವಂಸಾಂ. ೦೦-೪೭) ; ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಣ ಕಟಾಕ್ಷ ಕೆಂಬಲ್ಗಳ ಮಿಱುಗುವ ತೊಂಡೆವಣ್ದುಟಿಯ ಬೆಱಗಿಂದೆ ಮಾತನಾಡಿದಳು (ಕೋಪಶ. ೦೬-೨೪) ; ಕಣ್ದಿಱಿದಾಕ್ಷಣ ಬರೆಸೆಳದಾ ತೊಂಡೆವಣ್ದುಟಿಯುಬಲೆಯನಪ್ಪಿ . . . ತೋಱಿದನು ಸ್ವರ್ಗಸುಖವ (ಭರಕ. ೦೩-೬೨).

[ತೊಂಡೆವಣ್ + ತುಟಿ]

ತೊಂಡೆವಾಯ್, ತೊಂಡೆಬಾಯ್, ತೊಂಡೆವಾಯಿ (ನಾ). ತೊಂಡೆಯ ಹಣ್ಣಿನಂತೆ ಕೆಂಪಾಗಿರುವ ಬಾಯಿ,-ತುಟಿ : ಬಂದರ್ ಪವಳವಾಯ ತಳಿರ್ವಾಯ ತೊಂಡೆವಾಯೊಳ್ಕೆಂಡಿರ್ (ಜಗವಿ. ೪-೦೨೨) ; ನಿಡುಸುಯ್ಯುಂ ತನ್ನನೊತ್ತಂಬರಿಸೆ ನಿಲುವುತುಂ ನೀಳ್ದ ನಳ್ಕೇಶದಿಂದಂ ತೊಡೆಯುತ್ತುಂ ತೊಂಡೆವಾಯುಂ ಶ್ರಮಜಲಕಣಮಂ ಮೇಲುದಿಂ ವಾರಿಸುತ್ತುಂ . . . ಬಂದು ನಿಂದಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೦೭೬) ; ಎನಗುಳಿದ ಗಂಡುಗಳೆಲ್ಲ ಸಹೋದರರೆಂದೀ ತೊಂಡೆವಾಯಬಲೆ ನುಡಿದಳು (ಶ್ರೀಪಾಂ. ೫-೮೬) ; ರಾಯ ಪರಾಕೆಂದು ಕೈವಾರಿಪ ತೊಂಡೆವಾಯ ಪಾಠಕಿಯರೊಪ್ಪಿದರು (ಪೋಹಕ. ೪-೬). **ತೊಂಡೆಬಾಯ್ :** ತೊಂಡುನಗೆಯ ತೊಂಡೆಬಾಯ ಕಂಡು ಕಂಡು ಮುತ್ತನಿಟ್ಟು (ನಾದಲೀ. ೭೬-೦೯). **ತೊಂಡೆವಾಯಿ :** ತುಱುಗೆವೆಯಲರ್ಗಣ್ಣು ತುಂಬಿಗುರುಳ ತೊಂಡೆವಾಯಿ . . . ಇಂಬಾದವಾಬಾಲಕಿಗೆ (ಶ್ರೀಪಾಂ. ೩-೨೪). [ತೊಂಡೆ$_1$ + ಬಾಯ್]

ತೊಂಡೆವಾಯಿ 'ತೊಂಡೆವಾಯ್' ನೋ.

ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆರೆ 'ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆಱೆ' ನೋ.

ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆಱೆ, ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆರೆ (ನಾ). = ತೊಂಡೆವಣ್ದುಟಿ : ತುಱುಗೆವೆಗಣ್ಣ ಕಾಂತಿ ಮರಗಟ್ಟಲೆಯಂ ಬೆದಱಿಪ್ಪ ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆಱೆ ಕಿಸುಸಂಜೆಮೀಱೆ (ಜಗವಿ. ೦೬-೨೫) ; ಸಕ್ಕರೆಸವಿಯ ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆಱೆಯ ಸೊಗಸನುಗುಳ್ವಕ್ಕಜದ ಮುದ್ದುಮಾತಿನ . . . ಪೆಣ್ಮಕ್ಕಳಿಯ್ಯಂದರೊಸದು (ಶದ್ಧಕಾ. ೩-೭೭) ; ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆಱೆಯ ಕಂಬು ಕಂಠದ . . . ನಿತಂಬಿನಿಗೆಣೆಯಾದರುಂಟೆ (ಜೀವಂಸಾಂ. ೦೦-೨೩) ; ಬೆಳರ್ವಣ್ಣಮಂ ತಳೆದ ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆಱೆಯ ಕೆಂಬೊಳಪಡರ್ದ ನಿಡುಗಣ್ಣ . . . ಎಳವೆಣ್ಣು (ಉದ್ಭಟೀ. ೪-೩೪). **ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆರೆ :** ತೊಳಗುವ ತೊಂಡೆವಾಯ್ದೆರೆಯ ಮುದ್ದು (ಯಾದಕಂ. ೨-೭೦).

[ತೊಂಡೆ$_1$ + ಬಾಯ್ದೆಱೆ$_2$]

ತೊಂಡೆಹಣ್ಣು 'ತೊಂಡೆವಣ್' ನೋ.

ತೊಂಡೇಳ್ (ಕ್ರಿ). = ತೊಂಡುಬೀಳು : ತೊಂಡೆದ್ದ ದಿಂಡಿಗತನದ ಪುಂಡ ಹೆಣ್ಣು (ಮುಂತ್ರಕ. ೨೪-೧೬). [ತೊಂಡು$_1$ + ಏಳು$_1$ (< ಏೞ್$_1$)]

ತೊಂತಗವಿತೆ (ನಾ). ವ್ಯರ್ಥಪದಪೂರಿತವಾದ ಕವಿತೆ ; ಹುರುಳಿಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯ : ಮುಂತೆ ಸರಿಯಿಲ್ಲೆಂದು ಪೊಗಳ್ದವರು ಪೊಱಮಟ್ಟ ಪಿಂತವನ ಕವಿತೆಯೇನೆಂದು ನಿಂದಿಸಿ ತಮ್ಮ ತೊಂತ[ಪಾಠಾಂ. ಕೊಂತ, ತೂಂತ] ಗವಿತೆಯ ತೊಂಬನುರ್ಚಿ (ಹಕೀಶ. ೦-೨೯) ; (ಸೋಮಕ. ೦-೦೬ ಸೂ) ; ತೊಂತಗವಿತೆಯ ಗುಣ್ಪಿಂ . . . ಸುಪ್ರಬಂಧದೊಳ್ಪಿಂಗಣೆಯೇ (ಹಮ್ಮಿರ. ೦-೨೫).

[☞ ಇದು 'ತೂಂತಗವಿತೆ (<ತೂಂತು$_2$ + ಕವಿತೆ)' ಎಂದೇ ಇರಬಹುದು]

ತೊಂತು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಮೇಲೇರು ; ಆಕ್ರಮಿಸು ; ಮುತ್ತು : ಮನ್ಮಥ ಕುಮಾರಕ ತನ್ನ ತೊಂತಿದ ಖಳರನುತ್ತರಿಸಿ ಹಂತಿಯೊಳ್ ಕೆಡಹಲ್ಕೆ (ಪೋಹಕ. ೩೪-೩೬) ; ಮಂತ್ರೀಶ್ವರನ ಮೆಯಾಗ್ಗವಲ ರಥರಾಜಿ ದಂತಿಗಳಾ ಹವದೊಳಗೆ ತಿಂತಿಣಿ ಭರವಸದಿಂದಾಗ ಪರಿತಂದು ತೊಂತಿತು ನೀಲಾಂಬರನ (ಪೋಹಕ. ೪೦-೬೩). ೨. ಸಂತಸ್ತುಹಾಕು ; ಬಳಸು : ನೀನೀತನ ವರೂಥಮಂ ತೊಂತಿ ವಾಲಾಗ್ರದಿಂ ಗಗನದೊಳ್ತಿರಿಪಿಡು (ಕೃಮಿಥು. ೨೭-೪೩) ; ಕಾಲು ತೊಂತಿದ ಹಾವು ಕಚ್ಚದೆ ಬಿಡದು(ಗಾದೆ). ೩. ಪ್ರೇರಣೆ ಮಾಡು ; ಎತ್ತಿಕಟ್ಟು ; ಪ್ರಚೋದಿಸು : (ಕ).

ತೊಂತಿಕೊಳ್ = ೧. ಸಂತ್ಸುಗಟ್ಟು : ಬಸವಣ್ಣನ ತೊಂತಿಕೊಂಡು ಬಸವಣ್ಣನ ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ....ನಾವು ಬಸವ ಬಸವಾ ಎನುತಿರ್ದೆನಯ್ಯಾ (ಅಜಂದೀ. ೩೦೪-೮೩). ೨. ಹಬ್ಬು ; ವ್ಯಾಪಿಸು ; ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರು : ಮೂವತ್ತಾರುತತ್ತ್ವದೊಳನಂತ ಜನ ದೇವ ದಾನವರಾದಿಯಾಗಿಹರು ತೊಂತಿಕೊಂಡಿಹರು (ಲಕ್ಷ್ಮಣ. ೩-೦೯-೬೨) : ಈ ಮದನಕಾಂತ ಮನದೊಳ ಹೊರಗೆ ತೊಂತಿಕೊಂಡಿರ್ದತುಳಚಿಂತಾಗ್ನಿ ಶಾಂತರಸದೊಳ್ನುಳುಗಲು (ನವಮೋ. ೯-೪೬). ೩. ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳು : ತೊಂತಿಕೊಂಡಿರೆ ಶೋಕಸಾಗರದಿ ತೊಳಲುತಿರೆ ಪ್ರಾಣಂಗಳುಳಿಯವೆನಗೆ (ಬಂಕಾರಾ. ೨-೨೨-೩೬).

[← ತಮಿ. ತೊತ್ತು]

ತೊಂತು$_2$ (ನಾ). ದಟ್ಟಣೆ ; ನಿಬಿಡತೆ : ಅಂತರಾತ್ಮಕನ್ಯದುವವ ನಿಶ್ಚಿಂತನ್ನೆ ಸಂಸಾರಸಾಗರ ತೊಂತಿನಿಂ ಕೆಡೆದಿಹರು ನೃಪ ನಿಶ್ಚಿಂತರಲ್ಲೆಂದ (ಅಂಬಿಕಾ. ೩೭-೨೩) ; ಮರಗಳ ತೊಂತು ಬಹಳ ಜಾಸ್ತಿಯಾದ್ದರಿಂದಲೂ . . . ಕತ್ತಲೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಜನರು ಆ ದಾರಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಕಂಗಾಳ್ಮ. ೪೩೩). [< ತೊಂತು$_1$./ತಮಿ. ತೊತ್ತು]

ತೊಂತುಳಿ (ನಾ). ಅಜಿಗಿಜಿಯಾದ ಸ್ಥಿತಿ ; ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾದ ಸ್ಥಿತಿ: ನೆಲೆ ಪೊಲಮಚ್ಚು ತಮ್ಮ ಮನದೊಳ್ ಸಲೆ ಕಬ್ಬಸು ಪರ್ವಿದುರ್ವಿಯೊಳ್ ಚಲದಿಱಿದಾಂತು ಬಿಟ್ಟ ಭಟರಂತ್ರದ ತೊಂತುಳಿಯೊಳ್ ಸಿಲುಂಕಿ (ನೇಮಿಪು. ೦೦-೦೫೩).

[☞ ಇದು 'ತೊಟ್ಟುಟಿ' ಶಬ್ದದ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೊಂದರೆ (ನಾ). ೧. ಕಷ್ಟ ; ಪೇಚಾಟ : ಇಲ್ಲದ ಸಲ್ಲದ ಹೆಚ್ಚಿನ ತೊಂದರೆಗಳೂ,ಕಾರ್ಯಭಾರವೂ . . . ಸಹನಿಗೆ ಬಂದೊದಗಿತು (ಸಸ್ಯಕ. ೦೩೦) : ಮನೆಮನೆಗಳಲ್ಲಿಯ ಜನಗಳಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮನಸಿಲ್ಲದಾಗಿ, ತೊಂದರೆಗಳು ತಾಂಡವವಾಡುತ್ತವೆ (ಗಾಳಿಗು. ೩೦). ೨. ತೊಡಕು ; ತಡೆ ; ಅಡ್ಡಿ ; ಅನನುಕೂಲ : ಮುಂದಡಿಯಿಡಬೇಕೆನ್ನುವವರಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ತೊಂದರೆಗಳಿವೆ (ಯುಕ್ಷಪ್ರ. ೦೮೨) ; ಅವನ ಈ ಒಡನಾಟದಿಂದ ನನಗಾದ ಒಂದು ತೊಂದರೆಯೆಂದರೆ ಸಂಜೆ ಯಮುನಾ, ಲಲಿತೆಯರನ್ನು ನೋಡಲು ಸಮಯ ಸಿಗದುದು ! (ಆಂಹೂ. ೬೬). ೩. ಕಿರುಕುಳ ; ಕಾಟ ; ಹಿಂಸೆ : ರಾಮಪ್ಪನವರು ಒಂದು ಪಿಳ್ಳೆಗೂ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ (ಕಂಬಹು. ೦೨೦).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತೊನ್ತರವು, ತೊನ್ತರೈ ; ಮಲ. ತೊನ್ದರ ; ತುಳು. ತೊಂದರೆ ; ತೆಲು. ತೊಂದರ]

ತೊಂದರೆಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸು ; ತೊಡಕಿಗೆ ಈಡುಮಾಡು : ಇತರರನ್ನು ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ತೊಂದರೆಗೊಳಿಸುವುದೇ ಕೆಲವರ ಸ್ವಭಾವ (ರೂಢಿ). [ತೊಂದರೆ + ಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೊಂದರೆಪಡು (ಕ್ರಿ). ಕಷ್ಟಪಡು: ಕುಡಿವ ನೀರಿಲ್ಲದೆ . . . ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಅನೇಕ ಕೀಟಗಳು ನಿಸ್ಸಹಾಯ, ತೊಂದರೆಪಡುತ್ತವೆ (ಕೀಟಬಿ. ೦೪); ನನ ಗೋಸ್ಕರ ನೀನು ತೊಂದರೆಪಡಬೇಡ (ಚೂಠಿ). [ತೊಂದರೆ + ಪಡು₁]

ತೊಂದಿರ (ನಾ). (?): ನಾಲುವಿರುದ್ರವು ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೊದಲುಂ ತೊನ್ದಿರರುವ್ವೆ ಸೂರ್ವ್ವರುಮಿರ್ದ್ದು ವಿಟ್ಟ ಧರ್ಮ್ಮವೆನ್ದೆಂಪಡೆ (ಇಇ. XI. ೫೬೪-೫೬ : 1168). [?]

ತೊಂಪೆ 'ತೊಂಬೆ₁' ನೋ.

ತೊಂಬತು 'ತೊಂಬತ್ತು' ನೋ.

ತೊಂಬತ್ತು, ತೊಂಬತಂ, ತೊಂಭತಂ, ತೊಂಭತ್ತು (ನಾ). ಒಂದಂ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ; ಒಂಬತ್ತನ್ನು ಹತ್ತರಿಂದ ಗುಣಿಸಿದರೆ ಬರುವ ಗುಣಲಬ್ಧ; ಹತ್ತುಕಡಮೆನೂರು: ಅರಕೆಸಿಗಳ ತೊಂಬತ್ತು ಅಗವಳ್ಳಿಟ್ಟು ಪ್ರಸಾದಂಗೆಯ್ದಾರಿದರ್ಕ್ಕೆ ತೊಂಬತ್ತುಱಸಾಸಿರದಾ ಪ್ರಕೃತಿಗಳೆಲ್ಲಾರುಂ (ಎಕ. III. ತಿರುಮ. ೦-೯ : 726); ತೊಂಬತ್ತೊಂಬಯ್ ಸಾಸಿರದ ಇನ್ನೂಱೆಣ್ಬತ್ತು ನಾಲ್ಕು ವ್ಯಾಧಿಗಳುಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೯೯-೪); ಮುಂದೆ ಲಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ತೊಂಬತ್ತಾಱುಸಾವಿರ ಶಿವಾಲಯಂಗಳಂ ಮಾಡುತಿಪ್ಪರಂ ಕಂಡು (ಚೆನ್ನಸಂ. ೩೩-೩). **ತೊಂಬತು**: ಲಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ತೊಂಬತಾರ್ಸಾಸಿರ ಮಹಾಜಂಗಮಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಾನ್ನಮಂ ದಾಸೋಹಮಂ ಮಾಡುತ (ಬಬಪು. ೩-೩೨). **ತೊಂಭತು**: ಬರಿಸಮಾಱಾಗೆ ಮತ್ತಂ ಶಕಾಬ್ದಂ ವಿಸ್ತಾರಂ ತೊಂಭತೆಟ್ಟೊಂಭತುವೆನೆ (ಎಇ. VI. ೫೦೫-೭ : 1067); **ತೊಂಭತೊಂಬತ್ತು** [ಪಾಠಾಂ. ತೊಂಬತ್ತೊಂಬತ್ತು] ಸಹಸ್ರಯೋಜನ ಗಳಿಂದಂಬರವನು ಮುಟ್ಟುತ್ತ . . . ಮೇರುವಿಂಬಾಗೆ ಲಕ್ಷಯೋಜನದಿ (ಜೀವಂಧಾಂ. ೧-೨೪). **ತೊಂಭತ್ತು**: ಪ್ರಿಥುವೀರಾಜ್ಯಕೆಯ್ ಕಂಭರಸರ್ ತೊಂಭತ್ತಱುಸಾಯಿ × × × (ಎಕ. IV. ಹೆಗ್ಗಡ. ೯೩-೫; ಹು. 780); ತೊಮ್ಬತ್ತಱುಸಾಸಿರ್ವ್ವರುಮಯ್ನೂರ್ವರು . . . ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ (ಎಕ. I. ೫-೯; 887); ತನ್ನೊಡನಾಡಿಗಳಪ್ಪ ತೊಂಭ[ಪಾಠಾಂ. ಬ]ತ್ತಾಱು ಸಾಸಿರ ಗೋಪಕುಮಾರರೊಡನೆ ಕೂಡಿ (ಹಂಪಪಾ. ೯-೦೨ ವ); ಎಳೆಯೊಳಟ್ಟುದು ಸಾಸಿರಯೋಜನಂ ಗಗನಕ್ಕೆ ತೊಂಭತ್ತೊಂಭಯ್ಸಾಸಿರಂ ಬಳೆದುದು . . . ಮೇರುಮಹೀಧರೇಂದ್ರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೬೩); ಅಂತು ತೊಂಭತ್ತ[ಪಾಠಾಂ. ತ್ತಾ]ಱುಸಾಸಿರಮಂತಃಪುರಂಗಳಂ . . . ನೆಱೆದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಗಧಿಪತಿಯಾಗಿ (ಅಜಿಪು. ೧೧-೦ ವ).

ತೊಂಬದಿಂಬರ್ = ತೊಂಬತ್ತು ಮಂದಿ; ತೊಂಬತ್ತು ಜನ: ಸಿಂಹಸೇನಂ ಮೊದಲಾಗೆ ತೊಂಬದಿಂಬರ್ ಗಣಧರರುಂ (ಅಜಿಪು. ೮-೨೫ ವ). **ತೊಂಬಯ್ಸಾಸಿರ** = ತೊಂಬತ್ತುಸಾವಿರ: ತೊಂ[ಪಾಠಾಂ. ಒಂ, ಎಂ] ಬಯ್ಸಾಸಿರ್ವರ್ ನಿಮ್ಮಂಬಿನ ಬಂಬಲೊಳೆ ಮಕುಟಬದ್ಧರ್ ಮಡಿದರ್ (ಹಂಪಭಾ. ೧೦-೨೯); ಕೇಶಿರಾಜನ ಮೇರೆಗೆ 'ಒಂಬತ್ತು + ಪತ್ತು' ಎನ್ನುವುದಂ ಈ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೊಣ್ಣೂಱು ; ಕೊಡ. ತೊಂಬದೀ ;
ತೆಲು. ತೊಂಬದಿ, ತೊಂಭೈ]

ತೊಂಬರೆ (ನಾ). ಒಂದೆಡೆ ನಿಲ್ಲದವನು; ಅಲೆದಾಡುವವನು; ಅಲೆಮಾರಿ: ಅಂಬಲಿಯಿಲ್ಲದೆ ಉಂಬರೆ ಕೂಳಿಲ್ಲ ಕಂಬಳಿಗಳ ಹೊದ್ದಿಹವು . . . ತೊಂಬರೆ ಬದುಕು ಕೇಳ್ ನಮಗೆ (ಕವಿಕ. II. ೩೪೯ ಪ್ರಸಾದಕಾಂಡಿಕೆ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಮ್ಬರೈ]

ತೊಂಬಲ₁ 'ತಂಬುಲ' ನೋ.

ತೊಂಬಲ₂ (ನಾ). (ಉಕ) ತೇವ: ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹವೆಯು ತೊಂಬಲ ವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೂ ನೆಲದ ಮೇಲಿನ ನೀರು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಾಷ್ಪವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೦೩೪). [<ತಂಬಲ]

ತೊಂಬಲು 'ತಂಬುಲ' ನೋ.

ತೊಂಬಾರ₁, ತೊಂಭಾರ (ನಾ). ೧. (ಧಾನ್ಯದ) ರಾಶಿ.-ಗುಂಪು.-ಸಮೂಹ: (?). ೨. ಗುಂಪಿನ ಜನರಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಅಡುಗೆ; ಸಾಮೂಹಿಕ ಭೋಜನ: ತಂಡದ ಊಟ: ಅವುದೊಂದು ಸಿಂಗರ ಹೊಡೆದಲ್ಲಿ ಪಾಕಭೇದವಾಗಿ ತೊಂಬಾ[ಪಾಠಾಂ. ಬ]ರಕ್ಕೆ ಬೇಱೆ ಮಾಡಿದುದು ರಾಜಾನ್ನವು (ಬಸವ. ೦೦೮-೩೩೩); ತನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕೂತ ಉಳಿದವರಿಗೆ ತೊಂಬಾರದ ಅಡಿಗೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ . . . ಹಾಕಿಸುತ್ತಿದ್ದನು (ನೀತಿಚಿಂ. X. ೦೫); ಗುಂಪಿನ ಅಡಿಗೆ, ಅಷ್ಟೇನೂ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಲ್ಲದ್ದು . . . ತೊಂಬವಾರ, ತೊಂಬಾರ (ಸಮ್ಮನು. ೧೦೬). **ತೊಂಭಾರ**: ೩. ಅಧಿಕ್ಯ; ಅತಿಶಯ: ಬಸವೇಶ್ವರದೇವರು . . . ಸರ್ವಾಲಂಕಾರಶೃಂಗಾರದ ತೊಂಭಾರದಿಂದಲಂಕಾರಂಗೊಂಡು (ಯಡಿಹೂರ. ೫೦).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಮ್ಬರ, ತೊಪ್ಪರ ; ತುಳು. ತೊಂಬರ ;
ತೆಲು. ತೂಮ್ಮರ]

ತೊಂಬಾರ₂ (ನಾ). ಭವನ; ಸೌಧ: ಅಪ್ಪಾಜಯ್ಯನು ತನ್ನ ಸಂಗಡ ಚನ್ನವೀರನನ್ನು ಕರದುಕೊಂಡು, ಹಿತ್ತಲ ಬಾಗಿಲಿಗಾಗಿ, ತೊಂಬಾರದ ಹಿಂದಟ್ಟಗಾಗಿ . . . ಕೆರೆಬಾಗಿಲಿಗಾಗಿ ನುಗ್ಗಿ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೨೬೬).

[← ತಮಿ. ತೊವಪ್ಪಾರ, ತೂಪ್ಪರ, ತೊಪ್ಪಾರ]

ತೊಂಬುವ್ವೋಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ತೂಮ್ಬುವ್ವೋಯನ ಮಕ್ಕಳ್ ನಾಗಯ್ಯನು ಕೊಣ್ಣಯ್ಯನು (ಎಕ. X. ಕೋಲಾರ. ೯-೪ : ಹು. 925). [?]

ತೊಂಬೆ₁, ತೆಮ್ಮ, ತೆಮ್ಮೆ, ತೊಂಪೆ, ತೊಮ್ಮೆ₂, ತೋಮೆ (ನಾ). ೧. ಗೊಂಚಲು; ಗುಚ್ಛ: "ಮಂಜರಿಯೊಳ್ತೊಂಬೆ ತೊಡಂಬೆ ಜೊಂಪ ಗೊಂಚಲ್ ತಿಳಿಗುಂ" (ಕಕಾಠನಿ. ೦೨); "ಜೊಂಪವೆನಲ್ ತೊಂಬೆ" (ಕಪುನಿ. ೯); ತಳ್ತ ಬಣ್ಣವಣ್ಣದ ಗುಡಿ ತೊಂ[ಪಾಠಾಂ. ಕೊಂ]ಬೆ ಗೊಂಚ [ಲೆಲೆ]ಯಿಕ್ಕಿದ ತಾವಣಮೆಲ್ಲಿಯುಂ ಪೊದಟ್ದೊದವಿರೆ (ಹಂಪಭಾ. ೩-೩೪); ತಳಿರ ತೊಂಬೆಯ ನಲ್ಲಾಡಿ ಹೂಗೊಂಚಲೊಳ್ ಸುಟಾದು (ಅಂಬಿಜ. ೨-೫೦); ನನೆಗಳಿಂ . . . ತೊಂಬೆಗಳ ತಾಯ್ಗಳಿಂ (ಜ್ಞಾನಜಂ. ೧-೬೩); ಹೀರಬಟತದ ಬೊಂಬೆ ಚಾರು ಪೂವಿನ ತೊಂಬೆ ತೋರಮುಡಿಯ ವಧೂಟಿ (ಪಂಚಾರಾ. ೫-೬-೫೭). ೨. ಗುಂಪು; ಸಮೂಹ; ಸಂದಣಿ; "ಬಂಬಲ್" (ಕಪುನಿ. ಕ. I. ೨೫): "ದೊಂದಣ ತೆರಳ್ಕೆ ಸಾಲೊಟ್ಟಿಳ್ . . . ಗಡಣಂ ಜಾಳಿಗೆಯುಂ ತೊಂಬೆಯೆನೆ ಶ್ರೇಣಿಕಾಖ್ಯಂ" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೫೫). ೩. ಸಾಲು; ಶ್ರೇಣಿ; ಪಂಕ್ತಿ: "ತೊಂದೆಯೆನಲಕ್ಕದು ಶ್ರೇಣಿಗೆ" (ಕಕಠ. ೪೯). **ತೆಮ್ಮ**: ೪. ಹೆಚ್ಚಳ; ಅಧಿಕ್ಯ; ಮೇಲ್ಮೆ. "ತೆಮ್ಮಂ ಶ್ರೇಣಿಯೊಳ್ ಪೆರ್ಚುಗೆಯೊಳಪ್ಪುದು" (ಕಕಠ. ೯೮). **ತೆಮ್ಮೆ**; ೨. ತೆಮ್ಮೆತೆಮ್ಮೆಯೊಳಯ್ದು ಸರ್ವರು ಮಾಡಿದ ಸಮ್ಮತಾರ್ಥವನೊಪ್ಪ ಗೊಂಡು (ಚಕಚ. ೬೦-೬೪). **ತೊಂಪೆ**: ೧. ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಬಹುಮಾನಗಳ ತೊಂಪೆಯನ್ನು ನೇತುಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಎಸ್ಸೆ ಪೋಲೀಸಿನವನ ಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿ . . . ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದನು (ಪುನರು. ೦೪೮). **ತೊಮ್ಮೆ**: ೪. 'ತೊಮ್ಮೆವಡೆ' ಪರಾ. **ತೋಮೆ**: ೨. ಪಂದಿಯ ಗೊಂದಳದಂತೆಯುಂ ಅಮ್ಮಾವಿನ ತೋಮೆಯುಂತೆಯುಂ . . . ಎತ್ತಲುಂ ಎಡುಂಕಲ್ಪಡೆಯದ ಸಿಡಿಮಿಡಿಗೊಂಡು (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೧೨೬ ವ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಮ್ಪೈ; ತೆಲು. ತೊಂಬ, ತೊಪ್ಪ]

ತೊಂಬೆ₂, ಟೊಮ್ಮೆ, ತಂಪ್ಪೆ (ನಾ). ೧. ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿಡುವ ಬಿದಿರಿನಿಂದ ಹೆಣೆದ ದೊಡ್ಡ ಬುಟ್ಟಿ.-ಗೂಡೆ; ಗಳಗೆ: "ಗೊಂಚಲು ಗಳಿಗೆ ತೊಂಬೆಯೆನಿಕ್ಕು" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೦೦೨): ಸೀರೆಯನ್ನು ಹೊರ

ತೆಗೆದು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದ ಅರೆ ತುಂಬಿದ ಭತ್ತದ ತೊಂಬೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಹಾಕಿದ (ನಿಕಥಾ. ೨೩೪); ತೀರಿಲ್ಲ ಕಿಟುವಟವಿಲ್ಲ ಜಂಭ ಮಾತ್ರ ತೊಂಬೇ ಅಷ್ಟು (ಗಾದೆ). ೨. ಹೊಟ್ಟೆ; ಉದರ: ತೋಕಿನ ನಳಿಗೆಯಿಂದ ಹಾರಿದ ಬಿಡಿ ಕಿರುಬನ ಪಕ್ಕೆಗೆ ತಗಲಿ ಅದರ ತೊಂಬೆಯನ್ನು ಸೀಳಿತು (ಹುಲಿಶಾ. ೧೦೦). 'ತೊಪ್ಪೆ$_1$' ಪರಾ. ಟೊಮ್ಮೆ: ೧. ವಿಟ್ಟವಿಟ್ಟನೆ ವಿಡುಕೆ ಟೊಮ್ಮೆಯ ಹೊಟ್ಟು ತವುಡಂ ಕಚ್ಚಿ (ಮಡೀಶ. ೫-೩೪). ತುಪ್ಪೆ: ೩. ಧಾನ್ಯದ ರಾಶಿ,-ಸಂಗ್ರಹ; ಕಾಳಿನ ಗುಂಡ್ಡೆ: ನೂರು ಮುಡಿ ಭತ್ತ ಆ ಬಾಕಿ ಪರಾರಿಂದ ಪ್ರತಿವರುಷ ಭಟ್ಟರ ಮನೆಯ 'ತುಪ್ಪೆ'ಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದೇ ತೀರುತ್ತದೆಂದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನಾಗಿಲ್ಲ (ದಂಬಲಾ. ೧೨).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಮ್ಪ್ಪೈ, ತೊಮ್ಪೈ; ತುಳು. ತುಪ್ಪೆ]

ತೊಂಬೆಗಡುಕು (ನಾ). ಗೊಂಚಲಿನಂತಿರುವ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ: ಹಸ್ತಕಡಗದ ನೀಲಮುತ್ತಿನ ತೊಂಬೆಗಡುಕಿನ ಕೊರಳ ದಾರಗಳ...ಧರಿಸಿ (ಬಸಪು. ೬೧-೩೭); ಒಡನೆ ಕಿವಿಯೊಳೊಪ್ಪುವ ತೊಂಬೆಗಡುಕಿನ ಕಡುಚೆಲ್ವ . . . ಕೊಡಗಿತಿಯರು ರಾಜಿಸಿದರು (ಕಾಸವಿ. ೨೦-೮೬). [ತೊಂಬೆ$_1$ + ಕಡುಕು$_3$]

ತೊಂಭತು 'ತೊಂಬತ್ತು' ನೋ.

ತೊಂಭತ್ತು 'ತೊಂಬತ್ತು' ನೋ.

ತೊಂಭಾರ 'ತೊಂಬಾರ$_1$' ನೋ.

ತೊಕಡಕನ ಮರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ: ಪೇನಾರಿಮರ, ಪೀನಾರಿ, ಪಾತಾಳಮರ, ಭೇತಾಳ, ತೊಕಡಕನ ಮರ, ಭಾಕಾಳ (ವೃಕ್ಷಿಗಿ. ೬೨-೦೪೬೨). [? + ಮರ$_1$]

ತೊಕ್ಕಡ (ನಾ). (?): ಚೊಕ್ಕವಲ್ಲಗಳು ದಟ್ಟ ಸಣ್ಣವು ವೃಕ್ಕ ನವರಸ ಲಗ್ಗೆಯೆಂಬುದು ತೊಕ್ಕಡವು ಶಾನಾದ ದಂತವು ಕ್ಷತಕೆ ಅದು ಹಿತವು (ಕಶಸ್ತ್ರೀಶ. ೧೦-೦೭). [?]

ತೊಕ್ಕಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವ್ಯಂಜನಪದಾರ್ಥ: ಅವನಿಗೆ ಮಜ್ಜಿಗಂಬರ . . . ಮಸೊಪ್ಪು, ತೊಕ್ಕಲು, ಒಂದೆಸರು – ಇವು ಸುತರಾಂ ಬೇಕಿಲ್ಲ (ನನ್ನಮ್ಮರು. ೫೭). [< ತೊಕ್ಕು$_1$]

ತೊಕ್ಕಸ (ನಾ). ವಲ್ಲಯುಂದ್ಧದ ಒಂದು ವರಸೆ (?): ಸಂದ ತೊ[ಪಾಠಾಂ. ಕೊ]ಕ್ಕಸ ಗುಂಡು ಗೋಣಿಯ ಎಂದೆಪಟ್ಟುಸು ಚೇಣಪಟ್ಟುಸು ಪೆಂದೆನಿಪ ವಿಂದಾಣದಲಿ ಕಾದಿದರು ಜಟ್ಟಿಗಳು (ಶುಕ್ಲಭಾ. ೨೨-೬೨).

[?]

ತೊಕ್ಕು$_1$ (ನಾ). ಹುಣಸೆಕಾಯಿ, ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ, ಮಾವಿನಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಲಿತ ಮೇಲೆ ಹದಗೊಳಿಸಿ ಮಾಡುವ (ಚಟ್ನಿಯಂಥ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ವ್ಯಂಜನಪದಾರ್ಥ: ಹುಣಸೆಕಾಯಿ ತೊಕ್ಕು ರುಚಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಜೂ೨). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೆಲು. ತೊಕ್ಕು]

ತೊಕ್ಕು$_2$ (ನಾ). ೧. ತೊಗಲು; ಚರ್ಮ: "ತೊಕ್ಕು (ತೊಗ)–ತ್ವಕ್ (–ಚ್)" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೮); ನಯನ ಕರ್ಣ ನಾಸಾ ರಸನೆ ತೊಕ್ಕು ಮನವೆಂಬ ಕರಗಳೊಳು ಬಿಡದರ್ಚಿಪಂ (ಸಿದ್ದೇಶು. ೨೩-೫೦); ತ್ವಕ್ಕಿಂಗೆ ತೊಕ್ಕು ನೇತ್ರಕೆ ನೇತ್ರವು . . . ಆಗಿಹುದು ಲಿಂಗಮುಖವು (ಚಲಪು. ೬೦-೪೫): ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಮೈ ತಿಕ್ಕಿಸಿ ಅಥವಾ ಹಿಸಿಕಿಸಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ . . . ತೊಕ್ಕು ಬಲಿತು, ಸಂದುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಾಣವು ಹುಟ್ಟಿ (ಕಳಪ್ಯ. ೩೦). ೨. ತೊಗಟೆ; ಸಿಪ್ಪೆ: ನೀರುಳ್ಳಿ ಹಸಿಯಲ್ಲವಮಂ ತೊಕ್ಕ ತೆಗೆದಗುಳ ತೋರದೊಳು ಕತ್ತರಿಸಿ (ಸೂಪಶಾ. ೩-೨೫); ಪರಿಶುದ್ಧವಾಗಿರ್ಪ ವಾಲ್ಮರಗಳ ತೊಕ್ಕನಿರದೆತ್ತಿ ಕಾಸಿದ ಜಲವ (ಹಂಪ್ರಸಾಂ. ೦೪-೪೨); ಅಂಬಟೆಯ ತೊಕ್ಕು . . . ಹುಣಿಸೇಮೂಲದ ತೊಕ್ಕು . . . ಇವಿಜ ಕಷಾಯ ಶ್ಲೇಷ್ಮಾತಿಸಾರ ಮೊದಲಾದ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಬೇನೆಯ ಪರಿಹರಿಸುವುದು (ವೃದ್ಧಸಾ. I, ೨೦೨). ೩. ಚೆಕ್ಕೆ: ಗಂಧ ಲವಂಗದ ತೊಕ್ಕು (ಅಕಾನಿ. ೮-೬). ೪. ಚರ್ಮದ ಹೊದಿಕೆ: ಇಕ್ಕಿದ ಪಕ್ಕರಕ್ಕೆ ನಿಡುರುಳ್ಳಿ . . . ದಿಟ್ಟಸರ ಪೊಂಬಲೆಗಳ್ ಮೊಗರಂಬಮೊಂದು ಪೊಂಬಕ್ಕಿಯ ತೊಕ್ಕು ಮಯ್ಯಗ್ಗರಿಯ ಬಾಸಿಗದಿಂ ಮೆಚಿದತ್ತು ಸಪ್ತಿಗಳ್ (ಚಳವಿ. ೨-೯೬). ೫. ಸೋಂಕು; ಸಂಸರ್ಗ: ಮೂತ್ರ ಮಲ ಮಾಂಸ ರಕ್ತಂಗಳೊಳಗಿಕ್ಕುಮೇ ಶಿವಮೂರ್ತಿಯೆನ್ನು ದರದೊಳಗವಜ ತೊಕ್ಕಿಲ್ಲವೆನೆ (ಚಬಪು. ೮-೨೭). 'ತ್ವಕ್ಕು' ಪರಾ.

[ಸಂ. ತ್ವಚ್]

ತೊಗಟು, ತೊಗಟೆ, ತೊಗಡು, ತೊಪ್ಪಟೆ, ತೊಪ್ಪಡೆ, ತೊಬಟೆ, ತೊವಟೆ, ತೊವಡು, ತೋಟೆ$_1$ (ನಾ). ಹಣ್ಣು, ಕಾಯಿ, ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಮೇಲುಹೊದಿಕೆ,–ಸಿಪ್ಪೆ: ತೊಗಟ ನೊಳಗಣ ಬೀಜ ಬೀಜದೊಳಗಣ ಅಂಕುರ (ಸರ್ವವ. ೦೧೯-೫೦೪); ತಜಿದರೆಯು ಪರ್ಣಗಳ ಕಾಷ್ಟಕೆ ಮುಚಿದರಾ ಶಾಖೆಗಳ ರೋಗಕೆ ಕೊಜಿದರೆಯು ಬೇರುಗಳ ನಾರಿಗೆ ಸುಗಿದರೆಯು ತೊಗಟ ತರು ತನುವ ತೆಜುವಂತೆ (ನಿಧಾಗ. ೧೦-೦೩-೨೪); ಹಣ್ಣಿನ ಒಳಗೆ ನಾಲ್ಕು ರಸವು ಐದು ದೊಡ್ಡಹರೆ ಕಾಣಪ್ಪ ಆಜು ಬಗೆಯ ಸ್ವರೂಪ ಕೇಳು ಏಳು ಬಗೆಯ ತೊಗಟುಂಟಣ್ಣ (ಪುರಂದ. ೧-೧೫೦-೫). ತೊಗಟೆ: ಕಮಲಮುಖಿ ನಾರಿನಾ ತೊಗಟೆಯನು ಕೊಳ್ವೆ (ಶರಲೀ. ೨೦೯-೧೪); ಮಾದಾಳದ ತೊಗಟೆ (ಟ) ಯು ಕಹಿ, ಒಗರು (ಅಷ್ಟಾಂಗ. ೧೪೮); ತೊಗಲುಬಾವಲಿ ಮರದ ಚೋಲು ತೊಗಟೆ (ಸವ್ಯಧ್ಯ. ೮೬-೩). ತೊಗಡು: ತೊಗಡುಗಳೆದೆಳ್ಳುಗಳ ಕೇದಗೆಯಿಂ ವಾಸಿಸಿ (ಶೋಶೋಪ. ೬-೨೩). ತೊಪ್ಪಟೆ: ಆವರಿಕೆಬೇರಿನ ತೊಪ್ಪಟೆಯನು ೧ ಮೊರದಷ್ಟು ಹರವಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ನೀರ ಹೊಯ್ದು . . . ಇಂಗಿಸಿಕೊಂಡಿರಲು ಆ ನೀರು ಮುಂದವಾಗುವುದು (ಸಕಪ್ಯ. ೩೮೩). ತೊಪ್ಪಡೆ: ಉಲಗನ ಬೇರಿನ ತೊಪ್ಪಡೆ, ಬೇವಿನ ಬೇರಿನ ತೊಪ್ಪಡೆ ... ಮೊಳಗದ ಬೇರಿನ ತಿಗಡು ಇವಂ ಸಮಾನಂಗೊಂಡು ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ (ವಿಪ್ರವಿ. ೯೯). ತೊಬಟೆ: ಸುಟ್ಟ ಬಾಳೆಯ ಕಾಯ ಸೀದ ತೊಬಟೆಯ ತಗೆದು ಒಳಗಣ ತಿರುಳ ತೆಗೆದು (ಭೀಮಸೂ. ೪೨). ತೊವಟೆ: ಚೆಕ್ಕು = ತೊವಟೆ (ಕಾಶಕ್ಕ. ೯೦). ತೊವಡು: ಗಿಡುಕಳ್ಳಿಯ ತೊವಡು ಕಟ್ಟಿ ನಿರ್ವಿಷಮಕ್ಕುಂ (ಖಜುದ. ೧೬-೭೯). ತೋಟೆ$_1$: ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣಿನ ತೋಟೆಯ ಸುಲಿದು ನೋಡಿದರೆಯೂ ಮೃದುವಾಗಿ ತೋಜುವುದಲ್ಲದೆ ಕಠಿಣವಾಗಿ ತೋಜಿದಂಬ ಹಾಗೆ (ಪಡಶಾ. I, ೦೯೩); ಕೆಲವು ಗಿಡಗಳ ತೋಟೆಗಳಿಂದ ಸಹ ಕಾಗದ ಮಾಡುವುದುಂಟು (ಮುಂಬಯಿ. ೦-೨೪). 'ತಿಗಡು$_1$' ಪರಾ.

ತೊಗಟೆ 'ತೊಗಟು' ನೋ.

ತೊಗಡು 'ತೊಗಟು' ನೋ.

ತೊಗರ್ 'ತೊವರ್$_2$' ನೋ.

ತೊಗರ$_1$ (ನಾ). ಕೆಂಬಣ್ಣದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೇಟೆಯ ನಾಯಿ: ಏಣಕುಲಕ್ಕೆ ಚಂಚುವಾಲಂ ದಣಿದಿರ್ದ ಕೊಂಡಗುಂಚಿಗೀ ತೊಗರಂ ರುರು ಸಂಕುಳಕ್ಕೆ ಜೂಗಂ ದಿಟಮಲ್ತು ಮಾರಿ (ದಶಕು. ೨-೦೦೯); ತರವೇಟ್ ಸಾಳುವವೇಗನಂ ತೊಗರನಂ ಹಗ್ಗಾಳನಂ ಜೂಗನಂ (ಸಳಹಂ. ೬೬).

[ತೊಗರು$_1$ + –ಅ$_7$]

ತೊಗರ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ವಂಶದ ಹೆಸರು (?): ಮಣಿಗಾಜ ನಾಗಿಸಟ್ಟಿಯುಂ ತೊಗರ ಮಾಚಿಸಟ್ಟಿಯುಂ ವಿಂದಗುದ್ದಲಿ ನಾವಿಸಟ್ಟಿಯುಂ ... ಕೊಟ್ಟ ಕೆಯ ಕಂಮ್ಮವಯ್ವತ್ತು (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೧೬-೩೭ :1099).

[?]

ತೊಗರತ್ತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: ತೊಗರತ್ತಿ, ಸಿಡಿಸಾಲೆ (ವೃಕ್ಷಿಗಿ. ೫-೭೪). [?]

ತೊಗರಿ$_1$ ‘ತೊವರಿ’ ನೋ.

ತೊಗರಿ$_2$ ‘ತೊವರ್$_2$’ ನೋ.

ತೊಗರು$_1$, ಚೊಗರಂ$_2$ (ನಾ). ೧. ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ ; ಅರುಣವರ್ಣ: ತೊಗರು ವಿಗಿಲಪ್ಪ ಬಣ್ಣಮಂ ಸಮನಿಪ ಗಂಧವಸ್ತುಗಳನಾದರದಿಂ ಒಡಿದು (ಅಭ್ಯಪು. ೬-೪೦). **ಚೊಗರು$_2$**: ೨. ಹಸಿಅಡಕೆಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಬಣ್ಣ ಬರಲು ಬೆರಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕೆಂಪುದ್ರವ; P ಇದನ್ನು ನೇರಿಲೆಚಕ್ಕೆ, ರತ್ನಹೊನ್ನೆಗಿಡದ ಚಕ್ಕೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ: ನಾನೇ ತ್ವಾಟದಾಗೆ ಕದರಡಿಕೆ ಹೆರಕಿ, ಸುಲಿದು, ಚೊಗರು ಹಾಕಿ ಬೇಯಿಸಿ ಮಾಡಿದ್ದು (ಮಲೆಮ. ೪೩೮). ‘ತೊಗರು ಕಷಾಯ’ ಪರಾ. [ದೇ.೫ ತೆಲು. ತೊಗರು, ತೊವರು]

ತೊಗರು$_2$ ‘ತೊವರ್$_2$’ ನೋ.

ತೊಗರುಕಷಾಯ (ನಾ). ಹಸಿ ಅಡಕೆಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಬಣ್ಣ ಬರಲು ಬೆರಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕೆಂಪುದ್ರವ,-ಕಷಾಯ: ಮೊದಲೇ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ಅಡಿಕೆ ತೊಗರುಕಷಾಯವನ್ನು ಸೀಸೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ನಡೆದುಕೊಂಡೇ ಹೋದರು (ಕೊನಷ್ಟ. ೧೧೬). [ತೊಗರು$_1$ + ಕಷಾಯ]

ತೊಗರೆಳೆ (ನಾ). ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಎಳೆ: ಕಾಂತೆಯುಟ್ಟುದು ಬಿಳಿದು ತೊಗರೆಳೆಯದು (ವೀಕ್ಯಪು. ೪-೨೧-೫). [ತೊಗರು$_1$+ಎಳೆ$_2$ (<ಎಟ$^3_2$)]

ತೊಗಲ್ ‘ತೋಲ್$_1$’ ನೋ.

ತೊಗಲು ‘ತೋಲ್$_1$’ ನೋ.

ತೊಗಲುಗೊಂಬೆ (ನಾ). ಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬೊಂಬೆ ; ಚಕ್ಕಳ ಗೊಂಬೆ: ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನ ಆಟಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೊಂಬೆ, ತೊಗಲುಗೊಂಬೆಗಳ ಚಿತ್ರವೂ ಬೇಕೆನಿಸಿತು (ಯಕ್ಷಲ. IV, ಮುನ್ನುಡಿ) ; ನೆರೆಕೆರೆಯ ಕೇರಳ, ಆಂಧ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಇದೇ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ತೊಗಲು ಗೊಂಬೆ ಆಡಿಸುವವರಿದ್ದಾರೆ (ಯಕ್ಷಲ. ೧೫೦).

ತೊಗಲುಗೊಂಬೆ ಆಟ = ಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬೊಂಬೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ತೋರಿಸುವ ಆಟ,-ಮನರಂಜನೆ: ಜಾನಪದಕಲಾ ಮೇಳದಲ್ಲಿ ತೊಗಲುಗೊಂಬೆ ಆಟ ಬಹಳ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ).
[ತೊಗಲು (<ತೋಲ್$_1$) + ಗೊಂಬೆ$_1$]

ತೊಗಲುಡೆ ‘ತೋಲುಡೆ’ ನೋ.

ತೊಗಲುಪಟ್ಟಿ (ನಾ). ಚರ್ಮದ ಪಟ್ಟಿ: ನಾಯಿಯ ಕೊರಳಿಗೆ ತೊಗಲು ಪಟ್ಟಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ತೊಗಲು (<ತೋಲ್$_1$) + ಪಟ್ಟಿ$_2$]

ತೊಗಲುಪೆಟ್ಟಿಗೆ (ನಾ). ಚರ್ಮದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ: ಕನ್ನಡಿ ಯಿದ್ದ ಮೇಜಿನ ಮೇಲೆ ತೆರೆದಿದ್ದ ತೊಗಲುಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಿತ್ತು (ಪುಣಚ. ೨೮೬). [ತೊಗಲು (<ತೋಲ್$_1$) + ಪೆಟ್ಟಿಗೆ]

ತೊಗಲುಬಾವಲಿ ‘ತೋಲ್ವಾವಲ್’ ನೋ.

ತೊಗಲುಬೊಂಬೆ (ನಾ). = ತೊಗಲುಗೊಂಬೆ: ತೊಗಲುಬೊಂಬೆಗಳಂತೆ ನಾಲುಕುಬಗೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದಲಿ . . . ಬಗೆಬಗೆಯ ನಾಮಾಂಕಿತದ ಜೀವಿಗಳಿವೆಲ್ಲವು ನಿನ್ನ ನಾಮದಿ ಜಗಕೆ ತೋಟುತ್ತಿಹುದು (ಹರಿಸಾ. ೮೪).
[ತೊಗಲು (<ತೋಲ್$_1$) + ಬೊಂಬೆ]

ತೊಗಲುಹಕ್ಕಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ ; ತೊಗಲುಬಾವಲಿ : ಲಿಂಗ ಯೋನಿಗಳ ತಂಡ, ತೊಗಲುಹಕ್ಕಿಗಳ ಹಿಂಡದಿನ್ನು, ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿರಲು (ಜಂಕನ. ೫೪-೨೨). [ತೊಗಲು (<ತೋಲ್$_1$) + ಹಕ್ಕಿ$_1$ (<ಪಕ್ಕಿ$_1$)]

ತೊಗಲ್ವೇಟು (ನಾ). ಚರ್ಮದ ಚೀಲ: ಕಿತ್ತಿ ಸಿದ್ಧಿಗೆ ತೊಗ [ಪಾಠಾಂ. ವ]ಲ್ವೇಟಿನೊಳಗೆ ಬಂದತ್ತು ಗಂಗಾಸಾಗರವು (ಕುಮಾರಾಂ. ೧೯-೦೦). [ತೊಗಲ್ (< ತೋಲ್$_1$) + ವೇಟು$_3$]

ತೊಗೆ$_1$ ‘ತೊವ್ವೆ’ ನೋ.

ತೊಗೆ$_2$(ನಾ). (?): ಸ್ವಯಂಬುವದೇವರ್ಗ್ಗೆ ದತ್ತಿದೆಗಾಗಂಡ ಹಡುವಕ್ಕೆ ಬಿತೊಗೆ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೪೬, ೧೦-೦೫ ; ಸು. 15 ನೆಯ ಶತ). [?]

ತೊಟ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣಶಬ್ದ : ಖಲನಾಕಾಶಕ್ಕೆ ತೊಟ್ಟೆಂದೊಗೆದಂ (ಜಗವಿ. ೦೫-೨).

ತೊಟ್ಟೆನಲ್ = ಇದ್ದಕ್ಕಿದಂತೆ ; ತಟ್ಟನೆ: ಈ ಮಹಾತ್ಮನಂ ತೊಟ್ಟೆನಲಿಂತು ದೇವ ಯುವರಾಜನನೀ ತೆಱದಿ ಪೆಸರ್ವುದೇ (ಕಾದಂಅಾ. ೪೬೯) ; ವಸುಧಾರಮಣೀರಮಣಂಗೆ ತೊಟ್ಟೆನಲ್ ಪುಟ್ಟಿಸಿದತ್ತು ಮೆಯ್ ವಿರ್ಗಳಂ ರಘುವೀರವಚಸ್ಸುಧಾರಸಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೬-೭೦).

ತೊಟ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. ‘ತೊಟಗುಟ್ಟು’ ಪರಾ.

ತೊಟಕಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಹನಿಹನಿಯಾಗಿ ಬೀಳಂ ; ಒಸರಂ ; ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕು : ಕಾವ್ಯಸುಧೆಯು ತೊಟಕಿಕ್ಕುತಿಹುದು ರಸಪಾನಕಾಗಿ ರಸಿಕ (ಚಂದ್ರಮಾ. ೧೬-೦೩). [ತೊಟಕಂ$_1$ (< ತಟಕು$_1$) + ಇಕ್ಕು]

ತೊಟಕು$_1$ ‘ತಟಕಂ$_1$’ ನೋ.

ತೊಟಕು$_2$ ‘ತಟಕು$_2$’ ನೋ.

ತೊಟಕುಹನಿ ‘ತಟಕುವನಿ’ ನೋ.

ತೊಟಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಹನಿಹನಿಯಾಗಿಬೀಳಂ ; ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕು : ಎದ್ದವರು ಗದ್ದವರು ಬಾಂದುಂಬ ಕಾಣುವರು ಚುಕ್ಕೆ ತೊಟಗುಟ್ಟುತಿಹ ಬೆಳಕು, ಜೇನು (ಸೂರ್ಯಪಾ. ೨೬-೮). [ತೊಟ + ಕುಟ್ಟು$_1$]

ತೊಟ್ಟು ‘ತೊಡಂ$_1$’ ಪರಾ.

ತೊಟ್ಟಗೆ (ಅ). ೧. ಕೂಡಲೆ ; ಬೇಗನೆ ; ತಟ್ಟನೆ ; ಶೀಘ್ರವಾಗಿ : ಕುರುಕುಳಪ್ರಖ್ಯಾತನಂ ಕಾದಿ ತೊಟ್ಟಗೆ ಗೋವೃಂದಮನಾಂ ಮಗುಟ್ಚಿದಪೆಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೦೦೩) ; ಮಚ್ಚಿ ಮತ್ಸರಿಚಯಕ್ಕಾದಂ ಮಹಾಶ್ವೇತೆ ತೊಟ್ಟಗೆ ತನ್ನಂ ತಸುವಿಂದೆ ಪತ್ತುವಿಡಲಲ್ತೇ ಬಂದೆ (ಕಾದಂಅಾ. ೩೬೮) ; ತೊಟ್ಟಗೆ ಕೊಳೆ ಮೇಲೆವಾಯ್ದು ಮಹಿಷಾಸುರನಂ ತವೆ ಕೊಂದಳ್ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪) ; ತನ್ನಯ ಸೂಚಿಯಾನೆ ತೊಟ್ಟಗೆ ಸಮರಾಗ್ರದೊಳ್ಬರಿಯೆ (ಗದಾಯು. ೧-೧೬); ತೊಟ್ಟಗೆ ತದ್ವಾ [ಪಾಠಾಂ. ದ್ವಾ] ಹಮುಮಂ ಗಜೇಂದ್ರಮುಮನೋರ್ವತ್ತೆಂಬಿನಂ ತುತ್ತಿ . . . . ಪಾಟಿ ಸುರರಾಜಾವಾಸಮಂ ಮುಟ್ಟಿದಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೫೯). ೨. ಒಮ್ಮಿಂದೊಮ್ಮೆ ; ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ; ಹಠಾತ್ತಾಗಿ: ಸಿಂಧುದೇಶಾಧೀಶ್ವರಂ . . . ಮೃಗಯಾಕ್ರೀಡೆಗೆ ಪಾಂಡುರಾಜತನಯರ್ ಪೋಪನ್ನೆಗಂ ಬಂದು ತೊಟ್ಟಗೆ ಪಾಂಚಾಳಿಯನೆತ್ತಿ ತನ್ನ ರಥದೊಳ್ ತಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡುಯ್ದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೩೧) ; ಒರ್ವ ವನಚರಂ ಮಹಾವನದೊಳ್ ವನದಂತಿಯಂ ಕಂಡ ನಿಮಿತ್ತಂ ಕೊಂದು ನಿಂದಿರ್ಪನಮೊಂದು ಮಹಾಹಿ ತೊಟ್ಟಗೆ ಬರೆ (ಪಂಚತಂ. ೩೦೦-೦೯) ; ಜನಪದದೊಳ್ ತೊಟ್ಟಗೆ ಕಿಚ್ಚು ನಂದೆ ಮೇಣ್ ಪುಳ್ಳಿಯಿಲ್ಲದಾರಿಯಾತ್ರಿರೆ. . . ದೇಶಂ ಕಿಡುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೪-೪೪) ; ನಾಯ್ಗಳಗದೆಯಲ್ಲಮಂ ಪುಗಿಸಿ ಬಯ್ಕದ ಭಾಜನಮಾಗೆ ಮಾಡಿ ತೊಟ್ಟಗೆ ವಿಘಸಾಯೆ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೬೩). [ತೊಟ್ + - ಅಗೆ$_3$]

ತೊಟ್ಟನೆ (ಅ). ೧. ಕೂಡಲೇ ; ಬೇಗನೆ : ತೊಟ್ಟನೆ ಸರ್ವಾಂಗಮಲಧಾರಿಗಳೊಂದು ಶಿಲಾತಳದ ಮೇಗಿರ್ದು . . . ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯದೊಳ್ ತಗುಳ್ದಿರ್ದೊರಂ . . . ಕಂಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೯೬-೨) ; ಭವಪ್ರತ್ಯಯಜ್ಞಾನ ತೊಟ್ಟನೆ ಪುಟ್ಟೆ (ಆದಿಪು. ೨-೬೬) ; ಶಿವಭೂತಿಗೆ ತೊಟ್ಟನೆ ಬಗೆದನಹಿತವಾಂತದ್ವನಚರಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೧೨-೧೦) : ಭವಸ್ಮರಣೆ ತೊಟ್ಟನೆ ಪುಟ್ಟೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೨೩) ; ನೆಗಳ್ದ ನೇತ್ರಜ್ವಾಲೆಯಿಂ ತೊಟ್ಟನೋವದೆ ಸುಟ್ಟಂ ಮದನಾರಿ (ಪಂಪಾಶ. ೪೦). ೨. ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ; ಹಠಾತ್ತಾಗಿ : ಆ ನರಕಾಂತಕನೀಕೆಗಂಡು ತೊಟ್ಟನೆ ನಿಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ ಮಱೆದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೮೫) ;

ರಸೆಯಿಂ ಕಾಲಾಗ್ನಿರುದ್ರಂ ಪೊಱಮಡುವವೊಲಂತಾ ಸರೋವರಮಧ್ಯದಿಂ ಸಾಹಸಗರ್ವಾಲಂಕೃತಂ ತೊಟ್ಟನೆ ಕೊಳೆ ಪೊಱಮಟ್ಟು (ಗದಾಯು.೭-೩೦); ಮರಣಭ್ರಾಂತಿಯಂ ಚಿಂತಿಸಿ ಬರುತ್ತುಂ ತೊಟ್ಟನೆ ಮುಂದಿರ್ದ ಪುರಾಣ ಕೂಪಮಂ ಕಂಡು (ಶಂಕರಂ. ೫೫-೨೦); ಒಂದು ದಿವಸಂ ವಿಶ್ವಂಧರ ಮಹಾರಾಜಂ . . . ಪೊನ್ನುಯ್ಯಲನಾಡುವ ಸುಬಂಧುಶ್ರೀಯಂ ತೊಟ್ಟನೆ ಕಾಣ್ಬುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೦-೨೮); ತೊಟ್ಟನೆ ಸಾವುದೊಳ್ಳಿತು ತೊಡಂಕದೆ ಕಾಮನ ಡಾಮರಂಗಳೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೬೬); ತೊಟ್ಟ ನಿಂತು ಕಣ್ ನೋಡದೆ ಹುಣ್ಣ ನೋಡದೆ ಹೋಗೆಂಬರೆ (ಬಸವ. ೪-೨೮): ಒಟ್ಟಿ ಲುಲಾಯ ಗರ್ದಭ ರಥಂಗಳನೇಱಿದವಂ . . . ನಟ್ಟ ವಿಲೋಚನಂಗಳೊಳೆ ಮೇಗನೆ ನೋಡುತುಮಿರ್ಪ ಮಾನಿಸಂ ತೊಟ್ಟನೆ ಬಂದು ಪೇೞಲ ಶುಭಂ (ಜಗುದ. ೩-೫೭). ೩. ಸಂಮ್ಮನೆ ; ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ : ನಿನಗೆ ಪತಿ ಪಾಶುಪತಿ ಇರೆ ತೊಟ್ಟನೆ ಪಶುಗಳಂ ಕೊಲುವ ಮಲುವ ಕುಮನದ ಪಶುಕರ್ಮಿಗಳ ದುಃಕರ್ಮಂಗಳೊಳಗಿರಲು(ಬಸವು. ೬೦-೪೦) ; ರಾಜಬೀದಿಯೊಳಗಟ್ಟಹಾಸದ ಬಟ್ಟಬಯಲ ತೊಟ್ಟನೆ ನಿಟ್ಟಿಪಂ (ಕೊಟ್ಟೂರು. ೭-೫೭).

ತೊಟ್ಟನೆ ತೊಳಲು = ಸಂಮ್ಮನೆ ಅಲೆದಾಡು,-ಸಂತಾಪ್ಪಡು,-ತಿರುಗಾಡು : ಸದ್ವಕ್ತ್ರರಿಗೆ ಉಳ್ಳುದೆಲ್ಲವ ಕೊಟ್ಟು ಐದರೇ ಎಂದು ಮಱುಗುವ ಏಕೋಗ್ರಾಹಿ ಶರಣನ ತೊಟ್ಟನೆ ತೊಳಲಿ ಅಱಸಿ ಕಾಣೆನು (ಸಮಾದ. ೬-೨೦) ; ಅಱುವತ್ತುದಿವ್ಯಸಹಸ್ರಾಬ್ದಂಬರವಿಾ ತ ಱ ದಿ ೦ ತೊಟ್ಟನೆ ತೊಳಲ್ದು (ಸಾನಂತ. ಶಿಖಾಗರ್ಭಸಂಧಿ ೨೩ ಪ) ; ಬೆಟ್ಟಂಗೆ ಬೆಟ್ಟಿತ್ತ್ರನೆಸಗೆ ವೃಥುಲಶ್ರೋಣಿ ತೊಟ್ಟನೆ ತೊಳಲ್ವಂತೆ ಮಾಡೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೩-೨೮) ; ಕಾನನದೊಳಗೆ ತೊಟ್ಟನೆ ತೊಳಲಿ ಹದಿಮೂಱಬುದ ಬಂದಾಪತ್ತನನು ಭವಿಸಿ (ಕುಮಾ.ಭೀ. ೩-೩೮). [ತೊಟ್ + -ಅನೆ]

ತೊಟ್ಟಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀವಲ್ಲಭ ಪೃಥವೀರಾಜ್ಯಂಕೆಯ . . . ಗುಣ್ಣಗವಾಟಕ್ಕ ಕೊಟ್ಟಲಾಳುತ್ತುಮ್ ಕಾಡವಟ್ಟ ದೋಳದುಳ್ಳ ಪೆಬ್ಬೀಳನಲ್ಲಕ್ಕಳ್ ಎಱಿದುವಿಟ್ಟಾರ್ (ಎಳ. XVI, ತುರುಕ೨. ೯೬-೦ ; 780 ?). 'ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$' ಪರಾ. [?]

ತೊಟ್ಟಲ 'ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$' ನೋ.

ತೊಟ್ಟಲಿ 'ತೊಟ್ಟಿಲ್$_2$' ನೋ.

ತೊಟ್ಟಲು 'ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$' ನೋ.

ತೊಟ್ಟಲ್ಲ 'ತೊಟ್ಟಿಲ್$_2$' ನೋ.

ತೊಟ್ಟಿ$_1$, ದೊಡ್ಡಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ಮನೆಯ ಹಜಾರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಚಾವಣಿಯಿಲ್ಲದ ಚಚ್ಚೌಕವಾದ ಸ್ಥಳ : "ಗೃಹಭೇದ ಲತೆಯೊಳು ತೊಟ್ಟಿ" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೯೦) ; ತೊಟ್ಟಿಯ ಸುತ್ತುವೆತ್ತ [ಪಾಠಾಂ. ಕಟ್ಟಿಯ ಸುತ್ತುವೆತ್ತ, ತಟ್ಟಿಯ ಸುತ್ತುವೆತ್ತ] ಪಸುರ್ವಂದಲ ಮುತ್ತಿನ ಮಂಟಪಂಗಳೊಳ್ ಕಟ್ಟಿದ ಪಚ್ಚೆದೋರಣದ ಬಾಜಿಪ ತೂರ್ಯದ ಸಂಭ್ರಮಂಗಳಿಂ . . . ನೇರ್ಪ ಟ್ಟು ದು ನೋಟಕರ್ಗೊಸಗೆಯುಬ್ಬಣಮಪ್ಪಿನಮಾ ವಿವಾಹದೊಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೨೨); ತೊಟ್ಟಿಗಳುಪ್ಪರಿಕೆ ಹೊಂಗಳಸಗಳು ಮೆಱೆವ ಮೇಲುಕಟ್ಟನ ಚಿತ್ರಗಳ . . . ತಾಯ್ಮನೆಯಿದೆಂಬಂತೆಸೆದುದೊಗ್ಗಿನಲಿ (ಪ್ರಭು. ೪-೬೨) ; ರಂಗುವಡದ ನವರಂಗದ ತೊಟ್ಟಿಯ ಸಾಲು (ಸೌಂದರಾ. ೯-೩೨) ; ಊರಿನ ಗಂಡಸರೆಲ್ಲಾ ಆಗಲೇ ಆ ತೊಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರು (ಕಳಹು. ೯) ;ಹಟ್ಟಿ ಗುಡಿಸೀರಿ ತೊಟ್ಟೀಯ ಗುಡಿಸೀರಿ ಪುಟ್ಟ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಹರಡೀರಿ (ಸಖ್ಯೂರು. ೪೮). ೨. ಅಂತಃಪುರ ; ರಾಣೀವಾಸ : ತದ್ದರಣೀಸತಿಯ ಕಾಂತಿಕಿರಸಭರಿತನಾಭಿಯೋ ಎನೆ ತೊಟ್ಟಿ ಕಣ್ಗೆಸದುದು (ಪದ್ಮರಾ. ೬ ೭೨) ; ದಿಟ್ಟಗೆ ನೂತನವಾದವರಂಜಿಯ ಕಟ್ಟರಕದ ಭಿತ್ತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟೀಶನ ರಾಣಿಯರ ನವರತ್ನದ ಕೊಟ್ಟಿಗಳಿಹುವರ್ತಿಯಲಿ (ಕಂಸವಿ. ೭-೯೨) ; ಚಾಮರಾಜನಗರದಲ್ಲಿ ಮದನವಿಲಾಸತೊಟ್ಟೀ ವುಟ್ಟಸ್ವಾಮಿಯಾಯವರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾದ . . . ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ . . . ಪಪ್ಪಿಸಿದ ನಿಲುವಿನ ಸೇವಾರ್ಥ (ಎಳ. XIV, ಚಾಮರಾ. ೨೦೮-೧ ; 1868) ; ಆ ರಾಜಕುಮಾರರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಳಿದಿದ್ದ ತೊಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವಂತೆ ನಿಯಮಿಸಿದಳು (ಧಾಮವಂ. ೦೩) ; ಶಾಂತಲಾದೇವಿ ತೊಟ್ಟಿಯಿಂದ ಹೊರಟಳು (ಸಪತಿ. ೩೦) ; ದೊರೆ ಇವಳ ತೊಟ್ಟಿಗೆ ಕೊಡುತಾ ಇದ್ದ ಖಾಸಾ ಸೋಬಸ್ಕರವನ್ನು ದಿನಕ್ರಮೇಣ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಕಡೆಗೆ ಕಗ್ಗಲ ರಾಗಿ ಮುಗ್ಗಲ ಹುರುಳಿಗೆ ಇಳಿಸಿದನು (ಕೀಚಕಾ. ೦೬). ೩. ದರ್ಬಾರು ನಡೆಯುವ ಸ್ಥಳ ; ಓಲಗಶಾಲೆ; ಆಸ್ಥಾನಮಂಟಪ : ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಜೆಯ ಸನ್ನಿಧಾನದ ತೊಟ್ಟಿ (ಸಂಶಳ. ೦೨೦). ೪. ಹಸು, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಕೂಡುವ ಸ್ಥಳ ; ಕೊಟ್ಟಿಗೆ : ಕುರಿಗಳೆಲ್ಲಾ ರೊಪ್ಪದಲ್ಲಿ, ದನಗಳೆಲ್ಲಾ ತೊಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ, ಜನಗಳೆಲ್ಲಾ ಹಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಲಿ ಕೆಡೆದರು ತಪ್ಪಗೆ (ಇಂಗೀತ. ೩೨-೧). **ದೊಡ್ಡಿ$_1$** : ೪. ಗುಡ್ಡ ಬೆರಳೊಳಿತ್ತಿ ದೊಡ್ಡಿ ಗೋವ್ಗಳ ಕಾಯ್ದು ಒಡ್ಡಿ ಜಗನ್ನಾಥ ಗಿಡ್ಡಾಗಿದ್ದನೆ (ಪುರಂದ. ೨-೩೨-೩) ; ನರಪಶುಗಳಿಹ ದೊಡ್ಡಿ ನರಕದ ದಿಡ್ಡಿ ಸಕಲರಿಂಗಿಕ್ಕಿದಡ್ಡಿ (ಪತಿಂ. ೨-೬೧) ; ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂತೋಷಕರಗಳಾದ ಗೋವುಗಳ ಹಿಂಡುಗಳನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತ (ಕೃಷ್ಣಾಲು.೦೯೨); ಗಿರಿಗಳೆಡೆಯೊಳು ಅಡವಿ ಮಧ್ಯದಿ ತುರುವ ದೊಡ್ಡಿಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುವ ಕಾಳಿಂಗನೆಂಬ ಗೊಲ್ಲನ ಪರಿಯ ನಾನೆಂತು ಪೇಳ್ವೆನು (ಗೋಹಾಡು. ೨೦) ; ಆ ಎರಡು ತರಗತಿಯೂ ದೊಡ್ಡಿಯಂತಾಗಿದೆ (ಕಾಡಿ. ೯೬). ೫. ಜನರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳ; ಹಟ್ಟಿ: ಅವನು ತನ್ನ ದೊಡ್ಡಿಯನ್ನು ತಲುಪಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರತನಾದ ನಂತರ ಮನಸ್ಸಿನ ಮುರುಸು ಬೇಸರಗಳೆಲ್ಲ ಮಾಯವಾದುವು (ಪುಸರು. ೨೬೪). ೬. ಕೆಲವುಹಳ್ಳಿಗಳ ಹೆಸರಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಶಬ್ದ. ೭. ಪೌಂಡಿಮನೆ; ಕೊಂಡವಾಡ(ಉಕ). ೮. ಕಾಡಾನೆಗಳನ್ನು ಪಳಗಿಸುವ ಸ್ಥಳ ; ಖೆಡ್ಡಾ : (ಕ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಟ್ಟಿ ; ಮಲ. ದೊಟ್ಟಿ ; ತೆಲು. ದೊಡ್ಡಿ]

ತೊಟ್ಟಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ನೀರು ತುಂಬುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲು, ಮಣ್ಣು, ಸಿಮೆಂಟು ಮುತ್ತು, ಮರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬಾನೆ; ಹೌದು ; ಟ್ಯಾಂಕು : ತೊಟ್ಟಿಯ ನೀರು ಕಾಲುವೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತು (ಕಪತು. ೩-೦೩). ೨. ವಾಯುಹಡಗಿನ ತಳಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೂಗುದೊಟ್ಟಿಲು,-ದೋಣಿ : ಇದರ ಕೆಳಭಾಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಒಂದು ತೊಟ್ಟಿಯನ್ನು (Gondala) ನಿರ್ಮಿಸುವರು. ಈ ತೊಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಜನರು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಅನುಕೂಲತೆಯಿದೆ (ಜ್ಞಾಲಪ್ರ. II, ೦೦೨೬). ೩. ಕಸ, ಕುಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುವ ಗುಂಡಿ : ಕಸವನ್ನು ತೊಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಕು (ರೂಢಿ). ೪. (ಆಲಂ)ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ ; ವೇಶ್ಯೆ ; ಜಾರೆ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳು. ತೆಲು. ತೊಟ್ಟಿ]

ತೊಟ್ಟಿ$_3$ 'ತೋಟ್ಟಿ$_2$' ನೋ.

ತೊಟ್ಟಿ$_4$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ : "ತೊಟ್ಟಿ[ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟಿ] ತುಷ್ಟೆಯಕ್ಕುಂ" (ಕುಂಗರಾ. ೪೨-೬೭) ; "ಗೃಹಭೇದ ಲತೆಯೊಳು ತೊಟ್ಟಿ" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೯೦) ; ಕುದಿಯಿಸುಗೆ ಸುಣ್ಣದಿಂ ಕೈವೆದೊಂದೆಯಂ ಕೋಕಿಲಾಕ್ಷಿವೆರಸು ಸಿತೇರಂಡದ ತೊಟ್ಟಿಯೆಲೆಗಳಿಂ ಪಡಲದ ಕಾಯುಂ ತೆಗವುಗವಱ ಕೈಪೆಗಳಱಿಗುಂ (ಕೋಕಿಲೋಪ. ೮-೩೦); ತೊಟ್ಟಿಯೆಲೆಯ ಕಷಾಯುಮಟ್ಕಮೆಯುಂ ಕಳೆವುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೧೦೦೮) ; ಬಸವೇಶ್ವರದೇವರ ಬಲದ ಕರ್ಣದಲ್ಲಿ ತೊಟ್ಟಿಗಿಡ ಹುಟ್ಟುವುದೇ ಕುಱುಹು (ಕಾಲಸಂ. ೦೪-೪) ; ನೆಲದಾಳ್ ದಾಗುಡಿ ಹೇರೀಚಲು ಪಾಳಂ ತರಣಿ ತೊಟ್ಟಿ... ಸತಕ್ರಿಪಾನಂ ವಿಷಹಂ (ಜಗುದ. ೩-೯೬); ಸೀಗೆ ಗದಾಂಗು ಕೀಚಕ ತೊ[ಪಾಠಾಂ. ದೊ]ಟ್ಟಿ

. . . ಗಡಣದಿಂದಾ ಕಾಡು ಕಡುಗುರ್ವುವಡೆದು ರಾಜಿಪುದು (ರಾಹುವಿ. ೧೫-೬೦); ತೊಂಡೆ ತೊಟ್ಟಿಯು ಸೊಂಡೆಗಿಡ ಭೂಮಂಡಲಾದೊಳು ಬೆಳವ ತೊಳಸಿಯು . . . ತಂಡತಂಡದಿ ಮೆರೆದುವು (ಗೋಹಾಡು. ೭).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತೊಟ್ಟ]

ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಹನಿಹನಿಯಾಗಿ ಬೀಳು : ಕಡದ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುವ ವಿಭೂತಿಗಳ ದೆಮರಿನಿಂ (ಚಬಪು. ೩೫-೦೫) ; ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕೆ ಕಂಬನಿಯು ಜೇನೆದೆಯ ಹೂವಿಂದ (ಕಾಲೂರ. ೦೬೫-೩೬೭); ಸುಮತಿಯು ಕಂಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಬನಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು, ಮುತ್ತುದುರಿದಂತೆ ಅವಳ ಗಲ್ಲಗಳ ಮೇಲೆ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುತ್ತಿದೆ (ಈಮೋಡ. ೬೫) : ಎಲೆ, ಕೊಂಬೆ ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನೀರು ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುತ್ತಿತ್ತು (ಪುಸರು. ೨೬೮). [ತೊಟ್ಟು₂ + ಇಕ್ಕು]

ತೊಟ್ಟಿಗ (ನಾ). (?) : ಅಘಹರನು ಕಾವನ ತಗೆದಟ್ಟ ಬಾಣದ ಮಗನ ಹಿಡಿದು ತೊಟ್ಟಿಗರು ಪಗೆಗೆ ಮಾರಲ್ಕಂಜ ಪಿಗಿದು ಪರ್ವರ ಕಂಡು ಸುಗಿದು ಸೊರಗಿದವೆಂಬ ಪಸರಾ (ಕೋಡಚ. ೧-೬೦). [?]

ತೊಟ್ಟಿಗಾಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಕಾಲುವೆಯ ಹೆಸರು : ಅನ್ತೆ ಬನ್ದು ತೊಟ್ಟಿಗಾಲ ತಜ್ಜಣಮೇರೊಟ್ಟಿಯಿಂ ಅನ್ತೆ ಬನ್ದು ಬಾಣಗಳಿಯ ಏರಿಯ ಮೇಗಣಂ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೧೬೯-೩೦; 916 ?).

[ತೊಟ್ಟಿ ? + ಕಾಲ್₂]

ತೊಟ್ಟಿಡು (ಕ್ರಿ). = ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕು : ಸಡಿಲಿದ ಮುಡಿ ಬೆಮರ್ವನಿಗಳು ತೀವಿ ತೊಟ್ಟಿಡುವಾಸ್ಯದ . . . ಹೆಂಗಳಡಸಿದಂಗಡಿಗಳೊಪ್ಪಿದವು (ಮೋಹಚ. ೩-೧೪) : ತನಿಸುಧೆಯೊಸರ್ದು ತೊಟ್ಟಿಡುವ ಬಿಂದುಗಳ ಸಾಲಿದೆನಲು . . . ಮುತ್ತುಗಳ ಮಣಿಗಳೆಡೆವಿಡದೆ ಸೂಸುತಿರೆ (ಕೃಮಿಖಾ. ೦೦-೦೭): ತೊಟ್ಟಿಡುವ ಬೆವರುಗಳ ಮಸ್ತಕದಿ ರೋಷದಿಂದೊಗುವಾ (ದೇವೀಕು. ೩-೪೪); ನಿರ್ಮಳಾಂತಃಕರಣದಾನಂದಾಶ್ರುಗಳು ಕಂಗಳಲಿ ತೊಟ್ಟಿಡಲು (ಅನಂರಾ. ೦-೨-೩೦): ಮುಖದಲ್ಲಿ ಬೆವರು ತೊಟ್ಟಿಡುತ್ತಿದ್ದಿತು (ನಿರಾತ. ೨೦). [ತೊಟ್ಟು₂ + ಇಡು₁]

ತೊಟ್ಟಿಮನೆ (ನಾ). ಹಜಾರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಾವಣಿಯಿಲ್ಲದ ಚಚ್ಚೌಕವಾದ ಸ್ಥಳವನ್ನುಳ್ಳ ಮನೆ: ಇದ್ದಿರಬಹುದು ನಮ್ಮೂರಲ್ಲೂ ಕೋಟೆ, ಪೇಟೆ, ಅರಮನೆ . . . ಹನ್ನೆರಡು ಕಂಬದ ತೊಟ್ಟಿಮನೆ (ಹಂಗೂರಿ. ೮) : ನಾನು ಈಗಲೇ ಹೋಗಿ ತೊಟ್ಟೀಮನೆ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನೋರನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೀನೆ (ಹೂಂಗಲ್ಯ. ೪). [ತೊಟ್ಟಿ₁ + ಮನೆ]

ತೊಟ್ಟಿಲ್₁, ತೊಟ್ಟಿಲ, ತೊಟ್ಟಿಲು, ತೊಟ್ಟಿಲಂ₁ (ನಾ). ೧. ಮಗುವನ್ನು ಮಲಗಿಸಿ ತೂಗಲು ಮರ, ಬೆತ್ತ ಅಥವಾ ಲೋಹದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಧನ ; ತೂಗುಹಾಸಿಗೆ : "ಶೈಶವಿ ಬಾಲಶಯ್ಯೆಯನೆ ತೊಟ್ಟಿಲಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೦-೦೭) : ನಿನ್ನ ತಂದೆವಿರ್ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥರೆಂಬೊರ್ ನೀನ್ ತೊಟ್ಟಿಲೊಳಿರ್ದಂತೆ ನಿನಗೆ ಸಟ್ಟವಟ್ಟಂಗಟ್ಟಿ . . . ತಪಂಬಟ್ಟು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೪೬-೨೭): ಮದದಂತಿದಂತದೊಳ್ ಕಟ್ಟಿದ ತೊಟ್ಟಿಲಂ ನಯದಿಂದಮೇಱ[ಸ] ಬಾಳಕಾಲದೊಳೆ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗಂ ಗಜಪ್ರಿಯನಪ್ಪುದಂ ಸಲೆ ತೋಱದಂ (ಶಂಖಕಾ. ೧-೪೩) ; ದೇಹಿವರ್ಗದ ಕೃತಪಾಪಪುಣ್ಯಫಲಮಂ ಸಲೆ ತೂಗುವ ಕರ್ಮಸಾಕ್ಷಿಯಂ ಪದುಳದೆ ತೊಟ್ಟಿಲೊಳ್ ಪಡಿಸಿ ತೂಗಿದರ್ (ಜಗವಿ. ೩-೨೮) ; ಕೂಸಂ ಚಿಮ್ಮುಟುವ್ವೆ ತೊಟ್ಟಿಲಂ ತೂಗುವ್ವೆ (ನಂಬಿರ. ೧೫-೧೪೧) ; ಎಳನೇಸಱ ತೊಟ್ಟಿಲುದಗ್ರದಾನವರೆಱವಟ್ಟು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ತಪರ್ವನೆ . . . ಮಹಾರ್ಣವಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೨-೩೮). ೨. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಪಚಯ್ಯನುಂ ತೊಟ್ಟಿಲ ಪಟ್ಟಗಾವುಣ್ಣನುಂ ಎಚಱಯಣ್ಣ ಪೆರ್ಮ್ಮಾಡಿ ಕೆಱಯ ಕಟ್ಟ ಕಲ್ಲ ತುಂಬನಿಕಿಸಿದ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೨, ೧೧-೪ ; 886 ?). 'ತೊಟ್ಟಿಲ್' ಪರಾ. **ತೊಟ್ಟಿಲ** : ೧. ತನುವೆಂಬ ತೊಟ್ಟಿಲಕೆ ಮನವ ಸರಪಳ ಮಾಡಿ (ಅಜಂಡೀ. ೩೪೯-೧೩).

ತೊಟ್ಟಿಲು : ೧. ಭಕ್ತನ ಹಸ್ತವೆ ತೊಟ್ಟಿ[ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟಿ]ಲು ತನಗಂ ಭಕ್ತ್ಯಮೃತಂ ಮೊಲೆವಾಲದು ತನಗಂ (ದೀಕ್ಷಬೋ. ೬೪-೫) : ಅಲ್ಲಿನ ಮಕ್ಕಳು ತಮ್ಮ ತೊಟ್ಟಿಲುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರಿಸಲಿ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೦೪೦). **ತೊಟ್ಟಿಲು₁** : ೧. ತೊಟ್ಟಿ ೧ ಶಿಶುವಿಂಗೆ ಜೋಗುಳವಲ್ಲದೆ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಶಿಶುವಿಂಗೆ ಜೋಗುಳವುಂಟೇ (ವಚನ. ೪೦೬-೫೪) ; ಶರಣರ ಚರಣದ ತೊಟ್ಟಿಲೊಳು ಪಟ್ಟಿರಿಸಿ ಪುರಾತನರ ಗೀತದಿಂ ಜೋಗುಳಂಬಾಡಿ (ಬಸವ. ೦೦-೦೦೦) : ಭೀಷ್ಮನ ತೋಳ ತೊಟ್ಟಿಲಿನೊಳಗೆ ಬೆಳೆದವು (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೭-೨೮) ; ಅಂಗದನ ತೊಟ್ಟಿಲಲಿ ವೀರೋತ್ತುಂಗ ದಶಕಂಧರನ ಕಟ್ಟಿದ ತುಂಗವಿಕ್ರಮವೆತ್ತ ಸರಿದುದು (ತೊರರಾ. ೪-೩-೯) ; ಬೆಟ್ಟಬೆಟ್ಟಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಜೋಗುಳದ ತೊಟ್ಟಿಲನು ತೂಗಿದತ್ತು! (ಅನೀಕ. ೩೩-೫) ; ತೊಟ್ಟಿಲ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ತೌರುಬಣ್ಣ ಉಟ್ಟುಕೊಂಡು . . . ತೌರೂರ ತಿಟ್ಟತ್ತಿ ತಿರುಗಿ ನೋಡ್ಯಾಳು (ಜಗೀತ. ೩೦). ೩. ಬಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಜನ ಕೂರಲು ಅಥವಾ ಸಾಮಾನು ತುಂಬಲು ಇರುವ ಜಾಗ,-ಸ್ಥಳ.

ತೊಟ್ಟಿಲುಗಾಯಿ = ಒಡೆದಾಗ ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿ ವಿಭಾಗವಾಗುವ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ : ತೊಟ್ಟಿಲುಗಾಯಿ ಒಡದರೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮಗುವಾಗುವ ಸೂಚನೆಯೆಂದು ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ (ಸೂಪ). **ತೊಟ್ಟಿಲ ಕಾರ್ಯ** = ಮಗುವನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗೆ ಹಾಕುವ ಶಾಸ್ತ್ರ,-ಸಮಾರಂಭ : ಪರಮಹರುಷದಿಂದ ಪುರಜನರೆಲ್ಲರು ನೆರೆದು ತೊಟ್ಟೀಲ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ (ಸಿದ್ಧಪು. ೩-೨೫). **ತೊಟ್ಟಿಲ ಕೂಸು** = ಚಿಕ್ಕಮಗು ; ಎಳಗೂಸಂ : ಎರಡು ಸಪ್ತಕ ಜಗವ ಮಾಡಿದ ಸರಸಿರುಹಸಂಭವನೆ ನಾಭಿಯ ನಿರುತ ತೊಟ್ಟಿಲ ಕೂಸು (ಸಂಭಭ. ೭-೨). **ತೊಟ್ಟಿಲ ಚಪ್ಪರ** = ಅಂಬಾರಿ: ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ತೊಟ್ಟಿಲ ಚಪ್ಪರದಲಿ . . . ಬರುವ ವಾನರರುಗಳು (ಕಂಜವಿ. ೦೦-೩೦). **ತೊಟ್ಟಿಲ ಜೀಕ, ತೊಟ್ಟಿಲು ಜೀಕ** = ತೊಟ್ಟಿಲನ್ನೊಳಗೊಂಡ ತಿರುಗುಯಂತ್ರ ; ರಾಟಣದುಯ್ಯಾಲೆ : ತೊಟ್ಟಿಲಜೀಕವ ತೂಗಿ ಕೈಬಿಟ್ಟರೆ ಗಾಳಿಯ ರಾಟಾಳದೊಳು ಪ್ರಾಣವು (ಸಹೀಗೀ. ೩೦-೦೦) ; 'ರಾಟಣದುಯ್ಯಾಲೆ' ಎಂದರೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ತೊಟ್ಟಿಲು ಜೀಕ (ಕರ್ಹಾಜ. ೮೩). **ತೊಟ್ಟಿಲನಿಕ್ಕು** = ಮಗುವನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗೆ ಹಾಕುವ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮಾಡಂ ; ತೊಟ್ಟಿಲಿಡಂ : ಕುಮಾರನಿಗೆ ತೊಟ್ಟಿಲನಿಕ್ಕುವ ಉತ್ಸವವಂ ಬೆಳೆಯಿಸಬೇಕು (ಪಾಗಂಧಿ. ೪೨-೮). **ತೊಟ್ಟಿಲ ಮಗ** = ತೊಟ್ಟಿಲ ಕೂಸು : ತೊಟ್ಟಿಲ ಮಗಂಗೆ ಪಟ್ಟಂಗಟ್ಟಿ . . . ಜಿನದೀಕ್ಷೆಗೊಂಡಂ (ಹಂಚಾಮಾ. ೨-೩೭). **ತೊಟ್ಟಿಲ ಹಬ್ಬ** = ತೊಟ್ಟಿಲ ಕಾರ್ಯ : ಕುಸುಮಾಸ್ತ್ರನಂಗನೆಯು ಪಡೆದ ಶಿಶುವಂ ನೋಡಿ . . . ಸಸಿನೆ ತೊಟ್ಟಿಲ ಹಬ್ಬ ರಚಿಸುತ್ತ ನಾಮಕರಣಂಗೈಯೆ (ನಪಮೋ. ೦೫ ಸೂಚನ). **ತೊಟ್ಟಿಲಿಗೆ ಹಾಕು** = ತೊಟ್ಟಿಲಿಕ್ಕು : ಎಂತಿದ್ದರೂ ಅಕ್ಕಯ್ಯನ ಬಾಲೆ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗೆ ಹಾಕೋ ಮನೆಗೆ ನಾನು ಬಂದೇ ಬರ್ತೀನಲ್ಲಾ? (ಹುಳಿಮು. ೨೨೭). **ತೊಟ್ಟಿಲು ಗಾಡಿ** = ಕಮಾನಿಲ್ಲದ ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿ. **ತೊಟ್ಟಿಲು ಮುಂದಾಗಿ ಬರು** = ಬಾಣಂತನವನ್ನು ಪೂರೈಸಿಕೊಂಡು ಗಂಡನ ಮನೆಗೆ ಮಗುವಿನೊಡನೆ ಬರಂ.

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳು. ತೊಟ್ಟಿಲ್; ತೆಲು. ತೊಟ್ಟಿಲ, ತೊಟ್ಲ, ತೊಟ್ಲಯ, ತೊಟ್ಲಿ]

ತೊಟ್ಟಿಲ್₂, ತೊಟ್ಟಿಲಿ, ತೊಟ್ಟಿಲ್ಲ, ತೊಟ್ಟಿಲ, ತೊಟ್ಟಿಲಂ₂, ತೂಟ್ಟಿಲಿ (ನಾ). (ಮಂಳಗ್ಯಗಳಂಳ್ಳ) ಒಂದಂ ಬಗೆಯಂ ಸಸ್ಯ : ತಗರಂ ಕೊಳ್ಕುಳಿ ಸುಗಿ ಕಗ್ಗೂಱಲೆ ತೊಟ್ಟಿಲ್ ಸೂರಣಂ . . . ಪುತ್ತಿನ ಮಣ್ಣುಮಂ ಕಡಿದು ಕಾಸಿಟ್ಟೆಯ್ದೆ ಪೊಯ್ಯುವ ಬಾವುಗಳಂ ಕೀರ್ಚುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೧೦). **ತೊಟ್ಟಿಲಿ**: ಕಾಯಿಗಳು: ಅಗಸೆ, ಹಲಸು, ತೊಂಡೆ, ತೊಟ್ಟಿಲಿ (ನಮ್ಮಮು. ೨೩೭). **ತೊಟ್ಟಿಲ್ಲ** : ರಪ್ಪೆ, ತೊಟ್ಟಿಲ್ಲ (ಮೃಶಿಗ. ೧೭-೩೦೫).

ತೊಟ್ಟಿಲ: ತೊಟ್ಟಿಲ (ವಾಭಾಂಟಿ).–ಮುಳ್ಳುಗಳುಳ್ಳ ಬಹು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಬಳ್ಳಿಯು (ಕಧಾಗಿ. ೯೦). **ತೊಟ್ಟಿಲು$_2$**: ಕಂಪುನೊಳ, ತೊಟ್ಟಿಲು, ಪ್ರಿಯಂಗು (ಮೃಶಿಗಿ. ೪-೩೬). **ತೊಟ್ಟಿಲೆ**: ಹೊಟ್ಟೆನೊಳ, ತೊಟ್ಟಿಲೆ (ಮೃಶಿಗಿ. ೬-೯೯). [ದೇ.॥ ತೆಲು. ತೊಟ್ಲ]

ತೊಟ್ಟಿಲ 'ತೊಟ್ಟಿಲ್$_2$' ನೋ.

ತೊಟ್ಟಿಲಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಮಗುವನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗೆ ಹಾಕುವ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡು: ತೊಟ್ಟಿಲಿಕ್ಕುವೆವೆಂದು ಹನ್ನೆರಡಿರುಳಿಂಗೆ ನೆಟ್ಟನೆ ಕೈಕೊಂಡರೊಲಿದು (ಪೋಶಕ. ೧೬-೪೦).

[ತೊಟ್ಟಿಲು$_1$ (<ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$) + ಇಕ್ಕು]

ತೊಟ್ಟಿಲಿಗ (ನಾ). ತೊಟ್ಟಿಲ ಮಗಂ; ಎಳಗೂಸು: ಬಾಳಕಾಲದೊಳೆ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗಂ ಗಜಪ್ರಿಯನಪ್ಪುದಂ ಸಲೆ ತೋಱುದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೯೩).

[ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$ + – ಇಗ]

ತೊಟ್ಟಿಲಿಡು (ಕ್ರಿ). = ತೊಟ್ಟಿಲಿಕ್ಕು: ತೊಟ್ಟಿಲಿಡುವ ದಿವಸ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಬಂದೇವು (ಸವತಿ. ೨೬). [ತೊಟ್ಟಿಲು$_1$ (< ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$) + ಇಡು$_1$]

ತೊಟ್ಟಿಲು$_1$ 'ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$' ನೋ.

ತೊಟ್ಟಿಲು$_2$ 'ತೊಟ್ಟಿಲ್$_2$' ನೋ.

ತೊಟ್ಟಿಲುಹಬ್ಬ (ನಾ). ಮಗುವನ್ನು ಮೊದಲ ಸಲ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗೆ ಹಾಕುವ ಉತ್ಸವ,–ಸಮಾರಂಭ; ತೊಟ್ಟಿಲ ಕಾರ್ಯ: ಗೌಡರ ಮೊಮ್ಮಗನ ತೊಟ್ಟಿಲುಹಬ್ಬ ನಿನ್ನೆ (ಪ್ರಜಾಶ. ೦೦).

[ತೊಟ್ಟಿಲು$_1$ (< ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$) + ಹಬ್ಬ (< ಪರ್ಬ)]

ತೊಟ್ಟಿಲೆ 'ತೊಟ್ಟಿಲ್$_2$' ನೋ.

ತೊಟ್ಟಿಲ್ದುಂಬಿಸು (ಕ್ರಿ). = ತೊಟ್ಟಿಲಿಕ್ಕು: ಧಾರಿಣಿ ಪೊಗಳ್ವಂತೆ ವೊಲುತ್ಸಾಹದಿ ತೊಟ್ಟಿಲ್ದುಂಬಿಸಿದಂ (ಜಯುಕಾ. ೨-೬೦).

[ತೊಟ್ಟಿಲ್$_1$ + ತುಂಬಿಸು]

ತೊಟ್ಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹನಿಸು; ಚಿಮುಕಿಸು: ಒಕ್ಕಲಿಗರ ಮನೆಯ ಸುಣ್ಣದ ಮೇಲೆ, ಮಜ್ಜಿಗೆಯನ್ನು ತೊಟ್ಟಿಸಿದರೆ . . . ಅದರ ದೋಷನಿವಾರಣೆಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರಲ್ಲಾ ? (ಬ್ರಸರ್ವ. ೧೨೨).

[ತೊಟ್ಟು$_2$ + – ಇಸು$_2$]

ತೊಟ್ಟು$_1$ 'ತೊಡು$_1$' ಪರಾ.

ತೊಟ್ಟು$_2$ (ಕ್ರಿ). ತೊಟ್ಟಿಡು; ಹನಿಹನಿಯಾಗಿ ಬೀಳು: ಮೋಟಾರ್ ವಾಹನಗಳಿಂದ ತೊಟ್ಟಿದ ಎಣ್ಣೆಯು ತೆಳುವಾಗಿ ಹರಡಿ ಎಣ್ಣೆಯ ಪೊರೆಯು ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಭೌತವಿ. ೩೦೬); ಅವಳ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಒಂದೆರಡು ಬೊಟ್ಟು ನೀರು ತೊಟ್ಟಿತು (ದೇವೀಕಾ. ೧೬೩).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಚೊಟ್ಟು; ತೆಲು. ತೊಟ್ಟು]

ತೊಟ್ಟು$_3$ (ನಾ). ೧. ಹನಿ; ಬಿಂದು: "ವೃಷಂತಿ, ಬಿಂದುಃ, ಪೃಷತಃ, ವಿಪ್ರುಷಃ, ೪ ಜಲಬಿಂದುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಅಂದರೆ ನೀರಿನ ತುಂತುರುಗಳು; ಉದಕ ತೊಟ್ಟುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೬೯): ತೊಟ್ಟು ಕೂಡ ಬಿಡದಂತೆ ಸವರಿ ಹಿಗ್ಗನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಕುಡಿವೆ (ಅರಳು. ೨೦೯-೦೩). 'ತೊಟ್ಟಿಡು' ಪರಾ. ೨. ಕೊಂಚ; ಸ್ವಲ್ಪ: ನೀವು ಇನ್ನೂ ಚಿಕ್ಕವರು . . . ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಒಂದುತೊಟ್ಟು ಬೈದು ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದೆ (ಕಾಬಲ. ೬೯).

[< ತೊಟ್ಟು$_2$./ತಮಿ. ಚೊಟ್ಟು]

ತೊಟ್ಟು$_4$ (ನಾ). ೧. ಹಣ್ಣು, ಹೂವು, ಎಲೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ತುಂಬು,–ಕಾವು; ದೇಟು: "ವೃಂತಂ, ಪ್ರಸವಬಂಧನಂ ಈ ೨ ಪುಷ್ಪ ಪತ್ರಂಗಳ ತೊಟ್ಟು" (ನಾಚಿರಾ. ೦೦೬); "ತೊಟ್ಟು ತುಂಬೆನೆ ವೃಂತನಾಮವೆಂದೇ ತಿಳಿವುದು" (ಕಬ್ಬಿಮಂ. ೨೩); ತೊಟ್ಟ ಬಿಟ್ಟ ಹಣ್ಣು ಮತ್ತೆ ಹತ್ತುವುದೇ (ಸರ್ವಜ. ೨೬-೦೨೦); ತೊಟ್ಟು ಪಿಂಡಿಗೆಯಾಗೆ ಫಲವು ಲಿಂಗಮದಾಗೆ (ಬಸವ. ೯-೩೭): ಫಲದಲ್ಲಿ ತೊಟ್ಟುಪೊಣಗದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ದಿಂಟ್ಟು ಹಣ್ಣನು [ಹಾಶಾಂ. ಫಲವನು ತೊಟ್ಟ ಸರಿಸಕೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಂದಿರಿಸಿ] ನಿಮ್ಮನುಕೂಲಧರ್ಮಂಗಳನು ಬೇಗದಿ ಹೇಳಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೨೪): ಕೀಟಕವು ಕಡುಕಿ ಕಡಿಯದ ತೊಟ್ಟುಗಳು ಪತ್ರಿದ ಸುಪುಷ್ಪವ . . . ಶಿವಲಿಂಗಕರ್ಪಿಸಿದಂ (ಕಂಕೆದಾ. ೩-೩೦); ತೊಟ್ಟ ಕಳಚಿದ ತೆರದಿ ಜೀವವ ಬಿಟ್ಟನ್ನೆ (ದೇವೀಪು. ೪-೨೦). ೨. ಮೊಲೆಯ ತಂದಿ; ಚೂಚುಕ: "ತೊಟ್ಟು ಚೂಚಕಮೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಪುಂಗರಾ. ೯೩-೬): ಬಟ್ಟದುವಪ್ಪ ಮೊಲೆಗಳ ತೊಟ್ಟು ಕರಂಗುವುದುಮೊಡನೆ ಸರ್ವಸ್ವಮುಮಂ ಕೊಟ್ಟು ಕರಂಗಿದರಹಿತರ್ ಕೆಟ್ಟುವು ಮೇಳೆಯೊಡನೆ ವೈರಿವಂಶಾವಳಿಗಳ್ (ಪಂಚಾಮೂ. ೩-೯೬); ಬಟ್ಟಮೊಲೆಗಳ ತೊಟ್ಟೊಳು ಕಪ್ಪು ರಂಜಿಸಿತು (ಅಂಜನ. ೯-೬): ತೊಟ್ಟು ಹಿಡಿದು ಎನ್ನ ತೊಟ್ಟ ಕುಪ್ಪಸಗಂಟು ಬಿಟ್ಟು ಬೇಗ ಮುದ್ದಿಟ್ಟು . . . ನೆಟ್ಟನೆ ನಡೆದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೆಂಬವನು (ಪುರಂದ. ೧-೭೩-೧).

ತೊಟ್ಟಡೆ = ದೇಟಿನ ಭಾಗ: ನೆಟ್ಟನೆ ಬಳೆದು ನೆಗಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟಡೆಯೋರೆವಟ್ಟಲದಾವರೆಯಂತೆ ಬಟ್ಟಮೊಗವನೋರೆಗೋಳಿಸಿಯವನ ಮೊಗವಿಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಯೊಳು ನಟ್ಟವುದು (ಚಳವಿ. ೬-೦೩೭ ಸಾಂಗತ್ಯ).

[ದೇ.॥ ಮಲ. ತೊತ್ತು; ತುಳು. ತೊಟ್ಟು]

ತೊಟ್ಟು$_5$ (ನಾ). (ಕರಾ) ತೆಕ್ಕೆ; ಕಂತೆ: ಈ ಹುಲ್ಲು ಎರಡು ತೊಟ್ಟು ಆಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತುಳು. ತೊಟ್ಟು = ತೆಕ್ಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿ, ತಬ್ಬು]

ತೊಟ್ಟು$_6$ (ಅ). ಮೊದಲಾಗಿ; ಹಿಡಿದು; ಆರಂಭವಾಗಿ: ಪುಟ್ಟಿದಂದಿಂ ತೊಟ್ಟಂತಪ್ಪುಣಸಂ ಕನಸಿನೊಳಪ್ಪೊಡಂ ಕಂಡಱಿಯದುದಮಗಂ ಚೋದ್ಯಂ ಬಟ್ಟು . . . ಅಕಂತಪ್ರಮಾಣಂ ಬರೆಗಂ ತಣಿಯುಂಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭೮-೨೦); ಕೊರಲೊಳ್ ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಿಯುಂತಿರುರದೊಳ್ ಶ್ರೀ ತೊಟ್ಟಲೊಳ್ ತೊಟ್ಟನಂತರಮೆನ್ನೊಳ್ ನೆಲಸಿತ್ತು (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೯): ಬಾಲಕಾಲದಿಂ ತೊಟ್ಟು . . . ಖಲಜನಸಂಗತನುಮಾಗಿಯುಂ ನಡೆಯುತ್ತುಮಿರೆ (ಪಂಚತಂ. ೨೬-೨೦); ಆ ಬಾಲಕರ್ ಬಾಲ್ಯದಿಂ ತೊಟ್ಟು ಗೋಳಾಂಗೂಳರಂತೆ ಸಹಜಚಾಪಲ್ಯರುಂ . . . ಎನಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೩ ವ); ಅಂಗುಷ್ಠ ತೊಟ್ಟು ವಾಣಾಗ್ರ ಪರಿಯಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನವ ಮುಟ್ಟ ನೋಡಿ (ಸರ್ವಪ. ೨೨-೦೦೦); ಕೆಱೆಯಂ ಕಟ್ಟಿಸು ಭಾವಿಯಂ ಸವಸು . . . ಶಿಷ್ಟರಂ ಪೊರೆಯನುತ್ತಿಂತಿಲ್ಲವಂ ಪಿಂದೆ ತಾಂ ಯಬದಳ್ವಾಲೆಬವಂದು ತೊಟ್ಟು ಕಿವಿಯೊಳ್ (ಶಾಇಇ. IV, ೨೬೬-೪೩; ಸು. 1411): ನೀವು ಆ ಊರಿಗೆ ಹೋದಾಗಿನ ತೊಟ್ಟು ಎಷ್ಟು ಸುಧಾರಿಸೀರಿ (ಸುಳವು. ೪೨).

[<ತೊಡು$_1$./ತಮಿ. ತೊಟ್ಟು]

ತೊಟ್ಟುಕಳಚು (ಕ್ರಿ). = ತೊಟ್ಟುಬಿಡು: ಮರದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಣ್ಣು ತೊಟ್ಟು ಕಳಚಿ ಉದುರಿದೆ (ರೂಢಿ). [ತೊಟ್ಟು$_4$ + ಕಳಚು (<ಕಟಲ್ಚು$_1$)]

ತೊಟ್ಟುಕಟಲ್ (ಕ್ರಿ). = ತೊಟ್ಟುಬಿಡು: ನಿಂದು ಕೀಲಿಸಿದೊಡುರ್ವರೆಯೊರ್ಗುಡಿಸಿತ್ತು ಸಾಗರಂ ವೇಳೆಯನುರ್ಕಿ ಸೂಸಿದುದು ತೊಟ್ಟುಕಟಲ್ದುವು ತಾರಕಾಳಿಗಳ್ (ಅನಂಪು. ೧೦-೩೮). [ತೊಟ್ಟು$_4$ + ಕಟಲ್$_1$]

ತೊಟ್ಟುಬಿಡು (ಕ್ರಿ). ತೊಟ್ಟಿನಿಂದ ಕಳಚಿಕೊಳ್ಳು,–ಬೇರೆಯಾಗು: ತೊಟ್ಟು ಬಿಡದನ್ನಕ್ಕರ ಮುತ್ತಾ ಬುಡದಾಸೆ ಬೇಕು (ಚೂಸ್ಸಸಂ. ೨೨೪-೮): ತೊಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟ ಹಣ್ಣಿನಂತೆ ದ್ರುವ ತಟ್ಟಾಱದ ಫಲದಂತೆ (ಮೋಳಿದೂ. ೧೨-೪೨). [ತೊಟ್ಟು$_4$ + ಬಿಡು$_1$]

ತೊಟ್ಟುವಾಯ್ 'ತೊಡು$_1$' ಪರಾ.

ತೊಟ್ಟುಳಿಕೆ 'ತೊಟ್ಟುಟೀಕೆ' ನೋ.

ತೊಟ್ಟುಟೀಕೆ, ತೊಟ್ಟುಳಿಕೆ (ನಾ). ರುಂಡ ಮುಂಡಗಳು ಒಟ್ಟು ಸೇರಿರುವ ಭಾಗ; ಕಂಠ; ಕೊರಳು: ತುಡುಂಕಲವ್ವಳಿಸುವ ಚಂಚು

ಘಾತಿಯಿಟ್ದಾರ್ದೊಡೆ ವಾರಿ ವಿಡುಂಕುತಿರ್ಪ ತೊಟ್ಟುಟಿಕೆ (ದಶಕು. ೧೧-೫೦). **ತೊಟ್ಟುಳಿಕೆ:** ಇಟ್ಟಣಸುವೀ ರಣವಾಡಾಂಧನ ತೊಟ್ಟುಳಿಕೆ ಯನು ಕೀಳ್ವ ರಾಯಘರಟ್ಟಸಿಲ್ಲಾ (ಕುಮ್ಮಾ.ಳ. ೨೦-೨) ; ರಾಮನನೊಟ್ಟ ವಿಸಿ ಮುಂಬರಿದು ಮುನಿಪನ ತೊಟ್ಟು [ಪ್ರಾಕಾ೦. ತುಟ್ಟ, ತೊಟ್ಟ]ಳಿಕೆ ಯಲಿ ಚಾಚಿದಳು ಚಾಪಳಚಪೇಟಕವ (ತೊರೆರಾ. ೮-೧೧-೦೨) ; ಅರುಭಟ ಗಂಬುಗಳಳಿದವು ಮೇರೆಯನು ಸುರನಿಕರದಸುಗಳು ಸೇರಿದವು ತೊಟ್ಟುಳಿಕೆ ಗಿಟ್ಟಣಸಿತ್ತು ಸಂಗ್ರಾಮ (ನಿಘಾಗ. ೬-೬-೪೪). [<ತೊಟ್ಟು₄ + ?]

ತೊಟ್ಟೂರಮ್ಮಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀ ಶಿವಮಾರ ಭಟಾರರ್ ಜಗವೆಲ್ಲವನ್ ಆಳುತ್ತಿರೆ ತೊಟ್ಟೂರಮ್ಮಳಿಯುಳ್ ಇಱಿದು ಪಿಡಿವಲ್ಲಿ (ಮ್ಯಅರಿ. ೦೯೨೪, ೪೬-೧ : ?). [?]

ತೊಟ್ಟೆ (ನಾ). ೧. (ಕರಾ) ತೆಂಗಿನ ಗರಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕುಕ್ಕೆ,- ಬುಟ್ಟಿ : ತೊಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಕೊಂಡು ಮೊಟ್ಟೆ ಹೊತ್ತ (ಗಾದೆ). ೨. ಪೊಟ್ಟಣ : ಸಾವುಕಾರ ಕಾಗದದ ತೊಟ್ಟೆ ಮಾಡಿ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಎಣಿಸಿ ರೆಕ್ಕ ಗುಣಿಸಿದ (ಕಾಳಿಗ. ೫೦). 'ಚೊಟ್ಟೆ' ಪರಾ. [←ತುಳು. ತೊಟ್ಟೆ]

ತೊಟ್ಯಾನದಿ (ನಾ). ಒಂದು ನದಿಯ ಹೆಸರು : ತೊಟ್ಯಾನದೀ ಪಶ್ಚಿಮ ತೋ ಪೇರೂರಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಮ್ (ಮ್ಯಅರಿ. ೦೯೫೦, ೮೮-೦೨ : ಶು. 476). [ತೊಟ್ಯಾ₀ + ನದಿ]

ತೊಡ (ನಾ). ೧. ಆಭರಣ; ಒಡವೆ : "ಪಸದನಂ, ಪಚ್ಚಂ, ತೊಡಂ – ಈ ೩ ಆಭರಣಂ" (ಕಶಸಾ. ೬೩-೪೦೯) ; "ಪಚ್ಚ೦ ತೊಡಂ ಪಸದನಮೆನಲ್ ತೊಡಿಗೆಯೆಂದಿಳಿಗೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಕಲ್ಪಿ.ಕೃ. ೨೫) ; ವಿನುತ ಮುತ್ತಿನ ತೊಡಗಳಂ ತೊಟ್ಟು (ಚಬಪು. ೧೦-೬೫) : ಮೋಕ್ಷವೇ ಮಣಿಯಾದ ವರ ರುದ್ರಾಕ್ಷದೊಡಗಳ ತೊಡಿಸಿ (ಶಂಕರಾ. ೪-೮).೨.ಉಡಂಪು ; ವಸ್ತ್ರ : (?). [ತೊಡು₁ + – ಅ₆]

ತೊಡಾಂಕಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಗುರಿಮಾಡು; ತೊಂದರೆಗೀಡುಮಾಡು : ನೀಮಾರ್ಗಳೆ ನಿಮ್ಮನಾವಱಿಯೆವೆಂದೆಮ್ಮಂ ತೊಡಂಕಿಕ್ಕುವಂದಿನ . . . ಸೊರ್ಕಕ್ಕಟ ಮುಕ್ಕುವೋಗಿ (ಸುಕುಮಾ. ೪-೨೬). [ತೊಡಂಕು₁ + ಇಕ್ಕು]

ತೊಡಂಕು₁, ತಂಡಂಕಂ₁,ತುಡಂಕು₁, ತೊಡಕಂ₁, ತೊಡಗು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಿಲುಕಿಕೊಳ್ಳು; ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳು : ಅದಟರ ಚೆನ್ನಪೊಂಗರ ಸಬಂಗಳ ತೊಟ್ಟುಟ್ಯೊಳ್ ತೊಡಂಕಿ ನಿಲ್ಲದ ಪೊ[ಱಮಟ್ಟ] ತಮ್ಮ ಮನದೊಳ್ ಮಿಗೆ ಬೆಚ್ಚಿಸಿದಂತೆ ತೋಱುವ . . . ಕರ್ಬಸುಗಳ್ ಪಱಿಗೊಂಡುವಾಜಿ ಯೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೧೦೪) ; ತೊಟ್ಟನೆ ಸಾವುದೊಳ್ಪಿತು ತೊಡಂಕದೆ ಕಾಮನ ದಾಮರಂಗಳೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೬೬) ; ನೇಣ್ಪಲೆಯ ತೊಡರೊಳ್ ತೊಡಂಕಿ ನಡುಗುವ ಕುರಂಗಿಯೊಳ್ಪೊರೆಯಪ್ಪಳ್ (ವರ್ಧಪು. ೪-೫೮ ವ) ; ದಿಟ್ಟಿ ತೊಡಂಕೆ ರೂಪಿನ ಬೆಡಂಗಿನೊಳ್ (ಲಂಚರಿ. ೮-೫೩) : ಅರುಮಸತ್ತ ದೊಳ್ . . . ಪರಸ್ತ್ರೀರತಿಯೊಳ್ ತೊಡಂಕದಿರಲೆಂಬುದು ನಿನ್ನ ಮತಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೬-೧೨) ; ಮೃದುಮೃಣಾಳನಾಳ ತಂತುಜಾಲಕದೋಳೊಯ್ಯ ನೊಯ್ಯನೆರಯ್ಯಮನೆ ನಡೆವಡೆಯೊಳಡಿ ತೊಡಂಕಿ ತಡೆಗೆಡೆವ ತರುಣ ಮರಾಳಂಗಳಂ ಕಂಡು (ರಾಜಶೇ. ೬-೨೪ ವ). ೨. ಸಿಕ್ಕಾಗು ; ಗೋಜಾಗು ; ಗಂಟುಗಂಟಾಗು ; ಹೆಣೆದುಕೊಳ್ಳು ; ತಿರಂಚಿಕೊಳ್ಳು : ತೊಡಂಕಿ ಪೀಱಿದ ಕುರುಳ್ಗಳ ಚಿತ್ರದೊಳಾದ ಬೇಸಱಂ ನುಡಿವವೊಲಾಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೯೯) ; ಪೊರೆದು ಸರೋಜರೇಣುಗಳನೊಂದಱಿೊಳೊಂದು ತೊಡಂಕಿ ವಾಃಕಣೋತ್ಕರದೊಡಗೂಡಿ ಕಣ್ಗೆ ಕವಿತರ್ಪ ಜಟಾಳಿ (ಕಾದಂಬ. ೩೦೬); ಬಿಡದೆ ತೊಡಂಕಿ ತೋರ್ಪ ಜಡೆ (ಉಮಾಶ. ೦೪). ೩. ಅನುಮಾನದಿಂದ ಹಿಂದುಮುಂದು ನೋಡು ; ತಡವರಿಸು : ಇವನಱಿವರೆ ಕನ್ನಡಗಬ್ಬ ದೊಳ್ ತೊಡಂಕದ ಸಲ್ಪರ್ (ಕಮುದ. ೪೦). ೪. ಹೋರಾಡು ; ಸೆಣಸು : ಜಯದ್ರಥನನಿಕ್ಕುಟಿದಾರೊಳವಿಂ ತೊಡಂಕವೇಡೆನುತುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೦೪೩) : ಎಮ್ಮದಿರ್ ಮಣಿಯೆನುತ್ತಿರದೆಯ್ದಿ ತೊಡಂಕಿ . . . ಕಾಳೆಗಮಂ ತೆಗೆದರ್ (ರಾಜಶೇ. ೫-೦೨೪). ೫. ಅಡ್ಡಿಮಾಡು ; ಅಡಚಣೆಯೊಡ್ಡು ; ನಿರೋಧಿಸು : "ತೊಡಕು (ತೊಡಂಕು) – ವಿಪರ್ಯಾಸೇ (ಅಡ್ಡಿಮಾಡು)" (ಶಮಧಾ). ೬. ತೊಡರು ; ತೊಡರಿ ಕೊಳ್ಳು : ಕರುಳ ಪಿಣಿಲು ಕಾಲಂ ತೊಡಂಕೆಯುಂ ಮುಂದೆಗರು ಳ್ಗಳಿಂದೆ ದಾಡೆ × × ಯುಂ . . . ಕೊಂಗೆಯ ಸಾಹಣಿ ಸುರಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ (ಎಳ. VIII, ಸೊರಬ. ೦೫೯-೦೪ : 1173). ೭. ಕೂಡು ; ಸೇರು : ತೊಡೆ ತೊಡಂಕಿದ ನುಣ್ಪೊಡೆಯಂ ಮನಂ ನಿರಂತರ ಸುರತ ಪ್ರಪಂಚಸುಖದಿಂ ಪೆಱಪಿಂಗದೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೬೦). **ತುಡುಂಕು₁** : ೮. ಮುಂಟ್ಟು ; ತಾಗು ; ಸೋಕು : ಇಂತು ಭೂಮಿ ಆಕಾಶಮಂಡಲಮಂ ತುಡುಂಕುತುಂ (ಶಬ್ದಸ. ೫೯-೨೦) ; ಇರ್ದುದೊಂದು ಕುಧರಂ ಗಗನ ಸ್ಥಳಮಂ ತುಡುಂಕುತುಂ (ದಶಕು. ೧೧-೬೨) ; ನಿರುಪಮಮಪ್ಪ ರತ್ನ ಶಿಖರಂಗಳಿನಗಸಮಂ ತುಡುಂಕುತಿರ್ದ . . . ಪೊನ್ನಕೋಂಟೆಯಂ ತರಣಿಹಯಂಗಳೀಕ್ಷಿಸಿ (ಜಾಧಪು. ೧-೧೧೯). ೯. ಬೇಗನೆ ಹಿಡಿ ; ಚುರು ಕಾಗಿ ಹಿಡಿ ; ಥಟ್ಟನೆ ಹಿಡಿ : "ತುಡುಕು, ತುಡುಂಕು – ಸತ್ವರ ಗ್ರಹಣೇ (ಥಟ್ಟನೆ ಹಿಡಿ)" (ಶಮಧಾ) ; ತಾಳವಟ್ಟಮಂ ಸೆಳೆದು ತುಡುಂಕಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೬೫) ; ಪರಿವ ಪಾವುಗಳಂ ತುಡುಂಕಿ (ಸುಕುಮಾ. ೦೪-೨೯ ವ) ; ನವಿರ ದ್ಯುತಿಯಂ ಮಲ್ಲಿಕುಟ್ಮಲಮೆಂದಾ ನಲ್ಲಳ್ಪಯಲಂ ತುಡುಂಕಿ ಕೌತುಕ ಮಾಂತಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೯-೬೨) ; ಆ ನೃಪಂ . . . ದಿವ್ಯಗದಾಯುಧಮಂ ತುಡುಂಕಿದಂ (ದಶಕು. ೨-೨೫) ; ಅಳಿಕುಳಮಂ ಹರಿನೀಲಮೆಂದು ತಿಱಿಯಲ್ ಸುರತರುಣಿ ತುಡುಂಕಿ ಸಖಿಯನೇಂ ನಗಿಸಿದಳೋ (ರಾಜಶೇ. ೩-೩೮) ; ಕಂಡರಿಸಿದ ಶುಕಕೋಲ್ಮೆಸಿ ತುಡುಂಕೆ ನೋಡಿ ಯಾರುಂ ನಗುವರ್ (ಮೃಸೂಮ. ೫-೨೦). ೧೦. (ಕಾಮಾತುರದಿಂದ) ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡು : ಮದುವೆಯಾದ ಮೂಱುದಿವಸವೊದವಿ ಮುಟ್ಟಲಾಗದ ವಳನದಱ ಮೇಲೆ ಬಲ್ಮೆಯಿಂ ತುಡುಂಕಲಾಗದು (ಜನವ. ೧೦-೫೦) ; ನೇಹಂದಲೆದು ಮೇಲ್ವರಿದು ಬರೆ ತುಡುಂಕುವ ಬರ್ದಿನಿನಿಯನ ವಿಲಾಸ ದಂತೆ (ಧಾಪಚಂ. ೬-೧೭). ೧೧. ಹರಡು ; ವಿಸ್ತರಿಸು : ಸೋಗೆಯಂ ನೆಗಪಿ ತುಡುಂಕಿ ಮೆಟ್ಟುವ ಸವಿಲ್ . . . ನಗುವ ಶುಕಾಳಿ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೦-೬೪). **ತುಡುಕು₁** : ೪. ಘನಸಂಗರದೊಳಗೆ ನನ್ನೊಡನೆ ತುಡುಕಿದಡ ಱಿಯಬಹುದು (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೌ. ೪-೪೩) ; ತುಡುಕಲಮ್ಮುವರಿಲ್ಲ ಬಲದಲಿ ವಿಡುಕಲಮ್ಮುವರಿಲ್ಲ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೌ. ೬-೪೮) ; ಎರಡೂ ಮಹಾಸೈನ್ಯಗಳು ಒಂದನ್ನೊಂದು ತುಡುಕಿ, ಕಡಂಗಿ ಕಾದಿದವು (ಕಶಕ್ಷ. ೫೮). ೮. ಪೊನ್ನ ಕೋಂಟೆ ಮುಗಿಲಂ ತುಡುಕುತ್ತಿರೆ (ಪಂರಾಮಾ. ೩-೬೫) ; ವಿಷದ ಕೊಡನ ತುಡುಕಲೆ ಬಾರದು (ಚನ್ನಪ. ೪. ೩೩-೬೨) ; ತೆರೆಗೈಯಿಂ ತುಡುಕುತ್ತು ಮೊಳ್ಪೊಡೆಯನಾದಂ . . . ಕಾಮುಕನವೊಲ್ ನೀರೇಱುತಿರ್ದತ್ತು . . . ಪದ್ಮಾಕರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೧೨೬) ; ತುಡುಕಿದ ಜಲಂ ಸಿದ್ಧಾಂಬು ನುಡಿದ ನುಡಿಗಳು ಮೂಲಮಂತ್ರವು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೨೦) ; ಪ್ರಸಾದವ ಬೆಕ್ಕು ತುಡುಕುತಿಪ್ಪ ದಾಯುಮಂ ಪೇಳ್ದಂದು (ವೀಶ್ಯಪು. ೮-೦-೫೨) ; ಕಡಗ ಕಂಕಣ ಬಳೆಗೈ ಝಣರೆನೆ ನಾರಿ ಬಿಡದಾಗ ಕಲೆಯ ತಾಣಗಳ ತುಡುಕಿ ತಾಡನಗೈದು (ಕೂಸವಿ. ೧೧-೪೩). ೯. ಕರಿಪೋತಂ . . . ಕೇಸರಿಣಿಯ ಕೆಚ್ಚಲಂ ತುಡುಕುತುಂ ಪರಿದತ್ತು (ಪಂಪಭಾ. ೬-೫೦) ; ಘಟಸರ್ಪನ ತುಡುಕಿ (ಬಸವ. ೬೨೫) ; ಮಿಱುಗುವ ಬೆಳತಿಗೆಗಣ್ಣೊಣರೋಱ ತೆಯ ಜಲದೊಳಗೆ ಪೊಳೆಯೆ . . . ಎಳವಿಾನ್ಗಳ್ಗೆತ್ತೀಂ ಕಿಱುವೇದಿಶಿ ತುಡುಕಿ ಶಬರನಂ ನಗಿಸಿದಳೊ (ಲೀಲಾವ. ೬-೪೩) ; ಒಡನೆ ಧಾಳಿಯನಿಕ್ಕಿ ಶುಕ್ರನ ತುಡುಕಿ ತೇಜವ ಕೊಂಡು (ತೊರೆರಾ. ೦-೮-೩೪) ; ಸೆಜಗುವಿಡಿಯೆ ಸಾರ್ಸಾರೆಂಬ ಕರವನು ಭರದೆ ತುಡುಕಲೊಡೆಮುರಿವ . . . ತರಳೆಮಾಣ್ಣು

ಗಳೊಪ್ಪಿದರು (ಕಂನವಿ. ೬-೧೭೩) ; ಮುತ್ತುಗಳ್ . . . ಪಾರೆ ಪನಿಗೆತ್ತು ನವಿಲ್ ತುಡುಕೆ (ರಾಜಶೇ. ೩-೪೦) : ಕೊಡನ ಮಱಿಯ ಪಡೆಯಂ ತುಡುಕುವೆಗ್ಗನಂತೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೪-೨೬) ; ಯುವಕನೆ ತುಡುಕು ಕಠಾರಿಯನು ! (ಪಾಂಡವ. ೦೪-೧೪). ೧೦. ಮಹದೇವಿಯನು ಕಂಡರಸನೇಕಾಂತದಲಿ ತುಡುಕಿದೊಡೆ (ಶ್ರೀಭುಲೀ. ೦೦-೨೧) ; ಕಾಮಾತುರದಿ . . . ಬಂದವ ಭರದಿ ತುಡುಕಲು ಪುಷ್ಪವತಿ ತಾನೆಂದಳೆದೆ ಬೆದರಿ (ಅಂಬಿಕಾ. ೮-೬೨) : ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಕೀಚಕನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ತುಡುಕಿದನು (ನೀಗಟ್ಟು. ೧೩೬).೧೨. ಎರಗು ; ಮುತ್ತು : ಪುಷ್ಪದೊಳು ಗ ಂ ಧ ವಿ ರ ಲಾ ಅ ಡಿ ತುಡುಕುವುದೆಂದು ನೆಲದೆ ನಿಡುಬೇರಿನೊಳ್ ಪರಿಮಳವೆತ್ತು ರಂಜಪ ಮುಡಿವಾಳ (ಶರೀಹತ. ೩-೦೬); ಕಮ್ಮಲರ್ಗಂಧಗಂಧಿಯರು ತಮ್ಮ ನಾಳುವ ಕೃಷ್ಣರಾಯನ ತುಡುಕಿದ ವೆರ್ಮೆಯನೇನ ಬಣ್ಣಿಪೆನು (ಮೋಹತ. ೦೪-೬೮). ೧೩. ಮುನ್ನುಗ್ಗು ; ಆಕ್ರಮಿಸು : ತುಡುಕಿದವು ತೇಜಿಗಳು ವಾಘೆಯ ಗಡಣದಲಿ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೬-೩೯). ತುಡುಕುವಾನೆಯನೀಸಿನಲಿ ಖುರವಿಡುವ ಕುದುರೆಯನೊತ್ತಿಹಾಯ್ಸುವ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦೩-೨೩) . ೧೪. ಆವರಿಸು ; ತಂಬು ; ವ್ಯಾಪಿಸು : ತುಡುಕಿದವು ತಂಬಟದ ದನಿ ಜಗದಡಕಿಲನು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧-೪೬) ; ಪಿಡಿವ ಕಾಳೆಗಳ ಬಾಜಿಪ ಢಕ್ಕೆಗಳ ದನಿ ತುಡುಕಿತಜಾಂಡಮಂಡಲವ (ವರ್ಧಪ. ೬-೮೪). ೧೫. ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಹಿಡಿ ; ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳು : ಪರವಧುವ ನೆರೆಯದೆ ಪರಧನವ ತುಡುಕದೆ (ದೇವಾವ. ೩೩ ೬೦) ; ನಾರಿಯಂ ತುಡುಕಿ ಕರ್ಣದ ಕಡೆಗೆ ಸೆಳೆಯೆ (ಹರಿಶಾ. ೬-೩೬): ತುಡುಕುವಂಕುಶದಿಂದ ಮುನ್ನಿಳಿಯೊಡೆಯ ಗಜ ಗಾಢಿಸಿದವು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೨-೨); ತು ಡು ಕಿ ದ ರೆ ಕೈ ಬೇವುದು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೪-೬೦) ; ತುಡುಕಿ ತೂಳುವ ಸೂತ್ರಯಂತ್ರದ ಗಡಣದಲಿ ಗತಿಗೊಂಡು ಬೇಡಿತ ಕೊಡುವ ಮಣಿಪುತ್ರಿಕೆಗಳೆಸೆದವು ವಿವಿಧ ರಚನೆಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೦-೦೩-೦೦) ; ರಾಹು ತುಡುಕಿದ ಚಂದ್ರಮಂಡಲವೋ (ಜೈಮಿಭಾ. ೪-೧೩). ೧೬. ಧರಿಸು ; ಹೊಂದು ; ತಳೆ : ಬಿಸಿಲಂ ಕಳೆದು ಬೆಳುದಿಂಗಳಂ ತುಡುಕುವ ಗಗನಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂತೆ ಕೆಂಪಿನ ಪ ಸ ದ ನ ಮ ಂ ಕಳೆದು . . . ಬೆ ಳ್ಪ ಸ ದ ನ ಂ ಗೈ ದು (ಅರ್ಧನೇ. ೨-೧೩ ವ)

ತೊಡಕು₁ : ೧. ಕಡುಭವದ ಬಾಧೆಗೆ ತೊಡಕಿ ಮೊಱೆಯಿಡುವ ಭವಿಗಳ ನಾಲಿಸುವವೊಲು (ಬಸಪು. ೩-೩೮); ಮಿಡುಕುವುದು ಬಾಯ್ ಚಿತ್ರವವಳಲಿ ತೊಡಕಿಹುದು (ಕುವ್ಯಾಆ. ೦೯-೩೬) ; ಮಡದಿ ಮದನನ ಬಲೆಯ ಬಾಯಲಿ ತೊಡಕಿ ಬಿರ್ದುವನಱಿದರಾಗಳೆ (ಶ್ರೀಭುಲೀ. ೫-೨೩) ;ಒಡನೆನ್ನ ನಿಟ್ಟಿಸಿದರಾ ಮೋಹವಲೆಯೊಳು ತೊಡಕದರಿಲ್ಲ ನಿನ್ನಾಣೆ (ಕಂನವಿ. ೦೦-೩೪) : ಕಾಮುಕರೆ . . . ಕಡೆಗಂಗಳ ಸರಳಿಯೊಳು ತೊಡಕಿ ಹಮ್ಮಯಿಸುವರು (ಕೊಂಡ್ಲಿಡ. ೨೯). ೨. ತೊಡಕಿದ ಗಳದ ಹಾರದ ಕೆಂಪುಗದಡಿದಧರದ . . . ಕೋಮಲೆಯರು (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೦-೫೦). ೩. ಬೆದಱುಗಂಗಳ ಬಿಟ್ಟ ಮಂಡೆಯ ಹುದಿದ ಹಾಹಾರವದ ತೊಡಕಿದ ಪದಯುಗದ . . . ವರಸುದತಿ ಬಂದಳು ರಾಜಸಭೆಗೆ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೪-೬೧). ೪. ಮುನ್ನ ತೊಡಕಿ ತನಗಾದ ಭಂಗಂಗಳಂ ಹೇಳನೇ ನಿನಗೆ ಕಮಲಜಕಂದನು (ಹರಿಶಾ. ೮-೧೫) ; ತೊಡಕಲಱಿಯದವಂ ತೊಡಕಿದವನಂ ತೊಡಕುವವನು (ಬಸಪು. ೫೦-೪೮) : ಅಧಿಕರೊಳಿರದೆ ತೊಡಕುವುದಾಗದೆಂಬುದನಱಿಯಯಾ ನೀನು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೭ರಿಇ. ೯-೫೩) ; ಕಡಗಿದಡೆ ಕೋದಂಡರುದ್ರನ ತೊಡಕಿ ಬದುಕುವವರಾರು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦-೫೬) ; ತೊಡಕಿದವರ ಗಂಡನೆಂದೆಂಬೆಡದ ಕಾಲ ತೊಡರೆಸೆದುದು ರಾಮನಿಗೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೦೯-೩೦) : ವಿಚಾರಿಸೆ ನೀನೆನ್ನೊಳೋರಂತೆ ತೊ ಡ ಕಿ ದೆ ಮಹಾರಣಾಂಕಣದೊಳು (ಜಬಪು. ೫೦-೩೪); ಫಣಿಲೋಕಮಂ ಸುಡುವೆನು ಕಂಜಜ ಕಪರ್ದಿಗಳೊತ್ತೊಡಕಿದೊಡೊರಲ್ಚುವೆಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೪-೩).

೫. "ತೊಡಕು (ತೊಡಂಕು)–ವಿಪರ್ಯಾಸೇ (ಅಡ್ಡಿಮಾಡು) " (ಶಮಧಾ). ೬. ಬುದ್ಧಿಗೆ ಸಂಶಯಾಳಾಪ ತೊಡಕಿಕೊಂಡುದು (ತೊರರಾ. ೩-೯-೪). ೮. ನುಡಿಸಿಯಱಿಯೆವು ಕಂಡು ಕೇಳ್ದುಂ ತೊಡಕಲಱಿಯೆವು ನಿನ್ನನೆಂದುಂ ಗಡಬಡಿಸಿ ನೀನೆನ್ನುವಂ ರ್ಝಂಕಿಸಲಿಹಗೆ ಬಹುದು (ಬಸಪು. ೪೦-೩೮). ೧೬. ಅಡಗಿರಂ ; ಮರೆಯಾಗಿರು : ತಳ್ತ ಕಲ್ಪಭೂವಿರುಹನಿಕುಂಜಮಂಜರಿಗಳೊಳ್ ತೊಡಕಿರ್ಪನೋ (ವರ್ಧಪು. ೧೦-೫೬). **ತೊಡಗು₁** : ೪. ಇತ್ತಲೆನ್ನಯ ಹಸಿವು ಹೆಚ್ಚಿದೆ ತುತ್ತು ಹೊಗದೊಳಗಿವನ ತೊಡಗಲದೆತ್ತಲಕಟಾ ವಿಧಿಯೆನುತ ಮುರಿದೆದ್ದನಮರಾರಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೦ ೩೨).

ತೊಡಂಕುಸೊನ್ನೆನೂಲ್ = ಹೆಣೆಗೆಗೊಂಡ ಬಂಗಾರದ ಉಡಿದಾರ: ಬಜ್ಜರಮಕಿ ತೊಡಂಕುಸೊನ್ನೆನೂಲ್ ತಳತಳನಿಪ್ಪ ಸಣ್ಣ ಪೊಸಪೊನ್ನುಡೆ (ಚಿಕವಿ. ೩-೯೦).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಟಕ್ಕು, ತುಟಕ್ಕು ; ತೆಲು. ತೊಡಗು, ತೊಡುಗು]

ತೊಡಂಕು₂, ತೊಡಂಗು, ತೊಡಕು₂, ತೊಡಗು₂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಪ್ರಾರಂಭಿಸು ; ಮೊದಲುಮಾಡು ; (ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ)ಪ್ರವರ್ತಿಸು : ಸರ್ವಜ್ಞಭೂಪನೋಲಗದೊಳ್ನಿಂದಿರೆ ದಂಡಾಧೀಶಂ ಕುಳ್ಳಿರೆ ಮಂತ್ರಿ ತೊಡಂಕೆ ಕವಿ ಜನಾರ್ದನದೇವಂ (ಅನಂಪು. ೧-೫೬). **ತೊಡಂಗು**: ೧. ಮತ್ತಮೆಂಟು ದಿವಸಂ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯಂ ಮಾಡಲ್ ತೊಡಂಗಿದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೦೭-೦೫) ; ಚಿರಕಾಲಂ ತೊ ಡ ಂ ಗಿ ಪರಿಗೃಹೀತಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತ ಪರಿಣತನಾದಂ (ಗದಾಯು. ೫-೪೪ ವ). **ತೊಡಕು₂** : ೧. ಅವನಿಜೆಯ ಕಾಬೆಣಿಕೆ ಕಡೆಗೆ ನಿಲಲಱಿಯದು ನಿರರ್ಥಕೆ ತೊಡಕಬಹುದೆ (ತೊರರಾ. ೪-೦೨-೩೧); ವೀರಚಿಕದೇವಂ . . . ಸೀಸಂ ಕರಂ ಕೊಂಕಸು ಮಗುಚ್ಚಿಂತೀ ಗತಿಭೇದದಿಂ ತೊಡಕಿ ತೋರ್ಕುಂ ಸಾಧಕಪ್ರೌಢಿಯಂ (ಚಿಕವಿ. ೪-೦೪೬) : ಮೇಲಱಿಯದಧಿಕರೊಳು ಕಾಳಗವ ತೊಡಕಿ[ಪಾಕಾಂ. ೧]ದರೆ ಬಾಳುವೆಯು ಕೆಟ್ಟು ಬಡವಕ್ಕು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೭೪೧). ೨. ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು ; ಒದಗು ; ಉಂಟಾಗು : ಒಡಲ ಜಡಿದವು ರೋಮರೋಮದೊಳಡಸಿದಂಬುಗಳಂಗ ವೇದನೆ ತೊಡಕಿತು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೦೦-೨೪). **ತೊಡಗು₂** : ೧. "ತೊಡಗು – ಪ್ರಾರಂಭೇ" (ಶಮಧಾ) : ಸುರಿವುದು ತಡೆಯದಯೋಧ್ಯಾಪುರದೊಳ್ ನೀನಿಂದೆ ತೊಡಗಿ ವಸುಧಾರೆಯನಾದರದಿನೆನೆ (ಆದಿಪು. ೭-೩) ; ಕರಂ ಸಂಪ್ರೀತಿಯಿಂ ನೂತನಂ ತಾನಿಂತೆಂದು ನಿವೇದಿಸಲ್ತೊಡಗಿದಂ (ವರ್ಧಪು. ೩-೫೬) : ಸುರಪತಿಯ ಕೆಟ್ಟ ಸಂಪದಮಂ ತರಲ್ಕೆಂದು ಉರವಣಿಸಿ ತೊಡಗಿದರು ಕಡಲ ಕಡೆಯಲ್ಕೆಂದು (ನಂಚಿಶ. ೦-೪): ಹೊಸ ತವಸಿ ತೊಡಗಿದನು ಬಲುತಪವ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೪-೪೩) ; ಯಜ್ಞಮಂ ತೊಡಗೆ ದಕ್ಷಂ (ಭಾವಚಿಂ. ೩-೦೩). ೨. ಇದು ದಲ್ ವಿಸ್ಮಯಮಾಗಿ ತೋಱದಪುದೇನಿಂತೀಗಳೆಂದಮಾದುದೋ ಮೇಣಲ್ಲದೊಡಾಳ್ದನಿಂ ತೊಡಗಿತೋ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೩೧) ; ತೊಡಗಿತ್ತು ಕಿರಾತಭೀಕರಧ್ವನಿ ವನದೊಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೧-೮೧) ; ನಾರಿ ತೊಡಗಿದ ಕೋಟಿದುಃಖದಿಂ ನುಡಿದ ನುಡಿ ಕೂರಂಬಿನಂದದಿಂ ಹೃದಯಮಂ ತಟ್ಟಿಗಿಯಲು (ಭಾವಚಿಂ. ೮-೩೩) ; ಮಕ್ಕಳಿರ ನಿಮಗೆ ರಘುವರನ ಸೇನೆಯೊಳಾಯ್ತು ಗಡ ಕಲಹಮೇಕೆ ತೊಡಗಿತು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೧-೪೪) : ಅರಸುಗಳಿಗಾದರೋ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯ ಸಂಗಡಲೇ ದುಃಖ ತೊಡಗಿರುವುದು (ಶಾಕುಂತ. ೬೨-೨೪).

ತೊಡಗಿ = ಮೊದಲುಮಾಡಿ ; ಆರಂಭಿಸಿ ; ಮೊದಲ್ಗೊಂಡು : ಅಲ್ಲಿಂ ತೊಡಗಿ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದೊಳದು ತೀರ್ಥಮಾಯ್ತು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೧೭-೫) : ಉಡೆವಣಿ [ಪ]ಱಿಯದ ಮುನ್ನಮೆ ತೊಡಗಿ ಚಲಂ ನೆಗೞ್ದು (ಪಂಪಭಾ. ೦-೪೬) ; ಮಗನಂ ಕಿಱಿಯಂದಿಂ ತೊಡಗಿ ಶಿಕ್ಷಿಸದಿರ್ದುದಱಿ ನಿಂತಾಯ್ತು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೮೩) ; ಹಲವು ಕಾಲಂ ತೊಡಗಿಯಾಲದ ನೆಲೆಯೊಳಿದ್ದನ್ನಿರವಳಿದು ನಿಃಫಲವೆನಿಸಿತಲ್ಲಾ (ಬಸಪು. ೫೭-೧೫) :

ಹಿಮಗಿರಿ ತೊಡಗಿ ಸಾಗರ ವೇಲೆ ಪರಿಯಂತವಿಳನಗರಗ್ರಾಮಪುರವರದ . . . ಸಮಸ್ತಭೂಜನಜಾಲ ಹಸ್ತಿನಪುರಿಗೆ ಬಂದುದು (ಕುವ್ಯಾ.ಗ. ೧೩-೧) ; ಕೃತಿಯ ಪಲ್ಲವಿ ತೊಡಗಿ ಪೂರ್ಣಮಪ್ಪನ್ನವಿಾ ಕೃತಿಯೊಳುತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದುದೊಂದು ಪದವಿಲ್ಲ (ಭಾವಚಂ. ೧-೧೬).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಟಙ್ಕು, ತುಟಙ್ಕು ; ಮಲ. ತುಡಙ್ಙು ; ತುಳು. ತೊಡಗು ; ತೆಲು. ತೊಡಂಗು]

ತೊಡಂಕು₃, ತುಡುಕು₂, ತೊಡಕು₃, ತೊಡಗು₃, (ನಾ). ೧. ಸಿಕ್ಕು ; ಗೋಜು ; ಗೊಂದಲ : ಮದಿರಾಮದದೊಳಮಳವಿಗಱಿಯ ಸೊರ್ಕಿ . . . ಕುಕಿಡುವ ಕುಕಿಲ್ವ ಬಿಕ್ಕುಳಿವ ತೇಗುವ ತನ್ನ ತೊಡಂಕದೆಯ್ದೆ ನೊರ್ಮಡಿ ಮನದೊಳ್ ವಳಂಚಲೆಯ ದಕ್ಕೆಯೊಳಟ್ಟುಜವಾಗೆಯಾಡಿದಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೯೦) ; ಕರುಳ ತೊಡಂಕಂ ಬಿಡಿಸಿ ನಡೆ ನೋೞ್ಪ ನೊಳಗೆಲುವಡಗಿರ್ಪುದು ಜೀವನಿರ್ಪೂಡಲ್ಲಿಗೆಪೋದಂ (ಜಗನ್ನಾಥ. ೪-೦೯) ; ಜಡಿವ ಹಾರವಲಯಗಳ ತೊಡಂಕ ತಪ್ಪಿಸದೆ . . . ತಲ್ಲಣಿಸಿ ಸೊಪ್ಪಡಗಿ ಕೆಡೆಯಲು (ನವಮೋ. ೬-೬). ೨. ತೊಡಕಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಸಿಕ್ಕಿಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ; ಕೂಟ: ನಳಿತೋಳಿದಿರ್ಗೊಳ್ವ ತೊಡಂಕಿನಪ್ಪು ಬಾಯ್ದೆಱೆಯಿದಿರ್ಗೊಳ್ವ ಚುಂಬನಂ (ಅರ್ಜನೀ. ೨-೩೬) ; ಸೋಂಕು ಯುವತಿ ಬ ರೊಳಲ್ಲದೆ ಬಿಡದ ತೊಡಂಕುಂ ಬೇಟದ ತೋಟಿಯೊಳಲ್ಲದೆ ಕೋಟಲೆಗಳು [ತಾಂ] ಬೇಱಿಲ್ಲ (ಕುಸುಮಾ. ಚಿತ್ರಾಸಂಧಿ. ೩೯) ; ಸೋಂಕಿ ಚೆಂದುಟಿ ಗಚ್ಚಿದಿನಿಯಗೆ ಮುಗ್ಧೆ ತೊಡಂಕು ಸಾಕೆಂದು ಕೈದೊದರ್ವ ಕಂಕಣದುಲು ಹೊಯೆಂಬಂತೆ (ಭರತ. ೧೧-೧೬). ೩. ಅಡ್ಡಿ ; ಅಡಚಣೆ : ಉಡಿಗೆ ತೊಡಿಗೆಯ ತೊಡಂಕಿಲ್ಲ[ಪಾಠಾಂ. ತೊಡಕಿಲ್ಲ, ಹಂಗಿಲ್ಲ]ದೆ ರನ್ನಗನ್ನಡಿಯ ಜಿನೇಂದ್ರನಾದಂತೆ (ಭರತ. ೬೭-೩೬) ; ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಗೆ ತೊಡಂಕು ತೋರ್ಪುದೆ (ರಾಜಶೇ. ೦೪-೪೪). ೪. ಕಷ್ಟ ; ತೊಂದರೆ ; ಕ್ಲೇಶ : ಪಟು ನುಡಿಯ ತೊಡಂಕನಡಿಗಡಿಗೆಡವದಂತಿರೆಡೆವಿಡದೆ ಬಿಚ್ಚಟಿಸಿ ಶಿಷ್ಯರ್ಗೆ ನಿರವಿಪ ಕುಲಪತಿಯಿಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩೬-೨೯). **ತುಡುಕು₂** : ೫. ಬೇಗನೆ ಹಿಡಿಯುವುದಂ ; ಸತ್ವರಗ್ರಹಣ. 'ಕೈದುಡುಕು₂' ಪರಾ.

ತೊಡಕು₃ : ೧. ನಿನ್ನಂ ನುಡಿಯ ತೊಡಕಿನ ಬೆಡಂಗಿನಿಂ ಸೋಲಿಸಿ . . . ತಗುಳ್ಚುದಿದು ದೈವಿಕಂ (ಹರಿಕಾ. ೧೧-೦೩). ೨. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುನಿಯನಗೆ ಮತ್ತೆ ಮಾಡಿದ ತೊಡಕಿದಾಗದಿರದು (ಹರಿಕಾ. ೦೩-೪೦); ನಿನ್ನವೃತ್ತಾಂತವ ಖಳರಾಯಗಱುಹಿ ಮುಂದಾವ ತೊಡಕಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡುವೆ (ಮೋಹತ. ೧೧-೩೨); ಬಾಳ್ಕೆಯಲಿ ನೂರೆಂಟು ತೊಡಕು ತಿಣುಕುಗಳುಂಟು (ಮಂಕುತ. ೬೪೩); ನಮ್ಮ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಕುಗಳು ವಿಪರೀತ (ಮುರುಳಿ. ೧೮). ೪. ಬಿಡಿಸಿದಿರೆನ್ನಂ ರಾಜ್ಯದ ತೊಡಕಂ [ಪಾಠಾಂ. ರಂ] ಕೈಕೊಂಡು ನೀಮೆ (ವರ್ಧಮಾ. ೯-೧೧) ; ಕೌರವ ಜೀವಿಸಲಿ ಮೇಣಳಿಯಲಿಮಗಿನ್ನಾ ತೊಡಕಿಲ್ಲ (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೧-೦೩) ; ಕಕುಸ್ಥಜನೊಪ್ಪದಿರ್ದಡೆ ತೊಡಕು ನಿನಗಹುದು (ತೊರರಾ. ೪-೯-೩೪). ೧, ೪ : ನದಿಯೊಳ್ಮೃಗತತಿ ಕೇಶತತಿಯೊಳ್ ತೊಡಕಬ್ಬದೊಳಾಱಿಡಿ ವರಕುಚಯುಗ್ಮದೊಳಲ್ಲದೆ ಕಠಿನವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲಾ ನಾಡೊಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೩೮). ೬. ಸಂಬಂಧ ; ಸಹವಾಸ : ಕಾಯದ ತೊಡಕನೊಲ್ಲದೆ ತಕ್ಕೆಗಟ್ಟಿತು ಭಟರು ನಾಕದಲಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಭೀ. ೯-೦೮) ; ಮೇಳದೊಳು ತೊಡಕ ಬಿಡದವನ ಜಪವದುವೆ ಹಾಳುಮನೆಯಂತೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೬೩) ; ಕೋಪಭಾವದಿಂ ತೊಡವುಗಳ ತೊಡಕುಗಳನುಳಿದು ರಾಜೀವಾಕ್ಷ ತಿರೆಬೊಳೊರಗಿರ್ಪಳು (ವಂಕಾರಾ. ೨-೬-೩) ; ತನುಕಾಂತಿ ಮೋಹವಿಕೃತಿಗಳುಮಾ ತೊಡಕಿನವು ಕೊನೆಯಿರದ ಬಲೆಯೊ ಅದು (ಮಂಕುತ. ೧೬೮) ; ಒಲವು ಹಾಕಿದ ತೊಡಕನೆಂತು ಬಿಡಿಸಲು ಬಹುದು (ಸ್ವದರ್ಶಿ. ೬). ೭. ಗೊಡವೆ ; ಉಸಾಬರಿ : ತರಣಿಯೋಲಗಕೆ ಸೊಡರಂ ಪಿಡಿವ ತೊಡಕೇಕೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೪) ; ಒಡೆಯ ಚಿತ್ತೈಸಭಿಮತಂ ಗಳತೊಡಕವೇತಕೆ ನಿಧಿಯಿದಿರೊಳಿರೆ ಕಡೆಗೆ ಜಲಗಂ ತೊಳೆಯ ಹೋದಹೆವೆಂಬ ಮರುಳುಂಟೆ (ಬಸವಪು. ೫೭-೬೨) ; ನಮಗಿದೇಕರವಿಂದವದನೆಯ ತೊಡಕು (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೧೫-೩) : ಗೊಡವೆ ತಪ್ಪಿತು ಹೋಗಲಿನ್ನೆನಗದಱ ತೊಡಕೇಕೆ (ಕೌಶಿಕಾ. ೧೯-೩). ೮. ಜಟಿಲವಾದುದು ; ಇಕ್ಕಟ್ಟು : ಸಾಂಖ್ಯದರ್ಶನದಲ್ಲಿರುವ ಬಹುದೊಡ್ಡ ತೊಡಕೆಂದರೆ : ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷರ ಸಂಬಂಧದ ಸಾಧ್ಯತೆ (ತತ್ತ್ವಪ್ರಾ. ೨೬೬). ೯. ಸಂಶಯ ; ಅನುಮಾನ : ಎಂತುಟು ಮೇಘನಾದ ತೊಡಕಿಲ್ಲದೆ ಪೇೞ್ ಮಗನಿರ್ದದೊಂದು ವೃತ್ತಾಂತಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬೬೮). ೧೦. ಸಂದಿಗ್ಧಪ್ರಶ್ನೆ ; ಸಮಸ್ಯೆ ; ಒಗಟು : ರಾಯರಾಜಗುರು ಜಗದ ಬಿನ್ನಾಣಿಯ ತೊಡಕ ಬಿಡಿಸಬಾರದು (ಬಸವ. ೭೨೪) ; ಕೊಡುವಡಿದು ವರವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನುಡಿಗೆ ಮೊಳೆ ಹೊಮ್ಮುವರೆ ನಿಮ್ಮಯ ತೊಡಕನೊಲ್ಲುವವನಲ್ಲ (ಕುವ್ಯಾ.ದ್ರೋ.೬. ೦-೪೫) ; ಅಜಗಣ್ಣನು . . . ಕಡೆಯಲೀ ಪರಿ ಕಾಣಬಾರದ ತೊಡಕನೊಡ್ಡಿದನು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೦೨-೮). ೧೧. ಜಗಳ ; ಕದನ : ಎನ್ನ ನೀ ಮೊದಲು ನೂಂಕಿದ ಕಾರಣದಿಂದೆ ನಿನ್ನನಾ ನೂಂಕಿದೆನ್ನೆಸೆ ಇನ್ನಾವ ತೊಡಕು ಬೇಡ (ಮೋಹತ. ೧೪-೮೦) : ಅವನೊಳು ತೊಡಕು ಸಲ್ಲದು ನಿಮಗೆಂದ (ಕಂಸವಿ. ೧೩-೬). **ತೊಡಗು₃** : ೩. 'ಇಡುಗುತೊಡಗು' ಪರಾ.

ತೊಡಕುಬೀಳು = ಗೋಜಾಗು ; ಸಿಕ್ಕಾಗು : ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿಟ್ಟ ಮೇಲೆ ಸರಪಣಿಯು ತೊಡಕುಬಿದ್ದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬೇಕು (ಭೂಮಿಅ. ೪). [< ತೊಡಂಕು₁]

ತೊಡಂಕುವಲೆ, ತೊಡಕುವಲೆ (ನಾ). (ಕಾಲಿಗೆ) ತೊಡರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ : ಮಿಳಿರ್ವ ಬಂಬಲ್ಗುರುಳ್ಗಳೆಂಬ ತೊಡಂಕುವಲೆ ಬಸಂತನ ಕೆಳೆಯನಂಬೆರಲೆಯುಂ ಸಿಲ್ಕಿಸೆಯುಂ (ಆದಿಪು. ೦೩೩) ; ಪೆರ್ವಲೆ ತೊಡಂಕುವಲೆ ಕೊಲ್ವಲೆ... ಬಿಡುವಲೆಗಳನಿಪ್ಪುವೆಸದಿರಾ ಬೇಂಟೆಗರೊಳ್ (ಕಬಿಕಂ. ೩-೨೪). **ತೊಡಕುವಲೆ** : ಬಳ್ಳಿವಲೆ ತೊಡಕುವಲೆ . . . ಮಡಿಕೆವಲೆ ಮೊಂದುಸಿನವಲೆಯ ಹೊಱಗಳ ಬೇಡವಡೆ ನೆರೆದುದು (ಹರಿಕಾ. ೫-೮) ; ದಂಡಿವಲೆಗಳ ತೊಡಕುವಲೆಗಳ . . . ಕಿರಾತರು ಕೆದಱಿತಗಲದಲಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೦೩-೨೩) ; ಪುತ್ರಮೋಹದ ತೊಡಕುವಲೆಯಲಿ ತಂದೆ ನೀ ಕಾಲಿಡದಿರು (ನಿಭಾಗ. ೩-೧-೬) : ತಡಿಕೆವಲೆ ಚಟ್ಟವಲೆ ಸಾಲುವಲೆ ಕೋಲುವಲೆ ತೊಡಕುವಲೆ . . . ಮರವಲೆಗಳಿರ್ದುವಾ ಶಬರರಲ್ಲಿ (ಸಿದ್ಧೇಶಪು. ೮-೬) ; ಉರುಲುವಲೆ ತೊಡಕುವಲೆ ಸಿಕ್ಕುವಲೆ ಸಿಡಿಲುವಲೆ . . . ಮೊದಲಾದ ಪರಿಪರಿಯ ವಲೆ ಸಮೂಹವ ನೋಡುತ (ನವಮೋ. ೧೬-೨೦). [ತೊಡಂಕು₃ + ಬಲೆ₁]

ತೊಡಂಗ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ : ಆ ಬೀರೆಗೌಡನ ಕೈಲಿದ್ದ ಚಿನ್ನದ ಬಳೆ ಎರಡು, ತೊಡಂಗದ ಸರಪಣಿ, ಬೆಳ್ಳಿಕಟ್ಟಿದ ಚೂರಿ, ವರಚೂರಿ, ಇದನ್ನು ಅವನ ಮೈಯಿಂದಾ ತೆಗೆದು . . . ಮುಟ್ಟಿ ಮಡಗಿ ಬಂದರು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೨೮೬). [?]

ತೊಡಂಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಅಲಂಕಾರಮಾಡು : ಅಬ್ಬವಂ ಮಾಣ್ದು ದುತ್ತುರದ ಕುಸುಮದ ತೊಡಂ[ಪಾಠಾಂ. ತೊಡವು]ಗಟ್ಟುವಂತೆ ಉತ್ತಮವಿದೆಂದು ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನರ ಬಿಟ್ಟು ತಂದಿತ್ತ ತುರಂಗಂಗಳಂ (ಕೃಮಿಛಾ. ೨೫-೬೧). [ತೊಡ + ಕಟ್ಟು₁]

ತೊಡಂಗು 'ತೊಡಂಕು₃' ನೋ.

ತೊಡಂದುಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಒಡವೆಯನ್ನು ಹಾಕು ; ಆಭರಣವನ್ನು ತೊಡಿಸು : ಅಡಿಮಾಡುವ ಮುಡಿಯಿಕ್ಕುವ ತಿಲಕವಿಡುವ ತೊಡಂದುಡಿಸುವ ನಿಱಿವಿಡಿದು ನೀಡುವ ನೆಲನನಗ್ಗಡಿಸುವ ಮುಕುರಮಂ ತೋಱುವ ಮಕರಿಕಾಪತ್ರಮಂ ಚಿತ್ರಿಸುವ . . . ನಿಖಿಳಪರಿಚಾರಿಣೀಜನಂ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೬ ವ). [ತೊಡ + ತುಡಿಸು (<ತೊಡಿಸು)]

ತೊಡಂದೊಡು (ಕ್ರಿ). ಆಭರಣವನ್ನು ತೊಡು,-ಧರಿಸು: ಒಡನಂ ಟ್ಟೊಡನೆ ತೊಡಂದೊಟ್ಟೊಡನಿರದಾಡಿಯೊಡನೆ ಹೊಸ ಹರೆಯಂಬಡೆದ ಕೆಳೆಯರಿಂ . . . ಸುಕುಮಾರಂ ಸಡಗರದಿಂ ಸಲೆ ಸಂಪದದೊಳ್ ದಿನಮಂ ನೂಂಕುತ್ತಿಹನು (ಜಯುಕಾ. ೨-೭೬). [ತೊಡ + ತೊಡು$_1$]

ತೊಡಂಬೆ$_1$, ತೊಡಬೆ$_1$ (ನಾ). ೧. (ಹಣ್ಣು, ಹೂವು, ಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳ) ತೊಟ್ಟು; ತುಂಬು: "ಪ್ರತಾನಮುಳಪಂ ತೊಡಂಬೆಯಂತದು ವೃಂತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೧-೮); "ವೃಂತಂ ಪ್ರಸವಬಂಧನಂ ಈ ೨ ಹೂವಿನ ತೊಡಂಬೆ" (ಹಲಾಯು. ೩೧-೩೦); ಲತಾಳಿಯ ತಳ್ಪು ಬಿರ್ಚಿದಂತೆಲೆಯ ತೊಡಂಬೆಗಳ್ ಪಱಿಯದಂತು . . . ಎಲರೊಲವುಣ್ಮೆ ತೀಡಿದುದು (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೧೦೦); ಅಗ್ಗದ ಗಾಳಿಯಿಂದೊಡನೊಡನೆ ಬೀತು ತೊಡಂಬೆಗಳು ಕಡು ಸಡಲಿ ತಮತಮಗವನಿಯಲಿ ಬಿದ್ದರಳು ಗಳನುಳಿದು (ಬಸವು. ೨೨-೮); ಬಿಟ್ಟ ತೊಡಂಬೆಯನೆಂದು ಮುಟ್ಟುವು ಪಣ್ (ಪರಮಾ. ೨೮-೮೩). ೨. ಮೂಲ; ಬುಡ: ನೋಟದ ಸೋಲಂ . . . ಸುಯ್ಯ ಕಂಪಾಟಿಸಲಲ್ಲೆ ಮೆಯ್ಯುಟಲೆ ಸಂದಪುವೆ ಮಲರ್ದಯ್ದು ವಿಂದ್ರಿಯಂ ಬೇಟದ ಗೊಂಚಲಂತೆ ಮನಮೆಂಬ ತೊಡಂಬೆಯೊಳೊ ಪ್ಪೊದಲ್ ಸುಖಾಸ್ಫೋಟಮನೀಯವೆನ್ನವು ಮನಃಪ್ರವಿಚಾರದ ಕಾಮ ಕೇಳಿಗಳ್ (ಅನಂಪು. ೪-೪೬). **ತೊಡಬೆ$_1$**: ೨. ಉಲುಕಿದರೆ ನಾಲಗೆಯ ತೊಡಬೆಯು ಕಳಚುವೆನು (ಕುಮಾ.ಳ. ೧೧-೨೫).

[ದೇ.ಶ ತೆಲು. ತೊಡಿಮೆ, ತೊಡಿಮ]

ತೊಡಂಬೆ$_2$, ತೊಡಬೆ$_2$ (ನಾ). ೧. ಗೊಂಚಲು; ಗುಚ್ಛ: "ತೊಡಂಬೆ ನುಣ್ಪೊದೆದ ಜೊಂಪಂ ತೊಂಗೆ ಗುಚ್ಛಮೆಂದಿರದೊಪ್ಪಿ ಪಡೆದ ನಾಮಂ" (ಕಬ್ಬಿಕ. ೦೯); ಮುಂಗುಳ ತೊಡಂಬೆ ಗಂಟೊಡೆಯೆ ಮೊಲ್ಲೆಗೆ ಬೆಳ್ಪುಟು ವುಟ್ಟೆ . . . ತೀಡಿದುದು ತಣ್ಣನೆ ಪಣ್ಣನೆ ಪಶ್ಚಿಮಾನಿಲಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೭-೧೪೯); ತಳಿರ ತೊಡಂಬೆಯಂ ಕಳೆದೆ ಮಾಮರಂ (ದಕಕು. ೧-೨೬); ಮಲ್ಲಿಗೆಯಲರ ತೊಡಂಬೆಯ ಮಧ್ಯದೊಳುಲ್ಲಸದಿಂದೆ ಕುಳಿತ ಮಧುಕರನಂ . . . ಗೆಲ್ಲಂಗೊಂಡೆಸೆದುದು ಚಿಹ್ನಂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸುಧಾಕರನ (ಜಯುಕಾ. ೦೯-೦೩); ಒಳಪೊಱಗಾಗಿರ್ದ ಗದುಗಿನ ಕಾಯಂತೆ ಕೆಳಮೊಗವಾದ ಯೋನಿಗಳು ಬಿಲದಗ್ರದ ಕಟು ಗಳೊಳಗಿರ್ಪವವು ಪಾ ಪ ಫ ಲ ದ ತೊಡಂಬೆಗಳಂತೆ (ವರ್ಧಕ. ೮-೭೬). ೨. ಹೂವಿನ ಗೊಂಚಲು: "ತೊಡಂಬೆ, ತೊಡಬೆ . . . ಗುಚ್ಛ – ಈ ೭ ಪುಷ್ಪಮಂಜರಿ" (ಕಕಸಾ. ೫೫-೦೯೬): ಬಿಟ್ಟುಳಿಯ ಕಕ್ಕುಂಬ ತೊಡಂಬೆಯ ಮುಡಿಗೆಯ ಕದಳಿಕೆಯ ಕಂಡಪಟಂಗಳುಮಂ (ಶಂಪಥಾ. ೫-೪೭ ವ); ತೊ[ಡಂಬೆ]ಯಂತಪ್ಪಳಿಸುವ ಪೆಣ್ದುಂಬಿಗಳಂತೆ ಲಲಾಟರಂಗದೊಳುಂಗುರಿಸಿ ಕುಣಿವ ನೀಲಾಳಕಂಗಳ . . . ಸೌಂದರಿಯದಿಂ ದೇಸೆವಡೆದ ಹದಿನಾಱಱ ಹರೆಯದ ಹರಂ (ಬಸರ. ೧೨-೮೦); ಬಂಡುಣಿವಿಂಡುಗಳುಂಡಾಡಲೆಗಳುವೊಡೆದ ತೊಡಂಬೆಗಳಿಂದೆ ನದಿಯ ದಡಂಗಳಲಸುಗೆಯ ಮರಗಳು ಬೋಳಾದುವಹ ಕಾಲವಶದೆ (ಗಾಥಾಸ. ೦೦೩-೨೨). ೩. ಗುಂಪು; ರಾಶಿ; ಸಮೂಹ: ಅಂಬರದೊಳು ಬಹುವರ್ಣದ ಮುಗಿಲ ತೊಡಂಬೆಗಳೆಡೆಯಾಡುವಂತ (ಧರಕ. ೦೮-೩೯). **ತೊಡಬೆ$_2$**: ೧."ತೊಡಬೆ, ತೊಡಂಬೆ . . . ಗುಚ್ಛಕಕ್ಕುಂ ನಾಮಂ" (ಕವಿಕಂ. ೭೮); ಕಳಿತ ಹೂವಿನ ತೊಡಬೆಗಳೊ ರಿಪುಬಲವೊ ಬಿಱುಗಾಳಿಯೊ ವೃಕೋದರನಳವ ಬಲ್ಲವನಾವನೈ (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೨-೮೦). ೨. "ತೊಡಂಬೆ, ತೊಡಬೆ, ತೊಂಗೆ, ತೊಂಗಲ್, ಜೊಂಪಂ, ಗೊಂಚಲ್ ಗುಚ್ಛಂ–ಈ ೭ ಪುಷ್ಪಮಂಜರಿ" (ಕಕಸಾ. ೫೫-೦೯೬). ೩. ಸೀಗುರಿಸುವುರಿ ವಿಷದ ಲೋಳೆಯ ಲಾಗಿಸುವ ನಾಲಗೆಯ ಸುಯ್ಲಿನ ಬೇಗುದಿಯ ತೊಡಬೆಗಳ ಹಾವ್ ತುಡುಕಿದವು ಘಟ್ಟನಲಿ (ಕುಮಾ.ಳ. ೨೩-೩೯).

[ದೇ.ಶ ತುಳು. ತೊಡುಂಬೆ, ತೊಲುಂಬೆ]

ತೊಡಂಬೆಪಱ್ (ಕ್ರಿ). ತೊಟ್ಟು ಕತ್ತರಿಸಿಹೋಗು: ಬಿಡಿ ಕೊಳೆ ಕಾಯುಂ ಪಣ್ಣುಂ ತೊಡಂಬೆಪಱಿದುದಿರ್ವ ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂ ಕಱಿವಿರಿಯರ್ ಮಡಿವರ್ (ಶಂರಾಮಾ. ೧-೮೩). [ತೊಡಂಬೆ$_1$ + ಪಱ್$_1$]

ತೊಡಂಬೆವಿಡು (ಕ್ರಿ). ತೊಟ್ಟನ್ನು ಕಳಚಿಕೊಳ್ಳು,-ಬಿಡು: ತನಿತು ತೊಡಂಬೆವಿಟ್ಟುದಿರ್ದ ಪಣ್ಗಳನಟ್ಟಿಯ ಮೆಲ್ದು ಸೋರ್ವ ತೆಂಗಿನ ತಿಳಿನೀರನೀಂಟಿ . . . ಪೌರನಂದನದೊಳಗಿಂತಯತ್ನಸುಖಮಂ ಪಥಿಕರ್ ಪಡೆವರ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೦೫). [ತೊಡಂಬೆ$_1$ + ಬಿಡು$_1$]

ತೊಡಕಂಬು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಣ,-ಸರಳು: ಸಿಲುಕಂಬು ತುದಿವೊನೆಯ ಬೋಳೆ ತೊಡಕಂಬು . . . ದಡಿಮುಖ್ಯವಾದ ಕೈದುಗಳ ಪಿಡಿದು (ಸೌಂದಪು. ೧೮-೩೭). [ತೊಡಕು$_3$ (<ತೊಡಂಕು$_3$)+ಅಂಬು$_2$]

ತೊಡಕಾಲು 'ತೊಡಕುಗಾಲು' ನೋ.

ತೊಡಕಿಸು 'ತೊಡಗಿಸು$_1$' ನೋ.

ತೊಡಕು$_1$ 'ತೊಡಂಕು$_1$' ನೋ.

ತೊಡಕು$_2$ 'ತೊಡಂಕು$_2$' ನೋ.

ತೊಡಕು$_3$ 'ತೊಡಂಕು$_3$' ನೋ.

ತೊಡಕುಗಾಲು, ತೊಡಕಾಲು (ನಾ). ೧.=ತೊಡರುಗಾಲು. ೨. (ಅಲಂ) ಅಡಚಣೆ; ಅಡ್ಡಿ: ಪೂಜ್ಯ ಪೂಜಕ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ . . . ಈ ಅಹಿಂಸಾಮತಗಳು ವೈದಿಕಪದ್ಧತಿಗೆ ತೊಡಕುಗಾಲಾಗಿ ನಿಂತಿತು (ಭಾರಕ. ೨೮೯). **ತೊಡಕಾಲು**: ೨. ಆ ವೇದವ್ಯಾಸಾಚಾರಿ ಹಾಕಿದ್ದ ತೊಡಕಾಲು (ಹರಿಜ. ೨೬).

[ತೊಡಕು$_3$ (<ತೊಡಂಕು$_3$) + ಕಾಲು$_1$ (<ಕಾಲ್$_1$)]

ತೊಡಕುನೇಣು (ನಾ). (ಕಡೆಗೋಲಿಗೆ) ಸಂತ್ತುವ ಹಗ್ಗ; ಕಡೆಯುವ ಹಗ್ಗ: ಕಡಲನು ಕಡೆವುದಾ ಮಂದರಮಹಾದ್ರಿಯನಿಟ್ಟು ವಾಸುಗಿಯ ತೊಡಕುನೇಣಲಿ ಕಡದೊಡಮೃತವ ಪಡೆವಿರಹಿತರು ಬಱದೆ ದುಃಖಂಬಡುವರು (ನಿಘಾಗ. ೮-೬-೦೫).

[ತೊಡಕು$_3$ (<ತೊಡಂಕು$_3$) + ನೇಣು (<ನೇಣ್$_1$)]

ತೊಡಕುಬೇರು (ನಾ). ಹೆಣೆದುಕೊಂಡ ಬೇರು; ಜಡೆಗಟ್ಟಿದ ಬೇರು: ಕಾಂಡದ ಕೆಳಭಾಗದಿಂದ ಹೊಸಹೊಸ ಬೇರುಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಬೇರುಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲ್ಪದರುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಗಾತ್ರ ಒಂದೇ. ಇಂತಹ ಬೇರುಗಳಿಗೆ ತೊಡಕುಬೇರಿನ ಸಮೂಹವೆಂದು ಹೆಸರು (ಸಸ್ಯಶಾ. ೦೩).

[ತೊಡಕು$_3$ (<ತೊಡಂಕು$_3$) + ಬೇರು (<ಬೇರ್)]

ತೊಡಕುಮೆಳೆ (ನಾ). ದಟ್ಟವಾಗಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಪೊದೆ,-ಪೊದರು: ಕುಹರದ ತೊಡಕುಮೆಳೆಗಳಲದ್ರಿಕೂಟದಲೆಡಬಲದ ತಪ್ಪಲಲಿ . . . ಅಡಗಿ ತೋಱುತೆ (ತೊರರಾ. ೩-೮-೪೭).

[ತೊಡಕು$_3$ (<ತೊಡಂಕು$_3$) + ಮೆಳೆ]

ತೊಡಕುವಲೆ 'ತೊಡಂಕುವಲೆ' ನೋ.

ತೊಡಕುವಳೆ (ನಾ). ಸರಪಳಿಯ ಆಕಾರದ ಬಳೆ: ಕೊಡಲಿ ಮಾರಗತ್ತಿ ಬಲ್ಲೆಯಂ ಚಕ್ರ ಗಿರುಗಟೆ ತೊಡಕುವಳೆ ವಂಕಿ ಕಲ್ಲವಣಿ ಪದ್ಮವಣಿ ಪುತ್ರಜೀವಿಯ ಹುಲ್ಲುಮಣಿ ಪಟಿಕವಣಿಭೂಷಣಂ (ಗುರುಬಾ. ೩-೩೦).

[ತೊಡಕು$_3$ (<ತೊಡಂಕು$_3$) + ಬಳೆ$_3$]

ತೊಡಕುವೀಥಿ (ನಾ). ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಹಾಯುವ ಬೀದಿ; ಅಡ್ಡಬೀದಿ: ಸಿಡಿದು ನೋಡಿದ ನಿಳಯನಿಳಯಂಗಳಲಿ ನಿವಿಷದಲಿ ತೊಡಕುವೀಥಿಯ ಕೇರಿಕೇರಿಗಳೆಡೆಯೆಡೆಯ ಮನೆಮನೆಯ . . . ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತು ವಳಯದಲಿ (ತೊರರಾ. ೫-೨-೦೫).

[ತೊಡಕು$_3$ (<ತೊಡಂಕು$_3$) + ವೀಥಿ]

ತೊಡಕೆ (ನಾ). ಗಾಡಿಯಂ ತೊಟ್ಟಿಲಂ; ಬಂಡಿಯ ಒಳಗಿನ ಖಾಲಿಜಾಗ: ಎಲವೋ ಕುನ್ನಿ ಕೂಳದೆ ತಿನ್ನು ಬಾಯೆನುತ ತೊಡಕೆಯಲಿ ಕಲು ಮುಳ್ಳು ತುಂಬಿಯೆ ಬಿಡದೆ ಬುತ್ತಿಯನೊಂದು ಕೈಯಲಿ ಹಿಡಿದು ಬಂದನು ದೈತ್ಯನಲ್ಲಿಗೆ ಭೀಮ ಬೇಗದಲಿ (ಕುವ್ಯಾ‌ಆ. ೬೦೩. ೨೩-೬೬). [?]

ತೊಡಗಿಸು$_1$, ತೊಡಕಿಸಂ (ಕ್ರಿ). ೧. ತಗುಲಿಸು; ಸಿಕ್ಕಿಸು: ತಮ್ಮ ಜೀರ್ಣ ವಿಚಾರದ ಶೃಂಖಲೆಯನ್ನು ಅವರ ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುವ ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೧೬). ೨. ಹೂಡು; ಬಳಸು; ವಿನಿಯೋಗಿಸು: ನನ್ನ ಹತ್ತಿರ ಹೇರಳವಾಗಿ ಹಣವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಯಾವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ತೊಡಗಿಸಿಲ್ಲ (ಹರಿಶ್ಚ. ೩೦); ಒಮ್ಮೆ ಕರಗತವಾದ ಧನವನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ, ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿ, ಉದ್ದಿಮೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸತಕ್ಕದ್ದು (ಮಿತವ್ಯ. ೧೦): ಇಷ್ಟೊಂದು ಹಣವನ್ನು ಇಂಥ ರತ್ನದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುವುದು ರಾಯರಿಗೇನೂ ಕಷ್ಟದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ (ರತ್ನಗೊ. ೨೮). **ತೊಡಕಿಸು**: ೧. ಆ ಕಂಬಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಬಂಗಾರದ ಸರ್ಪಳಿಗಳನ್ನು ತೊಡಕಿಸಿ ... ಜೋಲೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರು (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೨೯೯); ರೈತನು ಆ ಹಲಿಗೆಯನ್ನು ಆ ದನದ ಕಣ್ಣಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಕಿಸದರಾಯಿತು, ಆ ದನ ಇದ್ದಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು (ಹಳ್ಳಿ. ೨೪). ೩. ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು: ಮುಳಿವೇನೇ ಮುನಿದಿವರು ನೂರ್ವರು ಕೊಳಿವರೆನ್ನನು ತೊಡಕಿಸುವೆನೇ ತಱಿದು ಬಿಸುಡುವರವರು ಕೌರವಶತಕವನು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೨-೬೯).

[ತೊಡಗು$_1$ (< ತೊಡಂಕು$_1$) + – ಇಸು$_3$]

ತೊಡಗಿಸು$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಆರಂಭಿಸು; ಮೊದಲುಮಾಡು: ಒಳ್ಳಿತಪ್ಪ ದಿವಸವಾರನಕ್ಷತ್ರಮುಹೂರ್ತದೊಳ್ ಸಿದ್ಧಾಂತಮಂ ತೊಡಗಿಸೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬-೧೫); ಸಕಲವಿದ್ಯಾಬೀಜಪುಂಜಂಗಳಂ ಮೊದಲ್ ತೊಡಗಿಸಿ ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದಮೋದಿಸುತ್ತುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೫೬ ವ); ಕುಮಾರರ್ಗೆ ಮುನಿಪತಿ ಚೌಲಕರ್ಮಂಗಳಂ ಮಾಡಿಸಿ ತೊಡಗಿಸಿದನಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸಮಂ (ಜೈಮಿಥಾ. ೦೯-೫೦). ೨. ಉಂಟುಮಾಡು; ಆಗಿಸು: ಕೆಡುಕು ತೊಡಗಿಸಲೆಯನುಡುಗಿಸಲಡಗಿ ನಡುಗಿಸಿ ನಗುವೆನು (ಕವಿಪು. ೨೯-೮).

[ತೊಡಗು$_2$ (< ತೊಡಂಕು$_2$) + – ಇಸು$_3$]

ತೊಡಗು$_1$ 'ತೊಡಂಕು$_1$' ನೋ.

ತೊಡಗು$_2$ 'ತೊಡಂಕು$_2$' ನೋ.

ತೊಡಗು$_3$ 'ತೊಡಂಕು$_3$' ನೋ.

ತೊಡಗುಹ (ನಾ). ಆರಂಭ; ಕೈಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ: "ಪ್ರಕ್ರಮಂ, ಆರಂಭ" (ನಾಚಿರಾ. ೪). [ತೊಡಗು$_2$ (< ತೊಡಂಕು$_2$) + – ಹ$_2$]

ತೊಡಚು 'ತೊಡರ್ಚು' ನೋ.

ತೊಡಪ (ನಾ). ಪೊರಕೆ; ಕಸಬರಿಗೆ: "ತೇವವಾದ ಹಡಗಿನ ಅಟ್ಟವನ್ನು ಅಥವಾ ಬೀದಿಯನ್ನು ಗುಡಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ, ರಬ್ಬರಿನ ಅಲಗನ್ನು ಉದ್ದವಾದ ಹಿಡಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಸಲಕರಣೆ: ರಬ್ಬರು-ಪೊರಕೆ, ತೊಡಪ" (Squeegee. ಇಂಕನ್ನ). 'ತೊಡೆಪ' ಪಠಾ.

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತುಟಪ್ಪ, ತುಟೈಪ್ಪ; ಮಲ. ತುಡೆಪ್ಪ]

ತೊಡಪು$_1$, ತೊಡಹು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಿವಾರಿಸು; ಕಳೆ: ಮೊಗದೊಳ್ ಮೊಗವಿಟ್ಟೊಡನೌಂಕಿ ಶಂಕೆಯಂ ತೊಡಪಿ (ಚಳವಿ. ೬-೨೧೨). **ತೊಡಹು$_1$**: ೨. ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳು; ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳು: ಇವ ಸಂಸಾರಧರ್ಮವ ತೊಡಹಿದವನಲ್ಲ (ಪೋಣಿಮಾ. ೧೮೮-೬೦೮). [ತೊಡೆ$_1$ + – ಪು$_1$]

ತೊಡಪು$_2$, ತಡಪು$_3$. ತಡುಪು, ತೊಡಹು$_2$, ತೊಡುಪು (ನಾ). ೧. ಆಭರಣ; ತೊಡಿಗೆ: ತೊಡಪಿನ ಸವಗ ಬಟ್ಟಲ ಕೌಳಿ ಮೈದೋಡು ಓಡಿದ ಖಂಡೆಯ ... ರಂಜಿಸೆ ಬಂದರೊಡನೊಡ್ಡಿಯ ರಾವುತರು (ಕುರಂಸಾಂ. ೧೧-೨೩); ಭರದಾ ಉಡಿಗೆ ತೊಡಪುವುಲಿವಾ ಬಾವಲಿ ಧೀರಾ ಪುರುಷಹರಾಕ್ರಮನ ಕಂಡೆ (ಶೀಘ್ರಸು. ೨೨೦-೩): ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಮೊದಲಾದ ಕೌರವಕುಮಾರಕರು ... ಕೈಗಳಿಗೆ ತೊಡಪುಗಳನ್ನು ತೊಟ್ಟು (ಕೃವಾಳ. ೨೫೦). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ: ದುಷ್ಟವಾದ ಮೃಗಗಳನ್ನು ಕೆಣಕಿ ಬೇಟೆಯಾಡುತ ... ತೊಡಪು, ಕಟ್ಟಿಣದೊಣ್ಣೆ, ಪಟ್ಟಾಕತ್ತಿ, ಒನಿಕೆ, ಭರಜಿ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾವಿಧ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ... ಕೊಲ್ಲುತ (ಕೃವಾಳ. ೦೫೦). **ತಡಪು$_3$**: ೩. ದಟ್ಟಿ; ಲುಂಗಿ: ತ[ಪಾಠಾಂ. ಉ]ಡ[ಪಾಠಾಂ. ಡು]ಪನೊಂದಂ ನೆಯಿದುಕೊಟ್ಟಪಡೆ ಮೃಡನ ಕೈಯಿಂದಲಿನ್ನುಂ ಪಡೆಯದೇಂ ದವಸವನು (ಬಸವು. ೨೩-೩೬); ನಡೆದನಲ್ಲಿಂ ಏವ್ರ ಹೆಗಲಿನ ಹಡಪ ಸುತ್ತಿದ ತಡಪು ನೊಸಲಲಿ ಬಡಿದ ಮಟ್ಟೆಯ (ಜೂದಪ. ೦೦-೨೦). **ತಡುಪು**: ೨. ತಡುಪು ಡೊಂಕಣಿ ಭಂಡಿವಾಳುಗ್ಗಡದ ಭೋಜವು ಚಕ್ರ ನಾನಾಘಡಬಡೆಯ ಕೈದುಗಳ ತಳವಳವೆಸದುದಗಲದಲಿ (ಅಂದಿಕಾ. ೦೯-೪೮). ೩. ತಲೆಗೆ ಬಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಬಟ್ಟೆಯ ತರಹದ್ದೇ ಒಂದು ತಡುಪು ಸುತ್ತಿದ್ದ (ಹಂಗಾಳ್ಯ. ೩೫೩). **ತೊಡಹು$_2$**: ೧. ಆತನ ಕರುಳವಮಾಲೆಯು ಎಡದ ಕೈಯಲಿ ಹಿಡಿದು ಕಂಠಕೆ ತೊಡಹು ಮಾಡ್ದ ನೃಸಿಂಹ (ಗಗಹಾ. ೦೯-೨೮). **ತೊಡುಪು**: ೨. ಜಯಬಾಡಿ ಶೃಂಗಾರ ತೊಡುಪೂ ಸಂಣ ಚಂದ್ರಾಯುಧಾ ಚಲುತಲಿ ಮೊದಲಾದಾ ಬತ್ತೀಶಾಯುಧಾ ಶಸ್ತ್ರಸಮರ್ತಕರಾದಾ (ಎಕ. XVI, ಗುಬ್ಬಿ: ೬೪-೨೦; ಕು. 1672). ೪. (?): ಬಿಲ್ಲ ಹೆದೆ ಹಱಿದು ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆಯಃಕೊಪ್ಪು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ ತೊಡುಪು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಇರಿಸಿದಡೆ ಅದಱಲ್ಲಿಯೆ ಸಿಕ್ಕಿತ್ತು (ಪೋಣಿಮಾ. ೦೮೩-೬೯೯).

[< ತೊಡು$_1$ + – ಪು$_2$./ತೆಲು. ತೊಡುಪು]

ತೊಡಪು$_3$ 'ತೊಡರ್ಪು' ನೋ.

ತೊಡಬೆ$_1$ 'ತೊಡಂಬೆ$_1$' ನೋ.

ತೊಡಬೆ$_2$ 'ತೊಡಂಬೆ$_2$' ನೋ.

ತೊಡಬೆಗಳಚು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೊಟ್ಟನ್ನು ಕತ್ತರಿಸು,-ಬೇರೆಮಾಡು: ನುಡಿಗೆ ಮುಂಚುವ ಬಾಣ ಮಾರುತನಡಸಿ ಬೀಸುವ ಲಾಗ ತಲೆಗಳ ತೊಡಬೆಗಳಚುವ ಬೇಗವನು ಬಣ್ಣಿಸುವರೆನ್ನಳವೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೮-೪೯). ೨. (ಆಲಂ) ಸಾಯು; ದೇಹತ್ಯಾಗ ಮಾಡು: ಛಾಯವಡೆದನು ಭೀಷ್ಮ ಬಳಿಕಿನೊಳಾಯುಧದ ಗುರು ತೊಡಬೆಗಳಚಿದನೀಯವಸ್ಥೆಗೆ ನಮ್ಮ ತಂದನು ಭಾನುನಂದನನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೧-೦೩).

[ತೊಡಬೆ$_1$ (< ತೊಡಂಬೆ$_1$) ಕಳಚು (< ಕಟಿಲ್ಚು$_1$)]

ತೊಡಮೆ 'ತಡಮೆ' ನೋ.

ತೊಡರ್$_1$, ತುಡರು, ತಂಡಂರು, ತೊಡರು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಿಲುಕು; ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳು; ತೊಡಕಿಕೊಳ್ಳು: ಏಕಟಾಕ್ಷರಂಗಳೊಳ್ ತೊಡರದೆ ಸಕ್ಕದಂಗಳ ಪದಂ ಪವಣಾಗಿರೆ ... ಪೇಟ್ಟುದು ನೀತಿ ನಿರಂತರ ಕ್ರಮಂ (ಕವಿರಾ. ೦-೧೪೯): ತೊಡರ್ದೀ ಪುತ್ರಕಲತ್ರಮೋಹದೊಳಿದೇ ಕಟ್ಟಿರ್ದಪ್ಪೆ (ಆದಿಪು. ೦-೬೯): ಉಡೆನೂಲ್ ಸಡಿಲ್ದು ಮೇಗಾಲ್ಪಡಿಗೆಯ ಕುಸುರಿಯೊಳ್ ತೊಡರೆ (ಕಾದಂಬ. ೦೩೪); ನರಿ ತೊಡರ್ವಂತಿರಲೇಂ ಕೇಸರಿ ತೊಡರ್ಗುಮೆ ಬಲೆಯೊಳ್ (ಗದುಪ. ೧೨-೪೨): ತೊಡರ್ವೀ ಗಾಣದ ಗೂಳಿಯಂತೆ ತಿರಿಯುತ್ತಿಂತಿರ್ಪರೇ (ಅರ್ಥನೀ. ೩-೫); ತೊಡರ್ವ ನಿನ್ನಾವನರಿಪಡ್ವರ್ಗತತಿಗೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೪೦). ೨. ಸಿಕ್ಕಿಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು; ಸಿಕ್ಕಿಸು; ತೊಡಕಿಸು: ನಾಗರಖಂಡಗಳನಾ ನಾಗರಖಂಡದೊಳ್ ತೊಡರೆ ನರನಿಸುವುದುಂ (ಹಂಪಥಾ. ೫-೮೯); ಓಡಿದು ದಧಿಯಂಬಾಸೆದೋಱಿಸಿ ಕೊಡುತ ಪುಷ್ಕರಣಕೆ ತಳುವನು ತೊಡರ್ದ ನಿಗ್ಗವದೆಡೆಯಲಂಘ್ರಿಗಳೆಡೆಯಲೆಲರಂತೆ ಒದಲೆಡೆಯಲೊಲೆದಾಡೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೬-೧೪). ೩. ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳು; ಕೂಡಿ

ಕೊಳ್ಳು ; ಸೇರು : ತಂಕಣಗಾಳಿಯೊಳಾದ ಸೋಂಕಿನೊಳ್ ನಡುಗುವ ಶೋಕವಲ್ಲರಿಯ ಪಲ್ಲವದೊಳ್ ನವಚೂತಪಲ್ಲವಂ ತೊಡರ್ದವೊಲಾಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೬೫) ; ನುಡಿಯಂ ಕೇಳ್ದಾಯತ್ತ್ರದೊಳೊಡಂಬಡದು ನುಡಿವ ಪೊಳ್ನುಡಿಯ ಯರ್ದೆಯೊಳ್ ಮಾರ್ನುಡಿವ ನುಡಿಗಳೊಳಮೆಂತುಂ ತೊಡರ್ದುತ್ತರಿಸಿದ ನುಡಿಯ ಕರಂ ಬಲವಂತಂ (ಲೋಕೋಪ. ೦೩-೫೬) ; ಸಿರಿಸರ ಮಾಲೆಯೊಳ್ ತೊಡರ್ದ ನೆಯ್ದಿಲ ಮಾಲೆಯೊ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೦೦೬); ಮನದಿಂ ಜಾಣ್ನುಡೆಗೊಳೆ ತೊಡರ್ದರಿನಿಯಕೂಟದೊಳಿನಿಯರ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೬೯) ; ಘನಪಾಂಸುಪಟಲದೊಳ್ ತೊಡರ್ದನಿಲಂ ಸುಟಿವಂತೆ (ಉದ್ಭಟ. ೧೦-೮೬); ಸರ್ವಾರ್ಥದ ಸಿದ್ಧಿಯೊಳ್ ತೊಡರ್ದು ಬೋಧಂ ಭವ್ಯಸಂಸೇವ್ಯಮಾಯ್ತು (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೨೪) : ಕೋಪಾಟೋಪದಿ ನಿಂತೆಂದನೆನಗೆ ತೊಡರ್ದ ಕನ್ಯಾರತ್ನಮನೊಯ್ದು ಮನುಜಂ ಧರಿತ್ರಿಯೊಳಿಲ್ಲಿರ್ದಪನೆಂದು (ಕಾಮುಕ. ೧-೪೪ ವ). ೪. ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳು ; ಹತ್ತಿಕೊಳ್ಳು : ತೊಡರ್ದುವು ಸಮುದ್ರದಿಂ ಪೊಱಮಡುವವಸರದಲ್ಲಿ ಮೌಕ್ತಿಕಪ್ರಕರ ಮೆನಲ್ ಕಡುಪಿಂದೆ ರೋಮರೋಮದೆ ಬಡದೆಸೆದುವು ಹಂಗೆ ಚಿಮರ ಬಿಂದುಗಳಾಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೫೫) ; ತದುಕಿನ ಮರದ ಮುಱಿ ಗಣ್ಗೊಳೊಗೆದ ಪಗಿನೊಳಗ್ಗಿವೆಗಡಿಂ ಕಾಲ್ತೊಡರ್ದು ಮಿಡುಕಿ ಕಳವಳವ ಕಳವಿಂಕಸಂಕುಳಂಗಳುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೬೫ ವ). ೫. ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳು ; ಬಳಸು : ನಿಗಳಂದೋಲ್ ತೊಡರ್ದುದು (ಧಾಪಾಭೂ. ೧೬೫ ಉದಾ); ಕುಡಿದೊಡೆ ಪೊಟ್ಟೆಯಿಂದೆ ಬಱಿನೀರ್ ಪೊಱಪಾಯ್ದುವೆ ಸುತ್ತಿ ಕಾಲನೇಂ ತೊಡರ್ವುವೆ ದಾಂಟುವಲ್ಲಿ ನಿಱಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೬೦) : ಬೆಳ್ಪಿಡಮಿಡಿದಿರ್ದ ರೂಪ್ಯಮಯಶ್ರುಂಖಲೆ ರಾಜಕುಮಾರನಂಘ್ರಿದೊಳ್ ತೊಡರ್ದಿರೆ (ದಶಕು. ೭-೩೬) ; ತೊಡರ್ದಡರ್ದಲವಳ್ಳಿಗಳ ಮಂಟಪಂಗಳಿಂ . . . ತದ್ರಾಜಕೇಳೀವನಂ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೯-೪೫). ೬. ಬಂಧಿಸು ; ಕಟ್ಟು : "ತೊಡರ್-ಬಂಧನೇ" (ಶಮದ) : ತನಯವಿಮೋಹಮೆಂಬ ನಿಗಳಂ ತೊಡರ್ದಿರ್ದಪುದು (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೩೨) ; ತದೀಯ ಶುಕದಿರವನು . . . ನೋಡಿ ತೊಡರ್ದ ಬಲೆಯಂ ಕಟಲ್ಚಿ ಕಡೆಗೆದೆಗೆದು ಮೆಲ್ಲನೆತ್ತಿ ತಂದು (ಉದ್ಭಟ. ೯-೦೨೬ ವ) ; ತಮ್ಮನಿಯರ ತೊಡರ್ದ ತೆಕ್ಕೆಯನೊದ್ದು ನೂಂಕುತ (ಚಬಪು. ೧೯-೮). ೭. ಹೋರಾಡಲು ಬಿಡು ; ಕಾದಾಡಲು ತೊಡಗಿಸು ; ಎದುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು : ತೊಡರ್ದು ಬಿಡಿಂ ಸುಯೋಧನನೆನ್ನುಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೯೧) : ಇವರಂ ಕೌರವರ್ಗೆ ತೊಡರ್ದು ಬಿಡು (ಪಂಚತಂ. ೨೦೫-೧೬). ೮. ಎದುರಿಸು; ಪ್ರತಿಭಟಿಸು: "ತಳ್ಪೊಯ್, ತಡಂಬರೆ, ಪೋರ್ಕುಳಿ, ತೊಡರ್ದುದು . . . ತಡಂಬೊಯ್-ಈ ೨೫ ಪ್ರತಿಹತಕ್ಕೆ ಪೆಸರ್" (ಕಶಸಾ. ೫೯-೨೯೬) : ತೊಡರದೆ ನೀಮುಮಾ ನೆಗಟ್ದ ಪಾಂಡುವೊಂದಿಯ ಬಟ್ದಿರೋದೊಡಂಬಡು ನಿಮಗಿಲ್ಲ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೦೮) ; ತವ್ವ ತಕ್ಕಿನ ಮಾಱುಂ ತಕ್ಕುಗಳುಮನದರಿಯುಂ ತೊಡರಿಯುಂ ನುಡಿದಂತೆ ತಂಕವ್ಯಾನೆಯೊಳ್ಪನಮುಮಂ ಬಿನ್ನಣಮುಮಂ ಮೆಱೆದು (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೨೬ ವ) ; ಅರಸುಗೆಯ್ಯಾತಂ ಶರಣೆನೆ ಕಾವುದು ಬೇಡಿದೊಡಿರದೀವುದು ತೊಡರೆ ಸೆಡೆಯದಿಱಿವುದು (ಪಂಚತಂ. ೨೫೪-೨) ; ಮೃಗಲಕ್ಷ್ಮನದೇನೆಂದೀ ನಗೆಮೊಗದೊಳ್ತೊಡರ್ದನೆಂದು ಹಾರಾಂಶುಗಳಿಂ ನಗುವಂತೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೬೬) ; ತೊಡರ್ದರಿಯಂ ಕೇಸರಿಯೊಳ್ ತೊಡರ್ದಿಭಮೆಂತಂತೆ ಮಾಡುವಂ ಭುಜಬಳದಿಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೪-೦೦೦) : ತೊಡರ್ದ ರಾಯರನೊರಸಿದಪೆನೆಂದು ನುಡಿನುಡಿದು (ಹರಿಶ್ಚ. ೧-೪೫) ; ಈರೇಳು ಲೋಕದಲಿ ತೊಡರ್ವರಾರ್ ನಿಮ್ಮಡಿಗಳೊಳು (ಬಸವಪು. ೨೨-೪೧); ಹರಿಯ ಬಳಗಂ ತೊಡರೆ ಗರುಡನಿರದೋಡುವವನೆ (ಚಬಪು. ೫೩-೪೬). ೯. ಅಡ್ಡಿ ಹೊಂದು; ನಿಲ್ಲು; ತಡೆ ಹೊಂದು: ರಜತಗಿರಿಗುಹಾದ್ವಯದೆಡೆಯೊಳ್ ಪೋಪಂದುಮಣಮು ತೊಡರದುದೀ ಪುರಗೋಪುರದೊಳೇಕೆ ತೊಡರ್ದುದೋ ಚಕ್ರಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೮). ೧೦. ಮುಟ್ಟು ; ಹಿಡಿ : ಗಾಳಿ ಸೋಂಕಿದತ್ತು ಪಿಶಾಚಂ ತೊಡರ್ದುದು ಭೂತಂ ಬನ್ನಂಬಡಿಸಿದುದೆನೆ ಸಿರಿಯೊಳರಸುಗಳ್ಮೆಯ್ಮಱಿಯರ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೬೩). ೧೧. ಆವರಿಸು ; ವ್ಯಾಪಿಸು : ನೀಂ ತಡೆಯೆ ತೊಡರೆ ಮನದೊಳ್ ಚಿಂತೆ ಸಮಂತಿಂತು ಬಂದೆವೆನೆ (ನೇಮಿಪು. ೯-೦೦೨); ಕಾಲ್ ತಡತಡವರೆ ತೊಡರ್ದಳಿಪಿಂದೆಳಸಿ ನೋಟ್ಪ ಮೃಗಲೋಚನೆಯಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೬೨) : ಚಿಂತಾತುರಂ ತೊಡರ್ದಿರ್ಪಾ ವಿಜಯಾವತೀಸತಿಯ ದೀನಮ್ಲಾನವಕ್ತ್ರಾಬ್ಜಮಂ ಪೊಡಮೀಶಂ ಪುಗುತಂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೬). ೧೨. ತೊಡಗು ; ನಿರತವಾಗು : ಮನಮನದೆ ಬಹುಪರಿಗ್ರಹವಿನೋದದೊಳ್ ತೊಡರ್ದ ಜಡರ್ಗೆ ಸಯ್ತಿರ್ದಪುದೆ (ಅಜಿಪು. ೨-೮೯) ; ಈ ಕಜ್ಜದೊಳ್ ನೀಂ ತೊಡರ್ದು ಮರುಳೆ ಬೆಂಡಾಗದಿರ್ಪೋಗು (ಗರಾಯು. ೯-೦೫) ; ಬಿಡದಾಡುವನಿತು ಪೊತ್ತುಂ ತೊಡರ್ದು ವಿಭಾವದೊಳೆ ಬಸನಿ ತನ್ನುಮನಱಿಯಂ (ಸಮುಪ. ೬-೫೨) ; ನೀನಾದಿಕೂರ್ಮನಾದಂದಾನಱಿದೊಡೆ ಪಿಡಿದು ತಂದದಂ ಮತ್ಕ್ರೀಡೋದ್ಯಾನಸರೋವರಸಲಿಲಸ್ಥಾನದೊಳಿರಿಸುವ ವಿನೋದದೊಳ್ ತೊಡರ್ದಿರೆನೇ (ಜಗವಿ. ೦೬-೩೫). ೧೩. ಉಂಟಾಗು ; ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು : ನೀನೆನ್ನಂ ಕಾಡವೇಡಾಂ ತೊಡರ್ದವಸರದೊಳ್ ಪ್ರತ್ಯಯಂಗೆಯ್ದನೊರ್ವಂಗೇನುಂ ತಳ್ವಿಲ್ಲದಾನೀಗಳೆ ಚಟುಲತೆಯಿಂ ನಿನ್ನನೆಯ್ತರ್ಪೆಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೨೧) ; ಮರಣದ ದಂದುಗಂ ತೊಡರದನ್ನೆಗಮರ್ಚಿಪುದರ್ಥಿಯಿಂ ಜಿನೇಶ್ವರನಂ (ಸಮುಪ. ೧-೧೦೫) : ಅಸ್ತ್ರಮಂ ತಿರಿಪಿದನುಗ್ರವೈರಿಗೆ ಭಯಂ ತೊಡರ್ವನ್ನೆವರಂ (ಜಗವಿ. ೦೨-೩೨) : ಇನಿತಾನುಮಱಿಪಿದರ್ ತೊಟ್ಟನೆ ಕುಸುಮಾವಳಿಗೆ ತೊಡರ್ದ ಮೂರ್ಛೆಯ ತೆಱನಂ (ಕುಸುಮಾ. ೦೨-೦೦೬) ; ಶಿವನಿಂ ಕಲ್ಯಾಯೋಗಭೋಗ ತೊಡರ್ದ ಕರ್ಮಕ್ಷಯಂ ಮಲದ ಪರಿಪಾಕಮಂ ಪಡೆದು (ಪಾಸೋಪು. ೧೦-೦೪೦). ೧೪. ತತ್ತರಿಸು ; ತಡಮರಿಸು : ನಡುಗಲ್ಕರ್ದೆ ಬೆಮರಲ್ ತನು ತೊಡರಲ್ ನಾಲಗೆ ತಗುಳ್ದುದಾ ಮಾರ್ಗಣದಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೬೨) ; ತೊಡರೆ ಕೊದಳ್ ಪೊದಟ್ದು ತುದಿನಾಲಗೆಯೊಳ್ . . . ತಡತಡಮಟ್ಟ ಪಾಡಿ ಪೊಸ ಕಳ್ಗಳನೀಂಟಿದುದಂಗನಾಜನಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೩-೭). ೧೫. ತಾಕು ; ಗೀರು ; ಗೀಚು : ಉಗುರ್ ತೊಡರ್ದಾಯೆಡೆ ರೇಖೆ ಪತ್ತಿ ಚೆಲ್ವಂ ತಳೆದಿರ್ಪುದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೬೧). ೧೬. ತಂಗು ; ನಿಲ್ಲು : ಗಗನಗತಿಶ್ರಮಮಂ ನೆಟ್ಟಗೆ ಕಳೆವರ್ ಖಚರರದಱ[ರನ್ನದ]ನೆಗಳೋಳಿಗಳೊಳ್ ತೊಡರ್ದಿರ್ದು (ಕುಸುಮಾ. ೨-೭೭). ೧೭. ವಾದಿಸು; ವಿವಾದ ಮಾಡು: ವೇದಾಂತ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರಮಾಣ ಶಾಸ್ತ್ರಂಗಳನೋದಿ ತರ್ಕಿಸುವ ಪಂಡಿತರ್ಕಳೊಡನೆ ತೊಡರ್ದು ನುಡಿದು ಸದುತ್ತರಂಗುಡುತಿರ್ಪ ಶುಕಶಾರಿಕಾನಿಕಾಯಂಗಳುಮಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೦೮-೭). **ತುಡರು** : ೧೮. ಆಕ್ಷೇಪಿಸು ; ತರಾಟೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು; ಜರಿ : ಅಣ್ಣ ಗಂಗಾಧರನನ್ನು ತುಡರಿ ಇದರ ಇತ್ಯರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಹಂಬಲಿಸಿದಳು(ಚಿಪರಿ. ೦೪೨); ನಾನು ಯಾವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಡಿಮೆಯೆಂದು ಈ ಅನಾಚಾರಕ್ಕೆದಿರಿ ಎಂದು ತುಡರುತ್ತೇನೆ (ಮುಕ್ತ್ಯಧಿ. ೨೬). **ತುಡುರು** : ೧೯. ಈಗೀಗ ಅವನು ಅವರನ್ನು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ತುಡುರುತ್ತಿದ್ದನು (ಕಪಲು. ೫೭): 'ದೇವರ ಗುಡಿಗಪ್ಪೇನು ಕಾಯಿಪಲ್ಲಾ ಕೊಡು ಹಾಂಗಿಲ್ಲೇನು' ಅಂತ ತುಡುರಿದ (ಮಿಂಚಹು. ೯೧): ಅವರನ್ನೆಲ್ಲ ತುಡುರಿ, ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಬಿದ್ದ ಸಾಮಾನುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ಜೋಕೆಯಿಂದ ಒಳಗೆ ಇಡಿಸಿದನು (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೫೦೬). **ತೊಡರು$_1$** : ೧. ಕರ್ಮವೆಂಬ ಅಂಕದೊಡನೆ ತೊಡರಿದೆ (ಬಸವ. ೬೯೯) : ಆ ತೆಲುಗ ಬೊಮ್ಮಯನ ಶರನಿರ್ಘಾತಪಾತಕೆ ತೊಡರ್ದು ಮಡಿಯಲು (ಬಸವಪು. ೫೪-೨೫) : ತೇಜಿಯ ದಾಂಟಿಸಿದನಾಹ ತೊಡರರಭವನ ಶರಣರಾ ಚತುರ್ವಿಧ ಪದಕ್ಕೆಂಬಂದದಿಂ ತಪ್ಪುಕೆ (ಭಾವಚಿಂ. ೮-೧೮) : ನರದೊಳ್

ತೊಡರಿ ರಕ್ತದೊಳ್ ನನೆದು ಪೇರೆಲುಗಳುಮನೊದೆದು . . . ದೈತ್ಯ ಸೇನಾಭಟರ್ ತಲೆದಡವುತೋಡಿದರ್ (ಚಲಪು. ೪೪-೪೪). ೨. ಕೈದುಗಳೊಳಿಟಿ ದೊಡೀಯತ್ತು ಗಡಣೆಗೊಳ್ಳದು ಬಹಳ ಪಾಶಂಗಳ ಬೀಸಿ ತೊಡರಿ ಕೆಡಪಲ್ ವೇಳ್ಕುಂ (ಚಲಪು. ೪೪-೧೫) ; ಭುಜಯು ಗ್ಮವಂ ತೊಡರಿಕೊಂಡುಪ್ಪರಿಸಿ ನರಕೃಷ್ಣರಿರ್ವರಂ ಪಿಡುಕಲೀಯದೆ ಬಿಗಿದು (ಜ್ಞಮಿಥಾ. ೨೫-೫೪). ೩. ಮಹಾರಿಯ ಸ್ಥಿರಪರದೈವದೊಳ್ ತೊಡರದಿಂತು ಬರ್ದುಂಕಿದೆನ್ಯೆ(ಹಂಪಾಶ. ೨೩). ೫. ಬಿಡದೆಯಡಿಸುವ ಬಳ್ಳಿ ಕಾಲನು ತೊಡರಿತು (ಕೃಷಲೀ. ೧೦-೨೪) ; ಪಲ್ಲವಿಸಿದ ನಿರ್ಜರವೃಕ್ಷವ ಕಲ್ಪವಲ್ಲಿಯು ತೊಡರಿಕೊಂಬಂತೆ (ಮೋಹತ. ೦೪-೮೩) ; ಬಿಡದಡಿಸಿ ತೊಳಲುತಿಹ ಬಳ್ಳಿ ತಾನೇ ಕಾಲ್ಗೆ ತೊಡರಲೇನೊಳ್ಳಿತಲ್ಲವೆ (ಚಲಪು. ೪೩-೧೪). ೬. ಕೊಡಹುವಂ ನರವ್ಯಾಗ ಶರೀರಿ ಚರಣಂಗಳಿಂ ತೊಡರುವಂ ಶರಭಾವತಾರಿ (ಚಲಪು. ೩೩-೨೧). ೮. ಐಯಾವೊಳೆಯ ಪುರಪರಮೇಶ್ವರರ್ ಕುಹ ಸಂಪುಂನರಾಚಾರಗಲಿಗಳ್ ತೊಡರೆ ಬಲುಗಂಡರ್(ಕಇ. IV, ೫೫-೯; 1000?) ;ಕಣನೊಳಗೆ ತೊಡರಿದ ವರಿಗೆ ಬೆಂಗೊಡುವನಲ್ಲೆಂದುದುಗ್ಗಡವ ಕೇಳ್ಬೈ (ತ್ರಿಪುಶಾಂ. ೧೬೩) : ರಾವು ತರು ರಾವುತರನ್ನೂ ಕಾಲ್ಮಂದಿಯು ಕಾಲ್ಮಂದಿಯನ್ನೂ ತೊಡರಿಕೊಂಡು ...ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಿದರು (ಕೃಪಾವಿ. ೫೬). ೯. ತೊಡರಿಯುದ್ಧಂಪಾರ್ವ ಜೀವಿಗಳೆಡೆಗುಪದ್ರವದಹುದೊ ತಾ ಪೋಪೆಡೆಯೊಳೆನುತಂ ಕೈಗಳಂ ತವೆ ಬೀಸದಿಹನಂತೆ (ಬಸಪು. ೩೮-೯) . ೧೧. ಹರಿಪದದಿಂದೊಗೆದ ರಜಂ [ಹರಿ] ಪದವಂ ತೊಡರೆ ನಡೆದುದಾ ನೃಪಸೈನ್ಯಂ (ಕುಸುಮಾ. ೦೫-೮೫) ; ಗುಹೆ ಯೊಳ್ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಗುಡುತ್ತುಂ ನಿಮ್ನಗಾಸ್ಥಾನದೊಳ್ ತೊಡರುತ್ತುಂ . . . ಕೀಡಿದುದೊಂದು ಘೋರಪವನಂ (ದಶಕು. ೫-೬೧); ಮಿಡಿವ ಮರುತನ ತಂಪು ತೊಡರುವಳಿಗಳ ಪೆಂಪು (ಕಂಕಾರಾ. ೩-೧೮-೧೧). ೧೨. ನಿಂದೆಯೊಳ್ ತೊಡರದೆ ಸರ್ವರುಂ ತನಗೆ ಕೆಯ್ಮುಗಿದಿರ್ಪತಿಭಾಗ್ಯದೊಳ್ಪುವಂ ಪಡೆದವಳಾವಳೀಕೆಯುವ್ವೊಲ್ (ದಶಕು. ೦೨-೮೫); ರಾಜ್ಯಕಾರ್ಯ ಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ ಅಧರ್ಮವನ್ನು ಕೂಡ ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು (ಶೀಷ್ಮಕ. ೨೨೬). ೧೩. ಮನಕೆ ಲವಾಲಸು ತೊಡರದಂತೆ ವಿಚಿತ್ರವಿನೋದಕೋಟಿಯಂ ವಿನಯದಿನೊರ್ಮೆಯಿಂ ನೆಗಱುತುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೫) : ಅನುಲೇಪನಂಗುಡುವ ವೀಳೆಯಮಂ ಕೆಗೆದೀವ ದಂದುಗಂ ತೊಡರೆ ಮನಂಗೊಳಲ್ ನೆರೆದರಿಂದ್ರಲತಾಂಗಿಯ ರನ್ನವಾಸದೊಳ್ (ಕೃಷ್ಣಪು. ೯-೮೬); ಎನಗೆ ಮತ್ತೀ ರೂಪು ತೊಡರಿದುದು ದೈವಯೋಗಾನುಗತಿಯಿಂದಕಟ (ಕೇಕಾರಾ. ೦-೦೮-೦೩). ೧೯. ಹಾಕಿ ಕೊಳ್ಳು; ಧರಿಸು ; ತೊಡು : ಬಿಡದುಟ್ಟ ಪಟ್ಟೆಯ ದಟ್ಟ ಕುಂಕುಮ ಗಾಸೆ ತೊಡರಿದ ದಿವ್ಯಭೂಷಣದ . . . ಸುಭಟರ ಗಡಣವೈತಂದುದರ್ತಿ ಯಲಿ (ಕಂನವಿ. ೨೩-೮೬).

ತೊಡಂತೊಡರ್ = ಒಟ್ಟುಗೂಡು; ಸೇರು : ನಡುಕಮುಮಟ್ಟಿಯುಂ ಬೆರಸಗಲ್ಕೆಯೊಳಿಂದಿನಿತೆಂಬವೊಲ್ತೊಡಂ[ಪಾಕಾಂ. ಲ್ತರಂ]ತೊಡರೆ (ಅದಿಪು. ೧೨-೨೬). **ತೊಡರ್ದರ ಗಾಣ, ತೊಡರ್ದರ ಗಾಳ** = ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವವರಿಗೆ ಗಂಟಲ ಗಾಳದಂತಿರುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು : ತೊಡರ್ದ್ದರ ಗಾಣ ಮಱಿಹೊಕ್ಕರೆ ಕಾವ ಕೊಟದ ನಾಯಕರ ಗಂಡ ಕಾಡನೂರ ಮಡಯು ನಾಯಕನ ಮಗ (ಎಕ. XII, ಗುಬ್ಬಿ. ೧೮-೩ ; 1366) : ಕೊಡಗರ ಕೇತಂ ಪಡವಳರೆರೆಯುಮ್ಮಂ ವಿಕ್ಕದಾನಿ ಗಡಿಯರ ಸಿಂಗಂ ತೊಡರ್ದ್ದರ ಗಾಳಂ ಕೆಂಚಂ (ಸೌಇಇ. XI-ii, ೦೩೩-೩೪ ; 1087). **ತೊಡರ್ದರ ಜವ** = ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವವರ ಪಾಲಿಗೆ ಯಮನಂತಿರುವವನು ; ಎದುರಿಸಿದವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಗಡಿಯಂಕಮಲ್ಲನೆನಿಪ್ಪ ತೊರ್ಡರ್ದರ ಜವನೆನಿಪರಾಶ್ರಿತರ್ಬ್ಬೇಡಿದಡಂ ಕುಡುವರ್ತ್ಥಿಗಂತರನೆ ಪೆಸರ್ವ್ವಡೆದರ್ (ಕಇ. I, ೨೪-೧೨ ; 1149). **ತೊಡರ್ದರ ಡೊಂಕಿ**, **ತೊಡರ್ವರ ಡೊಂಕಿ** = ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವವರಿಗೆ ಡೊಂಕಿಯಾಂತಿರುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಮಾನ್ಯಖೇಡಪುರವರಾಧೀಶ್ವರಂ ಚತುರ್ಮುಖ ದಾಯಿಗಗೊಂದಳಂ ಬಡಿವಂ ತೊಡರ್ದರ ಡೊಂಕಿಯುದಳರಾದಿತ್ಯಂ (ಎಕ. XII, ತುಮಕೂ. ೯-೦೦ ; 1161) ; ಮಾದಿರಾಜವಿಭು ತೊಡರ್ವರ ಡೊಂಕಿ ಯೆನಿಪ್ಪ ಬಿರುದನಿರದೆತ್ತಿಸಿದಂ (ಮುಂಲಡಾ. X, ೨೬೪-೨೬ ; 1229).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಟರ್, ತುಟರ್; ಮಲ. ತುಡರು; ತೆಲು. ತೊಡರು]

ತೊಡರ್2, ತೊಡರು3 (ನಾ). ೧. ಹೊಂದಿಕೆ ; ಸಂಬಂಧ ; ಸೇರುವುದು : (ಕ). ೨. ಕಟ್ಟು ; ಬಂಧನ : ಮೊದಲೊಳ್ಪಱಿದ್ದ ಸಂಸಾರದ ತೊಡರಂ ನಿಂದೆ ಮುಕ್ತಿಪದದೊಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೬೦೯) ; ತೊಡರ್ದಿರ್ದ ಮೋಹಪಾಶದ ತೊಡರಂ ಪಱಿಪಡಿಸಿ ಬಿಡಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೮-೫೨): ತೀರ್ಥಕರರ್ ನಿಮ್ರ್ಗಕುಳಮೊಲ್ಲರ್ ಮೋಹೋದ್ರೇಕವಿಹೀನರ್ಕಳಿಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ತೊಡರಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೩-೪೬); ಮುಂಗಡೆಯೊಳ್ ಪೊರಳ್ವ ಪೆಂಡಿರ ಕುರುಳೋಳಿಯೆಂಬ ತೊಡರೊಳ್ ತಡವಾಗದೆ . . . ಸಂತತಂ ವನಾಂತರಮನೆ ಗೊತ್ತುಮಾಡಿ ಭರದಿಂ ತಳರ್ದತ್ತಧಿರಾಜಕುಂಜರಂ (ಅನಂಪು. ೩-೧೦೪) ; ತೊಡರದಿರು ಮೋಹಪಾಶದ ತೊಡರಂ (ಜೀವಸಂ. ೨೬-೫೦). ೩. ಬೇಡಿ ; ಸಂಕೋಲೆ : ತೊಡರಂ ಪೊಸೆದು ಪಱಿವ ಮದ ಕರಿಯಂತೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೫೦ ವ): ತೊಡರ್ಪಱಿವ ವನ್ಯವಾರಣದ ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೨-೨೦); ಪಡೆಯೆ ನವೀನಯೌವನಮನಾ ಸತಿ ತಾಳ್ದಳಿ ಚಿತ್ರಜಾತನುಂ ತೊಡರನತರ್ಕ್ಯನೀ ಜಗತಿಗಿಕ್ಕಿದನಾಕೆಯ ರೂಪಿನೇಲ್ಗೆ ಗಂಡೆಡರಿದನುರ್ಕಿನಿಂ ಹರಿಹರಾಂಬುಜವಿಷ್ಟರರ್ಗೆಂಬಿನಂ ಕರಂ ಗೆಡೆಗೊಳಿ ರೂವು ತನ್ನ ಸುತೆಗೆ (ನೇಮಿಪು. ೯-೬೦): ತೊಡರ ಬಗಿ ಮದನಂಗೆ ಮದವನು ತೊಡೆ ವಸಂತನ ಮಾರುತಗೆ ಮಱುವಿಡಿಯನಿಕ್ಕು (ತೊರರಾ. ೩-೪-೧೮) : ಆವ ಕೆಯ್ಮುಂ ಬಿಡಿಸಲ್ಕೆ ಬಾರದ ಬಱುಬೆಸೆದ ತೊಡರಿಂದೆ . . . ಬಿಗಿದವೆನ್ ನಿನ್ನನ್ (ಬದ್ಧಪ್ರ. ೨-೨). ೪. ತೊಡಕು; ಗೊಂದಲ; ಗೋಜು : ಮನದೊಳ್ತೊಡರಿಲ್ಲದಾಗಳುಂ ಪರಮಜಿನೇಂದ್ರಪಾದದೊಳ್ ಕಾಂಕ್ಷಿತನಪ್ಪುದು(ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೨೮೦);ದುಗುಗದ ತೊಡರಟುವ ಮನವನು ತಂದು ವೈರಾಗ್ಯದೊಳು ಶ್ರೀಜಿನಮಂದಿರದೊಳು (ಆದಿಪ. ೪೧-೧). ೫. ಕಟ್ಟುವ ಸಾಧನ; ಹಗ್ಗ, ಸರಪಳಿ ಮುಂತಾದುವು: ವಸಂತಗೃಹ ಮಂಪೊಕ್ಕು ನಡುವಣೆಳಗೌಂಗಿನ ಬಾಳ್ಗಂಬದೊಳ್ ತೊಡರ್ಚಿದ ಲತೆಯ ತೊಡರ ತೂಗುಂಮಂಚದೊಳ್ . . . ಕುಳ್ಳಿರ್ದು (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೯೫ ವ): ತಳಸಂಕಲೆಯ ತೊಡರಂಕಣಿಯ ಕೊಂಡೆಯ . . . ಬಲುಪೊರಜೆಗಳ ಬಾರಸಂಕಲೆಗಳನು ಬಿಗಿದರು ಜೋಡಿಸಿದರುಬ್ಬರದ ಮದಗಜವ (ಕುಮಾರರಾ. ೩-೨). ೬. ಸ್ಪರ್ಧೆ; ಹುರುಡು; ಸವಾಲು ಹಾಕುವುದು: ಅತಿಕಾಮಿ ಚನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಯ್ಯಂಗೆ ತೊಡರನಿಕ್ಕಿ ಎರಡಱಿಯದೆ ಕೂಡಿದೆನು (ಮಹಾದೇ. ೫. ೬೦-೧೬೪). ೭. ಒಡವೆ ; ಆಭರಣ ; ಭೂಷಣ : ಸುರಯಿಯ ಚೊಲ್ಲೆಯುಮುಂ . . . ಪೊಂಬಾದರಿಯ ಕಿಱುಮುಗುಳ ತೊಡರುಂ ಪರಿವಡೆದಿರೆ ಬಂದನಟ್ಟಿಯಿಂದೆ ಬಸಂತಂ (ಕಬ್ಬಿಗಾ. ೩೨೫). ೮. ಬಿರುದಿನ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಧರಿಸುವ ಕಾಲ ಬಳೆ ; ಬಿರುದಿನ ಪೆಂಡೆಯ : "ತೊಡರ್_ಬಂಧನೇ, ಬಿರುದ ಶೃಂಖಲಾಯಾಂ ಚ (ಬಿರುದಿನ ಸರಪಣಿ) " (ಕಮಧಾ): "ತೊಡರೆಂದೊಡಕ್ಕು ಬಿರಿದಿನ ಪಾಹೆ" (ಕಬ್ಬಿಕೈ. ೬೬) ; ಬಿರುದಿನ ಅಂಕಮಾಲೆ ತೊಡರಿಕ್ಕಿದ ಕಾಲಲು ಗಂಡಪೆಂಡರಂ (ಸೌಇಇ. IX-i, ೨೬೬-೩೨ ; 1183) ; ಪೊಳೆಪೊಳೆವುತಿಪ್ಪ ಪೊಂಬಟ್ಟೆಯಂ ಬಿಗಿದುಟ್ಟು ಘುಳುಘುಳಿಪ ಹೊಸ ತೊಡರನೆಡಗಾಲೊಳೂಲಿದಿಟ್ಟು (ಇಹರ. ದೇ. ೪೦-೧೦): ಬಾವುಲಿಯ ಕಾಲ ತೊಡರ ಮಹಾವೀರರ್ ಜೋಣಿ ಬವರಮಂ ಕೆಣಕಲ್ (ದಶಕು. ೨-೧೬) ; ನಿಮ್ಮ ನೂರ್ವರ ಬಣಗುಗಳಿಗೆಡಗಾಲ ತೊಡರಿದೆ ಬನ್ನಿ ನೀವೆನುತ

(ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೬-೪); ಕಡುಸಡಗರಂ ಮಿಕ್ಕು . . . ಬಿರುದಿನ ತೊಡರ್ ಝುಣ ಝುಣಿಸಲೇಳ್ದು (ರಾಜಶೇ. ೬-೨೦ ವ). 'ಕಾಲ್ತೊಡರ್' ಪರಾ. ೯. ಅಡ್ಡಿ ; ಅಡಚಣೆ ; ತೊಂದರೆ : "ಪ್ರತಿಬಂಧದೊಳು ತೊಡರನಿಕ್ಕು" (ಕಶಠ. ೧೨೪) ; ಜಯಕೇಶಿದೇವಮ[ಹಿ]ಪಂ ತಳದಂ ಮಾ[ನ]ನಿಧಿ ಸಕಳ ಧಾತ್ರಿಯನೇನುಂ ತೊಡರಿಲ್ಲ ತಂನ ದಕ್ಷಿಣಭುಜದೊಳು (ಕಇ. V. ೩೨-೧೦; 1215) ; ಈ ಮುಖವನ್ನೆದೆ ನಡೆಸುವುದನ್ನಯಕ್ಕೆ ತೊಡರಪ್ಪುದು ವಿಚಾರದೊಳ್ಕೈಕೊಂಬುದು (ಕ್ಷಮಿಧಾ. ೨-೬೨) ; ತೊಡರ್ಗಳನೆಲ್ಲ ಮುಂದೆ ಸರಿಗಯ್ಯುವುದು (ಕಾಲಜ್ಞಾ. ೧೬೮-೩೬೬). ೧೦. ವ್ಯಾಜ್ಯ ; ವಿವಾದ : ಸೀಮಾವಿವಾದದಿಂ ತದ್ಗ್ರಾಮಿಜರೋರೊರ್ವರಂ ಪಳಂಚಲೆವೆಡೆಯೊಳ್ ಸೀಮೆಗಳ ತೊಡರನುಡುಗಿಸಿ ಸೀಮಂಕರನೆಂಬುದೊಂದು ಪೆಸರಂ ಪಡೆದಂ (ಅರಿಪು. ೬-೫೭). ೧೧. ಯುದ್ಧ ; ಜಗಳ ; ಕದನ : "ತೊಡರೆಂದೊಡೆ ತೋಟಿಯುಕ್ಕುಂ" (ಛಾರಸಿ. ೨೨). ೧೨. ವ್ಯವಹಾರ ; ಕೆಲಸ ; ಉದ್ಯೋಗ : ಅರ್ಥಿಸಂತತಿಗೀಯಲ್ ಬಿಡುವೊನ್ನುಮನಾಳ್ಗಟ್ಟುವ ತೊಡರೊಳ್ ತೊಡರ್ದಿರ್ದರರಸುಮಕ್ಕಳ್ಕೆಲಬರ್ (ಜಂಪಥಾ. ೧೦-೩೮).

ತೊಡರು₂: ೩. ಪಟ್ಟಮಾಧಿಯನೊಂದಿರಲಿ ವಾಚಿಸಲಿ . . . ಕರ್ಮದ ತೊಡರ ಬಿಡಿಸುವುದು (ಗಗಕಾ. ೧೮-೫೩) ; ಎಳೆಹರೆಯದಲ್ಲೇ ಸಂಸಾರದ ತೊಡರನ್ನು ಹರಿದು . . . ಹೊರಟ ಈ ತೇಜಸ್ವಿನಿಯ ಏಕನಿಷ್ಠೆ ಹರಿಯ ಅನುಭಾವಿಗಳನ್ನೇ ಬೆರಗುಗೊಳಿಸಿತು (ಕಾವ್ಯಕ. ೧೧೨). ೪. ಭೀಮಫಲು ಗುಣರಿಟ್ಟ ತೊಡರಿನೊಳಾರು ಸಿಲುಕರು ದಿವಿಜದನುಜರಲಿ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೮-೨೮); ೫. ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂಗೈದು ತೊಡರು ಕಾಡಣೆಯಂ ತೆಗೆಸಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಘಂಟೇಂದ್ರ ನರೇಂದ್ರಂ ಹನುಮಗತಿಯಿಂದೇರಿದನು (ಬೀಳಕಂ. ೦-೪೫ವ). 'ಕಾಡಣೆ' ಪರಾ. ೬. ಅನುಪಮಪ್ರಣವಮಂದುಗೆ ದಯೆಯ ತೊಡರು . . . ಚಿತ್ರಿನ ನೊಸಲುಗನ್ನಡಿಯೊಳೆಸೆದನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೩-೪೬); ಸಿರಿಯ ಸಡಗರದ ತೊಡರ ಝುಣಝುಣರವದ ಮಲ್ಲಡಿಯಿಡುವ ಗಮನದ ಭರದಿ ಕಿಱುಬೆಮರಿಡುತ ಬಂದಳು (ನಳಚ. ೩-೫೭); ಚಾಮಿಸಾಕರದ ತೊಡರಿ ನೊಳ್ಪೆಳಗು ಪೊಂಬಿಸಿಲೆಸಕಮಾಗೆ (ನಂದಿದಾ. ೯-೪). ೮. ಕಲಿಯ ಕಾಲ ತೊಡರು ಛಲದಾಳಿಗಲ್ಲದೆ ಇಕ್ಕಬಾರದು (ಬಸವ. ೭೬೫); ಬಾವುಲಿಯ ತೊಡರುಗಳ ವೀರಗಣಾವತಾರದ ವೀರಭಕ್ತರು (ಬಸಪು. ೫-೪೦) ; ತೊಡರ ತೆಗೆದರು ಕೈಯಡಾಯ್ದವ ಜಡಿಯಲಮ್ಮರು...ಕೈದೀವಿಗೆಯ ಮಱಿಯಲಿ ಮಿಡುಕದಿರ್ದುದು ರಾಯನೋಲಗದೊಳಗೆ ಪರಿವಾರ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦-೧೮); ತೊಡರ ಝುಣಝುಣರವದ ಸುರರುಪ್ಪುಡಣದ ಬಿರುದಿನ ಬಾವುಲಿಯ . . . ರಾಯರಕ್ಕಸನೈದಿದನು ಧನುವ (ತೊರರಾ. ೦-೫೫-೦೦) ; ಸೀಸಕದ ಪುಸ್ತಂಗ ತೊಡರಗಾವಳಿಯಿಂದ ಭೂಪೋತ್ತಮನು ನಡೆದನುಬ್ಬಿನಲಿ (ಕಂಠವಿ. ೦೫-೦೨). ೯. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದರ್ಶನಕಾರರೂ ಎಷ್ಟೋ ತೊಡರು ಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗಿರುತ್ತಾರೆ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೪೫). ೧೪. ಹೊಡೆತ ; ಪೆಟ್ಟು (?) : ಬಾಳ ಹೊಯ್ಲೋ ಸಿಡಿಲ ತೊಡರಿನ ಸೂಳುಗಳೋ ಸಿಡಿದಲೆಯ ಗಿರಿಗಳ ಬೀಳುಗಳೊ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೨-೦೦೪).

ತೊಡರ ಬಾವುಲಿ = ಬಿರುದಿನ ಪೆಂಡೆಯ: ತೊಡರ ಬಾವುಲಿಯೊಳಗೆ ಜವಿ ಹಲವು ದಂಡೆಯಿಂ ಗುರುಗಂಜಯಿಂ ಸವೆದ ದಂಡೆ ಮಂಡೆ ಯೊಳೊಪ್ಪೆ (ಬಸರ. ೯-೯೮).

[<ತೊಡರ್₁./ತಮಿ. ತೊಟರ್, ತುಟರ್ ; ಮಲ. ತುಡರ್ ; ತುಳು. ತೊಡರ್, ತೊಡರು]

ತೊಡರಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೊಡಕಿಸು ; ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ಎನಿತಾನುಮುಪದ್ರವಂಗಳೊಳ್ ತೊಡರಿಕ್ಕೆಯುಂ ಗೆಲಲಾಱದೆ (ಜಂಪಥಾ. ೨-೩೨ವ) ; ಅನ್ಯಮಂತ್ರಿನಿಕರಕ್ಕದಟಂ ತೊಡರಿಕ್ಕಿದಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೧೪೦-೫೪; 1193). ೨. ಹುರುಡಿಸು ; ಸವಾಲು ಹಾಕು ; ಸ್ಪರ್ಧಿಸು : ಸಾಯಿಸುವ ಸಾವಂಜಿತನಗೆ ಚಿರಾಯು ತೊಡರಿಕ್ಕಿದನು ಮಾರ್ಕಂಡೇಯಮುನಿಗೆಂದರಸ ದೊಪ್ಪನೆ ಕೆಡೆದನವನಿಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦-೩). ೩. ಸಂಕೋಲೆ ಹಾಕು ; ಬಂಧಿಸು. [ತೊಡರ್₂ + ಇಕ್ಕು]

ತೊಡರಿಚು 'ತೊಡರ್ಚು' ನೋ.

ತೊಡರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಿಕ್ಕಿಸು ; ತೊಡಕಿಸು : ಬಲದ ಕಡೆಯ ಮಿಣಿವಲೆ ಯನೊಡ್ಡಿ ತೊಡರಿಸಿ ಹಿಂದಣ ಬೇಟೆಯ ನಾಯ್ಗಳ ಕೆಡಹುವ ಮುಂದಣ ಬೇಡನು (ಶಿಕಗೀ. ೬೫೩) ; ಕೊಟಿದ ತೋಟಿಯೊಳ್ ತೊಡರಿಸಿಯುಂ ಅಗಲ್ದ ಮನಮಂ ಮಣಿಯಿಸಿಯುಂ . . . ಸುಪ್ರಭಾತ ಸಮೀರಣಂ ಕೀಡುತ್ತಿರೆ (ಲೀಲಾವ. ೩-೨೦) ; ಕಡೆಗಣ್ಣ ಪಾಶಮಂ ತೊಡರಿಸುತ (ಪಂಕಾರಾ. ೫-೬-೫೨). ೨. ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳು ; ಸೇರು : ತೊಡರಿಸುತ ಕೊಡಹಿ ಕಳುಹುವ ಸೂಳೆಯನು ಸೊಡಚುವವನೆಗ್ಗ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೯೩೬). ೩. ಸೇರಿಸು ; ಕೂಡಿಸು : ತೊಡರ್ಪಂ ತೊಡರಿಸುವ ನರಕಗತಿಯೊಳ್ ತೊಡರ್ವುದೆ (ಅಜಿಪು. ೨-೬೦) ; ನಿನಗೆ ಅಪಯಶಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಆಸೆಯಿದ್ದರೆ ನಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನೇಕೆ ಇದರಲ್ಲಿ ತೊಡರಿಸಿದೆ(ಮಧ್ಯಮ. ೨೦೦). ೪. ನಿಯಮಿಸು; ನಿಯೋಜಿಸು : ಅತಿ ಭಟರಂ ತೊಡರಿಸಲವರತಿವೇಗದೆ ನಡೆತಂದಾ ಕಡಬ ದುರ್ಗ್ಗವನವಂ ಪೊಕ್ಕರ್ (ಹಾರಾಸ್ಕ. ೦-೪-೬೩). ೫. ಪ್ರವರ್ತಿಸು ; ಉದ್ಯೋಗಿಸು : ಬಿಡದೆ ಸೋಂಕುವ ಕೈಗಳಾದಡೆ ತೊಡರಿಸು [ಪಾಕಾಂ. ಚು]ವ ಸತ್ಕ್ರಿಯೆಗಳೊಡನೊಡನುಡುಗೆ ಗದ್ಗದಕಂಠಸಂಗತಿಯಿಂದೆ ದನಿ ಗೊಡುವ (ಬಸಪು. ೩೫-೫). ೬. ಬಂಧಿಸು ; ಕಟ್ಟು.

[ತೊಡರ್₁ + – ಇಸು₃]

ತೊಡರು₁ 'ತೊಡರ್₁' ನೋ.

ತೊಡರು₂ 'ತೊಡರ್₂' ನೋ.

ತೊಡರು₃, ತೊದುರು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಆನೆಯ ಸೇಸೆ ಗ ೨ ಪ ೬ ತೊಡರು ಹಾ ೧ ಖಾಣ ನಿಬಂಧ ವ ೯ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೬೮-೩೫ ; ?). **ತೊದುರು**: ಕಲುಕು ಹಾ ೨ ತೊದುರು ಗ ೪ ಆನೆಯ ಸೆ ಗ ೬ ಅ ೧ ವ ೨ (ಎಕ. V, ಹಾಸನ. ೦೪-೬೪ ; ಸು. 1230). [?]

ತೊಡರುಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಹುರುಡಿಸು ; ಸ್ಪರ್ಧಿಸು : ತೊಡರುಗಟ್ಟುವ ಜೈವ ಭಟ್ಟರ ಬಿಡುವ ಕಾದುವ ವೀರಭಟರಿಂದಿಡಿದುದಮರಾವತಿಯ ಸೊಂಪಿನ ಸೂಳೆಗೇರಿಗಳು (ಕುವ್ಯಾಭೀ.೫-೨೦).[ತೊಡರು₂(<ತೊಡರ್₂) + ಕಟ್ಟು₁]

ತೊಡರುಗಾಲು (ನಾ). ೧. ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಒಡ್ಡುವ ಕಾಲು ; ಅಡ್ಡಗಾಲು: ಅವರು ನೂರೊಂದು ಜನವಿದ್ದರೂ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಮರ್ದನ ಮಾಡಿಬಿಡುವನು. ತೊಡರುಗಾಲು ಕೊಟ್ಟು ಬೀಳಿಸುವನು (ವಚಥಾ. ೧೬). ೨. ನಡೆಯುವಾಗ ಹರಡುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ತಗುಲುವ ಕಾಲು. ೩. (ಆಲಂ) ಅಡ್ಡಿ ; ಅಡಚಣೆ. 'ತೊಡಕುಗಾಲು' ಪರಾ.

[ತೊಡರು₁ (< ತೊಡರ್₁) + ಕಾಲು₁ (< ಕಾಲ್₁)]

ತೊಡರುಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಬಿಗಿಯಾಗು ; ಬಿಗಿದುಕೊಳ್ಳು : ಅವಯವದ ಸಂದುಗಳೆಲ್ಲವೂ ತೊಡರುಗೊಂಡು . . . ಮಧ್ಯಮವಾದ ಜ್ವರವೇಗ ವುಂಟಾಗಿರುವುದೇ ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಜ್ವರವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ಸಕಲವೈ. ೯೫).

[ತೊಡರು₂ (< ತೊಡರ್₂) + ಕೊಳ್ಳು₁ (< ಕೊಳ್₁)]

ತೊಡರುಮುಳ್ಳು (ನಾ). ತೊಡಕಿ ಹಿಡಿದಂ ಕೊಳ್ಳುವ ಕೊಕ್ಕೆ ಯಾಗಿರುವ ಮುಳ್ಳು : ತೊಡರುಮುಳ್ಳಿಗೆ ತಗುಲಿ ಬಟ್ಟೆಯೆಲ್ಲಾ ಹರಿದುಹೋಯಿತು (ರೂಢಿ).

[ತೊಡರು₁ (< ತೊಡರ್₁) + ಮುಳ್ಳು (< ಮುಳ್)]

ತೊಡರುಲಿ (ನಾ). ಆಭರಣದ ಧ್ವನಿ ; ಒಡವೆಯ ಸದ್ದು : ಮಾತೆಯ ಬಳಿಗೆ ಪರಿದೈದಿ ತೊಡರುಲಿಯೊಳು ಮಾಡುತ್ತೆ ಮುದ್ದ (ಸವಮೋ. ೦೫-೫೫). [ತೊಡರು₂ (<ತೊಡರ್₂) + ಉಲಿ₂]

ತೊಡರ್ಚು, ತೊಡಚು, ತೊಡರಿಚು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಟ್ಟು; ಬಂಧಿಸು: "ತೊಡರ್ಚು – ಬಂಧನೇ" (ಶಮುಧಾ); ತನ್ನ ನಿರ್ಭರಪ್ರಣಯಿನಿಗಳ ದೊಳೆ ತೊಡರ್ಚೆ ತಾಗಿದಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೨-೩೬ ವ); ದಾಮೋದರನಾಂ ಮತ್ತಿಯನೀ ಮುಱಿದಪೆನೆಂದದೊಂದು ಕುಜಮಂ ಕಾಂಚೀದಾಮದೆ ತೊಡರ್ಚಿ . . . ಮುಱಿದಳ್ (ಜಗವಿ. ೩-೨೦); ತೊಡರ್ಚಿದ ತೊಡಕ ಬಿಡಿಸ ಪೋಗಿ ಕಟ್ಟಿನೊಳ್ಕಿಡದೊಲಾಯ್ತು (ಸೊಬಗಿನ. ೨೦-೬೯); ಪಿಂಗಾಲ್ಗೆ ತೊಡರ್ಚಿದಗ್ಗರಣೆಯಂ ಛಟಛಟನೆ ಕೀಳ್ತು (ರಾಜಶೇ. ೬-೦೦ ವ). ೨. ಸಿಕ್ಕಿಸು; ತೊಡಕಿಸು: ದೇವರನ್ನಂ ಧರಾಧರದೊಳ್ ತಂದು ತೊಡರ್ಚೆ ಪೂಣ್ದು ತಲೆಗೋದಿರ್ದಂ (ಆದಿಪು. ೪-೮೧); ನಿಱಿಯ ಸೆಱಂಗನೆತ್ತಿ ನಿಜನೀವಿಯೊಳುಯ್ದು ತೊಡರ್ಚೆ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೭೮). ೩. ಸೇರಿಸು; ಹೊಂದಿಸು; ಕೂಡಿಸು; ಜೋಡಿಸು: ತಡವಡಿಸಿ ಯತಿಯನಿಂತಿರೆ ತೊಡರ್ಚೆ ಕಿಡೆವೇಟ್ಟೊಡಕ್ಕುಮದು ಯತಿಭಂಗಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೭೩); ತಡೆಯದೆ ಭವ್ಯರನದಿದೊಳ್ ತೊಡರ್ಚೆ ಕಯ್ಗೊಳಿಪ ಸರ್ವಯಶರಂ ನೀಂ ಕಂಡು (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೬೬); ಮಾಂಗಾಯ ಫಲಾವಳಿಗಳೊಳಂ ತೊಡರ್ಚಿದ ಪುನ್ನಾಗದ ಸೂಸಕಂಗಳೊಳಂ . . . ಪೊಂಬಾಟಿಯ ಚಾಮರಂಗಳೊಳಮೆಸೆವ ಮಂಟಪಂಗಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೭೮೩); ದೇವಾಂಗವಿತಾನಮಂ ತೊಡರ್ಚುವ ನವಮುಕ್ತಾವಳಿಯಂ ಕಟ್ಟುವ ದಿಗ್ದೇವಿಯರೇಂ ರಾಗರಸದೊಳೋಲಾಡಿದರೋ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೨೩೦); ತದೀಯ ಪಾಣಿಪಲ್ಲವಮನನುರೂಪ ಕನ್ಯಾಕರಕಿಸಲಯದೊಳ್ ತೊಡರ್ಚಲ್ ಬಗೆದು (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೩೪ ವ). ೪. ಧರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು; ತೊಡಿಸು: ಬೇಡವೇಡನೆಯುಂ ಕಿವಿಯೊಳ್ತೊಡರ್ಚೆ ಪೋದಳೀ ಕುಸುಮಮಂಜರಿಯಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭೮); ಒಲವಿಂ ಮಣಿನೂಪುರಮಂ ತೊಡರ್ಚಿದಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೩೯); ಮೆಚ್ಚಿ ವಸುದೇವನ ಕೊರಳ್ಗೆ ತೊಡರ್ಚಿದಳು ನವರತ್ನಮಾಲೆಯ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೮-೩೩); ಫುಲ್ಲಶರನ ವಲ್ಲವಶರಕ್ಕೆ ಕಂಗಱಿಗಟ್ಟದಂತೆ ಕಿಂಬೆಳಗಂ ಕಱೆವ ಕೆಂಬೆರಲುಂಗುರಮನಂಗುಲಿಯೊಳ್ತೊಡರ್ಚಿಯುಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೩-೫೯ ವ). ೫. ಮುಡಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಂ; ಮುಡಿಸು: ಲಳನೆಯ ಕೇಶದಲ್ಲಿಯಲರುಂ ತಳಿರುಂ ಪೊಳೆವಂದದಿಂದೆ . . . ದೇಸಿಯ ಪೂಮುಡಿಯಂ ತೊಡರ್ಚಿದರ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೩೪). ೬. ಪೋಣಿಸು; ಸರಕಟ್ಟು: ಧಾತ್ರೀಶನ ಸಾಂದ್ರಮನಸ್ಸೂತ್ರದೊಳಾ ಸತಿಯ ಗುಣಗಣೋದ್ಗಮತತಿಯಂ ಚಿತ್ರವಿಧದಿಂ ತೊಡರ್ಚಿದ ಧಾತ್ರಂ ಮುಂ ಮಾಲೆಗಾಱಿರೊಡನಾಡಿದನೋ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೨೮); ನಳಿನಗುಣದೊಳ್ ತೊಡರ್ಚುತುಂ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನಿರವಂತಿಯ ಪೂದೊಡಗೆಗಳಂ ವಿರಚಿಸಿದರ್ (ನಾಕ. ೫-೭೨); ಮಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗುಳ ಸೂಸಕಂಗಳಂ ತೊಡರ್ಚಿ ನಿವಿರ್ಚಿದ ಚೂತಪಲ್ಲವದ ಚುಂಚುಲೋವೆಯಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೫೧ ವ). ೭. ತೊಡಗಿಸು; ನಿಯೋಜಿಸು: ಕರ್ಣನಂ ದ್ವಂದ್ವಕಲಹದಿಂ ದೇವಾಂಗನಾ ರತಿಕಲಹದೊಳ್ ತೊಡರ್ಚಿ (ಜಗವಿ. ೦೩-೫ ವ). ೮. ಉಂಟುಮಾಡು; ಆಗಿಸು: ಅಳೀಕ ಲಜ್ಜೆಯಿನೇಂ ನಿನಗೆ ಗಮನಾಯಾಸಮನೆ ತೊಡರ್ಚಿದಪ್ಪೆಂ (ಕಾದಂಬ. ೩೯೯); ಮತಿ ಸಮ್ಮೋಹಮನಿದಿರವರ್ಗೆ ತೊಡರ್ಚಲ್ಕೇಟ್ಟೊಡಲ್ಲಿಗಲ್ಲದು ದೋಷಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೪೩೬); ವಿರಹಾತುರಾಗ್ನಿ ತಾಪವನಿದನೆಂತು ನಂದಿಸುವೆನೇನನೊಡರ್ಚುವೆನಾವುದಂ ತೊಡರ್ಚುವೆಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೧-೨೩). ೯. ಆರಂಭಿಸು; ತೊಡಗು; ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡು: ಮಯ್ಗಲಿತನದಿಂ ತೊಡರ್ಚಿದವು ಕಾಳೆಗಮಂ ಕಡುಕೆಯ್ದು ಕೋಟಿಗಳ್ (ದಶಕು. ೧೧-೫೦); ಕಳಲೆನಾಡೊಳೊಡರ್ಚಿ ತೊಡರ್ಚಿ ತೋಟಿಯಂ . . . ಬಂದ ಮಲೆನಾಡಿನ ಸಿಂಗಳರಾಯ (ಚಿಕವಿ. ೨-೭೮). ೧೦. (ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಬಾಣವನ್ನು) ಹೂಡಂ,–ಸಂಧಾನ ಮಾಡು.–ತೊಡು: ಮೆಲ್ಲನೆ ಬಿಲ್ಲೊಳಂಬಂ ತೊಡರ್ಚೆ (ನೇಮಿಪು. ೧-೭೫ವ); ಬಿಲ್ಗೀಸುವ ಬಾಣಮಂ ತಿರುಪಿ ತಿರ್ದುವ ಮಾರ್ಕಿರುವಂ ತೊಡರ್ಚಿ ನೋಟ್ಟಾ ಸಹಜ ಕ್ರಿಯಾವನ ವನೇಚರರಿಂ ಬಗೆಗೊಂಡುದಾ ವನಂ (ಜಗವಿ. ೧೬-೦೩); ಹೊಸವುಸೆಯ ಬಾಣಂಗಳಂ ತೊಡರ್ಚಿ ಹಱಿದಲೆಯನಾತ್ಮಜನನೆಚ್ಚು ಮರಳೆಚ್ಚು ಬೊಬ್ಬಿಱಿದು ಕೈಯೊಡನೆಸೆಯ (ಆದಿಪು. ೧೦-೦೨). **ತೊಡಚು**: ೧. ಸಿದ್ಧಪತಿಯೊಂದು ದಿನ . . . ಪದ್ಮಾಸನಂಗೆಯ್ದು ಶಶಿರವಿಗಳಂ ಬಲಿದು ಕರಣಂಗಳ ತೊಡಚಿ ಕುಂಡಲಿಗೊತ್ತಿ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೪-೨೭); ಝಾಡಿಸುವ ತೆಗವ ತೊಡಚುವ ಪಿಡಿವ . . . ವಿರೋಧಿಯಿಂಗಿತವಱಿವ ಭಿನ್ನಣಾ ಹರನರರೊಳೆಸೆದಿರ್ದುದು (ಜಿಂಪು. ೩೩-೫೦). ೨. ಬಲಿದಂತಃಕುಂಡಲಿಯೊಳ್ ಪ್ರಾಣವ ತೊಡಚಿ . . . ನೆಗೆದಳ್ ಗಗನಾಂಗಣಕೆ (ವೀರೇಶ. ೦-೬೮); ವರಮಂದಿರದ ಮೇಲ್ವಲಗೆಯ ಕೊಂಡಿಗೆ ಸರಪಳಿಯನು ತೊಡಚಿದರು (ಮೋಹತ. ೧೭-೪೯). ೩. ಕಡಿಗಳ ಹದಿನೆಂಟನೊಡಗೂಡಿ ಸಂಧಿಸಿ ತೊಡಚಿ ಕಟ್ಟದೆ ನರರ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ (ದೇದಾಪ. ೩೭-೭೨); ನೇಹದ ನಲ್ಲರ ತೋಳೊಳ್ ತೊಡಚಿದ ಬಾಹುಲತಿಕೆದೆಗೆದೊಯ್ಯನೆ ಕುಲಟಾವ್ಯೂಹಂ ನಡೆತಂದುದು (ಜಯಸ. ೦೪-೨). ೪. ಮಾಲೆ ತೊಡಚುವ ಕಜ್ಜಮಂ ಮಱಿದು ನಿಬ್ಬೆಱಗುವಡೆದು ಲೆಪ್ಪದ ಪೆಣ್ಣನಂತಿರ್ದಳು (ಸೌಂದಪು. ೦೨-೪೦). ೫. ಖಗರಾಜನೊಳು ಹಿಂದೆ ಕಾದಿ ನುಗ್ಗಿದ್ದವರ್ ಜಗಳವ ತೊಡಚಲುಬಹುದೆ (ಮೋಹತ. ೩೯-೨೦). ೧೦. ಕಡೆಗಾಗಳೆನಿಪ ಬಾಣವನು ಭೂಚಾಪದಿಂ ತೊಡಚಿ ಎಸುವುದು (೨೦ಜಾಡ. ೩-೦೫೫); ಒಂದನಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಗೆರಡಂಬ ತೊಡಚಿದರೆ ಇಂದು ನಿನ್ನಯ ಬಾಯ ತಂಬುಲ ತಿಂದವನು ನೋಡು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೭-೩೮); ಎಜ್ಜ ಬಾಣವ ತಱಿದು ತೊಡಚಿದನುಚ್ಚಿ ತೋಮರದಂಬನು (ತೊರರಾ. ೩-೬-೫೫); ಸದ್ಭಾವವೆಂಬ ಬಿಲ್ಲಿಂಗೆ ಸುಮನವೆಂಬ ನಾರಿಯ ಹೂಡಿ ಸುಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅಂಬ ತೊಡಚಿ (ಮೋಳಿಮಾ. ೨೪೫-೭೯೬ ೬೮೪). ೧೧. ಸೇರು; ಕೂಡು; ಹೊಂದು: ನಿಮ್ಮ ಗರ್ಭದೊಳು ತೊಡಚಿ ಎಳೇ ತಿಂಗಳಿಗೆ . . . ಉದಯಿಸುವನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೦-೯೩); ತೊಡರಿಸುತ ಕೊಡಹಿ ಕಳಹುವ ಸೂಳೆಯನು ತೊಡಚುವವನೆಗ್ಗ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೯೩೭). ೧೨. ಎದುರಿಸಂ; ವಿರೋಧಿಸು: ಕರ್ಣನ ನಾವು ತೊಡಚುವರಲ್ಲ ತೆರಳಿಚು ಪಾಳಯಕೆ ರಥವ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦೪-೩೭) ತೊಡಚಬೇಡ ಕುರುವಂಶದ ಹೊದಟಿನು ಕಡಿವ ಕಠೋರವಿಕ್ರಮನ ಒಡನಳಗಲಿಗಳೆನುತ ಕೌಂತೇಯರ ಕಡೆಯ ಕಾಳೆಗಳೊದಱಿದುವು (ನೇಮಿಸಂ. ೨೯-೪೪). ೧೩. ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು; ಉಂಟಾಗು: ಆಗಲೀ ವೈಷ್ಣವಕೆ ನಮ್ಮಯ ತಾಗುಥಟ್ಟನ ರಕ್ಷೆ ತೊಡಚಿದುದಾಗಳದ್ದುದು ಪಾಶುಪತ ಶರವದಱ ಬಳಿವಿಡಿದು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦೪-೧೦). **ತೊಡರಿಚು**: ೧೨. ಒಡನೆ ಬೊಬ್ಬಿಡುವನು ಮಹಾಹವ ತೊಡರಿಚುವರಿಲ್ಲಾ ಎನಂತ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೬೦೪. ೪-೦೦).

ತೊಡರ್ಚಿಕೊಳ್, ತೊಡಚಿಕೊಳ್ = ೧. ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳು; ಬಂಧಿಸಿಕೊಳ್ಳು: ಆ ಕುನ್ನಿಗಳಂ ತಮ್ಮ ಶ್ರೋತ್ರನಾಳದೊಳ್ ತೊಡರ್ಚಿಕೊಂಬುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೦-೫). ೨. ಸಿಲುಕಿಸಿಕೊಳ್ಳು; ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಳ್ಳು: ಮಾಯಾ ಮೋಹನಂಗಳಲಿ ತೊಡಚಿಕೊಂಬ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುವನಡಕಿಕೊಂಬ ವಿದಗ್ಧಮುಗ್ಧೆಯರು . . . ಎಸೆದರು (ತೊರರಾ. ೦-೫-೬೦). ೩. ಧರಿಸಿಕೊಳ್ಳು; ತೊಟ್ಟುಕೊಳ್ಳು: ಮನಿಯ ವೇಷವ ತೊಡಚಿಕೊಂಡಿಹ ಕಾಲನೇಮಿಪ್ಪಂತೆ ರಂಜಿಸಿದ (ತೊರರಾ. ೬-೩೩-೬೮).

[ತೊಡರ್$_1$ + –ಚು$_1$]

ತೊಡರ್ಚುವಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ: ತೊಡರ್ಚುವಲೆ ತೋಳುವಲೆ ಮರೆವಲೆ ಸಗಾಥವಲೆಗಳ ಹೊರೆಗಳೋಳಿಯಂ ಪೊತ್ತು ನಡೆತಂದುದು . . . ಭೂತಗಣಂಗಳು (ಸೌಂದಪು. ೧೮-೩೯). [ತೊಡರ್ಚು + ಬಲೆ$_1$]

ತೊಡರ್ಪು, ತೊಡಪ್ಪು$_3$ (ನಾ). ೧. ಕಟ್ಟು ; ಬಂಧನ : ಕಿಡುಗುವೆ ರಾಜ್ಯಂ ರಾಜ್ಯದ ತೊಡರ್ಪದೇವಾಟಿಸ್ತಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೨) ; ದಯಿತಾಸಂಬಂಧ ಬಂಧಂ ಭವಪರಿಣತಿ ತನ್ಮೂಲವಿಶಾ ಬೇವಸಂ ನಿಶ್ಚಯಮೆಂದರಿತಂ ತೊಡರ್ಪಂ ಬಿಡಿಸಿ ಕಿಡಿಸಿ ದುರ್ವ್ಯಾಮೋಹಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೪) ; ಪರಿಜನಕ್ಕೆ ಡಬ್ಬಾದೊಡೆ ಪೊರೆವುದುಂ ಪಡೆದುದಂ ಪಚ್ಚುಕುದುವುದುಂ ತೊಡರ್ಪಾಗೆ ಬಿಡಿಸುವುದುಂ . . . ಉತ್ತಮಗುಣಂಗಳೊಳವು (ಶಂಕರಕಂ. ೨೪೪-೨) ; ಸುಕುಮಾರನ ಮೋಹಬಂಧದ ಬಳ್ಳಿವಳ್ಳಿಯ ತೊಡರ್ಪಂ ಪಱಿವಡೆ ಬಿಡಿಸುವಂತೆ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೩೮ ವ) ; ಮನದೊಳ್ಳನ್ನಮ ರಾಜ್ಯವಲ್ಲಿಯ ತೊಡರ್ಪಂ ನಾಡೆಯುಂ ಬಟ್ಟು (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೩-೭೯). ೨. ಗೋಜು ; ತೊಡಕು ; ಗೋಂದಲ; ಸಿಕ್ಕು : ಮೋಹಬನ್ಧನದ ತೊಡರ್ಪಿನೊಳ್ತೊದಟ್ಟು ಮೋಹಿಸಿ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೦೨-೨೪ ; 913) ; ಗಾಂಗೇಯಂ ದಾಶರಾಜನಲ್ಲಿಗೆ ಮಂದಾತನ ಮನದ ತೊಡರ್ಪಂ ಪಿಂಗೆ ನುಡಿದು (ಪಂಪಭಾ. ೧-೭೨ ವ); ಪಾಪ ಬಂಧನದ ತೊಡರ್ಪಿದಂತು ಪಱಿಗುಂ ದಯೆಯಿಂ ಬೆಸಸಿಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೪). ೩. ಸಂಬಂಧ ; ಹೊಂದಿಕೆ : ಒಡಹುಟ್ಟಿಯುಮೊಡವಳೆದುಂ ಕಡೆಯೊಳ್ ನೀನೆನ್ನನಿಂತು ಕಂಡುಂ ಬಂದಿದರ್ದೊಡೆಯುಡಿದೀ ನಮ್ಮಿರ್ವರ ತೊಡರ್ಪಿಂದಂ ನೀಂ ಪುನರ್ನವಂ ಮಾಡಿನ್ನುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೦೪) ; ಇಂತು ಚಿಂತಿಸುವಂಗೆ ಬಾಹ್ಯವಸ್ತುಗಳೊಳ್ ತೊಡರ್ಪಿಲ್ಲ (ತತ್ತ್ವಾರ್ಥ. ೩.೨೬). ೪. ಅಡ್ಡಿ ; ವಿರೋಧ : ಅರಸುಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲರ್ ಬರೆ ನೀಂ ನಡುವೆಸೆದು ಬಾರದಾವುದು ತೊಡರ್ಪಿನಿಂ ಪೆಱಗೆ ನಿಂದೆಯೊರ್ವನೆ ಕಂಡಾ (ಕಾದಂಬರಿ. ೬೬೬) ; ತೊಳ್ದೆನ್ನ ತೊಡರ್ಪುದೋಱದಿನಿಸಂ ಮುನಿಸಂ ಮುನಿಸಾನದಂತೆ ಬಟ್ಟನ್ನರೆ ಕೀರ್ತಿಲಕ್ಷ್ಮಿ ಬಿಡುಗುಂ ಕಿಡುಗುಂ ಕಡುಪೆಂಪಿನೆಟ್ಟರಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೭-೬೮). ೫. ಆಭರಣ ; ತೊಡವು : ತೋಳ ತೊಡರ್ಪು ಕಣ್ಗೆಸೆಯೆ . . . ಬಾಜಿಸಿದಲ್ ಸುವಿಲಾಸೆ ವೀಣೆಯಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೫-೦೯); ಅಲಸುವ ಮೆಯ್ಯುಂ . . . ಬಿಗು [ಬಿಗು] ರೇಙುತಿರ್ಪ ಮೇಖಳೆಯ ತೊಡರ್ಪು ಕಣ್ಗೊಳಿಪ ಯಾನದ ಮಲ್ಪುಮಪೂರ್ವಭಾವಮಂ ಲಲನೆಗೆ ತಂದುವಂದನುದಿನಂ ಬಳೆಯುತ್ತಿರೆ ಗರ್ಭದರ್ಭಕಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೪-೦೫). ೬. (ಆಲಂ) ಅಪ್ಪುಗೆ; ಆಲಿಂಗನ : ಅಡಿಮುಡಿ ಸಂಚು ವಂಚನೆ ವಿಡಾಯಮುಡರ್ಪು ತೊಡರ್ಪು ತೋಟ . . . ನುಸುಳ್ ಗಣಿಕಾಂಗನೆಯರ್ಗೆ ಶಾಶ್ವತಂ (ವ್ಯಪವಿ. ೨೮-೬೩). **ತೊಡಪ್ಪು$_3$** : ೩. ಆ ಮರದ ಶಾಖೆಯ ತೊಡಪಿಂದ ಆ ಮರದ ಫಲವ ಕೈಗೆ ತಾಹಂತೆ (ಶಬರಿಗಾ. ೩೭).

[ತೊಡರ್$_1$ + – ಪ್ಪು$_2$/ತಮಿ. ತೊಟರ್ಪು]

ತೊಡವ 'ತೋಡಪ್ಪ$_2$' ನೋ.

ತೊಡವಣಿಕ (ನಾ). (ಕರಾ) ಚೊಚ್ಚಲು ಕರುವನ್ನು ಈದ ಎಮ್ಮೆ, -ಹಸು : ತೊಡವಣಿಕ=ಮೊದಲ ಬಾರಿ ಕರು ಹಾಕಿರುವ ಹಸು ಅಥವಾ ಎಮ್ಮೆ (ಸಂಕೋಧ. ೧೭೮). [<ತೊಡಂಕು$_1$ + ಮಣಿಕ (<ಮಣಕ)]

ತೊಡವು (ನಾ). ೧. ಆಭರಣ ; ತೊಡಿಗೆ : "ಪ್ರತಿಕರ್ಮಂ ನೇಪಥ್ಯಂ ... ವಿಭೂಷಾಪ್ರಸಾಧನಮಾಭರಣಮೆಂಬವವು ತೊಡವಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭೫-೧) ; "ಪಚ್ಚಂ ತೊಡವುಂ ಪಸದನಮೆನಲಾಭರಣಂ" (ಕವಿಕಂ. ೧೭೮); ಈ ತೊಡವೇವುದೊ ರೂಪೆ ಸಾಲದೇ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೪೬) ; ತೊಡವಿಂಗೆ ತೊಡವು ನಿರತಂ ತೊಡವೇಂ ಪೆಱತುಂಟೆ ಜನನ ತೊಡವೆನೆ ಮತ್ತಾ ತೊಡವಪ್ಪಮಪ್ಪ ರೂಪಿನ ಬೆಡಂಗು ಭೂಷಣವಿಶೇಷಮಂ ಬಾರಿಸದೇ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೫೭); ಕುಂತಳ ಭೂತಳಕ್ಕೆ ತೊಡವಾದುದು ತಾಂ ವನವಾಸಿ ದೇಶಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೨೬೨-೪ ; 1077) ; ಪೊಸಸುಗ್ಗಿಯ ತೊಡವು ಪೆಱತೆ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಪೊಲಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೧೫) ; [ಉ]ಡೆವಣಿಯ ತೊಡವು ಫಲಫಲಿಸುವಂದುಗೆ (ಬಸವ. ೧-೧೫೫) ; ಚಂದ್ರಾನನೆ ತೊಡವಿನ ಪೆಟ್ಟಿಯ ನಾನಂದದಿನೀಯಲು (ದಶಕು. ೮-೯೫); ತೊಡವುಗಳ ತೊಡಕಿಲ್ಲದವಯವಂ (ಕ್ರಮಿಘಾ. ೧೮-೨೫). ೨. ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯನಾದವನು ; ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು: ಎಲೆ ಭೂಪಾಲ ವಂಶದ ತೊಡವೆ ಮೆಚ್ಚಿದೆ ನಾನು (ನಿಘಂಗ. ೪-೯-೪೧). ೩. ಉಡುಪು : (ಕ).

ತೊಡವುಮಾಡು = ಆಭರಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ; ಒಡವೆಯಾಗಿಸು: ಜನ್ಮನಿಗಿನಿಯನಿತ್ತ ನಖರದಕ್ಷತಂಗಳನೆ ತೊಡವುಮಾಡಿ ಮೆಱೆವುದನವಳೊಡನಾಡಿ ನೋಡಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೩೫ ವ).

[ತೊಡು$_1$ + – ವು./ತೆಲು. ತೊಡವು]

ತೊಡವುಲಿ (ನಾ). ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಧ್ವನಿ; ಒಡವೆಗಳ ಶಬ್ದ : ಕಡೆಗಣ್ಗಳ ಹೊಳಹಿನ ಬಳ್ಳಿಮಿಂಚಿನ ತೊಡವುಲಿಗಳ ಘನರವದ ಮುಡಿಯ ಮುಂಗಾರ ಮೇಘದ ಸೋಗೆನವಿಲಾಟದಡವ ತೋಱಿದ ರಂಗನೆಯರು (ಕಂಶವಿ. ೮-೬೫). [ತೊಡ + ಉಲಿ$_2$]

ತೊಡವೆ (ನಾ). ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವವಳಂ ; ಸಹಚರಿ : ನಂಬಿದ ತೊಡವೆಯು ತಿಂಬರ್ಗೆ ನಡುವಪ್ಪಂ ಬಡಿಯೊಳಗಟ್ಟೊವವಗೆ ಇಂಬಿನ ನಂಟನ ಸತಿಗಳುಪಿದರ್ಗೆ ಕುಂಭನಿನರಕವಾದಪುದು (ತರ್ಕಗಾ. ೧೩-೫೭).

[← ತಮಿ. ತೊಟುವೈ]

ತೊಡವೆಳಗು (ನಾ). ಆಭರಣದ ಕಾಂತಿ,-ಬೆಳಗು : ತೋಳಪ ಮಾಣಿಕದ ಮುತ್ತಿನ ನೀಲದ ತೊಡವೆಳಗೆನಲೊಪ್ಪಿದವಾಗ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೪-೧೨೫) ; ಕತ್ತಿವೆಳಗು ತೊಡವೆಳಗುಗಳ್ ಮಾಡೆ ಬೆಳಗಂ (ಜಬಪು. ೫೦-೨೬) ; ತೊಡವೆಳಗಿಂದ್ರಚಾಪಲತೆ ಸೋರ್ಮುಡಿ ಕಾರ್ಮುಗಿಲು (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೯೩).

[ತೊಡ + ಬೆಳಗು$_2$]

ತೊಡಹ$_1$ 'ತೊಡೆಪ' ನೋ.

ತೊಡಹ$_2$ (ನಾ). ೧. ತೊಡುವಿಕೆ ; ಧರಿಸುವಿಕೆ. ೨. ಉಡುಪು ; ಉಡುಗೆ : ಧೂರ್ತವೇಷದ ತೊಡಹವನು ತೊಟ್ಟಲ್ಲಮಪ್ರಭು ಬಂದು ನಿಂದಿರ್ದ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೫-೭). ೩. ವೇಷ : ತೊಡು ಮಹಾಸ್ತ್ರವನಿಸಗೆ ಕಪಟದ ತೊಡಹದವನಿಪ ವಿಪ್ರನಲ್ಲಿವ (ತೊರಭಾ. ೧-೧೧-೨೦).

[ತೊಡು$_1$ + – ಹ$_2$]

ತೊಡಹಗಾಱಿಕೆ (ನಾ). ನಯಗಾರಿಕೆ : ತೊಡಹಗಾಱಿಕೆಯೊಳಾ ಮಂತ್ರಿ ಯಾಡಿದ ಮಾತಿಗೊಡನಹುದಹುದೆಂದ ನಗುತ (ಭರತ. ೨೦-೧೨೩).

[ತೊಡಹ$_1$ (<ತೊಡೆಪ) + – ಕಾಱ + – ಇಕೆ]

ತೊಡಹತರ್ (ಕ್ರಿ). ಸಮಾಧಾನಗೊಳ್ಳು ; ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳು : ತನ್ನೊಳು ತಾನೆ ತೊಡಹತಂದುಕೊಂಡನು ಮನವ (ತೊರಭಾ. ೬-೨೬-೧೩).

[ತೊಡಹ$_1$ (<ತೊಡೆಪ) + ತರ್]

ತೊಡಹು$_1$ 'ತೊಡಪ್ಪು$_1$' ನೋ.

ತೊಡಹು$_2$ 'ತೊಡಪ್ಪು$_2$' ನೋ.

ತೊಡಹು$_3$ (ನಾ). ಲೇಪನ : ಮೃಡಪಿತಾಮಹಪೂಜೆಗಾ ಸತಿ ಹಿಡಿಹಿನಲಿ ಮನವರಳೆ ಮುದ್ರೆಯ ತೊಡಹು ಹೋಱಿಗೊಳಗಿಂದುಮುಖಿಯರ ನ್ಯಾಸ ಮುದ್ರೆಯಾಲಿ (ಕುಮಾರ. ಓಶಿ. ೩೬-೮೪). [<ತೊಡಪ್ಪು$_1$]

ತೊಡಾಯ (ನಾ). (?) : ಚಿಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಸಾಮಾಜಿಕರೊಡನೆ ಆಲೋಚನೆಮಾಡಿ ೧೮ ಕಛೇರಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿಬಂಧನೆ ಮಾಡಿದರು ಯಾವವೆಂದರೆ ೧. ನಿರೂಪದ ಚಾವಡಿ , . . ೯. ತೊಡಾಯದ ಚಾವಡಿ (ಚಾಮವಂ. ೧೪೦) ; ತೊಡಾಯದ ಚಾವಡಿ–ಇದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಮಿನ ಐವಜನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಧ ಐವಜು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಕಟ್ಟು ಮಾಡಿದರು (ಮಹಾವಂ. I, ೧೪೮). [?]

ತೊಡಿ (ನಾ). ಕೈತೋಟ ; ಮನೆಯ ಮುಂದಿನ ಅಥವಾ ಹಿಂದಿನ ತೋಟ : ಕಾಯಿ ಮತ್ತು ಮಗ ಅನ್ನರ ಗದ್ದೆ ಮತ್ತು ತೊಡಿಗಳಲ್ಲಿ

ಗೇಯಬೇಕಾಯಿತು (ಹುಲಿಹಾ. ೪) ; ಅಂದಿನಿಂದ ಕೊಳಂಬನು ಪಾಪನ ತೊಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು ಬರಲಿಲ್ಲ (ಧೂಮಪ. ೪೦).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಟು ; ಮಲ. ತೊಟ್ಟಿ ; ಕೊಡ. ತೊಡಿಯ]

ತೊಡಿಕೆ 'ತುಡಿಕೆ' ನೋ.

ತೊಡಿಗೆ 'ತೊಡುಗೆ' ನೋ.

ತೊಡಿಲಿ. (?). (?) : ನಾವದಕ್ಕರಲ್ಲಿ ಅಳ ಅಳ ತೊಡಿಲಿ ಮು[ೞ]ಅಲ್ಲಳದ ಬೆಟಲಿ (ಸೌಇಎ. ೧೯೩೦, ಉಡುಟಿ. ೫೭೫-೨೭ ; ?). [?]

ತೊಡಿಸು, ತುಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. (ಆಭರಣ, ವಸ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಧರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು,–ಇಕ್ಕು : ತೊಡಿಸಿದನಾವನೀ ಕುಸುಮಂಜರಿಯಂ ನಿನಗೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೯೨); ತರಿಸಿ ಬೊಂಬೆಯಸೊಂದಂ . . . ಪೊನ್ನೋಲೆಯಂ ತೊಡಿಸಿ ಚೆಲ್ವನಪ್ಪ ಪೂಮಾಲೆಯಂ ಮುಡಿಯಿಸುತ್ತುಮರ್ತಿಯಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೯) ; ಸೌಂದರಿಗೆ . . . ತೊಡವಂ ತತ್ತರುಣೀಮಣಿಯರೊಲ್ದು ತೊಡಿಸಿದರೊಲವಿಂ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೬೫); ಶೋಭನಾರ್ಥಕ್ಕಾದಡಂ ಕೆಲವಾಭರಣಮಂ ತೊಡಿಸವೇಳ್ಕು ಮದೇಭಗಮನೆಗೆನುತ್ತ (ಬಸಪು. ೪-೩೬) ; ಸುರೇಶ್ವರನಿತ್ತ ಭೂಷಣವ . . . ನಕುಲಾದಿಗಳ ಮೈಯಲಿ ತೊಡಿಸಿದನು ಕೈಯಾರೆ ಕಲಿಪಾರ್ಥ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೧-೨೪) ; ಚೈತ್ರದ ಚೆಂಗದಿರನು ಚೆಂಬಿಸಿಲ ಚೆಂದುಡುಗೆಯನು ವಿಂಧ್ಯೆಯ ಗಿರಿಶಿಖರಗಳಿಗೆ ತೊಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ಮುಕಸ. ೧). ೨. ಅಳವಡಿಸು; ಜೋಡಿಸು : ಬಿಲ್ಲನು ಕೊಂಡು ಕಿರುವನು ತೊಡಿಸಿ ತಳೆದನು ಒಲಿದು ಮಂಡಿಯಲಿ (ಸಂಥಪ. ೧೯-೩೧) ; ಪಾವಕಮಹಾಬಾಣಮಂ ತಿರುವಿನೊಳ್ತೊ [ಪಾಠಾಂ. ಳ್ತು]ಡಿಸಿ ಕಿವಿವರೆಗೆ ತಗೆದೆಚ್ಚೊಡೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೪-೩೭) ; ತುಡುಕಿ ಚಾಪವ ನೆಗಪಿ ಬಾಗಿಸಿ ತೊಡಿಸಿ ನಾರಿಯ ಠಂಕರಿಸಿ ಮುರಿದಿಡಲು (ಅನಂರಾ. ೧-೨೩-೩೨). ೩. ಹದಿ ; ಹೊಂದಿಸು ; ಕೂಡಿಸು : ಗಿಳಿ ಸೋಂಕದ ಮಾವಿನ ಪಣ್ಣನಂತೆ ಪೊನ್ ತೊಡಿಸದ ರತ್ನದಂತೆ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೬-೬೦) ; ಒಡಲು . . . ತೊಗಲನು ತೊಡಿಸಿದೆಲುವಿನ ಜಂತ್ರ (ನಿಭಾಗ. ೭-೯-೪೪). ೪. ತೊಡಕಿಸು ; ತಗಲುಹಾಕು : ಕಡುಗಿ ಕೊರಳಲದಾರೊ ಪಾಶವ ತೊಡಿಸಿ ಕೆಳಯಿಂಕೆಳದ ದಾಡೆಯದಡಿಗರಾರೋ ಮರಳಿಬಿಡಿಸಿದ ಪುಣ್ಯತರರ್ (ನಿಭಾಗ. ೬-೨-೨೭) ; ಕೊರಳಿಗೆ ಕೋಳವನು ಬಲವಾಗಿ ತೊಡಿಸುವ ಪೋಲು (ಅಮೃತ. ೦-೩೫). **ತುಡಿಸು** : ೧. ತುಡಿಸಿದನೆನಗೆಱೆಕೆಯಪ್ಪ ಮಣಿಭೂಷಣಮಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೩೪) ; ಸುರಾಸುರೇಂದ್ರವಂದಿತಪಾದಂಗೆ ಮೃದುಪದಂಗಳೊಳ್ ಕಳರವರಣಿತ ನೂಪುರಂಗಳಂ ತುಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೭-೧೦೫ ವ) ; ಆ ಲಾವಣ್ಯವತಿಯ ಪದನಖಮಯೂಖಂಗಳಂ ಜಲಧಾರೆಗೆತ್ತುತ್ತ್ಯಂಠಂಗಳಾದ ಸೋಗೆಗಳ ಕೇಗುಗಳ್ಗಿದವಱ ಕೊರಲಂ ಬಿಗಿವಂತೆ ಕಯ್ಯಿಂದಮುರ್ಚುವ ಮಣಿಕಂಕಣಂಗಳಂ ತುಡಿಸುತ್ತಂ (ಕಾದಂಉ. ೨೦೨); ಕಡಗ ಕಂಕಣ ಹಾರ ನೂಪುರಮಾದಿ ಭೂಷಣರಾಜಿಯಂ ತುಡಿಸಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೧೩೪); ತುಡಿಸಿದ ಬೇಗದೊಳಾ ಪೂದೊಡವನಿತುಂ ಕೊರಗಿ ಕಾಡೆಯುಂ ಶಿಖಿಮುಖವಂ ತೊಡರ್ದಂತಾಯ್ತು (ಕುಸುಮಾ. ೧೦-೨೭) ; ಜನ್ಮಾಭಿಷೇಕಂ ಮಾಡಿ ತದನಂತರಮನೇಕ ಬಾಲದುಡಿಗೆಗಳಂ ತುಡಿಸಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧೦-೧೭ ವ) ; ರನ್ನದಾಭರಣಮಂ ತುಡಿಸಿ (ಸೌಂದಪು. ೩-೪೯). ೨. ಕೂರ್ಗಣೆಗಳಾಱಂ ಮತ್ತ ವಕ್ಷದೊಳ್ತುಡಿಸಿದಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೦-೩೦).

[ತೊಡು₁ + –ಇಸು₃]

ತೊಡು₁, ತುಡು₁ (ಕ್ರಿ). ತೊಟ್ಟ (ಭೂತಕೃ). ತೊಟ್ಟು₁ (ಭೂತನ್ಯೂ). ೧. (ಆಭರಣ, ವಸ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಧರಿಸು,–ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳು : ಶೀತಕ್ಕಾಱದಕ್ಕ ತೊಟ್ಟರ್ದ ಧರಾತಳಮಂಬ ಪೆಣ್ಣ ಪೊಸ ಕಂಚುಳಿಕೆಯ ಸೀಮರ್ಮುತ್ತಿನಂದಮಾದುವು ಪನಿಗಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೭೯೪ ಕೊದ್ರಳ) : ಪಿಂಡುಗಂಕಣಮಂ ತೊಟ್ಟ ಕೈಯಿಂದಂ ಪೊನ್ನ ಸಟ್ಟುಗಮಂ ತೀವಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮೯-೭) ; ತೊಟ್ಟಕೃವಡಂ . . . ತೊಟ್ಟಂಗಿಗೆ ತನ್ನೊಳಮರೆ ಬೇಂಟೆಯನೊರ್ವಂ ಬಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೫-೩೭) ; ಜವ್ವನಿಗ ತವಸಿ ತೊಟ್ಟಪರ್ಣಕರ್ಣಾವತಂಸಂ ಪೊಸತೀ ಲೋಕಕ್ಕೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೬೦) ; ತೊಟ್ಟು ತೀವಿ ಬಳೆಯುಂ ನಿಡುದೋಳ್ಗಳೊಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩೭೨) ; ನೀರ ಬೊಂಬೆಯ ಚೋಹವ ತೊಟ್ಟು ಅಗ್ನಿಯ ಬಣ್ಣದ ಹೊದಿಕೆಯ ಹೊದ್ದು (ಅರಹಂ. ೨೦೭-೯೩೧) ; ಪೊಸ ಮುತ್ತಂ ತೊಟ್ಟವೋಲ್ ಪೊಣ್ಮುವ ಬೆಮರ್ವನಿಯಿಂ (ರೀಲಾವ. ೧೦-೪೭) ; ತೊಡುವಲ್ಲಿ ಪೊದೆವಲ್ಲಿ ಸಂಗ ಶರಣೆಂದೆನುತೆ (ಬಸರ. ೩-೧೩೭) ; ಇಟ್ಟರೆ ತೊಟ್ಟರೆ ಪುಟ್ಟಕ್ಕ ಚಂದ (ಗಾದೆ). ೨. ಪಡೆ ; ಹೊಂದು ; ತಳೆ : ಕಾಮದ ಕಳವಳದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಸಂಸಾರವ ತೊಟ್ಟು ಲಿಂಗಮುಖ ಭವನಱಿಯದವರೆಲ್ಲರು ಅಂತಿರಲಂತಿರಲಿ (ಸಮೂವ. ೫-೧೭); ತಿಳುಹಿ ಹೋದರು ಮುನಿಗಳೀತನ ತಿಳಿವು ತೊಟ್ಟುದು ಮಱವೆಯನು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೮-೬೪) ; ಕೊಂದೆನು ನಿನ್ನ ತಮ್ಮನ ದಹಿಸಿ ಲಂಕೆಯ ಬಳಿಕ ಮೌನವ ತೊಟ್ಟೆ ತಾನೆಂದ (ತೊರೆರಾ. ೨೮-೬೦) ; ತೆಗೆದ ಚಿತ್ರದ ನಟ್ಟ ನೋಟದ ಮೊಗದ ಭಾವದ ಭಕ್ತಿಯಂಗವ ತೊಟ್ಟನಲ್ಲಮನು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೧೧-೩೪) ; ಮೆಟ್ಟಪ್ಪುದಾಸೆಯನು ಕಟ್ಟಿಪ್ಪುದಿಂದ್ರಿಯವ ತೊಟ್ಟಿಪ್ಪುದುಳ್ಳ ಸಮತೆಯನು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೦೬) ; ದೀಕ್ಷೆ ತೊಟ್ಟೆ ; ತಪದ ಕಠಿಣಕೆದೆಯ ಕೊಟ್ಟೆ (ಅನೀಕೇ. ೧೭-೧೯). ೩. ಮೊದಲಾಗು ; ಆರಂಭವಾಗು : ಪೂರ್ವಭವದೊಳ್ತೊಟ್ಟೊಂದು ವೃತ್ತಾಂತಮಂ ನೆಱೆಯಱಿದು (ಆದಿಪು. ೨-೬೬) ; ಎಮ್ಮೊಳಾದ ಕಲಹಕ್ಕೆಂತಾದೊಡಂ ಕೇಳ ನೂರ್ವರ ದಲ್ ಕೌರವರಾಮುಮಯ್ವರ ವಲಂ ಮತ್ತೂರ್ವರೊಳ್ ತೊಟ್ಟ ಸಂಗರರಂಗಕ್ಕೆ ಜಸಕ್ಕೆ ಕೂಡುವೆಡೆಯೊಳ್ ನೂಱಯ್ವರಾವಲ್ಲವೇ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೩೬). ೪. ಮೊದಲು ಮಾಡು ; ಆರಂಭಿಸು : ಕ್ರಮಗಣನೆಗೆ ತಾನುಂ ಮಧ್ಯಮಪಾಂಡವನಾದನಹಿತನೊಳ್ತೊಟ್ಟ ಮಹಾಸಮರಕ್ಕೆ ನರಾಗ್ರಜನಗ್ರಿಮಪಾಂಡವನಲ್ತೆ ಪಗೆಗೆ ಮೊದಲಪ್ಪುದಱಿಂ (ಗದಾಯು. ೭-೬೩) ; ಬಿಲ್ಲ ಪಡೆ ಕಾಗಿದುದು ಬೇಗದಿ ಚೆಲ್ಲಿದೊಡೆ ತನ್ನಡ್ಡಣಾಯ್ತರು ಕಾಳಗವ ತೊಡಲು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೯-೧೩). ೫. ಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಬಾಣವನ್ನು ಹೂಡು ; ಶರಸಂಧಾನ ಮಾಡು : "ಕಣೆಯ ಸಂಧಾನದೊಳ್ ಪಚ್ಚದೊಳ್ ತೊಡು [ಪಾಠಾಂ. ತುಡು]ವದು" (ಕಬ್ಬಮಂ.೯೩) ; ಮುಂ ತೊಟ್ಟಂಬನದನುಗಿದು ಕುಂದಿಸಿದಂ ಭಯದಿಂ ಕರ್ಣನೆಂದು ಲೋಕಂ ನಗದೇ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೯೯); "ತೊಟ್ಟಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಹೂಡಿದ" (ಪಂಪರೀ. ೫೦೦) ; ತೊ [ಪಾಠಾಂ. ತು]ಡುವಾಗಳೊಂದು ಬಿಲ್ಲಿಂ ಬಿಡುವಾಗಳ್ ಲಕ್ಕ ವೈರಿಸೇನೆಯ ಮೆಯ್ಯೊಳ್ ನಡುವಾಗಳ್ ಕೋಟಿಯಪ್ಪುದು ಗಡ ಪಾರ್ಥನ ಬಾಣಂ (ಸಮುಪ. ೧೦-೧೬೬) ; ತೊಟ್ಟನಿದಂ ನಿಟ್ಟಿಸಿದಂ ಬಿಟ್ಟನಿದೆಂಬೊಂದು ಬಿಲ್ಲ ಬಲ್ಮೆಯನಾರ್ಗಂ ದಿಟ್ಟಿಸುವುದರಿದು (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೧೭೧); ತೊಡು ಕೋಲಂ ಹರಿಣಂಗೆ ಹಾಸು ಬಲೆಯಂ ಕೋಕಂಗೆ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೩-೨೭೩) ; ಆದೊಡೈವರ ಮಕ್ಕಳನು ತಲೆಗಾಯ್ದು ತೋಱು ಕಂದ . . . ಹೋದ ಬಾಣವ ಮರಳಿ ತೊಡದಿರು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೦೦-೩೫) ; ತೊಡು ಮಹಾಸ್ತ್ರವನಿವಗೆ (ತೊರೆರಾ. ೧-೧೧-೨೦). ೬. ಉಂಟಾಗು ; ಹುಟ್ಟು : ನಿನ್ನೊಳ್ ತೊಟ್ಟೊಂದು ಭಕ್ತಿಯನಾದರಂಬೆರಸು ಪೆಱತೊಂ ದೇವುಟ್ಟಾಮೊಲ್ಲೆಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೨೦) ; ಬಗೆಯೊಳ್ಪೇಟದ ಬೀಜಮಂ ತಳೆದು ನೀರ್ವೊಯ್ಯುಂದದಿಂ . . . ನೀರ್ವೊಯ್ಯುದುಂ ಪಾಂಥರಾಕೆಗಳೊಳ್ತೊಟ್ಟೊಲವಿಂಗಲ್ತೆ ಬಟಿನೀರಂಬಂದದಿಂದೀಂಟಿ ದಿಟ್ಟಿಗಳಿಂ ದೀಂಟುವರಾ ಪ್ರಪಾಪ್ರಣಯಿನೀಲಾವಣ್ಯನೀರಂಗಳಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೨೯) ; ಹೊದಱಿನಲಿ ಮಿಗೆ ತೊಟ್ಟ ಕಬ್ಬೊಗೆ ಝಗೆಯ ಹೊರಳಿಯ ಕಿಡಿಯ ಗಡಣದಲೆ ಹುಟ್ಟಿದುರಿ ಹೆಮ್ಮರನ ಸುತ್ತಲು ಕಟ್ಟಿತು (ಕುವ್ಯಾಆ. ೨೦-೫೫). ೭. ಪಡೆ ; ಹೊಂದು : ಈತನೊಳ್ ತೊಟ್ಟ ಕಿಂಕರ

ಭಾವಂ ನಮಗಕ್ಕಿಗೊಟ್ಟು ಮಡಗೂಟುಣ್ಬಂದಮಂ ಪೋ೯ಲದೇ (ಆದಿಪು. ೧೪-೩೨) ; ೮. ಸೇರು ; ಕೂಡಂ: ನಿಟ್ಟೆಯ್ದಿಯಾಗು ಪತಿಯೊಳ್ ತೊಟ್ಟನುವಶಯಾಗು ಶೀಲವತಿಯಾಗು ಚಿರಂ ನಿಟ್ಟಾಯುವಾಗು ನೀನೆಂದಿಟ್ಟರ್ ಸೇಸೆಯಂ (ಶಾಬ್ದಾ.ಕ. ೨೨೩). ತುಡು₁: ೧. "ತುಡು – ಶರಸಂಧಾನೇ, ಭೂಷಣಾವರಣೇಚ (ಒಡವೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊ)" (ಕವಿಮ) ; ಅನರ್ಘ್ಯಮಪ್ಪ ಮಾಣಿಕ್ಯದುಂಗುರವಂ ಕಳೆದು ತನಗೆ ತುಡಲ್ಕೆಂದು ಕೊಟ್ಟೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೫-೨) ; ಇವು ರತ್ನಕುಂಡಲಂ ಜಿತರವಿಮಂಡಳಮಿವು ತುಡಲ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಮೆ ನಿನಗೆ (ಆದಿಪು. ೧೨-೧೦೮) ; ತುಡನೆ ಕವಚವಂ ರಾಧೇಯಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೦೯) ; ನಿಮ್ಮ ತುಡುವಾಭರಣಂಗಳಂ ಪಲವಮೂಲ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಂ ತಂದು (ಪಂಚತಂ. ೧೦೨-೧೪) ; ಉಟ್ಟ ನವಾಂಬರಕ್ಕಮರೆ ಪೂದೊಡವಂ ತುಡುವೊಂದು ಕೌತುಕಂ ಪುಟ್ಟೆ (ಜಗವಿ. ೬-೧೨) ; ತಾರಗೆಯಂ ವಿದ್ಯಾಧರಿಯರ್ ಮುತ್ತೆಂದು ತೆಗೆದು ತುಡಲವ್ವಳಿಪರ್ (ಗಿರಿಕ. ೦-೫೪). ೪. "ತುಡು–ಶರಸಂಧಾನೇ, ಭೂಷಣಾವರಣೇಚ (ಒಡವೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊ)" (ಕವಿಮ) ; ಮತ್ತಮೈಂದ್ರ ವಾರುಣ ವಾಯವ್ಯಾಗ್ನೇಯ ಪಾರ್ವತಾದಿ ಬಾಣಂಗಳಂ ತುಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೬೬ ವ) ; ಸೀಳ್ನಾಯ್ಗಳಂ ಬಿಡು ಕೋಲಂ ತುಡು (ಶಾರಂಪೂ. ೧೫೯) ; ದೊಣೆಯಿಂದಂ ತೆಗೆವಾಗಳೊಂದು ತುಡುವಾಗಳ್ಪತ್ತುಬಾಣಂ (ಗದಾಯು. ೩-೩) ; ನೆನೆದು ನಿಜಜನನಿಗಿತ್ತುದನನುವರದೊಳ್ ದಿವ್ಯಬಾಣಮಂ ತುಡದುದನಾ ದಿನಪಸುತಂ ತುಡನೆ ಅದಂ (ನೇಮಿಪು. ೦೨-೦೬೨) ; ಕರುಣಿಸಲೆ ಶಬರ ತುಡದಿರು ಸರಲಂ ನೀಂ (ಕುಸುಮಾ. ೦೪-೪೨); ಬತ್ತಳಿಕೆಯಿಂದುಗಿವ ಸಮಯದೊಳಗೊಂದು ತುಡೆ ಪತ್ತು (ಹರಿಪು. ೪೩-೦೭) ; ಒಡಿವಾಗಳೊಂದು; ಒಡಿಯಂ ತುಡುವಾಗಳೆರಡು . . . ಪಂಚಾಯುಧನ ಪೊಸಮಸೆಯ ವಿಶಿಖಂಗಳ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೮-೨೭).

ತೊಟ್ಟುವಾಯ್ = ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಮೇಲೆ ಬೀಳು: ಸ್ಫುರಿತ ಕೃಪಾಣಪಾಣಿಗಿದಿರಂ ನಡೆದಳ್ಕುಟ³ ತೊಟ್ಟುವಾಯ್ದು . . . ನೆಲಕಿಕ್ಕಿ ಪತ್ತಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೧೦೪).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಟು ; ಮಲ. ತೊಡು ; ತೆಲು. ತೊಡು, ತೊಡುಗು]

ತೊಡು₂, ತಡ್ಡು₂ (ನಾ). ಬಾಯಿಚಪಲ : ಮಗುವಿಗೆ ಮಳೆಗಾಲಕ್ಕೆ ತೊಡುವಿಗೇನಾದರೂ ಮಾಡು (ಮರಮ. ೩೪೯) ; ಸಂಜೆ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತೊಡುವಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ (ಸ್ವಪ್ನಜೊ. ೧೧೩) ; ದೋಸೆ ತಿನ್ನುವ ಆಸೆಯಿಂದ ಇದ್ದ ಸೊಸೆಗೆ ದ್ರೋಹವಮಾಡಿದ ಪಾಪ ನನ್ನದು . . . ಎಷ್ಟು ತೊಡುವಾಗಿತ್ತೋ ಅವಳಿಗೆ (ಪದ್ಮಸ. ೬೧). ತುಡು₂: ತುಡುವಾಗತ್ತೆ ಎಂದರೆ 'ತುಡುವಾಗತ್ತೆ ತುಡುವಾಗತ್ತೆ ತುಳಸಿನಾರಾಯಣ' ಎಂದು . . . ಕೋಡುಬಳೆ ರವೆವುಂಡೆಯನ್ನು . . . ಕೊಟ್ಟು ಕಳಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು (ಪ್ರಶ್ನೆ. ೯೩) ; ಬೇಕು ಬೇಕಾದಾಗ, ತುಡು ಬಂದ ಕೂಡಲೆ, ಸಿಹಿ ತರಿಸಿ (ಚಂದ್ರಸ. ೪). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಟು = ತಿನ್ನು ; ತುಳು. ತೊಡು]

ತೊಡುಗೆ, ತುಡಿಗೆ, ತುಡುಗೆ, ತೊಡಿಗೆ (ನಾ). ೧. ಒಡವೆ ; ಆಭರಣ ; ಅಲಂಕಾರ : "ನೇಪಥ್ಯಮಾ ಭೂಷಣಮಲಂಕಾರಮಾಭರಣಮೆಂದೆನಲು ತೊಡು [ಪಾಠಾಂ. ಡಿ]ಗೆಗಭಿಧಾನಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೮-೧೦) ; "ಮಂಡನಂ, ಮಂಡನೀಯಂ, ಈ ೨ ತೊಡುಗೆ" (ಕಾಶಕ್ಯ. ೩೬೯). ೨. ಉಡುಪು: (ಹ). 'ಉಡುಗೆ' ವರಾ. ತುಡಿಗೆ : ೧. ಪೊಸಮುತ್ತಿನ ತುಡಿಗೆ ಪೊದಟ್ಪಿಸಯೆ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೬೮) ; ಬಳೆ ತುಡಿಗೆಯಾಗಿಯುಂ ಸರಿಗೆಯಲ್ಲದಂತೆ . . . ದೂರಭವ್ಯರುಮಭವ್ಯರುಂ ಶ್ರಾವಕರಾಗಿಯುಂ . . . ಮೋಕ್ಷಗಾಮಿಗಳಲ್ಲರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೧-೦೫೭); ವಾಸಂತಋತುಕಾಲ ಸಮಯ ಕುಸುಮವನಾ ವಿಲಾಸಿನೀಜನ ತು [ಪಾಠಾಂ. ತೊ]ಡಿಗೆಯಂ ಮಾಡಿ ತಂದೊಲ್ದು ಭೂಸುದತಿವಲ್ಲಭಂಗೀಯಲು (ಹರಿಶ್ಚ. ೩-೪೮) ; ತುಡಿ [ಪಾಠಾಂ. ಡ, ಡು] ಗೆಯಂ ತೊಟ್ಟಂ ; ಪೂವಂ ಮುಡಿದಂ (ಕಮಲ. ೧೨೭ ಪ್ರಯೋ). 'ಕಿವಿದುಡಿಗೆ' ವರಾ. ತುಡುಗೆ : ೧. "ಭೂಷಣಃ, ಅಳಂಕಾರಃ, ನೇಪಥ್ಯಂ, ಆಭರಣಂ–ಈ ೪ ತುಡುಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೪೯-೩೦೫) ; ಅನರ್ಘ್ಯಮಪ್ಪ ತುಡುಗೆಗಳುಮಂ ಬಟ್ಟವಟ್ಟ ಗೊಟ್ಟು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೫೦-೨) ; ತುಡಲ್ಕೆ ತುಡುಗೆಯನುಡಲ್ಕೆ ದಿವ್ಯಾಂಬರಮಂ . . . ಕುಡುವಮರಿ ಕಲ್ಪಲತೆಯನೆ ಪೋಲ್ತರ್ (ಆದಿಪು. ೭-೧೧); ರತ್ನದ ತುಡು [ಪಾಠಾಂ. ತೊಡಿ] ಗೆಯನಿತ್ತುಂ ಯತ್ನದೆ ರಕ್ಷಿಸುವನೆಂಬ ನುತ್ತಮಾಜ್ಞೆನಂ (ಸಮುಪ. ೫-೦೫೦) : ಮೊದಲ ಯುಗಳದೊಳೆ ಸುದತಿಯರುದಯಿಪರ್ . . . ಮಹಿಗೆ ತುಡುಗೆಯೆನಿಸುವ ತೆಱದಿಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೫-೮೧) ; ತುಡು [ಪಾಠಾಂ. ಡಿ] ಗೆಯ ತೊಟ್ಟು ಪಟ್ಟಾವಳಿಯ ಮುಂಜೆಱ ಗುಟ್ಟು ಕುಳಿತಿರೆ (ಕೌಶಿಲ. ೨೪-೦೩). ೨. ತೊಡರ್ದಮರ್ದ ಬಾಳವಣ್ಣದ ತುಡುಗೆ ಪಳಂಚಲೆವ ಪಂಚಜಡೆ . . . ಚೆಲ್ವಿದಿದಿರ್ದುದು (ಪಂಪಭಾ. ೨-೪)

ತೊಡಿಗೆ : ೧. "ತೊಡಿಗೆ–ಅಲಂಕಾರ, ಆಭರಣ, ಪರಿಷ್ಕಾರ, ವಿಭೂಷಣ, ಮಂಡನ" (ನಾಚಿರಾ. ೬) ; ಮುತ್ತಿನ ತೊಡಿಗೆಗಳಂ ತೊಟ್ಟು ದರ್ಪಣಶಯನ ದೊಳಿರ್ದು (ಪಂಪಭಾ. ೦-೧೦೪ ವ) ; ತನ್ನ ತೊಟ್ಟ ತೊಡಿಗೆಗಳೆಲ್ಲವುನ ನೆಗಂಗಟಿತ್ರಮನಿತ್ತಂತಾನುಂ ಬೀಟ್ಕೊಳಿಸಿ ಕಟಿಸಿ (ಶಾರಂಪೂ. ೩೨೪) ; ಅಂತು ತೊಡಿಗೆಗಳಂ ಪುಲಿಯಿಂ ಪಡೆದು (ಪಂಚತಂ. ೦೧೧-೧೧) ; ನಿಮ್ಮ ಶರಣರ ಪಾದಕ್ಕೆ ತೊಡಿಗೆಯ ಮಾಡಿ ಸಲಹು (ಬಸವ. ೨೫೦) ; ಹಳದಿಯ ಉಡುಗೆ ಸವೆಯದೂಡುವ ಕೊಳಲು ಮೈಯ ತವರದ ತೊಡಿಗೆ ಎಸೆವುತಿರೆ (ಬಸರ. ೯-೦೦೨) ; ಕೆಂಡದ ತೊಡಿಗೆಗೆ ಮನವಿಟ್ಟರಗಿನ ಪುತ್ಥಳಿಯೆಂತಂತೆ (ವೀರೇಚ. ೦-೨೦) ; ತೊಡಿಗೆಗಳೆಲ್ಲವಂ ತೊಡುವರ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೫-೨೯) ; ತೊಡಿಗೆಗಳು ಥಳಥಳಿಸೆ ಕಡೆಗಂಗಳ ಬೆಳಗು ಹೊಳೆಯೆ (ಬಸಪು. ೫-೨೮).

[ತೊಡು₁ + –ಗೆ]

ತೊಡುಗೊರೆ (ನಾ). ಉಡುಗೊರೆ; ಬಳುವಳಿ: (ಹ). ℙ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಪದ 'ಉಡುಗೊರೆ, ಎಂಬ ಪದದೊಡನೆ ಬರುತ್ತದೆ.

[ತೊಡು₁ + ಕೊರೆ₇ (< ಕೊಟ³]

ತೊಡುಪು 'ತೊಡಪು₂' ನೋ.

ತೊಡುವಡ್ಡಿ (ನಾ). ೧. ಹಣವನ್ನು ತೊಡಗಿಸುವುದರಿಂದ ಬರುವ ಬಡ್ಡಿ. ೨. ಚಕ್ರಬಡ್ಡಿ : ಧನುಮಾಸದ ತಿಂಗಳವೊಂದರ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವದ ರಂಗಪೂಜೆ ಬೀಜವೊಂನ ತೊಡುವಡ್ಡಿಇಂದ ನಡಮಂತಾಗಿ (ಎಕ. XV, ಬೇಲೂರು. ೨೪೭-೪ ; 1297).

[<ತೊಡಗು₁ + ಬಡ್ಡಿ₁. / ತಮಿ. ತೊಟರ್ವಟ್ಟಿ]

ತೊಡುವಿಲ್(ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಿಲ್ಲು: ತೊಡುವಿ[ಪಾಠಾಂ. ತೊಡುಬಿ, ತೋಡುವಿ]ಲ್ಲಂಬು ತರಕಸ ಬಲ್ಲೆಯ ಜೋಡಚೀಡೆಯ ಸವಗ ಸೀಸಕದ ಗಾಡಿ ಕೈಮಿಗೆ ಪೊಱಮಂಟರು ರಾವುತರು (ಕುಮಾರಾ. ೦೧-೦೭).

[ತೊಡು₁ + ಬಿಲ್₁]

ತೊಡೆ₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಲೇಪಿಸು ; ಬಳಿ ; ಪೂಸು ; ಸವರು ; ಹಚ್ಚು : ಮನ್ಮಥೋತ್ಸವಾಭಿಮುಖ ಮುಖಚಂದ್ರನಂ ಚಂದ್ರಕವಳದಿಂ ತೊಡೆದು (ಆದಿಪು. ೪-೧೪ ವ) ; ಕುಡಿ ಮುಜಿದಿರ್ದೊಡಂ . . . ಆಯದೆಡೆಯೊಳ್ ಬಿಸಿಯಪ್ಪ ತುಪ್ಪಮಂ ತೊಡೆದು (ಲೋಕೋಪ. ೬-೦೩) ; ಒಪ್ಪವ ನುಡಿವರಯ್ಯಾ ತುಪ್ಪವ ತೊಡೆದಂತೆ (ಬಸವ. ೭೭೫) ; ತೊಡೆದ ಭಸಿತಂ ಧೂಮವಿಡೆ ಮೈಯ ರೋಮ ಕೌಜಿಡೆ . . . ಕೌಶಿಕಂ ಮುನಿದನು ವಸಿಷ್ಠಮುನಿಗೆ (ಹರಿಶ್ಚ. ೨-೩೩); ಮಂತ್ರಿಸಿದ ಸುರುಚಿರಭಸಿತವಂ ತಳೆದು ತಾಂ ತೊಡೆಯಲ್ಕೆ (ಬಸಪು. ೪೯-೨೯) ; ಆದ ಮೈಗಂಡಿಯೊಳು ರಕುತವ ಶೋಧಿಸುತ ಹಳದುಪ್ಪವನು ತೊಡೆದಾದರಿಸಿದುದು ವೈದ್ಯಸಂತತಿ ವೀರ ಭಟರುಗಳ (ಕುಮಾರ್ಥ. ೫-೪೦); ಕಡುಮೂರ್ಖನಾದರೇನು ದುಷ್ಕರ್ಮದಿಂ

ತೊಡೆದಾತನಾದರೇನು (ಪುರಂದ. ೧-೧೪೩-೧). ೨. ತೀಡು ; ಸೋಕು : ಪರಿತಂದಾಗಳ್ ಚಂಚುವಿಂ ತೊಡೆದು ಮೆಯ್ಯುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧-೩೩) ; ಪುಗಿಲುಪುಗಿಲೆಂದುಡಯ ತೊಡೆಯುತಿರೆ ತಂಗಾಳಿ (ಕಾಂಭೋ. ೬೦-೯೯). ೩. ಒರಸು : ತದೀಯಪಾದಪಲ್ಲವಂಗಳನಾನಂದಾಶ್ರುಮಿಶ್ರಿತಜಳಂಗಳೊಳ್ ತೊಳೆದುಂ ನಿಜೋತ್ತರೀಯ ಪಲ್ಲವಂಗಳೊಳ್ ತೊಡೆದುಂ (ಆದಿಪು. ೫-೪೬ ವ) ; ಜಳದಿಂದೆ ಕರ್ಚಿ ವಸ್ತ್ರಾಂಚಲದಿಂ ನಿಜವದನದಿಂಬಮಂ ಸತಿ ತೊಡೆದಳ್ (ಶಾಂತಪು. ೬೦೩) ; ಅಂಬರಣಪಾಂಸು ಪತ್ತಿರೆ ಶರೀರವಮಂ ತೊಡೆದು ಕಳೆದೆ ವಸ್ತ್ರಾಂಚಲದಿಂ (ಗದಾಯು. ೯-೨೭); ನನೆದುಂಬಂ ತಾವರೆಪೂವಿನ ಕೈಪೊಡೆಯಿಂ ಮನೋಭವಂ ತೊಡವಪೊಲಾ ವನಿತೆಯ ಸಬಾಷ್ಪಲೋಚನಮನವನಿಪತಿ ಶೋಣಪಾಣಿತಳದಿಂ ತೊಡೆದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೧೬) ; ಕಣ್ಣನಿಯಂ ತನ್ನ ಕರಾಗ್ರದಿಂದೆ ತೊಡೆದಂ ವಿಶ್ವಂಭರೋರ್ವೀಶ್ವರಂ (ಕುಸುಮಾ. ೩-೪೯) ; ಬಾಷ್ಪೋದಕಬಿಂದುಸಂದೋಹಮಂ ತೊಡೆದು ನಿನ್ನ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆನುತ್ತ ಮತ್ತಿಂತೆಂದಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧-೬೨ ವ) ; ದುರ್ವ್ರಣವ ತೊಡೆದು ಕಟ್ಟುವ ಹಸ್ತವೈದ್ಯರ ಗಡಣ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೫-೪೦). 'ಕಂಬನಿದೊಡೆ' ಪರಾ. ೪. ಅಳಿಸು ; ಉಜ್ಜು ತೆಗೆ : ಮನಸಿಜನ ತಲೆಯು ಬರೆಹವ ತೊಡೆದೆನು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೬೧-೧೭೩); ತೊಡೆವೆಂ ಶಕ್ರನ ನಾಮಮಂ ತುಡುಕಿ ನೀರೊಳ್ ಮೆಟ್ಟುವೆಂ ವಜ್ರಿಯಂ (ಜಗವಿ. ೩-೨೦); ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿರೆ ತಾವಕ್ಕಿಕ್ಕಿದ ಸಿರಿಗಂಪು ಪಣೆಯೊಳೆಸೆದುದು ಕೋಪಂ ವಿಕ್ಕತನು ಬೆಸಸಿದೊಡೆ ನೊಸಲಕ್ಕರಮಂ ತೊಡೆಯಲೆಂದು ಬಂದಿಂದುಪೊಲ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೮೬); ಎಡಬಿದನೋ ಅವನ ನೊಸಲಕ್ಕರವಂ ತೊಡೆದುದಕ್ಕುಂ(ಶಮದ.೫೭ ಪ್ರಯೋ); ಸರಸಿಜಾಸನನಂದು ನೊಸಲಲಿ ಬರೆದ ಲಿಪಿ ಹಡತಲೆಗೆ ಹೋಹುದೆ . . . ಮರಳಿ ತೊಡೆಯಲು ಕಾಯಲುಂ ಪಂಕರುಹಗರ್ಭಂಗಾಗದು (ಬಸವಪು. ೪೭-೧೩) ; ತೊಡೆದನಾಗಳೆ ನೊಸಲ ಕಣ್ಣಿನ ಕಿಡಿಯನೆಲ್ಲರನುಳುಹಿದನು (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೧೩-೬೨) ; ಲೀಲೆಯಿಂದೀ ಭೀಮ ದೈತ್ಯರ ಭಾಳಲಿಪಿಯನು ತೊಡೆದ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೭-೩೫) ; ಶರದ ಘನರಾಜೇಂದ್ರಪದವಿಯ ಬರಹ ತೊಡೆದುದು (ತೊರರಾ. ೩-೨-೨); ಬರೆಬರೆದಂತದಂ ತೊಡೆದು ತೊಟ್ಟನೆ ನಿಟ್ಟಿಸಿ . . . ತೋರ್ಪ ದುಷ್ಕವಿ ಮಹಾಕವಿಮಧ್ಯದೊಳೊಪ್ಪಲಾರ್ಪನೇ (ರಾ ಜ ಶೇ. ೧-೨೩); ತೊಡೆಯಲಪ್ಪುದೆ ನೊಸಲ ಬರೆಹಗಳ ಕುಂದಂ (ಕಾಲೂಕ. ೧೦೦೦-೨೨೮). ೫. ಗುಡಿಸು; ಉಡುಗು: "ತೊಡೆ-ಸಂಮಾರ್ಜನೇ, ಅಂಗೇಚ" (ಶಮದಾ); ಉತ್ಪಲಿಕೆಯಂ ಕದಳೀಗೃಹಮರಕತವೇದಿಯಂ ಕಮಲದಳಂಗಳಿಂ ತೊಡೆಯಲುಂ . . . ಪೆಸರ್ವೆಸರೊಳೆ ಕರೆದು ಪೇಟ್ಟ (ಶಾಂತಪು. ೧೦೦೭); ಊರ ಚೌವಟ್ಟದೊಳಂ ತೊಡೆದು ಬರೆದಲ್ಲಿ ರಂಗಮನಡುಗೆಗಳಂ ಸುರಿದು ಸೂಸಿ ಕಿಡುವವರ್ಮೋಳಧರ್ (ಸಮುಚ. ೯-೧೩೦) ; ಕಡುಸೊಗಯಿಪ ಮಣಮನೆಯಂಗಣಮಂ ತೊಡೆವ . . . ಮಡದಿಯರ ಮೊತ್ತಂ ಕಣ್ಗೊಪ್ಪಿದುದು (ಜಯುಕಾ. ೧೨-೧೩). ೬. ಶಂದ್ಧಿಮಾಡು ; ಶುಭ್ರಮಾಡು : ವರಮುಕುರವಂ ತೊಡವ[ಕಾಶಾಂ. ಬೆಳಪ]ರಾರ್ (ಹರಿಕಾ. ೧-೨೨). ೭. ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡು; ನಾಶಮಾಡು: ನರಜನ್ಮವ ತೊಡೆದು ಹರಜನ್ಮವ ಮಾಡಿದ ಗುರುವೇ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೨೩-೪೩) ; ಜಿನಬುದ್ಧಸಮಯವಿದೆಂದುಲಿವ ಪೆಸರಿಲ್ಲದಂತಾತನು ತೊಡೆದು ಕಳೆದು (ಬಸವಪು. ೫೦-೫೦) ; ಜಯವಿಜಯರಾ ದೈತ್ಯಜನ್ಮವನು ಈತ ತೊಡೆದನು (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೭-೧೦-೨೪) ; ಮೇಘಪ್ರಸರಕೊಳಗಹನೊಮ್ಮೆ ರವಿ ತೋರುವನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಅಸಮಸಮರದೋಳೀತನಾ ಪರಿಮಸುಳುವನು ತೋರುವವರಿ ತೊಡೆವನು ದೆಸೆಗೆಡಿಸುವನು ಬಳಿಕ ಮುಳಿಸಿ ನೊಳಾ ಮಹಾರಥರ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೧೧-೩೭) ೮. ನಾಶವಾಗು; ಇಲ್ಲವಾಗು: ತಪ್ಪಿತ ತೊಡೆಯಿತ್ತು ಭವಬಂಧನ ಹಿಂಗಿತ್ತು (ಶರಗೋ. ೨) ; ಪಾಂಡವರೂ, ಕುಂತಿಯೂ ಬದುಕಿಕೊಂಡು, ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ . . . ದುಃಖ ತೊಡೆದಿದೆ ! (ವಚಭಾ. ೬೬) ; ಎಂದಾದರೊಮ್ಮೆ ತುಸು ಕದನ ಸುಳಿದರೆ . . . ಹೇಗೋ ತೊಡೆದು ಬಿಡುತ್ತಿತ್ತು (ಚಟ್ಟಹೊ. ೪). ೯. ಪರಿಹರಿಸು; ನಿವಾರಿಸು: ಸಯ್ತುಡವಡಿಕೆಗಳಂ ತೊಡೆದತ್ತೆಡವಟೆಯುದೆ ಪೊಳೆವ ಮಿಂಚು (ಕವಿರಾ. ೩-೧೨೫) ; ಕೋಪಪಮಂಗಜರಸಪೂರದೊಳ್ ತೊಡೆದವೋಲ್ ತಳರ್ದತ್ತು (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೧೦);ಎನ್ನ ಕಾಯದ ಕರ್ಮವ ತೊಡೆದು . . . ಕಾರುಣ್ಯವ ಮಾಡು (ಅವಕಂ. ೧೬೬-೬೫೩).

ತೊಡೆದುಕೊಳ್, ತೊಡೆದುಕೊಳ್ಳು = ೧. ಲೇಪಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ಬಳಿದುಕೊಳ್ಳು : ಎದುರಿಗೇ ಇದ್ದ ತವ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಯ ಸುಪ್ರಭೆಯನ್ನು ತೊಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ (ಸುವಸಂ. ೧೬). ೨. ಒರೆಸಿಕೊಳ್ಳು: ತುಡುಗಣೆ ತೊಟ್ಟನಂತ ಬಾಯಂ ತೊಡೆದುಕೊಂಡು (ಪಂಚತಂ. ೨೮೪-೨೩). **ತೊಡೆದುಹಾಕು** = ೧. ಅಳಿಸಿಹಾಕಂ ; ಅಳಿಸು : ನಿನ್ನ ಹಣೆಯ ಬರಹವನ್ನು ತೊಡೆದು ಹಾಕುತ್ತೇನೆ (ರಾಜಸೂ. ೩೧). ೨. ನಾಶಮಾಡು; ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡು: ರಾಜರ ದುಷ್ಟಸಹವಾಸಗುಣ ಅವರ ವಿವೇಕವನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕಿತ್ತು (ಮರಳಿ. ೧೬೩) ; ಗ್ರಹಗಳು ರೂಪುಗೊಳ್ಳುವ ಕ್ರಿಯೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಪೂರ್ವ ಸಂಭವವಾದುದು ಎಂಬುದು-ಮತಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕಲು ಇಚ್ಛಿಸದಿದ್ದ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಧಾನಗುಣವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು (ಭೂಹುಟ್ಟು. ೨೯). **ತೊಡೆದು ಹೋಗು** = ಇಲ್ಲವಾಗು : ಅವರಿಗೆ ಉಂಟಾದ ಅಂತಹ ವಿಷಮವಿಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಮಯಸ್ಫೂರ್ತಿಯು ತೊಡೆದುಹೋಯಿತು (ರಾವಿಜ. ೨೩).

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ತೊಟ್ಟೈ, ತುಟ್ಟೈ ; ಮಲ. ತುಡೆ ; ತುಳು. ತೊಡೆ, ತುಡೆ ; ತೆಲು. ತೊಡೆಯು. ತುಡ್ಚು]

ತೊಡೆ₂ (ನಾ). ಸೊಂಟದಿಂದ ಮಂಡಿಯವರೆಗಿನ ಭಾಗ ; ಊರು : "ಪ್ರಸೃತಾಪ್ಯೆ ಜಂಘೆ ತೊಡೆಯೂರು" (ವಸ್ತು.ಕೋ. ೬೬-೩); ವೀರಶ್ರೀ ಮಹಾದೇವಿಯರರಸನ ತಲೆಯಂ ತನ್ನ ತೊಡೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೦೭-೧೧) ; ವದನಂ ತೋಳ್ ತೊಡೆ ಪಾದಮೆಂಬಿವನಿವಂ ಶುಶ್ರೂಷೆಗೆಯ್ವಳ್ಕೆ (ಆದಿಪು. ೮-೭೩); ಕುರುರಾಜನ ತೊಡೆಯನುಡಿವೆನೆಂದಂ ಭೀಮಂ (ಗದಾಯು. ೨-೨೮); ತೊಡೆಯ ಮೇಲಿರ್ದೊಡಂ ಸ್ತ್ರೀಯನಾರೈದುಕೊಂಡಿರಬೇಕು (ಪಂಚತಂ. ೧೩೩-೧೬) ; ಸುರಪತಿಯ ಬೇಳಂಬವನು ವಿಸ್ತರಿಸಲೇತಕೆ ವಜ್ರಕೀಟೋತ್ಕರವ ಕಳುಹಿದರೆನ್ನ ತೊಡೆಗಳನುಗಿದವವು ಬಳಿಕ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೯-೩೧).

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ತೊಟ್ಟೈ, ತುಟ್ಟೈ ; ಮಲ. ತುಡ ; ತುಳು. ತೊಡೆ, ತುಡೆ ; ಕೊಡ. ತೊಡೆ ; ತೆಲು. ತೊಡ]

ತೊಡೆಗಟ್ಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ಬೀಟೆ, ತೊಡೆಗಟ್ಟ, ಕರೇವ್ಯಾಡಿ (ಮೈ.ಕಿಗ. ೨೮-೫೯೮). [?]

ತೊಡೆಚಲ್ಲಣ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಲ್ಲಣ ; ಮೊಳಕಾಲಿನವರೆಗೆ ಬರುವ ಉಡುಪು ; ಅರ್ಧೋರುಕ : ತೊಡೆಚಲ್ಲಣ ತೊಟ್ಟ ಜೋಡು ಬಿಡದೆ ಮೆಟಿಯೆ ಬಿಲ್ಲವರು ನಡೆತಂದರು (ಕುಕಾಸಾಂ. ೧೧-೩೫) ; ಹೆಜ್ಜೆ ಹೆಜ್ಜೆಗೆ ತೊಡೆಚಲ್ಲಣವಡಸಿರ್ದ ಗೆಜ್ಜೆಯು ಗಲಿರೆಂಬ ರವದಿ. . . ಬಂದನು (ಪ್ರೋಹಚ. ೧೨-೪೯). [ತೊಡೆ₂ + ಚಲ್ಲಣ]

ತೊಡೆಚಾಟುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ತೊಡೆಗೆ ಮರೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು,-ರಕ್ಷಣೆಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳು : ಬೆಳ್ಳಿಪೊಂಗುಬ್ಬಿವರಿಗೆಯಂ ತೊಡೆಚಾಟುಗೊಳುತೊಡನೆ ಖಡ್ಗಂಗಳ ಝಳಪಿಸುತೆ . . . ಪೊಯ್ದಾಡುತಿರ್ದರಾ ಹರಿಗೆಯವರು (ಚಿಲಪು. ೪೮-೫೦); ಕಾಳೆಯಿಂದೆ ಬೆದಬಿದಿರಿ ನೇಜಯಂಗಳನೂದು ಹರಿಗೆಯಂ ಕದಲಿಸು ವರೂಥಮಂ ತೊಡೆಚಾಟುಗೊಳ್ಳೆನುತೆ ಕದನವಿಕ್ರಮರೆಲ್ಲರುಂ ಬಿದಱ ಕಂಡ ಕಡೆಗೋಡಿದರು (ಚಿಲಪು. ೫೦-೧೬).

[ತೊಡೆ₂ + ಚಾಟು₃ + ಕೊಳ್₁]

ತೊಡೆತ (ನಾ). ೧. ಲೇಪನ ; ಬಳಿಯುವಿಕೆ : "ಲೇಪನಂ ತೊಡೆತಂ" (ರಾಜಶು. ೨-೧-೮೭) ; (ಬಣ್ಣ, ಸುಣ್ಣ ಬಳಿಯುವುದರಲ್ಲಿ) ಮೊದಲನೆಯ ತೊಡೆತ (First Coat. ಇಂಕನ್ನ.). ೨. ನಾಶ: ಗಡ್ಡೆ ಇರ್ಪುದು, ಕಿರಿದು, ಸಲಿಮಿಸಿನ ಮುಂದುಗಡೆ, ನಾವೆಗಳ ತೊಡೆತ (ಶಾರಪ. ೧೭-೪೯೩).
[ತೊಡೆ$_1$ + – ತ$_2$]

ತೊಡೆತಟ್ಟು 'ತೊಡೆದಟ್ಟು' ನೋ.

ತೊಡೆದಟ್ಟು, ತೊಡೆತಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ಚುಂಕ್ಕುತಟ್ಟು : ಚಂಡವಿಕ್ರಮ ನೊಳಗಿದನು ನಾರಿಯರ್ ನಿಖಿಲೋಪಚಾರವ ಮಾಡಿ ಕೈವಾರಿಸಿ ತೊಡೆ ದಟ್ಟಲೊಡನೆ ಪಾರಿಯ ವಾದ್ಯ ಘೋಷಣಸಲ್ಕೆ ದಿವ್ಯವಿಭೇರಿಯ ಹೊಡೆದರ್ರೂರೊಳಗೆ (ಮೋಹತ. ೧೮-೧೦೦). **ತೊಡೆತಟ್ಟು** : ೨. ಮಲ್ಲ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗು ; ಸಡ್ಡುಹೊಡೆ : ಜಟ್ಟಿಗಳು ತೊಡೆತಟ್ಟಿ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾದರು (ಕೂಶಿ). [ತೊಡೆ$_2$ + ತಟ್ಟು$_1$]

ತೊಡೆಪ, ತೊಡಹ$_1$, ತೊಡೆಹ (ನಾ). ೧. ಬಳಿಯುವಿಕೆ ; ಲೇಪನ : ತೊಡೆಪಂ, ನಡೆಪಂ, ಮೊಗೆಪಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೫೭೧ ಪ್ರಯೋ). **ತೊಡಹ$_1$** : ೧. ಜಡೆದಲೆಯ ತೊಡಹದ ವಿಭೂತಿಯ ಮುಡಿವೆರಳ ಜಪಸರದ . . . ಮುನಿಯ ವೇಷವ ತೊಡಚಿಕೊಂಡಿಹ ಕಾಲನೇಮಿಪ್ಪಂತೆ ರಂಜಿಸಿದ (ತೊರರಾ. ೬-೪೭-೬೮) ; ಹೇಮದ ತೊಡಹದುರುನಿಸ್ಸಾಳತತಿಯಲಿ ನುಡಿ ವಡಚ್ಚರಿಯೆನಲು ಮಿಗೆ ಸಂಭ್ರಮಿಸಿತಾ ನಗರ (ತೊರರಾ. ೬-೫೩-೧೭). ೨. ಗಿಲೀಟು ; ಲೇಪ : ತೊಡಹದ ಕೆಲಸದ ಬಣ್ಣದಂತೆ ಕಡಿಹಕ್ಕೆ ಒರೆಗೆ ಬಾರದು ನೋಡಾ (ಬಸವ. ೨೮೯) ; ಚಿಗಿವ ಚಲನೆಯ ಚಂಗುವಾಚಿನ ಮೃಗ . . . ತರುಕದಂಬದಲಿ ಅಡಗಿ ತೋಱುತ ನಿಲುತ ನಿಗುರುತ ತೊಡಹದಳಿಮನದಧಮಪುರುಷನ ನುಡಿಯುಪೊಲು ವಂಚಿಸುತ ಹಾಯ್ದುದು ವಿಪಿನದಲಿ ಸ್ವಪನ (ತೊರರಾ. ೪-೮-೪೭). ೩. ಕಪಟ ; ಠಕ್ಕು ; ನಟನೆ : ಕಡಿಗಳ ಹದಿನೆಂಟನೊಡಗೂಡಿ ಸಂದಿಸಿ ತೊಡಚಿ ಕಟ್ಟಿದೆ ನರರ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಈ ತೊಡಹದ ನಾಯ ನಿಚ್ಚ ನೀನಿಕ್ಕಿ ಕಡಿಸಿದೆಯಯ್ಯ (ದೇದಾವ. ೪೭-೬೨) ; ತೊಡಹದಧಟನೆ ತಳೆದು ಯುದ್ಧಕೆ ತಡಹುಸಿ ಸಮಸತ್ತ್ವದಲಿ ಫಣಿಶಯನು ಕಾದಿದನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೨-೬೮). **ತೊಡೆಹ** : ೨. ಕನಕದ ತೊಡೆಹದೊಳಾ ಸರಪಣಿಯಂತೆ ಜನಪನಿನ್ನೊಬ್ಬ ಮಾಡುವನೆ (ಭರತ. ೪೯-೧೪೦) ; ಹೊಸ ಹೊನ್ನ ತೊಡಹದಂತೆಸೆವ ಮೈಬಣ್ಣ (ಭರತ. ೭೭-೧೯). ೪. ತೋರಿಕೆ: ವೀರ ರೆಂದೆನಿಸುವರು ತೊಡೆಹದ ಶೌರಿಯದ ಸಿರಿವಂತರರಸುಕುಮಾರಕರು ನಿನ್ನವರು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೩-೪೭) : ಹೊಳೆಹೊಳೆದು ತಂಬುಲದ ರಸದಲಿ ಮುಳುಗಿ ಮೂಡುವ ಧಗೆಯ ತೊಡೆಹದ ಮಲುನಗೆಯ . . . ಭೂಪಾಲನಿರವನು ಕಂಡು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೮-೯). [ತೊಡೆ$_1$ + – ಪ$_2$]

ತೊಡೆಮಡ (ನಾ). ೧. ಆನೆ ಅಥವಾ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಏರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿದ್ಯೆ,–ವರಸೆ : ಸರಸನ್ನ ತೊಡೆ[ಪಾಠಾಂ. ಡ]ಮಡಂ ಕಸೆಕಟ್ಟು ಕಡಿಯಾಣ ಸರಸಮುಂ ಸ್ಯೆರಿಸದ ಚಳಬಳಿಕೆಗಳ ಚಾರು ತುರಗಕುಲ (ಸೋಮಚ. ೫-೨೮) ; ಬಳಿಕೆಯೊಳು ತೊಡೆಮಡ ಕಿಸಿ[ಕಸೆ]ಕಂಬಿಯ ಸರಸನ್ನೆಗಳಾಟದ ತೊಡಕಂ ಹೊದ್ದದೆ (ವೀರೇಶ. ೨-೨೯) ; ತೊಡೆಮಡ ದನಿ ಚಮ್ಮಟಿಗೆಗಳನೊಯ್ಯನೊಯ್ಯನೆ ಮೈವಳಿಗೆ ತಂದೊಡಂಬಡಿಸಿ (ರಾಜಶೇ. ೬-೧೧ ವ). ೨. ಸವಾರಿ : ಎನ್ನ ತೊಡೆಮಡದ ಮದಕರಿಯು ಭಕ್ತರ ಸಿರಿಯು ದುರಿತಗಜ ಹರಿಯು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಿರಿಯು (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೮-೪೩); ೩. ಸವಾರಿಯ ಒಂದು ಕ್ರಮ : ಥಾಪನೆ ಬಯ್ಸಿಕೆ ತೊಡೆಮಡಕಯ್ದನಿ ಯೆಂಬ ಚಡಾಯತಿಕೆಗಾಯತಿಕೆಪಡೆದಾರೂಢ ವಿದ್ಯಾವಿಳಾಸ (ಸೌಇಇ IX-I, ೩೪೩-೨೦ ; 1226). ೪. (ಅಲಂ) ಸಲಿಗೆ; ಆತ್ಮೀಯತೆ : ಪೊಱಮಡಿಸಿದಂ ಪುರಹರನ ತೊಡೆಮಡದ ಸುಕುಮಾರನು (ಸೋಮಚ. ೫-೨೨). [ತೊಡೆ$_2$ + ಮಡ$_1$]

ತೊಡೆಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಲೇಪಿಸು : "ತೊಡೆಯಿಸು – ಲೇಪ್ಯಕರಣೇ" (ಶಮುಧಾ). ೨. ಅಳಿಸು ; ಉಜ್ಜಿ ತೆಗೆ ; ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡು : ಪುರಾತನ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಕೀರ್ತಿಗಳಂ . . . ದಂಡರತ್ನದಿಂ ತೊಡೆಯಿಸಿ ಕಳೆದು (ಅಜಿಪು. ೯-೩೪ ವ); ಆಂ ಬಂದು ಪೋದ ಪದ್ಚೆಯನಂಬುಜಮುಖಿ ಪೆಱನದೂರ್ಬನಱಿಯದ ತೆಱದಿಂ . . . ತೊಡೆಯಿಸುವುದೆನುತುಮಾಂ ಪೊಱಮಟ್ಟೆಂ (ದಶಕು. ೧೦-೯೦); ತನ್ನರೇಂದ್ರನ ನೊಸಲ ಬರೆಹವ ಮುನ್ನೊರೆಸಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯೋನ್ನತಿಯನೀಶನ ಕವಳಿಗೆಯೊಳಂತು ತೊಡೆ[ಪಾಠಾಂ. ಡ]ಯಿಸುತ (ಬಸಪು. ೬೧-೭). [ತೊಡೆ$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೊಡೆಯೇಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಬಯಸಿ ಪಡೆದು ತೊಡೆಯೇಱಿಸಿ ಮುದ್ದನೊಱಲ್ದು ನೋಡಿ ನಡೆಪಿದ ಜನನೀ ಜನಕರ್ಗದೆನಿತಱಲ್ ಜನಿಯಿಕುಮೋ (ಕಾದಂಉ. ೪೭೫) ; ಅರಸನೆಂಬ ಪಾತಕನೆನ್ನಂ ತೊಡೆಯೇಱಿಸಿ ಕೇಳಿಕೆಯಾದೊಡೆ ನೋಡುತಿರ್ದೆಂ (ಯಶೋಚ. ೨-೫೧). [ತೊಡೆ$_2$ + ಏಱಿಸು]

ತೊಡೆವಾಳ 'ತೊಡೆವಾಳೆ' ನೋ.

ತೊಡೆವಾಳೆ, ತೊಡೆವಾಳ (ನಾ). ತೊಡೆಯ ಸಂದಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಳೆಯ ಕಾಯಂತೆ ಏಳುವ ಬಾವು ; ಉಡುಚು ; ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗುಹ್ಯ ರೋಗ : "ಜಾಂಗಃ = ತೊಡೆವಾಳೆ" (ಕಾಶಕೃ. ೧೦); ರಕ್ತಧಾತು, ಮಾಂಸ ಧಾತು ... ಇವಱಿಂದ ತೊಡೆಗಳ ಸಂದಿನಲ್ಲಿ ಆ ಗ್ರಂಥಿ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅದನ್ನೇ ತೊಡೆವಾಳೆ ಎಂದೆಂಬರು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೧೭೪). **ತೊಡೆವಾಳ** : ಈ ಬೇರಂ ನಿಂಬೇಹುಳಿಯಲ್ಲಿ ತೇದು ಕೊಡೆಯಲು ೩ ದಿನಕ್ಕೆ ತೊಡೆವಾಳ ಗುಣ (ವಿಷ್ಯವಿ. ೪) : ದೇಹದ ಗ್ರಂಥಿಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ಮು. ಕಂಕುಳಲ್ಲಿಯೂ ತೊಡೆಯ ಸಂದಿಯಲ್ಲಿಯೂ) ಏಳುವ ಗೆಡ್ಡೆ; ತೊಡೆವಾಳ; ಉಡುಚು (Bubo. ಇಂಕನ್ನ.).

[ತೊಡೆ$_2$ + ಬಾಳೆ$_1$ (< ಬಾಟಿ³)./ತಮಿ. ತೊಟ್ಟವಾಟಿ³, ತುಟ್ಟವಾಟ್ಟೈ; ಮಲ. ತುಡವಾಟ್ಟ; ತುಳು. ತೊಡೆವಾಳ್, ತೊಡೆವಾಳೊ]

ತೊಡೆವೇನೆ (ನಾ). ತೊಡೆಯ ನೋವು,–ವೇದನೆ : ಕುರುರಾಜಂ ತೊಡೆ ವೇನೆಗೆ ನರಳನೆ (ಗದಾಯು. ೯-೧೯). [ತೊಡೆ$_2$ + ಬೇನೆ]

ತೊಡೆವೊಯ್ (ಕ್ರಿ). ತೊಡೆಯನ್ನು ಮೃದುವಾಗಿ ಬಡಿ,–ಮೆಲ್ಲನೆ ತಟ್ಟು : ಹೊತ್ತು ಹೋಯಿತ್ತೇಳಿರೇ ಶಿವಾರ್ಚನೆಗೆಂದು ತೊಡೆವೊಯ್ದು ಮೆಲ್ಲನೆಬ್ಬಿಸೆ (ಬಸರ. ೯-೧೪೯). [ತೊಡೆ$_2$ + ಪೊಯ್$_1$]

ತೊಡೆಸಂಕಲೆ (ನಾ). ೧. ತೊಡೆಗೆ ಹಾಕುವ ಸಂಕೋಲೆ,–ಸರಪಣಿ : ತೊಡೆಸಂಕಲೆಯಿಕ್ಕಿದಪೊಲ್ಕುಡಿಯಳ್ಳಿಗಳಿಂದೆ ಸುರಿದುವಿರ್ಕೆಲಕೆ ಕರುಳ್ (ಶಮುದ. ೧೦೭ ಪ್ರಯೋ). ೨. ಬಿರುದಿನ ಬಳೆ : ಮೊಕ್ಕಳಮನೆ ಬಸಿಱೀ ಱಿಂದೊಕ್ಕ ಕರುಳ್ ತೊಡೆಯೊಳಾವಗಂ ತೊಡರ್ದನಸುಂ ಮಿಕ್ಕುವು ಬಿರುದರ ಬಿರುದಿಂಗಿಕ್ಕಿದ ಸುಟ್ಟಿಸದ ಮಿಸುಪ ತೊಡೆಸಂಕಲೆಯುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೭೪). ೩. (?) : ಬಿರುದಿನುಬ್ಬಟೆಯ ತಳವಟದೊಳೌಕಿದರು ತೊಡೆಸಂಕಲೆಯ ತೊಲಗದ ಕಂಭದಪ್ರತಿಬಲರು ಹಾಣಾಹಾಣಿಯಲಿ ಹೊಯಿದಾಡಿದರು ಕಡುಗಿ (ಕುಮಾರಭೀ. ೪-೨೭). [ತೊಡೆ$_2$ + ಸಂಕಲೆ]

ತೊಡೆಸಕ್ಕಿ, ತೊಡೆಸಕ್ಕೆ (ನಾ). ೧. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಾಕ್ಷಿ : ವಿಕ್ರಮಾಕ್ರಾಂತದಿಂ ದಿಗಧೀಶತತ್ತ್ರೀರ್ಡೆಸಕ್ಕಿಯಾಗೆ ಧರೆಯಂ ನಿಃಕಂಟಕಂ ಮಾಡಿದಂ (ಸೌಇಇ. IX-I, ೧೫೩-೨೩ : 1083); ನನೆಯಂಬುಗಳಂ ತೊಡೆಸಕ್ಕಿ ಮಾಡಿ ಕಾಂತೆಯ ತೊಡೆ ತೊಡೆದವು ಕನಕಕದಳಿಕಾವಿಲಸನಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೬೦) ; ಈವ ಗುಣಕ್ಕೆ ತಂನ ತೊಡೆಸಕ್ಕಿ ನಿಜಾಶ್ರಿತ ಪಂಡಿತಕ್ಕರ್ಗಳೊಳ್ ತೀವಿದುದಗ್ರ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ನಿಜದೋರ್ಬ್ಬಳದೇಳ್ಗೆಗೆ ಸಕ್ಕಿ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೨೩-೧೫ ; 1149). ೨. ತೊಡೆ ತಟ್ಟಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ (?) : ವಜ್ರವೇದಿಕೆಯಂ

ತಾಂ ತೊಡೆಸಕ್ಕಿ[ಪಾಠಾಂ. ಸಾಕ್ಷಿ]ವೊಯ್ವವೋಲ್ ವೊಯ್ದೊಡನೊಡನುಚ್ಚಳಿ ವುವಿದಲ ತುಂಗತರಂಗಂ (ಆದಿಪು. ೧೨-೧೨೪). **ತೊಡೆಸಕ್ಕಿ₂:** ೧. ತೊಡೆಗಳ ನುಡಿಯಲ್ಲುಗ್ರರುಗಳ್ ತೊಡೆಸಕ್ಕಿಗಳಾಗೆ (ಗದಾಯು. ೧-೭೮);"ಪ್ರತಿಬಂಧಕ" (ಪ್ರಶ್ನ) ; ಪರ್ಚುವ ಬಿರ್ದ ಪೆರ್ದೊಡೆ ತೊಡೆಸ[ಸ]ಕ್ಕಿಯಾಗಿದು ಕೆತ್ತುವ ವುಣ್ಗಳ ಬಾಯ್ಗಳೀಬನುವೃಡಿಸುವ ಬಾಯ್ಗಳಾಗಿರೆ ಕಱುತ್ತಿಱುವಂ ನೃಪ ಸೈನ್ಯವಂ (ಶೃಂಗಾರ. ೧-೮೩) ; ನಖಂ ಮುಡುಪನವುಂಕೆ ಕಂಡು ಸತಿ ಕಂಟಱು ಕಾಡುವಳೆಂದು ತನ್ನೊಡನೆಯ ಬೇಂಟೆಕಾಱವಡೆಯಂ ತೊಡೆಸಕ್ಕಿಯನುಂಟುವಮಾಡಿದಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೩-೧೪೦); ತೊಡೆಯ ಸ[ಪಾಠಾಂ. ಸೆ]ಕ್ಕಿ= ತೊಡೆಸ[ಪಾಠಾಂ. ಸ]ಕ್ಕಿ (ಶಮದ. ೧೭೨ ಪ್ರಯೋ).

[ತೊಡೆ₂ + ಸಕ್ಕಿ]

ತೊಡೆಸಕ್ಕೆ 'ತೊಡೆಸಕ್ಕಿ' ನೋ.

ತೊಡೆಸನ್ನೆ (ನಾ). (ಕಂದುರೆಸವಾರಿ ಮಾಡುವಾಗ) ತೊಡೆಯ ಅವುಕು ವಿಕೆಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಸನ್ನೆ.-ಸೂಚನೆ : ಆನೆಗೆ ಅಡಿಸನ್ನೆ ಕುದುರೆಗೆ ತೊಡೆಸನ್ನೆ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಕಣ್ಣಿನ ಸನ್ನೆ (ಇಂಬಾಪ. ೯೦-೩೭).

[ತೊಡೆ₂ + ಸನ್ನೆ₂]

ತೊಡೆಸೋಂಕು (ನಾ). ೧. ತೊಡೆಯು ಸ್ಪರ್ಶವಾಗುವಷ್ಟು ಹತ್ತಿರ,- ಸನಿಹ: ವಾಸವನ ತೊಡೆಸೋಂಕಿನಲಿ ಕುಳ್ಳಿಹರೀ ಮಹೇಶ್ವರರು (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೮-೧೮). ೨. (ಆಲಂ) ಸಲಿಗೆ ; ಆತ್ಮೀಯತೆ : ಎನಗೆ ನಿಮ್ಮಡಿಗಳಲಿ ಸಮಸೇವನೆಯ ದೇವ ಮುರಾರಿಯಂಜುವವನಲು ತೊಡೆಸೋಂಕಿನಲಿ ಸಾರಿದು ಶೌರಿಯಿಂತೆಂದ (ಕುಮ್ಮಾಉ. ೧೦-೨). [ತೊಡೆ₂ + ಸೋಂಕು₂]

ತೊಡೆಹ 'ತೊಡೆಪ' ನೋ.

ತೊಣಚಿ 'ತೊಣಸೆ' ನೋ.

ತೊಣಚೆ 'ತೊಣಸೆ' ನೋ.

ತೊಣಸಿ 'ತೊಣಸೆ' ನೋ.

ತೊಣಸೆ₁ 'ತೊಣಸೆ' ನೋ.

ತೊಣಸೆ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ,-ಸೊಪ್ಪು: (ಕ).

[?]

ತೊಣೆ₁, ತೊಣ್ಣೆ₂ (ನಾ). ೧. ಸರಿ ; ಸಮಾನ ; ಎಣೆ ; ಸಾಟಿ : "ಸರಿ ದೊರೆ . . . ಎಣೆ ತೊಣೆ . . . ಸಂಗಡಂ-ಈ ೧೮ ಸಮಾನಕೆ ಪೆಸರ್" (ಕಶಬ್ದಾ. ೧೫-೨೯೧) ; ಕರ್ಣನೆಣೆಗಂ ತೊಣೆಗಂ ನೃಪರಾರುಮಿಲ್ಲ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೦೦) ; ಶಶಭೃತ್ಕಾಂತಿಗೆ ಮಿಂಚುಂಬಾಱು ಸಮನೆಂತಕ್ಕುಮೊ ದೊರೆಗವೊರೆಗಮೆಣೆಗಂ ತೊಣೆಗಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೭೭) ; ವಿದ್ಯಾವಿಭವವಂಶಸಂಪತ್ತಿಯೊಳಿಂದೀ ಪರಸೀಕಗೆ ತೊಣೆಯೆನೆ (ವರ್ಧಪು. ೯-೪೩) ; ತೊಣೆಯಾಂಡಿಗಿಳೆಯೊಳಾರ್ತೊಣೆ (ಭೈರವೇ. ೧-೨೨೫) ; ಸಹದೇವಂಗೆ ಸತ್ಕವಂತಂ ತೊಣೆ (ರಾಜಾಶ್ಚ. ೧೪೪-೨). ೨. ಜೊತೆ ; ಒಡನಾಟ; ಸಹವಾಸ: ಅವಳ ತೊಣೆ ವುವಿಗೂ ಹರ್ಷವನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತಿದೆ (ಹುಲಿಹಾ. ೨೬೭). ೩. ಸಂಗಡಿಗ ; ಒಡನಾಡಿ : ರಕ್ಷಿಸು ನಮಃಶಿವಾಯ ನೀನೆ ತೊಣೆ ನೀನೆ ಹೊಣೆ ಎಂದು ಕಱೆಗೊರಲಂಗೆ ಮೊಱೆಯಿಡೆ (ಹಾಗೀರ. ದೇ. ೭೨೭-೯). 'ಎಣೆತೊಣೆ' ಪರಾ. **ತೊಣ್ಣೆ₂** : ೧. ನಿರುಪಮ ಧರ್ಮ್ಮಕಾರ್ಯ್ಯಂದೆಡೆಯೊಳು(ಳ್)ಸಲೆ ಶೋಭನಸಟ್ಟಿಯೊಳು(ಳ್) ದಿಟಂ ಸರಿ ದೊರೆ ಪಾಟಿ ಪಾಸಟಿ ಸಮಂ ತೊಣೆಯೆಂದಡೆ ದೋಸವಾಗದೇ (ಕಇ IV, ೧೦-೪೯; 1121).

ತೊಣೆ ನಡೆಯರ್=ಜೊತೆಗೂಡಿ ನಡೆಯುವವರು; ಒಡನಾಡಿಗಳು: ಬಿಲ್ಲೆವಾಮಾವ್ ತೊಣೆನಡೆಯರ್ ; ಇರ್ವರುಮಾವ್ ನೋಡುತ್ತುಮೊರ್ವನಾ ಕಣ್ಗಳನ್ (ಅಂತಿಗೂ. ೪೪-೯೦೨).

[ದೇ.ಶ ತಮಿ. ತುಣೈ ; ಮಲ. ತುಣ ; ಕೊಡ. ತೊಣೆ]

ತೊಣೆ₂, ಡೊಣ್ಣೆ₂, ದೊಣೆ₂ (ನಾ). ಬಾಣದ ಕೋಶ ; ಬತ್ತಳಿಕೆ ; ತೂಣೀರ : "ಮೂಡಿಗೆ ತೊಣೆ ಬತ್ತಳಿಕೆಯು" (ಕವಿಕಂ. ೮೧) ; ನಿನ್ನ ಶರಕೊಂದೆ ವಾಹನಕಮೆರಡು ಆರ್ವೊಗಕೆ ಮೂರ್ಬಿಲ್ಗೆ ನಾಲ್ಕು ತೊ[ಪಾಠಾಂ. ಡೊ]ಣೆಗ್ಗೆದೆನುತೆ ಕೂರ್ವೊಣೆಯ ಸರಳ್ಗಳಿಂದೆಸೆಯಲ್ಕೆ (ಹಬಪು. ೪೩-೧೯). **ಡೊಣ್ಣೆ₂** : "ತೂಣೀರವುಂಪಾಸಂಗಂ ಬಾಣಧಿ ಬಾಣಾಶ್ರಯಂ ನಿಪಂಗಂ ಡೊಣೆಗಳ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭೫-೧೯); ಅಂತುಮಾ ರೂಪವನೆ ಚಿಂತಿಸಿ ಚಿಂತಿಸಿ ಕಾಂತೆಯರ್ ಪತಿಗೆ ರತಿ ಸೋಲ್ತು ಕಿಂದೆಳೆ ರಂತಲರ್ಗಣೆಗೆ ಡೊಣೆಯಾದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೯೨) ; ಮಸೆವೆತ್ತ ಕೂರ್ಗಣೆಗಳಂ ಡೊಣೆಗಳಿಂದುಗಿದುಗಿದು ತೆಗೆದೆಸೆಯಲು (ಹಬಪು. ೩೯-೧೯); ಡೊಣೆಯಿಂ ಕಣೆಯಂ ತೆಗೆದಾರ್ದು ಬಿಲ್ಗದಂ ಪೂಡಿ (ಕಬಕಂ. ೩-೫೨). **ದೊಣೆ₂** : ತನುತ್ರವಿಾ ಭಯಂಕರಧನು ಖಟ್ಗಮತ್ತಪರವಿಂತೆರಡುಂ ದೊಣೆ ಕೀವಿದಂಬುವೊಂದಿರವು ತಪಕ್ಕಿದೆಂತುಟೊ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೧೭) ; ದೊಣೆಯಿಂದಂ ತೆಗೆವಾಗಳೊಂದು ತುಡುವಾಗಳ್ಪತ್ತು ಬಾಣಂ (ಗದಾಯು. ೩-೩) ; ಕಾಮನ ದೊಣೆಗೆ ತೊಣೆಯೆನಿಪ್ಪ ಕಿಱುದೊಡೆ (ಶಾಂತಿ.ದೇ. ೨೮೯-೭); ಇಂತೀ ನುಡಿಗೆ ವುಷ್ಕಲಾ ಕರಂ ಕನಲ್ದು ದೊಣೆಯಿಂ ನಂಜನುಗುಳ್ವ ಕವಲಂಬುಗಳನುರ್ಚಿ ಮೊಗೆದಿಸುತಂವಿರಿಯಿರೆ (ಕಮಾಶ್ವ. ೯೩-೩) ; ಗುರಿ ಸಿಕ್ಕಿತನುವಾಗ ದೊಣೆ ಬರಿದಾಗಿತ್ತು (ಚಂದ್ರವೀ. ೪೦-೭೦).

[<ಪ್ರಾ. ತೋಣ./ಸಂ. ತೂಣ]

ತೊಣೆಗಾಣು (ಕ್ರಿ). ಸಮಾನತೆಯನ್ನು ಕಾಣು : ಭೂಚಕ್ರದೊಳಗೀತಂಗೆ ತೊಣೆಗಾಣೆವೆಂದು ಸಜ್ಜನಸಮಿತಿ ಪೊಗಳುತಿರಲು (ಗುರುಚಾ. ೧೨-೩೨).

[ತೊಣೆ₁ + ಕಾಣು (<ಕಾಣ್)]

ತೊಣೆವಕ್ಕಿ (ನಾ). ಜೊತೆಯಾಗಿರುವ ಪಕ್ಷಿ ; ಅವಳ್ವಕ್ಕಿ ; ಚಕ್ರವಾಕ: "ಕೋಕಮೆನಲ್ ತೊಣೆವಕ್ಕಿ [ಪಾಠಾಂ. ಪೊಣರ್ವಕ್ಕಿ]" (ಚಕುನಿ. ೧೧೮) ; ಪಾರಿವವಂಚೆ ಕೊಂಚೆ ಗಿಳಿ ಸೋಗೆ ಕುಕಿಲ್ ತೊಣೆವಕ್ಕಿ . . . ದನಿಗೆಯ್ದುವುವು (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೪-೩೦) ; ಪಾಡುತಿಹಾಱಿದ ನೆಱೆ ಹೆಱಿಸಾರುವ ತೊಣೆವಕ್ಕಿ (ಉದ್ಭರೇ. ೪-೧೦). 'ಎಣೆವಕ್ಕಿ' ಪರಾ.

[ತೊಣೆ₁ + ಪಕ್ಕಿ₁]

ತೊಣೆವರ್ (ಕ್ರಿ). ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬರು : ಸೋಮಂ ಸೌಮ್ಯದೆ ಸಾನ್ತನುಂ ತೊಣೆವರಲ್ . . . ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷೊಬ್ದನುಂ ತಾಮಾರ್ಗಣಡವೆಂದು ತೋರ್ಪ ನಲವಿಂ ಗೆಲ್ಲಂವನಾ ಗುಮ್ಮಟಂ (ಪ್ರುಸೂಮ. ೨-೭೮).

[ತೊಣೆ₁ + ಬರ್]

ತೊಣೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಜೊತೆಯಾಗು ; ಸರಿಸಾಟಿಯಾಗು ; ಸರಿಸಮಾನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದು : ಪೊಣರ್ದೊಡಮನುಪರವಿವನೊಳ್ [ತೊಣೆ] [ಪಾಠಾಂ. ದೊರೆ]ವೆತ್ತವುದೆನಗೆ ನರನೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೭೪).

[ತೊಣೆ₁ + ಪೆಱು₁]

ತೊಣೆಹೋಗು (ಕ್ರಿ). ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗು : ಚಲುವೈಯನು ಹೊಂಗನೂರಿಂಗೆ ಚಿಕ್ಕಕೇತಯ್ಯ ದಣ್ಣಾಯ್ಕರು ತೊಣೆಹೋಹುತವಿದ್ದಲ್ಲಿ (ಎಕ. IX, ಚನ್ನಪ. ೧೩-೬ ; 1338).

[ತೊಣೆ₁ + ಹೋಗು₁ (<ಪೋಗು₁)]

ತೊಣ್ಣಂಗಿ 'ತೊಂಡಂಗಿ' ನೋ.

ತೊಣ್ಣಂದ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಬಿನಎಕಿಅಬ್ಬೆ ಊರಾಳೆ ಮುದುಗಾರೆ ತೊಣ್ಣಂದರ ಮಗನುಂ ಪೊರಿಗೊಣ್ಣನ್ದಮ್ಮಗನುಂ ಶ್ರೀಯಮ್ಮನೆ[ಮ್ಮೊ] × × ಯ್ಯಸರ್ ಅರಿಧೀರನೆ[ಮ್ಮೊ]ದ × × × (ಸೌಇಇ. XX, ೧೦-೨ ; ?). 'ಕೊಣ್ಣಂದ' ಪರಾ. [?]

ತೊಣ್ಕೆ (ನಾ). ಪ್ರಾಚೀನ ; ಮೂಲ (?) : ಭೂಮಿಗೆ ಕುಱುಂಪೆಂಬ ಕಿಂಕರರ ತೊಣ್ಕೆಯಿದೆಂಬ ಎಲಾಸಮೆಂಬ ದೇಸಿಗೆ ದಶಲಕ್ಷಲೆಕ್ಕದಸಿಪೇಟಕ

ಕೋಟಿಯ ಮಿಂಚುಬಳ್ಳಿದೀವಿಗೆಯುನೆಲರ್ಚಿ ದೇವಸಭೆಯೊಳ್ ಮೆಱೆವರ್ ದಿವಿಜಾಂಗರಕ್ಷಕರ್ (ಅನಂಪು. ೪-೩೨). [←ತಮಿ. ತೊನ್ನೈ ?]

ತೊತ್ತಳ 'ತೊಟ್ಟುಳಿ' ನೋ.

ತೊತ್ತಳಂತುಳಿ 'ತೊಟ್ಟುಳಿದುಳಿ' ನೋ.

ತೊತ್ತಳಂದುಳಿ 'ತೊಟ್ಟುಳಿದುಳಿ' ನೋ.

ತೊತ್ತಳಂದುಳಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಜಿಗಿಜಿಯಾಗುವಂತೆ ತುಳಿಸು; ನುಗ್ಗುನುರಿಯಾಗುವಂತೆ ತುಳಿಯಿಸು: ಅನೆಗಳಿಂ ತೊತ್ತಳಂದುಳಿಯಿಸಲು ಬಗೆದು (ಹಾಗೀರ. ದೇ. ೨೬೬-೧).
[ತೊತ್ತಳಂದುಳಿ (<ತೊಟ್ಟುಳಿದುಳಿ) + – ಇಸು$_3$]

ತೊತ್ತಳತುಳಿ 'ತೊಟ್ಟುಳಿದುಳಿ' ನೋ.

ತೊತ್ತಳದುಳಿ 'ತೊಟ್ಟುಳಿದುಳಿ' ನೋ.

ತೊತ್ತಳದುಳಿತ, ತೊತ್ತಳಿದುಳಿತ (ನಾ). ನುಗ್ಗುನುರಿ ಮಾಡುವಿಕೆ; ಉಗ್ರವಾದ ಆಕ್ರಮಣ: ಅವರ ತೊತ್ತಳದುಳಿತದಿಂದ ತಮ್ಮ ಕಾವಲ ಹುರಿಗಡಲೆಯ ರಾಶಿಯನ್ನೂ ಚೀಲಗಳನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವರು (ಚಿರಂಗು. ೧೩-೧೨); ಉರ್ಲೋಲ ಕಲ್ಲೋಲ ಜೀವನಾಂಭೋನಿಧಿಯ ರುದ್ರತಾಂಡವದ ತೊತ್ತಳ ದುಳಿತಕಾಗಿ (ಜಡಬಿಂ. ೫೨-೭); ಪರಕೀಯರ ತೊತ್ತಳದುಳಿತವನ್ನು ಆಮಂತ್ರಿಸಿದ ಭಾರತೀಯರಿದ್ದಾರೆ (ಕರ್ನಾಟ. XV ಮುನ್ನುಡಿ). **ತೊತ್ತಳಿದುಳಿತ:** ಈ ಭೈರವಿಯ ತೊತ್ತಳಿದುಳಿತಕ್ಕೆ ಪರಕೀಯ ಸೊತ್ತಿನ ನೊಗ ಜಬ್ಬೆಜಬ್ಬೆಯಾಯಿತು (ಸುವರ್ಣ. ೨೨೬).
[ತೊತ್ತಳ (<ತೊಟ್ಟುಳಿ) + ತುಳಿತ]

ತೊತ್ತಳಿ 'ತೊಟ್ಟುಳಿ' ನೋ.

ತೊತ್ತಳಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ನಜ್ಜುಗುಜ್ಜಾಗು; ಅಜಿಗಿಜಿಯಾಗು: ಹಿಂಬರಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕು ತೊತ್ತಳಿಗೊಂಡು ಸಾವವರ ನರಳಿಕೆಯ ಕಿವುಡುಗೇಳಿ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕೊನೆಗಾಣದಾಸೆಗಳ ಅಂತರ ಪಿಶಾಚಿಯೇ! (ಉಯ್ಯಾಲೆ. ೪೫-೩). [ತೊತ್ತಳಿ (<ತೊಟ್ಟುಳಿ) + ಕೊಳ್$_1$]

ತೊತ್ತಳಿದುಳಿತ 'ತೊತ್ತಳದುಳಿತ' ನೋ.

ತೊತ್ತಟ 'ತೊಟ್ಟುಳಿ' ನೋ.

ತೊತ್ತಟಂದುಳಿ 'ತೊಟ್ಟುಳಿದುಳಿ' ನೋ.

ತೊತ್ತಟದುಳಿ 'ತೊಟ್ಟುಳಿದುಳಿ' ನೋ.

ತೊತ್ತಿ (ನಾ). ಊಳಿಗದವಳು; ದಾಸಿ: ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರ್ಯಮೇನುಂ ಬತ್ತರಿಪೊಡಮಿಲ್ಲ ನಿನ್ನ ವಲ್ಲಭೆಗೆ ಕರಂ ತೊತ್ತಿಯರಾಗಿಯೆ ಬೆಸನಂ ನೆತ್ತಿಯೊಳಾಂತಯ್ದೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ನಮಗಂ (ಜಾಧಪು. ೬-೪೦); ರಾಮನಿನ್ನೀ ಹತ್ತುತಲೆಗಳ ಕಡಿಯ ಬಳಿಕವರೆನ್ನ ತೊತ್ತಿಯರು (ತಾಶಿರಾ. ೧೦-೬೦); ಇವರು ತೊತ್ತಿಯರಂದದಿಂದೀ ದಿವಿಜಲೋಕದ ನಾರಿಯರು ನಾವಿವರ ನೋಡುವರಲ್ಲವೆನೆ (ನಿಭಾಗ. ೧೧-೮-೩೩).
[ತೊತ್ತು (<ತೊಟ್ಟು) + – ಇ$_2$]

ತೊತ್ತಿಗ (ನಾ). ಊಳಿಗದವನು; ಸೇವಕ: ದಿನುಗು ಕೋಡಗಿಗಳರ ನೀವೀತನಿಗೆ ತೊತ್ತಿಗರಾಗಿ ಸಾಯದಿರೆಂದು ಬೊಬ್ಬಿಱಿದ (ತಾಶಿರಾ. ೧೯-೪೦); ಸಾಲವಿರುವವನು ತೊತ್ತಿಗನು ಲೋಕದೊಳ್ ಸಾಲವೇ ಶೂಲ (ನೀತಿಚಿಂ. XI, ೧೯). 'ಗಂಡುತೊತ್ತಿಗ' ಪರಾ.
[ತೊತ್ತು (< ತೊಟ್ಟು) + – ಇಗ]

ತೊತ್ತು 'ತೊಟ್ಟು' ನೋ.

ತೊತ್ತುಗೆಯ್ಸು, ತೊತ್ತುಗೈಸು (ಕ್ರಿ). ಊಳಿಗವನ್ನು ಮಾಡಿಸು: ಸುರರ ನೆಱೆ ಗೋಳುಂಡೆಗೊಳಿಸಿದ ತೊತ್ತುಗೆಯ್ಸದೆ ನೆರೆದ ಮರ್ಕಟರ (ತಾಶಿರಾ. ೨೦-೫೨). **ತೊತ್ತುಗೈಸು:** ಎನ್ನಯ ಹೆಂಡಿರೆಲ್ಲರನು ತೊತ್ತುಗೈಸುವೆ (ತಾಶಿರಾ. ೧೦-೬೦). [ತೊತ್ತು (< ತೊಟ್ಟು) + ಕೆಯ್ಸು]

ತೊತ್ತುಗೆಲಸ 'ತೊಟ್ಟುಗೆಲಸ' ನೋ.

ತೊತ್ತುಗೆಲಸಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಆಳಿನ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡು; ಊಳಿಗವನ್ನು ಮಾಡು; ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸು: ತೊತ್ತುಗೆಲಸಂಗೆಯ್ದುವೇಳ್ವ[ಪಾಠಾಂ. ಲಿತ್ತು]ದ್ದರಿಸು (ಬಸಪು. ೨೩-೨೯).
[ತೊತ್ತುಗೆಲಸ (<ತೊಟ್ಟುಗೆಲಸ) + ಕೆಯ್$_1$]

ತೊತ್ತುಗೈ 'ತೊಳ್ತುಗೆಯ್' ನೋ.

ತೊತ್ತುಗೈಸು 'ತೊತ್ತುಗೆಯ್ಸು' ನೋ.

ತೊತ್ತುಗೊಡು 'ತೊಟ್ಟುಗೊಡಂ' ನೋ.

ತೊತ್ತುಗೊಳ್ 'ತೊಟ್ಟುಗೊಳ್' ನೋ.

ತೊತ್ತುತನ 'ತೊಟ್ಟುತನ' ನೋ.

ತೊತ್ತುಬಡಕ 'ತೊತ್ತುಬಡಿಕ' ನೋ.

ತೊತ್ತುಬಡಿಕ, ತೊತ್ತುಬಡಕ (ನಾ). ಜಾರ; ವಿಷಯಲಂಪಟ: ತೊತ್ತುಬಡಿಕಂಗೇಕೆ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರ (ಅಮೃತ. ೧-೪೩). **ತೊತ್ತುಬಡಕ:** ತೊತ್ತುಬಡಕನಿಗೆ ಪರತತ್ತ್ವದ ವಿಚಾರವೇಕೆ (ಪುರಂದ. ೦-೩೧-೧); ತೊತ್ತುಬಡಕರಿಗೆ ತತ್ತ್ವ ಉಸುರದಿರು (ವಿಶಾಸು. ೭೮-೩); ತೊತ್ತುಬಡಕಗೆ ಬಹು ತತ್ತ್ವ ವಿಚಾರವ್ಯಾತಕೆ (ಪ್ರಸಕೀ. ೫೦-೧). [ತೊತ್ತು (<ತೊಟ್ಟು) + – ಬಡಿಕ]

ತೊತ್ತುಬುದ್ಧಿ (ನಾ). ವೇಶ್ಯಾಬುದ್ಧಿ: ಉಪರತಿಗೆ ಪರಪುರುಷನ ಬಯಸುವ ತೊತ್ತುಬುದ್ಧಿಯನೆಲ್ಲ ಬಿಡು ಕಂಡ್ಯ ಮನವೆ (ವಿದಾಶ್ಯ. ೫೦-೩).
[ತೊತ್ತು (< ತೊಟ್ಟು) + ಬುದ್ಧಿ]

ತೊತ್ತುಮಗ 'ತೊತ್ತುವಗ' ನೋ.

ತೊತ್ತುವಗ, ತೊತ್ತುಮಗ (ನಾ). ತೊತ್ತಿನ ಮಗ; ದಾಸೀಪುತ್ರ: "ದಾಸಂ ತೊತ್ತುವಗನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೦-೧೭). **ತೊತ್ತುಮಗ:** (ಟ).
[ತೊತ್ತು (< ತೊಟ್ಟು) + ಮಗ]

ತೊತ್ತುವೆಗ್ಗಡೆ (ನಾ). ರಾಣೀವಾಸದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕ; ಅಂತಃಪುರದ ಅಧಿಕಾರಿ: "ತೊತ್ತುವೆಗ್ಗಡೆಗಳಂತರ್ವಂಶಿಕರಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೯-೭). 'ಅಂತರ್ವಂಶಿಕ' ಪರಾ.
[ತೊತ್ತು (< ತೊಟ್ಟು) + ವೆಗ್ಗಡೆ (< ಪೆರ್ಗಡೆ$_1$)]

ತೊತ್ತುವೆಸ 'ತೊಟ್ಟುವೆಸ' ನೋ.

ತೊತ್ತುವೇಟ (ನಾ). ವೇಶ್ಯೆಯ ಪ್ರಣಯ: ಕಡಿದರೋ ಸುರತಕರುವನೆಲವದ ಮಿಡಿಯ ಬಯಕೆಗೆ ತೊತ್ತುವೇಟಕೆ ಹಡೆದ ತಾಯನು ತೊಱಿಸಿದರೋ (ತೊರರಾ. ೪-೫-೧೧).
[ತೊತ್ತು (< ತೊಟ್ಟು) + ಬೇಟ (< ಬೇಂಟ)]

ತೊತ್ತುವೊಗು (ಕ್ರಿ). ಕಿಂಕರನಾಗು; ದಾಸನಾಗು: ಲಿಂಗಜಂಗಮಕ್ಕೆ ತೊತ್ತುವೊಕ್ಕು ಲಿಂಗಜಂಗಮವುಪ್ರಸಾದಿಯಾದ (ಚನ್ನವ. ಕ. ೩೮೮-೮೩೦); ತೊತ್ತುವೊಕ್ಕಂ ಮಹೇಶ್ವರ ನೀಂ ರಕ್ಷಿಪುದೆನ್ನನು (ಶಂಕಶ. X, ಏಂಕಶ).
[ತೊತ್ತು (< ತೊಟ್ಟು) + ಪೊಗು (< ಪುಗು)]

ತೊತ್ತುವೋಗು (ಕ್ರಿ). ದಾಸಿಯಾಗು; ಸೇವಕಿಯಾಗು: ಜೀಯ ತೊತ್ತುವೋದಳು ನಮಗೆ ಜಯವನಿತ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೫೫-೩೪೮).
[ತೊತ್ತು (< ತೊಟ್ಟು) + ಹೋಗು$_1$ (<ಪೋಗು$_1$)]

ತೊತ್ತುಳಿ (ಕ್ರಿ). ಅಜಿಗಿಜಿಯಾಗುವಂತೆ ತುಳಿ; ಧ್ವಂಸಮಾಡು: ತೊತ್ತುಳಿದರೂನೂ ಥಥ್ಥಳಿಸಿ ಹೊಳೆವೆ ಸಂಜೀವಭ್ರಮರನಂತೆ (ಅಕಳು. ೨೦೫-೮); ಈ ದಿಬ್ಬವು . . . ಪುಣೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದು ದಿನ ತೊತ್ತುಳಿದು ಹಾಳುಮಾಡುವಂತೆ ಇದು ನನ್ನನ್ನು ಅಂಜಿಸಿದೆ (ಸಮಜೀ. ೧೦೯).
[< ತೊಟ್ಟುಳಿದುಳಿ]

ತೊತ್ತುಳಿ 'ತೊಟ್ಟುಳಿ' ನೋ.

ತೊದ 'ತೋದ$_2$' ನೋ.

ತೊದನಾಡು (ನಾ). ತೊದವರ ನಾಡು: ಹದಿನಾಡ ಹಲಸೀನ ತೊದನಾಡ ಬಾಳೇಯು . . . ನನಗೆಂದು ತಂದೆ ಅಣ್ಣಯ್ಯ (ಜಗೀತ. ೫೮).

[ತೊದ (< ತೋಡ$_2$) + ನಾಡು]

ತೊದಭಾಷೆ (ನಾ). ನೀಲಗಿರಿಯ ತೋಡಜನಾಂಗದವರು ಆಡುವ ಭಾಷೆ : ೧೯೬೧ರ ಜನಗಣತಿಯಲ್ಲಿ ೭೬೫ ಜನ ತೊದಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಡುವವರಿದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೧೫೫).

[ತೊದ (< ತೋಡ$_2$) + ಭಾಷೆ]

ತೊದರ್$_1$ 'ತೊದಳ್$_1$' ನೋ.

ತೊದರ್$_2$ 'ತೊದಳ್$_2$' ನೋ,

ತೊದಲ 'ತೊದಳ' ನೋ.

ತೊದಲಾಟ (ನಾ). ಮಕ್ಕಳ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಮಾತು : ತಪ್ಪಡಿ ತಪ್ಪೀಸಿ ತೊದಲಾಟ ಬಿಟ್ರೊ (ಮ್ಯೂತಿಗಶಾ. ೪೧-೫).

[ತೊದಲು$_2$ (< ತೊದಳ್$_2$) + ಆಟ]

ತೊದಲಿಸು 'ತೊದಳಿಸು' ನೋ.

ತೊದಲು$_1$ 'ತೊದಳ್$_1$' ನೋ.

ತೊದಲು$_2$ 'ತೊದಳ್$_2$' ನೋ.

ತೊದಲುನಾಲಗೆ (ನಾ). ತಡವರಿಸುವ ಜಿಹ್ವೆ ; ತೊದಲುವ ನಾಲಗೆ : ಮೊದಲು ಭಜಿಸಿದೆನು ಈಶನನು ಸ್ತುತಿಗೈದು ತೊದಲುನಾಲಗೆಯಲ್ಲಿ ತಾಯ್ನುಡಿಯ ಹಿಡಿದು (ಶಎಪು. ೧೦-೭).

[ತೊದಲು$_2$ (< ತೊದಳ್$_2$) + ನಾಲಗೆ]

ತೊದಲುನುಡಿ 'ತೊದಳ್ನುಡಿ$_2$' ನೋ.

ತೊದಲುಮಾಡು 'ತೊದಳ್ಮಾಡು' ನೋ.

ತೊದಲುಮಾತು 'ತೊದಳ್ಮಾತು' ನೋ.

ತೊದಲುಲಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ತೊದಲುಮಾತನಾಡು: ಮಗು ತೊದಲುಲಿವೊಲು ತಾಯನು ಕರೆಯೆ, ಉಲಿವೆನು ಮುಗುಳ್ನುಲಿವೆನು ಶ್ರೀಹರಿಯೆ ನಿನ್ನ ನಾಮವನು (೧೯ವಿಂ. ೨೬-೭). [ತೊದರ್$_2$ (<ತೊದಳ್$_2$) + ಉಲಿ$_1$]

ತೊದಲುಲಿ$_2$ 'ತೊದಳುಲಿ' ನೋ.

ತೊದಲ್ನುಡಿ$_1$ 'ತೊದಳ್ನುಡಿ$_1$' ನೋ.

ತೊದಲ್ನುಡಿ$_2$ 'ತೊದಳ್ನುಡಿ$_2$' ನೋ.

ತೊದಲ್ಮಾತು 'ತೊದಳ್ಮಾತು' ನೋ.

ತೊದಲ್ಸೊಲ್ಲಿಸು (ಕ್ರಿ). =ತೊದಲುಲಿ$_1$: ತಲ್ಲಣಿಸುತ್ತೈದಿಯವ್ವಳ್ಪೆಬೇಯೆಂಬ ತೊದಲ್ಸೊಲ್ಲಿಸುತೆ . . . ಬಂದು ತೊಡೆಯಡರೆ (ನವಚೂ. ೧೫-೫೪).

[ತೊದರ್$_2$ (< ತೊದಳ್$_2$) + ಸೊಲ್ಲಿಸು]

ತೊದಳ್$_1$, ತೊದರ್$_1$, ತೊದಲು$_1$, ತೊದಟ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ತಡವರಿಸು : ನಿಮ್ಮನರ್ಚಿಪಾ ಬಾಯ್ಗೆ ನಮೋನಮೋ ತೊದಳದುನ್ನತ [ಪಾಠಾಂ. ದುಣ್ಮುತ]ಭಕ್ತಿಯೊಳೆಯ್ದೆ ಪಾಡುವಾ (ಹಂಪಾಶ. ೧೯). ೨. ಎದುರಿಸು; ಪ್ರತಿಭಟಿಸು : ಮಯಂಚಯನ್ ತುರಗಗೊಳ್ವಾಗಿ ದುಗ. ದರಸನುಂ ತೊದಳ್ದು ಮೇಳೆಯವನಾಳು × ಪಟುಯುತ್ತಂ ಬಪ್ಪುದ ನನ್ನಗನ್ಮಾದೆ (ಸೌಇಇ. IX-I, ೨೨-೫; 923); ಸಂಗರಾಗ್ರದೊಳು ತೊದಳ್ದ ಪರಾರುದಾತ್ತಕಲಿತೇಜಚಮೂಪನೊಟುಗ್ರಕೋಪನೊಳು (ಎಕ. XI, ದಾವಡ. ೪೪-೪೬: ಸು. 1180). P ಇದು ಬಹುಶಃ 'ತೊಡರ್' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು. **ತೊದರ್$_1$** : ೩. ಮಕ್ಕಳು ಮುದ್ದಾಗಿ ಮಾತನಾಡು: ಸುರಿವ ಸುರಯಿಯರಲ ಮುಗುಳ್ಗೆ ಮೊಗಸಿದಳಿಕುಳಂಗಳಿಂ ತೊದ[ಲ್ವ][ಪಾಠಾಂ. ಳ್ವ] ಶಿಶುಶುಕಂಗಳಿಂ(ಹಂಪಭಾ. ೧-೫೮). **ತೊದಲು$_1$**: ೧. ಅವಳ ಮಾತ ಕಲಿಯಲೆಂದು ತೊದಲುತಿಹುದು ಬಾಯಿಯು (ಅರಳು. ೪೯೪-೨೨) ; ನನಗೆ ಭಯವಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ತೊದಲಿದ ಕೋಷವ್ವ (ಶಾಲಿಮು. ೧೭೦). ೩. ತೊದಲುತ ಮುದ್ದುಮುದ್ದಾಗಿ ರಸವೊಗಲು ಮಾತಾಡಿ (ಅಸಂಠಾ. ೧-೧೮-೧೦). △ **ತೊದಟ್** : ೨. ನುಡಿದಡೆ ಕರ್ಣ್ಣ ನಾಹವದೊಳಿನ್ದ್ರಸುತಂ ಪಗೆಗೊಣ್ಡ ದರ್ಪ್ಪ[ದಿಂ] ತೊದಟ್ಪನಾಟಂಗೆ ವಾಯುತನಯಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೧-೧೪; 1044). ೪. ಸುಳ್ಳು ಹೇಳು: ಮೋಹಬನ್ದನದ ತೊಡರ್ಪ್ಪನೊಳ್ತೊದಟ್ದು ಮೋಹಿಸಿ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೧೯-೨೪ ; 918) ; ಪರನಾರೀಪುತ್ರಕ ನಣ್ಪರ ತೊಟ್ತು . . . ತೊದಟ್ದರ ಬೀವ (ಎಕ. II, ೪೧೭ ; ಸು. 950) ; ಖಣ್ಡಳಿ ವಾಸುದೇವ ಮೂಳ ಭದ್ರೋದ್ಧವನ್ನುಡಿದು ಪುಸಿಯತೊರ್ದದಟ್ದು ಕುಸಿಯಂ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೧೭-೧೩ ; 1033). 'ತೊದಲು$_1$' ಪರಾ.

[ದೇ. ೩ ಹರ್ಜ. ತೊತ್ರ್ ; ಕುವಿ. ತೊಥಲಿ./ ಹಿಂ. ತುತಲಾನಾ : ಪಂಜಾ. ತೊತ್ಲಾವುಣಾ ; ಒರಿ. ತೊತಳಾ, ತೊತಲಾ ; ಗುಜ. ತೊತ್ಲೂ, ತೊತ್ಲೂ, ತೊತ್ರೂ]

ತೊದಳ್$_2$, ತೊದರ್$_2$, ತೊದಲು$_2$, ತೊದಳು (ನಾ). ೧. ತಡವರಿಸುತ್ತ ಮಾತನಾಡುವಿಕೆ : ಉಣ್ಮದ ಬೆಮರೋಳವಟ್ಟ ನಿಡುಸುಯ್ ತೊದಳಿಂಗೆಡೆಗೊಂಡ ಮಾತು (ಹಂಪಭಾ. ೪-೬೦) : ರಸನಾಗ್ರದೊಳ್ ತೊದಳ್ಪೆರಸಿದ ಮಾತಿನಿಂದೆಸೆದರಂಗನೆಯರ್ ಮಧುಪಾನಕೇಳಿಯೊಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೧೧-೧೬೦) ; ತೊದಳಂ ಮಾಟ್ಪ ಕೊ [ದಳ್] ವಿಕಾರವಶಮಂ ಕೈಕೊಂಡ ಮೆಯ್ (ಬಂಹರಿ. ೪-೫೭). ತೊದಳನಿತಿಲ್ಲದೊಳ್ಪೆಸವ ವಾಣಿಯ ಹಾಣ್ನುಡಿ ಕೇಳಲಾಯ್ತು (ದಶಕು. ೧೨-೫). ೨. ಮಕ್ಕಳ ತೊದಲು ಮಾತು, – ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಮಾತು : "ತೊದಳ್ ಶಿಶುವಚಂ" (ಶಹಾನಿ. ೪೯): ಶಿವಿಗಿಂಪಂ ತೊ[ಪಾಠಾಂ. ಕೊ]ದಳೊಳ್ ಪೊದಟ್ದ ನುಡಿಗಳ್ ಕಣ್ಗಾಟ್ಪುದಂ ರಾಗದಾಡುವ ಕೂಸಾಟದ ಚೆಲ್ವುಗಳ್ ಕುಡೆ . . . ಬಾಲನಿಂತೊದವಿದಂ(ಆದಿಪು. ೭-೧೨೮); ಶಿಶುನಗೆ ಲೋಳೆವಾಯ್ ತೊದಳೊಂದಿದ ನಾಲಗೆ . . . ನೆಟಿ ತನಗೊಪ್ಪುವರ್ಭಕನನೂರ್ವನನಾಂ ಪಡೆವಂದ ಮಾವುದೋ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೯೯) ; ತೊದಳಿಸದ ತೊದಳ್ ಕೊಂಕಿಲ್ಲದ ದಟ್ಪಡಿ . . . ಭಾಲಭಾವಮುಚ್ಚರಿ ಜಿನನಾ (ಅನಂಪು. ೭-೮) ; ತೊದಳಿಂ [ಪಾಠಾಂ. ಲಿಂ]ದೆ ನುಡಿಯೆ ಶಿಶುವದಜಿಲ್ಲಿ ತಪ್ಪನಾ ಚದುರನಾರ್ಯೆಯ ದಂತೆ (ಅನುಸಾ. ೧-೨೧೩). ೩. ಸುಳ್ಳು ; ಹುಸಿ : "ತೊದಳ್=ಪುಸಿ" (ಶಮದ. ೫ರಿ. ೨) ; "ತೊದಳೆಂದುಂ ಸುಳ್ಳೆಂದುಂ ಅನೃತಂ" (ಶಕಸಾ. ೨೬-೫೫೧) ; ಪರ್ವುವುದು ಕೀರ್ತಿ ಪುರಾಕೃತಪುಣ್ಯದಿಂದೆ ಸಂಗಳಿಸುವು ವೆಂದೊಡೀ ಮುಖದೊಳೇಂ ತೊದಳುಂಟೆ (ಹಂಪಭಾ. ೭-೧೯) ; ಮನ್ನಿಸಿ ಪಿರಿದೀವಂ ತೊದಳಂನ್ನುಡಿಯನೊತ್ತಡರ್ದ ಮಾಣನ್ (ಎಕ. II, ೧೩೩-೫೮; 982); ಇಱುವಬೆಡಂಗನ ಕೊರಲೊಳ್ಕೊಂಕುಂಟೆ ನುಡಿಯೊಳೇಂ ತೊದಳುಂಟೆ (ಗದಾಯು. ೨-೭) ; ತನ್ನುನಿ ಪೇಟ್ದಣುವ್ರತಮನಾನೀಗಳ್ ಬಿಸುಟಪ್ಪೆಗಳೇಂ ತೊದಳಿಲ್ಲಂ ನುಡಿವಂದವಿಂತೆ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೫೦) ; ತೊದಳಲ್ತು ನಾರದಂ ಪೇಟ್ದುದು (ಜಗವಿ. ೨-೪೭). ೪. ಅನುಮಾನ ; ಸಂಶಯಂ ; ಶಂಕೆ : ಮೊದಲೊಳ್ ಸಮಾಸಪದಮುಮನೊದವಿಸಿ ಪೇಟ್ದುದಱ ತುದಿಯೊಳಸಮಾಸಪದಾಸ್ಪದಮಾಗಿ ನಿಱಿಸೆ ಕಬ್ಬಿನ ತುದಿಯಂತಿರೆ ವಿರಸಮಕ್ಕುಮದು ತೊದಳುಂಟೇ (ಕವಿರಾ. ೨-೮೭) : ಧರಣಿತಳಂ ಕೀರ್ತಿಸೆ ಕೇಳ್ದು ರಾಗಿಸುತ್ತಿರ್ಪವಿನ್ನುಮೇಂ ತೊದಳುಂಟೇ (ಆದಿಪು. ೦೪-೪೯) : ಇಂತಾದ ಗಣದ ಮಾತ್ರಾಸಂತತಿ ನಾಲ್ಕಕ್ಕು ಮಂತಮಕೋರ್ರೀರೊಂದರ್ಕಂತಯ್ದುಗಣಂಗಳ್ ಬರ್ಕುಂ ತೊದಳೇಂ ಸ್ಕಂಧ ಜಾತಿಯೊಳ್ (ಛಂದೋಂಬು. ೪-೨೨೯) ; ಎನ್ನ ಚಿತ್ರದೊಳೊಂದುಂ ತೊದಳಿಲ್ಲ[ಪಾಠಾ. ತಡವಿಲ್ಲ]ವೆನ್ನ ಸುಗುಣಕ್ಕುತ್ಕ್ರಾಂತಿಯಂ ಮಾಡುವಂ (ಗದಾಯು. ೯-೨೯); ಪರಮಜಿನಚರಣಯುಗಮುಂ ಸ್ಮರಿಯಿಸಿ ತೊದಳಿಲ್ಲದೆರಡುಗೇಳದೆ ಮನದೊಳ್ ಜಱಿಯದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೭೨) ; ಚಂದ್ರ

ಸೂರ್ಯರ ಮನುಷ್ಯಕುಮಾರಕರಾಗಿ ಬಂದರೇನುಂ ತೊದಳಲ್ತು (ಜಗವಿ. ೭-೧೩). ೫. ವಂಚನೆ ; ಮೋಸ ; ಕಪಟ : ಏನಭಿಮತಮವರ್ಗ ವರ್ಗದನೇನುಂ ತೊದಳಿಲ್ಲದಿತ್ತು ಮನ್ನಿಸಿದಂ ಸನ್ಮಾನಪುರಸ್ಸರಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೨) ; ಮನದೊಳ್ ತೊದಳಿಲ್ಲದ ನಲ್ಮೆ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೦೨) ; ನೀನುಂ ಪಾಂಡುತನೂಜರುಮೇನುಂ ತೊದಳಿಲ್ಲದೊಂದಿ ನಡೆವುದು ಮಗನೆ (ನೇಮಿಪು. ೧೦-೩) ; ದೂಷ್ಕರುಗಳ ವಸ್ತ್ರಗ್ರಹಣ ನಿಂದಿತರ್ಗನ್ನದಾನಂ ಬಳಿಕ್ಕ ಬಗೆಯೆ ತೊದಳಿಂ ಮಾಳ್ಪ ಬೆವಹಾರ ದೀಕ್ಷೆಯಾದು (ಶಾಸೋಪು. ೩-೭೩). ತೊದಲ್$_2$: ೨. ವಶ್ಯಮಂತ್ರಾಕ್ಷರದಂತೆಪೊರೆಲ್ಲರುಮಂ ಸೋಲಿಸಿದವು ತೊದಲಿ ನುಡಿವ[ಪಾಠಾಂ. ತೊದಳೊಳ್ಪುದಿದ] ರಾಮ ಚಂದ್ರನ ನುಡಿಗಳ್ (ಪಂರಾಮಾ. ೩-೧೨೭); ಕಂದನಾಡುವ ಬಾಲಲೀಲೆಯಂ ನೋಡಿ ತೊದಲೊಂದಿದಿನಿಮಾತನುಚ್ ಕೇಳ್ದು (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೮-೨೦) ; ಲಾಲಾಜಲಂ ತುಳುಕಲ್ ಬರ್ಪ ತೊದಲ್ ಮನಂಗೊಳಿಸಲ್ (ಶಾಕುಂತ. ೧೦೫-೧೮೦). ೩. "ತೊದಲ್[ಪಾಠಾಂ. ತೊದಳ್, ತೊವಲ್] ನೂಳೆಂದು ನೆಜ್ ಪುಸಿಯೆನಲ್ಕನೃತವುಕ್ಕು" (ಕಬ್ಬಿಕ. ೫೯) ; ದೊರೆಯ ಸಹವಾಸ ಮದರಿಂ ದೊರೆವುದು ಗುಣವೆರಡುಮೆಂದು ನುಡಿವುದು ತೊದಲೇಂ (ನರಪ. ೮೭-೨೩೦) ; ಕಳ್ಳರಿಕ್ಕೆಗಳಂ ಬಿಗಿಸಿ ತೊದಲಂ ನುಡಿಸಿ ಸುಳ್ಳು ನಾಲಗೆಯ ನಡುಗಿಸುತರವನೆರೆಗುಂ (ಶಾಭೂರ. ೭೭-೧೪೧). ತೊದಲು$_2$: ೧. ವಿಷಮಾರಣಭೀತಿಯಲಿ ಕಂದಿದ ಮುಸುಡ ತೊದಲಿನ ನುಡಿಯ ಮರಣದ ದೆಸೆಯ ಕೈಸನ್ನೆಗಳ ಕಾತರರ್ಕ್ಕದಿದರು ಪುರದ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೪-೩೮). ೨. ಮೊದಲಿವೆಗಳವು ಮುಕುಳಿಸನ್ನ ಸಿರಿಯೇ ತೊದಲನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸನ್ನಯ ಹೊಸ್ನ ಮರಿಯೇ (ಕಎಪು. ೨೪-೨) ; ಮೊಳೆವಲ್ಲು, ಉಗುವ ಜೊಲ್ಲು, ದಟ್ಟತಡಿ, ತೊದಲ ನುಡಿ (ಚಂದ್ರಸ. ೧೭-೧೯). ೩. ಬದಲು ಮಾತಾಡಿದರೂ ತೊದಲು ಹೋಗಲಿಲ್ಲ (ಗಾದ). ತೊದಳು: ೧. ಪೊಳೆವ ನಿಡಿಯಲರ್ಗಣ್ಗಳ್ಗೆ ಮಳಮಳಿಪ ನೋಟಮುಮನುಂತೆ ತೊದಳಿಸುವ ನುಡಿವ ನುಡಿಗಳ್ಗೆ ತೊದಳುಮನೆಕ್ಕೆಯುಂ ತಳೆಯೆ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೮೧ ವ); ತೊದಳಿನಿಂದೊರ್ಮೆ ಗದುಗದುಕೆಯಿಂದೊವ್ಮೊಮ್ಮೆ . . . ಬೊಬ್ಬಿಡುತೆ (ತಿರುಕ. ದೇ. ೫-೩). ೩. "ತೊದಳು,ಸುಳ್ಳು... ಸಟಿ, ತಗಲು" (ಕಂನುಹು. ೮೬). ೬. ಗದ್ಗದ : ನೋಡಿ ಪರಮಾನಂದ ಮೂಡಿ ಸಂತಸದೊಳೊಲಾಡಿ ಪುಳಕ ಸ್ವೇದ ತೊದಳು ಕಂಪನ ಮಬಿವೆಗೂಡಿ (ಹಳಶಾ. ೫-೮೨). 'ಕೊದಲು$_2$' ಪರಾ.

ತೊದಲುತೊದಲು (ದ್ವಿರ-ಕ್ರಿ) : ಮಕ್ಕಳಕ್ಕರೆಯಿಂದೆ ತೊದಲು ತೊದಲಕ್ಕರಂ ನುಡಿದು ಕೈಮುಗಿದು ಕಂಬನಿಗರೆವನಂ ನೋಡಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦-೬೭) ; ನಾವು ಮಾತನಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಂದಿನಿಂದ ಈ ನಾನು, ನನ್ನ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ತೊದಲುತೊದಲಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸು ತ್ತೇವೆ (ಕೀಪಾತ್ರ. ೯). ತೊದಳಾಗು, ತೊದಲಾಗು = ೧. ಸುಳ್ಳಾಗು ; ಹುಸಿಯಾಗು : ಪಾವಕನುರ್ಕಗೆಟ್ಟದೆಂತುಮೊ ತೊದಳಾಯ್ತು ದಾನಂ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೯೭) ; ತೊದಳಾಯ್ತೆನ್ನಯ ಪೂಣ್ಡ ಪೂಣ್ಕೆ (ಗದಾಯು. ೬-೧೭) ; ನುಡಿ ತೊದಳಾದೊಡೊಂದು . . . ಅಧಿಪಂಗೆ ತಪ್ಪಿ ಬರ್ದ್ದಡೆ ಗಡಿವೇಳುವೇಳು ನರಕಂಗಳವೆಂದಪನಲ್ತೆ ಗಂಗಣಂ (ಎಕ, V. ಬೇಲೂರು. ೧೨೪-೪೨: 1133); ತೊದಳಾಗದಾನೆಂದ ನುಡಿ, ದಿಟಂ ! (ನಚರಾ. I, ೪೫೦); ನಿನ್ನ ಶಾಪವು ತೊದಲಾಗದು (ನಚರಾ. I, ೫೫೧). ೨. ಏರುಪೇರಾಗು : ತೋಹಿಸಲಿ ತೊದಳಾಗಿ ಗೋರಿಯು ಗಾಹಿನಲಿ ಗುಜ್ ಗಡಬಡಿಸೆ ಬಲು ಸಾಹಸಕಾಡುವವೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೩-೧೭).

[<ತೊದಳ್$_1$./ತುಳು. ತೊವಳ./ಹಿಂ. ತುತಲೀ, ತುತಲಾ ; ನೇಪಾ. ತೊತೆ ; ಬಂಗಾಲಿ. ತೊತ್ಲಾ]

ತೊದಳ, ತೊದಲ (ನಾ). ತೊದಲು ಮಾತನಾಡುವವನು ; ಉಗ್ಗ ; ಗುಕ್ಕ (ಉಕ): ವೃಷಭದೊಳ್ ಚಂದ್ರನೊಂದಿ ನಿಲೆ ಮೂಗನೆನಿಕ್ಕುವನಂತಾ ಶಶಿಯಂ ನೋಡುವೊಡೆ ಶುಭಪ್ರಕರಮಾತನನಿಕುಂ ತೊದಳಂ (ಜಾತಕ. ೪-೩೯). ತೊದಲ : ರಾಶಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಪಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು . . . ಆ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಶುಭಗ್ರಹಗಳು ನೋಡಿದರೆ ಆತ ತೊದಲನಾಗುತ್ತಾನೆ (ಜಾತಕ. ೪-೩೯ ಟೀಕ).

[ತೊದಳ್$_1$ + – ಅ$_7$./ತುಳು. ತೊದಲೆ./ಹಿಂ. ತೋತಲಾ; ಮರಾ. ತೋಂತ್ಯಾ, ತೋತ್ರಾ, ತೋಂತ್ರಾ]

ತೊದಳಿಲಿ (ನಾ). ೧. ಸುಳ್ಳಿಲ್ಲದುದು;ನಿಜವಾದಂದು. (ಗು). ೨. ಸಂಳ್ಳಿನಿಂದ ಕೂಡಿರದ ; ನಿಜವಾದ: ತಾಂ ಪದನರಿದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪುಟವಹ ಬಾಯ್ಗಿನಿದಪ್ಪವು ತೊದಳಿಲಿ ನಾಣ್ಣುಡಿಗಳಂ ಕಲ್ಪಿಪ್ಪನಿತ್ತೆ ದಲ್ (ಸಂಸಪ. ೩೮-೩). [ತೊದಳ್$_2$+ – ಇಲಿ$_3$]

ತೊದಳಿಸು, ತೊದಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ತಡವರಿಸು : ಉಂತೆ ಪೊಳೆವ ನಿಡಿಯಲರ್ಗಣ್ಗಳ್ಗೆ ಮಳಮಳಿಪ ನೋಟಮುಮನುಂತೆ ತೊದಳಿಸುವ ನುಡಿವ ನುಡಿಗಳ್ಗೆ ತೊದಳುಮನೆಕ್ಕೆಯುಂ ತಳೆಯೆ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೮೧ ವ) ; ಸುಯ್ಯು ಬಹಳದ ಭಟರು ತೊದಳಿಸುತೊಯ್ಯನೆಂದರು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೯-೬). ೨. ಮಕ್ಕಳಂತೆ ತೊದಲು ಮಾತನಾಡು: ತೊದಳಿಸದ ತೊದಳ್ ಕೊಂಕಿಲ್ಲದ ದಟ್ಟಡಿ . . . ಮುಳಿಸಿಲ್ಲದ ಕಾಟಂ ಬಾಲಭಾವಮಚ್ಚರಿ ಜಿನನಾ (ಅನಂಪು. ೬-೮) ; ನಸುನಗೆಯ ತೋಜಿದನು ಮಿಗೆ ತೊದಳಿಸಿದನಿಂತುಟನೇಕ ಬಾಲ್ಯವಿನೋದವನು ತೋಜ್ (ಶಾಕ್ಯಭಾ. ೩೦-೪೬) ; ತೊದಳಿಸಿ ನುಡಿವ ದಟ್ಟಡಿಯಿಡುವ . . . ಕುಣಿವ ಲೀಲೆಯಂ ನೆಟ್ಟನೆ ಕುಮಾರಕತರ್ೋಜಿದರ್ಜನಕಿಗೆ (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೯-೫೦). ತೊದಲಿಸು : ೧. ನಾನು . . . ತೊದಲಿಸಹತ್ತಿದೆ (ಚಂದುಟ. ೧೦೮) : ಈ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವಾಗ ಅವರ ನಾಲಿಗೆಯು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊದಲಿಸಿತು (ಚಂಗಾಳ್ಯ. ೧೬೬). ೨. ಮನದಲ್ಲಿ ಕೇಳ್ವನು ನಸು ತೊದಲಿಸುವ ಸೊಲ್ಲುಗಳ ನೋರಂತ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯನೋದಿಸುವ (ಬಸಪು. ೪೭-೩೨).

[ತೊದಳ್$_1$ + – ಇಸು$_8$]

ತೊದಳು 'ತೊದಳ್$_2$' ನೋ.

ತೊದಳುನುಡಿ 'ತೊದಳ್ನುಡಿ$_2$' ನೋ.

ತೊದಳುಲಿ. ತೊದಲುಲಿ$_2$ (ನಾ). ಮಕ್ಕಳ ತೊದಲುಮಾತು : ಹಕ್ಕಿಯಿಂಚರದಲ್ಲಿ ಮಗುವ ತೊದಳುಲಿಯಲ್ಲಿ . . . ನಲಿವ ಮೂರುತಿಯೆ (ವಿಸೀಗೀ. ೪೫-೨). ತೊದಲುಲಿ : ತೊದಲುಲಿಯ ಚುರುಕಿಂದ ಚಪ್ಪರಿಸಿ ಚೀರಿ, ಕುದುರೆ ಆಟವ ಗೈದ ನೆನಪು (ಕಎಪು. ೨೫-೨); ಪುಟ್ಟ ಕಂದಮ್ಮನ ...ತೊದಲುಲಿ ಕೇಳಿತು ಮೆಚ್ಚಿತು ಕೊಳಲಿನ ಸವಿಯ (ಇಂಚಾಪ. ೪೧-೯೫).

[ತೊದಳ್$_1$ + ಉಲಿ$_8$]

ತೊದಳ್ನುಡಿ$_1$, ತೊದಲ್ನುಡಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಾತನಾಡು ; ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ತಡವರಿಸು : ಲೋಹಲಃ, ಅಸ್ಫುಟವಾಕ್ = ತೊದಳ್ನುಡಿವವನು (ನಾಚಿರಾ. ೬). ೨. ಮಕ್ಕಳಂತೆ ತೊದಲುಮಾತನಾಡಂ : ಚಂಬಾಯ್ಯುದಿನಿರಸದಂತೆ ನಸುಜೊಲ್ಲು ಸುರಿಯೆ ತೊದಳ್ನುಡಿವ ಸೊಗಸಂ (ಚಳವಿ. ೪-೮೯). ೩. ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಂ ; ಸುಳ್ಳಾಡು : ತೊದಳ್ನುಡಿಯದೆ ಪೋಗು (ಪಂಪಭಾ. ೮-೨೯) ; ನೆರೆದರ್ತ್ಥಿಗರ್ತ್ಥಮಂ ಕುಡುವ ಚಲಂ ತೊದಳ್ನುಡಿಯದಿರ್ಪ್ಪ ಚಲಂ (ಎಕ. II, ೧೩೩-೨೨; 982) ; ಆ ಧರ್ಮ ಪುತ್ರಂ ದಯಾಪರನೆಂದಲ್ಲರೆ ಪೇಟ್ದ ಮಾತು ಪುಸಿಯಾಯ್ತಿ ಕಾರ್ಮುಕಾ ಚಾರ್ಯನಂ ಗುರುವಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂ ತೊದಳ್ನುಡಿದು ಕೊಂದಾಗಳ್ (ಗದಾಯು. ೩-೨೩). ತೊದಲ್ನುಡಿ$_1$: (೬). [ತೊದಳ್$_2$ + ನುಡಿ$_1$]

ತೊದಳ್ನುಡಿ$_2$, ತೊದಲುನಂಡಿ, ತೊದಲ್ನುಡಿ$_2$, ತೊದಳಂನಂಡಿ (ನಾ). ೧. ಮಕ್ಕಳ ತೊದಲುಮಾತು : ಮುಖಸರಸಿಜದೊಳ್ ದರಹಸಿತಂ ನೆಗಟ್ಚನಂ ತೊದಳ್ನುಡಿ ನುಡಿದು (ಆದಿಪು. ೮-೩); ಜಿನೋಕ್ತಿ ಮೊದಲಲ್ತು

ಮದಂಗದೊಳಿಂಬವೊಲ್ ತೊದಳ್ನುಡಿ ನುಡಿ ? ಪು. ೧೦-೮೨) : ನುಡಿಗಲ್ವಂತೆ ತೊದಳ್ನುಡಿ ನುಡಿಯಿಸಿದಂ ತನಗೆ ಪೋಲ್ತ ವಾಕ್ಕನ್ನಿಕೆಯಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೨-೩೧): ಇಡಿದ ಲಾಲಾಜಲಂ ಶಿವಪ್ರಸಾದಂ ತೊದಳ್ನುಡಿಯೆಲ್ಲ ಶಿವಕೀರ್ತನೆಯು (ಸೌಂದಪು. ೩-೧೦) ; ಜೊಲ್ಲು ಸುರಿವ ಮುದ್ದು ಮೊಗದಲ್ಲಿ ನಗೆಯಾಂತು ಸೊಲ್ಲಿಸುವನು ತೊದಳ್ನುಡಿಯು (ಪ್ರೋಹತ. ೧೭-೬೯). ೨. ಸುಳ್ಳುಮಾತು : ಮನುಕುಲದೊಳ್ ತೊದಳ್ನುಡಿ ಪೊದಟ್ಟುಮೆ (ಶಂರಾಮಾ. ೬-೯೫). ೩. ಮೆಲುದನಿಯಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಗಂಭೀರವಾದ ಮಾತು : ನೆಗಟ್ದ ಮರಾಂಗನಾಜನದ ರೂಪುಗಳಿಲ್ಲಮದೀಕೆಯೊಂದು ದೇಸೆಗೆ... ನೆಗೆಟ್ಟೊಂದು ಮೆಲ್ಪಿನ ತೊದಳ್ನುಡಿಗಪ್ಪೊಡಮೆಯ್ದೆ ವಾರವೇಂ (ಆದಿಪು. ೨-೬೫) ; ಆಕೆಯ ಮುದ್ದುವೆರಸಿದ ತೊದಳ್ನುಡಿಗಂ ಪೂಮಾಲೆವೆರಸಿದ ಬಬಲ್ನುಡಿಗಮಲಂಪುವೆರಸಿದ ನೋಟಕ್ಕಂ . . . ನಾಣ್ವೆರಸಿದ ಭಾವಕ್ಕಮೊಲ್ದುಮೊಜಲ್ದುಮಿರೆಯರೆ (ಶಂಪಭಾ. ೪-೧೭ ವ) ; ತೊದಳ್ನುಡಿಗಳೊಪ್ಪ ಪುಷ್ಪಚಯಮಂ ಸುಗಂಧಂಗಳಂ . . . ವಿದಗ್ಧೆ ಮಡಗಿಟ್ಟು ತಂದು ತಸಗೀವೊಡೆ (ಮದಪಿ.೧೧- ೫೦). ೪. ಇಂಪಾದ ಧ್ವನಿ,-ಕುಕಿಲು : ಒಲವಿಂದೋಲಗಿಸುವೆನೀ ನೆಲದಳಿಯನನೆಂದು ಬರ್ಪವೋಲ್ ಬಗ್ಗಿಪ ಕೋಗಿಲೆಯ ತೊದಳ್ನುಡಿ ಬಿರಯಿಯನಲೆಯುತ್ತಿರೆ ಬಡದೆ ಬಂದು ನಂದು ಬಸಂತಂ (ಕಬ್ಬಿಗಾ. ೫೨). **ತೊದಲುನುಡಿ** : ೧. ತೊದಲುನುಡಿಗಲಿತು ಮುದ್ದಾಗಿ ಬಾಳ್ವವನಯ್ಯೋ ಪದೆದು ದಟ್ಟಡಿಯಿಟ್ಟು ನಡೆದು ಬಾಳ್ವವನಯ್ಯೋ (ಸಾನಂಚ. ೪-೯೧ ರಗಳೆ): ಪರಮತತ್ವಾಮೃತವೆ ಮೊಲೆವಾಲ್ . . . ಮೃದುಸೂಕ್ತಿಗಳೆ ತೊದಲುನುಡಿ (ಬಸಪು. ೨-೦೦) ; ತೊದಲುನುಡಿಗಳಂಬೆಗಾಲು ದಟ್ಟಡಿ ಮುದವೊದವಿದ ಧೂಳಾಟದಿಂದ... ಕುಮಾರರೊಪ್ಪಿದರು (ಕಂಸವಿ ೪-೬೧). ೨. ಶಿಷ್ಪಂಗೆ [ಪಾಠಾಂ. ಸೆಟ್ಟಿಗೆ] ತೊದಲುನುಡಿಯೇಕೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೯೬೪). **ತೊದಲ್ನುಡಿ₂** : ೧. ನುಡಿಗಲಿಸಿದಂ ತೊದಲ್ನುಡಿ ಪಡೆವಿನೆಗಂ ಪಿತ್ರಯುಗಕ್ಕೆ ಕರ್ಣಾಮೃತಮಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧-೭೯) ; ತೊದಲ್ನು [ಪಾಠಾಂ. ಳ್ನು]ಡಿಗೇಳ್ದಲಂಪಿನಿಂ . . . ಸಲೆ ನುಡಿಸುತ್ತುಮಿರ್ಪ ನೆವದಿಂ ನುಡಿಗಲ್ತನಿಳೇಶನಂದನಂ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೧೫೧) ; ಪರಮಶಿವಭಕ್ತತತಿ ತಮ್ಮ ಕಂದನ ತೊದಲ್ನುಡಿಗಳೆಂದು ಮೆಯ್ಯುರ್ಬಿ ಪುಳಕಂದಾಳ್ದು ಲಾಲಿಸುತಿರೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೧-೩೩) ; ಪಾಡುವಿಂಚರಕೆ ಕೋಗಿಲೆ ತೊದಲ್ನುಡಿಯು ಮಾತಾಡುವುದಕೆ ರಾಜಕೀರ . . . ಜೋಡಿಸಿಕೊಟ್ಟರು ತ್ಸವದಿ (ಪ್ರೋಹತ. ೧೯-೭೭). ೨. ಓತರಂ ಪುತ್ರನಂ ತೊದಲ್ನುಡಿಯಂ ನುಡಿಸಿದಂ[ಪಾಠಾಂ. ತೊದಲ್ನುಡಿಯನೆನಿಸಿದಂ] (ಕಬ್ಬಾಸು. ೨೦೫ ಪ್ರಯೋ). ೩. ಆ ಹುಡುಗನು ತೊದಲ್ನುಡಿಯಲ್ಲಿ . . . ತಮ್ಮ ಬಳಿ ವಿದ್ಯಾದಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಬಂದಿರುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿ (ಮುಹಸ. ೬೦). **ತೊದಳುನುಡಿ** : ೧. ಬಾಲರ ತೊದಳುನುಡಿಯ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಾಲಿಸಿ ಕೇಳ್ದು ತಪ್ಪಿರಲು ಆಲೋಚಿಸರಂತೆ ಕೃತಿದೋಷಮಿರೆ ತಿದ್ದಿ ಬಾಲನಹೆನು ನಾ ನಿಮಗೆ (ಅಂಜಚ. ೧-೧೦೪). ೩. ನಡೆತಂದರ್ ಚೆಲ್ವಿಂದೊಳ್ನುಡಿಯು ತಡಂನುಡಿಯು ತೊದಳು[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ನುಡಿಯೊಳ್ಪೆಂಡಿರ್ (ಜಗವಿ. ೪-೧೨೬) ; ಗದುಗದಗಂಠದಿಂ ತೊದಳುನುಡಿಗಳಿಂದ ಹೃದಯ ಸಖನೊಳಂತೆಂದು . . . ಕೇಳಿದೆನು (ಅಂಜಚ. ೫-೧೧೧) ; ರಂಜಿಸುವ ಯುವರಾಜನೋಲಗ ಕಂಜನಾಭಮುಕುಂದಗಾಯ್ತು ... ಎಂಬೀ ತೊದಳು ನುಡಿಗೇಳ್ದು (ನಿಭಾಗ. ೬-೩-೪). [ತೊದಲ್₂ + ನುಡಿ₂]

ತೊದಳ್ಮಾಡು, ತೊದಲುಮಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ತಡವರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು: ಬಾದಿನೊಳಪೋದಿನೊಳಂ ವಿಬುಧರ್ಕಳಂ ತೊದಳ್ಮಾಡುವ ರಾಜಕೀರತತಿ (ಸೌಇಇ. IX-I, ೨೭೭-೨೩ ; 1160). **ತೊದಲುಮಾಡು** : ೨. ಹುಸಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಂ : ಒಮ್ಮೆ ಆಡಿದ ಮಾತನ್ನು ತೊದಲುಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬಲಿಯು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ (ನೀಗಟ್ಟು. ೦೭೮). [ತೊದಲ್₃ + ಮಾಡು₁]

ತೊದಳ್ಮಾತು, ತೊದಲುಮಾತಂ, ತೊದಲ್ಮಾತು (ನಾ). ೧. ಮಕ್ಕಳ ತೊದಲುನುಡಿ : ತೊದಲ್ಮಾತ ಮಾತನಾಡುವ ಮುದ್ದುಗೆಯ್ವ ಭೂತಳದೊಳಗಂಬೆಗಾಲಿಟ್ಟು ನಡೆವಂತೆ ಚೇತನವಾದುದಂಗಜಗೆ (ಮೋಹತ. ೧೧-೫೯) : ಶಿಪ್ಪೋಕ್ತಿಗಳಂ ತಾಂ ಪೇಳ್ದು ಪೇಳ್ವಂತಿರೆ ಕಲಿಸಿ ತೊದಳ್ಮಾತು ಚೆಲ್ವಾಗೆ ವಾಮಾಕ್ಷಿಗೆ ಪುರ್ಬಿಂ ಜರ್ಬಿನಿಂ ನೋಡೆನುತಳೆಪಿ ನೃಪಂ (ರಾಜಶೇ. ೪-೭೦). ೨. ವ್ಯರ್ಥವಾದ ಮಾತು: ತೊದಲ್ಮಾತಿನೊಳೇನೋ ಪಾಂಡವರ ಕೈಯೊಳೆ ನಿನ್ನ ನಿಸೇಕವಾಗದೇ (ಶಂಪಭಾ. ೯-೪೯). **ತೊದಲು ಮಾತು** : ೩. ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಮಾತು: ಕೆಲಂಬರು ತೊದಲುಮಾತುಗಳನಾಡುತ ಕಣ್ಣುಗಳಂ ಮುಚ್ಚಿ ಕೈಸನ್ನೆಗಳಂ ಮಾಡುವರು (ಸೌಗಂಧಿ. ೧೪೨-೧೧); ಲೋಹಲಃ, ಅಸ್ಫುಟವಾಕ್-೨ ವ್ಯಕ್ತವಾಗದೆ ತೊದಲು ಮಾತನಾಡುವವನ ಹೆಸರುಗಳು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೮೭). **ತೊದಲ್ಮಾತು** : ೧. ಪಸುಳೆತನದೊಳ್ ಪುಣಮಮಂ ಶರಣಗಣಕೆ ಬೋಧಿಸುವನೀ ಕುವರ ನೆಂಬೊಲ್ ತೊದಲ್ಮಾತು ರಂಜಿಸಿದುವು (ಚಬಪು. ೫-೪೧). ೪. ಮುದು ಮಾತು : ಮಾತೆಯ ಪಕ್ಷಪುಟವ ಸೇರುವ ತೊದಲ್ಮಾತ ನುಡಿದು ಬಿನದಿಸುವ . . . ಗಿಳಿವಱಿಗಳ ರೀತಿಯ ಕಂಡಳಾ ಸೀತೆ (ಕಂಸವಿ. ೪-೪೭). [ತೊದಲ್₂ + ಮಾತು₁]

ತೊದಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು: ಬನವಸೆಯ ಚಟ್ಟನಾಗರಕಣ್ಡಕ್ಕೆ ಮುನಿದು ಪರಿಯನಟ್ಟಿದಡೆ ತೊದಳ್ಳಿಯನಿಱಿದು (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೨೩೪-೮ ; ೯೯೯). [?]

△ **ತೊದಟ್** 'ತೊದಳ್₁' ನೋ.

ತೊದಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಎದುರಿಸು; ಪ್ರತಿಭಟಿಸು : ಕುಲದೀಪತಿಲಕ ಗೋಪಾಲರಾಜ . . . ಅಟ್ಟಿ ಪೊಯ್ದು ನುಗುಟ್ಟುಟ್ಟಿ ತೊದಟ್ಟಿ ಮಲ್ಲಮಾಟ್ಯೊನ್ನಾಸುರಮಪ್ಪಿನಂ ಪೆಣೆದು ಕಟ್ಟಿದಂ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೭೭-೨೦ ; ಸು. 1060 ?). [ತೊದಟ್ (<ತೊದಲ್₁) + -ಚು₁]

ತೊದುರು 'ತೊಡರು₃' ನೋ.

ತೊನಗು 'ತೊಲಗು' ನೋ.

ತೊನಚಿ 'ತೊನಸೆ' ನೋ.

ತೊನಚೆ 'ತೊನಸೆ' ನೋ.

ತೊನಪೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಹೊಂಗೆ : "ಗುಚ್ಛಕರಂಜಃ- ತೊನಪೆ, ಹೊಂಗೆಮರ" (ಒಷಧಿ. ೫೦). [?]

ತೊನಸಿ 'ತೊನಸೆ' ನೋ.

ತೊನಸೆ, ತೊಣಚಿ, ತೊಣಚೆ, ತೊಣಸಿ, ತೊಣಸೆ₁, ತೊನಚಿ, ತೊನಚೆ, ತೊನಸಿ (ನಾ). (ನಾಯಿ, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೊಣ : ಪಶುವಿನೊಳಲ್ಲಿರಲೀಂ ತಾನೆಂತೊ ತೊನಸೆಯೋ ನೊಣವುಗಳೋ (ಸಮುಹ. ೯-೬೧) : ಅಗಸೆಯ ಮರಕ್ಕೆ ತೊನಸೆ ಮುಱಿದುಂಬಿಯೆಂಬಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೨೨೯); ತುಂಬಿ ಪತಂಗ ನೊಣ . . . ತೊನಸೆ ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಸ್ಪರ್ಶನ ರಸನ ಘ್ರಾಣಮುಕ್ಕು (ಚಾಸ್ರಟೀ. ೧೧೭-೬); ನೀನು ತೊನಸೆಯ ಕೊಲೆಯ ಮಾಡಿದ ಮುಳ್ಳುಮೊನೆಯಲಿ (ಸಂಭಪ. ೧೪-೧೬). **ತೊಣಚಿ**: ತೊಣಚಿ; ಗೋಮಕ್ಷಿಕ (Breeze. ಇಂಕಿನಿ). **ತೊಣಚೆ** : (ಕ). **ತೊಣಸಿ**: ಹಾಲುಗೆಚ್ಚಲು ಬಳಿಯ ಕೊಣಸಿ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಕಾಲವನು ಕಳೆವ ಬಗೆ ಬಲ್ಲಿರಲ್ಲ ವೇಳವೇಳೆಗೆ ಹಸುಪ ಕರೆದುಂಬ ನರನಂತೆ ಕೀಳು ತೊಣಸಿಯು ಉಂಡು ಹರುಷ ಪಡ ಬಲ್ಲುದೆ (ವಿದಾಳ್ಕ. ೧೮-೨). **ತೊಣಸೆ₁** : ಬೆನ್ನಟ್ಟುವ ಘೋರರೂಪಿ ಆರ್ಗಸ್, ಕಡಿದು ರೂಪುಗೆಡಿಸಲೆಂದು ಎಡೆಬಿಡದೆ ಹಾಯ್ದು ಬರುವ ತೊಣಸ . . . ಅವಳ ಪಾಲಿಗೆ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿದ ಬೇತಾಳಗಳು (ಬದ್ಧಪ್ರ. LI, ನಾಟಕದ ಸಮುಕ್ಷಿ). **ತೊನಚಿ** : ತೊನಚಿಯಂ ಕೊಂದ ಪಾಪಸಮೇತ

ಪಾಂಡವ್ಯನಾ ಶೂಲದೊಳು ಬೀಳ್ದ (ವೀಶೈಪು. ೯-೫-೩೧). **ತೊನಚಿ :** ವಾನರಕೊದಗಿದ ತೊನಚಿಯು ಕಾಟ (ಅವಧೂ. ೧೧); ಜ್ಞಾನೋತ್ತರ ಮಾರ್ಗಕೆ ಜಂಜಾಟ ವಾನರಕೊರಲಿದ[ದಗಿದ]ತೊನಚಿ ಕಾಟ (ಅಡಪ. ೧-೧೦೭). **ತೊನಸಿ :** ಲಿಂಗದ ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಕರ್ಣದೊಳಗೆ ತೊನಸಿ ಹೊಕ್ಕು ಗೋಳಿಟ್ಟು ಬಾಧಿಸಿದಂತಾಯಿತ್ತಯ್ಯಾ (ವಚಸಂ. ೧೫೯-೭೪) ; ವರತಪವ ಕೆಡಿಸಬೇಕೆಂದು ತೊನಸಿಗಳಾಗಿಯಜಗೆಜಗಿ ಕರ್ಣಕ್ಕೆ (ಪ್ರಾಶಾಂ. ೯-೩೪) ; ತೊನಸಿ ಮುಂದಿ ಎತ್ತ ಹಜಿಂದು ಹುಳಗಳನು ಜನಿಸಿ ಬಿಟ್ಟಂತೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೮೫೭) ; ತೊನಸಿಯು ತನ್ನ ತತ್ತಿಗಳನ್ನು ದನಗಳ ತೊಗಲಿನೊಳಗೆ ಹಾಕುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೧೪೫).

ತೊನಹು (ನಾ). ತೂಗಾಟ; ಓಲೆದಾಡುವಿಕೆ: ಕಂಚುಗೂಡಲ ನಿಟ್ಟೊಡಲ ನಿಡುದೋಳ ತೊನಹಿನ ಮುಟ್ಟದವೆಗಳ ನಟ್ಟನೋಟದ ... ಪೃಥುಲಿಂಗ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೨೨-೩೩). [ತೊನ್ೆ₁ + – ಹು₂]

ತೊನೆ₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಲುಗಾಡು ; ಅಲ್ಲಾಡು : "ತೊನೆದುದು ತೂಗಿದು ದೊಲೆದುದುಮೆನುತಲಲ್ಲಾಡಿದುದು ನಡುಗಿತೆಂದೆನಲದು ಕಂಪನವಕ್ಕು" (ಕವಿಶಂ. ೨೩೪);ಮನಸಿಜನೃಪಲೀಲಾಲಾಂಛನಂ ಸ್ವಸ್ತಿಕಂ ಸ್ತ್ರೀಜನದೊಳಿಸಿದು ನಿಂದತ್ತುತ್ತರೀಯಾಂತರೀಯಂ ತೊನೆಯೆ (ಆದಿಪು. ೧೧-೧೫೩) ; ಅರಿವ ನಡುವುಡಿವ ನೇರ್ಗೋಲ್ವರಿದುರ್ಚುವ ನಟ್ಟು ತೊನೆವ ಕಣೆಗಳ್ಗೆ ಪೊಗಂದಿರಿಯದೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೭೪) ; ತೊನೆಯೆ ಕುರುಳ್ ಕದಕ್ಕದಿಸೆ ತುಂಗಕುಚಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೨-೩೦) ; ತೊನೆವ ಬಾಲಂ ಕುಸಿದ ತಲೆ . . . ದೈನ್ಯವಿಡಿದ ಕಿಱುದನಿವೆರಸು ಬಂದೊಂದು ಕೃಷ್ಣಶುನಕ ಬಿರ್ದುದು (ಸಿದ್ಧಣ. ೭-೪೩) ; ತೊನೆವುತಿಹ ಚಿತ್ರದ ಪತಾಕೆಗಳ ಜೋಕೆಗಳ ಕೋಟಾ ವಳಿಯುಮೆಸೆದುದು (ಜಲಪು. ೪೨-೨೧) ; ಮುತ್ತಿನ ಲಂಬಣಂ ತೊನೆವ ತೊಂಡಲ ಬಜ್ಜರಬೊಟ್ಟು (ಚಳಪಿ. ೩-೪೯). ೨. ತೂಗಾಡು ; ಓಲೆದಾಡಂ : "ತೊನೆ ಆಂದೋಲನೇ (ತೂಗಾಡು)" (ಶಮದ್ಪ); ಪಂಚಬಾಣ ಕೃಪಾಣ ಪಟ್ಟದೊಡನೆ ಕೊನೆಯ ಬಿಣ್ಪಂ ತೊನೆದು ತೂಗದ ಪೂಗವನವಿಲ್ಲ (ಪಂಪಾಶ. ೧-೧೦೭ ಪ) ; ತೊಗಿ ತೊನೆದು ಮೆಯ್ಯಱಿವ ಹಂದಿಯನು ಕೌಶಿಕ ಕಂಡನು (ಹರಿಶ್ಚಂ. ೬-೬೦) ; ಹರಿಸದಿಂ ತೂಗುತಂ ಬಾಗುತಂ ತೊನೆಯುತಂ ಭರವಸದಿ ನಲಿವುತಂ ... ಆದೇಂ ನೆಗಳ್ದರೋ (ಪದ್ಮಣಾ. ೬-೬೨) ; ಕೋಳ ಮೈಯಲಿ ತೊನೆದು ನೋಟದ ಧಾಳದಲಿ ಧವಳಿಸಿಯೆ . . . ಒಪ್ಪಿರ್ದಳಾ ವನಾಯೆ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೪-೫೭) ; ತೂಗುತೆ ತೊನೆಯುತೆ ಬಳ್ಕುತೆ ಬಾಗುತೆ . . . ಸೊಂಪಾಗಿರ್ದುವು ಕಣ್ಗೆ ಗಂಧಶಾಲಿವನಂಗಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೨-೧೧) ; ಗಿಡವೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ತಲೆಯಾಡಿಸುವಂತೆ ಗಾಳಿಗೆ ಅತ್ತಿತ್ತ ತೊನೆಯಿತು (ಹಳಕಥ. ೭೪); ಅಹನ ಮನಸ್ಸು ಒಮ್ಮೆ ತೊನೆಯಿತು (ನಡಮ. II, ೧೪೯೫). ೪. ಅಲುಗಾಡಿಸು ; ಅಲ್ಲಾಡಿಸು : ಪಲ್ಲಂ ಕುಱುಕುತ್ತುಂ ಮೆಯ್ಯಂ ತೊನೆಯುತ್ತುಂ ಭೋಗಂಗಳಂ ಚಿಂತಿಸುತ್ತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫-೧೩೭) ; ಮೈಯಂ ತೊನೆದುದ್ದಂ ನೀಡಿ ಗೋಣಂ ನವದಿನ ಮುಖದೊಳ್ ಕುಕ್ಕುಟಂ ಕೂಗಿತಾಗಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೪-೭೨); ಘನಕೋಪಾ ಟೋಪದಿಂದಂ ಕುಲಕುಧರವಹಾಶೃಂಗಮಂ ಕೋಡ ಕೊಟ್ಟಿಂ ತೊನೆ ದೀಡಾಡುತ್ತೆ ಬಪ್ಪ ದ್ವಿರದಪತಿಯಂ . . . ನೋಡುತ್ತೆ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೩-೩೪) ; ನೆಣನ ತಿಂದು ತಣಿದು ತಲೆಗಳ ತೊನೆವ ಬೇತಾಳತತಿ (ಜಲಪು. ೪೦-೨೭); ನಗೆವೊಗದೊಳಂಗವಂ ತೊನೆಯುತ್ತೆ ಸಂತಸಂಬಡುತಿರ್ದರು (ಶೀಶರಾ. ೨೪-೩೫). ೫. ನಡಂಗು ; ಕಂಪಿಸು : "ತೊನೆ, ಒಲೆ, ತೂಗು, ಸೆಡೆವು, ಅಲ್ಲಾಡು, ನಡುಕಂ – ಈ ೭ ಕಂಪನಂ" (ಕಶಶಾ. ೩೧-೬೫೦) ; ಗ್ರಹಪೀಡಿತನಂತೆ ತೊನೆಯುತ್ತುಂ . . . ತಾಯ್ ಸತ್ತ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ಬಾಯ್ಬಿಡುತ್ತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೧೪೪); ಮುನಿಯುತ್ತುಂ ಮುದ್ದಿಸುತ್ತುಂ ತೊನೆದು ತವಕಿಸುತ್ತುರ್ವುತುಂ (ರಕ್ಷಾ ೭. ೬೫) ; ಸೆಳೆಗೊಂಬೆಲರಿಂ ತೊನೆದೆಲ್ದು ತಟ್ಗಿ ತೂಗಾಡಿದೊಡಂತದಂ ಪಿಡಿದುಕೊಂಡಲರಂ ನೆಟಿ ಕೊಯ್ದು (ಕುಸುಮಾ. ೫-೧೧೧) ; ಮೇಲೆ ಅಟ್ಟದ ನೆಲ ಅವನ ಓಡಾಟದ ರಭಸಕ್ಕೆ ತೊನೆಯುತ್ತಿದ್ದಿತು (ಕಾಗೆಳ. ೧೨೭). ೬. ಬೀಸು ; ತೀಡು : ಸಂಪಗೆಯ ಪಂಡದೊಳಾವ್ರುಮುಹೀಜವಾಲಿಯೊಳ್ ಫಲದ ತುಱುಂಗ ಲೊಳ್ ತೊನೆವುದೊರ್ಮೆಯುಮಲ್ಲಿಯ ಮಂದಪಾರುತಂ (ಮಹಾಪೇ. ೧೫-೪೪) ; ಗಾಳಿ ತೊನೆಯಿತು, ಗಂಧ ಹರಡಿತು (ಕರುಶ್ರಾ. ೨೭-೮). ೭. ಬಳುಕಂ ; ಒನಪುಮಾಡು: ರೂಹಿಲ್ಲದೊಡಂ ಕೆಲಬರ ಸಹಾಯದಿಂ ಬಱಿದೆ ತೊನೆದು ಕೆಮ್ಮನೆ ವಿಟಸಂದೋಹವನೊಲಿಸುವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೩೦); ಪುಷ್ಪ "ನಾಚಿಸುತ್ತೀರಿ" ಎಂದು ತೊನೆದಳು (ಸುಬವಿ. ೬೯). ೮. ಒಲಿ; ಮನಸೋಲು; ಮೆಚ್ಚು: ಕಾಲೂರ ಸೂಳೆಯಂತೆ ಬಱಿದೆ ದುರ್ವಾ ತಕ್ಕೆ ತೊನೆಯದೆ . . . ಧರ್ಮದೊಳ್ ಕೂಡಿ ಜನವಾದಸೇವೆಯೊಳಿರ್ದು ಸ್ವರ್ಗಾಪವರ್ಗ[ಸುಖ]ಕ್ಕೆ ಭಾಜನನಾಗು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೪-೮೪) ; ಕರಂ ನನ್ನಿಗನೆನ್ನನೇ ತೊನೆವನೆನ್ನನೆ ಬೇಡುವನೆನ್ನೊಳಾಡುವಂ (ಚಳಪಿ. ೬-೧೭೦) ; ತಾಯಿಯ ಹೃದಯ ತೊನೆಯುತ್ತದೆ–ತನಯಳ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ (ಕರಡ. ೨೦). ೯. ಮಿಸಾಟು; ಮಿಡಿ : ಕಂದಳಮಿಂದು ವೀಣೆಯಡೆಯಾಡು ವುದಲ್ಲಿದು ಹೃತ್ಸರೋಜದಾನಂದದ ನಾಡಿಯಂ ತೊನೆದು ಸೋಲಿಸಿ ಗಳ್ಕನೆ ಸೊರ್ಕನೇಱಿಸಿಂ (ಚಳಪಿ. ೪-೧೨೦). ೧೦. ತೂಗು ; ತೂಗಾಡಿಸು: ತೊನೆದು ಕತ್ತಿಯು ತಿರುಹುತಿರಲಿಕೆ ಸುತನ ನುಂಗೆನಲು (ಸಂಭವ. ೮-೪೪); ಸಿಂಹಮಧ್ಯದ ಕನ್ಯೆಯರು ತೋಳ್ಗಳಂ ತೊನೆಯಲು (ಭಾವಚಿಂ. ೯-೫೮) ; ತೊನೆದಿಡುವ ಹಸ್ತಬಲದಿಂದಂಬು ನಡೆದು ವೆರರನು ಕೊಂಬುದಲ್ತೆ (ವಂಕಾರಾ. ೫-೪-೪೨) ; ಜಡಿದು ಕೈದುವ ತೊನೆವುತೆಂದರು ತಮ್ಮೊಳೊಳ ಗೊಳಗೆ (ಅಂಬಿಕಾ. ೫-೨೧) ; ನೆತ್ತರ್ ತವಕಿಪ ಕೂರ್ವೊನೆ ಸಬಳಗಳನ್ ಕೊನೆದನವನ್ (ಅಂತಿಗೊ. ೭-೧೧೧). ೧೧. ತಲೆಯನ್ನು ಆಡಿಸು : ತೊನೆವವರ್ಮಾತಿಗೆ ಸೋಲ್ದು ತನ್ನ ತಲೆಯೊಳ್ ತಾನಿಟ್ಟು . . . ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದನಿಬರ್ ಕಾಂ ಮಾನ್ಯನೆಂದೆನ್ನದಾ ಮನುಜಂ ಸದ್ಗತಿ ಕಾಣನ್ಯೆ (ಸೋಮೇಶ. ೫೦); ನುಡಿದ ನುಡಿಯಂ ಪರಿವಿಡಿಯಂ ನನ್ನಿ ಮಾಡಿದೆಯೆಂದು ತೊನೆಯುತ್ತೆ ಕಿಱಿದೆಡೆಯಂ ಪೋಗೆಪೋಗೆ (ಕಬ್ಬಿಗಾ. ೧೧೧). ೧೨. ಕೊಡಹು ; ನಿವಾರಿಸು : ಅನಿತರೊಳಗನಿತಾತ್ಮ ಶಿವಿಗುಳ ನೆನೆದು ಮರವೆಯ ತೊನೆದು ನಿಂದನು (ಕೃಷ್ಣಾಳ. ೨೧-೧೪). ೧೩. (ಆಲಂ) ಜಂಬವಡು ; ಗರ್ವಿಸು ; ಬೀಗು : ಕುಲಮುಂ ದಳಮುಂ ಜಳ ಬೊಟ್ಟುಳಿಕೆಯವೋಲ್ ಕಿಡುವುವೇಕೆ ತೊನೆವರ್ ಮೂಱರ್ ರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೧೬೦) ; ತಲೆಗೇಱಿ ಸೊಕ್ಕು ತೊನೆವರ್ (ಸೋಮೇಶ. ೪೮) ; ಪಾರ್ಥನಂ ರಕ್ಷಿಸುವೆ ನೀಂ ಕೃಪೆಯೊಳಾವು ಬಱಿದೆ ತೊನೆ ದೊಡೇನಹುದಿನ್ನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೩-೩೪) ; ಅಂತರಿಸದಾವಗಂ ತುಳ್ಕುತಿಹ ರೌದ್ರರಸದಿಂ ತೊನೆವ ಚಂಡಾಖ್ಯಭೈರವ ಮಹಾತೇಜದಿಂ ತರಣಿಯಂ ಜಱಿಯುತ (ನಂದಿಪಾ. ೩-೭). 'ಒನೆ' ಪರಾ.

ತೊನೆ₂ 'ತೊಣೆ' ನೋ.

ತೊನೆಪ, ತೊನೆಹ (ನಾ). ೧. ತೂಗಾಟ: ಸೊನೆಯಿಂ ದಾನಜಲೌಘಮುಂ ಕೊನೆಪದಿಂ ಕೊಂಬಾಟಮುಂ ಕೋಕಿಲಸ್ವನದಿಂ ಬೃಂಹಿತನಾದಮುಂ ... ಒಪ್ಪಲ್ (ಜಗವಿ. ೦೪-೭೪). ೨. ಒನಪು; ಒಲಪು : ಅಂತಾಕೆಗಳ್ ತೂಗಿ ತೊನೆವ ತೊನೆಪಗಳುಮಂ . . . ನೋಡಿ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೯೦ ವ) ; ತೊನೆಪಂ ಲೇಸು ಸುಖಿಗೆಯರಿದೆಂಬಂತೆ . . . ಸಂಸಾರಸುಖಂ ಲೇಸು ಮೇಗಣ ನರಕದುಃಖಂಗಳರಿಯವು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೮೦). **ತೊನೆಹ :** ೩. (ಆಲಂ) ಓಲಾಟ; ಮೆರೆತ: ಮನೆಮನೆವಾರ್ತೆಯು ಮುಡದಿ ಮಕ್ಕಳುಗಳ ತೊನೆಹದ ತೊಡಕಿನೊಳೊಡರಿ ಮನಗೆಟ್ಟು ಮತಿಯಲ್ಗಿ ಮಱುಗದವೊಲ್ ನಿನ್ನ ನೆನೆದೆನುಳುಹು (ಕಶಶಾಂ. ೦೬-೯೨). [ತೊನೆ₁ + – ಪ₂]

ತೊನೆಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೂಗು ; ಜೀಕು : ಲಲಿತಾಂಗಂ ಬಳ್ಳಲು ಉಯ್ಯಲಂ ತೊನೆಯಿಸಿದಳ್ (ಮರಾಚ. ೪-೪೭). ೨. ಪಲುಕನ್ನು ಮೂಡಿಸು: ನಾದಾನುಸಾರವಾಗಿ ಗವುಕದ ಗುಂಪು ಗುಂಗುಮಿಸುವಂತೆ ಹಾಡನ್ನೆತ್ತುವ, ಎತ್ತಿ ತೊನೆಯಿಸುವ ತೊನೆಯಿಸಿ ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವ ಹಿಡಿತ (ಪಾರ್ತಿಸು. ೪೨). [ತೊನೆ$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೊನೆಹ 'ತೊನೆಪ' ನೋ.

ತೊನ್ನ (ನಾ). ತೊನ್ನುರೋಗವುಳ್ಳವನು : ತಾಂ ತೊನ್ನನಾಗಿ ಮುರುಂಟಿದ ಕೈಯುಂ ಕಾಲುಂ ಬೆರಸು . . . ಲೋಗರ ಮನೆಗಳೊಳ್ ಭೈಕ್ಷವಂ ಬೇಡಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೨೨-೨೨) ; ಪಂಚಮಾ ನವ ಸ್ಥಾನಂಗಳೊಳ್ ಕರ್ಕಟಾಳಿ ವೃಗೋಕ್ಷೋದಯಮುಗ್ರರೊಂದಿದೊಡವರ್ ಮೇಣ್ ನೋಡೆ ತೊನ್ನಂ ನರಂ (ಜಾತಕ. ೨೧-೧೫) ; ತೊನ್ನಂಗೆ ತುಳಿಲುಂಗೆಯ್ದಂ ಗೆನ್ನಂತಾಗೆಂದಂ (ಸಮುಪ. ೯-೭೪) ; ಈ ತೊನ್ನಂಗೀ ಕಪ್ಪಂಗೀ ತೊಡವಿ ದೇಕೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೭೦) ; ಒಡಲಂ ಪತ್ತಿದ ತೊನ್ನರ ತುಟಿಯಂತೆ (ಲೀಲಾವ. ೨-೧೧೭) ; ತೊನ್ನನ ಕೊಟದಿನಾದುದು ತೊನ್ನು (ಯಶೋಧ. ೩-೭೪) ; ಸಾವಂ ಬಯಸುವ ತೊನ್ನರುಂ ತುಱುಚರುಂ . . . ಬಂದಾ ಮರನ ಫಲವಂ ಮೆಲೆ ನಿರೋಗಿಗಳಾಗಿ (ಧರ್ಮಪ. ೭-೪ ವ).
[ತೊನ್ನು + – ಅ$_7$]

ತೊನ್ನಿ (ನಾ). ತೊನ್ನುರೋಗವುಳ್ಳವಳು. [ತೊನ್ನ + – ಇ$_3$]

ತೊನ್ನು (ನಾ). ಚರ್ಮವು ಬಿಳಿದಾಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ ; ಶ್ವಿತ್ರ : " ಕುಷ್ಠಮೆನೆ ತೊನ್ನು " (ಮಂಗರಾ. ೧೧೩-೨) ; ಆ ಮಯೂರನ ತೊನ್ನಾದೊಡಲುಂ ಸುವರ್ಣಮಾದುದು (ಸಮುಪ. ೯-೨೨) ; ತೊನ್ನಿನಂತೆ ರಸಿಗೆಯನುಳ್ಳುದು ಸೊಂಬನಂತೆ ಅಲಸಮಪ್ಪುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೧೭೫) ; ಏರಿಯ ಬಿಳಿದಪ್ಪ ತೊನ್ನುಳ್ಳವನೆ ಪೂರ್ವದೊಳು ಬೆಳ್ಳಿಯ ಕದ್ದವಂ (ವೀಕ್ಷಪು. ೪-೨೨-೩೫) ; ತೊನ್ನುರೋಗಕ್ಕೆ:– ನೆಲದಾಳವ ಗೋಮೂತ್ರದಿಂ ಅರೆದು ಪೂಸಲು ತೊನ್ನು ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿದ್ಯಾವಿ. ೧೩೦) ; ಕುಷ್ಠಾಶ್ರಯಾ–ತೊನ್ನಿಗಾಲಯವಾಗಿರ್ಪುದು (ದಾಹಟೀ. ೨-೩-೮ ವ). [ದೇ.॥ ತೆಲು. ತೆನ್ನು]

ತೊನ್ನುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). = ತೊನ್ನುವಿಡಿ : ಮನೆಮನೆಯಂ ತೊಟಲ್ದು ತನ್ನ ತೊನ್ನುಗೊಂಡಿರ್ಪುದನಱಿಪುತ್ತುಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೨೨-೨೪) ; ಮೆಯ್ಯೆಲ್ಲಂ ತೊನ್ನುಗೊಂಡು ದುಃಖಂಬಟ್ಟೋವೊಯ್ಯಂದೊಳಱುತ್ತಿರ್ಪರ್ ಚರ್ಯಾದಿ ಜಿನೇಂದ್ರಧರ್ಮವಂ ಪಟಿದವರ್ಗಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೧೭೭).
[ತೊನ್ನು + ಕೊಳ್$_1$]

ತೊನ್ನುಬಡಕ (ನಾ). ತೊನ್ನು ಹತ್ತಿದವನು : ತೊನ್ನುಬಡಕ ಮಾವ ಅನ್ಯಕಾರಿ ಅತ್ತೆ . . . ಎನ್ನ ಗೋಳು ತಾನೆ ನಾಶವೆಂದಿಗಹುದೊ (ಪುರಂದ. ೨-೮೪-೩). [ತೊನ್ನು + – ಬಡಕ$_1$ (< – ಬಡಿಕ)]

ತೊನ್ನುವಿಡಿ, ತೊನ್ನುಹಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ತೊನ್ನುರೋಗ ಹತ್ತು : ತೊನ್ನು ವಿಡಿದಾವರಿಸಿ ರೂಪಳಿದಿಂತಿರುತ್ತಿರಲು (ಬಸವಪು. ೫೭-೫೬). **ತೊನ್ನುಹಿಡಿ** : ತೊನ್ನುಹಿಡಿದವರ ಹೆಣಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಹುಚ್ಚುಹ. ೭೯).
[ತೊನ್ನು + ಪಿಡಿ$_1$]

ತೊನ್ನುಹಿಡಿ 'ತೊನ್ನುವಿಡಿ' ನೋ.

ತೊನ್ನೆ (ನಾ). ತೊನ್ನು ಹತ್ತಿದವಳು: ಅರಸಿಯರ ಸೂಳೆಯರ ಕಣ್ಗಳೊಳ್ ಘಟಿಕಾಂಜನಂಗಳನೆಟ್ಟಿದೊಡನಿಬರುಂ ತೊನ್ನೆಯರಾಗಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ(ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೨೪-೧೭). [ತೊನ್ನ + – ಎ$_3$]

ತೊಪ್, ತೊಪ್ಪು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ತೊಪ್ಪನೆ' ಪರಾ. **ತೊಪು** : ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ತಗುಳ್ದಿಡುವುದುಂ ಖಿಳಿಲ್‌ಖಿಳಿಲ್ ತೊಪ್ಪು ತೊಪ್ಪು ಛಳಿಲ್ ಛಳಿಲೆಂದು ಕೊಳ್ವ ಬಡಿಗಂ ಚೆಳಿತು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೮೪).

ತೊಪತೊಪ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ತೊಪತೊಪನೆ' ಪರಾ.

ತೊಪತೊಪನೆ (ಅ). ತೊಪತೊಪ ಎಂದು ಸದ್ದಾಗುವಂತೆ ; ನೀರು ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುವಂತೆ: ಅವನು ಮಳೆಯಲ್ಲಿ ತೊಪತೊಪನೆ ತೊಯ್ದು ಬಂದನು (ರೂಢಿ). 'ತಪತಪನೆ' ಪರಾ. [ತೊಪತೊಪ + – ಅನೆ$_1$]

ತೊಪ್ಪಟೆ 'ತೊಗಟು' ನೋ.

ತೊಪ್ಪಡೆ 'ತೊಗಟು' ನೋ.

ತೊಪ್ಪನೆ (ಅ). ತೊಪ್ ಎಂದು ಸದ್ದಾಗುವಂತೆ ; ತಲೆ ಪಱಿದು ಜೋಲ್ದು ತೊಪ್ಪ[ಪಾಠಾಂ. ಪ್ಪೆ]ನೆ ನೆಲದೊಳ್ ತನು ಬೀಟ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೩-೧೭೨) ; ಬಿಡೆ ಕೆಮ್ಮಿ ಕೇಕರಿಸಿ ತೊಪ್ಪನುಗುಳುತ (ಸಾಂಗಪು. ೮-೫೭) ; ಕುವರಿ . . . ತೊಪ್ಪನೆ ಬಿದ್ದಳುರ್ವಿಯಲಿ (ವಾಲ್ಮೀಕ. ೩೫-೫೧) ; ಚೀಲವನ್ನು ತೊಪ್ಪನೆ ಒಂದು ಮೂಲೆಗೆಸೆದ (ಕೂನೆಕ್. ೧೯೭).

ತೊಪ್ಪತೊಪ್ಪನೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಅವ್ಯಯಪದಾಂತಲೋಪಕ್ಕೆ–ಕಪ್ಪು ಕಪ್ಪನೆ . . . ತೊಪ್ಪತೊಪ್ಪನೆ, ತಪ್ಪತಪ್ಪನೆ (ಶಮದ. ೧೯೩ ಪ್ರಯೋ) ; ತಪ್ಪತಪ್ಪದೆ ಶರಶರಂಗಳಂ ತೆಗೆದೆಚ್ಚು ತೊಪ್ಪತೊಪ್ಪನೆ ಮೃಗಮೃಗಂಗಳಂ ಕೆಡಹಿದರ್ಜನನದೊಳು (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೮-೪೧).

ತೊಪ್ಪನೆ ತೊಯ್, ತೊಪ್ಪನೆ ತೋ = ೧. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒದ್ದೆಯಾಗು ; ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನೆನೆದು ಹೋಗು : ತೊಪ್ಪನೆ ತೊಯ್ದು ಕಾಮುರಸದಿಂ ಲಲಿತಾಂಗಿಯೊಪ್ಪಿದಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೧೩-೧೭); ನಿಪ್ಪೊಸತಪ್ಪ ರತ್ನಚಯವಂ ಪಿಡಿದಾಯ್ದು ಸುಧಾರಸಂಗಳಿಂ ತೊಪ್ಪನೆ ತೊಯ್ದವೊಲ್ ಪೊಳೆವ ಪಲ್ಗಳಂ (ಪಾರಪು. ೨-೫೦) ; ಹರಶರಣಕರುಣಾಮೃತದ ಮಳೆ ಸುರಿಯೆ ತೊಪ್ಪನೆ ತೋದು ತೋದೀಶ್ವರಗಣಾಂಘ್ರಿಜಲದ ಕಡಲೊಳೋಲಾಡಿವೋಲಾಡಿ (ಬಸವಪು. ೭-೨೫) ; ನೀರ ಧಾರೆಗಳಿಂದ ತೊಪ್ಪನೆ ತೋದುದೊಡಲು (ಬಸವಪು. ೧೮-೭೫) ; ೨. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೆನೆಯಿಸು,– ತೋಯಿಸು : ಇಪ್ಪತ್ತು ಕೂರ್ಗಣೆ ಕಣ್ಣೀರ ಮಳೆಯಿಂದ ತೊಪ್ಪನೆ ತೊಯ್ದನು ಖಳನ (ತೋರಹತ. ೩೪-೧೭). [ತೊಪ್ + – ಅನೆ$_1$]

ತೊಪ್ಪಲ 'ತೊಪ್ಪಲು' ನೋ.

ತೊಪ್ಪಲು, ತಪ್ಪಲ, ತಪ್ಪಲ್ಯು, ತೊಪ್ಪಲ, ತೊಪ್ಪಾಲೆ (ನಾ). ೧. ಮರಗಿಡಗಳ ಎಲೆ, ಚಿಗುರು ಮೊದಲಾದವು ; ಸೊಪ್ಪು : ಹಸಿಯ ತೊಪ್ಪಲನೆ ತಂದು ಆ ದೇವರ ಮಸ್ತಕದ ಮೇಲೊಟ್ಟುವ ಆ ತೊಪ್ಪಲನೆ ತಂದು ಬಿಸಿಮಾಡಿ ಪಶುಪತಿ ಎಂಬ ಜಂಗಮಕ್ಕೆ ನೀಡಿದೊಡೆ (ವಚಸಂ. ೧೯೦-೩೦ ಅಂಬಿಗ) ; ಬಿಸಿಲಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟ ಕಗ್ಗಲಿಯ ತೊಪ್ಪಲನು ತಱಿದು ರಸವ ಹಿಂಡಿಕೊಂಡು (ಅಶ್ವಶಾ. ೭೯-೧) ; ಅನ್ನನ ಬಿಟ್ಟು ತೊಪ್ಪಲ ತಿನ್ನುವನ ಕಂಡು ಕೊರಡುಯೆಂಬೆ (ಚಿದಾವ. ೨೩-೯) ; ಉಡುಗಿ ಮೈನಯದ ನೆಯ್ಗೆ ತೊಪ್ಪಲು ; ಹರೆಯ ಚಿಗುರಡಗಿ ನೆತ್ತರದ ನೆರೆಗೆಂಪು ಹಳಸುತಿದೆ ಭರದಲ್ಲಿ (ಅಯ್ಯಾಶ. ೧೨-೩). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ಈಶ್ವರೀಬೇರು, ತೊಪ್ಪಲು, ಗೋಪಾಲಪುಟ್ಟತೊಪ್ಪಲು (ಮೃಶಿಗಿ. ೯-೧೫೩) ; ಮರಗಳು : ಹೆಸವ, ಪೆಬ್ಬಲಸು . . . ಜಾಲಿ, ಕರೀಜಾಲಿ, ಗೊಬ್ಬಳಿ, ತೊಪ್ಪಲು, ಬಿಲಪತ್ರೆ (ನಮ್ಮುಸು. ೨೩೭). **ತಪ್ಪಲ**: ೧. ದಪ್ಪಗನಣಾಗನ ಬಲದ ಮಸ್ತಕದ ಮೇಲಪ್ಪಳಿಸಿದ ಬಿಸಿಲ್ಗಿಡಿಗೆ ಕುಪ್ಪಟಿಯಾದುದುರುವೀರುಹ ಕಳಿತಿರ್ದ ತಪ್ಪಲ ತಱಗೆಲೆಯಾಯ್ತು (ವಾಲ್ಮೀಕ. ೧೯-೪೪). 'ಮೊಷ್ಟಿತಪ್ಪಲ' ಪರಾ. **ತಪ್ಪಲ್ಯು**: ೧. ಮೇವಿನ ಸೊಪ್ಪಿಯ ಕಚ್ಚು ಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ತುರುಬಿ, ತುಂಬಿ, ಗಣಜಲಿ, ಹೆಬ್ಬೇವು ಮೊದಲಾದ ತಪ್ಪಲುಗಳನ್ನು ಚೆಲ್ಲಿ (ಕನ್ನಡಾ. ೧೭೭). **ತೊಪ್ಪಲ್$_1$** : ೧. ತೊಪ್ಪಲದ ಆಚ್ಛಾದನೆಯಿಂದ ಚಪ್ಪರವು ... ಶೋಭಿಸಿತು (ಹಳ್ಳಿಬ. ೪೭); ತಾಯಿಗೆ ಹೇಳಿ ಆಡನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿಕೊಂಡು ತೊಪ್ಪಲ ತರಲು ಊರ ಹೊರಗೆ

ನಡೆದನು (ಜಯಂತ. ೩೨). **ತೊಪ್ಪಾಲೆ :** ೨. ಬಳೀಚಾಲಿ, ತೊಪ್ಪಾಲೆ, ಸಾರಾಯಿಬೇಲ, ತುಂಬೆಮರ (ವೃಕ್ಷಗಿ. ೧-೧೬). 'ಸೊಪ್ಪು₃' ಪರಾ.

ತೊಪ್ಪಲು ಪಲ್ಲೆ = ಸೊಪ್ಪಿನ ಪಲ್ಯ : ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ತೊಪ್ಪಲು ಪಲ್ಲೆಯನ್ನೂ ಚಪ್ಪರಬದನೇಕಾಯಿಯನ್ನೂ ತಿನ್ನಲು ಶಿವರಾಮ ನಿಗೆ ಸೂಚನೆ ಕೊಟ್ಟರು (ಹಲುನಿ. ೨೮).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಚುಪ್ಪಲ್ = ಒಣಗಿದ ಕಡಿ ; ತುಳು. ತಪ್ಪು ; ಕೊಡ. ತೊಪ್ಪಿ, ಚಪ್ಪಲ]

ತೊಪ್ಪಾಲೆ 'ತೊಪ್ಪಲು' ನೋ.

ತೊಪ್ಪಿಗೆ 'ಟೋಪಿ' ನೋ.

ತೊಪ್ಪು 'ತೊಪ್' ನೋ.

ತೊಪ್ಪೆ₁ (ನಾ). ಬೊಜ್ಜು. 'ತೊಪ್ಪೆಮೈ' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಪ್ಪೈ]

ತೊಪ್ಪೆ₂ (ನಾ). ಹಸಿಯಾದ ಸಗಣಿಯ ಮುದ್ದೆ : ಅಪ್ಪ ಉಳ್ಳನ್ನಕ್ಕ ತೊಪ್ಪೆ ಕಿಚ್ಚಿಗೊಳಗಪ್ಪುದೆ ಅಪ್ಪುವಾಜಿ ಕಿಚ್ಚು ಮುಟ್ಟಿದ ಮತ್ತ ತೊಪ್ಪೆಯೆಂಬ ನಾಮ ಎತ್ತ ಹೋಯಿತ್ತು (ಮೋದೂಳ. ೯೬೭-೫೮) ; ತೊಪ್ಪೆ ಮೇಲೆ ಹಜ್ಜೆ ಇಟ್ಟು ಮುಖಕ್ಕೆ ಸಿಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಇದನ್ನ ಗ್ರಹಚಾರಾಂದರೆ ನಾವು ಮನುಷ್ಯರೇ ! (ಉಮಾಶಿ. ೧೨೪) ; ತೊಪ್ಪೆ ಬರುವುದೇ ಹಬ್ಬಿಗೆ ? (ಗಾದೆ).

ತೊಪ್ಪೆ ತಟ್ಟು = ಸಗಣಿಮುದ್ದೆಯನ್ನು ತಟ್ಟು ; ಬೆರಣಿ ತಟ್ಟು : ತೊಪ್ಪೆ ತಟ್ಟಬೇಡವ, ರಾಗಿ ಮಾಡಬೇಡವ . . . ಹೊಟ್ಟೆಗಿಲ್ಲದೆ ಇದೆಲ್ಲಾ ಮಾಡಾಕಾದೀತಾ (ಮುಸುಗ. ೧೫೦). **ತೊಪ್ಪೆ ಹಾಕು** = (ಹಸು, ಎಮ್ಮೆ ಮೊದಲಾದುವು) ಸಗಣಿ ಹಾಕು : ರಸ್ತೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಸು ತೊಪ್ಪೆ ಹಾಕಿದೆ (ಊಂ).

ತೊಪ್ಪೆ₃ (ನಾ). ತೊಗಟೆ ; ಚಕ್ಕೆ : ಆ ಮರನನೇಱ . . . ಕೊಂಬ ಕಡಿವುತ್ತಿರಲಾಗಿ ಒಂದು ಹೊಯಿಲಿಗೆ ಅದಱಂಗದ ತೊಪ್ಪೆ ಹಱಿದು (ಸರ್ವಚ. ೦೦೫-೫೬೬) ; ಇಸುಬಿನ ಹುಣ್ಣಿಗೆ :—ಹುಳಿಸೊಡಲಿಯ ತೊಪ್ಪೆಯಂ ನಿಂಬೆಯ ಹುಳಿಯಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಪೂಸೆ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಷ್ಣುವಿ. ೭೫) ; ಇಂಗಳದ ತೊಪ್ಪೆಯನು ಹಿಟ್ಟುಮಾಡಿ (ಅಶ್ವಚಿ. ೯೮-೩).

ತೊಪ್ಪೆಮೈ (ನಾ). ಬೊಜ್ಜು ಬೆಳೆದ ಶರೀರ ; ನಿಸ್ಸಾರವಾದ ದಪ್ಪ ದೇಹ : ಈ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವುದು ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಶರೀರವು ಲಘುವಾಗಿರುವುದು . . . ತಾಮಸವಾದ ತೊಪ್ಪೆಮೈ ಹೋಗುವುದು (ಸಕವೈ. ೨೯).

[ತೊಪ್ಪೆ₁ + ಮೈ (<ಮೆಯ್)]

ತೊಬಟೆ 'ತೊಗಟು' ನೋ.

ತೊಬ್ಬು, ತುಬ್ಬು₂ (ಕ್ರಿ). (ಊಳಿಗದ) ಕೆಲಸಮಾಡು; ದುಡಿ: ಸೀಲವಂತ ರೆಲ್ಲರೂ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಮನೆಮನೆಯ ಎತ್ತಾಗಿ ಉತ್ತುತೊತ್ತಾಗಿ ತೊಬ್ಬಿ ಕತ್ತೆಯಾಗಿ ಹೊತ್ತು ಸಾವರೆಲ್ಲರೂ ಸದ್ಭಕ್ತರೆ (ಜಲೀಕ್ಕ. ೪೦). **ತುಬ್ಬು₂** : ಹೊಸ್ತು ಮೂಡಿ ಮುಳುಗುವನ್ನೆವರ ತೊತ್ತುಗೆಲಸವನೆ ತುಬ್ಬಿ ಬೆಂದೊಡಲ ಬೇಗೆಯವನೇತಱಿದಿ ತಂಬಿಸುವೆಂ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೫-೨೨).

[?]

ತೊಮ್ಮೈ₁ (ನಾ). ಒಂಬತ್ತು ಸಲ ; ಒಂಬತ್ತು ಬಾರಿ : ತೊಂಬತ್ತು, ಒಂಬತ್ತುಪತ್ತು, ತೊಮ್ಮೈ, ತೊಂಬರ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೬೦ ಪ್ರಯೋ); ತೊಮ್ಮೈ, ನವವಾರಾನ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೬೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). [<ಒಂಬತ್ತು + – ಮೈ₂]

ತೊಮ್ಮೈ₂ 'ತೊಂಬೆ₁' ನೋ.

ತೊಮ್ಮೈ₃ (ನಾ). (?) : ಬಾಗಿಲ ಗದೆ ತೊಂಮೆ ಉಪಾಧ್ಯಯನ ಗದ್ದೆ (ಸೌಇಎ. ೧೯೩೦, ಉಡುಪಿ. ೫೭೫-೨೨ : ?). [?]

ತೊಮ್ಮೈವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಅಧಿಕಗೊಳ್ಳು ; ಆಧಿಕ್ಯಹೊಂದು : ತಿಂಪು ತೊಮ್ಮೈ ವಡೆಯೆ ಗತಿ ಸಂಗತಿವಡೆಯೆ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೬-೭೭ ವ).

[ತೊಮ್ಮೈ₂ (< ತೊಂಬೆ₁) + ಪಡೆ₁]

ತೊಯ್ 'ತೋ' ನೋ.

ತೊಯಿ 'ತೊವ್ವೆ' ನೋ.

ತೊಯಿಸು 'ತೋಯಿಸು' ನೋ.

ತೊಯೆ 'ತೊವ್ವೆ' ನೋ.

ತೊಯ್ಪು (ನಾ). ಹಸಿಯಾಗಿರುವಿಕೆ ; ತೇವ ; ಆರ್ದ್ರತೆ : ತೊಯ್ಪುಂ, ತೊಯ್ಪುಂಗಳ್ ; ಕಾಯ್ಪುಂ, ಕಾಯ್ಪುಂಗಳ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೩೩ ಪ್ರಯೋ).

[ತೊಯ್ (< ತೋ) + – ಪ₂]

ತೊಯ್ಯಿಸು 'ತೋಯಿಸು' ನೋ.

ತೊಯ್ಯು 'ತೋ' ನೋ.

ತೊಯ್ಸು 'ತೋಯಿಸು' ನೋ.

ತೊರಂಗಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಹೊಂಗೆ ; ಹುಲಿಗಲು : ತೊರಂಗಲ ಎಣ್ಣೆ ಹಾಕಿದ್ದ ಹಣತೆಯ ಬತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ ದೀಪ ಮಾಡಿದನು (ಮಳೆಮ. ೨೦೯). [?]

ತೊರಕೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೀನು. [←ತುಳು. ತೊರಕೆ]

ತೊರಕೆಬಲೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ ; ತೊರಕೆಮೀನು ಹಿಡಿಯುವ ದೊಡ್ಡ ಕಣ್ಣಿನ ಬಲೆ. [ತೊರಕೆ + ಬಲೆ₁]

ತೊರಟೆ (ನಾ). ಗಡ್ಡೆ ; ಮುದ್ದೆ ; ಗರಣೆ : ಕೇಕರಿಸಿ ಉಗುಳಿದರೆ ತೊರಟೆ ಯಾಗಿ ರಕ್ತ ಬಾಯಿಂದ ಬೀಳುವುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೮೩). 'ಕೊರಟೆ' ಪರಾ. [?]

ತೊರತಿ 'ತೋರತ್ತಿ' ನೋ.

ತೊರತೆ (ನಾ). ಜಿನುಗುವಿಕೆ; ಒಸರುವಿಕೆ; ಒರತೆ: ಮಳಮೂತ್ರಾಂಗಮನೇ ತನು ಕೊಳೆ ನೆತ್ತರ ಬಱಿಯ ತೊರತೆ[ಪಾಠಾಂ. ಬರಯ ತೊಱತೆ]ಯೋನಿಯ ತಾನೆಂದೆಳಸದೆ ಲಲನಾಸಂಗಮನುಜ್ಜಿದರ್ಪಂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ವಿಜಿತವಿರಾಜಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೩-೭೩). [ತೊರೆ₂ + – ತೆ₂]

ತೊರತ್ತಿ 'ತೋರತ್ತಿ' ನೋ.

ತೊರನಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ವೃಕ್ಷಗಿ. ೬೮-೧೬೦೬).

[?]

ತೊರಮರ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ತೊರಮರವಿಷಯೋ ಚಿತ್ರಸೇದುಗ್ರಾಮಮಧಿವಸತಿ (ಇಇ. XIX, ೧೫೦-೧೯ ; 692).

[?]

ತೊರಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ: ಸರಲೆಯಿಂ ಹಾಲೆಯಿಂ ಹೀಲೆಯಿಂ ನೀಲಿಯಿಂ ತೊರಲೆಯಿಂ ಹೊಂಗೆಯಿಂ . . . ಕಾಡೆಸೆದುದು (ಸಂದಿಮಾ. ೧೩-೧೨). [?]

ತೊರವಿ 'ತೊಱವಿ' ನೋ.

ತೊರಸು 'ತೊಱಿಯಿಸು' ನೋ.

ತೊರಳಿ 'ತೊರಳೆ' ನೋ.

ತೊರಳೆ, ತೊರಳಿ, ತೊಳಲೆ, ತೊಳ್ಳೆ (ನಾ). ಗುಲ್ಮ ; ಪ್ಲೀಹ : ಸರಳುರ್ಚೆ ನರಳುತ್ತ ತೊರಳೆಯಡಸಲು ಮೂಗಿನರಳಿಸೆಟ್ಟಂಬ ಹೊತ್ತು ರುಳ್ವ ಕಂಬನಿಯಿಂದ ತರಳೆಚಿತ್ತದ ಹಂದಿ ಮರಳಿ ಕಾನನಕೆಯ್ದಿತು (ಹಜಕಾ. ೭-೩೦) ; ಕೊಳ್ಳಿಗಿಡಿ ತಾಗಲ್ಕೆವೊಯ್ದು ಬೀಟ್ಟ ಬೆಳ್ಳಿರಳೆಗಳಿಂ ಉರಿಯಟ್ಟ ಪರಿಪರಿದು ತೊರಳೆವಾಯ್ದುರುಳ್ವ ಮರೆವಿಂಡುಗಳಿಂದ . . . ಸರ್ವಾಂಗವಂ ಕರ್ಬೊಗೆ ಸುತ್ತಿ ಕೊರ್ಬಿದೊಡಲಂ ಬಿಡುವ ಪರ್ಬಾವುಗಳಿಂದ ಗುರ್ಬುವೆತ್ತುವು (ನಳಚಂ. ೫೪೮ ವ) ; ತೊರಳೆಯ ತೊಂಗಲಿನೊಳಂದೆಸವ

ಚಕ್ರುವ ನೋಡಿದನು ದೈತ್ಯಾರಿ ಕೋಪದಲಿ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೬-೩೨) ; ಪೊಸ ತೊರಳೆಗಳ ದಂಡೆದೊಂಡಲ್ಗಳಿಂ ಮುಡಿದುಮಲ್ಲಗಳ ತೊಡಂಗಳನೆ ತೊಟ್ಟು (ಚಂಪು. ೩೨-೨೦) ; ತೊರಳೆ ತೊಂಗಳೆ ಮಜ್ಜೆ ಮಾಂಸಗಳನು ಸವಿದು (ಕಂಸವಿ. ೧೫-೫೩) ; ಕಡಿದು ಬಡಿದು ಕುಂದರಿಯೊಟ್ಟುವೆನು . . . ಬಂದವರೊಡಲ ತೊರಳೆ ಮಾಂಸಂಗಳಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೭೫-೩೮೭). 'ನಿಡುದೊರಳೆ' ಪರಾ. ತೊರಳೆ: ಹೊಂಡೆಯದ ತೊರಳೆಗಳ ಕೊರಳಿನ ತುಂಡುಗಳ ಕಾಲಾಂತಕನ ಹೆಚ್ಚಳಸು ಹುಲುಸಾಯ್ತು (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೯-೧೩). ತೊಳಲೆ: ಕಣೆವೋದ ಕಣೆಕಾಲ್ಗಳುಂ ಕೊಬಿದು ಬೀಟ್ಟ ತೊ[ಹಾಕಾಂ. ಕೊ] ಳಲೆಗಳುಂ ಬಟ್ಟಲು ಕಟಲ್ದ ಮೊಣಕಾಲ್ಗಳುಂ . . ಮಹಾಭಯಂ ಕಾರಮಾಗೆ (ಮಹಾನೀ. ೧೨-೩೮ ವ). ತೊಳ್ಳೆ : ನನಗೇಕೋ ತೊಳ್ಳೆ ನಡುಗುತಿದೆ (ಚಂದ್ರಸ. ೨೮-೨೦) ; ನಾನೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೂರಾಕೆ ಪರ್ಯತ್ನ ಮಾಡಿದೆ, ಆಗಲಿಲ್ಲ, ತೊಳ್ಳೆ ನಡುಗಾಕೆ ಸುರುವಾಯ್ತು (ಮಲೆಮು. ೩೦೩). [ದೇ.॥ ತುಳು. ತೊಳ್ಳೆ = ಬೊಜ್ಜು ಹೊಟ್ಟೆ]

ತೊರಿಗ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕೀಟ: ದುಂಬಿ, ಹಸುರುದುಂಬಿ, ತುಡುವೆ, ತೊರಿಗ (ನಮ್ಮಸು. ೨೮೧). [?]

ತೊರೆ$_1$ 'ತೊಱೆ$_1$' ನೋ.

ತೊರೆ$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಮೊಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಲು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳು,_ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳು: ಕಳಮಾಕ್ಷತಚೂರ್ಣಂ . . . ಏರ್ಮೆಯ ಪಾಲಿಂ ಕಲಸಿ ಕುಡಿಯಿಸುಗೆ ತೊರೆಗುಂ ಮೊಲೆಗಳ್ ಬಾಣ(ಳ)ಂತಿಗೆಚ್ಚು ಪಾಲ್ ಪಾಯ್ವನೆಗಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೧೮೨). ೨. ಮೊಲೆಯಿಂದ ಹಾಲು ಸ್ರವಿಸು,-ಸುರಿಸು: "ತೊರೆ–ಸ್ತನ್ಯೇ (ಎದೆಹಾಲು ಸ್ರವಿಸು)"(ಶಮದ); ತೊರೆದುದು ಕಾಮಧೇನು ತುಱುಗಲ್ಗೊನೆವಣ್ಣಾದುದು ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಂ (ಹಂಪಭಾ. ೧೪-೨೦); ತೊರೆದ ಕುಚಕಲಶದಿಂದಂಬಿಱಿವಿಟ್ಟೊಗೆತಂದ ಪಾಲ ಧಾರೆಯಿಂ (ಆಪು. ೫-೫೭); ಬಱಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಡೆ ತೊರೆವುದೆ ಮೊಲೆ (ವೋಶಿವಾ. ೨೫-೧೦೦) ; ಕುಮಾರನನಜಿತಸೇನಮಹಾದೇವಿ ನಲ್ಮೆರಕೆಯಿಂ ಪರಸಿ ಮೋಹರಸಪರವಶತೆಯಿಂ ತೊರೆದ ಮೊಲೆಗಲಕ್ಕೆ ತೆಗೆದು (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೯೦ ವ); ತೊರೆದೆಚ್ಚು ಪಾಯ್ವ ಮೊಲೆವಾಲಿಂ ಮಗನಂ ಮಜ್ಜನಂಬುಗಿಸಿ (ಅರ್ಥನೀ. ೮-೨೦ ವ) ; ಹೆತ್ತ ತಾಯ ಮೊಲೆ ತೊರೆಯೆ (ನಂದಿರ. ೮-೩೭); ಧರಣಿಯೊಳು ಬಸವಂಗೆ ಸಲೆ ಮೊಲೆ ತೊ[ಹಾಕಾಂ. ಸೊ]ರೆದು ಕಱಿವಂತಾಯ್ತು (ಬಸಪು. ೫೭-೮೩) ; ದೊರೆಯಬಹುದೆ . . . ಎರೆದು, ಹೊಟ್ಟೆ ಎದೆಹಾಲು ತೊರೆವ ಪಾದೋದಕ ಪ್ರಸಾದ ? (ನಲಮು. ೩೭-೨). ೩. ಒಸರು ; ಜಿನುಗಂ; ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕು: ಕಾಡ ಪಂದಿಗಳ ಬಲ್ಮೆಣದಿಂ ಪೊಲಸಂಟಿನಾರ್ವ ಜೇವಡೆಗಳ ಪುಣ್ಣಳಿಂ ತೊರೆವ ನೆತ್ತರ ಕೆಯ್ ನಡುಗಲ್ಕೆ ನೀಡಿ ಕೀಳಿಡೆಯಿಡೆ ಗಂಟಲಂ ಮುಱಿದನೊರ್ವಿಯ ನಿರ್ಘೃಣನೆನ್ನ ತಂದೆಯಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೮೪) ; ಹಿಂಗದೆ ನೋಳ್ಪವರ ಕಂಗಳ್ ತೊರೆಯೆ (ನಂದಿರ. ೮-೩೭) ; ತೊರೆದುದು ಚಂದ್ರಕಾಂತಮಣಿ . . . ನೆಟ್ಟನೊಗೆಯಲ್ ಬಗೆದಂದೊಡೆ ಚಂದ್ರಮಂಡಲಂ (ಅನಂಪು. ೬-೭೭); ತೊರೆದುದು ಚಂದ್ರಕಾಂತಂ ಎಣೆವಕ್ಕಿಗಳಪ್ಪ ಸಡಿಲ್ದುವು (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೨೦೧) ; ತೊರೆದು ತೊಟ್ಟಿಡುವ ಪ್ರವಾಳಾಧರವ ಚುಂಬಿಸಿದ (ಮೋಹತ. ೧೮-೯೦). ೪. ಜಿನುಂಗಿಸು ; ಒಸರುವಂತೆ ಮಾಡು : ತೊರೆಯುತ ಮೊರೆಯುತ ಸುರಿಯುತ ರಕ್ತವ . . . ಅರಿಪೆಣಗಳು ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ನೋಟಕಚ್ಚರಿಯ ಪುಟ್ಟಿಸುತೊಪ್ಪಿದುವು (ಕಂಸವಿ. ೧೫-೭೦). ೫. ಹರಿ; ಪ್ರವಹಿಸು: ಬೆಟ್ಟ ಸುರಿವುದು ಕೊಳ್ಳಕ್ಕೆ, ಕೊಳ್ಳ ತೊರೆವುದು ನದಿಗೆ (ಹೃದಸ. ೫೮-೧೨). ೬. ವ್ಯಾಪಿಸು ; ಹರಡು : ಸರಸಿಜಾಕ್ಷಿಗೆ ತತ್ಸುರತಾಂತ್ಯದ ಕೆಂಪು ತೊರೆದ ಕಣ್ಗಡೆಗಳೊಪ್ಪಿದವು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೯-೩೮). ೭. ಪುಷ್ಟವಾಗು ; ದಪ್ಪವಾಗು : ಕಿಱುಗಾಯ್ಗಳಿಂ ತೊರೆದ ದೋರೆಗಳಿಂ ತನಿವಣ್ಣ ಪಂಕ್ತಿಯಿಂದಂ . . . ಚಪ್ಪರಿಪ ರಾಜಶುಕಾಳಿಯಿನಾಮ್ರುಮೊಪ್ಪುಗುಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೩೩). ೮. ಉಂಟಾಗು: ಪಾಂಡವಕ್ಕಿಯನರವಿಂದವಿಲೋಚನೆ ಕರವಿನಿಕ್ಷಿಸಿ ತೊರೆದ ಮಱವೆಯಿಂದವೆ ಮಣಿಗದ್ದುಗೆಯೊಳ್ ಮೆಯ್ಯಿಕ್ಕಿದಳು (ಅಭಿ ಕಾ. ೧೨-೨೫). 'ಸೊರೆ$_1$' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಚುರ ; ಮಲ ಚುರ, ಚೊರಿಯುಂ , ತೆಲು. ತೊರಗು, ತೊರುಗು]

ತೊರೆ$_3$ 'ತೊಱೆ$_2$' ನೋ.

ತೊರೆಇಂಗುಳ 'ತೊಱೆಯಿಂಗುಳ' ನೋ.

ತೊರೆಕರೆ 'ತೊಱೆಗರೆ$_1$' ನೋ.

ತೊರೆಗರೆ (ಕ್ರಿ). (ಮೊಲೆ ತುಂಬಿ) ಹಾಲನ್ನು ಸುರಿಸು : ಕರುವಿನ ಕರೆ ಕೇಳಿ ತೊರೆಗರೆಯುದ ಹಸು ಇರಬಹುದೇನಲ್ಲಿ (ಸೂರ್ಯಪಾ. ೮೨-೧).

[ತೊರೆ$_2$ + ಕರೆ$_2$ (<ಕಱೆ$_1$)]

ತೊರೆಗರೆಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹಾಲನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು : ಬಂಜೆಗೆ ತೊರೆಗರೆಯಿಸಿತ್ತು ಈ ಮುಖರಸ (ಉದ್ಭಾಕಿ. ೧೦೭-೯).

[ತೊರೆಗರೆ + – ಇಸು$_3$]

ತೊರೆದವನ 'ತೊಱೆದವನ' ನೋ.

ತೊರೆಬಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). = ತೊರೆಗರೆಯಿಸು : ರಾಧಾಕಾಕೂ ಅವರೇ ಕಚ್ಚಲಿಗೆ ಕೈಹಾಕಿ ತೊರೆಬಿಡಿಸಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ (ರೀಪಹ. II, ೩೭೦).

[ತೊರೆಬಿಡು + – ಇಸು$_3$]

ತೊರೆಬಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. = ತೊರೆಗರೆ : ಕಾಮಧೇನು ತೊರೆಬಿಟ್ಟಂತೆ ಅಂದು ಧರ್ಮಾಮೃತವನ್ನು ಹರಿಸಿದರು (ದಾನಚಿಂ. ೧೦೮). ೨. ಜಿನುಗು : ಒಸರು: ಮೃಗಶಿರದ ಮಂಚಿಕೆ ಚಂದಿರ ಬರುವಾಗ ಚಂದ್ರಿಕೆಯು ವಾತ್ಸಲ್ಯ ತೊರೆಬಿಟ್ಟಿತ್ತು (ಸಹೀಗೀ. ೨೨-೩೭೨) ; ಆತ್ಮಾನುಬಂಧ ಆನಂದದಿಂದ ತೊರೆಬಿಟ್ಟು ತುಟಿಗೆ ಚಿಮ್ಮಿ (ಮುಳ್ಕಂ. ೧೭-೫). 'ಸೊರುಬಿಡು' ಪರಾ. [ತೊರೆ$_2$ + ಬಿಡು$_1$]

ತೊರೆಮಾವು 'ತೊಱೆಮಾವು' ನೋ.

ತೊರೆಮೆಂತೆ (ನಾ). ಹೊಳೆಯ ತಡಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (೩). [ತೊರೆ$_3$ (<ತೊಱೆ$_2$) + ಮೆಂತೆ (<ಮೆಂತೆಯ)]

ತೊರೆಯ 'ತೊಱೆಯ' ನೋ.

ತೊರೆಯಿಟುಪು (ಕ್ರಿ). ಹಾಲು ಸುರಿಸು ; ತೊರೆಗರೆ ; ಸೊರುಬಿಡಂ : ಆ ತುಱು . . . ಮೊಲೆಯುಣವಂದ ಕಱುವಿನ ಮೆಯ್ಗಂಪಂ ಸವಿದು ತೊರೆಯಿಟುಪಲೊಡಂ (ಚೆಳಪಂ. ೭೮-೧೪).

[ತೊರೆ$_2$ + ಇಟುಪು$_0$ (<ಇಟಿಪು)]

ತೊರೆಯೊಳ್ಕು (ಕ್ರಿ). ನದಿಯಂತೆ ಹರಿ,-ಪ್ರವಹಿಸು : ಅಶ್ರು...ಅತ್ಯೀಕ್ಷ್ಣ ಸೋರ್ವ ಅನವರತ ರಸಧಾರೆಯೋಲ್, ತೊರೆಯೊಳ್ಕಿದುದು ಹನುಮ ನಕ್ಷಿಯ ಕೃತಜ್ಞತಾಶತಪತ್ರದಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೭೮-೧೧೨).

[ತೊರೆ$_3$ (<ತೊಱೆ$_2$) + ಒಳ್ಕು$_0$ (<ಒಟ್ಕು$_1$)]

ತೊರೆವಳ್ಳಿ 'ತೊಱೆವಳಿ' ನೋ.

ತೊರೆಹ 'ತೊಱೆಹ' ನೋ.

ತೊರೆಹಾಲು (ನಾ). (ಮೊಲೆಯಿಂದ) ಹೊರಸೂಸುವ ಹಾಲು : ಕಂಬನಿ, ತೊರೆಹಾಲು, ಬೆವರು, ರಕ್ತ, ವೀರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ರಸಭೇದಗಳು ಬೇರೊಂದು ರಸನೆಯ ಪ್ರವಾಹಗಳಾಗಿವೆ (ಸಾಹಿವಿ. ೧೧).

[ತೊರೆ$_2$ + ಹಾಲು$_1$ (<ಪಾಲ್$_1$)]

ತೊರ್ತು 'ತೊಱ್ತು' ನೋ.

ತೊರ್ತುವೆಸ 'ತೊಱ್ತುವೆಸ' ನೋ.

ತೊರ್ತುವೆಸಗೆಯ್ 'ತೊಱ್ತುವೆಸಗೆಯ್' ನೋ.

ತೊಲ 'ತೊಲ್ಚೆ$_3$' ನೋ.

△ **ತೊಲಂಗಿಸು** 'ತೊಲಗಿಸಂ' ನೋ.

△ **ತೊಲಂಗು** 'ತೊಲಗು$_1$' ನೋ.

ತೊಲಗಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಅಗಲುವಿಕೆ ; ದೂರವಾಗುವುದು ; ವಿಯೋಗ ; ವಿರಹ : ಆರಯೆ ರತಿಯಿಂದಂ ಶೃಂಗಾರಂ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಯೋಗದಿಂ ತೊಲಗಿಕೆಯಿಂ ಸಾರಂ ಸಂಭೋಗಂ ಶೃಂಗಾರಂ ಸವಿಯೆನಿಪ ವಿಪ್ರಲಂಭ ಸಮಾಖ್ಯಂ (ರಸರ. ೧-೧೪ ಸೂತ್ರ). ೨. ನಾಶ ; ಅಳಿಯುವಿಕೆ : "ಧ್ವಂಸಃ, ಧ್ವಂಸಃ, ಧ್ವಂಸಾ, ಧ್ವಂಸನಂ, ಧ್ವಂಸನೀಯಂ, ಧ್ವಸ್ತಿಃ ಈ ೬ ತೊಲಗಿಕೆ" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೧೬೩). [ತೊಲಗು$_1$ + – ಇಕೆ]

ತೊಲಗಿಸು, ತೊಲಂಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ದೂರ ಸರಿಸು; ಅಗಲಿಸು ; ದೂರ ಮಾಡು : ಪಲಕಾಲಂ ತಪದಿಂದಂ ಚಲದಿಂ ಸಂದಿರ್ದ ನಿನ್ನ ನಚ್ಚಿನ ಮುನಿಯಂ ತೊಲಗಿಸಿದೆನೊಂದು ವಚನದಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೩೩೭); ನಿದ್ದೆಯಂ ತೊಲಗಿಸಿದಂಚೆವೆಣ್ಣೆಸೆವ ಗಾಂದವದಿಂ ದನಿದೊಂಗಲೊಳ್ ತಡಂಗಲಿಸಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೯೭) ; ಒಯ್ಯನೆ ನುಡಿಗಲಿಯಲೆಂದು ಬಂದ ಪುರುಳಗಳನಾಳಿಯರಿಂದೆ ತೊ ಲ ಗಿ ಸು ತ್ತೆ (ಚಬಪು. ೭-೧೪). ೨. ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡು ; ನಿವಾರಿಸು ; ಕಳೆ ; ಪರಿಹರಿಸು : ಜಡಧಿ ಸಂಗತಿಯಿಂ ಜಡಬುದ್ಧಿ ಬುದ್ಧಿಯಂ ತೊಲಗಿಸಿತಕ್ಕುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೪೪); ಮನಕ್ಕೆ ಸಂಕೆಯನ್ನೊಲಗಿಸಿದಂ (ಶಾಸಕ. XI-I, ೪೦-೩೭; 969); ಕರದೀಪಿಕಾನಿಕಾಯಂ ತರದಿಂದಂ ಮುಂದೆ ತೊಲಗಿಸುತ್ತಿರೆ ಕಕ್ಷ್ಯಾಂತರ ತಿಮಿರಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೯೩) ; ದಿನಕರನ ಹಯಂ ಗಗನಾಧ್ವಖೇದಮಂ ಪಟಯಿಗೆಗಳ ತಣ್ಣಲರ ತೀಟದಿಂ ತೊಲಗಿಸುಗುಂ (ಪಂಚಾಮೃ. ೧-೧೦೭) ; ಇಳೆಯೊಳೆಸೆವ ಭವ್ಯಜನಗಳ ಚಿತ್ತದ ಮಳವನಿರದೆ ತೊಲಗಿಸುವಾ . . . ಶ್ರುತಕೀರಿತಿಗಳಿಗೊಲಿದಾನೆಱಗುವೆನು (ಅಂಜಚ. ೧-೩೪); ಗಾರುಡಮಂತ್ರ ಸಂಸ್ಕಾರವಿವಶದಿಂದಾ ... ವಿಷ ತೊಲಗಿಸುವುದಾತಂಗೆ (ಬಸವು. ೪೭-೩೦); ಭಕ್ತರ್ಗೆ ಮನ್ಮನದ ಚಲನಮಂ ತೊಲಗಿಸಿ ಶಿವಾಂಘ್ರಿಯೊಳ್ ಬೆಚ್ಚಂತೆ ನಿಲಿಸುಗೆಂದಾಂ ವಂದಿಪೆಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೧-೧೦); ಪಗೆಯಾದ ಪಗಲಂ ತೊಲಗಿ ಪಂಧಕಾರಮೆನಲು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೮-೪೦) ; ಒಳವಿರ್ದ ವಿಟರ ಸೋಕಿದ ಕಾಮುಗ್ರಹವನು ತೊಲಗಿಸುತಿಹರಂಗನೆಯರು (ಶಂಪವಿ. ೨-೧೦೦). ; ನಿಮ್ಮೊಳು ಭೇದವ ಗೈಯುವ ಬುದ್ಧಿಯ ತೊಲಗಿಸಿರಿ (ಪನಲ್ಲ. ೧೦೮). ೩. ಎಸೆ ; ತ್ಯಜಿಸು ; ಕಳಚು ; ತೆಗೆದಂಹಾಕು : ತ್ರಿಸಾಕ್ಷಿಕನಾಗಿ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಮಾಲ್ಯಾದಿಗಳಂ ಮೆಯ್ಯಿಂ ತೊಲಗಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖನುಂ ನಿಬಿಡಬದ್ಧಪಲ್ಯಂಕಾಸನನುಮಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೯-೭೭ ವ); ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ ಪರಿಗ್ರಹಂಗಳಂ ತೊಱೆದು ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಾದಿಗಳಂ ತೊಲಗಿಸಿ ... ದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೈಕೊಂಡಂ (ಜಾವುಂಪು. ೩೭); ನೆಲಸಿರ್ದ ವಾಸ್ತುಪುರುಷನ ತಲೆ ಹೃದಯಂ ನಾಭಿಪಾದಮೆಂಬಿವಱೆಡೆಯಂ ತೊಲಗಿಸಿ ಮುಂದಣ ಮೆಯ್ಯೊಳ್ ನಿಲಿಸುಗೆ ಕಂಭಮನಂ (ಲೋಕೋಪ. ೩-೨೫) ; ತೊಲಗಿಸಿ ಭೂಷಣಪ್ರತತಿಯಂ . . . ಬಟಲ್ವು ತೊಟಲ್ವು ಜಾನಿವಳ್ (ಜಗವಿ. ೧೧-೨೩) ;ತನುಗುಣಂಗಳ ನುಳಿದುಳಿದು ಧಿಕ್ಕನೆ ತೊಲಗಿಸುತ ಸಾನುರಾಗಂ ಕೊನರ್ದು ಕೊನರ್ದಾ ಶಿವಶರಣರಂ ಕಂಡು (ಬಸವು. ೩೫-೭). ೪. ತಳ್ಳು; ನೂಕು; ಸರಿಸು: ಮುಂದಣ ಮಾನಸರಂ ಪಡಿಯಱರ್ ತೊಲಗಿಸುತ್ತಂ ಬರೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೮೦-೧೪) ; ತೊಲಗೆನೆ ಬಟ್ಟೆಯಿಂ ತೊಲಗಲಾಱನಶಕ್ತನೆನಾರ್ಪೊಡೆನ್ನನಿಂ ತೊಲಗಿಸಿ ಪೋಗು ನೀನೆನೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೩೨) ; ಕಲಶಮನೆತ್ತಿ ನೀರೆಱೆವ ಕಾಂತೆಯ ತೋಳ ತೆರಳ್ಕೆ ಮೇಲುದಂ ತೊಲಗಿಸೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೯೮) ; ತೊಲಗಿಸಿ ಮೇಲುದಂ ಬೆಮರ ಬಿಂದುಗಳಂ ತವೆ ಪೀರ್ದು ... ಮನ್ಮಥ ಜಯಾದಿ ಪುನಃಪ್ರಿಯನಂತೆ ಸಾರ್ದಪೇಂ ತಳೆದುದೊ ಕಾಂತೆಗುಣ್ಮಿದ ರತಿಕ್ರಮಮಂ ನವಮಂದಮಾರುತಂ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೪-೧೯೮) ; ನಿಳಯಮಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು ಬರಲತಿಬಳವೃಷಭ ಕೆಲವುತ್ತ ಮಂದಿಯ ತೊಲಗಿಸುತ ಮುಂದೆಸೆಗೆ ದಾರಿಯ ತೋಱೆ ನಡೆವುತಿರೆ (ಬಸವು. ೬೧-೨೩). ೫. ಮರಳಿಸು ; ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿಸು ; ಹಿಂದಿರುಗಿಸು ; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸು : ರಾಯನನು ತೊಲಗಿಸಿದರಾ ಕರ್ಣಾಯತಾಸ್ತ್ರರು (ಕುಮಾವ್ಯದ್ರೋ. ೫-೨೪) ; ಕಂಗಳ ಬಳಿ ಮರಳಿ ಬಸವಳಿಯೆ ಸಾರಥಿ ತೊಲಗಿಸಿದನಾ ರಥವನು (ಕುಮಾವ್ಯದ್ರೋ. ೫-೩೩) ; ಸಂದಣಿಸಿ ದಳ ನೂಕಿಕೊಂಡೈತಂದುದಿದು ರವಿಸುತನ ತೊಲಗಿಸಿ ಮುಂದೆ ವೋಹರದೆಗೆದು ಮೂದಲಿಸಿತು ಮರುತಸ್ಸುತನ (ಕುಮಾಕ. ೦೩-೨೫). ೬. ಚೆದರಿಸು ; ಚಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿ ಮಾಡಂ : ಹವ್ಯವಾಹನಸಖಂ ತೊಲಗಿಸುವ ಬಹಳ ಮೇಘವ್ಯೂಹಸಂಘಾತದೊಡ್ಡವಣೆ ಮುಱಿವುದೆ ಕೃತತ್ಯಜನವಾತದಿಂದ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೩-೯). ೭. ಕತ್ತರಿಸು ; ತುಂಡಂಮಾಡು : ಕಾಂಭೋಜಭೂಪನ ಮಕುಟಮಸ್ತಕವ ಕೊರಳ ತೊಲಗಿಸಿ ಮುಂದೆ ನೂಕುವ ವರಶ್ರುತಾಯುವಿನೊಡನೆ ಘನಸಂಗರಕೆ ತೆಗೆದನು (ಕುಮಾವ್ಯದ್ರೋ. ೧೧-೦೭). △ **ತೊಲಂಗಿಸು:** ೨. ನಿರಂತರ ಪಾರಮಾರ್ಥಸಚ್ಚಿಂತನೆಯಂ ತೊಲಂಗಿಸಿ (ಅಮಶ. ೫೫).

ತೊಲತೊಲಗಿಸು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ವಿಲೋಚನೋತ್ಕೀರ್ಣಮುದಶ್ರು ಮಾಲೆಯಂ ಪಕ್ಷ್ಮಾಪಾಳೀಜಾಲದಿಂ ತೊಲತೊಲಗಿಸಿ (ಕುಸುಮಾ. ೦೫-೧೦೩ ವ). [ತೊಲಗು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೊಲಗು$_1$, ತೊಣಗು, ತೊಲಂಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಡು ; ಹೊರಟು ಹೋಗು : ನಿಲ್ಲದೆ ತೊಲಗಿದಿರೀಂದಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೦೦) ; ತೊಲಗೆನೆ ಬಟ್ಟೆಯಿಂ ತೊಲಗಲಾಱನಶಕ್ತನೆನಾರ್ಪೊಡೆನ್ನನಿಂ ತೊಲಗಿಸಿ ಪೋಗು ನೀನೆನೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೩೨) ; ಅಂತಃಪುರದ್ವಾರದೇಶದೊಳಿರ್ದ ರಾಜಲೋಕಮೆಲ್ಲಮುಂ ಸಂಭ್ರಮಂಬೆರಸು ತೊಲಗಲ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೨೫); ಅಳಿಯನಂ ಕಂಡತ್ತೆಯಂತೆ ತೊಲಗುತ್ತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೭೭); ಸಾರೆಂಬರಸಾಳ್ಗಳ ತೊಲಗೆಂಬ ಪಡಿಯಱರ ಮುಂಗುಡಿಯ ಕುರುಳ ಕೊಂತದ ವೀರವ್ಯಂದದ ಕೋಳಾಹಳಂ ಬೆರಸಿ ಬಂದು (ಬಸರ. ೬-೮) ; ಜಡರುಗಳಿರಾ ತೊಲಗಿ ಭೋ ಎನುತ (ಬಸವು. ೨೧-೧೧); ಮಂದಿ ತೊಲಗಲಿ ತೆಱಹುಗೊಡು (ಕುಮಾಆ. ೭-೮೬). ೨. ಅಗಲು ; ತೊರೆ ; ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗು: "ತೊಲಗು – ವಿವಿಕ್ತೇ" (ಕಮುಧಾ) ; ಎಲವೊ ದೇವೇಶನನೇಂ ಸೞೆವಿಡಿದೆ ತೊಲಗು ದೇವನ ಮುಱಿಯಂ ಬೞಿಕಱಿಯಲಕ್ಕುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೦೩೦) ; ನಿಲೆ ನಿಜವಕ್ಷಸ್ಥಲವಪ್ರಲೇಪವಿಪುಲೋಪಲಪ್ರದೇಶದೊಳೆಂದುಂತೊಲಗದೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಶ್ರೀಲಲನೆ ತಾಂ ನರೇಂದ್ರನಂ ಸುರೇಂದ್ರನಂ ಗೆಲೆವಂದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೨೨) ; ಅಳಿಯನ ಕಂಡರೆ ನಾಚೆಂಬೆ ಮಗಳೆ ಅಳಿಯನ ಕಂಡರೆ ತೊಲಗೆಂಬೆ ಮಗಳೇ ನಾಚುವರೆ ಮೊಱೆಯಿಲ್ಲ ತೊಲಗುವರೆ ನೆಲನಿಲ್ಲ (ಬಸವ. ೯೦೨) ; ನಿನ್ನ ಕಣ್ಣೆಂಬಲಗಿನಲಿ ತನ್ನೆದೆಯ ನೋಯಿಸಿ ತೊಲಗಬಹುದೇ (ಕುಮಾವಿ. ೨-೨೦) ; ಸೋಲಿಸಿ ತೊಲಗಿ ಪೋದವನ ನಿಟ್ಟಿಸುವ ಸಲೀಲೆಯಿಂದಿದ್ದಳಾ ಕುವರಿ (ಮೋಹತ. ೨೮-೬) ; ಖಂಡಿತದಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ತೊಲಗುವಳು ಶಿವನೊಲುಮೆ ಕಂಡುಕೊಳದಿರಲು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೪೮). ೩. ಅಗಲಿಸಂ ; ಬೇರೆಯಾಗಿಸು : (ಸ). ೪. ಜಾರು ; ಓರೆಯಾಗು: ಮನಸಿಜನ್ಮವಲೀಲಾಲಾಂಭನಂ ಸ್ವಸ್ತಿಕಂ ಸ್ತ್ರೀಜನದೊಳೆಸೆದು ನಿಂದತ್ತುತ್ತರೀಯಾಂತರೀಯಂ ತೊಣೆಯ ತೊಲಗಿ ನಿಂದಿರ್ದಲ್ಲಿ ತಂದಿತ್ತು ದುಚ್ಚಸ್ತನದೊಳಮರ್ದ ಹಸ್ತಸ್ವಸ್ತಿಕಂಗಳ್ ಬೆಡಂಗಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೧೫೨); ನಿಡುಸುಯ್ಯೆಲರಿಂ ಮೇಲುದು ತೊಲಗೆ (ಕಾದಂಕಾ. ೩೭) ; ಪೊದೆದ ಪೊಸದುಗುಲಂ ಕೆಲಕ್ಕೆ ತೊಲಗೆ (ವರ್ಧಪು. ೦೩-೬೩ ವ) : ಮೊಲೆಗಳ ಮುಸುಕು ತೊಲಗಿದುದೆಂದೊ ಸರಸದ ನುಡಿಗಳಿನಿದೊಂದಿನಿತು ತಪ್ಪಿದುದೆ (ಬಸವು. ೪೩-೧೪). ೫. ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿ ; ದಾರಿಯಿಂದ ಕದಲು ; ಅರುಗಾಗು : ನಿಮ್ಮ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಹೊಲ್ಲ ಹನಸಗನೊಬ್ಬನು ಬಲ್ಲ

ಭಕ್ತನೆನುತ್ತ ಗರ್ವಿಸಿ ತೊಲಗನಾರಿಗೆಯುಂ (ಬಸಪು. ೨೦-೧೪) ; ನೀ ಕೃಪೆ ಮಾಡಿ ತನ್ನನುಂ ಕಳುಹಬೇಹುದು ಸಮ್ಮೋದಿರೇ ರಣಕೆ ತಾನೆನುತ ಸೆಳೆದ ಬಾಣವನಿಳುಹಿದರೆ ಗುರು ತೊಲಗಿ ಕೊಟ್ಟನು ಪದವನಹಿತಾವಳಿಗೆ ಸಾತ್ಯಕಿ ಮೊಳಗಿದನು ಕಳಶಜನ ನೇಮದಲಿ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೧-೯). ೬. ಹಿಂದೆಗೆ ; ಹಿಂಜರಿ ; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟು : ಗೆಲಲುಂ ಸಾಯಲುಮಾಱದೆ ತೊಲಗಿದೊಡೆ ನೆಗಟ್ಟೆ ತೋಱುಗುಮೆ ಸಿರಿಮೆಯ್ಯಂ (ಗದಾಯು. ೨-೩೧) ; ಕೆಚ್ಚನೊಳ್ತೊಲಗದೊರ್ಮೆಯೆ ಪಾಯಲಪ್ಪುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೧೬೯) ; ಪುಲಿ ಬಂದು ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಿರೆ ಕೆಲದೊಳ್ ಪಾವಡರ್ದು ಕೂಡೆ ಸುತ್ತಲ್ ಮೆಯ್ಯಂ ತೊಲಗದೆ ಕೆಯ್ಯಿಕ್ಕಿರ್ದಂ (ನೇಮಿಪು. ೧-೧೫) ; ಕಾವಿನ ಬೆದಱಿದಳು ... ತೊಲಗಿ ಹಿಂದಡಿಯಿಡಲು ಕೀಚಕನಳುಕದ್ಯೈತಂದಬುಜವದನೆಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದನು (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೨-೧೬); ತೊಲಗದೆ ನಿಂದ ವೀರನಂ ತಲೆಗಡಿದುರುಳ್ಚುವ ಮೂದಲಿಪ ವೀರನಂ ತೌದಲೆಗಾಣಿಪ ... ಕಟ್ಟಾಳ್ಗಳನಂಬೆತ್ತಂತ ಮೆಱೆದು ನೆರೆದ ಪದಾತಿವ್ಯೂಹದಿಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೧೧೪). ೭. ಹಿಂತಿರುಗು ; ಮರಳು : ಯೋಗವೈದ್ಯರು ಬಂದು ಮಂತ್ರಿಸಿ ನಾಗವಿಷದಿಂ ಮಡಿದ ರಾಯನನಾಗದಯ್ಯೋತಮ್ಮ ಕೈಯಲೆನುತ್ತ ತೊಲಗಿದರು (ಬಸಪು. ೪೬-೨೩); ತೊಲಗಿರ್ದ್ದ ಕಾಲಾಳು ಮೇಲಾಳಳವಿಗೊಡಲಿ ಮಹಾರಥರು ಮುಂಕೊಳಲಿ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೫-೯) ; ಸಪ್ಪಳಾಗದ ತೆಱದೊಳಿದ್ದು ಮೆಲ್ಲನೆ ಮಂತ್ರಿಸುತ ತೊಲಗಿ ಬರುತಿರ್ದಳ್ (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೦-೨೯). ೮. ದೂಡು ; ಅಟ್ಟು : ನಿಜಮೋಹರವನಂದ್ಯನೂಱು ಬಿಲ್ಲಂತರಕೆ ತೊಲಗಿ ಮಂತ್ರವ ಜಪಿಸಿದನು ಪಾರ್ಥ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೯-೨೪). ೯. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರು ; ಅದೃಶ್ಯವಾಗು : ದಿವಸಕರ ಚಂದ್ರತಾರಾನಿವಹಂ ತೊಲಗಿರ್ಪ ಗಗನವಿಸ್ತಾರದವೊಲ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೮) . ೧೦. ಮುಳುಗು ; ಅಸ್ತವಾಗು : ನಾಳೆ ಪಡುವಣ ತರಣಿ ತೊಲಗದ ಮುನ್ನ ಕೊಲುವೆನು ವೈರಿ ಸೈಂಧವನ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೮-೩೫). ೧೧. ನಿವಾರಣೆಯಾಗು ; ಪರಿಹಾರವಾಗು : ತೊಲಗಿದವು ಜನಮನದ ಬಲುಗತ್ತಲೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೮-೫). ೧೨. ತೀರಿಹೋಗು ; ಮುಗಿದು ಹೋಗು : ತೊಲಗದು ಪುಬ್ಬಕೋಟಿಪರಿಸಂಖ್ಯೆವರಂ ಪರಮಾಯು (ಆದಿಪು. ೦-೫೨) ; ಮಬ್ಬು ಕ್ರಮೇಣ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ; ಸಂಜೆ ತೊಲಗಿ ಇರುಳಾಗುತ್ತಿದೆ (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿ. ೨). ೧೩. ನಾಶವಾಗು ; ಅಳಿ : ತೊಲಗದ ಜವ್ವನಂ ತವದ ಮೆಚ್ಚು ಮರಲ್ಚುವ ನೋಟಮುಟ್ಟಿಯಿಂ ಸಲಿಸುವ ಭೋಗಂ (ಆದಿಪು. ೫-೪೨) ; ತಳಮಳಗಾಗದ ತನು ಪೆಪ್ಪಳಿಸದ ನೆಲೆ ತೊಲಗದಱಿವು . . . ತಮಗವರೆ ಮಡಿಪಿದರ್ ಮಣಿಚೂಳರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೮೧) ; ಅಕ್ಕಟೆಂದಡಿಗಡಿಗೆ ನಿನ್ನಂ ತಕ್ಕವಿಸಲೆಂದಾಶಿಸುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತೊಲಗುವುಪಾಯವಾವುದೊ ಹೇಳೆಕಟ ತಾಯೆ (ಬಸಪು. ೪೫-೯); ಕೆಟ್ಟುದಪಮೃತ್ಯು . . . ನೆಲೆಗುಂದಿದಳ್ ಮಾರಿ ತೊಲಗಿತಘಚಯ (ಚಲಪು. ೪-೩೫). ೧೪. ಸೋತುಹೋಗು; ಸೋಲು: (ಶ). ೧೫. ಕಳಚು ; ಬಿಚ್ಚು : ಪರೆಯದ ಜವ್ವನಂ ತೊಲಗದಾಭರಣಂ ಸಲೆ ಮಾಸದಂಬರಂ . . . ಬಾಡಿರದ ಪೂಮುಡಿಯೊಪ್ಪುವ ದೇವಲೋಕಸುಂದರಿಯರನಿಂದ್ರಜಾಲಿಕ ನತೀವಮನೋಹರಮಾಗೆ ತೋಱಿದಂ (ದಶಕು. ೬-೧೩೮). ತೊನಗು : ೨. ಘನಭಕುತಿಯ ನೇಣನೆ ಮಾಡಿ ನಿನ್ನಾ ಚರಣಕೆನ್ನ ಕೊರಳಿಗೆ ಸನುರುಚಿಯಿಂದ ಗಂಟನೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ತೊನಗದೆ ಬಿಡೆನೊ ನಿನ್ನನು ಎಂದೆಂದಿಗೆ (ಮೋಕ್ಷದೀ. ೨೧-೪). △ತೊಲಂಗು : ೧. ಮಂತ್ರಿಪುತ್ರನ ಕಣ್ಣಱಿದು ವಿಳಾಸಿನೀಜನಂ ಕಾಮಸಂಚಾರಚ್ಛಲದಿಂ ತೊಲಂಗೆಯುಂ (ಲೀಲಾವ. ೪-೩೪ ವ); ಕುಲವಿಹೀನರು ಕನಿಷ್ಠರು ಕುಲಜರುತ್ತಮಪುರುಷರೀ ನಾಲ್ವರು ತೊಲಂಗದೆ ಪೋಪ ಬಟ್ಟೆಗಳು (ಬಸಪು. ೪೦-೬೦). ೪. ಕೀಲು ತೊಲಂಗಿ ಡೊಂಕುಗಳೆಡೆಗೆಡೆಗೆ ನೆಲೆಗೊಂಡ ಕೈಕಾಲ . . . ಹೇಸಿಕೆಯು ನಾತವಧಿಕ ಭಯಂಕರವು (ಬಸಪು. ೪೬-೫೮); ಮೇಲುದಱ ಸೆಱಗಂ ತೊಲಂಗೆ ನೂಕುವ . . . ಭಾವೆಯರ್ ಬರುತಿರ್ದರು (ಚಬಪು. ೩೬-೪೩). ೫. ಸಮಸ್ತ ಭಕ್ಷ್ಯಾವಳಿಗಳಂ ನೃಪನೆಯ್ದೆ ಗಡಣಿಸಿ ಅಲಗನರ್ಚಿ ಕರದೊಳಮರ್ಚಿ ತೊಲಂಗಿ ನಿಂದಿರಲು (ಬಸಪು. ೩೩-೦೪). ೧೩. ನಯನಂಗಳಂ ಬಲುಹಿಂದ ತೆಱೆದುಱೆ ನೋಡಲಾ ಜಿನನ ಅಂಗವದು ಛಟಛಟ ಎನುತ್ತ ತೊಲಂಗಿ . . . ಕೆಡೆದಿರಲು (ಬಸಪು. ೫೧-೮೦) ; ಮಹಾಪುರುಷವರ್ಯನ ಕೃಪಾಪಾಂಗವು ಸಂಗಳಿಸೆ ಭವಭಾರಿಗಳ ದುರಾಚಾರಂ ತೊಲಂಗಿ ಸದ್ಗುಣವೊದಗುವುದು (ಕೊಟ್ಟೂಬ. ೩-೧೬) ; ವನಿತಾದಿ ವಿಷಯಮೋಹಂ ತೊಲಂಗುವದಿನ್ನು (ಮಲ್ಲಜ. ೧-೧೬).

ತೊಲ ತೊಲಗು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಪುಲಿ ಪುಲಿ ಪರಿ ಪರಿ ... ಮನಮನಂಜದಂಜದೆ ತೊಲ ತೊಲಗೀ ಪೆಳಗೆ ಪುಲಿಯೆಂಬುದು ಫ಼ಾರ್ಗಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೨೬) ; ಇರದೀ ರಾವಿನಲಿ ತೊಲತೊಲಗೆನುತ ಸಿದಿಗೆಯನಿಳುಹವೇಳ್ದು (ಬಸಪು. ೩೨-೪೩) ; ತೊಲತೊಲಗು ಮನ್ಮಥನ ಹೊಗರಿಟ್ಟಲಗು ಬರುತಿದೆ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೫-೩೩).

[ದೇ.■ ತುಳು. ತೊಲಗು, ತಲವು, ತೆಲಾವು ; ತೆಲು. ತೊಲಗು, ತೊಲಂಗು, ತೊಲುಗು]

ತೊಲಗು$_2$ (ನಾ). ೧. ಮಲ್ಲಯುದ್ಧದ ಒಂದು ವರಸೆ ; ಹಿಡಿತದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು : ಎಡ ಬಲದಲ್ಲಿ ಕೈಕಾಲು ಸಿರಸುಗಳ ಯತ್ನದಿಂದ ತೊಲಗುವದು ಆವದು ಅದು ತೊಲಗುಯೆಂಬುದು (ಅಶ್ವಟೀ. ೪-೩೮). ೨. (ಬಾಣವನ್ನು) ನಿರೋಧಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಧನ (?) : ಅಲಗಿನ ಮಟ್ಟೆ ಉಳ್ಳವಂಗೆ ಶಸ್ತ್ರದ ಭಯವೇತಕ್ಕೆ ಬಾಣದ ತೊಲಗುಳ್ಳವಂಗೆ ಅಂಬಿನ ಘಾಯವೇತಕ್ಕೆ (ಮದೇವ. ೨೮೦-೪೧). [<ತೊಲಗು$_1$]

ತೊಲಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ಮೃಜಿಗ. ೨೪-೪೪೩). [?]

ತೊಲಿ 'ಟೊಳ್ಳು' ನೋ.

ತೊಲೆ$_1$ (ಕ್ರಿ). ತೊಲಗು ; ದೂರ ಸರಿ : ಜಾತಿಗೆಟ್ಟು ಹುಡುಗಿಯು ತೊಲೆದು ಹೊರಟುಹೋದಳೊ ? (ದೇವೀಡಾ. ೧೬).

[ದೇ.■ ತಮಿ. ತೊಲೈ, ತುಲೈ ; ಮಲ. ತುಲಯು]

ತೊಲೆ$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. ತೂಗಾಡು ; ಜೋಲಾಡು ; ಒಲೆದಾಡು : ಅಲಘು ಕುಚದ್ವಯಂ ಕಚಭರಂ ತೊಲೆಯುತ್ತಿರೆ ಹಸ್ತಕಂಕಣಂ ಘಲಕೆನೆ . . . ಮೊಸರ್ಕಡೆದರ್ಲತಾಂಗಿಯರ್ (ಮಲ್ಲಕಾ. ೪-೫೫). ೨. ಅಲುಗಾಡಿಸು ; ಅಲ್ಲಾಡಿಸು : ಸಿಂಹಮಧ್ಯದ ಕನ್ನೆಯರು ತೋಳ್ಗಳಂ ತೊಲೆ[ಪಾಠಾಂ. ನೆ]ಯಲು (ಭಾವಚಿಂ. ೯-೫೮). [<ತೊನೆ]

ತೊಲೆ$_3$, ತೊಲ (ನಾ). ೧. ಮಾಳಿಗೆಗೆ ಅಥವಾ ಚಾವಣಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಹಾಕುವ (ಮರದ) ದೂಲ: ಪವಳದ ಕಂಭಂ ಪಳಿಕಿನೆಸೆವ ತೊಲೆ ವಜ್ರದ ಮತ್ತವಾರಣಂ ಮುತ್ತಿನ ಮಂಡವಿಗೆ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೪೫) ; ಆ ಮನೆಯ ನೋಡಲೆಂದು ಹೋದರೆ . . . ಅದಕ್ಕೆ ಕಂಭ ಒಂದು ತೊಲೆಯಾಱು (ಅವಚಂ. ೨೨೨-೧೦೦೮) ; ಮಱಿಹುಲ್ಲೆ ಸಿಂಹದ ಮುಸಕಕಿದಿರೇ ಲತೆಯ ಎಳಗುಡಿ ಮಾಳಿಗೆಗೆ ತೊಲೆಯೆ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೩-೮೪) ; ಆ ಲಲಿತಪಟ್ಟಿಗಳ ತೊಲೆ ರನ್ನ ಬೋದುಗೆಗಳಾ ಪ್ರವಾಳಂಗಳಿಂದ ಮೇಲೆಸೆವ ಜಂತೆಗಳ್ (ಚಲಪು. ೫-೪೮), ಎಲುಬುಗಳ ತೊಲೆಗಳಲಿ ಮಾಂಸದಾ ಮಣ್ಣಿನಲಿ . . . ಬಿಡುಗಡೆಯ ಸಿರಿಗುಡಿಯ ಮಸಣದಲಿ ಕಟ್ಟು ! (ಪಾಂಚಜ. ೮-೬). 'ಅಡ್ಡತೊಲೆ' ಪರಾ. ೨. ಮರದ ದಿಮ್ಮಿ : ನೀರ್ಗೆ ಬಾಗುವೇತದ ತೊಲೆ ಕೊಳ್ಳ ಕೊಳ್ಳದೆರಡುಂ ಕಡೆಯಿಂದಱಿಪುತ್ತುವಿರ್ಪುದು (ಜೀವಸಂ. ೧೫೬-೧೪) ; ನೂರಾರು ತೊಲೆಗಳನು ತಂದಿಲ್ಲಿ ರಾಶಿಗೈಯೆಂದನಗೆ ಕಟ್ಟಾಣೆಯ ಬೆಸಸಿ ಪೋದನ್ (ಬಿಗಾಳಿ. ೫೫). ೩. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಯಂಥ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಧನ: ಹಾಯಿಕುವ ಗುಂಡು ಮೇಲುಱೆ

ಕೆಡಹುವ ತೊ[ಪಾಠಾಂ. ತ್]ಲೆ . . . ಎಸೆದವು ದುರ್ಗದೊಳು (ಕುಂರಾಸಾಂ. ೩೬-೫೩); ತೊಲೆಯುರುಳೆ ಕರಚರಣಮುಡಿದು ಕೆಡೆದರ್ (ಜಲಪು. ೬೨-೩೬); ತೊಲೆಗಳೊಳಗೆ ದಸಿಗಳ ಪೆಟ್ಟಿ ಲಂಭಿಪ ಬಲುಮೊಕಾಜಿರ ಮೇಲೆ ನೂಕೆ (ಕಂಸವಿ. ೧೪-೬೧). ೪. ಉಯ್ಯಾಲೆ: ಇತ್ತ ಹೊಂದೋರಣದ ತೊಲೆಯಲಿ ಅತ್ತಲಿತ್ತಲಾ ಹನುಮ ತಿರುಗಲಾ ಮುತ್ತಿತವರಾರಿಗಳು ಶಿಖಿಯನು ಶಲಭ ಕವಿವಂತೆ (ಛಾಶಿರಾ. ೧೧-೨೬). ೫. ಒಂದು ರೂಪಾಯಿ ನಾಣ್ಯದ ತೂಕ : " ಬೀಸಿಗೆ . . . ಐ ದಾ ಗೊ ಂ ದು ತೊಲೆ " (ಮಂಗರಾ. ೧೦೪-೧೧) ; ತೊಲೆ ಪದಿನಯ್ದುಱ ಬಿಣ್ಪೆಂದಿಲಾಧಿಪಂ ಪತ್ತು ತೊಲೆಯ ಬಿಣ್ಪಂ ಧನ್ಯಂ ತೊಲೆಯಯ್ದುಱ ಬಿಣ್ಪಂ ಸುಖ ಖಲನಿರ್ತೊಲೆವರೆಯ ಬಿಣ್ಪು ಸವನಿಸಿದಾತಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೪೩) ; ವರ್ಷ ಸಿಬಂಧಿಯಾಗಿ ಹೂವಿನ ಪಡಿಗೆ ಜಾತಿಹವಳಕ್ಕೆ ತೊಲೆಗೆ ತಾ ೧ ಕರಿದಕ್ಕೆ ವೀಸ ೧ (ಎಕ. II, ೨೪೧-೫; ಸು. 1175); ಗುಗ್ಗುಳವೊಂದು ಕೊಲೆಯನವರ್ಚಿ ಕಂಬಿಯೊಳಂದ ಮಾಗಿರೆ ಪೊತ್ತುಕೊಂಡುರವಣಿಸಿ ಬರುತಿರಲು (ಬಸಪು. ೪೩-೮೩). ೬. ತಕ್ಕಡಿ : ರಿಪುಭೂಪದಂತಿದಂತದ ತೊಲೆಯೊಳ್ ಪರಾಕ್ರಮದಿನೆನ್ನನೆ ಭೂಪತಿ ತೂಗಿ ತೋಱಿನೇ (ಶಂಶಧಾ. ೧೦-೪೦); ಅವರ ದುರ್ಣಯಚೇಷ್ಟೆಗಳಿಂ ನೃಪನೈಶ್ವರ್ಯಂ ತೊಲೆಯಲ್ಲಿ ತೂಗಿಸಿಕೊಂಬುದು (ಶಂಚಕಂ. ೧೬೯-೧೧) ; ಕೈಲಾಸಮಂ ತೂಗಿದೀ ತೊಲೆಯೊಳ್ ದಕ್ಷಿಣಬಾಹುದಂಡ ದೂರ್ದಿರ್ಚಲ್ ಗಂಡನಾರೆಂದು ಮೆಯ್ಗುಲಿ ಪಾಯ್ದಂ (ಶಂ ರಾ ಮಾ. ೧೪-೧೮೮) ; ಇಂತು ಭಕ್ತಿಯನೆ ತೂಗುವ ತೊಲೆಯನಳವಡಿಸಿ (ಅನೀರ. ದೀ. ೯೬-೭) ; ಹಿರಿಯ ಭಕ್ತರ ಕಿರಹನೊಂದೆಸೆಗಿರಿಸಿವೊಂದೆಸೆಯಲಿ ಮಹೀಸುರವರರನೇಱಿಸಿ ತೊಲೆಯನೆಲ್ಲರು ತೂಗಿ ನೋಡಲ್ಕೆ (ಬಸಪು. ೫೫-೫೭); ಹರದನು ಲೆಕ್ಕ ತಿಕ್ಕಿ ಸಿ ಹೊಡೆವನಳತೆಯ ತೂಕ ತೊಲೆಗಳಲಿ (ಛಾಶಿರಾ. ೧೦-೨೪) ; ದೈವಂ ಕೆಡಿಸಿದುದು ಸರಿಯಾಗಿ ತೂಗದೆಯ ತೊಲೆಯನ್ (ಪಾರಿಸಿ. ೧೪-೩೨೯). ೭. ಸಮಾನತೆ; ಸಾದೃಶ್ಯ; ಸಾಮ್ಯ: ತನ್ನ ತೂ ಕ ದ ತೊಲೆಯ ಮಹಿಪಾಕ್ಷಿಪ್ರಮುಖಗುಗ್ಗುಳವನೀವನು (ಬಸಪು. ೪೩-೩೦) ; ಈ ಸುರ ನರೋರಗರೊಳಗೆ ದಾ ನ ವ ರೊ ಳ ಗೆ ಮಹಿಮನ ತೊಲೆಗೆ ಬಹ ತೂಕದ ಮಹಾತ್ಮರದಾರು ಭುವನದಲಿ (ನಿಭಾಗ. ೩-೫-೨೪) ; ಪುದಿ ತನಿಗೆಂಡದ ಬೂದಿಯ ಪಡಿ ನೆಲಮಟ್ಟೊಲೆಯ ತೊಲೆಯಲರ್ ಬಿರಯಿಯ ಬಾಯಡೆಯಲರ್ಗಣೆಯುರಿಗಿದು ಸರಿ ಕಡು ವಿಸಿಲೆನಿಸಿರೆ ನಿದಾಘವೇಂ ಪಸರಿಸಿತೋ (ಛಾಜಕೀ. ೫-೩೪) ;ಪಾರ್ಥನೀಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಶ್ವಶರೀರಗೆ ಜೋಡೆಲೆ ತುಳಸಿಯನಿತೆ ತೊಲೆಯೆ ? (ಗಿಶವಿಂ. ೪೧-೭). ೮. [ಜ್ಯೋತಿ] ತುಲಾರಾಶಿ: ಭಾವಿಸೆ ಮೇಷದಿಂ ತೊಲೆಯನೆಯ್ದುವಿನಂ ತೊಲೆಯಿಂದೆ ವಿಮಾನವಂ ತಾಪೊಸೆದೆಯ್ದುವನ್ನಮವರುಣ್ಬ ವಿನಾಳ್ಗಳೆಂದು ಪೇಟ್ದಂ (ಜಟ್ಕವು. ೭-೩೪). ೬, ೮ : ಓವದ ವಿಮಾನ ಮೇಷ ವೃಷಭಾದಿಗಳಂ ಕ್ರಮದಿಂ ದಿನಾಧಿಪಂ ಸೇವಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಕನ್ನೆಯೊಡಗೂಡಲೊಡಂ ಕಿಡೆ ತನ್ನ ತೇಜಮಿನ್ನಾವುದು ಕಜ್ಜಮೆಂದು ತೊಲೆಯುಂ ಜನರಂಜನೆಗೇಱಿ ರಾಗಮಂ ಭೂವಲಯಕ್ಕೆ ಬೀಱಿದಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೭-೧೬೬); "ಕೃಶಮುಂ ವೇಶ್ಯಾಂಗವಸ್ತ್ರಂ ಸಮಂಜಸ ತೂಕಂ ತೊ[ಪಾಠಾಂ. ತು]ಲೆಯಕ್ಕು" (ನಾನಾರ. ೦೫೯). **ತೊಲ :** ೫. ೧೦ ಮಾಷ = ೧ಕರ್ಷ (ಒಂದು ತೊಲ ಅಥವಾ ೧೧.೬ ಗ್ರಾಂಗಳು) (ಸಕಕ್ಕ, XIII ಕ್ರಿ ಸ್ತಾ ವನ) ; ೫ ಅಂಗುಲ ಬಾಹುವಿರುವ ಕಡೆ ಎಂಟು ತೊಲ ತೂಕವನ್ನು ಹಾಕಿರಲಿ (ಛಾಶವಿ. ೪೦).

[<ಸಂ. ತುಲಾ]

ತೊಲೆಗೋಲ್, ತೊಲೆಗೋಲು(ನಾ). ೧. ತಕ್ಕಡಿಯ ಕೋಲು; ತೂಗು ಕೋಲು ; ದಂಡಿಗೆ ; ತಕ್ಕಡಿ : ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಮೇ ಒಂದು ತಟ್ಟುಂ ವಿಕ್ರಾಮದ ಮೂಱುಮಾಶ್ರಮಂಗಳುಮೊಂದು ತಟ್ಟುಂ ಆಗಿ ನಾಲ್ಕೂಗಂ ತೊಲೆಗೋಲಿಂ ತೂಗಿ ನೋಡಿದನೆಂದು ಬಲ್ಲವರ್ಪೇಳ್ವರು (ಧಾರಕಾಂ. ೧೩-೫೦). **ತೊಲೆಗೋಲು :** ಕೂರಲಗು ತೊಲೆಗೋಲಿನಲಿ ನಿಮ್ಮಾರು ಭಟೆಯನು ನಮ್ಮ ಬಾಹುವಿಕಾರಬಲವನು ತೂಗಿಯನುತಚ್ಚನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೦-೨೬). [ತೊಲ್ತೆ + ಕೋಲ್$_1$]

ತೊಲೆಗೋಲು 'ತೊಲೆಗೋಲ್' ನೋ.

ತೊಲ್ಯೊಜಿಡಿ (ನಾ).ಒಂದು ದಿಣ್ಣೆಯ ಹೆಸರು: ಅನ್ನೆ ಬನ್ದು ತೊಲ್ಯೊಜಿಡಿ ಎ ಕಲ್ಕುಪ್ಪೆಎ ಅನ್ನೆ ಬನ್ದ ಕೊನ್ದವಡಿಎ ... ತುಬಬ್ಬಿಲ್ನಾಗ್ಗಿರೊಳ್ಕೂಡಿತ್ತು (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೩೬, ೫೩-೨೮ ; ಸು. 560).

[ತೊಲ್ ? + ಪೊಜಿಡಿ (<ಪೊರಡಿ)]

ತೊವಗೂರು (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಬೆಂಪೂರು ತೊವಗೂರು ಪೂವಿನ ಪುಲ್ಲಿಮಪ್ಪಲ ಕೂತನಿಡುನಲ್ಲೂರು (ಎಕ. IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೮೩-೬ ; ಸು. 890) ; (ಎಇ. I, ೩೫೦-೬ ; 900 ನೋ.)

[? + ಊರು$_3$ (<ಊರ್)]

ತೊವಟೆ 'ತೊಗಟು' ನೋ.

ತೊವಡು 'ತೊಗಟು' ನೋ.

ತೊವರ್$_1$ (ಕ್ರಿ). ಒಗರಾಗು ; ಒಗಚಾಗು : ಎಸಬ್ಬಸಗಿ ಮುಗುಳ್ಗೆ ನಕ್ಕು ತೋಱ ಮದಾಳಿಗಳ್ ನುಸುಳೆ ತೊವರ್ತಿರೆ ಕಂಪಲರ್ಚುವನಂಬುಜ ಪ್ರಸರಮನಾಳೆ ಬೆಳಪ್ಪನೀಗೆ ವರಂಗಳಂ (ಕಾವ್ಯಾವ.೯೧೭). 'ತೊವರ್ಚು' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುವರ್]

ತೊವರ್$_2$, **ಚೊಗರು**$_1$, **ತೊಗರ್**, **ತೊಗರಿ**$_3$, **ತೊಗರು**$_2$, **ತೊವರು**$_1$ (ನಾ). ರುಚಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ ; ಷಡ್ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಒಗರು ; ಒಗಚು : ಆವುದೊಂದು ಭೂಮಿಯನಗುಟಲ್ ಆ ಪುಟ್ಟಿದ ಮಣ್ ಕಪ್ಪಾಗಿರಲ್ ಅಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟಿದ ಉದಕಂ ತೊವರ[ಪಾಠಾಂ. ಒಗರ, ತೊಗರ] ಪ್ಪುದು (ಲೋಕೋಪ. ೫-೮ ಟೀಕು); ಉದಧಿಗಳೇಱುಮೆಯ್ದೆ ತೊವರಾದುವು ದಾನಜಲೌಘದಿಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧-೪); ಪುಳಿ ಮಧುರಮುಪ್ಪು ತಿಕ್ತಂಗಳೆಂದು ತೊವರೆಂದು ಕಟುಕಮೆಂದಪ್ಪುವು . . . ಕುಡುಗೆ ಹರಿಗೆ ಪಾನಾದಿಗಳಂ (ಅಕ್ಕಶಾ. ೭-೮೦). **ಚೊಗರು**$_1$: ಆರೋಗ್ಯದ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ :-ಇನಿದು, ಸಿಹಿ, ಕಹಿ, ಕೈಪೆ, ಪುಳಿ, ಉಪ್ಪು, ಚೊಗರು (ಛಾಷಾಶಾ. ೨೫೭) ; ವರ್ಜ್ಯ - ಮಲಬದ್ಧತೆಯಾಗುವ ಚೊಗರುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳು (ಪುನಮು. ೯೪). **ತೊಗರ್**: ಅಣಲೆಗೆ ತೊಗರೆಂತು ಸಹಜಂ ಸುಂಟಿಗೆ ಕಾರಮೆಂತು ಸಹಜಂ ತಾನಂತೆ ... ದೂಷಣಮುಂ ಔದಾಸೀನ್ಯಮುಂ ನರಕದುಃಖದೆಡೆಗೆ ಸಲ್ವ ಪುರುಷಂಗೆ ಸಹಜಮಾಗಿರ್ಕುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೪೦); ಪುಳಿ ಮಧುರಮುಪ್ಪು ತಿಕ್ತಂಗಳು ತೊಗರೆಂದುಂ (ಅಕ್ಕಪ್ಪ. ೯-೯೩). **ತೊಗರಿ**$_3$: "ಕಷಾಯ, ತುವರ = ತೊಗರಿ" (ನಾಚಿರಾ. ೬).**ತೊಗರು**$_2$: ವಾತದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅರೋಚಕದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿ ತೊಗರಾಗಿ ಇಹುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೧೬೭) ; ನೇರಿಲ ಚಿಗರು ಮಾವಿನ ಚಿಗರು ಅದರ ತೊಗರು (ಪಾಕ್ಷಾಚ. ೩೭-೬). **ತೊವರು**$_1$: ಸಿಹಿಯುಂ ಕಾರಮುಮಾಮ್ಲಮುಂ ತೊವರುಮುಪ್ಪುಂ ಕೈಪೆಯುಂ ಬೇಱಿವೇಱ ಹಿತಂದೋಕರ್ಕುಂ (ರತ್ನಾಕ. ೫೦).

ತೊವರ್ತೊವರ್ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಊದಿದುದು ತಣ್ಣಲರ್ ಕಳನಾದಂ ಸಾದರದೊಳೊಂದಿ ನೆಗಟ್ದುದು ಪದ್ಮಾಮೋದಮಿನಿಸುಂ ತೊವರ್ತೊವರಾದುದು ಕೂಗಿದುವು ತಾಮ್ರಚೂಡಕುಳಂಗಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩೯೨). 'ಒಗರ್' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುವರ್ ; ತುಳು. ಚೊಗರ್ ; ತೆಲು. ತೊಗರ, ತೊವರ ; ಕೂ. ತೊರ್ಪ./ಸಂ. ತುವರ]

ತೊವರಮಣ್ಣು 'ತುವರಮಣ್ಣು' ನೋ.

ತೊವರಿ, ತೊಗರಿ$_1$, ತೊವರು$_2$ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅದರ ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯ : "ಆಢಕಿಯೆನಲ್ ತೊವ (ಗ) ರಿ"

(ಮಂಗರಾ. ೦೦೦-೫) ; "ತೊವರಿಯೆಂದು ತೊಗರಿ" (ಕಕಸಾ. ೨೮-೫೮೩) ; ತೊವರಿ ಗೋದುವೆ ಜೋಳಂ . . . ಎಂಬಿವಱೊಳೊಂದಱೊಳಾದ ತೈಲಮಂ. . . . ತಂದು ಪೂಸುವುದು (ಲೋಕೋ. ಪ. ೯-೧೦೬) ; ಪಟಗಟವೆಯು ಕೊಬ್ ತಿವ್ವಡುಗಳೆದ ತೊವರಿಯು ತೊಡೆ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೧೧) ; (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೧-೮೩ ನೋ) ; ಒಡಗೂಡಿ ಬಿಲ್ವಮೂಲಂ ಕಡಲೆ ತೊವರಿ ಶುಂಠಿ ಎಂಬಿವಂ ಗಂಜಿಗೆ ಮೇಣ್ ಕುಡಿವಾಗಳ್ (ಕಲ್ಯಾಕಾ. ೩-೨೬). ೨. ಸುಗಂಧಯುಕ್ತವಾದ ಭೂಮಿ : (೬). **ತೊಗರಿ$_1$** : ೧. "ಆಢಕೀ, ತುವರೀ . . . ಈ ೨ ತೊಗರಿ" (ಹಲಾಯು. ೯೬-೪೩೦); ದೇವರ್ಗೆ . . . . ಕಡಲೆ ತೊಗರಿಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಲುವುದು (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೩೨೮-೬೨ ; 1159) ; ಮೂವತ್ತೆತ್ತಿನೊಳು ತೊಗರಿ ಜೋಳದಕ್ಕಿ ಕಡಲೆಗಳನೊಡತೀವಿ ಕೊಡುವುದೆನುತ್ತಂದು ಶಿವ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂ ನುಡಿಯೆ (ಬಸವ. ೧೨-೪೮) ; ಸೂಪಕರ್ವರ್ಗೆ ತೊಗರಿ ಹೆಸಱು ಚಣಾಖ್ಯವಿನ್ನೀಲ್ವರ್ದಿನುತ್ತವಂ ಹೊಟ್ಟ ಕಳದಿರ್ದವಿನ್ನಾ ಪರಿಯ ಮಧ್ಯಮಂ (ವೀಕ್ರಪು. ೬-೧೦-೬೪) ; ವಿಸುನಿಯು ವಣ್ಣದ ತೊಗರಿಯ ಬೇಳೆ (ಕಂಠವಿ. ೮-೮೬) ; ತೊಗರಿ ಬಿತ್ತಿ ಅವರೆ ಕೊಯ್ದರು (ಗಾದೆ). **ತೊವರು$_2$** : ೧. ಬೀಜದ ಒಳಗಿನ ತಿರುಳಂ ಅರೆದು ಶ್ರೀಗಂಧದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿಸಿ ಅವರೇ ತೊವರಪ್ಪು ನುಂಗಲು ಛಳಿ, ತಾಪಜ್ವರ ಸಹ ಪರಾಙ್ಮುಖಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೦).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುವರೈ ; ಮಲ. ತುವರ ; ತುಳು. ತೊಗರಿ, ತೊಗರೆ, ತೊಗೊರಿ ; ತೆಲು. ತೊವರಿ, ತೊಗರಿ ; ಕೊಲಾ. ತೊಗರ್ ; ನಾಯ್ಕಿ. ತೊಗರಿ./ಸಂ. ತುವರೀ]

ತೊವರು$_1$ 'ತೊವರ್$_2$' ನೋ.

ತೊವರು$_2$ 'ತೊವರಿ' ನೋ.

ತೊವರೇಱು (ಕ್ರಿ). ಒಗರಾಗು : ಮಾಂಗೊನರಂ ನಸುಗರ್ಚಿ ಸೊರ್ಕಿನಿಂ ತನು ದಳವೇಱೆ ಕಂಠವಿವರಂ ತೊವರೇಱೆ ಪಟುತ್ವವೇಱೆ ಕಾಮನ ನನೆಯಂಬುಗಳ್ ಎರಹಿವೃಂದದ ಮಲ್ಲಿರ್ದಯಂ ಪುಗಲ್ . . . ಪುಗಲ್ ಪುಗಲೆಂದುದು ಕೋಕಿಲವ್ರಜಂ (ಆಗವಿ. ೧೪-೩೮).
[ತೊವರ್$_2$ + ಏಱು$_1$ (<ಏಱ್$_1$)]

ತೊವರ್ಗಂಪು (ನಾ). ಒಗರಾದ ಸುವಾಸನೆ,-ಸುಗಂಧ : ಅಲರ್ವೀ ವನಜವನಂಗಳ ತೊವರ್ಗಂಪನಾಂಪ ಬಗೆ ಬಳೆಯ ಮೊರೆವುವಳಿಗಳ ಬಳಗಂ (ಆದಿಪು. ೧೨-೫೦); ಕೊವರ್ಗಂಪಂ ತನಿಗಂಪನೇಕೆ ಕರ್ಗಂಪಂ ಪೊತ್ತುವೇ ಕೋರಕದ್ರವವುಂ ತನ್ನಲರ್ಗೊಂಚಲುಂ ಮಿಡಿಗಳುಂ ತಮ್ಮತ್ತಲೇಂ ಕೂಗಿ ನೋಡುವುವೇ ಕೋಗಿಲೆಯಿಂದು ಸೊಕ್ಕಿದಳಿಯಿಂದೋವೆಂದು ಪೋ ಬಂದಂ ಮೇವುವೊ ಮಾವಲ್ಲದವೆಂಬವೋಲ್ ಬಳೆದುದೆತ್ತಂ ಕೀರಕೋಳಾ ಹಳಂ (ಅಲಾಪ. ೧೩-೩೯). [ತೊವರ್$_2$ + ಕಂಪು]

ತೊವರ್ಚು (ಕ್ರಿ). ಒಗರಾಗು ; ಒಗಚಾಗು : ಅಸುಗೆಯ ನಾಗಕೇಸರದ ಬಲ್ಮುಗುಳಂ ಬಿರಿಯೊತ್ತಿ ತುಂಬಿ ಚುಂಬಿಸೆ ರಜದಿಂ ತೊವರ್ಚಿದ ಕೊರಳ್ ಸವಿಯಂ ತರೆ ಪಾಡಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೫೩). [ತೊವರ್$_1$ + – ಚು$_1$]

ತೊವಲ್$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಚಿಗುರು ; ಪಲ್ಲವಿಸು : ಪರಿವ ತೊಱೆಗಳುಮಂ ತೊವಲ್ತು ಸೊಗಯಿಸುವಡವಿಗಳುಮಂ . . . ಕಂಡು ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣಂ ಮನಕಂ ಸೊಗಯಿಸೆ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೨೫ ವ) ; ಎಲೆವಳ್ಳಿ ತೊವಲ್ತೆಲೆವಳ್ಳಿ ನಗಂ ಕೃತಕನಗಂ ಪಲಸು ಬಳ್ವಲಸಾ ಬನದೊಳ್ (ಆಗವಿ. ೩-೦೪). ೨. ತುಂಬು ; ಆವರಿಸು : ವಿಳಾಸಿನೀಘನಸ್ತನಶತಪತ್ರಪತ್ರಶತದಿಂದೆ ತೊವಲ್ತು . . . ಅಗರುಧೂಮಲತಾವಳಿಯಿಂ ಮಡಲ್ತು ಮೆಲ್ಲನೆ ಸುಟಿದತ್ತು ಸದ್ಮಸರಸೀಶರಶೀಕರಮಂದಮಾರುತಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೭-೪೮).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುವಲ್]

ತೊವಲ್$_2$, **ತೋಲ್$_2$** (ನಾ). ಎಳೆದಳಿರು; ಚಿಗುರು : "ಎಲೆದಳಿರ್ವಸರದು ತೊವಲೆ[ಪಾಠಾಂ. ರೆ]ನೆ (ಅಭಿಸಿ. ೧೧೪) ; ಸೋಮಶರ್ಮಭಟ್ಟಂ ಪಿರಿದೊಂದು ತೊವಲಂ ಪಿಡಿದಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಂ ಭೋ ಅಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಂ ಭೋಎಂದಬುತ್ತ . . . ಅರಮನೆಗೆ ಪೊಗಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೨೩-೨); ಇದಂ ನೀನವಧಾರಿಸೆಂದು ತೊವಲಂ ಮುಂದಿಕ್ಕಿದಂ ಭೂಪನಾ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೪೨) ; ಉಱೆ ಕಾವ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗೆ ಪೊಱೆಯಿಡಲೆಂದೆತ್ತಿ ಒಡಿದ ತೊವಲೆಂಬಿನೆಗಂ ತುಱುಗಿ ದರ್ಪವರೆಗೊಂಬಂ ಪಂಱದು ನೆಟಲ್ಕಾಡಿಕೊಂಡು ನಡೆವರ್ ಪಥಿಕರ್ (ಆಗವಿ. ೧೬-೬೯) ; ತೆಗೆದು ನನೆಗೊಯ್ದು ಬಡೆ ಮೇಲೊಗೆವೆಳದಳಿ ಗೆರ್ಂಬು ಪೋಲ್ತುದಾ ಪೂವಿನ ಸೂಜಿಗೆ ತೊವಲಂ ಪಿಡಿದು ಮದಾಳಿಗಳಲಿಯಿಂ ಪುಯ್ಯಲಿಡುವಶೋಕೆಯ ಕೈಯಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೧೦೦) ; ತಪ್ಪ ಕರಾಗ್ರದೊಳ್ಕೊವಲನಾಂತು ನೆಟಲ್ದೆ ತೊಬಲ್ದವಾನೆಗಳ್ (ಜಾವಪು. ೪-೮೨) ; ಕಲಶದ ತೊವರಂ [ಲಂ] ರತ್ನಾವಲಿಯೊಳ್ ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಪುಷ್ಪಮಂ ಮಸ್ತಕದೊಳ್ ತಳೆದಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣಪುರದೊಳ್ ಬಱದು ಬಱಕ್ಕಿ ಮೇಖಲಾಲಂಕೃತಿಯಂ . . . ಕಟ್ಟುಗೆ ಪಟ್ಟವ(೦) ಲಲಾಟಪಟ್ಟಾಂತರದೊಳ್ (ಅಜಿತಪು. ೮-೧೫). **ತೋಲ್$_2$**. 'ತೋಲ್ವಿಡಿ' ಪರಾ.

ತೊವಲನಿಕ್ಕು = ತೊವಲಿಕ್ಕು ೨ : ಬೇಂಟೆಯಾತಂಗೆ ಮೃಗ ವ್ಯಾಯಾಮಕಾರ್ತಿಕೇಯಂ ಮೆಚ್ಚಿ ಮೆಚ್ಚುಗೊಟ್ಟು ತೊವಲನಿಕ್ಕೆಂದು ಮುಂದೆ ಪೇಟ್ದಟ್ಟ . . . ಬೇಂಟೆಗೆ ಪೊಱಮಟ್ಟು (ಪಂಪಭಾ. ೫-೪೬ ವ).
[<ತೊವರ್$_1$]

ತೊವಲ್$_3$ 'ತೋಲ್$_1$' ನೋ.

ತೊವಲಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ೧. ಪಲ್ಲವಿಸು ; ಚಿಗುರು : ತೊವಲಿಕ್ಕಿದ ಪರ್ವಟು ಬೇಗೆಗಿರ್ಚನೊಳ್ ಬೇವಪೊಲಿರ್ದುವಿರ್ವಲದ ಬಿಲ್ಲಣೆಗಳ್ ರಣರಂಗ ಭೂಮಿಯೊಳ್ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೩-೪೮). ೨. ಹಳ್ಳ ಕಾಣದಂತೆ ಮೇಲೆ ಸೊಪ್ಪು ಮುಚ್ಚು : ಅಡಲಾಡಿಸಲ್ ಪಾಱಿಯುಂ ನಿಱಿಸಲುಂ ಪರಿಗೊಳಲ್ ತೊವಲಿಕ್ಕಲೊಳಗಂ ಬರಲ್ . . . ಪಾಣಂ ನೀರ್ದಾಣ ಮೆಂದೆಡೆಯುಱದುಂ ಮಾಡಲ್ ಮಾಡಿಸಲ್ ಪಡೆ ಮೆಚ್ಚೆ ನೀಂ ಬಲ್ಲೆ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೪೧) ; "ಬಲೆ ಬೀಸು" (ನಾಡೋಜ. ೩೦೪).
[ತೊವಲ್$_2$ + ಇಕ್ಕು]

ತೊವಲು 'ತೋಲ್$_1$' ನೋ.

ತೊವಲುಡಿಗೆ 'ತೊವಲುಡುಗೆ' ನೋ.

ತೊವಲುಡುಗೆ, **ತೊವಲುಡಿಗೆ** (ನಾ). ಚರ್ಮದ ಉಡುಗೆ ; ತೊಗಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ವಸ್ತ್ರ : ಬರಿ ತೊವಲುಡುಗೆಯವರ ನಾಡೊಂದಿದ್ದಿತು (ಐದುರಿ. ೬೬). **ತೊವಲುಡಿಗೆ** : ನಲಿದು ಬಗಿದುಟ್ಟ ತೊವ [ಪಾಠಾಂ. ಗ] ಲುಡಿಗೆಯಲಗುಗಳೆಸೆಯೆ (ಕಡ್ಡಿರ. ದೇ. ೧೨೬-೧೨).
[ತೊವರ್$_3$ (< ತೋಲ್$_1$) + ಉಡುಗೆ]

ತೊವಲುಡೆ 'ತೋಲುಡೆ' ನೋ.

ತೊವಲುಡೆಯ (ನಾ). ಚರ್ಮವನ್ನು ಬಟ್ಟೆಯಾಗಿ ಧರಿಸಿದವನು ; ಚರ್ಮಾಂಬರಧಾರಿ ; ಶಿವ : "ಈಶ್ವರಂದೊವಲುಡಿ[ಡೆ]ಯನೆಂದೆನಲ್" (ಕಶಿರ. ೫೨) ; ನಡುವಿನೊಳುಟ್ಟ ವಲ್ಕಲಂ ತೊವಲುಡೆಯನ ಕೃತ್ತಿವಾಸಂಬೋಲ್ ಮನೋಜ್ಞಮಾಗಿರೆ (ರಾಜಶೇ. ೪೦-೨೯).
[ತೊವಲುಡೆ (<ತೋಲುಡೆ) + – ಅ$_7$]

ತೊವಲ್ಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). = ತೊವಲ್ವಿಡಿ : ಪೊಂಗಿ ಕಡಂಗಿ ಬೀರದೊಳೆ ಬೀಗುವ ನಿನ್ನಣುಗಾಳೆ ನೋಡ ನಿನ್ನಂಗನೆಯರ್ ತೊವಲ್ಗೊಳೆ ಭಯಂ ಗೊಳೆ ಕೋಡಗಗಟ್ಟುಗಟ್ಟಿ ಚಿತ್ರಾಂಗದನುಯ್ಯೆ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೫೪) ; "ತೊವಲ್ಗೊಳೆ = ಕೈಯಲ್ಲಿ ಚಿಗುರನ್ನು ಹಿಡಿದಿರಲು" (ಪಂಪದೀ. ೩೨೩).
[ತೊವಲ್$_2$ + ಕೊಳ್$_1$]

ತೊವಲ್ವಲೆ (ನಾ). ಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ: ಪುಲಿವಲೆ ಕೊಂಬು ಕಣ್ಣ ಮಿಡಿಗಣ್ಣು ತೊವಲ್ವಲೆ . . . ಎಂಬಿನಿತಂ ಪೊಱಗಟ್ಟಿ (ದಶಕು. ೨-೦೦೫). [ತೊವಲ್₃ (< ತೋಲ್₁) + ಬಲೆ₁]

ತೊವಲ್ವಿಡಿ, ತೋಲ್ವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). (ಶರಣಾಗತಿಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು) ಚಿಗುರುನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿ; (ಸೋಲನ್ನೊಪ್ಪಿರುವುದರ ಸಂಕೇತವಾಗಿ) ತಳಿರನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿ; ಮಂರೆಹೊಗು: ಕಾಯದೆ ಕಾಮನಾರ್ದಿಸೆ ತೊವಲ್ವಿಡಿವಂತೆಡಗಯ್ಯೊಳೊಪ್ಪೆ ತೋರ್ಪಾಯೆಲೆ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೩೭); ಸರಿದ್ವಲ್ಲಭಂ ಹರಿನೀಳಚ್ಛವಿಯಂ ತೊವಲ್ವಿಡಿದು ವೀಚೀಹಸ್ತದೊಳ್ ಘೂರ್ಣಿತಾತುರನಿರ್ಘೋಷಮುಣ್ಮೆ ಪುಯ್ಯಲಿಡುವಂತಿರ್ದತ್ತು (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೨-೦೩೨). **ತೋಲ್ವಿಡಿ**: ತೋಲ್ವಿಡಿದು ಸಾಱ ಪೇಟ್ವವೆಂ . . . ನೀಂ ಬಲ್ವಿಡಿವಿಡಿ ಜನಪದಾಬ್ಧಯುಗವಂ ಬಗೆಯೊಳ್ (ಉಷಾರ. ೫೭). [ತೊವಲ್₂ + ಪಿಡಿ₁]

ತೊವಲ್ವೆರಸು (ಅ). ಚಿಗುರು ಸಹಿತವಾಗಿ; ಎಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ: ಪಣ್ವೆರಸು ನಟ್ಟ ಮ್ಯಂದವಾಟಿಗಳುಮಂ ತೊವಲ್ವೆರಸು ನಟ್ಟಾಲಂಗಳುಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೪೭ ವ). [ತೊವಲ್₂ + ಬೆರಸು₃]

ತೊವಲ್ವೊದೆಯ (ನಾ). ೧. ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊದೆದವನು. ೨. ಸಿಪ್ಪೆಯಿಂದ ಆವರಿಸಿರುವುದು. ೧, ೨: ತಿಸುಳಿಯಂತೆ ಮುಕ್ಕಣ್ಣನುಂ ತೊವಲ್ವೊದೆಯನುಂ ಮುಗಿಲಂತೆ ನೀರೊಡಲನುಮೆನಿಪ ತೇಂಗಾಯುಂ . . . ಪುರಂ ಕಣ್ಗೆಂಬಾದುದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೦೩-೦೬).

[ತೊವಲ್₃ (< ತೋಲ್₁) + ಪೊದೆ₂ + - ಅ₇]

ತೊವೆ 'ತೊವ್ವೆ' ನೋ.

ತೊವ್ವೆ, ತೊಗೆ₁, ತೊಯಿ, ತೊಯೆ, ತೊವೆ, ತೋಯ₁, ತೋಯಿ, ತೋಯೆ, ತೋವೆ (ನಾ). ತೊಗರಿ, ಅವರೆ ಮುಂತಾದ ಬೇಳೆಗಳನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ತಯಾರು ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೇಲೋಗರ: ಹುಲಿಗಿಲ ಬೇಳೆಗಳಂ ನೇಟಿಲ ಬೀಜಂ ... ತೊವ್ವೆಯಡೆ ಸವಿವಡೆಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೨೩); ಕೊಟುಂ ತೊವ್ವೆಯುಂ ಮೊದಲಾದುವ ನಟ್ಟವರೆಂಬುದು ವ್ಯವಹಾರದೊಳಪ್ಪ ಸತ್ಯಮೆಂಬುದು (ಪಸಾರ. ೫೯೧); ವರ ಸಣ್ಣಕ್ಕಿಯೋಗರ ತೊವ್ವೆ ಪಳಿದ್ಯವ ತಳತಳದಲಿ ಬಡಿಸಿದರು(ಮೋಹತ. ೩-೫೦). **ತೊಗೆ₁**: ತೊಗೆ ತೊಗೆಯ ರಸ ಪುಣುಗುರಾಜಾನ್ನಮಿಶ್ರಿತದ ... ನೈವೇದ್ಯಮಂ ಧಗಧಗಿಪ ಕಲಧೌತಕನಕಹರಿವಾಣದೊಳು ತಂದಿಡಲು (ಪ್ರಭುಪು. ೯-೫೭); ಜೋಳದ ಬೋನಕ್ಕೆ ಬೇಳೆಯ ತೊಗೆಯಾಗಿ ಕಾಳೆಮ್ಮೆ ಕಱೆದ ಹಯನಾಗಿ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೬೧೭); ಕಡುಬುಪ್ಪಿಯ್ಯ ಕಡಲೆ ತೊಗೆ ಮಾಡಿ ತುಪ್ಪ ಹಾಕಿ ಕೊಡದೋಳಿಗಿಕ್ಕೆ ಹದಿನಾರ (ನಾಪದ. ೬೭). **ತೊಯಿ**: ಅನ್ನ, ಉದ್ದಿನ ತೊಯಿ, ಕಡುಬು, ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ, ಮೊಸರು ಸಹ ಬಲಿಯಂ ತುಂಬಿ (ಶಾಲಿಜ. ೧೨೬-೩); ತೊವರಿಯ ಹಳಚಗಿರುವ ತೊಯಿ ರಸ ಹುಣಿಸೆಪಳದ್ಯವ ಎಳೆವೆಣ್ಣುಗಳಿಕ್ಕಿದರು (ಜ್ಞಾನಚ. ೩೯-೦೩೭). **ತೊಯೆ**: ಮತದಲು ನಡೆವ ಛತ್ರ ಅಯಿದು ಪರಿ ಶಾಕ ತೊಯೆ ತುಪ್ಪ ವಿಳೆಯ ಸಹಿತ ಅಟ್ಟುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೫೦-೯; 1447); ಸಣ್ಣಕ್ಕಿಯೋಗರಂ ಹೆಸಱ ತೊಯೆ ಹೊಚ್ಚಹೊಸ ಬೆಣ್ಣೆ ಕಾಸಿದ ತುಪ್ಪ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೬-೨೪); **ತೊವೆ**: ಉಪಾಧ್ಯಾಯಂಗೆ ಕಟಿಮೆಯ ಕೂಟುಂ ತುಪ್ಪಮಂ ತೊವೆಯು [ಪಾಠಾಂ. ತೋಯು] ಮ ನು ಣ ಲ್ಕೊ ಟ್ಟು ಕುಮಾರನನೋದಿಸುಗೆಂದೋಲೆಯನಟ್ಟಿದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭೫-೧೫); ಸಂದ ತಿರಿಕಂಗೆ ತೊವೆ ತುಪ್ಪಂ ದೊರೆಕೊಳಲುಣ್ಮೆ ನಲಿವ ತೆಱದಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೩೧); ಶಿವುಡುಗಳೆದ ತೊವರಿಯ ತೊವೆ ಕಾಯ್ದಿಟಿದ ತುಪ್ಪಂ ಕೋಡುವ ಕಟಿಲಲ್ಲದೆ ದಿವ್ಯಭೋಜನಂ ಪೆಱತುಂಟೇ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೯೧); ಸುವರ್ಣದ ಸಟ್ಟುಗದಿಂ ತೊವೆಯೊಳ್ ಕಲಸಿದ ಕಟಿಮೆಯ ಕೂಟುಂ ತುಪ್ಪಮುಂ ನೀಡಿರೆ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೯-೦೭ ವ); ಪ್ರಸಾದ ತೊವೆ ಮೂರು ವೇಲೋಗರ (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೧೫೮-೧೮; ಸು. 1400). **ತೋಯ**: ಉಂಡಹೆನೆಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನಿಕ್ಕದ ಸತ್ರ ಮತ್ತೆ ಅಕ್ಕಿಯು ಹೇಱ ಮಸ್ತಕದಲ್ಲಿರಿಸಿ ಘಟ್ಟಿತುಪ್ಪ ತೋಯುವ [ಪಾಠಾಂ. ತುಯ್ಯಲ]ನುಣ್ಣೆಂದು ಬಿಕ್ಕಿಬಿಕ್ಕಿಳುವವನಂತೆ (ಉರಿವ. ೩೩-೩೫); ಹೆಸಱ ತೋಯ ಪಳದ್ಯ (ಜೋಂಕಶಾ. ೦೯೧೦, ಕುಮಟ. ೦೦೩-೨೬; 1475). **ತೋಯಿ**: ಉದ್ದಿನ ತೋಯಿ, ಆಲಸಂದೆಯ ಗುಗ್ಗರಿ . . . ಇವಂ ಮಂತ್ರಸಮನ್ವಿತವಾಗಿ . . . ಬಲಿಯಂ ಕೊಡಲು (ಶಾಲಿಜ. ೧೩೦-೩); ತುಪ್ಪ ಕುಡುತೆ ೨ಕ್ಕೆ ತಾರ ೫ ತೋಯಿ ತಾ ೨ ಶಾಕ ೫ (ಸೌಇಇ. ಮಂಗಳೂರು, ೪೬೫-೩೩; 1312). **ತೋಯೆ**: ಸಣ್ಣಗಳವೆಯೋಗರ ತೊಗರಿಯ ತೋಯೆ ಬೆಣ್ಣೆಗಾಸಿದ ತುಪ್ಪವೆಱದು ಅಣ್ಣಂದಿರುಣಬನ್ನಿ ಯೆನಬೇಕಲ್ಲದ ಹೆಣ್ಣೆಗೆಂದವ್ವ ಕರೆವರೆ (ನೇಮಿಸಂ. ೨೩-೨೬೯); ಕೋಯೆ ಪಾಯಸ ತುಪ್ಪ ಕಲಸು ವೇಲೋಗರ ಶಾಳಿಲ ಮುಂತಾದ ಪಂಚಭಕ್ಷಕ್ಕೆ (ಎಇ. VIII, ೦೩೨-೨೯; 1586) **ತೋವೆ**: ಸಣ್ಣ ಛತ್ರದೋಗರವಂ ಕಟ್ಟಿಸರ ತೋವೆಯುಂ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಪಸರಿಸುತ್ತ ಪರಿಮಳದಿಂ ಪಂಗವಂಗಿಪ ಸದ್ಯ ಗಟ್ಟಿಮೊಸರು (ಧರ್ಮಪ. ೨-೫೭ ವ); ಹೆಸಱ ಕೋವೆ ತುಪ್ಪ ನಾಲ್ಕು ಪರಿಯ ಶಾಕ ವೀಳೆಯ ಸಹ ಪ್ರತಿದಿನ ಒಂದಕ್ಕಂ ಕಾಟಿಹಣ ಒಂದಱ ಲೆಕ್ಕದಲು (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೧೭-೩೩; 1377); ತೋವೆಯಿಲ್ಲದ ಊಟ ಲೋವೆಯಿಲ್ಲದ ಮನೆಯು ನೋವನಱಿಯದಳ ಮನೆವಾರ್ತೆ ಸಿಹಿಯಱಿ ಬೇವು ತಿಂದಂತೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೭೧೯); ಮದುವೇ ಮನೇಲಿ ತೋವೆಗತ್ತರು ಗೌರೀಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಕಾಯಿಗತ್ತರು (ಗಾದೆ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುವ್ವೆ; ತುಳು. ತೋವೆ]

ತೊಸಕ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಕೆಸರಿನಲ್ಲಿ ತೊಸಕ್ಕೆಂದು ಕಾಲು ಹೂತು ಹೋಯಿತು (ರೂಢಿ).

ತೊಸಕ್ ತೊಸಕ್ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ದಾರಿಯ ಕೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಗಾಡಿ ತೊಸಕ್ ತೊಸಕ್ ಎಂದು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಹೋಯಿತು (ರೂಢಿ).

ತೊಳಂಕು, ತೊಳಕಂ, ಸೊಳಕ (ನಾ). ೧. ದೇಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗ: ಭ್ರೂವಕ್ಷಂ ತೋಳ್ ತೊಳಂಕು ತೊಡೆಯೆಂಬೆಡೆಯೊಳ್ ಕೀಲಿಡುವು ಭೀಮನಿಸೆ ಎಸಿಖಾವಲಿ ಮಾಱಂಕರಾತಿಸೇನೆಯ ಮೆಯ್ಯೊಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೦೬೯); ಎಕಲ್ಪಬಿಂದುಗೆ – ಕದಂಪು, ಕದಪು . . . ತೊಳಂಕು, ತೊಳಕು (ಕಮಿದ. ೩೭ ಪ್ರಯೋ); "ಕೀಲಂ; ಸಂದು" (ಪ್ರಭಿನ್ನ). **ತೊಳಕು**: ೧. ಅಡಿ ತೊಡೆ ಪೊರ್ಕುಟುಂ ತೆಗಲೆ ಕೈಕಣಕಾಲ್ ಕೊರಲೆಂಬಿವುಂ ಬೆರಲ್ ನಡುವುರ ಬೆನ್ ಬಸಿಱ ತೊಳಕು ಕರ್ಚರೆ ಮುಯ್ಯು ಮುಸುಂಬು ಮೂಗು ಪೆರ್ದೊಡೆ ಕಟಿ ಮುಂಮುಡಂ ಪರಡು ಸಂದಿ ನೊಸಲ್ ಪಣೆ ಕಣ್ ಕದಂಪು ಮೆಂಬೆಡೆಯನೆ ನಟ್ಟುಪುರ್ಚಿದುವು ನೇರ್ದುವು ಸೀಳ್ದುವು ಪಾರ್ಥನಂಬುಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೦೩೭). ೨. **ಸೊಳಕ**: ಸೊಂಟ; ನಡು: "ಸೊಳಕ = ಟೊಂಕ; ನಡು" (ಚಾನಕೋ. ೫೦). 'ಸೊಳಲಂ' ಪರಾ.

ತೊಳಂಚಿ₁ 'ತೊಳಸಿ' ನೋ.

ತೊಳಂಚಿ₂ 'ತೊಳಂಚೆ₂' ನೋ.

ತೊಳಂಚೆ₁ 'ತೊಳಸಿ' ನೋ.

ತೊಳಂಚೆ₂, ತೊಳಂಚಿ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು; P ಈಗಿನ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತೊಣಚಿ ಎಂಬ ಊರು: ತೊ ಳ ಂ ಚಿ ಯ ದ ಸೀಮೆಯೊಳ್ ತಾಗಿ ಅರಸಿಯು (ಎಕ. XII, ನಂಜನ. ೨೬೯-೯೨; 904). **ತೊಳಂಚೆ₂**: ಹದಿನೆಣ್ಟು ವಿಷಯದ ದೇಸಿಯು ಕರೆದು ತೊಳಞ್ಚೆಯ ಅಬ್ಬಿಕಾಱದೇವರು ನಗರೀಸ್ವರದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಧರ್ಮಂ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೧೫, ೨೦-೧೧; 1047). [?]

ತೊಳಕಲು (ನಾ). (ಉಕ) ಮುಸುರೆನೀರು ; ಕಲಗಚ್ಚು : ಈ ಹಸು ಕೊಡುವುದು ಒಂದು ಸಿದ್ದೆ ಹಾಲು, ಒಂದು ಉಸುರಿಗೆ ಮೂರು ಬಾನಿ ತೊಳಕಲನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ).

[ತೊಳೆ$_1$ + – ಕಲು$_2$ (< – ಕಲ್$_4$)]

ತೊಳಕು 'ತೊಳಂಕು' ನೋ.

ತೊಳಗು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಹೊಳೆ ; ತಳತಳಿಸು ; ಪ್ರಕಾಶಿಸು ; "ತೊಳಗು–ಕಾಂತೌ (ಪ್ರಕಾಶಿಸು" (ಶಮ ಧಾ) ; ಅತಿಧವಳಜಳಧರವಥಮುಂ ತೊಳಪೆಳೆ ವಜೆಯಿಂ ಕಳೆದುವು ಮುಳಿಸಂ (ಶವಿರಾ. ೬-೧೬೭) ; ಶ್ರೀಗೆ ಕುಳಸದನ ಮನೆ ತೊ[ಪಾಠಾಂ. ಬೆ]ಳಪ ಮಣಿಭವನದೊಳ್ (ಅದಿಪು. ೬-೨೭ ರಗಳೆ) : ತೊಳಗುವ ಪಾರಿಜಾತದಲರ್ಗೊಂಚಲಿನೊಪ್ಪುವ ಕರ್ಣಪೂರಮಂ ಕಳೆದೊಡಂ (ಕಾಂಡಪೂ. ೮೩೩) ; ಭಾಸುರಮಾಯ್ತು ಜನೇಂದ್ರಾವಾಸಂ ತೊಳಗುವ ಸುವರ್ಣಕಳಶೋನ್ನತಿಯಿಂ (ಸೌಇಇ. XI-i, ೫೨-೪೫ ; 1007) ; ಮೃಗನೇತ್ರೆಯ ತೊಳಗುವ ಕಾಲುಗುರ್ಗಳ ನೂಪುರದ ಪೊಳೆವ ವಜ್ರಂಗಳ ಕಾಂತಿಗಳಡರೆ (ಜಗ್ದಪು. ೩-೯೫) ; ನಿಡುಗಣ್ ತೊಳಪ್ಪ ಕದಪುದ್ದ ನೊಸಲ್ . . . ಎಂಬಿವಜೊಪ್ಪಿದುದಿರ್ದ ವನೇಚರೀಜನಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೯೦).

ತೊಳತೊಳಗು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ರಕ್ತಾಶೋಕಪಲ್ಲವದಂತೆ ತೊಳತೊಳಗುವ . . . ಕರತಳಪಲ್ಲವಂಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೩೯ ವ) : ಅಂದೇ ಮಣಮುಂದ ಪುತ್ರೂರ್ಗೆ ಕಳುಪುತ್ರವಿರೆ . . . ತೊಳತೊಳಪ ದಿವ್ಯಾಭರಣಮಣಿ ಪ್ರಕರಮಂ (ನಂಬಿರ. ೫-೨೨) ; ಶಕ್ರನ ನೊಜುವುಡಿ ತೇಜದಲಿ ತೊಳತೊಳಗಿದನು ಕಲಿಪಾರ್ಥ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೬-೮೪). **ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗು** = ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು : ತಳತಳಿಸಿ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗುವ ಪಳಿಕಿನ ಸಜೆಯೊಂದು . . . ಒಪ್ಪಿ ತೋಜಿತ್ತಾಗಳ್ (ಶಬ್ದಾಸಾ. ೧೦೫೦ ಪೂರ್ವಕ) ; ಮದನನ ಸೋದರದೇವಿಗೆಯೆನೆ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗಿದಂ ತುಹಿನಕರಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪–೫೨) ; ಇನಬಿಂಬಂ ಕಣ್ಗಳುಂಬಂ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೫೪) ; ಪುಳಂ ವನಬ್ಬಿಸುತೆಯ್ತಪ್ಪನೆ ಜಯ ತೊ ಳ ಗಿ ಬೆ ಳ ಗು ತ ನ್ನೊ ಳ ಗಿ ಪ್ಪ ನೆ ಜಯ (ಅಯುಕ. ೮–೧೪) ; ಹ ಬ್ಬು ಗೆ ಯ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಂ ಮೊಬ್ಬುಗಳನೀಡಾಡಿ ನಭದೊಳಗೊಬ್ಬನೇ ರವಿ ತೊಳಗೆ ಬೆಳಗುವ ಪೋಲು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೮-೯). **ತೊಳತೊಳತೊಳಗು** = ಉ ಜ್ವ ಲ ವಾ ಗಿ ಬೆಳಗು ; ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬೀರು : ದಿವ ತಳ್ತತಳದ ಪೊರೆಯೊಳಗೆ ತೊಳತೊಳತೊಳಗಿ ಪೊಜಮಡುವೆಳನೇಸಜ ಬಳಗದ ಬೆಳಗನೊಳಕೊಂಡು (ಅದಿಪು. ೨-೬೦ ವ) ; ತೇಜಂ ಪಜ್ಜಳಿಸ ತಟತಟಿಸಿ ತೊಳತೊಳತೊಳಗಿದನಸ್ತಮಯಸಮಯದೊಳ್ ದಿನಪಸುತಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೨೦೦) ; ತೊಳತೊಳತೊಳಗುವ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ ಪಕ್ಕದ ಪೊಳೆವ ರಶ್ಮಿಜಾಲಮಿದೆನೆ . . . ಅದೇನೊಪ್ಪಿದುವೊ ಧವಳಚಮರರುಹಂಗಳ್ (ಕಾದಂಅ. ೯೬) ; ಹಂಸನ ಚೆಲ್ವಂ ತಳೆದೇನೆಸೆದುವೊ ತೊಳತೊಳ ತೊಳಗುವ ಶಶಿಕಾಂತಮಣಿಕಮಂಡಲಂ ಕೆಲದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೨೭) ; ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನುತ್ತರಿಸಿ ತೊಳತೊಳತೊಳಗೆ ಬೆಳಗುವ ಪರಮಶಿವನಲಿ ಸೆಣಸಿದೆವಲಾ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೬-೬೫).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳಙ್ಙು, ತುಳಕ್ಕು ; ತೆಲು. ತುಲಕಿಂಚು]

ತೊಳಗು$_2$ (ನಾ). ಬೆಳಕು ; ಕಾಂತಿ ; ಪ್ರಕಾಶ : "ಕಳೆಗದಿರು . . . ತೊಳಗು ಬೆಳಗುಂ ಚವಿಯು ತಿಳಿವೆಸರ್ ಕಾಂತಿಗೆ" (ಕಬ್ಬಿಗಮಂ. ೦೬) ; "ತೊಳಗೆನೆ ಮಿನುಗೆನೆ . . . ಕಾಂತಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೦೦೦) ; "ತೊಳಗು ಕಾಂತಿ" (ಕಶರ. ೪೮). [<ತೊಳಗು$_1$]

ತೊಳಚಿ 'ತೊಳಸಿ' ನೋ.

ತೊಳಟಿ 'ತೊಳಸಿ' ನೋ.

ತೊಳಪ$_1$ (ನಾ). = ತೊಳಗು$_2$: "ತೊಳಗು . . . ತೊ[ಪಾಠಾಂ. ತ]ಳಪಂ. ಮಸೆ–ಈ ೧೪ ಕಾಂತಿ" (ಕಶಸಾ ೧೦-೨೦೨) ; "ಮಸೆಯೆಂದು ತೊಳಪ [ಪಾಠಾಂ. ತಳಪ, ತೊಳೆಪ]" (ಕಬ್ಬಿಕೈ. ೫೩). [ತೊಳಗು$_1$ + – ಪ$_2$]

ತೊಳಪ$_2$, ತೊಳಹ$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಮನೆತನದ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಆ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು : ವಿನಯನಿಧಿ ರಾಜಗೌಡಿಗೆ ಮನುಚರಿತನೆನಿಪ್ಪ ತಿಪ್ಪಗೌಡಂಗಂ ಕೇತನು ಸಾತನೆಂಬ ಮಕ್ಕಳು ಜನಿಯಿಸಿದರು ತೊಳಪ ಕುಳಕೆ ತಿಳಕರೆನಲ್ಕಂ (ಕಇ. I, ೨೪-೩೦ ; 1148). **ತೊಳಹ$_2$** : ಶಿವನಂದಯೋಗಿ ನಿವೇದ್ಯಶಾಲೆಯಂ ಮಾಡಿ[ಸೂ]ರಲಲಂ ತೊಳಹನ ಕಯ್ಯಲೂ . . . ಬದಿರೆ ಗದ್ದೆಯ ಮೇಲಿಕ್ಕಿದ ವಾಣ್ಣ್ಯಗದ್ಯಾಣಂ (ಸೌಇಇ. VII. ೩೮೦–೦೩ ; 1140) ; ಶ್ರೀಶಂಖರನಾರಾಯಣದೇವರಿಂಗೆ ಮಾದಾಡಿ ತೊಳಹರು ಮಾಡಿ[ದ] ಧರ್ಮಪ್ರತಿಷ್ಠೆ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೨೫-೦೦ ; ಸು. 1401) ; ತುಳುವದ ತೊಳಹರ ಮೂಲವು ಬೆಳಗಾವಿಯ ತೊಳಹರ ಕುಟುಂಬವೆಂಬುದಾಗಿ ಅನುಮಾನಿಸಲಾಗಿದೆ (ತುಳುನಾ. ೨೬೨).

ತೊಳಹರ ಬಳಿ = ತೊಳಪರ ವಂಶ : ತೊಳಹರ ಬಳಿಯ ಅನತಕ ಸೆಟ್ಟಿತಿಯ ಮಗ ಆದಿಸೆಟ್ಟಿ (ಪ್ರಾಆರಿ. ೧೯೪೬, ೬-೨ ; 14ನೆಯ ಶಠ) : ತೊಳಹರ ಬಳಿಯ ಮಾಣಿಕ್ಯಸೆಟ್ಟಿಯ ಗಡಿಯಿಂದಂ ಬಡಗಲು (ಸೌಇಇ. IX-i., ೪೬೪–೦೭ ; 1472) ; ತೊಳಹರ ಬಳಿಯ ಹರಿಯ ದೇವ[ಕ] ನಾಯಿಕಿತಿಯ ಮೊಂಮಗ (ಕಇ. I, ೭೭-೯ ; 1494). [?]

ತೊಳಪ$_3$ (ನಾ). (?) : ಆ ಗ್ರಾಮದ ಸೀಮೆಯಂತೆ[ಂ]ದೊಡ ಅಲಿಗೊಂದದಿಂ . . . ತೊಳಪ ಬಳವ ಬಳಿಯಳಿಯಿಂ . . . ಒಳಗುಳ್ಳ ಭೂಮಿ (ಇಅ. XVIII, ೩೦೨-೦೮ ; 11ನೆಯ ಶಠ). [?]

ತೊಳಪು (ನಾ). ಕಾಂತಿ; ಪ್ರಕಾಶ: "ತೊಳಪುಂ[ಪಾಠಾಂ. ತೊಳಪಂ, ತಳಪುಂ] ಮಿಜುಗು . . . ಡಾಳಂ ತಾವೆನಲ್ಕಾಂತಿಗೆ ಪೆಸರ್" (ಕಬ್ಬಿಕೈ. ೨೪) ; ತೊಳಪಿಂದೆ ರತ್ನವೊಪ್ಪೆ (ಸೌಇಇ. IX-i, ೨೪೮-೦೭ ; 1196) ; ಎಳವೆಣ್ಗಳ ಕಣ್ಗಳಗುಜ್ಜಳಭಟರ ಕೃಪಾಣಲತೆಯ ತೊಳಪುಂ . . . ಪರ್ವಿತಾ ಸಭಾಮಂದಿರಮಂ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೦೭) ; ಬಲು ಬೊಬ್ಬೆ ಸಿಡಿಲು ಖಡ್ಗಗಳ ತೊಳಪು ಮಿಂಚು ಸಲೆ ತುರಗದ ದನಿ ಗುಡುಗು (ಕಂನವಿ. ೧೮-೦೦೦).

[ತೊಳಗು$_1$ + – ಪು$_2$]

ತೊಳಮಿ(ನಾ). (?):ಪಿತೃಕಳತ್ರ ಮಿತ್ರಜನಮಂ ಕಾಯ್ವಾನ್ಯ ತಾಬ್ದಿಪೊಡೀ ನಂಡಿಯಲ್ಲೇಬ್ಬುವೇ ಪೆಂಪನೊಪ್ಪ ಗುಣತೆ ತೊಳಮಿ ಕಿಟ್ಟ ಗೋಪಯ್ಯನಂ (ಎಕ. III, ಮೈಸೂರು, ೬-೦೦ ; ಸು. 760). [?]

ತೊಳಲ್$_1$ 'ತೊಟಲ್$_1$' ನೋ.

ತೊಳಲ್$_2$ 'ತೊಟಲ್$_2$' ನೋ.

ತೊಳಲಾಟ (ನಾ). ೧. ಸಂಕ್ಕಾಟ ; ಅಲೆದಾಟ ; ೨. ಕಷ್ಟ ; ಬವಣೆ ; ಗೋಳಂ : ಈ ತೊಳಲಾಟದೊಳಗೆ . . . ಬಾಳುವೆಗಾಗಿ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾ ತಾಪಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ (ದಯಿರ. ೦೪೭) ; ಈ ಗೋಳಾಟವು ಅವಳ ಅಂತರಂಗದ ತೊಳಲಾಟವಾಗಿತ್ತು (ಭಾರತಿ. ೦೫೩) ; ಇನ್ನು ಈ ತೊಳಲಾಟ ಯಾಕೆ ? (ದೂಬಿಟ್ಟ. ೦೦೯) ; ಹೆಂಗಸರ ಈ ತೊಳಲಾಟ ಇದ್ದೇ ಇದೆ (ಸಮುಕೀ. ೯೩).

[ತೊಳಲ್$_1$ (<ತೊಟಲ್$_1$) + ಆಟ]

ತೊಳಲಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುತ್ತಾಡು ; ಅಲೆದಾಡು : ದಿನವೆಲ್ಲಾ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ತೊಳಲಾಡಿ ಅವರೆಲ್ಲಾ ಬಹಳ ಆಯಾಸಗೊಂಡರು (ರೂಢಿ). ೨. ಕಷ್ಟಪಡು; ತೊಂದರೆಪಡು; ಗೋಳಾಡು: ನಮ್ಮ ಕೈಯಾರ ಬಂಧನವನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ತೊಳಲಾಡುವುದು ನನಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ (ಅನಾಮಿ. ೦೯) : ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನವೇ ದಾಸ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಳಲಾಡುವವರಿಗೆ ಚಟಗಳಿಗೆ ದಾಸನಾಗದ ಹಿಂದೀಯನು ಯಾರು (ಮುಂಗಾಪು. ೩೮).

[ತೊಳಲ್$_1$ (<ತೊಟಲ್$_1$) + ಆಡು$_1$]

ತೊಳಲಿಕಲ್ಲು 'ತೊಟಲಿಕಲ್' ನೋ.

ತೊಳಲಿಕೆ 'ತೊಟಲ್ಕೆ' ನೋ.

ತೊಳಲಿಚು 'ತೊಟಲ್ಚು' ನೋ.

ತೊಳಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸುತ್ತುವಂತೆ ಮಾಡು ; ತಿರುಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ಬಂದುದೊಂದು ಸುಳಿಗಾಳಿ ಧರೆ ನಡಗುವಂತೆ . . . ತೊಳಲಿಸಿತಜಾಂಡ ಶತಕೋಟಿಗಳನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೨-೩೯) ; ಅರ್ಜುನನನ್ನು ಸುಮ್ಮಸುಮ್ಮನೆ ಸೂಳೆಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ತೊಳಲಿಸಿರುವುದೂ ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನ (ಕಾವ್ಯಸ. ೮೧).
[ತೊಳಲ್$_1$ (< ತೊಟಲ್$_1$) + – ಇಸು$_3$]

ತೊಳಲು$_1$ 'ತೊಟಲ್$_1$' ನೋ.

ತೊಳಲು$_2$ (ನಾ). ಚಿಗುರು ; ತಳಿರು : ಆ ಗಾಳಿ ತಾನೆ ಬೀಸಣಿಗೆಯಾಗಿ ತನ್ನನ್ನೆ ಬೀಸಿಕೊಳಲು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೂವು ಅರಳಿರಲು ಮುಡಿಸಿಕೊಳಲೇಕೆ ತಳಿರ ತೊಳಲು ? (ಅಕಲು. ೧೦೦-೧೯). 'ತೊವಲ್$_2$' ಪರಾ.
[< ತಳಿಲ್$_2$]

ತೊಳಲೆ 'ತೊರಳೆ' ನೋ.

ತೊಳಲ್ಕೆ 'ತೊಟಲ್ಕೆ' ನೋ.

ತೊಳಲ್ವಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ : ಕೋಲುವಲೆ ಹಬ್ಬಲೆ ತೊಳಲ್ವಲೆ ಸಗಾಢವಲೆಗಳ ಹೊಟಿಗಳೊಳಿಯಂ ಪೊತ್ತು (ಸೌಂದಪು. ೧೮-೩೯). [ತೊಳಲ್ ? + ಬಲೆ$_1$]

ತೊಳವಿಗೆ (ನಾ). ಸಮೂಹ ; ಗುಂಪು (?) : ವಾರಿಯೊಳರ್ದಿಕೊಳ್ವರಣ್ಯ ವಾರಣಂಗಳೊಡನೆ ಭರದಿಂ ಪೋರ್ಗಂ ಮೊಗಂಬುಗುವ ನೀರ ವೇರಾನೆಗಳ ತೊಳವಿಗೆಗಳೊಳಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೪೦ ವ). [?]

ತೊಳಸಂಬಟ್ಟೆ (ನಾ). ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತತೆ; ಅವ್ಯವಸ್ಥೆ; ಗೊಂದಲ : ಪಲ್ಲದ ಸ್ವರ್ಗ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಇರುವಾಗ ಆಧೀನಿನ ನರಕದ ತೊಳಸಂಬಟ್ಟೆ ಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತೀಯಲ್ಲೇ ! (ನಡದಾ. I. ೫೨೬) ; (ನೀತಿ, ಮೊ.ಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ತೊಳಸಂಬಟ್ಟೆಯ, ಸೊಟ್ಟಪಟ್ಟ, ಸುತ್ತುಬಳಸಿನ; ವಕ್ರ, ಕುಟಿಲ (Tortuous. ಇಂಕನಿ). 'ಕಂಡಾಬಟ್ಟೆ' ಹೋ. [< ತೊಟಸು$_1$]

ತೊಳಸಾಟ (ನಾ). ಜಗಳ ; ಕಲಹ : ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಕವುಟಲ್ಯಬುದ್ಧಿಯಂ ಕಲಿಸಿ ಒಂದಕೊಂದ ನೆನೆದು ತೊಳಸಾಟವಂ ಮಾಡಿ (ಎಕ. II, ೩೩೩-೨೨ ; 1206 ?) ; ತೊಳಸಾಟವಿದು ಗೋಚರಿಸಲಜಿಯದು ಗೋಮಿನೀಧವ ನೊಡನೆ ನಿನಗೆಂದ (ತೊರೆರಾ. ೬-೨-೨೪) ; ಮರುಳೆ ಸುಮ್ಮಗಿರು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಾರೆ ತೊಳಸಾಟವಂ ಮಾಡದಿರಿ (ತುರಂಗ. ೩೪-೪೫).
[ತೊಳಸು$_4$ (< ತೊಟಸು$_2$) + ಆಟ]

ತೊಳಸಿ, ತೊಳೀಚಿ$_1$, ತೊಳಂಚಿ$_1$, ತೊಳಚಿ, ತೊಳಟಿ (ನಾ). = ತುಲಸಿ : "ತುಳಸೀ – ತೊಳಸಿ" (ಒಷಧಿ. ೭೧) ; ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಧರಿಸ ಲೊಲ್ಲದೆ ಪದ್ಮಾಕ್ಷಿ ತೊಳಸಿಯ ಮಣಿಯಂ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಬಿರಿ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೬೮-೮೫) ; ನಾಗದೇವನು ಮಾಡಿಸಿದ ತೊಳಸಿಯ ವ್ರಿಂದಾವನಕೆ ಸರ್ವ್ವರೂ ಅನುಕೂಲರು (ಎಕ. III, ಮಳವ. ೧೫-೩ ; 1389 ?) ; ಇದ ವಿಚಾರಿಸೆ ಬಜಿಯ ತೊಳಸಿಯ ವುದಕದಂತಿರೆಯಲ್ಲಿ ನೋಳ್ಪುದು ಪದುಮನಾಭನ ಮಹಿಮೆ ಧರ್ಮವಿಚಾರ ಮಾತ್ರವನು (ಕುಮಾ್ಯ. ೧-೧೪) ; ಅಮ್ರುತಪಡಿಗೆ ಅಕ್ಕಿ . . . ತೊಳಸಿ ಹೂವಿನ ಮಾಲೆ (ಎಕ. VI, ಮೂಡಿಗೆ. ೫೯-೭ ; 1520) ; ಕೊರಲ ದಂಡೆಯ ತೊಳಸಿಯ ಪೊಸ ಚಿಗುರು (ಗೀತಗೋ. ೦೩-೨೦). **ತೊಳಂಚಿ$_1$** : ಬನ್ನಿಯೆಕ್ಕೆಯುತ್ತರ ಣೆಯ ಬೆಲ್ಲವತ್ತ್ರದ ತೊಳಂಚಿ [ಪಾಠಾಂ. ಚಿ] ಯ ಪತ್ರೆಯನೊಂದಿನಿತ್ತು ಬೆಚ್ಚರಮುಮರತ್ತವುಮಂ ಪಡೆಯಿಮೆಂಬರ್ (ಸಮುಪ. ೮-೧೨) ; ಒಪ್ಪುವ ಯಜ್ಞಸೂತ್ರಕಂ ಕಿವಿಯ ತೊಳಂಚಿಯುಟ್ಟುಡೆಯ . . . ವಿಲಾಸಮೊಪ್ಪೆ (ಮಹಾನೀ. ೧೧-೮೭). **ತೊಳಂಚಿ$_1$**: "ತೊಳಂಚಿ ತೊಳಚಿ" (ಚತುನಿ. ೭೧); ಸೂರಣಕ್ಕೆಲ ಕುವಾರಿ(ಗೆ)ಯ ಕಳ್ಳಿಯ ಬೂದಿ . . . ಲವಣಕ್ಕೆ ತೊಳಂಚಿ ವಿಷಾಪಹಾರಕಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೨೭). **ತೊಳಚಿ** : "ತೊಳಚಿ ಯನೆ ತುಳಸಿ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೨೮) ; ಪೊಸೆವ ಮರನಂ ಬಿಲಂ ತೊಳಚಿ [ಪಾಠಾಂ. ಲಿ] ಸಮಸ್ತಂ ದೆಯ್ವಮಿಂತಿವೆಂಬವರ್ಗೂರ್ಥರ್ (ಸಮುಪ. ೯-೮೨) ; ಬಹುಳದಿಂ ಸತ್ವಕ್ಕೆ ಚತ್ವಂ – ಅಪ್ಸರಸ್ – ಅಚ್ಚರಿಸಿ . . . ತುಳಸಿ – ತೊಳಚಿ (ಶಮದ. ೨೬೩ ಪ್ರಯೋ) ; ಅಣೆಯರದ ತೊಳಚಿ ಗೊರಟನ ಮಣಿದೊಡವಿನ . . . ಮಟ್ಟಿಗರೆಸೆದರ್ (ಹಮ್ಮಿರ. ೬-೧೯) ; ತೊಳಚಿಯ ಪಸುರ್ವೆಳಗು ದುಗುಲದ ಪೊಂಬೆಳಗು . . . ಎನ್ನ ತಿಳಿವು ಬೆಳ್ವೆಳಗಿನೊಳೆಡವಿದರ್ಕೆ (ಕರ್ಣಾವ್ನ. ೧-೩೪); ಎಂತೂ ತೊಳಚಿದೋಂಟ ದೊಳ್ ತುಟುಚಿ ಪುಟ್ಟುವಂತಿರ ನಿನ್ನೀ ಬಟಿಯೊಳ್ ಜಾಳಿನೆ ಪಂಚವನಾಂ ಪುಟ್ಟಿದೆಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೭-೭). **ತೊಳಚಿ** : ಇತ್ವಕ್ಕೆತ್ವಂ – ಅತಸಿ – ಅಗಸೆ . . . ತುಲಸಿ – ತೊಳಚಿ (ಶಮದ. ೨೬೮ ಪ್ರಯೋ) ; ದೇವಿಯರು ಬ್ರಹ್ಮನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೀಜವ ಕೊಡಲು, ಅದ ತಂದು ಬೂದಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿತ್ತಲು, ತೊಳಚಿ ಪುಟ್ಟಿತ್ತಾಗ (ಭೈರಸೂ. ೧೧೬).
[< ಸಂ. ತುಲಸೀ]

ತೊಳಸು$_1$ 'ತಳಿಸು$_1$' ನೋ.

ತೊಳಸು$_2$ 'ತೊಟಿಸಂ$_1$' ನೋ.

ತೊಳಸು$_3$ 'ತಳಿಸು$_2$' ನೋ.

ತೊಳಸು$_4$ 'ತೊಟಿಸು$_2$' ನೋ.

ತೊಳಸುಗ (ನಾ). ಎದುರಿಸುವವನು ; ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವವನು : ಸೆಳೆದು ಕೊಂಡನು ಖಡುಗವನು ಭುಜವಳಯದಿಂದವುಚಿದನು ತೋಟಿಯ ತೊಳ ಸುಗರ ಹೊಯ್ ಹೊಯ್ಯೆನುತ ಗರ್ಜಿಸಿದನಾ ಭೀಷ್ಮ (ಕುಮಾ್ಯಸ. ೧೧-೨೬).
[ತೊಳಸು$_4$ (<ತೊಟಸು$_2$) + – ಗ$_2$]

ತೊಳಸುಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಸಿಕ್ಕಿ ಬೀಳು ; ತೊಡಕಿಕೊಳ್ಳು : ತರ್ಕತಂತ್ರದ ತಟದ ಯುಕುತಿಗೆ ತೊಳಸುಗೊಳ್ಳದ ಠಾವಲಾಯೆಂದ (ಕುಮಾ್ಯಉ. ೧-೨೨).
[ತೊಳಸು$_4$ (<ತೊಟಸು$_2$)+ಕೊಳ್ಳು$_1$ (<ಕೊಳ್$_1$)]

ತೊಳಹ$_1$ (ನಾ). ತೊಳೆಯುವಿಕೆ; ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವುದು: ಹಸ್ತಶುದ್ಧಿಂ–ಕೈ ತೊಳಹವಂ (ಪ್ರಕಟೀ. ೬-೧೫) ; ಪರಶುರಾಮನ . . . ಪರಶುವಿನ ನೆಣವಸೆಯ ತೊಳಹದ ಪರನದಿಯ. ವಿಸ್ಮರಣವನು ಕೀಳಿದನು ಯಮಸೂನು (ಕುಮಾ್ಯಅ. ೯-೧೫) ; ಎಲವೋ ಮಡಿವಳ ನಿನ್ನ ತೊಳಹವು ಚೆಲುವನಾದವು . . . ತೊಳೆದು ಕೊಡು ನಾವುಟ್ಟುದನು ನೀ (ಸಾಕ್ಯಥಾ ೨೨-೩೯). [ತೊಳೆ$_1$ + – ಹ$_2$]

ತೊಳಹ$_2$ 'ತೊಳವ$_2$' ನೋ.

ತೊಳಿಸು 'ತಳಿಸು$_1$' ನೋ.

ತೊಳೆ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ವಚ್ಛಮಾಡು ; ಶುದ್ಧಮಾಡು: "ತೊಳೆ–ಪ್ರಕ್ಷಾಲನೇ, ಫಲ ತೂಲಾಯಾಂ ಚ" (ಕಮುಧಾ) ; ನಿಮ್ಮ ಕಾಲಂ ತೊಳೆವೆ[ಪಾಠಾಂ. ಕರ್ಚುವೆ,ಕರ್ಚುವ]ಮೆಂದು ಮಹಾದೇವಿ ತಾನೆ ಕಾಲಂ ಕರ್ಚೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭೮-೧೧) ; ಪಳುಕಿನ ಪಾಪೆಯನವರ್ದಿಂ ತೊಳೆದಂತೆ (ಆದಿಪು. ೬-೩೯) ; ತೊಳೆವೊಡದು ಜನಪತಿಮತಸಳಿಳಂ ತೊಳೆಗುಂ ವಿಶೋಧಿ ತೊಳೆಗುಂ ನಿಯಮಮಂ ತೊಳೆಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ४-೭೯) ; ಮುರಹರನಾಗಸಕಿತ್ತಿದ ಚರಣ ಮನಜನಲ್ಲಿ ತೊಳೆದನಾ ನೀರೆ ಗಡಂ ಸುರಸಿಂಧುವಾಗಿ ಬರುತಿರೆ (ಸಮುಪ. ೮-೫೫) ; ಕುದುರನೇಸು ತೊಳೆದರೆಯೂ ಕೆಸಟು ಮಾಣ್ಬುದೆ (ಬಸವ. ೨೬೦) ; ಗುರುಗಳಿಗೆ ಕಾಲ ತೊಳದು ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೬೧-೧೭ ; 1287) ; ತನ್ನಡಿಗಳಿಗೆ ತಪ್ಪಗ್ರವಣೆಯುಂ ತಾನೆ ಕಳಕೊಂಡು ಅಡಿಗಳಂ ತೊಳಕೊಳುತ ಬಸವಂ ಸಡಗರಿಸಿ (ಬಸಪು. ೩೦-೯) ; ತೊಳೆದರೆ ಮಸಿಗೆ ಧವಳತೆಯುಂಟೆ (ಕೌಶಿರಾ. ೩೭-೪೭).

೨. ಅಳಿಸು ; ತೆಗೆದುಹಾಕು : ಅಜ ಬರೆದ ಬರಹವನು ತೊಳೆಯಬಲ್ಲನೆ ಬಾಣ (ಪುರಂದ. ೨-೪೪-೩). ೩. ನಿವಾರಿಸು ; ಪರಿಹರಿಸು : ಹಿಂದಿನವ ಮಾನಗಳ ತೊಳೆಯಿರೇಳಿ (ವಿಜೀಗೀ. ೪೩-೬) ; ಈ ಪುರೋಚನವೃತ್ತಾಂತದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಕಳಂಕವನ್ನು ತೊಳೆದುಕೊಂಡಂತಾಗುತ್ತದೆ (ಪಡಭಾ. ೬೩). ೪. ಇಲ್ಲವಾಗು : ತನಗಿಂದು ತೊತ್ತಿನ ಕೆಲಸ ಕೊಂಡಿಹುದ ನಿಲಿಸುವೊಡೆ ಕದ್ರುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರೆಯೊಲಿದು ಸುಧೆಯನು ದಾಸಿತನವದು ತೊಳೆದುಹೋಹುದು (ಸಂಛಪ. ೫-೫೪). ೫. ಹಾಳುಮಾಡು ; ನಾಶಮಾಡು: 'ನೀ ಬಂದು ಈ ಮನೆ ತೊಳೆದೆ' ಎಂದು ಅವಳು ದಿನಾ ಸೊಸೆಯನ್ನು ಛೇಡಿಸ ಹತ್ತಿದಳು (ಹೂಸಕ್ಕ. ೨೧). 'ತೊಡೆ$_1$' ಪರಾ.

ತೊಳೆದ ಕೆಂಡ = ಆರಿಸಿದ ಕೆಂಡ ; ಇದ್ದಲು : ಅವನ ಕ್ರೂರವಾದ ಕಣ್ಣು, ತೊಳೆದ ಕೆಂಡದಂಥ ಮೈಬಣ್ಣ ನೋಡುವವರಿಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತಿತ್ತು (ಲೂಕ). **ತೊಳೆದ ಮುತ್ತು** = ಶುಭ್ರಗೊಳಿಸಿದ ಮೌಕ್ತಿಕ ; ಶುದ್ಧವಾದ ಮುತ್ತು : ಆ ಮಗು ತೊಳೆದ ಮುತ್ತಿನಂತೆ ಬಹಳ ಮುದ್ದಾಗಿದೆ (ಲೂಕ). [ದೇ.॥ ತೆಲು. ತೊಲಂಚು]

ತೊಳೆ$_2$, ಸೊಳೆ$_2$, ಸೋಳೆ (ನಾ). ಕಿತ್ತಳೆ, ಹಲಸು ಮುಂತಾದ ಹಣ್ಣುಗಳ ಹಾಗು ಹತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಒಳಗಿನ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗ,-ಖಂಡ : "ತೊಳೆ - ಪ್ರಕ್ಷಾಲನೇ, ಫಲತೂಲಾಯಾಂ ಚ" (ಕಮುಧಾ) ; ಪಲಸಿನ ತೊಳೆ(ಟ³)ಗಳನರಸೇಱಿಲ ಕೊನೆ ಕರ್ಪೂರಮಣ್ಣ ಯಂಬನಿತಿವಱಿಂ ಕಲಸಿ ಕಡುಎಸಿಲೊಳವನಿರಿಸಲೊಡಂ ದ್ರವಿಯಿಸುಗು ಮಚ್ಚರಸಮಪ್ಪನೆಗಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೩೫) ; ಕಡಲೆಯಂದದೊಳು ಹಲಸಿನ ತೊಳೆಯನುತ್ತರಿಸಿ ಹುಡಿಮೆಣಸು ಶುಂಠಿ ಯಾಲಕ್ಕಿಯಂ ಮೊಸರ ಕೆನೆಯೊಡನಿಕ್ಕಿ (ಸೂಪಶಾ. ೫-೫೪) ; ನಾನೊಂದು ತರಲ ಮರುಕಾಂತಾರದಲ್ಲಿ ತೊಟ್ಟು ಕಳಚಿದ ಹತ್ತಿಯ ತೊಳೆಯಂತೆ ಇಳಿಯುತ್ತಿದ್ದೆ (ಬಾಪಳ. ೧೯೩) ; ತೊಗಲು ತೊಳೆ ಆದೀತೆ ? (ಗಾದೆ). **ಸೊಳೆ$_2$** : ಆಲೂಗಡ್ಡೆ . . . ಹಲಸಿನಕಾಯಿಯ ಸೊಳೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ತುಂಡುಮಾಡಿ ಈ ರೀತಿ ಕರಿಯಬಹುದು (ಅಡುಸಾ. ೯೦) ; ಬಳಿಕ ಮೂವರೂ ಸೊಳೆಗಳನು ತಿಂದರು (ಕುಳಫ. ೧೦೩). **ಸೋಳೆ:** ರುಚಿ ನೋಡೋಣವೆಂದು ಒಂದೆರಡು ಸೋಳೆ ಬಾಯಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡೆ (ಬಾಳಿಗಿ. ೧೧೯) ; ರಚ್ಚೆ ! ಹುಲ್ಲು ! ಯಾರಿಗದು ಸೋಳೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ? (ಮೊದುಗು. ೬೪).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಚುಳೈ; ಮಲ. ಚುಳ; ತೆಲು. ತೊಲ, ತೊನ; ಕುವಿ. ತೋಲ]

ತೊಳೆ$_3$ 'ಸೊಳ್ಳೆ$_1$' ನೋ.

ತೊಳೆ$_4$ (ನಾ). ದೋಣಿ ನಡೆಸುವ ಹುಟ್ಟು : ಆಗ ಸಾಲು ಸಾಲಾಗಿ ಜನರನ್ನು ಹಡಗಿನ ಬಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ತೊಳೆ (oar)ಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ತಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು (ಬಾಂಚ್ರ. II, ೬೪೩) ; ಆಗ ದೋಣಿಯ ತೊಳೆಗಳನ್ನು ಒಚ್ಚಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ (ಒಂಟಿದ. ೧೩೬); ನೀನು ಒಂದು ತೊಳೆ ಹಿಡಿ, ನಾನೊಂದು ಹಿಡಿಯುತ್ತೇನೆ (ಕಿದಾಉ. ೧೬೧).

ತೊಳೆಹಾಕು = ಹುಟ್ಟುಹಾಕು : ರಾತ್ರಿ ಒಂದು ಹರದಾರಿ ತೊಳೆ ಹಾಕುವುದು ; ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ತಣ್ಣಗೆ ಕುಳಿತಿರುವುದು (ಒಂಟಿದ. ೧೩೬). [<ತೊಟಸು$_1$/ತಮಿ. ತುಟವೈ ; ಮಲ. ತುಟ]

ತೊಳೆತ (ನಾ). ಶುದ್ಧಮಾಡುವಿಕೆ ; ತೊಳೆಯುವುದು : "ಕ್ಷಾಲನಂ = ತೊಳೆತಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೨೬೧). [ತೊಳೆ$_1$ + -ತ$_2$]

ತೊಳೆಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಶುದ್ಧ ಮಾಡಿಸು ; ಸ್ವಚ್ಛ ಮಾಡಿಸು : ಭಕ್ತರ ಕೂಡ ಬಂದವನೀಗ ಕಾಲಂ ನೀಡಿ ತೊಳೆಯಿಸಿಕೊಂಡಹನು (ಬಸಪು. ೨೬-೪೦) ; ನಿಮಗೆ ಮುಖ ತೊಳೆಯಿಸಿ ಮಾತ್ರ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡಿದೇವೆ (ಹಂಗಾಳ್ಕ. ೧೫೪). [ತೊಳೆ$_1$ + -ಇಸು$_3$]

ತೊಳ್ತಳ 'ತೊಟ್ತುಟಿ' ನೋ.

ತೊಳ್ತಳಂದುಳಿ 'ತೊಟ್ತುಟಿದುಂಟಿ' ನೋ.

ತೊಳ್ತಾಳ್ 'ತೊಟ್ತಾಳ್' ನೋ.

ತೊಳ್ತು 'ತೊಟ್ತು' ನೋ.

ತೊಳ್ತುಗೆಯ್, ತೊತ್ತುಗೈ (ಕ್ರಿ). ೧. ತೊತ್ತಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು ; ಸೇವೆಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ನಿಜಮೋಕ್ಷಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ ತ್ವರಿತದಿಂ ತೊಳ್ತುಗೆಯ್ದಾಳ್ವ ಬಲ್ಲಾಡಿಯಿಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೫-೩೪). **ತೊತ್ತುಗೈ** : ೨. ಸೇವೆಮಾಡು : ತೊತ್ತುಗೈವುದು ಲೋಕವಿತಗೆ (ಶಾಶಿರಾ. ೨೫-೭).
[ತೊಳ್ತು (<ತೊಟ್ತು) + ಕೆಯ್$_1$]

ತೊಳ್ತುಗೆಯ್ಮೆ (ನಾ). ತೊತ್ತಿನ ಕೆಲಸ ; ಸೇವೆ ; ಊಳಿಗ : ತೊಳ್ತುಗೆಯ್ಮೆಯ ಪೆರ್ಮೆಗೊಳ್ಳನೆಸಗುವೆನೆಂದು ಕಜ್ಜಮಂ ಕೈಕೊಂಡೊಡೇಂ ಸ್ವಾರ್ಥದೋಷಮಂ ಕಾಣ್ಬರಾರ್ (ಶ್ರೀರಾಮೂ. ೧೧೫-೯೬).
[ತೊಳ್ತು (<ತೊಟ್ತು) + ಗೆಯ್ಮೆ (<ಕೈಮೆ$_1$]

ತೊಳ್ತುಗೆಲಸ 'ತೊಟ್ತುಗೆಲಸ' ನೋ.

ತೊಳ್ತುಗೊಡು 'ತೊಟ್ತುಗೊಡಂ' ನೋ.

ತೊಳ್ತುಗೊಳ್ 'ತೊಟ್ತುಗೊಳ್' ನೋ.

ತೊಳ್ತುಬಾಳ್ (ಕ್ರಿ). ತೊತ್ತಾಗಿ ಜೀವಿಸು ; ಗುಲಾಮನಾಗಿರು : ನಾ ತೊಳ್ತುಬಾಳೆನು ನಿನಗೆ (ಮೂರುನಾ. ೧೧೨-೪೬೦).
[ತೊಳ್ತು (<ತೊಟ್ತು) + ಬಾಳ್$_1$ (<ಬಾಟ್$_1$)]

ತೊಳ್ಪಟ್ಟೆ 'ತೊಟ್ಪಟ್ಟೆ' ನೋ.

ತೊಳ್ಮಗ (ನಾ). ತೊತ್ತುಮಗ ; ಆಳುಮಗ : ಅವ [ನಾ] ತೊಳ್ಮಗ ಗೊಣ್ಡೊವ್ (ಸೌಇಇ. ೧೯೩೨, ಪುಂಗನೂರು. ೧೯೬-೭ ; ೫ನೆಯ ಶತ). 'ತೊಟ್ಪಟ್ಟೆ' ಪರಾ. [<ತೊಟ್ತು + ಮಗ]

ತೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಚ್ಛವಾಗು : ಮೂವರು ಮೂರು ಒಸಕೆಗಳನ್ನೆತ್ತಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ನೆಲಕುಳಿಗೆ (ಒರಳಿಗೆ) ಗುರಿತಪ್ಪದೆ ಕುಟ್ಟುವಾಗ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹಾರುವ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತಂತಮ್ಮ ಒಂದೊಂದು ಪಾದದಿಂದ ಕೂಡುವರು. ಹೀಗೆ ಕೂಡದಿದ್ದರೆ ಅಕ್ಕಿ ಸರಿಯಾಗಿ ತೊಳ್ಳದು (ಸಂಕೋಧ. ೧೪೯). 'ತಳಿಸು$_1$' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತುಳು. ತೊಳ್ಳು]

ತೊಳ್ಳುಗುಂಡು (ನಾ). ಕೆಳಗೆ ತಳ್ಳುವ ಗುಂಡು (?) : ಬಹು ಜನರು ಹತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ತೊಳ್ಳುಗುಂಡುಗಳನ್ನೂ ತುಪಾಕಿಗುಂಡುಗಳನ್ನೂ ಇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ . . . ಉಗ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರು (ಹಾಮುಪಂ. ೮೯). [< ತಳ್ಳು + ಗುಂಡು]

ತೊಳ್ಳೆ 'ತೊರಳೆ' ನೋ.

ತೊಳ್ಳೆಮಿಾನು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಿಾನಂ: ಆ ಪೊಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬೆಳ್ಳೇಡಿ, ಸೋಸಲು, ತೊಳ್ಳೆಮಿಾನುಗಳಿದ್ದು, ಒಂದು ತೊಳ್ಳೆಮಿಾನಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಜೀವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಚಿಮ್ಮಿ ಹಾರಿ ಒರೆಯ ಬಾದಿಗೇ ಬಿದ್ದಿತು (ಮಲಕು. ೫೮೮). [ತೊಳ್ಳೆ ? + ಮಿಾನು$_2$ (<ಮಿಾನ್$_3$)]

ತೊಱಗಲೆ, ತೊಱಗೆಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು ; P ಈಗಿನ ಬೆಳಗಾವಿಜಿಲ್ಲೆಯ ತೊರಗಲ್ಲು : ತದ್ವಾಡಿಗೆ ತೆಂಕಲ್ ತೊಱಗಲೆಗೆ ಬಡಗಲಿರ್ದುದು ನೆಱೆಯ ಸುಪ್ತೋದ್ದೀಪಸಮೆನಿಸಿ ಬೆಳಗಲಿದೇಶಂ (ಅಜಿಪು. ೧೨-೪೪) ; ಕಿಸುಕಾಡೆಪ್ಪತ್ತುಮಂ ಬಾಗಡಗೆ ಯೆಪ್ಪತ್ತುಮಂ ತೊಱಗಲೆ ××× ಮಂ ಮೂಸೆಯವಾಡಿ ನೂಱ ನಾಲ್ವತ್ತುಮಾ . . . ರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತುಂ (ಸೌಇಇ. XI-i, ೮೬-೮ ; 1050). **ತೊಱಗೆಲೆ :** ತೊಱಗೆಲೆ ಅಱುಹಳ್ಳಿ ನೆಗಟ್ಟ್ಡಾಜರಗೋಳ ಮೊಸಿಪ್ಪಗುರ್ವುವೆತ್ತಱುಕೆಯ ಬೇಡವಟ್ಟುಗಳ . . . ಕಿಡಿಸಲಂಕದ ಮುನ್ನಿನ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ್ ಪೆಱರಳವಲ್ತು (ಶಾಪ್ಯಾವ. ೨೧೨). [?]

ತೊಱಗೆಲೆ 'ತೊಱಗಲೆ' ನೋ.

ತೊಱಡು (ನಾ). ಮರದಿಂದ ಹಣ್ಣನ್ನು ಕೀಳಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೊಕ್ಕೆ; ದೋಟಿ: (ಕ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಱಟು, ತುಱಟ್ಟು; ಮಲ. ತುಱಡು]

ತೊಱಹ, ತೊಱಹ (ನಾ). ಒಂದು ವಂಶದ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಆ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು : ತೊಱಹರ ಬೂತಯ್ಯಂ ಪೂಲಿಯ ತುಱುವಂ ಕೊಂಡಡೆ (ಎಇ. XVIII, ೨೦೦-೩; 1107). **ತೊಱಹ** : ತಂಬುಲಿಗ ಸಾಸಿರ್ವರ್ಗರತ್ಥಂ ತೊಱಹರು ಕೊಣ್ಡಾಡಾಯತ್ಥಂ ಸಿಂಗಗಾವುಂಣ್ಡ ನಿಕ್ಕಿಸಿ ತಂದ[ಡೆ] (ಸೌಇಇ. XI-1, ೧೪೮-೨೩; 1099); ಆ ಗ್ರಾಮದ ತುಱುವಂ ತೊಱಹರ ಕಾಳಯ ಆ ಪುಯ್ಯಲಿಂಗೆಱಗಿ ಮೇಲಾಳಂ ನಿಱಿದು . . . ತುಱುವಂ ಮಗುೞ್ಚಿ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಪು. ೩೭-೭; 1140); ಕಾವಗೌಡಂ ನೆಗರ್ದ ತೊಱಹರ ಕುಳಕ್ಕೆ ತಿಳಕಂ (ಕಇ. I, ೨೪-೧೫; 1148); ತೊಱಹನಂ ಬೆಂಕೊಂಡು ತೂಳ್ದಿಯ್ದು ಮುಟ್ಟಿ (ಎಇ. XIX, ೨೩೦-೩೩; 1179). 'ತೊಳಪ್ಪ' ಪರಾ.

ತೊರಹರ ಮಾರಿ = ಒಂದು ಬಿರುದು : ತೊರಹರ ಮಾರಿ ವೈರಿ ಸಂಹಾರಿ ದುಡಿಂ ಮುಂನಿಱಿವಂ ಶೌರ್ಯ್ಯವುಂ ಮೆಱೆವಂ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೧೦೯-೫ ; 1042). [?]

ತೊಱಬು (ನಾ). ಅಣಕ ; ಹಾಸ್ಯ : "ತೊಱಬೆಂದಣಕಂ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೭೮).

[P ಇದು 'ಕೊಱಬು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೊಱರಗಣೆಗಿಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಕಾಂತಃ – ತೊಱರ ಗಣೆಗಿಲು, ನಂದಿವೃಕ್ಷ . . . ಸೂಜಕಲ್ಲು" (ಓಷಧಿ. ೨೮). 'ತೊಱ್ ಗಣೆಗಿಲು' ಪರಾ. [? + ಗಣೆಗಿಲು (<ಕಣಗಿಲೆ$_1$)]

ತೊಱವಿ, ತೊರವಿ (ನಾ). ೧. ತ್ಯಜಿಸುವಿಕೆ; ವರ್ಜಿಸುವುದು; ತ್ಯಾಗ: ಕ್ರೋಧದ ತೊಱವಿಯುಂ ಲೋಭದ ತೊಱವಿಯುಂ . . . ಎಂಬಿವಯ್ದುಂ ಪುಸಿಯರ ವ್ರತದ ಭಾವನೆಗಳು (ಚಾತ್ಸ್ರಟೀ. ೭೪-೭); ವಕಾರಕ್ಕೆ–ತೊಱವಿ, ಅಳವಿ, ಬಳವಿ (ಶಮದ. ಸ. ೨೨೦ ವೃತ್ತಿ). ೨. ಬಿಡುಗಡೆ; ವಿಮೋಚನೆ: ನೀವಲ್ಲಿಗೆ ಬಿಜಯಂಗೆಯ್ದು ತತ್ಪಣಿಗೆ ತೊಱವಿಯಂ ಕುಡುವು ದೆಂಬುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೪-೯೩). **ತೊರವಿ:** ೧. ಅತಿಕಾಂಕ್ಷೆಗಳ ತೊರವಿ ಯಲ್ಲಿಲ್ಲವು ಪಾಪಗಳೆಂದು ಕೊಟ್ಟನು (ಶದಂಪು. ೯) ; ತೊರವಿಯ ರಸ ಪರಿತ್ಯಾಗವೆಂಬುದು ತಾನರಿವುದು ಭವ್ಯರಿಂತಿದನು (ಪೂಜ್ಯಕ. ೧೨-೬೯). ೩. ತ್ಯಜಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು : ಅಂತಹ ಧರ್ಮಗೊಡ್ಡಿನ ಹುಚ್ಚಾಟವು ಈ ಸನ್ದರ್ಭದವಸರಕ್ಕೆ ತೊರವಿಯುದಹುದು (ಮುಂತ್ರಕ. ೧೫೩-೨೪). [ತೊಱ್$_1$ + – ವಿ/ತಮಿ. ತುಱವಿ]

ತೊಱಸು 'ತೊಱಿಯಿಸು' ನೋ.

ತೊಱಹ 'ತೊಱಪ' ನೋ.

ತೊಱಿಸು 'ತೊಱಿಯಿಸು' ನೋ.

ತೊಱು 'ತುಱು' ನೋ.

ತೊಱುಕೊಲ್ 'ತುಱುಗೋಳ್' ನೋ.

ತೊಱುಕೊಳ 'ತುಱುಗೋಳ್' ನೋ.

ತೊಱುಕ್ಕೊಳ್ 'ತುಱುಗೋಳ್' ನೋ.

ತೊಱುಗರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು : ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯರ್ ಕ್ಕೆಸುಕಾಡಟ್ಟಿತ್ತುಮುಂ ತೊಱುಗರೆಯುಱುವತ್ತುಮುಂ . . . ಆಳುತ್ತಮಿರೆ (ಎಇ. XV, ೭೮-೭; 1050). 'ತೊಱಗಲೆ' ಪರಾ. [?]

ತೊಱುಗೊಳ್$_1$ 'ತುಱುಗೊಳ್$_1$' ನೋ.

ತೊಱುಗೊಳ್$_2$ 'ತುಱುಗೋಳ್' ನೋ.

ತೊಱುಗೊಳ 'ತುಱುಗೋಳ್' ನೋ.

ತೊಱುಗೊಳ್ಳ 'ತುಱುಗೋಳ್' ನೋ.

ತೊಱುಗೋಳ್ 'ತುಱುಗೋಳ್' ನೋ.

ತೊಱುಮಣ್ಣು (ನಾ). (?) : ಬೊಂಬಸಮುದ್ರದ ಹಿಂದೆ ಗದ್ದೆ ಸ ೨ ಕೊ ×××ಗರಿಯ ಕಟ್ಟದೊಳಗೆ ಗದ್ದೆ ಸ ೨ ಕೊ ೧೦ × ಮುಂದಣ ಕೆಱೆಯ ಹಿಂದೆ ಗದ್ದೆ ಕೊ ೧೦ . . . ಇವೆಲ್ಲ ತೊಱುಮಂಣಾ ಚತುಸೀಮೆಗೆ ನಟ್ಟ ಕಲ್ಲೆ ಮೇರೆ ಸಾಲು (ಎಕ. XVI, ಚಳ್ಳಕೆ. ೫೮-೨೮ ; 1260).

[ತೊಱು ? + ಮಣ್ಣು (<ಮಣ್)]

ತೊಱುವಳ್ಳ 'ತುಱುವಾಳ' ನೋ.

ತೊಱುವಾಳ್ಳ 'ತುಱುವಾಳ' ನೋ.

ತೊಱ್$_1$, ತೊರೆ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡು ; ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡು ; ವರ್ಜಿಸು ; ತ್ಯಜಿಸು : "ತೊಱ್ –ವಿಸರ್ಜನೇ, ಸದ್ಯಾಂ ಚ" (ಕಮಧಾ) ; ಪರರ ದೋಷಂಗಳುಮಂ . . . ತೊಱುವುದು ತೊಱುವಂತಸಾಧುಜನ ಸಂಗತಿಯಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೬೭) ; ಉತ್ತಮಕುಲದೊಳಪ್ಪಭಿಮಾನಮಂ ತೊಱಿದು ಬಾಟಾಸ್ಮಾರಣವಾಗಿ ಕುಲಜರಲ್ಲದವರ್ಗಾಳಾಗಿ ಬಾಳ್ವರ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮೬-೩೦) ; ಎಲ್ಲಮಂ ತೊಱೆದು . . . ದಿಗಂಬರವಿಳಾಸಮಂ ಬಯಸಿ ತೀರ್ವಿನಂ ತಾಳ್ದಿದಂ (ಆದಿಪು. ೩-೫೭); ಮಹಾಶ್ರೀಯಂ ಕೊಳದ ಪುಲ್ಲ ಕಡ್ಡಿಯಂ ತೊಱುವಂತೆ ತೊಱೆದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೩೨); ಪರನಾರಿ ಯರ ಸಂಗವ ತೊಱಿಯಿಂ ಭೋ (ಬಸವ. ೬೪೨); ಪರಾಂಗನೆಗೆ ಕೊರ್ತು ಒಸೆದು ತಾಯಂ ತೊಱುವ ಬೆಸನಿ ಜೋ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೦-೫೮) ; ಭೀತಿಯಂ ತೊಱಿದು ಕಾಂತೆಯ ಕೂಡೆ ರಮಿಸಿದಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೦-೨೦). ೨. ಪ್ರಾಪಂಚಿಕಸುಖವನ್ನು ತ್ಯಾಗ ಮಾಡು ; ವಿರಕ್ತಿಹೊಂದು : ಸಸಿಮತಿಶ್ರೀಗನ್ತಿಯರ್ . . . ಕಟ್ವಪ್ಪಿನುರ್ ತೊಱದಾರಾಧನೆ ನೋನ್ತು ತೀರ್ತ್ಥಗಿರಿ ಮೇಲ್ಸ್ವರ್ಗ್ಗಾಲಯಕ್ಕೇಱಿದಾರ್ (ಎಕ. II, ೭೭-೪ ; ಸು. 700) ; ಪರ್ವತದೊಳಿರ್ದ ಶಾರ್ದೂಲಂ ಜಾತಿಸ್ಮರನಾಗಿ ತೊಱಿದಿರ್ದು ದೆಂಬುದನಾ ಮುನಿಪನವಧಿಯನಱಿದು (ಚಾಪುಂಪು. ೨೫) ; ನರರರೆಬರ್ ವೈರಾಗ್ಯಂ ದೊರಕೊಂಡಡೆ ತೊಱುವೆವೆಂಬರ್ (ಆದಿಪು. ೨-೮೫). **ತೊರೆ$_1$:** ೧. ಮರೆಯರೊ ನೀ ಮಾಡಿದ ಅನಿಮಿತ್ತೋಪಕಾರ ತೊರೆಯರೊ ನಿನ್ನಂಘ್ರಿಸೇವೆ ಪ್ರತಿವಾಸರ (ಜಗದಾ. ೩೯-೧) ; ತರಿದು ಬಿಡು, ತೊರೆದು ಬಿಡು, ತೊಡೆದು ಬಿಡು ನೆನಹಿಂದ ಕರಕರೆಯ ಬೇರುಗಳ ಮನದ ಗಂಟುಗಳ (ಮಂಕುಕ. ೬೪೮) ; ನಂಬಿರುವ ಸುಚರಿತರ ತೊರೆಯಯೆಂಬಾ ಕೀರ್ತಿ ಎಂದಿನಂತೆಯೆ ನೆರೆದು ಪೂಜ್ಯವಾಗುವುದು (ವಿಟೀಗೀ. ೨೩-೧೧).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಱ ; ತುಳು. ತೊರೆವು ; ತೆಲು. ತೊಱಂಗು]

ತೊಱ್$_2$, ತೊರೆ$_2$ (ನಾ). ೧. ನದಿ ; ಹೊಳೆ : "ಸಿಂಧುಃ, ಸ್ರವಂತೀ . . . ಸರಿತ್, ರೋಧೋವಕ್ರಾ – ಈ ೨೧ ತೊಱ್" (ಹಲಾಯು. ೧೧೦-೪೩) ; ವಾರಿ ಮರಳ್ಪುಣಾಸ ಪೆರಿ ×× ತೊಱಿಯು ಅಲರ್ ಮೇರೆ (ಎಕ. II, ೩೫-೭ ; ಸು. 800) ; ತೊಱಿಯ ಪಳ್ಳದ ನೀರ್ಗಳಂ ಕುಡಿದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೯೦-೨೨); ಶಿರದೊಳ್ [ತೊ]ಱ್ ತೊಱಿಯ ಕೆಲದೊಳೆಸೆದಿರೆ ಪೆಱ್(ಹಂಪಭಾ. ೮-೨೪);ಹಾಲ ತೊಱೆಗೆ ಬೆಲ್ಲದ ಕೆಸಱು ಸಕ್ಕರೆಯ ಮಳಲು (ಬಸವ. ೨೯೦) ; ತೊಱೆಯ ಹೊನಲಲಿ ಹೋಹ ಕರಡಿಯನಱಿಯದದು ಕಂಬಳಿಯೆನುತ್ತಾಸಱಿದೆಯಂಬಿಗನೆಯ್ದು ಹಿಡಿಯಲು (ಬಸಪು. ೨೦-೨೨) ; ಮರೀಚಿಯ ತೊಱೆಗೆ ಹಱಿಗೋಲಿಡುವರುಂಟೇ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೌ. ೪-೩೮). ೨. ಪ್ರವಾಹ ; ನೆರೆ ; ಹರಿವು : ಎಱೆವ ತೊಱೆಯನಿದಿರಿಸುವುದೆಲ್ಲಿಯ ಗಾಂಪು (ಅದಿಪು. ೧೨-೧೦೮) ; ರಸದ ತೊಱ್ ಪರಿದುದು (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೨೩) ; ಹಣ ಸಾಲಿಟ್ಟ ತೊಱ್ [ಪಾಠಾ. ಟ್ಟುದುಱ್] ಯೆನಲರುಣಜಲ ನಗರೋಪಕಂಠದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೧೨-೨೫) ; ಉದಕಪ್ರವಾಹಮಂ ತೊಱ್ ಯೆಂಬರು . . . ಉರು ಶಿಲೆಯನಱಿಯೆಂಬರಲ್ಲದಿವ ನುಡಿಯುರವನಾಳ್ವ

ಳಿಯೊಳು (ಶ್ರಮಿಥಾ. ೨-೯) ; ತೊಱೆಗೂಡಿದ ನದಿ ನದಿಯ ಕಾಲುವೆಗಳು . . . ರಂಜಿಸುತಿಹ ಪುರವಿಹುವಾ ದೇಶದೊಳಗೆ (ಕಂನವಿ. ೨-೧೧).

ತೊಱೆ$_3$: ೧. "ಹೊಳೆಗೆ ತೊಱೆಯೆಂದಕ್ಕು" (ಶಶಕ. ೪೯) ; ಏಱೆ ತೊಱೆ ಕಳವೃತ್ತಿ ಕಟ್ಟೊನ್ನಸ್ಯಾಮಹಾಪಾತಕನಕ್ಕುಮ್ (ಎಕ. XVI, ತುಮಕೂ. ೧೦೨-೩ ; 730) ; ನಿತ್ಯವು ತೆಗೆಯುತಲಿರಬೇಕು ಹುಟ್ಟನು ತಾನೆಯೆ ತೊಱೆಯೊಳಂಬಿಗನು (ಇಂಜಾಶ. ೨೦೧-೩೯) ; ಕುದಿವುದು ವೋಡವು ಕೊಟ್ಟಡದಿದೆ ವಳೆ ಬತ್ತಿತು ಹಳ್ಳವು ಅತ್ತಿತು ತೊಱೆ ಹೊಳೆ (ಉಮ್ಮಾಕ. ೬೪-೪) ; ಬಾಳ ಗುಬ್ಬಿಗೆ ಗುಟುಕಿವಾಗಲಿ ಬಾಳ ತೊಱೆಯಲಿ ಹರಿಯಲಿ (ಶರ್ಮ್ಮೀಲ. ೧-೦೨).

ತೊಱೆತೊಱೆ, ತೊರೆತೊರೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ನಡುಗಿತಿಳೆ . . . ಹೆಮ್ಮರ ನುಡಿದು ಬಿದ್ದವು ಸಲಿಲವುಕ್ಕಿತು ಕೂಡೆ ತೊಱೆತೊಱೆ [ಪಾಠಾಂ. ಕೆಱೆ ತೊಱೆ]ಯ(ಕುಮ್ಮಾಸ.೧೫-೪೩); ತೊರೆತೊರೆಯಾಗಿ ಹೊಳೆಬಸಿಯುಂತಿಹುದು (ಇಂಗೀಶ. ೬೧-೧೧). **ತೊಱೆ ಬಸಿ** = ಪ್ರವಾಹದಂತೆ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿ :ಕಣ್ಣೀರು ತೊರೆಬಸಿವರಡು ತೋಳ್ಗಳಂ ಮುನ್‌ಚಾಚಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೯೩-೪೮೯).

ತೊಱೆಗಳಾಣ್ಮ = ನದಿಗಳ ಒಡೆಯ,-ಅಧಿಪತಿ ; ಸಮುದ್ರ : "ತೊಱೆಗಳಾಣ್ಮಂ ಮುನ್ನೀರ್, ನೀರೊಟ್ಟಿಲ್ (ಕಡಲ್) – ಈ ೪ ಸಮುದ್ರಂ" (ಕಕಸಾ. ೮-೧೪೧) ; "ಮುನ್ನೀರ್ ನೀರೊಟ್ಟಿಲುಮಂ ದೆನ್ನುತ್ತುಂ ತೊಱೆಗಳಾಣ್ಮ ಕಡಲೆನೆಯುಂ ತಾಂ . . . ಸಾಗರಮನಿಕುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೮೯). **ತೊಱೆದಾಳ್ದ** = ಗಂಗೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಶಿವ; ತೊಱೆದಾಳ್ದನ ಕಾರ್ಮುಕವ ಸಿಂಜನಿಯಿಂದೆ ನೆಱೆ ಬಾಗಿಸಿದರಂಬಂತೆ (ಪೋಹಕ. ೨-೩೬). [ದೇ.? ತಮಿ. ತುಱೈ; ಮಲ. ತುಱ; ತುಳು. ತುದೆ]

ತೊಱೆಕಡವ (ನಾ). ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಕಡವ ವೃಕ್ಷ "ನದೀಕದಂಬಃ – ತೊಱೆಕಡವ" (ಓಷಧಿ. ೮೪).

[ತೊಱೆ$_3$ + ಕಡವ$_1$ (<ಕಡಂಬ)]

ತೊಱೆಕಾರಾಟ್ಟಿ 'ತೊಱೆಕ್ಕಾರಾಟ್ಟಿ' ನೋ.

ತೊಱೆಕ್ಕಾರಾಟ್ಟಿ, ತೊಱೆಕಾರಾಟ್ಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ತೊಱೆಕ್ಕಾರಾಟ್ಟಿಯು ಪೆಕ್ಕ ವಿಯಮುಫೂಲ್ಗೊಗೆಯು ಕೂಡಲೂರು (ಎಕ. IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೮೮-೪ ; ಸು. 750). **ತೊಱೆಕಾರಾಟ್ಟಿ** : ಶ್ರೀಮತು ತೊಱೆಕಾರಾಟ್ಟಿಯ ಆಚಯ್ಯನ ಮಗಂ ಕೇಸವಭಟ್ಟಂ ದೇಗುಲವಂ ಮಾಡಿಸಿ . . . ಕೊಟ್ಟ ಭೂಮಿ (ಎಕ. IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೯೩-೨೦; 1049).

[P ಇದು 'ತೊಱೆಕಾರರ ಹಟ್ಟಿ ಇರಬಹುದೆ' ?]

ತೊಱೆಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಪ್ರವಾಹವಾಗು ; ಪ್ರವಹಿಸು : ಕಾಳಮೇಘವೆಂಬ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಳರಾತ್ರಿಯೆಂಬ ಏರಿಗಟ್ಟಿ ಮಂಜಿನ ನೀರು ತೊಱೆಗಟ್ಟಿ ಹಾಯ್ದು ತುಂಬಿತ್ತು (ವಡಸಂ. ೩೪೬-೧). [ತೊಱೆ$_3$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ತೊಱೆಗಣಗಿಲೆ, ತೊಱೆಗಣಗಿಲು, ತೊಱೆಗಣಗಿಲೆ (ನಾ). (ತೇವದ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಣಗಿಲೆ. "ನಿಚುಲ, ಅಂಬುಜ, ಹಿಜ್ಜಲ = ತೊಱೆಗಣಗಿಲೆ" (ನಾಚಿರಾ. ೬) ; "ತೊಱೆಗಣ [ಪಾಠಾಂ. ಣೆ]ಗಿಲಾ ಲೋಮಕಂ ಕಿಚುಳಮದು" (ಮುಂಗರಾ. ೩೪-೧೧).

ತೊಱೆಗಣಗಿಲು : "ರಕ್ತಕಾರ್ಮುಕಃ– ತೊಱೆಗಣಗಿಲು" (ಓಷಧಿ. ೧೩೩); ತೊಱೆಗಣಗಿಲ ಕತ್ತರಿಯೆಸೆವ ಮೂಲವಂ ಕತಕಕುಡಾವಳಿಯ ಪರಿಪಕ್ವ ಫಲರಸ ಜಳದಿಂದರೆದು (ಖಮುದ. ೭-೨೦). **ತೊಱೆಗಣಗಿಲೆ** : "ನಿಚುಲಃ, ಹಿಜ್ಜಲಃ, ಅಂಬುಜಃ ಈ ೩ ತೊಱೆಗಣಗಿಲ ಹೆಸರು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೮).

[ತೊಱೆ$_3$ + ಕಣಗಿಲೆ$_1$]

ತೊಱೆಗಣಜಲು, ತೊಱೆಗಣಜಿಲು, ತೊಱೆಗಣಜಿಲೆ (ನಾ). (ತೇವದ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ದೀರ್ಘಪತ್ರಃ– ಕಮ್ಮತ್ತಿ, ತೊಱೆಗಣಜಲು, ನೀರಿಪ್ಪೆ, ಹಕ್ಕಿಯ ಭೇದ" (ಓಷಧಿ. ೭೭).

ತೊಱೆಗಣಜಿಲು: ನೆಱೆ ಕು(ದಿ)ಸಿ ಕಟ್ಟುಗಿಂ ತೊಱೆಗಣಜಿ[ಪಾಠಾಂ. ಗಿ]ಲ ದಳಮನಾದೊಡಂ ಬಾತ ವಿಷಕ್ಕುಱೆಸಲ್ಕುಪನಾಹದೆ ತೊಱೆಯುಱೆಗುಂ (ಖಮುದ. ೧೬-೭೨). **ತೊಱೆಗಣಜಿಲೆ**: ನಱುವಲ್ ಮಂಗ್ಗಾರೆಯ ಕಾಯ್ ತೊಱೆಗಣ(ಜ)ಗಿಲೆ ದೇವದಾಳಿ . . . ಇವನರೆಯಲ್ ಜಲದಿಂದೆ ಫಣಿಯ ವಿಷನಿರ್ಹರಣಂ (ಖಮುದ. ೫-೧೦೪).

[ತೊಱೆ$_3$ + ಗಣಜಲು (< ಗಣಜಿಲ$_1$)]

ತೊಱೆಗಣಗಿಲು 'ತೊಱೆಗಣಗಿಲೆ' ನೋ.

ತೊಱೆಗಣಗಿಲೆ 'ತೊಱೆಗಣಗಿಲೆ' ನೋ.

ತೊಱೆಗಣಜಿಲು 'ತೊಱೆಗಣಜಲು' ನೋ.

ತೊಱೆಗಣಜಿಲೆ 'ತೊಱೆಗಣಜಲು' ನೋ.

ತೊಱೆಗರೆ$_1$, ತೊರೆಕರೆ (ನಾ). ಹೊಳೆಯ ತಡಿ ; ನದೀತೀರ : ಕಡಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಚಿರ್ಪುದೋ ಆತರ್ ವೋಡನದ ತೊಱೆಗರೆಯ ತೆಮಿಸಿರದೆ ಎಂದಾನುಮೊರ್ಮೆ ಮನೆ ಮಾಟ್ಟರನ್ (ಬದ್ಧಶ್ರ. ೩೮-೮೩೨). **ತೊರೆಕರೆ** : ಗೋವತ್ಸಲೀಲೆ ತೊರೆಕರೆಯ ಮೇಲೆ ವನವಾಟ ಸೆಜ್ಜೆಸಾಲೆ (ಸೂರ್ಯಗಾ. ೩೫-೧). [ತೊಱೆ$_3$ + ಕರೆ$_4$]

ತೊಱೆಗರೆ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಲೋಕಾಪುರಂ ಪನ್ನೆರಡು ತೊಱೆಗರೆಯಱುವತ್ತು, ಇನ್ನು ಮೂವತ್ತೊರ್ಚ್ಚಾಸಿರದ ನಾಱೆರಡು ಬಾಡಮಂ ಲೋಕಟೆಯರಾಳೆ (ಎಕ. VII, (8), ಶಿಕಾರಿ. ೩೬೮-೭ ; 902). 'ತೊಱೆಗರೆ ಪರಾ'. [?]

ತೊಱೆದಡಿ (ನಾ). = ತೊಱೆಗರೆ$_1$: ಬಿಲ್ಲವಳ್ಳಿಗಳೆಲ್ಲಂ ತೊಱೆದುವು ತೊಱೆದಡಿಗಳನಾರ್ ತೊಱೆಯದರನುಕೂಲವೃತ್ತಿಗೆಟ್ಟಿಸಗುವರು (ಜಗವಿ. ೪-೧೧) ; ಅಂದು ನಮ್ಮನು ರಜತವಾಳುಕಿಯೆಂದೆನಿಪ ತೊಱೆದಡಿಯೊಳೀತನು ಬಂದು ಬಂಧುವೆಯಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಿದನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೭-೯೦).

[ತೊಱೆ$_3$ + ತಡಿ$_2$]

ತೊಱೆದಲೆಯ (ನಾ). ತಲೆಯಲ್ಲಿ ನದಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಗಂಗಾಧರ ; ಶಿವ : ತೊಱೆದಲೆಯನ ಮುಂದಲೆಗೆ ಸೀಸಕವನಳವಡಿಸಿ, ಫಣಿಕುಂಡಲನ ಕರ್ಣಕ್ಕೆ ಮಕರಕುಂಡಲಮನಿಟ್ಟು (ರಾಜಶೇ. ೧೩೦-೯೦).

[ತೊಱೆ$_3$ + ತಲೆ$_1$ + – ಅ$_7$]

ತೊಱೆದವನ, ತೊರೆದವನ (ನಾ). ನೀರಿರುವ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದವನ : "ತಪೋಧನಃ – ಬೋಟತಟ, ತೊಱೆದವನ" (ಓಷಧಿ. ೬೬) ; ಗಿಣಿಮೂಗನ ಬೇರ್ ತೊಱೆದವನ ಕೊಟ್ಟ ಮುಸ್ತೆಯ ನುಱೆ ಚೂರ್ಣಿಪುದು (ಖಮುದ. ೫-೯೪). **ತೊರೆದವನ** : "ವನಾದೀ – ದವನ, ತೊರೆದವನ" (ಓಷಧಿ. ೦೪೯). [ತೊಱೆ$_3$ + ದವನ]

ತೊಱೆನಾಡು (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು : ವಿದಿಮರಸರ್ ತೊಱೆನಾಡಯ್‌ನೂಱುಂ . . . ಆಳೆ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೯೩-೩ ; ಸು. 740) ; ಎಱೆಗಜ್ಜ ನಾಮಧೇಯಃ ತೊಱೆನಾಡು ಅಯನೂಱು[ಂ] . . . ಆಳೆ (ಇಕ. XIV, ೨೩೨-೪೯ ; ಸು. ೯ನೆಯ ಶತ).

[ತೊಱೆ ? + ನಾಡು]

ತೊಱೆನಾಯ್ (ನಾ). ನೀರುನಾಯಿ: ತೊಱೆನಾಯ್ ಸತ್ತಡೆಯ ಮಾಸ್ ಶುಕಾಸ್ಯಂ ಮದ್ಯಂ ಮುಱೆದೊಂಡೆಯೆಬವಂ ಪೆಸರಱೆಯದ ಬಾಹುಗಳೊಳೊರಸೆ ಪೊಱಸಿ(ಸು)ಗೆ ಪೋಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೦೨).

[ತೊಱೆ$_3$ + ನಾಯ್]

ತೊಱೆಮತ್ತಿ (ನಾ). ೧. ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮತ್ತಿಗಿಡ : "ನದೀಸರ್ಜಃ, ವೀರತರುಃ ಈ ೨ ತೊಱೆಮತ್ತಿ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೭) ; "ತೊಱೆಮತ್ತಿ ನೀತಿ ಕಕುಭಾಪ್ವಾನಂ" (ನಾನಾರ. ೦೨೯) ; "ನದೀಸರ್ಜಃ – ಮತ್ತಿ, ತೊಱೆಮತ್ತಿ" (ಓಷಧಿ. ೮೩).

೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: "ಮುರುಕಿರಾ ತೊಱೆಮತ್ತಿ ಸಿಂಧುಕಿ ಯೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೩-೧೮). [ತೊಱೆ₂ + ಮತ್ತಿ₁]

ತೊಱೆಮಲ್ಲಿಗೆ (ನಾ). ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಲ್ಲಿಗೆ: ತೊಱೆಮಲ್ಲಿಗೆಯುಂ ಪ್ರವಿಲೀವನಮುಂ ಮಾಡುತ್ತವಿರಲ್ಕಚ್ಚರಿಯಿ ದೆಂಬಿನಂ ಕ್ರಿಮಿ ಕಿಡುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೧೧೩); ತೊಱೆಮಲ್ಲಿಗೆ ಪುನ್ನಾಗಂ... ತೊಟ್ಟ ಮುಸ್ತೆಯನುಱೆ ಚೂರ್ಣವುದು (ಖವುದ. ೩-೯೪). [ತೊಱೆ₂ + ಮಲ್ಲಿಗೆ]

ತೊಱೆಮಾವು, ತೊರೆಮಾವು (ನಾ). ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಾವಿನ ಮರ: ತೊಱೆಯ ಮಾವು = ತೊಱೆಮಾವು (ಶಮದ. ೧೬೩ ಪ್ರಯೋ); ಹಲಸು ಕೊಡಸಿಗೆ ಮಾವು ಕೊ[ಪಾಠಾಂ. ತೊ] ಱೆಮಾವುಲಿಯ ಕಣಗಿಲು .... ಹಾದರಿಯುಮರ ಮೊದಲಾದುವುರ್ವಿಹವು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೫-೩). **ತೊರೆಮಾವು**: "ಅಮ್ರುಪತಾಕಾ – ತೊರೆಮಾವು" (ಒಷಧಿ. ೧೨). [ತೊಱೆ₂ + ಮಾವು]

ತೊಱೆಯ, ತೊರೆಯ (ನಾ). ೧. ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವವನು; ಮೀನು ಗಾರ; ಬೆಸ್ತ: ಅರ್ಥವುಂಟೆಂದಹಂಕರಿಸಿ ಮಾಡುವನ ಭಕ್ತಿ ತೊತ್ತಿನ ಕೂಟ ತೊಱೆಯನ ಮೇಳದಂತೆ [ಪಾಠಾಂ. ತೊತ್ತಿನ ಕೂಟದ ತೂರ್ಯ ಮೇಳದಂತೆ](ಬೇದಾಪವ೩೦-೫೩).ಕಾಡತುಱುಕಾಱನೋ ಮೀನ್‌ಬಿಡಿವ ತೊಱೆ ಯನೊ(ಅಕ್ಕತ್ತಾ. ೩೬-೩೦೮). **ತೊರೆಯ**:೧."ಬಿಸ್ತ=ತೊರೆಯಂ"(ಕಾರಕ್ಕ. ೨೬೦); ಇಲ್ಲಿಯ ಬೆಸವಕ್ಕಳಾರೆನ್ನೊಡೆ ಕಾಱಗೊಡೆಯನುಂ . . . ತೊರೆಯರಾಳ ಪಡಿಯನುಂ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೧೫೯-೯; 916 ?); ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಮತ್ ಪಱಮೆಯರ ಕುಲದ ತೊರೆಯರ ಮಾರಣ್ಣಗಂ ಅನ್ನವ್ವೆಯಕ್ಕಂಗಂ ಪುಟ್ಟಿದ ವರ ತಾತಣ್ಣ (ಎಕ. IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೮೪-೨; 1000 ?); ೨. ದೋಣಿ ನಡೆಸುವವನು; ಅಂಬಿಗ: ಪಡುವ ದಿಬ್ಬದ ಗೌಡನೊಬ್ಬನು ಬಿಡದೆ ತೊರೆಯನ ಕೂಗಿಕೊಂಡನು (ಜಂಗೀತ. ೬೬-೨); ತೊರೆಯರೆರೆಯಾ ಏಕೆ ನಿನ್ನಹೊತ್ತಿಗಲ್ಲದೆ ಬಾರೆ ಮುನ್ನ? (ಗೀವಿಂ. ೫೫-೩೩). [ತೊಱೆ₂ + – ಅ₇ /ತಮಿ. ತುಱೈಯ]

ತೊಱೆಯಣುಗ (ನಾ). ನದಿಯ ಮಗ; ಗಾಂಗೇಯ; ಭೀಷ್ಮ: ತೊಱೆಯಣುಗನು ಪರಿತಂದು ಅಱಗುಲಿ ಕೌರವನಾಡುವ ಜೂದಿನ ತೆಱನನು ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರಗುಸುರೆ (ನೇಮಿಶಂ. ೨೪-೩೬). [ತೊಱೆ₂ + ಅಣುಗ (<ಅಣಂಗ)]

ತೊಱೆಯಿಂಗುಳ, ತೊರೆಇಂಗುಳ (ನಾ). ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಇಂಗುಳದ ಗಿಡ: "ತೊಱೆಯಿಂಗುಳಂ ದುರಾಲಂಬ ಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೬-೧೬). **ತೊರೆಇಂಗುಳ**: ನೆಲಗುಳ್ಳ ತೊರೆ ಇಂಗ[ಗು]ಳ .... ಕಷಾಯ ಕಾಯಿಸಿ ಹಿಪ್ಪಲಿ ಪ್ರತಿವಾಪವಿಕ್ಕಿ ಸೇವಿಸೆ ಶ್ಲೇಷ್ಮಜ್ವರ ನಾಶವಾಗುವುದು (ಸಕವೈ. ೮೯). [ತೊಱೆ₂ + ಇಂಗುಳ]

ತೊಱೆಯಿಸು, ತೊರಸು, ತೊಱಸು, ತೊಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ತ್ಯಜಿಸು ವಂತೆ ಮಾಡು: ತವರೂರ ಮಱೆಯಿಸಿ ನಿದ್ರೆಯ ತೊಱೆಯಿಸಿ ಸವಿಗಳ ನೆಱೆಯಿಸಿ . . . ಸುಖದೊಳೋಲಾಡಿಸುವವಗಡ ಯಾತಱಿಂದಾಯ್ತು (ಭರತ. ೬-೩೯). ೨. ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು; ವೈರಾಗ್ಯದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಡು: ಪರಮಾಯುಪ್ಯಾಂತಂಬರಂ ನಿರಾಕುಳ ಮಾಗಿರ್ಪಾ ಯಿರವಿನ ಜೈನಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ಪ್ರಾಯೋಪಗಮನದಿಂ ತೊಱೆ ಯಿಸಿದಂ (ಆದಿಪು. ೨-೫೩). **ತೊರಸು**: ೧. ಶರೀರದಭಿಲಾಷೆಯಂ ಕೆಡಿಸುವರೆ ನೆರೆ ಸ್ವಬಂಧುವನೆಲ್ಲ ಮರಸುವಡೆ ತೊರಸುವಡೆ ತಿರುತಿರುಗಿ (ತಿಕುಶ. ೧-೭೮). **ತೊಱಸು**: ೧. ತೊತ್ತುವೇಟಕೆ ಹಡದ ತಾಯನು ತೊಱಸಿದರೋ[ಪಾಠಾಂ. ತೋಱಿದರು] (ಕೊರರಾ. ೪-೫-೧೧). **ತೊಱಿಸು**: ೧. ಅವನ ಮಾತಾಪಿತರ ತೊಱಿಸಿ[ಪಾಠಾಂ. ತೊಲಗಿಸಿ] ಪ್ರೀತಿಪಡಿಸಿ ಹಣವ ಸೆಳೆದು ರೀತಿಗೆಡಿಸಿ (ಪುರಂದ. ೨-೧೬-೨). ೩. ಕಂಗ್ಗಿಸು; ಕಡಿಮೆಮಾಡು: ಕರ್ಪೂರಕನ್ನಳ್ಳ ಗುಣಂಗಳಂ ತೊಱಿಸಿ ಮಲ್ಲಿಗೆಯೊಳ್ ಸಮನಾಗಿ ತೋರ್ಪ ನೀರುಳ್ಳಿಯ ಗಡ್ಡೆಯಂ . . . ಮೆಲ್ಲದ ಮಾನವನೇನ ಬಲ್ಲವಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೦-೯೩). [ತೊಱೆ₁ + – ಇಸು₃]

ತೊಱೆಯೆಱೆಯ (ನಾ). ನದಿಯ ಒಡೆಯ,– ಪ್ರಭು; ಸಮುದ್ರ: "ಪಾರಾವಾರ ಶಬ್ದಂ ತೊಱೆಯೆಱೆಯನೆನಲ್" (ಕಕಾನಿ. ೯೦); ಎಱಗಿದ ನಿಱೆಮುಗಿಲೊಳ್ಳೆಱೆ ಮಿಱುಗುವ ಮಿಂಚುಗಳನುಡಿದು ಪಿಡಿದನೊ ಕಡುಪಿಂ ತೊಱೆಯೆಱೆಯಂ ತರೆಗ್ಗೆಗಳನುಱದನೆ ಕವಿನ್ನಾನ್ನಳೀಂ ಮನಂ ಗೊಳಿಸಿದವೋ (ರಾಜಶೇ. ೧-೯೯). [ತೊಱೆ₂ + ಎಱೆಯ]

ತೊಱೆವನಿ (ನಾ). ಪ್ರವಾಹವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಹನಿ: ಒಱೆವನಿಗಳಿದಿರ್ವನಿ ಮಸ್ತಕವನಿ ತೊಱೆವನಿಗಳನಾಂತು ಬಿಡದ ನೆಱೆ ವಿಶ್ವರೂಪಾದಂತೆ ಸಂತತಧಾರೆ ಸುರಿದುದೀಗಳೆಯಿಲೆಯೊಳಗೆ (ಪೋಹತ. ೪-೩೯). [ತೊಱೆ₂ + ಪನಿ₂]

ತೊಱೆವರಿ (ಕ್ರಿ). ತೊರೆಯಾಗಿ ಹರಿ; ನದಿಯಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸು: ಕೆಱೆಯು ಬಱುಗೆಱೆಯಾಗಲೀಕ್ಷಿಸಿ . . . ನೀರಿದೆ ಕೊಳ್ಳಿಯಿಂದು ಕಮಂಡಲವ ಮರುಗೆ ತೊಱೆವರಿದುದು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೦-೩೬). [ತೊಱೆ₂ + ಪರಿ₂]

ತೊಱೆವಳಿ, ತೊರೆವಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ತೊಱೆವಳಿಯ × × × ಗಟ್ಟಿ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೬೦-೨೦; 1068 ?). **ತೊರೆವಳ್ಳಿ**: ಪಡುವಣ ತೊರೆವಳ್ಳಿಯ ಬಾಸಂಬಾಳ್ಳಿಯೂರ ಮುಂದಣ ಕೆಱೆಯೊಳ್ (ಎಕ. IV, ಮೈಸೂರು. ೩೬-೧೫; ಸು. 990?); (ಮೈಆರಿ. ೧೯೧೬, ೨-೧೫ ನೋ). [?]

ತೊಱೆವಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ನದಿಯನ್ನು ದಾಟು: ನಗುತ ತೊಱೆವಾಯ್ದುಂಬಿ ಗರ ಗಂಡನೆಂಬ ಕೀಳ್ಪೆಗೆ ನಿಮಗೆ ನೈಜ (ಸಿಂಗಿರಾ. ೪೪-೧೧). [ತೊಱೆ₂ + ಪಾಯ್₁]

ತೊಱೆವು (ನಾ). ಇಲ್ಲವಾಗುವಿಕೆ; ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವಿಕೆ: ವೀರನೆನಿಪಗ್ಗದ ಮಾತದು ದೂರವಾಯ್ತು ನಿಷ್ಠುರನೆನೆಂಬ ಮಾತು ಕೂಱೆವಾದುದು ಪೆಂಪಿನ ಮಾತು ಕೆಟ್ಟುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೩-೧೧೧). [ತೊಱೆ₁ + – ವು /ತಮಿ. ತುಱವು]

ತೊಱೆವೇಂಟೆ (ನಾ). ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಬೇಟೆ; ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವಿಕೆ: ಇಂತು ವನ್ಯಕೇಳಿಯಂ ಪಲವೇಂಟೆಯಾಡಿ ಕಾಡೊಡೆಯಂ ತೋಡಿಲ್ಲದ ತೊಱೆವೇಂಟೆಯಾಡಲು . . . ಪೆರ್ದೊಱೆಗೆಯ್ದೆ ಸಾರ್ದು (ರಾಜಶೇ. ೫-೧೧೪ ಪ). [ತೊಱೆ₂ + ಬೇಂಟೆ]

ತೊಱೆಹ, ತೊರೆಹ (ನಾ). ತ್ಯಜಿಸುವುದು; ಬಿಡುವಿಕೆ; ತ್ಯಾಗ: ಸಂಸಾ ಕೆಳಂ ಪುಲ್ಲೆಯೊಳ್ ತೊಱೆ[ಪಾಠಾಂ. ಱ]ಹಂ ಕ್ಷೀಣವಾದಂಗಳೊಳ್ ಬಡತನಂ ಸ್ತ್ರೀಮಧ್ಯದೊಳ್ . . . ಅಲ್ಲದಿಲ್ಲ ಪೆಱತೇನಾರಯ್ವಡಾ ದೇಶದೊಳ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧-೧೧೧). **ತೊರೆಹ**: ತೊರೆಹ: (ಅಧಿಕಾರ, ಹಕ್ಕು, ಬಾಧ್ಯತೆ, ಮೊ.ಗಳ) ವಿಧಿಗನುಸಾರವಾದ ಪರಿತ್ಯಾಗ (Abdication. ಇಂಕನಿ). [ತೊಱೆ₁ + – ಹ₂]

ತೊಱೊಗಂಗ (ನಾ). (?) : ಸಂಸ ತೊಱೊಗಂಗಗೆ ಕಟ್ಟಿದ × ಡಿಯ . . . [ಯ]ದು (ಸಾಇಇ. XX, ೨೯-೨೨; 1044). [?]

ತೊಱ್ತುಱಿದುಳಿ 'ತೊಱ್ತುಱಿದಂಟು' ನೋ.

ತೊಟಕಲ್ (ನಾ). ತಿರುಗುವಿಕೆ; ಸುತ್ತುವಿಕೆ: "ತೊಟಕಲ್ ತೊಟಲ್ವುದು" (ಶಮದ. ಪಾ. ೧). [<ತೊಟಲ್₁ + – ಕಲ್₄]

ತೊಟಲ್₁, ತೊಳಲ್₁, ತೊಳಲು₁, ತೊಟಲು (ಕ್ರಿ). ೧. ತಿರುಗಾಡು; ಸಂಚರಿಸು; ಅಲೆದಾಡು: ಚಂಗೆವೊಕ್ಕಡವಿಯಂ ತೊಟಲ್ವಲ್ಲಿಯೊಂದು ಮರದ ಪೊಟರೊಳಿರ್ದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮೯-೬); ಅಂತು ಭರತೇಶ್ವರಂ

ಸಕಳಾಂತಃಪುರಸಹಿತಮಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಮಿಸಿ ವನಾಭ್ಯಂತರಮಂ ತೊಟಲೆ (ಆದಿಪು. ೧೧-೮೩); ಒಂದು ದಿವಸಂ ಯುವರಾಜನಿಂದಾಯುಧಮನೇಱಿ ಬೇಂಟೆಯ ವಿನೋದದಿಂ ತೊಟಲುತ್ತುಮಿರೆಯಿರೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೧೬); ಈ ಕಾಂತಾರದೊಳ್ ವ್ಯಾಧರಾಗಡೆಯತ್ಯಾಗ್ರಹದಿಂ ತೊಟಲ್ವರ್ (ಪಂಚತಂ. ೯೬-೧೮); ಶಾಸ್ತ್ರದಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದೆ ತೊಟಲುತಿರ್ದಂ ಧರಾಮಧ್ಯದೊಳ್ (ನೇಮಿಪು. ೩-೧೬೨); ನೀಂ ತೊಟಲದ ಪಟ್ಟಣಂ ಪುಗದ ನಂದನಂ . . . ಆವುದು (ಜಗವಿ. ೧೬-೦೨೩); ಗಗನದೊಳೂರ್ಮಿಯಿಂ ತೊಟಲುತಿರ್ಪ ವಿಯಚ್ಚರಸಂಕುಲಕ್ಕೆ . . . ಫಲಸಾರಮನಿತ್ತು (ಕುಸುಮಾ. ೯-೨೬). ೨. (ಸಂಸಾರಚಕ್ರದಲ್ಲಿ) ತಿರುಗಂ; ಸುತ್ತಿ ಬರಂ; ಭ್ರಮಣೆ ಹೊಂದಂ: "ತೊಟಲ್-ಭ್ರಮಣೇ" (ಶಮುಧಾ); ಬಗೆದೀಡಾಡೆ ದುರಂತ ದುಃಖತತಿಗಳ್ . . . ಇನ್ನೆಗಮೋರಂತೆ ತೊಟಲ್ದನಿಂ ತಿರಿಯಲಾಱೆಂ ಭವಾಂಭೋಧಿಯೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೯-೬೦); ಅರ್ಧಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗಿ ಭೋಗಂಗಳನುಂಡು ಮತ್ತಂ ಸಂಸಾರಚಕ್ರದೊಳ್ ತೊಟಲ್ದು ಕಡೆಯ ತೀರ್ಥಕರನಕ್ಕುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೫೧); ಗಾಣದೆತ್ತಿನಂತೆ ನಿಯಮಂಗೆಟ್ಟು ತೊಟಲುತ್ತಿರದೆ ಆಲದ ಬಿಟಲಂತೆ ನೆಲಕ್ಕಿಳಿಗದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫-೯೯). ೩. ಸುಳಿದಾಡಂ; ಸಂಚಲಿಸು; ಹೊಳೆ: ಸುಭದ್ರೆಯ ರೂಪು ಕಣ್ಣ ಪಾಪೆಯಂತೆ ಕಣ್ಣೊಳೆ ತೊಟಲೆ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೬೯ ವ); ಕಣ್ಣೊಳ್ ತೊಟಲ್ವಂದದಿಂದಾ ನಿದ್ರಾಂಗನೆ ಸೊಗಯಿಸಿಯಂದಳಿರುಳೊಳ್ ತತ್ಖೇಚರಾಧೀಶನಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೫ ೮೦); ಪ್ರಿಯೆಯ ಭಂಗಿ ತೊಟಲ್ದಪುದೆನ್ನ ಚಿತ್ತದೊಳ್ (ಶೃಂಗಾರ. ೩-೩೮); ಎನ್ನ ಚಿತ್ತಮಂ ನೋಯಿಸೆ ಕಣ್ಗಳೊಳ್ ತೊಟಲುತಿರ್ದಪನಂಗಜಂ (ಬಂಹರಿ. ೮-೫೫); ಒಲಸುವ ಮೆಯ್ಯುಮಾಗುಳಿಸುವಾನನಮುಂ ನಯದಿಂ ತೊಟಲ್ವ ಕಣ್ಮಲರುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೪-೧೫). ಪೆಣ್ಣ ಕಣ್ಣೊಳ್ ತೊಟಲೆ ಧೈರ್ಯಂಗೆಟ್ಟು ಬಾಯ್ಬಿಟ್ಟು ಕನ್ಯಾರತ್ನಂ ತನಗೆಂತು ಸಾಧ್ಯಮಪ್ಪುದೆಂದು ವಿಚಾರಿಸಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೩-೪೨ ವ); ೪. ಗಸ್ತು ತಿರುಗಂ; ಪಹರೆ ಮಾಡಂ: "ಗರವಟಿಗೆವಂದಂಗೆ ಪಾತಿಗೆಟ್ಟವಂಗಂ ತೊಟಲ್ದುದೆಂದೆಂಬ ನಾಮಂ" (ಸಂಜೀವ. ೧೪); ರವಿಕಿರಣನಿಕರದ ತೆಱದಿಂ ತೊಟಲುತ್ತುಮಿರ್ಪ ದಂಡಕನೆಂಬಾ ತಳಾಱಂ ಕಂಡು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೨೬). ೫. ಹೋಗು; ಗಮಿಸು; ನಡೆ: ಇಡುವಂತೆ ಪುಯ್ಯಲಂ ತಮ್ಮ ಕರಾಗ್ರದೊಳ್ ತೊವಲನಾಂತು ನೆಟಲ್ಗೆ ತೊಟಲ್ದಪಾನೆಗಳ್ (ಬಾಧಪು. ೪-೮೨). ೬. ಸುತ್ತಾಡಿ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡು: ಆತಂಗೆಯಾತನ ಬೇಡುವುದೆಲ್ಲಮಂ ಕುಡುವೆನೆಂದು ತೊಟಲ್ವ ಗೋಸಣೆಯಂ . . . ಅರಸಂ ಕೇಳ್ದು (ಪದ್ಮಾರಾ. ೫೦-೨೨). ೭. ಹುಡುಕು; ಶೋಧಿಸು: ಕುರುಡರ್ಕುರುಡರ ಬಟ್ಟೆಯಂ ಪರಿಪರಿದುಂ ತೊಟಲ್ದತೆಱದೆ (ಸಮುಷ. ೧೦-೧೮೪); ಎಣ್ಬಟ್ಟೆಗಳೊಳ್ ನೃಪನಂ ಕಾಣ್ಬನ್ನಂ ತೊಟಲಿಮೆಂದು ... ಒಂದೊಂದು ದೆಸೆಗೆ ಪೊಱಮಟ್ಟಪ್ಪಗಳ್ (ದಶಕು. ೪-೧೯). ೮. ಕಷ್ಟಪಡು; ಹಿಂಸೆಪಡಂ; ಸಂಕಟಗೊಳ್ಳು: ಮನದೊಳ್ ತೊಟಲುತ್ತಂ ತಾಂ ಮನಪೊಲ್ಲದೆ ತನಗೆ ಸೇವಮೆಂದೆನುತೊರೆದಳ್ (ಕಾದಂಉ. ೫೦); ಮೂಱುಂ ಭುವನದೊಳಂ ತೊಟಲುತಿರ್ಪ ಜೀವಾವಳಿಯಂ ಭುವನಾಗ್ರಕ್ಕೆಯ್ದುಸುವರ್ತಪತವಗೆ ಪಿರಿಯರಾ ಮಹಾತ್ಮರ ಜೈನರ್ (ಸಮುಷ. ೪-೯೫); ಬೊಬ್ಬಲ್ ಪೆಱುವಳಂತೆ ತೊಟಲುತ್ತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೧೬೦); ಮೃಗಾವಳಿ ತೃಷೆಯಿಂ ತೊಟಲ್ದು ಪರಿತಾಪಮನೈದೆ ವನಾಂತರಾಳಮಂ ಬಳಸಿ ದವಾನಳಂ ಬಳಸಿತ್ತುಷ ಮರೀಚಿಮರೀಚಿಸಂಚಯಂ (ಉದ್ಭಟ. ೯-೮೪); ಎರೆವರ್ ತಮ್ಮಯ ಬಡತನದಿರವಿಂಗೆ ತೊಟಲ್ವರ್ (ದಶಕು. ೬-೧೧೫); ಈ ಪರಿಯ ತೊಟಲುತ್ತುಮವಸರದೊಳಾನ್ ತಳ್ವಿ ಬಿಡುವಾಗಿ ಪರಿದೆನ್ (ಅಂಶಿಗೊ. ೧೧-೨೧೩). **ತೊಳಲ್$_1$**: ೧. ಆಱಿಸಿ ತೊಳಲಿದರಿಲ್ಲ . . . ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದರಿಲ್ಲ ಅದು ತನ್ನ ತಾನಹ ಕಾಲಕ್ಕಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೬೪-೧೫೬); ಕೂಡ ಹಡೆಯದೆ ತೊಳಲ್ವ ನವಿಲ ತಂಡಂಗಳಂ . . . ನೋಡುತುಂ ಕೊಂಡಾಡುತಿರ್ದನಾ ವನದೊಳಗೆ (ನಂಬಿರ. ೫-೧೦೫). ಸತತಮುಂ ಕಾಲು ನಿಲ್ಲದೆ ತೊಳಲ್ವ ಸೂರ್ಯನು ದೈವವೆಂತಹನು (ಬಸವು. ೫೪-೧೨); ಬನದೊಳು ಬೇರು ಬಿಕ್ಕೆಯನಱಸಿ ತೊಳಲ್ದುದು ಸಾಲದೇ (ಕುಮಾವಿ. ೯-೪೦); ಅಱಸಿ ಕಾಲ್ಗೆಱಗುವೆನೆನುತೆದ್ದು ತನು ತರಹರಿಸುತ ತೊಳಲ್ದಳಾಲಯುವ (ಪ್ರೋಹತ. ೨೬-೪೯). ೨. ತ್ರೇತೆಯಲಿ ರಘುರಾಮನಾಮದಿ ಸೀತೆಯಂ ಹೋಗಾಡಿ ದಶಶಿರದಾತನಿಂ ಬ್ರಹ್ಮತಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ತೊಳಲ್ದುಱಸುತಿರನೇ (ಬಸವು. ೫೪-೩೯); ಶಿವಪದವನಱಿಯದ ತೊರ್ಳಲ್ವರಿಂತು ಭವಾರ್ಣವದೊಳ್ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೧-೧೬೭). ೩. ನೆಳಲ ನುಂಗಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಬಾನೆಡೆಯೊಳಂ ತೊಳಲಲಾಱದುದು ಪದಂ (ವೀರಶರ. ೫-೧-೫೬). **ತೊಳಲು$_1$**: ೧. ಬೆಳುದಿಂಗಳು ಬಿಸಿಲಾಯಿತ್ತು ಕೆಳದಿ ಹೊಳಲ ಸುಂಕಿಗನಂತೆ ತೊಳಲುತ್ತಿದ್ದೆನವ್ವ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೪೩-೧೦೦); ಆಗಮಂಗಳ ಹಿಂದೆ ತೊಳಲದಿರು ತೊಳಲದಿರು (ಅರವ. ೨೧-೫೫); ತೊಳಲಿದೆನು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮೊದಲಾಗಿ ಕಡೆಹಗಲ ತನಕ (ಹರಿಶ್ಚ. ೧೧-೧೪); ವನಿತೆ ನಿಮ್ಮೊಡನೆಂತು ತೊಳಲುವಳನವರತ (ಕುಮಾವ್ಯಾಸ. ೧೬-೬೨); ನಿಮ್ಮಾಜ್ಞೆಯೊಳು ಲೋಕಂಗಳ ತೊಳಲಿದೆಂ (ಚಬಸು. ೩-೭); ಬಹುದೇಶಂಗಳ ತೊಳಲಿ . . . ಮಣಿಪುರಕೆ ನಡೆತಂದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೬ ಸೂಚನೆ). ೨. ತಮ್ಮ ಮಾನಸಿಕ ಪಾಪದ ಫಲವಾಗಿ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ತಿರ್ಯಗ್ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಆರಾರು ಸಲ ತೊಳಲಬೇಕಾಗುವುದು (ಕಾವ್ಯಸ. ೬೩); ಆ ಮೀನ ನುಂಗಿದುದು ಬಳಿಕೊಂದು ಮೀನದಂ ಮತ್ತೊಂದು ಮೀನ್ನುಂಗಿತಾ ಮೀನ ನುಂಗಿತೊಂದು ತೊಳಲುತೊಂದೊಂದನೊಂದಿಂತು ನುಂಗಲ್ (ಜೈಮಿಭಾ. ೬-೮); ಯುವಮುಖಸರಸಿಜದೊಳ್ ನೃಪನ ಕಣ್ಗಳೇಂ ತೊಳಲಿ [ಪಾಠಾಂ. ೧]ದಮೋ (ರಾಜಶೇ. ೪-೧೧೫). ೩. ಅವನನಱಸಿದ ನಿರುತ ಮಾರುತತನಯ ಕಾಣದೆ ಹಳ್ಳವನು ತೊಳಲಿ (ಸಂಭಷ. ೨೩-೬೬); ಮದುಮಗಂ ಕಾಣದಿರಲು . . . ಕೆರೆ ಕುಂಟೆಗಳನೆಲ್ಲ ತೊಳಲಿ ಪೊನ್ನಂಗೆ ದೊರಕಿದುದಳಲ ಪಾಲು (ಕಾಲೂರ. ೧೬೯-೪೦೫). ೪. ಹಿರಿದಾಗಿ ಮನದಲಿ ತೊಳಲಿದಿರಿ (ನಳಚ. ೨-೪೭); ಕಾಲುಗಂಜಿಗಳಲಿ ತೊಳಲಿ ಕೂಲಿ ಮಾಡಿ ಉಂಬ ಹೆಣ್ಣು . . . ಬಂದಳು (ಕವಿಕೋ. ೪೧-೯); ಹಲವು ಯೋಜನೆಗಳ ಸುಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ಅವಳು ತೊಳಲುತ್ತಿದ್ದಳು (ತ್ಯಾಗಮ. ೧೬೪); ಹೇಗಾದರೂ ಆಸೆ ಫಲಿಸೀತೋ ಏನೋ ಎಂಬ ಕನಸಿನಲ್ಲೇ ತೊಳಲುವರು (ಶಿಕ್ಷದ. ೬೬೭). **ತೊಟಲು**: ೨. ತ್ರಿಪಿಷ್ಟನರೇಂದ್ರಂ ಭವಮಾಲೆಯೊಳ್ ತೊಟಲಿಯುಂ ತಾನಂತ್ಯತೀರ್ಥೇಶನಪ್ಪನುಮೆಂದಾ ಭರತಂಗೆ ಪೇಟ್ದನೊಲವಿಂ (ಶಾಂತೀಶ. ೨-೬೫).

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ಚುಟಲ್; ಮಲ. ಚುಟಲು; ತುಳು. ತುಲಿಪು, ತುಲಿಯು, ಸುಲಿಪು; ತೆಲು. ಸುಡಿಯು]

ತೊಟಲ್$_2$, ತೊಳಲ್$_2$ (ನಾ). ೧. ಸುತ್ತಾಟ; ತಿರುಗುವಿಕೆ: (ಕ). ೨. ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ; ತಬ್ಬಿಬ್ಬಾಗುವುದು: (ಕ). **ತೊಳಲ್$_2$**: ೨. 'ಕಣ್ದೊಳಲ್$_2$' ಪರಾ. ೩. ಬವಣೆ; ದುಃಖ; ಚಿಂತೆ: ಕಣ್ಣನೆನ್ನ ಕಣ್ಣಲಿ ನಟ್ಟು . . . ತೋಡಿದಳು ತೊಳಲ (ಹೊಂಗಳು. ೧೬-೧೭). [< ತೊಟಲ್$_1$]

ತೊಟಲಿ (ನಾ). ೧. ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗುವಿಕೆ. 'ಕಣ್ಣಂದೊಟಲಿ' ಪರಾ. ೨. = ತೊಟಲಿಕಲ್ ೧. : ಕಾಯ್ದ ಶೃಂಖಲೆಗಳಿಂದವಳಿಸಿಯುಂ ತೊಟಲಿಯೊಳ್ಪೀಸಿಯುಂ ಎಣ್ಣೆಯೊಳ್ಕಾಸಿಯುಂ . . . ಇಂತನೇಕ ಪ್ರಕಾರಂಗಳಿಂ ಪೀಡಿಸಿ (ಪಸಾರ. ೧೪೯). [ತೊಟಲ್$_1$ + -ಇ$_3$]

ತೊಟಲಿಕಲ್, ತೊಳಲಿಕಲ್ಲು, ತೊಟಲಿಕಲ್ಲು (ನಾ). ೧. ಮರ ಅಥವಾ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬತ್ತ ಒಡೆಯುವ ಕಲ್ಲು; ಬತ್ತ ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲು;

ಒಡೆಗಲ್ಲು : "ತೊಟಲಿಕಲ್ಲಿನಲ್ ಸಂಘಟಿಗೆ ನಾವುಮಕ್ಕುಂ" (ಸಂಜೀವ. ೫) ; ಪಟಯಿಗೆ, ತೊಟಲಿಕಲ್ [ಪಾಠಾಂ. ತೊಟರಿಕಲ್] (ಶಬ್ದಾನು. ೧೪೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). ೨. "ತಿರುವುವ ಗುಂಡು" (ಶ್ರಭಂ). **ತೊಳಲಿಕಲ್ಲು :** "ತೊಳಲಿಕಲ್ಲು = ಭತ್ತ ಒಡೆಯುವ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಕಲ್ಲು" (ಅನಕೋ. ೬೮). **ತೊಟಲಿಕಲ್ಲು :** ೧. ಕೊಡಲಿ ಕತ್ತಿ . . . ತೊಟಲಿಕಲ್ಲ ಅಸುವೆಕಲ್ಲು ಕಲ್ಲೊರಳು ಕಲ್ಲೊನಕೆಯಿಂದಿವು ಮೊದಗಾಗೊಡೆಯುವಂ ಮೊದಲನೆಯ ಅನರ್ಥದಂಡವಕ್ಕುಂ (ಪಶಾರ. ೩೧೩). [ತೊಟಲಿ$_1$ + ಕಲ್$_3$]

ತೊಟಲಿಕಲ್ಲು 'ತೊಟಲಿಕಲ್' ನೋ.

ತೊಟಲು 'ತೊಟಲ್$_1$' ನೋ.

ತೊಟಲ್ಕೆ, ತೊಳಲಿಕೆ, ತೊಳಲ್ಕೆ (ನಾ). ೧. ಅಲೆದಾಡುವಿಕೆ ; ಸುತ್ತಾಟ : ಚತುರ್ಗತಿಭ್ರಮಣರೂಪದಿನನೇಕಕ್ಲೇಶಂಬಡುವ ಜೀವ ರಾಶಿಯ ತೊಳ[ಟ]ಲ್ಕೆಯುಂ ಸಂಸಾರಮೆಂಬುದು (ಪಶಾರ. ೫೩೬). **ತೊಳಲಿಕೆ :** ೧. ತಿಳಿಗೊಳನ ತಂಪಗಿವ ತಕ್ಕೆಯ ತೊಳಲಿಕೆಯ ತಾವರೆಯ ತನಿಪರಿಮಳದ ವಿಸರದ ಹಸರದಲಿ ತೀಡಿದುದು ತಂಗಾಳಿ (ತೊರರಾ. ೨-೬-೩). ೨. ಗಸ್ತು ತಿರುಗುವಿಕೆ ; ಪಹರೆ : ಗರವೊಟ್ಟಿಗೆಯ ತೊಳಲಿಕೆ ತೆರಳಚಿತು ತಿತ್ತೀಸು ಕೋಟಿಗಳ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೨೦-೫೬) ; ಪಾಳಯವು ಗಜಬಜಿಸೆ ತೊಳಲಿಕೆಯಾಳು ನೆರೆದುದು (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೮-೪೪). ೩. ತೊಳಲಾಟ; ಬವಣೆ: ಮಱುಗಿದನಂದಿನಿರುಳಲಿ ಕರುಳುಗಳ ತೊಳಲಿಕೆಯ ತಾಪದಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೨೯-೩). **ತೊಳಲ್ಕೆ:** ಹುರಿ ಮಣಲ ಭರವಸಮುಂ ತೊಳಲ್ಕೆಯುಂ ಬಳಲ್ಕೆಯುಂ ಕಾಳಗದೂಳಿಗಮುಂ ಕನಸಿನೊಳಮಿ ಲ್ಲೆನಿಸಿ (ಎಕ. XI, ಚೊಳಕಾ. ೨೦-೪೨; 1278 ?). [ತೊಟಲ್$_1$ + – ಕೆ]

ತೊಟಲ್ಚು, ತೊಳಲಿಚು (ಕ್ರಿ). ೧. ತಿರುಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಸುತ್ತಾಡಿಸು ; ಅಂಗನೆ . . . ಎಟ್ಟರುತ್ತಿರೆ ಜನಂ ಕಂಡೆಯ್ದೆ ವಿಭ್ರಾಂತಿಗೊಂಡಿರಲಂತಂತೆ ತೊಟಲ್ಚಿ ವಿದ್ಯೆಗಳನಂಗಾಗಾರದತ್ತೊಯ್ಯೆ (ನೇಮಿಪು. ೮-೫೮) ; ವೇದೋದಯಮಮಘೆಕ್ಕತವಂದೇದೊರೆಯನುಮಂ ತೊಟಲ್ಚುಗುಂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೊಳ್(ವರ್ಧಪು. ೧೩-೨೦); ಅಮಿತಶ್ರಮದಲ್ಲಿಯಳ್ಕಾಡೆ ತೊಟಲ್ಚಿ ತೂಳ್ದು ಕಡುಪಿಂ ಕೆದಱಿಟ್ಟ ಮಹಾಂಧಕಾರಮಂ ಕೂಡೆ ಗುಹಾಳಿಯಂ ಪುಗಿಸುತಿರ್ದುದು ಚಂದ್ರಿಕೆ (ಕುಸುಮಾ. ೧೦-೧೩). ೨. ಪ್ರಕಟಿಸು ; ಸಾರು : ಪೊಟರೊಳಗೆಲ್ಲಂ ಗೋಸನೆಯಂ ತೊಟಲ್ಚಿ [ಪಾಠಾಂ. ತಗುಲ್ಚಿ]ದೊಡೆ (ಪಡ್ಮಾಕಾ. ೭೮-೪). **ತೊಳಲಿಚು :** ೧. ಅಳಿಯನನು ಕಾಣದೆ ವಿದರ್ಭನು ತೊಳಲಿಚಿದನನುಚರರ ನಾನಾ ಹಳುವದಲಿ ಹಳ್ಳಿಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೩-೨-೧೬). [ತೊಟಲ್$_1$ + – ಚು$_1$]

ತೊಟಲ್ತರ್ (ಕ್ರಿ). ಸುತ್ತಾಡಿ ಬರು ; ಅಡ್ಡಾಡು : ಮೃಗಯಾವ್ಯಾಜದಿನೊರ್ವ ಶಂತನು ತೊಟಲ್ತರ್ಪಂ ಪಳಂಚಲ್ಕೆ ತನ್ಮೃಗಶಾಬಾಕ್ಷಿಯ ಕಂಪು ತಟ್ಟೆ ಮಧುಪಂಬೋಲ್ ಸೋಲ್ತು (ಪಂಪಭಾ. ೧-೭೦) ; ಕುಂದದ ಮುಗುಳ್ಗಳುಮಸುಗೆಯ ಕೆಂದಳಿರ್ಗಳುಮಬ್ಜದಲರ್ಗಳುಂ ಬೆರಸು ತೊಟಲ್ತಂದವುವು ತಮಾಳಲತೆಗಳಿಂದಮರರ್ ನೋಡೆ ಚರಿಯಿಪರ್ ವನಚರಿಯರ್ (ವರ್ಧಪು. ೧೦-೧೯). [ತೊಟಲ್$_1$ + ತರ್]

ತೊಟಸು$_1$, ತೊಳಸು$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. (ನೀರನ್ನು) ಕದಡು ; ಅಲ್ಲಾಡಿಸು ; ಕಲಕು : ಆಟೋಪದಿಂ ಪೊಕ್ಕು ಸಾಗರವಂ ಕೂಡೆ ತೆರಳ್ಚಿದಂ ತೊಟಸಿದಂ ತುಳ್ಕಾಡಿದಂ (ಜಗವಿ. ೬-೧೮). ೨. (ಸೌಟನಿಂದ ಸಾರು ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು) ತಿರುಗಿಸು ; ತಿರುವು ; ಗೊಟಾಯಿಸು : ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೆಂಬ ಕೊಪ್ಪರಿಕೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ . . . ಮಾಸಋತುಗಳೆಂಬ ಸಟ್ಟುಗದಿಂ ತೊಟಸುತ್ತುಂ ಭೂತಂಗಳಂ ಜವನಡುತಿರ್ದನಿಂತೆಂಬುದೆ ವಾರ್ತೆ (ಪಂಚತಂ. ೬೫-೫) ; ಮಸಣದ ಕಿಚ್ಚಿನಿಂ ನರಕಪಾಲದ ಭಾಂಡವನಿಟ್ಟು ಮಜ್ಜೆಯ ರಸವೆಸರಾಗೆ ಕೀಲಿಗನ ಹೆಂಡತಿ ತಾಂ ತೊಟಸುತ್ತ ಮೂಳೆಯೊಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೧-೧೮೩) ; ಆತಕ್ಕಿಯಂ ಪೊಯ್ದು ತೊಟಸಿ ಕುದಿ ಬರಲೊಯ್ಯನೆ ಮೇಲರ್ಬಿದ ನೊರೆಯಂ ತೆಗೆದು ಬಿಸುಟು (ದಶಕು. ೧೩-೧೩೧ ವ). ೩. ಹೊಟ್ಟೆ ಕಲಕು; ಓಕರಿಕೆ ಬರುವಂತಾಗು : (ಸ). ೪. ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳ್ಳು ; ಕ್ಷೋಭೆಯುಂಟಾಗು : ಅಂಗನೆಯಂ ಪಿಡಿದೊಯ್ದರೆಂದು . . . ಪುಯ್ಯಲ ಗಾವಳಿ ಕೆಯ್ಯನಿಟ್ಟುದೀ ತೊಟಸಿದ ಪಾಂಗೆ ಕಿಟ್ಟಲೆ ಕಿಟಂದಲೆಯಾದುದು ಕೂಡೆ ಪಟ್ಟಣಂ (ಅನಂಪು. ೧೦-೭೩). ೫. ಹುಟ್ಟುಹಾಕು; ದೋಣಿ ನಡೆಸು: ನೆತ್ತರ ತೊಱೆಯಂ ಮರುಳ್ತೊಟಸಿ ಪಾಯಿಸುತಿರ್ದುವು (ಪಂರಾಮಾ. ೧೩-೬೬). **ತೊಳಸು$_2$:** ೨. ಎಲ್ಲರ ಹೆಂಡಿರೂ ತೊಳಸಿಕ್ಕುವರು ಎನ್ನ ಗಂಡಂಗೆ ತೊಳಸುವುದಿಲ್ಲ (ಸರ್ವವ. ೬೪-೩೪೨) ; ಅಲಗನೊಡಲೊಳು ತೊಳಸಿದಂತಿರೆ ಬಳಲಿದನು ಭೂಪಾಲ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ಓದಿ. ಪರಿ. ೨೮೩) ; ಕುದಿ ಬಂದಾಗ ಒಮ್ಮಾನ ಹಾಲ ಹುಯಿದದನು ಸಟ್ಟುಗದಿ ತೊಳಸಿ (ಸೂಪಶಾ. ೧-೪೦) ; ೩. ವಾಂತಿ ಬರೋ ಹಾಗೆ ಆಗುಲ್ಲ, ಹೊಟ್ಟೆ ತೊಳಸುಲ್ಲ (ಮನೋನಂ. ೫೮); ಅವನಿಗೆ ಹೊಟ್ಟೆ ತೊಳಸಿ ಬಂತು (ರಾದಾನ. ೭೨). ೬. ಸುತ್ತಾಡು; ಅಲೆ : ತೊಳಸದಿರು ಬ್ರಾಹ್ಮ್ಯವನು ಭಕ್ತಿಸ್ಥಳವು ಬೇಱೆಯ ಮಾರ್ಗ ವಹುದಿದು ತಿಳಿದು ನೋಡಾ ದರ್ಶನಂಗಳನಲ್ಕೆ (ಬಸಪು. ೩-೭೧); ಆ ನೃಪ ತಿಳಕನ ವಾಗ್ವೈಭವಕ್ಕೆ ಮೂಱುಂ ಜಗವಂ ತೊಳಸಿದೊಡೊರ್ವನೆ ಸಮನಾಗುಳಿದುದಱಿಂ ಶೇಷನೆನಿಪನಿನ್ನುಂ ಶೇಷಂ (ಧರ್ಮನಾ. ೩-೨೮). ೭. ಬಳಸು ಮಾತಾಡು; ಸುತ್ತು ಮಾತಾಡು : ತೊಳಸಲೇನೂರ್ವಸಿಗೆ ಜನಿಸಿದ ಅಲಘುಮುನಿ ಮಾತಂಗನೆಂಬಗ್ಗಳಿಯನುದ್ಭವಿಸಿದನಲಾ ಮಾತಂಗಿಯುದರದಲಿ (ಬಸಪು. ೫೬-೭೨). ೮. ಕಾದಾಡು; ಎದುರಿಸು: ಅಱಿದೆನಱಿದೆನೆಂದು ಮಱಿವೆಯ ತೋಟಿಯ ತೊಳಸುತ್ತ (ಪೋಳಿವಾ. ೦೬೫-೬೬೦). ೯. ಕೀಳು ; ಕಳಚು (?) : ಕಾಳುಗೆಡೆದರೆಯಗ್ನಿಯಾದರು ಕೀಳುವರು ನಾಲಿಗೆಯ ಕೃತಕವ ಮೇಳಯಿಸಿದರೆ ಸುರಪನಾದರು ಕಣ್ಣ ತೊಳಸುವರು (ಶಂಕದಾ. ೯-೬೪) : "ಕುಟ್ಟು" (ಶಂಕದಾ. ಕೋಶ).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತುಟ, ತುಟ್ಟೈ, ತುಟುಪ್ಪು, ಚುಲವು ; ಮಲ. ತುಟಯು ; ತುಳು. ತುಳಾವು, ಸುಲಾವು]

ತೊಟಸು$_2$, ತೊಳಸು$_4$ (ನಾ). ೧. ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗುವಿಕೆ ; ಪರಿಭ್ರಮಣ : (ಸ). ೨. (ಮನಸ್ಸಿನ) ಅಲೆದಾಟ ; ಚಂಚಲತೆ : (ಸ). **ತೊಳಸು$_4$:** ೩. (ಕಣ್ಣು) ಹೊರಳುವುದು : ಮುಚ್ಚಿರ್ಪ ಕಣ್ಗಳಂ ತೆರೆದು ತೊಳಸಿನ ಬೆಳ್ಪು ಚುಚ್ಚಿ (ಕಾಲೂರ. ೧೬೩-೩೮೪). ೪. ಘರ್ಷಣೆ; ತಿಕ್ಕಾಟ : ಅಱಿಯದುದನಱಿದಲ್ಲಿ ಮಱೆದು ಮಱೆದುದನಱಿದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಉಭಯದ ತೋಟಿಯ ತೊಳಸು ನಿಂದಲ್ಲಿ ನಿಃಕಳಂಕ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಲಿಂಗದ ಅಂಗ ಕರತಳಾಮಳಕವಾಯಿತ್ತು (ಪೋಳಿಮಾ. ೯೩-೩೬೯) ; ಬಳಿಕೆಮಗೆ ಬಲವದ್ವಿರೋಧದ ತೊಳಸು ಬಿದ್ದುದು ತೋಟಿಗಾಱದೆ ಜಲಧಿಮಧ್ಯದಲೂರ ಕಟ್ಟಿದೆವು (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೨-೧೮). ೫. ತೊಡಕು ; ಸಿಲುಕಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; 'ತೊಳಸುಗೊಳ್ಳು' ಪರಾ.

ತೊಳಸಾಗು = ಗೊಂದಲಗೊಳ್ಳು ; ಕೆಡು : ಯಮನಂದನನ ನುಡಿ ಸಂಧಾನದಲಿ ಸಂಜನಿಸಿತಾದೊಡೆ ಕಾಣೆನವನಿಯ ಹೊರೆಗೆ ಹರಿವುಗಳ ಮನದೊಳನುಸಂಧಾನವಂತಕತನುಜನಲಿ ತೊಳಸಾಯ್ತು ತೋಟಿಯ ನೆನಹು (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೩-೭). **ತೊಳಸುಮೆಳಸು** = ಗೋಜು ; ಸಿಕ್ಕು : ತಿಳಿಯ ಬಾರದು ಖಳರ ಕುಟಿಲದ ತೊಳಸುಮೆಳಸು (ಅಂಬಿಕಾ. ೨೦-೧೭).

[<ತೊಟಸು$_1$]

ತೊಟ್ಟುಕುತ್ತು (ನಾ). (?) : ಒಕ್ಕಲಾಳಿಮಣ್ಣು ಕಾದುವೊಂಗಿದು ಕಣ್ಗಟ್ಟು ತೊಟ್ಟುಕುತ್ತುವೆ [ಕ್ಕೆ] (ಪ್ರಾಅರಿ. ೧೯೩೦, ೫೭-೧೦ ; ಸು. 800).

[ಇದು 'ತೋಳ್ಕುತ್ತು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ ?]

ತೊಟ್ಟಾಳ್, ತೊಳ್ತಾಳ್ (ಕ್ರಿ). ತೊತ್ತು ಮಾಡಿ ಆಳು ; ಪ್ರಭುತ್ವ ನಡೆಸಂ : ಸಿರಿಯಂ ನೀನುಯ್ದು ತೊಟ್ಟಾಳ್ದು [ಪಾಠಾಂ. ಳ್ದು] ರಾಗದಿನೆನ್ನೊಳ್ ಸುಕಮಿರ್ಪುದು (ಪಂಪಭಾ. ೮-೬೬). **ತೊಳ್ತಾಳ್** : ನೀನೆ ಆಳ್ಮಾಡಿಕೊಳಲಲ್ಲೆನಲ್ ಬಪ್ಪುದೇ ನೀನೆ ತೊಳ್ತಾಳ್ವ [ಪಾಠಾಂ. ತ್ತಾಳ್ವ, ತ್ತಾಳ್ದ]ಡಿನ್ನಲ್ಲೆನಲ್ ಬಪ್ಪುದೇ (ನಂಬಿಕ. ೬-೧೫೦).

[ತೊಟ್ಟು + ಆಳ್₁]

ತೊಟ್ಟು, ತೊತ್ತು, ತೊರ್ತು, ತೊಳ್ತು (ನಾ). ೧. ದಾಸಿ ; ಸೇವಕಿ : "ಪೋಟಾ, ಚೇಟಾ, ಚೇಟೀ, ದಾಸೀ, ಕುಟಹಾರಿಕಾ – ಈ ೫ ತೊಟ್ಟು" (ಹಲಾಯು. ೮೧-೩೩೫); ತೊಟ್ಟನುಟಿದಂತುಟಿದ ಮಹಾಪುರುಷರಱಿಯದುಟಿದರೆ ಸಿರಿಯಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೭೫) ; ಧರೆಯಂ ಪಟಿಕೆಯ್ದು ತೊಟ್ಟನುಟಿವಂತುಟಿದಂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ ಚಕ್ರಧರಂ (ಆದಿಪು. ೪-೮೬) ; ನಿನ್ನ ತೊಟ್ಟಿರೊಳಿನಿತೇಕೆ ಭಕ್ತಜನವತ್ಸಲ ನಿರ್ದಯನಾದೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೨೪) ; ಪೊಲೆಯರಾಡಿನ ಪೆಸರ್ ಮಾಣಿಕದೇವಿಯೆಂಬಂತೆ ತೊಟ್ಟಿನ ಪೆಸರ್ ಸಿರಿಯ ದೇವಿಯೆಂಬಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೧೬೬). ೨. ದಾಸ ; ಸೇವಕ : ತೊಟ್ಟೆಂದು ದಾಸನುಂ ದಾಸಿಯುಮಕ್ಕುಂ (ಶಮದ. ಸ. ೩೩ ಪ್ರಯೋ). ೩. ಹಾದರಗಿತ್ತಿ; ಜಾರೆ: ಮತ್ತಮೊಂದೆಡೆಯೊಳೊರ್ವರ ತೊಟ್ಟು ಲಲಿತಾಂಗಂ ಬಂದನಿನ್ನಾವಾತನ ತೋಟಿಸಿಂಗುವಿನಂ ನೆರೆವನೆಯೊಳಿರ್ದು ಬರ್ಪಮೇಟಿಮೆಂದು ತನ್ನಾಳ್ದಿಚ್ಛೆಯರಪ್ಪ ಬಧಿರೆಯರ್ಗಂ ಮೆಲ್ಲನೆ ಪೇಟ್ದುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೪೯). **ತೊತ್ತು** : ೧."ಕುಟಹಾರಿ ಚೈಟಂ ಚೇಟಿ ದಾಸಿಯೆನೆ ತೊತ್ತಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೦-೪); ಎಲೆ ತೊತ್ತ ನಿನಗಿನಿತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನಾವರ್ಮಾಡಿದರ್ (ಹಂಡತಂ. ೧೫೫-೩) ; ಪ್ರಭುದೇವರ ತೊತ್ತಿನ ತೊತ್ತಿನ ಮಱುದೊತ್ತಿನ ಮಗಳು (ಮುಹಾದೇ. ಬ. ೭೯-೧೯೮) ; ಹೆತ್ತ ತಾಯುಂ ಮಾಱೆ ತೊತ್ತ ಕೊಂಬರೆ (ಹಡಕಾ. ೮-೭೬). ೩. ತೊತ್ತೇರಿಗುಂಟು ತಾಟಕಿಗುಂಟು ಹೆತ್ತ ತಾಯಿಗಿಲ್ಲವೀ ಕಾಲ (ಪುರಂದ. ೦-೦೨೦-೩). 'ತೊತ್ತುಬಡಿಕ', 'ತೊತ್ತುಬುದ್ಧಿ' ಪರಾ. **ತೊರ್ತು** : ೧. ಆ ದೇವರ ತೊತ್ತುರ್ (ಎಇ. XIII, ೩೨೧-೩೦ ; 1126). **ತೊಳ್ತು** : ೧. ವ್ಯಡ ತಾಂ ಭಿಕ್ಷವ ಬೇಡನೇ ಮಱಿಱಿ ತಾಂ ತೊಳ್ತಾಗಳೆ . . . ನರರ್ ಪೂರ್ವದೊಳ್ ಪಡೆದಮ್ಮುಣ್ಣದೆ ಪೋಪರೇ (ಸೋಮೇಶ. ೩೨) ; ತೊಳ್ತಿಗೆ ಚಮ್ಮವಟ್ಟಗೆವಿಡಿದಂತೊಡ್ಡಿದೊಡ್ಡಣದ ಕಡುಗಲಿಗಳನು ಕೈದೆತ್ತದಂದದಿ ಹುಯ್ಯದೊಡೆ ಪಂಥವೆಲ್ಲಿಯದೆಮಗೆ (ನೇಮಿಸಂ. ೨೯-೬) ; ವರಮಿಳ್ತು ನಿಮಗೆ ತೊಳ್ತುವೆ ಬಿಡಿ ಮರುಳ್ತನಂ (ಮುಹಾವಿ. ೬-೩೬). ೨. 'ಗಂಡುದೊಳ್ತು' ಪರಾ.

ತೊತ್ತಿನ ಕೂಸು = ದಾಸಿಯ ಪುತ್ರ; ಸೂಳೆಯಂ ಮಗ : ಪುಷ್ಪಾಸವವನ್ನು ಕಳುವ ತೊತ್ತಿನ ಕೂಸಾದ ಈ ದುರುದುಂಬಿ ತುಂಬಿಯು ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಈಕೆಯ ಮುಖಕ್ಕೆ ಎರಗುವುದು (ಶಾಕುಂತ. ೯೦-೧೬) **ತೊತ್ತಿನ ತೊತ್ತು** = ಸೇವಕನ ಸೇವಕ : ನಿಮ್ಮ ತೊತ್ತಿನ ತೊತ್ತು ನಾನು (ಜನ್ನವ. ೯. ೨೭-೩೦). **ತೊತ್ತಿನ ಮಗಳು** = ದಾಸಿಯ ಪುತ್ರಿ ; ಕೀಳು ಸೇವಕಿ : ಮನೆಯ ತೊತ್ತಿನ ಮಗಳ ಮಕ್ಕಳಿಗಿನಿತು ಪುಂ ಸರಿಯಾಗದೆನ್ನನವನಿಯೊಳುತ್ತಮ ಭಕ್ತ ನಾನೆಂದಾತ್ಮದೊಳು ನೆನೆದು (ಬಸಪು. ೪೮-೨೭) ; ಕೊಲಗು ತೊತ್ತಿನ ಮಗಳೆ ಮುಟ್ಟದಿರೆಳೆಯ (ತೊರರಾ. ೧-೦೦-೧೩). **ತೊತ್ತು ತೊಡಿಕೆ** = ಸೇವಕಿಯಂತೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವವಳಂ : ಹೆತ್ತಯ್ಯನ ಮನೆಯಾ ತೆತ್ತಿಗಳು ನಾನಲ್ಲ ತುತ್ತಿನಾಸೆಗೆ ಬಂದಾ ತೊತ್ತು ತೊಡಿಕೆಯಲ್ಲಾ (ಶ್ರೀಕೃಪಾ. ೩೫). **ತೊಟ್ಟಿನ ಮಗ, ತೊತ್ತಿನ ಮಗ** = ದಾಸಿಯ ಮಗ : "ಗೋಪ್ಯ ೧ , ದಾಸೀಸುತ ೧–ಈ ೨ ತೊಟ್ಟಿನ ಮಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೮೨-೩೪೬) ; ತೊಟ್ಟಿನ ಮಗನಧ್ಯಯನಮೆ ಬಾಟಿ ಮದಾತ್ಮಜರ ಬುದ್ಧಿಯುಂ ವೃದ್ಧಿಯುಮೇಂ ಬಾಟಿ ನಿನಗೆಂದಟಿಲ್ದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೬೪); ಗ್ರಾಸಕಿಲ್ಲದೆ ತೊತ್ತಿನ ಮಗನ ಮನೆಲುಂಡ (ಪುರಂದ. ೨-೧೧-೧). **ತೊಟ್ಟಿರ್, ತೊತ್ತಿರು** (ಬಹುವ) : ಎನ್ನ ಪರಿವಾರಮೊನ್ನ ತೊಟ್ಟಿರೆನ್ನ ಮಾಣಿಕಭಂಡಾರಂ . . . ಎಂದಿವಱೊಳ್ ಮೋಹಿಸಿದ ಬುದ್ಧಿಯನೊಡೆಯನಾಗಿಯಾರ್ತಧ್ಯಾನದಿಂ ಸತ್ತು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೪೦-೨೧) ; ಸಗ್ಗಂಗಳೊಳಿರ್ಪ ದೇವಡಿತಿ ತೊಟ್ಟಿರೊಳಟ್ಟಿಯನಾಗಲೀವನೇ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೪೫) ; ಕಾದಿದ್ದರಮ್ಮ ಷಡುವರ್ಗವೆಂಬ ತೊತ್ತಿರು ಮುಟ್ಟದಂತೆ (ಅವಚಂ. ೨೭೬-೧೨೭೦) ; ನಾವಿನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಶ್ರೀಪದಾಂಬುಜನಿತ್ಯಸೇವೆಯೊಳೋಪ ತೊತ್ತಿರ ತೊತ್ತಿರಾಗಿರಲು (ಲಕಪು. ೩೨-೪೬) ; ರಂಭೆಯೂರ್ವಶಿ . . . ಮೊದಲಾದ ಸುರಸತಿಯರೆನ್ನರಮನೆಯ ತೊತ್ತಿರುಗಳಾದರು (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೧೩-೬೫).

ತೊಟ್ಟುಮಾಡು = ಸೇವಕನನ್ನಾಗಿಸು : ಎನ್ನಾನೆಯಿಂದೆ ಪಗೆಗಳ ಬೆನ್ನೆಲ್ವಂ ಮೆಟ್ಟೆ ಮುಱಿಸಿ ಸಪ್ತಾಂಗದ ಸೊಂಪನ್ನಿನಗೆ ತಂದು ಕುಡದೊಡೆ ನಿನ್ನಹಿತನ ಮನೆಗೆ ತೊಟ್ಟುಮಾಡುವುದೆನ್ನಂ (ದಶಕು. ೬-೫೦).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೊಟುತ್ತ್ಯಿ, ತೊತ್ತು; ಮಲ. ತೊಟಿಲ್ = ಕೆಲಸ ; ತುಳು. ತೋಳಿಲ್ = ಕೆಲಸ, ಉದ್ಯೋಗ ; ತೆಲು. ತೊತ್ತು]

ತೊಟ್ಟುಗೆಲಸ, ತೊತ್ತುಗೆಲಸ, ತೊಳ್ತುಗೆಲಸ (ನಾ). ಸೇವೆ ; ಊಳಿಗ : ಓರ್ವ ಸೊರ್ಕಿದ ತೊಟ್ಟು ತೊಟ್ಟುಗೆಲಸಕ್ಕರಮನೆಯಂ ಪುಗುವ ಪೊಱಮಡುವ ಸೂಟಿಯೊಳ್ (ಹಂಡತಂ. ೧೭೯-೪). **ತೊತ್ತುಗೆಲಸ** : ತೊತ್ತಿಂಗೆ ತೊತ್ತುಗೆಲಸವಲ್ಲದೆ ಅರಸರ ಸುದ್ದಿ ಎನಗೇಕಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೪೦೧) ; ಎಂಬತ್ತು ವರುಷಂಗಳು ಶಿವೈಕ್ಯರ ತೊತ್ತುಗೆಲಸಂ ಮಾಡಲು (ಬಸಪು. ೨೭-೬೨) ; ಅರಸುಮಗಳನಾ ತೊತ್ತುಗೆಲಸಕ್ಕೆ ಪರಾತವಿಸಿದಿರೆ (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೧೯-೩೩) ; ಹೊತ್ತು ಮೂಡಿ ಮುಳುಗುವನ್ನವರ ತೊತ್ತುಗೆಲಸವನೆ ತುಬ್ಬಿ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೫-೨೨). **ತೊಳ್ತುಗೆಲಸ** : ಲೋಕವನಗಿವ ಕಾಲನೆಂಬ ದರ್ವೀಕರನ ದಾಡೆಯಂ ಕಿಳ್ತವಧಿವಿಧಿಗಳ್ವರ್ಗೆ ತೊಳ್ತು [ಪಾಠಾಂ. ತ್ತು] ಗೆಲಸವನಿತ್ತು (ಪದ್ಮರಾ. ೨-೧೭ .)

[ತೊಟ್ಟು + ಕೆಲಸ]

ತೊಟ್ಟುಗೊಡು, ತೊತ್ತುಗೊಡು, ತೊಳ್ತುಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ಪರಿಚಾರಕನನ್ನಾಗಿಸು; ಸೇವೆಗೆ ತೊಡಗಿಸು,–ಇಡು: ರಾಗೋದಯಮೆನ್ನನೋವದಟಿದೊಯ್ದೆಂ ತೊಟ್ಟುಗೊಟ್ಟತ್ತೊ (ಕಾದಂಬ. ೮೧). **ತೊತ್ತುಗೊಡು** : ತನುವನೀಶ್ವರಂಗೆ ಹಿಂಗದೊಪ್ಪಿಸುತ್ತೆ ತೊತ್ತುಗೊಟ್ಟು (ನಮರ. ಜೀ. ೧೯೬-೧೨). **ತೊಳ್ತುಗೊಡು** : ಪುರಹರ ನಿಮಗೆನ್ನಂ ಸದಾ ತೊಳ್ತುಗೊಟ್ಟೆಂ (ರಕ್ಷಾಶ. ೭೮). [ತೊಟ್ಟು + ಕೊಡು₁]

ತೊಟ್ಟುಗೊಳ್, ತೊತ್ತುಗೊಳ್, ತೊಳ್ತುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಊಳಿಗಕ್ಕೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳು ; ಸೇವಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು : ದೆಸೆವೆಂಡಿರ್ಗೆ ಪಸದನಂಗೈದು ಬರ್ದಿಲವೆಣ್ಗಳಂ ತೊಟ್ಟುಗೊಂಡರ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೪-೨೭). **ತೊತ್ತುಗೊಳ್** : ನಿನ್ನ ಕರುಣದ ಬಲವುಂಟೆನಗೆಂದು ಸಾಯಿದೇವನ್ನಂ ಬಲು ಸಲೆ ತೊತ್ತುಗೊಣ್ಡ ದಯಕೇಂ ಸಲೆವುಂಟೆ (ಸೌಇಇ. IX-i, ೨೯೭-೬೦; 1177) ; ದೇವ ಸಂಸಾರಂ ನೆಱೆ ಪುಗದ ಮುನ್ನ ನೀನೆಂದು ಬಂದೆನ್ನಂ ತೊತ್ತು[ಪಾಠಾಂ.ಳ್ತು]ಗೊಂಬೆಯೆಂಬುಮ್ಮಳಿಕೆಯಿಂದಳುವಂದದಿಂ (ನಂಬಿಕ. ೨-೧೦). **ತೊಳ್ತುಗೊಳ್** : ಕೃಪೆಯೊಳೆನ್ನಂ ತೊಳ್ತುಗೊಂಡಾಳ್ದನಂ . . . ಕಂಡೆಂ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಂ (ಪಂಪಾಶ. ೩೬). [ತೊಟ್ಟು + ಕೊಳ್₁]

ತೊಟ್ಟುತನ, ತೊತ್ತುತನ (ನಾ). ಸೇವೆ ; ಊಳಿಗ ; ಪರಿಚರ್ಯೆ : ನಿಜಜೀವಿತಮುಮಂ ತನ್ನುಮನಿರದಿತ್ತು ತೊಟ್ಟುತನಮಂ ತಾಂ ಕೊಂಡುಂ (ಕಾದಂಬ. ೧೧೪). **ತೊತ್ತುತನ**: ಬೆಚ್ಚದೆ ಬೆದಱದೆ ತೊತ್ತುತನವ ಮಾಡಲು ತನ್ನನೀವ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವ (ಬಸವ. ೧೪೮) ; ಕಂದ ನೀವಿರಲೆನಗೆ ಸವತಿಯ ತೊತ್ತುತನವಾಯ್ತು (ಸಂಭಷ. ೫-೪೬). [ತೊಟ್ಟು + –ತನ]

ತೊಟ್ಟುತೊಡರ್ (ನಾ). ಗುಲಾಮಗಿರಿಯ ಬಂಧನ; ದಾಸ್ಯಶೃಂಖಲೆ : ತೊಟ್ಟುತೊಡರಿನಿಜುಕಿಯನ್ನನಿಙುಯುತಿರ್ಪವನ್ (ಬದ್ಧಪ್ರ. ೧೧-೨೦೬). [ತೊಟ್ಟು + ತೊಡರ್೭]

ತೊಟ್ಟುವೆಸ, ತೊತ್ತುವೆಸ, ತೊರ್ತುವೆಸ (ನಾ). ಊಳಿಗ ಸೇವೆ : ನೀಮೆಸಗೆದೆಮಡಗದೆ ಬೆಸವ ತೊಟ್ಟುವೆಸನಂ ಬೆಸಸಿಂ (ಹಂಪಭಾ. ೯-೮೧); ಲವಣಾರ್ಣವದ ನಿಖಿಳ ವಸ್ತುಗಳಂ ಕಸ್ತೂರಿ(ಸಿ) ವಿಸ್ತಾರಿಸಿ ವೆಸರ್ವ ಸರಿಖಿಳ ಪೇಟ್ವವಟಯ್ಸಿ ವರತನು ತೊಟ್ಟುವೆಸನಂ ಪೂಣ್ದಾಳಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೧೦೫); ಇನ್ನನ ಸುಸತ್ವಗುಣಸಂಪನ್ನನ ಸತಿಗೆನಗೆ ತಗದು ತೊಟ್ಟುವೆಸಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೩-೬೮); ನಿನ್ನ ಈ ಕಡುಕಷ್ಟಂಗಳನ್ ನಿನ್ನ ಈ ತೊಟ್ಟು ವೆಸಕಾಗಿ ಮಾಜಾಡೆ ನಾನ್ (ಬದ್ಧಪ್ರ. ೫೦-೧೦೦೩). **ತೊತ್ತುವೆಸ**: ಆಂ ತೊತ್ತುವೆಸದೊಳಿರ್ಪೆಂ (ಬಂಹರಿ. ೯-೨). **ತೊರ್ತುವೆಸ.** 'ತೊರ್ತುವೆಸಗೆಯ್' ಪರಾ. [ತೊಟ್ಟು + ಬೆಸ೧]

ತೊಟ್ಟುವೆಸಗೆಯ್, ತೊರ್ತುವೆಸಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ತೊತ್ತಿನ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡು ; ಊಳಿಗಮಾಡು : ತೊಟಿಲ್ತಿ ತೊಟ್ಟುವೆಸಗೆ[ಪಾಠಾಂ. ಕೆ]ಯ್ ಪೋ ಪೋಗು ನೀನೆಂದು ಬಯ್ದು (ಹಂಪಭಾ. ೭-೫). **ತೊರ್ತುವೆಸಗೆಯ್**: ತೊರ್ತುವೆಸಗೆಯ್ದುದ ಮಂಡಲನೊಳ್ಪರಿಲ್ಲ (ಎಕ. XIII, ೪೪-೩೦; 1112). [ತೊಟ್ಟುವೆಸ + ಕೆಯ್೧]

ತೊಟ್ಟುಟು, ತೊತ್ತಳ, ತೊತ್ತಳಿ, ತೊತ್ತಟ, ತೊತ್ತುಟು, ತೊಳ್ತಳ (ನಾ). ೧. ನುಗ್ಗುನುರಿ ; ಅಜಿಗಿಜಿ ; ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾದ ಸ್ಥಿತಿ : "ತೊಟ್ಟುಟು (ತೊಟ್ಟಟು) = ಸೊಪ್ಪಾದುದು" (ಕಮ ದ. ಪರಿ. ೧); "ಸೊಪ್ಪಾದುದು ತೊಟ್ಟುಟು" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೭೮). ೨. ತುಳಿತ; ತುಳಿಯುವಿಕೆ : ಅರಟರ ಚಿನ್ನಪೊಂಗರ ಸಬಂಗಳ ತೊಟ್ಟು[ಪಾಠಾಂ. ತ್ತು]ಟುಯೊಳ್ ತೊಡರಂಕೆ ನಿಲ್ಲದೆ (ಹಂಪಭಾ..೮-೧೦೪); ಪರ್ವಿದಾ ಪಡೆಯ ತೊಟ್ಟುಟುಯಿಂ ಗಿಡುಬಳ್ಳಿ ಭೂರುಹಾವಳಿ ಪೊದಱುಳ್ಳ ಬಲ್ಲಡವಿ ಪೆರ್ವಯಲಾಯ್ತು (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೪೬). ೩. (ಆಲಂ) ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಆಕರ್ಷಿಸುವಿಕೆ : ತೊಟ್ಟುಟುಯುಮಂಗಿಯುಂ ಬಗಿಯುಂ ಮಾಡಿ ಮನಮನುಱ್ಟ ಸೆಱೆವಿಡಿದ ಸೀಯನಪ್ಪ ಗೇಯರಸಾಬ್ಧಿಪೂರದೊಳ್ ಮೂಡಿ ಮುಱುಗಾಡುತ್ತುಂ (ಶಾಂತಿಪು ೨-೨೨ ಪ). **ತೊತ್ತಳ** : ೧. 'ತೊತ್ತಳತುಳಿ' ಪರಾ. ೪. ರಭಸ; ವೇಗ : ಬಿರುಗಾಳಿಯ ತೊತ್ತಳದೊಳು ಬಂಡೆ ಬಂಡೆ ಬಡಿ ಬಡಿಯಲು (ನಡಬಂ. ೭೮-೭). **ತೊತ್ತಳಿ** : ೧. 'ತೊತ್ತಳಿಗೊಳ್' ಪರಾ. **ತೊತ್ತಟ**: ೧. 'ತೊತ್ತಟದುಳು' ಪರಾ. **ತೊತ್ತುಟು** : ೨. ನೋಡಿದಿರೆ ಕರ್ಣನಿತ್ತ ಕನಕೋತ್ತರರಾಶಿಯನಂದು ವಂದಿಗಳ್ ನಾಡೆಯುಮೆಯ್ದೆಪೊತ್ತಡಕಲಾಱದೆ ವಿಕ್ಕೆಡೆ ರಾಶಿಗೆಯ್ದಿರಲ್ ಕೂಡೆ ಮದೇಭರಾಜಿಘಟಕೋಟಿಯ ತೊತ್ತುಟುಪೊಲ್ಲದಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟೋದೆ ನೆಲಂ ಸುವರ್ಣಮಯಮಾದುದು ತಚ್ಛಿಬಿರಾಂತರಾಳದೊಳ್ (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೧೧೫). ೫. ಬಿಗಿತ; ಸವಿ ತಲೆಗಾದುದೀಯಧರದಿಂ ಪುಳಕಾಂಕುರ ಮಾಮ್ಪುಮಾಯ್ತು ಮೆಯ್ಗುವಳ ಕುಚಕ್ಕೆ ಕರ್ಕಶತೆ ಜೀವನಮಾಯ್ತುಟು ದಂತಿರೆನ್ನ ಬಾಯ್ಗವರದೊಳಿನ್ನ ತೋಳ್ದೋಣರ ತೊತ್ತುಟುಯೊಳ್ ಕಡಿಕೆಯ್ದುವಿಂತು ಬಟ್ಟುವೆ ಪೊಣರ್ವನ್ನುರೋಹಶಿಯೊಳಂಬಪೊಲೀಕ್ಷಿಸುತಿರ್ದ ನಲ್ಲನಾ (ಲೀಲಾವ. ೧೩-೩೧). **ತೊಳ್ತಳ** : ೧. 'ತೊಳ್ತಳಂದುಳಿ' ಪರಾ.

ತೊಟ್ಟುಟುಮಾಡು = ನುಗ್ಗುನುರಿ ಮಾಡು ; ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು : ವಿಪುಸೇನೆಯುಂ ತುಱಿದು ತೊಟ್ಟುಟುಮಾಡುವಂ (ಹಂಪಭಾ. ೧೩-೪೪) ; ಜನರಾಜಾ ವನವಾರಿಕೇಳಿ ವಿಭವಂ . . . ಶ್ರೀಯುಂ ಮದೀಯ ಪ್ರಿಯಾಬ್ಜನಿಯಂ ತೊಟ್ಟುಟು ಮಾಡಿ ಕೀಟ್ಟಡಿಸಿದು (ಅನಂಪು. ೭-೫೬). [<ತುಱು೧]

ತೊಟ್ಟುಟುದುಳು, ತತ್ತಟದುಳು, ತೊತ್ತಳಂತುಳಿ, ತೊತ್ತಳಂದುಳಿ, ತೊತ್ತಳತುಳಿ, ತೊತ್ತಳದುಳಿ, ತೊತ್ತಟಂದುಳು, ತೊತ್ತಟದುಳು, ತೊಳ್ತಳಂದುಳಿ, ತೊಡ್ತುಳಿದುಳಿ, ತೊರ್ತಳದುಳಿ (ಕ್ರಿ). ಪುಡಿಯಾಗುವಂತೆ ತುಳಿ ; ನುಗ್ಗುನುರಿಯಾಗುವಂತೆ ತುಳಿ ; ಸೊಪ್ಪಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಮುದ್ದೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು: ಸುಪ್ರತೀಕ[ಂ]ಕೆಯ್ಕಾಲ ಕೋಡೇಱಿನೊಳ್ ಬಲಮನೆಲ್ಲಂ ಜವನ ಜವುಟುದುಟುವಂತೆ ತೊಟ್ಟುಟುದುಟುದು (ಹಂಪಭಾ. ೧೧-೬೨ ಪ) ; ರಾಗರಸದಾಗರಮಪ್ಪ ವಲ್ಲಭನ ಮನಮನಾಗಳಾಗಳೆ ತೊಟ್ಟುಟುದುಟುದು ಬಂದಳೆನಿಸಿ (ವರ್ಧಪು. ೭-೯ ಪ). **ತತ್ತಟದುಳು** : ನಾಡಂ ದಾಟುಟ್ಟು, ಒಳ್ಳಿದರಂ ಪೊರೆದು, ಕೊಟರಂ ತತ್ತಟದುಟುದುಂ, ಬರ್ಕುಮಾತನಡಿಯಾಣತಿಯೊಳ್ ಸೇನೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೨೦-೭). **ತೊತ್ತಳಂತುಳಿ**: ಒತ್ತಿದ ಜಗಳಕ್ಕೆ ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಿಗೆಯಾಗಿ ತೊತ್ತಳಂತುಳಿದು ಕೊಲುವಾಗ ಉಳುವೆಯ ಕರ್ತ ಬಂದಾನು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೦೫೩). **ತೊತ್ತಳಂದುಳಿ** : ಮುಂದಲೆವಿಡಿದು ಕೆಡಹಿ ಪಾದಂಗಳಿಂ ತೊತ್ತಳಂದುಳಿದು ತಾಂಡವರೂಪವಂ ಧರಿಸಿ ಕುಣಿವುತಿರೆ (ಚಬಪು. ೨೦-೬೨) ; ಧರೆಯೊಳಗುಳ್ಳ ಬಲ್ದೊರೆಗಳೆಲ್ಲ . . . ವರಿತರೆ ತೊತ್ತಳಂದುಳಿದನವ್ರತಿಮಂ (ಅಪ್ರತಿ. ೨೭-೨೦). **ತೊತ್ತಳತುಳಿ**: ಬುಧಜನಾಧಾರಂ ತೊತ್ತಳತುಳಿವಂ (ದಿಶಂಕರಾ. ೧೯೩೪, ಬಂಕಾಪುರ. ೩-೧೨ ; 954) ; ಅಧೈರ್ಯ, ಭಯ, ಹೆದರಿಕೆ ತೊತ್ತಳತುಳಿದವು (ಕಕಂಡ. ೧೩೮). **ತೊತ್ತಳದುಳಿ** : ಮಲೆವತ್ಕುದ್ವಿಷ್ಟತ್ರರಂ ತೊತ್ತಳದುಳಿದು ನಿಜ ಪ್ರಾಜ್ಯಸುಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮಂ ತೋಳ್ವಲದಿಂ ನಿಷ್ಕಂಟಕಂ ಮಾಡಿದನಧಿಕಬಳಂ (ಎಕ. II, ೧೩೨-೨೨ ; 1123) ; ಗೂಳಿಯಾಗಿ ಹೋಗಿ ಎಲ್ಲರ ತೊತ್ತಳದುಳಿದು ಒಕ್ಕಲಿಕ್ಕಿ (ಕೂನ್ನಸಂ. ೧೩೦-೨೧); ತೊತ್ತಳದುಳಿದನರಿನಳಿನವನಮಂ ಬಸವಕುಂಜರನು (ಬಸಪು. ೫೯-೩೪) ; ಕದಳಿಯನು ಮದಕರಿಯು ತೊತ್ತಳದುಳಿದವೊಲು (ಕುವ್ಯಾಲೀ. ೪-೬೩) ; ವರ ಜಿತೇಂದ್ರಿಯರ ತೊತ್ತಳದುಳಿದ ಧೀರೋದಾತ್ತ ಜಯಯೆಂದು ಚಿತ್ರಜನಸು ಹೊಗಳಿದರು (ಮೋಹತ. ೧೭-೮). **ತೊತ್ತಟಂದುಳು** : ಕೋಪಾಟೋಪದಿಂ ತೊತ್ತಟಂದುಟು ಯಲ್ಕೆಟ್ಟರೆ ರಾಸಭಾಕೃತಿಯಿನಾಗಳ್ ರೌದ್ರಮಂ ಬೀಱುತಂ (ಮಹಾನೀ ೬-೧೯) ; ಪಾರ್ವನಂ ತೊತ್ತಟಂದುಟುದರ್ (ಚಕವಿ. ೬-೧೧೯) ; ತುಱುಗೆಱೆಯುವನಂ ತೊತ್ತಟಂದುಟುದು ಬೆಂಗಳೂರವನಂ ಭಂಗಂಬಡಿಸಿ (ಚಿಕವಂ. ೫೭-೧೨). **ತೊತ್ತಟದುಳು** : ಹೀನಬಲನನಧಿಕಬಲಂ ತೊತ್ತಟದುಟುದನೆಂಬ ಲೋಕದ ಪಟು ಪೂರ್ದದೆ ಮಾಣೆ ಧರ್ಮಯುದ್ಧದೊಳೆಸಗಿಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೧೦೨) ; ಕೊತ್ತಾಗಾಲಮಂ ತೊತ್ತಟದುಟುದು (ಚಕವಿ. ೨-೨೯); ದುಱುದುಂದುಭಿಗುದುರೆ . . . ಪೊಕ್ಕು ಪೊಱದೋಂಟವಂ ತೊತ್ತಟದುಟುದು ಪಾಟಿಸಿಡಿಕುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೫೨-೧೩). **ತೊಳ್ತಳಂದುಳಿ**: ಅಖಿಳ ಜೀವರಂ ತೊಳ್ತಳಂದುಳಿದುಟ್ಟುತ ಮಾರಾಹನಿಂತು ಕೋಲಾಹಲಂ ಮಾಡಿ (ವೀಕ್ಕಿಪು. ೩-೧೧-೧೭). **ತೊಡ್ತುಳಿದುಳಿ**: ಕಲಿ ತೊಡ್ತುಳಿದುಳಿದಿಕ್ಕೆ ಪರೆಯ ಭಾನೂದಯದೊಳ್ಕರ್ತ್ತಲೆಯನ್ನಿರೆ ರಿಪುಗಳ್ಕರ್ತ್ತಲೆವೆಸರಾದು ದಾತನೊಕ್ಕಲ್ವೆಸರುಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೪೫-೫; ೯೮೦). **ತೊರ್ತಳದುಳಿ**: ಕಾಲ್ದುಳಿಯೊಳಱಗೆ ತೊರ್ತಳದುಳಿವಂ ರಣರಂಗಭೈರವಂ ಗೋವಿನ್ದ (ಸೌಇಇ. XX, ೮೭-೨೪; ?). [ತೊಟ್ಟುಟು + ತುಱು೧]

ತೊಟ್ಟುಟ್ಟಿ, ತೊಳ್ಪುಟ್ಟಿ (ನಾ). ದಾಸಿಯ ಪುತ್ರ ; ತೊತ್ತಿನ ಮಗ : ಎಱ್ಟೋಗು ದೂತನಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟನ ನುಡಿಗೇಳ್ದು ಮುಳಿಯಲಾಗದು ನೀನುಂ ಮೆಟ್ಟಿಟ್ಟು ವಿದುರನೆಂಬೀ ತೊಟ್ಟುಟ್ಟಿಯ ಮನೆಯ ಕೂಟು ನುಡಿಯಿಸೆ ನುಡಿದೈ (ಹಂಪಭಾ. ೯-೫೪). **ತೊಳ್ಪುಟ್ಟಿ** : ಮೂರು ತಲೆ ತೊಳ್ಪುಟ್ಟಿ ತಾಯ ಮಗನೆಂದು (ಮೂಱುನಾ. ೦೩೩-೧೦೦೬).

[<ತೊಟ್ಟು + ಪುಟ್ಟು೧ + – ಇ೩]

ತೊಟ್ಟುಟ್ಟು (ನಾ). = ತೊಟ್ಟುಟ್ಟಿ : ನಾಲ್ಕುಂ ಗ್ರಹಂ ನೀಚ ಶತ್ರು ನಿವಾಸಂಗಳೊಳಕ್ಕೆ ನವಾಂಶಕದೊಳೊಂದಿರ್ದಂದು ತೊಟ್ಟು[ಪಾಠಾಂ. ವು]ಟ್ಟು (ಜಾತಕ. ೨೧-೨೧). [<ತೊಟ್ಟು + ವುಟ್ಟು$_2$]

ತೋ, ತೊಯ್, ತೊಯ್ಯು, ತೋಯು (ಕ್ರಿ). ತೋದ$_1$ (ಭೂತಕೃ) ತೊಯ್ದು, ತೋದು, ತೋಯ್ದು (ಭೂತನ್ಯೂ). ೧. ತೇವವಾಗು; ನೆನೆ ; ಹಸಿಯಾಗು : ಏನೆಂಬೆಂ ಬಾಲ್ಯದೊಳ್ ಮೇಲಱಿಯದೆ ಮಲದಿಂ ಮೂತ್ರದಿಂ ಶ್ಲೇಷ್ಮದಿಂ ತೋದಾ [ಪಾಠಾಂ. ತೊಯ್ದಾ] ನಾರೆಂದೇನುಮಂ ಭಾವಿಸದೆ(ರತ್ನಾಕ. ೪) ; ತೋದುದು ತೇರು ರಕ್ತದಲಿ (ಕುಮಾ.ರಾ. ೫-೫೫) ; ತೋದುದಂಬರತಳಂ ವಿಷದ ಲೋಳೆಗಳಿಂದ ತೀದುದಮರರ ಹರುಷವು (ಜೈಮಿ. ೪೩-೨೩) ; ಮಳೆಗಱೆದುದಿದೇತರ್ಕೆವಳ್ ತೋದೊಡೇ ಕುದ್ಯವಿಸಿತ್ತೋ ಪ್ರೀತಿ (ದಿವ್ಯ. ೭-೪೯) ; ಪಾದಪಗಳಡಿಗೆರೆಯ ಸಲಿಲವ್ರ ತೋದು ಕೊಂಬೆಗಳುಬ್ಬಿ ಪುಷ್ಪ ಸ್ವಾದುಫಲವೀವಂದದಲಿ (ಹಸಾರ. ೩-೧೩). ೨. ನೆನೆಯಿಸು ; ಒದ್ದೆಮಾಡು : "ತೋ–ಆರ್ದ್ರೀಕರಣೇ (ನೆನೆಯಿಸು)" (ಶಮಧಾ) ; ಅರಗಿನರಮನೆಗುರಿಯುಬ್ಬಿಂತರಟಿ ದಾನವ ವನಚರಂಗಳ ಸರಳ ಮಳೆಯಲಿ ತೋದನದ್ದಿದನಮಮ ಮುಳುಗಿಸಿದ (ಕೌಶಿರಾ. ೩೨-೬೬). **ತೊಯ್ :** ೧. "ತೊಯ್ (ತುಯ್)=ಸಾರ್ದ್ರೀಕೃತ್ವೇ" (ಶಮಧಾ) ; ಹಾಯ್ದು ಕರುಳಿನ ವಿದುಳ ಜೋರಿನ ತೊಯ್ದು ರಕ್ತಾಂಬರದಿ ತಾನಿರಲ್ಕದಿ (ಕುಮಾ.ಕ. ೮-೪೧). ೨. ಹಳಮುಖನುಂ ಬೇಟೆಯನೆಣ್ಣೆಯೊಳ್ ತೊಯ್ದು [ಪಾಠಾಂ. ತೋದು]ನಖಾಗ್ರದಿಂ ತೊಟ್ಟು ನೆತ್ತಿವರೆಗಂ ಬಳಸಿಯುಂ . . . ಕಿಚ್ಚಂ ತಗುಳ್ಚಿ (ವರ್ಧ.ರಾ. ೧೫೪-೬); ಕನಲ್ದ ಕೆಂಡದ ಮೇಲೆ ಪಱಿಯ ಬೇವಿನೆಣ್ಣೆಯೊಳ್ ತೊಯ್ದಿಕ್ಕಿದ ಬೆಳ್ಳುಳ್ಳಿಯ ಕಂಪಿನಂತೆ (ಪಂಚಥಾ. ೩-೭೦ ವ) ; ನೀಲಿಯ ರಸದೊಳ್ ಕರಡಿಯ ತೋಲಂ ತೊಯ್ದಟ್ಟಿದ ಮಸಿಯೊಳದಱೊಳ್ ಪುದಿದತ್ತೀ ಲೋಕಮಕ್ಕುಮೆನಿಸಿತ್ತಾ . . . ತಮಸಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೭೩೫) ; ಪೊಸ ಮುತ್ತನಾಯ್ದುಮರ್ದಿನೊಳ್ತೊಯ್ದಂತೆ ನೇರ್ಪಟ್ಟ ನಿರ್ಮಲದಂತಚ್ಛವಿ ಬೇಡಿದರ್ಗೆ ವರವೀವಂತಿರ್ಪುವು (ಅನಂಪು. ೨-೧೪). **ತೊಯ್ಯು :** ೧. "ನೆನೆ = ತೊಯ್ಯು" (ಗಂಗಾಮ. ೧೯೦). **ತೋಯು :** ೧. ಬಿಸಜಾಕ್ಷಿಯರು ತೋಯ್ದು ಪೊಱಮಟ್ಟು ಬಂದಾಗ . . . ದೇಹಲಾವಣ್ಯಪರಿಪೂರ್ಣರಸ ಸುರಿವಂತಾದುದು (ಪೋಹಕ. ೧೪-೫೭) ; ನೀನು ನೋಯೆ ಕಣ್ಣು ತೋಯೆ ರುದ್ರಭೂಮಿ ಈ ಜಗ (ಮಾನಸ. ೧೪-೧೫) ; ನೆಲವೆಲ್ಲಾ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ತೋಯ್ದು ಹೋಗಿದೆ (ಮುಹಾಂ. ೧೦೪).

[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ತೋಯ್ ; ಮಲ. ತೋಯು ; ತೆಲು. ತೋಗು]

ತೋಂಟ, ತೋಟ$_1$ (ನಾ). ಹೂವು, ಹಣ್ಣು, ಕಾಯಿಪಲ್ಯೆಗಳು ಅಥವಾ ತೆಂಗು, ಅಡಿಕೆ ಮಾವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಬೆಳೆಯುವ ಭೂಮಿ ; ಬಾಗಾಯತ ಭೂಮಿ : ಶ್ರೀವುರದಾ ದಣ್ಣುಗಾವುಣ್ಡರಾ ತೋಣ್ಟದಾ ಪಡುವಾಯೊನ್ದು ತೋಣ್ಟ (ಎಕ. IV, ನಾಗಮಂ. ೮೫-೬೭ ; 776) ; ಕಬನಿ ವತ್ತಂ ಮಣ್ಣಿಯೆಲರ ಕೞಿಯ ಕೞಗಣ ತೋಣ್ಟಮುಂ (ಎಕ. IX, ನೆಲಮಂ. ೬೦-೧೨೫ ; 797); ಕಳ್ಳಿಯಂ ನಂಬಿ ಕೌಂಗಿನ ತೋಂಟಮಂ ಕಡಿವ ತೋಂಟಿಗನುಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೫೧) ; ಕುಱಿವಿಂದು ಕಬ್ಬಿನ ಉಲಿವ ತೋಂಟ [ಪಾಠಾಂ. ಹೊಲ]ವ ಹೊಕ್ಕು ತಱಿನನಱಿಯದೆ . . . ಮೇದುವು (ಬಸವ. ೫೯೮) ; ಎಲರ್ವೊಯ್ಲಿಂದೆಸೆವಿಕ್ಷುಕಾಂಡರಸದಿಂ ತೋಂಟ [ಪಾಠಾಂ. ನಾಂದಿ]ಕ್ಕೆ ತವ್ವೊಳ್ ಪಳಂಚಲೆವೊಳ್ಗೊಂಚಲ ಕಾಯೊಳುರ್ಕಿವೆಳನೀರಿಂದಂ ಬನಂಗಳ್ಗಗುಂದಲೆ ನೀರೂಟವಿದೇಕೆ (ವರ್ಧಪು. ೧-೪೩) ; ಕಂಡವರ್ ಕಾವಿಸೆ ಮಾಲೆಗಾಱರೊಸೆದೋವಿದ ಪೂವಿನ ತೋಂಟವೊಪ್ಪುಗುಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೬೦). **ತೋಟ$_1$:** ಗಳೆಯ ಮಂತ್ರರ್ ೩ ಬೆದ್ದಲೆ ಮತ್ತರ್ ೫ ಅಡಕೆಯ ತೋಟದಲು ಪರ್ಷಕ್ಕೆ ಮರದಲೊಂದಡಕೆ ಎಲೆಯು ಸುಂಕ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೨-೧೫ ; 1032) ; ನಾಡಿಲ್ಲದರಸುಂ ಫಲಮಿಲ್ಲದ ತೋಟಮುಂ ... ಒಪ್ಪಲಾರ್ಕುಮೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೬೫) ; ತನುವ ತೋಟವ ಮಾಡಿ ಮನವ ಗುದ್ದಲಿ ಮಾಡಿ ಅಗೆದು ಕಳೆದೆನಯ್ಯ ಭ್ರಾಂತಿನ ಬೇರೊಡೆದು(ಅವಕಂ.೧೮೦-೮೧೨);ಮುಳಿದು ಕಬ್ಬಿನ ತೋಟದಲಿ ನರಿ ಹುಲಿಯವೋಲ್ ಗರ್ಜಿಸಿತು (ಕುಮಾ.ಕ. ೧೩-೪೪); ಬನ್ನಿ ಓ ಬಾನಲೆವರೆ, ನಮ್ಮ ತೋಟಕೆ (ಅನಿಕೇ. ೨೦-೧) ; ತೋಟ ಮೂರು ಮೊಳ ಕಾಯಿ ಆರು ಮೊಳ (ಗಾದೆ).

[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೋಟ್ಟ ; ತುಳು. ತೋಟ, ತೋಟೊ ; ಕೊಡ. ತೆಲು. ತೋಟ ; ಗದಬ. ತೋಂಟ]

ತೋಂಟಕಂಡ (ನಾ). ತೋಟದ ಭಾಗ,–ತುಣುಕು : ಮೊಳವಡೆ ಪದಿಕ್ಕೊರ್ಕಳಂ ಆರಾತೋಣ್ಟದಿಂ ಮೂಡಣ ತೋಣ್ಟಕಣ್ಡಮುಂ ಮಾರಿ ಬೆಱತಿಯಿಂ ಒಡಗಣ ಮಣ್ಣು (ಎಕ. IV, ಎಳಂದೂ. ೨೫-೭; ಸು. 926 ?).

[ತೋಂಟ + ಕಂಡ$_1$]

ತೋಂಟಖಂಡ (ನಾ). = ತೋಂಟಕಂಡ : ಶ್ರೀ ದೇಕಬ್ಬೆ ಮಹಾದೇವರ್ಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಪೊಂಬೊಲಂ ತೋಂಟಖಂಡಮುಮಂ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೧೮-೩೬ ; 1057). [ತೋಂಟ + ಖಂಡ]

ತೋಂಟವಾಳ, ತೋಟವಳ, ತೋಟವಾಳ (ನಾ). ತೋಟದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು ; ತೋಟಗಾರ. 'ತೋಂಟವಾಳತಿ' ಪರಾ. **ತೋಟವಳ :** ಬಿನ್ನಪಂಗೆಯ್ದು ತೋಟವ [ಪಾಠಾಂ. ವಾ]ಳಂಗೆ ಪಸಾಯನ ಮನಿತ್ತು (ರಾಜಶೇ. ೧೭-೫ ವ). **ತೋಟವಾಳ :** ಮೇಲಿನ 'ರಾಜಶೇ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ತೋಂಟ + –ವಾಳ$_1$]

ತೋಂಟವಾಳತಿ (ನಾ). ತೋಟದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವಳು ; ತೋಟಗಾರ್ತಿ : ಇತ್ತಳರಸಗೊರ್ವ ತೋಂಟವಾಳತಿ ಹೊಂಗೇದಗೆ ಹೂವ (ಸೊಬಗಿ. ೩-೪೩). [ತೋಂಟವಾಳ + –ತಿ$_1$ (<–ಇತ್ತಿ)]

ತೋಂಟವಾಳಿಗ, ತೋಟವಾಳಿಗ (ನಾ). = ತೋಂಟವಾಳ : ಪುರವ ಪೊಗದ ಮುನ್ನ ತೋಂಟವಾಳಿಗನದನೊರೆಯಲು ಯುವರಾಜ ಮುಳಿದು (ವರ್ಧಕ. ೩-೬೩). **ತೋಟವಾಳಿಗ :** ತೋಟವಾಳಿಗ ಪೇಳಲಂದಾ ಬಸವಂದ ವನೇ ನೋಳ್ಪೆನೆಂದು . . . ಪೊಱಮಟ್ಟ (ಶ್ರೀಪಾಂ. ೩-೧೭).

[ತೋಂಟವಾಳ + –ಇಗ]

ತೋಂಟವೆಸ (ನಾ). ತೋಟದ ಕೆಲಸ,–ಕಾರ್ಯ. 'ತೋಂಟವೆಸಂಗೆಯ್' ಪರಾ. [ತೋಂಟ + ಬೆಸ$_1$]

ತೋಂಟವೆಸಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ತೋಟದ ಗಿಡ, ಮರಗಳಿಗೆ ಆರೈಕೆ ಮಾಡು ; ತೋಟವನ್ನು ಕೃಷಿಮಾಡು : ಮಂದಾನಿಲಂ ತೋಂಟ ವೆ ಸ ಂ ಗೆ ಯ್ದು ಟ್ಟ ಱ ಂ ಪೆರ್ಚಿಸಿದ ಎಚಕಿಳಂ ರಯ್ಯಮಲ್ಲಿಗೆಲ್ಲಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೮೭). [ತೋಂಟವೆಸ + ಕೆಯ್$_1$]

ತೋಂಟ$_1$ 'ತೋಟ$_1$' ನೋ.

ತೋಂಟ$_2$ 'ತೋಟ$_2$' ನೋ.

ತೋಂಟಿಗ, ತೋಟಿಗ (ನಾ). ತೋಟದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು : ಅಂತಃಪುರಕಾಂತಾಸಂತತಿಲತಾಪ್ರತಾನಮಂ ಜಲಧರ ಧಾರಾಂತಾಭಿಷೇಕದಿಂ ತಳಿದಂ ತೋಂಟಿಗನಂತೆ ಸಂತತಂ ಯುವರಾಜಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೩೬) ; ಮದನಂ ಗಡ ಯೌವನವನಕ್ಕೆ ತೋಂಟಿಗನಾದಂ (ಅಜಿಪು. ೨-೩೧) ; ಕಳ್ಳಿಯಂ ನಂಬಿ ಕೌಂಗಿನ ತೋಂಟಮಂ ಕಡಿವ ತೋಂಟಿಗನುಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೫೧) ; ಸೊಂಪಿನಿಂ ಬೆಳ್ಪುವೆತ್ತಿರ್ದಿಂಗೋಲಂ ಪಣ್ತ ದಾಳಿಂಬಗಳನೊಲವಿನಿಂ ತೋಂಟಿಗಂ ಕೊಟ್ಟನೋರ್ವಂ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೮೮) ; ಲೋಗರ ಕಣ್ಣಂಜಲ್ ತಾಗದಂತು ಬೆರ್ಚನಿಟ್ಟು ಪಕ್ಕಿಗಳಂ ಬೆದರ್ಚಲೊಡ ರ್ಚಿದ ತೋಂಟಿಗನೊಂದಾಯತಿಯಂ ಕಂಡನಕ್ಕುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೮೫-೨೮).

ತೋಟಿಗ : ಸಮಸ್ತ ತೋಟಿಗರುಂ ಕೂನೆರಾಜರು ವೈಳಿಯ ಮೂನೂ ರ್ಬ್ಬರುಮಿರ್ದ್ದು . . . ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮವಪ್ಪುದು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೧೧೧೦-೩೩; 1136) ; ಬಾಳಿವಣ್ಣೊನೆಯ ಕಾಣಿಕೆಯಿತ್ತು ಭೂವರಗೂರ್ವ ತೋಟಿಗ ನೆಂದ (ಸೂಬಸೋ. ೩-೧೦) ; ಬಳಿಕಲಾ ತೋಟಿಗನ ಬುದ್ಧಿಗೆ ತಿಳಿವ ತೀಡುವೆನೆನುತ ಮಿಗೆ ಕಂಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದಿರಾಗುತಲಿ ಶರಣಾರ್ಥಿಯೆಂದೆನಲು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೦೧-೬) ; ತೋಟಿ ತೋಟಿಗಗಾಸೆ ಕೋಟಿ ಮನ್ನೆಯಗಾಸೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೯೦೩) ; ಅಗೆದು ಗೊಬ್ಬರವಿಕ್ಕಿ ನೀರೆರೆದು ತೋಟಿಗನು ಜಗಿವ ಮುಳ್ಳಿರಿತಗಳ ಸೈರಿಸೆ ಗುಲಾಬಿ ನಗುವುದೊಂದರನಿಮಿಷ (ಮುಂಕುಳ. ೪೭೮). [ತೋಂಟ + – ಇಗ]

ತೋಂಟಿಗವೆಸ (ನಾ). ತೋಟಗಾರನ ಕೆಲಸ,–ಕಾರ್ಯ. 'ತೋಂಟಿಗ ವೆಸಂಗೆಯ್' ಪರಾ. [ತೋಂಟಗ + ಬೆಸ$_1$]

ತೋಂಟಿಗವೆಸಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ತೋಟಗಾರನ ಕೆಲಸ ಮಾಡಂ: ನನೆಯಂಬಂ ನನೆವಮಾಡಿ ಚಾಪಲತೆಯಂ ನೀಳೆಕ್ಷುಗಳ್ಗಿತ್ತು ಕೇತನವಂ ಖ್ಯಾತಿಯೊಳಿಕ್ಕಿ ತೋಂಟಿಗವೆಸಂಗೆಯ್ದಂಗಜಂ ತಿರ್ದೆ (ಅನಂಪು. ೧೦-೨೨). [ತೋಂಟಿಗವೆಸ + ಕೆಯ್$_1$]

ತೋಂಟಿಗಸಮಯ (ನಾ). ತೋಟ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನೇಮಿಸಂ ವುದಂ,–ಕರಾರಂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಂ : ಮೂಱು ಮತ್ತರ ತೋಂಟ ವೊಂದದಂ ಜೈನರ್ಪ್ರತಿಪಾಳಿಸುವರಾ ತೋಂಟಕ್ಕೆ ತೋಂಟಿಗಸಮಯ ಮಿಲ್ಲದನಾರೋರ್ವ್ವರ್ಮ್ಮಾರ್ಪ್ಪರವರ್ಬ್ಬರಸದಿಗೆ ಸಮಭಾಗಮಿಕ್ಕಿಯುಣ್ಬಾರ್ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೫೨-೬೩ ; 1007). [ತೋಂಟಿಗ + ಸಮಯ]

ತೋಂಟಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ತೊಡಗು : ರಾಜನೃಪನೊಳ್ ತೋಂಟಿ ಗೊಳಲೆಂದು ಎಡದೊಟಿಯಂಬ ಗಡಿಗೋಂಟಿಯೊಳ್ ಕಟ್ಟಿರ್ದ ಮೇಘ ಪುಷ್ಪವೆಂಬ ಕೇಜಯಂ ಕಳವಿನಿಂದೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದುದುಂ (ಚಕವಂ. ೫೦). [ತೋಂಟ$_1$ (<ತೋಟ$_1$) + ಕೊಳ್$_1$]

ತೋಂಡಿಗೆಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಪಶ್ಚಿಮಾನ್ತ ಭಾಗ ತತಃ ತೋಣ್ಡಿಗೆಟಿ ದಕ್ಷಿಣಾನ್ತ ಭಾಗಃ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೪೨, ೬೩-೧೧೫ ; ೩೧೨). [ತೋಂಡಿ ? + ಕೆಟಿ]

ತೋಂಡಿ ಪರೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ಮೌಖಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆ : ಮೌಖಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ತೋಂಡಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ಎಂದೂ ಹೆಸರಿದೆ (ರೂಢಿ). [ತೋಂಡಿ$_0$ (P ←ಮರಾ. ತೋಂಡೀ) + ಪರೀಕ್ಷೆ]

ತೋಕ (ನಾ). ಮಗ ಅಥವಾ ಮಗಳು; ಸಂತಾನ : "ಸೂನುಃ, ಸಂತತಿಃ . . . ತೋಕಂ, ತನಯಃ, ಸ್ತನಂಧಯಃ, ಅಪತ್ಯಂ – ಈ ೧೨ ಮಗವು" (ಹಲಾಯು. ೮೨-೩೪೩) ; ಬಿಬ್ಬಲೋರ್ವ್ವೀಶನ ತೋಕಂ ಸೋವಿದೇವಂ (ಸೌಇಇ. XV, ೧೪೨-೯ ; ?) ; ಘನಸಂಸಾರಸುಖಕ್ಕೆ ಸಾರಮಿದು . . . ಸುತಶಿರೋಜಾಘ್ರಾಣನಂ ಸೂನುಲೋಚನರೋಚಿಷ್ಪರಿಚರ್ಚೆ ತೋಕ ತನುಲಿಪ್ತಕ್ಷೋದ ಸಂದರ್ಶನಂ (ಕುಸುಮಾ. ೩-೫೮) ; 'ಜೀವತ್ತೋಕೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತೋಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೊಡೆ ; ಪ್ರಯೋಗಿಸು ; ಬಿಡು : ಸಂಗರಕೆ ಬಿಲ್ಗೊಂಡು ಸರಳುಗಳ್ತೋಕಿಸುತಮತಿರಥರು ಪೊಕ್ಕು ಸೇನಾಜಲಧಿ ಯನ್ನೊರಸಿ (ತುರಂಗ. ೪೯-೪೧). ೨. ಬಾರಿಸು ; ಮೊಳಗು ; ಶಬ್ದ ವಾಗು : ಏಕಶಂಖಧ್ವನಿ ಭಡಾಳಿಸಲ್ಬರುತವಣೆಯಾ ಕ್ರತುವು ಮುಗಿದ ಪರಿಯಂತರಮ್ಮೇಳುದಿನ ತೋಕಿಸಿತು ಪಗಲಿರುಳು (ತುರಂಗ. ೨೨-೪೬). [ತೋಕು$_1$ + – ಇಸು$_2$]

ತೋಕು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೊಡೆ ; ಪ್ರಹಾರ ಮಾಡು ; ಪ್ರಯೋಗಿಸು : ತೋಕುವಂಬಿನ ಜೋದರೊಗ್ಗಿನೊಳೌಕಿದುವು ಸಾವಿರಮದೇಭಾನೀಕ ಬೊಬ್ಬೆಯ ಲಳಿಯ ತಾಕಿತು ಲಕ್ಕ ವಾಯುದಳ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೧-೨೮) ; ಒಡನೆ ನೂಕಿತು ತೋಕುವಂಬಿನ ತಡೆವ ಶೂಲದ ಹೊಯ್ವ ಖಡ್ಗದ ಬಿಡುವ ಚಕ್ರದ ಬೀಸುಗವಣೆಯ ಬಹಳ ಭಟನಿಕರ (ತೊರರಾ. ೩-೬-೧೧); ತೋಕುತಂಬನು ರಥದಿ ಕಲಿಬಲನಾಕರಿಸಿ ಮುಂದುಬ್ಬಿ ಬೊಬ್ಬಿಡೆ (ಅಂಲಿಕಾ. ೧೪-೪೨) ; ಪದ್ರಥರು ಸೊಕ್ಕಿ ಕೋಪಾಗ್ನಿಯಿಂ ತೋಕಿದರು ತನಿಸರಳ (ತುರಂಗ. ೫೨-೨೬). ೨. ಸಂದಿಸು ; ವರ್ಷಿಸು : ತೋಕಿದವು ನಾರಾಚ ದೆಸೆದೆಸೆಯೋಕರಿಸಿದವೊ ಸರಳನೆನೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦೯-೦೩) ; ಮಾನವಸೂರ್ಯ ಭಾವೆನುತ ತೋಕಿ ಪುಷ್ಪಾಂಜಲಿಯಲಮರಾನೀಕ ಕೈವಾರಿಸಲು (ನಿಭಾಗ. ೪-೦೦-೩೯) ; ಮರದ ಬುಡಕ್ಕೆ ನೀರು ತೋಕು ತ್ತಿದ್ದ ರಾಮನಾಥನನ್ನು ಕರೆದು . . . ಗುಡುಗಿದನು (ಮೂರುದಾ. ೩೩). ೩. ಹೊರಹಾಕು ; ಚೆಲ್ಲು ; ತುಳುಕು : ನೆಟಿ ತೋಕಿದನು ಗಂಧರ್ವ ಜಲಧಿಯನೊಂದು ನಿಮಿಷದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦೯-೦೬) ; ಹೊದಬ ಹರಿಗಡಿ ದೌಕಿದನು ತೋಕಿದನು ಸುಭಟರ ಜೀವವನು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೬-೨೫) ; ಕುಹಕದಲಿ ಮಲೆತರ ತೋಕುವೆನು ತನಿಗರುಳ ರುಧಿರವ ಶಾಕಿನಿಯರಿಗೆ (ನಿಭಾಗ. ೩-೬-೪೦). ೪. ಅಲ್ಲಾಡು ; ಬೀಸು : ತೋಕಿದವು ಸೀಗುರಿ ಗಳೆಡಬಲದಾಕೆಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೫-೬೬). ೫. ಓಡು ; ಚೆದರು : ಬಲಜಲಧಿ ತೋಕಿದುದು ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ರಿಪುಬಲದ ಸುಭಟರಂ ನಾಕಮಂ ಕಾಣಿಸಿತು (ತುರಂಗ. ೪೯-೩೮). [ದೇ.II ತಮಿ. ತುಕ್ಕೈ, ತುವ್ವೈ ; ತುಳು. ತೊಯಿಪ್ಪು ; ಕುಯಿ. ತೋಗ ; ಕುರುಖ್. ತೋಕ್‌ನಾ]

ತೋಕು$_2$ (ನಾ). ಕೋವಿ ; ಬಂದೂಕು : ಮಾದಪ್ಪ ಹಗಲ ಮೇಲೆ ತೋಕನ್ನು ಏರಿಸಿ ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಪಡಿಕತ್ತಿಯನ್ನು ಸಿಕ್ಕಿಸಿ . . . ಸರಿಬೇಟೆಗೆ ಹೊರಟ (ಹುಲಿಹಾ. ೦೭). 'ತುಪಾಕಿ' ಪರಾ. [ದೇ.II ತಮಿ. ಮಲ. ತೋಕ್ಕು]

ತೋಕು$_3$ (ನಾ). ಉತ್ಸಾಹ (?) : ಜಂಝಾನಿಲ ಸುಳಿದೇಳ್ವ ರಭಸವೋ ಯೆನೆ ಕಾದಿದರ್ಕಲಿಗಳಿಗೆ ಪೊಸತೆನಲು ಹಾಹಾಹಣೆಯಿಂದಲುಚ್ಚಳಿಸಿದರ್ . . . ಗಜಗಳಿಂ ತುಳಿಸಿದರ್ ತೋಕಿನಿಂದ (ಲಕ್ಷ್ಮಭಾ. ೬-೩-೩೨). [←ಮರಾ. ತೋಕ್, ತೋಖ್ ; ಹಿಂ. ತೋಖ್ ; ಅರ. ತೌಕ್./ಸಂ. ತೋಷ]

ತೋಕುಳಿ (ನಾ). ೧. ನೆನೆಸಂವಿಕೆ ; ಅದ್ದುವಿಕೆ : (೩). ೨. ತೊಗಲು ಹದ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೆನೆಯಿಡುವ ಗುಳಿ : ಹರಳಯ್ಯಗಳ ತೋಕುಳಿಯ ನೀರ ತಂದು . . . ತಂಬುಗೆಗಳೊಳು ಪೊಗೆದು ಹರುಷದಿ ಮಧುವರಸಗೆಟಿಯಲು (ಪ್ರಭುಪು. ೯-೦೦೩) ; ಪೊಲೆಯರ ತೋಕುಳಿಯ ಕೊಳದೊಳಂಬುಜಮಂ ನೀನೆಲಸದೆ ಪುಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ (ವೃಷವಿ. ೩೪-೧೦೮). [ತೋ + ಕುಳಿ$_3$ (<ಕುಟ್ಟಿ$_3$)]

ತೋಕೆ 'ಸೋಗೆ' ನೋ.

ತೋಕೆಗೋಧಿ (ನಾ). ಉದ್ದವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೋಧಿ : ಓಟ್ಸು, ತೋಕೆಗೋಧಿ (ವ್ಯಕಿಗಿ. ೦೦-೧೪೦) ; ತೋಕೆಗೋಧಿ, ಜವೆ ಗೋಧಿ, ರೈ ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಗೋಧಿ . . . ಇವು ಸಮಶೀತೋಷ್ಣ ವಲಯದ ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು (ಭೂವಿವ. ೧೪೬). [ತೋಕೆ (<ಸೋಗೆ) + ಗೋಧಿ$_1$ (<ಗೋದುವೆ)]

ತೋಚಿಕೆ (ನಾ). ತೋರುವಿಕೆ ; ಗೋಚರವಾಗುವಿಕೆ; ಹೊಳೆಯುವಿಕೆ; ಭಾಸವಾಗುವಿಕೆ : ಆ ಕತೆ . . . ರಂಜನೀಯವಾಗಬಹುದೆಂದು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋಚಿತು. ಆ ತೋಚಿಕೆಯ ಫಲವೇ 'ಕಡುಗಲಿ ಕುಮಾರ ರಾಮ' ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಟಣೆ (ಸಂಜುಂಡ. 111, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). [ತೋಚು + – ಇಕೆ]

ತೋಚು(ಕ್ರಿ). ೧. ಗೋಚರವಾಗು ; ಕಾಣು ; ತೋರು : ನವೋನವದ ಜಾಗೃತಿಯಲೆದ್ದ ಜೀವಾಗ್ನಿ ತೋಚುತಿಹುದು (ಜ್ಞಕ್ಷಾಂ. ೭-೧೪). ೨. (ಮನಸ್ಸಿಗೆ) ಹೊಳೆ ; ಭಾಸವಾಗು : ಕೀಚಕನಾಡಿದ ನೀಚನುಡಿ ಕೇಳಿ . . . ಮುಂದೆ ತೋಚದೆ ಖಳನ ವಿಚಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳೊ ಶ್ರೀ ಚಕ್ರಪಾಣೀ . . . ಎಂದು ನುಡಿದಳು (ಪಾಂಡೀ. ೬೫-೯) ; ಎನಗೇನು ತೋಚುವ ಪರಿಯು ಕಾಣೆನು (ಜನಥಾ. ೬೩-೩೭).

ತೋಚಿಕೊಳ್ಳು = ಭಾವಿಸಂ ; ಯೋಚನೆ ಮಾಡು : ವಶಃ– ಕಾಂತಿಃ ೨ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೆನವುಂಟಾಗುವಿಕೆ; ತನ್ನೊಳಗೆ ತೋಚಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ, ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಫುರಿಸುವಿಕೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತ. ೩೦೭); ವೀರರಾಜ ಅದೇನು ತೋಚಿಕೊಂಡನೊ ಯಾವ ಪ್ರತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳದೆ . . . ಸಾಗಿದನು (ಚಿಕರಾ. ೧೩೩).
[<ತೋಚು + – ಚು$_1$./ತುಳು. ತೋಜು, ಸೋಜು; ತೆಲು. ತೋಚು]

ತೋಟ$_1$ 'ತೋಂಟ' ನೋ.

ತೋಟ$_2$ 'ತೋಟಾ$_1$' ನೋ.

ತೋಟಕ (ನಾ). [ಛಂದ] ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ವೃತ್ತ : : ಪವಮಾನ ಚತುಷ್ಕಯುತಂ ಯತಿಯುಂ ದಿವಸಾಧಿಪರೊಳ್ ನಿಲೆ ವಸ್ತು ಕವಿಪ್ರವರಸ್ತುತಮಪ್ಪುದು ತೋಟಕಮೆಂದವಧಾರಿಸು (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೫೬). [ಸಂ.]

ತೋಟಗಟ್ಟು (ನಾ). ತೋಟದ ಪ್ರದೇಶ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳ: ಬಟ್ಟ ಮೇಲು ಮಕ್ಕಿಯ ಗಡಿಯ ತೋಟಗಟ್ಟು ಕಮ್ಮ ೪೦೦ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೯೫-೫೦; 1041); ಮನ್ನೆಯಗೆಱೆಯ ಕೋಡಿಯಿಂ ತೆಂಕ ತೋಟಗಟ್ಟು ಮತ್ತರೊಂದು ಆ ಕೆಱೆಯ ಕೆಳಗೆ ಗದ್ದೆ ಮತ್ತರೆರಡು (ಸೌಇಇ. IX-1; ೩೨೯-೫೩; 1200); ಮಂನೆಯಗೆಱೆಯ ಕೆಳಗೆ ಹಿರಿಯೂರಡೆಯರ ತೋಟಗಟ್ಟು ಮತ್ತರೆರಡು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೩೩-೪೭ ; 1216).
[ತೋಟ$_1$ (<ತೋಂಟ) + ಕಟ್ಟು$_2$]

ತೋಟಗಾರ (ನಾ). ೧. ತೋಟವಮಾಡುವವನು ; ತೋಟಿಗ : ಆಶಿಗೆ ತಕ್ಕ ಹಾಗೆ ಮುತುವರ್ಜಿಯಿಂದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ತೋಟಗಾರರಿರಬೇಕು (ತರಿಚಿ. ೧). ೨. ತೋಟದ ಮಾಲೀಕ್ನ–ಒಡೆಯ.
[ತೋಟ$_1$ (<ತೋಂಟ) + – ಕಾರ$_1$ (<– ಕಾಱ]

ತೋಟಗಾರಿಕೆ (ನಾ). ತೋಟವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು ; ತೋಟ ಮಾಡುವುದು ; ತೋಟದ ಬೇಸಾಯ : ಮೈಸೂರುಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಕುಲಕಸಬನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವ ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯಾತ ಪಂಗಡ ಹೊಂದಿದೆ (ತರಿಚಿ. ೨). [ತೋಟಗಾರ + – ಇಕೆ]

ತೋಟಗಾವಲ್ (ನಾ). ತೋಟವನ್ನು ಕಾಯುವುದು ; ತೋಟಕ್ಕೆ ಕಾವಲಾಗಿರುವಿಕೆ : ಪುಲ್ಗಳ ಪಸುರ್ಗಳಿಸಿ ಪೊಕ್ಕಡಾ ತೋಟಗಾವಲ್ಗೆ ತನ್ನೊಡನಾಡಿಗಳ ಕೂಡೆ ಲೀಲೆ ಮಿಗೆ ಬಿಲ್ಗೊಂಡು ನಡೆತಂದವಂ ಕಂಡ ನರ್ಚಿತ ಸುವಾಜಿಯಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೦-೫).
[ತೋಟ$_1$ (<ತೋಂಟ) + ಕಾವಲ್$_1$]

ತೋಟತುಡಿಕೆ (ನಾ). ತೋಟ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭಾಗ : ಯಿಂತೀ ಚತುಸ್ಸೀಮೆಯೊಳಗುಳ್ಳ ಗಡಿಗ್ರಾಮ . . . ಹಟ್ಟಿಹಕ್ಕಲು ತೋಟತುಡಿಕೆ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೪, ೫೬-೧೮ ; 1406) ; ಆ ದಂಣ್ನಾಯಕ ಪುರಕ್ಕೆ ಸಲುವ ಚತುಸೀಮೆಯೊಳಗುಳ್ಳ ತೋಟತುಡಿಕೆ ಗದ್ದೆ ಬೆದ್ದಲು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೭೧-೨೭ ; 1431).
[ತೋಟ$_1$ (<ತೋಂಟ) + ತುಡಿಕೆ]

ತೋಟಪಟ್ಟಿ (ನಾ). ತೋಟದ ಭೂಮಿ–ಪ್ರದೇಶ : ತೋಟಪಟ್ಟಿಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೀನ ಪ್ರಕಾಶ ಬೀರುವ ಹೇ ಪರಮಾತ್ಮಾ . . . ನಿನ್ನ ಕೃಪೆಯನ್ನು ಸುರಿಸು (ಅಕ್ರಮು. ೨೩) ; ಬೆಲ್ಲದ ನಾಡವರು. ತೋಟಪಟ್ಟಿ ಇದ್ದವರು (ಅಶೋಕ. ೭) ; ಆನುವಂಶಿಕ ಹಕ್ಕುದಾರಿಯ ಕಾಲರಾ ತನ್ನ ತೋಟಪಟ್ಟಿಯ ಕೃಷಿಮಾಡಲು ಬಂದಿತು (ಸ್ವತಿಚಿ. ೨೦೭). 'ತೋಟ್ಟಿಪಟ್ಟು' ಪರಾ. [ತೋಟ$_1$ (<ತೋಂಟ) + ಪಟ್ಟಿ$_2$]

ತೋಟಮಲ್ಲಿಗೆ (ನಾ). ತೋಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಮಲ್ಲಿಗೆ : ನಾಟರಾಗವು ಲೇಸು ತೋಟಮಲ್ಲಿಗೆ ಲೇಸು ಕೂಟವದು ಲೇಸು ಹಿರಿಯರೊಳು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೨೨). [ತೋಟ$_1$ (<ತೋಂಟ) + ಮಲ್ಲಿಗೆ]

ತೋಟಮಾದಳ (ನಾ). ತೋಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಮಾದಳ : ತೋಟ ಮಾದಳದ ಹಣ್ಣಿನ ರಸದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಹುಸಿಶುಂಠಿರಸದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಕೊಡಿಸಲು . . . ಸಕಲ ರೋಗಂಗಳೂ ಪರಿಹರ (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೨೯೮).
[ತೋಟ$_1$ (<ತೋಂಟ) + ಮಾದಳ]

ತೋಟವಳ 'ತೋಂಟವಾಳ' ನೋ.

ತೋಟವಾಳ 'ತೋಂಟವಾಳ' ನೋ.

ತೋಟವಾಳಿಗ 'ತೋಂಟವಾಳಿಗ' ನೋ.

ತೋಟಾ$_1$, ತೋಟ$_2$, ತೋಟೆ$_2$ (ನಾ). ಬಂದೂಕಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಹಾರಿಸುವ ಕೊಳವೆಯಾಕಾರದ ಗುಂಡು ; ಕಾಡತೂಸು : ಮೊದಲನೆ ಈಡು ಕಡಕಿನ ತೋಟಾದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಒಡೆದೆರಡು ಕಡಕುಗಳು ಗಿಡಗಳಿಗೆ ತಗುಲಿದ್ದುದು ಕಂಡು ಬಂದಿತು (ಕಾನೂರು. ೧೧೪). **ತೋಟ$_2$** : ಸುಲ್ತಾನಿ ತೋಟ ತುಂಬಿದಂಥಾ ತೋಸ್ತಾನಿ ಒಂದು . . . ಈ ಮೇರೆ ಎರಡು ಜನಕ್ಕೂ ಜಂಗಿ ಸಾಮಾನು ಕೊಟ್ಟು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೦೦೫). **ತೋಟೆ$_2$**: ಆದರೆ ಪಿಸ್ತೂಲುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೇಗೆ ? ಅದಕ್ಕೆ ಹತ್ತಾರು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಖರ್ಚುಮಾಡಿ ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ತೋಟೆಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಲೇ ಇರಬೇಕು (ಪಂಚಾಯತ್ರ. ೪೭).
[←ಮರಾ. ತೋಟಾ ; ಹಿಂ. ಟೋಟಾ]

ತೋಟಾ$_2$ 'ತೋಡಾ' ನೋ.

ತೋಟಾವಳಿ (ನಾ). ತೋಟಗಳ ಸಾಲು : ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆರೆ, ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಅಂದವಾದ ತೋಟಾವಳಿಗಳು (ಜಂಗಾಳ್ಕ. ೩೦೯).
[ತೋಟ$_1$ (<ತೋಂಟ) + ಆವಳಿ$_1$ (= ಅವಲಿ)]

ತೋಟಿ$_1$, ತೋಂಟಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ಕಲಹ ; ಜಗಳ ; ಕದನ : "ತೋಟಿಯೆಂದು ಜಗಳಂ" (ಕಶಾನಿ. ೦೪) ; ಎರಡು ರಥವೊಳವು ನೋಟಕ್ಕೆ ರಡಱೊಳವನೊಂದು ರಥಮೆ ತೋ[ಪಾಠಂ. ಕೋ]ಟಿಗೆ ಪಲವಾಗಿರೆ ಪರಿದು (ಪಂಪಭಾ. ೫-೯೫) ; ಸುರಕೋಟಿ ವಿನೋದದ ತೋಟಿಯೊಳ್ ಚರಾಚರಗುರುವಿಂಗೆ ಪೊಟ್ಟುಗಳೆಯುತ್ತಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೯೦); ತೊಡಗಿದರು ತೋಟಿಯನು ತಮತಮಗೆ (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೦೩-೭) ; ತೋಳನ ತೋಟಿ ಸದರವ ಕುಱಿಯ ಜಂಗುಳಿಗೆ (ತೊರರಾ. ೬-೩೭-೫೫) ; ಭರತೇಶನೊಳು ತೋಟಿ ಬೇಡೆಂದು ಮೊದಲೆ ಪೇಳ್ದರೆ ಕೇಳದುಕ್ಕಿ ಕಾದಿದರು (ಭರತೇ. ೩೪-೯೯) ; ತೊಡರ್ಚಿ ತೋಟಿಯಂ ಪಡಿದಟವಾಂತು ಬಂದ ಮಲೆನಾಡಿನ ಸಿಂಗಳರಾಯನಂ ಮೊಗಂಗಿಡಿಸಿ (ಚಿಕವಿ. ೨-೬೮). ೨. ಹೊಯ್ದಾಟ; ತೊಳಲಾಟ ; ಭಾವನೆಗಳ ತಾಕಲಾಟ : ಕಣ್ಬೇಟದ ತೋಟಿಯೊಳ್ತೊಡರ್ದು ದುಸ್ಸಹ ವಿರಹತಾಪಕ್ಕಳ್ಕಿ ವನದುರ್ಗವಂ ಪುಗುವಂತೆ ಲತಾಗೃಹವನಂಗಳಂ ಪೊಕ್ಕು (ಮಲ್ಲಿಪು.೬-೩೨); ಅಱಿದೆನಱಿದೆನೆಂದು ಮಱವೆಯ ತೋಟಿಯ ತೊಳಸುತ್ತ (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೧೭೫-೬೬೦). ೩. ಹಾವಳಿ ; ತೊಂದರೆ : ಮತ್ತವೊಂದೆಡೆಯೊಳೊರ್ವರ ತೊಟ್ಟು ಲಲಿತಾಂಗಂ ಬಂದನಿನ್ನಾವಾತನ ತೋಟಿ ಪಿಂಗುವಿನಂ ನೆರೆವನೆಯೊಳಿರ್ದು ಬರ್ಪಮೇಟಿಮೆಂದು . . . ಪೇಟ್ದುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೪೯) ; ಬಿರುದ ಬಿಸುಟರೆ ತೋಟಿಯೇನೆಂದ (ತೊರರಾ. ೧-೯-೩೨). ೪. ತಂಟೆ; ಗೊಡವೆ; ಗೋಜು : ಚೆಲ್ಲಂ ಬೇಂಟದ ತೋ ಟಿ ಯೊ ಳ್ ತೊಡರೆ ಕಂಡು

(ಕಾವ್ಯಸಾ. ೫೫೧ ಓದ್ರಶ) ; ಅದಱಿಂ ನಿನಗಿದಱ ತೋಟಿ ಬೇಡ (ಪಂಪಭಾ. ೨೪೩-೨೩) ; ಬೇಟದ ಪದನೆಂದು ಕೂಟದ ಮದವೆಂದು ನೋಟ ದೊಳ್ಗಂಡರಱುವೊಡೆ ಹಡಹಿನ ತೋಟಿಯೇಕೆಲಗೆ ಬೆರೆವೆಣ್ಣೆ (ಲೀಲಾವ. ೨-೬೪) ; ಕಾಮದೇವನ ತೋಟಿ ಬೇಡೆಂದು ಬಿರುದೆತ್ತಿ ಕರೆವ ಕಂದರ್ಪನ ಕಹಳೆಗಳೆಂಬಂತೆ ತಂಡ ತಂಡದಿಂ ಕೂಗುವ ಗಂಡುಗೋಗಿಲೆಗಳಂ (ಗಿರಿಜೆ. ೩-೧೦೩ ವ) ; ಅಸುರಕುವರನ ತೋಟಿ ಬೇಡ (ಕೌಶಿರಾ. ೩೫-೦೮) ; ಈ ಕೊಡಲಿಕಾಱನ ತೋಟಿ ಬೇಡೆಂದ (ಕುಮಾ.ಸ. ೯-೪೮). ೩. ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; ಪರಾಕ್ರಮ : ನಾನಾವ ಮಂತ್ರದ ತಂತ್ರ ತೊಡಕಿನ ತೋಟಿಯುಳ್ಳವಳು (ಕುಮಾ.ಅ. ೧೫-೨೩) ; ತೋಟಿಯಿಂದೊಳಪೊಕ್ಕು ಪುರಗಳೊಳಗೆ ಬಲು ಬೇಟೆಯ ನಾಯ ಹಿಡಿವರು (ಕುರಾಶಾಂ. ೧೦-೩). **ತೋಂಟಿ$_1$** : ೧. 'ತೋಂಟಿಗೊಳ್' ಪರಾ. ೬. ಮಾತ್ಸರ್ಯ ; ಹೊಟ್ಟೆಕಿಚ್ಚು : ಕವಿಶಿವನೆಸೆದಂ ತೋಂಟಿಯನುಳಿದ ಕವೀಶರ್ಗುಂಟೆನಿಸುತೆ ದಿವ್ಯ ಬೋಧೆಯಂ ದಕ್ಷಿಣೆಯಿಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೪-೩-೭೦).

ತೋಟಿ$_2$, ತೊಟ್ಟಿ$_3$, ತೋಂಟಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ಗ್ರಾಮಸೇವಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ಕಸಗುಡಿಸುವವನು; ಜಾಡಮಾಲಿ: ತೋಟಿ-ತಳವಾರ, ವೆಟ್ಟಿ, ಬಾರೀಕ ಅಥವಾ ಕೋಲುಕಾರನೆಂದು ಹೆಸರುಂಟು (ಗ್ರಾಮಜೆ. ೧) ; ತೋಟಿ (Scavengers)ಗಳೇ ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಬಾವಿ-ಪಾಯಿಖಾನೆ (Bore-hole Latrines)ಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಮಾಡಬಹುದು (ಬಾಂಪ್ರ. I, ೫೯೭) ; ಇವನ ಹೆಣವೂ ತೋಟಿಗ ಪಾಲಾಗಬೇಕೋ ಏನೋ (ದೀಪರ. ೫೦). ೨. (ಅಲಂ) ಕೀಳಾದವನು ; ಅಲ್ಪ ; ಕ್ಷುದ್ರ : ಭಂಡರ್ಗೆ . . . ತೋಟಿ ತೊನ್ನರಿಗೆ ಕೊಂಡೆಯರ್ಗೆಲೆ ರಂಗ ನಿನ್ನಯ ಪದಪದ್ಮಗಂಡಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತ (ನೀತಿಶಾಂ. ೪೭-೩೩). **ತೊಟ್ಟಿ$_3$** : ೨. ಇವನೆಂತಹ ತೊಟ್ಟಿ (ರೂಢಿ). **ತೋಂಟಿ$_2$**: ೩. ಸೇವಕ; ಪರಿಚಾರಕ: ಚಾವುಣ್ಡಯ್ಯಜ್ಗೆ ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತರ್ತೋಣ್ಟಿಗಳ್ಗೆ ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತರ್ನಿವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ನೆಲ್ಲ ಮಡಿ ಎರಡು (ಸೌಇಇ. IX-i, ೭೦-೧೫ ; 931). P 'ತೋಂಟಿ' ಎಂಬುದೇ ಮೂಲ ರೂಪವಾಗಿರಬಹುದೇ ?

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತೋಟ್ಟಿ ; ತುಳು. ತೆಲು. ತೋಟಿ]

ತೋಟಿ$_3$ (ನಾ). ೧. ಪಕ್ಷಿಯ ಚುಂಚು,-ಕೊಕ್ಕು. ೨. ಬಾಯಿ: ಇತ್ತಲು ಭೀಮ ಬಲುದುತ್ತುಗಳ ತೋಟಿಯಲಿ ಮರನ ಮುಱಿದಱಿಗಿದರೆ ಪುನರಪಿ ಮುಱಿದು ನೋಡಿದು ಬಹೆನು ನಿಲ್ಲೆನುತರಗೆಲಸ ಪೂರೈಸಲೆಂದನು (ಕುಮಾ.ಅ. ೧೧-೩೩). ೩. ಪಾತ್ರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೂತಿ : ನೀರು . . . ಪಾತ್ರೆಗೆ ಹಚ್ಚಿದ ತೋಟಿಯೊಳಗಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೮೨). [<ಸಂ. ತ್ರೋಟೀ./ಮರಾ. ತೋಟೀ]

ತೋಟಿಕಾಱ 'ತೋಟಿಗಾಱ' ನೋ.

ತೋಟಿಗ 'ತೋಂಟಿಗ' ನೋ.

ತೋಟಿಗಾಱ, ತೋಟಿಕಾಱ (ನಾ). ಯುದ್ಧಾಸಕ್ತ ; ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವವನು : ಬಲು ತೋಟಿಗಾಱರು ತೊಡಗಿದರು ರಣವ (ನಿಘಗಿ. ೪-೯-೧೨). **ತೋಟಿಕಾಱ** : ನೋಟದವರರ ನಯನಗಳಿಗಲ್ಲಾಟವೆನೆ ಪರಿಚಿತ್ರ ಗತಿಗಳ ತೋಟಿಕಾಱರು ಹೊಕ್ಕು ತಾಗಿದರುಭಯಸೇನೆಯಲಿ (ಕುಮಾ.ಭೀ. ೪-೨೫) ; ಜಯದ ತವಕದ ತನಿಮನದ ಕಡುತೋಟಿಕಾಱರು ಕಾದಿದರು ಕಡುಗಿ (ಕುಮಾ.ಗ. ೬-೨೯) ; ಶ್ರೀಮಂನಾಡಪ್ರಭು ಗಡಿಯಂಕ ಭೀಮಕಟಕ ತೋಟಿಕಾಱ (ಎಕ. XI, ಹೊಳಲ್ಕೆ. ೧೦೨-೩ ; 1691 ?).

[ತೋಟಿ$_1$ + - ಗಾಱ (< - ಕಾಱ)]

ತೋಟಿಗಿತಿ (ನಾ). ತೋಟದ ಕೆಲಸದವಳು : ಸುಂಕಿಗಿತಿ, ತೋಟಿಗಿತಿ (ಶಬ್ದಾಮ. ೦೯೧ ಪ್ರಯೋ).

[ತೋಟಿಗ$_1$ (<ತೋಂಟಿಗ) + - ಇತಿ$_1$(< - ಇತ್ತಿ)]

ತೋಟಿಗೈ (ಕ್ರಿ). ಯುದ್ಧಮಾಡು ; ಕದನಮಾಡು : ಪೊಯ್ವು ತೊಡಂಕುವ ತೋಟಿಗೈವ ಕೊಂಕುವ ನೆಟಿ ನೂಂಕುವೇಳ್ಗೆಯು ಬಲಂ ಬಗೆಗೊಂಡುದು (ರಾಜಶೇ. ೦೩-೮೪). [ತೋಟಿ$_1$ + ಗೈ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ತೋಟಿಗೊಳು (ಕ್ರಿ). ಜಗಳವಾಡು ; ಕಲಹ ಮಾಡು : ತೋಟಿಗೊಳುವ ದುಷ್ಟ ದಂಪತಿಗಳು ಬೂಕಾಟಗಳಿಂದನುಗೆಟ್ಟು ಊಟ ನಿದ್ದೆಗಳೊಂದಱೊಳು ಸುಖವಿಲ್ಲದೆ ಕೋಟಲೆಗೊಂಡು ಕಂಗ್ಗುವರು (ಹದಿಬ. ೬-೭).

[ತೋಟಿ$_1$ + ಕೊಳು (<ಕೊಳ್$_1$)]

ತೋಟಿಯ (ನಾ). ಶೂರ; ಪರಾಕ್ರಮಿ (:) ತೋಟಿಯರ್ ತಱಿದಿಕ್ಕಿದಿರಾಂಪದ್ವೈತ್ಯವಧೂಟಿಯ ಕರೆದು ತನ್ನೊಡನೆ ಸೂಟಿಯೊಳ್ ಸಾವಂತೆ ಕೆಯ್ಯ ಖಡ್ಗವನಿಕ್ಕಿ ದಾಟಿಸಿಕೊಂಡಳೆಲ್ಲರನು (ಮೋಹತ. ೩೩-೩೮).

[ತೋಟಿ$_1$ + - ಅ$_7$]

ತೋಟೆ 'ತೊಗಟು' ನೋ.

ತೋಟೆ$_2$ 'ತೋಟಾ$_1$' ನೋ.

ತೋಟೆ$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಮೂಲಿಕೆ : ತೋಟೆಯ ಬಡಗ ಹರಿದ ಬೇರು ನೀರಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಯೋನಿಯಿಂದಿಳಿದು ಪೂಸಲು ಪ್ರಸವ ಮಾಗುವುದು (ವಿವೈವಿ. ೧೧೭). [?]

ತೋಟ್ಟಪಟ್ಟು (ನಾ). ತೋಟದ ಭೂಮಿ,-ಪ್ರದೇಶ: ಪುತ್ತ್ರಪೌತ್ರಾಣಿಗೆ ಅಯ್ದೂಂಬು ಕಟನಿಯುಂ ಅಯ್ದೂಂಬು ತೋಟ್ಟಪಟ್ಟುಂ ಕೊಟ್ಟರ್ (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ ೨೨೪-೫; ಸು. 760); ಅಯ್ದೂಂಬು ಮೊದಕಟನಿಯು ಎಟ್ಟೂಮತ್ತು ಬಾಳೆ ತೋಟ್ಟಪಟ್ಟು ಬ್ರಹ್ಮದೇಯಂ ಕೊಟ್ಟೋದು (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೨೩೧-೫ ; ಸು. 800 ?). 'ತೋಟವಟ್ಟೆ' ಪರಾ.

[ತೋಟ$_1$ (<ತೋಂಟ) + ಪಟ್ಟು$_3$ (<ಪಟ್ಟೆ$_3$)]

ತೋಡ$_1$ (ನಾ). ಬೆಳೆಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ ಬಿಳಿಯ ಇಲಿ : ಸುಂಡನ್ಗೆ ಶೂಲದ ಕತ್ತಿ ತೋಡನ್ಗೆ ಬಿಲ್ ಬಾಣ, ಮುಂದೋಗೋ ಹೆಣ್ಣಾನ್ಗೆ ನಾಗಸ್ವರದ ಕೊಳಲು (ಹುತ್ತಿಹ. ೧೪೫) ; ತೋಡ, ಹೆಗ್ಗಣ, ಗೋಲಂದಿ (ನಮ್ಮನು. ೨೪೯) ; ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಯ ಕೆಳಗೆ ಒಂದು ತೋಡ (ಬಿಳಿ ಇಲಿ) ಮನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಂಸಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದೆ (ಗರುಪಾ. ೧೮೧). [<ತೋಡು$_1$]

ತೋಡ$_2$, ತೊಡವ, ತೊದ (ನಾ). ಒಂದು ಜನಾಂಗ ಮತ್ತು ಆ ಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು; ನೀಲಗಿರಿಯ ಆದಿವಾಸಿ: ನೀಲಗಿರಿಯ ತೋಡರು ಹೊರಗಿನ ಜನರೊಡನೆ ಈಗೀಗ ಬೆರೆಯತೊಡಗಿರುವರು (ಬಾಂಪ್ರ. I, ೪೯೯); ತೋಡರು ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಮಜ್ಜಿಗೆ ಮಾಡುವರು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೧೫೭). **ತೊಡವ** : ತುಳುವರು ತೊಡವರು ಬಡಗರು (ಆರಕು. ೩೦೪-೭). **ತೊದ** : (೩). [ದೇ.೫ ತಮಿ. ತೋಟ, ತುಟವ]

ತೋಡ$_3$ 'ತೋಡಾ' ನೋ.

ತೋಡರ (ನಾ). (?) : ನಂದಿಧ್ವಜನ ಚರಣಪಂಕೇಜಗಳು ಶೋಭಿಸಿದವಾಗ ದೃಕ್ಕಿರಣ ತೋಡರಗಳಿಂದ (ಮಲ್ಲಾಶಿ. ೫-೧೨). 'ತೋಡಾ' ಪರಾ. P ಇದು 'ತೊಡರು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು.

ತೋಡಾ, ತೋಟಾ$_2$, ತೋಡ$_3$, ತೋಡೆ$_1$ (ನಾ). ೧. ಮುಂಗೈಗೆ ತೊಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ ; ಹಸ್ತಾಭರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಕಂಕಣ ; ಕಡಗ : ತನಗೆ ಮಹಾರಾಜರು ಬಹುಮಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ತೋಡಾ, ಮಕರಕಂಠಿ ಮುಂತಾದ ಒಡವೆಗಳಿಂದ ಆತನನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ (ಗಾನಕ. ೭೮) ; ಮಹಾರಾಜರು ಅವರ ಎರಡು ಕೈಗಳಿಗೂ ರತ್ನಖಚಿತ ಚಿನ್ನದ ತೋಡಾ (ಬಳೆಗಳನ್ನು) ಹಾಕಿ ಬಹುಮಾನಿಸಿದರು (ಸಂಗೀತ. ೨೭). P ರಾಜ, ಮಹಾರಾಜರು ಕಲಾವಿದರು ಅಥವಾ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಬಿರುದಿನೊಡನೆ ಬಹುಮಾನರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಅಲಂಕಾರ

ಸಾಧನ. ತೋಟ್ಯಾ₂ : ೨. ಹಣದ ಚೀಲ ; ಥೈಲಿ. ೩. ನಳಿಗೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿದ್ದು ; ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಕಟ್ಟು : ಕಚೇರಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಬೆಳ್ಳಿಯ ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ತಾಂಬೂಲಸಮೇತವಾಗಿ ಎರಡು ಹಣದ ತೋಟಾಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು (ನಾಕಲಾ. ೫೮). ತೋಡ್ಯ₂: ೧. ಸಜ್ಜುಕ ಸರ ತೋಡ ಮುಕುರ ಬಾಚಣಿಗೆಯು ಕಜ್ಜದರೊಳಿಗಿರ್ದರು ಸುತ್ತ (ಶೂಬಸೋ. ೨೩-೨೬). ೪. (ಬಿರುದಿನ ಸಂಕೇತವಾಗಿ) ಕಾಲಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಡಗ ; ಪೆಂಡೆಯಂ : ಪ್ರಭುಗಳು, ಮುತ್ತಿನ ಜೊಂಪೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ನವರತ್ನಖಚಿತವಾದ ಗಂಡಪೆಂಡೇರವೆಂಬ ಚಿನ್ನದ ತೋಡವನ್ನು ಕುವರನ ಬಲಗಾಲಿಗೆ ಬಹುಮಾನಿಸಿದರು (ಶಾಂತಲಾ. ೨೦೬). ತೋಡೆ₁: ೧. ಜಡೆಯ ಮಾದರಿ, ತೋಡೆಯ ಮಾದರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಮಾದರಿಯ ಮಾಲೆಗಳನ್ನು ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ (ಜ್ಞಾಪುಚಿ. ೨೦). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ ; ಕಾಲ್ಗಡಗ : ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣವಿಲಾಸದ ಲಿಂಗಾಜಮ್ಮಣ್ಣೀಯವರು ಮಾಡಿಸಿದ ಬೆಳ್ಳಿ ಬಸವನ ಆಭರಣದ ಲೆಖ್ಖ . . . ೧. ಕಾಲಿಗೆ ತೋಡೆ. ೨. ಮುಂಗಾಲಿಗೆ ಹೂವು (ಎಕ. XIV, ನಂಜನ. ೨೮೯-೨ನೇ ಕಾಲಂ ; 1940).

[←ಹಿಂ. ಮರಾ. ತೋಡಾ]

ತೋಡಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಮಲಹರಿ ಮೇಘರಂಜಿ ಫಳಮಂಜರಿ ತೋಡಿ ವಸಂತವೆಂಬ ಮಂಜುಳತರ ರಾಗ ರಂಜನದೆ . . . ಪಾಡಿ ಮುದಂ ಮಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿಸುತ್ತುಂ (ಬಾಧಪು. ೬-೧೪) ; ಮಲಹರಿ ದೇಸಿ ತೋಡಿಯನೆ ಪಾಡಿ ಮೊಸರ್ ಕಡೆದರ್ ಲತಾಂಗಿಯರ್ (ಮಲ್ಲಕಾ. ೪-೫೫) ತೋಡಿ ಮಕರಂದಿ ವಸಂತರಾಗಂ ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ರಾಗಂಗಳಂ ಪಾಡುತ್ತಿರೆ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೯೦) ; ಆಹಿರಿಯಲ್ಲಿ ತೋಡಿಯೊಳು . . . ರಾಗಿಸಿ ಸಭೆಗೆ ಸಮ್ಮೋಹನರಸವ ಸೂಸಿದರು (ಭರತ. ೧೨-೪೩) ; ತೋಡಿ-೮ನೇ ಮೇಳಕರ್ತ ಹನುಮತೋಡಿಯ ರಾಗಾಂಗ ರಾಗ . . . ಈ ರಾಗ ಶುದ್ಧಕರ್ನಾಟಕವೆಂದೂ ಚಿತ್ತರೇಯವೆಂದೂ ಮತಭೇದವುಂಟು. ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಡಬೇಕಾದ ರಾಗ. ಕರುಣಾರಸ ಪ್ರಧಾನರಾಗ (ಸಂಗೀಕಂ. ೧೪೫). [ಸಂ. ತೋಡೀ./ಮರಾ. ತೋಡೀ]

ತೋಡಿಟ್ಟೆ (ನಾ). ಎರಡಂ ತುದಿಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಈಟಿ: ಬಿಲುಸರಳು ತೋಡಿಟ್ಟೆ ಮುದ್ಗರ ಪಿಡಿವಾಳಚಯ (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೩-೨೦) ; ಬಡಿಗೋಲೆನ್ನುಕ್ಕಿನ ಮುದ್ಗರ ಕೋಳ ಪದವಿಲ್ ತೋ[ಪಾಠಾ. ಕೋ]ಡಿಟ್ಟ ಕೈಗಲ್ಲುರುಳ್ ವಿಡಿಬಿಲ್ಪೆರ್ಬಲೆ ... ಖಡ್ಗಂ ಗಾಳವಿಂಬಾಗೆ ಕೊಂಡೊಡನಾ ಲುಬ್ಧಕಸಂಚಯಂ ನಡೆದುದಾಗಳ್ (ಯಶಚಂ. ೪-೫೧).

[ತೋಡು₃ + ಇಟ್ಟೆ₂]

ತೋಡಿಸು₁ (ಕ್ರಿ). ಅಗೆಯಿಸು ; ಹಳ್ಳ ತೆಗೆಸು ; ಗುಣಿ ಮಾಡು : ಕೊಂಡವ ತೋಡಿಸಬೇಡ ಕುಪ್ಪವ ಸುಟ್ಟು ಕೆಂಡವ ಮಾಡಿಸಬೇಡ ಖಂಡೇಂದುಶೇಖರ ಕಣ್ಗೆ ಚ್ಚಿನಿಂದೆನ್ನ ಗಂಡನನುರುಪಿದಂತುರುಹು (ಬೋಹತ. ೮-೩೬); ಒಂದು ಬಾವಿಯನ್ನು ತೋಡಿಸಯ್ಯಾ (ಕೃಕುಹ. ೪೬).

[ತೋಡು₁ + – ಇಸು₃]

ತೋಡಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). ಸರಿಗಟ್ಟು ; ಸಮಂವೆಂದು ಎಣಿಸು : ಪಾಳಿದ ದುಷ್ಕರ ಲಂಕಾಪುರಮಂ ನಭೋಗಪುರಮಂ ಕ್ರೌಂಚಾದ್ರಿಯಂ ದ್ವಾರಕೀ ಪುರಮಂ . . . ಸುಸ್ಥಿರ ಹವಿಸ್ಮಾರಪುರಕ್ಕೆ ತೋಡಿಸಲೊಡಂ ಪಾಣಿಧೋಕ್ತಿ ಮಂಊಲೋಕದೊಳ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೧-೬೪). [ತೋಡು₁ + – ಇಸು₃]

ತೋಡು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಗೆ ; ಬಗಿ ; ಹಳ್ಳವನ್ನು ಮಾಡು ; ಕೊರೆ : ತೋಡುವೆನೆಂಬುದಲ್ಲದಿಡಲಾಗದು ನಿಕ್ಕುವ ತೋಟ್ಪೆನೆಂಬುದಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೧೧೧); ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗದಿಂ ನಿಂದೊಸೆ ಗೃಧ್ರು,ವಾಯುಸಾದಿಗಳ್ ಪುಣ್ಣಂ ತೋಡಿ ತಿನೆ ಮೇರುಪರ್ವತಂಬೊಲಚಳಿತಧೈರ್ಯನಾಗೊಂದು ತಿಂಗಳ್ವರೆಗಂ ಸೈರಿಸಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೫-೧) ; ಪಥಿಕರಜಲೆಗ್ಗೊಂಡು ತೋಡಿದಬುಂಬನೀರ ಬಗರಗೆಗಳುಮನೊಳಕೆಯ್ದು ಬತ್ತಿದ ಪಳ್ಳಂಗಳೊಳಮತಿರೌದ್ರಮಾದ ಪೇರಡವಿಯೊಳಗೆ ಬರ್ಪಾಗಳ್ (ಕಾದಂಉ. ೨೬೬) ; ಇಲಿಗಳ್ ಮನೆಯೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿಯುಮಲಸದೆ ತವೆ ತೋಡಿ ಮನೆಗಳಂ ಕಿಡಿಸುವವೊಲ್ (ಪಂಚತಂ. ೧೦೬-೧೮) ; ತವರಾಜದ ನೊರೆ ಕೆರೆಯಂಕೆ ಆದ್ಯರ ವಚನವಿರಲು ಬೇಱೆ ಬಾವಿಯ ತೋಡಿ ಉಪ್ಪ ನೀರನುಂಬವನ ವಿಧಿಯಂತೆ ಆಯಿತೆನ್ನ ಮತಿ (ಬಸವ. ೪೯೦) ; ಗೋಡೆಗನ್ನಮಂ ತೋಡಿ ಮನೆಯೊಳಪೊಕ್ಕು ಪರಿಕಿಸಿ ನೋಡುವಲ್ಲಿ (ಬಸಪು. ೬೧-೬) ; ಬೇಡುವುದು ಗಡೆ ನಿಮ್ಮ ವಕ್ಷವ ತೋಡಿ ನೆತ್ತರುಗೊಳದಲೋಕುಳಿಯಾಡುವುದನು (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೧೦-೪೯) ; ಮಾಡಿದ ಪುಣ್ಯಕ್ಕೆ ಫಲವೇ ಸಾಕ್ಷಿ ತೋಡಿದ ಬಾವಿಗೆ ಜಲವೇ ಸಾಕ್ಷಿ (ಗಾದೆ). ೨. ಚುಚ್ಚು ; ತಿವಿ : ಐದುಬಾಣದೊಳುರವ ತೋಡಿದನು(ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೫-೩೨); ದೈತ್ಯನ ಮೆಯ್ಯ ತೋಡಿದನೈದಂಬಿನಲಿ (ಬೋಹತ. ೩೪-೧೪); ತೋಡಿದು ಮೂವತ್ತು ಬಾಣದಿಂ ತಾಪವಂಕುರಿಸುವಂತವನೊಡಲೊಳು (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೨-೪೬) ; ೩. ಹೊರ ತೆಗೆ ; ಹಿರಿ ; ಹಿರಿದುಕೊಳ್ಳು : ಧುರದೊಳು ಬಂದೊಡ್ಡಿ ವೈರಿವ್ರಕರವಿರಲ ವಷ್ಟಂಭದಿಂ ಬಿಟ್ಟದೇವಂ ಕರವಾಳಂ ತೋಡಿ ಕೊಂಡಿಂ ಬಳಿಕ (ಎಕ. IV, ನಾಗಮಂ. ೨೮-೧೩ ; ಕ್ರಿ. 1126) ; ಕರವಾಳಂ ತೋಡಿಕೊಂಡು (ಕವಿಚ. I, ೧೦೪). ೪. (ಅಡಿಗೆ, ನೀರು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಒಂದು ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ) ಮೊಗೆದು ಹಾಕು : ಎಡಗೈಯೊಳೆ ತೋಡಿ ಬೆಣ್ಣೆಯಂ ತಿನುತಿರೆ (ಜಗವಿ. ೩-೫೧) ; ತೋಡಿ ಬಡಿಸುವೆ ಕಿವಿ ಗರೋಚಕ ವಾಯ್ತು ತೆಗೆಯೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೧೦-೨೦) ; ನೀರು ತೋಡಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ ಜಳಕ ಮಾಡಿರಿ (ಮುಕ್ತ್ಯದ. ೨೩೦). ೫. ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗು ; ಆಚೆ ಹೋಗು : "ತೋಡು – ನಿಷ್ಕ್ರಮಣೇ (ಹೊರಟು ಹೋಗು). ಯುಗ್ಮೇ ಚ (ಜತೆ)" (ಶಮದ) ;" ನಿಷ್ಕ್ರಮಣಯುಗಸಾಮ್ಯಂಗಳೊಳ್ ತೋಡಲ್ಗಾ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೯೨). ೬. (ಮನಸ್ಸನ್ನು ತೆರೆದು) ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸು ; ತಿಳಿಸು ; ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳು : ದುಃಖವಂ ತೋಡುವೆನಾರ ಕೂಡೆ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೫೭೬); ಈ ಭವದ ಯೋಗಗಳ, ಭೋಗಗಳ, ರೋಗಗಳ ತೋಡ ಬಾ, ಹಾಡ ಬಾ (ನವ್ಯರ್ಗ. ೩-೬). ೭. ಎಳೆಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿಹಾಕು, ತೆಗೆದುಹಾಕು : ನಾರಸಿಂಹನ ರೂಪಿಂ . . . ಪಟ್ಟಗಾಜನಪಾಸಂ ತವೆ ತೋಡುವಂತೆ ಕರುಳಂ ನೀಂ ತೋಡಿದ್ದೆ ದೈತ್ಯನಾ (ಕಾಮ್ಯಾಪ. ೩೫೫) ; ಅವ್ವ ರೇಶಿಮೆ ತೋಡುವ ಕೆಲಸ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಅಡುಗೆಗೆ ತೊಡಗುತ್ತಿದ್ದಳು (ಪಾಶರ. ೩೮).

ತೋಡಿಕೊಳ್ಳು = ಮನಸ್ಸಿನ ಅಳಲನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳು : ಕಂಡವರೆದುರೊಳು ನಿನ್ನೆದೆಯೊಳಗನು ತೋಡಿಕೊಂಡಳಲಾಗ ನೋಡ (ನಾಕಾಶ. ೨೩೦-೩೬).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೋಣ್ಡು ; ಮಲ. ತೋಣ್ಡು ; ತುಳು. ತೆಲು. ತೋಡು ; ಕೊಡ. ಪರ್ಜಿ. ತೋಡ್]

ತೋಡು₂ (ನಾ). ೧. ಅಗೆದಿರುವ ಸ್ಥಳ ; ಗುಂಡಿ ; ಹಳ್ಳ, ಕಾಲುವೆ ಮೊದಲಾದುವು : ಉಂಡ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ಮಡಿಸಿ . . . ತೋಡಿಗೆ ಎಸೆದು ಕೈ ತೊಳೆದು ಬಂದಳು (ನಂಬಿನಾ. ೨೦೯) ; ಅಂಗಳದ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಒಂದು ನೀರಿನ ತೋಡು ಸದಾ ಹರಿಯುತ್ತದೆ (ಕಂಬಹು. ೬೮) ; ೨ ಇಳಿಜಾರಾದ ಮಾರ್ಗ, –ಜಾಡು : ಈ ತೋಡು ಕಣಾಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಯಿ ಮೂಲಕ ಗಂಟಲನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ (ಪ್ರಾಚಿಶಾ. ೫೬). ೩. ಝರಿ ; ಅಬ್ಬಿ ; ಪ್ರವಾಹ : ಬೆಟ್ಟದ ಗುಣ ತೋಡಿನಿಂದಳಿಯಿತ್ತು ಸಾಗರದ ಗುಣ ಕೋಡಿಯಿಂದಳಿಯಿತ್ತು (ಪೋಳಿಮ. ೦೦೩-೪೦೦) ; ಗಣಸಲೆ ನೀರ ತೋಡಿನಿಂದ ಪಡುವಲು (ಬೊಂಕಶಾ. ೧೯೩೦, ಮಂಗಳೂರು.

ಈಶಾನ್ಯ ಹೊಳೆ (೫೨೬-೨೯ ; 1376) ;ತೋಡಿಗೆ ತೆಂಕ ಒತ್ತು ಬದರು ತಾಳ ತೋಡಿ ತೆವರಿನ ಮಲಪಡುವ ಮುಖವಾಗಿ ನೆಟ್ಟ ಕಲ್ಲು(ಎಕ. III, ತಿರುಮ. ೬೩-೨೬೯ ; 1748); ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಡೆತಡೆವ ಕಾಡುಗಳ ತೋಡುಗಳ ಕಲ್ಲ ಬೆಲ್ಲಿದ ಪಸಲೆಗಳ ನೊಸಲ ತುಳಿದಂ (ಕಾಲೂಕ. ೧೦೮-೨೨೨); ಆ ದಾನವರಾದ ನಮ್ಮವರು, ಎಂಬವರ ಸ್ವಭಾವ ವರ್ತನೆಗಳು ಆ 'ಕಾಡ ಸೊಪ್ಪು ತೋಡ ನೀರಿನ' ಬಡಮುನಿಗಳ ಮೇಲೆ ಹೇಗೆ ಹೇಗೆ ತಾಂಡವವನ್ನಾಡಿದ್ದುವು? (ಪಾತೀಸು. ೫೮) ; 'ಕಾಡ ಸೊಪ್ಪ'ನ್ನು 'ತೋಡ ನೀರಿ'ನಲ್ಲರದು ಕುಡಿಸಿ ಗುಣಗೊಳಿಸುವ ಎಷ್ಟೋ ಮಂದಿ ಹಳ್ಳಿಗರೀಗಲೂ ಇದ್ದಾರೆ (ನಾಡೋಜ ೨೩೧).
[<ತೋಡು$_{1}$./ಮಲ. ತುಳು. ತೋಡು; ಕೊಡ. ತೊಡಿ]

ತೋಡು$_{3}$ (ನಾ). ೧. ಜೊತೆ ; ಯುಗಳ : "ತೋಡು – ನಿಷ್ಕ್ರಮಣೇ (ಹೊರಟು ಹೋಗು), ಯುಗ್ಮೇ ಚ (ಜತೆ)" (ಶಮಧಾ) ; "ತೋಡು ಜೋಡಿಯು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೫೬) ; ಬಿಸುಸುಯ್ದತ್ತಗಲ್ದಿರ್ದ ನೀರ್ವಕ್ಕಿಗಳಾಗಳ್ ಕೂಡಿ ತೋಡಾದುವು (ಆದಿಪು. ೦೨-೯) ; ನೀರ್ವಕ್ಕಿಗಳ್ ಕೂಡಿ ತೋಡಾಗೆ ದಿಗಂತಂಗಳ್ ನಿತಾಂತಂ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗೆ . . . ಉದಯಂಗೆಯ್ದತ್ತು ಶೋಭಾರುಣಕಿರಣಗಣಾಳಂಬವಾದಿತ್ಯಬಿಂಬಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦೨-೧೬) ; ತವಕದಿನಕ್ಕಿ ತಲ್ಲಣದೆ ಚುಂಬಿಸಿ ನಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡಿ ತೋಡಗಲ್ಚುವ ದಿವಸಾವಸಾನಸಮಯಕ್ಕೆ . . . ಅಗಲಲಾರದಗಲ್ದುವು ಜಕ್ಕವಕ್ಕಿಗಳ್ ಕನಲ್ದು (ಅನಂಪು. ೭-೭೦) ; ಓಲೆಯ ತೋಡುಳಿಯಲ್ ಪೊಕ್ಕಳಬಲೆ ಜನಕಾಲಯಮಂ (ನೇಡಂ. ೫೭೮); ಬಿನ್ನಣದಿಂದ ಸಮೆದ ದಂಡೆ ತೊಂಡಿಲು ಹೊನ್ನೋಲೆಯ ತೋಡುಗಳನು (ಚಂಪ್ರಸಾಂ. ೦೨-೨೪೪). ೨. ಸಮಾನ ; ಸಾಟಿ: "ಸರಿ, ದೊರೆ, ಪಡಿ...ತೋಡು, ಓರಗೆ, ಜೋಳಿ, ಹೊಯ್ಕೆಯ್ ಹೋಟಿ, ಸಂಗಡಂ – ಈ ೧೮ ಸಮಾನಕ್ಕೆ ಪೆಸರ್" (ಕಕಸಾ. ೧೫-೨೯೧) ; ಪಾರ್ವ್ವತಿಗೆ ತೋಡು . . . ವಾಸವಾಂಗನೆಗೆ ಪಾಸಟಿ ಬಾಗಲ ದೇವಿ ಧಾತ್ರಿಯೊಳ್ (ಎಕ. VIII, ನಗರ. ೪೭-೦೦೩ ; 1062) ; ಕರಿವರಮಸ್ತಕದೊಳ್ ತೋಡಿಲ್ಲದೆ ಬಗೆಬಗೆದುತ್ಸುಕದೊಳ್ . . . ಒರಿದುತ್ಸುವದಿಂದೇಳ್ತಂದಾಗಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೯-೪೧ ರಗಳೆ) ; ಇನ್ನೆಬರಂ ತಮಗೆ ಜಗಂ ತೋಡಾಗದೆಂದು ಸೊರ್ಕಿನುರ್ಕಿಂ ಬಱುಗೊಂದೆ ಪಂದೆ ರಾಯರಂ ಕಾಡಿ ಬೇಡಿ ಕೂಡಿದ ಜಾಳಿಗೆವೊನ್ನಂ ಕೋಳುಗೊಂಬೆಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೨೭-೨೮) ; ನಾನಾ ಜಾತಿಯ ರಾಯರೊಕ್ಕು ಬನವಂ ಮೈಸೂರ ಕಾಡೊಳ್ಗಿನೊಳ್ ಮಾನಾತೀತಮನೋವಿಕಾಸವಡೆಯಲ್ಕೀ ಕಾಡ ತೋಡಾವುದೋ (ಮೈಸೂಕು. ೧-೩೫) ; ಅವನ್ನಿವಳ್ಗೆ ಬೆಳೆದ ಪತ್ತುಗೆಗೆ ತೋಡಿಲ್ಲಮ್ (ಅಂತಿಗೊ. ೨೬-೫೪೬). ೩. ಸಂದಣಿ; ಗುಂಪು: ಹೂಡಿದಂಬಿನ ಹೊದೆಯ ಬಂಡಿಯ ತೋಡ ಕಡಿದನು ಛತ್ರ ಚಮರದ ಝಾಡಿಗಳ ತಟಿದೊಟ್ಟಿದನು ಕಲಿಪಾರ್ಥ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೬-೯). [ದೇಶ. ತಮಿ. ತೆಲು. ತೋಡು]

ತೋಡು$_{4}$ (ನಾ). ಬಾಣವನ್ನು ತೊಡುವಿಕೆ ; ಶರಸಂಧಾನ : ತೋಡು ಬೀಡಂ ಕಾಣ್ಬುದು ನಾಡೆಯುಮರಿದೆನಿಸಿ ಕೃಷ್ಣನಾರ್ದಿಸೆ (ಪಂಭಾಮಾ. ೯-೬೩);ತೋಡುಡುಗದೆಸುತಮಿರೆ ಮಾರ್ಪಡೆಯ[ರುಮವ]ರವಯವಂಗಳೆ ನಿತನಿತಱಿೊಳಂ ಕೂಡೆ ನಡೆ ಮಯ್ಗಳಂಬಿನ ಮೂಡಿಗೆಯನೆ ಪೋಲ್ತುಕೆಡೆದರುಗ್ರಾಹವದೊಳ್ (ಬಂಹರಿ. ೧೧-೦೧೦); ತೋಡು[ವಂ]ಬಿಡುವಂದ ಲೀಕ್ಷಿಸಿ ನೋಡಿಯಱಿಯಲು ಬಾರದಂಬಿನ ಕೂಡೆ ಬಿಳ್ದಿಭ ತುರಗ ರಥ ಕಾಲಾಳ್ಗಳಿಂದಱಿಯೆ (ಕುಮುಕಾ. ೨-೫೩).

ತೋಡುಂ ಬೀಡುಂ, ತೋಡು ಬೀಡು=(ಬಾಣವನ್ನು) ತೊಡುವುದಂ ಮತ್ತು ಬಿಡುವುದಂ: ಎರಡುಂ ಕೆಯ್ಯೊಳ್ ತೋಡುಂ ಬೀಡುಂ ಕಾಣಲಾಗದಂತಿಸೆ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೯೭ ವ); ತೋಡುಂ ಬೀಡುಮಿಲ್ಲೆಚ್ಚುತೆ ಪಣಮಯ ಮಾದಪ್ಪುದೋ...ಎಂಬಂತಿರೆಚ್ಚಂ (ಅನಂಪು.೧೪-೧೭);ಕೃತವರ್ಮನೆಸುಗೆಯ ತೋಡುಬೀಡಿನ ಭರವ ಬಲ್ಲವನಾರು (ಕುವ್ಯಾಗ. ೨-೬). [<ತೊಡು$_{1}$]

ತೋಡು$_{5}$ (ನಾ). ೧. ಉಪಾಯ ; ಹಂಚಿಕೆ ; ತಂತ್ರ ; ಯುಕ್ತಿ: ಶ್ರಮವನ್ನೂ ತೊಡಕುಗಳನ್ನೂ ತಕ್ಕ ತೋಡುಗಳಿಂದ ನಿವಾರಣಮಾಡಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿ ತೋರಿಸುವ ವಿವೇಕವೇ ಜ್ಞಾನಾಂಜನವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ಕಾಂಪೂಕ. ೩೯) ; ಇದು ಬಿಕ್ಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರಶ್ನವು. ಇದಕ್ಕೆ ಏನಾದರೊಂದು ತೋಡು (ಉಪಾಯ) ತೆಗೆಯಲಾಬೇಕು (ಬೀರಬ. ೧೪೧). ೨. ಕಟ್ಟು ; ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಉಪಾಯ ಆದರ ತೋಡು ತಿಳಿದವರು ಮೂರುದಿನಗಳೊಳಗಾಗಿ ಬದುಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು (ಚದೇವ. ೧೨೭) ; ನಾವು ಒಬ್ಬ ಮಾಂತ್ರಿಕನ ಕೈಯಲ್ಲಿ 'ತೋಡು' ಮಾಡಿಸಿದರೊ ? (ಕಬ್ಬಮು. ೭೮).
[ತಮಿ. ತೋತು ; ಕೋತ. ತೋದ್./ಮರಾ. ತೋಡ್]

ತೋಡುಂಗಿಱು (ಕ್ರಿ). ಜೊತೆಯಾಗಿ ಎಣೆಸಂ; ಸಮಾನವೆಂದು ಭಾವಿಸಂ: ಆರಂ ತೋಡುಂಗಿಱದೆ ತನ್ನೊಂದು ಗರಗರಿಕೆಯ ಸೊಮ್ಮಿನಭ್ಯುದಯದ ಪದುಳಮರಸಾಳ್ವ ಬಸಂತರಾಯನುರ್ಕಿಂ ಸೊರ್ಕಿಂ ಸೋರ್ದು ಬಯಲಪ್ಪಿನೆಗಂ ದಾಟಿಗೆಯ್ದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೧-೧೮).
[ತೋಡು$_{3}$ + ಗಿಱು]

ತೋಡುಕ್ಕೆ 'ತೊಡಂಗ್ಯೆ' ನೋ.

ತೋಡುಗವಣೆ (ನಾ) ಜೋಡಿ ಕವಣೆ : ತೋಡುಗವಣೆಯ ತೂಱುಗಲ್ಲಿನ ಝಾಡಿ ಝುಮ್ಮಿಡಿಸಿದವು ಗಗನವ (ತೊರರಾ. ೬-೧೧-೬).
[ತೋಡು$_{3}$ + ಕವಣೆ$_{1}$]

ತೋಡುಗಾಲುವೆ (ನಾ). (ಅಗೆದು ಮಾಡಿದ) ಸಣ್ಣ ಕಾಲುವೆ : ದೊಡ್ಡ ನಾಲೆಯಿಂದ ಕಬ್ಬಿನ ಗದ್ದೆಗೆ ತೋಡುಗಾಲುವೆ ಅಗೆಯಬೇಕು (ಜೂಡಿ).
[ತೋಡು$_{2}$ + ಕಾಲುವೆ (<ಕಾಲ್ವಾಯ್)]

ತೋಡುಗೆಲಸ (ನಾ). (ಭೂಮಿಯನ್ನು) ಅಗೆಯುವ ಕಾರ್ಯ : ಅಗೆತ : ನಾಲೆಯನ್ನು ಅಗೆಯಲು ೫೭ ಮಿಲಿಯ ಸಲೆ ಅಡಿ ತೋಡುಗೆಲಸವನ್ನು ೧೦೦೦ ಸಲೆ ಅಡಿಗೆ ೨೫ ರೂಪಾಯಿನ ದರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೨೪೬). [ತೋಡು$_{2}$ + ಕೆಲಸ]

ತೋಡುಗೈ, ತೋಡುಕ್ಕೆ (ನಾ). ೧. ಬಗಿಯಂತ್ತಿರುವ ಕೈ : ತೋಡುಗೈಗಳ ಮಿದುಳ ಬಾಯ್ಗಳ ಬಾಡುಗರುಳಿನ ಚೀತ್ಕೃತಿಯ ತಲೆಯೋಡುಗಳ ತನಿರಕುತಪಾನದ ಶಾಕಿನೀಜನವ . . . ಕಂಡೋಸರಿಸುವನದೊಂದು ದೆಸೆಗಾಗಿ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೩-೧೧). **ತೋಡುಕ್ಕೆ**: ೨. ಮೊಗೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ, ಚಿಕ್ಕ ಹಿಡಿಯುಳ್ಳ ಕೈಯ ಆಕಾರದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಲಕರಣೆ: (ಧಾನ್ಯ, ಸಕ್ಕರೆ, ಇದ್ದಿಲು, ಮೊ.ನ್ನು ತೋಡಿ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲಿಸುವ, ಮೋಟುಹಿಡಿಯ, ಆಳವಾದ ಪಾತ್ರವುಳ್ಳ) ತೋಡುಕ್ಕೆ, ಗೋರಿಗೆ. ಉದ್ದ ಹಿಡಿಯ, ಸೌಟನಾಕಾರದ, ಅದ್ದುಪಾತ್ರೆ (Scoop. ಇಂಕನಿ.). 'ಮಗುಚುಕ್ಕೆ' ಪರಾ.
[ತೋಡು$_{1}$ + ಕೈ$_{2}$ (<ಕೆಯ್$_{2}$)]

ತೋಡುದಾರಿ (ನಾ). ದಿಣ್ಣೆಯನ್ನು ಅಗೆದು ಮಾಡಿದ ಹಾದಿ,– ಮಾರ್ಗ: ತೋಡುದಾರಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ . . . ನೆಲಗಟ್ಟಿನ ಕಡೆಗೆ ನೆಕ್ಕುದೋವನ ದೃಷ್ಟಿ ಹರಿಯಿತು (ಪುನರು. ೪೬೬).
[ತೋಡು$_{1}$ + ದಾರಿ]

ತೋಡುದೋಣಿ (ನಾ). ೧. ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಯನ್ನು ಕೊರೆದು ಮಾಡಿದ ದೋಣಿ: ತೋಡುದೋಣಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸಮುದ್ರಯಾನದಲ್ಲಿ ಹಡಗಿನ ನಿರ್ಮಾಣದ ಹಾಗೆ ಆಕಾಶಯಾನದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಾಧನೆಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೧೪೪). ೨. ದನಕರುಗಳು ಕುಡಿಯಲು ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಡುವ ಕಲ್ಲಿನ ಅಥವಾ ಮರದ ದೋಣಿ,–ತೊಟ್ಟಿ.
[ತೋಡು$_{1}$ + ದೋಣಿ$_{3}$]

ತೋಡುವಡಿ (ನಾ). ಸಮಾನವಾದ ಅಳತೆ,-ಪ್ರಮಾಣ : ತಿಂಗಳಿಗೆ ಸಲ್ವ ಮಾಱುವೀಸ ದೋಪಾದಿಯ ಬಡ್ಡಿಯಲು ತೋಡುವಡಿಯಾಗಿ ವರ್ಷಂ ಪ್ರತಿ ಬಂದ ಬಡ್ಡಿ ಇಂದ ಆ ಇಂದ್ರಧರ್ಮ್ಮ ನಡವಂತಾಗಿ (ಎಳ್. V. ಬೇಲೂರು. ೨೪೬-೬ ; 1293). [ತೋಡು₃ + ವಡಿ₁]

ತೋಡುವೊಯ್ಲು (ನಾ). (ದೇಹದಲ್ಲಿ ರಕ್ತವನ್ನು ಚಿಮ್ಮಿಸುವ) ಹೊಡೆತ ; ಗಾಯಂ ಕೊರೆಯಂವ ಹೊಡೆತ: ಜಾಡಿಸುವ ಮಣಿವುಯುದ ಗದೆಯುಲಿ ತೋಡುವೊಯ್ಲಿನ ತುಡುಕುಗಾಯದ ನೀಡುಮೊನೆಗಳ ವಿಗಡನಿ ಕೃದನದಟರಕ್ಕಸರ (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೧೦-೩೨). [ತೋಡು₁ + ಪೊಯ್ಲು]

ತೋಡುಹಾವುಗೆ (ನಾ). "ಒಂದೇ ಮರದ ತುಂಡನ್ನು ಕೆತ್ತಿ ಮಾಡಿದ ಪಾದರಕ್ಷೆ ; ಮರದ ಅರೆಜೋಡು ; ಪಾವುಕೊರಡು ; ತೋಡು ಹಾವುಗೆ ; ಮರದ ಅಟ್ಟೆಯ ಪಾದರಕ್ಷೆ" (Babot. ಇಂಕಿನಿ).
[ತೋಡು₁ + ಪಾವುಗೆ]

ತೋಡೆ₁, 'ತೋಡಾ' ನೋ.

ತೋಡೆ₂, ಥೋಡೆ, (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ; ಕಿಂಚಿತ್ತು ; ಅಲ್ಪ : ನಂಗೆ ಒಂದು ಹಂಚಿಕೆ ಹೋಳೀತಯ್ತು, ಮನೋಗ ಹೇಳು : ಧನೇರ ಕಡೇನೇ ಹೋಗಿ ಕೈಕಾಲು ಬೀಳ್ರಿ. ಅಲ್ಲಿ ನಾನೂ ತೋಡೆ ಹೇಳ್ತಿನು (ಕ್ರೀಮುಕ್ರ. ೧೩). ಥೋಡೆ: ಏನೋ ಥೋಡೇ ತುಸಾ ಯಾರರ ಧಾಂದಲೆ ಹಾಕತಾರ, ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಥಮ್ಮಣಿ ಮಾಡತೀವಿ (ಧನಂಜ. ೩೦).
[←ಹಿಂ. ಮರಾ. ಥೋಡಾ]

ತೋತಾಪುರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಾವಿನ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ ; ಗಿಣಿಮೂತಿಮಾವು : ನಮ್ಮ ತೋಟದಲ್ಲಿ ತೋತಾಪುರಿ ಮರ ಇದೆ (ರೂಢಿ). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ತೋತಾ = ಗಿಣಿ]

ತೋತಾಯ (ನಾ). ೧. ಕೃತ್ರಿಮ ದಾಖಲೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಿಕೆ. ೨. ಮೋಸಗಾರ ; ಡಾಂಭಿಕ. ೩. ಖೋಟಾ ವಾರಸುದಾರ : (ಶ). [←ಮರಾ. ತೋತಯಾ. / ಹಿಂ. ತೋತ]

ತೋತ್ತರ (ನಾ). ಸ್ತೋತ್ರ ; ಸ್ತುತಿಸುವಿಕೆ : ಶಚಿಪತಿಯು ಎತ್ತು ಹತ್ತುವ ಕೃತ್ತಿವಾಸನ ತೋತ್ತರವ ಮಾಡುತ್ತ ಮಾನವ ತೆತ್ತಿ ಮಸ್ತಕವನ್ನು ಪಾದಕೆ ಸತತ ಮಣಿಸುವನು (ಪಾರ್ವತಿಶ. ೨-೮೦).
[<ಸಂ. ಸ್ತೋತ್ರ. /ತಮಿ. ತೋತ್ತಿರ ; ತುಳು. ತೋತ್ರ]

ತೋತ್ರ (ನಾ). ಆನೆ, ಕಂದಲೆ, ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ತಿವಿಯುಂವ ಸಾಧನ ; ತಿವಿಗೋಲು : "ಪ್ರತೋದ, ಪ್ರಾಜನಂ, ತೋತ್ರಂ-೩ ಮುಳುಕುಗೋಲ್" (ಹಲಾಯು. ೯೪-೯೩೩) ; "ತೋತ್ರಂ, ವೈಣುಕಂ-ಆನೆಯನ್ನು ತಿವಿದು ಶಿಕ್ಷಿಸುವ ಬಿದುರಿನ ಕೋಲಿನ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೦೩) ; ಧೈರ್ಯದ್ವೈರಾವತಂ ಹೋರಾಡುತಿರ್ಪುದಂ ಕಾಣುತೆ ಗುರು ವಸಿಷ್ಠನಾಡಿದನ್ ಮಾವುತಂ ತೋತ್ರದಿ ತಿವಿಯುವಂತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೬೦-೪೮೬). [ಸಂ.]

ತೋದ₁ 'ತೋ' ಪರಾ.

ತೋದ₂ (ನಾ). ೧. ದನ, ಕರು, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗುವಿಕೆ,-ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಿಕೆ. ೨. ನೋವು ; ಯಾತನೆ : ಅಂಬುಧಿಸಂಗಸಂಜನಿತಶುಬರನಿರ್ಭರಗರ್ಭ ಬಾದು ಕಾದಂಬಿನಿ ತತ್ಪ್ರಸೂತಿಸಮಯಂ ಬರೆ...ನರಲ್ವ ರಾವದಂತೇಂ ಬಗೆಗೊಂಡುದೋ ಗುಡುಗು ಸೂತಿಮರುತ್ಕೃತತೋದದೇಳ್ಗೆಯಿಂ (ರಾಜಶೇ. ೮-೦೦೩). [ಸಂ.]

ತೋದನ (ನಾ). ೧. ಹೊಡೆತ ; ಬಡಿತ : (ಶ). ೨. = ತೋತ್ರ : "ಪ್ರಾಜನಂ, ತೋದನಂ, ತೋತ್ರಂ-೩ ತಿವಿಗೋಲು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೪). ೩. ತೀವ್ರವಾದ ನೋವು,-ಯಾತನೆ,-ವೇದನೆ. [ಸಂ.]

ತೋದೆ (ನಾ). ತೋರಿಕೆಯ ನೆಪ ; ಕುಂಟುನೆಪ : ಅವುಲ್ದಾರರು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆಲ್ಲ ಅವನು ಒಂದು ತೋದೆ (ಕುಂಟುನೆಪ) ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದನು (ಗರುಡಾ. ೧೦೭). [←ತಮಿ. ತೋತು]

ತೋದ್ಯ (ನಾ). (ಹೊಡೆಯಬಹುದಾದ ಅಥವಾ ಬಾರಿಸಬಹುದಾದ) ಒಂದು ವಾದ್ಯವಿಶೇಷ : ಸುದತಿ ಘನತೋದ್ಯದೊಳಗೀತದ ವಾದ್ಯದ ಹೃದ್ಯದುಚಿತ ವತ್ರದ ರಸಚಿತ್ರದ ಮಾಳಾಕರ್ಮದ ನರ್ಮದ ಸಖಿಯರ ಬನದದಿಂದವಲಸಿಕೆಗಳಿವಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೪-೧೭). 'ಆತೋದ್ಯ' ಪರಾ.
[ಸಂ.]

ತೋಪಡ₁, ತೋಪರ, ತೋಬಡ (ನಾ). ೧. ಮರ ಅಥವಾ ಲೋಹ ವನ್ನು ಸಮಗೊಳಿಸಲು ಬಳಸುವ ಸಾಧನ ; ಉಜ್ಜುಗೊರಡು ; ಹತ್ತರಿ : ತೋಪಡ ಹೊಡೆಯಬೇಕಾದ ಲೋಹವನ್ನು ಒಂದು ಮೇಜಿನ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಮೇಜೇ ಹಿಂದಕ್ಕೂ ಮುಂದಕ್ಕೂ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಬಲದಿಂದ ಓಡಾ ಡುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೧೯೩). ೨. (ಆಲಂ) ಅನುತ್ತೀರ್ಣತೆ; ಸೋಲು : ಡ್ರಾಯಿಂಗ್ ಪರೀಕ್ಷೇಲಿ ನನಗೆ ತೋಪಡ ಆದರೆ ನಿಮಗೆ ತುಂಬಾ ಸಂತೋಷವೇನೋ (ಸ್ವಾಮಿಸ್ನೇ. ೩೦). **ತೋಪರ** : ೧. ಅವರು ತೋಪರ ಹಾಕಿ ಮರಗಳನ್ನು ನಯಮಾಡಿದರು (ಗಲಿಪ್ರ. ೯೯). **ತೋಬಡ**: ೧. ಬೈರಿಗೆಯ ಅಲಗು; ಕೋಬಡದ ಉಳಿಯಲಗು; ಪಟಕಾರು, ಮೊ.ಗಳ ಕೊನೆಗತ್ತರಿ. ಕಡಿವಾಣ (Bit. ಇಂಕಿನಿ).
[←ತೆಲು. ಕೋಪಡ, ತ್ರೋವು]

ತೋಪಡ₂ 'ತೋಬರಿ' ನೋ.

ತೋಪರ 'ತೋಪಡ₁' ನೋ.

ತೋಪಿ 'ಟೋಪಿ' ನೋ.

ತೋಪು₁, ತೋಹು₁ (ನಾ). ಮರಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ : ಇಂತು ಮನಂಗೊಳಿಪ ಮಾವಿನ ತೋಪಂ ಕಂಡು ಪೊಂಗಿ ಪೊಱಯೇಱ ಮಲ್ಲ ನೆಟ್ಟಂದಾ ವನಮನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಾನನಂತಕಾಲವಿರಲ್ (ಉದ್ಭಟ. ೬-೧೩ ವ) ; ಗಂಧರ್ವಸುಭಟರಿಗೆ ಕುರುಪತಿಯ ಸುಭಟರಿಗೆ ಕೊಡಕಿತು ಕೋಟಿ ತೋಪಿನಲಿ (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೧೮-೨೯) ; ತಾಪವನು ಹಿಂಗಿಸುವಶೋಕೆಯ ತೋಪಿನಲಿ ಸರಮೆ ತ್ರಿಜಟೆಯರ ಕಾಪಿನಿಂದಿರಿಸಿದನು ಕೊರವೆಯ ರಾಯನಂಗನೆಯ (ತೊರರಾ. ೩-೧೦-೪೪) ; ನರಸರಾಜನೂ ಶ್ರೀ ಪರಮೇಶ್ವರ ಪ್ರೀತಿಯಾಗಿ . . . ಬಾವಿಯನೂ ಅಗುಸಿ ಮಾವಿನ ತೋಪನು ಯಿಕ್ಕಿಸ್ಸನು (ಶಾಶಿಇ. IX-ii, ೪೭೬-೨೩ ; 1509) ; ಆ ಪತಿವ್ರತೆಯಪ್ಪ ಖಗಿಯೂ ತೋಪಿನಲಿ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಿಸಿ . . . ಗರ್ಭ ಧರಿಸಿ (ನಿಘಾಗ. ೧೫-೧೩-೫೪) ; ಇಂದ್ರನ ತೋಳ್ಗಳಂದೊಪ್ಪಿದವುಗಳ ನೀರ್ವೊತ್ತ ತೆಂಗಿನ ತೋಪುಗಳ ತೆಱದಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೩-೬೦) ; ಮಾವಿನ ಮರಗಳಂ ಹಾಕಿ ತೋಪು ಮಾಡಿ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಸಲಹುವನೊ ಆ ಪುರುಷನು . . . ಸದ್ಗತಿಯನೈದಿ ಸಂತೋಷಪಡುವನು (ಶಾಗಂಧಿ. ೪೩೪-೦೫) ; ಖಗಗಳುಲಿವ ವಿವಿಧ ಸ್ವನದ ಮೇಳ ತೋಪ ತುಂಬಿದ (ಮೂಂದಲೆ. ೯-೧೭). **ತೋಹು₁** : ಮನೆ ನೆರೆಯೊಳವ ತೋಹುಗಳು ವಿವಿಧವೃಕ್ಷಗಳು ಸ್ಥಿರ ಜೀವನಕೆ ಹಸುರುಗುಡಿಯನೆತ್ತಿ (ಭಾರಂಗ. ೬೩).
[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತೋಪ್ಪು ; ತುಳು. ತೆಲು. ತೋಪು]

ತೋಪು₂ 'ತೋಪ್ಪು' ನೋ.

ತೋಪು₃, ಟೋಪು₁, ತೋಪು (ನಾ). ೧. ಗುಂಡು ಇಟ್ಟು ಹೊಡೆ ಯುವ ಸಾಧನ ; ಫಿರಂಗಿ : ಕರಮೆಸೆವ ಕಾವಿ ಮಂಜಟಿಗೆ ತೋಪು ಗಳಿಂದೆ ಭರದಿ ಬಾಸಣಿಸಿಸವ ಬಲ್ಲಾಳದಟ್ಟಿಯೊಳಗುರುಮೋದದಿಂ ಬರ್ಪವರ್ ಕೆಲರ್ (ಅರಾಜ. ೪-೨೩) ; ತೋಪು ತುಪಾಕಿಗಳು ಇಲ್ಲದಾಗ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ದುುಂಬಯಿ. ೪-೨೩) ;

ತೋವು ತಂಬಾಕಿ, ಕುರುಳಿ ಪಿಸ್ತೂಲಬಾಕ ಸಹಿತ ನಡುವಿನಾಗ (ಕನ್ನಜಾ. ೫೮). **ಟೋಪು**$_1$**:** ೧. ಸವ್ಯೋಹದಿಂದೊಪ್ಪಿಸುತೆ ಗುರುವಾದಕಂ ಜನಪನಾಗಳ್ ಟೋಪುಗಳನುಡಾಪಿಸಿದ ಬಳಿಕನುನಯಂ ಚ ರ ಗ ಣ ದ ತಿಂಥಿಣಿಗೆ (ಮುಹಾವಿ. ೨೨-೮೨). **ತೋಪು:** ೧. ಕೆಲವು ಜಹಜಿನಲ್ಲಿ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ತೋಪು ಇತ್ತು, (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೦೫); ನಾಡ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗೆ ತೋಪು ಇರದಿರಲು ನಾಡಿಗೊಂದಿರಬೇಕು ಬಯ್ಯುವಾ ಮುದುಕಿ (ನಿರಾಕ. ೧೭೯-೨). ೨. ಗೌರವಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಫಿರಂಗಿಯನ್ನು ಹೊಡೆಯುವುದು,- ಹಾರಿಸುವುದು; ಫಿರಂಗಿ ಮರ್ಯಾದೆ: ಖಾವಂದರಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ- ತೋಪು ಮುಂತಾದ ಮರ್ಯಾದೆಗಳು ನಡೆದುವು (ಮಹಾವಂ. II, ೪೩).

[←ಹಿಂ. ತೋಪ್; ತುರ್ಕೀ, ಮರಾ. ತೋಫ್]

ತೋಪುಖಾನಿ 'ತೋಫಖಾನೆ' ನೋ.

ತೋಪೊಳೆ (ಕ್ರಿ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಳೆ,-ಮಿರುಗು (?) : ತಾರಾಪತಿಯು [ಯು] ಸುತೆಯು ತನ್ನಣುಗಂಗೆ ಶ್ರೀಫಲಪಯೋಧರಂಗಳನು ಪಾನಂಗೈಸಿ ತೈಲವಂ ಪೂಸಿಯೆರದು ತೋಪೊಳೆವ ಪೊಂದೊಟ್ಟಿಲೊಳಗಿಟ್ಟು . . . ಸಲಹುತಿರ್ದಳು (ಸವಪೂ. ೦೫-೪೭). [<ತೋಱು + ಪೊಳೆ$_1$]

ತೋಫಖಾನೆ, ತೋಪುಖಾನಿ (ನಾ). ಮದ್ದು ಗುಂಡುಗಳ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ,-ಗೋದಾಮು: ಜಪಾನಿಗಳಿಂದ ತೋಫಖಾನೆಯ ಗುಂಡುಗಳು ಹಾರಹತ್ತಿದ್ದುವು (ಪ್ರಅಸ. ೭೪). **ತೋಪುಖಾನಿ:** ತೋಪು ಖಾನಿ ಸನ್ನಾಹತಂತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಮುಖದಿಂ ಫೌಜಂ ಮದೆಗೆಡಿಸಿ (ಕೆಳನೃ ೮-೧೦).

[←ಮರಾ. ತೋಫ್ ಖಾನಾ; ಹಿಂ. ತೋಪ್‌ಖಾನಾ; ಪಾರ. ತೋಪ್‌ಖಾನಹ್]

ತೋಫು 'ತೋಪು$_3$' ನೋ.

ತೋಬಡ 'ತೋಪಡ$_1$' ನೋ.

ತೋಬರ 'ತೋಬರಿ' ನೋ.

ತೋಬರಿ, ತೋಪಡ$_2$, ತೋಬರ (ನಾ). ಕುದುರೆಯ ಬಾಯಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಕಡಲೆಯ ಅಥವಾ ಹುರುಳಿಯ ಚೀಲ; ಮುಖ ಚೀಲ: ಡೋರರು . . . ಕೊಗಲಿನ ಬುದ್ದಲಿ, ಕುದುರೆಯ ತೋಬರಿ, ಲಗಾಮು, ಜೀನು ಮುಂತಾದ ತೊಗಲಿನ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು (ಕಭಾಗೆ. ೨೧೯); ತೋಬರಿಯಲ್ಲಿ ಕಡಲೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಆ ತೋಬರಿಯನ್ನು ಕುದುರೆಗೆ ತೋರಿಸಿ . . . ಅದನ್ನು ಹಿಡಕೊಂಡದ್ದು ಅವನಿಗೆ ನೆನಪಾಯಿತು (ಮುಂಬಯು. ೪-೫೦). **ತೋಪಡ$_2$:** ಕೊಸಪ್ಪ... ಹುರುಳಿ ಇಸುಗೊಂಡ. ತೋಪಡದ ಚೀಲಕ್ಕೆ ತುಂಬಿ ಇಟ್ಟುಗೊಂಡ (ದಿನಾಂ. ೩೭). **ತೋಬರ:** (೬).

[←ಪಾರ. ತೋಬರಾ, ತುಬರಾ; ಹಿಂ. ತೋಬಡಾ; ಮರಾ. ತೋಬ್ರಾ, ತೋಬರಾ]

ತೋಮ (ನಾ). ಗುಂಪು; ಸಮೂಹ; ನೆರವಿ: "ಸ್ತೋಮ – ತೋಮ" (ಶಮದ. ೨೭೨ ಪ್ರಯೋ); "ಬಂಬಲ್, ತುಱುಗಲ್ . . . ತೋಮಂ, ತೆವ್ವಲ್, ಗುಪ್ಪೆ, ಗೊಂದಣ (ಉಂದಲ್) – ಈ ೪೦ ಸಮೂಹಂ" (ಕಶಾಸಾ. ೫೭-೨೨೨). [<ಸಂ. ಸ್ತೋಮ]

ತೋಮರ (ನಾ). ೧. ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಮೊನಚಾಗಿರುವ ಈಟಿಯಂತಹ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ: "ತೋಮರ ಪಿಂಡಿವಾಳ ಪಟ್ಟಿಶ . . . ಕೈದುಗಳ ಭೇದವಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೮-೩೮); ಶಕ್ತಿ ತೋಮರ ಮುಸಲ . . . . ವಿವಿಧಾಯುಧಂಗಳೊಳಮತಿಪ್ರವೀಣನುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೩೪ ವ); ನಾಳಿಯ ಕೋಲ್ ಜವನಾಳಿವೆಂದಿನಂ ಕವಿದುವು ತೋಮರಂ ಜವನ ದಾಮರವಾದುವು (ಪಂಪರಾಮಾ. ೦೩-೬೦); ಶಶಿಕಾಂತದ ಶಿಲಾತಳದೊಳ್ ಪೊರಳುತಿರ್ಪ ಪರವೆಗೆ ಅಶೋಕೆ ಸಶೋಕೆ ಮಾಮರಂ ತೋಮರಂ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳು ಬಳಿಯಿಂಗಳಂ (ನಂಬಿರ. ೧೭-೨೩); ಆ ಮಹಾಸಂಗ್ರಾಮ ಮುಖದಲಿ ತೋಮರದ ಕಾಣಿಕೆಗಳಲಿ ಸುಪ್ರೇಮವನು ಬೆಸಸುವುದು ದುರಿಯೋಧನನ ಮತವೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೧೧-೪); ಆ ಮರುತ್ತನ ಯಜ್ಞಕೃತಂದಾ ಮರುದ್ಗಣ ಮುನಿಗಣಂಗಳ ತೋಮರದ ತೋಟಿಯಲಿ ಕೆದರಿತು ಕದನಕೇಳಿಯಲಿ (ಕೊರಣ. ೧-೮-೩೮); ಕುಂತ ತೋಮರ ಖಡ್ಗ ಸುರಗಿ ಭಲ್ಲೆಹಗಳ ಕಾಂತಿ ಮುಸುಕೆ ಚೌದೆಸೆಯ (ಕಂನಪಿ. ೦೫-೨೦); ಹೆರರ ಕೊಲ್ಲಲು ಕತ್ತಿ ಪರಶು ತೋಮರ ಬೇಕು (ಖಾಂಕಜ. ೪೦-೫). ೨. ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಣ: ಕಿರಣತೋಮರದಕ್ಷೋರುಸ್ಫುರಣತಿಮಿರ ಮೃಗೀಕದಂಬಕ ತರಣಿ ನೋಕಿದನುದಯಶೈಲಕೆ ರತುನಮಯ ರಥವ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೮-೦೫); ಮೂದಲಿಸಿ ಖಳನಿಟ್ಟನಿಷ್ಪತ್ತೈದು ತೋಮರಗಳಲಿ ಜೀವವಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳೆನುತ (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೭೯-೩೮). ೩. ಲೋಹದ ಗದೆ. P ಈ ಆಯುಧದ ಆಕಾರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ ೪. [ಛಂದ] ಒಂದು ವಿಧವಾದ ರಗಳೆ: ವೃತ್ತಜಾತಿ ಸಮುಚ್ಚಯದಲ್ಲಿ ಅಸಿ, ಅಶನಿ, ತೋಮರ . . . ಕ್ಷುರಪ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಯುಧಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಪಂಚಮಾತ್ರಾಗಣ ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿವೆ . . . ಆದ್ದರಿಂದ 'ತೋಮರ' ಎಂದರೆ ಪಂಚ ಮಾತ್ರಾಗಣವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ (ಛಂದೋವಿ. ಪು. ೨). 'ತೋಮರರಗಳೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತೋಮರರಗಳೆ (ನಾ). [ಛಂದ] ರಗಳೆಯ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಲಲಿತ ಬರಗಳೆ ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ಮಾತ್ರೆಯ ನಾಲ್ಕು ಗಣಗಳು ಇರುವ ರಗಳೆ: ತೋಮರರಗಳೆ-ಶ್ರೀ ಮದರುಹಚ್ಚರಣ ಸರಸಿರುಹಭೃಂಗನಂ ಭೂಮಿ ಕೀರ್ತಿಸೆ ನೆಗಳ್ದ ಗುಣಗಣೋತ್ತುಂಗನಂ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೧೦೭-೧೭; 1065); ತೋಮರರಗಳೆಯೆಂದರೆ ಪಂಚಕಲದ ಗಣಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ರಗಳೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ . . . ಇಂದ್ರಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಪದ್ಯಗಳು ಲಲಿತರಗಳೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು 'ತೋಮರರಗಳೆ' ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ (ಛಂದೋವಿ. ಪು. ೨). [ತೋಮರ + ರಗಳೆ]

ತೋಮಾಲೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಹಾರ: ಆಜ್ಞಾಧಾರಕರಾಗಿರುವ ಮಠದ ಬ್ರಾಹ್ಮರುಗೆ ಮೊದಲು ತೀರ್ಥ ತೋಮಾಲೆ ಮೊದಲಾದ ಸಕಲ ಮರಿಯಾದೆಗಳನ್ನು ನಡಸುವದು (ಮ್ಯಆರಿ. ೦೯೩೮, ೦೯-೧೧; 1811); ಪಂಡಿತ ಪೆರುಮಲೆಯವರು ಅನಂತರ ಮಗಳ ಕೈಗೆ ನವಮಲ್ಲಿಕಾ ತೋಮಾಲೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು (ಹಂತರಾ. ೧೦೯). [<ತೋರ + ಮಾಲೆ]

ತೋಮೆ 'ತೊಂಬೆ$_1$' ನೋ.

ತೋಯ$_1$ 'ತೊವ್ವೆ' ನೋ.

ತೋಯ$_2$ (ನಾ). ೧. ನೀರು; ಉದಕ; ಜಲ: "ಸಲಿಲಂ ಜೀವನಮಂಬು ತೋಯಮುಮುದಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೨-೦); ಎನ್ನ ಮಾತಿಂಗೆಲೆ ಕೌಂತೇಯ ಮಱುಮಾತನಿತ್ತು ಮದೀಯ ಸರೋವರದ ತೋಯುಮಂ ಕುಡಿ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೩೦); ಚತುಃಕೋಣಕಳಶಭರಿತತೋಯದಿನಭಿಷೇಕಂಗೆಯ್ದು (ಆಪು. ೪-೭೦ ವ); ಕಾಶಿಯ ನದೀತೋಯಂಗಳಂ ಮಂಗಳೋತ್ಸವದಿಂ ಭೂಮರ ವೃಂದಮಂ ನಿಲಿಸಿ ಸಾಲ್ಗೊಂಬಂತುಟೋರೋರ್ವಱಾದವನಂದ್ಯೆದಿಸಿದಂ ಸುವರ್ಣಘಟದಿಂ (ರಾಜಶೇ. ೩-೩೦); ಶೀತಲಸುಗಂಧಮಯ . . . ವಿಮಲತೋಯಮಿದು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೬೭-೪೨೨). ೨. [ಛಂದ] ಒಂದು ಅಕ್ಷರಗಣ; ಯಗಣ (ᑌ - -): ಗುರು ಮೂಱಾಗಿರೆ ಧಾತ್ರಿ ಮುಂತೆರಡು ಬಿನ್ನಂ ತೋಯಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೩೮). [ಸಂ.]

ತೋಯಕುಂಭ (ನಾ). ನೀರಿನ ಕೊಡ,-ಕಳಶ: ದೇವಮಹೀರುಹವ್ರಜದೊಳಂ ದೇವಾಪಗಾತೋಯಕುಂಭದೊಳಂ ದೇವವರಂ ಸ್ನವಂಗೆಯೆ (ಅಗವಿ. ೩-೧೭). [ತೋಯ$_2$ + ಕುಂಭ]

ತೋಯಜ (ಗುಂ). ೧. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. (ನಾ). ೨. ಕಮಲ ; ತಾವರೆ : ಸುಭಟರ ಚರಣತೋಯಜದ ಘಾತದಿಂ ಕೆಂಧೂಳಿ ಮಸಗೆ (ಧಾವಚಂ. ೫-೧೮) ; ತೋಯಜವೆಂಬ ಪುಷ್ಪದ ಪೆಸರವರೊಳು . . . ಇರಿಸು ಕಂಡ್ಯ ಎನ್ನನು (ಕನಕ. ೦೫೦-೨). [ಸಂ.]

ತೋಯಜಗರ್ಭ (ನಾ). ೧. ಕಮಲದ ಒಳಭಾಗ : ಎಲೆ ಮಧುವ್ರತ ನೀನದ ಸೋಂಕೆ ನಿನ್ನ ಕೀಳ್ ತೋಯಜಗರ್ಭವೆಂದೆನಿಪ ಬಂಧನಮಂದಿರ ಕಿಂದು ಸೇರಿಪಂ (ಶಾಕುಂತ.೯೧-೧೫೧). ೨. ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮತಾಳಿದವನು; ಬ್ರಹ್ಮ : ತೋಯಜಗರ್ಭನಾದಿಮುನಿಮುಖ್ಯಮತಪ್ರಕಟೀಕೃತಾಖಿಳಾ ಮ್ನಾಯಂ . . . ಒಲ್ದು ದೀರ್ಘಾಯುಮನೀಗೆ (ಪಂಚತಂ. ೦-೯).
[ತೋಯಜ + ಗರ್ಭ]

ತೋಯಜನಾಭ (ನಾ). ಹೊಕ್ಕುಳಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯನ್ನುಳ್ಳವನು; ವಿಷ್ಣು: ತೋಯಜನಾಭನನಂತಸಹಾಯಂ ನಲಿದಿಂತು ವತ್ಸಕುಲಮಂ ಕಾದಂ (ಜಗವಿ. ೩-೭೮). [ಸಂ. (ತೋಯಜ + ನಾಭಿ + -)]

ತೋಯಜಪ್ರಭವ (ನಾ). = ತೋಯಜಗರ್ಭ೨ : ಅಂಬುಜಾಂಬಕ ತೋಯಜಪ್ರಭವರು ಸುಧಾಶನನಾಯಕಾದಿ ದಿಶಾಧಿಪರು . . . ಬಂದರೀಶ ನನೋಲೈಸಲೆಂದು (ಬಸವು. ೧-೪೧). [ತೋಯಜ + ಪ್ರಭವ]

ತೋಯಜಭವ (ನಾ). = ತೋಯಜಗರ್ಭ ೨. [ಸಂ.]

ತೋಯಜಮಿತ್ರ (ನಾ). ತಾವರೆಯ ಸ್ನೇಹಿತ ; ಸೂರ್ಯ : ಮತ್ತಮಾ ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದೊಳ್ ತೋಯಜಮಿತ್ರನೇಟ್ಗೆವಡೆದೊಪ್ಪಿರೆ (ಉದ್ಭಟ. ೯-೮೭). [ತೋಯಜ + ಮಿತ್ರ]

ತೋಯಜಷಂಡ (ನಾ). ೧. ತಾವರೆಗಳ ಸಮೂಹ. ೨. ತಾವರೆಗಳ ಗುಂಪನ್ನುಳ್ಳುದು;ಸರೋವರ: ತೋಯಜಷಂಡಮನಿದನಾನಾಯತಿಯಿಂ ಕಾವೆನೆನ್ನ ಮಾತಿಂಗೆಲೆ ಕೌಂತೇಯ ಮಱುಮಾತನಿತ್ತು ಮದೀಯ ಸರೋವರದ ತೋಯಮಂ ಕುಡಿ (ಜಂಪಭಾ. ೮-೩೯). [ತೋಯಜ + ಷಂಡ]

ತೋಯಜಾಕರ (ನಾ). ಕಮಲಗಳಿರುವ ಸರೋವರ ; ಕಮಲಾಕರ : ತೋಯಜಾಕರದಂತೆ ಪದ್ಮಾಲಯಂ ಶಿವನ ಕಾಯದಂದದೆ ಸರ್ವಮಂಗಳಾಲಂಕೃತಂ ಕಾಯಜನ ಪಿತನಂತನಂತಮಣಿರಂಜಿತದೊಳರಮನೆ ವಿರಾಜಿಸಿದುದು (ಚಬಪು. ೫-೫೩). [ತೋಯಜ + ಆಕರ$_3$]

ತೋಯಜಾಕ್ಷ (ನಾ). ಕಮಲದಂತೆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು : ವಿಷ್ಣು ; ಅಂತವರ ಮಾವಳ್ಗೆ ವನಮಾಲಿಕಾಲಂಕೃತಂ ತೋಯಜಾಕ್ಷವಕ್ಷಸ್ಥಲಂ . . . ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಸಂತತಮುಮೆನ್ನೊಳ್ಸುಧಾದೃಷ್ಟಿಯಂತಿಹ ಕಟಾಕ್ಷವೃಷ್ಟಿಯ ಸುರಿಸಲಿ (ಶೀಪಚಾ. ೧-೬). [ಸಂ. (ತೋಯಜ + ಅಕ್ಷಿ + -)]

ತೋಯಜಾನನೆ (ನಾ). ಕಮಲದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವಳು; ಕಮಲಮುಖಿ: ಜೀಯ ನಿಮಗಂ ನಿನ್ನ ನಮಿಸಿದ ತೋಯಜಾನನೆ ಇಂದು ಮರಣಂಗೆಯ್ದಳ್ (ಬಸವು. ೩೨-೪೨). [ಸಂ. ತೋಯಜಾನನಾ (ತೋಯಜ+ಆನನ + -)]

ತೋಯಜಾರಿ (ನಾ). ಕಮಲಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವಾದವನು ; ಚಂದ್ರ.
[ತೋಯಜ + ಅರಿ$_3$]

ತೋಯದ (ನಾ). ನೀರನ್ನು ನೀಡುವುದು ; ಮೋಡ ; ಮುಗಿಲು : ನಡೆದನಾ ದೈತ್ಯೇಶ್ವರಂ, ದಿವಂಗತ ಸುತನ ಸತಿಯ ಶೋಕಾಗ್ನಿಯಂ ತವಿಪ ಪೆರ್ಮಳೆಗಳಂ ಕರೆಯುವ ಮನೋನಿಶ್ಚಯದ ತೋಯದಂಗಳಂ ಪೊತ್ತುಯ್ವ ಕಾರ್ಗಾಳಿಯೋಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭೩೯-೧೫೧). [ಸಂ.]

ತೋಯಧಿ (ನಾ). ಕಡಲು; ಸಮುದ್ರ: “ರತ್ನಾಕರಃ . . . ತೋಯಧಿಃ . . . ಸಮುದ್ರಃ – ಈ ೧೨ ಸಮುದ್ರಂ” (ಹಲಾಯು. ೧೦೭-೩೦) ; ಆಯುಂ ಶ್ರೀಯುಂ . . . ನೃಪತಿ ನಿನಗೆ ನಿಜಸಂತತಿಯುಂ ನ್ಯಾಯದೆ ಪೆರ್ಚುವುದಕ್ಕೀ ತೋಯಧಿ ಧರ[ಣೀಧ]ರಾಧರ ಸ್ಥಿತಿವರೆಗಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೦೭) ; ಶ್ರೀಯನರಾತಿಬಳಾಸ್ಯಕ್ತೋಯಧಿಯೊಳ್ ಪಡೆವ ವೀರನುದರಂಗಳನಾತ್ಮೀಯಪದಸ್ಫುರಿತನಖಚ್ಛಾಯೆಗಳೊಳ್ ನಿಱಿಸಿ ನಿಂದ ಗಂಡಂ ಹರಿಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೧); ಶ್ರೀಯಂ ನಿಜಪಾದದ್ವಯ ತೋಯಧಿಯೊಳ್ ತಾಳ್ದು (ಅಟ್ಟಮ. ೦-೧). [ಸಂ.]

ತೋಯನಿಧಾನ (ನಾ). = ತೋಯಧಿ : ತೋಯನಿಧಾನಫೇನವಿಶದೋತ್ತಮವಸ್ತ್ರಮನುಟ್ಟು ಪುಷ್ಪಮಾಲಾಯುತೆಯಾಗಿ . . . ಪೊಱಮಟ್ಟಳ್ (ಪಂಚತಂ. ೭೪-೫). [ತೋಯ$_3$ + ನಿಧಾನ]

ತೋಯನಿಧಿ (ನಾ). = ತೋಯಧಿ : ಶ್ರೀಯ ಚಾಮರದ (ಸುಳಿಗಳಂ)–ತಿಳಿಗೊಳಂಗಳಂ ತೋಯನಿಧಿಯ (ಪೆರ್ಗಱೆಯ)–ಪಿರಿಯ ಸುಳಿಗಳಂ . . . ಪೋಲ್ವೆಯುಪ್ಪ ಮುಗಿಲಿಂದೆ ಮುಟ್ . . . ಕಱೆಗುಂ (ಅಟ್ಟಮ. ೮-೧೨). [ತೋಯ$_3$ + ನಿಧಿ]

ತೋಯಪಾನ (ನಾ). ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವಿಕೆ ; ಜಲಪಾನ : ಬಾಯಿಗೇಳಸುತಿರ್ದ ನಾವ್ ತತ್ತೋಯಪಾನಕೆ ತಿರುಗಿ ಕಂಡೆವು ರಾಯನಂಘ್ರಿಗಳಾಣೆಯೆಂದರು ಶಬರರನಿಲಜಗೆ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೪-೫೨).
[ತೋಯ$_3$ + ಪಾನ$_3$]

ತೋಯಪಿಪ್ಪಲಿ (ನಾ). ನೀರಂ ಹಿಪ್ಪಲಿ [ತೋಯ$_3$ + ಪಿಪ್ಪಲಿ]

ತೋಯಭೃತ್ತು (ನಾ). ನೀರನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು ; ಮೋಡ : ಅಪೂರ್ವತೋಯಭೃದ್ವಿಸರದೆ ವಾಃಕಣಂಗಳುಗುತಂದವುವೆಂದೆ ಪೊಡರ್ಪುಗೆಯ್ದು ಪೂರಿಸುವಳಿಪಿಂದೆ ಪುಷ್ಕರಮನೆತ್ತಿದುದಂದು ನಭಕ್ಕದೊಂದಿಭಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೭೫). [ಸಂ. ತೋಯಭೃತ್]

ತೋಯರಾಶಿ (ನಾ). ಜಲರಾಶಿ ; ಸಮುದ್ರ : ಮಂತ್ರಿವರ್ಗದುಜ್ಜ್ವಲನವರತ್ನಭೂಷಣಕಿರೀಟಹಟದ್ರುಚಿಯಿಂದದೇಂ ಪಳಂಚಲೆದುದೊ ರಾಜರಾಜಸಭೆ ಕುಂಭಜನೀಂಟಿದ ತೋಯರಾಶಿಯಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೬-೭೪).
[ತೋಯ$_3$ + ರಾಶಿ]

ತೋಯರುಹ (ನಾ). = ತೋಯಜ ೨. ‘ತೋಯರುಹನಾಭ’ ಪರಾ.
[ಸಂ.]

ತೋಯರುಹನಾಭ (ನಾ). = ತೋಯಜನಾಭ : ತೋಯರುಹನಾಭನೈಂದ್ರಾಗ್ನೇಯಾಂತಕಕೌಣಪಾಸ್ತೃತತಿಯಿಂದಿಸೆ (ಜಗವಿ. ೦೨-೪೧).
[ಸಂ. (ತೋಯರುಹ + ನಾಭಿ + -)]

ತೋಯಾಕರ (ನಾ). ನೀರಿಗೆ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವಾದುದು; ಜಲಾಶಯಂ : ಸರೋವರ : ಪರಮಶ್ರೀಸಂತತಾವಾಸದೊಳಖಿಲಸುಖಸ್ವಚ್ಛಸಂಪನ್ನತೋಯಾಕರದೊಳ್ . . . ಸೌಂದರಕೇಲೀಹಂಸನಾದಂ (ಆದಿಪು. ೧೭-೭೫).
[ತೋಯ$_3$ + ಆಕರ$_3$]

ತೋಯಾಧೀಶ (ನಾ). ನೀರಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದವನಂ ; ಜಲಾಧಿಪತಿ ; ವರುಣ : ಪವಮಾನಂ ದಹನಂ ವಾಸವ ತೋಯಾಧೀಶರೆಂಬಿವರ್ ಸಲೆ ರಾತ್ರಿಂದಿವಗಳೊಳೊಂದೊಂ(ದರೆ ?)ದುಂ ಜಾವವನಾಳ್ವರ್ (ಶೋಕಚೂಡಾ. ೪-೭೮). [ತೋಯ$_3$ + ಅಧೀಶ]

ತೋಯಾಶಯ (ನಾ). ನೀರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದು ; ಜಲಾಶಯಂ ; ಕೆರೆ : “ಹ್ರದಃ, ತೋಯಾಶಯಃ – ಈ ೨ ಮಡು” (ಹಲಾಯು. ೦೧೦-೪೮); ಮಾರ್ಗಾನೇಕ ತೋಯಾಶಯಮನುರುರಜಂ ಪೀರೆ ದಾನಪ್ಲವಂ ಪೂರಿಸೆ ತೋಱೆತ್ತ್ರಮಾದಂ ಹರಣಭರಣಚಾತುರ್ಯಮಂ ಚಾತುರಂಗಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೩೦). [ತೋಯ$_3$ + ಆಶಯ]

ತೋಯಿ ‘ತೊವ್ವೆ’ ನೋ.

ತೋಯಿಲ (ನಾ). ಹೊಲಸಂನೀರು : ನಾಯುಡಗು ನರಕನಿಳಯಂ ಮಾಯೆಯ ಕಣಿ ಬಿಡದ ಜಿಗುಟು ಪಾಪದ ಪುಂಜಂ ತೋಯಿಲಕುಟಿಪೊಲಗೆಱೆಯೆಂದಾಯತಿಯಿಂ ಬಗೆವರುಱೆವರಾ ಸೂಳೆಯರಂ (ಶಸಾರ. ೨೯೯). ‘ತೋಕುಳಿ’ ಪರಾ. [?]

ತೋಯಿಸು, ತೊಯಿಸು, ತೊಯ್ಯಿಸು, ತೊಯ್ಸು (ಕ್ರಿ). ನೆನಸು; ಒದ್ದೆಮಾಡು; ತೇವವಾಗಿಸು: ರಸವಿಶೇಷದೊಳತಿವಿಮಲಸಿತವಸನ ತೋಯಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯೊಳಗಿಡೆ ಪಸರಿಸುವುದು ಪ್ರಕಾಶ ನಸುಗುಂದದಲೆ ಸರ್ವತ್ರ (ಜಗದಾ. ೨೨೪); ಒಂದೇ ಉಸುರಿನಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಂತೆ ಅಳುತ್ತಾ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ನನ್ನ ಕಾಲು ತೋಯಿಸಿದ (ಶತಂಗ. ೧೮); ಅವನನ್ನು (ಆತ್ಮನನ್ನು) ಶಸ್ತ್ರಗಳು ಕತ್ತರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ . . . ಜಲವು ತೋಯಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಅನಾಸ. ೭); ಸಾರಕವೆಂದು ಈ ತೌಡು ಉಪಯೋಗಿಸುವದಾದಲ್ಲಿ, ತೋಯಿಸಿ ಹಾಕಬೇಕು (ಗೋಗ್ರಾಸ. ೭೮). **ತೊಯಿಸು**: ಓಕುಳಿಯ ನೀರನುಱೆ ಸೂಸುವ ಕೋವಿದಜನವಂ ನೂತ್ನಕಲಾಕೋವಿದೆಯತೊರ್ಯಿಸಿದರವರ್ದ ಪರಿಮಳಜಲದಿಂ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೭೩); **ಜೊಲ್ಲು** ಆಹಾರವನ್ನು ತೊಯಿಸುತ್ತದೆ (ಮಬಂಬಯಿ. ೪-೮೫). **ತೊಯ್ಯಿಸು**: ಮೇಘಜಲ ತೊಯ್ಯಿಸಿರೆ ತಳಿರುಗಳ (ಧನ್ಯಾಲೋ. ೬೭). **ತೊಯ್ಸು**: ಹರಿದು ಬಂದು ನನ್ನ ಮೈ ತೊಯ್ಸಲೆಂದೇ ನೀನಲ್ಲಿರುವೆ! (ಕಲ್ಲೋಲ. ೧೪-೮). [ತೋ + – ಇಸು₃]

ತೋಯು 'ತೋ' ನೋ.

ತೋಯೆ 'ತೊವ್ವೆ' ನೋ.

ತೋಯೇಜ (ನಾ). = ತೋಯಜ ೨. 'ತೋಯೇಜಾಸನ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತೋಯೇಜಾಸನ (ನಾ). ಕಮಲವನ್ನು ಪೀಠವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು; ಬ್ರಹ್ಮ: ತೋಯೇಜಾಸನನಿಂದ್ರ ರುದ್ರ ಧನಧರ್ ಮುಂತಪ್ಪ ದೇವೇಶರುಂ ಶ್ರೀಯುಂ ಬೀರುವ ನಿನ್ನ ಪಾದರಜಮಂ ಶೀರ್ಷಾಗ್ರದೊಳ್ಪೊತ್ತು (ಮುಸೂಮು. ೨-೫೮). [ತೋಯೇಜ + ಆಸನ]

ತೋಯೋದ್ದೇಶ (ನಾ). = ತೋಯಾಶಯಂ: ಅಪ್ಪುದಿಪ್ಪಾಗರಾಜಗೆ ಮೆಯ್ಗುರ್ಚೆ ಕೊಳಲ್ಕಜಂ ಸಮೆದ ತೋಯೋದ್ದೇಶಮೋ ಸಂದೆಯಂಬಗೆಗಾದತ್ತೆನಿಸಿರ್ದುದೇಂ ಪಿರಿದೊ ವೈಶಂಪಾಯನಾಬ್ಜಾಕರಂ (ಗದಾಯು. ೭-೧೦). [ತೋಯ₂ + ಉದ್ದೇಶ]

ತೋಯೋದ್ಭವ (ನಾ). ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು; ಮುತ್ತು, ರತ್ನ ಮೊದಲಾದುವು: ಬುಧಂ . . . ಶಶಿಗೇಹದೊಳ್ ನೆಲಸೆ ಬಂಧುದ್ವೇಷಿ ತೋಯೋದ್ಭವದ್ರವಿಣಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೨೪). [ತೋಯ₂ + ಉದ್ಭವ]

ತೋಯೌಕಸ (ನಾ). ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬದುಕುವ ಪ್ರಾಣಿ; ಜಲಚರ: ಭೇಕ ಶುಕ್ತಿಕೆ . . . ಕಮಠ ಕಂಬು ಪ್ರಮುಖ ತೋಯೌಕಸಾಹ್ವಯದಿಂದೆ ರಾಜಿಸುತಿರ್ಪುದಂಬುನಿಧಿ (ಶಂಕರಾ. ೧-೩೦). [ಸಂ. ತೋಯೌಕಸ್]

ತೋರ, ಥೋರ (ನಾ). ೧. ಗಾತ್ರವಾದುದು; ದಪ್ಪವಾದುದು; ಸ್ಥೂಲವಾದುದು: ಕಾಯ್ದ ಕಬ್ಬಿಣ್ಣ ನಿಡಿಯವುಂ ತೋರಮುಮಪ್ಪ ಕೀಲ್ಗಳಿಂದಂ ಮೆಯ್ಯೆಲ್ಲಮಂ ನಿರಂತರಮುರ್ಚಿ ಪೋಗಿ ನೆಲನಂ ತಾಗಿನಂ ಕೀಲಿಸೆಯೆಪಟ್ಟ ಮೆಯ್ಯನೊಡೆಯನಾಗಿಯುಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೫೦-೭); ಮಾನದ ತೋರಿಹ ಅವಿಂಗೆ ಕೊಳಗದ ತೋರಿಹ ಕಿಚ್ಚಲು (ಅಪದಂ. ೧೨-೪೮); ತೆಂಗಿನ ಕಾಯ ತೋರದ ಮೊಲೆವೊತ್ತ ಲತಾಂಗಿಯ . . . ಚೆಂದುಟಯನಿದನೆಮೋಹತರಂಗಿಣಿವೇಳ್ವೆ (ಮೋಹತ. ೧-೩೭; ತೋರವಾಗಿರುತಿಹುದು ಪರ್ವತ ಧಾರುಣಿಯನದು ಹರಹಿಕೊಂಡೇ ದೂರದೀದಲಿ ನೋಡಿದಡೆ ಅಣುವಾಗಿ ಕಾಣಿವುದು (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೬-೨೦). ೨. ಗಾತ್ರ; ಆಕಾರ: ತೋರದಲಿ ಕುಲಗಿರಿಯ ಸತ್ವದ ಸಾರದಲಿ ವಜ್ರವನು ದನಿಯಲಿ ಕಾರ ಬಜಸಿಡಿಲಂದವಿದನುಗಿದೊಂದು ಮಾಡಿದನು (ಕುಮಾರಭೀ. ೩-೧೮); ಕಣಿಕವನು ನಿಂಬೆಯ ಹಣ್ಣ ತೋರದುಂಡೆಯ ಮಾಡಿ (ಸೂಪಶಾ. ೧-೨೫); ಪಿರಿದಪ್ಪ ಕುಂಬಳಕಾಯ ತೋರದ ಮುತ್ತಿನಿರವಾಂತು ಮೆಱೆವ ಕಾವ್ಯಗಳು ಇರಲು ನಾ ಪೇಳ್ವೆ ನೆಲ್ಲಿಯಕಾಯ ತೋರದ ವರಮುಕ್ತಿನಂತೀ ಕೃತಿಯ (ನಾಗಕು. ಪೀಠಿಕಾಸಂಧಿ. ೫೪); ೩. ಹೆಚ್ಚಳ; ಆಧಿಕ್ಯ: ಮುರಿದೆಱರತ್ತೆ ಮೆಯ್ದುರಿದು ತೋರಮನಾಳ್ದು ಪೊದಟ್ಟು ನೀಳ್ದ ಪಂಕರುಹ ಪರಾಗಮುಂ ಜವದೆ ಮಂದರಮಾಗೆ ಸರೋವರಾಬ್ಧಿಯಂ ಸ್ಮರಸುರವಲ್ಲಭಂ ಪೊಸೆದು ಪುಟ್ಟಿಸುವಿಂದುಗಳಂದದಿಂ (ಲೀಲಾವ. ೧೩-೧೨೩); (ಗ೦). ೪. ದಪ್ಪವಾದ; ಸ್ಥೂಲವಾದ; ಗಾತ್ರವಾದ: ಹೆಜ್ಜಾರ ಸಮರದೊಳ್ಮಾರಾರಿ ಮಾರನಾಗಿ . . . ರಾಣಿ ವಾಸಭಣ್ಡಾರಮಂ ಪೆಟಿದು ತೋರ ಪಳಯಿಗೆ ಭಾಗಿತ್ತಿ ತೊಱೆಬಡಗರೆನಾಡುವಿಷಯ ಅಪ್ಪೊಗಾಲ್ನಾಮಗ್ರಾಮ ಸರ್ವ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರಮಪ್ಪ ಕಟ್ಟುಗೊಟ್ಟಂ (ಎಕ. III, ನಂಜನ ೧೨೨-೧೭; ೧೦೮೯); ಓವನಂ ಮಿಡುಕಲೀಯದೆ ಕಾಲ್ಮಿಡಿದಟ್ಟು ತೋರ ಕಣ್ಪನಿಗಳನಿಕ್ಕಿದಳ್ ತರಳಲೋಚನೆ ಸಂಕಲೆಯಿಕ್ಕಿದಂತೆವೋಲ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೯೭); ಅನುಭವಿಸಿದ ಕೋಟಲೆಗಳನಿನಿಸಂದೆಣಿಸಲ್ಕೆ ಮೌಕ್ತಿಕಾಕ್ಷಾವಳಿಯಂ ವನಜದಳನಯನೆ ಸಮೆದವಳೆನೆ ಸುರಿದುವು ತಱಿದೆ ತೋರ ಕಣ್ಪನಿದುಱುಗಲ್ (ಕಾದಂಬ. ೨೬೨). ೫. ದೊಡ್ಡದಾದ; ಬೃಹತ್ತಾದ. 'ತೋರಗದ', 'ತೋರಗಲಂ' ಪರಾ. ೬. ಅತಿಶಯವಾದ; ಹೆಚ್ಚಾದ: ನೀರಧಿಯ ಪೀರುವವೊಲ್ಕೆತಪ್ಪ ಮಾರುತಿಯ ನಿಟ್ಟಿಸುತ ನಕ್ರ ಕೂರ್ಮಂಗಳೆಲ್ಲ ತೋರಭಯದಿಂದೊಂದನೊಂದೊರಸಿ ವಿತಳಮಂ ಸಾರುತಿರಲು (ಪಂಚಾರಾ. ೫-೧-೨೭). 'ತೋರತೋಟ' ಪರಾ. **ಥೋರ**: ೧.ನೂಲೆಳೆಯ ಗಾತ್ರದ ಮರದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ಥೋರದ ಕಾಯಿ ಫಲವಾಯಿತು (ತೋರೆಮಾ. ೧೯೨-೭೨೨). ೫. ಥೋರ ಕುಲಗಿರಿನಿಚಯಕಂ ಕುಲಿಶ ಕವಿವವೋಲ್ (ತುರಂಗ. ೭೪-೨೪).

[<ಪ್ರಾ. ಥೋರ./ಮರಾ. ಥೋರ./ತುಳು. ತೋರ, ತೋರೋ: ತೆಲು. ತೋರ./ಸಂ. ಸ್ಥೂಲ]

ತೋರಂಜಿ 'ತುರಂಜಿ' ನೋ.

ತೋರಂಬಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದಪ್ಪವಾದ ಅವಂಟೆಕಾಯಿ: ಹರುಷದಿಂದಿಟ್ಟು ತೋರಂಬಟೆಕಾಯನು ಜಱೆವ ಮೌಕ್ತಿಕದ ಬಾವುಲಿಯ (ಜ್ಞಾನಚ. ೪-೭). [ತೋರ + ಅಂಬಟೆ]

ತೋರಕಬರಿ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾಗಿರುವ ತುರುಬು; ತೋರಮುಡಿ: ತೋರಕಬರಿಯ ಕುಡಿತೆಗಂಗಳ ... ಭೂರಿಭೂಷಣದಮರಿಯರು ಮೆಱೆದಿರ್ದರೊಂದೆಸೆಯ (ತೊರವೆ. ೫-೨-೭೦). [ತೋರ + ಕಬರಿ]

ತೋರಕಿಡಿ 'ತೋರಗಿಡಿ' ನೋ.

ತೋರಕಿವಿ 'ತೋರಗಿವಿ' ನೋ.

ತೋರಕುಚ, ಥೋರಕುಚ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ಮೊಲೆ: ಬಿಗಿದಡರಿದ ತೋರಕುಚ ಸಣ್ಣ ನಡುವಿನ ಸೊಗಸಲಿ ಮೆಱೆವ ತೆಳ್ವಸಿಱ ... ಶಂಖಿನಿಯರು ವಿಗೆ ರಾಜಿಸಿದರು (ಶಂನವಿ. ೨೧-೭೯). **ಥೋರಕುಚ**: ಥೋರಕುಚದ ಮೇಲೆ ಚಾರುಗಂಧವ ಪೂಸಿ (ಶಾದಿಕೀ. ೪೭-೧೨). [ತೋರ + ಕುಚ]

ತೋರಗಂಬ 'ತೋರಗಂಭ' ನೋ.

ತೋರಗಂಭ, ತೋರಗಂಬ (ನಾ). (ಮಾಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಚಪ್ಪರಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವ) ದಪ್ಪವಾದ ಕಂಬ: ಲೋಹದ ತೋರಗಂಭಂಗಳೊಳಗೆ ಮುರಿಗೇಶದಿನೆಸೆವ ಶಬರರ ತಲೆಗಳೋಳಿಯಂತೆ ರಕ್ತಚಾಮರಂಗಳನ್ನೊಳಕೆಯ್ದು ಕಬ್ಬಿಣ್ಣ ಕನ್ನಡಿಯ ತೋರಣಂಗಳೊಳಂ (ಕಾದಂಬ. ೨೬೯). **ತೋರಗಂಬ**: ಸರಸೀಪರಿಸರದೊಳ್ ನಟ್ಟು ಮುಗಿಲಂ ಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಮುಂದಿರ್ದ ಕಲ್ಲ ತೋರಗಂಬಮಂ . . . ಕಿಟ್ಟು (ವರ್ಧಪು. ೨-೪೮ ವ); ಬೆಳೆದೆಳವಳ್ಳಿಯೊಳ್ ಪುದಿದು ತೋಱುವ ಮಾವಿನ ತೋರಗಂಬದಿಂ . . . ಸೊಗಯಿಪೋಲಗಸಾಲೆಯೊಳಿರ್ದರ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೧೨೭). [ತೋರ + ಕಂಭ]

ತೋರಗಣು (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಕಣ್ಣು : ಕಾರೊಡಲು ದಾಡೆ ಮಣಿಮಕುಟ ಫಣಿಕುಂಡಲು ತೋರಗಣು ಕೆಮ್ಮೀಸೆ . . . ಎಸೆವ ಬಾವುಲಿ ತೊಡರಿನ ವೀರಭದ್ರಂ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೪-೬). [ತೋರ + ಕಣು (<ಕಣ್)]

ತೋರಗದ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಬಾಗಿಲು: ತ್ರಿಭುವನದಗ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾಱು ಲೋಕ ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮಹಾಮೇರುವೆ ಹದಿನಾಱು ವರ್ತನದ ಕೊಂಡಿ ಗುರು ಲಘುವೆಂಬ ತೋರಗದ (ಶೂಲಿಮೂ. ೨೩೩-೭೮೪). [ತೋರ + ಕದ (<ಕದವು₁)]

ತೋರಗರುಳು (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಕರುಳು,-ಅಂತ್ರ : ಸಾರು ನೀ ಸಾರೆಲವೊ ಭೀಮನ ತೋರಗರುಳಿನ ದಂಡೆಯನು ಕೈಯಾರೆ ಮಾರಿಗೆ ಮುಡಿಸುವೆನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೩-೧೮). [ತೋರ + ಕರುಳು (<ಕರುಳ್)]

ತೋರಗಲು (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಶಿಲೆ,- ಬಂಡೆ : ಅಱ ಸಱ ತೋರಗಲು ಕವಣೆಗಲು ಕಣೆ ಭಂಡಿಯು ಗಾಲಿ ಕೆಲ್ಲೆ ಹೆಗ್ಗೊಱದುಱಯೆ[ಣ್ಣೆ] ಕಾಯ್ದು ಮಣಲಗ್ಗದ ಢೇಂಕಣೆ (ಸಾಇಇ. XX, ೧೨೬-೩ ; 1186). [ತೋರ + ಕಲ್ಲು₁ (<ಕಲ್₃)]

ತೋರಗಾಯ್ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಕಾಯಿ; ದೊಡ್ಡ ಕಾಯಿ : ಭಾರದಿಂ ತೂಗಿ ನೆಲನಂ ತಾಗುವ ತೋರಗಾಯ್ಗಳಿಂ ಜನನಿಯಪ್ಪವಸಿಯುಂ ಮುದ್ದಿಂ ಮುಂಡಾಡುವಂತಿರಿರ್ದ ಮಾತುಲುಂಗಸಂಘಾತಂಗಳುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೧೦೫ ವ); ತೋರಗಾಯ್ಗಳ ಬಹುಭಾರಮಂ ತಳೆದು ಸಾರ್ವ ವಿಹಂಗಚಯಕ್ಕೆ ಬೇಸಱಂ ಬಳೆಯಿಪುದೆಂದು ತಾಳತರುವಂ ನಗುವಂತೆ ಪೊಲಾದ ಬೀಡೆವಣ್ಗಳೆನೆಸೆದಿರ್ಪ ದಾಡಿಮತರುವ್ರಜಮಾ ಬನದೊಳ್ ವಿರಾಜಿಕುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧-೯೦) ; ಸಾರವಿಲ್ಲದ ಚಂದ್ರಕಳೆಯನು ಸೇವಿಪ ಭೂರಿ ನಿರ್ಜರರು ಗಾಂಪರಿಗೆ ತೋರಗಾಯ್ಗಳ ರಸದೋಱಲೆನಿಸಿ ನಾಳಿಕೇರ ಮಾಂಬರವ ಚುಂಬಿಪವು (ವರ್ಧಚ. ೧-೭೦). [ತೋರ + ಕಾಯ್₄]

ತೋರಗಿಡಿ, ತೋರಕಿಡಿ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಕಿಡಿ; ದೊಡ್ಡ ಕೆಂಡದ ಚೂರಂ: ಎಚ್ಚೊಡಂಬುಂಬನಟ್ಟಿ ಪಳಂಚುತೆ ಸಿಡಿಲ್ದ ತೋರಗಿಡಿಯಿಂದೊಂದೊಂದಱೊಳ್ ಬೇವುದುಂ ತ್ರಿಪುರಂಬೊತ್ತಿಸಿದಂತೆ ಪೊತ್ತಿ ಪೊಗೆದತ್ತೆತ್ತಂ ವಿಯನ್ಮಂಡಳಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೧೭) ; ಘಟೆಯೊಳ್ ಘಟೆ ಜೋಡಿಸಿ ದಂತ ಜಾಲದೊಳ್ ಭೋಂಕನೆ ಪೊಣ್ಮೆ ತೋರಗಿ[ಪಾಠಾಂ. ಕಿ]ಡಿ ಸೂಸೆ ಕಱುತ್ತಿಱ ತಾಗಿತಾಜಿಯೊಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೬-೭೨) ; ತೋರಗಿಡಿಯನೆ ತೊಳಗಿದುವ ರುಚಾಂಶುರುಚಿರತಾರಾನಿಕರಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೬-೨೩). **ತೋರಕಿಡಿ :** ಪೊಣ್ಮದ ಮುನಿಸಿಂ ಭುಗಿಲನುರಿದೆಟ್ಟನಾ ದಿಟ್ಟಿಗಳೊರ್ಮೆಯೆ ತೋರ ಕಿಡಿಗಳಂ ಕೆದಱುವಿನಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೧೫೧) ; ಹೊಸ ಮಸೆಯ ಧಾರೆಯ ತೋರಕಿಡಿಯಲಿ ಮುಸುಕಿತರಸನ ತೇರು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೫-೨೧). [ತೋರ + ಕಿಡಿ]

ತೋರಗಿರಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟ ; ಮಹಾಪರ್ವತ : ತೋರಗಿರಿಗಳ ಮೆರಸಿದಿಳೆ ತಾ ನೀರೊಳದ್ದುವದೆಂದು ಸಲೆ ಮದವಾರಣಂಗಳು ಧರಿಸಿ ಕೊಂಡಿಹವೆಂಬುದಿಕ್ಕಿನಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೬-೨೭). [ತೋರ + ಗಿರಿ₁]

ತೋರಗಿವಿ, ತೋರಕಿವಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಕಿವಿ ; ಅಗಲವಾದ ಕಿವಿ : ತೋರಗಿವಿ ಕೆಂಗಣ್ಣು ಬಿಡುವಾಯಿ ನಿಡುದಾಡೆ ನಿಡಿಯ ಕಾಳರಕ್ಕಸಿ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೬-೧). **ತೋರಕಿವಿ:** ವಾರಿಧಿಯ ನೀರೊಳಗೆ . . . ವಾರಿಕರಿಗಳು ಧುಮುಕಿಯವುಗಳ ತೋರಕಿವಿಗಳಗಂಟಿ ಫೇನವು ಚಾರುಚಮರಗಳಂತೆ ಯಿರ್ಭಾಗಾಗಿ ತೋರುವದು (ರಘುವಂ. ೧೪೦-೧೧). [ತೋರ + ಕಿವಿ₃]

ತೋರಗುಂಡು (ನಾ). = ತೋರಗಲು : ಒತ್ತಿ ಕಾಲಿಡಲೊಡನೆ ಗಿರಿ ತಲೆಗುತ್ತುತಿರ್ದುದು . . . ನೆತ್ತಿಯಗ್ರದ ತೋರಗುಂಡುರುಳುತ್ತಲಿರ್ದವು (ತೊರರಾ. ೪-೧೨-೨೪). [ತೋರ + ಗುಂಡು]

ತೋರಗುರುಳ್ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಕೂದಲು,- ಮುಂಗೂದಲು : ಪೆಱನೊಸಲಂ ಮೆಟ್ಟಿ ನಿಮಿರ್ದ ತೋರಗುರುಳ ತೊಂಗಲೆಳವೆಱಮನಂಧ ಕಾರಮಾವರಿಸಿದಂತೆ ತೋಱಯುಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೩-೧೩೩ ವ); ಪಾವುಧೀ. ವಿತತಿ ಮಾರ್ಪೊಳೆವೀಕ್ಷಣದಿಂ ನಿಜಾಸ್ಯ[ಮಂ] ತೋರಗುರುಳ್ಗಳಿಂ ಪಡೆವು ದೊಪ್ಪುಮಸಲ್ಲಿಗೆ ಮುನ್ನಿನಂದದಿಂ (ವರ್ಧಪು. ೧-೪೦). [ತೋರ + ಕುರುಳ್₁]

ತೋರಗೆಂಡ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಕೆಂಡ: ಒದಱ ಸಾಕಿಲ್ದು ಬೆಟ್ಟುಗಳ ಕೆಯ್ದುಗಳುರ್ವಿದ ನೀರ ತೋರಗೆಂಡದ ಸರಿಯುಂ ಸಮಂತು ಸುರಿದು . . . ಬಾಧಿಸಿದತ್ತು ತದ್ಬಲಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೫-೩೯). [ತೋರ + ಕೆಂಡ]

ತೋರಗೊಂಡೆಯ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಕೊಂಡೆ,-ಕುಚ್ಚು : ಇಕ್ಕಿದ ಪಕ್ಕರಕ್ಕೆ ನಿಡುರಘುಲ್ಲಿ ತೊಡಂಕುವ ತೋರಗೊಂಡೆಯಂ ಸೆಕ್ಕಿದ ಖಂಡೆಯಂ ಬಗಿದ ಬಲ್ (ಚಕವಿ. ೩-೯೬). [ತೋರ + ಗೊಂಡೆಯ]

ತೋರಗೊಂಬು (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ರೆಂಬೆ ; ದೊಡ್ಡ ಕೋಡು : ನನೆಯಂ ಪೇಱದ ತೋರಗೊಂಬು ನನೆಯಂ ಪೂಗೊಂಚಲಂ ಪೊತ್ತು ನೆಟ್ಟನೆ ಬಣ್ಣೇಱದ ಬಳ್ಳಿಗೊಂಬು (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೬೨). [ತೋರ + ಕೊಂಬು₁]

ತೋರಗೊನೆ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾಗಿರುವ ಗೊಂಚಲಂ; ಗಾತ್ರವಾದ ಗೊನೆ: ತೋರಗೊನೆವೇಱದ ಕಂಚಳವಾಱ ತೋರವಣ್ಪೇಱದ ಬಕ್ಕೆ (ಅನಂಪು. ೧-೭೮). [ತೋರ + ಗೊನೆ₃ (<ಗೊಲೆ₂]

ತೋರಡವು (ನಾ). ತೋರಿಕೆಗಾಗಿ ಹಾಕುವ ಒತ್ತೆ; ನಂಬಿಕೆಗಾಗಿ ಇಡುವ ಒತ್ತೆ : "ತೋರಡವು-ಒತ್ತೆಹಾಕುವುದು" (ಚಾನಕೋ. ೬೮). [ತೋರು (<ತೋಱು) + ಅಡವು₂ (<ಅಡರ್ಪು₂)]

ತೋರಣ (ನಾ). ೧. ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಂ ; ಹೊರಬಾಗಿಲು : ತೋರಣಃ. ಬಹಿರ್ದ್ವಾರಂ – ಪುಷ್ಪಮಾಲಿಕೆ ತಳಿರು ತೋರಣ ಮಾವಿನ ಸೊಪ್ಪು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬಾಗಿಲ ಹೊರಗಡೆ ಕಾಣುವಂಥ ಕಂಭಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ವಾರಬಂಧನದ ಚೌಕಟ್ಟು. ಮನೆಯ ಹೊರ ಬಾಗಿಲು, ತೋರಣಬಾಗಿಲು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೯೨). 'ತೋರಣದ್ವಾರ' ಪರಾ. ೨. ಹಬ್ಬ, ಹರಿದಿನ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಬಾಗಿಲು, ಬೀದಿ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವ ತಳಿರು, ಹೂ, ಬಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದಂವುಗಳ ಮಾಲೆ,-ದಂಡೆ; ವಂದನಮಾಲೆ: "ದ್ವಾರದ ಮುಂದೆ ಸಂಧಿಸಿರೆ ಕಟ್ಟಿದ ವಂದನಮಾಲೆ ತೋರಣಂ" (ವಸುಕೋ. ೪೮-೧೬) ; "ವಂದನಮಾಲಾ, ತೋರಣಂ- ಈ ೨ ತೋರಣಂ" (ಹಲಾಯು. ೫೦-೧೪೬) ; ಪೊಟಲೊಳಗೊಪ್ಪೆ ಕನ್ನಡಿಯ ಕಂಚಿನ ತೋರಣದೋಳಿಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೭೪) ; ಊರುಯುಗಸ್ತಂಭೋದ್ಗತ ತೋರಣಮೆಂಬಂತೆ ಮಿಸುಗುವುಡಿನೂಲ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೩೪) ; ಪೊನ್ನ ತೋರಣದಿಂ ದುಕೂಲದ ಸೂಸಕಂಗಳನೊಪ್ಪುವೆತ್ತುನ್ನತಧ್ವಜದೋಳಿಯಿಂ . . . ಪಿರಿದುನ್ನತಿಕ್ಕೆಯಿನಿರ್ದುದೀ ಜಿನಮಂದಿರಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೪೮) ; ಹಬ್ಬಕ್ಕೆ ತಂದ ಹರಕೆಯ ಕುಱ ತೋರಣಕ್ಕೆ ತಂದ ತಳಿರ ಮೇಯಿತ್ತು (ಬಸವ. ೧೨೯); ಕಾರಿರುಳ ಪಟ್ಟಣಕೆ ಚಂದ್ರನ ತೋರಣವ ಬಿಗಿದಂತೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೧೧-೨೮) ; ಬೆಂದ ಮನೆ ಬಾಗಲಿಗೆ ಮುಂದೆ ತೋರಣವೇಕೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೯೧೯). [ಸಂ.]

ತೋರಣಂಗಟ್ಟಿಸು, ತೋರಣಗಟ್ಟಿಸಂ (ಕ್ರಿ). (ಚಿಗುರು ಮುಂತಾದುವುಗಳ) ಮಾಲೆಯನ್ನು ಬಿಗಿಸಂ : ಮಣಿಭದ್ರಮಪ್ಪ ಹೇಮ ಮುಕ್ತಾಹಾರಂಗಳಿಂ ತೋರಣಂಗಟ್ಟಿಸಿಯರಸರ ಬರವಂ ಪಾರುತ್ತಿರೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೨೬-೩) ; ಇನಿಯನನೀ ಪಾಸೊಳ್ ತಂದೆಳದಳಿರಿಂದೆ ತೋರಣಂಗಟ್ಟಿಸುವೆಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೯೧). **ತೋರಣಗಟ್ಟಿಸು :** ನೀರಜಭವನ ಮಾನಸಪುತ್ರ ನೀನಲ್ಲದಾರಾದೊಡೀ ಮಾತುಗಳ ಭಾರಾಂಕನಾಗಿಯೆನ್ನೊ

ಡನೆ ಪೇಳ್ದೊಡೆ ಸೀಳಿ ತೋರಣಗಟ್ಟಿವೆನೆಂದ (ಮೋಹತ. ೧೨-೩೧).
[ತೋರಣಂಗಟ್ಟು + - ಇಸು₃]

ತೋರಣಂಗಟ್ಟು, ತೋರಣಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). (ಚಿಗುರು ಮುಂತಾದುವು ಗಳ) ಮಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟು,_ಬಿಗಿ: ಆಗಳಾ ಬಸಂತರಾಜನ . . . ಬರವಿಂಗೆ ತೋರಣಂಗಟ್ಟಿದಂತೆ ಬಂದ ಮಾಮರಂಗಳನಡರ್ದ . . . ಮಾಧವೀಲತೆಗಳುಂ (ಶಂಖಭಾ. ೨-೧೨ ವ); ಪುರದ್ವಾರಮನವನಡಗಿಂ ಬುತ್ತಿಯಿಟ್ಟು . . . ಕರುಳಿನಿಂ ತೋರಣಂಗಟ್ಟಿ ಕೋಲಾಹಲನಾದಂ ಪೆರ್ಚಿ ಪೊಕ್ಕಂ ದನುಜನ ಪೊಟಲಂ ಸಾಗ್ರಜನ್ಮಂ ಮುಕುಂದಂ (ಜಗವಿ. ೬-೧೧). **ತೋರಣಗಟ್ಟು:** ರಾವುತ ತಲೆಯಂ ಸಂ x x x ತೋರಣಗಟ್ಟುತ್ತಂ ಚೆಲ್ವಿಂ ಸುರಲೋಕಮೊಯ್ದಿದಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೬೯--೧೧ ; 1183).
[ತೋರಣ + ಕಟ್ಟು₁]

ತೋರಣಗಂಬ 'ತೋರಣಗಂಭ' ನೋ.

ತೋರಣಗಂಭ, ತೋರಣಗಂಬ (ನಾ). (ತಳಿರು ಮುಂತಾದವುಗಳ) ಮಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಂಭ; ತೋರಣವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಂಭ: ತೋರಣಗಂಭದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಭೈರವ ಜೋಗಿ ಶೂಲದಲ್ಲಿರುವನು (ಬತ್ತೀಪು. ೧೨೩). **ತೋರಣಗಂಬ:** ಸೊಬಗಿಂಗೆತ್ತಿದ ತೋರಣಗಂಬಂಬೊಲಿರ್ದುವಾಕೆಯ ತೊಡೆಗಳ್ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೭೫). [ತೋರಣ + ಕಂಭ]

ತೋರಣಗಟ್ಟಿಸು 'ತೋರಣಂಗಟ್ಟಿಸು' ನೋ.

ತೋರಣಗಟ್ಟು 'ತೋರಣಂಗಟ್ಟು' ನೋ.

ತೋರಣಗಲ್ಲು (ನಾ). ತೋರಣವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬ: ಬಸ್ತಿಯಿಂದ ಪಡುವಲು ಪೂರ್ವದಲು ನಡವ ಉಭಯಮಾರ್ಗದ ಹಾದಿಗೆ ಯಿಕ್ಕಿದ ತೋರಣಗಲ್ಲಿನೊಳಗಣ ಪ್ರಮಾಣಿನಲಿ . . . ಮೂಡಕಡೆಯಲು ಮೂಡಣ ತೋರಣಗಲ್ಲಿಂ ಪಡುವಲು (ಸೌಇಇ. IX-II, ೪೫೭-೨೭ ; 1466).
[ತೋರಣ + ಕಲ್ಲು (<ಕಲ್₃)]

ತೋರಣಗ್ರಥನ (ನಾ). ತೋರಣವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು; ತೋರಣದ ರಚನೆ, ಬಂಧ: ತೋರಣಗ್ರಥನ ಮುಕ್ತಾಮಾಣಿಕಾಳಂಬನವ್ಯಸನ ವ್ಯಗ್ರಕರಂ ಕರಂ ಸೊಗಯಿಸಿತ್ತಂತಲ್ಲಿ ಕಾಂತಾಜನಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೫೫).
[ತೋರಣ + ಗ್ರಥನ]

ತೋರಣದರ್ಪಣ (ನಾ). ತೋರಣದಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ನಡಿ: ತೋರಣ ದರ್ಪಣದೊಳ್ ಚಮರೀರುಹಮಂ ನೃಪತಿಗಿಕ್ಕುಮಬಲೆಯರ ನೆಟಲ್ ರಾ ರಾ ಜಿ ಸಿ ದು ವು ರಿಪುರಾಜರಾಜ್ಯಶ್ರೀಸಮೂಹಮಿದಿರ್ವಂದಿರವಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೧೭). [ತೋರಣ + ದರ್ಪಣ]

ತೋರಣದ್ವಾರ (ನಾ). ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು; ಮಹಾದ್ವಾರ: ಅಂತು ಸೊಗಯಿಸುವ ವನವೇದಿಕೆಯ ನಾನಾಮಣಿಮಯೂಖಮಾಲಾ ವಿರಾಜಿತೋತ್ತುಂಗ ತೋರಣದ್ವಾರದಿಂದಂ ನುಗುಳ್ದು ವನವೀಥಿವಿಡಿದು ಬಂದು (ಆದಿಪು. ೦೩-೧೧ ವ). [ತೋರಣ + ದ್ವಾರ]

ತೋರಣವಿಡು (ಕ್ರಿ). = ತೋರಣಂಗಟ್ಟು: ಆ ಸದ್ದಿಲ್ಲದ ಕತ್ತಲೆಯ ಮುಸುಕಿನಲ್ಲಿ, ಕಣ್ಣೀರ ಹಾರ ಕೋದು ತೋರಣವಿಟ್ಟು ಒಂದು ಗುಪ್ತ ಶೋಕಮಂದಿರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಂಡಳು (ಇಪ್ಪಳ. ೨೮೪).
[ತೋರಣ + ಇಡು₁]

ತೋರತಕ್ಕು (ನಾ). ಹೆಚ್ಚಿನ ಯೋಗ್ಯತೆ; ಹಿರಿಯ ಯೋಗ್ಯತೆ: ಇಕ್ಕಿದ ಸೀಸಕಂ ಪಱಿದು . . . ಬೆನ್ನೊಳಮಾರ್ಚಿದ ಪೊನ್ನ ಪಲ್ಲಣಂ ಪಕ್ಕರ ಕೇಜಮಾರು ಕಟಾರಿಕರ್ಡಿಯಾದುವು ಬಾಳ ಬಾಯೊಳಿಂತಕ್ಕುಮೆ ತೋರ ತಕ್ಕಿದೆನೆ ಗೋಟಯಿಲರ್ ಕೆಲರಲ್ಲಿ ಕಾದಿದರ್ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೨೮೦).
[ತೋರ + ತಕ್ಕು₂]

ತೋರತೋಟ 'ತೋರದೋಟ' ನೋ.

ತೋರತ್ತಿ, ತೊರತಿ, ತೊರತ್ತಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಉದುಂಬರ; ದೊಡ್ಡ ಅತ್ತಿಯ ಮರ: ತೋರತ್ತಿ (ಕಾಸ್ತೆಲ). ಸುಂದರವಾದ ಉನ್ನತವೃಕ್ಷ. ಕಟ್ಟಿಗೆ ಇಮಾರತಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೀಜದಿಂದ ದೀಪದ ಯೆಣ್ಣೆ ಹೊರಡುತ್ತದೆ (ಕಥಾಗ. ೪೧). **ತೊರತಿ:** ಸಣ್ಣ ಸೊಳ್ಳೆ, ತೊರತಿ, ಮರ ತಾತ್ರಿ (ಪ್ಯುಜಿಗಿ. ೪೫-೮೮೦). **ತೊರತ್ತಿ:** ತೊರತ್ತಿ, ಸುರಟ . . . ಎಣ್ಣೆ ಮರ, ಹಾಲವೆ (ಪ್ಯುಜಿಗಿ. ೪೫-೮೮೨). [ತೋರ + ಅತ್ತಿ₁]

ತೋರದಿಟ್ಟಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಕಣ್ಣು; ಅಗಲವಾದ ಕಣ್ಣು; ಬೊಗಸೆಗಣ್ಣು: ತೋರದಿಟ್ಟಿಯ ತುದಿಯೊಳು ತೊರೆದುದಕವ ಕೊರಗುರಿಂ ಪಿಡಿವಿಡಿದು ವಾರಿಜಮುಖಿ ನುಡಿಯಲು (ಶ್ರೀಪಾಂಂ. ೨-೩೮).
[ತೋರ + ದಿಟ್ಟಿ]

ತೋರದುಟ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ತುಟಿ: ತೋರಕುಚದ ತೋರದುಟ ತೋರದುರುಬಿನ ತೋರಿದ ಮೆಲ್ಲವಿರುಗಳ ಮಾರಕೇಳಿಗೆ ಮನದಣಿಯದ ಚಿತ್ತಿನಿನಾರಿಯರಿಸೆದರರ್ತಿಯಲಿ (ಕಂಸವಿ. ೨೧-೮೧).
[ತೋರ + ತುಟಿ₂]

ತೋರದುತ್ತು (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ತಂತ್ತು: ಸಿತರಾಜಾನ್ನ ಸದ್ವೃತ ತೊವ್ವೆಗೂಡಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ತೋರದುತ್ತುಗಳ ಜತನದಪ್ಪದ ಕೈಕೊಂಡರು (ಮೋಹತ. ೩-೫೫). [ತೋರ + ತುತ್ತು₂]

ತೋರದುರುಬು 'ತೋರದಂಬುಂಬು' ನೋ.

ತೋರದುಱುಂಬು, ತೋರದುರುಬು, ತೋರದಂಬುಬು (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಬರಿ; ದೊಡ್ಡ ತುರುಬು: ತೋರದುಱುಂಬಿನೊಳ್ ತೆಱುಂಬೊಳೆವಲರ್ಗೊಂಚಲೊಪ್ಪೆ (ಲೀಲಾವ. ೮-೨೮). **ತೋರದುರುಬು:** ಇಟ್ಟ ಕಸ್ತುರಿಬಟ್ಟು . . . ತೋರದುರುಬನು ಉಟ್ಟ ದೇವಾಂಗದ ನಿರಿಯ ಮೇಗಳವಟ್ಟ ಹೊನ್ನುಡಿದಾರದಿಂದ (ಸಾಂರಕಾ. ೩-೮೨). **ತೋರದುಱುಬು:** ಕಾರಗತ್ತಲೆಯೊಳು ಥಳಥಳಿಸುತಲಿಹ ತಾರಗೆಗಳೂಯೆಂಬಂತೆ ತೋರ ದುಱುಬಿನೊಳು ಕಮ್ಮಲರ್ಗಳ ತಂದಾ ರಮಣಿಗೆ ಮುಡಿಸಿದರು (ಜೀಪಂಸಾಂ. ೦೦-೯). ತೋರದುಱುಬು ದುಂಬಿಗುರುಳರನೇಱಿಲ ದೋಲೆವಣ್ದುಟ ವೆಟ್ಟೆನೊಸಲ . . . ವಾರಾಂಗನೆಯರೊಪ್ಪಿದರು (ಶ್ರೀಪಾಂಂ. ೯-೧೧);
[ತೋರ + ತುಱುಂಬು₁]

ತೋರದುಱುಬು 'ತೋರದುಱುಂಬು' ನೋ.

ತೋರದೆರೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಅಲೆ,_ತರಂಗ: ಹಂಸತಳ್ಪತಳದೊಳ್ ಪಾಲ್ಗಡಲ ತೋರದೆರೆಯ ಮೇಲೆ ಲೀಲೆಯಿನವತರಿಸುವ ಸಿರಿಯನನುಕರಿಸಿರ್ದು ನಿಜಮನೋವಲ್ಲಭನೊಡನೆ ಸುಖಸುಪ್ತಿಯಂ ತಳೆದು (ನೇಮಿಪು. ೬-೬೫ ವ); ತೋರದೆರೆ ಮುಂಚೆಯೆ ಮೂಡುವ ವಾರಣಮಂ ಪೋಲ್ತುದು (ಅರ್ಧನೇ. ೫-೧೧೩). [ತೋರ + ತೆರೆ₄]

ತೋರದೊಡೆ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ತೊಡೆ: ಆತನಯ ತೋರದೊಡೆಗಳವಾತನ ನಿಡುದೋಳ ನಡೆಯುವಾತನ ನಡೆ (ಶಾಕ್ಷಾ.ವ. ೯೩); ನಿಜಸತಿಯ ತೋರದೊಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಲಲಿತಮಣಿಮಕುಟಮಂಡಿತಮಸ್ತಕಮನಿಕುಹಿ ಮಗ್ಗುಲಿಕ್ಕಿದನಾಗಳು (ಹಡಳಾ. ೬-೩೦); ಕೆಂಡಗಣ್ಣ ಹುಮ್ಮಾರಿಮೊಗಗಳ ಬಿಗಿದ ಹುಬ್ಬುಗಳ ಬಲ್ಗೋರೆದಾಡೆಗಳ ಸಲೆ ಕೊಬ್ಬಿದ ತೋರದೊಡೆಗಳ . . . ದಡಿಗರಕ್ಕಸರ್ ಕೋಟಾನುಕೋಟಿಗಳದೇನೆಂಬೆನು (ಜಬಪು. ೪೭-೦೪). [ತೋರ + ತೊಡೆ₂]

ತೋರದೊಣ್ಣೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಗುದಿಗೆ,_ದೊಣ್ಣೆ: ಕೂರಲಗುವಿಡಿದವನ ಕೊಡತಿವೀರರಾಗಿದ್ದವರು ಕಾದಲು ತೋರದೊಣ್ಣೆಯ ಹೊಯಿಲನಂಗೈಸುವರದಾರುಂಟು (ಕಾಶಿಖಾ. ೨೦-೩೩). [ತೋರ + ದೊಣ್ಣೆ₁]

ತೋರದೋಟ, ತೋರತೋಟ (ನಾ). ಭಾರಿಯಾದ ಕಾಳಗ; ರಭಸದ ಯುದ್ಧ. 'ತೋರದೋಟಗ' ಪರಾ. **ತೋರತೋಟ:**

ಪೂಡುವವು ತಲೆ ಹಱಿದ ಗಱಿ ಹೊಱಬೀಡ ಬಿಡುವವು ಸುಭಟರಿಬ್ಬರ ರ್ಪುಾಡಣೆಯ ಖಂಡೆಯದ ತುಂಡದ ತೋರತೋಟಿಯಲಿ [ಪಾಠಾಂ. ಶಾಣಕೋಟಿಗಳ] (ತೊರರಾ. ೩-೧೧-೨೦).

[ತೋರ + ತೋಟಿ₁]

ತೋರದೋಟಿಗ (ನಾ.) ಭಾರಿಯಾದ ಕಾಳಗ ಮಾಡುವವನು; ಮಹಾವೀರ : ಕಡು ಸಡಗರದ ಬಡಿವಾರದ ತೋರದೋಟಿಗ (ರಾಜಾಶೃ. ೧೯೪-೨೦). [ತೋರದೋಟಿ + – ಗ₃]

ತೋರಪಿಲ್ಲಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಪಿಲ್ಲಿ : ವೀರಮುದ್ರಿಕೆ ಕಾಲುಂಗುರ ಮೆಂಟಿಕೆ ತೋರಪಿಲ್ಲಿ ಕಿಱುಪಿಲ್ಲಿ ಭೂರಿರುಚಿಗಳಿಂದ ಮೆಱೆದವು (ಅನಂಜ. ೭-೧೦೮).

[ತೋರ + ಪಿಲ್ಲಿ₁]

ತೋರಬಾಷ್ಪ (ನಾ). ಅತಿಶಯವಾದ ಕಣ್ಣೀರು ; ಅಧಿಕವಾದ ಕಣ್ಣೀರು : ಪುದಿದ ಮನೋಗತಾರ್ಥಮನದಂ ನೆಱೆ ಜಹ್ನುಗೆ ತಂದು ಪೇಟಲೀಯದೆ ಮೊಗಕಡ್ಡವಿರ್ದ ಕಡುನಾಣ್ಚಿಕೆಯಂ ತೊಳೆವಂತೆ ತೋರಬಾಷ್ಪದ ಪನಿದಂದಲಂ ಸುರಿಯುತುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೨-೧೪೪).

[ತೋರ + ಬಾಷ್ಪ]

ತೋರಬೆರಳು 'ತೋರುಬೆರಳು' ನೋ.

ತೋರಮರ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಮರ ; ಹೆಮ್ಮರ: ಒತ್ತಿ ಕಾಲಿಡಲೊಡನೆ ಗಿರಿ ತಲೆಗುತ್ತುತಿರ್ದುದು ತೋರಮರಗಳು ಕಿತ್ತು ಹಾರುತಲಿರ್ದವಂಬರ ಮಣಿಯನಣೆದಣೆದು (ತೊರರಾ. ४-೧೨-೨೯). [ತೋರ + ಮರ₁]

ತೋರಮಲ್ಲಿ, ತೋರ್ಮಲ್ಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹರಳು,–ರತ್ನ ; ಗಂಧರ್ವಮಣಿ : "ಪ್ರಶಸ್ತ ಶಿಲೆಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ, ಬಲವಾದ ವಿದ್ಯುದ್ಗುಣಗಳನ್ನುಳ್ಳ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಣ್ಣಗಳ ಖನಿಜ ವಸ್ತು : ತೋರ ಮಲ್ಲಿ" (Tourmalin (e). ಇಂಕನಿ). **ತೋರ್ಮಲ್ಲಿ** : ತೋರ್ಮಲ್ಲಿಗಳು ಒಳಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಯುರೋಪದಿಂದ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಮಾರಾಟಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಹರಳುಗಳು ಕಡಿಮೆ ಜಾತಿಯ ರತ್ನಗಳೆಂದು ಎಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (ಪುಂಬಿಱು. ೬-೪೭).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೋರಮಲ್ಲಿ, ತೋರಾಮಲ್ಲಿ ; ತೆಲು. ತೋರಮಲ್ಲಿ, ತೋರಮಲ್ಲ./ಮರಾ. ತೋರಮಲೀ, ತೋರಮಲ್ಲೀ./ಇಂ. Tourmaline. ಸಿಂಹಳೀ. ತೋರಮೊಲ್ಲಿ]

ತೋರಮಲ್ಲಿಗೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಮಲ್ಲಿಗೆ : ಬಿಳಿಯ ತಾವರೆಯೆಳಗಾವಿನಸಿಯ ನೂಲೊಳ್ ಕೋದ ತೋರಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಬಿರಿಮುಗುಳ ಸರಿಗೆಯುಮಂ (ಶಂಪಥಾ. ೩-೬ ಪ); ಒದವಿದ ತೋರಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಹಾರದ ಸೂಸಕದಿಂದೆ ಸಿಂಧುವಾರದ ಚಮರೀಜದಿಂದೆ ... ಚೆಲ್ವುವೆತ್ತುದು ಕದಳೀದ್ರುಮಗ್ರಥಿತ ಸುಂದರ ವಂದನಮಾಲಿಕಾವೃತಂ (ಕಾದಂಉ. ೨೦೩) ; ಕೊಸಗಿನೆಸಟ ಕೇಸರಮಂ ತೊಡರ್ಚಿದ ತೋರಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಮುಗುಳ್ಗಳಾರಂಗಳುಮಂ (ಜಗಪಿ. ೬-೧೬ ಪ). 'ತೋರಮೊಲ್ಲೆ' ಪರಾ [ತೋರ + ಮಲ್ಲಿಗೆ]

ತೋರಮಾಣಿಕ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಮಾಣಿಕ್ಯ,–ರತ್ನ: ತೋರಮಾಣಿಕವೆಂದು ಪಿಡಿದರೆ ಭೂರಿಕೆಂಡವಿದಾಯ್ತು.(ನಳಚ. ೬-೧೩). [ತೋರ + ಮಾಣಿಕ]

ತೋರಮುಡಿ (ನಾ). = ತೋರದುಱುಂಬು : ತೋರಮುಡಿವಿಡಿದು ಕುಡಿಯಂ ನಾರಂ ಸದೆವಂತೆ ತದೆದು (ಭುಕೋಜ. ೨-೩೦) ; ತೋರಮುಡಿ ಬಿಟ್ಟಪ್ಪುದಾರುಣಿಯೊಳಗ್ರ ಕಚಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೩-೯) ; ತೋರಮುಡಿಯ ಕೆಂಜೆಡೆಯ ರತ್ನದ ಕರ್ಣಪೂರದ ಫಣಿಕುಂಡಲಗಳ ಚಾರುಕುಂಕುಮಗಂಧ ಭಸಿತಲೇಪನದರ್ಧನಾರೀಶ ಜಯ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೨೩-೧) ; ಕಡುತೋರಮುಡಿ ಮುಗಿಲನಧರಮತಿಸಂಚಯಂ [ಪಾಠಾಂ. ಮಧುವೃಷ್ಟಿಯಂ] ತನುಮಧ್ಯ ಮದು ಪುಸಿಯನು ಬಿಡದೆ ವಿಕ್ರಮಂ ಮಹಾಚಂಚಲಮೆ ರೂಪಾದ ಮಡದಿಯರ . . . ನಂಬುವಂ ಮೂಢಂ (ಜಲಪು. ೧೧-೫೭); ದೇವೇಂದ್ರ ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದಿದ್ದು ತೋರಮುಡಿಯ ತಿಲೋತ್ತಮೆಯ ಕೈಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಉದ್ಯಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ನಮೇರುವೃಕ್ಷದಡಿಯನ್ನು ಸೇರಿದ (ಧೂಮಮ. ೬೧). [ತೋರ + ಮುಡಿ₃]

ತೋರಮುಡುಹು (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಹೆಗಲು ; ಗಾತ್ರವಾದ ಹೆಗಲು: ಪರಿಮಳದ ಕಸ್ತುರಿಯ ತಿಲಕದ ಹೊರೆದ ಗಂಧದ ತೋರಮುಡುಹಿನ ಕರದ ಖಂಡೆಯದರದಟಕ್ಕೈದಿದರಾನೆ ಕುದುರೆಯಲಿ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೯-೪೫) ; ತೋರಮುಡುಹು ನಿಡುಗಯ್ಯತಿದೀರ್ಘಶರೀರ ವೇರುರ ಪೆರ್ಚಿ ಬೆಳೆದ ಚಾರುಬಾಹುಯುಗವೆಸೆಯೆ ಬಾದುರನಂದು ಸಾರಿದನಾ ಶಾರ್ಙ್ಗವನು (ಕುರಾಸಾಂ. ೧೪-೭೭). 'ತೋರಮುಯ್ಯ' ಪರಾ.

[ತೋರ + ಮುಡುಹು₄ (<ಮುಡುಪು₄)]

ತೋರಮುತ್ತು (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಮುತ್ತು ; ಗಾತ್ರವಾಗಿರುವ ಮೌಕ್ತಿಕ : ತೋರಮುತ್ತಿನ ಹಾರಂಗಳುರಸ್ಥಳಂಗಳೊಳೊಪ್ಪುಳಿದಾಡೆಯುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭) ; ನೊಸಲೆಡೆಯಲ್ಲಿ ನೀಳ್ದ ಕುರುಳೊಳಗಳುಯ್ಯಲನಾಡೆ ಡಾಳಮಂ ಪಸರಿಪ ತೋರಮುತ್ತಿನ ಸರಂ ಮೊಲೆಯೊಳ್ ತಲೆಯೊತ್ತೆ . . . ಪೊಸರನ್ನದಾರತಿಯನೆತ್ತಿದರಗ್ಗದ ಗಾಡಿಕಾರ್ತಿಯರ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೪೩) ; ಕೊರಳೊಳಿಕ್ಕಿರ್ದಾ ತೋರಮುತ್ತುಗಳೆಲ್ಲ ತಿಳಿಗೊಳದೊಳು ತೋರ್ಪ ತಾರಾಳಿಯಂತೆ ತೋಱಿದುವು (ಭರತೇ. ೧-೪೨) ; ಈಕೆಯ ಕೊರಳಿನ ಕಾಂತಿಯ ಹೊಳೆಯೊಳು ಮುಳುಗಿವೆ ತೋರಮುತ್ತುಗಳು (ಇಂಚಾಪ. ೮೫-೧೨). [ತೋರ + ಮುತ್ತು₆]

ತೋರಮುಯ್ಯು (ನಾ). = ತೋರಮುಡುಹು : ತೋರಮುಯ್ಯುಗಳೊಳೆಸೆವ ಕುಂಕುಮಂಗಳ ಬಂಬಲ ಸೋಂಕಿನೊಳ್ ರಜಂ ನೆಗೆದು ದೆಸೆಗಳ್ಪೊಂಬಣ್ಣಮಾಗೆಸೆಯೆಯುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭).

[ತೋರ + ಮುಯ್ಯು₁]

ತೋರಮೂಗುತಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ಮೂಗುತಿ; ದೊಡ್ಡ ಮೂಗು ಬೊಟ್ಟು : ತೋರಮೂಗುತಿ[ಪಾಠಾಂ. ಮುತ್ತಿನ]ಬೊಟ್ಟು ತುಟಿಯಿನ ಬಲವಣಿ ಸೇರಿ ಕಣ್ಗೆಸೆದುವವರಿಗೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೭-೧೩೭).

[ತೋರ + ಮೂಗುತಿ]

ತೋರಮೊಗ (ನಾ). ಅಗಲವಾದ ಮುಖ ; ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮುಖ : ತೋರಮೊಗಂ ಸಮುನ್ನತಗಳಂ ಸಮಗೆಂಪಡರ್ದಕ್ಷಿ . . . ಕರ್ಕಶದೇಹ ಮತೀವಭೀಷಣಾಕಾರಮನಪ್ಪುಕೈಯ (ದಕಕು. ೯-೧೩).

[ತೋರ + ಮೊಗ]

ತೋರಮೊಲೆ (ನಾ). = ತೋರಕುಚ : ತೋರಮೊಲೆಗಳ ಮೊಗಂಗಳ್ ರಾರಾಜಿಸಿ ಕರ್ಪುವೆತ್ತು ಮೋಹನಧೂಮೋದ್ಗಾರಿಗಳಂ ಕಾಂಚನಭೃಂಗಾರಿ ಗಳಂ ಪೋಲ್ತುವು (ಶಂರಾಮಾ. ೩-೯೫); ಮೊರೆಯದ ತುಂಬಿಯುಂ ಕುರುಳ ಸಂದಣಿ ಸೋಲಿಸೆ ಜಕ್ಕವಕ್ಕಿಯಂ ಪರಿಪಡೆದಿರ್ದ ತೋರಮೊಲೆ ಬಗ್ಗಿಸೆ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೧೧೨); ಮುಡಿ ತೋರಮೊಲೆಯ ಭಾರಗಳಿಂದಲಂಗುರವಿಡಿನಡು ಬಳುಕುವಂತಿಹರು (ಪ್ರಜೋಹ. ೨-೪೨) ; ನೀರೆಱೆವಬಲಾಜನದಾ ತೋರ ಮೊಲೆಗಳಿಗೆಱಗಿದ ಪಾಂಥರ ದಿಟ್ಟಿ ತೋಱಿದುವಾನವಿಷತೆಯನು (ಕಂಜಪಿ. ೨-೫೪). [ತೋರ + ಮೊಲೆ₁]

ತೋರಮೊಲ್ಲೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಮೊಲ್ಲೆ : ಭೃಂಗ ಕೈದುಡುಕದ ಸೌರಭ್ಯವಾಂತ ಪುಷ್ಪಂಗಳ ತೋರಮೊಲ್ಲೆಗಳೆ . . . ತಂದಿತ್ತು (ಕೋಜಕ. ೪-೩೦). [ತೋರ + ಮೊಲ್ಲೆ]

ತೋರವಜ್ಜೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆ ; ಅಗಲವಾದ ಪಾದ: ಮನವಳಸಿ ಮಲ್ಲ ಸಲ್ಲಕೀಪಲ್ಲವಂಗಳಲ್ಲಲ್ಲಿಗುಡಿದುಡಿದು ಬೀಟುತ್ತಿರೆ ಪೋದ ಮದ ವಾರಣಂಗಳ ತೋರವಜ್ಜೆಗಳುಮಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೪-೨೯ ಪ).

[ತೋರ + ಪಜ್ಜೆ]

ತೋರವಣ್ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವ ಹಣ್ಣು : ಅವ್ರುದ ತೋರ ವಣ್ಗೊಳೊಂದಱ ರಸದುತುಗಾಣದೆ ದಲೊಂದು ಶುಕಂ ಮಧುಸಮ್ಮ ದೋತ್ಸುಕಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೪೭) ; ಕಾಯ್ಪೇಱದ ತೆಂಗು ಕೋರಗೊನೆ ವೇಱದ ಕಂಚಳವಾೞಿ ತೋರವಣ್ಪೇಱದ ಬಕ್ಕೆ (ಅನಂಪು. ೧-೭೮).
[ತೋರ + ಪಣ್₃]

ತೋರವಣ್ಗೊನೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಹಣ್ಣುಳ್ಳ ಕೊಂಬೆ : ಎಳವಲಸು ನಿಜಸ್ಕಂಧಾವಲಂಬಿಯೆನಿಸಿರ್ದ ತೋರವಣ್ಗೊನೆಯಿಂ ಕಣ್ಗೊಳಿಸಿತ್ತು (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೮೫). [ತೋರವಣ್ + ಗೊನೆ (<ಕೊನೆ)]

ತೋರವನಿ, ತೋರಹನಿ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾಗಿರುವ ಹನಿ,-ಬಿಂದು : ಸುರಿದಪುದು ಮುಗಿಲ ಮುತ್ತಿನ ಸರಿ ಗಗನದಿನೆನಿಸಿ ಪೊಳೆವುವೆಳವಿಸಿಲೊಳ್ ಬೆಳ್ಪರಿ ತೋರವನಿಯ ಪುದುವಿನೊಳರಲ್ದ ತಿಳಿಗೊಳನೆ ನಭದೊಳೆಱ ದಂತಿರ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೮); ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ ಮುತ್ತಿನ ಪುದಿಯ ಸುಣ್ಣಳಲ್ಲಳಾಲ ವಾಲಂಗಳಿಂ ಕೂಡಿರ್ದಡೆವಿಡದೆ ಸುರಿವ ತೋರವನಿಗಳಿಂ (ಶಬ್ದಮಣಿ. ೨೦೭); ಕಾರ ತೋರವನಿ ಚಾದಗೆಗೆ ಭಾರವೆ ಶಿವನ ಕರುಣಮೆನಗಿದಿರ್ವರೆ ವಿಚಾರವೆ (ಗಿರಿಜಾ. ೧೦-೩೭ ವ). **ತೋರಹನಿ**: ಕಣ್ಣೀರ ಕೋಡಿ ಹರಿಯಿತು. ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದವು ಆ ಕಣ್ಣೀರ ತೋರಹನಿಗಳು (ಸುವಸಂ. ೧೯).
[ತೋರ + ಪನಿ₂]

ತೋರವೆಟ್ಟು (ನಾ). = ತೋರಗಿರಿ : ಎಸೆವಲರ್ಗೊಂಚಲಂ ತಳೆದ ಪಲ್ಲಿಗೆ ಪೂವಿನ ಸಂತೆ ಕೊಂಬಿನಿಂ ಮಿಸುಗುವ ಮಾಮರಂ ಪೆಸರ ಮಾಳಿಗೆ ಮಾಡಿದ ತೋರವೆಟ್ಟುಗಳ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೦೦೧). [ತೋರ + ಬೆಟ್ಟು₂]

ತೋರವೆಣ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಹೆಣ; ಗಾತ್ರವಾದ ಶವ: ತೋರವೆಣಂಗಳಂ ತಳೆದು ಭೂತಗಣಂ ಕುಣಿದಾಡುವಂತಿರಲ್ . . . ಸುತ್ತಲುಂ ವಾರಿಧಿ ಮೇರೆದಪ್ಪಿ ಕವಿವಂತು ಬಿಗುರ್ವಿಸಿದಂ ದಶಾನನಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೯-೧೪೯).
[ತೋರ + ಪೆಣ]

ತೋರಶಿಖೆ (ನಾ). ದಪ್ಪಗಾತ್ರದ ಜುಟ್ಟು (?): ದುಗುಲದಿಂದ ಜೀಗಿ ತೋರಶಿಖೆಯನು ಧರಿಸಿ (ಜಕಸ. ೧೭). [ತೋರ + ಶಿಖೆ]

ತೋರಹತ್ತ (ನಾ). ೧. ದೊಡ್ಡ ಸೊಂಡಿಲು: ಆ ವಾರಣದ ತೋರಹತ್ತ ಮಾನುಪೂರ್ವಿ ಸ್ಥೂಳಮುಮಾಭೀಳಮುಮುಪಚಿತಪ್ರಲಂಬಮುಮಪ್ಪಾಗ (ಅನಂಪು. ೧೩-೨೦ ವ); ನೆಲ್ಲಿಯ ಕಾಯ್ಗಳಂ ಬಡಿಗೆ ಕೊಂಡವೊಲೆತ್ತಿದ ತೋರಹತ್ತದಿಂ ಜಲ್ಲನೆ ತುಂಬಿಗಳ್ ಕೆದಱ ಬಂದುವು ಬಿಂಕದಿನಂಕದಾನೆಗಳ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೨೦೩) ; ಹೇಱದ ಹೇರಂಬುಗಳನಿಕ್ಕಿಡಿ ಮಾಡಿ ತೋಱದ ತೋರಹತ್ತದಲಿ (ಕೋಹಕ. ೪೮-೪೭). ೨. (ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ) ಕೈಗಳುಳ್ಳವನು ; ಶೂರ : "ತೋರಹತ್ತನೆನೆ ತಾಂ ರಣಧೀರ೯" (ಭಾರತಿ. ೩೪) ; ಭುಜಬಳದಳವಿಂ ಭೀಮನಿಂ ತೋರಹತ್ತಂ ಬಳನಿಂದಂ ತೋರಹತ್ತಂ (ಎಕ. V, ಅರಸೀ. ೯-೫ ; 1286) ; ಬೆಳೆದವೊ ಕೈಕಾಲು ನೀಲಾಚಲಕೆ ಹೇಳೆನೆ ಮುಗಿಲ ತುಡುಕುವ ತಲೆಯ ಜೋಕೆಯ ತೋರ ಹತ್ತನ ಕಂಡು ಕುರುಸೇನೆ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೫-೫೧); ಬೈದು ಬೆರಸುವ ತೋರಹತ್ತರ ಕೈದುಗಳ ಹೊಳೆಹೊಳೆವ ಧಾರೆಯ ಮೈದಡಿಗೆ . . . ಪಾರುಶದ ಮುಖ್ಯರು ಸಂದಿರಿದಿರಾಗಿ (ನಿಭಾಗ. ೮-೧೭-೩೭). ೩. ಶೌರ್ಯ ; ಸಾಹಸ: ನೀರೊಳು ಪೊಕ್ಕ ರಕ್ಕಸನ ಘೋರಾಕೃತಿವೆತ್ತು ವಿಷಾನಾಗಿ ಮಡುಹಿದ ತೋರಹತ್ತದ ತೋಱನ್ನೊಡನೆ (ಮೋಹತ. ೪೦-೧೯). ೪. ಮಲ್ಲಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರಸೆ : ಮಿಕ್ಕುದು ವಜ್ರ ಪಾತಮುಮನೆಂಬಿನಮುಬ್ಬಿಸಮಾದ ತೋರಹತ್ತಕ್ಕೆ ತಗುಳ್ದು ಪತ್ತಿಸುವ ಮಾನಸಗೋಳಮಸಪ್ಪ ಡೊಕ್ಕರಕ್ಕಿಕ್ಕಿದ ವಜ್ರಲೇಪಮೆನೆ ಪತ್ತುವ ಲಗ್ಗೆಗೆ ಮಾರಿಯೊಳ್ ಮೊಗಂಬೊಕ್ಕವೊಲಾಗೆ ಬೆರ್ಚಿದನವಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೮೦) ; ಎರಾವತಂ ಮಲ್ಲವೇಷದೊಳಿದಿರಾದೊಡಂ ತೋರಹತ್ತದೊಳಂ ತಿವಿದು ತಿರಿವುವ . . . ಮಲ್ಲರ ನೆರವಿಗಳೊಳು (ಗಿರಿಜಾ. ೨-೧೦೩ ವ) ; ಇರ್ವರ ಚಮತ್ಕಾರಕಿರ್ವರೇ ಸಾಟಿಯೆನಲು ವರಶಿರೋಪಲಯದಿಂ ಸಿಲ್ಕಿವರ್ ತೋರಹತ್ತದೆ ತವಕದಿಂ ಒಡಿವರು (ಚಬಸಪು. ೨೫-೩೪) ; ತಳಹತ್ತಂ ದಣುವಟ್ಟ ಪೊಪ್ಪರಮುರೋಬಂಧಂ . . . ಭುಜಗಬಂಧಂ ತೋರಹತ್ತಂ ಶಿರೋವಳಯಂ ಬಾಹುತಳಂ ಚಮತ್ಕರಿಸೆ ನಾನಾ ಕೌಶಲಂದೋಱದರ್ (ಶಬಶಂ. ೪-೭೫). 'ತಳಹತ್ತ' ಪರಾ.
[ತೋರ + ಹತ್ತ₂./ತೆಲು. ತೋರಹತ್ತ]

ತೋರಹನಿ 'ತೋರವನಿ' ನೋ.

ತೋರಹಾರ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಮಾಲೆ ; ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಸರ : ಪಸರಿಸಿದ ತೋರಹಾರದ ಪೊಸವೆಳ್ಪಿಂಗಳುಮನವರ್ದ ಪೆರ್ದುಡುಗೆ ಗಳೊಳ್ ಮಿಸುಗುವ ಪೊಸ ಮಾಣಿಕದೆಳವಿಸಿಲುಮನೊಡಗಾಣಲಾದುದಾ ಸ್ಥಾಯಿಕೆಯೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೯-೫) ; ಪ್ರಮದದೊಳೆನ್ನ ಕಂಧರದೊಳಂ ದಿರುಳಿಕ್ಕಿದ ತೋರಹಾರಮುಂ ಹಿಮಗ್ರಹ ಪ್ರವೃತ್ತಕಮಂ . . . ಅ ರಮಣಿಯದೊಂದು ಭಾವಗತಮಂ ನೆಱಸೂಚಿಸೆ (ಕಾದಂಬ. ೩೪೭); ಸುತ್ತದೆ ನೆಲೆಗೊಂಡಂ ಪರಿವೃತ್ತೋನ್ನತ ಚಂದ್ರನಗಜೆಯಾಸ್ಯದೊಳೆಂದು ನೃತ್ತತೆಯೊಳ್ ತಾರಗೆಗಳ್ ಸುತ್ತಿದುವೆನೆ ತೋರಹಾರಮಂ ರಂಜಿಸಿದರ್ (ಗಿರಿಜಾ. ೧೦-೩೭). [ತೋರ + ಹಾರ₁]

ತೋರಱಕೆ (ನಾ). ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ; ಅತಿಶಯವಾದ ಕೀರ್ತಿ : ಅಗ್ಗದ ಬೀರರ್ ತಗೆದೋಡೆ ತೋರಱಕೆಯಾಳ್ಗಳ್ ಬಳ್ಕಿ ಬೆಂಬೀೞ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೦೪). [ತೋರ + ಅಱಕೆ]

ತೋರಾಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ತೋರಾಟೆ (ಕೌಂಟೆಲ) . . . ಇದರ ಎಣ್ಣೆ ಔಷಧಕ್ಕೂ ದೀಪಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ (ಕಭಾಗ. ೪೧). 'ತೋರತ್ತಿ' ಪರಾ. [?]

ತೋರಾಯ (ನಾ). ಬಹಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ; ಅತಿ ಪರಾಕ್ರಮ : ನಾರಾಯಣಂ ಮಹಾರೋಷದಿಂದೆಸುತಿರ್ಪ ತೋರಾಯದೆಸುಗೆಯಿಂ ತರಹರಿಸದಾಕ್ಷಣಂ ಪೂರಾಯ ಗಾಯದಿಂ ಬಲಮಳಿಯೆ ಕಂಡು ಸಂಹಾರಾ ವತಾರನಾಗಿ (ಚಬಸಪು. ೩೨-೮). [ತೋರ + ಆಯ₃]

ತೋರಿ (ನಾ). (ಕರಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೀನು. [?]

ತೋರಿಕೆ 'ತೋಱಕೆ' ನೋ.

ತೋರಿತು, ತೋರಿತ್ತು, ತೋರಿದಂ (ನಾ). ೧. ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದಂ; ತೋರವಾದುದು: (೩). **ತೋರಿತ್ತು** : ೧. ತುಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂ ದ್ವಿತ್ವಮುಂಟು . . . ತೋರಿತ್ತು; ನೇರಿತ್ತು . . . ಬಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂಬಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ವುದು (ಶಮದ. ೭೭ ಪ್ರಯೋ). ೨. ಅಗಲವಾದುದು ; ವಿಶಾಲವಾಗಿರುವುದು : ಪೊಂಗೋಂಟೆಯಂ ತೋರಿತ್ತಾದಗಳೆಯ್ದೆ ಸುತ್ತಿ ಮೆಱೆಗುಂ (ಚಾರಪು. ೪-೩೭). **ತೋರಿದು** : ೧.ಪಾದರಿ ಪೂತುವು ತೋರಿದುವಾದುವು ಮಲ್ಲಿಗೆಗಳೆಯ್ದೆ ಪಣ್ತುವು ಮಾವು (ಆದಿಪು. ೧೧-೮೭); ತೋರಿದುವಾದ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಮೊಗ್ಗೆಗಳೊಳ್ ಮೊಗವೂಱ ಬಿರ್ದ ಭೋಭೋರೆನೆ ಪಾಯ್ದು ಬಂಡಿನೊಳ್ ಬೆಂಡೊಗೆದು . . . ಕಾಱ ಕಡಲಿಟ್ಟುವು ಮತ್ತಮಧುವ್ರತಾಳಿಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೯-೧೧೭) ; ನಾರಿಯು . . . ತೋರಿದುವಾದ ನಿತಂಬಂ ತೊಡೆಯಡಿಗಳು ಕಡುಸೊಗಸಿದುವು (ಅಯುಕಾ. ೨-೭).

ತೋರಿದಂ = ತೋರವಾದವನು : ಒಳ್ಳಿದಂ, ತಳ್ಳಿದಂ, ಮೆಲ್ಲಿದಂ, ಬೆಟ್ಟಿದಂ, ತೋರಿದಂ (ಶಮದ. ೧೫೨ ಪ್ರಯೋ). [<ತೋರ]

ತೋರಿತ್ತು 'ತೋರಿತು' ನೋ.

ತೋರಿದು 'ತೋರಿತು' ನೋ.

ತೋರಿಸು 'ತೋಱಸು' ನೋ.

ತೋರು 'ತೋಱು' ನೋ.

ತೋರುಗಣ್ಣು (ನಾ). ಸನ್ನೆ ಮಾಡುವ ಕಣ್ಣು ; ಸೂಚಿಸುವ ಕಣ್ಣು : ಕುಳಿಂದಕನು ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕಡೆಗೆ ತೋರುಗಣ್ಣಾಗುತ್ತಾನೆ (ಚಂದ್ರಸ. ೭೭).
[ತೋರು (<ತೋಱು) + ಕಣ್ಣು (<ಕಣ್)]

ತೋರುಗದ್ದಿಗೆ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಶರಣರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ನಾಮಮಾತ್ರ ಗದ್ದುಗೆ ; ತೋರಿಕೆಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಗದ್ದುಗೆ : ತೋರು ಗದ್ದಿಗೆ = ಶರಣರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ನಾಮಮಾತ್ರ ಗದ್ದಿಗೆಗಳು (ನಿಜವಾದ ಗದ್ದಿಗೆಗಳಿಗೆ ವಿಭಿನ್ನವಾದುವು) (ವೀಶೈಪಾ. ೨೯೭).
[ತೋರು (<ತೋಱು) + ಗದ್ದಿಗೆ (<ಗರ್ದುಗೆ)]

ತೋರುಗಪ್ಪುಕ (ನಾ). (?) : "ತೋರುಗಪ್ಪುಕಮೆನಲ್ ಮೃಗಹಿಂಸೆಗೆ" (ಕಕಶ. ೧೦). 'ಕಪ್ಪು₃' ಪರಾ. [?]

ತೋರುಗಾಣಿಕೆ (ನಾ). ತೋರಿಕೆ ; ನಟನೆ : ಎಲ್ಲ ಎಷ್ಟು ಸುಳ್ಳು-ಕೆಲವು ಸಾರಿ ತೋರುಗಾಣಿಕೆ ಬೇರೆ (ಪ್ರಶ್ನೆ. ೩೨).
[ತೋರು (<ತೋಱು) + ಕಾಣಿಕೆ (<ಕಾಣ್ಕೆ)]

ತೋರುಬೆರಳು, ತೋರಬೆರಳಂ (ನಾ). ಹೆಬ್ಬೆರಳಿನ ಪಕ್ಕದ ಬೆರಳಂ ; ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು ಬಳಸುವ ಬೆರಳಂ ; ತರ್ಜನಿ : ಎಡಗೈ ತೋರು ಬೆರಳನ್ನು ತುಟಿಯ ಮೇಲಿರಿಸಿ . . . ಬಾಲೆ ಅಣಕವಾಡಿದಳು (ಮುದ್ದುಹ. ೬೪) ; ಆದರೆ ಅದು ನಿಂತಿರುವುದು ಆ ಪರಮಪ್ರಕಾಶದೆಡೆ ತೋರು ಬೆರಳಾಗಿ ಮಾತ್ರ (ಸೌಂದಸ. ೯೮). **ತೋರಬೆರಳು** : ತನ್ನ ಕೊರಳಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ತೋರಬೆರಳನ್ನೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತ (ವೀರಯೋ. ೩೪) ; ರಾಜನ ಬಲಗೈಯಿನ ತೋರಬೆರಳು (ಧೂರಾಹ. ೯೮).
[ತೋರು (<ತೋಱು) + ಬೆರಳು (<ಬೆರಲ್)]

ತೋರುಮನೆ (ನಾ). ಪ್ರದರ್ಶನಾಲಯ : ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯ : ಗೋಡೆ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಲೆವ ಕಡೆಗಳಲಿ, ಸುತ್ತಹೆಲ್ಲೆಡೆಗಳಲಿ ಮೆರೆದುವಾ ಕುಂಭಕರ್ಣನ ಬಿನದವೇಂಟೆಯ ಕವರ್ತೆಗಳ್, ತೋರು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೩೩-೨೭೯). [ತೋರು (<ತೋಱು) + ಮನೆ]

ತೋರುಮರ (ನಾ). ದಾರಿ ತೋರಿಸುವ ಮರ; ಕೈಮರ: ಒಳದಾರಿಗಳ ಕತ್ತರಿ, ಚೌಕಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುಮರಗಳಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಯಾಣ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ) [ತೋರು (<ತೋಱು) + ಮರ₁]

ತೋರುವಳಿ (ನಾ). ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಾಣಿಸುವ ರೀತಿ ; ತೋರಿಕೆ : ತಿಕ್ಕುವ ವಕ್ಕೆ ಸುರಿಯಲು, ಚಿಮುಕಿಸಲು, ಚೊಕ್ಕಗೊಳಿಸಲೋ, ಕಾಂತಿ ಹೆಚ್ಚಿಸಲೋ, ಗಮನ ಸೆಳೆವಂತೆ ಮಾಡಲೋ ತೋರುವಳಿಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಲೋ . . . ಬಳಸುವ ಆದರೆ ಸಾಬೂನಲ್ಲದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅಂಗರಾಗವದಾರ್ಥಗಳೆಂದು ಹೆಸರು (ಕವಿಕೋ. I, ೩೨).
[ತೋರು (<ತೋಱು) + – ವಳಿ₁]

ತೋರುವೊತ್ತೆ 'ತೋರೊತ್ತೆ' ನೋ.

ತೋರ್ಪೈಸು (ಕ್ರಿ). ದೊಡ್ಡದಾಗು ; ವಿಸ್ತಾರವಾಗು : ಬಡತನದಿ ನವೆದವರು ಸುರುಚಿರ ಸುಭೋಜನವನುಣಲು ಹರೆ ಹೆಚ್ಚುವೊಲು ಬಡನಡುವು ತೋರ್ಪೈಸಲು (ನವಮೋ. ೧೩೮-೮). [ತೋರ + – ಇಸು₁]

ತೋರೊತ್ತೆ, ತೋರುವೊತ್ತೆ (ನಾ). = ತೋರಡವು : ಅವನು ಮನೆಯನ್ನು ತೋರೊತ್ತೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). **ತೋರುವೊತ್ತೆ** : ಅವರು ಹೊಲವನ್ನು ತೋರುವೊತ್ತೆ ಹಾಕಿ ಸಾವಿರರೂಪಾಯಿ ತಂದಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ತೋರು (<ತೋಱು) + ಒತ್ತೆ₁]

ತೋರ್ಕೆ (ನಾ). ೧. ಕಾಣಿಸುವಿಕೆ ; ತೋರುವಿಕೆ : "ಉಟಿ ತೋರ್ಪು ತೋರ್ಕೆಯೆಂದುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೨೦೩); ಯಕ್ಷರೂಪಿನಿಂ ತೋರ್ಕೆಗೊಳಗಾಗಿ (ರೇವಣ. ೮-೨೦) ; ಕೀಟಗಳ ಮೊಟ್ಟೆಗಳು ಅವನ್ನಿಟ್ಟ ಕೀಟಗಳಷ್ಟು ಗಾತ್ರ, ಆಕಾರ, ತೋರ್ಕೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿಲ್ಲ (ಕೀಟಬಿ. ೯೭). ೨. ಪ್ರದರ್ಶನ ; ದೃಷ್ಟಾಂತ ಪಡಿಸುವಿಕೆ : ಇದು ನಿನ್ನರ್ಚಿಸುವಿಕ್ಷುಚಾಪವಿದು ನಿನ್ನೀ ಲೋಕಮಂ ಕೈಗೆ ಮಾಡಿದ ಪುಷ್ಪಾಸ್ತ್ರವಿದಲ್ತೆ ನಿನ್ನ ವಿಜಯಪ್ರಾರಂಭದೊಳ್ ತೋರ್ಕೆಗೆತ್ತಿದ ಚೈತ್ರಧ್ವಜಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೧೭) ; ಚಾಗದ ತೋರ್ಕೆಗಂ ನೆಗಟ್ಟ ಬೀರದಳುರ್ಕೆಗದೊಳ್ಪನಪ್ಪುದುದ್ಯೋಗದವರ್ಕೆಗು ಸಿರಿಯ ಸಾರ್ಕೆಗಂ . . . ಸ್ತ್ರಿವಿತಸಾಗರನಾಗರವಾಗದಿರ್ಕುಮೇ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೭೮). ೩. ಆಕಾರ ; ರೂಪು ; ಗಾತ್ರ : ಕುದುರೆಯ ಬಣ್ಣದಿಂ ರಥದ ತೋರ್ಕೆಯಿನೆತ್ತಿದ ಚಿತ್ರಕೇತುವೃಂದದ ಕುಱುಪಿಂದ . . . ಒರ್ವರೊರ್ವರನೆ ಮಚ್ಚರದಿಂ ಗಱಿಸನ್ನೆಗೆಯ್ದು (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೮೭) ; ಬೆಡಂಗಿನ ತೋರ್ಕೆಗೆ ನೋಡ ನಾಡ ಸೌಂದರಿಯರೊಳಾವಗಂ ಸೆಣಸುವಳ್ ಸಲೆ ಗಾಡಿಗಮುನ್ನತಿಕ್ಕೆಗಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೧೭೭); ಘನಪೃಥ್ವಿನಿರ್ದ ತಾಣಂ ಘನಮಾಗಲ್ವೇಳ್ಕುಮೆಂಬ ಬಗೆಯಿಂದೆಂಬಾತಿನಿಯಳ ತನೂದರಂ ತಾಂ ಘನಮಾಗಿಯ ಬಳೆದು ತೋರ್ಕೆಯಂ ತಳೆದಿರ್ಕುಂ (ಚಾರಪು. ೪-೩೭). ೪. ಹೋಲಿಕೆ ; ಸಾದೃಶ್ಯ : ವರಶಬ್ದಾಲಂಕಾರದ ವಿರಚನೆಗಳ್ನೀಟಿನ್ನೊಡೊಂದ ತೋರ್ಕೆಗಳಿಂತುಂ ಪೂರದಿರಲು (ಕವಿರಾ. ೨-೪೪) ; ೫. ಆಡಂಬರ; ಡಂಬ; ನಟನೆ : ಕೆಳಗಣದೊಂದು ತಾಣದೊಳಗಿರ್ದಮಳ್ದಾವರೆಯಂತೆ ತೋರ್ಕೆಯುರ್ಬೆಳಿಯದೆ ತಳ್ತ ಪೆರ್ಮೊಗೆಗಳೊಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೬೦೦) ; ತಳೆಗಂ ತೋರ್ಕೆಯ ಬಿತ್ತರಂಬಡೆದು ಬಿತ್ತಿತೆಂಬವೋಲಿರ್ದ ಪೆರ್ಬೊಳೆ (ಜಾಕುಂತ. ೧೧೧-೦೭೦) ; ದಶಾನನಂ ನಿನ್ನನೆಮ್ಮಂ ವಂಚಿಸಲ್ಕೆಂದೆ ತೋರ್ಕೆಯಂತಃಕಲಹಮಂ ರಚಿಸಿ . . . ನಿರಸನಂ ಗೆಯ್ದಿರ್ಪನೇಂ ಲಂಕೆಯಿಂ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೦೩-೩೪). ೬. ಅರ್ಪಣೆ; ದಾನ. 'ತೋರ್ಕೆಗೊಡು' ಪರಾ. [ತೋಱ್ (<ತೋಱು) + – ಕೆ]

ತೋರ್ಕೆಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ಕಾಣದಾಗು ; ಅಸ್ತವಾಗು : ರೂಪುಗೆಟ್ಟುದು ದೆಸೆ ತೋರ್ಕೆಗೆಟ್ಟುದಿನಮಂಡಲಂ (ಜಗವಿ. ೭-೮೦).
[ತೋರ್ಕೆ + ಕಿಡು (< ಕಿಡು₁)]

ತೋರ್ಕೆಗುಡು 'ತೋರ್ಕೆಗೊಡು' ನೋ.

ತೋರ್ಕೆಗೊಡು, ತೋರ್ಕೆಗುಡು (ಕ್ರಿ). ತೋರಿಸಿ ಕೊಡಂ ; ಒಪ್ಪಿಸಿ ಕೊಡಂ ; ಅರ್ಪಿಸಂ ; ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡು: ಅರ್ಕಕೀರ್ತಿಗೆ ರಾಜ್ಯವಿರಲೆಂದು ಮುಕ್ತಿಗೆ ತೋರ್ಕೆಗೊಟ್ಟೆಯ್ದಲೊ ತವಕೆ (ಭರತ ೩೨-೧೧೯). **ತೋರ್ಕೆಗುಡು** : ನಿನಗೆನ್ನಂ ಬಿಡದುಣ್ಮದೀ ಬೆವರ್ಮಂ ಕೈನೀರಾಗಿರಲ್ತೋರ್ಕೆಗೊಟ್ಟನನಂಗಂ (ಕಾದಂಉ. ೩೯).
[ತೋರ್ಕೆ + ಕೊಡು₁]

ತೋರ್ಕೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಕಾಣು ; ರೂಪತಾಳು : ವಿಶ್ವರೂಪದೊಳಜಾಂಡದ ಮಂಡಲಿ ತೋರ್ಕೆಗೊಂಡುದು (ಜಕವ. ೩-೩೩).
[ತೋರ್ಕೆ + ಕೊಳ್₁]

ತೋರ್ಕೆವಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಾಣು ; ಪ್ರಕಟವಾಗು ; ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗು : "ವಿಗೆ ತಱಂಬೊಳೆದುದೆಂದೆನೆ ತೋರ್ಕೆವಡೆದ ಕಾಂತಿಗೆ ನಾಮಂ" (ಅಭ್ಯಿಕ್ಸ. ೩೪) ; ಸೊರ್ಕೊಗೆದಬ್ಧಿಯ ಮಧ್ಯದೊಳುರ್ಕಿದ ಸಿಂಹಳನ ಮದಕೌಷಧ ಮನಿಕಂ ತೋರ್ಕೆವಡೆದೆಸೆವ ಬಾಳು ಪೊಣರ್ಕೆಗೆ ಪೊಡೆಯುವುದು ಭೇರಿಯಂ ಭರದಿಂದಂ (ರಾಜಶೇ. ೩-೧೨೮). ೨. ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆ,-ಹೊಂದು : ಬೆಳ್ಳಕ್ಕರಿಗರ ಕಲ್ಪಿ ತೋರ್ಕೆವಡೆಯದು (ನೀತಿವಂ. I, ೨೦).
[ತೋರ್ಕೆ + ಪಡೆ₁]

ತೋರ್ಕೆವರ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗು; ಕಾಣುವಂತಾಗು : ಪದೆದಟ್ಟಿಱುರ್ಕೆ ತೋರ್ಕೆ[ಪಾಠಾಂ. ತೋಳ್ಗೆ]ವಂದೂದವಿರೆ ನಾಣನೊಕ್ಕರ್ದ ವಿಚಿತ್ರವಿಕಾರ ರಸಾಂತರಂಗದೊಳ್ ಪುದಿದಿರೆ ಮಾಣದಾಡಿಸಿದನಾತನನಂಗಜನೆಂಬ ನಟ್ಟುವಂ (ಆದಿಪು. ೪-೧೩). [ತೋರ್ಕೆ + ಬರ್₁]

ತೋರ್ಕೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). = ತೋರ್ಕೆಗೊಳ್: ಶರ್ಕರೆಯಾನು ಒಡಿವಾಗಳಂಗ್ಯೆಯ ಸಂಪರ್ಕದಿ ಸಿಂಧೂರದಂತೆ ತೋರ್ಕೆವೆತ್ತುದು (ಭರತ. ೧೦-೩೬).

[ತೋರ್ಕೆ + ವೆಱು$_1$]

ತೋರ್ಕೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ತೋರಿಸಂ; ಕಾಣಿಸು; ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸು: ಭೋಗಿಗಂ ಜೋಗಿಗಂ ಕರುಣಿವನನುಭವವಿಂತಿವೆಂದೆನಗೆ ನಿಖಿಲಮುಮನೊಡನೆ ತೋರ್ಕೊಳಿಸುತ್ತೆ (ಸಂಸಜ. ೨೯-೯).

[<ತೋಱು + ಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತೋರ್ತೆಳದುಳಿ 'ತೊಟ್ಟುಟಿದುಂಟಿ' ನೋ.

ತೋರ್ಪಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೋರಿಸು ; ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸು ; ಪ್ರಕಟಿಸಂ : ಯೋಗದೊಳಾತ್ಮತತ್ತ್ವವೆ ಕಡೆ ದಶವಿಧಭೋಗಕಂಗನೆ ಕಡೆಯೆಂದು ಯೋಗ ಶಾಸ್ತ್ರವ ಭೋಗಶಾಸ್ತ್ರವನೆರಡನು ತೂಗಿ ತೋರ್ಪಡಿಸಿ ಪಾಡಿದಳು (ಭರತ. ೧೧-೨೬). ೨. ತೋರು; ಪ್ರಕಟವಾಗಂ : ಸುಸ್ಮೇರಭವದ್ವದನದಾ ವಿಂಚಂತಿದೆ ನಿವ್ಯಾಜದಿ ಮನಕದೇಂ ಸಂಶಯಂ ತೋರ್ಪಡಿಸಿತೆನೆ (ಶಠಕು. ೧೯-೨೦).

ತೋರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು = ೧. ವ್ಯಕ್ತವಾಗು ; ಪ್ರಕಟವಾಗು : ತಾನು ಎಂಬುದು ಎರಡು ಸ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ತೋರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು (ಆಸ್ಸಾಂಸಂ. ೨೪೨). ೨. ತೋರಿಸು ; ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಂ : ಅವರು ತಮ್ಮ ಅಂತ್ಯಕಾಲ ಸಮೀಪಿಸಿದೆಯೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದ ಹಾಗೆ ಕಂಡರೂ ನನಗೆ ಬುದ್ಧಿವಾದವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅದನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ (ಕಂಗಾಳ್ಮ. ೧೩೩). [ತೋರ್ಪಡು + – ಇಸು$_3$]

ತೋರ್ಪಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣು; ತೋರು; ಗೋಚರಿಸು: ಮರಾಳಾವಳಿ ನಗದ ಬಿಲದ್ವಾರದಿಂದೇಳ್ದುದಾಶಾವಳಯಂ ತೋರ್ಪಟ್ಟು ದಬ್ಜಂ ಪಳಚನಲರ್ದುದಬ್ಜಾರಿಬಿಂಬಂ ಕಳಂಕಂ ಕಳಿದತ್ತೆಂಬಂತೆ ನೀಡುಂ ತೊಳಗಿತು ಶಿಳಿದತ್ತಾಪಗಾವಾರಿಪೂರಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೨); ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಧೋತ್ರ ಅಥವಾ ಇತರ ಬಟ್ಟೆಯಿದ್ದಂತೆ ತೋರ್ಪಡಲಿಲ್ಲ (ಕಪಾಕುಂ. ೧೪). ೨. ಮೇಲಾಗು ; ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಂ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಂ : ಶರಣಾ ಹೊಕ್ಕುದು ಬಂದು ಮಕುಟದ ಗರುವರವನೀಪಾಲಕರು ಮೋಹರಕೆ ತೋರ್ಪಟ್ಟವರು ಭಾರಿಯ ಬಿರುದಿನತಿಬಲರು (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೧೬-೨೦).

[ತೋಱ್ (<ತೋಱು) + ಪಡು$_1$]

ತೋರ್ಪು, ತೋಪ್ಪು$_2$, ತೋವು, ತೋಹು$_3$, ತೋಹೆ (ನಾ). ೧. ಕಾಣಿಸಂವಿಕೆ ; ತೋರಂವಿಕೆ ; ಪ್ರದರ್ಶನ : "ತೋರ್ಪನೆ ಕಾಣ್ಕೆ" (ರನ್ನಕಂ. ೧೨) ; "ತೋರ್ಪು ತೋರ್ಕೆಯೊಳಂ ವಿಂಗೆ ತೋರ್ಕಂ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೬); ದೀನನೇತ್ರಂ ತುಷಲಘುತರಮಾತ್ರಂ ಕರಂ ಪೊರ್ದಿ ತೋರ್ಪಿಂ ಜನಮಂ ಬೇಳ್ಪಾಸೆಯಿಂ ಸಾವಿನ ಪರಿಯೆನಿಪೀ ದೈನ್ಯಮಂ ಬಿಟ್ಟು ನಿಮ್ಮಂ ನೆನೆಯುತ್ತಿರ್ಪಂತೆ ಪಂಪಾಪುರದರಸ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಂ ರಕ್ಷಿಪ್ಪುದೆನ್ನಂ (ರಕ್ಕಾಶ. ೨೧); ತೋರ್ಪೆಂದು ತೋರ್ಕೆ (ತೋರ್ಪೆ) (ಶಮದ. ೧೧೩). ೨. ಆಕಾರ; ಸ್ವರೂಪ. 'ತೋರ್ಪುಗೆಡು' ಪರಾ. **ತೋಪ್ಪು$_2$**:. ೧. ವ್ಯಾಪಿಸಿಯ ನೀವ್ ಮಲ್ಲವಿದ್ಯೆಯ ತೋಪ ಮಱಿವುದು ಭೀಮನಿದ್ದರೆ ಆ ಪುರ ದೊಳೊತೆಸ್ತ್ರುತ್ತಿ ಹೊಗಳಿಸಿ ನಿಮ್ಮ ಬಿರುದುಗಳ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ಒರಿ೩. ೪-೧೪). ೩. (ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಡ್ಡುವ) ಆಕರ್ಷಣೆ ; ಆಮಿಷ ; ಆಕರ್ಷಕ ವಸ್ತು ಧರಣೀಪತಿ ಚಂಡಶಾಸನಂಬೆರಸು ವನಾಂತರದೊಳ್ ತೆರೆಯಾ ತೋಪಿನ ಸೋಹಿನ ಸೀರ ಬೇಂಟೆಯುರ್ವರೆಗಳನೀಕ್ಷಿಸುತ್ತೆ ಬರೆ (ಅನಂಪು. ೧೧-೪೦) ; ಸೋಪಿನ ತೋಪಿನ ಪಳಹದ ಕೋಪಿನ ಪಾಳಿವದ ಗೋರಿವೇಂಟೆಗೆ ಮತ್ತಂ ಚಾಪ ಪ್ರವೀಣರುದ್ಧತಕೋಪರ್ ನಡೆತಂದರಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಪುಳಿಂದರ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೩-೧೦೪). **ತೋವು** : 'ತೋವಿಕ್ಕು' ಪರಾ. **ತೋಹು$_2$**: ೩. ತೋಹಿನಶಬರನಂತೆ ಲಾಗಿನ ವ್ಯಾಘ್ರದಂತೆ ಆಡುವ ವಿಧಾನದಂತೆ ಇಂತೀ ವೇಷ ಸಹಜ (ವೋರವಾ. ೩೪-೧೪೧) ; ಜಾಳವಣಿಗಳ ಬಲೆಯ ಠಕ್ಕಿನ ತೌಳಿಗಳ ತೋಹುಗಳ ನಗೆಗಳ ಮೇಲುಮುದ್ದಿನ ಬೇಟೆಕಾತಿಯರ್ಯದಿದರು ವನವ (ತೊರರಾ. ೧-೩-೩೯). ೪. ಬೇಟೆಯ ಸ್ಥಳ ; (ದೀವದ ನೆರವಿನಿಂದ)ಬೇಟೆಯಾಡಲು ವನ್ಯಮೃಗಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ತಾಣ: ನಿಂದು ಬೇಡರ ತೋಹು ಸೋಹುಗಳ ಸಂದಿಯೊಳು (ಕಬ್ಬರ. ಜೀ. ೧೨೭-೨೦) ; ಬೆಳ್ವರ ಬಿಗಿ ತೋಹಿನೊಳು ನಿಲ್ಲು ತಿಱಿಯಂಬ ಬಿಡು (ಹಡಕಾ. ೩-೨೪) ; ಪುಳಿಂದರು ಬಳಸಿ ಬೇಂಟೆಯನೆಯ್ದಿ ಬನದೊಳು ತೋಹಿನಲ್ಲಿರ್ದು (ಬಸಪು. ೧೮-೨) ; ಸಿಂಹಳದ್ವೀಪದಿಂದೆಮ್ಮ ತೋಹಿಂ ಗೊಂದು ಸಿಂಹಮಾಟೋಪದಿಂ ಬರಲ್ (ಭಾವಚಿಂ. ೩-೧೨); ಹೋಯೆನ್ನಸು ವಿಗ ತೂಣನ ತೋಹಿಗೆ ಸಿಲ್ಕದೆನುತ್ತುಂ ನಿಷ್ಠೆಯ ನೇಹದ ಸಾಹಸಿಗಂ ಶಂಕರನಳ್ಕಱ ಪೂಜೆಗೆ ಸಲ್ವಂ (ಉದ್ಭಟ. ೩-೪೩); ಉದಕಮಂ ಕೊಳಬಂದ ಮೃಗಗಳ ಬೆದರದಂತೆಸೆಯಲ್ಕೆ ತೋಹಿನ ಹೊದರಿನೊಳು ಕಾದಿರ್ದು ಚಾಪಾಸ್ತ್ರಗಳ ಕೈಕೊಂಡು (ಅನಂರಾ. ೨-೩-೭). ೫. ಕಪಟ ; ಮೋಸ: ಯುಧಿಷ್ಠಿರಾನಾಳ್ವ ದೇಶದೊಳ್ಕಳವು ಕೋಲೆ ಪಾದರಂ ಪುಸಿ ನುಸುಳು ವೈರವುಟ್ಟುಳಿ ತೋಹು ಬೆದಱು ಬೆಜ್ಜರ . . . ಅಲಸಿಕೆ ಕರ್ಕಶಂಗಳಿವು ಮೊಳೆದೋಱವು (ಜೈಮಿಥಾ. ೨-೩). ೬. ಗುರಿಯಿಡುವಿಕೆ ; ಸಂಧಾನ ಮಾಡುವುದು : ಬಳಿಕ ನೂಱು ನಿರಂತರಸ್ಯಾಪಳಿವಿಘಾತಿಗೆ ನೂಱು ಲೆಕ್ಕವ ಕಳೆದವಿನ್ನೂಱಾನೆ ಪಾರ್ಥನ ಕೋಲ ತೋಹಿನಲಿ (ಕುಮ್ಮಾಗ. ೧-೧೦) ; ಚೂರಿಸುವ ಮೊಗಸೂನಿಗೆಯ ಕೊಲ್ಲಾರಿಗಳ ಶರಬಂಡಿಗಳ ಹೊಂದೇರು ಕವಿದುವು ಕೋಲ ಕೋಲಾಹಲದ ತೋಹಿನಲಿ (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೨-೪೪); ಬಿಲ್ಲ ತಿರುವಿನ ಕೋಲ ತೋಹಿನ ರಾಮನಿದ್ದನು ನೋಡುತಾಹವವ (ತೊರರಾ. ೪-೩-೧೩) ; ಪತ್ತು ರಥಂಗಳಾ ಪೆಸರ ಭೂಪನು ಭಾವಿಗೆ ತೋಹನಿಕ್ಕಿ ನೋಡುತ್ತಿರೆ (ಹಂಚಕಿ. ೭೧-೪೧). ೭. ನೇತೃತ್ವ : ಮುಂದಾಳುತನ ; ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ : ಮನುಮುನಿಯತಿವ್ರತಿಗಳೆಲ್ಲರು ನಿಮ್ಮ ತೋಹಿನೊಳಗಿದ್ದರು (ಚನ್ನವ. ಕ. ೩೯೩-೮೩೪); ಘನ ರೌದ್ರಮಯ ದುಗ್ಗಡದ ರಕ್ಕಸಸೇನೆ ನಿಂದುದು ಖಳನ ತೋಹಿನಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೧೯-೧೬). **ತೋಹೆ**: ೩. ಕರೆಸಿದಡವರು ನಿಲ್ಲರು ತೋಹೆ[ಪಾಠಾಂ. ಗೋರಿ] ಯಲಿ ಬಳಿಸಂದ ಮೃಗದಂತೆ (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೧೨-೬೪).

ತೋಪಿನ ಬೇಟೆ = ತೋಹುವೇಂಟೆ : ಪಾಂಡುರಾಜನಧಿಕತೇಜನುಂ . . . ಒಂದು ದಿವಸಂ ತೋಪಿನ ಬೇಂಟೆಯನಾಡಲಬ್ಬಿಯ ಪೊಱ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೧೦ ವ). [ತೋಱ್ (<ತೋಱು) + – ಪು$_3$]

ತೋರ್ಪುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಗಾತ್ರ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಕುಗ್ಗು : ತನ್ನ ಪಕ್ಷಂ ಸತ್ತೊಡಂ ಮಾತು ಸಾಯದೆ ತೋರ್ಪುಗೆಟ್ಟೊಡಂ ಕೂರ್ಪುಗಿಡದೆ ತೇಜಂ ತೊಲಗೆಯುಮಾಯು ತೊಲಗದೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೩೨ ವ).

[ತೋರ್ಪು + ಕೆಡು$_1$]

ತೋರ್ಮಲ್ಲಿ 'ತೋರವಂಲ್ಲಿ' ನೋ.

ತೋಲ್$_1$, ತೊಗಲ್, ತೊಗಲುಂ, ತೊವಲ್$_3$, ತೊವಲಿಂ, ತೋಲು$_1$, ತೋವಲ್ (ನಾ). ೧. ಚರ್ಮ; ಚಕ್ಕಳ; ತ್ವಕ್ಕು: "ತ್ವಚಮಜಿನಾಸೃಗ್ದರಿ ಕೃತ್ತಿ ಚರ್ಮಮೆನೆ ತೋಲ್ ತ್ವಗಾಹ್ವಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭೨-೨೮) ; ಸಿಡಿಲಂತೊರ್ಮೆಯೆ ಪೊಯ್ಯೆ ಪೊಯ್ದ ಭರದಿಂದೊಂದಾನೆ ತೋಲ್ ನೆತ್ತರೆಲ್ವಡಗೊಂದೊಂದಱೊಳೊಂದುಮೊಂದದೆ ಗದಾನಿರ್ಘಾತದಿಂ ಮಾಯಮಾದೊಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೧೧೩) ; ಕರಡಿಯ ತೋಲಂ ಕಜ್ಜಲ ಪರಾಗದಿಂ ಪೊರೆದು ಬಿರಿದು ಜೇನೆಯ್ಯೊಳ್ ತಂದಿರಿಸಿದವೊಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೭) ; ಗಜಂ ಹತಮಾದುದಿಂದು . . . ಅದಱ ತೋಲೊಳ ಮೆಲ್ವಿನೊಳಪ್ಪುದಿಲ್ಲ ತತ್ಪುರಧನಂ (ಜಗವಿ. ೭-೭೧) ; ತೋಲಂ ಕಚ್ಚುತೆ ನಲಿವ ಸೊಣಗಂ (ನೀತಿಮಂ. I, ೩೦೩). **ತೊಗಲ್** : ೧. "ಚರ್ಮ ತ್ವಚಂ

ಕೃತ್ತಿ ಅಜಿನವದಸ್ರಗ್ಧರಿಯೆನಲು ತೊಗಲಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೬-೩) ; ತಪೋದಾನಶೀಲವ್ರತೋಪವಾಸಾದಿಗಳಿನಲ್ಮಂ ತೊಗಲುಮಾಗಿರ್ಪರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೦೨೮ ವ) ; ಕರ್ಬಿನಂತೆ ತೊಗಲನುಳ್ಳುದು ಬೀಣೆಯಂತೆ ನರದೊಳ್ ಕೂಡಿದುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೧೭೩). ತೊಗಲು : ೧. ಸುಗಿದ ತೊಗಲೇಱದೆಗೆದಳ್ಕೆ ದಿಗ್ವಸನವಕ್ತ್ರದ ಕತ್ತಿಯೊಡ್ಡಿದ ಕಪಾಲವೆರಸು . . . ಕಾಳರಕ್ಕಸಿ ಬರುತ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೬-೧) ; ಅಂಗುಳಂಗಳ ಸಂದಿಗಳ ಕಳೆಯಿಂಗಿ ನೆತ್ತರು ಸತ್ತ ತೊಗಲ ನರಂಗಳತಿದುರ್ಗಂಧವಾಗಳು ನಾರ್ವ ಬಾತೊಡಲ (ಬಸವು. ೭೬-೩೮) ; ತೊಗಲು ಸಡಿಲಿದ ಗಲ್ಲ ಬತ್ತಿದ ಹೆಗಲು ನಱುಕಿದ ನೆರೆತ ವಿಸಾಸೆಯು . . . ಮುಪ್ಪಿನ ಮುಗುದನೀತನು (ಶಂಪ್ರಾ.ಛೀ. ೧-೩೩) ; ಉಡಲುಬಹುದೇ ತೊಗಲು ನನ್ನೀಯಡಗು ಬೋನಕ್ಕಹುದೆ (ಕೌಶಿರಾ. ೮-೩೨) ; ತೊಗಲಿನ ದೇಹಕೆ ಗೋಪಿಗಂಧ ತೇದುಕೊಂಡು (ಪುರಂದ. ೨-೬೪-೨) ; ತೊಗಲು ಸಡಲಿ ಮುಪ್ಪು, ಹಗಲು ಸಡಲಿ ಇರುಳು (ಗಾದೆ) ; ನಾಯಿ ಬಲ್ಲದು, ತೊಗಲು ಬಲ್ಲದು (ಗಾದೆ). ತೊವಲ್$_3$: ೧. "ಅಸೃಗ್ಧರೀ, ಅಜಿನಂ, ಚರ್ಮ,ಕೃತ್ತೀ, ತ್ವಕ್ – ಈ ೫ ತೊವಲ್" (ಹಲಾಯು. ೦೦೪-೮) ; ಪುಲಿಯ ತೊವಲ್ಗ [ಪಾಠಾಂ. ತೋಲ್ಗ] ಳುಮಂ ಚಮರಿಗಳುಮಂ ಕೊಂಡು ಬಂದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೬೩-೦೫) ; ಪಸಿಯ ತೊವಲ ತಿದಿಯೊಳ್ ಪುದಿದು ಪುಟಪಾಕಂ ಸುಡುವರುಂ (ಆದಿಪು. ೩-೮೫.ವ); ಕರಡಿಯ ತೊವಲಂ ಕಾಡಿಗೆಯೊಳರ್ದಿ ವಿಧಾತ್ರಂ ಲೋಕಮಂ ಬಾಸಣಿಸಿದ ನೆಂಬಂತಪ್ಪ ಕತ್ತಲೆಯೊಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೨೦) ; ಜೋಲ್ವ ಪುರ್ವಿಂ ನೇಲ್ವ ತೋಳ ತೊವಲಿಂ ಇಟ್ಟ ವಿಭೂತಿಯಿಂ (ನಂಶಿರ. ೬-೨೪) ; ಎಲುವ ನಾಯಿಗೆ ಹೊಲೆಯುಗಂ ಮಾಂಸವನು ಮಟ್ಟಿಗಗೆ ಬಳಿಕ ತೊವಲೆಂಬಂತೆ ಮುಳಿಸಿಂ ಕೆಲಕೆ ಬಿಸುಡುವಂ (ಬಸವು. ೨೦-೪೪). 'ತೊವಲ್ವೊದೆಯು, ಪರಾ. ೨. ಮರ, ಗಿಡ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳ ತಿಗುಡು : ತೊಗಟೆ : ತವಸಿಯ ತೊವಲೊಳಗೆ ಪುನರ್ನವಿಯುಮಂ . . . ಲೊಕ್ಕಿಯುಮಂ ಸವನಾಗಿ ಕೂಡಿಕೊಳ್ವುದು (ಅಶ್ವಶಾ. ೬-೩೨). ೩. ಕಿತ್ತಳೆ ಮುಂತಾದ ಹಣ್ಣಿನ ಕವಚ,_ಸಿಪ್ಪೆ. ತೊವಲು : ೧. ಬಲ್ಲಿದ ನರಹರಿಯ ತೊವಲು ಕರಿಗಜಾಸುರನ ತೊವಲು ಕರಿಪುಲಿದೊವಲ ನುಟ್ಟು ಹೊದ್ದ . . . ಕಟ್ಟುಗ್ರ(ನ?)ಲಾ (ಸರ್ವಜ. ೦೬೬-೭೮೭) ; ಪುದಿದ ತೊವಲ ಕಂಡ ವಿದುಳಿಲು ನರಗಳಿಂದೊದವಿದೊಡಲ ನೆನೆ ದೊಱಲುವುದು (ಗೀತಗೋ. ೫೬-೧) ; ತೊವಲು ಕೊಂಬುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಯಜ್ಞದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ದುರ್ಮತಿಗಳೂ ಉಂಟೆ, ನಿನ್ನನ್ನು ಕಂಡ ಬಳಿಕ (ಬಿರುಕ. ೦೩೪). 'ಗಂಗೆದೊವಲ್' ಪರಾ. ತೋಲು$_1$: ೧. ಸುರಿವ ರಕ್ತದಿ ತೋಲು ತೋಯ್ದುದು ಸಾರಥಿ ತಿರುಗಿಸಿದನು ಬೇಗಾ ರಥವ (ಅಭಿಕಾ. ೧೨) ; ಗೋಳುವೋರೆಯ ಜೋಲುತೋಲಿನ ಜೂಲು ಆರಿವೆಯ ತಿರುಕ (ಕಗದ್ಯ. ೭೪). ತೋವಲ್ : ೧. ಭಾಗದ ತೋವಲಕ್ಕೆ ಕಡುಕರ್ಪಸವಟ್ಟಿನ ಗಂಗೆದೋವಲಕ್ಕಾಗಳೆ ಕೊಂಡು ಪುಣ್ಯದಿನದೊಳ್ . . . ಸುತ್ತಿ ಕಟ್ಟಿ (ಲೋಕೋಪ. ೬-೪೧).

ತೊಗಲ ಚಲ್ಲಣ = ಚರ್ಮದ ಚಲ್ಲಣ,_ಉಡುಪು : ತೊಗಟೆ ಕುಪ್ಪಸ ತೊಟ್ಟು ತೊಗಲ ಚಲ್ಲಣ ಉಟ್ಟು (ಹರಿಶ್ಚ. ೨೮-೮೪). ತೊಗಲ ಚಿಗುರು = ತೊಗಲ ಬಾವಲಿ : ತೊಗಲ ಚಿಗುರಿಯನ್ನಂತೆತ್ತಿದನೆ ? ಅವನ ಬಿಲ್ಲಾಳ್ಯು ರಲಿ ಗಡ ಪಿನಾಕಿ (ಹರಿಶ್ಚ. ೩-೨೫). ತೊಗಲ ಚೀಲ = ಶರೀರ ; ದೇಹ : ತೊಗಲ ಚೀಲದಲ್ಲಿ ಪರಶಿವನಿದ್ದಾನೆಂದು ಪೊಡವಿಯ ಮೃಡಭಕ್ತರೆಲ್ಲ ನುಡಿವುತಿಪ್ಪರು (ಮೋಳಿಗೆಮಾ. ೩೩-೦೭೪). ತೊಗಲ ತಿತ್ತಿ = (ದ್ರವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತುಂಬುವ) ಚರ್ಮದ ಚೀಲ : ಮದ್ದಿನ ಸುರೆಯ ತೊಗಲ ತಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಒಪ್ಪದಲ್ಲಿ ನಿಲಿಸಲಿಕೆ ಅದು . . . ಅಪ್ಪಳಿಸಿ ಬೀಳೂದ ಕಂಡೆ (ಸರ್ವಜ. ೦೪೩-೭೦೩). ತೊಗಲ ಬೊಂಬೆ, ತೊವಲ ಬೊಂಬೆ = ಚರ್ಮದ ಗೊಂಬೆ : ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರ ವಿನೋದದಾಟವನು ಜಂಗಮ ಮುಂತಾಗಿ ನೋಡದೆ ತಾ ನೋಡಿದನಾದಡೆ ತೊಗಲ ಬೊಂಬೆಯ ನೋಡಿದ ಸಮಾನ (ಚನ್ನವ. ೪. ೧೨೪-೨೮೧) ; ವಿಶ್ವಪತಿಯಾಡಿಸಿದೊಡಾ ಡಿದರಲ್ಲದೆಕಟ ಪರಿಕಿಪೊಡೀ ತೊವಲ ಬೊಂಬೆಗಳ್ ತಾಮೆಯಾಡಲ್ ಸ್ವತಂತ್ರವೇ (ಪದ್ಮರಾ. ೬-೨೨). ತೊವಲ್ನಾರು = (ಜಿಂಕೆಯ) ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ವಲ್ಕಲ ; "ತೊಗಲು ನಾರು" (ಶಂಪದೀ. ೨೫೪) ; ಆ ದುಶ್ಶಾಸನನಿಂದೆನಗಾದ ಪರಾಭವಮನೇನುಮಂ ಬಗೆಯದೊಡಿಂತಾದರಮೆ ತೊವಲ್ನಾರುಮನಾದರದೇ[೦] ನಿನ್ನ ಮನಕೆ ಚಿಂತೆಯುಮಿಲ್ಲಾ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೪೪). ತೋಲ ಬಾವಲಿ, ತೊಗಲ ಬಾವಲಿ, ತೊಗಲ ಬಾವುಲಿ = ಒಂದಂ ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ ; ತೊಗಲು ಹಕ್ಕಿ ; ತೊಗಲಂ ಬಾವಲಿ : ಆ ದೇವಸ್ಥಾನದ ತುಂಬ ತೋಲ ಬಾವಲಿಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ (ರೂಢಿ) ; ಅಲ್ಲಿ ತೊಗಲ ಬಾವಲೀ ಚೀರತಾವ ಭರತಿ ಹಗಲಿನೊಳಗ (ಗಂಗಾತ. ೮೭-೧೩) ; ಇಂಥ ತೊಗಲ ಬಾವಲಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ತ ಮೇಲೆ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ಥಳದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಬೇಕು (ರಕ್ತಾಕ್ಷ. ೦೦೦) ; ನವಿಲು ಮಂಗ ತೊಗಲ ಬಾವುಲಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೨-೩೦).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೋಲ್, ತೊಲಿ ; ಮಲ. ತೋಲ್, ತೊಲಿ, ತುಕಲ್ ; ತುಳು. ತುಗಲ್, ತೊಲಿಕೆ ; ಕೊಡ. ತೊಲಿ ; ತೆಲು. ತೋಲು ; ಕೊಲಾ, ನಾಯ್ಕಿ. ಪರ್ಜಿ. ಗದಬ. ಗೊಂಡಿ. ತೋಲ್ ; ಕುವಿ. ತೋಲು./ಸಂ. ತ್ವಕ್]

ತೋಲ್$_2$ 'ತೊವಲ್$_2$' ನೋ.

ತೋಲ್$_3$, ತೋಲಂ$_2$ (ನಾ). ದಾರಿ ; ಮಾರ್ಗ: "ದಾರಿ ಕಡವಸಗಳೊಳ್ ತೋಲ್ [ಪಾಠಾಂ. ತೊಗಲ್]" (ಶಬ್ದಮಂ. ೦೦೬). ತೋಲು$_2$: ಒರ್ಮೆ ನೇಂಟಿಗೆ ವನಚರರ್ಪೋದ ತೋಲಿನೊಳಗೊರ್ವೊರ್ಮೆ ನಡೆದು ನಿಜಪುರದ ಪಾಂಥದ ಹೊಲಬನೊರ್ಮೆಯುಂ ಕಾಣದೆ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೦೦-೪೧).

[ದೇ.॥ ತೆಲು. ತ್ರೋವ]

ತೋಲ (ನಾ). ೧. ತೂಕ ; ಭಾರ: ಚಂದನದ ಕೊರಡುಗಳು ಕೆಂಪಾಗಿಯೂ ತೋಲವಾಗಿಯೂ ಸುಗಂಧವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದ ಹಾಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆಗಾಣು ತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೭೮). ೨. (ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದ ಲೋಹ ಗಳ) ತೂಕದ ಪ್ರಮಾಣ ; ಒಂದಂ ರೂಪಾಯಿ ತೂಕ ; ತೊಲ : (೬). ೩. ಸಮಸ್ಥಿತಿ ; ಸಮತೋಲನ : ಪ್ಲೈಯ ಕೋಲ ತಪ್ಪಿತು (ಕುಡಿಕೊ. ೫೮) ; ಈ ತ್ರಾಸುಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ ತೂಕದ ಕಲ್ಲು ಗಳಿಂದಲೂ ಭಾರವಾದ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋಲದಲ್ಲಿರಿಸಲು ಬರುವುದು (ಪಾಲಕ್ರ. I, ೩೩೬). ೪. ಸಮಾನವಾದ ಆಕಾರ ; ಪ್ರಮಾಣ ಬದ್ಧತೆ : ನಿತ್ಯ ಬಳಸುವ ಕಲ್ಲು ಗಾರೆಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರೂ ಅದರ ವಾಸ್ತುರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ವೈಖರಿ, ತೋಲ, ಇಕ್ಕಡೆಯ ಮೇಳ-ಬಲು ಚೆನ್ನಾಗಿವೆ (ಅಬೂಬ. ೦೦೪). [ಸಂ.]

ತೋಲಂಗಿ (ನಾ). ತೊಗಲಿನ ಅಂಗಿ : ಪುಲಿ ಚಿರತೆ ಸಿಗದ ತೋಲಂಗಿ ಸಿಂಗರಗೈದ ನವಿರಿಡಿದ ಮೆಯ್ಯು, ಬಣ್ಣದ ನಾರ್ಗಳಿಂ ಸಮೆದ ವಸ್ತ್ರದಿಂ ಶೋಭಿಸುವ ಮಲ್ಲಗಟ್ಟಿಯ ... ಸಿಡಿಲಾಳ್ಗಳ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೯೧-೧೭೫).

[ತೋಲ್$_1$ + ಅಂಗಿ$_2$]

ತೋಲನ (ನಾ). ೧. ತೂಕ ಮಾಡುವುದು ; ತೂಗುವುದು. ೨. ಆಯ ; ಸಮ ತೂಕ : ಆಸ್ಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಬಂಗ್ಲೆಗಳು ಅವಳ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಅವಳ ಚಿತ್ತತೋಲನವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು (ವಂಶವೃ. ೩೭೮). ೩. ಹೋಲಿಕೆ ; ತಾಳೆ ; ಸಾದೃಶ್ಯ : ಸಂವಿಧಾನದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳ ತೋಲನ ವನ್ನು ಕುರಿತು ನಾಟಕದ ತಂತ್ರದ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವಾಗ ಹೆಚ್ಚು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ (ಸಾಹಿಪ್ರ. ೧೩೫); ಈಚಲು ಹುಳುವನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಬಾದಿ

ಮಾಡುವ ಸಣ್ಣ ಮಣ್ಣುಹಣತೆಯ ದೀಪವನ್ನು, ಪಟ್ಟಣವನ್ನೇ ದಹಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುವ ಉರಿಗೆ ತೋಲನಮಾಡಿದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ (ಚಿತ್ರಶಿರ್ವ- ೯೩). ೪. [ನಾಟ್ಯ] ಇಪ್ಪತ್ತು ಬಗೆಯ ಹಸ್ತವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಧೂನನ, ಶ್ಲೇಷ, ವಿಶ್ಲೇಷ . . . ವಿಕೃಷ್ಟ, ತಾಡನ, ತೋಲಸ [ಪಾಠಾಂ. ತೋದನ, ದೋಡನ] ಛೇದ, ಭೇದ, ಸ್ಫೋಟನ, ಮೋಟನ, ವಿಸರ್ಜನ, ಆಹ್ವಾನ, ತರ್ಜನ ಈ ಇಪ್ಪತ್ತು ಕರಕರ್ಮ ಭೇದಂಗಳ್ (ಲಾಸ್ಯರ. ೪-೧೩ ವ). [ಸಂ.]

ತೋಲನಯಂತ್ರ (ನಾ). ತೂಕವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಯಂತ್ರ: "ತೋಲನಯಂತ್ರ, ಸಮತೋಲಕ" (Balance. ಪತ್ರಿನಿ. ೮). [ತೋಲನ + ಯಂತ್ರ]

ತೋಲಾಟ (ನಾ). ಖಡ್ಗಯುದ್ಧದ ಒಂದು ಪಟ್ಟು,-ವರಸೆ: ಮೊದಲು ನಿಲ್ಲುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತು ಯರಡು ಪಾದಗಳ ಮುಂದುಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಗಡೆಯಲ್ಲಿ ದಾಟುವುದು ಅವದುಂಟು ಅದು ತೋಲಾಟಯಿಂದು ಸಮ್ಮತವು (ಖಡ್ಗಬೀ. ೩-೧೫). [?]

ತೋಲು$_1$ 'ತೋಲ್$_1$' ನೋ.

ತೋಲು$_2$ 'ತೋಲ್$_2$' ನೋ.

ತೋಲು$_3$ (ನಾ). ಸಮಸ್ಥಿತಿ; ಸಮತೋಲನ: ಜೋಲಿ ಹೋದಾಗ ಆದಿರಿ ಕೋಲು ಹಿಡಿದರೆ ನಮ್ಮ ತೋಲು (ಹಾಡುಹಾ. ೪೧-೧೧). [< ಸಂ. ತೋಲ]

ತೋಲುಡೆ, ತೊಗಲುಡೆ, ತೊವಲುಡೆ (ನಾ). ಚರ್ಮದ ಉಡುಗೆ: ಬಿಡದೆ ತೊಡಂಕಿ ತೋರ್ಪ ಜಡೆ ತೋಲುಡೆ ಪೂಸಿದ ಬೂದಿ (ಉಮಾಶ. ೨೯). **ತೊಗಲುಡೆ**: ತೊಗಲುಡೆಯು ತೆಗೆದಿಟ್ಟು . . . ಪೋದರಾಳುಗಳು (ಶಾಬೂರ. ೯೦-೧೭೫). **ತೊವಲುಡೆ**: ಒಡಿದ ಬಿಲ್ಲುಗಳಿಂದುಟ್ಟ ತೊವಲುಡೆ [ಪಾಠಾಂ. ತೊವಲುಡಿಗೆ]ಗಳಿಂ . . . ಬೇಡವಡ ಕೂಡೆ (ನಂಚಿರ. ೧೮-೩೦); ಮಿತ್ರನು ಧನಪತಿಯಾದರು ಶಂಕರ ತೊವಲುಡೆಯಾಂತನು ತಾನು (ಇಂಚಾಪ. ೧೭೩-೪). [ತೋಲ್$_1$ + ಉಡೆ$_2$]

ತೋಲುತಪ್ಪು (ಕ್ರಿ). ತೂಕ ತಪ್ಪು; ಸಮತೋಲನವನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಳ್ಳು: ತೋಲುತಪ್ಪಿತೊ-ಚೀರು, ಎದೆಯೊಡೆವ ಅಳು, ಕುದಿತ, ಮಿಡಿತ (ಸಪ್ತಕೃ. ೩-೩). [ತೋಲು$_3$ + ತಪ್ಪು$_1$]

ತೋಲೆ, ತೋಳೆ (ನಾ). ೧. ಬಾವಲಿ; ಕಣ್ಣಪಟ: ತೊಗಲ ಬಾವಲಿ, ತೋಲೇಹಕ್ಕಿ; ಕಣ್‌ಕಪಟ (ನಮ್ಮನು. ೨೩೯). ೨. ಕಣ್ಣಿನ ಪೊರೆ: (ಕ). **ತೋಳೆ**: ೧. ಸ್ಪರ್ಶರಸ ಗಂಧ ರೂಪುಗಳೆಂಬೀ ನಾಲ್ಕುಮನಱಿವ . . . ತೊನಸಿ ತೋಳೆ ತೋಲೆ ಕೊಲಿಗ ಮಿಸಿರಿಕೆ ವಚ್ಚೆ ಮಿಡುತೆ (ಜಪಾರ. ೪೯); ತೆ ೧ಳೆಯ ಹಿಂಡು ಕವಿದರೆ ಕರಿಗೆ ಕಳವಳವೇ (ಕಾಶಿರಾ. ೩೩-೨೦); ಎದ್ದ ತೋಳೆಯ ಹಿಂಡನಗಲಕೆ ಹದ್ದು ಬಡಿದಂದದಲಿ (ನಿಘಾಗ. ೪-೯-೦೭). [< ತೋಲ್$_1$]

ತೋಲ್ಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). (ಮುಂಗೈಗೆ) ಚರ್ಮವನ್ನು ಕಟ್ಟು: ಹಾರಾದ್ಯಾಭರಣಂಗಳನೊಲ್ಲದೆ ತೋಲ್ಗಟ್ಟಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೭೩). [ತೋಲ್$_1$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ತೋಲ್ದಪ್ಪು (ಕ್ರಿ). ದಾರಿ ತಪ್ಪು; ಮಾರ್ಗ ಬಿಡು: ತೋಲ್ದಪ್ಪಿ ಕೇಡುಗಳ ಬಳಿವಿಡಿಯುಲಿಳಸುತಿಹ ಮಾಲಿಸುವ ಕವಲ್ಗಳಿಂಮಾತುಗಳನುಗಿದಂ (ಶಾಬೂರ. ೧೨೭-೨೭೯). [ತೋಲ್$_3$ + ತಪ್ಪು$_1$]

ತೋಲ್ಪಂಜರ (ನಾ). ತೊಗಲಿನ ಗೂಡು; ಚರ್ಮದ ಪಂಜರ: ಚಂಡಾಲರ ಕಯ್ಯೊಳ್ಪೆಟ್ಟ ತೋಲ್ಪಂಜರದ ಪಡಕೆಯೊಳ್ನಿಲ್ವ ದುರ್ವಾರದುಃಪೋತ್ಕರ ಮೆ[ಲ್ಲಂ ನೋಡ] ಲೆನ್ನಿಂದ್ರಿಯನಿವಹದ ದೋಷಂ ದಲ್ (ಶಾಂತೀಉ. ೭೩೪). [ತೋಲ್$_1$ + ಪಂಜರ$_1$]

ತೋಲ್ವಾವಲ್, ತೊಗಲುಬಾವಲಿ (ನಾ). (ದೊಡ್ಡ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ) ಮರ, ಗಿಡಗಳಿಗೆ ನೇತು ಬೀಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ: ಕಾವುದು ದೇವ ಯಾಚಕನನಂಜದಿರೆಕೆ ನೇಲ್ವ ತೋಲ್ವಾ[ಪಾಠಾಂ. ಳ್ವಾ]ವಲೊ ಮತ್ತವಾರಣದ ಸೊಂಡಲೊ (ಲೀಲಾವ. ೨-೧೦೪). **ತೊಗಲುಬಾವಲಿ**: ತೊಗಲುಬಾವಲಿ ಮರದ ಜೋಲು ತೊಗಟೆ (ಸಪ್ತಕೃ. ೮೭). [ತೋಲ್$_1$ + ಬಾವಲ್ (<ಪಾವಲ್)]

ತೋಲ್ವಿಡಿ 'ತೊವಲ್ವಿಡಿ' ನೋ.

ತೋಲ್ವುಲ್ಲೆ (ನಾ). (ಗುರಿಯಿಡಲು) ತೊಗಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಹುಲ್ಲೆ; ಚರ್ಮದ ಜಿಂಕೆ: ನೆರದಿಸುತಿರೆ ತೋಲ್ವುಲ್ಲೆಯನಿರದದು ಬಿಟ್ಟೋಡೆ ಪುರಾಣಕೂಪದೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೫೧). [ತೋಲ್$_1$ + ಪುಲ್ಲೆ$_1$]

ತೋವಲ್ 'ತೋಲ್$_1$' ನೋ.

ತೋವಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). = ತೋಹಿಡು: ತೋವಿಕ್ಕಿ ಬಹ ಚಿತ್ರಕಾಯನುರು ಗವಲಿಗಂ ಜೀವ ತಾಂ ತಲ್ಲಣಿಸಿ ಗೋವ್ರಜಂ ಬೆಚ್ಚುವೊಲು . . . ಗಜಬಜಂಗೊಳುತಿರ್ದುದು (ಜರಕು. ೩೫-೧೪). [ತೋವು (<ತೋರ್ಪು) + ಇಕ್ಕು$_1$]

ತೋವು 'ತೋರ್ಪು' ನೋ.

ತೋವೆ, 'ತೊವ್ವೆ' ನೋ.

ತೋಶಿಕಾನೆ 'ತೋಷೀಖಾನೆ' ನೋ.

ತೋಷ (ನಾ). ಆನಂದ; ಹರ್ಷ; ಸಂತೋಷ: "ಗಹಗಹಿಕೆಯೆನಲ್ ಈ ಷಂ[ಪಾಠಾಂ. ಸಂತಸ]" (ಛಾಂದಿ. ೨೧); ತಂದರು ನೊಸಲಿಗೆ ಕೈಗಳ ಬಿನ್ನಹವೆಂದರನೂನತೋಷದಲಿ (ತ್ರಿಪುಸಾಂ. ೧೭೭); ಶೀಲಕೆ ಸಮನಾದ ತೊಡವಿಲ್ಲ ತೋಷಕೆ ಸಮನಾದ ಧನವು ಬೇರಿಲ್ಲ (ಇಂಚಾಪ. ೧೩೮-೭೭); ರೋಷ ಹೆಚ್ಚಿ ತೋಷವಳಿದು ಮೋಸಹೋಯ್ತು ಜಗವಿದು! (ಕರುಣ್ಯಾ. ೬೦-೦೪); ಚಿಕ್ಕಶಿಶುವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲವಿತ್ತೊಂದು . . . ಮಿಕ್ಕ ನೆನಹುಗಳು ಕೊಡವಾ ತೋಷವೆಂದುಂ (ಕವಿಪು. ೯-೯). [ಸಂ.]

ತೋಷಖಾನೆ 'ತೋಷೀಖಾನೆ' ನೋ.

ತೋಷಣ (ನಾ). ೧. ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಿಕೆ; ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವಿಕೆ. ೨. ಆಮೋದ; ಆಹ್ಲಾದ; ತೃಪ್ತಿ; ಸಂತಸ: ತ್ಯಾಗಗುಣಕ್ಕೆ ತಾಯ್ಮನೆ ಸಮಸ್ತನೃ[ನೃ]ಪಾಳನಿಯೋಗವರ್ತನಾಶ್ರೀಗೆ ನಿವಾಸಮಿಪ್ಪರ ವಿಶಿಷ್ಟರ ತೋಷಣ ಪೋಷಣಂಗಳೊಳ್ಯಾಗರವೆಂದು ಬಣ್ಣಿಸುವುದೀ ಧರೆ ಪಣ್ಡಿತಪಾರಿಜಾತನಂ ನಾಗನಾ ಜನಾರ್ದನನಾ (ಎಇ. XXI, ೧೩-೩೩; 1260); ಈ ಬಿನದಿಗೆ ಕುಹಕವೆ ತೋಷಣವೋ (ಗಜೇಶ. ೪-೯೪). [ಸಂ.]

ತೋಷಿಖಾನೆ 'ತೋಷೀಖಾನೆ' ನೋ.

ತೋಷಿತ (ಗು. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿದ; ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದ: ನಿಜಾಂತರಾಳಾಶ್ರಿತಲೋಕಾನಂದನವಂ ತೋಷಿತವಮಾನಂದನವಂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲ್ಕಡೆ ನೃಪತೀ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೩). [ಸಂ.]

ತೋಷಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷಪಡಿಸು; ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು; ಆಮೋದಗೊಳಿಸು: ಅವಿಕಳವೀರರ್ಕಳಂ ಗೆಲ್ದನಿವನಾಂ ತೋಷಿಸುವೆನೆಂದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೭-೫೦); ನಿಜತನುವನರಿದು ತೋಷಿಸುವುದೊಲವು (ವಿಶೀಗೀ. ೨-೦೫). [ತೋಷಣ + – ಇಸು$_1$]

ತೋಷೀಖಾನೆ, ತೋಶಿಕಾನೆ, ತೋಷಖಾನೆ, ತೋಷಿಖಾನೆ, ತೋಷೇಖಾನೆ (ನಾ. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಆಭರಣ, ಪೋಷಾಕು, ಹಣ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನಿಡುವ ಮನೆ; ಖಜಾನೆ; ಭಂಡಾರ: ತೋಷೀಖಾನೆ ತಯಾರಿ (ಎಕ. XIV, ಮೈಸೂರು. ೧೩೦; 1827); ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೆ ೧ಷೀಖಾನೆಯ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರನ್ನು ದಿವಾನ್‌ಪದವಿಗೆ ನಿಯಮಿಸಿದರು (ಮಹಾಮಂ. II, ೩); ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರಂ

ಬಹು ಬುದ್ಧಿವಂತರಾಗಿ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ ತೋಷೀಖಾನೆಯ ಭಕ್ಷಿ ಆಸದಲ್ಲಿ ಖಾನನು ನವಾಬರಿಗೆ ಹೇಳಿ . . . ನೇಮಕ ಮಾಡಿಸಿದನು (ಖಾಮುಪಂ. ೨೧೯). **ತೋಶಿಕಾನೆ :** ಆ ದಂಡಿನ ಸಾಮಾನು, ಸರಂಜಾಮು, ತೋಶಿಕಾನೆ, ಫಿರಂಗಿ ಮುಂತಾಗಿ ಕೊಡಗಿನ ಸಂಸ್ಥಾನದವರು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೨). **ತೋಷಖಾನೆ :** ಶ್ರೀ ನರಸಿಂಹ ತೋಷಖಾನೆ ಗೆ ಸಲ್ಲ ಸೇರ್ವೆ ಜವರಾಯಿಗೌಡನ ಸೇವೆ (ಎಕ. XV, ಹೊಳೆನ. ೪೦ ; ?). **ತೋಷಿಖಾನೆ :** ನಾನು ಈಗಲೇ ತೋಷಿಖಾನೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾದ ಕೆಲಸವಿದೆ (ಕೃಷ್ಣಭೂ. ೧೭); ಈ ಖಜಾನೆಯ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ನೋಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಆ ತೋಷಿಖಾನೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸೇನೆಯವರನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಹೊರಟು ಹೋದರಂತೆ (ಮುಸುಗ. ೩೭). **ತೋಪೇಖಾನೆ :** ಕಛೇರಿಗಳು—೧. ದಿವಾನ್ ಕಛೇರಿ . . . ೭. ತೋಪೇಖಾ (ಮುಖಾಪಂ. II, ೩೯).

[←ಪಾರ. ತೋಶ್‌ಖಾನ; ಹಿಂ. ತೋಶಾಖಾನಾ: ಮರಾ. ತೋಶ್‌ಖಾನಾ, ತೋಶೇಖಾನಾ]

ತೋಷೇಖಾನೆ 'ತೋಷೀಖಾನೆ' ನೋ.

ತೋಸ (ನಾ). = ತೋಷ. 'ತೋಸಂಗೊಳ್' ಪರಾ.

[<ಸಂ. ತೋಷ]

ತೋಸಂಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷಹೊಂದು ; ಆನಂದಿಸು : ನೇಸರ್ಸಾಸಿರ ಕೈಗಳಿಂದೊಲವಿನಿಂ ತಟ್ಕೈಸಲೆಂದೇಗಳುಂ ತೋಸಂಗೊಂಡು ಕೆಲಕ್ಕದೊರ್ಮೆ ಸೆಳೆವಂತೆ (ಮೃಸೂಮ. ೦-೫). [ತೋಸ + ಕೊಳ್$_1$]

ತೋಸ್ತಾನಿ 'ತೋಸ್ತಾನು' ನೋ.

ತೋಸ್ತಾನು, ತೋಸ್ತಾನಿ (ನಾ). ಸೈನಿಕನು ತೋಟಾಗಳನ್ನಿಡಲು ಬಳಸುವ ಚರ್ಮದ ಚೀಲ; ಸಿಪಾಯಿಯ ಮದ್ದುಗುಂಡಿನ ತೊಗಲುಚೀಲ : (?). **ತೋಸ್ತಾನಿ :** ಸುಲ್ತಾನಿ ತೋಟ ತುಂಬಿದಂಥಾ ತೋಸ್ತಾನಿ ಒಂದು . . . ಕೊಟ್ಟು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೫೬).

[←ಮರಾ. ತೋಸ್ತಾನ್, ತೋಸ್‌ದಾನ್ ಪಾರ. ಹಿಂ. ತೋಶ್‌ದಾನ್ ;]

ತೋಹಡಿಕೆ (ನಾ). ಓಕರಿಕೆ ; ವಾಂತಿ ; ವಮನ : "ತೋಹಡಿಕೆಯೆನಲೊಗಡಿಕೆ" (ಭಾರನಿ. ೫೩) : 'ಓಗಡಿಕೆ' ಪರಾ. [? + – ಇಕೆ]

ತೋಹಮತ್ತು, ತೋಹಮಾತು (ನಾ). ಮಿಂಥ್ಯಾರೋಪ; ಸುಳ್ಳು ಆರೋಪ ; ಅಪವಾದ : ಸುಮ್ಮಗೆ ಅವರ ಮೇಲೆ ತೋಹಮತ್ತೂ ಹಾಕುವ ದುರಾತ್ಮರನ್ನು ದಬ್ಬಿಸಿಬಿಡೋದು ಉತ್ತಮ (ವಾಗ್ಮೀವಿ. ೧೯೭). **ತೋಹಮಾತು :** ನೀವು ಅವನ ಮೇಲೆ ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ತೋಹಮಾತು ಹಾಕುವದು ನಿಮ್ಮ ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವದ ದೃಷ್ಟಾಂತವೆಂತಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು (ವಾಗ್ಮೀವಿ. ೨೧೭).

[←ಅರ. ಹಿಂ. ತೋಹಮತ್, ತುಹಮತ್ ; ಮರಾ. ತೋಹಮತ್]

ತೋಹಮಾತು 'ತೋಹಮತ್ತು' ನೋ.

ತೋಹಿಡು (ಕ್ರಿ). ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡು ಹೊಂಚು ಹಾಕು : ಸರಸಿಯ ತಡಿಯ ಮರಸನೇರ್ಯಾ ಮರದೊಳು ತೋಹಿಡಲಾ ಸರಿತದೊಳಿರ್ದುದು ಲಿಂಗಾಕಾರವನಾದ್ಯಂದ (ಸಿಂಗಿರಾ. ೨೮-೩೪).

[ತೋಹು$_2$ (<ತೋರ್ಪು) + ಇಡು$_1$]

ತೋಹು$_1$ 'ತೋಪು$_1$' ನೋ.

ತೋಹು$_2$ 'ತೋರ್ಪು' ನೋ.

ತೋಹುಕಾಟಿ (ನಾ). ಮರಸು ಬೇಟೆಯಾಡಲು ಸಂಚಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವವನು : ಬಲು ನಾಯ ಬಾಯಿಂದ ಮುರುಚಿಕೊಂಡೋಡುವ ಮೊಲಂ ತೋಹುಕಾಟಿರಂ ಹರಿದೆಟಗಿ ಕೊಲುವ ಕೋಣಂ (ಸೋಮುಡ. ೩-೭).

[ತೋಹು$_2$ (< ತೋರ್ಪು) + – ಕಾಟಿ]

ತೋಹುಗ (ನಾ). = ತೋಹುಕಾಟಿ : ತಡೆಯುದೊಡ್ಡಾ ಪಂದಿ ಮಿಗಗಳ ನಿಡುವಲೆಯ ನೋಡ್ಶೈದೆ ತೋಹುಗರಡೆಗವಂ ಸೋವುಗರು ಜಡಿತರೆ ಮಿಂಥ್ಯಕನು ಕಡುಗಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೫-೨೫).

[ತೋಹು$_2$ (<ತೋರ್ಪು) + – ಗ$_3$]

ತೋಹುಗಾಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಮರಸುಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಯಿಸು, – ಸಂಚಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರಿಸು : ವಿರಹಿಮಿಗವನೆಸುವರೆ ಕಾವ ಶಬರ ತನ್ನರ ತೋಹುಗಾಹಿ[ಣಿ]ಸುವಂತೆ ಸರಸಿಜಲೋಚನೆಯರು ಲೀಲೆಯಿಂದ ಗೋಪುರದೊಳಗನುದಿನವಿಹರು (ಶಕಕಾ. ೧-೫೮).

[ತೋಹು$_2$ (<ತೋರ್ಪು) + ಕಾಣಿಸು]

ತೋಹುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಮರೆಯಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರು, ಸಂಚಿನ ತಾಣದಲ್ಲಿರು : ಬಲೆಯೊಡ್ಡಿ ತೋಹುಗೊಂಡೆರೆಗೆದಟು ಬೆಳ್ಪರ ಸುತ್ತಿ ಸರಿವ ಬಿಗಿವ ಸಂಕಟ ಬೇಡ (ಹರಿಕಾ. ೫-೨೦).

[ತೋಹು$_2$ (<ತೋರ್ಪು) + ಕೊಳ್$_1$]

ತೋಹುವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಹೊಂಚುಹಾಕು : ಕಾನನಸ್ಥಳದೊಳಗೊಲ್ದು ತೋಹುವಿಡಿದೊಡ್ಡಿದರೆಯ್ದಿ ಪುಳಿಂದನಾಯಕರ್ (ದಶಕು. ೨-೧೧೫); ಪಿರಿದೆನಿಪ ಗಜದ ಬೇಂಟೆಯನಾಡಲೆಂದು ಕಾನನದ ಮಧ್ಯದೊಳಗೊಂದು ಕರಮೆಸೆವ ಕೆಟಿಯೊತ್ತಿನೊಳೆ ತೋಹುವಿಡಿದಿರಲ್ಕೆ (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೭-೯). [ತೋಹು$_2$ (<ತೋರ್ಪು) + ಪಿಡಿ$_1$]

ತೋಹುವೇಂಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೇಟೆ ; ಮರಸುಬೇಟೆ : ನೆಗಳ್ತೆಯ ತೋಹುವೇಂಟೆ ಸಂಗಳಿಸಿದ ನೀರವೇಂಟೆ ಘನ ಸೋಹಿನ ವೇಂಟೆಯೆನಿಪ್ಪ ನಾಮಮಂ ತಳೆದೆಸೆವೆಂಟು ಬೇಂಟೆಗಳನಾಡಿದು (ತ್ರಿಪುವಿ. ೨೭-೯೨) ; ಅರಸಿ ಮರುತಾದೇವಿಗೊಗೆದು ಜಿನನಾಮದಿಂದಿರುತೊಮ್ಮೆ ತೋಹುವೇಂಟೆಗೆ ಹೋಗಿ ನದಿಯೆಡೆಗೆ ಬರಲು (ವೀಕ್ಷಿಪು. ೪-೭-೩೭).

[ತೋಹು$_2$ (<ತೋರ್ಪು) + ಬೇಂಟೆ]

ತೋಹೆ 'ತೋರ್ಪು' ನೋ.

ತೋಳ್, ತೋಳು (ನಾ). ೧. ಬಾಹು ; ರಟ್ಟೆ : ಈ ನರೇಂದ್ರಂ ಸಾಕ್ಷಾದಿಂದ್ರಂ ತಾನೆನೆ ಸಲೆ ನೆಗಟ್ದಿಂದ್ರೇಂದ್ರನ ತೋಳೆ ತೊಟ್ಟಿಲಾಗಿರೆ ಬೆಳೆದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೪೪) ; ತೊಳಗುವ ಮಾಳವೀಮುಖಸರೋರುಹಕಾಂತಿಗೆ ಸೋಲ್ತು ಚಂದ್ರಮಂಡಳದ ಕಳಂಕಮಂ ಕಳೆದವಳ್ ನಗರೀಲಲಿತಾಂಗಿ ನಿಳ್ಕಿ ತೋಳ್ಗಳನೆನೆ ಕೂಡೆ ಕಣ್ಗೊಳಿಸಿ ತೋರ್ಪುವು . . . ಕೇತನಾಳಿಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೦೩) ; ಎನಗಿರ್ವರುಮರಡುಂ ತೋಳೆನಗಿರ್ವರುಮೆರಡು ಕಣ್ಗಳನ್ನರೆ ಯುವರಾಜನುಮಂಗರಾಜನುಂ (ಗದಾಯು. ೩-೭೭) ; ದೋಷಮಾಳ್ಕೊಡೆ ತನ್ನ ತೋಳನಾದೊಡಂ ಕಡಿದುಬಿಡುವುದು (ಪಂಚತಂ. ೧೦೦-೫) ; ಬಲ್ಲಾಳನ ತೋಳ ಬಾಳ ನೆಳಲಾದುದು ಧರಿತ್ರಿಗೆ ವಜ್ರಪಂಜರಂ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೮೮-೦೩ ; 1203) ; ಸಖನ ಮಂಚದಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ತಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಖ ಕೊರಳುರ ತೋಳ್ತೊಡೆಯ ನಖದಗ್ರದಿಂದಿಜುದಿಜುದು (ಕಂನವಿ. ೯-೦೨೩). ೨. ಮರದ ದೊಡ್ಡ ಕೊಂಬೆ, ಮುಖ್ಯ ಶಾಖೆ : ತೋಳ ನೀಳದ ಕೆಂದಳಿರಿಂದಂ ಸಂದಣಿಸಿರ್ದ ಮದಾಳಿಯಿಂದೋಳದಿಂ ಮಳಯಾನಿಳಲೀಲಾಂದೋಳದಿನೊಪ್ಪೆ (ಆದಿಪು. ೩-೩೦); ಬಂಣಟಿ ಮೂಡೆ ೨ ಮುಂಡಿನ ಮಾಡುವ ಬಳು ಮೂಡೆ ೧ ಚಿಕ್ಕ ಬಿಟ್ಟುವ ಕೊಡಂಗೆ ಮೂಡೆ ೧ ಅದಟ ಪೋಗಣ ತೋಳ ಅರವೆ ಕಂಬಿ ಸಹಿತವಾಗಿ (ಎಇ. XVII, ೧೭೨-೫೧ ; 1256). **ತೋಳು :** ೧. "ಭುಜದೊಳಗಕ್ಕು ತೋಳೆಂದು" (ಕಶಕ. ೪೯) ; ಎರ್ದೆ ಪಡಪಡ ಪಾರ್ದಪುದೇಕೆ ಕೆಳದಿ ತೋಳುಗಳಂ ಪಿಡಿ ಮೃದುಹಸ್ತತಳದಿ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೮೨ ರಗಳೆ) ; ಶಿವನ ತೋಳ ತೊಡವಾನತರ ಮಿಾಸಲ ಮನೋರಥವು ಸಿರಿ ಸರಸ್ವತಿವೆರಸಿ ಗಿರಿಜೆ ಬಿಜಯಂಗೈದಳು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೫೭) ; ಸಿಂಹದ ತೋಳ ತೆಕ್ಕೆಯ

ಕರಿಯು ಸಲಿವಂದದಲಿ . . . ಧರಣಿಪಾಲನ ತೆಗೆದು ಭೀಮನ ಬರಿಯ ನೆಟ್ಟನು ಜೋಡ ಜೋಕೆಯ ಜರುಹಿದನು (ಕುವ್ಯಾಕೆ. ೧೭-೨); ತೋಳು ಇಲ್ಲದವನಿಗೆ ಭುಜಕೀರ್ತಿ ತಾನೇಕೆ (ಪುರಂದ. ೨-೬೪-೧೩); ರನ್ನದ ಬಗೆ ತೋಳ ತಾಳಿ ಮೋಹನದತ್ಯುನ್ನತ ಭುಜಕೀರ್ತಿಯಿಂದ . . . ರೂಪ ಸಂಪನ್ನೆ ಮೆಚ್ಚಿದಳೊಲವಿನಲಿ (ಕಂಷವಿ. ೯-೬೪); ಕಾಲಿಲ್ಲದಲೆ ಹರಿಗು ತೋಳಿಲ್ಲದಲೆ ಹೊರುಗು ನಾಲಿಗಿಲ್ಲದಲೆ ಉಲಿವುದು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೦೨೯). ೨. ಭುಜಬಲ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ: ತೋಳಿಂದ ತಿಳಿವಿಂದ ನುಡಿಯಿಂದ ಜಗದಿರವ ಮೇಲೆನಿಸಿಪವನೆ ರಸಿಕ (ಮುಂಕುತಿ. ೨೬೩). ೪. ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲು: ಮೋಟೆಯ ತೋಳಿನಲಿ ಮೋದಿದವು ಮಹಿಯನು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ದಾನೆಗಳು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೨-೬); ಅಟ್ಟಿ ಹೊಯ್ಯನು ಹೊಗುವ ತೇರಿನ ಘಟ್ಟ ತೂಳುವ ತೋಳಿನಾನೆಯ ಮೆಟ್ಟಿದನು (ತೊರಣಾ. ೩-೬-೪೨). 'ತೋಳವಟ್ಟ' ಪರಾ. ೫. ಅಂಗಿಯ ಅಥವಾ ಕೋಟಿನ ಕೈ: ಮುರಿದ ಕೈಯಾದರೆ ಮುಚ್ಚಿಕೊ ಕೈಯನು ಅಂಗಿಯ ತೋಳಿನ ಒಳಗೆ (ಅಂಚಾಚ. ೨೪೯-೮೦). ೬. ಗಾಡಿಯ ತೊಟ್ಟಿಲಿನ ಎರಡೂ ಬದಿಗಿರುವ ಮರದ ದಿಂಡು: ಯಾವ ಗಾಡಿಗೆ ತೋಳು ಇಲ್ಲ. ಯಾವುದರ ಬುಟಿವು ಮುರಿದುಹೋಗಿದೆ (ಬೀಳಾ. ೧೬೬).

ತೋಳ ತೀಟೆ = ತೋಳಿನ ನವೆ; ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವ ತವಕ: ತೋಳ ತೀಟೆಯುನವನ ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಳೆವೆನು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೧-೬೦). **ತೋಳ ತೀಂಟ್**=ತೋಳ ತೀಟೆ: ಸಿಡಿಲೊಳೆ ತಳ್ತು ಪೋರ್ವ ಸಿಡಿಲಂತಿರೆ ಬಾಳೊಳೆ ಬಾಳ್ ಪಳಂಚೆ ಮಾರ್ಕಡಿವಿದೆ ನೋಡಲಂಜಿ ದೆಸೆದೇವತೆಗಳ್ ಪೆಜಪಿಂಗೆ ತೋಳ ತೀನ್ ಕಿಡೆ ನಲಿದು (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೪೨). **ತೋಳ ತೋಟಿ**=ತೋಳಿನ (ಬಲದ) ಸ್ಪರ್ಧೆ,–ಹುರುಡು: ಕಾಳಗದಲವುರೇಂದ್ರ ಸೋತರೆ ಸೋಲವದು ನಿನಗೆಂಬೆ ನಿನ್ನಯ ತೋಳ ತೋಟಿಯ ತೋಟು (ತೊರಣಾ. ೪-೩-೫). **ತೋಳನ್ನಾಡು** = (ಮಕ್ಕಳು) ಆಟಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯ್ಯನ್ನು ಅಲುಗಾಡಿಸು: ತೋಳು ತೋಳು ತೋಳು ರಂಗ ತೋಳನ್ನಾಡೈ (ಪುರಂದ. ೩-೧೮೯ ಪಲ್ಲವಿ). **ತೋಳ ಪಾವಡೆ** = ಅಧಿಕಾರ ಅಥವಾ ಬಿರುದಿನ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ತೋಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವ ಬಟ್ಟೆ: ಬಿರುದಿನ ತೋಳಪಾವಡೆಯ ದುರಗಲಿಗಳು ದುರ್ಗದಾಳ್ವೇರಿಯ ಮೇಲೆ ಪರಿಶೋಭಿಸಿದರುಬ್ಬನಲಿ (ಕಂಷವಿ. ೧೧-೧೪೪). **ತೋಳ ಬಂದಿ** = ೧. ತೋಳಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ; ಕೇಯೂರ: "ಕೇಯೂರಂ, ಅಂಗದಂ– ಈ ೨ ತೋಳ ಬಂದಿ" (ಚಾಚಿರಾ. ೦೨೩); ಇಕ್ಕಿದ ರಕ್ಷದೋಳೆ ಪೊಸ ಮುತ್ತಿನ ಮೂಗುತಿ ತೋಳ ಬಂದಿ . . . ಚೆಲ್ವನೊಳಕೊಂಡಿರೆ (ಅಕ್ಕಿಚಾ. ೩೪೦). ೨. ತೋಳುಗಳ ಬಂಧನ: ಆಲಿಂಗನ. ೧, ೨: ಆತ ಕೊಟ್ಟ ವಸ್ತು ಒಡವೆ ನನಗೆ ಅವಗೆ ಗೊತ್ತು ತೋಳುಗಳಿಗೆ ತೋಳಬಂದಿ ಕಿನ್ನ ತುಂಬ ಮುತ್ತು (ನಾದರಿ. ೫೯-೧೫). **ತೋಳಬಾಪುರಿ**, **ತೋಳ ಬಾಪುರಿ** = ತೋಳಬಂದಿ: ತೋಳ ಬಾಪುರಿ ಯುಟ್ಟು ಕವುಲ ಬಂಧವ ಕಟ್ಟಿ (ಜಿಚರಿ. ೯-೩೨); ಚಾರುಭುಜಕೀರ್ತಿಯಂ ತೋಳ ಭಾಪುರಿಯು ಕರಕಂಕಣಂಗಳನು ಧರಿಸಿ (ನವಮೋ. ೦೬-೧೦). **ತೋಳ ಮಣಿ** = ತೋಳುಬಂದಿ; ಕೇಯೂರ; ನಣತೋಳೊಳ್ ತೊಡದೊಂದು ತೋಳ ಮಣಿಪೋರ್ (ಆದಿಪು. ೧೨-೪೦). **ತೋಳ ಮೊದಲ್** = ಕಂಕುಳಂ; ಕಕ್ಷ: ಅಮರ್ದಂ ಮುಂದಿಡೆ ಮಂದಹಾಸಮಲರ್ಗಣ್ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳಂ ಬೀಜೆ ತೋಳ ಮೊದಲ್ಗೆಯ್ದೆ ಪೊದಟ್ದ ಪೆರ್ಮೊಲೆಗೊಡಂಗಳ್ ಸೂಸೆ ಲಾವಣ್ಯತೋಯಮಂ (ಶಂಖಾಮೂ. ೧-೧೦೩); ಲಾವಣ್ಯರಸಮಂ ಬೀಜೆ ಮುಪ್ಪುಮೊಗ ಮುಗುಳೆ ಹೊಗರಂ ತೋಳ ಮೊದಲಪ್ಪುಗೆಯ್ಯ (ಹಮ್ಮಿರಾ. ೩-೩೦).

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತೋಳ್; ತುಳು. ತೋಳ್, ತೋಳು]

ತೋಳ್₁ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾಡುಮೃಗ; ಈಹಾಮೃಗ; ವೃಕ: "ಅರಣ್ಯಶ್ವಾ, ಕೋಕಃ, ಈಹಾಮೃಗಃ, ವೃಕಃ– ಈ ೪ ತೋಳಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೪-೬೫); "ಕೋಕಮಿಹಾಹಾಮೃಗಂ ವೃಕಮೆನಲ್ಲು ತೋಳನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೪೮-೮); ನಿರ್ ತೋಳಂ ಬರ್ಪುದು (ಕವಿರಾ. ೧-೬೩); ಮೊಲನುಂ ಪಂದಿಯುಂ ತೋಳನುಂ . . . ಮುಂಗುರಿಯುಂ ಮೊದಲಾಗೊಡೆಯ ಸ್ಥಲಚರಂಗಳುಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೯೬-೪); ಆತಂಗೆ ಧೂರ್ತವಿನೋದಮೆ ವಿನೋದಮಪ್ಪುದಱಿಂ ದುರ್ಜನಪರಿವೃತನಾಗಿ ಬಂದಂಗಡಿಯಂ ಪುಗೆ ತೋಳನಂ ಕಂಡ ಕುಱಿವಿಂಡಿನಂತೆ ಪರದರ್ ಪರದುಪೋಗೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೩೨); ಮರ್ತ್ಯರ ಸಹಸವೆರ್ವ್ಹೊಡನೆ ತೋಳನಳವಿಗೆ ಮಲೆತ ಕುಱಿಗಳ ಜಾಲದಂತಿಹುದೆಂದು ಮುಂದಕರಾಳವೃತ್ತಿಗಳು ನಗಲು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೩-೪೯); ಪುಲ್ಲೆಯುಂ ನೆಲದೊಳುಂ ಪಾಸಿ ತೋಳನ ತುಳಿದು (ಮಹಾವಿ. ೭-೨೬); ಹುಲಿ, ಕಿರುಬ, ತೋಳ ಮೊದಲಾದ ಕಾಡುಮೃಗಗಳು ಆ ಕಡೆ ಬಹಳ (ಕಳಹು. ೪); ತೋಳ ಗುಂಡಿಗೆ ಬಿದ್ದರೆ ಆಳಿಗೊಂದು ಕಲ್ಲು (ಗಾದೆ).

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ತೋಣ್ಣಾನ್; ತುಳು. ತೋಳ್, ತೋಳೆ; ತೆಲು. ತೋಡೆಲು, ತೋಡೇಲು; ಬ್ರಾಹುಈ. ತೋಲ = ನರಿ]

ತೋಳ್₂ (ನಾ). ಗೆಳೆಯ; ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಡಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸ್ನೇಹಿತ: ಅಳಿಯನಿಗಿಂತ ಅವನ ತೋಳನ ಅವಾಂತರ ಬಹಳ (ರೂಢಿ). [ದೇ. ೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತೋಟ]

ತೋಳವಟ್ಟ (ನಾ). ಆನೆಯು ಸೊಂಡಿಲಿನಿಂದ ಹೊಡೆಯುವ ಒಂದು ಕ್ರಮ: ಮಸಗಿದ ಮಿಟ್ಟುಮೆ ಮದಗಜದೆಸಕವನೊಳಕೊಂಡುದೆನಿಸಿ . . . ಬಂದು ಪನ್ನೆರಡುಂ ಹಸ್ತಪ್ರಹಾರದೊಳಂ ಪದಿನೆಂಟು ಕೋಡೇಱೊಳಂ ಎಟುಂ ತೆಱದ ತೋಳವಟ್ಟದ ಪೊಯ್ಲೊಳಂ . . . ಪಡೆಯಂ ಪ್ರಳಯಮನ್ನೈದಿಸುತ್ತುಂ ಬರ್ಪುದಂ ಕಂಡು (ಮಹಾನೇ. ೧೨-೧೪೨ ವ).

[<ತೋಳ್ + ?]

ತೋಳಾಟ (ನಾ). ಮಕ್ಕಳು ತಮ್ಮ ತೋಳನ್ನು ಆಡಿಸುವ ಒಂದು ಕ್ರಮ: ಳಕಾರಕ್ಕೆ . . . ತೋಳಾಟಂ; ಬಾಳೊಪ್ಪಂ (ಶಮದ. ೬೯ ಪ್ರಹೊಳ); ಮೇಲೆ ಪರವಾದಿಗಳ ಬಾಯ್ಗಳಂ ಪೊಯ್ವಂತೆ ತೋಳಾಟವಾಡಿ (ಚಲಪು. ೩-೩೯). [ತೋಳ್ + ಆಟ]

ತೋಳಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ತೋಳನ್ನು ಅಲುಗಾಡಿಸು: ಪರವೆನಾಚಿ ಸಂಕಿಲಿ ನಾಚಿಯರನಪ್ಪುವ ತೋಳ್ಗಳವೆಂಬಂತೆ ತೋಳಾಡಿಸುತ್ತುಂ (ಸಂಚಿಲಿ. ೨-೫).

[ತೋಳ್ + ಆಡಿಸು]

ತೋಳಾರ್ಪು (ನಾ). ತೋಳಿನ ಶಕ್ತಿ; ಭುಜದ ಬಲ: ಅವರಿಗೆ ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕನ ತೋಳಾರ್ಪಿನ ನೆನಪಾಯಿತು (ಕವೀರ. ೧೨೦).

[ತೋಳು (<ತೋಳ್) + ಆರ್ಪು₁]

ತೋಳು 'ತೋಳ್' ನೋ.

ತೋಳುಕಯ್ಗೊಡು 'ತೋಳ್ಗೈಗೊಡು' ನೋ.

ತೋಳುಕೆಲಸ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ: ಬುದ್ಧಿಯ ಕೆಲಸ ಶ್ರೇಷ್ಠ; ೋಳುಕೆಲಸ ಮಧ್ಯಮ; ಕಾಲ್ಕೆಲಸ ಹೆಗಲ ಕೆಲಸಗಳು ಅಧಮ (ವಚಚಾ. ೩೩೬).

[ತೋಳು (<ತೋಳ್) + ಕೆಲಸ]

ತೋಳುಕೈಗೊಡು 'ತೋಳ್ಗೈಗೊಡು' ನೋ.

ತೋಳುಗುತ್ತು (ನಾ). ಬಾಹುವಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವಿಕೆ: ಭಾರಿಯ ತೋಳುಗುತ್ತಿನ ಜಯಲಕುಮಿ ಜಂಗಳವ ಜಾಱಿದಡೆ ಭಾಳಲಿಪಿಗಳ ಲೆಕ್ಕವನು ಪ್ರತಿಕೂಲವಿಧಿ ಪಲ್ಲಟಿಸಿ ಬರೆದಡೆ ಹೇಳಿ ಫಲವೇನೆನುತ ತುಂಬಿದನರಸ ಕಟಬನಿಯ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೩-೨೮).

[ತೋಳು (<ತೋಳ್) + ಗುತ್ತು₂ (<ಗುತ್ತ₁)]

ತೋಳುತೊಡಿಗೆ (ನಾ). ತೋಳಿಗೆ ಧರಿಸುವ ಆಭರಣ; ವಂಕಿ: "ಕೇಯೂರಂ, ಅಂಗದಂ ೨ ಬಾಹುಪುರಿ ಹೆಸರು. ನಾಗಮುರಿಗೆ ತೋಳು ತೊಡಿಗೆ ಬಾಜುಬಂದೂ ವಂಕಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೬೪). [ತೋಳು (<ತೋಳ್) + ತೊಡಿಗೆ (<ತೊಡುಗೆ)]

ತೋಳುಬಂದಿ (ನಾ). = ತೋಳುತೊಡಿಗೆ : ತೋಳುಬಂಧನದಲ್ಲಿ ವಜ್ರದ ತೋಳುಬಂದಿಯು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದಿತು (ಶ್ರೀರಾಮ. ೨೩೨) ; ಶ್ಯಾಮರಾಯನಿಗೇ ಒತ್ತಿ, ಒಗೆದ, ಬೆಳ್ಳಿಯ ತೋಳುಬಂದಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ತಂದ (ದೀಪಹ. II, ೧೪೩). [ತೋಳು (<ತೋಳ್) + ಬಂದಿ$_1$]

ತೋಳುಮರ (ನಾ). ೧. ಗಾಡಿಯ ಮೂಕಿಗೂ ತೊಟ್ಟಿಲಿಗೂ ಸಂಬಾಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಮರದ ಸಾಧನ : ಅನುಕರ್ಷ:, ದಾರ್ವಧಸ್ಥಂ – ಆ ನೊಗದ ಕೆಳಗಿರುವ ಕೋಳೀಹಲಿಗೆಗೂ ತೋಳುಮರಕ್ಕೂ . . . ಹೆಸರು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೫೪). ೨. ದಾರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಕೈಯಾಕಾರದ ಮರದ ಸಾಧನ ; ಕೈಮರ : ಆ ತೋಳುಮರದಿಂದ ಊರು ಮೂರು ಮೈಲಿಯಿದೆ (ರೂಢಿ). [ತೋಳು (<ತೋಳ್) + ಮರ$_1$]

ತೋಳುವಲ 'ತೋಳ್ವಲ' ನೋ.

ತೋಳುವಲೆ 'ತೋಳ್ವಲೆ' ನೋ.

ತೋಳುವಳೆ 'ತೋಳ್ವಳೆ' ನೋ.

ತೋಳುವೆರಗು 'ತೋಳ್ವೆಱಗು' ನೋ.

ತೋಳೆ 'ತೋಲೆ' ನೋ.

ತೋಳೆಡೆಗೊಡು (ಕ್ರಿ). (ತೋಳನ್ನು ದಿಂಬಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು) ನಿದ್ದೆ ಮಾಡು,– ಮಲಗು : ರಜನೀನಾರಿ ತೋಳೆಡೆಗೊಟ್ಟಳಂಬುಜಬಂಧು ಹೊಱವಂಟ (ಉದ್ಯಾದರ್ಪ. ೧೮–೯೩). [ತೋಳ್ + ಎಡೆಗೊಡು]

ತೋಳೆವಿಂಡು (ನಾ). ಬಾವಲಿಗಳ ಸಮೂಹ,–ಗುಂಪು: ಬಿಲ್ಲಡೆ ಪೊಕ್ಕಿಸೆ ಬಾಣಸಂಕುಲಂ ಕವಿದುವು ತೋಳೆ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ವಿಂಡು ಕವಿವಂತೆಲೆಯಿಕ್ಕಿದ ಕಾನನಂಗಳಂ (ಹಂಪಾಮಾ. ೧೩–೯೩). [ತೋಳೆ (<ತೋಲೆ) + ಪಿಂಡು$_2$]

ತೋಳೇರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಂಗಿಯ ತೋಳನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತು ; ಜಗಳಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗು : ನೀನು ಇನ್ನೊಂದು ಮಾತಾಡಿದರೆ ಆ ಮಾತಿನ ಕೊನೆಯುಸುರಿನ ಸಂಗಡ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವೆಯೆಂದು ತಿಳಿ ಎಂದು ತೋಳೇರಿಸಿದನು (ಜಯಂತ. ೨೯೫). [ತೋಳು (<ತೋಳ್) + ಏರಿಸು (<ಏಱಿಸು)]

ತೋಳ್ಕಟ್ಟು 'ತೋಳ್ಗಟ್ಟು' ನೋ.

ತೋಳ್ಕೈಗೊಡು 'ತೋಳ್ಗೈಗೊಡು' ನೋ.

ತೋಳ್ಗಟ್ಟು, ತೋಳ್ಕಟ್ಟು (ನಾ). ತೋಳುಬಂದಿ: ಎಡೆಯೆಡೆಗೆ ಸಜ್ಜುಕವೆನಿಸಿದ ಗೊಜ್ಜಗೆಯರಲ ಮಿಶ್ರದಿನುಪಾಶ್ರಯಂಬಡೆದ ಹೇಮತಾಮರಸದ ಮೊಗ್ಗೆಯ ತೋಳ್ಗಟ್ಟುಗಳು ಮಂ (ಅಗವಿ. ೬–೧೬ ವ). **ತೋಳ್ಕಟ್ಟು** : "ಕೇಯೂರಂ, ಅಂಗದಂ — ಈ ೨ ತೋಳ್ಕಟ್ಟು" (ಹಲಾಯು. ೯೧–೪೦೩). [ತೋಳ್ + ಕಟ್ಟು$_2$]

ತೋಳ್ಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ತೋಳು ತಟ್ಟು; ಸಡ್ಡು ಹೊಡೆ: ತೋಳ್ಗಟ್ಟುತಾರ್ದು ಸುಮ್ಮಾನದಿಂ ಪಟುಭಟಕೋಳ್ಗೊಂಡು ಕಾದಿಯುತಿರ್ದರು (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೨–೫). [ತೋಳ್ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ತೋಳ್ಗೈಗೊಡು, ತೋಳುಕಯ್ಗೊಡು, ತೋಳುಕೈಗೊಡು, ತೋಳ್ಕೈಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ಗಂಡನ ಚಿತೆಯೇರಿ ಸಹಗಮನ ಮಾಡು ; ಮಹಾಸತಿಯಾಗು: ಅಷ್ಟಮಹಿಷಿಯರ್ ಕೃಷ್ಣನೊಡನೆ ... ತೋಳ್ಗೈಗೊಟ್ಟರು (ಪದ್ಮರಾ. ೧೧–೧೫೨). **ತೋಳುಕಯ್ಗೊಡು**: ಆ ಬೊಮ್ಮನಾಯ್ಕನ ಹೆಂಡತಿ × × ಬವನಾಯಕಿತ್ತಿ ತೋಳುಕಯ್ಗೊಟ್ಟು ಸಗ್ಗ ಪ್ರಾಪ್ತರಾದರು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೬೧–೧೪ ;1287). **ತೋಳುಕೈಗೊಡು**: ಗಂಗಗೌಡನ ಸೊಸೆ ಮಗಸಿ ತಿಪುರಊಡದಲಿ ? ತೋಳುಕೈಗೊಟ್ಟಳು (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೭, ೬೦–೪; 16 ನೆಯ ಶತ). **ತೋಳ್ಕೈಗೊಡು**: ತಲೆಗಿರಿದು ಕೃಷ್ಣಂಗೆ ತಲೆಗೊಳ್ಳಿಯಿತ್ತು ದೊಡವನಳಲಿ ಕಿಚ್ಚಂ ಪಾಯ್ದರಚ್ಯುತನೊಳು ಕಲಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಪ್ರತತಿ ಬಲನೊಳಾ ರೋಹಿಣಿಯುಮೊಲಿದು ತೋಳ್ಕೈಗೊಟ್ಟುದುಮು (ಶಾಸಂಚ. ೨–೧೧೮). [ತೋಳ್ + ಕೈ$_2$ (<ಕೆಯ್$_2$) + ಕೊಡು$_1$]

ತೋಳ್ತಿಂಡಿ (ನಾ). ತೋಳಿನ ತೀಟೆ,–ನವೆ : ತಮ್ಮ ತೋಳ್ತಿಂಡಿಯನ್ನು ತೀರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಸಂದರ್ಭಗಳು ಒದಗುವುವೊ ಅಷ್ಟು ಅವರಿಗೆ ಆನಂದ (ಕರತ್ನ. ೩೪). [ತೋಳು (<ತೋಳ್) + ತಿಂಡಿ]

ತೋಳ್ದಲೆ (ನಾ). ಹೆಗಲು : "ತೋಳ್ದಲೆಯೊಂದುಂ ಮುಯ್ಯೊಂದುಂ ಭುಜಾಗ್ರಂ" (ಕಶಸಾ. ೬೦–೬೨). [ತೋಳ್ + ತಲೆ$_1$]

ತೋಳ್ದೀಂಟೆ (ನಾ). = ತೋಳ್ತಿಂಡಿ : ಸುಧನ್ವಂ . . . ಇಂದೆನ್ನ ತೋಳ್ದೀಂಟೆಯಂ ಕಳೆವೆನೆನುತೆ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಜುನರ ಸರಿಸಕ್ಕೆತರುತಿರ್ದನು (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೪–೧). [ತೋಳ್ + ತೀಂಟೆ$_1$]

ತೋಳ್ದೀನ್ (ನಾ). = ತೋಳ್ತಿಂಡಿ: ತೋಳ್ದೀನಂ ಕಳೆದು ತರದಪೆಂ ಪಂದಲೆಯಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೦–೯೦). [ತೋಳ್ + ತೀನ್]

ತೋಳ್ದುಱುಗಲ್ (ನಾ). ತೋಳುಗಳ ಸಮೂಹ,–ಗುಂಪು : ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿನಾಯಕನ ಪರ್ವಿದ ತೋಳ್ದುಱುಗಲ್ಗಳೊಳ್ ಪಳಂಚಿದೆ . . . ಎಂಪದುಳಮಾದುದೂ ದಿವ್ಯವಧೂಕದಂಬಕಂ (ಆದಿಪು. ೭–೧೨೫) ; ಎನಗೆ ನಭಂ ದಿಕ್ತಟವಿನ್ನನಿತಂತರಮೆಂದು ನಿಕ್ಕಿ ನೋಡುವ ಗಿರಿರಾಜನ ತೋಳ್ದುಱುಗಲೆನಲ್ ನೀಳ್ದನೇಕಶಾಖೆಗಳೆನೆಸದುದೊಂದು ಕದಂಬಂ (ಜಗವಿ. ೮–೨೪). [ತೋಳ್ + ತುಱುಗಲ್ (<ತುಱುಂಗಲ್)]

ತೋಳ್ನಾಯಿ (ನಾ). ಒಂದಂ ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ನಾಯಿ; ತೋಳದಂಥ ನಾಯಿ : ಉದಕಮಂಡಲದಿಂದ ಹೊಸದಾಗಿ ತಂದಿದ್ದ ಅಲ್ಸೇಶನ್ ತೋಳ್ನಾಯಿ ಅವರನ್ನು ಅಡ್ಡಾಡಿಸಲು ಕರೆದೊಯ್ದಿದೆ (ದಾಕೂಟ. ೨೪). 'ಸೀಳ್ನಾಯಿ' ಪರಾ. [<ತೋಳ$_1$ + ನಾಯಿ (<ನಾಯ್)]

ತೋಳ್ನೆರ (ನಾ). ತೋಳಿನ ನೆರವು,–ಆಸರೆ,–ಆಶ್ರಯ : ದಶರಥಂ ಪುಟ್ಟ, ಪಟು ಪೂರ್ದದ ಬಟ್ಟೆಯಿಂ ಕಳೆಗುಂದದ ತೋಳ್ನೆರಂ ತನ್ನೊಳಾಗೆ . . . ತಿರೆಯಂ ಪೊರೆಯುತೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೭–೧೧). [ತೋಳ್ + ನೆರ$_2$]

ತೋಳ್ಪೊಯಲ್ 'ತೋಳ್ವೊಯಲ್' ನೋ.

ತೋಳ್ಪಲ 'ತೋಳ್ವಲ' ನೋ.

ತೋಳ್ಪಲ್ಪು 'ತೋಳ್ವಲ್ಪು' ನೋ.

ತೋಳ್ಪಲ್ಮೆ 'ತೋಳ್ವಲ್ಮೆ' ನೋ.

ತೋಳ್ಮಾಲೆ (ನಾ). ತೋಳಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಹಾರ ; (ಹೂವಿನ) ತೋಳುಬಂದಿ: ತೊಳಪ ಚೆಂಗಣಿಗಿಲೆಯ ತೋಳ್ಮಾಲೆಗಳನಿಕ್ಕಿ ಬೆಳಪ ಸಪುರಪ್ರಕರದುತ್ತರಿಗೆಯುಮನಿಕ್ಕಿ ಮಂಗಳವಿಳಾಸಮಂ ಮಾಡಿ (ನಂಚಿರ. ೫–೬೩). [ತೋಳ್ + ಮಾಲೆ]

ತೋಳ್ಮುರಿ (ನಾ). ತೋಳುಬಂದಿ: ಗೆಜ್ಜೆ ಪದಸರ ಕಂಠಿ ಪದಕ ತೋಳ್ಮುರಿ ಹಸ್ತವಲಯ (ಜನಮು. ೪–೨). [ತೋಳ್ + ಮುರಿ$_3$]

ತೋಳ್ಮೊದಲ್, ತೋಳ್ಮೊದಲು (ನಾ). ೧. ಬಾಹುಮೂಲ; ಕಂಕುಳು: ಅಲರ್ವಿಲ್ಲನ ಬಾಳ್ಮೊದಲಾದ ತೋಳ್ಮೊದಲ್ ತುಳ್ಕುವ ನುಣ್ಪಾನೀಕ್ಷಿಪಳಾವಂ ಬಗೆಯೊಳ್ ಮಿಗೆ ಕಾದು ಕಾಪದಲಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭–೧೧೧). **ತೋಳ್ಮೊದಲು**: ೨. ಭುಜ: ತೋಳ್ಮೊದಲನಂಗಯ್ಗಳಿಂ ಚಪ್ಪರಿಸಿ ತೋರ ತೊಡೆಗಳ ನಪ್ಪಳಿಸಿ...ನಿಮಿರಿನಿಂತನು (ಶ್ರೀಕಾಮೂ. ೪೫೭–೩೩೮). [ತೋಳ್+ಮೊದಲ್]

ತೋಳ್ಮೊದಲು 'ತೋಳ್ಮೊದಲ್' ನೋ.

ತೋಳ್ವಂಕಿ (ನಾ). ತೋಳುಬಂದಿ: ಜೂಳೆಯು...ತಾಳಿಹೂ ಬಿಂಬಟ್ಟೆದಂಡೆ ತೋಳೊಂಕಿ [ತೋಳ್ವಂಕಿ] ಕರ್ಣಿಕೆ ಸರಪಣಿ ಮೊದಲಾದಾ ಬಾಲೆಗಾಭರಣ ವೊಪ್ಪಿದುವು (ಭರತ. ೪೦–೬೫). [ತೋಳ್ + ವಂಕಿ]

ತೋಳ್ವಚ್ಚ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಆಭರಣ; ಕೇಯೂರ; ಅಂಗದ : ಮುತ್ತಿನೆಕ್ಕಸರಂಗಳುಂ ... ವಚ್ಚೆಯ ತೋಳ್ವಚ್ಚಂಗಳುಂ ಕೆಂಬರಲ ಕಡಗಂಗಳುಂ (ಚಿಕದೇವ. ೭೦-೧೧೦). [ತೋಳ್ + ವಚ್ಚ₂]

ತೋಳ್ವಲ, ತೋಳಂವಲ, ತೋಳ್ಬಲ, ತೋಟ್ಬಲ (ನಾ). ಬಾಹುಬಲ; ಭುಜದ ಶಕ್ತಿ ; ತೋಳಿನ ಕಸುವು : ಕಲಿತನದುರ್ಕು ಜವ್ವನದ ಸೊರ್ಕು ನಿಜೇಶನ ನಚ್ಚು ವಿಕ್ಕ ತೋಳ್ವಲದ ಪೊಡರ್ಪು ಕರ್ಣ ನಿನಗುಳ್ಳನಿತೇನಿನ ಗುಂಟೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೨೩) ; ತನ್ನೊಂದೆ ತೋಳ್ವಲದಿಂ ಭೂತಳಮಂ ನಿವಿಾರ್ಚಿ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೧೮೪-೨೦; 1033 ?); ಬಿಸುಗಣ್ಣೊಗ್ಗರವಂ ಕಾವನ ತೋಳ್ವಲಮನಱವೆನೆಂದೆಟ್ಟಿಂದಂ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೨೯೦) ; ಬಲಕ್ಕೆ- ಅಳ್ವಲ (ಅಳ್ಬಲ), ತೋಳ್ವಲ (ತೋಳ್ಬಲ) (ಶಮದ. ೨೪೮ ಪ್ರಯೋ) ; ಶರಧಿಯನು ತೋಳ್ವಲದೊಳೀಸುವುಡುರವಣಿಪ ಮರುಳಂತೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧-೩೭). **ತೋಳುವಲ** : ತಂಸುವ ತೋಳುವಲವೆನೆ ಸಾಧಯಿಸಿತ್ತನೆ (ದೊಂಕಶಾ. ೧೮೩೯, ನವಲುಗುಂದ. ೨೦೭-೨೨; 1184); ತೋಳುವಲಕಿದಿರಿಲ್ಲ ಬನುಗು ನೃಪಾಲನೆಲವೋ ಕರ್ಣ ಫಡಫಡ ಮೇಳವಾದರೆ ಮೊಗೆವ ನರುಣಾಂಬುವನು ನಿನ್ನೊಡಲ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೩-೨೩). **ತೋಳ್ಬಲ** : ಸಂದ ತೋಳ್ಬಲದದಟಂ ಪರಾಭವಮನೇಕೆಯೊ ಸೈರಿಸುವಂ ಬಲಸ್ಥನೊಳ್ ಬಲಮನೆ ಪೂಣ್ದುಮುದುಂ ಪರಿಭವಕ್ಕೆ ಮೊದಲ್ (ಆದಿಪು ೧೨-೧೦೩). △ **ತೋಟ್ಬಲ** : ಅಸಹಾಯಶೂರನಾಂತರನಿಱುದಟ್ಟೆಯಾಡಿಸಿದ ತೋಟ್ಬಲದಿಂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೫-೪೭ ; 1196). [ತೋಳ್ + ಬಲ₂]

ತೋಳ್ವಲಯ (ನಾ). ತೋಳಿಗೆ ಧರಿಸುವ ಬಳೆ ; ತೋಳ್ಬಳೆ : ಮುಯ್ಯಿನೊಳಮರ್ಚುವ ಮೃಣಾಳದ ತೋಳ್ವಲಯಂಗಳೊಳಂ ಬಾಟಿಯ ತಿರುಳಿಲೆಯ ಬಿಜ್ಜಣಿಗೆಗಳೊಳಮಸಟ ಪಸೆಗಳೊಳಂ ಎಂತುಮಾ ಸಂತಾಪಮಂ ಸಂತಯಿಸಲಱಿದ (ಕಾದಂಬ. ೭೭೩). [ತೋಳ್ + ವಲಯ]

ತೋಳ್ವಲೆ, ತೋಳುವಲೆ (ನಾ). ೧. ಬಾಹುಬಂಧನ ; ತೋಳಿನ ಸೆರೆ ; ತೋಳಿನ ಹಿಡಿತ : ನಿನ್ನನುಜರಂ ಕಂಡೆಂತುಮೇನೆನ್ನ ತೋಳ್ವಲೆಯೊಳ್ ಸಿಲ್ಕಿದೆಯೆಂದು ಮೂದಲಿಪುದುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೪೭) ; ದಶಾಸ್ಯ ದೇವೋತ್ತಮ ಕಾಮಿನೀಜನದ ತೋಳ್ವಲೆಯೊಳ್ ತೊಡರಲ್ಕೆ ತಕ್ಕುದೇ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೪-೨೦೦). **ತೋಳುವಲೆ** : ೧. ಭೀಮಸೇನನ ತೋಳುವಲೆಯಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದನು ಭೂಪಾಲ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೩-೪೮). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ : ತೊಡರ್ಚುವಲೆ ತೋಳುವಲೆ ಮರೆವಲೆ ಸಗಾಢವಲೆಗಳ ಹೊಱೆಗಳೊಳೀಯಂ ಪೊತ್ತು ನಡೆತಂದುದು ಪುಳಿಂದರೂಪದಲಿ ಭೂತಗಣಂಗಳು (ಸೌಂದಪು. ೦೮-೭೯). [ತೋಳ್ + ಬಲೆ₁]

ತೋಳ್ವಲ್ಪು, ತೋಳ್ಬಲ್ಪು (ನಾ). =ತೋಳ್ವಲ : ಮೊದಲೊಳು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯೊದವಂ ತೋಳ್ವಲ್ಪಿನಿಂ ತಾಳ್ದಿ(ದಂ) (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೭೦-೫ ; 1164 ?). **ತೋಳ್ಬಲ್ಪು** : ಮಾಱಾಂತಿಭಮುಟ್ಟಿ ಪಾಟ್ಟಿನೆಯ ಪೋಲ್ ಬೀಟ್ಟನ್ನೆಗಂ ಪೊಯ್ದು ಕೊಲ್ಲದೆ ಬಲ್ಬಲ್ಮೆಗೆ ಗೇಣ ಬಿನ್ನಣಕೆ ತೋಳ್ಬಲ್ಪಿಂಗೆ ಮುಯ್ಯಾಂಪುದೇ (ಪರ್ಶಪು. ೭-೪೮) ; ದುರ್ಗವನ್ನು ಹೈದರ್‌ಅಲ್ಲಿಯು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಈ ಸಿಂಹಿಣಿಯು ತನ್ನ ತೋಳ್ಬಲ್ಪಿನಿಂದ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಹೈದರ್‌ಅಲ್ಲಿಯ ಸೇನಾಶರಧಿಯನ್ನು ತಡೆದು ಹಿಡಿದಳು (ಕವೀಕ. ೧೪೧). [ತೋಳ್ + ಬಲ್ಪು]

ತೋಳ್ವಲ್ಮೆ, ತೋಳ್ಬಲ್ಮೆ (ನಾ). ಬಾಹುಬಲ ; ಭುಜಪರಾಕ್ರಮ : ಅಳ್ವಲ್ಮೆ ; ತೋಳ್ವಲ್ಮೆ (ಶಮದ. ೭೭ ಪ್ರಯೋ). **ತೋಳ್ಬಲ್ಮೆ** : ನಿನ್ನ ಕೈಹಿಡಿತವೂ ತೋಳ್ಬಲ್ಮೆಯೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಹೋಯಿತೇ ? ಗಾಂಡೀವ ತನ್ನ ಸತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತೋ ? (ವ್ಯಾಸಕಿ. ೪೦೨). [ತೋಳ್ + ಬಲ್ಮೆ]

ತೋಳ್ವಳಿ, ತೋಳುವಳಿ (ನಾ). ತೋಳಂಬಂದಿ : ವನಕುಸುಮಂಗಳಿಂ . . . ಮುಂಗುಳ್ಪರಿಗೆ ತೋಳ್ವಳಿ ಕಂಕಣವಾರವೆಂದು ಬೇಟ್ಪನಿತನ ಮಾಡಿ ತೊಟ್ಟು ಕರಮೊಪ್ಪಿದರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೧೭) ; ಮಣಿಮೇಖಳೆ ಮಕರ ಕುಂಡಳಂ ತೋಳ್ವಳಿಯೆಂಬಿವನವರ್ಗೆ ಭೂಷಣಾಂಗಂ ಕುಡುಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೧೧೦) ; ಶೀತಳಿಕೆಯ ಚಾಮರಂ ಪೊಸ ಮೃಣಾಳದ ತೋಳ್ವಳಿ ಮುಕ್ತಿನಾರಂ . . . ಕಣ್ಣೊಳಿ (ಕಾದಂಬ. ೪೫೯). **ತೋಳುವಳೆ** : ಕುಡುದಾಡೆ ತೋಳುವಳಿ ಪಾವುಕಯ್ಯ (ದೊಂಕಶಾ. ೧೯೩೩, ಹಾವೇರಿ. ೧೪೩-೦ ; ?). [ತೋಳ್ + ಬಳಿ₂]

ತೋಳ್ವಾಸ (ನಾ). ೧. ಬಾಹುಬಂಧನ ; ತೋಳಿನ ಪಾಶ ; ಅಪ್ಪುಗೆ : ಮೆಯ್ಮಱಲಾಱುವನ್ನುಮವನಂ ತೋಳ್ವಾಸದೊಳ್ ಕಟ್ಟಿ ತೂಗದೊಡಂ ಪೇಱು ಪೊಱಪೊತ್ತೆನೇ ಅವನ ವೇಷುಬೊತ್ತೆನಬ್ಬಾನನೇ (ಲೀಲಾವ. ೧೧-೭೮) ; ಅತ್ಕೇಶನಂ ಕಾಣುತನ್ನಳ ಸಂಗಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಬಂದನೆನುತುಂ ಕಾಯ್ಕೇಱ ತೋಳ್ವಾಸದಿಂದೆಳೆದಾ ಕೋಮಳೆಯೋರ್ವಳೊತ್ತಿ ಬಿಗಿದಳ್ ಶೀತಾತುರಂ ಪೋಪಿನಂ (ರಾಜಶೇ. ೯-೩೨). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೋಳಿನ ಆಭರಣ ; ಬಾಹುಪೂರ : ತರುಣೀರ್ವರ್ಗರ್ವವೊಪ್ಪುವ ಶೀರ್ಷಕಂಗಳಂ ಮೆಱವ ಭುಜಕೀರ್ತಿ ತೋಳ್ವಾಸ ನಡುಗಟ್ಟುಗಳನೆಸೆರೆಯ ಕರವಾಲಗಳ ಶರಶರಾಶ್ರಯಚಾಪಯುಗ್ಮಮಂ ಕರದೊಳಾಂತು (ಭರತ. ೩-೦೩). [ತೋಳ್ + ಪಾಸ₁]

ತೋಳ್ವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ತೋಳನ್ನು ಚಾಚು ; ಕೈಚಾಚು : ಉಗ್ರಕಣ್ಣಿಂದ ಕಾಮನ ಸುಟ್ಟು ಮನಸಿಜವಿಗ್ರಹವನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ನಿಗ್ರಹದಿಂದ ತೋಳ್ವಿಡಿದಡೆ ಶಾಪಾನುಗ್ರಹದಿಂದೆ ಭಂಗಿಸುವೆ (ಪ್ರೋಹಚ. ೧೧-೨೮). [ತೋಳ್ + ಪಿಡಿ₁]

ತೋಳ್ವಿಸುಗೆ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಬೆಸಂಗೆ,-ಬಂಧನ : ವೀರಾಂಗನೆ ಕಡ್ಡ ತೋಳ್ವಿಸುಗೆಯೊಳ್ಳೀರ್ವಟ್ಟು ನಿಲ್ವನ್ನಲೇ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೦೨-೬೦). [ತೋಳ್ + ಬಿಸುಗೆ <ಬೆಸುಗೆ]

ತೋಳ್ವೀಸಲು (ನಾ). ತೋಳನ್ನು ಬೀಸುವಿಕೆ : ಬೆರಳ್ಮಿಡಿತ ತಲೆದೂಕ ಕೊಡವೊಯ್ಲು ಮುಡುಹಿನಾಟ ತೋಳ್ವೀಸಲು ಭ್ರೂಲೀಲೆ ನಯನಚೇಷ್ಟೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ . . . ಸುಮ್ಮಾನ ಸಂತೋಷೋತ್ಸಾಹಗಳಲ್ಲಿರುವರು (ಬಟ್ಟಲು. ೭೦-೧೯). [ತೋಳ್ + ಬೀಸಲು]

ತೋಳ್ವೆಱಗು, ತೋಳುವೆಱಗು (ನಾ). ತೋಳಿನ ಹಿಂಭಾಗ : ಪ್ರಣಯ ಕಲಹಕೇಳಿಯಿಂ ವಿಜಯಶ್ರೀಯುಂ ಜನಿಸುವಂತೆ ತೋಳ್ವೆರ[ಱ]ಗ ನಪ್ಪುಕೆಯ್ದು (ಪಂಪರಾಮಾ. ೩-೯ ವ) ; ಶ್ರೀಗೆರ್ದೆವತ್ತುಗೆ ವರವಾಕ್ಶ್ರೀಗೆ ನಿಜಂ ಸುಮುಖವೃತ್ತಿ ತೋಳ್ವೆರ[ಱ]ಗು ಜಯಶ್ರೀಗೊಲವೀನಿಯ ನೆಗಟ್ದಂ ಭೂಗಧಿಪತಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೧) ; ಶ್ರೀಯಂ ಕುರಿಸಿ ವಿಜಯ ಶ್ರೀಯಂ ತೋಳ್ವೆರೆ[ಱ]ಗಿನೊಳ್ ಮನಂಗೊಳಿಸಿ . . . ನೆಗಟ್ದಂ ವಿನೇಯಜನಮುಖತಿಲಕಂ (ಅನಂಪು. ೯-೧); ಜಯಶ್ರೀ ಮನಂಗೊಳ್ವಿನಂ ತೋಳ್ವೆರ[ಱ]ಗಂ ಪಾರ್ದಿರ್ಪ ದರ್ಪೋನ್ನತಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೪೭). **ತೋಳುವೆಱಗು** : ವೀರಲಕ್ಷ್ಮಿ ತೋಳುವೆಱಗಿನೊಳೊಪ್ಪೆ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೦೭೦-೪೩ ; 1187). [ತೋಳ್ + ಪೆಱಗು]

ತೋಳ್ವೊಯ್, ತೋಳ್ಪೊಯ್ (ಕ್ರಿ). ಭುಜವನ್ನು ತಟ್ಟು,-ಆಸ್ಫಾಳಿಸು : ಉಭಯಸುಭಟರ್ಗಳಾರ್ಭಟಿಸಿ ತೋಳ್ವೊಯ್ದು ಪಟುಭಟವಾಜಿ ವರ್ಗಮಂ ರಾವ್ತರಡ್ಡಾಡಿದರ್ (ಚಬಪು. ೨೯-೩); ರಾಮಾವತಾರದೊಳ್ದೇಹ ಮುಳ್ಳನಿತು ದಿನಮಾರ್ಜಿಸಿದ ಪುಣ್ಯಮಂ ರೂಹುಗಾಣಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಶಕ್ತಿಯಂ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿ ಮುರಹರಂ ತೋಳ್ವೊಯ್ದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೩-೪೨). **ತೋಳ್ಪೊಯ್** : ಹೂಂಕರಿಸಿ ತೋಳ್ಪೊಯ್ಯುತೆ . . . ಬಂದುದು ಪದಾತಿಬಲಂ (ಚಬಪು. ೪೭-೩೭). [ತೋಳ್ + ಪೊಯ್₁]

ತೋಳ್ವೊಯ್ಲು (ನಾ). ಭುಜ ತಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಬಾಹಾಸ್ಫಾಲನ : ತೋಳ್ವೊಯ್ಲು ತುಟಿವೆರಳ ಬೊಬ್ಬೆಗಳ ರಿಪುಗಳಂ ಸೀಳ್ವ ಸಡಗರದ . . . ಸಂಭ್ರಮವವನಿರದೆ ಪಡೆಯೆರಡೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರ್ದುವು (ಜಬಪು. ೨೬-೧೭). [ತೋಳ್ + ಪೊಯ್ಲು]

ತೋಳ್ಸಾರ್ಚು (ಕ್ರಿ). = ತೋಳ್ವಿಡಿ : ನೀನು ಆವ ವೈರ್ಯದಿಂದ ಮನವೇರಿಸಿ ತೋಳ್ಸಾರ್ಚಿದೆ ? (ಜಿಟ್ಟಿಅ. ೦೯-೦೦). [ತೋಳ್ + ಸಾರ್ಚು]

ತೋಳ್ಸುತ್ತು (ನಾ). ಬಾಹು ಬಂಧನ ; ಅಪ್ಪುಗೆ : ಜನನಂ ಸೋಲಿಪ ಪೆಂಡಿರಾರ್ ಪರಮನಂ ತೋಳ್ಸುತ್ತಿನೊಳ್ ಕಾವ ಕಾಮಿನಿಯಾರ್ (ಅನಂಪು. ೬-೨೪). [ತೋಳ್ + ಸುತ್ತು$_{2}$]

ತೋಳ್ಸೆರೆ (ನಾ). = ತೋಳ್ಸುತ್ತು : ಅವನ ತೋಳ್ಸೆರೆಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಮಲಗಿದಾಗ . . . ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಮಲು ಬಂದಿತ್ತು (ಮೂಕಜ್ಜಿ. ೩೦೧). [ತೋಳ್ + ಸೆರೆ$_{2}$ (<ಸೆಱೆ$_{3}$)]

ತೋಱ್ 'ತೋಱು' ನೋ.

ತೋಱಿಕೆ, ತೋರಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಕಾಣಿಸುವಿಕೆ ; ತೋರುವಿಕೆ ; ಹೊರನೋಟ : ತೋಱುವೀ ತೋಱಿಕೆಯ ತುಷವನು ತೂಱಿದರೆ ಮೇಣ್ ವಿಶ್ವಮುಖದಲಿ ತೋಱ್ ತೋಱದೆ ಮೆಱೆವನೀ ಹರಿಯೆಂದನಾ ಭೀಷ್ಮ (ಕುಮ್ವಾಸ. ೯-೧೨) ; ತೋಱುವೀ ತೋಱಿಕೆಯೊಳಗೆ ಸಲೆ ವಿ ಱ್ ತೋಱುವ ನಿಜವನಱಿಯದ ಗಾಜುಗಳು ನೀವ್ ಪಶುಗಳೆಂದರೆ ಪೇದ ವೇಕೆಂದ (ಕುಮ್ವಾಕ. ೭-೨೩) ; ಭೇದಾಭೇದದಿಂದ ತೋಱುವ ತೋಱಿಕೆಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲದಂದು ಅಖಂಡೇಶ್ವರಾ ನಿಮ್ಮ ನೀವಱಿಯದೆ ಅನಂತಕಾಲ ವಿರ್ದಿರಂದು (ಅಖಂಡೇ. ೧-೧). ೨. ಸಾದೃಶ್ಯ ; ಹೋಲಿಕೆ : ತೋಱಿದವು ಗರ್ಭಗಳು ಶುಕ್ತಿಯ ಕೋಟಿಕೆಯ ಮೌಕ್ತಿಕದವೊಲು (ತೊರಿರಾ. ೧-೮-೨). ೩. ದೃಶ್ಯ ; ನೋಟ : ಕಂಪಿನ ತನಿರಸದ ತಾವರೆಯ ತೆಕ್ಕೆಯ ತೋಳ ತೋಱಿಕೆಯ ಜನುಗುದುಂಬಿಯ ಜಾಳಿಗೆಯ ತನಿವಿನನುಗು ವೋಱಿಯ ಕಣ್ಣ ಕಂಪಿನ ಘನಭಯಂಕರರೂಪ ಭೀಮನ ಕಂಡನವನೀಶ (ಕುಮ್ವಾಅ. ೧೧-೪). ೪. ಅಂದ ; ಚೆಂದ : ಮೂಱುಂ ರೇಖೆಗಳಿಂದಂ ತೋಱಿಕೆಯಂ ಪಡೆದು ಸೊಗಸನೀವುತ್ತಿರ್ದಾ ನೀಱೆಯ ಕೊರಳತಿಶಯತಂ ಮಾಱುಂಗೊಂಡುದು ನೃಪಾಳಶಿಳಕನ ಮನಮಂ (ರಾಧಪು. ೨-೪೩). **ತೋರಿಕೆ** : ೧. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತೋರಿಕೆಯ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಮಾತ್ರ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತವೆ (ತತ್ವಶಾ. ೦೦). ೫. ಆಡಂಬರ ; ದಂಬ ; ನಟನೆ : ತೋರಿಕೆಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅವರದು (ಮುರಳೀ. ೮೩). [ತೋಱು + – ಇಕೆ]

ತೋಱಿಕೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಕಾಂತಿ ಹೊಂದು ; ಥಳಥಳಿಸು ; ಹೊಳೆ : ತೋಱಿಕೆವೆತ್ತ ಭೂರಿತರ ಬಾಡವಸಂಸ್ಥಿತಿಯಿಂದವೊಪ್ಪಿ ಕೂರ್ವೇಱಿದ ತೀರದಂಬುಗಳನೆಯ್ದೊಳಕೊಂಡು . . . ಅಗುರ್ವನದಿತ್ತುದಾಕ್ಷಣಂ (ರಾಧಪು. ೦೩-೯೧). [ತೋಱಿಕೆ + ಪೆಱು$_{1}$]

ತೋಱಿಸು, ತೋರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಾಣಿಸು ; ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು : ತನುವನದೊರ್ವೆಯುಂ ಮಗುಟ್ದು ತೋಱಿಸಲಾಱನೆ (ಕಾದಂಊ. ೫೬೬) ; ಮಹಾನುಭಾವರ ತೋಱಿಸು ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಾ (ಬಸವ. ೮೮೨) ; ಧುರದೊಳಹಿತಖಿಳೋತ್ತಮರ ದುರ್ಧರದ ಶಿರಖಂಡನವ ನೆಮ್ಮಯ ಸರಳ ಮೊನೆಯಲಿ ತೋಱಿಸುವೆವಿದ ನಂಬಿ ನೀವೆಂದ (ತೊರಿರಾ. ೦-೮-೬೬) ; ಬೇಟ್ಟಿಣ್ಣು ಮಾಂದಳಿರಸುಗೆ ಪುನ್ನಾಗ ದಾಳಿಂಬ ತ್ರಿವರ್ಣಪುಷ್ಪಗಳು ಮುಂಬಾಗದೆ ತೋಱಿಸುವ ವಸಂತನನಿದಿರ್ಗೊಂಬಂತೆ ಬನದಿ ರಂಜಿಸಿತು (ಪೋಹತ. ೪-೪೯). ೨. ಪ್ರಕಟಿಸು ; ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸು ; ಪ್ರದರ್ಶಿಸು : ಶ್ರುತಸಾಗರದ್ವಿಜವರಂ . . . ಅನೇಕವಿಧಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರೌಢಿಯಂ ನಾಡೆ ತೋಱಿಸುತಿರ್ದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೫೧) ; ಲುಳಿಯ ಬಲುವಿದ್ಯಾ ಚಮತ್ಕೃತಿಯಳವು ಗರುಡಿಯೊಳಲ್ಲದೀ ರಿಪುಬಲಗೆ ತೋಱಿಸಬಹುದೆ (ಕುಮ್ವಾಭೀ. ೬-೫) ; ಜಯಸಿರಿಗೆ ನೀನೇ ಪತಿಯೆನಿಸಿ ತೋಱಿಸುವೆನೆಂದನು ಶಲ್ಯ ಕುರುಪತಿಗೆ (ಕುಮ್ವಾಕ. ೦-೨೭). ೩. ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ವ್ಯಕ್ತವಾಗು : ನೊಸಲೊಳ್ ತೃತೀಯಲೋಚನಮಮವುಗುಂಟು ತೋಲಮಱೆಯಿಂದದು ತೋಱಿಪುದಿಲ್ಲ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೬೮) ; ಸಮನಿಸಿ ತೋಱಿಸುಗುವಿವಿಂದ ಮಿಂದೆಯೆಂಬಿವು ತೃತೀಯೆಯೊಳ್ (ಶಮದ. ೧೦೭). ೪. ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊರಿಸು ; ಗುರಿಮಾಡು : ಎಮ್ಮ ತೋಱಿಸಬೇಡ ಸುಖದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಚಿತ್ತಕೆ ಬಹುದ ಮಾಡುವುದು (ಕುಮ್ವಾಶ. ೦-೨೬). **ತೋರಿಸು** : ೧. ತಮ್ಮ ಚಾತುರ್ಯವನು ದೊಡ್ಡವರಿಗೆ ತೋರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹುಡುಗರು ಸದಾ ಅಭಿಲಾಷಿಸುವರು (ರಾವಿಜ. ೨೨).

ತೋಱಿಸಿಕೊಡು, ತೋರಿಸಿಕೊಡು = ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು ; ತಿಳಿಸು ; ಅರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು : ಈ ವಿರೋಧಿಯ ಕೆಡಹು ಸೂರ್ಯನ ನಾವು ತೋಱಿಸಿಕೊಡುವೆವು (ಕುಮ್ವಾದ್ರೋ. ೧೯-೩೮) ; ಸಾವಿರ ಸಾವಿರ ಶಿಷ್ಯರಿಗರಿವನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟರು ತಂದೆ (ಇಂಜಾಪ. ೯-೩೪) ; ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸ – ವಿವೇಕಾನಂದರು, ತಮ್ಮ ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ, ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೨೭). [ತೋಱು + – ಇಸು$_{2}$]

ತೋಱು, ತೋರು, ತೋಱ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಾಣು ; ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳು ; ಗೋಚರವಾಗು : "ತೋಱು_ದರ್ಶನೇ" (ಶಮಧಾ) ; ಸುರಚಾಪಂಬೋಲೆ ವಿದ್ಯುಲ್ಲತೆಗಳ ತೆಱವೋಲ್ಮಂಜುವೊಲ್ತೋಱಿ ಬೇಗಂ ಪಿರಿಗುಂ ಶ್ರೀರೂಪ ಲೀಲಾಧನವಿಭವಮಹಾರಾಶಿಗಳ್ನಿಲ್ಲವಾಗ್ಗೆ೯ಂ (ಎಕ. II, ೮೮-೦; ಸು.700) ; ಮದನಾಟವಿಯಂತೆವೊಲೊಪ್ಪಿ ತೋಱಿದಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೬೦೨ ಕೂದ್ರಕ) ; ಸಮುದಾಯಾರ್ಥಮನಾರಯೆ ಸಮನಿಸುವರ್ಥಪ್ರತೀತಿ ತೋಱಿದೊಡೆಲ್ಲಂ ಕ್ರಮಮಕ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೦-೭೭) ; . ದುಗ್ಧಾರ್ಣವಫೇನಪಾಂಡುರತೆಯಂ ಕಯ್ಕೊಂಡು ಬೆಳ್ದಿಂಗಳಂತಿರೆ ತೋಱುತ್ತಿಸವೃತ್ತರೀಯವಸನಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೮) ; ಸುರಭಗಜಂ ಜ್ಯೋತಿರಂಗಂ ಬೆಳಗೆ ತಮದ ಮಾತಿಲ್ಲ ಚಂದ್ರಾರ್ಕರುಂ ಮೈಗರದಿರ್ದರ್ ತೋಱದಾಱುಂ ಬುತು (ಶಾಂತಿಪು. ೦-೭೦). ೨. ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳಿಸು ; ಕಾಣಪಡಿಸು ; ತೋರಿಸು ; ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸು : ತಮ್ಮ ದೇವತ್ವಮಂ ಕೋಱಲ್ವೇಡಿ ಆಕಾಶಮೆಲ್ಲಂ ಚಿತ್ರಪಟಂಗೆದಱಿದಂತೆ ವಿಮಾನಂಗಳಿಂ ಸಂಛನ್ನವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸೆ (ಪದ್ಮಾಛಾ. ೧೪೧-೨೫) ; ಮೂಱಡಿ ಮಾಡಿದಂದು ನೆಲನೆಲ್ಲಮನಾ ಬಲಿಗಾದ ರೂಪಮಂ ತೋಱಿದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೭೦) ; ಕವರಲ್ಬಂದಂಗೆ ಬಯಕೆಯಂ ತೋಱಿದರೆಂಬಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೦೪೯) ; ಎನ್ನ ಮನದ ದುರಾಶೆಯ ಮಾಣಿಸಿ ನಿಮ್ಮತ್ತ ತೋಱು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೧೫-೦೭) ; ಹಿತವಂ ತೋಱುವನಾತ್ಮಬಂಧು (ಸೋಮೇಶ. ೮) ; ಗುಣಹೀನನಲ್ಲಿ ಗುಣವನು ತೋಱುವದು ಗರುವರಿಗೆ ತೊಡಿಗೆಯಿದು (ಕುಮ್ವಾಅ. ೨೦-೧೩) ; ದಾರಿಯ ತೋಱೋ ಮುಕುಂದಾ (ಪುರಂದ. ೩-೦೨೩ ಪಲ್ಲವಿ) ; ಊರಿಂಗೆ ದಾರಿಯನು ಆರು ತೋಱಿದಡೇನು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೮). ೩. ಉಂಟಾಗು ; ಆಗು : ನಿಜಕರದೊಳಾಯುಧವಿಲ್ಲ ಘನ ಸಂಗರಕೆ ಬೇಸಱು ತೋಱಿತೇ (ಕುಮ್ವಾದ್ರೋ. ೩-೬೩). ೪. ತಿಳಿಸಿಕೊಡು ; ಅರಿವನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ಲಿಂಗ ಜಂಗಮ ಪ್ರಸಾದದ ನಿಲವ ತೋಱ್ ಬದುಕಿಸಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೮೩೩). ೫. ಅಶುಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸು ; ಅಪಶಕುನವಾಗು : ಅರಸಿಂಗೆ ತೋಱಿತೋ ದೇಶಕಳಿವಪ್ಪುದೋ ಹರನೆ ಬಲ್ಲಂ (ಕನ್ನರ. ದೇ. ೦೪೫-೧೩). ೬. ಹೊರಗೆಡಹು ; ಪ್ರಕಟಪಡಿಸು : ಚಂದ್ರಕಾಂತದ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಜಲವಿಲ್ಲದನ್ನಕ್ಕ ಶೈತ್ಯವ ತೋಱುವ ಪರಿಯಂತೋ (ಬಸವ. ೮೦೪).

ತೋರು : ೧. ಇಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಿದರೆ ಅಲ್ಲಿ ತೋರುವವನು ಎಲ್ಲಿಡೆ ಸ್ವಚ್ಛಂದ (ಸಿಂಮು. ೩೯-೦೨) ; ಭೂಮಿಯ ಪೃಷ್ಠಭಾಗವು ಸಮನಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೬೫). ೨. ತಾರತಮ್ಯ ತಂದು ತೋರತಮ್ಯ (ಕಪಿಪು. ೮-೧). ೬. ರತಿಯನ್ನು ಅವನು ಸುಡಲಿಲ್ಲ. ಅವಳಿಗೆ ಕಾರುಣ್ಯವನ್ನು ತೋರಿದನು (ಸಾಹಿಸ. ೧೪೩). **ತೋಱು** : ೧. ಈಗಳೆನ್ನ ಕಂಡ ಕನಸುಗಳೀ ಯುಗದ ಕಡೆಯೊಳ್ ಪ್ರಜೆಗಳ್ಗೆ ವಿವಿಧೋಪದ್ರವಸೂಚಕಂಗಳಾಗಿ ತೋಱುರ್ಗುಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೨೧ ವ) ; ನವಕೂಟಾಗ್ರಂಗಳೊಳ್ ತೋರ್ಪ ಕಾಂಚನವರ್ಣಾಂಚಿತಪಂಚರತ್ನಮಯ ಶೋಭಾಭಾಸಿಗೆ . . . ಜೈನಗೃಹಾಳಿಗಂದೆಱಗಿದಂ ಸೌಜನ್ಯಕಂದಾಂಕುರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೧೧೯) ; ಮದ್ದುಕಣಿಕೆಯಂ ತಿಂದಂಗೆ ಕಲ್ಲುಂ ಮಣ್ಣುಂ ಮರನುಂ ಪೊಂಬಣ್ಣವಾಗಿ ತೋರ್ಪಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೧೧೫) ; ಕೈವಾಳಮಂ ಬೀಸಿದಂತೆ ಬಟ್ಟಿತ್ತಾಗಿ ತೋರ್ಪುದು ಸೊನ್ನೆ (ಶಮದ. ೧೬ ವೃತ್ತಿ). ೨. ನರಪತಿಯ ಗುಣಾಗುಣದಂತರಮಱಿವುದನಾಳ ಸಿರಿಯ ಲೀಲೆಯೆ ತೋಱುರ್ಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೬೯) ; ಗುಣಮನೆ ತೋರ್ಪಂ ದೋಷದ ಗುಣಂಗಳನೆ ನೆಗಟ್ದು ತೋರ್ಪ ದುರ್ಜನನುಮದೇಂ ಗುಣಗಣನೆಗೆ ತೋರ್ಪಂ ಕೃತಿ ಗುಣದೋಷಪರೀಕ್ಷೆಗಾಱರಾರ್ಬರಾರಿಪರೋ (ಗದಾಯು. ೧-೪೫) ; ಆಗ್ರಹಿಸಿ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಸಮಗ್ರತೆಯಂ ತೋರ್ಪುದಲ್ಲಿ ನೀಂ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೧೯) ; ಜಡರಂ ಕರಮಱಿದು ತಿಳಿಪಲೆಂತೆನೆ ಖರಕರನಂ ಗೂಗೆಗೆಯ್ದು ತೋರ್ಪಂತಕ್ಕುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೪೩) ; ಇನ್ನೀ ಭಕ್ತನ ದೃಢಭಕ್ತ್ಯನ್ನತಿಯಂ ಧರೆಗೆ ತೋರ್ಪೆನೆಂದಾ ಸೋಮೇಶಂ ನಿಲ್ಲದೆ . . . ನಡೆತಂದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೧-೧೦೪).

ತೋರಗೊಡು = ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸು ; ಕಾಣಿಸು : ಅವನು ತನಗಾದ ದುಃಖವನ್ನು ತೋರಗೊಡಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). **ತೋಱಪಡು** = ಕಂಗೊಳಿಸು : ಪೇಱೊಂದು ಕೋಣೆಯುಂಟುಪ್ಪರಿಗೆಯೊಳಲ್ಲಿ ತೋಱಪಟ್ಟೊಂದು ಪಂಕ್ತಿಯೊಳು ನೀಱನು ನೀಱಿಯರಾರೋಗಿಸಿದರು (ಭರತ. ೧೧-೧೧೮). **ತೋಱಿಕೊಡು, ತೋಱಿಸುಡು** = ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡು ; ತೋರಿಸಿಕೊಡಂ : ಮನ್ಮಥ ಮಹೀಭುಜನೋವದೆ ತೋಱಿಕೊಟ್ಟುದೊಂದಾನೆಯ ತನ್ನನಾನೆಗೊಲೆಗೊ[ೞ]ದಪುದೆಂದು ಲತಾಂಗಿ ಬೆರ್ಚಿದಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೫೮) ; ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ತಂದೆನಗೆ ತೋಱಿಕೊಟ್ಟ ಗುರುವೆ ನಮೋ ನಮೋ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೨೩-೪೨); ಪಾರ್ಥನ ತೋಱಿಕೊಡುವೆನು (ಕುಮಾ.ಕ. ೯-೨) ; ತೊಡೆಯಂ ಪೊಯ್ದಾರ್ವ ನೆವದೆ ನೆಱನೀತಂಗೀಯೆಡೆಯೆಂದು ತೋಱಿಕುಡೆ (ಗದಾಯು. ೮-೩೫). **ತೋಱುನುಡಿ** = (ಕುಂದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ) ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಾತನಾಡು,– ಖಂಡಿತವಾಗಿ ನುಡಿ : ನಿನ್ನ ಪೆಡಿರುವಂ ಬದ್ಧಕಲಿತ್ತಪ್ಪುರಲ್ಲೆಂದು ತೋಱಿ ನುಡಿದೊಡೆ (ಪಂಪಾ.ರಾ. ೧೬೮-೩) ; ತೋಱಿ ನುಡಿದರೆ ಭೀಷ್ಮದ್ರೋಣರು ಜಾಱಿಸಿದ ರಣವೆವಗೆ ಸದರವೆ ದೂಱುವವರಾವಲ್ಲ (ಕುಮಾ.ಕ. ೧-೨೪): P ಇದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾ: ಕೈದೋಱು, ಬೆನ್ನುತೋರು, ಮೈದೋಱು ಇತ್ಯಾದಿ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತೋಱು ; ಮಲ. ತೋನ್ನು]

ತೋಱುಂಗೈ (ನಾ). ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುವ ಕೈ; ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಕೈ: ಪಟುವಂ ಪೊಲನಂ ತಿರುಗಿಸಿ ಬಟಲಿಸದಿರು ತೋಱು ದೇವ ತೋಱುಂಗೈಯಂ (ಪಾಸ್ತ.ವಂ. ೧೫-೧೧೨). [ತೋಱು + ಕೈ$_2$ (< ಕಯ್$_2$)]

ತೋಱುಂಬೊಣೆ (ನಾ). (ವ್ಯವಹಾರ ಪತ್ರ ಮುಂತಾದಂವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದು) ಕಾಣಿಸುವ ಹೊಣೆ : ಬಕಾರಕ್ಕೆ – ಬತ್ತುಂಬಯಲ್ . . . ತೋಱುಂ ಬೊಣೆ[ಪಾಠಾಂ. ಳೆ] ಹೇಱುಂಬಳೆ (ಶಮದ. ೧೭೦ ಪ್ರಯೋ).

[ತೋಱು + ಪೊಣೆ$_2$]

ತೋಱುವಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ : ತೋಱುವಲೆ ತೊಟ್ಟಿವಲೆ ಗೂಟವಲೆ ಕಣ್ಣವಲೆ . . . ಮಂದಸಿನವಲೆಯ ಹೊಱಗಳ ಬೇಡವಡೆ ನೆರೆದುದೇನೆಂಬೆನು (ಹಚಕಾ. ೫-೮). [ತೋಱು + ಬಲೆ$_1$]

ತೋಱುಹ (ನಾ). ಕಾಣಿಸುವಿಕೆ ; ತೋರುವಿಕೆ: ಕುರುಡಂಗೆ ಕನ್ನಡಿಯಂ ತೋಱುಹವುಂ ಮೂರ್ಖನಂ ಬುದ್ಧಿವಂತನೋಲೈಸುಹವುಂ ಇವಱೋಪಾದಿ (ಪಂಪಶಂ. ೧೩೬-೧೦). [ತೋಱು + – ಹ$_2$]

ತೋಱೆತ್ತು (ನಾ). ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೂರವಾದ ವನ್ಯಮೃಗಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಲು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾಣುವಂತೆ ಕಟ್ಟುವ ಎತ್ತು ; ದೀಹದ ಎತ್ತು: ಕಾಂತಾರದೊಳು ಮೃಗವ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿ ಮೇಗಾಳಿಯಂ ದೂರದಿಂ ತೋಱೆತ್ತನೊಡ್ಡಿ ಕಿಗ್ಗಾಳಿಯಿಂ ಬಂಡಿಯಿಂದಿಳುಹಿ ಹುಲಿಯ ಹಾರಯಿಸಿ (ಹಚಕಾ. ೫-೩೦). [ತೋಱು + ಎತ್ತು$_2$ (< ಎಟ್ಟು$_1$)]

ತೋಟಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ತೋಟಯ್ಯನ ಮಗ ಮಜ್ಜಿಯ್ಯಂ ದುರ್ವಿನೀತನ ತಮ್ಮ ಬೂತುಗಂ (ಎಕ. XII, ಮಧುಗಿ. ೫೯-೯; ಸು. 950).

[ತೋಟ್ ? + ಅಯ್ಯ$_1$]

ತೋಟೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಮಾರಶರ್ಮ್ಮಣಃ ಪುತ್ರಾಯ ತೋಟೂರ್ವ್ವಾಸ್ತವ್ಯಾಯ (ಎಕ. X, ಗೌರಿಬಿ. ೪೬-೪೫; 762).

[ತೋಟ್ ? + ಊರ್]

△ **ತೋಟ್ಟಲ** ‘ತೋಳ್ವಲ’ ನೋ.

ತೌಂಕಲ್ ‘ತವುಂಕಲ್’ ನೋ.

ತೌಂಟಗೆ ‘ತಿವದಿಗೆ’ ನೋ.

ತೌಂಬುರವೀಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೀಣೆ : ಗೌರೀವೀಣೆಯ ಗೌರವದಿಂದಾ ತೌಂಬುರವೀಣೆಯ ತುಂಬುರರಿಂ ಕಿನ್ನರವೀಣೆಯ ಕಿಂಪುರುಷರಿಂದಂ . . . ಒಪ್ಪಿದತ್ತಾ ಮಹಾಲಿಂಗದಾಸ್ಥಾನಂ (ಹರಿಶ್ಚಂ. ೮-೪೧ ವ). ‘ತುಂಬುರವೀಣೆ’ ಪಠಾ. [ತೌಂಬುರ$_3$ + ವೀಣೆ]

ತೌಕಲ್ ‘ತವುಂಕಲ್’ ನೋ.

ತೌಗೆ ‘ತವುಗೆ’ ನೋ.

ತೌಟಗೆ ‘ತಿವದಿಗೆ’ ನೋ.

ತೌಡಂಗಿ ‘ಚವುಡಂಗಿ’ ನೋ.

ತೌಡಿ ‘ತವುಡಿ$_1$’ ನೋ.

ತೌಡು ‘ತವುಡು’ ನೋ.

ತೌಡುಕುಟ್ಟು ‘ತವಡುಕುಟ್ಟು’ ನೋ.

ತೌತರ್ ‘ತವುತರ್’ ನೋ.

ತೌದಲೆ ‘ತವುದಲೆ’ ನೋ.

ತೌದಲೆಗಾಣಿಸು ‘ತವುದಲೆಗಾಣಿಸು’ ನೋ.

ತೌದೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ: ಬಸದಿಯ ವಸದಲಿ ಪಲವ ಮನೆಗಳ ಮಾಡಿಸಿ ರಿಷಿಹಳ್ಳಿಯೆಂದು ಪೆಸರನಿಟ್ಟು ಮನೆದೆಱೆ ಮದುವೆದೆಱೆ ಊರುಟ್ಟಿಗೆ ತೌದೆ ಸುರಂದು ಕವತ್ತರ್ಸೇಸೆ . . . ಪೊಳಗಾಗಿ . . . ಆಚಂದ್ರಾರ್ಕ್ಕತಾರಂಬರಂ ಸಲ್ಗೆ (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೩೨, ೧೬-೫೯ ; 1069).

P [ಇದು ‘ತಪ್ಪುಡಿ’ ಯಾಅವಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ತೌಬಂದ (ನಾ). ಉಡುವ ಸೀರೆ,–ವಸ್ತ್ರ : ಚಂದ್ರಕಿರಣವು ಪೋಲ್ವ ಚಲ್ವ ಜರತಾರಂಚಿನ ತೌಬಂದನುಟ್ಟು ಚೆಲ್ವಿಕೆಯಾ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದಳು (ತ್ರಿಶ್ಯಾಚಾ. ೧೭). [← ಪಾರ. ತಹ್ಬಂದ್, ತಹಮತ್ = ಲುಂಗಿ]

ತೌಮೊನೆ (ನಾ). ನಾಶಕಾರಿಯಾದ ಮೊನೆ: ಎತ್ತಿದ ನಿನ್ನ ಕಯ್ಯ ನಿಶಿತಾಸಿಯ ತೌಮೊನೆ ಬೆನ್ನ ದಾರನೆತ್ತುತ್ತಿರೆ (ಎಕ. II, ೨೪೦-೨೨ ; ಸು. 1175). [< ತವು$_2$ + ಮೊನೆ$_1$]

ತೌರು ‘ತವುರ್’ ನೋ.

ತೌರುಮನೆ 'ತವರ್ಮನೆ' ನೋ.

ತೌರೂರು 'ತವರೂರ್' ನೋ.

ತೌರ್ಮನೆ 'ತವರ್ಮನೆ' ನೋ.

ತೌರ್ಯತ್ರಿಕ (ನಾ). ವಾದ್ಯ, ನೃತ್ಯ, ಗೀತ ಈ ಮೂರರ ಮೇಳ: ತೌರ್ಯತ್ರಿಕಂ[ಪಾಠಾಂ. ತ್ರಯಂ]ಪೊಣ್ಮಲೆಲ್ಲ್ ಸತತಂದು . . . ಭಕ್ತ ತತಿವೆರಸಂತವುರಕೆಯ್ದಿ ಶಿವಸುಖದೊಳೊಪ್ಪುತಿರ್ದಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೧-೨೦೦): ತೆತ್ಕನೆಯ ಮಾಧುರ್ಯಗಿರಿಶೃಂಗವೆನಿಪೊಂದು ಸುಂದರಂ ಕೇಳ್ದತ್ತು ತೌರ್ಯತ್ರಿಕಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೮೮-೩೮). [ಸಂ.]

ತೌಲನಿಕ (ಗು). ೧. ಪರಸ್ಪರ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡುವ; ತುಲನೆ ಮಾಡುವ; ತುಲನಾತ್ಮಕ. 'ತೌಲನಿಕವಿಧಾನ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ತುಲನೆ ಮಾಡಿದುದು; ತುಲನಾತ್ಮಕವಾದುದು: ಈ ಪರಿಷ್ಕರಣಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ತೌಲನಿಕವಾಗಿ ಪರಿಶೋಧಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಶ್ರೀ ಎಂ. ಆರ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕು (ಜೂನ್ನಕು. ೩೫); ಇವೆರಡನ್ನು ತೌಲನಿಕವಾಗಿ ನೋಡುವವರು ಕನ್ನಡದ ಅಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಲ್ಲ ವೆನ್ನುವುದುಂಟು (ಸಂಶೋಧ. ೩೫). [ಸಂ.]

ತೌಲನಿಕವಿಧಾನ (ನಾ). ತುಲನಾತ್ಮಕವಾದ ಅಭ್ಯಾಸ; ಹೋಲಿಕೆಯ ವಿಧಾನ: ವ್ಯಕ್ತಿ ಲೇಖಕರ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವೆನಿಸಿಕೊಂಡ ತೌಲನಿಕವಿಧಾನ, ಸಾಹಿತ್ಯದೊಡನೆ ನಾವು ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸು ವಾಗ ತುಂಬ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ (ಸಾಹಿತ್ಯ. ೪೦).

[ತೌಲನಿಕ + ವಿಧಾನ]

ತೌಲಿ, ತೌಳಿ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಮೇಷ ಮೊದಲಾಗಿ ಏಳನೆಯ ರಾಶಿ; ತುಲಾರಾಶಿ. 'ತೌಲಿಗೇಹ' ಪರಾ. **ತೌಳಿ**: ಲಲನಾ ವೃಶ್ಚಿಕ ತೌಳಿ ಕುಂಭ ಹರಿಗಳ್ ಶೀರ್ಷೋದಯಂಗಳ್ (ಜಾತತಿ. ೦-೩೯); ಕನ್ನೆ ಮಿಥುನಂ ಮೀನಂ ಮೃಗಂ ಕರ್ಕ ತೌಳಿ ಗವೇಂದ್ರಂ ವರಲಗ್ನಮಾಗಿ ನಿಲೆ ಮಾಟಾನ್ನಂದದಿಂ ಚೌಳಮಂ (ಜೋಶೋಪ. ೨-೩೨).

[ಸಂ. ತೌಲಿನ್]

ತೌಲಿಗೇಹ (ನಾ). = ತೌಲಿ. 'ತೌಲಿಗೇಹೋದ್ಭವ' ಪರಾ.

[ತೌಲಿ + ಗೇಹ]

ತೌಲಿಗೇಹೋದ್ಭವ (ನಾ). ತುಲಾರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು: ಸ್ವಬಂಧು ನಿಕಾಯಕ್ಕುಪಕಾರಿ ತೆತ್ತಿಗನೆನಿಕ್ಕುಂ ತೌಲಿಗೇಹೋದ್ಭವಂ (ಜಾತತಿ. ೧೭-೭).

[ತೌಲಿಗೇಹ + ಉದ್ಭವ]

ತೌವುಡಿ 'ತವುಡಿ₁' ನೋ.

ತೌಸಿತಾಳ (ನಾ). (?): ನಲಿಸೆಟ್ಟಿಗೆ ಮಾಳತಂಗಿಗೆ ಅವರ ಮಗ ಮಂಚಿ ಗೌಂಡ ನಿಲಿಸಿದ ತೌಸಿತಾಳಿಯ ಕಲ್ಲು (ಎಕ. III, ಶ್ರೀರಂಗ. ೩೭-೪ ; ?).

[?]

ತೌಳವ (ಗು). ತುಳುದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ,-ಸೇರಿದ: ಕಾಮುರ್ಗಿಲ ಮುಂಬನಿಗಳೊಳು ವಹಿಲದಲಿ ಕೇರಳ ಜನಪದದ ತೌಳವದ ಕೊಂಕಣ ವಿಷಮವೀಥಿಯಲಿ . . . ಬಂದನು ಕಿರೀಟ (ಕುಜ್ಞಾಲ. ೦೯-೨೦); ಸರೋಂಬುಧಿತೀರವೆ ಶರಣಾಗಿ ಬಾಳ್ವ ಚಾರುರಥಾಂಗ ತೌಳವ ತನುರಕ್ಷಕ ಸೇರುವೆ ಸೊಗಸದೆ ನೋಡು (ಪರ್ವಣಿ. ೧೧-೧೨೭); ಜಯುಜಯ ತೌಳವ ಕಾಯೇ ಮಣಿವೆ ತಂದೆತಾಯುಂದಿರ ಕಾಯೇ (ಗಿರಿವಿಂ. ೪೭-೦).

[<ತುಳುವ₁]

ತೌಳಿ 'ತೌಲಿ' ನೋ.

ತ್ಯಕ್ತ (ಗು). ೧. ತೊರೆದ; ತ್ಯಜಿಸಿದ; ಬಿಟ್ಟ: ಕ್ರೂರಾತ್ಮಂ ತ್ಯಕ್ತವ್ರತ ನಾರ[ಕ್ರ]ಪಟಪ್ರಿಯನಜತ್ಕತಿಯ ತ್ರ್ಯಂಶಂ (ಜಾತತಿ. ೦೯-೩); ತ್ಯಕ್ತಾವಿಲ ದೋಷಮ ಸುವ್ಯಕ್ತಾಂಗಂ . . . ತೊಳಗುತಿರ್ದಂ (ಅನಂಪು. ೦೨-೮೦). (ನಾ). ೨. ತೊರೆದುದು; ತ್ಯಜಿಸಿದುದು; ಬಿಟ್ಟುದು: "ಅವಕೀರ್ಣಂ. ಅವಧ್ವಸ್ತಂ, ತ್ಯಕ್ತಂ, ಉತ್ಸೃಷ್ಟಂ, ಉಜ್ಝಿತಂ – ಈ ೫ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೦೮-೨೯); "ತ್ಯಕ್ತಮವಕೀರ್ಣಮುಪಧ್ವಸ್ತವೆಮನಲು ಬಿಡುಹಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೯-೧೧). [ಸಂ.]

ತ್ಯಜ (ನಾ). ೧. ತೊರೆಯುವಿಕೆ; ಬಿಡುವಿಕೆ: "ಚರಿತಂ ತ್ಯಜವುಂ ನೋಡೆ ವಿಸರ್ಜಾಹ್ವಯ" (ನಾನಾರ. ೭೩). ೨. [ಗಣಿತ] ಕಳೆಯುವಿಕೆ; ವ್ಯವಕಲನ: ರಜತಂ, ರಜಿತಂ, ಉವಿತಂ, ತ್ಯಜಂ . . . ಇಂತಿನಿತುಂ ಕಳೆವುದಕ್ಕೆ ಪೆಸರು (ವ್ಯವಹಾ. ೧೧-೨೦). [ಸಂ.]

ತ್ಯಜಯಿಸು 'ತ್ಯಜಿಸು' ನೋ.

ತ್ಯಜಿಸು, ತ್ಯಜಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಿಡು; ತೊರೆ; ವರ್ಜಿಸು: ಪ್ರಾಣಮಂ ತ್ಯಜಿಸಿದ ಶರಣನಂ ಕಾಣುತಂ (ಬಸವು. ೩೭-೧೮); ಮಹಾಮುನಿಪವ್ರಕಪ್ಪ ದ್ವಿಪರ ವರ್ತನೆಯ ತ್ಯಜಿಸಲೀಸ[ಪಾಠಾಂ. ಭಜಸಲೀಯ] ನಿದೀಗ ಗರುಡಧ್ವಜನ ಬಿರುದು (ತೊರವೆ. ೧-೮-೦೪); ಗರ್ಭಾಣಾಮಪಟ್ಟಿ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಭ್ರೂಣದ ಪೊರೆಯನ್ನು ಕ್ರಮೇಣ ತ್ಯಜಿಸುತ್ತದೆ (ಕೀಟವಿ. ೦೦೪). ೨. [ಗಣಿತ] ಕಳೆ; ವ್ಯವಕಲನಮಾಡು: ತ್ಯಜಿಸು, ಕಳೆ ಇಂತಿನಿತುಂ ಕಳೆವುದಕ್ಕೆ ಪೆಸರು (ವ್ಯವಹಾ. ೧೧-೨೦). **ತ್ಯಜಯಿಸು**: ೧. ರಾಜಭಾಗಂ ತ್ಯಜಯಿಸುವದು ತುಷ್ಣೀರುತಂ ಮೌನಮಕ್ಕುಂ (ನಾನಾರ. ೧೫೬).

[ತ್ಯಜನ + – ಇಸು₃]

ತ್ಯನನಹಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಯ ಹೆಸರು; **P** ಈಗಿನ ಬೌರಿಂಗ್ ಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತ್ಯಾರನಹಳ್ಳಿ: ನಮ್ಮ ನಾಯಕತನದ ತ್ಯನನಹಳ್ಳಿಯ ಅತ್ತಿಕುಣ್ಟೆ ಪೂರ್ವ್ವ (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೨೩; ೧೪-೭ ; ?).

[? + ಹಳ್ಳಿ (<ಪಳ್ಳಿ₁)]

ತ್ಯಾಗ (ನಾ). ೧. ಬಿಡುವುದು; ತೊರೆಯುವುದು; ವರ್ಜನ: ಸತ್ಯ ಶೌಚಸಂಯಮ ತಪಸ್ತ್ಯಾಗಾಕಿಂಚನ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಪರ್ಯಾಪ್ತದಶ ಧರ್ಮಂಗಳುಮಂ ಕೈಕೊಂಡು (ಆದಿಪು. ೭-೩೦ ವ); ಭೋಗಿಗೆ ಲೋಭಿಗೆ ಯೋಗಂ ತ್ಯಾಗಂ ಹಿತಮಾಗದು (ಹಮ್ಮಿರ. ೨-೫). ೨. ದಾನ; ಕೊಡುಗೆ. 'ತ್ಯಾಗಜೀವನ', 'ತ್ಯಾಗಬುದ್ಧಿ' ಪರಾ. ೩. ಬಿಟ್ಟು ಕೊಡುವುದು; ಔದಾರ್ಯ: ತ್ಯಾಗ ಬಲಿದಾನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧರ್ಮವೇ ನಿಜವಾದ ಧರ್ಮ (ಧರ್ಮಸಾ. ೭); ಗವುಡೀ ಹಾಡಿಗೆ ತವುಡೇ ತ್ಯಾಗ (ಗಾದೆ). ೪. [ಜೈನ] ಹದಿನಾರು ಭಾವನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ತ್ಯಾಗತಪಸೀ ಸಮಾಧಿ ವೈಯಾವೃತ್ಯ . . . ಎಂಬ ಷೋಡಶ ಭಾವನೆ ಗಳೊಳು (ಜಾವುಂಪು. ೨೯೦).

ತ್ಯಾಗಜಗಝಂಪ, ತ್ಯಾಗಜಗಝಂಪಿ = ತ್ಯಾಗಗುಣದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾದವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು: ತ್ಯಾಗಜಗಝಂಪನರ್ಥಾಂಗಿ . . . ಮೈಳಲ ಮಹಾದೇವಿಯರ್ (ಎಇ. XIII, ೨೭೦-೮; 1125); ಮಹಾಶಕ್ತಿ ಪ್ರಭಾವಂ ತ್ಯಾಗಜಗಝಂಪಿ ಝಂಪಳಾಚಾರ್ಯ್ಯ (ಎಇ. XVII, ೦೧೮-೯; 1124). **ತ್ಯಾಗಮಾಡು**=ಬಿಡು; ತೊರೆ; ತ್ಯಜಿಸು: ಭಾಸನ ವಾಸವದತ್ತೆ, ಪದ್ಮಾವತಿ, ಬಾಣನ ಮಹಾಶ್ವೇತೆ ಇವರೆಲ್ಲ ಪತಿಗಾಗಿ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ತ್ಯಾಗಮಾಡುವ ದುರ್ಭರ ದೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ... ನಿಸ್ಸೀಮರು (ಧರ್ಮಸಾ. ೭೪). **ತ್ಯಾಗವಿನೋದ** = ದಾನದಿಂದ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಪಡೆಯುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು: ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವೀಲಬ್ಧ ವರಪ್ರಸಾದಂ ತ್ಯಾಗ ವಿನೋದಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೭೦-೧೭ ; 1109); ತ್ಯಾಗವಿನೋದಂ ಬಿರುದ ಮನ್ನೆಯ ಮದನಿವಾರಣಂ . . . ಅರಸುಗೆಯ್ಯುತ್ತುಮಿರೆ (ಕಇ. IV, ೧೧-೦೮ ; 12ನೆಯ ಶತ). [ಸಂ.]

ತ್ಯಾಗಜೀವನ (ನಾ). ಇತರರಿಗಾಗಿ ತನ್ನದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುತ್ತಾ ಬಾಳುವಿಕೆ; ತ್ಯಾಗಪೂರ್ಣವಾದ ಬದುಕು; ಪರೋಪಕಾರದ

ಬಾಳು : ತ್ಯಾಗಜೀವನದಿಂದ ಆತ್ಮಸಂತೋಷವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿದ ಅವನು . . . ಆಸ್ತಿಯ ಮೇಲಣ ಸ್ವಾಮ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ರೈತರಿಗೆ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಹಂಚುವುದೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೫೪).

[ತ್ಯಾಗ + ಜೀವನ]

ತ್ಯಾಗಪತ್ರ (ನಾ). ಯಾವುದಾದರೂ ಅಧಿಕಾರ, ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಬರೆಯುವ ಪತ್ರ ; ರಾಜೀನಾಮೆ ಪತ್ರ : ಇದರ ಪ್ರತಿಭಟನೆಗಾಗಿಯೇ] ೧೯೩೯ರಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪ್ರಾಂತಮಂತ್ರಿ ಮಂಡಲಗಳು ತ್ಯಾಗಪತ್ರ ಕೊಟ್ಟದ್ದು (ಎಚ್ಚಸಾ. ೧೯).

[ತ್ಯಾಗ + ಪತ್ರ]

ತ್ಯಾಗಬುದ್ಧಿ (ನಾ). = ತ್ಯಾಗಮನ : ಭರತಂ ಮಹಾತ್ಮನೆಸೆದನು ದಿವ್ಯ ತೇಜಸ್ವಿ, ತ್ಯಾಗಬುದ್ಧಿಯಾಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೭-೭೯೪).

[ತ್ಯಾಗ + ಬುದ್ಧಿ]

ತ್ಯಾಗಮನ (ನಾ). ಎಲ್ಲವನ್ನು ತೊರೆಯುವ ಮನಸ್ಸು: ನಿರ್ಮಲಿನದಪ್ಪು ತತ್ವಮಾಗದು ತ್ಯಾಗಮನಮಿರದೆ (ನಗಜಾ. ೧೭-೨೩).

[ತ್ಯಾಗ + ಮನ$_1$]

ತ್ಯಾಗಮಯಿ (ನಾ). ತ್ಯಾಗಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದವಳು ; ಉದಾರ ಸ್ವಭಾವದವಳು : ಅವನ ಕಣ್ಣ ಮುಂದೆ ತ್ಯಾಗಮಯಿಯಾದ ರಂಗಸಾನಿ ದೇವತೆಯಂತೆ ಸುಳಿದಂತಾಯಿತು (ರಂಗರಿಪೀ. ೩೭) ; ಇದರ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಗಳಾದ ರಾಜರ್ಷಿ ಜನಕ . . ತ್ಯಾಗಮಯಿ ಮೈತ್ರೇಯಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಿ ಗಾರ್ಗಿ ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ಚಿರಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (ಭಾರದ. ೩೮). [ಸಂ. ತ್ಯಾಗಮಯೀ]

ತ್ಯಾಗಮಾನ (ನಾ). [ಛಂದ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪದ್ಯಜಾತಿ: ತ್ಯಾಗಮಾನ ಅಟತಾಳ (ಸಾರಂಗ. ೧೪) ; ಯಾಲಪದವು ಮತ್ತು ತ್ಯಾಗಮಾನಗಳು ಅಂಶಗಣಾನ್ವಯವಾದ ಉತ್ಸಾಹಲಯದಲ್ಲಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು (ಛಂದೋವಿ. ೨೫೧ ಅಡಿಟಿ). [?]

ತ್ಯಾಗವೀರ (ನಾ). ತ್ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಉತ್ಸಾಹವುಳ್ಳವನು ; ದಾನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದವನು : ಸಾಮಾನ್ಯಜನತೆಯ ಕ್ಷೇಮಸಾಧನೆಗಾಗಿ ತಮ್ಮ ಬಾಳನ್ನೇ ಮುಡಿಪಾಗಿಟ್ಟ ತ್ಯಾಗವೀರರೆಂದೂ ಅವಳಿಗೆ ಮನವರಿಕೆಯಾಯಿತು (ಪುನರು. ೪೯೧). [ತ್ಯಾಗ + ವೀರ]

ತ್ಯಾಗಶೀಲ (ನಾ). ೧. ತ್ಯಾಗಸ್ವಭಾವ : ಧರ್ಮವೀರರ ತ್ಯಾಗಶೀಲವೂ, ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳ ಆನಂದವೂ ವ್ರತಶೀಲರ ಸಂಯಮಶಕ್ತಿಯೂ ಆದ ಯೇಸು ಭಗವಾನ್, ನಮ್ಮನ್ನುದ್ಧರಿಸು (ಪುನರು. ೧೭೮). ೨. ಉದಾರಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು: ಇಂದಿನ ಸಿರಿವಂತರಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಜನ ತ್ಯಾಗಶೀಲರಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ತ್ಯಾಗ + ಶೀಲ]

ತ್ಯಾಗಾಂಗ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಜೀವನ ಮೂರು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ತನುಗುಣವನ್ನು ಅಳಿದ ಸ್ಥಿತಿ : ತನ್ನಲ್ಲಿ ತ್ಯಾಗಾಂಗ ಭೋಗಾಂಗ ಯೋಗಾಂಗ ಸರ್ವಸಮಾಧಾನ ಸುಚಿತ್ರವಿರ್ದು ಮತ್ತೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿಹೆನೆಂಬ ಭ್ರಾಂತು ಭ್ರಾಮರವೇತಕ್ಕೆ (ಪ್ರೋಲಿಮಾ. ೧೯೦-೭೧೫) ; ಮಹಾತ್ಯಾಗಾಂಗವೇ ಸ್ಥೂಲತನುವೆನಿಸಿ ವಿವಿಧ ಭೇದದೊಳಪ್ಪುದಂಗ ತ್ರಯಂ (ಲಶಿಚಂ. ೫೦-೩) ; ಸಂಸಾರಭ್ರಾಂತಿಯು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ತ್ಯಾಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇನೆಯದು ತ್ಯಾಗಾಂಗವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು (ಶಿವಾಸೂ. ೪೮-೭) ; ನ್ಯೂನಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಂಗಸ್ಥಲವು (ಶುದ್ಧ ಜೀವನು) ಯೋಗಾಂಗ, ಭೋಗಾಂಗ, ತ್ಯಾಗಾಂಗವೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಯಿತು (ಭಾರದ. ೨೫೩). [ತ್ಯಾಗ + ಅಂಗ$_2$]

ತ್ಯಾಗಾಂಗಿ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಸಂಸಾರಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು; ತನುಗುಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಏರಿದವನು: ತ್ಯಾಗಾಂಗಿಯಾಗಿ ಶಿವದೀಕ್ಷೆ, ಶಿವಪೂಜೆ, ಶಿವಧ್ಯಾನದ ಮೂಲಕ ಸಂಸಾರಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವನು (ಭಾರದ. ೨೧೭).

[ಸಂ. ತ್ಯಾಗಾಂಗಿನ್]

ತ್ಯಾಗಿ (ನಾ). ೧. (ಎಲ್ಲವನ್ನೂ) ಬಿಡುವವನು ; ವರ್ಜಿಸುವವನು ; ವಿರಾಗಿ: ತ್ಯಾಗಿಗೆ ಯೋಗಿಗೆ ಲೋಭಂ ಭೋಗಂ ಹಿತಮಾಗದು (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೫) ; ತ್ಯಾಗೀ ಗುಣ ಭೋಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದು (ಗಾದೆ). ೨. ಕೊಡುವವನು ; ದಾನಮಾಡುವವನು ; ಉದಾರಿ ; ದಾನಶೀಲ : "ತ್ಯಾಗಿಯುಂ ತಾಂ ಚಾಗಿ" (ಕವಿಕಂ. ೨೭೦) ; ಕವಿ ವಾಗ್ಮಿ ದೀರ್ಘಮುಖಿ ಕಂಠಂ ಧಾರ್ಮಿಕಂ ತ್ಯಾಗಿ . . . ಧನುರ್ಗೇಹಜಂ (ಜಾತತಿ. ೧೭-೯) ; ಭೂವರರೊಳ್ ತ್ಯಾಗಿಗಳಿಲ್ಲವೇ (ಸೋಮೇಶ. ೩೮). [ಸಂ. ತ್ಯಾಗಿನ್]

ತ್ಯಾಜಕ (ನಾ). ಕೊಡುವವನು ; ದಾನಿ : ಭೋಜನದಿ ಪರಮಭೋಜನ ಪರಬ್ರಹ್ಮರಸ ಯಾಚಿಸಲ್ಕೇನಿರ್ಪುದದನುಂಡ ಬಳಿಕ ? ತ್ಯಾಜಕ ತ್ಯಾಗ ಸಂತ್ಯಾಜ್ಯಭೇದಗಳಿರದೆ ರಾಜ ನೀಂ ಜಗಕೆಲ್ಲ (ಮುಂಕುಕ. ೭೫೨). [ಸಂ.]

ತ್ಯಾಜ್ಯ (ಗು). ೧. ಬಿಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ; ವರ್ಜಿಸಲು ತಕ್ಕುದಾದ. ೨. ತ್ಯಜಿಸುವ. ೩. ಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ; ದಾನಮಾಡಲು ಅರ್ಹವಾದ. (ನಾ). ೪. ಬಿಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ; ಬಿಡಬೇಕಾದುದು ; ವರ್ಜ್ಯ : ಯೂಕಾಭೀತಿಯಿಂದಂಬರಂ ಪರಿಹರ್ತವ್ಯಮೆ ಮೇಣಜೀರ್ಣಭಯದಿಂ ಪ್ರಾಜ್ಯಾಜ್ಯಮೋಂ ತ್ಯಾಜ್ಯಮೋ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೯೫); ಗುಣವೂ ಗೌಣವಾದದ್ದಲ್ಲ, ಅದರಂತೆಯೇ ಕರ್ಮವೂ ತ್ಯಾಜ್ಯವಾದದ್ದಲ್ಲ (ಭಾರದ. ೧೧೭); ಶಿಕ್ಷಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಬೆಂಬಲವು ಅದಕ್ಕಿಲ್ಲದೇ ಹೋದರೂ ಅದು ಸರ್ವಥಾ ತ್ಯಾಜ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೮೭). [ಸಂ.]

ತ್ಯಾಜ್ಯವಸ್ತು (ನಾ). ವರ್ಜಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪದಾರ್ಥ ; ಬೇಡವಾದ ವಸ್ತು : ಮನೆಯ ಎಲ್ಲಾ ತ್ಯಾಜ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡಿ ಸದಾ ಶುಚಿಯಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಗೃಹವಿ. ೧೨೯).

[ತ್ಯಾಜ್ಯ + ವಸ್ತು]

ತ್ಯಾಪಿ (ನಾ). ೧. ಗಾರೆ ಕೆಲಸದ ಒಂದು ಸಾಧನ ; ಕರಣಿಗೆ : ನಮ್ಮ ನರ್ಸಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಒಂದು ಅಳತೆ ಕಟ್ಟಿಗೆ, ಉಪ್ಪಾರರ ಗುಂಡು, ತ್ಯಾಪಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದೆವು (ಮೀರಿಮ. ೨೨೩). ೨. ಲೇಪ; ಗಿಲಾಯಿ: ಮಣ್ಣಿನ ತ್ಯಾಪಿಯನ್ನು ಕೆದರಿಸಿ ಅದು ತಿಳಿಯಬಾರದೆಂದು ಸುಣ್ಣ ಬಳಿಸಿದರಂತೆ (ಹೂಅರ. ೧೨೪). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ಥಾಪೀ]

ತ್ಯಾಬೆ (ನಾ). ಗೋಧಿ ಬೆಳೆಗೆ ಬರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ: ತ್ಯಾಬೆ ಕುಂಕುಮ ಇಟ್ಟಂಗಿ ಮೊದಲಾದ ರೋಗಗಳು ಹಾಯದೆ ಧಾನ್ಯಗಳು ದಪ್ಪಾಗಿ ... ಮೂರು ತಿಂಗಳದೊಳಗೆ ಬರುವವು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೫೩). [?]

ತ್ಯಾಮನ (ನಾ). ಸುಂಕ ; ತೆರಿಗೆ (?) : ತೆಂಗೆ ತ್ಯಾಮನದಿಂದ ಲೋಕವ ಮುರಿವರಿನ್ನು (ಕಾಲಸಂ. ೨೨-೫). [?]

ತ್ಯಾರಣ 'ತೇರಣ$_1$' ನೋ.

ತ್ರಪಾಹೀನ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ಲಜ್ಜಾಹೀನವಾದುದು : ಲತಾವೇಷ್ಟನ ವೃಕ್ಷಾಧಿರೋಹಣವೆಂಬ ಯರಡಾಲಿಂಗನಮುಂ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ತ್ರಪಾ[ಪಾಹೀ]ನವೆಂಬ ಯರಡನೆಯ ಅವಸ್ಥೆ (ಕಾಮಶಾ. ೮೪).

[ಸಂ. (ತ್ರಪಾ + ಹೀನ)]

ತ್ರಪು (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲೋಹ ; ಸೀಸ : "ತ್ರಪು ವಂಗಂ ಸೀಸಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೯-೯); ಅತಿವಿಚಿತ್ರತ್ರಪುಮಯಪತ್ರ ಖಚಿತೋಚ್ಚಂಡತಾಳ ಚಾಪದಂಡಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೪೫ ವ); ಧರಿತ್ರಿಪುತ್ರನಿಂ ಹೇಮಮೈಂದವನಿಂದಂ ತ್ರಪು ಕಾಂಸ್ಯವರ್ಗಂ (ಜಾತತಿ. ೪-೧೫). ೨. ತವರ ; ತಗರ : "ಮಧುರಂ ತ್ರಪುವೆನಲು ವಂಗವೆನೆ ತವರವೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೦-೫).

[ಸಂ.]

ತ್ರಪುಸ (ನಾ). (ಸೌತೆ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ : ತ್ರಪುಸ (ಸವತೀಜಾತಿ) . . . ಕೆಂಪುಕುಂಬಳ ಇವು ಕಫ ವಾತಕರ (ಅಷ್ಟಾಂಗ. ೧೬೭-೮೬). [ಸಂ.]

ತ್ರಪುಸೆ (ನಾ). ಸೌತೆಯ ಬಳ್ಳಿ : ಅಂಕುಡೊಂಕಿನ ಅಳ್ಳುಜಳ್ಳಿಯ ತರುವಿನ ಸುತ್ತ ಸುತ್ತುವುದಿದೊ ತ್ರಪುಸೆ (ಗಾಥಾಸ. ೬-೩೪). [ಸಂ. ತ್ರಪುಸ]

ತ್ರಪೆ (ನಾ). ಲಜ್ಜೆ ; ನಾಚಿಕೆ : "ಹ್ರೀ ತ್ರಪಾಹ್ವಯಂ ವ್ರೀಡೆ ಲಜ್ಜೆಯೆನೆ ಮಂದಾಕ್ಷಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧೪-೧೯) ; "ಹ್ರೀ, ಲಜ್ಜಾ, ಅಪತ್ರಪಾ, ವ್ರೀಡಾ, ತ್ರಪಾ, ಮಂದಾಕ್ಷಂ – ಈ ೬ ಲಜ್ಜೆ" (ಹಲಾಯು. ೯೩-೪೧೩). [ಸಂ. ತ್ರಪಾ]

ತ್ರಪ್ಸ್ಯ (ನಾ). ಮಜ್ಜಿಗೆ ; ತಕ್ರ. [ಸಂ.]

ತ್ರಯ (ನಾ). ಮೂರು ; ಮೂರರ ಗುಂಪು. 'ತಾಪತ್ರಯ' ಮರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ರಯಸ್ಥ (ಗು). ೧. ತಟಸ್ಥವಾದ ; ಪಕ್ಷಾತೀತವಾದ : ಚರಿತ್ರ ಲೇಖಕರಿಗೆ ಇರಬೇಕಾದ ತ್ರಯಸ್ಥ ಭೂಮಿಕೆಯನ್ನವರು ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೬). (ನಾ). ೨. ಮಧ್ಯಸ್ಥ ; ನ್ಯಾಯತೀರ್ಮಾನ ಮಾಡುವವನು : ತ್ರಯಸ್ಥರು ಈ ತಂಟೆಯನ್ನು ಬಗೆಹರಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನ ಫಲಿಸಲಿಲ್ಲ (ಮುನಿಲ. ೦೩೬). [ಸಂ.]

ತ್ರಯಿ (ನಾ). ೧. ಮೂರರ ಗುಂಪು ; ಮೂರರ ಸಮುದಾಯ. ೨. = ತ್ರಯೀ : "ಸಾಮಗ್ಯರ್ಜುಸ್ತ್ರಯಂ ತ್ರಯಿಯೆನಿಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩-೧೨) ; ಸರ್ವಬೀಜ ಭೂತಾಧ್ವರ ಗರ್ಭಸ್ಫುರಿತೆಯಾದ ತ್ರಯಿಯುಂ ನೀನೇ (ವಿಷ್ಣುಪು. ೫-೧-೧೧೦). ೩. ಗಂಡ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಗೃಹಿಣಿ. [ಸಂ. ತ್ರಯೀ]

ತ್ರಯಿರಾಶಿಕ (ನಾ). = ತ್ರೈರಾಶಿ: ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ರಾಜಾದಿತ್ಯದ ಗಣಿತದಲ್ಲಿ ತ್ರಯಿರಾಶಿಕ, ಬೆಸ್ತತ್ರಯಿರಾಶಿಕ (ವ್ಯವಹಾ. ೧೧ ಅನುಬಂಧ). [<ಸಂ. ತ್ರೈರಾಶಿಕ]

ತ್ರಯೀ (ನಾ). ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಸಾಮವೇದಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳು: "ಮೂಱು ವೇದಂಗಳುಮಂ ತ್ರಯೀಯೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೩-೮); ತತ್ಸನಯಂ ತ್ರಯೀತ್ರಿಪಥಗಾ ಹಿಮವದ್ಗಿರಿ ಸಚ್ಚರಿತ್ರ ಸಂಪತ್ತಿಯ ಬಿತ್ತು. . . ದೇಚಿರಾಜವಿಪ್ರೋತ್ತಮನಾ ಮಹಾಪುರುಷನಂ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆನ್ನದಿರ್ಪರಾರ್ (ಶಾಸಮಂ, ೨೦೯ ; 1112) ; ವೇದವು ಋಗ್ವೇದ ಯಜುರ್ವೇದ ಸಾಮವೇದ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಮೂರಕ್ಕೂ ಸೇರಿ ತ್ರಯೀ ಎಂದು ಹೆಸರು (ಹಿಂದುಸಾ. ೧೫೬). [ಸಂ.]

ತ್ರಯೀಚೋರ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಕದ್ದವನು; ಹಯಗ್ರೀವನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸ : ಹಯವದನನಾಗಿ ನೀ ತ್ರಯೀಚೋರನನ್ನು ಕೊಂದು ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ದಯಾ ಬೀರಿದೆಯಲ್ಲ (ವಾದಿಕೀ. ೩೭-೫). ೨. ಸೋಮಕನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸ. ☞ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಪುರಾಣಗಳ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ. [ತ್ರಯೀ + ಚೋರ]

ತ್ರಯೀತನು (ನಾ). ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಶರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ಸೂರ್ಯ ; ಆದಿತ್ಯ : "ಆದಿತ್ಯಃ, ಸವಿತಾ . . . ತ್ರಯೀತನುಃ – ಈ ೪೭ ಆದಿತ್ಯನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೭-೩೭) ; "ತ್ರಯೀತನು . . . ಸೂರ್ಯನಕ್ಕುಂ" (ಕುಂಗರಾ. ೧೦-೨). [ತ್ರಯೀ + ತನು]

ತ್ರಯೀಮಯ (ನಾ). = ಮೂರು ವೇದಗಳ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವವನು ; ಸೂರ್ಯ : ತ್ರಯೀಮಯನಂ ನಿತ್ಯೋದಯನುಮಪ್ಪ ಗಭಸ್ತಿಮಾಲಿಗರ್ಘ್ಯಮನೆತ್ತಿ (ಶಂಚತಂ. ೨೬೬-೫). [ಸಂ.]

ತ್ರಯೋದಶ (ಗು). ೧. ಹದಿಮೂರನೆಯ. (ನಾ). ೨. ಹದಿಮೂರು : ಬಳಿಯಂ ಸಂಜ್ವಳನಕಷಾಯಚತುಷ್ಕನೋಕಷಾಯನವಕನಾಮತ್ರಯೋದಶಪ್ರಕೃತಿಗಳನರಿದು (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೧೧೧ ವ) ; ಪರಿಗೃಹೀತ ದಶವಿಧ ಶ್ರಮಣ ಧರ್ಮನುಂ . . . ತ್ರಯೋದಶವಿಧ ಕ್ರಿಯಾನಿರತನುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೫-೨೫). [ಸಂ.]

ತ್ರಯೋದಶಿ (ನಾ). ಚಾಂದ್ರಮಾನ ತಿಂಗಳ ಎರಡೂ ಪಕ್ಷಗಳ ಹದಿಮೂರನೆಯ ದಿನ : "ತೇರಸಿಯೆ ತ್ರಯೋದಶಿ" (ಚತುನಿ. ೬೪) ; ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ತ್ರಯೋದಶಿ . . . ನವಮಿಯೆಂಬವೇ ಸರಣಿಯಿಂ ಷಡ್ಜಾದಿ ಸ್ವರೋತ್ಪತ್ತಿ ತಿಥಿಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೧). [ಸಂ. ತ್ರಯೋದಶೀ]

ತ್ರಯೋಭಾಗ (ನಾ). ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ: ಬೆನಕಂಗೆ ತಾರಕಾರಿಗೆ ಎನಗೆ ನೀವೆಂದು ಧನಮುಳ್ಳುದಂ ತ್ರಯೋಭಾಗವಾಗಿರಲೆಂದು ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟಲ್ಲದಾರೋಗಿಸಲ್ಕಾನೀಯೆ (ಸಂಬರ. ೧೭-೯೩). ☞ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಅಬದ್ಧರೂಪ. [<ಸಂ. ತ್ರಿಭಾಗ]

ತ್ರಸ (ಗು). ೧. ಚಲಿಸುವ ; ಸರಿಯುವ ; ಚರಿಸುವ. (ನಾ). ೨. (ಎರಡು ಅಥವಾ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನುಳ್ಳ) ಚಲಿಸುವ ಜೀವ ; ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿ : "ತ್ರಸಮಕ್ಕುಂ ಜೀವನಿಕಾಯಂ ಜಂಗಮಮಾವಿರ್ಭೂತ ಪ್ರಧಾನ ಚೈತನ್ಯಗುಣಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೮-೨) ; ತ್ರಸವೆನೆ ಚರಿಸುವ ಜೀವಂ (ತ್ರಿಲೋಕ. ೯). ೩. [ಜೈನ] ತ್ರಸನಾಮಕರ್ಮದ ಉದಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಎರಡು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು, ಐದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಜೀವ: ತ್ರಸ ಸ್ಥಾವರ ಯೋನಿಗಳೊಳು ಪಲಕಾಲಂ ತೊಳಲ್ದು (ಚಾವುಂಪು. ೩೪೬-೧೪) ; ಕೇವಲಗಮ್ಯಂ ತ್ರಸಮುಂ ಸ್ಥಾವರಮುಂ . . . ಇರ್ದುವು ಜೀವದ್ರವ್ಯಂಗಳಿಂ ಜಗತ್ತ್ರಯ ಮಧ್ಯಂ (ಅಜಿಪು. ೧೦-೩೭) ; ತ್ರಸಮೆನಿಕುಂ ದ್ವೀಂದ್ರಿಯದಿಂ ಪೆಸರ್ಗೊಳೆ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಂಬರಂ ಕ್ರಮದಿಂದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೭-೧೨). ೪. ಹುಳು ; ಕ್ರಿಮಿ ; ಕೀಟ : "ತ್ರಸ ಲಾಕ್ಷಂ ಕ್ರಿಮಿಯೆಂದಕ್ಕು" (ನಾನಾರ. ೧೨೨) ; ಹಸಿದ ದಿಂಡುಕಂಗೆ ಭಕ್ತಂಗೆ ಎಸಕದ ಧ್ಯಾನ ಉಂಟೇ ಅದು ತನ್ನ ಹಸಿವಡಗುವನ್ನಕ್ಕ ತ್ರಸಗಳು ಬಂದು ಸೇರುವನ್ನಕ್ಕ ಹುಸಿಧ್ಯಾನದಿಂದ ಜೀವದ ಅಸುಗಳ ಕೊಂಬವು (ಬೋಳೆಮೂ. ೫೭-೨೩೮) : ತ್ರಸಮಂ ಕರಿಪತಿ ಪರಿರಕ್ಷಿಸುವುದದೇನರಿದೆ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೫-೫೯) ; ಧರಣಿಯೊಳು ದ್ವೀಪಾದ್ರಿಗಂಗಾಶರಧಿಪಕ್ಷಿಮೃಗತ್ರಸಂಗಳ ವಿರಚಿಸಿದರೊಲವಿಂದ (ಶಂಕೆದಾ. ೪-೨೯). ೫. ಕಾಡು ; ಅರಣ್ಯ. [ಸಂ.]

ತ್ರಸಕಾಯ (ನಾ). ೧. [ಜೈನ] ಚಲಿಸುವ ಶರೀರ : ನಾರಕರ್ಗೆ ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಗುಣಸ್ಥಾನಮುಂ ... ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯತ್ವಮುಂ ತ್ರಸಕಾಯಮುಂ . . . ನೀನವಶ್ಯಂ ಮಾಡೆ ಪಡುಗುಂ (ಜಸಾರ. ೧೭೪). ೨. ಚಲಿಸುವ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿ : ಅಲ್ಲಿಯುಂ ತ್ರಸನಾಮ ಕರ್ಮೋದಯವಶಂಗಳ್ ತ್ರಸಕಾಯಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೦-೬೧ ವ). [ತ್ರಸ+ಕಾಯ]

ತ್ರಸಕಾಯಿಕ (ಗು). ೧. ತ್ರಸಜೀವಿಗಳ ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. (ನಾ). ೨. = ತ್ರಸಜೀವ : ಕಾಯಾನುವಾದದಿಂ ತ್ರಸಕಾಯಿಕಂಗಳ್ಗೆ ಮೂಱುಮೊಳವು (ತಸೂವ್ಯ. ೧೧) ; ತ್ರಸಕಾಯಿಕಂಗಳ ಗಣನಂ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯ ಸಂಖ್ಯಾಸಮಾನಂ (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೨೨). [ತ್ರಸ + ಕಾಯಿಕ]

ತ್ರಸಘಾತ (ನಾ). [ಜೈನ] ತ್ರಸಜೀವಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು,–ನಾಶ ಮಾಡುವುದು : ಅಲ್ಲಿ ತ್ರಸಘಾತಮೆಂಬುದು ತ್ರಸಂಗಳಂ ಕೊಂದೊಡಲ್ಲದೆ ಮಧುಮಾಂಸಮಿಲ್ಲಪ್ಪುದಱಿಂದವಂ ಸದಾಕಾಲಂ ವರ್ಜಿಸುವುದು (ಜಸಾರ. ೩೧೬). [ತ್ರಸ + ಘಾತ]

ತ್ರಸಜೀವ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಂಚರಿಸುವ ಜೀವ ; ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿ : ಸ್ಪರ್ಶನರಸನಘ್ರಾಣಚಕ್ಷುಶ್ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯ ಸಮನ್ವಿತಂಗಳಪ್ಪ ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಂಗಳುಮೆಂದಿಂತು ತ್ರಸಜೀವಂಗಳ್ ಚತುರ್ವಿಧಮಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೬೩ ವ). [ತ್ರಸ + ಜೀವ]

ತ್ರಸಜೀವಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಚಲನೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿ; ಜಂಗಮ; ಎರಡು ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಜೀವಿಗಳನ್ನು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಚಲನಶಕ್ತಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ತ್ರಸಜೀವಿಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದೆ (ತತ್ವಪ್ರ. ೧೪೬). [ತ್ರಸ + ಜೀವಿ$_1$]

ತ್ರಸನ (ನಾ). ೧. ಭಯ; ಹೆದರಿಕೆ. ೨. ಕಳವಳ; ಆತಂಕ. ೩. [ಕಾವ್ಯವಿ] ಸಂಚಾರೀಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಧೃತಿನಿದ್ರಾವೇಗಶಂಕಾ ತ್ರಸನಚಪಲತಾಲಸ್ಯ . . . ಇವಿಂತೆಯ್ದು ಸಂಚಾರಿಭಾವಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೬೯೫). [ಸಂ.]

ತ್ರಸನಾಮ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹದಿಮೂರು ಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತ್ರಸ ಕಾಯದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮ: ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯ ಜಾತಿ ತ್ರಸನಾಮ ಶುಭಾಶುಭೋದಯ ಪರ್ಯಾಪ್ತ . . . ತೀರ್ಥಕರ ನಾಮಂಗಳೆಂಬ ಪದಿಮೂಱುಂ ಪ್ರಕೃತಿಗಳುಮಂ ನಿರ್ಮೂಲಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೬-೪೯ ವ); ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯ ಜಾತ್ಯಾನುಪೂರ್ವೀತ್ರಸನಾಮ ಬಾದರ ಪರ್ಯಾಪ್ತ ಶುಭಗಾದೇಯ ಯಶಸ್ಕೀರ್ತಿ ತೀರ್ಥಂಕರ ನಾಮೋಚ್ಚೈರ್ಗೋತ್ರಂಗಳೆಂಬ ಪದಿನಾಱುಂ ಪ್ರಕೃತಿಗಳುಮೊರ್ಮೆಯೆ ನಿರ್ಮೂಲವಾಗೆ (ಶಂಕಾಮಾ. ೧೬-೮೦ ವ). 'ನಾಮಕರ್ಮ' ಪರಾ. [ತ್ರಸ + ನಾಮ]

ತ್ರಸನಾಳ (ನಾ). [ಜೈನ] ತ್ರಸಜೀವಿಗಳು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ: ಅಧೋಲೋಕಂ ಮಧ್ಯಮಲೋಕಮೂರ್ಧ್ವಲೋಕಂ ಕ್ರಮದಿಂ ತ್ರಸನಾಳಮೇಕ ರಜ್ಜುಪ್ರಮಿತಂ (ಅಜಿಪು. ೬-೫೬); ಸಮಚತುರಸ್ರಂ ತ್ರಸನಾಳಮೇಕರಜ್ಜು ಪ್ರಮಾಣನಿಯತಂ ಮೂಲಾಗ್ರಮನೆಯ್ದಿ . . . ಮಧ್ಯದೊಳೆಕರ್ಣಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧-೫೮); ಚತುರಸ್ರಂ ತ್ರಸನಾಳವೊಂದೆ ನಿಜರಜ್ಜುಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದಾ ತ್ರಿಲೋಕತಳಾಗ್ರಂಬರಮೆತ್ತಿನಿಂದ ಮಣಿಗಂಬಂಬೊಲ್ ಬೆಡಂಗಾದುದು (ಧರ್ಮನಾ. ೨-೫); ಒಂದು ರಜ್ಜುವಿನ ವಿಸ್ತಾರದಿ ತ್ರಸನಾಳ ಸಂದಿಹುದು ಊರ್ಧ್ವಾಧೋಸ್ಥಿತಿಗೆ (ಅನಂತ. ೧-೫೪). [ತ್ರಸ + ನಾಳ (= ನಾಲ)]

ತ್ರಸನಾಳಿ (ನಾ). = ತ್ರಸನಾಳ: ಇಂಥ ಲೋಕದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬುಡದಿಂದ ತುದಿಯವರೆಗೆ, ಮರದಲ್ಲಿ ತಿರುಳು ಇರುವಂತೆ ಒಂದು ರಜ್ಜುವಿನಷ್ಟು ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಚೌಕವಾಗಿಯೂ ತ್ರಸನಾಳಿ ಇರುತ್ತದೆ (ಜೈನಪ. ೪೪೭). [ತ್ರಸ + ನಾಳಿ (= ನಾಲಿ)]

ತ್ರಸರ (ನಾ). ೧. ದಾರವನ್ನು ಸುತ್ತುವ ಅಟ್ಟೆ; ನೇಯಿಗೆಯ ಲಾಳಿ: "ತ್ರಸರಃ, ಸೂತ್ರವೇಷ್ಟನಂ – ೨ ನೇಯಿಗೆಯವರು ನೂಲು ಸುತ್ತುವ ಅರಟೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೬೮). ೨. "ಜೇಡರು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಸುತ್ತಿದ ನೂಲು" (ಗಂಗಾಮು. ೧೫೯). [ಸಂ.]

ತ್ರಸರೇಣು (ನಾ). (ಕಿಟಕಿ ಅಥವಾ ಹೆಂಚಿನ ಸಂದಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ) ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಧೂಳಿನ ಕಣ; Fಒಂದು ಅಳತೆಯ ಪ್ರಮಾಣ; ಮೂರು ಅಥವಾ ಆರು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧೂಳಿನ ಕಣ: ಎಂಟು ಪರಮಾಣುಗಳು ಕೂಡಲೊಂದು ತ್ರಸರೇಣುವೆನಿಸುವದು (ವಿವೇಕ. ೩೦೦); ಎರಡು ಪರಮಾಣುಗಳೆಂದರೆ ಒಂದು ಅಣು, ಮೂರು ಅಣುಗಳೆಂದರೆ ಒಂದು ತ್ರಸರೇಣು (ಛಾಮೃತ. ೮೯); ಎಂಟು ತ್ರುಟರೇಣುಗಳಿಂದ ಒಂದು ತ್ರಸರೇಣು (ಜೈನಪ. ೩೦೬). [ತ್ರಸ + ರೇಣು]

ತ್ರಸಿತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು: ವಕ್ರಾಂತ ತ್ರಸಿತ ಅವಕ್ರಾಂತ . . . ತತ್ಸಂಬಂಧಿ ಶ್ರೇಢೀಬಂಧ ಪ್ರಕೀರ್ಣಕ ವಿಕಲ್ಪದಿಂ ತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷ ಬಿಲಂಗಳಪ್ಪುವು (ತತ್ತ್ವಸ್ತ್ರ. ೧೨೦). [<ಸಂ. ತ್ರಾಸಿತ]

ತ್ರಸೆ (ನಾ). ಕಾಡು; ಅರಣ್ಯ: ತಿಂಮಯ್ಯಸೆಟ್ಟಿ ಮಾಡಿ ಧರ್ಮ ಭೇರಿ ಜೇಗಟೆ ಕೇಸ ಕಂಚು ಮುಟಗೆ ಮಾಡಿದು ಮುಗುವಿನ ಪೊಳಗೆ ತ್ರಸೆಯಲಿ ಅಂತಭಟ ಸಿದಪ್ಪಭಟನವರ ಮೂಲದ ಬಾಳ ಮೇಲೆ . . . ಕೊಟ ಕಾಟಿಹೊಂನು ೧೧೦ (ಸೌಇಇ. IX-11, ೪೭೧-೪೮; 1482). [ಸಂ. ತ್ರಸ]

ತ್ರಸ್ತ (ಗು). ೧. ಹೆದರಿದ; ಅಂಜಿದ. ೨. ಕಳವಳಗೊಂಡ; ಗಾಬರಿಗೊಂಡ. (ನಾ). ೩. ಅಂಜುಬುರುಕ; ಭೀರು: "ಭೀರುಕರಂ ಕಾತರಂ ಭಯಸ್ಥಂ ತ್ರಸ್ತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧೮-೧೨); "ಭೀರು ಭೀತಂ ಹಂದೆ ದರಿತನಾ ಕಾತರಂ ತ್ರಸ್ತನಾ ಚಕಿತನೆನೆ ಹೇಡಿಗಭಿಧಾನಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೯-೧೩); ಭವದೀಯಬಲವಿಜೃಂಭಿತರವದಿಂ ತ್ರಸ್ತನೆನಧೀಶ ಬಂದಂ ಕಾಣಲ್ ಭವದಂಘ್ರಿಸರೋಜಮಂ (ಆದಿಪು. ೦೩-೨೮); ಅತಿತ್ರಸ್ತನಾಗಿ ಮುಂದುಗಾಣದೆ ವಿಹ್ವಲನಾಗಿ ತೊಳಲುತ್ತುಂ ಕಟಕದ ನಡುವನೆಯ್ದೆ ಬರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ಕಾದಂಬ. ೪೩೬); ಅನವಶ್ಯಕ ಜಗಳದ ಮಾತುಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ ತ್ರಸ್ತನಾಗಿ ನಾನೇ ಸುಮ್ಮನಾದೆ (ಕಾಗಿಳ. ೧೦೦). ೪. [ನಾಟ್ಯ] ಮುಖ್ಯವಾದ ಮೂವತ್ತಾರು ದೃಷ್ಟಿಚಲನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಬಿದರ್ಪಲರ್ಪ ತಾರೆ ತಿರುಪಮನೊದವಿದ ಪುಟಮಾಗಿ ತೋಱೆ ತ್ರಸ್ತಮೆನಿಕ್ಕುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೩-೩೬); ಉಳಿದ ೨೦ ನೋಟಗಳು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಯುಕ್ತವಾದುವುಗಳು: ೧. ಶೂನ್ಯ ... ೧೯. ತ್ರಸ್ತ, ೨೦. ಮದಿರ (ಅಭಾನ್ಯ. ೪೫). ೫. [ಜೈನ] ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು: ತ್ರಸ್ತ ವಕ್ರಾಂತ ತ್ರಸಿತ . . . ತತ್ಸಂಬಂಧಿ ಶ್ರೇಢೀಬಂಧ ಪ್ರಕೀರ್ಣಕ ವಿಕಲ್ಪದಿಂ ತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷ ಬಿಲಂಗಳಪ್ಪುವು (ತತ್ತ್ವಸ್ತ್ರ. ೧೨೦). [ಸಂ.]

ತ್ರಸ್ತರಿ (ನಾ). ಪರಿಹಾಸ; ಮೂದಲಿಕೆ. 'ತ್ರಸ್ತರಿಯಾಡು' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತೆಲು. ತ್ರಸ್ತರಿ]

ತ್ರಸ್ತರಿಯಾಡು (ಕ್ರಿ). ಪರಿಹಾಸ ಮಾಡು; ಮೂದಲಿಸು: ಸುರಭೂರುಹ ಮುಮನಗ್ಗದ ಸುರಭಿಯುಮಂ ಚಾಗಗುಣದೊಳಿಮ್ಮರಸಂ ತ್ರಸ್ತರಿಯಾಡುವಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೨೦೭). [ತ್ರಸ್ತರಿ + ಆಡು$_1$]

ತ್ರಸ್ತಾಭಿಭೂತ (ನಾ). ಭಯಗೊಂಡವನು; ಹೆದರಿದವನು: ಕಳ್ಳರೆಂದು ಪುಯ್ಯಲಿಟ್ಟಾಗಳನಿಬರುಂ ತ್ರಸ್ತಾಭಿಭೂತ[ಪಾಠಾಂ. ತ್ರಸ್ತಾಭೀತ]ರಾಗಿ ಪಟ್ಟನೆ ಪಾಱಿಯೋಡಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೮-೨೫). [ತ್ರಸ್ತ + ಅಭಿಭೂತ]

ತ್ರಸ್ತಾಲಸ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಒಂಭತ್ತು ಸ್ಥಾನಕಗಳಲ್ಲೊಂದು; P ಗ್ಲಾನಿ, ಮದ, ವ್ಯಾಧಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸುವ ಭಂಗಿ: ಸ್ವಸ್ಥ ಮಂದಾಲಸ ಕ್ರಾಂತ ವಿಷ್ಕಂಭಿತ ಉತ್ಕಟ ತ್ರಸ್ತಾಲಸ ಜಾನುಗತ ಮುಕ್ತಜಾನು ವಿಮುಕ್ತ ಈ ಒಂಬತ್ತು ಕುಳ್ಳಿರ್ದ ಸ್ಥಾನಕಂಗಳ್ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೭-೦೨ ವ); ತ್ರಸ್ತಾಲಸ: ಕೈಗಳನ್ನು ಜೋತು ಬಿಟ್ಟು ಆಲಸ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿ, ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕಡೆದ ನೊರೆಯಂತೆ ಸುತ್ತಿಸುವುದು. ಹಾನಿ, ಗ್ಲಾನಿ, ಮದ, ವ್ಯಾಧಿ, ಮೂರ್ಛೆ, ಭಯ ಇವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಇದನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸಬೇಕು (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೩೩೨ ಗದ್ಯಾನುವಾದ). [ತ್ರಸ್ತ + ಅಲಸ]

ತ್ರಸ್ತಾಲಸಕ (ನಾ). = ತ್ರಸ್ತಾಲಸ: ಎರಡುಂ ಕೈಗಳ್ ಪಸರದಿಸಿರೆ ತನು ಜಡನಾಗಿ ಕಣ್ಗಳೆರಡುಂ ಮಥಿಸಿದ ನೊರೆಯಾಗಿ ತಿರುಗಲದು ತಾಂ ತರುಣೀ ತ್ರಸ್ತಾಲಸಕದ ತಾಣಮೆನಿಕ್ಕುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೭-೩೭). [ಸಂ.]

ತ್ರಸ್ತೆ (ನಾ). ಕಳವಳಗೊಂಡವಳು. [ಸಂ. ತ್ರಸ್ತಾ]

ತ್ರಸ್ನು (ನಾ). ಹೆದರುವ ಸ್ವಭಾವದವನು; ಅಂಜುಬುರುಕ; ಭೀರು: "ತ್ರಸ್ನುಃ, ಭೀರುಃ, ಭೀರುಕಃ, ಭೀಲುಕಃ–೪ ಹೆದರುವವನ ಪೆಸರು, ಭಯಪಡುವ ಪರಿಕಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೨೯). [ಸಂ.]

ತ್ರಾಟಕ (ನಾ). (ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಬರುವವರೆಗೂ) ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡುವಿಕೆ: ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುಗಳನು ಸ್ಥಿರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂ ಕಂಬನಿ ಬರುವ ಪರಿಯಂತರ ನೋಡೂದು ತ್ರಾಟಕವೆನಿಸೂದು (ಶಿವಪ್ರ. ೭-೭). [?]

ತ್ರಾಟಕಿ 'ತಾಟಕಿ' ನೋ.

ತ್ರಾಟಕೆ 'ತಾಟಕಿ' ನೋ.

ತ್ರಾಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೊಡೆ; ಬಡಿ; ತಾಟಿಸಂ: ಪರ್ಮಾವಜಿತು ತ್ರಾಟಿಸುವಾಗ ಶ್ರೀವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪೂಜೆಯು ಹೋಯಿತಲ್ಲೋ (ಪ್ರಸಕೀ. ೭೭-೦). ೨. ಚಪ್ಪರಿಸು; ತಟ್ಟು: ಕುದುರೆಯ ನೆರೆಯ ತ್ರಾಟಿಸಲಾನಂದದಿ ಸೆಟ್ಟಿಯ ಪುರಕೆ (ಕರ್ಕಕಾ. ೧೭-೯೦). [<ತಾಟಿಸು]

ತ್ರಾಡ (ನಾ). ಶಬ್ದ; ಸಪ್ಪಳ; ರವ: "ರವಂ ತ್ರಾಡವಾಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೭-೧೭). [<ಸಂ. ತಾಡ]

ತ್ರಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೊಡೆ; ಬಡಿ: ತ್ರಾಡಿಸುವ ಭೇರಿಗಳ ರಭಸದೊಳೀಡಿರಿವ ಹರುಷದಲಿ ತೇಜೋವತಿಯನೊಳಪೊಕ್ಕ (ಅಂಬಿಕಾ. ೮-೧೫); ಘೋಟಕಗಳನ್ನೇರಿ ನಿಜಕರಕಲಿತ ಕಶೆಗಳಿಂ ತ್ರಾಡಿಸ [ಪಾಠಾಂ. ತಾಡಿಸ]ಲ್ (ಪಂಕಾರಾ. ೧-೭-೮). [<ತಾಡಿಸು]

ತ್ರಾಣ (ನಾ). ೧. ಕಾಪು; ರಕ್ಷಣೆ; ಪಾಲನೆ: ಪರಿಜನಪ್ರಾಣ ತ್ರಾಣಾಕುಲವಾಕಿಯಪ್ಪೆನ್ನ ಬಿನ್ನಪವಂ ದೇವರವಧಾರಿಸಿ ಪ್ರಸಾದಂಗೆಯ್ವುದು (ಕಾದಂಅ. ೩೭೯). ೨. ಶಕ್ತಿ; ಬಲ; ಕಸುವು; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ: ದಪ್ಪವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾದರೂ ಒಬ್ಬನು ತ್ರಾಣವಿಲ್ಲದೇ ಇಹನು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೨೦); ಉರುತರ ತ್ರಾಣದೊಳ್ ಜಯದೊಳ್ ಚಮತ್ಕೃತಿಯೊಳ್ ... ಪಂಥದೊಳ್ ಕಾಣೆನವರಿರ್ವರ್ಗೆ ಸಮರಾದ ಕಲಿಗಳಂ ಕ್ಷೋಣಿಯೊಳ್ (ಜೈ ಮಿ ಭಾ. ೨೨-೧೨); ಕಾಣಲೊಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ತ್ರಾಣವನು ನೆಚ್ಚಿ ನಂಬಿ ಜಾಣತನವನ್ನು ತೋರ್ಪುದರೆ ಗುರುಮುಖವ ಕಾಣದೆ ಹೋಹ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೭); ತ್ರಾಣಗಳನು ತೋರಿಸಿ ಪಾರಿಸುವ ಭೂರಿ ದಾರುಣವೀರ ಧೀರ ಶೌರ್ಯೋದಾರ್ಯ . . . ಕಾವಮಾಂಧಕಾರಗೃಹದಿ ಸೇರಿಸಿದ ಮಾರನೆಷ್ಟೊಂದು ವೀರನರರೆ (ಸೌಗಂಧಿ. ೭೪-೦); ಅತ್ರಿಋಷಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ದಿನ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಲಸಿಕೆಯಾಯಿತು. ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ತ್ರಾಣವಿಲ್ಲದೇ ಹೋಯಿತು (ನೀತಿಚಿಂ. IX, ೧೭); ತ್ರಾಣವಿದ್ದವನ ಸಂಗಡ ಹೋಗಿ ತಾಟಿಸಿಕೊಂಡ (ಗಾದೆ). ೩. ರಕ್ಷಾಕವಚ. 'ತನುತ್ರಾಣ', 'ಶಿರಸ್ತ್ರಾಣ' ಪರಾ. ೪. ರಕ್ಷಕ; ಪಾಲಕ. ೫. ಸರಕಿನ ಭಾರ ಹೊರುವ (ಹಡಗಿನ) ಶಕ್ತಿ: "ತ್ರಾಣವೆನೆ ಸರಿ" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೧-೫). [ಸಂ.]

ತ್ರಾಣಂಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಬಲವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು; ಶಕ್ತಿಗುಂದು: ಸುಖ ಬಂದಡೆ ಸಪ್ರಾಣಿಸುವೆ ದುಃಖ ಬಂದಡೆ ತ್ರಾಣಂಗೆಡುವೆಂ (ಶಂಕಕಂ. ೨೫). [ತ್ರಾಣ + ಕೆಡು$_1$]

ತ್ರಾಣಗುಂದಿಸು (ಕ್ರಿ). ಶಕ್ತಿಗುಂದುವಂತೆ ಮಾಡು; ಶಕ್ತಿಗುಂದಿಸು: ಜವಗೆಡಿಸು=ತ್ರಾಣಗುಂದಿಸು (ಗಂಗಾಮು. ೧೩೮). [ತ್ರಾಣ + ಕುಂದಿಸು]

ತ್ರಾಣಗುಂದು (ಕ್ರಿ). = ತ್ರಾಣಂಗೆಡು: (+). [ತ್ರಾಣ + ಕುಂದು$_1$]

ತ್ರಾಣಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಬಲಿಷ್ಠವಾಗು; ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು: (+). [ತ್ರಾಣ + ಕೊಳ್ಳು$_1$ (<ಕೊಳ್$_1$)]

ತ್ರಾಣಪುಷ್ಟಿ (ನಾ). ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸತ್ತ್ವ: ಹಸುವಿನ ಹಾಲಿನಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಾಣಪುಷ್ಟಿ ಎಮ್ಮೆಯ ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ (ಹೇಮಾಶೀ. ೭೭). [ತ್ರಾಣ + ಪುಷ್ಟಿ]

ತ್ರಾಣಿ (ನಾ). ೧. ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಳ್ಳವನು; ಬಲಶಾಲಿ: "ಬಲಿಷ್ಠಃ, ಬಲಶಾಲಿಃ=ತ್ರಾಣಿ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೪೭); ಕೇಣವನು ಕಳೆಯುವುದು ತ್ರಾಣಿಯೆಂದೆನಿಸುವದು ಕ್ಷೋಣಿಮಾರ್ಬಲವ ಗೆಲ್ಲುವುದು ಪುಣ್ಯದತ್ರಾಣ ಕಾಣಯ್ಯ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೭೦೪); ಕೂಸಿಗಿಂತ ತ್ರಾಣಿಯಲ್ಲ ಪಾಪ! ರಾಯರು (ಮಾಂದಳಿ. ೩೧-೧೧); ತೊಟ್ಟಿಲಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಕೂಸು . . . ನಡೆದಾಡುವಷ್ಟು ತ್ರಾಣಿಯ ದಾಗ (ಹೊಸಕ್ಕ. ೭೭). ೨. ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡುವಂತಹುದು: ತ್ರಾಣಿಗಳತ್ಯಧಿಕ ವರಶ್ರೇಣಿಗಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೧೦-೫೭). [ಸಂ. ತ್ರಾಣಿನ್]

ತ್ರಾತ$_1$ (ನಾ). ರಕ್ಷಿಸುವವನು; ರಕ್ಷಕ: ಹುಟ್ಟುಗುರುದಿಯನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದಾತನಿಗೆ ವಿಶ್ವದ ತ್ರಾತನಿಗೆ ನನ್ನ ನಮಸ್ಕಾರ (ಚಿಂತನ. ೭೫-೨೭). [ಸಂ. ತ್ರಾತೃ]

ತ್ರಾತ$_2$ (ನಾ). ಕಾಪಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು; ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದು: "ತ್ರಾಣಂ ತ್ರಾತಂ (ಸಮಂತು) ರಕ್ಷಿತಮವಿತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೫-೪೩): ೨. ರಕ್ಷಣೆ; ಪಾಲನೆ: "ತ್ರಾತಂ, ತ್ರಾಣಂ, ರಕ್ಷಿತಂ, ಅವಿತಂ, ಗೋಪಾಯಿತಂ, ಗುಪ್ತಂ–೬ ಪೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೫೨). "ತ್ರಾತಂ, ತ್ರಾಣಂ . . . ತ್ರಾಯಂ, ಈ ೫ ಪಾಲನೆ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೧೨೯). [ಸಂ.]

ತ್ರಾಪುಷ (ಗು). ೧. ತವರದಿಂದ ಮಾಡಿದ. (ನಾ). ೨. ತವರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾತ್ರೆ. [ಸಂ.]

ತ್ರಾಯಂತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಸಸ್ಯ; ನೀರಾಮೆ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಬೇರು: ತ್ರಾಯಂತಿ = ತ್ರಾಯಂತಿಯ ಚೂರ್ಣಕವುಂ . . . ಎಂಬಿವುಗಳಿಂದಂ ... ಕೊರಳಿಂದ ಮೇಲಪ್ಪ ವಿಕೃತಿ, ಪಿತ್ತಂಗಳುಂ, ಮಾಣ್ಬುವು (ವಿವೈವಿ. ೧೭೨). [ಸಂ. ತ್ರಾಯಂತೀ]

ತ್ರಾಯಮಾಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಂಧದ್ರವ್ಯ: "ವಾರ್ಷಿಕಂ–ತ್ರಾಯಮಾಣೆ ಎಂಬ ಗಂಧದ್ರವ್ಯ, ದರಸಿ, ಬಿದಿರುಪ್ಪು" (ಓಷಧಿ. ೦೫೦). [ಸಂ. ತ್ರಾಯಮಾಣಾ]

ತ್ರಾವಳಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಕೌಶಿಕ ವೇಳಾವಳಿ . . . ತ್ರಾವಳಿ . . . ಶಯಸೋದರಿಯೆಂಬ ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕು ರಾಗಂಗಳೀ ಭಾಷಾಂಗದಿಂದ ಪುಟ್ಟಿದವು (ವಿವೇಕ. ೨೬೩). [?]

ತ್ರಾಸ (ನಾ). ೧. ಭಯ; ಹೆದರಿಕೆ: "ಶಂಕೆ ಭಯಂ . . . ತ್ರಾಸಂ ದರಂ ವಿಭೀತಿ ಸಮಾನಾರ್ಥಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧೧-೫); "ಆತಂಕಃ, ಭಯಂ . . . ತ್ರಾಸಃ, ಸಾಧ್ವಸಂ – ಈ ೬ ಭಯಂ" (ಹಲಾಯು. ೧೨೦-೪೦); ಉದಯಿಸೆ ನೃಪಖಳ್ಗಂ ಮಹಾತೀಕ್ಷ್ಣಧಾರಾಪರಿಪಾತತ್ರಾಸದಿಂದೋಡಿದರತಿಜವದಿಂ ರಾಜಹಂಸರ್ (ದಾಧಪು. ೨-೧೩). ೨. ಉಪದ್ರವ; ತೊಂದರೆ: ರಾಗಾದಿಗಳ್ ಜನ್ಮಮೃತ್ಯು ತ್ರಾಸಂಗಳನೀವುವು (ಪಂಠಾಮೂ. ೧-೪); ನನ್ನಿಂದ ನಿನಗೆ ತ್ರಾಸ ಮಾತ್ರ ಆಯಿತು (ಪ್ರೇಮತ. ೧೪); ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಎಷ್ಟು ತ್ರಾಸವಾಯಿತೆಂಬದನ್ನು ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪತ್ರದ್ವಾರದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದ್ದೇನೆ (ದಾಸಹು. ೧೦೦). ೩. ರತ್ನದಲ್ಲಿಯ ಹುಳುಕು,–ದೋಷ: "ರತ್ನಂಗಳ ದೋಷದಲ್ಲಿಯುಂ ತ್ರಾಸವೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೩೪-೨೨); "ಅಖಿಳ ರತ್ನದ ಕಾಂತಿ ಕೆಟ್ಟಿರಲು ತ್ರಾಸವೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೪೦-೧೦); ವರ್ಣಾಲ್ಪತೆ ರೇಖೆ ತ್ರಾಸಂ ಕಾಕಪದಂ ಬಿಂದುವೆಂಬಿವೈದು ದೋಷಂಗಳನಳಿದ ಬಜ್ಜರವಂ ತೊಡವುಗಳೊಳ್ ಕೀವಣಿಸಿ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೨-೧-೫೫ ವ). ೪. ಹೆದರಿಸುವುದು; ಭಯಪಡಿಸುವುದು. ೫. ಚಲಿಸುವುದು; ಚಲನೆ. ೬. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಸಂಚಾರೀಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತ್ರಸನ; ಹೆದರುವುದು; ಬೆದರುವಿಕೆ: ತ್ರಾಸ ಎಂದರೆ ಬೆದರುವುದು (ಭಾರಮೀ. ೩೪೭). [ಸಂ.]

ತ್ರಾಸಂಗೊಳ್, ತ್ರಾಸಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೆದರಿಕೊಳ್ಳು; ಭಯಪಡು: ವಸುಧಾತಳಪತಿಗಿತ್ತಂ ತ್ರಾಸಂಗೊಳುತುಂ ಸರ್ವಸ್ವಮುಂ ಪ್ರಭಾಸಾಮರನುಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೮). **ತ್ರಾಸಗೊಳ್ಳು**: ೨. ತೊಂದರೆಗೆ ಒಳಗಾಗು: ಜನರು ತ್ರಾಸಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ (ಋಷಿರಾಜ. ೪೫೫). [ತ್ರಾಸ + ಕೊಳ್$_1$]

ತ್ರಾಸಕೊಡು (ಕ್ರಿ). ತೊಂದರೆ ಕೊಡು; ಉಪದ್ರವ ಕೊಡು; ಪೀಡಿಸು: ಮಕ್ಕಳೇ ಜಗಳಮಾಡಬಾರದು; ಈ ಅಮ್ಮನಿಗೂ ಅಣ್ಣನಿಗೂ ತ್ರಾಸಕೊಡಬಾರದು (ಜಿದಾಅ. ೩೦೦); ಅವರು ಯಾವ ವಿಧದಲ್ಲೂ ತಮ್ಮ ಮಗನಿಗೆ ತ್ರಾಸಕೊಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಅವತಂ. ೩). [ತ್ರಾಸ + ಕೊಡು$_1$]

ತ್ರಾಸಗೊಳ್ಳು 'ತ್ರಾಸಂಗೊಳ್' ನೋ.

ತ್ರಾಸದಾಯಕ (ಗು). ಕಷ್ಟಕರ; ಉಪದ್ರವಕಾರಿ; ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ: ಹೊಸ ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಯು ಆಡಳಿತವು ಆನಂದ – ಗೋವಿಂದ ರಾಯರಿಗೆ ತ್ರಾಸದಾಯಕವಾಯಿತು (ಸ್ವಾಲಮಿ. ೨೨೮); ನೀರು ಹೊರುವ ಕೆಲಸ ತ್ರಾಸದಾಯಕವಿದ್ದ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಪೀಪಾಯಿ ಸವಾರಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದನು (ಕಂಲಹು. ೨೫); ಉಪದ್ರವಕಾರಕ, ತ್ರಾಸದಾಯಕ ಭೂತ, ರೋಗ ಮುಂತಾದುದರಿಂದ ತೊಂದರೆಯಾಗದಿರಲೆಂದು ಕೊಡುವ ಬಲಿ (ಕರ್ಣಾಟ. ೬೫). [ತ್ರಾಸ + ದಾಯಕ]

ತ್ರಾಸಪಟ (ನಾ). (?): ಪರಮೇಶ್ವರರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ಣ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಕಾಂತಿವುಳ್ಳಂಥಾದಾಗಿ ತ್ರಾಸಪಟಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವಂಥಾವರಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಫಟಿಕಲಿಂಗವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ (ಶಿವರ. ೧೧೫-೧೩). [?]

ತ್ರಾಸಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಹೆದರಿಸಿ) ನಾಶಪಡಿಸು,–ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡು: ಅಘಮಂ ತ್ರಾಸಿಸಲೆಂದವಳ ದೀಕ್ಷೆಯುಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೮೪). [ತ್ರಾಸ + – ಇಸು₃]

ತ್ರಾಸು₁ (ನಾ). ತೊಂದರೆ; ಆಯಾಸ; ಕಷ್ಟ: ನನ್ನಿಂದ ನಿಮಗೆ ಸುಮ್ಮನೆ ತ್ರಾಸು (ಹೊಸಕ್ಷ. ೩೫); ಮದುವೆ ಆದರೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡವಳಿಗೂ ತ್ರಾಸು ನನಗೂ ತ್ರಾಸು (ರಕ್ತಧ್ವ. ೬೯); ಬಾಳ ತ್ರಾಸಾಗ್ಯೆತಿ ಜೀವಕ್ಕ (ಮುಮ್ಮಡಿ. ೮); ನೀ ಒಪ್ಪೋದ ತ್ರಾಸು ಅಂತ ತಿಳಿದಿದ್ದೆ (ಅಪನಾ. ೨೯). [<ಸಂ. ತ್ರಾಸ]

ತ್ರಾಸು₂, ತರಾಜು, ತರಾಸು (ನಾ). ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತೂಕಮಾಡುವ ಸಾಧನ; ತಕ್ಕಡಿ: "ಪಾತ್ರದಂ ತ್ರಾಸು ಸಮದಂಡಿ ತೂಗುವ ಕೋಲು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೫-೧೪); ತೂಗೆ ಸಂದಾ ಮೇರು ಕ್ಷೋಣೀಂದ್ರಪುಮಂ ತ್ರಾಸಿನೊಳ್ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೬೪-೮೭; 1112); ತ್ರಾಸಿನ ಕೊಡನೊಂದು ಬಿರ್ದೊಡೊಂದುಟಿದಪುದೇ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫-೧೦೭); ಹೊನ್ನ ತೂಗಿದ ತ್ರಾಸು ಕಟ್ಟಳೆ ಹೊನ್ನಿಂಗೆ ಸರಿಯಪ್ಪುದೆ (ಅಪಜಂ. ೧೦೮-೪೯೦); ಮಿಗೆ ಮನದೊಳಗೆ ನಸುನಗುತೆ ತಂದಿಕ್ಕಿದಂ ತ್ರಾಸಿನೊಳಗೆ ಕೌಪಂ (ಅಪೀರ. ದೀ. ೯೭-೧೨); ಸೊಗಸು ಮಿಗಲಾ ತ್ರಾಸು ಕಟ್ಟಳೆಯೊಗುಮಿಗೆಯು ಮಾಷಗಳ ಪದ್ಧತಿಯಗಲದಲಿ ಹರಹಿದನು (ಸಂಭವ. ೩೨-೩೩); ತ್ರಾಸಿಂದೆ ತೂಗಿದ ಮಣಿಯನೆ ಮಜ್ಜೀವಿತೇಶ ವಿಸ್ತರಿಸು ಮೇಲ್ಪಗೆಯು (ಮೋಹತ. ೨೫-೧); ಕೂಗಿ ಹೇಳಿದರೆ ತೂಗುವ ತ್ರಾಸು ಕೇಳುತ್ತದ್ದೋ? (ಗಾದೆ). **ತರಾಜು**: ವಿಲಾಯತಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ತರಾಜು ಮತ್ತು ಘಡಿಯಾಳಗಳು (ಮುಂಬಯಿ. ೧೯೨). **ತರಾಸು**: ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಕೈಯೊಳಗೆ ಒಂದು ತರಾಸು ತಕ್ಕೊಂಡು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯಿರಿ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೫೪).

ತ್ರಾಸಿನ ಕಟ್ಟಳೆ = ತೂಕ; ಪ್ರಮಾಣ: ಅರಿದರಿದು ಸಮಗಾಣಿಸ ಬಾರದು ತ್ರಾಸಿನ ಕಟ್ಟಳೆಯಂತಿನಿತು ಪೆಗ್ಗಳವಾದರ ಈಶ್ವರನೊಡೆಯಿಕ್ಕದ ಮಾಣುವನೆ (ಬಸವ. ೮೦೪).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ತರಾಜೂ; ಮರಾ. ತರಾಸ್, ತರಾಜೂ]

ತ್ರಾಸು₃ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ: ಲಿಂಗವ ಸೋಂಕಿದ ಮನಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಾಭಿಮಾನವಾವುದೆಂದಡೆ ಶೇಷನ ಅವಸಾನದಂತಿರಬೇಕು ತ್ರಾಸಿನ ವಾಸದ ಭಾಷಾಂಗದಂತಿರಬೇಕು (ಪ್ರೋಮಾ. ೧೨೮-೭೦೫); ಭದ್ರಮೆಂಬ ಕರಾಡಿ ಶಾಸಕವೆಂಬ ನಗಾರಿ ಭೀಷಣವೆಂಬ ತ್ರಾಸಾ[ಸು] ... ಘಂಟಿಕೆಯೆಂಬ ಘಂಟಿ ಇತ್ಯಾದಿ ದಶವಾದ್ಯಂಗಳಂ ಬಾಜಿಸಲುಳ್ಳ ವಿಚಕ್ಷಣರಿಂ ವಿನುತರಾಗಿ (ವಿವೇಕ. ೨೩೩); ವಾದ್ಯದ ಚೀರಲುಧ್ವನಿ, ತ್ರಾಸುಮಾರಿನ ಬಡಿತಗಳಿಗೆ ನಾಗನ ಪಾತ್ರಿಗಳು ಮಾತನಾಡುವ ಸೂಚನೆ ಕಾಣಿಸಿದಾಗ, ವಾದ್ಯದವರಿಗೆ ಕೈಸನ್ನೆ ಮಾಡಿದರು (ಸ್ವಪ್ನಪ್ರೊ. ೬೩). 'ತಾಸೆ' ಪರಾ. [?]

ತ್ರಾಸುಗಟ್ಟಳೆ (ನಾ). (ತಕ್ಕಡಿಯಿಂದ ತೂಗುವ) ತೂಕ; ಪ್ರಮಾಣ: ತ್ರಾಸುಗಟ್ಟಳೆಯೊರೆಗಲ್ಲು ಮಚ್ಚರಗಡ್ಡಿ . . . ಲೇಸಾಗಿ ಮಯಣದಿಂದೊಗೆಯನೆತ್ತುವ ಬಹುಕೌಶಲವಿದರಿರುತಿಹರು (ಅಂಜಿಬ. ೩-೮೧). [ತ್ರಾಸು₂ + ಕಟ್ಟಳೆ₁]

ತ್ರಾಹಿ (ಅ). 'ಕಾಪಾಡು' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದ ಶಬ್ದ: ತ್ರಾಹಿ ಸುರವರವಂದ್ಯ ಚರಣ ತ್ರಾಹಿ ಸುಜನಜನಾಘಹರಣ (ನಿಭಾಗ. ೩-೧೦-೧೩). P ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು ಪೂರ್ಣ ಕ್ರಿಯಾಪದ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ; ಮೂರು: ದ್ವಿತ್ರಿಪದರಚಿತವೃತ್ತಿ ವಿಚಿತ್ರೌಪಮ್ಯಾದ್ಯಲಂಕ್ರಿಯಾಸಮುಪೇತಂ . . . ವಾಂಚಾಲರೀತಿಯೆನೆ ಪೆಸರ್ವಡೆಗುಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೭೮೪); ಏಕ ದ್ವಿ ತ್ರಿ ಚತುಃಪಂಚಾಕಲಿತಾರ್ಥಂಗಳಾಗಿ ಅಟಿನೆಗಳವು (ಶಮದ. ೨೩). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕ (ನಾ). ೧. ಮೂರು. ೨. ಮೂರರ ಸಮುದಾಯ,–ಗುಂಪು. ೧, ೨: ಕೆಲವು ದ್ವಿಕ (ಜೋಡಿ) ಗಳಾಗಿಯೂ ತ್ರಿಕ (ಮೂರು ಮೂರು) ಗಳಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಅನೇಕಗಳಾಗಿಯೂ ಇವೆ (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿ. ೨೦). ೩. ಮೂರರಷ್ಟು; ಮುಮ್ಮಡಿ. ೪. ತಿಗ; ಪಿರ್ರೆ: ಬಾಲದ ಪೊದಲೊಳ್ ತ್ರಿಕದೊಳುದರದೊಳಂ ಶಿವನಿಯೊಳಂ ಕುದಿರೆಗೆ ಸುಟಿಯಾದೊಡೆ ಕೊಲ್ಲದೆ ಪಮಾಣ್ಗುಮೆ ರಣದೊಳಧಿಪನಂ ಮಾರ್ಗಣದೊಳ್ (ಅಶ್ವಶಾ. ೪-೩೦). ೫. ಮೂರನೆಯ ಬಾರಿ ಸಂಭವಿಸುವುದು,–ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು,–ಘಟಿಸುವುದು,–ಬರುವುದು. ೬. ಮೂರು ರಸ್ತೆಗಳು ಸೇರುವ ಎಡೆ,–ಸ್ಥಳ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕಂಟಕ (ನಾ). ೧. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಬೀಜಕ್ಕೂ ಮೂರು ಮೂರು ಮುಳ್ಳುಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ನೆಗ್ಗಿಲು: "ಗೋಕ್ಷುರಂ, ಸ್ಥಳಶೃಂಗಾಟಃ, ಶ್ವದಂಷ್ಟ್ರಾ, ತ್ರಿಕಂಟಕಃ – ಈ ೪ ನೆಗ್ಗಿಲು" (ಹಲಾಯು. ೩೩-೪೮); "ತ್ರಿಕಂಟಕಂ ಗೋಕ್ಷುರಂಕಂ ದಂಷ್ಟ್ರಿಯೆನೆ ನೆಗ್ಗಿಲಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೭-೨೨). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಳ್ಳಿಗಿಡ; ಕೋಡುಕಳ್ಳಿ: "ತ್ರಿಕಂಟಕ" (ಶಂಡಿತ. ೨೫೦). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಮಾನಂ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕಟಂ 'ತಿಗಟಂ' ನೋ.

ತ್ರಿಕಟು (ನಾ). ಕಾರವಾದ ಮೂರು ಔಷಧೀದ್ರವ್ಯಗಳಂ; ಶುಂಠಿ, ಹಿಪ್ಪಲಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು: "ತ್ರಿಕಟು, ತ್ರ್ಯೂಷಣಂ, ವ್ಯೋಷಂ–ಈ ೩ ತ್ರಿಕಟುಕಂ" (ಹಲಾಯು. ೧೧೦-೪೬೩). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕಟುಕ (ನಾ). = ತ್ರಿಕಟು: "ತ್ರಿಕಟು, ತ್ರ್ಯೂಷಣಂ, ವ್ಯೋಷಂ – ಈ ೩ ತ್ರಿಕಟುಕಂ" (ಹಲಾಯು. ೧೧೦-೪೬೩); ಎವೆಯಿಕ್ಕದಿರ್ದೊಡಂ ಮೇಣ್ಪೆ ಮರಿಂ ತೈಲಾಂಬುಲವಣದಿಂ ತ್ರಿಕಟುಕದಿಂ ಹಿಮದಿಂ ತಂಬುಲದಿಂ ಮೇಣ್ಣಮನಿಸುಗುಂ ಕಣ್ಣ ನೀರ್ಗಳ್ (ಮದತಿ. ೧೧-೧೯); ತ್ರಿಕಟುಕದ ಕಜ್ಜಾಯವಿದು ಬಾಲಕರ ಸೊಗಸೇ (ಶಂಭ್ವಾಕ. ೧೨-೧೪); ಕಟುಕರೋಹಿಣಿ, ತ್ರಿಕಟುಕ . . . ಇವಿಷ್ಟನು ಸಮಾಂಶವಾಗಿ ಜೇನುತುಪ್ಪದಿಂದ ಅರೆದು (ವೃದ್ಧಸಾ. II, ೧೧೬); ತ್ರಿಕಟುಕ ನಿಂಬೆರಸದಲ್ಲಿ ಮರ್ದಿಸಿ ಹಣೆಗೆ ಲೇಪವಂ ಮಾಡೆ (ವಾತಾಳ. ೧೭-೨). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕಟುಚೂರ್ಣ (ನಾ). ಶುಂಠಿ, ಹಿಪ್ಪಲಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸುಗಳ ಪುಡಿ: ಸಮಭಾಗ ತ್ರಿಕಟುಚೂರ್ಣವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಸಿ . . . ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯವರಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಗುವುದು(ಸಕವೈ. ಪರಿ ೪೬೯). [ತ್ರಿಕಟು + ಚೂರ್ಣ₃]

ತ್ರಿಕರಣ (ನಾ). ೧. ಕಾಯಂ. ವಾಕ್ಕು, ಮನಸ್ಸು ಎಂಬ ಅಂಗಗಳು; ಕರಣತ್ರಯ: ಮೂಜಿನಿವ ತ್ರಿಪುಟಿಯ ತ್ರಿವರ್ಗವ ತ್ರಿಕರಣಂಗಳನು . . . ವಿಜಾಜಿ ತೋಜಿಪ ತುರ್ಯವೇ ಪರಮಾತ್ಮಪದವು (ಅಮೃತ

೭-೨೨) ; ಶಿವನು ಶಿಷ್ಯನ ತ್ರಿಕರಣಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸದೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸನು (ಶಿಕ್ಷ್ಮವಿ. ೭೪). ೨. [ಜೈನ] ಜೀವಕ್ಕೆ ಒದಗುವ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಪರಿಣಾಮ; ಅಧಃಕರಣ, ಅಪೂರ್ವಕರಣ, ಅನಿವೃತ್ತಿಕರಣ ಎಂಬುವು: ತ್ರಿಕರಣ ದಿವ್ಯಾಂಜನದಿಂ ಸಕಳವೃತ್ತಕ್ಕೆ ಹೇತು ಸಮನಿಸೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೭೪) ; [ತ್ರಿ + ಕರಣ]

ತ್ರಿಕರಣಕಷ್ಟ (ನಾ). ಕಾಯಂ, ವಾಕ್ಕು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಶ್ರಮ: ಅದು ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರಿಂದ ಬಂದ ಸೊತ್ತಾಗಿದ್ದರೂ, ಇಂದಿನವರಾದ ನಾವು ತ್ರಿಕರಣಕಷ್ಟದಿಂದ ಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ (ಸಾಹಿವಿ. ೧೧೧). [ತ್ರಿಕರಣ + ಕಷ್ಟ]

ತ್ರಿಕರಣಪರಿಣತ [ಜೈನ](ನಾ). ಕರಣತ್ರಯಂಗಳ ಬಗೆಗೆ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ತಿಳಿವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು: ತ್ರಿಕರಣಪರಿಣತನೇಟುಂ ಪ್ರಕೃತಿಗಳುಮ ನಿಂತು ಕಿಡಿಸಿ . . . ಶುದ್ಧದರ್ಶನನಾದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೪-೬೬). [ತ್ರಿಕರಣ + ಪರಿಣತ]

ತ್ರಿಕರಣಪೂರ್ವಕ (ನಾ). ಕಾಯ, ವಾಕ್ಕು, ಮನಸ್ಸು - ಇವುಗಳ ಮೂಲಕವಾದುದು: ಅವರ ಆದರ್ಶವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ತ್ರಿಕರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪರಿಪಾಲಿಸಬೇಕಂತೆ (ರಕ್ಷ್ಮರೂ. ೫೬) ; ಇಂದಿನ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ತ್ರಿಕರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಾಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆಯೆ? (ಶಿಕ್ಷದ. ೨೦) ; ಸ್ವಾಮಿಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ತ್ರಿಕರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಪಣ ತೊಟ್ಟ (ಶಾಂತಲಾ. ೧೧೧); ಮಾನವ ತ್ರಿಕರಣ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕು (ದೂಧಿ). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧ (ನಾ). ೧. = ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧಿ: ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧವಿಲ್ಲದ ಅಬದ್ಧ ಪಾಪಿ ಚಾಂಡಾಲ ದ್ರೋಹಿಗೆ ಅಖಂಡೇಶ್ವರನು ಎಂತೊಲಿವನೊ ಎನಗೆ (ಅಖಂಡೇ. ೯೭-೧೭). ೨. ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು: ತನುಮನಧನವರ್ಪಿಸಿ ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧನಾಗಿರಬೇಕು (ಶಂಚೇಳ. ೯). [ತ್ರಿಕರಣ + ಶುದ್ಧ]

ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧಿ (ನಾ). ಮಾತು, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ದೇಹವೆಂಬ ಮೂರು ಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವಿಕೆ: ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧಿಯೊಳಾ ರಾಜಕುಮಾರಂ ಮಾರಮಥನನಂ ಸ್ತುತಿಯಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೪-೨) ; ತಪಂಗೆಯ್ಕಲ್ ಕಾಲಮಿಲ್ಲೆಂದು ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧಿಯಿಂ ಸಂನ್ಯಸನಮಂ ದಯಂಗೆಯ್ಕೆಮೆಂಬುದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೨-೯ ವ) ; ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರ ಮನಂ ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧಿಯಿಂ ಸೇವಿಸಿಯುಂ ಪಡೆದ ಸೈಪಿನೇಟ್ಗಿನಿತೊಂದು ಫಲಮಾಯ್ತೇ! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೯-೧೪). [ತ್ರಿಕರಣ + ಶುದ್ಧಿ]

ತ್ರಿಕರ್ಮಿ (ನಾ). ಯಜನ, ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ದಾನಸ್ವೀಕಾರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು: ತ್ರಿಕರ್ಮಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಮಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಭೂಮಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅರಸುಗಳಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿಯೂ . . . ಹೇಳಿದ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮಪದ್ಧತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು (ತುಳುನಾ. ೯೯); ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧೦೫ ಕುಲಗಳು ತ್ರಿಕರ್ಮಿಗಳು; ತಂತುಮಾತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು (ತುಳುನಾ. ೧೫೦). [ಸಂ. ತ್ರಿಕರ್ಮಿನ್]

ತ್ರಿಕಾಲ, ತ್ರಿಕಾಳ (ನಾ). ೧. ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳು: ಗಿರಿಜೇಶನಂಘ್ರಿಕಮಲವನು ತ್ರಿಕಾಲದೊಳು ಪರಮಕಾಷ್ಠೆಯಲಿ ಪೂಜಿಸಲು (ನವಮೋ. ೧೮-೩೩). ೨. ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳು: ಜನರ್ಗಂ ತ್ರಿಕಾಲಯೋಗಂ ಜಿನರ್ಗಂ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಮಯ್ದು (ಆಚಿಪು. ೧೨-೩೦) ; ಪ್ರೇಮದಿಂದರ್ಚಿಸಿ -ಪಡೆದನಭಿರಾಮವೆನಲಿಂತು ತ್ರಿಕಾಲಂ ಭೂಮಿಜನವಚ್ಚರಿವಡುತ ಕೀರ್ತಿಸಲು (ಬಸಪು. ೫೩-೫೭). ೩. [ಸಂಗೀತ] ಮೂರು ಬಗೆಯ ಕಾಲಗಳು,-ಲಯಗಳು: ಸಂಗೀತಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯ ಕಾಲಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಗೆಯುಂಟು. ಮೊದಲನೆಯ ಕಾಲ, ಎರಡನೆಯ ಕಾಲ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಕಾಲ: ಅವರು ಕೊಂಚವೂ ಪ್ರಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಕೃತಿಗಳನ್ನು, ಪಲ್ಲವಿಗಳನ್ನು, ಆಲಾಪನೆಗಳನ್ನೂ ತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುಲಲಿತವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಸಂಗೀತ. ೫೪). ತ್ರಿಕಾಳ: ೧. ಈಶ್ವರ ಮುಡಿಯಾರ್ಗ್ಗ ಕೊಟ್ಟ . . . ಪಶ್ಚಾಮಹಾಶಬ್ದಮಂ ತ್ರಿಕಾಳಂ ಬಾಜಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತ್ರಿಕಾಳಂ ದೇವತಾರ್ಚ್ಚನಂಗೆಯ್ವುದಕ್ಕಂ (ಮೈಅರಿ. ೧೯೪೬, ೨೪-೧೬ ; 1032). [ತ್ರಿ + ಕಾಲ]

ತ್ರಿಕಾಲಗ (ಗು). ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ. 'ತ್ರಿಕಾಲಗಯೋಗ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕಾಲಗಯೋಗ (ನಾ). ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞ (?): ತ್ರಿಕಾಲಗಯೋಗರ್ ಪರಮೇಶ್ವರರ್ ಪರಸುಗಿಂ ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂ ಸರ್ವಸಾಧುಗಣಂ ಸಾಧುಗಳಪ್ಪವಾ ಪರಕೆಯಿಂದಾಮುಂ ವ್ರತವಪ್ರಾತದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೩). [ತ್ರಿಕಾಲಗ + ಯೋಗ]

ತ್ರಿಕಾಲಗೋಚರ (ನಾ). ಯೋಗಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್, ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವಿಕೆ: ಮುಕುರದೊಳಾ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಂ ನಿಕಾಮಮುಸವಂತೆ ತದ್ವಚೋವಿಸ್ತರದೊಳ್ ಸಕಲಜಗಂ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ ತ್ರಿಕಾಲಗೋಚರಮನಂತಪರ್ಯಾಯಯುತಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೮೫). [ತ್ರಿಕಾಲ + ಗೋಚರ]

ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞ (ನಾ). (ಯೋಗಬಲದಿಂದ) ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರೂ ಕಾಲಗಳ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು: ಪಂಡಿತರು ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞರು, ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿದೇ ಇರಬೇಕು (ಶಾಂತಲಾ. ೮೫). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನ (ನಾ). ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಕಾಲತ್ರಯದ ಅರಿವು: ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನ ಆಯುರ್ವೇದ . . . ಎಂದು ಪ್ರೋದ್ಗೀತಾಗಮದ ಷೋಡಶಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೭೧); ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನ, ಖಗೋಳಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಅವಾಂತರಸಿದ್ಧಿಗಳು (ಭಾರದ, ೧೬೩). [ತ್ರಿಕಾಲ + ಜ್ಞಾನ]

ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನಿ (ನಾ).=ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞ: ಆಗ ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಋಷಿಯು ಸ್ವಲ್ಪಹೊತ್ತು ಧ್ಯಾನಮಗ್ನನಾದನು (ಮಹಸ.೬೩). [ಸಂ. ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನಿನ್]

ತ್ರಿಕಾಲತಾನ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು, ಎರಡು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನುಡಿಸುವ ತಾನ: ಅವರು ತ್ರಿಕಾಲತಾನಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತಿರುವಾಗಲಂತೂ ಮೇಲಿನಿಂದ ಮುತ್ತುಗಳ ಮಳೆಗರೆಯುತ್ತಿದೆಯೇನೋ ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ಸಂಗೀತ. ೬೬). [ತ್ರಿಕಾಲ + ತಾನ್ಯ]

ತ್ರಿಕಾಲದರ್ಶಿ (ನಾ). ೧. = ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞ: ನೀಂ ತಪೋವೃದ್ಧರುಂ ತ್ರಿಕಾಲದರ್ಶಿಗಳುಂ ಸಕಳಭೂತಂಗಳಂ ಸವನಾಗಿ ಕಾಣ್ಬ ಕರುಣಾರಸಾರ್ದ್ರ ಹೃದಯರಪ್ಪುದಱಿಂ ನಿಮ್ಮಂ ನಂಬಿ ಬಂದಪೆವು (ಪಂಚತಂ. ೮೪-೧೩). ೨. ಋಷಿ; ಮುನಿ: "ಋಷಿಃ, ತ್ರಿಕಾಲದರ್ಶೀ, ಮುನಿಃ, ವಾಚಂಯಮಃ - ಈ ೪ ಋಷಿಗಳ್" (ಹಲಾಯು. ೬೮-೨೫೪). [ಸಂ. ತ್ರಿಕಾಲದರ್ಶಿನ್]

ತ್ರಿಕಾಲವರ್ತಿ (ಗು). ೧.ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ,-ವರ್ತಿಸುವ (ನಾ). ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ತಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿ: ಐದನೆಯ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಮಾನರಾಗಿರುವ ಅತೀತ, ಅನಾಗತ, ವರ್ತಮಾನವೆಂಬ ತ್ರಿಕಾಲವರ್ತಿಗಳಾದ ತೀರ್ಥಂಕರ ಪರಮದೇವರುಗಳಿಗೆ . . . ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೧ ಪ್ರದೀಪಿಕೆ). [ಸಂ. ತ್ರಿಕಾಲವರ್ತಿನ್]

ತ್ರಿಕಾಲಸಂಗತಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದೇ ಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಂದಿಗೆ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಹಾಡುವುದು: ಈ ಕೃತಿಗಳ ತ್ರಿಕಾಲಸಂಗತಿಗಳ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ವರವೂ ಸುಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದುದು ಅಚ್ಚರಿ (ಸಂಗೀತ. ೬೬). [ತ್ರಿಕಾಲ + ಸಂಗತಿ]

ತ್ರಿಕಾಲಾಬಾಧಿತ (ಗು). ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದ,-ಪ್ರತಿಭಟನೆಯಿಲ್ಲದ: ವಿದ್ಯೆಯ ಜೊತೆಗೆ ವಿನಯವೂ ಸೇರಬೇಕು . . . ಎಂಬ ಭಾವವು ತ್ರಿಕಾಲಾಬಾಧಿತವಾದ ಸತ್ಯ (ಕೃಯಾಶಿ. ೮೨).

[ತ್ರಿಕಾಲ + ಅಬಾಧಿತ]

ತ್ರಿಕಾಲಾವರ್ತಿ (ಗು). ೧. = ತ್ರಿಕಾಲವರ್ತಿ. ೧. (ನಾ). ೨. ಸನ್ನಿಪಾತ ರೋಗದ ಒಂದು ಬಗೆ: ತ್ರಿಕಾಲಾವರ್ತಿಯೆಂಬುದು ಮೂರುಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೋಪಿಸುಗುಂ (ವಿವೈವಿ. ೧೫೦). [ಸಂ. ತ್ರಿಕಾಲಾವರ್ತಿನ್]

ತ್ರಿಕಾಲೋಚಿತ (ಗು). ಮೂರು ಕಾಲಗಳಿಗೂ ಯೋಗ್ಯವಾದ. 'ತ್ರಿಕಾಲೋಚಿತಜ್ಞಾನಿ' ಪರಾ. [ತ್ರಿಕಾಲ + ಉಚಿತ]

ತ್ರಿಕಾಲೋಚಿತಜ್ಞಾನಿ (ನಾ). ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳ ಬಗೆಗೂ ಸರಿಯಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು: ತ್ರಿಕಾಲೋಚಿತಜ್ಞಾನಿ ಮುನಿಯಜೇದಸರಸನ ಮೇಲೆ ಕೌಶಿಕನ ಕಾಟವಡಿಯಿಟ್ಟನುವನು (ಹರಿಶ್ಚ. ೫-೭೦).

[ತ್ರಿಕಾಲೋಚಿತ + ಜ್ಞಾನಿ]

ತ್ರಿಕಾಳ 'ತ್ರಿಕಾಲ' ನೋ.

ತ್ರಿಕಾಳಭೋಗ (ನಾ). ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆ: ಕಣ್ಣವಳ್ಳಿಯ ಭೋಗೇಶ್ವರ[ದ] [ವಾ]ಮಸಕ್ತಿಪಣ್ಣತರ್ಗ್ಗೆ ತ್ರಿಕಾಳಭೋಗಮುಮಂ ಪೂಜೆಗೆ × × ನಡೆ[ಯಿ]ಸಿ (ಶಾಶಾ. XX, ೨೬-೦೬; 1041).

[ತ್ರಿಕಾಳ (=ತ್ರಿಕಾಲ) + ಭೋಗ]

ತ್ರಿಕುಂದಪುರ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ತ್ರಿಕುನ್ದಪುರ ಪರಮೇಶ್ವರ (ಎಇ. XI, ೬-೫; 10ನೆಯ ಶತ). [ತ್ರಿಕುಂದ ? + ಪುರ$_1$]

ತ್ರಿಕೂಟ(ನಾ). ೧. ಮೂರು ಶಿಖರಗಳನ್ನುಳ್ಳದು 'ತ್ರಿಕೂಟ ಪ್ರಾಸಾದ' ಪರಾ. ೨. ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಹೆಸರು; ಲಂಕಾಪಟ್ಟಣವಿದ್ದ ಪರ್ವತ: ತ್ರಿಕೂಟಕುರುವಿಂದ ಪತಂಗ ರುಚಕ ನಿಷಧವೆಂಬ್ಬದು ಗಿರಿಗಳೀ ಟಂಕಣ ಗಂಧವಾದನಶೈಲದ ಪಡುವಲ ವಿಪುಲಾದ್ರಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದೊಳಗಿಹವು (ವಿವೇಕ. ೨೦೪). ೩. ಮೂರು (ಶ್ರೇಷ್ಠ) ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸಂಗಮ: ನಾಭಿ-ವೃಷಭ-ಭರತ. ಈ ತ್ರಿಕೂಟವು, ವೈಷ್ಣವಶಿರೋಮಣಿಯಾದ ಧ್ರುವನ ತಂದೆ ಉತ್ತಾನಪಾದರಾಯನ ಭ್ರಾತೃವಂಶದಲ್ಲಿ ಮೆರೆಯುವುದು (ಭಾರದ. ೧೬೬). ೪. [ಯೋಗ] ಭ್ರೂಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ; ತ್ರಿಪುಟೀಸ್ಥಾನ: ನೀನು ನಾನೆಂಬುಭಯಸಂಗವಳಿದು ತಾನು ತಾನಾದ ತ್ರಿಕೂಟವೆಂಬ ಮಹಾಗಿರಿಯ ಮೆಟ್ಟಿ (ಅವತಂ. ೨೭೬-೧೨೬೭); ತ್ರಿಕೂಟದ ನೆರಿಗೆ ನೀರು ಸುಷುಮ್ನೆ ಸರ್ವನೆನಿಬ್ಬಿಸುತ್ತ (ಬಸವು. ೬-೮); ಆ ನಾಡೀತ್ರಯಂಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂ ತ್ರಿವೇಣಿಯೆಂಬ ಯೋಗಸ್ಥಲಕೆ ತ್ರಿಕೂಟವೆಂದು ಮಧ್ಯ ಹೃದಯವೆಂದು . . . ಪರ್ಯಾಯನಾಮಂಗಳನುಳ್ಳ ಶಿವಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ರಹಸ್ಯವಾದ ಭ್ರೂಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಅಜಾಂಡೇ. ೨೦೪-೫೮).

[ತ್ರಿ + ಕೂಟ$_3$]

ತ್ರಿಕೂಟಪ್ರಾಸಾದ (ನಾ). ಮೂರು ಶಿಖರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಮಂಟಪ ಮುಂತಾದುವು: ಚಾಮುಂಡರಾಜ ಮಾಡಿಸಿದ ತ್ರಿಕೂಟ [ಪ್ರಾಸಾದ]ಕ್ಕೆ (ಎಇ. XIX, ೨೫-೬೨; 1250).

[ತ್ರಿಕೂಟ + ಪ್ರಾಸಾದ]

ತ್ರಿಕೂಟಸ್ಥಾನ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಮೂರರ ಸಂಗಮಸ್ಥಾನ; ಎರಡು ಹುಬ್ಬುಗಳ ನಡುವಿನ ಜಾಗ; ಭ್ರೂಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ: ತ್ರಿಕೂಟಸ್ಥಾನದ ಸಮರಸದ ಸುಖದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಕಂದ ಮೂಲಾದಿಗಳ ಹೊಸರಸದ ಅಮೃತವನು ಓಸರಿಸಿ (ಅವತಂ. ೫೭-೨೪೪); ಪ್ರಾಣವಾಯುದ[ಯುವ]ನು ಪಶ್ಚಿಮಮಾರ್ಗದೊಳ್ನಡಸಿ ತ್ರಿಕೂಟಸ್ಥಾನದೊಳು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತೆ (ನವಮೋ. ೬-೨೭). [ತ್ರಿಕೂಟ + ಸ್ಥಾನ]

ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ (ನಾ). = ತ್ರಿಕೂಟ ೨: ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲದ ಮೂರು ಶಿಖರಗಳು ಕಲಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ (ಹೊಯ್ಸಳವಾ. ೧೭).

[ತ್ರಿಕೂಟ + ಅಚಲ]

ತ್ರಿಕೆ (ನಾ). (ಬಾವಿಯ ರಾಟೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲು) ಕಬ್ಬಿಣ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ತ್ರಿಕೋಣಾಕಾರದ ಚೌಕಟ್ಟು.

[ಸಂ. ತ್ರಿಕಾ]

ತ್ರಿಕೋಟಿ (ನಾ). ಮೂರು ಕೋಟಿ: ತ್ರಿಕೋಟಿರತ್ನದ ಮಳೆಯಂ ಸುರಿಯಲೆ ತೊಡಗಿದನನುದಿನಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೧೧೪); ಕಂದಮೂಲಫಲಾದಿಗಳನಿನಶಶಿರಣ ಪವನೋದಕಾಹಾರಂಗಳಿಂ ವರುಷ ತ್ರಿಕೋಟಿಗಳ ಸಲಿಸಿ (ಬಸವು. ೧-೬೪). [ತ್ರಿ + ಕೋಟಿ$_1$]

ತ್ರಿಕೋಣ (ಗು). ೧. ಮುಮ್ಮೂಲೆಯ; ತ್ರಿಭುಜಾಕಾರದ. (ನಾ). ೨. [ರೇಖಾಗ] ಮುಮ್ಮೂಲೆಯ ಆಕೃತಿ; ತ್ರಿಭುಜ: ಹಿಂದುಸ್ಥಾನದ ಆಕಾರವು ಹಿಮಾಲಯವೆಂಬ ಪಾದದ ಮೇಲೆ ಆದ ತ್ರಿಕೋಣದಂತೆ ಅದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೧೧); ಶಂಕುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ತ್ರಿಕೋಣ ಚತುಷ್ಕೋಣಗಳಿಗೆ "ವಸಲೆ" ಯೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಉಂಟು (ಭೂಮಿಅ. ೩). ೩. [ಜ್ಯೋತಿ] ಲಗ್ನದಿಂದ ಐದನೆಯ ಮತ್ತು ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳು: ನವಮಂ ಪಂಚಮಭಂ ತ್ರಿಕೋಣಮೆನೆ ಸಲ್ಗುಂ (ಜಾತತಿ. ೧-೩೫). [ತ್ರಿ + ಕೋಣ$_2$]

ತ್ರಿಕೋಣಪಾತ (ನಾ). ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು: ಐದುಮಂತ್ರಿನರಕಂಗಳು ಸಹಿತಮಾಗಿ ತ್ರಿಕೋಣಪಾತವೆಂಬರಸುನರಕವಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೧೮೦).

[ತ್ರಿಕೋಣ + ಪಾತ$_1$]

ತ್ರಿಕೋಣಮಿತಿ (ನಾ). [ರೇಖಾಗ] ತ್ರಿಭುಜದ ಆಕೃತಿಯ ಅಳತೆ, ಕೋಣಗಳ ಮತ್ತು ಬಾಹುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗಣಿತ ಭಾಗ; ☞ ತ್ರಿಕೋಣದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿವಕ್ಷಿತ ಅಳತೆಗಳಿಂದ ಇನ್ನುಳಿದ ಅವಯವಗಳ ಅಳತೆಯನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು ಇದರ ಕಾರ್ಯ. ಇದರ ಉಪಯೋಗವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಭೂಮಿಯ ಅಳತೆ ಮತ್ತು ನೌಕಾಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ: ಕೆಲವು ಕಡೆ ಬೀಜಗಣಿತ, ತ್ರಿಕೋಣಮಿತಿ (Algebra, Trigonometry) ಈ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ (ಛಾತವಿ. ೧೩); ಕುಟ್ಟಕ (Algebra), ತ್ರಿಕೋಣಮಿತಿ (Trigonometry) ಮುಂತಾದ ಗಣಿತದ ಭಾಗಗಳೂ . . . ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದವು (ಛಾಇಪ್ರ. ೩೬೬).

[ತ್ರಿಕೋಣ + ಮಿತಿ./ಇಂ. Trigonometry]

ತ್ರಿಕೋಣಸ್ಥ (ಗು). ತ್ರಿಕೋಣವಾಗಿರುವ; ತ್ರಿಕೋಣಾಕೃತಿಯ: ಸೋಮ ಸೂರ್ಯಾಗ್ನಿ ತ್ರಿಕೋಣಸ್ಥ ನೇತ್ರವಾದಾ ಮಹಿಮನೆಸೆದಿರ್ಪನಾ ಮಹೇಶಂ (ವೀಶೈಪು. ೨-೧-೩೭). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕೋಣೀಕರಣ (ನಾ). ಅಳೆಯಬೇಕಾದ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ತ್ರಿಕೋಣಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅಳತೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವ ಕ್ರಮ: ತ್ರಿಕೋಣೀಕರಣ ಕ್ರಮದ ಅಳತೆಯನ್ನು ಬಹುಭಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಯಂತ್ರಸಾಧನಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು (ಭೂವಿವ. ೩೩). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಕ್ರಮ (ನಾ). ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟವನು; ವಾಮನಾವತಾರದ ವಿಷ್ಣು; ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ: ಸುಚರಿತಕರೂರ್ಮ್ಮೋದಯಂ ಸಾರಸೂಕರಿಯ ವಿಳಾಸಂ ವಿಕ್ರಮ ಶ್ರೀಸರಹರಿಪರಮಂ ತ್ರಿಕ್ರಮಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೧೧೦-೫; 1193). [ತ್ರಿ + ಕ್ರಮ]

ತ್ರಿಖಂಡ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮೂರು ಖಂಡಗಳು; P ಭರತಖಂಡದ ಮೂರು ಭಾಗಗಳು; ಗಂಗಾ ಮತ್ತು ಸಿಂಧೂನದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೂರು ಭೂಭಾಗಗಳು: ತಾನುಂ ತ್ರಿಖಂಡ ಮಂಡಲಾಧಿಪತ್ಯಮಂ ತಾಳ್ದಿ ಪೌದನಪುರಮಂ ಪೊಕ್ಕು (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೬೪ ವ). 'ಷಟ್ಖಂಡ' ವರಾ. [ತ್ರಿ + ಖಂಡ]

ತ್ರಿಖಂಡಾಧಿಪ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮೂರು ಖಂಡಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯ; ಅರ್ಧ ಚಕ್ರವರ್ತಿ; P ಷಟ್ಖಂಡಾಧಿ ಪತಿಯು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ: ಮಹುಣರಗ್ರೀವಂಗಂ ನೀಳಾಂಜನೆಗಂ ಪುಟ್ಟಿದ ನಿಖಿಳಖೇಚರಲಲಾಮಾಯ ಮಾಣಂ ತ್ರಿಖಂಡಾಧಿಪಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೨೬ ವ). [ತ್ರಿಖಂಡ + ಅಧಿಪ]

ತ್ರಿಗಾತ್ರ (ನಾ). ಉದ್ದ, ಅಗಲ ಮತ್ತು ಎತ್ತರ ಎಂಬ ಮೂರು ಗಾತ್ರಗಳು: ಕಲಾಕೃತಿಯು ಆಸ್ವಾದಕ್ಕೆ ಲೋಕಜೀವನದಿಂದ ಏನನ್ನೂ ತೆರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ . . . ಕಲಾಕೃತಿಯ 'ತ್ರಿಗಾತ್ರ'ದ ಅರಿವು ಮತ್ತು ವರ್ಣ ರೇಖಾದಿಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನ, ಇಷ್ಟಿದ್ದರೆ ಸಾಕು (ಸೌಂದಸ. ೭೭).

[ತ್ರಿ + ಗಾತ್ರ]

ತ್ರಿಗಾರವ (ನಾ). [ಜೈನ] ಋದ್ಧಿಗಾರವ, ರಸಗಾರವ, ಸಾತಾಗಾರವ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಅಹಂಕಾರಗಳು; P ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ಋದ್ಧಿಗಾರವವೆಂದೂ ಷಡ್ರಸೋಪೇತ ವಾದ ಆಹಾರದ ಮೂಲಕ ಉಂಟಾಗುವ ಅಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ರಸಗಾರವ ವೆಂದೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಆರೋಗ್ಯದಿಂದುಂಟಾಗುವ ಅಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾತಾಗಾರವವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: ತ್ರಿದಂಡ ತ್ರಿಶಲ್ಯ ತ್ರಿಗಾರವಂಗಳಂ ಕ್ರಮಕ್ರಮದಿಂ ಕಟಲ್ಚಿ ಕಳೆಯುತ್ತುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೪೭ ವ); ತ್ರಿದಂಡ ತ್ರಿಶಲ್ಯ ತ್ರಿಗಾರವ ತ್ರಿಮೂಢರಹಿತನುಂ (ರತ್ನಕ. ೧-೬ ವ).

[ತ್ರಿ + ಗಾರವ$_1$]

ತ್ರಿಗುಟ 'ತಿಗಟ' ನೋ.

ತ್ರಿಗುಣ (ನಾ). ೧. ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳು; ಗುಣತ್ರಯ: ಪಟ್ಟರೋಜವೆ ಸದನ ಹೃದಯವೆ ಮಂಟಪಂಗಳು ತ್ರಿಗುಣಗಳೆ ಕಲಶ (ಹಸಾಕ. ೫-೧೯). ೨. ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸು ಈ ಮೂರು ಗುಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ: ಅಭಿಮಾನ ಸಂಕಲ್ಪ ಆಲೋಚನೆ ಶಬ್ದಾದಿ ಸ್ವಭಾವಗಳು ಹೊಸಹೊಸದು ಬರುವುವು. ಈ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸು ಎಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ತ್ರಿಗುಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಹಿಂದಸಾ. ೫೫). ೩. ಮೂರರಷ್ಟು; ಮುಮ್ಮಡಿ: ತ್ರಿಗುಣಂ ಏರಿದಕ್ಕುಂ ಪತ್ತಿಗೆ ಸೇನೆಯದಕ್ಕುಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೦೩-೬); ತನ್ನ ದೋರ್ಗ್ಗರ್ವ್ವಮಂ ತ್ರಿಗುಣಂ ಮಾಡೆ ಸಮಸ್ತಮಂ ತಳೆದನುರ್ವ್ವೀಚಕ್ರಮಂ ವಿಕ್ರಮಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೩೫-೦೮; ಸು. 1160); ಇದರಿಂದ ಕಂಪಾಸಿನ ರುಂದಿಯು ಮೊದಲಿಗಿಂತಲು ತ್ರಿಗುಣ ವಿರಳವಾಯಿತು (ಭೂಮಿಅ. ೪೭). ೪. ಮೂರು ಎಳೆಗಳಿಂ ಅಥವಾ ದಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು. [ತ್ರಿ + ಗುಣ]

ತ್ರಿಗುಣಕೂಟ (ನಾ). ಸತ್ವ, ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳ ಕೂಟ: ನಕ್ಷತ್ರಂಗಳೇ ಪುಷ್ಪ ಶಿವತತ್ತ್ವಕಾಂತಿಯೇ ಆಭರಣ ತ್ರಿಗುಣಕೂಟವೇ ತಾಂಬೂಲ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯೇ ಸಂಗ (ಅವಚಂ.೨೮೫-೧೧೭೭).

[ತ್ರಿಗುಣ + ಕೂಟ$_1$]

ತ್ರಿಗುಣತತ್ತ್ವ (ನಾ). ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ತತ್ತ್ವ: ಸೌಂದರ್ಯಾನುಭವದ ಈ ಅರಕೊರೆಗಳ ವಿಚಾರವನ್ನು 'ತ್ರಿಗುಣತತ್ತ್ವ' ಬಹು ಸೊಗಸಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ (ಸೌಂದಸ. ೧೦೦). [ತ್ರಿಗುಣ + ತತ್ತ್ವ$_1$]

ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕ (ಗು). ೧. ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸು ಎಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ: ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅಘನಾಶಕನು ನಮ್ಮ ಚಿಂತೆಯನ್ನು ದೂರ ಮಾಡಲಿ (ಕುಕಸೀ. ೫೩). (ನಾ). ೨. ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸು ಎಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ: ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕರಾದಿವ ಬೊಂಬೆಗಳಾಗಿರೆ ಲೆಸವ ಶಂಭು ನಿನ್ನರಮೆಯ್ಯೊಳ್ಪಗೆಗೊಂಡಗಲದೆ ಬೆಟ್ಟರಲಗಸುತೆಯಾಂ ನಿನ್ನ ಘನವನಿನ್ನೇನೆಂಬೆಂ (ಉದ್ಭಟ. ೩-೧೦೪). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಗುಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮೂರರಷ್ಟು ಆಗು; ಮೂರು ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗು: ತ್ರಿಗುಣಿಸಿ ಬಲವರ್ಪ ನಿಳಿಂಪಗಣಂ (ಅಜಿಪು. ೪-೩೧); ತ್ರಿಗುಣಿಸೆ ನಯನ ವಿಭೂಷಣಾಂಶುಗಳಲಗಿನ ರುಚಿಯನಲಗನೆರಡುಂ ಕೈಯೊಳ್ ತ್ರಿಗುಣಿಸಿ ಚಿತ್ರಂಬಡೆದರ್ ಬಿಗಿಯ ಕುಚಂ ಬಿಗಿಯಿಪಂತು ಕಂತುಗೆ ದೋಣೆಯಂ (ಜಗವಿ. ೫-೧೭); ಕಮನೀಯಾಂಗತ್ರಿಭಂಗಿ ತ್ರಿಗುಣಿಸೆ ನಿಜಲಾವಣ್ಯಮಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೨-೭೭). ೨. ಮೂರರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಸು; ಮೂರುಪಟ್ಟು ಮಾಡು: ತ್ರಿಗುಣಿಸೆ ಗುಲ್ಮಮನದು ನೆಟ್ಟಗೆ ವಾಹಿನಿಯಕ್ಕುಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೩-೭); ಆತನೊಳ್ ಸಂಗಳಿಸಿದ ಪುಣ್ಯಪ್ರಭಾವಮಂ ತ್ರಿಗುಣಿಪವೋಲ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೫೩). ೩. ಮೂರು ಎಳೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರು: ತ್ರಿಗುಣಿಸಿದ ಮಲ್ಲಿಕಾಮಾಲೆಗಳಂ ಕಡು ತೋರವಾದ ಮುಡಿಯಲ್ಲಿ ಮನಂಬುಗುವಂತಿರೆ ಮುಡಿಸಿಟ್ಟಳ್ (ಧಾರಪು. ೧೦-೭೭). [ತ್ರಿಗುಣ + – ಇಸು$_3$]

ತ್ರಿಗುಪ್ತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಕು, ಕಾಯಗಳನ್ನು ವಶ ದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ವಿಷಯಸುಖಾಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಿ, ಅವು ಧರ್ಮಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು: ಆ ಮುನಿನಾಥಂ ತ್ರಿಗುಪ್ತಿಯೊಳ್ ನೆರೆದಂ (ಆದಿಪು. ೬-೨೪ ವ); ತ್ರಿಗುಪ್ತಿ ಯಿಂದಾಸ್ರವಮಂ ಬರಲೀಯದಿರ್ಪುದಾಸ್ರವನಿರೋಧಮದು ಭಾವಿಪಂದು ಸಂವರೆಯಕ್ಕುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦೩-೩೩); ಜೈನಮತದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಗುಪ್ತಿಗಳು, ಪಂಚಸಮಿತಿಗಳು . . . ಪಂಚಚಾರಿತ್ರಗಳು, ದ್ವಾದಶತಪಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಸಂವರವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು (ಕ್ರಸಧ. ೩). 'ಗುಪ್ತಿ' ವರಾ.

[ತ್ರಿ + ಗುಪ್ತಿ]

ತ್ರಿಗುಪ್ತಿಗುಪ್ತ (ನಾ). ಮೂರುವಿಧವಾದ ನಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ದವನು: ತ್ರಿಗುಪ್ತಿಗುಪ್ತನುಂ ತ್ರಿದಂಡ ತ್ರಿಶಲ್ಯರಹಿತನುಂ . . . ಚತುರಶೀತಿಲಕ್ಷಣಗುಣರತ್ನಭೂಷಣನುಮಕ್ಕುಂ (ಜಾ ಪು ೦ ಪು. - ೬); ದ್ವಿವಿಧಸಂಯಮಧಾರಿಯುಂ ತ್ರಿಗುಪ್ತಿಗುಪ್ತನುಂ . . . ಪಂಚದಶ ಪ್ರಮಾದಪರಿವರ್ಜಿತನುಮಾಗಿ (ಅಜಿಪು. ೩-೧ ವ). [ತ್ರಿಗುಪ್ತಿ + ಗುಪ್ತ]

ತ್ರಿಜಗ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗ, ಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು: ತ್ರಿಜಗದೊಳಾದಿಪುರಾಣಮುಮಜಿತಪುರಾಣಮುಮನೆಸೆಯೆ ಪೇಳ್ದುದರಿಂದಂ ದ್ವಿಜವಂಶಧ್ವಜ ವೈಶ್ಯಧ್ವಜರೆನ್ನದರೊಳರೆ ಪಂಪನಂ ರತ್ನನುಮಂ (ಅಜಿಪು. ೦೨-೪೦); ತ್ರಿಜಗದೊಳುಳ್ಳಖಿಳಿಯ ಭೂಭುಜರಂ ಭುಜಬಲದಿನೆನ್ನ ಕಾಲ್ಗೆಱಗಿಸಿದೆಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೪-೧೪೯). [ತ್ರಿ + ಜಗ]

ತ್ರಿಜಗಚ್ಚೂಡಾಮಣಿ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಶಿರೋಭೂಷಣ ನಾದವನು; ಶ್ರೇಷ್ಠ: ತ್ರಿಜಗಚ್ಚೂಡಾಮಣಿಯುಂ ಕರಣತ್ರಯಶುದ್ಧಿ ಯಿಂದೆಱಗಿ ಪೊಡೆವಟ್ಟು (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೭೯ ವ). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಜಗತ್ಪೂಜ್ಯ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜೆಗೆ ಅರ್ಹ ನಾದವನು: ತ್ರಿಜಗತ್ಪೂಜ್ಯಂಗಿರ್ದು ಪೀಠದಿಂ ಪೊಡೆವಟ್ಟಂ (ಶಾಂತಿಪು.

೯-೨೪) ; ಪರಿತ್ಯಕ್ತಸಕಲವಸುಂಧರಾತಳಾಧಿರಾಜ್ಯನುಂ ತ್ರಿಜಗತ್ಪೂಜ್ಯ ನೆನಿಸಿದ ಶ್ರೀವಾಸುಪೂಜ್ಯಭಟ್ಟಾರಕರ ಪರಿನಿರ್ವಾಣಕ್ಷೇತ್ರಮಂ ಕಂಡು (ಸುಕುಮಾ. ೪-೪೬ ವ). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಜಗತ್ಸ್ವಾಮಿ (ನಾ). = ತ್ರಿಜಗದೀಶ್ವರ: ಸಾಸಿರನಾಮ ತ್ರಿಜಗತ್ಸ್ವಾಮಿ ಸಲೆ ಸುಖಭೂಮಿಯೆನಗಾಶ್ರಯವ ಗೈವುದು (ಬಿಜ್ಜಪು ೧-೧). [ಸಂ. ತ್ರಿಜಗತ್ಸ್ವಾಮಿನ್]

ತ್ರಿಜಗದೀಶ್ವರ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದವನು: ಈ ಪರಮೇಶ್ವರಂ ತ್ರಿಜಗದೀಶ್ವರನೀ ಹತಕಲ್ಮಷಂಗೆ ಮಾತಾಪಿತೃಭಾವ ಮೆಂದು ನಿಮಗಾದುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೭೫). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಜಗದ್ಗುರು (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಗುರುವಾದವನು: ಸಿದ್ಧಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕಂ ತ್ರಿಜಗದ್ಗುರುವೇ ಗುರುವೆಂದು ತತ್ಪದಸರಸಿಜಧ್ಯಾನ ಪರಾಯಣನಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೧೬-೭೭ ವ); ವೃದ್ಧಸೇವೆ ಯಾನಂ ತ್ರಿಜಗದ್ಗುರು ಪ್ರಣತಿಯೆಂಬಿವನಾಗಳುಮೊಂದೆ ಕೀಲೆ ದಲ್ ಜಂತ್ರದ ಪಾಪೆಯಂ ತೊಡರ್ಚುವನಿಂದ್ರನುಮಾ ಪ್ರತೀಂದ್ರನುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೧೧). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಜಗದ್ವಂದಿತ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು: ತ್ರಿಜಗದ್ವಂದಿತನೆನಿಸಿರ್ದಜನಾ ಜಮದಗ್ನಿಗಖಿಳಭುವನಪ್ರಭು ಪಂಕಜನಾಭಂ ದಶರಥಭೂಭುಜಂಗೆ ಸುತನಾದನೆಂಬುದಂ ಕೇಳ್ ಮೊದಲೊಳ್ (ಕಾದಂಉ. ೬೩೦). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಜಗನ್ನಾಥ (ನಾ). = ತ್ರಿಜಗದೀಶ್ವರ: ತ್ರಿಜಗನ್ನಾಥನ ಮಜ್ಜನಕ್ಕೆ ಮಣಿಪೀಠಾಕಾರದಂತಾಗಿ ವಿಶ್ವಜಗತ್ಪೂಜಿತಮಾಗಿ ಪೆಂಪುವಡೆದಾಪೇಮಾಚಳೇಂದ್ರಕ್ಕೆ (ಆದಿಪು. ೭-೪೮); ತ್ರಿಜಗನ್ನಾಥಂಗೆ ತಾಯ್ತುಂದೆಗಳೆನಿಸಿದ ಸ್ವಮಿಂಗೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೨೨). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಜಗನ್ಮಾತೆ (ನಾ). ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸರಸ್ವತಿ, ಪಾರ್ವತಿ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು. [ಸಂ. ತ್ರಿಜಗನ್ಮಾತೃ]

ತ್ರಿಜಗೋದರ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗ, ಮರ್ತ್ಯ, ಪಾತಾಳಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳವನು; ವಿಷ್ಣು: ಬಾಣಾಸುರಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾವಿಧಿಯಿಂದಾದರದೆ ರಚಿಸಿದಂ ತ್ರಿಜಗೋದರನಂ ಪಡೆದನಂತಕೋಟೀಶ್ವರನಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೨೭೬-೮ ; 1070). [<ಸಂ. ತ್ರಿಜಗದುದರ]

ತ್ರಿಜಾತಕ (ನಾ). ಜಾಯಿಪತ್ರೆ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ, ಏಲಕ್ಕಿ ಇವುಗಳ ಕೂಟ, -ಮಿಶ್ರಣ: ತಿಗಡೆ ೧ ಪಲ, ತ್ರಿಜಾತಕ ೩ ಪಲ, ಕಳಿಂಗರಾಸ್ಮೆ ೧ ಪಲ . . . ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕರ್ಷಪ್ರಮಾಣ ಸೇವಿಸಲು . . . ಅರೋಚಕ, ಹೃದಯಶೂಲೆ ಇವೆಲ್ಲಾ ಮಾಣುವುವು (ಸಕವ್ಯ. ಪರಿ. ೪೪೧). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಜಾಯಿ (ನಾ). ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ, -ಅಂಶ, -ಪಾಲು: ನಿಂತ ಐವಜಗೆ ತ್ರಿಜಾಯಿ ಒಂದು ಪಾಲಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಐವಜು ಜಮ ಮಾಡಿ . . . ರಶೀದಿ ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವದು (ಮುಹಾವಂ. II, ೭೭). [←ಮರಾ. ತಿಜಾಈ]

ತ್ರಿಜ್ಞಾನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರುತಿಜ್ಞಾನ, ಮತಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಅವಧಿ ಜ್ಞಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಜ್ಞಾನಗಳು. 'ತ್ರಿಜ್ಞಾನಧರ' ಪರಿಶಿ. [ತ್ರಿ + ಜ್ಞಾನ]

ತ್ರಿಜ್ಞಾನಧರ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರುತಿಜ್ಞಾನ, ಮತಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಅವಧಿ ಜ್ಞಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು: ಶ್ರೀನಿಳಯ ಮಿದುಮೆ ನಾಭಿಸ್ಥಾನಮೆನಲ್ ನೆಱೆದಯೋಧ್ಯೆಗವತರಿಸಲ್ ತ್ರಿಜ್ಞಾನಧರಂ ಬಗೆದಂ ಭವ್ಯಾನಂದಕರಂ ಸರಸ್ವತೀಮಣಿಹಾರಂ (ಆದಿಪು. ೭-೧). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಜ್ಯ (ನಾ). [ರೇಖಾಗ] ಕೇಂದ್ರಬಿಂದುವಿನಿಂದ ವೃತ್ತರೇಖೆಯ ಅಥವಾ ವರ್ತುಳದ ಪರಿಧಿವರೆಗೆ ಎಳೆದ ಸರಳರೇಖೆ; ವ್ಯಾಸಾರ್ಧ: ಗ್ರಹಪಥದ ತ್ರಿಜ್ಯಗಳ ವರ್ಗಧಾತು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ, ಒಂದು ಗಣಿತಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುವುದು (ಭೂಹುಟ್ಟು. ೪೪); ವೃತ್ತದ ಅರ್ಧಜ್ಯಾವನ್ನು (Half-chord) ತ್ರಿಜ್ಯದಿಂದ (Radius) ಭಾಗಿಸಿ ಹಿಂದುಗಳು ಸೈನುಗಳ ಕೋಷ್ಟಕವನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಬರೆದರು (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೯೮). [ಸಂ. ತ್ರಿಜ್ಯಾ]

ತ್ರಿಜ್ಯಾಮಿತಿ (ನಾ). = ತ್ರಿಕೋಣಮಿತಿ: ಬೀಜಗಣಿತ ಬಹುವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು, ಅದಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗತಕ್ಕ ತ್ರಿಜ್ಯಾಮಿತಿಯನ್ನು ಹಿಂದುಳಿಸಿದ್ದರೆ, ಹಲವು ರೀತಿಯ ತೊಡಕುಗಳು ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುವು (ಶಿಕ್ಷದ. ೨೩೦). [ಸಂ./ಇಂ. Trigonometry]

ತ್ರಿಣಯ (ನಾ). = ತ್ರಿಣಯನ: ತೃಣ ತ್ರಿಣಯನ ಹೆಡಗೈಯ ಕಟ್ಟಿತ್ತು (ಪ್ರಭುಲಿಮಾ. ೨೩೨-೭೮೦); ತ್ರಿಣಯನ ತಪಮಂ ಕಿಡಿಸಲ್ ಕ್ಷಣವೇಧಿಗಳೆನಿಸುವೆನ್ನ ತರಳಕಟಾಕ್ಷೇಕ್ಷಣಯುಗಮಿರ್ದಂತೀ ನನೆಗಣೆಗಳ್ ಪರ್ಯಂತವೇಕೆ ಮಕರಪತಾಕಾ (ಗಿರಿಜಾ. ೭-೬೫); ಪರಶಿವ ತ್ರಿಣಯನ ಕೃಪೆಯಿಂ ಧರೆಯೊಳು ಪಿರಿದು ಸಂತಾನವ ಪಡೆದು (ಕಂಸವಿ. ೨೬-೪೨); ದಿನಪನಿಂ ಬೆಳಗಿಲ್ಲ ಬೆನಕನಿಂದಧಿಕ ಗಣವಿಲ್ಲ ಪರದೈವ ತ್ರಿಣಯನಿಂದಿಲ್ಲ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೩೬); ತ್ರಿಣಯ ಕೊಟ್ಟನು ವರವ ದ್ರುಪದಸುತೆಗಂ ಮುನ್ನ (ಕುರಂಗ. ೯೩-೧೫). [<ತ್ರಿಣಯನ]

ತ್ರಿಣಯನ (ನಾ). ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು; ಮುಕ್ಕಣ್ಣ; ಶಿವ: "ಈಶಾನಃ . . . ತ್ರಿಪುರಾಂತಕಃ, ತ್ರಿಣಯನಃ, ರುದ್ರಃ . . . ನೀಲಲೋಹಿತಃ – ಈ ೪೫ ಮಹಾದೇವರ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೩-೧೧); ಮಣಿಗಳ ಸೂತ್ರದಂತೆ ತ್ರಿಣ[ಪಾಠಾಂ. ನ]ಯನ ನೀನಿಪ್ಪೆಯಯ್ಯ (ದೇದಾವ. ೨-೩); ತ್ರಿಣಯಾನನಂ ಹರನಂ ನಿರ್ಗುಣನಂ ಸಡಿಫಡ ರಜೀಶನಿಸುವನೆ (ಗಿರಿಜಾ. ೮-೪೦). [<ಸಂ. ತ್ರಿನಯನ]

ತ್ರಿಣಿಕೆ (ನಾ). ಮೂರು ಗೆರೆ: ತ್ರಿಣಿಕೆಯಿಂದೊಪ್ಪುವ ಕಡೆದ ಶಂಖದಂತಿಪ್ಪ ಕರುಣಿ ವೆಂಕಟೇಶನ ಕಂಧರವ ಕಂಡೆ ನಾ (ಪಾದಿಕೀ. ೧೦೨-೧೧). [<ತ್ರಿ ?]

ತ್ರಿಣೇತ್ರ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳು: ದಶಭುಜಂ ಪಂಚವಕ್ತ್ರಂ ತ್ರಿಣೇತ್ರದಿನೊಪ್ಪೆ (ನಂಬಿರ. ೭-೧೩೫). ೨. = ತ್ರಿಣಯನ: "ಭವನೀಶಂ, ಶಂಭು . . . ಶಿವನೀಶಾನಂ ತ್ರಿಣೇತ್ರಂ . . . ವಾಮದೇವಂ ವೃಷಾಂಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩-೧೩); ತ್ರಿದಶಾಸುರರಂ ಸುಡುವಗ್ಗದ ವಿಷಮುಂ ನುಂಗಿದಾ ತ್ರಿಣೇತ್ರನುಮಾನೆಂಬುದನಱಿಯರ್ ಮಾನವರ್ (ಅಗವಿ. ೩-೮೧); ನರಸರಾಜೇಂದ್ರಚಂದ್ರಮನ ಚರಿತೆಯ ರಾಲಿಸಿದವರಿಗಿಷ್ಟಾರ್ಥವ ಕರುಣಿಸುತಿಹನಾ ತ್ರಿಣೇತ್ರ (ಕಂಸವಿ. ೨೬-೪೯). [<ಸಂ. ತ್ರಿನೇತ್ರ]

ತ್ರಿಣೇಶ್ವರ (ನಾ). ಈಶ್ವರ; ಶಿವ: ಪಾವನರೂಪ ವಿಷಕಂಠ ಸುರಗಣನಮಿತ ತ್ರಿಣೇಶ್ವರನೆಸದಿಹನಾ ಪುರದೊಳಗೆ (ಕಂಸವಿ. ೨-೧೧೮). [<ಸಂ. ತ್ರಿನಯನೇಶ್ವರ]

ತ್ರಿತತ್ತ್ವ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಲಯ, ಭೋಗ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಂ; ಶೂನ್ಯತತ್ತ್ವ; ಶಿವತತ್ತ್ವ: ಲಯ ಭೋಗವುನ್ನತದೊಳೆಸೆವಧಿಕಾರವೆಂಬಾ ತ್ರಿತತ್ತ್ವಭೇದವೆ ಬಂದು ವೆಂದಱುವುದು (ವೀಲ್ಷಪು. ೧-೯-೧೩). [ತ್ರಿ + ತತ್ತ್ವ1]

ತ್ರಿತತ್ತ್ವಾತ್ಮಕ (ಗು). ೧. ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮೋಗುಣಗಳೆಂಬ ಗುಣತ್ರಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. (ನಾ). ೨. ಗುಣತ್ರಯಗಳ ಸ್ವರೂಪನಾದವನು; ಶಂಕರ; ಶಿವ: ತ್ರಿಭುವನಾಧೀಶಂ ತ್ರಿತತ್ತ್ವಾತ್ಮಕಂ ನಿರಘಂ . . . ಗೌರೀಶನೊಪ್ಪಿರ್ದನು (ಶಲಿಶಂ. ೩-೭೫). [ಸಂ.]

ತ್ರಿತನು (ನಾ). ಮೂರು ದೇಹ: ಪಾಂಡುರಂಗಂ ತ್ರಿತನುವಂ ಕೈಕೊಂಡು ಬಂದುಪೊಲಿತ್ತು ಮೂವರ ದಂಡಿ ಲೇಸಾಯ್ತೆನುತ ಭಕ್ತರು ಕೀರ್ತಿಸುತ್ತಿರಲು (ಬಸಪು. ೬೦-೩೬). [ತ್ರಿ + ತನು]

ತ್ರಿತಯ (ನಾ). ೧. ಮೂರರ ಗುಂಪು: ಅಲ್ಲಿಂದತ್ತಲ್ ಯೋಜನ ತ್ರಿತಯಾಂತರದೊಳ್ ಶುಕ್ರವಿಮಾನಮುಂ . . . ಅಲ್ಲಿಂ ಮೇಗನಿತೆ ಯೋಜನಾಂತರದೊಳ್ ಶನಿಯ ವಿಮಾನಮಿರ್ಕುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೫೯ ವ). ೨. ಮೂರು: ತ್ರಿತಯಂ ಪರಮಗುಣತ್ರಯಮನಲಂ ಸುರನದಿ ಮಾರ್ಗತ್ರಯಮದು ಮೂಱಱ ನಾಮಂ (ವೃವಿಹಾ. ೯-೩). ೩. ಮೂರು ಜನರು; ಮೂವರು: ಪಿತನಿರಲು ದಾತಾರನಿರೆ ನಿಜಪತಿಯಿರಲು ಸುತ ದಾಸ ಸತಿಯಿ ತ್ರಿತಯರುಂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದವರಲ್ಲ (ಕುಮ್ಮಾಉ. ೩-೨೭). ೪. ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳದು; ಮೂರು ಅಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು. [ಸಂ.]

ತ್ರಿತಯಜಾತ (ನಾ). ಚತುರ್ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು; ವೈಶ್ಯ: "ವಿಶನೂರುಭವಂ ತ್ರಿತಯಜಾತನಾರ್ಯಂ ಮಹೀಸ್ಪೃಶನೆನಲು ವೈಶ್ಯನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೨-೧).

[P ಇದು 'ತೃತೀಯಜಾತ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ]

ತ್ರಿತಾಪ (ನಾ). ಆಧಿದೈವಿಕ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ, ಆಧಿಭೌತಿಕವೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತಾಪಗಳು; ತಾಪತ್ರಯ: ಜಿತ ತ್ರಿತಾಪ ಬಸವೇಶ್ವರ ನೀಗೆಮಗೀಶಭಕ್ತಿಯಂ (ರಾಜಶೇ. ೧-೧೧). 'ತಾಪತ್ರಯ' ಪರಾ.

[ತ್ರಿ + ತಾಪ$_2$]

ತ್ರಿತ್ರಿಕೋಣ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] (ಲಗ್ನದಿಂದ) ಒಂಬತ್ತನೆಯ ರಾಶಿ: ತ್ರಿತ್ರಿಕೋಣಾಖ್ಯಮಾ ನವಮಂ (ಜಾತಕ. ೧-೩೫); ಒಂಭತ್ತನೆಯ ರಾಶಿಗೆ ತ್ರಿತ್ರಿಕೋಣ . . . ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ (ಜಾತಕ. ೧-೩೫ ಟೀಕು).

[ತ್ರಿ + ತ್ರಿಕೋಣ]

ತ್ರಿದಂಡ (ನಾ). ೧. ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿದ ಮೂರು ದಂಡಗಳು; ಯತಿಗಳು ಹಿಡಿಯುವ ದಂಡ: ರಾವಣನು ತ್ರಿದಂಡ ಕಮಂಡಲುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಯತಿಯಾದನು (ವಡಥಾ. ೪೦೭). ೨. [ಜೈನ] ಕಾಯದಂಡ, ಮನೋದಂಡ, ವಾಗ್ದಂಡಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ದಂಡಗಳು: ವಿವಿಧಾರ್ಥಸಕಳಪಾತಮತಿಯುಂ . . . ತ್ರಿದಂಡ ತ್ರಿಶಲ್ಯ ರಹಿತನುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೬); ಮತ್ತಂ ತ್ರಿದಂಡ ತ್ರಿಶಲ್ಯ ತ್ರಿಗಾರವಂಗಳಂ ಕ್ರಮಕ್ರಮದಿಂ ಕಟಲ್ಚಿ ಕಳೆಯುತ್ತುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೪೬ ವ); ಭಾರತೀಯ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮ-ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ನಿರ್ಗ್ರಂಥಸಂಪ್ರದಾಯದ ತ್ರಿದಂಡ ತ್ರಿ ಗು ಪ್ತಿ ಗ ಳ ಪ್ರಭಾವವು ಬಿದ್ದುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು (ಜೈನಪ. ೫೪೦). [ತ್ರಿ + ದಂಡ]

ತ್ರಿದಂಡಿ (ನಾ). ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಗ; ತ್ರಿದಂಡವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು; ಮನಸ್ಸು, ವಚನ ಮತ್ತು ಕಾಯಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಗ್ರಹಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯತಿ,-ಸಂನ್ಯಾಸಿ ಅಗಳವರ್ಗಳಾ ರೂಪಿನೊಳದಂ ನೆಗಟಲಂಜಿ . . . ಏಕದಂಡಿ ತ್ರಿದಂಡಿಗಳಪ್ಪ ಪರಿವ್ರಾಜಕರುಮಾಗಿ ತಮಗೆ ತಾವೇ ವನಪ್ರವೇಶಮಂ ಮಾಡಿ (ಆದಿಪು. ೯-೯೩ ವ). [ತ್ರಿ + ದಂಡಿ$_2$]

ತ್ರಿದಶ$_1$ (ನಾ). ೧. ಮೂರಂ ಪತ್ತು; ಮೂವತ್ತು: ತ್ರಿದಶ ದಿನಂ ಶೀವಲೊಡಂ ತ್ರಿದಶತ್ವಮನೆಯ್ದು (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೧೯); ವ್ಯಾಳಕಂಕಣಗೆ ತ್ರಿ[ಪಾಠಾಂ. ತ್ರೈ]ದಶ ಸೇರು ಧೂಪವನು ಅರ್ಪಿಸುವ ನೇಮವಿಡಿದು (ಪ್ರಾಭರಾ. ೧೨-೬). ೨. ಹನ್ನೆರಡು ಆದಿತ್ಯರು, ಎಂಟು ವಸುಗಳು, ಹನ್ನೊಂದು ರುದ್ರರು, ಇಬ್ಬರು ಅಶ್ವಿನಿಗಳು–ಹೀಗೆ ಮೂವತ್ತು ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ೩. [ಛಂದ] ಮೂರು ಲಘುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಅಕ್ಷರಗಣದ ಹೆಸರು; ನಗಣ: ತ್ರಿದಶ ಪವನೇಶರ್ ಪುದಿದು ನಿಲೆ ಪಾದಾಂತ್ಯದೊಳೆಱ ವಿದಗ್ಧೇ ಸ ದ ಮ ಳ ವಿ ಶಾ ಲಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೮೨). [ಸಂ.]

ತ್ರಿದಶ$_2$ (ನಾ). ಸದಾ ಯೌವನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು; ಬಾಲ್ಯ, ಕೌಮಾರ್ಯ, ಯೌವನವೆಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಳ್ಳವನು; ದೇವತೆ: "ಸುರರಮೃತಾಶರ್ ಕ್ರತುಭುಜರ್ ನಿಳಿಂಪರ್ ತ್ರಿದಶರ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೦); ತ್ರಿದಶ ನರಾಸುರೋರಗಗಣಪ್ರಭು . . . ಪುತ್ರವರಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ತನ್ನ ಕಟ್ಟದಿರೊಳೆ ನಿಂದರಂ ನಯದೆ ನೋಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೫); ತ್ರಿದಶರಂಜದೆ ಹುತವನುಣ್ಣಲಿ ಕದನ ಕಾವಿಹೆವು (ಕೌಶಿರಾ. ೧-೯೧). [ಸಂ. (ತ್ರಿ + ದಶಾ + –)]

ತ್ರಿದಶಕನ್ನಿಕೆ (ನಾ). ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ: ತ್ರಿದಶಕನ್ನಿಕೆಯಿರುವೆರಸಿ ಗಗನದೊಳುದಂಚಿತ ಮುಕ್ತಿಕನ್ನಿಕೆಯಿದಿರುಗೊಳುತಿದೆ (ಬಸಪು. ೨೪-೪೨).

[ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಕನ್ನಿಕೆ$_1$]

ತ್ರಿದಶಗಣ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು–ಸಮೂಹ: ತ್ರಿದಶಗಣೇಶ ಮೌಳಿಮಣಿಪೀಠನಿಷೇವಿಗಳೊಳ್ ಮುನೀಂದ್ರನಾ ಪದಯುಗಳಂಗಳೊಳ್ ಮುದದೆ ಬಾಗುವೆನೆಂಬುದು ದಕ್ಷಿಣಾಯನಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೧೧೭). 'ತ್ರಿದಶ ಗಣಾಧಿನಾಯಕ' ಪರಾ. [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಗಣ]

ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿನಾಯಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ, – ಅಧಿಪತಿ; ಇಂದ್ರ: ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿನಾಯಕನ ಪರ್ವಿದ ತೋಳ್ಬುಜಗಲ್ಗಳೊಳ್ . . . ಜತ್ತವಟ್ಟದ ಮಣಿಯಂತದೇಂ ಪದುಳಮಾದುದೊ ದಿವ್ಯವಧೂ ಕದಂಬಕಂ (ಆದಿಪು. ೭-೧೨೪). [ತ್ರಿದಶಗಣ + ಅಧಿನಾಯಕ]

ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿಪ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿನಾಯಕ: ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿಪರ್ ಸುರಿಯುತಿರ್ಪತಿನಿರ್ಮಳದುಗ್ಧವಾರಿಪೂರದೊಳ್ . . . ಒಪ್ಪಿದನಿಂದ್ರ ಮಂದಿತಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೦-೨೯). [ತ್ರಿದಶಗಣ + ಅಧಿಪ]

ತ್ರಿದಶತ್ವ (ನಾ). ದೇವತ್ವ: ತ್ರಿದಶದಿನಂ ಶೀವಲೊಡಂ ತ್ರಿದಶತ್ವಮನೆಯ್ದಿ ನೀನೆ ಬಂದು ಸಮಸ್ತ ತ್ರಿದಶೇಂದ್ರವಂದಿತ ಶ್ರೀಪದನಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಾಗೆ ನಲಿದೀಕ್ಷಿಸುವೈ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೧೯). [ಸಂ.]

ತ್ರಿದಶದೀರ್ಘಿಕೆ (ನಾ). ದೇವನದಿ; ಗಂಗಾನದಿ; ಗಂಗೆ.

[ತ್ರಿದಶ$_2$ + ದೀರ್ಘಿಕೆ]

ತ್ರಿದಶದ್ವೇಷ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ದ್ವೇಷ: ಮದದಿ ತ್ರಿದಶ ದ್ವೇಷದಿಂದಳಿದಧೋಗತಿಗೆ ಪುದುವಾದರ್ (ನವಮೋ. ೧೮-೬).

[ತ್ರಿದಶ$_2$ + ದ್ವೇಷ]

ತ್ರಿದಶಧರಣೀರುಹ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಮರ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ: ತ್ರಿದಶ ಧರಣೀರುಹದೊಳೊಳುಗಂಪುಮಿರ್ಪವೊಲಖಿಳಭಕ್ತರೊಳು ಪೂರಮಾಗಿಹ ನಿಮ್ಮ ಕೃತಿಯಂ ಪಾರವೆಯ್ದಿಸಿ ಪೊರೆವುದೆಮ್ಮನು (ಬಸಪು. ೧-೭).

[ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಧರಣೀರುಹ]

ತ್ರಿದಶಧುನಿ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶದೀರ್ಘಿಕೆ: "ತ್ರಿದಶಧುನಿ ವಿಷ್ಣುಪದಿ ಗಂಗೆ ಜಾಹ್ನವಿ ದೇವನದಿಯೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೨-೧೧). [ತ್ರಿದಶ + ಧುನಿ]

ತ್ರಿದಶನಗೇಂದ್ರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಬೆಟ್ಟ; ಮೇರು: ತ್ರಿದಶನಗೇಂದ್ರಂ ಧನುವಾದುದು ಪಶುಪತಿಗೆ (ಜಗವಿ. ೧೬-೨೭). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ನಗೇಂದ್ರ]

ತ್ರಿದಶನದೀಸಲಿಲ (ನಾ). ಗಂಗಾನದಿಯ ನೀರು: ತ್ರಿದಶನದೀಸಲಿಲದ ಪೂರದಿಂಸಂಗನೆ ನಯದೊಳಭಿಷವೋತ್ಸವಮನೊಡರ್ಚಿದಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೭೯). [ಸಂ.]

ತ್ರಿದಶನದೀಸುತ (ನಾ). ಗಂಗೆಯ ಮಗ; ಭೀಷ್ಮ: ತ್ರಿದಶನದೀಸುತನಿಂ ತೀರದ ಕಜ್ಜಂ ಮುನ್ನ ಕಳಶಸಂಭವನಿಂ ತೀರದ ಕಜ್ಜಂ . . . ದ್ರೋಣ ಪುತ್ರನಿಂ ತೀರ್ದಪುದೇ (ಗದಾಯು. ೩-೬೦). [ಸಂ.]

ತ್ರಿದಶನಿಕರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ,–ಗುಂಪು: ಅದಿರಿತಿಳೆ . . . ತ್ರಿದಶನಿಕರದ ಸಾಧುರವಮಂಜಿಸಿತು ಮೂಜಗವ (ಕುಮ್ಮಾಗ. ೭-೪).

[ತ್ರಿದಶ$_2$ + ನಿಕರ$_1$]

ತ್ರಿದಶನಿವಾಸ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ ; ದೇವಲೋಕ : ತ್ರಿದಶನಿವಾಸಮಿಂತಿದು ನಿಜಾರ್ಜಿತಪುಣ್ಯದಿನಾದುದು (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೯೩). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ನಿವಾಸ]

ತ್ರಿದಶಪತಿ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿನಾಯಕ : ತ್ರಿದಶಪತಿ ಪಾರಿಜಾತ ಪ್ರದನಾಗದೊಡಾಧಿಪತ್ಯಸವನಮದಿನ್ನಾಗದು ತನ್ನಗಾರಿಗಾಗಿಪ್ಪುದು ಧಾರಾಖಡ್ಗಸವನಮಂ ಮಾತ್ಸರ್ಗಂ (ಜಗವಿ. ೧೩-೩೧) ; ತ್ರಿದಶಪತಿ ವಿನುತಪ:ಹರ್ತ್ಸದನಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಕಲ್ಪದೊಳ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೩-೨೩). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಪತಿ$_2$]

ತ್ರಿದಶಪದ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಪದವಿ ; ಸುರಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿ : ತ್ರಿದಶಪದ ಸುಖಮನೆಯ್ದಲ್ ತುದಿಗಾಲೊಳ್ ನಿಂದನೀತಂ (ಜಗವಿ. ೧೬-೬೦). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಪದ$_2$]

ತ್ರಿದಶಭುವನ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶಲೋಕ : ತ್ರಿದಶಭುವನವಂ ಪ್ರೀತಿಯಿಂ ಬಂದು ಕಾಣ್ಬಂಗೊದವಿದ್ದೈಶ್ವರ್ಯಮಂ ಭೀತರಿಗಸುಗತಿಯಂ ಪಾಟ್ಟನೇ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೯೬-೩೭ ; 1179). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಭುವನ]

ತ್ರಿದಶರಿಪು (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರು ; ರಾಕ್ಷಸ ; ದೈತ್ಯ : ತ್ರಿದಶರಿಪುಗಳ ಗಂಡನಿದು ಕಾದಿದವು ನಾವೆಂದೆನುತ ಸುಭಟರು ಕದಡಿ ಸರಿದುದು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೩-೧೨). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ರಿಪು]

ತ್ರಿದಶಲೋಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಲೋಕ ; ದೇವಲೋಕ ; ಸ್ವರ್ಗ : ತ್ರಿದಶಲೋಕಕ್ಕೇಱುತಿರ್ದ ತ್ರಿಶಂಕುನರಾಧೀಶನ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಕ್ರನ ಮಹಾ ಹುಂಕಾರದಿಂ ಬಿರ್ದಳೆಂಬಿನೆಗಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೪). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಲೋಕ]

ತ್ರಿದಶವಿರೋಧಿ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶರಿಪು : ತ್ರಿದಶವಿರೋಧಿಗೂರ್ಧ್ವಗತಿ ದೋಱುಪವೋಲ್ ಮಣಿರಮ್ಯಹರ್ಮ್ಯಕೂಟದೊಳೆಸೆದತ್ತು ಚೀನವಸನ ಧ್ವಜಸಂತತಿ (ಜಗವಿ. ೬-೩೮). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ವಿರೋಧಿ]

ತ್ರಿದಶಶರಾಸನ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಬಿಲ್ಲು; ಕಾಮನ ಬಿಲ್ಲು ; ಇಂದ್ರ ಧನು : ತ್ರಿದಶಶರಾಸನಂ ತಳಿರ ತೋರಣಮಾಗಿರೆ ಕುಕ್ಕಿನೋಳಿ ಚೆಲ್ವಿದಿರ್ಗೊಳೆ ಬರ್ಪ ಸೊನ್ನಲಿಗೆಯಾಗೆ ಘನಧ್ವನಿ ತೂರ್ಯಮಾಗೆ ರಾಗ ದಿನಿನರಶ್ಮಿಯೆಂಬ ಕಸಮಂ ಕಟ್ಟಿದು (ಆದಿಪು. ೬-೭೧); ತ್ರಿದಶಶರಾಸನರುಚಿ ಮೊದಲದು . . . ಉಱಿದವೆರಡು ರವಿಕಾಂತಂಗಳ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೬-೧೮). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಶರಾಸನ]

ತ್ರಿದಶಸಂಕುಳ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶನಿಕರ: ಹಂಪೆಯರಸಂ ನಿಟಿಲಂದೆಱಿಯರ್ ಬಳಿಕ್ಕದೆತ್ತಣ ಹರಿ ... ಎತ್ತಣ ತ್ರಿದಶಸಂಕುಳವೆತ್ತಣ ಭಾಸ್ಕರೇಂದುಗಳ್ (ಪಂಪಾಶ. ೩೮). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಸಂಕುಳ (= ಸಂಕುಲ)]

ತ್ರಿದಶಸ್ತುತ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿಕೊಂಡವನು : ತ್ರಿದಶಸ್ತುತ ನೋಡ ಪೊಪಟ್ಟೊದವಿದ ತಾಳೀತಮಾಳನೀಳದ ಕರ್ಪಿಂ ಪುದಿದು ಪರಭಾಗವಂ ಪಡೆದಿದಱಿರಡುಂ ಕೆಲದೊಳೆಸೆವ ವನರಾಜಿಗಳಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೬೦). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಸ್ತುತ]

ತ್ರಿದಶಸ್ತುತ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತಹುದು : ತ್ರಿದಶಸ್ತುತ್ಯಮಿದಾದಿದೇವಚರಿತಂ (ಆದಿಪು. ೧೬-೭೮). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಸ್ತುತ್ಯ]

ತ್ರಿದಶಾಂಗನೆ (ನಾ). ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ : ತ್ರಿದಶಾಂಗನೆಯರ್ . . . ಪಾಡಿದ ರೋಲಗಸಾಲೆಯೊಳ್ ಜನೇಂದ್ರಾಂಬಿಕೆಯಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೮೩) ; ತ್ರಿದಶಾಂಗನೆ ಜನಜನನಿಗೆ ಪದೆಪಿಂ ತಾರಾವತಂಸಮಂ ಭೂಷಿಸೆ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೩-೨೦೮). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಅಂಗನೆ]

ತ್ರಿದಶಾಚಲ (ನಾ).=ತ್ರಿದಶನಗೇಂದ್ರ : ತ್ರಿದಶಾಚಲಶಿಖರದೊಳಜಿತದೇವ ಜನ್ಮಾಭಿಷೇಕಮಂಗಳಸಮಯಾಂಬುದಸಮಯಂ ಸಮನಿಸೆ (ಅಜಿಪು. ೩-೭). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಅಚಲ]

ತ್ರಿದಶಾಚಾರ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಗುರು ; ಬೃಹಸ್ಪತಿ: "ವಾಚಸ್ಪತಿಃ, . . . ತ್ರಿದಶಾಚಾರ್ಯಃ, ಚಿತ್ರಶಿಖಂಡಿಪ್ರಸೂತಿಃ, (ಕಥ್ಯತೇ) – ಈ ೮ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಪೆಸರ್"(ಹಲಾಯು. ೯-೪೭). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಆಚಾರ್ಯ]

ತ್ರಿದಶಾಧಿನಾಥ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿನಾಯಕ : ಪದವಿನ್ಯಾಸದ ತುಱುಗಲ್ ಪೊದಟ್ ಲಯಂಬೆರಸು ರಂಗವಂ ಬಳಸಿದನಾ ತ್ರಿದಶಾಧಿನಾಥನಳಿವವೊಲುದನ್ವದಾವೇಷ್ಟಿತಾಖಿಳಾವನಿತಳಮಂ (ಆದಿಪು. ೭-೧೧೯). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಅಧಿನಾಥ]

ತ್ರಿದಶಾಧೀಶ (ನಾ). ೧. = ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿನಾಯಕ: ತ್ರಿದಶಾಧೀಶನಿನಾದ ಜನ್ಮಸವನಾಂಭಃಪೂರದೊಳ್ ನೀರನೂಡಿದುದೋಲಾಡಿದುದು . . . ದೇವೇಂದ್ರನೈರಾವತಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೨-೧೮೪). ೨. ಜಿನ ; ತೀರ್ಥಂಕರ : ತ್ರಿದಶಾಧೀಶನ ಮುಂದೆ . . . ಸಪ್ತವಿಧಸೇನಾಚಕ್ರಮೇನೊಪ್ಪಿತೋ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೪-೪೬). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಅಧೀಶ]

ತ್ರಿದಶಾಧೀಶ್ವರ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿನಾಯಕ : ತ್ರಿದಶಾಧೀಶ್ವರ ಭೂತ್ಯತ್ಯುದಾರವಿವಿಧಾರ್ಥವಿಭವನೀ ಭೂಪೇಂದ್ರಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೭೦) ; ತ್ರಿದಶಾಧೀಶ್ವರ ಸಂಪದಂ ಸಫಲವಿಾ ಪೌಲೋಮಿಯಿಂ (ಜಗವಿ. ೧೩-೩೩). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಅಧೀಶ್ವರ]

ತ್ರಿದಶಾಧೀಶ್ವರಮಂತ್ರಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯನಿಗೆ ಮಂತ್ರಿಯಾದವನು ; ಗುರು : ತ್ರಿದಶಾಧೀಶ್ವರಮಂತ್ರಿ ಶೀತಕರರೆಂಬೀಯಿರ್ವರುಂ ಕರ್ಕಿಗೇಹದೊಳಿರ್ದಂದು . . . ಪುಟ್ಟಿದ ಮರ್ತ್ಯಂಗೆ ಚಿರಾಯು ಸಂಭವಿಸುಗುಂ (ಜಾತತಿ. ೮-೧೩). [ತ್ರಿದಶಾಧೀಶ್ವರ + ಮಂತ್ರಿ]

ತ್ರಿದಶಾನಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ದುಂದುಭಿ,–ಭೇರಿ : ತ್ರಿದಶಾನಕ ಕೋಟಿಗಳುಂ ಪುದಿದ ಚತುಷ್ಷಷ್ಟಿ ಚಮರಜಂ ಮುಕ್ಕೊಡೆ . . . ಮೃಗಾಧಿಪಪೀಠಂ ಎಸೆಯೆ (ನೇಮಿಪು. ೧೪-೧೪೩). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಆನಕ]

ತ್ರಿದಶಾನೀಕ (ನಾ). ೧. = ತ್ರಿದಶನಿಕರ. ೨. ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು : ಚತುಸ್ಸಹಸ್ರಸಾಮಾನಿಕಸಮೇತನುಂ ತತ್ಪ್ರಮಾಣಾಂಗರಕ್ಷ ತ್ರಿದಶಾನೀಕನುಂ . . . ಅಂತರ್ಮಧ್ಯತ್ರಿಃಪ್ರಕಾರ ಪರಿಷತ್ಪ್ರಕಾಶಕರನಾಗಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸ[ಂಪ]ನ್ನನಾದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೩೧ ವ). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಅನೀಕ]

ತ್ರಿದಶಾರಿ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶರಿಪು : ತ್ರಿದಶಾರಿಧೂಮಕೇತುವನುದರದೊಳ್ ದೇವಿ ತಳೆದುದರ್ಕೆದೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದ ಧೂಮಲೇಖೆಯೆನೆ ಕರ್ಪೊದವಿದ ರೋಮಾಳಿ ರಂಜಿಕುಂ ದೇವಕಿಯಾ (ಜಗವಿ. ೨-೯೦). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಅರಿ$_6$]

ತ್ರಿದಶಾಲಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ ; ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ; "ತ್ರಿದಿವಂ . . . ತ್ರಿದಶಾಲಯಂ ನಾಕಮೂರ್ಧ್ವಲೋಕಂ ಸ್ವರ್ಗಮದು" (ಮಂಗರಾ. ೩-೮). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಆಲಯ]

ತ್ರಿದಶಾವಾಸ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶಾಲಯಂ : "ಸ್ವರ್, ಸ್ವರ್ಗಃ, ಸುರಸದ್ಮ, ತ್ರಿದಶಾವಾಸಃ . . . ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಃ [ಚ] ಈ ೧೧ ದೇವಲೋಕದ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೨-೩) ; ಇದು ದಕ್ಷ್ಯತ್ರರಥಾಹ್ವಯಂ ಬನಮಿದ ಚೈತ್ರೋದಂ ಸರಂ ನೋಟ್ಪೊಡೀ ತ್ರಿದಶಾವಾಸಮಿದಿಂತುಟಲ್ತೆ ರಮಣೀಯಂ (ಕಾದಂಬ. ೪೪೩). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಆವಾಸ]

ತ್ರಿದಶಾಸನ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಆಸನ,–ಪೀಠ : ತ್ರಿದಶಾಸನಂಗಳಲ್ಲಾಡಿದುವು ಜಗದ್ಗುರುಗೆ ಬೇಗಮುಚ್ಚಾಸನದಿಂದಿದಿರೇೞುವೆಂದು ಪೇೞ್ವವೊಲ್ (ಆದಿಪು. ೭-೪೦). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಆಸನ]

ತ್ರಿದಶಾಹಾರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಆಹಾರ ; ಅಮೃತ : "ಅಮೃತಂ, ತ್ರಿದಶಾಹಾರಃ, ಸುಧಾ, ಪೀಯೂಷಂ – ಈ ೪ ಅಮರ್ದಿನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೨೨-೧೩೩). [ತ್ರಿದಶ$_2$ + ಆಹಾರ]

ತ್ರಿದಶಾಹಿತ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದವನು; ದೈತ್ಯ. 'ತ್ರಿದಶಾಹಿತಮಂತ್ರಿ' ಪರಾ. [ತ್ರಿದಶ₂ + ಅಹಿತ]

ತ್ರಿದಶಾಹಿತಮಂತ್ರಿ (ನಾ). ದೈತ್ಯರ ಮಂತ್ರಿ; ಶುಕ್ರ: ತ್ರಿದಶಾಹಿತ ಮಂತ್ರಿಯೊಳೊಂದಿದ ಶನಿಯಿಂ ಸ್ತ್ರೀಧನಾನ್ವಿತಂ (ಜಾತತಿ. ೧೫-೭). [ತ್ರಿದಶಾಹಿತ + ಮಂತ್ರಿ]

ತ್ರಿದಶೇಂದ್ರ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶಗಣಾಧಿನಾಯಕ: ತ್ರಿದಶೇಂದ್ರಂಗೆ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಾಧ್ವರದ ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಮಂ ಸೂಟುಸೂಟದೆ ಪೇಟಿರ್ ಪರಿವೇತೆ ಪೊಣ್ಮೆ ಪಲವುಂ ಧೂಮಂಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೩೮); ತ್ರಿದಶೇಂದ್ರವಂದ್ಯ ಬೆಸಸನೆ ಪೊದಟ್ಟುದರ್ಹನ್ನುಮೇಂದು ದಿವ್ಯನಿನಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೩೮); ತ್ರಿದಶೇಂದ್ರಾರಾತಿ ದೈತ್ಯಂ ಧರೆಯೆನೆ ರಸೆಗಂದುಯ್ಯೆ (ಹಂಪಾಮಹಾ. ೧೧-೪೪). [ತ್ರಿದಶ₂ + ಇಂದ್ರ]

ತ್ರಿದಶೇಭ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗದ ಆನೆ; ಐರಾವತ: ತ್ರಿದಶೇಭಕ್ಕೆಸೆದಾದು ವಂದು ವದನಂ ಮೂವತ್ತೆರಟ್ ಕೂಡೆ ತದ್ವದನವ್ರಾತದೊಳಾದುವು ದ್ವಿರದನಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವೆಂಟೆಂಟು (ನೇಮಿಪು. ೮-೧೩೩). [ತ್ರಿದಶ₂ + ಇಭ]

ತ್ರಿದಶೇಶ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ: ವೃಷಪಾಲಿ ತ್ರಿದಶೇಶನುಗ್ರಧನ್ವಿಗೆ . . . ಸರ್ವಜ್ಞಂಗೆ ವಾಮದೇವಂಗೆಜಿಗುವಂ (ಗುರುಚಾ. ೧-೨೨). [ತ್ರಿದಶ₂ + ಈಶ]

ತ್ರಿದಿವ (ನಾ). ೧. ಸ್ವರ್ಗ; ದೇವಲೋಕ: "ತ್ರಿದಿವಂ . . . ದಿವಮೆಂದಿಂತಿದು ತಾನಮರ್ತ್ಯಭವನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೦); ತ್ರಿದಿವ ದೊಳಚ್ಚರಸಿಯರಿರ್ಪುದು ವಿದಿತಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೦೭); ತ್ರಿದಿವಪ್ರಾಪ್ತ ಮನೋಹರಂ ... ತಾನೆನುತ್ತುಂ ಸಮಂತದನಿಂತೇಳಿಪುದಿಂದ್ರನಂದನಮನಾ ಸಾರ್ವತರ್ಕಾಖ್ಯಂ ವನಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧-೧೧೩); ತ್ರಿದಿವವನು ತುಡುಕಿತು ಹವಿರ್ಗಂಧದ ಗಘಾವಣೆ ಧೂತಧೂಮನ ತುದಿ ತಪೋಲೋಕದಲಿ ತಳಿತುದು (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೭-೩೪). ೨. ಆಕಾಶ; ಗಗನ: ತ್ರಿದಿವಕ್ಕೇಟ್ ದೂಡಂಬೆಯುಂಬೆರಸು ಜೋದರ್ ಪಾಟ್[3] (ವರ್ಧಪು. ೭-೪೮). [ಸಂ.]

ತ್ರಿದಿವಾಂಗನೆ (ನಾ). = ತ್ರಿದಶಕನ್ನಿಕೆ: ವಿಸ್ಫುರತ್ನನ್ಯಕಾಕೃತಿಯಿಂ ತಳೆದಿರ್ದಳ್ ತಾಂ ತ್ರಿದಿವಾಂಗನೆವೋಲವಳ್ (ಪಂಚತಂ. ೨೩೭-೧೮). [ತ್ರಿದಿವ + ಅಂಗನೆ]

ತ್ರಿದಿವೇಶ (ನಾ). ೧. ದೇವಲೋಕದ ಒಡೆಯ; ಇಂದ್ರ. ೨. ದೇವತೆ. [ತ್ರಿದಿವ + ಈಶ]

ತ್ರಿದೋಷ (ನಾ). ೧. ಕಾಯಿಕ, ವಾಚಿಕ ಮತ್ತು ಮಾನಸಿಕವಾದ ಪಾಪಗಳು: ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯಂಗಳ ಅವಗುಣವೆಂದು ತ್ರಿದೋಷಂಗಳ ವಲ್ಲಟಗೊಳಿಸಿ (ಅಜಂಪೇ. ೦೯೪-೦೪). ೨. [ವೈದ್ಯ] ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರೂ ವಿಷಮಗೊಂಡು, ಶರೀರಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆ ಯನ್ನೊಂಟುಮಾಡುವ ದೋಷಗಳು: ತ್ರಿದೋಷಸಮುದಿತರೋಗಂ ಸಮನಿಸುಗುಂ ಮನುಜಂಗಮೃತಮಯೂಖಾವತ್ಮದಶೆಯೊಳವರೋಹಿಣಿ ಯೊಳ್ (ಜಾತತಿ. ೯-೨೪); ವಾಯು, ಅವಸ್ಮಾರ, ತ್ರಿದೋಷ ಹದಿಮೂಱು ಪ್ರಕಾರದ ಸನ್ನಿಪಾತ ಹರ (ವಿಶ್ವವಿ. ೩೭); ತ್ರಿದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ರೋಗ ಗಳೂ ಕಂಠರೋಗಗಳೂ ಸಹ ಗುಣವಾಗುವುವು (ಸಕವೈ. ೨೯); ತ್ರಿದೋಷ ಲಕ್ಷಣ ಕಂಡಿತು (ಪ್ರೇಮಾಶ್ವ. ೦೦೯). [ತ್ರಿ + ದೋಷ]

ತ್ರಿದೋಷಹರ (ಗು). ತ್ರಿದೋಷಗಳಿಂದುಂಟಾಗುವ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿನಯನ (ನಾ). ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು; ಮುಕ್ಕಣ್ಣ; ಶಿವ: ಮಣಿಗಳ ಸೂತ್ರದಂತೆ ತ್ರಿನ[ಶಾಶಾಂ. ಣ]ಯನ ನೀನಿಪ್ಪೆಯಯ್ಯ (ದೇದಾವ. ೨-೩). [ತ್ರಿ + ನಯನ]

ತ್ರಿಪಂಚಲೋಚನ (ನಾ). (ಐದು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರುಮೂರರಂತೆ ಒಟ್ಟು) ಹದಿನೈದು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು; ಶಿವ: ಪಂಚಲಪನ ಮಳದ್ವಿಪಂಚಬಾಹುಗಳು ತ್ರಿಪಂಚಲೋಚನನಸಮ ಪಂಚಶರ ಭಸಿತಾಂಗ . . . ಉಡುಪವಮೌಳಿ ಮೃಡನೇ (ನವಪೋ. ೧-೭). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪಟಕ (ನಾ). ಮುಪ್ಪಟ್ಟೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು; ಮೂರು ಮೂಲೆ ಗಳುಳ್ಳದು: ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣ ಒಂದನ್ನು ಗಾಜಿನ ತ್ರಿಪಟಕ (Prism) ದ ಮೂಲಕ ಹಾಯಿಸಿದಾಗ ಅದು ನಾನಾ ವರ್ಣಗಳಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲ್ಪಡು ತ್ತದೆ (ಆಕಾಶ. ೭). [ತ್ರಿ + ಪಟಕ]

ತ್ರಿಪತಾಕ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ಮೂರು ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಸ್ತಮುದ್ರೆ: ಮತ್ತಾ ತ್ರಿಪತಾಕಂಗಳ್ ಬತ್ತರದಿಂ ತುದಿಗಳಿಂದೆ ಕಟಿಗಳನೊಂದಲ್ . . . ವಕ್ಷಮಂಚಿತಮಕ್ಕುಂ (ಭಾಸ್ಕರಂ. ೨-೬೦); ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಸಂಯುತ ಹಸ್ತಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ ೧. ಪತಾಕ ೨. ತ್ರಿಪತಾಕ (ಅಭಾನ್ವ. ೪೭); ಪತಾಕ, ಅರ್ಧಚಂದ್ರ, ತ್ರಿಪತಾಕ . . . ಶಿಖರಹಸ್ತ ಮೊದಲಾದ ನೂರಾರು ಹಸ್ತಮುದ್ರೆಗಳಿವೆ (ಭಾಲಪ್ರ. II, ೯೦೪). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪತಾಕೆ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಧ್ವಜಗಳು. ೨. ಮೂರು ಗೆರೆಗಳಂತೆ ಮೂರು ಮಡಿಕೆಗಳ ಗುರುತನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ: ತ್ರಿಪತಾಕೆ ನಿನ್ನ ನೊಸಲೊಳ್ ತೋರ್ಪನ್ನೆಗಂ ಕೊರ್ಪುದೋರ್ಪವನಾವಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೩೭); ತ್ರಿಪತಾಕೆ ನಿಟಿಲತಟದೊಳ್ ಕಪಿಧ್ವಜಂ ಗಗನತಲದೊಳರ್ಪಿಸೆ (ಹಂಪಾಮಹಾ. ೧೩-೧೦೭). [ಸಂ. ತ್ರಿಪತಾಕ]

ತ್ರಿಪತ್ರ (ನಾ). ೧. (ಮೂರು ಎಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ) ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಮರ; ಬೆಲ್ಲಪತ್ರೆ: ಭವಾನಿಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪತ್ರ ವನ್ನೊಪ್ಪಿಸಲು ಹೋದೆನು (ಕಹಾಕುಂ. ೬೧). ೨. ಮುತ್ತುಗ; ಪಲಾಶವೃಕ್ಷ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪತ್ರಕ (ನಾ). =ತ್ರಿಪತ್ರ ೨: "ಬ್ರಹ್ಮವೃಕ್ಷಃ, ಪಲಾಶಃ, ಕಿಂಶುಕಃ, ತ್ರಿಪತ್ರಕಃ – ಈ ೪ ಮುಟ್ಟುಗದ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೩೩-೪೪); "ಹೀಚಕಮಾ ತ್ರಿಪತ್ರಕಂ ಕಿಂಶುಕಾಖ್ಯಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೭-೨೦). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪತ್ರಿಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: "ವಾರುಳಿ ಬಲಿರ್ಬುಧ್ನಾಕ್ಷಿ ಹಾವುಮೆಕ್ಕೆ ಹಿಡಿಹಿಡಿಕೆ ತ್ರಿಪತ್ರಿಣಿಯೆಂದೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೪-೪೪). [ಸಂ. ತ್ರಿಪತ್ರಿಣೀ]

ತ್ರಿಪಥ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳು,–ದಾರಿಗಳು. ೨. ಸ್ವರ್ಗ, ಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳ. ೩. ಮೂರು ರಸ್ತೆಗಳು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳ,–ಜಾಗ. [ತ್ರಿ + ಪಥ]

ತ್ರಿಪಥಗಾಮಿನಿ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗ, ಮರ್ತ್ಯ, ಪಾತಾಳಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಯುವವಳು; ಗಂಗಾನದಿ: ತ್ರಿಪಥ ಗಾಮಿನಿಯೆನಿಪ ಜಾಹ್ನವಿ ನೃಪನ ಚರಣದಲುದಿಸಿದಳು (ಕೌಶಿಅ. ೨೭-೭); ಈ ಮೂರು ಮತಗಳು ತ್ರಿಪಥಗಾಮಿನಿಯ ಹಾಗೆ ಮೂರು ಹಾದಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಮೂಲಕ್ಕೂ ಮೂಲೋದ್ದೇಶವು . . . ಕಡೆಯ ಸೂತ್ರವಾದ ಮುಕ್ತಿಯೇ (ಭಾರದ. ೨೭೦). [ಸಂ. ತ್ರಿಪಥಗಾಮಿನೀ]

ತ್ರಿಪಥಗೆ (ನಾ). = ತ್ರಿಪಥಗಾಮಿನಿ: ತ್ರಿಪಥಗೆಯ ಮೂಱು ಪೊನಲಿಂದೆ ಪೊಳೆವ ಹಿಮಗಿರಿಶಿಖಾತಳಕ್ಕೆಣೆಯೆನಿಸಿತ್ತುವರಚಿತರುಚಿರಭಸ್ಮತ್ರಿಪುಂಡ್ರ ಲಾಂಛಿತಲಲಾಟಮಾ ಮುನಿವರನಾ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೩೪); ಪುಣಯದೆ ತ್ರಿಪಥಗೆ ನಡೆತರೆ ತ್ರಿಣೇತ್ರನೊಲವಿಂದೆ ತಾಳ್ದಿದಂ ಮಸ್ತಕದೊಳ್ (ಕಮುದ. ೫೯ ಪ್ರಯೋ); ಲೋಕಪಾವನೆಯೆನಿಸುತೋರುದದೆ ಪಾತಾಲ ದತ್ತಣ್ಗೆ ಪೋದ ತ್ರಿಪಥಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಳ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೦-೧೪). [ಸಂ. ತ್ರಿಪಥಗಾ]

ತ್ರಿಪದ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಪಾದಗಳು. ೨. ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳದ್ದು; ಕಾಲುಮಣೆ: ತಿವದಿಗೆ. ೩. ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ೪. ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟವನು; ವಿಷ್ಣು. 'ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ' ಪರಾ. [ತ್ರಿ + ಪದ್ಮ]

ತ್ರಿಪದಾರ್ಥ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಪಶು, ಪತಿ ಮತ್ತು ಪಾಶಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳು: ಪತಿ-ಪಶು-ಪಾಶಗಳೆಂಬ ತತ್ತ್ವತ್ರಯಗಳೇ (ತ್ರಿಪದಾರ್ಥಗಳೇ) ಶೈವಾಗಮದ ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳು ... ಶೈವಾಗಮಗಳು ತ್ರಿಪದಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾಗಿರುವಂತೆ . . . ಆರು ಬಗೆಯಾಗಿವೆ (ಭಾಕಲ. ೭೩). [ತ್ರಿ + ಪದಾರ್ಥ]

ತ್ರಿಪದಾಸನ (ನಾ). [ತತ್ತ್ವಶಾ] ಯೋಗಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಯೋಗ ಯೋಗ್ಯಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪದಾಸನ . . . ಅರ್ಧಾಸನಾದಿಯುಂಭತ್ತಾಲ್ಯಾಸನ ಭೇದಗಳು (ವಿವೇಕ. ೧೫೦). [ತ್ರಿಪದ + ಆಸನ]

ತ್ರಿಪದಿ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳದ್ದು. ೨. ಮೂರು ಕಾಲಿನ ಮಣೆ; ತಿವದಿಗೆ; ಮುಕ್ಕಾಲುಮಣೆ: "ತ್ರಿಪದಿಯೆನೆ ತಿವದಿಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೨-೨೦). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಹಂಸಪಾದಿ ಗಿಡ: "ತ್ರಿಪದಿ ಧೃತಮಂಡಳಿ ಮರಾಳಪದಿಯೆನೆ ಹಂಸಪಾದಿ" (ಮಂಗರಾ. ೪೨-೩೯). ೪. ಆನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ: ನಂದನಭುಜಗವೇಷ್ಟಿತಚಂದನಮಾರ್ಗದೊಳಿಭಂಗಳೊಳ್ಪನೆಗಳಂತೊಂದು ತ್ರಿಪದಿಚ್ಛೇದದೊಳಂ ದಲ್ ತ[ಳ]ರದೆ ಪಯೋಧಿವೇಳಾವನದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೩). ೫. [ಛಂದ] ಮೂರು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದು ಅಂಶಗಳಿದ್ದು, ಆರನೆಯ ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಗಣಗಳೂ, ಉಳಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಗಣಗಳೂ ಇರುವ ಒಂದು ಕನ್ನಡ ಛಂದಸ್ಸು: ಬಿಸರುಹೋದ್ಭವಗಣಂ ರಸದಶ ಸ್ಥಾನದೊಳ್ ಬಿಸರುಹನೇತ್ರಗಣಮ ಬರ್ಕುಟಿದುವು ಬಿಸರುಹನೇತ್ರೇ ತ್ರಿಪದಿಗೆ (ಛಂದೋಂಬು. ೫-೨೪೮); ಕನ್ನಡ ಛಂದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ತ್ರಿಪದಿ (ಛಂದೋವಿ. ೭೩). [ಸಂ. ತ್ರಿಪದೀ.]

ತ್ರಿಪದಿಕೆ (ನಾ). ೧. = ತ್ರಿಪದಿ ೨: (*). ೨. = ತ್ರಿಪದಿ ೫: ತ್ರಿಪದಿಗೆ ತಿವದಿ, ತಿವುಡೆ, ತ್ರಿವುಡೆ, ತ್ರಿಪದಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (ಛಂದೋವಿ. ೮೮). [ಸಂ. ತ್ರಿಪದಿಕಾ]

ತ್ರಿಪದೆ (ನಾ). = ತ್ರಿಪದಿ ೫: "ತ್ರಿಪದಾ = ತಿವದ" (ಶಮರ. ೨೫೮ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ. ತ್ರಿಪದಾ]

ತ್ರಿಪದೋನ್ನತಿ (ನಾ). [ಛಂದ] ಒಂದು ವಿಷಮವೃತ್ತದ ಹೆಸರು; ಮೂರು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಭಗಣಗಳೂ, ಒಂದು ಗುರುವೂ, ಒಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಭಗಣಗಳೂ ಬರುವ ವೃತ್ತ: ಚಂದ್ರ ಗಣತ್ರಿತಯಂ ಕಡೆಯೊಳ್ ಚಂದ್ರಧರಂ ಬರೆ ಮೂಱಿಡೆಯೊಳ್ ಚಂದ್ರ ಚತುಷ್ಟಯಮಾಗಿರೆ ಭಾವಿಸು ಚಂದ್ರಮುಖೀ ತ್ರಿಪದೋನ್ನತಿಯಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೩-೨೧೪). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪರ್ಣ (ನಾ). ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆಯ ಮರ: ಚೆಂಬಣ್ಣ ಮಾಂದಳಿರಸುಗೆ ಪುನ್ನಾಗ ದಾಳಿಂಬ ತ್ರಿಪರ್ಣ ಪುಷ್ಪಗಳು . . . ಬನದಿ ರಾಜಿಸಿತು (ಬೋಹಕ. ೪-೪೯). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪರ್ಣಿ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಎಲೆಗಳನ್ನುಳ್ಳದ್ದು. ೨. ಕಾಡುಹತ್ತಿಗಿಡ. ೩. ನರಿಹೊನ್ನೆಗಿಡ: "ನಿಕಾ-ತ್ರಿಪರ್ಣಿ" (ಒಷಧಿ. ೮೬); "ಬೃಹತ್ಪತ್ರಾ ತ್ರಿಪರ್ಣಿ" (ಒಷಧಿ. ೧೧೪). [ಸಂ. ತ್ರಿಪರ್ಣೀ]

ತ್ರಿಪಲ್ಯೋಪಮ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮೂರು ಪಲ್ಯಗಳ ಅವಧಿ; P ವ್ಯವಹಾರಕಲ್ಪ, ಉದ್ಧಾರಕಲ್ಪ, ಅದ್ಧಾಪಲ್ಯವೆಂಬ ಮೂರು ಪಲ್ಯಗಳಷ್ಟು ಕಾಲ: ಬದರೀಫಲ ಮಾತ್ರಾಹಾರಿಗಳುಮಾರೋಗ್ಯ ಶರೀರಂಗಳುಂ ಸೌಂದರಾಕಾರಂಗಳುಂ ತ್ರಿಪಲ್ಯೋಪಮಜೀವಿಗಳುಮಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೫-೪೧ ವ); ಬದರೀಫಲಮಾತ್ರಾಹಾರರುಂ ವಿಗತವಾಹಾರರುಂ . . . ತ್ರಿಪಲ್ಯೋಪಮಾಯುರ್ಜೀವರುಮಾಗಿ (ಜಾವುಂಖ. ೨೬-೩). 'ಪಲ್ಯ₂' ಪರಾ [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪಾದ (ಗು). ೧. ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ: ಜ್ಯೋತಿಪುರುಷನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವಪುರುಷನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು (ಬಸವ. ೯೫೩). ೨. (ನಾ). ಮೂರು ಪಾದಗಳು: ಏಳಯ್ಯ ಬೆಳಗಾಯಿತು . . . ಭೇದಿಸಿ ಭೂಮಿ ತ್ರಿಪಾದದಿಂದಳೆಬೇಕು (ಪುರಂದ. ೫-೧೭೪-೩). ೩. ಮೂರು ಕಾಲುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪೀಠ; ತ್ರಿಪದಿ: ಗ್ರೀಸದೇಶದ ಅರಿಸ್ಟಾಟಲ ನೆಂಬ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯು ತಮಗೆ ತಾವೇ ನಡೆಯುವಂಥ ತ್ರಿಪಾದಗಳನ್ನು (ತೀಪಟಗೆಗಳನ್ನು) ತನ್ನದೊಂದು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೨೮). ೪. ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು. ೫. ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನುಳ್ಳದು. ೬. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ; ವಿಷ್ಣು. ೭. ತ್ರಿಪಾದಿ ೨. [ತ್ರಿ + ಪಾದ]

ತ್ರಿಪಾದಿ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಕಾಲುಗಳಿಂದ ನಡೆದಂತೆ ನಡೆಯುವಿಕೆ: ಅವುಗಳ ನಡಿಗೆ ತ್ರಿಪಾದಿ-ಒಂದು ಕಡೆಯ ಮಧ್ಯದ ಕಾಲು ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಯ ಮುಂಗಾಲು ಮತ್ತು ಹಿಂಗಾಲುಗಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿಟ್ಟು, ಉಳಿದ ಮೂರು ಕಾಲುಗಳ ಮೇಲೆ - ಶರೀರವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ (ಕೀಟಬಿ. ೦೭). ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಒಂದು ರಾಶಿಗೆ ಮೂರು ಪಾದಗಳು, ಮತ್ತೊಂದು ರಾಶಿಗೆ ಉಳಿದ ಪಾದಗಳು ಸೇರುವ (ಅಮಂಗಳವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾದ) ಕೃತ್ತಿಕೆ, ಪುನರ್ವಸು, ಉತ್ತರೆ, ವಿಶಾಖೆ, ಉತ್ತರಾಷಾಢ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಾಭಾದ್ರೆ ಎಂಬ ಆರು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. ೩. (ಆಲಂ) ನಿಂತ ಕಡೆ ನಿಲ್ಲದೆ ಸದಾ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವವನು; ಅಲೆಮಾರಿ: ಇಂದಿನ ಹುಡುಗರಿಗೆ ತ್ರಿಪಾದಿಯಂತೆ ಅಲೆಯುತ್ತಿರುವುದೇ ಕೆಲಸ (ರೂಢಿ). [ಸಂ. ತ್ರಿಪಾದಿನ್]

ತ್ರಿಪಾವಡೆ (ನಾ). ಮೂರು ಪದರವಾಗಿ ಮಡಿಸಿದ ಬಟ್ಟೆ: ಪರ್ಣಫಲಂಗಳಲ್ಲಿ ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕ್ಷಾಳನವ ಮಾಡಬೇಕು ಕೂಪೋದಕದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪಾವಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೋದಿಸಬೇಕು (ಸರ್ವಾವ. ೧೮೯-೭೯). [ತ್ರಿ + ಪಾವಡೆ (< ಪಾವಡ₁)]

ತ್ರಿಪಿಟಕ (ನಾ). [ಬೌದ್ಧ] ಸೂತ್ರಪಿಟಕ, ವಿನಯಪಿಟಕ ಮತ್ತು ಅಭಿಧರ್ಮಪಿಟಕಗಳೆಂಬ ಬೌದ್ಧರ ಮೂರು ಪವಿತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು: ಅನವ್ರಾಹ್ಯ . . . ಇವನು . . . ತ್ರಿಪಿಟಕಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ . . . ತಂದು ಬರ್ಮಿ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಯುಗವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ (ಭಾಕಲ. ೩೪೦); ತ್ರಿಪಿಟಕ . . . ಸೂತ್ರಪಿಟಕ ವಿನಯಪಿಟಕ ಅಭಿಧರ್ಮಪಿಟಕ ಎಂಬ ಮೂರು ಪಿಟಕಗಳು (ಹಿಂದೂಸಾ. ೨೩); ತ್ರಿಪಿಟಕ ಬೌದ್ಧರ ಮತಗ್ರಂಥ (ಪ್ರಬಾಇ. I, ೦೬೫ ಅಡಿಟಿ). [ತ್ರಿ + ಪಿಟಕ₁]

ತ್ರಿಪೀಡಿ (ನಾ). ಮೂರು ತಲೆಮಾರುಗಳು. 'ತ್ರಿಪೀಡಿದಾನ' ಪರಾ. [ತ್ರಿ + ಪೀಡಿ₀ (P ← ಮರಾ. ಪಿಢೀ)]

ತ್ರಿಪೀಡಿದಾನ (ನಾ). ಮೂರು ತಲೆಮಾರುಗಳು ಅನುಭವಿಸುವ ದಾನ: 'ತ್ರಿಪೀಡಿದಾನ' ಎಂಬ ಮರಾಠಿ ಪದವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು . . . ಮೇಲಿನ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ 'ಮೂರು ತಲೆಮಾರುಗಳು ಅನುಭವಿಸುವ ದಾನ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾದುದು (ಕಶಾಅ. ೩೯ ಅಡಿಟಿ). [ತ್ರಿಪೀಡಿ + ದಾನ]

ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ (ನಾ). ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಧರಿಸುವ ಭಸ್ಮದ ಮೂರು ಗೆರೆಗಳು: ತದ್ಭೂತಿಯನಿಟ್ಟರ್ತ್ರಿಪುಂಡ್ರಮುಮಂ ದಿವಿಜೇಂದ್ರರ್ (ಆದಿಪು. ೧೭-೫೩); ಜನದೇಹಮುಂ ಭಸಿತಮಯಮಪ್ಪನ್ನಂ

ಸಂಸ್ಕಾರಿಸಿರ್ದು ತ್ರಿಪುಂಡ್ರಮಂ ನೊಸಲೊಳಿಡೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೩೫); ಅಡ್ಡ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರದ ಮಣಿಮುಕುಟದ ವೇಷದ ಶರಣರಕಂಡರೆ ನಂಬುವುದೆನ್ನ ಮನವು (ಬಸವ. ೯೮) ; ತ್ರಿಪುಂಡ್ರದ ನೊಸಲರುಣ ಪಟವೇಕಜಡೆ . . . ಎಸೆವ ನಸುನಗೆದ ಶನರುಚಿ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಪಸರಿಸೆ (ಬಸಪು. ೧-೫೩) ; ಇಬ್ಬರೂ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದರು (ಶೂರಾಚಿ. ೧೫). 'ಊರ್ಧ್ವಪುಂಡ್ರ' ಪರಾ. [ತ್ರಿ + ಪುಂಡ್ರ]

ತ್ರಿಪುಂಡ್ರಕ (ನಾ). = ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ : ತೊಳಪ್ಪ ಕಪ್ಪುರದ ಭಸ್ಮ ರಜ[ಸ್ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ]ಕವೊಪ್ಪೆ ಪಿಂಗ ಜಟಾಳಿ ತಾವರೆಯ ಸೂತ್ರದೊಳಾದ ಜನ್ನವಿರು . . . ಕರವೊಡಂಬಡೆ ನೋಟಕರ್ಕಳನಾ ತಪಸ್ವಿ ಮರುಳ್ಚಿದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೮); ಪೆಱನೊಸಲೊಳ್ಪಸಿತ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರಕಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೦೪).
[ತ್ರಿ + ಪುಂಡ್ರಕ]

ತ್ರಿಪುಚ್ಛ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು ಮೂರು ಬಾರಿ ನುಡಿಯುವಿಕೆ : ತ್ರಿಪುಚ್ಛ – ಒಂದೇ ಸ್ವರ ಮೂರುಬಾರಿ ನುಡಿಯುವುದು (ಸಂಗೀಶಂ. ೨೮). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪುಟ (ಗು). ೧. ಮುಮ್ಮೂಲೆಯ ; ತ್ರಿಕೋಣಾಕಾರದ. (ನಾ). ೨. ಬಾಣ. ೩. ತೀರ ; ದಡ. ೪. ಒಂದು ಹಸ್ತಪ್ರಮಾಣ ; ಒಂದು ಮೊಳ. ೫. ನೆಲಗಡಲೆಕಾಯಿ. ೬. = ತ್ರಿಪುಟಿ ೧ : ಲಯ ಭೋಗಾಧಿ ಕಾರಂಗಳೆಂಬ ತ್ರಿಪುಟಂಗಳು ಆತನಿಂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು (ದಶಬೀ. ೧೧೦-೯). ೭. [ಸಂಗೀತ] ಏಳು ಬಗೆಯ ತಾಳಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಒಂದು ಲಘು, ಎರಡು ದ್ರುತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಾಳ : ಧ್ರುವ . . . ತ್ರಿಪುಟ ಅಟ್ಟ ಏಕವೆಂಬ ಸಪ್ತತಾಳಭೇದಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೨೫೮). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪುಟ (ನಾ). ೧. ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಮೂರು ಪದಾರ್ಥಗಳಂ ; ಮೂರರ ಕೂಟ. ೨. [ವೀಶ್ವೈ] ಜ್ಞಾತೃ (ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು), ಜ್ಞಾನ (ತಿಳಿವಳಿಕೆ), ಜ್ಞೇಯ (ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು) ಎಂಬ ಮೂರರ ಕೂಟ : ದೃಷ್ಟ್ಯದೃಶ್ಯ ದರ್ಶನಂಗಳೆಂಬ ತ್ರಿಪುಟೀ ಸ್ವರೂಪವಮಾಗಿಯುಂ (ಮನೋವಿ. ೪-೧೨ ಟೀಕು) ; ಜ್ಞಾತೃ ಜ್ಞಾನ ಜ್ಞೇಯಗಳೆಂಬ ಮೂಱುಂ ತ್ರಿಪುಟಿಯಾಗಿರ್ಪುದು (ವಿವೇಕ. ೩೩) ; ಪರಮಾನಂದಜಲವೆಂಬ ಎಸರನಿಟ್ಟು ತ್ರಿಪುಟಿಯೆಂಬ ಒಲೆಯು ಹೂಡಿ (ಅಣಂದೀ. ೩೧೯-೬). ೩. [ವೇದಾಂತ] ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸು ಎಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವುದು ; ಮಾಯೆ : ಅಱಿವುದು ತ್ರಿಪುಟಿಯ ನಿಜವನು (ಕರಿಬೋ. ೩-೧೭-೧೪) ; ಮಾಯೆ ತ್ರಿಪುಟಿಯು ರೂಪೆ (ಅಮೃತ. ೪-೫). ೪. [ಯೋಗ] ಮೂರು ನಾಡಿಗಳು ಕೂಡುವ ಸ್ಥಾನ ; ಭ್ರೂಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ : ಉರಿವಗ್ನಿಯ ಮೇಲೆ ತಂಗಾಳಿ ಬೀಸಿದಂತೆ ತ್ರಿಪುಟಿಯ ಮೇಲೆ ಚಿದ್ಬೆಳಗು ಒಲಿದಾಡುತ್ತಿದೆ (ಛಸವ. ೬೩); ತಾ ರುದ್ರನಾಗರ್ ತ್ರಿನೇತ್ರಂಗಳಲ್ಲನಲ್ ತರಳನ ತ್ರಿಪುಟಿಯಲ್ಲಿ (ಜಕೋಪು. ೬-೭೫). [ಸಂ. ತ್ರಿಪುಟೀ]

ತ್ರಿಪುಟಿಜ್ಞಾನ (ನಾ). ಜಗತ್ತು, ಜೀವ, ಶಿವ – ಈ ಮೂರರ ವಸ್ತುಗಳ ಅರಿವು : ಆ ಸುಖಜಲವ ತ್ರಿಪುಟಜ್ಞಾನದಿಂದ ಧರಿಸುವ ವೇದಾಂತಿ ಕರ್ಮಯೋಗದಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರ್ಪ ಕಾರಣ . . . ಜ್ಞಾನ ಗುರೂಪದೇಶ ವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಯಿತ್ತೆಂಬುದೀಗ ಮಾವಾತ ಬಂದ ಉದಕವನೆಱೆವವರ ನಾರನು ಕಾಣೆನೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕರ್ಥ (ವಚಸಂ. ೫೬೮-೨೮ ಟೀಕು).
[ತ್ರಿಪುಟ + ಜ್ಞಾನ]

ತ್ರಿಪುಟಿರಹಿತ (ನಾ). ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ತ್ರಿಪುಟಿಯಿಂದ ದೂರನಾದವನು ; ತ್ರಿಗುಣಗಳನ್ನು ಮೀರಿದವನು : ತದ್ಧ್ಯಾನಕರ್ತೃಪ್ಪೋ ತ್ರಿಪುಟಿರಹಿತನೋ ತಾನು ಮೇಣೆನಲಾಯ್ತು ಚಿತ್ರದ ಶುದ್ಧಿಯರ್ಜುನನ (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೫-೭). [ತ್ರಿಪುಟ + ರಹಿತ]

ತ್ರಿಪುಟಿರೂಪು (ನಾ). (?) : ತ್ರಿಪುಟರೂಪಾಗಿ ಶಾನೆಂಬುದ್ದಿಯೊಳ್ಪಟ್ಟದ ಪರಿಮಿತರತ್ನಾಗವಾಳಿ ಮಾಯಾಪ್ರಭಾಧಿಪನೆ ರಂಭಾಚಿತ್ರ ಗಗನ ರೂಪಾದನೆಂದನ್ನಾತ ಚಿದ್ವಿಂಶಿಕೆಯೊಳು (ವೀಶ್ವೈಪು. ೫-೮ ಸೂಚನೆ).
[?]

ತ್ರಿಪುಟೀಜ್ಞಾನ (ನಾ). = ತ್ರಿಪುಟಿಜ್ಞಾನ : ಈ ಸಂವೇದನದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಹ್ಯವೆಂಬ ಘಟಾದಿ ವಸ್ತುವೂ ಗ್ರಾಹಕನೆಂಬ ಜೀವಾತ್ಮವಸ್ತುವೂ ಗ್ರಹಣವೆಂಬ ಸಂವೇದನವೂ – ಈ ಮೂರು ತೋರುವುವು. ಈ ಸಂವೇದನವನ್ನು ತ್ರಿಪುಟೀಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೇಳುವರು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೭೭). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪುಟೀಸ್ಥಾನ (ನಾ). ಎರಡು ಹುಬ್ಬುಗಳ ನಡುವಿನ ಪ್ರದೇಶ ; ಭ್ರೂಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪುಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಸಸ್ಯ ; ತಿಗಡೆ: ಸರ್ವಾನುಭೂತೀ, ಸರಲಾ, ತ್ರಿಪುಟಾ, ತ್ರಿವೃತಾ . . . ರೋಚನೀ– ಈ ೭ ಕೆಚ್ಚನೇ ತಿಗಡೆಯ ಹೆಸರುಗಳು. ಬಿಳೀತಿಗಡೆ, ಭೇದಿಯಾಗುವ ಲಾಲ್‌ತಿಗಡೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೦).
[ಸಂ. ತ್ರಿಪುಟಾ]

ತ್ರಿಪುಡ, ತಿವುಡೆ₂, ತ್ರಿವಿಡಿ, ತ್ರಿವುಡೆ₁ (ನಾ). ೧. [ಸಂಗೀತ] ತಾಳ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ತ್ರಿಪುಟತಾಳ: ಧ್ರುವತಾಳ ಮಟ್ಟತಾಳಂ ತ್ರಿಪುಡಂ ರೂಪಕ (ಛಂದಶ್ಯಾ. ೫-೧). **ತಿವುಡೆ₂** : ೧. "ತಿವುಡೆ–ತ್ರಿಪುಟ = ಒಂದು ತಾಳ" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೭) ; ಲೀಲಾವತೀ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ "ತಿವುಡ" ಎಂದು ಕರೆದುದು ತ್ರಿಪದಿಗೆ ಹೊಂದುವ ತ್ರಿಪುಟತಾಳದ ಗತಿಯನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿಯ್ಕೆ ಆಗಿರಬೇಕು (ಸಂಶೋಧ. ೧೪೭). 'ತಿವದಿ' ಪರಾ. ೨. [ನಾಟ್ಯ] ನೃತ್ತ ಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : ಚಿಂದು ಜಕ್ಕಡಿ ಕೋಲಚಾರಿಗಳ್ ಮೊನೆಗಾಲ್ ಕಳಾಸ ಕೈಮುಱ್ ತಿವುಡೆ [ಪಾಠಾಂ. ತಿವಟ] ಮಡುಹುಮುಳ್ಳನಿತು ಭೇದಂಗಳಂ ನರ್ತಿಸುವ ನೃತ್ತಮದಬಲಾಜನಂ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಜಬಪು. ೨-೨೯). **ತ್ರಿವಿಡಿ** : ೧. ತ್ರಿವಿಡಿ ಚಚ್ಚರಿ ಝಂಪೆಯ ಟಯೇಕತಾಳಮಂ ವಿವರವಱಿತುಂ ತಾಳಧಾರಿಗಳು ನುಡಿಸೆ (ಪ್ರಭುಪು. ೨-೬೭). **ತ್ರಿವುಡೆ₁** : ೧. ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ . . . ಝಂಪೆ, ಧ್ರುವದ, ತ್ರಿವುಡೆ . . . ಎಂಬ ಹಲವು ತಾಳಪದ್ಧತಿಗಳಿರುವುವು (ಬಾಲಪ್ರ. II, ೦೦೪೦).
[<ಸಂ. ತ್ರಿಪುಟ]

ತ್ರಿಪುಡೆ 'ತಿವದಿ' ನೋ.

ತ್ರಿಪುರ (ನಾ). ತಾರಕಾಸುರನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಮೂರುಜನ ದೈತ್ಯರು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಮೂರು ಪಟ್ಟಣಗಳು; P ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಿಯ ಕಬ್ಬಿಣದ ಪಟ್ಟಣ, ಅದಕ್ಕೂ ಮೇಲೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಮಲಾಕ್ಷನ ಬೆಳ್ಳಿಪಟ್ಟಣ, ಅದಕ್ಕೂ ಮೇಲೆ ತಾರಕಾಕ್ಷನ ಚಿನ್ನದಪಟ್ಟಣ: "ತ್ರಿಪುರ ಮನೆ ದೈತ್ಯಲೋಕಂ" (ಮಂಗರಾ ೦೦-೩೨) ; ತ್ರಿಪುರಂಬೊತ್ತಿಸಿದಂತೆ ಪೊತ್ತಿ ಪೊಗೆದತ್ತೆತ್ತಂ ವಿಯನ್ಮಂಡಳಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೧೭) ; ತ್ರಿಪುರಂ ಬೆಂದುದು ರುದ್ರನಿಂ ಕೃತಯುಗಪ್ರಾರಂಭದೊಳ್ (ಗದಾಯು. ೧-೨೫): ಕರುಣದಿ ಮೊಲೆಯನುಣಿಸಿದ ಬಾಲಕಿಯ ಪಿಡಿದಸುವನಪಹರಿಸಿ . . . ತ್ರಿಪುರದ[ಪಾಠಾಂ. ರ] ಲಲನೆಯರ ವ್ರತಗೆಡಿಸಿ ಕೂಡಿದ ಕೆಲಸವೃತ್ತಮ ವಾಯ್ತು (ಹರಿಸಾ. ೩೦). ೨. ತಾರಕಾಸುರನ ಮಕ್ಕಳಾದ ತಾರಕಾಕ್ಷ, ಕಮಲಾಕ್ಷ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಿಯೆಂಬ ಮೂರು ಜನ ದೈತ್ಯರು. 'ತ್ರಿಪುರಾರಿ' ಪರಾ. [ತ್ರಿ + ಪುರ್ರ]

ತ್ರಿಪುರಜಯಿ (ನಾ). = ತ್ರಿಪುರಾಂತಕ : "ತ್ರಿಣೇತ್ರಂ ತ್ರಿಪುರಜಯಿ [ಗಿರೀಶಂ] . . . ವೃಷಾಂಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ३-೧೩). [ಸಂ. ತ್ರಿಪುರಜಯಿನ್]

ತ್ರಿಪುರಭಂಜನ (ನಾ). = ತ್ರಿಪುರಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದವನು; ಶಿವ : ಕೀನಾಶವಿನಾಶಕರಂ ತ್ರಿಪುರಭಂಜನಂ . . . ಶೂಲಧರಂ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಬಿಜಯಂಗೆಯ್ದಂ (೧೧೪೩. ೧೨-೮ ಪ). [ತ್ರಿಪುರ + ಭಂಜನ]

ತ್ರಿಪುರವಾಸ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಕೋಲಲುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಜಾತಿವಾಸ ಸಜಾತಿವಾಸ ಸುಕುಮಾರಿಕಾವಾಸ ಪಕ್ಷಾವಾಸ ಭುವನಾವಾಸ ಶ್ವೇತವಾಸ ಆದಿತ್ಯವಾಸ ರುದ್ರವಾಸ ಹರಿವಾಸ ದಿಗ್ವಾಸ ನಿಧಿವಾಸ ಋಷಿವಾಸ ಕುಮಾರವಾಸ ಅಘೋರವಾಸ ಬ್ರಹ್ಮವಾಸ ತ್ರಿಪುರವಾಸ ಶಿವಶಕ್ತಿವಾಸ ಭುವನಾಧಿಪವಾಸವೆಂಬ ಹದಿನೆಂಟು ತೆಱದ ವಾಸಂಗಳ ಲಕ್ಷಣವಱಿತು (ವಿವೇಕ. ೨೪೭). [ತ್ರಿಪುರ + ವಾಸ₁]

ತ್ರಿಪುರಹರ (ನಾ). ತ್ರಿಪುರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನು ; ಶಿವ ; ವೀರಮನ್ಮಥ ತ್ರಿಪುರಹರ ಜುಜ್ಝಾರಭಟ ಜಗಜಟ್ಟಿಗಿದಿರೆ ವಿಕಾರಿಯೇ ಘಡ ಭೀಮನನುಕೃದಿತು ಭಟಸ್ತೋಮ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೦೯-೮). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಪುರಾಂತಕ (ನಾ). ತ್ರಿಪುರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನು ; ಶಿವ : ತ್ರಿಪುರಾಂತಕನಡಿಯಂ ಕೀರ್ತಿ ಪ ನೆವದಿಂದಾನಱಿದವೊಲುಸಿರ್ದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧-೩೦). [ತ್ರಿಪುರ + ಅಂತಕ]

ತ್ರಿಪುರಾರಿ (ನಾ). ತಾರಕಾಕ್ಷ, ಕಮಲಾಕ್ಷ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಿಯೆಂಬ ದೈತ್ಯರ ಶತ್ರು ; ಶಿವ : ಆ ಮಹಾರ್ಣವಂ . . . ತ್ರಿಪುರಾರಿಯಂತೆ ವಿಷಧರಗಧಾರಿಯುಂ . . . ಎನಿಸಿದುದು (ಜಗವಿ. ೦-೪೪ ವ) ; ಆಗ ತ್ರಿಪುರಾರಿಯು ಮುಖ್ಯಗಣಗಳನ್ನು ಆಕೆಯ ಸಂಗಡ ಕೊಟ್ಟು . . . ತಂದೆಯ ಮನೆಗೆ ಕಳಿಸಿದನು (ತುಳಸೀ. ೧೮). [ತ್ರಿಪುರ + ಅರಿ₆]

ತ್ರಿಪುರುಷ(ನಾ). ೧. ಮೂರು ತಲೆಮಾರಿನ ಜನ. 'ತ್ರಿಪುರುಷಭೋಗ' ನೋ. ೨. ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಮಹೇಶ್ವರ : ಈ ಪುರುಷನಲ್ಲಾ ತ್ರಿಪುರುಷ ಗುಣತ್ರಯದ ಪುರುಷ (ಬಸಪು. ೫-೭೨). ೩. ಮೂರು ಪುರುಷಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳುದು ; ಮೂರು ಆಳಂಗಳ ಆಳತೆ : ಬಡಗಣ ಮೇರೆ ಈಶಾನ್ಯದ ನಿಱಿಸಂಗಲ್ಲಿಂಗೆ ತ್ರಿಪುರುಷದ ನಿಲವು (ಸೌಇಇ. XX, ೭೪-೩೭ ; 1113).
[ತ್ರಿ + ಪುರುಷ]

ತ್ರಿಪುರುಷಭೋಗ (ನಾ). ಮೂರು ತಲೆಮಾರಿನ ಜನಗಳು ಅನುಭವಿಸುವ ಭೋಗ : ತ್ರಿಭೋಗ ಎಂಬುದು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದ.'ಮೂರು ತಲೆಮಾರುಗಳು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದು' ಎಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. 'ತ್ರಿಪುರುಷಭೋಗ' ಎಂದರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥ (ಕಶಾಅ. ೬೯ ಅಡಿಟಿ). [ತ್ರಿಪುರುಷ + ಭೋಗ₂]

ತ್ರಿಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ (ನಾ). ಮೂರು ಸಲ ಮಾಡುವ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ; ಮೂರಂ ಸಲ ಬಲವರುವಿಕೆ : ಭೂಭುಜ ತ್ರಿಪ್ರದಕ್ಷ[ಕ್ಷಿ]ಣಗೈದು ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ನೀಡಲು (ಬಿಜ್ಜಪು. ೭-೩೫). [ತ್ರಿ + ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ]

ತ್ರಿಪ್ರಾಭೃತ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಿ, ಧನ ಮತ್ತು ವಸ್ತ್ರಗಳೆಂಬ ಮೂರಂ ಉಡುಗೊರೆಗಳು ೨. [ಜೈನ]ಪ್ರಶಸ್ತನೋಆಗಮ ಭಾವ ಪ್ರಾಭೃತ, ಅಪ್ರಶಸ್ತನೋಆಗಮಭಾವ ಪ್ರಾಭೃತ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಂಥಿಕ ಪ್ರಾಭೃತ ಎಂಬ ಮೂರಂ ಪ್ರಾಭೃತಗಳಂ : ಅತಿಶಯುತಪದಿಂ ಪಡೆದೊಡೆ ಚತುರಂಗಳು ಚಾರಣರ್ಧಿಯಂ ಪದೆದರ್ಹತ್ಪ್ರತಿ ಮೆಚ್ಚಿತ್ತಂ ತ್ರಿಪ್ರಾಭೃತಮನೆನಲ್ ಕೊಂಡಕುಂದ ಮುನಿಪತಿ ಸಂದಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦-೧೭). [ತ್ರಿ + ಪ್ರಾಭೃತ]

ತ್ರಿಪ್ರಾಸ (ನಾ). [ಛಂದ] ಪ್ರಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ ; ಪದ್ಯದ ಪ್ರತಿಸಾಲಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ವರಕ್ಕೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ವರಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಮೂರು ವ್ಯಂಜನಗಳಂ ಎಲ್ಲ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲೂ ಬರುವುದಂ : ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಘಟ(ಗುಚಿ)ತಮ(ಮ)[ನಿ]ಪ್ಪಾ ತ್ರಿಪ್ರಾಸಂ [ಸಲೆಯಂತಾದಿಪ್ರಾಸಂ] ಬೇಱೆ ನಾಲ್ಕು ತೆಱನಾಗಿರ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೩೨). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಫಲ (ನಾ). ನೆಲ್ಲಿ, ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅಳಲೆಯೆಂಬ ಮೂರು ಫಲಗಳು : ಲವಂಗ, ತ್ರಿಫಲ, ತುಳಸಿ . . . ಇವುಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ತಾಲ್ಕು ತೂಕ ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ (ಸಕಲ್ಕ. ೭೩). [ಸಂ. ತ್ರಿಫಲಾ]

ತ್ರಿಫಲೆ, ತ್ರಿಫಳೆ (ನಾ).=ತ್ರಿಫಲ : "ಪ್ರವರ – ತ್ರಿಫಲೆ, ಕುಸ್ತುಂಬರಿ, ಲಾಮಂಚ [ಲಾಮಚ]" (ಒಷಧಿ. ೯೪) ; ತ್ರಿಫಲಾ = ಅಣಲೆ, ನೆಲ್ಲಿ, ತಾಱೆ (ವಿದ್ಯವಿ. ೫೯) ; ಒಂದೆಲಗನ ಸೊಪ್ಪು . . . ತ್ರಿಫಲೆ, ಅತಿಬಜೆ . . . ಇವುಗಳನ್ನು ಸಮಾಂಶವಾಗಿ ಆನೆಯ ಮೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅರೆದು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೫೦.). **ತ್ರಿಫಳೆ** : "ಹರೀತಕೀ, ಅಭಯಾ, ಪಥ್ಯಾ – ಈ ೩ ಅಣಿಲೆ . . . ನೆಲ್ಲಿ . . . ತಾಱೆ. ಈ ಮೂಱುಂ ಕೂಡಿದೊಡೆ ತ್ರಿಫಳಾಯೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೦೦-೯೭೪). [ಸಂ. ತ್ರಿಫಲಾ]

ತ್ರಿಫಳೆ 'ತ್ರಿಫಲೆ' ನೋ.

ತ್ರಿಬುವನಬುಜಗ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಬೋಳಚಂ ಬಿಟ್ಟ ಸ್ತ್ರೀಯೆನ್ನನ್ನಡೆ ಕಿಳ್ಳಯ್ಯುವವರೊರುಮಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟ ತ್ರಿಬುವನಬುಜಗಂನ ಕೃಳ್ಳಗಱ್ಗೆ ನೆಲನಚು x x x (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೨೩-೫; ಸು. ೯೦೦ ?).
[<ತ್ರಿಭುವನ + ಬುಜಗ₀]

ತ್ರಿಭಂಗ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ನಿಲ್ಲುವ ಒಂದು ಭಂಗಿ ; ಶರೀರವನ್ನು ಮೂರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ (ಕತ್ತು, ಕಟಿ ಮತ್ತು ಮೊಣಕಾಲು) ಬಾಗಿಸಿರುವ ರೀತಿ,–ಭಂಗಿ : ಮೂಱೆಡೆ ಬಳ್ಕಿದ ಶಕ್ರಚಾಪಲೇಖೆಯ ತೆಱದಿಂ ತ್ರಿಭಂಗದೊಳೇನೆಸೆದಿರ್ದಳೊ ಕಾಂತೆ ರಂಗದೊಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೪೨) ; ಮೇಘಶ್ಯಾಮಳಾಂಗಂ ತ್ರಿಭಂಗದಿನಿಂಬಾಗಿರೆ . . . ತಾನಾಗಳಾಡಿದ ಳೆಂಟುಂ ನೀತೋಳ್ಗಳಂ ಪಸರಿಸುತ್ತುಂ ಕನ್ನೆ ರೋದೋಂತದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೩-೧೭) ; ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಭಂಗಿಗಳು – ಇವು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿವೆ . . . ತ್ರಿಭಂಗ – ಮೂರು ಕಡೆ ಬಾಗುವಿಕೆ (ಅಭಾನ್ಯ. ೩೨) ; ತ್ರಿಭಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪ್ರಭಾವಳಿ . . . ಕಾಲುಬೆರಳಿನ ಉಂಗುರಗಳು ಇವೆ (ಹೊಯ್ಸಳಾ. ೩೪). [ತ್ರಿ + ಭಂಗ]

ತ್ರಿಭಂಗಭಂಗಿ (ನಾ).=ತ್ರಿಭಂಗ : ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿನ ತ್ರಿಭಂಗಭಂಗಿಯಲ್ಲಿನ ದೇವಿಯರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು . . . ನೋಟಗಾರನ "ನೇತ್ರಕೌಮುದಿ"ಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿವೆ (ಭಾಶಿದ. ೫೦೯). [ತ್ರಿಭಂಗ + ಭಂಗಿ₃]

ತ್ರಿಭಂಗಿ₁ (ನಾ). "ಸೇದುವ, ಕುಡಿಯುವ, ತಿನ್ನುವ ಮಾದಕದ್ರವ್ಯಗಳು" (ಕನ್ನವ. ಕ. ಕೋಶ) : ಜಂಗಮಕ್ಕೆ ತಾಂಬೂಲವ ಕೊಡದೆ ತಾ ವೀಳೆಯವ ಮಾಡಿದಡೆ ತ್ರಿಭಂಗಿಯ ಕೊಂಡ ಸಮಾನ (ಕನ್ನವ. ಕ. ೦೨೩-೨೮೦) ; ತ್ರಿಭಂಗಿಯ ತಿಂದು ಅಂದಗೆಡುವನಿಗೇಕೆ ಲಿಂಗದ ಸುದ್ದಿ (ಮೋಳಿಮಾ. ೦೯-೭೭). [ತ್ರಿ + ಭಂಗಿ₁]

ತ್ರಿಭಂಗಿ₂ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಬಾಗಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳದು. ೨. ಮಡದಿ, ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಹಣ ಎಂಬ ಮೂರು ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲಿನ ಮೋಹ ; ಈಷಣತ್ರಯ : ಇದರಂದವನಱಿಯದೆ ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ಬೆಂದವರಿಗೇಕೆ ನಿಃಕಳಂಕಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಾ (ಮೋಳಿಮಾ. ೭೮-೩೦೭). ೩. = ತ್ರಿಭಂಗ : "ಪಾದಂ ಕಟಿಯ ವೃತ್ತಂ ತ್ರಿಭಂಗಿ ಬಾಗೆನಲು ನಿಲುಕಡೆಯುಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೩-೯) ; ಸರಸಲತಾತ್ರಿಭಂಗಿಯನದಿರ್ಪ ನಿಜಾಂಗಲತಾತ್ರಿಭಂಗಿ ಚಾಮರರುಚಿಯಂ ಕಟಾಕ್ಷರುಚಿಯೊಳಿಸೆ ಚಾಮರವಿಕ್ಕಿದರ್ ಪಯೋಧರವತಿಯರ್ (ಜಗವಿ. ೧೧-೭೩) ; ಕನ್ಯಾಜನ ಮೊಕ್ಕಿದುದರಲಸರಂ ಚಿತ್ರಿಸಿದ ತ್ರಿಭಂಗಿಯ ಚಿತ್ರದ ತೆಱನಾಗಿ (ಅಮರಾ. ೧೧-೫೫) ; ಮತ್ತಮೊರ್ವಳ್ ವೃತ್ತಸ್ತನೆ ಚಿತ್ರಜನ ಮತ್ತಕಾಶಿನಿಯಂತೆ ಮುತ್ತಿನ ಮತ್ತವಾರಣಮಂ ತ್ರಿಭಂಗಿಯಿಂ ನೆಮ್ಮಿ ನಿಂದು (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೪೭ ವ) ; ನಿಂತ ನಿಲುವೆಲ್ಲವೂ ತ್ರಿಭಂಗಿಯೇ (ಮುಕ್ತ. ೫೩).
[ತ್ರಿ + ಭಂಗಿ₃]

ತ್ರಿಭಂಗಿಭಣಿತೆ (ನಾ). ಶರೀರವನ್ನು ಮೂರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಸಿರುವ ರೀತಿ : ಭರದಿಂ ಸಾಷ್ಟಾಂಗವೆಱಗಿ ಬಱಿಯಮಭೀಷ್ಟಸ್ತುತಿಗೆಯ್ವಂ ತ್ರಿಭಂಗಿಭಣಿತೆಯಿನಿಂದ್ರಂ (ಅನಂಪು. ೫-೮೭). [ತ್ರಿಭಂಗಿ + ಭಣಿತೆ]

ತ್ರಿಭಂಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಮರದ ಹೆಸರು ; ಕೆಂಪು ತಿಗಡೆಮರ. [ಸಂ. ತ್ರಿಭಂಡೀ]

ತ್ರಿಭಿನ್ನ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಹದಿನೈದು ಬಗೆಯ ದೇಶೀ ಗಮಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಕಂಪಿತ ಸ್ಫುರಿತ ಲೀನ ತ್ರಿಭಿನ್ನ ಸಪ್ತದ ಆಂದೋಳಿತ ಆಹತ ವೆಂಬೀಳು ದೇಶೀಗಮಕಂಗಳೆಂತಲುಂ ತತ್ತಲ್ಲಕ್ಷಣಂಗಳಂ ತಿಳಿದು (ವಿವೇಕ. ೨೩೩) ; ತ್ರಿಭಿನ್ನ – ವೀಣೆಯ ಒಂದು ಸ್ವರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಾರಣೆ, ಪಂಚಮ ಮತ್ತು ಮಂದ್ರ ಅನುಮಂದ್ರ ತಂತಿಗಳ ಮೇಲೂ . . . ಮಿಡಿಯುವುದು (ಸಂಗೀತಂ. ೨೬). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಭುಜ (ನಾ). [ಗಣಿತ] ಮೂರು ಸರಳರೇಖೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೂರು ಕೋಣಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಆಕೃತಿ : ಭಿನ್ನರಾಶಿಗಳನ್ನು ೩/೪, ೧೧/೫, ೩/೭ ಎಂದು ಬರೆದರೆ, ಅಂಶವು (Numerator) ತ್ರಿಭುಜದ ಕರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಛೇದವು (Denominator) ಒಂದು ಬಾಹುವಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದು (ಗಣಿತ. ೨೩ ಅಡಿಟಿ) ; ಮೂರು ಸರಳರೇಖೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ತ್ರಿಭುಜವೆಂದೂ ಮುಕ್ಕೋಣವೆಂದೂ ಹೆಸರು (ಭೂಮಿಕ. ೯). [ತ್ರಿ + ಭುಜ]

ತ್ರಿಭುವನ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗ, ಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು : ತ್ರಿಭುವನಭೂಷಣೋಪಮೆಗೆ ಸಂಗಮದೊಳ್ ವರಭಾಗಮಿಾ ಸ್ವಯಂಪ್ರಭೆಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೨೮) ; ತ್ರಿಭುವನಮಂಗಲ ತೋರಣನಿಭಮಂ ಪ್ರವಚನಮನೆಯ್ದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೧೫) ; ಈ ಪುರುಷನಲ್ಲಾ ತ್ರಿಭುವನಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ್ಯಕಪುರುಷನು ಈ ಪುರುಷನ್ಯೆ ತಂದನಿಂದೆಮ್ಮಂ ಸಲಹಲೆಂದು (ಬಸಪು. ೫-೬೩) ; ರಣದಲಿ ತ್ರಿಭುವನವು ರಂಜಿಸಿತು ಸವೆದುದು ಸಕಲಸನ್ನಾಹ (ಕುಮಾರ್ಪ. ೫ ಸೂಕಸ) ; ನಲಿಯಲಾ ತ್ರಿಭುವನಂ ಭರತನೊರೆದನು ವಚನವೇದಮಂ (ತ್ರಿಶಾಮಾ. ೧೬೯-೪೭೩).

ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ = ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಮಲ್ಲ ; ೬ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಲುಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಬಿರುದು : ಆತನ ಮಗಂ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನೆನಿಸಿದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯದೇವಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೯-೨೩; 1015). ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲದೇವ=ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ : ಸತ್ಯಾಶ್ರಯಕುಳತಿಳಕಂ ಚಾಳುಕ್ಯಾಭರಣಂ ಶ್ರೀಮತ್ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ದೇವರ ವಿಜಯರಾಜ್ಯಮುತ್ತರೋತ್ತರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರವರ್ದ್ಧಮಾನಮಾ ಚಂದ್ರಾರ್ಕತಾರಂಬರಂ ಸಲುತ್ತಮಿರೆ (ಸೌಇಇ. XX, ೬೫-೪ ; 1117). [ತ್ರಿ + ಭುವನ]

ತ್ರಿಭುವನಕರ್ತಾರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀದಿಲಿಪಯ್ಯಂ ಪ್ರಿಥುವಿ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯೆ ತ್ರಿಭುವನಕರ್ತ್ತಾರ ಬಟಾರರ್ತ್ತ ಪರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುಕ್ಕಿರೆ (ಎಕ. X (8), ಮುಳಬಾ. ೭೦೬-೧ ಸು. 950). [ತ್ರಿಭುವನ + ಕರ್ತಾರ]

ತ್ರಿಭುವನಗುರು (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಗುರುವಾದವನು : ತ್ರಿಭುವನಗುರು ಪರಿನಿಷ್ಕ್ರಮಣಕಲ್ಯಾಣಶಾರದಾಗಮಪ್ರತೀಕ್ಷಣದಿವ್ಯ ಹಂಸರುಂ . . . ಬಂದು (ಆದಿಪು. ೯-೬೦ ವ). [ತ್ರಿಭುವನ + ಗುರು₁]

ತ್ರಿಭುವನಪತಿ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದವನು : ಅಂತು ನಿರ್ವರ್ತಿತತ್ರಿಭುವನಪತಿಭವೋತ್ಸವನಾಗಿ . . . ಸುರಪತಿ ಜಗತ್ಪತಿಗೆಜಿಗಿ ತತ್ಪಿತೃಗಳುಮಂ ಬೀಳ್ಕೊಂಡು ಕಲ್ಪಾಮರಪುರಸ್ಸರಂ ನಿಜನಿವಾಸಕ್ಕೆ ಪೋದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೮೨ ವ); ತ್ರಿಭುವನಪತಿಗೆ ವಿವಾಹದ ವಿಭವಂ ಕರಮೆಸೆಯೆ (ನೇಮಿಪು. ೧೩-೮೦). [ತ್ರಿಭುವನ + ಪತಿ₂]

ತ್ರಿಭುವನಮೋಹನ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮೋಹ ಗೊಳಿಸುವಂತಹುದು : ತ್ರಿಭುವನಮೋಹನ ದೀಪಪ್ರಭೆ ನಿಜಕರ್ಣೋತ್ಪಳಾಯತಕೇಕರದೃಕ್ಪ್ರಭೆ ಪುಟ್ಟಿದರ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೧೨). [ತ್ರಿಭುವನ + ಮೋಹನ]

ತ್ರಿಭುವನಾಧೀಶ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಒಡೆಯ ; ಶಿವ : ಪನ್ನಗ ಭೂಷಣಂ ತ್ರಿಭುವನಾಧೀಶಂ ತ್ರಿತಶ್ಯಾತ್ಮಕಂ ನಿರಘಂ . . . ಗೌರೀಶ ನೊಪ್ಪಿರ್ದಂ (ಕಲಶಂ. ೫-೫೮). [ತ್ರಿಭುವನ + ಅಧೀಶ]

ತ್ರಿಭೋಗ (ನಾ). ರಾಜ, ದೇವತೆ ಹಾಗೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ –ಈ ಮೂವರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅನಂಭೋಗಿಸುವ ದಾನ : ಹಳ್ಳದಿಂ ಮೂಡಣ ತ್ರಿಭೋಗ ಸುಂಕ ತೇಜ ಸಾಮ್ಯ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಸರ್ವ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XX, ೨೩-೨೭ ; 1029). 'ತ್ರಿಪುರುಷಭೋಗ' ಪಾಠಾ. [ತ್ರಿ + ಭೋಗ₂]

ತ್ರಿಭೋಗದಾನ (ನಾ).=ತ್ರಿಭೋಗ: ರಾಜ, ದೇವತೆ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು –ಈ ಮೂವರು ಅನುಭವಿಸುವ ದಾನವೇ 'ತ್ರಿಭೋಗದಾನ', 'ತ್ರಿಭಘರ್ಕ್ರಂ' ಎಂದರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥ ಎಂದು ಫ್ಲೀಟ್ ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಕಶಾಲ. ೩೯ ಅಡಿಟಿ). [ತ್ರಿಭೋಗ + ದಾನ]

ತ್ರಿಭೋಗಾನ್ವಯಸಿದ್ಧಿ (ನಾ). = ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿ : ಇವಂ ತ್ರಿಭೋಗಾನ್ವಯಸಿದ್ಧಿಯಿಂದಾಳ್ದನುಭವಿಸುತ್ತಮಿರೆ (ಕಶಾಲ. ೧೯-೨೫ ; 1094). [ತ್ರಿಭೋಗ + ಅನ್ವಯ + ಸಿದ್ಧಿ]

ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿ (ನಾ). ರಾಜ, ದೇವತೆ ಹಾಗೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು –ಈ ಮೂವರಿಗೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ದಾನ : ಶ್ರೀಮಧು ಸೂದನದೇವರ್ಗ್ಗಂ ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನಂ ನಾಲ್ಕೂರ್ವರ್ಗ್ಗಂ ಶಾಳಕಂ ಗಣಿಗೆಯುಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ಮಾಡಿ ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿಯಿಂ ಸರ್ಬ್ಬ ನಮಸ್ಯಮಾಗೆ ಕುಡೆ ... ಪಡೆದು (ಕಇಅ. ೮-೩-೨೦೫; 1062); ಚಿಹ್ನಸಹಿತಂ ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿಯಿಂ ಸರ್ಬ್ಬನಮಸ್ಯವಾಗೆ ಕುಡೆ ಪಡೆದು (ಕೊಲ್ಹಾಶಾ. ೬-೧೧ ; 1079) ; ಶ್ರೀಮದ್ಭುವರಾಜಂ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜ್ಜುನ ದೇವರು ತರ್ದ್ದವಾಡಿಸಾಸಿರದ ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದಾಳುತ್ತಮಿರೆ (ಸೌಇಇ. XX, ೭೦-೧೬ ; 1109) ; ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯನ್ತರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದಾಳುತ್ತ ಮಿರೆ (ಕಇ. II, ೦೩-೦೮ ; 1116). [ತ್ರಿಭೋಗ + ಅಭ್ಯಂತರ + ಸಿದ್ಧಿ]

ತ್ರಿಮತ (ನಾ). ದ್ವೈತ, ಅದ್ವೈತ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಮತಗಳು. [ತ್ರಿ + ಮತ]

ತ್ರಿಮತಸ್ಥ (ಗು). ೧. ದ್ವೈತ, ಅದ್ವೈತ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಮತಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ, – ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ : ತ್ರಿಮತಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಇಂದು ಸಭೆ ಸೇರಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). (ನಾ). ೨. ದ್ವೈತ, ಅದ್ವೈತ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಮತಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಮತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು. [ಸಂ.]

ತ್ರಿಮದ (ನಾ). ವಿದ್ಯೆ, ಧನ ಮತ್ತು ಅಭಿಜನವೆಂಬ ಮೂರು ಅಹಂಕಾರಗಳು : ತ್ರಿಮದ ಮದನಾಂಧಕರು ರೋಷಕ್ರುಮಿತಹೃದಯರು ಸಾಧುಜನಸಂಗವನು ಸೇರುವರೆಂತು (ನಿಘಾಗ. ೪-೦-೨೪). [ತ್ರಿ + ಮದ₁]

ತ್ರಿಮಲ (ನಾ). ೧. ಹೊನ್ನು, ಹೆಣ್ಣು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮಲಗಳು : ಬಿಡುವನು ಹೊನ್ನು ಹೆಣ್ಣು ಮಣ್ಣೆಂಬ ತ್ರಿಮಲದಾಸೆಯ (ಅಕಂಡೇ. ೯೮-೨೧). ೨. [ವೀಶೈ] ಜೀವನಿಗೆ ಅಂಟಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಆಣವ, ಮಾಯಾ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಮಿಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಮಲಗಳು : ಶ್ರೀಕುವಲಯಾಪ್ರಚೂಡಾರತ್ನ ತದ್ರೂಪ ಲೋಕತ್ರಯಾರಾಧ್ಯ ತ್ರಿಮಲಪ್ರಹರಣ ಸುವಿವೇಕ ಶಿವಸಮಯರತ್ನಾಕರ (ಬಕೋಪು. ೧-೧). [ತ್ರಿ + ಮಲ₂]

ತ್ರಿಮಾತ್ರ (ನಾ). [ಛಂದ] ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು : ದೀರ್ಘಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲಾವಕಾಶವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುವುದು ; ಪ್ಲುತ: ಸ್ವರ ವ್ಯಂಜನದಿನೇಕಮಾತ್ರವಾದೊಡೆ

ಹ್ರಸ್ವಂ, ದ್ವಿಮಾತ್ರಮಾದೊಡೆ ದೀರ್ಘಂ, ತ್ರಿಮಾತ್ರಮಾದೊಡೆ ಪ್ಲುತಂ (ಶಮದ. ೧೦ ವೃತ್ತಿ). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಮಾತ್ರಕ (ನಾ). = ತ್ರಿಮಾತ್ರ : ಹ್ರಸ್ವಮೇಕಮಾತ್ರಕಂ ದೀರ್ಘಮುಭಯಮಾತ್ರಕಂ ತ್ರಿಮಾತ್ರಕಂ ಪ್ಲುತಮಕ್ಕುಂ (ಶಮದ. ೧೦). 'ಏಕಮಾತ್ರಕ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿಮಾತ್ರಾಗಣ (ನಾ). [ಛಂದ] ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಣ: 'ದೇವನಾವಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ "ನಾ" ಇನ ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೂ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದೊಂದು ಚತುರ್ಮಾತ್ರಾಗಣವೂ ತ್ರಿಮಾತ್ರಾಗಣವೂ ಆಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು (ಕೃಚಿಡಿ. ೭೧). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಮಾರ್ಗಗೀತ (ನಾ). [ಜೈನ] ರೂಪಸ್ತವ, ಗುಣಸ್ತವ, ಮತ್ತು ವಸ್ತುಸ್ತವವೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಗೀತೆ: ಓರೊರ್ಮೆ ವಶಿತ್ವಾತಿಶಯದಿಂ ವೀತರಾಗರೂಪಗುಣವಸ್ತುವರ್ಣನಾನುಬದ್ಧ ತ್ರಿಮಾರ್ಗಗೀತಂಗಳಂ ತ್ರಿವಿಧಮಾರ್ಗಂಗಳೊಳ್ ಪಾಡಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೫೫ ವ). [ತ್ರಿ + ಮಾರ್ಗ + ಗೀತ]

ತ್ರಿಮುಖ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಮುಖ ಅಥವಾ ವಿಭಾಗಗಳು : ಗಣಿತದ ತ್ರಿಮುಖಗಳಾದ ಅಂಕಗಣಿತ, ಬೀಜಗಣಿತ, ರೇಖಾಗಣಿತ – ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬೋಧನೆಯಾಗಬೇಕು (ಶಿಕ್ಷದ. ೧೭೫). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಸ್ತಮುದ್ರೆ. [ತ್ರಿ + ಮುಖ]

ತ್ರಿಮೂಢತಾನಿರಸನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನದ ಒಂದು ಅಂಗ ; ಲೋಕಮೂಢತೆ, ದೇವಮೂಢತೆ ಮತ್ತು ಪಾಖಂಡಿಮೂಢತೆ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಮೌಢ್ಯವನ್ನು ಬಿಡುವುದು : ಮುನಿಜನತನುಮಳವಿಚಿಕಿತ್ಸನವರ್ಜನಮುಂ ತ್ರಿಮೂಢತಾನಿರಸನಮುಂ ಉಪಗೂಹನಮುಂ . . . ಎಂದು ಪೇಟ್ದೀಯೆಂಟು ಗುಣಂಗಳುಂ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನಾವಯವಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೫-೫೭). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಮಹೇಶ್ವರ : ವಿಧಿಸೆ ಯಥಾ ಶಿವಮಯಂ ವಿಷ್ಣುವೆನಿಪಾ ನುಡಿಗಳು ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಿವು (ಬಸವು. ೫೪-೭೯); ಆಧುನಿಕ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣು ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು (ಭಾರದ. ೨೮೩). [ತ್ರಿ + ಮೂರ್ತಿ]

ತ್ರಿಮೂರ್ತ್ಯಾತ್ಮಕ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದಂದು : ಅಭೇದ್ಯಂ ಜಂಗಮಸ್ಥಲವಲಾ ಜಕಾರಂ ಸಾದರದೆ ಗುರುರೂಪವಾಗಕಾರಂ ಮಹಾಹ್ಲಾದಲಿಂಗಂ ಮಕಾರಂ ಜಂಗಮಂ ಜ್ಞೇಯಮೈ ದೇವಿಯಾ ತ್ರಿಮೂರ್ತ್ಯಾತ್ಮಕಂ ಜಂಗಮಂ (ವೀಶೈಪು. ೧-೩-೩೪). ೨. ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು : ಸತ್ವಂ ಸಾತ್ವಿಕಗುಣಕೆ ಮಹಾತ್ಯಾಗಂ ರಾಜಸಕ್ಕೆ ವಿಕ್ರಮಮಧಿಕೋದ್ಧತ್ಯಂ ತಮಕ್ಕೆ ನೆಲೆಯಾಯ್ತುತ್ಕಂತಂ ನೃಪನಿದೇಂ ತ್ರಿಮೂರ್ತ್ಯಾತ್ಮಕನೋ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೬). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಮೂರ್ತ್ಯೈಕ್ಯವಾದ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂಬ ವಾದ : ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಮೂರ್ತಿಭೇದವೇ ವಿನಾ ಸ್ವರೂಪಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂಬ ತ್ರಿಮೂರ್ತ್ಯೈಕ್ಯವಾದ (ಹಿಂದಸಾ. ೨-೬೭). [ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ + ಐಕ್ಯ + ವಾದ್ಯ]

ತ್ರಿಯಂಬಕ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು ; ಶಿವ ; ಮುಂಕಣ್ಣ : "ಕಿಡಿಗಣ್ಣಂ ತ್ರಿಯಂಬಕ [ಪಾಠಾಂ. ತ್ರ್ಯಂಬಕ] ನೆನಿಪ್ಪುದು" (ಡಕಾನಿ. ೩೧) ; ಬಾಚಿರಾಜನುದಾತ್ತಮಹಿಮನು ಮರ್ತ್ಯನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ತ್ರಿಯಂಬಕನು (ಬಸಪು. ೫೪-೮೩) ; ಇಂಬುಗೆಟ್ಟುದು ರೀತಿ ರಣಕೆ ತ್ರಿಯಂಬಕನನಮರಾಧಿಪನ ಕೈಕೊಂಬನೇ ಕೌರವನೆನಲು ಖತಿಗೊಂಡನಾ ಭೀಮ (ಕುಮಾಭೀ. ೦-೫೯). ೨. [ಛಂದ] ದೀರ್ಘಾಕ್ಷರ ; ಗುರು (–). ನಯದಿಂ ಗುರುವೆಂಬುದು ಕೇಳ್ ತ್ರಿಯಂಬಕಂ ಲಘು ಮುರಾಂತಕಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೩೭). [ತ್ರಿ + ಅಂಬಕ]

ತ್ರಿಯಂಬಕಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ಶಿವನ ಅಸ್ತ್ರ : ಡೊಂಬಿಯೇಕೆ ಪಾರ್ಥ ಬಯಲಾಡಂಬರವ ನಾವರಿಯೆವೇ ತ್ರಿಯಂಬಕಾಸ್ತ್ರದ ತೊಡಹವಲ್ಲಾ ನಿನ್ನ ವಿಕ್ರಮಕೆ (ಕುಮಾಭೀ. ೨೨-೩೨). [ತ್ರಿಯಂಬಕ + ಅಸ್ತ್ರ]

ತ್ರಿಯಕ್ಷ (ನಾ). = ತ್ರಿಯಂಬಕ ೧ : 'ತ್ರಿಯಕ್ಷವಾಹ', 'ತ್ರಿಯಕ್ಷಸಖ' ಪರಾ. [< ಸಂ. ತ್ರ್ಯಕ್ಷ]

ತ್ರಿಯಕ್ಷರ (ಗು). ೧. ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡುದು ; ಓಂಕಾರ ; ಪ್ರಣವಾಕ್ಷರ. ೩. ಚಾಡಿ ಹೇಳುವವನು ; ಪಿಸುಣ : "ದುಸ್ಥಿತಿಪ್ರೇರಕಂ ಚಹಡಂ ತ್ರಿಯಕ್ಷರಂ ಕೊಂಡೆಯಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೭೨-೨೩). ೪. ವಂಶದ ಚರಿತ್ರೆ ಅಥವಾ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. [< ಸಂ. ತ್ರ್ಯಕ್ಷರ]

ತ್ರಿಯಕ್ಷವಾಹ (ನಾ). ಶಿವನ ವಾಹನ ; ವೃಷಭ ; ಎತ್ತು : "ಉಕ್ಷಂ . . . ತ್ರಿಯಕ್ಷವಾಹಂ ಶಾಕ್ವರಮದನಡ್ವಂ ಬಲಾಧ್ಯಕ್ಷಮಾ ವೃಷಭಮಾ ಋಷಭಮಾ ಗೋ ಬಾಡಬೇಯಮೆನೆಯೆತ್ತೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮುಂಗರಾ ೫೩-೧). [ತ್ರಿಯಕ್ಷ + ವಾಹ]

ತ್ರಿಯಕ್ಷಸಖ (ನಾ). ಶಿವನ ಸಖ ; ಕುಬೇರ : "ರಾಜರಾಜಂ ತ್ರಿಯಕ್ಷಸಖನೈಳಬಿಳನರ್ಥಪಂ . . . ರಾಕ್ಷಸದ್ವಿಷನೆನೆ ಕುಬೇರನೆನಿಸಿಕ್ಕುಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೧೬–೦೫). [ತ್ರಿಯಕ್ಷ + ಸಖ]

ತ್ರಿಯಾಮೆ (ನಾ). ಮೂರು ಜಾವಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳುದು ; ಇರುಳು ; ರಾತ್ರಿ : "ತಮಿ ಮಾ[ಸತೇಯಿ] ಶರ್ವರಿ ತಮಿಸ್ರೆ ನಿಶೆ ರಜನಿ . . . ಇರುಳ್ ತಾಂ ತ್ರಿಯಾಮೆ ಯಾಮಿನಿಯುಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೫-೫) ; ತ್ರಿಯಾಮಾತ್ರಿತಯಂಗಳಿಂದಮಾತ್ಮಸಮಾನಶ್ರಾವಕಾಗ್ರಣಿಗಳ್ಗೆ . . . ಕುಡುವ ಸಮುದತ್ತಿಯುಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೩ ವ). ; ☞ ಒಂದು ಯಾಮ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಗಂಟೆಗಳ ಅವಧಿ. [ಸಂ. ತ್ರಿಯಾಮಾ]

ತ್ರಿಯಾಯು 'ತ್ರಿಯಾಯುಷ' ನೋ.

ತ್ರಿಯಾಯುಷ, ತ್ರಿಯಾಯು (ನಾ). ಮೂರು ಮಡಿ ಆಯುಷ್ಯ : ಅನುನಯಪ್ರಿಯದಿಂ ತ್ರಿಯಾಯುಷಮೆನೆ ಯಜುಸ್ಸೂಕ್ತ್ಯರ್ಥವೊದಗಿತ್ತೆನಗೆ (ಬಸವು. ೪೩-೭೪). ತ್ರಿಯಾಯು: ವರಯುತಿ ಕಶ್ಯಪಾಗಸ್ತ್ಯವಾಸಿಷ್ಠಾದಿ ಪರಮಮುನಿವರರು ಧರಿಸುತ್ತೆ ತ್ರಿಯಾಯುಷಂ ನೆರೆ ಪಡೆದ ಭಸಿತ (ನವಕೋ. ೭-೯); ☞ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ವ್ಯಾಕರಣಬದ್ಧವಲ್ಲ. [< ಸಂ. ತ್ರ್ಯಾಯುಷ]

ತ್ರಿಯುಗ (ನಾ). ೧. ಕೃತ, ತ್ರೇತಾ ಮತ್ತು ದ್ವಾಪರವೆಂಬ ಮೂರು ಯುಗಗಳು. ೨. ಈ ಮೂರು ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವತರಿಸುವವನು ; ವಿಷ್ಣು : ಜ್ಞಾನಶಕ್ತ್ಯಾದಿ ಷಡ್ಗುಣ ಭರಿತನಾಗಿರ್ಪುದರಿಂದ ತ್ರಿಯುಗನೆಂದು ಹೆಸರು (ಭಾರಕಾಂ. ೪೩). [ತ್ರಿ + ಯುಗ]

ತ್ರಿರತ್ನ (ನಾ). [ಬೌದ್ಧ] ಬುದ್ಧ, ಧರ್ಮ, ಸಂಘಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಶ್ರೇಷ್ಠತತ್ವಗಳು : ಸ್ತೂಪ, ಧರ್ಮಚಕ್ರ ಮತ್ತು ತ್ರಿರತ್ನ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು (ಭಾರದ. ೪೯೫) ; ತ್ರಿರತ್ನದಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ ಇಟ್ಟು ಅವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರೆ ಇಂಥಾ ತಪ್ಪುಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ನಂಬುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇಲ್ಲ (ಪ್ರಬಾಇ. I, ೪೨೪). [ತ್ರಿ + ರತ್ನ]

ತ್ರಿರತ್ನಿ (ನಾ). ಮೂರು ಗುದ್ದುಮೊಳ ಉದ್ದದ ಅಳತೆ ; ಮುಷ್ಟಿ ಹಿಡಿದ ಮೊಳಕೈಯ ಮೂರರಷ್ಟು ಅಳತೆ : ರತ್ನಪ್ರಭಾಪ್ರಥಮೇಂದ್ರಕದೊಳ್ ತ್ರಿರತ್ನಿತದವಸಾನಪ್ರಸ್ತಾವದೊಳ್ ಸಪ್ತಕೋದಂಡ ತ್ರಿರತ್ನಿ ಷಡಂಗುಲೋತ್ಸೇಧಮುಂ (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೧೨೨). [ತ್ರಿ + ರತ್ನಿ]

ತ್ರಿರಾತ್ರ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ; ಮೂರು ದಿನಗಳ ಅವಧಿ : ನಾನಾವಿಧಮಂತ್ರಾನುಷ್ಠಾನಪ್ರಧಾನನುಪವಾಸದಿಂ ತ್ರಿರಾತ್ರಮನಿರ್ದಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೭೪). ೨. ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ವ್ರತ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿರೇಖೆ (ನಾ). ೧ ಮೂರು ರೇಖೆಗಳು : ನಳನಳಿಪ ನವಕಂಬುಕಾಂತಿಗೆ ನೆಲೆಯೆನಿಸಿತಲ್ಲಾ ತ್ರಿರೇ[ಪಾಠಾಂ. ಲೇ]ಖಾಕಲಿತವಿಳಸಿತಕಂಧರಂ (ಬಸವು. ೪-೨೩). ೨. ಶಂಖ. 'ತ್ರಿಣಿಕೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ರಿಲಿಂಗ (ನಾ). ೧. [ವ್ಯಾಕ] ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳು: ಅವ್ಯಯಲಿಂಗಂ ಸರಿ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಗಂ ತ್ರಿಲಿಂಗಕ್ಕಂ ತಾಂ ಸರಿ ವಚನತ್ರಿತಯಕ್ಕಂ ಸರಿಯೆನಿಸಿ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದರ್ಥ ಮನೀಗುಂ (ಶಮದ. ೯೦). ೨. ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗ ವಾಗುವ ಶಬ್ದ ; ಗುಣವಾಚಕ. ೩. ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ: ೯ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಶೈಲ, ದಕ್ಷಾರಾಮ, ಕಾಳೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ 'ತ್ರಿಲಿಂಗ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವರು ವಿದ್ವಾಂಸರು 'ತ್ರಿಲಿಂಗ' ಎಂಬುದು 'ತ್ರಿಕಲಿಂಗ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. [ತ್ರಿ + ಲಿಂಗ]

ತ್ರಿಲೇಖೆ (ನಾ). = ತ್ರಿರೇಖೆ: ನಳನಳಿಪ ನವಕಂಬುಕಾಂತಿಗೆ ನೆಲೆಯೆನಿಸಿ ತಲ್ಲಾ ತ್ರಿಲೇ[ಪಾಠಾಂ. ರೇ]ಖಾಕಲಿತವಿಳಸಿತಕಂಧರಂ ಬಲದೇವನಂದನೆಯ (ಬಸವು. ೪-೨೩). [ತ್ರಿ + ಲೇಖೆ]

ತ್ರಿಲೋಕ, ತ್ರಿಳೋಕ (ನಾ). = ತ್ರಿಭುವನ : ತ್ರಿಲೋಕಮಂ ಕಂಡು ಬಸಿಕೆ ಬರಿಸುವನೆಂತುಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೨೧); ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ–ಏಕಾಂಗ, ದ್ವಿಮುಖ, ತ್ರಿಲೋಕ, ಚತುರ್ವೇದ (ಶಮದ. ೮೩ ಪ್ರಯೋ). 'ತ್ರಿಲೋಕ ಗುರುಂ' 'ತ್ರಿಲೋಕೇಶ್ವರ' ಪರಾ. ತ್ರಿಳೋಕ : ಆ ತ್ರಿಳೋಕತಿಳಕನ ಜನ್ಮೋತ್ಸವದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೭-೩೭ ವ); ಅಂತಕನಳವಂ ತ್ರಿಳೋಕದಟಿವಂ ಪರಿಭಾವಿಸಿ ದೇವ ನೀಂ ಬರಂ ಪ್ರಕೃತಿಗಳೆಂಟುಮಂ ಕಿಡಿಸುವುಜ್ವುಗದೊಳ್ ತಡಸಂದರಾರ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೧೭೨). [ತ್ರಿ + ಲೋಕ]

ತ್ರಿಲೋಕಗುರು (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಗುರು ; ಪರಮಾತ್ಮ; ಪರಮೇಶ್ವರ : "ಪರಮೇಷ್ಠಿ ಪರಂಜ್ಯೋತಿ ಸ್ವರೂಪನಾಪ್ತಂ ತ್ರಿಲೋಕ ಗುರು ಸರ್ವಜ್ಞಂ . . . ಜಿನೇಶ್ವರಂ ತೀರ್ಥಕರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨-೮) ; ತ್ರಿಲೋಕಗುರುವೆಂಬ ಪೆಂಪಿಂತುಟೀಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೮೭).

[ತ್ರಿಲೋಕ + ಗುರು೨]

ತ್ರಿಲೋಕಚೂಡಾಮಣಿ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಶಿರೋ ಭೂಷಣನಾದವನಂ ; ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠ ; ಜಿನ : ತ್ರಿಲೋಕಚೂಡಾಮಣಿ ಯುದಯದೊಳ್ . . . ದೇವಲೋಕದೊಳ್ ಶಂಖಪಟಹ ಕಂಠೀರವ ಘಂಟಾರವಂಗಳೊರ್ವೊದಲೆಸೆವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೧ ವ).

[ತ್ರಿಲೋಕ + ಚೂಡಾಮಣಿ]

ತ್ರಿಲೋಕಜನನಿ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ತಾಯಿ ; ತೀರ್ಥಂಕರನ ತಾಯಿ : ಗುಣಶೀಲವ್ರಾತದ ಮೇಗಣಾಯಮಾಯತಿಯ ಮೇಗಣಬೆ ವಣ್ವಿನ ಮೇಗಣ ರೂಪುಂ ರೂಪಿನ ಮೇಗಣ ಕಾಂತತೆಯಾ ತ್ರಿಲೋಕ ಜನನಿಗೆ ಸಹಜಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೫೭). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಲೋಕಪ್ರಭು (ನಾ). = ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತಿ : ಸರ್ವಲೋಕಪ್ರಿಯನಪ್ಪ ಮೇಘರಥ [ನಾ ಮುನಿಗಾನತನಾದೆಂ ತ್ರಿಲೋಕಪ್ರಭುವಪ್ಪನಾತನೆನೆ] (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೯೭). [ತ್ರಿಲೋಕ + ಪ್ರಭು]

ತ್ರಿಲೋಕಾಂಬಿಕೆ (ನಾ). = ತ್ರಿಲೋಕಜನನಿ : ಜನಚಂದ್ರಂ . . . ತ್ರಿಲೋಕಾಂಬಿಕೆಯ ಗರ್ಭಕ್ಕವತರಿಸಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನದಶಾಧೀಶನಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೨೦೨ ವ). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತಿ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಒಡೆಯ: ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತಿ ನೋಡೆ ನಾಟ್ಯರಸಕೂಪಾರಂ ಪೇರೆದಪ್ಪಿ ಕಪ್ಪಂಗವಿಯಾಗಿ ಕವಿಯೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೬೨ ವ). [ತ್ರಿಲೋಕ + ಅಧಿಪತಿ]

ತ್ರಿಲೋಕಿ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳು : ಶಶ್ವತ್ತ್ರಿಲೋಕೀ ಪ್ರಣುತನುಮತಿವಿಖ್ಯಾತನುಂ . . . ಪರಮಬ್ರಹ್ಮಸದ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂದಂ (ಆದಿಪು. ೧೬-೫೦) ; ಕಾಮತ್ರಿಲೋಕೀಜಯಾಕರಶಾತಾಸಿಲತಾಳಿಯೋ ಬಗೆವೊಡಂ ಬಂತಿರ್ದುದಿಂದ್ವಂಕಕರ್ಬುರಕಾಯಂ ಕಬರೀಚಯಂ ನೆರದು ಪಾನಕ್ರೀಡೆ ಯೊಳ್ ನಾಡೆಯುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೫೭). [ಸಂ. ತ್ರಿಲೋಕೀ]

ತ್ರಿಲೋಕೇಶ (ನಾ). = ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತಿ: "ಜಿನೇಂದ್ರಃ . . . ತ್ರಿಲೋಕೇಶಃ ತ್ರಿಕಾಲವಿತ್ – ಈ ೮ ಜಿನೇಶ್ವರನ ಪೆಸರ್" (ಅಭಾಯು. ೧೫-೮೭).

[ತ್ರಿಲೋಕ + ಈಶ]

ತ್ರಿಲೋಕೇಶ್ವರ (ನಾ). = ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತಿ : ವಾಕ್ಯವೇಷ್ಟನಸಂಧಿಗೆ – ನ ದೇವಚರಿತಂಚರನೆನಿಸಿದಯ್ ತ್ರಿಲೋಕೇಶ್ವರಾ (ಶಮದ. ೬೧ ಪ್ರಯೋ).

[ತ್ರಿಲೋಕ + ಈಶ್ವರ]

ತ್ರಿಲೋಕೈಕಚೂಡಾಮಣಿ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನೆನಿಸಿದವನು : ತ್ರಿಲೋಕೈಕಚೂಡಾಮಣಿಗಳ್ಸಿದ್ಧರ್ ಸ್ವಕೀಯ ಪ್ರಭೂತಿ ಯುನೆಮಗಂ ಮಾಳ್ಪುತಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದಂ (ಆದಿಪು. ೧-೩).

[ತ್ರಿಲೋಕ + ಏಕ + ಚೂಡಾಮಣಿ]

ತ್ರಿಲೋಚನ (ನಾ). = ತ್ರಿನಯನ: ತತ್ ತ್ರಿಲೋಚನನ ಗಾತ್ರವಾಗಿರುತಿಪ್ಪ ಮಾನಸಗಾತ್ರನಾಗೆಸದಿಪ್ಪ ಸದ್ಗುರುಗಾತ್ರವಲ್ಲಾ ಜಗಕೆ ಗುರುಸನ್ನಿಹಿತ ರಾದವರು (ಬಸವು. ೨೪-೭೧). [ತ್ರಿ + ಲೋಚನ]

ತ್ರಿವಚನ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಚನಗಳು : ದ ದವಾದಿಗಿದಾಗಮಮಪ್ಪುದು ವತ್ವಕ್ಕಿಲ್ಲದುಂ ತ್ರಿವಚನಾನುಗತಂ (ಶಮದ. ೨೨೧). [ತ್ರಿ + ವಚನ]

ತ್ರಿವದಿ 'ತಿವದಿ' ನೋ.

ತ್ರಿವರ್ಗ (ನಾ). ೧. ಮೂರರ ಸಮುದಾಯ,–ಸಮೂಹ: ಮೂಱನಿಪ ತ್ರಿಪುಟಿಯ ತ್ರಿವರ್ಗದ ತ್ರಿಕರಣಂಗಳನು . . . ಮೂಱು ಗತಿಗಳ ಮಿಱ ತೋಱುವ ತುರ್ಯವೆ ಪರಮಾತ್ಮಪದ (ಅಮೃತ. ೭-೨೨). ೨. ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಕಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳು : ರಾಜ ಧರ್ಮವ ಸಲೆ ತ್ರಿವರ್ಗವ ಹೆಚ್ಚಿಸುವವಗ್ಗಳವೆನಿಪ ಮೋಕ್ಷಕೆ ತಾನೇ ಹೇತು ವಾಗಿಹುದು (ತಿಮ್ಮಕಾ. ೨-೭೦) ; ಅನುಜರಂ . . . ತ್ರಿವರ್ಗಮಂ ಕಾಂಬಂತೆ ಕಾಣಾತ್ಮಮನುಪಮಪ್ರೀತಿಯಿಂ (ಶೇಷರಾ. ೨-೨). ೩. [ರಾಜನೀ] ರಾಜ್ಯದ ವೃದ್ಧಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಕ್ಷಯಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಿತಿಗಳು : "ಕ್ಷಯ, ಸ್ಥಾನ, ವೃದ್ಧಿಗಳು ಮೂರನ್ನೂ ತ್ರಿವರ್ಗವೆಂದು ನೀತಿಜ್ಞರು ಹೇಳುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೦೭); ತ್ರಿವರ್ಗಮಂ ಸಮಾಕರಿಸಿಯುಂ . . . ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮಂ ನಿಷ್ಕಂಟಕಮುಂ ನಿರಾತಂಕಮುಂ ನಿಜಾಯತ್ತ ಮುಮೆನಿಸಿದಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೨-೭೧). [ತ್ರಿ + ವರ್ಗ]

ತ್ರಿವರ್ಗವಾದಿ (ನಾ). ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಕಾಮಗಳಷ್ಟು ಮಾತ್ರವೇ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೆಂದು ವಾದಿಸುವವನು : ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಕಾಮ ಎಂಬ ತ್ರಿವರ್ಗವಾದಿಗಳು ಕೆಲವರೂ, ಮೋಕ್ಷವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಚತುರ್ವರ್ಗವಾದಿಗಳು ಕೆಲವರೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯವಾಗುತ್ತದೆ (ಹಿಂದಸಾ. ೧೨೫). [ಸಂ. ತ್ರಿವರ್ಗವಾದಿನ್]

ತ್ರಿವರ್ಣ (ನಾ). ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಬಣ್ಣಗಳು : ಸುಚಿಕ್ವ ಮರಾಳ ಯಾನೆಯುರವಾಂಗಮರೀಚಿಚಯಂ ತ್ರಿವರ್ಣಮಂ ಗಟಿಯಿಸೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೧೧೭) ; ಸರಿಯಾದ ಬಣ್ಣದ ತ್ರಿವರ್ಣ ಮಸಿಯಿಂದ . . . ಮುದ್ರಿಸ ಬೇಕು (ಮುದ್ರಕ. ೬೮). [ತ್ರಿ + ವರ್ಣ]

ತ್ರಿವರ್ಣಧ್ವಜ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಬಾವುಟ; ೨. (ಅಶೋಕಚಕ್ರಸಂಕೇತದಿಂದ ಕೂಡಿದ) ಹಸಿರು, ಬಿಳಿ ಮತ್ತು ಕೇಸರಿ ಮೂರು ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಾವುಟ; ಭಾರತದ ಬಾವುಟ: ಮನೆ ಮನೆಗಳ ಮೇಲೂ ತ್ರಿವರ್ಣಧ್ವಜ, ತಳಿರು ತೋರಣಗಳ ಅಲಂಕಾರ (ಅಶ್ವಾರ್ಪ. ೧೩೩). [ತ್ರಿವರ್ಣ + ಧ್ವಜ]

ತ್ರಿವರ್ಣಮುದ್ರಣ (ನಾ). (ಚಿತ್ರ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು) ಮೂರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಅಚ್ಚು ಮಾಡಿರುವುದು,–ಮುದ್ರಿಸಿರುವುದು : ಈ ಬಣ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಎರಡನ್ನಾದರೂ ವಿವಿಧ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬೆರಸಿ ಯಾವ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ತಯಾರಿಸ ಬಹುದು. ಈ ತತ್ತ್ವವೇ ತ್ರಿವರ್ಣ ಮುದ್ರಣದ ಆಧಾರ (ಮುದ್ರಕ. ೬೭); ನಿನ್ನೆ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಆ ಪುಸ್ತಕದ ಮುಖಪುಟವು ತ್ರಿವರ್ಣಮುದ್ರಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ನೋಡಲು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ (ಕೂಪ). [ತ್ರಿವರ್ಣ + ಮುದ್ರಣ]

ತ್ರಿವಲಿ₁, ತ್ರಿವಳಿ₁ (ನಾ). ೧. (ಸ್ತ್ರೀಯ) ನಾಭಿಯ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ರುವ ಮೂರು ಮಡಿಕೆಗಳು. ತ್ರಿವಳಿ₁ : ೧. ಮಧ್ಯಸ್ಥಂಗಳಾಗಿರ್ದು ವಕ್ಕಲಿಯರ್ ತಕ್ಕುದೆ ಕೆನ್ನವಾ ತ್ರಿವಳಿಗಳ್ಗೆನ್ನಂ ಸರೋಜಾಕ್ಷಿಯಾ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೭೪); ತ್ರಿವಳಿ ಮೈಗರೆಯ ಹೊಕ್ಕುಳ ಗುಣ್ಪು ಹೊಳಿಸೂಸ (ಬಸವ. ೦-೧೦೭); ಬಸಿಱ್ ಬಳೆಯೆ, ತ್ರಿವಳಿಗಳಟ್ಟಿಯೆ, ಮೊಗಂ ತಿಳಿಂಬೊಳೆಯೆ . . . ಸೀತೆ ಬಸಿಱಿಯಾದಳ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೦-೭). ೨. ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ಮೂರು ಗೆರೆಗಳನ್ನುಳ್ಳುದು ; ಅಳಿಲು : "ತರುಕುಟಿ ತ್ರಿವಳಿಯೆನಲಣಲದು" (ಮಂಗರಾ. ೯೮-೦೩). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಸ್ತ್ರ ; ಮೂರು ಗೆರೆಯಂಚಿನ ಸೀರೆ : ಸಂಧ್ಯಾರಾಗಂ ತ್ರಿವಳಿ . . . ತೆಳುಗಾವಿಯೆಂಬಾ ಸೀರೆಗಳಂ ಸತಿಯರೊಲಿಯೊಳುರುಪಿದರ್ (ತ್ರಿಷು. ೧೦-೩೮). ೪. ಮೂರೆಳೆಯ ಹಾರ : ಕೊರಳೊಳು ತ್ರಿವಳಿ ನ್ಯಾವಳಿ ತಾಯಿತು ಸರಪಳಿಯು ಪದಕ ಪ್ರವಳ ಮುತ್ತಿನ ಸರಪಳಿಗಳು ತೂಗಲು (ವಿಠಾಕ್ಕ. ೭೦-೩). 'ತಿವಳಿ₁' ಪರಾ. [ತ್ರಿ + ವಲಿ]

ತ್ರಿವಲಿ₂, ತ್ರಿವಳಿ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ. ತ್ರಿವಳಿ₂.

ತ್ರಿವಲೀತೂರ್ಯನಿರ್ಘೋಷಣ, ತ್ರಿವಳಿತೂರ್ಯನಿರ್ಘೋಷಣ = ತ್ರಿವಳಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚ ಮಹಾವಾದ್ಯಗಳ ಮರ್ಯಾದೆ ಯುಳ್ಳವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ತ್ರಿವಲೀತೂರ್ಯ್ಯನಿರ್ಘೋಷಣೋ ರಟ್ಟಕುಲಭೂಷಣಃ (ಇಆ. XIX, ೨೪೭-೪೭ ; 1208); ಲತ್ತನೂರ ಪುರವರಾಧೀಸ್ವ[ಶ್ವ]ರಂ ತ್ರಿವಳಿತೂರ್ಯ್ಯನಿರ್ಗ್ಘೋಷಣಂ ಬಟ್ಟಕುಳ ಭೂಷಣಂ ಮಂಡಳಿಕಗಂಡ ತಳಪ್ರಹಾರಿ ಬಿರುದಂಕಮಾರಿ (ಕೊಲ್ಲಾಪ್ಪ. ೩೨-೨೨ ; 1209). 'ಶಿವಳ್ಳಿ₂' ಪರಾ.

[ಸಂ. ತ್ರಿವಲೀ]

ತ್ರಿವಳಿ₁ 'ತ್ರಿವಲಿ₁' ನೋ.

ತ್ರಿವಳಿ₂ 'ತ್ರಿವಲಿ₂' ನೋ.

ತ್ರಿವಳೆ 'ಶಿವಳ್ಳಿ₂' ನೋ.

ತ್ರಿವಾತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಲೋಕವನ್ನು ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಿ ಕೊಂಡಿರುವ ವಾತ, ಘನವಾತ ಮತ್ತು ತನುವಾತಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗಾಳಿಯ ಆವರಣಗಳು : ನುತವೇತ್ರಾಸನ ಝುಲ್ಲರೀಮೃದುವ್ಯದಂ ಗಾಭಂ ತ್ರಿವಾತಾಭಿವೇಷ್ಟಿತಮುತ್ತತ್ರಿಲಯೇತರಂ . . . ಜಗತ್ತ್ರಿತಯಂ ನಿಂದುದು ತಾನನಾದ್ಯನಿಧನಂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕನ್ಯಾಯದಿಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೯೧). [ತ್ರಿ + ವಾತ]

ತ್ರಿವಾರ (ಅ). ೧. ಮೂರು ಸಲ ; ಮೂರು ಬಾರಿ. ೨. ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ; ಖಚಿತವಾಗಿ : ಅಕ್ಷರಶಃ ನಿಜ, ತ್ರಿವಾರ ನಿಜ (ಪರಿಲಿ. ೭೧) ; ನನ್ನ ಈ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ತ್ರಿವಾರ ಸತ್ಯವಾಗಿರುವುದು (ತುಳಸೀ. ೪೩). [ಸಂ.]

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ (ನಾ). ತನ್ನ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕ ಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದವನು ; ವಾಮನ ; ವಿಷ್ಣು : "ಶ್ರೀವತ್ಸಂ . . . ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನವಂ ದಾಮೋದರಂ . . . ಸುಪರ್ಣಧ್ವಜಂ" (ವಸ್ತು.ಕೋ. ೯-೨೨) ; ಕೌಸ್ತುಭರತ್ನಮುಂತದಲ್ಲದು ಕರಚಕ್ರವಲ್ಲದದು ನಾಭಿಸರೋಜ ಮೆನಲ್ ದಿನೇಶಬಿಂಬದ ನೆಲೆ ತಗ್ಗಿತಷ್ಟನಮನುಕ್ರಮದಿಂ ಬಳೆದಂ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಂ (ಅರ್ಜನೀ. ೬-೩೬) ; ರಂಗ ಬಾರೋ . . . ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಬಾರೋ (ಪುರಂದ. ೫-೭೩-೨) ; ಧರಣಿಯುಂ ತರಣಿಯುಂ ಪಿರಿದು ಕಂಪಿಸಲಾ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಂ ಚಕ್ರಮಂ ಕೊಂಡು ಕಾಳಿಗೆಕೆ ಬರಲು (ಕ್ರಮಿಭಾ. ೨೫-೫೦) ; ಕನ್ನಡ ಕಥಾರಂಗ, ಈಚೀಚೆಗೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಂತೆ ಬೆಳೆದ ಕಾದಂಬರಿಯ ಹಬ್ಬುಗೆಯಲ್ಲಿ . . . ಕ್ಷೀಣವಾಗಿ ಹೋಗಿದೆ (ಚಗುಬ. ೨). [ತ್ರಿ + ವಿಕ್ರಮ]

ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾಸನ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಆಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : ಅಷ್ಟವಿನ್ಯಾಸಗಳು : ೧. ಉತ್ತಾನಾಸನ . . . ೭೧. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾಸನ (ಧಾರಡ. ೧೭೭). [ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ + ಆಸನ]

ತ್ರಿವಿಗ್ರಹಗತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಪ್ರಾಣವು ಒಂದು ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದು ದೇಹವನ್ನು ಸೇರುವ ಮುನ್ನ ಪಡೆಯುವ ಮೂರು ಗಮನಗಳು; ಪಾಣಿಮುಕ್ತ, ಲಾಂಗಲಿಕ ಮತ್ತು ಗೊಮೂತ್ರಿಕವೆಂಬ ಮೂರು ವಕ್ರಗತಿಗಳು : ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಿಗ್ರಹನಿಮಿತ್ತಂ ನಿಷ್ಕುಟ ಕ್ಷೇತ್ರದೊಳ್ ಪುಟ್ಟುವ ಜೀವಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕುಟಕ್ಷೇತ್ರಾನುಪೂರ್ವ್ಯಾನುಶ್ರೇಣ್ಯಾ ಜಗತ್ಪ್ರಭಾವಂ ನಿಷ್ಕುಟಕ್ಷೇತ್ರಪ್ರಾಪಣನಿಮಿತ್ತಂ ತ್ರಿವಿಗ್ರಹಗತಿಯಕ್ಕು ಮೆಂದಱಿವುದು (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೧೧೧). [ತ್ರಿ + ವಿಗ್ರಹ + ಗತಿ]

ತ್ರಿವಿಡಿ 'ತ್ರಿಪುಡ' ನೋ.

ತ್ರಿವಿಧ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ರೀತಿ,–ಬಗೆ : ತ್ರಿವಿಧೋತ್ಪಾತದೊಳುರ್ವಿ ನಾಭಸವಿಕಾರಂ ದೇವತಾಶಾಂತಿಯಿಂದವೆ ಶಾಂತ್ಯಾವಹಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೪). ೨. ತನು, ಮನ ಮತ್ತು ಧನವೆಂಬ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳು: ತ್ರಿವಿಧವನು ತ್ರಿವಿಧಕ್ಕಿತ್ತು ನಾ ಬಯಲದೇಹಿಯಾದೆನಯ್ಯಾ (ಲಿಂಗವ. ೨೭-೯೩) ; ತ್ರಿವಿಧಕ್ಕೆ ತ್ರಿವಿಧವನಿತ್ತು ತ್ರಿವಿಧಭರಿತನಾಗಿಪ್ಪ ನಿಜ ಲಿಂಗಾಂಗಿಗೆ ಇಹಪರವೆಂಬ ಉಭಯವಿಲ್ಲ (ಪೋಳಿಮಾ. ೨೪-೯೪). ೩. [ವೀಶೈ]ಗುರು, ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಜಂಗಮವೆಂಬ ಮೂರು ಅಂಗ ಗಳು : ತನುವ ಕೊಟ್ಟು ಗುರುವನೊಲಿಸಬೇಕು ಮನವ ಕೊಟ್ಟು ಲಿಂಗವನೊಲಿಸಬೇಕು ಧನವ ಕೊಟ್ಟು ಜಂಗಮವನೊಲಿಸಬೇಕು ಈ ತ್ರಿವಿಧವ ಹೊಱಗು ಮಾಡಿ . . . ಕುಱುಹ ಪೂಜಿಸುವರ ಮೆಚ್ಚ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವಾ (ಬಸವ. ೨೦೬); ತ್ರಿವಿಧಕ್ಕೆ ತ್ರಿವಿಧವನಿತ್ತು ತ್ರಿವಿಧಪ್ರಸಾದವ ಕೊಳಬಲ್ಲಡೆ ಆತನ ತ್ರಿವಿಧನಾಥನೆಂಬೆ (ಅವಹಂ. ೩೨-೧೩೮).

[ತ್ರಿ + ವಿಧ]

ತ್ರಿವಿಧಗುರುದ್ವೇಷ [ದ್ವೈತ] (ನಾ). ಉತ್ತಮರಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷ, ಅವರ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಸೂಯೆ ಮತ್ತು ಅವರ ಐಶ್ವರ್ಯಾಪಹಾರ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಗುರುದ್ವೇಷಗಳು : ದ್ವೇಷಪರಿಪಾಕಸಾಧನಗಳು ಸದಾ ದುರ್ವಿಷಯಾನುಭವಚಾಪಲ್ಯ, ತ್ರಿವಿಧಗುರುದ್ವೇಷ, ನವವಿಧಹರಿದ್ವೇಷ ಮೊದಲಾದುವು (ಹಿಂದಸಾ. ೨೯೩). [ತ್ರಿವಿಧ + ಗುರು + ದ್ವೇಷ]

ತ್ರಿವಿಧದಾಸೋಹ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಮೂರು ಬಗೆಯ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೇವೆಗಳು ; ಗುರುವಿಗೆ ತನು, ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಜಂಗಮಕ್ಕೆ ಧನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಿಕೆ : ಆಡಿದರೇನೊ ಹಾಡಿದರೇನೊ ಓದಿದರೇನೊ ತ್ರಿವಿಧ ದಾಸೋಹವಿಲ್ಲದನ್ನಕ್ಕ (ಬಸವ. ೨೦೭). [ತ್ರಿವಿಧ + ದಾಸೋಹ]

ತ್ರಿವಿಧಪದಾರ್ಥ (ನಾ). ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು : ಇಂತೀ ತ್ರಿವಿಧಪದಾರ್ಥಂಗಳಂ ಹಿಡಿದು (ಘನವ. ೭೭-೫೫).

[ತ್ರಿವಿಧ + ಪದಾರ್ಥ]

ತ್ರಿವಿಧಪ್ರಸಾದ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಗುರು, ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಜಂಗಮರಿಂದ ಪಡೆಯಲಾಗುವ ಪ್ರಸಾದ ; ಶುದ್ಧಪ್ರಸಾದ, ಸಿದ್ಧಪ್ರಸಾದ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಪ್ರಸಾದ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಪ್ರಸಾದಗಳು : ತ್ರಿವಿಧ ಪ್ರಸಾದವೆಂದೆಂಬರು ಅದೆಂತಹುದೊ (ಬಸವ. ೭೯೦) ; ಗುರುವಿನಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಪ್ರಸಾದ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪ್ರಸಾದ ಜಂಗಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಪ್ರಸಾದ ಇಂತೀ ತ್ರಿವಿಧಪ್ರಸಾದ ಏಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಹಾಘನಪರಿಪೂರ್ಣಪ್ರಸಾದವ ಳವಟ್ಟ ಶರಣನು ಜ್ಞಾನಿ ಅಲ್ಲ ಅಜ್ಞಾನಿ ಮುನ್ನವೇ ಅಲ್ಲ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೧೦೪-೨೩೩) ; ಆವಗಂ ತ್ರಿವಿಧಪ್ರಸಾದವಿಭೋಗವೇ ಸಾಕು (ಬಸಪು. ೯-೪೮). [ತ್ರಿವಿಧ + ಪ್ರಸಾದ]

ತ್ರಿವಿಧಪ್ರಸಾದಿ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಶುದ್ಧಪ್ರಸಾದ, ಸಿದ್ಧಪ್ರಸಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧಪ್ರಸಾದಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಸಾದ ಗಳನ್ನು ಪಡೆದವನು : ಲಿಂಗನಿಷ್ಠಾಮಾನಸರು . . . ಚರಲಿಂಗ ನಿತ್ಯಾರಾಧಕರು ತ್ರಿವಿಧಪ್ರಸಾದಿಗಳು (ಬಸಪು. ೬೧-೩).
[ಸಂ. ತ್ರಿವಿಧ ಪ್ರಸಾದಿನ್]

ತ್ರಿವಿಧಭಕ್ತಿ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಗುರು, ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಜಂಗಮರಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಲಾಗುವ ಭಕ್ತಿ : ಪ್ರಾರ್ಥಿತತ್ರಿವಿಧೈಕಭಕ್ತಿಸುಪಾರ್ಥಿಗಳನಾ ತ್ರಿವಿಧಭಕ್ತಿ ಸದರ್ಥ ಸುಖತರಶರಧಿಯಲಿ ನೆಟ್ಟಿಯದ್ದಿ (ಬಸಪು. ೬-೨೮) : ತ್ರಿವಿಧಭಕ್ತಿಯ ಮರ್ಮವನರಿಯದವರ ಮೆಚ್ಚ ನಮ್ಮ ಅಖಂಡೇಶ್ವರ (ಅಖಂಡೇ. ೬೩-೪೯). [ತ್ರಿವಿಧ + ಭಕ್ತಿ]

ತ್ರಿವಿಧಮಲ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಆಣವ, ಕಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮಲಗಳು : ತ್ರಿವಿಧಮಲಶುದ್ಧವಾಗಿ ಜಂಗಮವನರಿಯಬೇಕು (ಮೋಳಿಮಾ. ೨೪-೯೪). [ತ್ರಿವಿಧ + ಮಲ$_2$]

ತ್ರಿವಿಧಮಾರ್ಗ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಹಾಡುವಾಗ ಬಳಸುವ ಶುದ್ಧ. ಸಾಳಗ ಮತ್ತು ಸಂಕೀರ್ಣವೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆ,–ಪ್ರಕಾರ : ಓರೊರ್ವರ್ ವಶಿತ್ವಾತಿಶಯದಿಂ ವೀತರಾಗರೂಪಗುಣವಸ್ತುವರ್ಣನಾನು ಬದ್ಧ ತ್ರಿಮಾರ್ಗಗೀತಂಗಳಂ ತ್ರಿವಿಧಮಾರ್ಗಂಗಳೊಳ್ ಪಾಡಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೩೩ ವ). [ತ್ರಿವಿಧ + ಮಾರ್ಗ]

ತ್ರಿವಿಧಲಿಂಗ (ನಾ). ೧. [ವ್ಯಾಕ] ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಹಾಗು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ : ಕನ್ನಡದೊಳ್ ಪಿರಿಮಂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಮೆಂದುಂ . . . ತ್ರಿವಿಧಲಿಂಗ ಮೆಂದುಂ, ವಿಶೇಷ್ಯಾಧೀನಲಿಂಗಮೆಂದುಂ, ಅವ್ಯಯಲಿಂಗಮೆಂದು ಲಿಂಗಮೊಂಬತ್ತು ತೆಱಂ (ಶಮದ. ೮೮ ವೃತ್ತಿ). ೨. [ವೀಶೈ] ಇಷ್ಟಲಿಂಗ, ಪ್ರಾಣಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಭಾವಲಿಂಗಗಳೆಂಬ ಮೂರುತೆರದ ಲಿಂಗಗಳು.
[ತ್ರಿವಿಧ + ಲಿಂಗ]

ತ್ರಿವಿಧವಾಸನೆ (ನಾ). ತನು, ಮನ ಮತ್ತು ಧನ ಇವು–ಮೂರರಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆಸಕ್ತಿ : ತ್ರಿವಿಧಕ್ಕೆ ತ್ರಿವಿಧವನರ್ಪಿಸಿ ತ್ರಿವಿಧವಾಸನೆಯ ಹಿಂದು ತ್ರಿವಿಧವು ಒಂದಾದ ಘನವನೊಡಗೂಡಬಲ್ಲಡೆ ಸದ್‌ಭಕ್ತನೆಂಬೆನಯ್ಯ (ಅಖಂಡೇ. ೭೭-೩೩). [ತ್ರಿವಿಧ + ವಾಸನೆ]

ತ್ರಿವಿಧಶಕ್ತಿ (ನಾ). [ರಾಜನೀ] ಪ್ರಭು, ಮಂತ್ರ ಹಾಗೂ ಉತ್ಸಾಹ ವೆಂಬ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳು : ಅಂತೇಕಚ್ಛತ್ರೀಕೃತಭಾರತವರ್ಷನುಂ ದ್ವಿಗುಣೀಕೃತಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಮೋದನುಂ ತ್ರಿವಿಧಶಕ್ತಿಪ್ರಯುಕ್ತನುಂ ಚತು ರ್ನೃಪವಿದ್ಯಾವಿಶಾರದನುಂ. . .ದಶಾಂಗಭೋಗಸಂಗತನುಮಾಗಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೩೩ ವ) ; P ಪ್ರಭುಶಕ್ತಿ ಎಂದರೆ ಹಣ ಮತ್ತು ಸೈನ್ಯ, ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ, ಉತ್ಸಾಹಶಕ್ತಿ ಎಂದರೆ ಪರಾಕ್ರಮ.
[ತ್ರಿವಿಧ + ಶಕ್ತಿ]

ತ್ರಿವಿಧಸೂತಕಿ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಆಣವ, ಕಾರ್ಮಿಕ, ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಮಲಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು : ಕಾಯಸೂತಕಿಗಳು ಗುರುವನರಿಯರಾಗಿ ಭಾವಸೂತಕಿಗಳು ಲಿಂಗವನರಿಯರಾಗಿ ತ್ರಿವಿಧ ಸೂತಕಿಗಳು ಜಂಗಮವನರಿಯರಾಗಿ ತನುಶುದ್ಧವಾಗಿ ಗುರುವನರಿಯ ಬೇಕು . . . ತ್ರಿವಿಧಮಲಶುದ್ಧವಾಗಿ ಜಂಗಮವನರಿಯಬೇಕು (ಮೋಳಿಮಾ. ೨೩-೯೪). [ತ್ರಿವಿಧ + ಸೂತಕಿ]

ತ್ರಿವಿಧಾಚಾರ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಮೂರು ಬಗೆಯ ಆಚಾರಗಳು ; ಸದಾಚಾರ, ಶಿವಾಚಾರ, ಸಮಯಾಚಾರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧ ವಾದ ಆಚಾರಗಳು : ಗುರುವಿನಲ್ಲಿ ಸದಾಚಾರ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಾಚಾರ ಜಂಗಮದಲ್ಲಿ ಸಮಯಾಚಾರ ಇಂತೀ ತ್ರಿವಿಧಾಚಾರಸಂಬಂಧವಾದ ಬಳಿಕ ತನ್ನ ಶೀಲಕ್ಕೆ ಶೀಲ ಸಮನಾಗದವರ ಮನೆಯ ಅನುಸರಿಸಿ ನಡೆದಡೆ . . . ಬಸವಣ್ಣ ಮೆಚ್ಚನಯ್ಯಾ (ಚನ್ನಬ. ೬. ೧೮೩-೪೦೦). 'ಪಂಚಾಚಾರ' ಪರಾ. P ಸದಾಚಾರವೆನ್ನುವುದು ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆಯನ್ನೂ ಶಿವಾಚಾರವು ಲಿಂಗವೇ ಅಂಗವೆಂಬ ಭಾವನೆಯನ್ನೂ, ಸಮಯಾ ಚಾರವು ಜಂಗಮರಲ್ಲಿ ಭೃತ್ಯಭಾವನೆಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.
[ತ್ರಿವಿಧ + ಆಚಾರ]

ತ್ರಿವಿಧಾತ್ಮ (ನಾ). ೧. ಜೀವಾತ್ಮ, ಅಂತರಾತ್ಮ, ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಆತ್ಮಗಳು. 'ಆತ್ಮತ್ರಯ' ಪರಾ. ೨. [ವೀಶೈ] ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎಂಬ ಮೂರು ಆತ್ಮಗಳು : ಎನ್ನ ತ್ರಿವಿಧಾತ್ಮರು ನಿಮ್ಮ ಹೊಡಿರು ಸತ್ವರಜತಮಂಗಳು ನಿಮ್ಮ ಭೃತ್ಯರಯ್ಯಾ (ವಚಸಂ. ೨೩೩-೪೩). [ತ್ರಿವಿಧ + ಆತ್ಮ]

ತ್ರಿವಿಧಾದ್ವೈತ (ನಾ). ವಾಗದ್ವೈತ, ಕ್ರಿಯಾದ್ವೈತ, ಭಾವಾದ್ವೈತ ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅದ್ವೈತಗಳು ; P ಮಾತು, ಕ್ರಿಯೆ, ಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಇವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಆದುವು ಎಂಬ ತಿಳುವಳಿಕೆ : ವಾಗದ್ವೈತ, ಕ್ರಿಯಾದ್ವೈತ, ಭಾವಾದ್ವೈತ ಇಂತೀ ತ್ರಿವಿಧಾದ್ವೈತ ಲಿಂಗಸುಖಸಾಹಿತ್ಯವಾದಲ್ಲಿ ನರಕವಿಲ್ಲ (ಆವವ. ೩೨-೯೩).
[ತ್ರಿವಿಧ + ಅದ್ವೈತ]

ತ್ರಿವಿಧಿ 'ಶಿವದಿ' ನೋ.

ತ್ರಿವಿಧೋದಕ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಗುರು, ಲಿಂಗ, ಜಂಗಮರಿಂದ ಪಡೆದ ತೀರ್ಥ ; ಗುರುಪಾದೋದಕ, ಲಿಂಗದ ಅಭಿಷೇಕೋದಕ ಮತ್ತು ಜಂಗಮ ಪಾದೋದಕ : ಒಲವಿನರ್ಪಿಸಿದ ಪ್ರಸಾದಂ ಬಳಿಕಲರ್ಪಿಸದಿಹ ಪದಾರ್ಥಂಗಳಲಿ ಕೂಡಿತೊ ಬೆರಸಿತೋ ತ್ರಿವಿಧೋದಕಂಗಳನು (ಬಸಪು. ೪೭-೧೭). [ತ್ರಿವಿಧ + ಉದಕ$_2$]

ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪ (ನಾ). ದೇವಲೋಕ ; ಸ್ವರ್ಗ : "ಸ್ವರ್, ಸ್ವರ್ಗಃ, . . . ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪಂ . . . ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಃ–ಈ ೧೧ ದೇವಲೋಕದ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೨-೩); ಪುರನಿಕರಂ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪವೊ ಪೇಟ್ ದಿವಿಜೇಂದ್ರ ನಿವಾಸವೋ . . . ಎಂಬಿನಂ ನರಪತಿ ಮಾಡಿದಂ ಪುರಕೆ ಪೊಂಪುಳಿ ಯಪ್ಪಿನಮಪ್ಪಶೋಭೆಯಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೬೮) ; ಕೈಲಾಸ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪ ನವಖಂಡಕು ನಾನೆ ಅಧಿಪ (ಕ್ರಾಂಡರ್ಮ. ೬೬-೩೬). [ಸಂ.]

ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪಾಧಿಪ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಒಡೆಯ ; ಇಂದ್ರ : ನಿನಗೆ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪಾಧಿಪನೆಣೆಗಾವನು ಪದಕೆಂಬುದಚ್ಚರಿಯೆ (ವಿಭಾಗ. ೪-೧೧-೩೬).
[ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪ + ಅಧಿಪ]

ತ್ರಿವುಡೆ$_1$ 'ತ್ರಿಪುಡ' ನೋ.

ತ್ರಿವುಡೆ$_2$ 'ಶಿವದಿ' ನೋ.

ತ್ರಿವೃತೆ (ನಾ). ಕೆಂಪು ತಿಗಡೆ ಮರ. [ಸಂ. ತ್ರಿವೃತಾ]

ತ್ರಿವೃತ್ತ (ನಾ). ಮೂರು ಸುತ್ತು ಉಳ್ಳುದು : ತ್ರಿವೃತ್ತಮೆಂಬುದು ಮೂರು ಕೂಡಿಹುದು ಕೇಳು ಚಾಪಕಮೆಂದು ಚಪ್ಪಟೆಯನ್ನೈದಿಹುದು (ರತ್ನಶಾ. ೨೦-೧೪). [ತ್ರಿ + ವೃತ್ತ]

ತ್ರಿವೇಣಿ (ನಾ). ಮೂರು ನದಿಗಳು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳ ; ಗಂಗೆ. ಯಮುನೆ ಮತ್ತು (ಗುಪ್ತಗಾಮಿನಿಯಾದ) ಸರಸ್ವತಿ ಈ ಮೂರು ನದಿಗಳ ಸಂಗಮಸ್ಥಳ ; ಪ್ರಯಾಗ. [ತ್ರಿ + ವೇಣಿ]

ತ್ರಿವೇಣೀಸಂಗಮ (ನಾ). (ತ್ರಿವೇಣಿಯಂತೆ ಪವಿತ್ರವಾದ) ಮೂರರ ಕೂಟ, — ಸಂಗಮ : ಅವರ ಪ್ರತಿಫಲವು ಪ್ರೇಮ, ಸತ್ಯ, ಗೀತೆಗಳೆಂಬ ತ್ರಿವೇಣೀಸಂಗಮವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿತು (ಪ್ರಬಂಧ. ೮೬). [ಸಂ.]

ತ್ರಿವೇಣುಕ (ನಾ). ರಥದ ಅಥವಾ ಗಾಡಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೊಗವನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಚಾಚಿದಂತಿರುವ. ಮೂರು ಬೊಂಬು ಅಥವಾ ಮರದ ತುಂಡುಗಳ ರಚನೆ ; ಮೂಕಿ : ಆಹವನೀಯ ಗಾರುಹಪತ್ಯ ದಕ್ಷಿಣ ವಾಯುಸಖರಾದರು ತ್ರಿವೇಣುಕವಾ ರಥಾಗ್ರದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೭-೪) ; ಕೋದಂಡ ರಥ ರಥಾಂಗ ತ್ರಿವೇಣುಕ ಯುಗಾಕ್ಷಂಗಳುರಿಗೊಳೆ ಪಾಂಡುಪುತ್ರಸೇನೆಯೊಳೆಲ್ಲರುಂ ಬೆದಱಿದರ್ (ಜೈಮಿಭಾ. ೮-೩೮). [ಸಂ.]

ತ್ರಿವೇದಿ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನು. ೨. ನ್ಯಾಯ, ಮೀಮಾಂಸೆ, ವೇದಾಂತ ಎಂಬ ಮೂರು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನು [ಸಂ. ತ್ರಿವೇದಿನ್]

ತ್ರಿಶಂಕು (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯವಂಶದ ದೊರೆ ; ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ತಂದೆ : ತ್ರಿದಶಲೋಕಕ್ಕೇಱುತಿರ್ದ ತ್ರಿಶಂಕುನರಾಧೀಶನ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಕ್ರನ ಮಹಾಹುಂಕಾರದಿಂ ಬಿರ್ದಳೆಂಬಿನೆಗಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೪); ಕುಲವಳಿದು ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿ ಚಾಂಡಾಲತ್ವವಳವಟ್ಟು ನಿಮ್ಮಯ್ಯನೆನಿಪ ತ್ರಿಶಂಕುವನು ನಾನಲ್ಲದುದ್ಧರಿಸಿದ ಬಲವಂತರಾರ್ (ಹಚಕಾ. ೮-೩೯); P ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ತಂದೆಯಾದ ಸತ್ಯವ್ರತನೆಂಬ ದೊರೆಯು ತಾನು ಮಾಡಿದ ಪರಸ್ತ್ರೀ ಅಪಹರಣ, ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಿದುದು ಮತ್ತು ಮಾಂಸಭಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಮೂರು ಪಾಪಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ವಸಿಷ್ಠರ ಶಾಪಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗಿ ಚಂಡಾಲತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿಯೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಶರೀರನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಲು ಯತ್ನಿಸಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ಮತ್ತೆ ಅವರ ಕೃಪೆಯಿಂದಲೇ ಭೂಸ್ವರ್ಗಗಳೆರಡರ ಮಧ್ಯೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ೨. ಪತಂಗದ ಹುಳು ; ಶಲಭ. ೩. ಚಾತಕಪಕ್ಷಿ. ೪. ಮಿಂಚುಹುಳು. ೫. ಬೆಕ್ಕು. ೬. = ತ್ರಿಶಂಕುರಾಶಿ : ಇವಿಷ್ಟೂ ಒಟ್ಟು ಸೇರಿದರೆ 'ತ್ರಿಶಂಕು' ನಕ್ಷತ್ರಗಣವಾಗುತ್ತದೆ (ಜ್ಯೋತಿವಿ. ೪೮). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಶಂಕುರಾಶಿ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರರಾಶಿಯ ಹೆಸರು : ಕಿನ್ನರ ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯಗಳ ಬಲಮಗ್ಗುಲಿಗೆ ಶಿಲುಬೆಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ನಾಲ್ಕು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ತ್ರಿಶಂಕುರಾಶಿಯ ಹೆಗ್ಗುರುತು (ನಕ್ಷತ್ರ. ೬೩). [ತ್ರಿಶಂಕು + ರಾಶಿ]

ತ್ರಿಶಂಕುಸ್ಥಾನ (ನಾ). (ಆಲಂ) ಎಲ್ಲಿಯೂ ಎಡೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು ; ಯಾವಕಡೆಗೂ ಸಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ ; ಎಡಬಿಡಂಗಿತನ : ರಂಗಸಾನಿ ಹಾಗು ಆಕೆಯ ತಂಗಿ ವಿಮಲೆಯು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ತ್ರಿಶಂಕುಸ್ಥಾನದ ಅರಿವನ್ನು ನಮಗೆ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ (ಸಮಜೀ. ೧೩ ಪೀಠಿಕೆ). [ತ್ರಿಶಂಕು + ಸ್ಥಾನ]

ತ್ರಿಶಂಕುಸ್ವರ್ಗ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಸ್ಥಳ ; P ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ನಂಬಲಾದ, ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಲೋಕ. ೨. (ಆಲಂ) ಯಾವಕಡೆಗೂ ಸೇರದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ. [ತ್ರಿಶಂಕು + ಸ್ವರ್ಗ]

ತ್ರಿಶತ (ನಾ). ಮೂರು ನೂರು ; ಮುನ್ನೂರು : ತ್ರಿಶತ ಸಂಯುತ ಷಷ್ಟಿರುಜೆಗಳ ವಶದಿ ನೊಂದುಮ್ಮಳಿಸುವದಱಿಂ ಶಿಶುವಲಾ ನಾನು (ಬಸಪು. ೨೪-೧೪). [ತ್ರಿ + ಶತ]

ತ್ರಿಶರ (ನಾ). ಮೂರು ಬಾಣಗಳು : ತ್ರಿಶರ–ತಿಸರ (ಶಮದ. ೨೯೦ ಪ್ರಯೋ). [ತ್ರಿ + ಶರ]

ತ್ರಿಶಲ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮಿಥ್ಯೆ, ಮಾಯೆ, ನಿದಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಮೋಹಗಳು : ಚಾರಿತ್ರವಂತನೆಂಬೊಂ ಜಿನಮತಗತ ... ತ್ರಿದಂಡ ತ್ರಿಶಲ್ಯ ತ್ರಿಗಾರವರಹಿತನುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೫-೧೯) ; ಮತ್ತಂ ತ್ರಿದಂಡ ತ್ರಿಶಲ್ಯ ತ್ರಿಗಾರವಂಗಳಂ ಕ್ರಮ ಕ್ರಮದಿಂ ಕಟಲ್ಚಿ ಕಳೆಯುತ್ತುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೪೬ ವ) ; P "ವ್ರತಗಳನ್ನಾಚರಿಸುವವರು ಮಾಯೆ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ, ನಿದಾನ ಎಂಬ ಮೂರು ಶಲ್ಯಗಳಿಲ್ಲದವರಾಗಿರಬೇಕು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೊಂದು, ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲೊಂದು ಈ ತರದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಮಾಯಾಶಲ್ಯವು ; ತತ್ತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಶಲ್ಯವು ; ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವಿಷಯೋಪಭೋಗಗಳು ದೊರೆಯಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವುದು ನಿದಾನಶಲ್ಯವು ; ಶಲ್ಯಗಳಿರುವವರೆಗೆ ಅಹಿಂಸಾದಿ ಗಳನ್ನಾಚರಿಸಿದರೂ ಅವು ವ್ರತಗಳೆನಿಸಲಾರವು" (ಜೈನಧ. ೬೮). . [ತ್ರಿ + ಶಲ್ಯ]

ತ್ರಿಶಾಲ (ಗು). ೧. ಮೂರು ಸ್ತರಗಳಿರುವ : ತತ್ಸಕಲಶಾಲಾಭ್ಯಂತರದೊಳ್ ತ್ರಿಶಾಲ ತ್ರಿಪೀಠೋಪಸ್ಥಿತಾರ್ಹತ್ಪ್ರತಿಮೋಪೇತ . . . ಶೋಭಿತ ಮುಮೇಕಯೋಜನಪ್ರಮಾಣವಿಸ್ತಾರಮುಮಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೧೦-೩೦ ವ). (ನಾ). ೨. ಮೂರು ಅಂತಸ್ತಿನ ಮನೆ. ಧನುರ್ಭವನಾಂತಸ್ಸ್ಥಿತನಾಗೆ ತದ್ಗುರು ಬಲೋಪೇತಂ ನಿಕೇತಂ ತ್ರಿಶಾಲಮೆನಿಕ್ಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೪-೧೪); [ಸಂ.]

ತ್ರಿಶುದ್ಧಿ (ನಾ). ದೇಹ, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮಾತುಗಳೆಂಬ ತ್ರಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು : ತ್ರಿಶುದ್ಧಿಯಿನನುಕಂಪೆವೆರಸು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ್ಗಭಯಂಗುಡುವ ದಯಾದತ್ತಿಯುಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೩ ವ) ; ಬಗೆ ಶುದ್ಧಂ ತನು ಶುದ್ಧಮಾ ಸ್ತುತಿ ಪದಾರ್ಥಂ ಶುದ್ಧಮಿಂತೀ ತ್ರಿಶುದ್ಧಿಗಳಿಂ ಧ್ಯಾನಿಸುವೆಮ್ಮ . . . ಪರಮೇಶ್ವರರ್ ಪರಸುಗಿಂ ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೫); ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೃಹೀತಸದ್ದರ್ಶನನನಂತದರ್ಶನನಂ ತ್ರಿಶುದ್ಧಿಯಿಂ ತ್ರಿಃಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂಗೆಯ್ದು (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೨೭ ವ) ; ತ್ರಿಶುದ್ಧಿಯಾಗಿ ಹೇಳು ನಿನಗೆ ಆ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟುಬಿಡುವೆನು (ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರ. ೧೬೪). [ತ್ರಿ + ಶುದ್ಧಿ]

ತ್ರಿಶೂಲ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಮೊನೆಗಳು ಉಳ್ಳ ಈಟಿಯಂಥ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ ; P ಇದು ಶಿವನ ಆಯುಧವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ : ತ್ರಿಶೂಲ ಸಬಳ ಠಕ್ಕೆಯ ಪರಿಗೆ ಕೊಂತಗಳನಾಂತಾಂತು ಧುರಧೀರ ಕಲಿವೀರ ಭಟರೆಯ್ತಂದರು ದುರುಳಮಥನನಾಜ್ಞೆಯಲಿ (ಜೀವಂಸಾಂ. ೫-೩೬). ೨. ದೇವತೆ ; ಸುರ. ೩. ಹುತ್ತ. ೪. ಕ್ರೂರನಾದವನು ; ಕ್ರೂರಿ. "ಸುರವಾರ್ಮರಿಯರ್ ಪುತ್ತದಿ ಕ್ರೂರರ್ಗೆ ನಾಲ್ಕು ತ್ರಿಶೂಲವೆಸರ್" (ನಾನಾಕಂ. ೧೧೨) ; "ಸುರರುಂ ಪಾಮರಿಯರ್ಭುಜಂಗಭವನಂ ಕ್ರೂರರುಂ ತ್ರಿಶೂಲಾಹ್ವಯಂ" (ನಾನಾರ. ೯೩). P ಮೊದಲ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಅರ್ಥಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಲ್ಲ. [ತ್ರಿ + ಶೂಲ]

ತ್ರಿಶೂಲಧರ (ನಾ). ತ್ರಿಶೂಲವೆಂಬ ಆಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು; ತ್ರಿಶೂಲಿ : ತಮಂತಮಗೆಲ್ಲ ನೊಸಲ ಕಣ್ಣವರು . . . ತಮತಮಗೆಲ್ಲಾ ಖಟ್ವಾಂಗ ಕಪಾಲ ತ್ರಿಶೂಲಧರರು (ಬಸವ. ೮೧೮). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಶೂಲರೇಖೆ (ನಾ). [ಸಾಮುದ್ರಿ] ತ್ರಿಶೂಲದ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ರೇಖೆ : ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ತ್ರಿಶೂಲರೇಖೆಯಿರಲು ಆಕೆ ಸಹಸ್ರ ಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪಳಾಗುವಳು (ಸಾಮುಲ. ೧೪೧-೧೮). [ತ್ರಿಶೂಲ + ರೇಖೆ]

ತ್ರಿಶೂಲಿ (ನಾ). ೧. ತ್ರಿಶೂಲವೆಂಬ ಆಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು; ಶಿವ: ಕೈಲಾಸೇಂದ್ರ ಡಮರುಗಧರ ತ್ರಿಶೂಲಿಯು ದಿಕ್ಪಾಲಕನೆನಲು (ಬಿಜ್ಜಪು. ೬೩-೪೭). ೨. ತ್ರಿಶೂಲದಾಕಾರದ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: "ಶೂಲಪತ್ರೀ – ತ್ರಿಶೂಲಿ" (ಓಷಧಿ. ೦೬೯). [ಸಂ. ತ್ರಿಶೂಲಿನ್]

ತ್ರಿಶೃಂಗಿ (ನಾ). ಮೂರು ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳ ಪರ್ವತ; ತ್ರಿಕೂಟ ಪರ್ವತ: ಸುಗಂಧಿ ಶಿಖಿ ತ್ರಿಶೃಂಗಿ . . . ಪಾರಿಜಾತವೆಂಬ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕುಲಾಚಲಂಗಳೇ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಿಪುಳವೆಂಬ ಕೀಲಕಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಹವು (ವಿಚಳ. ೨೦೩). [ಸಂ. ತ್ರಿಶೃಂಗಿನ್]

ತ್ರಿಶ್ರ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ತಾಳದ ಒಂದು ಅಂಗ; ಮೂರು ಲಘುಗಳ ಕಾಲ: ೧) ತ್ರಿಶ್ರ ೨) ಚತುರಶ್ರ ೩) ಖಂಡ ೪) ಮಿಶ್ರ ೫) ಸಂಕೀರ್ಣ ಈ ಐದು ಜಾತಿಗಳೂ ಲಘುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ. (ಸಂಗೀಷು. ೫೭). [<ಸಂ. ತ್ರ್ಯಶ್ರ]

ತ್ರಿಷವಣ (ನಾ). ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಂಜೆಗಳೆಂಬ ದಿನದ ಮೂರು ಕಾಲಗಳು: ತ್ರಿಷವಣಸ್ನಾನದಲಿ ಜಡೆ ಬಂಧಿಸಿದ ಕೇಶದ ಜೀರ್ಣವಸನದ . . . ಮೂಢ ಜಡಾಂಧರುಶಿರೆ ವಸುಧೆಯಲಿ ಚರಿಸುತ್ತ ಲಿರ್ದನು ಲೀಲೆಯಲಿ ವಿದುರ (ನಿಭಾಗ. ೩-೧-೨೮)); ನಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯದ ತ್ರಿಭಾಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಪೂಜಿಸುವುದೇ ತ್ರಿಷವಣದಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸುವ ಯೋಗವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಹಸಾರ. ೧೩-೩ ಅವತಾರಿಕೆ). [ಸಂ. ತ್ರಿಸವನ]

ತ್ರಿಷಷ್ಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ; ಅರುವತ್ತು ಮೂರು.

ತ್ರಿಷಷ್ಟಿಪುರಾತನರು = [ಶೈವ] ಕಲಿಗಣನಾಥ, ರುದ್ರಪಶುಪತಿ, ಮುರುಘ, ಚೊಕ್ಕನಾಯನಾರ್, ತಿರುನೀಲಕಂಠ, ಕಾರಿಕಾಲಮ್ಮೆ, ನರಸಿಂಗಮೊನೆಯಾಂಡ, ಕಡವೂರಿಕಾರಿ, ತಿರುನೀಲಕಂಠಪಾಣರ್, ಚಿರುಪುಲಿಯಾಂಡ, ಸೋಮಾಸಿಮಾರ, ಅಚ್ಯುತ, ಮೊನೆಯಾಂಡ, ಮಾನಕಂಜರ, ಪಗಲ್ಶೋಳ, ಕಲಿಕಾಮ, ತಿರುಮೂಲ, ಪಗಲ್ತೊಣೆ ಯಾಂಡ, ಅರಿವಾಳ್ತಾಂಡ, ನೈಸ, ನೀಲನಕ್ಕ, ತಿರುಕಂರುಪೆ ತೊಂಡ, ತಿರುನಾಳ್ಪೋವ, ಏಣಾದಿನಾಥ, ಸೇದಿರಾಜ, ಪೂಸಲೆ ಯಾಂಡ, ಕಂಗುಲಿಯ ಕಲಿಯ, ಇರಿಭಕ್ತ, ಕಳಚಂಗಪೆರುಮಾಳ್, ನಮಿನಂದಿ, ಅಮರನೀತಿ, ಕಲಿಕಂಭ, ಕಣ್ಣಪ್ಪ, ನಾಟ್ಯಮಿಂಗೆತಾಂಡಿ, ಒಲಘಂಢಮೂರ್ತಿ, ಅಃಪೂತಿಯಡಿಯ, ವಾಗೀಶ, ತಿರುಜ್ಞಾನ ಸಂಬಂಧಿ, ಕುಲಶ್ವರ್ಯ, ಮಂಗಾಯಕ್ಕರಸಿ, ಸೌಂದರಪಾಂಡ್ಯ, ವೇಳ್ಕುತ್ತ, ಮಹಾಕಾಳಚಂಗ, ಸಾಂಖ್ಯ, ವಾಹಿಲ್ಯ, ಚಿರಂತೊಣೆ ಗುಯಾಂಡ, ಕಳಚಿತ್ರಿಯಾಂಡ, ಕೊಲ್ಪುಲಿಯಾಂಡ, ತಂಡೇಶ, ಅಚ್ಚಕಲಿಯನಾರ್, ಐಯಡಿಯ, ಚಿರುತೊಂಡ, ಅತಿಭಕ್ತ, ಕಣಂಬುಲ್ಲ ನಂಬಿ, ಇಳಿಯಾಂಡ ಗುಡಿಮಾರ, ಅಡವಘೆಯ ಪೆರುಮಾಳ್, ಇಹಃವಗೆಯಾಂಡ, ಮೆರೆವಿಂಡ, ಚೇರಮ, ಪಿರುವಾಳವಿಕುರುಂಬ, ಜಡೆಯನಾಯನಾರ್, ಯಸ್ಯಜ್ಞಾನದೇವಿ ಮತ್ತು ಸೌಂದರನಂಬಿ ಎಂಬ ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ೬೩ ಮಂದಿ ಶೈವಭಕ್ತರು. ಈ ಹೆಸರುಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಗಳಿವೆ: ಕರ್ನಾಟಕಕವಿಚಕ್ರವರ್ತಿವಿರಚಿತಮಪ್ಪ ತ್ರಿಷಷ್ಟಿಪುರಾತನಚಾರಿತ್ರ ದೊಳ್ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೬೩-೨೩ ಪ). **ತ್ರಿಷಷ್ಟಿಶಲಾಕಾಪುರುಷರು**; = [ಜೈನ] ವೃಷಭ, ಅಜಿತ, ಸಂಭವ, ಅಭಿನಂದನ, ಸುಮತಿ, ಪದ್ಮ ಪ್ರಭ, ಸುಪಾರ್ಶ್ವ, ಚಂದ್ರಪ್ರಭ, ಪುಷ್ಪದಂತ, ಶೀತಲ, ಶ್ರೇಯಾಂಸ, ವಾಸುಪೂಜ್ಯ, ವಿಮಲ, ಅನಂತ, ಧರ್ಮ, ಶಾಂತಿ, ಕುಂಥು, ಅರ, ಮಲ್ಲಿ, ಮುನಿಸುವ್ರತ, ನಮಿ, ನೇಮಿ, ಪಾರ್ಶ್ವ, ವರ್ಧಮಾನರೆಂಬ ೨೪ ಜನ ತೀರ್ಥಂಕರರೂ, ಭರತ, ಸಗರ, ಮಘವಾ, ಸನತ್ಕುಮಾರ, ಶಾಂತಿ, ಕುಂಥು, ಅರ, ಸುಭೌಮ ಪದ್ಮ, ಹರಿಷೇಣ, ಜಯಸೇನ, ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತ ಎಂಬ ೧೨ ಜನ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳೂ, ವಿಜಯ, ಅಚಲ, ಸುಧರ್ಮ, ಸುಪ್ರಭ, ಸುದರ್ಶನ, ನಂದಿ, ನಂದಿಮಿತ್ರ, ರಾಮ, ಪದ್ಮರೆಂಬ ೯ ಮಂದಿ ಬಲ ದೇವರೂ, ತ್ರಿಪೃಷ್ಠ, ದ್ವಿಪೃಷ್ಠ, ಸ್ವಯಂಭೂ, ಪುರುಷೋತ್ತಮ, ಪುರುಷಸಿಂಹ, ಪುಂಡರೀಕ, ದತ್ತ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ೯ಮಂದಿ ವಾಸುದೇವರೂ, ಅಶ್ವಗ್ರೀವ, ತಾರಕ, ಮೇರಕ, ಮಧುಕೈಟಭ, ನಿಶುಂಭ, ಬಲಿ, ಪ್ರಹರಣ, ರಾವಣ, ಜರಾಸಂಧ ಎಂಬ ೯ ಮಂದಿ ಪ್ರತಿವಾಸುದೇವರೂ ಸೇರಿದಂತೆ ೬೩ ಜನ. [ತ್ರಿ + ಷಷ್ಟಿ]

ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪು (ನಾ). [ಛಂದ] ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರ ಗಳು ಇರುವ ಒಂದು ಛಂದಸ್ಸು: ಈ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ೧. ಉಕ್ತೆ . . . ೧೧. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪು . . . ೨೬. ಉತ್ಕೃತಿ ಎಂಬಿವು ಸಂಜ್ಞೆಗಳು (ಛಬುದ. ೬೮). [<ಸಂ. ತ್ರಿಷ್ಟುಭ್]

ತ್ರಿಷ್ಯ (ನಾ). ಮೂರು ಮೂಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು: ತ್ರಿಷ್ಯವೆಂಬುದು ಮೂರು ಮೂಲೆಯದು (ರತ್ನಕಾ. ೨೦-೧೪). [<ಸಂ. ತ್ರ್ಯಸ್ರ]

ತ್ರಿಸಂಗು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: "ಕಾಂತ–ಹರೇಣುಕ, ದೊಡ್ಡ ಯಾಲಕ್ಕಿ, ನೆಲದಾಳಿ, ತ್ರಿಸಂಗು, ಪ್ರಿಯಂಗು, ಮೊಲ್ಲೆ, ಹುಳಿಹತ್ತಿ" (ಓಷಧಿ. ೨೮). [?]

ತ್ರಿಸಂಚ (ನಾ). ಮೂರರ ಕೂಟ; ಸಂಚಿತ, ಆಗಾಮಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾರಬ್ಧಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಕೂಟ: ಸಂಚಿತ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಆಗಾಮಿಗಳೆಂಬ ತ್ರಿಸಂಚವನಬುತು (ಪ್ರೋಲಿಮ. ೧೩೦-೩೭೦). [ತ್ರಿ + ಸಂಚ]

ತ್ರಿಸಂಜೆ (ನಾ). = ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆ ೧: ಶ್ರೀಮತು ಕುನ್ದದೇವಗ್ಗೆಯಚಳಭಕುತಿ ಯಂ ಗನ್ದಮಂ ಅಕ್ಷತೆ ಪುಷ್ಪಧೂಪದೀ(ದ್ವೀ)ಪ ನಿವೇದ್ಯಮಂ ತ್ರಿಸಂಜೆಯ ಕಟ್ಟಳೆಪೂಜೆಯಂ ಮಾಪ್ಪರ್ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೧೫೫-೩೮; 1124). [<ಸಂ. ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾ]

ತ್ರಿಸಂಜ್ಞ (ನಾ). ಮಾತು, ನೇತ್ರಚಲನೆ, ಅಂಗಚಲನೆಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಚಲನೆಗಳು: ನಂದಗೋಪನುಂ ಯಶೋದೆಯುಮಳ ವಿಗಟಾದಟಲನೊಳಕೊಂಡು ಚಂಡಾಹತುಂಡಖಂಡಿತಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷವದನ ವಿನ್ಯಸ್ತನಿರಸ್ತತರಳತಾರನೇತ್ರರುಂ ನಿಸ್ಸಂಜ್ಞತ್ರಿಸಂಜ್ಞಗಾತ್ರರುಮಾಗೆ (ಜಗವಿ. ೩-೯೩ ವ). [ತ್ರಿ + ಸಂಜ್ಞ]

ತ್ರಿಸಂಧಿ (ನಾ). = ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆ ೧: ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯ ಪ್ರಣವವ ತಪ್ಪದೆ ತ್ರಿಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ನೆನಹುಗೊಳ್ಳಿ (ಶರಜ. ೪೮೩). ೨. ಲವಂಗ; ದೇವ ಕುಸುಮ: "ತ್ರಿಸಂಧಿಯದು ದೇವಕುಸುಮವೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೦-೩೦). [ಸಂ.]

ತ್ರಿಸಂಧಿಗ್ರಾಹಿ (ನಾ). ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಮೂರು ಬಾರಿ ಕೇಳುವಷ್ಟ ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡು ಜ್ಞಾಪಕದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವವನು. 'ಏಕಸಂಧಿಗ್ರಾಹಿ' ನೋಡಿ. [ಸಂ. ತ್ರಿಸಂಧಿಗ್ರಾಹಿನ್]

ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾಕಾಲ (ನಾ). = ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆ ೧: "ನಿರುತಂ ಮುಂಬಗಲಿನುತಂದುಜಿ ನಡುಕಡೆವಗಲೆನಲ್ ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಂ" (ಕವಿಕಂ. ೧೨೦). [ತ್ರಿ + ಸಂಧ್ಯಾ + ಕಾಲ]

ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾಸೇವೆ (ನಾ). ದಿನದ ಮೂರು ಸಂಧಿಕಾಲಗಳಾದ ಬೆಳಗು, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಂಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಸೇವೆ; ತ್ರಿಕಾಲಸೇವೆ: ನಿರಂತರ ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾಸೇವೆಯುಮೆಂದೆಂಟುಂ ತೆಱದ ಪೂಜೆಯುಮನರ್ಕ ಪೂಜೆಯುಮಂ ಮನ್ನಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೩ ವ). [ಸಂ.ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾ ಸೇವಾ]

ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆ (ನಾ). ೧. ದಿನದ ಮೂರು ಸಂಧಿಕಾಲಗಳು; ಬೆಳಗು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಂಜೆ: ನಿಯತಂ ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆಯೊಳ್ ಸಮತೆಯಿನರು ಹತ್ತೂಜೆಯಿಂದವಿರ್ಪಾತಂ ನಿಶ್ಚಯದಿಂ ಮೂಱನೆಯಂ ಸಾಮಾಯಿಕ ವ್ರತಧಾರಿ ಪೆಸರೊಳಂ ಸಾಮಯಿಕಂ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೨೮); ಶ್ರೀಮೂಲ ಸ್ಥಾನದೇವರ ಸೊಳಿವಳ ಸೋವಿನಾಯಕನ ಮಗ ಸೊಳಿವಳ ಬಸವಣಂಗೆ ದೇವಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆಯೊಳಂ ಸಂಜೆವಱಿಯಂ ಬಾಜಂತ್ರಿಯುಣ ಹಱಿಕಾಱಗೆ[ಕೆ]ಯ್ಯುತ್ತರು ಹನೆರಡು (ಶಾಸಪ. ೪೭-೧೧೧; 1179); ಗೆಒಬ್ಬೂರೊಳು ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆಯಲಿ ಅನುನಯಂ ಮಿಗೆ ತತ್‌ಪ್ರಸಾದಮನನು ಭವಿಸುತಿರೆ (ಬಸಪು. ೩೭-೧೧). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೂವು: ಸಂದ್ಯಾ ವರ್ತ ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾ ಬಂಧೂಕ ಕದಂಬಕ . . . ಮಲ್ಲಿಕಾದ್ಯನೇಕ ಸುರಭಿ ಕುಸುಮಂಗಳಂ ಸಜ್ಜುಕಮಪ್ಪುವಂ ಪುಟ್ಟಿಯೊಳ್ ತೀವಿಕೊಂಡು (ಪಂಚತಂ. ೧೧೭-೪). [ತ್ರಿ + ಸಂಧ್ಯೆ]

ತ್ರಿಸರ (ನಾ). ಮೂರು ಎಳೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ (ಮುತ್ತಿನ) ಸರ: ಹಾರ ತ್ರಿ[ಪಾಠಾಂ. ತಿ]ಸರ ಪಂಚಸರ . . . ತಾಪಿಚಿಯನಂದಾ ರಾಯನಿತ್ತ ನಂದನೆಗೆ (ರಾಮವಿ. ೮-೯೭); ತ್ರಿಸರ ಕೌಸ್ತುಭಸುಕೇಯೂರದಿಂ ಹಾರದಿಂ ದೊಸೆದುಟ್ಟ ಪೊಂಬಟ್ಟೆಯುಡುಗೆಯಿಂ ತೆಡುಗೆಯಿಂದೆಸೆವ ನೀಲೋತ್ಪಲ ಶ್ಯಾಮಲಂ ಕೋಮಲಂ ಬರುತಿರ್ದಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೯-೨೭); ನಿಮ್ಮ ಗಣಂ ಗಳ ಕಥೆಯನು ತಂದರೆ ಕಂಕಣವನು ತ್ರಿಸರವನು ಕೊಡು ಎಂದು ತಡೆದು (ಭೃಂಗಸೂ. ೩೯). 'ತಿಸರ[1]' ಪರಾ. [ತ್ರಿ + ಸರ[2]]

ತ್ರಿಸಾಕ್ಷಿ (ನಾ). ೧. ದೇಹ, ಮಾತು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸಾಕ್ಷಿಗಳು. ೨. [ಜೈನ] ಆತ್ಮ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧ ಎಂಬ ಮೂರು ಸಾಕ್ಷಿಗಳು: ತ್ರಿಸಾಕ್ಷಿಯಿಂ ಚತುರ್ವಿಧಾಹಾರಶರೀರನಿವೃತ್ತಿ ಶಾಸನಮಪ್ಪ ಸಂನ್ಯಸನಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಂ ದಯಂಗೆಯ್ದು (ಸುಕುಮಾ. ೧೩-೯ ವ); ವಸ್ತ್ರಮಾಲಾಮಣಿಭೂಷಾವಳಿಯಂ ನಿಜತನುವಿಂ ದೇವರ ದೇವಂ ತ್ರಿಸಾಕ್ಷಿಯಿಂ ತೊಲಗಿಸಿದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೧೮೪).
[ತ್ರಿ + ಸಾಕ್ಷಿ]

ತ್ರಿಸಾಕ್ಷಿಕ (ನಾ). [ಜೈನ] ಆತ್ಮ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧರೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಸಾಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು: ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳೊಳ್ ಸಮತೆಯಂ ಭಾವಿಸಿ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಪರಿಗ್ರಹಪರಿತ್ಯಾಗೋನ್ಮುಖಮಾನಸಂ ತ್ರಿಸಾಕ್ಷಿಕ ನಾಗಿ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣ ಮಾಲ್ಯಾದಿಗಳಂ ಮೆಯ್ಯಿಂ ತೊಲಗಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೯-೭೭ ವ); ಸಕಲೋರ್ವೀಶ್ವರ ನಾಕಿನಾಯಕಚಮೂಪರ್ಯುಷ್ಟಿಪಾತ್ರಂ ತ್ರಿಸಾಕ್ಷಿ ಕನಾಗಳ್ ಬಲಗೆಯ್ ನೊಸಲ್ಗಿಡದ ಕೆಯ್ ಪರ್ಯಂಕಮಪ್ಪಂತು ಸಾರ್ಚಿ . . . ಜಿನಶ್ರೀದೀಕ್ಷೆಯಂ ತಾಳ್ದಿದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೩).
[ಸಂ.]

ತ್ರಿಸಾಲ (ನಾ). ಮೂರು ಪ್ರಾಕಾರಗಳು: ಲತಾಭವನಂಗಳಿಂದಂ ತ್ರಿಸಾಲ ಪರಿವೇಷ್ಟಿತಂಗಳಿಂದಂ (ಚಕ್ರೇಕ. ೧-೨೮ ವ). [<ಸಂ. ತ್ರಿಶಾಲ]

ತ್ರಿಸೂಲಿ (ನಾ).=ತ್ರಿಶೂಲಿ ೨: "ಜರಟೆ-ಹುಲ್ಲು, ತ್ರಿಸೂಲಿ" (ಓಷಧಿ. ೬೦).
[<ಸಂ. ತ್ರಿಶೂಲಿನ್]

ತ್ರಿಸೆ (ನಾ). ಬಾಯಾರಿಕೆ; ನೀರಡಿಕೆ; ದಾಹ: ತ್ರಿಸೆ ಮೆಯ್ಯ ತಿನಿಸು ನೆಱೆ ಸೈರಿಸಬಾರದ ತಲೆಯ ನೋವು . . . ಕಿಡಿಸಲಾಱವೆ ಸರರಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೧೭೦). [<ಸಂ. ತೃಷಾ]

ತ್ರಿಸ್ಥಾನ (ನಾ). = ತ್ರಿಸ್ಥಾಯಿ: ಕೊರಲಂ ನಿಟ್ಟಿಗೆ ತಂದು ವಂಶಶ್ರುತಿಯಂ ತ್ರಿಸ್ಥಾನ ಸಂಶುದ್ಧಿವೆತ್ತಿರೆ ನಾನಾವಿಧದಿಂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುವಾಂಗಂಗಳ್ ರಸಂಬೆತ್ತು ಬಿತ್ತರಿಪಂತಾಣತಿ ಮಾಡಿದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೨೫); ವಸ್ತುಕ ವರ್ಣಕ ತ್ರಿಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ ನುಡಿವ ನುಡಿಗಳು ಇತ್ತಿತ್ತಲಲ್ಲದೆ ಅತ್ತಲಾರು ಬಲ್ಲರು (ಅಪಚಂ. ೧೨೯-೭೪೧). [ತ್ರಿ + ಸ್ಥಾನ]

ತ್ರಿಸ್ಥಾಯಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಮಂದ್ರ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ತಾರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಸ್ಥಾಯಿಗಳು: ಒಂದೇ ಆಧಾರಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಶಾರೀರಗಳೂ ತ್ರಿಸ್ಥಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಲೀಲಾಜಾಲವಾಗಿ ಹಾಡ ಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಸಂಗೀಚಂ. ೧೬೭); ಆತನಿಗೆ ತ್ರಿಸ್ಥಾಯಿ ಶಾರೀರವಿತ್ತು (ಸಂಗೀತ. ೪೫). [ತ್ರಿ + ಸ್ಥಾಯಿ]

ತ್ರಿಸ್ಥೂಳಂ (ಅ). ಮೂರು ಪಟ್ಟು; ಮುಮ್ಮಡಿ [?] ಏರಾಟಂ ತ್ರಿಸ್ಥೂಳಂ ಮಸಗಿ ಪುರಕ್ಷೋಭಮಾಗಿರ್ದು ಸಮಸ್ತಸಾಧನಸಹಿತಂ ನಡೆಯೆ (ಬಂಚರಿ. ೧೧-೪೧ ವ). [?]

ತ್ರಿಸ್ನೇಹ (ನಾ). [ವೈದ್ಯಶಾ] ತುಪ್ಪ, ಹರಳೆಣ್ಣೆ ಮತ್ತು ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ ಈ ಮೂರು ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮಿಶ್ರಣ: ವಾತಕ್ಕೆ ತ್ರಿಸ್ನೇಹವನ್ನು ಕೂಡಿಸಬೇಕಾದರೆ, ತುಪ್ಪ ಒಂದು ಪಾಲು, ಹರಳೆಣ್ಣೆ ಎರಡು ಪಾಲು, ಎಣ್ಣೆ ಮೂರು ಪಾಲು ಈ ರೀತಿ ಕೂಡಿಸುವುದು . . . ಸಕಲರೋಗ ಗಳನ್ನೂ ತ್ರಿಸ್ನೇಹವನ್ನೊತ್ತಿ ಅಭ್ಯಂಗನಸ್ನಾನಮಾಡಲು ಪರಿಹರಿಸುವುದು (ಸಕವೈ. ೨೭). [ತ್ರಿ + ಸ್ನೇಹ]

ತ್ರಿಸ್ರೋತೆ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿ; ಗಂಗೆ: ಆ ತ್ರಿಸ್ರೋತೆಯಾದ ನದಿಯು ಮಳೆಗಾಲದ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿ ಆ ದಡದಿಂದ ಈ ದಡದವರೆಗೆ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತು (ಬಂಕಿಮ. ೨೯೪).
[<ಸಂ. ತ್ರಿಸ್ರೋತಸ್]

ತ್ರಿಲೋಕ 'ತ್ರಿಲೋಕ' ನೋ.

ತ್ರೀಂದ್ರಿಯ (ನಾ). ಸ್ಪರ್ಶ, ರಸನ ಮತ್ತು ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳ ಜೀವ; ಕ್ರಿಮಿ ಕೀಟ ಮೊದಲಾದುವು: ಸ್ಪರ್ಶನರಸನಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯ ಸಮನ್ವಿತಂಗಳಪ್ಪ ಪಿಪೀಲಿಕಾದಿ ತ್ರೀಂದ್ರಿಯಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೦-೬೧ ವ); ಇಱುವೆ ಮೊದಲಾದ ತ್ರೀಂದ್ರಿಯಂಗಳ್ಗಂ (ತಸೂವೃ. ೪೩); ಇಂದ್ರಗೋಪ ಪರ್ಣವೃಶ್ಚಿಕ ಸಪಾದ ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಕಾದಿ ತ್ರೀಂದ್ರಿಯಂಗಳ್ ಸ್ಪರ್ಶನ ರಸನ ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯ ಬೋಧಕಲಿತಂಗಳಪ್ಪುವು (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೯೦). [ತ್ರಿ + ಇಂದ್ರಿಯ]

ತ್ರುಟಿ (ನಾ). ೧. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು; ಅಣು: "ಅಣು ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ಲೇಶಂ ತ್ರುಟಿ ಕಣಂ ಲವಂ ಸ್ತೋಕ . . . ಕಿಱಿದಪ್ಪುದದು" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧೭-೩೭). ೨. ಕಾಲದ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಭಾಗ; ಒಂದು ಕ್ಷಣದ ಕಾಲುಭಾಗ: ತ್ರುಟಿಕಾಲ ಯುಗದಂತಿಹುದು ನೀನುಳಿಯೆ (ನಿಘಾಗ. ೧೧-೨೭-೧೩); ಇಂಥ ಮೂರು ತ್ರಸರೇಣುಗಳಷ್ಟು ಅಂತರವನ್ನು ಕ್ರಮಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ "ತ್ರುಟಿ" ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು (ಭಾಮೃತ. ೬೯). ೩. ಲೋಪ; ಭಂಗ: ಚಾರು, ಅವರೆಲ್ಲರ ಆತಿಥ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಲಮಾತ್ರ ತ್ರುಟಿ ಆಗಗೊಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಇಪ್ಪಕ. ೨೮೪); ತಾಯಿ ಮಗಳ ಬಾಂಧವ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರುಟಿಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಸುಖದುಃಖದ ಮಾತುಗಳ ವಿನಿಮಯ ತೀರ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು (ಸಂಜೀವಿ. ೭೩). ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪರಿಮಳ ದ್ರವ್ಯ; ಕಚೋರ: ಲವಂಗಂ ನಾಗೋರ್ವೀರುಹಕುಸುಮಮಲ್ಲಂ ಮೆಟಸು ಸೈಂಧವಂ ಬೆಲ್ಲಂ ಪತ್ರಂ ತ್ರುಟಿಯನಿತುಮಂ ಕೂಡಿ . . . ಧೂಪಿಸಿ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೩೪). ೫. ಮುರಿಯುವಿಕೆ; ತುಂಡುಮಾಡುವಿಕೆ. ೬. ಮುರಿದ ಭಾಗ; ತುಂಡು. ೭. ಮಾತು ಮುರಿಯುವಿಕೆ; ವಚನಭಂಗ. ೮. ಹಾನಿ; ನಷ್ಟ. ೯. ಸಂದೇಹ; ಸಂಶಯ. ೧೦. ಸಣ್ಣ ಜಾತಿಯ ಏಲಕ್ಕಿ. ೧೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೃಕ್ಷ. [ಸಂ.]

ತ್ರುಟಿತ (ಗು). ೧. ಭಂಗವಾದ; ಮುರಿದ: ಕೊಪ್ಪಳದ ತ್ರುಟಿತ ಶಾಸನವು . . . ಈ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನದು (ಶಾಸಪ. ೨ ಮುನ್ನುಡಿ). ೨ ನೋವಾದ; ಗಾಯಗೊಂಡ. (ನಾ). ೩. ಭಂಗ; ಭಗ್ನ

ಮಾದಂದಂ : ಪರಂಪರೆ ತ್ರುಟಿತವಾಗದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವನು ಮೊದಲಿಗನಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ (ಶಸಾಚ. ೨೭೯). ೪. [ಜೈನ] ಒಂದು ಕಾಲಪ್ರಮಾಣ : ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಗುಣಿತಕ್ರಮದಿಂದ ಕುಮುದಾಂಗ ಮತ್ತು ಕುಮುದ . . . ತ್ರುಟಿತಾಂಗ ಮತ್ತು ತ್ರುಟಿತ . . . ಎಂಬಿವು ಕ್ರಮದಿಂದ ಆಗುತ್ತವೆ (ಜೈನಪ. ೩೦೬). [ಸಂ.]

ತ್ರುಟಿತಾಂಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂದು ಕಾಲಪ್ರಮಾಣ : ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಗುಣಿತಕ್ರಮದಿಂದ ಕುಮುದಾಂಗ ಮತ್ತು ಕುಮುದ . . . ತ್ರುಟಿತಾಂಗ ಮತ್ತು ತ್ರುಟಿತ . . . ಎಂಬಿವು ಕ್ರಮದಿಂದ ಆಗುತ್ತವೆ (ಜೈನಪ. ೩೦೬). [ಸಂ.]

ತ್ರುವ್ವಿ (ನಾ). ಹಾಡುವಾಗ ಪ್ರತಿಸಾಲಿನ ಕೊನೆಗೆ ಬಳಸುವ ಒಂದು ಶಬ್ದ : ಮಣ್ಣೊಳಗಾಡಿ ನೀ ಬಂದೆಯಾ ತ್ರುವ್ವಿ ದಣ್ಣಯ ಬೇಡ ಬಯ್ದಾರೆ ಕಂದ ತ್ರುವ್ವಿ (ಪುರಂದ. ೪-೨೦೧-೭). 'ಸಂವ್ವಿ' ಪರಾ. [?]

ತ್ರೇತಾಗ್ನಿ (ನಾ). ೧. ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಹವನೀಯ ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅಗ್ನಿಗಳು : "ವಹ್ನಿತ್ರಿತಯಂ ತ್ರೇತಾಗ್ನಿ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೫೮-೪೧). ೨. ಅಂತಹ ಮೂರು ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಇರಿಸಿ ಕೊಂಡವನು. [ಸಂ.]

ತ್ರೇತಾಯುಗ (ನಾ). ಕೃತ, ತ್ರೇತೆ ದ್ವಾಪರ ಮತ್ತು ಕಲಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಯುಗ : ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಗುರು ಶಿಷ್ಯಂಗೆ ಬೈದು ಬುದ್ಧಿಯ ಕಲಿಸಿದರೆ ಆಗಲಿ ಮಹಾಪ್ರಸಾದ ವೆಂದೆನಯ್ಯ (ಅವಚಂ. ೧೩-೫೨); ನಡೆವುದಾದಿಯುಗಂಗಳೊಳು ನಾಲ್ಕಡಿ ಯೊಳುನ್ನತಧರ್ಮವಾ ಮೂಱಡಿಯ ನಡೆವುದು ಧರ್ಮವೂ ತ್ರೇತಾ ಯುಗಂಗಳಲ್ಲಿ (ಬಸಪು. ೨-೫). [ಸಂ.]

ತ್ರೇತೆ (ನಾ). ೧. ಮೂರರ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ. ೨. = ತ್ರೇತಾಗ್ನಿ೧ : "ಹುತಾಶನ ತ್ರಿತಯನಾಮಕಂ ತ್ರೇತೆ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೩೯-೦೨೬); "ಅಗ್ನಿ ಮೂಱೊಡನುಡಿವುದುಂ ತ್ರೇತೆಯೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೮-೨). ೩. = ತ್ರೇತಾಯುಗ : ಕೃತಘ್ನಭಾವಂ ತ್ರೇತಾಪ್ರವೇಶದೊಳ್ . . . ಅಲ್ಲದೆ ಜನಪದದ ಜನಂಗಳೊಳಿಲ್ಲ (ಆಗವಿ. ೨-೦ ವ); ತ್ರೇತೆಯಲಿ ರಘುರಾಮನಾಮದಿ ಸೀತೆಯಂ ಹೋಗಾಡಿ (ಬಸಪು. ೫೪-೩೯); ಕೃತಯುಗದವರು ತ್ರೇತೆಯವರಿಂದತಿಪರಾಕ್ರಮಯುಕ್ತರು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೦-೩೩); ಮಂಥರೆಯ ಈ ಮಮತೆಯಾವರ್ತದೊಳ್, ಸುಟ್ಟುರಿಗೆ ಧೂಳಿ ತರಗೆಲೆ ತಿರ್ರನೆಯ ಸುತ್ತುವೋಲ್ ಸಿಲ್ಕಿ ಘೂರ್ಣಿಸದಿಹುದೆ ಪೇಳ್ ತ್ರೇತಾಮಹಾಯುಗಂ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೭-೭೧೪). ೪. ಮೂರರ ಗರ : ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳಿರುವುವು. ಆ ಅಂಕವು ಬಿದ್ದರೆ ತ್ರೇತೆ (೩), ದ್ವಾಪರ (೨), ಕಲಿ (೧) ಎಂಬ ಗರಗಳ ಅಂಕಗಳೂ ಸೇರಿ ಹತ್ತಾಗುವುವು (ಬೃಹ್ಕಥಾ. ೨೧೭ ಅಡಿಟಿ). [ಸಂ. ತ್ರೇತಾ]

ತ್ರೈಕಾಲ (ನಾ). ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ತು ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳು: ಭುವನದೊಳು ತ್ರೈಕಾಲ ತಪಸಿನ ವಿವರವನು ವಿರಚಿಸಿದನು (ಬಿಜ್ಜಪು. ೧-೫೦). [ಸಂ.]

ತ್ರೈಕಾಲಿಕ (ಗು). ೧. ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂ ಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವ. ೨. ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ತು ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ. [ಸಂ.]

ತ್ರೈಕಾಲ್ಯ (ಗು). ೧. ತ್ರಿಕಾಲಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ; ೨. ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ತು ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಗಳ ತಿಳಿವನ್ನು ಹೊಂದಿದ. 'ತ್ರೈಕಾಲ್ಯ ಯೋಗಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ರೈಕಾಲ್ಯಯೋಗಿ (ನಾ). ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಯೋಗಿ : ತ್ರೈಕಾಲ್ಯ ಯೋಗಿ ಬಂದುದಂ . . . ಕೇಕಿಕೋಕಿಳಕಾಕಳಿಯಿಂದಱಿದು ಬನದೊಳ ಱಿಸಿದನಾಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೨-೮೧). [ತ್ರೈಕಾಲ್ಯ + ಯೋಗಿ]

ತ್ರೈಗುಣ್ಯ (ನಾ). ಸತ್ವ, ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳು ; ತ್ರಿಗುಣ : ಪುಣ್ಯಹೀನರನಾರಯಿದು ಕಾರುಣ್ಯದಿಂದಂ ಸಲಹುವಂ ತ್ರೈಗುಣ್ಯಕಾರಣಪುರುಷನಲ್ಲಾ ಭಕ್ತಿಭಂಡಾರಿ (ಬಸಪು. ೩೦-೧೫); ಜಗದಂಡಕರಂಡಷಂಡನಿರ್ಮಾಣಪ್ರವೀಣನುಂ ತ್ರೈಗುಣ್ಯವಾಸನಾತೀತಂ . . . ಒಪ್ಪುತ್ತಿರ್ದಂ (ಕಲಕಂ. ೧-೮೧ ವ). [ಸಂ.]

ತ್ರೈಜಗ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗ, ಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು ; ತ್ರಿಜಗ : ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಯೋನಿಜರೆಂಬುದ ತ್ರೈಜಗ ಬಲ್ಲುದು (ಬಸವ. ೫೪೬); ಕುಹಕಮತಿಗಳು ಕಂದರ್ಪ ತ್ರೈಜಗಕೆ ತಲ್ಲಣವ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೩-೮); ಭಾರವಾಗಿದ್ದರೆ ಹಣದ ಕೈಚೀಲವು ಹಗುರವಾಗಿದ್ದರೆ ಮನವು ಅಂತಹ ಮನುಜನಿಗಾವುದಸಾಧ್ಯವು ತ್ರೈಜಗವಾತನ ವಶವು (ಇಂಚಾಪ. ೨೩೨-೪೬). [<ಸಂ. ತ್ರಿಜಗತ್]

ತ್ರೈಜಗದೀಶ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಒಡೆಯ : ತ್ರೈಜಗದೀಶ . . . ರಕ್ಷಿಸು ನಮ್ಮನನವರತ (ಹರಿಸಾ. ೧೧). [<ಸಂ. ತ್ರಿಜಗದೀಶ]

ತ್ರೈತ (ನಾ). ಮೂರರ ಗುಂಪು ; ತ್ರಿತಯಂ : ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಕರ್ಮ ಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ತ್ರೈತವನ್ನೊ ತ್ರಿಪುಟಿಯನ್ನೊ ಆಶ್ರಯಿಸಲೇಬೇಕು (ವಿಚಾಮಂ. ೫೨). [ಸಂ.]

ತ್ರೈದಶ್ಯ (ಗು). ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ; ಸ್ವರ್ಗೀಯ : ಭೂಭೃತ್ಸುತೆ ತಾಂ ತ್ರೈದಶ್ಯಯೋಷಿಜ್ಜನಮನನುದಿನಂ ಗೆಲ್ವುದಾಶ್ಚರ್ಯಮೋ ದಲ್ (ರಾಜಶೇ. ೭-೬೨). [<ಸಂ. ತ್ರಿದಶ]

ತ್ರೈಧರೆ (ನಾ). = ತ್ರೈಜಗ : ತ್ರೈಧರೆಗೆ ಮಾರ್ಗವ ಯುಕ್ತಿಸಿದ ಸರ್ವಜ್ಞ ಚಿನ್ಮಯ ಜಿಷ್ಣು ತೀರ್ಥಕರ (ಜಿನಭಾ. ೬೨-೧೩). [<ಸಂ. ತ್ರಿಧರಾ]

ತ್ರೈನೇತ್ರ (ನಾ). ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳು ; ತ್ರಿನೇತ್ರ. [ಸಂ.]

ತ್ರೈಪುಂಡ್ರ (ನಾ). = ತ್ರಿಪುಂಡ್ರ : ಲಲಾಟದೊಳು ತ್ರೈಪುಂಡ್ರಮುಜ್ವಳಿಸೆ (ಬಸಪು. ೪-೧೧). 'ತ್ರೈಪುಂಡ್ರಧಾರಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ರೈಪುಂಡ್ರಧಾರಿ (ನಾ). ತ್ರಿಪುಂಡ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು : ಆ ತ್ರೈಪುಂಡ್ರಧಾರಿಗೆ ನಮಿಸಿ ಬರುತಿಹ ಗಂಡ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿದಿರಲೇಱಿದ ಹೊಳೆವ ಮಣಿರಥವ (ಕಾಶಿಖಾ. ೨೭-೨೫). [ಸಂ. ತ್ರೈಪುಂಡ್ರಧಾರಿನ್]

ತ್ರೈಪುರ (ನಾ). ದೈತ್ಯರ ಮೂರು ನಗರಗಳು ; ತ್ರಿಪುರ : ಕೋಪದಿಂ ಮದಗಜದನುಜನಂ ಮೆಟ್ಟಿ ಸೀಳಿದನು ತ್ರೈಪುರಂಗಳನುರುಪಿದನು (ಬಸಪು. ೧೭-೩). [ಸಂ.]

ತ್ರೈಪುರುಷ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಮಹೇಶ್ವರರೆಂಬ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳು : ಅಖಿಳ ಜಗತೀತಳಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಮಾಡಿ ತೋಱುವನ್ತೆ ಕಟಕಕಮಳಾರ್ಕ್ಕವೆಸರ ತ್ರೈಪುರುಷದೇವರ ಶಾಲೆಯುಮಂ . . . ಮಾಡಿಸಿ (ಕಇಅ. ೫-೨-೧೭೨ ; 1058) ; ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವರಂ ನೋಡಿ (ಸೌಇಇ. XX, ೬೫-೮ ; 1101). [ಸಂ.]

ತ್ರೈಭುವನ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗ, ಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು ; ತ್ರಿಭುವನ: ವೆಂಗೀವಿಷಯಂ ತ್ರೈಭುವನಂಗಳೊಳಗ್ಗಳದ ವಿಷಯಮುಪಮಾತೀತಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೪೨) ; ಈತನೇ ತ್ರೈಭುವನ ಪಾವನನಕ್ಕ (ಬಸಪು. ೫-೪೯) ; ತ್ರೈಭುವನದೊಳ್ತಾನೇ ಕೃತಾರ್ಥನಲ್ಲಾ (ತ್ರಿಮಿಭಾ. ೨-೪೬). [ಸಂ.]

ತ್ರೈಮಲ (ನಾ). ಹೆಣ್ಣು, ಹೊನ್ನು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮಲಗಳು; ತ್ರಿಮಲ : ಕಾಶಿ ಕಂಚಡಿಯೇಕೆ ... ಕೇಶವನು ಕಿತ್ತಿಕೊಳಲೇಕೆ ತ್ರೈಮಲದ ಆಶೆ ಬಿಡದನಕ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೫೭೩). [ಸಂ.]

ತ್ರೈಮಾಸಿಕ (ಗು). ೧. ಮೂರು ತಿಂಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುವ : ಇದೇ ವಿಷಯದ ಮೇಲೆ ತ್ರೈಮಾಸಿಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ . . . . ಪ್ರಬಂಧವೊಂದನ್ನು ಬರೆಯಿರಿ (ಕೂಪಸಂ. ೫೩). (ನಾ). ೨. ಸತ್ತವರಿಗಾಗಿ ಮೂರನೆಯ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ತಿಥಿ. ೩. ಮೂರು ತಿಂಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಹೊರಡುವ ಪತ್ರಿಕೆ : ಹಿಂದಿನ ವರ್ಷದ ತ್ರೈಮಾಸಿಕವೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ಕತೆ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). 'ಮಾಸಿಕ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ರೈಮೂರುತಿ (ನಾ). = ತ್ರೈಪುರುಷ : ಸತಿಯರ ಬಳಿಗೆ ಸಿಲುಕದರಾರು ತ್ರೈಮೂರುತಿಗಳೊಳಗಾಗಿ (ತೊರರಾ. ೧-೫-೨೫). [<ಸಂ. ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ]

ತ್ರೈಮೂರ್ತಿ (ನಾ). = ತ್ರೈಪುರುಷ : ತ್ರೈಮೂರ್ತಿಯೊಳ್ ಸತ್ವಮೂರ್ತಿಯು ನೀಂ (ಜಗವಿ. ೧೮-೬೬) ; ಆದಿಯಲಿ ಕಮಲಾಸನನು ಮಧುಸೂದನನು ಮಧ್ಯದಲಿ ಮೇಲಣ ಹಾದಿಯಲಿ ಗಿರಿಜೇಶನಿರೆ ತ್ರೈಮೂರ್ತಿಮಯವಾಗಿ ಕಾದುಕೊಂಡಿಹರಖಿಳಲೋಕವಂ (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೪-೧೦೬) ; ತ್ರೈಮೂರ್ತಿಗಳ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂ . . . ತೀವಿದ ಮಹಾಶರವನು . . . ಕಿವಿವರೆಗೆ ತೆಗೆದಾರ್ದು ಫಲುಗುಣನೆಚ್ಚಂ (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೩-೪೬). [<ಸಂ. ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ]

ತ್ರೈರಾಶಿ (ನಾ). [ಗಣಿತ] ಗಣಿತದ ಒಂದು ವಿಧಾನ ; ಮೂರು ಅಂಶಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಶವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ಮಾರ್ಗ : ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಣಿತ, ತ್ರೈರಾಶಿ . . . ಸಮಕೋಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಲೆಕ್ಕಗಳೂ, ಒಟ್ಟು ೨೪೬ ಲೆಕ್ಕಗಳು ಒಂಬತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (ಗಶಿಜ. ೧೫). 'ಪಂಚರಾಶಿ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ತ್ರೈರಾಶಿಕ]

ತ್ರೈರಾಶಿಕ (ನಾ). = ತ್ರೈರಾಶಿ : ತ್ರೈರಾಶಿಕದ ಗಣಿತಮಾಳ್ಪುದರ್ಕೆ ಸೂತ್ರಂ (ವ್ಯವಹಾ. ೬-೬) ; ಆಗ ನಾವು ತ್ರೈರಾಶಿಕ ಹಾಕಿ . . . ೨೮ ಜನರು ಒಂದು ತಾಸು ಕೆಲಸಮಾಡಬೇಕು ಎನ್ನುವೆವು (ಬಾಲಶ್ರ. II, ೦೦೦೦). [ಸಂ.]

ತ್ರೈರಾಸಿಕ (ನಾ). = ತ್ರೈರಾಶಿ : ಯಾ ಪ್ರಕಾರದಿಂ ಯಾವೆಯನಿಟ್ಟು ಫಲದಿಂ ಗುಣಿಸಿ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಭಾಗಿಸುವುದು ತ್ರೈರಾಸಿಕದ ಕ್ರಮ (ಭಾಸ್ಕರ. ೧೬-೪). [<ಸಂ. ತ್ರೈರಾಶಿಕ]

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ, ತ್ರೈಳೋಕ್ಯ (ನಾ). = ತ್ರಿಭುವನ : ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಕ್ಷೋಭಕಾರಣ ತೀರ್ಥಕರ ಪುಣ್ಯಹೇತುಗಳಪ್ಪ ಷೋಡಶಭಾವನೆಗಳಂ ಭಾವಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೬-೩೩ ವ) ; ಮಾರ್ಗಾವಲಂಬನಮಾದುದು ತತ್ರೈಲೋಕ್ಯಶರಣ್ಯಸೇವ್ಯ ದಿವ್ಯಧ್ವನಿಯಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೨೮). ತ್ರೈಳೋಕ್ಯ.

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ, ತ್ರೈಳೋಕ್ಯಮಲ್ಲ = ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೀರನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಶ್ರೀಮತ್ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಭುಜಬಳ ಶಾನ್ತರದೇವಂ (ಎಕ. VIII, ನಗರ. ೫೯-೧೧ ; 1066) ; ಶ್ರೀಮತ್ತ್ರೈಳೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವರ ವಿಜಯರಾಜ್ಯಂ ಪ್ರವರ್ತ್ತಿಸೆ (ಇಆ. IV, ೧೭೯-೫ ; 1048) ; ಶ್ರೀಮತ್ತ್ರೈಳೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ದೇವರ ವಿಜಯರಾಜ್ಯಮುತ್ತರೋತ್ತರಾಭಿವೃದ್ಧಿಪ್ರವರ್ದ್ಧಮಾನಮಾಚಂದ್ರಾರ್ಕ್ಕತಾರಂ ಸಲುತ್ತಮಿರೆ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೦-೪ ; 1066). [ಸಂ.]

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಗುರು (ನಾ). = ತ್ರಿಲೋಕಗುರು : ಮನುಷ್ಯದೇಹಮಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಗುರು ಗುರುತನೂಜನ ಕೆಯ್ಯಂ ಪಿಡಿದರಮನೆಯಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು . . . ಬೀಡಿಂಗೆ ವಂದು ಕುಂತಿಗೇಕಾಂತದೊಳಿಂತೆಂದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೬೦ ವ) ; ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಗುರುಗಳ ಎಮಷ್ಟ ಕೀರ್ತಿಧರಗುರುಗಳ ಸಭಾಮಂಡಳಮಂ ಪೊಱಮಟ್ಟೊಂದಡಿ ಮರ್ಪೊಡಂ ಶಕ್ಯಮಲ್ತು (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೮೨ ವ). [ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ + ಗುರು₂]

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನಾಥ, ತ್ರೈಳೋಕ್ಯನಾಥ (ನಾ). = ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತಿ : ದೇವೋತ್ತಮಾಂಗಂಗಳ್ಗಂ ಬಾಗಿದುವಾ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನಾಥೋದಯ ಮನಱಿಪುವಂತಾ ತ್ರಿಳೋಕಕ್ಕಮಾಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೭-೩೮) ; ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನಾಥನೋಲಗಸಾಲೆಯೊಳಮರೇಂದ್ರನೊಡನೆ . . . ಕುಳ್ಳಿರ್ದೋಲಗಿಸು ತ್ತಿರ್ಪನಟ್ಟಿಯಿಂ ಜಿನಪತಿಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೩೮) ; ಉದ್ಭವಿಸಿದಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನಾಥಂ ಜಿನಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೦-೨). ತ್ರೈಳೋಕ್ಯನಾಥ : ತ್ರೈಳೋಕ್ಯನಾಥವಿಭವ ಸಮಾಳೋಕನ ಜಾತಹರ್ಷಪುಳಕವಿಳಾಸವ್ಯಾಳಂಬಮಾಯ್ತು . . . ಸಕಳಸಸ್ಯಸಮೂಹಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೬-೪೩). [ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ + ನಾಥ]

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನೇತ್ರ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಕಣ್ಣಿನಂತಿರುವವನು; ಸೂರ್ಯ : ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನೇತ್ರಂ ತ್ರಿವೇದಮಯಂ ಧ್ವಸ್ತತಮಸ್ತಮಂ ಹೃತನಿಶಾಟಾಟೋಪನೊಲ್ದೀಗೆ ಗೌತಮಗೋತ್ರಾಂಬುಜಷಂಡಚಂಡಕಿರಣಂ ಗಾದಿತ್ಯನುತ್ಸಾಹಮಂ (ಪಂಚತಂ. ೨-೧೨). [ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ + ನೇತ್ರ]

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮೋಹಿನಿ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮೋಹಗೊಳಿಸುವಂಥ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಶೀಕರಣವಿದ್ಯೆ : ಶ್ರೀಗಂಧವಂ, ಗೋರೋಚನವಂ . . . ಎತ್ತುನಾಲಿಗೆ, ವಿಷ್ಣುಕ್ರಾಂತಿ ಇವಂ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಮರ್ದಿಸಿ ತಿಲಕವಿಡೆ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮೋಹಿನಿ (ವಿವ್ಯವಿ. ೨೨೦). [ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ + ಮೋಹಿನಿ]

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಲೋಚನ (ನಾ). ೧.=ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನೇತ್ರ. ೨. ಜಿನ : ಅಂತು ವಜ್ರದಂತ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಲಬ್ಧಾವಧಿಲೋಚನಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಲೋಚನಂಗೆ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ಪ್ರಣತನಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೩-೨೯ ವ). [ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ+ಲೋಚನ]

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಸಾರ (ನಾ). ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದು : ವಾರಾಶಿಯೊಳಿನ್ನವು ಮುತ್ತುಗಳಿನ್ನವು ಪಡೆಯಲಾಗವತಿತರಳತರ ತ್ತಾರಾಹಾರಂ ಜಿತನೀಹಾರಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಸಾರಮಿಂತಿದು ಹಾರಂ (ಆದಿಪು. ೦೨-೧೧೮) ; ಓಂ ಣಮೋ ಅರಹಂತಾಣಂ . . . ಈ ಎರಡು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಸಾರಮೆಂಬ ಚಕ್ರದ ಮೂಲಮಂತ್ರಂಗಳೆಂದಱಿವುದು (ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ. ೧೦-೧೧). [ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ + ಸಾರ₃]

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯೇಶ್ವರ (ನಾ). = ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತಿ : ಅಂತು ಕನಕಶಾಂತಿ ಪಾಪೋಪಶಾಂತಿಗೆಂದು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯೇಶ್ವರರೂಪಮಂ ಧರಿಯಿಸುವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೮ ವ). [ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ + ಈಶ್ವರ]

ತ್ರೈವರ್ಣ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರೆಂಬ ಮೂರು ಜಾತಿಗಳು : ತ್ರೈವರ್ಣಂಗಳನು ಬರಲೀಯ್ಯ ನೋಲಗಸಾಲೆಗಾ ಬಸವ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೯೧-೩). [ಸಂ.]

ತ್ರೈವರ್ಣಿಕ (ನಾ). = ತ್ರೈವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು : ಸ್ನಾನಧೌತವಸ್ತ್ರ ಪವಿತ್ರರಪ್ಪ ತ್ರೈವರ್ಣಿಕರು ಮೌನದಿಂ ತಂದ ವಿಶುದ್ಧಮಪ್ಪ ತೀರ್ಥೋದಕ (ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ೫-೪). [ಸಂ.]

ತ್ರೈವಿಕ್ರಮ (ನಾ). = ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ : ಪುರಹರಂ ತ್ರೈವಿಕ್ರಮನ ನಿಟ್ಟೆಲುವನುಱೆ ಮುಱಿದು ಧರಿಸಿದನು ಖಟ್ವಾಂಗವೆನಲ್ (ಬಸವು. ೫೪-೪೩). [ಸಂ.]

ತ್ರೈವಿದ್ಯ (ನಾ). ೧. ಋಕ್ಕು, ಯಜುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಸಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳು. ೨. ಈ ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು : ವೇದೋಕ್ತಸ್ಥೂಲಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಿಸುವವರು ತ್ರೈವಿದ್ಯರು (ಹಸಾರ. ೧೩-೧೮ ಪದ್ಯಾರ್ಥ). ೩. [ಜೈನ] ಷಟ್ಖಂಡಾಗಮವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಾದ ಜೀವಸ್ಥಾನ, ಕ್ಷುದ್ರಕಬಂಧ ಮತ್ತು ಬಂಧಸ್ವಾಮಿತ್ವವಿಚಯಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಖಂಡಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದವನು : ತ್ರೈವಿಷ್ಯರಪ್ಪ್ ಗಣಧರದೇವರ್

ಗುಣ ಭದ್ರದೇವರೆನ್ನದರೊಳರೆ (ಚಾವುಂಪು. ೩-೧೧); ಭಾವಿಪೊಡೆ ಮೇಘಚಂದ್ರ ತ್ರೈವಿದ್ಯರದೆಂತೊ ಶಾಂತರಸಮಂ ತಳೆದರ್ (ಪಂಚಾಮಾ. ೧-೧೯); ಮಹಾವಿಖ್ಯಾತಿಯಂ ತಾಳ್ದಿದಂ . . . ತ್ರೈವಿದ್ಯವಿದ್ಯೋದಿತ ವಿಶದಯಶಂ ಮೇಘಚಂದ್ರವ್ರತೀಂದ್ರ (ಎಕ. II, ೧೨೭-೧೩೨ ; 1115). 'ತ್ರೈವಿದ್ಯದೇವ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ರೈವಿದ್ಯದೇವ (ನಾ). [ಜೈನ] ಷಟ್ಖಂಡಾಗಮದ ಮೊದಲ ಮೂರು ಖಂಡಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದವನು ; P ಈ ಬಿರುದು ಮಾಘಣಂದಿ, ಅಕಲಂಕದೇವ, ರಾಮಚಂದ್ರ, ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಜೈನಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಇತ್ತು : ಈ ಮೂರು ಖಂಡಗಳನ್ನು ಪೂ ರ್ಣ ಅಭ್ಯಸಿಸಿದವರಿಗೆ 'ತ್ರೈವಿದ್ಯದೇವ' ಎಂಬ ಪದವಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗು ತ್ತಿದ್ದಿತೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ (ಜೈನಪ. ೧೬೩). [ತ್ರೈವಿದ್ಯ + ದೇವ]

ತ್ರೈವಿದ್ಯವ್ರತಿ (ನಾ). = ತ್ರೈವಿದ್ಯದೇವ : ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿ ತ್ರೈವಿದ್ಯವ್ರತಿ ರಾಘವಪಾಂಡವೀಯಮಂ ವಿಬುಧಚಮತ್ಕೃತಿಯೆನಿಸಿ ಗತಪ್ರತ್ಯಾಗತದಿಂ ಪೇಟ್ದ ಮಲಕೀರ್ತಿಯಂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದಂ (ಪಂಚಾಮಾ. ೧-೨೫). [ಸಂ. ತ್ರೈವಿದ್ಯ ವ್ರತಿನ್]

ತ್ರೈವಿದ್ಯಾಸ್ಪದ (ನಾ). ವ್ಯಾಕರಣ, ತರ್ಕ, ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂಬ ಮೂರು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವುಳ್ಳವನು : ವಿದಿತ ವ್ಯಾಕರಣದ ತರ್ಕದ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ವಿಶೇಷದಿಂ ತ್ರೈವಿದ್ಯಾಸ್ಪದರೆಂದೀ ಧರೆ ಬಣ್ಣಿಪುದು ದಿವಾಕರ ನಂದಿದೇವ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಗಳಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧-೨೮). [ತ್ರೈವಿದ್ಯ + ಆಸ್ಪದ]

ತ್ರೈವಿದ್ಯೇಶ (ನಾ). = ತ್ರೈವಿದ್ಯ ೩; ತ್ರೈವಿದ್ಯೇಶಂ ಮಾಘಣಂದಿ ವ್ರತಿ ಪೆಸರ್ವಡೆದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೩೭). [ತ್ರೈ ವಿದ್ಯ + ಈಶ]

ತ್ರೈಷಷ್ಟಿ (ನಾ). = ತ್ರಿಷಷ್ಟಿ.

ತ್ರೈಷಷ್ಟಿಪುರುಷವ್ರಾತ=ಅರುವತ್ತುಮೂರು ಜನ ಮಹಾಪುರುಷರ ಸಮೂಹ: ತ್ರೈಷಷ್ಟಿಪುರುಷವ್ರಾತವೇ ಪೌರಾಣಪುರುಷಖ್ಯಾತವದರ್ದ್ದ ಚತುರಕಾಲದಿ ಕಲಿಯ ಪರಿಯಂತ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೧೯-೬೨). [ಸಂ. ತ್ರಿಷಷ್ಟಿ]

ತ್ರೈಸಂಧ್ಯೆ (ನಾ). = ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆ ೧ : ಅಸಮಭಕ್ತಪ್ರಾಣನಿಧಿ ಕರವೊಸೆದ್ದು ಕೈಕೈಯಿಂದವಾರೋಗಿಸುತಿರಲ್ ತ್ರೈಸಂಧ್ಯ[ಪಾಠಾಂ. ಧಿ]ಯಲಿ ಲಿಂಗ ಪ್ರಸಾದವನು (ಬಸಪು. ೩೩-೧೨). [<ತ್ರೈಸಂಧ್ಯ]

ತ್ರೈಸೂಳು (ನಾ). ಮೂರು ಬಾರಿ; ಮೂರು ಸಲ : ನಿಂತ ಯೋಗಿಶ್ವರನ ನೀಕ್ಷಿಸುತ್ತೈದಿ ದಕ್ಷಿಣವನಾಂತು ತ್ರೈಸೂಳ್ಪಿದಿ ದುರಿತಕೃತಾಂತ ಜಯ ಜಯವೆಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ ವಂದನೆಗೈದನು (ಜಿನಭಾ. ೬೧-೧೧). P ಇದು ವ್ಯಾಕರಣಬದ್ಧವಾದ ರೂಪವಲ್ಲ

[<ತ್ರಿ + ಸೂಳು (<ಸೂಳ್)]

ತ್ರೈಳೋಕ್ಯ 'ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ' ನೋ.

ತ್ರೈಳೋಕ್ಯನಾಥ 'ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನಾಥ' ನೋ.

ತ್ರೋಟಕ (ಗು). ೧. ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ; ಚುಟುಕಾದ: ಉದ್ದವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗಿಂತ ತೂಕದ ಶಬ್ದಗಳ ತ್ರೋಟಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದರಲ್ಲಿ ಅವರದು ಎತ್ತಿದ ಕೈ (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೧೧). (ನಾ). ೨. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ದೃಶ್ಯ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ ; ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧವಾದ ಉಪರೂಪಕ ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಶೃಂಗಾರರಸಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು : ೧. ನಾಟಿಕಾ. ೨. ತ್ರೋಟಕ . . . ೧೮. ಭಾಣಿಕಾ—ಎಂದು ಉಪರೂಪಕ ಗಳು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧ (ಸಂನಾಟ. ೩೨); ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯವು ಒಂದು 'ತ್ರೋಟಕ' (ಸಂನಾಟ. ೧೧೪); ತ್ರೋಟಕದಲ್ಲಿ . . . ಐದರಿಂದ ಒಂಭತ್ತರ ವರೆಗೂ ಅಂಕಗಳಿರುತ್ತವೆ (ಕೃಚಿ. ೨೨೦). [ಸಂ.]

ತ್ರೋಟಿ (ನಾ). ೧. ಹಕ್ಕಿಯ ಕೊಕ್ಕು,—ಚುಂಚು : "ಚಂಚೂ ತ್ರೋಟಿ ಚಂಚು ತುಂಡಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೪೧-೧೧) ; "ಶಕುಂತಿಯೆನೆ ಪಕ್ಷಿಯಾ ಮುಖಮದು ತ್ರೋಟಿ ಚಂಚೂ ಚಂಚುವಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫೦-೧). ೨. ಪಕ್ಷಿ; ಹಕ್ಕಿ. ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೀನು. ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಶಿವನಿ. [ಸಂ.]

ತ್ರೋಟೀಪುಟ (ನಾ). ಕೊಕ್ಕು ; ಚಂಚುಪುಟ : ನೆಳಲರಸಿ ಬಹ ಗಜದ ಮಸ್ತಕಂ ಕಾಯ್ದು ಬೀಟಿಳಿಲೆನುತ ಪೊರಬೀಳ್ವ ಮುತ್ತ ಜಲಕಣ ಮೆಂದು ಕೊಳಲಿ ಕಲಕಂಠ ತ್ರೋಟೀಪುಟದೊಳಂ ಪಿಡಿಯೆ ಚಂಚು ಚುರ್ರೆಸುತಂಟಲು (ಚಂಶಾರಾ. ೩-೬-೧೧). [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯಂಗ (ನಾ). ಎರಡು ಕೈಗಳು ಮತ್ತು ತಲೆ—ಈ ಮೂರು ಅಂಗಗಳು: ಅಷ್ಟಾಂಗದಿಂ ಪಂಚಾಂಗದಿಂ ತ್ರ್ಯಂಗದಿಂದೆಯುಂ ತಂಳೆಲ್ಗೆಯ್ದು (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೪-೨-೧೩ ವ). [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯಂಬಕ (ಗು). ೧. ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು ; ಶಿವ : ತ್ರ್ಯಂಬಕಲೋಚನಾರ್ಚಿಗವಿದಗ್ಗಳ ಮೆಂಬಿನಮೇಟ್ಗೆಯೊಳ್ ಶಿಖಾಡಂಬರಮೆಯ್ದೆ (ಅಜಿತಪು. ೨೮); ತ್ರ್ಯಂಬಕನಂ ಬಲವರಲೆರಡೆಂಬೀ ಪದವೆಯ್ದುವೆಂದು ನಾಲ್ಕುಂ ಕಾಲಿಂದಂ ಬಲವಂದಪಳೆಂಬಂತಂಬಿಕೆಯಂಬಳಿಕೆಯಾಡುವಳ್ ಶೈಶವದೊಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೩-೬೨); ನಂಬಿ ಭಜಿಸುವ ಗೊಲ್ಲಳಂಗೀ ತ್ರ್ಯಂಬಕಂ ಕೈಲಾಸದುರ್ಗಾ ಡಂಬರದ ಕದಹುಗಳನಾಗಳೆ ತೆಗೆದು ಹುಗಿಸಿದನು (ಬಸಪು. ೪೩-೫೦); ತ್ರ್ಯಂಬಕನ ಹೋಲುವನು ರಾಘವನೆಂಬರದು ಹುಸಿಯಲ್ಲ (ತಾಶಿರಾ. ೧೭-೩೭). [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯಂಬಕಸಖ (ನಾ). ಈಶ್ವರನ ಸಖ,-ಗೆಳೆಯಂ ; ಕುಬೇರ.

[ತ್ರ್ಯಂಬಕ + ಸಖ]

ತ್ರ್ಯಂಶ (ನಾ). ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ : ಗ್ರಹಂ ಗ್ರಹದಿಂದಂ ನವ ಪಂಚಮಂಗಳೊಳಿರಲ್ ತ್ರ್ಯಂಶಾಂಶಮಂ . . . ಪರಸ್ಪರಂ ಸ್ವಗುಣ ದಿಂದಾಳ್ಗುಂ (ಜಾತತಿ. ೯-೯). [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯಕ್ಷ (ನಾ). ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು ; ಶಿವ ; ಮುಕ್ಕಣ್ಣ : ದ್ವಂದ್ವಲೋಕವನಕ್ಷಿಯುಗದೆ ಪೊರೆದು ತ್ರ್ಯಕ್ಷನೊಂದರಿಂ ಮಾಯೆಯಾಟವ ವಿಚಾರುವಂತೆ (ಮಂಕುಕ. ೬೯೫). [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯಕ್ಷರ (ಗು). ೧. ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಅ ಉ ಮ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡುದು ; ಓಂಕಾರ ; ಪ್ರಣವಾಕ್ಷರ : ಜಗದೀಶ್ವರಂ ಜಂಗಮ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಂಗಳೊಳ್ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಾಶ್ರಯಸ್ಥ ಗಣನಿರ್ಮಳಮರ್ತ್ಯ ಪಾತಾಳವಾದವು (ವೀಣ್ಪಪು. ೧-೩-೨೮). 'ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಮೂರ್ತಿ' ಪರಾ. ೩. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಮೂರೇ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ರಚಿಸುವ ಪದ್ಯಬಂಧ ; ಶಬ್ದಾ ಲಂಕಾರಪ್ರಧಾನವಾದ ಪದ್ಯಬಂಧ ; ಚಿತ್ರಕವಿತ್ವ : ಇದೇ ಶಬ್ದಾ ಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿರೋಷ್ಠ್ಯ, ಅತಾಲವ್ಯ, ಏಕಾಕ್ಷರ, ದ್ವ್ಯಕ್ಷರ, ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಾದಿ ಬಂಧಗಳೆಂದು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಚಿತ್ರಕವಿತ್ವಗಳು ಯೋಜಕರ ಬುದ್ಧಿ ಬಲಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಬಹುದು (ಕೃಚಿ. ೨೫೮). 'ಏಕಾಕ್ಷರ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ಓಂಕಾರಸ್ವರೂಪನಾದವನು ; ಪ್ರಣವ ಸ್ವರೂಪಿ ; ಶಿವ ; ಈಶ್ವರ : ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಮೂರ್ತಿಯಾದ ಪರಮಪ್ರಭು ವಾದ . . . ವಿರಿಂಚಿ ಮುಖ್ಯ ಸುರವಂದಿತಪಾದನುಮಪ್ಪ ಯಾ ವಿರೂ ಪಾಕ್ಷನೆ ದೇವನೆಂದು ನೆರೆ ನಂಬಿದಂ (ಶಂಕಕ. XXIV ೬೬೮).

[ತ್ರ್ಯಕ್ಷರ + ಮೂರ್ತಿ]

ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಿ (ನಾ). ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಮಂತ್ರ : ಏಕಾಕ್ಷರಿ, ದ್ವ್ಯಕ್ಷರಿ, ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಿ ... ಮುಂತಪ್ಪ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಂತ್ರಂಗಳೊಳವಲ್ತೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೧೭-೧).

[ಸಂ. ತ್ರ್ಯಕ್ಷರೀ]

ತ್ರ್ಯಣುಕ (ನಾ). ಮೂರು ಅಣುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು : ಹೀಗೆ ತ್ರ್ಯಣುಕಾದಿ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾಪೃಥಿವೀ, ಜಲ, ತೇಜಸ್ಸು, ವಾಯುಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (ಭಾರಅ. ೨೩೦); ಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವ್ಯಣುಕ ತ್ರ್ಯಣುಕಗಳ ಪರಿಮಾಣವು . . . ಅಣುತರ ಅಣುತಮವಾಗ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ಹಿಂದಷ. ೧೨೭). [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯಶ್ರೀಕೃತ (ಗು). [ನಾಟ್ಯ] ಒಂದು ಕಾಲನ್ನು ಸಮವಾಗಿ ಇರಿಸಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾಲಿನ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿ ಮಾಡಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ : ಶ್ರೀಕಮಳಲೋಚನಂ ತ್ರ್ಯಶ್ರೀಕೃತಪದನುನ್ನತೈಕಜಘನಂ ಲಲಿತಭ್ರೂಕಂ ತಿರ್ಯಗ್ವಳಿತ ವ್ಯಾಕುಂಚಿತಕಂಠನೊದುತಿರ್ದಂ ಕೊಟಲಂ (ಜಗವಿ ೩-೧). [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯಸ್ರ (ಗು). ೧. ಮೂರು ಕೋಣಗಳುಳ್ಳ ; ಮೂರು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. [ನಾಟ್ಯ] ಕೊರಳ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಭುಜದ ಕಡೆಗೆ ಕೊರಳನ್ನು ಬಾಗಿಸುವ ಒಂದು ವಿನ್ಯಾಸ:ನತವಾಗಿ ಮುಡುಹನೊಂದಿದ ನುತಗಳಮೇ ತ್ರ್ಯಸ್ರವೆಂಬ ಪೆಸರಂ ಪಡೆಗುಂ (ಅಶ್ಕರಂ. ೨-೧೧೭). [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯಾಹಿಕ (ಗು). ೧. ಮೂರು ದಿನಗಳಿಗಾಗುವಷ್ಟು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. (ನಾ). ೨. ಮೂರು ದಿನಗಳಿಗಾಗುವಷ್ಟು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವವನು : ಮೂರು ದಿವಸಕ್ಕಾಗುವಷ್ಟಿರುವವನು ತ್ರ್ಯಾಹಿಕನು (ಅರ್ಯಧ. ೮೭). ೩. ಮೂರು ದಿನಗಳಿಗೊಂದಾವರ್ತಿ ಬರುವ ಜ್ವರ : ತ್ರ್ಯಾಹಿಕವೆಂಬ ಜ್ವರವು ಮೇದಸ್ಸನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೯೫) [ಸಂ.]

ತ್ರ್ಯೂಷಣ (ನಾ). ಶುಂಠಿ, ಹಿಪ್ಪಲಿ ಮತ್ತು ಮೆಣಸು – ಈ ಮೂರರ ಕೂಟ; ತ್ರಿಕಟುಕ : ತ್ರಿಕಟು, ತ್ರ್ಯೂಷಣಂ, ವ್ಯೋಷಂ—ಈ ೩ ತ್ರಿಕಟುಕಂ (ಹಲಾಯು. ೧೧೦-೪೭೩). [ಸಂ.]

-ತ್ವ (ಪ್ರ). ಒಂದು ಭಾವವಾಚಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ದುರುಳತ್ವ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ವಕ್ಕು (ನಾ). ೧. ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿಕೊಡುವ ಇಂದ್ರಿಯ ; ತೊಗಲು ; ಚರ್ಮ : "ಅಸೃಗ್ಧರಃ, ಅಜಿನಂ, ಚರ್ಮ, ಕೃತ್ತಿಃ, ತ್ವಕ್–ಈ ೫ ತೊವಲ್" (ಹಲಾಯು. ೦೦೪-೮) ; ಶಿಕಾರವೆ ಬಸವಣ್ಣನ ನೇತ್ರ ವಕಾರವೆ ಬಸವಣ್ಣನ ತ್ವಕ್ಕು ಯಕಾರವೆ ಬಸವಣ್ಣನ ಶ್ರೋತ್ರ (ಶರಗೊ. ೧೩೬-೩೪). ೨. ಮರದ ಸಿಪ್ಪೆ ; ತೊಗಟೆ ; ತೊಕ್ಕು : "ತ್ವಕ್, ವಲ್ಕಾ, ವಲ್ಕಲಂ–ಈ ೩ ಮರದ ಹೊಟಿ ಸೊಪ್ಪು" (ಹಲಾಯು. ೩೦-೨೯) ; "ತ್ವಗ್ವಲ್ಕಲಂ ವಲ್ಕವೆನೆ ಮರದ ತಿಗುಡಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೨-೩) ; ಹಿಪ್ಪೆಮರದ ತ್ವಕ್ಕಿನ ಛಾಯೆಯುಳ್ಳ ನೀಲವರ್ಣವಾದ ಕುದುರೆ ಮೇಘವೆಂದು ಪೇಳಲ್ಪಡುವದು (ಸೌಗಂಧಿ. ೩೦೦-೦೪). [ಸಂ. ತ್ವಚ್]

ತ್ವಕ್ಪತ್ರ (ನಾ). ೧. ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ ; ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ. ೨. ತಮಾಲಪತ್ರ. [ಸಂ.]

ತ್ವಕ್ಪತ್ರಿ (ನಾ). ೧. ಹಿಂಗಿನ ಮರದ ಎಲೆ ; ಹಿಂಗುಪತ್ರಿ ೨. ತಮಾಲಪತ್ರ [ಸಂ. ತ್ವಕ್ಪತ್ರೀ]

ತ್ವಕ್ಪುಷ್ಪ (ನಾ). ೧. ರೋಮಾಂಚ ; ಮೈನವಿರು. ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮವ್ಯಾಧಿ ; ಕಜ್ಜಿ ; ತುರಿ. [ಸಂ.]

ತ್ವಕ್ಸಾರ (ನಾ). ೧. ಬಿದಿರು ; ಬೊಂಬು : "ತ್ವಚಿಸಾರಃ, ... ತ್ವಕ್ಸಾರಃ, ಮಸ್ಕರಃ—ಈ೭ ಬಿದಿರ್" (ಹಲಾಯು. ೩೪-೩೦) ; "ವಂಶಂ ... ತ್ವಕ್ಸಾರ ಮೆನಲುಂ ಚಿಲ್ವ ಬಿದಿರಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೮-೨೩). ೨. ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ ; ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ. ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೃಕ್ಷ ; ಶಿಗಡುಮರ. [ಸಂ.]

ತ್ವಗಸ್ಥಿಭೂತ (ಗು). (ದೇಹದಲ್ಲಿ) ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಎಲುಬುಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುವ ; ಕೃಶವಾದ ; ಬಡವಾದ : ಕಾಲಾಂತರದೊಳ್ ಶ್ರೀಪ್ರಭಾದ್ರಿ ಶಿಖರದೊಳ್ ಪ್ರಾಯೋಪಗಮನವಿಧಿಯಿಂ ತ್ವಗಸ್ಥಿಭೂತಸರ್ವಾಂಗಂ ಧೈರ್ಯಮನೆ ಮನದೊಳವಲಂಬಿಸಿ . . . ಪಾಡ್ವು ಪುಲಿಯೆಂಬೀ ಬಾಧೆಯೊಳ್ ಮೆಯ್ಯನೊಡ್ಡಿಸೆ (ಆದಿಪು. ೬-೩೩ ವ). [ಸಂ.]

ತ್ವಗಸ್ಥೀಭೂತ (ನಾ). (ದೇಹದಲ್ಲಿ) ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಮೂಳೆಗಳು ಮಾತ್ರ ವಿರುವುದು ; ಕೃಶವಾಗಿರುವುದು : ಮುನಿಪತಿಯಸದಿರ್ದಾತನು ಸಪ್ರರ್ಧಿಸಮನ್ವಿತಂ ವ್ರತನಿಯಮಯುಕ್ತ್ಯಗಸ್ಥೀಭೂತಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೧೨). [ಸಂ.]

ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯ (ನಾ). ಸ್ಪರ್ಶದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿಕೊಡುವ ಇಂದ್ರಿಯ ; ತೊಗಲು ; ಚರ್ಮ : ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯವಿಷಯದಿಂದ ಗಜ ಕೆಡುವುದು ರಾಜನ ಕೃತಕದಲ್ಲಿ (ಅಜಿಂತೇ. ೭-೪); ಸ್ಪರ್ಶ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಇಂದ್ರಿಯವು ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ತತ್ತ್ವಬು. ೭). [ಸಂ.]

ತ್ವಗ್ಗತ (ಗು). ಚರ್ಮದೊಳಗೆ ಸೇರಿದ. 'ತ್ವಗ್ಗತಜ್ವರ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ತ್ವಗ್ಗತಜ್ವರ (ನಾ). ಚರ್ಮದೊಳಗೆ ಸೇರಿದ ಜ್ವರ; ಒಳಜ್ವರ: ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪವಾದ ಜ್ವರ ಮತ್ತು ದಾಹವುಂಟಾಗಿ . . . ಬೆಮರುಂಟಾಗಿರುವುದೆ ತ್ವಗ್ಗತಜ್ವರ ಲಕ್ಷಣಗಳು (ಸಕವ್ಯ. ೯೯). 'ಅಸ್ಥಿಗತಜ್ವರ' ಪರಾ. [ತ್ವಗ್ಗತ + ಜ್ವರ]

ತ್ವಗ್ಜ (ಗು). ಚರ್ಮದಿಂದ ಆದ,–ಮಾಡಿದ : ತ್ರಿಜಗದ್ಭೂಷಣವಾರಣಂ ಮುಳಿಯೆ ಪಾಯ್ದಾಲಾನಮಂ ತ್ವಗ್ಜಲೋಹಜಬಂಧಂಗಳನೆಲ್ಲಮಂ ಪಱಿವಿನಂ ಪೊಯ್ದೆತ್ತಿ ಮೊತ್ತಕ್ಕೆ ಕಾಯ್ದು (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೫-೩೦). [ಸಂ.]

ತ್ವಗ್ವಿಷ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಸೇಗುಡಿತೆ: "ಅರು ಮೆಣಸಿಗೆ ತ್ವಗ್ವಿಷ ಸೇಗುಡಿತೆ" (ಮಂಗರಾ. ೪೨-೩೭). [ಸಂ. ತ್ವಗ್ವಿಷಿನ್]

ತ್ವಗ್ದೋಷ (ನಾ). ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೋಷ; ಚರ್ಮದ ರೋಗ ; ತೊನ್ನು : ತ್ವಗ್ದೋಷೇ ಚ–ತೊನ್ನಿಗುಂ ಭಗಂದರಕ್ಕುಂ (ವಿವ್ಯವಿ. ೧೬೩). [ಸಂ.]

ತ್ವಗ್ಧರ (ನಾ). (ಆನೆ, ಹುಲಿ) ಚರ್ಮವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು ; ಶಿವ. [ಸಂ.]

ತ್ವಗ್ರೋಗ (ನಾ). ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ರೋಗ ; ಚರ್ಮರೋಗ : ಅದರಿಂದ ನಾರು, ಹುರುಕು, ಕಜ್ಜಿ . . . ಮುಂತಾದ ತ್ವಗ್ರೋಗಗಳು . . . ಮೈಯೊಳಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೧೫೮). [ಸಂ.]

ತ್ವಙ್ಮಲ (ನಾ). ೧. ಚರ್ಮದ ಮಲ,–ಕೊಳೆ. ೨. ಕೂದಲು ; ರೋಮ. [ಸಂ.]

ತ್ವಚ (ನಾ). ೧. ತೊಗಲು ; ಚರ್ಮ : "ತ್ವಚವಜಿನಾಸೃಗ್ಧರ ಕೃತ್ತಿ ಚರ್ಮಮೆನೆ ತೋ(ಲ್ತ್ವಗಾ) ಹ್ವಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ ೭೨-೨೮) ; "ಚರ್ಮ ತ್ವಚಂ ಕೃತ್ತಿ ಅಜಿನವದಸೃಗ್ಧರಯೆನಲು ತೊಗಲಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೬-೩) ; ಪಂಚಬಾಣಂಗಳು ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಂಗಳು ಕರ್ಣ ನಾಸಿಕ ದೃಗು ಜಿಹ್ವೆ ತ್ವಚಂಗಳು (ಮದತ. ೦-೭೭) ; ಕಾಪಾಲಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಶ್ರೀಅರವಿಂದರನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ, ಅವರ ದೇಹದ ತ್ವಚದ ಮೇಲೆ ಆತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾದ ಕಾಂತಿಯೊಂದನ್ನು ಕಂಡರು (ಮಹಾಯೋ. ೧೩೪). ೨. ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ ; ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ. ೩. ತೊಗಟೆ; ಸಿಪ್ಪೆ. [ಸಂ.]

ತ್ವಚಿಸಾರ (ನಾ). ಬಿದಿರು ; ವಂಶ : "ತ್ವಚಿಸಾರಃ, ಚಪಃ, ವಂಶಃ, ವೇಣುಃ, ತ್ವಕ್ಸಾರಃ, ಮಸ್ಕರಃ – ಈ ೭ ಬಿದಿರ್" (ಹಲಾಯು. ೩೪-೩೦). [ಸಂ.]

ತ್ವಚೆ (ನಾ). ೧. ತೊಗಲು ; ಚರ್ಮ : ರುಚಿಯೊಪ್ಪೆ ರಸನೆಗದು ಶೂಲ ವಹುದುದರಕ್ಕೆ ತ್ವಚಿ ಬೇಳ್ಪ ತಂಗಾಳಿಯಿಂ ದೇನೆಯದೆಗೆ (ಮುಂಕುಳ. ೩೪೭). ೨. ತೊಗಟೆ ; ಸಿಪ್ಪೆ : ಎಲೆಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ಸೂರ್ಯ ಕಿರಣಗಳು ಎಲೆಯ ಸಣ್ಣ ದೊಡ್ಡ ಶಿರಗಳೊಳಗಿಂದಲೂ ತ್ವಚೆಯೊಳ ಗಿಂದಲೂ ಸಮವಾಗಿ ಅರಪಾರ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೧೮೮).
[ಸಂ. ತ್ವಚ]

ತ್ವದೀಯ (ಗು). ನಿನ್ನ ; ನಿನಗೆ ಸೇರಿದ : ತ್ವದೀಯ ತನುಚಿಂತೆಯಂ ವಡೆಯೆ ನಿತ್ಯನೈಶ್ಚಿಂತ್ಯಮಂ ತ್ವದೀಯ ಪದಪೂಜೆಯೊಳ್ ತೊಡರೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೪-೯೫). [ಸಂ.]

ತ್ವರ (ನಾ). = ತ್ವರೆ : ರಾವು (ತ್ವರದಿಂದೆದ್ದು) (ಉರಾಜ. ೭೫) ; ಇರಿಸಿ ಶರಧನುಗಳನು ಕರದಲಿ ತ್ವರದ ಬೇಂಟೆಯಾಸಾಡಲಾ ನರವರನು ಚರಿಸಿರಲು (ರಘುವಂ. ೯-೫೦). [ಸಂ. ತ್ವರಾ]

ತ್ವರಣ (ಗು). ೧. ಆತುರಪಡುವ ; ಅವಸರದ. (ನಾ). ೨. ಆತುರ ಪಡುವಿಕೆ ; ತವಕ : "ತ್ವರಿ, ತ್ವರಂ, ತ್ವರಣಂ, ತ್ವರಿತಂ . . . ತ್ವರಣೇಯುಂ ಈ ೮ ತವಕ." (ಕಾಶಕ್ಯ. ೧೩೭). ೩. (?) : ಷಟ್ತರ್ಕ ಷಣ್ಮುಖರು ಪರಮತತಪತ್ತ್ವರಣ ನಿರತರು (ಸೌಇಇ. XX. ೪೭-೨೭ ; 1072). ಇದು 'ತಪಶ್ಚರಣ'ದ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು [ಸಂ.]

ತ್ವರಿತ (ಗು). ೧. ವೇಗವಾದ ; ಶೀಘ್ರವಾದ. (ನಾ). ೨. ವೇಗ ; ಶೀಘ್ರತೆ ; ಅವಸರ : "ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ತ್ವರಿತಂ . . . ಚೆಚ್ಚರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೩-೦೩) ; "ತ್ವರಿತಂ ದ್ರುತಂ... ಶೀಘ್ರಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೭-೭) ; ತ್ವರಿತದೆ ಹೇಮಕೂಟನಗರಕ್ಕೆರದೆಯ್ದೆ ಬಟಲ್ದವೋಲ್ಮನೋಹರಿಯ . . . ಅಂಗರುಚಿಯೊಳ್ ಮುಟುಗಿತ್ತು ಮನಂ ಮಹೀಶನಾ (ಕಾದಂಬ. ೩೪೯) ; ತ್ವರಿತದಿಂ ಬಂದಂ ಪ್ರತೀಹಾರಕಂ (ಹಂರಾಮಾ. ೨-೨) ; ತರಣಿ ಶಶಿಗಳ ನೊಮ್ಮೆ ತರಲೇ ತ್ವರಿತದಲಿ ಬೆಸಸೆನಗೆ ನಾ ತಹೆನೆಂದ ಹನುಮಂತ (ಕಾಶಿರಾ. ೨೯-೨೯) ; ರಾಜನೂ ಮೂರ್ತಿಯೂ ತ್ವರಿತದಿಂದ ನಡೆದರು (ಸಾವಿತ್ರಿ. ೩೩). ೩. ವೇಗಶಾಲಿ ; ಚಟುವಟಿಕೆಯುಳ್ಳವನು; ಉತ್ಸುಕ: "ಉತ್ಕಾಳಃ, ತ್ವರಿತಃ – ಈ ೨ ಚುಟುಚುಟಿಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೦-೨೦೫); "ತ್ವರಿತನುತ್ಸುಕನೆನಲು .... ಚೆಚ್ಚರಿಗನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೯-೧೨). [ಸಂ.]

ತ್ವರಿತಂ (ಅ). ವೇಗವಾಗಿ ; ಶೀಘ್ರವಾಗಿ: ತ್ವರಿತಂ ಗೋಪಂ ಸಕೋಪಂ ಪೆಱಗೆ ಪರಿಯೆ (ಲೀಲಾವ. ೫-೧೦೦) ; ತ್ವರಿತಂ ಸೋಲಿಸಿ ಕನ್ನೆಯಂ ಮುರಹರಂ ಕೊಂಡುಯ್ದು (ಜಗವಿ. ೦೦-೮೭) ; ಬಳಸಿದ ಸುಖದ ತಣಿವಂಕುರಿಸಿದನುರಾಗದೊಳಬಿತು ತ್ವರಿತಂ [ಪಾಠಾಂ. ತುರಿತಂ, ಆತುರಂ] ತುದಿಗೇಱ (ನಂದಿರ. ೦೯-೫೫). [<ತ್ವರಿತ]

ತ್ವರಿತಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ವೇಗಗೊಳಿಸು ; ಶೀಘ್ರಗೊಳಿಸು : ಹಲವು ಶಿಕ್ಷಕರೂ ಪೋಷಕರೂ ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣಕಾಲದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಕಡಮೆ ಮಾಡಲು ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ತ್ವರಿತಗೊಳಿಸುವುದುಂಟು (ಶಿಕ್ಷದ. ೮೯).
[ತ್ವರಿತ + ಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ತ್ವರಿತರಗಳೆ (ನಾ). [ಛಂದ] ರಗಳೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ ; ಮಂದಾನಿಲರಗಳೆ : ಪೊನ್ನನ ಶಾಂತಿಪುರಾಣ:–೩, ೭. ಇಲ್ಲಿ ತ್ವರಿತರಗಳೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ (ಕೃಬಿಡಿ. ೦೯೦) : ಪೊನ್ನನು ತನ್ನ ಶಾಂತಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಮಂದಾನಿಲರಗಳೆಯನ್ನು 'ತ್ವರಿತರಗಳೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರಿಸಿ ದ್ದಾನೆ (ಛಂದೋವಿ. ೦೩೭). [ತ್ವರಿತ + ರಗಳೆ]

ತ್ವರಿತೆ (ನಾ). = ತ್ವರಿತ ೨ : ತ್ವರಿತೆಯಿನಿಪ್ಪಾ ಭೂಪಸ್ಮರನಾಗ್ರಹದೂತಿ ಯೊಡನೆ ಮತ್ಸರಿಸಿದವೋಲ್ ಪಿರಿದು ಪವನಂಜಯಾಹ್ವಯವಿಮರದೆಯ್ದು ವುದಾ ಕ್ಷಣಕೆ ಯೋಜನಶತವಂ (ಕುಸುಮಾ. ೦೦-೦೩೭).
[ಸಂ. ತ್ವರಿತ]

ತ್ವರೆ (ನಾ). ಶೀಘ್ರತೆ ; ವೇಗ : ಕೃಷ್ಣನ ಕೊಳಲಿನ ಕರೆ – ತ್ವರೆ ತ್ವರೆ (ಗೋಕುನಿ. ೪-೪) ; ತ್ವರೆಯಿಂದ ಉದ್ದೇಶಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಕನ್ಯಾನ್ವೇಷಣೆ ಮಾಡತೊಡಗಿದರು (ಕುರುಕಾ. ೧೨೪) ; ಹರಿಯ ಚರಿತ್ರೆಯ ಪರಿ ಎನಗ್ಹೇ ಳೆಂದು ತ್ವರೆಯಿಂದ ವಿದುರ ಕೇಳಿದನು (ಕರ್ಣಾಕ. ೨೪೭).

ತ್ವರೆಮಾಡು = ತ್ವರೆಪಡಿಸು : ನಾಕವೆ ಧರೆಗಿಳಿದಂತಿದೆ ನೋಟಕ ಬಾ ಬೇಗ ಬಾ ತ್ವರೆಮಾಡು (ಇಂದಾಪ. ೧೫೪-೫೭). [ಸಂ. ತ್ವರಾ]

ತ್ವರೆಪಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅವಸರ ಮಾಡು ; ಆತುರಪಡಿಸು : ಹಿಂದೆ ನಿನಗೆ ಜೀವವನ್ನುಳಿಸಿದವನ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತೆಗೆಯಬೇಕೆಂದು ಹೀಗೇಕೆ ತ್ವರೆಪಡಿ ಸುವೆ? (ರಾವಿಜ. ೧೦). [ತ್ವರೆಪಡು + – ಇಸು$_3$]

ತ್ವರೆಪಡು (ಕ್ರಿ). ಆತುರಪಡು. ಅವಸರಪಡು ; 'ತ್ವರೆಪಡಿಸು' ಪರಾ
[ತ್ವರೆ + ಪಡು$_1$]

ತ್ವರ್ಯ (ನಾ).=ತ್ವರೆ : ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ಒದಗಿದ ತ್ವರ್ಯದ ಕೆಲಸದ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಮಿತ್ರರ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಕಾರಣ (ನಡದಾ. II, ೯೪೨) : ತ್ವರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ ತೊಳೆದು ಅಡಿಗೆಗೆ ಇಟ್ಟಳು (ಚಂದಜೀ. ೦೪೦).
[<ಸಂ. ತ್ವರಾ]

ತ್ವಷ್ಟೃ$_1$ (ನಾ). ೧. ಮರಗೆಲಸ ಮಾಡುವವನು ; ಬಡಗಿ. ೨. ದೇವತೆ ಗಳ ಶಿಲ್ಪಿ; ವಿಶ್ವಕರ್ಮ. [<ಸಂ. ತ್ವಷ್ಟೃ]

ತ್ವಷ್ಟೃ$_2$ (ಗು). ಕೆತ್ತಿದ ; ತೆಳುವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ; ತೆಳ್ಳಗೆ ಮಾಡಿದ.
[ಸಂ.]

ತ್ವಷ್ಟೃ (ನಾ). ೧. ಮರಗೆಲಸ ಮಾಡುವವನು ; ಬಡಗಿ :"ವರ್ಧಕಿ ವರ್ ರಥಕಾರಂ ತ್ವಷ್ಟೃ ಕಾಷ್ಠತಟ್ ತಕ್ಷಕಾಭಿಧಾನಮೆನಿಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೪-೭೩). ೨. ದೇವಶಿಲ್ಪಿ ; ವಿಶ್ವಕರ್ಮ : "ದೇವರ ವರ್ಧಕಿ ವಿಶ್ವ ಮಹೀವಿದಿತಂ ತ್ವಷ್ಟೃ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦-೫೩) : "ತ್ವಷ್ಟೃ ವೆನೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭-೨೩). ೩. ಬ್ರಹ್ಮ ; ಪ್ರಜಾಪತಿ : ಸೃಷ್ಟಿ ಚೋದನೆಗಳಿಂ ನರನೊಳಿಷ್ಟಗಳುದಯವಿಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಗೆ ಯಂತ್ರತಂತ್ರಗಳ ಯುಕ್ತಿ, ತ್ವಷ್ಟೃ ಕುಶಲದೆ ಸೃಷ್ಟಿ ವಿಕೃತಿ (ಮಂಕುಳ. ೮೬೦). ೪. ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ : ಧಾತಾ ಆರ್ಯಮಾ . . . ತ್ವಷ್ಟೃ ವಿಷ್ಣುಗಳೆಂಬವರೇ ಕ್ರಮದಿಂ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು (ವಿವೇಕ. ೨೬೭). ೫. ವಿಷ್ಣು ; ಪರಮಾತ್ಮ. ೬. ಚಿತ್ತಾನಕ್ಷತ್ರ. [ಸಂ.]

ತ್ವಾಷ್ಟ್ರ (ನಾ). ೧. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಗ ; ವಿಶ್ವರೂಪ ; ವೃತ್ರಾಸುರ. (ಕಿ). ೨. ಒರಟುತನ. ೩. ಕೊಳಕುತನದ ದುಶ್ಚಟಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯ. [ಸಂ.]

ತ್ವಿಷಾಂಪತಿ (ನಾ). ಬೆಳಕಿನ ಒಡೆಯ; ಆದಿತ್ಯ ; ಸೂರ್ಯ : " ಶೂರಃ . . . ತ್ವಿಷಾಂಪತಿಃ, ಅಹಃಪತಿಃ, ಭಾನುಃ, ಹಂಸಃ, ಸಹಸ್ರಾಂಶುಃ, ತಪನಃ, ಸವಿತಾ, ರವಿಃ – ಈ ೩೭ ಸೂರ್ಯನ ಪೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೨). P ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇವು ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳು. [ಸಂ.]

ತ್ವಿಷೆ (ನಾ). ಬೆಳಕು ; ಕಾಂತಿ ; ಪ್ರಕಾಶ ; ಪ್ರಭೆ. [ಸಂ. ತ್ವಿಷಾ]

ತ್ವೇಷ (ಗು). ೧. ಹೊಳೆಯುವ ; ಬೆಳಗುವ. ೨. ಆವೇಶದ ; ಉದ್ರೇಕದ. ೩. ಭಯಾನಕವಾದ ; ಉಗ್ರವಾದ. (ನಾ). ೪. ಆವೇಶ ; ಉದ್ರೇಕ : ತಮ್ಮ ತ್ವೇಷದ ಭರದಲ್ಲಿ ಕುಸುಮಾ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಕೋಣೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅವಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹೊರಗೆ ಎಳೆತಂದು (ಸಮಜೀ. ೩೪೫); ವಿಫಲತೆಯ ಉರಿ ತಟ್ಟಿದಾಗಲೆಲ್ಲ... ಭುಸುಗುಟ್ಟಿದೆ ದ್ವೇಷ ತ್ವೇಷಗಳಿಂದ (ಮೂರುದಾ. ೨೦೬) ; ದ್ವೇಷ ತ್ವೇಷಗಳನ್ನು ಹೂಳಿರಲ್ಲಿ! (ಕರುಣಾ. ೭೭-೬) ; ನನ್ನ ತ್ವೇಷ ಮತ್ತಿಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿತು (ಮೇದಿಮ. ೭೮) : ನಿನ್ನ ಅಕ್ಕಾಜಿಯ ಬಗ್ಗೆ ನಿನಗೆ ತ್ವೇಷವುಂಟಾಗದೆ ಇರಲಾರದೇ (ಹೇಮಂತ. ೧೩೬). ೫. ಭಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಿಕೆ. [ಸಂ.]

ತ್ಸತ್ರ (ನಾ). ಚತ್ರ ; ಧರ್ಮಶಾಲೆ : ಮುದ್ದ ದಂಡಾಯಕ್ಕರೂ ಕೋಟೀಶ್ವರದೇವರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ತ್ಸತ್ರದ ಮಠದಲ್ಲಿ ಉಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮರು (ಸೌಇಇ. IX-II, ೪೧೭-೩೦ ; 1877). [P ಇದು 'ಸತ್ರ'ದ ಅಪಲಿಖಿತ.]

ತ್ಸರು (ನಾ). ಕತ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳ ಹಿಡಿ : "ತ್ಸರುಃ, ಮುಷ್ಟಿಃ—ಈ ೨ ಹಿ(ಬಿ)ಡಿ" (ಹಲಾಯು. ೭೮-೩೦೯) : "ತ್ಸರು ಖಡ್ಗಮುಷ್ಟಿ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೫-೨೦); "ತ್ಸರುವೆನಲ್ ಪಿಡಿ" (ಮಂಗರಾ. ೮೮-೩೭). [ಸಂ.]

ಥ (ನಾ). ೧. ಕನ್ನಡ ವರ್ಣಮಾಲೆಯ ಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಅಕ್ಷರ ; ಥಕಾರ. ೨. [ಗಣಿತ] ಏಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ಥಥಸವಮದೇಟು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೪-೦೦).

ಥಂಡಿ 'ತಂಡಿ' ನೋ.

ಥಕ (ನಾ). (ಕುಣಿಯುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ) ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. ರೈತರಿಗೆ 'ಬರದ ದೇವಿ' ಥಕ ಥೈ ಎಂದು ಕುಣಿದು ತಾಂಡವವಾಡಿಯೇ ಆಡಿದಳು (ಬರಹಾ. ೫೪).

ಥಕಥಕ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಕುಣಿಯೋಣು ಬಾರ . . . ಕುಲುಕಿಸಿ ಕೈ ಕೈ ಮಲಕಿಸಿ ಮೈಮೈ ಥಕಥಕ ಥೈಥೈ (ಗರಿ. ೧೨೨-೯).

ಥಕಥಾಕು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಪ್ರಲಂಬನಹಹಾ ನೆನೆದೊಡೆ ಸಾಕು ಬಗೆ ಮುದದಿಂ ಕುಣಿವುದು ಥಕಥಾಕು (ಗೋಕುನಿ. ೦೫-೨೫).

ಥಕಪಕ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಹೊರಗೆ ದೂರದಲ್ಲಿ ನದಿಯ ನೀರು . . . ಕನ್ನಡಿಯ ತುಣುಕಿನಂತೆ, ಥಕಪಕ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿತ್ತು (ಹೊಸಕ್ಕೆ. ೦೪೭).

ಥಕಾರ (ನಾ). ಥ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ : ಸತ್ವಮಿಶ್ರಮಪ್ಪ ಥಕಾರಂ ಬರೆಯುಂ ತಕಾರಮಕ್ಕುಂ ಸ್ವರಾನ್ವಿತಂ (ಶಮದ. ೩೫೭). [ಸಂ.]

ಥಕಾಸು (ಕ್ರಿ). ದಣಿ ; ಬಳಲು ; ಆಯಾಸಗೊಳ್ಳು : ಗೌಡರು, ಕವಚಿಗ್ಯಾ ನೆಟ್ಟಗ ಇದ್ದಾರ ? ನೀಲವ್ವ ಥಕಾಸಿರಬೇಕು (ದೀಪಹ. I, ೨೪೮) ; ತಮ್ಮಾಜಿಯು ಸಲುವಾಗಿ, ರಮಾಕಕ್ಕಿ ಥಕಾಸಿದ್ದರು (ದೀಪಹ. II, ೪೭). [ಥಕಾ$_0$ (P ← ಮರಾ. ಥಕಣೇ) + – ಸು$_1$]

ಥಕ್ಕು (ನಾ). ಆಶ್ಚರ್ಯ ; ವಿಸ್ಮಯ : ಉಕ್ಕಿನ ಮೈಕಟ್ಟು ಸಕ್ಕರೆ ಸವಿ ಮಾತು ಥಕ್ಕು ಹಿಡಿಸುವ ನೋಡುವರಿಗೆ (ಕುಣಗುತಿ. ೬-೩೩).

ಥಕ್ಕಾಗು = ಚಕಿತವಾಗು ; ವಿಸ್ಮಯಗೊಳ್ಳು: ಮೈನವಿರ ನವಿಲು ತಕತೈಯ್ಯ ಕುಣಿದು ಥಕ್ಕಾಗಿ ನಿಂತು (ಗಂಗಾತ. ೧೯೦-೬) ; ನಾನು ಕತ್ತಲ ಕೋಣೆ ನೋಡಿ ಥಕ್ಕಾದೆ (ಪ್ರನಿ. ೦೦೪).

[← ಮರಾ. ಥಕ್ಕ; ಹಿಂ. ಥಕ]

ಥಟಕ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಥಟಕ್ಕನೆ' ಪರಾ.

ಥಟಕ್ಕನೆ (ಅ). ಬೇಗನೆ ; ಕೂಡಲೆ ; ಒಮ್ಮೆಲೆ ; ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ : ಅಗಾಧ ಒತ್ತಡಗಳ ಸಂಮರ್ದದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವಿನ ಗುಣಗಳು ಹೇಗೆ ಥಟಕ್ಕನೆ ಬದಲಾಯಿಸುವುವು ಎಂಬುದನ್ನು ತತ್ವಶಃ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು (ಭೂಹುಟ್ಟು. ೯೨) : ಆತನ ಶಾಂತಿಯು ಥಟಕ್ಕನೆ ತಗ್ಗುತ್ತಿದೆ (ಜ್ಯೋತಿವಿ. ೭೦). 'ತಟಕ್ಕನೆ' ಪರಾ. [ಥಟಕ್ + – ಅನೆ$_1$]

ಥಟ್ಟಣೆ (ನಾ). ೧. ಗುಂಪು; ಸಮೂಹ. ೨. ಪಡೆ; ಸೈನ್ಯ : ಗಣನೆಯಿಲ್ಲದ ಗಜ ಹಯದ ಭಾರಣೆಯ ಭಾರಿಯ ಭಟರೊಡನೆ ಥಟ್ಟಣೆಯ ಮೇಲೆ ಮಹೀಶ ಹೊಕ್ಕನು ಕಾಳಗದ ಕಳನ (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೮-೭) ; ಗಡಿಗಟ್ಟಿದ ವಿರೋಧಿವ್ರಜದ ಥಟ್ಟಣೆಯ ಮುಱಿದು ಕುಱಿದಱಿ ಮಾಡಿ ದೊರೆಗಳ ನಡುಸಿ ಕಾದಿ ವಿಭಾಡಿಸುವ ರಣದುಜಬೆಕಾಱನಂತು ಸ್ವೈರಿಸಿ ಗೆಲುವೆ ನೀನು (ಕುಮ್ಯಾಶ. ೧೭-೨೪). 'ದಟ್ಟಣೆ' ಪರಾ.

[ಥಟ್ಟು$_2$ + – ಅಣೆ$_4$]

ಥಟ್ಟನೆ (ಅ). ಕೂಡಲೆ ; ಬೇಗನೆ : ಥಟ್ಟನೆರಗಿ ಗರುಡನ ತೆರ (ಗಣೇಶ. ೨೫-೧೩) ; ತನ್ನ ಚಿಂತೆಯ ಸುಳಿಯಲ್ಲೇ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸೋಜ ಥಟ್ಟನೆ ತಲೆಯೆತ್ತಿ ನೋಡಿದ (ಮುಂಗಾರು. ೦೦೬) : ಅವಳು ಥಟ್ಟನೆ ಲಜ್ಜಿತಳಾಗಿ ತನ್ನ ವಾಲಗೆ ಕಚ್ಚಿಕೊಂಡಳು (ನಾಪೋಲಿ. ೦೬೫): ಜಟ್ಟಿಯಾದರೂ ಥಟ್ಟನೆ ಹಾರಬೇಕು (ಗಾದೆ). [ಥಟ್$_0$ + – ಅನೆ$_1$]

ಥಟ್ಟಯಿಸು 'ಥಟ್ಟೈಸು' ನೋ.

ಥಟ್ಟು$_1$ 'ತಟ್ಟು$_4$' ನೋ.

ಥಟ್ಟು$_2$, ತಟ್ಟಿ$_2$, ತಟ್ಟು$_5$ (ನಾ). ೧. ಗುಂಪು ; ಸಮೂಹ : "ಜಂಗುಳಿ ತೆರಳ್ಕೆ ದೊಂದುಳಿ ನೆರವಿ ಥಟ್ಟು . . . ಸಂದಣಿ ಜಾಳಿಗೆಯುಮನೆ ಶ್ರೇಣಿ ಕಾಕ್ಕುಂ" (ಅಭಿಕೃ. ೦೭) ; "ಥಟ್ಟಿನಲ್ ಶ್ರೇಣಿ" (ಕಶಿ. ೫೦) ; ಸರಸಿಜದ ಮೋಹರದ ಮುಂದೈತಪ್ಪ ಪರಿಮಳದ ಮೊರೆವ ತುಂಬಿಯು ಥ [ಪಾಠಾಂ. ತ]ಟ್ಟುಗಳ ತನಿವರಿವ ತಂಪಿನ ತುಱುಗಲಿನ ತತ್ಸರಸಿಯನು ದೂರದಲಿ ಕಂಡುಬ್ಬಿದನು ಕಲಿಭೀಮ (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೧೧-೪೨) : ಅಟ್ಟ ಹೊಯ್ದನು ಹೊಗುವ ತೇರಿನ ಥಟ್ಟುತೂಳುವ ತೋಳಿನಾನೆಯು ಮೆಟ್ಟಿದನು ತಱಿದೊಟ್ಟಿದನು ತೇಜಿಗಳ ತಿಂತಿಣಿಯ (ಕೊರಾ. ೩-೬-೪೨); ದಟ್ಟವಿಸಿದಜ್ಞಾನ ತಿಮಿರದ ಥ[ಪಾಠಾಂ. ಧ]ಟ್ಟು ಮಾರ್ಗವ ಕಾಣಲೀಸದು (ಸಿಭಾಗ. ೫-೮-೪). ೨. ಪಡೆ ; ಸೈನ್ಯ : "ಥಟ್ಟು ಸೈನ್ಯದೊಳ್" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೨೯) ; ಕಾಳೆಗದೊಳ್ತಡಂಗಡಿದು ಮುಂದಣ ಥಟ್ಟಿನಮಂಕಿ ಪಾಯ್ದೊಡೆ (ಎಕ. VI. ತರೀಕೆ. ೪೫-೨೪ ; 1196) ; ಕೌರವೇಂದ್ರನ ಥಟ್ಟಿನಲಿ ಭಟರಾರೆನುತ ತಲೆದೂಗಿದನು ಪಾರ್ಥ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೧೪-೨೨) : ಎರಡು ಥಟ್ಟಿನ ಚೂಣಿ ಸಂದಣಿಸಿತಂರವಣಿಯೊಳು (ತ್ರಿಮಿಥಾ. ೨೨-೩) ; ಅಧಟಿಂದವಱ ಥಟ್ಟುಗಳ ಮಂದಲೆಗಳಂ ದಿಗ್ವಿಂಡುಬಲಿಯಿತ್ತು (ಅಪ್ರತಿ. ೬-೮). **ತಟ್ಟಿ$_2$** : ೨. ಬನ್ನುಜನಮನಜಮಾರ್ತ್ತಣ್ಡಂ ಕಾಯ್ವರ ಗಣ್ಣ ಅಂತುರಗತಟ್ಟಸಂಘಟ್ಟಂ (ಸೌಇಇ. XI-I, ೭೪-೮೦ ; 1045) ; ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಮಂಡಳೇಸ್ವರ ಕಲಿಗಳ ಮುಖದ ಕೈ ಸಾಳುವ ಶಟ್ಟ ವಿಭಾಡ ರಿಪುಕಟಕ ಸೂಱೆಕಾಱ ನಗಿರೆಯ ಪುರವರಾಧೀಸ್ವರ (ಕ್ಲಾ. I, ೫೦-೫; 1430). **ತಟ್ಟು$_5$** : ೧. ಆನೆಯ ಹಿಂಡುಗಳುಂ ಕುದುರೆಯ ತ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ಟ್ಟುಗಳುಂ ಪದಾತಿ ಬಲದೊಡ್ಡುಗಳುಂ . . . ಪೊಱಮಡೆ (ನಂಶಿ. ೦೪-೭೩); ಜನಜನ್ಮೋತ್ಸವಮಂ ಮನಂದಣಿಯೆ ನೋಡಲ್ . . . ದೇವಕೋಟಿ ನೆಗಟಲ್ಮಾಡಿತ್ತು ಕೋಡಾಳಿಗಟ್ಟಿನ ತಟ್ಟಂದೆನೆ ಹಸ್ತಿ ಪೆತ್ತುದು ಮಹಾಮೈಕುರ್ವಣೋತ್ಸಾಹಮಂ (ಅನಂಪು. ೫-೩೮). ೨. ಪೊಗಟ್ತೆಯಂ ತಳೆದ ತೇಜಿಯ ತಟ್ಟು ತೆರಳುದೆತ್ತಲುಂ (ಅಭಿಕಾ. ೩೦೪) : ಕರಿಘಟೆತೇಜಿಯ ತ[ಪಾಠಾಂ. ಥ]ಟ್ಟು ತೇರೊಡ್ಡು ಸಂಗರ ವೀರಭಟರ ಸಮೂಹ ಬರುತಿದ್ದುದು (ಭರತ. ೨೩-೦೩).

ಥಟ್ಟು ಮಾಡು = (ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ) ಆಕ್ರಮಿಸು,–ದಾಳಿಮಾಡು,–ಮುತ್ತು : ಬೇಡಿದ ಮುನ್ನೀವುದು ವೀರವೈರಿ ಮೊನೆಯೊಳ್ ಕಟ್ಟೇಳ್ಗೆಯುಂ ಥಟ್ಟುಮಾಡದ ಮುಂ ಗೆಲ್ಬುದು ಭೀತನಕ್ಕಿದೆಡೆಯೊಳ್ ಕಾಯೆಂದು ದಾ[ಯ್]ವಿಟ್ಟು ನೋಡದ ಮುಂ ಕಾವುದು ವೀರಮಾರುತಿಗೆ ಬಲ್ಲಾಳಂಗೆ ಜಾತಿಬ್ರತನ್ (ಎಕ. V, ಚನ್ನರಾ. ೦೯೭-೩೮ : 1228) ; ಕರತಳ ಖಡ್ಗಮಂ ಜಡಿದು ಪಾಂಗಱದೊಡ್ಡಣಮೊಡ್ಡಿ ನಿಂದು ಪೇಚರರರಿದೆಂಬಿನಂ ಪೊಡೆವ ಪೊಯ್ಯ ತಱುಂಬುವ ಥಟ್ಟುಮಾಳ್ಪ ಮುಂಬರಿವ ಮರಳ್ಚುವಬ್ಬರಿಪ . . . ತೊಡಂಕುವಗ್ಗಲಿಪ ಬಿನ್ನಣಮೊಪ್ಪೆ ಕಡಂಗಿ ಕಾದಿದರ್ (ರಾಜಶೇ. ೬-೩೩). [< ಪ್ರಾ. ಥಟ್ಟ]

ಥಟ್ಟುಗಿ 'ತಟ್ಟುಗಿ' ನೋ.

ಥಟ್ಟುಗೆಡಹು, ತಟ್ಟುಗೆಡಹು (ಕ್ರಿ). ಒಟ್ಟಾಗಿ ಬೀಳಿಸು ; ಗುಂಪಾಗಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು : ಮೂಱು ಲೋಕದ ಧೀರ ನಿದ್ರಾಂಗನೆ ಎಲ್ಲರನೂ ಹಿಂಡಿ ಹೀರಿ ಪ್ರಾಣಾಕರ್ಷಣೆಯ ಮಾಡ ಥ [ಪಾಠಾಂ. ತ]ಟ್ಟು

ಗೆಡಹಿದಳಲ್ಲಾ (ಅದಪಂ. ೧೫೨-೭೯೯); ಬೆಟ್ಟವನು ಬಲವೈರಿ ತಱಿವವೊಲಿಭವ ಮೋಹರವ ಥಟ್ಟುಗೆಡಹಿದನು (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೧೩-೨೭); ಥಟ್ಟನೊಳ ಹೊಗುವಾನೆ ಕುದುರೆಯು ತೇರ ತಿಂಥಿಣಿಯ ಥಟ್ಟುಗೆಡಹಿದನಂ (ಕೊರಚಾ. ೫-೬-೦೫); ಬಿಟ್ಟ ಮಂಡೆಯುಲೊಡೆಯನೊಡಲಲಿ ಥಟ್ಟುಗೆಡಹಿದ ರೊಡಲುಗಳನೊಡಗುಟ್ಟಿದರು ಬಸುಱುಗಳನಡಿಗಡಿಗವನಿಯಲಿ ಹೊರೆಳ (ನಿಘಾಗ. ೬-೨-೨೩). ತಟ್ಟುಗೆಡಹು: ರಾವಣನ ಭಟರು ತ[ಪಾಠಾಂ. ಥ]ಟ್ಟುಗೆಡಹಿ ರಾವುತರ ಒಡಿದರು ಸಾಲಿಟ್ಟೋಡುವ ಕುದುರೆಗಳ (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೦-೭೦). [ಥಟ್ಟು$_2$ + ಕೆಡಹು (<ಕೆಡವು)]

ಥಟ್ಟುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪಿನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗು ; ಚೆದರು ; ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗು : ಥಟ್ಟುಗೆಡುವಾನೆಗಳಗಾನೆಯ ಕಟ್ಟುತಸುರರಿಗಸುರರನು ಹೊಗಗುಟ್ಟುತೀ ಪರಿ ನಡೆಸಿ ತಂದರು ದೃಢಪರಾಕ್ರಮನ (ಕೊರಚಾ. ೫-೭-೦೩). [ಥಟ್ಟು$_2$ + ಕೆಡು$_1$]

ಥಟ್ಟುಗೆಡೆ, ತಟ್ಟುಗೆಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಗುಂಪಾಗಿ ಬೀಳು ; ಒಟ್ಟಾಗಿ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳು : ಅಟ್ಟಿ ರಣದಲಿ ಕರಿಯು ಸೇನೆಯ ಥಟ್ಟುಗೆಡೆದಿಹ ಕರಗಳಿಂದವೆ ಹಿಟ್ಟುಗುಟ್ಟಿದ ತುರಗ ತುರಗದಿ ಬಲವ ಬಱುಗೈದ (ಕಾಶಿರಾ. ೩೪-೦೪): ಬೆಟ್ಟದಂದದ ಬಲುವುರುಗಳು ಥಟ್ಟುಗೆಡೆವವು ಧರೆಗೆ (ನಿಘಾಗ. ೩-೨-೨೦); ಥಟ್ಟುಗೆಡೆದುದು ಪಗೆಯ ಪಡೆಯೊಳಕ್ಷೌಹಿಣಿಯ ಶತಕವೊಂದೇ ಕ್ಷಣದೊಳು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೫-೫೦). ೨. ರಭಸದಿಂದ ಬೀಳು; ದಿಂಡುಗೆಡೆ: ಗಾಳಿಗೊಱಗಿದ ಕದಳಿಯಂತಿರೆ ಲೋಲಲೋಚನೆ ಥಟ್ಟುಗೆಡೆದಳು (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೯-೨೭); ಥಟ್ಟುಗೆಡೆದಳು ಧರೆಗೆ ಸತಿ ಕಱುಗೆಟ್ಟ ತಾಯಂದದಲಿ (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೭-೭). ತಟ್ಟುಗೆಡೆ: ೧. ತಟ್ಟುಗೆಡೆದಿಹ ವಾಜಿವಾರಣವರೂಥದಿಂದಿಟ್ಟಣಿಸಿ ಬಿದ್ದ ರಾಕ್ಷಸ ಮನುಜ ಕಟಿಗಳಿಂ . . . ಕಟ್ಟುಗ್ರಮಾದ ರಣರಂಗದೊಳ್ವಾಲ್ಮೀಕಿಮುನಿ ರಾಮನಂ ಕಂಡನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೦-೪೮).
[ಥಟ್ಟು$_2$ + ಕೆಡೆ$_1$]

ಥಟ್ಟುಚಟ್ಟು 'ತಟ್ಟುಚರ್ಮ' ನೋ.

ಥಟ್ಟುತಾಱು 'ತಟ್ಟುಂತಾಱುಂ' ನೋ.

ಥಟ್ಟುಪೊಟ್ಟು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ನಿಶಾಟರನುಂಡನಗ್ನಿ ಧುಮ್ಮೆಂಟ ಥಟಚ್ಚಟೆಂಬ ಧಗೆಯೆಂಬ ಧಗದ್ಧಗಯೆಂಬ ಥಟ್ಟುಪೊಟ್ಟೆಂಬ ರವಂ ಕಱುತ್ತಡಸಿ ಮೆಲ್ಲ ಸರಕ್ಕನುಸಾರಿಯಿಕ್ಕಿನಂ (ಕಾವ್ಯಾ.ವ. ೨೮).

ಥಟ್ಟುವರಿಯಿಸು, ತಟ್ಟುವರಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ಪಿಂಡಾನೆಗಳೊಂದುಗೂಡಿ ಶಿಕ್ಷೋಪಕರಣಂ ಬೆರಸು ಸುಳಿದೇಱುವ ಸುತ್ತಂ ಮೆಟ್ಟಿಸುವ ವಿಸಟಂಬರಿವಡ್ಡತರದೊಳಿಕ್ಕುವ ಥ[ಪಾಠಾಂ. ತ]ಟ್ಟುವರಿಯಿವ ತೇರ್ಯವ ಬೋಳೈಪ (ರಾಜಶೇ. ೭-೧೦ ವ). ತಟ್ಟುವರಿಯಿಸು : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಥಟ್ಟು$_2$ + ಪರಿಯಿಸು]

ಥಟ್ಟೈಸು, ತಟ್ಟೈಸಂ, ಥಟ್ಟಯಿಂಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಗುಂಪುಗೂಡು; ಒಟ್ಟಾಗು: ಧರಣಿಪರು ಥಟ್ಟೈಸಿ ರಿಪುಮೋಹರಕೆ ಕವಿದುದು (ಕುವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೪-೩೦). ೨. ಮುತ್ತು; ಕವಿ: ಭೀಮನ ಬಿಡದೆ ಥಟ್ಟೈಸಿದನು ಶರನಿಕರದಲಿ ರವಿಸೂನು (ಕುವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೧೩-೨೬). ತಟ್ಟೈಸು : ೧. ತಟ್ಟೈಸಿ ತೆಂಕಬಡಗಲೊಂದೆ ತರೆಯದ್ದುದಿಟ್ಟದ್ದರಾಚೆ ಮುನ್ನೂಱು ತೊಟ್ಟೀಚೆ ಮುನ್ನೂಱು ಪಡಲಿಗೆ ಇದ್ದುವು ಮೆಟ್ಟಕ್ಕಿ ತುಂಬಿ ಸಾಲಾಗಿ(ಚಿಕದ. ೩೦-೭೭). ಥಟ್ಟಯಿಸು : ೧. ಕಲ್ಪಾಂತ ಮೇಘದ ಭಾರಣೆಯನೊಟ್ಟೈಸಿ ಥಟ್ಟಯಿಸಿತ್ತು ಕುರುಸೇನೆ (ಕುವ್ಯಾ.ಭೀ. ೮-೧೧). [<ಥಟ್ಟ$_2$+ – ಇಸು$_3$]

ಥಟ್ಟೊಡ್ಡು (ಕ್ರಿ). ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಒಡ್ಡು : ಪುರಮನಧಟಿಂ ಬಳಸಿ ಕಾದುವಮರವ್ರಜಂ ಮುರಿದು ಥಟ್ಟೊಡ್ಡಿ ನಿಂದುದು ಸುರಪ ನಾಜ್ಞೆಯಿಂ (ಜಲಖು. ೪೩-೩). [ಥಟ್ಟು$_2$ + ಒಡ್ಡು$_1$]

ಥಡಿ 'ತಡಿ$_3$' ನೋ.

ಥಣ್ಣಗೆ 'ತಣ್ಣಗೆ$_2$' ನೋ.

ಥಣ್ಣನೆ 'ತಣ್ಣನೆ' ನೋ.

ಥಣ್ಣೆ 'ತಣ್ಣೆ' ನೋ.

ಥತ್ (ನಾ). ಅವಹೇಳನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಥತ್ ಏನು ಹಾಳು ಲೆಖ್ಖಗಳೋ! (ಕಾಲಮ. ೩).

ಥತ್ವ (ನಾ). ಥ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ ; ಥಕಾರ : ಸತ್ವಮಿಶ್ರಮಪ್ಪ ಥಕಾರಂ ಬರೆಯುಂ ತಕಾರಮಕ್ಕುಂ ಸ್ವರಾನ್ವಿತಂ ಥತ್ವಮೋರ್ಮೆ ದಟಹ ಮುಮಕ್ಕುಂ (ಶಮದ. ೨೫೭). [ಸಂ.]

ಥಪ್ಪಿ (ನಾ). ಕಂತೆ ; ಪಿಂಡಿ : ಬಂದ ಜೀನಸುಗಳು ವಖಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇಳಿಸಿಕೊಂಡು ಯಾವ ಆಸಾಮಿಯವರ ಎಷ್ಟು ಮಾಲು ಬಂತು ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ತಗಡಿನ ಮೇಲೆ ಬರೆದು ಥಪ್ಪಿಯ ಮೇಲೆ ಹಚ್ಚುವದು (ಮುಂಬಯಿ. ೨೭೮). [←ಮರಾ. ಥಪ್ಪೀ]

ಥರ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಥರಗುಟ್ಟು', 'ತರ$_1$' ಪರಾ. ಥರಥರ$_1$ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) ; ಅವರ ಮಾತು ಕೇಳಿ ಆಕೆ ಥರಥರ ನಡುಗಿದಳು (ರೂಢಿ).

ಥರ$_2$ 'ತರ$_3$' ನೋ.

ಥರ$_3$, ತರ$_4$ (ನಾ). ಪದರ ; ಪೊರೆ ; ಸ್ತರ : ಪರದುಕೂಲದ ಪಟ್ಟಕರ್ಮದ ಥರಗಳಿಂ [ಪಾಠಾಂ. ಥರದದಿಂ] ದೊತ್ತಿದವು ಚಾಮೀಕರಮಯದ ಬಹುವಿಧದ ಭಾಂಡದ ಬಂಡಿ ನೂಕಿದವು (ಕುವ್ಯಾಗ. ೯-೦೩) ; ವಾತಾವರಣದ ಬುಡದ ಥರಗಳು, ಅಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಇರುವ ಭಾಗಗಳು ಮೇಲಿನ ಥರಗಳ ಭಾರದಿಂದ . . . ಒತ್ತಲ್ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ನಿಬಿಡವಾಗಿರುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೭೫); ಕಟ್ಟಿಗಿಂತ ಗುದ್ದುವೊಳ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಅರ್ಧ ವರ್ತುಲಾಕೃತಿಯ ಥರ ಕಟ್ಟಿ . . . ಆ ಥರದೊಳಗೆ ಎರಡು ಮುಹಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಡುವರು (ಕಥಾಗ. ೨೭). ತರ$_4$: ನೆಲದ ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗಿನ ಮಣ್ಣಿನ ತರಗಳೂ . . . ಎಲುವುಗಳೂ, ಅಜ್ಞಾತ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಉಸಿರುವ ಸಾಧನಗಳಾಗುವವು (ವಿಜಾಮಂ. ೭೦) ; ಒಂದು ಭಾಷೆಯ ತರದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಷೆಯ ಕಟ್ಟಡವು ನಿಲ್ಲುವಾಗ ಯಾವ ರೂಪವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಿಡ್ಗಿನ್ ಒಳ್ಳೆಯ ದೃಷ್ಟಾಂತ (ಭಾಷಾಶಾ. ೦೫); ಕ್ಷಾರಾಂಶದ ದಪ್ಪವಾದ ತರವು ಕೂಡುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೦೯೮). [< ಸಂ. ಸ್ತರ]

ಥರ$_4$ 'ತರಹ' ನೋ.

ಥರಂಬಿಡಿ 'ತರಂಬಿಡಿ' ನೋ.

ಥರಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಗಡಗಡ ನಡುಗು,–ಕಂಪಿಸು : ಅವರ ಕೈಕಾಲುಗಳು ಥರಗುಟ್ಟಿ ನಡುಗಹತ್ತಿದವು (ಅಂಧಿಕ. ೦೩) ; ಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಮಂದಿರವೇ ಥರಗುಟ್ಟಿ ನಡುಗುವಂತೆ ಚೀರುವಳು (ತುಂಗಭ. ೦೯೨). [ಥರ$_1$ + ಕುಟ್ಟು$_1$]

ಥರಥರ$_1$ 'ಥರ$_1$' ಪರಾ.

ಥರಥರ$_2$ 'ತರ$_3$' ಪರಾ.

ಥರಥರ$_3$ 'ತರಹ' ಪರಾ.

ಥರಥರನೆ (ಅ). ಗಡಗಡನೆ : ಸುದ್ದಿ ಕೇಳಿ ಥರಥರನೆ ನಡುಗಿದನು (ರೂಢಿ).
[< ಥರ$_1$ + – ಅನೆ$_1$]

ಥರಥರಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಡುಗು ; ಕಂಪಿಸಂ : ಬಿರುಬಿರನೆ ಕಂಗಳಂ ಬಿಟ್ಟು . . . ಥರಥರಿಸಿ ನಿಲ್ಲುತಿಂ (ಜಲಖು. ೨-೨೭) ; ನಾಚಿಕೆ, ರೋಷ ಎರಡೂ ಸೇರಿ ಮುಖವೆಲ್ಲ ಥರಥರಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ಸ್ವಾಮಿಶ್ಮ. ೩೨) ; ಬಾನಿನ ಅಮಲಿಗೆ ಮರುಳಾದ ನದಿಯ ನೀರು ಥರಥರಿಸತೊಡಗಿತು (ಸ್ವಪ್ನಹೊ. ೦೧೩).
[< ಥರ$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ಥರವಿಡಿ 'ತರಂಬಿಡಿ' ನೋ.

ಥರ್ಮಾಮೀಟರು (ನಾ). ಜ್ವರಮಾಪಕಯಂತ್ರ : ಕೈಯಲ್ಲಿ ಥರ್ಮಾಮೀಟರನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮುಗುಳುನಗುತ್ತಾ ನಿಂತಿದ್ದಳು (ದೀಪರ. ೧೪). [←ಇಂ. Thermometre]

ಥರ್ಮಾಸ್‌ಫ್ಲಾಸ್ಕು (ನಾ). ಒಳಗಿರುವ ಬಿಸಿಯಾದ ಪಾನೀಯಂ ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ಆರದಂತೆ ಇರುವ ಏರ್ಪಾಟು ಉಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶಾಖಪಾತ್ರೆ: ಒಂದು ಟಿಫನ್‌ಕ್ಯಾರಿಯರ್‌ನಲ್ಲಿ ಊಟ, ಥರ್ಮಾಸ್‌ಫ್ಲಾಸ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ . . . ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ನಾಡಿಗೇ. ೦೪೮). [← ಇಂ. Thermos-flask]

ಥಳಕು 'ತಳಕು₂' ನೋ.

ಥಳತ್ಥಳಿಸು 'ಥಳಥಳಿಸು' ನೋ.

ಥಳಥಳ (ನಾ). ಹೊಳೆಯುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಅಂಗಳ ಎಷ್ಟು ಥಳಥಳ! ಜಾಗ ಏನು ಜಳಜಳ! (ಗಾಳಿಪ. ೦೦೦). 'ಥಳಥಳನೆ', 'ಥಳಥಳಿಸು' ಪರಾ.

ಥಳಥಳನೆ (ಅ). ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ; ಹೊಳಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿ : ಥಳಥಳನೆ ಹಗಲಾಳುಕು ಬೀಳ್ವವು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೧-೩೪). [ಥಳಥಳ + – ಅನೆ₁]

ಥಳಥಳಾರಿಸು (ಕ್ರಿ).=ಥಳಥಳಿಸು: ಕಣ್ಣಾಗಳ ಬೆಳಕು ಥಳಥಳಾರಿಸುವುದಂ ನೋಡಿ (ಸೌಗಂಧಿ. ೦೯೪-೧೦). [< ಥಳಥಳಿಸು]

ಥಳಥಳಿಕೆ (ನಾ). ಹೊಳಪು ; ಪ್ರಕಾಶ : ಥಳಥಳಿಸುವ ರಥಯೂಥಪಾದಿಗಳಿಂದ ಥಳಪಳನೆಸೆವ ಕೈದುಗಳ ಥಳಥಳಿಕೆಯೊಳು ಮೇಲಿಕ್ಕಿದ ಮಗಧನ ಥಳಕನೆ ಗೆಲಿದನೆ ಜಯಾತು (ಶತಸಾಂ. ೭೧-೩೯). [ಥಳಥಳ + – ಇಕೆ]

ಥಳಥಳಿಲು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಥಳ [ಪಾಠಾಂ. ೪]ಥಳಿಲು ಥಟಥಟಿಲು ಖಣಿಕಟಿಲುಲುಹು ಮಿಗೆ ಧನಿ ಮೆಚ್ಚೆಯೆ ರಿಪುಗಳ ಗೆಲುವೆವೆಂದುರವಣಿಸಿ ಹೊಯ್ದಾಡಿದರು ರಣದೊಳಗೆ (ಕುಮಾ.ಭೀ. ४-४३).

ಥಳಥಳಿಸು, ಥಳತ್ಥಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಪ್ರಕಾಶಿಸು ; ಹೊಳೆ ; ಮಿಂಚು : ಧನದನಗಂ ತನಗಟ್ಟಿದೊಡೆ ರಾಯಭಾರಿತನಂ ಬಾದಂತಿರ್ಪುವಿದಳಿಕುಂಡೋಪಾಂತಂ ಥಳಥಳಿಸಿ ಬೆಳಗೆ ಕಾಳಿಶಾತ್ಕಂಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೧೦೫); ಪೇರುರದೊಳ್ಮಣಿಹಾರು ಥಳಥಳಿಸಿ ಪೊಳೆವುತಿರ್ದತ್ತು (ಕಾದಂಪೂ ೩೦) : ಪರಿಪರಿಯ ಸತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಿಡಿಯಾನುಗುಳ್ವಲಗುಗಳ ಥಳಥಳಿಪ ಬೆಳಗಲ್ಲಿ (ಇಹರ. ದೇ. ३೭-೦೬) ; ಒಡೆದು ನಡುನೆತ್ತಿಯನು ಝಳಪಿಸಿ ಕಡುವೆಳಗು ಥಳಥಳಿಸಿ ತರಣಿಯ ತುಡುಕಿ ಹಾಯ್ದುದು ರಶ್ಮಿ ರಂಜಿಸಿತಖಿಳದಿಗುತಟವ (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೧೮-೭೦) ; ಆವ ದಿಕ್ಕಿನಲಿ ನೋಡಲು ಥಳಥಳಿಸುವ ಶೀವಿದಮಿಸುನಿಪಟ್ಟಿಗಳು (ಕಂನವಿ. ೮-೯) ; ಥಳಥಳಿಸುತ್ತಿದ್ದ ತಂತಮ್ಮ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೊರಟರು (ಕಂಗಾಳ್. ೮೦). **ಥಳತ್ಥಳಿಸು** : ಸುಲಿಪಲ್ಗಳುಚ್ಚಿ ಥಳತ್ಥಳಿಸೆ ಕೆಂಜೆಡೆ ಮಿಳುಗೆ ತಲೆಮಾಲೆಗಳ್ ಶೋಭಿವೆತ್ತು ರಂಜಿಸೆ . . . ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಿರ್ದಂ ವಿಲಾಸದಿಂದೆ (ಕಬಿಕ. ೨-೨೨). 'ತಳತಳಿಸು' ಪರಾ. [ಥಳಥಳ + – ಇಸು₃]

ಥಳಪಳ (ನಾ). ಹೊಳೆಯುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಅವಳ ವಜ್ರದ ಓಲೆ ಥಳಪಳ ಎಂದು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). 'ಥಳಪಳನೆ' ಪರಾ.

ಥಳಪಳನೆ (ಅ). = ಥಳಥಳನೆ : ಥಳಥಳಿಸುವ ರಥಯೂಥಪಾದಿಗಳಿಂದ ಥಳಪಳನೆಸೆವ ಕೈದುಗಳ ಥಳಥಳಿಕೆಯೊಳು ಮೇಲಿಕ್ಕಿದ ಮಗಧನ ಥಳಕನೆ ಗೆಲಿದನೆ ಜಯಾತು (ಶತಸಾಂ. ೭೧-೩೯). [ಥಳಪಳ + – ಅನೆ₁]

ಥಳಪು 'ತಳಪು₁' ನೋ.

ಥಳವಳಿಗೆ (ನಾ). (?) : ಆ ಸೋಮದೇವರ ದೀವಿಗೆಗೆ ಎಣ್ಣೆ ಕೊಳಗವೊಂದು ಬಳ್ಳವೊಂದು ಮಾನವೊಂದಱ ಲೆಕ್ಕದ ದಿನ ಹದಿನಾಲ್ಕಕ್ಕಂ ಕೊಳಗ ಹದಿನೆಂಟು ಬಳ್ಳವೆರಡು ಥಳವಳಿಗೆಯ ಪಕ್ವಾನ್ನದಡಿಗೆಗೆ ಕೊಳಗ ಹತ್ತು ಬಳ್ಳವೆರಡು (ಎಕ. III, ತಿರುಮ. ೯೭-೫೦; 1276). [?]

ಥಳಿ 'ತಳಿ₂' ನೋ.

ಥಳಿಸು₁ 'ತಳಿಸು₁' ನೋ.

ಥಳಿಸು₂ 'ತಳಿಸು₃' ನೋ.

ಥಳುಕು 'ತಳಕು₂' ನೋ.

ಥಳುಕುಬಟ್ಟು (ನಾ). "(ಉಡುಪು, ಮೊ.ಗಳಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಕುವ) ಹೊಳಪುಬಟ್ಟುಗಳ (ಲೋಲಂದಂ ; ಚಮಕಿ ; ಥಳುಕು ಬಟ್ಟು) ; ಥಳಥಳಿಸುವ ಸಣ್ಣ ವಸ್ತು" (Spangle. ಇಂಕನಿ). [ಥಳುಕು (<ತಳಕು₂) + ಬಟ್ಟು₁ (<ಬಟ್ಟು₁)]

ಥಟ್ಟಿಲ್ (ನಾ). ಒಂದಂ ಅನಂಕರಣ ಶಬ್ದ : ಖಟಿಲೆಂಬ . . . ಥಟಿಲೆಂಬ ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರಂಗಳೊಳ್ ಸುಟ್ಟುವೃತಿರ್ಪನುಕರಣೆಯೆಲ್ಲವುಂ ನಿತ್ಯ ಜಟನೆಂಬರಾದಿಯ ಕವೀಂದ್ರರ್ (ಸಂಜೀವ. ೯).

ಥಾಕು (ನಾ). (ಉಕ) ೧. ನಿಲುಗಡೆ ; ವಿರಾಮಂ : ಬಾಯಿಗೆ ಥಾಕ ಇಲ್ಲ (ಕೋಲ್ಮಿಂಚು. ೧೭೦). ೨. ಸಂಬಂಧ : ಮಾತಿಗೆ ಮಾತು ಥಾಕಿಲ್ಲಲ್ಲಾ ! (ಹೊಸಂಸಾ. ೯೦). [←ಮರಾ. ಥಾಕ್]

ಥಾಟು, ತಾಟು₅ (ನಾ). ಡೌಲು : ಪ್ರದರ್ಶನ ; ಆಡಂಬರ ; ಶೋಭೆ : ಅಂದಿನ ಸರ್ಕಸ್ಸು ವಿಶೇಷ ಥಾಟನಿಂದ ಸುರುವಾಯಿತು (ಮೋದಿಮ. ४೯) : ಒಳ್ಳೆಯ, ನಗುಮುಖದ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಲಗ್ನವಾಗಿ ತನ್ನ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಥಾಟನಿಂದ ಸಾಗಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಮುಕ್ತಿ. ೮) ; ಉಡುಗಿಯ ಮಾಟೇನ ನಡಿಗಿಯ ಥಾಟೇನ (ಗರಿ. ೦೦೧-೯) ; ನಮ್ಮ ದರ್ಬಾರದ ಥಾಟನ್ನು ನೋಡಿ ಕಣ್ಣು ಕತ್ತಲುಗೂಡಿಸಿದ ಹಾಗಾದದ್ದರಿಂದ (ಛತ್ರಪ. ೦४೦) : ನನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕರೆದು ತಂದು ಮರೆಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನಿಮ್ಮ ರಸಿಕಜೀವನ, ರಸವತ್ತಾದ ಮಾತಿನ ಥಾಟನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ (ಕೂನೆಕಾ. ३೦). **ತಾಟು₅**: ತಾಟನಿಂದಾಟದಿಂ ಜೊಕೆಗೂ ಮಿಟಾಗಿ ನಾಟಕದ ಪೋಲ್ ಕಾಸಿನೊಳು ತೀರಿಹೋದೆಯಾ ? (ಉಯ್ಯಾಲೆ. ೭೧-೦४). [←ಮರಾ. ಥಾಟ್]

ಥಾನು (ನಾ). (ನಲವತ್ತು ಗಜಗಳ) ಬಟ್ಟೆಯ ಕಟ್ಟು : ಮೇಲೊಂದು ಕಸೆಯ ಅಂಗಿ ಧರಿಸಿ, ತಲೆಗೆ ಒಂದು ಥಾನು ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಪಾಗು ಸುತ್ತಿ . . . ದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಹೊರಟಂತೆ ಹೊರಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಕರಿಕ. ೮೦೭) ; ನಾನು ರಾಜನಿಗೆ . . . ಬೆಲೆಯಾದ ಡಮಾಸ್ಕ್ ಮತ್ತು ಸಾಟಿನ್ ಬಟ್ಟೆ ಥಾನುಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸಿದೆ (ಶ್ರಿವಾಇ. II, ०६೧) ; ಬಟ್ಟೆ ಒಂದು ಥಾನು (ಗಲಿತ್ರ. ೭೫).

ಥಾನುಗಟ್ಟಲೆ = ಕಟ್ಟುಗಟ್ಟಲೆ : ಥಾನುಗಟ್ಟಲೆ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಯಿಜಾರ ಹೊಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದರೆ ಎಷ್ಟು ಹಣವಾಗುತ್ತೆ ! (ನಾಡಿಗೇ. ६). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ಥಾನ್]

ಥಾಪನೆ 'ತಾಪಣೆ' ನೋ.

ಥಾಲಿ, ತಾಲಿ₂, ಥಾಳಿ (ನಾ). ಲೋಹದ ಗುಂಡನೆಯ ಸಣ್ಣ ಪಾತ್ರೆ, ತಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದುವು : ಟ್ರಾವೆಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ತುಂಬಿದ ತಂಬಿಗೆ, ಒಂದು ಥಾಲಿ ಕಂಡುವು (ಜನಜೀ. ೭೦) : ಒಂದು ಥಾಲಿ ಆಕಳ ಹಾಲೇ ಅವರ ರಾತ್ರಿಯ ಆಹಾರ (ಹುಲ್ಮಬ. ೧೧) ; ಅವಳು ಅಡುಗೇಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೆಲಂಖಿನಲ್ಲಿ ಕೈ ಹಾಕಿ ತಂಬಿಗೆ ಥಾಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಳು (ರಕ್ತಧ್ವ. ೦೮೮) : ಕಾಟು ತಂಬಿಗೆ-ಥಾಲಿಗಳನ್ನು ಅಣಿ ಮಾಡಿದಳು (ಪ್ರೇಮುತ. ೩). **ತಾಲಿ₂** : ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳೀ ತಾಲಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅವರ ಮನೆಗೆ ಊಟಕ್ಕೆ ಹೋದಳು

(ನೀತಿಚಂ. XIV, ೭); ಭೋಜನವೆಂದರೆ ಹತ್ತು ವೈಲಿ ಎಗ್ಗಿಲ್ಲದೆ ತಾಲಿ ಒಡಿದು ನಡೆದುಬಿಡುತ್ತಿದ್ದ ದಾಸಾಚಾರ್ಯ (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೧೦); ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ತಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಂಡವನ್ನೂ ತಂದಳು (ಮಲಮ. ೨೨). **ಥಾಳಿ :** "ತಾಲಿ (ತಾಳಿ) – ಸ್ಥಾಲೀ = ಥಾಳಿ, ಪಾತ್ರೆ" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೭).

[<ಪ್ರಾ. ಥಾಲೀ./ಸಂ. ಸ್ಥಾಲೀ]

ಥಾಲೀಪಿಟ್ಟು, ತಾಲೀಪಿಟ್ಟು (ನಾ). ೧. ಅಕ್ಕಿಹಿಟ್ಟು, ಉಪ್ಪು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಕಲಸಿ, ಕೊಳಗದಾಕಾರದ ಅಗಲವಾದ ಬಾಯುಳ್ಳ ತಪ್ಪಲೆಯಲ್ಲಿ ತಟ್ಟಿ, ಬೇಯಿಸಿ ತಯಾರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೊಟ್ಟಿ; ತಪ್ಪಲೆರೊಟ್ಟಿ. ೨. ಹಂಚಿನ ಮೇಲೆ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಬಳಿದು ಜೋಳದ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ತಟ್ಟಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಖಾದ್ಯ :ಅವನಿಗೆ ಥಾಲೀಪಿಟ್ಟು ಬಹಳ ಸೇರುತ್ತದೆ (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೪೨೩); ಅಪ್ಪಗೆ ಬಂದರೆ ಅದ್ಭುತ ಸಿಟ್ಟು ಅವ್ವ ಮಾಡುವಳು ಥಾಲೀಪಿಟ್ಟು (ಕುಹಾರ. ೨೮). **ತಾಲೀಪಿಟ್ಟು :** ೨. ತಾಲೀಪಿಟ್ಟು ... ಅಕ್ಕೀತರಿ ಉಪ್ಪಿಟ್ಟು ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಇರುತ್ತಿತ್ತು (ಮುಯ್ಯಿ. ೧೮). [<ಥಾಲಿ + ಪಿಟ್ಟು]

ಥಾವು 'ತಾವು₂' ನೋ.

ಥಾಳಥಳ್ಯ (ನಾ). ಹೊಳಪು; ಪ್ರಕಾಶ; ಕಾಂತಿ : ವರಮಣಿಗೆ ದೀಧಿತಿಯ ಕುಸುಮೋತ್ಕರಗಳಿಗೆ ಸೌರಭವ ದಿವ್ಯಾಂಬರಗಳಿಗೆ ಮಿಗೆ ಥಾಳಥಳ್ಯ [ಪಾಠಾಂ. ಥಾಳಥಳ್ಯ]ವ ಬರಿಸಲೋಸುಗವೇ . . . ಸಿಂಗರಿಸಿದರು ಚತುರೆಯರು (ಅನಂರಾ. ೧-೨೩-೧೦); ಆ ವಜ್ರಕುಂಡಲಗಳ ಮುಕ್ತಾಹಾರಗಳ ಥಾಳಥಳ್ಯವು (ಸುಗುಗಂ. ೪೯-೨). [<ಥಳಥಳ]

ಥಾಳಿ 'ಥಾಲಿ' ನೋ.

ಥಾಬುಥಟ್ಟು 'ತಾಬುಂತಟ್ಟು' ನೋ.

ಥಿಟ್ಟಗಪಾನ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು (?) : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀಭಟ್ಟಾರಕ ಥಿಟ್ಟಗಪಾನದಾ ತಮ್ಮಡಿಗಳ ಶಿಷ್ಯರ್ ಕಿತ್ತೆಟಿ[3] × ಮುರಾ ನಿಸಿಧಿಗೆ (ಎಕ. II. ೧೯-೧ : ಸು. 700). [?]

ಥಿಯೇಟರು, ಥೇಟರು (ನಾ). ಚಲನಚಿತ್ರ, ನಾಟಕ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಮಂದಿರ : ಥಿಯೇಟರು ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವ ಶಿಪಾಯಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು (ಹೇಮಂತ. ೩೩೫); ಪೋಲೀಸಿನವರ ಮತ್ತು ಥಿಯೇಟರಿನವರ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆಯಿಂದ ಜಗಳ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ (ನಾಡಗೀ. ೩೨). **ಥೇಟರು :** ನಮ್ಮ ಥೇಟರಿನಲ್ಲಿ ಆ ಚಿತ್ರಪಟ ಅಂದೇ ಆರಂಭವಾಗಿತ್ತು (ಪ್ರತಿಸ. ೨).

[← ಇಂ. Theatre]

ಥೂ (ನಾ). ಉಗುಳುವಿಕೆ, ಅವಹೇಳನ ಅಥವಾ ಅಸಹ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಥೂ! ಇಂಥಾ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು ಅವನಿಗೆ ಮನಸ್ಸಾದರೂ ಹೇಗೆ ಬಂತು ? (ರೂಢಿ).

ಥೂಯೆಂಜಲುಗುಳು = ಥೂಯೆನ್ : ಕೈಕೆಯಂ ಪಳಿದು, ಬಯಲಂ ನಿಟ್ಟಿಸಾಕೆಗಂಡವನಂತೆ ಥೂಯೆಂಜಲುಗುಳುತ್ತೆ, ವಿಕಲಮತಿ ದಶರಥಂ ಕಡುಭಯಂಕರನಾದಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೯೪-೪೩೩).

ಥೂಯೆನ್ (ಕ್ರಿ). 'ಥೂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಉಗುಳು : ಎದ್ದನವ ನಂದಂಬುನಿಧಿಯೊಳಗದ್ದ ಗಿರಿ ನೆಗೆವಂತೆ ಬಾಯೊಳಗಿದ್ದ ರಣಧೂಳಿಯನು ಥೂಯೆಂದುಗುಳುತೆಡಬಲಕೆ (ತೊರರಾ. ೬-೨೩-೨೨). [ಥೂ + ಎನ್₁]

ಥೂಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಉಗುಳಂ; ಉಗಿ : "ನಿಷೇವಃ, ನಿಷ್ಠ್ಯೂತಿಃ, ನಿಷ್ಠೀವನಂ, ನಿಷ್ಠೇವನಂ–ಳ ಕೇಕರಿಗೆ, ಉಗುಳುವಿಕೆ ಥೂಕರಿಸುವಿಕೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೧೭); ಇಲ್ಲದ ಕಫ ಗಂಟಲಿಂದ ಕೆರೆದು ಹೊರತೆಗೆದು ಕಿಟಕಿಯಲ್ಲಿ ಥೂಕರಿಸಿದರು (ಮಾಮನ. ೦೯೦). [ಥೂಕರಣ₀ + – ಇಸು₃]

ಥೇಟ್, ತೇಟ್, ತೇಟು, ಥೇಟು (ಗು). ೧. ತದ್ರೂಪವಾದ; ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದ; ಅದೇ ಬಗೆಯ : ಹಳ್ಳಿಶಾಲೆ ಎಂದರೆ ಮಾತ್ರ ಥೇಟ್ ಹಳ್ಳಿಶಾಲೆಯೇ (ರಾಜಹಂ. ೫೩); ಇದರ ನೀರು ಥೇಟ್ ಇಂದ್ರನ ಅಮೃತ ಎಂದು . . . ಬಣ್ಣ ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಮಾತಾಡಿದನು (ಕಂಬಹು. ೩); ಈಗ ಥೇಟ್ ಸಿನೇಮಾನಟ ಉಪಾಕಿರಣಾಳಂತೆ ಕಾಣುತ್ತೀರಿ (ಎಡಹ. ೧೩೮). **ತೇಟ್ :** ೧. ಅದರ ಅಂದ ಚಂದ ಬಣ್ಣಿಸಿ ಫಲವಿಲ್ಲ! ತೇಟ್ ಮದವಾಳಪಕ್ಕಿ! (ಬಾಳಗಿ. ೦). ೨. ಅಪ್ಪಟವಾದ; ಶುದ್ಧವಾದ; ಚೊಕ್ಕ : ನಮ್ಮ ಸಟ್ರಾಜ ಹಟ್ಟೇಲಿ ಕಾಲಿಟ್ಟ ಗಳಿಗೆ, ಅಮುರ್ತಗಳಿಗೆ, ತೇಟ್ ಅಮುರ್ತಗಳಿಗೆ (ಸರ್ವಮಂ. ೯). **ತೇಟು :** ೨. ತೇಟು ಪರಂಗಿಯವನಿಗೆ ಒಂದು ಚೋಟುದ್ದ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾದ ಬಾಲದ ಮೊಟಕು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತೆ (ಕಲಿನ. ೧೩೪). **ಥೇಟು :** ೧. ಥೇಟು ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನೋಕ್ತ ವರ್ಣನೆಯ ಚಿತ್ರಿನಿ (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೧೦); ಬೆಳ್ಳಕ್ಕನ ರೂಪ ಅಂದರೆ ಥೇಟು ರತಿಯ ರೂಪ (ಸರಸ. ೦೭). [← ಮರಾ. ಥೇಟ್; ಹಿಂ. ಥೇಠ್]

ಥೇಟರು 'ಥಿಯೇಟರು' ನೋ.

ಥೇಟು 'ಥೇಟ್' ನೋ.

ಥೇರ, ತೇರ (ನಾ). ೧. [ಜೈನ] ಮುನಿ. 'ಥೇರಕಪ್ಪ' ಪರಾ. **ತೇರ :** ೨. ವಯಸ್ಸಾದವನು; ಹಿರಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿ; ವೃದ್ಧ. ೩. [ಬೌದ್ಧ] ಸಾಧು. 'ತೇರವಾದ' ಪರಾ.

[<ಪಾಲಿ. ಥೇರ./ಪ್ರಾ. ಥೇರ, ಠೇರ, ಥವಿರ./ಮರಾ. ಥೇರ./ಸಂ. ಸ್ಥವಿರ]

ಥೇರಕಪ್ಪ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮುನಿಗಳ ಆಚಾರಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಕಠಿಣ ಸನ್ಯಾಸಜೀವನವೇ ಜಿಣಕಪ್ಪ. ಇಷ್ಟು ಕಠಿಣವಲ್ಲದ ಸನ್ಯಾಸಜೀವನ ಥೇರಕಪ್ಪ (ಕಹಾಅ. ೭೦ ಅಡಿಟಿ).

[<ಪ್ರಾ. ಥೇರಕಪ್ಪ. / ಸಂ. ಸ್ಥವಿರಕಲ್ಪ]

ಥೈ (ನಾ). ಕುಣಿತದ ತಾಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಭರತಾರ್ಣವವು ಆದಿಶಬ್ದಗಳಾದ ತ, ಥೈ, ತೋಂ, ನಾಂಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ (ಭಾರಿದ. ೫೫೩); ತಕ್ಕ ಥೈಯಾ ಥೈಯೆನ್ನೋದೊಂದರ್ಥಕಾಣೆ (ನಾಪದ. ೨೦೮).

ಥೈಥೈ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಲಾಗಾ ಹೊಡೆದನು ಮಂಗಣ್ಣ ಥೈಥೈ ಕುಣಿದನು ನರಿಯಣ್ಣ (ಕಪತು. ೩-೮೪).

ಥೈಲಿ, ತೈಲಿ (ನಾ). ೧. ಚೀಲ; ಸಂಚಿ : ಸೊಂಟದ ಮಡಿಕೆಯಿಂದ ಪುಟ್ಟ ಥೈಲಿ ಹೊರತೆಗೆದು ಒಣಗಿದ ವೀಳ್ಯದೆಲೆಗೆ ಸುಣ್ಣ ಬಳಿದು (ಹೊಸಕ್ಷಿ. ೫೦). ೨. ಹಣ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹಾಕುವ ಚೀಲ; ಹಮ್ಮಿಣಿ : ಹಣದ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಥೈಲಿಗಳ ನಡುವೆ ವಾಸವಾಡಬೇಕಾಯಿತು (ಎಮುಳ. ೬೭); ಅವರು ಬಾಯಿಕಟ್ಟಿದ ಥೈಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಚರ್ಮದ ಬೈಂಡು ಹಾಕಿದ ಲೆಕ್ಕದ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿಯೂ ಹುಡುಕಾಡುತ್ತಾರೆ (ನಿಬಂಧ. II, ೨೦೫); ಇದ್ದ ನಗದು ಜವಾಹಿರಿ ಸಾಗಿದಷ್ಟು ಹಣದ ಥೈಲಿಗಳ ಕಟ್ಟಿಸಿ (ಹೃದರ. ೧೦೪); ಪೋಲಿಯವನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಥೈಲಿ ಕೊಟ್ಟರೆ ಖಾಲಿಯಾಗದೆ? (ಗಾದೆ). **ತೈಲಿ :** (೩). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ಥೈಲೀ, ಥೈಲಾ]

ಥೊಪ್ಪನೆ (ಅ). ಥೊಪ್ ಎಂದು ಸದ್ದಾಗುವಂತೆ : ಥಮ್ಮನೆ, ಥೊಪ್ಪನೆ, ಧಣಮ್ಮನೆ (ಕಮದ. ೨೪ ಪ್ರಯೋ). [ಥೊಪ್₀ + – ಅನೆ₁]

ಥೋಡೆ 'ತೋಡ್ಡೆ₂' ನೋ.

ಥೋರ 'ತೋರ' ನೋ.

ಥೋರಕುಚ 'ತೋರಕುಚ' ನೋ.

*

ದ

ದ$_1$ (ನಾ). ೧. ಕನ್ನಡ ವರ್ಣಮಾಲೆಯ ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರ ; ದಕಾರ. ೨. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ಭಧಸಮದೇಟು ಜದಹಮೆಂಟು" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೪-೧೦).

–ದ$_2$ (ಪ್ರ). ಆ ಸ್ಥಳದವನು, ಅಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಂದು ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ : ದ = ಇರುವ (ಅಲ್ಲಿ, ಇಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಿದ, ಇಲ್ಲಿದ, ಎಲ್ಲಿದ, (ಕೃಬಿಡಿ. ೦೮). 'ಅಲ್ಲಿದ' ಪರಾ.

ದಂ 'ದಮ್ಮು' ನೋ.

ದಂಕಟ್ಟು 'ದಮ್ಮುಗಟ್ಟು' ನೋ.

ದಂಗಟ (ನಾ). (?) : ಕಱಿಯ ಕಬ್ಬಿಲ ಬಂದು ಉಱಿಯ ಮೆಟ್ಟಿ ನೋಡಿ ಕಾಣದೆ ಮರಳಿ ಜಾಲವ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಹಾಗ ದಂಗಟನ ಪುಣಜೆಯರು ಹೊಂಗಱಿಯ ಬಿಲ್ಲುಕೋಲನೊಂದು ಕೈಯಲಿ ಒಡಿದು . . . ಅಂಗಯ್ಯೊಳಗೊಂದು ಹಱಿದ ತಲೆ ಮೂಡಲು ದಂಗಟನ ಹೊತ್ತು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಿರಲು ಸಿಂಗಾರ ಸಮಯವಾಯಿತ್ತು (ಕನ್ನಪ. ಕ. ೧೪೬-೬೩೨). [?]

ದಂಗಾಗು, ಡಂಗಾಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬೆರಗಾಗು ; ಸೋಜಿಗಗೊಳ್ಳು : ವಿಸ್ಮಿತವಾಗು : ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸರಸ್ವತಿಯರಿಬ್ಬರ ಕೃಪಾದೃಷ್ಟಿಗೂ ಪಾತ್ರರಾದ ಬಾಬೂರಾಯರನ್ನು ಕಂಡರೆ ಜನ ದಂಗಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು (ರತ್ನಗೋ. ೪): ಅವನ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ನೆಕ್ಲುದೋವ್ ದಂಗಾಗಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೫೧೮). ೨. ಗಾಬರಿಗೊಳ್ಳು ; ಹೆದರು ; ಅಂಜು : ತನ್ನ ಮಗನ ಬಾಯಿಂದಲೆ ಆ ಮಾತು ಬಂತೆ ? ಎಂದು ವೆಂಕಮ್ಮ ದಂಗಾಗಿ ಹೋದರು (ಶದ್ಮಸ. ೧೦೪) : ಅಳಿಯನ ಮನೆಯವರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ವಿಜಯಳ ತಾಯಿ ದಂಗಾದರು (ದೂರಸ. ೧೪೬). ೩. ಪರವಶವಾಗು ; ಮೈಮರೆ : ಭಜನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ದಂಗಾಗಿದ್ದ ಅವರಾರಿಗೂ ಕೇಳಿಸಿದಂತಿರಲಿಲ್ಲ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೫೬೩). **ಡಂಗಾಗು** : ೧. ಬಹಳ ಚನ್ನಾಗಿ ಹಾಡಿದಳಮ್ಮ. ಸೇರಿದವರೆಲ್ಲರೂ ಡಂಗಾಗಿ ಹೋದರು (ಮಧುಸಂ. ೯).
[ದಂಗು + ಆಗು$_1$]

ದಂಗಾಮಸ್ತಿ (ನಾ). ದಾಂಡಿಗತನ ; ಆಕ್ರಮಣಶೀಲತೆ ; ಜಬರದಸ್ತಿ : ಮರಿಸ್ವಾಮಿಯೂ ಅವನ ಪರವಾಗಿ ಗುರುಶಾಂತಪ್ಪನೂ ದಂಗಾಮಸ್ತಿ ಮಾಡಿದರೆ ಅದನ್ನು ಖರೇಸೆಟ್ಟಿ, ಜಡಿಯಪ್ಪ, ಇಬ್ಬರೂ ನೋಡಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಜರತಾ. ೧೧೭). [←ಮರಾ. ಧಿಂಗಾಮಸ್ತೀ]

ದಂಗು, ಡಂಗು (ನಾ). ೧. ಬೆರಗು; ಸೋಜಿಗ; ವಿಸ್ಮಯ. ೨. ಹೆದರಿಕೆ; ಭಯ; ಗಾಬರಿ. ೩. ಪರವಶತೆ; ತನ್ಮಯತ್ವ : ರಂಗೊಂದು ದಂಗೊಂದು ಗುಂಗೊಂದು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹತ್ತಾಗಿ ಜತ್ತಾಗಿ ಸುಳಿಧಾಂಗ (ಸಖೀಗೀ. ೫೨-೩). 'ದಂಗಾಗು' ಪರಾ. **ಡಂಗು**: ೧ 'ಡಂಗಾಗು' ಪರಾ.
[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಂಗ್]

ದಂಗುಬಡಿ (ಕ್ರಿ). ಬೆರಗಾಗು ; ಆಶ್ಚರ್ಯಪಡು : ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಂದು ಹೆಮ್ಮೆಪಡುತ್ತಿದ್ದ ನಾನು ಅಂದಿನವರ ಒಳಚರಂಡಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ದಂಗುಬಡಿದೆ (ಅನಾಮಿ. ೪೦) ; ಭಾರತಿ ಕೇಳಿ ದಂಗುಬಡಿದಳು (ಭಾರತಿ. ೭೮) ; ಒಮ್ಮೆಲೇ ದಂಗುಬಡಿದುಹೋದರು (ಕಂದುಟ. ೭೨). [ದಂಗು + ಬಡಿ$_1$]

ದಂಗುಬಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ಚಕಿತಗೊಳಿಸು: ಧೈರ್ಯ ಹೇಳುವ ಕೆಲರು ದಿಕ್ಕುಗೆಡಿಸುವ ಕೆಲರು ದಂಗುಬಡಿಸುವ ದಂಭದವರು ಕೆಲರು (ನನಲ್ಲ. ೮-೧೨). ೨. ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸು : ಜನರು ತೋರಿಸಿದ ಉತ್ಸಾಹ ಹಾಗೂ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದ ಸಂಘಟನಾಕ್ರಮಗಳು ಸರಕಾರವನ್ನು ಒಮ್ಮೆಲೇ ದಂಗುಬಡಿಸಿದುವು (ಕಾಳಪ. ೩೫).
[ದಂಗುಬಡು + –ಇಸು$_3$]

ದಂಗುಬಡು (ಕ್ರಿ). ಬೆರಗಾಗು ; ದಂಗಾಗು : ಆ ಕೂಡಲೆ ನಾವು ಇದರ ಬೀಗ ತೆಗೆದು ನೋಡಿ ದಂಗುಬಟ್ಟೆವು (ಅಂಬಿಕ. ೨೨).
[ದಂಗು + ಪಡು$_1$]

ದಂಗುವಡೆ (ಕ್ರಿ). = ದಂಗುಬಡು : ದಂಗುವಡೆದವರಂತೆ ನಿಂತು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ಸುಮತಿದೇವಿ ಥಟ್ಟನೆ ಕಟ್ಟೆಯಿಳಿದು ಬಂದು ತಾನೂ ಜಂಗಮನ ಪಾದಕ್ಕೆರಗಿದಳು (ಗಿರಿಪ. ೦೬); ಕ್ಷಣಮಾತ್ರ ದಂಗುವಡೆದಂತಾಗಿ . . . ಎಚ್ಚರ ಬಂದು (ಅಶ್ವಮೇ. ೩೮). [ದಂಗು + ಪಡೆ$_1$]

ದಂಗೆ (ನಾ). (ಸರಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ) ವಿರೋಧವಾಗಿ ಏಳುವ ಬಂಡಾಯ ; ಪ್ರತಿಭಟನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜನ ಸಮುದಾಯ ಸೇರಿ ಕೋಲಾಹಲ ಮಾಡುವುದು ; ಕಾಟಕಾಯಿ : ಶಿಪಾಯಿಗಳ ದೊಡ್ಡ ದಂಗೆಯಾದ ಬಳಿಕ ಆಗ್ರಾಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಲಹಾಬಾದ್ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು (ಭೂಗೋಳ. ೫೩) ; ವೀರನರಸಿಂಹ ರಾಯನು ಈ ದಂಗೆಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಿ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡ ಬೇಕಾಯಿತು (ಕೃದೇಪ. ೬). [← ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಂಗಾ]

ದಂಗೆಕೋರ (ನಾ). ದಂಗೆ ಏಳುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿರುವವನು ; ಎದುರುಬೀಳುವವನು : ಬಂಡಾಯಗಾರ : ಕ್ರಾಂತಿಕಾರ : ಅವರೆಲ್ಲರೂ ದಂಗೆಕೋರರು ಮತ್ತು ಮೂರ್ಖರು (ಭಾಗ್ಯಶಿ. ೪೭) ; ವಂಗೆಕೋರನಿಗೂ ಮೈತ್ರಿ ಎಂದರೇನು ? (ದಾಲಿ. ೧೧೧) ; ದರೋಡೆ ಕಾರರ ಮತ್ತು ದಂಗೆಕೋರರ ಉಪದ್ರವವಿದ್ದಿತು (ಝಾರಾಹಿ. ೭೭).
[ದಂಗೆ + –ಕೋರ$_3$]

ದಂಗೆಗಾರ (ನಾ). = ದಂಗೆಕೋರ : ಯಾರನ್ನು ಬಿಡಲಿ ? ಯೆಹೂದ್ಯರ ಅರಸನೆಂಬ ಈ ಯೇಸುವನ್ನೊ? ಅಥವಾ ದಂಗೆಗಾರನಾದ ಬರಬ್ಬನನ್ನೊ (ಗೊಲ್ಗೊಥಾ. VII, ಮುನ್ನುಡಿ). [ದಂಗೆ + –ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ದಂಗೆಯೇಳು (ಕ್ರಿ). (ಸರಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ) ತಿರುಗಿಬೀಳು ; ಬಂಡಾಯಹೂಡು: ಸಾಗರದ ಸೇನೆಯು ದಂಗೆಯೆದ್ದು ಸಾಗರವನ್ನು ಲೂಟಮಾಡಿತು (ಝಾರಾಹಿ. ೩೦೨) ; ದಂಗೆಯೆದ್ದ ಪ್ರಜಾವರ್ಗದವರಿಗೇ ಜಯವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಬಲ್ಮೆಯೂ ತಮ್ಮ ಹಕ್ಕುಗಳೂ ಎಷ್ಟೆಂಬುದು ಜನತೆಗೆ ಮನದಟ್ಟಾಯಿತು (ಕ್ರಿಯಾಶಿ. ೩೯).
[ದಂಗೆ + ಏಳು$_1$ (< ಏೞ್$_1$)]

ದಂಟಿ (ನಾ). ಹಾದರಗಿತ್ತಿ ; ಸೂಳೆ : ಒಂಟಿ ಮಾರಿ ತಂಟಿ ತೀರಿಸಿದರೂ ದಂಟಿ ಕೋಲ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). [?]

ದಂಟು (ನಾ). ೧. ಜೋಳ, ಬಿದಿರು ಮೊದಲಾದ ಸಸ್ಯಗಳ ನಾಳ,–ಕಾವು,–ಕಾಂಡ : ಅವರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಜೋಳದ ದಂಟೋ ಅಥವಾ ಒಂದೊಂದು ಬಿದಿರುಕೋಲೋ ಇರುತ್ತೆ (ನಾಡಿಗೇ. ೫೫). ೨. ನಿಸ್ಸತ್ವವಾದ ಕಡ್ಡಿ : ತಾವರೆ, ನೈದಿಲೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ

(ಕೋಮಲವಾದ) ನಾಳ: ಕಟ್ಟದ ಪಟ್ಟಮೆ ಸರವಿಗೆ ನೆಟ್ಟನೆ ದೊರೆ ಒಡಿದ ಬಲ್ಲೆ ದಂಟಂಗೆಣೆ ಕಣ್ಗೆಟ್ಟ ಮುದುಪಂಗೆ ಪಗೆವರ ನಿಟ್ಟೆಲ್ವಂ ಮುಱಿವೊಡೆನಗೆ ಪಟ್ಟಂಗಟ್ಟಾ (ಹಂಶಭಾ. ೧೦-೧೭); ದಂಟನೂದುವಂಗೆ ಕೊಟಲ್ ದೊರೆಕೊಂಡುದೆಂಬಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೩೮೩); ಮರಕತ ಮಯವಾದ ದಂಟುಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ವಿಕಸಿತಗಳಾದ ಸುವರ್ಣಕಮಲಗಳು (ಶ್ವಾಸ. ೫); ದಂಟು ಮುರಿದರೆ ಕಂಠವಾದೀತೆ? (ಗಾದೆ). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತರಕಾರಿ ಸೊಪ್ಪು; ಹುಳಿ, ಪಲ್ಯ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನ ಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೊಪ್ಪು; ರಾಜಕೀರೆ (ಉಕ): ದಂಟಿನ ಸೊಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಬಿಳುಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣಗಳಿರುವ ಎರಡು ವಿಧ ಗಳಿವೆ (ತರಬಿ.೧೭). ೪. (ಕರಾ) ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗೆ ಉಪನಯನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಸುವ ಮುತ್ತುಗದ ಕೋಲು ಮತ್ತು ಹಾಗೆ ಹಿಡಿಸುವ ಆಸವಾರಂಭ. [ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತಣ್ಟು; ತುಳು. ತೆಲು. ದಂಟು; ಕುಇ. ಡಂಡಿ./ಸಂ. ತಂಡಕ, ದಂಡಕ]

ದಂಟುಬೇರು (ನಾ). ಕಬ್ಬು, ಜೋಳ ಮೊದಲಾದ ಸಸ್ಯಗಳ ಕಾಂಡ ದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಬೇರು; ಮರಿಬೇರು: ಕೇದಿಗೆ, ಕಾಂಡ್ಲಮರ . . . . ಮುಂತಾದ ಗಿಡಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಂಡದಿಂದ ಅನೇಕ ದಂಟುಬೇರುಗಳು ಹೊರಡುತ್ತವೆ (ಸಸ್ಯಶಾ. ೧೫). [ದಂಟು + ಬೇರು (< ಬೇರ್)]

ದಂಟುಸೊಪ್ಪು (ನಾ). = ದಂಟು ೩: ಹರಿವೇಸೊಪ್ಪು, ದಂಟುಸೊಪ್ಪು, ಚಿಲ್ಕರಿವೇಸೊಪ್ಪು (ವ್ಯಾಕಿಗಿ. ೬-೯೨). [ದಂಟು + ಸೊಪ್ಪು₂]

ದಂಟೂರ್ತ (ನಾ). ಉಪನಯನದ ನಾಲ್ಕನೇ ದಿನದ ಸಮಾರಂಭ. 'ದಂಟು' ಪರಾ. [ದಂಟು + <ಮುಹೂರ್ತ]

ದಂಟೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ಕೋಲು; ದಂಡ: ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಉದ್ದ ದಂಟೆ ಯೊಂದನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಇರಿಸಿದ್ದನು (ನಿಷ್ಕಾಮ. ೬೦); ಜಾರಪ್ಪನು . . . ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ದಂಟೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಬೇಗಬೇಗ ಬರಹತ್ತಿದನು (ಶರಾವ. ೬೧). [← ತುಳು. ದಂಟೆ]

ದಂಡ (ನಾ). ೧. ನೇರವಾದ ಕೋಲು; ದೊಣ್ಣೆ; ಬಡಿಗೆ: "ದಂಡಮೆನಲು ದಡಿ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೧-೩೦); ದಂಡಿತವೈರಿ ವೈರಿಬಲಲೋಹಿತಬಂಧುರ ದಂಡವಿಾ ಭುಜಾದಂಡಂ (ಗದಾಯು. ೧-೭೩). 'ಕೇತುದಂಡ' ಪರಾ. ೨. ಕಡೆಗೋಲು; ಮಂತು. ೩. ಭೇರಿ, ನಗಾರಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೊಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೋಲು; ಕುಡುಹು: "ಕಡೆವ ಕೋಲೊಳು ಹಱೆಯ ಕುಡುಹಿನೊಳು ದಂಡಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೩-೬೦). ೪. ತಕ್ಕಡಿಯ ದಿಂಡು,-ಕೋಲು. 'ತುಲಾದಂಡ' ಪರಾ. ೫. ದೋಣಿ, ಹರಿಗೋಲುಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೋಲು,-ಹುಟ್ಟು. ೬. ನಾಲ್ಕು ಮೊಳದ ಒಂದು ಅಳತೆ: "ಎರಡು ಮೊಟನಾಗಲಾ ನಾಭಿಗೋಲೆಂದೆನಿಕ್ಕುಂ ಎರಟುನ್ನಾಭಿಗೋಲಾಗೆ ದಂಡಮೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೭-೧೧); ಚತುರ್ಹಸ್ತೋ-ಆ ಹಸ್ತಂಗಳು ನಾಲ್ಕಾದಡೆ, ದಂಡಃ-ಒಂದು ದಂಡವು, ಭವೇತ್-ಅಕ್ಕುಂ (ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ. ೬-೨); ಹಸ್ತಂ ನಾಲ್ಕಱೊಳೊಂದು ದಂಡವೆನಿಕುಂ (ವ್ಯವಹಾ. ಅನುಬಂಧ. ೨-೫೦). ೭. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಮುತ್ತುಗ, ಬಿದಿರು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕೋಲು: ಸುಬ್ಬಣ್ಣಶಕ್ಕ ಕಾವಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಕೈಯಲ್ಲೊಂದು ದಂಡ ವನ್ನೂ ಕಮಂಡಲವನ್ನೂ ಹಿಡಿದು ಬದರಿಕಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ನಡೆದ (ಹೊಸಕ್ಷ. ೨೫೩). ೮. (ರಾಜ, ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮರಕ್ಷಕರು ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳುವ) ಅಧಿಕಾರಸೂಚಕವಾದ ಬೆಳ್ಳಿ, ಚಿನ್ನ ಮೊದಲಾದುವು ಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕೋಲು; ಅಧಿಕಾರದಂಡ: ನರಪತಿಯ ದಂಡ ಲೌಕಿಕ ವಿಭವಲಾಂಛನವು (ಕಲಾಪು. ೩೩-೨). ೯. ನಾಳ; ಕಾಂಡ; ದಂಟು: "ಅಬ್ಜನಾಳಂ ದಂಡಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೫-೨೧). ೧೦. ಸ್ತಂಭ; ಕಂಬ: ದಂಡಮೆಂಬುದು ಧ್ವಜದೊಳಗಲ್ಲದಕ್ಕಟಾ ದೇಶದೊಳಗಿಲ್ಲ (ಅಂಜಿತ. ೬-೨೩). ೧೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೇನಾವ್ಯೂಹ: ಕೋಲಿನಂತೆ ಸಾಲಾಗಿ ಸೈನ್ಯ ವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು. ೧೨. ಬೆಲ್ಲ; ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದಂಡಾಕಾರ ವಾಗಿರುವ ಬೆಲ್ಲ. ೧೩. ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯ; ಲಿಂಗ; ಶಿಶ್ನ: ಸಣ್ಣವರ ಮೂತ್ರದಿಂದರೆದು ದಂಡ ಪರಿಯಂತ ತೊಡೆದು ಕಾಸಲು ಆ ಕ್ಷಣವೇ ಮೂತ್ರ ಬಿಡುವುದು (ಸಕವೈ. ೬೭೫). ೧೪. ಶಿಕ್ಷೆ; ದಂಡನೆ: ತನುವಂ ಬಡವಮಾಡಿ ಕಾಡಿ ದಂಡಿಸಿದವನಂಗಜನ್ಮನ ಕವರ್ತೆಯ ದಂಡದ ಪಾಂಗಿದೆಂತುಟೋ (ಹಂಶಭಾ. ೫-೧೩). ೧೫. ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಉಪಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿ ಹತೋಟಿಗೆ ತರುವಿಕೆ; ಹೊಡೆದು ಬಡಿದು ಅಧೀನಕ್ಕೆ ತರುವಿಕೆ. ☞ ಸಾಮ, ದಾನ, ಭೇದ, ದಂಡ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಉಪಾಯಗಳಿವೆ: "ಶಿಕ್ಷಿಸಲೊಡಂಬಟ್ಟೊಡದು ದಂಡಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೯-೬); ಜಗಳದ ಬಗೆ ತಾಂ ದಂಡಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೨-೧೨೦). ೧೬. ತಪ್ಪಿತಸ್ಥರಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಜುಲ್ಮಾನೆ; ಶಿಕ್ಷೆಯ ಹಣ: "ಶಿಕ್ಷೆಯೊಳು ದಂಡಮೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೨-೧೭); ದಂಡಕ್ಕಂಜ ಜಂಗಮಕ್ಕೆ ಇಕ್ಕುವ . . . ನಾಟಕರಿಗೇಕೋ ಸದ್ಭಕ್ತಿ (ಚೋಳಿಮಾ. ೬೮-೧೧೩); ಫಲವತ್ತಿಲ್ಲದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭು ದಂಡಕ್ಕಾಸೆಗೆಯ್ವಲ್ಲಿ . . . ಸಲೆ ಬಲ್ಲರ್ ನಿಲೆ ಸಲ್ಲದೈ (ಸೋಮೇಶ. ೧೫); ದಾನಗೆಯ್ಯೆನಲು ಕನಲುವರು ದಂಡವನು ಮೌನ ದೀಯುವರು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೭೦); ಪಂಚಾಯ್ತರು ಆಚಾರಿಗೆ ಇನ್ನೂರು ರೂಪಾಯಿ ದಂಡ ಹಾಕಿದರು (ನನ್ನೂರು. ೧೮೭); ಮಾಡಿದ ಸೇವೆ ದಂಡಕ್ಕೆ ಸಾಲದು (ಗಾದೆ). ೧೭. ಪಡೆ; ದಂಡು; ಸೈನ್ಯ: "ನೃಪಸೇನೆಯೊಳಂ ದಂಡಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೩೮-೦೨೦); "ಪಡೆಯೊಳು ಶಿಕ್ಷೆಯೊಳು ದಂಡ ಮೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೨-೧೭). ೧೮. ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದುದು; ನಿರರ್ಥಕ; ವ್ಯರ್ಥ: ದಂಡವದನುಳಿವ ನುಡಿ (ಮಂಕುಳ. ೪೯); ಕಾಲ ದಂಡ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ (ಮುನಿಪೂ. ೧೧೯); ದಂಡದ ಕೂಳಿಗೆ ಬಿದ್ದ ನಿನಗೂ ನಾಲಿಗೆ ಬಂತೆ? (ಹೊಸಕ್ಷ. ೩೧); ಪತ್ರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಕಾಸುಹಾಕುವುದು ದಂಡ ಎಂದರು (ಕಾಯಕ. ೪೯); ಕಳ್ಳ ಹೊಕ್ಕ ಮನೆಗೆ ಎಣ್ಣೆ ದಂಡ (ಗಾದೆ). ೧೯. ಅಲ್ಲದ ಕೆಲಸ; ಸಲ್ಲದ ಕೆಲಸ; ಅಪಕೃತ್ಯ. ೨೦. ಯಮ. ೨೧. ಶಿವ. ೨೨. ಗರ್ವ. ೨೩. ಸೂರ್ಯನ ಮೂವರು ಸೇವಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ: "ಮಾಠರಃ, ಪಿಂಗಳಃ, ದಂಡಃ, ಚಂಡಾಂಶೋಃ, ಸೂರ್ಯನ ಪಾರಿಪಾರ್ಶ್ವಕಾಃ,-ಪಾರ್ಶ್ವದೊಳಗಿರುವ ಅಂಗದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೨). ೨೪.=ದಂಡಿ₃ ೧೦: ದಿನಾಲು ತಪ್ಪದೆ ಏನಿಲ್ಲೆಂದರೂ ೨೫ 'ದಂಡ', ಮತ್ತು ೫೦ 'ಉಟಾಬಸ' . . . ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ತಕ್ಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೇ ಬೇಕು (ಬ್ರಹ್ಮಚ. ೧೯೯). "ಅಪಕೃತ್ಯಂ ಪಾದ್ಯಕೋಣಂಗುಡಂ ಅಪಮಾನಂ ಪಡೆಯಂತಕಂ ಮದನಶಿಕ್ಷೋಪಾಯ ದಂಡಾಹ್ವಯಂ" (ನಾನಾರ. ೧೨೮). ೨೫. [ಜ್ಯೋತಿ] ತುಲಾರಾಶಿ: ಸಾರಸ ಸಖತನಯಂ ದಂಡದೊಳ್ ರೋಹಿಣೀನಂದನನಂತಾ ದ್ವಂದ್ವದೊಳ್ವಿಶ್ರುತಮೆನೆ ಧಿಷಣಂ ಕರ್ಕಿಯೊಳ್ಸಂತ ಮಿಂತಿರ್ಪಿನಮುತ್ಕೃಷ್ಟಪಹದಿಂದಂ ಗುರುವಿನುದಯದೊಳ್ ಪುತ್ರನಂ ಪೆತ್ತಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೨೬). ೨೬. ಜನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳೂ ಲಗ್ನದಿಂದ ಹತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಮುಂದೆ ಲಗ್ನಭಾವಪೂರ್ತ ಎಡೆ ಬಿಡದ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರೆ ಒದಗುವ ಯೋಗ: ಕರ್ಮದಿಂದುದಯಗೃಹಂಬರಂ ಗ್ರಹಮನಂತರವೊಂದಿರೆ ದಂಡಸಂಜ್ಞಿಕಂ (ಜಾತತಿ. ೧೩-೭). 'ದಂಡಜ' ಪರಾ. ೨೭. [ಜೈನ] ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಕು, ಕಾಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಹಿಂಸೆಗಳು. 'ದಂಡತ್ರಯ' ಪರಾ.

ದಂಡ ಕೊಡು = ಜುಲ್ಮಾನೆಯನ್ನು ತೆರು; ಶಿಕ್ಷೆಯ ಹಣವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸು: ಇಪ್ಪತ್ತೈದುರೂಪಾಯಿ ದಂಡ ಕೊಟ್ಟು ಬಂದ (ಕೂಶಿ). [ಸಂ.]

ದಂಡಂಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆ; ದಂಡನೆಗೊಳಗಾಗು; ಏಟುತಿನ್ನು: ಮತ್ತಂ ದುರ್ಗಂಧಕ್ಕಿರಲಾಜದ ಲೆಂಕರ್ ದಂಡಂಗೊಂಡ ರಂತೆ ಶಂಕಿಸುತ್ತುಂ ಪೆಱಪಿಂಗೆ . . . ತನ್ನೊಳಿಂತೆಂದರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೧೩೯). ೨. ತಪ್ಪುಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆ; ದಂಡವನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳು; ಜುಲ್ಮಾನೆಯನ್ನು ವಸೂಲುಮಾಡು: ಅದನೆ ಪಿಡಿಯಟ್ಟು ವಿಡಿದುಂಟುಮಾಡಿ ದಂಡಂಗೊಂಡು (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೮೪ ವ); ತಸ್ಕರರಂ ಬಾರಿಸಿ ಕಪ್ಪರಂ ಕೆಡಿಸಿ ದಂಡಂಗೊಂಡು . . . ಪಾಲಿಪುದು ಧಾತ್ರೀಚಕ್ರಮಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೮೪). [ದಂಡ + ಕೊಳ್$_1$]

ದಂಡಂದೆಱು, ದಂಡತೆರು (ಕ್ರಿ). ದಂಡವನ್ನು ಕೊಡು; ಜುಲ್ಮಾನೆ ಯನ್ನು ತೆರು: ಮಿಂಡರ್ ದಂಡಂದೆತ್ತೂಕ್ಕೊಲಿಗನಂತೆರ್ದಗಿಡೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೬೯). **ದಂಡತೆರು**: ಆ ದಿನ ಹನ್ನೆರಡುಗಂಟೆಯೊಳಗಾಗಿ ವಾವಸ್ಸು ಕೊಡದಿದ್ದರ ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿ ದಂಡತರಬೇಕಾಗಿತ್ತು (ಅಲಹೊ. ೮೩).
[ದಂಡ + ತೆಱು$_1$]

ದಂಡಕ$_1$ (ನಾ). ೧. ನೆಟ್ಟನೆಯ ಕೋಲು; ಗಳು: "ಗಟಿ ದಂಡಕಂ ಸ್ತಂಭಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೫-೨೬). ೨. ನರ್ಮದಾ ಮತ್ತು ಗೋದಾವರಿ ನದಿಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ; ರಾಮಾಯಣ ದಲ್ಲಿ ದಂಡಕಾರಣ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಸ್ಥಳ. ೩. [ಛಂದ] ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಒಂದು ವೃತ್ತ: "ಮುಟ್ಟಿ ಬಹುಪದದ ನುಡಿ ದಂಡಕ ಮೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೬-೨); ಉಕ್ತೆ ಅತ್ಯುಕ್ತೆ . . . ಉತ್ಕೃತಿ ಎಂದಿಪ್ಪ ತ್ತಾಱು ಛಂದಂಗಳಕ್ಕುಂ ಆವಱಿಂ ಪೊಱಗೆ ಮಾಲಾವೃತ್ತ ದಂಡಕಂಗಳ್ ಮಾತ್ರಾನಿಯಮಸ್ಕಂಧಕಾದಿ ಜಾತಿಗಳೆಂಬಿವಕ್ಕು (ಛಂದೋಂಬು.೧-೯೬ ವ). ೪. ನಿಯಮಿತವಾದ ಗಣಗಳಿರುವ ಗದ್ಯ: ನಿಯತವಾದ ಗಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪಾದವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದೆ ದಂಡಾಕಾರವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದರಚನಾವಿಶೇಷವು ದಂಡಕವೆನಿಸುವುದು (ಕೈಪಿಡಿ. ೧೦೦). [ಸಂ.]

ದಂಡಕ$_2$ (ನಾ). ನಿಯಮ; ಪದ್ಧತಿ; "ವಿಧಿ, ವಾಡಿಕೆ" (ಚಿತ್ರಪಾ.ಕೋಶ); ಸೀಮೆ ಇಷ್ಟು ಲಕ್ಷದ್ದೆಂದು ಲೆಕ್ಕ ಬರೆಯಲು ದಂಡಕವಿಲ್ಲ (ಚಿತ್ರಪಾ. ೬೪); ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಿಪಾಯಿ ಜನರು ಇನಾಂ, ಏಕನಾಮು ಮೊದಲಾದ್ದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ದಂಡಕವಿಲ್ಲ (ಚಿತ್ರಪಾ. ೯೩). [←ಮರಾ. ದಂಡಕ]

ದಂಡಕಾಂತ (ನಾ). ದಂಡಾಕಾರವಾದ ಅಯಸ್ಕಾಂತ: ಈ ಬಲರೇಖೆ ಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಉದ್ದವಾದ ದಂಡಕಾಂತದ (Bar-Magnet) ಬಲರೇಖೆಗಳಂತೆಯೇ ಇರುವುವು (ಭೌತವಿ. ೩೩೫).
[ದಂಡ + ಕಾಂತ$_2$]

ದಂಡಕಾರಣ್ಯ (ನಾ). = ದಂಡಕ$_1$ ೨: ಅದು ಮದವಿಹ್ವಲಿತನಾಗಿ ... ದಂಡಕಾರಣ್ಯಮಪ್ಪಡವಿಯ ನಡುವೆ . . . ಪರಿಯೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೧೦-೧೬); ಅಂತು ತಳರ್ದು ಜಲಧಿಯಂ ದಾಂಟಿ ದಂಡಕಾರಣ್ಯಮನೆಯ್ದೆ ವಂದು (ಕಂಠಾಪೂ. ೧೫-೨೩ ವ); ಒಲಿದು ಹೊಕ್ಕರು ದಂಡಕಾರಣ್ಯವನು ಹರುಷ ದಲಿ (ತೊರರಾ. ೩-೧-೧೨). [ದಂಡಕ$_1$ + ಅರಣ್ಯ]

ದಂಡಕೋಲು (ನಾ). ವಟು, ಸಂನ್ಯಾಸಿ ಮೊದಲಾದವರು ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳುವ ಕೋಲು; ದಂಡ: ದಂಡಕೋಲಿನ ತುದಿಗೆ ಹಿಂಡುಕೌಪವ ಕಟ್ಟಿ ಮುಂಡೆಯರ ಕಂಡು ಮಿಡುಕುವ ಯೋಗಿಯ ಮಂಡೆ ಬೋಳೇಕೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೫೪೮); ಒಂದು ದಿನ ಒಬ್ಬ ಸಿದ್ಧನು . . . ಕೈಯಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ದಂಡಕೋಲ ಹಿಡಿದು, ರಾಯನೆದುರಿಗೆ ಬಂದು ಇಂತೆಂದನು (ಬತ್ತೀಸ. ೫೩)
[ದಂಡ + ಕೋಲು$_1$ (<ಕೋಲ್$_1$)]

ದಂಡಖಂಡ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ಕೋಲು; ಮೋಟುಂದೊಣ್ಣೆ: ಪಕ್ಷಿಪಕ್ಷಚಂಚು ಚರಣಾಭಿಘಾತದೊಳಂ ಶಿಶುಜನಾನುಪಾತದಂಡಖಂಡಾಘಾತದೊಳು ಮುದಿರ್ದು ನೆಲದೊಳ್ ಬಿರ್ದ ನೇಱಿಲ ಪಣ್ಗಳಂ ... ಸಾರ್ಚಿಕೊಟ್ಟು (ಸುಕುಮಾ. ೪-೬೩ವ). [ದಂಡ + ಖಂಡ]

ದಂಡಜ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ದಂಡವೆಂಬ ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು: ವಿಯುತಪ್ರಿಯಬಂಧು ದಂಡಜಂ (ಜಾತಕ. ೧೩-೧೮). [ಸಂ.]

ದಂಡಣೆ (ನಾ). ೧. ಶಿಕ್ಷೆ: ಮೂವತ್ತೆರಡು ಘೋರವಪ್ಪ ದಂಡಣೆಗಳಿಂದಂ ಕಳ್ಳನಂ ದಂಡಿಸಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೨೪-೨೬); ದೊಡ್ಡಚಾಮಪ್ಪ; - (ಮೆಲ್ಲಗೆ ಯಿಂದ) ದಣ್ಣಣೆಯಲ್ಲವಪ್ಪೆ? (ಬಟ್ಟಲು. ೨೦-೨೮). ೨. ಯಾತನೆ; ಹಿಂಸೆ: "ಯಾತನಾ, ಕಾರಣಾ - ಈ ೨ ದಂಡಣೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೩-೪); "ಆ ಯಾತನಂ ಕಾರಣಂ ದಂಡಣೆ(ನೆ)ಯೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೬-೧).
[<ಸಂ. ದಂಡನ./ಪ್ರಾ. ದಂಡಣ]

ದಂಡತೆರು 'ದಂಡಂದೆಱು' ನೋ.

ದಂಡತೋರಣಕ (ನಾ). ನೀರು ಸೇದುವ ಮರದ ರಾಟೆಯ ಅರೆಕಾಲು ಗಳ ಸಾಲು: ಮಲಯಜವಾರಿಯಿಂ ಕುಳಿರ್ವ ಬಾವಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೃಣಾಳ ದಂಡಮಂಡಲಿಗಳ ದಂಡತೋರಣಕದಿಂ . . . ಸಮೆದಾಡುವ ಊಟಳಂ ಗಳಂ (ಕಾದಂಬ. ೨೦೫). [ದಂಡ + ತೋರಣಕ$_0$]

ದಂಡತ್ರಯ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಕೋಲುಗಳು. ೨. [ಜೈನ] ಮಾನಸಿಕ, ವಾಚಿಕ ಮತ್ತು ಶಾರೀರಕವಾದ ಮೂರು ಬಗೆಯ ದೋಷಗಳು: ಮನೋದಂಡ ವಾಗ್ದಂಡ ಕಾಯದಂಡವೆಂಬ ದಂಡತ್ರಯಮುಮಂ ಪರಿ ಹರಿಸುತ್ತುಂ (ಅಜಿಪು. ೭-೮ ವ); ನಿರ್ಜಿತದಂಡತ್ರಯಂ . . . ಘಾತಿಸ ಲೊರ್ಚಿದಂ ಘಾತಿಗಳಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೪-೧೩). P ರಾಗ, ದ್ವೇಷ, ಮೋಹ ಎಂಬ ಮೂರು ಮನೋದಂಡಗಳು. ಅನೃತ, ಉಪಘಾತ, ಪೈಶುನ್ಯ, ಪರುಷ, ಅಭಿಶಂಸನ, ಪರಿತಾಪ, ಹಿಂಸನ ಎಂಬ ಏಳು ವಾಗ್ದಂಡಗಳು. ಪ್ರಾಣಿವಧ, ಚೌರ್ಯ, ಮೈಥುನ, ಪರಿಗ್ರಹ, ಆರಂಭ, ತಾಡನ, ಉಗ್ರವೇಷ - ಇವು ಏಳು ಕಾಯದಂಡಗಳು.
[ದಂಡ + ತ್ರಯ]

ದಂಡದಾಯ (ನಾ). = ದಂಡಾಯ: ತಳಸಾಂಗೆ ಕಾಣಿಕೆ ಕವಣಾಯ ದಣ್ಡ ದಾಯುವಿನ್ನಿನಿತುವುಂ ... ಕೊಟ್ಟರ್ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೦೬೩-೦೯; 1106).
[ದಂಡ + ದಾಯ$_2$]

ದಂಡದೋಸ (ನಾ). = ದಂಡ ೧೬: ಕೋಗಟಿಯ ಚತುರಾಘಾಟ್ಟ ದೊಳ್ಗಾದ ಮಣ್ಣ ನೀರ ಸಾಮ್ಯಕ್ಕಂ ದಣ್ಡದೋಸವೆಲ್ಲ ಬಸದಿಗೆ . . . ಕಿಱುಪರ್ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೭೬-೨೮; 992). [ದಂಡ + ದೋಸ]

ದಂಡದೋಷ (ನಾ). = ದಂಡ ೧೬: ಶ್ರೀಮದನ್ನಾಸುರದೇವರ್ಗೆ ಪೂಲಿಯ ದಣ್ಡದೋಷದೊಳಗೊಂದು ಭಾಗವಂ ಬಿಡೆಂದು ಸಮರ್ಪಿಸೆ (ಎಇ. XVIII, ೦೯೦-೭; ಸು. 1104). [ದಂಡ + ದೋಷ]

ದಂಡದ್ರವ್ಯ (ನಾ). ದಂಡವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿದ ಹಣ; ಜುಲ್ಮಾನೆಯ ಹಣ: ಯಾವುದಾದರೂ ಕರವನ್ನು ಅಥವಾ ದಂಡದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹಾಕುವ ಅಥವಾ ವಿಧಿಸುವ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ (ಭಾಧಾನ. ೧೪). [ದಂಡ + ದ್ರವ್ಯ]

ದಂಡಧರ (ನಾ). ೧. ಕೋಲಿನ ಆಧಾರದಿಂದ ನಡೆಯುವವನು; ಕೋಲೂರಿ ನಡೆಯುವವನು. ೨. ಯಮ; ಅಂತಕ: ಸುರಪತಿ ಶಿಖಿ ದಂಡಧರಂ ನಿರುತಿ ಜಳೇಶಂ ಸಮೀರಣಂ ಧನದನುಮೀಶ್ವರನೆಂಬ ಲೋಕ ಪಾಲರನಿರವೇಟ್ಟವರವರ ದೆಸೆಯೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೩೧); ದಂತವಕ್ತ್ರಂ . . . ಗೋಪನಂದನನೆಂದು ದಂಡಧರನನಂಡಲೆದುಂ ನಾಗನಿಳಯನೆಂದು ನೈಋತಿಯಂ ನಿರಾಕರಿಸಿಯುಂ (ಜಗವಿ. ೯-೫೩ ವ); ಬಂಧುವುಂ ಮಿತ್ರನುಂ ಭೃತ್ಯನುಂ ಶತ್ರುವೆಂರೆ ದಂಡಧರನೋಲಗಕೆ ನಿನ್ನನೆಳೆವವರೋ

(ಮುಂಕುಳ. ೧೭೭). ೧, ೨ : ದಂಡಧರನಾಗಿ ದಿಟಂ ಜವನಲ್ತು . . . ವೃದ್ಧನಿವೇಂ ವಿರುದ್ಧನೋ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೩೫). ೩. ಅಧಿಕಾರದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು ; ರಾಜ ; ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ : ದಂಡಧರರಿಲ್ಲ ದಂದು ತಂತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗಳಂ ಪ್ರಜೆಗಳತಿಕ್ರಮಿಸಿ ನಡೆವರೆಂದುಂ (ಆದಿಪು. ೮-೭೪ ವ) ; ಪಿಂಡೀಭೂತದಂಡಧರಾಜ್ಞಾಪರಿಸ್ಫುರಣೆಗಂ . . . ತಾನೊರ್ವನೆ ನಿರುಪಮಜನ್ಮಭೂಮಿಯಾಗಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೯೯ ವ). ೪. ದ್ವಾರಪಾಲಕ ; ಕಟ್ಟೆಗೆಕಾರ. ೫. ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನು ವಿಧಿಸಿದ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರಿ : ಪೆಂಡತಿಯ ಮೂಗನಕಾರಣದಿನರಿವವನಂ ಜವನ ಬಾಜಿಗಟ್ಟುವುದೆ ಧರ್ಮವೆಂದು ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣಂ ದಂಡಧರರಂಗೆ ಪೇಟ್ಟುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೭೯-೧೦). [ಸಂ.]

ದಂಡಧಾರ (ನಾ). = ದಂಡಧರ ೪ : ದಿವೌಕದಿಂ ಪೊಱಗೆ ನಿಲ್ ನಿಲ್ ಪಿಂಗು ನೀನೆಂಬ ದಂದುಗದಿಂ ದೇವರ ದಂಡಧಾರರಿರಡುಂ ಪಕ್ಷಂಗಳೊಳ್ ಸಾರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೨೪). [ಸಂ.]

ದಂಡಧಾರಣ (ನಾ). ಕೋಲು ಹಿಡಿಯುವುದು : ದೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದು : ದಂಡಧಾರಣಗುಣಂ – ದೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತಿರುಗಾಡುವುದರಿಂದ . . . ದುಷ್ಟಜಂತು ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಬಾಧೆಗಳನ್ನು ಕೆಡಿಸುವಂಥಾದ್ದಾಗಿ ಇರುವುದು (ಸಕಪ್ರ. ೫೭). [ದಂಡ + ಧಾರಣ]

ದಂಡನ (ನಾ). = ದಂಡನೆ. [ಸಂ.]

ದಂಡನಮನ (ನಾ). ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಕೋಲಿನಂತೆ ದೇಹವನ್ನು ಚಾಚಿ ಕಾಲಿಗೆ ಬೀಳುವುದು; ದೀರ್ಘದಂಡ ನಮಸ್ಕಾರ ; ದಂಡಪ್ರಣಾಮ: ಅಸಿಗಳಿಂದಲಿ ಶಿರವನರ್ಪಿಸಿ ಬಸಿವ ಮುಂದದಿ ದಂಡನಮನವನೊಸೆದು ಮಾಡುವ ದನುಜಕೋಟಿಯ ಕಂಡು ಬೆಬಗಾದ (ಕೌಶಿರಾ. ೩೯-೧೫). [ದಂಡ + ನಮನ]

ದಂಡನಮಸ್ಕಾರ (ನಾ). = ದಂಡನಮನ : ಮಾರಿ ಮಲಯಾನಿಲಂ ನವನೀರಜವನಮೆಂಬ ಕೆಂಡದೊಳ್ ದಂಡನಮಸ್ಕಾರಂ ಬಂದಪಂ (ಯಶೋಚ. ೧-೩೮). [ದಂಡ + ನಮಸ್ಕಾರ]

ದಂಡನಾಥ (ನಾ). ೧. ಸೈನ್ಯದ ನಾಯಕ ; ಸೇನಾಪತಿ ; ದಳವಾಯಿ : "ಆ ಚಮೂಪತಿಯನೀಕಸ್ಥನೆನೆ ದಂಡನಾಥನಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೮೦-೮) ; ಬಿತ್ತರಿವರಾಗ್ಗ್ರಳ ಭಾಸ್ಕರದಣ್ಣನಾಥನಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೬-೩೨ ; 1072); ಸಜ್ಜನಪಾರಿಜಾತನು ದಂಡನಾಥರ ದೇವ ಬಲದೇವ ಭಾವರೂಪವಿಳಾಸ ಗುಣಶೋಭಾವಹಂಗಳನಾ ಚಿತಂ ನಾನಾವಿಧದೊಳುಪಲಾಲಿಸುತ್ತಿರೆ (ಬಸಪು. ೪-೧೩) ; ದೊರೆಗಳ ದಂಡನಾಥರ . . . ಅಲಂಪಿನ ಕೇರಿಗಳಂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತುರುತರವೀರಶ್ರಮವಿಚಾರವಿಲಾಸಮಹೀಶನೆಯ್ದಿದಂ (ಹಮ್ಮೀರಾ. ೨-೬೯). ೨. ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿ. ೩. ರಕ್ಷಕದಳದ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ; ಪೋಲೀಸುಅಧಿಕಾರಿ : (ಕ). ೪. ಪ್ರಧಾನಅಧಿಕಾರಿ ; ಉನ್ನತಾಧಿಕಾರಿ : ಲಂಚವನೀವ ದಂಡನಾಥರ್ಕಳಂ ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ಬಂದಿರ್ಪ ರಾಜಪುತ್ರರ್ಕಳಂ . . . ನೋಡುತಂ ಬೆಬಗಾಗುತಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣನಿರೆ (ಬಸರ. ೫-೭೪).

ದಂಡನಾಥ ಚೂಡಾಮಣಿ = ಸೇನಾಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು : ಆ ದಂಡನಾಥಚೂಡಾಮಣಿಯನ್ವಯಾವತಾರಮೆಂತೆಂದೊಡೆ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೫-೫೫ ; 1198). **ದಂಡನಾಥ ತ್ರಿಣೇತ್ರ** = ಸೇನಾಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವನಂತಿರುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು: ಈತನಂ ಪೇಳ್ವೆಡೆ ಮತ್ರಿಲ್ಲಾರು ವೆಂಬಂತೆಸೆದವನಮಿತಂ ದಂಡನಾಥ ತ್ರಿಣೇತ್ರಂ (ಎಕ V ತರೀಕೆ. ೪೫-೯ ; 1198). [ದಂಡ + ನಾಥ]

ದಂಡನಾಯಕ (ನಾ). = ದಂಡನಾಥ ೧ : "ರಕ್ಷಿವರ್ಗಃ, ಅನೀಕಸ್ಥಃ, ಸೇನಾನೀಃ, ವಾಹಿನೀಪತಿಃ – ಈ ೪ ದಂಡನಾಯಕಂ" (ಹಲಾಯು. ೭೧-೨೭೯) ; ಅಯೋಧ್ಯನೆಂಬ ದಂಡನಾಯಕನು ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನೆಂಬ ಪುರೋಹಿತನು (ಆದಿಪು. ೧೫-೩ ವ) ; ಮಹಾಸಾಮಾನ್ತಾಧಿಪತಿ ಮಹಾಪ್ರಚಣ್ಡ ದಣ್ಣನಾಯಕಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೬-೨೦ ; 1072) ; ಮಕುಟವರ್ಧನ ಮಂಡಳಿಕರ ದಂಡನಾಯಕರ ಥಕ್ಕುರರ ಮಹತ್ತರರಬ್ದುಮೊತ್ತಂಗಳಿತ್ತ ಸಮಯ ತ್ಯಾಗಮತ್ತಳಗವಾಗೆ (ಅನಂಪು. ೫-೫ ವ) ; ದೇವರು ದೊಡ್ಡವನು ದುಡನಾಗುಕರೆ (ಸವತಿ. ೪೦). [ದಂಡ + ನಾಯಕ]

ದಂಡನಾಯಕಿತಿ 'ದಂಡನಾಯಕಿತ್ತಿ' ನೋ.

ದಂಡನಾಯಕಿತ್ತಿ, ದಂಡನಾಯಕಿತಿ (ನಾ). ಸೇನಾಪತಿಯ ಹೆಂಡತಿ: ಮಹಾಜನನೂಱಿರ್ಪ್ಪದಿಂಬರುಂ ಶ್ರೀಮದ್ದಣ್ಣನಾಯಕಿತ್ತಿ ರೆಬ್ಬಲದೇವಿಯರುಮಿಬ್ದು . . . ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮ್ಮಂ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೧೫೮-೫೩ ; 1090). **ದಂಡನಾಯಕಿತಿ :** ಸಿದ್ದಾಂ[ತ]ದೇವರ ಗುಡ್ಡಿ ಜಕ್ಕಿಯವ್ವೆ ದಣ್ಣನಾಯಕಿತಿ ಸಾಹಳಿ (ಎಕ. II, ೪೦೦-೩ ; ಸು. 1120) ; ಆ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಮಾಚಿಕಬ್ಬೆ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಮತಿ ದಂಡನಾಯಕಿತಿ, ಜಕ್ಕಿಯಬ್ಬೆ ಇನ್ನೂ ಇತರರೂ ಇದ್ದರು (ಶಾಂತಲಾ. ೧೮೦). [ದಂಡನಾಯಕ + – ಇತ್ತಿ]

ದಂಡನೀತಿ (ನಾ). ೧. ದಂಡವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ; ನ್ಯಾಯನಿರ್ವಹಣೆ. ೨. ಪ್ರಜಾಪರಿಪಾಲನೆ ಮತ್ತು ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಶಾಸ್ತ್ರ ; ರಾಜನೀತಿ ಶಾಸ್ತ್ರ : ನಿನ್ನ ದಂಡನೀತಿಯು ಪುದುವೆ ವಲಂ ದಂಡರತ್ನಮೆಂಬುದು ಪೆಬಿತೇ (ಆದಿಪು. ೧೩-೨೭) ; ದಂಡನೀತಿ ಸ್ಮಾರ್ತಶೌಚೋದ್ದಂಡ ವೇದಾಧ್ಯಯನನಿಪುಣನ . . . ಪೌರೋಹಿತನ ಮಾಡುವುದು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೮೭) ; ರಾಜಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು 'ನೃಪಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ದಂಡನೀತಿ ಎಂದೂ 'ದಮ' ದಂಡವೆಂದೂ, ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದೂ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ (ಭಾರದ. ೩೭೦) ; ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆ ಆನ್ವೀಕ್ಷಕೀ ತ್ರಯಾ ವಾರ್ತಾ ದಂಡನೀತಿ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಿರುವರು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೧೨). [ದಂಡ + ನೀತಿ]

ದಂಡನೆ (ನಾ). ೧. ಹೊಡೆತ ; ಶಿಕ್ಷೆ : ಕೊಲ್ಲದೆ ಬಂದ ತಪ್ಪಿಗೆ ವಿಹಿತವಿನ್ನೊಂದುಂಟು ದಂಡನೆಯಹಗೆನುತ್ತವೆ ತನ್ನ ಶಿರಮಂ ತಱಿದುಕೊಳಲೊಡನೆ (ಬಸಪು. ೭೧-೩೫). ೨. ಶಿಕ್ಷೆವಿಧಿಸುವುದು ; ದಂಡಿಸುವುದು : ಯಾವುದಾದರೂ ಉಚ್ಚನ್ಯಾಯಾಲಯವು ವ್ಯವಹಾರದ ಬಾಬಿನ ವ್ಯವಹರಣೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ದಂಡನೆಯ ಬಾಬಿನ ವ್ಯವಹರಣೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ . . . ಕೊಟ್ಟ ನಿರ್ಣಯ (ಭಾಸಂ. ೭೧) ; ಅವನು ಅಪರಾಧಿ, ಭಯಂಕರದೋಷಿ, ಅವನಿಗೆ ದಂಡನೆಯಾಗಬೇಕು (ಪಾಂಆ. ೧೧೯) ; ದಂಡಿತನಿಗಿಂತಲೂ ದಂಡನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಇದರ ಜಳ ಹೆಚ್ಚು ತಾಕುವುದು (ರಂಗರೋ. ೫೭). ೩. ಯಾತನೆ ; ಕಾಟ ; ಬಾಧೆ. [ಸಂ. ದಂಡನ]

ದಂಡನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರಾಧ (ಕ್ರಿಮಿನಲ್) ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಶಾಸ್ತ್ರ ; ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ : "ದಂಡನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಫೌಜುದಾರೀಕಾನೂನು (ಉ.ಕ) (Criminal Law. ಪತ್ರಿನಿ. ೨೭). [ದಂಡ + ನ್ಯಾಯ + ಶಾಸ್ತ್ರ]

ದಂಡಪಕ್ಷ (ನಾ). ೧. [ನಾಟ್ಯ] ಮೂವತ್ತು ನೃತ್ತಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಕರವೊಂದು ಹಂಸಪಕ್ಷದಿನುರಕೆಯ್ಯಲ್ ಮತ್ತವೊಂದು ಕಯ್ಯ ಲತಾಖ್ಯದ ಕರಮಾಗಿ ಪಸರಿಸುತ್ತದನೆರಡುಂ ಮೆಯ್ಯಾಗೆ ದಂಡಪಕ್ಷಾಖ್ಯಾನಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೨-೭೩). ೨. ನೂರೆಂಟು ಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಮೂವತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಕರಣ : ಮತ್ತೀ ಪರಿಯಿಮ್ಮೆಯ್ಯೊಳಿ ತೆತ್ತಿಸಿದೊಡೆ ದಂಡಪಕ್ಷಕರಣಮೆನಿಕ್ಕುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೪-೮೫). [ಸಂ.]

ದಂಡಪಾಣಿ (ನಾ). ೧. ದೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವವನು ; ಕೋಲನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವವನು. ೨. ದಂಡಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವವನು; ಯಮ: "ದಂಡಪಾಣಿ ಕೀನಾಶಂ ಕೃತಾಂತನಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೫-೧೦); ಕೋದಂಡಪಾಣಿಗಳ್ ದಂಡಪಾಣಿ ಗೆಣೆಯೆನೆ ತಳರ್ದರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೫೧) ; ದಂಡಪಾಣಿಯ ಶಕ್ತಿಯಂ ತವೆ ಖಂಡಿಸುವ ವರಸುತನೆ ಬಾರಾ (ಬಸವು. ೨೪-೩೯). ೩. ಅಧಿಕಾರ ಲಾಂಛನವಾದ ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ದಂಡವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವವನು ; ರಾಜ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ. ೪. ಸ್ಕಂದ ; ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ. ೫. ಕಟ್ಟಿಗೆಕಾರ ; ಸೇವಕ. ೬. ಕಾಶೀಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ದೇವತೆ. [ದಂಡ + ಪಾಣಿ₂]

ದಂಡಪಾದ (ನಾ). ೧. [ನಾಟ್ಯ] ಆಕಾಶಚಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ದಂಡಪಾದ, ಅಂಘ್ರಿತಾಡಿತ. . . , ಉಲ್ಲೋಲ ಈ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ದೇಶೀಯ ಸಂಬಂಧದ ಆಕಾಶಚಾರಿಗಳು (ಅಾಸ್ಕರಂ. ೬-೧೭ ವ). ೨. ನೂರೆಂಟು ಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಮಿಗೆ ನೂಪುರಚಾರಿಯ ಪದಯುಗದಿಂದಂ ಮಾಡಿ ದಂಡಪಾದವನೆಸಗುತ್ತೊಗೆಯಲ್ ಕರದಿಂ ಪಿಡಿದುಂ ಮುಗುಳ್ದಿರಿಸಲ್ ದಂಡಪಾದಕರಣಮೆನಿಕ್ಕುಂ (ಅಾಸ್ಕರಂ. ೪-೧೩೯). [ದಂಡ + ಪಾದ]

ದಂಡಪಾರುಷ್ಯ (ನಾ). ೧. ದುಂಡಾವರ್ತಿ ; ಹಲ್ಲೆ : ವ್ಯವಹಾರವು (೧) ಋಣದಾನ (Debt) . . . (೧೧) ದಂಡಪಾರುಷ್ಯ (Assault) . . . (೧೮) ದ್ಯೂತ ಸಮಾಹ್ವಯ (Gambling) —ಎಂದು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. (ಭಾರದ. ೫೭). ೨. ಉಗ್ರಶಿಕ್ಷೆ ; ಕಠಿಣಶಿಕ್ಷೆ. ೩. [ರಾಜನೀ] ಬೇಟೆ, ಜೂಜು, ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಾಮೋಹ, ಮದ್ಯಪಾನ, ವಾಕ್ಪಾರುಷ್ಯ, ಅರ್ಥದೂಷಣ ಮತ್ತು ದಂಡಪಾರುಷ್ಯಗಳೆಂಬ ಏಳು ಬಗೆಯ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಅಪರಾಧಿಗಳಿಗೆ ಮಿತಿಮೀರಿ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು. [ಸಂ.]

ದಂಡಪಾಶಕ (ನಾ). ಮರಣದಂಡನೆಗೆ ಒಳಗಾದವನನ್ನು ಗಲ್ಲಿಗೆ ಹಾಕುವವನು ; ಮರಣದಂಡನೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರಿ : ಈ ಶಕಟದಾಸನಂ . . . ಶೂಲಾರೋಹಣವಂ ಮಾಡಿಸುವಂತೆ ನಾವು ಹೇಳಿ ಇದ್ದೇವೆಂದು, ದಂಡಪಾಶಕನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಬಾರೆಂದು ಉಸುರಿ (ಮುದ್ರಾಮಂ. ೨೯೮). [ಸಂ.]

ದಂಡಪಿಂಡ (ನಾ). ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಉಣ್ಣುವ, ಯಾವ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಬಾರದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಉಂಡಾಡಿ ; ಅಪ್ರಯೋಜಕ : "ಅವರೆಲ್ಲ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದ ದಂಡಪಿಂಡಗಳು" ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿತ್ತು (ಸ್ವಪ್ನಹೊ. ೩೪).

ದಂಡಪಿಂಡ ತಿನ್ನು = ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ತಿಂದು ಬದುಕು ; ನಿರುಪಯುಕ್ತನಾಗಿರು : ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದರೂ ಮನೆಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡದೆ ದಂಡಪಿಂಡ ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). [ದಂಡ + ಪಿಂಡ]

ದಂಡಪ್ರಕ್ರಿಯಾಸಂಹಿತೆ (ನಾ). ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅಪರಾಧಗಳ (ಕ್ರಿಮಿನಲ್) ವಿಚಾರಣೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ನಿಯಮಾವಳಿಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯ ಗ್ರಂಥ : ೧೮೯೮ರನೆಯ ಇಸವಿಯ ದಂಡಪ್ರಕ್ರಿಯಾಸಂಹಿತೆಯ ಮೇರೆಗೆ ತಾವು ಉಚಿತವೆಂದು ಭಾವಿಸುವ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರದಾನ ಮಾಡಬಹುದು (ಭಾಧಾನ. ೨೬೬). [ಸಂ. ದಂಡಪ್ರಕ್ರಿಯಾಸಂಹಿತಾ]

ದಂಡಪ್ರಣಮ (ನಾ). = ದಂಡನಮನ : ಆ ಜಂಗಮಾಕೃತಿಯವರನೀಕ್ಷಿಸಿ ಹೊಂಗುತಂ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ದಂಡಪ್ರಣಮವಂ ಮಾಡಿ (ಬಸವು. ೨೫-೩೫). [ದಂಡ + ಪ್ರಣಮ]

ದಂಡಪ್ರಣಾಮ (ನಾ). = ದಂಡನಮನ : ನಂದಿ . . . ದಂಡಪ್ರಣಾಮವನಿಕ್ಕಿ ವಂದಿಸುತ (ಬಸವು. ೨-೨೦) ; ದಂಡಪ್ರಣಾಮವಂ ಮಾಡುವ . . . ಸಾಮಾಜಿಕರಂ (ಸೌಗಂಧಿ. ೪೮೬-೧). [ದಂಡ + ಪ್ರಣಾಮ]

ದಂಡಭ್ರಮ (ನಾ). ೧. ಕೋಲಿನಿಂದ ತಿವಿದು ತಿರುಗಿಸುವುದು. ೨. ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಂತಿಯ ಮೂಲಕ ನಿರಪರಾಧಿಯನ್ನು ಅಪರಾಧಿಯೆಂದು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದು ; ತಪ್ಪು ಮಾಡದವನನ್ನೂ ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವನೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಿ ದಂಡಿಸುವುದು. ೧, ೨ : ದಂಡಭ್ರಮಂ ಕುಲಾಲಚಕ್ರದೊಳ್ . . . ಮಹಾಮಾತ್ರವರ್ತನಂ ಸ್ಮಣಿಯೊಳಲ್ಲದಿಲ್ಲ ಮೆಲ್ಲಿಯುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೯ ವ). [ದಂಡ + ಭ್ರಮ]

ದಂಡಭ್ರಮರಿ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ನರ್ತನಭಂಗಿ ; ತೋಳನ್ನು ತಿರುಗಿಸುವಿಕೆ : ಅಮರೇಂದ್ರಂ ಕುಡೆ ದಂಡಭ್ರಮರಿಯನು ದ್ದಂಡಬಾಹುದಂಡಗಳೊಳಿರ್ದಮರಿಯರೇಂ ಯಕ್ಷಾಂದೋಳಮನಾಡುವ ಮಾಟಕ್ಕಿಯಂ ಮನಂಗೊಳಿಸಿದರೋ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೪೭). [ದಂಡ + ಭ್ರಮರಿ₁]

ದಂಡಯಾತ್ರೆ (ನಾ). ೧. ಸಾಲಾಗಿ ಹೊರಡುವ ಜನರ ಗುಂಪಿನ ಪ್ರಯಾಣ. ೨. ರಾಜರು ದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡುವ ಸೈನ್ಯ ಸಮೇತವಾದ ಪ್ರಯಾಣ ; ಸೈನಿಕ ಯಾತ್ರೆ ; ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗುವುದು : ಮೈಸೂರಿನ ಸೈನ್ಯವು ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಹೊರಟಿತು (ಶ್ರೀರಾಯ. ೧೨೩) ; ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ ಮೇಲಿದ್ದ ಜ್ಯೂಲಿಯಸ್ ಸೀಸರ್ ಐಗುಪ್ತರ ದೋಣಿಗಳಿಗೆ ಬೆಂಕಿ ಹಾಕಿದಾಗ . . . ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರವು ಬೂದಿಯಾಯಿತು (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೭೫). ೩. (ಆಲಂ) ಅನುತ್ತೀರ್ಣನಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಹೋಗುವುದು: ಮೂರು ವರ್ಷದಿಂದ ಅವನು ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). [ದಂಡ + ಯಾತ್ರೆ]

ದಂಡರತ್ನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಆಯುಧ ; ಏಳು ಬಗೆಯ ಅಜೀವ ರತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದಿಗ್ವಿಜಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ದಿವ್ಯದಂಡ : ವಿಜಯಾರ್ಧಾಚಲ ಮಹಾಗುಹಾಗಹ್ವರವಜ್ರಕವಾಟಪುಟವಿಘಟನಪಟುವಪ್ಪ ಚಂಡವೇಗಮೆಂಬ ದಂಡರತ್ನಮುಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೩ ವ) ; ತನ್ನ ಪುಣ್ಯಪ್ರಭಾವದಿಂ ನಿಯೋಗಿಸಿಟ್ಟನಿತೆ ಬೇಗದಿಂ ಬೆಟ್ಟ ಘಟ್ಟಂ ಹಳ್ಳ ಕೊಳ್ಳಮೆಂಬ ವಿಷಮಭೂತಳಮನನಿತುಮಂ . . . ಸಮತಳಮಂ ಮಾಡೆ ಕೈಗೆ ಬಂದ ದಂಡರತ್ನಮುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೧೦೦ ವ). [ದಂಡ + ರತ್ನ]

ದಂಡರೇಚಿತ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ನೂರೆಂಟು ಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಮಿಗೆ ದಂಡಪಾದಚಾರಿಯನೊಗೆಯಲ್ ಪದಮೆರಡಮೆರಡು ಕರಮಂ ಬೇಗಂ ಮಿಗೆ ದಂಡಪಕ್ಷಹಸ್ತಂ ನೆಗಳ್ದಿರೆ ಕೇಳ ದಂಡರೇಚಿತಾಖ್ಯಮೆನಿಕ್ಕುಂ (ಅಾಸ್ಕರಂ. ೪-೯೩). [ಸಂ.]

ದಂಡಲ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ನಾಟ್ಯ : ಪೇರಣಂ ಪೆಕ್ಕಣಂ ಗುಂಡಲಂ ಸದಮಲದ ದಂಡಲಂ ಲಾಸ್ಯಮೆಂದೆಂಬವಂ ತೋಱುತಿರ್ದಂ ಮಹೇಶಂ (ಚೀರಮ. ೧೦-೩೯). [?]

ದಂಡವಂತ (ನಾ). ಕಟ್ಟಿಗೆಕಾರ: ಸಂಸಜ್ಗೀ–ದಂಡವಂತಂ, ಸತ್ತಿಗೆವಂತಂ– (ಶಬ್ದಾನು. ೪೧೨ ಪ್ರಯೋ). [ದಂಡ + –ವಂತ]

ದಂಡವಲಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗುರಾಣಿ; ಉದ್ದವಾದ ಗುರಾಣಿ: ಬಿಗಿದ ಬಲ್ಲಿನ ದಂಡವಲಗೆಯ ಮುಸುಡಿ ಮುದ್ಗ ಕಠಾರಿಯುಬ್ಬಣದ ಗಂಡುಗಲಿಗಳು ಕವಿದರು (ಕುಮಾರದ್ರೋ. ೫-೬೦) ; ಖಡುಗದ ಮೊನೆಯ ಚೂರಿಸಿ ದಂಡವಲಗೆಯ ತೊಡೆಯೊಳೊದಚಿಸುತ . . . ಅರ್ಜುನ ಕುಮಾರನ ಕರೆದು ಹಳಚಿದನು (ಕುಮಾರದ್ರೋ. ೬-೫೭). [ದಂಡ+ವಲಗೆ]

ದಂಡವಳ (ನಾ). ದಳವಾಯಿ ; ದಳಪತಿ ; ಸೇನಾಪತಿ : ವೀರಗಂಟಿ ರಾಮನಾಥದೇವರ ದಿವ್ಯ ಶ್ರೀಪಾದಪದ್ಮಾರಾಧಕರುಮಪ್ಪ ದಂಡವಳ ದೋಕಣ್ಣನ ಮಕ್ಕಳು (ಎಕ. IX(S), ಚನ್ನಪ. ೩೮೭-೪ ; 1272). 'ಪಡೆವಳ' ಪರಾ. [ದಂಡ + – ವಳ (< – ವಾಳ್$_1$)]

ದಂಡವಿಘಾತಿ (ನಾ). ರಾಜನ ಸಪ್ತವ್ಯಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ವಿಧಿಸಿದ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ಕೊಡದಿರುವುದು ; ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತ ಮಾಡಲು ಅಡ್ಡಿ ತರುವುದು : ದ್ಯೂತ ಮೃಗಯಾವ್ಯಸನ ಪಾರುಷ್ಯಾತಿಶಯ ಮಧುಪಾನ ಕಾಂತಾಪ್ರೀತಿ ದಂಡವಿಘಾತಿ ದೂಷಣವರ್ಥ ಸಂಗತಿಯು ಜಾತಸಪ್ತವ್ಯಸನವಿವು (ಕಂವ್ಯಾಸ. ೧೨-೮೯).
[ದಂಡ + ವಿಘಾತಿ]

ದಂಡವಿಡು (ಕ್ರಿ). ದೀರ್ಘದಂಡ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡು ; ಪೊಡೆಮಡು : ಮೃ ದಿಂಡುಗೆಡಹಿದರೆ ಪುನರಪಿ ಜನನವಿಲ್ಲ ಸಲೆ ದಂಡ ವಿಟ್ಟವ ಮುಕ್ತನೊ (ವಿದಾಶ್ಯ. ೯೮-೫). [ದಂಡ + ಇಡು$_1$]

ದಂಡಸಂಹಿತೆ (ನಾ). = ದಂಡನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ : (Criminal Code, ಪತ್ರಿನಿ. ೨೭). [ದಂಡ + ಸಂಹಿತೆ]

ದಂಡಸಾಧ್ಯ (ನಾ). ಸೈನಿಕ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಗೆಲ್ಲಬಹುದಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಸೈನ್ಯದಿಂದ ಅಡಗಿಸಬಹುದಾದವನು : ವನಧಿಪರಿವೃತ ಸಮಸ್ತಾ ವನಿತಳದೊಳ್ ದಣ್ಡಸಾಧ್ಯಮಲ್ಲದೆ ತಾನಾಂಪನಿತುವರಮರಿಯರಿಲ್ಲೆಂಬ ನೆಗಂ ಜಯಸಿಂಹದೇವನಾಳ್ದಂ ನೆಲನಂ (ಕಇಅ. ೨-೨-೨೯ ; 1069).
[ದಂಡ + ಸಾಧ್ಯ]

ದಂಡಾಂಕಿತ (ಗು). ೧. ಸೈನ್ಯಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ. ೨. ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಗುರುತಾಗಿರುವ : ಕರುಣವೀ ದಂಡಾಂಕಿತ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಮೇಲು ಧರಣಿವರ ಹೃದಯದಲಿ ಪಟ್ಟವದಕೆ (ಕಪು. ೩೩-೩). [ದಂಡ+ಅಂಕಿತ]

ದಂಡಾಕಾರ (ನಾ). ೧. ದಂಡದ ಆಕಾರ ; ಕೋಲಿನಂತಿರುವುದು. ೨. ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು : ಎಡೆಬಿಡದೆ ಮನುಷ್ಯ ಕಂಠದಿಂದ ಹೊರಡುವ ದಂಡಾಕಾರವಾದೊಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿದಳು (ಕಥಾಕುಂ. ೯೨).

ದಂಡಾಕಾರದ ಪದ್ಧತಿ = ಅರ್ಥ, ಅನ್ವಯಗಳಿಗೆ ಗಮನ ಕೊಡದೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಅಥವಾ ಓದಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಕ್ರಮ : ಓದುವುದರಲ್ಲಿ 'ದಂಡಾಕಾರ'ದ ಪದ್ಧತಿ ಎಂಬ ಹಳೆಯ ಕ್ರಮ ಇದೆ. ಅದೇನೆಂದು ಓದುವವರನ್ನೆ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಷ್ಟೆ (ದೇಪವು. ೪೦).
[ದಂಡ + ಆಕಾರ$_2$]

ದಂಡಾಜೀವಕ (ನಾ). ಮೋಸಗಾರ ; ವಂಚಕ ; ಮಾಯಾವಿ : "ಮಾಯಿಕಂ ಕುಹಕಿ ದಂಡಾಜೀವಕಂ[ಪಾಠಾಂ. ಏತಂ] . . . ಜಲಿಕನೆನೆ ಮಾಯೆಗೈವವನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೭-೬).
[? ಇದು 'ದಾಂಡಾಜನಿಕ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ]

ದಂಡಾಜ್ಞೆ (ನಾ). ನ್ಯಾಯಾಲಯವು ಅಪರಾಧಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಶಿಕ್ಷೆಯ ತೀರ್ಪು : ಸೇನಾವಿಧಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಸಾದರಾದ ಯಾವುದಾದರೂ ದಂಡಾಜ್ಞೆ ಯನ್ನು . . . ಮಾನ್ಯಗೊಳಿಸಬಹುದು (ಭಾಧಾಸ. ೨೦) ; ಅಂತಿಮರೂಪ ದಲ್ಲಿ ದಂಡಾಜ್ಞೆ ಅವರ ಕೈಸೇರುವ ತನಕ . . . ಮೊಖ್ತಿಯಾರ್ ಸಂಪೂರ್ಣ ಜವಾಬ್ದಾರ (ಪುನರು. ೦೫೭). [ದಂಡ + ಆಜ್ಞೆ]

ದಂಡಾದಂಡಿ (ನಾ). ಪರಸ್ಪರ ದಂಡದಿಂದ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ : ಅಚ್ಯುತಂಗಿದಿರಾಗಿ ದಂಡಾದಂಡಿಗನುವಾದ (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೭೦-೨೬) ; ತರದಿ ದಂಡಾದಂಡಿ ಕೂಡೆ ಖಡ್ಗಾಖಡ್ಗಿ ಭರದ ಮುಷ್ಟಾಮುಷ್ಟಿ ಕೂಡೆ ಕೇಶಾಕೇಶಿ ಓರಿದು ಹಾಣಾಹಾಣಿಯಂತೆ ಹಲ್ಲಾಹಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾದುದು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೫-೧೪) ; ಭರದಿ ದಂಡಾದಂಡಿಯೊಳು ಓರಿದು ಕಚಾಕಚಿ ಮುಷ್ಟಾಮುಷ್ಟಿ ಯಿಂದಿರದೆ ಕಾದಿದರತಿಬಳರು (ಅನಂತ. ೧೮-೩೮) [ಸಂ.]

ದಂಡಾಧಿನಾಥ (ನಾ). ಸೈನ್ಯದ ನಾಯಕ ; ದಳವಾಯಿ ; ಸೇನಾಪತಿ. 'ದಂಡಾಧಿನಾಥತಿಳಕ' ಪರಾ. [ದಂಡ + ಅಧಿನಾಥ]

ದಂಡಾಧಿನಾಥತಿಳಕ (ನಾ). ಸೇನಾಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರೇಸರ ; ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ದಳಪತಿ : ಪರವಮಗುಣರತ್ನನೆನಿಸಿದ ಸಿರಿಪತಿ ದಣ್ಡಾಧಿನಾಥತಿಳಕನೆ ಸುಜನಾ ಭರಣನ ಮಯ್ದುನನೆಸೆದು (ಸೌಇಇ. XX, ೭೪-೨೦ ; 1112).
[ದಂಡಾಧಿನಾಥ + ತಿಳಕ (= ತಿಲಕ)]

ದಂಡಾಧಿನಾಯಕ (ನಾ). = ದಂಡಾಧಿನಾಥ : ವಿಜಯಧ್ವಜಮಂ ತನಗೆತ್ತಿಸಿದಂ ದಂಡಾಧಿನಾಯಕಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೫).
[ದಂಡ + ಅಧಿನಾಯಕ]

ದಂಡಾಧಿಪ (ನಾ). = ದಂಡಾಧಿನಾಥ : ಸಿದ್ಧದಂಡಾಧಿಪಂ ಹೆಚ್ಚುತಂ ಹಿಗ್ಗುತಂ . . . ಉಬ್ಬುತುಂ (ಬಸರ. ೩_೦೦೯) ; ಬಡಿದು ಕೆಡಹವನಂ ಹಿಡಿದು . . . ಕೊಲ್ಲೆಂಬ ದನಿಗಳು ಪೊಡವಿಯೊಳಗಿಲ್ಲ ಶುಭದಂಡಾಧಿಪನ ಮನೆಗಳಲಿ (ಬಸಪು. ೩೭-೭೦). [ದಂಡ + ಅಧಿಪ]

ದಂಡಾಧೀಶ (ನಾ). = ದಂಡಾಧಿನಾಥ : ದಂಡಾಧೀಶರಾಲಯಂಗಳ್ ಮೆಱೆಗುಂ (ಜಗವಿ. ೨-೨೨) ; ಅಮೃತದಂಡಾಧೀಶನಂ ಪುಣ್ಯದಿಂ ಪಡೆದಂ ಪದ್ಮಜಂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೫-೭೩ ; 1196) ; ದಂಡಾಧೀಶರ ಸಚಿವರ ಶೂರರ ತಂಡದಲಂಪಿಂದೆ ಸಭೆಯೆಸೆದುದವನಿಪನ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೦೪) ; ನಿಂದಿರೆ ದಂಡಾಧೀಶಂ ಕುಳ್ಳಿರೆ ಮಂತ್ರಿ (ಅನಂಪು. ೦-೫೬)
[ದಂಡ + ಅಧೀಶ]

ದಂಡಾಧೀಶ್ವರ (ನಾ). = ದಂಡಾಧಿನಾಥ : ಹೆದಱಿ ದಂಡಾಧೀಶ್ವರಂ ಮನಗಡಿ ಬೊಮ್ಮಯ್ಯಗಳನೀಕ್ಷಿಸಿ (ಬಸಪು. ೩೬-೦).
[ದಂಡ + ಅಧೀಶ್ವರ]

ದಂಡಾಧ್ಯಕ್ಷಕ (ನಾ). ದಂಡಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವುಳ್ಳವನಂ ; ನ್ಯಾಯಾಧಿ ಪತಿ : ದಂಡಾಧ್ಯಕ್ಷಕಂ ಪಾಪುರಕುಲದೊಳಗೊರ್ವಂ ಬಿಸುಟ್ಟೋಪಳಂ ಮತ್ತಱುದಿಂಗಳ್ ಪೋಗೆ ಕೂಡಿರ್ದಿರವನಱಿದು ದಂಡಕ್ಕೆ ಸರ್ವಸ್ವಮಂ . . . ಬೇಡಲ್ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೫-೭೭ ಅಡಿಟಿ). [ಸಂ.]

ದಂಡಾನ್ವಯ (ನಾ). ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ; ಅನ್ವಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದೆ, ದಂಡಾಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿ ಪದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು : ಹಿಂದೆ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ದಂಡಾನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು (ರೂಢಿ).
[ದಂಡ + ಅನ್ವಯ]

ದಂಡಾಯ (ನಾ). ಜುಲ್ಮಾನೆಯಿಂದ ಬಂದ ಹಣ,-ಆದಾಯ ; ದಂಡ ದಾಯಂ: ಕಿಱು [ದೞಿ ದ] ಣ್ಣಾಯಮೆಂಬಿವು ಮೊದಲಾಗಿ (ಸೌಇಇ. XI-I, ೪೦-೦೨ ; 965) ; ಊರೊಳೇನೊನ್ದು- ಪುಟ್ಟಿದ ದಣ್ಡಾಯಮೆಲ್ಲಂ ಕಿಱಿಗಿ [ತ್ರಿಮ್] (ಇಇ. XIX, ೧೭೪-೦೮ ; 1040) ; ಪುರದ ಕೇರಿಯ ಮಣ್ಣಾಳ ದಂಡಾಯಮಾದುದಲ್ಲಂ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೧೦೮-೪೫ ; 1042) ; ಆಯದೆಱೆ ಹಡುವರ ಬೀರವಣ ನಲ್ಪತ್ತು ನಲುಗಂಟಿ ನಲ್ಲಾಮ ದಣ್ಡಾಯ ತವುದೆಯೊಳಗಾದ ಸಮಸ್ತ ಕಿಱುಕುಡವೆಲ್ಲವಂ . . . ಧಾರಾ ಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೫೯-೮೭ ; 1174).
[ದಂಡ + ಆಯ$_7$]

ದಂಡಾಯುಧ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ; ಗದೆ : ಬಾಯುಲಡಸಿದ ನಹಿತರನು ದಂಡಾಯುಧದ ನಿಲವಿನಲಿ ಸುಭಟರ ದಾಯಗೆಡಿಸಿದನು (ಕುಮಾವ್ಯದ್ರೋ. ೧೭-೮). [ದಂಡ + ಆಯುಧ]

ದಂಡಾಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೆಡ್ಡೆ : ತೂನಗೆಣಸು, ಮುಡಿಗೆಣಸು, ನೂರೆಲೆಗೆಣಸು, ತುಣಗೆಣಸು, ದಂಡಾಲು (ಮೃಜಿಗಿ. ೩೦-೫೯೨).
[?]

ದಂಡಾವಳಿ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೀರೆ ; ಕಂಬಿಅಂಚಿನ ಸೀರೆ : ಶಾವಂತಿಯಿರುವಂತಿ ರುದ್ರಗಂಟಿಯುನು ದಂಡಾವಳಿಯ ಚಾವಗಂಟೆಯು . . . ನೇತ್ರಾವಳಿಯು ಮುಖ್ಯ ನಾನಾವಿಧದ ಸೀರೆಗಳ (ನವಮೋ. ೧೭-೬೦). 'ಪಟ್ಟಾವಳಿ' ಪರಾ. [ದಂಡ + ವಳಿ$_5$ (<ಪಟ್ಟಿ$_6$)]

ದಂಡಾವಳಿ$_2$ (ನಾ). ದಂಡದ ಆಕಾರವಾಗಿರುವ ಅಲಂಕಾರ : ಎಳೆಯ ಪಳುಕಿನ ಶಿಲೆಯೊಳಡಸಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕಟ್ಟೆಗಳಲಿ ದುಂಡಾವಳಿಯು ಸೂಸಕದ ಪತ್ರತತಿಗಳೊಳೋರಣಂಗೊಳಿಸಿ (ಹಠಕಾ. ೩-೪೦).
[ದಂಡ + ಆವಳಿ$_1$ (= ಆವಲಿ)]

ದಂಡಾಸನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಿ೦ಬ : "ದಂಡಾಸನಂ ತೀರಿ ತವ್ವಳ ಮೆಂದು ಬಲ್ಲ ಭೇದಂಗಳಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೮೭-೩೩). [ಸಂ.]

ದಂಡಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). =ದಂಡಾಯುಧ : ವರುಣನು ವಾರುಣಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ . . . ಯಮನು ದಂಡಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಅವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು (ವಚಭಾ. ೧೫೭).
[ದಂಡ + ಅಸ್ತ್ರ]

ದಂಡಾಹತ (ನಾ). ಕಡೆಗೋಲಿನಿಂದ ಕಡೆದ ಮಜ್ಜಿಗೆ : "ದಂಡಾಹತಂ, ಕಾಲಶೇಯಂ, ಅರಿಷ್ಟಂ, ಗೋರಸ - ಇ ಕಡೆದು ತೆಗೆದ ಹಸುವಿನ ಮಜ್ಜಿಗೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೪೮). [ದಂಡ + ಆಹತ]

ದಂಡಾಳು (ನಾ). ದಂಡಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯ ; ಭಟ ; ಸೈನಿಕ ; ಯೋಧ : ಅಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಲು ಸಾವಿರಾರು ದುಂಡಾಳುಗಳಿದ್ದರು (ಹೋರಾಟು. ೩) ; ನೀನು ಅರಸನ ದಂಡಾಳಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಿದೆ (ಹಾಹುತ್ತ. ೬೮) ; ಜಮೀನ್ದಾರನು . . . ನಾಲ್ವತ್ತು, ಐವತ್ತು ಮಂದಿ ದಂಡಾಳುಗಳನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದ (ಜಮೀನ್ದಾ. ೭)
[ದುಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + ಆಳು$_3$ (<ಆಳ್$_3$)]

ದಂಡಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ದೊಡ್ಡತನ ; ಹಿರಿಮೆ ; ಮಹತ್ತ್ವ ; ಘನತೆ : ದುಂಡಿಯೊಳ್ ಪ್ರಚ್ಛನ್ನವೇಷದ ಖಂಡಪರಶುವೆನಲ್ ಮೆಱೆದು ಕೈಕೊಂಡು ಕೌದಿಗಳಂ ಹೊಲಿವ ಕಾಯಕವೆ ತನಗಾಗಿ (ಬಸವು. ೨೩-೩) ; ಕಂಡು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಮೂರ್ತಿಯ ದಂಡಿಯನು . . . ದಂಡ ದಂತೀಡಾಡಿದನು ಕಾಯುವನು ಮೇದಿನಿಗೆ (ನಿಭಾಗ. ೬-೪-೩೫) ; ಪುಂಡರೀಕಾಂಬಕನು ಬಳಿಕಲಾಖಂಡಲಾದ್ಯರು ಬಂದ ಕಾರ್ಯದ ದಂಡಿಯನು ಸೂಚಿಸಿದ ಭಕ್ತಿಯೊಳಂಬಿಕಾಸತಿಗೆ (ಅಂಬಿಕಾ. ೧೧-೩೭). ೨. ಶಕ್ತಿ ; ಬಲ ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ಅಂಡಲೆವ ಘನಮೋಹಪಾಶಾಭೇದನಂ ಮಾಳ್ಪ ದಂಡಿಯುಳ್ಳನ್ನಪ್ಪ ಬಾರಾ (ಬಸವು. ೨೪-೩೯) ; ಕಂಡನರ್ಜುನ ತ್ರಿಪುರದಹನದ ಖಂಡಪರಶುವೊಲಿರ್ದ ಭೀಮನ ದಂಡಿಯನು ಥಟ್ಟೈಸಿ ಭೂತಗಳೆಡಬಲದೊಳಿರಲು (ಕುಮ್ಮಾ.ಕ. ೧೮-೭೮) ; ಕಂಡನಾ ಮಾರೀಚನಾತನ ದಂಡಿಯನು (ಉತ್ತ.ರಾ. ೫-೨೭). 'ಸಮದಂಡಿ' ಪರಾ. ೩. ಶ್ರಮ ; ಪ್ರಯಾಸ : ಕಂಡನಲ್ಲಿ ಮಹಾಸಮುದ್ರವ ಕಂಡುದಿಲ್ಲರಿಪುರವನಾಕ್ಷಣ . . . ದಂಡಿಲೇಸಾಯ್ತೆನುತ ಧರಣೀಮಂಡಲಕ್ಕವತರಿಸುತಿದಿರಲಿ ಕಂಡನಾ ತೃಣಬಿಂದುವನು (ತೊರವೆ. ೫-೧-೨೫). ೪. ಹೆಚ್ಚು ; ಮಿಗಿಲು ; ಆಧಿಕ್ಯ ; ಅತಿಶಯ : ಮುನಿಗಳ್ . . . ಹರಿಸದ ದಂಡಿಯನಿದಿರ್ವಂದು ಮುನಿಗಳಂ ಕರೆದೊಯ್ದರ್ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೦-೧-೩೭) ; ಎನ್ನ ಕಷ್ಟದ ದಂಡಿಯನು ತಿಳುಹು (ಅನಂತಾ. ೪-೪-೬೮) ; ಗಂಡನು ಮನೆಗೆ ಬರುವಾಗ್ಗೆ ದಂಡಿಯಾಗಿ ತಿಂದು ಕೂತುಕೊಂಡಳು (ಕಥಾಮಂ. IV, ೧೫). ೫. ಸೆಣಸಾಟ ; ಹೋರಾಟ ; ಕಾಳಗ ; ಯುದ್ಧ : "ದುಂಡಿಯೆನಲು ಸೆಣಸು" (ಚತುನಿ. ೧೬೩) ; "ದಂಡಿಯೆನಲ್ ಸಣಸು" (ಭಾರನಿ. ೩೭) ; ಈ ಕಮಲನೇತ್ರಂಗೆ ಘಡ ನೀನಾಕವಾಳನೆ ಶಿವಶಿವಾ ಜಗದೇಕದೈವದ ಕೂಡೆ ದಂಡಿಯಯೆಂದನಾ ಭೀಮು (ಕುಮ್ಮಾ.ಸ. ೨-೮೪) ; ಸೀತಾಸುತಂ ಬಂದಪಂ ನಾವಿವನೊಳು ದಂಡಿಗಾಳಿವು ನಮ್ಮನೀ ಬಾಲಕಂ ಪಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪೋಗಲಿ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೧-೩೬) ; ಕಂಡಿರೇ ಶಿವದೂತರೆಸಗಿದ ದಂಡಿಯನು (ಅಂಬಿಕಾ. ೫ ೬). ೬. ರೀತಿ ; ಬಗೆ : ಕಂಡು ಮಱುಗದೆ ಸೂನೆಗಾಱನ ದಂಡಿಯಲಿ ಮಗನಂ ವಧಿಸಿ (ಬಸವು. ೨೪-೨೦) ; ಗಂಡಗರ್ವವ ನುಡಿಯೆವೆಮ್ಮಯ ದಂಡಿ ತಾನದು ಬೇಱೆ (ಕುಮ್ಮಾ.ವಿ. ೩-೫೨) ; ಕಂಡವರು ಬೆಱಗಾಗಿ ಬೆಬ್ಬಳಗೊಂಡು ನೋಡುತಲಿರ್ದರಾತನ ದಂಡಿಯನು ಶಾವಱಿಯಲಱಿಯದೆ ಕೂಡೆ ಜನವೆಲ್ಲ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೨೨-೩೮) ; ಕಂಡದಟ್ಟುಳಿಯಾಯ್ತು ಸುಡುತಿಹ ದಂಡಿ ತಾನಿದು ಹೊಸತು (ಕೌಶಿರಾ. ೩೨-೧೧) ; ಪಂಡಿತರ್ಗೀವರೊಂದೆರಡು ಪಣವ ಬಲು ಭಂಡಿ ಮುಱಿವ ತೆಱದಿಂದ ಭಂಡರ್ಗೆ ಕೊಡುವರೀ ಕಾ ಲ ದ ರ ಸು ಗ ಳ ದಂಡಿಯವರೊಳೊಳ್ಪುಂಟೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೭-೮೭) ; ಪುಂಡರೀಕದ ಕಣ್ಣನವನು ನೆಲೆಗೊಂಡನಿಂದೀಕೆಯಲಿ ಮುನ್ನಿನ ದಂಡಿಯಲ್ಲಿದು ಹೊಸತೆನುತ ಕಳವಳಿಸುತಿಂತೆಂದ (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೩-೬) ; ನುತತಾಳಕ್ರಮ ದಂಡಿದಪ್ಪದೆ ಸುಧಾಮಾಧುರ್ಯದಿಂ ಪಾಡಿದರ್ (ಯಾದವಂ. ೧೩-೮೭). ೭. ಸಮ ; ಸಾಟಿ : ಹುರಿಗೊಂಡುದಾತನ ಸತ್ತ್ವಮಾತನ ದಂಡಿಯಲಿ ಬಹರಾರು ಸುರ ನರ ನಾಗಲೋಕದಲಿ (ಕುಮ್ಮಾಗ. ೪-೬). 'ದಂಡಿಕಾಱ' ಪರಾ. ೮. ಛಲ ; ಹಠ : ಗಂಡನಂತಕಪುರಕೆ ಹೋಗಲು ರಂಡೆ ಪುತ್ರನ ಪಡೆವೆನೆಂದಾ ದಂಡಿಯಲಿ ಕಾಳಿಂದಿತೀರದಲಧಿಕ ತಪಸುಗಳ ಕೊಂಡೆಸಗೆ (ಸಂಭಶ. ೨೬-೮೨) ; ದಂಡಿಯೊಳೀಗಳುಂ ಪ್ರಾಣಕಾಂತನಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರಿ ತೊಲಗ ಬೇಡೆನುತ ಮಿಂಡಿಯರಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಗಲಿಸುವಂತೆಲೆವಳ್ಳಿ ಮುಂಡಿಗೆಗಳನಡರಿದುವು (ಮೋಹತ. ೨೪-೩೩).
[ದೇ.ಶ ತಮಿ. ತಣ್ಣಿ; ತೆಲು. ದಂಡಿ]

ದಂಡಿ$_2$ (ನಾ). ದುರ್ಗೆ ; ಪಾರ್ವತಿ : ಮಂಡಲತ್ರಯನಿಳಯೆ ದಂಡಿ ಜಯದುರ್ಗೆ ಫಣಿಕುಂಡಲೆ ಮಹೇಶ್ವರಿ (ಶ್ರೀವಲ್ಯ. ೦-೬-೩).
[ದಂಡ + -ಇ$_2$]

ದಂಡಿ$_3$, ದಂಡು$_1$, ದಂಡೆ$_3$ (ನಾ). ೧. ಕೋಲು ; ದಡಿ. 'ದಂಡಿವಲೆ' ಪರಾ. ೨. ವೀಣೆ, ತಂಬೂರಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ದಂಡ; ದಂಡಿಗೆ: ಪ್ರಾಚೀನ ವೀಣೆಗಳು ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬಿದಿರು ಅಥವಾ ಬೊಂಬಿನ ಉದ್ದವಾದ 'ದಂಡಿ'ಯನ್ನು ಹೊಂದಿ . . . 'ಮೇರು'ಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾದುಹೋಗುವ ತಂತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು (ಸಂಗೀತಂ. ೩೧೦). ೩. ತುಡುಗುದನಗಳ ನಡಿಗೆಯ ವೇಗವನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸಲು ಅವುಗಳ ಕೊರಳಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಮರದ ತುಂಡು ; ಗುದ್ದಿ : ಆ ಕಂದ ಹಸುವಿಗೆ ದುಂಡಿ ಹಾಕದೆ ಹೊರಗೆ ಬಿಡಬೇಡಿ (ರೂಢಿ). ೪. ತಕ್ಕಡಿಯ ಕೋಲು. 'ಅಡ್ಡದಂಡಿ' ಪರಾ. ೫. ಕೆತ್ತುವ ಆಯುಧ ; ಬಾಚಿ : "ದಂಡಿಯೆನೆ ಬಾಚಿಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೩-೮). ದಂಡು : ೧. ತೆಱೆದ ಮೊಗಂ ಬಾಗಿದ ಬೆನ್ . . . ಊಱುವ ದಂಡುವೆರಸು ಬರ್ಪನನಾಗಳ್ . . . ನೋಡಿ ಕಂಡು (ಜೀವಸಂ. ೨೦೮-೫೩) ; ಕೊಂಡನವಂ ತಪಮಂ ಗೆಡೆಗೊಂಡಿರೆ ದಂಡು ಬೂದಿ ಸೊರೆ ರುದ್ರಾಕ್ಷಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೪-೩೭). ೨. ದಂಡಿನಲಿ ತರುದೋಷ ನಾರಾಚ ಹರಿದ ದೋಷವಿದೆಂದು ತಂತಿಗೆ ಪಿರಿದು ದೋ ೀ ಷ ವ ನೊ ರೆ ದು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೪-೧೧). ೬. ವಟು, ಸಂನ್ಯಾಸಿ ಮೊದಲಾದವರು ಹಿಡಿದಿರುವ ಕೋಲು; ದಂಡ: ಕೊರಲ ಜನ್ನಿವರಂ ಕೊಡೆ ದಂಡು ಕೋವಣಂ ಕರಮೆಸೆಯುತ್ತಿರಲ್ಕೆ ಗಗನಾಂಗಣದಿಂದಿೞಿತಂದಂ . . . ನಾರದಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೭-೯೫). ೭. ಪಡೆ ; ದಳ ; ಸೈನ್ಯ : ಕೀಚಕನೆಂಬಂ ಸುಯೋಧನನ ದಂಡೆಲ್ಲಮನಿಱಿದೋಡಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೫೪ ವ) ; ದಂಡಿಂಗೆ ಪೋಪೆನೆಂದೆನೆ ಗಂಡಂ ನವಯುವತಿ ಭೀತಿಗೊಂಡಳ್ ಕೇಳ್ದು (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೧೫) ; ದಂಡು ನಡೆಯಲಿ ನಿಷಧಪುರಿಗಾ ಭಂಡನೃಪ ಪುಷ್ಕರನ ಮಾತೇನಂಡಲೆದು ಫಲವಿಲ್ಲ (ನಳಚ. ೯-೦೭) ; ಸೊಗಸುವ ಕೊಲ್ಲಾರಬಂಡಿಯ ಲೆಕ್ಕವ

ಬಗೆವನಾರಾ ದಂಡಿನೊಳಗೆ (ಕಂನವಿ. ೧೧-೩೩); ದಂಡಿನಲ್ಲಿ ಸೋದರಮಾವನೇ (ಗಾದ). ೮. ಗುಂಪು; ಸಮೂಹ: ಕರಿರಥತುರಗಚರಣೋಚ್ಚಲಿತ ಧೂಳಿಯ ದಂಡು ನಡೆದುದು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಕೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೧-೫); ಇವೆರಡು ತಂಡಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಉಪಗ್ರಹಗಳ ದಂಡೇ ಇರುವುದು (ಜ್ಯೋತಿವಿ. ೧೦೧); ಮಿಡಿತೆ ದಂಡು ಬಿದ್ದ ಬೆಳೆಯೆಲ್ಲಾ ಹಾಳು (ಗಾದ); ದಂಡಿಗೆ ದಂಡೇ ಬಂತು (ರೂಢಿ). ೯. ಸೈನ್ಯ ಇರುವ ಸ್ಥಳ; ಲಷ್ಕರು: ದಂಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಯುನೈಟೆಡ್ ಥಿಯೋಲಾಜಿಕಲ್ ಕಾಲೇಜಿನ ಗ್ರೀಕ್ ಅಧ್ಯಾಪಕ (ಅಂತಿಗೊ. VII ಮುನ್ನುಡಿ); ಬೆಂಗಳೂರು ದಂಡು (ರೂಢಿ). **ದಂಡೆ$_{3}$**: ೧೦. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಂಗಸಾಧನೆ: ಎರಡು ಅಂಗೈಗಳನ್ನೂ ನೆಲಕ್ಕೆ ಊರಿ ಮಂಡಿಯನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಊರದೆ ಮೂಗನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟಿಸಿ ಮಾಡುವ ವ್ಯಾಯಾಮ; ಸಾಮು: ದಿನವೂ ತಪ್ಪದೆ ಬಸ್ಕಿಗಳನ್ನೂ, ದಂಡೆಗಳನ್ನೂ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದರು (ಸಂಗೀತ. ೬೬); ನೂರುಗಟ್ಟಲೆ 'ದಂಡೆ' ಹೊಡೆದು ಬಟ್ಟೆ ಒಗೆದುಕೊಂಡು (ಡಿಯ್ಯಮು. ೦೧). ೧೧. ಮಲ್ಲಯುದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಾಕುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವರಸೆ,-ಪಟ್ಟು: ಸೆಱಗಂ ಪಾರ್ವದೆ ಗಾಡಂ ಶರೀರ ಸಂಸಾರ ಭೋಗ ನಿರ್ವೇಗಂಗಳ್ ದೊರೆಕೊಳುತೆ ಪರಿಗ್ರಹಮಂ ಪರಿಹರಿಪುದು ಕಲಿಯ ದಂಡೆಯಂ ತೂಂಕುವವೊಲ್ (ಅಜಪು. ೩-೧೧೪); ಸೆಱಗಂ ಬೆಱಗಾ ಬಗೆಯದೆ ಪೊರೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕಲಿಯ ದಂಡೆಯಂ ತೂಂಕಿದವೋಲ್ (ಗದಾಯು. ೨-೨೨); ಪೊಱಮಡೆ ಕಂಡು ಗಂಡು ಮಿಗೆ ದಂಡೆಯನಿತ್ತು ಕಱುತ್ತು ಪತ್ತೆ ಸಾರ್ದುಱದೆ ನಿಲುತ್ತೆ (ಗಿರಿಜ. ೧-೯೮); ಬೆವರನಾಱಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಗತಶ್ರಮನು ಮೊಳಕಾಲಿಕ್ಕಿ ದಂಡೆಯೊಳಮರಿ ದೇಹವ ಬಲಿದು ವಕ್ಷದೊಳೌಂಕಿ ಗಾಢದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೪-೧೧); ತುಡುಕಲೀಯದೆ ತಿರುಗಿದರು ಗಡಬಡಿಸಿ ದಂಡೆಯೊಳೊತ್ತಿದರು ಸಮಚಡಿಸಿ ನಿಂದರು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೨-೯೫); ಕೋಪದಿಂ ಪೋಪ ಪೆರ್ಬುಲಿಯಂ ದಂಡೆಯೊಳಾಂತು ನೂಂಕಿ ತಿವಿದಂ ವಿಕ್ರಾಂತಕಂಠೀರವಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೧೧೦೬); ಹೊಡಿದನು ದಂಡೆಯನು ವಹಣಿಯ ಮಾಡುತವೆ ಚಾಣೂರ ಮಲ್ಲನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೨-೭೫); ದರ್ಪಕ ದೈತ್ಯವಲ್ಲಭನೊಳಗಿದಿರಾಂತು . . . ದಂಡೆಯ ಹೂಡಿ ನಿಂದಿರುವೊಪ್ಪವನೇನ ಬಣ್ಣಿಪೆನು (ಮೋಹತ. ೧೨-೮೪); ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಿರ್ಪ ಬಗ್ಗದ ಬಲ್ಗಂಡಿಕೆಗಂಡು ಗಂಡುಗಲಿ ಬೇಡಂ ದಂಡೆಯಂ ಕೊಂಡು ನಿಂದು (ರಾಜಶೇ. ೫-೯೯). ೧೨. ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮುಂದಕ್ಕೆ ನೀಡುವ ಎಡಗೈ; ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಒಂದು ವರಸೆ: "ಬಿಲುವಿಡಿದು ನೂಂಕುವ ಕರಂ ದಂಡೆ[ಪಾಠಾಂ. ನೂಂಕುವಂ ಕರದಂಡೆ]ಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೮೮-೩೬); ಪೆರ್ಬುಲಿ ಪಾಯ್ವಂಗಿಯಲ್ಕೆ . . . ನುರ್ಗಿದ ದಂಡೆಯ ಭಂಗಿ ರೌದ್ರಮಾಗಿರೆ . . . ಬರುತಿರ್ದನ ದೊರ್ವ ಲುಬ್ಧಕಂ (ಜಗವಿ. ೧೬-೨೦); "ಪಂಂಗಯಲ್" (ಅಯ್ಯಾಶಾ); ಪಸರಿಸಿ ಪರ್ಬಿದ ನೀಡಡಿ ಕುಸಿದಂಗಂ ನೀಳ್ದ ದಂಡೆ ನೆಗೆದ ಭುಜಾಗ್ರಂ . . . ಎಸೆದಿರ್ದುವು ದೃಷ್ಟಿ ಮುಷ್ಟಿ ಶರಸಂಧಾನಂ (ಗಿರಿಜ. ೮-೨೮). ೧೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ: ಕೊಡತಿ ಕರವತಿಗೆ ಕೂಳೆಕ್ಕವಡ ದಂಡೆ ಕಯ್‌ಹೊಡೆಯಿಟ್ಟ ಗೂಡುಗಳು . . . ಸಿಂಹಪ್ರಕರವೆರಸಿ ಬೇಡರು ನೆರೆದರು (ಹಶಕಾ. ೫-೯). ೧೪. ಗುರಾಣಿ; ಹರಿಗೆ: ಶ್ರೀನಾಗತಿ ಅಳ್ದನ ದಣ್ಡೆ (ಎಕ. II, ೪೫೨-೧; 1000); ಶ್ರೀಬಾಸನಣ್ಣನ ದಣ್ಡೆ (ಎಕ. II, ೪೫೩-೧; 1000); ವೆಂಗಿಮಣ್ಡಳೇಶ್ವರನುದಾರಮಹೇಶ್ವರನಯ್ಯನ ದಣ್ಡೆ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವರ್ಧನಮಹಾರಾಜವಿಜಯಾದಿತ್ಯದೇವರ್ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ ೧೧-೧೨; 1066); ದ್ರೋಣನ ಬಲಾಸರಳ ಸರಿವಳೆಗೆ ದಂಡೆಯ ನೊಡ್ಡಿ ದಳವುಳಿಸಿ ... ಭೀಮ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೩-೧೨).

ದಂಡಿಂ ಮುತ್ತಿಱಿವೊಂ = ಸೈನ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಮುಂದಾಗಿ ಇರಿಯುವವನು: ಒಂದು ಬಿರುದು: ಅಕಳಂಕಮಹೇಶ್ವರಂ ದಣ್ಡಿಂ ಮುತ್ತಿಱಿವೊಂ ಶ್ರೀಮತ್ ನರಸಿಂಗಯ್ಯ ನರಸಿಂಗೇಸ್ವರಮ್ಮಾಡಿಸಿ ಮಣಲೇವಾಡಿಯ ಭ್ಯನ್ತರ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗೆ ಬಿಟ್ಟಂ (ಎಕ. XIV, ಮೈಸೂರು. ೧೨೭-೫; ಸು. 900). P ಇದು 'ದಂಡಿಂ ಮುಂತಿಱಿವೊಂ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು. **ದಂಡಿನ ಗೋವ**=ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು: ಪಡೆದಂ ಸಲೆ ದಂಡಿನ ಗೋವನೆಂಬುದಂ ಬಂಟರ ಬಲ್ಲಹಂ (ಇಆ. XII, ೯೭-೨೦; 1187); ದಂಡಿನ ಗೋವ ಕುಪ್ಪದೇವರಸರು ಪುಲಿಗೆ[ಱೆ]ಮೂನೂಱು . . . ನೂಱನಾಲ್ವತ್ತನಾಳುತ್ತಮಿರ್ದ್ದ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೩೦-೦೦; ಸು. 12ನೆಯ ಶತ); ನಿಗಳಂಕಮಲ್ಲ ದಂಡಿನ ಗೋವ (ಎಇ. XXXVII, ೨೨; 12ನೆಯ ಶತ). **ದಂಡಿನ ಸ್ಥಳ**=ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರದೇಶ; ಪಾಳ್ಯ; ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವ ಪಟ್ಟಣ ಅಥವಾ ಪಟ್ಟಣದ ಭಾಗ: ಕಂಟೋನ್ಮೆಂಟು, ಜಲಂಧರ್, ಅಮೃತಸಾರಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯ, ದಂಡಿನ ಸ್ಥಳ (ಭೂಗೋಳ. ೬೦). **ದಂಡಿನಾಳ್** = ದಂಡಿನವನು: ಕುಂಬಾಱರ್ ಸಂಚಳಮಿಲ್ಲದ ದಂಡಿನಾಳಂತೆ ಬೆರ್ಚಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೭೯). **ದಂಡಿನಾಳಿಕೆ** = ದೇಶದಲ್ಲಿ ದಂಗೆ, ಗೂಂಡಾಗಿರಿ ಮುಂತಾದ ವಿಶೇಷಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸೈನಿಕ ಸರ್ಕಾರ; ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುವ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ: "ದಂಡಿನಾಳಿಕೆ, ಸೇನಾಪ್ರಭುತ್ವ, ಸೈನಿಕಶಾಸನ" (Martial Law. ಪತ್ರಿನಿ. ೫೩). **ದಂಡಿನೊಕ್ಕಲ್** = ದಂಡಿಗೆ ಸೇರಿದವರು; ಸೈನ್ಯದವರು: ದಂಡಿನೊಕ್ಕಲುಂ ತಳದೊಕ್ಕಲುಂ ದೆವಸವಳವೆಂಣೆಗಾಣದಲ್ಲಿ ಸೊಳಸವೆರಡು (ಎಇ. XX, ೧೨-೪೮; 1167). **ದಂಡುಗಲಕಿ** = ಶತ್ರುಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಲಕುವವನು,-ಮರ್ದಿಸುವವನು,- ಸದೆಬಡಿಯುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು: ಶ್ರೀಮಂ ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ದಂಡುಗಲಕಿ ಸಿತಗರಗಂಡ . . . ಚಿಕ್ಕಬೊಂಮಯ್ಯನಾಯಕರು ನಿಡುಗಲ್ಲ ರಾಜ್ಯವನಾಳುತ್ತಿರ್ದ್ದ (ಸೌಇಇ. IX-i, ೩೫೯-೧೦; 1340). **ದಂಡು ಮಾಡು** = ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು; ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಮಾಡು; ಮುತ್ತು: ದಂಡುಮಾಡಿದ ನೃಪರ ತಂತಮ್ಮ ನಾಡಿಗೆ ಕಳುಹ ಚಿತ್ತೈಸು (ಭರಪ. ೫೩-೭೯). **ದಂಡುಹೋಗು** = ದಂಡುಮಾಡು: ಶ್ರೀವೀರ ಬುಕ್ಕರಾಯನು ಒರಗಲ್ಲದೇಸಕ್ಕೆ ದಂಡುಹೋದಲ್ಲಿ (ಎಕ. XII, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೧೫-೩; 1364). [<ಸಂ. ದಂಡ]

ದಂಡಿ$_{4}$ 'ದಂಡಿಗೆ' ನೋ.

ದಂಡಿ$_{5}$ (ನಾ). ೧. ದಂಡವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವವನು; ಕಟ್ಟಿಗೆಕಾರ; ವೇತ್ರಧರ; ಬಾಗಿಲಂ ಕಾಯುವವನು; ದ್ವಾರಪಾಲಕ; ಮಹಾರಾಜರಂ ಮೊದಲಾದವರ ಮುಂದೆ ದಂಡ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು, ಆಗಮನವನ್ನು ಸಾರುತ್ತಾ ದಾರಿ ಬಿಡಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗುವ ರಾಜಭಟ: "ಕಟ್ಟಿಗೆಯವಂ ವೇತ್ರಧರನುತ್ಸಾರಕಂ ದಂಡಿಯುಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೯-೪). ೨. ಆಶ್ರಮೋಚಿತವಾದ ದಂಡವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು; ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ; ಸಂನ್ಯಾಸಿ: ನರ್ತ್ತಕ ನಟಕ ಪಠಿತ ಗಾಯಕ ದಂಡಿ ಮುಂಡಿ ಸಿಖಂಡಿ ಸೋಡಸ ಯಾಚಕಜನಪ್ರಮುಖ್ಯ ದೀನಾನಾಥದರಿದ್ರತಿಮಿರಹರಣದಿವಾಕರ ಸರಣಾಗತಕ್ರಿಪಾಕರ (ಸೌಇಇ. XV, ೧೯೧-೧೬; 1257). 'ಏಕದಂಡಿ', 'ತ್ರಿದಂಡಿ' ಪರಾ. ೩. ದಂಡಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು; ಯಮ. ೪. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಕಾವ್ಯಾದರ್ಶ' ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಕವಿ: ಮೊದಲೊಳ್ ದಂಡಿಕವೀಶ್ವರಂ ದಶಕುಮಾರಾಖ್ಯಾತ ಚಾರಿತ್ರಮಂ ಪದೆಪಿಂ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಿಂ ರಚಿಸಿದಂ (ದಶಕು. ೧-೧೬). [ಸಂ. ದಂಡಿನ್]

ದಂಡಿಕಾಱ (ನಾ). ಸಮಾನನಾದವನು ; ಸಾಟಿಯಾದವನು : ನೀಲ ಶೈಲದ ದಂಡಿಕಾ [ಪಾಠಾಂ. ಗಾ]ಱನ ದೇಹಗರ್ತದ ರಕ್ತ ನಿರ್ಜರದ . . . ಬಿಡುವಂಡೆಗೆದಱಿದ ಖಳನ ಕಂಡುದು ಭೂಸುರವ್ರಾತ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧-೩೩).

[ದಂಡಿ$_1$ + – ಕಾಱ]

ದಂಡಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಕೋಲು ; ದೊಣ್ಣೆ. ೨. ಸಾಲು ; ಪಂಕ್ತಿ ; ಶ್ರೇಣಿ. ೩. ಹಗ್ಗ ; ರಜ್ಜು. ೪. ಮುತ್ತಿನ ಸರ,–ಹಾರ. [ಸಂ. ದಂಡಿಕಾ]

ದಂಡಿಕೋಲು (ನಾ). ವಟು, ಸಂನ್ಯಾಸಿ ಮೊದಲಾದವರು ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳುವ ಕೋಲು ; ದಂಡ : ಶಿವನು ಅನ್ಯಶಬ್ದವ ಕೇಳಲೊಲ್ಲದ ಭಕ್ತೆಯ ಮನವ ನೋಡುವೆನೆಂದು ಕಂತೆ ಕಮಂಡಲ ದಂಡಿಕೋಲು ಗುಂಡುಗಪ್ಪರವೆರಸಿ ಭಿಕ್ಷುಕಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಬಂದು ಸತ್ಯಕ್ಕನ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ನಿಂದಿರಲು (ಭೈರಸೂ. ೩೪೦).

[ದಂಡಿ$_5$ + ಕೋಲು$_1$ (<ಕೋಲ್$_1$)]

ದಂಡಿಗ (ನಾ). ದಂಡಾಳು ; ಸೈನಿಕ ; ಯೋಧ : ಮೆಱೆವ ದಂಡಿಗರನ್ನಿಱಿವ ವಿಕ್ರಮೋತ್ತುಂಗ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೧೨೪-೯ ; 1059) ; ಭೂರಿ ಬಾಣದ ಹಿಂಡು ತಱಿದುವು ಹೊಗುವ ದಂ [ಪಾಠಾಂ. ಗಂ]ಡಿಗರ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೮-೪೧). [ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + – ಇಗ]

ದಂಡಿಗಾಯಿಗ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ದಣ್ಡಿಗಾಯಿಗಜ್ಜ ಕುರುವಟ್ಟಿಗ ಪುಟ್ಟಿದ ಮಗ ದಸವರ್ಮ್ಮಗಾಯಿಗಂ (ಎಕ VIII, ಸೊರಬ. ೫೭೦-೧೪ ; 951). [?]

ದಂಡಿಗೆ, ದಂಡಿ$_4$ (ನಾ). ೧. ಕೋಲು ; ಬಡಿಗೆ; ದಂಡ: ಉಪಕರಣಮಂ ಬಿಸುಟು ದಂಡಿಗೆಯನಿರದೆ ನೆಲಕಪ್ಪಳಿಸೆ ಗುರುಬಸವನಾ ನಾಗಿದೇವರೊಡ ನಿಂತೆಂಬನು (ಚಬಪು. ೬೩-೧೫). ೨. ವೀಣೆ ಮುಂತಾದ ತಂತೀವಾದ್ಯ ಗಳಲ್ಲಿ ಬುರುಡೆಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಭಾಗ : ತಳದ ಕಡುಗೆಂಪು ಪುದಿದವ್ವಳಿಸಿರೆ ಸುರಯುವತಿ ಮಧುರತಂತ್ರೀನಾದಂ ಕೊಳೆ ಬೀಣೆಯ ದಂಡಿಗೆಯುಂ ತಳಿರ್ತುದೆಂಬೊಂದು ಶಂಕೆಯಂ ಪುಟ್ಟಿಸಿದಳ್ (ಆದಿಪು. ೭-೨೧ ; ವನರುಹನಾಳಂ ದಂಡಿಗೆ [ಪಾಠಾಂ ದಂಡಂ] . . . ವನರುಹ ಸೂತ್ರಂ ತಂತ್ರಿಗಳೆನೆ ಶಿವನಂ ಜಾಣ ವೀಣೆಯಂ ಕೇಳಿಸುವಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೩-೯೮). ತೊಳಪ ವೀಣೆಯನಚ್ಚರಸಿಯೋರ್ವಳು ಪಿಡಿದು ಬಾಜಿಸಲು ದಂಡಿಗೆ ತಳಿತುದೋಯೆನಿಸಿದುದು ಕೆಂದಳದೊಂದು ಕೆಂಪಿನಲಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೨-೨೮). ೩. ದಂಡದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಂತೀವಾದ್ಯ ; ವೀಣೆ, ತಂಬೂರಿ ಮೊದಲಾದುವು : "ತತ, ವೀಣಾದಿಕ ವಾದ್ಯ=ತಂತ್ರಿಯ ಕಟ್ಟಿ ಬಾಜಿಸುವ ದಂಡಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಕಂಕಣ ಮೊದಲಾದವು" (ನಾಚಿರಾ. ೬) ; ಎನ್ನ ಕಾಯವ ದಂಡಿಗೆಯ ಮಾಡಯ್ಯ (ಬಸವ. ೫೦೦) ; ಪಾಡಿದರು . . . ಮಾನಿನಿಯರು ಗಳೋರಣಂಗೊಂಡು ಮಣಿಖಚಿತ ಕಾನಕದ ದಂಡಿಗೆಯ ನುಡಿಸುತ್ತ ಪೊಸ ತಾನಮಾನ ಗಂಧರ್ವಕಿನ್ನರಸತೀಸಂಕುಳದ ಗಾನವಂ ಕೀಳ್ಪಡಿಸಲು (ಸೌಂದಪು. ೮-೪) ; ದಂಡಿಗೆ ಬೆತ್ತ ಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಂಡೆ ಮಾಚಿ ನಾಚುತಿದ್ದ ಹೆಂಡತಿ ಸಂತತಿ ಸಾವಿರವಾಗಲು ದಂಡಿಗೆ ಬೆತ್ತ ಹಿಡಿಸಿದಳಯ್ಯ (ಪುರಂದ. ೧-೯೫-೧) ; ದಂಡಿಗೆ ಶಂಖ ತಾಳ ತಂಬೂರಿ ಜಾಂಗಟೆಯಗೊಂಡು ನಿನ್ನಯ ಪರಮ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥ ದಾಸರು . . . ಕೊಂಡಾಡೆ ಶಬ್ದ ಪ್ರತಿಶಬ್ದ ವಾಗುತಿದೆ (ವಿದಾಕ್ಯ. ೯೨-೬). ೪. ತಕ್ಕಡಿಯ ಕೋಲು; ತುಲಾದಂಡ: "ದಂಡಿಗೆ—ತಕ್ಕಡಿಯ ಕೋಲು" (ಜಾನಕೋ. ೩); ಯಾವುದೊಂದು ಪರಡಿ ಯೊಳಗಿನ ತೂಕವು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಾದರೆ ಆದರ ಕಡೆಯ ದಂಡಿಗೇ ತುದಿಯು ಕೆಳಗಾಗಿ ಮುಳ್ಳು ಡೊಂಕ ನಿಲ್ಲುವದು (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೫೫). ೫. ಕೊರಳಿನ ಮೂಳೆ ; ಜತ್ರು : ಜತ್ರೂಃ = ದಂಡಿಗೆಯ ಎಲುವುಗಳ ಊರ್ಧ್ವಂ (ಬಾಹಟೀ. ೨-೪-೮ ವ) ; ದಂಡಿಗೆಯಸ್ಥಿಯ ತೆಗೆದು ಕೋಲನೆ ಮಾಡಿ (ಅನುಭವಶಿಖಾಮಣಿ. ೬. ೦೦-೧೨-೧೫). ೬. ಮುತ್ತಿನ ಸರ,–ಹಾರ : ಗೆಂಡೆವಿಾನಂ ತಂದವಂಗೆ ದಂಡಿಗೆಯನಿಕ್ಕುವರ್ (ಚಿಕವಂ. ೭-೭). ೭. ಅಂದಣ ; ಮೇನಾ : "ದಂಡಿಗೆಯೆನಲ್ಕಂದಣದ ಪೆಸರಪ್ಪುದು" (ಕಶಕ. ೧೨೪) ; ಗುಡಿಯ ಗೂಂಟಕ್ಕೆ ಬಲ್ಲಡವಿಗಳುಂ ದಂಡಿಗೆಗೆ ವೇಣಾ ವನಂಗಳುಂ . . . ಆ ಪಡೆಗೆ ನೆಱೆಯುವೆನಿಸಿ (ಪಂಶಭಾ. ೯-೦೦೪) ; ಕರಣಂ ಕಳೆಯೇಱೆ ಸಿರಿಮೊಗಂ ಸಂಪದವೇಱೆ ದುಡಿಗೆಯಿಂ ಘಳಿಲನಿಳಿದು (ಬಸಕ. ೧೦-೧೫) ; ಸುಭಟರ ಮೇಳದಲಿ ಬಂದಿಳಿದು ದಂಡಿಗೆಯಿಂಧ ನಸುನಗುತೇಱಿದನು ರಥವ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೮-೨೩) ; ತರಿಸಿದನು ದಂಡಿಗೆ ಯೊಳಗೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಸತಿಯರ ಗಡಣದಲಿ ಮಂದಿರವ ಹೊಱವಂಟರಸ ನೇಱಿದ ಗಜದ ಕಂಧರವ (ನಳಚ. ೭-೪೦) ; ದಂಡಿಗೆ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಬೊಕ್ಕಸ ಬಂಡಾರ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ತುಂಬಿದವು (ಮೋಹತ. ೩೬-೪೦); ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ದಂಡಿಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮಯ ಪಲ್ಲಭೆಯರು ಬರುತಿರಲು (ಕಂನವಿ. ೧೧-೩೨) ; ಏಱಿ ಕನಕದಂಡಿಗೆಯಂ . . . ಸಾರಿದನಾ ರಾಯ ಬೀದಿಯಿಂ ದರಮನೆಯಂ (ಚಿಕವಿ. ೩-೧೧೫) ; ಅವರನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಆನೆ, ರಥ, ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ, ದಂಡಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾನೇಕ ಪರಿವಾರ . . . ತಂಡೋಪತಂಡವಾಗಿ ನೆರೆಯಿತು (ಪ್ರವಾಇ. I, ೨೬೦). P 'ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ' ಮತ್ತು 'ದಂಡಿಗೆ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿವೆ. ೮. ಒಂದು ಅಳತೆ (?): ಭಂಡಿಗೆ ದಂಡಿಗವೊಂದು ಸೆವೆಯಯ್ದು ಹೊಟೆ ಎರಡಕ್ಕಂ ದಂಡಿಗೆವೊಂಡು(ದು) ಸೇವೆಯೆರಡು (ಎಇ. XIV, ೩೩-೩೧ ; 1136). **ದಂಡಿ$_4$** : ೭. ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದು ಮಾರನೆಯ ದಿನ ದಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹೊರಟೆ (ಪ್ರವಾಇ. I, ೪೨೪).

ದಂಡಿಗೆ ಉಂಬಳಿ, ದಂಡಿಗೆಯ ಉಂಬಳಿ = ದೇವರ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಉತ್ಸವ ಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ ಉಂಬಳಿ,–ಭೂಮಿ: ದೇವರಿಗೆ ದಂಡಿಗೆ ಉಂಬಳಿ ಬಗೆ . . . ಸಿವಾರ್ಪಿತವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೧೭-೪ ; 1696) ; ಯಿಡುಗೂರ ಲಿಂಗಣಗೌಡಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದಂಡಿಗೆಯ ಉಂಬಳಿ (ಎಕ. XII, ಗುಬ್ಬಿ. ೭೯-೪ ; ?).

[<ಸಂ. ದಂಡಿಕಾ./ತಮಿ. ತಣ್ಬಿಕೈ ; ತುಳು. ದಂಡಿಗೆ ; ತೆಲು. ದಂಡಿಗ]

ದಂಡಿಗೆಗೋಲು (ನಾ). ತಕ್ಕಡಿಯಕೋಲು ; ದಂಡಿಗೆ ; ತುಲಾದಂಡ : ಬಾಟರಾಡು ಲೆಗ್ಗಿಕೋಲ ತೂಗುತಕ್ಕಡಿ ದಂಡಿಗೆಗೋಲು . . . ಬಸವನ ಮುಂದೆ ಮೆರೆವ ನಂದಿಕೋಲ (ಕೋಕಗೀ. ೦೭೬).

[ದಂಡಿಗೆ + ಕೋಲು$_1$ (<ಕೋಲ್$_1$)]

ದಂಡಿಗೆವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ತಂಬೂರಿ, ವೀಣೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳು : ಗಾಣನಾಯಕಿಯರಂದು ದಂಡಿಗೆವಿಡಿದು ಪೊಡಮಟ್ಟು ಹಾಡಲುದ್ಯೋಗಿಸಿದರು (ಹದಕಾ. ೭-೫) ; ತಾಳ ದಂಡಿಗೆವಿಡಿದಮಳಗಾನೆಯರು . . . ಪಾಡಿದರು ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನ ಮುದ್ರಿಕೆಯ (ಮೋಹತ. ೦೪-೪೯) ; ಕರಿಯ ರದನಂಗಳ್ಗೆ ತಲೆಯೋಡ ಸೊರೆಗಟ್ಟಿ ನರದ ತಂತ್ರಿಯ ಪೂಡಿ ದಂಡಿಗೆವಿಡಿದು ಪಾಡಿದುವು ಕೆಲವು (ಚೈಮಿಭಾ. ೨೩-೨೪). [ದಂಡಿಗೆ+ಪಿಡಿ$_1$]

ದಂಡಿತ (ಗು). ೧. ದಂಡನೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ; ಶಿಕ್ಷೆಗೊಳಗಾದ. ೨. ಸೋತ ; ಪರಾಜಯಕ್ಕೊಳಗಾದ : ದಂಡಿತವೈರಿ ಚಕ್ರಧರನೆಂಬ ನೆಗಟ್ತೆಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೮೭) ; ದಂಡಿತವೈರಿ ವೈರಿಬಲ ಲೋಹಿತಬಂಧುರದಂಡಮಾ ಭುಜಾದಂಡಂ (ಗದಾಯು. ೦-೭೩) ; (ನಾ). ೩. ದಂಡನೆಗೆ ಗುರಿಯಾದವನು ; ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು: ದಂಡಿತನಿಗಿಂತಲೂ ದಂಡನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಇದರ ಜಳ ಹೆಚ್ಚು ತಾಕುವುದು (ರಂಗರೋ. ೫೬). ೪. ಅಭ್ಯಾಸದ ರೀತಿ; ಒಂದೇ ಸಮನೆ ಹೇಳುವುದು (?) : ಆ ಕೊಳದೊಳ್ಬ ಮನಂಗೊಂಡಿರೆ ಪೊಕ್ಕಲ್ಲಿ ಪಾದಶುದ್ಧಿಯನಾಗಳ್ ದಂಡಿತದಿನೋದಿ ವಿಳಸನಖಂಡಿತಗುಣನುತ್ತರಾಭಿಮುಖದೊಳ್ ನಿಂದಂ (ಬಂಹರಿ. ೨-೪೦)

[ಸಂ.]

ದಂಡಿಪಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ದಂಡಿಪಳ್ಳಿಯಂ ಲೋಕಟೆಯರಸ ಕುಡೆ ನಾಗಾರ್ಜುನ ಕಾಲ್ಗೆರ್ಚಿಯೆ ಬಿಟ್ಟಯ್ಯಂ ಕಾಲಂ ಕಚ್ಚಿದೊನ್ (ಎಕ. VII (ಶಿ), ಶಿಕಾರಿ. ೩೭೮-೦೩ : ೧೦೭೭).

[? + ಪಳ್ಳಿ$_1$]

ದಂಡಿಯಾಸೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ವೃಜಿಗಿ. ೩೫-೭೭೨).

[?]

ದಂಡಿವಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ; ಕೋಲಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಿರುವ ಬಲೆ : ದಂಡಿವಲೆಗಳ ತೊಡಕುವಲೆಗಳ ಹಿಂಡುವಲೆಗಳ . . . ಕಿರಾತರು ಕೆದರ್ಚಿತಗಲದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೩-೨೩). [ದಂಡಿ$_3$ + ಬಲೆ$_1$]

ದಂಡಿಸರ (ನಾ). ತೀವ್ರತೆ; ಉತ್ಕಟತೆ : ಕಂಡಳುದಕದ ನೆಳಲಿನಲಿ ಕೈಕೊಂಡ ಮಾಯಾಮೃಗದ ಮೂರ್ತಿಯ ದಂಡಿ ಸರದಭಿನವದ ಶಿಶುಲೀಲಾ ಕಳಾಪಕವ ಮಂಡೆಯನು ಮುರಿದೆತ್ತಿ ಸರಸಿಯ ದಂಡೆಯಲಿ ನೋಡಿದಳು (ತೊರರಾ. ೩-೮-೨೪) ; ಕಂಡುದಾ ಕಡುಕಪಟಮೃಗ ಕೋದಂಡರಾಮನ ಮನದ ನೆನಹಿನ ದಂಡಿಸರವನು ದಾರಿದೆಗೆದುದು ಘೋರವಿಪಿನದಲಿ (ತೊರರಾ. ೩-೮-೪೩) ; ಕಂಡನೀ ಪವಮಾನತನುಜನ ದಂಡಿಸರವನಿದೇನಿದೇನುದ್ದಂಡ ಮರುಳನೊ ಮೂರ್ಖನೋ . . . ಹೇಳದ ಕೇಳ್ವವು (ತೊರರಾ. ೭-೫-೫೩). [ದಂಡಿ$_1$ + ?]

ದಂಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ದಂಡನೆಗೆ ಗುರಿಪಡಿಸು; ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು; ಶಿಕ್ಷಿಸು : ಪಗೆವರಂ ಬಗೆವಂತೆ ದಂಡಿಸಿದನೆಂದು ಮನದೊಳ್ ಮುಳಿಸಂ ಭಾವಿಸಿ ಪೊಱಮಟ್ಟು ಪೋದಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೪-೦೯) ; ಈತನಂ ದಂಡಿಸೆಂದು ಯಮದಂಡಂಗೆ ಬೆಸವೇೞ್ದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೨೪-೦೯) ; ತದ್ವೃತ್ತಾಂತವೆಲ್ಲಮನಱಿದು ತತ್ಪುರಾಧೀಶಂ ದಂಡಿಸೆ ಗತಜೀವಿತನಾಗಿ ಬಂದಿಲ್ಲಿ ನಕುಳನಾದಂ (ಆದಿಪು. ೫-೨೦ ವ) ; ಅಲ್ಲಿ ಮುಪ್ಪುರಂ ತಪೋಧನರ್ದಂಡ್ಣಿಸಿ ನಡೆಯಿಸುವರ್ (ಸಾಇಇ. IX-1, ೧೦೦-೫೭ ; 1046) ; ನೃಪರ್ ನಿಷ್ಕಾರಣಂ ದಂಡಿಪರ್ (ಸೋಮೇಶ. ೫೦) ; ದಂಡಿಸುವರಾರೆನ್ನನೆಂಬುದ್ದಂಡಿಕೆಯೊಳಿವ್ಮರ್ಥಮಂ ನೀಂ ಕೊಂಡೆಯಲ್ಲದೆ ಮಿಕ್ಕನವರಾರಾದಡೇನವರ ದಂಡಿಸದೆ ಬಿಡುವನೆ (ಬಸಪು. ೧೦-೮); ಮಿಂಡಿವೆಂಗಳನಗಲಿದ ಚದುರರು ತಮ್ಮ ದಂಡಿಪ ಸ್ಮರಚಾಪವೆಂದು ಭಂಡಿಪೆರ್ಗುರ್ಡುಗೋಲುಗಳಿಂದಲಡಿಗಿಕ್ಕಿ ಖಂಡಿಸುವರು ಕಬ್ಬುಗಳನು(ಪೋಹಿಕ. ೨-೪೯). ೨. ಹೊಡೆ; ಬಡಿ : ನವೀನ ಪದಭಂತಮಿಂತಿದೆನೆ ಸತ್ಕೃತಿಯಂ ತವೆ ಪೇಳ್ವುದು ಪೇಳದೊಡೇಂ ಕವರ್ವರೆ ಕೋಟಿಪರೆ ನಿಂದಿಪರೆ ದಂಡಿಪರೇ (ಗಿರಿಕ. ೧-೨೦); ಅಮ್ಮನ ಮಾತಿಗೆ ಕಿವಿಕೊಟ್ಟು ಗಿರಿಜಳನ್ನು ದಂಡಿಸಿದವನೂ ನಾನೆ (ಪಡ್ಮಸ. ೨೧೭). ೩. ಗದರಿಸು; ಬಯ್ಯು : ಶಾರದೆಯನ್ನು ದಂಡಿಸಿ ಒಳಗಡೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದರು (ಕಲಾಸಾ. ೭೭). ೪. ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸು; ಸೋಲಿಸು : ಪುರ್ಬುಗಳ್ ಕಾಮಕೋದಂಡಮಂ ದಂಡಿಸಿದವು (ಚಂಪು. ೫-೪೪) ; ಇಳೆಯೊಳೊಪ್ಪುವ ವೈರಿನೃಪರ ದಂಡಿಸಿ ನೆಱೆ ಸೆಳೆದು ತಂದಾ ಯುಧದ ಶಾಲೆ ತೊಳಗಿದುವು (ಕಂವಪಿ. ೭-೪೮). ೫. ಮುರಿ; ಭೇದಿಸು : ಅಸವು ಪದ್ಮವ್ಯೂಹವನು ದಂಡಿಸಿಯೆ ಧೂಳೀಪಟವ ಮಾಡಿದು ಹೆಸರುವಡೆದತಿಬಳರನಡೆಗೆಡಹಿದನು ರಣದೊಳಗೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೭೦೩. ಪಠಿ. ೩೮೨). ೬. ಬಿಗಿಯಾಗಿ ಕಟ್ಟು; ಬಂಧಿಸು : ಚಂಡಿಕೆಯನೊಂದ ಮಳಪಾಶದಿ ದಂಡಿಸಿದ ಕೊರಳಿಂಗೆ ಪಾಶದಿ ಮಂಡಿಸಿಯೆ ನಾಭಿಯನು ಬಗಿದನು ಮೂಱುಪಾಶದಲಿ (ಸಂಭಕ. ಪಠಿ. ೩೦೮). ೭. ನಿಗ್ರಹ ಮಾಡು; ಹಿಂಸೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸು: ಪಲವು ದಿವಸಮುಗ್ರೋಗ್ರತಪದೊಳ್ ಮಯ್ಯಂ ದಂಡಿಸಿದ ಪರಿಶ್ರಮಂ ಪೋಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೨೭ ವ) ; ತಲೆಗೆಳೆಯ ಕೈಗೊಂಡು ತಿಂಗಳು ನಾಲ್ಕು ಪವನಗ್ರಾಸದಿಂ ಬಳಿಕ ದಂಡಿಸಿದನೀ ದೇಹವನು (ಕುವ್ಯಾಆ. ೭-೨೪) ; ಹುತ್ತ ಬಡಿದರೆ ಹಾವು ಸಾವುದೆ ವ್ಯರ್ಥವಾದುಪವಾಸ ಮೊದಲಾಗುತ್ತಲಿಹ ವ್ರತಗಳಲಿ ದೇಹವ ದಂಡಿಸಲು ಬಱಿದೆ ಮುಕ್ತಿ ದೊರಕುವದೇ (ಅಮೃತ. ೧-೫೦) ; ಶಿವಶಿವ ಸತ್ತ್ವಮೆಂತುಟೊ . . . ದಂಡಿಸಿರ್ದೊಡಲೊಳದ್ಭುತಂ (ಕಬಶಂ. ೪-೮೫); ಹೆಂಡತಿ ಮಕ್ಕಳೆಗೆಂದು ದಂಡಿಸದಿರು ದೇಹವ ಕಂಡ ವಸ್ತುವನು ಕೊಡ ದುಣದೆ ಬೈಚಿಡಲು ಕಂಡವರಿಗಹುದು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೭೭೮).

[ದಂಡನ + – ಇಸು$_3$]

ದಂಡಿಸೊಗೆ (?) . (?) : ನಿಜಕಿರಣದಿಂ ಬೆಳಗನಿತ್ತನಂ ಗೋಚರಿಸುವ ದಂಡಿಸೊಗೆಗಂ ನುಡಿಸಿಯವನಪೋಲ್ನುಡಿವನ್ನಖಂಡಕೀರ್ತಿಯ ಶಾಂತ ನಂಜೇಶಗುಣಮಣಿಕರಂಡ ಪೊಗಳಲು ಬಾಲಭಾಷೆ ಬಿತ್ತಗೆಂತು ಕೈಕೊಂಡಂತೆ ಪೊರೆವುದೆನ್ನ (ವೀಕೃಪು. ೨-೧೧-೨). [?]

ದಂಡಿಱು (ಕ್ರಿ). ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಇರಿ ; ಹೋರಾಡು : ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಮತ್ ಕೊಱಗ್ಗೂಣೆ ಮುತ್ತರಸರಾ ಬೆಸದೆ ಕಾದುವಟ್ಟ ದಂಡಿಱಿದು ಕೊವಳಲ ದುಳ್ ಎಱಿದೋರ್ (ಎಕ. IX, ಹೊಸಕೋ. ೨೧-೪ ; ಸು. 750).

[ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + ಇಱ$_1$]

ದಂಡು 'ದಂಡಿ$_3$' ನೋ.

ದಂಡುದಾಳಿ (ನಾ). ಸೈನ್ಯದ ಮುತ್ತಿಗೆ : ಪ್ರಮಿತ್ಯೂಸ್ ಸಾವಿಲ್ಲದ ತನ್ನ ಮೇಲೆ ಉರಿಮಿಂಚು ಬಿರುಗಾಳಿ ಇವುಗಳ ದಂಡುದಾಳಿಯನ್ನ ಸ್ಯೂಸ್ ನಡೆಸಿದರೂ ತನಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯಿಲ್ಲ ಎಂದನು (ಬಿಧ್ಯಪ್ರ. XXII. ೬೮೬೪).

[ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + ದಾಳಿ (<ದಾಱ)]

ದಂಡುಪಾಳ್ಯ (ನಾ). ದಂಡು ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಳ,–ಶಿಬಿರ : ಸಂಜಯನು ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಂದ ದಂಡುಪಾಳ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ (ಕೃವಾಭೀ. ೧೭). [ದಂಡು + (<ದಂಡಿ$_3$) + ಪಾಳ್ಯ (<ಪಾಳೆಯ)]

ದಂಡುಬಿಡು (ಕ್ರಿ). ಸೈನ್ಯದ ಬಿಡಾರವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸು; ಪಾಳೆಯ ಬಿಡು ; ಠಾಣ್ಯಹಾಕು : ರಂಜಿಪ ಪುಷ್ಪವಾಟಿಪೃಂದದೊತ್ತಿನೊಳೆಯ್ದಿ ಭೂಪತಿ ದಂಡುಬಿಟ್ಟಿರಲು (ಬಸಪು. ೨೨-೨೮) ; ಹಲ ಹೆಣಮುರಿವ ಚಿತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲೆಡೆಯೊಳುಜ್ವಲಿಸುತಿರಲು ದುಡಧರನಾ ನೆಲ ದಂಡುಬಿಟ್ಟಿಪ ರುಣಲೆಂದಡುವ ಪೇರೊಲೆಗಳೆಂಬಂತೊಪ್ಪಿದುದು (ಶ್ರೀಪಾಂ. ೮-೧೨).

[ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + ಬಿಡು$_1$]

ದಂಡುವರ್ (ಕ್ರಿ). ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬರು; ಗುಂಪಾಗಿ ಕೂಡಿ ಆಕ್ರಮಿಸು ; ಮುತ್ತು : ಗೊಜ್ಜಿಗನೆಂಬ ಸಕಲ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಬೆಸಸೆ ದಂಡುವಂದ ಮಹಾಸಾಮಂತರಂ ಮರಲಿಱಿದು ಗೆಲ್ದ ಸಾಮಂತ ಚೂಡಾಮಣಿಯ ಬೀರಮುಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೫೨).

[ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + ಬರ್$_1$]

ದಂಡುವೇೞ್ (ಕ್ರಿ). (ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ) ಆಜ್ಞಾಪಿಸು : ಅಯ್ಯಪದೇವಱ್ಗೆ ಸಾಮನ್ತಸಹಿತಂ ನಾಗತ್ತರನಂ ದಂಡುವೇೞ್ದೊಡೆ ತುಮ್ಬೆಪಾದಿಯೊಳ್ಕಾದಿ (ಎಕ. IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೮೩-೪ ; ಸು. 890) ; ದಂಡುವೇೞ್ಪರಸಿನಂತೆ ತೂಗಿಬಿಡುವ ನಾಯಕನಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೨೩).

[ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + ಪೇೞ್]

ದಂಡುವೋಗು (ಕ್ರಿ). ಸೈನ್ಯಸಹಿತವಾಗಿ ನುಗ್ಗು ; ದಾಳಿಮಾಡು : ರಟ್ಟವಾಡಿ ಮೇಗೆ ದಣ್ಣುಪೋದಲ್ಲಿ (ಎಕ. XII, ಮಧ್ಯಗಿ. ೯೨-೨ ; 750) ; ಕಿಱಿಯಪೊನ್ನಯ್ಯಂ ಬಲ್ಲಹನ ಬೆಸದಾಳು ಗಜಾಂಕುಸ ಚೋಟನ ಮೇಗೆ ದಣ್ಣುಪೋಗಲು (ಸಾಇಇ. IX-1, ೨೫-೭; 948).

[ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + ಪೋಗು$_1$]

ದಂಡುಳಂ (ಅ). ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ; ಅತಿಶಯವಾಗಿ (?) : ದಿಟ ನುಡಿವನ್ನವಾದಿ ಮುಖಮುದ್ರಿತನುದ್ದ[ತ]ವಾದಿ ವಾಗ್ಬಲೋದ್ಭಟ ಜಯಕಾಳದಂಡನ ಪಶಬ್ದ ಮದಾನ್ಧಕುವಾದಿದೈತ್ಯಧೂರ್ಜಟಿ ಕುಟಿಲ ಪ್ರವೇಯಮದವಾದಿ

ಭಯಂಕರನೆನ್ನು ದಂಡುಳಂ ಸ್ಫುಟವಪಟು ಘೋಷ ದಿಕ್ತಟವನೆಯ್ದಿತು ವಾಕುಪಟು ಗೋಪನನ್ವಿಯ (ಎಕ್. II, ೬೯-೫೦ ; ಸು. 1100).

[P ಇದು 'ದಂಥಳ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದಂಡುಳಿಗ (ನಾ). ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನು; ದಂಡಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿರುವವನು ; ಸಿಪಾಯಿ ; ಯೋಧ : ಉಳಿಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ—ದೇವನೊಳನು ಕೂಲಮೆಂತಂತೆ ಬಾಬ್ಬಂ = ದೇವುಳಿಗಂ, ದಂಡುಳಿಗಂ (ಶಮದ. ೩೦೩ ಪ್ರಯೋ). [ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + – ಉಳಿಗ$_3$]

ದಂಡುಜುಂಬೆ, ದಂಡ್ರುಂಚೆ, ದಡ್ರುಂಚೆ, ದಡ್ರುಂಚೆ, ದುಂಡುಜುಂಬೆ, ದುಂದುಜುಂಬೆ (ನಾ). ಗುಂಪಿನ ವಂಧ್ಯೆ ಜಗಳ ತರುವವಳು ; ಗಂಡುಬೀರಿ; ತುಂಟಿ, "ದಿಟ್ಟೆ" (ಪಂಪದೀ. ೩೦) : ಕೆಲದೋರ್ದ ದಂಡುಜುಂಬೆಗಳ್ ಬುದ್ಧಿವೇಟ್ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೬೬ ವ) ; ಅಂಬೆಯೆಂಬ ದಂ[ಪಾಠಾಂ. ದುಂ] ಡುಜುಂಬೆ ನಿನಗೆ ವಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಪುಟ್ಟುವೆನಕ್ಕೆಂದು ಕೋಪಾಗ್ನಿಯಿಂದವಗ್ನಿಶರೀರೆಯಾಗಿ ದ್ರುಪದನ ವಹಾದೇವಿಗೆ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೦ ವ). **ದಂಡ್ರುಂಚೆ :** (೬). **ದಡ್ರುಂಚೆ:** "ದಡ್ರುಂಚೆ (ದಡ್ರಂಚೆ) – ಸಿತಗೆ (ಶಮದ. ಪರಿ. ೨) ; "ದಡ್ರುಂಚೆಯೆಂದೆನೆ ಜಾರೆಯರೊಳು ಭೇದಂ" (ಕಶರ. ೫೦). **ದಡ್ರುಂಚೆ :** "ದಡ್ರುಂಚೆ ಪಾಟೆಯರೆಂದು ಸಿತಗೆಯರ್" (ಶಲ್ಯ.ಮಂ. ೬೬) ; "ದಡ್ರುಂಚೆಯೆಂದೆನಲ್ ಪಾಟೆಂದು ಸಿತಗೆಯರ್ಗವರ್ದ ನಾಮಂ" (ಕಲ್ಯಾ. ೯೦). **ದುಂಡುಜುಂಬೆ :** ವೇಲಿನ 'ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೦ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ದುಂದುಜುಂಬೆ :** ತನಗಿದಿರಾಗಿ ಬರ್ಪ ಪಾಣ್ಬೆಯಂ ದುಂದುಜುಂಬೆಯುಂ ಕಂಡು (ಸುಕುಮಾ. ೭-೩೯ ವ). P' ದಂಡ್ರುಂಚೆ'' 'ದಡ್ರಂಚೆ' 'ದಡ್ರುಂಚೆ' ರೂಪಗಳು ಅಪಲಿಖಿತಗಳಿರಬೇಕು.

[ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + ಉಜುಂಬು$_1$ + – ಎ$_2$]

ದಂಡುಟ(?) (ನಾ). ಸುಲಿಗೆ ; ಸೂರೆ ; ಕೊಳ್ಳೆ (?) : ದಟದುಟವಾದುದಾಗಳಸಿಯೋಜ್ಸಿದೆ [ಯೋ] ಟ್ದು ಬಂದಿ ದಂಡುಟವೆಲೆ ದಂಡುಳ [ಟಂ] ಪಿಡಿದರಂಗನೆಯಂ ಪಿಡಿದೊಯ್ದರೆಂದು ತಲ್ಲಟಿಸಿ ತಡಂತಡಂಬರಿಯೆ ಪುಯ್ಯಲ ಗಾವಳಿ ಕೆಯ್ಯನಿಟ್ಟುದು (ಅನಂಪು. ೧೦-೭೩).

[?]

ದಂಡುಟ್ (ನಾ). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದ ವಸ್ತು ; ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಡೆದ ಸಾಮಾನು. 'ದಂಡುಟ್‌ಗೊಳ್' ಪರಾ.

[ದಂಡು (<ದಂಡಿ$_3$) + ಉಟ್$_3$]

ದಂಡುಟಿಗ (ನಾ). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದವನು : "ದಂಡುಟಿಗಂ – ದಂಡದೊಳ್ ಪಡೆದವಂ" (ಶಮದ. ಪರಿ. ೧) ; ''ದಂಡದೊಳ್ಪಡೆದವಂ ದಂಡುಟಿಗನೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಸಂಜೀವ. ೪) ; ದಂಡುಟಿಗಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೪೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). [ದಂಡುಟ್ + – ಗ$_2$]

ದಂಡುಟಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಪಡೆ,-ವಸೂಲುವಾಡು : ದಂಡೋಪನತರಾದ ಮಂಡಳಿಕರೊಳ್ ದಂಡುಟಿಗೊಂಡ ಮದವೇತಂಡ ಗಂಡಭಿತ್ತಿಗಳ ಪುಷ್ಕರಷಂಡದ ದಾನಧಾರಾನೀಕ ಶೀಕರಾಸಾರದೊಳಂ (ಅನಂಪು. ೦-೧೦೩ ವ). [ದಂಡುಟ್ + ಕೊಳ್$_1$]

ದಂಡೆ$_1$ (ನಾ). ೧. ಹೂವಿನ ಸರ, – ಮಾಲಿಕೆ : ದಾಸವಣ ದಂಡೆಯಂ ತೋರದಿಂಡೆಯಾಡಿದಂತೆ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಕೆದಱಿದ ಕಂಡದಿಂಡೆಗಳುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೧೪೦ ವ) ; ಆಗಳೇಟಿಸಿದ ತಿವಿರೊಳವಿಟ್ಟ ತಿಲಕದೊಳಂ ಕಟ್ಟಿದ ದಂಡೆಯೊಳಂ ಅರ್ಚಿಸಿದ ಕೊತ್ತಳದೊಳಂ . . . ಸುತ್ತಿದ ಬೇವಿನ ದಂಡೆಯೊಳಂ (ಅನಂಪು. ೧೧-೮೨ ವ) ; ದೇವರಿಗೆ ಹೂವಿನ ದಂಡೆಯ ಕಟ್ಟುವ ದಾಸುಗಳು ತಿರುವೆಂಗಳದಾಸನು (ಎಕ್. X (8), ಮುಳಬಾ. ೩-೭೭; 1430) ; ತರುಣಿ ನಿಜತನು ಪರಿಮಳದಲುಟ್ ಹೊರೆದ ಹೂವಿನ ದಂಡೆಯನು ನಿಜವರನ ಕೊರಳಲಿ ಹಾಯ್ಕಿದಳು (ಶಾವ್ಯಾ.ಅ. ೦೫-೬೫). ೨. ಸರ; ಹಾರ: ತಲೆಯುರದ ಕರದ ಕವಡಿಕೆಯ ದಂಡೆಗಳೆಸೆಯೆ (ಕಡ್ಡ.ರ. ದೇ. ೧೨೭-೧೧) ; ತೋಳ ಗುಂಜಿಯ ದಂಡೆಗಳ ಕಟತಟದ ಸುರಗಿಗಳ ... ಶಬರಾಳಿ ಬಂದುದು ಪರ್ಣಶಾಲೆಗೆ (ತೊರಣ. ೩-೩-೨).೩. (ಹೂವಿನ) ಕುಚ್ಚು ; ದಿಂಡು : ಕೇಂದಗಳ ದಂಡೆಯಂ ವಂಡೆಯೊಳ ಗಿಡಬಹುದೆ (ದೀಕ್ಷಾಬೋ. ೮೮-೧೭) ; ಗುಲಾಬಿಯ ದಂಡೆಯನ್ನು ವಗಳಿಗೆ ಮುಡಿಸಲು ಕೈಲಿ ಹಿಡಿದು ನಿಂತಿದ್ದಳು (ದೂಟಟ್ಟ. ೧೦). ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ (ಶಿರಸ್ಸಿನ) ಆಭರಣ : "ವಾಲಪಾಶ್ಯಾ. ಪಾರಿತಥ್ಯಾ – ಈ ೨ ಮುಡಿಯ ಮೇಲಣ ಮುತ್ತಿನ (ನಾಜರಾ. ೧೨೩); ಬಿರುದಿನ ಕರಿಯ ದಂಡೆಯೆನೆ ಮಂಡಳಿಸಿದಳಿಗಳಂ ದಂಡೆ" (ವರ್ಧಪು. ೧೧-೫ ವ) [←ತೆಲು. ದಂಡ]

ದಂಡೆ$_2$ (ನಾ). ೧. ನದಿ, ಸಮುದ್ರ ವೊದಲಾದಂವುಗಳ ದಡ ; ಅಂಚು ; ಕರೆ ; ತೀರ : ಮಂಡೆಯನು ಮುರಿದೆತ್ತಿ ಸರಸಿಯ ದಂಡೆಯಲಿ ನೋಡಿದಳು (ತೊರಣ. ೩-೮-೨೪) ; ಮೂಡಲು ಕೆಱೆ ದಂಡೆ ಹತ್ತಿರ ಹುಣುಸೆ ಮರದ ಕೆಳಗೆ ನೆಟ್ಟ ತ್ರಿಶೂಲ ಕಲ್ಲು ಮೇರೆ (ಎಕ್. IX (8), ಬೆಂಗಳೂ. ೩೦-೭ ; 1537) ; ಹಿರಿಕೆರೆ ಹಿಂದಣ ಕೇರಿಗೆ ಮೆಳೆಯ ಮೊದಲ ಕಾಲುವೆ ದಂಡೆಯ ಗದ್ದೆ ಖ ೧ಕ್ಕೆ (ಎಕ್. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೫೩-೦೫ ; 1639) ; ರಾಮಗಿರಿಯ ದುರ್ಗದೊತ್ತಿನ ಮುಂದಣ ತೊಱೆಯ ದಂಡೆಯಲಿ ನಿಂದನು (ಕಂನವಿ. ೧೧-೦೧೪) ; ದೇವರು ಹೇಗೆ ದಂಡೆಗೆ ಒಯ್ದು ಮುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೋ ಈ ನಡು ಸಮುದ್ರದಿಂದ (ಪ್ರಜಸ. ೯) ; ಕಪಿಲಾನದಿಯ ದಂಡೆಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರಿದರು (ಶ್ರೀರಾಯ. ೦). ೨. ಹತ್ತಿರ; ಸಮೀಪ : ದಂಡೆಯೊಳ್ ಪೋಗಿ ಮಾತಾಡದೆಯಿರುವುದಂ ಕಂಡು ನನ್ನ ವಲ್ಲಭನಲ್ಲವೊ (ಸೌಗಂಧಿ. ೧೯೩-೧೭).

ದಂಡೆಗೆ ಹಚ್ಚು = ಸರಿಯಾದ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ತರು; ದಡವಂಟ್ಟಿಸಂ : ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ದಂಡೆಗೆ ಹಚ್ಚಬೇಕೆಂದು ಹಗಲಿರುಳೂ ಅನಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು (ಗಂಗಾಸಾ. ೧೫). **ದಂಡೆಗೆಹತ್ತು** = ೧. ದಡವನ್ನು ಸೇರಂ, – ಮುಟ್ಟು : ಹಸುಗಳು ದಂಡೆಗೆ ಹತ್ತಿದುವು (ಕೂಪಿ). ೨. ಉತ್ತಮಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆ ; ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾರಾಗು ; ಗುರಿಮುಟ್ಟು : ನನ್ನ ಮಗಳ ಜನ್ಮ ದಂಡೆಗೆ ಹತ್ತುವ ತನಕ ನಾನೇನ ಕೊಡುವಂತಿಲ್ಲ (ಅಟೋಳ. ೦೦೯). ದಂಡೆಯ ಸೀರೆ = ಅಂಚಿನ ಸೀರೆ : ಬಿಳಿಯ ವಸ್ತ್ರಲವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಇದೀಗ ಅವಳು ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ದಂಡೆಯ ಸೀರೆಗಳನ್ನು ಉಡತೊಡಗಿದಳು (ಪ್ರತಿಬಿಂ. ೦೫). **ದಂಡೆ ಸೇರು** = ೧. ದಡವನ್ನು ಸೇರು ; ತೀರಕ್ಕೆ ಬರು : ಅವರು ನದಿಯಲ್ಲಿ ಈಜಿಕೊಂಡು ದಂಡೆ ಸೇರಿದರು (ಕೂಪಿ). ೨. ತಂದಿಮುಟ್ಟು ; ಕೊನೆಗಾಣು : ಹೀಗೆ ಮಗನ ವಿದ್ಯೆ ದಂಡೆ ಸೇರುತ್ತಲೇ ಮಗಳ ಚಿಂತೆ ಅಮ್ಮವ್ವನನ್ನು ಕೊರೆಯತೊಡಗಿತು (ಮುಸಕೂ. ೯).

[ದೇ.೫ ತುಳು. ದಂಡೆ; ತೆಲು. ದಂಡ]

ದಂಡೆ$_3$ 'ದಂಡಿ$_3$' ನೋ.

ದಂಡೆಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ನೀರು ಹಾಯಿಸಲು ದಡ ಕಟ್ಟು.

[ದಂಡೆ$_2$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಂಡೆಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಹೂವು ವೊದಲಾದುವನ್ನು ಮಾಲೆಕಟ್ಟು ; ಹಾರ ಮಾಡು : ದಂಡೆಗಟ್ಟಿದ ಮಾಲತಿಯ ಮುಗುಳ ವನಮಾಲೆಗಳುಮಂ (ಜಗಪಿ. ೬-೧೭ ವ) ; ಚೆಲ್ವಾಗಿರೆ ದಂಡೆಗಟ್ಟುವ . . . ಕುಮಾರಿಯರೊಪ್ಪುಗುಮಲ್ಲಿ ಸಂತತಂ (ಶಬಶಂ. ೨-೬೪). [ದಂಡೆ$_1$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಂಡೆಗರುಳ್ (ನಾ). ಹೂವಿನ ದಂಡೆಯಂತಿರುವ ಕರುಳು ; ಕರುಳ ಮಾಲೆ : ಮಹಿಷಾಸುರನ ಬಿರುವೊಡೆಯಿಂ ಸುರಿದ ದಂಡೆಗರುಳ್ಗೆ ಪಾಸಟ ಯಪ್ಪ ಅರೆಜಂದ ಜಾದಿನ ಕೋಡುವೆಟ್ಟನೊತ್ತುಗೊಂಡು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೭೨-೨೦). 'ದೊಂಡೆಗರುಳ್' ಪರಾ. [ದಂಡೆ$_1$ + ಕರುಳ್]

ದಂಡೆಗಲ್ಲು (ನಾ). ಅರೆಯುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು: ತಂಡುಲವ ಶಿಲವನುದ್ದಂ ಗೋದಿಯುಂ ಜವದಿ ಚಂಡನಂಗೈವುತಂ ಸಣ್ಣಿಸುತ ನಾದಿ ಗುಡ ದಂಡೆಯಿಂ ಘಟ್ಟಿಸುತ ಬೆಣ್ಣೆಯಂ ಕೈಗಲಸಿ ದಂಡೆಗಲ್ಲಿಂ ಚೌಕಿಸಿ ತೊಂಡವಸುರಂ ಘೃತವ ತೊಡೆದ ಭಾಜನದೆಡೆಯು ಕೆಂಡವಿಸಿಯಿಂ ಪಚನಿಸಲು ಚೆಲ್ವಿನೊಳು ರಸಗಂಡ ಕೋವಾಲದ ಸೌಖ್ಯದ ಸವಿಯು ಸಕ್ಕಜದ ಮುಂಡಗೆ ಶಿವಾರ್ಪಣ ಸುಖಾ (ಲಿಂಗಪು. ೮-೧೧). [ದಂಡೆ$_{5}$ + ಕಲ್ಲು (< ಕಲ್$_{3}$)]

ದಂಡೆಗುಂಟ (ಅ). ದಡವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ; ದಂಡೆಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ: ಆರ್ಯಕುಲದ ಜನತೆ ಬಂದು ಗಂಗಾನದಿಯ ದಂಡೆಗುಂಟ ನೆಲೆಸಿ ದಂದಿನಿಂದ ಈ ನಾಡೆಲ್ಲ ಒಂದು ತಪೋವನವಾಗಿತ್ತು (ಸಮಜೀ. ೧೨೦೮); ಹೊಳೆಯ ದಂಡೆಗುಂಟ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ದಂಡೆ$_{2}$ + ಗುಂಟ$_{2}$]

ದಂಡೆಗುಡು (ಕ್ರಿ). ಸಮಾಪಿಸು: ಸುಳಿಸುಳಿದಶ್ವಮನೇಱುತೆ ಪೊಳಯುಸಿ ವಿಗೆ ದಂಡೆಗುಡುತಿರ್ದುತೆ ಪೆಱಕಾಲ್ಗೊಳಿಸಿ ವಳಂಚಿದರ್ತುರಂಗಿಗಳದ ಱೊಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೮೫). [ದಂಡೆ$_{2}$ + ಕುಡು$_{1}$ (< ಕೊಡು$_{1}$)]

ದಂಡೆಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ವೀರವಂಡಿಹಾಕು; ಕುಸ್ತಿವರಸೆ ಹಾಕು; ಮಂಡಿಯೂರಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳು: ಮೇಲ್ವಾಯ್ದು ಮೃಗೇಂದ್ರನಂ ಬಗೆಯು ದಾರ್ದುಂ ದಂಡೆಗೊಟ್ಟೆತ್ತಿ ಕಟ್ಟಸಿಱಿಂ ಕುತ್ತುತುರುಳ್ಚಿ ಕೊಂದನದನುರ್ವೀನಾಥ ವಿಮಾನಧ್ವಜಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೪-೧೦೦); ಜಡಿದಸಿಯುಂ ರಥಳುಂಪಿಸಿ ಕರಾಗ್ರದೊಳೆತ್ತಿ ಕಡಂಗಿ ಸಾರ್ದು ಬೊಬ್ಬಿಡುತೆ ಪಳಂಚಿ ದಂಡೆಗೊಡುತಾರೆ ಪುಳಿಂದರವಂದಸತ್ವದಿಂ . . . ಪೊಯ್ದುದಂ (ರಾಜಶೇ. ೫-೨೨೩). [ದಂಡೆ$_{3}$ (< ದಂಡಿ$_{3}$) + ಕೊಡು$_{1}$]

ದಂಡೆಗೊಳ್, ದಂಡೆಗೊಳು, ದಂಡೆಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹತ್ತಿರ ಬರು: ಸಮೀಪಿಸು: ರಣಮಂಡಲದೊಳ್ಪೆಱತೆಗೆದನೆಯಂ ತೆಗೆನೆಱೆದ ಬಿಲ್ಲ ಪೊರ್ದಿರ್ದ ಭಟಾಗ್ರಣಿ ಪರಿದು ದಂಡೆಗೊಂಡಡ್ಡನದಿಂದಂ ಚಂಡಶಾಸನಂ ಕೈಕೊಂಡಂ (ಅನಂಪು. ೧೧-೮೪); ಕಡುಗವಂ ಪಿಡಿದು ಜಡಿದು ರಥಂಚಿಸಿ ದಂಡೆಗೊಂಡ ಶಬರನಂ (ರಾಜಶೇ. ೫-೫೫ ವ). ೨. ಜೊತೆಯಾಗಿ ಹಿಡಿ: ಸದರದೆ ದಾಯವುಂ ಪಿಡಿವ ವಿತ್ತಮನೊಡ್ಡುವ . . . ಅಕ್ಷವಂ ಕರಾಗ್ರದಿನುಱೆ ದಂಡೆಗೊಳ್ವ . . . ನೆತ್ತಗಾಱರ ವಿನೋದಮನೀಕ್ಷಿಸುತಿರ್ದನುರ್ವಿಪಾ (ಧಕಕು. ೮-೮೪). ೩. ಸಿದ್ಧನಾಗು: ಸಮರಕ್ಕೆ ದಂಡೆಗೊಂಡನು ಚಂಡಶಾಸನ ನಿವಿಷದೊಳತಿಭರದಿಂದ (ಅನಂಕ. ೧೪-೬೮). **ದಂಡೆಗೊಳು**: ೧. ದಂಡೆಗೊಳುತ್ತದಂ ಪೊಳೆದು ಚಿಮ್ಮಿದನೀಶ್ವರನಲ್ಲಿ . . . ತದ್ದನುವಂ ಸೆಳೆದು ಕರಾಗ್ರದಿಂದ (ಶಬಶಂ. ४-೫೯). **ದಂಡೆಗೊಳ್ಳು**: ೩. ದಂಡೆಗೊಂಡುಬ್ಬರಿಸಿ ಶಿವಿದೊಡೆ ದಿಂಡುಗೆಡೆದುದು ಮಲ್ಲವಡೆ (ಅಕ್ರೂಚ. ೭-೭೦). [ದಂಡೆ$_{2}$ + ಕೊಳ್$_{1}$]

ದಂಡೆಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಳವಡಿಸು: ಗದಾದಂಡವನುರ್ಚಿದವರಿಯಂ ನಿರ್ವಿರ್ಚಿ ಪುಲ್ಲಿಯಂ ತೆಲ್ಲಿಸಿ ಗೊಂಡೆಯವಂ ದಂಡೆಗೊಳಿಸಿ ಚಾರಣಾಕೃತಿಯಂ ಪಿಡಿದಾಗಳ್ (ಧಕಕು. ೨-೨೫ ವ). [ದಂಡೆಗೊಳ್ + – ಇಸು$_{2}$]

ದಂಡೆಗೊಳು 'ದಂಡೆಗೊಳ್' ನೋ.

ದಂಡೆಗೊಳ್ಳು 'ದಂಡೆಗೊಳ್' ನೋ.

ದಂಡೆತೊಂಡಿಲ್ 'ದಂಡೆದೊಂಡಿಲ್' ನೋ.

ದಂಡೆತ್ತು (ಕ್ರಿ). ಸೈನ್ಯಸಮೇತ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗು; ದಾಳಿಮಾಡು: ಶ್ರೀಮತ್‌ರಾಜಮಲ್ಲ ಪೆರ್ಮ್ಮಾನಡಿಗಳ್ ಪ್ರಿಥಿವೀರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರೆ ಶ್ರೀಮದೀಸರಗಣ್ಣಂ ಶ್ರೀರಾಜಪ್ರೇಮ ರಾಜಮಲ್ಲನರಪಂ ದಂಡೆತ್ತೆ ಬಹಮಳೆಬ್ಬೂರಿನ್ನಾಯಕನಪ್ಪ ಪಲ್ಲವ ಬಳಮಂ (ಎಕ. III, ಮಂಡ್ಯ. ೧೧೭-೫; 977); ಮುಂದೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಆ ಗಯಾಳರ ಗಾವಿಲರ ನಿರ್ಭಾಗಧೇಯರ ಮಾಡಿಯುತ್ತರಭಾಗದಲಿ ತಿರುಗಿತ್ತು ಪಾಳೆಯವು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೩-೨೪); ಅಗಣಿತ ಬಲ ಸಹ ತಿರುಮಲರಾಜೇಂದ್ರ ನಗುತ ದಂಡೆತ್ತಿ ನಡೆದನು (ಕಂಸವಿ. ೩-೩೬); ಗ್ರೀಕರು, ಮಂಗೋಲಿಯರು, ಮುಸ್ಲಿಮರು, ಬ್ರಿಟಿಷರು ಭಾರತದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದರು (ಧರ್ಮಸಾ. ೫೦). [ದಂಡು (< ದಂಡಿ$_{3}$) + ಎತ್ತು$_{1}$]

ದಂಡೆದೊಂಡಿಲ್, ದಂಡೆತೊಂಡಿಲ್ (ನಾ). ಗುಚ್ಛಾಕಾರವಾದ ತಲೆಯ ಆಭರಣ: ಪೀನಪಯೋಧರೆಯರ್ ಕೈಕತನೂಜೆಗೆ ವರರತ್ನದ ದಂಡೆದೊಂಡಿಲಂ ಸೈತಿಟ್ಟರ್ (೧೦ಕ. ೧೦-೪೪). **ದಂಡೆತೊಂಡಿಲ್**: ನವರತ್ನದಿಂ ಸಮೆದ ದಂಡೆತೊಂಡಿ[ಪಾಠಾಂ. ಡ]ಲ್ಮೆಱೆಯೆ (ಮಾನಸ. ಹ. ೬೭-೨೩). [ದಂಡೆ$_{1}$ + ತೊಂಡಿಲ್ (< ತೊಂಡಲ್)]

ದಂಡೆಯಡ್ಡಣ (ನಾ). = ದಂಡವಲಗೆ: ರಣದೊಳ್ ತೆಂಕಣರಾಯನಂಕದ ಚತುಸ್ಸೈನ್ಯೋತ್ಕರಂ ದಂಡೆಯಡ್ಡಣವೀತಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೨೫-೫೬; 1224). [ದಂಡೆ$_{3}$ (< ದಂಡಿ$_{3}$) + ಅಡ್ಡಣ]

ದಂಡೆಯೊಡ್ಡು (ಕ್ರಿ). ಗುರಾಣಿಯನ್ನು ಒಡ್ಡು; ಹರಿಗೆ ಹಿಡಿ: ಆತನಸ್ತ್ರಕೆ ದಂಡೆಯೊಡ್ಡಿ ಮಹಾತಿಬಳ ಕವಿದನು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೨-೧೭). [ದಂಡೆ$_{3}$ (< ದಂಡಿ$_{3}$) + ಒಡ್ಡು$_{1}$]

ದಂಡೆಹೂ (ನಾ). ದಂಡೆಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ಹೂವು; ಹೂವಿನ ದಿಂಡು: ಚೆಂಡುಹೂ, ತುಂಬಿಹೂ, ಗೊಂಡೆಹೂ, ದಂಡೆಹೂ . . . ಇವುಗಳ ಸಂತೆ ನೆರೆಯಿತು (ಪಾಸಮಾ. ೯೧). [ದಂಡೆ$_{1}$ + ಹೂ$_{2}$ (< ಪೂ$_{2}$)]

ದಂಡೇಶ (ನಾ). = ದಂಡನಾಥ ೧: ಅಮಿತಂ ದಂಡೇಶರತ್ನಂ . . . ವಿಷಮಸಮಯಮಾದಲ್ಲಿ ತಾನೇಕವಾಕ್ಯಂ (ಎಕ. VI, ಕರೀಕ. ४೫-೬೩; 1196). [ದಂಡ + ಈಶ]

ದಂಡೇಸ್ವರ (ನಾ). ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರು (?): ಮಾಲಗಾಟಂಗೆ ಮತ್ತರ್ ೧೩ ದಣ್ಣೇಸ್ವರಂ ಯಿಪ್ಪಂಗೆ ಮತ್ತರ್ ೧೨ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೧೦೩-೬; 11ನೆಯ ಶತ). [?]

ದಂಡೊಡೆ (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪು ಚೆದರು; ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗು (?): ತಮ್ಮಂ ರಕ್ಷಿಸುವ ಕರ್ತರುಗಳುಯಿನ್ನಾರೆಂದು ದಂಡೊಡೆದು ಬಂದು ತದ್ವನದೇವಿಯಾಳ ಬಿಡದೆ ಬೇಡಿಕೊಂಡೂ (ನವಪೂ. ೧೦-೪೧). [ದಂಡು (< ದಂಡಿ$_{3}$) + ಒಡೆ$_{1}$]

ದಂಡೋಕ್ತಿ (ನಾ). ದಂಡೋಪಾಯದ ಮಾತು; ಬೆದರಿಕೆಯ ನುಡಿ: ಶಿಕ್ಷೆಯ ಮಾತು: ಸಾಮಾಭಾಸದಿಂ ದಂಡೋಕ್ತಿಯನೆ ನುಡಿಯಲೊಡಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ६-೨೨ ವ). [ದಂಡ + ಉಕ್ತಿ]

ದಂಡೋತ್ಪಲ, ದಂಡೋತ್ಪಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ; ಸಹದೇವಿ. **ದಂಡೋತ್ಪಳ**: "ದಂಡೋತ್ಪಳಃ, ಸಹದೇ(ವಾ)ವಃ– ಈ ೨ ಸಹದೇವಿ" (ಹಲಾಯು. ೩೩-೪೬). [ಸಂ.]

ದಂಡೋತ್ಪಳ 'ದಂಡೋತ್ಪಲ' ನೋ.

ದಂಡೋಪನತ (ನಾ). ದಂಡನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದವನು: ಮನೋ[ಜ] ರಾಜನಧಿರಾಜಂಗೆ ದಂಡೋಪನತನಾಗಿ ತನ್ನ ಸರ್ವಸ್ವಮುಮಂ ನಟ್ಟದಂತೆ ಮುಂಚೆ ಬಂದ ವಸಂತೋತ್ಸವದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೭೪ ವ). [ದಂಡ + ಉಪನತ]

ದಂಡೋರ 'ದಂಡೋರೆ' ನೋ.

ದಂಡೋರೆ, ದಂಡೋರ (ನಾ). ಡಂಗುರ ಸಾರುವುದು; ಘೋಷಣೆ: ಹರಾಜು ನಡೆಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಟಾಂಟಾಂ, ದಂಡೋರೆ ಮೂಲಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸಬೇಕು (ಗ್ರಾಮಾಕ. ೮೦). **ದಂಡೋರ**: "ದಂಡೋರ = ಡಂಗರ" (ಜಾನಕೋ. ೩). [← ಹಿಂ. ಢಂಢೋರಾ./ತೆಲು. ದಂಡೋರಾ]

ದಂಡ್ರುಂಚಿ 'ದಂಡುಂಬುಂಚಿ' ನೋ.

ದಂತ$_1$ (ನಾ). ೧. ಆಹಾರವನ್ನು ಅಗಿಯಲು ಸಾಧಕವಾದ ಬಾಯಿಯೊಳಗಿರುವ ಒಂದು ಅವಯವ; ಹಲ್ಲು: "ದಶನಃ, ದ್ವಿಜಃ, ದಂತಃ, ರದಃ, ರದನಃ — ಈ ೫ ಪಲ್ (ಹಲ್ಲು)" (ಹಲಾಯು. ೭೭-೩೭೩); ಪೊಳೆವ ದಂತಮರೀಚಿಗಳಿಂದವಿಷ್ಶ್ವರಂಗೊಸೆದಭಿಷೇಕಮಂ ಮಗುಟಕೆ ಮಾಡುವವೊಲ್ ಬಗೆದೊಪ್ಪಿ ತೋಱಿದಲ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭೩); ವದನಮತಿಪ್ರಸನ್ನತೆಯುನಾಳ್ದುದು ಶಾಂತಿಯುನಾಂತು ದಂತವೆಯ್ದಿದುದತಿಕಾಂತಿಯಂ . . . ಮುನಿಚಂದ್ರದೇವನಾ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೩೨); ೨. ಆನೆಯ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಹಾಯ್ದು ಬಂದಿರುವ, ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ನೀಳವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಹಲ್ಲು; ಜಂತ; ಕೋರೆ: ಮದದಂತಿ ದಂತದೊಳೆ ಕಟ್ಟಿದ ತೊಟ್ಟಲಂ ನಯದಿಂದಮೇಱಿ [ಸೆ] (ಪಂಪಭಾ. ೧-೯೩); ಕಡೆದರೊ ಶಂಖದಿ . . . ದಂತದಿಂದೆಸೆಯು ರುಚಿರೋಜ್ವಲಾಂಗಮಂ ಮಾಡಿದರೋ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭೭); ತೊಳಗುವ ದಂತದೋಲೆ ಗುರುಗಂಜಿಯ ಬಣ್ಣಸರಂ . . . ಒಪ್ಪಿರೆ ಪುಳಿಂದಿಯರಾದರವರ್ತ್ಯಕಾಂತೆಯರ್ (ಕಬಿಕಂ. ೩-೯); ದಂತದಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವವು (ಭಾರದ. ೫೦೮). ೩. ಬೆಟ್ಟದ ಕೋಡುಗಲ್ಲು,-ಶಿಖರ; ಪರ್ವತಶೃಂಗ. ೪. ಬೆಟ್ಟದ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕ, ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು. ೫. ಪೊದರು; ನಿಕುಂಜ. ೬. ಆಯುಧಗಳ ತುದಿ,-ಮೊನೆ. ೭. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ಜಾಪಾಳಮರ: "ಶೃಂಗಂ ತರುಭೇದ ಕಂಟಕಗಜಂ ದಶನಾದ್ರಿವಿಭೇದಮೆಂಬಿವ್ರಂ ದಂತಮೆನಿಕ್ಕುಂ" (ನಾನಾರ. ೬೨). ೮. [ಗಣಿತ] ಮೂವತ್ತೆರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: "ದಂತ ಮೂವತ್ತೆರಡುಮಿಂತಿವೆಲ್ಲಂ ಭೂತಸಂಜ್ಞೆಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೪-೯). [ಸಂ.]

ದಂತ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ: ತೆರಿಗೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಪುನರ್ಘಟನೆ ಮಾಡಿ . . . ದಂತ, ಉಂಡಿಗೆ, ಸುಂಕ, ತಳವರಿಕೆ ಗುತ್ತಿಗೆಗಳೆಂಬ ಹದಿಮೂರು ಹೊಸ ಕರಗಳನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಿದರು ಬಸವಣ್ಣನವರು (ಕಠಿಅ. ೧೩೯). [?]

ದಂತಕತೆ (ನಾ). ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದೆ, ಒಬ್ಬರಿಂದೊಬ್ಬರಿಗೆ ಹರಡುತ್ತಾ ಹೋಗುವ ಕತೆ; ಬಾಯಿಂದ ಬಾಯಿಗೆ ಹಬ್ಬುತ್ತಾ ಹೋಗುವ ಕಥೆ; ಕಟ್ಟುಕತೆ: ಇಂಥ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜನಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿ ಹರಿದುಬಂದಿರುವ ದಂತಕತೆ, ಪುರಾಣ, ನಂಬಿಕೆಗಳು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ (ಜಾನಗೀ. ೧೪); ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಿಸಿರುವ ಘಟನಾವಳಿಗಳೂ ದಂತಕತೆಗಳೂ . . . ವ್ಯಕ್ತಿಜೀವನ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ (ಸಂಗೀತ. VI ಪೀಠಿಕೆ); ಥೇಬಸ್ಸಿನ ಕ್ಯಾಡ್ಮಸ್ ಎಂಬವನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೧೫೦೦ ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಫೊನೀಷಿಯದಿಂದ ಗ್ರೀಸಿಗೆ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ತಂದನೆಂದು ದಂತಕತೆಯೊಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೫೦). 'ಉದಂತ' ಪರಾ. [ದಂತ$_1$ + ಕತೆ]

ದಂತಕಥೆ (ನಾ). =ದಂತಕತೆ: ಎಲ್ಲ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಬಗೆಗೂ ದಂತಕಥೆಗಳು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಅಕ್ಕನ ಬಗೆಗೂ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿವೆ (ಕರ್ನಾಕ. ೬೯); ಅಶೋಕನು ಎಂಭತ್ತುನಾಲ್ಕುಸಾವಿರ ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಬೌದ್ಧರ ದಂತಕಥೆಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ (ಭಾರದ. ೪೯೩); ಸಿದ್ಧನಂಜೇಶನು ಹೇಳಿದ ಈ ಹಲ್ಲಿನ ಕಥೆ ದಂತಕಥೆಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು (ಕಸಾಚ. ೦೭೮). [ದಂತ$_1$ + ಕಥೆ./ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಂತಕಥಾ]

ದಂತಕಪಾಲಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಲ್ಲಿನ ಬೇನೆ,-ರೋಗ: ದಂತಕಪಾಲಿಕೆ ಎಂಬ ದಂತರೋಗದಲ್ಲಿ ದಂತಗಳು ತನ್ನ ತಾನೇ ಒಡೆದು ಉದುರಿ ಹೋಗುವವು (ವೃದ್ಯಸಾ. II. ೧೩೨). [ಸಂ. ದಂತಕಪಾಲಿಕಾ]

ದಂತಕಾಂತಿ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳ ಬೆಳಗು,-ಪ್ರಕಾಶ: ಪೊಸವೆಳ್ದಿಂಗಳ್ ಪಗಲೊಳಮೆಸೆವಂತಿರೆ ದಂತಕಾಂತಿಗಳ್ ವಿಭು ನುಡಿದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೦೫೭); ಅರಸನೀಂತುಸಿರ್ದಂ ಸುಯ್ಯುಂದಿಸಿದಧರಕ್ಕೆ ಸುಧಾಬಿಂದುಗಳಂ ತಳೆಯೆ ದಂತಕಾಂತಿಪ್ರಸರಂ (ಯಶೋಚ. ೩-೮). [ದಂತ$_1$ + ಕಾಂತಿ]

ದಂತಕಾಷ್ಠ (ನಾ). ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಬೇವು ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳ ಕಡ್ಡಿ; ಹಲ್ಲು ತಿಕ್ಕುವ ಕಡ್ಡಿ: ಪ್ರತಿದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ದಂತಕಾಷ್ಠದಿಂದ ಹಲ್ಲನ್ನೂ ನಾಲಗೆಯನ್ನೂ ತಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಪ್ರಪಾಇ. I. ೨೮೩). [ದಂತ$_1$ + ಕಾಷ್ಠ$_1$]

ದಂತಕೊಟ (ನಾ). ಆನೆಯ ದಂತದ ತುದಿ; ಆನೆಯ ಕೋರೆಯ ಮೊನೆ: ಬಲಗರ್ವಮಂ ತಾಳ್ದದಂ ಬಲಾಚ್ಯುತರ ಕೂಟದಿಂ ಜನಕನುಗ್ರವನ್ಯದ್ವಿಪಂ ಬಲಂ ಬಡೆದು ದೆಂಬಿನಂ ವಿಕಟದಂತಕೊಟಂಗಳಿಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೪-೫೩). [ದಂತ$_1$ + ಕೊಟ$_3$]

ದಂತಕ್ಷತ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ಪ್ರಣಯಪರವಶರಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು ರತಿಕ್ರೀಡೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಹಲ್ಲಿನ ಕಚ್ಚು; ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚುವಿಕೆ: ಸುದತಿ ಕೇಳ್ ದಂತಕ್ಷತದ ಭೇದಮಂ ಪೇಳ್ವೆಂ (ಜನವ. ೭-೨೬); ದಂತಕ್ಷತ ನಡೆಯುವ ಹಲ್ಲುಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಸ್ವಭಾವಗಳನ್ನೂ, ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ದಂತಕ್ಷತಗಳ ಹೆಸರನ್ನೂ ಹೇಳಿ . . . ಉಪಸಂಹರಿಸಿರುವನು (ಮನ್ಮವಿ. XV, ಮುನ್ನುಡಿ). 'ನಖಕ್ಷತ' ಪರಾ. [ದಂತ$_1$ + ಕ್ಷತ]

ದಂತಚಯ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳ ಸಮೂಹ,-ಸಾಲು; ದಂತಪಂಕ್ತಿ: ತನು ನಿಷ್ಪ್ರಕಂಪಮಿರೆ ದಂತಚಯಂ ಸಮನಾಗಿ ತನ್ನೊಳೊಂದಿರೆ ಸಮಸಂದುದಾ ಪರಮಯೋಗಿಗೆ ಯೋಗನಿಯೋಗಭಾವನಂ (ಆದಿಪು ೧೦-೧೪). [ದಂತ$_1$ + ಚಯ]

ದಂತಚಲನ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳು ಅಲ್ಲಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಲ್ಲಿನ ರೋಗ: ದಂತಚಲನವೆಂಬ ದಂತರೋಗದಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲುಗಳು ಅಲ್ಲಾಡುವವು (ವೃದ್ಯಸಾ. II. ೧೩೦). [ದಂತ$_1$ + ಚಲನ]

ದಂತಚೂರ್ಣ (ನಾ). ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪುಡಿ; ಹಲ್ಲುಪುಡಿ: ಹಲ್ಲು ತೊಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪುಡಿ, ಸರಿ, ಮೊ.ವು: ಹಲ್ಲುಪುಡಿ; ದಂತಚೂರ್ಣ; ದಂತಧಾವಕ (Dentifrice. ಇಂಕಸಿ). [ದಂತ$_1$ + ಚೂರ್ಣ$_2$]

ದಂತಚ್ಛದ (ನಾ). ಬಾಯ್ದೆರೆ; ತುಟಿ: ದಂತಚ್ಛದಾತಿರಾಗತೆ ಕುಂತಳ ಕೌಟಿಲ್ಯವೃತ್ತಿ ಪಿಂಗಿದುದಬಳಾಸಂತತಿಗೆ ಪಯಃಕೇಳಿಯೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೧೪೫); ರದನಂ ವಜ್ರಸಮಂ ಪ್ರವಾಳ ಸದೃಶಂ ದಂತಚ್ಛದಂ (ರಾಜಶೇ. ೩-೭). [ದಂತ$_1$ + ಛದ]

ದಂತದಂಶಿತ (ಗು). ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ: ದಂತದಂಶಿತದಶನವಾಸದ ವೈರಿಹಂಸಾವ್ಯಸನ ವೀರಾವೇಶಿ ಬಂದನು ಕೃಪನ ಸಮ್ಮುಖಕೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಗ. ೯-೪೩). [ದಂತ$_1$ + ದಂಶಿತ]

ದಂತಧಾವನ (ನಾ). ೧. ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜುವುದು,-ತೊಳೆಯುವುದು: "ಮುಕ್ಕುಳಿ ದಂತಧಾವನಂ" (ಅಭಿಚಿ. ೫-೫); ಅಂತನಂತರಂ ದಂತಧಾವನಾಸವನಾದಿ ವೈಭಾತಿಕಂಗಳಂ ತೀರ್ಚಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೧೦೫ ವ); ಚತುರ ದ್ವಿಜೋಪಚಾರಂ ದಂತಧಾವನದೊಳು (ಹದಿಶಾ. ೨-೧೧); ಆಲಿ, ಎಕ್ಕ . . . ಮೊದಲಾದ ಕಾಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ದಂತಧಾವನವಂ ಮಾಡಿಕೊಂಡು . . . ನೀರನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮುಕ್ಕಳಿಸಿ ಉಗಿವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೨೯). ೨. =ದಂತಕಾಷ್ಠ: (೬). ೩. ಕಾಚಿನ ಮರ; ಕಗ್ಗಲಿ ಮರ; ಖದಿರ. "ಕದರಂ ಗಾಯತ್ರಿ ದಂತಧಾವನಮುದು" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೫-೧೫).
[ದಂತ$_1$ + ಧಾವನ]

ದಂತಧಾವನಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜು, – ತಿಕ್ಕು : ಇಂತು ವರ ಕೊಡಗೂಸು ಆಗಳೆ ದಂತಧಾವನಗೆಯ್ದು ಮಿಂದು (ಬಸವು. ೧೪-೩). [ದಂತಧಾವನ + ಕೆಯ್$_1$]

ದಂತಧಾವನಪರ್ಣ (ನಾ). ೧. ಹಲ್ಲನ್ನು ಚೊಕ್ಕಟಗೊಳಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ (ಕೆಲವು ಬಗೆಯ) ಎಲೆ. ೨. ಕಗ್ಗಲಿ ಎಲೆ; ಖದಿರ ಪರ್ಣ: ಚೂರ್ಣಪರ್ಣತ್ಯಾಗವಿಲ್ಲದೆ ದಂತಧಾವನಪರ್ಣವನು ಸವಿದು ಭೋಗಿಸುವೊಡೆ . . . ಅವನನು ನೀಗಿ ಕಳೆವಳು ಭಾಗ್ಯವಧು (ಕುವಾ.ಆ. ೩-೫೯). [ದಂತಧಾವನ + ಪರ್ಣ]

ದಂತನೂತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದಂತವ್ಯಾಧಿ, – ವ್ರಣ ; ಹಲ್ಲಿನ ಕುರು : ಸಕ್ಕರೆ, ಏಲಕ್ಕಿಪುಡಿ, ಕುರುಟಗೆ ಹಾಲು ಇಷ್ಟನ್ನೂ ಈ ಬತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಣಗಿಸಿ ದಂತದ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಇಕ್ಕಿಸಲು ಗುಣವಾಗುವುದು, ದಂತನೂತಿ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಷವಿ. ೧೩೭). [ದಂತ$_1$ + ನೂತಿ$_1$]

ದಂತಪಂಕ್ತಿ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳ ಪಂಕ್ತಿ, – ಸಾಲು : ಅವಳ ಪೊಳೆವ ರುಚಿ ರೋಷ್ಠಾಲಂಕೃತಿ ಪವಳದ ದಳದಂತಾರಕ್ತಾಕೃತಿ ದಂತಪಂಕ್ತಿ ದಾಡಿಮ ಬೀಜಾಕೃತಿ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೫೦ ರಗಳೆ) ; ಕುಂದಕುಟ್ಮಳ ಪೋಲ್ವ ದಂತಪಂಕ್ತಿಗಳೆಳ್ದಿ (ನವಮೋ. ೭-೦೪); ನಾಲಗೆಯ ತುದಿ ದಂತಪಂಕ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಒಸಡಿಗೆ ತಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ (ದ್ರಾವಿ. ೩೪೮). [ದಂತ$_1$ + ಪಂಕ್ತಿ]

ದಂತಪತ್ರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಿವಿಯೋಲೆ: ವಿಭಾವರೀ ವನಿತಾ ವಿಲಾಸದಂತಪತ್ರನುಂ . . . ಕುಮುದಿನೀ ಬಾಂಧವನುದಯಿಸೆ (ಕಾದಂಬ. ೧೪೩). [ದಂತ$_1$ + ಪತ್ರ]

ದಂತಪೀಠಿಕೆ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿನ ಪೀಠ; ಒಸಡು : ಕೆಳಗಣ ಮೇಲಣ ಪಲ್ಬೇರ್ಗಳ ಪಿಡಿದಿಹ ಸಂದು ದಂತಪೀಠಿಕೆಯಕ್ಕುಂ (ಅಕ್ಷ ಶಾ. ೯-೩). [ದಂತ$_1$ + ಪೀಠಿಕೆ]

ದಂತಪುಪ್ಪುಟ (ನಾ). = ದಂತನೂತಿ : ಎರಡು ಹಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಮೂರು ಹಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಬೆಂದಹಾಗೆ ಕಂದಿಕೊಂಡು ವಿವರ್ಣವಾಗಿಹುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದು ದಂತಪುಪ್ಪುಟ ಎನಿಸಿಕೊಂಬುದು (ವೃದ್ಯಶಾ. II, ೧೨೩). [ದಂತ$_1$ + ಪುಪ್ಪುಟ]

ದಂತಪ್ರಭೆ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳ ಹೊಳಪು ; ದಂತಕಾಂತಿ : ಆ ಕುವರನ ದಂತಪ್ರಭೆಯೆಂಬ ಶೀತಕರನುದಯದಪ್ಪ್ಪಾಂತೌಘಮಧುಪಮಾಲಿಕೆಯಂ ತೊಲಗಿಸೆ ಮುಗಿದುವವನ ಕರಸರಸಿರುಹಂ (ಯಶೋಚ. ೧-೭೭). [ದಂತ$_1$ + ಪ್ರಭೆ]

ದಂತಬೇನೆ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿನ ನೋವು ; ದಂತವ್ಯಾಧಿ : ದಂತಬೇನೆಗೆ– ಪಚ್ಚೆ ತುತ್ತ, ಜಾಪಾಳ . . . ಅರೆದು ಮೂರು ಗುಳಿಗೆಯಂ ಮಾಡಿ ಹಸುವಿನ ಹಾಲಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಮೊಸರಲ್ಲಿ ಕಳವೇಲಕ್ಕೆ ಇಕ್ಕಿ ನುಂಗುವುದು (ವಿಷವಿ. ೦೪೪). [ದಂತ$_1$ + ಬೇನೆ]

ದಂತಮಂಜನ (ನಾ). ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಮಗ್ರಿ; ಹಲ್ಲುಪುಡಿ : ಸಮೀಪದ ಅಂಗಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದ ಒಳ ಉಡುಪು, ದಂತಮಂಜನ ಮೊದಲಾದ ನಿತ್ಯೋಪಯೋಗದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ತಂದು (ಪಂಟರು. ೦೦೯). [ದಂತ$_1$ + ಮಂಜನ]

ದಂತಮಲ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿನ ಕೊಳೆ ; ಕೀಚು ; ಪಿಟ್ಟು (ಕರಾ) : "ನೆಚಿ ಕೀನ ದಂತಮಲವೆಂದು" (ಶಬ್ದಕಂ. ೨೦೫). [ದಂತ$_1$ + ಮಲ$_3$]

ದಂತಮೂಲೀಯ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ದಂತದ ಮೂಲ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ವರ್ಣ, – ಅಕ್ಷರ ; ತವರ್ಗ, ಲ ಮತ್ತು ಸ ಅಕ್ಷರಗಳು. 'ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಂತರುಚಿ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿನ ಹೊಳಪು, – ಕಾಂತಿ : ಶ್ರವಣಕ್ಕಮರ್ದಿನ ಸರಿ ಸುರಿವಪೊಲಾಗೆ ವಚೋವಿಲಾಸವಾ ಸಭೆಗತ್ಯುತ್ಸವಮಂ ಕುಡೆ ನೇರ್ಪಡೆ ಬಿನ್ನವಿಸಿದನಾವರಿಸೆ ದಂತರುಚಿ ತತ್ಸಭೆಯಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೦-೭೭) ; ದಂತರುಚಿನಿಚಯ ಮುಕ್ತಾಕ್ರಾಂತಂ ಭಾಸುರ ಸುವರ್ಣ ರಚಿತಂ ತದ್ವಾಕ್ಸಂತತಿ ವಿಬುಧಜನಕ್ಕೆ ನಿರಂತರ ಕಮನೀಯಮಾಯ್ತು ಕರ್ಣಾಭರಣಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೮೭). [ದಂತ$_1$ + ರುಚಿ]

ದಂತವಕ್ರ (ನಾ). ೧. ವಕ್ರವಾದ ಹಲ್ಲುಳ್ಳವನು. ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಗಳಾದ ಶಿಶುಪಾಲ ದಂತವಕ್ರರು ಅವನ ಸೇನಾಪತಿಯೂ ಅನುಯಾಯಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ (ಪಠಭಾ. ೭೭). [ದಂತ$_1$ + ವಕ್ರ]

ದಂತವಾಸ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ತೆರೆಯಂತೆ ಇರುವುದು ; ತುಟಿ. [ದಂತ$_1$ + ವಾಸ$_2$]

ದಂತವೇಷ್ಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಲ್ಲಿನ ಬೇನೆ, – ರೋಗ : ದಂತಗಳಿಂದ ರಕ್ತ ಸುರಿಯುತ ನಾತ ಉಂಟಾಗಿ ದಂತಗಳು ಅಲ್ಲಾಡುವವು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದು ದಂತವೇಷ್ಟವೆನಿಸಿಕೊಂಬುದು (ವೃದ್ಯಶಾ. II, ೧೨೩). [ದಂತ$_1$ + ವೇಷ್ಟ]

ದಂತವೈದ್ಯ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿನ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವವನು ; ದಂತಚಿಕಿತ್ಸಕ : "ದಂತವೈದ್ಯ ; – ಚಿಕಿತ್ಸಕ" (Dentist. ಇಂಕನಿ) ; ಹಲ್ಲು ನೋವಾದರೆ ದಂತವೈದ್ಯರ ಹತ್ತಿರ ಹೋಗು (ರೂಢಿ). [ದಂತ$_1$ + ವೈದ್ಯ]

ದಂತಶಠ (ನಾ). ೧. ಹಲ್ಲನ್ನು ಜುಮ್ಮೆನ್ನಿಸುವ ಹಣ್ಣು ; ಹುಳಿ; ಆಮ್ಲ. ೨. ನಿಂಬೆಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು : "ಜಂಬೀರಃ, ದಂತಶಠಃ, ಜಂಭಃ, ಜಂಭೀರಃ, ಜಂಭಲಃ ಇ – ನಿಂಬೇಗಿಡದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೩). ೩. ಬೇಲದ ಮರ : "ಕಪಿತ್ಥ . . . ದಂತಶಠಃ – ೭ ಬ್ಯಾಲದ ಮರಕ್ಕೆ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೨). [ಸಂ.]

ದಂತಶಠೆ (ನಾ). ಬಹಳ ಹುಳಿಯಾದ ಎಲೆಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೊಪ್ಪಿನ ಗಿಡ ; ಪುಲ್ಲಂಪುರಚಿ ; ಅಂಬಷ್ಠೆ : "ಚಾಂಗೇರೀ, ಚುಕ್ರಿಕಾ, ದಂತಶಠಾ, ಅಂಬಷ್ಠಾ, ಆಮ್ಲಲೋಣಿಕಾ – ಇ ಪುಲಂಪುರುಚೀ ಸೊಪ್ಪಿನ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೨೭). [ಸಂ. ದಂತಶಠ]

ದಂತಶೂಲೆ (ನಾ). ಹಲ್ಲುನೋವು ; ದಂತದ ಬೇನೆ : ತಾಳಕೇಶ್ವರರಸ:– ಶೋಧಿಸಿದ ರಸ ೧೨ ತೊಲ ತಾಳಕ ೨ ತೊಲ . . . ಗುಳಿಗೆಯಂ ಮಾಡಿ ಬಾಯೊಳು ಗುಳಿಗೆಯನಿಕ್ಕಲು ಅರುಚಿ, ಮೂಗಿನ ವ್ಯಾಧಿ, ದಂತಶೂಲೆ ಇವೆಲ್ಲಾ ಕೆಡುವುವು (ವಿಷವಿ. ೩೩). [ದಂತ$_1$ + ಶೂಲೆ]

ದಂತಹತಿ (ನಾ). = ದಂತಕ್ಷತ : ಇದು ನಖಕ್ಷತಮನಿಡುವೆಡೆ ದಂತಹತಿಯ ನೆಲೆಯಿದುವೆ ಸಮರತಿಯ ವಿವರಾ (ನವಮೋ. ೧೭-೮೨). [ದಂತ$_1$ + ಹತಿ]

ದಂತಹರ್ಷ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದಂತರೋಗ : ದಂತಹರ್ಷ ಎಂಬ ದಂತರೋಗದಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲುಗಳು ತಣ್ಣೀರು ತಾಕಿದರೆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖದಲ್ಲಿಯೂ ಜುಮ್ಮು ಹತ್ತಿ ಮಹಾವೇದನೆ ಉಂಟಾಗಿಹುದು (ವೃದ್ಯಶಾ. II, ೧೨೦). [ಸಂ.]

ದಂತಹೀನ (ನಾ). ೧. ಹಲ್ಲಿಲ್ಲದವನು; ಹಲ್ಲು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿರುವವನು. ೨. ಕಮ್ಮಿ ಹಲ್ಲುಳ್ಳದು ; ಇರಬೇಕಾದ ಹಲ್ಲುಗಳಿಗಿಂತ ಕಮ್ಮಿ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಹಲ್ಲುಳ್ಳದು: "ಕೆಳಗಾಬು ಮೇಲಾಬು ಹಲ್ಲಿರಲು ಜಯಮಕ್ಕು ಹೆಚ್ಚುಕುಂದಾಗೆ ದಂತಾಧಿಕಂ ದಂತಹೀನಂ" (ಮುಂಗಶಾ. ೮೨-೧೭). 'ದಂತಾಧಿಕ' ಪರಾ. [ದಂತ$_1$ + ಹೀನ]

ದಂತಾಂಕುರ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿನ ಮೊಳಕೆ ; ಮೊಳೆಹಲ್ಲು : ಆ ದೇವಿಗಿಂತಿದು ಪುಣ್ಯಾಂಕುರಮೆಂಬಿನಂ ವದನದೊಳ್ ದಂತಾಂಕುರಂ ರೂಪುದೋರ್ಜಿದುವು (ಅಜಿತಪು. ೫-೭೪). [ದಂತ$_1$ + ಅಂಕುರ]

ದಂತಾಂಶು (ನಾ). = ದಂತಕಾಂತಿ : ಕಾರುಣ್ಯದ ರಸದ ಪೊನಲ್ಪರ್ವು ತಿರ್ದತ್ತಿದೆಂಬೀ ತೆಱದಿಂ ದಂತಾಂಶುಜಾಳಂ ಪಸರಿಸೆ (ಕಾದಂಭೂ. ೨೩೭) ; ದಂತಾಂಶುಕೋದ್ಯನ್ಮಣಿಯಂ ದಂತಾಂಶು ತೀವೃತ್ತೆಸೆಯೆ (ರಾಜಶೇ. ೫-೧೭). [ದಂತ$_1$ + ಅಂಶು]

ದಂತಾಂಶುಕ (ನಾ). = ದಂತವಾಸ : ದಂತಾಂಶುಕೋದ್ಯನ್ಮಣಿಯಂ ದಂತಾಂಶು ತೀವೃತ್ತೆಸೆಯೆ (ರಾಜಶೇ. ೫-೧೭). [ದಂತ$_1$ + ಅಂಶುಕ]

ದಂತಾಗ್ರ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿನ ಅಗ್ರ ; ತುದಿಹಲ್ಲು : ಶ್ರೀ ಬಾಳಾಮೇಲಿಖ್ಖಿ ಮೇಲೆ ಸರ್ಪ್ಪದ ಮಹಾದನ್ತಾಗ್ರದುಳ್ಸಲ್ವವೋಲ್ (ಎಕ. II, ೨೨-೧ ; ಸು. 700). [ದಂತ$_1$ + ಅಗ್ರ]

ದಂತಾದಂತಿ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಕಚ್ಚಾಡುವ ಜಗಳ : ಕೆಡಹಿ ಮೆಟ್ಟುತ್ತ ಕೇಶಾಕೇಶಿ ಬಳಿಕ ದಂತಾದಂತಿಯಿಂದೆನಿಪ್ಪಾ ಬೆಡಗಿನಿಂದೆಸೆವ ಮುಷ್ಟಾಮುಷ್ಟಿಯಿಂ ಪೋರೆ (ವೀಕ್ಷಪು. ೩-೮-೧೫) ; ನಖಾನಖಿ ಪ್ರಬಳ ದಂತಾದಂತಿಯಿಂ ಕಾದಿದರ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೯೭). 'ಕೇಶಾಕೇಶಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಂತಾಧಿಕ (ನಾ). ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇರಬೇಕಾದ ಹಲ್ಲಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಹಲ್ಲಿರುವುದು : "ಕೆಳಗಾಱು ಮೇಲಾಱು ಹಲ್ಲಿರಲು ಜಯಮಕ್ಕು ಹೆಚ್ಚುಕುಂದಾಗೆ ದಂತಾಧಿಕಂ ದಂತಹೀನಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೨-೧೭). [ದಂತ$_1$ + ಅಧಿಕ]

ದಂತಾಬಲ (ನಾ). = ದಂತಾವಲ. [ಸಂ.]

ದಂತಾಮಯ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿನ ರೋಗ. [ದಂತ$_1$ + ಆಮಯ]

ದಂತಾರ್ಬುದ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಲ್ಲುಬೇನೆ : ದಂತಾರ್ಬುದಕ್ಕೆ ಗುಳ್ಳ, ಬದನೆಯ ಬೇರು, ಕಕ್ಕೆತಿಗಡು ಇವಂ ಎಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಪೂಸಲು ದಂತಾರ್ಬುದ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಷ್ವವಿ. ೧೩೭). [ದಂತ$_1$ + ಅರ್ಬುದ$_2$]

ದಂತಾವರಣ (ನಾ).=ದಂತವಾಸ : ಅರಯೆ ದಂತಾವರಣಂ ಪ್ರವಾಳರುಚಿರಚ್ಛಾಯಾರುಣಾಕ್ಷೇಪಿ . . . ಸುರೂಪಾಶ್ಚರ್ಯಮಾ ಕನ್ನೆಯಾ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೩೩). [ದಂತ$_1$ + ಆವರಣ]

ದಂತಾವಲ, ದಂತಾವಳ (ನಾ). ೧. ಆನೆ ; ಗಜ ; ದಂತಿ : ಲಲನೆಯರ ನಡೆ ಎನುತೆ ದಂತಾವಲ ಘಟೆಯು ಸಾರೆನುತೆ . . . ನೆಲದೊಡೆಯು ಜಯಸಿಂಹ ಕಟ್ಟೆಗೆವಿಡಿದು ನಡೆತಂದ (ಕಂಕದಾ. ೯-೨೦). **ದಂತಾವಳ:** ಸರದೊಳ್ ಲೀಲಾಸರಂ ಪುಟ್ಟದತ್ತನೆ ಮಱಿತ್ತವಗಾಹವಿರ್ದು ಕೊಳದಿಂ ಕಾಯ್ದೊಂದು ದಂತಾವಳಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೫-೧೧೨) ; ಶ್ರಾವಕರು ನೆಱೆದಾತನಂ ದಂತಾವಳಕೆ ನೂಕೆ (ಬಸವು. ೪೯-೩೮) ; ತಳವಱರ ಸುಂಕಿಗರ ದಂತಾವಳ ರಥಾಶ್ವಾರೋಹಕರ . . . ನಿವಾಸಂಗಳಲಿ ವಾಸವ ಮಾಡಿಸಿದನೊಲಿದನಿಲಬಾಂಧವನ (ಕೊರಡಾ. ೫-೮-೫೪) ; ಹರಿ ದಂತಾವಳ ಕೋಳ ಸೈರಿಭ ಮಹಾಶಾರ್ದೂಳ ಸಂದೋಹದಾಸುರದಾ ಬೇಂಟೆಯನಾಡಿ (ಹಮ್ಮೀರ. ೭-೭೭). ೨. ಗಜಾಸುರ. 'ದಂತಾವಳಾರಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಂತಾವಳ 'ದಂತಾವಲ' ನೋ.

ದಂತಾವಳಾರಿ (ನಾ). ೧. ಆನೆಯ ಶತ್ರು ; ಸಿಂಹ. ೨. ಗಜಾಸುರನ ಶತ್ರು ; ಶಿವ : ಓವಿ ಮದದಂತಾವಳಂ ತಿರುವಾಕರೀಶನನೆಂಟದಿರೆ ದಂತಾವಳಾರಿಯ ಕಿಂಕರನನೇಗೆಯ್ವುದಾ ದಂತಿ (ಬಸವು. ೪೯-೩೮).

[ದಂತಾವಳ (= ದಂತಾವಲ) + ಅರಿ$_6$]

ದಂತಾಹತಿ (ನಾ). ಆನೆಯ ದಂತದ ಪೆಟ್ಟು,- ಹೊಡೆತ : ಮಾದ್ಯದ್ರುದನೀಂದ್ರಸ್ಥೂಳ ದಂತಾಹತಿವಿದಳಿತ ಗೋಶೀರ್ಷಸಾರದ್ರುಮಾಮೋದದಿನತ್ಯಂ ಗಂಧವಾಹಂ ಮಗಮಗಿಸೆ (ಆದಿಪು. ೧೩-೭೮). [ದಂತ$_1$ + ಆಹತಿ]

ದಂತಿ (ನಾ). ೧. ಆನೆ ; ಗಜ : "ದ್ವಿರದಂ ದಂತಿ ಮತಂಗಜಂ . . . ಸಿಂಧುರಮೆಂದಿಂತಿವು ಸಾಮಜಾಖ್ಯೆಯೊಳಭಿನ್ನಾರ್ಥಂಗಳಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೭-೩೦) ; ಏಱಿದಂ ತ್ರಿಜಗದ್ಭೂಷಣ ದಂತಿಯಂ ರಿಪುಚಮೂವಿದ್ರಾವಣಂ ರಾವಣಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೦-೨೦೯); ಬೇಂಟೆಗುಜ್ಜುಗಿಸಿ ವಿಪಿನಕೆ ನಡೆವೆನಲ್ಲಿ ಶರತತಿಯ ಕಱೆವೆಂ ದಂತಿಗಳ ತಲೆಯ ಮುತ್ತುಗಳುದುರೆ ಸೀಳ್ವೆಂ (ಭಾವಚಿಂ. ೭-೫) ; ಕಾಮರೂಪದ ಅರಸನು ವಿಂಧ್ಯಗಿರಿಗಳಂತಿದ್ದ ಹತ್ತು ದಂತಿಗಳನ್ನು ಕಳಿಸಿದ್ದನು (ಜಿಂತಲಾ. ೧೧೪). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಜಾಪಾಳದ ಗಿಡ. ೩. ಕರಿಯ ಉಮ್ಮತ್ತಿ ಗಿಡ : "ಮುಕೂಲಕಃ, ನಿಕುಂಭಃ, ದಂತಿಕಾ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಶ್ರೇಣೀ, ಉದುಂಬರಪರ್ಣೀ – ಈ ೫ ದಂತಿಯ ಗಿಡು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೧) ; ಕ್ರಿಯೆಯಿಂ ನೆಲ್ಲಿಯುಮಂ ದಂತಿಯುಮಂ ರಜನಿಯುಮನರೆದು ಕುಡಿದೊಡೆ . . . ಭಗಂದರಂ ಪ್ರಶಮಿಸುಗುಂ (ಕಲ್ಯಾಣಕಾ. ೯-೧೫೯) ; ತಿಗಡೆ ಸೈಂಧವಂ ದಂತಿಯನುಷ್ಣಜಲಮಿಶ್ರಿತದಿಂ ಮಾಡೆ ಜಯುಂಗೆಯ್ಗುಂ ಸಮಸ್ತ ಶೂಲಾ(ಲ)ವ್ಯಥೆಯಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೧೧-೧೧) ; ಬೆಲ್ಲ, ದಂತಿ, ಚಂಗಣಗಿಲ ಕೋಷ್ಟ, ಸೀಸ, ರಕ್ತಚಂದನ ಇಷ್ಟನೂ ಎಕ್ಕದ ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಕರ್ಣಕ ಗ್ರಂಥಿಯ ಲೇಪಿಸಲು ಗ್ರಂಥಿಶಮನವಹುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೮೦). ☞ ಆಯುರ್ವೇದ ನಿಘಂಟುಕಾರರು ಒಂದು ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು, ಆ ಪದದ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ೪. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ಅಷ್ಟ, ವಸು, ದಂತಿ . . . ದಿಗ್ದಂತಿ ಇಂತಿನಿತುಂ ಎಕ್ಕೆ ಪೆಸರು (ವ್ಯವಹಾ. ೧೦-೩೦); ಶತಮುಪೇಂದು ದಿನಪತ್ರತಯಾಗ್ರದೊಳಾಪಗಂ ಜಿತಮನೋಭವಗಣಂ ಬರೆ ದಂತಿಯೊಳೊಪ್ಪೆ ಪದ್ಧತಿಯೊಳಲ್ಲಿ ಯತಿ ತಾಂ ನಿಲೆ ಮಂಗಳಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೫೪).

[ಸಂ. ದಂತಿನ್]

ದಂತಿಕಪೋಲ (ನಾ). ಆನೆಯ ಕೆನ್ನೆ,- ಗಂಡಸ್ಥಲ : "ದಂತಿಕಪೋಲ ಭೇಕ ಬಲಿಜೀವನಭು ಕರಟಾಹ್ವಯಂ" (ನಾನಾರ. ೮೮). [ದಂತಿ + ಕಪೋಲ]

ದಂತಿಗ (ನಾ). ೧. ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಸೈನಿಕ,-ಭಟ : ಮಂತ್ರೀಶಗೇಡಿ ಮನ್ಮಥಕುಮಾರಕ ತನ್ನ ತೊಂತಿದ ಖಳರನುತ್ತರಿಸಿ ಹಂತಿಯೊಳ್ ಕೆಡಹಲ್ಕೆ ಕುಂಭಾಂಡನ ಕೊಂದು ದಂತಿಗರದ್ದಯಿಸಿದರು (ಮೋಹತ. ೩೪-೩೭). ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಕಂಚಿಯನಾಳ್ವ ದಂಡಿಗನ ಮೇಗೆಬ್ಬು (ಎಇ. XXXIII, ೩೩೦-೭ ; 804) ; ಅವನಿಂ ಬಟಾಯಂ ಶ್ರೀದಯಿತಂ ದನ್ತಿಗನನುದಿತೋದಿತಂ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೪೯-೩೭ ; 347). [ದಂತಿ + –ಗ$_2$]

ದಂತಿಗಮನೆ (ನಾ). ಆನೆಯಂತೆ ನಡಗೆಯುಳ್ಳವಳು ; ಗಜಗಮನೆ : ದಂತಿಗಮನೆಯಳ ಮೈಗಂಧ ಪೊರಸೂಸಲು (ನವಮೋ. ೪-೪೨).

[ಸಂ. ದಂತಿಗಮನಾ (ದಂತಿ + ಗಮನ + –)]

ದಂತಿಘಟೆ (ನಾ). ಆನೆಯ ಹಿಂಡು,-ಸೈನ್ಯ ; ದಂತಿಘಟೆ ದಂತಿಘಟೆಯೊಳಾಂತು ಮೊಗಮಿಕ್ಕೆಯುಂ ಜೋದರ್ ಜೋದರೊಳೇಸಾಡೆಯುಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೩-೭೭ ವ) ; ದಿಂಡುಗೆಡೆದವು ದಂತಿಘಟೆ ಶತಖಂಡವಾದವು ತುರಗದಳ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೪-೪೯). 'ಕರಿಘಟೆ' ಪರಾ. [ದಂತಿ + ಘಟೆ]

ದಂತಿಚರ್ಮ (ನಾ). ಆನೆಯ ತೊಗಲು,- ಚರ್ಮ : ಹೊಳೆಹೊಳೆವ ಕೆಂಜಡೆಯನಹಿಪತಿಯಳುಕೆ ಬಿಗಿದನು ದಂತಿಚರ್ಮವ ನೆಲಕೆ ಮುಂಜೆಱಗೆಳೆಯಲುಟ್ಟನು ದೇಸಿವರಿ ಮೆಱೆಯೆ (ಕುಮ್ಮಾಳ. ೭-೦೦).

[ದಂತಿ + ಚರ್ಮ]

ದಂತಿನಿ (ನಾ). ಹೆಣ್ಣು ಆನೆ ; ಪಿಡಿ : ದಂತಿನಿ ಮೊಲೆಯೂಡೆ ನಿಂದು ನಿಜಪೋತಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೧೦೫) ; ದಂತಿನಿ ದಂತಿಯುಂ ವನದೊಳಬ್ಜಿನಿಯೊಳ್ ಕಳಹಂಸಿ ಹಂಸನಂ ಕಂತುವನಾ ರತಿಪ್ರಮದೆ ನಂದನದೊಳ್ ನೆಱೆ ಕಾಣದಂತಿತಿಭ್ರಾಂತಿಯನಪ್ಪುಕೆಯ್ವ ತೆಱದಿಂ (ನೇಮಿಪು. ೪-೯೪).

[ಸಂ. ದಂತಿನೀ]

ದಂತಿಪ (ನಾ). ಆನೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು ; ಮಾವಟಿಗ : ಪಾಡುತಿರೆ ತದ್ದಂತಿಪವನಿತಿನಿನ್ನೂತ್ನಗೀತವಾತನ ವಿಕಲಸ್ವಾಂತೆಗೆ ನೋಡುವ ಕೂಡುವ ಚಿಂತೆ ಕಡಲ್ಗಾರಿದುದು (ಜುಕೋಚ. ೭-೩೩). [ಸಂ.]

ದಂತಿಪುರ (ನಾ). ಕೌರವರ ರಾಜಧಾನಿ ; ಹಸ್ತಿನಾಪುರ : ನಿಜಸೇನೆ ಬರಲು ದಂತಿಪುರದಲ್ಲಿಯು ಸವಸ್ಸವಸ್ತುಗಳ್ಳಿದುವಂತೆ ನೇಮಿಸಿ ಮಯೂರ ಧ್ವಜಂ ಸಹಿತ ನಡೆದಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೬-೭೭). [ದಂತಿ + ಪುರ₂]

ದಂತಿಮುಳ್ಳು (ನಾ). ದಂತಿಗಿಡದ ಮುಳ್ಳು : ದಂತಿಮುಳ್ಳನು ಹೋಳಿಗೆ ಕಿ ಚುಚ್ಚುವದು ಕೆಂಪಿನ ಕಣಗಿಲು ಹೂ ೧೧ ಅರಿಶಿನ ಕೆಂಪು ಅಕ್ಷತೆ ಮನೇಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಹೂಳುವದು (ಕಾತುಚಿಂ. ೨-೩).
[ದಂತಿ + ಮುಳ್ಳು (< ಮುಳ್₂)]

ದಂತಿರಾಜ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆನೆ ; ಗಜರಾಜ : ದಂತಿರಾಜನಂ ತೊಡರ್ಚಿ ಪಿಡಿದೊಯ್ಯನೊಯ್ಯನೆ ಪೊಱಮಟ್ಟು (ಅನಂಪು. ೬-೯೯ ವ).
[ದಂತಿ + ರಾಜ]

ದಂತಿವೃಂದ (ನಾ). = ದಂತಿಘಟೆ: "ದಂತಿವೃಂದಂ ಘಟೆಯೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೭-೩). [ದಂತಿ + ವೃಂದ]

ದಂತಿವ್ರಜ (ನಾ). = ದಂತಿಘಟೆ : ದಂತಿವ್ರಜದಿಂದಂ ದ್ವಿಜಸಂತತಿಯಿಂ . . . ತುಂಬಿರ್ಪುದು ತನ್ನಹಿತಾಂತನ ಬಂಧುಗಳ ವೈರಿವರ್ಗದ ದುರ್ಗಂ (ಶಾರಪು. ೨-೦೮). [ದಂತಿ + ವ್ರಜ]

ದಂತಿವ್ರಾತ (ನಾ). = ದಂತಿಘಟೆ : ತುರಗನರರಥವಿಟ್ಟಣಿಸೆ ಸವಱದವು ದಂತಿವ್ರಾತವುಭಯದೊಳು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೪-೭೮). [ದಂತಿ + ವ್ರಾತ]

ದಂತಿಶಿಶು (ನಾ). ಆನೆಯ ಮರಿ; ಕಲಭ : ಹಯಗ್ರೀವಂ ಆ ತ್ರಿಪೃಷ್ಠಂಗಿದಿರ್ಚಿ ವನನಾಗಾರಿಯನಾಂತ ದಂತಿಶಿಶುವೊಲ್ . . . ನೀಡಿಲ್ಲ ದಳ್ಳಾಡುಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೨೭). [ದಂತಿ + ಶಿಶು]

ದಂತಿಸಂತಾನ (ನಾ). = ದಂತಿಘಟೆ : ದಂತಿಸಂತಾನಮಂ ಕಿಶೋರ ಕೇಸರಿಯುಳಱಿಸರ್ ನೆಱೆವುದು (ನೇಮಿಪು. ೯-೨೭ ವ).
[ದಂತಿ + ಸಂತಾನ]

ದಂತುರ (ಗು). ೧. ಎತ್ತರವಾದ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ ; ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉಬ್ಬಿದ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ. ೨. ಸಮತಳವಲ್ಲದ ; ಹಳ್ಳತಿಟ್ಟಾದ ; ವಿಷಮತಳವಾದ : ದಂತುರ ದಿಗಂತ ಚುಂಬಿತ ಉದಯಮೇಣಸ್ಥರವಿದರ್ಶನಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೦೫-೫೩). ೩. ಹರಡಿರುವ ; ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ : ತುಪ್ಪುಟತತಿಯಿಂ ದಂತುರವಾದನ್ನಂಗಮನಂತರಿಸದೆ ಕರದಿನೆಬವಿದಂ ಮನದಟಲಂ (ಶಾದಂಆ. ೭೩೦). [ಸಂ.]

ದಂತುರಚಕ್ರ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಚಕ್ರ : ದಂತುರಚಕ್ರ, ಅಂದರೆ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳಂಥ ಚಕ್ರ . . . ಮುಳ್ಳುಗಳುಳ್ಳಂಥ ಚಕ್ರವೆಂತಲೂ ಅನ್ನಬಹುದು (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೧೯೧ ಅಡಿ). [ದಂತುರ + ಚಕ್ರ₁]

ದಂತುರಿತ (ಗು). ೧. ಹರಡಿರುವ ; ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ : ಮಹಾ ಪ್ರವಾಹಿನೀ ಸಲಿಲ ಸಂಮಿಶ್ರ ಕರ್ಪೂರದಳ ಬಹುಳಕಾಂತಿ ದಂತುರಿತ ಚಂದ್ರಕಾಂತ ಕಲಶಂಗಳಿಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೨-೨ ವ). ೨. ತುಂಬಿರುವ : ಮೌಕ್ತಿಕಮಂಡಪದ ನಡುವಣ ಮರಕತವರ್ಯಂಕದೊಳವಿರಳಾಶ್ರುಬಿಂದುಸಂದೋಹ ದಂತುರಿತಪಕ್ಷ್ಮಮಾಲಾಲುಳಿತನೇತ್ರೆಯುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೫೦ ವ). (ನಾ). ೩. ನೆಗ್ಗಿದುದು ; ಹಳ್ಳಬಿದ್ದಿರುವುದು : ವಿವಿಧಾಯುಧ ದಂತುರಿತಂಗಳೆಱೆದುವಾ ಸಂಗರಜಳನಿಧಿಯೊಳ್ ವರೂಥಕರಿನಿಕರಂಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೩೫). [ಸಂ.]

ದಂತೋಷ್ಠ್ಯ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಹಲ್ಲು ಮತ್ತು ತುಟಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ವರ್ಣ,-ಸ್ವನ ; ವಕಾರ: ದಂತೋಷ್ಠ್ಯ-ವ (ಕೃಪಿದಿ. ೫).
[ಸಂ.]

ದಂತ್ಯ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ದಂತಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಅಕ್ಷರ ; ಹಲ್ಲಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಕ್ಷರ : ತಥದಧನ ಮತ್ತು ಲ,ಸ ವರ್ಣಗಳು : ದಂತ್ಯ ತವರ್ಗ, ಲ, ಸ, (ಕೃಪಿದಿ. ೫) ; ಕರ್ನಾಟ ಎಂಬ ದಂತ್ಯವರ್ಣದ ರೂಪ ಸರಿಯು ? (ವ್ಯಾವಿವಿ. ೮೫). [ಸಂ.]

ದಂತ್ಯಾವಳಿ (ನಾ). = ದಂತಿಘಟೆ : ಆ ವಿಗಡವರಿವಾರದಲಿ ರಥ ಸಾವಿರದ ಮೇಳೈಸಿದರು ದಂತ್ಯಾವಳಿಯ ಬೇಱೆಣಿಸಿ ನಿಲಿಸಿದರೈದುಸಾವಿರವ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೦೯-೩). [ದಂತಿ + ಆವಳಿ₁ (= ಆವಲಿ)]

ದಂದಣ 'ದಣದಣ' ನೋ.

ದಂದರಹಾಳ (ನಾ). ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಖರ್ಚುಮಾಡುವವನು ; ದುಂದುಗಾರ: "ಹಣವನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಖರ್ಚುಮಾಡುವವನು,-ಪೋಲುಮಾಡುವವನು; ದುಂದುಗಾರ, ದಂದರಹಾಳ" (Spendthrift. ಇಂಕೆನಿ).
[<ದುಂದು + ಹಾಳು (<ಪಾೞ್) + - ಅ₇]

ದಂದರಹಾಳಿ (ನಾ). ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಖರ್ಚುಮಾಡುವವಳು ; ದುಂದುಗಾತಿ : ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ನಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಮನೆಯಿಂದ ತಂದಿದ್ದೆಯೇನೆ ದಂದರಹಾಳಿ ? (ಮಾರುಠಾ. ೧೦೦) ; ಬೀರಕ್ಕನು ದಂದರಹಾಳಿ, ವಿಪರೀತ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವಳು (ನೀತಿಚಿಂ. IX, ೨).
[ದಂದರಹಾಳ + - ಇ₂]

ದಂದವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಬೇರೆಯಾಗು ; ವಿಯೋಗವನ್ನು ಹೊಂದು (?) : ದಂದವಡೆದೊಡಗೂಡಲಿಲ್ಲದತಿಶಯಚಿಂತೆ ಸಂದಣಿಸಿದುದು ಚಿತ್ತದೊಳು (ಸೌಂದಪು. ೦೩-೩೩) : "ಮೋಹ ತಾಳು" (ಪ್ರಶಬ್ದ.).
[<ದ್ವಂದ್ವ + ಪಡೆ₁]

ದಂದವೊಡೆ (ಕ್ರಿ). ವ್ಯಸನ್ಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸು ; ವಿರೋಧವನ್ನು ನೀಗು (?) : ದೂರ್ವಾಸ ಮುನಿ ನುಡಿದಂತೆ ಕೃಷ್ಣಂಗೆ ಸಂದೆಗಮಣಂ ದೋರದಾಟಿಯದನಿಂದ ಸಲೆ ಸಂದ ಮರಣಂ ಸಾರ್ದುದರಿನೀಶಪ್ರಸಾದಿಗಳ ಮಹಿಮೆಯನಾವನು ದಂದವೊಡೆವಂತೆ ಬಣ್ಣಿಪನದಾಶಿರ್ಕೆ ಮನದಂದು ಮತ್ತಂ ಕೇಳಿರೆಲೆ ವಿಪ್ರರುದುತ್ಸರಿರ ಮುಂದಿನ್ನೆ ಪೇಳ್ವೆಂ ಸುಕೇಶಪುಂಗವನ ಕಥೆಯನದನಾಲಿಸುವುದು (ಅರಾಚ. ೬-೨೯).
[P ಇದು 'ಅಂದವಡೆ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದಂದಶೂಕ (ನಾ). ಹಾವು ; ಸರ್ಪ : "ವಿಷಧರಃ, ದಂದಶೂಕಃ . . . ಭುಜಂಗಮಃ — ಈ ೨೫ ಹಾವಿನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೦೦೫-೦೮) ; ಕುಪಿತಾನೇಕಪದಂದಶೂಕದವ . . . ಜರಾತಂಕಾದಿಭೇದಂಗಳವ್ಯಾಪ ಸರ್ಗಂಗ[ಳ]ಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೯); ದುರ್ಜನರಿಗಂಜುವುದು ಲೋಕವು ಸಜ್ಜನರ ಲೆಕ್ಕಿಸದು ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯನ ಸೆಜ್ಜೆಯೊಳಗಿಹ ದಂದಶೂಕ ನನರ್ಚಿಸುವರೊಲಿದು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೪-೨೦). [ಸಂ.]

ದಂದಶೂಕಪತಾಕ (ನಾ). ಹಾವುಟದಲ್ಲಿ ಸರ್ಪದ ಗುರುತುಳ್ಳವನು ಉರಗಪತಾಕ ; ದುರ್ಯೋಧನ : ದಂದಶೂಕಪತಾಕನ ಸೆಱಗಿಲ್ಲದ ಮೆಯ್ಸುಗ್ಗಲಿತನಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ (ಗದಾಯು. ೭-೩೦ ವ).
[ಸಂ. ದಂದಶೂಕ + ಪತಾಕಾ + -]

ದಂದಶೂಕಪತಿ (ನಾ). ಹಾವುಗಳ ಒಡೆಯ; ಸರ್ಪಶ್ರೇಷ್ಠ; ಆದಿಶೇಷ: ಭಾಳವಿಲೋಚನಂ ದಂದಶೂಕಪತಿಹಾರಮಂದಾರಸ್ಮೇರಮುಖಂ . . . ನಿಜರೂಪಂ ತೋಱಿದಂ (ರಾಚಶೀ. ೦೪-೮೬). [ದಂದಶೂಕ + ಪತಿ₁]

ದಂದಶೂಕಪ್ರಮಾಥಿ (ನಾ). ಹಾವುಗಳನ್ನು ಮರ್ದಿಸುವವನು,-ಕೊಲ್ಲುವವನು ; ಗರುಡ : ಮುಂದೆ ನಿಂದಿರ್ದ ದಂದಶೂಕಪ್ರಮಾಥಿಯಂ ಯಥೋಚಿತ ಸ್ನಿಗ್ಧಮಧುರಾಳಾಪದಿಂ ಸಂಭಾಷಿಸಿ ದೇವಕೀನಂದನಂ ಸ್ಯಂದನಮಂ ಕಿಱಿದು ನಡೆಯಿಸೆ (ಜಗವಿ. ೮-೮೦ ವ).
[ಸಂ. ದಂದಶೂಕಪ್ರಮಾಥಿನ್]

ದಂದಶೂಕಭಯ (ನಾ). ಹಾವಿನ ದೆಸೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಹೆದರಿಕೆ ; ಸರ್ಪಭೀತಿ : ಅವದ್ಯಮಾದ್ಯದ್ದಂದಶೂಕಭಯಜಾಗರೂಕರ ವನಿಪಾಶ್ರಮಗಳರಸುಗೆಯ್ಯುತ್ತುಮಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೨೩ ವ).
[ದಂದಶೂಕ + ಭಯಂ]

ದಂದಶೂಕವನಿತೆ (ನಾ). ಹೆಣ್ಣುಹಾವು ; ಭುಜಂಗಿ : ದಂದಶೂಕವನಿತಾ ಜನಮುಭಿಷ್ಯುತಿಗೆಯ್ದು ಬಿನ್ನವಿಸೆ (ಜಗವಿ. ೩-೧೧೩ ವ).
[ದಂದಶೂಕ + ವನಿತ]

ದಂದಶೂಕವಿಭೂಷ (ನಾ). ಹಾವುಗಳೇ ಒಡವೆಯಾಗಿರುವವನು ; ನಾಗಭೂಷಣ ; ಶಿವ : ಜಯಜಯ ದಂದಶೂಕವಿಭೂಷ (ತ್ರಿಪುರ. ೦೨-೬). [ಸಂ.]

ದಂದಶೂಕೇಶ್ವರ (ನಾ). ಸರ್ಪರಾಜ ; ಆದಿಶೇಷ : ಸಂಜೀವಕದ ರತ್ನಮಂ ದಂದಶೂಕೇಶ್ವರಂ ಕುಡುವನೆಂಬಾಸೆಯಿಂ ಪಂಬಲಿಸುತಿರು ತಿರ್ದರು (ಜೈಮಿಥಾ. ೨೯-೨೬). [ದಂದಶೂಕ + ಈಶ್ವರ]

ದಂದಹಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸುಡು; ದಹಿಸು; ಸಂತಾಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ಹಿಂಸಿಸು : ಸಾಹಸಿಯಕಿಯರಸನು ಅವನ ಅಗ್ರಜನು ಬಲಯುತನು ಮೂಲೋಕ ದಂದಹಗೊಳಿಪನು (ಜಿನಧಾ. ೫೦-೨೦).
[ದಂದಹ ? + ಕೊಳ್₁ + – ಇಸು₃]

ದಂದಹ್ಯಮಾನ (ಗು). ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸುಡುವ ; ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸುಡುವ : ಧರೆಯಾಗಸವ ದಂದಹ್ಯಮಾನವ ಮೂಳ್ಳ ಉರಿವ ಬಾಣವ ಮಂತ್ರಿಸಿಡಲು (ಜ್ಞಾನಜ. ೫-೮೦). 'ದಂದಹ್ಯಮಾನಗಾತ್ರೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಂದಹ್ಯಮಾನಗಾತ್ರೆ (ನಾ). ಬಹಳವಾಗಿ ಸುಡುತ್ತಿರುವ ಶರೀರವುಳ್ಳವಳು ; ಬಹಳ ಸಂತಾಪವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವವಳು ; ತುಂಬ ವ್ಯಥಿತಳಾದವಳು: ಅಸಹ್ಯಪರಿಭವಾನಲ ದಂದಹ್ಯಮಾನಗಾತ್ರೆಯುಮಾಗಿ . . . ಪಾಂಚಾಲರಾಜತನೂಜೆ ಪವಮಾನತನೂಜನಲ್ಲಿಗವಂದಂ (ಗದಾಯು. ೦-೫೫ ವ). [ಸಂ.ದಂದಹ್ಯಮಾನಗಾತ್ರಾ (ದಂದಹ್ಯಮಾನ+ಗಾತ್ರ+–)]

ದಂದಹ್ಯಮಾನಮಾನಸ (ನಾ). ಬಹಳ ಸಂತಾಪಪಡುತ್ತಿರುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು ; ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಮನೋವ್ಯಥೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವವನು : ಕುಲಾಪವಾದ ಪರಾಭವದ ದಾವಾನಳದಿಂ ದ[ಂ]ದಹ್ಯಮಾನ ಮಾನಸನುಮುಸಹ್ಯಮಾನ ಚಿಂತಾಂತರಂಗನುಮಾಗಿ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೧೦ ವ): ಸಲಿಲಸಂಘಾತದಿನಪಮೃತ್ಯು ಪುಟ್ಟೆ ಮಾನಸರಸಹ್ಯ ಶೋಕಾನಲ ದಂದಹ್ಯಮಾನಮಾನಸರಾಗೆ (ಸಂರಾಮಾ. ೦-೮೦ ವ).
[ದಂದಹ್ಯಮಾನ + ಮಾನಸ₂]

ದಂದಳ 'ದಣದಣ' ನೋ.

ದಂದುಗ (ನಾ). ೧. ತೊಡಕು ; ಗೊಂದಲ ; ಸಿಕ್ಕು : ಪುರಪುರಂಧ್ರಿಯರ ಸಂದಣಿಸಿ ಬಳಿದ ಮೊಲೆಯಡೆಯನಿಬಿದಂದುಮಿಲ್ಲದ ಮುತ್ತಿನಾರದಿಂದೆ ಸಂದುದೆಂಬ ಸಂದೆಗದ ದಂದುಗಮನವರೊಡನಾಡಿಗಳ ಚಿತ್ತದೊಳ್ ಬಿತ್ತಿಯುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೯೩ ವ): ಇಂದಿನವರಂದಿನವರ್ ಕೆಲರೆಂದು ಪಿರ್ಕುವೀ ದಂದುಗದಿಂದಮೇನೆಮಗನಿಂದ್ಯ ಕವೀಂದ್ರರೆ ವಂದ್ಯರಾವಗಂ (ಧರ್ಮನಾ. ೦-೪೨). ೨. ವ್ಯಥೆ; ದುಃಖ ; ಶ್ರಮ ; ಕ್ಲೇಶ : ಎಂದೋ ಸಂಸಾರದ ದಂದುಗ ಹಿಂಗುವುದು (ಬಸವ.೨೨); ತನ್ನ ಕೇಳೀವನಮಂ ಪರೇತ ವನಮೆಂದವನೀಶನಮ ಸಮಂತು ಸಂಭಾವಿಸಿದಂದು ಭಾವಿಸದನೊಂದನೆ ದಂದುಗದಿಂದಗಲ್ದುದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೧೬) : ಕವಿತೆಯನು ಬಚಿದೆ ದಂದುಗಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ ಪೇಳ್ದನೆಂದೆನ್ನ ನಗುವಂದಮಂ ಮಾಡದೆನಗೊಲಿದಿತ್ತನ ಮಲಮತಿಯಂ ದೇವಪುರದ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣನು (ಜೈಮಿಥಾ. ೦-೬). ೩. ಕಷ್ಟ; ತೊಂದರೆ: ಇಂದು ಸುಧಾಂಶು ರಾಜನತಿ ಶೀತಳಶೀಲನನೂನ ದಾನಿಯೆಲ್ಲಂದೊಡೆ ಪಂಕಜಕೆ ಚಕ್ರಯುಗಕ್ಕಸತೀಕುಲಕ್ಕೆ ಪೋ ದಂದುಗಮಾಯ್ತು (೧೩೬೪.೪-೧೦೦೪) : ಮನುಜರೆಲ್ಲರುಂ ಸಾವ ಹುಟ್ಟುವ ದಂದುಗಕ್ಕೊಲ್ಲು ಬಚಿದೆ ಕಡುತಿರ್ಪರದನಾಸಿರಲಳವೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೦೫) ; ಪಲವುಂ ಪಂಬಲೊಂದು ದಂದುಗಂ ಬೆಟ್ಟಿತಾಗೆ ಬೀಟ್ಕೊಂಡಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೯-೦೩). ೪. ಗೋಜಂ ; ಗೊಡವೆ : ವಿಷಾಹಿಗಣಮನೇಕರೌದ್ರ ಮೃಗಜಾತಿಗಳಾಳೆಳರಸೆಂಬುದೊಂದು ದಂದುಗಂ . . . ಪೊಱಗೆಂದೊಡಿಂ ಸುಖಮನೇವೊಗಟ್ಟಪುದೊ ಭೋಗಭೂಮಿಯಾ (ಆದಿಪು. ೫-೩೦) ; ನಿಮ್ಮ ನಱದ ಶರಣಂಗೆ ಶಿವಪೂಜೆಯ ಮಾಡುವ ದಂದುಗವೇಕೋ (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೦೬೫-೪) ; ಎಮಗೆ ತಪಸ್ವಿಗಳ್ಗೆ ನೃಪವಾರ್ತೆಯ ದಂದುಗವೇವುದೆಂದು ನಿರ್ಮಮತೆಯನಿರ್ಪೊಡೆ (ಕಲ್ಯಾಸು. ೪೬೮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). ೫. ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ ; ದುಷ್ಕರ್ಮ ; ಪಾಪಕೃತ್ಯ : ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದ ಭವಭವಂಗಳ ದಂದುಗವು ಜೀವರನು ನಾನಾಪ್ರಂಧದದಲಿ ದೇಸಱಿಸಿ ಕಾಡುವದು (ಅಕ್ರೂರ. ೩-೩೦). ೬. ಹವ್ಯಾಸ ; ಚಟ : ಕಟ್ಟಿದ ದಂದುಗವಿಲ್ಲದೊನನಟ್ಟ ಕಳೆವರೆ ನಾಡಿಂ (ಬಂಚಪಿ. ೦-೦೫); ವ್ಯಾಪಾರ, ನೌಕರಿ ಮೊದಲಾದ ದಂದುಗಗಳ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕಾಗಿ ತಾಯಿಯು ತೊಟ್ಟಿಲಿನ ದಾರವನ್ನು ಆಳಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ರೂಢಿಯು ಹೆಚ್ಚಾದರೆ (ಯಕ್ಷಪ್ರ. ೦೩೪). ೭. ಒಡನಾಟ ; ಸಹವಾಸ : ಸದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಕನ್ನೆಯನಂ ಅಂದವಾಗಿರಲಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಕದಿಂದ ವರಿಸುವೆನೀಗ ನಿನ್ನಯ ದಂದುಗಕ್ಕೊಳಗಾಗೆನೆಂದನು (ತಿಮ್ಮಕ. ೫-೦೩) ; ಹಿಂದೊಬ್ಬ ಋಷಿಪುತ್ರನಂದು ದಾಸಿಯಂ ಕೂಡೆ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲದೆ ಹಲವು ಕಾಲ ದಂದುಗದೊಳು ಸಿಲುಕಿ ನಿಂದು (ಪುರಂದ. ೧-೧೭೨-೨) ; ಬಾಧನವ ಮಾಡಿದರು ಸಂವ ಜ್ಞಾನಿಯೆ ಲೇಸು ಹೊಂದಿ ಸಾಸಿರವ ಕೊಟ್ಟರೂ ಕರ್ಮಿಯ ದಂದುಗವೆ ಬೇಡ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೪೩೦). ೮. ಕೆಲಸ ; ಉದ್ಯೋಗ ; ಕಾರ್ಯ : ಅತ್ತಲಿತ್ತಲೆಡೆಯಾಡುವ ದಂದುಗದಾಗಳೇಂ ಪೊದಟ್ಟಿಸೆದುದೊ ಚಾರುದೇವಗಣಿಕಾಮಣಿನೂಪುರ ಮಂಜುಸಿಂಜಿತಂ (ಆದಿಪು. ೭-೨೨): ನಿನ್ನನಿನ್ನಾನುಮಗಲ್ವೆನೇ ಕೆಳೆಯ ಬೆನ್ನನೆ ಬಂದಪೆನಾಂತರಂ ಯಮಸ್ಥಾನಮನೆಯ್ದುಸುತ್ತಿದುವೆ ದಂದುಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೩) : ಜಿನಪದಸೇವೆಯು ದಂದುಗದೊಳ್ ತೊಡರ್ದನೇಂ ಮಹಾತ್ಮನೊ ದಿವಿಜಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦೦-೬): ಮಾಟ್ಟ ಸಂಹರಿಪ ದಂದುಗಮಂ ಪೊಱಗಿಕ್ಕಿ ತೆಂಬ ಮಯ್ಸಿರಿ ಸಹಜಾತಮಾಗೆ (ಪರ್ವಪು. ೦-೮೯). ೯. ದುಷ್ಕರ್ಮಿ ; ಪಾತಕಿ ; ಪಾಪಿಷ್ಠ : ಬೆಂದ ಸಂಸಾರದಲಿ ತೊಳಲುವ ದಂದುಗರು ಹರಿಭಕ್ತಿಶೂನ್ಯರು ನಿಂದಕರು ಹೊಱವಡಲಿ ಬಣ್ಣವೆ ಹರಿಕಥಾಮೃತವ (ಕಾಶಿರಾ. ೪-೨).

ದಂದುಗಂಬಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಷ್ಟಪಡಿಸು ; ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ಪೀಡಿಸು : ಮಂದಮತಿಯುಮನಱಿದು ದಂದುಗಂಬಡಿಸುವುದಿಂದು ಶೇಖರವರಾದ್ವೈತವಱಿಯಾ (ಶಾನಂಜ. ೦-೦೯) ; ದಂದುಗಂಬಡಿಸಿದಡೆ ಭೂತದ ವೃಂದವನು ಕೊಲಿಸುವರು ಮಾಣದೆ ದಂದಶೂಕಾಖ್ಯದಲಿ (ನಿಘಂಗ. ೫-೦೦-೩೯). [ದಂದುಗಂಬಡು + – ಇಸು₃]

ದಂದುಗಂಬಡು, ದಂದುಂಗಬಡು (ಕ್ರಿ). ಕಷ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸು ; ಕೋಟಲೆಗೊಳ್ಳು : ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನದುದಯದ ನೆಲೆಯ ಕಾಣಸದೆ ದಂದುಗಂಬಡುತಿಹುದು . . . ಜಗವಂದ (ಅಭ್ಯಾಅ. ೪-೦೬). **ದಂದುಗಬಡು** : ಕಾದಿ ದಂದುಗಬಡದ ಮುನ್ನವೇ ತನ್ನಳವಿಗೈದಿದಂಕದ ಭಟರ ತೇರ್ಗಳಂ ತೆಗೆದಿಳೆಗೆ ಮೋದಿದಂ (ಜೈಮಿಥಾ. ೭-೪೭). [ದಂದುಗ + ಪಡು₁]

ದಂದುಗಂಬೋಜು (ಕ್ರಿ). ತೊಡಕಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳು : ಇಂದು ಗತಿಗೆಟ್ಟು ಮ್ಮುವಂ ಪೊಱವೆನೆಂಬೊಂದು ದಂದುಗಂಬೊತ್ತು ವಿಧವಾವಿತ್ತಮಂ ಕಳ್ದು ತಂದಿತ್ತಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೦೩-೯). [ದಂದುಗ + ಪೊಱು]

ದಂದುಗಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ದುಃಖಿಸು ; ವ್ಯಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದು : ದೇವದ್ರೋಹ ಪೋಗದಾಂ ಭಾರಮಲ್ಲದೆ ಧರೆಗೆ ಹಿತನಾಗೆನೆನುತುಮಾನಂದಿ ದಂದುಗಗೊಂಡನು (ಸಂದಿಮಾ. ೯-೫೨). ೨. ತೊಂದರೆಯನ್ನು

ಹೊಂದಂ ; ಕಷ್ಟವನ್ನು ಪಡೆ : ತಾಗಿ ದಂದುಗಗೊಂಡನನುಸಾಲ್ವನಂಗ್ಯೆಸಿ ಬೀಗಿದಂ ಕರ್ಣಜಂ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೨-೪೧). [ದಂದುಗ + ಕೊಳ್$_1$]

ದಂದುಗಬಡು 'ದಂದಂಗಂಬಡು' ನೋ.

ದಂದೂರಿ (ನಾ). ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಖರ್ಚುಮಾಡುವವಳು ; ದುಂದುಗಾತಿ : ತೆಂದರೆ ತಾ ಹೋಗ ದಂದೂರಿ ಅತ್ತೆವ್ವಾ ಬಳಕೂತ ಬಳಕೂತ ದಾಂಡ ಗೊಡ ಹೊತ್ತ್ರೊ . . . ಬಳಕು ಹೆಣ್ಣಿನ ಮ್ಯಾಗ ಬರುತಾಳ ಬರುತಾಳ ಮತ್ತೊಬ್ಬಳ್ಯಾಂಗ (ಕಜಾಗೀ. ೨). 'ದಂದರಹಾಳಿ' ಪರಾ. [?]

ದಂಧತೆ (ನಾ). ದುರಾಸೆ; ಲೋಭ (?) : ವಂದರೆಯು ವದನದೊಳ್ ನೆಲೆಗ್ಯೆದು ವಕ್ರತರ ಬಂಧುರದ ನುಡಿಗಳಿಂದಶ್ವಪತಿಯಾತ್ಮಜೆಗೆ ದಂಧತೆಯ ಬೋಧಿಸಿ ವಿಕಾರವಮಂ ಪುಟ್ಟಿಸುತಲ್ (ವಂಕಾರಾ. ೨-೩-೨೯).

[< ದಂಧನ ?]

ದಂಧನ, ದಂಧನೆ (ನಾ). ೧. ಮೋಸ ; ವಂಚನೆ ; ಕುತಂತ್ರ : ಇಂದು ಮುಖಿಯು ನೀ ಬಡಿಸೆಂದು ಕೊಟ್ಟರೆ ದಂಧನಗಳ ಮಾಡಿ ದೈತ್ಯರ ವಂಚಿಸಿದ (ಪುರಂದ. ೧-೦೩೦-೧). **ದಂಧನೆ** : ೨. ಭ್ರಮೆ; ಭ್ರಾಂತಿ ; ಮೋಹ : ಮನೆಯುಂಬೊದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಮಕ್ಕಳೆಂಬೊದೆ ದಂಧನೆ (ವಾದಿಕೀ. ೩೨-೧).

[ದೇ. ॥ ತೆಲು. ದಂದನ]

ದಂಧನಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಮೋಸಮಾಡು; ವಂಚಿಸು : ಬೆದಱಿಸಿ ನುಡಿದುಂ ದಂಧನಂಗೆಯ್ದುಂ ಕಾಲಮಂ ಕಳಿವೆವು (ಚಕವಂ. ೦೭೩-೪).

[ದಂಧನ + ಕೆಯ್$_1$]

ದಂಧನೆ 'ದಂಧನ' ನೋ.

ದಂಧೆ 'ಧಂದೆ' ನೋ.

ದಂಪತಿ (ನಾ). ೧. ಗಂಡಹೆಂಡಿರು ; ಸತಿಪತಿಗಳು : "ಮಿಥುನಂ ದಂಪತಿ ಗಳೆನಲು ಜಂಪತಿಗಳೆನೆ ಗಂಡಹೆಂಡಿರ್ಗೆ ಪೆಸರೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮-೨೪) ; ಮನ್ಮಥಕ್ರೀಡೆಗೆ ನೋಡೆ ನಾಡೆ ಗುಱಿಯಪ್ಪುವು ದಂಪತಿ ಭೋಗಭೂಮಿ ಯೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೫-೪೦) ; ಅಗಲದೆ ನಲಿಯುತಿರ್ದರಾ ದಂಪತಿಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೨-೫೨) ; ಯಾರೊಬ್ಬರಿಗೂ ತಿಳಿಸದೆ ದಂಪತಿಗಳು ಮನೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರು (ಶಾಂತಲಾ. ೯೦). ೨. ಜೊತೆ ; ಜೋಡು. 'ದಂಪತಿವಕ್ಕಿ' ಪರಾ. ೩. = ದಂಪತಿಕ್ಷೇತ್ರ : ವನಜಾತಾಹಿತಸೂನು ದಂಪತಿ ನವಾಂಶಸ್ಥಾಯಿ . . . ಅಖಿಳಗ್ರಹ ವಿಲಗ್ನ ಕ್ಷೇತ್ರವಮಂ ವೀಕ್ಷಿಸಲ್ ಜನಿಯಿಕ್ಕುಂ ಪುರುಷ ತ್ರಯಂ (ಜಾತಕ. ೩-೦೪). [ಸಂ. ದಂಪತೀ]

ದಂಪತಿಕ್ಷೇತ್ರ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಮಿಥುನರಾಶಿ : ಧನುಜ್ಯೇಷಂ ಕುಜಗೇಹ ದೊಳ್ ನಿಲೆ ಪರಸ್ತ್ರೀಲೋಲಂ . . . ದಂಪತಿಕ್ಷೇತ್ರದೊಳ್ ಧನವಂತಂ ಧರಣೀಶಕಾರ್ಯಭರಧುರ್ಯಂ ಸತ್ಕಳಾಕೋವಿದಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೨೯).

[ದಂಪತಿ + ಕ್ಷೇತ್ರ]

ದಂಪತಿಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಜೋಡಿಮಾಡು; ಜೊತೆಗೂಡಿಸು; ಗಂಡ ಹೆಂಡಿರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ಭುವನಜಂತುಗಳ ದಂಪತಿಗೆಯ್ವ ಕರ್ತಗ ನಿನ್ನವರ ವಿವಾಹಕ್ಕೆ ಹೊಱತೆ (ಚೋಹಕ. ೪೦-೪೯). [ದಂಪತಿ+ಕೆಯ್$_1$]

ದಂಪತಿಜನ (ನಾ). = ದಂಪತಿ ೧ : ವೇಳವಿಸಿರ್ದ ದಂಪತಿಜನಂ ನಲಿದಾಡುವ ರಮ್ಯಹರ್ಮ್ಯದಿಂ . . . ಎಸೆದಿರ್ಪುದಾ ಪುರಂ (ಜಗವಿ. ೨-೩೪).

[ದಂಪತಿ + ಜನ]

ದಂಪತಿಪೂಜೆ (ನಾ). ಮದುವೆ, ಮುಂಜಿ ಮೊದಲಾದ ಶುಭಕಾರ್ಯ ಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯರಾದ ಸತಿಪತಿಯರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆ : ದೊರೆ ಗಳವರು ಪ್ರತಿದಿನದ ನಿತ್ಯದಾನ, ಗೋದಾನ, ದಂಪತಿಪೂಜೆ, ಗೋಪೂಜೆ . . . ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ವ್ರತದಾನ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ (ಮುಹಾವಂ. I, ೦೫೦) ; ಕನ್ಯಾದಾನಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ನಂತರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದವರಿಗೆಲ್ಲಾ ದಂಪತಿಪೂಜೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು (ಒೂಶಿ). [ದಂಪತಿ + ಪೂಜೆ$_2$]

ದಂಪತಿವಕ್ಕಿ (ನಾ). ಗಂಡು, ಹೆಣ್ಣು ಯಾವಾಗಲೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ಇರುವುವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿ ; ಚಕ್ರವಾಕ ; ಎಣೆವಕ್ಕಿ : ಒಸರ್ವ ಮಕರಂದದ ತುಷಾರದ ಕೆಸಱೊಳದ್ದುವ ಕೊಂಚೆ ಗಳು ಹಗಲೆಸೆವ ದಂಪತಿವಕ್ಕಿ ಸಾರಸ ರಾಜಹಂಸಗಳು (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೫-೯).

[ದಂಪತಿ + ಹಕ್ಕಿ$_1$ (<ಪಕ್ಕಿ$_1$)]

ದಂಪತ್ತಿ, ದಂಪತ್ತು (ನಾ). = ದಂಪತಿ ೧ : ಧರೆಯು ಪಾಲನ ಮಾತು ಗಳನಾ ಕುರುಡ ದಂಪತ್ತಿಗಳು ಕೇಳಲು (ರಘುಮಂ. ೯೯-೭೪). **ದಂಪತ್ತು** : ಕಥೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನತೆ ಬರುವುದು ಮೂರು ದಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆ (ಸಮುಜೀ. ೧೭ ಜೀಂ೦೪) : ಒಂದು ಕಿಟಕಿಯ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಂಪತ್ತು ಕೂತಿರುತ್ತದೆ (ಬ್ಯಸಿ. ೧) ; ಒಂದು ದಂಪತ್ತು ಪಕ್ಕದ ಕೊಠಡಿಯಲ್ಲಿದೆ, ಅವರ ಮಗುವೊಂದು ನಕ್ಕು ಕೆಲೆದು ಆಟವಾಡುತ್ತಿದೆ (ಹಹಾರ. ೩೫).

[<ಸಂ. ದಂಪತೀ]

ದಂಪತ್ತು 'ದಂಪತ್ತಿ' ನೋ.

ದಂಬ, ಜಂಬ$_1$, ಜಂಭ$_1$, ಡಂಬ$_1$, ಡಂಬು, ಡಂಭ, ಡಬ್ಬು$_4$, ಡೊಂಬ$_3$, ಡೊಂಬಿ$_2$, ಡೊಂಬು$_2$, ದಂಬು (ನಾ). ೧. ಮೋಸ ; ವಂಚನೆ ; ಅಸತ್ಯದ ನಡೆನುಡಿ; ಠಕ್ಕು: "ಶಾಂಬರಿ ದಂಬವಿಪ್ರಾರ್ಷ್ಯ ಕುಸೃತಿ ಮಾಯೆ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೩-೨೮). **ಜಂಬ$_1$** : ೨. ತೋರಿಕೆಯ ಆಚಾರ ವಿಚಾರ ; ಸೋಗು; ಬೂಟಾಟಿಕೆ ; ಆಡಂಬರ : ಎಳೆಯ ಕರುವಿಗೆ ಮೊಳೆವ ಕೊಂಬುಗಳ ಕಡಿತ ಅಂತೆಮ್ಮ ದೊರೆಸಾಮಿಗೂ ಕಲಿತ ನುಡಿತ. ಇದರ ನವೆ ತೀರಿಸಲು ಸನ್ನರಿವೆ ಮೋಟುಕಂಬ ಏತಕ್ಕೊ ಸಗ್ಗದಿಹ ಮೊದ್ದುಮಾನ ವೆನ್ನ ಜಂಬ (ಗಹೀಕ. ೭೧-೨೪). ೩. ಹೆಮ್ಮೆ ; ಬಿಂಕ ; ಸೊಕ್ಕು : ತುಂಬಿ ಜಗ ಬೆಳಗಿದನು, ಜಂಬದಲಿ ದಿನಮಣಿಯು (ಕನ್ನಜಾ. ೨೦೧) : ಕಲಿತವನೆಂಬ ಜಂಬ ಅವನಿಗೆ (ನಾಪೋರಿ. ೦೪೪) ; ಜಂಬ ; ಬಡಾಯಿ ; ಹೆಮ್ಮೆ ; ಗರ್ವ ಅಥವಾ ಅಹಂಕಾರದ ಮಾತು ; ಆತ್ಮಸ್ತುತಿ (Boast. ೩ಂಕನಿ). **ಜಂಭ$_1$** : ೩. ಬೆನ್ನೊಗ್ಗೆಟ್ಟೋಡುವೆ ಗಾಳಿಗೆ ನೀನು ಜಂಭವ ಬಿಡು ಇದಂ ಕಂಡಿಹೆ ನಾನು (ಅರಳು. ೧೫೯-೦೯). **ಡಂಬ$_1$** : ೧. ಸತ್ತನೆ ಮತ್ತೆ ಪುಟ್ಟುವಂ ಗಡ ಪುಸಿ ಕಾಣ ಡಂಬಮಿದು ಖೇಚರ ನೀನಿದನೆಂತು ನಂಬಿದೋ (ಆದಿಪು. ೨-೮) ; ಹಿಡಿಂಬೆ ಡಂಬವಿಲ್ಲದೆ ಭೀಮಸೇನ ನೊಳಪ್ಪೊಡಂಬಡಂ ನುಡಿಯು (ಹಂಪಭಾ. ೩-೦೮ ವ) ; ದುರ್ಜನಂ ನಂಬೆ ನುಡಿದು ಡಂಬವಮಂ ವಿಜೃಂಭಿಸಿ (ನೇಮಿಪು. ೧೪-೩ ವ). ೨. ಹಿರಿಯ ಮಠಗಳನಾಳ್ವ ಯತಿವರರು ಕೆಲರುಂಟು ಡಂಬದಲಿ ಮೆರೆವರುಂಟು (ಕವಿಶೋ. ೦೭-೬). ೪. ತೋರಿಕೆಯ ವೇಷದವನು ; ಬೂಟಾಟಿಕೆಯ ವನು ; ಆಡಂಬರದವನು : ನೋಡೆ ವೇದಾದೀಕ್ಷೆಯಾದುದಾ ಡಂಬರಿಗೆ ನೋಡೆ ಬಸವನ ಕರುಣವೊದಗಿತ್ತು ಮೂರ್ಖರಿಗೆ (ಬಸರ. ೯-೫೯) ; ಶಿವ ಭಕ್ತ[ಜಾಕಾಂ. ಕ್ರಿ]ಡಂಬನೆಂದೆನಿಸಲಾಱಿಂ (ತಿರುರ. ದೀ. ೨೦-೦೭) ; ಬಱಿದೆ ಪೇಳದಿರಿದನು ಡಂಬಗೆ ಜಱಿವವಗೆ (ವಿಭಾಗ. ೦೧-೩೫-೨೦). **ಡಂಬು** : ೧. ಪ್ರಪಂಚಿನ ಡಂಬಿನಲ್ಲಿ ಎನ್ನದೊಂದು ರೂಹುಮಾಡಿ ನೀವಿರಿಸಿದಿರಿ (ಬಸವ. ೨೯); ಡಂಬು ಮಾತ್ಸರ್ಯಕ್ಕೆ ಇಂಬುಗೊಡದೆ ಇರಬಲ್ಲರೆ ಶರಣ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೯೪-೨೦೭). ೨. ಇವರು ಮೂವರ ಡಂಬಿನ ಭಕ್ತಿಗೆ ಹೊಱಗಣ ಹೊಲೆಯನೇ ಸಾಕ್ಷಿ (ಸರ್ವವ. ೦೮೩-೮೩೭) ; ಮಾಬ್ಬಿದೋಱುವ ಮಾದವ ಡಂಬಿನ ಹಬ್ಬುಗೆಯಲಿಹ ಗುರು ನಿರೂಪದಲುಬ್ಬಿಮಾಡುವ ಮಾಟ ನಿಷ್ಫಲವೆಂದಳಾ ವಿಮಳೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೭-೭) ; ಸುಜನರರ್ಥವನಪಹರಿಸುತಕ್ಕಜದ ಡಂಬಿನ ಯಜ್ಞಗಳ ಮಾಡುತ್ತಲಿಹರು (ನಿಭಾಗ. ೧೧-೯-೧೧). **ಡಂಭ** : ೧. ಆ ಭರ ದಿಂದೆ ನಿನ್ನಯ ಭುಜಾಬಲದೆಚ್ಚರವಮಂ ಪರೀಕ್ಷಿಸಲ್ ಡಂಭದಿನೊಂದು ರೂಹುದಳೆದಿನ್ನವರಂ ಪೊಣರ್ದಿಕ್ಕುವಟ್ಟು ಕಂಡೆಂ ಭವದೀಯ ಸಾಹಸವಮಂ (ಚಂದ್ರಪು ೫-೮೨). ೨. ಪರಮನಿಷ್ಠ ಮೌನಿಯಂತೆ ಧರೆಯ ಮೇಲೆ ಡಂಭ

ತೋಱು (ಪುರಂದ. ೧-೧೮೦-೮) : ಬಿಡು ಬಾಹ್ಯದೊಳು ಡಂಭವ ಮಾನಸ ದೊಳಗೆಡೆವಿಡದಿರು ಶಂಭುವ (ಕೃಕವ. ೩-೭ ಪಲ್ಲವಿ). ಡಬ್ಬು₄ : ೨. ಚಿತ್ರ ದುತೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಡಬ್ಬಾಗಿ ಕಾಣುವಂತ ಕಾವ್ಯ ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೨೨೬) ; ಇದೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯ ಡಬ್ಬು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊ (ಲಲಿತಾ. ೭೬). 'ಡಬ್ಬುಗಾಣ್', 'ಡಬ್ಬುಗಾತಿ' ಪರಾ. ಡೊಂಬ₂ : ೫. ಮೋಸಗಾರ ; ವಂಚಕ ; ಕಪಟಿ : ಟಕ್ಕನ ವಚನವುಂ ನಂಬಿ ನೆರೆಯೂರ್ಗೆ ಪೋಪನುಂ ಡೊಂಬನ ಮಾತಂ ನಂಬಿ ಕೂಸುಗುಡುವನುಂ . . . ದುಃಖಕ್ಕಂ ದುರ್ಯಶಕ್ಕಂ ಭಾಜನನಕ್ಕುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೮೦) ; ಚಂದ್ರ ಹಾಸದಿ ಡೊಂಬರಾವಣ ಹೊಡೆಯಲೀ ವಿಧಿಯಾಯ್ತು ತನಗೆಂದ (ಕಾಶಿರಾ. ೬-೫೮). ೬. ಯಕ್ಷಿಣೀವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲವನು ; ಐಂದ್ರಜಾಲಿಕ : ಪರಮಜಿನೋದಿತಮಲ್ಲದ ದರವ್ತರವಿದ್ಯೆಗಳನಱಿವವಂ ತೋಱುದೊಡಚ್ಚರಿ ಯೆನ್ನದಿವೆಲ್ಲಂ ಡೊಂಬರ ವಿದ್ಯೆಗಳೆಂದೆ ಬಗೆವನುತ್ತಮಾಚ್ಛನಂ (ಸಮಖ. ೦೨-೪೩) ; ಕಂದರ್ಪನೆಂಬ ಡೊಂಬನ ಚಂದದ ಪೊಂಬೊಂಬೆವಿಂಡು ನೆರೆ ದತ್ತಾಗಳ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೬೦) ; ಕಳ್ಳರಿಗೆ ಸುಳ್ಳರಿಗೆ ಡೊಳ್ಳರಿಗೆ ಡೊಂಬರಿಗೆ ಸುಳ್ಳುಗೊರವರಿಗೆ ಕೊಡುವವರು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಎಳ್ಳಷ್ಟು ಕೊಡರು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೬೩). 'ಡೊಂಬವಿದ್ದೆ' ಪರಾ. ೭. ಹಾವನ್ನು ಆಡಿಸುವವನು ; ಹಾವಾಡಿಗ : ಉರಗನಂ ಪಿಡಿದೊಂದು ಕರಡಿಗೆಯ ನಡುವಿರಿಸಿ ಪಿರಿದೊಂದು ಬಿಂಬದಿಂ ಡೊಂಬನಾಗಿ (ಜ್ಞಾನಸಂ. ೪-೧೦೪). ಡೊಂಬಿ₂ : ೧. ಡೊಂಬಿಯಲ್ಲಿದು ನೋಡೆ ಬಯಲಾಡಂಬರವು ತಾನಲ್ಲ . . . ಎಂದು ರಾವಣ ಹಗೆಯ ಹೊಗಳಿದನು (ಕಾಶಿರಾ. ೧೭-೩೭) ; ಕಲಹವ ತೆಗೆದು ಡೊಂಬಿಯಲಿ ಬಾದುರನನು ಕೊಲಬೇಕು (ಕುರಾಸಾಂ. ೧೮-೦೦೫) ; ವಿಕೃತ ರೂಪಿನ ಡೊಂಬಿಯೇಕಿದು ಸಕಲಧರ್ಮ ವಿಚಾರವಂತರಿಗೆ (ನಳಚ. ೮-೫೭). ಡೊಂಬು₂ : ೧. ಸೊಬಗಂ ಕೊಂಡಾಡುವೀ ಡೊಂಬುವೇಡ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೭) ; ಶರೀರಂ ಬಡವಾದಪುದೆನ್ನದೆ ಡೊಂಬಿಲ್ಲದೆ ಶುದ್ಧವೃತ್ತಿಯೊಳ್ ನೆಱೆ ನೆಗಟ್ದರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೧೦೭) : ಪಾರ್ಥ ನಿನಗೀ ಡೊಂಬಿದೇಕೈ ಹುಲುಬೃಹನ್ನಳೆತನದ ಬಹುರೂಪು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ವಿ. ೭-೪೭) ; ಹುಲುಮಾನಿಸರು ಡೊಂಬಿನ ಗಾವಿಲರು ನಿನಗತಿಥಿಪೂಜೆಯನೀವವರೆ (ಅಕ್ರೂರ. ೮-೩೮). ೨. ನಡೆನಡೆ ಡೊಂಬುವೇಡ ನಿನಗೇಕೆ ತಪಸ್ಸಿನ ಕುತ್ತಮೆಂದು ನೇರ್ಪಡೆ ಜಡಿದಟ್ಟಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೮೮) ; ಮುಳಿಸಿಂದಂ ಕಂಬದಿಂ ಮೂಡಿದನೆನಿಸಿದ ಡೊಂಬಿಂಗೆ ಹೇವಯ್ಸಿ ತಾಂ ಬಿಜ್ಜಲದೇವಿರಾಣಿಗಂ ಹೊಯ್ಸಳಕುಳತಿಳಕಂ ಸೋಯಿದೇವಂಗವುರ್ಬ್ಬೀವಳಯಂ ಬಪ್ಪಂ ನಂ ಪುಟ್ಟಿದನ್ (ಎಕ. XV, ಬೇಲೂರು. ೩೪೨-೨೦ : 1265) ; ಕೊಂಬನೇ ಧರ್ಮಜನ ಧರ್ಮದ ಡೊಂಬನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಸ. ೦೫-೩೫) ; ಮೇಗಡೆ ಮೆಱೆವವರು ನಾವಲ್ಲ ನುಡಿಯಾ ಬಯಲ ಡೊಂಬೇಕೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಕ. ೫-೧೮) ; ಡೊಂಬಿನ ಮಲಿನ ಮಾನಸನೆತ್ತ ಫಣಪತಿ ಶಯನ ತಾನೆತ್ತ (ಅಕ್ರೂರ. ೫-೪೨) : ಡೊಂಬಿನ ಚತುರ್ಬಲಮಿದೇಕೆ ಭೂಪಾಲರಾಡಂಬರದ ಛತ್ರಚಮರಂಗಳೇತಕೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೭-೫೪) : ಡಂಬಕದ ಮಾತೇಕೆ ಯಿಂಬರಿಯಬೇಕು ತಮ್ಮ ಡೊಂಬಿನ ಮಹಾಶೌರ್ಯ ಕೊಂಬುದೇ ಕತ್ತಲೆಗೆ (ಲಕ್ಷ್ಮಿಭಾ. ೨೩-೩೭). ೫. ಕೆಲರು ಕರ್ಮದಿನೆಂಬರಕ್ಕಟ ಕೆಲರು ಬೊಮ್ಮದಿನೆಂಬರಯ್ಯೋ ಕೆಲರು ಭೋಗಾದೇವ ಮೋಕ್ಷವದೆಂಬ ಡೊಂಬುಗಳು (ಸಾನಂದ. ೮-೬೨). ೮. ಶಕ್ತಿ ; ಮಹಿಮೆ ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ಕಾಲನ ಡೊಂಬಿದಾರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯ ನಾವೇನೆಂಬುದಿದಕೆಂದಳಲಿದರು ಭೀಷ್ಮಾದಿ ಸಜ್ಜನರು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಸ. ೧೬-೨೭). ೯. ಠೀವಿ ; ದರ್ಪ : ಅನುಜೆ ತಳುವಿದ ಳೆಂದು ರೋಷಸ್ತನಿತಗದ್ಗದಕಂಠನೊದೆದದ್ದನು ಮಹೀಮಂಡಲವ ಸುಗ್ರಾಂಬಕನ ಡೊಂಬಿನಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಆ. ೯-೧೮). ದಂಬು: ೧. ಸೋಮಧರ ತಾಪತ್ರಯದ ಬೇಗೆ ಪಿರಿದಲ್ಲಿ ಪುಸಿ ದಂ[ಪಾಠಾಂ. ಡಂ]ಬು ಹಿಂಸೆ ಮೂರ್ಖತೆ ಯುಂಟು ಧರೆಯೊಳಗೆ (ಬಸರ. ೧-೭೦).

ಜಂಬದ ಕೋಳಿ = ಒಣಹೆಮ್ಮೆಯ ಅಥವಾ ಆಡಂಬರದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಫೋಟೋ ಇಟ್ಟ ದಿನವಂತೂ ಜಂಬದ ಕೋಳಿಯು ಹಾಗೆ ಕಾಣಿದದ್ದೂ ಕುಣಿದದ್ದೇ (ಯೋಧಪು. ೩). [<ಸಂ. ದಂಭ]

ದಂಬಡಿ 'ದವ್ಮಡಿ₂' ನೋ.

ದಂಬಿಸು, ಡಂಬಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಆಡಂಬರವನ್ನು ತೋರಿಸು; ವಿಜೃಂಭಿಸು: ಅಂಬುಜೋದ್ಭವ ಸೃಷ್ಟಿ ಜಗದೊಳು ತುಂಬಿಹವು ಕಾಲಿಣಿಕೆ ಕಟ್ಟಳೆ ದಂಬಿಸಿವೆ ಮೂರು ಲೋಕದೊಳು ನಾನಾಪ್ರಕಾರದಲಿ (ಕಳ್ಕೊ.ೞ. ೩-೦೦). ಡಂಬಿಸು : ೨. ಮೋಸಗೊಳಿಸು ; ವಂಚಿಸು : ಚಿತ್ರಕಥೆಗಳಂ ಪಟದೊಳ್ [ಬ] ರೆದು ತೋಱು ಪೇಟ್ದು ಲೋಗರಂ ಡಂಬಿಸಿ ಮಾಱಿಕೊಳ್ವ ಬತ್ತಮಂ ಕಳ್ವನ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೨-೮); ನಂಬಿಪರೆನ್ನರಪ್ಪರುಮನೇತೆಱದಿಂ ಸಲೆ ನಂಬಿ ಪಾಣ್ಬಯರ್ ಡಂಬಿಪ [ಪಾಠಾಂ. ನಂಬಿಪ]ರಿಂತನೇಕ ವಿಧದಿಂದೆ (ಪಂಚತಂ. ೭೮-೩) ; ಧನಮುಳ್ಳನಂ ಕರಂ ಡಂ [ಪಾಠಾಂ. ಡೊಂ] ಬಿಸಿ ತಿಂಬರಿಲ್ಲದೊಡೆ ಪೊರ್ದದ ನಂಟರಂ ಪಾಂಗಿದೇ ಕರಂ ನಂಬಿಸಲಾಪವೇ (ಜೀವಸಂ. ೬೯-೧೪). [ದಂಬ + – ಇಸು₂]

ದಂಬು 'ದಂಬ' ನೋ.

ದಂಬೆ 'ದಬ್ಬೆ₁' ನೋ.

ದಂಭ (ನಾ). ೧. ಮೋಸ; ಠಕ್ಕು; ವಂಚನೆ: ದಂಭದಧಿಕಾರಿಗಳ ಮಾತನು ನಂಬುತವರಾತಿರ್ಪ ನೃಪತಿಯು ರಾಜ್ಯಮುಳಿಯುವುದೇ (ರಾಮಾಸಂ. ೩-೩-೭). ೨. ಆಡಂಬರ ; ಅಟಾಟೋಪ ; ಡೌಲು : ಷೋಡಶ ವಿಕಾರ–ರಾಗದ್ವೇಷ . . . ದಂಭ, ದರ್ಪ, ಅಹಂಕಾರ, ಇಚ್ಛೆ, ಭಕ್ತಿ, ಶ್ರದ್ಧೆ ಈ ಹದಿನಾರು (ಅಮೃತ. ೬-೨೬ ಅಡಿಟಿ) : ಜಂಭಾರಿಯುತ್ತ ಶರಚಾಪ ಗಳ ರಘುವರಗೆ ದಂಭದಿಂದೊಪ್ಪಿಸುತ ಕೃತಿಯಾದನಾ ಕುಂಭಸಂಭವಂ (ವಂಕಾರಾ. ೩-೫ ಸೂಚನೆ) ; ದಂಭವಿದ್ದವನಿಗೆ ಇಂಬು ಸಿಕ್ಕುವುದು (ಗಾದೆ). ೩. ಜಂಬ ; ಸೊಕ್ಕು ; ಹೆಮ್ಮೆ ; ಗರ್ವ : ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅವನಲ್ಲಿ ತನ ಶೌರ್ಯದ ವಿಷಯವಾಗಿರುವ ಅಭಿಮಾನ ಬೆಳೆದು ದಂಭವಾಗಿ ರೂಪು ಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು (ನೂರಜ. ೪೯): ಒಂದು ವೇಳೆ ತಾನು ಪಿರಿಯರಸಿಯಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಕಿರಿಯ ರಾಣಿಯ ಈ ಒಂದು ದಂಭವನ್ನು ದಮನಮಾಡಬಲ್ಲವಳೇ ಆದರೆ (ಸವತಿ. ೨೦೨). [ಸಂ.]

ದಂಭಕ (ನಾ). ಹೆಮ್ಮೆಯುಳ್ಳವನು ; ಜಂಭದವನು. [ಸಂ.]

ದಂಭತ್ವ (ನಾ). ಆಡಂಬರ : ಕುಂಭವೊಂದಱೊಳು ಜಲಮಂ ತುಂಬಿ . . . ದಂಭತ್ವದಿಂದಲಂಕರಿಸಲ್ (ವೀಕ್ಷ್ರಪು. ೪-೨೦-೫೬). [ಸಂ.]

ದಂಭವೈರಿ (ನಾ). ಮೋಸಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದವನು : ಭಕ್ತಸುರತರು ಜಿತಾಕ್ಷಂ ಸಿದ್ಧಿದಂ ದಂಭವೈರಿ ಮಾದರಸರೊಪ್ಪಿದರ್ (ಪದ್ಮರಾ. ೨-೧೬). [ದಂಭ + ವೈರಿ]

ದಂಭಾಚಾರ (ನಾ). ಬೂಟಾಟಿಕೆಯ ನಡವಳಿಕೆ; ಆಡಂಬರ ; ಸೋಗು; ಡಂಭಾಚಾರ : ಕಂಡುದನ್ನು ಕಂಡಂತೆ ಹೇಳುವ ಕೆಚ್ಚು, ದಂಭಾಚಾರ ವನ್ನು ಕಂಡರೆ ಸಾತ್ವಿಕವಾದ ರೊಚ್ಚು–ಇದು ಅವನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಪಡಿಯಚ್ಚು (ಕಠಚ. ೪೭೨). [ದಂಭ + ಆಚಾರ]

ದಂಭೋಲಿ, ದಂಭೋಳಿ (ನಾ). ೧. ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧ ; ಪವಿ. ದಂಭೋಳಿ : ೧. "ಪವಿಃ . . . ದಂಭೋಳಿಃ . . . ಶಂಬಃ – ಈ ೧೨ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೦೦-೫೬): ಸಕಲಕಪಿಸಮಿತಿ ವೆರಸಹಿತಕುಲಾಚಲಚಕ್ರಚಾರ ದಂಭೋಳಿ ಜಗತ್ಪ್ರಕಟೋದ್ಯನ್ಮಹಿಮ ನೆನಿಸುವ ಕಕುದ್ಬಲಿಯೆನಿಪ ಪೆಸರ ಬಲಿದುಃಖನಿವರ್ಹಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೭೭-೫); ಅರಿಸಾಮಂತ ಕುಳಾಕುಳಾಚಳದಳದ್ದಂಭೋಳಿ ದಂಭೋಳಿ . . . ಎನಿಪಂ ಸಾವನ್ತ ನಾಗಾರ್ಜುನನಂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೨-೩೮ : 1206) : ದಂಭೋಳಿಯಂ ಸೆಳೆದುಕೊ ಜವದಿ ಬಲವೆರಸು (ಲಿಂಗಪು. ೧೧-೧೮).

೨. ಸಿಡಿಲು: ಲೋಕೈಕಭೀಕರಮಾಟಂದುದು ನೀಲಮೇಘ ನಿಕಟ ಪ್ರಸ್ಫಾರ ದಂಭೋಳಿಯೋಲ್ (ಶಂಪಾಮಾ. ೧೪-೦೭೪); ಬ್ರಹ್ಮಕಂದುಕದಿ ಶಂಪಾತರಂಗ ವದರೊಳು ತುಂಬಿ ಪರಿಯುತಿದೆ ದಂಭೋಳಿ ನೀನಾಗು (ಮಂಕುಳ. ೦೬೩). [ಸಂ.]

ದಂಭೋಳಿ 'ದಂಭೋಲಿ' ನೋ.

ದಂಭೋಳಿಹಸ್ತ (ನಾ). ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವವನು; ದೇವೇಂದ್ರ: ಜೃಂಭದ್ದಂಭೋಳಿಹಸ್ತಾಹತಚಕಿತಗತಕ್ಷ್ಮಾಧ್ರವಿಸ್ಫಾರವಿದ್ಯುತ್ಸಂಭಿನ್ನಂ . . . ಶುಂಭದ್ಗಂಭೀರಮಂ ರಂಜಿಸಿದುದಮಮ ದತ್ತೇಂದ್ರಭದ್ರಂ ಸಮುದ್ರಂ (ರಾಜಶೇ. ೦-೯೦).

[ದಂಭೋಳಿ (= ದಂಭೋಲಿ) + ಹಸ್ತ]

ದಂರೋಟ್, ದಂರೋಟು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಿಹಿ ಭಕ್ಷ್ಯ: ಬೂದುಗುಂಬಳಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಹಲ್ವ: ಏನು ಕೊಡಲಿ ಸಾರ್. ಜಾಮೂನ್. ಜಲೇಬಿ. ದಂರೋಟ್ (ಮುಹಾಂ. ೪೭). ದಂರೋಟು: ದಂರೋಟೆಂದರೆ ನನಗೆ ಬಹಳ ಇಷ್ಟ (ರೂಢಿ).

[?]

ದಂರೋಟು 'ದಂರೋಟ್' ನೋ.

ದಂಶ (ನಾ). ೧. ಕಚ್ಚುವುದು; ಕಡಿತ: ಒರದಪ್ಪ ನಂಜುವುಗುಳರ್ಬ ದವಂಗಸಿತಾಹಿದಂಶವಾದುದು (ಕಾದಂಪೂ. ೫೮೩): ಅಲ್ಪದಶನ ದಂಶ ಮಾತ್ರ ಖಂಡನೀಯ ಕರಂಗಳೆನಿಸಿದ ಮಂಡಕಂಗಳುಮಂ . . . ಪರಿಜನಕ್ಕೆಲ್ಲಂ ಬಡ್ಡಿಸಿದಾಗಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೦೦-೩೯ ವ). ೨. ಕಾಡುನೊಣ; ವನಮಕ್ಷಿಕ: "ವಾನೇಯ ಮಕ್ಷಿಕಾಭಿಖ್ಯಾನಂ ದಂಶಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೪೪-೨೪): ಬಿಸಿಲ್ಕೆಕಿಲ್ ಪಸಿವುಗ್ರದಂಶಮಶಕ ವ್ಯಾಬಾಧೆ . . . ಎಂಬೀ ಬಾಧೆಯೊಳ್ ಮೆಯ್ಯನೊಡ್ಡಿಸೆ (ಆದಿಪು. ೬-೩೪): ಆಮುಖ ದಂಶ ಮಸಕ ಶೀತೋಷ್ಣ ಕದಂಬಕ ಬಾಧಾರಹಿತನೆನಿಸಿ ಸುಕುಮಾರಂ ಸುರಕುಮಾರ [ರಂ] ಮುಸುಳಿಸಿದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦೦-೦೦೩): ದಂಶ ಮಶಕ ಮಕ್ಷಿಕಾಭ್ರಮರ ಪತಂಗಾದಿ ಚತುರಿಂದ್ರಿಯಂಗಳ್ ಸ್ಪರ್ಶನ ರಸನ ಘ್ರಾಣ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯೋಪೇತಂಗಳಪ್ಪುವು(ತತ್ತ್ವ.ಪ್ರ. ೯೮): ತರಕ್ಷು ದಂಶಶತ ಸಂವೃತ ಮಿರ್ದುದದೊಂದು ತಾಣದೊಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೩-೯೨). ೩. ಹಲ್ಲಿನ ಗಾಯ. ೪. ಹಲ್ಲು; ದಂತ. [ಸಂ.]

ದಂಶಕ (ಗು). ೧. ಕಚ್ಚುವ; ಕಡಿಯುವ. (ನಾ). ೨. ಕಚ್ಚುವ ಪ್ರಾಣಿ; ಕಡಿಯುವ ಪ್ರಾಣಿ. ೩. ನೊಣ. ೪. ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚಿ ತಿನ್ನುವ ಉಪ್ಪಿನಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನ: ಸಂವರಿಸು ಬಂಡಿಯು ನಡೆಸು ಭಕ್ಷ್ಯದ ಸೂಪದಂಶಕವ ತರಿಸು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೦೦-೧೭). [ಸಂ.]

ದಂಶನ (ನಾ). ೧. ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚುವುದು; ಕಡಿತ. ೨. ಕವಚ; ಜೋಡು. ೩. ಆನೆಯ ಪಕ್ಕರಕ್ಕೆ; ಹಕ್ಕರಿಕೆ: "ದಂಶನಂ ಹಕ್ಕರಿಕೆ" (ಮಂಗರಾ. ೮೭-೩೦). [ಸಂ.]

ದಂಶಿ (ನಾ). = ದಂಶ ೨: ದಂಶೀ . . . ಚಿಕ್ಕಕಾಡುನೊಣ, ಕಾಡುಸೊಳ್ಳೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೪೦). [ಸಂ. ದಂಶೀ]

ದಂಶಿತ (ಗು). ೧. ಕಚ್ಚಿದ. ೨. ಅಂಗಿತೊಟ್ಟಿರುವ; ಕವಚವನ್ನು ತೊಟ್ಟ. [ಸಂ.]

ದಂಷ್ಟ್ರ (ನಾ). ಆನೆ, ಹುಲಿ, ಸಿಂಹ, ಹಂದಿ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳ ಉದ್ದವಾದ, ಹೊರಚಾಚಿರುವ ಹಲ್ಲು; ಕೋರೆಹಲ್ಲು; ದಾಡೆ: ಪೊಳೆವುತ್ತಿರ್ಪ ಮಹಾವರಾಹಾವದನೋದ್ಯದ್ದಂಷ್ಟ್ರಮಂ ನೆಮ್ಮಿನಿಂದಳೋ ಭೂಕಾಂತೆಯೆನಲ್ಕೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೦೦೩). [ಸಂ. ದಂಷ್ಟ್ರಾ]

ದಂಷ್ಟ್ರಕ (ನಾ). = ದಂಷ್ಟ್ರ: ಆಕಾರಾಂ ಆಕಾರವಾದುದರ್ಕೆ-ಕಂಧರಾ, ಉಪತ್ಯಕಾ. ದಂಷ್ಟ್ರಕಾ, ವಾಲುಕಾ-ಎಂಬಿವು ಮೊದಲಾದುವು ಕಂಧರ, ಉಪತ್ಯಕ. ಕರುಣ-ಎಂದು ಆಕಾರಾಂತಮಂ ಪಡೆಯಲೊಡಂ ಲಿಂಗಮಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪತ್ತುಗುಂ (ಶಮದ. ೮೨ ಪ್ರಯೋ). [<ಸಂ. ದಂಷ್ಟ್ರಿಕಾ]

ದಂಷ್ಟ್ರಾಂಕುರ (ನಾ). ಹೊರಬರುತ್ತಿರುವ ಕೋರೆದಾಡೆ; ಮೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಕೋರೆಹಲ್ಲು; ಮೊಳೆಹಲ್ಲು: ಬಲದೇವ ವಾಸುದೇವರ್ . . . ಪವಿತ್ರಕ್ಷತ್ರಧರ್ಮ ಕಂಠೀರವ ದಂಷ್ಟ್ರಾಂಕುರಯುಗ್ಮಮುಂ . . . ಗುಣಗಣ ಮಣಿಗಣಕೋಶಗೃಹದಂತೆಯುಮಾಗಿ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನು ರಾಗದೊಡನೊಡನೆ ಪ್ರಮೋದಪ್ರವರ್ಧಮಾಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೦-೮೦ ವ): ರಾತ್ರಿಂಚರಪತಿಸಿತದಂಷ್ಟ್ರಾಂಕುರಂ . . . ಬಳೆದು ಬಳೆಸಿದಂತಾಯ್ತು ಬೆಳ್ದಿಂಗಳೆತ್ತಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೩-೯೨). [ಸಂ.]

ದಂಷ್ಟ್ರಾಕಿರಣ (ನಾ). ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳ ಕಾಂತಿ.-ಪ್ರಕಾಶ: ರಾಕ್ಷಸರಾಜಂ . . . ದಂಷ್ಟ್ರಾಕಿರಣಧವಳಿತಾಸ್ಥಾನನಿಂತೆಂದನಾಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೨-೪೩).

[ಸಂ.]

ದಂಷ್ಟ್ರಾಗ್ರ (ನಾ). ಕೋರೆಹಲ್ಲಿನ ತುದಿ; ದಂತಾಗ್ರ: ಆದಿವರಾಹರೂಪದೊಳಿ ನೀನಂದೆತ್ತಿದ್ದೆ ಗೋಮಿನೀಧವ ದಂಷ್ಟ್ರಾಗ್ರದ ನೀಲಜಾಲಮಣಿಯೆಂಬಂತಾಗಿ ಭೂಗೋಳಮಂ (ಜಗವಿ. ೧-೩೭); ದಾನವಹೃತ ಮೇದಿನಿಯಂ ದಂಷ್ಟ್ರಾಗ್ರದೊಳಿರಿಸಿ (ಮುಂದಳಿ. ೪೨-೨). [ಸಂ.]

ದಂಷ್ಟ್ರಾಯುಧ (ನಾ). ೧. ಕೋರೆಹಲ್ಲೇ ಆಯುಧವಾಗಿ ಉಳ್ಳುದು; ಕಾಡುಹಂದಿ. ೨. ಕಪಿ: (ಕಿ). [ಸಂ.]

ದಂಷ್ಟ್ರಿ (ನಾ). ೧. ದಾಡೆಗಳುಳ್ಳುದು; ಕಾಡುಹಂದಿ. ೨. ಹಂದಿ: "ಕೋಲೆ, . . . ದಂಷ್ಟ್ರೀ, ಘೃಷ್ಟಿ, ಕಿರಿ-ಈ ೮ ಹಂದಿ" (ಹಲಾಯು. ೩೮-೭೩). ೩. ನೆಗ್ಗಿಲ ಮುಳ್ಳು: "ದಂಷ್ಟ್ರಿಯೆನೆ ನೆಗ್ಗಿಲಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೭-೨೨). [ಸಂ. ದಂಷ್ಟ್ರಿನ್]

ದಂಷ್ಟ್ರೆ (ನಾ). = ದಂಷ್ಟ್ರ: ಅಣಲ್ಗಳ ದಾಡೆಯ ಪಲ್ಲಿಂ ಗಣಿಸುಗೆ ತಾಂ ದಂಷ್ಟ್ರೆಯೆಂಬ ಪೆಸರೆ ನಿದಾನಂ (ಅಕ್ಷರಾ. ೯-೭). [ಸಂ. ದಂಷ್ಟ್ರಾ]

ದಂಸ[1] (ನಾ). = ದಂಶ: ವಿದ್ಯುಚ್ಚೋರ ಭಟಾರರ್ ಪ್ರತಿಮಾಯೋಗಂ ನಿಂದೊಡ ದೇವತೆ ಮುಳಿದು ಪೊಣಿಸುಗಳನಿವಿರಿಯವು ದಂಸಮಸಕಂಗಳಂ ವಿಗುರ್ವಿಸೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೩೪-೦೮). [<ಸಂ. ದಂಶ]

ದಂಸ[2] (ನಾ). (?): ಘಳಿಸಿದ ದಂಸು ಸೇವರು (ಬೊಂಳಶಾ. ೦೯೩೩, ಹಾವೇರಿ. ೯೩-೪: ?). [?]

ದಕ (ನಾ). ನೀರು; ಉದಕ. [ಸಂ.]

ದಕನ್ 'ದಖನ್' ನೋ.

ದಕುಪಟ್ಟಿ 'ಧಕಲಪಟ್ಟಿ' ನೋ.

ದಕಾರ (ನಾ). ದ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ: "ತಾವರೆ" ಎಂಬ ಪದದ ಆದಿಯ "ತ" ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ "ದ" ಕಾರವೂ ಬಂದಿದೆ (ಪುಧ್ವಮ. ೨೦). [ಸಂ.]

ದಕಿದು (ನಾ). ಮೃದಂಗವನ್ನು ಬಾರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರಸೆ: ರಿಪುವಣೆ ಸಹರಣೆ ತುಡುಕು ದಕಿದು ವತ್ತಿರಿ ಜತಿ ಜೋಕೆಯೆಂಬ ದೇಸೆಯ ಶಬ್ದಂಗಳೆಸೆಯೆ ಬಾಜಿಸುತ್ತಿರೆಯುಂ (ಹಂಪೀಶ. ೦೭-೭೭ ವ). [?]

ದಕೋದರ (ನಾ).=ಜಲೋದರ. [ಸಂ.]

ದಕ್ಕಡ 'ಧಕ್ಕಡ' ನೋ.

ದಕ್ಕಡತನ 'ಧಕ್ಕಡತನ' ನೋ.

ದಕ್ಕಡತಿ (ನಾ). ದಿಟ್ಟೆ; ಗಡುಸುಗಾತಿ; ಸಮರ್ಥೆ: ಕರ್ಕಸಿಯರತಿವಕ್ರ ಸೊಕ್ಕಿಯರನಾರತಂ ದಕ್ಕಡತಿಯರು ಕಾಮದಿಕ್ಕೆಯರ್ (ಷಡಿಂ. ೨-೭೦).

[ದಕ್ಕಡ (<ಧಕ್ಕಡ) + -ತಿ (<-ಇತ್ತಿ)]

ದಕ್ಕಡಿಗ 'ಧಕ್ಕಡಿಗ' ನೋ.

ದಕ್ಕಡೆ 'ಧಕ್ಕಡ' ನೋ.

ದಕ್ಕಡೆಯ 'ಧಕ್ಕಡೆಯಂ' ನೋ.

ದಕ್ಕಡೆಯತನ 'ಧಕ್ಕಡೆಯತನ' ನೋ.

ದಕ್ಕಣ (ನಾ). ದರ್ಶನೀಯವಾದುದು: ಚೈತ್ರರಥದುನ್ನತಿಯಂ ಸಮಕಟ್ಟಿ ಕೊಂಡು ಸಾಧಿಸುವತಿದಕ್ಕಣಂ ಸರಿಗೆವಾಳಮನಿಪ್ಪ ನೆಗರ್ತೆ ಕೂಡೆ ಮಾಡಿಸಿ ದನದೊಂದು ನಂದನಮಂ (ಪರ್ಧಮಾ. ೬-೧೩). [<ಪ್ರಾ. ದಕ್ಖಿಣ]

ದಕ್ಕಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಜಬರಿಸು; ಗದರಿಸು: ಗುರುಭೀಷ್ಮರು ಮಕ್ಕಳಾಟಿಕೆ ಬೇಡ ನಡೆ . . . ಸಂತೈಸೆನುತ ದಕ್ಕಣಿಸಿ ವಿದುರ ಗೌತಮರು ಧೃತ ರಾಷ್ಟ್ರಗಂ ತಿಳುಪಲ್ಕೆ ನಡೆತಂದನು (ತುರಂಗ. ೨೫-೧೭).
[ದಕ್ಕಣಂ (<ಧಕ್ಕಡ) + – ಇಸು₃]

ದಕ್ಕಲು, ಧಕ್ಕಲು (ನಾ). ಮಾದಿಗರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಳ ಪಂಗಡ : ಅವನು ಧಕ್ಕಲದವನು (ಎಪಿಗ್ರ. XVII. ೬). ಧಕ್ಕಲು : ಈ ಊರಿಗೆ ಬಹಳ ಮಂದಿ ಧಕ್ಕಲುಗಳು ವಲಸೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [?]

ದಕ್ಕಳ 'ಧಕ್ಕಡ' ನೋ.

ದಕ್ಕಾಯ್ಯುತ್ತಿಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ದಕ್ಕಾಯ್ಯುತ್ತಿಯ್ಯಂ ಊರಂ ಆಳುತ್ತಂ ಇರೆ (ಎಸಿ. X, ಮುಳಬಾ. ೨೨೮-೩ ; ೭೦೨). [? + ಅಯ್ಯ₁]

ದಕ್ಕಾಲಿ (ನಾ). ಅಲುಗಾಡದ ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆ ; ನೋಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವಿಲ್ಲದ ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆ : ಭರದಿಂ ಸುಜ್ಞನ ಸುಯ್ಯ ಸೂಗುಜಿಸೆ ಕಣ್ದಕ್ಕಾಲಿ ಗಳ್ ಬೀಟ್ (ಶಬ್ದಮಣಿ. ೯-೨೦೭); ಶಿವಲಿಂಗಮಂ ಮುಸುಕಿ ಬೆಳೆದುತ್ತ ಮಾಂಗವನು ಬಾವೆಂದು ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡದವೆಯಿಕ್ಕದಿಹ ಕಣ್ಣ ದಕ್ಕಾಲಿ ಯಂದು . . . ಶಂಕಿಸಿ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೪) ; ಪೋಲಿಸೆ ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣ[ಣ್ದ] ಕ್ಕಾಲಿಗಳಾಗಿರ್ದು ಬರ್ದಪಲ್ಲದೆ ದಿಟಮಾಗಾಲಿಸಿ ಕಂಡೊಡೆ ನಾಣ್ಗದೆ ಮೇಲಿಯ ಗಜೀಯುವಳ ಜಡಿವ ಮುಡಿಯ ಬೆಡಂಗಂ (ಧರ್ಮನಾ. ೩-೯೪).
[ದಕ್ಕು₃ + ಆಲಿ₂]

ದಕ್ಕಾಲಿಬೀಳು 'ದಕ್ಕಾಲಿವೀಟ್' ನೋ.

ದಕ್ಕಾಲಿಬೀಟ್ 'ದಕ್ಕಾಲಿವೀಟ್' ನೋ.

ದಕ್ಕಾಲಿವೀಟ್, ದಕ್ಕಾಲಿಬೀಳು, ದಕ್ಕಾಲಿಬೀಟ್ (ಕ್ರಿ). ಚಲಿಸದ ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆ ಉಂಟಾಗು: ಕಣ್ಮುಚ್ಚರೆ ದಕ್ಕಾಲಿವೀಟ್ ಬಾಬದು ತುರಗಂ (ಅಕ್ಷರಾ. ೬-೭೨). ದಕ್ಕಾಲಿಬೀಳು : ದಕ್ಕಾಲಿಬಿದ್ದ ಕಣ್ಣಿನಂತೆ ಜಂಗಮದ ಮೇಲೆ ಹರುಷವಿಲ್ಲದ ನೋಟ (ಬಸಪ. ೫೭-೧೫೪). ದಕ್ಕಾಲಿಬೀಟ್ : ಕಣ್ಗಳ್ ದಕ್ಕಾಲಿಬಿರ್ದು (ಬಂಹರಿ. ೧೪-೪೭ ವ).
[ದಕ್ಕಾಲಿ + ಬೀಟ್₁]

ದಕ್ಕಿಣ (ನಾ).=ದಕ್ಷಿಣ : "ದಕ್ಕಿಣ – ದಕ್ಷಿಣ" (ತದ್ಭವ. ೧೮).
[<ಸಂ. ದಕ್ಷಿಣ]

ದಕ್ಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ದಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡು ; ತನ್ನ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು ; ತನ್ನದಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಬಹುಧನವ ದಕ್ಕಿಸಿಯ ಹೂತಿ ಕೊಂಡಿಹರು (ತುರಂಗ. ೩೦-೨೭). ೨. ಜೀರ್ಣಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ಅರಗಿಸಿ ಕೊಳ್ಳು : ದಕ್ಕಿಸಲಾಜಿದೆಯಾ ಮುನಿಯಾ ಕೂಳ ಕಕ್ಕಲು . . . ಮನ ದೊಳು ಮಜುಗಿ (ನೇಮಿಶಂ. ೨೦-೩೪); ವಿಷಯ ವಿಷವನುಂಡು ದಕ್ಕಿಸಬಲ್ಲ ನಿರ್ವಿಷಸಿದ್ಧ ನೀನವನೀಶ (ಭರತ. ೨-೭೧).

ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಳ್ಳು = ೧. ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ಗಿಟ್ಟಿಸು : ಚಿಕ್ಕವನ ಹಿರಿಯನ್ನ ಮಾಡಿ ಪುಣ್ಯವ ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡೆ (ವಿದ್ಯಾಕ್ಯ. ೧೫೫-೩); ಮೈಸೂರಿ ನವರು ಕೊಳ್ಳೆಯನ್ನು ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡು ಹಿಂತಿರುಗಿದರು (ಬಡಕ. ೩೧). ೨. ಜೀರ್ಣಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ಅರಗಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ವಿಷವ ಪದಾರ್ಥವೆಂದು ಕೊಡಲು ಉಂಡು ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡರು (ಭುವನ. ೨೫) ; ಏಳಿ ಎಚ್ಚರಿ. ಬೆಂಕಿ ಹಚ್ಚರಿ ತಿಂದು ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿ (ನೆಲಮು ೪೭-೧೨). [ದಕ್ಕು₁ + – ಇಸು₃]

ದಕ್ಕು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ದೊರಕು ; ಸಿಕ್ಕು ; ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು ; ಲಭಿಸು ; ಗಿಟ್ಟು : ವ್ಯಾಸರುಹಿಗಂ ದಕ್ಕದೆ . . . ಜಗದೊಳಗೆ (ಶಾಸಂಚ. ೯-೧೨೨); ಮನ ವಿಕ್ಕಿದನಮರಾವತಿಯ ಸೊಕ್ಕಿದ ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ತನ್ನನವರಿಗೆ ದಕ್ಕಲೀಯವು ನಿಮ್ಮಾಣೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೭-೧೨೨) ; ದಕ್ಕಿದುದು ಕಟಿಯೆನುತೆ . . . ಪಿಡಿದನು (ಜಿಬಪು. ೫೩-೭೯) ; ಸುತ್ತೇಳು ಬೀದಿಯ ಸುತ್ತುವ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ದಕ್ಕೀತು ಪೋಕಿರಿ ಗಂಡು (ಜಂಪಾಪ. ೧೯೪-೭೭) ; ಅರ್ಜುನನು ಪ್ರಾಣ ಸಹಿತನಾಗಿರಲು, ಪಾಂಡವರ ರಾಜ್ಯಧನಗಳು ತನಗೆ ದಕ್ಕುವದೆ ? (ಕೃವಾಉ. ೩೩). ೨. ತನ್ನಲ್ಲೇ ಉಳಿ ; ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ಬರು ; ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕು ; ಸಾಧ್ಯವಾಗು : ಮಂದಭಾಗ್ಯಂಗಣಾಗೆ ದಕ್ಕುವನಲ್ಲ ಎನಗೆಂದ (ಕುಪ್ಪಾ ರ್ಜು. ೮-೨೦) ; ನವಲಕ್ಕ ತೆಲುಗರ ಗಂಡನೆಂದೆಂಬೀ ಬವರದ ಬಲು ಬಿರುದಿನ್ನು ರವಿಶಶಿಯುಳ್ಳನ್ನವರ ದಕ್ಕಿತೆಮಗೆಂದು ತವೆ ನಲಿದನು ನರನಾಥ (ಕುರಾಸಾಂ. ೮-೯೩) ; ಸೋಮೆಯನದಾವ ತೆಜದಿಂ ಮದುವೆ ನಿಲ್ವೆನೆಂಬಾ ಮಾತು ದಕ್ಕಿತಲ್ಲಾ ಮೆಚ್ಚಬೇಡವೆ ನೀವೆನ್ನ ಚದುರತನಕೆ (ಸಮ್ಯಕ್ತಾ. ೬-೨೯) ; ಚಿಪ್ಪುಂಟುತುಗುರಿಂದಿರಿವೆಂ ಬಲ್ಗೊಡಲಿಯನಾಂತೊಡಂ ದಕ್ಕುಗುಮೇ (ಚಂದ್ರಪ್ರಭು. ೭-೨೭) ; ಭೂದೇವಿಗೂ ದಕ್ಕೋ ಮನುಸ್ಸಾ ನೀ ಅಲ್ಲೋ. ಮಾಗನ, ನನಗೆ ಗೊತ್ತದ (ಕಮ್ಮಟ. ೧೮) ; ಅವನೆಂದೂ ಅವರಿಗೆ ದಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ (ಪುನರು. ೭೦೯) ; ಹೆತ್ತ ಮಕ್ಕಳು ಕೈಗೆ ದಕ್ಕದ ದುಃಖದಿಂದ ಇನ್ನರ್ಧ ಬಸವಳಿದು ಹೋಗಿದ್ದಳು (ನಡದಾ. II, ೯೫೫) ; ಶತ್ರುನಾಶವಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ತನಗೇ ದಕ್ಕುವುದು ಎಂದು ದುರ್ಯೋಧನನು ಯೋಚಿಸಿದನು (ನೀತಿಚಿಂ. I, ೯). ೩. ಅರಗು ; ಜೀರ್ಣವಾಗು ; ಪಚನ ವಾಗು ; ಮೈಗೂಡು : ಎಲ್ಲ ಜಗವ ನುಂಗಿ ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡವಗೆ ಸಲ್ಲದು ರೋಗರುಜನವು (ಲಕ್ಷ್ಮೀಶೋ. ೩೪) ; ಉಂಡ ಅನ್ನ ದಕ್ಕದ ಲಕ್ಷಣವೆ ವಾತ ಪ್ರಕೋಪ (ಸಕಪ್ರ. ೧೩೦) ; ಇನ್ನೊಂದು ಬಟ್ಟಲು ಬಂದಿತು; ಅದನ್ನೂ ಕುಡಿದು ಮುಗಿಸಿದಳು; ಅದೂ ದಕ್ಕಲಿಲ್ಲ (ಕಗದ್ಯ. II, ೨೪). ೪. (ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದರೂ) ಸರಿಯಾಗು; ವಿರುದ್ಧ ಪರಿಣಾಮವಾಗದಿರು: ದಕ್ಕೀತು ಎಂದು ತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲದ್ದು ಮಾಡಬಾರದು (ಗಾದೆ). ೫. ಕುಸಿ (?): ಧನುವಂ ಕೊಂಡೊತ್ತಿ ತನ್ಮೌರ್ವಿಯನಟನಿಗೆ ಹಸ್ತಾಗ್ರದಿಂದೆತ್ತಿ ಕಂದರ್ಪನೃಪಾಲಂ ಕಾಯ್ಪಿನಿಂದೇಜುಸುವ ಸರಭಸಕ್ಕುರ್ವಿ ತರ್ಗಿತ್ತು ನಾಗೇಂದ್ರನ ಭೋಗಂ ಬಳ್ಕಿ ಸುಯ್ಯಿಲ್ಕಿದುದು . . . ಪರಿಹತಕ್ಕುದ್ಧಘಾತಕ್ಕೆ ಬೆನ್ನೊಡ್ಡಿನ ಪೊಂಗಳ್ ದ ಕ್ಕಿ ಕೂರ್ಮಂ ಕುಸುರಿನೊಳರೆಮುಟ್ಟಿರ್ದುದಬ್ಜೋದ್ಭ ವಾಂಡಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೧-೪೫). P ಈ ಪದ್ಯಕ್ಕೆ ಪಾಠಾಂತರವೊಂದಿದೆ. (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೩-೯೫ ನೋ).

ದಕ್ಕಹಿಡಿ = ದಕ್ಕುವಂತೆ ಹಿಡಿ ; ಗ್ರಹಣಮಾಡು ; ಸೆರೆಹಿಡಿ : ದಕ್ಕ ಹಿಡಿವರು ಪಶುಗಳ ಮನೆಯ ಕನ್ನವಿಕ್ಕುವರಿರದೆ ಪುರಗಳ ಹೊಕ್ಕುಜುವರು (ಕುರಾಸಾಂ. ೧೧-೫). ದಕ್ಕಿ ಹೋಗು= ವಶವಾಗು; ಸೇರು: ಅದರಾ ಅಗ್ರ ಹಾರವು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಇನ್ನಾರಿಗೋ ದಕ್ಕಿ ಹೋಯಿತು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೪) ; ಅವರಿಗೆ ದೊರೆತ ಹಣವೆಲ್ಲ ದಕ್ಕಿ ಹೋಯಿತು (ರೂಢಿ). ದಕ್ಕು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳು = ಸ್ವಾಧೀನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು; ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ತನ್ನದನ್ನಾಗಿ : ಆಭರಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗ ಅಡವು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ದಕ್ಕು ಹಾಕಿಕೊಂಡ ಅಂಶ ಮಗನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು (ವಂಶವೃ. ೧೯೫) : ಗುರು ರಾಜರಾಯರ ಹಣಕ್ಕೆ ಮೋಸವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವರೆಲ್ಲಾ ದಕ್ಕುಹಾಕಿ ಕೊಂಡಿದಾರೆ (ಮುಕಿಳಿ. ೧೮೨).
[ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತಕ್ಕು; ತುಳು. ದಕ್ಕು; ತೆಲು. ದಕ್ಕು, ಡಕ್ಕು, ತಕ್ಕು ; ಕೊಲಾ. ನಾಯ್ಕಿ. ತಕ್ ; ಗೊಂಡಿ. ತಗ್ಗಾನಾ]

ದಕ್ಕು₂ 'ದರ್ಕು₁' ನೋ.

ದಕ್ಕು₃ (ನಾ). ಸ್ವಾಧೀನ ; ವಶ : ಅವರವರಿಗೆ ದಕ್ಕಾಗಬೇಕೆಂದು ಪಂಚರ ನಿರ್ಣಯ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೯) : ಆಸ್ತಿಯೆಲ್ಲ ಯಾರಿಗೋ ದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗ ಬಹುದಿತ್ತು (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೩೫೩). [<ದಕ್ಕು₁]

ದಕ್ಕು₄ 'ದರ್ಕು₂' ನೋ.

ದಕ್ಕುಂತಲೆ (ನಾ). ದಕ್ಕುವ ತಲೆ; ಉಳಿಯುವ ತಲೆ: ಮೇಣಿಂ ವೈಗರ ವಕ್ಕಿನ ತಲೆ ದಕ್ಕುಂತಲೆಯೋ ? ಇರ್ಕೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೨-೩೦) [ದಕ್ಕು₁ (< ದರ್ಕುಂದಲೆ₁) + ತಲೆ₁]

ದಕ್ಕುಂದಲೆ₁ 'ದರ್ಕುಂದಲೆ'₁ ನೋ.

ದಕ್ಕುಂದಲೆ₂ 'ದರ್ಕುಂದಲೆ'₂ ನೋ.

ದಕ್ಕುಂದಲೆವರಿ (ಕ್ರಿ). ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗು; ಗರ್ವದಿಂದ ಹಾಯು: ಉರ್ಕಿಂ ಸೊಕ್ಕಿ ದಕ್ಕುಂದಲೆವರಿದುರಿದಪ್ಪರ್ಕರಂ ನಂದಿದಪ್ಪರ್ (ಅನಂಪು. ೦೪-೧೬). [ದಕ್ಕುಂದಲೆ₁ (<ದರ್ಕುಂದಲೆ₁) + ಪರಿ₁]

ದಕ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್ 'ದರ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್' ನೋ.

ದಕ್ಕುಕೊಡು (ಕ್ರಿ). ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಕೊಡು; ಸ್ವಾಧೀನಮಾಡು: ಈ ಮೊಹರುಗಳನ್ನು ದಕ್ಕುಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಕೈಗಡದಂತೆ ನೀವು ತಿಳುಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೯೦). [ದಕ್ಕು₃ + ಕೊಡು₁]

ದಕ್ಕುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು; ತನ್ನದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು: ತನ್ನ ಪೆಣ್ಗಳಂ ಮರುಳ್ಗೊಳಿಸಿ ದಕ್ಕುಗೊಂಡ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಂ ದೂಱುವ ವೃದ್ಧಗೋಪಿಯರ ವಚನವ್ಯಾಜದಿಂ ವಿವರಿಸುವರ್ (ಗೀತಗೋ. ೩೩-೦ ವ): ಇರ್ಕೇಱುಯನೊಕ್ಕಲಿಕ್ಕಿ ದಕ್ಕುಗೊಳಲೊಡವಾ ತುರುಕ ಪಡೆವಳಂ . . . ಮುಂತಣ್ಗೆ ಸವೆದು (ಚಿಕವಂ. ೩೬-೯). [ದಕ್ಕು₃ + ಕೊಳ್₁]

ದಕ್ಕುಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು; ಸ್ವಾಧೀನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು: ಏನು ನೇಮದೊಳಿರ್ದುದೊ ಪೊಂಗೊಳಲೇನೋಂತುದೊ ಕೆಳದಿ ತಾನೊಲಿ ದಿನಿಯನ ದಕ್ಕುಗೊಳಿಸುತಿದೆ (ಗೀತಗೋ. ೦೯-೩೭ ಪಲ್ಲವಿ). [ದಕ್ಕುಗೊಳ್ + – ಇಸು₃]

ದಕ್ಕುಪಾರಿ (ನಾ). ದಕ್ಕಿದ ಸೂಳೆ; ವಶಳಾದ ಜಾರೆ: ಚಿಕ್ರವ್ರಾಯದಿ ನಿನ್ನ ರೂಪಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ದಕ್ಕಿದ ನಾರಿಯಾ ತಕ್ಕಯೊಳಗಿಂದಗಲಿ ಹೋಹರೆ ದಕ್ಕುಪಾರಿಯು ನೀರೆಯಾ ಅಕ್ಕರಿಂದಲಿ ಕರೆದು ಮನ್ನಿಸೊ (ಜುಡಿಕ್ಕಾ. ೯, ೦೨೩೩ ಗಂಗಾಧರನ ಅಷ್ಟಕ). [ದಕ್ಕು₃ + ಪಾರಿ₂ (< ಪಾಱು₁)]

ದಕ್ಕುಬೀಳು (ಕ್ರಿ). ವಶವಾಗು; ಅಧೀನವಾಗು: ಈಗ ಬಗೆಗಡಡಿನ ವೇಗಕ್ಕೆ ಸಂಚಲಿಸಿ ಸನ್ಯಾಸದ ಕಾಲಾಟಕ್ಕೆ ಸಿಲ್ಕಿ, ದಿಕ್ಕುಗೇಡಿಗೆ ದಕ್ಕುಬಿದ್ದು . . . ನಾವು ಮುಳುಗಿಹೋಗಿ ಉಸಿರಳಿಯಬಾರದು (ಮಂಕ್ರಕ. ೭೨-೨೦). [ದಕ್ಕು₃ + ಬೀಳು₁ (<ಬೀೞ್₁)]

ದಕ್ಕೆ₁ 'ಡಕ್ಕೆ' ನೋ.

ದಕ್ಕೆ₂ 'ಧಕ್ಕೆ₂' ನೋ.

ದಕ್ಕೆಬಲಿ 'ಡಕ್ಕೆಬಲಿ' ನೋ.

ದಕ್ಷ (ನಾ). ೧. ಚತುರನಾದವನು; ಜಾಣ; ಸಮರ್ಥ: "ಚತುರಃ . . . ದಕ್ಷಃ, ಕುಶಲಃ . . . ಪ್ರವೀಣಃ—ಈ ೧೧ ಬಲ್ಲವಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೩-೦೬೦); "ಚತುರಂ ಪ್ರವೀಣಂ ಕುಶಲನಭಿಜ್ಞಂ ಸುಶಿಕ್ಷಿತನೆನಲ್ ದಕ್ಷನೆನೆ . . . ಬಲ್ಲವಗೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೭-೩); ಶ್ರೀರಮಣೀ ರಮಣಂಗರಿನಾರೀವೈಧವ್ಯದಿವ್ಯದೀಕ್ಷಾದಕ್ಷಂಗಾರೆಣೆ (ಹಂಪಶಾ. ೭-೦); ಉನ್ನತನ ರೂಪಾಧಿಕನ ಸಂಪೂರ್ಣ ದಕ್ಷನನನ್ಯರೆನ್ನವರೆನ್ನದನ ಪರರಿಂಗಿ ತಾಕಾರಪ್ರಭೇದಕನ . . . ಪರಿಹಾರಕನ ಮಾಡುವುದು (ಶಬ್ದಾಣು. ೩-೯೪); ದೇವರಾಜನು ಸ್ವತಃ ಶೂರನೂ ರಾಜ್ಯಕಾರ್ಯಭಾರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನೂ ಚತುರನೂ ಇದ್ದನು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೮). ೨. ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗನಾದ ದಕ್ಷ: ದಕ್ಷ ಯಾಗವ ಮಾಡಿ (ಬಸವ. ೩೮೩); ಗಿಲಿಕೆ ಘಲಿಲೆಂದು ಲಿಯೆ ದಕ್ಷನ ತಲೆಯು ಕೋಡಿನ ತೆಱದಿ ತಗರಿನ ಬಲಿದ ಕೊಂಬಂ ತನ್ನೆಡದ ಕೈಯಲಿ ಪಿಡಿದುಕೊಂಡು (ಬಸಪು. ೨೯-೪); ನೀರೇಜಾಸನಸೂನು ದಕ್ಷನುಱ ಸದ್ದಾಕ್ಷಾಯಣೀದೇವಿಯಂ . . . ಪಡೆದಂ (ಹಮ್ಮಿ.ರ. ೨-೬): ಮಾರಮಾರಣದಕ್ಷ ದಕ್ಷಮದಾಪಹಾಂಕ ವಿರಾಜತೇ ಧೀರ ಧೀರಶಿವಾಲ ಪಾಲನಶೀಲೆ ಪಾಲಿಪುದಂಬಿಕೇ (ರಾಜಶೇ. ೩-೦೦೪). ೩. ಮುನಿ; ತಪಸ್ವಿ. ೪. ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ: ಪುಲಸ್ತ್ಯ ಪುಲಹ . . . ದಕ್ಷ ಕ್ರತು ಜಮದಗ್ನಿ ಕೌಶಿಕರೆಂಬೀ ದ್ವಾದಶಋಷಿಗಳೇ ಕ್ರಮದಿಂದವರವರಂ ಕೀರ್ತಿಸುವರು (ವಿವೇಕ. ೨೬೭). ೫. ಗಂಡುಕೋಳಿ; ಹುಂಜ: "ಮುನಿಯೊಳು ಕೋಟಿಯೊಳು ದಕ್ಷವೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೦೯೨-೦೮). ೬. ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; ಶಕ್ತಿ; ಅಣ್ಮು. ೭. ವೇಗ; ಶೀಘ್ರತೆ: "ದಕ್ಷ-ವೃದ್ಧೌ, ಶೀಘ್ರೇಚ, ಪೆರ್ಚುಗೆಯೊಳಂ ವೇಗದೊಳಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೦೦೭). ೮. ಕೋಲೆ; ಹತ್ಯೆ. ೯. ಬಲಗಡೆ: "ದಕ್ಷಂ = ಬಲಗಡೆ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೦೦೭). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಕನ್ಯೆ (ನಾ). ದಕ್ಷನ ಮಗಳು; ದಾಕ್ಷಾಯಣಿ; ಪಾರ್ವತಿ. [ದಕ್ಷ + ಕನ್ಯೆ]

ದಕ್ಷತೆ (ನಾ). ೧. ಚಾತುರ್ಯ; ಜಾಣತನ. ೨. ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; ಶಕ್ತಿ; ಸತ್ವ; ಬಲ: ಪ್ರವಚನ ಪಂಪಠನಕ್ಷಮತೆ ವಾಣಿಯಂ ತೀರ್ಥಯಾನ ದಕ್ಷತೆ ಪದಮಂ ಕಿವಿಯಂ ಜಿನವರ ಚರಿತ ಶ್ರವಣಪಟುತೆ ಪಿಂಗದನ್ನ ಮಾರ್ಜಿಪೆನಜನಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೧೭). ೩. ಕಾರ್ಯಪಟುತ್ವ: ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಶಕ್ತಿ. ದಕ್ಷತೆ, ಕೌಶಲ್ಯ ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತದೆ (ಶಿಕ್ಷಣ. ೨೬೩): ಹೀಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಉತ್ಪನ್ನದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗವನ್ನು ಅದು ಕೆಲಸವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿದರೆ ಅಷ್ಟು ದಕ್ಷತೆಯು (Efficency) ಹೆಚ್ಚೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಬಹುದು (ಭೌತವಿ. ೨೭೨). [ಸಂ. ದಕ್ಷತಾ]

ದಕ್ಷಬಗುರಿ (ನಾ). ವೇಗವಾಗಿ ಸುತ್ತುವ ಬುಗುರಿ (?) : ವಕ್ಷರುಹಗಳೊ ಚಕ್ರವಾಕದ ಪಕ್ಷಿಗಳೊ ಪೊಸ ಪೊನ್ನ ಕಲಶಗಳೆಕ್ಕುಟಾಪನ ಕರದ ಚೆಂಡುಗಳ ಸಮನಾಡುತಿಹ ದಕ್ಷಬಗುರಿಗಳೆಂದವೋ ಮೂಲಕ್ಷಣೆಯು ಲತಿಕಾಂಗಫಲ ಲೋಕೇಕ್ಷನಂಗನೆ ಕುಟ್ಮಳಗಳೆರಿಯಂದಳಿಂದುಮುಖಿ (ಜಿನಮಾ. ೧೭-೪೮). 'ತಗಬುಗುರಿ ಪರಾ. [ದಕ್ಷ + ಬಗುರಿ₁ (<ಬೊಂಗರಿ)]

ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮ (ನಾ). = ದಕ್ಷ ೨: ದಕ್ಷಃ – ಸರಸ್ವತೀ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗನಾದ ಸತೀದೇವಿಯು ತಂದೆಯಾದ ಶಿವನ ಮಾವನಾದ ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮಂ (ಕಾಶಕ್ಕ. ೦೦೭). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಮಖ (ನಾ). ದಕ್ಷಯಜ್ಞ: ನಾಡೆ ದಕ್ಷಮಖಶ್ರೀ ಕೆಟ್ಟುದು (ವೀರವಿ. ೦೨-೭೦). [ದಕ್ಷ + ಮಖ]

ದಕ್ಷಮಖಕ್ಷಯ (ನಾ). ದಕ್ಷನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹಾಳುಗೆಡಿಸಿದವನು; ಶಿವ: ಅಕ್ಷಯಂ ನಿಟಿಲಾಕ್ಷನಭವಂ ದಕ್ಷಮಖಕ್ಷಯಕ್ಷಮನುಕ್ಷಗಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಸಮಕ್ಷದಲಿ ನಿಂದು (ಬಸಪು. ೨೭-೩೨). [ದಕ್ಷಮಖ + ಕ್ಷಯ]

ದಕ್ಷಯಾಗ (ನಾ). = ದಕ್ಷಮಖ: ದಕ್ಷಯಾಗವ ನಡೆಸಲೆಂದು ಅಜಮುಖ್ಯರಾದ ಸುರರೆಲ್ಲಾ ನೆರೆದು (ಬಸವ. ೩೭೫). [ದಕ್ಷ + ಯಾಗ]

ದಕ್ಷಸಾವರ್ಣಿಕ (ನಾ). ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮನುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯವನು: ಸ್ವಾಯಂಭುವ, ಸ್ವಾರೋಚಿಷ, ಉತ್ತಮ, ತಾಮಸ, ರೈವತ, ಚಾಕ್ಷುಷ, ವೈವಸ್ವತ, ಸೂರ್ಯಸಾವರ್ಣಿಕ, ದಕ್ಷಸಾವರ್ಣಿಕ, ಬ್ರಹ್ಮಸಾವರ್ಣಿಕ, ಧರ್ಮಸಾವರ್ಣಿಕ, ರುದ್ರಸಾವರ್ಣಿಕ, ರೌಚ್ಯ, ಇಂದ್ರಸಾವರ್ಣಿಕರೆಂಬ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮನುಗಳೊಳಗೆ (ವಿವೇಕ. ೨೦೪). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಸ್ಮೃತಿ (ನಾ). ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯದು: ಮನುಸ್ಮೃತಿ, ಅತ್ರಿಸ್ಮೃತಿ, ಹರಿತಸ್ಮೃತಿ, ವಿಷ್ಣುಸ್ಮೃತಿ, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ, ಉಶನಸ್ಮೃತಿ, ಅಂಗೀರಸಸ್ಮೃತಿ, ಯಮಸ್ಮೃತಿ, ಆಪಸ್ತಂಬಸ್ಮೃತಿ, ಸಂವರ್ತಸ್ಮೃತಿ, ಕಾತ್ಯಾಯನಸ್ಮೃತಿ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಸ್ಮೃತಿ, ಪರಾಶರಸ್ಮೃತಿ, ವ್ಯಾಸಸ್ಮೃತಿ, ಶಂಖಲಿಖಿತಸ್ಮೃತಿ, ದಕ್ಷಸ್ಮೃತಿ, ಗೌತಮ

ಸ್ಮೃತಿ, ಶಾತಾತಪಸ್ಮೃತಿ, ವಶಿಷ್ಠಸ್ಮೃತಿಗಳೆಂಬವೆ ಆಯಾಯ ನಾಮಧೇಯ ಮುಳ್ಳವಱಿಂದುಕ್ತವಾದ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು (ವಿವೇಕ. ೪). ಈ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹದಿನೆಂಟು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ವರೂ ಉಂಟು. [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಾಧ್ವರ (ನಾ). ದಕ್ಷನ ಯಜ್ಞ ; ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ಯಜ್ಞ. 'ದಕ್ಷಾಧ್ವರ ಧ್ವಂಸಿ' ಪರಾ. [ದಕ್ಷ + ಅಧ್ವರ]

ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಕ (ನಾ). ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ದವನು ; ಶಿವ : "ಈಶಾನಃ : . . . ಅಂಧಕರಿಪುಃ, ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಕಃ . . . ನೀಲಲೋಹಿತಃ – ಈ ಳಿಜ ಮಹಾದೇವರ ಪೆಸರ್" (ಹರಾಯು. ೩-೧೧). [ದಕ್ಷಾಧ್ವರ + ಧ್ವಂಸಕ]

ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಿ (ನಾ). = ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಕ : ತೊಡವಂ ಶಕ್ರನ ನಾಮಮಂ . . . ಪರಾಭವಿಸುವೆಂ ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಿಯಂ (ಜಗವಿ. ೩-೨೦); ದೇವ ಶೈವಾಚಾರ್ಯನ ಸೋಮಾಸಿಮಾರನ ಮಹಾಯಾತ್ರೆಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಾಧ್ವರ ಧ್ವಂಸಿ ಬಿಜಯಂಗೆಯ್ಯುದೆಂದು ಬಿನ್ನಪಂ ಮಾಡೆ (ಸಂಬಿಶ. ೧೭-೧೩೧); ದೇವ ನಿಮ್ಮಡಿ ಸಹಿತ ಕಂಡನು ದೇವದೇವನ ಚರಣವನು ಸಂಭಾವಿಸಿದ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರನು ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಿ (ಕುಮಾರ್ಡ್ಯ. ೯-೮); ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಿಯಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಹಣೆಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೋಪವೇ ಜ್ವರರೂಪವಾಗಿ ವರ್ತಿಸಿರ್ಪುದು (ಸಕಿವೈ. ೭೦). [ಸಂ. ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಿನ್]

ದಕ್ಷಾಧ್ವರಹರ (ನಾ). = ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಕಃ ಗಿರಿಶ ಶ್ರೀಕಂಠ ದಕ್ಷಾಧ್ವರಹರ ವೃಷಭಾರೂಢ . . . ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ರಕ್ಷಿಪ್ಪುದೆನ್ನಂ (ರಕ್ಷಾಶ. ೮೮). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಾರಿ (ನಾ). ದಕ್ಷನ ಶತ್ರು ; ವೀರಭದ್ರ : "ವೀರಂ ಭಯಂಕರಂ ದಕ್ಷಾರಿ ಶರಭನೆನೆ ವೀರಭದ್ರನೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫-೧೫). [ದಕ್ಷ + ಅರಿ]

ದಕ್ಷಿಣ (ಗು). ೧. ಬಲಗಡೆಯ ; ಬಲಭಾಗದ : ದಕ್ಷಿಣ ವಾಣಿಪಲ್ಲವಾಭ ನಯನಿವೇದಿತಾವಿನೇಯ ವಿಳಸಿತ ಚಕ್ರಾಯುಧಂ ನಿಂದಿರ್ದ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೬೮ ವ). ೨. ನೇರವಾದ ; ಋಜುವಾದ ; ಸರಿಯಾದ. ೩. ಚಾತುರ್ಯವುಳ್ಳ ; ಜಾಣ್ಮೆಯುಳ್ಳ. (ನಾ). ೪. ಬಲಭಾಗ ; ಬಲಗಡೆ ; ಬಲಪಕ್ಕ : "ಅಪಸವ್ಯಂ, ದಕ್ಷಿಣಂ – ಈ ೨ ಬಲಂ" (ಹರಾಯು. ೧೨೪-೬೧) ; ನವಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಯು ವಾಮ ದಕ್ಷಿಣ ಸಮ್ಮುಖಗಳೆಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಮೂರು ಬಗೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕುದು (ಅರ್ಕಮಾ. ೩೪). 'ದಕ್ಷಿಣಬಾಹು' ಪರಾ. ೫. ತೆಂಕಣದಿಕ್ಕು; ತೆಂಕಲು: ವೃಷಭ ಕನ್ನೆ ಮಕರ ಯೀ ೩ ರಾಶಿಯು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು (ಭಾಸ್ಕರ. ೭೮-೫). ೬. ಭಾರತದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ದೇಶ; ದಕ್ಷಿಣದೇಶ. 'ದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗ' ಪರಾ. ೭. ನೇರವಾದವನು ; ಸರಿಯಾದವನು : "ಸರಳಃ, ದಕ್ಷಿಣ :– ಈ ೨ ಸಪ್ಪುಂ" (ಹರಾಯು. ೭೩-೨೩೦). ೮. ಶೈವ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಮತ್ತಮಾ ಶೈವವೇ ವಾಮ ದಕ್ಷಿಣ ಮಿಶ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂದು ನಾಲ್ಕುತೆಱನಾಗಿರ್ಪುದು (ವಿವೇಕ. ೭೩). ೯. [ಜ್ಯೋತಿ] ಲಗ್ನದಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನ : "ದಕ್ಷಿಣ– ಚತುರ್ಥ" (ಜಾತಕತಿ. ೨-೯ ಟೀಕು). ೧೦. ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಟ್ಟ ಯಾಗದ ಬೆಂಕಿ. 'ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ' ಪರಾ. ೧೧. [ಜೈನ] ಜೈನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಹಂತನ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಆ ಕ್ಷಣದೊಳೇ ಅಗ್ನಿಕುಮಾರನ ಕಿರೀಟದೊಳುತ್ಪನ್ನವಾದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಆಹವನೀಯ ದಕ್ಷಿಣವೆಂಬ ಅಗ್ನಿತ್ರಯವೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚತುರಶ್ರ ತ್ರಿಕೋಣವೃತ್ತಕುಂಡ ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವಂ ಮಾಡಿತು (ಪುರುಚ. ೨೬೪). ೧೨. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ದಕ್ಷಿಣ, ಧೃಷ್ಟ, ಅನುಕೂಲ, ಶಠವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಶೃಂಗಾರ ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ ; ಅನೇಕ ನಾಯಿಕೆಯರಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ಅನುರಾಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ನಾಯಕ : ದೇವರಲಿ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಗುರುಜನ ಸೇವೆಯಲಿ ಸತ್ಪುತ್ರರಿಗೆ ವರಯುವ್ವತದಿ ದಕ್ಷಿಣರಿಗೆಂತೆಸೆ ವುದುತ್ಕ್ರಮಂ ಬಿಡದೆ (ವಿವೇಕ. ೨-೩೩); ದಕ್ಷಿಣನೆಂದರೆ, ಅನೇಕ ನಾಯಿಕೆಯರಿದ್ದು ಅವರೆಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾದ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕವನು (ಕೃಬಿಡಿ. ೨೦೯); ಶೃಂಗಾರನಾಯಕರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ, ಧೃಷ್ಟ, ಅನುಕೂಲ, ಶಠ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ (ಸಂನಾಟ. ೧೮).

ದಕ್ಷಿಣ ಅಕ್ಷಾಂಶ = ಸಮಭಾಜಕವೃತ್ತದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಗೋಳದ ಮೇಲ್ಮೈಯ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡಡ್ಡಲಾಗಿರುವಂತೆ ಭಾವಿಸಿರುವ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ರೇಖೆ : ಸಮಭಾಜಕವೃತ್ತಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷಾಂಶ ಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಅಕ್ಷಾಂಶ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವವುಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಅಕ್ಷಾಂಶ ಎಂದು ಹೆಸರು (ಭೂವಿವ. ೧೭). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣಕರ (ನಾ). ಬಲಗೈ ; ಬಲಹಸ್ತ : ಶಿಷ್ಯನ ಶಿರದ ಮೇಲೆಯು ತಮ್ಮ ದಕ್ಷಿಣ ಕರವ ಚಾಚುತಲಿ (ಗಗಶಾ. ೨-೩೦). [ದಕ್ಷಿಣ + ಕರ್ಶ]

ದಕ್ಷಿಣಖುರ (ನಾ). ಬಲಗಾಲಿನ ಗೊರಸು : ನೆಲನಂ ಪೊಡವಂತಿರೆ ಬಾರಿ ಪುದಡಿಗಡಿಗೆ ಹಯಂ ತನ್ನ ತೀಕ್ಷ್ಣದಕ್ಷಿಣಖುರವಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೧೫೧). [ದಕ್ಷಿಣ + ಖುರ]

ದಕ್ಷಿಣಘೂರ್ಜರಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಘೂರ್ಜರಿ, ಸೌರಾಷ್ಟ್ರಘೂರ್ಜರಿ, ದ್ರಾವಿಡಘೂರ್ಜರಿ ದಕ್ಷಿಣಘೂರ್ಜರಿ[ಹಾಕಾಂ.ಗುಜ್ಜರಿ]ಯೆಂಬ ನಾಲ್ಕುಂ ಉಪಾಂಗ ಘೂರ್ಜರಿ ರಾಗಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪). [ದಕ್ಷಿಣ + ಘೂರ್ಜರಿ]

ದಕ್ಷಿಣಚರಣ (ನಾ). ಬಲಗಾಲು; ಬಲಗಡೆಯ ಪಾದ : ದಿವ್ಯಚಾಪಮಂ ಪಿಡಿದು ಪ್ರಥಮಚಳಿತ ದಕ್ಷಿಣಚರಣನಾಗಿ ನಿಜನಿವಾಸದಿಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು (ಶಂಕಥಾ. ೪-೧೨ ವ) : ಆ ಶುಕಂ ರಾಜಾಭಿಮುಖನುಮುನ್ನಮಿತ ದಕ್ಷಿಣ ಚರಣನುಮತಿಸ್ಪಷ್ಟವರ್ಣಸಂಸ್ಕಾರಮಪ್ಪವಾಣಿಯಿಂ ಕೃತಜಯ ಶಬ್ದನು ಮಾಗಿ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೮). [ದಕ್ಷಿಣ + ಚರಣ]

ದಕ್ಷಿಣತಟ (ನಾ). ಬಲಭಾಗದ ತೀರ,–ದಂಡೆ : ಆ ಮೂವರು . . . ಸೇರೆ ಸರಯೂನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣತಟವನಲ್ಲಿ, ಸವಿಗೊರಳ ನೇಹದಿಂ ನೀಡಿದನು ಕುಶಿಕತನಯಂ ರಾಮಚಂದ್ರಂಗೆ, ಮಂಗಳಸ್ನಾತಂಗೆ, ಮಂತ್ರಸದ್ವಿದ್ಯೆಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦-೮೯). [ದಕ್ಷಿಣ + ತಟ]

ದಕ್ಷಿಣದೋರ್ದಂಡ (ನಾ). ೧. ಬಲಭುಜ. ೨. (ಆಲಂ) ಹೆಚ್ಚು ಸಹಾಯಕನಾದವನು ; ಬಲಗೈಯಂತಿರುವವನು : ಮುದಿಯಪ್ಪ ನಾಯಕೇಂದ್ರನು ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಾಯಿರಲು ಆತಂಗೆ ದಕ್ಷಿಣದೋರ್ದಂಡ ವಾದ ವೀರಮಹೇಶ್ವರಾರಾಧಕನಾದ ಶೀಲವಂತದಳವಾಯಿ . . . ಮಠ ಕೆರೆ ತೋಟಯ × × × ಮಾಡಿಸಿ (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೧-೧೦; 1623). [ದಕ್ಷಿಣ + ದೋರ್ದಂಡ]

ದಕ್ಷಿಣಧ್ರುವ (ನಾ). [ಭೂಗೋಳ] ಅಕ್ಷರೇಖೆಗಳು ಕೂಡುವ ಬಿಂದು; ಅಕ್ಷರೇಖೆಗಳು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರುವ ದಕ್ಷಿಣದ ತುದಿ ; ಭೂಮಿಯ ಅಕ್ಷದ ಕೆಳತುದಿ : ಭೂಮಿಯ ಅಕ್ಷವನ್ನು ಅಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಧ್ರುವರೇಖೆಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿದರೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಈ ರೇಖೆಯು ಖಗೋಳ ವನ್ನು ಸಂಧಿಸುವ ಬಿಂದು ಖಗೋಳೀಯ ಉತ್ತರಧ್ರುವ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಸುವ ಬಿಂದು ದಕ್ಷಿಣಧ್ರುವ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೩೪) ; ಉತ್ತರಧ್ರುವದಿಂ ದಕ್ಷಿಣಧ್ರುವಕೂ ಚುಂಬಕ ಗಾಳಿಯು ಬೀಸುತಿದೆ (ನಾದಲೀ. ೫೦-೧) ; ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಇರುವ ಧ್ರುವವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಧ್ರುವವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಭೌತವಿ. ೩೦೦). 'ಉತ್ತರಧ್ರುವ' ಪರಾ. [ದಕ್ಷಿಣ + ಧ್ರುವ]

ದಕ್ಷಿಣನಯನ (ನಾ). ಬಲಗಡೆಯ ಕಣ್ಣು; ಬಲಗಣ್ಣು: ತ್ರಿಪಥಗಾಮಿನಿಯೆನಿಪ ಜಾಹ್ನವಿ ನೃಪನ ಚರಣದಲುದಿಸಿದಳು ಗಡ ತಪನ ದಕ್ಷಿಣನಯನವೆಂಬರು ಕಾಂಬೆವಾ ಕುಜಾಹೆ (ಕಾಶಿಖಂ. ೫೭-೭); ಸತಿಯ ದಕ್ಷಿಣನಯನವೀ ಭೂಪತಿಯು ವಾಮಭುಜಾಕ್ಷಿಗಳು ದುರ್ಗತಿಯ ಸೂಚಿಸಿ ತೋಱುತಿರ್ದುವು ಧರ್ಮನಂದನನ (ಕುಮಾ.ವ್ಯಾ.ಸ. ೧೭-೫೪). [ದಕ್ಷಿಣ + ನಯನ]

ದಕ್ಷಿಣನಾಯಕ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಶೃಂಗಾರನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ; ಅನೇಕ ನಾಯಿಕೆಯರಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ಅನುರಾಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವವನು: ನೋಟದಿನೊರ್ವಳಂ ನಗೆಯಿನೊರ್ವಳನೊಳ್ನುಡಿಯಿಂದವೊರ್ವಳಂ ಬೇಟದಿನೊರ್ವಳಂ ಪಿಡಿಯುತ . . . ತೃಪ್ತಿವಡಿಸಿರ್ದನವಂ ಗುಣರತ್ನಭೂಷಣಂ (ಇವಂ ದಕ್ಷಿಣನಾಯಕಂ) (ರಸರ. ೩-೧೩೪). [ದಕ್ಷಿಣ + ನಾಯಕ]

ದಕ್ಷಿಣಪಕ್ಷ (ನಾ). ಬಲಪಕ್ಕ; ಬಲಗಡೆ: ಅಂತಶ್ವಗ್ರೀವಂ ನಿರಾಯುಧನುಂ ನಿರ್ವಿದ್ಯನುಮಾಗಿ ಕಲನಂ ನೋಡಿ ತನ್ನ ದಕ್ಷಿಣಪಕ್ಷದೊಳಿರ್ದ ಚಕ್ರಮಂ ಕೊಂಡಿಡೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೬೨ ವ). [ದಕ್ಷಿಣ + ಪಕ್ಷ]

ದಕ್ಷಿಣಪತಿ (ನಾ). ತೆಂಕಲುದಿಕ್ಕಿನ ಒಡೆಯ; ಯಮ: ಗರ್ವಿಸುವ ದಕ್ಷಿಣಪತಿಯ ಮದವಂ ವಿಭಾಡಿಸುವ ಸರ್ವಮಂಗಳದಣುಗ ಬಾರಾ (ಬಸಪು. ೨೪-೩೭). [ದಕ್ಷಿಣ + ಪತಿ]

ದಕ್ಷಿಣಬಾಹು (ನಾ). ಬಲಭುಜ; ಬಲತೋಳು: ಬಾಹುಬಲಿ ತನ್ನ ದಕ್ಷಿಣಬಾಹುವ ಕೆಲದಲ್ಲಿ ನಿಂದ ಚಕ್ರಮನಾಗಳ್ ಸಾಹಸರಸಿಕಂ ಕಂಡು (ಆದಿಪು. ೧೪-೧೨೦). [ದಕ್ಷಿಣ + ಬಾಹು]

ದಕ್ಷಿಣಭುಜ (ನಾ).=ದಕ್ಷಿಣಬಾಹು: ಎಂತಾನುಂ ನೆನೆದಂ ಬಹುಚಿಂತಂ ಚಕ್ರೇಶನೆವ್ವು ದಿಗ್ವಿಜಯಮುಮಾದಂತೆಡಱದೆಯ್ದೆ ನಡೆಮದೆ ಸಂತಮೆ ದಕ್ಷಿಣಭುಜಕ್ಕೆ ಭೂವಲ್ಲಭನಾ (ಆದಿಪು. ೧೪-೪೮); ದಕ್ಷಿಣಭುಜೋತ್ಪಡ್ಗನುದ್ದಾಮ ದಾರುಣ ಪ್ರತಾಪಕೋಪ ಪಾವಕ ಕಬಳಿತಾರಾತಿಬಳನೆಂಬೊಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧-೭೯ ವ). [ದಕ್ಷಿಣ + ಭುಜ]

ದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗ (ನಾ). ೧. ದಕ್ಷಿಣದೇಶದ ವಿಧಾನ,-ಪದ್ಧತಿ,-ಸಂಪ್ರದಾಯ; ಸಾತ್ವಿಕವಾದ ಕರ್ಮಮಾರ್ಗ: ದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗವು ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜೆ, ಜಪ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿ ಆಚರಿಸುವುದಾಗಿದೆ (ಶಾಕರ. ೨೨೮). ೨. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಕನ್ನಡದೇಶದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರವಾಗಿದ್ದ ಶೈಲಿ; ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶೈಲಿ; ಒಂದು ಬಗೆಯ ಭಾಷಾಪ್ರಯೋಗ ಕ್ರಮ: ಸತತಂ ದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗೋದಿತೋಕ್ತಿ ಭೇದಕಗುಣಂ ಸ್ವಭಾವಾಖ್ಯಾನಂ . . . ಸಮ ಮಧುರ ನಿಬಿಡ ಕಾಂತ ಸುಕುಮಾರ ಸುಸಮಾಹಿತ ಪ್ರಸನ್ನೋದಾರ ಪ್ರಮಿತ ಗ್ರಾಮ್ಯೋಜಸ್ವಿ ಕ್ರಮದಿಂ ದಶಭೇದಮಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೫೩). 'ಉತ್ತರಮಾರ್ಗ' ಪರಾ. [ದಕ್ಷಿಣ + ಮಾರ್ಗ]

ದಕ್ಷಿಣಮುಷ್ಟಿ (ನಾ). ಬಲಗೈಯ ಹಿಡಿ,-ಮುಷ್ಟಿ: ತನ್ನ ಮುಂತೆಗೆದ ದಕ್ಷಿಣಮುಷ್ಟಿಯಿಂ [ಪಾಠಾಂ. ಮುಷ್ಟಿಯ ದಕ್ಷಿಣ] ಕರ್ಣಮೂಲದೊಳ್ ಸೊಗಯಿಸೆ ಪಾಳಿಯಂ ನೆಱಪದಾಳ್ದನ ಕಜ್ಜಮನೊಕ್ಕು ಸತ್ತರಂ ನಗುವ ವೊಲಿರ್ದನಂಗಪತಿ (ಗದಾಯು. ೫-೧೧). [ದಕ್ಷಿಣ + ಮುಷ್ಟಿ]

ದಕ್ಷಿಣಮೇರು (ನಾ). ಮೇರುಪರ್ವತದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗ. 'ಉತ್ತರಮೇರು' ಪರಾ. [ದಕ್ಷಿಣ + ಮೇರು]

ದಕ್ಷಿಣವರ್ತನ (ನಾ). ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವಿಕೆ: ದಕ್ಷಿಣವರ್ತನದಿಂದೆ ಪಜ್ಜಳಿಸುತಿರ್ದುದು ವಹ್ನಿಸಮಸ್ತಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೯೪). 'ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತ' ಪರಾ. [ದಕ್ಷಿಣ + ವರ್ತನ]

ದಕ್ಷಿಣಶೀತವಲಯ (ನಾ). [ಭೂಗೋಳ] ದಕ್ಷಿಣಧ್ರುವದ ಬಳಿಯಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಶೀತಲವಾದ ಪ್ರದೇಶ: ದಕ್ಷಿಣಶೀತವಲಯ-ಇದು ದಕ್ಷಿಣಧ್ರುವಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತುಮೂರುವರೆ ಅಕ್ಷಾಂಶಭಾಗಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದಕ್ಷಿಣಧ್ರುವವೃತ್ತಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದೇಶ (ಭೂಗೋಳ. ೯). [ದಕ್ಷಿಣ + ಶೀತವಲಯ]

ದಕ್ಷಿಣಶ್ರೇಣಿ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದ (ರಾಜ್ಯಗಳ) ಪಂಕ್ತಿ,-ಸಾಲು: ಕೇಣಮನೊಕ್ಕು ತಕ್ಕನಱುದುಕ್ಕಿವಮಂ ಪೆಱಗಿಕ್ಕಿ ದಕ್ಷಿಣಶ್ರೇಣಿಯ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ದಮಿತಾರಿಯ ಪೋರ್ಕುಳಿಗಿರ್ದೊಡುತ್ತರಶ್ರೇಣಿಯ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪುರುಡಾಕೆಯೊಳಾವಗಮಾಗೆ ಲಂಚಮಂ ಮಾಣದೆ ಕೊಟ್ಟವೋಲ್ ಸೊಗಯಿಸಿರ್ಪುವು ಕಪ್ಪದ ಪೊನ್ನರಾಶಿಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೧೩). 'ಉತ್ತರಶ್ರೇಣಿ' ಪರಾ. [ದಕ್ಷಿಣ + ಶ್ರೇಣಿ]

ದಕ್ಷಿಣಸಮಶೀತೋಷ್ಣವಲಯ (ನಾ). [ಭೂಗೋಳ] "ಮಕರಸಂಕ್ರಾಂತಿವೃತ್ತಕ್ಕೂ ದಕ್ಷಿಣ ಮೇರುವೃತ್ತಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಇರುವ ಭಾಗವು" (ಭೂವಿವ. ೧೯): ದಕ್ಷಿಣಸಮಶೀತೋಷ್ಣವಲಯವು ಮಕರಸಂಕ್ರಾಂತಿವೃತ್ತಕ್ಕೂ ದಕ್ಷಿಣಧ್ರುವವೃತ್ತಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದೇಶವು (ಭೂಗೋಳ. ೧೦). [ದಕ್ಷಿಣ + ಸಮಶೀತೋಷ್ಣವಲಯ]

ದಕ್ಷಿಣಸಾಗರ (ನಾ). [ಭೂಗೋಳ] ಭೂಮಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಸಮುದ್ರ: (Antarctic Ocean. ಪಾರಿಸಿ. ೫). 'ಉತ್ತರಸಾಗರ' ಪರಾ. [ದಕ್ಷಿಣ + ಸಾಗರ]

ದಕ್ಷಿಣಸ್ಥ (ನಾ). ೧. ಬಲಗಡೆಯಲ್ಲಿರುವವನು. ೨. ರಥವನ್ನು ನಡೆಸುವವನು; ಸಾರಥಿ: "ದಕ್ಷಿಣಸ್ಥಂ ನಿಯಂತ್ರಿಯಾಕ್ಷತ್ತ್ರ ಸೂತನೆನೆ ಸಾರಥಿಗೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೫-೨೫). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತ (ನಾ). = ದಕ್ಷಿಣಕರ: ಅಂತಕಾರಾದಿ ಹಕರಾಂತ . . . ಸಂಯೋಗಾಕ್ಷರಗಳುಮಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತದೊಳುಪದೇಶಂಗೆಯ್ದು (ಆದಿಪು. ೮-೫೯ ವ): ಆ ಬಾಲಿಕೆ ಗದ್ಗದಕಂಠೆ ವಾಮಕರ ಪಲ್ಲವಾಂಗುಳಿ ನಖಾಕ್ಷಪ್ರಾಶ್ರುಸ್ರುತಿ ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತಾಗ್ರಾಧ್ಮಮಾನ ಸ್ತನಾಂಶುಕೆಯಾಗಿ ಬಿನ್ನವಿಕುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೬೨ ವ). [ದಕ್ಷಿಣ + ಹಸ್ತ]

ದಕ್ಷಿಣಾಂಘ್ರಿ (ನಾ). ಬಲಗಾಲು; ದಕ್ಷಿಣ ಚರಣ: ಮೀನಾಬ್ಜ ಶಂಖಚಕ್ರವಿತಾನಾಂಕಿತ ದಕ್ಷಿಣಾಂಘ್ರಿ ತಲಪಲ್ಲವಮುತ್ತಾನಂ ರತ್ನಾಕರದವೊಲೇನವಮರ್ದಿಡೊ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೪೮). [ದಕ್ಷಿಣ + ಅಂಘ್ರಿ]

ದಕ್ಷಿಣಾಂಸ (ನಾ). ಬಲತೋಳು; ಬಲಭುಜ: ದಮಿತಾರಿ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಕೆಯ್ಯಂ ನೀಡೆ ಅದು . . . ದಕ್ಷಿಣಾಂಸದ ಮೇಗಿರ್ದುದು ನೀಳಶೈಲತಟದೋಳ್ ತಿಗ್ಮಾಂಶುಬಿಂಬಮಿರ್ದಂದದಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೫೩). [ದಕ್ಷಿಣ + ಅಂಸ]

ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿ (ನಾ). ಬಲಗಣ್ಣು; ದಕ್ಷಿಣ ನಯನ: ದಿನಪನುದಯಕ್ಕೆ ನಿಲೆ . . . ಪನ್ನೆರಡನೆಯಡೆಯೊಳ್ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿರಹಿತಂ ಪತಿತಂ (ಜಾತಕ. ೧೮-೪); ನಿಜ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿ ದಕ್ಷಿಣಭುಜಪರಿಷ್ಪಂದವೊಗೆಯೆ . . . ಪವನಜಮಾನ್ವಿತ ರಥದಿನೆಯ್ದಿದಂ ಗೋಕುಲಮಂ (ಜಗವಿ. ೫-೭೩). [ದಕ್ಷಿಣ + ಅಕ್ಷಿ]

ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಸ್ಪಂದ (ನಾ). ಬಲಗಣ್ಣು ಹಾರುವಿಕೆ,-ಅದಿರುವಿಕೆ; P ಗಂಡಸರಿಗೆ ಶುಭ, ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಅಶುಭವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ: ಅರಿಮುಕುಟರತ್ನಮಂ ನಿಜಚರಣಕ್ಕರ್ಘ್ಯಪ್ರದೀಪವಮಾಗಿಪ್ಪುದನಾ ಭರತೇಶ್ವರಂಗೆ ಕಾಣ್ಬಂತಿರೆ ಸೂಚಿಸಿದತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಸ್ಪಂದಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೦೩); ಇಂದುವದನೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಸ್ಪಂದವಾಯಿತು (ಕುಮಾ.ವ್ಯಾ.ಸ. ೧೩-೪೨). [ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿ + ಸ್ಪಂದ]

ದಕ್ಷಿಣಾಗತಿ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನು ಸಮಭಾಜಕ ವೃತ್ತದಿಂದ ತೆಂಕಲಿಗೆ ಸರಿದು ತನ್ನ ಭ್ರಮಣದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬದಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಾಲ: ದಕ್ಷಿಣಾಗತಿಃ ದಕ್ಷಿಣಾಯಣವೆಂಬುದೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೭). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ (ನಾ). ೧. ಅಗ್ನಿತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು; ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಯಾಗದ ಬೆಂಕಿ: "ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿಃ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಃ, ಆಹವನೀಯಃ–ಈ ೩ನ್ನು ತ್ರಯೋಗ್ನಯಃ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮೂರು ಶ್ರೌತಾಗ್ನಿಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೧೮). ೨. = ದಕ್ಷಿಣ ೧೦ : ತೀರ್ಥಕರಗಣಧರಾನಗಾರ ಕೇವಳಿಗಳ್ ಪರಿನಿರ್ವಾಣ ಕ್ಷೇತ್ರದೊಳ್ ಶರೀರಸಂಸ್ಕಾರಾದಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನ್ಯಾಹವನೀಯಮೆಂಬ ಪೆಸರಂ ಪಡೆದು (ಆದಿಪು. ೦೩–೧೬ ವ). [ದಕ್ಷಿಣ + ಅಗ್ನಿ]

ದಕ್ಷಿಣಾದಿ (ನಾ). ೧. ದಕ್ಷಿಣದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು. ೨. [ಸಂಗೀತ] ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರವಾಗಿರುವ ಸಂಗೀತ ಪದ್ಧತಿ; ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ: ಯಕ್ಷಗಾನದ ರೂಢಿಯ ಹಲವು ರಾಗಗಳಿಗೂ, ದಕ್ಷಿಣಾದಿಯ ಅವೇ ರಾಗಗಳಿಗೂ ಸ್ವರಪ್ರಸ್ತಾರದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ (ಯಕ್ಷಬ. ೬೩). [ದಕ್ಷಿಣ + ಆದಿ]

ದಕ್ಷಿಣಾನಿಲ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಗಾಳಿ; ತೆಂಗಾಳಿ: ಪೂಗಣಿಯನಟ್ಟಿದ ದಕ್ಷಿಣಾನಿಲಂ ಮುಂತೆವಂದು ಸೊಗದ ಸುಗ್ಗಿವೆಸರೋಲಗಸಾಲೆಯ ಬಾಗಿಲ್ವಾಡದೊಳ್ ನಿಂದಿರ್ಪಾ ಬಸಂತನಂ ಕಂಡೆಱಗಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೬–೧). [ದಕ್ಷಿಣ + ಅನಿಲ]

ದಕ್ಷಿಣಾಪಥ (ನಾ). ೧. ಭರತಖಂಡದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗ; ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ದೇಶ: ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದಿನೊರ್ವಳ್ಕನ್ನೆ ಚಂಡಾಲೆ ದರ್ಶನತಾತ್ಪರ್ಯದೆ ರಾಜಕೀರಸಹಿತಂ ಬಂದಿರ್ದಪಳ್ಬಾಗಿಲೊಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೪); ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಆರ್ಯಾವರ್ತ, ದಕ್ಷಿಣಾಪಥ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದ ಮಾಯವಾಯಿತು (ಹುಕ್ಕಾರ. ೧೦೮ ಪೀಠಿಕೆ). ೨. = ದಕ್ಷಿಣ ಮಾರ್ಗ: ವಿಲಸಿತ ಸಸ್ಯಸಂಪದಭರಾಮಗುಣೋದಯೆ ತಾಳ್ದಿದಳ್ದರಾಲಲನೆ ವಿಶಾಲಲಕ್ಷ್ಮಿಯನನಾರತಮೆಂಬುದು ದಕ್ಷಿಣಾಪಥಂ (ಕವಿರಾ. ೨–೨೦೮). 'ಉತ್ತರಾಪಥ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖ (ನಾ). ತೆಂಕಲು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮುಖಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು; ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿರುವವನು: ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ನಿತ್ಯ ಪ್ರಯಾಣಂಗಳಿಂ ಬಂದು (ಆದಿಪು. ೦೩–೭೭ ವ). [ದಕ್ಷಿಣ + ಅಭಿಮುಖ]

ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ೧. ಶಿವನ ಇಪ್ಪತ್ತೈದಂ ಲೀಲಾಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಂ; ಜ್ಞಾನಮುದ್ರಾಂಗುಳಿಯಿಂ ಶಿಷ್ಯಪ್ರಬೋಧಪ್ರದನೆಸೆದನವಂ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿದೇವಂ (ರಾಜಶೇ. ೩–೦೦೯); ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಶಿವದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. 'ಅಪೂಅರಿ' ನ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ ... ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ (ಭಾರದ. ೫೦೩). ೨. ಮಹಾ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಗಾಯತ್ರಿ ಮೃತ್ಯುಂಜಯ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ ನೀಲಕಂಠ ಶರಭ ವೀರಭದ್ರ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ವಿಶಾಖ ವಿದ್ಯೇಶ್ವರ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಸೂರ್ಯ ಭೈರವ ಪಾರ್ವತಿ ಕಾಮಧೇನು ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ ಮಾಯಾ ಸಾವಿತ್ರೀ ಸರಸ್ವತೀ ಅಮೃತೇಶ್ವರೀ ಸಪ್ತಮಾತೃಕಾ ದುರ್ಗಾ ಕಾಳೀ ಬಗಳಾಬಾಲಾ ಲಲಿತಾ ಶೂಲಿನ್ಯಾದಿ ಮಹಾಮಂತ್ರಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೮೧). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣಾಯಣ (ನಾ). = ದಕ್ಷಿಣಾಗತಿ: ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿರೂಪವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಾಯಣದಲ್ಲಿ ೩೬೦೦೦ ಉತ್ತರಾಯಣದಲ್ಲಿ ೩೬೦೦೦ ರಶ್ಮಿಗಳು ಆಗುವವು (ಹಸಾರ. ೬–೨ ತಾತ್ಪರ್ಯ); ಸೂರ್ಯನು ... ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದಕ್ಷಿಣಾಯಣ, ಆಗ ನಮಗೆ ಚಳಿಗಾಲ (ಕಿಂಕಥ. ೨). 'ಉತ್ತರಾಯಣ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ದಕ್ಷಿಣಾಯನ]

ದಕ್ಷಿಣಾಯನ (ನಾ). ೧. = ದಕ್ಷಿಣಾಗತಿ: ಅಂಬುದಸಮಯಂ ಮೊದಲಾಗಱು ಋತುಗಳ್ ಮೂಱು ದಕ್ಷಿಣಾಯನಕೆ ಸಂತತಂ ವರ್ತಿಸುಗುಂ (ಜಾತಕ. ೨೪–೪). ೨. = ದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗ ೨: ತ್ರಿದಶಗಣೇಶಮೌಳಿಮಣಿಪೀಠನಿಷೇವಿಗಳೊಳ್ಳುನೀಂದ್ರನಾ ಪದಯುಗಳಂಗಳೊಳ್ಮುದದೆ ಬಾಗುವೆನೆಂಬುದು ದಕ್ಷಿಣಾಯನಂ (ಕವಿರಾ. ೨–೧೦೭) [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣಾಯನಪುಣ್ಯಕಾಲ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನು ವಿಷುವದ್ರೇಖೆಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಂಚರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡುವ ಕಾಲ; P ಜುಲೈ ತಿಂಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಂಕ್ರಮಣ ಕಾಲ. ಸೂರ್ಯನು ಕರ್ಕಾಟಕ ರಾಶಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಈ ಕಾಲವು ಸ್ನಾನ, ಜಪ, ದಾನ, ತರ್ಪಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತವೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ: ಸೂರ್ಯನು ಮಿಥುನ ನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆಂದು . . . ಈ ಕಾಲವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಾಯನಪುಣ್ಯಕಾಲವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೨೪). [ದಕ್ಷಿಣಾಯನ + ಪುಣ್ಯಕಾಲ]

ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಥ (ನಾ). ೧. ದಕ್ಷಿಣೆಯ ಅಪೇಕ್ಷೆ; ದಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಉದ್ದೇಶ: ನೆರೆವುತಿದೆ ನಾನಾ ದಿಗಂತದ ಧರಣಿಪರು ಕನ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಭೂಸಾರಸಮೂಹದ ಸಾಲು ನೆರೆದುದು ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಥದಲಿ ಎರಡಱೊಳು ನಿಮಗೇನು ಕನ್ಯಾವರಣವೋ ಪೇಳ್ ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಥವೊ ಬರವು ನಿಮಗೆಂಟೇಯೆನುತ ದ್ವಿಜನಿವರ ಬೆಸಗೊಂಡ (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೦೧–೦೮). ೨. ದಕ್ಷಿಣೆಯ ದ್ರವ್ಯ: ಎನುತ ಕಿಂಚಿತ್ ಪ್ರಹಸಿತಾನನವನಜನಾಗುತ ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಥಕ್ಕನುಗೊಳಲು (ಬಸವು. ೪೩–೬೩). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಧ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದ ಅರ್ಧ; ಬಲಭಾಗದ ಅರ್ಧ: ಇದರ ಅರ್ಧ ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಧದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ದಿನದಲ್ಲಿ ೧೨ ಘಂಟೆಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಕಾಲ ನಮ್ಮ ದಿಗಂತದ ಮೇಲಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಮುಳುಗಿರುತ್ತವೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೩೫). [ದಕ್ಷಿಣ + ಅರ್ಧ]

ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಹ (ಗು). ೧. ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಹತೆಯುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು: "ದಕ್ಷಿಣೀಯಃ, ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಹಃ, ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಃ – ೩ ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೭೯). [ದಕ್ಷಿಣ + ಅರ್ಹ]

ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತ (ಗು). ೧. ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವ: ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ಬಂದು ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತಶಿಖಾಸ್ಪದನಂ ಹೋಮಾನಳನಂ ಮಾದುವಕ್ಕಳ್ ವಿಸುಪಲಾಜೆಯಿಂ ಪೂಜಿಸಿದರ್ (ಜಗವಿ. ೧೦–೦೩೩). (ನಾ). ೨. ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವುದು: ಕರ್ಮಭೂತಳೋಪಸರ್ಗ ವಿಧ್ವಂಸನ ನಿಮಿತ್ತಮಾಗಿ ನೀರಾಜನಂಗೆಯ್ವಂತೆ ತದ್ಧರಾನಳಂ ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತವಾಗಿ ಪಜ್ಜಳಿಸೆ (ಆದಿಪು. ೬–೫೬ ವ); ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತಮಾಗೆಸೆದುದು ಶಿಖಿ ಪಾಂಚಜನ್ಯದಂತೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೦೨–೩). [ದಕ್ಷಿಣ + ಆವರ್ತ]

ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತನ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವುದು, – ಹೋಗುವುದು: "(ನಾವೆ) ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಆದ ಅಕ್ಷಾಂಶವ್ಯತ್ಯಾಸ: ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತನ" (South.ng. ೩೦೭೨). [ದಕ್ಷಿಣ + ಆವರ್ತನ]

ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತನಾಭಿ (ನಾ). ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿರುವ ನಾಭಿ; ಬಲಸುಳಿ: ಹೊಕ್ಕುಳು: ಸರದೊಡನೆ ಗಂಭೀರಮಾದ ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತನಾಭಿಯುಂ ಅಧರಪಲ್ಲವದೊಡನೆ ಅಶೋಕ ಪಲ್ಲವಾನುರಕ್ತಂಗಳಾದ ಪಾಣಿಪಾದತಳಂಗಳುಂ ಲಲಾಟ ಪಟ್ಟದೊಡನೆ ಲಲಿತೋನ್ನತಂಗಳಾದ ಪೊಱಅಡಿಗಳುಂ . . . ಆತ್ಮೀಯ ಯೌವನಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಮಂ ಪ್ರಕಟಂಮಾಡೆ (ಆದಿಪು. ೩–೯ ವ). [ದಕ್ಷಿಣಾವರ್ತ + ನಾಭಿ]

ದಕ್ಷಿಣಾವೃತ್ತ [ತ್ತಿ] (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಗೀತ ಹಾಗೂ ವಾದ್ಯಗುಣಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಿಕೆ: ಯತಿಯೊಳ್ ಗೋಪುಚ್ಛೆ ತನ್ನೊಳ್ ನೆಲಸಿ ನೆಗಟ್ದಿನಂ ಮಾರ್ಗದೊಳ್ ಚಿತ್ರಕೀಯಂ ಕೃತಕಕೂಟಾಡಂಬರಂ ರಂಜಿಸುವಿನಮೆಸೆಗುಂ ದಕ್ಷಿಣಾವೃತ್ತ [ತ್ತಿ] ವೃತ ತ್ರಿಕಯಾಂತರ್ವರ್ತಿ ತಾನೆಂಬಿನಮನುಗತ ತತ್ತ್ವೌಘದೊಳ್ ತತ್ತ್ವದಿಂದನ್ವಿತಮಂ ವಿಸ್ತಾರಮತ್ಯ ಪ್ರಕಟಿತಮನದಿಂ ಮೆಚ್ಚಿದಂ ದೇವರಾಜಂ (ಅಜಿಪು. ೩–೧೨). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣಾಶಾಪತಿ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಪಾಲಕ; ಯಮ: "ಶಮನಃ . . . ದಕ್ಷಿಣಾಶಾಪತಿಃ, ಶ್ರಾದ್ಧದೇವಃ,-ಈ ೧೬ ಜವನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೦೩-೭೩). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣಾಶೆ (ನಾ). ತೆಂಕಲು; ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು: ದಕ್ಷಿಣಾಶೆಯ ನಱುಸುಯ್ಯ ಗಾಳಿಯನೆ ಪೋಲ್ವುದು ಗಂಧವಹಂ ವಸಂತದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೦೩೬); ಮೇರುವಿನ ದಕ್ಷಿಣಾಶೆಯೊಳು . . . ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ರಾಜಧಾನಿಯೆನಲೊಪ್ಪುವುದು ಚಾರುತರ ಲಾಳದೇಶಂ (ಹರಿಕಾ. ೦-೩೪). [ದಕ್ಷಿಣ + ಆಶೆ]

ದಕ್ಷಿಣಾಸ್ಥ (ನಾ). = ದಕ್ಷಿಣಸ್ಥ ೨: ನಿಯಂತಾ, ಪ್ರಾಜಿತಾ, ಕ್ಷತ್ತಾ, ದಕ್ಷಿಣಾಸ್ಥಃ . . . ಸೂತಃ—ಈ ೭ ಸಾರಥಿ" (ಹಲಾಯು. ೭೩-೨೯೫). [ಸಂ.]

ದಕ್ಷಿಣೆ (ನಾ). ೧. ಪಿತೃಕಾರ್ಯ, ದೇವತಾಪೂಜೆ, ಯಾಗ, ವ್ರತ ಮುಂತಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಗುರುಹಿರಿಯರು ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ನೀಡುವ ಕಾಣಿಕೆ,-ಸಂಭಾವನೆ: ಆವ ಲಕ್ಷಣದ ಹಯಮುಮದಕೆ ಋತ್ವಿಜರೆನಿಬರೆನಿಸು ದಕ್ಷಿಣೆಗಳದರಂದಮಂ ವಿಸ್ತಂಸ ವೇಳ್ವುದು (ಜೈಮಿಥಾ. ೨-೨೫); ತೃಪ್ತಿಯೆ ತಣಿದು ತೇಗಿದುದೆನಲ್ಕೆ ನಲಿದಂದು ಜನಂ ಭಾರಕಾ ಭೋಜನಕೆ ಮೇಣ್ ದಾನ ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೧-೨೮೪). 'ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆ' ಪರಾ. ೨. ಹಣದ ದಾನ,-ಕೊಡುಗೆ: "ಯಾಗವ್ರಯಂ ದಾನಮುತ್ಸರ್ಗಮಪವರ್ಜನಂ ದಕ್ಷಿಣೆಯುದೆ ನಿಕ್ಕಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭೭-೦೪); ಬಂದ ದಕ್ಷಿಣೆ ವೃಷ್ಟಭೋಜನದಿಂದ ತುಷ್ಟರು ನಾವು (ಶುಪ್ರಾಆ. ೦೫-೩); ಮಾಡಿದನು ಮನದಣಿಯ ದಕ್ಷಿಣೆಗೂಡಿ ಕನ್ಯಾಧೇನು ದಾನವನು (ತೊರರಾ. ೨-೨-೨೦); ಮುತ್ತೈದೆಯರಿಗೆ ಅರಿಶಿನ ಕುಂಕುಮ ಫಲಪುಷ್ಪ ತಾಂಬೂಲಗಳನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನೂ ಇತ್ತು ಸತ್ಕರಿಸಿದನು (ಶ್ರೀಚಾಯ. ೬) ಭಕ್ಷ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದಕ್ಷಿಣೆ ಸಿಕ್ಕಿದರೆ ಸಾಕು (ಗಾದೆ). [ಸಂ. ದಕ್ಷಿಣಾ]

ದಕ್ಷಿಣೆಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ಪಿತೃಕಾರ್ಯ, ದೇವತಾಪೂಜೆ ಮುಂತಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುಹಿರಿಯರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ದಾನವನ್ನು ಕೊಡು,-ದಕ್ಷಿಣೆ ನೀಡು: ಅಂತು ನಿಜಧವಳಚ್ಛತ್ರ ಚಾಮರ ಸಿಂಹಾಸನಾದಿ ರಾಜಚಿಹ್ನಂಗಳುಮಂ ಸರ್ವಸ್ವಮೆಲ್ಲಮಂ ದಕ್ಷಿಣೆಗೊಟ್ಟು (ಶಂಪಥಾ. ೬-೪೦ ವ). [ದಕ್ಷಿಣೆ + ಕೊಡು$_1$]

ದಕ್ಷಿಣೇಂದ್ರ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಅಧಿಪತಿ: ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕನಿಳಯರಪ್ಪ ಲೋಕಾಂತಿಕರುಂ ದಕ್ಷಿಣೇಂದ್ರರುಂ . . . ಭವವಲ್ಲೀದಳಫಲಮೂಲ ವಿಷಯಮುಮಂ ಪಱಿದು (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೯೩ ವ). ⓟ ಜೈನರ ಪ್ರಕಾರ ದಕ್ಷಿಣೇಂದ್ರರು ಸೌಧರ್ಮ, ಸನತ್ಕುಮಾರ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಶುಕ, ಆನತ ಮತ್ತು ಆರಣ್ಯರೆಂದು ಆರುಮಂದಿ. [ದಕ್ಷಿಣ + ಇಂದ್ರ]

ದಖನ್, ದಕನ್ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ಪ್ರದೇಶ; ನರ್ಮದಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಗಳ ನಡುವಿನ ಭೂಭಾಗ: ದಖನ್ನಿನ ಭಾಗವು ವಾಸಯೋಗ್ಯವಾಗಿತ್ತು (ಭಾಇಪ್ರ. ೧೫); ದಖನ್ನಿನ ಒಂದು ಭಾಗ (ಜೀನಡ್. ೧೦೪). **ದಕನ್**: ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕನ್ ಬಾದಷಹರು ದಿಲ್ಲಿ ರಾಜನಿಗೆ ವಿರುದ್ಧರಾದರು (ಉರ್ದುಪಾ. ೬). [←ಪಾರ. ದಕನ್; ಹಿಂ. ದಖಿನ್, ದಕನ್; ಪ.ಪ್ರಾ. ದಕ್ಖಿನ್./ಪ್ರಾ. ದಕ್ಖಿಣ]

ದಖಿನಿ (ಗು). ೧. ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ; ದಕ್ಷಿಣದೇಶದ. (ನಾ). ೨. ದಖನ್ ಪ್ರದೇಶದ ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಬಿಜಾಪುರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಉರ್ದು ಭಾಷೆಗೆ ಮೊದಲಿನ ಒಂದು ಇಂಡೋ-ಆರ್ಯನ್ ಭಾಷೆ: (ಶಿ). [←ಹಿಂ. ದಕ್ಖಿನೀ; ಮರಾ. ದಖಿಣೀ]

ದಖಾಫಿ 'ಧಕ್ಕಾಫಿ' ನೋ.

ದಖೀಲಿ (ನಾ). ಮೊಗಲ್‌ಸೈನ್ಯದ ಒಂದು ಪಂಗಡ: ದಖೀಲೀ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಳವೇನೋ ಸರ್ಕಾರದಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಇದು ಮನ್‌ಸಬ್‌ದಾರರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುತ್ತಿತ್ತು (ಇಸ್ಲಾಂಸಂ. ೬೮). [←ಅರ. ಹಿಂ. ದಖೀಲ್ = ಅಧಿಕಾರಿ]

ದಗ 'ದಗಾ' ನೋ.

ದಗಡಿ 'ಧಗಡಿ$_1$' ನೋ.

ದಗದ (ನಾ). (ಉಕ) ಕೆಲಸ; ಕಾರ್ಯ: ಹರಿಯ ಹೊತ್ತಿಲೆದ್ದು, ಅತ್ತಿ ಮಾವಗ ಶರಣ ಮತ್ತೊಂದು ಶರಣ ಗುರುವೀಗೆ ನಾ ಮಾಡಿ ಹೊಕ್ಕೀನಿ ಮನಿಯ ದಗದಕ (ಜನಗೀ. ೭೬); ಅಪ್ಪ ರಾಚಣ್ಣನ ತೇರೆಳೆದು ಬರುವಾಗ ತೀರಲಿಲ್ಲವ್ವ ಮನೆ ದಗದ (ಕನ್ನಜಾ. ೧೦); ಬೆಳತನಕ ದುಡಿಯೋವಷ್ಟು ದಗದ ಆದ್ರೂ ಐತಿರಾ ಅದು? (ಕುಮಾಕಾ. ೦೩೫); ಅವರ ಕಡೀಗೆ ತುಸು ದಗದ ಇತ್ತು (ಜೀವಪ್ರ. ೮೨). [?./ಮರಾ. ದಗದಗ = ಪರಿಶ್ರಮ.]

ದಗದಗ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಗದಗನೆ' ಪರಾ.

ದಗದಗನೆ (ಅ). ದಗದಗ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಬೆಂಕಿ ದಗದಗನೆ ಉರಿಯಿತು (ರೂಢಿ) [ದಗದಗ + -ಅನೆ$_1$]

ದಗದಗಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಬೆಂಕಿ) ದಗದಗ ಎಂದು ಉರಿ; ಪ್ರಜ್ವಲಿಸು: ಕರಿಗಿರಿಯೊಳು ದಗದಗಿಸಿ ಹರಿಯಾವಳಿಯುರುಗುಲ್ಮದೊಳು ಭುಗುಭುಗಿಸಿ ಬರುದಿನ ಮನ್ನೆಯ ಭಟರ ಪ್ರತಾಪಾಗ್ನಿ ಮೆಱೆದುದು ರಿಪುವನದೊಳಗೆ (ಕಂನವಿ. ೦೫-೫೫). [ದಗದಗ + -ಇಸು$_3$]

ದಗಮು, ಧಗಮು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ (ಚರ್ಮದ) ವಾದ್ಯವಿಶೇಷ: ಕೊಂಬು ಬೊಂಬುಳಿ ಕಾಳೆ ಡೋಳು ದಗಮು ಚಿನ್ನ ಚಂಬಕವಱೆ ತಿತ್ತಿರಿಗಳ ಡೊಂಬಿಯ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪೌಜುಗಳತ್ಯಾಡಂಬರದಿಂದೆಯ್ದಿದವು (ಕುಲಾಸಾಂ. ೦೨-೨೫); ಡಕ್ಕೆ ದಗಮು ಕೊಂಬು ಕೊಳಲು ತಪ್ಪಟೆ ಮೃದಂಗದ ರವ ತುಂಬಿತು ಲೋಕವನಿರದೆ (ರಾಮವಿ. ೭-೦೨); ಪೊಡೆವ . . . ತಂಬಟ ಡೋಳು ದಗಮು ಗಿಡಿಬಿಡಿಗಳ ಬಲ್ಲನಿ ಮುಪ್ಪೊಡವಿಯನದರಲು ನಡೆದುದಾ ಸೇನೆ(ಶಂಪ್ರಸಾಂ. ೨೦-೬೧); ಅನ್ನಿಗರೆನಗೊಡ್ಡಿ ನಿಂದರೆ ದಗಮಿನ ಸನ್ನೆಯೊಳ್ಪಾಯ ಕುಟ್ಟಿಸುವೆ (ಭರಜ. ೪೯-೩೬); ಮೆಱೆವ ತುಡುಮು ಭೇರಿ ದಗಮು ಡಿಂಡಿಮ ಡೌಡೆ ಮೊಱೆವ ದೋಲುಂಗಳು ಡಕ್ಕೆಗಳು (ಜ್ಞಾನಸ. ೪೧-೩೫). **ಧಗಮು**: ಭೇರಿ ತಮ್ಮಟ ನಿಸ್ಸಾಳ ಧಗಮು ರುಂಜೆ ಭೋರೆಂಬ ಶಂಖದಾಡೆಗಳು (ಜ್ಞಾನಸ. ೧೦-೩). [?]

ದಗಲಬಾಜಿ 'ದಗಲ್ಬಾಜಿ' ನೋ.

ದಗಲಬಾಜಿತನ 'ದಗಲ್ಬಾಜಿತನ' ನೋ.

ದಗಲು, ತಗಲ್$_2$, ತಗಲು$_3$ (ನಾ). ೧. ಮೋಸ; ವಂಚನೆ; ದ್ರೋಹ; ವಿಶ್ವಾಸಘಾತ: "ಠಕ್ಕತನ; ತಗಲು; (ದಗಲುಬಾಜಿ), ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕತನ" (ಜಾನಕೋ. ೨). **ತಗಲ್$_2$**: ೧. "ಮೋಸ, ವಂಚನೆ" (ಪ್ರಥಮ). **ತಗಲು$_3$**: ೧. ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ತಂಟೆಯಿಲ್ಲ ತಗಲು ಇಲ್ಲ; ಮೋಸವಿಲ್ಲ; ಮರೆಯಿಲ್ಲ (ಜನಜೀ. ೩೯). ೨. ಸುಳ್ಳು: "ತೊದಳು, ಸುಳ್ಳು . . . ಸಟೆ, ತಗಲು" (ಕಂನಹು. ೪೭). 'ತಗಲುಸಾಕ್ಷಿ' ಪರಾ.

ತಗಲುಬಗಲು = ಮೋಸ; ವಂಚನೆ: ತಗಲುಬಗಲಿನಿಂದ ದುಷ್ಟವಾಜಿಗಳಾಗ ಖಿಗಸಾಳ್ವನಂತೆ ಹೊಕ್ಕಿಱಿಯೆ (ಬಿಜ್ಜರಾ. ೦೨-೩೦). **ತಗಲುಬಿಗಲ್ಲನ**= ತಗಲುಬಗಲು: ಹೌದದು ಅಂಥವರು ಇರೋ ಪೊತ್ಗೇ ಮತ್ತೆ ಇಂಥ ತಗಲುಬಿಗಲ್ಲನ ನಡಿಯೋದು (ಕಂಬಿರ. ೦೨). **ತಗಲು ಮಾಡು** = ಮೋಸ ಮಾಡು; ವಂಚಿಸು: ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೈ ಸಹ ತಗಲು ಮಾಡಿದ್ದಿಲ್ಲ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೫೦); ತೂಕದಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ತಗಲುಮಾಡಿದರೆ ಆ ತೂಕಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಅವರ ದೇಹದ ಮಾಂಸವನ್ನು ತೆಗಿಸುತ್ತಿದ್ದನು (ಹಿಂಮುಂಸ. ೭೦). [←ಅರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಗಲ್./ಸಂ. ಜಗಲ]

ದಗಲೆ₁, ತಗಲೆ (ನಾ). ಕವಚ ; ತನುತ್ರಾಣ : "ದಗಲೆ ಜವಳಿ ಜೋಡು" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೯೪) : ಶೀರ್ಷಕಂ . . . ಪೃಷ್ಠಕಂಟಕ ॥ ಈ ೧೭ ದಗಲೆಯು ತೊಟ್ಟು ಸನ್ನದ್ಧನಾಗಿದ್ದವನು (ರಾಜಶಾ. ೧೩೪) : ಕೆಂಪು ದಗಲೆಯಿಂದ ಕೆಳಗಾಗಲರುಣನ ಗರಿಪಾದಕಂಸೆಯಗಲಿ ಇಂದ್ರನೀಲದ ದಾಳ ದಿಕ್ಕುಗಳನೆ ಬೆಳಗುತಲೆ (ವಾದಿಶೀ. ೧೫೦-೨) ; ಮುತ್ತಿನ ದಗಲೆ ವಜ್ರದ ಜೋಡು ಸಿರದಲಿ ಬಿತ್ತರವಹ ಸೀಸಕದ ಪೃಸ್ಸಂಗ ತೊಡರಾ ಗಾವಳಿಯಿಂದ ಭೂಪೋತ್ತಮ ನಡೆದನುಬ್ಬಿನಲಿ (ಕಂಸವಿ. ೧೫-೧೨) ; ಸಿರದ ಮುಂಡಾಸವ ಸೀಳ್ದಿಕ್ಕಿ ದಗಲೆಯ ಪರಿಪಾಟ ಮಾಡಿದರಾಗ (ಕಂಸವಿ. ೧೫-೪೭) ; ಪೊಸದಗಲೆಯಂ ಬಿಗಿದು ಅಳವಟ್ಟ ಪೊನ್ನ ಪಡಿದೇರನೇಱ್ ಮುಟ್ಟಿಯಿಸಿ ಕಱುತ್ತೈಱಗಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೦-೨೯) ; ದಗಲೆ (ತಗಲೆ) :- ತೆಗಲೆ ಎಂಬುದು ಉರಸ್ತ್ರಳಕ್ಕೆ ನವ್ಮಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರೂಢವಾದ ಹೆಸರಾದರೂ ಪಂಪಭಾರತದೊಳಗೆ ತೋರಿಬಾರುದರಿಂದ ಅದು ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಎಂಬುದು ಈಗ ನಿರ್ಧಾರವಾಗಿದೆ. 'ದಗಲೆ' ಅಥವಾ 'ತಗಲೆ' ಎಂದರೆ ತೆಗಲೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟುವ ಬಟ್ಟಲಿನಾಕಾರದ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥ, ಇದನ್ನು 'ಉರಃಸ್ತ್ರ' ಎನ್ನಬಹುದು (ಪಾರ್ತಿಸು. ೪೭). **ತಗಲೆ :** ದಗಲೆ (ತಗಲೆ):- ತೆಗಲೆ ಎಂಬುದು ಉರಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ನವ್ಮಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ರೂಢವಾದ ಹೆಸರಾದರೂ . . . ಇದನ್ನು 'ಉರುಸ್ತ್ರ' ಎನ್ನಬಹುದು (ಪಾರ್ತಿಸು. ೪೭).

ದಗಲೆಜೋಡು = ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರು ಧರಿಸುವ ಕವಚ ; ತನುತ್ರಾಣ : ಜರಿಟೋಪಿ ದಗಲೆಜೋಡಿನ ರಾವುತರ ಮುಂದುರವಣಿಸುವ ನಿವನಾರೆ (ಕಂಸವಿ. ೧೨-೫೮). [<ಸಂ. ಜಗಲ]

ದಗಲೆ₂, ಡಗಲಿ, ಡಗಲೆ, ದೊಗಲೆ, ದೊಗಳೆ (ಗು). ೧. ಸಡಿಲವಾದ ; ಅಳ್ಳಕವಾದ : ನನ್ನ ದೊರೆಯಾದ ಖಾಜಾನ್‌ಕಾಲಿಕಟ್ ದೊರೆಗೆ ಬಹುಮಾನವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ, ದಗಲೆ ಅಂಗಿಗಳನ್ನೂ, ಜರತಾರಿ ಉಡುಪುಗಳನ್ನೂ . . . ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟದ್ದನು (ಪ್ರವಾಸ. II, ೦೪೯). (ನಾ). ೨. ಸಡಿಲವಾದ ಅಂಗಿ ಮೊದಲಾದುವು : ಬೂದುಬಣ್ಣದ ದಗಲೆ, ಕುರಿ ತೊವಲಿನ ಅಂಗಿ, ಜೊತೆಗೆ ಬೇಡಿ ಕೋಲಗಳ ಸೈನಿಕರ ತಂಡ ದಾರಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಮಯಕ್ಕಾಲು ಮೈಲಿ ದೂರದ ತನಕ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು (ಪುನರು. ೩೫೭); ಮೈಯಿಂದ ಇಳಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಬೆವರು ಅವನ ದಗಲೆಯನ್ನೂ ಸೊಂಟದ ಪಂಚೆಯನ್ನೂ ಒದ್ದೆಮುದ್ದೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತ್ತು (ಮಳೆಮು. ೫೭೩). ೩. ಉಡುಪು ಕೊಳೆಯಾಗದಂತೆ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವ ಉಡುಗೆ ; ಮೇಲಂಗಿ : ದಗಲೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊಂದಿಸಿ, ಕೊರಳಿಗೆ ಹಿಂಗಡೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ತಿಳಿಸಿದ (ಬಣ್ಣಮಾ. ೯೦) ; ಮಕ್ಕಳ ಮತ್ತು ಕೆಲಸಗಾರರ ಉಡುಪು ಕೊಳೆಯಾಗ ದಂತೆ ಮೇಲೆ ಹಾಕುವ ದಗಲೆ (Jumper. ಇಂಕನ್ನ). **ಡಗಲಿ :** ೩. ಕೆಂಪು ರುಮಾಲು ಡಗಲಿಗಳಿಂದಲಂಕೃತನಾದ ಉಸ್ಮಾನಸಾಹೇಬರು ಕರೆಯುತ್ತಾ ರೆಂದು ಹೇಳಲು, ಶೇಷಪ್ಪ ಮತ್ತೆ ತಿರುಗಬೇಕಾಯಿತು (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೨೫೫) ; ನಾನು ಅವರ ವಚನಕ್ಕೆ ಅನುಮತಿಸಿ, ಅವರು ಕೊಟ್ಟ ಒಂದು ಡಗಲಿಯನ್ನು ಮೈಯೊಳಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಅವರ ಸಂಗಡಲೆ ಬಿದ್ದೆನು (ಮಂಜುಳ. ೦೦೨) : ಅವರ ಮುರಿಗೀ ಮುಂಡಾಸ ಬಣ್ಣದ ಡಗಲಿ ಕೈಯಾಗಿನ ಕಟಾರಿ . . . ಎಲ್ಲಾ ಗುಂಗ ಹಿಡಿಸಿ ಬಿಡತಾವ ! (ಚಿಂದಯ. ೧೦೨). **ಡಗಲೆ :** ೨. ಮೊಣಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚುವಷ್ಟು ಉದ್ದನಾದ ಹಸುರು ರೇಸಿಮೆಯ ಡಗಲೆ ಅವನ ಸ್ಥೂಲವಾದ ಕಾಯವನ್ನು ಹೇಗೋ ಮುಚ್ಚಿತ್ತು (ಜಿರಂಗ. ೭೭). **ದೊಗಲೆ :** ೪. ಸಡಿಲು; ಅಳ್ಳಕ: ಯಾವುದೂ ಪಿಟ್ ಆಗಕೂಡದು, ಎಷ್ಟು ದೊಗಲೆ ಆದರೆ ಅಷ್ಟು ಚೆಂದ (ನಮ್ಮೂರು. ೦೯೦). **ದೊಗಳೆ :** ೪. ಗಂಡಸು ತುಂಬ ಉದ್ದವೂ ತೀರ ದೊಗಳೆಯೂ ಆದ ಜೈಲುಡುಪು ಧರಿಸಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೩೩).

ದಗಲೆ ಚಡ್ಡಿ, ದೊಗಳೆ ಚಡ್ಡಿ = ಸಡಿಲವಾದ ಚಣ್ಣ, - ಚಲ್ಲಣ; ಅಳ್ಳಕ ವಾದ ನಿಕ್ಕರು: ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಾಗಲೀ, ಹಗಲಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ದಗಲೆ ಚಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಓಡಾಡಬೇಡ (ಮಹಾಗ. ೦೦೨) ; ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಡುಕಟ್ಟು—ನೀಲಿಯ ಮೇಲಂಗಿ—ದೊಗಳೆಚಡ್ಡಿ (hose) ತುಪ್ಪಟದ (fur) ಜೋಡು ಕಬ್ಬಿಣದ ತಲೆಮುಚ್ಚು (casque) ಒಂದು ಛುರಿಕೆಯು ನಡುವಿ ನಲ್ಲಿ ನೇತಾಡುತ್ತಿದೆ (ಅರ್ಥೆಳ. ೧). ದಗಲೆ ಷರಾಯಿ, ದೊಗಳೆ ಷರಾಯಿ= ಸಡಿಲವಾದ ಇಜಾರ, - ಪಾಯಿಜಾಮ : ಮೊಣಕಾಲಿನವರೆಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಗೊಂಡೆಯ ದಾರದಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ದಗಲೆ ಷರಾಯಿ ; ಅದರ ಎರಡು ಪಕ್ಕದಲ್ಲೂ ಗುಂಡಿಗಳು (ಯೋಧರು. ೫೦); ಹಿಂದೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಮಾರ್ವಾಡಿ ಗಳನ್ನಾಗಲೀ, ದೊಗಲೆ ಷರಾಯಿಯವರನ್ನಾಗಲೀ ಕಂಡು ಕಂಬಿಕೀಳಲು ಏರ್ಪಾಟುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು (ನಾಡಿಗೇ. ೪೫) ; ನಮ್ಮ ಜನರು ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿ ದೊಗಲೆ ಷರಾಯಿ ವರ್ಗದವರಲ್ಲಿ ಸಾಲ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಕಷ್ಟ ನಷ್ಟ, ಅಪಮಾನಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಾರಲ್ಲ (ಕಸಬು. ೭೦). ದೊಗಳೆ ಷರಟು = ಸಡಿಲವಾದ ಅಂಗಿ: ಸಾವಿರದ ಏಳ ನೂರ ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯ 'ಮಲ್ಲಿನ' ದೊಗಳೆ ಷರಟು (ಕಾಳಹೊ. ೩).

[←ಹಿಂ. ದಗಲ್, ದಗಲಾ ; ಮರಾ. ದಗಳ, ಡಘಳ]

ದಗಲ್ಬಾಜಿ, ದಗಲಬಾಜಿ (ನಾ). ೧. ಕಪಟ ; ಮೋಸ ; ವಂಚನೆ ; ದ್ರೋಹ: (೬). ೨. ಕಪಟಿ; ಮೋಸಗಾರ; ದಗಾಕೋರ: ಅವನೊಬ್ಬ ಭಾರಿ ದಗಲ್ಬಾಜಿ (ರೂಢಿ). **ದಗಲಬಾಜಿ :** ೧. "ನನ್ನ ಹತ್ರ ದಗಲಬಾಜಿ ಮಾಡ್ತೀಯಾ ? " ಎಂದು ಗಂಗನನ್ನು ಬೈದನು (ಕಾನೂರು. ೦೯೪); "ನನ್ನ ಹತ್ತಿರ ದಗಲಬಾಜ ಮಾಡ್ತೀಯಾ ? " ಎಂದನು (ಮಳೆಮು. ೧೨೪).

[←ಮರಾ. ದಗಲ್‌ಬಾಜೀ]

ದಗಲ್ಬಾಜಿತನ, ದಗಲಬಾಜಿತನ (ನಾ). ಮೋಸಮಾಡುವಿಕೆ ; ದಗಾ ಹಾಕುವಿಕೆ : ಆ ನಾಗಪ್ಪಯ್ಯನ ದಗಲ್‌ಬಾಜಿತನ ತಿಳಿದುದರಿಂದ, ಆ ನಾಗಪ್ಪಯ್ಯನನ್ನು ಹಿಡಿದು ತೂಗಹಾಕಬೇಕೆಂಬದಾಗಿ ಟೀಪುಸುಲ್ತಾನರು ಅಪ್ಪಣೆಕೊಟ್ಟದ್ದರಿಂದ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೦೭). **ದಗಲಬಾಜಿತನ :** ಸುಬ್ಬ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಮಧುಸೂದನನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿತ್ತು. ಆದರೆ ಮುರಲಿಯ ದಗಲಬಾಜಿತನಕ್ಕೆ ಹೆದರುತ್ತಿದ್ದ (ರಾಗಿಣಿ. ೩೭). [ದಗಲ್ಬಾಜಿ + – ತನ]

ದಗಳು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಯುದ್ಧಸಾಧನ : ಚೇಳು ಬಾಣಗಳ ಊಟಳವುರಿಪೊಟ್ಟಣವೇಳುವ ಜಂತ್ರದ ದಗಳು ತೂಳುವ ಗುಂಡುಗಲ್ಲುಗಳ ರಾಸಿ ಪಟ್ಟಣದಾಳುವೇರಿಯ ತುಂಬಿಹುವು (ಕಂಸವಿ. ೩-೨೦).

[ದೇ.॥ ತೆಲು. ದಗರು]

ದಗಾ, ದಗ್ಗೆ₁, ತಗ, ದಗ, ದಗ್ಗೆ₂, ದಹ್ಹ₁ (ನಾ). ಮೋಸ ; ಕಪಟ ; ವಂಚನೆ ; ದ್ರೋಹ : ಕುಡಿತಕ್ಕೆ ದುಡ್ಡಿಲ್ಲದ ಕಳ್ಳತನ, ಮೋಸ, ದಗಾ ಆರಂಭವಾಗಿವೆ (ನಮ್ಮೂರು. ೩೦೫). **ದಗ್ಗೆ₁ :** (೬). **ತಗ :** ನೂಱನಾಡೊಡೆ ಕೊಂಬುದೇಱದೂಱನೆಬೇಡ ವಿಱಾಱದಡೆ ತಗವ ಕೊಡುವುದು ಸಾಲಿಗನು ಗೋಱು ತಿಂದಾನೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ.ಬ.೪೯೭). **ದಗ:** ಇದು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವೊ, ಸ್ವಕ್ಷೇಮ ಚಿಂತನೆಯೊ . . . ದಗವೂ ಹೃದ್ಗತವಾದ ಅಭ್ಯಾಸ ಬಿದ್ದ ಮಂತ್ರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸುಳಿಯಿತು (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೮೨); "ಎಷ್ಟು ಬಾರಿ ದಗ, ಅಧರ್ವಾ ನಡೆಸಿದ ಮೇಲೆ" ನೀನೆ ನನಗ್ಕೊಟ್ಟ ದಗ. ನಾನ್ ನಿನಗ್ಕಾಟ್ದೆ—ನಾವು (ಶಕಾರ. ೨೩). **ದಗ್ಗೆ₂ :** ದಗೆಯೆಂಬುವದು ಹಗೆಯೇ ಸರಿ (ಗಾದೆ). **ದಹ್ಹ₁:** ಅಮ್ರುತೂರ ಸಂಧ್ಯ ಮಂಟಪದ ಸತ್ರಕೆ ಬಿಟ ಗ್ರಾಮಯಿದಕೆ ದಹ ಮಾಡಿದವ ಹುಳತು ಸಾವರು (ಎಕ. XVI, ಕುಣಿಗ. ೮೭-೯; 18 ನೆಯ ಶತ).

ದಗಾ ಕೊಡು, ದಗೆ ಕೊಡು = ಮೋಸಮಾಡು ; ವಂಚಿಸು : ನನ್ನ ಹಾಗೆ ಅದೆಷ್ಟು ದೊಡ್ಡಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ದಗಾ ಕೊಟ್ಟಿದಾನೋ (ಸಾಹೇಬ್. ೨೮೨) ; ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಯವರು ಮೋಸ ಕೊಟ್ಟರು, ಲಾರಿಯವರು ದಗೆ

ಕೊಟ್ಟರು (ಹಾರುದಾ. ೨೭೩). ದಗಾ ಮಾಡು=ಮೋಸಮಾಡು; ವಂಚಿಸು: ಆ ಚರಕಲ ರಾಜರು ಅರವಾಶಿ ಹಣಾ ಕೊಡದೆ ದಗಾವಾಡಿದ ವಿವರ ಸೋಮಶೇಖರನಾಯಕರಿಗೆ ಬರೆಸಿ ಕಳುಹಿದಲ್ಲಿ (ರಾಕೇಂದ್ರ. ೭); ನಂಜಾ! ಸಾವಿರರೂಪಾಯಿಗೆ ದಗಾ ಮಾಡಿದೆಯಾ (ಮಾಂಗಲ್ಯ. ೨೫). ದಗಾ ಹಾಕು, ದಗ ಹಾಕು = ದಗಾಕೊಡು: ನಾನೇನೂ ಅವರ ಸಾಲಕ್ಕೆ ದಗಾಹಾಕು ವುದಿಲ್ಲ (ಮುಕಿಹು. ೯೭೨); ಒಂದಲ್ಲ ಎರಡಲ್ಲ ಐವತ್ತುಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿ ಗಳನ್ನು ಕಾಗದ ಪತ್ರವಿಲ್ಲದೆ ಸಾಲ ಕೊಟ್ಟ ರಾಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಸಿ ಅವಳಿಗೆ ದಗ ಹಾಕಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದವನು ಅವನು (ಬಂಕಿಮ. ೨೯೨).

[←ಅರ. ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಗಾ]

ದಗಾಕೋರ, ದಗಾಖೋರ (ನಾ). ಮೋಸಗಾರ; ಕಪಟಿ; ವಂಚಕ: "ಏತಕ್ಕೂ ಹೇಸದವನು; ದಗಾಕೋರ; ಪಟಿಂಗ, ಠಕ್ಕ" (Scoundrel. ಇಂಕಿನಿ); ಎಲ್ಲರೂ ದಗಾಕೋರರೆ (ಕಂಗೂಲಿ. ೦೯೦). **ದಗಾಖೋರ**: ದಗಾಖೋರರ ಕೈಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದು ನರೇಶನ ಮರಣ? (ಹಾರುಹು. ೬೦): ಅವನು ದಗಾಖೋರನಾಗಿ ವಂಚನೆಯಿಂದ ಪರರ ಧನವನ್ನು ಕಸರಿ ಕೊಂಡಿರುವನೋ ಅಂತಹವನ ಮೇಲೆ ನಾವು ಡಕಾಯಿತಿ ನಡೆಯಿಸುತ್ತೇವೆ (ದೇವೀಚಾ. ೧೧೯); "ಅವನೆಂಥ ಸ್ವಾಮಿ...ದಗಾಖೋರ, ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕ" (ಶಾಯಿಳ. ೦೬೦). [ದಗಾ + – ಕೋರ$_3$]

ದಗಾಖೋರ 'ದಗಾಕೋರ' ನೋ.

ದಗಾಬಾಜಿ (ನಾ).=ದಗಲ್ಬಾಜಿ ೧: ಅದೆಲ್ಲಾ ಬರೀ ಮೋಸ, ಸುಳ್ಳು, ದಗಾಬಾಜಿ, ಅದರಿಂದೇನೂ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ (ಸಾಹೇಬ. ೨೯೫).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಗಾಬಾಜೀ]

ದಗುಂತಿ, ಅದಗುಂತಿ, ಡಗುಂತಿ (ನಾ). ೧. ಹೆಚ್ಚಳ; ಅತಿಶಯ; ಆಧಿಕ್ಯ: ಅಂತೆ ಮೂಱುಮಮರಾವಾಸಂಗಳೊಳ್ ಪೇಟ್ಟೊಡುತ್ತಮಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ ಫಲಂ ದಗುಂತಿ ಮಿಗಳೇ ನೀನಿಂತಿದಂ ನಂಬು (ಅದಿಪು. ೫-೬೩); ಕ್ಷಮೆ ಭೂರಿ ದಗುಂತಿ ಪೆಂಪು . . . ಚತುರಾನ್ವಿತಮೆಂಬ ನೆಗೞ್ತೆಯಿಂದಿಳಾವಂತ ರೊಳಾರುಮೇಂ ದೊರೆಗೆ ವರ್ಪರೆ (ಕೋಟೇಶ್ವರ. ಶಾಸನ. ೦-೦೦); ಹರಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಯರ ರಾಗದ ಪರಮಪ್ರೇಮದ ದಗುಂತಿಯಂ ಬಣ್ಣಿ ಸುವಂ (ನೇಮಿಪು. ೬-೦೦೬); ಚದುರ ಚಾಗದ ದಗುಂತಿಯಂ ಮೆಱೆವ ವಿವಿಧ ವಿಟರೊಳಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೭೭ ಪ); ಪಡೆದುದು ತನ್ನಿತಂಬಿನಿಯ ಕಾಯದ ಕಾಂತಿ ಸುಧಾಂಶುವಿಂದೆ ನೂರ್ಮಡಿಸುವ ಕಾಂತಿ ಸಂತತಿಯ ಸಾರಸ ಮುಚ್ಚಯದಿಂ ದಗುಂತಿಯಂ (ಮಹಾನೇ. ೮-೫೬). ೨. ಆಶ್ರಯ; ನೆಲೆ: ವಿನಯದ ಮೇರೆ ಧರ್ಮ್ಮದ ತವರ್ಮ್ಮನೆ ಸತ್ಯದ ಜನ್ಮಭೂಮಿ ಮಾಂತನದ ದಗುಂತಿ ಚಾಗದ ಮಹಾನಿಧಿ (ಎಕ. XIII, ೦೭೦-೨೭; 1055). **ಅದಗುಂತಿ**: ೧. ನೆಗಟ್ದಮರಾಂಗನಾಜನದ ರೂಪುಗಳೆಲ್ಲಮದೀಕೆಯೊಂದು ದೇಸೆಗೆ ನಿಮಿರ್ಪೊಂದು ಪುರ್ವಿನ ನಯಕ್ಕಮರ್ಪೊಂದದಗುಂತಿಗೊಂದು ಭಂಗಿಗೆ ನೆಗಟ್ದೊಂದು ಮೆಲ್ಪಿನ ತೊದಳ್ನುಡಿಗಪ್ಪೊಡಮೆಯ್ದೆವಾರವು (ಅದಿಪು. ೨-೬೫); ಸೋಂಕುವ ನಲ್ಲಳ ಸೋಂಕಲಂಪಿನಸುದ್ದಾನಿಯನೀಯೆ ಸಂತಸದ ದೊಂದದಗುಂತಿಯೆ ರೂಪುಗೊಂಡುದು (ಶಂದ್ರಪು. ೭-೬೯). ೨. ಅವರೊಡ ವುಟ್ಟದೊಳಱಿವಿನ ತವರೆನೆ ಧರ್ಮದದಗುಂತಿಯನೆ ನೆಗಟ್ಬಳ್ (ಎಕ. II, ೦೩೯-೬; ಶು. 950). **ಡಗುಂತಿ**: ೧. ಆ ಮಹಿಮಾವಿಲಾಸದ ಡಗು[ನ್ತಿ]ಯಾ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ (ಎಕ. XIX, ೨೨೦-೨೦; 1037). P ಇದು 'ದಗುಂತಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು. [<ಅಗುಂತಿ]

ದಗೆ$_1$, ಡಗೆ$_1$, ಢಗೆ, ಧಗೆ (ನಾ). ೧. ಕಾವು; ಝಳ; ತಾಪ: ಕುದಿವ ಕೂಬಂತೆ ಕುದಿದು ದಗೆಯೇೞಿದ ಕೋಡಗದಂತೆ ಬೆಱಗಾಗಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೩೫): ಮೃಗನೇತ್ರೆಯುರು ಪಥಿಕರ್ಗೆ ನಗುತ ನೀರೆಱೆವುತಿಹರು ವಿರಹಾಗ್ನಿಯಿಂ ದ[ಪಾಠಾಂ. ಡ]ಗೆ ಪೆಚ್ಚಲೆದೆಯೊಳವರಿಗೆ (ಶಬರಾಸಾಂ. ೨-೯೭); ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಕಾಯುತ್ತ ದಗೆಯ ಸೀಮೆಯಾಗಿರುವ ಅರಬ್ಬೀದೇಶದಲ್ಲಿ (ಪ್ರಮುಹ. ೫೮). **ಡಗೆ$_1$**: ೧. ಬಿಸಿಲ ಡಗೆ ತಾಗಿ ವಸುಧೆಯವರೆಲ್ಲರು ಬಾಯ ಕಿಸುವುತ್ತಿರ್ದ್ದರು (ಮನುಗುಂ. ೨೫೯-೫೦): ಶೋಕದ ಡ[ಪಾಠಾಂ. ಬ]ಗೆಯೊಳುಬ್ಬಿದ ನಗೆಯಲಾ ಸ್ವೇದದಲಿ ರೋಮಾಂಚ ದುಗುಡದಲಿ ಪರಿತೋಷ . . . ಭೀಷ್ಮಾದಿಗಳೊಳಗೆ ಪಲ್ಲಟಿಸುತಿರ್ದುದು ಪದಿಮುಹೂರ್ತದಲಿ (ಕುಮ್ವಾ.ಸ. ೧೫-೫); ಈ ಕಿಚ್ಚನೀಗ ಸಂಹರಿಸುವೆಂ ವರುಣಬಾಣದೊಳೆಂದಾ ಧನುವಿನಿಂ ಹರಿಸಿದಂ ಪರಿದು ಸಂಹರಿಸುವುರಿಯ ಡಗೆಯಾವರಿಸೆ ನೀರ್ ನಿಮಿಷದೊಳಗೆ (ಕಬಕು. ೪೦-೧೫); ಬೀಳ್ವೇಳ್ವ ಸುಳಿವ ಸುತ್ತುವ ಡಗೆಯಂ ತರಹರಿವ ಸಾರ್ವ ಪಾರ್ವಟ್ಟರಿವೆಸಕಂ ವಿಾಱಿ ಕಾದಿದರ್ ಕಡುಗಲಿಗಳ್ (ಕಬಕಂ. ೪-೭೬); ಕಟ್ಟುಱಿದ ಡಗೆಯ ಪೇರೊಡಲ ಗೋರರೂಪಿನ ದಾನವಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೦೨-೦). ೨. ಬಾಯಾರಿಕೆ; ಸೇದೆ: ಬಿಱುಬಿಸಿಲ ಸೆಕೆಯುಸುರ ಬಿಸಿ ಹೊಡೆದುದುರಿಹೊತ್ತಿ ಬಾಯ್ಪತ್ತಿ ಡಗೆಸುತ್ತಿ ಸಾವಡಸುತಿದೆ (ಹಹಕಾ.೭-೯). **ಢಗೆ**: ೧. ವಿರಹದ ಢಗೆ ರಥಾಂಗದೊಳೆಳೆಯ ರವಿಯುದಯಾ ಚಳಕೆ ಬಂದ (ಕುಮ್ವಾ.ಕ. ೨-೧); ಝಳದ ಢಗೆ ಡಾವರಿಸೆ ಹೊಕ್ಕರು ಕೊಳನ (ಕೊರರಾ. ೨-೪-೨೨); ಢಗೆಯಿಂ ನೀರ ಪೊಕ್ಕನೊ ಮಿತ್ರನೆಂಬಂ ತಾಗಲಸ್ತಮಯ (ಅಂಬಿಕಾ. ೨೩-೬೦). ೨. ಒಡಲ ಜಡಿದವು ರೋಮ ರೋಮದೊಳಡಸಿದಂಬುಗಳಂಗವೇದನೆ ತೊಡಕಿತುಬ್ಬರಿಸಿದುದು ಢಗೆ ಗೋನಾಳಿ ನೀರ್ದಗೆಯೆ ನುಡಿಯಲಾಱೆನು (ಕುಮ್ವಾ.ಭೀ. ೧೦-೨೪): ೩. (ಆಲಂ) ಕಳವಳ; ತಳಮಳ: ಮನದ ಢ[ಪಾಠಾಂ. ಡ]ಗೆ ಪನ್ನೀರ ಶೈತ್ಯದಿಂ ಪರಿವುದೇ (ಹಹಕಾ. ಪರಿ. ೪-೬೩). ಮನದ ಢ[ಪಾಠಾಂ. ಡ]ಗೆ ಯಡಗಿದವು ಮತ್ಸ್ಯೇಶನ ಪುರಾಂತರದೊಳಗೆ ಮೈ ಮಱೆಸನುಪಮಿತ ಭುಜಸತ್ವರಿದ್ದರು ಭೂಪ ಕೇಳೆಂದ (ಕುಮ್ವಾ.ವಿ. ೧-೩೨). **ಧಗೆ**: ೧. ಸುರ ತರುನಂದನಕ್ಕಿದಟ ನಂದನದಿಂ ಧಗೆ ಪೋಪುವಾ ಮಹೇಶ್ವರನ ಜಟಾಗ್ರ ದಿಂದಿಳಿದ ಗಂಗೆಯಾ (ಎಕ. XIII, ೪೯-೩೭; 1112); (P ಭಾಷಾಂತರ ದಲ್ಲಿ 'Danger' ಎಂದಿದೆ); ಹೊರಗೆ ಮುಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಮೋಡಕಟ್ಟಿ ಬಿಸಿಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಗೆ ಉಸಿರುಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ಶಂದಶೋ. ೦೨); ಹೊಗೆ ನುಂಗುವುದಿದೆ ಧಗೆಯ ಕಳೆವುದಿದ ಅಡಿಯಂ ಮುಡಿವರ ಬೆಳಗುವುದಿದೆ ಇದೆ (ಅರಳು. ೨೬೦-೭). ೩. ಒಳಗೆಯೊತ್ತುವ ಧಗೆಯ ಹೊಱಗಣ ತಳಿತ ಬಿಮ್ಮನ ನಗೆಯ ನೃಪಮಂಡಲದ ಮೌಳಿಯನೇನನೆಂಬೆನು (ಕುಮ್ವಾ.ಅ. ೦೪-೩೬); ಪೆಗ್ಗಳಿಸಿ ಭೋಗಿಸಲು ಧಗೆಯಹುದಾಸಱಹುದು ಮತಿಗೆಡುವುದು ಪಗೆಯಹುದಾ ಸುಖ ತನಗೆ (ಭರತೇ. ೭-೨೪).

[←ಮರಾ. ಧಗ್./ತೆಲು. ದಗ]

ದಗೆ$_2$ 'ದಗಾ' ನೋ.

ದಗ್ಗನೆ (ಅ).=ಧಗಧಗನೆ: ಬೆಂಕಿ ದಗ್ಗನೆ ಉರಿಯಿತು (ರೂಢಿ).

ದಗ್ಗನೆ ಹತ್ತಿಕೊಳ್ಳು = ದಗ್ಗನೆ ಉರಿ ಉಂಟಾಗು: ಬೆಂಕಿ ದಗ್ಗನೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡಿತು (ರೂಢಿ). [ದಗ್$_0$ + – ಅನೆ$_1$]

ದಗ್ಗಳಿ 'ದೊಗ್ಗಳೆ' ನೋ.

ದಗ್ಗುದುಳಿ (ಕ್ರಿ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ತುಳಿ; ನಂಗ್ಗುನುರಿ ಮಾಡು: ಖಂಡ ತೊಗಲೆಲು ದಗ್ಗುದುಳಿದುದರೆ ಕೆಲರು ಮಾಡಿದುದು ಕರಿಗಳಳವಿಯಲಿ ಯುಗ್ಗಡವನೇನೆಂಬೆ (ಅಂಬಿಕಾ. ೨೯-೧೫); ಎರಡೂ ಒಳಹೊಕ್ಕು ಮನಸ್ಸನು ದಗ್ಗುದುಳಿಯುವುದೂ ಉಂಟು (ದೇಕನ್ನ. ೯೦).

[<ತಗ್ಗು$_1$ + ತುಳಿ$_1$ (<ತುಬು$_1$)]

ದಗ್ಧ (ಗು). ೧. ಸುಟ್ಟ; ಬೆಂದ; ದಹಿಸಿದ: ಮೈಮುರಿದಂ . . . ಸುತವಿರಹ ಸಂತಾಪದಗ್ಧವಸುಧಾಧಿಪಂ! (ಶ್ರೀಕಾಮಾ. ೯೫-೪೭೩). ೨. ಬಾಡಿದ; ಬತ್ತಿದ; ಒಣಗಿದ. ೩. ಅಶುಭದ; ಅಪಶಕುನದ;

ಅವುಂಗಳದ. ೪. ದಂಷ್ಟ್ರ; ಕುತ್ಸಿತವಾದ. (ನಾ). ೫. ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದು; ನಿಶ್ಶಂಕೆ. ೬. ಸುಟ್ಟುದು; ದಹಿಸಿದುದು. [ಸಂ.]

ದಗ್ಧಕ (ನಾ). ಸುಟ್ಟಂತಹುದು; ಹಪ್ಪಳ ಇತ್ಯಾದಿ: "ಹಪ್ಪಳಾದಿಗಳ್ ದಗ್ಧ[ಪಾಠಾಂ. ಗ್ಧ]ಕ ಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೪-೩). [ಸಂ.]

ದಗ್ಧಕರ್ಪೂರ (ನಾ). ಸುಟ್ಟ ಕರ್ಪೂರ; ಉರಿದ ಕರ್ಪೂರ: ದಗ್ಧಕರ್ಪೂರದಂತೆಲ್ಲಾ ಜನಂಗಳೋಳ್ ಸ್ನಿಗ್ಧವೆನೆ ವಸರಿಸುವ ಕಾಮೂರಿಯುಗ್ನಿಕರರುಗ್ಧವಲಿಮಾಸ್ತ್ರ ತ್ರಿಯುಕ್ತನೆ (ವೀಕ್ಕೃಷು. ೩-೦೪-೧).

[ದಗ್ಧ + ಕರ್ಪೂರ]

ದಗ್ಧಪಟ (ನಾ). ಸುಟ್ಟ ಅರಿವೆ, ಬಟ್ಟೆ: ನಿತ್ಯನೇಮವೆಂದು ಮಾಡುವ ಭಕ್ತಿವಿದಂಗೆ ಮಾಡಿಯೂ ಮಾಡದಿದ್ದಡೇನು ದಗ್ಧಪಟದಂತೆ (ಪ್ರೋಲಿಮೂ. ೧೪-೫೦); ಅನುಭಾವಿಯಾದಡೆ ಸುಟ್ಟ ಸರವೆಯಂತಿರಬೇಕು ಅನುಭಾವಿಯಾದಡೆ ದಗ್ಧಪಟದಂತಿರಬೇಕು (ಅಬಂಡೀ. ೦೯೨-೧೨); ದಗ್ಧಪಟವೆಂದಿನಂದದಿ ತೋಜಲಿಳೆಯಲಿ ವಿದಗ್ಧರಾರದನುಟ್ಟು ತಳ್ಳಿದರು ಹಿಮಮಂ (ಕವಿಜ. III, ೦೨೦ ನೀಲದೀಬಿಕಾರತ್ನ). [ದಗ್ಧ + ಪಟ್ಟ]

ದಗ್ಧಪಟನ್ಯಾಯ (ನಾ). ಸುಟ್ಟ ವಸ್ತ್ರದಂತೆ ಮೂಲರೂಪವಿದ್ದರೂ ಮೂಲಗುಣವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನ್ಯಾಯ: ಬಾಹ್ಯಕರಣಂಗಳು ಕರಣಮದಕ್ಕೆ ತಿಬಹುಗೊಡದೆ ಆಳವಟ್ಟು ಅವಗ್ರಹಿಸಿ ದಗ್ಧಪಟನ್ಯಾಯದ ಹಾಂಗೆ ತೋಱಕೆಯುದ್ದು ಅವಱ ಗುಣ ಧರ್ಮ ಕರ್ಮಂಗಳೇನೂಯಿಲ್ಲದೆ ಸದ್ಯೋನ್ಮುಕ್ತನಾಗಿ (ಪದಗೋ. ೨-೫೦).

[ದಗ್ಧಪಟ + ನ್ಯಾಯ]

ದಗ್ಧವಾಣಿ (ನಾ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬಾರದವನು; ವಾಗ್ಮಿಯಲ್ಲದವನು: ಕವಿಯಂ ಕಂಡೊಡೆ ಶಾಸ್ತ್ರಹೀನನಿವನೆಂದಿಂತಾರ್ದುರ್ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನಂ ಕವಿಯಲ್ಲೆಂದಣಮಾರ್ದುರ್ ಮಿಕ್ಕ ಬಹುಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನಪ್ಪಾ ಮಹಾಕವಿಯಂ ಕಂಡೊಡೆದಗ್ಧವಾಣಿಯವನೆಂದಿಂತಾರ್ದುರ್ ಹಾಸ್ಯೋಕ್ತಿಯಿಂ ಕವಿಗಳ್ ವರ್ತಿಪರ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦-೩೭). [ದಗ್ಧ + ವಾಣಿ₁]

ದಗ್ಧವಾರಿ (ನಾ). ಸುಟ್ಟು ಆವಿಯಾಗಿ ಹೋದ ನೀರು(?): ಉರಿದಱಿದವ್ರದು ಎಮ್ಮಯ ಕ್ಷೀರವೋವೆಮ್ಮ ಪುತ್ರಶೋಕಾನಲನಿಂ ನರಪಾಲ ಮತ್ತಮನಲಾಂತರಮೇವುದೆ ದಗ್ಧವಾರಿಯೆಂಬುದುಮುಂಟೆ (ಅಜಿಪು. ೦೦-೩೯). [ದಗ್ಧ + ವಾರಿ₂]

ದಗ್ಧಹಸ್ತ (ನಾ). ೧. [ಸಾಮುದ್ರಿ] ದುರದೃಷ್ಟಕರವಾದ ಕೈ; ಬರಿಗೈ. ೨. ಅದೃಷ್ಟವಿಲ್ಲದವನು; ಬರಿಗೈಯವನು: ಯಾವಾತನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ರೇಖೆಗಳು ಕಪ್ಪಾಗಿಯಿರಲು ಆತನನ್ನು ದಗ್ಧಹಸ್ತನೆಂದು ಹೇಳುವರು (ಸಾಮುಂ. ೯೪-೮). [ದಗ್ಧ + ಹಸ್ತ]

ದಗ್ಧಿಕೆ (ನಾ). ಸೀದುಹೋದ ಅನ್ನ; ಕರಿಕಾದ ಅನ್ನ: "ಸುಟ್ಟ ಅನ್ನ ಹೊತ್ತು" (ಗಂಗಾಮು. ೦೬೨). [ಸಂ. ದಗ್ಧಿಕಾ]

ದಗ್ಗಿ 'ದೊಗ್ಗಳೆ' ನೋ.

ದಚ್ಚಿ (ನಾ). ೧. ಹುಣಿಸೇಬೀಜದ ಬೇಳೆ; ಹುಣಿಸೆಪಕ್ಕ. ೨. ಕವಡೆ. 'ದಚ್ಚಿಬಾರ' ಪರಾ. ೩. ದಚ್ಚಿಬಾರದ ಆಟದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ನಾಲ್ಕರ ಗರ; ಚೌಕ.

ದಚ್ಚಿ ಬಾಚು=ಕವಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕರ ಗರ ಬಿದ್ದ ಕವಡೆಗಳನ್ನು ಬಾಚು: ಕೈಮೇಲೆ ಕವಡೆಯಾಡುವಾಗ ಪ್ರತಿಸಾರಿಯೂ ಕಮಲೆಯೇ ದಚ್ಚಿ ಬಾಚುತ್ತಿದ್ದಳು (ರೂಢಿ). ದಚ್ಚಿಯಾಟ = ಚೌಕಾಬಾರ: ದಚ್ಚಿಯಾಟ ಆಡೋಣ ಬಾ (ರೂಢಿ). [ದೇ.; ತಮಿ. ತಚ್ಚಿ; ತೆಲು. ದಚ್ಚಿ]

ದಚ್ಚಿಬಾರ (ನಾ). (ಕವಡೆಯಿಂದಾಡುವ) ಚೌಕಾಬಾರ: ದಚ್ಚಿಬಾರ ಆಡೋಣ ಬಾ (ರೂಢಿ). [ದಚ್ಚಿ + ಬಾರ್ತ್ಯ./ತಮಿ. ತಚ್ಚಿಪಾರಾ]

ದಟದಟ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಟದಟಿಸು' ಪರಾ.

ದಟದಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ದಟದಟ ಎಂದು ಶಬ್ದಮಾಡು: ಮುಗಿಲಡವಿಯೊಳ್ಜ್ವಲೆಯುಗುಳ್ದ ದವಶಿಖಿಯಂತೆ ಬಗೆಗೊಳಿಸಿ ಬಳ್ಳಿಮಿಂಚಾವಳ್ಳಿ ದಟದಟಿಸಿ ದಗದಗಿಪ ದವದಂತೆ ಸಿಡಿಲ ರವವೆಸೆಯೆ (ಶಶಿಂದಪು. ೧೫-೩೯).

[ದಟದಟ + - ಇಸು₃]

ದಟಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಜೊಜ್ಝೆಂಬ ಚುಮ್ಮೆಂಬ ಚಿಕ್ಕೆಂಬ ಧೊಕ್ಕೆಂಬ ಧಡಲೆಂಬ ದಟ[ಪಾಠಾಂ. ಡುಟ, ಡಣ]ಲೆಂಬ . . . ಕೊರಚಿಗಳಾರವಣೆಯ ದನಿಯುಡಮುತಂ ಪುಟ್ಟೆ (ಇಹರ. ದೇ. ೪೨-೧).

ದಟ್ಟ₁ (ನಾ). ೧. ಒತ್ತಾದುದು; ಸಾಂದ್ರವಾದುದು: "ಘನ. ನಿರಂತರ, ಸಾಂದ್ರ-ದಟ್ಟವಾದುದು" (ನಾಚಿರಾ. ೬); "ಬಹುಳಂ ಘನಂ ಸಾಂದ್ರಮುವಿರಳಂ ದಟ್ಟಮದು" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೮-೪); ಅಶಾವಧೂ ದೌತ್ಯವರ್ತನದಿಂದಂ ಗಗನಸ್ಥಳೀಕುಲಟೆ ಕೊಂಡಳ್ ನೀಲ ಚೇಲಾವಗುಂಠನಮಂ ತಾನೆನೆ ದಟ್ಟಮಾಗಿದೆ ತಮಂ ತಳ್ತತ್ತು ದಿಕ್ಪ್ರಾಂತಮಂ (ಅನಂಪು. ೭-೭೩); ದಟ್ಟದ ಸೀರೆ ಬಟ್ಟನ ಬಟ್ಟುಂಗುರಯಿಟ್ಟಾ ಕಿವಿಯ ಕಲ್ಲೋಲೆ (ಶ್ರೀಪಾಲಿ. ೪-೭೩); ಆ ವಾಯುಘೊಂದೊಂದು ತಳದೊಳಗಿಪ್ಪತ್ತುಸಾಸಿರಗಾವುದ ದಟ್ಟಾ ಗಾವುದಕಿಪ್ಪು ಕಡಿಮೆ ತುದಿಗವಱಲ್ಲಿ ಕೀವಿರುತಿಹುವಾಱುದ್ರವ್ಯ (ಭರತ. ೭೭-೭೧); ಗುರುವನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವಾಯುಮಂಡಲವು ಬಲು ದಟ್ಟ ಮತ್ತು ದಪ್ಪ (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿ. ೦೩೩). ೨. ಒತ್ತಾಗಿ ಹೆಣೆದ ಬಟ್ಟೆ: ಮಂದಲಿಗೆಯನ್ನು ಹಾಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಸಕ್ತಿ ದಟ್ಟವೊಂದನ್ನು ಹಾಕಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡ (ಹಂಗಾಳ್ಕ. ೨೦೭); ಪಲವಾರು ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆಯ ಚೂರುಗಳನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಸೇರಿಸಿ ಹೊಲಿದ ದಟ್ಟಗಳನ್ನು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಹಾಸಿದಂತೆ ಕಾಣಿಸುವ ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳು(ನಂಟರು. ೧೩೦).'ದಟ್ಟ₁' ಪರಾ. (ಗು). ೩. ದಪ್ಪವಾದ; ಮಂದವಾದ; ಸಾಂದ್ರವಾದ: ಹೊಲಸುಮೈಯವಗೇಕೆ ಹೊಸ ಕಸ್ತೂರಿ ವಾಟ ತಲೆದೋಱುವವಗೇಕೆ ದಟ್ಟ ಪುನುಗು (ಪುರಂದ. ೦-೦೦೦-೦). 'ದಟ್ಟಗತ್ತಲೆ' ಪರಾ.

[ದೇ., ತಮಿ. ಮಲ. ತಟ; ತುಳು. ದಟ, ದಟೊ; ತೆಲು. ದಟ್ಟ; ಕೊಂ. ಡಾಟ./ಮರಾ. ದಾಟ್]

ದಟ್ಟ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ: ಈಬೂನ ಈಶ್ವರಮುಡಿಯಾರ್ಗ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಶಿವಳಿ ೧ ದಟ್ಟ ೩ ಖಣ್ಡಿಕೆ ೩ . . . , ಪಞ್ಚಮಹಾಶಬ್ದಮಂ ತ್ರಿಕಾಳಂ ಬಾಜಿಸುಂದಕ್ಕೆ (ಮ್ಯುಆರಿ. ೧೯೪೩, ೨೮-೦೪; 1033). [?]

ದಟ್ಟ₃ (ನಾ). ಹೆಣ; ಶವ(?): ಹರ ಗಿರಿ ಬಲ ಪಾರ್ವತಿ ವಟ ತರು ಪುಳಿನಂ ದ್ವಿಪಳಿ ನಾಣಿ ತುಕ ನರಿ ದಟ್ಟಂ ನೊರೆ ಪುಣ್ಯ ಪಾವು ಶುಭ ಸುಖ ವರ ಸಿತ ಪದಿನೆಂಟು ನಾಮ ಶಿವಶಬ್ದಂಗಳ್ (ನಾನಾರ್ಥ. ೫). [?]

ದಟ್ಟಂದರಿ (ಕ್ರಿ). ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹರಿ,-ಕತ್ತರಿಸಂ: ಪುರ್ಚಿನಿಂ ಕುಣಿದಾಡಿ ದಟ್ಟಂದರಿವ ನಗುವ ಕಪಡಿನಟಮಟದ ವೇಸಂದಳೆಯುದಿರ್ಪೊಡಂ ನನ್ನಿ . . . ಪೊಡಕರಿಪ ದಾರಿಯನಿತ್ತನಿರುಕಿಸಾ ದುಃಖದಿಂ ಪರಿಪಕ್ವಮಾದ (ಸಂಸಪ. ೨೫-೦೪). [ದಟ್ಟ₁ + ತರಿ₁ (< ತಱಿ₁)]

ದಟ್ಟಕೂದಲು 'ದಟ್ಟಗೂದಲು' ನೋ.

ದಟ್ಟಗತ್ತಲೆ (ನಾ). ಸಾಂದ್ರವಾದ ಕತ್ತಲೆ; ಕಗ್ಗತ್ತಲೆ: ಪಾತಾಳದಡಿಯ ದಟ್ಟಗತ್ತಲೆಯನ್ನೆತ್ತಿ ಸತ್ಯಲೋಕದ ಪಾವಟಿಗೆಗೆ ಹೊದೆಯಿಸಿದಂತಿದೆ (ಮಂತ್ರಕ. ೯೦-೦೫). [ದಟ್ಟ₁ + ಕತ್ತಲೆ₁ (< ಕಟ್ತಲೆ)]

ದಟ್ಟಗಾಡು (ನಾ). ಒತ್ತಾದ ಕಾಡು,-ಅರಣ್ಯ: ಮಲೆಯ ಬೀಡಿನೆದೆಯ ಮೇಲೆ ದಟ್ಟಗಾಡು ಹಬ್ಬಿರೆ (ಅನೀಳ. ೪೨-೬). [ದಟ್ಟ₁ + ಕಾಡು₃]

ದಟ್ಟಗೂದಲು, ದಟ್ಟಕೂದಲು (ನಾ). ಒತ್ತಾದ ಕೂದಲು: (೬). ದಟ್ಟಕೂದಲು: ಅವಳಿಗೆ ದಟ್ಟಕೂದಲಿದೆ (ರೂಢಿ).

[ದಟ್ಟ₁ + ಕೂದಲು (<ಕೂಂದಲ್)]

ದಟ್ಟಗೆ₁ (ನಾ). ಸೀರೆಯ ಸೆರಗು (?) : ಎಲೆಯಕ್ಕ ನಿನ್ನ ಪುರದೊಳಗೆ ಪರಮೇಶ್ವರಂ ಗೆಲವಿನಿಂ ಶ್ರೀಗಂಧವಿಧುಲೇಖನೀಲವಮಂ ವಿಲಘದಿಂ ಕುಟು ಹಾಂತು ನೆಲಸಿದನಿದೇನೆಂದು ಗಿಳಿ ಕೇಳಲವಳು ನಾಣ್ಚಿ ಒಲವಿನಿಂ ದಟ್ಟಗೆಯ ಮುಚಿಸಿಕೊಂಡಳು (ಪ್ರಭುಪು. ೯-೧೯೩). [?]

ದಟ್ಟಗೆ₂ (ಅ). ಹೆಚ್ಚು ಒತ್ತಾಗಿ ; ತುಂಬ ನಿಬಿಡವಾಗಿ; ಸಾಂದ್ರವಾಗಿ: ಬೀಜಗಳನ್ನು ದಟ್ಟಗೆ ಬಿತ್ತಬಾರದು (ರೂಢಿ). [ದಟ್ಟ₁ + – ಅಗೆ₃]

ದಟ್ಟಡಿ, ತಟ್ಟಡಿ (ನಾ). ಮಕ್ಕಳು ನಡೆಗಲಿಯುವಾಗ ಹತ್ತಿರ ಹತ್ತಿರವಾಗಿ ಇಡುವ ಹೆಜ್ಜೆ ; ಒತ್ತಾದ ಹೆಜ್ಜೆ ; ತಪ್ಪುಹೆಜ್ಜೆ : ತಳರ್ನಡೆಮುದ್ದುಮೊಗಂ . . . ದಟ್ಟಡಿಯೊಳ್ಪರಿದೋಡುವಂಗಣಂ ನೆಱೆ ತನಗೊಪ್ಪುವರ್ಭಕನನೊರ್ವನನಾಂ ಪಡೆವಂದಮಾವುದೋ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೯೯) ; ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪವಣಿಸಿದ ವಿಲಸಿತದ ವಿಭುವಿಂಗೆ ದಟ್ಟಡಿ ಬಳುಕು ನಡೆ ಮೆಲ್ನಡೆಗಳೆಂಬಿವು ತಿಳಿವವರ ಮನಸಿಂಗೆ ಮಱೆ ತಾನಲ್ಲವೇಯೆಂದ (ತೊರರಾ. ೦-೮-೬೬) ; ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ದಟ್ಟಡಿಯನಿಡಲ್ ಗೆಜ್ಜೆಗಳ್ ಘಲಘಲ್ಲನೆ . . . ಪಳಿಕನಿಂ ಸವೆದ ನೆಲಗಟ್ಟು ಜಾರ್ವುದು (ಚಿಬಪು. ೫-೪೦) : ದಟ್ಟಡಿಯನಿಕ್ಕುವ ಬಾಲಕನಂಗದೊಂದು ಮಾರ್ಪೊಳಪಿರೆ ನೀಲಕುಟ್ಟಿಮದೊಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೪-೬೩) ; ಶಿಷ್ಯಂಗೆ ತೊದಲುನುಡಿಯೇಕೆ ಕಳ್ಳಂಗೆ ದಟ್ಟಡಿಯದೇಕೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೦೯೩) ; ಹೆಜ್ಜೆಹೆಜ್ಜೆಗೆ ತಪ್ಪ ಮಾಡಿದರೇನಹುದು ದಟ್ಟಡಿಯನಿಡದೆ ನಡೆ ಕಲಿಯಬಹುದೇ ? (ಅರಳು. ೨೬೩-೪). **ತಟ್ಟಡಿ** : ಅಂಬೆಗಾಲಿಂದ ತೊದಲುಲಿದ ತಟ್ಟಡಿಯಿಟ್ಟು ಬೆಳಬೆಳೆದು (ಜಿನಮು. ೪೦-೪). [ದಟ್ಟ₁ + ಅಡಿ₁]

ದಟ್ಟಡಿಕಾಱ (ನಾ). ದೃಢವಾದ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಹಾಕುವವನು ; ಗಂಭೀರವಾದ ನಡಗೆಯನ್ನುಳ್ಳವನು: ಹಲವು ಪಯಣದೊಳು ದಟ್ಟಡಿಕಾಱ ಗಂಗಾಕೂಟವದು ಮುಟ್ಟಮುಟ್ಟಲಾಯ್ತೆನೆ ಬರುತಿರ್ದ (ಭರತೇ. ೩೬-೨೪).

[ದಟ್ಟಡಿ + – ಕಾಱ]

ದಟ್ಟಡಿಯಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಡೆಗಲಿಸು ; ತಪ್ಪುಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಹಾಕುವಂತೆ ಮಾಡು : ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಾನು ಕಟ್ಟದಾನೆಯ ನೋಡಿ ತೊಟ್ಟ ಭೂಷಣವು ಮಾವುತನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಾನು ದಳಕರ್ತ ಮೆಚ್ಚಿದನಾನೆಯ ದಟ್ಟಡಿಯಿಡಿಸಿ ನೋಡಿದರು (ಸೌಂದಕಾ. ೫-೬೦). [ದಟ್ಟಡಿ + ಇಡಿಸು₁]

ದಟ್ಟಡಿಯಿಡು (ಕ್ರಿ). ನಡೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸು ; ತಪ್ಪುಹೆಜ್ಜೆಹಾಕು ; ನಿಧಾನವಾಗಿ ನಡೆ : ಎಡೆಯಾಡಿದಪುದು ರನ್ನದ ಸೊಡರೆನೆ ಹರಿನೀಳರತ್ನಕುಟ್ಟಿಮದೊಳ್ದಟ್ಟಡಿಯಿಡುವ ತನೂಭವನಂ ನಡೆ ನೋಡಲ್ಪಡೆದ ತಾಯ ಜನ್ಮಮೆ ಸಫಳಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೧೧೮) ; ಚಲನದೊಳ್ ಭವನಾಂಗಣದೊಳ್ ಕಂದನೆಂದು ದಟ್ಟಡಿಯಿಡುವಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೪೮) : ದಟ್ಟಡಿಯಿಟ್ಟು ಭಕ್ತಿ ತನ್ನಯ ಮನೆಮಂ ಬಂದಡರೆ ಭರಂ ಮಿಗೆ ಮುದದಿಂದಂ ಪುಷ್ಪಾಪಚಯಕೆ ಗಿರಿಸುತೆ ಬಂದಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೫-೫೦) ; ದಟ್ಟಡಿಯಿಡುತಲೆ ಬೆಣ್ಣೆಯ ಮೆಲುವ ತೋಳನ್ನಾಡೈ (ಪುರಂದ. ೩-೦೮೯-೩) ; ಅಂಬೆಗಾಲಿಕ್ಕಿ ತೊಳಲುವವನಲ್ಲ ಕಾಲು ಬಲಿದು ದಟ್ಟಡಿಯಿಡುವವನಲ್ಲ ಬಾಲನೆಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದನವ್ವ (ಮೋಹತ. ೯-೮೩). [ದಟ್ಟಡಿ + ಇಡು₁]

ದಟ್ಟಣೆ (ನಾ). ನಿಬಿಡತೆ ; ಒತ್ತಾಗಿರುವುದು ; ಕಿಕ್ಕಿರಿದಿರುವಿಕೆ ; ಸಾಂದ್ರತೆ ; ನೆರವಿ : ಕೊಡರಿಂದಡೆ ತಾಂ ಕೈಗಟ್ಟಿ ಪ್ಪುಡನೊಡನಾದಡಂಜದೆ ಗೆಲಲು ಜಂಗಮದ ದಟ್ಟಣೆಗೆ ಸೈರಿಸುವ ಮನವಳೆವಟ್ಟಿರಲು (ಬಸವು. ೮-೫೬) ; ಕಿಚ್ಚಿನುಱುಬೆಯ ದಟ್ಟಣೆಗೆ ಧಾರೆಗಳ ಬಿಡುತೆಣ್ಣೆಗಳ ಪಕ್ಕಲೆಯ ಥಟ್ಟುಗೆಡುವಾನೆಗಳಿಗಾನೆಯ ಕಟ್ಟುಕೆ (ತೊರರಾ. ೫-೭-೧೩) ; ಜನವಸತಿಯ ದಟ್ಟಣೆಯಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ದ್ರಾವಿಡಜನಾಂಗದ ಗುರುತ್ವಾಕರ್ಷಣಾವು ಮೈಸೂರುರಾಜ್ಯದ ಸಮೀಪವರ್ತಿಯಾಗುವುದು (ತತ್ತ್ವಶಾ. ೪೨೩). [ದಟ್ಟಯಿಸು + – ಅಣೆ₄]

ದಟ್ಟದರಿದ್ರ (ನಾ). ಕಡುಬಡವ ; ನಿರ್ಗತಿಕ : ದಟ್ಟದರಿದ್ರನಂತೆ ಕಾಸಿಗೆ ಮನವಿತ್ತನೆಂದವಳಕೀರ್ತಿನಿತಂಬಿನಿ ದೂಱುತಿರ್ಪಳ್ (ವೀರವಿ. ೨-೫೪) : ದಟ್ಟದರಿದ್ರರು ಮೊದಲಾಗಿ ಹತ್ತನು ಬಿಟ್ಟಹರುಂಟು ಬಾಹ್ಯದೊಳು (ಭರತೇ. ೭೦-೯೨) ; ಸತಿಪತಿಯರು ರೂಪಸಂಪನ್ನರಾದರೆ ದಟ್ಟದರಿದ್ರರು ಅರರೆ ! (ಇಂದಾಪ. ೧೮೧-೯೩) ; ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಹಿಟ್ಟಿಲ್ಲದ, ಮೈಗೆ ಬಟ್ಟೆಯಿಲ್ಲದ, ದಟ್ಟದರಿದ್ರರಿಗೆ ಕುಲವಂತೆ ಕುಲ (ಕುಂಗಧ. ೫೪) : ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಅನುಕೂಲತೆಗೆ ಒದಗದ ಲಕ್ಷಾಧೀಶನು ದಟ್ಟದರಿದ್ರನೆಂದೇ ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ (ರಂಗರೂ. ೦೫೮). [ದಟ್ಟ₁ + ದರಿದ್ರ]

ದಟ್ಟದಾರಿದ್ರ್ಯ (ನಾ). ಕಡುಬಡತನ ; ನಿರ್ಗತಿಕತನ : ಶ್ರೀರಮ್ಯವಪ್ಪ ಭೋಗಂಗಳಳಿದಾ ದಟ್ಟದಾರಿದ್ರ್ಯವಾಗಲು (ವೀಶೈಪು. ೩-೧೬-೦೪).

[ದಟ್ಟ₁ + ದಾರಿದ್ರ್ಯ]

ದಟ್ಟದಾರಿದ್ರ್ಯತ್ವ (ನಾ). = ದಟ್ಟದಾರಿದ್ರ್ಯ : ಅಕುಲಂಗೆ ಸಕಲರಾಜ್ಯಂ ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧಂಗೆ ದಟ್ಟದಾರಿದ್ರ್ಯತ್ವಂ . . . ಮೆರೆವುದೀ ಕಲಿಯುಗದೊಳ್ (ನೀತಿಸಾ. ೧೫೨). [ದಟ್ಟ₁ + ದಾರಿದ್ರ್ಯತ್ವ]

ದಟ್ಟದೊವಲ್ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ತೊಗಲು : ನಂಜುಂಡಂ ದಟ್ಟದೊ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ವಲಂ ಪೊದೆದಗಜೆವೆರಸು ಬೆರೆವೊಡಲೊಳಿರ್ದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೧೫-೬). [ದಟ್ಟ₁ + ತೊವಲ್₂ (<ತೊಱಲ್₁)]

ದಟ್ಟಪಳುವ (ನಾ). = ದಟ್ಟಗಾಡು : ಸಾಗಿದಳು ಹಜ್ಜೆಹಜ್ಜೆಯನಿಟ್ಟು ದಟ್ಟಪಳುವದ ಪಸುರ್ ನೆಳಲೊಳ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೨೬-೬೬).

[ದಟ್ಟ₁ + ಪಳುವ (<ಪಱುವ)]

ದಟ್ಟಯಿಸು, ದಟ್ಟಯ್ಸು, ದಟ್ಟವಿಸು, ದಟ್ಟಿಸು₁, ದಟ್ಟೈಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಒತ್ತಾಗು ; ಸಾಂದ್ರವಾಗು ; ದಟ್ಟವಾಗು : ಧಿಗಧಿಪರೆಣ್ದೆಸೆಗಾಂತಿರೆ ಭುಜದೊಲು ಗಗನದ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟುಂ ದಟ್ಟಯಿ[ಪಾಠಾಂ. ದಟ್ಟೈ]ಸಲು ಮಿಗೆ ಭಕ್ತರ ಜಯರವ ಒಟ್ಟಯಿಸಲು (ತಿರುನಾ. ದೀ. ೨೨೦-೫) : ಭೀಮಸೇನನ ದಂಡಿಯನು ದಟ್ಟಯಿಸೆ ಸುಯಿ ದಳ್ಳುರಿಯ ಚೂಣಿಯಲಿ ಗಂಡುಗೆದಱಿದ ರೋಷಶಿಖಿ ಹುರಿಗೊಂಡುದಕ್ಷಿಗಳಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೮-೨೨) ; ಹೆಣೆದುಕೊಂಡವು ಗಗನ ದಿಗು ಧಾರಾಣೆಗಳನು ದಟ್ಟಯಿಸಿ ರಿಪುಮಾರ್ಗಣ ವಿತಾಳಿಸಿ ಮುಸುಕಿದುದು ರಘುನಂದನನ ರಥವ (ತೊರರಾ. ೬-೫೦-೫) ; ಹೊಳೆಹೊಳೆಯುವ ಅವರ ಮುಖಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಚಕೋರಚಯ ದಟ್ಟಯಿಸಿ ಬಂದವು (ಧಾಮುಣ. ೦೨೧). **ದಟ್ಟಯ್ಸು** : ೧. ಬಟ್ಟತಂ ಮಾಡಿ ಸುತ್ತುಗಳೆತ್ತಲ್ಕಸಿತಾತಪತ್ರಮೆನಲಕ್ಕುಂ ತಾನೆಂಬಂತಿರೀ ಜಗದೊಳ್ ಕಣ್ಗೆ ವಿಚಿತ್ರಮಾಗೆ ನೆಱೆ ದಟ್ಟಯ್ಸಿ[ಪಾಠಾಂ. ದಟ್ಟಯಿಸಿ]ತ್ತನಿತ್ತುಂ ತಮಂ (ಗಿರಿಕ. ೪-೬೬). **ದಟ್ಟವಿಸು**: ೧. ದಟ್ಟವಿಸಿ ದಜ್ಞಾನತಿಮಿರದ ಥಟ್ಟು ಮಾರ್ಗವ ಕಾಣಲೀಸದು (ನಿಧಾಗ. ೫-೮-೪). **ದಟ್ಟಿಸು₁** : ೧. ನಟ್ಟಡವಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಡಂ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾ ಬಂಧುದತ್ತನಾತನ ಬೀಡಂ ನಟ್ಟಿರುಳು ಬಂದು ಬೇಡರ್ ದಟ್ಟಿಸಿ ಕೂಕಿಱಿದು ಸುತ್ತಿ ಮುತ್ತಿದರಾಗಳ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೮-೮) ; ತುರುಗಿ ದಟ್ಟಸಿದಾ ಕತ್ತಲೆಯ ಮೊತ್ತದೊಳು ಸ್ಮರನಂಗಜಾತ ಪ್ರೀತರ ಕೂಡಿ . . . ಮೆಲ್ಲಡಿಗಳಿಡುತೇ ಬರುತಿರಲು (ನವಮೋ. ೦೬-೨೦). **ದಟ್ಟೈಸು**: ೧. "ದಟ್ಟೈಸಿತೆಂದೊಡತಿಸಾಂದ್ರಾರ್ಥಂ" (ಧಾರನಿ. ೩೪) : ಚಿತ್ರಕ್ಕೊಗೆಗುಮತಿಭೀತಿಯೆನಲುರ್ವಿಗೆ ದಟ್ಟೈಸಿದುರ್ದಂಧಕಾರಾಕಾರಂ (ದಶಕು. ೨-೪೨) ; ಬಾಲಕನ ಘನತೇಜಮುರ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ಪರ್ಬಲು ಸೂಚಿಮುಖಮಂ ಕೀಲಿಸುವೊಡರಿದೆನಿಸಿ ದಟ್ಟೈಸುವ ತಮಂಧದಲಿ (ಬಸಪು. ೩-೩೦) ; ದಟ್ಟೈಸಿತು ಬನಬನದಲ್ಲಿ ಕೊಳ ಮಂಳಲೊಟ್ಟು ಗೋಮತಿಯ ತೀರದಲಿ (ಮೋಹತ. ೩೬-೬೩) : ಕಿನ್ನರರ್ ಸಿದ್ಧ ವಿದ್ಯಾಧರರ್ ಕಿಂಪುರುಷರು ದಟ್ಟೈಸಿದರ್ (ಚಲಪು. ೩೦-೪೦) ; ಕತ್ತಲೆಯ ಮೊತ್ತ ದಟ್ಟೈಸಲಾ ವಾರ್ತೆ ಕೇಳುತ್ತರ್ಕ ತನ್ನ ಚೂಣಿಯ ಭಟರ ಕಳು

ಹಲ್ಕೆ (ನವಮೋ. ೦೪-೨೬) ; ಬುವಿ ಬಾನಂತರವೆಲ್ಲವ ಕತ್ತಲು ತುಂಬಿರಲು . . . ತವಕಿವು ಸೇತುವೊ ಎನೆ ದಟ್ಟೈಸಿರೆ ತಾರೆಗಳು (ಗಣೇಶ. ೨೮-೪) ; ಕತ್ತಲಲಿ ಮಿಂಚು ಹೊಳೆದಂತಾಗಿ, ಬಟ್ಟೆಗೆಡುವುದು, ಕುರುಡು ದಟ್ಟೈಸಿ! (ಚಂದ್ರಸ. ೨೦-೧೯). ೨. ಹೆಚ್ಚಾಗು; ಅತಿಶಯವಾಗು: ನೆಟ್ಟನೆ ಪೃಥಿವೀ ಪತಿಗಳು ತನಯರ್ಗೆ ಪಟ್ಟವ ಕಟ್ಟೆ ಕಾಣಿಕೆಯ ಇಟ್ಟಿಅಗಿದರೇನು ಹೀನವೆ ಪರಿತೋಷ ದಟ್ಟೈಸುವುದು ಕಣ್ಣಾನಕೆ (ಮೋಹತ. ೩೬-೧೨).

[ದಟ್ಟ$_1$ + -ಇಸು$_3$]

ದಟ್ಟಯ್ಸು 'ದಟ್ಟಯಿಸು' ನೋ.

ದಟ್ಟವಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಬಳ್ಳಿ; ನಿಬಿಡವಾದ ಲತೆ: ಅತ್ತಕ್ಕೆ – ಬಟ್ಟತ್ತು ತೊಡೆ, ಬಟ್ಟದೊಡೆ, ಬೆಟ್ಟವೇಸಗೆ, ದಟ್ಟವಳ್ಳಿ – ಇವುಮೊದಲಾದವು (ಶಮದ. ೧೬೮ ಪ್ರಯೋ). [ದಟ್ಟ$_1$ + ಬಳ್ಳಿ]

ದಟ್ಟವಿಸು 'ದಟ್ಟಯಿಸು' ನೋ.

ದಟ್ಟಳ್ (ನಾ). ಪರಾಕ್ರಮಿ; ಶೂರ (?) : ಅಟ್ಟದಲೆಯ ಮಾತನೆಟ್ಟನೆ ದಟ್ಟಳ್ಸಿರಗಂಬೆರಗುವಂ ಬಗೆಯದೆ ಕಟ್ಟಳ್ಸತ್ತನೆಱಿಯವ್ವ (ಶಾಇಶ. IX-1, ೩೧-೦೦ ; ೯೬೬).

[☞ ಇದು 'ದಟ್ಟಾಳ್' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು.]

ದಟ್ಟಿ$_1$, ಧಟ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಸುತ್ತುವ ವಸ್ತ್ರವಿಶೇಷ : ಮಡದಿಯಲ್ಲದೆ ಬೊಮ್ಮಚರಿಯವು ಉಡಿಗೆ ನಾರಿನ ದಟ್ಟಿಯಲ್ತೆ ತಮ್ಮಡಿಗೆ ಕಾಳಗವೇಕೆ (ಕಾಶಿಶಾ. ೨೨-೪೨) ; ಉಡಿಯ ಪಟ್ಟೆಯ ದಟ್ಟಿ ಬೆನ್ನ ಜಲ್ಲಿಯ ವೀರರೆಡಬಲದೊಳಗೈತರಲು (ಕಂನವಿ. ೧೨-೩೪) ; ನಡುವಂ ಬಿಗಿದುದೆ ದಟ್ಟಿಯುನೊಡನೆರಿವನಿತಾಜನಕ್ಕೆ ಜಗುಳ್ಗುಂ ಮುಡಿಗಳ್ (ಚಿಕವಿ. ೩-೨೨) ; ಪಾಂಚಾಲಿಯ ದೀನಾಲಾಪಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ . . . ಭೀಮಸೇನನು . . . ವಿಜೃಂಭಿಸಿ ದಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ (ಕೃಪಾವಿ. ೯೬) ; ಕಟ್ಟಿದ ದಟ್ಟಿಯ ಬಲ್ಪಿನ, ತೊಟ್ಟ ಪೊಸಗುಪ್ಪಸದ ಚೆಲ್ವಿನ . . . ಕಿಱುಜವ್ವನದ ಬಿಂಕದ ನಡೆವೊಂದು ಗಾಡಿಯ ಪುಷ್ಕಲಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೪೮-೦೬) ; ಸೊಂಟದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಮೊಳದ್ದು ಒಂದು ದಟ್ಟಿ (ನಮ್ಮೂರ. ೯) ; ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ದಟ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟರೆ ಹಿತ್ತಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮೊಳ ಹಾಕಿ ನೋಡಿದ (ಗಾದೆ). ೨. ಬಟ್ಟೆ; ವಸ್ತ್ರ: ನೀಲಿಯ ದಟ್ಟಿಯನಿಳಿಗೆ ದಿಶಾಲಂಬನವಾಗೆ ಕವಿಚಿಸುರಾರಿಯೆನಲ್ಕಾ ಲೋಕನಕ್ಕೆ ಭಯವಮಂ ಸಾಲಿಡುತಂ ತಂದನಂಧಕಾರಕಾರಂ (ನಳಚಂ. ೦೯೩); ಕಾಗಿನ ಸುಚಲ್ಲಣದ ದಟ್ಟಿ ಹೇರಿಟ್ಟ ಹಿಲ್ಲರಿ (ರುಕ್ಮಾಂಗ. ೧೦-೦೮). ೩. ನಡುವಿನ ಸುತ್ತು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವ ಪಟ್ಟಿ ; ನಡುಕಟ್ಟು : ಕಾಶೆ ದಟ್ಟಿ ಚಲ್ಲಣಂಗಳಂ ಸಮಂತು ತೊಟ್ಟು ಬಲ್ಮೆಸೆಯಂ ಕರಾಬ್ಜದಿಂದೆ ತಿರ್ದುತೆ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೨-೦೦-೦೬). ೪. ಚಿಕ್ಕ ಸೀರೆ ; ಕಿರಿಗೆ : ಪಟ್ಟೆವಾಳಿಯನುಟ್ಟು ಬನ್ನಿ ದಟ್ಟಿ ಚುಂಗ ಬಿಟ್ಟು ಬನ್ನಿ (ಪುರಂದ. ೧-೧೦೭-೬) ; ಚಪ್ಪರ ಮಂಟಪದಾಗ ಹೊಕ್ಕಬಾಳ್ಹೊತ್ತಾತು ಪುತ್ರಿಯು ಮಾರಿ ಬಳಲ್ಯಾವ ಬೀಗುತಿ ದಟ್ಟಿಯ ಉಡಿಸ ಮಗಳಿಗೆ (ಜೋಕಗೀ. ೫೯) ; ಉಟ್ಟ ದಟ್ಟಿ ಎಷ್ಟು ಮಾಸಿದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೦-೦೩). ೫. ಅನೇಕ ಮಡಿಕೆಗಳಿರುವಂತೆ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೊಲಿದ ಹೊದಿಕೆ; ಕವುದಿ; ಲೇಪು : ಭುಜಂಗಳ ತಣ್ಪನೊತ್ತು ಬಿಂಕಂಬಡೆದಿರ್ದ ಕೆಳ್ಗದಪಿನೊತ್ತು ವಿಟರ್ ನೆಱೆ ಕಾವುದಲ್ಲದೀ ಕಂಬಳಿ ದಟ್ಟಿ ಬೂರವಡವೆಂಬವು ಕಾವುವೆ ಶೀತಕಾಲಮಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೧-೨೭೦). ಧಟ್ಟಿ : ೨. ಮುಂಭಾಗದೊಳ್ ಮುತ್ತಿನ ಸರಂಗಳಂ ಚೌಕಳಿಯಾಗಿ ಪೆಣೆದು ಕಟ್ಟಿರುವ ಧಟ್ಟಿ (ಸೌಗಂಧಿ. ೩೦೫-೯). ೩. ಬಱುಮಂಡೆ ಪೂಸಿದ ಗಂಧ ಕಾಸೆಯ ಧಟ್ಟಿ ಮೆಱೆಯೆ ಸಬಳಿಗರೆಯ್ದುಂದು ತಱುಬಿದರಂದು . . . ಮಿಱುಗೆ ಸಬಳ ಕಯ್ಗೊಳಗೆ (ಶಂರಾಸಾಂ. ೦೦-೩೪).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತಟ್ಟು; ತುಳು. ದಟ್ಟ, ಜಟ್ಟ; ತೆಲು. ದಟ್ಟಿ/ಸಂ. ಧಟೀ]

ದಟ್ಟಿ$_2$ 'ದಡ್ಡಿ$_2$' ನೋ.

ದಟ್ಟಿ$_3$ (ನಾ). ಶೌರ್ಯ ; ಪರಾಕ್ರಮ : ಕನ್ನಡವಕ್ಕಿ ಪೂರ್ಣಾರ್ವಕ್ಕಿ ಮೊದಲಾದ ದಟ್ಟಿಯ ಕೂರಾಳ್ಗಳುಂ ತುತವ್ಮ ಪಡೆವೆರಸು ಬಂದು ಕಾಣ್ಬುದುಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೦೯೬). [<ಸಂ. ಧೃಷ್ಟಿ]

ದಟ್ಟಿಗಟ್ಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡುಕಟ್ಟನ್ನು ಬಿಗಿಸಂ. ೨. (ಅಲಂ) ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡು : ಇಂತು ಮೊರೆಯುಟ್ಟು ಪುರುಡಂ ಪುಟ್ಟಿಸಿ ದಟ್ಟಿಗಟ್ಟಿಪುದುಂ (ಚಿಕವಿ. ೨-೩೮ ಪ); ಸರ್ವಶಕ್ತಿಯೊಳ್ ಪೂಣರಲ್ಕಾತನಂ ದಟ್ಟಿಗಟ್ಟಿಸಲೆಂದು ದೇವರ್ ತವ್ಮೊಳಿಸಗಿದ ಪರಿಭವಮಂ ಮವನೊಳ್ ನಡೆಯಿಪೌದಾಸೀನ್ಯಮುಮಂ ಬಿನ್ನವಿಸಿ (ಚಿಕವಂ. ೨೦-೮); ನಿನ್ನ ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಗುಣಂ ಮುಂದುವರಿದೆನ್ನಂ ದಟ್ಟಿಗಟ್ಟಿಸುತ್ತಿದೆ (ಚಿಕಶು. ೨೬).

[ದಟ್ಟಿಗಟ್ಟು + -ಇಸು$_3$]

ದಟ್ಟಿಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡುಕಟ್ಟನ್ನು ಬಿಗಿ. ೨. (ಅಲಂ) ಸೊಂಟಕಟ್ಟು ; ಸಿದ್ಧವಾಗು; ತಯಾರಾಗು: ಜೀಯ ಪರಾಕೆದು ಬೇಱೊಂದೋಯರದಿಂ ಬಂದು ಪಂದಿಪೆರ್ ಕಿಱಿಯರಸರ್ ಸಾಯಸವಡುವರ್ ಸಂತತವಿನಾಯಸಕ ಮನೆಳಸಿ ದಟ್ಟಿಗಟ್ಟುವರನಿಬರ್ (ಚಿಕವಿ. ೫-೩೮).

[ದಟ್ಟಿ$_1$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಟ್ಟಿಗೆ$_1$ (ನಾ). (?) : ಸುರರ ಮನ್ನಿಸಿ ಕಳುಹುತಂದನು ನಿರುತ ನಿಮ್ಮಯ ಬಾಧೆ ತನ್ನದು ಥರಥರದ ದಟ್ಟಿಗೆಯ ದೈತ್ಯರ ಹವಣು ತನಗೆಂದ (ಸಂಭಪ. ೭-೬೩). [?]

ದಟ್ಟಿಗೆ$_2$ (ನಾ). ಉಪ್ಪರಿಗೆ; ಕರುಮಾಡ; ಮಹಡಿ (?) :

ದಟ್ಟಿಗೆಯಮನೆ = ಉಪ್ಪರಿಗೆ ಮನೆ (?): ಕನಕಮಯ ನಿರ್ಮಿತಗಳಿಂದಲಿಹ ದಟ್ಟಿಗೆಯಮನೆಯ ಸುತ್ತಲ್ ಮೆರೆವ ಮದನಗೃಗಳ ಮೇಲೆ ನಿನದದೊಳ್ ನವಿಲ ತಂಡಗಳಿರಲ್ (ರುಕ್ಮಾಂಗ. ೩-೪೨). [?]

ದಟ್ಟಿಚಲ್ಲಣ (ನಾ). ನಡುಪಟ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಚಲ್ಲಣ : ದಟ್ಟಿಚಲ್ಲಣವನುಟ್ಟು ಕಠಾರಿಯಂ ನಡುವಿನೊಳು ಕಟ್ಟಿ (ಭೃಂಗಸೂ. ೨೫೭) : ಮಲ್ಲಗಾಸಿಯ ದಟ್ಟಿ ಚಲ್ಲಣಗಳನುಟ್ಟು (ಸೌಂದಕಾ. ೦೨-೩೩) ; ಕಟ್ಟಿದ ದಟ್ಟಿಚಲ್ಲಣದ ಉಟ್ಟ ಮಲ್ಲವರಿಯ ಈ ವೇಷದಿಂದ . . . ಕುಳ್ಳಿರುತ್ತ (ವಿಗಡ. ೩೦-೨೫) : ಕಂಠೀರವಒಡೆಯರು . . . ಅಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಬಾಗಲಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ದಟ್ಟಿಚಲ್ಲಣಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಳಿನ ಕೈಕೋಲಿನಿಂದ ತೆಗೆಸಿ ಅನಂತರ ಕೋಟೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದರು (ಒಡೆಚ. ೩೫). ☞ ಇವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿವೆ. [ದಟ್ಟಿ$_1$ + ಚಲ್ಲಣ]

ದಟ್ಟೈತು, ದಟ್ಟೈತ್ತು (ನಾ). ೧. ದಪ್ಪವಾದುದು ; ಗಾತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದುದು : ಕುಟ್ಟಿ ಕಣಕದೊಳು ಸರಿ ಬೆಣ್ಣೆಯಾಱೊಳೊಂದು ಬಟ್ಟ ವಾಲನೆಯಿಕ್ಕಿ ಮಿದಿದು ಬಟ್ಟಂ ಮಾಡಿ ದಟ್ಟೈತಂದೆನಿಸಿ ಲತೆಯಿಱಿದು ಹಂಚಿನೊಳಿಟ್ಟು ಸುಟ್ಟು ಪರಿಯಣಕೆ ತೆಗೆದು (ಸೂಪಶಾ. ೧-೦೦). (ಗ). ೨. ದಪ್ಪವಾದ; ದಟ್ಟವಾದ; ಗಾತ್ರವಾದ; ಮಂದವಾದ : ಬೆಟ್ಟೈತು, ಬೆಟ್ಟೈತ್ತು, ದಟ್ಟೈತು, ದಟ್ಟೈತ್ತು (ಶಮದ. ೭೭ ಪ್ರಯೋ). ೩. ವಿಸ್ತಾರವಾದ ; ಅಗಲವಾದ : ನೂಱು ಗಾವುದುದ್ದ ಮೊದಲ ದಟ್ಟೈತು . . . ನೋಡೆ ಪಗಡೆಯ ಕಾಯಂತೆ ತೋಱುತಿದ್ದುದು ವೃಷಭಾದ್ರಿ (ಭರತೇ. ೩೬-೮೦). ದಟ್ಟೈತ್ತು : ೧. "ವ್ಲಾಕ್ಷ, ವ್ರುಕ್ಷ – ಕ್ಷರಣಸ್ನಿಗ್ಧಾರ್ಥೇ, ಒರಸುಹಣದೊಳಂ ದಟ್ಟೈತ್ತುರೊಳಂ" (ಶಾಕಕ್ಕ. ೨೬೮). ೨. ಮೇಲಿನ 'ಶಮದ' ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ.

ದಟ್ಟೈತಾಗು, ದಟ್ಟೈತ್ತಾಗು : ಒತ್ತಾಗು = ಸಾಂದ್ರವಾಗು ; ನಿಬಿಡವಾಗು : ದಟ್ಟೈತಾಗಿಹ ತೋಳು ತೊಡೆ ಬಾಯ್ಬಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ತೆರದಿ ಬುದನು ಕಿತ್ತು ಪೇರ್ವರನ (ಜರಾಮಾ. ೩೦-೩೬) ; ಈ ವನಮಹೀವ ಭೀಕರಮೆನಿಸಿದಪುದು ನಾನಾವಿಧದ ಮರಗಿಡುಗಳಿಂದೆ ದಟ್ಟೈತ್ತಾಗಿ ಕಾಪಳಂಗೊಂಡು (ಶೀಷರಾ. ೪-೨). [<ದಟ್ಟ$_1$]

ದಟ್ಟಿತ್ತು₂ 'ದಟ್ಟಿತಂ' ನೋ.

ದಟ್ಟಿಪಂಚೆ (ನಾ). ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವ ಪಂಚೆ ; ಮುಂಡು ; ತಡವು : ಅವಳ ಜೊತೆಗೆ ಇದ್ದಾತ ಎ ತ್ತ ರ ವಾ ದ ಆಳು . . . ಒಂದು ದಟ್ಟಿಪಂಚೆಯುಟ್ಟು ಕೊಳೆಯಾದ ಒಂದು ಶರಟು ಧರಿಸಿದ್ದ (ಕುಸುಹಂ. ೩೪) ; ಕುಳ್ಳಿಗೆ ಇದಾನೆ. ಒಂದು ದಟ್ಟಿ-ಪಂಚೆ ಖಾದಿಯದು ಮೇಲಕ್ಕೊಂದು ಅರೆತೋಳಿನ ಷರಟು (ಅಂಡೂ. ೧೦೬). 'ಕಚ್ಚೆಪಂಚೆ' ಪರಾ. [ದಟ್ಟಿ₁ + ಪಂಚೆ]

ದಟ್ಟಿಸೀರೆ (ನಾ). ಸಣ್ಣಸೀರೆ; ಕಿರಿಗೆ : ದಟ್ಟಿಸೀರೆ, ಬೆಳ್ಳಿ ತೋಳಬಂದಿ, ಬೆಳ್ಳಿ ಕೈಕಡಗ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಹವಳದ ಸರ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದ ಬೆಂಡವಲಿ (ಹೊಸಂಸಾ. ೧೪೦). [ದಟ್ಟಿ₁ + ಸೀರೆ₂]

ದಟ್ಟಿಸು₁ 'ದಟ್ಟಯಿಸು' ನೋ.

ದಟ್ಟಿಸು₂, ಧಟ್ಟಿಸು, ಧಟ್ಟೈಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಗದರಿಸು ; ಬೆದರಿಸು : ನಿನ್ನ ನಿಟ್ಟೆಲುವ ಮುಱಿವೆನೆಂದುರವಣಿಸಿ ಜಱಿಯುತ್ತ ದಟ್ಟಿಸುತ ಬಂದು (ಹಜಳಾ. ೧೨-೩೬); ದಟ್ಟಡಿಯಿಡುತೆಯತಹ ಹಸುಳೆಯನೊಲಿದಿಟ್ಟಯದಱ ದಿಟ್ಟಯನು ತೊಟ್ಟನೆ ವಾಜುಗೊಂಬಳು ಬಾಲ್ಕವಟಾಯಲು ದಟ್ಟಿಸದಿಹಳೆ ಲೋಕವನು (ಅಂಜಿಚ. ೪-೫೬) ; ದಟ್ಟಿಸುತ್ತೆಲೆ ಬಸವ ಕೊಡುಕೊಡು ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯ ಪೊನ್ನಲ್ಲವಂ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟದೀಗಳೆ (ಬಸಪು. ೧೦-೩) : ತನಯರು ಗಳತಿ ದಟ್ಟಿಸುವರಂಗನೆಯರುಲ್ಲಂಘಿಸುವರಂ . . . ತಿಳಿಯ ದರಿದ್ರನಿಂದತಿ ಕಷ್ಟರಿಲ್ಲೆಂದ (ಜೀವಂಚ. ೭-೩) ; ಇರುಳಿನಲಿ ನಿದ್ರೆಗಿಳಿದಾ ಹೊಲೆಯ ನ ವ ನಾ ವ ವ ನೊ ಮಾಂಸವ ಕಳುವವನು ಹೇಳೆನುತ ಗರ್ಜಿಸಿ ದ[ಪಾಠಾಂ. ಧ]ಟ್ಟಿಸುತಲಿರಲು (ತಿಮ್ಮಪಾಂ. ೫-೩೬) ; ರವಿನಂದನಂ ರಯದಿ ಪಾಶದಿಂ ಬಿಗಿದವನ ತವಕದಿ ಸೆಳೆಯೆ ಲಿಂಗದೊಳು ಪರಶಿವನುದಿಸಿ ಧವಳಾಂಗನಾಗಿ ದಟ್ಟಿಸುತಱಿನ ಮುವ್ವೊನೆಯ ಸಬಳದಟ್ಟುಗಿಯೊಳಱಿಯೆ (ಪ್ರಭುಪು. ೩-೧೦೦) : ನೋಡಿರೈ, ದೊರೆಸ್ವಾಮಿ ಹೆಂಡತಿ ನಳಿನಿ, ಏ ಪರಿ ಗಂಡನ ನಮ್ಮಿದಿರೆ ದಟ್ಟಿಸುತಲಿರುವಳು (ಗಣೇಶ. ೭೪-೨). ೨. ಹೀಗಳೆ ; ತಿರಸ್ಕರಿಸು ; ಮೂದಲಿಸು : ನೇವುರದ ದನಿ ದಟ್ಟಿಸಿತು ವೇದಾವಳಿಯ ನಿರ್ಘೋಷವನು ನಾನಾವಿಭೂಷಣಕಾಂತಿ ಕೆಣಕಿತು ಮುನಿಸವಾಧಿಗಳ (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೦೯-೬) ; ಬೆಟ್ಟದ ಬಲ್ಮೆಯಿಂದೆಮ್ಮ ರಾಯಸವನು ದಟ್ಟಿಸಿ ಕಳೆದ ಕಂಪಿಲನ ಕಟ್ಟಿ ತರಿಸುವೆನು (ಕುಠಾಸಾಂ. ೦೭-೮೪). ೩. ಪ್ರತಿಭಟಿಸು ; ವಿರೋಧಿಸು : ದಿಟ್ಟಿಸಿ ಹೋಗಂಬೆ ಹೋಗದಿದ್ದರೆ ಬೆನ್ನ ಮುಟ್ಟಿ ಹೋಗೆಂದು ನೂಂಕುವೆನು ದಟ್ಟಿಸಿದರೆ ಕಟ್ಟಿ ಕಳುಹುವೆ ಶಿಬಿಕೆ ಯೊಳಿಟ್ಟು ಚಿಕ್ಕಮ್ಮನ ಬಳಿಗೆ (ಧಠಚ. ೪೯-೫೪). ೪. ಘಟ್ಟಿಸು; ಹೊಡೆ; ತಾಗು : ಪಟ್ಟಣದುರು ವೀಧಿಗಳೊಳಗಾ ನೃಪವಿಟ್ಟಣಿಸಿಯ ಬರುತಿರಲು ದಟ್ಟಿಸಿ ಪೊಡವ ನಾನಾವಾದ್ಯದ ರವ ಮುಟ್ಟಿ ದಿಗಂತರಾಳವನು (ಅಂಜಿಚ. ೧೧-೨೭೭); ಬಿಟ್ಟನು ನಿಜವೃಷಭಾಂಕನು ಬಲವೆರಸಿಟ್ಟಣಿಸಿಯೆ ತ್ರಿಪುರವನು ದಟ್ಟಿಸಿ ಪೊಡವ ನಾನಾವಾದ್ಯರವಗಳು ಮುಟ್ಟಿ ದಿಗಂತರಾಳವನು (ತ್ರಿಪುಸಾಂ. ೦೩-೦೪೦). **ಧಟ್ಟಿಸು** : ೧. ಸುರವನಾನಂದರಸವಱಿತು ಬೆಱಗಿನ ಮೊಗ ದೋಱಿರಲು ನಾರಂದ ಧಟ್ಟಿಸುತೆದ್ದು ಕೊಡು ವಸಿಷ್ಠಂಗೆ ಭಾಷೆಯನು ಕೌಶಿಕ ಎಂದನು (ಹಜಳಾ. ೨-೨೪) ; ಓರೆಪೋರೆಯೊಳಾಡಿ ಧರ್ಮದ ಧಾರಣೆಯ ಧಟ್ಟಿಸುವದಿದು ಗಂಭೀರರಿಗೆ ಗರುವಾಯಿಯೇ (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೦೯-೮೪) ; ನೀ ತಳೋದರಿ ಕಱುಬುಗೆಡದೀ ಮಾತಿನಲಿ ತಾ ಬಿಡುವನೇ ನಿನ್ನಾತಗಳ ನುಡಿಸೆಂದು ಖಳ ಧಟ್ಟಿಸಿದನಂಗನೆಯ (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೦೫-೧೦) ; ನಿನ್ನಯ ಪುರುಷನಪಗತನಾದ ಬಳಿಕೀ ಪರಿಯ ಮಱಿದಿಹುದುಚಿತವೇ ಹೇಳೆಂದು ಧಟ್ಟಿಸಿದ (ಜೀ ವ ಂ ಚ. ೦೩-೩) ; ಮಾರೀಚನಾ ದಶಗಳನ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ಟ್ಟಿಸಿ ಕೆಲವು ದಿನ ನೀನುಳಿವುಪಾಯವ ಮಾಡುವೆನು . . . ತಾನೆಂದ (ತೊರರಾ. ೩-೮-೧೦). ೨. ಧಿಟ್ಟನಹೆ ಬಾಣಸಿಗ ಸವಿಯೊಳಗಟ್ಟ ಕೂಳನ ತಿಂದು ದೇಹದೊಳಟ್ಟಿಯಲಿ ಸಿರವಿರಲಹಂಕಾರದಲಿ ನೀನೆಂದು ಧಟ್ಟಿಸುತ ಜೀಮೂತಮಲ್ಲನು . . . ಹೊಕ್ಕನು ತೋಳ ತೆಕ್ಕೆಯ ಮಲ್ಲ ಗಾಳಗಕೆ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೬೦೩. ೪-೩೪). ೩. ಖರ್ಪರನೆಂಬ ಜೋಗಿ ಶಿವಸಿದ್ಧ ರಾಮನ ಸರ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಹೆಸರ ಧಟ್ಟಿಸುವೆ ವಾದಿಸುವೆ ಸೋಲಿಸುವೆ ನೆಂದೊಸೆದು ... ಐತಂದನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೭-೨೬). ೪. ತೋಳ ನೆಗಹಿನಲ್ಲಟ್ಟಿ ಹೊಯ್ದುದು ನೀಲನನು ನೀಲಾದ್ರಿಯನು ದಂಭೋಳಿ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ] ಟ್ಟಿಸಿದಂತೆ ನೊಂದನು ಹೊಯ್ಲಲಿಭಪತಿಯ (ತೊರರಾ. ೬-೩೨-೩೬). ೫. ನಿಗ್ರಹಿಸು ; ಸೋಲಿಸು ; ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ ತರು ; ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿರಿಸು : ಪದಪಾಣಿ ಗುಹ್ಯ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಂಗಳಲ್ಲಿ ಬೆದಱದವ ಧಟ್ಟಿಸುವ ಅದಟು ಬೇಕವಱಲ್ಲಿ (ದೀಕ್ಷಾಬೋ. ೦೬-೦೯) ; ಚೋಳ ಪಾಂಡ್ಯರ ದಳವ ಧಟ್ಟಿಸಿ ಕೊಂಡದನನುಪಮಸಾರವಸ್ತುಗಳ (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೫-೨೦). **ಧಟ್ಟೈಸು** : ೨. ಪುಟ್ಟ ನೆಂದೆನಬೇಡ ಪರಮಶಕ್ತಿಯಂ ತಂದುಕೊಟ್ಟನು ಕೃಷ್ಣ ಮನ್ಮಥಗೆ ಧಟ್ಟೈಸಿ ನೀ ಬಾಹುಬಲದಿಂದೆ ಕಾದಲಂ ಪೆಟ್ಟನಿಕ್ಕದೆ ಬಿಡನೆಂದ (ಮೋಹತ. ೦೨-೯).

ಧಟ್ಟಿಸುತೆ ಹೇಳು = ಒತ್ತಾಯ ಮಾಡು : ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವ ಲಲನೆ ವಲ್ಲಭಗೆ ಬುದ್ಧಿಯಂ ಧಟ್ಟಿಸುತೆ ಹೇಳಿ ಮೇಲಟ್ಟದೊಳು ಗುಡುಹವದೆ ಬಟ್ಟಲೊಳು ಚಿಲಿಪಾಲ ಸಲಿಸೆಂದು ತಾ ತಳರ್ವಕಳೆತೆಯವಳಂತೆ ನೀನು ಆಟ್ಟುಳಿಯ ಮಾಡಿದವೆ (ಪ್ರಭುಪು. ೬-೨೩). [ದಟ್ಟಿ₃ + – ಇಸು₃]

ದಟ್ಟೆ (ನಾ). ದಪ್ಪಬಿದಿರಿನ ಸೀಳು–ದಬ್ಬೆ : ವಿಪಿನಕ್ಕೆ ಹೊರಟ ಕೇತಯ್ಯ ಚಂದದಿಂ ಬಿದಿರನಂ ಸೋಸಿ ತರುವುದಕೆ ಹೋಗಿ ದಟ್ಟೆಯ ತಂದು ಪೊಳವೆ ಸೀಳುತಿರೆ (ಕರಲೀ. ೦೭೨-೧೦). [<ತಟ್ಟಿ₁]

ದಟ್ಟೈಸು 'ದಟ್ಟಯಿಸು' ನೋ.

ದಡ₁ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಡಗುಟ್ಟು₁' ಪರಾ.

ದಡದಡ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) = ೧. ರಭಸ ; ವೇಗ ; ಜೋರು : ದಡದಡ ಎಂದು ಓಡುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). ೨. ನಡುಕ ; ಕಂಪನ : ಗಡಬಡಿಸಿದುದು ಲಗ್ಗವಱಿ ಕೋಟಪಗೆಗಳಂ ಕೆಡೆಕೆಡೆಯೆನುತ್ತ ಕಹಳೆಗಳೊದರ್ದುವೆಳ್ಳೆ ರ್ದೆಯ ದ ಡ ದ ಡ ೦ ಗ ಳ್ ಮಾಣ್ದುದವರರ್ಗೆ (ಚಬಪು. ೪೯-೫೦). **ದಡವಾಡು** = ಅವಸರಪಡಿಸು: ದಡವಾಡಿದರು ಯಮನಾಳುಗಳು ಓಡಿ ಬಂದರು ಏಳೇಳೆನುತ ಏಳಲೆಳೆದರು ಪಾಪಿಯ ಬೀಳಲೆಳೆದರು (ಘರಂದ. ೫-೦೨೬-೦).

ದಡ₂ 'ದಡ್ಡ₂' ನೋ.

ದಡ₃ 'ತಡ₂' ನೋ.

ದಡ₄ 'ದಳ₁' ನೋ.

ದಡಂಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ದಡ ಸೇರು: ಮಕರಾಕರದಿಂ ಪೊಱಮಡುವ ಕರಿಮಕರ ದಂತೆ ಕಮಳಾಕರದಿಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು ದಡಂಗೊಳ್ವಲ್ಲಿ (ಅರ್ಧನೇ. ೫-೧೧೩ ವ).
[ದಡ₃ (<ತಡ₂) + ಕೊಳ್₁]

ದಡಂದಡಿಸು 'ದಡದಡಿಸು' ನೋ.

ದಡಕ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಅಟ್ಟದಿಂದ ಪಾತ್ರೆಯು ದಡಕ್ ಎಂದು ಬಿದ್ದಿತು (ರೂಢಿ).

ದಡಕಟ್ಟು 'ದಡೆಕಟ್ಟು' ನೋ.

ದಡಗಲಿ (ನಾ). ದಪ್ಪನೆಯ ಹೆಂಗಸು : ಈಗ ಹೊಸದಾಗಿ ನಡೆಯುವ ದನ್ನ ಕಲೀತೀರೋ ಈ ದಡಗಲಿ ಕೋಲು ಜಾರಿ ಬಿದ್ದಿದ್ರೇ ಒಂದು ಭಯಂಕರ ವಿಚಾರವೇ! (ಉಮೂಶ. ೬೮). 'ದಡಾಲಿ' ಪರಾ. [?]

ದಡಗುಟ್ಟು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ದಡದಡ ಶಬ್ದಮಾಡು: ಗಾಡಿ ದಡಗುಟ್ಟುತ್ತಾ ಬಂತು (ರೂಢಿ). ೨. ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿರು : ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಮಯ ವಿದ್ದರೂ ಆಕೆ ದಡಗುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (ರೂಢಿ).
[ದಡ₁ + ಕುಟ್ಟು₁]

ದಡಗುಟ್ಟು$_2$ (ಕ್ರಿ). ದಡ ಸೂಸಿ ಹರಿ; ತುಂಬಿ ಹರಿ : ಸಾಲದ್ದಕ್ಕೆ ಕೆಲಸದ ಆಯಾಸವೂ ಸೇರಿ ಬೆವರು ದಡಗುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹರಿಯುತ್ತಿದೆ (ಶಾಟೀಮು. ೧೦೩). [ದಡ$_3$ (<ತಡ$_2$) + ಕುಟ್ಟು$_1$]

ದಡದಡನೆ (ಅ). ೧. ದಡದಡ ಎಂಬ ಸದ್ದಿನೊಡನೆ : ಶ್ರೀ ಸೋಮನಾಥನು ನಡುವಿರುಳು ಭಕ್ತಂಗೊಲಿದು ದಡದಡನೆ [ಪಾಠಾಂ. ಧಡಧಡನೆ] ಕದವಂ ಹಾಕಿತೆಗೆಯಲು (ಬಸಪು. ೪೩-೯೭). ೨. ವೇಗವಾಗಿ : ಬೇಗನೆ ; ಶೀಘ್ರವಾಗಿ : ಅವನು ದಡದಡನೆ ಮೆಟ್ಟಿಲಿಳಿದನು (ರೂಢಿ).
[ದಡ$_1$ + – ಅನೆ$_1$]

ದಡದಡಿಸು, ದಡಂದಡಿಸು, ಧಡಧಡಿಸು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡುಗು; ಅದುರು; ತತ್ತರಿಸು : ತೊಡೆ ದಡದಡಿಸೆ ನಡೆಗೆಟ್ಟು ಕಳಲುಲಿಗೆ ಬಟಾಸಲ್ಕೆ ಕಳಹಂಸವುಂಡಲಕ್ಕಯಶವಂ ಮಾಡಿಸಿಯುಂ (ಕಾದಂಉ. ೩೬) ; ಕುತ್ತಂ ಬಡೆದರಂತೆ ಬೀಟ್ವರ್ ಬಡಗೊಂದೆಯಂತೆ ದಡದಡಿಸುವರ್ (ಧರ್ಮಾಪ್ರು. ೩-೮೧) ; ಕಣ್ಗಳಂ ಮುಚ್ಚಿ ಸರಬಿಗಿದು ದಡದಡಿಸಿ ದೊಪ್ಪನೆ ಬಿದ್ದು (ಬಸರ. ೨-೫೮); ಕುಡಿದು ಕೊಬ್ಬಿದ ಬಸುಜು ದಡದಡಿಸಿ ತರಹರಿಸುವಡಿಯ . . . ಕಲಿವೀರ ಬಾಹುಕ ಬರುತ್ತಂ (ಹಡಳಾ. ೧೧-೦೭): ತನುವನೊಲೆದವು ದಡದಡಿಸಿ ಕಿವಿಗೊನೆಯ ಜೋಲಿಸಲಲ್ಲಿ ಮಡಿಗಾಲಿನಲಿ ಕುಸಿದವು (ಶುಪ್ಪಾವಿ. ೮-೮೩) ; ಇಂತು ನಲ್ಮೆ ಮಿಗೆ ಬಿನದಿಪ ಕಾಮಿನಿಯರ್ಗೆ . . . ನೊಸಲೊಳ್ ಬೆಮರ್ ಪನಿಯ ತೆಳ್ಗದಂಪು ಕೆಂಪಡರೆ ಏರ್ದೆ ದಡದಡಿಸೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೨೩-೭). ೨. ಆತುರಪಡು ; ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಕೂಡಿರು ; ತ್ವರೆಮಾಡು : ತಾಳ್ದು ಪರಮಾನಂದವಂಕುರಂದೋಱುತಂ ದಡದಡಿಸುತೆದ್ದು ತಿರುನೀಲಕಂಠರ್ಬಂದು (ತಿರುಶ. ಡೇ. ೨೫-೦) ; ದಡದಡಿಸಿ ಕೊಳನಿಂದ ಹೊಱಟಡಿಯಿಡುತ ಬಳಲಿದನನಿಲಸುತನವರೊಡನೆ ಮೆಯ್ಯಿಕ್ಕಿದನು (ಕುಪ್ಪಾಅ. ೭೩೩. ೨೬-೨೯) ; ಕಡು ಮಱುಗುತೆ ವಿಪ್ರಜನವದ್ದು ತಣ್ಣೀರ ತೊಡೆದು ಕಣ್ಗಳಿಗಾಗ ಮೆಲ್ಲನೆ ಓಡಿದತ್ತಿ ನಿಂದಿರಿಸಲು ದಡದಡಿಸುತೆ ಕೆಡಿಸಿದ ಶುಭವಸ್ತುನಿಚಯವ (ತ್ರಿಶುಶಿ. ೯-೨೬). **ದಡಂದಡಿಸು** : ೧. ಅಡವಿಗಿಚ್ಚಟ್ಟೆದಳಹುಲ್ಲೆಯಂತೆರ್ದೆ ದಡಂದಡಿಸಿ ಪವ್ವನೆ ಪಾಱೆ ದೂವೆಯೊಳ್ ಪೊಕ್ಕುರಗಿಯಂತೆ ಬೆದಬೆದನೆ ಬೆಂದು (ಜಬಪು. ೦೯-೪೩).
ಧಡಧಡಿಸು$_1$: ೧. ಕರಹತಿಗೆ ಧಡಧಡಿಸಿ . . . ಧೈರ್ಯದಲಿ ಹೊಡಕರಿಸಿ ಹೊಱಬಿನೊಳಿದ್ದು ಹೊಯ್ದನು ಪಾರ್ಥನಂದನನ (ಕುಪ್ಪಾದ್ರೋ. ೭-೫೯) ; ಧಡಧಡಿಸಿದವೊಳ್ಳೊಡೆಗಳ್ ನಿಡುಸುಯ್ ಪೊಣ್ಮಿದುದು ಮೊಗದ ಬೆಮರ್ವನಿಯೊಗೆದತ್ತುಡುಗಿದುದಳವು ನಡುಂಗಿದು ದೊಡಲ್ವಿದರ್ಭಜಗೆ ವಿಪಿನಗಮನಶ್ರಮದಿಂ (ದಮಸ್ವ. ೨-೦೦). [<ತಡತಡಿಸು]

ದಡಪಡಿಸು 'ಧಡಪಡಿಸು' ನೋ.

ದಡಪಶಾಹಿ (ನಾ). ಅಧಿಕಾರದ ಬಲದಿಂದ ಜನರನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕುವುದು ; ಅನ್ಯಾಯದ ಆಳ್ವಿಕೆ ; ದಬ್ಬಾಳಿಕೆ : ಈ ಮೊದಲೇ ದಡಪಶಾಹಿಗೆ ಕಳೆಯೇರಿ ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ತುರಂಗದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದರು (ಕಾಂಗ್ರೆಸ. ೧೭).
[←ಮರಾ. ದಡಪ್‌ಶಾಹೀ]

ದಡಬಡ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ದಡಬಡ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ ಗಾಡಿ ಹೊರಟಿತು (ರೂಢಿ).

ದಡಬಡ$_2$ 'ಧಡಪಡ' ನೋ.

ದಡಬಡನೆ (ಅ). ಆತುರದಿಂದ ಕೂಡಿ : ಉದ್ದನ ಮೂಟೆಯು ದಡಬಡನೆ ಉರುಳಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಈ ಮರಳನ್ನೂ ದಾಟಿ ... ಮರೆಯಾಗಿರುವಳು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೦೨೯) ; ರಂಗಪ್ಪ ಪಕ್ಕದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಲು ಕೇಳಿ ದಡಬಡನೆ ಎದ್ದು ಹೊರ ನೋಡಿದ (ಚಿಗುಬ. ೩೪) ; ಹುಡುಗರ ತಲೆತಲೆ ಟೊಪ್ಪಿಯ ಆಟವ ದಡಬಡನಾಡಿಸಿ, ಮನೆಮನೆ ಕೋಟವ ಅಡಿಮೇಲಾಗಿಸಿ (ಕಪಪು. ೨೮-೫). [ದಡಬಡ$_2$ (<ಧಡಪಡ) + – ಅನೆ$_1$]

ದಡಬಡಲು (ನಾ). ಆತುರ ; ವೇಗ ; ಗಡಿಬಿಡಿ : ಯಾದತರದ ಕಾಂತೆಯರೆಲ್ಲಾ ದಡಬಡಲಾಗಿ ಅಲಂಕಾರಗಳಂ ಮಾಡಿಕೊಳುತ್ತಿರುವ (ಸೌಗಂಧಿ ೨೦೨-೦೫). [ದಡಬಡ$_2$ (<ಧಡಪಡ) + – ಅಲು (< – ಅಲ್$_4$)]

ದಡಬಡಿ (ನಾ). ದಪ್ಪ ; ಗಾತ್ರ : ದಡಬಡಿ ಇದ್ದರೆ ಠೊಣ್ಣನೆಂಬರು ತೆಳುವಿದ್ದರೆ ರೋಗಿಷ್ಟನೆಂಬರು (ಪುರಂದ. ೪-೬೦-೫). [?]

ದಡಬಡಿಸು$_1$ (ಕ್ರಿ). ದಡದಡ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡು : ಸಣ್ಣ ಬಂಡಿಗಳು ದಡಬಡಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು (ಪುನರು. ೧೮೨). [ದಡಬಡ$_1$ + – ಇಸು$_2$]

ದಡಬಡಿಸು$_2$ 'ಧಡಪಡಿಸು' ನೋ.

ದಡಮಿ 'ದುಡುಮಿ' ನೊ .

ದಡಯ 'ಧಡೆ$_1$' ನೋ.

ದಡರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ತಡೆಯದೇ ಕಳ್ಗೊಯ್ಯುದಂ ಕಂಡು ಬೆದಱಿ ಎದೆ ದ[ಪಾಠಾಂ. ಧ]ಡರೆಂದು ಬಡಿಯಲಿನ್ನೇವೆನಕಟಕಟ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೦೦-೬೮). 'ಡಡಾರ್' ಪರಾ.

ದಡಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ದಡಲ್ ಎಂದು ಬಿದ್ದಿತು (ರೂಢಿ). 'ದಡಲನೆ' ಪರಾ.

ದಡಲನೆ (ಅ). ವೇಗವಾಗಿ ; ರಭಸವಾಗಿ : ಬಹುವ್ಯಾಗಗಳಂ ಕೊಂದು ಕೆಡಹಿ ಕೊಬ್ಬಿಱಿದು ಕಡುಲಹರಿಯಿಂ ದಡಲನೆಯ್ದುವ ಹುಲಿಗಳಾ ಪಂಕರುಹಮಿತ್ರನಪರವಾರಾಶಿಯಂ ಪುಗೆ ತದ್ವನಾಂತರದೊಳ್ ಸೊಗಯಿಸಿದುವು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೦೦-೨೫). [ದಡಲ್ + – ಅನೆ$_1$]

ದಡಸಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಬಾಳೆ . . . (ಪರೂಷಕ) ದಡಸಲಹಣ್ಣು, ಅವಾತ್ರ . . . ಇವುಗಳ ಫಲಗಳು ಪೌಷ್ಟಿಕ (ಅಷ್ಟಾಂಗ. ೧೪೫-೧೦೭-೦೨೦). 'ತಡಸಲ್ಲು' ಪರಾ. [?]

ದಡಸು 'ದಳಸು' ನೋ.

ದಡಸೂಸು (ಕ್ರಿ). ದಡಮೀರಿ ಹರಿ : ಅಂಚನ್ನು ಮೀರು ; ತುಂಬಿ ಹೊರಬರು ; ತುಂಬಿ ಹರಿ : ತುಳುಕಿದ ಮಧುರಸ ದಡಸೂಸೆ ಪರಿವ ಪೆರ್ಬೊಳೆಯೆಸೆದುದನೀಕ್ಷಿಸಿದ (ಮೋಹತ. ೫-೨೩).
[ದಡ$_3$ (<ತಡ$_2$) + ಸೂಸು$_1$]

ದಡಾಣಿ 'ದಡಾಲಿ' ನೋ.

ದಡಾರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಗಾಳಿಗೆ ಬಾಗಿಲು ದಡಾರ್ ಎಂದು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿತು (ರೂಢಿ).

ದಡಾರ (ನಾ). ಮೈಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಗುಳ್ಳೆಗಳಾಗಿ ಬಾಧೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬರುವ ಅಂಟುರೋಗ : ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ 'ದಡಾರ' (Measles) ಕಾಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗಿ ನೀರು ಸುರಿಯುವುದುಂಟು (ನಿಮ್ಮಆ. ೦೫೯) ; ಇದು ಮಕ್ಕಳ ಕಾಯಿಲೆ. ಮೈಮೇಲೆ ದಡಾರ ಬರೋದು. ಒಮ್ಮೆಯಲ್ಲ, ಒಮ್ಮೆ ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಬರುತ್ತೆ (ತಾಯಿ. ೦೫೬) ; ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ದಡಾರವೆದ್ದಾಗ ತಾಯಂದಿರು . . . ಮಾರಿಗುಡಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣಬೆಳೆಸುವುದನ್ನು ನಾವು ಇಂದೂ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇವೆ (ಕೆಲಂಆ. ೧) ; ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ದಡಾರ ಇಳಿದ ತಕ್ಷಣ ಬೇವಿನಸೊಪ್ಪು ಮತ್ತು ಅರಶಿನ ಅರೆದು ಹಚ್ಚಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿಸುವರು (ಗೃಹವಿ. ೦೫೦). 'ಗೋಣಿದಡಾರ' ಪರಾ. [?]

ದಡಾರನೆ (ಅ). ದಡಾರ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ : ದಡಾರನೆ ಬಾಗಿಲು ಮುಚ್ಚಿತು (ರೂಢಿ). [ದಡಾರ್ + – ಅನೆ$_1$]

ದಡಾಲಿ, ದಡಾಣಿ (ನಾ). ದಪ್ಪನೆಯ ಹೆಂಗಸು : (ಪ). ದಡಾಣಿ : (ಪ.) ದಡಾಲ್ದಿಮ್ಮಿ, ದಡರದಿಮ್ಮಿ=ಗಟವಾಣಿ; ಗಯ್ಯಾಳಿ: ದಡಾಲ್ದಿಮ್ಮಿಯ ಹಾಗೆ ಆಡಿದರೆ ಜನ ನಗುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). ದಡರದಿಮ್ಮಿಯ ಹಾಗೆ ಆಡಬೇಡ (ರೂಢಿ). [?]

ದದಾಳಿ (ನಾ). (?): ಬಿಂಕದ ಬಿರುದಂಕದ ವಿದಾಯದ ದದಾಳಿಯ ವೀರಾಳಾಪದ ವಿಪುಳಪ್ರತಾಪದ ಬನ್ನಣೆಯ ಬಿನ್ನಣದ ರನ್ನದೋರಣದ . . . ಮಿಂಚಿನ ಸಂಚುಮದಂತೆ ಮುಂಚುವ ಸರಳಸುಗೆಯು ಕೌತುಕದ ಕಡುಗಲಿ ಬಿಲ್ಲಾಳ್ಗಳ ಬೆಂಬಲವಾಗಿರ್ದಂ (ಹಮ್ಮಿ.ರ. ೩-೩೩ ವ). [?]

ದಡಿ$_1$, ದಡೆ$_1$ (ನಾ. ೧. ಬಿದಿರಿನ ಕೋಲು; ಬಡಿಗೆ: "ವೈಣವಂ ಯಷ್ಟಿ ರಂಭಾದಂಡವೆನಲು ದಡಿ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೧-೨೦); ತಲೆಯಂ ದಡಿಯಿಂ ಪೊಯ್ದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೧೦೫); ಗುಡಿಯೊಳಗಿರ್ದು ಗುಡಿಯ ನೇಣ ಕೊಯಿದರೆ ಗುಡಿಯು ದಡಿ[ಪಾಠಾಂ. ದಂಡಿಗೆ]ಬಿದ್ದು ಹಲ್ಲು ಹೋಹುದು ನೋಡಾ (ಬಸವ. ೫೬೬); ದಡಿಯಂ ಪಿಡಿದಬ್ಬರಿಸುತ್ತುಮಿರ್ಪ . . . ತತ್ಪುರೀಜನದ ಪೊದಟ್ಟ ತಲ್ಲಣದ ಮಲ್ಲಣ ಬೀದಿಯೊಳಾದುದದ್ಭುತಂ (ಪಢಳು. ೩-೫); ಗೂಢಗರ್ಭವನಿದ ನೋಡೆಲ್ಲೆನೆಂದವ ಕೂಡಿ ಬಡಿದು ದಡಿಯೊಳಗೆ ಜೋಡ ನೀನೆಸಗಿದುದಕೆ . . . ಸಮಮಾಡಿಸದಾನು ಬಿಡುವೆನೆ (ಅಂಜನ. ೯-೩೩); ನಿನ್ನ ತಲೆಗೊಂಬೆವೆಂದು ದಡಿ ಗುಂಡು ಬಡಿಯಂ ಕೊಂಡು ನೆಲದಿನಾಕಾಶಂಬರಂ ಬೆಳೆದು ಘುಡುಘುಡಿಸಿ ಬೆದಱಿಸುತ್ತಿರಲು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೮-೬೨). (ಗು). ೨. ದಪ್ಪವಾದ; ಗಾತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ. 'ದಡಿಗೋಲು' ಪರಾ. ದಡೆ$_1$: ೧. ಎಱದು ಸತ್ತರ್ ಅಂಕನ್ ದಡೆಯ ಬಡಿದು ಸುರಾಂಗನೆಯೊಳ್ಕರದನಾತಗೆ ಕೊಟ್ಟ (ಎಕ. X, ಶ್ರೀನಿವಾ. ೬೪,೪: ಹು. 930); ಕಾಬ ಕಣ್ಣಿದ್ದು ಕನ್ನಡಿಯ ನೋಡುವನಂತೆ ನಡೆವ ಕಾಲಿದ್ದು ದಡೆಯನೂಱಿ ನಡೆವವನಂತೆ (ಮೋಳಿಮಾ. ೧೬೭-೬೨೫).

ದಡಿಯ ಕೈಯವರು = ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವರು: ಬಡದ ನಾಯಕವಾಡಿ ಚೂಣಿಯ ಹಿಡಿದು ಕಾದಿತ್ತುಭಯರಾಯರು ದಡಿಯ ಕೈಯವರಿಂದ ಕವಿಸಿದರಂದು ಸಬಳಿಗರ (ಕುಮಾರ್ಕೃಣೀ. ೪-೩೪).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತಟಿ]

ದಡಿ$_2$ 'ತಡಿ$_2$' ನೋ.

ದಡಿ$_3$ 'ತಡಿ$_3$' ನೋ.

ದಡಿಕಾಱ (ನಾ). ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು; ದಂಡಧಾರಿ; ಕಟ್ಟಿಗೆಕಾರ; ವೇತ್ರಧಾರಿ: ಇಬ್ಬರು ದಡಿಕಾಱರು ಬಾಗಿಲ ಕಾಯ್ದಿಪ್ಪರು (ಅವಹಂ. ೨೨೨-೧೦೦೮); ಗಡಬಡಿಸದಿರಿ ಗದಱಿಕೊಳ್ಳದಿರಿ ಮೂಲೋಕದೊಡೆಯನ ಸಮ್ಮುಖಮದಲ್ಲೆಂದು ದಡಿಕಾಱರುಗಳಡಿಗಡಿಗೆ ಪೇಳುತಿಹರು (ಚತುಶು. ೦-೨-೧೦೦). [ದಡಿ$_1$ + - ಕಾಱ]

ದಡಿಕೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ಬಾಸುಳು; ಬಾಸುಂಡೆ: ಅವರು ರಾಕ್ಷಸರ ಹಾಗೆ ಈ ಮಗುವನ್ನು ಬಡಿಯುವಾಗ ಸುಮ್ಮನಿರಬೇಕೇ? ನೋಡು. ಇದರ ಬೆನ್ನು ಹೇಗೆ ಕೆಂಪಾಗಿ ದಡಿಕೆ ಬಂದಿದೆ (ಮುಗಿಯು. ೯೫).

[← ತುಳು. ದಡಿಕೆ]

ದಡಿಗ, ಧಡಿಗ (ನಾ). ೧. ದೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದವನು. ೨. ಶೂರ; ಬಲಶಾಲಿ: ಸಡಿಲ್ದ ಪಾಲಿಗೆವಂದರಂ ಕರ್ಚಿ ಕೈಯಿಡ್ದಾಯುಧವನೀಡಾಡಿ ದಡಿಯಂ ಕೊಂಡು ಪರಿವ ದಡಿಗರುಮಂ (ಲೀಲಾವ. ೫-೧೩೪ ವ); ಕಾಲಾಳ್ಗಳಿಂ ಪಿಡಿದೀಡಾಡಿಯುಮಿರ್ದಿಯುಂ ತಿರಿಪಿಯುಂ ತೇದುಂ ತೆಱಂಬೊಯ್ದುಮಾ ದಡಿಗಂ ದಾನವನಂದದಿಂ ಕೆಡಪಿದಂ ಸಂಗ್ರಾಮರಂಗಾಗ್ರದೊಳ್ (ಮಹಾನೀ. ೧೨-೨೦೪); ದಡಿಗ ಕಾಳೆಗಕ್ಕೆದಲಾಕ್ಷಣ ಪೊಡವಿಸುತೆಗೆಡಗಣ್ಣ ಕುಣಿದುದು (ಕಾಶಿರಾ. ೦೦-೩೨); ಪೊಡೆಯರಿದ್ದಾಮನೆಯ ಪೊಕ್ಕುದೆ ನೋಡನುತ ಕೋಪವನು ಪಿಡಿದಾ ದಡಿಗನಪ್ಪಳಿಸಿದರೆ ಘಾಯಕೆ ಹಿಂದೆ ತಿರುತಿರುಗಿ (ಕೃಷ್ಣಾಳ ೨೦-೦೯). ೩. ದಾಂಡಿಗ; ದಡಿಯ: ದಡಿಗನ ಮಿಟ್ಟುವಂ ಮಿಡಿದೊಡಲ್ಲದೆ ಮಾಣೆನವೋಘಮೆಂದು ಕೂರ್ಪುಡುಗನೆ ಬಂದು ತಾಗೆ ಯಮಳರ್ ತಡೆಗೊಂಡೊಡೆ ತಾವುಮೆವ್ವೊಳಂ ತೊಡರ್ದಪರ್ (ಶಂಕಥಾ. ೧೨-೦೬೨); ಮಿಂಚುದಲೆ ಒಣಕರುಂ ನಿಡುಗಯ್ಯ ದಡಿಗರುಂ . . . ಕಂಪ್ಪಿರಲು (ಪಾಗೀರ. ದೀ. ೨೫೪-೨೨); ಕಡುಗಾಯ್ದ ಲೋಹರಸಮಂ ಕುಡಿಯೆಂದವರೊಡದು ಪಾಯೊಳೆಱೆವರ್ಕಳ್ಳಂ ಕೂಡಿದ ಕಡುಪಾಪಿಯುವನೆಂ . . . ದಂಡಿಸುತ್ತುಮಿರ್ಪರ್ದಡಿಗರ್ (ಶಾಸ್ತ್ರಟೀ. ೫೧-೫); ದಡಿಗಂ ರಕ್ಕಸನನ್ನಿದಿರ್ಗೆ ಮುಳಿಸಿಂದೆಬ್ಬಂದನಾ ಶೈಲದಿಂ (ದಶಕು. ೧೨-೩೪). ೪. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಗಂಗಗಚ್ಚಿನ ಪಿರಿಯ ಮಗಂ ದಡಿಗಂ ವಯ್ಯೊನ್ನವಾಸಿಯಾದೊಡ ದಡಿಗೇಸ್ವರಮನ್ನಾ ದೇಗುಲಮಂ ಮಾಡಿಸಿದಂ (ಎಕ. IX. ಚೂಗಡಿ. ೬೫-೦೫; 960); ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರ್ಗ್ಗೆ ದಡಿಗ ಮಾಧವರಂದು ಪೆಸರನಿಟ್ಟು (ಎಕ. VII, ಶಿವಪ್ರ. ೪-೨೫; 1133). (ಗು). ೫. ದೊಡ್ಡದಾದ; ಎತ್ತರವಾದ: [ವಿ]ಷ್ಣು ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂಗೆ ಕೊನಿಗಾರಗದ್ದೆಯೊ[ಳಗೆ] ದಡಿಗ ಮೂಡೆ ೩ (ಎಇ. XXVII, ೧೬೨-೪೭; 1256); ದಡಿಗ ರಕ್ಕಸಿಯರಂತಾ ನೀಱೆಯಾಳಿಯರೊಡನೆಳ್ದೊಂದು ಬೇಗದೊಳು ಜಡಿದು ಕೆಡಪಲೆಳ್ದು ಬಂದಾ ಕಾವಯಕಿ ತೊಡಾ ಪಿಡಿದಳು ಮತ್ತವನ (ಕಂರಾಸಾಂ. ೩೨-೧೦೩). 'ದಡಿಗವೆಣ' ಪರಾ. ೬. ಬಲಿಷ್ಠವಾದ; ಶೌರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ: ಕಿಡಿಗಣ್ಣ ದಡಿಗಜಟ್ಟಿಗರ ಗರ್ಜನೆಗಳಿಂ ನಿಡುಗರುಳ ಮಾಲೆಯಿಂ ತಳೆದ ಸುರಮುನಿಗಳಿಂ . . . ದುರ್ಗಾನಿಲಯಮುಮಂ ಮಹೋದ್ಯೋಗದಿಂ ವಸುಧಾಧಿಪಂ ಪೊಕ್ಕನತಿಮನೋರಾಗದಿಂ (ದಶಕು. ೫-೫ ರಗಳೆ); ದಡಿಗ ಕಱಿಗಳನೇಳನೇಳಾಳೊಡನೆ ಕೊಂಡುರು ಕ್ರಮದಿ ತಿದ್ದಿದರೊಡನೆ (ಹಾಳ್ಳಥಾ. ೧೭-೭೪). **ಧಡಿಗ**: ೭. ಕೊಂತ ಭಲ್ಲೆಯ ಶೂಲ ಸಬಳದಲಿ ಇಡುಂತ ಬಾಣದಲೆಸುತ ಕವಿದರೆ ಧಡಿಗ ದಾನವರೆರಡುಕಡೆಯಲಿ ಜಡಿದು ಹೆಮ್ಮರದಿಂದ ಹೊಡೆದೀಡಾಡಿದನು ಹನುಮ(ಕಾಶಿರಾ. ೧೧-೨೭).

[ದಡಿ$_1$ + - ಗ$_2$]

ದಡಿಗಯ್ಯ 'ದಡಿಗೆಯ್ಯ' ನೋ.

ದಡಿಗವಟ್ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು. ೯ ಈಗಿನ ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ನೆಲಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದಡಿಗವಾಡಿ: ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಯೂನಾಳೆ ದಡಿಗವಟ್ಟಿಯ ಮಸಿಕಲ್ಲಗಾವುಣ್ಡನ ಮಗಂ ಮಟ್ಟಗಂ ಸೆಡೆಯಲ್ಲಾಕನ ಕಾಳೆಗದೊಳ್ ಸತ್ತಂ (ಮ್ಯುಆರಿ. ೦೯೩೬, ೪೨-೦; ೯೦೦). ೨. ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು (?): ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ನಿವೇದ್ಯಕ್ಕಂ ನನ್ದಾದೀವಿಗೆಗನ್ದಡಿಗವಟ್ಟಿಯಾದ ವಿಕ್ರಮ ಚೋಳಮಣ್ಡಲದ ಕುಕ್ಕನೂರ್ನ್ನಾಡ ನಾಟ್ಟಾವುಣ್ಡಾಂ ಗಂಗಗಾವುಣ್ಡನ ಮಗಂ ರಟ್ಟಕುಳಕಾಲ ಚೋಳಗಾವುಣ್ಡಂಗಂ . . . ಗಟ್ಟಿಯುಂ ಕೊಣ್ಡಂ (ಎಕ. IX, ನೆಲಮಂ. ೧-೮: 1029). [?]

ದಡಿಗವೆಣ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಹೆಣ: ಉಡಿದಿರ್ದ ಕಯ್ದು ನೆತ್ತರ ಕಡಲೊಳಗಡಿಗಡಿಗೆ ತಳಮನಾರ್ಚುತ್ತಿರೆ ಕಾಲಿಡಲೆಡೆವಡೆಯದೆ ಕುರುಪತಿ ದಡಿಗವೆಣಂಗಳನೆ ಮೆಟ್ಟಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರ್ದಂ (ಗದಾಯು. ೪-೦೪)

[ದಡಿಗ + ಪೆಣ]

ದಡಿಗಸೆಟ್ಟಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀಮತ್ ಸ್ವಸ್ತ್ಯನೇಕ ಗುಣಗಣಾಲಂಕೃತರಪ್ಪ ದಡಿಗಸೆಟ್ಟಿಯರ ದೇವರದಾಸಯ್ಯನ ಅಬ್ಬೆಗಳ್ (ಎಕ. XV, ಹೊಳೆನ. ೬೭-೪; ಹು. 950). [ದಡಿಗ + ಸೆಟ್ಟಿ]

ದಡಿಗಾಳು (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಕಾಳು: ದಡಿಗಾಳುಗಳು ಬೇಗನೆ ಬೇಯುತ್ತವೆ (ರೂಢಿ). [ದಡಿ$_1$ + ಕಾಳು$_2$ (<ಕಾಟ್$_3$)]

ದಡಿಗಿರಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟ; ಭಾರಿ ಪರ್ವತ: ಕಿಡಿಗಳನು ಕಂಗಳಲಿ ಕಾಱುತ ದಡಿಗಿರಿಗಳನು ದಾಡೆಯಿಂದವೆ ಕೆಡಹುತಾಗಳೆ ಹರಿದ ರಾಕ್ಷಸಗಾಗಿ ಹರಿ ಬಳಿಕ (ಸಂಭವ. ೭-೩೬). [ದಡಿ + ಗಿರಿ$_1$]

ದಡಿಗೆಯ್ಯ, ದಡಿಗಯ್ಯ, ದಡಿಗೈಯ (ನಾ). ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು; ದಂಡಧರ; ಯಮ: "ಜವಸಱಿಂ ದಮ್ಮನು ದಡಿಗೆ[ಪಾಠಾಂ.

ಗ]ಯ್ಯ . . . ನೇಸಱಣುಗನೆನಲಂತಕನೊಳಿಡೆವಿಡದ ನಾವು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೦೩).

ದಡಿಗಯ್ಯ: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ದಡಿಗ್ಗೆಯ:** "ದಡಿಗ್ಗೆಯನೆಂದೆನಲ್ ದಮ್ಮನೆಂದೆನಲಂತಕಂ" (ಶಶರ. ೫೦). [ದಡಿ$_1$ + ಕೆಯ್$_2$ + – ಅ$_7$]

ದಡಿಗ್ಗೆಯ 'ದಡಿಗೆಯ್ಯ' ನೋ.

ದಡಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿ; ದಂಡ ಹಿಡಿ: ಪುರವರವನು ನೆಱೆ ಕವಿಸಿದ ವಜ್ರಖರ್ವರವನುದ್ಧತ ಗದೆಯಿಂದ ಭರದಿ ಪೊಡೆಯಲದು ದಡಿಗೊಂಡ[ಡು] ಮಣ್ಣ ಬಗ್ಗರೆಯುಸೊಡೆದ ತೆಱನಾಯ್ತು (ನೇಮಿನಂ. ೨೫-೫೨). [ದಡಿ$_1$ + ಕೊಳ್$_1$]

ದಡಿಗೋಲು (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಕೋಲು; ಲಾಠಿ: ಆಗುಳ್ಗೆ ಎಂಬ ದಡಿಗೋಲಿನಲ್ಲಿ ಅಗಡದ ಎಮ್ಮೆಯ ಚರ್ಮವ ತೆಗೆದು ಉಭಯನಾಮವೆಂಬ ನಾರಿನಲ್ಲಿ ಕಿತ್ರಿಯನೊಪ್ಪವ ಮಾಡಿ (ಸವಚ. ೧೦೭-೫೫೪). [ದಡಿ$_1$ + ಕೋಲು$_1$ (<ಕೋಲ್$_1$)]

ದಡಿತ (ನಾ). (?): ಕಡಿಯನಾಗುವವೆಡಕ್ಕೆ ಕೆತ್ತುವ ನಿಡುಗಿವಿಗಳುಂ ಕಿಱಿದ ಹಲ್ಗಳು ದಡಿತ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ವುಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಪಿಡುಕುವ ಬಾಲವಾಯ ತದಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೫-೩೦). [?]

ದಡಿದೋಳ್ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ತೋಳು: ಪೇರೊಡಲುರ್ವಿನಿಂದ ದಡಿದೋಳ್ಗಳ ಕೊರ್ವಿನಿಳಾತಳಾಗ್ರದೊಳ್ ಬೀಱುತೆ ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಚಯಮಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೨-೦೩-೨೦). [ದಡಿ$_1$ + ತೋಳ್]

ದಡಿದೋತ್ರ, ದಡಿಧೋತರ, ಧಡಿದೋತರ (ನಾ). ಅಂಚುಳ್ಳ ಪಂಚೆ: ಮಣಿದೊಡವಿನ ಪೆಡಗೆ ಪಾಗು ದಡಿದೋತ್ರದ . . . ಮಟ್ಟಿಗರೆಸೆದರ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೬-೦೯). **ದಡಿಧೋತರ:** ಶರೀಫರು . . . ತುದಿ ಕಾಲ್ಬೆರಳು ಗಳು ಮುಚ್ಚುವಂತೆ ನಿರಿಗೆ ಹೊಯ್ದು ದಡೀಧೋತರವನ್ನು ಉಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಶರೀಫ. ೬೦ ಕವಿಕಾವ್ಯ ಪರಿಚಯ). **ಧಡಿದೋತರ:** ಗದಗನ್ನು ದಾಟುತ್ತಲೆ ಚುಂಗುಬಿಟ್ಟು ಧಡಿದೋತರ ಉಟ್ಟ ಜನರು . . . ಕವ್ವುಮುಖದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋದ ಸಾದಿನ ಬೊಟ್ಟು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಬಾಲಕಿಯರು–ಇವರೇ ತುಂಬಿಬಿಟ್ಟರು (ಮುಂಗಾರು. ೨೭). [ದಡಿ$_2$ (<ತಡಿ$_2$) + ದೋತ್ರ (<ಧೋತ್ರ)]

ದಡಿಧೋತರ 'ದಡಿದೋತ್ರ' ನೋ.

ದಡಿಯ$_1$, ಧಡಿಯ$_1$ (ನಾ). ೧. ಬಲಶಾಲಿ; ಶಕ್ತ; ಶೂರ: ಕೈದು ವಿಡಿಯನಾಂ ನಿನಗನಾಯುಧಂಗೆಂದು ಕೈಯ ಪಾವಂ ವಿನತಾತನಯಂ ಬಿಸುಡುವ ಪೋಲ್ ತೊಟ್ಟನೆ ಬಿಸುಟಂ ಪಿಡಿದ ಬಡಿಯನಂತಾ ದಡಿಯಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೭೭). ೨. ದಾಂಡಿಗ; ಟೊಣಪ: ಯಾವ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಬಾರದ ದಡಿಯ ಅವನು (ಲೂಢಿ). **ಧಡಿಯ$_1$:** ೨. ಅವತ್ತು ಅಂಗಡಿಗೆ ಹೋಗದೆ ಮುದಿ ತಾಯಿಯನ್ನೇ ಕಳುಹಿಸಿದ ಧಡಿಯ (ಹೊಸಕ್ಕ. ೦೨೭). 'ದಡಿಗ' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತಟಿಯ]

ದಡಿಯ$_2$ 'ಧಡ$_1$' ನೋ.

ದಡಿವಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ; ದಡಿಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಬಲೆ: ಬರಿಯಂ ಬಿಡದ ಹೊಡವ ದಡಿವಲೆಗೆ ನೊಂದಡೆ ಮೆಳೆಯ ಹೊಕ್ಕು ನೇಣ ಕಡಿವುತಿರೆ (ಸೋಮಚ. ೩-೦೨); ಸರಳ ಸೊಂಪಿನ ಸೋಹಿನಲಿ ನಿಱುಗರುಳ ದಾವಣಿವಲೆಗಳಲಿ ಸಂಗರದ ಸುಭಟವ್ರಜದ ಮಧ್ಯದ ಗೂಡುವಲೆಗಳಲಿ ಉರುಗದೆಯ ದಡಿವಲೆಯಲಸಿ ಮುದ್ಗರದ ಸಿಡಿವಲೆಗಳಲಿ ಸಮರದೊಳಿಂ ಮೃಗವ್ರಾತವನು ಭೀಮಕಿರಾತ ಕೈಕೊಂಡ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೦೨-೩೦): ಒಡ್ಡಿದರು ದಡಿವಲೆಯ ಸಿಡಿವಲೆ ಕಡ್ಡಿವಲೆ ಕುಣಿವಲೆಯನೆಗಲಕೆ (ತೊರವ. ೩-೩-೦೨); ತನ್ನಾಳ್ದನಂ ಬೇಂಟೆಯೊಳ್ ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ಬಸಂಗೆಯ್ದುವೆನೆಂದು ದಡಿವಲೆಗಳಂ ಬಡಿಕೋಲ್ಗಳಂ ಅಂಟುಗಳಿಗಳಂ ಕಾಲ್ಗಣ್ಣಿಗಳಂ ಗಿಡುಗ ಸಾಳುವ ಜಾಯಿಲಂಗಳಂ ದೀಹದ ಮಿಗವಕ್ಕಿಗಳಂ ತರಿಸಿರಿಸಿ (ಚಿಕದೇವ. ೫-೦೬). 'ತಡಿವಲೆ' ಪರಾ. [ದಡಿ$_1$ + ಬಲೆ$_1$]

ದಡಿವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿ; ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿ: ದಡಿವಿಡಿದು ಧಟ್ಟಿಸುತೆ ನಂದಿಮಾಕಾಳರತಿಬಳನಸಿತಗಳನ ಸಮ್ಮುಖದೊಳಿರ್ದರುನ್ನತಿ ವೆರಸಿ ಸಲುಗೆಯಿಂದೆ (ಸಿದ್ಧೇಶು. ೦-೪೩); ಅಧಿಕಾರದ ತಲೆಸುತ್ತು, ಕಕ್ಕಸದ ಎದೆ, ಕಿಡಿಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ದಡಿವಿಡಿದು ಹುಲಿಗಳಂತೆಯೇ ಬಂದು ಮದುವೆಯ ಮನೆಯನ್ನು ನುಗ್ಗಿದರು (ಕಾಲೂರ. ೦೫ ಕಥಾಸಾರ). [ದಡಿ$_1$ + ಪಿಡಿ$_1$]

ದಡಿವೊಯಿಲ (ನಾ). ದೊಣ್ಣೆಯಿಂದ ಹೊಡೆಯುವವನು: ಕಡವೆಗ ತ್ಯಾಸ್ವಾದಿಯೆಂಬ ನಂಬೊಲಗಳಿಗೆ ದಡಿವೊಯಿಲನೆಂಬ ಕರಡಿಯ ಗಂಡನೆಂಬ ಬಟ್ಟಡೆ ಕೋಳ ಜಜ್ಜಾರನೆಂಬ ನರಿದಿನಿಹಿಯೆಂದೆಂಬ ಕುನ್ನಿಗಳನಾಯ್ದು ಗಡಣದಿಂ ಬೇಡವಡೆಯೊಡೆಯರೆಲ್ಲರು ನೆರೆದು (ಹರಿಕಾ. ೫-೭); "ಕೋಲಿನ ಏಟು; ದೊಣ್ಣೆಯ ಪೆಟ್ಟು" (ಹರಿಕಾ. ಕೋಶ). [ದಡಿ$_1$ + ಪೊಯಿಲ್ (<ಪೊಯ್ಯು) + – ಅ$_7$]

ದಡಿಸೀರೆ (ನಾ). ಅಂಚಿನ ಸೀರೆ: ದಡಿಸೀರೆ ದುಡಿಸೀರೆ ಪೊಸಸೀರೆಗಳನುಟ್ಟು ನಡು ಕನಕರುಚಿ ಪೊಲ್ಲ ಕುಬುಸಗಳನುರೆ ತೊಟ್ಟು (ಸಿದ್ಧಕಾ. ೮-೦೨); ರಂಗೀಲಿ ಉಟ್ಟೇರಿ ರೇಸ್ಮಿ ದಡಿಸೀರೆ ಮಾತ್ರ ಹುಂಗನೂಲಿನ ಪರವಿ ಮರತವ್ವ ನಾರಿ (ಚರೀಫ. ೨೦-೩). [ದಡಿ$_2$ (<ತಡಿ$_2$) + ಸೀರೆ$_2$]

ದಡುಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: (೬).

ದಡುಕಿಸು (ಕ್ರಿ). (?): ಕಡಿಯಲು ಖಡ್ಗದ ತಲೆಯನು ಮಡದಿಯ ಶಿರ ತಾಗಿದಾಗ್ಯು ಛೇದಿಸದಿರಲಾ ಪೊಡವಿಪ ಚಿಂತಿಸಿ ಮನದೊಳ್ ದಡುಕಿಸಿ ತಾ ಪುನಹ ಕಡಿಯೆ ಸುರಗಣ ಮೆಚ್ಚಲ್ (ಹಮಚ. ೨೦೩). [? + – ಇಸು$_3$]

ದಡೂತಿ 'ಧಡೂತಿ' ನೋ.

ದಡ್ಡೆ$_1$ 'ದಡಿ$_1$' ನೋ.

ದಡ್ಡೆ$_2$, ದಡ್ಡ$_2$ (ನಾ). ತೂಕಮಾಡುವಾಗ ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಪಾತ್ರೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಇಟ್ಟು, ಅದರ ತೂಕಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಇಡುವ ಬಟ್ಟು, ಕಲ್ಲು ಮುಂತಾದ ವಸ್ತು; ಪೇರು; ಕಾಣಿ. 'ದಡಕಟ್ಟು' ಪರಾ. ದಡ್ಡ$_2$. 'ದಡಕಟ್ಟು' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಟ್ಟೆಯ; ತೆಲು. ದಡ]

ದಡ್ಡೆ$_3$ 'ಧಡ$_1$' ನೋ.

ದಡೆಕಟ್ಟು, ದಡಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ತೂಕವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸುವಾಗ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆಗೆ ಬಟ್ಟು, ಕಲ್ಲು ಮುಂತಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಹಾಕಿ ತೂಕವನ್ನು ಸಮತೋಲನ ಗೊಳಿಸು; ಪೇರುಕಟ್ಟು: ದಡೆಕಟ್ಟಿ ಬೆಣ್ಣೆ ತೂಗು (ಲೂಢಿ). **ದಡಕಟ್ಟು:** ತೂಗುವ ಮುಂಚೆ ದಡಕಟ್ಟು (ಲೂಢಿ). [ದಡ್ಡೆ$_2$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಡೆಮಾರು (ನಾ). (?): ಆ ಮೇಳಣ ದಡೆವಾರಂಗಳಲ್ಲಿ ಮುಡಿ ೪ (ಇಅ. V, ೭೨-೩೬; 1587). [?]

ದಡೆಯ 'ಧಡ$_1$' ನೋ.

ದಡ್ಡ$_1$ (ನಾ). ಹೊಂದಿಕೆ; ಜೋಡಣೆ; ಸೇರಿಕೆ; ಒತ್ತಾಗಿರುವಿಕೆ: "ಗಾಢದೊಳೆ ದಡ್ಡಂ" (ಕರ್ನಾಟಿ. ೬೦). 'ದಡ್ಡಕ್ಕರ' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತೆಲು. ಜಡ್ಡ]

ದಡ್ಡ$_2$, ಧಡ್ಡ (ನಾ). ೧. ತಿಳಿಗೇಡಿ; ಮೂರ್ಖ; ಅಜ್ಞಾನಿ: ಅನುಸರಣೆಯಿಂದ ದಡ್ಡರೂ ದೊಡ್ಡವರಾಗಬಹುದೆ? (ಕಳವಿ. I, ೪೦); ನಾ ಬಲು ದಡ್ಡ (ನನ್ನಹೊ. ೩೨); ದಡ್ಡನಿಗೆ ದೊಣ್ಣೆಪೆಟ್ಟು, ಜಾಣನಿಗೆ ಮಾತಿನ ಪೆಟ್ಟು (ಗಾದೆ). (ಗು). ೨. ತಿಳಿಗೇಡಿಯಾದ; ಮೂರ್ಖ

ತನದ; ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದ: ಅಡ್ಡಬಿದ್ದು ಶಿಷ್ಯನ ಮಾಡಿಕೊಂಬ ದಡ್ಡ ಪ್ರಾಣಿಗಳನೇನೆಂಬೆನಯ್ಯ (ವಚಸಂ. ೧೨೪-೧೧). ಧಡ್ಡ : ೧. ನಮಗ ಧಡ್ಡರು ಅಂತ ಬಯ್ಯೋದನ್ನ ಬಿಟ್ಟು,ನಮ್ಮ ಊರವರು ಅಂತ ತಿಳಿಸಿಕೊಡು (ಕಮ್ಮಟ. ೩೭); ಈಗೇನು ಹೊತ್ತಿಲ್ಲದ ಹೊತ್ತಿನ್ಯಾಗ ಬಿರಡಿ ಹಚ್ಚಿ ಕೊಡಕಾರೊ ಧಡ್ಡ ಪೋಡಿ (ಪ್ರನಿ. ೨೭).

ದಡ್ಡ ದಾಮೋದರ = ಹೆಡ್ಡನಾದವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಒಂದು ಮಾತು : ಅವನೊಬ್ಬ ದಡ್ಡ ದಾಮೋದರ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತುಳು. ದಡ್ಡ ; ಕೊಡ. ದಡ್ಡೇ]

ದಡ್ಡ₃ 'ದಡ್ಡಸ' ನೋ.

ದಡ್ಡಕ್ಕರ (ನಾ). ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಕ್ಷರ; ಒತ್ತಕ್ಷರ; ದ್ವಿತ್ವಾಕ್ಷರ; ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರ : "ದ್ವಿತ್ವಾಕ್ಷರವದು ದಡ್ಡಕ್ಕರಂ" (ಚಕುನಿ. ೨೪) ; ಬಿಂದು ವಿಸರ್ಗಂ ವ್ಯಂಜನವೊಂದಿದ ದಡ್ಡಕ್ಕರಂ ಪದಾಂತ್ಯಂ ದೀರ್ಘಂ ಬಂದೊಡೆಱ ವನಜಮುಖಿ ಗುರುವೆಂದುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೩೩) : ಓರಿಯರ್ ಸಲಿಪರ್ ದಡ್ಡಕ್ಕರದ ಱಟಕ್ಕೃದೆ ರೇಫವೆರಸಿದ ದಡ್ಡಕ್ಕರಮಂ ಱಟನಾಗದನುಚ್ಚರಿಸಲ್ಕಾಗಿರ್ದ ತೆಱದಿನಂತದು ಶುದ್ಧಂ (ಶಮದ. ೨೪) : ಕಥೆಯನಾಲಿಸಿ ನವರಸಾಂಬುಧಿಯೊಳಾಳದೀ ಕಥೆಯ ನಿಂದಿಸುವರ್ ತಕಾರ ದಡ್ಡಕ್ಕರದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲದೆ ಮನುಜರಲ್ಲವದಱಿಂ ಭಕ್ತರೀ ಕಥೆಯ ಕೇಳ್ವು ದೊಲಿದು (ಚಬಪು. ೧-೩೦). 'ಒತ್ತಕ್ಕರ' ಪರಾ. [ದಡ್ಡ₁ + ಅಕ್ಕರ₂]

ದಡ್ಡತನ (ನಾ). ತಿಳಿಗೇಡಿತನ; ಅಜ್ಞಾನ; ಮಂಕುತನ: ದಡ್ಡತನದಿ ಹೀಗೆ ಹೆಡ್ಡೆಯಾಗಿರುವಂತ ಮುದ್ದಿಯಾದರೆ ನಿನ್ನ ನೆನೆಯೆ (ಕಪೋತ. ೦೪-೫೦); ನಾವು ಮೌನದಿಂದಿದ್ದರೆ, ನಮ್ಮ ದಡ್ಡತನವು ಒಂದು ವೇಳೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗದೆ ಇರಬಹುದು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೪೯) : ತನ್ನ ಮಾತೃಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದಂತೂ ಶುದ್ಧ ದಡ್ಡತನ (ಹುಚ್ಚುಹು. ೧೧೦).

[ದಡ್ಡ₂ + - ತನ]

ದಡ್ಡಸ, ದಡ್ಡ₃ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ; ಡೊಂಬರವನ ಡೊಳ್ಳು; ದೊಂಬರ ಹರೆ : "ದಡ್ಡಸ = ದೊಂಬವಱ" (ಕಮುದ. ೫೨. ೨) ; "ದಡ್ಡಸಮೆಂದು ಡೊಂಬವಱ" (ಕಹಾನಿ. ೦೪) ; ದಡ್ಡಸ ಮೊನಲ್ ಡೊಂಬರೂದುವ ವಾದ್ಯವು" (ಕಶಠ. ೫೦) ; ಪೆಸರ್ ನಿನಗೆ ಕೇಳ್ ಪೊಸರ್ ಪೆಱರ್ಗೆ ನಿನ್ನ ಮೆಯ್ ಡೊಂಬ ದಡ್ಡಸಕ್ಕೆ[ಪಾಠಾಂ. ಮೆಯ್ಗೊಳ್ವ ದಡ್ಡಿಸಕ್ಕೆ] ಗುಱಿಯುಪ್ಪುದೊಡ್ಡಿಱದು ಶಿಂಬರನ್ನಕ್ರಿಯಾವಸಾನವಿರಸಂ ಗಳಿಂದ್ರಿಯಸುಖಂಗಳಿಂತಾದ ಸಂತಸಂ ಗತವಿವೇಕ ಪೇೞ್ ನಿನಗಸಾರ ಸಂಸಾರದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೩-೬೦) : ನಿಮ್ಮ ದಡ್ಡಸದ ಕುಡುಹಿನಾಣತಿ ಯಂತೆಯೇ ಗಳಿಗೂಸಾಡಲಂಳ್ಪ ಡೊಂಬರ ಪೋರಿಯು ನಾನು (ಮುಂತ್ರಕ. ೨೯-೬). ದಡ್ಡ₃ : "ದಡ್ಡ-ಡೊಂಬರ ಡೊಳ್ಳು" (ಗಂಗಾಮಬ. ೦೬೩).

ದಡ್ಡಿ₁ (ನಾ). ದಡ್ಡಳಾದ ಹೆಂಗಸು; ದಡ್ಡೆ : ಅವಳೋ ಶುದ್ಧ ದಡ್ಡಿ (ರೂಢಿ). [ದಡ್ಡ₂ + - ಇ₂]

ದಡ್ಡಿ₂, ದಟ್ಟಿ₂ (ನಾ). ೧. ತೆರೆ; ಪರದೆ; "ಜವನಿಕೆ" (ಚಕುನಿ. ೬. II, ೨೪) ; ಕೂಡೆ ಮುಸುಱುವ ಮಱಿದುಂಬಿಯ ಬಂಬಲಿಂ ಲತೆಗಳುಂ ಕರಿಯ ದಡ್ಡಿಯಂ ಕವಿದಂತೆಯುಂಮಾಗೆ (ಕಾದಂಬ. ೨೦೯); ಗುರುವ ಬಿಜಯಂಗೈಸಿ ಮನೆಕೆ ಪರಿತೋಷ ಪುಟ್ಟಲು ವಜ್ರಪಂಜರದ ದಡ್ಡಿಯದ್ದಂಬಡೆಯಲು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೯-೫) ; ರಾಣಿಯು ವಾಸದಂದಳಕೆ ದಡ್ಡಿ ಮುಸುಂಕುವುದುಂಟು ತಮ್ಮ ನೇರಾಣಿಯು ಪೊಂಗಳಂದಳಕೆ ದಡ್ಡಿ ಮುಸುಂಕಿದನಿತ್ತೆ ಭೇದಮಾ ರಾಣಿಯ ವಾಸದೊಳ್ ತವಗೆನಿಪ್ಪ ವಿಳಾಸಿನಿಯರ್ . . . ನಡೆ ತಂದರದೊಂದು ಲೀಲೆಯಿಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೮-೯೩) : ಕವಿದ ಚಿತ್ರಾವಳಿಯ ದಡ್ಡಿಯ ವಿವಿಧ ಭಟರುಗ್ಗಡಣೆಯಲ್ಲಿ ವರೆಯುವತಿ ಬಂದಳು (ಕುಮಾ್ಯಉ. ೬-೧೪) : ಮಣಿಮಯದ ಮುಕ್ತಾಫಲದ ಕೇವಣದ ಕನಕದ ದಡ್ಡಿ ಬಿಗಿ ದಂಡಣವನೇಱಿದರರಸಿಯರು (ತೊರರಾ. ೧-೬-೫) : ಅಱುವರೇ ತಾವುಸದ ದಡ್ಡಿಯ ಮಱಿಯ ಮೂರ್ಖರು (ಉತ್ತರಾ. ೧೦-೫೦); ಮುತ್ತಿನ ದಡ್ಡಿಯ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯೇಱ ತವ್ಮೊತ್ತಿನೊಳ್ಪಹ ಕೆಳದಿಯರ ಮೊತ್ತದ ದೊರೆ ಕುವರಾರತಿಯರಾ ಬೀದಿಯೊಳರ್ತಿಯೊಳೆಡೆಯಾಡುತಿಹರು (ಕಂನವಿ. ೬-೦೯); ಮುಗಿಲೊಡ್ಡಿನ ದಡ್ಡಿಯಂತೆ ಜವನಾಳ್ಗಳ ಜಂಗುಳಿಯಂತೆ ನಡೆವ ಕಾರೊಡಲ ಪೇರಾನೆಗಳ (ಹಾಮೂಕ್ತ. ೯೪-೯). ೨. ಮನೆಯ ಮಾಳಿಗೆ,-ಮಾಹಡಿ : "ದಡ್ಡಿಯೆಂದು ಮಾಳಿಗೆ"(ಕಶಸಾ.೦೬-೩೦೫);"ದಡ್ಡಿಯ ಮಾಳಿಗೆಯೆನಿಪುದು" (ಚಕುನಿ. ೩೪); ಸೆಗಳಿಗೆ ಪೆಂಡಿರ ಮೊಲೆ ಕೆಚ್ಚಗಿರುವ ಪೊಗೆ ಕುಂಕಮಾಂಕ ಮೋಪಂ ನೆಲಮಾಳಿಗೆ ದಡ್ಡಿಯೆಂಬಿವಮುರ್ದರಸನಲ್ಲದು ಪೊಲೆಯಾಳ ತೆಱದೆ ಮುಟ್ಟದೆ ಶಿಶಿರಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೬-೫೩). ೩. ಮುಚ್ಚಳ'; ಮುಸುಕು ; ಆಚ್ಛಾದನ : "ದಡ್ಡಿಯೆನಲ್ಕೆ ಪಿಧಾನನಾಮದೊಳ್" (ಕಹಾನಿ. ೦೪) ; ತೆಗೆಸುವೆವು ನಾಳೆನಲಿ ನಿಮ್ಮಯ ಮೊಗದ ದುಗುಡದ ದಡ್ಡಿಯನು ಮೈದೆಗೆಯದಿರಿ ಕಲಿಯಾಗಿಯೆಂದನು ನೃಪತಿ ಸುಭಟರಿಗೆ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೧-೨೨) : ಪಂದಲೆಯಿಂದಮೇ ಜಗಲಿ ನಿಗ್ಗವದಿಂದಮ ಕಂಬವಿಟ್ಟಿಗಾ ವಿಂದಮೆಯದ್ದವಾಸು ಕಣೆಯಿಂದಮೆ ಪಂಜರಗಟ್ಟು . . . ಪಲಗೆ ಯಿಂದಮೆ ದಡ್ಡಿಯುಮೆಡ್ಡವಾಗೆ ಚೆನ್ನೊಂದಿತು ಬೀರವಣ್ಣದುವೆಯೊಳ್ ಪಸಗಿಕ್ಕಿದ ಪಂದಲಂದದಿಂ (ಚಕಪಿ. ೨-೬೩). ೪. "ಪಂಜರ" (ಚಕುನಿ. ೬. I, ೦೦) : ನವನಾಳ ಬಿಂದುಗಳ ದಡ್ಡಿಯಂ ನಿಟ್ಟಿಸುತ (ಲಿಂಗಪು. ೨೨-೨೭).

ದಟ್ಟಿ₂ : ೧. ಸಿದ್ಧೇಂದ್ರನಂ ತಂದು ಬಿಜಯಗೈಸಿ ಇತ್ತರದಿ ವಜ್ರಪಂಜರದ ದಟ್ಟಿಯ ಬಿಗಿದು ಸುತ್ತ ಪರಿಜನವ್ಯದೆ ಹರಿದು ಬರುತ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೯-೯) ; ಪಸ ಪಂದಲ್ ದಟ್ಟಿ ಜಾಗಂ ಜಗಲಿ ಬಿಗಿದ ಭೃಂಗಾರಿ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟು ಚಿತ್ರಂ ಪೊಸಕುಂಭಂ ಶಂಕು ನೂರ್ಲ್ಕರಣೆ ತಳಿರ್ಗಳಸಂ . . . ಸಮಸ್ತ ಸ್ತ್ರೀಜನಂ ಕನ್ನಡಿ ಜವಳಿಗಳುದ್ಯಾಹದೊಳ್ ವರ್ಣನೀಯಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೬-೧). ೩. ಗುರುವಿಗೆ ಸೂರ್ಯನ ಸುತ್ತುಬರಲು, ೧೨ ವರುಷಗಳ ಕಾಲ ಹಿಡಿಯುವುದು. ಅದರ ಸುತ್ತಲು, ಮುಗಿಲುಗಳ ದಟ್ಟಿಯ ಮೇಲೆ ದಟ್ಟಿ ಗಳಿವೆ (ಖಾಂಶ. I, ೦೮೨). 'ತಟ್ಟಿ₁' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತಟ್ಟ ; ತಟ್ಟು ; ತುಳು. ದಡೆ. ತಟ್ಟ ; ತೆಲು. ದಡಿ ; ಕುಯಿ. ತಟ]

ದಡ್ಡಿ₃ 'ದಿಡ್ಡಿ' ನೋ.

ದಡ್ಡು, ಜಡ್ಡು₂, ಜಿಡ್ಡು (ನಾ). ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಏಟು ಬಿದ್ದು ಘರ್ಷಣೆಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಒತ್ತಿ ಒತ್ತಿ, ಚರ್ಮವು ಒರಟಾಗಿ ಕಾಯಿ ಗಟ್ಟುವಿಕೆ,- ಒರಟಾಗುವುದು : ಚೆಂದಳಿರ ಮೆಲ್ಪಾಸಿನೊಳ್ಮಲಂಗುತಿರ್ದ ನಿನ್ನೀ ಬೆನ್ನಲುವಿನೋಳಾವಗಂ ಬಿಗಿದಿರ್ದ ಪಲ್ಲಣದೊತ್ತಿನಿಂದೊಗೆದ ದಡ್ಡು ಗಳುಮಂ (ಕಾದಂಬ. ೭೩೦) : ಕೆಱಿದೆಡೆಯಯಶದ ಭವದಿಂ ಕರಟಾದ ಪೊಲಣೆಯ ಬುಗುಟು ನೆಗೆದಡೆ ಶಿರದೊಳ್ ತರದಿಂದೆ ದಡ್ಡು ನೆಗೆದಂತಿರೆ ಓರಿದಪಮಾನಮಯ್ದಿದಂ ದುಶ್ಚರಿತಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೪-೨೬) ; ತಿರುಪೊಯ್ಲಿಂ ದಾದ ದಡ್ಡುಬ್ಬರಿಸಿ ಮೆಱೆವ ಮುಂಗೆಯ್ಗಳಿಂ ವನ್ಯಮಾತಂಗರದಾ ಘಾತಕ್ಷತಂ ಕಣ್ಗೊಳಿಪಗಲ್ದುರದಿಂ ಕಾಳಮಂ ಕಾನನಕ್ಕುಬ್ಬರಮಾಗಲ್ . . . ತಾನಿರ್ದನಾ ಬೇಡರೊಳೊರ್ವಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೩-೭೫) ; ಬಲೆ ಕಲ್ಲಿ ಕುಬ್ಬಿಗಳ ಪೊತ್ತ ಹೆಗಲಿನ ದಡ್ಡು[ಪಾಠಾಂ. ಸೊಗಡು, ದಂಡ]ಗಳ ಪಿಡಿದ ಬಲೆ ಕೋಲ ಕುಕ್ಕುರಂಗಳ ಕಯ್ಯೊಳಳವಟ್ಟ ಗಿಡುಗ ಲಗುಡಗಳೆಸೆಯಲಲ್ಲಿ ವನಚರರಿಂದೆ ವನಮೆಸೆದುದು (ಚಬಪು. ೫೩-೨೨) ; ನಮ್ಮ ಕಾಲಿಗೆ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವುದಾದರೂ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಕೆಲಸ ಬಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ 'ದಡ್ಡು' ಆಗಿರುತ್ತದೆ (ಶರಿನ. ೨೭). ಜಡ್ಡು₂ : ಭಕ್ತರಂ ಬಿಡದಱಿ ಜಡ್ಡಾದವೀ [ಪಾಠಾಂ. ಕಾಯ್ದಟ್ಟಿದುವು] ಪದಂ ಭಕ್ತರ್ಗೆಯಿತ್ತಿತ್ತು ನಿಂದುದೆಮ್ಮಯ ಪದಂ (ಅನೇಕ ದೇ. ೫೯-೨೫) : ದೊಡ್ಡಮಾರ್ಗಂ=ಆನೆ ಕುದುರೆಗಳೊಳಾದ

ಕಿಱುದೊಡೆಯ ಜಡ್ಡು [ಪ್ರಾಕಾಂ. ಜಡ್ಡು, ದಡ್ಡು] (ಶಮದ ಪರಿ. ೨).

ಜೆಡ್ಡು : 'ಜೆಡ್ಡುಗಟ್ಟು' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತುಳು. ದಡ್ಡ್, ಜಡ್ಡ್]

ದಡ್ಡುಗಟ್ಟು, ಜಡ್ಡುಕಟ್ಟು, ಜಡ್ಡುಗಟ್ಟು, ಜೆಡ್ಡುಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). (ಚರ್ಮ) ಮೃದುತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು; ಒರಟಾಗು; ಜಡವಾಗು; ಕಾಯಿಗಟ್ಟು : ಕರಿಗೊಱಡನುಡ ವರ್ಡವೆನಿಪ ಸೆರಗಾಲ್ಗಳಿಂ ಬಿಡದೆ ಪೊಡೆವಡೆ ದಡ್ಡುಗಟ್ಟಿದ ನೊಸಲ್ಗಳಿಂ (ಕಾಡಂಉ. ೩೬೦). **ಜಡ್ಡುಕಟ್ಟು** : ಭೀಮಸೇನನು ಊದಿ ಜಡ್ಡುಕಟ್ಟಿದ್ದ ಅವಳ ಕೈಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕೆನ್ನೆಗಳ ಮೇಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಮಹಾವೀರನಾದರೂ ಗೊಳೋ ಎಂದು ಅತ್ತು ಬಿಟ್ಟನು (ಪರ್ವ. ೧೯೪); ರಂವ, ರಗಳೆಗಳಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿನ ಒಳಜೀವನ ಮೊದಲು ತನ್ನ ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಒರಟಾಗುತ್ತದೆ, ಜಡ್ಡು ಕಟ್ಟುತ್ತದೆ (ಹೊಸಕ. ೩೬೭). **ಜಡ್ಡುಗಟ್ಟು** : ಕೆನ್ನೆಗೆ ಹೊಡೆಕೊಂಡು ಕೈ ಕೆನ್ನೆ ಎಲ್ಲಾ ಜಡ್ಡುಗಟ್ಟಿರಬೇಕು ಪಾಪ (ಮರೆ. ೫); ದುಡಿದುಡಿದು ಮೈ ಜಡ್ಡುಗಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ರೈತರಂತೆ ಅವನು ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನಾದರೂ ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೫೩೯). **ಜೆಡ್ಡುಗಟ್ಟು** : ಯಾತನು ಗಾಂಡೀವದ ಹೆದೆಯ ಪೆಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎತ್ತಿನ ಹೆಗಲೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜೆಡ್ಡುಗಟ್ಟಿ . . . ಅಂಥಾ ಅರ್ಜುನನು (ಕೃಪಾವಿ. ೪). [ದಡ್ಡು + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಡ್ಡುಗೈ (ನಾ). ಜಡ್ಡುಗಟ್ಟಿರುವ ಕೈ: ಅಲ್ಲೊಂದು ವಿಲಕ್ಷಣ ರೀತಿಯುಂಟು. ಅದೇನೆಂದರೆ ದಡ್ಡುಗೈಯವರು ಮಾತ್ರ ಪಂಕ್ತಿಗೆ ಕೂತು ಊಟಮಾಡ ಬಹುದು (ಪವಿಕ. ೫೩). [ದಡ್ಡು + ಕೈ$_2$ (< ಕೆಯ್$_2$)]

ದಡ್ಡುಬೀಳು 'ದಡ್ಡುವೀೞ್' ನೋ.

ದಡ್ಡುವೀೞ್, ದಡ್ಡುಬೀಳು (ಕ್ರಿ). ಜಡ್ಡುಗಟ್ಟು; ಒರಟಾಗು; ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು: ಕಣೆಕಲ್ಲಂ ತಾಗಿದಂತಾಗೆ ಕೊಂಡಿಸಿಯುಂಬೊಂದನ ದಡ್ಡುವಿರ್ದ ಹೃದಯಂ ಬಾಳಾಂದರಂಬೋಪಿನಂಬಿಸೆದೆಚ್ಚಂ ಕಡುದೇಸಿ ವೆಂಡಿರನದೇಂ ಕಾವಂ ಥ ಲ ಗಾ ಹಿ ಯೊ ೯ (ಅರ್ಧನೇ. ೪-೧೪೬); ಕಸಕಿಲ್ಗೆಯ್ಮೆಯನೆಸಗುವ ಮಸಕದ ಕಡುದಡ್ಡುವಿಟ್ಟ ಪಡಿಗದ ಪಟನೀರ್ವಸೆ ಯಾಜದ ಪಾಟ್ಗೆಯಿಂದ ಸತಿಯುರಿದೆ ಪಿಡಿವರಯ್ಯೊ ಪೊಸಮಡಿಮೆಯ್ಯಂ (ಜಳವಿ. ೬-೧೫೦). **ದಡ್ಡುಬೀಳು** : ಕೆಲವು ತಾಸುಗಳ ದುರ್ಧರವಾದ ದುಃಖಾನುಭವದಿಂದ ದಡ್ಡುಬಿದ್ದು, ಅದು ಯಾತಕ್ಕೂ ಹಣಿಯದಂತಾಗಿದೆ (ಶದ್ಯಸ. ೫೦); ದಿನದ ಅವನ ಮಾತು ಕೇಳಿಕೇಳಿ ಅವರಿಗೆ ದಡ್ಡು ಬಿದ್ದಂತಾಗಿತ್ತು (ಸಮಚೀ. ೧೩೨೮). [ದಡ್ಡು + ಬೀೞ್$_1$]

ದಡ್ಡೆ$_1$ (ನಾ). ದಡ್ಡ ಹೆಂಗಸು: ಯಾಕಮ್ಮಾ ಹೀಗೆ ದಡ್ಡೆಯಾಗಿಬಿಟ್ಟೆ (ಪಣಾಕ್ಷ. ೧೦೨). [ದಡ್ಡ$_2$ + -ಎ$_2$]

ದಡ್ಡೆ$_2$ (ನಾ). ಪ್ರಾಯದ ಹಂದಿ; ಬಲಿತ ಹಂದಿ (?): ತನ್ನ ಪ್ರಾಯದ ಮದದಿಂದ ಸಣ್ಣಮರಿಗಳೆನ್ನದೆ ಆಗ ತಾನೆ ಮರಿಹಾಕಿದ್ದವೆನ್ನದೆ ಗಬ್ಬದ ದಡ್ಡೆಗಳೆನ್ನದೆ (ಪುಳಿಮ. ೧೦೩). [?]

ದಡ್ರುಂಚೆ 'ದಂಡುಱುಂಬೆ' ನೋ.

ದಡ್ರಿಂಚ (ನಾ). ಜಾರ; ನೀತಿಬಾಹಿರ; ವಿಷಯಲಂಪಟ: ಕ್ರೂರಫಣಿಪಂ ತಲ್ಪಮಧಮಮಾಂಸಾದನ ಮಹೋರಗಾರಿಯೆ ವಾಹನಂ ಸಂಚಲೆ ಸ್ವೈರ ಚಾರಿಣಿಯೆ ನಿಜರಾಣಿ ನಾಣ್ಗೆಟ್ಟು ದಡ್ರಿಂಚನಾಗಿ ಗೋಪಿಯರ ನೆರದು (ಕೊಟ್ಟೂಬ. ೩-೩೨). 'ದಂಡುಱುಂಬೆ' ಪರಾ. [?]

ದಡ್ರುಂಚೆ 'ದಂಡುಱುಂಬೆ' ನೋ.

ದಢಕ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಢಕ್ಕನೆ' ಪರಾ.

ದಢಕ್ಕನೆ (ಅ). ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ; ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ : ಢಕ್ಕಾನಿನಾದದಿಂ ಢಾಳಢವಳಂದ್ರು ಢಕ್ಕೆ ತನ್ನೊಡನೆ ಮಾಱಾಂತ ಢಕ್ಕಾದಿಯಾದ ಮೂರ್ಧರ್ಕಳ ಖಳರ ದಢಕ್ಕನೞದ ಹರಿ ಜಯತು (ಕಕಸಾಂ. ೭೦-೫೭). [ದಢಕ್ + -ಅನೆ$_1$]

ದಢೀರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಅಲೆಯು ಬಂದು ದೋರಿಯ ಪಾದಕ್ಕೆ ದಢೀರೆಂದು ಬಡಿದು. ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಒದ್ದೆಮಾಡಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಯಿತು (ಪೀಕಿಜಂ. XI, ೨೫).

ದಣದಣ, ದಂದಣ, ದಂದಳ, ದಾಂದಣ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಕಾನನವೆಲ್ಲ ದಣದಣವೆಂದು ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಗೊಡಹತ್ತಿತು (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೩೦೩). **ದಂದಣ** : ೧. ದಿಂದಿಮಿ ದಂದಣ ತೊದಿಗಿದಿಮಿಕುದಿಮ್ಮೆಂದು ನಾನಾ ವಿಧದಲ್ಲಿ ವೃಂದಾರಕವೃಂದ ಬಾಜಿಸುತಿಹ ಸುರದುಂದುಭಿರವವ ಹಾಡಿದರು (ಭರತ. ೦-೯೫). **ದಂದಳ** : ೨. ಗಲಾಟೆ; ಗೊಂದಲ : ತುಂಬಿದ ಮನೆಯ ಹೊಕ್ಕಡೆ ದಂದಳ[ಪ್ರಾಕಾಂ. ದ್ವಂದ್ವ]ವಾಯಿತ್ತು ಈ ಸಂದಳಿಗಾಱದೆ ತುಂಬಿದ ಮನೆಗೆ ಕಿಚ್ಚನಿಕ್ಕಿದಡೆ ನಿಶ್ಚಿಂತವಾಯಿತ್ತು (ಲಿಂಗವ. ೪೯-೯೯). **ದಾಂದಣ** : ೧. ಕಲ್ಪಾಂತವನದ ರವದಂತಿಂಬುವಡೆದ ತದ್ಗಂಭೀರಭೇರಿಯುರುದಾಂದಣರವಂ (ಕುವಪಾಕು. ೭-೯೪).

ದಂದಣ ದತ್ತಣ ಎನ್ನು = ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳು; ದಮ್ಮಯ್ಯಾ ಎನ್ನು : ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ ದೇವರ ಮುಂದೆ ದಂದಣ ದತ್ತಣ ಎನ್ನಿ (ಬಸವ. ೦೬೬). **ದಂದಣಾ ದಂದಣಾ ಎನ್ನು**=ದಂದಣ ದತ್ತಣ ಎನ್ನು: ಎನ್ನೊಡೆಯ ಸಂಗನ ಬಸವಣ್ಣ ಪಣ್ಣೆಯ ದಂದವನಿಕ್ಕಿಕೊಟ್ಟ ಆ ದಂದುಗದಲ್ಲಿದೇನೆ ಆ ಮಾತಿಂಗೆ ದಂದಣಾ ದಂದಣಾ ಎನ್ನದೆ . . . ಚೆನ್ನ ಹೇಳಿದ ಮಾತು ಕೇಳಿರಣ್ಣಾ (ಸವಚವ. ೦೮-೯೦).

ದಣಪೆ (ನಾ). ದನಕರಂಗಳು ಒಳಗೆ ಬರದಂತೆ ಬೇಲಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಿರುವ ಬಿದಿರು ಅಥವಾ ಬೊಂಬಿನ ಚೌಕಟ್ಟು : ಬೊಮ್ಮನನ್ನು ಕಪಿಸುತ್ತ ಮನೆಯ ದಣಪೆಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವಾಗ ಮೋನಪ್ಪನಾಯ್ಕರು ಭೆಟ್ಟಿ ಯಾದರು (ಮೂರುದಾ. ೧೧); ತುಂಗಕ್ಕ ದಣಪೆ ದಾಟಿ ತನ್ನ ಹಿತ್ತಲನ್ನು ಸೇರಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿದ ಚಂದ್ರಭಾಗಕ್ಕ . . . ಗಂಡನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುತ್ತ ಕೇಳಿದಳು (ಮೂ ರು ದಾ. ೩೯); ಅವರು ಗಂಗೊಳ್ಳಿಯವರ ದಣಪೆ ತಲುಪಿದ್ದರು. ಶಿನ್ನಪ್ಪ ಮಾತು ಬೆಳೆಸುವ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದವನಂತೆ ದಣಪೆ ಹೊಕ್ಕ (ಅಯೋಲೀ. ೦೩೫). [< ತಡಮೆ]

ದಣಬ 'ದಳಿಂಬ' ನೋ.

ದಣಪಿ (ನಾ). (ಕರಾ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೀನು. [?]

ದಣಾಯಕ 'ದಣ್ಣಾಯಕ' ನೋ.

ದಣಾಯಕಪಟ್ಟ (ನಾ). ಸೇನಾಪತಿಯ ಪಟ್ಟ,-ಅಧಿಕಾರ : ಮನ್ನಣೆಯೊಳಂ ದಣಾಯಕಪಟ್ಟಮುಂ ಕಟ್ಟಿಯುನ್ನತದ ಭದ್ರಗಜಮಸ್ತಕವನಡರಿಸುತ (ಪ್ರಭುಪು. ೭-೩೮). [ದಣಾಯಕ (< ದಣ್ಣಾಯಕ) + ಪಟ್ಟ$_3$]

ದಣಾಯಕಸಾಮ್ಯ (ನಾ). ದಂಡನಾಯಕನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಸುಂಕ : ದಣಾಯಕಸಾಮ್ಯ ಸಹ ಗ ೨೪ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೪, ೫೭-೦೫; 1430). [ದಣಾಯಕ (< ದಣ್ಣಾಯಕ) + ಸಾಮ್ಯ$_1$]

ದಣಾವಟ, 'ದಣುವಟ್ಟ' ನೋ.

ದಣಿ$_1$ 'ತಣಿ$_1$' ನೋ.

ದಣಿ$_2$ 'ದನಿ$_2$' ನೋ.

ದಣಿಂಬ 'ದಳಿಂಬ' ನೋ.

ದಣಿಕೆ (ನಾ). ಆಯಾಸ; ದಣಿವು : ನನಗಂತೂ ದಣಿಕೆ ಆಗಿ ನಿದ್ದೆ ಬಂದದ (ನಡದಾ. I, ೩೫೫). [ದಣಿ$_1$ (< ತಣಿ$_1$) + -ಕೆ]

ದಣಿಬ 'ದಳಿಂಬ' ನೋ.

ದಣಿಬು 'ದಳಿಂಬ' ನೋ.

ದಣಿಬೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೃಗ (?) : ಗಿಳಿಗಳನು ನವಿಲುಗಳ ವೃಶ್ಚಿಕಗಣಗಳನು ನಂದೀಶ ತಗರಿನ ದಣಿಬೆಗಳ ವರಹುಲ್ಲೆ ಮೊದಲಾಗಿರ್ದ ಮೃಗಗಣವ (ಶೋಣಗಯು. ೯-೩೪) [?]

ದಣೆಯಿಸು 'ತಣೆಯಿಸು' ನೋ.

ದಣೆಯುಣ್ 'ತಣೆಯುಣ್' ನೋ.

ದಣೆವಟ್ಟೆ 'ದಣುವಟ್ಟ' ನೋ.

ದಣೆವಾಗು (ಕ್ರಿ). ಜಡ್ಡುಬೀಳು; ಆಯಿಲೆಯುಂಟಾಗು: ಅವನು ದಣವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದಾನೆ (ಬೂಕಿ). [ದಣವು (<ತಣವು) + ಆಗು₁]

ದಣವಾರಿಸು, ದಣುವಾರಿಸು (ಕ್ರಿ). ದಣವನ್ನು ನಿವಾರಿಸು: ಆಯಾಸವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸು: ಅವರು ಮರದ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದಣವಾರಿಸಿಕೊಂಡರು (ಬೂಕಿ). **ದಣುವಾರಿಸು:** ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಸಮುದ್ರವು ದಿಗಂತದವರೆಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ದಣುವಾರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ನಿಂತಾಗ ಸೂರ್ಯನು ಇನ್ನೂ ಮೂಡಿ ಬಂದಿದ್ದಿಲ್ಲ (ನಿಷ್ಕಾಮ. ೦೧೩).
[ದಣವು (<ತಣವು) + ಆರಿಸು₂ (<ಆಱಿಸು)]

ದಣವು 'ತಣವು' ನೋ.

ದಣವುದೋರು (ಕ್ರಿ). ಆಯಾಸವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸು; ಬಳಲಿಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸು: ದಣವುದೋರದ ಆ ಮುಖದ ಮುಗುಳುನಗೆ, ಸ್ನೇಹ ತುಂಬಿದ ಜೀಕು (ನಲಮು. ೭೬-೧).
[ದಣವು (<ತಣವು) + ತೋರು (<ತೋಱು)]

ದಣವುಹತ್ತು (ಕ್ರಿ). ಆಯಾಸಹೊಂದು; ಬಳಲು: ಯಾರ ಹತ್ತಿರವೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾತಿಲ್ಲ – ಮಾತನಾಡಿದರೇ ದಣವುಹತ್ತುತ್ತಿದ್ದಂತೆ (ಮೂರುದಾ. ೨೭೬). [ದಣವು (<ತಣವು) + ಹತ್ತು₁ (<ಪತ್ತು₁)]

ದಣವೈದಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬಳಲುವಂತೆ ಮಾಡು; ಆಯಾಸಪಡಿಸು: ಮೆಲ್ಲಗೆ ಬಸುಱೊಳಪ್ಪ ದಣವೈದಿ[ಪಾಠಾಂ. ತಣವೈದಿ,ತಣವೆಯಿದಿ]ಸದೆ ಮಱುಗಿ ಸಿಡಿಮಿಡಿಗೊಂಡು ಕಂಬನಿಗಳು ಒಗುವ ಕಣ್ಣಿಂ ನೋಡಿ (ಸೋಮಶ. ೧-೭೭). [ದಣವು (<ತಣವು) + ಐದಿಸು (<ಎಯ್ದಿಸು)]

ದಣವೈದು (ಕ್ರಿ). ಆಯಾಸಹೊಂದು; ಬಳಲು. 'ದಣವೈದಿಸು' ಪರಾ.
[ದಣವು (<ತಣವು) + ಐದು₁ (<ಎಯ್ದು)]

ದಣಿಸು 'ತಣೆಯಿಸು' ನೋ.

ದಣಿಂಬ 'ದಳಿಂಬ' ನೋ.

ದಣುವಟ್ಟ, ದಣಾವಟ, ದಣೆವಟ್ಟೆ, ದಣುವಟ್ಟೆ, ದಣುವೊಟ್ಟೆ, ಧಣುವಟ್ಟ, ಧಣುವಟ್ಟ, ಧನುವಟ್ಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕುಸ್ತಿ ವರಸೆ; ಮಲ್ಲರ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರಸೆ: ಅಂ ಪಿಡಿದುದ ಕತ್ತರಂ ಕರವಳಂ ಸೆರವಟ್ಟಣೆ ಹತ್ತ ಡೊಕ್ಕರಂ ಚಡಿಕೆ ತುಳಾಡಿ ಪೊಟ್ಟಮುಡುಹಂ ಮುಹಡಂ ದಣುವಟ್ಟ ಪಟ್ಟಿಸಂ (ಅನಂಪು. ೨-೨೭); ತಳಹತ್ತಂ ದಣು[ಪಾಠಾಂ. ಧಣು, ಧನು]ವಟ್ಟ ಪೊಪ್ಪರಮುರೋಬಂಧಂ ಲತಾಬಂಧ ಮುಜ್ಜ್ವಳಶಾಖಾಚರಬಂಧಮಾಯತಿಕೆಬಂಧಂ ಡೊಕ್ಕರಂ ಪಟ್ಟಿಸಂ . . . ಬಾಹುತಳಂ ಚಮತ್ಕರಿಸೆ ನಾನಾ ಕೌಶಲಂದೋಱಿದರ್ (ಕಬಕಂ. ೪-೭೩). **ದಣಾವಟ :** ಎಸೆವ ಮುಹಗ್ಗಳಂ ಠಡಕಿ . . . ದಣಾವಟ. [ಪಾಠಾಂ. ವನ್ನಿಮುಟ್ಟ] ಚಟ್ಟುಸಿರಣವಟ್ಟ ಬಾಹುದಣೆ . . . ಸಸಿಕುವನಿಪ್ಪ ಜೆಟ್ಟಿಗನ ನಚ್ಚಿನ ಬಿನ್ನಣವೊಪ್ಪೆ ಕಾದಿದರ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೭೪). **ದಣೆವಟ್ಟೆ:** ಒರಿದು ದಣೆವಟ್ಟೆ ಪಟ್ಟಿಸ ಕರವಳಯ ಭುಜಂಗ ಬಂಧತಳ ಕೊಪ್ಪರ ಡೊಕ್ಕರ ತೋರಹಸ್ತಮೆಂಬಿವನುರುತರದಿಂ ತೋ ಱ ಬಿಡದೆ ಕಾದುತ್ತಿರ್ದರ್ (ಕೃಷ್ಣವಿ. ೨೭-೦೯). **ದಣುವಟ್ಟೆ:** ಎಳೆದು ದಣುವಟ್ಟೆ[ಪಾಠಾಂ. ವೊಟ್ಟೆ] ಯಲಿ ಬೊಪ್ಪರದೊಳಗೆ ಜಾಳಿಸಿ ಚಿವ್ಮಿ ಝಡಿತೆಯ ಸೆಳೆದು ಮುಡುಹಿನ ಲೌಕಿ ಬಿಗಿದರು ಪಟ್ಟಮುಡುಹಿನಲಿ (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೨-೯೮). **ದಣುವೊಟ್ಟೆ :** 'ದಣುವಟ್ಟೆ' ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ಧಣುವಟ್ಟ :** ಕರವಳಯ ತಳಹತ್ತ ಡೊಕ್ಕರ ಶಿರವ ಧಣು ಧಣುವಟ್ಟ ತಳಪೊಪ್ಪರ ದುವಂಗುಲ ಕಂಡ ಡೊಕ್ಕರ ತೋರ ಹತ್ತದಲಿ . . . ತೋಱಿದರು ಕೌಶಲವ (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೬-೨೯). **ಧಣುವಟ್ಟ:** 'ದಣುವಟ್ಟ' ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಶಬಶಂ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ಧನುವಟ್ಟ:** 'ದಣುವಟ್ಟ' ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಶಬಶಂ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ.
[?]

ದಣುವಟ್ಟೆ 'ದಣುವಟ್ಟ' ನೋ.

ದಣುವಾರಿಸು 'ದಣೆವಾರಿಸು' ನೋ.

ದಣುವಿಕೆ (ನಾ). ಆಯಾಸ; ಶ್ರಮ; ದಣಿವು: ವಸಧಿಯೊಳು ಸಪ್ಪದ್ದೀಪದ ವೃತ್ತಿಕೆ ಹಾಕೆ ದಣುವಿಕ್ಕಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ಣವಹುದೆ (ವಿದಾಕ್ಕ. ೪೮-೧೬).
[ದಣುವು (<ತಣವು) + – ಇಕೆ]

ದಣುವು 'ತಣೆವು' ನೋ.

ದಣುವೊಟ್ಟೆ 'ದಣುವಟ್ಟ' ನೋ.

ದಣ್ಣ 'ದರಣ₁' ನೋ.

ದಣ್ಣಾಯ (ನಾ). ಜುಲ್ಮಾನೆಯಿಂದ ಬಂದ ಹಣ,–ಆದಾಯ: ಭಂಡಿಯ ಬತ್ತದ ಸುಂಕ ಉಪ್ಪರ ನೆಲವಳಿ ಅನುವು ಆಳು ಅರ[ಸಾ]ಣಿಕೆ ಕಡಾಯಉ ದಂಣಾಯವಾರರು ಪಂನ್ ೬ (ಸೌಇಇ. IX-11, ४६೮-೧೭ ; 1418).
[<ದಂಡಾಯ]

ದಣ್ಣಾಯಕ, ಡಣಾಯಕ, ಡಣ್ಣಾಯಕ, ದಣಾಯಕ, ದಣ್ಣಾಯ್ಕ (ನಾ). ೧. ದಂಡಿನ ಒಡೆಯ; ಸೇನಾಪತಿ; ದಂಡನಾಯಕ; ಸರದಾರ: ದಾದಿ ಸೋಮೆಯ ದಂಣಾಯಕರ ಕುಮಾರ ಬಲಪ್ಪ ದಂಣಾಯಕರ ಪ್ರಧಾನ ಕಳುವ ಚಿಕವಿಠಪ್ಪನವರ ಅಕ್ಕ (ಎಕ. X (S), ಕೋಲಾರ. ೩೨-೫; 1342); ಅರಗದ ದೇವಪದಂಣಾಯಕವೊಡೆಯರ ಮಕ್ಕಳು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೧೧-೯; ಸು. 1400); ಆ ನಾಡಿನ ಒಬ್ಬ ಪಡೆವಳನು ಮಿತಪರಿವಾರನಾಗಿ ದಣ್ಣಾಯಕನನ್ನು ಎದುರುಗೊಂಡನು (ಸವತಿ. ೫೫). ೨. ಉನ್ನತ ಅಧಿಕಾರಿ; ಪ್ರಧಾನಾಧಿಕಾರಿ: ಬಲ್ಲಿದನೆ ಬಾಣಾಸುರನ ಬಾಗಿಲಂ ಕಾದೆ ಕಲ್ಯಾಣದೊಳು ಬಸವ ದಣ್ಣಾಯಕಂಗೊಲಿದ (ಹಂಗೂರ. ೯೫-೧೮); ಬಿಜ್ಜಳಂ ಕಂಡು ಕೇಳ್ದು ದಣ್ಣಾಯಕರ ಪದತಳಕ್ಕೆಱಗಿ (ಬಸರ. ೬-೮೭). **ಡಣಾಯಕ :** ೧. ಚಾಮರಾಜಂಗೆ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕಂಗೆಯ್ದು, ತನ್ನ ಕುವರಂಗೆ ಪಡುವಣ ಡಣಾಯಕನ ಕೋಂಟೆಯಂ . . . ಇತ್ತು (ಚಿಕವಂ. ೫೨-೬); ಇವರೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮಂತೆಯೇ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಡಣಾಯಕರಾಗಿದ್ದು ಈಗ ದಾಸರಾಗಿದ್ದಾರೆ (ಹೇಮಕೂ. ೬೯); ಕೊತ್ತಳದ ಮೇಲೆ ಅರಮನೆಯ ಮನ್ನೆಯರು, ಪಸಾಯಿತರು, ಡಣಾಯಕರು . . . ನಿಂತಿರ್ದರು (ಕೂಲೀಆ. ೩). **ಡಣ್ಣಾಯಕ:** ೧. ಬಾಹತ್ತರ ನಿಯೋಗಾಧಿಪತಿ ಪರಮವಿಶ್ವಾಸಿ ಬಿಲವೊಳ ಡಣ್ಣಾಯಕರ ಬವಣೆಯಲು ಕೊಮಾರನ ಬೀಡಿನ ಕೊಟ್ಟಗೆಯ ಮಾರೆಯನಾಯಕನ ಮಗ . . . ಕಾದಿ ಹಲರಂ ಕೊಂದು (ಕ್ಕಆರಿ. ೦೯೩೪, ४೦-೬; 1223). **ದಣಾಯಕ:** ೧. "ದಣಾಯಕ (ದಣ್ಣಾಯಕ) = ದಂಡನಾಯಕ" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೮); ಮಂದಿಯನಂ ಹಿಂದಕ್ಕ ನೀಉ ಆತು ಬಂನಿಯೊಂದು ಮಂಗಪ್ಪ ದಣಾಯಕರೂ ನಿರೂಪವ ಕೊಟ್ಟು (ಕಇ. I, ६६-५; 1396 ?); ಗವುರಪ್ಪದಣಾಯಕರ ಕಾಲದಲೂ (ಸೌಇಇ. ೦೯೩೨, ಉಡುಪಿ. ३೭೦-೭; 1494); ಆ ದಣಾಯಕನ ಬಳಿಯೊಳೋಲಗಿಸುತ್ತೆ ಕುಳಿತು ಶಿವಸುಖದೊಳೊಪ್ಪಿರ್ದನಾನಂದದಿಂದೆ (ಸಿದ್ಧೇಪು. ३೧-೭೭); ಆಯತಂ ಕರೆಯಿಸೆನೆ ತನ್ನ ದಣಾಯಕನ ಕಳುಹಿದನು ಶಂಕರದಾಸಿಯಿದ್ದೆಡೆಗೆ (ಶಂಕದಾ. ೦೦-೩೪); ಸಾಲೀಮಠಕ್ಕೆ ಯಾರೋ ದಣಾಯಕರು ಬಂದಿದಾರೆ, ದಣಾಯಕರು ! (ತುಂಗಭ. ೩). ೨. ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣಂಗೆ ಕೈಮುಗಿದು ತತ್ತ್ವಸಂಪನ್ನ ಕೇಳಿದೆ ದಣಾಯಕಬಸವ ರಾಜನೈತಂದನೆನೆ (ಚಿಬಪು. ೬-೩). **ದಣ್ಣಾಯ್ಕ :** ೧. ಶ್ರೀಮನುಮಹಾ

ಪ್ರಧಾನಂ ಮೆದಗಿದೇವದಂಣಾಯ್ಕ ಮಹಾಪ್ರಧಾನಂ ಮಾಚಯ ದಂಣಾಯ್ಕರುಂ . . . ರಾಜ್ಯಂಗೆಯುತ್ತಮಿರಲು (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೦-೩೦ ; 1210) ; ಬಸವೆಯ ದಂಣಾಯ್ಕರ ನಿರೂಪದಿಂ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೨೮, ೪-೩ ; 1369) ; ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಪ್ರಧಾನಂ ಇರುಗಪ್ಪದಂಣಾಯ್ಕಒಡೆಯರ ಹೆಸರ ತೊಬಿನ ಕಂಭ (ಎಕ. XVI, ಕುಣಿಗ. ೩೦-೨ ; 1394).

[<ಸಂ. ದಂಡನಾಯಕ]

ದಣ್ಣಾಯಕಿತ್ತಿ (ನಾ). ಸೇನಾಪತಿಯ ಹೆಂಡತಿ: ಮಾದಿಗಿದೇವದಂಣ್ಣಾಯಕರ ಅರಸಿ ಮಾಯಿದೇವಿದಂಣ್ಣಾಯಕಿತ್ತಿರ ಹೆಸರ (ಎಕ. XV, ಹೊಳೆನ. ೫೯-೫೮ ; 1316). [ದಣ್ಣಾಯಕ + – ಇತ್ತಿ]

ದಣ್ಣಾಯ್ಕ 'ದಣ್ಣಾಯಕ' ನೋ.

ದಣ್ಣಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ದಂಡನಮಸ್ಕಾರ ಹಾಕು ; ಅಡ್ಡಬೀಳು : ಶಿಂಗ್ಣಾಚಾರಿಯು ಉದ್ದಕ್ಕೂ ದಣ್ಣಿಕ್ಕಿ ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು ಸ್ವಾಮಿ . . . ಎಂದನು (ಕೃಸರ್ವ. ೭). [<ದಂಡ + ಇಕ್ಕು]

ದಣ್ಣೆರು (?) (ನಾ). (?): ಮುವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಮುಂಡಿ ಅಕ್ಕಿ ಗೇಣಿಯಕ್ಕುವ ಬಾಳು ಆ ಬಾಳಿನ ಚತುಸ್ಸೀಮೆಯ ವಿವರ ಮೂಡಲು ದಣ್ಣೆರ ಸಾಲಿಂದಂ ಪಡುವಲು ತೆಂಕಲೂ ದಣ್ಣೆರ ಸಾಲಿಂದಂ ಬಡಗಲು . . . ಗಡಿಯಿಂದಂ (ಸೌಇಇ. IX-II, ೪೭೪-೦೨ ; 1472). [?]

ದತ್ತ (ಗು). ೧. ಕೊಟ್ಟ ; ನೀಡಿದ : ಚಕ್ರವರ್ತ್ತಿಯತಿರಾಜಗಣಾಗ್ರಣಿದತ್ತವಿತ್ತಭಾಜನ ಕವಿ . . . ಜಿನಚಂದ್ರಮುನೀಂದ್ರುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦-೨೭) ; ತಂದೆಗವನತನಾದಂ ಆಗಿ ದೌವಾರಿಕ ದತ್ತ ಕನಕವಿಷ್ಟರಮನಗಲೆ ನೂಂಕಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೪-೭೦ ವ) ; ದುಸ್ತರಜ್ಞಾನಪ್ರಪಂಚತಮಸ್ತತಿಪ್ರಹರಾರ್ಥ ದತ್ತಪ್ರಸ್ತುತಜ್ಞಾನಪ್ರತಾನ ಶ್ರೀಗುರುವೆ ಜಯತು (ಬಸಪು. ೭-೦೭). ೨. ದಾನಮಾಡಿದ. 'ದತ್ತಾಪಹಾರ' ಪರಾ.(ನಾ). ೩. ಉಪಾಯನ; ಕೊಡುಗೆ ; ಕಾಣಿಕೆ ; ದಾನ : ದತ್ತಾ ಕೊಟ್ಟು ಮತ್ತೆ ಕೇಳಿದವ ಎತ್ತಿಗಿಂತ ಕಡೆ (ಗಾದೆ). ೪. ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡ ಮಗ ; ದತ್ತುತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಮಗ ; ಔರಸನಲ್ಲದ ಪುತ್ರ : ದತ್ತನು ಮಗನಲ್ಲ ಧಾವಳಿ ಮಡಿಯಲ್ಲ ಭಟ್ಟನು ಭಟನು ತಾನಲ್ಲ (ಜಂಜಾಪ. ೦೭೦-೯೨). ೫. ದತ್ತಾತ್ರೇಯ. ೬. ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳ ಮುಂದೆ ಸೇರುವ ಒಂದು ಪದ. ಉದಾ. ಗುರುದತ್ತ, ಭಾನುದತ್ತ.

ದತ್ತ ವಸ್ತು = ಕೊಟ್ಟ ವಸ್ತು : ಲೇಖಕನ . . . ಕಾರ್ಯ ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂನ್ನ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಶ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ದತ್ತವಸ್ತುವನ್ನು ಕ್ರಮ, ಸಾಮರಸ್ಯ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಪರಿಣಾಮಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಇವುಗಳ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ರೂಪಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ಸಾಹಿಪ್ರ. ೯). **ದತ್ತ ಹಾಕು** = ದಾನವಾಗಿ ಬರೆದುಕೊಡು : ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಗಳಾದ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು . . . 'ದತ್ತ' ಹಾಕಿ ಕೊಟ್ಟರು. ಇದು ಈಗಲೂ ವಸೂಲು ಬರುತ್ತಾ ಉಂಟು (ತುಳುನಾ. ೧೦೭). **ದತ್ತಾರ್ಥಿಕಾಂಚನ**=ಕೇಳಿದವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಹಣವನ್ನು ನೀಡುವವನು: ಅರ್ಥಿಜನಕ್ಕೆ ಕಾಂಚನದಾನಮಾಡಿದವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಕಾದಂಬಚಕ್ರಿ ಮಯೂರವರ್ಮ್ಮ . . . ಸಿಂಘಲಾಂಧ್ರ ದತ್ತಾರ್ತ್ಥಿ ಕಾಂಚನ ಸಮರದಯಕಾರಣ ಪ್ರತಾಪಮಾರ್ತ್ತಂಡ ಮಾರ್ಕೊಳುವರ ಗಂಡ ನಾಮಾದಿ ಸಮಸ್ತಪ್ರಸಸ್ತಿಸಹಿತಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೭೬-೦೨ ; 1118).

[ಸಂ.]

ದತ್ತಕ (ನಾ). ೧. ಸ್ವೀಕೃತ ಪುತ್ರ ; ತಾಯಿ ತಂದೆಗಳು ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟ ಮಗ ; ದತ್ತುಪುತ್ರ ; ಔರಸಪುತ್ರನಲ್ಲದ ಮಗ : ದತ್ತಕಮಗನನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಏನು ತಪ್ಪು ? (ವ್ಯದ್ವರಾ. ೯೦). ೨. ದತ್ತುಪುತ್ರಸ್ವೀಕಾರ : ಆ ಊರ ದೇಶಪಾಂಡೆಯವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದತ್ತಕವಾಯಿತು(ಮೇದಿಪು. ೦); ವಸಿಷ್ಠಸ್ಮೃತಿ . . . ಗೃಹಸ್ಥಧರ್ಮ, ಪಾಪಿಷ್ಠಳಾದ ಪತ್ನಿಯ ತ್ಯಾಗ, ಅನಧ್ಯಯನ, ದತ್ತಕ, ಸಾಕ್ಷಿ, ರಾಜಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ವಿಚಾರಗಳಿವೆ (ಭಾರದ. ೬೬).

ದತ್ತಕ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು=ದತ್ತುಮಗನನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸು; ಮಗ್ಗನನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸು : "ತಾವು ಚಿಕ್ಕನಹಳ್ಳಿ ಚಾಮೇಅರಸಿನವರ ೩ ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರರನ್ನು ದತ್ತಕ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು (ಒಡಕ. ೬೦) ; ಮುಪ್ಪು ಒತ್ತಿಬರುವ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಸದ್ಗತಿಯ ಆಶೆಯಿಂದ ಪಂತಪಾಮಾ ದತ್ತಕ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು (ದೀಪಹ. II, ೦೫೭). **ದತ್ತಕರಾದವರು** = ಹೆಚ್ಚು ವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳವರು ; ಮಾರುಹೋದವರು : ಪರಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ದತ್ತಕರಾದವರು ಹೆಚ್ಚುತ್ತ ಬಂದಹಾಗೆಲ್ಲ ಜನಾಂಗವು . . . ನಾಶವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು (ನೀಗಟ್ಟು. ೫೩). **ದತ್ತಕ ಹೋಗು** = ಸ್ವೀಕೃತ ಮಗನಾಗು ; ದತ್ತುಮಗನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡು : ಆ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ದತ್ತಕ ಹೋದೆ (ಅಶ್ವಮೇ. ೨೪). [ಸಂ.]

ದತ್ತಕನಿಷ್ಠಿಕ (ನಾ). (ಎಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ) ಕಿರುಬೆರಳನ್ನು ಮಡಿಸಿ ಎಣಿಸಬೇಕಾದವನು ; ಮೊದಲನೆಯವನು: ಸುಕವಿಜನಗಣನೆಯೊಳ್ ದತ್ತಕನಿಷ್ಠಿಕನಾಗೆ ಕಾಳಿದಾಸಂ ಮೊದಲೆಂದು ಕರಂ ಬಣ್ಣಿಪರದಱಿಂದೆ ಕಾಳಿದಾಸಂಗೆ ದಾಸರೆನಿಪರ್ ಕವಿಗಳ್ (ಜಗಪಿ. ೦-೯) : ಈ ನೆಲದೊಳ್ ಸಂದ ಬೀರರ ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ದತ್ತಕನಿಷ್ಠಿಕನಾಗಿ ಅಲರ್ಪೊಡೆಯುನಡಿಮಲರ ಬಂಡುಣಿಯೆಂಬೊಂದು ಬಿರುದು ತಾಳ್ದಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೬-೮).

[ಸಂ. ದತ್ತಕನಿಷ್ಠಿಕ (ದತ್ತಾ + ಕನಿಷ್ಠಿಕಾ + –)]

ದತ್ತಕಮಗಳು (ನಾ). ಸ್ವೀಕೃತಪುತ್ರಿ ; ದತ್ತುಪುತ್ರಿ : ರುಮಾದೇವಿಯು ಸಂಜೀವಿನೀ ಸ್ಟುಡಿಯೋದ 'ದತ್ತಕಮಗಳು' ಎಂಬಂತೆ ಇದ್ದಳು (ಹೇಮಂತ. ೩೨೩). [ದತ್ತಕ + ಮಗಳು (<ಮಗಳ್)]

ದತ್ತಗೇಡಿ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟವಿಲ್ಲದವನು ; ನತದೃಷ್ಟ ; ಕೊಟ್ಟುದನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು; ದುರ್ದೈವಿ: ದತ್ತಗೇಡಿಗೆ ಕೊಟ್ಟವರಿಲ್ಲಂತ ದೈವಾನರದು ಕಸಗೊಂಡವರಿಲ್ಲಂತ . . . ವತನದಾರ ಮನ್ಯಾಗ ಹುಟ್ಟ ಮಾಡೇದಾಗ ಬೆಳದಿವಿ (ಅಲ್ಪವಿ. ೧೦೩). [ದತ್ತ + ಕೇಡಿ$_1$]

ದತ್ತನಂದನ (ನಾ).=ದತ್ತಕ ೧ : ತನಗೆ ತಾನೆ ದೊರಕೊಂಡವಂ ದತ್ತನಂದನನಿವಂ ತನಗೆಂದವಂ ಮುದದೆಳೆತ್ತಿಕೊಂಡು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೫-೫೭).

[ದತ್ತ + ನಂದನ]

ದತ್ತಪುತ್ರ (ನಾ).=ದತ್ತಕ ೧ : ಅವಂ ನರಸಿಂಗಪೊಣಿಯರ್ ಪೆತ್ತ ಮಗನಲ್ಲಂ ಕೊಂಡು ಸಾಕಿದ ದತ್ತಪುತ್ರಂ (ನಂಬಿರ. ೬-೩೯); ದತ್ತಪುತ್ರನಿಗೆ ಪಿತೃಭಕ್ತಿ ಹುಟ್ಟುವದೋ ? (ಗಾದೆ). [ದತ್ತ + ಪುತ್ರ]

ದತ್ತಮಂಡಲ (ನಾ). ಕಡಪ, ಕರ್ನೂಲು, ನೆಲ್ಲೂರು, ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಅನಂತಪುರ ಎಂಬ ಐದು ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರದೇಶ : ಈ ಬೃಹದ್ಬಾಣರು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ದತ್ತಮಂಡಲ (Ceded Districts) ದ ಕೆಲಭಾಗ (ಶ್ರೀಶೈಲದ ಮಗ್ಗುಲಿನ ಭಾಗ) ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಕರ್ನಾಅ. ೪). [ದತ್ತ? + ಮಂಡಲ]

ದತ್ತಯ್ಯ (ನಾ). ೧. ದತ್ತಾತ್ರೇಯ. ೨. ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಕರುಣೆಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುವಾಗ ಬಳಸುವ ಪದ : ಅಂಗಲಾಚಿ ಬೇಡಿಕೊಂಡು ದತ್ತಯ್ಯ ಅಂದರೂ ಅವಳು ತಾನು ಹಿಡಿದ ಹಠವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಯೇ ಬಿಟ್ಟಳು (ರೂಢಿ). [ದತ್ತ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ದತ್ತಸಂಖ್ಯೆ (ನಾ). ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಅಂಕಿ ; ಕೊಟ್ಟ ಸಂಖ್ಯೆ : ದತ್ತಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಅಪವರ್ತನವಾಗಿರುವ ಕನಿಷ್ಠಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಅವುಗಳ ಲಘುತಮ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಪವರ್ತ್ಯ (ಲ.ಸಾ.ಅ.) ಎಂದು ಹೆಸರು (ಕವಿಕೋ. I, ೩). [ದತ್ತ + ಸಂಖ್ಯೆ]

ದತ್ತಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ (ನಾ). [ದ್ವೈತ] ಭಗವಂತನು ಜೀವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಆಂಶಿಕವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ: ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಅಲ್ಪವಾದ ದತ್ತಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ "ಜೀವೋಽಪಿಕರ್ತಾ" ಎಂದು . . . ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ತತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಕೆಲವು ತತ್ತ್ವವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಹರಿದಾ. ೧೬-೦ ಅವತಾರಿಕೆ). [ದತ್ತ + ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ]

ದತ್ತಸ್ವೀಕಾರ (ನಾ). ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ದತ್ತುಸ್ವೀಕಾರ : ಸ್ವೀಕಾರ ; ದತ್ತಸ್ವೀಕಾರ (Adoption. ಇಂಕನ್ನ). [ದತ್ತ + ಸ್ವೀಕಾರ]

ದತ್ತಹಸ್ತ (ನಾ). ನೀಡಿದ ಕೈ; ಹಸ್ತಾವಧಾನದ ಗೌರವ: ಬಾಜಿಸೆ ಮಂಗಳಾನಕಮನಾ ದಿವಿಜೇಂದ್ರನ ದತ್ತಹಸ್ತದೊಳ್ . . .ಮುಕ್ತಿವಧೂ ವಿವಾಹಗೇಹಾಜಿರದಂತುಟಂ ಸಿವಿಗೆಯಂ ಭುವನತ್ರಯನಾಥನೇಱಿದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೧೭೦). [ದತ್ತ + ಹಸ್ತ]

ದತ್ತಾತ್ರೇಯ (ನಾ). ಅತ್ರಿ ಮತ್ತು ಅನುಸೂಯೆಯರ ಮಗನಾದ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶವುಳ್ಳ ಒಬ್ಬ ಮುನಿ: ಸುಮೇಘಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಅತ್ರಿ ... ದತ್ತಾತ್ರೇಯ . . . ಉಪಮನ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಅಷ್ಟಾಶೀತಿ ಸಹಸ್ರ ಋಷಿಗಳಿಗನಂತಾಶ್ರಯಂಗಳುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೦೬). [ಸಂ.]

ದತ್ತಾಧಿಕಾರ (ನಾ). ಕೊಟ್ಟ ಅಧಿಕಾರ,-ಪದವಿ: ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಗೊತ್ತಾದ ಎಲ್ಲೆಗಳೊಳಗಾಗಿ ಕಾರ್ಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಅಧಿಕಾರವು ದತ್ತಾಧಿಕಾರ (ಡೆಲಿಗೇಟೆಡ್ ಪವರ್) (ರಾಜ್ಯಶಾ. ೩೪೮). [ದತ್ತ + ಅಧಿಕಾರ]

ದತ್ತಾನಪಾಕರ್ಮ (ನಾ). ದಾನಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಪೂರ್ತಿ ಕೊಡದಿರುವಿಕೆ ಅಥವಾ ದಾನಮಾಡಿದುದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು: ವ್ಯವಹಾರವು (೧) ಋಣಾದಾನ (Debt) . . . (೫) ದತ್ತಾನಪಾಕರ್ಮ (Noncompletion of gift by delivery). . . (೧೮) ದ್ಯೂತಸಮಾಹ್ವಯ (Gambling)-ಎಂದು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು (ಭಾರದ. ೫೬). [ಸಂ. ದತ್ತಾನಪಾಕರ್ಮನ್]

ದತ್ತಾಪಹಾರ (ನಾ). ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ವಸ್ತುವನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ; ದಾನ ಮಾಡಿದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವುದು. [ದತ್ತ + ಅಪಹಾರ]

ದತ್ತಾಪಹಾರಕ (ನಾ). ದಾನ ಮಾಡಿದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು: ಪರಧನಬಾಧಕನ ದತ್ತಾಪಹಾರಕನ ಜ್ವಲನದನ ಶಿಶುಘಾತಕನ ಪರಿದೀತಧರ್ಮನ ಗತಿಗಳಲಿ ತಾನಿರ್ಪೆನೆಂದೇ ಕೊಲ್ಲದಿರ್ದರೆ ಸೂತನಂದನನ (ಕುಮ್ಯಾಭಾ. ೧೪-೬). [ಸಂ.]

ದತ್ತಾಪ್ರದಾನಿಕ (ನಾ). = ದತ್ತಾನಪಾಕರ್ಮ : ವ್ಯವಹಾರಕಾಂಡದಲ್ಲಿ-ಸಾಧಾರಣವ್ಯವಹಾರಮಾತೃಕಾ . . . ದತ್ತಾಪ್ರದಾನಿಕ, ಕ್ರೀತಾನುಶಯ . . . ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ್ರಹಣ ಪ್ರಕೀರ್ಣ ಎಂಬ ೨೫ ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ (ಭಾರದ. ೬೨). [ಸಂ.]

ದತ್ತಾವಧಾನ (ನಾ). ಗಮನ ಕೊಡುವವನು ; ಮನಸ್ಸಿಡುವವನು : ಎಂತು ಬೆಸಗೊಂಡೆ ಬೆಸಗೊಂಡಂತಿರೆ ದತ್ತಾವಧಾನನಾಗು ಜಯಶ್ರೀಕಾಂತೆಯುಮಂ ಪರಮಶ್ರೀಕಾಂತೆಯುಮಂ ನಿನಗೆ ಕುಡುವುದೀ ಸತ್ಕಥನಂ (ಚುಕೋಚ. ೧-೭೦). [ದತ್ತ + ಅವಧಾನ]

ದತ್ತಾಶಿಕ್ಷ (ನಾ). [ಗಣಿತ] ಕೊಡುವಿಕೆ ; ಕೊಡುವುದು : ಯುತಂ, ಯುಕ್ತಂ, ಮಿಶ್ರಂ, ಸಮ್ಮಿಶ್ರಂ, ಸಂಯೋಗಂ, ದತ್ತಾಶಿಕ್ಷಂ . . . ಇಂತಿನಿತುಂ ಕೂಡೂದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು (ವ್ಯವಹಾ. ೦೦-೧೯) [?]

ದತ್ತಾಳು (ನಾ). ನಿಯೋಜಿತನಾದ ಆಳು,-ಯೋಧ (?) : ಅಜಂಣ ಸಾಹಣಿಯ ದತ್ತಾಳುಗಳ ಬಳಿಯ (ಸೌತ್ಇ. ೧೯೩೨, ಉಡುಬಿ. ೨೬೨-೯; 1334). [?]

ದತ್ತಿ (ನಾ). ೧. ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಭೂಮಿ : ಯಾ(?) ದತ್ತಿಯಾನ್ ಕಿಡಿಪೊನ್ . . . ಸನ್ನೊನೆಕ್ಕುಮ್ (ಇಆ. VIII, ೨೦೫-೫ ; 706) ; ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರಭಟಾರರಾ ಕೊಟ್ಟ ದತ್ತಿ (ಇಆ. X, ೧೬೫-೩ ; 733); ಪದಿನ್ಕೊಳ್ಂ ಪಾಱುಂ ಇದಂ ಪಡೆದೋರೀಶ್ವರದಾಸರ್ ಪರಮೇಸ್ವರ ದತ್ತಿ (ಎಕ. X (S), ಚಿಕ್ಕಬ. ೧೦೭-೭೫; 850); ರಾಮಾದ್ಯನೇಕರಾಜದತ್ತಿ [ಪಾಠಾಂ. ದತ್ತಂ] ಗಳಪ್ಪನೇಕ ಭೂದೇವಭೋಗಾಗ್ರಹಾರಂಗಳನಾಗ್ರಹದಿಂದಱಿದು . . . ನಿರವಶೇಷದಿಂ ಕಿಡಿಸಿಯುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨೮-೮) ; ಲಾ ಕು ಳಾ ಗ ಮ ಸಮಯಸಮುದ್ಧರಣರಪ್ಪ ಪದ್ಮರಾಸಿ ಪಂಡಿತರ್ಗ್ಗೆ ಕಾಲಂ ಕರ್ಚ್ಚಿ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಮಾಡಿ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿ (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೫೪-೮ ; 1292) ; ಸ್ವಯಂಬುವದೇವರ್ಗ್ಗೆ ದತ್ತಿದಗಾಗಂಡ ಹಡುವಕ್ಕ ಬಿ ತೊಗೆ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೪೬, ೧೧-೦೩ ; ಸು. 15ನೆಯ ಶತ). ೨. ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಹಣ ; ಕೊಡುಗೆ : ಆರನೆಯ ಸಂಪುಟದ ಮುದ್ರಣಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದ ೫,೦೦೦ ಪೌಂಡುಗಳ ದತ್ತಿಯೊಂದನ್ನುಳಿದು ಮಿಕ್ಕ ಬಂಡವಾಳವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒದಗಿಸಿ, ಈ ಮಹಾಗ್ರಂಥದ ಮುದ್ರಣವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶನವನ್ನೂ ಕೈಕೊಂಡ ಸಾಹಸಿಗಳು ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಪ್ರೆಸ್ಸಿನವರು (ಸಮಾಲೋ. ೨೬೬). ೩. [ಜೈನ] ಆರ್ಯಕರ್ಮವಾದ ಇಜ್ಯೆ, ವಾರ್ತೆ, ದತ್ತಿ, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ, ಸಂಯಮ, ತಪ ಎಂಬ ಷಟ್ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತಂದೆ ತನ್ನ ಸಂಪತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ಮಗನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವುದು : ಇಜ್ಯೆಯುಂ ವಾರ್ತೆಯುಂ ದತ್ತಿಯುಂ . . ಎಂಬೀ ಆಚಾರ್ಯಷಟ್ಕರ್ಮಂಗಳುಂ ಶ್ರಾವಕಜನಕ್ಕೆ ಕುಲಧರ್ಮಂಗಳ್ (ಚಾವುಂಪು. ೨೨೮) ; ನಿಜಾತ್ಮಜಂಗೆ ಸಮಸ್ತ ಗೃಹಪರಿಚ್ಛೇದಮನೊಪ್ಪಿಸುವ ಸಕಳದತ್ತಿಯುಮನುಳ್ಳುದು ದತ್ತಿಯೆಂಬ ಮೂಱನೆ ಯಾರ್ಯಕರ್ಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೨೫ ವ).

ದತ್ತಿ ಉಪನ್ಯಾಸ = ಯಾವುದಾದರೂ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ತಮ್ಮ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಪ್ರಿಯರಾದವರ ಹೆಸರನ್ನು ಶಾಶ್ವತಗೊಳಿಸಲು ಹಣವನ್ನು ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅದರ ಬಡ್ಡಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಏರ್ಪಡಿಸುವ ಭಾಷಣ,-ಉಪನ್ಯಾಸ : ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉದಾರಿಗಳು ದತ್ತಿ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ದತ್ತಿಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು (?) : ನೇಱಲೆಯಂ ಮಾಯೊತ್ತಿಂ ನಡಪ್ಪಳ್ಳಿ ಮೂಳಾಣಂ ನಡಲು ಏರ್ವಳ್ಳಿ ದತ್ತಿಟಿ ಕಿಱಿಯ ಒರಲ್ಗೋಡು ಇವುಟಾ ಬತ್ತ ಇವ × ಅಕ್ಕಿ ಇಕಂಳಂ ತುಪ್ಪ ಇದು ಪ್ರವಾಹಂ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೯೫-೧೬ ; 1025 ?). [?]

ದತ್ತು (ನಾ).=ದತ್ತಕ ೧ : ಉತ್ತಮಗುಣಗಳುಳ್ಳವನನ್ನು ಸತ್ತ್ವಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅವನ ಕೈಲಿಡುವುದು ಲೇಸು (ಶಾಂತಲಾ. ೨೦೦) ; ಶ್ಯಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಕಂಚಿಕಾಮಾಕ್ಷಮ್ಮನಿಗೆ ದತ್ತು (ಗಾನಕ. ೩೦). [<ಸಂ. ದತ್ತ]

ದತ್ತುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು: ಪೆತ್ತೊಡಮೇಂ ಬಸಿಱೊಳ್ ಬೆಳೆಯುತ್ತೊಡಮೇಂ ದತ್ತುಗೊಂಡು ಪೊರೆದೊಡೆ ವೇಣಾ ತುತ್ತುವ ಮಿಱುಗುವೊತ್ತೆಯ ಪತ್ತುವ ಮುತ್ತಬ್ಬೆಗಳ್ಗೆ ಮೆತ್ತಣ ಮಱುಕಂ (ಚಿಕವಿ. ೬-೯೦). [ದತ್ತು + ಕೊಳ್[1]]

ದತ್ತುಪುತ್ರ (ನಾ). = ದತ್ತಕ ೧ : ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಾಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ದತ್ತುಪುತ್ರನು ಸಿಂಹಪೀಠವನ್ನೇರಬೇಕು ಎಂದೇನೂ ಇಲ್ಲ (ಸ ವ ಶಿ. XIV, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). [ದತ್ತು + ಪುತ್ರ]

ದತ್ತುಮಗ (ನಾ).=ದತ್ತಕ ೧: ದತ್ತುಮಗನಾತನೈ ನಮ್ಮರಸು ಕಾಳಿಂದಂಗೆ (ಚಂದ್ರಸ. ೫೩-೧೪). [ದತ್ತು + ಮಗ]

ದತ್ತೂರ, ದತ್ತೂರಿ, ಧತ್ತೂರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮುಳ್ಳಿನ ಗಿಡ ; ಮದ್ದುಗುಣಿಕೆ ; ಉಮ್ಮತ್ತಿ : ಕಲ್ಪತರುವಿನ ನಾಮವ ಹಡೆದ ದತ್ತೂರದಂತೆ ಭಕ್ತರ ವಿರಕ್ತರೆಂದರೆ ಸತ್ಕರಪ್ಪರೆ (ಸೋಮೇಮಾ. ೮೯-೩೩೭) ; ದತ್ತೂ[ಶಾಕಾಂ. ತ್ತು]ರದ ಬಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪತರು ಹುಟ್ಟಿ ಕಲ್ಪತರುವಿನ ಅಗ್ರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟೆಯ ಹಣ್ಣಾಯಿತ್ತು (ಅಕ್ಕಮಾ. ೧೩೭-೧೯೪) ; ಸೂಚಿಸುವೆ ಪುಷ್ಪಾರ್ಚನೆಯದಿದ ನವಶಾಸ್ತ್ರ ಗೋಚರವನಾಲಿಸೈ ಚಂಪಕಂ ದತ್ತೂರ ಮೇಚಕೋತ್ಪಲ ಪಠಾಶಂ ಪಾಟಲಿಯ ಪಂಚಪುಷ್ಪಂಗಳುತ್ತಮಮಿವು (ಚತುಪು. ೬-೪-೩೯) ; ಕರೀಉಮ್ಮತ್ತಿ, ದತ್ತೂರ (ವೈಜಿ. ೨೯-೩೩೪).

ದತ್ತೂರಿ : "ದತ್ತೂರ-ಧತ್ತೂರ-ಉನ್ಮತ್ತ (ದತ್ತೂರಿ, ದುತ್ತೂರ)" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೮). **ಧತ್ತೂರಿ** : ಉಮ್ಮತ್ತಿಯನ್ನು ಧತ್ತೂರಿಯೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ).

ದತ್ತೂರಿ ಹಚ್ಚು= ಮೋಸ ಮಾಡು ; ವಂಚಿಸು : "ದತ್ತೂರಿ-ಆಗಡು; ಕವಡು ; ವಂಚನ (ದತ್ತೂರಿ ಹಚ್ಚು)" (ಜಾನಕೋ. ೩). **ದತ್ತೂರಿ ಹಿಡಿಸು**= ಮೋಸಮಾಡು ; ವಂಚಿಸು : ಒಸೇದ ಆಶಾಕ್ಕ ರೊಕ್ಕಾ ಕೊಟ್ಟೆ. ಪಾಂಚಸೇಕ್ಕ ಧತ್ತೂರಿ ಹಿಡಿಸಿದಂದ್ರು (ದೀಪಹ. I, ೧೫೪). 'ದುಂತ್ತೂರ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ಧತ್ತೂರ]

ದತ್ತೂರರಸ (ನಾ). ಉಮ್ಮತ್ತಿಯ ಹಾಲು,-ರಸ : ಪಂಚ-ದಿಸುವುದು ದತ್ತೂರರಸಮನಿಂಬಾಗಿ ಒರಿದು ನೆಲದೊಳ್ ಲವಣಂಬೆರಸೊರಸಿಕೊಂಡು ಪೂಸುಗೆ ಕರಗುಗುಮೇಟಿಸ್ವಾರೆಯನಿಪ್ಪ ಕುರಂವುಂ ಬೇಗಂ (ಕಮದ. ೧೮೯ ಪ್ರಯೋ). [ದತ್ತೂರ + ರಸ]

ದತ್ತೂರಿ 'ದತ್ತೂರ' ನೋ.

ದತ್ತಿಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಬಹುಧಾನ್ಯ ಸಂವತ್ಸರಂ ಪ್ರವರ್ತಿಸೆ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದನ್ದು ದತ್ತಿಯ್ಯನುಂ ತಿಂಕಯ್ಯನುಂ ಪೆರ್ಮ್ಮಟ್ಟುಗೆಯ್ಯೆ ತಾಗೆರತ್ತಿಯ ಮಹಾಜನಕ್ಕೆ ಪೊನ್ನಬ್ಬೆ ಪೊನ್ನ ಕೊಟ್ಟು (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೬೦-೪ ; 978). [? ಇದು 'ದತ್ತಯ್ಯ' ಇರಬಹುದು]

ದತ್ತೆಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಸಸ್ಯ : (ವೈಜಿ. ೬೫-೧೩೦೫). [?]

ದತ್ವ (ನಾ).=ದಕಾರ : ಅಣ್ ಪತ್ರದ ದಿಗ್ವಾಚಕದೊಳ್ ದತ್ವಂ :-ಕಲದಂ, ಬಲದಂ (ಶಮದ. ಮ.೦೨೧ ವೃತ್ತಿ). [ಸಂ.]

ದತ್ವವಿಧಿ (ನಾ). ದಕಾರವು ಆಗಮವಾಗುವ ನಿಯಮಂ : ಪುರುಷಪರ ಮಾದೊಡತ್ವಂ ದೊರೆಕೊಳ್ಳುಗುಮದಣ್ಣಾಗುಳ್ದ ದಿಗ್ವಾಚಕದೊಳ್ ಪರ ದಿಗ್ವಾಚಕದೊಳ್ ಸಂಚರಿಸುವುದಾ ತೆಱದ ದತ್ವವಿಧಿ ಶಾಬ್ದಿಕರಿಂ (ಶಮದ. ೧೧೧). [ದತ್ವ + ವಿಧಿ]

ದದಾತಿ (ನಾ). ಕೊರತೆ ; ಅಭಾವ : ನನಗೆ ರೊಕ್ಕದ್ದ ಯಾನ ದದಾತಿ ಇಲ್ಲ ತಗಿ (ನಡದಾ. I, ೨೯೩) ; ಮಂಬೈಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ನವಕರಿಯ ದದಾತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ (ದೀಪಹ. II, ೫೬೩) ; ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೂ ದದಾತಿಯಿಲ್ಲ (ಗೀಜುಗ. ೫೦). [←ಮರಾ. ದದಾತೀ, ದದಾತ್]

ದದಿವ್ವಾಟಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಮತ್ತೈಲೋಕ್ಯ ಮಲ್ಲನೊಲುಂಬವಲ್ಲವಪೆರ್ಮ್ಮಾನಡಿದೇವ ದದಿವ್ವಾಟಿಗೆ ಸಾಸಿರವುಂ ಬಲ್ಲಕುನ್ದೆ ಮೂನೂಱುಂ ಕೊನಡಿಯೂಱುಮಂ ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿ ರಾಜ್ಯಗೆಯ್ಯುತ್ತಮಿರೆ (ಎಕ. VII, ಹೊನ್ನಾ. ೧೦೯-೧೨ ; 1054 ?). [?]

ದದ್ದರ$_1$ (ನಾ). ಬಾತುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ; ಊದಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ. 'ದದ್ದರಿಸು$_1$', 'ದರ್ದರ$_2$' ಪರಾ. [<ದದ್ರು ?]

ದದ್ದರ$_2$ (ನಾ). ಭಯ ; ಅಂಜಿಕೆ : ಬಿದ್ದು ಸಂಸಾರದಲಿ ಸಾಯದ ಬುದ್ಧಿಯನು ಬಲ್ಲೊಡೆ ಕೃತಾಂತನ ದದ್ದರಕೆ ಸಿಲುಕದವೊಲುಚ್ಚುತನಡಿಯ ಒಡಿರೆಂದ (ಪ್ರಹ್ಲಾದ. ೯-೬೨). [←ಮರಾ. ದಾದರಣೇ=ಗಾಬರಿಯಾಗು]

ದದ್ದರಿಸು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಊದು ; ಬಾತುಕೊಳ್ಳು : ಮುಖ ದದ್ದರಿಸಿಕೊಂಡು ಜ್ವರ ಬಂದಹಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). [ದದ್ದರ$_1$ + -ಇಸು$_3$]

ದದ್ದರಿಸು$_2$ (ಕ್ರಿ). ಹೆದರು ; ಗಲಿಬಿಲಿಗೊಳ್ಳು : ಗದ್ದಲಕೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಸದ್ದದ್ದು ಜಲ್ಲೆಂದು ಎದ್ದು ಓಡಾಡಿ ಜನಬಿದ್ದು ಹೌಹಾರಿ ದದ್ದರಿಸಿ ಲೋಕ ಗಜಿಬಿಜಿಗೆ (ಕನ್ನಕಾ ೨೩೪). [ದದ್ದರ$_2$ + -ಇಸು$_3$]

ದದ್ದು$_1$ 'ತರ್ದು$_2$' ನೋ.

ದದ್ದು$_2$, ದುದ್ದು$_2$ (ನಾ). ೧. (ಮಡಕೆ, ಬಳೆ ಮೊದಲಾದುವು) ಬಿರುಕು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು,-ಸೀಳಿರುವುದು : ದದ್ದಾಗಿರುವ ಬಳೆ, ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಬೇಡ (ರೂಢಿ). 'ದದ್ದುಮಡಕೆ' ಪರಾ. ೨. ಒಡೆದ ಹಾಲಿನ ಗಟ್ಟಿ ಭಾಗ : ಒಡೆವ ಸಮಯದೊಳು ಹಾಲೊಳಗೆ ಸುಣ್ಣದ ತಿಳಿಯ ಬಿಡಲು ಜಾಮ್ಮನೆ ತಿಳಿವುದು . . . ಆ ದದ್ದನು ಮಡಗಿ (ಸೂಪಶಾ. ೨-೫). **ದುದ್ದು**$_2$: ೨. ಒಡೆದ ಹಾಲಿನ ದುದ್ದು ನನೆಯಕ್ಕಿ ತೆಂಗಾಯನೊಡಗೂಡಿ . . . ಲಡ್ಡುಗೆಗಳಂ ಹಸನಾಗುವಂದದೊಳ್ ಕಟ್ಟಿ ಚತುರರ್ಗೀವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೧-೫೫) ; ತುಪ್ಪದಿ ಹುರಿದ ಪಾಲ ದುದ್ದರಡುಳ್ಳಿ . . . ಮೆಂತೆಯದ ಚೂರ್ಣ ಹಪ್ಪಳಂ ಸಂಭಾರವಸ್ತುವಹವು (ಸೂಪಶಾ. ೪-೧). [?]

ದದ್ದುಮಡಕೆ (ನಾ). ಬಿರುಕು ಬಿಟ್ಟ ಮಡಕೆ : ದದ್ದುಮಡಕೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಹಾಕಿದಂತೆ (ರೂಢಿ). [ದದ್ದು$_2$ + ಮಡಕೆ]

ದದ್ದುರೋಗ (ನಾ). ಮೈಮೇಲೆ ತದ್ದುಗಳೇಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮರೋಗ : ತಸ್ಮತ್ರಿಯಿಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದದ್ದುರೋಗದವರಿಗೂ ಕಡಿಮೆಯಿರಲಿಲ್ಲ (ಹುಚ್ಚಮು. ೨೭) ; (ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಸೊಂಟದ ಸುತ್ತ ಹರಡಿಕೆ ಇಳ್ಳುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ದದ್ದುರೋಗ (Shingles. ಇಂಕನಿ). [ದದ್ದು$_1$ (<ತರ್ದು$_2$) + ರೋಗ]

ದದ್ದುಹಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ದದ್ದುರೋಗ ಅಂಟು : ದದ್ದುಹಿಡಿದು ನೋಟಕ್ಕೆ ಅಸಹ್ಯವಾಗಿದ್ದ ನಾಯಿಯೊಂದು . . . ಬೀದಿಯ ನಡುವೆ ನಿಂತು. ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿತು (ಕಾನೂರು. ೯೯೩) : ದದ್ದುಹಿಡಿದು ಬಡಕಲಾಗಿ ಬೂದಿಬುಕ್ಕಗಳಾಗಿದ್ದ ಅವನ ಮನೆಯ ನಾಯಿಗಳೂ . . . ಕೂಗ ತೊಡಗಿದ್ದುವು (ಮಲೆಮ. ೧೪). [ದದ್ದು$_1$ (<ತರ್ದು$_2$) + ಹಿಡಿ$_1$ (<ಪಿಡಿ$_1$)]

ದದ್ಧ್ಯನ್ನ (ನಾ). ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಲಸಿದ ಅನ್ನ ; ಮೊಸರನ್ನ : ಕೋಲಾಲದಲಿ ಶ್ರೀಸೋಮೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ದದ್ಧ್ಯಂನ ಅವಸರ ನಯಿವೇದ್ಯಮಾಡಿ (ಎಕ. X (8), ಕೋಲಾರ. ೨೭೭-೭ ; 1540). [< ಸಂ. ದಧ್ಯನ್ನ]

ದದ್ರು (ನಾ). ೧. ಪಿತ್ತದಿಂದ ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಏಳುವ ಗಂದೆ ; ತದ್ದು : "ದದ್ರುವೆನೆ ತರ್ದನಿಕ್ಕಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೩.೧). ೨. ಹುಳುಕಡ್ಡಿ, ಗಜಕರ್ಣ ಮುಂತಾದ ಚರ್ಮರೋಗ : ಗರಿಕೆ, ಆಳಲೆಯ ಕಾಯಿ, ಸೈಂಧವ, ತಗಟೆ, ಅಟ್ಟಿಗೆ ಇವನ್ನು ಅಂಬಿಲದಲ್ಲಾಗಲೀ ಮಜ್ಜಿಗೆಯೊಳಗಾಗಲೀ ಅರೆದು ಮೂಱು ಬಾರಿ ಪೂಸಿದರೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಬಲಿತಿದ್ದ ದದ್ರು ತಿಮಿರಂಗಳೆಲ್ಲವಂ ಕೆಡಿಸುವದು (ವಿವೈವಿ. ೧೫೯) ; ಏಲಕ್ಕಿ, ಚಿತ್ರಮೂಲ . . . ತೈಲವನಟ್ಟು ಪೂಸಿದರೆ ರಕ್ತಮಂಡಲ, ಕುಷ್ಠ, ದದ್ರು, ತೊನ್ನು ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಟವ್ರಣಗಳು, ಕರಕು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೆಡಿಸುಗುಂ (ವಿವೈವಿ. ೧೬೯) ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕುಷ್ಠರೋಗ. [ಸಂ.]

ದದ್ರುಘ್ನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಅಗಸೆ ; ತಗಚೆ ; ಚಗಚೆ : "ಏಡಗಜಃ, ಪ್ರಪುನಾಟಃ, ದದ್ರುಘ್ನಃ, ಚಕ್ರಮರ್ದನಃ - ಈ ೪ ತಗ(ಚೆ)ಟೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೦-೪೬೫). [ಸಂ.]

ದದ್ರುಣ (ನಾ). ದದ್ರುರೋಗವುಳ್ಳವನಂ : "ತರ್ದುಳ್ಳವನಂ ದದ್ರುಣನೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೯೯-೪೫೩). [ಸಂ.]

ದಧಿ (ನಾ). ಹಾಲಿಗೆ ಹೆಪ್ಪುಹಾಕುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪದಾರ್ಥ: ಮೊಸರು: "ದಧಿಯನೆ ಮೊಸರದು" (ಮಂಗರಾ. ೫೪-೫); ಕರಮ ಮುನಿ ದುಗ್ಧ ದಧ್ಯಾದಿ ರಸಂಗಳನೆಯ ತೊಱೆದು . . . ನಾಲ್ಕನೆಯ ರಸಪರಿತ್ಯಾಗಮೆಂಬ ತಪಮಂ ತಳೆದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೧-೧೧); ದೂರ್ವೆ ದಧಿಗಳನು ತರಿಸಿದನು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ (ಕಾಶಿರಾ. ೩-೩೦); ಹೊನ್ನ ಹರಿವಾಣದಲಿ ಬಡಿಸಿದರೆಣ್ಣೊರಿಗೆ ಬೀಸುರಿಗೆ ಮಂಡಿಗೆ ಬೆಣ್ಣೆ ಕಾಸಿದ ತುಪ್ಪ ದಧಿ ಮಧು ಕ್ಷೀರ ಸಕ್ಕರೆಯ (ಸುದಾಮ. ೪-೧೪). [ಸಂ.]

ದಧಿತೈಲ (ನಾ). ಮೊಸರು ಬೆರಸಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿತೈಲ: ದಧಿತೈಲ-ಅತಿಬಜೆ, ಜಾಯಿಕಾಯಿ . . . ಅಚ್ಚಳ್ಳೆಣ್ಣೆ ಒಂದು ಪಡಿ, ಹಸುವಿನ ಮೊಸರು ಒಂದು ಪಡಿ ಎಲ್ಲಾ ಬೆರೆಯುವಂತೆ ಸೇರಿಸಿ . . . ಹೊತ್ತಿಗೆ ಗ ೧ ತೂಕ ತೈಲವನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರೆ ಗ್ರಹಿಣಿರೋಗ ಮಾಣು ವುದು (ಸಕಲವೈ. ೫೦. ೪೪೦). [ದಧಿ + ತೈಲ$_1$]

ದಧಿತ್ಥ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ಬೇಲ; ಕಪಿತ್ಥ; ಬೆಳುವಲ: "ಕಪಿತ್ಥಃ, ದಧಿತ್ಥಃ . . . ದಂತಶಠಃ – ೭ ಬ್ಯಾಲದ ಮರಕ್ಕೆ ಪೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೭). [ಸಂ.]

ದಧಿಪುಷ್ಪಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಸಸ್ಯ: "ಖಟ್ವಾಪರ್ಯಾಯ ವಾಚಿ–ದಧಿಪುಷ್ಪಿ" (ಒಷಧಿ. ೪೪). [ಸಂ. ದಧಿಪುಷ್ಪೀ]

ದಧಿಫಲ, ದಧಿಫಳ (ನಾ). = ದಧಿತ್ಥ: "ಕಪಿತ್ಥಃ, ದಧಿತ್ಥಃ. . . . ದಧಿ ಫಲಃ, ಪುಷ್ಪಫಲಃ, ದಂತಶಠಃ – ೭ ಬ್ಯಾಲದ ಮರಕ್ಕೆ ಪೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೭). **ದಧಿಫಳ:** ಪಾದರಿ ಮಾದಳಂ ದಧಿಫಳಂ ಚಾಂಪೇ ಯಮುಂ ಕುಂಭಬಿಲ್ವಂ ದಾಳಿಂಬಮರಂ . . . ಇರ್ದ ವನಾಂತರಾಳ ದೊಳ್ ಪದ್ಮಾಕರಮಿರ್ಪುದು (ಹಮ್ಮಿರ. ೪-೧೭). [ಸಂ.]

ದಧಿಫಳ 'ದಧಿಫಲ' ನೋ.

ದಧಿಮಂಡ (ನಾ). ೧. ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿರುವ ನೀರಾದ ಭಾಗ. ೨. ಮಜ್ಜಿಗೆ; ತಕ್ರ: "ದಧಿಮಂಡಃ, ಮಸ್ತು – ಈ ೨ ಮಜ್ಜಿಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೫೩-೧೬೬). ೩. ಮೊಸರಿನ ಕೆನೆ. [ಸಂ.]

ದಧಿಮಂಥ (ನಾ). ೧. ಮೊಸರನ್ನು ಕಡೆಯುವುದು. ೨. ಮಜ್ಜಿಗೆ; ತಕ್ರ: "ದಧಿಮಂಥಂ ಮಸ್ತುಮೆಂಬುದಕ್ಕುಂ ಪೊಯ್ನಾರ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೨-೩); "ದಧಿಮಂಥಮೆನಲು ಕೈಯಳಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೫-೬). [ದಧಿ + ಮಂಥ]

ದಧಿಮುಖ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಸರ್ಪದ ಹೆಸರು. ೨. ಸುಗ್ರೀವನ ಸೇನಾಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರು: ಕೋಲು ಹತ್ತಬಲಿಸಲು ದಧಿಮುಖ ರಕ್ತಮುಖನಾದ (ಕಾಶಿರಾ. ೨೮-೪೪). ೩. [ಜೈನ] ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಹೆಸರು. P ನಂದೀಶ್ವರ ದ್ವೀಪದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ಅಂಜನಗಿರಿಗಳೂ ಒಂದೊಂದು ಅಂಜನಗಿರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಪಾರ್ಶ್ವ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ಸರೋವರಗಳೂ ಇರುವುವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸರೋವರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೊಸರಿನಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ, ಸಹಸ್ರ ಯೋಜನ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ಒಂದೊಂದು ದಧಿಮುಖ ಪರ್ವತ ವಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ದಧಿಮುಖಪರ್ವತಗಳು ಒಟ್ಟು ಹದಿನಾರು ಎಂದು ಜೈನಪುರಾಣಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ: ನಂದೀಶ್ವರವರದ್ವೀಪಮದಱ ನಾಲ್ಕುಂ ದೆಶೆಯೊಳ್ ನಾಲ್ಕಂಜನಪರ್ವತಂಗಳುಮವಱ ನಾಲ್ಕುಂ ದೆಶೆ ಯೊಳ್ ಸಮಚತುರಸ್ರಂಗಳಪ್ಪ ದಿವ್ಯಸರೋವರಂಗಳ್ಪದಿನಾಱಪ್ಪವಱ ನಡುವ ದಧಿಮುಖಶಿಖರಿಗಳುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೫೦ ವ). [ಸಂ.]

ದಧಿವಡೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಿನಿಸು; ಮೊಸರುವಡೆ; ತೈರೊಡೆ: ಒಡೆಯಂಬೊಡೆ ದಧಿವಡೆಯು ತಿಂಥಿಣಿ ಒಡೆಯು ಎಡೆಗೆ ಒಡನೆ ಬಡಿಸಿದ (ಪುರಂದ. ೧-೭೬-೩). [ದಧಿ + ವಡೆ]

ದಧಿವಿಘಾತ (ನಾ). ಕಡೆಗೋಲು; ಮಂತು: "ವೈಶಾಖಮೆನೆ ಮಂಥ ಮೆನೆ ದಧಿವಿಘಾತಮೆನೆ ಮಂಥಿ ಮಂಥಾನಮೆನೆ ಕಡೆಗೋಲದು" (ಮಂಗರಾ. ೫೪-೬). [ದಧಿ + ವಿಘಾತ]

ದಧಿಸಕ್ತು (ನಾ). ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಲಸಿದ ಹುರಿಹಿಟ್ಟು; ಕರಂಭ: "ಕರಂಭಃ, ದಧಿಸಕ್ತುಃ–ಈ ೨ ಮೊಸರೊಳ್ ಕಲಿಸಿದ ಸತ್ತುಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೫೩-೧೬೬); "ದಧಿಸಕ್ತು ಕರಂಭಾಖ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೨-೩). [ದಧಿ + ಸಕ್ತು]

ದಧಿಸಾರ (ನಾ). ಬೆಣ್ಣೆ ನವನೀತ: "ದಧಿಸಾರಂ, ನವನೀತಂ – ಈ ೨ ಬೆಣ್ಣೆ" (ಹಲಾಯು. ೪೬-೧೧೯). [ದಧಿ + ಸಾರ$_3$]

ದಧಿಸ್ಪೃಷ್ಟ (ನಾ). ಮೊಸರಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಅಥವಾ ಮೊಸರು ಕಲಸಿದ ಖಾದ್ಯ: "ದಧಿಸ್ಪೃಷ್ಟಂ ದಾಧಿಕ ನಾಮಧೇಯಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೨-೩). [ದಧಿ + ಸ್ಪೃಷ್ಟ]

ದಧೀಚಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು. P ವೃತ್ರಾಸುರನ ವಧೆಗಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ಬೆನ್ನಿನ ಮೂಳೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ ಮುನಿ: ಹರನಿಳಯದೊಳು ಹುಗುವ ನಂದೀಶ್ವರನೊ ಉಪಮನ್ಯುವೊ ದಧೀಚಿಯೊ ವರಮುನಿಪ ದೂರ್ವಾಸನೋ ಭೃಗುವೋ (ಬಸವಪು. ೪೬-೪೦); ಕಪಿಲಂ ಮಂಡೀಚಿ ಜೈಮಿನಿ ಗೌತಮಂ ದಧೀಚಿ ಪುಲಸ್ತ್ಯನಾಂಗಿರಂ . . . ಸುಮಾಂಡವ್ಯರೆಂದು ತಪಗೆಯ್ವ ಮುಖ್ಯಋಷಿಯರನಿಕ್ಕು (ಮಂಗರಾ. ೭೬-೧೧). [ಸಂ.]

ದಧ್ಯನ್ನ (ನಾ). ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಲಸಿದ ಅನ್ನ; ಮೊಸರನ್ನ: ಹರಿದ್ರಾನ್ನ ಪರಮಾನ್ನ ಕೃಸರಾನ್ನ ದಧ್ಯನ್ನ ಗುಡಾನ್ನ ಶುದ್ಧಾನ್ನ ಶಾಲ್ಯನ್ನವೆಂಬ ಅಷ್ಟವಿಧಾನ್ನಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೦೦೫); ವಜ್ರದ ತಟ್ಟೆಯೊಳ್ ದಧ್ಯನ್ನಮಂ . . . ಬಡಿಸಿ (ಸೌಗಂಧಿ. ೩೬-೧೪). [ದಧಿ + ಅನ್ನ$_3$]

ದಧ್ಯೋದನ (ನಾ). = ದಧ್ಯನ್ನ; ಕೊಳಚೆನೀರಿನ ಬಳಕೆಯುಲಿ ಕತ್ತಲೆಯು ದಧ್ಯೋದನದಲಾಯುಷವಿಳಿದುಹೋಗದೆ ದಿನದಿನದೊಳವನೀಶ ಕೇಳೆಂದ (ಶಿವಾನು. ೩-೫೩). [ದಧಿ + ಓದನ]

ದನ, ದನವು (ನಾ). ೧. ಹಸು, ಎಮ್ಮೆ, ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿ: ಸೆಳೆವುದಱೊಳ್ದನದೊಳುಂ ಸಾಲಿ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೧೦೪); ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಪೋಲಿಯ ದನ ಸಿಕ್ಕಬಹುದೆಂದು ನೋಡುತ್ತಾ ಬಂದರು (ಕೆಳಹು. ೫೦); ದನದ ಮುಂದೆ ಹೋಗಬೇಡ, ಕುದುರೆ ಹಿಂದೆ ಹೋಗ ಬೇಡ (ಗಾದೆ). ೨. ಮಂದೆ; ಕಾಲ್ನಡೆ: ಸಿರಿ ತನಗೆ ಕಾಂತೆ ಗಡ ಲೋಗರ ದನಮಂ ಕಾಯಲೇಕೆ ಸಕಳಜಗತ್ತಂ ಪರಿಪಾಲಿಸುವಾತಂ ಗಡ ನರನಾಳಾಗಿರ್ಪುದೇಕೆ ಚೋದ್ಯಮಿವೆಲ್ಲಂ (ಧರ್ಮಪ. ೨-೬೪). 'ದನಗಾಹಿ' ಪರಾ. ೩. ಧನ; ಸಂಪತ್ತು: ಧನ – ದನ, ಧಾರಾ – ದಾರೆ (ಕಮುದ. ೨೫೫ ಪ್ರಯೋ); ಧನ–ದನ; ಧರ್ಮ–ದಮ್ಮ (ಕಬ್ಬಾಸು. ೦೪೩ ಪ್ರಯೋ). **ದನವು:** ೧. ತಲೆ ಹುಳಿತ ದನವಿನಂತೆ ಗಳುವಿನಾಶಿಗಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಲಿಂಗದ ಅನುವಿನ ಆಶೆ ಯಾಕೆ (ವೀರೇಶಮಾ. ೧೦೫-೪೦೯); ತಗರ ಕೋಡು ಬಳಿಯ ಸಾಸವೆ ಹಾವಿನ ಹೆರೆ ದನವಿನ ಹಲ್ಲು ಇವಂ ಕೂಸಿಂಗೆ ಧೂಪ ವಿಕ್ಕುವುದು (ಬಾಲಚಿ. ೦೨೫-೦೯); ದನವಿನ ವರ್ಣ ಹಾಲಲ್ಲಿ ತಿಳಿದೀತೆ? (ಗಾದೆ).

ದನ ಓಣಿ = ದನಗಳ ಓಡಾಟದಿಂದಾದ ಕಾಲುದಾರಿ; ದನಗಳು ಮೇಯಲು ಹೋಗುವ ದಾರಿ: ದೇವಮ್ಮ ಕಾಡಿನ ಕಡೆಗೆ ಏರುವ ದನ ಓಣಿಯ ಬಳಿ ನಿಂತು (ಮಲೆಮ. ೫೩೦); ದೇವಯ್ಯನಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿತು, ಕಂಬಳಿಕೊಪ್ಪೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇಬ್ಬರು, ಬಸಿರಿಮರದ ಪಕ್ಕದ ದನ ಓಣಿಯ ಕೆಸರುಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಕಡೆ ಗುಡ್ಡದಿಂದ ಇಳಿದು ಬರುತ್ತಿದ್ದುದು (ಮಲೆಮ. ೭೪೦) ದನದ ಮೈಲಿ = ಹಸುವಿನ ಕೆಚ್ಚಲಿನ ಮೇಲೆ ಏಳುವ

ಸಿಡುಬು; ದನದ ಸಿಡುಂಬು: ನನಗೆ ದನದ ವೈಲಿ (Cow-Pox) ಆಗಿದೆ; ದನದ ವೈಲಿ ಆದವರಿಗೆ ಸಿಡುಬು ತಗಲದು (ಮಾನಸಾ. ೩).

[<ಸಂ. ಧನ]

ದನಂಗಾಹಿತನ (ನಾ). ದನಕಾಯುವ ಕೆಲಸ; ಗೋಪಾಲವೃತ್ತಿ: . ಓಂಗಿದುದಿಲ್ಲಿನ್ನುಂ ಮನದಿಂ ಗೋವರ ಗಡಣದೊಳ್ ದನಂಗಾಹಿತನಂ ನೀಂಗಳದೆತ್ತಬುವಿರ್ ಬರ್ಪಂಗಂ ಬಗೆದಬುವುದರಿದನಂಗಾಹಿತನಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೫೫೩). P ಇದಂ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರೂಪವಿರಬಹುದಂ. [<ದನಗಾಹಿ + – ತನ]

ದನಕರು 'ದನಕಱು' ನೋ.

ದನಕಱು, ದನಕರು (ನಾ). ಹಸು, ಎಮ್ಮೆ, ಕರು ಮೊದಲಾದುವು: ಮದುವೆ ಮುಂಜಿ ದನಕಱುಯೆಂಮೆ (ಬೊಂಕಶಾ. ೦೯೩೬, ಹಾಸನಗ್. ೮೦-೯; ?). **ದನಕರು**: ದನಕರುಗಳಂ ಕಾಯ್ವ ಹೊಣೆಯು ಹೊತ್ತಿದೆ ಹುಲಿಯೆ ಇನಿತು ಕಣ್ಣಪ್ಪದರೆ ಎತ್ತು ದನವಿಲ್ಲ (ಕಾಲಾಂತ. ೫೨-೮೦); ನಮ್ಮ ದನಕರುಗಳನ್ನು ಮೇವಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದವು (ಆರ್ಯಾಕ. ೦೦).

[ದನ + ಕಱು₂]

ದನಗ₁ (ನಾ). ಗೌಳಿಗ; ಗೋಪಾಲಕ: ಮೂಡಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ದನಗರ ಮನೆಯು ಸ್ಥಳದೊಳ್ ಹದಿನಾಲ್ಕುಗೆಯ್ಯದ್ದವನೆ (ಎಇ. XIII, ೩೦-೫೩; 1204). [ದನ + –ಗ₂]

ದನಗ₂ (ನಾ). ೧. "ಬೀಜ ಹೊಡೆಯದ, ಆದರೂ ಬೀಜವಿಲ್ಲದ, ನಪುಂಸಕ ಟಗರು" (ವನ್ಯಾರು. ಕೋಶ): ಒಳ್ಳೆ ದನಗ ಬೆಳೆದ ಹಾಗೆ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಬಲಿತುದುಂ; ಕೊಬ್ಬಿದುದು. 'ದನಗುರಿ' ಪರಾ. [?]

ದನಗಜ್ಜಿ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಕಜ್ಜಿ. [ದನ + ಕಜ್ಜಿ]

ದನಗಬ್ಬು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಬ್ಬು: ದನಗಬ್ಬಿನಿಂದ ಹಾಲು ಹೆಚ್ಚು ಬರುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). 'ಗೋಮಾರಿಕಬ್ಬು' ಪರಾ.

[ದನ + ಕಬ್ಬು₂ (<ಕರ್ಬು₁)]

ದನಗಳ್ಳ (ನಾ). ದನಗಳನ್ನು ಕದಿಯುವವನು: ದನಗಳ್ಳ (Cattle-lifter. ಇಂಕನಿ); ದಾರಿಗಳ್ಳ; ದನಗಳ್ಳ (Cateran. ಇಂಕನಿ). [ದನ + ಕಳ್ಳ₁]

ದನಗಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಾಯುಂ; ದನ ಮೇಯಿಸು: ಅಂಕದರ್ಜುನ ಹೇಡಿ ಶಂಕರನು ತಿರಿದುಂಡ ಪಂಕಜನಾಭ ದನಗಾಯ್ದನುಳಿದವರ ಬಿಂಕವೇನೆಂದ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೮೫೪). [ದನ + ಕಾಯ್₁ (<ಕಾ₁)]

ದನಗಾಯಿ 'ದನಗಾಹಿ' ನೋ.

ದನಗಾರ (ನಾ). ದನಗಳನ್ನು ಸಾಕುವ ವೃತ್ತಿಯವನಂ; ಗೋವಳ: ನಿಮ್ಮ ಕುಲಗುರು ಕೃಪಾಚಾರ್ಯರು ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ಈ ದನಗಾರನಿಗೋ ಅಗ್ರಪೂಜೆ ಮಾಡುವುದು? (ವ್ಯಾಸಜಿ. ೦೦೮); ಹಟ್ಟಿಕಾರರಲ್ಲಿ ಕುರುಬರು ತುರುಕಾರರು ಎಂದು ಬಗೆಗಳಾದರೂ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ದನಗಾರರು (ಕರ್ನಾಪೂ. ೦೩); ಈ ಕನ್ನಡ ದನಗಾರನೇ ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿ ಧನಗರನಾದನು (ಕರ್ನಾಪೂ. ೦೪). [ದನ + –ಕಾರ₁ (< –ಕಾಱ)]

ದನಗಾರಿಕೆ (ನಾ). ದನಗಳನ್ನು ಸಾಕುವುದಂ; ಹೈನುಗಾರಿಕೆ; ಪಶುಪಾಲನೆ: ಹಿಂದಿನ ಬೇಟೆಗಾರಿಕೆ ದನಗಾರಿಕೆಗಳು ಬಿಟ್ಟುಹೋದುವು ಎಂದಲ್ಲ (ಸಾಹಿಸಂ. ೧೩೦). [ದನಗಾರ + –ಇಕೆ]

ದನಗಾವಲು (ನಾ). ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು; ಗೋಮಾಳ (?): ೩ ಲೌ ೦೪ ಸತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ೮ ಲೌ ೪೧೧ ವಾಲಗದವರಿಗೆ ೬ ಲೌ ೦ ದನಗಾವಲು ಬಗ್ಗೆ (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೦೩೭. ಪುಟ. ೬೦೦; 1702).

[ದನ + ಕಾವಲು (<ಕಾವಲ್₁)]

ದನಗಾವಿ 'ದನಗಾಹಿ' ನೋ.

ದನಗಾಹಿ, ದನಗಾಯಿ, ದನಗಾವಿ (ನಾ). ದನಗಳನ್ನು ಕಾಯುವವನಂ; ಗೋವಳ; ಗೋಪಾಲ: ಗೋವಳಿಗರ ಪಳ್ಳಿಯೊಳ್ ನೆಲಸಿದಾ ದನಗಾಹಿಯೆನಿಪ್ಪ ಕೃಷ್ಣನೇಂ ತಳೆಗೆಯೊಳೆಟ್ಟು ಸಂಹರಿಸನೇ ಕಲಹಂಬರಮುಂಟೆ ತನ್ನ ದೋರ್ಬಳದ ಪೊಡರ್ಪನುತ್ತ ಶಿಶುಪಾಲನನೇಳಿಸುವಂ ವೃಕೋದರಂ (ಜಗವಿ. ೧೯-೮೪): ದನಗಾಹಿಗಳ ಸದ್ದು ಆಗಾಗ ಕೇಳಿಸುತ್ತಿರುವುದು (ಕಮ್ಮಟ. ೦); ದನಗಾಹಿ ಬಾಲಕರು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಬಿಟ್ಟಹೂ. ೪೦). **ದನಗಾಯಿ**: ಭೂಮಿಯ ಹೊತ್ತ ಹಾವಿನ ಹೆಡೆವಣೆಯು ಕಿತ್ತು ತನ್ನಿಯೆನ್ನದೆ ದನಗಾಯಿಯು ಮತ್ತೆಮಗಿದಿರನಿಕ್ಕುವರೆ (ನೇಮಿಸಂ. ೦೬-೭೩); ಮನೆಗೆ ಮರಳಿ ಹೊರಟ ದನಗಾಯಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಎದುರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು (ಗಾಳಿಸು. ೧೬). **ದನಗಾವಿ**: ಪೋರಾಟ ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲವೊ ನೀನು ಎನ್ನ ಕೂಡೆ ಸೇರಿ ಗೋಕುಲದಿ ದನಗಾವಿಯಾಗೂ (ಶ್ರೀಕೃಪಾ. ೩೦). [ದನ + ಕಾಹಿ]

ದನಗಾಹಿಗ (ನಾ). =ದನಗಾಹಿ: ದನಗಾಹಿಗರ ಕೊಳಲಿನ ಸವಿನಾದ ಎಲ್ಲವೂ ಸೊಗಸೆನಿಸಿದ್ದಿತು (ಗಿರಿಬಾ. ೨೩). [ದನಗಾಹು + – ಇಗ]

ದನಗಾಹು (ನಾ). ದನಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದಂ, –ರಕ್ಷಣೆ. 'ದನಗಾಹಿಗ' ಪರಾ. [ದನ + ಕಾಹು₁ (<ಕಾವು)]

ದನಗುರಿ (ನಾ). ಬಲಿತ ಕುರಿ; ಕೊಬ್ಬಿದ ಕುರಿ: ಮಂದೆಯಲ್ಲಿ ದನಗುರಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ (ರೂಢಿ). [<ದನಗ + ಕುರಿ₃ (< ಕುಱಿ₃)]

ದನಗೊಡಿಗೆ (ನಾ). ಗೋಗ್ರಹಣದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡಿ ಸತ್ತವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಕೊಡಿಗೆ ಹೊಲ: ಬೊಮ್ಮಯ್ಯ ಮಗ ಕಾಮಗೆ ಕೊಟ್ಟ ನೆತ್ತರುಗೊಡಿಗೆಯ ಕ್ರಮವೆಂತೆಂದರೆ ನಿಮ್ಮ ಬೊಮ್ಮಿಲು ನಮ್ಮ ಸೇವೆಗೆ ಸತ್ತ[ದ]ಕೆ ನಾಲು × × ನಡ ಕೋಣೆಗೆ ದನಗೊಡಿಗೆ ಹೊಲವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟೆಉ (ಎಕ. VIII ಸಾಗರ. ೨೬-೭; 1698 ?). [ದನ + ಕೊಡಿಗೆ(<ಕೊಡಂಗೆಯ್₂)]

ದನಗೊಬ್ಬರ (ನಾ). ಸಗಣಿಗೊಬ್ಬರ: ರೈತರು ಈಗ ದನಗೊಬ್ಬರಕ್ಕಿಂತ ರಾಸಾಯನಿಕ ಗೊಬ್ಬರವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ).

[ದನ + ಗೊಬ್ಬರ₁]

ದನಗೊರಸುನೀರು (ನಾ). ದನದ ಗೊರಸಿನಿಂದಾದ ತಗ್ಗಿನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವಷ್ಟು ನೀರಂ; ಗೋಷ್ಪದಜಲ; ಸ್ವಲ್ಪ ನೀರಂ: ಕಡಲೆನಗೆ ದನಗೊರಸುನೀರೆಂದು ತಿಳಿ, ನೆಗೆಯೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦೯-೩೦೬).

[ದನ + ಗೊರಸು₁ + ನೀರು₁ (< ನೀರ್₁)]

ದನಗೋಳು (ನಾ). ದನಕರುಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದಂ; ದನಗಳಿಗೆ ಕಷ್ಟವಾಗುವುದಂ: ಮುಂಗಾರುಮಳೆ ಕಾಡೆಲ್ಲ ಕಂಗಾಲಾಗುವಂತೆ ದನಗೋಳಾಗಿ ಸುರಿಯತೊಡಗಿತು (ಮಳಮ. ೪); ದನಗೋಳು ಮಳೆ ಹುಯ್ಯು (ರೂಢಿ). 'ಕಾಡುಗೋಳು' ಪರಾ.

[ದನ + ಗೋಳು₂ (< ಗೋಟ್₂)]

ದನಬದುಕು (ನಾ). (ಆಲಂ) ಪಶುವಿನಂತಹ ಜೀವನ; ಕೀಳುಮಟ್ಟದ ಜೀವನ: ಹೆಣವಾದವು ಹೆಂಡದಲ್ಲಿ ಉರುವಲು ಬಾಳ್ಕೊಂಡದಲ್ಲಿ ದನ ಬದುಕಿದು ತೆಂಡದಲ್ಲಿ (ಮುಕ್ತಕಂ. ೬೨-೮).

[ದನ + ಬದುಕು₂ (< ಬರ್ದುಕು₂)]

ದನಬಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ: ಶ್ರೀಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಮಾಡಿಸಿ ಆ ದೇವಿಯ ನಿವೇದ್ಯಕ್ಕೆಂದು ... ೬ ಕಯ್ಯ ನೀಳದ ಅಂಗಡಿ ೧ ಆದಕ್ಕೆ ತಳಸಾರಿಗೆ ದನಬಳ ಕೊಟ ಹ [೧] . . . ಸರ್ವ ನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XV, ೫೩೨-೦೦; 1208); ಹುಲುಂಗೂರ ಹೊನ್ನಿರ್ವ್ವರು ಗಾವುಂಡು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜೆ ನಖರ ಮುಮ್ಮುಂ(ಮು)ರಿ ದಂಡಂಗಳಿಗೆ ಆ ಸ್ಥ(ಸ್ಥ)ಳದ ದನಬಳವನು ಸರ್ವ್ವನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರು (ಎಇ. XVI, ೩೩೭-೩೩; 1255).

[P ಇದು ದನದ ಮೇಲೆ ಹಾಕುವ ತೆರಿಗೆ ಇರಬಹುದೆ?]

ದನವು 'ದನ' ನೋ.

ದನಾಗ್ರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗ್ರಂದಿಗೆ ವಸ್ತು (?) : ಚೂರ್ಣಗಳು– ಶುಂಠಿ,ದಾಳಿಂಬದ ಕಾಯಿ, ಆಳಲೆಕಾಯ ಬೀಜ, ದನಾಗ್ರ ಗ ೧ ತೂಕ ಸಹ ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ ಬೆಲ್ಲದಿ ಕಲಸಿ ನಿಂಬೆಯ ಕಾಯಷ್ಟನು ಮೆಲ್ಲಲು ರಕ್ತಗ್ರಹಣಿ ನಿಲುವುದು (ಸಕಶ್ಯ. ೩೫೦). [?]

ದನಿ$_1$, ಧನಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ಸದ್ದು ; ಸಪ್ಪಳ; ಮೊಳಗು; ಶಬ್ದ : "ಸಪ್ಪಳಬ್ಬರ ದನಿ ಸರಂ ಗಾವರಂ ಗಾವಳಿಯುಮುಲಿಯು ಧ್ವಾನಮಕ್ಕುಂ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೩೦) ; ಕೂಷ್ಮಾಂಡರಸದೊಳಂ ಬೆಲ್ಲದೊಳಂ ಹಾರಕ್ಕಿನ(ಯ) ಸೊರ್ಕ ಟಿಗುಂ ವಾರಣಮದಮುಡುಗುವಂತೆ ಸಿಂಗದ ದನಿಯಿಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೦-೪೨); ರುಂಡೆಯ ದನಿ ದಿಕ್ಪಾಲರನಂಜಿಸೆ ತಳ್ತೊಗೆವ ಕೋಡ ಕಾಳೆಯ ದನಿ ದಿಕ್ಕುಂಡರಮಂ ಬೆದಱಿಸೆ (ಹಂಪಾಮೂ. ೪-೫೬); ಸಾರಮಸಾರವಿ ದೆಂದು ವಿಚಾರಿಸಿ ಕೈಕೊಂಡು ಕಿಡಿಸಲಾರ್ಪುದೆ ಚೀ ನಿಷ್ಕಾರಣಮದಱಿಂ ದನ್ನರ್ ಬಾರಿಸೆ ಮೊಣ್ಪುಂದು ಮಾವ ಕಂಚಿನ ದನಿಯೇ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೨೬೦); ಅಲರ್ಗಳ ಸರಿ ಪೊಂಗಳ ಮಾಟಿಯಲರ್ಗಳ ತೀಟಂ ಸುರಾನಕದ ದನಿ ದಿವಿಜಾವಳಿಯ ಪೊಗಟ್ತೆಗಳೆಂಬೀ ಲಲಿತಾಶ್ಚರ್ಯಂಗಳಾದವೊದ ವಿದುವಯ್ದುಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೩-೨೩); ತುಡುಕಿದವು ತಂಬಟದ ದನಿ ಜಗದಡಕಿಲನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦-೪೬). ೨. ಇಂಪಾದ ಸ್ವರ ; ಇಂಚರ : ಇದು ಲೀಲಾಂದೋಳವಿಂದೋಳದ ದನಿ ನೆಱೆಗೊಳ್ವನ್ನೆಗಂ ಪಾಡ ಲೆಂದೇಱಿದಳಂ ತೂಗುತ್ತುಮಿರ್ದನ್ನಯ ಪರಿಜು (ಆದಿಪು. ೪-೯) ; ಪುಗಲೆನ್ನದೆ ದಲ್ ಪುಗಿಮೆಂದು ಮೆಲ್ಪುಗೆಂದದ ದನಿಯಿಂ ಕಳಿರ್ತಸುಗೆ ಯೊಳ್ ನೆಲಸಿರ್ದ ಪಿಕಾಳಿ ಮೆಲ್ಲನೊಳ್ಕುದು (ಹಂಪಭಾ. ೧೪-೦೨) ; ಆಲಿಗಳವು ನಸುಮುಚ್ಚಿ ಪಕ್ಷಯುಗಮೆಳಲೆ ರಸಂದೆಗೆವ ವನಿ ನಿವಿರೆ ನಾಲಗೆ ಚಿಗುರುತ್ತಿರೆ ಸವಿದುದೊಂದು ಗಿಳಿ ತನಿವಣ್ಣಂ (೧ರಿಕ. ೨-೩೯) ; ಪಾರಿವಗಳ ದನಿ ಕೊಳರ್ವಕ್ಕಿಯ ಲಲ್ಲೆ ಕೀರವಱಿಗಳ ಬೈದಾಟ (ಕಂಸವಿ. ೧೦-೪೩). ೩. ಕಂಠ ; ಶಾರೀರ : ಆಕ್ರಂದನದಿಂ ಗಂಟಲೊಡೆದು ದನಿ ಕಿಡೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೪೯) ; ಕ್ರಮೇಣ ದನಿಯನ್ನು ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡಿದನು (ಕಳಹು. ೩). ೪. [ಕಾವ್ಯವಿಾ] ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ : ಧ್ವನಿ : ಪದಮ ಪದಮರ್ಥಮರ್ಥಂ ಪುದಿದ ರಸಂ ತೃಪ್ತಿಕರರಸಂ ಭಾವಂ ಪೊಣ್ಮದ ಸದ್ಭಾವಂ ದನಿಯಿಂಪೊದವಿದ ದನಿಯೆನಿಸೆ ಪೇಳ್ದವಂ ಕವಿತಿಲಕಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦-೬೨). **ಧನಿ$_1$** : ೧. ಹತ್ತಿರ ಬರುತ್ತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯ ಕಾಲಿನ ಧನಿ ಅವನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಎಳೆಯಿತು (ಹುಲಿನಾ. ೭೬). ೨. ಅಳುವ ಕಂದನ ಕಿರಿಕಿರಿಧನಿಯೂ ಅದನ್ನು ಸಂತೈಸಿ ಹಾಡುವ ತಾಯಿಯ ಧನಿಯೂ (ನಿರಾಳ. ೪೯). [< ಸಂ. ಧ್ವನಿ]

ದನಿ$_2$, ದಣಿ$_2$, ಧಣಿ (ನಾ). ಒಡೆಯ ; ಯಜಮಾನ: ಅಯನದೀವಿಗೆಗೂ ದೇವರಿಗೆ ಪಾಲೆಗೂ ಕೂಡಿ ಹಂನೆರಡು ಹೊ(೦)ನ್ನನ್ನೂ ದನಿಯರ ಕಯ್ಯಲು ತಂದುಕೊಡುವರು ಯೀ ಧರ್ಮ್ಮವನೂ ಯೀಶ್ವರದನಿಯರ ಮಕ್ಕಳು ದಿವಾಕರದನಿಯರು ಆದಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿ ಪಾಲಿಸಿ ಬಹರು (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೦೭-೦೮ ; 1804) ; ಕಟಿಯ ಹಬ್ಬದಲು ಉಭಯ ಜಂಗಮಂಗೆ ಆರೋಗಣೆಯ ಧರ್ಮಕೆ ಕೊಂಡ ಬಾಳು ಕೊಟ ಬಾಳಿತಿಯ ಬಗೆಯಲು ದನಿಯರು ಮೂಲವಾಗಿ ಕೊಂಡ ಬಾಳು . . . ಬಾರಕೂರ ಪರಿವರ್ತ್ತನಕೆ ಸಲುವ ಗದ್ಯಾಣ ನೂಱು ಹೊಂನಂ ದನಿಯರ ಕೈಯಲು ಕೊಟ್ಟರು . . . ವರುಷಪ್ರತಿಯೂ ದಿವಾಕರದನಿಯರು ನಡಸಿ ಯಾ ಧ(೦)ರ್ಮ್ಮ ವನೂ ಪಾಲಿಸಿ ಬಹರು (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೦೩-೦೦; 1372); ದನಿಯರೇ ಬಹುದೂರದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯ ಖುರಸಪ್ಪಳವು ಕೇಳಬರುತ್ತದೆ ; ಬೇಗನೆ ಓಡಿರಿ (ಮುಂದಾಳ. ೩೦). **ದಣಿ$_2$** : "ದಣಿ (ಧಣಿ, ದನಿ) – ಧನಿನ್" (ತದ್ಭಕೋ. ೦೮); ದಣಿಯ ಮಂನ ನೋಡಿದನೋ ವೇಂಕಟನ ಮನದಣಿಯ ನೋಡಿದ ಶಿಖಾಮಣಿ ತಿರುಮಲನ (ಪುರಂದ. ೨-೧೨೭ ಪಲ್ಲವಿ) ; ದಣಿಯ ಅಪ್ಪಣೆಗೆ ತನ್ನ ಅಭಿಲಾಷೆಯೂ ನೆರೆಯಿತು (ಕಾವ್ಯಸ. ೯೬); ವಿಕಾರಿಯಂತೆ ವಿಕಟನರ್ತನ ಮಾಡಿದ್ದೇಕೆ . . . ಅದೂನೂ ಸಾಕಿದ ದಣಿಯ ಎದುರಿಗೆ! (ತುಂಗಭ. ೨೪); ದಣೀ ತನಕ ದೂರು, ಹೊಳೀ ತನಕ ಓಟ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೦೧೪); ದಣಿ ಹೇಳಾಟ, ಬಡಗಿ ಮಾಡಾಟ (ಗಾದೆ). **ಧಣಿ** : ಧಣಿ ಅನ್ನಾ ಉಂಡು ಬೆಳೆದ ದೇಹ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೬೦೦) ; ನಾವು ಧಣಿಗಳು, ನೀವು ಸೇವಕರು (ರಂಗಳ. ೫೮) ; ಧಣಿ ದಾನ ಕೊಡುವವನು ಅಂದಾನ (ಅರಳು. ೪೩೦-೭).

[< ಸಂ. ಧನಿನ್./ತುಳು. ದನಿ, ದಣಿ./ಮರಾ. ಧನೀ, ಧಣೀ]

ದನಿಕೂರು (ಕ್ರಿ). ಗಂಟಲು ಕಟ್ಟು : ಹಾಡು ಹೇಳಲು ಆಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ದನಿಕೂತಿದೆ (ರೂಢಿ). [ದನಿ$_1$ + ಕೂರು$_2$ (<ಕೂರ್$_3$)]

ದನಿಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಧ್ವನಿಮಾಡು; ಕೂಗು; ಕಿರಿಚು : ಹಟ್ಟಿಯೊಳಗಂದೆರಡು ಹೊತ್ತುಂ ಮುಟ್ಟಿ ಪೂಜಿಪ ದೇವರಿಗೆ ಮನವಿಟ್ಟು ತಾವಂತೆಱಗೆಱಗಿ ನಿಲಿನಿಲಿಕಿ ನೋಡುವವು . . . ದನಿಗುಟ್ಟುವವು ತಪ್ಪಿಲ್ಲವೆಮ್ಮಂ ದಿಟ್ಟಿಸೈ ಎಂಬವೊಲು ಕೀತಯ್ಯಗಳಿದಿರೊಳಿಹವು (ಬಸಪು. ೬೦-೨೯).

[ದನಿ$_1$ + ಕುಟ್ಟು$_1$]

ದನಿಗುಡು 'ದನಿಗೊಡು' ನೋ.

ದನಿಗೂಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬೇರೆಯವರ ಧ್ವನಿಯೊಂದಿಗೆ ತನ್ನ ಧ್ವನಿ ಯನ್ನೂ ಸೇರಿಸು : ಹಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೀನೂ ದನಿಗೂಡಿಸು (ರೂಢಿ). ೨. ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸು : ಉಳಿದೆರಡು ಉಕ್ತಿಗಳು ನಿಜವಾದ ವಿಮರ್ಶಕ ವಿವೇಕದಿಂದ ಹೊರಟಿವೆ. ಅವಕ್ಕೆ ನಾವೂ ದನಿಗೂಡಿಸುತ್ತೇವೆ (ತವನಿ. ೧೯೯). [ದನಿ$_1$ + ಕೂಡಿಸು]

ದನಿಗೂಡು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸು ; ದನಿದೋರು : ಹೃದಯವು ಉಕ್ಕಿಬಂದಾಗ ಕೊರಲು ದನಿಗೂಡುವುದೆಂದು ಸರೋಜಿನಿದೇವಿಯು ಒಂದೆಡೆಗೆ ಹೇಳಿರುವಳು (ಪ್ರಬಂಧ. ೭೭). [ದನಿ$_1$ + ಕೂಡು$_1$]

ದನಿಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಧ್ವನಿ ಒಡೆ ; ಧ್ವನಿಯು ಕರ್ಕಶವಾಗು : ಜಿಡ್ಡುಪದಾರ್ಥ ತಿಂದು ದನಿಗೆಟ್ಟಿದೆ (ರೂಢಿ). [ದನಿ$_1$ + ಕೆಡು$_1$]

ದನಿಗೆಯ್, ದನಿಗೈ (ಕ್ರಿ). ಸದ್ದುಮಾಡು ; ಧ್ವನಿಮಾಡು ; ಕೂಗು : ಗೋಂಕಱುಕಪ್ಪೆ ಪಸುಂಬಂ ತತ್ಕ್ರಮದಿಂದಮೆ ದೀಪ್ತದಿಗ್ಭಾಗದೊಳ್ ದನಿಗೆಯ್ಕೆ ಮನಸ್ಸಿದ್ಧಿಯನಾಗಳೆ ಉಂಟುಮಾಡುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೨-೦೬) ; ದನಿಗೆಯ್ಯದು ವಿಸುಕದಿದೇಕೆನುತುಂ ಮೃಗಧೂರ್ತಸಮಿತಿ ಸಾರ್ತರೆ ಪಂಚಾನನವಿರ್ದುದು ಪಂಚತ್ವಮನನಾಕುಳಂ ಪೊರ್ದಿದಂತೆ ನಿಷ್ಕಂಪತೆಯಿಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೩೩) ; ದನಿಗೆಯ್ವ ಕೂಟ ಕೋಗಿಲೆಗಳೊಪ್ಪಿ ದುವು (ಪೋಹತ. ೫-೨೫). **ದನಿಗೈ** : ಉಱೆ ದನಿಗೈವ ಕೊಂಬಳವಟ್ಟು ಮೆಱೆವಾ ಕಾಳೆ ಸನ್ನೆಗಳೆಸದುದವರೊಡನೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೫-೧೫).

[ದನಿ$_1$ + ಕೆಯ್$_1$]

ದನಿಗೇಳ್, ದನಿಗೇಳು (ಕ್ರಿ). ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೇಳು; ಸ್ವರವನ್ನು ಆಲಿಸು: ಮನವಾಳ್ತಿ ಮೆಯ್ಯಲಸಿಕೆ ಮಕ್ಕಳ ಮುದ್ದುಬಿನದಂಗಳನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ದನಿಗೇಳದ ಮುನ್ನ ತಾನಿದಿರ್ಗೊಂಡವನನುವಱಿತನುಸರಿಸುವುದು (ಹರಿಲ. ೩-೧೩). **ದನಿಗೇಳು** : ನಾಲಗೆಯ ತೆರ ಬಾಡ ಸವಿ ತಿಳಿಯದಂ . . . ಮುರಿದು ಕೊಲ್ಲದಿದು ಕೈಯಂತೆ ; ದನಿಗೇಳದು (ಕವಿಪು. ೪೩-೭).

[ದನಿ$_1$ + ಕೇಳ್]

ದನಿಗೇಳು 'ದನಿಗೇಳ್' ನೋ.

ದನಿಗೈ 'ದನಿಗೆಯ್' ನೋ.

ದನಿಗೊಡು, ದನಿಗುಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಧ್ವನಿಮಾಡು ; ಕೂಗು ; ಮೊಳಗು : ದಟ್ಟಿಸುಗು ತೊಪ್ಪನೆ ಕೆಡೆಗು ದ[ಪಾಠಾಂ. ಧ]ನಿಗೊಟ್ಟು ಕರೆದು ಕರಂ ಮುಗಿದು ಹೊಡವಟ್ಟು ಗಿಣ್ಣಲನಂತು ನೂಕುಗು (ಬಸಪು. ೦೪-೦೮) ;

ತಪ್ಪವೆಮ್ಮಯ ಪ್ರತಿಕೆನುತೊಱಲುತಿಪ್ಪವೊಲು ದನಿಗೊಟ್ಟು ಕರೆವುತಿಪ್ಪ ವಂಬೆಯೆನುತ್ತ ತಲೆಗಳನೆತ್ತಿ ನೋಡುವವು (ಬಸವು. ೬೦-೨೮) ; ತೊಲಗಿ ಬಾ ಬಿದ್ದವರ ತುಳಿಯದಿರೆನುತ ದನಿಗೊಡಲು (ಕಾಶಿರಾ. ೨೯-೨೫). ೨. ಪ್ರತಿಧ್ವನಿ ಮಾಡು : ಮರಗಿರದ ಮೃಗಗಿಗದ ಮಾತೇನರಸ ಭೀಮನ ದನಿಗೆ ಬೆಚ್ಚದೆ ಗಿರಿಗುಹೆಗಳೇ ಮಲೆತು ನಿಂದವು ದನಿಗೆ ದನಿಗೊಡುತ (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೧೦-೧೧). **ದನಿಗುಡು:** ೧. ದನಿಗುಡೆ ಬದ್ಧವಣಂ ವೇದಿನಿಸುರ ರುಚ್ಚರಿಪ ಮಂತ್ರದುಲಿ ಪಸರಿಸೆ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೫೬) ; ಮುಂಡಿ ಜಗುಟಿ ನೇವುರಂ ದನಿಗುಡೆ ಬಡನಡು ಬಳ್ಕೆ . . . ಬಂದಳೊರ್ವಳ್ ನಡೆ ನೋಡಿದಳಾಗಳಂತೆ ನಾಣಟಿವಿನೆಗಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೩೩೫)

[ದನಿ$_1$ + ಕೊಡು$_1$]

ದನಿದೋರು 'ದನಿದೋಱು' ನೋ.

ದನಿದೋಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. (ಹೆದೆ ಮುಂತಾದುವನ್ನು) ಧ್ವನಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು,-ಸದ್ದುಮಾಡಿಸು : ಧನುವ ನೇವರಿಸಿದನು ಕೊಪ್ಪಿನ ಕೊನೆಯನಾರ್ಮೈದುಭಯದಲಿ ಸಿಂಜನಿಯು ದ[ಪಾಠಾಂ. ಧ]ನಿದೋಱಿಸಿದ ಸಬುಜಭವಾಂಡಘಟ ಬಿಱಿಯೆ (ತೊರೆರಾ. ೩-೬-೭). ೨. ಮೊಳಗು; ಮೊರೆ ; ಘೂರ್ಣಿಸು : ಕೇಶವ ಸರ್ವೋತ್ತಮಯೆಂದು ತತ್ತ್ವವಿಲಾಸದಿ ನುಡಿದಾಮ್ನಾಯಘೋಷಣೆಯೆಂಬಂತೆ ಲವಣಾಬ್ಧಿ ಪರಮಸಂತೋಷದ ದನಿದೋಱಿಸಿತು (ಮೋಹತ. ೨೯-೨೪). [ದನಿ$_1$ + ತೋಱಿಸು]

ದನಿದೋಱು, ದನಿದೋರು (ಕ್ರಿ). ಸದ್ದುಮಾಡು; ಶಬ್ದಮಾಡು: ಬಂದುವಿನೊಳಗಡಗಿಪ್ಪ ನಾದ ದನಿದೋಱದಂತೆ ಪಿಂಡ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಂಗಳ ಕೂಡಿಪ್ಪ ಸೌರಾಷ್ಟ್ರಸೋಮೇಶ್ವರಲಿಂಗವನಾರು ಭೇದಿಸಬಾರದಯ್ಯ (ಆದಪ. ೩-೭); ಅನ್ಯಭೃತಂ ದನಿದೋಱದನ್ನವೋರಂತೆ ವಸಂತದೇಟ್ಪಿರವು ದೋಱುವವೋಲ್ ನನೆದೋಱಿದತ್ತು ವಾಸಂತಿ (ಜಗಪಿ. ೧೯-೨೦); ಕನರ್ಗೊನರಂ ಕರ್ದುಂಕಿ ದನಿದೋಱುವ ಕೋಗಿಲೆ ಮೇಳದಾಳ್ಗಳೆಂದೆನ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೬೦); ಸುಳಿವ ಕಟ್ಟೆಗೆಆಱಿರಾಸ್ಥಾನದೊಳು ಕೋಗಿಲೆಯಂತೆ ದನಿದೋಱುತಿಹರು (ಭರತ. ೧-೬೦). **ದನಿದೋರು :** ಭೀಮನ ಕೊಳ್ಳವ ನೇರಿ ರಾಮ ಹೊರಟನು ಆಗ ಸ್ವಾಮಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ದನಿದೋರೊ ಎನುತ (ಸಿದ್ಧಪು. ೫-೬೧). [ದನಿ$_1$ + ತೋಱು]

ದನಿಮಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ನುಡಿಸು; ಬಾರಿಸು : ಹಾಡಿಸಬೇಡ ನಾನಾವಾದ್ಯವ ದನಿಮಾಡಿಸಬೇಡೋರ್ವರೊಡನೆ ಆಡಿಸಬೇಡ ಸ್ವಸ್ಥದಿ ನಿದ್ದೆಗೆಯ್ಯು ದೆಂದಾಡಿದಳಾ ಚಿತ್ರಲೇಖೆ (ಮೋಹತ. ೨೭-೫೬); ವಾರಿಜದಳನೇತ್ರ ಬಲಗೂಡಿ ಪ್ರಸ್ಥಾನಭೇರಿಯ ದನಿಮಾಡಿಸಿದ (ಮೋಹತ. ೩೭-೨೬).

[ದನಿಮಾಡು + - ಇಸು$_1$]

ದನಿಮಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಶಬ್ದಮಾಡು; ಜೇವೊಡೆ; ಟಂಕಾರಮಾಡು : ಸಾರಥಿಯ ಬೋಳೈಸಿ ಚಾಪದ ನಾರಿಯನು ದನಿಮಾಡಿ (ಕುಮ್ಮಾಶ. ೪-೧೦). ೨. ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೂಗು: ಓನಾಮ ಓದು ಚಿಲ್ಲಾಳ ಬಾಯೆಂದು ಚೆಂಗಳ ಕರೆದಾಳ ದನಿಮಾಡಿ (ಜೋಕಗೀ. ೧೮೦) ; ಬಾಲಸಿದ್ಧ ದನಿಮಾಡಿ ತಾಯಿಗೆ ಕರೆದನು (ಸಿದ್ಧಪು. ೩-೮೭). [ದನಿ$_1$ + ಮಾಡು$_1$]

ದನಿಮಿಾಟು (ನಾ). ದನಿಯಂ ಮಿಡಿತ; ಧ್ವನಿ : ಕ್ರಿಮಿ-ಕೀಟ ತುಂಬಿ ಈಟೀಟು ತುಂಬಿ ದನಿಮಿಾಟು ತುಂಬಿ ತುಂಬಿ ಇದ್ದದ್ದು ತುಂಬಿ ಇಲ್ಲದ್ದು ತುಂಬಿ ಅಹುದಲ್ಲದೆಲ್ಲ ತುಂಬಿ (ಗಂಗಾತ. ೧೦೮-೦೩). [ದನಿ$_1$+ಮಿಾಟು$_2$]

ದನಿಯಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಧ್ವನಿಯನ್ನು ತೆಗೆ,-ಎತ್ತು : ದನಿಯಿಡುತುಂ . . . ಕೀರಮಿರುತಿರ್ದುದು ತತ್ಸಹಕಾರಶಾಖೆಯೊಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೧೩-೧೩). ೨. ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸು; ದನಿಮೂಡಿಸು; ಸ್ಪಂದಿಸು : ಯಮುನೆಯ ಮರುಕದೊಂದಿಗೆ ನನ್ನ ಹೃದಯವೂ ದನಿಯಿಟ್ಟಿತು (ಅಂಚೂ. ೧೧೪). [ದನಿ$_1$ + ಇಡು$_1$]

ದನಿಯೆತ್ತು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸು ; ಧ್ವನಿಮಾಡು: ನಡೆ ಕೆಲಕಂಚಿ ಬಿನ್ನವಿಸು ಬೇಗದೆ ಕೋಗಿಲೆ ಪಾಡಿನೋಜೆಯಂ ಗಡಣಿಸು ತುಂಬಿ ಸೋಗೆ ದನಿಯೆತ್ತದಿರೊಯ್ಯನೆ ಬಂದು ಕುಳ್ಳಿರೀಯೆಡೆಗೆ ಬಸಂತ ಯೆಂದು ಗಿಳಿಗಳ್ ಕಡುಪಿಂ ನಡೆತಂದು ಸುತ್ತಲುಂ ಪಡಿಯಱರಾಗಿ ಚಪ್ಪರಿಪುವೋಲಗದೊಳ್ ಸಲೆ ಕರ್ವುವಿಲ್ಲನಾ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೦೨೭).

[ದನಿ$_1$ + ಎತ್ತು$_1$]

ದನಿಷ್ಠೆ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತ್ಮೂರನೆಯದು : "ಧನಿಷ್ಠಾ, ಶ್ರವಿಷ್ಠಾ-ಈ ೨ ದನಿಷ್ಠೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೦-೫೧). [<ಸಂ. ಧನಿಷ್ಠಾ]

ದನಿಸಂತೆ (ನಾ). ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳ ಕೂಟ ; ಗಲಾಟೆ ; ಗದ್ದಲ : ವರ್ಧಿಸಿತೊ ನೂಪುರರವಂವೆರಸಿ ಸ್ತ್ರೀಜನಾಕ್ರಂದನಂ, ಪ್ರಪ್ರಪ್ರಭಾತದೊಳ್ ಕ್ರೌಂಚಪಕ್ಷಿಯ ಪಂಕ್ತಿ ನೆರೆದು ಮುಂಗಿಲತ್ತರದಿ ದನಿಸಂತೆಗೈವಂತವೋಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೯೧-೬೬೦). [ದನಿ$_1$ + ಸಂತೆ$_1$]

ದನಿಸರ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಸ್ವರ : ಒಂದು ಹರಿವ ಹಾವು ಒಂದು ದನಿಸರಕ್ಕೆ ನಿಂದ ಹಾವು ಒಂದು ಉರಿವ ಹಾವು ಮೂವಱ ನಡುವೆ ನಿಂದು ಆಡುವ ಕೋಡಗದಿರವು ಎಂತೆಂದಡೆ (ಅಅಮಾ. ೧೧೭-೧೬೩). [ದನಿ$_1$ + ಸರ$_3$]

ದನು (ನಾ). ದಕ್ಷನ ಮಗಳು ; ಕಶ್ಯಪನ ಹೆಂಡತಿ ; ದಾನವರ ತಾಯಿ : "ದಾನವರ ತಾಯ್ ದನುವೆನಿಕುಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೭-೩೪). [ಸಂ.]

ದನುಕಂಪೆ (ನಾ). (?) : ಒಂದನ ಕೇಳ್ ವೇಟಕ್ಕಿಂ ಪನ್ನೊಂದನೆ ಯುಗ ಕಾದಿಯಪ್ಪ ಪಿಂಗಳದೊಳ್ ಕಾರ್ಗೆಂದು ಮುಟಿಯಿಲ್ಲ ಕಳ್ಕರ್ ಕುಂದರ್ ದನುಕಂಪವೆಂಬ ಮತ್ತಂ ಬರ್ಕುಂ (ಜಟ್ಟಿಮ. ೭-೩೪).

[☞ ಇದು 'ತನುಕಂಪ' ಇರಬಹುದೆ ?]

ದನುಕುಲ (ನಾ). ದನುವಿನ ಸಂತತಿ ; ರಾಕ್ಷಸಕುಲ : ಮನುಕುಲವೆಲ್ಲ ದನುಕುಲದಂತೆ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ತುಳಿಯುತ್ತಾರೆ (ಬಾಳಬ. ೩).

[ದನು + ಕುಲ]

ದನುಜ (ನಾ). ದನುವಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ; ದಾನವ ; ರಾಕ್ಷಸ ; ☞ ದಿತಿ ಮತ್ತು ದನು ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾದರೂ ರಾಕ್ಷಸರ ತಾಯಿಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ : "ದನುಜರ್ ದೈತೇಯರ್ ದಿತಿತನೂಭವರ್ ಪೂರ್ವದೇವರಸುರರ್ . . . ಶುಕ್ರಶಿಷ್ಯರ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೨) ; "ಆ ದನುಜರಂ ಪುಣ್ಯಜನವೆಂಬುದು" (ಮುಂಗರಾ. ೦೨೯-೨) ; ದನುಜರ ಕಯ್ಯೊಳಿರ್ದ ಮಾರ್ದನಾವಗವಿಪಾಟ್ಕೊಳ್ ಳೆಂದು ದೈತ್ಯಮರ್ದನನೆನಿಸಿರ್ದವಂ ಕಪಟದಿಂದೆ ವಿಲಾಸಿನಿಯಾದ ವೇಷಮಂ ನೆನೆಯಿಸಿದಪ್ಪುದೀ ಪಸಿಯ ಬಣ್ಣವಿವಳ್ಗೆನೆ . . . ಆದವೊಪ್ಪಿದರ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೮). [ಸಂ.]

ದನುಜಕುಲ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ವಂಶ ; ದನುಜಕುಲಕಿವ ಕೊಡಲಿಗಾವಾ ದನು ಮಹಾದೇವ (ಕಾಶಿರಾ. ೩೩-೩೪). [ದನುಜ + ಕುಲ]

ದನುಜಗುರು (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ಗುರು ; ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ : ಬಹುವಕ್ತ್ರಂ ಪದ್ಮಗರ್ಭಂ ದನುಜಗುರು ಗುರುದ್ವೇಷಿ ಜೀವಂ ಸುರಾಧೀಶಪಿತಾತ್ಮಂ ಸುಪ್ರಬುದ್ಧೋದ್ಧವನೆನಿಪವನಂ ತಾನಕಾರ್ಯ್ಯಪ್ರಯುಕ್ತಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೧೧೦-೫೬ ; 1193). [ದನುಜ + ಗುರು$_2$]

ದನುಜಘರಟ್ಟ (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲಿನಂತಿರುವವನು ; ದನಜರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು. ೨. ವಿಷ್ಣು : ರಾಯದನುಜಘರಟ್ಟ ಪಾಂಡವರಾಯ ಜಂಗಮಜೀವ ನಿರ್ಜಿತಮಾಯ ನಿಜವನು ತೋಱಿ ಪಾರ್ಥನನೊಲಿದು ಬೋಧಿಸಿದ (ಕುಮ್ಮಾಭೀ. ೩ ಸೂಚನೆ). ೩. ರಾಮ : ಅತ್ತ ದನುಜಘರಟ್ಟ ದೂರದಿ ಕಂಡು ನಸುನಗುತಿರ್ದ ಮನದೊಳಗೆ (ಕಾಶಿರಾ. ೧೯-೩೩). [ದನುಜ + ಘರಟ್ಟ]

ದನುಜಪುಂಗವ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ; ದೈತ್ಯಶ್ರೇಷ್ಠ : ಶೂಲಾಗ್ರದೊಳಗಿರ್ದ ಕರಿದನುಜಪುಂಗವಂ ಭಾಲಾಕ್ಷನಂ ಕೀರ್ತಿಸುತ್ತೆ ಬಿನ್ನವಿಸಿದಂ (ವೀಶೈಪು. ೩-೧೮-೩೭). [ದನುಜ + ಪುಂಗವ]

ದನುಜಮಥನ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ; ಕೃಷ್ಣ : ರಥದಿಂದಮಿಳಿದು ತನಗಿದಿರಾಗಿ ಬಹ ದನುಜಮಥನನಂ ಕಾಣುತ (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೯-೨೮). [ದನುಜ + ಮಥನ]

ದನುಜವಿರೋಧಿ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ವೈರಿ ; ಕೃಷ್ಣ : ದನುಜವಿರೋಧಿ ಮಾಡಿದೊಡಮಾಗದ ಸಂಧಿಯೊಳೇನೊ (ಗದಾಯು. ೦-೫೭).

[ದನುಜ + ವಿರೋಧಿ]

ದನುಜಹರ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ; ಕೃಷ್ಣ : ಎನಗಾ ದನುಜಹರಂ ಜನಕಂ (ಜಗವಿ. ೧-೩೪) ; ಭುಜಾಸ್ಫಾಲನವಿಬಂಧನ ಚಿತ್ರ ಗತಿಗಳಲಿ ತನತನಗೆ ಗೋವಳರು ಮಲ್ಲರನನುಕರಿಸಿ ಕಿವಿದಾಡುವರು ಬಲ ದನುಜಹರರೊಡನಾಡಿಗಳು ತಾವಾಗಿ ವಿಪಿನದಲಿ (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೧೮-೧೦). [ಸಂ.]

ದನುಜಾಂತಕ (ನಾ). = ದನುಜಹರ : ದನುಜಾಂತಕನೆಂಬೀ ನಿನ್ನ ನಚ್ಚು ಪೋದಂಕಮೆಲವೊ ಮುನ್ನೆನ್ನಸ್ಸುಂ ದನುಜಂ ಪುಟ್ಟದೆ ಸಂದುದು ನಿನಗೀ ಪೆಸರನ್ನ ಮುಂದೆಯುಂ ಸಂದಪುದೇ (ಹಂಪಶಾ. ೬-೩೪).

[ದನುಜ + ಅಂತಕ]

ದನುಜಾಧೀಶ್ವರ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ರಾಜ ; ರಾವಣ : ದನುಜಾಧೀಶ್ವರನ ಪುರಾತನ ಪುಣ್ಯದ ಫಲದಿನಾಯುಧಾಗರದೊಳೀಂ ಜನಿಯಿಸಿದುದೊ . . . ಚಕ್ರಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೦-೮೯ಅ). [ದನುಜ + ಅಧೀಶ್ವರ]

ದನುಜಾರಾತಿ (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರ ವೈರಿ ; ವಿಷ್ಣು : "ದನುಜಾರಾತಿ ಮುಕುಂದನಬ್ಧಿಶಯನಂ . . . ಅಬ್ಜೋದರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ४-३೦). ೨. ಕೃಷ್ಣ : ದನುಜಾರಾತಿ ಸ್ಯಮಂತರತ್ನವ ನೃಪಂಗೀಯಲ್ಕೆ ದೂಱು ಪೋದುದೇ ಜನರಂ ಮೆಚ್ಚಿಸಲಾಗದೈ (ಸೋಮೇಶ. ೮೭). ೩. ದೇವತೆ : ನಿಜನೇತ್ರಂ ಲೋಕನೇತ್ರಂ ನಿಜಭರಣಮಿಳಾಚಕ್ರಭಾರಾವಹಂ ಮೇಣ್ ನಿಜವಾಹಂ ಧರ್ಮಗೇಹಂ ನಿಜಧನು ದನುಜಾರಾತಿಜಾತಾಧಿವಾಸಂ . . . ಕುಡುಗೆಮಗತುಳಶ್ರೇಯಮಂ ಶೈಲಜೇಶಂ (ರಾಜಶೇ. ೧-೨).

[ದನುಜ + ಅರಾತಿ]

ದನುಜಾರಿ (ನಾ). = ದನುಜಾರಾತಿ : ಆ ದನುಜಾರಿಯನಾತ್ಮಗರ್ಭ ದೊಳ್ ಧರಿಯಿಸಿ ನಿಂದಳೀ ಪಿರಿದುಂ ಪಿರಿಯರ್ ಪೆಱರಿಲ್ಲ ಲೋಕ ದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ३-೯೭) ; ಅಂಜನಾದ್ರಿಯ ಮೇಲೆ ಸಿಡಿಲೆಱಗಿದಂತಾಗೆ ದನುಜಾರಿ ಮೈಮಱೆದನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೬-೫೫). [ದನುಜ + ಅರಿ₂]

ದನುಜಾರಿಪ್ರಿಯೆ (ನಾ). ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಂಡತಿ ; ಲಕ್ಷ್ಮಿ : "ಶ್ರೀರಾಮ ಗೋವಿಂದ ವಾರಿರುಹಾವಸಥೆ ಪದ್ಮೆ ರಮೆ ಕಮಲೆ . . . ಸಿರಿ ದನುಜಾರಿ ಪ್ರಿಯೆಯೆಂದಿವಿಂದಿರಾನಾಮಂಗಳ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೫-೨೭).

[ದನುಜಾರಿ + ಪ್ರಿಯೆ]

ದನುಜಾರಿರಿಪು (ನಾ). ಕೃಷ್ಣನ ಶತ್ರು ; ಜರಾಸಂಧ : ದನುಜಾರಿರಿಪು ಜರಾಸಂಧನೆಂಬ ಸುತನತಿರಥಂ ಬೃಹದ್ರಥನಾಮಾವನಿಪಂಗೆ ಚಂಡಕೌಶಿಕ ಮುನೀಂದ್ರನಿಂದಾದಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೪೯). [ದನುಜಾರಿ + ರಿಪು]

ದನುಜೆ (ನಾ). ರಕ್ಕಸಿ ; ರಾಕ್ಷಸಿ ; ದೈತ್ಯೆ : ದನುಜೆಯಲ್ಲಾಂ ಮನುಜೆ ಯಾನಾರ್ಥವಿಷಯದಾವೇಕ್ಷೆಯಿಂ ಕೊಂಡೊಯ್ದು ಕೊಂದೆನೇ ಶಿಶುವ (ಹರಿಶ್ಚ. ೧೩-೭) ; ಮತ್ತಿದುವೆ ಹೊಮ್ಮಿಗವಧೆಗೆ ಕೋ ಮತ್ತಿದುವೆ ದನುಜೆಯ ಮೂಗ ಕೊಯ್ದಾ ಸುಭಟತನಕಿದುವೆ ಇದು ಸುಬಾಹುವ ಹರಣಕೊಂಡುದಕೆ . . . ಕೊಳ್ಳೆನುತಸುರ ರಾಮನನೆಚ್ಚು ಮೂದಲಿಸಿ (ಕೌಶಿರಾ. ೩೫-೩೦). [ಸಂ. ದನುಜಾ]

ದನುಜೇಂದ್ರ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ರಾಜ ; ರಾಕ್ಷಸರ ದೊರೆ : ದನುಜೇಂದ್ರನ ಸೇನೆಯು ವಜ್ರನ ದೋರ್ದಂಡಂಗಳಂ ಕುಠಾರಾಯುಧದಿಂ . . . ತಱಿದಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೩-೧೦೪) ; ದನುಜೇಂದ್ರನ ಮಡಿವರ್ಗ ಮನೆನಗೀಯದೊಡೆ . . . ಅಗಸವೊಯ್ಲು ಸವಿಯುಂ ತೋರ್ಪೆಂ (ಜಗವಿ. ೬-೭). [ದನುಜ + ಇಂದ್ರ]

ದನುಜೇಂದ್ರನಿಕೇತ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ವಾಸಸ್ಥಾನ : ಪಾತಾಳಲೋಕ : "ಪಾತಾಳಂ ದನುಜೇಂದ್ರನಿಕೇತಮದೋಭುವನಮುರಗಲೋಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೯-೫). [ದನುಜೇಂದ್ರ + ನಿಕೇತ]

ದನುಜೇಜ್ಯ (ನಾ). = ದನುಜಗುರು : ದನುಜೇಜ್ಯಂ ಧರ್ಮ ಕರ್ಮ ತ್ರಿತನು ಧನ ಚತುಷ್ಪಂಚ ರಂಧ್ರಾಯದೊಳ್ . . . ಲೇಸೆನಿಕ್ಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೧೦-೧೩) ; ಅನಿಮಿಷಮಂತ್ರಿಯೊಳೊಂದಿದ ಶನಿಯಿಂದಂ ಮಡಕೆ ಮಾಟ್ಕನೆಡಲುಂ ಬಲ್ಲಂ ದನುಜೇಜ್ಯನಿಂ ಗಂಣಾಧಿಕನೆನಿಕುಮದೀ ಯೋಗ ಸಂಭವಂ ಬುಧಮಿತ್ರಾ (ಜಾತತಿ. ೧೫-೫). [ಸಂ.]

ದನುಜೋದೀರಿತ (ನಾ). [ಜೈನ] ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ಉಂಟಾದುದು : ಶಾರೀರ ಮಾನಸ ಕ್ಷೇತ್ರಜ ಪರಸ್ಪರೋದೀರಿತ ದನುಜೋದೀರಿತಂಗಳೆಂ ಬಯ್ದುಂ ತೆಱದ ದುಃಖಂಗಳೊಳದೇಂ (ಅದಿಪು. ೫-೮೮ ವ). P ಶರೀರ ದಿಂದ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ, ಪರಸ್ಪರರಿಂದ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸ ರಿಂದ ಉಂಟಾದುವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ಐದು ಬಗೆಯ ದುಃಖಗಳು.

[ದನುಜ + ಉದೀರಿತ]

ದನುನಂದನ (ನಾ). = ದನುಜ : ದನುನಂದನನಿನನಂದನನಿನನಂದನನಿನ ನಂದನನ ನಂದನನಂ ದಿನನಂದನನೆಂದನುದಿನ ದನನಿನನಾನನ್ನನಾದೆನಾಂದು ನಿನ್ನ೦ (ಮದತಿ. ೬-೧೦). [ದನು + ನಂದನ]

ದನುಪ್ರಭವ (ನಾ). = ದನುಜ : ದನುಪ್ರಭವದಾರಣತ್ವರೆಯು ನಿನ್ನುಮಂ ಮುಂಚೀಯನಾಥ ಭಯವಾರಣಪ್ರವಣಹಸ್ತಮುದ್ಯೋಗಿಕುಂ (ವಸ್ತುಶಂ. ೨೫). [ದನು + ಪ್ರಭವ]

ದನುಸುತ (ನಾ). = ದನುಜ : ದನುಸುತಂ ಕಿಟಿ ತನ್ನನಾ ಮುಳಿಸಿಂ ಮೃಡಾದ್ರಿಯೆ ಸಿಂಹವಾಹಿನಿಯ ರೂಪಿನೊಳಾಹವಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಯ್ತು ರಘೂದ್ವಹಂಗೆ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೪-೫) ; ದನುಸುತನೊರ್ವನುರ್ವರೆಯನಾ ರಸೆಗುಯ್ದೊಡಮಂಗೆ ಭಂಗಮಂ ಜನಿಯಿಸಿ ತನ್ನ ಮುನ್ನಿನ ಮುಕುಂದನ ಶೌರ್ಯಮನಾತ್ಮವಿಕ್ರಮಂ ನೆನೆಯಿಸೆ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೩೫-೮ ; ಸು. 1160). [ದನು + ಸುತ]

ದಪ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಅವನು ದಪ್ ಎಂದು ಬಿದ್ದ (ರೂಢಿ) ; ಅವಳು ದಪ್ಪೆಂದು ಹೊಡೆದಳು (ರೂಢಿ).

ದಪ₁ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ.

ದಪದಪ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಅವನು ಕಳ್ಳನಿಗೆ ದಪದಪ ಎಂದು ನಾಲ್ಕೇಟು ಹೊಡೆದ (ರೂಢಿ). 'ದಪದಪನೆ' ಪರಾ.

ದಪ₂ 'ದಫಾ' ನೋ.

ದಪಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಯಾಸಗೊಳ್ಳು ; ಸುಸ್ತಾಗು : ಹೀಗೆಯೆ ದಪಗೊಂಡು ಬಿದ್ದಾಗ ಒಂದು ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ತೋರಿತು (ಮೇದಿಮ. ೭೦).

[ದಪ.? + ಕೊಳ್ಳು₁ (<ಕೊಳ್₁)]

ದಪದಪನೆ (ಅ). ದಪದಪ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ : ಗೂಡಿ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ನಿಂತಾಗ ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ದಪದಪನೆ ಬಿದ್ದುಹೋದುವು (ರೂಢಿ).

[<ದಪ₁ + - ಅನೆ₁]

ದಪಾ 'ದಫಾ' ನೋ.

ದಪ್ತರ 'ದಫ್ತರು' ನೋ.

ದಪ್ತರಖಾನೆ 'ದಫ್ತರಖಾನೆ' ನೋ.

ದಪ್ತರದಾರ ‘ದಫ್ತರದಾರ’ ನೋ.

ದಪ್ತರು ‘ದಫ್ತರು’ ನೋ.

ದಪ್ಪ$_1$, ದಿಪ್ಪ (ನಾ). ೧. ತೋರ; ಗಾತ್ರ; ಗಡುತರ; ಮಂದ: “ತೋರಂ ದಪ್ಪಂ” (ಶಾಶಕ್ಕ. ೧೭೮); ಬೆರಲ ದಪ್ಪದೊಳು ಬಟುಹಾಗಿ ಕಳಿಲೆಯನ್ನುತ್ತರಿಸಿಕೊಂಡದಱ[ಮೊಗರನು]ಹೋಹ ತೆಱದಿನುಕ್ಕರಿಸಿ ನೀರಂ ಹಿಂಡಿ (ಸೂಶಾ. ೬-೩); ಥಾಳಿಸುವ ನಿಡುಗಣ್ಗಳು ದಪ್ಪಾದ ಗಂಭೀರ ನಾಭಿಯಂ . . . ಬಟ್ಟನುಣ್ಪೊಡೆ ಜಂಘೆಗೊಪ್ಪುತ್ತಿರುವ ಮೆಲ್ಲಡಿಗಳಿಂದ ಮಖವೀರ್ಯನಾತ್ಮಜಂ ಶೋಭಿಸಿದನು (ಶರಶು. ೪-೨). (ಗು). ೨. ಒರಟಾದ; ನಯವಿಲ್ಲದ. ‘ದಪ್ಪಕಾಗದ’ ಪರಾ. ೩. ದೊಡ್ಡದಾದ; ಗಾತ್ರವಾದ. ‘ದಪ್ಪಕ್ಕಿ’ ಪರಾ. ದಿಪ್ಪ: (ನಾ). ೪. ಸಮೂಹ; ದಟ್ಟಣೆ; ಸಂದಣಿ: ಉಪ್ಪರಿಗೆಗಳಗ್ರಂಗಳೊಳೊಪ್ಪಂಬಡೆದಿರ್ದ ಪೊನ್ನ ಕಳಸಸಮೂಹಂ ತಪ್ಪನೆ ಪುರಮಂ ನೋಡಲ್ ದಿಪ್ಪದೆ ಬಂದಿರ್ದ ಸೂರ್ಯಕುಲಮೆನೆ ತೋರ್ಕುಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೧-೪-೭೦). ೫. ಮಂದವಾದುದಂ; ದಟ್ಟವಾದುದಂ: ಗೋಮಯಪಂಕಮಂ ಪಿಳಿಸಿತೋನ್ನತ ಭಸ್ಮ ಕಾರಣಮೆಂದು ತಮ್ಮ ಮೊಕಂಗಳೊಳ್ ದಿಪ್ಪಮಾಗೆ ಪೂಸಿಕೊಂಡು (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೪-೧೫-೮೦). ೬. ಕಡುವಾದುದು; ಗಟ್ಟಿಯಾದುದು: ದಿಪ್ಪಾದ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಕೂಡ್ರಿಸಬೇಕಾದರೆ ಯೆರಡು ಮೂರು ಸಾರಿ ಬಣ್ಣದೊಳಗೆ ಯೆದ್ದಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ಕಭಾಗಿ. ೦೫೩).

ದಪ್ಪವಾಗು=ಸ್ಥೂಲವಾಗು; ತೋರವಾಗು: ಅವಳು ಬರುಬರುತ್ತಾ ತುಂಬ ದಪ್ಪವಾಗುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತುಳು. ದಪ್ಪ, ದಪ್ಪೊ; ತೆಲು. ದಪ್ಪ]

ದಪ್ಪ$_2$ (ನಾ). ೧. ಸೊಕ್ಕು; ಗರ್ವ; ಅಹಂಕಾರ: ದ್ವಿತ್ವಾಗ್ರ ರೇಫ ಲೋಪಕ್ಕೆ–ಅರ್ಘ – ಅಗ್ಗ . . . ದರ್ಪ–ದಪ್ಪ (ಶಮದ ೨೬೧ ಪ್ರಯೋ); ತಪ್ಪಿ ನುಡಿದೊಡೆ ಗರುಡದೇವನ ದಪ್ಪ[ಪಾಠಾಂ. ರ್ಪ]ವನು ಹರಿ ಸೆಳೆದು ಬಸುಟನು (ಕುಪ್ಪಾಉ. ೯-೧೦). ೨. ಕೆಚ್ಚು; ಶೌರ್ಯ; ಪರಾಕ್ರಮ: “ದಪ್ಪ ಪೆಟ್ಟದಟಾರ್ಪು ಸಾಸ ಪೆರ್ಚುಬ್ಬಟೆಯದಪ್ಪುದಬ್ಬರಮುನ್ನತಿಕೆಯು ಪನ್ನತಿಕೆಯನೆ ತಪ್ಪದಣ್ಮನೆ ಪರಾಕ್ರಮ ವಾಚಿ” (ಶಬ್ದಮಂ. ೩೯); “ಪನ್ನತಿಕೆ ಪೆಟ್ಟು ತಕ್ಕುಮೆಯಿನ್ನುಂ ತಾಂ ಸಾಸ ದಪ್ಪಮುದಟಾರ್ಪಣ್ಮೆಂದೆನ್ನಲ್ ಪರಾಕ್ರಮಮಕ್ಕುಂ” (ಕವಿಕಂ. ೧೨೫); ಕಡಲೊಳ್ ನೇಸಱನಟ್ಟಲುಂ . . . ಪೆಡೆಯಂ ತೊಟ್ಟನೆ ಮೆಟ್ಟೆ ಬಾಸುಗಿಯನಾದಂ ಸೀಟಲುಂ ಪೊತ್ತು ಬಾನೆಡೆಯಂ ಬೇಗದಿನೆತ್ತಲುಂ ಬಗೆದನಾಗಳ್ ದಪ್ಪದಿಂ ದಪ್ಪಗಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೧೩೨); ದಪ್ಪ[ಪಾಠಾಂ. ರ್ಪ]ವುಳ್ಳಂಗೀಸು ಮಂಗಳವೊಪ್ಪದೇನ್ನೆ ಜಗದೊಳಾವಂಗಪ್ಪುದೀ ಬಲವೀ ನಿಗರ್ವಿತೆಯೆಂದನಾ ಮತ್ಸ್ಯ (ಕುಪ್ಪಾವಿ. ೯-೨೮); ತಪ್ಪದೆ ಲಗ್ಗೆಗೇಱಿದ ಖಳರನು ಕೊಲ್ವ ದಪ್ಪವನೇನೆಂಬೆನು (ಕಂನವಿ. ೦೪-೫೬). [<ಸಂ. ದರ್ಪ]

ದಪ್ಪಕ, ದಪ್ಪಗ (ನಾ). ಕಾಮ; ಮನ್ಮಥ: “ಕುಡುವಿಲ್ಲ ಪೂವುಣುಂಬಂ . . . ಜೊನ್ನೊಡಲನಳಿಯಂ ದಪ್ಪಕಂ ಮಯಣನೆಂಬಿವಿಂತೊಡನೆ ಮನ್ಮಥ ನಾಮವು” (ಶಬ್ದಮಂ. ೮); “ದಪ್ಪಕ–ದರ್ಪಕ = ಮನ್ಮಥ” (ಕನ್ನಕೋ. ೧೮). ದಪ್ಪಕ ರತಿಯ ವಸಂತಕೇಳಿಯ ಚಿತ್ರವಿಪ್ಪುದ ನೋಡಿ ಸಂತಸದಿ ಚಪ್ಪರ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಕುಂಕುಮದಲಸುರ್ವುತ್ತಿಗೆಯಲಿ ಮಂಡಿಸಿದ (ಮೋಹತ. ೨೨-೧೨). ದಪ್ಪಗ: ಪೊತ್ತು ಬಾನೆಡೆಯಂ ಬೇಗದಿನೆತ್ತಲುಂ ಬಗೆದನಾಗಳ್ ದಪ್ಪದಿಂ ದಪ್ಪಗಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೧೩೨); ದಪ್ಪಗನರ್ಧಾಂಗಿಯ ರೂಪಿಗಿಮ್ಮಡಿ ಸುಪ್ರೌಢಾನ್ವಿತ ಕೇಳು (ಮೋಹತ. ೨೨-೪೦); ತನ್ನ ನಲ್ಲೆಗೆಳೆಯನೊಂದು ಸಪರ್ಯೆಯಿಂ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ದಪ್ಪಗಂ ಪಡೆವೆರಸುಬಂದ ಕಡೆವಗಲನಿರುಳಂ ಪುಸಿಗಾಳೆಗದುದ್ಮಗದೊಂದೆಣಿಕೆಯಿಂ ಕಟೆದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೭-೦೯).

[<ಸಂ. ದರ್ಪಕ]

ದಪ್ಪಕವಗೆಯ, ದಪ್ಪಗವಗೆಯ (ನಾ). ಮನ್ಮಥನ ಹಗೆ; ಶಿವ: “ಗನಹಮಾದೇವ ಕಣ್ಣಡಿಯ ಕಟಿಗೊರಲ ಒಜಿತಿನಿಯಾಣ್ಮ ದಪ್ಪಕವಗೆಯ . . . ಅಮರ್ದುವೆಣ್ಣನಿಯನೆಂದೆಂಬಿವೀಶ್ವರನ ನಾಮಂ” (ಶಬ್ದಮಂ. ೪); “ಎಂಗಣ್ಣೆಯಂ ಕಣ್ಣಡಿಗಂ . . . ಬಾನ್ನವಿರಂ ದಪ್ಪಕವಗೆಯಂ ಮಾದೇವ ಸಬ್ಬ ಗಂದರಗಿವಿಯಂ” (ಕವಿಕಂ. ೧೬). ದಪ್ಪಗವಗೆಯ: ಪಣೆಗಣ್ಣಂ ತಾನೊಡ್ಡಿ ನಿಲ್ವುದುಮಣುಮಂ ಸಿಡಿಮಿಡಿಗೊಂಡಸವಸದಿಂ ದಪ್ಪಗವಗೆಯನಂ ಕೈಯ ಪೆರ್ಮರನೊಳ್ . . . , ಮಾಱಿದು ತಾಗಿದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩೧-೨೪). [ದಪ್ಪಕ + ಪಗೆ$_2$ + –ಅ$_7$]

ದಪ್ಪಕಾಗದ (ನಾ). ತೆಳುವಲ್ಲದ ಕಾಗದ; ಒರಟು ಕಾಗದ: ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೆ ರಟ್ಟುಹಾಕಲು ದಪ್ಪಕಾಗದ ಬೇಕು (ರೂಢಿ). ‘ತೆಳಂಕಾಗದ’ ಪರಾ.

[ದಪ್ಪ$_1$ + ಕಾಗದ]

ದಪ್ಪಕ್ಕಿ (ನಾ). ಅಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ; ಸಣ್ಣದಲ್ಲದ ಅಕ್ಕಿ: ರೊಟ್ಟಿಗೆ ದಪ್ಪಕ್ಕಿ ಚೆನ್ನ (ರೂಢಿ). ‘ಸಣ್ಣಕ್ಕಿ’ ಪರಾ. [ದಪ್ಪ$_1$ + ಅಕ್ಕಿ$_1$]

ದಪ್ಪಗ ‘ದಪ್ಪಕ’ ನೋ.

ದಪ್ಪಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಮಂದವಾಗು; ಗಟ್ಟಿಯಾಗು: ಮಿಶ್ರಣವು ದಪ್ಪಗಟ್ಟಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಕ್ಕರೆ, ಸುಲ್ತಾನದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ . . . ಮತ್ತೆ ಕಾಯಿಸಬೇಕು (ಅಡುಶಾ. ೯೭).

[ದಪ್ಪ$_1$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಪ್ಪಗವಗೆಯ ‘ದಪ್ಪಕವಗೆಯ’ ನೋ.

ದಪ್ಪನೂಲು (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ದಾರ; ಒರಟುನೂಲು: ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಉಡಲು ದಪ್ಪನೂಲಿನ ಸೀರೆ ಸಾಕು (ರೂಢಿ).

[ದಪ್ಪ$_1$ + ನೂಲು$_2$ (<ನೂಲ್$_2$)]

ದಪ್ಪನೆ$_1$ (ಅ). ದಪ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಅವನು ದಪ್ಪನೆ ಬಿದ್ದುಬಿಟ್ಟ (ರೂಢಿ) [ದಪ್ + –ಅನೆ$_1$]

ದಪ್ಪನೆ$_2$, ದಪ್ಪನ್ನ, ದಪ್ಪಾನೆ (ಗು). ೧. ದಪ್ಪವಾದ; ತೋರವಾದ: ದಪ್ಪನೆ ಜಡೆಯ ಹುಡುಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಒರಟಾದ: ಕಿಟಕಿಗಳಿಗೆ ತೆರೆಹಾಕಲು ದಪ್ಪನೆ ಬಟ್ಟೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ ಮೇಲು (ರೂಢಿ). ದಪ್ಪನ್ನ: ೧. ದಪ್ಪನ್ನ ಎಲುವು (ಮುಂಲಯ. ೪-೮೨). ೨. “ಸ್ಥೂಲಶಾಟಕ–ದಪ್ಪನ್ನ ಅರಿವೆ” (ಗಂಗಾಮು. ೩೪೦). ದಪ್ಪಾನೆ: ೩. ಗಾತ್ರವಾದ; ದಟ್ಟವಾದ: ಆಗಳಿಂದ ೩ ತಾಸುಗಳ ತನಕ ಊರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ದಪ್ಪಾನೆ ಕತ್ತಲೆ ಕವಿಯಿತು (ಗೋಕೃಥಾ. VIII ಮುನ್ನುಡಿ).

[ದಪ್ಪ$_1$ + –ಅನೆ$_2$ (< –ಅನೆಯ$_2$)]

ದಪ್ಪನ್ನ ‘ದಪ್ಪನೆ$_2$’ ನೋ.

ದಪ್ಪಬಟ್ಟೆ (ನಾ). ತೆಳುವಲ್ಲದ ಬಟ್ಟೆ; ಒರಟುಬಟ್ಟೆ: ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಪ್ಪಬಟ್ಟೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಬೇಡಿಕೆಯಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದಪ್ಪ$_1$ + ಬಟ್ಟೆ$_2$]

ದಪ್ಪಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ; ಹೊಟ್ಟೆಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ; ದೊಣ್ಣೆಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ: ಹಗುರವಾಗಿರುವ ದಪ್ಪಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಹಣ್ಣು ಅಷ್ಟು ಖಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತರಕಾರಿಯಂತೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ತರಜ. ೫೨).

[ದಪ್ಪ$_1$ + ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ]

ದಪ್ಪರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ದಪ್ಪರಿ ದುಟ್ಟಿಂ ಪೊಟ್ಟೆನೆ ದೊಪ್ಪಧೊಗಪ್ಪೆನೆ ದಿಧಿಲ್ಲುಧಿಲ್ಲೆನೆ ಗದೆಗಳ್ ಸೊಪ್ಪುಸೊವಡಪ್ಪಿನಂ ಸೂಟ್ಟಿಪ್ಪದೆ ಕಡುಕೆಯ್ದು ಪೊಯ್ದರೋರ್ವರನೋರ್ವರ್ (ಗದಾಯು. ೮-೧೦).

ದಪ್ಪವಳಿ (ಕ್ರಿ). ಹೆಮ್ಮೆಗುಂದು: ಅಪ್ಪಾಜಿ ಹಾ ನಮ್ಮನೀಡಾಡಿ ಜಗದಗ್ರ ಕುಪ್ಪರಿಸಿದೆಯ ಹಾಯೆಂದು ದಪ್ಪವಳಿದು ಬೆದೆಬೆಂದರು ಶಿಶು ಬಿಸಿ ತುಪ್ಪವ ಕುಡಿದ ರೀತಿಯೊಳು (ಭರಚ. ೭೮-೮೧). [ದಪ್ಪ$_2$ + ಅಳಿ$_1$ (<ಅಟಿ$_1$)]

ದಪ್ಪವೇಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬಲವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸು; ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ವರ್ಧಿಸು: ಮುಪ್ಪಾದ ನರರೊಮ್ಮೆ ಕೊಂಡರಾಕ್ಷಣದೊಳು ತುಪ್ಪೆಳುವಿಸಿಯ ಮಾಡಿ ದಪ್ಪವೇಱಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಧರಿಸಿದ ಹೆಱಿದುಪ್ಪವನೆಱಿದಳು ಪತಿಗೆ (ಭರತ ೧೧-೩೩). [ದಪ್ಪ₂ + ಏಱಿಸು]

ದಪ್ಪಾಣೆ 'ದಪ್ಪನ್ನ₂' ನೋ.

ದಪ್ಪು 'ಡಪ್ಪು' ನೋ.

ದಫನ್, ದಫನ (ನಾ). (ಹೆಣವನ್ನು) ಹೂಳುವಿಕೆ, - ಹುಗಿಯುವಿಕೆ, - ಮಣ್ಣುಮಾಡುವಿಕೆ: ಅಂತ್ಯಕ್ರಿಯೆ: ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದ ಶವವನ್ನು ದಫನ್ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡುವುದು ಗ್ರಾಮಾಧಿಪತಿಯ ಕೆಲಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಗ್ರಾಮಾಳ. ೫೯). **ದಫನ**: ಮುಸ್ಲಿಂ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ, ಆ ಮುದುಕನ ದಫನ ಮಾಡಿಸಿದರು (ಅನ್ನ. ೩೪೪): ಅವನ ಜನನ, ಮದುವೆ ಮತ್ತು ದಫನಗಳ ಪುರಾವೆಯು ನನಗೆ ದೊರಕಿತ್ತು (ಬೆಂಜನ್. ೯).
[←ಅರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಫನ್.]

ದಫನ 'ದಫನ್' ನೋ.

ದಫನಕ್ರಿಯೆ (ನಾ). = ದಫನ್: ರಾಮಪ್ಪನ ದಫನಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿಸಿ ಬಂದು ತಾಯಿ ಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರೂ ಕಂಬನಿ ಸುರಿಸುತ್ತಾ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿದ್ದವರು ನನ್ನನ್ನು ಕಂಡು ಎದ್ದು ನಿಂತರು (ನಾಹೋಲೀ. ೨೦೭); ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸಮಾಜಬಂಧುಗಳು ತಮ್ಮ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ದಫನಕ್ರಿಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಆಗ್ರಹಪಟ್ಟರು (ಕಠೀಶ. ೭೯ ಕವಿಕಾವ್ಯಪರಿಚಯ).
[ದಫನ (<ದಫನ್) + ಕ್ರಿಯೆ]

ದಫನಭೂಮಿ (ನಾ). ಸಮಾಧಿಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ; ರುದ್ರಭೂಮಿ; ಸ್ಮಶಾನ: ಈಗ ಇದ್ದ ದಹನ, ದಫನಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂಚಿನ ಊರಿತ್ತಂತೆ (ದೀಪಹ. II, ೨೨೨). [ದಫನ (<ದಫನ್) + ಭೂಮಿ]

ದಫಾ, ದಪ್ಪ₂, ದಪಾ (ನಾ). ಸರದಿ; ಸಲ; ಬಾರಿ: ಎರಡನೇ ದಫಾ ಕಾಗದ ಬರದು ಕಳುಹಿಸಿ, ತನ್ನ ಫೌಜು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಜಮಾಲಾಬಾದಿಗೆ ಹೋದನು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೬೦); ಜುರ್ಮಾನೆ ವಗೈರೆ ಮೊದಲೇ ಒಂದು ದಫಾ ಪಾವತಿಯಾಗಿದ್ದು ಪುನಃ ರಿಮಿಷನ್ ಆದರೂ ಅಂತಹ ಬಾಬುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸಪ್ಲಿಮೆಂಟಲ್ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ತಯಾರುಮಾಡಿ ರವಾನಿಸಬೇಕು (ಗ್ರಾಮಾಳ. ೭). **ದಪ್ಪ₂**: ನಾನಲ್ಲಿಗೆ ಎರಡು ದಪ ಹೋದೆ (ಭುವನ. ೨೨೭). **ದಪಾ**: ಈ ದಪಾಕ್ಕೆ ರೋಜಾಕಡ್ಡಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಪಾತಿಗಟ್ಟಿ . . . ಓಗಿಬಿಡ್ತೀನಿ (ಕಲನಿ. ೪೦೦). [←ಅರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಫಾ;]

ದಫೇದಾರ (ನಾ). ೧. ಕೆಲವು ಸೈನಿಕರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ; ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿ. ೨. ಪೋಲೀಸು ಅಧಿಕಾರಿ: ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನದ ಒಳಗಿದ್ದವರೆಲ್ಲ ಹೊರಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ದಫೇದಾರ ಮೂರು ಸಾರೆ ಕೂಗಿದ (ಐಕಾಂಗಿ. ೩೦೨); ದಫೇದಾರನಾಗಿದ್ದಾಗ ಇದ್ದ ದರ್ಪದ ಒಂದಿಷ್ಟು ಕುರುಹೂ ಈಗ ಅವನಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ (ಅನ್ನಪೂ. ೬೩); ದಫೇದಾರ ರಂಗರಾಯನೊಟ್ಟಿಗೆ ಒನ್-ಟೈ-ಟು ಕಾಫಿ ಗುಟುಕರಿಸುತ್ತ ಕುಳಿತಿದ್ದ . . . ಯೂನಿಫಾರಂನಲ್ಲಿದ್ದ ದಫೇದಾರನೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ (ಬಂಗಬ. ೨೪). ೩. ಜವಾನರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ: ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ಆರು ಜನ ಜವಾನರಿಗೂ ಇವನು ದಫೇದಾರ (ರೂಢಿ). ೪. ಅಶ್ವದಳದ ಒಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿ: (ಶ).
[←ಮರಾ. ದಫೇದಾರ್; ಹಿಂ. ದಫಾದಾರ್]

ದಫೇದಾರಿ (ನಾ). ದಫೇದಾರನ ಕೆಲಸ, - ವೃತ್ತಿ: ಓದು ಮುಗಿಸಿ ಎಷ್ಟೋ ವರ್ಷಗಳಾದವು. ಈಗ ಅವನಿಗೆ ದಫೇದಾರಿ ಕೆಲಸ ಸಿಕ್ಕಿದೆ (ರೂಢಿ).
[←ಹಿಂ. ದಫಾದಾರೀ]

ದಫ್ತರ್ 'ದಫ್ತರು' ನೋ.

ದಫ್ತರ್‌ಬಂದಿ 'ದಫ್ತರಬಂದಿ' ನೋ.

ದಫ್ತರ್‌ಶಾಹಿ (ಗು). ೧. ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲೇ ಮುಳುಗಿರುವ; ನೇರವಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಮುಖವಾಗದ; ಸೋಮಾರಿತನದ: ದೇಶಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ಈ ದಫ್ತರ್‌ಶಾಹಿ ಸರಕಾರದಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲಾರದು (ರೂಢಿ). (ನಾ). ೨. ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ನಡೆಸುವ ಸರ್ಕಾರ, - ಅಧಿಕಾರ: ಕೆಲವು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರ ದಫ್ತರ್‌ಶಾಹಿಯಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ).
[ದಫ್ತರ್ (<ದಫ್ತರು) + ಶಾಹಿ]

ದಫ್ತರ 'ದಫ್ತರು' ನೋ.

ದಫ್ತರಖಾನೆ, ದಪ್ತರಖಾನೆ (ನಾ). ಸರ್ಕಾರದ ಕಾಗದಪತ್ರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವ ಕಚೇರಿ, - ಆಫೀಸು: "ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಳ; ದಫ್ತರಖಾನೆ; ಪತ್ರಾಗಾರ" (Cartulary. ಇಂಕನ್). **ದಪ್ತರಖಾನೆ**: ದೊಡ್ಡ ರಂಗಭೂಮಿ; ದಪ್ತರಖಾನೆ; ಮನೆಗೆ ಹಿಂದೆ ತೋಟ (ದೇವೀಕಾ ೪).
[←ಮರಾ. ದಫ್ತರ್‌ಖಾನಾ; ಹಿಂ. ದಫ್ತರೀಖಾನಾ;
ಪಾರ. ದಫ್ತರೀಖಾನಹ್]

ದಫ್ತರದಾರ, ದಪ್ತರದಾರ (ನಾ). ದಫ್ತರಖಾನೆಯ ಹಿರಿಯ ಅಧಿಕಾರಿ: (ಶ). **ದಪ್ತರದಾರ**: ಇವರು ಓರಿಸ್ಸಾ ದೇಶದ ಗಜಪತಿ ಅರಸರಲ್ಲಿ ದಪ್ತರದಾರರಾಗಿದ್ದು ರಾಜ ಪ್ರಜೆಗಳೀರ್ವರಿಂದಲೂ ಸನ್ಮಾನ್ಯರಾಗಿದ್ದರು (ಕಥಾವಿ. I ೧೩). [←ಪಾರ. ಮರಾ. ದಫ್ತರ್‌ದಾರ್]

ದಫ್ತರಬಂದಿ, ದಫ್ತರ್‌ಬಂದಿ (ನಾ). ಕಚೇರಿಯ ಕಾಗದಪತ್ರ ಅಥವಾ ದಾಖಲೆಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರ ಸಹಾಯಕ; ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿ ಇಡುವವನು: ದಫ್ತರಬಂದಿಯಿಂದ ಹೇಳಿಸಿದ ಶಾನುಭೋಗ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸುಭೇದಾರಿಯ ದಶಾವತಾರಗಳೂ ಕುಣಿದಾಡಿಹೋಗಿವೆ (ಗರುಡಾ. ೬). **ದಫ್ತರ್‌ಬಂದಿ**: ನಾನು ಮೊದಲು ಸರ್ಕಾರಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು ತಾಲ್ಲೂಕುಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ದಫ್ತರ್ ಬಂದಿಯಾಗಿ (ಗರುಡಾ. ೮೦). [←ಪಾರ. ಮರಾ. ದಫ್ತರ್‌ಬಂದ್]

ದಫ್ತರಿ (ನಾ). ದಫ್ತರಬಂದಿ; ಕಚೇರಿಯ ಕಾಗದಪತ್ರಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಇಡುವವನು; ಗುಮಾಸ್ತ; ಕಾರಕೂನ: ನನ್ನಿಂದ, ತಮ್ಮ ಸರ್ವೀಸ್, ರೆಕಾರ್ಡು ಹಿಂದು ಮುಂದಾದದ್ದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ, ಜೋಡಿಸಿಕೊಂಡು . . . ಗಟ್ಟರಟ್ಟಿನ ಫಾಯಿಲ್‌ಬೋರ್ಡಿನಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸ್ತ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡರು ಮತ್ತು ಹುಡುಗ ದಫ್ತರೀ ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಲಾಯಖ್ ಇದ್ದಾನೆಂದರು (ದೀಪಹ. II, ೧೮): ಅವರ ಖಾಸ್ ದಫ್ತರಿಯಾದೆನೆಂದರೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ (ದೀಪಹ. II, ೩೩೩). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದಫ್ತರೀ]

ದಫ್ತರು, ದಪ್ತರ, ದಪ್ತರು, ದಫ್ತರ್, ದಫ್ತರ (ನಾ). ೧. ಸರ್ಕಾರದ ಕಾಗದಪತ್ರ, - ದಾಖಲೆ; (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂದಾಯದ) ಲೆಕ್ಕಪತ್ರ: ರಾಜಾಸ್ಥಾನದ ಎಲ್ಲ ಅರಮನೆಗಳಿಗೂ ಭೇಟಿಕೊಟ್ಟು ಆ ಅರಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಫ್ತರುಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ್ದರು (ಪಂಕಶ್ಯ. ೨೭೦). ೨. ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿಟ್ಟ ಕಾಗದಪತ್ರಗಳ ಕಟ್ಟು; ದಾಖಲೆ ಪುಸ್ತಕ; ರಿಜಿಸ್ಟರು: ಲೆಕ್ಕಣಿಕೆ ಒಡೆದು, ತನ್ನ ದಫ್ತರನ್ನು ಬರೆಯುವ ಕುಲಕರ್ಣಿ ಅಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ (ಗಾಳಿಗು. ೨); ಟೈಕೊಬ್ರಾಹಿ . . . ಎಂಬ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯನು ಕುಜಾದಿ ಗ್ರಹಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗೊತ್ತುಹಚ್ಚಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ದಫ್ತರನ್ನು ಮಾಡಿಟ್ಟನು. ಈ ದಫ್ತರವು . . . ಕೆಪ್ಲರಿನ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿತು (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೮೦). **ದಪ್ತರ**: ೨ ಯಿ ಸನದಿ ನಕಲನ್ನು ಸಿರಸ್ತೇದಾರರ ದಪ್ತರಕೆ ಬರಸಿಕೊಂಡು ಅಸಲ ಸನ್ನದನ್ನು ಹೆಚಿಕಮ್ಮಯ್ಯನ ವಶಕೆ ಕೊಡುವದು (ಎಕ. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೪೮-೫೦; 1911); ಯಿ ನಿರುಪ್ಪದ ನಕಲನು ಸರಕಾರದ ದಪ್ತರಕ್ಕೆ ಬಸ್ಸಿ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೫೦, ೪೩-೪೩; 1812); ಸಂನೆ ೧೮೧೬ ಯಿಸವಿ ದಾಖು ದಪ್ತರ ಕಂಪಡಿ ಹಿರಣ್ಣಪ್ಪ ದಿವಾನ್ ಕಛೇರಿ ಹಜೂರು (ಮೈಆರಿ. ೧೯೫೫,

೯೪-೩; 1818); ಸಾಹೇಬರು . . . ಕಾಗದವನ್ನು ದಪ್ತರದಲ್ಲಿಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷಕರ ಕಡೆಗೆ ಕೊಟ್ಟರು (ಬಿಟ್ಟಹೊ. ೦೯). **ದಪ್ತರು :** ೨. ಭಾರತದ ಸರಕಾರೀ ಧೂಪಟಗಳಲ್ಲಿ, ದಪ್ತರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಬಹಿಷ್ಕೃತವಾಗಿದೆ (ಕರ್ನಾಟ. ೯೯೬) ; ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಮಗು ಕೂಡ ನ್ಯಾಯ:ವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ, ಒಳ್ಳೆಯ 'ದಪ್ತರು' ಎಂಥ ಬೇವಕೂಫನನ್ನಾದರೂ ಸಾಹೇಬನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬಲ್ಲದು . . . ಕಿಟ್ಟಿ ಇನ್ನೂ ದಪ್ತರಿನ ಚಾರ್ಜ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೇ 'ನೋಡೋಣ'! ಎನ್ನಬಲ್ಲವನೆಂದ ಮೇಲೆ ಅದು ದಪ್ತರಿನ ಮಹಿಮೆಯಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೇನು ? (ಗಂಮೂಯ. ೨೩). ೩. ಕಾರ್ಯಾಲಯ ; ಕಚೇರಿ ; ಆಫೀಸು : ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಪ್ತರಿನಲ್ಲಿ ಈಗಿನ ಲೆಕ್ಕದ ಪದ್ಧತಿಗೆ ಹೊಂದುವಂಥ ತಾಳೇಬಂದು ಯೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹಳೇದು . . . ದೊರಿಯುತ್ತದೆ (ಕಭಾಗಿ. ೩೯೦). **ದಫ್ತರ್:** ೧. (ಮೃಗಿಜ. IV, ೭೭೭). **ದಫ್ತರ :** ೧. ಕುಲಕರ್ಣಿ ಪಟ್ಟಾರಿಗಳ ದಫ್ತರದ ಭಾಷೆಯೆಲ್ಲಾ ಉರ್ದು (ಕನ್ನನು. I, ೨೬). ೨. ಆಯುಧಕ್ಕೆ ಪೂಜೆಯಂ ನೆರವೇರಿಸಿ ಕಂಕಣವಿಸರ್ಜನೆಯಂ ಮಾಡಿ, ಶಿಖಾಸರವನೂ, ದಫ್ತರವನ್ನೂ ಸಹ ಪೂಜಿಸಿ . . . ಪೂಜೆಯಂ ಬೆಳೆಸಿದರು (ಮಹಾವಂ I, ೩೮) ; ತಹನಾಮೆಯನ್ನು ಬರೆಸಿ, ತಲಚೇರಿ ಸರಕಾರದ ದಫ್ತರದಲ್ಲು ಮಡಗಿ ಇದೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೩೩) ; ಕುಮಾರ್ಯ್ಯನು ದಫ್ತರವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಂಡು ಬೀದಿಯ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದ (ಜಂಗಾಳ್ಕೆ. ೭೩) ; ಹೆಗ್ಗಣಗಳೂ ಆ ದಫ್ತರಗಳ ಸಂದಿಯಲ್ಲಿ ಮನೆಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದವು (ಗರುಡಾ. ೫೦): ತಮ್ಮ ದಫ್ತರದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ರೇಷ್ಮೆಯ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ಆ ದಫ್ತರದಿಂದ ಒಂದು ಜಾತಕವನ್ನು ತೆಗೆದು (ಶ್ರೀರಾಯ. ೬೩) ; ಸಿಂಗಪ್ಪಯ್ಯನವರು ತಾವು ಹೊಸದಾಗಿ ತಂದ ದಫ್ತರ ಚೌಕದೊಳಗೆ ದಫ್ತರ ಸಮೇತ ಕಟ್ಟಿಟ್ಟಿದ್ದರು (ಪನ್ನೂರು .೦೫೯). [←ಅರ. ಮರಾ. ಹಿಂ. ದಫ್ತರ್]

ದಬಕ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಬಕ್ಕನೆ' ಪರಾ.

ದಬಕಹಾಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ಮಂಡಿ ಊರುವಂತೆ ಮಾಡಿಸು,-ಮಡಿಚುವಂತೆ ಮಾಡಂ (?) : ರಾಜನು ತನ್ನ ಫೌಜು ಮುರಿದು ಹೋದ್ದನ್ನು ಕಂಡು ಅನೇಕಾಲಿಗೆ ದಬಕಹಾಕಿಸಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು . . . ೬ ತಾಸಿನಿಂದ ೧೦ ತಾಸಿನವರೆಗೂ ಯುದ್ಧಮಾಡುತಿದ್ದನು (ಚಿತ್ರಕಾ. ೫೫).

[ದಬಕ? + ಹಾಕಿಸು (<ಹಾಯ್ಸು)]

ದಬಕ್ಕನೆ (ಅ). ದಬಕ್ಕೆಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಗೂಡಿನಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದ ಗಂಟು ದಬಕ್ಕನೆ ಉರುಳಿಬಿತ್ತು (ರೂಢಿ). [ದಬಕ್ + – ಅನ್ನೆ]

ದಬಡ್ಡಾಳಿಕೆ 'ಡಬಡ್ಡಾಳಿಕೆ' ನೋ.

ದಬದಬ₁ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಎದೆ ದಬದಬ ಎಂದು ಹೊಡೆದುಕೊಳ್ಳತೊಡಗಿತು (ರೂಢಿ).

ದಬದಬ₂ (ನಾ). ಫಿರಂಗಿ ಮುಂತಾದ ಯುದ್ಧಸಾಧನಗಳನ್ನಿಡುವ ಎತ್ತರವಾದ ತಿಟ್ಟು,-ಜಗಲಿ : ನವಾಬನ ಸೇನೆಯವರು ಗಾರೇ ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ಒಂದು ದಬದಬ ಕಟ್ಟಿ ೬ ಫಿರಂಗಿ ಏರಿಸಿ ಹೊಡೆಯುತಾ ಬಂದರು (ಚಿತ್ರಕಾ. ೯೬). [? ./ತೆಲು. ದದ್ದಡ ; ದದ್ದಳ]

ದಬದಬೆ 'ಧಬಧಬೆ' ನೋ.

ದಬರಿ 'ಡಬರಿ' ನೋ.

ದಬರಿಚೊಪ್ಪಿಗೆ 'ಡಬರಿಚೊಪ್ಪಿಗೆ' ನೋ.

ದಬಾಣ 'ದಮಾನ' ನೋ.

ದಬಾದಬಿ 'ದಬಾದುಬಿ' ನೋ.

ದಬಾದುಬಿ, ದಬಾದಬಿ (ನಾ). ಬೆದರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಒತ್ತಾಯ,-ಜೋರು : ಕಾವ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಬೇಯದ ಜೀವ, – ಕಾವ್ಯ ರಸದಲ್ಲಿ ಈಜಾಡದ ಜೀವ–ಹೇಗೆ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದೀತು ? . . . ಅದರ ಕಿವಿ ಮರಗಿವಿ : ಅದರ ನುಡಿ ತೊದಲ್ನುಡಿ. ಅಂಥ ಜನ ಮಾಡುವ ರಾಜ್ಯ ಶಾಸನ ದೊಂಬಿಯ ದಬಾದುಬಿ (ಸಾಹಿಶ. ೨೬) ; ನನ್ನ ಕಕ್ಷಿಗಾರನ ಮೇಲೆ ಇವರೇ ದಬಾದುಬಿ ಮಾಡಿ ಕತ್ತಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (ಚಂದಕೋ. ೧೬೨). **ದಬಾದಬಿ :** ಅವನಿಗೆ ಪೋಲಿಸರ ವಿಚಾರ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗೊತ್ತು ; ಇಲ್ಲಿ ಅವರ ದಬಾದಬಿಯ ಖಂಡನ ವಿಡಂಬನಾತ್ಮಕವಾದ ಒಂದು ವಿವರ ಬರುತ್ತದೆ (ಬಂಕಿಮ. ೦೦೬).

[←ಮರಾದ. ಬದುಬೀ ; ಹಿಂ. ದಬ್‌ದಬಾ = ಆಟೋಪ, ಪ್ರತಾಪ]

ದಬಾಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೂಕು ; ತಳ್ಳು. ಅವನ ಸುಪ್ರಭಾವ ನೆಗಳನ್ನು ದಬಾಯಿಸುತ್ತಿರೆ (ರಂಗರೋ. ೧೨೬) ; ಬಾಗಿಲನ್ನು ದಬಾಯಿಸಿ ಹಾಕು (ರೂಢಿ). ೨. ಗದರಿಸು ; ಜಬರಿಸು : ಆ ಹೊತ್ತೇ ತೀರಿಸಿಬಿಟ್ಟೆ ; ಇನ್ನೇನೂ ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಿಲ್ಲ ಹೋಗೆಂದು ದಬಾಯಿಸಿದನು (ಕಥಾಮಂ. IV, ೬೬) ; "ಸುಮ್ಮನಿರೋ ನೀನು, ಅವನಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗದಿದ್ದರೆ ಅವನೇ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದ" ಎಂದು ದಬಾಯಿಸಿದ (ಪರೀಕ್ಷೆ. ೮); ಅವಳೂ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ತಿರುಗಿ ಬಿದ್ದು ದಬಾಯಿಸಿದಳು (ಅಲಹೂ. ೩೬) ; ಸ್ವಲ್ಪ ಬಲವಾಗಿ ದಬಾಯಿಸಿ ಈ ತುಂಟತನವನ್ನು ಚಿಗುರಿನಲ್ಲೇ ಚಿಗುಟಿ ಹಾಕಿದರೆ ದಾರಿಗೆ ಬರ್ತಾನೆ (ಸ್ವಾಮಿಸ್ಕೇ. ೦೮೩). ೩. "ಒತ್ತಾಯವಮಾಡು ಜುಲುಮೆ:ಮಾಡು" (ಜಾನಕೋ. ೩). ೪. ಅಪಹರಿಸು ; ದೋಚು : ಬೀರಣ್ಣನಿಗೆ ಆ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನಿಧಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ವಿಚಾರ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಕಿವಿಗೂ ಬಿತ್ತು . . . ಅದು ತನ್ನ ಪಾಲಿಗೆ ಬರದೇಕಿತ್ತು ; ಬೀರಣ್ಣ ತನ್ನಿಂದ ಅದನ್ನು 'ದಬಾಯಿಸಿದ್ದೇ' ಎಂದು ಆತ ತಿಳಿದುಕೊಂಡ (ಮುಂಗಾಮು. ೬೦) ; ಗಡಿಯಾರ ಬಂದ್ಯೆತೆ ? ಎಲ್ಲಿ ದಬಾಯಿಸಿದೆ (ಉತುಗೊ. ೭೮).

[ದಬಾ₀ (P ←ಹಿಂ. ದಬಾನಾ) + – ಇಸು₃]

ದಬಾಲಿ₁ 'ಡವಾಲಿ' ನೋ.

ದಬಾಲಿ₂ (ನಾ). ದಪ್ಪನಾದ ಹೆಂಗಸು ; ಸ್ಥೂಲಕಾಯದವಳು : ಆ ದಬಾಲಿಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಇಷ್ಟು ಜಾಗ ಸಾಕಾದೀತೆ ? (ರೂಢಿ). 'ಡುಬಲಿ' ಪರಾ. [←ಮರಾ. ಧಬಾಲೀ = ಸ್ಥೂಲ, ದಪ್ಪ]

ದಬಾವಣಿ (ನಾ). ದಬಾಯಿಸುವಿಕೆ ; ಗದರಿಸುವಿಕೆ ; ಜೋರುಮಾಡುವಿಕೆ : ನಿನ್ನ ದಬಾವಣಿ ನನ್ನ ಮುಂದೆ ನಡೆಯಲಾರದು (ಜವರಿ. ೫೫) ; ಅವನು ತೀರ ದಬಾವಣಿ ಮಾಡಿದರೆ ನನ್ನ ಹತ್ತಿರ ಬಾ (ಧರ್ಮಶ್ರೀ. ೧೦೮) ; ಈ ದಬಾವಣಿ ಮಾತು ಯಾರಾಡೀಯಾ ? (ಮಂಗಳ್ಕ. ೦೬).

[ದಬಾಯಿಸು + – ಅಣೆ₄./ಮರಾ. ದಬಾವಣೀ]

ದಬೀರ 'ಡಬೀರ' ನೋ.

ದಬ್ಬಣ 'ದಬ್ಬಳ' ನೋ.

ದಬ್ಬಣಕಾಟ, ಡಬ್ಬಣಕಾಟ, ದಬ್ಬಣಕಾಠಿ (ನಾ). ದಬ್ಬಳದ ಅಗಲ ದಪ್ಪ ಅಂಚು ; ದಬ್ಬಣಕಾಟಿಯ ಮೀಸೆ ; ನಿಡಿದಾದ ಮೂಗು (ತಿರುಗು. ೩೪). **ಡಬ್ಬಣಕಾಟ :** ಎತ್ತೆತ್ತಲೋ ಉಟ್ಟ 'ಡಬ್ಬಣಕಾಟ'ಯ ತೀರ ದಪ್ಪನಾದ, ಕೆಂಪಾದ ಧೋತರ (ಗಂಗಾಗ. ೨). **ದಬ್ಬಣಕಾಠಿ:** ಗೋವಿಂದ ರಾಯನು . . . ಸ್ಥೂಲಕಾಯನು. ದಬ್ಬಣಕಾಠೀ ಮೀಸೆಯುಳ್ಳವನು (ಅಂದಿಕ. ೦೫೦). [←ಮರಾ. ದಾಭಣಕಾಠೀ]

ದಬ್ಬಣಕಾಠಿ 'ದಬ್ಬಣಕಾಟ' ನೋ.

ದಬ್ಬಣಸಾಲಿ, ಡಬ್ಬಣಸಾಲೆ (ನಾ). ದಬ್ಬಳದ ಗಾತ್ರದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬತ್ತ : ದಬ್ಬಣಸಾಲಿ ಅಕ್ಕಿ ದಬ್ಬಣದಂತೆ ದಪ್ಪ (ರೂಢಿ) **ಡಬ್ಬಣಸಾಲೆ :** ಡಬ್ಬಣಸಾಲೆ ಅಕ್ಕಿ (ರೂಢಿ).

[ದಬ್ಬಣ (<ದಬ್ಬಳ) + ಸಾಲಿ₃]

ದಬ್ಬಣಿಗ (ನಾ). ಸೂಜಿಕಾಯಕದವನು (?). 'ದಬ್ಬಣಿಗೆ' ಪರಾ.

[ದಬ್ಬಣ (<ದಬ್ಬಳ) + – ಇಗ]

ದಬ್ಬಣಿಗೆ (ನಾ). ಸೂಜಿಯ ಕಾಯಕ (?). 'ದಬ್ಬಣಿಗೆದೆಱೆ' ಪರಾ.
[?]

ದಬ್ಬಣಿಗೆದೆಱೆ (ನಾ). ದಬ್ಬಣಿಗೆ ವೃತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಹಾಕುವ ತೆರಿಗೆ (?) : ಕಾರವುಣ್ಣಮಿಯಲು ಗೆಲ್ವತ್ತಿನ ಸೇಸೆ ಗದ್ಯಾಣವೊನ್ದು ಮೇದರಲ್ಲಿ ದಬ್ಬಣಿಗೆದಱೆಯ ನೋಡಿಕೊಂಬರು (ಶಾಇಇ. IX-i, ೧೭೦-೨೫ ; 1106).
[ದಬ್ಬಣಿಗೆ + ತೆಱೆ$_3$]

ದಬ್ಬರಿ 'ಡಬರಿ' ನೋ.

ದಬ್ಬರೆ$_1$ 'ಡಬರಿ' ನೋ.

ದಬ್ಬರೆ$_2$ ನಾ). "ಸುಳ್ಳು" (ಜಾನಕೋ. ೩) : ಎಲ್ಲಾ ದಬ್ಬರೆ ಮಾತು (ರೂಢಿ).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಪ್ಪರೈ ; ತೆಲು. ದಬ್ಬರ, ದಬ್ಬಱ, ಡಬ್ಬಱ]

ದಬ್ಬಳ, ಡಬ್ಬಣ, ಡಬ್ಬಳ, ದಬ್ಬಣ (ನಾ). ಗೋಣಿಚೀಲ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೊಲಿಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೂಜಿಯಂತಹ ದಪ್ಪ ಸಾಧನ : ದಬ್ಬಳವಂ ಬೆರಲ್ಗಳೊಳಡಂಗುವಿನಂ ನಡೆ ಪೊಯ್ದು . . . ಒರ್ವನಂ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದಾರ್ದು ಕೊಲ್ವ ಕೊಲೆಯಂ ಹರಿಣೇಕ್ಷಣೆ ಕಂಡು ಭೀತಿಯಿಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೬) ; ಗುಡಿ ನೇಣ್ ಕಾಂಡಪಟಂ ಮೊಱಂಗಳಗೆಯುಂ . . . ಕುಡುಗೋಲ್ ಕತ್ತಿಗೆ ದಬ್ಬಳಂ ಕೊಡಲಿ ಗೂಟಂ ಹಾರೆ ಹಾರಂಗಿ ಕೈಪಿಡಿದಾ ತಾವ್ರಸಭಾಂಡವೆಂಬಿವಿನಿತುಂ ದಂಡಿಂಗೆ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೮-೨೩) ; ಸರಕಿನ ಕೋಣೆ ಕಟ್ಟಳೆಮರಂ ಕುಡುಗೋಲ್ತೆರೆ ಸೀರೆ ದಬ್ಬಳಂ ಹುರಿ ಗಡ ಹಾರೆ ಸವಗಂ ತೊದೆ ಮೊಚ್ಚೆಯಂಗಳೆಂಬುರಂತರ ಸಾಧನಂ ಬೆರಸು ದಂಡಿನವರ್ ಪೊಱಮಟ್ಟರರ್ಥಿಯಿಂ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೨೪-೨೮೫); ಸೂಜಿ ಮೊದಲು ದಬ್ಬಳವೆ ಕಡೆಯಾದ ಮುವ್ವತ್ತೆರಡಱಿಂ ಪೋರ್ದರಾ ದನುಜಪತಿ ಹರಿಗಳು (ವೀಕೃಪು. ೨-೧೨-೪೦) ; ಕಲ್ಲು ಚೂಪಾಗಿ ದಬ್ಬಳದಂತೆ ಚುಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದಿತು (ಬಿಸ್ತ್ರೀ. ೫೮). **ಡಬ್ಬಣ :** ತಲೆಯ ಕೂದಲುಗಳಂತೂ ಡಬ್ಬಣ ಗಡುತರ ಆಗಿರುತ್ತವೆ ! (ವೋಹಿನೀ. ೨೮). **ಡಬ್ಬಳ :** ತಾಯಿಯೊಂದು ಕಡೆ, ತಂದೆಯೊಂದು ಕಡೆ ಸೂಜಿ ಡಬ್ಬಳ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಚುಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅವನಿಗೆ ಹೇಗಿದ್ದಿರಬೇಕು ? (ಮಹಾಗ. ೮೮). **ದಬ್ಬಣ :** ಬಸಿದ ದಸಿಯೊಳ್ ತೆಗೆವುದುಂ ಕಬ್ಬುನದ ದಬ್ಬಣಂಗಳಂ ದಬ್ಬುಕದ ಡಂಗೆಗಳಿಂ ಬೆರಲ್ಗಳೊಳಡಂಗೆ ಬೆಟ್ಟುವುದುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೪೭ ವ) ; ಶೂರನುಕ್ಕಿನ ದಬ್ಬಣದಿ ತಲೆಯೂಱಿ ನಿಂದನು (ಕೌಶಿರಾ. ೫-೪) ; ದಿಬ್ಬಣವೆರಡೊಂದು ದಿಬ್ಬಣವಾಗಿ . . . ದಬ್ಬಣದೊಳು ದಾರ ನಡೆವಂತೆ ನಡೆದುದು ಸಬ್ಬಲಗ್ಗೆಯೊಳರಮನೆಗೆ (ಭರಜ. ೩೦-೬೪).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಪ್ಪಣ ; ತುಳು. ದಬ್ಬಣ, ದಬ್ಬಣೊ, ದಬನ ;
ತೆಲು. ದಬ್ಬಲ, ದಬ್ಬನ./ಮರಾ. ದಾಭಣ]

ದಬ್ಬಾಟ (ನಾ). ನೂಕುವಿಕೆ ; ತಳ್ಳುವಿಕೆ : ಜಗಳದಲ್ಲಿ ದಬ್ಬಾಟವೇ ಜಾಸ್ತಿ (ಕಸಾಪ. I, ೨೯೦). [ದಬ್ಬು$_1$ + ಆಟ]

ದಬ್ಬಾಡು (ಕ್ರಿ). ನೂಕು ; ತಳ್ಳು : ಜಗಳದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ದಬ್ಬಾಡಿದರು (ರೂಢಿ). [ದಬ್ಬು$_1$ + ಆಡು$_1$]

ದಬ್ಬಾಳಿಕೆ (ನಾ). ನಿರಂಕುಶಾಧಿಕಾರ ನಡೆಸುವುದು; ಒತ್ತಾಯವನ್ನು ಹೇರುವುದು ; ಬಲಾತ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತ : ತಾಯ ಸೆರೆಯಂ ಸವರಲೆಂದೆ ವೆರವಿಹಾ ಬವರ–ದಬ್ಬಾಳಿಕೆಯ ಮೆಟ್ಟಡಿಯ ತಬ್ಬಬೇಕೆ? (ಗೀವಿಂ. ೭೧-೨೬); ಬ್ರಿಟಿಷ್‌ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಶಾಹಿಯ ಹಿಂಸೆ, ದಬ್ಬಾಳಿಕೆ, ಕ್ರೂರ ಶಿಕ್ಷೆಗಳ ಪರಿಣಾಮ ಹೀಗೇ ಆಯಿತು (ಆತ್ಮಾರ್ಪ. ೧೩೦) ; ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ಶಕ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಿದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಸರ್ಕಾರದ ದಬ್ಬಾಳಿಕೆಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಪಂಜಪಂ. ೭೫) ; ಪರಕೀಯರ ದಬ್ಬಾಳಿಕೆ, ನಮ್ಮವರೆದೆಯುಬ್ಬಾಳಿಕೆ, ಮಬ್ಬಾಳಿಕೆ, ಗಬ್ಬಾಳಿಕೆ—ಎಲ್ಲ ಒಂದೆ, ಒಂದೆ (ನಡಬಂ. ೭೦-೨).
[ದಬ್ಬು$_1$ + ಆಳಿಕೆ (<ಆಳ್ಕೆ)]

ದಬ್ಬಿಸು, ದೊಬ್ಬಿಸು (ಕ್ರಿ). ನೂಕಿಸು ; ತಳ್ಳಿಸು : ಅವನನ್ನು ಆಚೆಗೆ ದಬ್ಬಿಸಿದರು (ರೂಢಿ). **ದೊಬ್ಬಿಸು :** ದಿಡಿಸುವೆನಿಂದು ತನ್ನಯ ಗರ್ವಮೆನುತಬ್ಬರಿಸಿ ದೊಬ್ಬಿಸಿದಾ (ಅನಂರಾ. ೨.೯-೮). [ದಬ್ಬು$_1$ + –ಇಸು$_3$]

ದಬ್ಬು$_1$, ಡಬ್ಬು$_1$, ದೊಬ್ಬು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೂಕು ; ತಳ್ಳು : ದೂಡು : ದೇವೇಂದ್ರನು ಆ ತಕ್ಷಕನನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ದಬ್ಬಿಬಿಟ್ಟನು (ಕೃವಾಅ. ೮೧) ; ಸಬ್ಬರೀ ಜಮದಗ್ನಿಸುತನಿಂ ಮಬ್ಬು ಮುಸುಕಿದ ತೆರದೊಳಿರ್ದರು ದಬ್ಬುತವನನು ಸಲಹಿದೈ ವಸುಧಾಧಿಪತಿಗಳನು (ರಾಮಾಸಂ. ೧-೫-೨೪) ; ಮಾರೀಚನಂ ನೂರು ಯೋಜನ ದಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಕೆಡಹಿ (ಕೃಷ್ಣರಾ. ೧-೧೧). ೨. ಮುಂದೂಡು ; ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕು : ಈ ದಿನ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಸಭೆಯನ್ನು ದಬ್ಬಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). **ಡಬ್ಬು$_1$:** ೧. ಒಬ್ಬನೆಸುವನು ಪಾರ್ಥರಿವರೆಲ್ಲರುಂ ಕೂಡಿ ಬೊಬ್ಬೆಯಿಂ ಕಣೆಗಳಂ ತರಿದೊಟ್ಟೆ ನಾಯಕರು . . . ಎಸುವರಿವದಿರು ಕಡಿವನನಿತುವಂ ನರನೊಬ್ಬನೆ ಡಬ್ಬುವಸು ಕಣೆಗಳನ್ನವರೆಸಲು (ತುರಂಗ. ೪೬-೩೮); ಇನ್ನಾದರಬ್ಬರಿಸಿ ಪಾರ್ಥನಂ ತರುಬುವದು ಹೆಣಗುವದು ನಮ್ಮ ಕಡೆ ಬಾರದಂತೆ ಡಬ್ಬುವುದು ನೀವೆಲ್ಲರುಂ ಕೂಡಿ (ತುರಂಗ. ೪೭-೭). **ದೊಬ್ಬು :** ೧. ಸಲೆ ನಿರೋಧಿಪ ರೋಗ ದುರಿತಾವಳಿಯನೆಲ್ಲವ ದೊಬ್ಬಿ ಸತ್ಪಥದಲಿ ಚಲಿಸುತಿಹ ಯೋಗಿ ಸಜ್ಜನನಾಗಿ ಸುಖಿಯಹನು (ತಿಮ್ಮಶಾಂ. ೯-೩೩) ; ಕಿವಿತಿವಿದು ಗಾಢಾಂಧಕಾರವ ರವಿಯ ಕಿರಣಂ ದೊಬ್ಬುವವೊಲ್ (ವಿವೇಳ. ೨-೧೯) ; ಇವನನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ದೊಬ್ಬಿಬಿಡು (ಕಥಾಮಂ. IV, ೮೫) ; ಅಚ್ಚರಿಯಿಂದ ಗಿಳಿ ಸಾಕಿ ಕಿಚ್ಚಿಗೆ ದೊಬ್ಬಾರೋ (ಗಾದೆ). ೨. ನಿಲ್ಲದಾ ಕಾಲವನು ವಿಘ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಿ ನೆವವಿಡುತ ಭೂವಲ್ಲಭನು ದೊಬ್ಬಿದುದು ಸನ್ಮತವರಸ (ತಿಮ್ಮಶಾಂ. ೫-೨೭). ೩. ತೊರೆ ; ತ್ಯಜಿಸು : ಉಬ್ಬಿ ಸಂಸಾರಿಯಾಗಿ ನಿವಿಂಷಕೆ ದೊಬ್ಬಿ ಸಂನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿ (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೫-೦೪೮).
[ದೇ.॥ ತುಳು. ದಬ್ಬು, ಡಬ್ಬು, ದೊಬ್ಬು ; ತೆಲು.
ದ್ರೊಬ್ಬು ; ನಾಯ್ಕಿ. ಧೊಬ್ಬ್]

ದಬ್ಬು$_2$, ಡಬ್ಬು$_2$ (ನಾ). ಅಡಿಮೇಲು; ಬೋರಲು; ಬೆನ್ನುಮೇಲಾಗಿರುವಿಕೆ. 'ದಬ್ಬುಹಾಕು' ಪರಾ. **ಡಬ್ಬು$_2$:** ಹೂಂ ! ಬೀಳಲಿ, ಡಬ್ಬು (ಹುಚ್ಚಾಟ. ೧೧೦). [?]

ದಬ್ಬುಕ, ಡಂಬುಕ, ಡಬ್ಬುಕ, ಡುಬ್ಬುಕ (ನಾ). ಕಲ್ಲನ್ನು ಸೀಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉಪಕರಣ; ಚಾಣ; ಉಳಿ: ಕಬ್ಬೊನ್ನ ದಬ್ಬುಕಂಗಳಿಂ ತಲೆ[ಯಂ] ಸಿಪ್ಪ ಬಿ[ಚ್ಚ]ತ ಬಿರಿದು ಶತಖಂಡಂಗಳಪ್ಪನಮೆತ್ತಿ ಪೊಯ್ಯೆಯುಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೫-೩೪ ವ); ದಬ್ಬಳವಂ ಬೆರಲ್ಗಳೊಳಡಂಗುವಿನಂ ನಡೆಪೊಯ್ದು ಮೂಳೆಯಂ ದಬ್ಬುಕದಿಂದೆ ನುಗ್ಗುನುಱಿಯಪ್ಪನೆಗಂ ಬಿಡೆ ಬೀಸಿ ಪೊಯ್ದು . . . ಒರ್ವನಂ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದಾರ್ದು ಕೊಲ್ವ ಕೊಲೆಯಂ ಹರಿಣೇಕ್ಷಣೆ ಕಂಡು ಭೀತಿಯಿಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೬) ; ಸಱಿಗಲ್ಲಂ ದಬ್ಬುಕದಿಂದಿಱಿದೊಡೆ ಕಿಡಿ ಹಾಱುವಂತೆ ಮುಂತೊಗೆದ ಮುಗಿಲ್ದುಱುಗಲನೆ ಖಚರಿ ಕುಚದಿಂದಿಱಿದಳ್ ಕಿಱಿಮಿಂಚು ನುಚ್ಚುನುಱಿಯಪ್ಪನೆಗಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೦೮) ; ಕರಗಸ ಗಾಳ ನಿಚ್ಚಣಿಗೆ ದಬ್ಬುಕವೆಂಬಿವನಿಕ್ಕಿ ಕಾದಿ ನಿತ್ತರಿಸದೆಯೋಡಿ ಹೋದ ಬೆಳ್ಳಿರಳೆಯ ಬೇಂಟೆಯಲು ಕೋಲಬುವೊಲ್ಲದೆ ಕಾವನು ವಿಕ್ರ[ಮ] ಭೂಭುಜ (ಶಾಇಇ. IX-i, ೨೭೬-೩೩ ; 1168) ; ತುಂಬುರು ಮಾತ್ರದಿಂದೆ ನಡೆಕಲ್ಗಳನಿಂಬಿನೆ ಬೇಯೆ ಸುಟ್ಟು(ಟ್ಟ) ಸುಣ್ಣಂಬೆರಸಿರ್ದ ನೀರನೆಱೆ ದಾಱಿಸು ಮೋದಿಸು ದಬ್ಬುಕಂಗಳಿಂದಂ ಬಿರಿಗುಂ ಶಿಲಾಳಿ (ಅಭಿಮ. ೧೦-೫೭). **ಡಂಬುಕ :** ಬಱಿಸಿಡಿಲು ಸಿಡಿಲಂಬು ಡಂಬು[ಪಾಠಾಂ. ಡಬ್ಬು, ಡುಬ್ಬು]ಕ ಗಱಿದಳೆದ ಹಾಯ್ವಿಟ್ಟ . . . ಮುಱಿಮುಱಿದು ಮೋದುವ ಭೂತಗಣದುಬ್ಬಿಱಿತದೊಡ್ಡನು ಮುಂದೆ ನಿಲಿಸಿದನಾ ಚಮೂರಮಣ (ತೊರರಾ. ೭-೧೯-೦೭). **ಡಬ್ಬುಕ :** ಡಾವರಿಪ ಡಾವರದ ಡುಬ್ಬುಕದ

ಕುತ್ತುವಾರೆಯು ಬಗೆಯದಾನೆಗಳತ್ತ ಮುರಿದವು ಸಿಂಹನಾದಕೆ ಮತ್ತಗಜ ವೊಗದಿರುಹಿದವು ದಳವುಳಿಸಿದನು ಭೀಮ (ಕುವ್ಯಾ.ಗ. ೨-೩೮) ; ಕುಡು ಗೋಲ್ಗೊಡಲಿ ಕೈವಾರೆ ಗುದ್ದಲಿ ಮಚ್ಚು ಕಡುಕತ್ತಿ ಡಬ್ಬುಕ[ಪಾಠಾಂ. ದಬ್ಬುಕ, ಕಬ್ಬುನ]ಗಳನು ಬಿಡದಾಂತು ನಡೆದರು ಬಟ್ಟಿಯವರು ನೆಲ ವಡೆದುದೆಂದೆನಲು ಸಂದಣಿಸಿ (ಕುರಾಕಾಂ. ೪೦-೪೮). ಡುಬ್ಬುಕ : ಮೇಲಿನ 'ಡುಬುಕ' ಉಲ್ಲೇಖದ 'ತೊರಲಾ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [?]

ದಬ್ಬುದಲೆ (ನಾ). ೧. ತಬ್ಬಿಬ್ಬು ; ಗಾಬರಿ ; ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ : ಕೋಟೆಯ ಮುಂದೆ ಕುಳ್ಳಿರ್ದು ಕಡು ರಿಸವಡೆದು ಹೃದಯದೊಳಿನಿಸು ದಬ್ಬುದಲೆ ಯಿಲ್ಲದೇ ನುಡಿಯುತಿರ್ಪುದು ನಸುನಗೆಯಿಡುವ ಮಾಣವಕನು ಕಂಡು ತಾಂ ನುಡಿದನಿಂತು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೨-೬೫); ಕೊಲಬಂದ ಪಗೆಗಡಿಗಡಿಗೆ ಕಪ್ಪವ ತೆತ್ತು ನಿಲಿಸುವಂತನ್ನಪಾನಗಳಾ ಸಲಿಸಿ ಹಸಿವು ತೃಷೆಗಳ ತಡೆವುತ ದಬ್ಬು ದಲಬಿ[ಬ]ಟ್ಟು ಬಾಳ್ವುದು ಸುಖವೆ (ಭರತೇ. ೬೬-೧೧೯). 'ದಬ್ಬುದಲೆ ಗೊಳ್' ಪರಾ. ೨. ಒದರಾಟ; ಒದರಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ; ಒದ್ದಾಡುವಿಕೆ: ಶೂಲವೇಱುಯರೆಮುಗುಳ್ದಕ್ಷಿ ಹಲವು ಕದುಕೇಱುನಿಂ ಸುರಿವರುಣಜಲ ದಬ್ಬುದಲೆಯನಾಡುವ ಹಸ್ತಪಾದ ಕೆದಱುದ ಕೇಶ . . . ಕುಬುಬೆಂದು ಕೂಗುವೀ ಬಲುಗೆಯ್ಯನಿವನಾರೆನಲ್ಕೆ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೪-೩೦).

ದಬ್ಬುದಲೆಯ ಮಾತು = ಗದ್ಗದಿಸುವ ಮಾತು ; ತಡವರಿಸುವ ನುಡಿ : ಬೆಗ್ಗರೆವ ಕೊರಲು ಮೆಯ್ಯ ಹಬ್ಬಿದ ನಡುಕ ಹೊಯ್ವಳ್ಳೆ ದಬ್ಬು ದಲೆಯ ಮಾತು ದುರುದುರುಗಣ್ಣಿಂದುಬ್ಬುಸಗೊಳುತಿರ್ದನವನು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೮-೬೦). [?]

ದಬ್ಬುದಲೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ತಬ್ಬಿಬ್ಬುಗೊಳ್ಳು ; ಗಾಬರಿಯಾಗು : ದಬ್ಬುದಲೆಗೊಂಬ ವಾರಣವಾಹಕಪ್ರತತಿ ತಬ್ಬಿಬ್ಬುಗೊಂಬ ತುರಗಾ ರೋಹಕಪ್ರತತಿ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೮-೬೩) ; ಕಾಳಗತ್ತಲೆ ತುತ್ತುರುಬಾಗಿ ತುಂಬಿದಾಭೀಳಮಪ್ಪಾರಣ್ಯಮಧ್ಯದೊಳ್ದಬ್ಬುದಲೆಗೊಂಡು ದಾ ರಿ ಯ ತಪ್ಪಿದಾ ಮೇಳದ ವಣಿಗ್ಜಾಲ ಸಹಿತ ಬಂದು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೧೦-೩೭) ; ಅಲಘುಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದಿತ್ಯನಮಗನ ಬಲದ ಬಲ್ಗೊಲೆಯ ಸ್ಯೆ ರಿ ಸ ದೆ ತಲೆಬಾಲಗೆಟ್ಟು ಕೌಂತೇಯರ ಬಲ ದಬ್ಬುದಲೆಗೊಂಡುದತಿಭೀತಿಯಿಂದ (ನೇಮಿಸಂ. ೨೯-೧೦೮). ೨. ಒದರಾಡು ; ಒದ್ದಾಡು ; ಹೊಯ್ದಾಡು : ದಬ್ಬುದಲೆಗೊಂಡು ನರಲ್ವರವನಾಗಳ ತಂಡವುಬ್ಬುಸಂಗೊಂಡೇಳ್ವ ಬಿಳ್ವ ಹಯವೇತಂಡ ನಿಬ್ಬರದಿ ನಡೆದು ಒಡಿದಸಿಗಳಂ ಝಳಪಿಸುವ ಮುಂದೆ ಮುಗ್ಗಿಱುವ ಮುಂಡ . . . ಕಡಿಕಂಡದೊಬ್ಬುಳಿಯಿನೆಸೆವ ಬಿಸಿಯರುಣ ಜಲಗಳ ಕೊಂಡವೆಸೆದುವಾ ಧುರಧರೆಯೊಳು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೮-೩೦).

[ದಬ್ಬುದಲೆ + ಕೊಳ್$_1$]

ದಬ್ಬುಹಾಕು, ಡಬ್ಬುಹಾಕು (ಕ್ರಿ). ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿ ಹಾಕು; ಮಗುಚಿಡು; ಬೋರಲುಹಾಕು : ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಶಿವಶರಣನ ಹೆಸರಿಲೆ ದಬ್ಬುಹಾಕುವ ಮಡಕೆಗೆ ಒಕ್ಕಲಿಗನು 'ಬೆಚ್ಚ' ಎಂದು ಕರೆದಿರಬಹುದು (ಕನ್ನಜಾ. ೧೫೭); ದಬ್ಬುಹಾಕಿದ ಕಜ್ಜಾಯ ಬೇಯಿಸುವ ಕೊಪ್ಪರಿಗೆಯು (ಕನ್ನಜಾ. ೧೫೯). ಡಬ್ಬುಹಾಕು : ಆಕಾಶವು ದಬ್ಬುಹಾಕಿದ ನೀಲವರ್ಣದ ಕೊಪ್ಪರಿಗೆ ಯಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ (ಸಂಬಯ. ೬-೩೫೭) ; ಹೋಳಿಗೆಯ ಮನೆಯ ಮೇಲೆ ಕಬ್ಬಿಣಂಚು ಡಬ್ಬುಹಾಕಿಕೊಂಡು ಮನೆಗೆ ನ ಡೆ ದಿ ದ್ದ ಳಾ ಕೆ (ಅಕೋಶ. ೯) ; ಭಾವಚಿತ್ರ ಹರಿದೊಗೆಯಲಿಲ್ಲ. ಕಣ್ಣುಮುಂದೆ ಬೇಡ ಎಂದು ಟ್ರಂಕಿನ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಡಬ್ಬುಹಾಕಿದ (ಅಪನಾ. ೫೭).

[ದಬ್ಬು$_2$ + ಹಾಕು (<ಪಾಯ್ಯು$_1$)]

ದಬ್ಬೆ$_1$, ಡಬ್ಬೆ$_1$, ಡೆಬ್ಬೆ$_1$, ದಂಬೆ, ದೆಬ್ಬೆ$_1$ (ನಾ). ೧. (ಬಿದಿರು, ಅಡಕೆ ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳ) ಸೀಳು; ಗೀಳು; ಹೋಳು: ವೇಣುದಬ್ಬೆಯ ನೆಗಹಿ ಜಂತ್ರವ ಕ್ಷೋಣಿಗಿಳುಹಿದರೀಗ ದ್ರುಪದನು ಕಾಣದಂದದಿ ಕಟ್ಟಿ ತಂದರೆ ರಣಕೆಯೆದುರಿನಲಿ (ಜನಭಾ. ೬೩-೩೩) ; ಮುರಿದ ಕೈಯನ್ನು 'ದಬ್ಬೆ'ಯಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡನು (ಬಂಗಾಹ. ೩೩); ಎತ್ತರದ ಜಗುಲಿ ಯಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳದಿರಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅಡಕೆಯ ಮರದ ದಬ್ಬೆಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹೊಡೆದಿದ್ದರು (ಕೊನಶೀ. ೧೧); ನಾಯಿಬಾಲಕ್ಕೆ ದಬ್ಬೆ ಕಟ್ಟಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ಡಬ್ಬೆ$_1$: ೧. 'ಬೆನ್ನುಡಬ್ಬೆ' ಪರಾ. ಡೆಬ್ಬೆ$_1$: (೬). ದಂಬೆ : ೨. ಗದ್ದೆ, ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆಗೆ ನೀರು ಹಾಯಿಸಲು ಏರ್ಪಡಿಸಿರುವ ಅರ್ಧಕ್ಕೆ ಸೀಳಿದ ತಾಳೆ, ತೆಂಗು, ಬಿದಿರು ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳ ದೋಣಿ,- ಕಾಲುವೆ : ನೀರಿನ ದಂಬೆಯೊಂದು ಹರಿಯುವಲ್ಲಿ ಪಡುವಣ ಬಾನು ತೆರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಲ್ಲಿ – ನೆಲ ಸವರಿದರು (ಕುಡಿಕೂ. ೩೪) ; ಇದರ ಬಳಿಯಲ್ಲೇ ಗುಳುಗುಳು ಸದ್ದುಮಾಡಿ ಹರಿಯುವ ದ ಂ ಬೆ ನೀ ರು (ಬಟ್ಟಿಜೀ. ೭). ದೆಬ್ಬೆ$_1$: ೧. ಬಿದಿರು ದೆಬ್ಬೆಗಳನ್ನು ದೂರ ದೂರ ಹಾಕಿ ಬಿಗಿದ ಚಪ್ಪರದ ಮಧ್ಯ ತಲೆ ಸಿಕ್ಕಿಹಾಕಿಕೊಂಡಿತು (ನನ್ನೂರು. ೩೧೯) ; ನಾಯಿ ಬಾಲಕ್ಕೆ ದೆಬ್ಬೆ ಕಟ್ಟಿದ ಹಾಗೇನೇ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿ. ೮).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಪ್ಪೈ; ತುಳು. ದಬ್ಬೆ, ದೆಬ್ಬೆ, ದಂಬೆ; ತೆಲು. ದಬ್ಬ]

ದಬ್ಬೆ$_2$ 'ದರ್ಬೆ' ನೋ.

ದಭ್ರ (ನಾ). ೧. ಸ್ವಲ್ಪವಾದಂದು ; ಅಲ್ಪವಾದಂದು ; ಸಣ್ಣದು : "ಸೂಕ್ಷ್ಮಃ, ಲೇಶಃ, ಲವಃ, ಶ್ಲಕ್ಷ್ಣಃ, ಕ್ಷುದ್ರಂ, ದಭ್ರಂ . . . ಅಲ್ಪಃ, ತ್ರುಟಿಃ – ಈ ೧೫ ಕಿಱುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೦೪-೩) ; "ಅಲ್ಪಂ ಲವಂ ಲೇಶಂ , . . ಕ್ಷುದ್ರಮುಂ ದಭ್ರಮುಂ ಪಪ್ರ ಕಿಂಚಿತ್ ತನುಸ್ತೋಕಮೆನೆ ಕಿಱುದೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೭-೫). ೨. ದುರ್ಬಲ ; ಅಶಕ್ತ : (೬).

[ಸಂ.]

ದಮ (ನಾ). ೧. ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡುವುದು; ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಡುವುದು ; ನಿಗ್ರಹಿಸುವುದು. ೨. ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ ; ಸಂಯಮ : ವೈರಾಗ್ಯಮೆ ಕುಲವಟಿಯೆಂಬಂತೆ ತಂದೆಯಂ ಮುನ್ನಂ ನಿರ್ಮಲ ಜನದೀಕ್ಷೆಗವರ್ ಪೂಣ್ದು ಲಂಘಿದಮಮಂ ಧರಿತ್ರಿಯಿಂ ಪೊಗೞಿಸಿದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೫೩); ಬಾಹ್ಯಕರಣನಿಗ್ರಹವೇ ದಮವಕ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೦೫) ; ಶಮಾದಿ ಷಟ್ಕ– ಶಮ (ಮನೋನಿಗ್ರಹ), ದಮ (ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ) (ಅಮೃತ. ೩-೩ ಟೀಕೆ). ೩. ದಂಡನೆ ; ಶಿಕ್ಷೆ ; ದಂಡ. ೪. ರಾಜನೀತಿ ; ದಂಡನೀತಿ: ರಾಜ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು 'ನೃಪಶಾಸ್ತ್ರ' ಮತ್ತು ದಂಡನೀತಿ ಎಂದೂ 'ದಮ' ದಂಡ ವೆಂದೂ, ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದೂ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ (ಭಾಕರ. ೩೭೦). ೫. [ದ್ವೈತ] ನಲವತ್ತು ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ . . . ಶಮ, ದಮ, ದಯೆ, ತಿತಿಕ್ಷೆ, ಭಯ ಬಲ, ಲಜ್ಜೆ . . . ಸ್ಥೈರ್ಯ, ಶೌರ್ಯ, ಸೌಭಾಗ್ಯವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಲವತ್ತು ವಿಧ ಗುಣಗಳು (ಹಿಂದಸಾ. ೨೭೩). [ಸಂ.]

ದಮಗೊಳಗ (ನಾ). ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ ಧಾನ್ಯದ ಒಂದು ಅಳತೆ, – ಕೊಳಗ : ಮೂಲಸ್ಥಾನದೇವರಿಗೆ ಮತ್ತ ೩ ಕಲಿದೇವರ ಸಂದಾದೀವಿಗೆಗೆ ಗಾಣ ೧ ದೇವಗೊಳಗ ದಮಗೊಳಗವಂ ಧಾನ್ಯದಲಿ ಕೊಳವಂ . . . ಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. IX-1. ೮೮-೨೪ ; 1034).

[<ಧರ್ಮಗೊಳಗ]

ದಮಡಿ$_1$ 'ದಮ್ಮಡಿ$_1$' ನೋ.

ದಮಡಿ$_2$ 'ದಮ್ಮಡಿ$_2$' ನೋ.

ದಮಡೆ 'ದಮ್ಮಡಿ$_2$' ನೋ.

ದಮಣಿ, ಡಮಣಿ, ಥಮಣಿ, ದಮನ್ನಿ, ಧಮಣಿ (ನಾ). (ಉಕ) ಎತ್ತಿನ ಸಣ್ಣಗಾಡಿ ; ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಂತೆ ಚೌಕವಾಗಿದ್ದು ಒಳಗೆ ಆಸನಗಳಿರುವ

ಜೋಡೆತ್ತಿನ ಗಾಡಿ : ಭೀಮಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ದಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ತೆಗೆದಿದ್ದರು (ತಮಚೀ. ೩೩೦). ಡಮಣಿ : ಡಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಹೊರಟರಾಗಲಿ ಒಬ್ಬರೂ ಮಾತಾಡಲಿಲ್ಲ (ಕಹಾರ. ೩೪) : ಶ್ಯಾಮರಾಯನನ್ನು ಕರೆದು ತರಲು ಖುದ್ದ ಅವರಿಗಾಗಿ ಡಮಣಿ ಹೋಗಿತ್ತು (ದೀಪಹ. I, ೨೩) ; ಸಾವುಕಾರ ಬಂಗಲೆಗೆ ಅವ್ವನನ್ನು ಸಾವುಕಾರರ ಡಮಣಿಯಲ್ಲೇ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಾಯಿತು (ವ್ಯಾ. ೮೦). ಢಮಣಿ : ಢಮಣಿ ಹೊಡಿಯೋ ಧಂದೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನರಿ. ಈ ಮೋಟರ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಹೊಟ್ಟಿ ಮ್ಯಾಗ ಕಾಲಕೊಟ್ಟತರಿ (ಎಲ್ಲಾವ. ೧೭). ದಮನ್ನಿ : ಗಾಡಿಯವನು ಇಳಿದು ಬಂದು ದಮನಿಯ ಬಾಗಿಲ ತೆರೆಯಲು ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಗಾಡಿ ಯಿಂದ ಇಳಿದರು (ಇಂದುಮು. ೧೫) ; ಮೇಲ್ಕಟ್ಟು ಇಲ್ಲದ 'ದಮನೀ' ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ನಾವು ನಾಲ್ವರೂ ಕುಳಿತು ನಡೆದೆವು (ಕೋಮು. ೨೬೦). ಧಮಣಿ : ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಧಮಣಿಯನ್ನು ಏರಿದರು. ಧಮಣಿಯು ಹೊರಟಿತು (ರಶ್ಮಿ. ೦೦೧). [←ಮರಾ. ದಮಣೀ]

ದಮಥ (ನಾ). ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ ; ಜಿತೇಂದ್ರಿಯತ್ವ. [ಸಂ.]

ದಮನ (ನಾ). ೧. ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡುವಿಕೆ ; ಹತ್ತಿಕ್ಕುವುದು ; ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕೊಡದಿರುವುದು ; ನಿಗ್ರಹ : ಹುಟ್ಟುಗುಣಗಳನ್ನು ದಮನ ಮಾಡಲು ಯತ್ನಿಸುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದಲ್ಲ (ಶಿಕ್ಷರ. ೬೨). ೨. ದಂಡನೆ ; ಶಿಕ್ಷೆ. ೩. [ಕಾಮಶಾ] ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಗ : ಅನುರಕ್ತ ಭಾವದಿಂ ಪದ್ಮಿನಿ ಮೊದಲಾಗಿರ್ಪ ನಾಲ್ಕುಜಾತಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ್ಗಿನಿಯರ್ ವರ್ತಿಪರಿಂತು ಮದನ ಚಿತ್ರಕ ದಮ[ನ ಮಾಳ]ವಾಖ್ಯರೆನಿಪ್ಪರ್ (ಮನ್ಮವಿ. ೨-೦೦) ; ಶಂಖಿನೀಶ ದಮನಾಖ್ಯಂ ಭೂತಳಕ್ಕೊಪ್ಪುಗುಂ (ಮನ್ಮವಿ. ೨-೦೪).
[ಸಂ.]

ದಮನಕ (ನಾ). ೧. ಅತಗಿಸುವವನು ; ಹತೋಟಿಮಾಡುವವನು. ೨. (ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರುವ) ಒಂದು ನರಿಯ ಹೆಸರು; ಉಪಾಯಗಾರ ನರಿ. ೩. (ಆಲಂ) ತಂತ್ರಗಾರ ; ಉಪಾಯಗಾರ. 'ಕರಟಕ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಮನಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಅದಂವಲ್ಪಡು ; ಹತ್ತಿಕ್ಕಲ್ಪಡು ; ಹತೋಟಿಗೆ ಒಳಗಾಗು : ಒಂದು ಕಡೆ ಭಯದಿಂದ ದಮನಗೊಂಡಿದ್ದ ಕಹಿಯೂ, ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಅಧಿಕಾರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೂ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತಿದ್ದುವು (ಭುನರು. ೨೭೦). [ದಮನ + ಕೊಳ್ಳು₁ (<ಕೊಳ್₁)]

ದಮನಶೀಲತೆ (ನಾ). ಹತ್ತಿಕ್ಕುವ ಗುಣ ; ಹತೋಟಿಮಾಡುವ ಗುಣ ; ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವ : ಅದು ದರ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಮನಶೀಲತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕ್ಷಮಾಶೀಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದು (ಬದ್ಧಪ್ರ. LXII ೩೦೩೪). [ಸಂ. ದಮನಶೀಲತಾ]

ದಮನಿ₁ (ನಾ). ನರ ; ರಕ್ತನಾಳ ; ಸೆರೆ : ನಿನ್ನ ದಮನಿಗಳಲ್ಲಿ ವೀರರಕ್ತ ಏದೆ (ದಾಲಶ. ೩೩೦). [<ಸಂ. ಧಮನಿ]

ದಮನಿ₂ 'ದಮಣಿ' ನೋ.

ದಮಯಂತಿ (ನಾ). ೧. ತನ್ನ ಅತಿಶಯಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಇತರ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಗರ್ವವನ್ನು ಅಡಗಿಸುವವಳು. ೨. ನಳಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಹೆಂಡತಿಯ ಹೆಸರು : ಬಿಸುಟನ್ನೆ ಬಳಿಕದವಿಯೊಳಗಾಯಸವ ಸೈರಿಸಲಾಜದಾ . . . ದವಯಂತಿಯನು ವಿಪಿನದಲಿ (ಕೊರಿರಾ. ೩-೨-೧೪) ; ನಳನೃಪಗೆ ಸತಿಯಾದಳಾ ದಮಯಂತಿ ಮನವೊಲಿದು (ನಳಚ. ೨ ಸೂಚನ).
[ಸಂ. ದಮಯಂತೀ]

ದಮಾಣ 'ಡಮಾನ' ನೋ.

ದಮಾನ 'ಡಮಾನ' ನೋ.

ದಮಾಮಿ 'ಡಮಾಮಿ' ನೋ.

ದಮಾಸು (ನಾ). ಚಿತ್ರದ ನೆಯ್ಗೆಯುಳ್ಳ ರೇಷ್ಮೆಯ ವಸ್ತ್ರ : ರಥದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ . . . ರ ದವಾಸಿನ ವೃಷಭಧ್ವಜಗಳೂ ××× ರ ಬನಾತಿನ ತೆರೆಗಳೂ (ಎಳ. XIV, ನಂಜನ. ೨೯೨, ಪುಟ ೦೪೨ ; 1847) ; ಪಾಗುಗಳನ್ನೂ ಸೂರಿಯಪಟಗಳನ್ನೂ ದಮಾಸುಗಳನ್ನೂ . . . ತಂದು . . . ಧರ್ಮರಾಯನ ಸಮ್ಮುಖವನ್ನು ಸೇರಿದನು (ಕೃವಾಶ. ೧೦೦೯). 'ಧುಮಾಸ್' ಪರಾ. ☞ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ 'ಡಮಾಸ್ಕಸ್' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಭಾಷೆಯೇ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಲ್ಯಾಟಿನ್‌ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಡಮಾಸ್ಕಸ್' ಎಂದರೆ ರೇಷ್ಮೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದು, ರೇಷ್ಮೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಊರಿಗೆ 'ಡಮಾಸ್ಕಸ್' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತಂತೆ. [←ಇಂ. Damask]

ದಮಿತ (ಗು). ಗೆದ್ದ ; ಅಡಗಿಸಿದ ; ನಿಗ್ರಹಿಸಿದ : "ದಮಿತಂ ದಾಂತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೭-೩೦) : ಮಹೀಚಕ್ರಸಂಸ್ತುತದೋರ್ಮ್ಮಂಡಳ ಮಂಡಳಾಗ್ರದಮಿತಾನವ್ರಾರಿ ನವ್ರಾರಿ ಕೀರ್ತ್ತಿತ ದಿಗ್ವರ್ತ್ತಿತ ಜೈತ್ರಲಕ್ಷ್ಮಿ ಭರತ ಶ್ರೀಮಜ್ಜಮೂವಲ್ಲಭಂ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೧೬೦-೮೭ ; 1137).
[ಸಂ.]

ದಮಿತಾರಿ (ನಾ). ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದವನು : ಪರಾಕ್ರಮವಿಷ್ಸ್ಥಿಂದಿಳಿಕೆಗೆಯ್ದು ಭರತಂಗಿತ್ತಂ ದಮಿತಾರಿ ದಶರಥಂ ರಾಜ್ಯಮನೆಂಗುಂ ರಾಮನಿತ್ತನೆಂಗುಮೆ ಲೋಕಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೬-೧೪೨).
[ದಮಿತ + ಅರಿ₆]

ದಮಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹತೋಟಿಮಾಡು ; ಅಂಕೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸು ; ಸಾಧಿಸು : ದಮಿಸು ಭವವಂ ಧರ್ಮಾಕಾರೇ ದಯಾವತಿ ಪಾರ್ವತೀ (ವೃಷವಿ. ೯-೦೨೭) : ದಮಯಂತಿಯ ದಮಿಸಿ ಮನದಿ ನಳನಳಿಸುವ ನಳನ ಆನೆಡೆಯವನೆಂಬೆನೆ ನಾ, ಎಂದೋ. ಇಮ್ಮಯ ಮಿಳನ (ಹಂಸದ. ೨೮).
[ದಮನ + – ಇಸು₃]

ದಮುನ (ನಾ). ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ : "ದಹನಂ ಕೃಶಾನು ದಮುನಂ ಚಿತ್ರಭಾನು ಹುತವಹಂ . . . ಅಗ್ನಿಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೪-೭) ; ಗವಿಸುವಸುವಿನ ಲೋಹಮಂ ಚಿದ್ದಮುನದಿಂ ಹದಗೊಳಿಸುವಾ ಕಮ್ಮಾರನುಂ ತಾನೆ (ಬಸವು. ೨೦-೨೯). [ಸಂ. ದಮುನಸ್]

ದಮೆ (ನಾ). ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ ; ಜಿತೇಂದ್ರಿಯತ್ವ : ದಮೆಯುಂ ಕ್ಷಮೆಯುಂ ಪುಣ್ಯಾಶ್ರಮಂಗಳೆಂದರಿದನುಷ್ಠಿಸಲ್ ಸಿದ್ಧಂ (ಜಿನಾಕ. ೦೯-೦೯) ; ಭಕ್ತಿ ಶಮೆ ದಮೆ ಯೋಗ ಯಾಗ ಶ್ರುತಿಮತಮಯ ವಿರಕ್ತಿ ಘೋರವ್ರತ ತಪೋನಿಷ್ಠೆ ಜಪ ಗುಣಾಸಕ್ತತೆ . . . ಲಿಂಗಾರ್ಚನಾಸಕ್ತಿಯಿಂ ಬೆಳೆದ ಪುಣ್ಯ ದೊರೆರ್ಧಮಂ ಸುಧಾಭುಕ್ತರಜಿಯಲು ಕೊಡುವೆನಾ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಹುಸಿಯಂ ನುಡಿಯದಿರಲೆಂದನು (ಹರಿಕಾ. ೩-೨೭) ; ಹದನನರಿದಡೆ ಸಾಕು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲಿ ದುರ್ವಿಟನಲ್ಲ ಶಮೆ ದಮೆ ಹೃದಯದಿಂದಲಿ ಉತ್ಪವಿಂ ವಿದ್ವಾಂಸರರಿತಿರಲು (ಬಸವು. ೪೦-೦೦).
[ಸಂ. ದಮ]

ದಮ್ಮ₁ 'ಧಮ್ಮ₁' ನೋ.

ದಮ್ಮ₂ 'ದ್ರಮ್ಮ₁' ನೋ.

ದಮ್ಮ₃, ಧಮ್ಮ₂ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದುದು ; ಗಾತ್ರವಾದುದು : ಒಂದೇ ಬೆಳೆಯಾದರೂ ಬಹಳ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಳು ದಮ್ಮವಾಗಿ ತೀವ್ರವೇ ಬೆಳೆಯಾಗಿ ಅದು ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗುವದು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೭೯) ; ಸಣಬಿನ ಹುರಿಯನ್ನು ನೂಲಿನ ಹಾಗೆ ಎಷ್ಟು ಸಣ್ಣಾದರೂ ಮತ್ತು ಎಷ್ಟು ದಮ್ಮವಾದರೂ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವವು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೮೭). ಧಮ್ಮ₂ : ಅರಕ್ಷಣದ ಬೇರು ದೊಡ್ಡದು ಅಂದರೆ ಧಮ್ಮ ಮತ್ತು ಉದ್ದಾದಂಥಾದ್ದಿರಬೇಕು (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೩೭).

ಧಮ್ಮದು = ದಪ್ಪವಾದುದುಂ ಒರಟಾದುದುಂ : ರೇಶಿಮೆ ಸಣ್ಣದು ಅಥವಾ ಧಮ್ಮ ದೋ. ಬೆಳ್ಳಗೆ ಸಫೆಯುಳ್ಳದ್ದೋ ಅಥವಾ ಮತ್ತಗೆ ಇದ್ದದ್ದೋ . . . ತರಿಸಿಕೊಂಡರೆ (ಮುಂಬಬ್ಯಾ. ೨೭ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ).

[< ದಪ್ಪ ?]

ದಮ್ಮಗಹಳೆ, ದರ್ಮಗಾಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಹಳೆ; ಗೆದ್ದವರು ದಯೆಯಿಂದ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಊದುವ ಕಹಳೆ : ತೆಗೆದು ಹಿಂದಕೆ ನಿಷಧಪತಿ ಕಾಳೆಗದಿ ಹಿಡಿಸಿದ ದಮ್ಮ[ಪಾಠಾಂ. ಗೌರು, ಧರ್ಮ] ಗಹಳೆಯ (ನಳಚ. ೯-೩೭). **ದರ್ಮಗಾಳೆ :** ತಲೆಯ ಹೊಯ್ದು ಪೆದೊಱೆಯ ಕೂಡಿ ದಂರ್ಮಗಾಳೆಯ ಹಿಡಿಸಿ ಬಿಟ್ಟಲ್ಲಿ ಬಿಡದೆ ಹಂಪಿಗೆ ಬಂದು ಬಿಟುದು ಮಾನವ ಹೊಯಿಸಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯಲಿ ಬಲೆಯವಂ ತೋಳದು (ಪ್ಯುಅರಿ. ೧೯೩೦-೦-೬೨ : 1310). 'ಅಪಹಾರ ತೂರ್ಯ' ಪರಾ. [ದಮ್ಮ$_1$ (< ಧಮ್ಮ$_1$) + ಕಹಳೆ]

ದಮ್ಮಗುತ್ತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದಪ್ಪ ಬಟ್ಟೆ : ಕುಂದದ ಚಂದ್ರಲೇಖೆ ನಸುಗಂದದೆ ರಂಜಿಪ ಪುಷ್ಪಮಾಲೆ . . . ಸರ್ವಸಾಧ್ಯಂ ದಲೆನಿಪ್ಪ ಕೇಸರಿ ನಿರಂತರವೊಪ್ಪುವ ದಮ್ಮಗುತ್ತಿಯೆಂಬಂದದನೇಕನಾಮದೆಸೆಗುಂ ಪ್ಯದು ಬಂಧುರಗಂಧಶಾಲಿಗಳ್ (ದಶಕು. ೦-೨೦). [ದಮ್ಮ$_3$ + ಗುತ್ತಿ$_1$]

ದಮ್ಮಗುರು (ನಾ). ಧರ್ಮೋಪದೇಶ ಮಾಡುವ ಗುರು; ಧರ್ಮಗುರು: ಪೊಳಗೆಱೆಯ ವಿಶ್ವಿಯ ದಮ್ಮಗುರುಗಳು ಆ ಬೊಮ್ಮಗುರುಗಳು ನಾಡ ಸೇನಬೋವ ಬಾಚಣ್ಣ . . . ಒಳಗಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜೆಗಳು (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೧೨-೩೪ : 1296). [ದಮ್ಮ$_1$ (< ಧಮ್ಮ$_1$) + ಗುರು$_2$]

ದಮ್ಮಜಾನ (ನಾ). [ಜೈನ] ನಾಲ್ಕು ಧ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ (?): ಬಳಿಕಣುಪೆಕ್ಕೆ ಪನ್ನೆರಡಱಲ್ಲಿ ಚತುಷ್ಕದ ದಮ್ಮಜಾಣ[ನ]ದೊಳ್ ಸುಳಿಸುಳಿದಾಡಿ ಕೂಡೆ ಗುರುಪಂಚಕದೊಳ್ಪೊಳೆದಾಡಿ ಚಿತ್ತದಗ್ಗಳಮನ ಡಂಗಿಸುತ್ತೊಡನೆ ತನ್ನಯ ದೇಹದೊಳಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನಿಂದಳಲೇದಿರ್ದವಂ ತಪ ಕೃಪಾತ್ಮನಲಾ ಅಪರಾಜಿತೇಶ್ವರಾ (ಅಪಶ. ೪). [< ಸಂ. ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ]

ದಮ್ಮಡಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಕಣ್ಣಬ್ಬರಸಿಯ ತಮ್ಮ ಚಾವಯ್ಯನುಂ ದಮ್ಮಡಯ್ಯನುಂ ನಾಗವರ್ಮನುಂ ಬಂದಿಲ್ಲಿ ದೇವರಂ ಬಂದಿಸಿದರ್ (ಎಕ. II, ೪೭೬-೧ ; ಸು. 10ನೆಯ ಶತ).

[ದಮ್ಮಡ$_0$ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ದಮ್ಮಡಿ$_1$, ದವಡಿ$_1$, ದಿವಡಿ, ದಿಮ್ಮಡಿ (ನಾ). ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಬಾರಿಸುವ, ಗೆಜ್ಜೆಗಳುಳ್ಳ ಚಿಕ್ಕ ತಮ್ಮಟೆಯಂತಹ ವಾದ್ಯ: ಮೂವರು ತಮ್ಮಂದಿರು ತಾಳ ದಮ್ಮಡಿಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತಾ ಆಲಾಪನೆ ಮಾಡಿದರು (ಕಥವಿ. II, ೧೭೭); ಡೊಳ್ಳು, ಹಲಗೆ, ದಮ್ಮಡಿ, ದಪ್ಪು, ಟಮಾರೆ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸಿಯೂ ಏಕತಾರಿ, ಚೌಡಕಿ ತಾಳಗಳನ್ನು ನುಡಿಸಿಯೂ ಕುಣಿಯುವುದನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ತುಂಬಾ ಈಗಲೂ ನೋಡ ಬಹುದು (ಕನ್ನಜಾ. ೩೦). **ದವಡಿ$_1$:** ತಾಳ ದವಡಿ ಹಿಡಿದು ಏಕನಾದ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ . . . ಹಾಡುತ್ತ ಭಜನೆ ಮಾಡುವರು (ಕಪಪು. ೬-೧೭) ; ಗಂಗ ಮಾಟ ದವಡಿ ಬಡಿಯುತ್ತಿದ್ದ (ಧರ್ಮಶ್ರೀ. ೬). **ದಿವಡಿ:** ನಮ್ಮ ಸಿದ್ದಪ್ಪ ಎಲ್ಲಾರೂ ಭಜನೀನ ಮಾಡತಿರತಾರ ಅಂತ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿ ದಿವಡಿ ಹೊಡದ ಹೊಡಿತಿರತಾನು (ಹೊಸಂಶಾ. ೧೮); ಶಿವಾಯ ನಮ ಓಂ ಶಿವಾಯ ನಮಃ ದಿವಡಿ ಮಿಡಿಯುತ್ತಿತ್ತು (ಹೃದಸ. ೭೩-೧). **ದಿಮ್ಮಡಿ :** ಎಂಟು ಹತ್ತು ಜನ ಡೊಳ್ಳು, ದಿಮ್ಮಡಿ, ಕಾಳೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಉಪ ಯೋಗಿಸಿ ಸಪ್ಪಳ ಮಾಡುವವರು (ಮೇದಿವಿ. ೧೯೩). 'ತಮಟೆ' ಪರಾ.

ದಮ್ಮಡಿ$_2$, ದಂಬಡಿ, ದವಡಿ$_2$, ದವಡೆ (ನಾ). ಒಂದು ಅತಿ ಚಿಕ್ಕ ನಾಣ್ಯ; ಒಂದು ಕಾಸು: ಒಂದು ದಮ್ಮಡಿಯಿಲ್ಲ ನನ್ನ ಹತ್ತಿರ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೬೪) ; ದಮ್ಮಡಿ ಕೂಡ ಕೊಡದ ಹಾಂಗ ಬಿಮ್ಮಾಗ ಹೊಂಟಾಕಿ (ಅರಳು. ೦೩೭-೧೦) : ಕಲ್ಲು ಕಡವೆಮ್ಮ ಗುಡಿ ಭಟ್ಟನೇ ದೋಭಿ, ಮನವ ಮಡಿಯಾಗಿಡಲು ದಮ್ಮಡಿಯ ತಮಡಿ ನಮಗೆ ಬೇಕೇತನಿಗೂ ನಲ್ಮೊರೆಯೆ ತಮಡಿ (ಗಡೀಕ. ೭೦-೩). **ದಂಬಡಿ :** ನಾನು ಯಾವ ಗಂಡಸಿನ ತಾಗೂ ಸುಮಾಸುಮಕೆ ಒಂದು ದಂಬಡೀನು ತಗಂಡವಳಲ್ಲ (ಜಂಗಬ. ೬೮). **ದವಡಿ$_2$:** ಈಗ ಮನಿಯೊಳಗ ಒಂದು ಕುರುಡು ದವಡೀನೂ ಇಲ್ಲ (ಜನಜೀ. ೫೦); ಅವರ ಇದ್ದ ದವಡಿಯ ಪಾನ ಹೋದಂತಾಗಿತ್ತು (ಅಶನಾ. ೨೨೩). **ದವಡೆ :** ಶಂಬುಲಿಂಗಯ್ಯ ಇಂಬಾದ ಚೌಕವು ತುಂಬದಿ ದುಡ್ಡು ದವಡೆಗಳನು ರಂಬೆ ಬೇಕಾದಾಗ ಮುಸುರಿಗ್ಯೆಯಲಿ ತಗದು ಕೊಂಬುವೆ ಎಷ್ಟು ಭಯವಿಲ್ಲವೇಳ (ಪ್ರೀಕಗೀ. ೬೮). 'ದ್ರಮ್ಮ$_1$' ಪರಾ.

[← ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಮಡೀ./ತಮಿ. ತಮುಟ ; ತೆಲು. ದಮ್ಮಿಡಿ]

ದಮ್ಮಣಿ 'ದಮ್ಮಾಣಿ$_1$' ನೋ.

ದಮ್ಮಣ್ಣ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀದಮ್ಮಣ್ಣನ್ನಿ(?) ತ್ರೊಸ್ಗಣಪತಿಯುನ್ನಾಗಕುಮಾ[ರ] (ಕಇ. I, ೯-೩ ; ?).

[ದಮ್ಮ$_1$ (<ಧಮ್ಮ$_1$) + ಅಣ್ಣ$_1$]

ದಮ್ಮದತ್ತಿ (ನಾ). = ಧರ್ಮದತ್ತಿ : ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವರ್ಗೆ ಅರಸರ್ ದಮ್ಮದತ್ತಿಯಾಗೆ ಬಿಟ್ಟರ್ (ಎಕ. X, ಚಿಂತಾಮ. ೩೦-೧೭ : 1047).

[ದಮ್ಮ$_1$ (< ಧಮ್ಮ$_1$) + ದತ್ತಿ]

ದಮ್ಮನೆ (ಅ). ೧. ದಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಹಮ್ಮನೆ ಹಾರಿ ದಮ್ಮನೆ ಬಿದ್ದು ಶೋಕವಂಗೈದಳು (ಶಂಕಿ. ೫೦-೭). ೨. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ; ಹೆಚ್ಚಾಗಿ.

ದಮ್ಮನೆ ತಣಿ, ದಮ್ಮನೆ ದಣಿ=೧. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳು: "ಮಾದಯತೇ = ದಮ್ಮನೆ ತಣಿದಪಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೨೭೩) : ಕಮ್ಮನೆ ತುಪ್ಪ ಕಜ್ಜಾಯ ಪಾಯಸದಿಂದ ದಮ್ಮನೆ ತಣಿದೆವೆಂದೆನುತ ಬೊಮ್ಮರ ಸಂತತಿ ನುಡಿಯುತೆ ಸಾರ್ದರು ನಿರ್ಮಳಶಯನಸ್ಥಳಕೆ (ವೋಹಚ. ೩-೫೯). ೨. ಅತಿಯಾಗಿ ಆಯಾಸಗೊಳ್ಳು ; ಬಹಳವಾಗಿ ಬಳಲು : ವನರುಹ ಭವಾಂಡಮಂ ಕಿರುಗಿ ದಮ್ಮನೆ ದಣಿದು ಮೇರುವಾಗ್ರದಿ ನಿಂದನೋ (ನವವೋ. ೨೫-೩೨); ನಕ್ಕು ನಕ್ಕು ದಮ್ಮನೆ ದಣಿದು ತೇಕುತ್ತ ತೇಕುತ್ತ ವಂಶರೋಚನರೆಂದರು (ಎರಸ. ೭೩). **ದಮ್ಮನೆ ದಣಿಸು** = ಅತಿಯಾಗಿ ಆಯಾಸಗೊಳಿಸು; ಬಹಳವಾಗಿ ಬಳಲಿಸು : ಬೊಮ್ಮ ಗಿಮ್ಮಾಸ್ತ್ರ ಭವೇಂದ್ರಗಿಂದ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳಮ್ಮೊಳು ಪ್ರತಿಕೂಲವಲ್ಲ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಕಸಗಜ್ಜವ ತೋಱೆಸೆಂದೆಚ್ಚು ದಮ್ಮನೆ ದಣಿಸಿದ ಖಲನ (ವೋಹಚ. ೧೦-೪೬); ನಳನ ದೇಶಭ್ರಷ್ಟನೆನಿಸಿತ್ತು ಧರ್ಮಜನ ದಮ್ಮನೆ ದಣಿಸಿತು (ನವವೋ. ೮-೬೦). [ದಮ್ + -ಅನೆ$_1$]

ದಮ್ಮಯ್ಯ (ನಾ). ೧. ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಬಳಸುವ ಒಂದು ಶಬ್ದ : ದೇವ ಪರಡಿಯ ಪಾಯಸವನುಣ್ಣು ದಮ್ಮಯ್ಯ (ಬಸಕ. ೭-೧೨೮) ; ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟ ಬೇಡಿನ್ನುಯೆಮ್ಮಯ್ಯ ದಮ್ಮಯ್ಯ (ದೀಕ್ಷಾಕೋ. ೮೯-೬) ; ನಡೆ ನಡೆ ನಡೆ ಯೆಂದು ಮೆಲ್ಲನೆ ಪಿಡಿಯಲು ಬಿಡಿ ಬಿಡಿ ಬಿಡಿ ದಮ್ಮಯ್ಯ ಎನುತಾ (ಪುರಂದ. ೨-೭೨-೩) : ದಮ್ಮಯ್ಯ ಸಾಕೆಮ್ಮನುಳುಹಿಕೊಳ್ ದಾತರಿರ ತಾತರಿರ ದೂತರಿರಯೆಂದು ಮೊಱೆಯಿಡೆ (ಚಬಪು. ೩೬-೫೮) ; ಹಮ್ಮು ಹತ್ತಿದವನು ದಮ್ಮಯ್ಯ ಅಂದಾನೆ (ನೀತಿಜಿಂ. IV, ೦೧) ; ದಮ್ಮಯ್ಯ ಅಮ್ಮ ನೀ ಕರೆಯಬೇಡೌ ನಾಯ ! (ಕಎಪು. ೩೨-೨). ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸೊತ್ತಿಯೂರೆರೆಯಮ ದಮ್ಮಯ್ಯನ ಮಗ ಶ್ರೀವರ್ಮಯ್ಯ (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೯೦-೮೯ : 903).

ದಮ್ಮಯ್ಯಗುಡ್ಡೆ ಇಡು = ಗೋಗರೆದು ಬೇಡು ; ಯಾಚಿಸು : ಆ ಮಗನಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಬುದ್ಧಿ ಕಲಿಸ್ತೀನಿ. ನಿಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಅವನು ದಮ್ಮಯ್ಯಗುಡ್ಡೆ ಇಟ್ಟು ಒಪ್ಪಿಸಿ ಪೋಗಬೇಕು, ಅಂಗೆ ಮಾಡ್ತೀನಿ

(ಊರುಳ. ೫೦). **ದಮ್ಮಯ್ಯಗುಡ್ಡೆ ಹಾಕು** = ದಮ್ಮಯ್ಯಗುಡ್ಡೆ ಇಡು: ಕೃಷ್ಣಕುಮಾರಿಯ ತಾಯಿಯು ಮಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ, ರಕ್ಷಿಸಿ, ಎಂದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದಮ್ಮಯ್ಯಗುಡ್ಡೆ ಹಾಕಿದಳು (ಕಗದ್ಯ. II, ೨೫); ರಾಜ ಅವನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ದಮ್ಮಯ್ಯಗುಡ್ಡೆ ಹಾಕಿ ಗಾವೂ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆಲ್ಲ ಒಪ್ಪಿದ (ಕೃಷಾಇ. II, ೨೩೪). [ದಮ್ಮ$_1$ (< ಧಮ್ಮ$_1$) + ಅಯ್ಯ$_1$]

ದಮ್ಮಶಾಸನ, ದರ್ಮಶಾಸನ (ನಾ). ದಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಬರೆಸಿದ ಶಾಸನ; ದಾನಶಾಸನ: ದೇವರಾಯವೊಡೆಯರ ದಮ್ಮಶಾಸನ ನಿರೂಪದಿಂ ಬೆಳಿವಾರದ ಹೆಳಿಯಡಾವುಲ ಸೂರೆನಾಯ್ಕನಂ (ಎಕ. X (ಶಿ), ಮುಳಬಾ. ೯೯-೨೪ : 1406). **ದರ್ಮಶಾಸನ**: ವಂಚಿಂಗದವರ ದರ್ಮಶಾಸನವನೂ ಬರಸಿ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ಕೋರಲಾಗಿ (ಎಕ. X, ಬಾಗಿಂಗ್. ೦೯-೬೬ ; 1472). [ದಮ್ಮ$_1$ (< ಧಮ್ಮ$_1$) + ಶಾಸನ]

ದಮ್ಮಸ್ 'ದಮ್ಮಸು' ನೋ.

ದಮ್ಮಸು, ದಮ್ಮಸ್, ಧಮ್ಮಸ (ನಾ). ಭೂಮಿಯನ್ನು ಗಟ್ಟಿಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಧನ; ನೆಲಗಟ್ಟನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಗಟ್ಟಿ ಮಾಡುವ ಸಾಧನ; ಗಟ್ಟಣೆಯ ಸಾಧನ. **ದಮ್ಮಸ್** : (೬). **ಧಮ್ಮಸ**: 'ಧಮ್ಮಸವಿಕ್ಕು' ಪರಾ.

ದಮ್ಮಸು ಮಾಡು = ನೆಲಗಟ್ಟನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಗಟ್ಟಿ ಮಾಡು: ಕಾಂಕ್ರೀಟನ್ನು ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಹಾಕಬೇಕಾದಾಗ ತಳಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಹೊಯ್ದು ದಮ್ಮಸು ಮಾಡಬೇಕು (ಶಿಲ್ಪಶಾ.೨೯೦); ಸಂಜೆಯ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ದಮ್ಮಸು ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಕೂಲಿಗಳನ್ನು ಮನೆಗೆ ಬಿಡುವುದು (ಸಾಹೇಬ್. ೦೪); ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಹೊಸಮಣ್ಣನ್ನು ಹಾಕಿ ದಮ್ಮಸು ಮಾಡಬೇಕು (ಗ್ರಾಮಾಳ. ೧೨೦). [←ಪಾರ. ದಮುಸ್]

ದಮ್ಮಾಣಿ$_1$, ದಮ್ಮಣಿ (ನಾ). ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ದಾರಿಹೋಕರಿಗೆ ಕೊಡುವ ನೀರು, ಪಾನಕ ಮುಂತಾದ ಪಾನೀಯ: ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಮುಂ ಉತ್ತರಪದಾದಿಗೆ ಲೋಪಮುಮಾಗಿ ಕಾಂಸ್ಯತಾಳ— ಕಂಸಾಳೆ; ಧರ್ಮಪಾನೀಯ – ದಮ್ಮಾಣಿ – ಎಂದಾಯ್ತು (ಶಮದ. ೨೯೩ ವೃಯೋ). **ದಮ್ಮಣಿ** : ನಿನಗೆನ್ನೊಳ್ ದಯೆಯಿರ್ಕುಮಪ್ಪೊಡೆ ಲೋಗರನುವಿಂಗೊಂದು ದಮ್ಮಣಿಯನೇರ್ಪಡಿಸೈ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೮-೨೩).

[< ಸಂ. ಧರ್ಮಪಾನೀಯ]

ದಮ್ಮಾಣಿ$_2$ (ನಾ). ಕಮ್ಮಟ; ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುವ ಸ್ಥಳ; ಟಂಕಸಾಲೆ: "ದಮ್ಮಾಣಿ – ಧ್ರಮ್ಮಾಣಿ = ಟಂಕಸಾಲೆ" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೮); ದಮ್ಮಾಣಿ, ದ್ರಮ್ಮಾಣಿಃ .... ಟಂಕಶಾಲಾ ಇತಥ್ಯರ್ಥಃ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೭೮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). [?]

ದಮ್ಮಾಹಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ದಂಮಾಹಳಿಯ ಮಾದಿಯಂಣ್ಣ ಆಳಿಕೆಯಲು . . . ದೇವಾಂತರಿ ಮದಜಯೊಗೆ ಕಂಭ ಕೊಟ್ಟ (ಎಕ. V, ಹಾಸನ. ೧೮೩-೮; ?). [?]

ದಮ್ಮಿ (ನಾ). ಧರ್ಮವಂತ: ತಮ್ಮಡಿಗೆ ಮೊಚ್ಚಿವ ಶ್ವಾನಂ ದಮ್ಮಿ [ಪಾಠಾಂ. ವರ್ಮಿ, ಧರ್ಮಿ]ಯನೇಕೆ ಬಾಟಲಿತ್ತಪುದು (ಪಂಚತಂ. ೦೭೮-೦೫).

[< ಸಂ. ಧರ್ಮಿನ್]

ದಮ್ಮಿಡು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಹೊಂದು; ವಿರಮಿಸು: ಆ ಪುಣ್ಯ ಪುರುಷರು ಸರಸಿಜಾಕ್ಷಿಯು ಸಹಿತ ಬಿಲದೊಳು ತೆರಳಿದರು ನಡುರಾತ್ರಿ ಸಮಯ:ದೊಳ್ಲಿ ದಮ್ಮಿಡದೇ ತ್ವರಿತಪಯಣದೊಳೈದಿದರು (ಜಿನಭಾ. ೦೯-೦). [ದಮ್ಮು + ಇಡು$_1$]

ದಮ್ಮಿಲ್ಲ (ನಾ). ಕಟ್ಟಿದ ಮುಡಿ; ಮುಡಿಗಂಟು; ಕಬರಿ: ವರಗತಿಗೆ ವದನಾಂಬುರುಹಮಲರೆ ಪೀನಪೀವರಕುಚಾಯತಕೆ ದಮ್ಮಿಲ್ಲಮುಲ್ಲಾಸಿಸಲ್ (ಪಂದಿಮಾ. ೨೩-೧೮); ಪೊಗರೊರವ ಪೊಂಗಲಶಕುಚಗಳ ನಗೆಮೊಗದ ದಮ್ಮಿಲ್ಲವೇಣಿಯ ಸೊಗಪ ಹೆಂಗಳು ವರ್ತಿಸುವರಾ ಸೊಗಸಿನಿಂದಾ (ಆದಿಪ. ೧೮-೧). [< ಸಂ. ಧಮ್ಮಿಲ್ಲ]

ದಮ್ಮು, ದಂ (ನಾ). ೧. ಉಸಿರು; ಪ್ರಾಣವಾಯು: ಕಾಮಾಕ್ಷಿಯ ಮಾತಿಗೆ ದಂಗಾಗಿ ಹೋದರು ವೆಂಕಮ್ಮ. ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿದೆ ದಮ್ಮು (ಪದ್ಮಸ. ೧೦೯); ಸೇತುವೆಯಿಂದ ಮನೆಯ ಜಾವಡಿಯ ತನಕ ಓಡಿಬಂದಿದ್ದ ಅವರಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ದಮ್ಮೇ ಇರಲಿಲ್ಲ (ದೇಪಹಂ. ೨೩೬). ೨. ತಾಳ್ಮೆ; ಸಹನೆ: ದಮ್ಮು (ತಾಳ್ಮೆ) – ಹುಡುಗಗೆ ದಮ್ಮು ಇಲ್ಲ. (ಹುಡುಗನಿಗೆ ತಾಳ್ಮೆ ಇಲ್ಲ) (ಸುವರ್ಣ. ೩೨೮); ಜರಾರ ದಮ್ಮು ಅತ್ಕೋ ಇಲ್ಲೇ ಇತೀಗಿ? ಜಗದ ಹೊರತಾಗೇ ಇಕ್ಕಿ ಒದ್ಯಾಕಿ ಅತ್ತಿ ಆಗಿದಾಳ (ನಿಸರ್ಗ. ೦೮೦). ೩. ಪ್ರಾಣ; ಚೈತನ್ಯ; ಶಕ್ತಿ: ದಮ್ಮು ಇದ್ದರೆ ಬಾರೋ, ನೋಡೋಣ (ರೂಢಿ). ೪. ಗೂರಲುರೋಗ: ಉಬ್ಬಸ; ಅಸ್ತಮ: ಆಕಳ ಹಾಲು . . . ಕೆಮ್ಮು ದಮ್ಮು . . . ಪಿತ್ತಗಳನ್ನು ಕಳೆಯುವುದು (ಅಷ್ಟಾಂಗ. ೮೯-೨೨ ಅರ್ಥ); ಸತ್ತರೇನು ಸ್ವಾರ್ಥಕತೆ ದಮ್ಮಿನಲಿ ಕೆಮ್ಮಿ ನವೆದು ನವೆದು (ಸೂರ್ಯಪಾ. ೦೬-೬); ಥೇ! ದಮ್ಮಿನವರು ಇದ್ದ ಸತ್ತಂತೆ ದಮ್ಮು ಜೋರಾಗಿದೆ, ಮಾತಾಡಿಸಿ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಮೊನ್ನೆಯೇ ಹೇಳಿಕಳಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಪಟ್ಟಹೊ. ೫೬). ೫. (ಆಯಾಸದಿಂದ) ನಿಂತು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಉಸಿರು ಬಿಡುವಿಕೆ. 'ದಮ್ಮಿಡು' ಪರಾ. ೬. ಒಂದು ಹದ,–ಬಾರಿ,–ಸಾರಿ,–ಸಲ: ಇನ್ನೂ ಒಂದು ದಮ್ಮು ಬೇಯಲಿ ಇಳ್ಸಿ (ರೂಢಿ). **ದಂ** : ೩. ದಂ ಇದ್ದರೆ ನಾಳೆ ನೀನು ಕದ್ದುಕೊಂಡು ಬಾರೋ (ನಜಿದಾ. I, ೫೩೬). ೭. ಜುರುಕೆ: ಒಂದು ದಂ ಬೀಡಿ ಸೇದಿ ಬರುತ್ತೇನೆ (ರೂಢಿ).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಮ್, ದಮ]

ದಮ್ಮುಕಟ್ಟು 'ದಮ್ಮುಗಟ್ಟು' ನೋ.

ದಮ್ಮುಗಟ್ಟು, ದಂಕಟ್ಟು, ದಮ್ಮುಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ಉಸಿರನ್ನು ಬಿಗಿಹಿಡಿ; ಶ್ವಾಸವನ್ನು ತಡೆ: (೬). **ದಂಕಟ್ಟು** : ೧. ಆ ಹುಡುಗ ದಂಕಟ್ಟಿ ಓಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). **ದಮ್ಮುಕಟ್ಟು** : ೧. ಸ್ಕ್ರೋಪೊರೋಸ್ಕೋಪ್ ಬೆರಳುಬುಡದ ಸಂದಿಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಚ್ಚಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಿಗರೇಟಿನ ಹೊಗೆಯನ್ನು ದಮ್ಮುಕಟ್ಟಿ ಸೇದಿದನು (ಪುನರು. ೩೬೪). ೨. ಗೂರಲು ರೋಗ ಅಂಟು: ದಮ್ಮುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹಮ್ಮು ಕಳಕೊಂಡ (ಗಾದೆ).

[ದಮ್ಮು + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಮ್ಮುಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಉಬ್ಬಸ ಹತ್ತು; ಶ್ವಾಸರೋಗ ಹಿಡಿ: ಮದನಬಾಣಂಗಳ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ದಣಿದು ದಮ್ಮುಗೊಂಡಿರುವವನಂತೆ ಉಸುರುಗಳಂ ಬಿಡುತ (ಸೌಗಂಧಿ. ೦೯೯-೦). [ದಮ್ಮು$_4$ + ಕೊಳ್ಳು$_1$ (< ಕೊಳ್$_1$)]

ದಮ್ಮುದಿಮ್ಮನೆ (ಅ). ಒಂದು ಅನುಕರಣಾವ್ಯಯ: ಭಕ್ತನ ಬರವಿಂಗೆ ಮಂಚವನಿಳಿಯದ ಕಾರಣ ದನ್ಮುದಿಮ್ಮನೆ ಬೆನ್ನ ಬಡಿದು ಅವಿರಟ್ಟು ಗೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೋಗೆನಾಗಿ ಎನ್ನ ತೊಡೆಯ ಕೊಯ್ದುಕೊಂಬ (ಶವಚವ. ೯೭-೨೫೦).

ದಮ್ಮುಹತ್ತು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೇಕು; ಏದು: ಒಂದೇ ಧಾಪಿನಲ್ಲಿ ಓಡಿಬಂದು ದಮ್ಮುಹತ್ತಿ ಬಾಯಿಂದ ನೊರೆಯ ತೆರೆಯನ್ನು ತೇಲಿಸುವ ಹಯಗ್ರೀವ ಶ್ರೇಷ್ಠನಂತೆ ಮುಸುಮುಸು ಭುಸುಭುಸುಗುಟ್ಟತೊಡಗಿದನು (ದೀಪಹ. II, ೩೪೮). ೨. ಗೂರಲು ರೋಗ ಉಂಟಾಗು: ಮೊದಲೇ ನಿತ್ರಾಣನಾಗಿದ್ದ ಮುದುಕನಿಗೆ ದಮ್ಮುಹತ್ತಿ, ಒಂದು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತೀರಿಕೊಂಡ (ರೂಢಿ). [ದಮ್ಮು + ಹತ್ತು$_1$ (< ಪತ್ತು$_1$)]

ದಮ್ಮುಹೊಡೆ (ಕ್ರಿ). ಬಾಯಿಂದ ಜೋರಾಗಿ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳು; ಜುರುಕಿ ಹೊಡೆ; ಸೇದು: ಕಗ್ಗತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ಆ ಮರದ ಬುಡದ ಕಡೆಯಿಂದ ಬೀಡಿ ದಮ್ಮುಹೊಡೆದಂತೆ ಕಾಣಿಸಿತು (ನನ್ನೂರು. ೦೯೯).

[ದಮ್ಮು + ಹೊಡೆ$_1$ (< ಪೊಡೆ$_1$)]

ದಮ್ಮೆಳೆ (ಕ್ರಿ). = ದಮ್ಮುಹೊಡೆ : ಅವನು ಬೀಡಿಯನ್ನು ದಮ್ಮೆಳೆದು ಹೊಗೆ ಬಿಟ್ಟನು (ರೂಢಿ). [ದಮ್ಮು + ಎಳೆ$_1$ (<ಎಟು$_1$)]

ದಮ್ಮೇರು (ಕ್ರಿ). ದಮ್ಮುಬರು ; ಉಬ್ಬಸಬರು ; ಗೂರಲಾಗು : ಅವನಿಗೆ ದಮ್ಮೇರಿ ಸಂಕಟಪಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). [ದಮ್ಮು + ಏರು$_1$ (<ಏಱ್$_1$)]

ದಯ (ನಾ). ಕರುಣೆ ; ಅನುಕಂಪ ; ಕೃಪೆ : ದಯವಿಲ್ಲದ ಧರ್ಮವದೆ ವುದಯ್ಯಾ ದಯವೇ ಬೇಕು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ದಯವೇ ಧರ್ಮದ ಮೂಲವಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೨೪೭) ; ಅಂತಕನ ದೂತರಿಗೆ ಕಿಂಚಿತ್ತು ದಯವಿಲ್ಲ (ಪುರಂದ. ೨-೬೧ ಪಲ್ಲವಿ) ; ದಯವಿರಬೇಕು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಯವಿರಬೇಕು ಗುರುಲಿಂಗಜಂಗಮದಲ್ಲಿ (ಅಜಗಣ. ೧೩೨ ೧೩೩) ; ಬಿಂದು ನಿರ್ಗಮವರುಹಿದನು ಪೂರ್ಣೇಂದುಬಿಂಬನ ಪೋಲ್ವ ನಗುಮುಖದಿಂದ ಗಗನಾನಂದ ಶ್ರೀಗುರು ಕಂದನಿಗೆ ದಯದಿ (ಗಗತಾ. ೧೯ ಸೂಚನೆ) ; ಗುರುವೇ ತಮ್ಮ ದಯಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಈ ಜನ್ಮವನ್ನು ನೀಗಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಇದ್ದೇನೆ (ನೀತಿಚಿಂ. IV, ೨೮). [ಸಂ. ದಯಾ]

ದಯಂಗೆಯ್, ದಯಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಕೊಡು ; ಅನುಗ್ರಹಿಸು ; ದಯಪಾಲಿಸು ; ಕರುಣೆಯಿಂದ ನೀಡು : ಸೋಮಶರ್ಮನ ಮಾಯಿಗನಪ್ಪ ಸೋವಿಲನೆಂಬೊಂಗೆ ತನ್ನಂತ್ರಿಪದವಿಯಂ ದಯಂಗೆಯ್ದು . . . (ಸುಕುಮಾ. ३-३೯ ವ) ; ಅಗ್ನಿಭೂತಿಯುಮವರ ಬೆಂಬಳಿಯನೆ ತಗುಳ್ದು ಪೋಗಿ . . . ಎನಗೆ ನಿಮ್ಮಡಿ ದೀಕ್ಷೆಯುಂ ದಯಂಗೆಯ್ಯಮೆಂದು ತತ್ಕಾಳಿಕ ಕಾಲಲಬ್ಧಿಯಿಂ ಸಂವೇಗವೈರಾಗ್ಯಪರನಾಗಿ . . . ಬೇಡಿದೊಡೆ (ಸುಕುಮಾ. ೪-೩೮ ವ). **ದಯಗೆಯ್** : ದೀಕ್ಷೆಯಂ ದಯಗೆಯ್ಯಮೆಂದು ಬೇಡಿದೊಡೊಳ್ಳಿತಪ್ಪ ಮುಹೂರ್ತದೊಳ್ ದೀಕ್ಷೆಯುಂ ಕೊಟ್ಟು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬-೨) ; ಗೆದೆಯ ಪನ್ನೆರಡಱ ನಾಟ್ಟೂರ್ವುಣ್ಣ ಸೀಬಳ್ಳಿಯೆಱೆಹಯ್ಯನ ಜೇಷ್ಠಪುತ್ರ ನಂಗವ್ಮನ ಮಗ ಜೋಗಯ್ಯಂಗೆ ದಯಗೆಯ್ದು ಕೊಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ४೭೭-೦೮ ; 991). [ದಯ + ಕೆಯ್$_1$]

ದಯಕಾರ ‘ದಯಕಾಱ’ ನೋ.

ದಯಕಾಱ, ದಯಕಾರ (ನಾ). ಕರುಣಾಳು ; ದಯಾಮಯ ; ಕೃಪೆಯುಳ್ಳವನು : ನಿರನುನಾಸಿಕ ದುಕಾರಕ್ಕೆ – ಬಯಕೆ, ಬಯಸಂ, ಬಯಲ್ಕೆಂ, ದಯಕಾಱು (ಶಮದ. ೦೬ ಪ್ರಯೋ). **ದಯಕಾರ** : ನಿಮ್ಮ ವಾದವಾಗ್ಮಿತೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತಮಾಡಿ ಅರಿಕೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ದಯಕಾರರಾಗಬೇಕೆಂಬುದು – ಈ ಮಹಾಸಭೆಯ ಸವಿನಯಪ್ರಾರ್ಥನೆ (ಮುಂತ್ರಶ. ೬೮-೧೬). [ದಯ + – ಕಾಱ]

ದಯಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ನಿಷ್ಕರುಣೆಯಾಗು; ನಿರ್ದಯನಾಗು ; ಕ್ರೂರನಾಗು ; ಕಟುಕನಾಗು : ಎಮಗೆ ದಯಗೆಡಲಾಗದೆಲೆ ಕುಮಾರಕ (ನಂಬಿಕ. ೬-೪೩) ; ಅವಳ ಅಂಗದೆಂಜಲ ಹಾಲುಮಂ ಪೇಮಂಗಳಿಲ್ಲದೆ ಕುಡಿದರೀಂತಿದಕಂಗವಿಸಿ ದಯ[ಪಾಠಾಂ. ದಯೆ, ಮತಿ]ಗೆಟ್ಟು ಪಾತ್ರಾ ಹೊನ್ನ ಧೇನುವನು ಕಡಿವೃತಂ (ಬಸಪು. ೫೫-೧೫). [ದಯ + ಕೆಡು$_1$]

ದಯಗೆಯ್ ‘ದಯಂಗೆಯ್’ ನೋ.

ದಯದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ಕರುಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿ : ನಿನ್ನ ದಯದೃಷ್ಟಿಗೆ ಚಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರೆ ಮುನ್ನೇನು ಗತಿಯು ಎನಗೆ (ಪುರಂದ. ४-೧೮ ಪಲ್ಲವಿ). [ದಯ + ದೃಷ್ಟಿ]

ದಯದೋಱು (ಕ್ರಿ). ಅನುಕಂಪೆಯನ್ನು ತೋರಿಸು ; ಕರುಣೆ ತೋರು : ಮಂಡಿಯೂರು ನಿನ್ನ ಬಿಡದೆ ಬೇಡಲು ಕಡುದಯದೋಱಿದ್ದು ಎಲ್ಲಿ ಕಲಿತೆಯ್ಯ (ಪುರಂದ. ೦-೯೬-४). [ದಯ + ತೋಱು]

ದಯನೀಯ (ಗು). ೧. ಕರುಣಾಜನಕವಾದ ; ಅನುಕಂಪನೀಯ. (ನಾ). ೨. ಕರುಣಾಜನಕವಾದುದು : ಆ ಬಡಜೀವಿಗಳ ಅವಸ್ಥೆಯು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ದಯನೀಯವಾಗಿತ್ತು (ಅಲ್ಪವಿ. ೯). [ಸಂ.]

ದಯನೀಯತೆ (ನಾ). ಕರುಣಾಜನಕ ಸ್ಥಿತಿ : ತಂದೆಯ ದಯನೀಯತೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಅಪ್ಪಾ ಹೊರಡೋಣ ಎಂದರು (ಕುಟ್ಟದೂ. ೫೯). [ಸಂ. ದಯನೀಯತಾ]

ದಯಪಾಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅನುಗ್ರಹಿಸು ; ಕೃಪೆದೋರಿ ನೀಡು : ದಯಪಾಲಿಸೆ ಮಾತೆ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯವಿಖ್ಯಾತೆ (ಪುರಂದ. ४-೧೧೩-೨) ; ಅವರು ದಯಮಾಡಿ ಮಹಕೆ ದರಣ ಪ್ರಕಾರ ಕೊಡುವಂತ ದಯಪಾಲಿಸಿ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ४೬-४೫ ; 1646 ?) ; ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಗುರುವಿಗೆ ದಯೆಯುಂಟಾಗಲಿಲ್ಲ ವರ ದಯಪಾಲಿಸಲಿಲ್ಲ (ಮುಕಸ. ೬೩) ; ನನ್ನ ಹಾರೈಕೆಯನ್ನು ದೇವರು ಇವತ್ತು ದಯಪಾಲಿಸಿದ (ಹಂಗಾಳ್ಕ. ४३೩). [ದಯ + ಪಾಲಿಸು]

ದಯಮಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. (ಕೃಪೆಯಿಂದ) ನೀಡು ; ಅನುಗ್ರಹಿಸು : ಸ್ವಾರ್ ಕಚೇರಿ ಬಕ್ಷಿ ಭೀಮರಾಯರಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸ್ತ ಯಿನಾಂ ಕೊಡಿಗೆ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೭೦-೫ ; 1818) ; ೨. ಬರು ; ಆಗಮಿಸು ; ಸವಾರಿಯು ದಯಮಾಡಿಸಿದರೆ ನಾನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ (ದೌಲತ್. ४೨೮) ; ಮಹಾರಾಜ ಪುಕ್ಕ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರಿಗೆ . . . ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದ ಗುರುಪೀಠದ ಮೇಲೆ ದಯಮಾಡಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡನು (ನಡೆದಾ. II, ೯೯೯). ೩. ಹೊರಡು : ತಾವು ಊರಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸೋದು ಯಾವಾಗ ? (ರೂಢಿ). [ದಯಮಾಡು + – ಇಸು$_3$]

ದಯಮಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕರುಣೆತೋರು ; ಕೃಪೆಯಿಡು : ದಯಮಾಡೊ ದಯಮಾಡೊ ರಂಗ ದಯಮಾಡೊ (ಪುರಂದ. ೧-४३ ಪಲ್ಲವಿ) ; ಯಾತಕೆ ದಯಮಾಡಲೊಲ್ಲೆ ರಂಗಯ್ಯ (ಕನಕ. ೭೨-೮೩) ; ಶಶಿಪೋರಸ ನಗೆಗಿಂಬಾದವನೇ ದಯಮಾಡಯ್ಯ ದಂತಾಯುಧನೇ (ಗಜೇಶ. ೧-೧४) ; ನಾನಲ್ಪಳೆನ್ನುವ ಭಾವನೆ ಬರದಂತೆ ನನ್ನಲ್ಲಿ ದಯಮಾಡುವಂತೆ . . . ಮಾತಾಡು (ಇಂಚಾಪ. ೧೬೭-೨೩). ೨. ಕರುಣೆಯಿಂದ ನೀಡು ; ಅನುಗ್ರಹಿಸು: ಕ್ಷೇಮಮಂ ದಯಮಾಡೆನೆ ತಲೆದೂಗಿ ಮಶಿವಭಾಪದಿ ಶರಣಾವೊಗಲು (ಬಸಪು. ೨೩-೧೭). ೩. ಬರು ; ಆಗಮಿಸು : ತಾವು ಶುಚಿಯಾಗಿ ದಯಮಾಡಬೇಕು (ನೀತಿಚಿಂ. IV, ೧೮). ४. ಹೊರಡು ; ಹೋಗು : ಇಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವುದನ್ನು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಬೇಕು (ಶಾಕುಂತ. ೫೫-೨೫). [ದಯ + ಮಾಡು$_1$]

ದಯವಿಡು (ಕ್ರಿ). = ದಯದೋಱು : ನನಗೆ ದಯವಿಟ್ಟು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ (ರೂಢಿ). [ದಯ + ಇಡು$_1$]

ದಯಾಂಬುಧಿ (ನಾ). ಕರುಣೆಯ ಸಾಗರದಂತಿರುವವನು; ಬಹಳ ದಯೆಯುಳ್ಳವನು: ಕಬ್ಬಿಲರ ಬಳಗ ವಿನುತಿಸುತ ಸೈಗೆಡೆದೆಡೆಗೆಡೆಗೆ ವಿನಮಿಸುತ ಬಸವಯ್ಯ ಅಭಯಾಘನ ದಯಾಂಬುಧಿಯಭಯಮಭಯಮವಮಾತ್ಮಶೇಖರನೆ ಎಂದುವುಂ (ಬಸಪು. ೫೯-೫೦) ; ಕಾದಿ ಮಡಿದಾತ್ಮಜರ ಶೋಕಮಂ ಮಱೆದು ಮಧುಸೂದನಂಗೆಱಗಿದೊಡೆ ಮಗುಳೆತ್ತಿ ಸಂತೈಸುತಾ ದಯಾಂಬುಧಿ ವಿಜಯನಂ ಕರೆದು ಮೈತ್ರಿಯಿಂದಾತನಂ ಕೂಡಿಸಿದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧४-४೧). [ಸಂ.]

ದಯಾಕಟಾಕ್ಷ (ನಾ). ಕೃಪಾದೃಷ್ಟಿ ; ಅನುಗ್ರಹ. [ಸಂ.]

ದಯಾಕರ (ಗು). ೧. ಕೃಪೆಯನ್ನು ತೋರುವ ; ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ; ಕರುಣೆಗೆ ಆಕರನಾದ ; ಕೃಪಾಕರನಾದ. (ನಾ). ೨. ಕರುಣೆಯ ಗಣಿಯಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಕೃಪಾನಿಧಿ. [ಸಂ.]

ದಯಾಕೂಪಾರ (ನಾ). ಕರುಣೆಯ ಸಾಗರದಂತಿರುವವನು ; ಬಹಳ ದಯೆಯುಳ್ಳವನು : ಶ್ರೀಪರಮಗುರು ಹಲಗೆಯಾರ್ಯ ಮುಂದಾಱನೆಯದೇವರಿಯೊಳಾ ವಿಂಶಿಕೆಯೊಳೆಂಬುದಂ ದಯಾಕೂಪಾರ ನಿರವಿಸೆಂದಾ ಕೆಂಚವೀರಾಹ್ವಯಗೆಂದನಾಚಾರ್ಯಂ (ವೀಶೈಪು. ೫-೧೭-೩). [ಸಂ.]

ದಯಾಗರ್ಭ (ನಾ). ಕರುಣೆಯುಳ್ಳವನು; ಕೃಪಾಳು : ವಿಶ್ವೋರ್ಜಿತ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗರ್ಭಮುಮಾಳಾಳೋಕಂ ದಯಾಗರ್ಭಮೆಂಬೀ ವಿಖ್ಯಾತಿ ಸಮಸ್ತ ದಿಕ್ಸರಗರ್ಭಂ ನೋಟ್ಪೊಡೆಂಬನ್ನಗಂ ತ್ರೈವಿದ್ಯ ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿ ದೇವನೆಸೆದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೩೪). [ಸಂ.]

ದಯಾಗುಣ (ನಾ). ೧. ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ವಭಾವ; ಕೃಪಾಗುಣ. ೨. ಕರುಣಾಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು; ಕರುಣಿ. [ಸಂ.]

ದಯಾದತ್ತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ದಯಾದತ್ತಿ, ಪಾತ್ರದತ್ತಿ, ಸಮದತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅನ್ವಯದತ್ತಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ದಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ದಯೆ ತೋರುವಿಕೆ : ದಯಾದತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಚತುರ್ವಿಧ ದತ್ತಿಯುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೪೭) ; ದತ್ತಿಯೆಂಬುದು ದಯಾಪಾತ್ರಸಮಂ ಸಕಲಭೇದದಿಂ ಚತುರ್ವಿಧಮಕ್ಕುಮಲ್ಲಿ ದಯಾದತ್ತಿ ಯೆಂಬುದುಮನುಕಂಪೆವೆರಸನುಗ್ರಾಹ್ಯಕ್ಕುಮಪ್ಪ ಪ್ರಾಣಿಗಳ್ಗೆ ತ್ರಿ ಶು ದ್ಧಿ ಯಿನಭಯದಾನಮಂ ಕುಡುವುದು (ಚಾವುಂಪು. ೩೨೪) ; ಸಕಲಜೀವಂಗಳ್ಗೆ ಅನುಕಂಪಾಪೂರ್ವಕಂ ತ್ರಿಶುದ್ಧಿಯಿಂ ಅಭಯದಾನಂಗುಡುವುದು ದಯಾದತ್ತಿ (ತತ್ತ್ವಾ ಪ್ರ. ೩೮೭). [ಸಂ.]

ದಯಾದರಿದ್ರ (ನಾ). ದಯಾಭಾವದಲ್ಲಿ ದರಿದ್ರನಾದವನು; ನಿರ್ದಯಿ : ಕಠೋರನಾದವನು ; ನಿಷ್ಕರುಣಿ : ಕಂಡಕಂಡವರ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ದಯಾದರಿದ್ರರಾಗಿ ಬಾಳುತ್ತಿರುವ ಹಣಗಾರರನ್ನು ಸುಲಿದು ಸುಲಿದು . . . ಬಡಬಗ್ಗರಿಗೆ ಶಕ್ತಿಮೀರಿ ಉಪಕರಿಸಬೇಕು (ಬಿನ್ನಹೀ. ೩೦). [ಸಂ.]

ದಯಾಧಾರ (ನಾ). ೧. ದಯೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು. ೨. ದಯಾಮಯಿ; ಕರುಣಿ. [ಸಂ.]

ದಯಾನಿಧಿ (ನಾ). ಕರುಣೆಗೆ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನವಾದವನು : ದಯಾನಿಧಿ ಮೆಚ್ಚಿ ನಿಚ್ಚಂ ತನಗೆ ಪಡಿಯಾಗಿ . . . ಒಂದು ಹಾಗಮನೀಯಲು (ಬಸಪು. ೩೮-೭) ; ಕಳುಹುವುದಾ ದಯಾನಿಧಿಯಡಿಗೆ ಸಾರಿದೊಡಹುದು ಪರಮಸುಖ (ಳಾಶಿಗಾ. ೩೩-೦೩) ; ನಾನಾ ತೆಜದಿಂದೆ ಎನ್ನ ಹುಸಿ ದಿಟವ ಮಾಡಿ ಕಾಡದಿರಯ್ಯ ನೀವು ದಯಾನಿಧಿ ಎಂದು ನಂಬಿದೆನಯ್ಯ (ಅಜಾಲೀ. ೧೩೦-೭೪). [ಸಂ.]

ದಯಾಪರ (ನಾ). ದಯೆಯುಳ್ಳವನು; ಕರುಣಾಶಾಲಿ : ಸಕಲಜೀವದಯಾಪರನಪ್ಪುದಜೀನರಸನಂಜದಿರೆಂದು ಗಿಡಿಗನಂ ನೋಡಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೪೯ ವ) ; ಕಲಿದೇವನಂ ಫಣಿ ತಿಂದು ಸತ್ತಿತು ಮತ್ತೆಯಾ ಅಯ್ಯಂ ದಯಾಪರನಾಗಿ ಅದಱ ಪ್ರಾಣಮಂ ಪಡೆದು ವಂದಿಸುತ್ತಿರೆ (ಬಸಪು. ೫೫-೨೭). [ಸಂ.]

ದಯಾಪರಿಣತಿ (ನಾ). ದಯಾಪೂರ್ಣತೆ; ದಯೆ ತುಂಬಿರುವುದು : ಸುಚರಿತ್ರದೊಳ್ ದಯಾಪರಿಣತಿಯೊಳ್ ಕಳಾವಿಭವದೊಳ್ . . . ನಿನಗಾರ್ ದೊರೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೮೦). [ಸಂ.]

ದಯಾಪಾರಮಿತೆ (ನಾ). [ಬೌದ್ಧ] ಸದಾಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಕರುಣೆಯ ತುತ್ತತುದಿ ; ಕೃಪೆಯ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ : ಪಾರಮಿತಾ ಎಂದರೆ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯು, ಅಭ್ಯಾಸಸಮಾಪ್ತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ದಯಾಪಾರಮಿತಾ, ದಾನಪಾರಮಿತಾ, ಶೀಲಪಾರಮಿತಾ ಮೊದಲಾದ ಸದಾಚಾರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವರು (ಹಿಂದಸಾ. ೪೦).

[ಸಂ. ದಯಾಪಾರಮಿತಾ]

ದಯಾಪಾರಿ (ನಾ). = ದಯಾಪರ : ಸರ್ವಜೀವ ದಯಾಪಾರಿಯೆಂದು ಭೂತದಯಕ್ಕಿಕ್ಕುವವನ ಮನೆ ಸಯಿಧಾನದ ಕೇಡು (ಬಸವ. ೩೨೭).

[ಸಂ. ದಯಾಪಾರಿನ್]

ದಯಾಬ್ಧಿ (ನಾ). ಕರುಣೆಯ ಸಾಗರದಂತಿರುವವನು; ಬಹಳ ದಯೆಯುಳ್ಳವನು: ದಿಟಮುದ್ಧದ್ಭಕ್ತಿಯಿಂ ತತ್ಪದಧ್ಯಾನಂಬೆತ್ತು ದಯಾಬ್ಧಿಯಂ ಘನತಪಂಗೆಯ್ದೊಚ್ಚತಂ ಮಚ್ಚಿಪೆಂ (ಕಲಶಂ. ೨-೬೯). [ಸಂ.]

ದಯಾಭರಣ (ನಾ). ಕರುಣೆಯಿಂದ ತುಂಬಿದವನು; ಕೃಪಾನಿಧಿ : ಸುರನರೋರಗನಮಿತಚರಣ ಜಯಜಯ ದಯಾಭರಣ ಜಯಜಯ . . . ದುರಿತಹರಣ ಜಯಜಯತುಜಯತು (ಹಿಕಾ. ೩-೬೯). [ಸಂ.]

ದಯಾಮೂಲ (ನಾ). ಕರುಣೆಯೇ ಮೂಲವಾದುದು; ಕೃಪೆಯನ್ನು ಪ್ರಧಾನಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ ಉಳ್ಳುದು: ಭವ್ಯನುಂ ಮಾನುಷ್ಯಭವಕ್ಕೆ ವಂದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಾಚಾರರಪ್ಪಾಚಾರ್ಯರಂ ಪೊರ್ದಿ ದಯಾಮೂಲವಪ್ಪ ಧರ್ಮಮಂ ಕೇಳ್ದು ನಂಬಿ . . . ಶ್ರಾವಕನಪ್ಪುದು (ಜೀವಸಂ. ೪-೮) ; ಪ್ರಾಣಹಿಂಸೆಯುಂ ಮಾಡಲ್ವೇಡ ದಯಾಮೂಲಂ ಧರ್ಮಂ ಪದುಳಿಸಿ ಕೇಳ್ದಗನೆ ಹಿತಮಿದುಭಯಭವಕ್ಕಂ (ಯಶೋಚ. ೪-೩೩). [ಸಂ.]

ದಯಾರಸ (ನಾ). ಕರುಣೆಯ ಭಾವ; ದಯೆಯ ಭಾವ : ದೊರೆಕೊಳೆ ಕಾಲಲಬ್ಧಿ ಬಗೆದಂತಿರೆ ಕೂಡೆ ಗುರೂಪದೇಶವಾಮರಿಸೆ ಜಿನೇಂದ್ರಭಕ್ತಿ ಪೊಣ್ಪೊಣ್ಮೆ ದಯಾರಸಮಿಂತು ನಾಡೆಯುಂ ಪರಿಕರದಿಂ ಮನಕ್ಕಱವು ಸಾರೆ . . . ದೊರೆಕೊಂಡ ದೃಷ್ಟಿವಿಭವಂ ಕಳೆಗುಂ ಖಿಲಕರ್ಮಬಂಧಮಂ (ಆದಿಪು. ೩-೩೩). [ಸಂ.]

ದಯಾರಸಾರ್ಣವ (ನಾ). ಕರುಣೆಯ ಸಾಗರದಂತಿರುವವನು; ಬಹಳ ದಯೆಯುಳ್ಳವನು : ಜಯ ವಿಮಳ ಕೇವಳಾರ್ಕೋದಯಗಿರಿವರ ಜಯ ದಯಾರಸಾರ್ಣವ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೭). [ದಯಾರಸ + ಅರ್ಣವ]

ದಯಾರ್ಣವ (ನಾ). = ದಯಾರಸಾರ್ಣವ : ನಾವಿಂದು ಧನ್ಯರ್ಭಕ್ತರೆಡೆಗೀ ದಯಾರ್ಣವಂ ಬಂದುದಚ್ಚರಿಯಲಾ ಬಾಂಧವರ ದರ್ಶನಂ ನಮಗೆ ಕೌತುಕಮಪ್ಪುದು (ಕೃಮಿಭಾ. ೭-೩೦). [ಸಂ.]

ದಯಾರ್ದ್ರ (ಗು). ೧. ಕರುಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ಅನುಕಂಪೆಯ. 'ದಯಾರ್ದ್ರಹೃದಯ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಕರುಣಾಮಯಿಯಾದವನು; ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು: ದೂರ್ವಾಸನು ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ವಕ್ರನಾದವನು . . . ಆದರೂ ಅವನನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ದಯಾರ್ದ್ರನನ್ನು ಮಾಡಿದೆನು (ಶಾಕುಂತ. ೪೭-೨೩). [ಸಂ.]

ದಯಾರ್ದ್ರಹೃದಯ (ನಾ). ಕರುಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು; ಅನುಕಂಪೆಯ ಹೃದಯವುಳ್ಳವನು : ಸಂಜ್ಞಾನವಾಯುಂ ದಯಾರ್ದ್ರಹೃದಯಂ ಸುತಪೋವಿಭವಂ ಶಿವಂಕರೋದ್ಯಾನದೋರ್ದರ್ಪಂ ಪರಿವೃತವೃತಿವೃಂದಸಭಂ ಗುಣಪ್ರಭಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೧೭); ಗೊಲ್ಲನೊಬ್ಬನು ಆ ಮಗುವಿನ ಅಳುವನ್ನು ಕೇಳಿ ದಯಾರ್ದ್ರಹೃದಯನಾಗಿ . . . ಮಗುವನ್ನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಸಲಹಲೆಂದು ತನ್ನ ಸತಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು (ಕವಿಕ. ೯).

[ದಯಾರ್ದ್ರ + ಹೃದಯ]

ದಯಾರ್ದ್ರಹೃದಯೆ (ನಾ). ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೃದಯವುಳ್ಳವಳು : ಅವಳು ದಯಾರ್ದ್ರಹೃದಯೆಯಾದುದರಿಂದ ... ಅವನನ್ನು ಆತನ ದಯೆಗೆ ಪಾತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಸುವಳೆಂದೂ ಹಿತೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದನು (ಕವಿಕ. ೪೧).

[ಸಂ. ದಯಾರ್ದ್ರಹೃದಯಾ (ದಯಾರ್ದ್ರ + ಹೃದಯ + –)]

ದಯಾರ್ದ್ರೆ (ನಾ). ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವಳು ; ಕರುಣಾಮಯಿ: ನೀನು ದಯಾರ್ದ್ರೆ, ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು (ಶಾಂತಲಾ. ೩೩೪).

[ಸಂ. ದಯಾರ್ದ್ರಾ (ದಯಾ + ಆರ್ದ್ರ + –)]

ದಯಾಲು, ದಯಾಳು (ನಾ). ಕರುಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು; ಕೃಪಾಳು; ಕರುಣಿ : ನೃಪತೀ . . . ವಿಶದಶಶಧರಾಯತಕೀರ್ತೀ ವ್ಯಪಗತಭಯಾ ದಯಾಲೂ ರಿಪುವರ್ಗಮನಲೆದು ಗೆಲ್ದೆಯಾಗಾಹವದೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೨-೩೪). ದಯಾಳು: ಆ ದಯಾಳುಗಳರಸನಾ ಶೋಕೋದಧಿಗೆ ವಡಬಾಗ್ನಿ ಸಮನೆನಿಪಾದಿಯಲಿ ಷೋಡಶಮಹೀಶರ ಕಥೆಯ ವಿರಚಿಸಿದ (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೭-೩೭); ನೀನೆ ದಯಾಳೋ ನಿರ್ಮಲಚಿತ್ತ ಗೋವಿಂದ (ಪುರಂದ. ೧-೩೮ ಪಲ್ಲವಿ) ;

ನೀವೆಲ್ಲರೂ ದಯಾಳುಗಳೂ ನ್ಯಾಯಪಕ್ಷಪಾತಿಗಳೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ (ಮುಂಬಯಿ. ೮-೧೦೩); ದಯಾಳು ಮತ್ತು ದೂರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳಂತಹ ತಂದೆ ಭಗವಾನ್ ಚಂದ್ರರು ಮಗನ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ . . . ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರು (ಸಸ್ಯಕ. ೯೩).

ದಯಾಳಳು = ಕರುಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವಳು: ಶರಣು ಶರಣಾರ್ಥಿ ದಯಾಮೂರ್ತಳೇ ದಯಾಳಳೆ ಶರಣು ಶರಣಾರ್ಥಿ ಎನ್ನಕ್ಕ ಮಹಾದೇವಿ (ಸರ್ವವ. ೧೭೩-೮೫೦). [ಸಂ.]

ದಯಾವಂತ (ನಾ). ಕರುಣೆಯುಳ್ಳವನು; ಕರುಣಾಮಯ: ಅವನು ದಯಾವಂತನಾದುದರಿಂದ ಬೇಡುವವರ ಕಾಟ ಹೆಚ್ಚು (ರೂಢಿ). [ಸಂ. ದಯಾವತ್]

ದಯಾವಂತೆ (ನಾ). = ದಯಾರ್ದ್ರೆ: ಅನ್ನೆನಿಸಿದಾಚಭೂಪನ ಕಾನ್ತೆ ದಯಾವಂತೆ ಭಾಗ್ಯವಂತೆ ನಿತಾಂತಂ ಶಾನ್ತೆ ನಯವಂತೆ ಸತ್ಯುಳವಂತೆ ಮಹಾದೇವಿಯೆಂಬ ಪೆಸರಿಂದೆಸೆವಳ್ (ಎಇ. XX, ೧೨-೧೫; 1167). [ದಯಾವಂತ + – ಎ₂]

ದಯಾವತಿ (ನಾ). = ದಯಾರ್ದ್ರೆ: ದವಿಸು ಭವವಂ ಧರ್ಮಕಾರೇ ದಯಾವತಿ ಪಾರ್ವತೀ (ವೃಷವಿ. ೮-೧೨೭). [ಸಂ. ದಯಾವತೀ]

ದಯಾಸಂಪನ್ನ (ನಾ). = ದಯಾಲು: ನೀನೇ ದಯಾಸಂಪನ್ನನೋ ಕಾವೇರಿ ರಂಗ (ಪುರಂದ. ೩-೧೦೮ ಪಲ್ಲವಿ). [ಸಂ.]

ದಯಾಳು 'ದಯಾಲು' ನೋ.

ದಯಿತ (ಗು). ೧. ಇಷ್ಟವಾದ; ಬಯಸಿದ; ಪ್ರಿಯವಾದ. (ನಾ). ೨. ಕಾದಲ; ಪ್ರಿಯ: "ವಲ್ಲಭಃ, ದಯಿತಃ, ಪ್ರಿಯಃ–ಈ ೩ ಕೂರ್ಪಮ" (ಹಲಾಯು. ೬೦-೨೧೨). ೩. ಪತಿ: "ನಾಯಕಂ . . . ಪ್ರಿಯನದಿವಂ ದಯಿತನೀಶಂ ... ವಲ್ಲಭನೆನಲು ನೇತ್ರವೆನಲೊಡೆಯಂಗೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೭-೬); ಶ್ರೀದಯಿತನ ಹರಿಗನ ಸಂಪಾದಿತ ಭುಜವೀರ್ಯ ಮಟ್ಟಿಟಂ ತನಗೆರ್ದೆಯೊಳ್ ಚೋದಿಸೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೧); ಅಂತು ಕೀರ್ತಿ ಲತೆಯೆ ಮೂರ್ತಿವಾತಿಯಾದಂತೆಯುಂ ಸರಸ್ವತಿದೇವಿಯೆ ನಿಜರೂಪಿ ನೊಳೊಂದಿ ಬಂದಂತೆಯುಮಾತ್ಮೀಯ ದಯಿತನ ಮನಕ್ಕೆವರೆ ಸೂಟ್ಗಿ ವಂದು (ವರ್ಧಮಾ. ೧೧-೩೭ ವ); ಚಿಂತೆಯನ್ನೆತಂದ ದಯಿತನ ಬಳಿಯೊಳು ವಿಹಿತವನ್ನುಗಳನು ನೆನೆದು (ಗಾಥಾಸ. ೧೫-೬೦). [ಸಂ.]

ದಯಿತಾಸಂಬಂಧ (ನಾ). ಪತ್ನಿಯ ಸಂಬಂಧ: ದಯಿತಾಸಂಬಂಧಬಂಧಂ ಭವಪರಿಣತಿ ತನ್ಮೂಲಮಿ ಬೇವಸಂ ನಿಶ್ಚಯಮೆಂದಾತಂ ತೊಡರ್ಪಂ ಬಿಡಿಸಿ ಕಿಡಿಸಿ ದುರ್ಮೋಹಮಂ ... ಅಘಮಂ ಗೆಲ್ದು ನಿರ್ಮೋಹನಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೪). [ಸಂ.]

ದಯಿತೆ (ನಾ). ೧. ಪತ್ನಿ; ವಲ್ಲಭೆ: ದಯಿತಾಸಂಬಂಧಬಂಧಂ ಭವಪರಿಣತಿ ತನ್ಮೂಲಮಿ ಬೇವಸಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೪); ರತಿಯಿಚ್ಚೆಯಿಂ ರತಿಯೆಡೆಗೆ ನಡೆಗೊಳ್ವ ವಿಷಾಕೇತನನಂತೆ ಕಾವಂಚೀತನನಾಗಿ ನಡೆದನು ನರಾಧಿಪಂ ದಯಿತೆಯ ಸಜ್ಜವನೆಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ ೬೭-೩೫೪); ದಯಿತೆಯನ್ನು ಬೇಡರ ಹೆಣ್ಣೆಂದೂ ವಾಸಗೃಹವನ್ನು ಕಾರಾಗಾರದ ಪಂಜರವೆಂದೂ ರೂಪ ಕಾಲಂಕಾರವನ್ನು ವಿಸ್ಮರಿಸಿದ್ದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಅನೌಚಿತ್ಯವೊದಗುತ್ತಿದ್ದಿತು (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೯೭ ಅಡಿಟಿ). ೨. ಕಾದಲೆ; ಪ್ರಿಯೆ: ೩. ಹೆಣ್ಣು; ಸ್ತ್ರೀ: "ರಾಮಾ . . . ದಯಿತಾ, ಪ್ರತೀಪದರ್ಶಿನೀ, ವಧೂಃ, ವಶಾ, ಯುವತೀ– ಈ ೨೮ ಸ್ತ್ರೀಯರ್" (ಹಲಾಯು. ೬೯-೩೨೪). [ಸಂ. ದಯಿತಾ]

ದಯೆ (ನಾ). ೧. = ದಯ: "ಅನುಕ್ರೋಶಃ, ಕೃಪಾ, ಶೂಕಂ, ದಯಾ, ಕರುಣಾ, ಘೃಣಾ–ಈ ೬ ಕರುಣಂ" (ಹಲಾಯು. ೧೩೦-೫೯); "ಕರುಣಂ ಘೃಣಂ ಕೃಪೆಯನುಕ್ರೋಶವಾಶೂಕಮೆನಲು ದಯೆಗಕ್ಕು ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೯-೦೩); ಮುನ್ನಿನ ನೆಲನಂ ಕುಡುಗೆಮಗೆನ್ನರ್ ದಾಯಿಗರೆ ಮೆನ್ನರಂತಲ್ಲಿಂತಲ್ಲೆನ್ನರ್ ಕರುಣಿಸಿ ದಯೆಯಿಂದಿನ್ನಿತ್ತುದೆ ಸಾಲ್ಗು ಮೆಂಬರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೪೧); ಸತ್ಯ . . . ಧೃತಿ ದಯೆ. . . ಶೌಚವೆಂಬ ಯಮಾಂಗದಶಕಮಂ (ವಿವೇಕ. ೧೪೮); ತನಯ ತಿಳಿಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವು ಕ್ಷಮೆಯು ಧೃತಿ ದಯೆ ಆರ್ಜವವು . . . ವ್ರತ ನಿಯಮ ದಶವಿಧಗಳ (ಗಗತಾ. ೧೧-೭೭); ಸತ್ಯ . . . ದಯೆ ಮಮತೆ – ಇವೇ ಮಾನವ ಧರ್ಮದ ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳು (ಧರ್ಮಸಾ ೩). ೨. ದಕ್ಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗಳು; ಧರ್ಮಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪತ್ನಿ. [ಸಂ. ದಯಾ]

ದಯೆಗಿಡು 'ದಯೆಗೆಡು' ನೋ.

ದಯೆಗೆಡು, ದಯೆಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ಕರುಣೆಯಿಲ್ಲವಾಗು; ಕಠೋರವಾಗು; ಕೃಪೆಯಿಲ್ಲವಾಗು: ಕೋಮಳಶುಕಶಾಬಕಪ್ರಕರಮಂ ತೆಗೆದಂ ದಯೆ ಗೆಟ್ಟು ಲುಬ್ಧಕಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೭೮). ದಯೆಗಿಡು: ನಾಟಕಮನಭಿನಯಿಸಿ ಕರಂ ಬಲಲ್ದು ನೈಪಥ್ಯಮಂ ಕಳೆಯಲ್ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿದ್ರಾಸಕ್ತರಾದವು ಇರ್ದರ್ ದೇವರ್ ದಯೆಗಿಡಲ್ವೇಡೆಂ [ಪಾಠಾಂ. ದಯೆಗೆಯ್ಯಲ್ ಬೇಕೆಂ]ದು ಕಾಲ್ಗೆ ಬಗುವುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೯೭-೧೨). [ದಯೆ + ಕೆಡು₁]

ದಯೆಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕರುಣಿಸು; ಕೃಪೆಮಾಡು; ಅನುಕಂಪೆತೋರು: ಶ್ರೀಮಾಜಿಳ್ಳೋಯಿನ್ದರಸರ್ ಪ್ರಭೂತುಙ್ಗ ಮರಿಯದೆಯಂ ದಯೆಗೆಯ್ದಂ (ಮೈಸೂರು. ೧೯೭೩, ೪೭-೧೨; 790); ಕುಲಮುಂದ್ದಗಾವಿಂಗಾಗೆ ಅರಸರ್ದಯೆ ಗೆಯ್ದು ಪೂರ್ವ್ವಾಚಾರದ ನಾಲ್ಕೆಟ್ಟಿನೊಳ್ವೊಟಿಸಿ ಗೆಟ್ಟಿಯನಳದು ದಯೆಗೆಯ್ದು (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೧೦-೧೧; ಸು. 800). ೨. ನೀಡು; ಕೊಡು; ಅನುಗ್ರಹಿಸು: ಭಟ್ಟಾರಾ ಎನಗೆ ದೀಕ್ಷೆಯಂ ದಯೆಗೆಯ್ಕುಮೆನೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭೪-೧೨); ಪೊಡಮಡುವರ್ ಜೀಯೆಂಬರ್ ಕುಡು ದಯೆಗೆಯ್ಯೆಂ ಪ್ರಸಾದವೆಂಬವು ಪೆಚರೊಳ್ ನಡೆಗೆವ್ವು ನಿನ್ನಯೆಡೆಯೊಳ್ ನಡೆಯಲ್ವೇ ಡೆನಗೆ ಕೆಳೆಯನ್ನೆ ರಾಧೇಯಾ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೩೫); ಸರಸ್ವತಿಯಂದದಿಂ ಸರಸ್ವತಿ ದಯಗೆಯ್ಗೆ ನಮ್ಮೊಳನುಕೂಲತೆಯಿಂದವೆ ನಿರ್ಮಳತ್ವಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೨); ಪೆಂಪಿನ ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣಂ ದಯೆಗೆಯ್ಗೆ ಚಾಗ ಚತುರ್ಭುಜಂ ಗರುಡಧ್ವಜಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩೫೮). [ದಯೆ + ಕೆಯ್₁]

ದಯೆದೊಱೆ (ಕ್ರಿ). = ದಯೆಗೆಡು: ಕಡುಶೋಕದಿಂದೆ ತನು ರ್ಮೋಹಿಸಲ್ಕೆ ಸೆರೆ ಬಿಗಿದು ಕಂಬನಿಯಿಂದೆ ನನೆದಲಲ್ದೊ ರೆಯೊಳಾಳ್ದನುಜನಂಘೂರ್ಮಿಸುತೆ ನಿನಗೆ ದೋಷಮೆ ತಾನಿರಲ್ಕೆ ನಡೆ ಕಳುಹೆಂದರಸನೇಂ ದಯೆದೊಱೆದನೋ (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೮-೫೯). [ದಯೆ + ತೊಱೆ₁]

ದಯೆಪಾಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ದಯಪಾಲಿಸು; ಕೊಡು: ದೇವರು ಅವರಿಗೆ ಒಂದು ತರದ ಗಿಡಗಳನ್ನು ದಯೆಪಾಲಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೧೧೧). [ದಯೆ + ಪಾಲಿಸು]

ದಯೆವೆರಸು₁ (ಕ್ರಿ). ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರು; ಅನುಕಂಪೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರು: ಪ್ರೀತಿಂಕರಶಂಕರವಿದ್ಯಾತಿಶಯನಿಧಾನ ನಿನ್ನ ದಯೆವೆರಸಿದತಿ ಪ್ರೀತಿಯೊಳಾನತ್ಮುತ್ರಮಜಾತಿಗಳೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿ ಸುಖಮನುಣುತಂ ಬಂದೆಂ (ಆದಿಪು. ೫-೭೩); ಮೆಚ್ಚಿವ ನಾನಾ ಬಗೆ ವಸ್ತುಗಳನು ದಯೆವೆರೆ[ರ] ಸುತೆ ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಲಿ ಕರೆಕರೆವಾಕ್ಷಣ ಕ್ರಯಕೀವ ಹರದರ ಸುರುಚಿರ ಗೃಹಗಳೊಪ್ಪಿದುವು (ಕಂವವಿ. ೬-೫೧). [ದಯೆ + ಬೆರಸು₁]

ದಯೆವೆರಸು₂ (ಅ). ಕರುಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ; ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ; ಅನುಕಂಪೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ: ನಿನ್ನ ದಯೆವೆರಸು ನೋಟ್ಟ ಮಹೋ ನ್ನತಿಯುಂ ಸತ್ಪ್ರಸಾದಮುಂ ಕಿಱುಕುಳನಪ್ಪೆನ್ನೊಂದಿಗನೊಳನುಚಿತವಿದು (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೯). [ದಯೆ + ಬೆರಸು₂]

ದಯ್ಯೆಕನಿಧಿ (ನಾ). ಕರುಣೆಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಆಶ್ರಯನಾದವನು; ಕೃಪಾ ನಿಧಿ: ಕಾನೂರ್ಗಣಮುನಿಪತಿ ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಗುಣನಿಧಿ ದಯ್ಯೆಕನಿಧಿ . . . ಭುವನಾನತಪದಕನಕಕಮಳನಮಳಚರಿತಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೧೭). [ಸಂ.]

ದಯ್ವ 'ದೆಯ್ವ' ನೋ.

ದರ₁ 'ದಾರ₂' ನೋ.

ದರ₂ (ಗು). ೧. ಸ್ವಲ್ಪ; ಕೊಂಚ; ನಸು: ಪರಿಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಂ ತಿಗ್ಮರೋಚಿಯುಂ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಮಂ ಕ್ಷೀರಜಲಾಕರಮಂ ದರವಿಕಸದ್ವಾರಿರುಹ ಮನಾಕಾಂತೆ ನಿಶೆಯಾ ಕಡೆಯೊಳ್ ಕಂಡಳ್ (ಪುಷ್ಪ.ಪು. ೬-೧೨೦). (ನಾ). ೨. ಕುಳಿ: "ನಿಮ್ನಂ. ಅಗಾಧಂ, ಗರ್ತಃ . . . ಕುಹರಃ, ದರಃ – ಈ ೧೫ ಕಂಟು" (ಹಲಾಯು. ೧೦೩-೨). ೩. ಭಯ; ಆತಂಕ; ಹೆದರಿಕೆ; ತಲ್ಲಣ: "ಆತಂಕಃ, ಭಯಂ, ಆಶಂಕಾ, ದರಃ, ತ್ರಾಸಃ, ಸಾಧ್ವಸಂ–ಈ ೬ ಭಯಂ" (ಹಲಾಯು. ೧೨೦-೪೦); "ಸಾಧ್ವಸವೆನೆಲ್ ತ್ರಾಸವೆನೆ ದರವುದಾತಂಕ ಮಾಶಂಕೆಯೆಂದೆನೆ ಭಯಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೮-೯); ಈ ದರವ ಬಿಟ್ಟವ ನೊಳಾದರವ ಮಾಡು (ಮಲ್ಲಾ.ರಿ. ೯-೨೨); ಗಿರಿಗಳ ಕಂದರಗಳ . . . ವಕ್ರಪಥಗಳ ದರ ಸುಂದರ ಶಮಕರ ರೂಪಂಗಳನರಿವೊಡೆ ನೀಂ ನಡೆದು ನೋಡು ಕೊಡಗಿನ ಬೆಡಗಂ (ನಿವೇದ. ೨೦-೭); ನಿನ್ನ ಮಾನಸವು ದರವ ಪಟ್ಟಿರ್ದಾದರೇ ನೀನಿರದೆ ಕರಗಳ ಮುಗಿದು ಬೇಗನೆ ಶರಣು ಬಂದರೆ ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಪೊರೆಯುವೆನು (ರಘುವಂ. ೧೧-೭೫). ೪. ಶಂಖ: ಸಂಗತಗಳಿಂದ ಚಾಮರಂಗಳಿಂ ದರಗಳಿಂ ಭಂಗಬಾರದ ರಣ ಶಪಥಗಳಿಂ ರಥಗಳಿಂ ಸುರಪತಿಯು ಬಲವಮೆಸೆದುದು (ಮಲ್ಲಾ.ರಿ. ೬-೨೭). ೫. ತೊರೆ; ಹೊನಲು. ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಒಂದಂ ವಿಷವೃಕ್ಷ: "ದರಂ ವತ್ಸನಾಭಿ" (ಓಷಧಿ. ೭೩). [ಸಂ.]

ದರ₃ (ನಾ). ಸರಕಿನ ನಿಗದಿಯಾದ ಬೆಲೆ,–ಕ್ರಯ: ನಡೆಯಲು ಒಂದು ದರವು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೩೭೦); ವರ್ತಕನ ಸಂಗಡ ಒಳ್ಳೆ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾ ಕೂತುಕೊಂಡು ದರ ಹತ್ತು ಸೇರಿನ ಮೇರೆಗೆ ಒಂದು ಹಣದ ಉದ್ದು (ಕಥಾಮಂ. IV, ೧೪). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ದರ್]

ದರ₄ (ನಾ). ಪ್ರತಿಯೊಂದು. 'ದರಸಾರೆ' ಪರಾ. [← ಮರಾ. ದರ್]

ದರ₅ (ನಾ). (?): ಸಂಬಳ ಹಾಗ ಅನ್ನು ದರವನು x x x ಪಡಿ ತೆರುವರು (ಎಕ. IX, ಕಾನಹ. ೧೧೧-೨೭; 1306 ?). [?]

ದರಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಬೆಲೆ ನಿರ್ಣಯಿಸು; ಕ್ರಯಕಟ್ಟು: ದರಕಟ್ಟಿ ನಾನು ಅದನ್ನು ಅವಳಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಕೊಟ್ಟೆನು (ಕಮಳ. ೩೭). [ದರ₃+ಕಟ್ಟು₁]

ದರಕದಾರ (ನಾ). ಸರ್ಕಾರದ ಉನ್ನತಾಧಿಕಾರಿ: ಬೇರೆ ಬಹು ಜನ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು, ಸರದಾರರು, ದರಕದಾರರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಕಟಾಂಜನದ ಹೊರಗೆ ನಿಂತುಕೊಂಡಿದ್ದರು (ಸತ್ಯಸಾ. ೪೪). [←ಮರಾ. ದರಕದಾರ್]

ದರಕಾರ 'ದರಕಾರು' ನೋ.

ದರಕಾರು, ದರಕಾರ (ನಾ). ೧. ಅಗತ್ಯ; ಜರೂರು. ೨. ಲಕ್ಷ್ಯ; ಪರಿವೆ; ಗಮನ; ಎಚ್ಚರ: ವಕೀಲರು . . . ಇಲ್ಲಿಂದ ಕಚೇರಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದು ಒಂದು ರೂಪಾಯಿ ದರಕಾರಿಲ್ಲ ಚಲ್ಲಾವರಿ (ರಕ್ತಾಕ್ಷಿ. ೧೯೭); ದವೇದಾರುಗಳು ಅಂದ್ರೇ ಅವನಿಗೆ ದರಕಾರೇ ಇಲ್ಲ (ಬಂಗಬು. ೨೭); ತಮ್ಮ ಮಾತಿನ ದರಕಾರೇ ಇಲ್ಲದವಳ ಹಾಗೆ ಜಗಲಿಯ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಏರುತ್ತಿದ್ದಾಗ (ಮೂರುದಾ. ೨೭). ದರಕಾರ: ೨. ಹೊರಟತ್ತು ಹಕ್ಕಿಗಳ ಗುಂಪಿನಲಿ ಎದೆಬಿರಿವ ಘೋರ ಚೀತ್ಕಾರ ತೆರೆಗಳೆಗೆಲ್ಲಿ ಅದರ ದರಕಾರ? (ಚಂದ್ರಮು. ೪೮-೧೧); ಯಾರ ದರಕಾರವೂ ನಿನಗಿಲ್ಲ ಗಾಳಿ – ನೀ ಗೂಳಿಗಾಳಿ! (ಕರುಣಾ. ೬೩-೫); ಸ್ಕೌಟ್‌ಮಾಸ್ತರರು ದರಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ದುಡುದುಡು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು (ಪ್ರನಿ. ೨೫೭). ೩. ಸಂಬಂಧ; ಗೋಜು: ಈ ಮಾಗಣೆ ಎರಡು ನಮ್ಮದು ನಿಮಗೆ ದರಕಾರ ಇಲ್ಲಾ. ಇದರ ತಳ್ಳಿ ನೀವು ಬರುವ ಕೆಲಸವಿಲ್ಲಾ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೯೨). ೪. ಕಾಳಜಿ: ಹಸಿದವರಿಗೆ ತುಂಬಾ ದರಕಾರ ಮಾಡಿದ ಸರಕಾರ (ಅರರೋ. ೩೭).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದರ್‌ಕಾರ್]

ದರಕು 'ತರಕು' ನೋ.

ದರಕುದನಿ (ನಾ). ಒರಟುಧ್ವನಿ; ಗಡಸು ಸ್ವರ; ಗರ್ಗರಧ್ವನಿ: (+).

[ದರಕು (<ತರಕು) + ದನಿ₁]

ದರಖಾಸ್ತ 'ದರಖಾಸ್ತು' ನೋ.

ದರಖಾಸ್ತು, ದರಖಾಸ್ತ್, ದರ್ಕಾಸ್ತ್, ದರ್ಖಾಸ್ತ್, ದರ್ಖಾಸ್ತು (ನಾ). ೧. ಅರ್ಜಿ; ಮನವಿಪತ್ರ; ಬೇಡಿಕೆ: ಒಬ್ಬರ ದರ ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗದಂತೆ ಧನಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ದರಖಾಸ್ತು ತಲಪಿಸುತ್ತಾರೆ (ಹಡಪ್ರ. ೨೧೭); ಆ ಗ್ರಾಮದ ರೈತರೇ ಆಗಲಿ ಸಮೀಪದ ಗ್ರಾಮದ ರೈತವರ್ಗದವರೇ ಆಗಲಿ ದರಖಾಸ್ತು ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಆದಕ್ಕೆ ಸಹ ಅಮಿಲ್ದಾರ ಶಿರಸ್ತೆದಾರರ ರುಜುವಿನಿಂದ ಶ್ರಯಪಟ್ಟಿ ಬರೆದು ಕೊಡುವ ಕಾಯಿದೆ ತಪ್ಪೀಲು (ಮಹಾವಂ. II, ೬೧); ನೀನು ಹೊಲಗದ್ದೆಗೆ ದರಖಾಸ್ತು ಮಾಡಿದರೆ ಅವೂ ಸಿಕ್ಕುತ್ತೆ (ಕಲಶ. ೧೮೭); ಏನೋ ಒಂದು ದರಖಾಸ್ತಿನಂತೆ ಬಂಜರು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅಗಳು ತೋಡಿ ಸಣ್ಣ ಮನೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದ (ಚಿಗುರು. ೩೭). ೨. ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡಲು ಸರ್ಕಾರದವರು ಕೊಡುವ ಭೂಮಿಗಾಗಿ ತೆರುವ ಹಣ; ದರಖಾಸ್ತು ಭೂಮಿಗೆ ತೆರುವ ಬೆಲೆ: ಕಂದಾಯವನ್ನು ಪೋಟಾಪೋಟ ಮಾಡಿ ಹೆಚ್ಚು ದರಖಾಸ್ತಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಚಾಮವಂ. ೩೩೯). ದರಖಾಸ್ತ್: ೧. ಜಮೀನನ್ನು ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡಲು ಅರ್ಜಿ; ಸಲ್ಲಿಕೆ; ಬೇಡಿಕೆ (ಕೃಸಗಿ. II, ೫೪೭). ದರ್ಕಾಸ್ತ್: ೩. ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡಲು ಸರ್ಕಾರದವರು ಕೊಡುವ, ಇನ್ನೂ ಸಾಗುವಳಿಯಾಗದಿರುವ ಸರ್ಕಾರೀಭೂಮಿ: ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ – ಕಾನ, ಬಾಣೆ, ಕುಮಾಕಿ, ದರ್ಕಾಸ್ತ್, ತೋಡು, ಕೆರೆ ಇವುಗಳ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಗಳೆಲ್ಲ ಬಾಯಿಪಾಠ (ಕರುಕ. ೭). ದರ್ಖಾಸ್ತ್: ೩. ನಿನಗೆ ಹತ್ತೆಕ್ರೆ ದರ್ಖಾಸ್ತ್ ಕೊಡಿಸುತ್ತೇನೆ (ಚಂಗೂಲಿ. ೧೪೦). ದರ್ಖಾಸ್ತು: ೧. ಸರಕಾರ ಹರಿಜನರಿಗೆ ಕೃಷಿಮಾಡಲು ದರ್ಖಾಸ್ತಿಗೆ ಸ್ಥಳ ಕೊಡುತ್ತಿದೆ (ಮಣ್ಣನಂ. ೦೫).

[← ಹಿಂ. ಮರಾ. ದರಖಾಸ್ತ್; ಪಾರ. ದರಖ್ವಾಸ್ತ]

ದರಖಾಸ್ತುದಾರ (ನಾ). ಅರ್ಜಿದಾರ; ಮನವಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು: "ಬೇಡುವವನು; ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುವವನು; ಮನವಿಗಾರ; ಅರ್ಜಿದಾರ; ದರಖಾಸ್ತುದಾರ" (Applicant. ಇಂಕಶಿ). [ದರಖಾಸ್ತು + – ದಾರ₄]

ದರಗ 'ದರಗಾ' ನೋ.

ದರಗಂಡಕಳ್ಳ (ನಾ). ಅನುಭವಿಯಾದ ಕಳ್ಳ; ಚೋರತನದಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಗನಾದವನು: ದರಗಂಡ ಕಳ್ಳನೊಡನೆ ಹೇಳುವ ಹಾಗೆ ಈ ತಂದೆಯಾದ ಸಬ್ ಇನ್ ಸ್ಪೇಕ್ಟರರು ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮಗನನ್ನು ಗದರಿಸಿದರು (ರಂಗರೋ. ೧೨೧). [ದರಗಂಡ ? + ಕಳ್ಳ₁]

ದರಗಾ, ದರಗ, ದರಗಾಹ, ದರ್ಗಾ (ನಾ). ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸಂತರ ಸಮಾಧಿಯಿರುವ ಪವಿತ್ರಸ್ಥಳ: ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಗೆಝೆಟಿಯರ್ ಪ್ರಕಾರ ವಿಜಾಪುರಸಾಹೇಬರ ದರಗಾ ೧೪೯೧ ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿತು (ಕರಡ. ೬೩೦); ಖಾಜಾ ಅಬ್ಬಾಸಪೀರನ ದರಗಾದಲ್ಲಿಯು, ಗೋರಿಗೆ, ರಾವಜೀಕಾಕಾ ಉರುಸಿನ ವೇಳೆಗೆ ಹಸಿರು ವಸ್ತ್ರ ಪರಿಧಾನವಮಾಡಿ (ದೀಪಕ. I, ೧೪೪). ದರಗ: ದರಗ (ಮೈಎಪಿ. ೧೯೩೪, B. ೧೫೫; 1759). ದರಗಾಹ: ಮಾಮೂಲಾಗಿ ದರಗಾಹದ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ (ಸೌಇಎ. ೧೯೩೪, ಸೇಲಂ. ೧೫೫-೨೦; 1759). ದರ್ಗಾ: ಅವರು ಖಡೇಬಜಾರವನ್ನು ಸುತ್ತಿ ದರ್ಗಾದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ತಯಾರೀ ಅರಿವೆಗಳ ಅಂಗಡಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿ . . . ಪಲ್ಲೆಯ ಪೇಟೆಗೆ ಬಂದರು (ರಕ್ತಾಕ್ಷಿ. ೨೨); ಬೆಳಗಾವಿಯ ಕಿಲ್ಲೇದಾರನಾದ ಅಸದ ಖಾನನ ಗೋರಿಯು ಈ ದರ್ಗಾದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ (ಬೆಳವ. ೭೦).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದರಗಾಹ್; ಮರಾ. ದರಗಾ, ದರ್ಗಾ]

ದರಗಾಹ 'ದರಗಾ' ನೋ.

ದರಗು₁ 'ತಜಗು' ನೋ.

ದರಗು₂ 'ತರಕು' ನೋ.

ದರಗುನಾಲಗೆ (ನಾ). ಒರಟಾದ ನಾಲಗೆ; ನಯವಾಗಿರದ ಜಿಹ್ವೆ: ಕರು ಪುಳಕಿತವಾಗಿ ಅವರ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಕೆನ್ನೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಹಿತವಾದ ದರಗು ನಾಲಗೆಯಿಂದ ನೆಕ್ಕಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೯೭). [ದರಗ್ಗು₂ (<ತರಕು) + ನಾಲಗೆ]

ದರಚಾಗಾ (ನಾ). ಮೊಕ್ಕಾಂ (?): ತಾರೀಖು ೯ನೇ ಜೂನ್ ಸನ್ ೧೯೨೬ನೇ ಇಸವಿ ದರಚಾಗಾ ಬೆಂಗಳೂರು (ಗುರುದ. ೧೧). [?]

ದರಜವಾಬು (ನಾ). ಲಿಖಿತ ಜವಾಬು; ಬರೆದು ಕಳಿಸಿದ ಉತ್ತರ: ಬರದು ಕಳುಹಿದಲ್ಲಿ, ಅದಕ್ಕೆ ದರಜವಾಬಾಗಿ . . . ಬರದು ಕಳುಹಿದ ಕಾಗದದಲ್ಲಿ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೬೦); ಇದಕ್ಕೆ ಬದಲು ದರಜವಾಬು ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಶು. ೩ರಲ್ಲು ಮಹಾರಾಜರವರು ಬರದ ಕಾಗದದ ವಿವರ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೮೯). [←ಪಾರ. ದರ್ಜವಾಬ್]

ದರಜು 'ದರದು' ನೋ.

ದರಣ₁, ದಣ್ಣ (ನಾ). ಒಂದು ವರಹದ ಕಾಲು ಭಾಗ: ಅವರ ದಯಮಾಡಿ ವರಹಕೆ ದರಣ ಪ್ರಕಾರ ಕೊಡುಯಂತ ದಯಪಾಲಿಸಿ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೪೭-೪೪; 1646?) **ದಣ್ಣ**: ದಿನಕ್ಕೊಂದು ದಣ್ಣದ (ಒಂದು ರೂಪಾಯಿ) ಹುದ್ದೆಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ತೆರವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು (ಕಳುಮ. ೧೭೩). [<ಸಂ. ಧರಣ = ಹದಿನಾರು ಮಾಷಗಳ ತೂಕ]

ದರಣ₂ (ನಾ). ಸೀಳುವಿಕೆ; ಒಡೆಯುವಿಕೆ; ಹರಿಯುವಿಕೆ. [ಸಂ.]

ದರದಟ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ಹೊಟ್ಟೆಗಿಲ್ಲದ ಗತಿಕ ಸ್ಥಿತಿ; ಕಡುದರಿದ್ರಾವಸ್ಥೆ: ಅಂದಿಗೆ ಆ ಬಟ್ಟೆ, ಇಂದಿಗೆ ಈ ಬಟ್ಟೆ, ಮುಂದಕ್ಕೆ ದರದಟ್ಟಿ ಇನ್ನೆಂದು ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬ ಹಿಟ್ಟು ಹಾಕಿದ್ದೀಯೆ? (ಮುಸುಗ. ೧೧೩). ೨. ನಿರ್ಗತಿಕ; ದರಿದ್ರ: ಅವನೊಬ್ಬ ದರದಟ್ಟಿ, ಅವನಿಗೆ ಹೆಣ್ಣು ಕೊಡೋದೆ? (ರೂಢಿ). [?]

ದರದರ₁ 'ದಜದಜ' ನೋ.

ದರದರ₂ (ಅ). ೧. ಒಂದೇ ಸಮನೆ; ಏಕ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ: ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ದರದರ ಧಾರೆ ಸುರಿಯುತ್ತದೆ (ದೇವೀಚಾ. ೭). ೨. ಬೇಗಬೇಗನೆ; ಸರ ಸರನೆ; ಶೀಘ್ರವಾಗಿ: ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ದರದರ ಎಳೆದು ಸೆಕೆಂಡ್‌ಕ್ಲಾಸ್ ಗಾಡಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ದಬ್ಬಿದರು (ಸ್ವಾಮಿಸ್ಮೃ. ೨೧೩). [<ದಜದಜ]

ದರದರನೆ 'ದಜದಜನೆ' ನೋ.

ದರದಳಿತ (ಗು). ಸ್ವಲ್ಪ ಅರಳಿದ; ನಸು ತೆರೆದ; ತುಸು ಬಿರಿದ; ಕೊಂಚ ವಿಕಸಿತವಾದ: ದರದಳಿತಕಮಲಕುಟ್ಮಳಪರಿಮಳವೆನಿಸಿರ್ದ ಸಹಜಮುಖ ಸೌರಭಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೨೧); ಸುರಪತಿಜನಪತಿಪದಮಂ ದರದಳಿತ ಲತಾಂತಮಾಲೆಯಿಂದರ್ಚಿಸಿದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೨-೧೭೦); ದರದಳಿತಾಂಬು ಜಾನನದೊಳೊಪ್ಪುವ ಕತ್ತುರಿಬೊಟ್ಟಿನಂತೆ ಸಾರ್ದಿರಲಿಕತೊಟ್ಟು ಮುತ್ತುಗಳ ವೆಂಬಿನವೊಪ್ಪಿರೆ ಸೀಕರಾಳಿ . . . ಪೊಚ್ಚ ಪೊಸವಣ್ಣಲೆ ಸಿಂಗರವಾಂತು ತೋಱಿದಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೨-೬). [ದರ₂ + ದಳಿತ (= ದಲಿತ)]

ದರದಿನ (ನಾ). ಪ್ರತಿದಿವಸ: ನಮ್ಮ ಲುಕಸಾನಿಯಾಗುವದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಕಾರದ ಟಪಕೆಗಳು ದರದಿನ ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರಿಯುತ್ತಾರೆ(ಮುಂಬಯಿ. ೩೨೦). [ದರ₄ + ದಿನ]

ದರದು, ದರಜು, ದರ್ದು₂ (ನಾ). ೧. ಅವಸರ; ಗರಜು; ಅಗತ್ಯ; ಅವಶ್ಯಕತೆ: ಏನ ಮಾಡತೀರಿ ತೂಗೊಂಡು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಗಂಡಗ ಸಿಕ್ಕಾಂಗ ಅನ್ನವರಿಗೆ ನಮ್ಮಂಥವರ ದರದ ಎಲ್ಲಿದ, ಅನ್ನಬೇಕ? (ಕಾಗೆಕ. ೧೧೭); ಪಂಚಭೂತಗಳು ವರದರಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ನಮಗೆ ವರವನ್ನು ಕೇಳುವ ದರದು ಬೇಕಿಲ್ಲ (ಶಿಲ್ಪಾನ. ೪); ದೇವರಾಣೆಗೂ ನಿಮ್ಮ ಚಂಡಾಲಮಿತ್ರನೇ ಅಲ್ಲವೇ ಈ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿರೋನು? ಇನ್ನು ಯಾರಿಗೆ ಹೀಗೆ ಮಾಡಬೇಕೂಂತ ದರದು? (ಉಮಾಶಿ. ೧೨೭); ನನಗೇನು ಅಂಥ ದರದು (ಚಂದಕೋ. ೧೪೩). ೨. ಗಮನ; ಎಚ್ಚರಿಕೆ; ಯೋಚನೆ: "ದರದು – ಕಾಳಜಿ" (ಜಾನಕೋ. ೪). **ದರಜು**: ೨. ಅಪನವರ ಮಾತೆಂದರೆ, ಕಾಶಾಳಿವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವಾಕ್ಯ. ಆದರೆ ಶ್ಯಾಮರಾಯನಿಗೆ ಅದರ ದರಜಿರಲಿಲ್ಲ(ದೀಪಹ. II, ೧೧೧). **ದರ್ದು₂**: ೧. ನಂಗೇನು ಗೊತ್ತು ಅದರ ದರ್ದು? (ಮಳಮ. ೩೦೩). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದರ್ದ್; ಮರಾ. ದರದ್, ದರ್ದ್]

ದರದುರ 'ಧರಧುರ' ನೋ.

ದರದುಹುಂಡಿ (ನಾ). ಅಗತ್ಯವನ್ನು ಪೂರೈಸಲು ಕೊಟ್ಟ ಹುಂಡಿ: ಒಬ್ಬನ ದರದು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಹಣ ದೊರಕಿಸಲು ಕೊಟ್ಟ ಹುಂಡಿ; ದರದುಹುಂಡಿ (Accommodation Bill. ೩೦೩೨). [ದರದು + ಹಂಡ್ಡಿ]

ದರನಿಮೀಲಿತ (ಗು). ನಸುಮುಗಿದ; ಸ್ವಲ್ಪಮುಚ್ಚಿದ: ಸಮರತಸೌಖ್ಯ ದೊಳ್ ಸತಿ ದಿಗಂಬರವೇಷವನಾಂತು ಮುಕ್ತಕೇಶವಮದೆಸೆಯಲ್ಕೆ ಕಣ್ ದರನಿಮೀಲಿತಮಾಗೆ . . . ಯೋಗಿನಿಯಂತಿರೊಪ್ಪಿದಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೬೬೩). [ದರ₂ + ನಿಮೀಲಿತ]

ದರನಿಮೀಲಿತಲೋಚನ (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಚ್ಚಿದ ಕಣ್ಣು; ನಸು ಮುಗಿದ ಕಣ್ಣು: ತನ್ನ ಕಣ್ಗಳಸರದೆಱದು ದರನಿಮೀಲಿತಲೋಚನ ಕಮಲಾ ಕರಮಿರ್ಪಂತೆಯಿರ್ದ ಶಂತನುತನೂಜನ ಕರ್ಣಾಭ್ಯರ್ಣಮಂ ಪೊರ್ದಿ (ಗದಾಯು. ೫-೪೦ ವ). [ದರನಿಮೀಲಿತ + ಲೋಚನ]

ದರನಿಮೀಲಿತಾಂಬಕ (ನಾ). ನಸು ಮುಚ್ಚಿದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳದು: ಪರಮಯೋಗಿಯಿರ್ಪಂದದಿಂದಕಂಪಿತಶರೀರನಿರ್ದುದು ಜಲಾಶಯೋ ಪಾಂತದೊಳ್ ಬಕಂ ದರನಿಮೀಲಿತಾಂಬಕನಶೇಷ ದೋಷಾಶಯಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೭-೪೧). [ಸಂ. (ದರನಿಮೀಲಿತ + ಅಂಬಕ + –)]

ದರಪಣ (ನಾ). ಕನ್ನಡಿ; ಮುಕುರ: ಕರದ ಕಂಕಣಕೊಡ್ಡಲೇಕೈ ದರಪಣವ (ಪ್ರಹ್ಲಾಕ. ೧೧೦೨). [<ಸಂ. ದರ್ಪಣ]

ದರಬಾರ 'ದರ್ಬಾರು' ನೋ.

ದರಬಾರಿ 'ದರ್ಬಾರಿ' ನೋ.

ದರಬಾರು 'ದರ್ಬಾರು' ನೋ.

ದರಬಾರುಖರ್ಚು (ನಾ). ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರಿಗೆ ಲಂಚವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಹಣ: (+). [ದರಬಾರು (<ದರ್ಬಾರು) + ಖರ್ಚು (<ಕರ್ಚು₄)]

ದರಬೇಸಿ 'ದರವೇಶಿ' ನೋ.

ದರಮಹಾ 'ದರಮಾಹೆ' ನೋ.

ದರಮಾಹೆ, ದರಮಹಾ (ನಾ). ೧. ಮಾಸಿಕ ವೇತನ; ತಿಂಗಳ ಸಂಬಳ: ನಮ್ಮ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತೀರ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಹೋದ . . . ಶಬ್ದಗಳೆಂದರೆ– ಕಛೇರಿ (ಕಚ್ಚೇರಿ)...ದರಮಾಹೆ; ಬೇರೀಜ್ . . . ಶಿಕ್ಕಾ ಇತ್ಯಾದಿ (ಭಾಷಾಶಾ. ೧೬೬). **ದರಮಹಾ**: ೨. ಪ್ರತಿತಿಂಗಳಿನದಂ; ಪ್ರತಿ ಮಾಸಿಕದ್ದು: (+). [←ಪಾರ. ದರಮಾಹ್; ಹಿಂ. ದರಮಾಹಾ]

ದರಲೆ, ದರಳೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ತರಗೆಲೆ: ಮರದ ಹಸಿ ಅಡರುಗಳಿಂದ ಒಂದು ಗುಡಿಸುವ ಹಿಡಿ ಮಾಡಿ, ತರಗೆಲೆ ಗುಡಿಸಿದಳು. 'ಕೂತಲ್ಲೇ ಮೂರು ಬೀಳು ಹಡಗೆದರಲೆಯಾಯಿತು'ಎಂದು ಹಿಗ್ಗಿದಳು(ಮರಮ. ೨೭). **ದರಳೆ**: ಸರಸರ ಎಂದು ಸದ್ದು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ದರಳೆಯ ಮೇಲೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಡುತ್ತಾ . . . ಮನೆಗೆ ಹೋದ (ದೇವಹಂ. ೧೧). 'ತರಗೆಲೆ' ಪರಾ. [<ತಱಗೆಲೆ]

ದರಲೆಹಕ್ಕಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ : ದರಲೆಹಕ್ಕಿ, ಗಿಳಿ, ಕೋಗಿಲೆ, ಡೇಗೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಎಂದು ಸಾವಿರ ಜಾತಿಗಳಿವೆ (ಸ್ವಪ್ನಹೊ. ೧೨).

[ದರಲೆ ? + ಹಕ್ಕಿ$_1$ (<ಪಕ್ಕಿ$_1$)]

ದರವಂದ 'ದಾರವಂದ' ನೋ.

ದರವಡೆ 'ದರೋಡೆ' ನೋ.

ದರವಡೆಖೋರ 'ದರೋಡೆಖೋರ' ನೋ.

ದರವಡೆಗಾರ 'ದರೋಡೆಕಾರ' ನೋ.

ದರವಾನ, ದರ್ವಾನ (ನಾ). ಬಾಗಿಲನ್ನು ಕಾಯುವ ಆಳು ; ದ್ವಾರ ಪಾಲಕ : ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹಿತ್ತಾಳೆಕಟ್ಟಿನ ಲಾಠಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ದರವಾನನು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದನು (ನಿಬಂಧ. II, ೩೨) ; ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಬಿಲ್ಲೆ ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಒಬ್ಬ (ಸಿಪಾಯಿ) ದರವಾನನು ನಿಂತಿದ್ದನು (ವಿಧಿಪ್ರ. ೩೪) ; ದರವಾನನೊಬ್ಬ – ನಮ್ಮ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದ (ಆಟೂಬ. ೯). **ದರ್ವಾನ** : ಥಿಯೇಟರಿನ ದರ್ವಾನನಿಗೂ ಸಮವಸ್ತ್ರ (ರೂಢಿ).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದರ್ಬಾನ್, ದರಬಾನ್]

ದರವಾರು (ನಾ). ಪೇಟೆಯ ಧಾರಣೆಯ ವಿವರಣೆ: (ಸ್ಯಾಂಡರ್).

[ದರ$_3$ + ವಾರು$_3$ (<ವಾರಿ$_3$)]

ದರವಿಕಸಿತ (ಗು). =ದರದಳಿತ: ದರವಿಕಸಿತಮಂ ರಜದೊಳ್ ಪೊರೆದಾತ್ಮಜ ಮುಖಸರೋಜಮಂ ಮೋಹರಸಂ ತೆರೆಮಸಗೆ ನೋಟ್ಟ ಜನನಿಯ ಕರಿಯಾಲಿಗಳೆಂಬ ತುಂಬಿಗಳ್ ಧನ್ಯಂಗಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೧೨೦).

[ದರ$_2$ + ವಿಕಸಿತ]

ದರವಿಚಳದಪಾಂಗ (ನಾ). ತುಸು ಚಂಚಲವಾಗುವ ಕಡೆಗಣ್ಣು: ಸ್ಮರವಿಶಿಖನಿಷಂಗಂ ಸಾಶ್ರುಪಾತಾಂತರಂಗಂ ದರವಿಚಳದಪಾಂಗಂ ಮ್ಲಾನಮಾಯ್ತಾ ರಥಾಂಗಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೫).

[ಸಂ. (ದರ + ವಿಚಳತ್ + ಅಪಾಂಗ)]

ದರವೀಸ (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪವಾದುದಂ ; ಅತಿಕಡಿಮೆ ; ಕಿಂಚಿತ್ತು (?) : ಕಿಬುಸುಂಕಗರಡಮಂ ಬಣ್ಣಿಗೆಯಂ ದರವೀಸಮಂ ನಳಿಕಿಕೊಣ್ಡುವ (ಬಿ.೨ಂಕಶಾ. ೧೯೩೪, ಇಂಡಿ. ೩೫-೩೭ ; ?). 'ತರವೀಸ' ಪಠಾ. [?]

ದರವುರ (ನಾ). ಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದು ; ತುಚ್ಛವಾದುದು ; ಕ್ಷುಲ್ಲಕ ವಾದುದು : ದರವುರಮುಮಂಟಸುಂಟಿಯುಮರೆಪೊರಕನುಮೆನಿಸಿ ತಟತಟಿಂ ನುಡಿದು ಸಭಾಂತರದೊಳ್ ರಂಜಿಪುದೆ ರಸಾಂತರಂಗಳಂ ಮುಟ್ಟಿ ನುಡಿದು ರಂಜಿಸವೇಡಾ (ಅಜಿಪು .೧-೬೪) ; ದರವುರಮಲ್ಲದೆ ರುಜೆ ತುಚ್ಛ ವೈದ್ಯರಿಂ ತೀರ್ದಪುದೆ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೧೧) ; ಹರನೊಳ್ ತವನಿಧಿಯಂ ತಾಂ ದರವುರವಿಲ್ಲೆನಿಸಿ ಪಡೆದು ದೇಗುಲವಂ ಪುರಹರನ ಕೈಲಾಸದಂತಿರೆ ವಿರಚಿಸಿದ ಶಂಭುಭಕ್ತಿಧಾಮಂ ರಾಮಂ (ಎಇ. V, ೨೫೨-೯೯; ಸು. 1200).
ದರವುರವಾಗು = ಕ್ಷೀಣವಾಗು ; ಕಡಿಮೆಯಾಗು : ದರವುರ [ಪಾಠಾಂ. ದುರದರ]ಮಾಗಿ ಪೋಕು ಮಟ್ ಪರ್ವೆಳಸೆಲ್ಲಿಯುಮಾಗದು ... ಸಲೆ ದುಷ್ಷಮಕಾಲದೇಟ್ಗೆಯೊಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೪-೧೯೭). [?]

ದರವುರಂಗಾಣ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ನೋಡು ; ಕಿಂಚಿತ್ತಾದರೂ ಕಾಣು: ಮನಮೊಲ್ದಾತನ ಗಾಡಿಯಂ ದರವುರಂಗಂಡಾಕೆಗಳ್ ಪೂವಿನಂಬಿನ ಕೋಳ್ಗಂ . . . ತಣ್ಬನಿಯೊಳ್ಕೋಡಿಸುತಿರ್ಪ ಬಿಜ್ಜಣಿಗೆಗಂ ಪಕ್ಕಾಗದೇಂ ಪೋಪರೇ (ಆದಿಪು. ೧-೭೫). [ದರವುರ + ಕಾಣ್]

ದರವುರಗಲಿ (ನಾ). ಸಾಮಾನ್ಯ ಶೂರ (?): ಆಗಳಾ ಕಳಕಳಕ್ಕಾ ಪೊಟಲ ನೆರೆದ ದರವುರಗಲಿಗಳುಂ ಮೆಯ್ಗಲಿಗಳುಂ ಭೀಮಸೇನನ ಭೀಮಾಕಾರ ಮುಮಂ ಉಲ್ಬಣಮಾಗೆ ಮುಳಿದು ತಾಟಿಯೆ ಸತ್ತ ಪೆಣಂಗಳುಮಂ ಕಂಡು ಭಯಂಗೊಂಡು ತಮ್ಮೊಳಿಂತೆಂದರ್ (ನೇಮಿಪು. ೧೦-೦೦೧ ವ).

[ದರವುರ + ಕಲಿ$_2$]

ದರವುರವಿದ್ದೆ (ನಾ). ಕ್ಷುಲ್ಲಕ ವಿದ್ಯೆ; ಅಗ್ಗದ ಜ್ಞಾನ :ಪರಮಜಿನೋದಿತ ಮಲ್ಲದ ದರವುರವಿದ್ದೆಗಳನಱಿವವಂ ತೋಱಿದೊಡಚ್ಚರಿಯೆನ್ನನಿವೆಲ್ಲಂ ಡೊಂಬರ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಂದೆ ಬಗೆವನುತ್ತಮಜ್ಯೆನಂ (ಸಮಾಷ. ೧೨-೯೧).

[ದರವುರ + ವಿದ್ದೆ (<ಬಿಜ್ಜೆ$_2$)]

ದರವುರಿಗ (ನಾ). ಅಲ್ಪನಾದವನು ; ನಾಡಾಡಿ (?) : ಅಂತು ಮಟ್ ಗಾಲದ ನಾಲ್ಕುತಿಂಗಳುಂ ದರವುರಿಗರಂತರವರಿಸದೆ ಮರವೊದ ಲೊಳಿರ್ದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೧-೨೦೪). [ದರವುರ + –ಇಗ]

ದರವೇಶಿ, ದರಬೇಸಿ, ದರವೇಸಿ, ದರ್ವೇಸಿ (ನಾ). ೧. ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸಾಧು; ಫಕೀರ: ಇಂತು ಜಸವಡೆದಿರಲ್ಕೊರ್ವ ದರವೇಶಿ ವಿಮಾನಂ ತಂದು (ಗುರುಚಾ. ೧೧-೧೨) ; ಇಲ್ಲಿ ಇಂಡಿಯಾದೇಶದ ದರವೇಶಿಗಳು . . . ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆ (ಪ್ರವಾಇ. II, ೧೯೫). ೨. ದರಿದ್ರನಾದವನು ; ಬಡವ : ಇವನಾರೂ ಸಂನ್ಯಾಸಿ, ಅತ್ತೊಬ್ಬ ಬಿಕನಾಸಿ ಇಲ್ಲೊಬ್ಬ ದರವೇಶಿ ನರಳುತಿಹನು (ಗಂಗಾತ. ೬೧-೨). **ದರಬೇಸಿ** : ೧. ನೀವು ದರಬೇಸಿಗಳಂತೆ ಸಮಾಜದಿಂದ ದೂರವಾಗಿರಬಾರದು (ಅಕ್ಕರ. ೧೩೧). **ದರವೇಸಿ** : ೧. ಜೋಗಿ ಜಂಗಮ ದರವೇಸಿಗಳಿಗೆ . . . ಹಡಗೆ ಹೆಡಗೆಯೊಳನ್ನವ ನೀವ ರಾಗದ ಭವನವೊಪ್ಪಿದುವು (ಕಂನವಿ. ೨೦-೪೭). ೨. ಕಿಡ್ನಾ ಶಾಮ್ಯೆಂ ಗಾರ್ಯರ ಕಾಲವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮೆಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದ ನಾನು ಈ ದರವೇಸಿಯು ಹೊಗಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಯ ರುಜು ಹಾಕಿಬಿಡುವಂತಿರ ಲಿಲ್ಲ (ಶ್ರೀಕಥ. ೬೯) ; ಒಳ್ಳೆಯ ಅಡಕೆಗೆ ಎಲ್ಲಿತ್ತು ತರಗೆಲೆ; ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಂತ ಬಟವಾನ – ಹುಡುಗಿಗೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದೋ ಜೋಗಿ ದರವೇಸಿ (ಹಳ್ಳಿಬಾ. ೬೧). **ದರ್ವೇಸಿ** : ೧. ಈ ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಅಬ್ದುಲಾಯೆಂಬ ಹೆಸರಾದ ದರ್ವೇಸಿಯು ಬರಲು, ಬಾಬರನು ಅವನಿಗೆ ಆತಿಥ್ಯ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡನು (ಮೋಚಾರ. ೭). (ಗು). ೩. ದರಿದ್ರ ; ಕ್ಷುಲ್ಲಕ : ಈಗ ಅಲ್ಲಿ ಚರ್ಮ ಮಾರುತ್ತಾಳಂತೆ. ದರ್ವೇಸಿ ಹೆಂಗ್ಸು (ಹೊಸಕ್ಕ. ೫೯); "ಇಂಥಾ ದರ್ವೇಸಿ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ನಾ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ನೋಡಲಿಲ್ಲ" ಎಂದರು (ಮೂರುದಾ. ೭೪).

[←ಪಾರ. ದರವೇಶ್, ದರ್ವೇಶ್; ಹಿಂ. ದರವೇಶ್, ದರ್ವೇಸ್; ಮರಾ. ದರವೇಶ್. ದರವೇಶೀ]

ದರವೇಸಿ 'ದರವೇಶಿ' ನೋ.

ದರಶನ, ದರಿಶನ (ನಾ). ಹವಳದ ಮಣಿ, ಬಿಳೀಮಣಿ ಮುಂತಾದ ಮಣಿಗಳ ಸರ : ದರಶನಕಟ್ಟುವುದು – ಜೋಗಿತ್ತೀರ ಹಾಗೆ ಬಿಳೀಮಣಿ, ಹವಳದ ಮಣಿಸರ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ಚಿತ್ರಪಾ. ೩ ಅನುಬಂಧ). **ದರಿಶನ** : ದರಿಶನ–ಚಿಪ್ಪುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೊರಳಿನ ಸರ (ಸ್ಯಾಂಡರ್). [?]

ದರಸಾರೆ (ನಾ). ಪ್ರತಿಸಲ ; ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಬಾರಿ: ಹೋಗು ಮುಂದೆ ದರಸಾರೆ ಸನಗ ಹೇಳಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ (ಮುಗಿಮ. ೧೩೯).

[ದರ$_4$ + ಸಾರೆ$_2$ (<ಸಾರಿ$_1$)]

ದರಸಿ (ನಾ). ಔಷಧಿಗಾಗಿ ಬಳಸುವ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಹಿಯಾದ ಮೂಲಿಕೆ : "ಯುವತಿಕ್ತಾ – ದರಸಿ, ಕಾಡುವಿಟ್ಟಿ" (ಓಷಧಿ. ೧೩೧) ; ದರಸಿಗೆ ಸೆಳ್ಳನಾರಮರ್ದುವಳ್ಳಿಗೆ ಬಾಟ್(ಗೆ)ಯ ಸೊಪ್ಪು ಕಳ್ಳಿಗಾವರೆ ಲಶು ನದ್ವಯಕ್ಕವರೆ . . . ಪಥ್ಯ ಲವಣಕ್ಕೆ ತೊಳಂಚಿ ವಿಷಾಪಹಾರಕಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೨೭); ನೀಂ ಬೇಮಾದೊಡೆ ನಿನ್ನ ಕುಟುಂಬಿನಿಯುಂ ಕಯ್ಪಸೊರೆಯ ಕುಡಿಯೇಂ ಮಿಡಿಯೇನೆಂಬಂತೆ ದರಸಿಯಾದಳಿದೇಂ ಬಳ್ವಳಬಳೆದ ಬಂಧುತನಮಿನಿ ದಾಯ್ತೋ (ಸುಕುಮಾ ೪-೨೮) ; ಕುರುಪತಿ ನಿಮ್ಮಜ್ಜರ ನುಡಿ ದರಸಿಯ ಕಯ್ಪಿಯ ಪೊಲಕ್ಕೆ ಹಿತಕರಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೦-೧೧). [ದೇ.? ತುಳು.ದರಸಿಗೆ]

ದರಸ್ಮಿತ (ನಾ). ನಸುನಗೆ ; ಕಿರುನಗೆ ; ಮುಗುಳುನಗೆ ; ಮಂದಹಾಸ : ಅನಿಮಿತ್ತದರಸ್ಮಿತದಿಂದನಕ್ಷರಾಳಾಪದಿಂದಸಂಕೇತವಿಳೋಕನದಿಂದ ಕಾರಣಾ

ನಂದನದಿಂದುತ್ಪ್ರಾನಶಯನದಿಂ ಹರಿಯೆಸೆದಂ (ಜಗವಿ. ೩-೨೯) ; ಬರುತಿರೆ ಮುಂದೆ ಪಟ್ಟಣದೆರಳ್ದೆಸೆಯೊಪ್ಪುವ ರಾಜವೀಧಿಯೊಳ್ ಸೆರೆದ ಶಶಾಂಕ ವಕ್ತ್ರೆಯರ ಕಣ್ಗಳ ಕಾಂತಿ . . . ದರಸ್ಮಿತಕಾಂತಿಯೆಂಬ ವಿಸ್ತರಿತ ಸುಖಾಬ್ಧಿಯಂ ಸುಖದೊಳೀಸುತೆ ಬಂದನಗೇಂದ್ರವಲ್ಲಭಂ (ಗಿರಿಕ. ೩-೧೧೪). ೨. ನಸುನಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ; ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು : ದೇಶಾಧೀಶ ತನೂಭವರ್ ಸೆಡೆವುದಂ ಸಾಕೇತಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶಂ ಕಂಡು ದರಸ್ಮಿತಂ ದಶರಥಂ ಭ್ರೂವಲ್ಲರೀಪಲ್ಲವಾದೇಶಂ ನೋಡೆ (ಪುರಾಮೂ. ೫-೮೩). [ದರ್$_{2}$ + ಸ್ಮಿತ]

ದರಸ್ಮೇರ (ನಾ). = ದರಸ್ಮಿತ ೧ : ವದನೇಂದುದ್ಯುತಿ ಪೂಣ್ಕೆ . . . ಸಾರ್ತಂದಳಿಂದೀವರಾಕ್ಷಿ ದರಸ್ಮೇರಮರೀಚಿ ಸೂಸೆ ಸುಧೆಯಂ ತನ್ಮಂದಿರ ಪ್ರಾಂತವಂ (ರಾಜಶೇ. ೮-೮೨). [ದರ್$_{2}$ + ಸ್ಮೇರ]

ದರಹಮೇಷ (ಅ). ಯಾವಾಗಲೂ ; ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ : ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಂದ ಸಾವಿರಾರು ತಿಕಾಣದಿಂದ ದರಹಮೇಷ ಈ ಮಾಲವು ಬರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೫೨). [ದರ್$_{4}$ + ಹಮೇಷ]

ದರಹಸ (ನಾ). = ದರಸ್ಮಿತ ೧ : ಕರುಣಾಮೃತರಸದೋಕುಳಿಯಾರಮೆಂದೆನೆ ಮೆರೆಯೆ ದರಹಸಪ್ರಭೆ ಪದೆಪಿಂ ಪಿರಿದೊಲ್ದು ನಿಂದು ಮುಂಗಡೆ ಸಿರಿಸತಿ ನಿನ್ನಿಷ್ಟಮಾವುದದನೊರೆಯೆಂದಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೬-೧೬೬).
[ದರ್$_{2}$ + ಹಸ$_{4}$]

ದರಹಸನ (ನಾ). = ದರಸ್ಮಿತ ೧ : ಅಲಿಕಾಭಿಲಾಷಿತ್ವಾತಿಸಂಧಾನಪರತ್ವ ಪ್ರವೃದ್ಧರಾಗ ಪರಾಂಗನಾ ದರಹಸನಾದಿಗಳ್ ಸ್ತ್ರೀವೇದನೀಯದ ಆಸ್ರವಂಗಳ್ (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೨೬೨). [ದರ್$_{2}$ + ಹಸನ$_{2}$]

ದರಹಸಿತ (ಗು). ೧. ನಸು ನಗೆಯ ; ಕಿರುನಗೆಯ ; ಮಂದಹಾಸದ : ಅಂಬಿಕೆಯ ಸೂಟಿಯೊಯ್ತ್ತಿಯಪ್ಪಾಕೆ ದರಹಸಿತವದನಾರವಿಂದೆಯಾಗಿ ಬರವಂ ಕೈಕೊಂಡಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೫ ವ) ; ಮರುನ್ನಂದನಂ ದರಹಸಿತವದನಾರವಿಂದನಾಗಿ (ಗದಾಯು. ೧-೫೪ ವ) ; ನಸು ಬಿರಿದ ಪರಿಪಕ್ವದಾಡಿಮವಸರದೊಳಗರವಟ್ಟಗೆಯ ದರಹಸಿತ ಪಂಕಜಗಳಿತ ಮಕರಂದದ ತಟಾಕದಲ್ಲಿ . . . ಛತ್ರವನೆಸಗಿಯುಪವಸವೆಸೆದುದ್ದೈ ಧಾರ್ಮಿಕನವೊಲು (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೬-೨೪). (ನಾ). ೨. ಮೆಲ್ನಗೆ ; ಮಂದಹಾಸ: ಪರುಷಾಲಾಪಮುಮತಿನಿಷ್ಠುರವೀಕ್ಷಣಮುಖವಿಕಾರಮುಂ ಮಱಸಿರೆಯುಂ ತರಳಾಪಾಂಗ ಮುಮಾಕೆಯ ದರಹಸಿತಮುಮಱಿಯೆ ಪೇಟ್ಗ್ಗದೆ(ಮೆ)ಱಕಮನೆರ್ದೆಯೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೧೯) ; ಉದ್ಯತ್ಪರಿಮಳಮುಖಸರಸಿಜದೊಳ್ ದರಹಸಿತಂ ನೆಗಟ್ವಿನಂ ತೊದಳ್ನುಡಿ ನುಡಿದಂ (ಆದಿಪು. ೮-೩) ; ಶ್ರೀಮತ್ಸ್ವಧರ್ಮ ಮುನಿಪಸ್ವಾಮಿ ... ದರಹಸಿತದಿನಂದಾ ಮುನಿಗೆಂದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೪-೧).
[ದರ್$_{2}$ + ಹಸಿತ]

ದರಹಸಿತಮುಖ (ನಾ). ಮುಗುಳ್ನಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖ ; ಹಸನ್ಮುಖ : ದರಹಸಿತಮುಖವಲರಿ ನೋಡುತ್ತಿರೆ ತದಾಸ್ಥಾನದೊಳಿ ನಲಿನಲಿದುರುತರ ಪ್ರಿಯಪರವಶದಿ ತನ್ನಂ ಮಱೆದು ಮಱೆದು (ಬಸವು. ೬-೨೬) ; ಶಿರವ ಸಿರಿಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ಬರಸೆಳೆದು ಬಿಗಿಯಪ್ಪಿ ನುಡಿದನು ದರಹಸಿತಮುಖದಿಂದ [ಪಾಠಾಂ. ವದನದಲಿ, ಮುಖನಾಗಿ] ನಿಜಶರಣಂಗೆ ವಿನಯದಲಿ (ತೋರರಾ. ೬-೫೩-೧೧). [ದರಹಸಿತ + ಮುಖ]

ದರಹಸಿತಮುಖಿ (ನಾ). ಮಂದಹಾಸದ ಮುಖವುಳ್ಳವನು; ಹಸನ್ಮುಖಿ : ದಾಶರಥಿ ತಾನಿನಿತು ನಾಣಂ ತಮ್ಮನಂ ನೋಡಿ ದರಹಸಿತಮುಖಿಯಾಗಿ ಸುಯ್ದು ಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾದಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೮೬-೬೨).
[ಸಂ. ದರಹಸಿತಮುಖಿನ್]

ದರಹಾಸ (ನಾ). = ದರಹಸಿತ ೨ : ದರಹಾಸಾಮೃತವಾರಿ ಮಜ್ಜನಜಲಂ ದೇಹಪ್ರಭಾಜಾಲಮಂಬರಶೋಭಾವಹಂ (ಅಜಿಪು. ೨-೪೨) ; ಒಲಗಕ್ಕೆ ವರ್ಷಲಘುನಿತಂಬೆಯರ್ ಸುರಪುರಂಧ್ರಿಯರತ್ತಣನೆಂದು ನಿಟ್ಟಪಾಕಲತೆಯನೊಂದೆ ಕಂಡು ದಿವಿಜಂ ತಳೆವಂ ದರಹಾಸಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೬೪) ; ಇಚ್ಛೆ ಯಾವುದು ಬೇಡು ನೀನೆನೆ ಅಚ್ಚುಕದ ದರಹಾಸಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮುಖಾಬ್ಜದೊಳು ಮೊಳೆಯೆ ಪೆಚ್ಚಿ ಬಿನ್ನೈಸಿದನೆಮಗೆ (ಬಸವು. ೨-೨೩).
[ದರ್$_{2}$ + ಹಾಸ$_{2}$]

ದರಹುಣಿಸೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಣಿಸೆ (?) : ಹೊಲದ ಬರಬಿನ ಮೇಲೆ ದರಹುಣಿಸೆಯ ಸರಿತದಲು ಆ ಮರದ ಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಡಲು . . . ಸಲುವ ಸೀಮೆಯಷ್ಟನೂ ನೀವು ಕಟುವ ಕೆಱೆಯ ಕೆಳಯಿಂಕ ಸೀಮೆಯನೂ ಮಾಡಿಕೊಟು (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೬-೬ ; 1416).
[ದರ್$_{0}$ + ಹುಣಿಸೆ (<ಪುಳಿಸೆ)]

ದರಳೆ ' ರಲೆ' ನೋ.

ದರಾಂಬ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಅರಸಿನಗುರ್ಜ (ದರಾಂಬ).– ಮಧ್ಯಮ ಆಕಾರದ್ದು . . . ಇದರ ಅಂಟಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ರೇವಾಚಿನ್ನಿಯೆಂಬ ಹಳದೀ ಬಣ್ಣದ ವ್ಯಾಪಾರವು ಬಹಳ ನಡೆಯುತ್ತದೆ (ಕಭಾಗ. ೩೫).
[?]

ದರಿ (ನಾ). ೧. ಆಳವಾದ ಕಮ್ಮರಿ; ಕಂದರ; ಕೊಳ್ಳ: "ದರೀ, ಕಂದರಃ- ಈ ೨ ದರಿಯ ಪೆಸರು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೪); "ಕಂದರಮೆನಲು ದರಿಯಾಕ್ಯ" (ಮಂಗರಾ. ೩೦-೨); ಕುಮಾರನಿಂದಾರೂಢಮಪ್ಪ ದುಷ್ಪಾಶ್ವಂ ಕುಮಾರನಂ ಕೊಂಡು ಮನೋವೇಗದಿಂ ಗಿರಿವನದರಿನದೀಪ್ರದೇಶಂಗಳೊಳ್ . . . ಪರಿಯುತ್ತಿರ್ದುದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೫೬-೬) ; ಅತ್ತ ಪುಲಿಯಿತ್ತ ದರಿಯೆಂದತ್ತಿತ್ತಡಿಯಿಡದೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ತಳವೆಳಗಾದಳ್ (ಗದಾಯು. ೯-೧೬) ; ಗಿರಿದರಿಗಳ ವನದೊಳ್ ಬೇಡರ ಬಸಿಱೊಳ್ ಬಂದು ಪಾಪಮಂ ಸಾಲ್ವನಿತಂ ನೆರೆಪಿ ಕಡೆಗಾಲದೊಳ್. ವನಚರರ್ಕಳಂದೊಡನೆ ಸತ್ತು ಪುಲ್ಲಿಗಳಾದರ್ (ಪುರಾಮೂ. ೦೫-೪೦) ; ದರಿಗಳೊಳು ದರ್ವೀಕರಾವಳಿಯಾರವಣಿಸಿದರೆ ಬಲ್ಲುದೇ ಕುಲಗಿರಿ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೬-೪೧) ; ಸರುಗಳಿಂ ದರಿಗಳಿಂ ಹಳ್ಳದಿಂ ಕೊಳ್ಳದಿಂ . . . ಗಜರ್ವ ಮರುಳ್ಗಳಿಂ ಶಾಕಿನಿಯರಿಂ ಡಾಕಿನಿಯರಿಂದಮಾ ಪಥ ಬೆದಱಿಸುವುದು (ಚಬಪು. ೫೬-೨೩) ; ದರಿಯಿರದೆ ಗಿರಿಯಿಲ್ಲ, ನೆರಳಿರದೆ ಬೆಳಕಿಲ್ಲ ಮರಣವಿಲ್ಲದೆ ಜನನಜೀವನಗಳಿಲ್ಲ (ಮುಂಕುಕ. ೨೯೩); ಇಂದ್ರಧನು ತಾ ಕುಸುಮಿಸಿದವೊಲು ರಂಗುಗೊಳುತಿವೆ ದರಿಗಳು (ಚಿಂತನ. ೪೮-೮). ೨. ಡೊಗರು ; ಬಿರುಕು ; ಕುಳಿ. 'ದರಿಗೆಡಹು' ಪರಾ. ೩. ಗವಿ ; ಗಂಹೆ : "ಕಂದರಂ, ಕಂದರಾ, ದರೀ– ಈ ೩ ದರಿ" (ಹಲಾಯು. ೨೮-೧೩) ; ವಿದಳತ್ಕುಂದಶಶಾಂಕಶಂಖ ಧವಳಂ ಗಂಧೇಭದಾನಾಂಬು ಪೂರ್ಣದರೀಸುಂದರ ಕಂದರಂ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೬೨) ; ಮೇದಿನಿಯನೆತ್ತಿದಾದಿವರಾಹನಂತೆ ದರಿಗಳಂ ಕೋಡೊಳ್ ಕುತ್ತಿಯೆತ್ತಿ ಬಿದಿರ್ದೀಡಾಡುತ್ತಿರ್ದು (ಪಂಚತಂ. ೪೬-೧) ; ಶೂಕರಾದ್ರಿಯ ನಿಖರದಲ್ಲಿ ದರಿಯ ಬಾಗಿಲ ಮುಂದೆ ತಪವಂ ಧರಿಸಿ ಮಂತ್ರದ ಜಪವ ಮಾಡುವ ವರಮಾತರುಣಿಯು . . . ಕಂಡು ಬೆಱಗಾಗಿ (ಜ್ಞಾನಚಂ. ೨-೨). [ಸಂ.]

ದರಿಕಂದ (ನಾ). ಔಷಧಿಗಾಗಿ ಬಳಸುವ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸಸ್ಯ : "ಕಂದಾರಃ – ಮಲೆಸೌತೆ, ದರಿಕಂದ, ರಕ್ತಪಿಂಡಾಲು" (ಓಷಧಿ. ೨೦).
[?]

ದರಿಗೆಡಹು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕೊಳ್ಳದಲ್ಲಿ ನೂಕು : ನರಕದಲಿ ದರಿಗೆಡಹಿ ಬಾಯೊಳಗೆಱೆವರರಗನು ಕರಗಿಯೆದೆಯನು ಕೆಡಹುಗಾಲೊಳು ಮೆಟ್ಟಿ ನಿಂದು (ನಿಭಾಗ. ೫-೧೧-೩೫). ೨. ಕುಳಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಂ: ಗುಳಿಬೀಳಿಸು : ಯಷ್ಟಿಯ ಕೋಲಿಂ ಭಂಗಾರಿಗಳನಿಱಿದೊಡೆವುತ್ತುಂ ಜಗಲಿಯಂ ದರಿಗೆಡಹುತುಂ ಮಂಗಳವೆಲ್ಲವನಮಂಗಳವಂ ಮಾಡುತ್ತಿರಲ್ (ನಂಬಿರ. ೬-೬೩). [ದರಿ + ಕೆಡಹು (<ಕೆಡವು)]

ದರಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಿರುಕುಹೊಂದು ; ಕೊರಕಲು ಬೀಳು : ಪಳಿಕಿನ ಶಿಲಾಪಟ್ಟಂ ಪ್ರಸ್ಥಾನದೊಳ್ ವಿಜಯದ್ವಿಪಾವಳಿಯ ದರಿಗೊಂಡುದ್ದೇಶಂ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ವಾಮದಗ್ಗಳದ ಸಿರಿಯಂ ಪೋಲ್ವನ್ನಂ ತದ್ದ್ವಿಪಾಳಿ ದಿಗಂತದೊಳ್ ತಳೆದುದು ಜಯಸ್ತಂಭಶ್ರೀಯಂ ತ್ರಿಕೂಟವಮಹೀಧರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೧೦೦). ೨. (ಆಲಂ) ದಂಡೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸು ; ದಡ ಸೇರು : ದರಿಗೊಂಡೀಡಿಬೀದಾಡುತುಂ ಕೊಣಕುತುಂ (ಅಗವಿ. ೪-೨೫).
[ದರಿ + ಕೊಳ್₁]

ದರಿತ (ಗು). ೧. ಹರಿದ ; ಸೀಳಿದ ; ವಿಭಾಗವಾದ. ೨. ಭಯಗೊಂಡಿರುವ ; ಹೆದರಿರುವ. (ನಾ). ೩. ಪುಕ್ಕಲ ; ಹೇಡಿ ; ಹೆದರಿದವನು : "ದರಿತಃ, ಚಕಿತಃ, ಭೀತಃ . . . ಶಂಕಿತಃ – ಈ ೬ ಪ(ಹ)ಂದೆ" (ಹಲಾಯು. ೫೮-೧೯೯) ; "ಭೀರು ಭೀತಂ ಹಂದೆ ದರಿತನಾ ಕಾತರಂ ತ್ರಸ್ತನಾ ಚಕಿತನೆನೆ ಹೇಡಿಗಭಿಧಾನಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೯-೧೨). [ಸಂ.]

ದರಿದ್ರ (ಗು). ೧. ಹಾಳಾದ ; ಹೀನವಾದ. 'ದರಿದ್ರಕೆಲಸ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಬಡವ; ಬಡತನದಲ್ಲಿರುವವನು; ಹಣದ ಕೊರತೆಯುಳ್ಳವನು ; ಧನಹೀನ : "ಕ್ಷುದ್ರಃ, ದರಿದ್ರಃ, ಅಕಿಂಚನಃ, ದುರ್ವಿಧಃ, ದುಸ್ಥಃ,ದುರ್ಗತಃ – ಈ ೬ ಬಡವಂ" (ಹಲಾಯು. ೫೬-೧೯೩) ; "ದುಸ್ಥರನಕಿಂಚನಂ ದುರ್ವಿಧಂ ದುರ್ಗತಂ ದರಿದ್ರಂ ಬಡವನೆಂದೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೮-೯) ; ಅರಿ ನೀಚರ್ಕ್ಷದೊಳೊಂದು ನಿಂದೊಡೆ ದರಿದ್ರಂ (ಜಾತಕ. ೧೫-೯) ; ಇಂತಹ ಎಷ್ಟು ಜನ ಶ್ರೀಮಂತರು, ನನ್ನಂತಹ ದರಿದ್ರರ ಹೊಂಗನಸನ್ನು ಹೊಡೆದು ಪುಡಿ ಪುಡಿ ಮಾಡಿಲ್ಲ ? (ನಡಿದಾ. II, ೯೧೭). ೩. ಬಡತನ ; ಹೀನಸ್ಥಿತಿ ; ದಾರಿದ್ರ್ಯ : ಕನಕದ ಕೊಸರಂ ತಾಳಿಸಿ ತಿನೆ . . . ತನುಗೇಱಿದ ವಿಷವಾಗಳ್ ಕನಕದ ದೆಸೆಯಿಂ ದರಿದ್ರ ಮಱೆವಂತೞಿಗುಂ (ಚಮದ. ೧೨-೨೫) ; ದೈವದ ದಯೆ ಇದ್ದವಗೆ ದರಿದ್ರವಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೪. ಅದೃಷ್ಟಹೀನ : ತೆಗೆಯಬಹುದೆ ಕಡವರವು ದರಿದ್ರಂಗೆ (ಬಸವ. ೨೬೭). ೫. ಬರ; ಕೊರತೆ: ಅಲ್ಲೇನು ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ದರಿದ್ರ (ಮುನಿಸಾ. ೧೯೭) ; ಸಮುದ್ರದ ನಂಟು ಉಪ್ಪಿಗೆ ದರಿದ್ರ (ಗಾದೆ).

ದರಿದ್ರ ನಾರಾಯಣ = ದರಿದ್ರರೂಪದ ನಾರಾಯಣ ; ℙ ದರಿದ್ರ ಸೇವೆಯು ದೇವರ ಸೇವೆಯಂತೆ ಪವಿತ್ರವೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುವ ಪದ: ಬೋಲಷೆವಿಕರು ರಾಜ್ಯದ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರವನ್ನು ನಿರ್ಗತಿಕಕಾರ್ಮಿಕಶ್ರೇಣಿಯವರಿಗೆ ವಿನಾಸಲಾಗಿಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವ ಮಾತು ಭಾಗವತರ ದರಿದ್ರನಾರಾಯಣ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ (ಭಾರದ. ೩೬೫). [ಸಂ.]

ದರಿದ್ರತನ (ನಾ). ಬಡತನ; ದಾರಿದ್ರ್ಯ : ಎಷ್ಟು ಕೊಟ್ಟರೂ ಅವನ ದರಿದ್ರತನ ಹರಿಯಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದರಿದ್ರ + – ತನ]

ದರಿದ್ರತೆ (ನಾ). = ದರಿದ್ರತನ : ಒಂದಿದ ತಗುಳ್ದು ತಳ್ತು ಪತ್ತಿದ ರುಜೆ ಪೆರ್ಚ್ಚಿ ಸಾರ್ಚ್ಚಿದ ದರಿದ್ರತೆ ಬಟ್ಟೆಯೊಳಾದ ಸೇದೆ ಪಿಂಗಿದವುದು (ಎಕ. VIII, ನಗರ. ೫೮-೩೦ ; 1062) ; ನಿಮ್ಮೊರಮಪ್ಪ ದರಿದ್ರತೆ ಪೊರ್ದಿರೆ ಕೊಟ್ಟಂ ಸಿರಿಗಮುಂದು ತಾಂ ಗೆಂಟಾದರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೦೫೯); ಸಿರಿಗೆ ದರಿದ್ರತೆ ಬಾಟ್ಕೆಗೆ ಮರಣಂ ಜರೆ ಯೌವನಕ್ಕಮಭಿಘಾತಮೆನುತ್ತಿರೆ ಕಂಡು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೨-೬೭) ; ಇನಿತು ಲಿಂಗಸದರ್ಥನಾಗಿಯು ಘನ ದರಿದ್ರತೆ ಯಾದುದಯ್ಯೋ ಮನೆಯೊಳಗೆ ನೋಡಲು ತವುಡು ನೊಣವಿಂಗೆಬಿಗಲಿಲ್ಲ (ಬಸವು. ೨೩-೬). [ಸಂ. ದರಿದ್ರತಾ]

ದರಿದ್ರತ್ವ (ನಾ). = ದರಿದ್ರತನ. [ಸಂ.]

ದರಿದ್ರಲಕ್ಷ್ಮಿ (ನಾ). ಬಡತನಕ್ಕೆ ಅಧಿದೇವತೆಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ : ಜ್ಯೇಷ್ಠಾದೇವಿ : "ಅಲಕ್ಷ್ಮೀಃ = ಪಾಲ್ಗಡಲ ಕಡೆತದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನತ್ತಣಂ ಕಡೆಸಾರಿ ಹುಟ್ಟಿದ ... ಅಥರ್ವನ ಹೆಂಡತಿಯಾದ, ಚೋಕುಮಾರನ ತಾಯಿಯಾದ, ಜೇಷ್ಠಾದೇವಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ, ದರಿದ್ರಲಕ್ಷ್ಮಿ" (ಕಾಕಕೋ. ೨೭೩).
[ದರಿದ್ರ + ಲಕ್ಷ್ಮಿ]

ದರಿಧೂಳ (ನಾ). "ಗುಡ್ಡದ ಓರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ದೇವತೆ" (ಗರತಿ. ಕೋಶ) : ಗುಡ್ಡ ದಾರ್ಯಾಗ ಗುಲಗಂಜಿ ಬನದಾಗ ಒಬ್ಬನ ಹ್ಯಾಂಗಿದ್ದಿ ದರಿಧೂಳಿ ನಿನ ಮುಂದ ಅಬ್ಬರಿಸಿ ಗಂಗಿ ಹರಿದಾಳ (ಗರತಿ. ४೧).
[ℙ ಇದು 'ಧೂಳಿವಾಶಾಳ' ಎಂಬುದರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರೂಪವಿರಬಹುದು]

ದರಿಮುಷ್ಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆ : "ಖಟ್ವಾಂಗೀ–ದರಿಮುಷ್ಟಿ" (ಓಷಧಿ. ४೨). [?]

ದರಿಯಾ (ನಾ). ೧. ಕಡಲು ; ಸಮುದ್ರ. 'ದರಿಯಾಮಾರ್ಗ' ಪರಾ. ೨. ಹೊಳೆ ; ನದಿ.

ದರಿಯಾ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ = ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ತೆಂಗಿನ ಕಾಯಿ; ℙ ಇದರ ಕರಟವನ್ನು ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಪಾತ್ರೆಯಂತೆ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ: ಸೂರ್ತಿಜವಾಳಾಪುಣದ ಮೇಲೆ ಕಿಮ್ಮತ್ತು ಇರ್ತಕ್ಕ ಜಿನಸುಗಳು ೧. ಅಕ್ಕಲ ಖಾರ, ಹಲಕಿ . . . ೧೧೧. ದರಿಯಾ ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ (ಮುಂಬಿಪ್ರಾ. ೧೨೪). **ದರಿಯಾದೌಲತ್** = ನದಿಯ ಬಳಿಯ ಕಟ್ಟಡ ; ℙ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರೀನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಅರಮನೆಯ ಹೆಸರು.
[←ಪಾರ. ದರಿಯಾ, ದರ್ಯಾ ; ಹಿಂ. ದರಿಯಾ]

ದರಿಯಾಪ್ತು 'ದರ್ಯಾಪ್ತು' ನೋ.

ದರಿಯಾಫ್ತು 'ದರ್ಯಾಫ್ತು' ನೋ.

ದರಿಯಾಮಾರ್ಗ (ನಾ). ಕಡಲ ಮಾರ್ಗ: ಗೋವೆಯಿಂದಾ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವ ದರಿಯಾಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಗಲಿ ಕೆರೆಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಗಲಿ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೧೭).
[ದರಿಯಾ + ಮಾರ್ಗ]

ದರಿವು 'ದರು₂' ನೋ.

ದರಿಶನ 'ದರಶನ' ನೋ.

ದರಿಸನ 'ದರುಶನ' ನೋ.

ದರಿಸಿನ 'ದರುಶನ' ನೋ.

ದರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕುಸಿದುಬೀಳು ; ಕೊರಕಲಾಗು : ರಘು ಜಲಕ್ರೀಡೆ ಯಾಡಿದ ಸರೋವರತಟಂ ವರೆ ದರಿಸಿ, ಪರ್ಬಿದುದು ಸಾಂದ್ರಂ ಜಲ ಪಿಶಾಚಿ, ಪಾಚಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೫೦-೬). [ದರಿ + – ಇಸು₁]

ದರು₁ (ನಾ). ೧. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಾಡು ; ಶೃಂಗಾರರಸ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಗೀತೆ : ದರು ಪರಿ ಏಕೃತಿ ವಿಣ್ಣಾಣವೆಂಬ ಚತುರ್ವಿಧ ದಂಡರೀತಿಯಲ್ಲಿ . . . ಪಾಡಿ ಮೋಹಿಸುವ ಗಾಯಕರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೩೭); ದರು – ಸಾಹಿತ್ಯ, ಧ್ರುವ ಅಥವಾ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಸಂಗೀತ ಗೌಣವಾಗಿರುವ ಶೃಂಗಾರರಸಪ್ರಧಾನರಚನೆ (ಸಂಗೀಚಂ. ೬೪). ೨. [ನಾಟ್ಯ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶೃಂಗಾರ ನೃತ್ಯ : 'ದರು' ಎಂಬ ಒಂದು ನೃತ್ಯಜತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಒಂದೊಂದು ಪಾತ್ರವೂ ರಂಗಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕು (ಅಥಾನ್ನ. ೬೫). [<ಸಂ. ಧ್ರುವ]

ದರು₂, ದರಿವು, ದರುವು₁ (ನಾ). ಕಂದರ ; ಕೊಳ್ಳ ; ಕಣಿವೆ: ನಡೆನಡೆದು ನಸು ಬಳಲ್ಕುತ್ತಿಡಬಲನಂ ನೋಡಿ ಕೊಡೆಯಾಘ್ರಾಣಿಸುತುಂ ಗಿಡುವಿನ ಸರುವಿನ ದರುವಿನ[ಪಾಠಾಂ. ದಡುವಿನ, ದೆಸುವಿನ] ಮಡುವಿನ ಬಳಿಗೊಂಡು ಶುನಕನಟ್ಟಿತು ಮೊಲನಂ (ಗಿರಿಕ. ೦-೮೬); ಕರೆದು ಕರೆದಲವತ್ತು ಹಂಬಲಿಸುತ ಬೆಟ್ಟದೊಳು ಘಟ್ಟದೊಳು ಸರುವಿನೊಳು ದರು[ಪಾಠಾಂ. ಮರು]ವಿನೊಳು ಕೆಟ್ಟ ಸಂದಿಯೊಳು ಗೊಂದಿಯೊಳಜಿಸಿ ಬಳಲಿ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೫೪). **ದರಿವು**: ಶ್ವೇತಪರ್ವತದ ಪಾದತಟದ ಸರಿವು ದರಿವಿನ ಹಾಲೊಜತೆ

ಸುರಿತಪ್ಪಂತೆ ಹಾಲ ಹಳ್ಳವ್ರೋಲಗದ ನಡುವೆ ಮಡುಗಟ್ಟಿ ಪರಿದು ಪೊಜಿಸೂಸೆ (ಬಸರ. ೧೧–೬೧). **ದರುವು$_1$:** ಮಿಕ್ಕ ಸರುವಿಂಗೆ ದರುವಿಂಗೆ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳಕ್ಕೆ ಗಿಡುವಿಂಗೆ ಮಡುವಿಂಗೆ . . . ನಾನಾ ಧ್ವನಿಗೆ ನಾನಾ ಭಯಂಕರಕಿಕ್ಕಿವನೆಯಾನೆಂದು ಬೊಬ್ಬಿಟ್ಟು ಪೇಳ್ವಂತೆ ಘೀಳಿಡುತ್ತಿರ್ದುದಡವಿ (ಹಪಕಾ. ೫-೨೧) ; ಭೋರೆಂದು ದರುವಿನಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ (ಚಿತ್ರಸ್ಕ. ೧೫ ಮುನ್ನುಡಿ). [<ಸಂ. ದರಿ.]

ದರು$_3$ (ನಾ). ಕಸುವು ; ಶಕ್ತಿ ; "ತ್ರಾಣ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ" (ಜಾನಕೋ. ೪) : ಆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು ಅವನಿಗೆ ದರುವಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [?]

ದರುಮ 'ಧಮ್ಮ$_1$' ನೋ.

ದರುವಕ್ಕಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿ (?): ಚಕೋರನಂತೆ ದಿನವನೆಣಿಸುತ್ತಿರ್ದಳವ್ವೆ ದರುವಕ್ಕಿ ಕಂಡ ಕನಸಿನಂತಿರ್ದಳವ್ವೆ ಮೋಡಂಬೊಕ್ಕ ಚಂದ್ರಮನಂತಿದ್ದಳವ್ವೆ ಎಂಟನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯವಳು ಅಚಿತಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದವನ ಈಚೆಯ ತಡಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಬಂತೆ ಇಂದು ನಮ್ಮ ಮಹಾಲಿಂಗ ಗಜೇಶ್ವರನು ಕಂಗಳ ಕಾಮು ಕಂಗಾಹಿ ಕಂಡವ್ವಾ (ಸರ್ವವ. ೬೮-೩೬೯) ; ನಿಂದು ನೋಡಿದರು ಶಕುನವ ದರುವಕ್ಕಿ ಸಾಧಿಸಿ ಕೆಟ್ಟಕು ಕೊಡುತಿರ್ದ (ಗುಂಡುಸು. ೨-೧೪೪). [ದರು ? + ಪಕ್ಕಿ$_1$]

ದರುವು$_1$ 'ದರು$_2$' ನೊ.

ದರುವು$_2$ (ನಾ). ವ್ಯಾಪಿಸಿದುದು ; ತುಂಬಿದುದು. 'ದರುವು ಹಿಡಿ' ಪರಾ. [?]

ದರುವುಹಿಡಿ (ಕ್ರಿ). (ಕಿವಿಯ) ತುಂಬ ವ್ಯಾಪಿಸು ; ಗಡಚಿಕ್ಕು : ಹರುಷ ವಿಸ್ಮಯಗಳಿಂದ ಕೂಗು–ಶೀಕಾಟೆಗಳನ್ನು ಊರು ದರುವು ಹಿಡಿಯುವಂತೆ ಹಾಕುವವರೇ (ಕರಿಹಾ. ೩೩) ; ದನಗಳು, ನಾಯಿ, ಬೆಕ್ಕುಗಳು– ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಆ ಹಳ್ಳಿ ತುಂಬಿರುತ್ತಿತ್ತೋ, ಅವುಗಳ ಕೂಗಿನಿಂದ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಹಳ್ಳಿಯೇ 'ದರುವು' ಹಿಡಿಯಬೇಕಾಗಿತ್ತೊ, ಆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಂದೂ ಆಕೆಗೆ ಕಂಡು ಬರಲಿಲ್ಲ (ಬರಹಾ. ೦೨೪).

[ದರುವು$_2$ + ಹಿಡಿ$_1$ (<ಪಿಡಿ$_1$)]

ದರುಶನ, ದರಿಸನ, ದರಿಸಿನ, ದರುಸನ (ನಾ). ೧. ಕಾಣುವುದು ; ನೋಡುವುದು ; ನೋಟ ; ಕಾಣ್ಕೆ : ನಿಮ್ಮಂ ನೆನೆವುದೆ ಶಿವಚಿಂತೆ ನೋಡುವುದೆ ದರುಶನಂ ಮುಟ್ಟಿದಂದೆ ಸ್ಪರ್ಶನಂ (ಬಸರ. ೬-೧೧೧) ; ಜಯಜಯೆಂದುದು ನಿಖಿಳಜಗವಕ್ಷಯನ ದರುಶನಕೆಂದು ಸುತಿಕೋಟಿಯ ಗಡಾವಣೆ ಗಾಸಿಯಾದುದು ಹರನ ಗಲ್ಲಣೆಗೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೬-೭೭) ; ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನಂಗಳು . . . ಶುಭವಾದ್ಯವೆರಸಿ ನಡೆದಿದಿರ್ವಂದು ಕನಕ ಯಜ್ಞೋಪವೀತವ ಪವಿತ್ರದ ಫಲಗಳ ದರುಶನವ ನೀಡಿ ಶ್ರುತಿ ಮಂತ್ರಾಕ್ಷತೆಯನಿತ್ತು (ಸೌಂದಪು. ೫-೨) ; ನಿಮ್ಮ ದರುಶನದಿ ಬವಣೆ ಹಿಂಗಿ ಕೃತಾರ್ಥನಾದೆನು (ನಳಚ. ೮-೬೩) ; ಸಾರದಲೆ ಸದ್ಧರ್ಮದಿಚ್ಛೆಯ ಚಾರುದರುಶನ (ಶಕುಭಾ. ೫-೨೦) ; ನಾ ಧನ್ಯ ನಾ ಧನ್ಯ ನಾ ಧನ್ಯನೆಂದು! ಉಪಾರವಿಯ ದರುಶನಕೆ ಇಲ್ಲಿಗೈತಂದು ! (ಅನಿಕೇ. ೯-೧೨). ೨. ಕಾಣಿಕೆ ; ನಜರು : ಸೆಟ್ಟಿ ತನ್ನ ತಂದ ದರುಶನಮನರಸಂಗೆ[ಪಾಠಾಂ. ಕಾಣಿಕೆಯಂ] ಕೊಟ್ಟು (ಜೀವಸಂ. ೨೨೬-೧೮). ೩. [ಯೋಗ] ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆರು ಅಂತರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; P ಪ್ರತಿಭಾ, ಶ್ರವಣ, ವಾರ್ತಾ, ದರುಶನ, ಆಸ್ವಾದನ, ವೇದನೆಗಳೆಂಬಿವು ಆರು ಅಂತರಾಯಗಳು ಅಥವಾ ವಿಘ್ನಗಳು : "ದರುಶನಗಳ್ . . . ತಲೆಯ ಮೇಲಿನಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರನ್ನು ಕಾಣುವುದು" (ಅಮೃತ. ೬-೮೯ ಅಡಿಟಿ) ; ಮತಿಯುತನೆ ಪ್ರತಿಭಾಶ್ರವಣ ಮೇಣತಿಶಯದ ವಾರ್ತಾದರುಶನಗಳತುಳವಪ್ಪಾಸ್ವಾದನವು ವೇದನೆಯುಮೊಂಬಾಜು . . . ಬ್ರಹ್ಮಾಭ್ಯಾಸಕಾಲದಲಂತರಾಯಗಳು (ಅಮೃತ. ೬-೮೯). ೪. [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಕ್‌ದರ್ಶನ : ದರುಶನಮಿಲ್ಲದ ಪೆಂಡಿರ ವರಭೋಗಂ ನರಕಗತಿಯ ಪೆರ್ಬಟ್ಟೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೬೧). **ದರಿಸನ :** ೫. (ಯಾ ದಾರ್ಶನಿಕರ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ) ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ : ನಿರುತದಿಂ ತನ್ನೃಪನ ಸಭೆಗೆ ವಾದಕ್ಕೆಂದು ಗುರುಪಂಡಿತೇಶನಂ ಕರೆಯಿಸಿ ಸಮಸ್ತಮತದರಿಸನಂಗಳೊಳು ವಾದುಗೆಯ್ಮಲೆಲ್ಲಮಂ ಖಂಡಿಸಿದನತಿಪೆರ್ಮೆಯಿಂ (ಪಾಸೋಪು. ೬-೮೯). **ದರಿಸಿನ :** ೨. ತವಗೆ ನಡೆವ ದರಿಸಿನವುನಾಚಂದ್ರಾರ್ಕತಾರಂ ನಡೆವನ್ನ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XI-11, ೧೪೧-೨೨ ; 1096). **ದರುಸನ :** ೧. ದರ್ಶನ – ದರುಸನ, ಪದ್ಮ – ಪದುಮ (ಶಮುದ. ೨೫೪ ಪ್ರಯೋ). ೨. ವಿಮಳತರಯುಧಿಕಾಕುಸುಮದಂಮಗೆಯ ತಂದು ಸಖಿಯರು ದರುಸನವನಿತ್ತರುಚಿತವಾದಲದೊಡವನಿತ್ತು ಸೌಂದರನಾಥಗೆ (ಸೌಂದಪು. ೧೦-೨೮). ೫. ದರುಸನಂಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಭಿಕ್ಷಾಟನಚರಿತ್ರ ಗುರುಮತವದಾಗಿರಲು ಉಳಿದ ಚರಿತ್ರಗಳಿದಕೆ ಸರಿಯಿಲ್ಲವಾಗಿ ಪೇಳಿದೆ (ಭಿಕ್ಷಾಚ. ೧-೫). [<ಸಂ. ದರ್ಶನ]

ದರುಶನಗಾಣಿಕೆ (ನಾ). ರಾಜರು, ಸಾಧು, ಸಜ್ಜನರು, ಗುರುಹಿರಿಯರು ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ನೋಡಲು ಹೋಗುವಾಗ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ನಜರು ಅಥವಾ ಕಾಣಿಕೆ ; ದರ್ಶನಕಾಣಿಕೆ : ಪರಮಹೀತಳದಖಿಳಜನದುಬ್ಬರದ ದರುಶನಗಾಣಿಕೆಯನನಾಕರಿಸುತನುಪಮ ವಿಪಯವೀಥಿಯ ನೋಡುತೈತಂದ (ತೊರರಾ. ೦-೬-೭).

[ದರುಶನ + ಕಾಣಿಕೆ (<ಕಾಣ್ಕೆ)]

ದರುಶನತಪ್ಪುಕ (ನಾ). ನೋಟದಿಂದ ಅಪರಾಧ ಮಾಡುವವನು : ದರುಶನತಪ್ಪುಕ ಪ್ರಥಮಪಾತಕ ಸ್ಪರ್ಶನತಪ್ಪುಕ ದ್ವಿತೀಯಪಾತಕ . . . ಮಾಂಸಾಹಾರಿ ಪಂಚಮಹಾಪಾತಕ ಈ ಐವರೊಡನೆ ನೀ ನುಡಿಯಲಿಲ್ಲೈ ರಾಮನಾಥಾ (ದೇದಾವ. ೧೯-೨೮). 'ಸ್ಪರ್ಶನತಪ್ಪುಕ' ಪರಾ. [ದರುಶನ + ತಪ್ಪುಕ]

ದರುಶನಾರ್ಥಿ (ನಾ). ನೋಡುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ : ನೋಡಲಿಚ್ಛಿಸುವವನು : ಅರಸ ಬಿನ್ನಹ ಮಾವದೇವರು ದರುಶನಾರ್ಥಿಗಳೆನಲು ಮನದಲಿ ಕುರುನೃಪತಿ ಚಿಂತಿಸುತ ಬರಹೇಳೆಂದು ನೇಮಿಸಿದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೨-೯). [<ಸಂ. ದರ್ಶನಾರ್ಥಿನ್]

ದರುಶೆ (ನಾ). ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರರು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರುವ ಕಾಲ ; ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ : ದರುಶೆಯೊಳರ್ಕನಂ ಬೆರಸಿದಿಂದುವ ಕೋಮಲಲೇಖೆಯಂತೆ ... ತತ್ಕಮಲಾಕ್ಷಿಯೊಪ್ಪಿದಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೫-೫೬).

[<ಸಂ. ದರ್ಶ]

ದರುಸನ 'ದರುಶನ' ನೋ.

ದರೆ$_1$ (ನಾ). ೧. (ದಡದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವ) ದಂಡೆ ; ದಿಂಡು ; ತೆವರು : ರಘು ಜಲಕ್ರೀಡೆಯಾಡಿದ ಸರೋವರತಟಂ ದರೆ ದರಿಸಿ, ಪರ್ಬಿದುದು ಸಾಂದ್ರಂ ಜಲಪಿಶಾಚಿ, ಪಾಚಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೫೦-೬) ; ತೋಟದ ಒಂದು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ದರೆಯಾಗಬೇಕಿತ್ತು (ಹದ್ಮಸ. ೨೨೦) ; 'ಇಕೊ' ಎಂದು ಅವ್ಯಕ್ತದಿಂದ ಬಂದದ್ದನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು. ದರೆ ಹತ್ತುವ ಪರದಾಟ ಬೇಡ (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೮೮) ; ತನಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಕಡಿದಾಗಿ ಎದ್ದಿದ್ದ ದರೆಯನ್ನು ಕಂಡು, ಹತ್ತಲು ಎರಡು ಮೂರು ಸಾರಿ ನೆಗೆದು ಜಾರಿಬಿದ್ದು ಸೋತು, ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾರಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಪಂಜ . . . ಬಡಿಗೆಯನ್ನೆತ್ತಿ ಹಂದಿಯ ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಇಕ್ಕಡಿಸಿ ಬಿಟ್ಟನು (ಮಲೆಮ. ೦೨೦) ; ಆಚೆ ಹೊಳೆಯಿದೆ. ಮೂರು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ದರೆ ಇದೆ. ಉರಿ ಮೇಲಕ್ಕೇಳಲು ಗಿಡಗಳು ಬಿಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ (ಜಾಗಿ. ೪೩) ; ಬಡ ಎತ್ತಿಗೆ ದರೇ ಮೇಲಣ ಹುಲ್ಲೇ (ಗಾದೆ). ೨. ನೊರಜುಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮರಳು ಭೂಮಿ : ಗಣಿಗೂರ ಸನ್ನಿಗಾಲಾನಾಡ ದರೆ ಪೋಗಿ ಕೇನನ್ನಾಡಕಕೊಳ್ಳಾಲೆಯುಳ್

ಕಡಿತ್ತು (ಎಶ್. XVI. ಗುಲ್ಬ. ೭೩-೫೦ ; 733) ; ಸಂಕರನಾಯಕನ ಹಿತ್ತಲ ದರೆ ಪಡುವಲು ಬಸ್ತಿಯ ದೇವಸ್ವಯಿದಕೆ ಹನೆರೆಡು ಮೂಡೆ ಬಿಟ ಧರ್ಮ (ಕಇ. I, ೫೦-೯೩ ; 432 ?) ; ಕಾಡರಂಬ ನೀರಾರೀಜಕೆ ಸಲುವ ಕೆಟ್ ಕುಂಟೆ ಕೆಹಾನು ಅಬೆ ಅಚುಕಟು ದರೆ ನೆರೆ ಸಕಳಾ ಬತ್ತ್ರಯು (ಎಶ್. X (8), ಕೋಲಾರ. ೬೦೯-೦೫ ; 17 ನೆಯ ಶತ) ; ಇವು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಜಾತಿಗಳು:-ರೇಗಡೆ, ಎರೆ . . . ದರೆ (ಕಲ್ಲುನೆಲ) (ನಮ್ಮನು. ೨೯೩). ೩. (ಕರಾ) ಬೇಲಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆ,- ಆವರಣ. [←ತುಳು. ದರೆ]

ದರೆ₃ (ನಾ). ನೆಲ ; ಭೂಮಿ ; ಧರೆ ; ಪೃಥ್ವಿ : "ಎಳೆ, ಪೊಡವಿ, ಕಿರೆ, ದರೆ, ರನ್ನವಸಿಱ್, ಬೂವಿ, ಬುವಿ-ಈ ೭ ಭೂಮಿ" (ಕಕಸಾ. ೦೦-೨೦೦); ದರೆಯಂ ಪೊತ್ತಾನೆಯ ಕೈಗೊರೆಯೆನೆ ಕಡುವೆಟ್ಟೆಕಾದ ನಾಲ್ಕುಂ ತೋಳುಂ ಕರವೆಸೆದಿರೆ ಕುಳ್ಳಿರ್ದಂ ಸಿರಿಯರಸಂ ಕಾರವುಗಿಲ ರೂವಂಬಿನೆಗಂ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೧೬೫). [<ಸಂ. ಧರಾ]

ದರೆಗುಂಬ (ನಾ). ಒಡೆದ ಮಡಕೆ ; ಬಿರುಕು ಬಿಟ್ಟ ಗಡಿಗೆ ; ತೂತು ಮಡಕೆ : ಅಟ್ಯೊಳಗಡಿಮೇಲಾಗಿ ಬಾಳೆಯ ಬಿತ್ತಿ ದರೆಗುಂಬದಿಂ ನೀರ ತಂದು ಎಟ್ವೆಪಿರಲು ಕಂಡು ಬಲರಾಮನಿಂತೆಂದ (ನೇಮಿಸಂ. ೬೪-೧೯೭). [<ದರಿ + ಕುಂಬ₂]

ದರೆಹೊಲ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಕಲ್ಲು ತುಂಬಿದ ಹೊಲ : ಒಂದು ದಿನ ಇವನು ಮಂಡಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿ ಪಕ್ಕದ ದರೆಹೊಲದಲ್ಲಿ ಸೀಳುಕ್ಕೆ ಪೊಡೀತಾ ಇದ್ದ (ನಮ್ಮೂರು. ೨೯೭). [ದರ₁ + ಹೊಲ (<ಪೊಲ)]

ದರೋಗ (ನಾ). ೧. (ಅಬ್ಕಾರಿ, ಪಶು, ಕಾಡು, ಉದ್ಯಾನವನ ಇತ್ಯಾದಿ ಇಲಾಖೆಗಳ) ಸರ್ಕಾರದ ಅಧಿಕಾರಿ,- ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕ : ನಮ್ಮ ಜಾತಕದ ಯೋಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೆಲಸಮಾಡಿದರೆ ಸುಂಕದ ದರೋಗ ಸಾಬರ ಕಾಟ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುತ್ತೆ (ಮೂಕುಡ. ೦೫೨): ಎಲ್ಲವನ್ನು ತೆಗೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ದರೋಗರ ಅಪ್ಪಣೆಯಾಯಿತು (ಕುಟುಸಂಗ. ೦೨೩). ೨. ಕಾವಲುಗಾರ ; ಪಹರೆಯವನು : ಪೋಲೀಸು ದರೋಗನು ತಮ್ಮನ್ನು ಎಳೆದೊಯ್ಯುವ ಮೊದಲು ತಾಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು—"ಅಮ್ಮ ಇದೇನು ?" ಎಂದು ಕೇಳಿದನು (ಹಸಿವು. ೭) : ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉನ್ನತಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬಕ್ಷೀಷ್ಅಲೀ ಎಂಬುವನನ್ನು ಬಂದೀಖಾನೆಯ (ಜೈಲ್) ದರೋಗನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು (ಕೃಷ್ಣರಾಜ. ೦೫೬).

[←ಪಾರ. ದಾರೂಘ್, ದಾರೋಗಹ್ ; ಹಿಂ. ಮರಾ. ದರೋಗಾ, ದಾರೋಗಾ]

ದರೋಡೆ, ದರವಡೆ (ನಾ) ೧. ಭಯಗೊಳಿಸಿ ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಕಸಿಯುವುದು,- ಅಪಹರಿಸುವುದು ; ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆಯುವುದು; ಲೂಟಿ ; ಸುಲಿಗೆ : ಓ ವರ್ತಮಾನದ ಸುದ್ದಿ ಎಲ್ಲೊ ಗಲಾಟೆ, ಖೂನು, ದರೋಡೆ, ಚಕ್ರಬಂಧದ ಒಗಟ, ರಾಶಿಭವಿಷ್ಯ, ಲೂಟಿ, ಲಾಟರಿ (ಅರಳು. ೯೨೫-೨೦) ; ವಿಶ್ವನಾಥಪಂತರ ಕೊಲೆ ಮತ್ತು ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಾದ ದರೋಡೆ ಇವುಗಳ ಸಮಾಚಾರವೇನಾದರೂ ನಿನಗೆ ಗೊತ್ತಿದೆಯೇ? (ವಿಧಿಫ್ಸ. ೮೯೦) ; ದಸ್ಯುಗಳು ಗುಂಪುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬಂದು ನಡೆಸುವ ದರೋಡೆಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧವೆನ್ನಲಾದೀತೆ? (ಶ್ರೀರಾಮಾಯ. ೧೧೯೯) ; ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಈ ದರೋಡೆ ನಿನಗೆ ಮುನಿಜನಗಳಿಂದ ಮರ್ಯಾದೆ ತರುವಂತಿಲ್ಲ (ಪಡಬಾ. ೦೧೫). ೨. ಲೂಟಿ ಹೊಡೆಯುವ ಜನರ ಗುಂಪು : ದರೋಡೆಯು ಬಂದಿದ್ದರೆ ಇಷ್ಟು ಅಂಜುವ ಕಾರಣವಿದ್ದಿಲ್ಲ (ಮುಂದಾಳ. ೦೨೬). **ದರವಡೆ?** ೧. ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ದೊರೆಯದಿದ್ದ ಬಳಿಕ ಜನರು ಬರಗಾಲದಲ್ಲಿ ಕಳವು ದರವಡೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ (ಮೋಚೀವ. ೩).

ದರೋಡೆ ಮಾಡು = ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆ ; ಲೂಟಿಮಾಡು ; ದೋಚು : ನಾನೀಗ ದರೋಡೆಮಾಡಿ ತರುವ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುವ ಸುಖ ಸಂತೋಷಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ನೀವು ಭಾಗಿಗಳಲ್ಲವೆ? (ಸುರಾ. ೬೪).

[←ಮರಾ. ದರೋಡಾ]

ದರೋಡೆಕಾತಿ (ನಾ). ದರೋಡೆ ಮಾಡುವವಳು; ಲೂಟಿ ಹೊಡೆಯುವವಳು: ಮಕ್ಕಳು ಅಳುಕಳುಕಿ ನಿಂತು ಬೆದರುಗಣ್ಣಾಗಿ ದರೋಡೆಕಾತಿಯ ಕಡೆಗೆ ದುರುಗುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಕೃಷರು. ೬).

[ದರೋಡೆ + – ಕಾತಿ₁]

ದರೋಡೆಕಾರ, ದರವಡೆಗಾರ (ನಾ). ಲೂಟಿ ಹೊಡೆಯುವವನು ; ದರೋಡೆಮಾಡುವವನು: ಒಂದು ದಿನ ಅವರು ಅಶ್ವಮುಕ್ಕಿ ಹೊರಗೆ ಒಂದು ಮರದ ಕೆಳಗೆ ಪಹೌನದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದಾಗ ಕೆಲವರು ದರೋಡೆಕಾರರು ಆ ಕಡೆ ಬಂದರು (ವ್ಯಾಸಪಿ. ೩೬): ಕೈರೋಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಲ ದರೋಡೆಕಾರರು ಈ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಪ್ರಬಂಧ. II. ೩೨೦). **ದರವಡೆಗಾರ:** ಮೊದಲೇ ದರವಡೆಗಾರರ ಹಾವಳಿಯಿಂದ ಹೈರಾಣಾಗಿದ್ದ ಹಂಸೆಯು ದೇಹ ಈಗಿನ ಮಾನಸಿಕ ಅಸ್ವಸ್ಥತೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರವಷ್ಟೆ ಹೈರಾಣಾಗಲು, ಆವಳು ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದ ಎದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ (ಹಂಸಾ. ೬೫).

[ದರೋಡೆ + – ಕಾರ₁ (< – ಕಾಱ)]

ದರೋಡೆಖೋರ, ದರವಡೆಖೋರ (ನಾ). = ದರೋಡೆಕಾರ : ಶಿವನಿಗೆ ತಿಳಿಯಿತು ಇವರು ಕಳ್ಳತನಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂದು ! ದರೋಡೆಖೋರರು !! (ದೇವಸಾ. ೦೫). **ದರವಡೆಖೋರ:** ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ದರವಡೆಖೋರನೂ, ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮೋಸಗಾರನೂ ನಮ್ಮ ಕಡುವೈರಿಯಾಗಿರುವನು (ಅಂಬಿಕ. ೨೫): ನಾವು ಕಳ್ಳರಲ್ಲ . . . ನಾವು ದರವಡೆಖೋರರು (ಅಶ್ವಮು. ೦೬): ಮಹಾ ಚಾಣಾಕ್ಷನಾದ ಒಬ್ಬ ದರವಡೆಖೋರನು ನನ್ನನ್ನು ಹುಚ್ಚನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೂರಿಸಿರುವನು (ಕಳ್ಳಿಸ. ೩) ; ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ದರವಡೆಖೋರರ ಚಂದದ ಆಚರಣೆ ನಡೆದದ್ದರಿಂದ, ತಪಸ್ವಿಗಳು ಬಂದರೂ ನಿನಗೆ ಉತ್ಸಾಹವಿಲ್ಲದಾಗಿದೆ (ಮಭಾರ. ೨೨).

[ದರೋಡೆ + – ಖೋರ (– ಕೋರ₂)]

ದರೋದರ (ನಾ). ೧. ಪಗಡೆಯಾಟ; ದಾಳದಾಟ. ೨. ಜೂಜುಕೋರ ; ಜೂದಾಳಿ. ೩. ಪಣ ; ಪಂಥ ; ಜೂಜು. ೪. ಪಗಡೆ : ದಾಳ. [ಸಂ.]

ದರೋಬಸ್ತು (ಗು). ಎಲ್ಲಾ ; ಸಮಗ್ರ ; ಸಮಸ್ತ ; ಸಂಪೂರ್ಣ : ಪೂರ್ತಿಯಾದ ; ಒಟ್ಟಾದ : ಬೆಳ್ಳಾರೆ ಮಾಗಣೆ ಒಂದಕ್ಕೆ ದರೋಬಸ್ತು ಗ್ರಾಮ ದೂಮಪಕ್ಕೇಳು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೨೬೦) ; ಅವರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಆಟಕಾವು ಮಾಡದೆ ದರೋಬಸ್ತು ಮಹಸೂಲು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವುದು (ದುಹಾವಂ. II, ೬೬).

ದರೋಬಸ್ತರು = ಎಲ್ಲರು ; ಸಮಸ್ತರು : ದಿಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಹೋಗಿರುವ ರೈತರು ಯಾವ ಯಾವ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿಧಾರೆಯೊ ದರೋಬಸ್ತರ ಪಕ್ಕೇ ಹತ್ತಿಸಿ ಸದರಹೂ ರೈತರಿಗೆ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಕರೆತರಿಸಿ . . . ಜರಾಯಿಂತು ಕೆಲಸದಲ್ಲಿಡಬೇಕು (ದುಹಾವಂ. II, ೬೨). **ದರೋಬಸ್ತಾಗು** = ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಜ್ಜಾಗು : ಏನೋ, ಗುತ್ತೀ ಮುಗಿಲ ಕಡೆ ನೋಡುತ್ತಾ ನಿಂತೆ ? ದೂರಾ ? ಒಳ್ಳೆ ದರೋಬಸ್ತಾಗಿದ್ದೀಯಲ್ಲಾ ! (ದುಕಮ. ೦).

[←ಪಾರ. ಮರಾ. ದರೋಬಸ್ತ್]

ದರೋಬಸ್ತುಫೌಜು (ನಾ). ಒಟ್ಟು ಸೈನ್ಯ ; ಸಮಗ್ರದಳ : ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೇನೆ : ದರೋಬಸ್ತುಫೌಜು ಹೊರಟು ಹೊಸಕೆರೆ ಬಳಿ ನಿಂತಿತು (ಚಿತ್ರಪಾ. ೬೩). [ದರೋಬಸ್ತು + ಫೌಜು (<ಪೌಜು)]

ದರ್ಖಾಸ್ತು 'ದರಖಾಸ್ತು' ನೋ.

ದರ್ಕು$_1$, ದಕ್ಕು$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಧಿಕವಾಗು; ಹೆಚ್ಚಾಗು. 'ದರ್ಕುಸೋರಂ' ಪರಾ. ೨. ಸೊಕ್ಕಿಗೇಳು; ಅಹಂಕಾರಪಡು; ಗರ್ವಿಸು. ೩. ಉತ್ಸಾಹಗೊಳ್ಳು; ಸಂಭ್ರಮಗೊಳ್ಳು. 'ದರ್ಕುಂದಲೆ$_1$' ಪರಾ. ದಕ್ಕು$_2$: ೨. 'ದಕ್ಕುಂದಲೆ$_1$' ಪರಾ. [←ತಮಿ. ತರುಕ್ಕು]

ದರ್ಕು$_2$, ದಕ್ಕು$_4$ (ನಾ). ೧. ಚೂಪಾದ ಮರದ ಕೋಲು; ದಸಿ: ಸಭೆಯೊಳೀಶಾನೇಂದ್ರನಮ್ಮ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನಮಂ ಪೊಗಟ್ದು ದರ್ಕ ದರ್ಕಂ ನುಂಗಿದಂತುದ್ಗ್ರೀವನಾಗಿ ಮತ್ಸರಪ್ರೇರಿತನಪ್ಪಂ ಸೋಲಿಸಲ್ ಬಂದು ತಾನೆ ಸೋಲ್ತು ಪೋದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೫೧ ವ); ದರ್ಕು[ಪಾಠಾಂ. ದಕ್ಕು] ವೆರಸಿದ ಕುಟಿಯುಲ್ಲಿಯುಂ [ಉ]ವಿವರಸಿದ ಕಿಚ್ಚಿನಲ್ಲಿಯುಂ ಕುಕೂಲ ಮೆಂಬುದು (ಹರಿವಂಶ. ೧೩೮-೪೦). ೨. ಚೂಪಾದ ತುದಿಯುಳ್ಳ ಲೋಹದ ಸಾಧನ; ಶೂಲ: ಅವರುಮಾತನಂ ಶೃಂಖಳಿಸಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಪೋಗಿ ದರ್ಕಂ ಬಸಿದು ಸೂಲದೊಳಿಕ್ಕುವಾಗಳ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೧೭-೨೩). ೩. ಮುಳ್ಳು; ಕೂಳೆ: ಮೂವತ್ತೆರಡುಕೋಟಿ ಕಸವರ ಮುಮಂ ಕೊಳದ ಪುಲ್ಲ ದರ್ಕಂ ತೊಟ್ಟವಂತನಿತುಮಂ ತೊರೆದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೪೬-೧೦). ದಕ್ಕು$_4$: ೧. "ಆರೋಗ್ಯ ದಸಿ ವಶಗಳೊಳ್ ದಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೭೪); ಕಲಹಂಸೆಗಳ್ ಬಲ್ಲಿತಪ್ಪದೊಂದು ದಕ್ಕಂ ತಂದದಟಿರಡು ಕಡೆಯುಮಂ ತಾವದಸಿ ಕರ್ಚಿ ನಡುವೆಯಾವೆಯುಂ ಕರ್ಚಿಸಿಕೊಂಡನೇಕ ಗ್ರಾಮ ನಗರ . . . ದ್ರೋಣಾಮುಖಂಗಳಂ ಜನಪದಂಗಳಂ ಕಳಿದು ಬರುತ್ತುಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೫೭-೦೫); ದಕ್ಕಿನೊಳ್ ಮಾಡಿದ ಮನೆ ಸೊಕ್ಕಿದಾನೆ ಸೋಂಕೆ ಕೆಡದು ಬೀಟ್ಟಂತೆ ದುಃಖಿಯಪ್ಪ ದೇವನಂ ಪಿಡಿದ ಮಾನಿಸನುಂ . . . ಬೀಟ್ಗುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೧-೪೪); ಲಿಂಗವ ಪೂಜಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಜಂಗಮಕ್ಕಂಜಲೇಬೇಕು ದಕ್ಕ ನುಂಗಿದಂತೆ ಬೆರತುಕೊಂಡಿರಬೇಡ (ಬಸವ. ೦೮೯); ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ ದಕ್ಕುಳ್ಳ ಕುಟಿಯುಮಿವೆರಸು ಕಿಚ್ಚಿನೊಳು ಸಲೆ ಕುಕೂಲಮದೆಂಬುದು (ಮಂಗರಾ. ೦೪೩-೦೮). ೨. ಬೊಂತಿಯಂತೆ ದಕ್ಕಿನೋಳಿರ್ದ ಪಂದಲೆಗಳಿಂ ಬಂದಿರ್ಪಜನಂತೆ ತೆಜಪುವಾರ್ದು ಪಿಡಿವ ಶಾಕಿನಿಯರಿಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೩೩೫ ಶೂದ್ರಕ); ತನಗಲ್ಲದುದ ನಾಸಿಕ ವಾಸಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ದಸಿಯ ದಕ್ಕನೇಟುಸುವೆನು (ಸರ್ವ್ವ. ೧೦೦-೫೪೯). ೩. ತಿಲಕದ ತೊಕ್ಕಪ ಮಾರ್ಗಂಗಳ ದಕ್ಕಂ ಸುಟ್ಟು ಮೂತ್ರದಿಂದರೆದು ನವೋಜ್ವಲಚೂರ್ಣವಿಮಿಶ್ರಿತದಿಂ ವಿಲೇಪನಂಗೆಯ್ದು ಕಳಿಗೆ ದುಷ್ಟ ವ್ರಣಮಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೦೨-೪).

ದರ್ಕುಂದಲೆ$_1$, ದಕ್ಕುಂದಲೆ$_1$ (ನಾ). ೧. ಸೊಕ್ಕಿಗೇರುವಿಕೆ; ಉನ್ಮತ್ತತೆ; ಉದ್ಧತಿಕೆ. ೨. ಉತ್ಸಾಹಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ; ಸಂಭ್ರಮ. 'ದರ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್' ಪರಾ. ದಕ್ಕುಂದಲೆ$_1$: 'ದಕ್ಕುಂದಲೆವರಿ', 'ದಕ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್' ಪರಾ. [ದರ್ಕು$_1$ + – ದಲೆ]

ದರ್ಕುಂದಲೆ$_2$, ದಕ್ಕುಂದಲೆ$_2$ (ನಾ). ಶೂಲಕ್ಕೆ ಹಾಕಿದ ತಲೆ: ಉದಂತಕ್ಕೆ ತಕ್ಕುಂದಲು, ದರ್ಕಂ[ಪಾಠಾಂ. ಕ್ಕುಂ] ದಲೆ, ತಾಟುಂಬಟು (ಶಮದ. ೦೭೩ ಪ್ರಯೋ). ದಕ್ಕುಂದಲೆ$_2$: ಅಲ್ಲಿ ಗುಡಿಗಟ್ಟದ ಸೀರೆಯಂತೆ ದಕ್ಕುಂದಲೆಗೆ ವಂದರುಂ ಮೆಚ್ಚುಕೆಯ್ವರಂತೆ ತೂಗುವ ತೂಗುಂದಲೆಗಳುಂ (ಬಂಪರಾ. ೨-೧೧ ವ). [ದರ್ಕು$_2$ + ತಲೆ$_1$]

ದರ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್, ದಕ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದಿರು; ಬೀಗು; ಸೆಟೆ; ಸೆಡೆ: ಉರ್ಕಿ ದರ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್ದು ಪಂಚಶರನಂ ಮಂಚದ ಕಾಲೊಳ್ ಕಂದು ಕಟ್ಟಿ ನಿನ್ನ ಪಗೆಯ ಬಗೆದಂತೆ ತೀರ್ಚಿ ತೋಱುವೆಂ (ಲೀಲಾವ. ೧೦-೮೩ ವ). ೨. ಉತ್ಸಾಹಗೊಳ್ಳು; ಉಬ್ಬು: ಪೊರ್ಕುಳಿಯಾಡಿದುವಲರೊಳ್ . . . ತನಿಗಂಪಿಂದಟ್ಟುಮೆವಟ್ಟುವ ಕುಡಿಯೊಳ್ ದರ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್ದುವಲ್ಲಿ ಮದಮಧುಪಂಗಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೦೪-೦೪೪). ದಕ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್: ೧. ಉದ್ಧತಿಯಿಂದಮುವಂದಿರುರ್ಕಿ ದಕ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್ವರ್ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೮); ಅಂತುರ್ಕಿ ಸೊರ್ಕಿಂ ದಕ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್ದು ದುರ್ತಿಂ ಕಣ್ಗಾಣದೆ ಸೊಗೆಗೇರಿಯುಂ ಪೊಕ್ಕು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೪೩); ಉರ್ಕಿ ದಕ್ಕುಂದಲೆವಾಯಲ್ಕಳ್ಕಿ ವೀರಾರಿಗಳುಜಿದರ್ಟುರ್ (ಮುಂಬರಾ. XI. ೨೪೮.೦೪; 1121). ೨. ತನಿವಣ್ಣ ರಸದಿಂ ಸೊರ್ಕಿತನಿ ದಕ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್ದು ಬಗ್ಗಿಸುವ ಪಿಕಂಗಳ . . . ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೨೦ ವ); ಕುಸುಮಾಸವಮಂ ಸವಿದುರ್ಕಿ ಸೊಕ್ಕಿ ದಕ್ಕುಂದಲೆವಾಯ್ವನ್ನೆಗಳ್ . . . ಉನ್ಮದಾಳಿಗಳ್ (ಧರ್ಮನಾ. ೨-೮೩). [ದರ್ಕುಂದಲೆ$_1$ + ಪಾಯ್$_1$]

ದರ್ಕುಸೋರ್ (ಕ್ರಿ). ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸೋರು (?): ಸರಳಾಂಗಂ ವಿಗೆ ಕುಂದಿ ತೋಱಿ ಕಿವಿಗಳ್ ತಣ್ಪೇಱಿ ಕಣ್ದರ್ಕುಸೋರೆ ಕರಂ ಮೆಯ್ನವಿರುದ್ಧಮಾಗಿ ನಿಲೆ ವಾಂ (ಕುಂ) ದಾಯ್ತು (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೦೨). "ಥಣ್ಣನೆ(ನಾಗಿ)ಯಿರುಹ" (ಲೋಕೋಪ. ಟೀಕೆ). [ದರ್ಕು$_1$ + ಸೋರ್$_1$]

ದರ್ಖಾಸ್ತ್ 'ದರಖಾಸ್ತು' ನೋ.

ದರ್ಖಾಸ್ತು 'ದರಖಾಸ್ತು' ನೋ.

ದರ್ಗಾ 'ದರಗಾ' ನೋ.

ದರ್ಜಿ (ನಾ). ಬಟ್ಟೆ ಹೊಲಿಯುವವನು; ಸಿಂಪಿಗ; ಚಿಪ್ಪಿಗ: ಒಪ್ಪಿಗೆ ಓಲಗದೊಳು ಕುಳಿತಿರಲು ಬಂದರೆದೆಗೆ ಇಬ್ಬರು ದರ್ಜಿಗಳು (ಗಜೇಶ. ೩೦-೪); ಆ ಕೋಟಿಗೂ ಒಂದು ಕಮಾಲು ಮಾಡಿಸಿದ್ದೆ, ದರ್ಜಿಗೆ ಹೇಳಿ (ಹೊಂಗಿರಿ. ೧೦೩); ನಮ್ಮ ದೇಹಗಳು ನಮ್ಮ ಅಧೀನವೆ? – ದರ್ಜಿಯವನಿಗೆ ಮಾರಿಕೊಂಡವು (ಸಾಹಿಜೀ. ೩೩).
[←ಪಾರ. ದರ್ಜೀ; ಹಿಂ. ಮರಾ. ದರಜೀ, ದರ್ಜೀ]

ದರ್ಜಿಗಿತ್ತಿ (ನಾ). ಬಟ್ಟೆ ಹೊಲಿಯುವವಳು; ಸಿಂಪಿಗಿತ್ತಿ: ದರ್ಜಿಗಿತ್ತಿಗಳು ನನ್ನ ಅಳತೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು (ಗಂಪ್ರ. ೭೩). [ದರ್ಜಿ + – ಗಿತ್ತಿ]

ದರ್ಜೆ (ನಾ). ೧. ವರ್ಗ; ಮಟ್ಟ; ಶ್ರೇಣಿ: ಆಕಳಿನ ಹಾಲು; ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಸಸಾರಜನಕಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯವು (ಆಹುಸಾ. ೮೦); ಅವರ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯ ಎಷ್ಟು ಉಚ್ಚದರ್ಜೆಯದಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ನಿದರ್ಶನ ಈ ರತ್ನಗೋಲ (ರತ್ನಗೋ. ೨೪); ಅದಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಅವನ ಎರಡನೆಯ ದರ್ಜೆಯ ಗುಮಾಸ್ತೆ ನೌಕರಿ! (ಕಂಬಹು. ೧೨೩). ೨. ಅಂತಸ್ತು; ಯೋಗ್ಯತೆ; ಅರ್ಹತೆ; ಪದವಿ; ಗೌರವ: ಈ ತಾವು, ಶ್ಯಾಮರಾಯನ ದರ್ಜೆಗೆ ಹಲಕಾ ಎನಿಸಿತೊಡಗಿತು (ದೀಪಹ. II. ೧೪೬); ಅವರವರ ದರ್ಜೆಗೆ ತಕ್ಕಂತಹದು (ಉಡುಗೊ. ೭೮); ನಿಮ್ಮನ್ನು ವಿಚಾರಿ ನಿಮಗಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆ ದರ್ಜೆಯವರು ಆ ಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರು (ಮಹಾತ್ಮಾ. ೭೮); ನಮ್ಮ ದರ್ಜೆಗೆ ವಿಚಾರಿದವನಲ್ಲ ಎಂಬ ಭಾವ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ಹುಟ್ಟುವುದು (ಅಜ್ಞಾಪಿ. ೧೦೩). ೩. ತರಗತಿ; ಇಯತ್ತೆ: ಅವನು ೮ನೇ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ).
[←ಅರ. ದರ್ಜಾ, ದರಜಾ; ಹಿಂ. ದರಜಾ; ಮರಾ. ದರ್ಜಾ]

ದರ್ದು$_1$ 'ತರ್ದು$_2$' ನೋ.

ದರ್ದು$_2$ 'ದರದಂ' ನೋ.

ದರ್ದುರ$_1$ (ನಾ). ಕಪ್ಪೆ; ಮಂಡೂಕ: "ಭೇಕಂ ಶಾಲೂರಂ ಮಂಡೂಕಂ ವರ್ಷಾಭು ದರ್ದುರಂ" (ಚತುಃಶೋ. ೩೩-೮); "ಭೇಕಂ . . . ದರ್ದುರಂ ವೇಟ್ ಮಂಡೂಕಮಾ ಶಭರಿ ಶಾಲೂರಮೆನೆ ಕಪ್ಪೆಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೦-೮); ದರ್ದುರಂ ಚೂಡಾಮಣಿಯಾಮ್ಪು ನೆಕ್ರಂ ಚರ್ಮರತ್ನಮಾಯ್ತು (ಜಾವುಂಪು. ೭೮); ಸರ್ಪಂ . . . ಕೆಲವು ದಿವಸಂ ತಲೆಯಿಕ್ಕಿ ಪಟ್ಟಿರ್ದುದ ನೊಂದು ದರ್ದುರಂ ಕಂಡು (ಪಂಚತಂ. ೨೪೯-೯); ಹರದೆ ಹಂಗಂ ರಾಸಭಂ ದರ್ದುರಂ ಗೌಳಿ ದರುಶನ ಸ್ವರವನಾ ವಾಮಭಾಗದೋಳೀಯೆ ಯರಲೆ ಕಾಕಂ ಹಸುಬನಾ ನಕುಲವಿವು ಬಲದೊಳಂ ತೋಱಿ ದನಿಮಾಡಲು ಪರಿಪಕ್ವಫಲವು (ಜೀರಸು. ೦೦-೩). [ಸಂ.]

ದರ್ದುರ₂, ದರ್ದುಟಿ (ನಾ). ಬಾವು ; ಊತ ; ದದ್ದರಿಸಿಕೊಂಡುದು : ಪುರಾಕೃತಸುಕೃತ ಫಲಂಗಳವಂ ನೆನೆದನವರತವುಬ್ಬು ಬಾತ ಕಣ್ಗಳುಂ ಚಿಂತಾನಿದ್ರೆಯಿಂ ದರ್ದುರವವಾದ ಪೊಗಮುಂ (ಕಾಂತಿಪು. ೪-೭೯ ವ). △**ದರ್ದುಟಿ** : ಬಿಸುಸುಯ್ಯು ಬೆಂಕೆಯಲಿಪಿಂ ಪಳ್ಳಿರ್ದ ಬೆಳ್ವಾಪು ದರ್ದುಟಿಮೇಂ[ಪಾಠಾಂ. ಮರ್ಮರಿಜನೇರ] ಮಾಣ್ದುದೆ ತಾಂ ಗಡ (ಲೀಲಾವ. ೨-೬೫). 'ದದ್ದರ್₁' ಪರಾ. [?]

ದರ್ದುರಕ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ರತಿಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಅಸಿಯಳಂಗತನೆ ವಾಲಂಗಿ ಸಸಿನೆ ತೊಡೆಯನಿಟ್ಟು ಮಡಿಯ ಪಸರವಾಗಿ ಪದವನೆರಡನೂರು ಯುಗದೊಳು ಮಿಸುಕದಂತಿರಲು ಪಳಕವೊಪರಲಪ್ಪಿ ಗಾಢದಿಂದವೊಸೆದು ರವಿಪಳಿಂದೆ ದರ್ದುರಕವೆನಿಪ್ಪುದು (ಅನವ. ೧೧-೮). [ಸಂ.]

ದರ್ದುರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ವಿಂಟ್ಲಮರ: "ದರ್ದುರಿಯೆನಲು ಮಿಟಲಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೫-೧೪). [?]

△**ದರ್ದುಟಿ** 'ದರ್ದುರ₂' ನೋ.

ದರ್ದ್ರು (ನಾ). ಹುಳುಕಡ್ಡಿ. [ಸಂ.]

ದರ್ಪ (ನಾ). ೧. ಹೆಮ್ಮೆ ; ಗರ್ವ ; ಸೊಕ್ಕು ; ಅಹಂಕಾರ; ಮದ : "ದರ್ಪಃ, ಮದಃ . . . ಅಹಂಕಾರಃ – ಈ ೬ ಗರ್ವಂ" (ಹಲಾಯು. ೦೦೯-೩೭) ; "ದರ್ಪವೆನಿಸಿರ್ಪುದಂ ದಪ್ಪವೆನಲಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮ. ೯೩) : ನಿಜಾಧೀಶ್ವರರಾಜ್ಞೆಯಿಂ ಪ್ರತ್ಯಂತವಾಸಿಗಳಾಗಿ ಮಲೆದ ರಿಪುನಿವರ ಸವಿತಿಯ ದರ್ಪ್ಪಮಂ ಪೊಡವಪ್ಪುಮನಡಂಗಿಸಿ ತದೀಯ ಸರ್ಬ್ಬಸ್ವಮಂ ನಿಜೇಶಂಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟು (ನಾಂದೇಡ್. ೩-೨೨ ವ : 1047) ; ಹರುಷ ದರ್ಪ ಕ್ರೋಧ ಲಜ್ಜಾತುರತೆ ಮಾನ ವಿಮಾನವಿವರಲಿ ನಿರುತ ಸಮನೆಂದೆನಿಸಿ ಕೃತ್ಯಾಕೃತ್ಯಕೌಶಲವ ವಿರಚಿಸುವ ... ಕಾರ್ಯವೆಸಗುವವನೆ ಪಂಡಿತನು (ಕುಮಾರ್ಯ. ೩-೪೪). ೨. ಠೀವಿ ; ಜ ಬ ರ್ ; ಜೋ ರು ; ವೆಂಕಪ್ಪಯ್ಯ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ದರ್ಪದ ಗಂಡನಾಗಿದ್ದ ವ್ಯಕ್ತಿ (ವಿದ್ಯಾಕಿ. ೩): ಲಂಚ ಕಡಮೆಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಬಿಗಿ ಮತ್ತು ದರ್ಪ ಹೆಚ್ಚಾಗ ಬೇಕು (ಪಂಚಕಂ. ೦೬೫). ೩. ಕೆಚ್ಚು ; ಧೈರ್ಯ ; "ಅದಟು" (ಚತುನಿ. ೩. I, ೯೯). [ಸಂ.]

ದರ್ಪಂಗಿಡು 'ದರ್ಪಂಗೆಡು' ನೋ.

ದರ್ಪಂಗೆಡು, ದರ್ಪಂಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ಸೊಕ್ಕು ಅಡಗು ; ಹೆಮ್ಮೆ ಕಡಮೆ ಯಾಗು : ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯು ಪ್ರಣವವ ತಪ್ಪದೆ ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನೆನಹುಗೊಳ್ಳೆ ಇದರಿಂದ ರುಜೆ ದರ್ಪಂಗೆಡುಗು (ಸವೀವ. ೦೯-೯೨) ; ಬಾಳ ಬಾಯ್ದಾರೆಯ ಸೋಂಕೆಂದು ಕದಳೀದಳ ಸ್ಪರ್ಶನಕ್ಕೆ ದರ್ಪಂಗೆಟ್ಟೊ[ಪಾಠಾಂ. ಗಿಟ್ಟೊ]ಪ್ಪಂ ಗುಂದುತ್ತುಂ (ಗಿರಿಕ. ೪-೧೧೮ ವ). **ದರ್ಪಂಗಿಡು** : ಮೇಲಿನ 'ಗಿರಿಕ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ದರ್ಪ + ಕೆಡು₁]

ದರ್ಪಕ₁ (ನಾ). ಕಾಮ ; ಮನ್ಮಥ : "ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ . . . ದರ್ಪಕಃ ಶೂರ್ಪಕಾರಾತಿಃ, ... ಮನೋಭವಃ ಈ ೨೮ ಕಾಮ(ದೇವ)ನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೭-೩೪) ; ಧೈರ್ಯಂಗೆಟ್ಟು ಮೇಲ್ವಾಯ್ದ ಚೇಷ್ಟೆಗೆ ಪೌಲಸ್ತ್ಯನು ಮೊತ್ತುಗೊಟ್ಟನೆನಲಾರಂ ದರ್ಪಕಂ ದಂಡಿಸಂ (ಶಂಕರಾಮ. ೯-೦೪೮) ; ಓರೊಂದೆ ಪೂವಿನ ಬಾ ಣ ಂ ಗ ಳು ಮೆ ಯ್ದೆ ಹೀನನಧಿಕಂಗಾಕ್ಷೇಪಮಂ ಮಾಪ್ಪುದಾವ ನಯಂ ದರ್ಪ್ಪಕ ಮೇಘಚಂದ್ರಮುನಿಯೊಳ್ಮಾಣ್ ನಿನ್ನ ದೋರ್ದ್ದರ್ಪ್ಪಮಂ (ಎಸಿ. II, ೦೨೭-೦೨೦ : 1115) ; ಸಕಳ ನಿಕೇತನಂ ಗಳೊಳೆ ದರ್ಪಕನುನ್ನತಿ ದರ್ಪಕಾಜ್ಞೆ ದರ್ಪಕನ ಕಥಾಳಿ . . . ದರ್ಪಕ ನಾಣೆ ಸುತ್ತಲುಂ (ಗಿರಿಕ. ೪-೦೨೦) ; ಇದು ಕುಸುಮಾಸ್ತ್ರನಸ್ತ್ರಮಿದು ದರ್ಪಕನಾರ್ಪು ಮನೋಜನೋಜೆ ನೋಡಿದು ನನೆವಿಲ್ಲ ಬಲ್ಲಹನ ಚೆಲ್ವಿದು . . . ಮಾರವೀರನಗ್ಗದಸದಳಂ ಕೃತಿಧ್ವಜಮಿದೆಂದೆನಿಸಿರ್ದುದು ರೂಪು ನೀಟಿಯಾ (ರಾಜಶೇ. ೭-೬೩). [ಸಂ.]

ದರ್ಪಕ₂ (ನಾ). ತರಕಲಾದುದು (?) : ದರ್ಪಕವಲ್ಲದ ಜಿಹ್ವಂ ನೇರ್ಪಟ್ಟಸಿದಾಗಿ ನುಣ್ಪುವೆತ್ತೆಳ್ಳನಿತುಂ ಕರ್ಪಿಲ್ಲದೆ ನಿಡಿದಪ್ಪುದದಾರ್ಪ ತೆರವು ವಶನರಾಜಿಯುಂ ರಾಜಿಪ್ಪುದುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೧-೨೨). [?]

ದರ್ಪಕದರ್ಪಭಂಜನ (ನಾ). ೧. ಮನ್ಮಥನ ಗರ್ವಭಂಗ ಮಾಡಿದವನು; ಶಿವ. ೨. ಮನ್ಮಥನ ಸೊಕ್ಕನ್ನು ಅಳಿಸಿದವನು; ಜಿನ : ಅನಂತಬೋಧ ನಿಧಿ ನಿತ್ಯಸುಖೋನ್ಮುಖನೀ ಕುಮಾರಕಂ ಪರಿಣಯನೋತ್ಸವಕ್ಕೆ ಬಗೆ ದರ್ಪನೆ ದರ್ಪಕದರ್ಪಭಂಜನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೮೪).

[ದರ್ಪಕ₁ + ದರ್ಪ + ಭಂಜನ]

ದರ್ಪಕಧ್ವಂಸಿ (ನಾ). ಕಾಮನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನು ; ಶಿವ : ಇಂತು ಸಕಲದೇವವಲ್ಲಭನಪ್ಪ, ಸರ್ವಾಭರಣನಂ ದರ್ಪಕಧ್ವಂಸಿಯಂ . . . ಅರ್ಚಿಸುತ್ತಮಿಪ್ಪ ಸಮಯದೊಳು (ಬಸವ. ೪-೧) ; ಕಂದರ್ಪಜನಕಾದಿಗಳ್ ಮೊಱೆಯಿಡಲ್ ಕೇಳ್ದು ತದ್ದರ್ಪಕಧ್ವಂಸಿ ತವ ವಧೆಗೆ ಬರುತಿರಲುಸಿರ ಬಂದಿದು ಹದನೆಂದನು (ಚಲಪು. ೪೭-೧೭). [ಸಂ. ದರ್ಪಕಧ್ವಂಸಿನ್]

ದರ್ಪಕಪ್ರತಾಪ (ನಾ). ಕಾಮನ ಪರಾಕ್ರಮ ; ಮನ್ಮಥನ ಶಕ್ತಿ : ವಿಚಾರಿ ಪೊಡಿಂತಿದು ದರ್ಪಕಪ್ರತಾಪದ ಪರಿಜೊಂದು ಸಂದಣಿಯೊ ಪೇಳೆನೆ ಬಂದುದು ಭಾಮಿನೀಜನಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೦೨). [ದರ್ಪಕ₁ + ಪ್ರತಾಪ]

ದರ್ಪಕವಿರೋಧಿ (ನಾ). ಮನ್ಮಥನ ಶತ್ರು ; ಶಿವ : ಬಾಣಾಸುರಂ ಸಂಗ್ರಾಮಕಾಮನಾಗಿ ತನ್ನುಪವನದೊಳ್ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರ್ಪ ದರ್ಪಕ ವಿರೋಧಿಯನಾರಾಧಿಸಿ (ಜಗವಿ. ೧೭-೫೮ ವ). [ದರ್ಪಕ₁ + ವಿರೋಧಿ]

ದರ್ಪಕಹರ (ನಾ). = ದರ್ಪಕಧ್ವಂಸಿ : ದರ್ಪಕಹರನಿಂದ ತನು ದಗ್ಧನಾದ ಕಂದರ್ಪ ನಿನ್ನಯ ಬಸಿಱೊಳಗೆ ಬರ್ಪನು ನಾ ಕೊಟ್ಟ ವರದೊಳು ತುಸು ಮಾತ್ರ ತಪ್ಪದು ಕೇಳಾಯತಾಕ್ಷಿ (ಪ್ರೋಹಿತ. ೪-೨೩). [ಸಂ.]

ದರ್ಪಕಾಹಿತ (ನಾ). ಮನ್ಮಥನ ವಿರೋಧಿ ; ಶಿವ : ದರ್ಪಕಾಹಿತಮೂರ್ತಿ ಮುನಿಮುಖದರ್ಪಣನು ಶಿಷ್ಯನನು ಕರೆದು ಸಮರ್ಪಿಸಿದನರಸಂಗೆ ವೇದ ವ್ಯಾಸಮುನಿರಾಯ (ಕುಮಾ್ಯ. ೨-೭). [ದರ್ಪಕ₁ + ಅಹಿತ]

ದರ್ಪಣ (ನಾ). ಕನ್ನಡಿ; ಮುಕುರ : "ಆದರ್ಶಃ, ದರ್ಪಣಃ, ಮುಕುರಃ – ಈ ೩ ಕನ್ನಡಿ" (ಹಲಾಯು. ೯೦-೪೦೦) ; "ಆದರ್ಶನಂ ದರ್ಪಣಂ ಮುಕುರ ಮೆಂದೆನಲ್ ಕನ್ನಡಿಗೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೧-೧೪): ಕೇರಳ ವಿಟೀ ಕಟೀಸೂತ್ರಾರುಣಮಣಿ ಮಲಯಯುವತಿದರ್ಪಣನಾಂಧ್ರೀ ನೀ ರ ಂ ಧ್ರ ಬಂಧುರಸ್ತನಹಾರನುದಾರಂ ಸರಸ್ವತೀಮಣಿಹಾರಂ (ಆದಿಪು. ೦-೩೨) : ಕಂದನ ಕೈಯ ದರ್ಪಣದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ನುಂಗಿತ್ತು ದಿ ವಾ ರಾ ತ್ರಿ ಉದಯದ ಬೆಳಗನು ಕತ್ತಲೆ ನುಂಗಿತ್ತು (ಅವಚಂ. ೪-೦೩) ; ತುಪ್ಪೇಱಿದ ದರ್ಪಣದೊಳ್ ಪಜ್ಜಳಿಸಲಾರ್ಪುದೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಂ (ಯಶೋಚ. ೦-೩೯) :

[ಸಂ.]

ದರ್ಪಣನ್ಯಾಯ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ನ್ಯಾಯ ; P ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮುಖವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು ಬಿಂಬ ಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದುದಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಂತೆ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವು ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ನ್ಯಾಯ. ಇದನ್ನೇ ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನ್ಯಾಯವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ : ವರ ಸಮಾನೀಕ ರೊಳ್ ದರ್ಪಣನ್ಯಾಯದಿಂ ಪರಿಶೋಭಿಸುತ್ತಿಹಂ (ವಂಕಾರಾ. ೨-೧-೩೦)

[ದರ್ಪಣ + ನ್ಯಾಯ]

ದರ್ಪಣಮಂಟಪ (ನಾ). ಕನ್ನಡಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಮಂಟಪ, – ಚಪ್ಪರ ; ಕನ್ನಡಿ ಜೋಡಿಸಿದ ಮಂಟಪ : ಮತ್ತಮಾ ವನಂಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಶಾಲೆ . . . ದರ್ಪಣಮಂಟಪ, ಪಟಮಂಟಪ, ಪುಷ್ಪಮಂಟಪ, ಚಿತ್ರಮಂಟಪ, ರತ್ನಮಂಟಪ, ತರುವಾಟಿಗಳ ತಣ್ಣೆಲ್ಲಗಳೊಳಗೆಯುಂ (ವಿವೇಕ. ೩೨೮). [ದರ್ಪಣ + ಮಂಟಪ]

ದರ್ಪಣಲಿಪಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲಿಪಿ ; ಗೂಢಲಿಪಿ ; ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ಓದಬಹುದಾದ ಲಿಪಿ (?): ಲೇಖಲಿಪಿ, ದರ್ಪಣಲಿಪಿ, ರಗಣಲಿಪಿ . . . ಅಗಣಿತ ಲಿಪಿಗಳ ನೋಡಲಬ್ಬಿಯದೆ ಬಿಜ್ಜಳರಾಯನ ಸಭೆಯೊಳು ಕಳಕಳಗೊಳುತಿರ್ದರು ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳೆಲ್ಲ (ಭಾಸ್ಕರ. ೭೭-೬). [ದರ್ಪಣ + ಲಿಪಿ]

ದರ್ಪಣಾವಲೋಕನ (ನಾ). ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ: ಸಕಲ ವಾದ ಭೂಷಣಭೂಷಿತನಾಗಿ ದರ್ಪಣಾವಲೋಕನವಂ ಮಾಡಿ, ಅಗ್ನಿ ಕಾಣಿಸಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿದು ನೋಡಿ ಭೋಜನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಲ್ಲವರ ಮತವು (ಸಕವ್ಯ. ೪೯). [ದರ್ಪಣ + ಅವಲೋಕನ]

ದರ್ಪಪೂರಿತ (ಗು). ದರ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ಠೀವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ: "ಬರುತ್ತೀಯೋ ಇಲ್ಲೋ ?" ಎಂದು ಫೌಜುದಾರರು ಕೇಳಿದರು – ದರ್ಪ ಪೂರಿತ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ (ನಾಪೋಲಿ. ೨೯೭). [ದರ್ಪ + ಪೂರಿತ]

ದರ್ಪಮುಖ (ನಾ). ಸೊಕ್ಕೇರಿದವನು: "ಮದಮುಖರೆನೆ ದರ್ಪ ಮುಖರು" (ಭಾರನಿ. ೨೪). [ದರ್ಪ + ಮುಖ]

ದರ್ಪರಹಿತ (ಗು). ೧. ಅಹಂಕಾರವಿಲ್ಲದ ; ಸರಳ ಸ್ವಭಾವದ. (ನಾ). ೨. ಅಹಂಕಾರವಿಲ್ಲದವನು ; ನಿರಹಂಕಾರಿ ; ಸರಳ ಸ್ವಭಾವದವನು: ಸಿರಿಯೊಡೆಯನಾಗಿಯುಂ ದರ್ಪರಹಿತನೋದೊಡೆಯನಾಗಿಯುಂ ವಿಗಳಿತ ಮತ್ಸರಂ . . . ಎಂ ಬಿರಿಯನೊ ಖಗೇಂದ್ರಾಧೀಶಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೮೭). [ದರ್ಪ + ರಹಿತ$_1$]

ದರ್ಪವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಅಹಂಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಗರ್ವ ಪಡೆ: ದರ್ಪಕ ನೆರ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಕಿವಿದು ರಕ್ಕಸ ಬಹು ದರ್ಪವಡೆದು ನಿಂದಿರ್ದ (ಪೋಚತ. ೧೨-೭೭). [ದರ್ಪ + ಪಡೆ$_1$]

ದರ್ಪಿತ (ಗು). ೧. ದರ್ಪದ; ಸೊಕ್ಕಿನ; ಗರ್ವದ: ಕ್ಷಿತಿತಳದೊಳ್ ನೆಗಟ್ಟಿರ್ದ ಪ್ರತಿಮಲ್ಲನನಿಕ್ಕಿ ಮುಯ್ಯಾನಣಮಾನದೆ ದರ್ಪಿತ ದುರಿತ ಮಲ್ಲನುಮನುಡಿವ ತಕ್ಕಿನಿಂ ಸಭೆಗೆ ನಡೆದಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೦೩೪) ; ಸೂರ್ಪಕ ಪ್ರಹರಪ್ರಹಾರಿಗೆ ದರ್ಪಿತತ್ರಿಪುರೇಂದ್ರನಾಗ್ನಿಗಹರ್ವತಿಪ್ರಣುತ ಪ್ರ ಭಾ ಮಯ ದಿವ್ಯದೇಹಂಗೆ . . . ಅರ್ಪಿಸುವೆನು (ಅಜಿತಪು. ೫೦-೪೦). (ನಾ). ೨ = ದರ್ಪಿಷ್ಠ: ಆದರೆ ಅವನ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಗೋಚರವಾಗದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ನುಡಿಯುವವನು ದರ್ಪಿತನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕೇ ಹೊರತು ಅಜ್ಞನೆಂದಲ್ಲ (ಭಾಶವಿ. ೨೭೭). [ಸಂ.]

ದರ್ಪಿಷ್ಠ (ನಾ). ದರ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು; ಅಹಂಕಾರಿ: ನೆರೆದಿರ್ದ ನೃಪವರರುಮಂ ಮೂದಲಿಸಿ ಮಾತಂ ಬೂತುಮನಟ್ಟುವುದುಂ ದರ್ಪಿಷ್ಠ ನಪ್ಪ ತ್ರಿಪೃಷ್ಠಕುಮಾರಕಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೪೭ ವ) ; ರತ್ನಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ದರ್ಪಿಷ್ಠ ದರ್ಪಕಕರಿಮೃಗೇಶನಗಜಾಕತಿವೆರಸೋಲಗಂಗೊಟ್ಟನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೦೫). [ಸಂ.]

ದರ್ಪಿಸು (ಕ್ರಿ). ದರ್ಪಹೊಂದು ; ಗರ್ವಪಡು ; ಹೆಮ್ಮೆತೋರು: (೩). [ದರ್ಪ + –ಇಸು$_3$]

ದರ್ಬಾರ್‌ಚಾವಡಿ (ನಾ). ದರ್ಬಾರು ನಡೆಸುವ ಆಸ್ಥಾನ ಮಂದಿರ ; ಓಲಗಶಾಲೆ: ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳ ದರ್ಬಾರ್‌ಚಾವಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲುಮಾಡಿ ಯನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ (ಗಲಿಕ್ರ. ೨೩). [ದರ್ಬಾರ್$_0$ (<ದರ್ಬಾರು) + ಚಾವಡಿ]

ದರ್ಬಾರ್‌ಭಕ್ಷಿ (ನಾ). (ಆಸ್ಥಾನದ) ಹಣಕಾಸಿನ ವ್ಯವಹಾರ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರಿ: ಕೂಡಲೆ ಮಹಾರಾಜರು . . . ದರ್ಬಾರ್‌ಭಕ್ಷಿ ಯವರಿಗೆ ಅದೇರೀತಿ ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡಿದರು (ಸಂಗೀತ. ೪೯). [ದರ್ಬಾರ್$_0$ (<ದರ್ಬಾರು) + ಭಕ್ಷಿ (<ಬಕ್ಷಿ)]

ದರ್ಬಾರಿ, ದರಬಾರಿ (ಗು). ೧. ದರ್ಬಾರಿಗೆ ಉಚಿತವಾದ; ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ: ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರನ್ನೆಲ್ಲ ದರ್ಬಾರೀವಿನಯದಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸಿದ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೮). (ನಾ). ೨. ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನು ; ಸಭಾಸದ ; ಆಸ್ಥಾನಿಕ: "ಆಸ್ಥಾನದ ದೊಡ್ಡ ಮನುಷ್ಯ; ಆಸ್ಥಾನಿಕ; ದರ್ಬಾರಿ" (Courtier. ೩೦೩೨). **ದರಬಾರಿ**: ೨. ನಗರದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಯಥೇಷ್ಟ ದರಬಾರಿಗಳು ದೊರೆತರು (ಸ್ವಾತಿಚಿ. ೪೦೫). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದರ್ಬಾರೀ; ದರಬಾರೀ, ಮರಾ. ದರಬಾರೀ]

ದರ್ಬಾರು, ದರಬಾರ, ದರಬಾರು (ನಾ). ೧. ಆಸ್ಥಾನ; ಒಡ್ಡೋಲಗ; ರಾಜಸಭೆ: ಮಹಾರಾಜರವರ ದರ್ಬಾರಿನಲ್ಲಿ . . . ಸರದಾರರನ್ನು ಮೊಕರರ್‌ಮಾಡಿದರು (ಮಹಾಮಂ. II, ೩) ; ಅರಸನು ದರ್ಬಾರನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಹೊರಟನು (ಚಂಚಾಮ್ಮ. ೬೮) ; ಸಭೆಯು ಒಬ್ಬ ಮಹಾರಾಜನ ಅಥವಾ ಮಠಾಧಿಪತಿಯ ದೊಡ್ಡ ದರ್ಬಾರಿನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿತ್ತು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೨೨). ೨. ಆಡಂಬರ ; ವೈಭವ ; ದೌಲು: ಆತನ ದರ್ಬಾರಿಗೆ ಕೊನೆಯೇ ಇಲ್ಲ (ತತ್ವಪ್ರಾ. ೫೬೩) ; "ಆದರೆ ನೆನಪಿರಲಿ, ನನ್ನ ದರ್ಬಾರೆಲ್ಲ ಒಂದೆ ಒಂದು ಗಂಟೆಯದು" ಎಂದು ಮಾಸ್ಲೆನಿಕೋವ್ ನುಡಿದನು (ಪುನರು. ೨೨೩). ೩. ದರ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಧಿಕಾರ: "ನೀನು ಈಗಿನಿಂದ ಏಟು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದೀ, ದರ್ಬಾರು ನಡೆಸಲಿಕ್ಕೆ" ರಾಯರು ಹೆಂಡತಿಯ ಮಾತಿಗೆ ನಕ್ಕು ಹೇಳಿದರು (ಮರಳಿ. ೮). ೪. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ದರ್ಬಾರು:– ೨೨ನೇ ಮೇಳಕರ್ತ ಖರಹರಪ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಜನ್ಯ. ಗಂಭೀರ ರಾಗ, ಉಪಾಂಗರಾಗ . . . ವೀರರಸ ಪ್ರಧಾನ ರಾಗ. ಎಲ್ಲಾ ವೇಳೆ ಯಲ್ಲೂ ಹಾಡಬಹುದು (ಸಂಗೀಶಂ. ೦೬೨). **ದರಬಾರ$_1$**: ೧.: ಮಹಾರಾಜರ ದರಬಾರದ ಹಳೆಯ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡುವ ಇಚ್ಛೆ ಅವರಿಗಿದ್ದಿತು (ರತ್ನಗೋ. ೭೦): ದರಬಾರದಿಂದ ಗಣೇಶ ನಾರಾಯಣನು ತನ್ನ ಮನೆಯ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟನು (ಮುಂದಾಶಿ. ೨೨). **ದರಬಾರು**: ೧. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ದವಲತ್ತು ಮಾಡಿದ ನವಾಬ ಹೈದರಲ್ಲಿ ಖಾನ ಬಹದರರವರ ದರಬಾರಿನ ವರ್ತಮಾನದ ವಿವರ (ಹೈದರ.೨೯): ಅದನ್ನು ಬಾದಷಹ ಕೇಳಿ ದೊಡ್ಡ ದರಬಾರು ಮಾಡಿ . . . , ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕು (ಕಥಾಮಂ.IV, ೫೭) ; ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮಹಾಮಂಡ ಲೇಶ್ವರರ ದರಬಾರಿನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಒಡೆಯರಿಗೆ ಮನ್ನಣೆಯಿದ್ದಿತು (ಶ್ರೀಣಾಯ. ೫).

ದರ್ಬಾರು ನಡೆಸು, ದರಬಾರ ನಡೆಸು = ೧. ಒಡ್ಡೋಲಗ ನಡೆಸು: ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ದಸರೆ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ದರ್ಬಾರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). ಭಾರತೀಯರ ಹೃದಯ ದೈವ ಸಮ್ರಾಜ ದರಬಾರ ನಡೆಸಿದನೆಲ್ಲಿ ನೋಡಿದುವೆ ಧಿಲ್ಲಿ (ಕಪುಕ್ಕು. ೫೫): ೨. ಮಜಾ ಮಾಡು: ನಡೆಯುವಾಗ ಅವನು ದರ್ಬಾರು ನಡೆಸಿಬಿಟ್ಟ (ರೂಢಿ). ೩. ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸು: ಎಲ್ಲರ ಮೇಲೂ ದರ್ಬಾರು ನಡೆಸಿದರೆ ಸುಮ್ಮನಿರುತ್ತಾರೆಯೆ ? (ರೂಢಿ). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದರ್ಬಾರ್; ದರಬಾರ್, ಮರಾ. ದರಬಾರ್]

ದರ್ಬು (ನಾ). (?): ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಹಲವು ಸ್ತ್ರೀಯರ ದರ್ಬಿನಲ್ಲಿ ಭೋಗಿಸುವನದು ತಾನಿಬ್ಬರೊಳು ಕದಂಬರತಿಯ್ಕೆ (ಕಕ್ಕೊಣಿ. ೦೦-೨೭). [P ಇದು 'ತರ್ಬು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದರ್ಭೆ, ದಬ್ಬೆ (ನಾ). ಕುಶ; ದರ್ಭೆ: ಕೊರಲ ಪೊಸಜನ್ನಿವರಮೊಪ್ಪಿರೆ . . . ದರ್ಭೆ ಕರಮತಿಶಯದಿಂ ಬೆರಳೊಳ್ ರಂಜಿಸೆ ಕಾಶಾಂಬರಮೆಸೆದಿರೆ ಬಂದು ನಿಂದು ಭೂಸುರನೊರ್ವಂ ವೇದರುಕ್ಕಂ ವೇಟ್ಟಕ್ಷತೆಯನೀವುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೯೫). 'ದರ್ಭೆಹುಲ್ಲು' ಪರಾ. ದಬ್ಬೆ: "ಧರ್ಭಾ – ದಬ್ಬೆ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೨೦೯). "ದಬ್ಬೆ–ದರ್ಭಾ = ಕುಶ" (ತದ್ಭಕೋ. ೦೮): [<ಸಂ. ದರ್ಭ]

ದರ್ಬೆಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು; ಕುಶ: ನಾಳೆ ಗ್ರಹಣ, ಸ್ವಲ್ಪ ದರ್ಬೆಹುಲ್ಲು ತಾ (ರೂಢಿ). [ದರ್ಬೆ + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ದರ್ಭ (ನಾ). ಹೋಮ, ಹವನಾದಿಗಳಿಗೆ ಬಳಸುವ, ಸೂಜಿಯಂತೆ ಮೊನೆಯುಳ್ಳ ಹುಲ್ಲು; ದರ್ಭೆಯ ಹುಲ್ಲು; ಕುಶ; ದರ್ಭೆ: "ಬರ್ಹಿಃ ದರ್ಭಃ, ಕುಥಃ, ಕುಶಃ – ಈ ೪ ಕುಶೆ" (ಹಲಾಯು. ೩೨-೩೭). [ಸಂ.]

ದರ್ಭಪರಿಸ್ತರಣ (ನಾ). ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹರಡಿರುವುದು; ಹಾಸಿದ ದರ್ಭೆ: ದರ್ಭವಿಸ್ತರೇ – ದರ್ಭಪರಿಸ್ತರಣದ ಮೇಲೆ, ಶಾಯಯೇತ್ – ಪವ್ವಡಿಸುವುದು (ಪ್ರತಿಪಾ. ೬-೧). [ದರ್ಭ + ಪರಿಸ್ತರಣ]

ದರ್ಭಶಯನ (ನಾ). ೧. ದರ್ಭೆಯ ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಹಾಸಿಗೆ; ದರ್ಭೆಹುಲ್ಲಿನ ಹಾಸಿಗೆ: ಚಿಲಾತಾವರ್ತರ್ ಪೂಜಾಪುರಸ್ಸರಂ ದರ್ಭಶಯನತಳಗತರ್ . . . ಬಂದು (ಆದಿಪು. ೧೩-೫೮ ವ): ಲಕ್ಷ್ಮಣನೊಡನೆ ದರ್ಭಶಯನದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದನು (ಶಕಥಾ. ೪೦೦). ೨. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ, ರಾಮೇಶ್ವರದ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ, ರಾಮನು ದರ್ಭಶಯನದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು; ಒಂದು ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ. [ದರ್ಭ + ಶಯನ]

ದರ್ಭಶಯ್ಯೆ (ನಾ). = ದರ್ಭಶಯನ ೧: ಅರ್ಚಿಸುವ ತುರಂಗದಂತಿರಥಸಂಕುಳಮೇಱುವ ದರ್ಭಶಯ್ಯೆ ಪೂಜಿಸುವ ಜಿನೇಂದ್ರಬಿಂಬಮೆಸೆವುಗ್ರರಣಾನಕರೌದ್ರಘೋಷಮೇರ್ವಿಸಕಮನುಂಟುಮಾಡಿದುದು ಪಂದೆಗಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೯೦). [ದರ್ಭ + ಶಯ್ಯೆ]

ದರ್ಭಾಂಕುರ (ನಾ). ದರ್ಭೆಹುಲ್ಲಿನ ತುದಿ: ಒಂದು ದಿವಸಂ ಶೋಣಿಯೆಂಬ ತೊಱೆಯ ತಡಿಯೊಳ್ ತನ್ನ ಕಾಲಂ ದರ್ಭಾಂ[ಪಾಠಾಂ. ವನ್ಯಾಂ]ಕುರಂ ನೆತ್ತರ್ವರೆ ಕೊಂಡೊಡೆ ಮುಳಿದದನಗುಟ್ಟಿ ಸುಡುವೊನಂ ಸುಬಂಧು ಕಂಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೮೪-೧). [ದರ್ಭ + ಅಂಕುರ]

ದರ್ಭಾಧಿಕಾರ (ನಾ). ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಧರಿಸುವ ಹಕ್ಕು; ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕರ್ಮಾಚರಣೆ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರ: ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯದೊಳಂ ದ್ವಿಜಜಾತಿಗೆ ದರ್ಭಾಧಿಕಾರಮಲ್ಲದೆ ವಂಶೋದ್ಭೂತನೃಪೋಚಿತಮರಿಯಂ ಘಾತಿಪ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಪುವರ್ಗೆ ಜಾತಿವಿರುದ್ಧಂ (ಗದಾಯು. ೨-೦೭). [ದರ್ಭ + ಅಧಿಕಾರ]

ದರ್ಭಾಸನ (ನಾ). ದರ್ಭೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪೀಠ; ಕುಶಾಸನ: ಕಾಪಾಲಿಕನು ಕಪಾಲಕುಂಡಲೆಯನ್ನು ನವಕುಮಾರನನ್ನೂ ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ, ತಾನು ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪೂಜೆಗೆ ತೊಡಗಿದನು (ಕಪಾಕುಂ. ೦೨೯). [ದರ್ಭ + ಆಸನ]

ದರ್ಭಾಸ್ತರ (ನಾ). ದರ್ಭೆಯ ಹಾಸು; ಹಾಸಿದ ದರ್ಭೆ: ಬದರಿಯ ಫಲಂಬೆರಸಿದಿಂಗುಳದ ಹಿಂಡಿಯಂ ದರ್ಭಾಸ್ತರದೊಳಿಟ್ಟು ಪಿಂಡವಿತ್ತನ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೬೭-೪೨೭). [ದರ್ಭ + ಆಸ್ತರ]

ದರ್ಭಾಸ್ತರಣ (ನಾ). = ದರ್ಭಾಸ್ತರ: ನಿಜವಿಜಯತುರಗರಥಂಗಳ ನರ್ಚಿಸಿ ಪೊಡೆವಟ್ಟು ದರ್ಭಾಸ್ತರಣದೊಳಾಯಿರುಳಂ ಕಳೆದಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೫೨ ವ); ತರುಣಿ ನೀ ಹೆಸರಿಸಿದವಿವು ದುರ್ಮರಣಸಾಧನವಮಲ ದರ್ಭಾಸ್ತರಣವಿದು ಪಾವನವಲಾ ಪ್ರಾಯೋಪವೇಶದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨೧-೦೯). [ದರ್ಭ + ಆಸ್ತರಣ]

ದರ್ಭೆ (ನಾ). = ದರ್ಭ: "ಬರ್ಹಿಃ ಕುಶಂ ಕುಥಮೆನಲು ದರ್ಭೆಯದು" (ಮಂಗರಾ. ೩೪-೯); ನಿಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ದರ್ಭೆಯ ಹುಲ್ಲು ಕೂಡಲಸಂಗನನಱಿಯದೆ ಮೊಱೆಯಿಡುವಂತೆ (ಬಸವ. ೪. ೫೭೯): ಬೆರಳಲಿ ಮುರಿದ ದರ್ಭೆಗಳ ಉಟ್ಟ ಬಾಸರ ಬಳಲುಗಚ್ಚೆಯನಟ್ಟಹಾಸದ ಜನದ ನಗೆಗಳ ನಟ್ಟವಿಗನೋಸರಿಸಿ ಸಭೆಯಲಿ ಮೆಲ್ಲನೈತಂದ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೫-೦೫): [ಸಂ. ದರ್ಭ]

ದರ್ಭೋದಕ (ನಾ). ದರ್ಭೆಯಿಂದ ಸಿಂಪಡಿಸುವ ಅಥವಾ ತಳಿಯುವ ನೀರು: ಮಂತ್ರಪೂತವಾದ ಈ ದರ್ಭೋದಕದಿಂದ ನಿನ್ನ ಶರೀರದ ಬಾಧೆಯೆಲ್ಲಾ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು (ಶಾಕುಂತ. ೪೨). [ದರ್ಭ + ಉದಕ$_2$]

ದರ್ಮ 'ಧರ್ಮ$_1$' ನೋ.

ದರ್ಮಗಾಳೆ 'ದರ್ಮಗಪಳೆ' ನೋ.

ದರ್ಮಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಧರ್ಮಮಾಡು; ದಾನಮಾಡು; ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಡು: ಸಕಳ ಸಮುಮನ್ನು ದರ್ಮಗೆಯ್ದು ಸನ್ನಸದ × × × ನಿಜಸ್ತಿತಿ (ಎಕ. III, ಮೈಸೂರು. ೪೦-೪; ಸು. 980 ?). [ದರ್ಮ (< ಧರ್ಮ$_1$) + ಕೆಯ್$_1$]

ದರ್ಮಶಾಸನ 'ದರ್ಮಶಾಸನ' ನೋ.

ದರ್ಯಾಃಫು 'ದರ್ಯಾಫ್ತು' ನೋ.

ದರ್ಯಾಪ್ತಿ 'ದರ್ಯಾಫ್ತು' ನೋ.

ದರ್ಯಾಫ್ತಿ 'ದರ್ಯಾಫ್ತು' ನೋ.

ದರ್ಯಾಫ್ತು, ದರಿಯಾಪ್ತು, ದರಿಯಾಫ್ತಿ, ದರ್ಯಾಃಫ್ತು, ದರ್ಯಾಪ್ತಿ, ದರ್ಯಾಫ್ತಿ (ನಾ). ವಿಚಾರಣೆ; ತನಿಖೆ; ತಪಾಸಣೆ: ಉಸುರೋರ್ವ ಮುನಿಷಿಯಂ ಕರೆದುಕೊಂಡುದ್ವಾರಿಗೈದಿಯಾ ಖೂನಿ ದರ್ಯಾಫ್ತನ್ನು ಮಾಡಿಯಾ ಜನರೆಲ್ಲರಂ ಅದ್ದಕದಿ ಕರೆದುಕೊಂಡೈದುವಂತೆಯು (ಅರ್ಜಾವಿ. ೩೦-೩೮). **ದರಿಯಾಪ್ತು**: ನಾಳೆ ಈ ನ್ಯಾಯ ದರಿಯಾಪ್ತು ಆಗುವಾಗ್ಯೆ ಜಬರದಸ್ತಿ ನಡೆದುದು ನಮ್ಮ ಕಡೆಯಿಂದಲೋ? ಅವರ ಕಡೆಯಿಂದಲೋ? ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೯೨). **ದರಿಯಾಫ್ತಿ**: ಯಾವತ್ತು ಗೌಡ ಶ್ಯಾನುಭಾಗ ಶೆಟ್ಟಿ ವರ್ತಕ ವಗೈರೆ ಜನರಿಂದ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ದರಿಯಾಫ್ತಿ ಮಾಡಿ ರುಜು ಮುಚ್ಚಳಿಕೆಯು ಬರೆಸಿಕೊಂಡು ಮಾಜಿ ಅಮಿಲಗೆ . . . ಮಹಜರು ಬರೆದು ಕೊಡಬೇಕು (ಮಹಾವಂ. II, ೫೯). **ದರ್ಯಾಃಫ್ತು**: ಚಂನ್ನಾಗಿ ದರ್ಯಾಃಫ್ತುಮಾಡಿ ಸಾಬಕ್ಕು ಮಾಮೂಲ್ಲು ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ನಡೆದುಕೊಳುವ ಹಾಗೆ ನಿಮ್ಮ ನಿಂಮ್ಮ ತಾಲ್ಲೂಕದಲ್ಲಿ ಯಿರುವಂತಾ ಪಡೆಂಗೆ ಜೋರ ತಾಕಿಯಿತು ಮಾಡುವದು (ಮ್ಯಅರಿ. ೦೯೩೦, ೪೩-೩೨; 1812). **ದರ್ಯಾಪ್ತಿ**: ಮುಸಲ್ಮಾನರಲ್ಲಿ ಬಂದ ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳ ದರ್ಯಾಫ್ತಿಗೂ ಹುಜೂರಲ್ಲಿ ಸದರ್ ಕೋರ್ಟು ಎಂಬದಾಗಿ ಒಂದು ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು (ಮಹಾವಂ. II, ೨೬); ಇವರುಗಳ ದರ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಕಳವು ನಡೆದ ಮೂರನೆಯ ದಿನವೇ ಲಿಂಗ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬಂದು . . . ಕಾಲ ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಂತು (ಕಲನಿ. ೧೧೫); ಆ ದಿವಸ ಗ್ರಾಮಾಧಿಪತಿಗಳು ಸಣ್ಣ ಮೊಕದ್ದಮೆಗಳನ್ನು ದರ್ಯಾಪ್ತಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲವು (ಗ್ರಾಮೂಕ. ೬೬). **ದರ್ಯಾಫ್ತಿ**: ತನ್ನ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೊಕದ್ದಮೆಯ ದರ್ಯಾಫ್ತಿ ಪೂರೈಸುವವರೆಗೂ ಅಂಥಾ ಮನುಷ್ಯನು ಸದರಿ ವಿಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಜರಿರಲು ಬದ್ಧನಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು (ಗ್ರಾಮೂಕ. ೧೮). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದರ್ಯಾಫ್ತ್; ದರಿಯಾಫ್ತ್; ಮರಾ. ದರ್ಯಾಪ್ತ್, ದರ್ಯಾಪ್ತೀ, ದರ್ಯಾಫ್ತ್, ದರ್ಯಾಫ್ತೀ.]

ದರ್ವಾನ 'ದರವಾನ' ನೋ.

ದರ್ವಿ (ನಾ). ೧. ಸೌಟು; ಸಟ್ಟುಗ: "ದರ್ವೀ, ಕದರ್ಃ, ಖಜಿಕಾ, ದಾರುಹಸ್ತಃ – ಈ ೪ ಸಟ್ಟುಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೨-೧೫೭); "ಖಜಿಕೆ ದರ್ವೀ ದಾರುಹಸ್ತಂ ದ್ರುತಂ ಹುಟ್ಟೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೦-೧೮); ದರ್ವಿಯಂ ಸಂಪಾದಿಸಿರಲು ಕೈಯನ್ನು ಸುಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದೇಕೆ (ಮುದ್ರಾಮಂ. ೧೫೨). ೨. ಯಜ್ಞ,ಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಹಾಕಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೌಟನ್ನು ಹೋಲುವ ಮುತ್ತುಗ ಮೊದಲಾದ ಮರದ ಸಾಧನ: ದಿಕ್ಪಾಲಕರನು, ಮಹೇಂದ್ರನನ್ನೂ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ . . . ಪರಿಸ್ತರಣಗಳ

ಮೇಲೆ ದರ್ವಿ, ಸಮಿತ್ತು, ಆಜ್ಯಪಾತ್ರ, ಅರ್ಘ್ಯಪಾತ್ರ ಇವುಗಳನಿಟ್ಟು (ಶಾಂತಲಾ. ೧೦೭). ೪. ಹಾವಿನ ಹೆಡೆ. 'ದರ್ವೀಕರ' ಪರಾ. ೪. (ಆಲಂ) ಒಂದು ಸಾಧನದಂತೆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ: ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ದರ್ವಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಇವನೇ ಪರಮಮಿತ್ರನೆಂದು ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು (ಅದೃಟ. ೧೬೦); ವೆದ್ದನಾದ ಕಿಟ್ಟಿಜೋಯಿಸನೇ ಸರಿಯಾದ ದರ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದರು (ಮೂಮುರಾ. ೧೫೦). [ಸಂ.]

ದರ್ವೀಕರ (ನಾ). ೧. ಸಟ್ಟುಗ ಹಿಡಿದವನು; ಸೌಟು ಹಿಡಿದವನು; ಅಡಿಗೆಯವನು: ಸೊಕವಿರ್ಕಕ್ಕಟ ದರ್ಪಪಾಣಿ ಯವಜಾ ದರ್ವೀಕರಂ ವಾಯುಪುತ್ರಕನಂ ಜರ್ಜರಹಸ್ತನಿಂಪ್ರತನಯಂ ... ಶಸ್ತ್ರವಿಡಂಬವೇವುದ ವರ್ಗಂ (ಗದಾಯು. ೩-೩೪). ೨. ಹಾವು; ಸರ್ಪ: "ವಿಷಧರಃ, ದಂದಶೂಕಃ . . . ದರ್ವೀಕರಃ, ದೃಕ್‌ಶ್ರುತಿಃ, ಭುಜಂಗಮಃ – ಈ ೨೫ ಹಾವಿನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೦೫-೧೮): ನಿಷ್ಠುರಗರಳರಸಾರ್ದ್ರಸ್ಫುರಜ್ಜಿಹ್ವ ದರ್ವೀಕರದುರ್ದರ್ಶಂ . . . ಮನಕ್ಕದ್ಭುತರಸದೊದವಂ ತಂದುದಂ ದೊಂದಗೇಂದ್ರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೬೬). ಎಲೆಯರ್ಜುನಿಕ ನೀನಿನ್ನು ಬಿಡು ದರ್ವೀಕರವನೆನಲು (ತಿಮ್ಮಭಾ. ೧-೮). ೧, ೨: ಎಂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಣಂಗಳ್ಗೆ ದರ್ವೀಕರನಾಗಿನೆ! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೪೪-೨೮). ೩. ನಾಗರಹಾವು; ಫಣಿ: ದರ್ವೀಕರ ಮಂಡಲ ರಾಜಿಗಳೆಂಬ ಮೂರು ತೆರನಾದ ಸರ್ಪವಿಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಳಿಯ ಸಟ್ಟಗದ ಬೇರ ನೀರಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಕುಡಿಯಲು ವಿಷಹರ (ವಿಷಚಿ. ೧೦-೪). [ಸಂ.]

ದರ್ವೀಕರಾಂತಕ (ನಾ). ಸರ್ಪಕ್ಕೆ ಮೃತ್ಯುವಿನಂತಿರುವವನು; ಗರುಡ: ಕಲಾನಿಧಿ ಸಕಲಲಕ್ಷ್ಮ ದರ್ವೀಕರಾಂತಕಗಮನ ವಿಮಲತರಮ[ದ್ರ]ಕ್ಷಣಪದ್ಮರಾಗ (ಬಕೋಳ. ೭-೧೦೦). [ದರ್ವೀಕರ + ಅಂತಕ]

ದರ್ವೇಶಿ 'ದರವೇಶಿ' ನೋ.

ದರ್ಶ (ನಾ). ೧. ನೋಟ; ತೋರಿಕೆ; ದೃಶ್ಯ. ೨. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ: "ಸ್ಪಷ್ಟಂ ಸೂರ್ಯೇಂದು ಸಮಾಪ್ತಿಪ್ಪವಮಾವಾಸೆಯೆಂಬುದಕ್ಕಂ ದರ್ಶಂ" (ವಸ್ತು ಕೋ. ೦೬-೮); ದರ್ಶದ ನಿಶೆಯೊಳ್ ಧವಳಾಂಶುವಾಗಿ ತಾರಾಧವನಂ ನೀನರಸಿ ಮೊರೆವುದೇಂ ಚಪಲತೆಯೋ (ನಿಜೀವ. ೩೩-೮).

[ಸಂ.]

ದರ್ಶಕ (ಗು). ೧. ನೋಡುವ; ಕಾಣುವ. ೨. ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ; ಪರಿಶೋಧಿಸುವ. (ನಾ). ೩. ನೋಟಕ; ಪ್ರೇಕ್ಷಕ. ೪. ತೋರಿಸುವವನು; ಪ್ರದರ್ಶಕ: ೫. ವಿವರಿಸುವಿಕೆ; ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವಿಕೆ. ೬. ಕಾವಲುಗಾರ; ದ್ವಾರಪಾಲಕ; ಪಹರೆಯವನು. ೭. ಪಂಡಿತ; ವಿದ್ವಾಂಸ: ಕವಿ ದರ್ಶಕರಿಂದೆಸೆದತ್ತು ಭೂತಳಂ (ವರ್ಧಪು. ೧-೧೮).

[ಸಂ.]

ದರ್ಶನ (ನಾ). ೧. ನೋಡುವಿಕೆ; ಕಾಣುವಿಕೆ; ಅವಲೋಕನ; ನೋಟ: "ನಿಭಾಳನಂ, ನಿಶಮನಂ . . . ದರ್ಶನಂ, ದೃಷ್ಟಿ, ದ್ಯೋತನಂ – ಈ ೮ ನೋಟಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೩-೪೦೨); ದರ್ಶನವಪುಸಮಿತಿಗೆ ಸದ್ದರ್ಶನದಿಂದಪ್ಪುದಕ್ಕೆ ನಿಮಗಕ್ಕೆ ಪುನರ್ದರ್ಶನವೆಂದಾರಾಧಿತದರ್ಶನರಾ ಚಾರಣರ್ ನಭಕ್ಕೊಗೆದಾಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೫-೭೪); "ಎದೆಯರಿಸುವುದು" (ಆದಿಪು. ಕೋಶ); ಕೂಡಲಸಂಗನ ದರ್ಶನ ಸ್ಪರ್ಶನದಿಂದ ಮನವೊಲಿದು ನೆರೆವ ಭರವನೇನ ಹೇಳುವೆನಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೪೯೩): ದರ್ಶನವೆಂದರೆ ನೋಡುವಿಕೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ (ಭಾರಧ. ೧೨೦); ದರ್ಶನ ಎಂಬ ಪದದ ಲೌಕಿಕವಾದ ಅರ್ಥ ನೋಡುವಿಕೆ ಅಥವಾ ತಿಳಿಯುವಿಕೆ (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೦೬೫). ೨. ಕಾಣುವುದು; ಭೇಟಿಯಾಗುವುದು; ಸಂದರ್ಶನ: ಒರ್ವಳ್ ಕನ್ಯೆ ಚಂಡಾಲೆ ದರ್ಶನತಾತ್ಪರ್ಯದೆ ರಾಜಕೀರಸಹಿತಂ ಬಂದಿರ್ದಪಳ್ ಬಾಗಿಲೊಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೪): ಶ್ರೀಪೃಥುಳೈಶ್ವರ್ಯನಗಶಲೇವನ ದರ್ಶನದೊಳಾದ ಪರಮಾನಂದ ಶ್ರೀಪದದೊಳ್ ರಂಜಿಸಿದನಿಳಾಪೂಜ್ಯಂ ಪ್ರಭುಗುಣಾಬ್ಜವನಕಳಹಂಸಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೨-೧); ಹಿರಿಯರ ದರ್ಶನ ಮಾಡುವುದೆ ಸ್ನಾನ (ಪುರಂದ. ೦-೨೫-೩). ೩. ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದು. 'ದರ್ಶನಕೊಡು' ಪರಾ. ೪. ತೋರಿಸುವಿಕೆ; ಪ್ರದರ್ಶನ. ೫. ಹಿರಿಯರನ್ನು ಕಾಣುವಾಗ ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಕಾಣಿಕೆ; ನಜರು: ಕರಿತುಂಭದ ಮುತ್ತುಂ ಕತ್ತುರಿಮಿಗಮುಂ ಸಿಂಹಶಾಬಮುಂ ದರ್ಶನಮಿತ್ತುರವಣಿಸಿ ಬಂದನಾ ಧೀವರನಾಯಕನಭಿಕ್ಕೇತುಭೂನಾಯಕನಂ (ಅರ್ಜನೀ. ೪-೩). ೬. ಕಾಣ್ಕೆ; ಕಣಸು; ವಿಶೇಷವಾದ ಅಂತರಂಗದ ಅರಿವು: ಇಂತಹ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಾಗಲೇ – "ಸತ್ಯವೇ ಸೌಂದರ್ಯ, ಸೌಂದರ್ಯವೇ ಸತ್ಯ" ಎನ್ನುವ ದರ್ಶನ ದೊರೆತೀತು (ಸೌಂದಸ. ೯೦); ತನಗಾದ ದರ್ಶನದಿಂದ ಅವನು ಭಯಚಕಿತನಾದನು (ಪುನರು. ೦೬೨). ೭. ಅಲೌಕಿಕ ಶಕ್ತಿಗಳ ಆವೇಶ; ದೇವರು, ದೆವ್ವ ಮೊದಲಾದುವು ಮೈಮೇಲೆ ಬರುವುದು. 'ದರ್ಶನಬರು' ಪರಾ. ೮. [ತತ್ತ್ವಶಾ] ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯ, – ಗ್ರಂಥ, – ಮೀಮಾಂಸೆ ಮುಂತಾದುವು; ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಿದ್ಧಾಂತ; ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ: ಜೀವಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೆಂಥದು? ಜೀವಾತ್ಮನ ಗುರಿ ಏನು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಒಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ವಾಙ್ಮಯಕ್ಕೆ ದರ್ಶನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು (ಭಾರಧ. ೨೦೭); ಈ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರವನ್ನು ತತ್ತ್ವದರ್ಶಿಗಳಾದ ಆರು ಋಷಿಗಳು ಆರು ವಿಧವಾಗಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಉಪಕಾರಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ದರ್ಶನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು (ಭಾರಧ. ೨೬೯). 'ಷಡ್ದರ್ಶನ' ಪರಾ. ೯. [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನ. 'ದರ್ಶನವಿನಯ', 'ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದರ್ಶನಕಾಣಿಕೆ (ನಾ). (ದೇವರು, ಅರಸರು ಹಾಗೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ) ದರ್ಶನ ಅಥವಾ ಭೇಟಿಮಾಡಿದಾಗ ನೀಡುವ ಕಾಣಿಕೆ; ನಜರು: ಅನೇಕ ಖಿಲ್ಲತ್ತುಗಳನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಟ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಗೆ ದರ್ಶನಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಕೊಡಲು ಹೊತ್ತು ತರುತ್ತಿದ್ದರು (ಹೇಮುಕೂ. ೦೪). [ದರ್ಶನ + ಕಾಣಿಕೆ (<ಕಾಣ್ಕೆ)]

ದರ್ಶನಕಾರ (ನಾ). ದಾರ್ಶನಿಕ; ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿ: ಈ ಅಹಂಕಾರವೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪದ ಕಾರಣ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದರ್ಶನಕಾರರು ಎಷ್ಟೋ ತೊಡರುಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗಿರುತ್ತಾರೆ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೪೫). [ಸಂ.]

ದರ್ಶನಕೊಡು (ಕ್ರಿ). ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳು; ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗು; ಮೈದೋರು: ಭಗವಂತನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೇ ಬಂದು ದರ್ಶನಕೊಟ್ಟನಲ್ಲಾ ಎಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು (ಸೀತಿಚಂ. I, ೨). [ದರ್ಶನ + ಕೊಡು₁]

ದರ್ಶನತಂತ್ರ (ನಾ). ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಿದ್ಧಿಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಶಾಬರತಂತ್ರ ಶಾಕಿನೀತಂತ್ರ . . . ದರ್ಶನತಂತ್ರ ಖನನತಂತ್ರ ಬಂಧನತಂತ್ರ ವಚನತಂತ್ರಾದಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಿದ್ಧಿಮಂತ್ರಂಗಳಂ ದ್ರಾವಿಡ ವೈಕೃತ ಪ್ರಾಕೃತ ಶವಥಾದಿ ಕ್ಷುದ್ರಮಂತ್ರಂಗಳಂ ಬೇಟ್ ಬೇಟ್ ಉಪದೇಶ ಅನುಷ್ಠಾನ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಂ ವಿವೇಕಿಸಿ ತಿಳಿದಿರಲಕ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೮೦).

[ದರ್ಶನ + ತಂತ್ರ]

ದರ್ಶನಧ್ವನಿ (ನಾ). (ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊರಡುವ) ತಾತ್ವಿಕವಾದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ; ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: ದರ್ಶನಧ್ವನಿ ರಸಾಮೃತಪಾನದಾನಂದದಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ ೮೭೭-೩೦೯); ಅತ್ಯಂತ ಸುಮಧುರ ಸುಂದರ ಭವ್ಯವಾದ ಐದು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಭಕ್ತಿ, ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಮತ್ತು ಕೃಪಾದೇವಿಯರ ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಹಂಚಿ ಅಳವಡಿಸಿದೆ. ಬಹುಶಃ

ಆ ಹುಟಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾ ದೇವಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗುವ ದರ್ಶನ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸಹೃದಯೋತ್ತಮರು ಗುರುತಿಸಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ (ಚಂದ್ರಶ. ೪ ಮುನ್ನುಡಿ). [ದರ್ಶನ + ಧ್ವನಿ]

ದರ್ಶನಪ್ರತಿಮೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ಪಂಚಮ ಗುಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರಾವಕನು ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಂವಾಗ ಸಾಧಿಸುವ ಹನ್ನೊಂದು ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ; ☞ ದರ್ಶನ, ವ್ರತ, ಸಾಮಾಯಿಕ, ಪ್ರೋಷಧೋಪವಾಸ, ಸಚಿತ್ತ ತ್ಯಾಗ, ರಾತ್ರಿಭೋಜನತ್ಯಾಗ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ, ಆರಂಭತ್ಯಾಗ, ಪರಿಗ್ರಹತ್ಯಾಗ, ಅನುಮತಿತ್ಯಾಗ, ಮತ್ತು ಉದ್ದಿಷ್ಟಾಹಾರ ತ್ಯಾಗ ಗಳೆಂಬಿವು ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರತಿಮೆಗಳು : ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನದೊಡನೆ ಎಂಟು ಮೂಲ ಗುಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದೂ ಸಪ್ತವ್ಯಸನಗಳ ತ್ಯಾಗಮಾಡುವುದೂ ದರ್ಶನ ಪ್ರತಿಮೆಯೆನಿಸುವುದು (ಜೈನಧ. ೧೦೩). [ದರ್ಶನ + ಪ್ರತಿಮೆ]

ದರ್ಶನಬರು (ಕ್ರಿ). (ದೇವರು ಅಥವಾ ದೆವ್ವ) ಮೈಮೇಲೆ ಬರು ; ಆವೇಶ ಬರು : ಹದರಿ ಕಿರುಚುತ್ತಾ ಓಡಿ, ಒಲೆಯ ಹತ್ತಿರ ಅಡುಗೆಮನೆ ಯಲ್ಲಿ-ದರ್ಶನ ಬರುತ್ತಾ ಕೂತಳು (ಪಠಾವ. ೩೮) ; ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ಮೈಮೇಲೆ ದರ್ಶನಬಾದು ಮಾತನಾಡುವ ದೆವ್ವಗಳು (ಪಂಜಾಹಂ. ೩).
[ದರ್ಶನ + ಬರು (<ಬರ್)]

ದರ್ಶನಭ್ರಾಂತಿ (ನಾ). ನೋಡಿದುದನ್ನು ಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು; ನೋಡುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಭ್ರಮೆ : ದರ್ಶನಭ್ರಾಂತಿ (ಭ್ರಾಂತಿ ದರ್ಶನ ಅಂದರೆ ಬೇರೆ ತಿಳಿಯುವುದು) (ಅಮೃತ. ೬-೮೮ ಟೀಕು).
[ದರ್ಶನ + ಭ್ರಾಂತಿ]

ದರ್ಶನಮಣಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ರತ್ನ : ತನ್ನಂ ನೋಡಿದ ಮಾತ್ರದೊಳಮೃತಾಂಜನವೆಚ್ಚಿದಂತೆ ನೇತ್ರಾನಂದಕರವಾದ ದರ್ಶನಮಣಿ ತನ್ನಂ ಧರಿಸಿದ ಮಾತ್ರದಿಂ ಕ್ಷುತ್ಪಿಪಾಸೆಗಳಿಲ್ಲದ ಅಮೃತಮಣಿ . . . ಶಿವಜ್ಞಾನವಂ ಕೊಡುವ ಜ್ಞಾನಮಣಿ . . . ಅಲ್ಲಿಯಣ ಶಿವಭಕ್ತರ್ಗೆ ಸುಕೃತಾನುರೂಪದಿಂದಾನಂದಕರಗಳಾಗಿರ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೦೦).
[ದರ್ಶನ + ಮಣಿ]

ದರ್ಶನಮೋಹ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮೋಹನೀಯ ಕರ್ಮದ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸಾತಾಸಾತಸಂವಿಭಾಗದಿನಿರ್ತಿಬನಪ್ಪ ವೇದ ನೀಯಮುಮಂ ದರ್ಶನಮೋಹದೊಳಂ ಚಾರಿತ್ರಮೋಹದೊಳಂ ಯಥಾ ಕ್ರಮದಿಂ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ . . . ಸ್ತ್ರೀಪುನ್ನಪುಂಸವೇದಮೆನಿಸಿಯುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೯ ವ). [ದರ್ಶನ + ಮೋಹ]

ದರ್ಶನಮೋಹನೀಯ(ನಾ). [ಜೈನ] ಮೋಹನೀಯ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆತ್ಮನ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿ ಮಾಡುವಂತಹುದು: ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಕೃತಿ ಸಮ್ಯಙ್ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೆಂದು ತ್ರಿವಿಧಮಪ್ಪ ದರ್ಶನಮೋಹನೀ ಯಮಂ ನಿರ್ಮೂಲಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೦೦೦ ವ) : ಮೋಹನೀಯ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಮೋಹನೀಯ, ಚಾರಿತ್ರಮೋಹನೀಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳು (ಜೈನಧ. ೬೩). 'ಚಾರಿತ್ರಮೋಹನೀಯ' ಪರಾ.
[ದರ್ಶನ + ಮೋಹನೀಯ]

ದರ್ಶನಯುಗ (ನಾ). ತತ್ತ್ವಮೀಮಾಂಸಕರು ಇದ್ದ ಕಾಲ; ದಾರ್ಶನಿಕರ ಯುಗ : ಶ್ರುತಿ, ಸ್ಮೃತಿ, ಆಗಮ-ಇವುಗಳ ಯುಗವಾದ ಮೇಲೆ ದರ್ಶನಯುಗ ಆರಂಭವಾಯಿತು (ಭಾರದ. ೦೩೦). [ದರ್ಶನ + ಯುಗ]

ದರ್ಶನರತ್ನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದರ್ಶನ ; ಸಮ್ಯಗ್‌ದೃಷ್ಟಿ ; ಜೀವಾದಿ ನವಪದಾರ್ಥದೊಳಾವಗಮರ್ಥಿಯನೆ ಮಾಡು ಮೂಢತ್ರಯು ದೊಳ್ ಭಾವಮನೆ ಬಿಸುಡು ಬೆಳಗುಗುಮಿಮಾ ವಿಧದಿಂ ನೆಗಟ್ ನಿನ್ನ ದರ್ಶನರತ್ನಂ (ಆದಿಪು. ೫-೫೬). [ದರ್ಶನ + ರತ್ನ]

ದರ್ಶನವತ್ಸಲತ್ವ, ದರ್ಶನವತ್ಸಳತ್ವ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹದಿನಾರು ಭಾವನೆ ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ವಾತ್ಸಲ್ಯವಿರುವಿಕೆ ; ತತ್ತ್ವವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿರುವಿಕೆ : ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧಿ . . . ದರ್ಶನವತ್ಸಲತ್ವಮೆಂಬ ಷೋಡಶಭಾವನೆಗಳೊಳ್ (ಚಾವುಂಪು. ೨೬೦). ದರ್ಶನವತ್ಸಳತ್ವ :ಶಂಕಾದಿ ಮಳವಿಹೀನಮಪ್ಪ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನ ಸಂಶುದ್ಧಿಯುಂ . . . ಸದ್ಧರ್ಮ ಸ್ನೇಹ ಲಕ್ಷಣೋಪೇತಮುಮಪ್ಪ ದರ್ಶನವತ್ಸಳತ್ವಮುಮೆಂಬೀ ಷೋಡಶ ಭಾವನೆಗಳಂ . . . ಭಾವಿಸುತ್ತುಮಿರ್ದು (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೨೨ ವ). 'ಷೋಡಶಭಾವನೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದರ್ಶನವಿನಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ನಿಷ್ಠಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು : ದ್ವಾದಶಾಂಗ ಚತುರ್ದಶ ಪ್ರಕೀರ್ಣಕಾದಿ ಶ್ರುತಸಮುದ್ರದೊಳೊಂದೊಂದಕ್ಷರಮನಕ್ಕೆ ಮೇಣು ಸಂದೇಹಂಬಡದೆ ನಂಬುವ ನಿಃಶಂಕೆ ತತ್ತ್ವಾದಿ ಗುಣಮನುಳ್ಳದು ದರ್ಶನ ವಿನಯಂ (ಜ್ಞಾನಕಾ. ೮೭-೧). [ದರ್ಶನ + ವಿನಯ]

ದರ್ಶನವಿನ್ಯಾಸ (ನಾ). ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವನಿರೂಪಣೆ ; ತತ್ತ್ವವಿಷಯ ; ತಾತ್ತ್ವಿಕ ರಚನೆ : ವೈದಿಕವಾಙ್ಮಯದ ಕಾವ್ಯತ್ವವನ್ನು ರವೀಂದ್ರರೂ ದರ್ಶನವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ರಾಧಾಕೃಷ್ಣನ್‌ರೂ ವಿವರಿಸಿದರು (ಹುಕ್ಕೇರಿ. ೧೦೯ ಟೀಕು). [ದರ್ಶನ + ವಿನ್ಯಾಸ]

ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧ (ನಾ). [ಜೈನ] ನಿರ್ಮಲವಾದ ಸಮ್ಯಕ್ ದರ್ಶನ ವುಳ್ಳವನು : ಪಾತ್ರಮುತ್ತಮಮಧ್ಯಮಜಘನ್ಯಭೇದದಿಂ ತ್ರಿವಿಧ ಮಕ್ಕು ಮಲ್ಲಿ ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧನುಂ ಶೀಲಸಂಪನ್ನನುಮಪ್ಪ ಸಂಯತನುತ್ತಮ ಪಾತ್ರಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೯ ವ). [ದರ್ಶನ + ವಿಶುದ್ಧ]

ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧತೆ (ನಾ). = ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧಿ : ತವೆ ತಮದೊಡ್ಡು ರಾಜಿಸ ಲಿಂಡರ್ಚಿ ದಿಗಂಬರಲೀಲೆ ಪುಟ್ಟೆ ಭೂಭುವನಜನಕ್ಕೆ ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧತೆ ಕುಂದೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೩-೬೦). [ದರ್ಶನ + ವಿಶುದ್ಧತೆ]

ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧಿ (ನಾ). ೧. ತತ್ತ್ವದೃಷ್ಟಿ ; ತಾತ್ತ್ವಿಕದೃಷ್ಟಿ : ನಾಗಚಂದ್ರ "ಕವಿಗೆ ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧಿಯೇ ಮೌಲ್ಯ" ಎಂದುದೂ ಬಹುಶಃ ಈ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲೇ (ಸೌಂದಸ. ೩೮). ೨. [ಜೈನ] ತೀರ್ಥಂಕರ ನಾಮಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ವಾಗುವ ಒಂದು ಭಾವನೆ ; ☞ ತೀರ್ಥಂಕರತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಹದಿನಾರು ಭಾವನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. ಸಮ್ಯಗ್‌ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಹಾಗೂ ದೃಢವಾದ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ : ದರ್ಶನ ವಿಶುದ್ಧಿ . . . ದರ್ಶನವತ್ಸಲತ್ವಮೆಂಬ ಷೋಡಶಭಾವನೆಗಳೊಳ್ (ಚಾವುಂಪು. ೨೬೦) ; ಎನ್ನ ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧಿಯ ಮೂಲ್ಯಂ (ಶಂಕಾಮಾ. ೫-೦೦). [ದರ್ಶನ + ವಿಶುದ್ಧಿ]

ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧೆ (ನಾ). ನಿರ್ಮಲವಾದ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನವುಳ್ಳವಳು ; ಸಂಶಯರಹಿತವಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವಳು : ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂ ಸನ್ಮಾರ್ಗ ಸ್ವರೂಪನಿರೂಪಣಂಗೆಯ್ದು ವಿಷಮವಿಷಧರವಿಷಘಾತದಿಂ ನಿಸಗಾಯು ರವಧಿಯುಮಿಂದಿನನಿತೆ ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧೆಯಾಗೆಂದು ಪರಮತಪಸ್ವಿ ಪರಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೪೪ ವ).
[ಸಂ. ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧಾ (ದರ್ಶನ + ವಿಶುದ್ಧ + -)]

ದರ್ಶನಶಕ್ತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಕಾಣುವ ಶಕ್ತಿ : ಆತ್ಮನ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚುವ ಕರ್ಮವು ದರ್ಶನಾವರಣೀಯಕರ್ಮವೆನಿಸುವುದು (ಜೈನಧ. ೩೬೬). [ದರ್ಶನ + ಶಕ್ತಿ]

ದರ್ಶನಶುದ್ಧತೆ (ನಾ). = ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧಿ : ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮತತ್ತ್ವಮಂ ಕಾಣ್ಬ ತನುವನೊಟ್ಟಯಿಸಿ ಕಟ್ಟುಮೀ ದರ್ಶನಶುದ್ಧತೆಗಂ ದೃಢಗುಣ ಸುಸಮರ್ಥತೆಗಂ ಸಲೆ ದೇವಚಂದ್ರಯತಿಪತಿ ನೋಂತಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೩೨).
[ದರ್ಶನ + ಶುದ್ಧತೆ]

ದರ್ಶನಶುದ್ಧಿ (ನಾ). = ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧಿ: ಮುನಿಗೆ ದರ್ಶನಶುದ್ಧಿ ವಿನೇಯಂ . . . ವಾತ್ಸಲ್ಯಮೆಂತನುಮಾಯ್ತು ತೀರ್ಥಕೃತನಾಮಕರ್ಮವನೀವ ಷೋಡಶಭಾವನೆಯೊ ಭಾವದೊಳ್ (ಅನಂಪು. ೪-೩೬). [ದರ್ಶನ + ಶುದ್ಧಿ]

ದರ್ಶನಸುಖ (ನಾ). ನೋಟದಿಂದುಂಟಾಗುವ ಸಂತೋಷ: ಇನಿಯಳ್ ನಿಜಮನ್ನಣೆ ದರ್ಶನಸುಖಮಂ ತನ್ಮಯತೆಯನೊಂದಿದ ಮನದಿಂ ದನುಭವಿಪೆಸಗವಳಂ ನೀಂ ನೆನವಿತ್ತೀಂ ಮಗುಳ್ದು ಚಿತ್ರಗತೆಯಂ ಗೈದೈ (ಚಾಳುಂತ. ೯೧-೦೩೨). [ದರ್ಶನ + ಸುಖ]

ದರ್ಶನಸ್ಥಾನ (ನಾ). ನೋಡುವಂತಹ ಸ್ಥಳ; ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ತಾಣ; ನೋಡಬಹುದಾದ ಸ್ಥಾನ: ಕಟ್ಟಿದನು ಸೌಮಿತ್ರಿ . . . ಪರ್ಣಶಾಲೆಯನೊಂದನೆತ್ತರದೊಳಾ ಗಿರಿಯ ದರ್ಶನಸ್ಥಾನಮುಂ ದೂರ ವಿಸ್ತಾರದಾ ದೃಶ್ಯದಾ ಸ್ಥಾನದಧ್ಯಕ್ಷತಾಸ್ಥಾನಮುಂ ತಾನೆನಿಪ ಗಿರಿಭುಜ ಸ್ಥಾನದಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೪೪-೬೨). [ದರ್ಶನ + ಸ್ಥಾನ]

ದರ್ಶನಹುಂಡಿ (ನಾ). "(ಹುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವವನಿಗೆ, ಅಥವಾ ಆ ಹುಂಡಿಯನ್ನು ತರುವವನಿಗೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಿರುವ ಹಣವನ್ನು ತನ್ನ ಲೆಕ್ಕದಿಂದ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಬರೆದಿರುವ) ಹಣದ ಚೀಟಿ; ದರ್ಶನಹುಂಡಿ; ಚೆಕ್ಕು" (Cheque, ಇಂಕನಿ): ಸರ್ಕಾರದ ಷಹರೆಯವರು ದರ್ಶನಹುಂಡಿ ತಂದಿದ್ದಾರೆ (ಅದೂಟ. ೭). [ದರ್ಶನ + ಹುಂಡಿ₂]

ದರ್ಶನಾಚಾರ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನದ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವಿಕೆ: ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ ತೀರ್ಥಂಕರರು ಹೇಳಿದ ಜೀವಾದಿ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಡುವುದು, ದರ್ಶನಾಚಾರವು (ಜೈನಧ. ೧೦೦). [ದರ್ಶನ + ಆಚಾರ]

ದರ್ಶನಾಭ್ಯಾಸಿ (ನಾ). ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು: ಆರುದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಮೂರುಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವ ಕ್ರಮ ದರ್ಶನಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ (ಭಾರದ. ೧೩೨). [ದರ್ಶನ + ಅಭ್ಯಾಸಿ]

ದರ್ಶನಾರಾಧನೆ (ನಾ). ಸಮ್ಯಗ್ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದು: ಶಂಕಾದ್ಯಷ್ಟಮಲಂಗಳಂ ಕಳೆದು ನಿಶ್ಶಂಕಾದ್ಯಷ್ಟಗುಣಂಗಳಂ ಕೂಡುವುದು ದರ್ಶನಾರಾಧನೆ (ಜೀವಸಂ. ೩-೧೮). [ದರ್ಶನ + ಆರಾಧನೆ]

ದರ್ಶನಾವರಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಆತ್ಮನ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮರೆಮಾಡುವುದು: ಚರಮದೊಳಯ್ದು ಜ್ಞಾನಾವರಣಮುಮಂ ನಾಲ್ಕು ದರ್ಶನಾವಣಮುಮಂ ಪರಮೇಶ್ವರನೊರ್ಮೊದಲೊಳಪಹರಿಸಿದನಯ್ದು ಅಂತಾರಾಯಂಗಳುಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೯೧); ದರ್ಶನಾವರಣ ಎಂದರೆ ದರ್ಶನ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವುದು (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೨೫೭). [ದರ್ಶನ + ಆವರಣ]

ದರ್ಶನಾವರಣಚತುಷ್ಕ (ನಾ). [ಜೈನ] ಚಕ್ಷುರ್ದರ್ಶನಾವರಣ, ಅಚಕ್ಷುರ್ದರ್ಶನಾವರಣ, ಅವಧಿದರ್ಶನಾವರಣ ಮತ್ತು ಕೇವಲದರ್ಶನಾವರಣ ಎಂಬ ದರ್ಶನಾವರಣದ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗಗಳು: ಚಕ್ಷುರಚಕ್ಷುರವಧಿ ಕೇವಲ ದರ್ಶನಾವರಣ ಚತುಷ್ಕಮುಮಂ ದಾನಲಾಭಭೋಗೋಪಭೋಗವೀರ್ಯಾಂತರಾಯ ಪಂಚಕಮುಮನೊರ್ಮೊದಲೆ ಕಿಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೧-೧೪). [ದರ್ಶನಾವರಣ + ಚತುಷ್ಕ]

ದರ್ಶನಾವರಣೀಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಆತ್ಮನ ಅನಂತಜ್ಞಾನ, ಅನಂತವೀರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಮಲಿನಗೊಳಿಸುವಂತಹ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಘಾತಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ದರ್ಶನಾವರಣೀಯಮುಂ ನವವಿಧಮೆಂತೆನೆ ನಿದ್ರಾನಿದ್ರಾಪ್ರಚಳಾಪ್ರಚಳಾಸ್ತ್ಯಾನಗೃದ್ಧಿ ನಿದ್ರಾಪ್ರಚಳಾ ಚಕ್ಷುರಚಕ್ಷುರವಧಿ ಕೇವಲಬೋಧದರ್ಶನ ಪ್ರಜ್ಞಾನದಿನಿನಿತು ಭೇದಮಕ್ಕುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೨-೧೧ ವ); ದರ್ಶನಾವರಣೀಯೋತ್ಕರ ತಾಮಸಕ್ಕೆ ರವಿಬಿಂಬು . . . ಎಂಬಂತು ಘಾತಿ ರಿಪುವ್ರಾತ ವಿಘಾತಿಯಾಯ್ತು (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೪-೩೭). [ಸಂ.]

ದರ್ಶನಿಕ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರಾವಕರ ಹನ್ನೊಂದು ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ತರಗತಿಯವನು: ದರ್ಶನಿಕಂ ವ್ರತಿಕಂ ಸಾಮಾಯಿಕಂ ಪ್ರೋಷಧೋಪವಾಸಿಕಂ ಸಚಿತ್ರವಿರತಂ ರಾತ್ರಿಭುಕ್ತವ್ರತಂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಆರಂಭಕಂ ಪರಿಗ್ರಹವಿರತಂ ಅನುಮತಿವಿರತಂ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಿರತನೆಂದಿಂತು ಪನ್ನೊಂದು ವಿಕಲ್ಪಮನುಳ್ಳ ಶ್ರಾವಕರೊಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೩೭ ವ); ತೋಱುವ ಶಂಕೆಗಳೆಂಟುಮಂ ಪಾಱದ ದರ್ಶನಿಕರಮಲದರ್ಶನಶುದ್ಧರ್ (ಅನಂಪು. ೩-೫೮). [ಸಂ.]

ದರ್ಶನೀಯ (ಗು). ೧. ನೋಡಬಹುದಾದ; ಕಾಣಬಹುದಾದ. ೨. ನೋಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. ೩. ಮನೋಹರವಾದ; ಸುಂದರವಾದ. (ನಾ). ೪. ಮನೋಹರವಾದುದು; ಸುಂದರವಾದುದು: "ಕಮನೀಯಂ ಚಾರುರಮ್ಯಂ ... ಅತಿಶಯ ಶೋಭಾನ್ವಿತಂ ದರ್ಶನೀಯಂ . . . ಮಧುರಂ ಮಂಜುಳಂ ಮಂಜುಸೌಮ್ಯಂ (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೭-೫೮): ಆವುದು ಚೆಲ್ವಾದುದದುವೆ ದರ್ಶನೀಯಂ (ಕಮುದ. ೧೪೩ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ.]

ದರ್ಶನೋತ್ಕಂಠೆ (ನಾ). ಕಾಣಲು ಅತಿಯಾದ ಉತ್ಸುಕತೆ; ನೋಡಲು ತೀವ್ರವಾದ ಆತುರ: ಜೀವನದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ದರ್ಶನವನ್ನೀಯಬಹುದಾದ ರಮಣೀಯವಾದ ಸತ್ಯದ ಹಾಗೂ ಅದರ ದರ್ಶನೋತ್ಕಂಠೆಯಿಂದ ನಿತ್ಯನೂತನವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಿರುವ ಹೃದಯದ ನಡುವೆ ಒಂದು ಜವನಿಕೆಯು ಇರುತ್ತದೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೮). [ದರ್ಶನ + ಉತ್ಕಂಠೆ]

ದರ್ಶನೋಪಯೋಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ದರ್ಶನೋಪಯೋಗ, ಜ್ಞಾನೋಪಯೋಗವೆಂಬ ಎರಡು ಉಪಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನರಹಿತವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅನುಭೂತಿಯು ದರ್ಶನೋಪಯೋಗವು (ಜೈನಧ. ೨೩). [ದರ್ಶನ + ಉಪಯೋಗ]

ದರ್ಶಶ್ರಾದ್ಧ (ನಾ). ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನ ಮಾಡುವ ಶ್ರಾದ್ಧ.–ತಿಥಿ: ಅನ್ವಾಹಾರ್ಯಂ, ಮಾಸಿಕಂ – ೨ ತಿಂಗಳು ತಿಂಗಳಿಗೂ ಮಾಡತಕ್ಕ ಪಿಂಡಪಿತೃಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ದರ್ಶಶ್ರಾದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಮಾಸಿಕ ಶ್ರಾದ್ಧಕ್ಕೂ ಹೆಸರು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೯೩). [ದರ್ಶ + ಶ್ರಾದ್ಧ]

ದರ್ಶಿತ (ಗು). ೧. ಕಂಡ; ತೋರಿದ. ೨. ತೋರಿಸಿದ; ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ: (ನಾ). ೩. ತಿಳಿಸಿದುದು; ವಿವರಿಸಿದುದು: ಎಂದಿಂತು ಸಮೀಪಪ್ರಾಸಂ ದರ್ಶಿತಮಾಯ್ತು ಮತ್ತಮನುಪ್ರಾಸಮುಮಂ ಸಂದಿಸಿದೆಣೆಯಕ್ಕರವೊಂದೊಂದೞೊಳಳವಡೆಯಿಸಿರ್ದೊಡನುಗತಮಕ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೭ ಅಡಿಟಿ). [ಸಂ.]

ದರ್ಶಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೋಡು; ಕಾಣು: ಸಸಿನೆ ಭೋರೆಂದಾತನಂ ದರ್ಶಿಸುವ ತವಕದಿ ಬಪ್ಪವರನುಕ್ಕಿಸುವ ನಿಜನೇಮಂಗಳಂ ಸಲೆ ಸಲಿಸಿದಹನೆಂದ (ಬಸವು. ೬-೦೧). ೨. ತಿಳಿ; ಅರಿತುಕೊಳ್ಳು: ಮಕ್ಕಳೇ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನೋ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೋ ದರ್ಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡದೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣವಾಗಿರುವ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬರಸಿಬಿಟ್ಟರೆ . . . ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯದೆ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೨೨೭). [ದರ್ಶನ + – ಇಸು₃]

ದರ್ಸುಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ: ದರ್ಸುಕ (ಪಾಂಡರೀ ಧಾವಣ).– ಮಧ್ಯಮ ಆಕಾರದ್ದು. ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳೇ ಸಾಮಾನಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ನಾರಿನಿಂದ ಹಗ್ಗ ಹೊಸೆಯುತ್ತಾರೆ (ಕಧಾಗ. ೪೧); ದರ್ಸುಕ, ಕಾಡುಕಡಲೆ (ವ್ಯಾಜಿಗಿ. ೪೧-೮೦೭). [?]

ದರ್ಹಂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯ: ಅವರು ತಲೆಯೊಂದಕೆ: ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ'ದರ್ಹಂ' ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು(ಪ್ರಗಂಬ.೩೪). [←ಅರ. ಫಾರ. ದರಹಮ್ ; ಹಿಂ. ದಿರಮ್, ದಿರಹಮ್ ; ಮರಾ. ದಿರಮ್, ದಿರಿಮ್]

ದಲ್ (ಅ). ೧. ಖಂಡಿತವಾಗಿ; ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ; ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ; ಸರಿಯಾಗಿ; ಸಹಜವಾಗಿ; "ಜಿಕ್ಕಿಟಂ ದಲೆಂದೆನಲು" (ಅಭ್ಯಕ್ಕ. ೪೯); "ವಲಂ ವೇಜಂ ದಲೆಂಬಿವು ಸಾಜ ದಿಟಕೆ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೩೩) ; ಇದು ದಲ್ ವರ್ಗಪ್ರಾಸಕ್ಕುದಾಹೃತಂ ಕುಜಾತು ಶಪಸವರ್ಣತ್ರಯಮುಂ ವಿದಿತ ಪ್ರಾಸವಿವಿಕ್ತಾಸ್ಪದದೊಳ್ಸಲೆ ವೇಟಿಸ್ಸೊಡದು ಸವಿಷಾವಪ್ರಾಸಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೩೭) : ಯಶಂಬಡೆದಂ ಗೊಗ್ಗಿ ದಲ್ ಎಂಬುದು ಪಡೆ ಮತು x x ಲಾಯ್ತು ಭುವನದೊಳಗುಂ ಪೊಜಗುಂ (ಎಕ. XI, ಹಳ್ಳಿಕೆ. ೬-೫ ; ಸು. 925) ; ನೀನರಸನೆ ಎನ್ನ ರಾಜ್ಯವಿಭವಕ್ಕೆಲೆ ನೀನೆ ದರೆಂದು ಬಂದ ಮಾವಂರನನೆ ಮೂಜು ಸೂಟ್ಟ್ ಪಿರಿದುಮಟ್ಟಜಿನಿಂ ಬಲವಂದನಂಗಜಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೧೦೦) ; ಕಯ್ದಾವಿಗೆಗಳ ಬೆಳಗಿಂ ಕಾಯ್ದಸೆವ ಸಹಸ್ರಕಿರಣನಿಂ ಭೇದಿಸಲೇಗೆಯ್ದುಂ ಬಾರದು ದಲ್ ತವೆ ಮಾಯ್ದಾ ಜವ್ವನದೊಳೊಡಲೊಳಿಡಿದಿರ್ದತವಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೨೯); ಕಡುಮೋಸಂ ಕಿಡಿಕು ದಲ್ಲೆ (ಸೋಮೇಶ. ೯೩); ಎಗಂ ವಲಂ ವೇಟಂ ದಲ್ ತಾಗುಗುಮತಿ ನಿಶ್ಚಯಾರ್ಥವಂ (ಶಮದ. ೩೦೬); ಕಣ್ ದರನಿಮಿಲಿತವಾಗೆ ದಲಾಸನಕ್ರಮಂ ಸಮನಿಸೆ ಹೂಂಕೃತ ಪ್ರಣವ ಮೊಪ್ಪೆ . . . ಯೋಗಿನಿಯಂತಿರೊಪ್ಪಿದಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೭೭೫); ಎಮ್ಮೊಳ್ತಿತ್ರಿ ಬಂದಿರ್ಪಂ, ಕಡುಗಲಿ ದಲಿವಂ ಕಾದಿ ಗೆಲ್ವೊಡಮ್ಮಿನಸದಳಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೫-೯). ೨. ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬಂತೆ ಅವಧಾರಣೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಾತು : ಅಂತೆಂಬುನಾರ್ಗೆ ಪಿರಿದುಂ ಭ್ರಾಂತು ದಲೇಂ ದ್ರೋಣನೆಂಬನೇಂ ಪಾರ್ವನೆ ವೇಟೆಂತೆನಗೆ ಕೆಳೆಯನೇ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೪೭) ; ಅನುಂ ದುಶ್ಶಾಸನನುಂ ನೀನುಂ ಮೂವರೆ ದಲಾತನುಂ ಕಟಿದ ಬಟುಕ್ಕಾನುಂ ನೀನೆ ದಲ್ (ಗದಾಯು. ೫-೦೧) ; ಬ್ರಹ್ಮನೆ [ದ]ಲ್ಲಮಗಾದೀ ಬ್ರಹ್ಮಜನಂ ತಾನೆನುತ್ತೆ ಸಾಸಿರ್ವ್ವರುಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಜನನಿಳಯಕಿತ್ತವ್ವ್ರ್ಹಮ್ಮ ಜನಾಳಿಯ ಮೆನಿಪ್ಪ ಪೆಸರಂ ಮುದದಿಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೫೨-೬೨ ; 1007).

ದಲ, ದಳ್ಳ (ನಾ). ೧. ಭಾಗ ; ಚೂರು ; ಅಂಶ; ಶಕಲ. ೨. ಎಸಳು; ರೇಕು ; ಪತ್ರ. 'ಚಲದಲ' ಪರಾ. ೩. ಗುಂಪು ; ತಂಡ; ಸಮೂಹ: ಈ ಜಾಗೃತಿಯಲ್ಲಿ ಚೀನಾದ ನವಯುವಕದಲವು ಹೆಚ್ಚು ಕಾರ್ಯಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಿತು (ಜಗಸು. II, ೧೦) ; ದಲದ ಮುಂದಾಳು ಮುಂದೆ ಬಂದು. . . ನಮಸ್ಕಾರವಮಾಡಿ ಬರುತ್ತೀವೆ ಎಂದಳು (ಅಕ್ಕತಂ. ೬). ೪. ಸೈನ್ಯ ; ಪಡೆ: ದಲವ ಕೊಂದೀ ಕಪಿಯ ಜೀವವ ಕೊಳದೊಡಾನಿಂದ್ರಾರಿಯೇ (ಕಾಶಿರಾ. ೩೪-೧೯) ; ಕಂಡನಮಿತ ದಲ ಪದದಲನಮಂ ಸಮುದ್ಭೂತರೇಣು ಪ್ರವಾಹವುಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೫೭-೧೫೦). ದಳ್ಳ: ೨. "ಬರ್ಹಂ, ಪರ್ಣಂ, ದಳಂ...ಛದಂ–ಈ ೭ ಮರದ ಎಲೆ" (ಹಲಾಯು. ೩೦-೩೦); "ಪತ್ರಂ ದಳಂ ಛದನಂ ಪಲಾಶಮೆನೆ ಪರ್ಣಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೨-೩) ; ಕೇಸರ ಲವಂಗ ದಳಂಗಳನಿಕ್ಕಿದಿಂ ಬಟಿಕದಟಿಕೊಳೆ ಸದ್ಗುಡಂ ನೆಟಿಯೆ ಧೂಪಿಸೆ ಮಜ್ಜಿಗೆ ಯಕ್ಕುಮಂತ್ರವಂ (ಸೂಶಾಸ್. ೮-೫೩) ; ಅಂಕುರ ಪಲ್ಲವ ದಳ . . . ಪಕ್ವಫಲಗಳ್ ಪಂಕ್ತಿಗಳುಂ ಸಕಲರೋಗಹರಂಗಳಾಗಿ . . . ಕಂಗೊಳಿಸುತಿರ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೦೨). ೩. ನಾನು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಮದೋನ್ಮತ್ತ ಉತ್ಸವಕಾರಿ ದಳ ಹೊರಟದೆ (ಕಾಂಅ. ೦೨೭). ೪. ಆನೆಯ ಕುದುರೆಯ ದಳ (ಪ್ರಾಅರಿ. ೦೯೩೭, ೩೦-೨ ; ಸು. 1126) ; ಇಕ್ಕೇರಿಯ ದಳವ ಮುಜಿಯಲಜಿದು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಬಂದಾಕ್ಷಣ ಪುರವ ಮುತ್ತಿದನಾ ಖಾನ (ಕಂಪವಿ. ೧೧-೪) ; ದಳ ನಡಿಸೋ ಬಂಟ ಬತ್ತಿ ನೂಕ್ಯಾನೆ ? (ಗಾದೆ). ೫. ನೆಲ ; ಭೂಮಿ. 'ಮನೆದಳ' ಪರಾ. ೬. ದವಸ ; ಧಾನ್ಯ. ೭. ದೈನ್ಯತೆ ; ದೀನತೆ. ೮. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ; ಒಕ್ಕಣೆ. ೯. ಆನೆ ; ಗಜ: "ವಕ್ಕಣೆ ಕರಿ ದಾರುಣ ಮೂಜಕ್ಕುಂ ದಳ ಶಬ್ದಮಕ್ಕು" (ನಾನಾಶಂ. ೧೧೦) ; "ದಳವೆನೆ ಧಾರುಣಯಕ್ಕು ದಳವೆಂದೆನೆ ಧಾನ್ಯಮಕ್ಕು ಪರಬಲಮಕ್ಕುಂ ದಳವೆನೆ ಪಯಗಜಮಕ್ಕುಂ ದಳವೆಂದೆನೆ ಸೈನ್ಯಮಕ್ಕು ಶಬ್ದಾಗಮದೊಳ್" (ಕಬ್ಬಿಗ. ೧೨). ೧೦. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಡಕೆ : ಹತು ದಳ ಸಲುಗೆಯನಿ[ತು] ದಳಸನ್ನಡ ದಳಕೆ ವೀಶವೀಶ[ಮಂ] ಲೆಕ್ಕವಿಟ್ಟು ಕೊಳ್ವುದು (ಸೌಇಇ. XI-1I, ೦೫೩-೦೭; 1103); ಅಚ್ಚಿನ ಟಂಕಸಾಲೆಯಲು ದಳಕ್ಕೆ ವೀಸ ೨ ಎಲೆಯ ಹಜಿನಲು ಎಲೆ ೫೦ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೨೮-೧೦; 1133) ; ಅಚ್ಚಿನ ಮೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ದಳಕ್ಕೆ ವೀಸ ೨ ಕಾಣೆ ೨ (ಎಇ. XIV, ೨೭೩-೫೦ ; 1173) ; 'ಕದರಡಕೆ'ಗೆ ಸರಿಯಾದ ಕಿಂಡಿ ಸಾಮಾನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿ . . . ಒಳ್ಳೆಯ ಹಸ ಮತ್ತು ದಳಗಳನ್ನು ಕದ್ದು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದ (ಮಲೆಮ. ೪೫೯). ೧೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಹೊಂಗೆ ಮಾನ ೧ ದಳಕ್ಕೆ ಕೊಂಬು ಬೆಲ್ಲಕ್ಕೆ ನೂಜು ಕೊಂಡು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೯೭-೪೮, 1177) ; ಕಬ್ಬುನ ದಳ ಮಿಡಿ ಹೆಸಯ ಕುಳ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸರ್ವ ಆಯವನು . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು (ಎಕ. IX, ಚನ್ನಪ. ೬೭-೦೯; 1288) ; ತುಪ್ಪ ದಳ ಮಿಳಿ ಗುಳು ನೂಲು ಮುಖ್ಯವಾದ ಯೆಲ್ಲಾ ಅಪೂರ್ಬಾಯ ಗೂಡಿಕಟ್ಟಿಕೊಟ್ಟಗುತ್ತಗೆಯ ಸಿದ್ಧಾಯ ಗದ್ಯಾಣ ನೂಜು (ಎಕ. XV, ಬೇಲೂರು. ೨೫೨-೭ ; 1298).

ದಳದಬ್ಬುಕ = ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೀಳುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ತಂಸದಟಂ ದಳದಬ್ಬುಕನುನ್ನತನಾಮಾದಿ ರಾಜ ದಣ್ಡಾಧೀಶಂ . . . ದಣ್ಡಾಧೀಶ್ವರಮಾದಿರಾಜನೆಸವಂ ದಣ್ಣೈಕ ಧರ್ಮಾತ್ಮಜಂ (ಕೊಲ್ಹಾಶಾ. ೨೩-೩೩; ೯). **ದಳಬದ್ಧರಾಗು** = ಪಡೆಯಾಗು : ಗುಂಪಾಗು : ಪಠಾಣರು ಅಕ್ಬರ ಬಾದಷಹನಿಂದ ವಂಗದೇಶದಿಂದ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ ಉತ್ಕಲ (ಒರಿಸ್ಸಾ) ದೇಶದಲ್ಲಿ ದಳಬದ್ಧರಾಗಿ ಬಂದು ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದರು (ಕಪಾಕುಂ. ೩೩) ; ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಮತಾನುಯಾಯಿಗಳು ದಳಬದ್ಧರಾಗಿ . . . ಪ್ರಚಂಡ ಚಳವಳಿ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವರು (ಧಾರದ. ೩೭೩). **ಧಳಮುಟ್ಟಿ ಗಂಡ** = ಶತ್ರುಸೈನ್ಯವು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದಾಗ ಕಲಿತನವನ್ನು ಮೆರೆಯುವ ಶೂರ; ಏಕಾಂಗಶೂರ; ಒಂದು ಬಿರುದು: ಕೊಂಕಣ ಭಯಂಕರಂ ಧಳಮುಟ್ಟಿಗಣ್ಡ ನಣ್ನನಬಂಟಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೦೯-೩೦ ; 1015); ರಟ್ಟ ಮಾರ್ತಣ್ಡಂ ಧಳಮುಟ್ಟಿಗಣ್ಡಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೭೮-೧೦ ; 1041). [ಸಂ.]

ದಲತ್ಕೈರವ, ದಳತ್ಕೈರವ (ನಾ). ಅರಳುತ್ತಿರುವ ಬಿಳಿನೈದಿಲೆ,–ಕುಮುದ : ಇವಜ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ – ಕ್ವಣತ್ಕಂಕಣ . . . ಚಲತ್ಕುಂತಳ, ದಲ[ಹಾಕಂ. ಳ]ತ್ಕೈರವ . . . ಘೋಷದರ್ಣವ – ಎಂದಿರಿಜ ಸಮಾಸಮಂ ಮಾಡಿ, ಎಲ್ಲಕ್ಕಂ ವಿಭಕ್ತಿಯಂ ಪತ್ತಿಸುವುದು (ಶಮದ. ೮೮ ಪ್ರಯೋ). **ದಳತ್ಕೈರವ**: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಸಂ.]

ದಲನ, ದಳನ (ನಾ). ೧. ಒಡೆಯುವಿಕೆ; ಸೀಳುವಿಕೆ : "ಪಿಟ್–ನಿರ್ದೃವ ಕರಣೇ (ಹಿಂಡು), ದಲನಾರ್ಥೇ (ಸೀಳು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಕುಳಂ" (ಶಮಧಾ). ೨. ನಾಶಪಡಿಸುವುದು; ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು : ತನ್ನ ತುಳಿತಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದ ವರ್ಗವನ್ನು (ದುಡಿಮೆಗಾರ ವರ್ಗವನ್ನು) ಹೆಚ್ಚಿನ ದಮನಕ್ಕೂ ದಲನಕ್ಕೂ ಗುರಿಮಾಡುವ ಹೊಸದೊಂದು ಸಾಧನವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಹತ್ತುವದು (ಮಾವಾದ. ೧೬೬). **ದಳನ**: ೧. ವೈರಿಭೂಭೃನ್ನದವನ್ಮಾತಂಗ ಕುಂಭಸ್ಥಳ ದಳನ[ಖ]ರೋಗ್ರಾಸಿ ಪಂಚಾಸ್ಯ ಧೈರ್ಯಂ ವಿದಿತ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಶಾಕರಿ ನಿಕಟತಟಶ್ರಾಂತದಾನಂ ಭರಂಗೆಯ್ದಿದಿರೊಳ್ ವಿಶ್ರಾಂತ ತುಂಗಂ ಹರಿಗನಿರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೭೭). [ಸಂ.]

ದಲಪತಿ, ದಳಪತಿ (ನಾ). ೧. ಸೇನಾನಾಯಕ ; ಸೈನ್ಯಾಧಿಪತಿ ; ದಂಡನಾಯಕ: ಕುದಿವ ಚಿತ್ತದ ದೃಢತೆಗುಂದಿದ ಪದವ ಬತ್ತಿದ ಬಸುಟಿ ಚಿಂತಾಹೃದಯು ನೋಡುತ ಮಜೆಯ ಹೊಕ್ಕನು ದೈತ್ಯ ದಲಪತಿಯ (ಕೌಶಿಂ. ೩೨-೨೮). **ದಳಪತಿ:** ೧. ಮಗನು ದಳಪತಿಯಾದ ಗಡ ಕಾಳೆಗವ ನೋಡುವೆನೆಂಬವೊಲು ಜಗದಗಲದಲಿ ನೆಟಿ ಕಡಿತವಿಕ್ಕಿತು ತಿಮಿರವನದೊಳಗೆ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨-೧) ; ದಳಪತಿ ಸಹ ಬಂಧುಗಳು ಕೂಡಿ ಪಂತಿಯೊಳೊಲಿದು ಭೋಜನವನು ಮಾಡಿ . . . ಹರುಷದೊಳೊಪ್ಪಿದನು (ಕಂನವಿ. ೮-೯೨) ; ಹೈದರನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದಳಪತಿಯಾಗಿದ್ದನು (ಒಡೆಕ. ೮೯). ೨. ನಾಯಕ ; ಮುಂದಾಳು : ಹೇಳದೆಯೆ ಕೇಳದೆಯೆ ದಳಪತಿಯು ನುಡಿದಂತೆ ಮಾಡುವವನಾವನೋ ಅವನೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿ (ಜಾಂಚಳ. ೨೧-೧). [ದಲ + ಪತಿ₂]

ದಲವಾದ್ಯ (ನಾ). ಅನೇಕರು ಸೇರಿ ನುಡಿಸುವ ವಾದ್ಯಗಳ ಸಮೂಹ; ವಾದ್ಯಮೇಳ : ದಲವಾದ್ಯ(ಬ್ಯಾಂಡು)ವೂ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಅಂತಃಪುರದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂತುಷ್ಟರಾದರು (ಇಪ್ಪಕ. ೪೧). [ದಲ + ವಾದ್ಯ]

ದಲಾಯತ್ 'ದಲಾಯಿತ' ನೋ.

ದಲಾಯಿತ, ದಲಾಯತ್ (ನಾ). (ಬಿಲ್ಲೆ ಧರಿಸಿರುವ) ಆಳು ; ಸೇವಕ ; ದವಾಲಿ ಸಿಪಾಯಿ : ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಚಾಕರಿಮಾಡುವಂಥ ದಲಾಯಿತರು ಮುಂತಾದ ಆಳುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಆರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲ ಮೂರಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲ ಹೀಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಬಳಗಳೇಯಿರುತ್ತವೆ (ಕಥಾವು. IV, ೧೧೫). **ದಲಾಯತ್:** "ದಲಾಯಿತ, ದಲಾಯತ್" (ಮೈಗೆಜ. IV, ೭೬೭). [< ದಲಾಯಿತ]

ದಲಾಲ 'ದಲ್ಲಾಳ' ನೋ.

ದಲಾಲಿ 'ದಲ್ಲಾಳಿ' ನೋ.

ದಲಾಲಿಕೆ (ನಾ). ಮಧ್ಯಸ್ತಿಕೆ; ದಳ್ಳಾಳಿತನ: ಇವನ ದಲಾಲಿಕೆಯೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ (ಹಹಸ. ೫೮). [ದಲಾಲಿ (<ದಲ್ಲಾಳಿ) + – ಇಕೆ]

ದಲಿತ, ದಳಿತ (ಗು). ೧. ಒಡೆದ ; ಸೀಳಿದ. ೨. ಅರಳಿದ ; ವಿಕಸಿತವಾದ. 'ದಲಿತಾಂಬುಜ' ಪರಾ. (ನಾ). ೩. ಹಿಂದುಳಿದುದು : ಯಾವ ವರ್ಗವು ಇಂದಿನ ಪ್ರಚಲಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ದಲಿತವಾಗಿದೆಯೋ . . . ಅದೇ ವರ್ಗವು . . . ಜಾಗ್ರುತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲದು (ಮೂವಾದ. ೦೫೩). ೪. ಹಿಂದುಳಿದವನು; ದಮನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವನು. 'ದಲಿತಜನ' ಪರಾ. **ದಳಿತ:** ೧. ಇಳಾಪ್ರಭುವೊಗೆದ ನಾದಿತ ಕಾಯಪ್ರಭೆಯೊಗೆದಿರೆ ದಳಿತ ಶತ್ರುಗೋತ್ರಂ ಪುತ್ರಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೨೭). ೨. ದಳಿತಕಮಲಚ್ಛಾಯಾಟೋಪಂ ಮನೋಜರಸಪ್ರಭಾವಳಯ ನಿಳಯಂ . . . ಸ್ನಿಗ್ಧಂ ವಿಲೋಕನಮೋಪಳಾ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೭೭). ೩. [ಗಣಿತ] ಭಾಗಿಸುವುದು ; ಭಾಗಾಕಾರ : "ದಳಿತ, ಅರ್ದಿತ . . . (ಖಂ)ಡಿತ ಇಂತಿನಿತುಂ ಅರ್ಧಿಸೋದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು" (ವ್ಯವಹಾ. ೧೧-೨೩); ಚತುಃಷಷ್ಟಿಗುಣಿತ ದ್ವಾದಶೋತ್ತರ ದ್ವಿಶತಗುಣ ಪಿಂಡಹೃತ ನದೀ ವಿಷ್ಕಂಭ ರಹಿತ ದಳಿತ ಮಧ್ಯಮ ಪರಿಧಿ ಕಚ್ಛಾದಿ ಗಂಧಮಾಲಿನ್ಯಾ ವಿಷಯಾಯಾಮಮಾಕ್ಕುಂ (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೧೬೫). [ಸಂ.]

ದಲಿತಜನ, ದಳಿತಜನ (ನಾ). ದಮನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವರು; ಶೋಷಿತ ಜನ ; ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ, ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಕೆಳಮಟ್ಟದವರು : ಉಳ್ಳವರ ನಿರ್ದಯದ ಕಲ್ಲುಗಾಣದ ಹೀನಕೃತ್ಯದಲಿ ನರನಿಟಲು ಬಡವರೆದೆಯು, ಕ್ಷಾಮಡಾಮರ ಭೀಮಗದೆಯನಪ್ಪಳಿಸುತಿರೆ ನಿತ್ರಾಣವಾಗುತಿದೆ ದಲಿತಜನವು (ಭಾವಜೀ. ೧೨-೧೬) ; ಈ ಹೊಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ದಲಿತಜನರ ಸ್ಥಿತಿ – ಗತಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಶೋಚನೀಯವಾಗಿದ್ದವು. (ಹೊಸೂಹ. ೦೮). **ದಳಿತಜನ :** ದಳಿತಜನದ ಹಿತವನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸದೆ . . . ಯಾಂತ್ರಿಕವಾಗಿ ಬಂಡವಾಳದ ಚಕ್ರವನ್ನು ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿರುವ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ (ಶಿಕ್ಷದ. ೩೯೭). [ದಲಿತ + ಜನ]

ದಲಿತವರ್ಗ (ನಾ). = ದಲಿತಜನ : ದಲಿತವರ್ಗದವರಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಬೇಕು (ಕೊನೆಘ. ೨೮೩). [ದಲಿತ + ವರ್ಗ]

ದಲಿತಾಂಬುಜ, ದಳಿತಾಂಬುಜ (ನಾ). ಅರಳಿದ ತಾವರೆ; ವಿಕಸಿತವಾದ ಕಮಲ. 'ದಲಿತಾಂಬುಜನೇತ್ರೆ' ಪರಾ. **ದಳಿತಾಂಬುಜ :** 'ದಳಿತಾಂಬುಜನೇತ್ರೆ' ಪರಾ. [ದಲಿತ + ಅಂಬುಜ]

ದಲಿತಾಂಬುಜನೇತ್ರೆ, ದಳಿತಾಂಬುಜನೇತ್ರೆ (ನಾ). ಅರಳಿದ ಕಮಲದಂತೆ (ಅಗಲವಾದ) ಕಣ್ಣುಳ್ಳವಳು ; ಆಯತಾಕ್ಷಿ : ಇಂದುಯುಗಂಗಳ ಮುಂದಂ ಬಂದು ಹರದ್ವಿತಯಂಗಳ್ ನಿಂದೊಡೆ ಚಿತ್ರಪದಂ ನಾಮಂ ದಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ತಾಂಬುಜನೇತ್ರೇ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೯೪). **ದಲಿತಾಂಬುಜನೇತ್ರೆ :** ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಸಂ. ದಲಿತಾಂಬುಜನೇತ್ರಾ (ದಲಿತಾಂಬುಜ + ನೇತ್ರ + –)]

–ದಲೆ (ಪ್ರ). ಭಾವನಾಮವಾಚಕ ಕೃದಂತ ಪ್ರತ್ಯಯ : 'ಆದಲೆ', 'ತವುದಲೆ', 'ಮರಳಿಂದಲೆ' ಪರಾ.

ದಲ್ಲಗ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ದಲ್ಲಗ ಪೇಟ್ಟಯ್ಯನೆ ಪಾಲ × × (ಎಕ. II, ೯೧-೧ ; ಸು. 700). [?]

ದಲ್ಲಾಲಿ 'ದಲ್ಲಾಳಿ' ನೋ.

ದಲ್ಲಾಳ, ದಲಾಲ, ದಳ್ಳಾಳ (ನಾ). ಮಾರುವವರು ಮತ್ತು ಕೊಳ್ಳುವವರ ನಡುವೆ ಮಧ್ಯಸ್ಥನಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಶುಲ್ಕ ಪಡೆಯುವವನು: ಕಮಿಷನ್ ಏಜೆಂಟ್; ವ್ಯಾಪಾರಗಾರರ ಸರಕನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಮಾರಾಟಮಾಡಿಸುವವನು ; **ದಳ್ಳಾಳ :** ಮುಂಗಡವಾಗಿ (Option) ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ತರಗಿನ ದಲ್ಲಾಳರು ಬೆಳೆಗೆ ಸಂಚಕಾರ ಕೊಡುವರು (ಹಂಪ್ರ. ೧೭೧). **ದಲಾಲ:** ಸ್ಥಿರ ಹವೆಯು ಹೊರಗಿನ ಹವೆಗೂ ರಕ್ತಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ದಲಾಲನಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೩೧೯); ದೇವದೈವಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ . . . ದೇವರ ದಲಾಲರಾದ ವೈದಿಕರೂ, ಕಾಜಿಗಳೂ, ಪಾದ್ರಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ (ಮೂವಾದ. ೭೩) ; ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಮಿರ್ಜಿ ಈ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯು ಹುಂಡೀಸಾವಕಾರರ ದಲಾಲರು ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು (ಕಥಾಗಿ. ೨೭೯). **ದಳ್ಳಾಳ :** ನಾನು ಹುಡುಗೀರನ್ನ ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಬರೋ ದಳ್ಳಾಳ ಎಂದು ತಿಳಿಕೊಂಡರೆ ಮಾತ್ರ ನನಗೆ ಸಹಿಸೋದಕ್ಕೆ ಆಗೋದಿಲ್ಲ (ಮಾರ್ಗದ. ೧೩೭). [←ಅರ.ಪಾರ. ದಲ್ಲಾಲ್ ; ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಲಾಲ್, ದಲ್ಲಾಲ್]

ದಲ್ಲಾಳಿ, ದಲಾಲಿ, ದಲ್ಲಾಲಿ, ದಳ್ಳಾಳಿ (ನಾ). ೧. ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವವರ ಹಾಗು ಕೊಳ್ಳುವವರ ನಡುವೆ ವ್ಯವಹರಿಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪಡೆಯುವ ಶುಲ್ಕ ; ತರಗು. 'ದಲ್ಲಾಳಿತನ', 'ದಲ್ಲಾಳಿವಟ್ಟ' ಪರಾ. ೨. = ದಲ್ಲಾಳ : ಚನ್ನಬಸಪ್ಪನ ಮಗ ರೇಶ್ಮೆ ದಲ್ಲಾಳಿ ವೀರಸೆಟಪ್ಪನ ಹೆಂಡತಿ ಗಂಗವ್ವನ ಭಕ್ತಿ (ಎಕ. XII, ಕುಣಿಗ. ೪೮-೨ ; 1898) ; ಅಗ್ಗವಾಗಿ ಕೊಂಡು ಲಾಭಕ್ಕೆ ಮಾರುವ ದಲ್ಲಾಳಿ ವರ್ತಕರ (ತರಗಿನ ಪೇಟೆಯ) ಗುಂಪು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ತಾನೇ ತಾನು (ಹಂಪ್ರ. ೯). **ದಲಾಲಿ :** ೧. ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತ ಆಸ್ತಿಯು ಕಡಮೆಯಾಗಲು ಅವನು ಪ್ಯಾರಿಸ್‌ದಲ್ಲಿ ದಲಾಲಿಯ ವ್ಯವಹಾರ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದನು (ಮೊಪಾಸಾ. ೩ ಮುನ್ನುಡಿ) ; ಕಾತಷ್ಟ ದನಕರುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ದಲಾಲಿ ಮಾಡುವ (ಆಕೋಕ. ೦೯). ೨. ಬಹಳ ಕುಯುಕ್ತಿಯ ದಲಾಲಿಗಳೂ ಇದ್ದಾರೆ (ಪ್ರವಾಸ. II, ೫೦೪) ; ದಲಾಲಿ ಭೀಮಣ್ಣ, ಕಿರಾಣಿಅಂಗಡಿ ರಾಮಣ್ಣ ಮತ್ತು ಆ ಸುಗೂರ ದೇಸಾಯರು ಇಂಥಾ ಜನರು ಒಟ್ಟು ನಿಲ್ಲಧಂಗ ಮಾಡಬೇಕು (ಅಪನಾ. ೭) ; ಈ ದಲಾಲಿಯ ಸಲುವಾಗಿ ನಾನು ನನ್ನ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಅನ್ಯಾಯ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಪ್ರೇಮಾಶ್ರ. ೨೫೮). **ದಲ್ಲಾಲಿ :** ೧. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಯಶ ದೊರೆತಲ್ಲಿ ರತ್ನಗೋಲದ

ಬೆರೆಯಲ್ಲಿ ಶೇಕಡಾ ಐದರಷ್ಟು ತರುಗೆ ದಲ್ಲಾಲಿ ಕೊಡಲು ನಮ್ಮ ರಾಯರು ಸಿದ್ಧರಿದ್ದಾರೆ (ರತ್ನಗೋ. ೨೭). **ದಳ್ಳಾಳಿ :** ೧. ಶೇಕಡಾ ೫ ರಂತೆ ದಳ್ಳಾಳಿ ಎಷ್ಟಾಗುತ್ತದೆಂದು ಗುಣಿಸಿಕೊಂಡನು (ಯೋಧಪು. ೨೪). ೨. ಸಾಮಾನು ಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡಲು ಒಬ್ಬ ದಳ್ಳಾಳಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ (ಪ್ರವಾಜ. II, ೨೧೮) ; ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ದಳ್ಳಾಳಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ನೋಡಿ ಆತ ಗೌರ್ನರ ಮೇಲೆ ತಪ್ಪು ಹೊರಿಸ ತ್ತಾನೆ (ಪುನರು. ೨೪೫).

[←ಪಾರ. ದಲಾಲೀ, ದಲ್ಲಾಲೀ; ಹಿಂ. ದಲ್ಲಾಲಿ ; ಅರ. ದಲಾಲೀ; ಮರಾ. ದಲಾಲೀ]

ದಲ್ಲಾಳಿತನ$_1$, ದಳ್ಳಾಳಿತನ (ನಾ). ಮಧ್ಯಸ್ತಿಕೆ ; ಮಧ್ಯಸ್ಥಗಾರನ ವೃತ್ತಿ : (ಕ). **ದಳ್ಳಾಳಿತನ :** ದಳ್ಳಾಳಿತನದಿಂದ ಆತನ ಜೀವನ ನಡೆಯು ತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ದಲ್ಲಾಳಿ + – ತನ]

ದಲ್ಲಾಳಿತನ$_2$ (ನಾ). ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯ ; ಮದ ; ಉನ್ಮತ್ತತೆ : ಉನ್ಮತ್ತ ಯೌವನಂ ಪೊಲ್ಲ ಮುನಿಸಿಂದ ಪೊಜಿಮಟ್ಟು ಪೊಳಲಂ ತನಗೆ ಮಾರ್ಮಲೆ ವರಿಲ್ಲವೆಂದು ದಲ್ಲಾಳಿತನದಿಂದ ದಂಡು ನಡೆದಂ ಧರಣಿಯೆಲ್ಲಮಾ ಬಲು ಭಾರಕಲ್ಲಾಡುವಂದದಿಂ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೮–೨೫) ; ತಂದೆತಾಯಿಗಳರಸಿಗತಿ ಸಲಿಗೆವಂತರೆಂಬೊಂದು ದಲ್ಲಾಳಿತನದಿಂ ಲಂಡಪುಂಡರೊಳ್ ಮುಂದೆ ನೋಡದೆಯಾಡಿ ಕೊಟ್ಟುಕೊಂಡವರು ನೆಱಹೊಱಯವರು ನಗುವ ತೆಱದಿ ನಿಂದೆಗೊಳಗಾಗಿ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೧೦–೩) ; ಒಳ್ಳಿತನುಣಲಿತ್ತು ಸಲಹು ತಿಪ್ಪೆವು ಮುಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸಾಕುವರೆಮ್ಮನೆಂದು ದಲ್ಲಾಳಿತನದಲ್ಲಿ ಹಾಱ ಹೋಹಿರಿ ಬಲು ಕಳ್ಳರಲ್ಲವೆ ಹೋಗಿರೆಂದಾ (ಭರತ. ೭೫–೧೦೯).

[ದಲ್ಲಾಳಿ? + – ತನ]

ದಲ್ಲಾಳಿವಟ್ಟ (ನಾ). ಮಧ್ಯಸ್ತಿಕೆಯಿಂದ ಬರುವ ಲಾಭ;–ದಳ್ಳಾಳಿತನ ದಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಕಮಿಷನ್ : ತರೆಗಂ : ಅವರಿಗೆ ದಲ್ಲಾಳಿವಟ್ಟ (Brokerage) ಕೊಟ್ಟಲ್ಲಿ, ನಮಗೆ ಶೇರನ್ನು ಕೊಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಕೊಳ್ಳು ವುದಕ್ಕೆ ಅವರು ಸಹಾಯವಾಗುತ್ತಾರೆ (ಪಾಲಶ್ರ. III, ೧೫೭೩).

[ದಲ್ಲಾಳಿ + ವಟ್ಟ$_1$]

ದಲ್ಲಿಮರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ದೊಡ್ಡ ತೊಪ್ಪೆಮರ, ದೊಡ್ಡಿ ಮರ, ಬಂದಾರಿಮರ, ದಲ್ಲಿಮರ, ಬಟ್ಟಗ (ವೃಕ್ಷಾಗಿ. ೭೫–೮೮೫).

[? + ಮರ$_1$]

ದವ (ನಾ). ೧. ಕಾಡು ; ಅರಣ್ಯ ; ವನ : "ಅಡವಿಯಲ್ಲಿಯುಂ ದವ ದಾವ ಎಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೩೩–೦೩) ; "ವನದಲ್ಲಿ ದವ ದಾವಮೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೯–೭) ; ಆ ಮರನಾ ದವದಗ್ನಿ ಬರ್ದುಂಕಲೀಗುವೋ (ಆದಿಪು. ೯–೫೯). ೨. ಕಾಡುಗಿಚ್ಚು ; ದಾವಾಗ್ನಿ : "ನಿಮಿರ್ದ ಕಾಂತಾರ ದಲ್ಲಿಯ ಕಿಚ್ಚು ದಾವಂ [ದವಂ] (ಮಂಗರಾ. ೧೪–೯) ; "ವನ ಕೃಷ್ಣ ವರ್ತ್ಮಂಗೆ ದವನಾಮ" (ಕಕರ. ೫೬) ; ದವರೌದ್ರಜ್ವಲನಾದ್ಭುತಂ ಹೃದಯ ದೊಳ್ ಶೋಕಾಗ್ನಿ ಕೈಗಣ್ಮೆ ಪೊಣ್ಮುವ ಕಿಚ್ಚುಂ ನದಿವಲ್ಕೆ ಬರ್ಪ ತೆಱದಿಂ ಕಣ್ಣಳಿಂದುಣ್ಮೆ ಪೊಣ್ಮುವ ನೇತ್ರಾಂಜನಮಿಶ್ರಬಾಷ್ಪಜಲಧಾರಾಬಿಂದುಗಳ್ ಕೂಡೆ (ಅಜಿಪು. ೧೦–೪೫) ; ದವರೂಪಂ ರಿಪುಕಾನನಕ್ಕೆ ಪವಿರೂಪಂ ಶತ್ರು ಶೈಲಕ್ಕೆ ಬಾಡವ ರೂಪಂ [ದ್ವಿ]ಷದರ್ಣ್ಣವಕ್ಕೆ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೧೪೦–೫೯ ; 1198) ; ಜವನೆಂಬ ವನಕೆ ದವನೆಂದೆನಿಪ ಕರ್ಗೊರಳನ ಭರ್ಗನ ಫಣಿ ಕಂಕಣನಂ ಚತುರರ್ಗೆಱೆಯುಂ ಪೊಗಳ್ದಂ ವರಗುರ್ಜರಭೂವರನಿರ ದೊಸೆದು (ಉದ್ಭಟದೇ. ೬–೨೨) ; ತದ್ರಿಪು ಮದದವಮಂ ನಂದಿಸಲ್ ಬರ್ಪ ಕಾರಂತಿರೆ ಬಾದಂ (ರಾಜಶೇ. ೬–೦೩). "ದವದಾವ ಶಬ್ದ ವೆರಡು ಂ ಪ್ರವರ್ತಿಕುಂ ವನದೊಳಂ ವನೋತ್ಥಾಗ್ನಿಯೊಳಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೨೦–೧೭). ೩. ಕಿಚ್ಚು ; ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ : ರಿಪುವಿಪಿನ ದವ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಭೂಪಾಲನ ಪ್ರಬಳ ಪ್ರತಾಪ ಶರಧಿಯ ಸುಳಿಯೊ ಹೇಳೆನಲಯೋಧ್ಯಾಪುರಂ ಮೆಱವು ತಿರ್ದುದು (ಹರಿಶ್ಚ. ೧–೩೭). ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಕಂಕೇಲಿ ಮೋಚಂ ದವಂ ನಳಿನ ತಾಳಮಿವಿಂತು ವೃಕ್ಷಮೆನಿಕುಂ (ನಾನಾರ. ೦೦೦).

[ಸಂ.]

ದವಡ 'ಧವಡ$_1$' ನೋ.

ದವಡತನ 'ಧವಡತನ' ನೋ.

ದವಡಿಗ (ನಾ). ಹುಂಬ : ತುಂಬಿದುದು ಹೆಣನೊಟ್ಟಲಲಿ ನೆಲನಂಬರಕೆ ಜಡಿದಿಟ್ಟನೌಕುವ ಡೊಂಬಿಗರ ದವಡಿಗರ ದಕ್ಕಡರಕ್ಕಸರ ಹೆಸುವ (ಕೊರರಾ. ೫–೪–೨೨). [ದವಡ (<ಧವಡ$_1$) + – ಇಗ]

ದವಡಿತಿ (ನಾ). ೧. ಹುಂಬಹೆಣ್ಣು ; ಅವಿವೇಕಿಯಾದ ಹೆಣ್ಣು. ೨. ಕೆಟ್ಟನಡತೆಯ ಹೆಣ್ಣು ; ದಂಪ್ಪೆ ; ನೀಚೆ. 'ಅತಿದವಡಿತಿ' ಪರಾ.

[ದವಡ (<ಧವಡ$_1$) + – ಇತಿ$_1$ (<–ಇತ್ತಿ)]

ದವಡೆ, ಡವಡೆ$_2$, ಡವುಡೆ$_2$, ದಾಡೆ$_1$, ದೌಡೆ (ನಾ). ೧ ಒಸಡು ; ದಂತ ಪೀಠ : ತಾಲು, ಕಾಕುದಂ–೨ ದವಡೆಗಳು, ವಳದವಡೆ, ಹೊರ ದವಡೆ, ಕೆಳದವಡೆ, ಮೇಲಂದವಡೆ, ದಾಡೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೯೫) ; ಸಮವಾದ ದವಡೆಗಳು (ಶಾಗಂಧಿ. ೩೬೯–೪) ; ಅವು (ರಥಾಶ್ವಗಳು) ದವಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಕೊಂಡು ರೋಷಾರುಣಲೋಚನಗಳಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು (ಕೃಪಾಕ. ೧೬೧) ; ಕಸ್ತೂರೀಮೃಗವು ಸಾಧಾರಣ ಹೆದಿಯಷ್ಟು ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರ ದವಡೆಗೆ ಕೋರೇಹಲ್ಲು ಇರುವವು (ಮುಂಬಯಿ. ೪–೨೧೨) ; ಬಡವನ ಸಿಟ್ಟು ದವಡೆಗೆ ಮೂಲ (ಗಾದೆ). ೨. ಕಪೋಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ಲು : ವೀರಣ್ಣನ ಧೈರ್ಯಸಾಹಸಗಳು, ಮೃತ್ಯುವಿನ ದವಡೆಗಳೊಳಗೆ ನುಗ್ಗುವ ಕಲಿತನ ಇವುಗಳು ಈಚಣ್ಣನವರನ್ನು ರೋಮಾಂಚಗೊಳಿಸಿ ದುವು (ಹಾಹುತ. ೮೨) ; ಮೃತ್ಯುವಿನ ದವಡೆಗೇ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದು ವಿಜಯಸಿಂಹನು ನಿರಪಾಯವಾಗಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡನು (ರಾವಿಜ. ೧೬) ; ದವಡೆ ಹಲ್ಲುಗಳು ಗಟ್ಟಿಇವೆ (ರೂಢಿ). **ಡವಡೆ$_2$:** (ಕ). **ಡವುಡೆ$_2$:** (ಕ). **ದಾಡೆ$_1$:** ೧. ಪಾರಿ ವಾಣದ ಸೊಪ್ಪಿನ ರಸ ಲೊಕ್ಕಿಸೊಪ್ಪಿನ ರಸ . . . ಕಲಸಿ ಗುಳಿಗೆಯಂ ಮಾಡಿ ದಾಡೆಯಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರಸವಂ ನುಂಗಲು ೪ ತೆರದ ಅಜೀರ್ಣಂ ಕೆಟ್ಟು ದೀಪನವಹುದು (ಸಕಪ್ಯ. ೩೭೯). **ದೌಡೆ :** ೧. ಆದಿ ಗೆಲ್ಲುವ ನಾಲ್ಕು ಯಿಮ್ಮಡಿ ಗಜ್ಜುಗವ ಕೂಡಿದ ಗೆಳೆಯರ ಕೂಡೆ ನೋಡಿ ಬಚ್ಚಿಡು ವರೆ ಮನೆಯಿಲ್ಲದಿರೆ ಬಾಲ ದೌಡೆಯೊಳಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿಹನು (ಚಂದ್ರಹಾ. ೧–೩೪).

ದವಡೆಗೆ ಬಲಿಯಾಗು = ಬಾಯಿಗೆ ಸಿಕ್ಕು; ತುತ್ತಾಗು : ಭಾರಿಭಾರಿ ಆಸನಗಳು, ಮಂಚಗಳು, ಕನ್ನಡಿಗಳು ಸದ್ದುಮಾಡುತ್ತಾ ಬಂದು ಬೆಂಕಿಯ ದವಡೆಗೆ ಬಲಿಯಾದವು (ಅಶ್ರುಜು. ೦೦೯). ದವಡೆಯಹಲ್ಲು = ದವಡೆ ೨ : ಎರಡೂ ದವಡೆಯ ಹಲ್ಲುಗಳು ಗಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದ್ದವು (ಕುಡಿಕೊ. ೪೪).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತವಟ್ಟ; ಮಲ. ತಾಡಿ; ತುಳು. ದೌಡೆ; ತೆಲು. ದವುಡ]

ದವಡೆಸೆಳವು (ನಾ). "ಅಗಿಯುವ ಸ್ನಾಯುಂಗಳು ಸೆಳವಿನಿಂದ ದವಡೆ ಗಳಂ ತೆರೆಯಲಾಗದಂತೆ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಧನುರ್ವಾಯು: ದವಡೆಸೆಳವು" (Locked Jaw. ಇಂಕನಿ).

[ದವಡೆ + ಸೆಳವು]

ದವಣ (ನಾ). ಸರಕು (?) : ಸ್ವದೇಶಿ ಪರದೇಶಿಯದಂ ಬಂದಂತಹ ದವಣ ಗದ್ಯಾಣ ಸೂಜಕ್ಕೆ ಗದ್ಯಾಣಂಪೊಂದಱೋಪಾದಿಯ ದವಣ ಆದೇವರಿಗೆ ಸಲುವಂತಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಶಾಸನ (ಎಕ. II, ೩೩೭–೬೨ ; 1288) ; ಕಬ್ಬಿಣದ ಮುದ್ದೆ ೧ ದವಣ ೧ ಕೈ ಲ್ (ಎಕ. XI, ಹಿರಿಯೂ. ೮೮–೨೬ ; 1589).

[?]

ದವಣಂದಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀ ದವಣಂದಿ ಬಳರರ ಗುಡ್ಡ ಆಸು × × ಬಂದು ತೀರ್ತ್ಥವ ಬಂಧಿಸಿದ (ಎಕ. II ೪೯ ; ಸು. 1000). 'ದಾವನಂದಿ' ಪರಾ. [?]

ದವಣೆ 'ದಾವಣ್ಣಿ' ನೋ.

ದವಣೆಗ (ನಾ). ವ್ಯಾಪಾರಿ (?) : ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲೊಕ್ಕಿಗುಣ್ಣೆಯ ಜೋಳ ದಂಗಡಿಯು ದವಣಿಗ ಮಹಾಜನಂ ಶ್ರೀಪುರುಳೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಅಂಗಡಿಯ ಲರವಾನಂಗೊಳ್ವ ಸಂಟ್ಟುಗ ಭತ್ತಮಂ ಕೊಟ್ಟರು (ಕಇ. II, ೧೦-೦೫ ; 1080). [ದವಣ + – ಇಗ]

ದವತಿ 'ದವುತಿ' ನೋ.

ದವಥು (ನಾ). ೧. ಕಿಚ್ಚು ; ಬೆಂಕಿ. ೨. ಕಾವು ; ಶಾಖ. ೩. ಸುಡುತ್ತಿ ರುವ ಜ್ವರ: (?). ೪. ನೋವು; ಯಾತನೆ. ೫. ಆಯಾಸ; ಬಳಲಿಕೆ: "ದವಥುಃ ಪರಿತಾಪಃ – ಈ ಎರಡು ಬಚಲಿಕೆ" (ಹಲಾಯು. ೯೮-೪೪) ; "ಪರಿತಾಪವೆನೆ ದವಥು ಬಟಲಿಕೆ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೩-೨). [ಸಂ.]

ದವದಹನ (ನಾ). ಕಾಡನ್ನು ಸುಡುವ ಕಿಚ್ಚು ; ಕಾಳ್ಗಿಚ್ಚು ; ದಾವಾ ನಲ : ನೃಪವೃಷಭನರಾತಿನಿಕರತರು ದವದಹನಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೫೭) ; ದವದಹನಂ ಕಾನನಮಂ ತವಿಪಂತಿರೆ ಬಾಡವಾನಲಂ ವಾರಧಿಯಂ ತವಿ ಪಂತಿರೆ ಪವನಸುತಂ ತವಿಸಿದನಗಣಿತಮೆನಿಪ್ಪ ದಾನವ ಬಲಮಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೩-೧೨೯). [ದವ + ದಹನ]

ದವದಾಹ (ನಾ). ಕಾಳ್ಗಿಚ್ಚಿನ ಉರಿ ; ದಾವಾಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆ : ರಾಹು ವೆತ್ತಲು ಲಲಿತತಾರಾವ್ಯೂಹವೆತ್ತಲು ದಳ್ಳಿಸುವ ದವದಾಹವೆತ್ತಲು ನೀರಸದ ತೃಣರಾಶಿ ತಾನೆತ್ತ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೭-೨೪).

[ದವ + ದಾಹ]

ದವನ (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯ ಎಲೆಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಹಬ್ಬದ ಹೂ : "ಪುಷ್ಪಮೆನೆ ದವನನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೦-೩೪) ; "ಹಬ್ಬದ ಹೂವೆನಲು ದವನ" (ಕಬ್ಬಿಕ್ಕೆ. ೨೨) ; ಮರುಗ ದವನಂದಳಂ ಶೈಲರುಹಂ ತಗರಂ ಖಜೋರಮೇಲೆಯಿಮಂ ಕೊಂಡರೆ ಸೆಲ್ಲಿ ಮೂಟುಮಡಿ ಯಾಗಿರೆ ಪೂರ್ವಕ್ರಮದಿನದು ಸುಗಂಧಾಮಳಕಂ (ಲೋಕೋಪ. ೭-೨೮) ; ಆ ತೋಂಟಮುನಾರೊರ್ವ್ವರ್ಮ್ಮಾಡುವ ಮಾಲಗಾಱರ್ದ್ದೇವರ್ಗೆ ನಡೆಯಿಸುವ ಕಣಗಿಲೆಯ ಗಿಡುವಿರ್ಪ್ಪತ್ತು ... ದವನಂ ಮರುಗಿನ ಮಡಿಯೊಂದೊಂದ ಅಲಯ್ದು ಈ ಧರ್ಮ್ಮಮನಪ್ಪುತ್ತಜುವರುಂ ಕಾದು ನಡೆಯಿಸುವರ್ (ಸಾಇ . XI-1, ೧೦೮-೨೦ ; 1069) ; ಭವನವಾಸಿಗರ ಕರಂ ದವನದ ಮಡಿಯಂ ದಾಱಿವೊಕ್ಕಂತೆ ಮಾಡಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೯೫) ; ದವನದ ಸೀಗುರಿ ಗಳ ಪೊಣ್ಮುವ ಪೊಂಬಾಳೆಗಳ ಚಾಮರಂಗಳ . . . ವಿಚಿಕಿಲಕಾಯ ಕೇತು ದಂಡದ ಸತಿಯರ್ (ಗಿರಿಕೆ. ೭-೫೫) ; ಈ ವನಿತೆ ಗುರುಪೂಜೆಯಂ ಮಾಡಳೆ ದವನದಲ್ಲಿ (ಬಸವು. ೪೨-೧೧) ; ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣು ದವನಗಳ ನೆರೆ ಜನಜಾಲ ದೇವನ ತೇರ ಮೇಲೆ ಲೀಲೆಯೊಳಗೆ ಸೂಸಿ ಗೋವಿಂದಯೇದೆಂಬಾಳಾವ ಗಳೊಪ್ಪಿದುವು (ಕಂಸವಿ. ೨೫-೧೦೮); ಶುಷ್ಕವಾದವರೇನು ದವನ ಮೈಗಂಪವನು ತರದೆ ಪವನ ? (ಗಂಗಾತ. ೬೮-೮).

ದವನದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ=ಚೈತ್ರಶುದ್ಧ ಹುಣ್ಣಿಮೆ : ಚೈತ್ರಶುದ್ಧ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಯನ್ನು ವಸಪೂರ್ಣಿಮಾ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ . . . ವಸಪೂರ್ಣಿಮೆಗೆ ದವನದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ ಎಂದು ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಹೆಸರು. ಆ ದಿವಸ ದೇವರಿಗೆ ದವನ ವನ್ನೇರಿಸಿ ಪಕ್ವಾನ್ನದ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡುವರು (ಛಾಹಬ್ಬ. ೬೬).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಮಣ ; ತುಳು. ತೆಲು. ದವನ./ಹಿಂ. ಮರಾ. ದವಣಾ]

ದವನಮಲ್ಲಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಲ್ಲಿಗೆ ; ಕಾಡುಮಲ್ಲಿಗೆ (?): (ಶಂದಿತ. ೮೦). [<ದವ ? + ಮಲ್ಲಿಗೆ]

ದವನಿ 'ದಾವಣ್ಣಿ' ನೋ.

ದವಲತ್ 'ದೌಲತ್ತು' ನೋ.

ದವಲತ್ತು 'ದೌಲತ್ತು' ನೋ.

ದವಶಿಖಿ (ನಾ). ಕಾಡಿನ ಕಿಚ್ಚು ; ದಾವಾನಲ : ದವಶಿಖಿಯಾಗಿ ದಳ್ಳಿಸುವ ಸಂಹರಣೋಗ್ರ ಸಮೀರಣನಾಗಿ (ಆಗಪಿ. ೦೫-೨೨) ; ಬಗೆವನೆಯೊಳ್ಪರ ರತಿಪನನೊಗೆದತ್ಕುಚುಗಿರಿಯ ವಿರಹಶಿಖಿ ದವಶಿಖಿ ಚುರ್ಚುಗುಮೆಂದು ಮುಖಮೃಗಾಂಕಂ ಪಿಗೆ ಸುಧೆಗಟಿವಂತೆ ಕಱಿದುದವಳಶ್ರುಜಲಂ (ರಾಜಶೇ. ೭-೯೩). [ದವ + ಶಿಖಿ]

ದವಸ (ನಾ). ಕಾಳು ; ಧಾನ್ಯ : "ಘಾಸಃ ಯವಸಃ – ಈ ೨ ದವಸಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೨-೩೭) ; "ಧಾನ್ಯಂ ದವಸಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೨-೩) ; ನೆಲ್ಲು ಜೋಳವು ಮೊದಲು ದವಸವನೆಲ್ಲವಂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ (ಬಸವು. ೦೫-೧೨); ತುಪ್ಪ ಸಖರೆ ಬಾಳೆಹಣ್ಣು ಹಾಲು ಮೊಸರು ವೀಳೆಯ ದೀವಿಗೆ ೨ ಇ ಪ್ರಮಾಣಿನ ದವಸವನೂ ಕೊಟ್ಟು ನಡಸಿ ಬರಲುಳದು (ಸಾಇಇ. IX-11, ೫೭೦-೮ ; 1534) ; ವೀಸದ ಕಾಸಿಗೆ ದವಸವ ನಾ ತಂದೆ ಕೂಸಿಗೆ ಸಾಲದು ಹೋಗೋ ದಾಸಯ್ಯ (ಪುರಂದ. ೧-೧೫೦-೩) ; ಸ್ವಾಸ್ತಿಪುರದಲಿ ಹೊಲ ಆರವಿನ ತೊಳಲ ಹೊಲ ದವಸವನು ದಾರೆನೆಱದು ಕೊಟ್ಟೆವು (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೨೫-೧೧ ; 1699) ; ಅವಧಾನಂಗಳಿಗ್ಯಾವೂರಾಯ್ತು ? ದವಸವು ನಮ್ಮಲ್ ಬಹು ಕ್ರಯವಾಯ್ತು (ನಾಷಠ. ೨೦೪).

ದವಸ ಧಾನ್ಯ = ದವಸ ಮತ್ತು ಧಾನ್ಯ ; ಕಾಳು ಕಡಿ: ಈ ವರ್ಷ ಮಳೆಯ ಅಭಾವದಿಂದ ದುರ್ಭಿಕ್ಷ ಬಂದು ದವಸ ಧಾನ್ಯಗಳು ಕಡಿಮೆ ಆಗಿವೆ. (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತವಚ ; ತುಳು. ತೆಲು. ದವಸ./ಪ್ರಾ. ಜವಸ; ಸಂ. ಯವಸ]

ದವಸಗಿತಿ (ನಾ). ಕಾಳು ಮಾರುವವಳು; ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಮಾರು ವವಳು : ವಿಮಳ ಸತ್ತಿ ಪಂಡಿತರು ಪೂಜಾರಿ ಬಾಣಸಿಗಿತಿ ದವಸಗಿತಿ ಬ × × ತೋಟಗಂ ಸಂಕಿಮಯನೊಳಗಾಗಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಂ ಎಪ್ಪ ಮೂವತ್ತು (ಎಕ. XII, ಗುಬ್ಬಿ. ೦೪-೬೩ ; 1140).

[<ದವಸಿಗ + – ಇತಿ₁ (< – ಇತ್ತಿ)]

ದವಸಾದಾಯ (ನಾ). ಧಾನ್ಯದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರಮಾನ, – ಆದಾಯ : ಸಕಲ ಸುವರ್ಣಾದಾಯ ದವಸಾದಾಯ ಮುಂತಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿವನೂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೨೨-೪೮ ; 1681) ; ಸಕಲ ಸುವರ್ಣಾ ದಾಯ ದವಸಾದಾಯ ಮುಂತಾದ ಆ ಸಕಲ ಸ್ವಾಮ್ಯವೂ ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಶ್ರೀ ಭಂಡಾರಕ್ಕೆ ಸಲುವುದು (ಎಕ. XIV, ನಂಜನ. ೨೯೬-೨೪ ; 1720) ; ಸಕಲ ಸುವರ್ನಾದಾಯ ದವಸಾದಾಯ ಸಹ ಕಂಠಿ ಗು ೧೭ (ಮೈಅರಿ. ೧೯೨೮, ೪೫-೦೫ ; 1761). [ದವಸ + ಆದಾಯ]

ದವಸಾಯ (ನಾ). = ದವಸಾದಾಯಂ : ಶ್ರೀಮತ್ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ ಚಂಗದೇವಯ್ಯ × × [ಬ]ನವಾಸೆನಾಡ ದವಸಾಯದ[ಸುಂ]ಕಮಂ[ಷೇ]ಣಿಯುಲು ನಡೆವುತ್ತ (ಸಾಇಇ. XX, ೬೦-೦೩ ; 1088) ; ವೀಸಮುಮಂ ದವಸಾಯದೊಳ × × × ನಮುಮಂ ಬಿಟ್ಟ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೩-೦೭: 1098) ; ಹುಟ್ಟಿದ ದವಸಾಯದ ದಸವಂದ ಮುಡೆ × × × ಱಿಯುಮ ದೇವಗೇರಿಯ ಲೊನ್ನು [ಪಾವಟೆ]ದೆಱಿಯುಮಂ ಬಿಟ್ಟರ್ (ಕಇ. IV, ೩೯-೩೦; 1111).

[ದವಸ + ಆಯ₇]

ದವಸಿಗ (ನಾ). ಧಾನ್ಯ ಮಾರುವವನು ; ಕಿರಾಣಿ ವರ್ತಕ : ವೇದಾಂತದ ಸ್ವಯಂಪಾಕಿಸ್ವಾಮಿಗಳ್ಗೆ ಮತ್ತ ೧ ದವಸಿಗರಿಂಗೆ ಮತ್ತ ೧ ಹೂದೋಟದ ಮಾಲೆಗಾಱಗೆ ಕಮ್ಮ ೨೦ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೮೫-೩೨ ; 1158) ; ಮತ್ತಂ ದವಸಿಗರ್ಗ್ಗೆ ಗಂಗನ ಗಳೆಯುಲು ಕಂಬವಟುವತ್ತು ಮತ್ತಂ ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ . . . ಕೊಟ್ಟ ದತ್ತಿ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೫-೦೦೦ ; 1136) ; ತಂಬುಲಂ ಪಣ್ಯವಿಪಾತಂಗೆ, ತಂಬುಲಿಗಂ ಏವಂ ದವಸಿಗಂ ದೂಸಿಗಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೦೫ ಪ್ರಯೋ). [ದವಸ + – ಇಗ]

ದವಳ, ಧಾಳ್ವ (ಗು.) ೧. ಬಿಳಿಯ ; ಬೆಳ್ಳಗಿನ. 'ದವಳಾರ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಪಂಚಮಹಾವಾದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಶಂಖ : ಶೃಂಗವಾದ್ಯವೆಂಬ ಕೊಂಬು ತಮ್ಮಟವೆಂಬ ಹಲಿಗೆ ಶಂಖವೆಂಬ ದ[ಪಾಠಾಂ. ಧ]ವಳ ಭೇರಿಯೆಂಬ ಬಾಜಾ ಜಯಘಂಟೆಯೆಂಬ ಜಾಗಟೆ ಇತ್ತಿಇದ ಪಂಚಮಹಾವಾದ್ಯಂಗಳಂ (ವಿಜೀಳ. ೨೩೬). **ಧಾಳ್ವ :** ೩. ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣ ; ಶ್ವೇತವರ್ಣ : ಉಚ್ಚೈಃಶ್ರವಂ ಧಾಳವಲ್ಲದೆ ನಾವು ಕಪ್ಪ ಮಾಡಲ್ಕೆ ಸಾಗದೆಂದರು ಕುವರರು (ತುರಂಗ. ೩-೨೪).

ದವಳಾಂಕ ಭೀಮ = ಒಂದು ಬಿರುದು: ಶ್ರೀ ವೀರಸದಾಶಿವರಾಯರ ಹಡಪದ ದವಳಾಙ್ಕ ಭೀಮ ಮಣಿನಾಗಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ ಸಿಂಧುಗೋವಿಂದ ಸಿತಕರಗಂಡ, ಬರಿದ ಸಪ್ತಾಂಗಹರಣ ತುರಕದಳವಿಭಾಡರಾದ . . . ವೆಂಕಟಾದ್ರಿನಾಯಕರ (ಮೈಆರ್. ೦೯೩೯, ೯-೧೪; 1560). [<ಸಂ. ಧವಲ]

ದವಳಾರ₁ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಹಾರ ; ಶುಭ್ರವಾದ ಮಾಲೆ: ಪೊಸಜಾದಿಯ ಪೂ ದವಳಾರವಟ್ಟಿಲುಂ ಜನಿಯಿಸಲಂಬೆವಾಸುಗಳೊಳೋಪಳಪೆರ್ವೊಲೆವೆಂಕೆಯಿಂದದೇಂ ತನತನಗಿಕ್ಕಿ ಮೆಟ್ಟಿದುದೊ ಭೋಗಿಜನಂ ಶಿಶಿರಾತಿರೇಕವಂ (ಜಗವಿ. ೦೪-೦೯). [ದವಳ + ಆರ₂]

ದವಳಾರ₂, **ಧವಳಾರ**₁ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಮನೆ · ಸಣ್ಣ ಹಚ್ಚಿದ ಸೌಧ; ಶುಭ್ರವರ್ಣದ ನಿವಾಸ: "ಸುಧಾಧವಳಿತಂ, ಸೌಧಂ – ಈ ೨ ದವಳಾರಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೯-೦೩೯) : ತಾರಾಚಲಂಗಳಂತೆ ದೆಸೆಯಂ ಧವಲಿಸುವ ದವಳಾರಂಗಳಿಂ ಅಕೃತ್ರಿಮವನಂಗಳಂತೆ ಸಾರ್ವರ್ತುಕಮೆನಿಪ ಗೃಹವನಂಗಳಿಂ ನಿರತಿಶಯಮಿದು (ಮಲ್ಲಿಕ. ೨-೩೪) : ಎನ್ನ ದವಳಾರ ಮದುಂ ತಾನಮೃತಮತಿಯ ಮಾಡಂ (ಯಶೋಚ. ೩-೩೩). **ಧವಳಾರ**₁ : ಚಂಗೆವೊಕ್ಕಡವಿಯಂ ತೊಟಲ್ವನ್ನೆಗಂ ಪಿರಿದೊಂದು ಪೊಟಲುಂ ಧವಳಾರಂಗಳುಂ ನೆಲೆಯ ಮಾಡಂಗಳುಂ ಸೂಳೆಗೇರಿಗಳುಂ ದೇವಾಲಯಂಗಳು ಮಾನೆ ಕುದುರೆಗಳುಂ ಮಾನಸರ ಬರವುಮಂ ಪೋಗುವುಮಂ ಕಂಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮೯-೨೦) ; ಬನವೆತ್ತುಂ ಧವಳಾರವಂಕದ ಕಳಂ ವೈಹಾಳಿ (ಎಇ. XIII. ೩೦೨-೧೦ ; 1128) ; ನೆಲ ಹುಟ್ಟಿದಂದಿನ ಧವಳಾರ ಧವಳಾರದೊಳಗೊಬ್ಬ ಸೂಳೆ ನೋಡಯ್ಯಾ ತಲೆಯಿಲ್ಲದಾತ ನಿಚ್ಚಕ್ಕೆ ಬಪ್ಪ ಕರುಳಿಲ್ಲದಾತ ಕಂಬಂಟಣಿಯಾದ ನೋಡಯ್ಯ (ಅವಚಂ. ೯೯-೪೯೩) ; ಚಂದ್ರಿಕೆಯನೀವ ಧವಳಾರ ವೃಂದಂಗ[ಳ]ಂ ಇಂದ್ರನೀಲದ ಮಣಿಸ್ತಂಭನಿಳಯಂಗ[ಳ]ಂ . . . ತೋಱುತುಂ (ಸಂಬಿರ. ೯-೫೦) : ಧವಳಾಗಾರ – ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ] ವಳಾರ; ಭಾಂಡಾಗಾರ-ಭಂಡಾರ (ಶಬ್ದ. ೨೯೩ ವೃತ್ತಿ).

[<ಸಂ. ಧವಲಾಗಾರ]

ದವಳಾರ₃ 'ಧವಳಾರ₂' ನೋ.

ದವಾಖಾನೆ (ನಾ). ೧. ಔಷಧಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡುವ ಕೋಣೆ ; ಔಷಧಿಗಳನ್ನಿಡುವ ಮನೆ : (೬). ೨. ಆಸ್ಪತ್ರೆ ; ಚಿಕಿತ್ಸಾಲಯ; ವೈದ್ಯಶಾಲೆ: ವಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಈಗ . . . ಹೈಸ್ಕೂಲು, ದವಾಖಾನೆ, ಪಂಚಕಚೇರಿ ಉಂಟು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೦೭೩) ; ಪಂಚರ ಹೊಂದದ ಹತ್ತಿರ ಅಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ದವಾಖಾನೆ (ಕೃನಿ. ೬೯) : ಆರೋಗ್ಯ ಕಾಯಲಿಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವ್ಯವಸ್ಥೆ ಬೇಕು. ಒಂದು ದವಾಖಾನೆ ಬೇಕು (ಅಪಾ. ೨೦೮).

[←ಅರ. ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದವಾಖಾನಾ]

ದವಾಗ್ನಿ (ನಾ)=ದವಶಿಖಿ: ಅಳುರ್ವ ದವಾಗ್ನಿಯವೊಲರ್ಕನುದಯಂಗೆಯ್ದಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೪೭೦ ಕೂದ್ರಳ) ; ಶಿವಲಿಂಗಾಂತ[ಃ]ಸ್ಥನಾಂದಂ ವಿಯತ್ ತ್ರಿಪುರಾರಣ್ಯ ದವಾಗ್ನಿ ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಂ ಲಲಾಟೇಕ್ಷಣಂ (ಸಂಬಿರ. ೬-೪) ; ಪೇರಡವಿಗ್ಗೆದುವ ದವಾಗ್ನಿಯುಂ ತನ್ನ ಪ್ರಚಾರಂ ನೆಗಳ್ದೆ ನಡುವಗಲ ರವಿಯಂ ತನ್ನ ವೀರಪ್ರತಾಪಂ ಶಿರಸ್ಕರಿಸೆ ವೃಷಕೇತು ರಿಪುಸೈನ್ಯಮಂ ಪೊಕ್ಕನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೨-೦೩). [ದವ + ಅಗ್ನಿ]

ದವಾನಲ (ನಾ). ಕಾಡುಕಿಚ್ಚು : ಹೊತ್ತಿ ದವಾನಲನುರಿದಾಗ ವನದೊಳು ಸುಟ್ಟು ಮೇಲುಳಿದುದೆಷ್ಟೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಮ ರ ವೇ ರಿ ನೋಳ್ಳೊಂದು ಪರಿಯೊಳು ಹೂತ ಮುತ್ತುಗ ಮರವಿಹುದು (ಇಂದಾಪ. ೧೦೯-೩೩).

[ದವ + ಅನಲ]

ದವಾಲಿ 'ಡವಾಲಿ' ನೋ.

ದವಾಲಿಬಿಲ್ಲೆ (ನಾ). ಸೇವಕರು ಧರಿಸುವ ಗುರುಂತಿನ ಬಿಲ್ಲೆ : ರೇಶಿಮೆಯ ಸೀರೆಯುಟ್ಟದ್ದ ಪರಿಚಾರಿಕೆ ಹೆಂಗಸೂ, ದವಾಲಿಬಿಲ್ಲೆ, ರುಮಾಲು ತೊಟ್ಟ ದರವಾನ . . . ಖಾನಸಾಮಾ ಮುಂತಾದ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯೆಲ್ಲಾ ಈಗ ಮಾಯವಾಗಿದ್ದರೇನು ? (ಸಾಹೇಬ್. ೬).

[ದವಾಲಿ (<ಡವಾಲಿ) + ಬಿಲ್ಲೆ]

ದವುತಿ, ದವತಿ, ದೌತಿ (ನಾ). ಮಸಿಕುಡಿಕೆ ; ಶಾಯಿ ಕುಡಿಕೆ : "ದವುತಿ [ಪಾಠಾಂ. ದೌತಿ] ಮಸಿಪಾತ್ರೆಯಕ್ಕು" (ಮುಂಗಣ. ೦೦೩-೦೩). **ದವತಿ :** "ಲೇಖಣಿ – ದವತಿ" (ಗಂಗಾಮ. ೨೩೩) ; ಅವನ ದವತಿಯೊಳಗೆ ಮಸಿ ಇದ್ದಿಲ್ಲ (ಮುಂಬಯಿ. ೦-೩೫). **ದೌತಿ :** ಷೋಡಶಿಯು ಎದ್ದು ನಿಂತಳು. ಎದುರಿಗೆ ದೌತಿ, ಟಾಕು, ಕಾಗದ ಇದ್ದವು (ಷೋಡಶಿ. ೦೦೩).

ದವುತಿ ಕುಳ್ಳಿ = ಮಸಿಕುಡಿಕೆಯನ್ನಿಡುವ ಚಿಕ್ಕ ಮೇಲುವಂಚೆ : (೬).

[←ಅರ. ಪಾರ. ಹಿಂ. ದವಾತ್; ಮರಾ. ದವಾತ್, ದೌತ್]

ದಶ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ ; ಹತ್ತು : ಬಿಸರುಹೋದ್ಭವಗಣಂ ರಸ ದಶಸ್ಥಾನದೊಳ್ (ಛಂದೋಂಬು. ೫-೨೪೮) ; ದಿಗ್ಗಜ ದಶಂಗಳೆದಟಿರ್ಪುದಾತಂಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦-೫೩). 'ದಶಕಂಠ', 'ದಶರಥ' ಪರಾ. ೨. [ಗಣಿತ] ಹಲವು ಅಂಕಿಗಳಿರುವ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆಯಿಂದ ಎಡಗಡೆಗೆ ಎಣಿಸುವಾಗ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ಏಕಂ ತು ಪ್ರಥಮಂ ಸ್ಥಾನಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ದಶಸಂಜ್ಞಕಂ (ವ್ಯವಹಾ. ೮-೨). [ಸಂ. ದಶನ್]

ದಶಕ (ಗು). ೧. ಹತ್ತರಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಹತ್ತುಪಟ್ಟು : ಖರ್ವ ಪದ್ಮ ಕ್ಷೋಣಿ ಶಂಖಂ ಕ್ಷಿತಿ ಕ್ಷೋಭ ಪೂರ್ವಮಪ್ಪಂಕೆಯಾದಿಗೆ ಮಹಾಶಬ್ದ ಬರೆ ತೋರ್ಪವಿ ದಶಕಂಗಳಕ್ಕಿಂತು ಚವ್ವೀಸ ತಾಣವರೆ ಸಂಖ್ಯೆಯಕ್ಕುಂ (ಮುಂಗಣ. ೦೦೩-೦೬). ೩. ಹತ್ತರ ಗುಂಪು. ೪. ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿ,-ಕಾಲ ; ದಶಮಾನ: ಒಂದೆರಡು ದಶಕಗಳಿಂದಿತ್ತೀಚೆಗೆ ರಷ್ಯಾದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕ ರಾಜಕೀಯ ಕ್ರಾಂತಿಗಳ ಪ್ರಕಾರವೂ ಅವರಿಗೆ ಅರಿವಾಗಿದೆ (ಐಕಿಸಂ. III. ಮೊದಲೆರಡುಮಾತು) ; ಈ ಭಾಷೆಯ ವ್ಯಾಕರಣ ಹಾಗೂ ಗದ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಕೆಲಸ ಈ ಶತಮಾನದ ಆಯದಿ ಒಂದೆರಡು ದಶಕಗಳಲ್ಲೇ ನಡೆಯಿತು (ದ್ರಾವಿಪಿ. ೦೬೬). ೫. ಮಹಾಜನರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ನಾಯಕನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಹತ್ತು ಜನರಿರುವಂತೆ ವಿಭಜಿಸಿದ ಗುಂಪು : ಮೂಡಲು ಬ್ರಹ್ಮಚಂಚಿಯೊಳಗಣ ತಂಕಣ ಕುಟಿಕ್ಕೆಯಿಂ ಪಡುವಲು ದೋಣಮಯ್ಯನಾಯಕರ ದಶಕದ ಗುರುಜೆ ವಾಡದಿಂ ತೆಂಕಲೂರ್ಧ್ವರ್ಮಧ್ಯಕವಂ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕವಂ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟ ಕಿಸಂಮತ್ತರು ನಾಲ್ಕು ಶ್ರೀಮತು ದೋಣಮಯ್ಯನಾಯ್ಕರ ದಶಕದ ಮಹಾಜನಗಳ್ಸಮ್ಮ ಹಸುಗಗೆ ಬಂದಾಲದ ಹಾಡವಂ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಕಂಬ ವೇಲ್ಪೂರುವಂ ಶ್ರೀಮಪ್ಪುರ್ಪೊತ್ತಮ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರ ದಶಕದ ಮಹಾಜನಂಗಳ ಕ್ರಯ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು (ಸೌಇಇ. IX-1. ೨೯೩-೨೦ ; 1172) ; ಬೀಚರಸಯ್ಯಂಗಳು ತ(ಂ)ಮ್ಮ ಸೆವ್ಯಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತಿಗೆ ಆ ದಶಕದ ಮಹಾಜನಂಗಳನೊಡಂಬಡಿಸಿ . . . ಧಾರಾ ಪೂರ್ಬ್ಬಕಂ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೯೩-೨೫ ; 1172) ; ಕೇಳು ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನವನಿಪ ನಿನ್ನಾಳು ತಲೆಕೆಳಗಾಯ್ತು ಭೀಮನ ಧಾಳಿ ಹೆಚ್ಚಿತು ಹೊಸತು ದಶಕದ ಮಸಕ ಮಿಗಿಲಾಯ್ತು (ಕುವ್ಯಾಳ. ೦೯-೦). ೬. ದಶಕರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಹತ್ತು ಹತ್ತು ಜನರಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಒಂದು

ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಭೂಮಿ: ಪಡುವಲು ಪೂಲಿಯಂ ದಶಕಂ ಬಡ[ಗಲು] ಪೆರ್ವಾಟ್ಟಿ ಬೇಲಿ ಬಸದಿಯ . . . ಬಿಟ್ಟರ್ (ಸೌಇಇ. XV, ೩೦-೪೯ : 1146).

ದಶಕರು = ಹತ್ತು ಜನರು (?) : ಕಡುದುರುಳ ರಕ್ಕಸರು ಕೊಡು ಸಿರೂಪವ ಪೋಗಿ ವ್ಯಡಸ ಮರಿಬಿರ್ದಡಂ ಪಿಡಿದೆಳೆದು ತಪೆವೆನಲು ಹುಡುಗನಿನಿತ್ತಾಕೆ ದಶಕರು ಪೋಗಿ ಕರಚರಣ ಪಿಡಿದೆಳೆದು ತರ್ಪುದೆನಲು (ಸವಮೋ. ೦೨-೩೬) : (ಸವಮೋ. ೦೨-೩೯. ನೋ). [ಸಂ.]

ದಶಕಂಠ (ನಾ). ಹತ್ತು ಕಂಠಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು; ರಾವಣ: ಭೂಚರ ವಿಯಚ್ಚ ರೇಶ್ವರರಂ ತನ್ನಡಿಗೆಐಗಿಸಿ ದಶಕಂಠಂ ಪಡೆದಂ ದೆಸೆವೆಣ್ಗೆ ಕೀರ್ತಿ ಮಣಿ ಕಂಠಿಕೆಯಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೦-೦೫೬) ; ಅಸುರಪಾತಕರೋವಿ ಕೈವಾರಿಸಲು ಮುಂದೆಯ್ತಂದ ದಶಕಂಠ (ಚಾಶಿರಾ. ೨೦-೨೨). [ದಶ + ಕಂಠ]

ದಶಕಂಠವೈರಿ (ನಾ). ರಾವಣನಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದವನು : ರಾಮ : ದಶಕಂಠ ವೈರಿಯೊಳ್ ಪೂಣರ್ದು ಶೀರ್ಣತನುವಾಗಿ ಸೆಡೆದು (ಜಗವಿ. ೭-೯೪). [ದಶಕಂಠ + ವೈರಿ]

ದಶಕಂಧರ (ನಾ). = ದಶಕಂಠ : ಭೋಂಕನೆ ಕಂಡು ಸೀತೆ ದಶಕಂಧರನಂ ನೆಲೆವೆರ್ಚೆ ಶೋಕಪಾತಂಕಮೊದರ್ಚೆ (ಪಂರಾಮಾ. ೯-೦೦೯) : ದಶಕಂಧರನ ಹತ್ತುಹಿಪತಿಯು ಸಾವಿರ ತಲೆಗಳೆನಿಸಲ್ಕೆ ಸರಿಯು ನಿನ್ನಯ ತಲೆಯೊಡನೆ (ಬಸಪು. ೩೬-೩೩). [ದಶ + ಕಂಧರ]

ದಶಕರಣ (ನಾ). ಹತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ; ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೂಗು, ನಾಲಗೆ, ಚರ್ಮಗಳೆಂಬ ಐದುಂ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಂ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಕು, ಪಾಣಿ, ಪಾದ, ಪಾಯು, ಉಪಸ್ಥಗಳೆಂಬ ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯ ಗಳು : ಉರು ಪರಾಕ್ರಮನರಮನೆಗೆ ದಶಕರಣಗಳು ಕನ್ನಡಿಯ ಸಾಲು ಗಳರವಿದೂರನ ಸದ್ವಿಹಾರಕೆ ಚಿತ್ರಮಂಟಪವು (ಹಸಾರ. ೩-೨೨). [ದಶ + ಕರಣ]

ದಶಕಾಮಜವ್ಯಸನ (ನಾ). ವಿಷಯಸುಖಾಭಿಲಾಷೆಯಿಂದಾಗುವ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ವ್ಯಸನಗಳು: "ದಶಕಾಮಜವ್ಯಸನಗಳು-ಮೃಗಯೆ; ೨. ದ್ಯೂತ; ೩. ದಿವಾನಿದ್ರ; ೪. ವ್ಯರ್ಥವಿಹಾರ; ೫. ವಿಷಯಲಂಪಟತ್ವ; ೬. ಮತ್ತತೆ; ೭. ನಾಟ್ಯ; ೮. ಗಾಯನ; ೯. ಕೇಳಿ; ೧೦. ಕಪಟ" (ನಾನಾಶ. ೩೦೨). [ದಶ + ಕಾಮಜ + ವ್ಯಸನ]

ದಶಕಾಮಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). ಕಾಮದ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಅವಸ್ಥೆಗಳು : "ದಶಕಾಮಾವಸ್ಥೆಗಳು -ಅಭಿಲಾಷೆ; ೨. ಚಿಂತೆ; ೩. ಸಂಸ್ಮೃತಿ; ೪. ವಿಭು ಗುಣಸ್ತುತಿ; ೫. ಸಂತಾಪನ; ೬. ಕ್ರಿಯಾದ್ವೇಷ; ೭. ವಿಕಲ; ೮. ಮೌನ; ೯. ಮೂರ್ಛೆ; ೧೦. ಮರಣ" (ನಾನಾಶ. ೩೦೨). P "ಅಭಿಲಾಷೆ ಚಿಂತೆ ಸಂಸ್ಮೃತಿ ವಿಭುಗುಣನುತಿ ತಾಪನಂ ಕ್ರಿಯಾದ್ವೇಷಂ ಸಂದಭಿಮಾನ ಚ್ಯುತಿ ಗಮನಂ ಕ್ಷಂಭಿತಾತ್ಮಾವಸ್ಥೆ ಮರಣವಿಂವು ದಶಭೇದಂ" (ಶೃಂಗಾರ. ೪-೬೯). " i. ದೃಕ್‌ಸಂಗ, ಮನಸ್ಸಂಗ, ಸಂಕಲ್ಪ, ಜಾಗರ, ಕೃಶತೆ, ಅರತಿ, ಹ್ರೀತ್ಯಾಗ, ಉನ್ಮಾದ, ಮೂರ್ಛೆ, ಅಂತ. ii. ಅಭಿ ಲಾಷಾ, ಚಿಂತಾ, ಅನುಸ್ಮೃತಿ, ಗುಣಕೀರ್ತನೆ, ಉದ್ವೇಗ. ವಿಲಾಪ, ಉನ್ಮಾದ, ವ್ಯಾಧಿ, ಜಡತಾ, ಮರಣ." (ಶ್ರೀತತ್ತ್ವ. ೯೩). [ದಶ + ಕಾಮ + ಅವಸ್ಥೆ]

ದಶಕಾರ್ಯ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಸದಾಚಾರದ ಕ್ಷಮೆ, ಶಾಂತಿ, ಸಂತೋಷ, ಸತ್ಯ, ಅಸ್ತೇಯ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ, ಜ್ಞಾನ, ವೈರಾಗ್ಯ, ಭಸ್ಮಸೇವನೆ, ಸರ್ವಸಂಗನಿವೃತ್ತಿಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಅಂಗಗಳು : ಹತ್ತು ಸನ್ಮಾರ್ಗವಂ ನಲಿದು ಕೇಳಾ ಕ್ಷಮಾ ಶಾಂತ ಸಂತೋಷ ಸತ್ಯಾಧಿಕಾಸ್ತೇಯದೊಡನೆ ಮಿಲಿತಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಜ್ಞಾನವೈರಾಗ್ಯ ಸಲೆ ಭಸ್ಮಸೇವನಂ ಸರ್ವಸಂಗ ನಿವೃತಿಯಲಘು ದಶಕಾರ್ಯ (ವೀಶೈಪು. ೬-೨-೧೧). [ದಶ + ಕಾರ್ಯ]

ದಶಕುಲಧರ್ಮ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರಾವಣನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ಷಮೆ, ಮಾರ್ದವ, ಆರ್ಜವ, ಸತ್ಯ, ಶೌಚ, ಸಂಯಮ, ತಪಸ್ಸು, ತ್ಯಾಗ, ಅಕಿಂಚನ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಧರ್ಮಗಳು: ಭಟ್ಟಾರಕರ್ ದಶಕುಲಧರ್ಮಮುಮಂ ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಯುಮಂ . . . ಕೇಳ್ದು (ಚಾವುಂಪು. ೮೩) ; ಉತ್ತಮ ಕ್ಷಮಾ ಮಾರ್ದವಾರ್ಜವ ಸತ್ಯಶೌಚ ಸಂಯಮ ತಪಸ್ತ್ಯಾಗಾಕಿಂಚನ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಮೆಂಬೀ ದಶಕುಲ [ಪಾಠಾಂ. ಕುಶಲ]ಧರ್ಮದೊಳಂ (ಅಜಿಪು. ೭-೮ ವ). [ದಶ + ಕುಲ + ಧರ್ಮ]

ದಶಕುಶಲಧರ್ಮ, ದಶಕುಶಳಧರ್ಮ (ನಾ). ೧. = ದಶಕುಲಧರ್ಮ : ನವವಿಧ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೋಪೇತನುಂ ದಶಕುಶಲಧರ್ಮನಿಪುಣನುಂ . . . ಆಗಿ (ಅಜಿಪು. ೩-೧ ವ). **ದಶಕುಶಳಧರ್ಮ**: ೨.=ದಶಧರ್ಮ: ದಶಕುಶಳ ಧ(ಂ)ರ್ಮೋಪಾರ್ಜ್ಜಿತಾನೂನ ಪು(ಂ)ಣ್ಯಪುಂಜೋದಯ . . . ಕೀರ್ತಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಂದರವ್ವ ಶ್ರೀಮತು ರುದ್ರಶಕ್ತಿಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯರು(ಸೌಇಇ. XI-ii, ೦೯೮-೦೩ : 1123 ?). [ದಶ + ಕುಶಲ + ಧರ್ಮ]

ದಶಕುಶಳಧರ್ಮ 'ದಶಕುಶಲಧರ್ಮ' ನೋ.

ದಶಕೂಟ (ನಾ). ನೆಲಗುಳ್ಳ, ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳ, ಚಿತ್ರಮೂಲ, ನೆಗ್ಗಿಲು, ನರುವಲು, ಕುರುಚಿ, ಕಳ್ಳಂಗಡಲೆ, ಬೆಲ್ಲವತ್ತ, ವಿಷ್ಣುಕ್ರಾಂತಿ ಮತ್ತು ಅಲಸಂಧಿಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಔಷಧದ್ರವ್ಯಗಳು: ಜ್ವರಕ್ಕೆ ದಶ ಕೂಟದ ಕಷಾಯ:-ನೆಲಗುಳ್ಳ, ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳ . . . ಅಲಸಂಧಿ ಇವನ್ನು ಕಷಾಯ ಕಾಸಿ ಕೊಡುವುದು (ವಿವೈವಿ. ೦೯೩). [ದಶ + ಕೂಟ$_1$]

ದಶಕೋಟಿ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ಕೋಟಿ: ದಶಕೋಟಿ ನಾರಾಯಣರಿಗೆ ಮರಣವ ಮಾಡುವುದ ನಾ ಬಲ್ಲೆನಾಗಿ (ಬಸವ. ೩೯೦). ೨. ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆಯಿಂದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ: ನವಮಂ ದಶಕೋಟಿಸ್ತು ದಶಮಂ ಶತಕೋಟಿಕಂ (ವ್ಯವಹಾ. ೮-೩) [ದಶ + ಕೋಟಿ$_1$]

ದಶಗಣ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಕನ್ನಮರಸಿ, ಕಾಮಲದೇವಿ. ಚೋಳವ್ವ, ಬೀಚಯ್ಯ, ಬೊಪ್ಪಲದೇವಿ, ಮಾಯಿದೇವ, ದೇವಯ್ಯ, ವೀರ ಘಂಟೆಯ ಮೈಲಾರಿ, ಸಿಂಗಿದೇವ, ದಶಗಣದ ಸಿಂಗಯ್ಯ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಜನ ಶಿವಭಕ್ತರು: ಹರುಷದಿಂ ಪ್ರಮಥರಂ ರುದ್ರರಂ ತೇರಸರನುರು ದಶಗಣಂಗಳಂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದೊರೆದು ಕೇಳ್ದು ಕೃತಕೃತ್ಯರಾಗಿ (ಲಶಿಪಂ.೩೪-೩೫). [ದಶ + ಗಣ]

ದಶಗಳ (ನಾ). =ದಶಕಂಠ: ಲಲನೆ ಸೀತೆಯ ಬಿಡಿಸು ನೀ ದಶಗಳಗೆ ಹಿತವಹ ತನಯನಾದರೆ (ಚಾಶಿರಾ. ೨೮-೬೭). [ದಶ + ಗಳ$_1$ (= ಗಲ)]

ದಶಗಾತ್ರವಿಧಿ (ನಾ). (?) : ವೇದ, ಸ್ಮೃತಿ, ಪುರಾಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಸಮ್ಮತಿಯಂತೆ ಭರತನು ದಶಗಾತ್ರವಿಧಿಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿದನು (ತುಳಸೀ. ೦೫೦). [ದಶ + ಗಾತ್ರ + ವಿಧಿ]

ದಶಗುಣ$_1$ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತುಪಟ್ಟು,-ಮಡಿ : ಅಯುತಂ ಸಹಸ್ರದಶಕಂ ಲಕ್ಷಂ ದಶಗುಣಮಯುತಂ (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೩-೩೩). ೨. [ಸಂಗೀತ] ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಹತ್ತು ಗುಣಗಳು: ನಳಂ ಕೃತಂ ಪ್ರಸನ್ನಂ ವ್ಯಕ್ತಂ ಪೂರ್ಣಂ ಸಮಂ ಸುಕುಮಾರಂ ಸುರಕ್ತಂ ಶ್ಲಕ್ಷ್ಣಂ ಮಧುರಂ ವಿನಿಕೃಷ್ಟ ಮೆಂಬ ದಶಗುಣಂಗಳೆನೆಸೆವ ಗೀತಕಾದಿ ಶುದ್ಧಪ್ರಬಂಧಂಗಳೊಳಂ ಮಾತೃ ಕಾದಿ ದೇಶೀಪ್ರಬಂಧಂಗಳೊಳಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೫-೭೨ ವ). [ದಶ + ಗುಣ]

ದಶಗುಣ$_2$ (ನಾ). ಅಧಿಕೃತ ದಾಖಲೆ ಪತ್ರಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಚೀಟಿಯನ್ನು ಅಂಟಿಸದೆ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತೆರಬೇಕಾಗುವ ದಂಡ: (+). [?]

ದಶಗ್ರೀವ (ನಾ). =ದಶಕಂಠ : ದಶಗ್ರೀವಂ ರಣರಸೋದ್ವಿಗ್ರೀವನಾಗಿರ್ದನಾ ತ್ರಿಖಂಡಮಂಡಲಾಧಿಪತಿಯೊಳ್ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೩-೩ ವ) ; ಹರಿಯಂತೆ ವನವಾಸಿಗಳು ದಶಗ್ರೀವನಂತಿರಲನಿಮಿಷಾರಿಗಳು . . . ನೆರೆದರವನೀಶ ನೋಲಗದೊಳು (ಹಕಕಾ. ೩-೪). [ದಶ + ಗ್ರೀವ]

ದಶಘ್ನ (ನಾ).=ದಶಗುಣ$_1$: ಪ್ರಯುತಂ ದಶಲಕ್ಷಂ ಕೋಟಿ ತಾಂ ದಶಘ್ನಂ ನಿಯುತಂ (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೩-೩೩). [ಸಂ.]

ದಶದಲ, ದಶದಳ (ನಾ). ಹತ್ತು ಎಸಳು : ಅಱುದಳದ ನಳಿನವುನೂಱ್ ಕದ್ದಶದಲ [ಪಾಠಾಂ. ಳ]ಸರೋಜವುನೊಂದಿ (ಬಸವಪು. ೩-೮). **ದಶದಳ** : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ.

[ದಶ + ದಲ]

ದಶದಳ 'ದಶದಲ' ನೋ.

ದಶದಾನ (ನಾ). ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ದಾನ : "ದಶದಾನಗಳು – ೧. ಗೋ ; ೨. ಭೂ; ೩. ತಿಲ; ೪. ಹಿರಣ್ಯ; ೫. ಆಜ್ಯ; ೬. ವಸ್ತ್ರ; ೭. ಧಾನ್ಯ; ೮. ಬೆಲ್ಲ; ೯. ಬೆಳ್ಳಿ; ೧೦. ಉಪ್ಪು" (ನಾನಾರ್ಥ. ೩೦೩). [ದಶ + ದಾನ]

ದಶದಿಕ್ಕು (ನಾ). ಪೂರ್ವ, ಆಗ್ನೇಯ, ದಕ್ಷಿಣ, ನೈರುತ್ಯ, ಪಶ್ಚಿಮ, ವಾಯುವ್ಯ, ಉತ್ತರ, ಈಶಾನ್ಯ, ಊರ್ಧ್ವದಿಶೆ ಮತ್ತು ಅಧೋದಿಶೆಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳು : ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿ ದಶದಿಕ್ಕುವೂ ಜಗವ ನಿಕ್ಷೇಪಿಸಿದ ಕುಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಯನಗಣಿತನು (ಬಸವ. ೩೩೩) ; ಮನುಜ ದನುಜಾಮರ ಮಹೋರಗ ಜನ ತೃಣಪ್ರತಿಯಾಯ್ತು ದಶದಿಕ್ಕಿನ ಪುರಾಧಿಪರಡೆಗೆ ನಡೆದುದು ದಂಡು ಬಳಿಕ (ತೊರವೆರಾ. ೧-೮-೩೦) ; ದಶದಿಕ್ಕುಗಳನವ್ವಳಿಪ ಕೇಸುರಿಯ ಚೂಣಿಗಳ . . . ಮುಕ್ಕುಳಿಸಿ ಮೊಗೆವ ಪೆರ್ಗಿಚ್ಚುಗಳ ವೆಂಕೆ ಮೇಲಿಕ್ಕಿದುದು (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೩-೦೨).

[ದಶ + ದಿಕ್ಕು]

ದಶದಿಶೆ (ನಾ). ೧.=ದಶದಿಕ್ಕು. ೨. ಎಲ್ಲಕಡೆ ; ಸುತ್ತುಮುತ್ತು : ದಶದಿಶೆಗಳಿಂ ಮುತ್ತಿ ಬರುವ ಪ್ರಕೃತಿಗದಾರು ವಶನಾಗದಿಹ ನರನು ? (ಮಂಕುತಿ. ೦೮೮). [ದಶ + ದಿಶೆ]

ದಶದಿಸೆ (ನಾ).=ದಶದಿಕ್ಕು: ಎಸೆದುವು ದಶದಿಸೆ ಪವನಂ ಕಸವಂ ಕಸಗಳೆದು ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಸೀಡಿತ್ತು (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೮೭). [ದಶ + ದಿಸೆ (<ದೆಸೆ)]

ದಶಧರ್ಮ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ ಧರ್ಮ : "ದಶಧರ್ಮಲಕ್ಷಣ– ಧೃತಿ; ೨. ಕ್ಷಮಾ; ೩. ದಮ; ೪. ಅಸ್ತೇಯಮ್ ; ೫. ಶೌಚಂ; ೬. ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ; ೭. ಧೀ; ೮. ವಿದ್ಯಾ; ೯. ಸತ್ಯಮ್; ೧೦. ಅಕ್ರೋಧ" (ನಾನಾರ್ಥ. ೩೦೩). ೨.=ದಶಕುಲಧರ್ಮ: ಉತ್ತಮಕ್ಷಮಾಮಾರ್ದವಾರ್ಜವ ಸತ್ಯಶೌಚಸಂಯಮತಪಸ್ತ್ಯಾಗಾಕಿಂಚನ್ಯಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಪರ್ಯಾಪ್ತ ದಶಧರ್ಮಂಗಳುಮಂ ಕೈಕೊಂಡು (ಆದಿಪು. ೬-೩೦ ವ) ; ಅಂತು ದಶರಥಂ ದಶಧರ್ಮನಿರತನಪ್ಪುದುಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೭-೮ ವ). ೩. [ಜೈನ] ಭೈಕ್ಷ್ಯ, ಅಸ್ತೇಯ, ಶೌಚ, ಅಪ್ರಮಾದ, ಅವ್ಯವಾಯ, ಭೂತದಯೆ, ಕ್ಷಮಾ, ಅಕ್ರೋಧ, ಗುರುಶುಶ್ರೂಷೆ, ಸತ್ಯ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಧರ್ಮಗಳು : ಏಕಂದಱಿಯೆಂ ದಶಧರ್ಮಕಲಿತಕರಾಗ್ರನಾದನೆನಗಿದು ಚೋದ್ಯಂ (ಕಪುದ. ೦೦೨ ಪ್ರಯೋ). [ದಶ + ಧರ್ಮ]

ದಶಧರ್ಮಧರ (ನಾ). = ದಶಧರ್ಮಧಾರಿ ೧ : [ತ್ರಿದಂಡರಹಿತರುಂ ತ್ರಿಶಲ್ಯವರ್ಜಿತರುಂ ಚತುಷ್ಕಷಾಯದೂರರುಂ . . . ದಶಧರ್ಮಧರರುಮಾಗಿ] ಗುರುಗಳಾಜ್ಞೆಯಿಂ ಗುರುಗಳನಗಲ್ದು ವಿಹಾರಿಸುತ್ತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೧-೦೧೯). [ಸಂ.]

ದಶಧರ್ಮಧಾರ (ನಾ). = ದಶಧರ್ಮಧಾರಿ ೧ : ದಶಧರ್ಮಧಾರರಂ ವೃಷ್ಪಶರಾಟೋಪಪ್ರಹಾರರಂ ಮುನಿವರರಂ ಕುಶಲಮತಿಯಿಂದೆ ವೀತಾಂಕುಶನಪ್ಪ ಭೂಪನಂದು ಬಂದಿಸಿ (ನೇಮಿಪು. ೩-೯೩). [ಸಂ.]

ದಶಧರ್ಮಧಾರಿ (ನಾ). ೧. ಕ್ಷಮೆ, ಮಾರ್ದವ ಮೊದಲಾದ ದಶಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು. ೨. ಹತ್ತು ಬಿಲ್ಲುಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು. ೧, ೨ : ಮುನಿನಾಥಂ ದಶಧರ್ಮಧಾರಿ ದೃಢಷಟ್ತ್ರಿಂಶದ್ಗುಣಂ ದಿವ್ಯಬಾಣನಿಧಾನಂ ನಿನಗಿಕ್ಷುಚಾಪವಮುಳವೀಕ್ಷ್ಯಾಸೂತ್ರಮೋಕೊಂಡೆ ಪೂವಿನ ಬಾಣಂಗಳವಯ್ದು ಹೀನನಧಿಕಂಗಾಕ್ಷೇಪವಮಂ ಮಾಳ್ಪುದಾವ ನಯಂ ದರ್ಪಕ ಮೇಘಚಂದ್ರಮುನಿಯೊಳ್ ಮಾಣ್ ನಿನ್ನ ದೋರ್ದರ್ಪಮಂ (ಶಂಖಪಾಮಾ. ೦-೨೦). [ಸಂ. ದಶಧರ್ಮಧಾರಿನ್]

ದಶಧಾತು (ನಾ). ಮಳೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಹತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳು ; P ಸುರಧನು, ನೀರು, ಕದಿರು, ಅಭ್ರ, ಪರಿವೇಷ, ಮಿಂಚು, ಗುಡುಗು, ಶೀತ, ಶರದ ಮತ್ತು ಗಾಳಿ: ಇನ್ನು ದಶ (ಸಪ್ತ) ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಯೋಗಂಗಳಂ ಪೇಳ್ವೆಂ:- ಸುರಧನು ನೀರ್ಗದಿರಭ್ರಂ ಪರಿವೇಷಂ ಮಿಂಚು ಮೊಟಗು ಮಱಿಯುಂ ಶೀತಂ ಶರದಂ ಗಾಳಿಯುಮೆಂಬಿವು ಧರೆಯೊಳ್ ದಶಧಾತುವಱಿದು ಪೇಳ್ವುದು ಮಱಿಯಂ (ಅಟ್ಟಮ. ೮-೨೩). [ದಶ + ಧಾತು]

ದಶಧ್ರುವ (ನಾ). ೧. [ಅಶ್ವಶಾ] ಶಿರದಲ್ಲಿ ಎರಡು, ಅಳ್ಳೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು, ನೊಸಲಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಉದರದಲ್ಲಿ ಎರಡು, ಪ್ರೋಥದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇರುವ ಕುದುರೆಯ ಹತ್ತು ಸುಳಿಗಳು. ೨. ಈ ಹತ್ತು ಸುಳಿಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳ ಕುದುರೆ : ಶಿರದೊಳೆರಡರಲಳ್ಳೆಯೊಳು ನಾಲ್ಕು ನೊಸಲೊಳೊಂದುದರದೊಳೆರಡು ಪ್ರೋಥದೊಂದು ಸುಳಿ ಪುಟ್ಟೆ ತೋಱಿರೆ ದಶಧ್ರುವಮಕ್ಕುವಿಲ್ಲದಿರಲಧ್ರುವಂ (ಮಂಗರಾ. ೬೨-೧೮).

[ದಶ + ಧ್ರುವ]

ದಶನ (ನಾ). ೧. ಕಚ್ಚುವುದು ; ಕಡಿಯುವುದು. ೨. ಹಲ್ಲು ; ದಂತ : "ದಶನಃ, ದ್ವಿಜಃ, ದಂತಃ, ರದಃ,ರದನಃ –ಈ೫ ಪಲ್(ಹಲ್ಲು)"(ಹಲಾಯು. ೪೭-೩೭೩) : ದಶನಕುಮುದ್ವತಿ ಪೊಱಪೊಣ್ಮೆ ನಗೆಮೊಗಂಬೆರಸು ನೃಪಂ . . . ಪೇಳ್ದನೆ ತದ್ವಾರ್ತೆಯನಾಗಳಱಿಪಿದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ६-३೫) : ದಶನಂ ನುಣ್ಮುತ್ತು ಮಿಾಂಗಳ್ಗೆಡಂಗಿಡಿದೆತ್ತಂ ಪೊಳೆವಕ್ಷಿಗಳ್ ಸಲಿಲಮಂಗದ್ಯೋತಿ ತಾನಾಗೆ ಪಾಲ್ಗಡಲೆಂಬಂತಿರೆ ಸಿಂಧುರಾಜನೊಸದೇಳ್ಗೆಯಿಂದಂ ಗಭೀರಾನ್ವಿತಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೨-೦೦೦). [ಸಂ.]

ದಶನಕಾಂತಿ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳ ಹೊಳಪು ; ದಂತಕಾಂತಿ : ಮಂದಸ್ಮಿತಂ ಪೊಣ್ಮೆ ಮಾನಿನಿ ಲಜ್ಜಾಪನತಾಸ್ಯಮಂ ದಶನಕಾಂತಿವ್ಯಾಜದಿಂ ಮುಚ್ಚಿದಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ४೯೯). [ದಶನ + ಕಾಂತಿ]

ದಶನಕ್ಷತ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು ಸಂಭೋಗಾವಸರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಹಲ್ಲಿನ ಕಚ್ಚು ; ದಂತಕ್ಷತ : ನೋವನೀವ ಬಗೆಯುಳ್ಳೊಡದೇವುದೊ ನಿನ್ನ ಬಾಹುಪಾಶದೊಳೆ ತೊಡರ್ಚೊಡರ್ಚು ದಶನಕ್ಷತಪೀಡೆಯಂ . . . ತಳೋದರೀ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೭-೩೦). [ದಶನ + ಕ್ಷತ]

ದಶನಘಟ್ಟನ (ನಾ). ಹಲ್ಲು ಕಡಿಯುವಿಕೆ,–ಮಸೆಯುವಿಕೆ : ಅಮಂತ್ರಿತ ಡಾಕಿನೀ ದಶನಘಟ್ಟನ ಜಾತವಿಭೀಷಣಂ . . . ಇದೇನಗುರ್ವನೊಳಕೊಂಡಂದೊ ಕರ್ಣನ ಗೆಲ್ದ ಕೊಳ್ಗುಳಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೨೦).

[ದಶನ + ಘಟ್ಟನ]

ದಶನಚಯ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳ ಸಾಲು; ದಂತಪಂಕ್ತಿ : ಮಿಸುಪ ಕುಸುಮಚಯಂಗಳನನುಕರಿಪುವೆಸೆವ ದಶನಚಯಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೨-೩೬) : ಭಾಸುರದಶನಚಯಂ ಕುಂದದೊಳ್ ಕುಂದನೆಂದುಂ ಪಡೆವನ್ನಂ ಯೌವನಶ್ರೀ ಪಡೆದುದು ನೃಪಪುತ್ರಾಂಗದೊಳ್ ನಾಡೆ ಚೆಲ್ವಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರಪು. ೨-೨೩). [ದಶನ + ಚಯ]

ದಶನಚ್ಛದ (ನಾ). ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿರುವುದು ; ತುಟಿ ; ಬಾಯ್ದೆರೆ: "ಅಧೋಭಾಗ ಸಮಾನಹೀನ ದಶನಚ್ಛದ ಕೆಂಪಧರಾಖ್ಯ ಸಂತತಂ" (ನಾನಾರ್ಥ. ೩೮) ; ದಶನಾಂಶುಗಳಂ ಮೆಲ್ಲನೆ ದಶನಚ್ಛದಮುೃದುವಲ್ಲವದಿಂ ಮುಚ್ಚಿಸಿ ಮಾಣೆ ದೂತಂ ನುಡಿದಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೩೦).

[ದಶನ + ಛದ]

ದಶನದ್ಯುತಿ (ನಾ).=ದಶನಕಾಂತಿ : ಒಯ್ಯನಿರಂದು ಶಿತಿಕ್ಷಾನ್ವಿತನನಾಕುಳಂ ನುಡಿಗುವೆಸೆಯೆ ದಶನದ್ಯುತಿಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೯೦) : ಕನಕಾದ್ರಿಯ ನೆಳಸುವ ನೂತನಚಂದ್ರಿಕೆಯಂತಿರೆಳಸೆ ದಶನದ್ಯುತಿಗಳ್ ಜನಪತಿಯಂ ನುಡಿದಂ ಮೆಲ್ಲನೆ ಮುಕುಳಿತ ಕರಸರೋಜಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೨) ; [ದಶನ + ದ್ಯುತಿ]

ದಶನನಿಚಯ (ನಾ).=ದಶನಚಯ : ಸವ್ಮಾರ್ಜಿತೋಜ್ಜ್ವಲ ದಶನನಿಚಯ ಶಾಂಬೂಲಚರ್ವಣಭರಿತ ಕಪೋಲರುಂ . . . ಆಗಿ (ಜಗವಿ. ೪-೮೦). [ದಶನ + ನಿಚಯ]

ದಶನಮಯೂಖ (ನಾ).=ದಶನಕಾಂತಿ : ಹಿಮಾಂಶು ಹರಹಿದನೆಳೆಯ ಬೆಳುದಿಂಗಳನೆನಲು ಸುರರಿಪುಕುಲಾಂತಕನು ತೂಳಿಪ ದಶನಮಯೂಖತತಿ ಹೊಳೆಹೊಳೆಯೆ ನುಡಿದನು (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೮-೬೨). [ದಶನ + ಮಯೂಖ]

ದಶನರುಚಿ (ನಾ).=ದಶನಕಾಂತಿ: ಅರಸಂ ಮುನಿಪತಿ ಪಾದಾಂಬುರುಹಕ್ಕತಿ ವಿಶದದಶನರುಚಿನಿಚಯಪರಂಪರೆಯಿಂ ಚಂದನಚರ್ಚಾವಿರಚನೆಯಂ ಮಾಟ್ಟ ತೆಐದಿನಂದಿಂತೆಂದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೬೨). [ದಶನ + ರುಚಿ]

ದಶನವಸನ (ನಾ).=ದಶನಚ್ಛದ : ಸ್ಫುರಿಯಿಸದೆ ದಶನವಸನಾಂತರಮಾ ರಕ್ತಂಗಳಾಗದೆನಸುಂ ಕಣ್ಗಳ್ . . . ಗೆಲ್ದನಿಂತುಮರಿನೃಪಬಲಮಂ (ಶ ವಿ ಠಾ. ೩-೦೨೨) : ಮುಳಿದು ಘೂರ್ಣಮಾನಲೋಹಿತಲೋಚನಂ ದಶನನಿಪೀಡಿತ ದಶನವಸನನುಸಿಧೇನುವಂ ಕಿಟ್ಟು . . . ಇಱಿಯಲ್ ಪರಿವಾತಂ (ಆದಿಪು. ೨-೧೯ ವ). [ದಶನ + ವಸನ]

ದಶನವಾಸ (ನಾ).=ದಶನಚ್ಛದ. [ಸಂ. ದಶನವಾಸಸ್]

ದಶನಹತಿ (ನಾ). ೧.=ದಶನಕ್ಷತ : (+). ೨. ಮಲ್ಲಯುದ್ಧದ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚುವುದು : ಕಳಂಬೊಕ್ಕು ನಿರಿಸುಗೆಯ್ದು ನಖಹತಿ ದಶನಹತಿ ಪಾದಪಾತಂ ಮುಷ್ಟಿಪಾತಮೆಂಬ ದೋಷಂಗಳಂ ಪೊರ್ದದ ನಾಲ್ಕುಂ ಸ್ಥಾನದೊಳಂ . . . ಪಲತೆಱದ ಪಾತಂಗಳೊಳಂ ನೆಱೆದು (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೬೬ ವ). [ದಶನ + ಹತಿ]

ದಶನಾಂಶು (ನಾ).=ದಶನಮಯೂಖ : ಇಲ್ಲಿಯೊ ಪೇೞೆಂದು ಮಹೀವಲ್ಲಭ ದೂತಂಗೆ ನುಡಿದು ದಶನಾಂಶುಗಳಂ ಮೆಲ್ಲನೆ ದಶನಚ್ಛದವ್ಮೃದು ಪಲ್ಲವದಿಂ ಮುಚಿಸಿ ಮಾಣೆ ದೂತಂ ನುಡಿದಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೫೦); ಬಂದ ಬರವಾವುದೀ ಬರವಿಂದಂ ಚರಿತಾರ್ಥನಾದೆನಾನೆಲ್ಲಿಂದಂ ಬಂದಿರೆನ್ಸೆ ನೃಪತಿ ನಾರದನೆಂದಂ ದಶನಾಂಶು ಕೆದಱಿ ಚಂದ್ರಾತಪಮಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೩-೨೦); ಅಮರ್ದಿಂದಭ್ಯಾಮನಿತ್ರಪುದು ಮುಖೇಂದಂ ಮುನೀಂದ್ರ ಪದನಖೇಂದುಗೆನಿಪ್ಪಂತಮರೆ ದಶನಾಂಶು ನುಡಿದಂ ಕ್ರಮದಿಂ ಪುಶ್ರಯನಿಯುಕ್ತ ಮಧುರೋಕ್ತಿಗಳಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೨೫). [ದಶನ + ಅಂಶು]

ದಶನಾಡಿ (ನಾ). ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಇಡಾ, ಪಿಂಗಳಾ, ಸುಷುಮ್ನಾ, ಗಾಂಧಾರೀ, ಹಸ್ತಿಜಿಹ್ವಾ, ಪೂಷಾ, ಯಶಸ್ವಿನೀ, ಅಲಂಬುಷಾ, ಕುಹೂ, ಶಂಖಿನೀ ಎಂಬ ಹತ್ತು ನಾಡಿಗಳು : ಅರಿಯು ಇಡ್ಡಿಂಗಳ ಸುಷುಮ್ನವು ಅರಿಯು ಗಾಂಧಾರಿ ಹಸ್ತಿಜಿಹ್ವವು ಅರಿಯು ಪೂಷ ಯಶಸ್ವಿನಿಯು ಅಲಂಬುಷಾ ಕುಹೂ ಅರಿಯು ಶಂಖಿನಿಯಿಂತು ದಶ ನಾಡರಿಯಲಿಕೆ ದಶನಾಡಿ ನಾಮಿವು ಅರಿಯು ದಶನಾಡಿಗಳ ಸ್ಥಾನವ ವಿವರಿಪೆನುಯೆಂದ (ಜ್ಞಾಸಿಂ. ೪-೬೮). [ದಶ + ನಾಡಿ₁]

ದಶನಾಮ (ನಾ). ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಹೆಸರುಗಳು : ಫಲುಗುಣ ಬೋಳವಿಸೆ ನಿಂದಿರ್ದು ಕೈಮುಗಿದುತ್ತರನು ನಗುತ . . . ನಿಮ್ಮ ದಶನಾಮಾಳಿಯನು ಪೇಳ್ದಲ್ಪಮತಿಯನು ತಿಳುಹಬೇಕೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾವಿ. ೬-೪೫); P ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಅರ್ಜುನ, ಫಲ್ಗುನ, ಜಿಷ್ಣು, ಕಿರೀಟಿ, ಶ್ವೇತವಾಹನ, ಬೀಭತ್ಸು, ವಿಜಯ, ಕೃಷ್ಣ, ಸವ್ಯಸಾಚಿ ಮತ್ತು ಧನಂಜಯನೆಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. [ದಶ + ನಾಮ]

ದಶನೂತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಣ್ಣು,-ವ್ರಣ (?) : ಅರಿದಳ, ಬೇವಿನ ಎಲೆ, ಇವಂ ನವಸಾರದಿಂದ ಅರೆದು ಪೂಸಲು ದಶನೂತಿ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೦೩೬). [ದಶ? + ನೂತಿ₁]

ದಶನೌಘ (ನಾ).=ದಶನ ಚಯ : ಹೃದಯದಯಾಮೃತವಾಹಿನಿ ಪದನದೆ ಕಡೆಗೋಡಿವರಿದುದೆನೆ ನಿಜದಶನೌಘದ ವಿಶದಪ್ರಭೆ ಸಭೆಯಂ ಪುದಿಯೆ ಮಹೀವಧುಗೆ ವನಜಭವನಿಂತೆಂದಂ (ಜಗವಿ. ೧-೨೮). [ದಶನ + ಓಘ]

ದಶಪವನ (ನಾ). ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಐದು ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಮತ್ತು ಐದು ಉಪವಾಯುಗಳು : ನವಜೀವಗುಣಮಂ ಮಿಱಿ ನವಲಿಂಗಾನು ಸಂಧಾನಮನಿಂಬುಗೊಳಿಸಿಯುಂ ದಶಪವನಧರ್ಮಮಂ ತಿಮದು ರ್ದ ದಶನಾದ ವಿನೋದದೊಳ್ಕಸಮಂ ಮೇಳಯಿಸಿಯುಂ (ವೃಷವಿ. ೫-೪೦ ವ). 'ದಶಮಾರುತ' ಪರಾ. [ದಶ + ಪವನ₁]

ದಶಪಾದಿ (ನಾ). ಹತ್ತು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿ : "ಹತ್ತು ಪಾದಗಳ ವಲ್ಮವಂತ ಪ್ರಾಣಿ : ದಶಪಾದಿ" (Decapod. ೩೦೪೩). [ಸಂ. ದಶಪಾದೀ]

ದಶಪೂರ್ವ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕಗ್ರಂಥಗಳು ; ಉತ್ಪಾದಪೂರ್ವ, ಆಗ್ರಾಯಣೀಯ, ವೀರ್ಯಾನುವಾದಪ್ರವಾದ, ಅಸ್ತಿನಾಸ್ತಿಪ್ರವಾದ, ಜ್ಞಾನಪ್ರವಾದ, ಸತ್ಯಪ್ರವಾದ, ಆತ್ಮಪ್ರವಾದ, ಕರ್ಮಪ್ರವಾದ, ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ವಿದ್ಯಾನುವಾದ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳು. 'ದಶಪೂರ್ವಧರ' ಪರಾ. [ದಶ + ಪೂರ್ವ]

ದಶಪೂರ್ವಧರ (ನಾ). [ಜೈನ] ದಶಪೂರ್ವಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದವನು : ದಶಪೂರ್ವಧರರುಮೇಕಾದಶಾಂಗಧಾರಿಗಳುಮೆನಿಪ ಮುನಿಪದ ನಖದೀಪ್ತಿ . . . ಮಾಡುಗಘತಮೋ ವಿಘಟನಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧-೦೨); ನಾಲ್ಸಾಸಿರ್ವರ್ ದಶಪೂರ್ವಧರರುಂ ಎರಡು ಲಕ್ಕೆಯು ಪತ್ತು ಸಾಸಿರದ ನಾಲ್ನೂರ್ವರ್ ಶಿಕ್ಷಕರುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೫-೮೦ ವ). [ಸಂ.]

ದಶಪೂರ್ವಿ (ನಾ).=ದಶಪೂರ್ವಧರ: ದಶಪೂರ್ವಿಗಳೀವನುಪಮ ದಶವಿಧ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಮನೆಗಳೊಲ್ದಂಗ್ಯೆಕಾದಶಧಾರಿಗಳೀವೇಕಾದಶನಿಳಯದ ಸಂಪದಂಗಳಕ್ಕೆಮಗೆಂದುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೦೫) : ಕ್ರಮವಾಗಿ ದಶಪೂರ್ವಿಗಳಿಗೂ ಚೌದಹಪೂರ್ವಿಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಲಾಗಿದೆ (ಕ್ಕನಶ. ೦೪೧). [ಸಂ. ದಶಪೂರ್ವಿನ್]

ದಶಬಂಧ (ನಾ). ೧. ನೀರಾವರಿಯ ಕೆರೆ, ಬಾವಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿರಿಸಿದ ತೆರಿಗೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. ೨. ಆ ಮೊತ್ತಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಉತ್ಪನ್ನವುಳ್ಳ ಭೂಮಿ. ೩. ನೀರಾವರಿಯ ಕೆರೆ, ಕಾಲುವೆ, ಬಾವಿಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡುವವನು ಅವುಗಳಿಂದ ಸಾಗುವಳಿಯಾದ ಭೂಮಿಯ ಉತ್ಪನ್ನದ ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡಬಹುದಾದ ಅಧಿಕಾರ. ೪. ಆದಾಯದ ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ತೆರಿಗೆಯ ಹಣ : 'ದಶಬಂಧ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾದ ಕನ್ನಡಪದ 'ಪತ್ತೊಂದಿ' (ಕಶಾಅ. ೩೬೦). 'ಧಶವಂದ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಶಬಲ, ದಶಬಳ (ನಾ). ೧. ದಾನ, ಶೀಲ, ಕ್ಷಮೆ, ವೀರ್ಯ, ಧ್ಯಾನ, ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಬಲ, ಉಪಾಯ, ಪ್ರಣಿಧಿ, ಜ್ಞಾನಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. ೨. ಈ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು ; ಬುದ್ಧ : "ಬುದ್ಧನದ್ವಯವಾದಿ ದಶಬಲಂ . . . ಬೌದ್ಧಂ" (ಶುಂಗರಾ. ೬-೨೩) : ದಶಬಲನಾದ ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ನಗರಕ್ಕೆ ಬರುವನೆಂಬುದನ್ನು . . . ವಿಶಾಖಾಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಕರೆಕಳುಹಿ ಹೇಳಿದನು (ಹತ್ತುಮ. ೦೪). ದಶಬಳ : ೨. "ಬುದ್ಧಂ ಸಮಂತಭದ್ರಂ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಂ ಮುನಿ ತಥಾಗತಂ ಷಡಭಿಜ್ಞಂ ಶೌದ್ಧೋಧನಿ ದಶಬಳನತ್ಯುದ್ಧತಮದಮದನವಿಜಯಿ ಶಾಕ್ಯಂ ಸುಗತಂ" (ಪಮ್ಮಕೋ. ೨-೧೧). [ದಶ + ಬಲ]

ದಶಬಳ 'ದಶಬಲ' ನೋ.

ದಶಭುಜ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ತೋಳುಗಳಂ : ದಶಭುಜಂ ಪಂಚವಕ್ತ್ರಂ ತ್ರಿನೇತ್ರದಿನೊಪ್ಪೆ (ನಂಬಿರ. ೭-೦೨೫): ಮೂಡಿದನು ಕೆಂಜೆಡೆಯ ಶಶಿಕಳೆಯು . . . ಪಂಚಮುಖದ ಎಡದ ಗಿರಿಜೆಯ ತಳಿತ ದಶಭುಜದ . . . ಕಾಶೀರಮಣ ವಿಶ್ವನಾಥಂ (ಹದಶಾ. ೦೭-೦೯). ೨. ಶಿವ : ದಶಭುಜನ ಮನೋವಲ್ಲಭ . . . ಶಶಿಧರನಂ ನೆನೆದು ಕಳೆದಳಾ ಬೇಸಗೆಯಂ (ಗಿರಿಕ. ೯-೩೦). ೩. [ರೇಖಾಗ] "ಹತ್ತು ಭುಜಗಳೂ ಕೋನಗಳೂ ಉಳ್ಳ ಸಮತಲಾಕೃತಿ : ದಶಾಶ್ರ ; ದಶಭುಜ ; ದಶಕೋನ" (Decagon. ಇಂಕಣ). [ದಶ + ಭುಜ]

ದಶಮ (ಗು). ೧. ಹತ್ತನೆಯ. (ನಾ). ೨. ಹತ್ತನೆಯದು : ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ದ್ವಿತಯ, ತ್ರಿತಯ, ಚತುಷ್ಕ, ಪಂಚಕ, ಷಟ್ಕ, ಸಪ್ತಕ, ಅಷ್ಟಕ, ನವಮ, ದಶಮ – ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಂ ಪತ್ತಲೊಡಂ ಎಲ್ಲಕ್ಕಂ ವಿಭಕ್ತಿಯಂ ಪತ್ತಿಸುವುದು (ಶಮದ. ೮೨ ಪ್ರಯೋ). ೩. ಹತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ಬಟಿಕ ನೆರೆದು ಯತಿ ದಶಮದೊಳೆ ಶರತರದಿನೊಪ್ಪಿ ನಿಲೆ . . . ಕರಮೆಸೆವ ಕುಸುಮರಸನಿರತಿಶಯಮೆಂಬುದು ನಿತಾಂತಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೩-೨೦೫). ೪. ಹತ್ತನೆಯ ಭಾಗ. [ಸಂ.]

ದಶಮದಶೆ (ನಾ). ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ ಮದನಾವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದು; (ವಿರಹದ) ಹತ್ತನೆಯ ಅವಸ್ಥೆ ; ಮರಣ : ದಶಮದ[ಪಾಠಾಂ. ದ್ವಿ]ಶೆಗೆ ಪಕ್ಕಾಗದ ಮುನ್ನಂ ತಕ್ಕುದಂ ನೆಗಳಲ್ವೇಳ್ಕುಮೆಂದು ನುಡಿಯಲೊಡಂ (ರಾಜಶೇ. ೭-೯೬ ವ). 'ದಶಮಾವಸ್ಥೆ' ಪರಾ. [ದಶಮ + ದಶೆ]

ದಶಮಾಂಶ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ : ಆದಿಯ ಮನ್ವಂತರದೊಳಶೀತಿ ಭಾಗಿ ಪಲ್ಯದೊಳಾ ಮನ್ವಂತರ ದಶಮಾಂಶಂ[ಪಾಠಾಂ. ಮಾಸಂ] ಮನ್ವಂತರಮಕ್ಕುಂ ಪ್ರಸೇನಜಿತ್ಪರ್ಯಂತಂ (ಶಂರಾಸೂ. ೧-೮೫). ೨. [ಗಣಿತ] ಏಕಸ್ಥಾನದ ಬಲಗಡೆ ಒಂದು ಬಿಂದುವನ್ನಿಟ್ಟು ಅಂಕಿಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಹತ್ತನೆಯ ಭಾಗ, ನೂರನೆಯ ಭಾಗ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸೂಚಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ; ದಶಮಾನ: ದಶಮಾಂಶಗಳು (ಡೆಸಿಮಲ್ಸ್) : ದಾಶಮಿಕ ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣಾಂಕಗಳಿಗೆ ಬಲದಿಂದ ಎಡಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತೆ, ಇದೇ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಡಿ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಬಲಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿ, ಅಂಕಿಗಳನ್ನು ಹತ್ತರ, ನೂರರ, ಸಾವಿರದ, ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನಕ್ಕೆ ದಶಮಾಂಶಪದ್ಧತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು (ಕವಿಕೋ. I, ೪) ; ದಶಮಾನದ, ದಶಮಾಂಶದ, ದಶಾಂಶದ (Decimal. ಪತ್ರಿವಿ. ೨೯). [ದಶಮ + ಅಂಶ]

ದಶಮಾನ (ನಾ). ಹತ್ತು ಹತ್ತಾಗಿ ಎಣಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ : ದಶಮಾನ ಪದ್ಧತಿ ; ದಶಮಾಂಶ, ದಶಾಂಶ (Decimal. ಪತ್ರಿವಿ. ೨೯). [ದಶ + ಮಾನ]

ದಶಮಾರುತ (ನಾ). ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ, ಉದಾನ, ಸಮಾನ ಎಂಬ ಐದು ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಮತ್ತು ನಾಗ, ಕೃಕರ, ಕೂರ್ಮ, ದೇವದತ್ತ, ಧನಂಜಯ ಎಂಬ ಐದು ಉಪವಾಯುಗಳು : ನೂರಇಪ್ಪತ್ತೇಳಧಿಕ ಮೂರಾರು ಸಾವಿರ ರೂಪದಿಂ ದಶಮಾರುತರೊಳಿದ್ದವರವರ ಪೆಸರಿಂದ ಕರೆಸುವನು (ಹೂಾಕ. ೬-೦೦). [ದಶ + ಮಾರುತ]

ದಶಮಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ ಮದನಾವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದು ; ಮರಣಸ್ಥಿತಿ : ಆಕೆ ದಶಮಾವಸ್ಥೆಗೆ ಪಕ್ಕಾಗದನ್ನಗಮಿದರ್ಕೆ ತಕ್ಕುದಂ ದೇವರ್ ಸಮಕಟ್ಟುವುದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೧೩೬ ವ). 'ದಶಾವಸ್ಥೆ' ಪರಾ. [ದಶಮ + ಅವಸ್ಥೆ]

ದಶಮಿ₁ (ನಾ). ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಕ್ಷದ ಹತ್ತನೆಯ ದಿನ, – ತಿಥಿ : ಆ ಪಕ್ಷಂಗಳೊಳಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯಾಗುಳ್ಳ ಪಾಡ್ಯ . . . ಮನುವಧಿದೇವತೆಯಾದ ದಶಮಿ (ವಿವೇಕ. ೩೨೦). 'ವಿಜಯದಶಮಿ' ಪರಾ. ೨. ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವಿತದ ಹತ್ತನೆಯ ದಶಮಾನ; ತೊಂಬತ್ತೊಂದನೆಯ ವರ್ಷದಿಂದ ನೂರನೆಯ ವರ್ಷ ಮುಗಿಯುವವರೆಗಿನ ಅವಧಿ. [ಸಂ. ದಶಮೀ]

ದಶಮಿ₂ (ನಾ). (ಜೋಳ, ಸಜ್ಜೆ, ಗೋಧಿ, ಮೊದಲಾದುವುಗಳ) ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕಲಸಿ ಮಾಡುವ ರೊಟ್ಟಿ : ಎರಡು ನಾಯಿಗಳು . . . ಬಂದು ದಶಮಿಯ ಗಂಟಿನ ವಾಸನೆ ಬಡಿದು ಆ ಗಂಟಿಗೆ ಬಂದು ಗಂಟು ಬಿದ್ದವು (ನಿರಾಳ. ೯೦) ; ಅತ್ತೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ದಶಮಿ, ಕೊರೆದ ಜುಣಕಾ, ನಾನು ಕಟ್ಟಿದ ಖೊಬ್ರಿ ಚಟ್ನಿಪುಡಿ ಕಟ್ಟಿದೆ (ಕಪ್ಪುಹು. ೫೯) ಸಾಕಷ್ಟು ದಶಮಿ ಬುತ್ತಿ ಕಟ್ಟಿ ಗೋಸಂಗಿಕಿ ಹೋಗು (ಕಾಂಡಾಯ. ೯) ; ಸ್ನಾನ ಮುಗಿಸಿ, ನಾಕು ದಶಮಿ, ಕಾರೆಳ್ಳಿನ ಹಿಂಡಿ . . . ಹೊಡೆದು (ದೀಪಹ. II, ೭). [←ಮರಾ. ದಶಮೀ]

ದಶಮಿಸ್ಥ (ನಾ). ಜೀವಿತದ ಹತ್ತನೆಯ ದಶಮಾನವನ್ನು ತಲುಪಿದವನು; ತೊಂಬತ್ತು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟ ವಯಸ್ಸಿನವನು; ಮುದುಕ: "ವೃದ್ಧಂ ಸ್ಥವಿರಂ ತಾಂ ವರ್ಷೀಯಂ ಪ್ರವಯಂ ಜೀರ್ಣಂ ಜರಾರ್ದಿತಂ ದಶಮಿಸ್ಥಂ" (ಪಶುಕೋ. ೫೬-೨೭). [ಸಂ.]

ದಶಮುಖ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ಮುಖಗಳು: ಒಂದು ಗೀಜಗನ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಪೌಲಸ್ತ್ಯನೆಂದು ಹಡೆಯನೆ ದಶಮುಖವ (ಬಸವ. ೩೫೬). ೨. ಹತ್ತು ಮುಖಗಳುಳ್ಳವನು ; ರಾವಣ : ದಶಮುಖನಗ[ಗ]ರಿಯಂತೆ ವಾನರಭಜ್ಯಮಾನ ತುಂಗಸಾಲಮುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೦೦) ; ಅವಲೋಕಿನೀವಿದ್ಯೆ ಮನದೊಡನೆ ಬಂದು ಬೆಸನಾವುದೆನೆ ದಶಮುಖನಿವರಾರೆಂಬುದುಂ (ಶಂರಾಸೂ. ೯-೮೯ ವ); ದಶಮುಖನಲುಗಿಸಿದಮಲಹರಾದ್ರಿಯ ಗುಂಪೆನಿತು (ಬಸಪು. ೦೯-೨೬). ೩. [ವೀಶೈ] ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆ, – ಕ್ರಿಯೆ (?) : ಕುಲಮದ ಛಲಮದ ವಿದ್ಯಾಮದದವರ ತೋರದಿರಾ ಅವರ ಆರೂಢ ಪದವಿಯನೆನಗೆ ತೋರದಿರಾ . . . ಶಮೆ ದಮೆಯುಳಿದು ದಶಮುಖ ನಿಂದು ಲಿಂಗದಲಿ ಲೀಯವಾದವರನಲ್ಲದೆ ಎನಗೆ ತೋರದಿರಾ (ಅವಚ. ೧೦೨-೯೭೪). [ದಶ + ಮುಖ]

ದಶಮೂಲ (ನಾ). ಮೂರೆಲೆಹೊನ್ನೆ, ಒಂದೆಲೆಹೊನ್ನೆ, ನೆಲಗುಳ್ಳ, ಹೆಬ್ಬಗುಳ್ಳ, ನೆಗ್ಗಿಲುಮುಳ್ಳು, ಬಿಲ್ವ, ಹೂಸಲಕ್ಕಿ, ಹೆಮ್ಮರ, ಶಿವನ್ನಿ, ಪಾದರಿಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಔಷಧ ಮೂಲಿಕೆಗಳು : ದಶಮೂಲವೆಂದರೆ ಬೆಲ್ಲವತ್ತ್ರದ ಬೇರು, ನರುವಲದ ಬೇರು, ಶಿವನಿಬೇರು, ಪಾದರಿ ಬೇರು, ಹೆಮ್ಮರದ ಬೇರು ಇವು ಮಹತ್ಪಂಚಮೂಲವೆನಿಸಿಕೊಂಬುವು. ಗುಳ್ಳ, ನೆಲಗುಳ್ಳ, ಎರಡೆಲೆ ಹೊನ್ನೆ, ಮೂರೆಲೆ ಹೊನ್ನೆ, ನೆಗ್ಗಿಲು, ಇವು ಲಘುಪಂಚಮೂಲವೆನಿಸಿಕೊಂಬುವು. ಈ ಎರಡೂ ಕೂಡಿದರೆ ದಶಮೂಲವೆನಿಸಿಕೊಂಬುವು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೬೩); ಬೆಲ್ಲವತ್ತ್ರದ ಬೇರು, ನರುವಲದ ಬೇರು, ಗುಳ್ಳದ ಬೇರು, ಪಾದರಿ ಬೇರು, ಶಿವನ್ನಿಬೇರು–ಇಂತೆಂಬ ಮಹಾಪಂಚಮೂಲ, ನೆಲಗುಳ್ಳ, ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳ, ಎರಡೆಲೆ ಹೊನ್ನೆ, ಮೂರೆಲೆ ಹೊನ್ನೆ, ನೆಗ್ಗಿಲುಗಳೆಂಬ ಈ ಲಘುಪಂಚಮೂಲ ಕೂಡ ದಶಮೂಲವೆಂಬ ಈ ಬೇರುಗಳನ್ನು . . . ನಶ್ಯಂ ಮಾಡ ಸನ್ನಿಪಾತಂ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಕಚಿ. ೦೫೦); P ಇದು ಲಘುಪಂಚಮೂಲ ಮತ್ತು ಮಹಾಪಂಚಮೂಲ ಎರಡೂ ಕೂಡಿ ಆದುದು. ಈ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. [ದಶ + ಮೂಲ]

ದಶಮೂಲಾರಿಷ್ಟ (ನಾ). ಹತ್ತು ಔಷಧಿಮೂಲಿಕೆಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಔಷಧ : ವೈದ್ಯರು ದಶಮೂಲಾರಿಷ್ಟ ತಗೆದುಕೊಳಲು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). 'ದ್ರಾಕ್ಷಾರಿಷ್ಟ' ಪರಾ. [ದಶಮೂಲ + ಅರಿಷ್ಟ]

ದಶರಥ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಥಗಳನ್ನು ನಡೆಸಬಲ್ಲವನು. ೨. ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಹೆಸರು ; ರಾಮನ ತಂದೆ : ಮನೋಜವದಿಂ ಪರಿದುದು ಪೂರ್ಣಮನೋರಥಂ ರಥಂ ದಶರಥನಾ (ಶಂರಾಮಾ. ೬-೫೮) : ರಾಯ ದಶರಥನೃಪತಿಗಖಿಳೋಪಾಯಕುಶಲ ಸುಮಂತ್ರಕನು . . . ಋಷ್ಯಶೃಂಗ ಕಥೆಯ ವರ್ಣಿಸಿದ (ತೊರೆರಾ. ೦-೫ ಸೂಚನೆ). [ದಶ + ರಥ]

ದಶರಥನಂದನ (ನಾ). ದಶರಥ ಮಹಾರಾಜನ ಮಗ ; ರಾಮ : ಹನುಮನನಟ್ಟಿದ ದಶರಥನಂದನ (ಕುರಾಸಾಂ. ೦೯-೫೦).

[ದಶರಥ + ನಂದನ]

ದಶರಥಾತ್ಮಜ (ನಾ).=ದಶರಥನಂದನ : ಲಲನೆಯೊಳು ಜಮದಗ್ನಿತನಯನೊಳು . . . ದಶರಥಾತ್ಮಜನೊಳತಿ ಕಕ್ಷಿನೊಳು ಬಳುದಿನೊಳು ರಾಮನೆನಿಸಿಕ್ಕು (ಮುಂಗಲಾ. ೦೪೭-೪೦). [ದಶರಥ + ಆತ್ಮಜ]

ದಶರಥಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಲಂಕಾರ ವಸ್ತ್ರ ; ಗೌರವಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಕೊಡುವ ವಸ್ತ್ರ : ಕಾಲ ಕುಪ್ಪಸದ ಕಬಾಯಿಯ ಕಟ್ಟಿದ ಮೇಲು ಕನ್ನಡ ದಶರಥಿಯ ಬಾಲಗುಲಾವುರು ಮೆಚಿದರು ಸುರುತಾಳನೋಲಗದೊಳಗೆಡೆವಿಡದೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೦೮-೨೭) : ದಿಳ್ಳಿಯ ಸುಲ್ತಾನನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಖಾನರು ಕಡಿದಾಬೆ, ಜವದಾಕೆ, ದಶರಥಿ, ದುಗುಲದ ಪೈರಣೆ, ಸುಕ್ಕುಗುಪ್ಪಸ, ಎಕಲಾಯಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ (ಕುಮಾಸಾಂ. ೩೬೦). [←ಅರ. ತಷರೀಫಾತ್]

ದಶರೂಪ (ನಾ). = ದಶರೂಪಕ. 'ದಶರೂಪಲಕ್ಷಣ' ಪರಾ.

[ದಶ + ರೂಪ]

ದಶರೂಪಕ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯವಿ಼] ನಾಟಕ, ಪ್ರಕರಣ, ಭಾಣ, ಪ್ರಹಸನ, ಡಿಮ, ವ್ಯಾಯೋಗ, ಸಮವಕಾರ, ವೀಥಿ, ಅಂಕ, ಈಹಾಮೃಗ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ರೂಪಕಗಳು: ಸ್ವಸಂವೇದ್ಯವಾದ ಪರಮಾನಂದ ರೂಪವಾದ ರಸದ ಸವಿಯೇ ದಶರೂಪಕಗಳ ಫಲ (ದಶರೂ. ೪).

[ದಶ + ರೂಪಕ]

ದಶರೂಪಲಕ್ಷಣ (ನಾ). ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ರೂಪಕಗಳ ಲಕ್ಷಣ: ನಾಟಕವುಂ ಪ್ರಕರಣವುಂ ಚಾರಣವುಂ ಭಾಣವುಂ ಸಮವಕಾರಣಮುಂ ಡಿಮಮುಂ ಈಹಾಮೃಗಮುಂ ವ್ಯಾಯೋಗಮುಂ ಪ್ರಹಸನವುಂ ವೀಥಿಯುಮೆಂಬ ದಶರೂಪಕಲಕ್ಷಣಮುಮಂ ಪಾತ್ರಸಂಕ್ರಮಣದೊಳ್ ನೆಱೆಯೆ ತೋಱಿ (ಅಜಿಪು. ೫-೩೦ ವ): P ಇಲ್ಲಿ 'ಅಂಕ'ದ ಬದಲು 'ಚಾರಣ' ಉಪಯೋಗವಾಗಿದೆ. [ದಶರೂಪ + ಲಕ್ಷಣ]

ದಶಲಕ್ಷ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ಲಕ್ಷ : "ಪ್ರಯುತಂ ದಶಲಕ್ಷಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೩-೩೩). ೨. ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆಯಿಂದ ಏಳನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ಸಪ್ತಮಂ ದಶಲಕ್ಷಂ ತು ಅಷ್ಟಮಂ ಕೋಟಿರುಚ್ಯತೆ (ವ್ಯವಹಾ. ೮-೫). 'ಶತಲಕ್ಷ' ಪರಾ. [ದಶ + ಲಕ್ಷ]

ದಶಲಕ್ಷಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮಾಘಚೈತ್ರ ಮತ್ತು ಭಾದ್ರಪದ ತಿಂಗಳ ಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿಯಿಂದ ಚತುರ್ದಶಿವರೆಗಿನ ಪರ್ವದಿನಗಳು ; P ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ, ಜಘನ್ಯವೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಗಳಿವೆ. ಈ ವ್ರತವನ್ನು ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡುವರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನಗೃಹಸ್ಥರು ಪೂಜೆ, ಪಠನ, ಉಪವಾಸ ವ್ರತಾಚರಣೆ, ದಶಲಕ್ಷಣಧರ್ಮಅಧ್ಯಯನ, ದಶಾಧ್ಯಾಯ ಸೂತ್ರಗಳ ಪಠನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಯವನ್ನು ಕಳೆಯುವರು : ಜೈನ ದರ್ಶನವು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧನೆಗೆ ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ಅಷ್ಟಾಹ್ನಿಕ, ದಶಲಕ್ಷಣ ಮೊದಲಾದ ಪರ್ವದಿನಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ (ಜೈನಧ. ೫೬೪).

[ದಶ + ಲಕ್ಷಣ]

ದಶಪಂದ 'ದಶವಂಧ' ನೋ.

ದಶವಂಧ, ದಶವಂದ, ದಶವನ್ನ, ದಸವಂದ, ಧಸವಂಧ (ನಾ). ೧. = ದಶಬಂಧ ೧ : ಪ್ರಭುಗಳ್ಗೆ ಅಳದು ಭೂಮಿಗೆ ನೂಱಕ್ಕೆ ಹತ್ತರೋಪಾದಿಯ ದಶವಂಧಮನಿಕ್ಕಿ . . . ಪರಮೇಶ್ವರ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದು (ಎಇ. XVI, ೪೮-೫೨ : 1147). ೨. = ದಶಬಂಧ ೨ : ಆತನ ಕಯೊಳಂ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಮಾಗೆ ಪಡೆದು ತಮ್ಮ ದಶವನ್ನದ ಗುಡ್ಡೆ ಮಾನ್ಯದಲ್ಪಿಟ್ಟ ದಯಿಕಾಲ ಮತ್ತರು ಮೂನೂಱಿಪ್ಪತ್ತಂಕದೊಳಂ (ಕಇಆ. ೯-೬-೩೦೧ : 1082). **ದಶವಂದ**: ೧. ಮಾಣೆಯಾಯುಧ ಬೆರಸು ಮಣ್ಣುವವೇಱಲ್ಸಲ್ಲದಿನ್ನೀ ದೆಣ್ಣದೊಳಂ ಕವತ್ತ್ರೆಯೊಳವಪುತ್ರಿಕದ್ರವ್ಯದ ದಶವನ್ನದೊಳಂ ಪುಟ್ಟಿದ ದ್ರವ್ಯಮುಮಂ ಕಳೆ ಮದ್ದಳೆಯ ಪಣಮುಂ ದೇಯಂಗೆಱೆಗೆ (ಎಇ. XX, ೩೮-೪೦ ; 1012) : ಬಹಿತ್ರದ ನಾರಣವೆಗ್ಗಡೆ ನಂದಾದೀವಿಗೆಗಮಷ್ಟವಿಧಾರ್ಚನೆಗವೊಂದು ಗಾಣಮುಮಂ ಹೇಱಿನ ಸುಂಕದ ದಶವಂದಮುಮಂ ಬಿಟ್ಟಂ (ಎಕ. IV, ನಾಗರುಂ.೭೦-೫೮; 1178). 'ಪತ್ತೊಂದಿ'ಪರಾ. **ದಶವನ್ನ** : ೧. ಕೋಗಳಿನಾಡೊಳ್. . .ದೇಗುಲಕಂ ಜಿನಾಲಯಕವಾರವೆಗಂ ಕೆಱೆ ಭಾವಿ ಸತ್ರಕಂ ರಾಗದೆ ತನ್ನ ಪನ್ನಯದ ಸುಂಕದೊಳಂ ದಶವನ್ನವಿಟ್ಟ ನಿನ್ನಾಗರಮುಳ್ಳನಂ ನೆಗರ್ಬ್ಬ(ಟ್ಟ) ಬಮ್ಮರಸಂ ಗುಣರತ್ನದಾಗರಂ (ಇಇ. XXX, ೦೦೭ : 1108). **ದಸವಂದ** : ೧. ಆ ಊರಿಂಗೆ ಹಿರಿಯ ಕೋಲ ಮತ್ತರಂ ೫೦೦೦ ಗೌಡಿಂಗೆ ಮತ್ತರು ೧೨ ನೂರಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ದಸವಂದ ಮೂಲಸ್ಥಾನದೇವರಿಂಗೆ ಮತ್ತರು ೨೦೦ (ಕೊಲ್ಹಾಇ. ೩೭-೨೨ : 1008) : ತಮಗೆ ನಡೆವ ಕಿಱುಕುಳ ಸುಂಕದೊಳಗೆ ಬಿಲ್ಕಡೆಯ ಎಲೆಯ ಪೇಱಂಗೆ ದಸವನ್ನಮುಮಂ . . . ಬಿಟ್ಟ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೩-೦೭ ; 1098) ; ಆ ಸ್ಥಳದಲು ಪುಟ್ಟಿದ ಪೊನ್ನಲು ಸುಂಕವೆಗ್ಗಡೆಗಳು ದಸವಂದವಂ ಬಿಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೩೯-೨೦ ; 1142) ; ಕಾಡೆಱೆಯಂಗೆ ಪಡೆದುದಱೊಳು ದಸವಂದವನೀವೆನೆಂದು ಪರಸಿಯುಂ (ಹಸಾರ ೪೭.೮). ೨. ಪಸರಿಸ ಸಮ್ಮತಿ ತನ್ನಯ ದಸವನ್ನದ ನೇಸಣಂಗಳೊಳ್ ಕೆಲವದರ್ಕ್ಕಸದೃಶ ನಿತ್ತಿತ್ತುದನೀ ವಸುಧೆಗೆ ನೆಗಬ್ಬನಸ್ತು ಶಾಸನಂ ಬರೆಯಿಸಿದೊಂ (ಎಇ. IV ೭೪-೨೪; 945): ಈ ಭೂಮಿಯ ತೆಂಕಣ ಕಡೆಯಿಂನ್ನೇಸಱಲು ದಸವಂದಕೆ ಮತ್ತರ್ ಹತ್ತೊ[೦]ಭತ್ತು (ಸೌಇಇ. XX, ೦೪೪-೭೫ ; 1166) : ಆ ಕೆಱೆಯ ಕೆಳನ ಗದೆಯ ವೇಂಲೆ ನಿಮ್ಮ ದಸವಂದದ ಗದೆ ಸಹವಾಗಿ ಎರಾಡಿಸಿ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೧೭೨-೧೪ ; 1496) ; ಗಾವುಣ್ಣವೊಲದ ದಸವಂದದ ಭೂವಿಯಲ್ಲಿ (ಬೊಂಕಶಾ. ೦೯೩೭, ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ. ೨೭-೦೭ ; ?). **ಧಸವಂಧ** : ೨. ಪಱಕಾಱ ಬಾ × × ಗಂಗೆ ಧಸವಂಧವಂ ಬಿಟ್ಟರ್ (ಎಇ. XVI, ೩೩೧-೩೪ : 1077). [<ಸಂ. ದಶಬಂಧ]

ದಶವಕ್ತ್ರ (ನಾ). ಹತ್ತು ಮುಖಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು ; ರಾವಣ.

[ದಶ + ವಕ್ತ್ರ]

ದಶವದನ (ನಾ). = ದಶವಕ್ತ್ರ : ದಶವದನೋನ್ಮೂಲನ ಭಯವಶದಿಂ ಕೈಲಾಸಲಕ್ಷ್ಮಿ ಬಂದಳೋ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೬೫) ; ಸೀತೆಯಂ ಕಂಡು ಬನಮಂ ಕಿಳ್ತು ಕಾಗಿದ ನಿಶಾಟರಂ ಸದೆದು ಲಂಕೆಯನಂರಿಪಿ ದಶವದನನಂ ಭಂಗಿಸಿ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೭-೩೪). [ದಶ + ವದನ]

ದಶವನ್ನ 'ದಶವಂಧ' ನೋ.

ದಶವರೂಥ (ನಾ).=ದಶರಥ ೨. 'ದಶವರೂಥಜ' ಪರಾ.

[ದಶ + ವರೂಥ]

ದಶವರೂಥಜ (ನಾ). ದಶರಥನಂದನ : ಬಿಲ್ವಿದ್ದೆಯ ಕಲಿತನು ದಶವರೂಥಜನ ಕೈಚಳಕವೆಂಬಂತೆ (ಕೋಹಕ. ೦೭-೮೦). [ಸಂ.]

ದಶವಾಯು (ನಾ). = ದಶಮಾರುತ : ದಶವಾಯುಗಳ ಸ್ಥಾನಂಗಳಾವುವೆಂದಡೆ ಗುಹ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಪಾನವಾಯು ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾಯು . . . ಜಿಹ್ವೆಯಲ್ಲಿ ಧನಂಜಯವಾಯು (ಚನ್ನಬ. ೪. ೪೦೦-೮೭೯) ; ವಾಯು

ಒಂದಲ್ಲದೆ ದಶವಾಯುವಿಲ್ಲವೆಂದೆ (ಬೋಳಿಮೂ. ೧-೧) : ದಶವಿಧೇಂದ್ರಿಯಗಳು ನಾನಲ್ಲ ದಶವಾಯುಗಳು ನಾವಲ್ಲ (ಮುಹಾದೇ. ೪. ೧೯೩-೩೪೦) : ತನ್ನ ರೂಪು ದಶವಾಯುಗಳ ಕೂಡಿ ದೆಸೆವರಿದು ಮುಂ ಮಲಗಳೆಸಕದಿಂ ತನುದುರ್ಗಮಂ ಬಲಿದುದು (ಸುಸೋವಿ. ೧-೧೪) : ದಶವಿಧೇಂದ್ರಿಯದ ದುರ್ಗುಣತತಿಯ ಸಂಹರಿಸಿ ದಶವಾಯುಗಳ ಚೇಷ್ಟೆಯಂ ಪೊರ್ದಲೀಯದಾ ದಶವಿಧದ ಪಾದೋದಕ ಪ್ರಸಾದ ಕ್ರಮಂಗಳನಱುಪಿ ಶಿಷ್ಯಾಳಿಗೆ (ವೀಶೈಷ. ೩-೦೦-೨). [ದಶ + ವಾಯು]

ದಶವಿ, ದಸವೆ, ದಸಿಮೆ (ನಾ). = ದಶಮಿ : "ದಶವಿಯನೆ ದಶವಿ" (ಕಕರ. ೩೦). ದಸವೆ: ದಶವಿ, ದಸವೆ ; ಏಕಾದಶಿ, ಏಯಾರಸೆ (ಶಬ್ದಾಸು. ೧೬೦ ಪ್ರಯೋ). ದಸಿಮೆ: ದೋದಸೆ, ಏಕಾದಸೆ, ದಸಿವೆ . . . ಇವ್ವೆಲ್ಲ ಹೊರತಾಗಿದ್ದುವು (ಮುಂಗಾಷ. ೮೬). [<ಸಂ. ದಶಮಿ]

ದಶವಿಧ (ನಾ). ಹತ್ತು ತೆರ,–ಬಗೆ : ತನ್ನಣುಗಂಗೆ . . . ದಶವಿಧದ ಧೂಪವಮಂ ಸುಟ್ಟುಪಿಳಗ್ರಹ ಸೋಂಕದಂತೆ ಸಕಲೋಪಚಾರಂಗಳಿಂ ಸಲಹುತಿರ್ದಳು (ಸಮಯೋ. ೦೫-೫೬). [ದಶ + ವಿಧ]

ದಶವಿಧಧರ್ಮ (ನಾ). = ದಶಕುಲಧರ್ಮ : ಉತ್ತಮಕ್ಷಮಾದಿ ದಶವಿಧ ಧರ್ಮಮುಮಂ . . . ಶಬ್ದ ಸ್ಪರ್ಶನಾದಿ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯವಿಷಯ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯುಂ ತನ್ನೊಳುಂ ಸಚ್ಛನ್ನಮಾಗಿ (ಸುಕ್ಕುಷ. ೦೯-೦೬ ವ).
[ದಶವಿಧ + ಧರ್ಮ]

ದಶವಿಧನಾದ (ನಾ). (ತಪಸ್ಸುಮಾಚರಿಸುವಾಗ ಕೇಳಿ ಬರುವ) ಭ್ರಮರ, ಶಂಖ, ಮೃದಂಗ, ತಾಳ, ಘಂಟೆ, ವೀಣೆ, ಭೇರಿ, ದುಂದುಭಿ, ಸಮುದ್ರಘರ್ಜನೆ ಮತ್ತು ಮೇಘಘರ್ಜನೆಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ನಾದಗಳು: ದಶವಿಧನಾದಮಂ ಪದೆದುಕೇಳ್ವ ಸಮುಜ್ವಳದಿಂದುತೇಜಮಂ ಸ್ವಶುಭಾಚಿದಕ್ಷಿಯಿಂ ಬಿಡದೆ ನೋಳ್ಪ . . . ವಿಳಾಸಮುಳಂಬವಮಾತನೋಳ್ (ಶಬಶಂ. ೨-೯೬) ; ಆ ವೀಣೆಯು ದಶವಿಧನಾದಗಳನ್ನೂ ನುಡಿಯುತ್ತದೆ. ಸಂಗೀತವಿದುಷಿಯಂತೆ ಬೇಕಾದ ರಾಗವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತದೆ (ಮುಹಾಅ. ೦೮೬).
[ದಶವಿಧ + ನಾದ₁]

ದಶವಿಧಪಾದೋದಕ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಪಾದೋದಕ, ಲಿಂಗೋದಕ, ಮಜ್ಜನೋದಕ, ಸ್ಪರ್ಶನೋದಕ, ಅವಧಾನೋದಕ, ಆಪ್ಯಾಯನೋದಕ, ಹಸ್ತೋದಕ, ಪರಿಣಾಮೋದಕ, ನಿರ್ನಾಮೋದಕ, ಮತ್ತು ಸತ್ಯೋದಕಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಪಾದೋದಕ,–ಪಾದತೀರ್ಥ : ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಶನವೆಂಬ ಸ್ಪರ್ಶನ ಗುಣದಿಂದೆ ಪಾದೋದಕ ದ್ವಿತೀಯದಲ್ಲಿ ಅಂಗಗುಣವಳಿಯಿತ್ತಾಗಿ ಲಿಂಗಮುಖದಿಂದ ಬಂದುದು ಲಿಂಗೋದಕ . . . ನವಮದಲ್ಲಿ ನಾಮ ಸೀಮೆಯಿಲ್ಲವಾಗಿ ನಿರ್ನಾಮೋದಕ ದಶಮದಲ್ಲಿ ಹುಸಿಯಿಲ್ಲ ಸತ್ಯೋದಕ ಇಂತು ದಶವಿಧಪಾದೋದಕ [ಪಾಠಾಂ. ಉದಕ] (ಚನ್ನವ. ೪. ೬೯೭-೦೯೪೦). [ದಶವಿಧ + ಪಾದೋದಕ]

ದಶವಿಧಶ್ರವಣಧರ್ಮ (ನಾ). = ದಶಕುಲಧರ್ಮ : ನವವಿಧಬ್ರಹ್ಮ ಚರ್ಯೋರ್ಜಿತನುಂ ಪರಿಗೃಹೀತ ದಶವಿಧಶ್ರವಣಧರ್ಮನುಂ (ಪಾರ್ಥಂಷ. ೫-೨೬). [ದಶವಿಧ + ಶ್ರವಣ₂ + ಧರ್ಮ]

ದಶವಿಧಸತ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಸತ್ಯ ; "ಸತ್ಯವು ಜನಪದ, ಸಮ್ಮತಿ, ಸ್ಥಾಪನಾ, ನಾಮ, ರೂಪ, ಪ್ರತೀತ್ಯ, ವ್ಯವಹಾರ, ಸಂಭಾವನಾ, ಭಾವ, ಉಪಮಾಗಳೆಂದಂ ಹತ್ತು ವಿಧವಾಗಿದೆ" (ಕ್ರಿನಶ. ೨೯೬) ; ನಾಮುಸತ್ಯರೂಪಸತ್ಯಾದಿ ದಶವಿಧ ಸತ್ಯಮುಂ (ಸುಕ್ಕುಷ. ೦೯-೦೬ ವ). [ದಶವಿಧ + ಸತ್ಯ]

ದಶವಿಧಾತಿಶಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ೧. ತೀರ್ಥಂಕರನ ಜನ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಹತ್ತು ಅತಿಶಯ ; ☞ ಮಲಮೂತ್ರರಹಿತ ಶರೀರ, ಬೆವರು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು, ಬಿಳಿಯ ನೆತ್ತರಂ, ವಜ್ರವೃಷಭ ನಾರಾಚ ಸಂಹನನ, ಸಮಚತುರಸ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನ, ಅದ್ಭುತರೂಪ, ಅತಿಸುಗಂಧ, ಸಾವಿರದೆಂಟು ಲಕ್ಷಣ, ಅಸಮಾನ ಬಲ ಮತ್ತು ಪ್ರಿಯವಚನ. ೨. ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಹತ್ತು ಅತಿಶಯಗಳು ; ☞ ಕಣ್ಣು ಮಿಟುಕಿಸದಿರುವುದು, ಉಗುರಂ ಮತ್ತು ಕೂದಲು ಬೆಳೆಯದಿರುವುದು, ಊಟ ಮಾಡದೆ ಇರುವುದು, ಮುಪ್ಪು ಬಾರದಿರುವುದು, ನೆರಳು ಬೀಳದಿರುವುದಂ, ನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ನೋಡಿ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ಮಾತನಾಡುವ ಶಕ್ತಿ, ಸುತ್ತಮುತ್ತ ನೂರು ಯೋಜನಗಳವರೆಗೆ ಸುಭಿಕ್ಷ, ಉಪಸರ್ಗ ಮತ್ತು ದುಃಖ ಆಗದಿರುವುದು, ಆಕಾಶಗಮನ ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ನೈಪುಣ್ಯ. [ದಶವಿಧ + ಅತಿಶಯ]

ದಶವಿಧಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). = ದಶಾವಸ್ಥೆ : ಕವಿಮುಖ್ಯರಜಿಗೆ ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರ ಪ್ರಚುರ ದಶವಿಧಾವಸ್ಥೆಗಳಂ (ಶೃಂಗಾರ. ೪-೬೮).
[ದಶವಿಧ + ಅವಸ್ಥೆ]

ದಶವಿಧೇಂದ್ರಿಯ (ನಾ). ಶ್ರೋತ್ರ, ತ್ವಕ್ಕು, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಜಿಹ್ವೆ, ನಾಸಿಕಗಳೆಂಬ ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮತ್ತು ವಾಕ್ಕು, ಪಾಣಿ, ಪಾದ, ಪಾಯು, ಉಪಸ್ಥಗಳೆಂಬ ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು : ಆದಿಸಂಬಂಧವಪ್ಪ ಭೂತಂಗಳು ನಾನಲ್ಲ ದಶವಿಧೇಂದ್ರಿಯಂಗಳು ನಾನಲ್ಲ ದಶವಾಯುಗಳು ನಾನಲ್ಲ (ಮುಹಾದೇ. ೪. ೦೯೩-೩೪೦) : ದಶವಿಧೇಂದ್ರಿಯದ ದುರ್ಗುಣತತಿಯ ಸಂಹರಿಸಿ . . . ದಶವಿಧದ ಪಾದೋದಕ ಪ್ರಸಾದಕ್ರಮಂಗಳನಱುಪಿ ಶಿಷ್ಯಾಳಿಗೆ (ವೀಶೈಷ. ೩-೦೦-೨). [ದಶವಿಧ + ಇಂದ್ರಿಯ]

ದಶವೈಕಾಲಿಕ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹದಿನಾಲ್ಕು ಅಂಗಬಾಹ್ಯಆಗಮಂಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯದು ; ☞ ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಲ, ವಿಕಾಲಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಇದೆ : ಅಂಗಬಾಹ್ಯಂ ಸಾಮಾಯಿಕಮುಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಸ್ತವನಮುಂ ವಂದನೆಯುಂ . . . ದಶವೈಕಾಲಿಕೆಯುಂ . . . ಮಹಾಪುಂಡರೀಕಮುಂ ಅಶೀತಿಕೆಯುಂ ಎಂದು ಪದಿನಾಲ್ಕು ತೆಱು (ತತ್ತ್ವಾಪ್ರ. ೬೫) : ದಶವೈಕಾಲಿಕೆಯೆಂಬುದು ನಿಯಮದಿಂ ದ್ರವ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಕಾಲಭಾವಾಶ್ರಯದಿಂ ಪಂಚಾಚಾರ ವಿಧಿಯಂ ಉದಾಹರಿಸುಗುಂ (ತತ್ತ್ವಾಪ್ರ. ೬೫). [ದಶ + ವೈಕಾಲಿಕ]

ದಶವ್ಯಾಕರಣ (ನಾ). ಐಂದ್ರ, ಚಾಂದ್ರ, ಕಾಶಕೃತ್ಸ್ನ, ಕೌಮಾರ, ಶಾಕಟಾಯನ, ಸಾರಸ್ವತ, ಶಾಕಲ, ಆಪಿಶಲ, ಕಾತಂತ್ರ, ಮತ್ತು ಪಾಣಿನೀಯ ಎಂಬ ಹತ್ತು ವ್ಯಾಕರಣಗಳು: ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ– ಏಕಾಂಗ, ದ್ವಿಮುಖ . . . ನವನಿಧಿ, ದಶವ್ಯಾಕರಣ (ಶಮಂದ. ೬೨ ಪ್ರಯೋ). [ದಶ + ವ್ಯಾಕರಣ]

ದಶಶತ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ನೂರು ; ಸಾವಿರ ; ಸಹಸ್ರ : "ಸಹಸ್ರಂ ದಶಶತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೩-೩೩) : ಸಲೆ ದಿನಂಪ್ರತಿಯಿಂದ ಗಂಗಾಮಳ ಸಲಿಲಮಂ ತಂದು ನಿರ್ಮಳಕಳಶದಶಶತದಿಂ ಶಿವಂಗಭಿಷೇಕಮಂ ಮಾಡಿ (ಬಸಪು. ೪೩-೦೪) ; ವಿಗತಸುಜ್ಞಾನಿಯಂ ಪರಿಪೋಷಿತಾಶಾಧೀನನಂ ದುಃಕೃತಯುತನನಪರಾಧ ದಶ[ಪಾಠಾಂ. ಶತ]ಶತನ ಎನ್ನನೇನಂ ಮಾಡಿಕೊಂಬೆನೊ (ಬಸಪು. ೬೦-೫೬). ೨. ಹತ್ತು ಅಧಿಕವಾದ ಒಂದು ನೂರು ; ಒಂದುನೂರ ಹತ್ತು. ೩. ಅಸಂಖ್ಯ ; ಅಮಿತ. 'ದಶಶತಕರ', 'ದಶಶತಕಿರಣ' ಪರಾ. [ದಶ + ಶತ]

ದಶಶತಕರ (ನಾ). ೧. ಸಹಸ್ರ ಕಿರಣಗಳು : ತನ್ನ ದಶಶತಕರದಿ ಗಗನ ಮೆಂದೆಂಬ ಜೇಗಟೆಯಿಂದ ಧರೆಗೆ ಡಂಗುರವೊಯ್ಯಲೆಂದೆಂದು ನಿಂದಿರ್ದನೋ ಎಂಬಂತೆ ರವಿಯುದಯಗಿರಿಗೆ ಬಂದಂ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೮). ೨. ಅಸಂಖ್ಯ ಕಿರಣಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು ; ಸೂರ್ಯ : ಆ ಬದ್ದೆಗಂಗೆ ವೈರಿ ತಮೋಬಳ ದಶಶತಕರಂ ವಿರಾಜಿತವಿಜಯಶ್ರೀ ಬಾಹುಯುದ್ಧಮಲ್ಲಂ (ಶಂಶಭಾ. ೦-೩೦): [ದಶಶತ + ಕರ₃]

ದಶಶತಕಿರಣ (ನಾ). = ದಶಶತಕರ ೨ : ನಿನ್ನ ದೊರೆಯನೆ ಮಗನಕ್ಕೆಂ ದಾಹ್ವಾನಂಗೆಯ್ಯಲೊಡಂ ದಲ್ ಧರೆಗಿೞಿದನಂಧು ದಶಶತಕಿರಣಂ (ಶಂಪಥಾ. ೦-೯೦). [ದಶಶತ + ಕಿರಣ$_1$]

ದಶಶತದಳ (ನಾ). ಸಾವಿರ ಎಸಳುಗಳನ್ನುಳ್ಳದ್ದು; ಸಹಸ್ರದಳ ಕಮಲ ; ತಾವರೆ : ಶತಮಖಾಮರ ನತಚರಣದಶಶತದಳಂ . . . ಸಸ್ಮಿತವದನ ದಶಶತದಳಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಾಗಿರ್ದು (ಬಸಪು. ೦೬-೨೬). [ದಶಶತ + ದಳ$_2$ (= ದಲ)]

ದಶಶತದ್ಯುತಿ (ನಾ).=ದಶಶತಕರ ೧ : ಶತದಳಾಸದನತುಳ ತೇಜೋಜಿತ ದಶಶತದ್ಯುತಿ ವಿತತಿ ಸಸ್ಮಿತವದನ ದಶಶತದಳಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಾಗಿರ್ದು (ಬಸಪು. ೦೬-೨೬). [ದಶಶತ + ದ್ಯುತಿ]

ದಶಶತನೇತ್ರ (ನಾ). ಸಾವಿರ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು; ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷ; ದೇವೇಂದ್ರ : "ಸುತ್ರಾಮಾಖ್ಯಂ ದಶಶತನೇತ್ರಂ ಕುಲಿಶಾಯುಧಂ . . . ಪಾಕಶಾಸನಮುಚಿ ಜಂಭದ್ವಿಷ್ಟಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೪). [ದಶಶತ + ನೇತ್ರ]

ದಶಶತಪತ್ರ (ನಾ).=ದಶಶತದಳ : ಪತ್ರವಾಹನನೇತ್ರ ದಶಶತಪತ್ರ ಸಂಚಯು ಮಿತ್ರಮಂಡಲ ಪತ್ರವಾಹನಪುತ್ರ . . . ಗುರುಸಿದ್ಧೇಶ ಮಾಂ ತ್ರಾಹಿ (ಬಸಪು. ೦೦-೫೬). [ದಶಶತ + ಪತ್ರ]

ದಶಶಿರ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ತಲೆಗಳು : ತ್ರೇತೆಯಲಿ ರಘುರಾಮನಾಮದಿ ಸೀತೆಯಂ ಹೋಗಾಡಿ ದಶಶಿರದಾತನಿಂ ಬ್ರಹ್ಮತಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ತೊಳಲ್ದಡಿಸುತಿರನೇ (ಬಸಪು. ೫೪-೩೯). ೨. ಹತ್ತು ತಲೆಗಳುಳ್ಳವನು ; ರಾವಣ : ಇವನೆ ರಾವಣನೆಂಬ ರಕ್ಕಸನಿವನೆ ದಶಶಿರನೆಂಬ ವೀರನು (ಕೌಶಿರಾ. ೨೦-೩೪) : ದಶರಥಾತ್ಮಜ ನೀನು ಲಂಕೆಯೊಳಸುರ ವೀರರು ಕುಂಭಕರ್ಣನು ದಶಶಿರನು ಮೊದಲಾದ ದುರ್ಜನರೆಲ್ಲರನು ಮಡುಹಿ (ರಾಮಕ. ೨೦-೪) : ದಶಶಿರಂ ತಪದಿಂದಲದ್ದೀಶವದಯುಗಕೆ ಸಸಿನದಿಂ ನಮಿಸಲು (ಜಲಪು. ೮-೦) : ದಿಗ್ಗಜದಶಂಗಳದಟರ್ವುದಾತಂಗೆ ಮೇಣ್ ದಶಶಿರಂ ತಾನೆಂಬರಯ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦-೫೩). [ದಶ + ಶಿರ$_1$]

ದಶಸಾರ (ನಾ). ೧. [ವೈದ್ಯ] ರೋಗನಿವಾರಕವಾದ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಸತ್ತ್ವಪೂರ್ಣ ಔಷಧ ದ್ರವ್ಯ : ದಶಸಾರವ್ರಯೋಗ–ಯಷ್ಟಿಮಧುಕ, ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ, ದ್ರಾಕ್ಷಿಹಣ್ಣು, ಏಲಕ್ಕಿ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಇಪ್ಪೆಹೂವು, ಖರ್ಜೂರ, ಕೊತ್ತಂಬರಿ, ದಾಳಿಂಬದ ಹಣ್ಣು ಇವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಮಭಾಗ ಚೂರ್ಣಂಗೈದು ಇಷ್ಟರ ಸಮ ಸಕ್ಕರೆವೆರಸಿ ಉದಯದಲ್ಲಿ ಸೇವಿಸಲು ಸಕಲ ಪಿತ್ತವಿಕಾರಂ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಕವೈ. ೦೪೬). 'ದಶಸಾರಚೂರ್ಣ' ಪರಾ. ೨. [ವೀಶೈ] (?): ನವಸಾರ ಅಷ್ಟಸಾರ ದಶಸಾರ ಪಂಚಸಾರ ಚತುಸ್ಸಾರಯೇಕಸಾರ ಯಿಂತಿವನತಿಗಳೆದ ಮಹಾಮಹಿಮನ ನಿಲವು ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ (ಷಟಗೋ. ೦೬೩-೧೨). [ದಶ + ಸಾರ$_3$]

ದಶಸಾರಚೂರ್ಣ (ನಾ). [ವೈದ್ಯ] ದಶಸಾರವೆಂಬ ಔಷಧದ್ರವ್ಯ ಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಚೂರ್ಣ : ದಶಸಾರಚೂರ್ಣ–ಯಷ್ಟಿಮಧುಕ, ನೆಲ್ಲಿಚೆಟ್ಟು, ಶಿಲಾಧಾತು, ಕಿರುನೆಲ್ಲಿ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಇಪ್ಪೆಹೂವು, ಖರ್ಜೂರ, ದಾಳಿಂಬದ ಓಟೆ ಇವಂ ಸಮಭಾಗ ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ, ಎಳನೀರು . . . ಯಾವುದರಲ್ಲಾದರೂ ಕಲಸಿಕೊಡಲು ಪೈತ್ಯದಿಂದಾದ ಸಕಲ ವ್ಯಾಧಿಯು ಪರಿಹರ (ಸಕವೈ. ೦೪೩). [ದಶಸಾರ + ಚೂರ್ಣ$_1$]

ದಶಸಾಹಸ್ರ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ಸಾವಿರ. ೨. [ಗಣಿತ] ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆಯಿಂದ ಐದನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ಪಂಚಮಂ ದಶಸಾಹಸ್ರಂ ಷಷ್ಠಮಂ ಲಕ್ಷಮೇವ ಚ (ವ್ಯವಹಾ. ೮-೩). [ದಶ + ಸಾಹಸ್ರ]

ದಶಸಿದ್ಧಿ (ನಾ). ರಾಜಸಯೋಗದ ಅನೂರ್ಮಿಮತ್ತ್ವ, ದೂರಶ್ರವಣತ್ವ, ದೂರದರ್ಶಿತ್ವ, ಕಾಮರೂಪತ್ವ, ಪರಕಾಯಪ್ರವೇಶಿತ್ವ, ಸ್ವಚ್ಛಂದಮೃತ್ಯುತ್ವ, ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ದೇವಕನ್ನೆಯರ ಸಹಕ್ರೀಡೆಯನ್ನು ನೋಡಂಬಿಕೆ, ಯಥಾ ಸಂಕಲ್ಪಸಿದ್ಧಿ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಆಜ್ಞಾಶಕ್ತಿಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಸಿದ್ಧಿಗಳು : ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮದ ಸನ್ನಿಧಿಯಲಿವು ಇದ್ದಿಹವು ಮಹ ಅಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯು ಸಿದ್ಧ ಕೇಳ್ವಾಸ್ತ್ವಿಕವಿವು ರಾಜಸದ ದಶಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದಿಹವು ನಾ ಹೇಳ್ವೆ ಸಗುಣನಾಗಿದ್ದ ಯೋಗದ ಮನೆಯೊಳಗೆ ಯಿವುಯಿದ್ದಿಹವು (ಜ್ಞಾಸಿಂ. ೨೦-೫೨). [ದಶ + ಸಿದ್ಧಿ]

ದಶಾಂಗ (ಗು). ೧. ಹತ್ತು ಅಂಗಗಳನ್ನುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ಹತ್ತು ಅಂಗಗಳು ಅಥವಾ ಅಂಶಗಳು : ಪುರ ನಿಧಿ ಶಯ್ಯಾಸನ ರಾಜ್ಯರತ್ನ ವಾಹನ ವರೂಥಿನೀ ನಾಟ್ಯಸಭಾಪರಿಕರ ಸಹಿತಂ ಭರತೇಶ್ವರಂಗೆ ಸಮ ಸಂದುದೀ ದಶಾಂಗಂ ಭೋಗಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೩). ೩. ಧೂಪಹಾಕಲು ಬಳಸುವ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಗಳು : "ದಶಾಂಗಗಳು – ಧೂಪ; ೨. ರಾಳ; ೩. ಚಂದನ; ೪. ಕರ್ಪೂರ; ೫. ಗೌಲ; ೬. ನಖ; ೭. ತುಂಗಿ; ೮. ಗುಗ್ಗುಲ; ೯. ಘೃತ; ೧೦. ಗಂಧ" (ನಾನಾಕ. ೩೦೫) : ಎಸೆವ ಕಾಳಾಗರು ದಶಾಂಗಮಂ ಬೀಸಿ ರಂಜಿಸುವ ರತುನಾರತಿಯನೆತ್ತಿ (ಹಕಾ. ಶರಿ. ೨೦೭-೬೬) : ಗರ್ಭಗುಡಿಯಿಂದ ಹೂ, ಹಣ್ಣು, ನೈವೇದ್ಯ, ದಶಾಂಗ,ಗುಗ್ಗುಳ, ಸಾಂಬ್ರಾಣಿಗಳ ವಾಸನೆ ಬರುತ್ತಿದೆ (ಶಂಯಾತ್ರೆ. ೫೦) : ಹಾಲಮಡ್ಡಿ ಕರ್ಪುರ ಶಿಲಾರಸ ದೇವದಾರ ಲೋಲ ನಾಗರಮೋತಿ ಚಂದನ ಕರ್ಚುರ ರಾಳ ಗುಗ್ಗುಳದ ದಶಾಂಗ (ಸಿದ್ಧಪು. ೦೯-೩). ೪. [ಜೈನ] ಭೋಗಭೂಮಿಯ ಹತ್ತು ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳು : ಮದ್ಯವಿಭೂಷಣ ಮಾಲ್ಯತೂರ್ಯ ಸ್ರಗ್ಗೃಹ ಭಾಜನಾಶನ ದೀಪಪ್ರೋದ್ಯಜ್ಯೋತಿಸ್ಥಿತಿಯೊಳಮುದ್ಯೋತಿಸೆ ತುದಿಯೊಳಂಗಮಿಂತು ದಶಾಂಗಂ (ಆದಿಪು. ೫-೩೦). 'ದಶಾಂಗ ಕಲ್ಪಕುಜ' ಪರಾ. [ದಶ + ಅಂಗ$_1$]

ದಶಾಂಗಕಲ್ಪಕುಜ (ನಾ). [ಜೈನ] ಭೋಗಭೂಮಿಯ ನಿವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಮದ್ಯಾಂಗ, ಭೂಷಣಾಂಗ, ವಸ್ತ್ರಾಂಗ, ತೂರ್ಯಾಂಗ, ಮಾಲ್ಯಾಂಗ, ಗೃಹಾಂಗ, ಭಾಜನಾಂಗ, ಭೋಜನಾಂಗ, ಜ್ಯೋತಿರಂಗ ಮತ್ತು ದೀಪಾಂಗಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ : ಇದು ಶಾಲ್ಮಲಿಪಾದಪಮಿಂತಿದು ಜಂಬೂವೃಕ್ಷಮಿದುವೆ ಕುರುಭೂಮಿಗಳೊಪ್ಪಿದುವರ್ಧಚಂದ್ರನಾಕಾರದಿನುಚಿತ ದಶಾಂಗಕಲ್ಪಕುಜ ನಿಳಯಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೨-೨೬). [ದಶಾಂಗ + ಕಲ್ಪಕುಜ]

ದಶಾಂಗಕಲ್ಪತರು (ನಾ). = ದಶಾಂಗಕಲ್ಪಕುಜ : ಕುಸುಮ ಸ್ರಗ್ವಸನಾನ್ನಪಾನ ವಿವಿಧಾತೋದ್ಯಪ್ರಕಾಶ . . . ವಿಭೂಷಾನೀಕಮಂ ಕೊಟ್ಟು ಸಂತಸಮಂ ಮಾಡೆ ದಶಾಂಗಕಲ್ಪತರುಗಳ್ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಂಸಾರಸಾರ ಸುಖಕ್ಕಗ್ಗಳಮೆನ್ನದಾ ಪ್ರಥಮಕಾಲ ಶ್ರೀಯನೇವಣ್ಣಿಪೆಂ (ಪುಂರಾಮಾ. ೦-೬೬). [ದಶಾಂಗ + ಕಲ್ಪತರು]

ದಶಾಂಗಭೋಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಲಭಿಸುವ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಭೋಗಗಳು ; "ದಿವ್ಯನಗರ, ಚತುರ್ದಶರತ್ನಗಳು, ನವನಿಧಿ, ಸೈನ್ಯ, ಭೋಜನ, ಭಾಜನ, ಶಯ್ಯಾ, ಆಸನ, ವಾಹನ, ನಾಟ್ಯ ಇವು ದಶಾಂಗಭೋಗಗಳು" (ಆದಿಪು. ಕೋಶ) ; ಈ ಪುರುಷರತ್ನಾಕರಂ ದಶಾಂಗಭೋಗದೊಳ್ ಕೂಡಿದಂ (ಅದಿಪು. ೬-೨೪ ವ) ; ಪದ್ಮಂ . . . ದಶಾಂಗಭೋಗಮುಮನನುಭವಿಸಿ (ಶಾಪುಂಪು. ೨೪೦-೯) ; ಏಕಚ್ಛತ್ರೀಕೃತ ಭಾರತವರ್ಷನುಂ . . . ನವನಿಧಿಸನಾಥ ಶ್ರೀನಿವಾಸನುಂ ದಶಾಂಗಭೋಗಸಂಗತನುಮಾಗಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೭–೩೫ ವ). [ದಶಾಂಗ + ಭೋಗ]

ದಶಾಂಶ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ಅಂಶಗಳು ಅಥವಾ ಭಾಗಗಳು : (*). ೨. ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ : (*). ೩. [ಗಣಿತ] ಹತ್ತು ಹತ್ತಾಗಿ ಎಣಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ; ದಶಮಾನಪದ್ಧತಿ : ದಶಮಾನಪದ್ಧತಿ ; ದಶಮಾಂಶ, ದಶಾಂಶ (Decimal. ಪತ್ರಿ.ಪಿ. ೫೯). [ದಶ + ಅಂಶ]

ದಶಾನನ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ಮುಖಗಳು. 'ದಶಾನನತೆ' ನೋಡಿ. ೨. ಹತ್ತು ಮುಖಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು; ರಾವಣ: ಜಲನಿಧಿಯಂ ಪಾಯ್ದೊರ್ವನೆ ನಿಲಿಕಿ ದಶಾನನನ ಪೊಟಲನಾ ಲಂಕೆಯನಾಕುಲಮಿಲ್ಲ ದಿಟಿಂದ(ದು) ನಿಂದಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೯೦); ಸಿಂಹಪೀಠದಿನಿರದೆಟ್ಟಿನಸ್ತ್ರಮಿಂತ ಪುಣ್ಯದಶಾನನನಾ ದಶಾನನಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೯-೬೩); ರಾಘವಂ ಮಾಡಿದು ಪಹಕಿಯಿಂ ದಶಾನನಂಗೆ ದಾಯುವಂ ಪೇಳ್ದವನ ವಂಶವಂ ಸವಟಿಸಿದ ಮಾಯಕಾರ್ತಿಯವೊಲ್ (ಕೃಮಿಥಾ. ೯-೨೨). [ದಶ + ಆನನ]

ದಶಾನನತೆ (ನಾ). ಹತ್ತು ಮುಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ: ಪದನಖದೊಳ್ ದಶಾನನತೆ ನಮ್ರನ್ರಿಪಾಳಿ ಮುಪಾಂಕದಿಂ ಜಯಾಸ್ಪದ ಭೂಜದಲ್ಲಿ ಷಣ್ಮುಖತೆ . . . ಚತುರ್ವ್ವದನತೆ ವಕ್ತ್ರದೊಳ್ ಚತುರವಾಣಿಯನೊಪ್ಪಿರಲೆನ್ತು ನೋರ್ಪ್ಪಡಭ್ಯುದಯಮನೆಯ್ದಿದತ್ತು ಪಲವುಂ ಮುಖದಿಂ ತವೆ ಕೀರ್ತ್ತಿಗಂಗನೊಳ್ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೪-೮೪ ; 1122). [ಸಂ. ದಶಾನನತಾ]

ದಶಾನೀಕಿನಿ (ನಾ). ಹತ್ತು ಅನೀಕಿನಿ ; ಒಂದು ಅಕ್ಷೌಹಿಣಿ : ಈ ಅನೀಕಿನಿ ಎಂಬ ಬಲದ ಲೆಕ್ಕವನಿಕ್ಕಿ ದಶಾನೀ[ಕಿನಿ] ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ೧೦ಱಿಂದ ಗುಣಿಸಲು ಬಂದ ಲಬ್ಧ] ಆನೆ ೨೧೮[೭೦] ರಥ ೨೧೮೭೦ ಕುದಿರೆ ೬೫೬೧೦ ಕಾಲಾಳು ೧೦೯೩೫೦. ಇದು ೧ ಅಕ್ಷೌಹಿಣಿ ಬಲದ ಮಿತವೆನಿಸುವುದು (ವ್ಯವಹಾ. ಆಸು. ೧-೦೦) 'ಅನೀಕಿನಿ' ನೋಡಿ. [ದಶ + ಅನೀಕಿನಿ]

ದಶಾವಂತ (ವಾ). ಭಾಗ್ಯವಂತ ; ಸುದೈವಿ. [ಸಂ. ದಶಾವತ್]

ದಶಾವತಾರ (ನಾ). ೧. (ವಿಷ್ಣುವಿನ) ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ, ನರಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ಪರಶುರಾಮ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ ಮತ್ತು ಕಲ್ಕಿ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳು: ಜನಿಮೇಷಾದ್ಯವತಾರಂ ತನಗಾಯ್ತು ದಶಾವತಾರಂ (ಗದಾಯು ೩-೪೪) : ವಿಷ್ಣು ಬಲ್ಲಿದನೆಂಬೆನೆ ದಶಾವತಾರದಲ್ಲಿ ಭಂಗಪಟ್ಟುದಕ್ಕೆ ಕಡೆಯಿಲ್ಲ (ಬಸವ. ೩೫೦) : ಜಗತೀಮಣ್ಡನ ಪುಣ್ಡರೀಕನಯನಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯುತಂ ಭೂರಿ ಸತ್ವಗುಣಾಧಾರನಿಳಾಧರಂ ವಿಬುಧಲೋಕಾಹ್ಲಾದನಂ ಪಾಪ ದೈತ್ಯಗಣಧ್ವಂಸಿ ದಶಾವತಾರವಿದಿತಂ ನಿತ್ಯಂ ವಿನತ್ಯನ್ವಿತಂ ಜಗದೊಳ್ ಕೇಶವದೇವನೊಲ್ದು ಕಳೆವಂ ಸ್ವಾತ್ಮಾನತಕ್ಲೇಶವಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೬೬-೨೬ ; 1172). ೨. ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳನ್ನು ತಾಳಿದವನು; ವಿಷ್ಣು.

ದಶಾವತಾರದ ಆಟ=೧. (ಹೆಚ್ಚಾಗಿ) ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತು ಅವತಾರದ ಕಥೆಗಳನ್ನೇ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಆಟ; ಬಯಲಾಟ: (+). ೨.=ದಶಾವತಾರಗಂಜೀಫು. **ದಶಾವತಾರ ಮೇಳ** = ೧. ಬಯಲಾಟವನ್ನಾಡುವವರ ಗುಂಪು,-ಮೇಳ. ೨. = ದಶಾವತಾರದ ಆಟ ೧. : ಅವರು ಆಡುವ ಕಥಾನಕಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದರಿಂದ, ಅವನ್ನು 'ದಶಾವತಾರಮೇಳ'ಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುವ ವಾಡಿಕೆಯುಂಟು (ಯಕ್ಷಲ. ೧೯). [ಸಂ.]

ದಶಾವತಾರ ಗಂಜೀಫು (ನಾ). (ವಿಷ್ಣುವಿನ) ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಇಸ್ಪೀಟಾಟದ ರೀತಿಯ ಎಲೆಗಳಿಂದಾಡುವ ಆಟ. [ದಶಾವತಾರ + ಗಂಜೀಫು]

ದಶಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). ೧. ದೃಕ್‌ಸಂಗ, ಮನಸ್ಸಂಗ, ಸಂಕಲ್ಪ, ಜಾಗರ, ಕೃಶತೆ, ಅರತಿ, ಹ್ರೀತ್ಯಾಗ, ಉನ್ಮಾದ, ಮೂರ್ಛೆ ಮತ್ತು ಅಂತಗಳೆಂಬ ವಿರಹದ ಹತ್ತು ಅವಸ್ಥೆಗಳು : ಅಳುಪಿ ನೋಡಿದಡೊಂದು ಚಿಂತಿಸಿದಡೆರಡು ಸುಯ್ ಮೊಳೆಯೆ ಮೂಱು ಜ್ವರಂ ತೋಱಿದಡೆ ನಾಲ್ಕು ಮೆಯ್ಯ್ಕೆಳುಹಲಯ್ದೂಟವಂ ಬಿಡಲಾಱು ವಿಕಳವೆಡೆಗೊಳಲೇಳು ಕಡುಮೋನವಂ ತಳೆಯಲೆಂಟತಿ ಮೂರ್ಛೆ ಮೂಡಲೊಂಬತ್ತು ತನುವಳಿಯೆ ಹತ್ತಿವು ದಶಾವಸ್ಥೆ (ಹಡಕಾ. ೪-೪೩) : ಎಱಗಿ ನೋಡುವುದೊಂದಱಲಿ ಎರಡಱಲಿ ಚಿಂತನೆ . . . ಮೇಣ್ ಹತ್ತಱಲಿ ಮರಣ ಇವು ದಶಾವಸ್ಥೆಗಳೆನಲು ಹೇಳುವವು ವಿರಹಿಜನರ್ಗೆ (ಬಸಪು. ೩೫-೩೩) : ನಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಿದ ವೆಣ್ಗೆ ದಶಾವಸ್ಥೆ ಹುಟ್ಟುವುದಬಲೆ ಚಿತ್ರ್ಯಸು (ಕಂನವಿ. ೯-೪೯). [ಸಂ. ದಶಾವಸ್ಥಾ (ದಶನ್ + ಅವಸ್ಥಾ)]

ದಶಾವಸ್ಥೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ವಿರಹದ ಹತ್ತು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಪಕ್ಕಾಗು; ವಿರಹತಾಪವನ್ನು ಅನುಭವಿಸು: ಸಖಿಯೇ ಬೆಳುದಿಂಗಳು ಬಿಸಿಲಾದವೇ . . . ದಶಾವಸ್ಥೆಗೊಂಡೆನು ಮಹಾಲಿಂಗ ಗಜೇಶ್ವರನಾಳಿದಡೆ (ಸವಚವ. ೬೩-೩೯೯). [ದಶಾವಸ್ಥೆ + ಕೊಳ್$_1$]

ದಶಾಸ್ಯ (ನಾ). = ದಶಾನನ ೨: ಸಹಸ್ರಜಿಹ್ವೆಯೊಳಮುಱಾಂಡವಂ ಪುದಿದು ಬರ್ಪ ದಶಾಸ್ಯನ ವಹ್ನಿಬಾಣವಂ . . . ತವಿಸಿದಂ ಹರಿ ವಾರುಣ ದಿವ್ಯಬಾಣದಿಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೪-೦೬೦) : ನರಕನಾತಂ ಲೋಕಸಂಹಾರಮೂರ್ತಿ ದಶಾಸ್ಯಾದಿಗಳಿಂ ಬಲಾಧಿಕಂ (ಜಗವಿ. ೧-೬೯). [ದಶ + ಆಸ್ಯ]

ದಶಾಸ್ಯಾಂತಕ (ನಾ). ರಾವಣನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದವನು ; ರಾಮ : ಚಿರಂತನಕಾರ್ಯಂಗಳೊಳಂ ಹನೂಮಂತನಂತಪ್ಪನಂ ದಶಾಸ್ಯಾಂತಕಂ ದೂತನಾಗಿ ಕಳಿಪಿದಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೩೮-೭). [ದಶಾಸ್ಯ + ಅಂತಕ]

ದಶಾಹೀನ (ನಾ). ೧. ನಿರ್ಭಾಗ್ಯ; ನತದೃಷ್ಟ. ೨. ಬತ್ತಿ ಇಲ್ಲದುದು. ೧, ೨: ದಿನದೀಪದಂತೆ ದಶಾಹೀನನು (ಗಾದೆ). [ಸಂ.]

ದಶೆ (ನಾ). ೧. ಅವಸ್ಥೆ ; ಸ್ಥಿತಿ ; ಇರುವಿಕೆ : ಸತ್ಯದುತ್ತರೋತ್ತರ ದಶೆ ಸತ್ಯದಾಯತಮಪ್ಪಮೃತೇಶ್ವರ ದಂಡನಾಯಕಂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕ. ೪೫-೬೨ ; 1196) : ಈ ಚಂದ್ರನೀ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷಮಾ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷಕೆ ಸೇರ್ವ ಮುನ್ನಮೆ ದಶಾನನನ ದಶೆ ಸೇರ್ವುದಾ ದಕ್ಷಿಣದ ದಿಶೆಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬.೨೮-೨೮೦) : ಸೃಷ್ಟಿಕಥೆ ಕಟ್ಟುಕಥೆ ; ವಿಲಯಕಥೆ ಬರಿಯಕಥೆ ಹುಟ್ಟುಸಾವುಗಳೊಂದೆ ಪುರುಳೆನೆರಡು ದಶೆ (ಮಂಕುತಿ. ೦೩೯). ೨. ಬಾಲ್ಯ, ಕೌಮಾರ್ಯ, ಯೌವನ ಮತ್ತು ವಾರ್ಧಕ್ಯಗಳೆಂಬ ಜೀವಿತದ ನಾಲ್ಕು ಅವಸ್ಥೆಗಳು. ೩. ಜೀವನದ ಅವಸ್ಥೆ ; ಒಳ್ಳೆಯ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿ. ೪. ಸುದೈವ; ಭಾಗ್ಯ. ೫. (ಒಳ್ಳೆಯ ಮತ್ತು ಕೆಟ್ಟ) ಕರ್ಮಗಳ ಫಲ; ಕರ್ಮಪರಿಪಾಕ : "ಕರ್ಮದ ಪರಿಪಾಕದಲ್ಲಿಯೂ ದಶಾ ಎಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೬೩-೦೩). ೬. (ಜನ್ಮನಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ) ನವಗ್ರಹಗಳು ತಮ್ಮ ಚಲನೆಯಿಂದ ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಬೀರುವ ಶುಭಾಶುಭ ಪ್ರಭಾವ,-ಪರಿಣಾಮ ; ಗ್ರಹಗತಿ. ೭. ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿ. ೮. ಬಟ್ಟೆಯ ಅಂಚು ; ಕರೆ: "ವರ್ತಿಃ, ವಸ್ತ್ರಃ, ದಶಾ, ಸಿಚಃ – ಈ ೪ ಸೀರೆಯ ಕಱೆ" (ಹಲಾಯು. ೯೦-೩೯೭). ೯. ದೀಪದ ಬತ್ತಿ. ೧೦. ಹೊಸಬಟ್ಟೆ. ೧೧. ಕರ್ತವ್ಯ ; ಧರ್ಮ. ೧೨. ಪೂರ್ವಕಾಲ ; ಆದಿಕಾಲ. ೧೩. ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆ; ಮೌರ್ವಿ. ೧೪. ಬಾಣ. ೧೫. ಮೊಲ. [ಸಂ. ದಶಾ]

ದಶೆಮುಪಿ (?) (ನಾ). (?) : ಅವರು ಬಿಜಯಂಗೈವ ಸಮಯದಲವನತಳಿಗೆನಗೆಂದರಿರುವ ನವಸತಿಯಲಿ ಸಮಾಹಿತ ದಶೆಮುಪಿಯಲ್ಲಿರುತಿರಲೂ (ಅರಾಮಾ. ೩-೦೦-೮). [?]

ದಷ್ಟ (ಗು). ೧. (ಹಾವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು) ಕಚ್ಚಿದ ; ಕಡಿದ: ಉರಗನೌಡಿದೊಡದಱ ವಕ್ತ್ರದೊಳಿರದೆ ಮೇಣಾ ದಷ್ಟದೇಹದೊಳಿರದೆ ರುಧಿರವು ಪೋಪವೊಲು ದುಷ್ಟಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಒರಸೊರಸಿನಿಂ ಜನಪದದ ಧನ ಹರಿವುದರಸಂಗಲಸಿದಾ ಪ್ರಜೆಗಿರದುಭಯ ಓಂಗುವುದನಱಿ (ಕುಮಾ್ಯಉ. ೩-೦೩). (ನಾ). ೨. (ಹಾವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು) ಕಡಿದವನು : ಗುಂಡಿಗೆಯ ನೀರನಭಿಮಂತ್ರಿಸಿ ತಳಿಯಲೊಡಂ ಕುಮಾರಂ

ದಷ್ಟನಿಷ್ಪನಂ ಕಂಡಂತೆ ಭೋಂಕನೆರ್ದು ಕುಳ್ಳಿರ್ದನಂ ಕಂಡು (ಪಂಪಭಾ. ೦೦೩-೦೯) ; ಗೋಚೊಟಗಿರೆ ಮೂಗಿನೊಳ್ ಸುಡಿಯೆ ಬಾಯ್ ಪಡೆ ದಷ್ಟನ ಸಾವು ನಿಶ್ಚಯಂ (ಕರ್ಣಕರ್ಣಾ. ೦೦-೯). ೩. (ಹಾವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂ) ಕಚ್ಚುವಿಕೆ ಮತ್ತು ಕಚ್ಚಿದ ಜಾಗ: "ಸರ್ಪ ಕಚ್ಚಿದುದು ದಷ್ಟಮೆನಿಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮ. ೦೦೩-೮): "ವಂದು ಹಲ್ಲು ನಟ್ಟ ಘಾಯ ದಷ್ಟವೆನಿಸಿಕೊಂಬದು" (ವಿಷಚಿ. ೮-೩). ೪. ತಿನ್ನುವುದು ; ಊಟಮಾಡುವುದು : ಕಷ್ಟದಿಂ ಫಲವೇನು ಪೋದವರಿಗೀ ವಸ್ತುವಿಷ್ಟಮುವ್ವದೆ ನರಕ ಸಗ್ಗಮೆರಡರೊಳಲ್ಲಿ ದಷ್ಟಮಾಗಿಹುದ ಕಂಡಿರ್ದ ರಾತ್ ಲೋಕದೊಳು ಚಿತ್ರಚಾಂಚಲ್ಯಮಲ್ತೆ (ವೆಂಕಟಾ. ೩-೩೩-೪೩). [ಸಂ.]

ದಷ್ಟತೆ (ನಾ). (ಹಾವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು) ಕಚ್ಚಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ : ರತಿ ಮೂರ್ಛಿತೆ ಪೋಲ್ವ ದೇಹದಿಂ ಸೊಗಯಿಸಿದಳ್ ಭುಜಂಗ ಪರಿದಷ್ಟತೆಯುಂ ತವೆ ಸೂಚಿಪಂದದಿಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೦-೦೭೯). [ಸಂ. ದಷ್ಟತಾ]

ದಷ್ಟದಂತ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ಹಲ್ಲುಗಳಿಂದ ತುಟಿಯನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ಭಾವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಭಂಗಿ,–ಅಭಿನಯ; ᑭ "ಅವುಡನ್ನು ಹಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಚ್ಚುವುದು. ಕೋಪದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸಬೇಕು" (ಭಾಸ್ಕರಂ. ೩೪೦ ಗದ್ಯಾನುವಾದ): ಅವುಡೊಂದಲೊಡನೆ ದಷ್ಟಂ (ಭಾಸ್ಕರಂ. ೩-೯೦). [ದಷ್ಟ + ದಂತ$_1$]

ದಷ್ಟಪುಷ್ಟ (ಗು). ೧. ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ತಿಂದು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದ ; ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದ : ಸಾಕಷ್ಟು ದಷ್ಟಪುಷ್ಟವಾಗಿದ್ದ ದೇಹದ ಉಲ್ಲಸದ ಮುಖಮುದ್ರೆಯ ಯುವಕ ಮಲ್ಲಾಪುರ (ನಾಘೋಲೀ. ೩೩); ಐಶ್ವರ್ಯದ ಕಡಲಿನಲ್ಲಿ ಮಿಂದು ದಷ್ಟಪುಷ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿತ್ತು ಆಕೆಯ ಶರೀರ (ಕೂಸಧೀ. ೩೯). (ನಾ). ೨. ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದವನು ; ಸಶಕ್ತ ; ದೃಢಕಾಯ : ಅವರು ದಷ್ಟಪುಷ್ಟರಿದ್ದರಂ (ನಾಡಿಗೀ. ೩೦೩). [←ಮರಾ. ಧಷ್ಟಪುಷ್ಟ/ಸಂ. ಧೃಷ್ಟಪುಷ್ಟ]

ದಷ್ಟೆ (ನಾ). (ಹಾವಿನಿಂದ) ಕಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡವಳು ; ಕಡಿಸಿಕೊಂಡವಳು : ದಷ್ಟೆಯಂ ಕಾದಿರ್ದನೆಂದನೊರ್ವಂ . . . ವಂಚಿಸಿ ಕುಚಿದಂಧನೆಂದ ನೊರ್ವಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೦೩). [ಸಂ. ದಷ್ಟಾ]

ದಸ್‌ಬೊಕ್ಸ (ನಾ). (ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ) ಹಣವಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರ (?): ಶ್ರೀ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರುವಡೆಯರವರ ಪಾದಸೇವಕನಾದ ಬಸಪ್ಪಸವರ ಮಗ ದಸ್‌ಬೊಕ್ಸದ ನಂಜಪ್ಪನು ಈಶ್ವರಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ರಚಿಸಲ್ ಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟೆ (ಪ್ರಾಅರಿ. ೦೯೩೭, ೩೩-೬ : 1882). [ᑭ ಇದು 'ದಸ್ತ್‌ಬೊಕ್ಸ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದಸ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಸಗುಡು' ಪರಾ.

ದಸ$_2$, ದಹ$_1$, ದ್ಯಾ, ದಾಹ$_1$ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು. 'ದಸಸಿರ' ಪರಾ. ದಹ$_1$: ೧. 'ದಹಕೋಟಿ' 'ದಹಲಕ್ಷ' ಪರಾ. ೨. [ಗಣಿತ] ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದಶಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಕಿ : ಏಕಂ ದಹಂ ಶತಂ ಸಹಸ್ರಂ ದಶಸಹಸ್ರಂ . . . ಇಂತು ಚವ್ವೀಸ ತಾಣವರೆ ಸಂಖ್ಯೆಯಕ್ಕುಂ (ಶಬ್ದಮ. ೧೦೩-೦೨). ದ್ಯಾ : ೧. 'ದಾಸಾವೀರ' ಪರಾ. ದಾಹ$_1$: ೧. ಉಗ್ಗಡಣೆ,–ಎಕ್ಕಂ, ದಾಹಂ, ಶತಂ, ಸಾವಿರ, ದಾಸಾವಿರ (ಪ್ರಪಹಾ. ೬-೨೩); ಯಕ್ಕಂ, ದಾಹಂ, ಶತಂ, ಸಾವಿರ, ದಾಸಾವಿರ, ಲಕ್ಷ, ದಹಲಕ್ಷ . . . ಇವು ೩೨ ಪೃಥಡಣೆ ಹೆಸರುಗಳ್ (ಭಾಸ್ಕರ. ೦೦-೬). [<ಪ್ರಾ. ದಸ, ದಹ./ಸಂ. ದಶನ್]

ದಸಕ್$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಮುಂದಿನ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಂದರೆ ಎದೆಯು ದಸಕ್ಕೆನ್ನುವದು (ಕುಲಸೀ. ೦೦೯); ಅವಳ ಎದೆ ದಸಕ್ಕೆಂದಿತು (ಒಡ್ಡಿಉ. ೮೩).

ದಸಕ (ನಾ).=ದಶಕ ೩ : ಬಲ್ಲಗವುಡನ ಪುಂಬಳಿಯ ಗದ್ದೆ ಗಣ್ಣಮಡವೆಯ ಪಿಳ್ಳೆಯಪ್ಪನ ದಸಕದಿಂ ಪಡು[ವ]ಗದ್ದೆ ಕಂಬ ೫೦ ಆಲದ ಕೆಯ ಕಂಬ ೪೦೦ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೩೪-೦೦ ; ?). [?]

ದಸಕತು 'ದಸಕತ್ತು' ನೋ.

ದಸಕತುಮೊಹರ 'ದಸಕತ್ತುಮೊಹರು' ನೋ.

ದಸಕತ್ತು, ದಸಕತು, ದಸ್ಕತಂ, ದಸ್ಕತ್ತು, ದಸ್ತಕತ್ತು (ನಾ). ೧. ಸಹಿ ; ರುಜು ; ಅಂಕಿತ : ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಹ ನಮ್ಮ ರುಜು ಮೊಹರು ಖಾಸ ದಸಕತ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದಾನಶಾಸನಂಗಳಂ ಬರಸಿಕೊಟ್ಟು (ಎಕ. III, ಮೈಸೂರು. ೦-೦೦ : 1822) ; ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದಾನಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿ ಅವರವರ ದಸಕತ್ತು ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟು (ಚಾಮವಂ. I, ೩೦೪) : ಶಬ್ದಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಧೊರೆಗಳೆಂದೆನ್ನಿಸಿ ನಿರೂಪದ ದಸಕತ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾ . . . ಸಕಲ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ತಾವೇ ನಡೆಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಚಾಮವಂ. II, ೦೫೭). ೨. ಕೈಬರೆಹ ; ಹಸ್ತಾಕ್ಷರ : (+). ದಸಕತು : ೧. 'ದಸಕತುಮೊಹರ' ಪರಾ. ದಸ್ಕತು : ೧. ಪಾಳೆಕೃಷ್ಣಯ್ಯನು ರಾಜಿ ತೀರ್ಮಾನದ ಅರ್ಜಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ–ದಸ್ಕತು ಹಾಕಿದಾಗ ಅವನೂ ಸು ಮಾ ರು ಮೂವತ್ತುವರ್ಷಕ್ಕಾದರೂ ಹಿರಿದವನಾಗಿರಬಹುದು (ಪಾತೀಸು. ೫) ; ಅರ್ಜಿಯ ಕೆಳಗಡೆ ದಸ್ಕತುಹಾಕಿ ಸಾಕ್ಷಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯ ನನ್ನದು (ಪಾಪರಿ. ೬೯). ದಸ್ಕತ್ತು : ೧. ಆ ಕಾಗದಕ್ಕೆ ದಸ್ಕತ್ತು ಮಾ ಡಿ ಕೊ ಡಿ ಎಂತ ಕೋಟೆಅರಸುಗಳು ತಮ್ಮ ಕೈಲಿ ಕೊಟ್ಟರು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೦೯) ; ದಸ್ಕತ್ತು ಹಾಕಿ ರಾಮರಾಯ ನೋಟೀಸು ಪಡಕೊಂಡ (ಕುರುಕಾ. ೮). ದಸ್ತಕತ್ತು : ೧. ಆ ನೌಕರರುಗಳ ದಸ್ತಕತ್ತುಗಳನು (ಕೈಬರಹ ಅಥವಾ ಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟಿನ ಗುರುತುಗಳನ್ನು) ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಗ್ರಾಮಕ. ೬). [← ಫಾರ. ಹಿಂ. ದಸಖತ್, ದಸ್ತಖತ್; ಮರಾ. ದಸಕತ್, ದಸ್ಕತ್, ದಸ್ಕತ್]

ದಸಕತ್ತುಮೊಹರು, ದ ಸ ಕ ತು ಮೊ ಹ ರ , ದಸ್ಕತಂಮೊಹರ (ನಾ). ಅಂಕಿತವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮುದ್ರೆ; ರುಜುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುದ್ರೆ: ಖಾವಂದರು ಕರಾರುನಾಮೆ ಬರಶಿ ದಸಕತ್ತುಮೊಹರ ಮಾಡಿಶಿ ಕೊಟ್ಟದ್ದರಿಂದಾ ಹೈದರಲ್ಲಿಖಾನರು ಪಪ್ಪಿಕೊಂಡರು (ಹೈದರ. ೬೩) ; ತಸದೀಕಿಗೆ ದಸಕತ್ತುಮೊಹರು ಮಾ ಡಿ ಶಿ ರು ವ ಪ್ರಕಾರ (ಎಕ. III, ತಿರುಮ. ೩೭-೩೦; 1855); ಅಪ್ಪಣೆಯಾದಂತೆ ನಿರೂಪ ಬರೆದು ಆ ನಕಲನ್ನು ಬರೆದುಕೊಂಡು ನಿರೂಪಕ್ಕೆ ಧೊರೆಗಳ ದಸಕತ್ತುಮೊಹರು ಮಾಡಿಸಿ (ಚಾಮವಂ. ೦೫೯). ದಸಕತುಮೊಹರ : ಕೃಷ್ಣಾಯಂಬದಾಗಿ ದಸಕತುಮೊಹರಾ ಶ್ರೀಚಾಮರಾಜವಡೇರ ತನುಜ ಕೃಷ್ಣರಾಜವಡೇರುಯುಂಬದಾಗಿ ಬಾಳಬಂದು ಅಕ್ಷರದಲು ಶಾಯ ಮೊಹರಾ ಮಾಡಿಯದೆ (ಎಕ. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೪೮-೩೭ ; 1811). ದಸ್ಕತುಮೊಹರ : ಆ ರಾಜರು ಅಣೆ ಭಾಷೆ ಹಾಕಿ ಕರಾರುನಾಮಾ ದಸ್ಕತುಮೊಹರದಿಂದ ಬರಹದಲ್ಲಿ . . . ಬರೆಸಿ ಕಳುಹಿಸಿದರಿಂದ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೩). [ದಸಕತ್ತು + ಮೊಹರು]

ದಸಕು (ನಾ). (ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ಗೋಧಿ ಮೊದಲಾದ) ಕಾಳುಗಳ ಮೇಲಿನ ತೆಳುವಾದ ಪದರ; ಹೊಟ್ಟು ; ತೌಡು : ರಾಗಿಯಲ್ಲಿ ದಸಕು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). [?]

ದಸಗುಡು (ಕ್ರಿ). ಉಬ್ಬಸಪಡು ; ಏದುಸಿರು ಬಿಡು ; "ತೇಕು" (ಹಾಸಕೋಶ.೯). [ದಸ$_1$ + ಕುಡು$_1$ (<ಕೊಡು$_1$)]

ದಸಧರ್ಮ (ನಾ). = ದಶಧರ್ಮ ೨ : ಶ್ರೀಮತು ರುದ್ರಶಕ್ತಿಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯರು ದಸಧರ್ಮ್ಮನಿರ್ಮ್ಮಿತರಪ್ಪ ಶ್ರೀಸೋಮೇಶ್ವರಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯರು (ಸೌಇಇ. XI-II, ೦೯೮-೦೩ ; 1123). [<ಸಂ. ದಶಧರ್ಮ]

ದಸಬುಸನೆ (ಅ). ಅವಸರವಸರವಾಗಿ ; ಗಡಿಬಿಡಿಯಲ್ಲಿ : ಅವ್ವ . . . ದಸಬುಸನೆ ಅಪ್ಪನ ರೂಮಿಗೆ ಓಡಿದಳು (ಸ್ವಾಮಿಶ್ರೀ. ೦೫೯).

[ದಸಬುಸ್$_0$ + – ಅನೆ$_1$]

ದಸಮಾಹೆ (ನಾ). ಒಂದು ವರ್ಷದ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ ಹತ್ತು ತಿಂಗಳ ಸಂಬಳ : (+). [ದಸ$_2$ + ಮಾಹೆ]

ದಸರ 'ದಸರಾ' ನೋ.

ದಸರಾ, ದಸರ, ದಸರೆ$_2$ (ನಾ). ೧. ಆಶ್ವೀನ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ ಪಾಡ್ಯದಿಂದ ದಶಮಿಯವರೆಗಿನ ಹತ್ತು ದಿನಗಳ ಹಬ್ಬ.–ಉತ್ಸವ : ದಸರಾ ರಜ ಬಂದಾಗ ನಿಮ್ಮ ಊರಿಗೆ ಬರುತ್ತೇನೆ (ಬೂಧಿ). **ದಸರ**: ೧. ಕಣ್ಣು ಮೂಗಲಿ ನನ್ನ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳು ಚೆಲುವೆ ಬಣ್ಣಕೆ ನನ್ನ ಸೊಸೆ ಚೆಲುವೆ ದಸರಕ್ಕೆ ಬನ್ನೀ ಮುಡಿವಾಗ ಮಗ ಚೆಲುವ (ಜಮುಜ. ೧೭-೦೬) ; ಸ್ವಂತಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಮನೆಯೊಂದನು ಕಟ್ಟಿದೆ ಒಂಬತ್ತು ವರುಷದ ಹಿಂದೆ ಮನೆಯೊಕ್ಕಲಿಗೆ ಬಂದರೂರವರೆಲ್ಲರಿಂದೆ ಅದೆ ಕಡೆ ದಸರವು ಎಂದೆ (ಇಂಜಾಜ. ೫೧-೪೧). **ದಸರೆ$_2$**: ೧. ದಸರೆಯ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ನಾವು ಪರಸ್ಪರ ಬನ್ನಿಯ ಎಸಳುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಬಂಗಾರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂಗಾರದಂತೆ ಇರೋಣ ಎನ್ನುವ ವಾಡಿಕೆಯಿದೆ (ರಂಗರೆಊ. ೧೧೨); ದಸರೆಯ ಬಿಡುವಿನಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೇ ಅಡ್ಡಾಡುತ್ತಿರುತ್ತೇನೆ (ದಂಕು. ೨೪). ೨. ಆಶ್ವೀನಮಾಸ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ದಶಮಿ ; ನವರಾತ್ರಿಉತ್ಸವದ ಕೊನೆಯ ದಿವಸ ; ವಿಜಯದಶಮಿ: "ದಸರೆ–ದಶಹರಾ = ಒಂದು ಹಬ್ಬ" (ಕದ್ಯಕೋ. ೦೯).

[←ಮರಾ. ದಸರಾ./ಸಂ. ದಶಹರಾ]

ದಸರಿ, ದಸರೆ$_1$, ದಸುರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಸ್ತ್ರ ; ರೇಷ್ಮೆವಸ್ತ್ರ : ದಸರಿ ಗಬ್ಬುಳನೀಲಿಗಂಧ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗ ಕುಸುಮಿಯಾವಂಟೆ ದೋರಿಯ ವಾಗವಟ್ಟೆ ಪುಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣ ಪಳಿ ಮದವಿ ಮಂಜಿಷ್ಠೆ ದೇವಾಂಗವೆಂದು ಪಟಭೇದಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೦–೨೪); ದಸ[ಪಾಠಾಂ. ಶ]ರಿಯ ಸೀರೆಗಳಿಂ ಸ್ನೇಹಸುಧಾಜಲ ಭೋಜನಂಗಳಿಂ ಪಾರ್ವಂ ಗೃಧ್ರಸಮಾಸ್ಯಂ ಕಂಬಳ ಚರ್ಮ ಸಮೇತಂ ಘಟಗೃಹಾದಿಮದ್ರೇಕ್ಯಾಣಂ (ಜಾತಕ. ೦೯–೬೦) : ಧಗ ಧಗಿಪ ಕೆಂಡಂಗಳಿಂ ಬಗಬಗಿದು ದಸರಿಯ ಪೊತ್ತಿಯಲಿ ಬಿಗಿಬಿಗಿದು ಕರಯುಗಳಂಗಳಿಂ ತೆಗೆದೊಪ್ಪಿ ಛಲವೊಪ್ಪಿ ನೆಗಳನೇ ಶಿವಪಂಡಿತಂ (ಬಸಪು. ೫೫-೨೫) ; ಹಸುಗರ್ೂಳ ಹರಿವಾಣಗಳೊಳು ತುಂಬಿ ರಂಜಿಸುವ ರತ್ನಾ ರತಿವೆಳಗಿ ದಸರಿ ಪಟ್ಟಾವಳಿ ಚಿತ್ರವಸ್ತ್ರವ ನಿವಳಿಸಿದರಚ್ಯುತನಂಘ್ರಿಗಳಲಿ (ಮೋಹತ. ४೨-२೭)-; ಪಳಿ ಪಟ್ಟೆ ಪುಲ್ಲಿ ಚೀನಾಂಬರ ದಸರಿ ಗಬ್ಬುಳಗಂದಿ ಮೇಘವರ್ಣಗೆಯಾ ತಲೆಯ ಮೇಲೆಲ್ಲರ್ಗೆ ಕಚಿದರು ವಸ್ತ್ರದ ಮಳೆ ತಾನೆ ಕರೆದುದೆಂಬಂತೆ (ಭರಜ. ೭೩-೧೧೩) ; ಸದ್ಯಕ್ಕ್ರತತಿ ಕೆಂಡಮಂ ದಸರಿವಸ್ತ್ರದಿ ಕಟ್ಟಿ (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೦೪-೧೩): ಎಷ್ಟು ಹೇಳಿದರೂ ಕೇಳೊಲ್ಲೊಕ್ಕಲಗಿತ್ತಿ ಹಾಸೆ ವಜ್ಜರದ ದಸರೀಯ (ಜಗೀತ. ೨೭). **ದಸರೆ$_1$** : ದೇವರ ಚೈತ್ರಪವಿತ್ರಕೆಂದು ಕುಕ್ಕನೂರ ಮೂವತ್ತರೊಳಗೆಲ್ಲಿಯಾದೊಡಂ ಗುಡಿಯ ಬೀದಿಗಂ ಅಡಕೆ ಮೆಣಸು ದಸರೆಯ ಮಳವೆ . . . ಕತ್ರಿಯಲು ಕೋಣನಲು ಎನ ಹೇರಿ ಬಂದಡಂ . . . ಹತ್ತುಕೊಂದು ದಶಮಂದವಾಗಿ . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಬಿಟ್ಟೇ × × × (ಶಾಸಜ. ४४-४ ; 12ನೆಯ ಶತ). **ದಸುರಿ**: ಪಸುಬೆಯಂಗಡಿ ಗಂಧಿಗರ ಪ್ರಸರದ ಮುಂದೆ ದಸುರಿ ಪಟ್ಟೆಯ ಮಳಿಗೆಗಳು ಹಸುರ ತಾಪತ್ತಿ ಸಕಲಾತಿಯ ಮಾಡುವ ರಸಿಕರೊಪ್ಪದರಂಗಡಿಯೊಳು (ಬಸಪು. ೦-೪೮).

[<ಪ್ರಾ. ಟಸರ./ಸಂ. ತ್ರಸರ./ಇಂ. Tusser]

ದಸರಿದೊಡಕು (ನಾ). ರೇಷಿಮೆಯ ದಾರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ, ಬಿಚ್ಚಲು ಕಷ್ಟವಾದ ಗಂಟು ; "ರೇಶಿಮೆಯ ತೊಡಕಂ ; ಬಿಚ್ಚಬಾರದ ಗಂಟುಂ" (ತೊಣ್ಣಸಂ. ಕೋಶ) : ಅಂತರಂಗದೊಳಗೆ ಅದೆ ಎಂದರೇನು ಹೇಳಾ ಮನವಮುಟ್ಟ ಕಾಣಬಾರದು ಬಹಿರಂಗದಲ್ಲಿ ಅದೆ ಎಂದರೆ ಪೂಜಿಸುವನ್ನಕ್ಕರ ಕಾಣಬಾರದು ಸಾಕಾರವಲ್ಲದ ನಿರಾಕಾರಲಿಂಗವು ವ್ಯಾಕುಲವುಳ್ಳನ್ನಕ್ಕರ ಸಾಧ್ಯವಾಗದು ಎನ್ನ ಮನದೊಳಗೆ ಘನವನನುಗೊಳಿಸಿ ತೋರುವರಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಎನ್ನ ಅಜಗಣ್ಣನಿಕ್ಕಿದ ದಸ[ಪಾಠಾಂ. ಶ]ರಿದೊಡಕಿಂಗೆ ಬೆಱಗಾದೆನು (ತೊಣ್ಣಸಂ. ೩೨-೨೦); ಅಲ್ಲಿಗಲ್ಲಿಗೆ ಮಂಡಲಂಗೊಂಡು ಕಂಡರಂ ದಸರಿದೊಡ ಕಾದ ತೊದಳ್ನುಡಿಯಿಂದು ಕರೆದು ಬಯ್ಯುತ್ತುಂ (ಚಾಧಪು. ೦೦-೦೫೯ ಪ); ಎಲ್ಲಿ ಸಂಜನಿಸಿದುವು ನಿಮ್ಮೊಡಲಲ್ಲಿ ಪೇಳದ ದಸರಿದೊಡಕಿನ ಸೂಲ್ಲಿನಂಗ ವನನುತೆ ಕೇಳಿದಳಾಕೆಯಲ್ಲಮನ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೧೨-೨೨).

[ದಸರಿ + ತೊಡಕು$_2$ (<ತೊಡಂಕು$_2$)]

ದಸರಿಬಳ್ಳಿ (ನಾ). ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಹಬ್ಬುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ : ಧಗಡಿಬಳ್ಳಿ, ದಸರಿಬಳ್ಳಿ, ಆಡಂಬುಬಳ್ಳಿ, ಯುಡಾನಿಬಳ್ಳಿ (ಪ್ರುಶಿಗಿ. ೨೩-೪೨೪). [ದಸರಿ$_0$ + ಬಳ್ಳಿ]

ದಸರೆ$_1$ 'ದಸರಿ' ನೋ.

ದಸರೆ$_2$ 'ದಸರಾ' ನೋ.

ದಸವಂದ 'ದಶವಂಧ' ನೋ.

ದಸವರ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಕಯ್ಯೋಗೆವಡೆಯ ಬೆಳ್ವಧಿಕ್ಕರ ದಸವರ್ಮ್ಮಗಾಯಿಗ ಕಾಗರತಿಯ ಮಹಾಜನಕ್ಕೆ ಸುವರ್ಣ್ಣದನವುಂ ಕೊಟ್ಟು (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೫೭೦-೧೧ ; 951) ; ಆತನ ತಮ್ಮಂ ಭುವನಯ್ಯಮಲ್ಲನೆನಿಸಿದ ದಸವರ್ಮ್ಮದೇವ (ಸಾಇಇ. XX, ೦೯-೨೩ ; 1015). [ಸಂ. ದಶವರ್ಮನ್]

ದಸವಿ 'ದಶವಿ' ನೋ.

ದಸಸಿರ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತು ತಲೆಗಳು : (+). ೨. ಹತ್ತು ತಲೆಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು : ಎರಡು ಪದಂಗಳಪಭ್ರಂಶಕ್ಕೆ – ಅಚ್ಚಸ್ಪಟಿಕ-ಅಚ್ಚುವಳಿಕು . . . ದಶಶಿರ–ದಸಸಿರ (ಶಮದ. ೨೯೯ ಪ್ರಯೋ). [ದಸ + ಸಿರ$_2$]

ದಸಳ (ನಾ). ಉದುರಾಗಿರುವುದು (?) : ನುಗ್ಗೆ ಚಕ್ರೋತ ಬಸಲೆಯುಂ ಲವಣವೆರದೂ ದಸಳವಾಗಿರಲು ತೆಂಗಾಯ ತಿರುಳಂ ನೀಡಿ (ಸೂಗಪು. ೮-೩೬).

[?]

ದಸಿ (ನಾ). ೧. (ಮರ, ಲೋಹ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ) ಚೂಪಾದ ಗೂಟ ; ಶೂಲ: "ಆರೋಗ್ಯ ದಸಿ ವಶಗಳೊಳ್ ದಕ್ಕು" (ಕಬ್ಬಸುಂ. ೭೯); ಇಕ್ಷುಯಂತ್ರಂಗಳಿಂ ಪಿಟಿವುದುಂ ಬಸಿದ ದಸಿಯೊಳ್ ತೆಗೆವುದಂ ಕಬ್ಬುನದ ದಬ್ಬಣಂಗಳಿಂ . . . ಬೆರಲ್ಗಳೊಳಡಂಗೆ ಬೆಟ್ಟುವುದುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೪೭ ಪ) ; ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಸೀಳ್ದೀಡಾಡಿಯುಂ ಬಾಯೊಳಗೆ ದಸಿಯುಂ ಪೆಟ್ಟಿಯುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೭೩) ; ತನಗಲ್ಲದಾದುದ ನಾಶಿಕ ವಾಸಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ದಸಿಯ ದಕ್ಕನೇಱಿಸುವೆನು (ವಚನಾ. I, ೦೨೭) ; ಎನಿತಡಗನೂಡೆಯುಂ ಬಾಯಾಡಿ ನಲಿಯದೆ ತಿಂಬಡಗಂ ತೋಡಿಕೊಂಡಂ ಕಾಡುವ ಕೂಸಂ ದಸಿಯೊಳಸೆಯುಱಿದು ಬಸಿಯಡಗಂ ಬಾಯೊಳ್ಗಿಡಿಮ ತಿನ್ನುತಿನ್ನೆಂದವುಡಂ ತಿಂಬ ತಾಯಿರಕ್ಕಸಿಯರುಮಂ (ಅರ್ಜನೀ. ೫-೪೦ ಪ): ಎಸೆವ ಕೋಟೆಯ ತೆನೆಗಳಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಪತಾಕೆಗಳಿಂ ಬಸಿದ್ಮಲುದಸಿಗಳಂ ಮೂಲಗಿಸಿ ಮರಂಗಳನಿರಿಸಿಯೆಡೆಗೆಡೆಗೆ (ಬಸಪು. ೧೭-೧೧); ಮುಂಗಿಲ ಮುಟ್ಟುವ ಕೋಟೆಯ ತೆನೆಯೆಡೆಯೆಡೆ ಹೊಗರೆದ್ದ ದಸಿಮೊನೆ ಶೂಲ ರಘುಗರ್ಘುಗಿಸುವ ಹೇರಿಟ್ಟ ಮರುಳುಗ್ಗಿಗಳುಗುಳುತಿರ್ದುವು ಕೆಂಗಿಡಿಗಳ (ಶಂಸಾ. ೧೧-೦೩೦) ; ಲಕ್ಷ್ಮಣನಸಿ ದಸಿಯಾಯ್ತು ಗಡ ! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೬೦-೫) ; ಆಗಳದ ಸುತ್ತು ಚೂಪುಮೊನೆಯ ದಸಿಗಳ ಎತ್ತರದ ಬೇಲಿಯಿತ್ತು (ಪುನರು. ೫೧೧) ; ಮುಳ್ಳು ತೆಗೆದು ದಸಿ ಹೆಟ್ಟಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ೨. ಮುಳ್ಳು ; ಕಂಟಕ : ಕಡುಮುದದಿಂ ಧೂಪದ ಕಾವಡಿಯುಂ ಪೊತ್ತಿರದೆ ಚಿಚ್ಚರಂ ಬರೆ ದಸಿ ಮೆಲ್ಲಡಿಯುಂ ಕಟ್ಟುಗಿಯಲ್ಕಡೆಯುಮುಗಿ ಬಬಲ್ದಬಲ್ದನೋಹಿಲದೇವಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೦-೧೦೩) ; ನಿಲ್ಲದಾತನು ನಡೆಯೆ ಮೋಗಾಲಲ್ಲಿ ದಸಿ ಮೊನೆ

ದೋಜಿಲು (ಬಸವು. ೪೬-೮೭) ; ಗಿರಿಯಿಂದ ಧೂಪವನು ತರುವ ನಡುಪಥದಲ್ಲಿ ಚರಣದೊಳಗೊಂದು ದಸಿ ಮುಱಿದು ಮೆಱುವೊನೆದೋಱೆ ನರ ಬಿಗಿದು ನಡೆಗೆಡಲು (ಪ್ರಾಕಥಾ. ೧೭-೩೦); ನೂಕುವೆ ಕಕ್ಕುದಟಿ ಕೇತಕಸಳ ದಸಿಯಲಿ (ನಿಜಸಾಂ. ೩-೯೦) ; ಕಾಲೊಳು ಮೂಡಿದ ದಸಿ ಮುಳ್ಳುಗಳು ತಾಕಿ ಸೀಳಿದ ಮೃಗಾಯದಿಂದ . . . ಜನಜಾಲವೈದಿತು ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ (ಕಂನವಿ. ೧೧-೩೦). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಣ : ಹಿಳಿಕು ಕವಲಂಬು ಬೋಳಿವಿದಿರೆಲೆ ವಿಟ್ಟೆಯಾ ಮೊಳೆತೊಡಕು . . . ತಳುಕ ಚೌದಾರೆ ದಸಿ ಬಿಸುಗದಿರು ಸವಿವಾಯನೆಂಬ ನಾನಾಸರಳನು ಸೆಳೆದು ನೀಡಡಿಯಿಟ್ಟು (ಸೋಮುಕ ೩-೨೬).೪. ಅಡಕೆ ಮತ್ತು ತೆಂಗಿನ ಗೊನೆ ಬಿಡುವ ಮುನ್ನ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಚೂಪಾದ ಮೊಳಕೆ,–ಮೋತೆ: ಅಡಕೆತೋಟಕೆ ಗಿಲ್ಕೆ ಮಂಚದ ಬೀಗ ನಾನುಂಟು ಅಡಕೆ ದಸಿಯಾಗಿ ಎಲೆ ನಲ್ಲೆ ನೀನುಂಟು ಬಾಳೆ ಸುಳಿಯಾಗಿ(ಹಳ್ಳಿಯ. ೫೪);ತೆಂಗಿನ ಮರ ದಸಿ ನೂಕಿದೆ (ರೂಢಿ).೫. ಮರೆದ ಕಂಬ: ಒಂದು ದಸಿ ನೆಡಿಸಿ ಇಲ್ಲೆ ಇವನ್ನ ಶೂಲಕ್ಕೆ ಏರಿಸು (ಚಿಕರಾ. ೩೫೦).

[ದೇ. ೮ ತುಳು. ದಸಿ]

ದಸಿಕ (ನಾ). ಶೂಲಕ್ಕೇರಿಸುವವನು : ಪೊಲೆಯರುಂ ಡೊಂಬರಾಗಿಯುಂ ದಸಿಕರಾಗಿಯುಂ . . . ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವರ್ಕಳ್ಗೆ ಕಿಂಕರರಾಗಿ ಬೆಸಕೆಯ್ಯುತ್ತು ಮನೋದುಃಖರೂಪ ಅಸಾತಾವೇದನೀಯಮನನುಭವಿಸುವರು (ವಡ್ಡಾರ. ೪೮೨-೪); ಇಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ–ಕರಿಕಂ, ಅಸಿಕಂ, ದಸಿಕಂ, ಬಾರಿಕಂ (ಶಮದ. ೨೦೩ ಪ್ರಯೋ). [ದಸಿ + – ಇಕ]

ದಸಿಕು, ದಸಿಗೆ (ನಾ). "ದಸಿ; ತಿವಿಗೋಲು" (ಪಂಪನಿ) : ದಸಿಕೊಂದದಕ್ಕಂ ಬೇಡಂಗಿಸಲ್ಕೆ ದೊರೆ ದ್ಯ ಗ ಮ ನೀ ಜಗಂಗಳನಳ್ಕಾಡಿಸುವ ಮದೀಯೋಗ್ರಾಸ್ತ್ರಂ ಪೆಸರ್ಗೊಳಲೇಂ ತನಗೆ ದೊರೆಯ ಖಳನಳವಱಿಯಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೧೯). **ದಸಿಗೆ** : ಹೊಗೆ ಹಾಕಿ, ದಸಿಗೇಲಿ ಇರ್ದು, ತೆಗೆದ್ದು, ದಿಂಡೆ ಬರ್ಕ! (ಮಲಮ. ೭೬). [<ದಸಿ]

ದಸಿಕೋಲ್ 'ದಸಿಗೋಲ್' ನೋ.

ದಸಿಗಾಲ್ (ನಾ). (?): ನೆಕ್ಕ ಕದಂಪು ಕ ಂ ಪಿ ಪ ಥ ರ ಂ ಮಿಗೆ ಕಂಪ ದರ್ದಕ್ಷಿ ಏಟ್ಟ ದಾಯ್ . . . ಅರ್ವಿಪ ಪುರ್ವು ಕೆ ಂ ಗ ದಿ ರ್ ವಿಕ್ಕು ಮರಲ್ದ ದಾಡೆ ದಸಿಗಾಲ್ ಮಸಿಮೆಯ್ ಬಿಱುಸಾದ ಕೆಯ್ ಮರುಳ್ಕಕ್ಕದ ನಿಟ್ಟೊಡಲ್ ಮಸೆದ ಕತ್ತಿಗೆ ಕಣ್ಬೊಲನಾದುವೆತ್ತಲುಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೫-೩೮) [?]

ದಸಿಗೆ 'ದಸಿಕು' ನೋ.

ದಸಿಗೋಲ್, ದಸಿಕೋಲ್ (ನಾ). ಚೂಪಾದ ತುದಿಯುಳ್ಳ ತಿವಿಯುವ ಕೋಲು ; ಚುಚ್ಚುವ ಕೋಲು: ದಸಿಕೋಲ್, ದಸಿಗೋಲ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೩೪ ಪ್ರಯೋ). **ದಸಿಕೋಲ್** : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ.

[ದಸಿ + ಕೋಲ್$_1$]

ದಸಿಬಿ 'ದಶವಿ' ನೋ.

ದಸಿವೆಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಗೂಟವನ್ನು ಬಡಿ : ಮುಳ್ಳಂ ತೆಗೆದು ದಸಿವೆಟ್ಟಿದಂ [ಪಾಠಾಂ. ದಸಿಯ ಬಿಟ್ಟಂ]ತಾಯ್ತು (ಕಲ್ಲರ. ೨೩೦-೧೨).

[ದಸಿ + ಬೆಟ್ಟು$_1$]

ದಸುರಿ 'ದಸರಿ' ನೋ.

ದಸೆ, ಜಸೆ, ದೆಸ್ಯೆ$_1$, ದೆಸ್$_1$ (ನಾ). ೧. ಗತಿ; ಅವಸ್ಥೆ ; ಸ್ಥಿತಿ: ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಮಹಾಪ್ರಭಾವಮನದಂ ನೆಱೆ ಬಣ್ಣಿಸ ಕೇಳ್ದು ಪೇಚರಾ ಗ್ರಣಿ ಕಿಱಿದಾಯ್ತು, ಸಮ್ಮ ದಸೆ ಕೇವಲರಲ್ಲರವರ್ ದಿಟಕ್ಕೆ ಕಾರಣಾಪುರುಷರ್ ತ್ರಿಖಂಡ ಭರತೋರ್ವಿಗೆ ವಲ್ಲಭರಾಗದಿರ್ಪರೇ (ಶಂರಾಮಾ. ೬-೮) ; ಗಿರಿಶ–ಗಿರಿಸ, ದಶಾ–ದಸೆ (ಶಮದ. ೨೫೩ ಪ್ರಯೋ). ೨. ಅದೃಷ್ಟ; ಸೌಭಾಗ್ಯ; ಸಂದೈವ: ದಸೆ ಬರುವಾಗ್ಗೆ ಹಸೇ ಮೇಲೆ ರತ್ನ ಬಿತ್ತು (ಗಾದೆ). **ಜಸೆ** : ೧. ಜವ್ವನದ ಜಸೆ[ಪಾಠಾಂ. ದೆಸೆ]ಗದೇಂ ಬಂದನೋ ಪಾರಿಜಾತಾಂಕುರ ವಿಂದ್ರೋದ್ಯಾನದೊಳ್ ಬಳ್ವಳಮೆ ಬಳೆದು ಕೈವಂದವೋಲ್ ತೀರ್ಥನಾಥಂ (ಅನಂಪು. ೬-೨೦). **ದೆಶೆ$_1$** : ೧. ಹಿಂದೆ ಬಡತನದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಕೆಲಸವಾದ ಈಗೆರಡು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಗುಂಡಪ್ಪನ ಸಂಸಾರ ಸ್ವಲ್ಪ ಅನುಕೂಲ ದೆಶೆಗೆ ಬಂದಿತ್ತು (ಕೂನಥೇ. ೧೬). ೨. ಅವನಿಗೀಗ ಒಳ್ಳೆಯ ದೆಶೆ; ಮುಟ್ಟಿದ್ದೆಲ್ಲ ಚಿನ್ನವಾಗುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). **ದೆಸೆ$_1$** : ೧. ಅನುವದಿಸಿದವುದು ನುಡಿ ನುಡಿದ ನಿತುಮನನೆ ತೊರಳ ತೊದಳ ದೆಸೆಯಿಲ್ಲೆನೆ ಮಾತಿನ ಪಸುಗೆ ಪಸುಗೆವಡೆ ದತ್ತೆನೆ ನುಡಿದಂ ಮಧುರಮೃದುಗಭೀರಧ್ವನಿಯಿಂ (ಆದಿಪು. ೨-೧೦) ; ಏವದ ಮುಳಿಸಿನ ಕಾರಣಮಾವುದೊ ನೀಂ ನನ್ನ ತಾಯ ತಂದೆಯ ದೆಸೆಯಂ ಭಾವಿಸದ ಕರ್ಣ ನುಡಿವಂತಾವುದು ಸಮಕಟ್ಟನಿನಗಮರಿಕೇಸರಿಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೮೨) ; ಉಸಿರೆ ಗಡ ಸೀಮೆ ಬಾಟಿಕ್ಕಿಯ ದೆಸೆಯೊಳ್ ಗಾಳಿಯ ಗಡದುವುಮುದಱೆಸಕಂ ಭಾವಿಸುವೊಡೆ ಚಲತೆ ಗಡಿನ್ನೇವೆಸರ್ಗೊಂಡಪುದಣ್ಣ ನರರ ಚಿರಜೀವಿತೆಯಂ (ಜಂದ್ರಪು. ೨-೩೨). ೨. ಮಾರವಮಥನನ ನೆರೆಯ ಹೊಕ್ಕರು ಬಿಡುವೆನೇ ನಿನ್ನ ಚೋರವಿದ್ಯದಲೋಡು ನೋಡುವೆ ತೀರಿತೆಲವೋ ನಿನ್ನ ದೆಸೆಯೆಂದಾರಿ ಬಾಣವ ಸೆಳೆದೊಡಸುರನ ಮರಣ ಸೂಚಿಸಿತು (ಕಾಶಿರಾ. ೩೭.೭೦).

ದಸೆ ಕೂಡು = ಅದೃಷ್ಟವುಂಟಾಗು : ದಸೆ ಕೂಡಿ ಬಂದರೆ ಹಿಡಿದ ಕೆಲಸವೆಲ್ಲಾ ಜಯವಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [<ಪ್ರಾ. ದಸಾ./ಸಂ. ದಶಾ]

ದಸ್ಕತು 'ದಸಕತ್ತು' ನೋ.

ದಸ್ಕತುಮೊಹರ 'ದಸಕತ್ತುಮೊಹರು' ನೋ.

ದಸ್ಕತ್ತು 'ದಸಕತ್ತು' ನೋ.

ದಸ್ತಐವಜ 'ದಸ್ತಾವೇಜು' ನೋ.

ದಸ್ತಕತ್ತು 'ದಸಕತ್ತು' ನೋ.

ದಸ್ತಕು (ನಾ). ೧. ರ ಹ ದಾ ರಿ ಯ ಪರವಾನಿಗೆ : (ಸ್ಕಾಂಡರ್). ೨. ಹಾಜರಿ ಆಜ್ಞೆ : ಕರೆ ಆಜ್ಞೆ : (ಸ್ಕಾಂಡರ್).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಸ್ತಕ್]

ದಸ್ತಗಿರಿ (ನಾ). ಸೆರೆ ಹಿಡಿಯುವುದು; ಬಂಧನ; ಕೈದು: ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು ಕೋಪಗೊಂಡು ಬಸಪ್ಪನ ದಸ್ತಗಿರಿಗಾಗಿ ವಾರಂಟನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದರು (ಹಂಪಹಂ. ೨೦೪) ; ಅವನು ದಸ್ತಗಿರಿಯಾದಾಗ ಅವನ ಬಳಿ . . . ಒಟ್ಟು ಸಾವಿರದೆಂಟುನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳಿದ್ದುವು (ವೀರಯೋ. ೨೦) ; ನ್ಯಾಯಾಧೀಶರು ಯಾವ ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದರೂ ಅವರನ್ನು ವೈಸರಾಯ್ ಅಪ್ಪಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ದಸ್ತಗಿರಿ ಮಾಡಕೂಡದು (ಪ್ರಬಂಧ. II, ४೮೩) ; ದಸ್ತಗಿರಿಯಾಗಲು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಿರವಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವಿಯಾ ? (ದೇವೀಚಾ. ೧೩೦).

[←ಪಾರ. ದಸ್ತಗಿರೀ ; ಮರಾ. ದಸ್ತಗೀರ್]

ದಸ್ತರ್‌ಹಾನು (ನಾ). (ಮುಸಲ್ಮಾನರು) ಊಟದ ತಟ್ಟೆಗಳನ್ನಿಡಲು ಹಾಸುವ ಬಟ್ಟೆ : 'ಹತ್ತುಜನ ಒಂದು ದಸ್ತರ್‌ಹಾನಿನ ಮೇಲೆ (ಊಟದ ಚಾಪೆ) ಕುಳಿತು ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಧಾರದ. ೪೧೫).

[←ಹಿಂ. ದಸ್ತರ್‌ಖಾನ್; ಪಾರ. ದಸ್ತರ್‌ಖ್ವಾನ್]

ದಸ್ತಾವೇಜು, ದಸ್ತಐವಜ, ದಸ್ತೇವಾಜು, ದಸ್ತೈವಜು, ದಸ್ತೈವೇಜು (ನಾ). ೧. ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದ ಕಾಗದ ಪತ್ರ ; ಒಪ್ಪಿ ಸಹಿ ಮಾಡಿರುವ ಪತ್ರ ; ದಾಖಲೆ ; ಕರಾರುಪತ್ರ : ಪ್ರಮುಖ ಭಕ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ವಿಲ್ ದಸ್ತಾವೇಜು ಬರೆಯಿಸಿ ರಿಜಿಸ್ಟರ್ ಮಾಡಿಸಿದರು (ಗುರುದ. ೧೩) ; ಕೋರ್ಟಿನಿಂದ ಸಾದರಾಗುವ ಸಮನುಗಳ, ಡಿಕ್ರಿಗಳ, ದಸ್ತಾವೇಜುಗಳ ನಕಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಒತ್ತುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು (ಗ್ರಾಮಾಕ. ೧೯) ; ಹೊಲ ಮಾರೋಕೆ ನನಗೆ ಅಧಿಕಾರ ಕೊಟ್ಟಿದೀಂತ ಒಂದು ದಸ್ತಾವೇಜಾದರೂ ಆಗಬೇಕು (ಬನಶಂ. ೭೩) ; ಐದುಸಾವಿರಕ್ಕೆ

ಒಳ್ಳೆಯ ಆಸ್ತಿಯೊಂದು ಕೈಸೇರಿದ ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದು ಅಡವು ದಸ್ತಾವೇಜು ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡ ವಾಸುದೇವಯ್ಯ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಿದ್ದರು (ತ್ಯಾಗಮು. ೬೧). ೨. ರಸೀದಿ ; ಸಲ್ಲಿಕೆಚೀಟಿ ; ಪಾವತಿ : (೪). **ದಸ್ತಐವಜ :** ೧. ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸಹಿ ಮಾಡಿದ ಚೆಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಇತರ ದಸ್ತಐವಜಗಳನ್ನು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಬಗ್ಗೆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ (ಬ್ಯಾಂಕಳ್ಳ. ೫೨). **ದಸ್ತೇವಾಜು :** ೧. ಬ್ಯಾಂಕುಗಳ ಪಾಸ್‌ಬುಕ್ಕು ಎಲ್ಲ ದಸ್ತೇವಾಜು ಟ್ರಂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕು (ಅರಕೋ. ೫೧). **ದಸ್ತೈವಜು:** ೧. ನಿಮ್ಮ ಖಾವಂದರು ಈ ಮೇರೆ ದಸ್ತೈವಜು ಬರೆದು ಕಳುಹಿಸಿದಂತೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೬೫) ; ಪಂಚಾಯತರು . . . ವಿಚಾರಣೆಮಾಡಿ ದಸ್ತೈವಜು ಮುಂತಾದ ದಾಖಲೆಯೇನಾದರೂ ಇದ್ದರೆ ತರಿಸಿ ನೋಡಿ ತೀರ್ಮಾನ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಮುಹಾಪಂ. II, ೨೫) ; ಎಲ್ಲರ ವಯಸ್ಸಿನ ದಸ್ತೈವಜು ನನ್ನಲ್ಲಿಲ್ಲ (ದೇವದಾ. ೩೩). **ದಸ್ತೈವೇಜು :** ೧. ಸ್ರಿಪ್ಪನೆ ದಸ್ತೈವೇಜೆಂದು ತಿಳಿದು ನಿಜವಾದ ದಸ್ತೈವೇಜೆಂದು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೂ . . . ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಗುರಿಯಾಗುವರು (ಗ್ರಾಪಣಕ. ೬೫).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದಸ್ತಾವೇಜ್ ; ಮರಾ. ದಸ್ತಾಯವಜ್, ದಸ್ತಾವೇಜ್, ದಸ್ತೈವಜ್]

ದಸ್ತು, ದಸ್ತೆ, (ನಾ). ೧. ಇಸ್ಪೀಟು ಆಟದಲ್ಲಿ ಆಟಗಾರರಿಗೆ ಹಂಚಿದ ನಾಲ್ಕು ಎಲೆಗಳಂ,–ಒಂದಂ ಕೈ : (೪). ೨. ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು, ಬರೆಯಂವ ಹಾಳೆಗಳ ಕಟ್ಟು : ೨೪ ಕಾಗದಗಳು ಅಂದರೆ ೧ ದಸ್ತು ಅಥವಾ ಕೊಯರ (ಮುಂಬಪ್ರಾ. ೧೩೯). **ದಸ್ತೆ :** ೩. ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿ ; ದಳ : ಮಹಾಮರಜಾಖಾನನ ದಸ್ತೆಯವರು ನೂರುಲ್ ಆಪರಖಾನನ ದಸ್ತೆಯವರು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೨೪೫) ; ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳ ಖುರಪುಟ ಧ್ವನಿಯು ಕೇಳಿಬಂತು. ಅದು ಆಂಗ್ಲೇಯರ ದಸ್ತೆಯದಾಗಿದ್ದಿತು (ಝೂರಾಣಿ. ೪೬೫). [←ಪಾರ. ದಸ್ತಾ, ದಸ್ತ್ ; ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಸ್ತಾ]

ದಸ್ತೂರ 'ದಸ್ತೂರಿ' ನೋ.

ದಸ್ತೂರಿ, ದಸ್ತೂರ, ದಸ್ತೂರು, ದಸ್ತೂರಂ (ನಾ). ೧. ಪದ್ಧತಿ ; ವಾಡಿಕೆ; ರೀತಿ; ಕ್ರಮಂ: ಜಮಾಮರ್ದಿಯಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಸತ್ಯದಿಂದಲೂ ವಾಜಬಿ ವಿಚಾರದಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಸರಕಾರದ ದಸ್ತೂರಿಯಿಂದ ಆ ಶೀಮೆಯ ಕದೀಂ ಖಾವಂದರ ಹವಾಲೆ ಮಾಡಿ ಇದ್ದೇವೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೦೪). ೨. (ಸೇವಕರಂ ತಮ್ಮ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡಾಗ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು) ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವ ಮಾಮೂಲು. (ಮೈಗೆಜ. IV, ೬೬೭). **ದಸ್ತೂರ :** ೩. ಬರವಣಿಗೆ ; ಕೈಬರಹ : ನಮ್ಮ ಮಾಸ್ತರ ವೆಂಕಣ್ಣನ ಕಡಿಂದ ಎರಡು ಅರ್ಜಿ ಬರಿಸಿ ಕಳಸತೀನಿ, ಒಟ್ಟಿಗೆಲ್ಲಾ ದಸ್ತೂರ ಅವರ ಬರೀತಾರ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೩೩೬). **ದಸ್ತೂರು :** (೪). **ದಸ್ತೂರು :** ೧. ಆಚಾರ ವಿಚಾರ ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡುವಲ್ಲು ಯಾವರ್ರು ಪಡವೆ ತಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದವರ ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲು ನೀಲು ಅಡಿಸಡಿಗಳ ಮಾಡದಂತೆ ಸಾಬಕ್ಕೂ ದಸ್ತೂರು ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಸರ[ವ] ರಾಸು ನಡ್ಸಿಕೊಂಡು ಬರ್ರುವದು (ಮೈಅರಿ. ೧೯೩೦, ೪೩–೨೭ ; 1812).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದಸ್ತೂರೀ, ದಸ್ತೂರ್; ಮರಾ. ದಸ್ತೂರ್, ದಸ್ತುರೀ]

ದಸ್ತೆ 'ದಸ್ತು' ನೋ.

ದಸ್ತೇವಾಜು 'ದಸ್ತಾವೇಜು' ನೋ.

ದಸ್ತೈವಜು 'ದಸ್ತಾವೇಜು' ನೋ.

ದಸ್ತೈವೇಜು 'ದಸ್ತಾವೇಜು' ನೋ.

ದಸ್ತೂರು 'ದಸ್ತೂರಿ' ನೋ.

ದಸ್ಯು (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಗ : ಉತ್ತರಾಶಯಕಿಹುದು ದೇವರು ಚಿತ್ತವಿಸು ಧ್ರುವಮಕೂಲ್ಯವೆನಿಪ್ಪ ಉತ್ತಮದ ಸುಕ್ಷೇತ್ರವಲ್ಲಿಹುದಖಿಳ ದಸ್ಯುಗಳ (ಕಾಶಿಖಂ. ೧೫–೬೭). ೨. ಅನಾರ್ಯ ಜನಾಂಗದವನಂ; ಅನಾರ್ಯ ; ಮ್ಲೇಚ್ಛ : ಮುಂದೆ ದಸ್ಯುಗಳೇಳುವನು ಕ್ಷಣದಿಂದ ಕಾಶ್ಮೀರಕರ ಸಾಧಿಸಿ ಬಂದು ದಶಮಂಡಲದ ಲೋಹಿತರನು ವಿಭಾಡಿಸಿದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೩–೨೭) ; ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಜನರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ದಸ್ಯುಗಳೆಂಬುದಾಗಿ ಆರ್ಯರು ಕರೆದರು (ಭಾಇಚ. ೨೪). ೩. ಕಳ್ಳ; ಚೋರ: ಏಕಾಗಾರಿಕಃ, ತಸ್ಕರಃ, ದಸ್ಯುಃ... ಪಾರಿಪಂಥಿಕಃ, ಸ್ತೇನಃ –ಈ ೧೦ ಕಳ್ಳಂ" (ಹಲಾಯು. ೫೬–೧೮೩);ಮುನಿಯಿಂದೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ರಾಮರರಿಯುತಿರೆ ಮುಂದಿರ್ದ ಮಾರ್ಗದ ಮಹಾರಣ್ಯಗಹನಮಂ . . . ದಸ್ಯು ಕೈರಾತ ರುಧಿರಾಶನಪ್ರಿಯತೆಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೭೮–೭೦) ; ಆಳುಗಳು ಆ ವನದಲ್ಲಿದ್ದ ದಸ್ಯುಗಳ ವಶಕ್ಕೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಲಾಗಿ ಆ ಕಳ್ಳರು . . . ಇವನನ್ನು ನಾವು ಮುಟ್ಟುವವರಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು (ನೀತಿಚ. XII, ೧೫). ೪. ಹಗೆ; ವೈರಿ; ಶತ್ರು: "ವಿರೋಧಿ ದಸ್ಯು ವಿಪಕ್ಷಂ . . . ವಿದ್ವಿಷಂ ವಿದ್ವಿಷ್ಟಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೯–೧೦). ೫. ಭ್ರಷ್ಟ; ನೀಚ ; ದುಷ್ಟ. [ಸಂ.]

ದಸ್ಯುದಾರಿ (ನಾ). ನೇರವಲ್ಲದ ದಾರಿ,–ಮಾರ್ಗ : ಅದೇನೋ ಅಪ್ಪಟ ದಸ್ಯುದಾರಿಯು ಆಗಿತ್ತು (ಮಲೆಮು. ೬೬೨). [ದಸ್ಯು + ದಾರಿ]

ದಸ್ಯುಶಿಶು (ನಾ). ಅನಾರ್ಯರ ಮಗಂ : ನಡೆದು ನೋಡಲ್ಕೆ ಕಾಣಿಸಿತೊಂದು ದಸ್ಯುಶಿಶು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೨–೫೭೮). [ದಸ್ಯು + ಶಿಶು]

ದಸ್ರ (ನಾ). ೧. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯ : "ನಾಸತ್ಯಾ. ಅಶ್ವಿನಾ, ದಸ್ರಾ, ದೇವಚಿಕಿತ್ಸಕೌ – ಈ ೪ ದೇವರ ವೈದ್ಯರ್" (ಹಲಾಯು.೧೫–೮೪); "ದಸ್ರರಶ್ವಿನಿಯರಾ ದಿವಿವೈದ್ಯರು"(ಮಂಗರಾ. ೭–೨೩). ೨. ಅಶ್ವಿನೀ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಂ ; P ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಅವಳಿ ಜವಳಿ ದೇವತೆಗಳಂ. ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೆ 'ದಸ್ರ' ಎಂದೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ 'ನಾಸತ್ಯ' ನೆಂದೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರಿದೆ. ಆದರೂ 'ಅಶ್ವಿನೀ' ಎಂಬುದನ್ನು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ, 'ದಸ್ರ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ದಸ್ರಾತ್ಮಜರ್ = ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಮಕ್ಕಳಂ ; ನಕುಲ–ಸಹದೇವರಂ : ಸೂಕಮಿರ್ಕಕ್ಕಟ ದರ್ಭಪಾಣಿ ಯಮಜಂ ದರ್ವೀಕರಂ ವಾಯುಪುತ್ರಕನುಂ ಜರ್ಜರಹಸ್ತನಿಂದ್ರತನಯಂ ದಸ್ರಾತ್ಮಜರ್ ದಂಡಮುಷ್ಟಿಕರರ್ ಶಸ್ತ್ರವಿಡಂಬಮೇವುದವರ್ಗಂ (ಗದಾಯು. ೩–೩೪). [ಸಂ.]

ದಸ್ಸಾಲಾ (ನಾ). ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿ ; ದಶಕ : ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಕಾರ್ಕರ್ದಿಯಲ್ಲಿ ದಸ್ಸಾಲಾ ಸರಾಸರಿ ವರ್ಷವೊಂದಕ್ಕೆ ೮೬ಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ಎಲ್ಲಾ ಬಾಬುಗಳಿಂದಲೂ ಒಟ್ಟು ಹುಟ್ಟುವಳಿಯಾದಂತೆ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ (ಮುಹಾಪಂ. II, ೩೨) ; ಖಾವಂದರವರ ದೌಲತ್ತಿನ ಕಾಲ ಮೊದಲನೆಯ ದಸ್ಸಾಲಾದಲ್ಲಿ ಜಮೀನಿನ ವರಮಾನ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸರಾಸರಿ ೬೫ಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ [← ಪಾರ. ದಹಸಾಲ್]

ದಸ್ಸಿವ (ನಾ). ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಅಂಶ,–ಭಾಗ (?) : ಬಿಜಯಿತ ಗಾವುಣ್ಡನ ಮಗಂ ಅಮ್ಮಡಿಗಾವುಣ್ಡಂ ನೊಳಂಬೆಯ ಗ್ರಾಮ್ಮಣ್ಡನ ಭಾಗದ ದಸ್ಸಿವ ಭಾಗಂಗೊಣ್ಡು ಕೆಱೆಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದಂ (ಮೈಅರಿ. ೧೯೩೧, ೪೩–೭ ;೨೨೪). 'ದಸಕ' ಪರಾ. [?]

ದಹ₁ 'ದಸ₃' ನೋ.

ದಹ₂ 'ದಗಾ' ನೋ.

ದಹಕಿ (ನಾ). (?) : ರಾಣಿ ಸಾಹೇಬರು ಕೊಟ್ಟ ಕವಲಿನ ಮೇರೆಗೆ ನಮಗೆ ಅವರಿಗೆ ಬರುವದರಲ್ಲಿ ದಹಕಿ ಬರುವಂತೆಯೂ . . . ದೈವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ದಯೆ ಮಾಡಿಸಬೇಕು (ಚಾಮುಪಂ. ೨೨೧). [?]

ದಹಕೋಟಿ, ದಾಕೋಟಿ (ನಾ). ಹತ್ತುಕೋಟಿ ; ದಶಕೋಟಿ : ದಶಸಹಸ್ರಂ ಲಕ್ಷವಾ ದಹಲಕ್ಷಕೋಟಿ ವಹಕೋಟಿ ಶತಕೋಟಿಯ

ರ್ಬುದ ನ್ಯರ್ಬುದಂ . . . ಇಂತು ಚವ್ವೀಸ ತಾಣವರ ಸಂಖ್ಯೆಯಕ್ಕುಂ (ಮಂಗರಾ. ೦೦೩-೦೨) ; ಲಕ್ಷ ದಹಲಕ್ಷಾ ಕೋಟಿ ದಹಕೋಟಿ ಶತಕೋಟಿ ಅರ್ಬುದಾ . . . ಇವು ೩೨ ವುಘಡಣೆ ಹೆಸರುಗಳೂ (ಛಾಸ್ಕರ. ೦೦-೬). ದಾಕೋಟಿ : ಉಗ್ಗಡಣೆ–ಎಕ್ಕಂ, ದಾಹಂ, ಶತಂ, ಸಾವಿರ, ದಾಸಾವಿರ, ಲಕ್ಷ, ದಾಲಕ್ಷ, ಕೋಟಿ, ದಾಕೋಟಿ, ಶತಕೋಟಿ . . . ಪರಿಮಿತ, ಮಹಾಪರಿಮಿತ. ಈ ೪೦ ಸ್ಥಾನದ ಉಗ್ಗಡಣೆ (ವ್ಯವಹಾ. ೮-೨೩).
[ದಹ$_1$ (<ದಸ$_2$) + ಕೋಟಿ$_1$]

ದಹನ (ನಾ). ೧. ಸುಡುವಿಕೆ ; ಉರಿಸುವಿಕೆ : "ಭರ್ಜನಂ ದಹನಮೆನಲು ಸುಡುಹಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೪-೯) ; ಸುವರ್ಣಪಾಷಾಣಮೆಂತು ಪಿಂಡೀಬದ್ಧ ದಹನ ತಾಪನ ತಾಡನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂ ಶುದ್ಧಲೋಹಮಕ್ಕುಮಂತೆ ಭವ್ಯನುಂ ಮನುಷ್ಯಭವಕ್ಕೆ ವಂದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಾಚಾರರಪ್ಪಾಚಾರ್ಯರಿಂ ಪೊರ್ದಿ . . . ಶ್ರಾವಕನಪ್ಪುದು (ಜೀವಸಂ. ೯-೬). ೨. ದಿಕ್ಪಾಲಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ಅಗ್ನಿ: "ಕೃಶಾನುವಗ್ನಿ ದಹನಂ ಹವ್ಯಾಶನಂ ವಹ್ನಿ ವಾಯುಸಖಂ . . . ಧೂಮಧ್ವಜಂ ಪಾವಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ.೬-೪೯); ಆ ನಾಗರ ಖಂಡಂಗಳುಮಂ ನಾಗರಖಂಡಮುಮನಳುರ್ದು ಕೊಂಡಂ ದಹನಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೮೯) ; ಸುರಪತಿ ದಹನಂ ಧರ್ಮಂ ನಿರುತಿ . . . ಎಂಬ ದಿಕ್ಪಾಳರುಮಂ ದಶದಿಶೆಯೊಳಿರಿಸಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦೨-೦೦೩). ೩. ಶವವನ್ನು ಸುಡುವುದು ; ಅಂತ್ಯಸಂಸ್ಕಾರ: ಪೊರಮಟ್ಟಳರಮನೆಯಿನಾ ಮುದುಕಿ, ಮಸಣದೊಳ್ ದಹನದುಃಖದೊಳಿರ್ದರಾರುಂ ತಿಳಿಯದಂತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೨೦-೨೭೯). ೪. ಒಂದು ನರಕ: ದಹನ, ಅಸ್ರಹೃದ, ತೀಕ್ಷ್ಣಾಯಸ್ತಂಭ, ಶಕುನಿಪೊಯಹ್ರದ, ಮಹಾವರ್ತಕಮೆಂಬೈದು ಮಂತ್ರಿನರಕಂಗಳೊಡಗೂಡಿ (ವಿವೇಕ. ೦೯೨). [ಸಂ.]

ದಹನಂಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸುಡು ; ಉರಿಸು : ನಳಿನಾಸ್ತ್ರನಮಳತರಕಳೇವರವ . . . ದಹನಂಗೊಳಿಸಿ ಭಸ್ಮೀಕೃತಂ ಗೆಯ್ಯಲು (ನವಮೋ. ೬-೩೦).
[ದಹನ + ಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_2$]

ದಹನಕರ್ಮ (ನಾ). ಸುಡುವ ಕೆಲಸ; ದಹಿಸುವ ಕಾರ್ಯ: ಅರಿಪುರತ್ರಯ ದಹನಕರ್ಮಸ್ಫುರಣವಸ್ಮತ್ಕಾರ್ಯವದು ಗೋಚರಿಸಿತಲ್ಲಿಂ ಮೇಲಣಂಟಿ ಶಾನುಚಿತ ಕೃತ್ಯವನು ಕರಣಿ ನೀನೆ ಬಲ್ಲೆ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೬-೪೪).
[ದಹನ + ಕರ್ಮ]

ದಹನಕುಂಡ (ನಾ). ಅಗ್ನಿಕುಂಡ: "ದಹನಕುಂಡ: ದಾಹಕ" (Incinerator. ೩೦೪೩). [ದಹನ + ಕುಂಡ$_1$]

ದಹನಕ್ರಿಯೆ (ನಾ). (ಶವವನ್ನು) ಸುಡುವ ಕ್ರಿಯೆ: ಜಲದಾನಕ್ರಿಯೆಯಂ ದೃಗ್ಜಲದಿಂ ಕೋಪಾಗ್ನಿಯಿಂದೆ ದಹನಕ್ರಿಯೆಯಂ ಕೆಳೆಯಂಗೆ ಮಾಡಿದಯ್ (ಗದಾಯು. ೩-೬೨) ; ದಹನಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವಾಗ ಹೊತ್ತು ಮೀರಿತ್ತು (ರೂಢಿ). [ದಹನ + ಕ್ರಿಯೆ]

ದಹನಜಿಹ್ವಾಂತಕ (ನಾ). ದಕ್ಷನ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಿದವನು ಶಿವ ; (?) : ಗಹನ ದಹನದೊಳಹಿತರಿಕ್ಕಲು ದಹನ ವಾಜಿತು ದಹಿಸಲಮ್ಮದೆ ದಹನಜಿಹ್ವಾಂತಕಶರಣನಂ ದಹನವೇಗುವುದು (ಬಸವು. ೪೯-೪೦). [P ಇದು 'ದಹನಜಿಹ್ವಾಂಬಕ' ಎಂದಿರಬಹುದೇ ?]

ದಹನತಂತ್ರ (ನಾ). ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಿದ್ಧಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ತಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಶಾಬರ ತಂತ್ರ, ಶಾಕಿನೀತಂತ್ರ, ಡಾಕಿನೀತಂತ್ರ ... ದಹನತಂತ್ರ, ದರ್ಶನತಂತ್ರ, ಖನನತಂತ್ರ, ಬಂಧನತಂತ್ರ, ವಚನತಂತ್ರಾದಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಿದ್ಧಿಮಂತ್ರಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೮೦). [ದಹನ + ತಂತ್ರ]

ದಹನಧರ್ಮ (ನಾ). ಸುಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನು ; ಅಗ್ನಿ. 'ದಹನಧರ್ಮಾಂಬಕ' ಪರಾ. [ದಹನ + ಧರ್ಮ]

ದಹನಧರ್ಮಾಂಬಕ (ನಾ). ಸುಡುವ ಕಣ್ಣು ; ಅಗ್ನಿನೇತ್ರ : ಘವರ್ಮಾಂಶುಕಶತಕೋಟಿ ಸುಪ್ರಕಾಶನು ದಹನಧರ್ಮಾಂಬಕವ ತೆರೆವ ಸಮಯ ತಪಸಿಗೆ ಹಿಂಸೆಕರ್ಮ ತೆರವಲ್ಲೆಂದು . . . ಬಿಡಿಸದಾದಿರಿ ಯಕ್ಕಟಾ (ನವಮೋ. ೬-೨೬). [ದಹನಧರ್ಮ + ಅಂಬಕ]

ದಹನಲೋಚನ (ನಾ). ಅಗ್ನಿಯೇ ಕಣ್ಣಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ಶಿವ : ಅಹುದೆ ಇದಕೇನಾಯ್ತುವಂಗಾ ದಹನಲೋಚನನಡ್ಡಮೇ ಅಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡಡೆ ಕೊಳಲಿ ಎನ್ನಧಿಕಾರವಂ ರುದ್ರ (ಬಸವು. ೪೦-೨೬).
[ದಹನ + ಲೋಚನ]

ದಹನಸಂಸ್ಕಾರ (ನಾ). ಸತ್ತವರನ್ನು ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಡುವ ಕರ್ಮ.
[ದಹನ + ಸಂಸ್ಕಾರ]

ದಹನಾಕ್ರಾಂತ (ಗು). ೧. ಉರಿ ತಗುಲಿದ ; ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಆವರಿಸಿದ. (ನಾ). ೨. ಉರಿ ತಗುಲಿದುದು; ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಆವರಿಸಿದುದು : ಅಹಹಾ ! ನೋಡ ರಹಸ್ಯದೊಳ್ ಬಳಕೆವೆತ್ತೀ ಚಿತ್ರದಭ್ಯಾಸದಿಂ ದಹನಾಕ್ರಾಂತಮೆನಿಪ್ಪ ಮಂದಿರದವೋಲ್ ಕಾಣ್ಬಂ ಜನಾಕೀರ್ಣಮಂ (ಶಾಕುಂತ. ೬೯-೦೦೦). [ದಹನ + ಆಕ್ರಾಂತ]

ದಹನಾರ್ಚಿ (ನಾ). ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆ; ಉರಿಯ ನಾಲಗೆ : ಆಕಾಶ ಸ್ಫಟಿಕಾಂತರಿತ ದಹನಾರ್ಚಿಯಂತಾನುಮಚ್ಛಸಲಿಲವ್ಯವಹಿತಪದ್ಮರಾಗ ಮಣಿಯಂತಾನುಂ ತನ್ನ ಬೆಳಗೆ ಬೆಳಗಾಗೆ ಶುದ್ಧ ಗರ್ಭಾವಾಸದೊಳ್ ಜಿನಾರ್ಭಕಂ ಬಳೆಯೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೨೦); ಪತಿಯೊಡನೆನ್ನ ತಂಗೆ ದಹನಾರ್ಚಿಯೊಳೊಂದೆ ಮುಹೂರ್ತದೊಳ್ ದಿವೋದಿತತನುವಾದಳೀಂ ಪಿರಿಯೆನಪ್ಪುದಱಿಂ ಪಿರಿದಪ್ಪ ದಾರುಣವ್ರತ ದಹನಾರ್ಚಿಯಿಂದನುದಿನಂ ತನುವಂ ತನುಮಾಡುತಿರ್ಪೆಂ (ಆಜಿಪು. ೦-೪೯). [ದಹನ + ಅರ್ಚಿ]

ದಹನಾಶೆ (ನಾ). ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕು : ಅಹಿಮಕರಂ ಪೊಡೆಯಿಸುವ ದಹನಾಶೆಗೆ ರಥಮನರುಣನಿಂ ದಿನಮುಖದೊಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೯-೬).
[ಸಂ. ದಹನಾಶಾ]

ದಹನೋಪಲ, ದಹನೋಪಳ (ನಾ). ಸೂರ್ಯಕಾಂತಶಿಲೆ; ಸ್ಫಟಿಕ ಶಿಲೆ. ದಹನೋಪಳ : "ಸ್ಫಟಿಕಃ, ಸೂರ್ಯಕಾಂತಃ,...ದಹನೋಪಳ ಈ ೪ ಸ್ಫಟಿಕಂ" (ಹಲಾಯು. ೨೯-೨೨). [ದಹನ + ಉಪಲ]

ದಹನೋಪಳ 'ದಹನೋಪಲ' ನೋ.

ದಹರ (ಗು). ೧. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ. 'ದಹರಾಕಾಶ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. [ಯೋಗ] ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಆಕಾಶ ; ಹೃದಯಾಕಾಶ : ಕೇಳು ದಹರದ ಕಮಲದಿಳೆಯಾದ್ಯಷ್ಟವಾತ್ಮಕೆಯಾ ಶೀಲವಿಡಿದು ಹೆಕಾರ ಮೊದಲಾ ಮೇಲಿಹ ಸಕಾರಾಂತರೂಪಂದಾಳಿ ತೋರೊದಪ್ಪದಳಗಳ ಕೀಲು ತಿಳಿಯೆಂದ (ಗಗತಾ. ೨೦-೬೬). [ಸಂ.]

ದಹರಾಕಾಶ (ನಾ). ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಹೃದಯಾಕಾಶ : ಹೃದಯದಂಗುಷ್ಠ ಮಾತ್ರದ ದಹರಾಕಾಶ ಪದಮಧ್ಯದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಚಲಿಸದೆ (ಪರಬೋ. ೩-೦೦-೩) ; ಅರಿಯಾ ದಹರಾಕಾಶಲಕ್ಷಣ ನೆರಳ ಕೈಲದಿ ನೋಡಿ ಮೇಲಿನಲಿರುವ ಮತ್ಸ್ಯವನೆಚ್ಚನರ್ಜುನ ಅದರ ತೆರನಂತೆ ತಿರುಹಿ ದೃಷ್ಟಿಯು ತನ್ನರೇ ತಾ ನಿಲಿಸಿ ಅರ್ಧಾಕ್ಷಿಂದ ತಾನೆಯು ಗುರಿಯು ಲಕ್ಷಿಸಿಯಹುದೆ ದಹರಾಕಾಶ ಲಕ್ಷ್ಯಂದ (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೨೦-೩); ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಜ್ಯೋತಿರ್ಲಿಂಗದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದು (ಛಾರದ. ೨೩೦).
[ದಹರ + ಆಕಾಶ]

ದಹರೋಪಾಸನೆ (ನಾ). ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಸ್ತುವಿನ ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉಪಾಸನೆ : ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು . . . ಇದರಲ್ಲಿ . . . ದಹರೋಪಾಸನೆ, ಇಂದ್ರ ವಿರೋಚನರ ಉಪಾಖ್ಯಾನ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿವೆ (ಛಾರದ. ೩೮). [ದಹರ + ಉಪಾಸನೆ]

ದಹಲಕ್ಷ, ದಾಲಕ್ಷ (ನಾ). ಹತ್ತು ಲಕ್ಷ : "ಏಕಂ ದಹಂ ಶತಂ ಸಹಸ್ರಂ ದಶಸಹಸ್ರಂ ಲಕ್ಷಮಾ ದಹಲಕ್ಷ ಕೋಟಿ ದಹಕೋಟಿ ಶತಕೋಟಿಯರ್ಬು ದನ್ಯರ್ಬುದಂ ... ಇಂತು ಚವ್ವೀಸ ತಾಣವರ ಸಂಖ್ಯೆಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೫-೧೩) ; ದಾಸಾವಿರ ಲಕ್ಷ ದಹಲಕ್ಷಾ ಕೋಟಿ ದಹಕೋಟಿ . . . ಇವು ೩೨ ವುಘಡಣೆ ಹಸರುಗಳೂ (ಭಾಸ್ಕರ. ೧೦-೬) ; ಇದನ್ನು ಇಪ್ಪತ್ತು ದಹಲಕ್ಷ ಅರ್ಹತರು ಕಡೆದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಪ್ರವಾಹ. I, ೨೫೨). **ದಾಲಕ್ಷ** : ಎಕ್ಕಂ, ದಾಹಂ ... ಲಕ್ಷ, ದಾಲಕ್ಷ . . . ಪರಿಮಿತ, ಮಹಾ ಪರಿಮಿತ ಈ ೪೦ ಸ್ಥಾನದ ಉಗ್ಗಡಣೆ (ವ್ಯವಹಾ. ೮-೨೫).

[ದಹ$_1$ (<ದಸ್$_2$) + ಲಕ್ಷ]

ದಹಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ದೇಶದ ಹೆಸರು ; "ಚೇದಿರಾಜ್ಯ" (ಶಾಶಮಂ ೨೬೦ ಟಿಪ್ಪಣಿ) : ಪೊಗೆಯುತ್ತಿರ್ದ್ದರ್ಪ್ಪದಿನ್ನುಂ ದಹಳೆ ಹಿಮವನಗಾರಣ್ಯಮಂ ಲಾಳನಿನ್ನುಂ ಪುಗಲೆನ್ನಿರ್ದ್ದರ್ಪ್ಪನಿನ್ನುಂ ನೆಲಸದೆ ತಿವುಳಂ ಲಂಕೆಯಿಂ ತೆಂಕ ಲೋಡಲ್ ಜಗೆಯುತ್ತಿರ್ದ್ದರ್ಪ್ಪನ್ . . . ಎಂ ಬಲ್ಲಿದನೊ ಚಕಿತವಿದ್ವಿಷ್ಟ ನೆಂಬೀ ನೊಳಂಬಂ (ಕ್ಲಾಅರಿ. ೦೯೨೯, ೬೫-೩೩ ; 1024 ?) ; (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೯೭-೯ ; 1080 ನೋ.) 'ಡಹಾಳ' ಪರಾ. [?]

ದಹಿಕ (ಗು). ದೇಹಸಂಬಂಧವಾದ; ದೈಹಿಕ : ದಹಿಕ ದೃಶಿಕ ಕಾಲಿಕತ್ರಯ ಗಹನ ಕರ್ಮಗಳುಂಟು ಇದರೊಳು ವಿಹಿತ ಕರ್ಮಗಳರಿತು ನಿಷ್ಕಾಮಕನು ನೀನಾಗಿ (ಹಸಾರ. ೯-೪).

[P ಇಲ್ಲಿ 'ದೈಹಿಕ' ಎಂಬುದನ್ನು ಛಂದಸ್ಸಿಗಾಗಿ 'ದಹಿಕ' ಎಂದು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು]

ದಹಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುಡು ; ಉರಿಸು : ನಿನ್ನಂ . . . ದಹಿಸಲಿಲ್ಲೇತರ್ಕೆ ತಾನಗ್ನಿ ವೇಟೆಲ ಪಾಪಾತ್ಮನೆ (ಕಾದಂಶ. ೫೬೪); ಕಡೆಗಾಲದೊಳು ಜಗವ ಮೊಗೆದು ದಹಿಸುವ ನಡುಗಣ್ಣ ಬೆಂಕಿಯಿಂದೊಗೆದು ನೆಗೆದೆದ್ದು ಘುಡು ಘುಡಿಸಿ ವೀರೇಶ್ವರಂ ನೆರೆದ ದೇವರ ಹಿಂಡನಂಡಲೆದು ಮೊದಲಿಗರನು ಹುಡಿಗುಟ್ಟೆ (ಹಕಸಾ. ೧೧-೪೪) ; ಅಹುದು ಸಂಜಯ ಶೋಕಶಿಖಿ ನೆಟ್ಟೆ ದಹಿಸಿತೆನ್ನನು ಬೆಂದ ವಸ್ತುಗೆ ದಹನವುಂಟೇ ಎಂಬ ನಾಣ್ನುಡಿ ನಮ್ಮೊಳಾದುದಲಾ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦-೬) ; ತನುಗಾತ್ರಿ ನಿನ್ನ ತಪಿವಂ ಮನಸಿಜನಾವಗಮುಮೆನ್ನನಾದೊಡೆ ದಹಿಪಂ (ಶಾಕುಂತ. ೩೮-೬೮). ೨. ಉರಿದುಹೋಗು ; ಸುಟ್ಟುಹೋಗು: ನನ್ನ ಶತ್ರುಗಳು ಅಸೂಯಾಗ್ನಿ ಯಿಂದ ದಹಿಸಿಹೋಗುವರು (ಹಿಂಗಾಸ್ಸ್. ೬-೦೫). [ದಹನ + – ಇಸು$_2$]

ದಹ್ಯ (ಗು). ಸುಡಬಹುದಾದ ; ಉರಿಸಬಹುದಾದ : ಅಸಂಶಯ ದಹ್ಯ ದಗ್ಧವೆಕ್ಕು (ನಾನಾರ. ೧೩೪). [ಸಂ.]

ದಳ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಳ್ಳಿಸು', 'ದಳ್ಳುರಿ$_1$', 'ದಳ್ಳನ್' ಪರಾ.

ದಳ$_1$, ದಡ್ಡ (ನಾ). ೧. ದಟ್ಟವಾದುದು ; ಸಾಂದ್ರವಾದುದು : ಘುಳುಘುಳಿಸುತೆಳ್ವ ಬೊಬ್ಬುಳಿಗಳಿಂ . . . ದಳದ ಪವಳದ ನಿಮಿರ್ದ ಕುಡಿಗಳಿಂ ತಡಿಗಳಿಂದಾ ಕಡಲ್ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಕ್ಕಮಿಥಾ. ೬-೩). **ದಡ್ಡ** : ೨. ದೃಢತೆ : ನೀನು . . . ನಾಲ್ಕು ದಿನ ಹಟ್ಟಿಗೆ ಗಂಜಿ ಬಿದ್ದರೆ ದಡ ವಾಗುತ್ತಿದ್ದಿ (ರಾಜಾದೇ. ೬೩).

ದಳಮಾಗು, ದಳವಾಗು = ದಟ್ಟೈಸಂ ; ಸಾಂದ್ರವಾಗು : ಮದನ ಧನುರ್ಧರಂಗೆ ದೊಣೆಯಾದ ತಳಿರ್ ಸರಲಾದ ಪೂ ಬಸಂತದ ಮೊದಲಂಗ ಜಂಗೆ ದಳವಾದಲ ಮುದ್ಗರವಾದ ಕೆಯ್ ಬಸಂತದ ನಡು . . . ಆಗೆ ಸುಗ್ಗಿಯ ಮನೋಜನ ಕೆಯ್ಪಿಡಿಯಲ್ತೆ ಮಾಮರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೬೫) ; ಕೆಂದಳಿರ್ದೊಂದು ಕೆಂಪು ಕಿಸುಸಂಜೆಯನಂಜಿಸೆ ಕರ್ಪುವತ್ತ ಕೇಸಂ ದಳವಾದ ಕಟ್ಟಲೆಯನೇಳಿಸೆ (ಕಬ್ಬಿಗಾ. ೧೪೦). [?./ತಮಿ. ತಳ ; ತೆಲು. ದಳ]

ದಳ$_2$ 'ದಲ' ನೋ.

ದಳಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಶ್ರೀ ಸೋಮನಾಥನ ಕುಮಾರ ನಾದಯ್ಯನೆಸೆವಾಸುರದ ಮಹಿಮೆ ಮನದೊಳ್ನಾಂಟಿ ಬೇರ್ವರಿದು ಕೇಸ[ಸು]ರಿಯಪೊಲು ದಳಂ[ಪಾಠಾಂ. ಳಂ]ದಳ್ಳಿ[ಪಾಠಾಂ. ದಳಿಂದಳ] ಊದು ಹೃದಯಮಂ ಸುಡೆ ಬೆಂದು ಕಂದಿ ನೊಂದು (ಸೋಮಪುಕ. ೫-೧).

ದಳಂಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). (?) : ಮಸಗಿದ ಕಡಲ ತೆರೆಗಳಂತೆ ತರತರದಿಂ ದಳಂಗಟ್ಟಿ ತೋರ್ಪ ತುರಗದಟಮಂ ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು (ವರ್ಧಮಾ. ೪-೧೨ ವ); "ಸಾಲಾಗಿ ನಿಲ್ಲು" (?) (ವರ್ಧಮಾ. ಕೋಶ) :

[ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಳಂಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೆಚ್ಚುಮಾಡು ; ಅಧಿಕಗೊಳಿಸು : ಸೌರಭಮಂ ದಳಂಗೊಳಿಸ ಬಣ್ಣದ ನುಣ್ಣನೆ ರಾತ್ರಿ ಮಾಣಿಕಾಕಾರೆ ತೊಡರ್ಚ ನಾರುಗಿದ ತಿಂಗಳ ತಣ್ಣದಿರಂ ನಮೇರು ಮಂದಾರದರಲ್ಗಳಂ ತನಗೆ ನೀಡಿದಳೆಂದೊಲ ವಿಂದೆ ನೋಡಿದಳ್ . . . ವಾರಿಜ ವಕ್ತ್ರೆ ಕೈರವ ವಿಮೋಚನೆ ಮಾಲೆಯಂ (ಅನಂಪು. ೪-೧೧೪). [ದಳ$_1$ + ಕೊಳ್$_1$ + –ಇಸು$_2$]

ದಳಂಬಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ದಪ್ಪವಾಗು ; ಸಾಂದ್ರವಾಗು : (ಃ). ೨. ಹೆಚ್ಚು ; ವೃದ್ಧಿಯಾಗು : ಕೆಳ್ಳೊಳಮುಮರ್ದಿನೊಳಂ ಪುಟ್ಟಿದ ಪೆಂಡಿರಂತೆ ಸೊಗಯಿಸುವ ಪಲರುಮೊಳ್ಕೊಂಡಿರೊಂದೆಡೆಯೊಳಿರ್ದು ಕಾಮದೇವನೆಂಬ ಬಳಮರ್ದುಕಾಜಿನ ಮಾಡಿದ ಮರ್ದಿನಂತೆ ಬಳೆದು ದಳಂಬಡೆದು ಮೂಱನೂಱಱುಮತ್ತು ಜಾತಿಯ ಕಳ್ಗಳಂ ಮುಂದಿಟ್ಟು ಮಧುಮಂತ್ರದಿಂ ಮಧುದೇವತೆಗಳನರ್ಚಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೫೭ ವ); "ದಳಂಬಡೆದು,–ವೃದ್ಧಿ ಯಾಗಿ" (ಪಂಪಭಾ. ೦೬೭): "ಗರಿಗಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳು, ಬಲವಾಗಂ,ಸಾರವುಳ್ಳು ದಾಗು" (ಪ್ರಕಣ್ಣ) ; ಬಳವದವಾರ ವೇದರುತಿ ಗೇಯರವಂ ಪಟಹಸ್ವನಂ ಪುರೀ ಕಳಕಳದಿಂದಳಂಬಡೆದು . . . ದಿಗಿಭವ್ರಜ ಬೃಂಹಿತ ಧೂರಿನಾದದಿಂ ಜಳಧಿಯನಾಂತು ಘೂರ್ಣಿಪಿನಮಾ ಗೃಹಮಂ ಪುಗುತಂದನಚ್ಯುತಂ (ಜಗಮಿ. ೧೧-೦೩೧). 'ದಳವೇಱು$_1$' ಪರಾ. [ದಳ$_1$ + ಪಡೆ$_1$]

ದಳಗೆ 'ದಳಿಗೆ$_1$' ನೋ.

ದಳತೆರೆ 'ದಳದೆರೆ' ನೋ.

ದಳತ್ಕೈರವ 'ದಲತ್ಕೈರವ' ನೋ.

ದಳತ್ಕೋಕನದ (ನಾ). ಅರಳುತ್ತಿರುವ ತಾವರೆ ; ವಿಕಸಿಸುವ ಕಮಲ. 'ದಳತ್ಕೋಕನದ ಜಠರ' ಪರಾ.

[ಸಂ. ದಲತ್ಕೋಕನದ]

ದಳತ್ಕೋಕನದಜಠರ (ನಾ). ಕಮಲವನ್ನು ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳವನು; ಕಮಲನಾಭ ; ವಿಷ್ಣು : ದಳತ್ಕೋಕನದಜಠರನಂ ನಿವಾರ್ಗಿಕುಳಮಿಂತೆಂದು ಧರ್ಮತನಯಂ ನುಡಿದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೧೪).

[ಸಂ. ದಲತ್ಕೋಕನದಜಠರ]

ದಳತ್ಪದ್ಮ (ನಾ). ಅರಳುತ್ತಿರುವ ಕಮಲ,–ತಾವರೆ : ವಿಧುವಿಂದಂ ವಿಬುಧೋತ್ಕರ ಪ್ರಿಯಕರಂ . . . ದಳತ್ಪದದಿಂದಧಿಕ ಶ್ರೀನಿಳಯಂ ಸುಪುತ್ರನೊಗೆತರ್ಕಂ ನಿಮ್ಮೊಳುರ್ವೀಶ್ವರಾ (ಪುಷ್ಪಪು. ೬-೧೨೨).

[ಸಂ. ದಲತ್ಪದ್ಮ]

ದಳದಳ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಆ ಹುಡುಗಿ ದುಃಖದಿಂದ ದಳದಳ ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಳು (ಲೂಕ). 'ದಳದಳನೆ', 'ದಳ ದಳಿಸು' ಪರಾ.

ದಳದಳನೆ (ಅ). ದಳದಳ ಎಂದು ; ಸರಸರನೆ ; ವೇಗವಾಗಿ : ಆ ಆಯ್ದಕ್ಕಿಯ ಮಾರಿತಂದೆಗಳು ಸಂತೋಷಚಿತ್ತರಾಗಿ ದಳದಳನೆ ಬಸವೇಶ್ವರನ ಅಂಗಳಕ್ಕೆ ಬಂದು (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೨೬೨) ; ದಳದಳನಿಳಿತಹ ಸುಧೆಯನು ವಿದ್ಯುದ್ವಳಿಗವ ತೇಜಃಪುಂಜವ . . . ಮರೆಯದಿರೆಂದನು ವೇಶಿಕನು (ಯೋಗಾಂಪಿ. ೪-೨೨); ಕಂಗಳಿಂದೊಡುಶಿರೆ ದಳದಳನೆ ಹರ್ಷಾಶ್ರು

ವಾರಿಪೂರ (ರೇಚಣ. ೭-೧೭) ; ಸರ್ವಾಂಗದೊಳ್ಪುಳಕದಗೆಯೊಗೆಯೆ ದಳದಳನೆ ಹರುಷಾಂಬುಧಾರಾಪ್ರವಾಹಂ ಕಂಗಳಿಂದಿಳಿವನ್ನಂ (ಸುದೇಪು. ೧-೬) ; ಕಣ್ಣೀರು ದ ಳ ದ ಳ ನೆ ಇಳಿಯ:ಹತ್ತಿದವು (ಚಂದುಲಿ. ೩೧). 'ದಡಬಡನೆ', 'ಧಳಧಳನೆ' ಪರಾ. [ದಳದಳ + – ಅನೆ$_1$]

ದಳದಳಿತ (ಗು). ದಳಬಿರಿದ ; ಅರಳಿದ ; ವಿಕಸಿತವಾದ : ವಳ್ಳಿಯ ಕತ್ತುಲೆವಾಂಬನ ದಳದಳಿತ ಸಂಜೆಮಲ್ಲಿಗೆಗಳ ಪೂವಂಬಿನ ಬೆಳದಿಂಗಳಿಂದೆನೆ ಕಣ್ಬಯಲ ಚಲುವನೀವುದರಸಿಯಕೆಚಿ'ಯೊಳು (ಮೃಅರಿ. ೧೯೩೮, ೯-೩೦ ; 1184). [ಸಂ. ದಲದಲಿತ]

ದಳದಳಿಸು, ದಳ್ದಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ದಳ ದಳನೆ ಸುರಿ ; ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಹರಿ : ಎನ್ನ ತನಯುನನುಯ್ದಂ ರಾಕ್ಷಸನೆಂದಟ್ಟಳ್ ಧವಳೇಕ್ಷಣೆ ದಳದಳಿಸಿ ಸುರಿಯೆ ಬಾಷ್ಪಜಲಂಗಳ್ (ಕುರಾಮಾ. ೬-೨೩). ೨. ಹೆಬ್ಬಾಗಿ ಹೊಳೆ; ತಳತಳಿಸಂ; ನಳನಳಸು: ತಳ್ತ ಮಾಧವೀಲತೆಯ ಜೊಂಪದಿನೊಳಗೆ ದಳದಳಿಸಿ ಪೊಳೆವೆಳದಳಿರ ಗೊಂದಣದಿನೊಂದಿ ಸಂದಣಿಸಿ ಸೌಂದರವಾದ ಮಾಕಂದ ಭೂರುಹಸಂದೋಹದೊಳಗೆ ಸುತ್ತಿ ಪತ್ತಿದ ತಳ್ತಶೋಕಾನೋಕಹಾನೀಕ ದೋಲಗಶಾಲೆಯಂ . . . ಪೊಕ್ಕು (ನೇಮಿಪು. ೧೩-೨೦ ವ) ; ಎಳದಳಿರ ತುಱುಗಲೊಳ್ ನೆಱೆ ದಳದಳಿಪೆಳವಾವಿನಳ್ಗೊಂಬಂ ತಳ್ಪೊಯ್ದು (ಶಾವ್ಯಾವ. ೨೪೨). **ದಳ್ದಳಿಸು** : ೨. ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ ಪೊರೆವೊರೆಯೊಳ್ ದಳ್ದಳಿ [ಪಾಠಾಂ. ಗಳ್ದಳಿ, ಗಬ್ದಬ್]ಸದೆ ಮಿನುಕುತಿರ್ಪ ತಾರಾಳಿಯವೊಲ್ (ಅನಂಪು. ೫-೭೩). [ದಳದಳ + – ಇಸು$_3$]

ದಳದುಳ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಳದುಳನೆ' ಪರಾ.

ದಳದುಳ$_2$ 'ದಟದುಟ' ನೋ.

ದಳದುಳಕಾಱ, ದಳದುಳಿಗಾಱ, ದಳವುಳಕಾಱ, ದಳವುಳಿಕಾಱ (ನಾ). ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವವನು ; ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆಯುವವನು ; ಲೂಟಿ ಮಾಡುವವನು ; ದಾಳಿಕಾರ ; ಸೂರೆಗಾರ. 'ರಾಯದಳದುಳ ಕಾಱ' ಪರಾ. **ದಳದುಳಿಗಾಱ** : ದಳದುಳಿಗಾಱನೆನಿಪ ದಂತವಕ್ರನು (ಕರ್ಣವ್ಯ. ೫-೫). **ದಳವುಳಕಾಱ** : ಸದ್ಭಕ್ತಿ ಸೂಱೆಗಾಱಂ ಮುಕ್ತಿ ದಳವುಳಕಾಱನೆನಿಪ ಬಸವರಾಜಂ ಭಕ್ತರಂ ಕಂಡು (ಬಸರ. ೮-೪) ; ದಕ್ಷನ ಹೋಮ ದಳವುಳಕಾಱ ಹರ ನಿಸ್ಸೀಮದಲಿ ಪುರ ಮೂಱ ಗೆಲಿದನು ಸಲಹಿದನು ಸುರರ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨ ಸೂಚನೆ) ; ಮುಂದೆ ಮುಂದಿರಿರಾಯ ದಳವುಳಕಾಱ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿರ್ದನು (ತೊರರಾ. ೭-೨೧-೨೦) ; ದ್ರಾವಿಡ ಧರಣೀಶತಿಮಿರಮಾರ್ತಂಡನೆಱೆಯಾಂಧ್ರಮನ್ನೆಯದಳವುಳಕಾಱ ನೆಂದಿರದೆ ಪಾಡಿದರಂಗನೆಯರು (ಕಂನವಿ. ೮-೭೭). **ದಳವುಳಿಕಾಱ** : ಇದೆಲ್ಲಿಯ ಲಾವಣ್ಯದ ಲಾವುಲಿಗಂ ಜವ್ವನದ ಸೂಱೆಕಾಱಂ ಮನದ ಮಲ್ಲಳಿಕಾಱಂ ಚಿತ್ತದ ದಳವು[ಪಾಠಾಂ. ದು]ಳಿಕಾಱಂ ಬಂದಂ ಏಗುವೆನೇಗುವೆಂ (ನಂದಿರ. ೧೨-೭೦). [ದಳದುಳ$_2$ (<ದಟದುಟ) + – ಕಾಱ]

ದಳದುಳನೆ (ಅ). ಸರಸರನೆ ; ವೇಗವಾಗಿ ; ಲಗುಬಗೆಯಿಂದ : ದಳದುಳನಾಗಳೆ ಕೂಡೆಂಟು ಮಂದಿ ಕೋಮಲೆಯರು ರಾಯನ ಮುಂದೆ ಜಲಕನ್ನಿಕಾನಾಟ್ಯಕೆಂದು ನಿಂದರು ಮಝು ಚೆಲುವನದೇನ ಬಣ್ಣಿಪೆನು (ಭರಹ. ೧೩-೯೩). [ದಳದುಳ$_1$ + – ಅನೆ$_1$]

ದಳದುಳವಾಯ್ 'ದಟದಂಟವಾಯ್' ನೋ.

ದಳದುಳಿ 'ದಟದಂಟ' ನೋ.

ದಳದುಳಿಗ, ದಳವುಳಿಗ (ನಾ). = ದಳದುಳಕಾಱ : ಎಲೆಲೆ ನರನೋ ಸುಭಟಜೀವನದಳದು[ಪಾಠಾಂ. ವು]ಳಿಗನೋ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೭-೩೪) ; ಜನನಿಯ ಜಠರವ ವೇಷ್ಟಿಸಿ ದಳದುಳಿಗನವೊಲು ಗಡಬಡಿಸಿ (ಯೋಗಾಂವಿ. ೦-೪೪) ; ಕ್ಷಳ ಱಟ ಕುಳಗಳ ಕಿಳಿವಿನಿಸಿಲ್ಲದೆ ಪಳಿಯಾದೊಂದೆರಡಾಯ್ಮುಳಿ ಮಾತಿನ ಅಳಿಗಬ್ಬಿಗ ದಳದುಳಿಗರ್ ತಿಳಿಯಲಸಾಧ್ಯಮದೀ ಕಾವ್ಯಂ (ಪ್ರಭುಪು.೧-೪೯). **ದಳವುಳಿಗ** : ೧. ಕಣ್ಗೆ ಮಂಗಳವಾದ ಕೈವಲ್ಯ ದಳವು[ಪಾಠಾಂ. ದು]ಳಿಗನ ಆ ಸತಿಯರೊಲಿದು ಬಲಗೊಂಡೆಱಗಿ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೫೭) ; ಒಳಗಾದಳೆನಗೆ ಬಾಲಕಿ ಕಾಮಭೂಪನ ದಳವುಳಿಗನ ದೆಸೆಯಿಂದ (ಅಂಜಹ. ೧೪-೨೨೭). [ದಳದುಳ$_2$ (<ದಟದುಟ) + – ಇಗ]

ದಳದುಳಿಗಾಱ 'ದಳದಂಳಕಾಱ' ನೋ.

ದಳದುಳಿಸು, ದಳವುಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಆಕ್ರಮಿಸು; ದಾಳಿಮಾಡು; ಕೋಲಾಹಲಮಾಡು ; ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳಿಸು ; ರಭಸದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗು : ತೆಂಕಮುಖವಾಗಿ ಧಾಳಿಕಾಱರು ದಳದುಳಿಸಿ [ಪಾಠಾಂ. ದಳದುಳದ] ಭೂಪಾಲಭೂಮಿಯ ಹೊಕ್ಕು ಗಂಗಾಕೂಲದಲಿ ಸಂಗಮದ ಸಾಗರಕಾಗಿ ಮಹಲದಲಿ (ತೊರರಾ. ೪-೦೦-೧) ; ಮೊಗುಳೆದ್ದು ಬಂದಾವಾಸದಲಿ ದಳದು [ಪಾಠಾಂ. ವು]ಳಿಸಿ ಶಕ್ರನ ಮುಱಿದು ಸುಮನಸರ ದೇಶದಿಂದಱೆಯಟ್ಟಿ (ಅಕ್ರೂಚ. ೦-೮) ; ತಳುವದೆ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮೇಂದ್ರ ಬಲಸಹ ದಳದುಳಿಸಿದನು ಹಂಚೆಯಕೆ (ಕಂನವಿ. ೩-೭೩). **ದಳವುಳಿಸು** : ಸರ್ವ ಸೈನಿಕವರಸಿ ನಿಂದಿರಲೊರ್ವನೇ ದಳವುಳಿಸಿ ದ್ರುಪದನ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ತಾ ಹಿಡಿದು ಕಟ್ಟಿದ ನಿಮಿಷಮಾತ್ರದಲಿ (ಸಂಭಹ. ೦೮-೯೮) ; ನಿಲುಕಿ ಹೊಳೆದವು ನೇಣ ಸಡಿಲಿಸಿ ಕುಲಗಿರಿಯ ಹೆಡತಲೆಯಂನಡರಿದವು . . . ದಳವುಳಿಸಿದವು . . . ಮನೋವೇಗಾಯ್ಲವಾಜಿಯ ಥಟ್ಟ ನೂಕಿದರು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೪-೫೨) ; ಮದಮುಖರಲ್ತೆ ರಕ್ಕಸರು ಕೋಱಿದ ಮಹೋತ್ಪಾತವನು ಬಗೆಯದೆ ಕದನಕೋಳಾಹಳ್ತರು ದಳವುಳಿಸಿದರು ಧಾಳಿಯಲಿ (ತೊರರಾ; ೩-೫-೯). [ದಳದುಳ$_2$ (<ದಟದುಟ) + – ಇಸು$_3$]

ದಳದೆರೆ, ದಳತೆರೆ (ಕ್ರಿ). ಎಸಳುಗಳನ್ನು ಬಿಚ್ಚು ; ಅರಳು ; ವಿಕಾಸವಾಗು : ಕಮಲಿನಿಯು ತಾನು ದರಹಸಿತವದನದಿಂದಿನಿಯನರುಣತೆಯಾಂತು ದಳದೆರೆದು ಬಿರಿದರಲ್ದು ಮೊರೆಯುತಿಹಳು (ವಿಸೀಗೀ. ೨೯-೧೭). **ದಳತೆರೆ** : ಹಿಂದೆ ಎಂದೂ ತಾನು ಅನುಭವಿಸದಿದ್ದ ವಿಶೇಷವಾದೊಂದು ಭಾವನೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ದಳತೆರೆಯುತ್ತಿತ್ತು (ಅನಾಥ. ೪೮). [ದಳ$_2$ (=ದಲ) + ತೆರೆ$_1$ (<ತೆಱೆ$^3_1$)]

ದಳನ 'ದಲನ' ನೋ.

ದಳನಾಯಕ (ನಾ). ದಳಪತಿ ; ಸೇನಾಪತಿ : ಬಳಿಕ ಹೊಂಕರಿಸುತಂಗಜನು ತೊಲಗಿ ದೂರದೊಳಿದ್ದ ಗುಣವಸಂತಕನೆಂಬ ದಳನಾಯಕನ ನೋಡಿ ನುಡಿದ (ಭರಹ. ೪೮-೯೫). [ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ನಾಯಕ]

ದಳಪ (ನಾ). = ದಳನಾಯಕ: ನೀಡಿರಿದು ಕೆಡಹಿದರ್ ದಳಪನಾ ಕ್ಷೋಭೆಯಿಂ ಬೆದರಿ ದಳಪಾರುತಿರಲು (ಜನಮು. ೮-೧೪). [ಸಂ. ದಲಪ]

ದಳಪತಿ 'ದಲಪತಿ' ನೋ.

ದಳಪತಿತನ (ನಾ). ಸೇನಾಪತಿತ್ವ ; ದಳದ ಮುಖಂಡತ್ವ : ಕಂಠೀರವ ನರಸೇಂದ್ರನಂದು . . . ಮುಂದಣ ದಳಪತಿತನವ ಲಿಂಗೇಂದ್ರನಿಗಂದು ಕೊಡುವೊಡುಜ್ಜುಗಿಸಿದ (ಕಂನವಿ. ೦೯-೯೫). [ದಳಪತಿ (= ದಲಪತಿ) + – ತನ]

ದಳಬಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಮೂಲಿಕೆ ; ಕಚೋರ : ದಳಬಳ (ಕಚೋರ)ದ ಹಸಿಗಡ್ಡೆಯ ರಸ ಒಂದು ಚಮಚೆಗೆ ಅಷ್ಟೇ ನೀರುಳ್ಳಿ ರಸ ಕೂಡಿಸಿ ಕೊಡುವುದು (ಮನೆಮ. ೦೪). [?]

ದಳಬೆಸ (ನಾ). ದಳಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ; ಕಂಸುರಿಗೆಲಸ (?): ಕರುಮಾಡಂ ರಮ್ಯಹರ್ಮ್ಯಾಚಳದಳವಿಗಳುಂಬಂ ಹಿಮಾದ್ರೀಂದ್ರ ಸಾನೂತ್ಕರಕಾಂತಂ ಬಳ್ಳಿಮಾಡಂಗಳ ಬಳಗಮದೇನೆಂಬ ಪೆಂಪುರ್ವದೇನೆಂಬಿರವಿಂದೊಳ್ಪಿಂಬದೇನೆಂಬ ದಳಬೆಸನದೇನೆಂಬ ವಿಕ್ರೊಳ್ಪದೇನೆಂಬ ರಸಂಬೆತ್ತೊಳ್ಪದೇನೆಂಬಮಿತಗುಣಮದೇನೆಂಬ ಚಿತ್ರಪ್ರಪಂಚಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೪೮). [ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ಬೆಸ$_1$]

ದಳಭವನ (ನಾ). ಎಲೆವನೆ ; ಪರ್ಣಕುಟಿ : ಲವನೆ ಕೇಳಾ ದಿನವನಾ ದಳಭವನದಲಿ ನೂಕಿದರು (ತೊರರಾ. ೨-೬-೨೭). [ಸಂ. ದಲಭವನ]

ದಳಮಳ (ನಾ). ತಂಬಿ ತುಳುಕುವುದಂ ; ಡಮುಡಮಿಸುವುದಂ : ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ವನಜ್ಯೋತ್ಸ್ನೀ ಎಂಬ ಲತೆಯು ತನ್ನ ಪತ್ರರಾಶಿಯ ಬಾಹುಳ್ಯದಿಂದ ಹೇಗೆ ದಳಮಳಮಾಡುವುದೋ ಅವಳ ಶರೀರವೂ ಹಾಗೆ ಪೂರ್ಣತೆಯಿಂದ ದಳಮಳವಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತಂ (ಶಾಕುಂ. ೪೩). 'ಡಳಮಳ' ಪಾಠ. [←ಮರಾ. ದಳಮಳ್]

ದಳಮೇಟು 'ದಳವೇಟು$_1$' ನೋ.

ದಳವಡಿಗ (ನಾ). ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವವನಂ ; ಸೈನಿಕ; ಯೋಧ : ಮಣಿಮಯ ಹಜಾರದೊಳು ಬಿತ್ತರದ ದಳವಡಿಗರೊಡನೆ ಸೇನಾನಿಯಾರಿ ರ‍್ಯ ರಾವುತರೊಗ್ಗಿನಲಿ (ಸವಮೋ. ೨೭-೩೭). [ದಳವಡೆ + – ಇಗ]

ದಳವಡೆ (ನಾ). ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿ ; ಪಡೆ : ಗುರಿಕಾರ ನಾಯಕರು ದಳವಡೆಯ ಜಟ್ಟಿಗಳು ಕರಣಿಕರು ಕಣಜ ಬೋ ರಕ್ಕಸರಾಯಭಾರಿಗಳು . . . ಮುಂತಾದಯಸಮಸದ್ಭುಧಜನರು ಮು ಖ್ಯ ವಿ ನಿ ಯೋ ಗ ದೊಡ್ಡೋಲಗದ ಮಧ್ಯದಲೀ ಶಶಿವಾಳಿಯಂದದಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಭುವರನೆನಿಸಿ (ಸವಮೋ. ೩-೨೫). ℗ ಇದಂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥದ ಎರಡುಂ ಶಬ್ದಗಳಂ ಸೇರಿ ಆಗಿರುವ ರೂಪ. [ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ಪಡೆ$_3$]

ದಳವಯ 'ದಳವಾಯ್' ನೋ.

ದಳವರಿ (ಕ್ರಿ). ದಾಂಗುಡಿಯಿಡು ; ಹಬ್ಬು ; ವ್ಯಾಪಿಸು : ಗಳಬಳಿಪ ಗದ್ಗದಂ ದಳವರಿವ ಮೋಹಲತೆ ತುಳುಕಿ ತುಂತುರುಗೆದರ್ವ ಘರ್ಮಂ (ಕೃಕಪ. ೦-೬-೪). [ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ಪರಿ$_2$]

ದಳವಾಡ (ನಾ). ೧. ಸೇನಾಸಮೂಹ; ಪಡೆಯ ಸಾಲು ; ಸೈನ್ಯ : ಸಂಭ್ರಮದೆ ದಳವಾಡವೋಲೈಸೆ (ರೇವಂ. ೦೦೫-೩) ; ದಳವಾಡಸಹಿತ ದೈಚಪ್ಪ ದುರ್ಗವ ಹೊಕ್ಕು ತಳುವದದಟ ಬಲಿಕೆಯನು ಬಳಸಿ ಬಳಸಿ ನೋಡಿ (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೭-೫೦) ; ಶಿರಂವಡಿಯ ರಾಜ್ಯಕೆ ಮನ್ನರನೂ ದಳವಾಡವನೂ ಕಳುಹಿಸಲಾಗಿ (ಸೌಇಇ. IX-II, ೫೫೦-೧ ; 1532) : ವಿಭೀಷಣ ಬಂದಿನ್ನು ಪೊಳಮೋಸಗೊಟ್ಟ ಕಾರಣದಿ ಕಳಿದುಳಿದವನ ಮರ್ದಿಸಿಯಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನ ದಳವಾಡವೇನು ನೀನೇನಂ (ಮೋಹತ. ४೦-೨೫) ; ಹೊಳೆವ ತ್ರಿಶೂಲಮುಮ್ಮೊನೆಯಿಂದೆ ಕೆಂಗಿಡಿಗಳನುಗುಳ್ದುರಿಯ ನಿಷ್ಠುರದಿ ದಳವಾಡ ದಹನವ ಮಾಡುತ್ತ ಹರಿಯುರಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಮೋಹಿಸಿತು (ಮೋಹತ. ४೦-೬೬) ; ಆಗ ಕೌರವರಾಯ ಸರ್ವ ದಳದಾಡದಿಂದ ಮುತ್ತಯ್ಯನಿಂಗೆ ಸರಿಬಲವಾಗಿ ಬರಲು ಬಳಿಕತ್ತ ಕಳುಹಿದ ನರನ ಬೆಂಬಲಕೆ ಪಾಂಚಾಲಮತ್ಸ್ಯನಂ (ತುರಂಗ. ४೭-೨೧). ೨. ಸೇನೆಯಂ ನೆಲೆ ; ಶಿಬಿರ ; ಪಾಳೆಯ : ಬಳಿಕಾ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಂ ಧೀತಿಯನ್ನಪಹರಿಸಿ ತನ್ನ ದಳವಾಡದಿಂದಾ ತತುಕ್ಷಣ ಪೊರಡಲೊದರಿದವು ಭೇರಿ ನಿಸ್ಸಾಳಂಗಳುರವಣಿಯೊಳು (ತುರಂಗ. ४೯-೦) ; ಮೆರೆವ ಮಣಿಕನಕಂಗಳನ್ನಿತ್ತು ಕು ರು ನೃ ಪ ನ ಸುಭಟರಂ ಕಳುಹಿಸಿದನು ಭರದೊಳೈತಂದವರು ಪೋದ ವೃತ್ತಾಂತಮನ್ನರುಹಿದರು ಕೌರವಂಗನಿಲಜನ ಮತವ ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು ಕದನಕಂ ಬರಲಾಗ ಕೌರವರು ಸರ್ವ ದಳವಾಡದಿಂದ (ತುರಂಗ. ೬४-೧೯).

[ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ವಾಡ$_3$]

ದಳವಾಯ್, ದಳವಯ, ದಳವಾಯಿಂ, ದಟವಾಯ್, ದಟವಾಯಿ (ನಾ). ೧. ದಳನಾಯಕ ; ಸೇನಾಪತಿ : ಸುಲಿತಿಂದು ರಾಜ್ಯವನಿತಂ ನೀಮೇಕೆ ತಾವೇತಕೆಂದುಳಿದರ್ಗೀಯಂದೆ ತಾನೆ ಕಾಲಯಮನಂತತ್ಯುಗ್ರಮಂ ತಾಳ್ದಿದಾ ದಳವಾಯೇ ಬಳಿಮಾರಿಯ್ಯ (ಸೋಮೇಶ. ೬४) ; ಆರಿಯರ ದಳವಾಯ ಕೂಚಿರಸನು ಎತ್ತಿ ಬಂದು ಎಣಿಕಲನುಯಿಟಿದು ಸೆಟಿ ಸೂಟಿಗೊಣ್ಡು ಹೋಹಲ್ಲಿ (ಎಕ. XII, ಪಾವಗ. ४೮-೧ : 1286?) ; ನೀವು ಕಟಕಾಚಾರ್ಯಪುತ್ರರು ನೀವಿರಲು ಕೃಪನಿರಲು ದಳವಾಯ್ ನಾವಹವೆ (ಕುಮ್ಯಾಶ. ೧-೨೦); ಚತುರಂಗಬಲಸಹಿತವಾಗಿ ಬಲಾಹಕನೆಂಬ ದಳವಾಯನು ಕಳುಹಿಸಿ (ವಚಣಾ. ೮-೨೦) ; ಅವನ ದಳವಾಯ್ ದಧಿಕಸ್ ಎದೆಗೀಟಿ ನೆಟ್ಟು ಪಡಗಿಂದ ನೆಗೆದಾಲಿ ಮುಳುಗಿದನ್ (ಪಾರಸಿ. ೦೩-೩೦೬). **ದಳವಯ:** ೧. ಕರಿಮುಖಂ ದಳವಯಂ ಜ್ಯೋತಿಷಂ ರವಿ ಯಜ್ಞಪುರುಷ ಬಾಣಸಿಗಯಮ ತಳವಾಟ (ಅಶಿಚಂ. ೫-೧೩); ℗ ಇದಂ ಛಂದಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರೂಪ. **ದಳವಾಯಿ:** ೧. ಬಲುಬಲಸಹಿತಲೆಮ್ಮಯ ದಳವಾಯಿ ಹಿಂದುಳಿದನಿಲ್ಲಿಲ್ಲ ಮುಖಿಗಳಿನೆ (ಸೊಬಸೋ. ೬-೨೦); ಬಾಗಿಲ ದಳವಾಯಿ ಮಂಗಳರಾಜ ತುಹಾ ಅರಸುಗಳು . . . ಕುಕ್ಕಸಮುದ್ರದ ಕೆಱೆಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೦೬೦-೬; 1542); ದಳವಾಯಿ ಚೆಂನ್ನಮನಾಯಕರ ಮಕ್ಕಳು ದಳವಾಯಿ ಕೃಷ್ಣಪ ನಾಯ[ಕ]ರೂ (ಸೌಇಇ. IX-I, ೬೦೫-೫ ; 1543) ; ಪೊಡವಿಪ ದಳವಾಯಿ ನಂಜರಾಜೇಂದ್ರ ತನ್ನೊಡೆಯನ ಕಾರ್ಯದೇಳಿಗೆಯ ಗಡಣವ ಚ ರಿ ತೆ ಯಾ ಗೊ ಲಿ ದು ಪೇಳಿಸಿದನು (ಕಂನವಿ. ೧-೨೮) : ನಿಮ್ಮ ಮಗನಿಗೆ ದಳವಾಯಿಯಾಗುವ ಯೋಗವಿದೆ (ಕಂಗಾಳ್ಕ. ४) ; ಎಳೆಗರು ಎತ್ತಲ್ಲ ದಳವಾಯಿ ದೊರೆಯಲ್ಲ ಮನೆಗೆ ಬಂದಳಿಯ ಮಗನಲ್ಲ (ಹಳ್ಳಿಹಾ. ೬೫). ೨. (ಹಿಂದಿನ ಮೈಸೂರಂ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಧಾನಿ ; ಮಹಾಮಾತ್ಯ : △ **ದಟವಾಯ್ :** ೧. ಎಟುಮ್ ಬಾಗಿಲೊಳೇಟ್ ದಟವಾಯ್ಗಳ್ ಎಟ್ ದಟವಾಯ್ಗಳನಿದಿರಿಸಿ ನಿಂದರ್ (ಅಂತಿಗೊ ೭-೧೨೭). △ **ದಟವಾಯಿ :** ೧. ದಟವಾಯಿ ರಾಮರಾಜಂ ಬಟಿಕಟಿಜಸದೊಡನೆ ಮೆರಸಿಯಾಳ್ದನ ಸಿರಿಗಂದಟುಪಿಯಳಿಯನೆನಿಸಿಯುಮೊಡನಟಿದಂ (ಚಿಳವಿ. ೨-೧೭).

[<ಸಂ. ದಲಪತಿ./ತಮಿ. ತಳವಾಯ್; ತುಳು. ತೆಲು. ದಳವಾಯಿ./ ಮರಾ. ದಳವಈ, ದಳವಾಯಿ, ದಳವೈ; ℗ ಸಂ. 'ಪತಿ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಾ. 'ಪಇ' ಎಂದಾಗಿದ್ದು ದಲಪತಿ> ದಲಪಇ> ದಳವಯಿ> ದಳವಾಯಿ> ದಳವಾಯ್ ಎಂದು ಆಗಿರಬೇಕು]

ದಳವಾಯಿ 'ದಳವಾಯ್' ನೋ.

ದಳವಾಯಿತನ 'ದಳವಾಯ್ತನ' ನೋ.

ದಳವಾಯಿವರ್ಯ (ನಾ). ದಳವಾಯಿಶ್ರೇಷ್ಠ : ದಳವಾಯಿವರ್ಯ, ಮುಂದಣ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಯವರೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟರಾಗಿರುವ ಈಗಳಿನ ಕಿರಿಯರಸ ಪಟ್ಟದ ಶ್ರೀರಾಜಒಡೆಯರವರ ಸನ್ನಿಧಾನವು ಒಡ್ಡೋಲಗಕ್ಕೆ ಬಿಜಯಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಆಸ್ಥಾನಿಕರೆಲ್ಲ . . . ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಡವೆ ? (ಚಿಟ್ಕಅ. ೩४-೦೧).

[ದಳವಾಯಿ (<ದಳವಾಯ್) + ವರ್ಯ]

ದಳವಾಯ್ತನ, ದಳವಾಯಿತನ (ನಾ). ೧. ಸೇನಾಪತಿಯಂ ಹುದ್ದೆ ; ಪ್ರಧಾನಿಯ ಹುದ್ದೆ,–ಅಧಿಕಾರ. ೨. ದಳವಾಯಿಯಂ ಕೆಲಸ : ಈ ಅಸಮಾಧಾನದಿಂದ ನಿನ್ನ ದಳವಾಯ್ತನದ ಜೀವನದ ಮೂಲಶಕ್ತಿಯೇ ಬೇರಳಿದು–ಪ್ರಳಯವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿದೆಯಹುದು! (ಚಿಟ್ಕಅ. ೩४-೨೩). **ದಳವಾಯಿತನ :** ೧. ಖಂಡೇರಾಯನಿಗೆ ದಿವಾನಪದವಿಯೂ ಹೈದರನಿಗೆ ದಳವಾಯಿತನವೂ ಗೊತ್ತಾದವು (ಒಡಕ. ೬೬) ; ಪೂರ್ವಿಕರು ಒಬ್ಬರೂ ದಳವಾಯಿತನವಂ ನೇಮಕ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ (ಮಹಾವಂ. I, ४೬). ೨. ದಳವಾಯಿತನವು ವಿಪತ್ಕರವು (ಸುಗುಗಂ. ೧೧-೨೦).

[ದಳವಾಯ್ + – ತನ]

ದಳವಿಡು (ಕ್ರಿ). ಚಿಗುರು ; ಅಂಕುರಿಸು ; ಮೊಳೆ : ಹೊಳೆವ ಹೊಂಚೆಳೆಮೆಯ್ಯ ಸೊಬಗಿಯ ಕಳಶಕುಚವರೆದೋಱೆ ಹೃದಯದಿ ದಳವಿಡುವ ಮೋಹದೊಳೆ ಯುವನೆವೆಹಳಚದೀಕ್ಷಿಸಿ ಹಿಗ್ಗುವಂತೆ (ಕೃಕಪ. ३-೫-३).

[ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ಇಡು$_1$]

ದಳವುಳ 'ದಟದಂಟ' ನೋ.

ದಳವುಳಕಾಱ 'ದಳದಂಳಕಾಱ' ನೋ.

ದಳವುಳಿ 'ದಟದಂಟ' ನೋ.

ದಳವುಳಿಕಾಱ 'ದಳದಂಳಕಾಱ' ನೋ.

ದಳವುಳಿಗ 'ದಳದಂಳಿಗ' ನೋ.

ದಳವುಳಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಕಸಿ ; ದೋಚು ; ಸುಲಿಗೆಮಾಡು : ಅರಿಬರ ಧೃತಿಯಂ ನೆಱೆ ಕವರುತ ಮತ್ತರೆಬರ ಪೆಂಪಂ ದಳವುಳಿಗೊಳುತಂ ಸ್ಮರ ಚಕ್ರೇಶನ ಸಲ್ಗೆಯ ಮದಮತ್ಪ್ರಾಯಿತೆಯಯ್ದಿದಳು (ಜಯಕಾ. ೫-೫೦).
[ದಳವುಳಿ (<ದಟದುಟ) + ಕೊಳ್$_1$]

ದಳವುಳಿಸು 'ದಳದುಳಿಸಂ' ನೋ.

ದಳವೆತ್ತು (ಕ್ರಿ). ದಂಡೆತ್ತು ; ದಂಡಂಸಹಿತವಾಗಿ ದಾಳಿಮಾಡಂ : ಅಲಂಬುಸ ಶ್ರುತಾಯುಗಳೂ ಸನ್ನದ್ಧರಾಗಿ . . . ಪಾಂಡವ ಬಲಗಳ ಮೇಲೆ ದಳವೆತ್ತಿ ಬಂದರು (ಕೃಪಾಭ್ಯ. ೦೫೫).
[ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ಎತ್ತು$_1$]

ದಳವೇರು 'ದಳವೇಱು$_2$' ನೋ.

ದಳವೇಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೆಚ್ಚಿಸು ; ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸು : ನನಗಣೆಯನರ್ಚಿಪಂತೆ ಚಂದ್ರಕಳೆಯಂ ದಳವೇಱಿಪಂತೆ ಪುಣ್ಯಮಂ ಪುಟವಿಡುವಂತೆ . . . ಹರನ ಮನೋರಥಮಂ ಮದವೇಱಿಪಂತೆ ಪಾರ್ವತಿಗೆ ಸುವಾಸಿನಿಯರ್ ಸಿಂಗರವಂ ಮಾಡಿ (ಗಿರಿಕ. ೧೦-೯೫ ವ) ; ಇನಿಯರ ಕಂತುರಾಗರಸಮಂ ದಳವೇಱಿಸುವಂತೆ . . . ಕೆಂದಳಿರ ಪೊಂಪುಳಿ ಪಪ್ಪುಕವಮಾಯ್ತಶೋಕೆಯೊಳ್ (ಅನಂಪು. ೬-೭೭). [ದಳವೇಱು$_1$ + – ಇಸು$_1$]

ದಳವೇಱು$_1$, ದಳವೇಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ದಟ್ಟವಾಗು ; ನಿಬಿಡವಾಗು ; ಸಾಂದ್ರವಾಗು : ಅಳಿಯ ಕಪ್ಪನು ನೀಲಮೇಘದಸಿತವನು . . . ಎಳೆದು ಕೊಂಡೊಡಗೂಡಿ ತುಳಿದು ಪಿಳಿದಬುಜಜಂ ಬೆಳಗು ಮುಳಿಂಗಲು ಬಳಿದನೋ ಬಯಲನೆಂದೆನಿಸಿ ದಳವೇಱಿತೊತ್ತರಿಸಿ ಮೋಡಗತ್ತಲೆ ಗಾಳಿ ಹನಿ ಮಿಂಚು ಮೊಳಗು ಸಹಿತ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೬-೩೭) ; ಪೊರೆ ಪೊರೆಯಾಗಿ ದಳವೇಱಿ ಬಹುಳತರ ಧವಳತೆಯನಾಂತ ಮುಗಿಲ ಮೊತ್ತಮೊತ್ತಲುಂ ಬಿತ್ತರಂಬಡೆಯ (ಚಾರಿತ್ರ. ೪-೩೭ ವ). ೨. ಹೆಚ್ಚಾಗು ; ವೃದ್ಧಿಹೊಂದು; ಏಳಿಗೆಯಾಗು : ಉತ್ಸವಕರಮೆನೆ ಬೆಳವ ಶರತ್ಸಮಯದೊಳಿಂದುಕಾಂತಿ ದಳವೇಱುವವೋಲ್ ವತ್ಸಳರೆನಿಸುವ ಬುಧರಿನಮತ್ಸರರಿಂ ಕೃತಿ ಕೃತಾರ್ಥ ಮಕ್ಕುಮಮೋಘಂ (ಜಗವಿ. ೧-೧೧) ; ದಳವೇಱಿದುತ್ಸವದ ಹೆಚ್ಚುಗೆಯ ಬೀಜಮಂ ಬೆಳೆಸುವೈಸಲ್ಕೆಯಿಂತಾದನಿನ್ನಾವಾಗಳೆಳಿಸಿ ಮೊಳೆಯುಂಬನೋ (ಕೋಮುಕ. ೧-೭೫) ; ಹೊಸಪೊಲುಮೆ ದಳವೇಱಿ ಸಲೆ ಪಸರಿಸಿ ಮಹದ್ಗುರುವಿನ ಚರಣ ಸಾರಸಯುಗವಪಾನಂದಜಲದಿಂ ತೊಳೆದು (ಬಸಪು. ೪-೫೯) : ಬೇಗುದಿಯು ದುಮ್ಮಾನ ದಳವೇಱಿದುದು ಹೇಱಿತು ಭೀತಿ ಭೂಪತಿಗೆ (ಕುಮಾ್ವಗ. ೦-೬೨). **ದಳಮೇಱು** : ೨. ನೆಱೆಯ ನೆಗೆರ್ತೆವೆತ್ತುದು ನಿಯೋಗಮಗುಂದಲೆಯಾಯ್ತು ತೇಜಮಚ್ಚಿಱಿದುದು ವಿಕ್ರಮಿಚ್ಚತಿಕೆ . . . ದಳಮೇಱಿದುದಕ್ಕರಂ ಪಗಣ್ಣಿಱಿದುದು ಪೌರುಷಂ ಸಫಳಮಾದುದು ಮಾನ್ಯಕೆ ಮಾದಿರಾಜನೊಳ್ (ಶಾಶಾ. XI-II. ೦೪೭-೩೭ ; 1099). [ದಳ$_1$ + ಏಱು$_1$ (<ಏಱ್$_1$)]

ದಳವೇಱು$_2$, ದಳವೇರಂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಅರಳು; ವಿಕಾಸಗೊಳ್ಳು; ವಿಕಸಿಸಂ : ವನಜಂಗಳ್ ದಳವೇಱಿ ಚೂತಲತೆಗಳ್ ನೀರೇಱಿ . . . ಬಂದುದು ವಸಂತಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೧೦) ; ಅಳಿಯೆಣಿಗೆದನಿಲನಲುಗದ ರವಿಕರಂ ಪುಗದ ಸುಳಿಗೊಂಡು ದಳವೇಱಿ ಹಸುರಳಿದು ಬೆಳುಪುಳಿದ ಸುರುಚಿರ ಮೆನಿಪ್ಪ ಮಿಸಲ ಮೊಗ್ಗೆಯಂ ಕೊಂಡು (ಬಸರ. ೩-೨೦). ೨. ಕಾಂತಿ ಹೊಂದಂ: ಮುಗುಳ ಮಾಲೆ ಸುಯ್ಯಿನೆಱುಗಂಪಿನೊಳ್ಮರ್ಡಿ ಗಮ್ಮನಾಗೆ ಸೆಳ್ಳುಗುರ್ವೆಳಗಿಂದರಲ್ಗಳ ದಳಂ ದಳವೇಱಿ ಮದಾಳಿ ಮಲ್ಲಮಲ್ಲಗೆ ಸುತಿಗೂಡೆ ಕಂಕಣದ ನುಣ್ಣುರದೊಳ್ . . . ಅಲರ್ಗಟ್ಟುವುದಂಗನಾಜನಂ (ವರ್ಧಪು. ೦-೩೪) ; ಬಾಗುತೆ ಬಲಿಯುತೆ ಪೊಳೆದಿನಿದಾಗುತೆ ದಳವೇಱಿ ತಿಡಿದಿಡಿದು ಹಿಗ್ಗುತೆ ಪಣ್ಣಾ [ಪಾಠಾಂ. ದಳವೇಱಿ ಹಿಗ್ಗುತ್ತವೆ ಹೂದಾ] ಗುತೆ ಕಾಯ್ಗಳ್ ಪೊಱಮಡೆ ಬೀಗುತ್ತುಂ ಬೆಳೆದುವಲ್ಲಿ ಕದಳೀಷಂಡಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೫೦). ೩. ಉಬ್ಬು ; ಹಿಗ್ಗು ; ಸಂತಸಗೊಳ್ಳು ; ಉತ್ಸಾಹಗೊಳ್ಳು : ಮಾಂಗೊನರಂ ನಸುಗರ್ಚಿ ಸೊರ್ಕಿನಿಂ ತನು ದಳವೇಱಿ ಕಂಠವಿವರಂ ತೊವರೇಱಿ ಪಟುತ್ವಮೇಱಿ ಕಾಮನ ನನೆಯಂಬುಗಳ್ ವಿರದಿಂವ್ಯಂದದ ಮೆಲ್ಲೆರ್ದೆಯಂ ಪುಗಲ್ . . . ಪುಗಲ್ಪುಗಲೆಂದುದು ಕೋಕಿಲವ್ರಜಂ (ಜಗವಿ. ೧೪-೩೮) ; ಪುಟವೆದ್ದು ಹೊಂಗುತಂ ದಳವೇಱಿ ಹಿಗ್ಗುತಂ ನಟ್ಟಿರ್ಪ ನೋಟದಿಂದೋಡೆಯಂ ವಿಾಱುತಂ (ಬಸರ. ೩-೧೦೩) ; ತರಿದಡವಿ ತರ್ಜವಿಸಿ . . . ಅಂಜದಿರೆಂದೆನ್ನೊಳು ನುಡಿಯೆ ಹಬ್ಬಿ ಹಸರಿಸಿ ದಳವೇಱುವೆನಾಂ (ಶಂಕಶಂ. ೭೦); ಇನಿಯಳ ಗರ್ಭದಂದವಂ ನೋಡಲ್ಬಿತ್ತಂ ದಳವೇಱುತ್ತಿರೆ ಬಂದಂದೊಳಪೊಕ್ಕಂ ತ್ರಿದೀಯ ಮಣಿಮಯ ಗೃಹಮಂ (ಚಾಚಿತ. ೪-೪೪). **ದಳವೇರು** : ೨. ನನ್ನ ಮಿದುಳು ದಳವೇರಿ ದಳ್ಳಿಸಿತು ಸ್ವರ್ಣದೀಪ್ತಿ ಇಳಿಯ ಮನದ ಕರಿನೆರೆಯ ಹುಳುಗಳೆಲ್ಲ ಹೊತ್ತೇರಿ ನಿದ್ದೆ ತಿಳಿಯ (ಅರಳು. ೧೯೧-೦). ೪. ಚಿಗುರು; ಎಲೆಬಿಡಂ ; ಪಲ್ಲವಿಸಂ : ಬಿದುರು ಸಹ ಹೂ ಬಿಡುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಯಾವಾಗ ಅದು ದಳವೇರಿ ಹೂ ಬಿಟ್ಟೀತು ಇದರ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ (ಇಪ್ಪಕ. ೨೮೦).
[ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ಏಱು$_1$ (<ಏಱ್$_1$)]

ದಳಸಂಘಾತ (ನಾ). ಪಡೆಯ ಒಡ್ಡು ; ಸೇನಾಜಾಲ : ಈತನೊಡ್ಡಿನ ಸಾರ ಸಂಗರಕಾತುಕೊಂಡದ ಕೃಪನ ದಳಸಂಘಾತವೊಂದಕ್ಷೋಣಿ ಸುಭಟರ ಸಾಲ ಮಧ್ಯದಲಿ (ಕುಮಾ್ವಭೀ. ೩-೦೨). [ದಳ$_2$ (= ದಲ) + ಸಂಘಾತ]

ದಳಸರ(ನಾ). ೧. ದಟ್ಟಣೆ; ಸಾಂದ್ರತೆ; ಹುಲುಸಂ: ಪೈರು ದಳಸರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು (ರೂಢಿ). ೨. ಗಟ್ಟಿಮಂಟ್ಟಾಗಿರುವಿಕೆ ; ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯ : (ಶಾ್ಸಂದರ್). ೩. ದರ್ಪ : ಅರಸನು ದಳಸರದಿಂದ ಆಳಿದನು (ರೂಢಿ).
[ದಳ$_1$ + – ಸರ$_2$./ತುಳು. ತೆಲು. ದಳಸರಿ]

ದಳಸು, ದಡಸಂ (ನಾ). ೧. ಮಂದವಾದಂದು ; ಗಟ್ಟಿಯಾದಂದು; ೨. ದಟ್ಟವಾದದು ; ಒತ್ತಾದುದು : "ದಡಸಂ, ಸಾಂದ್ರ, ಒತ್ತು" (ಶಬ್ದಮ$_2$). ರಾಗಿ ದಳಸಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ (ರೂಢಿ). ೩. ಗಟ್ಟಿಮಂಟ್ಟಾಗಿರುವಿಕೆ; ದೃಢತೆ : (ಶಾ್ಸಂದರ್). **ದಡಸು** : ೧. ಚನ್ನವು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ದಡಸಾದ ಪದಾರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೩೪) ; ಇದು ವರ್ಣವೂ ಗಂಧವೂ ಇಲ್ಲದ್ದಾಗಿ ಎಣ್ಣೆಯಂತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದಡಸಾಗಿರುವುದು (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೩೫). [ದಳ$_1$ + – ಸು$_2$]

ದಳಾದುಳಿ 'ದಟದುಟ' ನೋ.

ದಳಿ$_1$ 'ತಳಿ$_2$' ನೋ.

ದಳಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ಎಲೆ ; ಪತ್ರ : "ದಳಿ = ಪತ್ರಂ" (ಶಮದ. ಶರಿ. ೨). ೨. (ಕರಾ) ತಡಿಕೆ ; ಮರದ ಸಲಕೆಗಳಿಂದ ಎಡೆ ಬಿಟ್ಟು ಮಾಡಿದ ಗೋಡೆ; ತಟ್ಟಿಗೋಡೆ: ಅದರ ಆಚಿನ ಚಾವಡಿ, ಅಡುಗೆಯ ಮನೆಗಳು, ನೀಲವಾದ ಲಾಯಗಳು. ಅವಕ್ಕೆ ಎದುರಿನ ದಳಿಯಿಂದ ಒಳಗಡೆ ಬೆಳಕು ಬರುತ್ತದೆ (ನಂಬಿನಾ. ೪). 'ತಟಿ^{3}', 'ದಳಿಕೋಣೆ' ಪರಾ.
[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತಟ್ಟಿ; ಮಲ. ತಟ; ತುಳು. ದಳಿ./ಸಂ. ದಲ]

ದಳಿಂಬ, ದಣಬ, ದಣೆಂಬ, ದಣೆಬ, ದಣೆಬು, ದಣುಬ, ದಳಿವ (ನಾ). ೧. ಶುಭ್ರವಾದ ಬಟ್ಟೆ ; ದುಕೂಲ ; ಮಡಿ : ವಿವಾಹಮಂಟಪದ ನಡುವಣ ಮಣಿಮಯ ವೇದಿಕೆಯ ಹಾಟಕಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಹಾಸಿದ ದುಗುಲದ ದಳಿಂಬದೊಳಿರಿಸಿದಾಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೪-೪೭ ವ); ತೀರ್ಥಜಲಂಗಳಂ

ವಿಂದು ದಳಿಂಬವನುಟ್ಟು ಮುತ್ತಿನ ತೊಡಿಗೆಗಳಂ ತೊಟ್ಟು ದರ್ಭಶಯನದೊಳಿರ್ದು (ಶಂಪಥಾ. ೧-೧೧೮ ವ) ; ವಧೂಕಾಂತರಿರ್ವರುಮಂ ವಿವಾಹವೇದಿಕಾಮಧ್ಯದೊಳ್ ದ ಳಿ ಂ ಬ ದಿ ಂ ಪಚ್ಚವಡಿಸಿದ ಪಳಿಕಿನ ಪಟ್ಟವಣೆಯೊಳಿರಿಸಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೭೦ ವ) ; ವರದಂ ಕೊಟಂ ಕಲಸಿ ಪಲವುಂ ಬಾಡುವೆರಸಿ ಕೊಟನೊಂದು ದಳಿಂಬದ ಕಪ್ಪಟದೊಳ್ ಕಟ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟಡೆ (ಬಂಹರಿ. ೧೪-೩೦ ವ) ; ಪಾಸಿದ ದಳಿಂಬಮುಂಗುರ್ಗಳ ಕೇಸಡಿಗಳ ಚರಣಭೂಷಣಗಳ ರುಚಿಯಿಂ ಬಾಸಣಿಸಿ ಚಿತ್ರಪಟಮಂ ಪಾಸಿದವೊಲಿರೆ (ಅನಂಪು. ೬-೩೪) ; ತಿಳಿನಗೆಯ ಮಣಿವಾರಿಯೊಳ್ ವಿಂದಳಂಟ್ಟಳು ಮುಡಿ ಮುಳುಗೆ ಬಿಳಿ ದಳಿಂಬವಂ ಮಡಿಗೆ ನೂರ್ಮಡಿ ಮೆರೆಯೆ ಕಡುನೋಂಪಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೬೧-೨೯೩). ೨. ಹಾಸಿಗೆ ; ಶಯ್ಯೆ : ಗಂಧರ್ವಕನ್ಯಾಕರ ಗ್ರಹಣಪೂರ್ವಕಂ ಬಂದಾಕೆವೆರಸು ದಳಿಂಬದೊಳ್ಮಳ್ದಿರ್ದು (ಕಾದಂಋ. ೩೨೦) ; ಅವನಿಪಾಲಕನಲರ್ಗಳ ತಲೆಗಿಂಬಿನಿಂದಮಲರ ಮಲಂಗಿಂದಲರ ದಳಿಂಬದಿನಿಂಬಾದಲವಾಸಿನ ಮೇಲೆ ಲೀಲೆಯಿಂ ಕುಳ್ಳಿರ್ದಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೯-೩೦). ದಣಬ : ೧. ಬಂದ ಸುಕುಮಾರಕರುವೆರಸವ ವಿ ಂ ದು ದಣಬವನುಟ್ಟು (ಪಕುಥಾ. ೩-೩). ದಣಂಬ : ೧. ತೊಳಗುವ ದಣಂಬುಗಳಂ ಮೇಲೆ ವಿಂಗೆ ಹಾಸಿ ಅಳಿಗಳಟಸುವ ಸುಪ್ರಸವಕುಲಮುಮಂ ಹಾಸಿ (ಪಾಹೂರ. ಹ. ೩೨೩-೧೨) ; ಮೊಳೆವ ಪುಳಕಂಗಳಾಭರಣವಂ ತೊಟ್ಟು ಸಂತಸದಣಂಬವನುಟ್ಟು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೩-೪೦). ೩. ಮಡಿಯಾದ ಸೀರೆ ; ಶುಭ್ರವಾದ ಸೀರೆ : ಚಾತುರ್ಥಿಕಾಸ್ನಾನವಂ ಮಾಡುತಂ ದಣಂಬವನುಟ್ಟಳು (ಚೀರಮ. ೩-೮) ; ಪರಿಮಳೋದಕದಿಂ ಜಳಕಂಬೆ ಎಕ್ಕು ದಣಂಬಮನುಟ್ಟು . . . ಸಡಗರದಿನೇಳ್ತಂದು ಶಿವಾಲಯಮಂ ಪೊಕ್ಕು (ವೃಷಭಿ. ೯-೭೦ ವ). ದಣಿಬ : ೧. ಧೋತ್ರದ ದಣಿಬವನು ನಿಚಾವಿಡಿದು ಮಹಳದ ಮನೆಯ ಚೌಕದಲಿ ಮಣೆಗೆ ಮಂಡಿಸಿ ಕುಳ್ಳಿತುಂಬೌತಣದ ವಿದ್ಯವ ಬಲ್ಲಿರಲ್ಲದೆ ರಣವಿಚಾರದ ವಿದ್ಯೆ ನಿಮಗೇಕೆ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೭-೦೨) ; ಸುಲಿದು ಪಲ್ಗಳ ವಿಂದು ದಣಿಬದ ಸೀರೆಯನೊಲಿದುಟ್ಟು . . . ಅರ್ಚಿಸಿದಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೬-೧) ; ಉರೆ ಸಚೇಲಸ್ನಾನವಂ ಮಾಡಿ ದಣಿಬವನು ಧರಿಸಿ (ಮಹಾಂಪೇ. ೧೩-೧೫). ೨. ಪಾಸಿದ ವಣಿಬದೊಳಿಲ್ಲರು ಪಲ್ಯಂಕಾಸನದೊಳ ಗೊಲ್ದು ಕುಳಿತು ... ಭಾಸುರ ಸ್ತುತಿಯ ಮಾಡಿದರು (ಭರತ. ೦೮-೮೩) ; ದುಗುಲ ಪಾಸಿದ ದಣಬದ ಮೇಲೆ ಮುದದಿಂ ಸುಗುಣದಂಪತಿಗಳೀರ್ವರನು ಅಗಣಿತಹರುಷದಿ ನಡಸಿದರು (ಅನಂತ. ೭-೧೧೪). ೩. ಕೊಡಗೂಸುವಾಗಳೆ ದಂತಧಾವನಗೆಯ್ದು ಮಿಂದೊಲವಾಂತು ದಣಿಬವನುಟ್ಟು ಭೂಷಿತವನಿಟ್ಟು ಭಾಳದಲಿ (ಬಸಪು. ೧೪-೩). ದಣಿಬು : ೧. ಉಟ್ಟ ದಣಿಬು ಸುಲಿ ಪಲ್ಬಿಟ್ಟ ನಿಡುಜಡೆ ಇಟ್ಟ ವಿಭೂತಿಯ ಬೊಟ್ಟು ಕಟ್ಟಿದ ಬಹುರಕ್ಷೆ ಹೊಸ ಮೊಂಜುರಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಾಳು ಕಣ್ಗೆ ರಾಜಿಸಿದ (ಶ್ರೀಪಾಂಲಿ. ೮-೩೮). ದಣುಬ : ೧. ಆ ರಾಜಭವನದೊಳೊದಚುವ ಪರಿಚಾರಕಿಯರ್ ಕೆದಱುವ ಪೂವಲಿಗಳ್ . . . ಪಾಸುವ ದಣುಬಂಗಳಪ್ಪುಸುವ ನೀರಾಜನಂಗಳ್ (ನಾಗಕು. ೩-೬೦ ವ). ದಳಿವ : ೧. ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕವಡಂ ಮರವಿಲ್ ಕಟ್ಟಿದ ಪಣೆಕಟ್ಟು ಬೇಂಟೆವಚ್ ದೊರೆಯೊಳೊಡಂಬಟ್ಟಸಿಯ ಸುರಗಿ ದಳಿವದ ತೊಟ್ಟಂಗಿಗೆ ತ ನ್ನೊ ಳ ಮ ರೆ ಬೇಂಟೆಯನೊರ್ವಂ ಬಂಮ (ಶಂಪಥಾ. ೩-೫೬) ; "ಮೇಲುಹೊದಿಕೆ" (ಶಂಪದೀ. ೦೯೩).

[?₃/ತುಳು. ದಳಿಯ = ಮೈಲಿಗೆ ಕಳೆಯುವುದು, ಮಡಿಮಾಡುವುದು ; ತೆಲು. ದಡಿವ, ದಡಿಬ, ದಡಿಮ. ದಲಿವ = ಉತ್ತರೀಯ, ದುಪ್ಪಟಿ./ಪ್ರಾ. ತಲಿಮ./ಸಂ. ತಲಿಮ]

ದಳಿಕೋಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಯ ಬದಲು ಮರದ ಕಟಕಟೆ ಅಥವಾ ಕಟಾಂಜನವಿರುವ ಕೋಣೆ : (ಕಿಸಂಗ್ಡಾ. ೮೦).

[ದಳಿ₂ + ಕೋಣೆ₂ (<ಕೋಣ್)]

ದಳಿಗವಟಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ನಾಡಿನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಕನ್ನರ ಬಲ್ಲಹ ದಳಿಗವಟಿಗೆಯನಾಳೆ ಮರಗಲ್ಲಗಾಮುಣ್ಡನ ಮಗ ಪವೋದೆಚ ಮಣ್ಣು ಲೋರವಿಂಕಿಗಾಳೊಳ್ಕಾದಿ ಪುಳಗಣ್ಣೊಳು ಸತ್ತು ಸಗ್ಗಿಯಾದಂ (ಎಕ. X (8), ಮುಳಪ. ೧೮೭-೩ ; ಸು. ೩೭೦). 'ದಡಿಗವಟಿ' 'ದಟಿಗವಾಡಿ' ಪರಾ. [?]

ದಳಿಗೆ₁, ದಳಗೆ (ನಾ). ೧. ಹೊಲಿಗೆ : ಅಂಗಿಗೆ ಒಂದು ದಳಿಗೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡು ಬಾ (ಜೂಘ). ದಳಗೆ : ೨. ಜೋಡಿಸಿ ಹೊಲಿದುದು ; ಹೊಲಿಗೆಯಂ ರೇಖೆ : (ಕ). [< ದಳ₁]

ದಳಿಗೆ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಾತ್ರೆ : ಧೂಪ – ಒಂದಲಗನಸೊಪ್ಪು, ಗಾಂಧಾರಿಸೊಪ್ಪು . . . ಆಡಿನ ಹಿಕ್ಕೆ ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ದಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ . . . ಕುದಿ ಬರುವ ಹಾಗೆ ಕಾಯಿಸಿ ಆ ಹೊಗೆಯಿಂದುಬ್ಬೆಯ ಕಾಯಿಸಲು ವಾತಜ್ವರಂ ತೀರ್ಗುಂ (ಸಕವ್ಯ. ೩೯). 'ಅಳಗೆ₁', 'ಅಳಿಗೆ' ಪರಾ.

ದಳಿತ 'ದಲಿತ' ನೋ.

ದಳಿತಜನ 'ದಲಿತಜನ' ನೋ.

ದಳಿತಮರ್ಯಾದ (ನಾ). ಮರ್ಯಾದೆ ಇಲ್ಲದವನು; ನೀತಿಯಿಲ್ಲದವನು; ಮಾನಗೇಡಿ: ಖಳನ ಧೂರ್ತನ ನಾಸ್ತಿಕನ ಚಂಚಳನ ಪರನಿಕ್ಷೇಪಹಾರಿಯ ದಳಿತಮರ್ಯಾದನ ಕೃತಘ್ನನ ಭರ್ತೃನಿಂದಕನ . . . ವಿಕಳವೃತನ ಲೋಕಾವಳಿಗಳಾಗಲಿ ಕೊಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಾಳೆ ಸೈಂಧವನ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೮-೩೮).

[ಸಂ. ದಲಿತಮರ್ಯಾದ (ದಲಿತ + ಮರ್ಯಾದಾ + –)]

ದಳಿತಮಾರ (ನಾ). ಕಾಮನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನು ; ಮನ್ಮಥನನ್ನು ಗೆದ್ದವನು : ಜಯ ಜಿನೇಂದ್ರ ನತಸುರೇಂದ್ರ ದುರಿತದೂರ ದಳಿತಮಾರ (ಅಜಿಪು. ೭-೦೩ ರಗಳೆ). [ಸಂ. ದಲಿತಮಾರ]

ದಳಿತಾಂಬುಜ 'ದಲಿತಾಂಬುಜ' ನೋ.

ದಳಿತಾಂಬುಜನೇತ್ರೆ 'ದಲಿತಾಂಬುಜನೇತ್ರೆ' ನೋ.

ದಳಿತಾಬ್ಜ (ನಾ). ೧. ಅರಳಿದ ತಾವರೆ,–ಕಮಲ : ದಳಿತಾಬ್ಜಪ್ರಸರಂ ಸರಂ ಕುಸುಮಮಮಾಳಾರಾಮಮಮಾರಾಮಮ (ಜಗವಿ. ೨-೨). ೨. ಅರಳಿದ ಕಮಲಗಳನ್ನುಳ್ಳುದು ; ಬಿರಿದ ತಾವರೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದು. ೧,೨: ಕೊಳಗಳ್ ದಳಿತಾಬ್ಜಂಗಳ್ ದಳಿತಾಬ್ಜಂಗಳ್ ಸಮೃದ್ಧಮಧುಗಳ್ . . . ಬನದೊಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೬೨೩). [ದಳಿತ (= ದಲಿತ) + ಅಬ್ಜ]

ದಳಿತೇಂದೀವರ (ನಾ). ಅರಳಿದ ಕನ್ನೈದಿಲೆ : ಒಂದಿನಿತು ಧೈರ್ಯಮಂ ದಳಿತೇಂದೀವರನಯನೆ ತಾಳ್ದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೯).

[ದಳಿತ (= ದಲಿತ) + ಇಂದೀವರ]

ದಳಿತೇಕ್ಷಣೆ (ನಾ). ತೆರೆದ ಕಣ್ಣವಳು ; ಬಿಡುಗಣ್ಣವಳು : ಬಿಮರ್ತುದು ತನುಶಶಿಮಣಿಶಲಾಕೆ ದಳಿತೇಕ್ಷಣೆಯಾ (ಲೀಲಾವ. ೭-೯೦).

[ಸಂ. ದಲಿತೇಕ್ಷಣಾ (ದಲಿತ + ಈಕ್ಷಣ + –)]

ದಳಿಯಿಸು 'ದಳಿಸು₂' ನೋ.

ದಳಿವ 'ದಳಿಂಬ' ನೋ.

ದಳಿವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). "ಕೂಡಿಸು, ತೆತ್ತಿಸಂ,ಹತ್ತಿಸಂ, ಕಟ್ಟಿಸಂ" (ಅದಿಪು. ಕೋಶ) : ಹಾರಾದ್ಯಾಭರಣಂಗಳಿನಾ ರೂಪಾಶ್ಚರ್ಯವಾಗೆ ಮಾಣಿಕಚಟ್ಟಂ ನೀರಂಜಿಸಿ ದಳಿವಿಡಿದ ಮಹಾರತ್ನದ ದೊರೆಗೆವಂದುದಾ ಸ್ತ್ರೀರತ್ನಂ (ಆದಿಪು. ೮-೪೨). [ದಳಿ₀ (<ದಳಿ₁) + ಪಿಡಿ₁]

ದಳಿಸು₁ (ಕ್ರಿ). ಅರಳು ; ದಳ ಬಿಡು : ಇಂದು ಕೆಂದಾವರೆಯ ದಳ ದಳಿಸಿ ದಾರಿಯಲಿ ಗಂಧದೌತಣ ಹೋಗಿ ಬರುವ ಜನಕೆ (ನಡಬಂ. ೨೦-೦).

[ದಳ₃ (= ದಲ) + – ಇಸು₂]

ದಳಿಸು₂, ದಳಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಾಶಮಾಡು; ಹಾಳುಮಾಡು : ಎನ್ನಂ ದಹಿಸಿ ದ ಳಿ ಸು ವ ದವಾಗ್ನಿಗೆಯುನ್ನತಿಕೆಯ ಸತ್ತ್ವಮನಿರದೊದವಿಪ

. . . ಗಾಳಿ ಎನ್ನೊಳೆ ಪುಗೆ ಕೀಡೆನಗಿರದಪ್ಪುದು (ಜಯನೃ. ೧೫-೨೭).

ದಳಯಿಸು : ೨. ಸೀಳಲ್ ; ಬಗಿ: ಅಸುಹೃತ್ಕರಿಯಂ ಹಲಿ ದಳಯಿಸು ವಂದುಚ್ಚಳಿಸಿ ಪುದಿದ ನೆತ್ತರ ಕೆಂಪಾಗಸದೊಳ್ ತೋರುವುದಿನ್ನುಂ ಕಿಸು ಸಂಜೆಯ ನೆವದೆ ದಿವದ ರಾತ್ರಿಯ ಪುಗಿಲೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೮-೪೪).

[ದಳನ (= ದಲನ) + _ ಇಸು$_3$]

ದಳೆ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಮರದಲ್ಲಿ ಎಲೆ, ಹೂವು, ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವು) ಒತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆ; ದಟ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆ; ವಿಪುಲವಾಗು: ಮುಗಿಲ್ಗಳತಿ . . . ಪೆರ್ಮಳೆಯನು ಸೂಸದು ದಳೆದ ಪೂ ತಳಿರ್ಗಳಿಂಪಿನ ಸೊಂಪು ಮಾಸದು ತರುಗಳಲ್ಲಿ ವಣ್ಣ್ಗಳ್ಗಳಂ ಬೀಯಲೀಸದು ಸಮಸ್ತ ಋತುಸಮಯಂ ಗಳಚಲೇಂದ್ರತನುಜೆ ತಪಮಿರೆ ಬನದೊಳು (ಜ್ಞಮಿಥಾ. ೦೬-೦೭). ೨. ಹೊಲಿಗೆ ಹಾಕು ; ಹೊಲಿ : ಸಕಲ ಶರೀರದಂಗಿಯು ಪೊಲಿದುವಾಯುಃ ಕರ್ಮದೆಳೆಗಳನು ಸೇರಿಸಿಯೆ ದಳೆದಂಬರವನು ವಿಸ್ತಾರದಾಕಾಶವನು ಮಿಗೆ ಗೂಡಾರವಂ ಪೊಲಿದೆತ್ತಿದಂ ಕನಕಾದ್ರಿಕಂಬದೊಳು (ಶಂಕದಾ. ೪-೩೨). ೩. (ಮೈ ಮೇಲೆ ಸಿಡುಬು ಮಂಂತಾದುವು) ಸಂರಿ : 'ತಳೆ$_1$' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಳ್ಳೈ, ತಟ್ಟ್ಯೆ; ತುಲ.ತಟ್]

ದಳೆ$_2$ 'ತಳೆ$_2$' ನೋ.

ದಳೆ$_3$ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಬಟ್ಟೆಗಳ ಅಂಚುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಹೊಲಿದ ರೇಖೆ ; ಕೂಡು ಹೊಲಿಗೆಯ ರೇಖೆ : (ಕ). ೨. ಗದ್ದೆಯ ಹಾಳೆ ; ಕಾಲುವೆ ದಂಡೆಯ ಗದ್ದೆ ಖ ೧ಕ್ಕೆ ದಳೆವೈನ ಮೊದಲ ದಳೆ ೧ಕ್ಕೆ ಸೀಳು ೩ಕ್ಕೆ ಖ ಥಿ ಸೀಳು ೩ಕ್ಕೆ ಖ ಥಿ ಮೂರನೆ ದಳೆ ಸೀಳು ೨ಕ್ಕೆ ಖ ಥಿ ನಾಲ್ಕನೆ ದಳೆ ಸೀಳು ೨ಕ್ಕೆ ಖ ೧೦ ಅಂತೂ ಸೀಳು ೧೦ಕ್ಕೆ ದಳೆ ಳಕಖ ೧೦ (ಎಕ. XVI. ಚಿಕ್ಕನಾ. ೫೩-೦೬ ; 1639).$_3$

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಳ್ಳೆ]

ದಳೆಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). (ಹಾಲು ಕರೆಯುವಾಗ) ಹಸು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕಾಲಿಗೆ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಕಟ್ಟು : (ಕ್ಯಾಂಟಲ್).

[ದಳೆ$_3$ (< ತಳೆ$_3$) + ಕಟ್ಟು$_{11}$]

ದಳೆಯಿಕ್ಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ದನದ ಕಾಲುಗಳಿಗೆ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸು : ಕಟೆವ ಕಟ್ಟುವ ಲಾಲಿಸುವ ಮೈದುಡಿಸಿ ದಳೆಯಿಕ್ಕಿಸುವ ಕರುಗಳ ಕರೆಕರೆದು ಮುಂಡಾಡಿ ತಟ್ಟುವ . . . ಲೀಲೆಯಲಿ ಹರಿಯಿರೆ ಕಂದನಕ್ರೂರ (ಅಕ್ರೂಚ. ೨-೫೨). [ದಳೆಯಿಕ್ಕು (< ತಳೆಯಿಕ್ಕು) + _ ಇಸು$_3$]

ದಳೆಯಿಕ್ಕು 'ತಳೆಯಿಕ್ಕು' ನೋ.

ದಳೆಹಾಕು (ಕ್ರಿ). = ದಳೆಕಟ್ಟು : ಈ ಹಸುವಿಗೆ ದಳೆಹಾಕದಿದ್ದರೆ ಹಾಲು ಕರೆಯಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (ರೂಢಿ).

[ದಳೆ$_3$ (<ತಳೆ$_3$) + ಹಾಕು (< ಪಾಯ್ಕು$_1$)]

ದಳ್ದಳಿ 'ದಟ್ಟಟ' ನೋ.

ದಳ್ದಳಿಸು 'ದಳದಳಿಸು' ನೋ.

ದಳ್ಳಾಳ 'ದಲ್ಲಾಳ' ನೋ.

ದಳ್ಳಾಳಿತನ, ದಳ್ಳಾಳ್ತನ (ನಾ). ೧. ಮಧ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರುವಿಕೆ : ನಮ್ಮೂರಿ ನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಂತಸ್ತಿನ ಜನರಿದ್ದರೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಒಂದು ಯಜಮಾನಿಕೆ, ಎರಡನೇದು ಆಳುತನ, ಮೂರನೇದು ಇವರಿಬ್ಬರ ದಳ್ಳಾಳಿತನ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೬೭). ದಳ್ಳಾಳ್ತನ: ೨. ದಲ್ಲಾಳಿಯ ವೃತ್ತಿ ; ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಮಾಲಿಗೆ ಗಿರಾಕಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವ ಕೆಲಸ : ನಗರದೊಳಗಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಹೊರನಾಡುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರೀ ದಳ್ಳಾಳ್ತನವೂ ಅವರಿಗಿತ್ತು (ಕಾಲಿಯೂ. ೬೫).

[ದಳ್ಳಾಳ (< ದಲ್ಲಾಳ) + _ ತನ]

ದಳ್ಳಾಳಿ 'ದಲ್ಲಾಳಿ' ನೋ.

ದಳ್ಳಾಳಿತನ 'ದಲ್ಲಾಳಿತನ$_1$' ನೋ.

ದಳ್ಳಾಳ್ತನ 'ದಳ್ಳಾಳಿತನ' ನೋ.

ದಳ್ಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಉರಿಯೇಳು ; ಭುಗಿಲಿಡು ; ಪ್ರಜ್ವಲಿಸು ; ಧಗ ಧಗಿಸು : ನಿಶಾಚರಬಲಮಪಿವಜಗಾದ ಕಾಡನಳುರ್ವ ಬೇಗೆಯ ದಳ್ಳುರಿ ಯಂತೆ ದಳ್ಳಿಸಿ ಕೊಳ್ಳೆಂದರಾತಿಬಲಮನಳುರೆ . . . ಬಂದು ತಾಗಿದಾ ಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೭ ವ) ; ಅದ್ಭುತನಟನಟಲಾಲೋಲಕೀಲಾಕ್ಷಿಪೋಲ್ ದಳ್ಳಿಸೆ ಕೋಪಾರಕ್ತನೇತ್ರಂ (ಗದಾಯು. ೬-೩೦) ; ಶಿಶಿರ್ಕೆ ನಿಧಾನಮಪ್ಪ ಚಂದನದೊಳೆ ಪುಟ್ಟಿ ಕಿಚ್ಚು ಸುಡದಿರ್ಪುದೆ [ತತ್ತ್ವಶಮೈಕಕಾರಣಂ ವನನಿಧಿ ಯಾದೊಡೇ] ನುರಿಯದಿರ್ಪುದೆ ದಳ್ಳಿಸಿ ಬಾಡಬಾನಲಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೯೦); ದಳ್ಳಿಸೆ ವಹ್ನಿಜ್ವಾಲೆ ದೀರ್ಘಾನನಕುಹರಸಹಸ್ರಂಗಳಿಂ . . . ಫಣ ಸಹಸ್ರಂಗಳಂ ಬಿರ್ಚಿ ಕಣ್ಗವಿಸಿ ವಜ್ರಾವರ್ತಚಾಪಂ ಪಡೆದುದು ಭಯಮಂ ಕಾಳಕಾಳಾಹಿರೂಪಂ (ಹಂರಾಮಾ. ೫-೭೪) ; ಘೃತಾಹುತಿವಡೆದನಲನಂತೆ ಮಿಗೆ ದಳ್ಳಿಸಿದಂ (ಕಮದ. ೨೩೦ ಪ್ರಯೋ) ; ಒಡನೊಡನೆ ಕೈಮಾಡಿದನು ಕೈಗಡಿಯನಂಬಿನ ಧಾರೆ ದಳ್ಳಿಸಿ ಕಿಡಿಗೆದಱುವವು ನೃಪನ ರಥಸಾರಥಿ ಹಯಾಳಿಯಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಶ. ೨-೩೭) ; ಉಕ್ಕೆಱುವ ಕೋಪಾಗ್ನಿ ದಳ್ಳಿಸಿ ದಿಕ್ಕು ಗಳನಳ್ಳಿಱಿಯೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೆಕ್ಕತುಳದಲಿ ಬಂದನು (ತೊರರಾ. ೨-೩-೦೦) ; ಕಡಲೊಡಲ ವಡಬಂ ಬಿಡದೆ ತೀಡುವ ಬಿಱುಗಾಳಿಯ ತೀಟದಿಂ ದಳ್ಳಿಸ ಲೊಡಮೊಡಗೊಂಡ ಬೆಟ್ಟುಗಳ್ ಕರಂ ಸೀಕರಿಪೋಗೆ ಪುಟ್ಟಿತಕ್ಕುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨-೨೯). ೨. ಸುಡು ; ದಹಿಸು : ವಿಷವನಹಿರಾಜನನಿತಱೊಳಂಗುಳೆಯಾ ವಿಷಜ್ವಾಲೆಯಾ ಋಷೀಶ್ವರನ ದಳ್ಳಿಸಲಾಗಳು (ಪಾಸೋಕು. ೧೦-೨೦೬). ೩. ಕವಿ ; ಆವರಿಸು ; ಮುತ್ತು ; ವ್ಯಾಪಿಸು : "ಅಳುರ್ಕೆಯೆಂದುಂ ದಳ್ಳಿಸಿತೆಂದುಂ ಆವರಿಸಿದುದು". (ಕಶಸಾ ೬೬-೯೭೭) ; "ದಳ್ಳಿಸಿತೆಂದಳುರ್ಕೆ ಯೆಂದಾವರಿಸಿದುದಕೆ ಪೊಸನಾಮಮುಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮ. ೫೨); ಇಂಚರಮಂ ವಿಪಂಚಿ ಮೆಱೆದತ್ತಿರ್ಲ್ವೆಕಿ ತನ್ನಂಗಿ ನಿನ್ನ ಸಭಾಸದ್ಮದೊಳೇಕಿ ದಳ್ಳಿಸಿದು ದಿಲ್ಲುತ್ತಾನ ವಂಶಸ್ವನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೯) ೪. ಹೆಚ್ಚು ; ಉಕ್ಕೇರು ; ಉಕ್ಕು : ದಳ್ಳಿಸಿ ಕುಕಿಲುತ್ತಂಬುಧಿಯಲ್ಲೋಲಂ ನೆಗಟಿ ನಲಿದು ನರ್ತಿಸಿ ನಡೆದತ್ತಳ್ಕಾಡೆ ನೆಲಂ ಬಲಮದು ಕೊಳ್ಳೆಂದು ಗುಹಾರವಂ ಪೊದಟ್ದಿಸೆ ವಿನೆಗಂ (ಅಜಿತಪು. ೦೩-೫೩) ; ಕೊಳ್ಳೆನೆ ಕೊಳ್ಳೆವೀಸೆ ಪಡೆಯಂದೆರಡುಂ ದಿಗಧೀಶರೋಡಿದರ್ . . . ಎತ್ತಲುಂ ದಳ್ಳಿಸಿದತ್ತೊ ವೀರರಸವಾರಿಧಿ ವಾತಮಹಾಪ್ರಘಾತದಿಂ ನಿಲ್ಲದೆನಿಪ್ಪನಂ ರವಳಿ ಘೋಷಿಸಿ ಭೈರವಮಾದುದಾ ರಣಂ (ನೇಮಿಪು. ೦೦-೦೨೩) ; ತಿರ್ದುಮಂ ಪ್ರಸರದ್ದಂತಿಯ ದಂತದೊಳ್ ಹರಿಯ ದಂಷ್ಟ್ರಾಲೇಪಯಂ ಕಿಟ್ಟಿ ತೆತ್ತಿಸುವಂ ಲೀಲೆಯೊಳರ್ಧಚಂದ್ರ ಶರಮಂ ಮಾಚ್ಚುಟ್ಟಿಯಿಂದಣ್ಣು ದ[ಪಾಠಾಂ. ಪ]ಳ್ಳಿಸೆ ಸಿಂಹೀಶತನೇತ್ರದತ್ತ ಪತಿ ಶೋಕಾವ್ಯಂದಕಂ ವಿಂಧ್ಯಕಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೫೩). ೫. ಹೊಳೆ ; ಥಳಥಳಿಸು: ದಿವಿಜೇಂದ್ರಭವನಮೆಂಬೀ ನಿವಾಸದಿಂದತ್ತ ಮತ್ತ ಮೇಲಿ ರ್ದಪುದೆಂದವಗಯಿಪವೊಲಲ್ಲಿಯ ವಾತವಿಧೂತವಿನೂತಕೇತುಗಳ್ ದಳ್ಳಿ ಸುಗುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦೦-೪೯); ದಾಂಗುಡಿವಿಟ್ಟು ದಳ್ಳಿಸುವ ಕೆಂದಳಿರಿಂದೊಸೆ ದೆತ್ತಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಕಾಮಂಗೆ ಮಗಂಗೆ ಶೈಶವಾರೀಕ್ಷಣಕೇಳಿಗೆ ನೇತ್ರಸೂತ್ರದಿಂ ದಿಂಗಡಲೆಂಬ ಸಜ್ಜೆವನೆಯೊಳ್ಪರೆದೊಟ್ಟಿಲ ಮೇಲೆ ಕಂಬರಲ್ದಿಂಗಣೆಗಟ್ಟಿ ದಂತುವದಯಶೈಲಶಿಖಂಡದೊಳಿಂದುಮಂಡಲಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೬-೨೯). ೬. ಮಿಂಚು ; ಮಿಂಬರಿಸು: ಅಳಿನೀಲೀಕಂಚುಕಂ ದಳ್ಳಿಸೆ ಮೊಳೆಯಲೆಪಂ ಕಯ್ಯಸೋಂಕಿಂದೆ ಕೆಂಪಂ ತಳೆದೊಪ್ಪಂಬೆತ್ತ ಪೊಂಬೆತ್ತದ ಸಳೆಗೆ ತಳೆವರ್ಮಾಡಿ ದಂತಾಗೆ . . . ಎಸೆದು ಬಂದಳ್ ಪ್ರತೀಹಾರಿಯೊರ್ಬಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೪-೭೩); "ನೂಕಲ್ಪಡುಂ" (ಪ್ರಭ್ಯ). ೭. ಅದಿರು ; ಅಳ್ಳಾಡು ; ಅಲುಗು: ಸಿಡಿಲು ಹೊಡೆದಡೆ ಸಿಗುರುಬೋಟದ ಕಡುಹಿನಗ್ಗದ ಶೈಲ ನುಗ್ಗಿಯದಡಿಗೆ ದ[ಪಾಠಾಂ. ಧ]ಳ್ಳಿ ಸುವುದೆ (ತೊರರಾ. ೬-೨೭-೨೮).

೮. (ಆಲಂ) (ಕೋಪ, ಗರ್ವ, ಅಹಂಕಾರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ) ಕೆರಳಂ ; ಉರಿ; "ಗರ್ವದಿಂದ ಮೆರೆ" (ಶಂಷನಿ) : ಆ ದುಶ್ಶಾಸನನಂ ಪೊರಳ್ಚಿ ರಣದೊಳ್ ಕೊಂದೀ ಮರುತ್ಪುತ್ರನಿಂತಾದಂ ದಳ್ಳಿಸೆ ನೋಡಿ ನೋಡಿ ಪುದುವಾಟಿಂತಕ್ಕುಂ (ಶಂಶಭಾ. ೧೩-೮೮) ; ಬಸಿವ ರಕುತವ ಬಳಿದು ಖಾತಿಯ ಮಸಕದಲಿ ಕೈಮಟಿದು ಮಿಗೆ ದಳ್ಳಿಸುತ ಹೊಗರಿಡು ತೌಡುಗಚ್ಚುತ ಹುಬ್ಬುಗಳ ಬಲಿದು . . . ಪುನರಪಿ ಕಟಿದನಂಬುಗಳ (ಕುವ್ಯಾ.ಛೀ. ೯-೩೯). ೯. (ಆಲಂ) ಸಡಗರಿಸಂ; ಸಂಭ್ರಮಿಸು ; ಅತಿ ಆನಂದಪಡು: ಗಿಳಿಗಳೊಳೆ ಗಳಪಿ ಮೊಜಿವಳಿಕುಳದೊಡನಾಳ್ಳಿಸಿ ಪುರುಳಿಯೊಡನಳಿಸಿ ನವಿಲ್ಗಳ ಬಳಗದೊಡನೆ ನರ್ತಿಸಿ ವಿಳಾಸಿನೀನಿವಹ ಮಾಗಳೀಂ ದಳ್ಳಿಸಿತೋ (ಆದಿಪು. ೧೧-೮೨). [ದಳ್ + – ಇಸು$_{3}$]

ದಳ್ಳಿಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ಶಿವಿ ; ಇರಿ ; ಚುಚ್ಚು : ಮುಗಿಲಂ ಮರಗಳ ತುದಿಗೋಡುಗಳೊಳೆ ದಳ್ಳಿಟಿದೊಡುದಿರ್ದ ಕೆದಟಿದ ಕಿಬುದಾರೆಗಳೆನಿಪುವು ಕಾನನದೊಳೊಗುವಿಗೆ ಪರಿದಿರ್ದ ಪಿರಿಯ ನೆಲ್ಲಿಯ ಕಾಯ್ಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೬-೩೪). ೨. ಕಾಂತಿ ಹೊಂದು ; ಶೋಭೆಯನ್ನು ಪಡೆ ; ಹೊಳೆ : ಏಟಿ ವಿಮಾನಮಂ ಕೃತಕಗಾಯಿಕೆಯರ್ ಧವಳಾಭ್ರ ಕೂಟದೊಳ್ ತೋಟುವ ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಮುಂಗಿಲೊಡ್ಡೊಡೆದಿಬ್ಬಗಿಯಾಗಿ ನಿರ್ಭರಂ ಪಾಟಿ ಪತಾಕೆಗಳ್ ಮಗುಟ್ದು ವಿಳ್ಳಿಸಿ ದಳ್ಳಿಟಿದಾಡೆ ಯಾನವೇಂ ಕೇಟಿದುದೋ ನಭಃಪ್ರಸೃತಿಗಿಟ್ಟೆಡೆಯಾದುದೆಂಬಿನಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೮೨) : ಒಳ್ಳಾನೆಗೋಡಲಟಿಯದ ಬೆಳ್ಳಾಳಪೊಲಗಿದು ಕಂಡು ಲಾವಣ್ಯರಸಂ ತಳ್ಳಂಕಂಗುಟ್ಟೆ ವಿಳ್ಳಿಸಿ ದಳ್ಳಿಟಿದಾಡುವ ಜಿನೇಂದ್ರಶಿಶುವಂ ತಳದಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೮). 'ಅಳ್ಳಿಟು' ಪರಾ. [ದಳ್ + ಇಟು$_{1}$]

ದಳ್ಳಿಬಾಟು 'ತಳ್ಳವಾಟು$_{1}$' ನೋ.

ದಳ್ಳುರಿ$_{1}$ (ಕ್ರಿ). ೧. ತೀವ್ರವಾಗಿ ಉರಿ ; ಭುಗಿಲಿಡು ; ಪ್ರಜ್ವಲಿಸು : ೨. (ಆಲಂ) ಕೊಬ್ಬಿನಿಂದ ಉರಿ ; ಗರ್ವದಿಂದ ಮೆರೆದಾಡು. ೧, ೨ : ಮೋಹದಿಂ ನೀಂ ಮಾಡಿದ ಪಲ್ಲವು ಪೊಲ್ಲಮೆಗಳಂ ಸ್ಮರಿಸಿರ್ದೊಡಂ ನೀಂ ಕೊರ್ವಿ ಗಾಳಿಯೊಳ್ಕೂಡಿದ ಕಿರ್ಚಿನಂತೆ ದಳ್ಳುರಿದು ಪೊಬಲೊಳಗೆ ಮುನ್ನಿನೆಡೆಗೇಗಳಂ ಪಿರಿದಬ[ಬ್ಬ]ರಮಂ ಮಾಡಿದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೯೯). [ದಳ್ + ಉರಿ$_{1}$]

ದಳ್ಳುರಿ$_{2}$ (ನಾ). ೧. ಭುಗಿಲಿಡುವ ಕಿಚ್ಚು ; ದೊಡ್ಡ ಉರಿ ; ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆ: "ದಳ್ಳುರಿಯು ಪೇರುರಿಯು ಘನಜ್ವಲಿತದೊಳು" (ಕಬ್ಬಮಂ. ೦೨) ; ಮುಳಿಸಿನ ದಳ್ಳುರಿಗಳನುಗುಬುತ್ತುಂ ಚಕ್ರರತ್ನಮಂ ಬಗೆದು ಬೆಸಸಿದಂ ಭರತೇಶಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೧೧೫) ; ವಿದ್ಯಾತಿರೂಪಮಲ್ಲದ ವಿನತಾಸುತಂ ಮಿಳಿರ್ಪ್ಪ ದಳ್ಳುರಿಯಲ್ಲದ ವಹ್ನಿ ಕಾಳನಲ್ಲದ ಜವನಬ್ಧಿ ಮಧ್ಯಗತನಲ್ಲದ ಬಾಡಬಂ (ಕಇ. V, ೫೨-೧೮ ; 1087) ; ಸೋಂಕಿದ ಗಾಳಿ ದಳ್ಳುರಿವೊಲಾದುದು ಪೊಕ್ಕ ಸರೋವರಾಂಬು ಕಾಯ್ದಿಕ್ಕುಂ ಕುದಿದತ್ತು . . . ನಿಡಾಂಗತಾಪದಿಂ ಪಂಕರುಹಾಕ್ಷಿ ಕಾಮಶಿಖಿ ಪೆಣ್ಪುರಿಜಂ ತಳೆದಂತೆ ತೋಟಿದರ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೭೦೩) ; ಬಗೆದು ಧಂಧಗಧಗಧಗಂ ಘುಳುಘುಳಿಂ ದುಬ್ಬಿ ನೆಗೆದು ದಳ್ಳುರಿ ಬಳ್ಳಿವರಿದು ಕತ್ತಲಿಸಿ . . . ದಾವಾಗ್ನಿ ಮುತ್ತಿತ್ತು ನಾಲ್ದೆಸೆಯನಂ (ಹರಿಕಾ. ೧೦-೬); ಅರಗಿನರಸನ ಬಾಗಿಲಲಿ ದಳ್ಳುರಿಗೆ ತಡವೇ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೫-೯೧) ; ಆ ದಳ್ಳುರಿಯ ಕೆಂಬೊಗೆಯು ಎತ್ತಲೂ ಚಿಮ್ಮಿ ಕಾಡ ದಾರಿಗರನ್ನು ಭೀತಿಗೊಳಿಸಿದೆ (ನೂರಜ. ೦). ೨. ಬಿಸಿ ; ಝಳ ; ತಾಪ ; ಶಾಖ: ಸಕಲದಿಗಂತರಂಗಳೊಳ್ ದಳ್ಳುರಿಯನುಗುಟ್ಟ ತೀವ್ರರಶ್ಮಿಜಾಲಮುಂ ಪಸರಿಸುತ್ತಿರೆ ನಿದಾಘಸಮಯ ಸಹಸ್ರಭಾನುಮಂಡಲಂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನವರ್ತಿಯಾಗೆ (ಕಾದಂಬ. ೪೫೭) ; ನಾಸಿಕದುಸಿರ ದಳ್ಳುರಿ ಮೂಳಿಕುತಿ ಗಂಧಗ್ರಾಸ ಸಂತಾಗಿ ಮೆಯ್ಯೊಳಗೆ ಪೂಸಿದ ಸಿರಿಗಂಧ ಕರಿಕಾದುದು (ಮೋಹತ. ೨೮-೧೭) ; ದಳ್ಳುರಿಗರೋತ್ತಮ = ವಿಷಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳ ಮಹಾಸರ್ಪ : ರಜ್ಜುವದೆತ್ತ ದಳ್ಳುರಿಗರೋತ್ತಮನೆತ್ತ ವಜ್ರವೆತ್ತಾಲಿಕಲ್ಲೆತ್ತ ಮಜ್ಜವಿತೇಶ್ವರನೆತ್ತ ನೀನೆತ್ತ ಕೇಳ್ ದುರ್ಜೀವಿ ತರಳೆಂದಳೊಲಿದು (ಮೋಹತ. ೭-೩೪); "ದಳ್ಳುರಿಯಂತೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ವಿಷಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಮಹಿಮೆಂ ಹೊಂದಿದ ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪ (?)" (ಮೋಹತ. ಅಡಿಟಿ) . ದಳ್ಳುರಿಗಂಧ = ನಿಗಿನಿಗಿಕೆಂಡ ; ತಳಲುಗೆಂಡ : ಸಿರಿಖಂಡದನುಲೇಪ ತನುವಿಗತಿಶಯತಾಪ . . . ಪರಪಿದಸುಗೆಯ ತಳಿರ ತಂದ ದಳ್ಳುರಿಗೆಂಡ (ಸಾಂಗ್ರಪು. ೮-೭೬). ದಳ್ಳುರಿ ಜ್ವಾಲೆ = ಧಗಧಗಿಸುವ ಉರಿಯ ನಾಲಗೆ : ಕಾಳುಕಿಚ್ಚೆದ್ದಡವಿಯನು ಕುಡಿನಾಲಗೆಯೊಳಳವಡಿಸಿ ದಳ್ಳುರಿಜ್ವಾಲೆ ತಗ್ಗಿದವೋಲು . . . ಸುರಪಾಲತನಯನ ತನಯನಸ್ತ್ರವಿಸಿದನು ರಣದೊಳಗೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೬-೭೦). [ದಳ್ + ಉರಿ$_{2}$]

ದಳ್ಳುರಿತಿರುಳು 'ದಳ್ಳುರಿದಿರುಳು' ನೋ.

ದಳ್ಳುರಿದಿರುಳು, ದಳ್ಳುರಿತಿರುಳು (ನಾ). ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಬೆಂಕಿಯ ತಿರುಳು ; ಗಟ್ಟಿಕೆಂಡ : ಮುಳಿದು ವಿಷಸೆಯ ಮುರಿದು ಹುಬ್ಬನು ಬಲಿದು ದಳ್ಳುರಿದಿರುಳನಕ್ಷಿಗಳೊಳಗೆ ಪಸರಿಸಿ ಘುಡುಘುಡಿಸಿ ರೋಮಾಳಿ ಸ್ಫುನಿವಿಸಿ . . . ಭಾರ್ಗವದತ್ತಬಾಣಕೆ ನೀಡಿದನು ಕರವ (ಕುವ್ಯಾಕರ್ಣ. ೧೩-೫೧). ದಳ್ಳುರಿತಿರುಳು : ನೆರೆದುದಸುರರು ಕಾಲಕೂಟದ ಕರುವಿನೆರಕವೊ ಸಿಡಿಲ ದಳ್ಳುರಿತಿರುಳ ದಡ್ಡಿಯೊ ವಿಲಯಭೈರವನುಬ್ಬಟೆಯ ಪಡೆಯೊ . . . ಗಾಢಾಯ ತೇಜದ ದುರುಳ ದಾನವ ಭಟರು ಬಂದುದು ಕೋಟಿ ಸಂಖ್ಯೆಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೧೨-೨೯). [ದಳ್ಳುರಿ$_{2}$ + ತಿರುಳು (<ತಿರುಳ್)]

ದಳ್ಳುರಿದುಟುಗಲು (ನಾ). ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯ ಸಮೂಹ,– ಗುಂಪು ; ಜ್ವಾಲಾಸಮೂಹ : ಹೊಗೆಯನೊದೆದೊಳಬಿದ್ದು ಕಿಡಿಗಳ ನುಗಿದು ದಳ್ಳುರಿದುಟುಗಲನು ತನಿಬಿಗಿದು ಭೀಮನ ರಥದ ಸುತ್ತಲು ಸೂಸಿ ತೆರೆವಸಗೆ . . . ಉರವಣಿಸಿತಮಳಾಸ್ತ್ರ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೯-೪೭); ಬಿಜುನಗೆಯಲಿಂದ್ವಾರಿ ದಳ್ಳುರಿದುಟುಗಲಿನ ಕೊಳ್ಳಿಗಳಲಿದ್ದೆಸೆಗೊಟಗ ದಂತಿರೆ ಕಟ್ಟಿದರು ಕಂಭದಲಿ ಹಳವಿಗೆಯ (ತೊರರಾ. ೫-೭-೧೧).

[ದಳ್ಳುರಿ$_{2}$ + ತುಟುಗಲು (<ತುಟುಂಗಲ್)]

ದಳ್ಳುರಿಧಾರೆ (ನಾ). ದಳ್ಳುರಿಯಂತೆ ಹೊಳೆಯುವ ಅಲಗಂ : ಸಾರಥಿಯ ಕೊಂದಲ್ಲದರ್ಜುನ ತೀರುವವನಲ್ಲೆನುತ ದಳ್ಳುರಿಧಾರೆಯಂಬೈದಟಿ ದೇವನನೆಸಲು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೫೪). [ದಳ್ಳುರಿ$_{2}$ + ಧಾರೆ]

ದಳ್ಳೆನ್ (ಕ್ರಿ). 'ದಳ್' ಎಂದು ಶಬ್ದ ಮಾಡು: ಇವೆ ಕೋಪಾನಲಧೂಮಲೇಖೆಯನೆ ಪುರ್ವುರ್ವೆಟ್ಟು ಜರ್ವಲ್ ತಗುಳ್ದುವು . . . ಕೋಪಾನಲತಾಪದಿಂ ರಣರಸಂ ದಳ್ಳೆಂದು ಕಾಯ್ದುದ್ದುಕ್ಕುವಂತೆವೊಲಾಗಳ್ ಬೆಮರ್ಗಳ್ ಕಪೋಲತಲದೊಳ್ ತಳ್ತೊಯ್ಯುದ್ದಾ ದೈತ್ಯನಾ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೪೮) ; ನಿಶಾಚರನ ಕೋಪೋಗ್ರಾನಳಂ ಪೊತ್ತುತುಂ ಪೊಗೆಯುತ್ತುಂ ಕಿಡಿಗುಟ್ಟುತುಂ ಮಸೆಯುತುಂ ದಳ್ಳೆಂಬ ಭೋರೆಂಬ ಭುಗ್‌ಭುಗಿಲೆಂಬೆಟ್ಟಿಯ ನಾಂತು ಕೇಸುರಿಗಳಂ ಸೂಸಿತ್ತುಗ್ರಪರ್ವಟ್ಟಿನಂ (ಜಗವಿ. ೧೫-೪೦) ; ಜವದಿಂ ಬಂದುದು ದಳ್ಳೆನುತ್ತುರಿವ ಮೆಯ್ಯುಂ ಧೂಮದುರ್ದೆಂಬ ಜರ್ಬುವ ಪುರ್ಬುಂ . . . ರೌದ್ರಜ್ವರಂ ತಪ್ತಹೇಮವಿಭೂಷಂ ತ್ರಿಶಿರತ್ರಿಪಾದ ವರುಣಾಕ್ಷಂ ರೂಕ್ಷರಕ್ಷಾಯುಧಂ (ಜಗವಿ. ೦೯-೦೩). [ದಳ್ + ಎನ್$_{1}$]

ದಟದಟ, ದರದರ$_{1}$ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಪದ : ದಟದಟ ಮೆಂದೆಟಿದು ಪುಯ್ಯಲಿಡೆಯಿಡೆ ಕೊಲ್ಲಂ (ಅಜಿಪು. ೧೦-೨೮) ; ಧುಳು ಧುಳುಂ ದೊಪ್ಪೆಂಬ ಗುಜುಗುಜು ಧಳಧಳಂ ಜೋಟಿಂಬ ದಟದಟ ದೊಳದೊಳಂಬೀ ಧ್ವನಿಗಳವನಿಗೆ ಭಯವನೀವುತಿರೆ (ಸಾನಂಕ. ೮-೦೩). ದರದರ$_{1}$: ಕುರ್ಚಿಯನ್ನು ಕೈಗೆ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳದೆ ದರದರ ಎಂದು ಎಳೆದು ನೆಲವನ್ನು ಗಾರು ಮಾಡಬೇಡ (ರೂಢಿ). 'ದರದರನೆ' ಪರಾ.

ದಟದಟನೆ, ದರದರನೆ (ಅ). (ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಾಗ) ದರದರ ಎಂದಂ : ತಲೆನವಿರಂ ಪಿಡಿದು ದಟದಟನೆಟ್ಟೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಂ (ಪಶ್ಚಾಶಾ. ೧೧೭-೩೩); ದಟದಟನೆಟೆಯೆಟೆ ಪಿಡಿಪಿಡಿ ತಟೆತಟೆ . . . ಕೊಟೆಕೊಟೆಯೆಂದೊದಟೆ ಗಜಟೆ ಗರ್ಜಿಸಿ ಮೇಳೈಸೆ (ಅಜಪು. ೧೧-೯) ; ಕಿಡಿಪೇಂ ಕರ್ಮುಮನೊಳ್ಪಂ ಪಡೆವೆನೆನುತ್ತಿರರಾತ್ಮನಾತ್ಮನ ಕಾಲಂ ಪಿಡಿದು ದಟದಟನೆ ಕರ್ಮಕ್ಕೆಳೆಯಿಂದೆಟೆದೊಯ್ದು ನೂಂಕುಗುಂ ಸಂಸೃತಿಯೊಳ್ (ಸಮಪ. ೧೩-೫೨). **ದರದರನೆ :** ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ನೋಡದೆ ದರದರನೆ ಎಳೆದೊಯ್ದರು (ಬೂಧಿ). [ದಟದಟ + – ಅನೆ]

ದಟ (ನಾ). ೧. ಬಲ ; ಸೈನ್ಯ ; ಪಡೆ: "ಪಡೆ, ಅಣಿ, ದಟಂ, ಒಡ್ಡು ಬಲಂ– ಈ ೫ ಸೇನೆ" (ಶಕಸಾ. ೧೪-೨೮೧); ಕೆದಟೆ ಚತುರ್ಬಲಂ ಬೆದಟೆ ತಳ್ತ ದಟಂ ಕೆಡೆದಟ್ಟೆ ತಟ್ಟು ಮಾಣದೆ ಪೆಟಗಿಟ್ಟು ಬಾಯ್ವಿಡೆ ಘಟಾಳಿ ಪಣಾದ ಪೆಣದಂ ಹರಂ ದಿಗಿಭದೊಳ್ ದಿಗಿಭಂ ಪೆಣೆವಂತೆ ಪಾರ್ಥನೊಳ್ (ಹಂಪಭಾ. ೯-೨೧); ನಾಲ್ಕುಂ ದಟಂ ನೂಂಕೆ ನುರ್ಗುವೆಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೧೫೪); ಊರವರ್ ಘರದಿಂದಂ ಪೊಣವಟ್ಟು ಪೊಕ್ಕು ದಟವಂ ನೆರ್ಗುತ್ತ ನುರ್ಗುತ್ತೆಯೊತ್ತರದೊಳ್ ಮತ್ತಿದಿರಾಗೆ . . . ಶಿವಂ ಬಟ್ಟಾಡಿ ಬಿಟ್ಟೋಡಿದಂ (ಚೆಳವಿ. ೫-೩೨). ೨. ಕಂದಂರೆಗಳ ಪಡೆ ; ತುರಗಬಲ : "ದಟಂ = ತುರಂಗಬಲಂ, ಸಾಮಾನ್ಯಬಲಂ" (ಶಮದ. ಶಶಿ. ೧). ೩. ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿ ; ಸೈನ್ಯವಿಭಾಗ : "ತುರಂಗಬಲದೊಳಮಲ್ಪಬಲದೊಳಂ ದಟವೆಸರ್" (ಸಂಜೀವ. ೧೪).

ದಟವೋಡೆಗಂಡ = ಸೈನ್ಯವು ಓಡಿದಾಗಲೂ ಏಕಾಂಗಶೂರನಾಗಿ ಹೋರಾಡುವವನು ; ಏಕಾಂಗಶೂರ ; ಒಂದು ಬಿರುದು: ಮಹಾಸಾಮನ್ತಂ ದಟವೋಡೆಗಣ್ಡನ್ದ್ರಮ್ಮಂಡಲಾಣ್ಮಾನುಜ್ವನಿಭುಜಙ್ಗಂ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಸೂದ್ರಕಯ್ಯ (ಎಕ. XI, ಹೊಳಲ್ಕೆ. ೨೩-೭ ; ೯೬೮).

[P ಇದು ದ್ರಾವಿಡ ಶಬ್ದವೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ]

ದಟಂಬಟನೆ (ಅ). ಒಂದಂ ಅನುಕರಣಾವ್ಯಯ : ಸೀರ್ವನಿ ಸಿಡಿಯ ತೆರೆ ಮಸಗೆ ಕೊಳಂ ತಳಮಳಮಾಗೆ ಮಿಾಂಗಳ್ ಮೆಯ್ಗರೆಯೆ ದಟಂಬಟನೆ ಕೈಕಾಲ್ಗಳೊಳೀಸುವ ಕಾವನ ಪಟ್ಟದಾನೆಗಳೆಬೋಲಾಡಿದರ್ ಬಾಲೆಯರ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೨೩-೨೪). [ದಟಂಬಟ್ಟ + – ಅನೆ]

ದಟದುಟ, ದಳದಂಳ್ಳ, ದಳದುಳಿ, ದಳವುಳ, ದಳವುಳಿ, ದಳಾದುಳಿ, ದಟವುಟ (ನಾ). ೧. ಬಲವಾದ ಸುಲಿಗೆ ; ತಂಂಬು ಸೂರೆ ; ಅಧಿಕವಾದ ಕೊಳ್ಳೆ ; ಹೆಚ್ಚಾದ ಲೂಟಿ: "ದಟದುಟಂ (ದಟವುಟಂ) = ಬಲ್ಸೂಱೆ" (ಶಮದ. ಶಶಿ. ೦) ; "ಬಲ್ಸೂಱೆಯೊಳಂ ದಟದುಟವೆಂದೆನೆ" (ಶಶಾನಿ. ೮೨) ; ದಟದುಟವಾದುದಾಗಳಸಿಯೇಱಿಸಿದೇ [ಯೇ] ಱಿದು ಬಾದಿ ಬಂದಿ ದಂಡುಬಮೆಲೆ ದಂಡುಳಂ ಪಿಡಿದರಂಗನೆಯಂ ಪಿಡಿದೊಯ್ದರೆಂದು ತಲ್ಲಟಿಸಿ (ಅನಂತಪು. ೧೧-೭೩) ; ಗರಗರಿಕೆಯು ದಟದಂಟದ ಬಿಂಕದ ಬೀರರುಗ್ಗಡಣೆ ಪಿಡಿದಾಗೆ . . . ಪಡೆ ನಡೆಯುತುಮಿರ್ದುದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೦-೯). **ದಳದುಳ್ಳ :** ೧. ಭಕ್ತಿದಳದುಳದಿಂದ ಬಂದಿಕಾಱರಾಗಿ ಬಂದು ಹೊಕ್ಕಡೆ ಬದನೆಯ ಕಾಯಿಗಳು ಬಾಣಲಿಂಗವಾಗವೆ ನಮ್ಮ ಬಸವಣ್ಣನ ದೃಷ್ಟಿ ತಾಗಲು (ಚನ್ನಪ. ೪. ೮೯-೧೮೧) ; ಹುಸಿ ಕಳವು ದುಷ್ಕೃತಿ . . . ದಳದುಳ ನುಸುಳು ಹಿಂಸೆ ವಿವಾದ . . . ದೋಷಪ್ರಸರವಿಲ್ಲ ನೃಪನ ಕಾಲದೊಳ್ (ಜೀಮಂಕ. ೨-೫೨) ; ಬೆಳಗವತೆಯನ್ಯಾಯವಾಜಿದಿ ಕಳವು ದಳದು[ಪಾಠಾಂ. ವು]ಳ ಬಾದಿ ಡಾವರ ಕೊಲೆ ಹುಸಿಗಳಿಲ್ಲಿವರ ರಾಜ್ಯದೊಳು (ಕುಪ್ಪಾಳ. ೧೪-೦೭) ; ಮರ್ಕಟರ ದಳದುಳದ ದೂಱಿನ ದಕ್ಕಡೆಯತನ ಬಿದ್ದುದೈ ಕರ್ಣಕ್ಕೆ (ತೊರರಾ. ೪-೧೧-೦೭). ೨. ದಾಳಿ ; ಮಂತ್ರಿಗೆ ; ಆಕ್ರಮಣ : ರಾಯಕುವರನ ಮದುವೆಗಬ್ಬ ದಳಾಯತಾಕ್ಷಿಯರನು ವಿಚಾರಿಸಿ ಹಾಯಿದನು ದಳದುಳದೊಳೊಂದು ವಿವಾಹಮಂಂಟಪಕೆ (ಕುಪ್ಪಾಳ. ೨-೬೨) ; ಗಿಳಿಯ ಹಿಂಡುಗಳೆತ್ತ ಗಿಡಿಗನ ದಳದುಳವು ಶಾನೆತ್ತ ಭೀಮನ ಸುಳಿವು ಗಡ ಕಾಲೂಱುವವೆ ಕರಿಘಟೆಗಳೊಗ್ಗಿನಲಿ (ಕುಪ್ಪಾದ್ರೋ. ೨-೮೧). ೩. ಲೂಟಿ ಮಾಡುವ ಸೈನ್ಯ,–ದಳ : ಚರಣಗತಿಯಲಿ ಬಪ್ಪರಾ ಸರೋಜಾನನೆಯರೊಂಬತ್ತುಕೋಟ ಬರಲು ಅರಲ ಬಾಣ ಹೊಲಬುಗೆಡುವ ಕಾನನವೊ ಹಿಮಕರನ ಮನೆಗೊಳಿದು ದಾಳಿಯನಿಡುವ ದಳದುಳವೊ ಮರತವೋಧನರ ನಿಷ್ಠಾಮನಿಧಿಯಂ ಕಳುವ ಚೋರರ ನಲೆಯ್ಸಂದರು (ಹಡಕಾ. ೩-೨೪). ೪. ಉತ್ಸಾಹ; ಸಡಗರ; ಸಂಭ್ರಮ: ಕವಿತೆ ಕಲ್ಪನಶಕ್ತಿ ವಿರಚಿಸುವಿಂದ್ರಜಾಲಗಳಲ್ಲವೆಯ್ ಕವಿಯ ಚಿಂತಣ ಜನ್ಮಕೋಟಿಯೊಡರ್ಚಿಯಾಳ್ಗೊಂಡನುಭವಂ ವಿವಿಧಕೃತಿ ಸಾಕ್ಷಿತೆ ತಪಂ ಸತ್ತ್ವಾನುಸನ್ಧಾನಂಗಳಾಸವನ ನೆನೆಪಿಂ ದಳದುಳದೆ ಸೌನ್ದರ್ಯಮನುವದಿ ಪುಜ್ಜುಗಂ (ಸ್ತಂಸಪ. ೧೮-೪೬). **ದಳದುಳಿ :** ೧. 'ದಳದುಳಿಗಾಱ' ಪರಾ. **ದಳವುಳ :** ೧. ಕಳವಿಂದೆ ಬಲ್ಪಿಂದೆ ದಳವುಳದಿನರ್ಥದಿಂ ಚೆಲುವೆಂಬ ತೊವಲ ಮಱಿಗಱುವಿನಿಂದೆ ಪಲತೆಱದಿನಕಟ ಪರಲಲನೆಯರನೊಯ್ಕಲಾ ಪೊಲೆಮನದ ಕಿಡಿಸುವುದನೀಕ್ಷಿಸುವುದು (ಸಾನಂಚ. ೫-೧೮) ; ಹುಸಿ ನುಸುಳು ಡೊಳ್ಳಾಸ ಹಿಂಸಾವ್ಯಸನವಾಱಡಿ ಬಂದಿ ದಳವು[ಪಾಠಾಂ. ದು]ಳವಸುರಭಯ ದುರ್ಭಿಕ್ಷ ಎಂಬಿವರೆಸಕ ಹೊದ್ದದಯೋಧಿಪನ ಧರಣೀತಳಾಗ್ರದಲಿ (ತೊರರಾ. ೧-೩-೨೭). ೩. ಕಾಮನ ಕಾರಾಗಾರದೊಳಿರ್ಪಂತೆ ಕೇಳೀವನದೊಳಿರ್ಪ ಬಾಲಕಿಗೆ ಚಂದ್ರನ ದಾಳಿ ಅಳಿಗಳ ದಳವು[ಪಾಠಾಂ. ದು]ಳಂ ಬಸಂತನ ಬಂದಿ . . . ಶಿಶಿರೋಪಚಾರದ ದಂಡಣೆಯುಖಂಡಿತಮಾಗೆ (ಗಿರಿಕ. ೪-೧೧೬ ಪ) ; ತಳಿತ ಝಲ್ಲರಿಗಳಿಗೆ ಗಗನದ ಪಳಯಮೈದದು . . . ದಿಗುಪಳಯವಿಟ್ಟೆಡೆಯಾಗೆ ರಥಹಯ ದಳವುಳಕೆ ಕುರುಸೇನೆ ನಡೆದುದು ದೊರೆಯ ನೇಮದಲಿ (ಕುಪ್ಪಾದ್ರೋ. ೧-೪೩). **ದಳವುಳಿ.** 'ದಳವುಳಿಗ', 'ದಳವುಳಿಗೊಳ್' ಪರಾ. **ದಳಾದುಳಿ :** ೧. ಬಡವರೆಂದು ಮಱಿ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಕೊಂಬುದು ತುಡುಗುಣಿ ಪ್ರಸಾದ ನಚ್ಚುಮಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಎಳೆದು ಸೆಳೆದುಕೊಂಬುದು ದಳಾ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ದುಳಿಪ್ರಸಾದ (ಚನ್ನಪ. ೪. ೨೮೦-೫೭೭). **ದಟವುಟ :** ೧. "ದಟವುಟಂ ಬಲ್ಸೂಱೆ" (ಸಂಜೀವ. ೩) ; ದಟವುಟವಾಱಿಡಿ . . . ಲಂಚಂ ಕಳವು ಪಿಸುಣ್ ಪಸವು ಬಱಂ ಪಟಿಪಟಿ ಪಲಸೊಲಸು ಕುತ್ತುಮಿಲ್ಲಾ ನಾಡೊಳ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೧೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). ೫. "ಅಬ್ಬರ ; ಗಲಾಟೆ" (ಪ್ರಭಣ್ಮ): ಕಿವಿಸಂ ಪಳಂಚಲೆವ ಮಂಚದ ಶಕುನಿಯಂಚೆಯ ಗಿಳಿಯ ಪುರುಳಿಯ ಪಾರಿವದ ಕೊರಲುಲಿಯ ದಟವುಟವನಾಲಿಸಿ (ಚಂದ್ರಪು.೯-೬೩ ಪ); ಜವನ ದೂಱುಗಾಱರ ಜಂಗುಟೆ ನೇಣ ಶೂಲದ ಕರಗಸದ ಇಟ್ಟಿಯ ಕವೆಗೋಲ ಇಕ್ಕುಟೆಯ . . . ಪರುಟವಣೆಯ ಸಡಗರದ ದಟವುಟದಿಂ ಬಂದು ಮುತ್ತಿ ಮುತ್ತಿ ಅಱಗುಲಿ ಜೀವಾತ್ಮನಂ ಸೆಱೆವಿಡಿದತ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೯-೨೨) ; "ದಾಂಧಲೆ" (ರಾಮಾಶ್ವ. ಕೋಶ) ; "ಅಬ್ಬರ ; ಹಾವಳಿ" (ಪ್ರಭಣ್ಮ).

ದಳದುಳವಾಗು, ದಳದುಳವಾಗು = ೧. ಸೂರೆಹೋಗು ; ಲೂಟಿಯಾಗು : ಮೊಳೆತುವೊಂದೊಂದು ನಕ್ಷತ್ರ ಕ್ಷತ್ರತ್ವದೊಂದಳವು ದಳದುಳಮಾಯ್ತು ಕಾಮಿಜನಕಂಗಜಂ ಗೆಲಿದನೀ ಜಗವ ಗಮನೋದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿ ನೇಸಱಿ ಬೀಳಲೀವೆಲ್ವೆನು (ಚಬಸಪು. ೯-೩); ಕಾಳಲದೇವಿಯ ಕುಮಾರ ಪಾಣ್ಡ್ಯದೇವ ಮಹಾದೇವನವರು ದಳದುಳವಾಗಿ ಆ ಮರಕಾಲನ ಕೊಂದು ವಸ್ತು ವಾಹನವನು ಕೊಣ್ಡುದಕ್ಕೆ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೩೭-೭ ; 1292) ; ದಳವು ದಳವುಳವಾಯ್ತು . . . ತನಿಸೊಕ್ಕಿ ದೆಸೆವಟದುಳಿದು ಸೌಭದ್ರೇಯ ಭೃಂಗನ ಬಿಲುದನಿಯ ಭರವಂಜಿಸಿತು ಜಯಯುವತಿ ವಿರಹಿಗಳ (ಕುಪ್ಪಾದ್ರೋ. ೭-೩೦). **ದಳದುಳ ಮಾಡು** = ಲೂಟಿ ಮಾಡು : ಚರಲಿಂಗ ವಿಂತು ದಳದುಳ ಮಾಡೆ ಮುನ್ನಿರ್ದ ಸರಳ ಪೆಟ್ಟಿದರನಂ ಪೆರ್ಚಿ ತುಳ್ಕಾಡುತಿರೆ ಕರಮೆ ವರ್ಧಿಸುತಿರಲ್ಸೋಕುಲಂ (ಅರಾಚ. ೦೩-೪೩).

ದಟದುಟವಾಯ್, ದಳದುಳವಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ದಾಳಿಮಾಡಿ ಸೂರೆಗೊಳ್ಳು,-ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆ,-ಲೂಟಿಮಾಡು : ದಟದುಟವಾಯ್ವವೋಲ್ ಸಕಲಸೈನ್ಯಯುತಂ ಧಳಿ ಚಂಡವರ್ಮನಾಗಳೆ ಮುಳಿದಂಗಭೂಪತಿಯ ಸತ್ವಮನೊರ್ವೆಯ ಸೂ ಟಿ ಗೊ ೦ ಡು (ದಶಕು. ೮ ೩.೨೨) ; ನಿಶ್ಶಂಕಮಾಗಿರ್ದ ತೆಲುಂಗಪಾಳೆಯಮಂ ದಟದುಟವಾಯ್ದು (ಚಿಕವಿ. ೨-೯೯). **ದಳದುಳವಾಯ್** : ತಾನು ಆರ ವೆ ೯ ಲೆ ಯಾ ದ ರೂ ದಳದುಳವಾಯ್ದಾಗ ಕೈಸಾರ್ದ ದೇಶಕೋಶ ಧನಕನಕ ವಸ್ತ್ರಭೂಷಣ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ (ಬಿರುಗಿ. ೩೬-೧೫). [ದಟದುಟ + ವಾಯ್$_1$]

ದಟಮುಖ (ನಾ). ಸೈನ್ಯದ ಮುಂಭಾಗ ; ಚೂಣಿ.

ದಟಮುಖಧವಳ = ಸೇನೆಯ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಗುಣಕ್ಕೆ ನಲ್ಲ ಗಣೇಶಂ, ದಟಮುಖಧವಳಂ, ದಟಮುಖಾದಿತ್ಯಂ, ರಾಯಕೋಲಾಹಳಂ ಈ ತೆಱದೆ ಬಿರುದಿನೊಳ್ ಪತ್ತಾನುಂ ಸಲ್ವುದು (ಶಮದ. ೧೭೪ ಪ್ರಯೋ). ದಟಮುಖಾದಿತ್ಯ = ಸೈನ್ಯದ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರತಾಪಶಾಲಿಯಾದವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಗುಣಕ್ಕೆ . . . ದಟಮುಖಾದಿತ್ಯಂ, ರಾಯಕೋಲಾಹಳಂ (ಶಮದ. ೧೭೪ ಪ್ರಯೋ). [ದಟ + ಮುಖ]

ದಟವಡು (ಕ್ರಿ). ಪಡೆಯಾಗು ; ದಳವಾಗು ; ಗುಂಪಾಗು : ಕಟ್ಟುಱದೊಳಟ್ಟಣಿಸಿ ಮುಟ್ಟಿ ನಡೆದಾರ್ಪಿಂ . . . ನೆಟ್ಟನಿನಿಸಂ ಪಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿ ದಟವಟ್ಟಡರೆಯುಟ್ಟಳಿವರಂ ಕೈಗೊಟ್ಟು ಪುಯಿಲಿಟ್ಟರೆನೆ ದಿಟ್ಟತನಮಂತೋ (ಚಿಕವಿ. ೨-೯೩). [ದಟ + ಪಡು$_1$]

△ **ದಟವಾಯ್** 'ದಳವಾಯ್' ನೋ.

△ **ದಟವಾಯಿ** 'ದಳವಾಯ್' ನೋ.

ದಟವುಟ 'ದಟದುಟ' ನೋ.

ದಟಿಗವಾಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಅಯ್ಯಪದೇವನ ಮಗಂ ಗನ್ನರಸಂ ದಟಿಗವಾಡಿಯ ಕುಱುಕ್ಷನ್ನಟ್ಟಿಯನಾಳುತ್ತಿರೆ (ಎಕ. IX, ಹೊಸಕೋ. ೧೧೧-೪; 997); ದಟಿಗವಾಡಿಯಾನ ವಿಕ್ರಮಚೋಳಮಣ್ಡಲದ ಮಣ್ಣಿನಾಡ ಕೇಸೂರ ಬಣ್ಣಕರ ಬಲಿವಱ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೧೫, ೧೯-೬ ; 1050). 'ದಳಿಗವಟಿಗ' ಪರಾ. [ದಟಿಗ$_1$ + ಪಾಡಿ$_2$]

ದಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ವೃತ್ತಿಯ ಹೆಸರು (?) :

ದಟಿಯರು=(?): ಪೆರ್ದ್ದಯಲ ಕವ್ವಿಚ್ಚರು ದಟಿಯರು ಕುರ[ಬ]ರು ಗಣಿಗರು ಪೆಮ್ಮದವರು ಅನಂದರು ಎನಿತ್ತರು ಸಾಕ್ಷಿ (ಇಆ. XIV, ೨೩೩-೩೯ ; ಸಂ. ೯ನಯ ಶತ). [?]

ದಟ್ಟಟಿ, ದಳ್ವಳಿ (ನಾ). ಸಂಕೋಲೆ ; ಕೋಳ ; ಸರಪಣಿ : "ದಟ್ಟಟಿ= ಸಂಕಲೆ" (ಶಮದ. ಪರಿ. ೧) ; "ದಟ್ಟಟಿಯೆಂದು ಸಂಕಲೆಯೊಳಿಯ್ದು" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೭೩). **ದಳ್ವಳಿ** : ಮುಳಿಸಿಂದಂ ಭೂತವೃಂದಂ ಕೊಳುಗುಳದೆಡೆಯೊಳ್ ಸಿಲ್ಕಿದಸ್ವಪ್ನರಂ ದಳ್ವಳಿಯಂ ಕಯ್ಕಾಲ್ಗೆ ಮತ್ತಾ ಜಠರಗಳಕೆ ತಂದಂತವಂ ಮೇಳಿಸುತ್ತಂ . . . ಕಟ್ಟುತ್ತುಂ ಬಳಿಕ್ಕಂತವರ್ಗಳನೆಳತಂದೊಪ್ಪಿಸುತ್ತಿರ್ದುದೇಗಂ (ವೀರವಿ. ೧೨-೬೯). [?]

ದಾ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ದಾಯೆನೆ ನೋಡುವ ಕರೆದಯ್ಯಾಯೆನಲಾರ್ಪವ ... ಮಯ್ಯುರಿದಾಯಿರವಿಂದತ್ತ್ರಲೆಸೆದಮುತಿಯುತಿಶಯಮಂ (ಮಹಾನೀ. ೬-೭); ಸೆಱಗಿನೊಳಗಡಗಿ ನೋಡುತಲಿದಾ[ಪಾಠಾಂ. ಬಾ]ಎನುತ ಚೈಮುಂಡಾಡಿ ಮುಂದಲೆವಿಡಿದು ಕುಣಿಕುಣಿದಾಡಿ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೩-೨೯) ; ಬೇಡುವರ್ಕೆಯ್ಗಳೊಳ್ ಮೆ ಯ್ಗ ಳೊ ಳ್ ಬಾಯ್ಗಳೊಳಗಾಡಿಸುವ ರಾಯೆಂದುದಾಯೆಂದು ಬಾಯೆಂದು ಪಾ ಡು ವ ರ್ . . . ಕುವರನಂ (ಚಬಪು. ೩-೨೬) ; ಪಡಿನೆಳಲಂ ಮಣಿಕುಟ್ಟಿಮದೆಡೆಯೊಳ್ ನಡೆ ನೋಡಿ ನೋಡಿ ದಾಯೆನುತುಂ (ರಾಜಶೇ. ೩-೫೨).

ದಾ$_2$ 'ದಸ್ಯ' ನೋ.

ದಾ$_3$ (ನಾ). [ಗಣಿತ] ಆರು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ದಾ, ಖರ . . . ವದನ ? ಇಂತಿನಿತುಂ ಒಕ್ಕೆ ಪೆಸರು" (ವ್ಯವಹಾ. ೧೦-೨೩). [?]

ದಾಂಗುಡಿ 'ದಾಂಟುಂಗುಡಿ' ನೋ.

ದಾಂಗುಡಿಬಿಡು 'ದಾಂಗುಡಿವಿಡು' ನೋ.

ದಾಂಗುಡಿಯಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕುಡಿ ಚಾಚು ; ಕುಡಿ ಹಬ್ಬು : ಬಿಸರುಹನೇತ್ರೆಯೊಳ್ನಡು ಪೊದಟ್ಟುದು ದಾಂಗುಡಿಯಿಟ್ಟು ಚಾಪ ನೀಳ್ದೆಸೆದುದು ಪಿಂಗಿ ಪೋದುದು ವಳಿತ್ರಿತಯಂ (ಶಂಕರಶಂ. ೦೬೪-೦೦) ; ಅಂಗಣದೊಳಗಾಡುವ ಭೂಮಿಪವರನಂಗನೆಯರ ದಿಟ್ಟಿವೆಳಗು ದಾಂಗುಡಿಯಿಡಲಿಕ್ಕಿದ ಹೊಸ ಮುತ್ತಿನ ರಂಗವಲ್ಲಿಯ ತೆಱನಹುದು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೨-೪). ೨. ಹಬ್ಬು; ವೃದ್ಧಿಯಾಗು ; ವ್ಯಾಪಿಸು ; ಮುಂದುವರಿ : ದಾಂಗುಡಿಯಿಟ್ಟುದಿಂಗಡಲ ಬೆಳ್ಪು ಕರಂ ಪೊಳೆವೊಂದುದೆಂದು ಕಾಂತೆಗಳ ಬೆಳ್ಪು ಮೂಡಿದುದು ನೆಯ್ದಿಲ ಬೆಳ್ಪು (ಲೀಲಾವ. ೨-೩೧) ; ಹೆಂಗಳು ಮತ್ತೆಂಟುದೆಸೆಗೆ ದಾಂಗುಡಿಯಿಟ್ಟು ಸಾಲ್ಗಿಡಿದಾಗ ಶೃಂಗಾರಗಂಗೆ ಪರಿವಪೊಲಾಡಿದರು (ಭರತ. ೧೩-೯೪) ; ಆನಂದವಾರಾಶಿ ದಾಂಗುಡಿ [ಪಾಠಾಂ. ತಾಂಕುಡಿ, ತಾಂಗುಡಿ]ಯಿಟ್ಟುದು ಸಲೆ ಸೌಖ್ಯಮೇ ರೂಪನಾಂತು ನಡೆತಂದುದು (ಚಬಪು. ೨೦-೬) ; ವಿಜಯಾಂಶುವೃದ್ಧಿ ದಾಂಗುಡಿಯಿಡೆ ಧರ್ಮರಾಜ್ಯಮೆನಿಸುತ್ತಖಿಲಾವನಿಭಾಗವಮಂ ಜಸಂಬಡೆದಿರೆ ಕೃಷ್ಣರಾಯನೆನಿಪೊಳ್ಸರಿಯರಸಿಂಗೆ ಸಂಗತಂ (ಚಿಕವಿ. ೨-೧೧) ; ಅಮರರ್ವರೆಸಿ ಬಳೆವುದು ಶಂಕರ ಲಲಿತಾಲಾಸ್ಯಂ . . . ಹರಿವಾಣೀವಾದನಕನುಕೂಲಂ ದಾಂಗುಡಿಯಿಡುವೊಲು ಮಾಯಾಜಾಲಂ (ಗಣೇಶ. ೧೯-೪೯೦).

[ದಾಂಗುಡಿ (<ದಾಂಟುಂಗುಡಿ) + ಇಡು$_1$]

ದಾಂಗುಡಿವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಕುಡಿಯಿಡು ; ಬೆಳೆ : ಕಡುಚೆಲ್ವುವಡೆದು ಬಳಸಿಯುಂ ಪೆಂಡೆಯುಡುಗದೆ ಕಾಂತೆಯರ್ ನಯುಂಬಿಡದಿರೆ ದಾಂಗುಡಿವಡೆದ ಕಲ್ಪಲತೆಗಳ ನಡುವಣ ಕಲ್ಪಾವನೀಜಮಿರ್ಪಂತಿರ್ದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೧೧೧).

[ದಾಂಗುಡಿ (<ದಾಂಟುಂಗುಡಿ) + ಪಡೆ$_1$]

ದಾಂಗುಡಿವರಿ (ಕ್ರಿ). ಕುಡಿ ಹಬ್ಬು ; ಮುಂದೆ ಚಾಚು : ಮರದಿಂದ ಮರಕ್ಕೆ ದಾಂಗುಡಿವರಿವೆಳಲತೆಯಂತೆ ನೀತಿಮಾಂಧಾತನೊಳಾವರಿಸಿರ್ದ ರಾಜವಿದ್ಯಾಧರನಲ್ಲಿಗೆ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ನಿಲುಕಿದಳಾಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ . ೫೫೧).

[ದಾಂಗುಡಿ (<ದಾಂಟುಂಗುಡಿ) + ಪರಿ$_1$]

ದಾಂಗುಡಿವಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ) . ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಬೆಳೆಸು : ಆ ಎಲ್ಲ ಝರಿಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಜೀವನದ ಬಳ್ಳಿಗೆ ನೀರುಣಿಸಿ ದಾಂಗುಡಿವಿಡಿಸಿದರು (ತವನಿ. ೧೬೧). [ದಾಂಗುಡಿವಿಡು + -ಇಸು$_3$]

ದಾಂಗುಡಿವಿಡು, ದಾಂಗುಡಿಬಿಡು (ಕ್ರಿ) . ಹಬ್ಬು ; ವ್ಯಾಪಿಸು ; ಮುಂದುವರಿ : ಏಕಟಾಕ್ಷರಂಗಳೊಳ್ತೊಡರದೆ ಸಕ್ಕದಂಗಳ ಪದಂ ಪವಣಾಗಿರೆ ಪೆಲ್ಲುವೆತ್ತು ದಾಂಗುಡಿವಿಡುವಂತೆ ನೀಟ್ಟು ನಿಲೆ ಪೇಟ್ಟುದು ನೀತಿನಿರಂತರ ಕ್ರಮಂ (ಕವಿರಾ. ೦-೧೪೪); ಅಂತು ತನ್ನ ಕಾಂಡವಾರಂಭದೊಳಳವಿಗಱದ ರಾಗದಿಂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಭುಜಶಾಖಾಸಹಸ್ರಂಗಳೊಳ್ ದಾಂಗುಡಿವಿಟ್ಟನಂಗಜಂಗಮಲತೆಗಳನನುಕರಿಸಿ ದೇವಗಣಿಕೆಯರುಱುಡುವಾಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೬-೦೨೨ ವ) ; ಚಾಗದ ಕೀರ್ತಿವಲ್ಲಿ ದಾಂಗುಡಿವಿಡೆ (ಗದಾಯು. ೧೦-೫); ತಳಿವುದು ಮಾಂಸವಾರಿಯಂ ನ ಸಿ ಗ ಳೊ ದ ವಿ ದಾಂಗುಡಿವಿಡುಗುಂ(ಲೋಕೋಪ. ೬-೭). **ದಾಂಗುಡಿಬಿಡು** : ಹೊಕ್ಕುಳ ಬಳ್ಳಿ ಹರಿದಂದಿನಿಂದಲೂ ನಡೆದಿದೆ ಸಂಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ನಿರಂತರ ತಪ: ದಾಂಗುಡಿಬಿಟ್ಟಿದೆ ವಾತ್ಸಲ್ಯದ ಬಯಕೆಯಾಗಿ (ಮೂರುದಾ. ೨೦೬) ; ಹೊಸಹರುಷಗಳ ಬಳ್ಳಿಗಳು ಕೊನರಿ ಕುಡಿಯೊಡೆದು ದಾಂಗುಡಿಬಿಡುವಂತಿಲ್ಲ (ಹಾಡುಕ. ೯೯).

[ದಾಂಗುಡಿ (<ದಾಂಟುಂಗುಡಿ) + ಬಿಡು$_1$]

ದಾಂಟಿಸು₁, ದಾಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಈ ಕಡೆಯಿಂದ ಆ ಕಡೆಗೆ ಹಾಯಿಸು; ಹಾರಿಸು; ನೆಗೆಸು: ತುರಗವನು ಮಡದಿಂದೊತ್ತಿ ದಾಂಟಿಸಿದನಾ ಮಹಾ ದ್ವಾರವನು (ಕೀಜಮ. ೯-೪) ೨. ಆಚೆಗೆ ಒಯ್ಯು; ಕಡೆಹಾಯಿಸು; ತಟಹಾಯಿಸು; ಪಾರುಗಾಣಿಸು: ಸಂಸರಣಮಹಾಸಮುದ್ರಮನತೀವ ಸರೌದ್ರಮನೆಯ್ದೆ ದಾಂಟಿಸಿ ಕರುಣದಿನೆಮ್ಮಂ (ನೇಮಿಪು. ೦೪-೧೦೦); ಅದು ಸಂಸಾರಾಬ್ಧಿಯಂ ದಾಂಟಿಸುವುದದು ದುರಾಚಾರ ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯಂ ಕೀಳ್ವುದು . . . ಲಿಂಗಾರೂಢನಂ ಮಾಡುವುದು ಶರಣಸಾಂಗತ್ಯವು (ರಕ್ಷಾಶ. ೩೭); ಸ್ವಕುಲದಖಿಲರಂ ಘೋರಭವವಾರ್ಧಿಯಿಂ ದಾಂಟಿಸುವನೆಂದು ಬೋಧಾಮನಸುಶಾಖೆಯುಲಿಗುಂ (ಶರ್ವಶಾ. ೧೧-೧೨೫); ಪೆಸರುವಡೆದ ಮಧುರಸವಾಹಿನಿಯ ದಾಂಟಿಸಲು ಚಂದನಡೋಣಿಗಡರ್ದು (ಪೋಹಕ. ೫-೩೭). ೩. ದಮನ ಮಾಡು; ನಿಗ್ರಹಿಸು: "ದಾಂತಃ, ದಮಿತಃ – ದಾಂಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದು" (ಸಾಚಂ. ೬) ೪. ಮೀರಿಸು: ನಿಜಾಗಳನಿಕ್ಕಿ ದಾಂಟಿಸದೆ ದುಂಡಿಸುವಾಕೆಯನೊತ್ತಿಗೊಳ್ಳದಂತೆಜಿಯದೆ ಕೇವೆಗುಳ್ಳ ಬಳಿನೀರ್ಗಳನಗ್ಗದ ಪೆಣ್ಗೆ ಮೆಯ್ಯನೆಯ್ದುಜಿಯದೆ (ಲೀಲಾವ. ೨-೯೩). ೫. ಮೀರು; ಅತಿಕ್ರಮಿಸು: ವ್ಯತ್ಯಯವ ಜವನ ಮಾರಿಯ ದಾಂಟಿಸುವ ವೇದಾಂತಿಗಳ ಪಾಟ ಶಿವನ ಪೊಸ ಕರವಾಳು . . . ಶಂಕರ ನೊಲುಮೆಯುಳ್ಳಾಳು (ಬಸಪು. ೬-೧೧). **ದಾಟಿಸು**: ೨. ನಾನು ಅವಳಿಗೆ ಊಟದ ಮನೆಯ ಹೊಸಲು ದಾಟಿಸಿ ಅಡಿಗೆಯ ಮನೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದೆ (ಕಂಗಾಳ್ಯ. ೦೩); ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೆ . . . ನೀನೇ ಅನ್ನ ಸಾಧಕನು, ಪಾಪದಿಂದ ದಾಟಿಸತಕ್ಕವನು (ಋಕ್ಸಾರ. ೨೫). ೬. ಸಾಗಿಸು; ಕಳುಹಿಸು; ರವಾನಿಸು; ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು: ಸುಗ್ರೀವ ಹಾಯೆನುತೊದಱೆ ರಣದಲಿ ಜೀವವನು ದಾಟಿಸಿ [ಪಾಠಾಂ. ದಾಳಿಸಿ, ದಾಟಿಸಿ]ದನಾ ಧ್ವನಿಗೇಳಿಸಿತು ಕಿವಿಗೆ (ತೊರರಾ. ೪-೨-೨೫); ಸೂಟಿಯ ಬಾಣಗಳಿಂದಿಟ್ಟು ಜೀವವ ದಾಟಿಸಿದರು ಯಮಪುರಿಗೆ (ಕಂನವಿ. ೧೮-೭೭); ಕನ್ಯಾದಾನವೆನ್ನುವುದು ಒಂದು ಕೈಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೈಗೆ ದನಕರುಗಳನ್ನು ದಾಟಿಸಿದ ಹಾಗೆ (ವಕಥಾ. ೭೦); ದ್ರುಪದನು ರಾಜಾಧಿರಾಜನಾದ ತನಗೆ ಬಡಹಾರವರ ಗೆಳೆತನವೆಲ್ಲಿಯದೆಂದು ಅವನನ್ನು ಹೊರಗಣಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೇ ದಾಟಿಸಿಬಿಟ್ಟನು (ನೀಗಟ್ಟು. ೦೦೪).

ದಾಟಿಸಿಕೊಳ್ = ರಕ್ಷಿಸು; ಆಶ್ರಯ ಕೊಡು; ಕಾಪಾಡು: ದೈತ್ಯವಧೂಟಿಯ ಕರೆದು ತನ್ನೊಡನೆ ಸೂಟಿಯೊಳ್ ಸಾವಂತ ಕೆಯ್ಯ ಖಡ್ಗವನಿಕ್ಕಿ ದಾಟಿಸಿಕೊಂಡಳೆಲ್ಲರನು (ಪೋಹಕ. ೩೩-೩೮).

[ದಾಂಟು₁ + – ಇಸು₃]

ದಾಂಟಿಸು₂ 'ತಾಂಟಿಸು' ನೋ.

ದಾಂಟು₁, ದಾಟು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹಾರು; ನೆಗೆ; ಜಿಗಿ; ಲಂಘಿಸು: "ದಾಂಟು–ಲಂಘನೇ" (ಶಮಧಾ); "ಲಂಘಿಸುವುದಕ್ಕೆ ದಾಂಟೆಂದು" (ಶಶರ ೧೨೫); ಸುಹೃಚ್ಛ್ರೇಣಾಂಧನಂ ಮಗುಟ್ದುಮರ್ತ್ಯಮಾರ್ಗದೊಳ್ ಪರಿಯುತ್ತುಮೊರ್ವ ವೈಮಾನಿಕನಂ ಭರದಿಂ ದಾಂಟುವುದುಂ (ಕಾದಂಸಂ. ೬೦೪). ೨. ಹಾಯ್ದು ಹೋಗು; ಮುಂದೆ ಸಾಗು; ತಟಹಾಯು; ಆಚೆಗೆ ಹೋಗು: ವಿಷಯಾಧಿಪತಿಗಳಪ್ಪರಸುಗಳೆಲ್ಲಂ ನೆರೆದಿರ್ದಲ್ಲಿಯಾರುಮಂ ಮೆಚ್ಚದೆ ದಾಂಟಿ ಪೋಗಿ ಕುಬೇರಕಾಂತಂಗೆ ಮಾಲೆಯಂ ಸೂಡಿದಳ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೪೧-೪); ಭೀಮನಂ ಪೊಣರ್ದು ನೆಲಕ್ಕಿಕ್ಕಿ ಬೆನ್ನಂ ಮೆಟ್ಟಿ ದಾಂಟುವ ಮದಗಜದಂತೆ ಕೊಲಲೊಲ್ಲದೆ ದಾಂಟಿದಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೪೧ ವ); ರುಧಿರಸ್ರೋತಂಗಳಂ ದಾಂಟಿದಾಂಟುಭದೋರ್ನಿಲಲತಾ ಪ್ರತಾನವಿಪಿನವ್ರಾತಂಗಳೊಳ್ಸಿಲ್ಕಿಸಿಲ್ಕಿ (ಗದಾಯು. ೯-೪೭); ಗರಳಪುರದ ನದಿಯನು ದಾಂಟ ಬಲ ಸಹ ನೆಜಿಯರ್ಧರಾತ್ರಿಯೊಳಾಗ . . . ಅರಿತಂತ್ರವ ತಱದೊಟ್ಟಿದನು (ಕಂನವಿ. ೩-೫೫). ೩. ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗು; ತೊರೆದು ಹೋಗು: ಉತ್ತರಗುಡದೆ ಜಲವೀಂಟಿದನು ದಾಂಟಿದುದಸು ಕಳೇಬರವ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೨೩-೨೧). ೪. ಮೀರು; ಪಾಲಿಸದೆ ಇರು; ಅತಿಕ್ರಮಿಸು: ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಂ ಕರೆಗಣ್ಮೆ ತನ್ನವಧಿಯಂ ದಾಂಟಿತ್ತು . . . ಎಂಬೊಂದು ಸಂದೇಹಮಂ ಪೊಸತಂ ಭೂಭುವನಕ್ಕೆ ಮಾಡಿದ ದುತ್ತನ್ನನ್ನಾಹಭೇರೀರವಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೯೪); ಯತಿಯೆಂಬುದು ಗಣನಿಯತಂ ಪ್ರತೀತಮುಸಿರ್ವಾಣಮಂತದಂ ದಾಂಟಲ್ಕಾ ಯತಿ ಕೆಡುಗುಂ ದಾಂಟಿದೊಡಾ ಯತಿ ಕೆಡೆ ಕವಿತಾಭಿಧಾನಮೇನೆಸೆದಪುದೆ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೫); ರವಿ ಮಾಱಿಟ್ಟಳೆದಂ ವಿಯತ್ತಳಮನಾಶಾಸೀಮೆಯಂ ದಾಂಟುವನ್ನೆವರಂ ತನ್ನ ಕರಂಗಳಿಂದೆನೆ ಪೆಱಂಗೇಂ ಪೊಗ್ಗೆ (ಪಂಪಾಶತ. ೧-೩೯); ನಿಜಾಯನಿಕ್ಕಿ ದಾಟಿದರೆ ಅಂತನ್ನ ನಂಬಾ (ಬಸವ. ೩೦೦); ಉಟ್ಟ ನಿಜಿ ದಾಂಟದೊಡೆ ಕಚ್ಚುವುದೆ ದೈವವಂ ಮುಟ್ಟದೊಡೆ ಬೆರಳು ಹತ್ತುವುದೆ (ಸೋಮಶ. ೨-೪೦); ನಿಜಾಯ ದಾಂಟಲು ಕಚ್ಚುವುದೆ ಬಳಿನೀರ್ಗುಡಿಯಲೀಯುದರ ಉರಿವುದೆ (ಜೀವಂಕ. ೦೭-೩೭); ಅಣ್ಣಾನಾಜ್ಞೆಯ ಚಿತ್ರದಲಿ ನೀವ್ ದಾಂಟಿದಿಹುದಾರಣ್ಯವಾಸದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೭೦೫. ೪-೩೯); ಉಟ್ಟ ಸೀರೆಯ ದಾಂಟು ಮುಟ್ಟನ್ನು ದೈವವ (ಅಮುಸಾಂ. ೩-೭೩); ಬಳಿನೀರ ಕುಡಿದು ನಿಜಾಯ ದಾಂಟ ಪುತ್ರೂಧಿ ಬಳಸಂದಿನಿಯರ ಚಿತ್ರವನು ತಿಳಿಸಿ ಕಾಲ್ವಿಡಿದೊಡಗೂಡುವ ಗಳಸಾಳಿ ಬೆಲೆವೆಣ್ಣಗಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೮-೮೮). **ದಾಟು₁**: ೨. ಹಳುವ ದಾಟಲಿ ದ್ರುಪದನಂದನೆಯಳಲಶಿವಿಗಿಂಧನವರೇ ಕುರುಕುಲದ ಕರಡದ ಬಣಬೆ ಕಾದುರುಹುವುದು ಕೆಳಿಂದ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೨-೩೨); ದಾನದ ಕೈಯ ತೋಱಸಬೇಕು ಅದಱಿಂದ ನದಿಯ ದಾಟುತಿಮುಪ್ಪ (ಪುರಂದ ೧-೧೮೧-೨೧); ಸೆಱಿ ತುಱ ಸಹಿತ ಸೋಸಲೆಯ ಕಡುವ ದಾಟ ಹರಿದು ಮಾರ್ಬಲಗೂಡಿ ಬಂದು (ಕಂನವಿ. ೩-೫೭); ನೀನು ಇನ್ನು ಸಂಸಾರವೆಂಬ ಮಹಾಸಾಗರದೊಳಗಿಂದ ದಾಟಿಹೋಗತಕ್ಕವನು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೯); ಹೊಳೆ ದಾಟಿದ ಮೇಲೆ ಅಂಬಿಗರ ಮಿಂಡ (ಗಾದೆ). ೮. ಗತಿಸು; ಸಾಯು; ತೀರಿಹೋಗು; ಮುಗಿ; ಕೊನೆಗೊಳ್ಳು: ಅವನು ದಾಟಿಕೊಂಡನು (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೧೯೯).

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ತಾಣ್ಡು; ಮಲ. ತಾಣ್ಡು, ತಾಟ್ಟು; ತುಳು. ದಾಂಟು; ತೆಲು. ದಾಟು]

ದಾಂಟು₂ 'ತಾಂಟು' ನೋ.

ದಾಂಟು₃, ದಾಟು₂ (ನಾ). ೧. ನೆಗೆತ; ಜಿಗಿತ. 'ಮಾಱಿಂದಾಂಟು' ಪರಾ. ೨. ಹಾದುಹೋಗುವಿಕೆ; ಹಾಯುವಿಕೆ: (೬). ೩. ಹಬ್ಬುವಿಕೆ; ಚಾಚುವಿಕೆ. 'ದಾಂಟುಂಗುಡಿ' ಪರಾ. ೪. (?): ಇಱಿಯ ಮುಸುಕಿಟ್ಟು ಬಾಗಿಲ ಬಱಿಯಱನೆ ಪರಿತಂದು ದಾ(ದ)ಂಟನೂರಿ(ಱ) ಸಿರೊ(ರ)ೇಱಂ ಬಿಡದೆ ನಡುಗುತ್ತುಮೊಯ್ಯನೆ ಮಱಿಯಂ ಬೆಸಗೊಂಡೊಡಮಕ್ಕುಮಿದುಪೊಂದು ಮತಂ (ಅಟ್ಟಿಮ. ೧-೩೯). **ದಾಟು₂**: ೨. ಕರವಾಳೋನ್ನುಖ ಚಣ್ಣವಜ್ರಹತಿಯಂ ಬಿಳ್ದನ್ಯಮತ್ತೇಭ ಭೂವರದಿಂದುಣ್ಮುವ ರಕ್ತವಾಹಿನಿಯುಮಂ ಕಣ್ಣಾಯ್ದು ಭೂತಬ್ರಜಂ ತ್ವರಿತಂ ಮುಂಣ್ಣದ ತಪ್ಪದಿಂ ಶಿರದಲಾಂ ಬದ್ಧದಿಂ ದಾಟುಭೀಕರವಾಗಿರ್ದುದು ಬಿಟ್ಟದೇವನಿಱದತ್ಯುಗ್ರಾಜಿರಂಗಾಂಗಣಂ (ಎಕ. XVI (೬), ಚಿಕ್ಕನಾ. ೯೮-೪೪; 1169). ೫. ದಾಟುವಂತಹ ಸ್ಥಳ,–ಎಡೆ: ಕೋಟಿಯಿದ್ದುದು . . . ಘೋಟಕದ ಮದಕರಿಯ ಕಂಡಿಯ ದಾಟುಗಳ[ಪಾಠಾಂ. ದ] ಹುಲಿಮುಖದ ವಂಕದ ಕೊಟದುರುವಿಲಾಸದ ವಿವಿಧರಚನೆಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೫-೨-೪). ೬. ಸಂಗ್ರಹ; ಅಡಕಗೊಳಿಸುವಿಕೆ. 'ದಾಟಂಕಥೆ' ಪರಾ. ೭. ದೃಷ್ಟಿದೋಷ, ಕಾಲುಧೂಳು ಮುಂತಾದಂವುಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಿವಾಳಿಸಿ ಎಸೆದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದಾಟುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅನಾರೋಗ್ಯ. 'ಕಾಲುರಂಜು', 'ದಾಟುತೆಗೆ' ಪರಾ.

ದಾಟಾಗು = ನಿವಾಳಿಸಿ ಎಸೆದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಅನಾರೋಗ್ಯವುಂಟಾಗು; ಕಾಲುರಂಜು ಆಗು : ದಾಟು ತೆಗೆಯುವುದು : ದಾಟಾಗಿದ್ದರೆ, ಅಂದರೆ ಏನಾದರೂ ದೋಷದ ಕಾರಣ ತೊಡೆ ಅಥವಾ ಕಾಲು ಊದಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ . . . ಮಾಡುವ ಶಾಂತಿ (ನನ್ನೂರು. ೪೦೯).

[<ದಾಂಟು$_1$]

ದಾಂಟುಂಗುಡಿ, ದಾಂಗುಡಿ (ನಾ). ಉದ್ದವಾದ ಕುಡಿ ; ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಕುಡಿ : "ದಾಂಗುಡಿಯೆಂದು ದಾಂಟುಂಗುಡಿಯೆಂಬರ್" (ಕಶಸಾ. ೨೬-೫೬೪) ; "ದಾಂಗುಡಿಯೆನ್ನಲ್ ನೆಟ್ಟನೆ ದಾಂಟುಂಗುಡಿ" (ಕವಿಕಂ. ೨೨೮) ; ಕಟಂಜನವನ್ನು ದಾಂಟುಂಗುಡಿಯನ್ನೆಂಬಂತೆ ಕಳೆದುಹೋಗಿ, ತಿರುಗಿ ನಿಂತು, ನಿಟ್ಟುಸಿರ್ಗೊಂಡು, ಹೊರಡಲನುವಾಗುತ್ತಿರುವನಂ (ಚಿಟ್ಟಿಅ. ೧೧೨-೦೪). **ದಾಂಗುಡಿ** : "ದಾಂಗುಡಿಯೆಂದು ದಾಂಟುಂಗುಡಿಯೆಂಬರ್" (ಕಶಸಾ. ೨೬-೫೬೪); "ದಾಂಗುಡಿಯೆನ್ನಲ್ ನೆಟ್ಟನೆ ದಾಂಟುಂಗುಡಿ" (ಕವಿಕಂ. ೨೨೮) ; ಸೋರ್ವ ಸೋನೆಯೊಳೆ ದಾಂಗುಡಿಯಿಂದೆಸೆದಿರ್ಪ್ಪ್ರವು (ಎಇ. XIII, ೩೩೧-೨೯ ; ೭೨೦) ; ತಳ್ತು ಕಟ್ಟಿದ ಗುಡಿ ರಂಗವಲ್ಲಿಗಳೆ ದಾಂಗುಡಿಯಂತಿರೆ ಸೂಸೆ ಸೇಸೆಯಂ ಸುದತಿಯರ್ (ಪಂಹಥಾ. ೫-೦೦೫) ; ಪಸರಿಸೆ ಸುತ್ತಲುಂ ಗುಡಿಯ ದಾಂಗುಡಿ ಮುತ್ತಿನ ರಂಗವಲ್ಲಿ ನಾಲ್ದೆಸೆಯೊಳಮರ್ಕೆವೆತ್ತ ಪಟಹಧ್ವನಿ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೨೬) : ಗಣಿಕೆಯ ತೊಳಟಿಯ ದಾಂಗುಡಿಯಂ ಚಿವುಂಟಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೪೩-೧೬).

[ದಾಂಟು$_1$ + ಕುಡಿ$_2$; P 'ದಾವುಕುಡಿ'ಯಿಂದಲೂ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಹೇಳಬಹುದು]

ದಾಂಟುಗಳೆ (ನಾ). ಹಳ್ಳವನ್ನು ದಾಟಲು ಹಾಕಿರುವ ಬಿದಿರಿನ ಕೋಲು, ಗಳು, ಬೊಂಬು ಇತ್ಯಾದಿ : ಕಾಡುಮೇಡುಗಳುಳಿದು ಪಾಡಿಗಳ ಬಳಿ ವಿಡಿದು ಕೋಡುಗಳ ದಾಂಟುಗಳೆಗಳ ತೂಗಿ ನಡೆದು (ಕಾಲೂರ. ೦೫೦-೩೩೦).

[ದಾಂಟು$_1$ + ಗಳೆ (<ಗಟ^3)]

ದಾಂಟುಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ದಾಟಲು ಅವಕಾಶ ಕೊಡು : ಏಱುಗೊಂಡಕ್ಕಲನ ದಾಂಟುಗೊಟ್ಟು ಪಾವಿನ ಪೊಸವಗೆಯೊಂದು ಮುಸಳದಾ ಕಿಡಿಕಿಡಿವೋಗಿ ಕುಡಿವರಿವ ವಿಸಾಸೆಯಂ ತಿರ್ದುತ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೮೫-೧೮).

[ದಾಂಟು$_3$ + ಕೊಡು$_1$]

ದಾಂಟುದಾಣ (ನಾ). ದಾಟುವ ಸ್ಥಳ ; ಹಾಯ್ಗಡ : ದಾಂಟುದಾಣದಾಬಿರುವೊನಲ್ ಕಾಲ್ಗಡ್ಡಮಾಗಿ ಕಣ್ಗಡ್ಡವಾದುದೊ ಮುಂದೆ ಕಾಳಿಂದಿಯಾ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೩೮-೩೬೮). [ದಾಂಟು$_1$ + ತಾಣ]

ದಾಂಟುಮರ 'ದಾಂಟುಂವರ' ನೋ.

ದಾಂಟುವರ, ದಾಂಟುಮರ, ದಾಟುಮರ (ನಾ). ೧. = ದಾಂಟುಗಳೆ : ತೆವತ್ತ ಕಾಲ್ಗಳಿಂ ದಾಂಟುವರವಳಿದಂ (ಕಾಲೂರ. ೧೩೬-೨೯೬). **ದಾಂಟುಮರ** : ೧. ಹಿಂದೆ ಪೋಗುವುದೇಕೆ ದಾರಿಯಿದನುಂ ಬಣ್ಣಿನೆಂದಿರ್ಪ ದಾಂಟುವುವರದೆಡೆಗೆ ನಡೆತಂದಂ (ಕಾಲೂರ. ೦೩೬-೨೯೫). **ದಾಟುಮರ** : ೨. ನೆಲಬಾವಿಯ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹಾಸುವ ಗಳ : ದಾಟುಮರ ಮುರಿದು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದನು (ಜೂಡಿ). [ದಾಂಟು$_1$ + ಮರ$_1$]

ದಾಂಡಗಾಯಿ (ನಾ). ಪುಂಡುಗಾರಿಕೆ ; ಪುಂಡಾಟ : ಅಂತಯೇ ಪಡದಪ್ಪ ಕೊಟ್ಟ ಅರ್ಜ ನಾನಾನ ಪ ಕರಣದ ಬಗ್ಗೆ ಇರದೆ ದಾದಾ ತನ್ನ ಮೇಲೆ ಏರಿ ಬಂದು ದಾಂಡಗಾಯಿ ಮಾಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ಅವರಿಗನಿಸಿತ್ತು (ಗತ್ರಮಾಯ. ೧೧೩). 'ಕಾಟಕಾಯಿ' ಪರಾ.

[←ಮರಾ. ದಾಂಡಗಾಈ]

ದಾಂಡಪಟಿ 'ದಾಂಡಪಟ್ಟೆ' ನೋ.

ದಾಂಡಪಟ್ಟೆ, ದಾಂಡಪಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದವಾದ ಕತ್ತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೋಲನ್ನೂ ಹಿಡಿದು ಮಾಡುವ ಕಸರತ್ತು : ಕುಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನದಾಸನ ಕೈ ಮೇಲಾದರೆ, ದಾಂಡಪಟಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜವರ್ಧನನ ಪರಿಶ್ರಮ ಹೆಚ್ಚು (ಪರಮು. ೨). **ದಾಂಡಪಟೆ** : ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದ ಗರಡೀ ಸಾಧಕ, ದಾಂಡಪಟೆ, ಕುಸ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಶೌರ್ಯದ ಅಭ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಇವರು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಕಥಾಗ. ೦೦೪).

[←ಮರಾ. ದಾಂಡ್‌ಪಟ್ಟಾ]

ದಾಂಡಾಜನಿಕ (ನಾ). ಮೋಸಗಾರ ; ವಂಚಕ; ಮಾಯಾವಿ: "ದಾಂಡಾಜ[ಜಿ]ನಿಕಃ, ಕುಹಕಃ, ಕಾಪಟಿಕಃ, ಜಾಲಿಕಃ, ಕೌಸೃತಿಕಃ, ಧೂರ್ತಃ, ವ್ಯಂಸಕಃ, ಮಾಯಾವೀ, ಮಾಯಿಕಃ, ಮಾಯೀ–ಈ ೧೦ ಮಾಯಾವಿ" (ಹಲಾಯು. ೫೮-೧೯೪). [ಸಂ.]

ದಾಂಡಿ (ನಾ). ಸಮುದ್ರತೀರದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಗಾಗಿ ನೆಟ್ಟ ಕಲ್ಲು : (ಕಿಸಂಗ್ರಾ. ೧೩೫). [ದೇ.; ತುಳು. ದಾಂಡಿ]

ದಾಂಡಿಗ, ಧಾಂಡಿಗ (ನಾ). ೧. ಗಟ್ಟಿಗ ; ಕಟ್ಟುಮಸ್ತಾದ ಆಳು ; ಶಕ್ತಿವಂತ ; ಕಸುವುಳ್ಳವನು ; "ಬಲವುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡ ಆಳು ; ಬಲವಂತ ; ಶಕ್ತಿವಾನ" (ಜಾನಕೋ. ೪): ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕರೆಯುವ ಎರಡು ಎಮ್ಮೆಗಳು, ಎರಡು ಹಸುಗಳು, ದುಡಿಯಲು ಇಬ್ಬರು ದಾಂಡಿಗರಾದ ಆಳುಗಳು (ಚಿಮ. ೧೩೨). ೨. ಒರಟು ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಅಸಂಸ್ಕೃತ ; ಹುಂಬ : ಕರೆಯದೇ ಮಾಡದೇ ನಾವಿಬ್ಬರು ದಾಂಡಿಗರು ಹೋದರೆ ಕತ್ತು ಹಿಡಿದು ತಳ್ಳಿಯಾರು (ಮಧುಸಂ. ೩೮). **ಧಾಂಡಿಗ** : ೧. ಧಾಂಡಿಗರಾದ ಯುವಕರೂ ಹೆದರುವ ಹುಲಿಗಳನ್ನು ನೀನು ಕೊಲ್ಲಬಲ್ಲೆಯಾ ? (ಜಿಕಥ. ೧೫) ; ನಾನು ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಧಾಂಡಿಗನಾಗಿದ್ದೆ (ಗರುಡಾ. ೮೩); ಅಲ್ಲೊಬ್ಬ ಧಾಂಡಿಗನು ಬಂದವರನ್ನೆಲ್ಲ ಭುಜದ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿಸುವನು (ದೇಶಾಂಕ. ೭೫). 'ದಡಿಗ$_2$' ಪರಾ. [←ಮರಾ. ದಾಂಡಗಾ]

ದಾಂಡಿಗತನ (ನಾ). ಒರಟುತನ : ಅವನ ದಾಂಡಿಗತನದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಸರವಾಯಿತು (ಜೂಡಿ). [ದಾಂಡಿಗ + -ತನ]

ದಾಂಡು (ನಾ). ೧. ಚಿಣ್ಣಿಕೋಲಾಟದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ಣಿಯನ್ನು ಹೊಡೆಯಲು ಬಳಸುವ ಕೋಲು. 'ಚಿಣ್ಣಿದಾಂಡು' ಪದಾ. ೨. ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಮೊದಲಾದ ಆಟಗಳಲ್ಲಿ ಚೆಂಡನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಸಾಧನ; ಬ್ಯಾಟು : ಹೃತ್ಪಿಂಡ ಚೆಂಡು, ಬೆನ್ನೆಲುಬು ದಾಂಡು (ನಡಬಂ. ೧೦೨-೨೦) ; ಕ್ರಿಕೆಟ್ ಆಟದ ದಾಂಡು ; ಚಪ್ಪಟೆ ದಾಂಡು, ಬ್ಯಾಟು (Bat. ಇಂಕನಿ).

[←ಮರಾ. ದಾಂಡ್, ದಾಂಡಾ]

ದಾಂಡೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಮಾನ. [?]

ದಾಂತ$_1$ (ನಾ). ದಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ಶಬ್ದ ; ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ದಕಾರವಿರುವಂತಹುದು : "ದಾಂತಕ್ಕೆ–ಆಬ್ದ (ಅಬ್ದ)–ಜಲಮುಗ್ಗೇ (ಮುಗಿಲು)" (ಶಬ್ದಾ). [ದ$_1$ + ಅಂತ]

ದಾಂತ$_2$ (ಗು). ೧. ನಿಗ್ರಹಗೊಂಡ ; ದಮನವಾದ. ೨. ಪಳಗಿಸಿದ ; ಸಾಧುಗೊಳಿಸಿದ. (ನಾ). ೩. ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ : ದಾಂತರಹಿತನ ನಶುಚಿಯಂ ವಿಭ್ರಾಂತನಂ . . . ಸಲಹು (ಬಸಪು. ೨೨-೫೦). ೪. ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವನ್ನು ಉಳ್ಳವನು : "ದಾಂತಃ, ದಮಿತಃ–ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವುಳ್ಳವನಿಗೂ, ನಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕು ಪೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೪೯). ೫. ತಪಶ್ಚರ್ಯೆಯ ಮೂಲಕ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದವನು; ತಪಸ್ಸಿನ ಕ್ಲೇಶವನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು : "ತಪದ ಬಾಧೆಯಂ ಸೈರಿಸುವಾತನಂ ದಾಂತನೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೬೬-೨೪೫) ; "ಸಂದ ತಪಬಾಧೆಯಂ ಸೈರಿಸುವವಂ ದಾಂತನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೪-೪); ಸಮಜೀವಿಯಾಗಿ ದಾಂತನಾದವನಿಗೆ . . . ಉಪಶಾಂತನಾದಂಥವನಿಗೆ ಕ್ರೋಧವೆಲ್ಲಿಯದು ? (ಬುದ್ಧಕ. ೬೫) : ದಾಂತನಲ್ಲದವನು ಲೋಕನಿಷ್ಠ ; ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠನಲ್ಲ (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೫೦೬). [ಸಂ.]

ದಾಂತತೆ (ನಾ). ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ; ಸಂಯಮ: ದಾಂತತೆ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ತಾನು ಅಧೀನವಾಗದೆ, ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವುದು (ಭಾತತ್ತ್ವ. ಉಪೋದ್ಘಾತ. XIV). [ಸಂ. ದಾಂತತಾ]

ದಾಂತಿ (ನಾ). ೧. ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ; ಸಂಯಮ: ದಾಂತಿಯೇ ಸುಖಭೋಗ ಮಾಯಾಶ್ರಾಂತಿಯೇ ಮಹಾತ್ಮೆಯಿವು ಋಷಿಸಂತತಿಗೆ ವರ್ತನವಲ್ತೇ ವೈದಿಕವಿಧಾನದಲಿ (ಶುಬ್ರಾ.ಆ. ೩-೧೯); ನಿಮಗೆ ಐವತ್ತು ತುಂಬಿತು. ಈಗ ಮಡಿ ಮಂತ್ರ ಶಾಂತಿ ದಾಂತಿಗೆ ತಕ್ಕ ಕಾಲ (ದೀಕಮ. ೬೦-೩). ೨. ತಪಸ್ಸಿನ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ. [ಸಂ.]

ದಾಂದಣ 'ದಣದಣ' ನೋ.

ದಾಂದಲೆ 'ಧಾಂದಲೆ' ನೋ.

ದಾಂಧಣ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ನಟಿಸು ರಾಜನ ರಾಜಗೃಹದ ಮೇಲಾಕಾಶಘಟನೆಯೊಳದ್ಭುತವಾಗಿ ಝುಟ ದಾಂಧಣ [ಪಾಠಾಂ. ದಾಂದಳ] ದಿಂದಿಮಿಕು ದಿಮ್ಮೆನೆ ಸುರಪಟಹನಿನಾದ ಕೇಳುತದ (ಭರತ. ೩-೧೧೧).

ದಾಂಧಣರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ದಾಂಧಣರೆನುತ ಭೇರಿ ನವಪೊತ್ತು ಕಹಳಾದಿ ದುಂದುಭಿಧ್ವಾನ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳನಾವರಿಸ (ಕೃಷ್ಣವಿ. ೨-೩೦).

ದಾಂಧಲೆ 'ಧಾಂದಲೆ' ನೋ.

ದಾಂಧಳನೆ (ಅ). ಒಂದು ಅನುಕರಣಾವ್ಯಯ: ಮೇರುವಿನ ಮೇಲೆ ಶಂಖಧ್ವನಿಸಹಿತ ಭೇರಿ ದಾಂಧಳನುಲಿವುದು (ಕೃಕವ. ೪-೯-೪).
[ದಾಂಧಳ$_{0}$ + - ಅನೆ$_{1}$]

ದಾಂಪತ್ಯ (ನಾ). ದಂಪತಿಗಳಾಗಿರುವಿಕೆ; ಗಂಡಹೆಂಡಿರಾಗಿರುವಿಕೆ; ದಂಪತಿಗಳ ಜೀವನ; ಇರವಿನೊಳರಿವಿನ ಮರುಳೇ ನಲವು... ನಿಮ್ಮಾ ದಾಂಪತ್ಯದೊಳಿದ ಕಾಂಚೆ ಅಸ್ತು ಅಸ್ತು ಸ್ವಸ್ತಿ ಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂದೆ (ಗಣೇಶ. ೩-೧೦೯); ಕೇವಲ ಬೌದ್ಧಿಕ ಮೈತ್ರಿಯೇ ಸಾಕಾದಲ್ಲಿ, ಬೇರೆ ಲಿಂಗಗಳು ಜೊತೆಗೂಡಿ ದಾಂಪತ್ಯವನ್ನು ಹೂಡುವುದೇ ಬೇಡ (ದೂರಕ. ೨೯); ದಾಂಪತ್ಯದ ನೊಗ ಕತ್ತಿನಿಂದ ಕಳಚಿ ಬಿತ್ತು (ಯೋಧಕು. ೯೪). [ಸಂ.]

ದಾಂಪತ್ಯಜೀವನ (ನಾ). ಗಂಡಹೆಂಡಿರ ಜೀವನ; ಸಂಸಾರ: ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಈ ಪ್ರಣಯವು ದಾಂಪತ್ಯಜೀವನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬಾಧುರವಾದುದು (ಕನ್ನಡಾ. ೧೧೩). [ದಾಂಪತ್ಯ + ಜೀವನ]

ದಾಂಪತ್ಯಧರ್ಮ (ನಾ). ದಾಂಪತ್ಯ ಜೀವನದ ನಡೆವಳಿ,-ಆಚಾರ: ಗೃಹ ಪವಿತ್ರವಾಗಿರಲೆಂದು, ದಾಂಪತ್ಯಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆನುಮಾನಿಕ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಕಲಂಕ ಕೂಡ ಲೇಶಮಾತ್ರವೂ ಸ್ಪರ್ಶಿಸದೆ ಇರಲೆಂದು, ಸಾಧ್ವಿಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಈ ವಿತಿಮೀರಿದ ಜಾಗರೂಕತೆಯಲ್ಲಿ... ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಾಧುರ್ಯ ಉಂಟು (ಇಬ್ಬಳ. ೨೬೦). [ದಾಂಪತ್ಯ + ಧರ್ಮ]

ದಾಂಪತ್ಯಪ್ರೇಮ (ನಾ). ದಂಪತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಅನುರಾಗ,-ಪ್ರೀತಿ: ಶುದ್ಧ ದಾಂಪತ್ಯಪ್ರೇಮವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನೀನು ಅರಿಯಲಾರದೆ ಹೋದೆ (ಹೊಸಕ್ಷ. ೧೦). [ದಾಂಪತ್ಯ + ಪ್ರೇಮ]

ದಾಂಪತ್ಯಯೋಗ (ನಾ). ದಾಂಪತ್ಯದ ಸಂಬಂಧ: ಇಲ್ಲವೋ ಪೆರ್ಪಡಿಯ ಪೆರ್ಮೆಯುವರೊಡನೆ, ಪಂಬಲಿಸಲೇವುದರ್ ದಾಂಪತ್ಯಯೋಗಮನ್? (ಐದ್ಯಕ್ರ. ೪೭-೧೦೩೪). [ದಾಂಪತ್ಯ + ಯೋಗ]

ದಾಂಪತ್ಯವಿಚ್ಛೇದನ (ನಾ). ದಂಪತಿಗಳು ಬೇರ್ಪಡುವಿಕೆ; ಗಂಡ-ಹೆಂಡಿರು ತಮ್ಮ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗುವಿಕೆ; ಸೋಡಚೀಟಿ; ಘಟಸ್ಫೋಟ; ಪಾರೀಖತ್ತು (ಉಕ): ದಾಂಪತ್ಯ ವಿಚ್ಛೇದನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವ ವಿಚಾರ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಹೊಸ ಕಾನೂನು ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಹಿಳೆಯರ ಸ್ಥಿತಿಯು ಉತ್ತಮವಾಗುವ ಸೂಚನೆಗಳು ತೋರುತ್ತಿವೆ (ಭಾರತ. ೩೯೨). [ದಾಂಪತ್ಯ + ವಿಚ್ಛೇದನ]

ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧ (ನಾ). ದಂಪತಿಗಳ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಸಂಬಂಧ: ನಿಮ್ಮ ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿಚ್ಛೇದಮಾಡುವುದು ಮಹಾಪಾತಕವೆಂತಲೂ ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ (ಕಥಾಳುಂ. ೧೨೧). [ದಾಂಪತ್ಯ + ಸಂಬಂಧ]

ದಾಂಬರು 'ಡಾಮರ್' ನೋ.

ದಾಂಭಿಕ (ಗು). ೧. ಕಪಟದ; ವೇಷಧಾರಿಯಾದ. ೨. ಆಡಂಬರದ; ಜಂಬದ. (ನಾ). ೩. ವೇಷಧಾರಿ; ಕಪಟಿ; ಸೋಗಿನವನು: ದುರ್ವಿನೀತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಏಳು ಭಿಕ್ಷಾಜೀವಿ! ...ದಾಂಭಿಕ! (ಶಾಂಡಳ. ೮೩); ದುರ್ಗುಣಭರಿಟ್ಟ ಘಟ್ಟವಾಳಯ್ಯ ದಾಂಭಿಕರಿಗೆ, ನಾಮಧಾರಿಗಳಿಗೆ... ಸಿಂಹಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಉಳಿದಿದ್ದಾನೆ (ಶರಕ. ೩೭೫). [ಸಂ.]

ದಾಕ 'ಡಾಗು$_{1}$' ನೋ.

ದಾಕಲು 'ದಾಖಲೆ' ನೋ.

ದಾಕಿಡು (ಕ್ರಿ). ದೂರದೂರಕ್ಕೆ ಹೆಜ್ಜೆಹಾಕಂ; ದಾಟುಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕು: ಸಾಕಿಂದು ತವಕಿಗೆಯುನ್ನುವರೊಡನೆಮಗಾಸೆಯೆಂಕೆಂದು ನಾವು ಜಾಱುವೆವು ದಾಕಿಟ್ಟು ಹತ್ತೆಂಟು ಹಜ್ಜೆಯ ತಾವೆಯ್ದಿ ತಾಕಿ ಕೈವಿಡಿದೊಯ್ದರೆಮ್ಮ (ಭರತ. ೬೦-೪೩). [ದಾಕು$_{2}$ + ಇಡು$_{1}$]

ದಾಕು$_{1}$ 'ಡಾಗು$_{1}$' ನೋ.

ದಾಕು$_{2}$ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆ; ದಾಟು ಹೆಜ್ಜೆ: ಮೂಲೋಕವ ಚೋಟಿಕ್ಕುವಂತೆ ದಾಕೊಂದಱೊಳು ಕೋಟಿವಾರ್ಧಿಯ ಪಾಯ್ವ ನಿರಾಕು ಲೋನ್ನತಿಯಿರ್ದುದೊಳಗೆ (ಭರತ. ೭೪-೧೭). 'ದಾಪು' ಪರಾ. [?]

ದಾಕುದಾರ 'ಡಾಕ್ಟರು' ನೋ.

ದಾಕುಹಾಕು (ಕ್ರಿ). ಮೈಲಿ ಚುಚ್ಚು; ದೇವಿಹಾಕು; ಸಿಡುಬುಹಾಕು: ಮಗುವು ಹುಟ್ಟಿದ ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಒಂದು ವರುಷದೊಳಗೆ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ, ಮೈಲಿಗೆ, ಕಾಲರಾ... ಇತ್ಯಾದಿ ೧೮ ಬೇನೆಗಳಿಗಾಗಿ ದಾಕುಹಾಕುವ ಯೋಚನೆಯು ನಡೆದಿದೆ (ದೇವದೂ. ೨೫೨); ಜನ್ನರನು ದನದ ಮೈಲಿಯ ಬೊಕ್ಕೆಗಳ ಕೀವನ್ನು ತೆಗೆದು ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಫಿಪ್ಸನ ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಗಾಯವಮಾಡಿ ರಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದನು. ಇದೇ ಮೊತ್ತ ಮೊದಲು ದಾಕುಹಾಕಿದ ಉದಾಹರಣೆಯು (ಮಾನಕ. ೪).
[ದಾಕು$_{1}$ (<ಡಾಗು$_{1}$) + ಹಾಕು (<ಪಾಯ್ಚು$_{1}$)]

ದಾಕೋಟಿ 'ದಹಕೋಟಿ' ನೋ.

ದಾಕ್ಟಾರ 'ಡಾಕ್ಟರು' ನೋ.

ದಾಕ್ಷ (ಗು). ದಕ್ಷನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ. [ಸಂ.]

ದಾಕ್ಷಾಯಣಿ (ನಾ). ೧. ದಕ್ಷನ ಮಗಳು; ಸತೀದೇವಿ; ಪಾರ್ವತಿ; ಗೌರಿ: "ರುದ್ರಾಣೀ, ಶರ್ವಾಣೀ... ದಾಕ್ಷಾಯಣೀ, ಶಿವಾ... ಮೇನಕಾತ್ಮಜಾ - ಈ ೨೧ ಗೌರೀದೇವಿಯ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೪-೧೫); ದಕ್ಷನುದರದರಿ ಸಂಭವಿಸಿದಳು ದಾಕ್ಷಾಯಣೀನಾಮದಿಂ (ಅಶಿಚಂ. ೧೩-೨); ನೀರೇಜಾಸನಸೂನು ದಕ್ಷನುಱ ಸದ್ದಾಕ್ಷಾಯಣೀದೇವಿಯುಂ ... ಪಡೆದಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೨-೬). ೨. ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು; P ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವೀರಿಣಿ ಎಂಬುವಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಶ್ವಿನೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಜನ ನಕ್ಷತ್ರಕನ್ಯೆಯರು. ಇವರೆಲ್ಲಾ ಚಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯರು: "ಅಶ್ವಿನೀ ಮುಂತಾದ ೨೭ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ದಾಕ್ಷಾಯಣ್ಯಃ. ದಾಕ್ಷಾಯಣಿಯರೆನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦).
[ಸಂ. ದಾಕ್ಷಾಯಣೀ]

ದಾಕ್ಷಾಯಣೀರಮಣ (ನಾ). ೧. ಶಿವ. ೨. ಚಂದ್ರ: "ಇಂದುಃ, ಚಂದ್ರಃ . . . ವಿಧುಃ, ದಾಕ್ಷಾಯಣೀರಮಣಃ–ಈ ೨೧ ಚಂದ್ರನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೮-೪೨). [ಸಂ.]

ದಾಕ್ಷಾಯ್ಯ (ನಾ). ರಣಹದ್ದು ; ದೊಡ್ಡಹದ್ದು ; ಗೃಧ್ರ. [ಸಂ.]

ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ (ಗು). ೧. ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ: ಇದು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಕವಿಮಾರ್ಗಮುದಾರವಮುದೀಚ್ಯದುರುವಿಶೇಷಣಯುತಮಪ್ಪುದು (ಕವಿರಾ. ೨-೭೯). (ನಾ). ೨. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಜನ: ವಿಂಧ್ಯ ಪರ್ವತದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಭಾರತವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸ ಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಜನರು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯರು (ಭಾರದ. ೩೯೫) ; ಆರ್ಯಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನಿಜವಾದ ರಕ್ಷಕರು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯರು (ಜುಕ್ಕಾ ರ. ೧೧೦ ಪೀಠಿಕೆ). ೩. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಕೌಶಿಕಿ, ವೇಳಾವಳಿ . . . ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ [ಪಾಠಾಂ. ದಕ್ಷಿಣಾದಿತ್ಯ] . . . ಶಯು ಸೋದರಿಯೆಂಬ ಮೂವತ್ತುನಾಲ್ಕು ರಾಗಂಗಳೇ ಭಾಷಾಂಗದಿಂದ ಪುಟ್ಟಿದವು (ವಿವೇಕ. ೨೩೩). [ಸಂ.]

ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಕ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮಿ] ದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗ: ಮನದೊಳ ಗಾಗಳುಂ ನಿಜಾಸದಾ ಮುಳಿಸಂ ಗತರಾಗಮೋಹನೊಯ್ಯನೆ ಮುನಿ ನಾಥನೆಂಬ ವಚನಾಂತರಮಿಂತಿದು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಕಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೧೦೭). [ಸಂ.]

ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಪಾಠ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಪಾಠ: ಮಹಾಭಾರತಕ್ಕೆ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಪಾಠ, ಔತ್ತರೇಯಃಪಾಠವೆಂದು ಎರಡು ಪಾಠಗಳಿವೆ (ಭಾರದ. ೯೬). 'ಔತ್ತರೇಯಪಾಠ' ಪರಾ.

[ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ + ಪಾಠ್ಯ]

ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಸಂಗೀತ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರವಾದ ಸಂಗೀತ; ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಗೀತ: ಈಚೆಗೆ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೀತ್ಸಾ ಹಗಳು ಅಂಕುರಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಸಂಗೀತಾ. ೧೮೩).

[ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ + ಸಂಗೀತ]

೫ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯೆ (ನಾ). ೧. ದಕ್ಷಿಣದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವಳು ಅಥವಾ ಹುಟ್ಟಿದವಳು. ೨. [ಸಂಗೀತ] ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರವಾದ ವೃತ್ತಿ,–ಪದ್ಧತಿ: ಮಾಗಾವತಿಯುಂ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯೆಯುಂ ಪಾಂಚಾಲಿಯುಂ ಮಾದ್ರ ಮಾಗಧಿಯುಮೆಂಬ ನಾಲ್ಕುಂ ವೃತ್ತಿಯುಮಂ (ಅಜಿಪು. ೫-೩೦ ವ). [ಸಂ. ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಾ]

ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ (ಗು). ೧. ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ; ಉಪಾಯನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ. (ನಾ). ೨. ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು: "ದಕ್ಷಿಣೀಯಃ, ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಹಃ, ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಃ -ಹಿ ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು, ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಕೊಡತಕ್ಕವನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೭೯). ೩. ಸಂಕೋಚ; ಭಿಡೆ: "ಬಡೆಯುಮೆನಲ್ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಂ" (ಶಬ್ದಾನು. ೨೧೨). ೪. ದಯೆ ; ಅನುಕಂಪ ; ಕರುಣೆ ; ಮರುಕ: ಅ ರ ಸು ಗ ಳ್ ತಮಗೆನಿತುಂ ಸ ಮ ಚಿ ತ್ತ ಮಿ ಲ್ಲ ದಿ ದ್ದೊ ಡ ಂ ಸಮ್ಮುಖಕ್ಕೆ ಬಂದ ಪ್ರಾಣಿಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪರಾಙ್ಮುಖರಾಗಲಾಗದು ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಂ ಬೇಟ್ಕುಮೆಂಬ ನೀತಿಯುಂಟು (ಪಂಚತಂ. ೩೩-೧೧) ; ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡು ತೋರಿಸಿದ ಈ ಹೆಚ್ಚಿನ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವನಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೆಲಸವನ್ನು ಆದಾಯ ಮಾಡಿದರೆ ಸರಿ (ಇಪ್ಪಕ. ೩೦೩). ೫. ಜಾಣ ತನ. ೬. ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. ೭. ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನಡೆಯುವಿಕೆ ; ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ನೋವಾಗದಂತೆ ನಡೆಯುವಿಕೆ; ಸೌಜನ್ಯ : ಒದವಿದ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಕ್ಕುಂ ವಿದಗ್ಧವೃತ್ತಿಗಂ . . . ಮೊದಲೆನಿಸಿದ ಸಕಲಗುಣಾಸ್ಪದರಂ ಜಗದೊಳಗೆ ಪಡೆವುದಸದಳಮಲ್ತೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೦) ; ಕಾಮದಿಂ ಕೋಪದಿಂ ಕೂರ್ಪರ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಂಗಳಿಂ . . . ದೇವ ನಿಮ್ಮಂ ಸ್ಮರಿಯಿಪ್ಪಂತಿತ್ತು (ರಕ್ಷಾಶ. ೭೦) ; ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಸುರಾಗಿ ಹೆರೋಕೆ ತಾವಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). 'ಮುಖದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ' ಪರಾ. ೮. ದಕ್ಷಿಣದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನ . [ಸಂ.]

ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಪರ (ನಾ). ಸೌಜನ್ಯ ಸ್ವಭಾವದವನು ; ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಭಿಡೆ ಮುರವತ್ತಿಗೆ ಒಳಗಾಗುವವನು: ನ್ಯಾಯನಿಷ್ಠುರಿ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಪರನು ನಾನಲ್ಲ ಲೋಕವಿರೋಧಿ ಶರಣನಾರಿಗಂಜುವನಲ್ಲ (ಬಸವ. ೭೩೩).

[ಸಂ.]

ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವಂತ (ನಾ). ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು : ಆತ ತುಂಬಾ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವಂತ (ರೂಢಿ). [ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ + – ವಂತ]

ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವರ್ತಿ (ನಾ). ೧. ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವವನು. ೨. ದಕ್ಷಿಣದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು ; ದಕ್ಷಿಣದೇಶದವನು. ೧, ೨ : ವಿದ್ಯಾಧರನರ್ಘಭೋಜನರೆನಿಸರೆಲ್ಲರುಂ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವರ್ತಿಗಳ್ಬಳಿಯ ಲಂಕಾನಿವಾಸಿ ಗಳೆನಿಸರು (ಕ್ರಮಿಥಾ. ೨-೧೧). [ಸಂ. ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವರ್ತಿನ್]

ದಾಖಲ್ 'ದಾಖಲೆ' ನೋ.

ದಾಖಲ 'ದಾಖಲೆ' ನೋ.

ದಾಖಲಾತಿ, ದಾಖಲಾತು, ದಾಖಲಾತೆ (ನಾ). ೧. ಕಾಗದಪತ್ರ ; ದಫ್ತರು : ಓತೂರಿ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆಂದು ದಾಖಲಾತಿಗಳಿವೆ (ಬಾಂಕ್. ೧೯೭); ಅವನು ಮುಕಲಾಂಧನ ದಾಖಲಾತಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ (ಪುನರು. ೩೨೯). ೨. ರುಜುವಾತು. ೩. ಪ್ರವೇಶ ; ಸೇರಿಸುವಿಕೆ : ಶಾಲೆಗೆ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ದಾಖಲಾತಿ ಮಾಡಿಸುವರು (ರೂಢಿ). **ದಾಖಲಾತು:** (೩). **ದಾಖಲಾತೆ:** ೧. ಪಾರ್ಲಿಮೆಂಟಿನ ದಾಖಲಾತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ಓದಿದ್ದೇನೆ (ಶೇಮ್ಸ್‌ಗಂ. ೬೦).

[ದಾಖಲ್ (<ದಾಖಲೆ) + – ಆತಿ]

ದಾಖಲಾತು 'ದಾಖಲಾತಿ' ನೋ.

ದಾಖಲಾತೆ 'ದಾಖಲಾತಿ' ನೋ.

ದಾಖಲು 'ದಾಖಲೆ' ನೋ.

ದಾಖಲೆ, ದಾಕಲು, ದಾಖಲ್, ದಾಖಲ, ದಾಖಲು (ನಾ). ೧. ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು ; ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸಂದಾಯವಾದುದು : (೩). ೨. ಆಧಾರ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವಾದ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ ಒಕ್ಕಣಿಕೆ,–ನಮೂದು : ಅಗತ್ಯವಾದ ನೂತನ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಹೊಸ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನೂ ಅಳವಡಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿರಬೇಕು (ಶಿಕ್ಷದ. ೩೭೫). ೩. (ಒಂದು ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾ ಪಿ ಸ ಲು ದ ಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ವಾದ) ಲಿಖಿತ ; ರುಜುವಾತು ; ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವಾದ ಕಾಗದ,–ಪತ್ರ ; ಸರ್ಕಾರಿ ದಫ್ತರದಲ್ಲಿ ನಮೂದಾದ ಕಾಗದ : ದೇವರಿಗೆ ನಿತ್ಯ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಪೂಜಾ ನಡೆಯೂ ಬಗ್ಗೆ ತಸದೀಕು ದಾಖಲೆಯು ಮಾಡಿಸಿ (ಎಕ. III, ತಿರುಮ. ೫೭-೩೧ ; 1855) ; ಗ್ರಾಮದ ಸರ್ವೆ ನಂಬರು ಒಂದು ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಟ್ಟೆಯಿರುತ್ತಾ ದಾಖಲೆಯಿಲ್ಲದೆ ಒಳ ಅನುಭವ ದಾರರು ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಇರುತ್ತಾರೆ (ಭೂಮಿಉ. ೩೭) ; ಆ ಪಾದ್ರಿಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೂ ಮೊದಲಿನ ಯಾವ ಕಾಲದ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನೂ ಇಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ (ಬಂಜನ್. ೧೦) ; ತೊರೆಯರು ಈಚೆಗೆ ಆ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಹೋದ ದಾಖಲೆ ಇಲ್ಲ (ಕಲನಿ. ೨೦೩) ; ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ವಿಲೇವಾರಿ ಮಾಡುವ ಹಕ್ಕಿದೆಯೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ದಾಖಲೆಯೇನೂ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ವಂತೆ (ಹೋಧಪು. ೩೭). ೪. ಸೇರುವಿಕೆ ; ಹಾಜರಾಗುವಿಕೆ : ಇಲ್ಲಿಗೆ ದಾಖಲೆಯಾದ ದಿನ ಹೇಗಿದ್ದನೋ ಹಾಗೇ ಇದ್ದ (ವೀರಹೋ. ೪). **ದಾಕಲು :** ೩. ವಿಷಯುವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವಂತಹ ದಾಕಲುಗಳೂ ಸಿಕ್ಕಿದವು (ರೂಢಿ). **ದಾಖಲ್ :** ೪. ಮೂರು ಗಂಟೆಗೆ ದಾಖಲ್ ಆದನು ತಂಗಿಪೂರಿನ ಒಳಗೆ (ಕರ್ನಾಸಂ. ೮೪). **ದಾಖಲ :** ೩. ಮದ್ದಗಿರಿ ಸರಕಾರ

ದಾಖಲ ರಿಯಾಸತ ಮೈಸೂರ ಚಿದಾನಂದ ಮದ್ದಗಿರಿ ಕಸಬೆ ಬೆಟ್ಟದ ಹಿಂದೆ ಸುತ್ತಾ ಅಡವಿಗಿಡಾ ಕಡದು (ಮೈಅರಿ. ೧೯೩೯, ೯೮-೩; 1813); ಊರಿನವರು ನಾವು ಎಂಟು ಹತ್ತು ಕುಳ, ತಿರುಪತಿ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ಒಕ್ಕಲಿಯ; ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕೋ ದಾಖಲ ಆದದ್ದು (ಹಂಗೂರಿ. ೮). **ದಾಖಲು:** ೩. ಆಸ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಹಕ್ಕನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ದಾಖಲು ಗಳನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದನು (ರೂಢಿ).

ದಾಖಲೆದೂಖಲೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ದಾಖಲೆದೂಖಲೆಗಳೇನೂ ಸಿಕ್ಕಿರಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). **ದಾಖಲಾಗು** = ೧. ನಮೂದಾಗು: ಹಿಂದಿನ ದಿನದ ವ್ಯಾಪಾರ ದಾಖಲಾಗದೆ ಇರುವುದು ಕಂಡು ಬಂತು (ಮರಳಿ ೧೩೪). ೨. ಸೇರು; ಒಳಪಡು: ಹುರುಳಿ ಶೀತ್ತೂರ ಪರಗಣೆಗೆ ದಾಖಲಾಗಿಯಿರುವ ಮುಳು ಬಾಗಿಲೆಂಬ ಗ್ರಾಮ (ಮೈಅರಿ. ೧೯೩೪, ೫೩-೫; 1812). ೩. ಬರು; ಹಾಜರಾಗು: ಭಾರಿ ಫೌಜು ಸಮೇತ ಬಂದು ಜಮಾಲಾಬಾದಿಗೆ ದಾಖಲಾದಲ್ಲಿ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೬೦); ಹೊಸದಾಗಿ ದಾಖಲಾಗುವವರು ದಾಖಲಾಗುತ್ತಿದ್ದರು (ದುಂಡಿಶ. ೧೬೩). **ದಾಖಲುಮಾಡು, ದಾಕಲುಮಾಡು, ದಾಖಲ್ಮಾಡು** = ಹಾಜರುಪಡಿಸು; ಮನವಿಮಾಡು; ಪಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸು; ನಮೂದಿಸು: ಇದಕ್ಕೆ ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವ್ಯವಹರಣೆ ಹೂಡಿ ದಾವಾ ದಾಖಲುಮಾಡಲಾಗುವುದು (ಕುರುಕಾ. ೫); ಕಾರ್ಡಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಾರಕ್ಕೆ ಗೆರೆ ಎಳೆದು ಒಂದು ವಾರದ ರೇಶನ್ ಕೊಟ್ಟದಾಗಿ ದಾಕಲುಮಾಡಿ (ಜೇಕರು. ೭೬); ಮತ್ತೆ ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಅರ್ಜಿಯನ್ನು ದಾಖಲ್ಮಾಡುವ (ಕೂರ್ಗಾತಿ. ೧೦೬); ಗ್ರಾಮದ ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ದಾಖಲ್ಮಾಡಬಹುದಾದ ಯಾವುದಾದರೂ ವ್ಯಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾದಿಯು . . . ವಿಚಾರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಬಹುದು (ಗ್ರಾಮಾಶ. ೧೭); **ದಾಖಲೆಮಾಡಿಸು** = ದಾಖಲೆ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಿಸು, ನಮೂದಿಸು; ನೋಂದಣಿಮಾಡಿಸು: "ದಾಖಲೆಮಾಡು; ದಾಖಲೆಮಾಡಿಸು; ರಿಜಿಸ್ಟರಿನಲ್ಲಿ ಬರೆ,-ಬರಸು. ರಿಜಿಸ್ತರುಮಾಡು; ನೋಂದಣಿಮಾಡು" (Register. ಪಕ್ರಿನಿ. ೬೮). **ದಾಖಲೆ ಮುರಿ** = ಹಿಂದಿನ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮೀರಿಸು; ವಿಕ್ರಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸು: ದಾಖಲೆ ಮುರಿಯುವಂತಹ ಆಟವನ್ನು ಇಂದು ಅವನು ಆಡಿದನು (ರೂಢಿ). **ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸು** = ದಾಖಲೆ ಮುರಿ: ದಾಖಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸುವಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅವರು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದರು (ರೂಢಿ).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದಾಖಿಲ್, ದಾಖಿಲಾ; ಮರಾ. ದಾಖಲ್, ದಾಖಲಾ]

ದಾಖಲೆಗ್ರಾಮ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತಿರುವ ಸಣ್ಣ ಗ್ರಾಮ; ಉಪಗ್ರಾಮ: (ಕೃಶಗ. ೫೪೬). [ದಾಖಲೆ + ಗ್ರಾಮ]

ದಾಖಲೆಪುಸ್ತಕ (ನಾ). ನಿಗದಿಮಾಡಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳ ಹೊತ್ತಗೆ: "ದಾಖಲೆಪುಸ್ತಕ, ರಿಜಿಸ್ಟರು" (Register. ಪಕ್ರಿನಿ ೬೮). [ದಾಖಲೆ + ಪುಸ್ತಕ]

ದಾಗಡಿ 'ದಾಗುಡಿ' ನೋ.

ದಾಗದೂಜಿ, ದಾಗುದೂಜಿ (ನಾ). ದುರಸ್ತಿಮಾಡಿಸುವಿಕೆ; ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ; ರಿಪೇರಿ: ಸರಕಾರದವರು ಇನ್ನೂ ಉಳಿದ ಇಮಾರತುಗಳ ದಾಗದೂಜಿಗಾಗಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ೧೦೦೦ ರೂಪಾಯಿ ವೆಚ್ಚ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹಲಕೆಲವು ಇಮಾರತುಗಳು ಜೀವದಿಂದ ಉಳಿದಿರುತ್ತವೆ (ಶಭಾಗ. ೫೪೧); ಆಗಾಗ್ಗೆ ಭಾವಣ ವಗ್ಯೆರೆ ದಾಗದೂಜಿ ಮಾಡಿಸದೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳದೆ . . . ದವಸ ಕೆಟ್ಟು ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ನಷ್ಟವಾದಲ್ಲಿ ಅದರ ಜವಾಬು ಅಮಿಲನು ಕೊಡಬೇಕಾದೀತು (ಮಹಾಮ. II, ೭೩). **ದಾಗುದೂಜಿ:** (೬).

[←ಮರಾ. ಡಾಗಡುಜೀ, ಡಾಗಡೋಜೀ, ದಾಗದುಜೀ, ದಾಗದೋಜೀ]

ದಾಗಿನೆ 'ದಾಗೀನಂ' ನೋ.

ದಾಗೀನ 'ದಾಗೀನಂ' ನೋ.

ದಾಗೀನು, ಡಾಗೀನು, ದಾಗಿನೆ, ದಾಗೀನ, ದಾಗೀನೆ (ನಾ). ೧. ನಗ; ಒಡವೆ; ಆಭರಣ: ಮೈಮೇಲಿ ದಾಗೀನನ್ನು ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಒತ್ತೆಯಿಟ್ಟೊ, ಮಾರಿಯೋ ಜೂಜಾಡುವ ಜನ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು (ದಿವಾಲ. ೩೯); ದಾಗೀನುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಮಾಡುವುದಾದರೂ ಏನು? (ಸ್ವ.ತಿತ. ೩೦೪). **ಡಾಗೀನು:** ೧. ಧಾರೆಯ ಸೀರೆ ಡಾಗೀನು ಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತೆಗೆದಿಟ್ಟು . . . ಚಿನ್ನಮ್ಮ ಬೆಂಕಿ ಕಾಯಿಸಿಕೊಂಡಳು (ಮಳಿಮ. ೬೮೬). **ದಾಗಿನೆ:** ೧. ಇಡಲಿಕ್ಕೆ ದಾಗಿನೆಗಳೆಂತೂ ಕೇಳಲೇ ಬೇಡಿರಿ (ಮೋಹಿನೀ. ೧೩); "ಸ್ವಾಮಿ! ಈ ದಾಗಿನೆಯು ನನಗೆ ಒಪ್ಪುತ್ತದೆಯೇ?" ಎಂದು ಹಾಸ್ಯವದನದಿಂದ ಕೇಳಿದಳು (ವಾಗ್ಮೀವಿ. ೨೮೪). ೨. ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಬಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುವ ಸರಕಿನ ಮೂಟೆ, ಹೊರೆ, ಕಟ್ಟು, ಪಿಂಡಿ ಮುಂತಾದುವು: ಮಾರಾಟಕ್ಕಾಗಿ ಬರುವ ಕಿರಾಣಿ ಜಿನಸಿನ ಮಜೂರಿ ಆಯಾಯ ಜಿನಸಿನ ದಾಗಿನೆಯ ಸ್ವರೂಪದ ಮೇಲಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಮ್ಯಾ. ೧೩). **ದಾಗೀನ:** ೧. ಶಹಾಪುರದಂಥ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ವ್ಯವಹಾರದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದ ಗಟ್ಟಿದಾಗೀನಗಳನ್ನು ಪೊತ್ತಿ ಇಟ್ಟು ಬಹಳ ಹಣ ತಕ್ಕೊಂಡರೆ . . . ಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ಹಣ ದೊರಿಯುತ್ತದೆ (ಶಭಾಗ. ೨೮೪). **ದಾಗೀನೆ:** ೧. ಒಬ್ಬ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗನು ದಾಗೀನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಒಂದು ಅಂಗಡಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದನು (ರಾಜಹಂ. ೪೯).

[←ಮರಾ. ದಾಗಿನಾ, ಡಾಗಿನಾ, ಡಾಗಿಣಾ]

ದಾಗೀನೆ 'ದಾಗೀನಂ' ನೋ.

ದಾಗುಡಿ, ದಾಗಡಿ, ಧಗಡಿ (ನಾ). ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಹಬ್ಬುವ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಬಳ್ಳಿ: "ದಾಗುಡಿಯಧೋಮುಖಿ" (ಮುಂಗಶ. ೪೦-೩೩); "ದೀರ್ಘಕಾಂಡಾ-ದಾಗುಡಿ" (ಓಷಧಿ. ೭೭); ಕೆಂಪಿನ ಕಣಗಿಲೆಯಾಶ್ವರಿ ಕೆಂಪಿನಪಾಮಾರ್ಗ ದಾಗುಡಿಗಳೆಂಬಿವಱೊಳ್ ಸೊಪ್ಪುಳ್ಳ ಬೇರ್ಗಳಂ ತಂದು (ಖಮರ. ೧೭-೦೪೭); ಕಿರುಗಡಸಿಗೆ, ನೈದಿಲಗೆಡ್ಡೆ, ದಾಗುಡಿಯ ಬೇರು ಇವುಗಳಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆಡಿನ ಹಾಲಿಂದ ಅರೆದು ಕುಡಿಯ ಕೊಡಿಸಲು ಆಡು, ಹೋತ, ಕುರಿ ಇವುಗಳ ವಿಷ ಪರಿಹರವಹುದು (ವೃದ್ಯಶಾ. II, ೨೦೯); ಹತ್ತಿಸೊಪ್ಪು ಒಂದು ಹಿಡಿ ... ದಾಗುಡಿಸೊಪ್ಪು ಒಂದು ಹಿಡಿ-ಇವಂ ಹಸುವಿನ ಹಾಲಲ್ಲಿ ಶರ್ಕರೆವೆರಸಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೆ ಹೆನ್ನೆತ್ತರು ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಕಪ್ಪ. ೦೯೭). **ದಾಗಡಿ:** ದಾಗಡೀ ಎಲೆ ಕಷಾಯದಲ್ಲಿ ಜೀರಿಗೆ, ಏಲಕ್ಕಿ, ಲವಂಗ, ಸಕ್ಕರೆ ಇವುಗಳ ಚೂರ್ಣವನ್ನು ಕಲಸಿ ಕುಡಿಯಲು ರಕ್ತವಾಂತಿ ಹರ (ಸಕಪ್ಪ. ಹರಿ. ೪೨೩); ಮದಿಯ ಹುಲ್ಲು ಅಪು ಬಹು ದಿವಸದ ದಾಗಡಿಯು ಬಳ್ಳಿಗಳನ್ನು . . . ಒಂದಾದರೂ ಪೂರ್ಣ ಜಲದ ಸೂಚನೆಯಾದ ಮೂಲಿಕೆಯು ಗಿಡಗಳು ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತವೆಯೋ ಅಂಥ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಾವಿಯನ್ನು ತೆಗಿಸಬೇಕು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೯೯); ಗ್ವಾಡೀಯ ನೆಳ್ಳೀಲಿ ದಾಗಡಿಬಳ್ಳಿ ಹೆಣೆಯೂನ ನಾಡ ಧೂಳವನ ಮಾರಿ ಮ್ಯಾಲೆ (ಜೋಕಗೀ. ೦೩೭). **ಧಗಡಿ:** ಧಗಡಿಬಳ್ಳಿ, ದಸರಬಳ್ಳಿ, ಆಡಂಬು ಬಳ್ಳಿ, ಯಡಾಲಿಬಳ್ಳಿ (ಮೃಜಿಗ. ೨೩-೪೨೪). [?]

ದಾಗುದೂಜಿ 'ದಾಗದೂಜಿ' ನೋ.

ದಾಗ್ದಾರು 'ಡಾಕ್ಟರು' ನೋ.

ದಾಘ (ನಾ). ಉರಿ; ತಾಪ; ಬೇಗೆ; ದಾಹ: ಮೋಘಮನಖಿಲ ಪರಿಗ್ರಹದಾಘಮನೀ ಕೈಕೆ ಬೇಡೆ ಧರೆಯಂ ತೃಣದಿಂ ಲಾಘವಮೆನೆ ಬಗೆದು (ಶಂರಾಮಾ. ೬-೦೦೯); ಪರ್ವಿದುದತಿಶಯ ದೃಗ್ಗ್ಲಾನಿ ದಾಘಂ ನಿದಾಘಂ (ಜಗವಿ. ೧೭-೭೦); ಸಮುದ್ಗಾತಮಾಘಂ . . . ಜನಿತ ಜನಮನೋಗ್ಲಾನಿ ದಾಘಂ ನಿದಾಘಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೯-೭೫). [ಸಂ.]

ದಾಚಿನ (ನಾ). ಹಲ್ಲಿಗೆ ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಿಟ್ಟು; ಹಲ್ಲಿಟ್ಟು : ಎಸೆವ ಮುತ್ತನು ಪೋಲ್ವ ದಂತಪಂಕ್ತಿಗಳ್ಗೆ ಪೊಳ್ಪೆ ದಾಚಿನ ಸವರಿ ಚೆಲ್ವೆ ಕುರುಳನು ತಿದ್ದಿ (ಬಾಚಾಳ. ೧೦). 'ಜಾಚೇಲು' ಪರಾ.

[← ಮರಾ. ದಾಚ್ಛಣಾ, ದಾಥೇನಾ./ಸಂ. ದಂತಚ್ಛಾದನ]

ದಾಟ$_1$ 'ದಾಟ್' ನೋ.

ದಾಟ$_2$, ಧಾಟ$_2$ (ನಾ). ೧. ಕ್ರಮ ; ರೀತಿ ; ಶೈಲಿ ; ಧೋರಣೆ. ೨. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿನ ಸ್ವರಗತಿ, ಏರಿಳಿತ, ಲಯ, ಹಾಡಿನ ರೀತಿ, ಚಾಲು, ಕ್ರಮ ಇತ್ಯಾದಿ : ಅಂತದು ಪಾಡಿನ ಜೋಡಿನ ದಾಟಯ್ಯೆಸ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೮೮-೧೨) ; ದಾಸರ ದಾಟಯಲ್ಲಿ ಹಾಡುತ್ತಾ, ಬಂದ ಹಾದಿಗೆ ಸಂಪು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಮನೆಯ ಹಾದಿ ಹಿಡಿದ (ಹುಚ್ಚುಹು. ೨೩). ೩. ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ರೂಢಿ,–ಸಂಪ್ರದಾಯಂ : (*). **ಧಾಟ$_2$** : ೧. ಹಿಡಿ ಮತ್ತ ಹಿಂದಿನ ಧಾಟಿ ಗಿರಣಿಯ ಬಂಬು ಕರೆಯುವದು ಏಳು ! ಆಯಿತು ಏಳು (ಅರಳು. ೪೨೬-೨೩) ; ಅದರೊಳಗೆ ರನ್ನ ಮಹಾಕವಿಯ ವೀರವಾಕ್ಯದ ಉದಾತ್ತ ಧಾಟಿ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತದೆ (ರಾಜಿವ. ೫೯) ; ಅವಳು ಮಾತನಾಡಿದ ೯ಾಟಿಗೆ ಆನಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕುಳಿತ (ದೂರಿಸ. ೬೭). ೨. ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರ ವರಿಯದವರು ಹಳೆಯ ಧಾಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಸೊಗಸಾಗಿ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ . . . : ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು ಉಚಿತವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ (ಆಗದಾ. ೭೭) ; 'ಇಂದ್ರ ಚಾಪ'ದ ಪದ್ಯಗಳು ಸಾಂಗತ್ಯದ ಧಾಟಿಯಲ್ಲಿವೆ (ಇಂಚಾಪ. III ಅರಿಕೆ) ; ರಾಗದ ಸಾಟಿಗೆ ತೂಗ್ಯಾಡೊ ಧಾಟಿಗೆ ಒಲಿಧಾಡೊ ರೀತಿಗೆ ಹಾಡ್ಯಾನೊ ಗೀತಿಗೆ (ಗಂಗಾವ. ೬೨-೩) ; ಅರೆಮರೆವು ಮಾಡುವೀ ಬಂಧ ಯಾವುದೀ ಛಂದ ಯಾವುದೀ ಧಾಟ (ನಾದಲೀ. ೭೭-೧೯).

[?./ಮರಾ. ಧಾಟೀ./ತಮಿ. ತಾಟ್ಟ]

ದಾಟಿಸು 'ದಾಂಟಿಸು$_1$' ನೋ.

ದಾಟು$_1$ 'ದಾಂಟು$_1$' ನೋ.

ದಾಟು$_2$ 'ದಾಂಟು$_3$' ನೋ.

ದಾಟುಕಥೆ (ನಾ). ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಕಥೆ ; ಕಥಾಸಂಗ್ರಹ ; ಕಥೆಯ ಸಾರಾಂಶ : (*). [ದಾಟು$_2$ (< ದಾಂಟು$_3$) + ಕಥೆ]

ದಾಟುಗಾಲು (ನಾ). ದೂರ ದೂರಕ್ಕೆ ಹಾಕುವ ಹೆಜ್ಜೆ ; ದಾಪುಗಾಲು: ಇಂದು ಆರ್ಟ್ ತನ್ನ ಕಳೆಯನ್ನೂ ನಾಚಿಕೆಯನ್ನೂ ತೊರೆದು, ನೃತ್ಯವನ್ನು ಮರೆತು ದಾಟುಗಾಲು ಹಾಕುತ್ತ ತಿರುಗುತ್ತಿದೆ (ನಿಬಂಧ. II, ೨೦೮).

[ದಾಟು$_2$ (< ದಾಂಟು$_3$) + ಕಾಲು$_1$ (<ಕಾಲ್$_1$)]

ದಾಟುಗೆರೆ (ನಾ). ಒಂದನ್ನೊಂದು ಕತ್ತರಿಸುವ ಎರಡು ಗೆರೆಗಳ ಚಿಹ್ನೆ ; ಬಿಟ್ಟುಹೋದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಚಿಹ್ನೆ ; ಕತ್ತರಿಚಿಹ್ನೆ (×) : ಆ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿರುವ ಜಾಗವನ್ನು ನಾವು ಕಾಕಪಾದ, ಹಂಸಪಾದ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಚಿಕ್ಕದಾದ ನೆರೆಗೆರೆ ಅಥವಾ ಬಾಗಿದ ದಾಟುಗೆರೆ (Cross) ಗಳಿಂದ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದ (ಭಾರದ. ೨೦). [ದಾಟು$_2$ (< ದಾಂಟು$_3$) + ಗೆರೆ (<ಗೆಱ್)]

ದಾಟುತೆಗೆ (ಕ್ರಿ). ದೃಷ್ಟಿದೋಷ, ಕಾಲಂಧೂಳಂ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಿವಾಳಿಸಿ ಎಸೆದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದಾಟುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ದೋಷವನ್ನು (ಅನಾರೋಗ್ಯವನ್ನು) ಪರಿಹರಿಸು,–ನಿವಾರಿಸು ; ಸೋಂಕುದೋಷವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸು : ಸಂಜೆ ಆಯಿತೆಂದರೆ ಆಚಾರ್ರು ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ಸೀಸೆ ಇರುಕಿಕೊಂಡು ಮೇಲೊಂದು ಬಟ್ಟೆ ಹೊದೆದು . . . ಚೇಟು ಕಟ್ಟುವ, 'ದಾಟುತೆಗೆ'ಯುವ ಅಥವಾ ಅನ್ನ ತೆಗೆದುಹಾಕುವ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಬುಂಡೇದಾಸನ ಪಡಖಾನೆ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು (ಸನ್ನು ಕು. ೧೮೯). [ದಾಟು$_2$ (<ದಾಂಟು$_3$) + ತೆಗೆ$_1$]

ದಾಟುದೀಟು (ನಾ). ಕುದುರೆಯನ್ನು ನಡಸುವ ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಪಲ್ಲಣಮಂ ಕಟ್ಟಿಯೇಱ್ . . . ಈಶ್ವರನ ದಕ್ಷತನಮುಂ ತನ್ನೊಳಳ ವಡಿಸಿ ದಾಟುದೀಟು ಹೊಳಹು ಹೊಮ್ಮಚ್ಚುವಡೆ ಮೋಡಿ ಭವರಿ ಭಂಜನೆ ಅಳಿಲುಳಿತ ತವರ ತರಹಮೆಂಬ ನವೀನಗತಿಗಳೊಳು ತನ್ನ ಮನಮೆ ಹಯದ ತನುಗತಿಗಳಾದಂತೆ ವಾಹಕವಿನ್ಯಾಣಂಗಳಂ ತೋಱುತ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೬-೫೦ ವ). [?]

ದಾಟುಬೊಕ್ಕೆ (ನಾ). ದೃಷ್ಟಿದೋಷ, ಕಾಲುಧೂಳಂ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಿವಾಳಿಸಿ ಎಸೆದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದಾಟುವುದ ರಿಂದ ಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಏಳುವ ಬೊಕ್ಕೆ : ದಾಟುಬೊಕ್ಕೆಯು ಅವನನ್ನು ಬಹಳ ಹೆದರಿಸಿತು (ರೂಢಿ). [ದಾಟು$_2$ (<ದಾಂಟು$_3$) + ಬೊಕ್ಕೆ$_1$]

ದಾಟುಮರ 'ದಾಂಟುವರ' ನೋ.

ದಾಟುಹೋಲಿಗೆ (ನಾ). ದೂರದೂರಕ್ಕೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ಹಾಕಿದ ಹೊಲಿಗೆ; ದೂರದೂರಕ್ಕೆ ಟಾಕು ಹಾಕಿದ್ದು ; "ಉದ್ದಹೊಲಿಗೆ" (ಜಾನಕೋ. ೪).

[ದಾಟು$_2$ (< ದಾಂಟು$_3$) + ಹೊಲಿಗೆ (<ಪೊಲ್ಗೆ]

ದಾಡನೆ (ಅ). ಒಂದು ಅನುಕರಣಾವ್ಯಯ : ಓಡುತ್ತೋಡುತ ಹೋಗಿ ದಾಡನೆ ಬಿದ್ದೀತು ಜಂಕೆ ನೋಡಿ ನೋವಾಯಿತು ಯತೀಶಗೆ (ಸಿದ್ಧಪು. ೧೦-೭೭).

ದಾಡದಾಡನೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಗಾಢವಾದಿಂಚರದ ತಣದ . . . ದಾಡದಾಡನೆ ಹೊರಡುತಿಹ ಕಟುರವವನಾಲಿಪುದು (ರಘುವಂ. ೧೮೪-೦೩).

ದಾಡಾಬಂಧ, ದಾಡೆಬಂಧ (ನಾ). ೧. ದವಡೆಗಳನ್ನು ತೆರೆಯದಂತೆ (ಮಂತ್ರದಿಂದ) ಕಟ್ಟುವುದು ; ಒಸಡಿನ ಚಲನೆಯನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಮಾತನಾಡದಂತೆ ಮಾಡುವುದು ; ಬಾಯಿ ಕಟ್ಟುವುದು : ದಾಡಾ ಬಂಧ . . . ಮಂತ್ರತಂತ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇವೆಲ್ಲವ ಕಲಿತಡೇನೋ ಚೌಷಷ್ಟಿವಿದ್ಯಾ ಕಳಾವಿದನೆನಿಸಿಕೊಂಬನಲ್ಲದೆ ಲಿಂಗವಂತನೆನಿಸಿಕೊಂಬುದಿಲ್ಲ (ಮಡಿಮಾ. ೪೩-೬೦) ; ಉರಗನ ಬಡಲದು ಧರೆಯನಪ್ಪಳಿಸುತ . . . ತ್ವರಿತದಿಂ ಬರುತಿರೆ ದಾಡಾಬಂಧವನರಮಗ ಮಾಡಿ ಮಂತ್ರಿಸಲು (ಜ್ಞಾನಪ. ೨೩-೬೦). ೨. ಹಲ್ಲು ಕಚ್ಚಿರುವಿಕೆ ; ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸ್ನಾಯುರೋಗ ; ಹಲ್ಲು ಕಚ್ಚು : ನಸ್ಯದ ಗುಣ–ನಸ್ಯವಂ ಮಾಡಲು ದಾಡಾಬಂಧ, ಕಪೋಲಸ್ತಂಭ . . . ಪರಿಹರಿಸುವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೨೭). **ದಾಡೆಬಂಧ** : ೨. ಸೂಚೀಮುಖರಸ:–ರಸ, ಗಂಧಕ . . . ದಾಡೆಬಂಧ, ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿರುವುದು, ಧನುರ್ವಾತ, . . . ತ್ರಿದೋಷ, ಹದಿಮೂರುಪ್ರಕಾರದ ಸನ್ನಿಪಾತ ಹರ (ವಿಷ್ಣುವಿ. ೫೭).

[ದಾಡಾ$_0$ (P <ಪ್ರಾ. ದಾಢಾ) + ಬಂಧ]

ದಾಡಾಬಂಧನ (ನಾ). = ದಾಡಾಬಂಧ೧ : ವೇದಾಗಮೋಕ್ತದಿಂದವರವರ ಮತವಂ ಖಂಡಿಸಿ, ದಾಡಾಬಂಧನವಾಗಿ ಬಂಧಿಸಿ, ಪೂರ್ವದ ಪುರಾತನರು ಸಮಸ್ತ ಸಮಯಮಂ ಸಂಹರಿಸಿದುದಂ ಪೇಳಲು (ಭೈರಸೂ. ೧೧).

[ದಾಡಾ$_0$ (P <ಪ್ರಾ. ದಾಢಾ) + ಬಂಧನ]

ದಾಡಿ$_1$ (ನಾ). ಮುಖದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕೂದಲು ; ಗಡ್ಡ ; ಶ್ರೀಧರನೊಳಗೆ ಆಪ್ತ ದಾಡಿಯ ವೀರರಿಂತು ಸಮ್ಮತಗೈದರು (ಜಿನಮು. ೧೧-೨) ; ಇಂಬಾದ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಳಿದಾದ ದಾಡಿಯು ಹಾರುತ್ತಿತ್ತು (ಕೋಹಿನೂ. ೮೮). [<ಪ್ರಾ. ದಾಢಿಆ./ಸಂ. ದಾಢಿಕಾ]

ದಾಡಿ$_2$ 'ದಾಡೆ$_2$' ನೋ.

ದಾಡಿ$_3$ 'ಧಾಡಿ' ನೋ.

ದಾಡಿಂಬ (ನಾ). ಸಿಹಿಯಾದ ಕೆಂಪು ಕಾಳುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಣ್ಣು ; ದಾಳಿಂಬೆ : ದಾಡಿಂಬದ ಹೂ ಮಾವಿನ ಬತ್ತಿಲೆಯ ಕಂಕಿ ಶರ್ಕರೆಯನಿತಂ ಧಾವಿಸುವುದಕ್ಕಿಗಚ್ಚಿಂದೀವುದು ನಸ್ಯಮನೆ ರಕ್ತಪಿತ್ತಂ ವಿನಾಶಂ (ಕಲ್ಯಾಣಾ. ೫-೦೩). [ಸಂ.]

ದಾಡಿಂಬೆ (ನಾ). = ದಾಡಿಂಬ : "ಕರಕಃ, ದಾಡಿಮಃ– ೨ ದಾಡಿಂಬೇಗಿಡ, ನಾಳಿಂಬೇಗಿಡ, ದಾಳಿಂಬರೀ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೧). [ಸಂ. ದಾಡಿಂಬ]

ದಾಡಿಮ (ನಾ). = ದಾಡಿಂಬ : "ಕರಕಮೆನೆ ದಾಡಿಮಮೆನಲ್ಕೆ ದಾಳಿಂಬ ಮದು" (ಪುಂಗಣಾ. ೩೬–೧೭) ; "ವೆಸರಕ್ಕು ದಾಡಿಮಕೆ ದಾಳಿಂಬವೆಂದು" (ಳಶರ. ೦೨೫) ; ಪರಿಪಕ್ವಫಲರಸಾಸ್ವಾದನೋತ್ಸುಕ ಶುಕಚಂಚು ಸಂಚಾರ ದಿನಲ್ಲೊಳ್ಕು ಕುಂಕುಮಂಬೊರೆದ ಕರ್ಪೂರವಳುಕಂ ಕೆದಱದಂತಿರ್ದ ದಾಡಿಮಬೀಜರಾಜಿಯೊಳಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩–೩೩) ; ಬೀಡೆವಣ್ಣಂ ತುಱುಗಿರ್ದ ದಾಡಿಮಚಯಂ (ಜಗಪಿ. ೨–೧೫) ; ನಸುಬಿರಿದ ಪರಿಪಕ್ವ ದಾಡಿಮವಸರ ದೊಳಗರವಟ್ಟಿಗೆಯು ದರಹಸಿತಪಂಕಜಗಳಿತಮಕರಂದದ ತಟಾಕದಲಿ (ಕುಮಾರ. ೭–೨೪) ; ದಾಡಿಮದ ಬೀಜ ರತ್ನವಾದಾವೇ.(ಗಾದೆ).
[ಸಂ.]

ದಾಡಿಮಾಷ್ಟಕ (ನಾ). ದಾಳಿಂಬೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ, ವೈದ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪ ಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚೂರ್ಣ: ದಾಡಿಮಾಷ್ಟಕ–ತವಕ್ಷೀರ ೨ ವರಹ ತೂಕ . . . ಸಕ್ಕರೆ ಎಂಟು ಹಲ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿ ಚೂರ್ಣವ ಮಾಡಿ ಪ್ರತಿದಿನ ಉದಯದಲ್ಲಿ ಸೇವಿಸಲು ಸಕಲ ಗ್ರಹಿಣಿ ಹರ (ಸಕವೈ. ೩೩೩). [ದಾಡಿಮ + ಅಷ್ಟಕ]

ದಾಡಿಮೀಫಳ (ನಾ). ದಾಳಿಂಬೆ ಹಣ್ಣು : ಬಿಂಕಿನೊಳೊಯ್ಯನೊಯ್ಯ ನೆರೆದೋಱುವ ಬಿತ್ತುಗಳಿಂ ವಿಳಾಸಮಮಾವರಿಸಿದ ದಾಡಿಮೀಫಳಮನೊಯ್ಯನೆ ಚುಂಬಿಸಿ ಬರ್ಪ ಕಾಂತನಂ ತರುಚರಕಾಂತೆ ಕಂಡು (ಪುಷ್ಪಪು. ೫–೮೭).
[ಸಂ. ದಾಡಿಮೀಫಲ]

ದಾಡೆ$_1$ 'ದವಡೆ' ನೋ.

ದಾಡೆ$_2$, ದಾಡಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ಕೋರೆಯಂ ಹಲ್ಲು : "ಆಶೀಃ, ದಂಷ್ಟ್ರಾ–ಈ ೨ ಹಾವಿನ ದಾಡೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೬–೨೦) ; ಮಗಂ ನಾಲ್ಕು ದಾಡೆವೆರಸು ಪುಟ್ಟಿದೊಡಾತಂಗೆ ತಾಯುಂ ತಂದೆಯುಂ ಚಾಣಾಕ್ಯನೆಂಬ ಪೆಸರನಿಟ್ಟರ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೦೩–೮) ; ಮಸಿಯಂ ಪುಂಜಿಸಿದಂತುಟಪ್ಪ ತನು ನೀಳಾಂಭೋಧರಂ ದಾಡೆಗಳ್ ಪೊಸ ಮಿಂಚುಗ್ರವಿಲೋಚನಂ ದಿವಿಜ ಗೋಪಂ ಕಾರೊ ಮೇಣ್ ಕಾಳ ರಕ್ಕಸನೋ ಪೇಟೆನೆ ಬಂದು ತಾಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೭–೨೭) ; ಪೊರೆದರೊ ನೆತ್ತರಿಂದೆನಿಪ ನಾಲಗೆಯಿಂ ಬಿಡೆ ಸಿಂಹಕೇಸರದವೊಲಿರ್ದ ದಾಡೆಗಳ ಕಾಂತಿಯನಾಂತ ವರಾಹಘಾತಜರ್ಝರ ತನುಗಳ್ನಿಜಕ್ರಮವನೊಯ್ಯನೆ ನಾಲಗೆಯಿಂದೆ ತೋಱುವಂತಿರೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೬೭) ; ಮಿಱುಗುವ ದಾಡೆಯಿಂದಣೆದು ಪೆರ್ದರಿಯಂ ಕರದಿಂದಮೆತ್ತುತುಂ . . . ಬರುತಿರ್ದುದು ಭೀಕರನೊಂದು ಸೂಕರಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೧೦೦೨) ; ಪಸಿದು ಕನಲ್ದ ರಾಹುವಿನ ದಾಡೆಯ ಕೂರ್ಮೊನೆ ಸೋಂಕದೊರ್ಮೆಯುಂ ಕಿಸುಗದಿರೊಂದಿ ಕಂದಿ ಕಡಲೊಳ್ಪೊಱದಾ ದ್ವಿಜರಾಜತೇಜಮಂ ಪಸಗೆಡಿಸಲ್ಕೆ (ಚಿಕವಿ. ೧–೬) ೨. ಹಲ್ಲು ; ದಂತ. 'ದಾಡೆಗಡಿ' ಪರಾ. ದಾಡಿ$_2$: ೧. ದಾಡಿಲಿ ಧರೆಯ ನೆತ್ತಿದ ವಿಜಯವಿಠಲ ನೋಡಿ ನಗುತಿಪ್ಪ ಮಾನವರಾಟಕ್ಕೆ (ವಿಜಾಸು. ೪೪–೪); ಮನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಂಕಲ್ಪವೆಂಬ ದಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚಿತ ಪ್ರಾ ಆಗಾಮಿ ಎಂಬ ಕರ್ಮ ತ್ರಯಂಗಳ ನವಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿಹುದೆಂಬುದೀಗ ಕೋಡಗದಣಲಿನಲ್ಲಿ ಮೂರಗುಳ ಕಂಡನೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕರ್ಥ (ಪೋಳಿಮಾ. ೨೨೫–೭೭೮ ಟೀಕೆ). ೨. ಓಡಿನಂತಾಗೆ ಕೆರೆ ಭಾವಿಗಳ್ ನೀರಿಲ್ಲ ದಾಡಿಯಂ ಕಟ್ಟಿದರ್ಸಕಲ ಮನುಜರ್ ಬೇಸಗೆಯು ಬೇಗೆಯಿಂದ (ಮಹಾವಿ. ೧೪–೧೧೨). [<ಪ್ರಾ. ದಾಢಾ./ಸಂ. ದಂಷ್ಟ್ರಾ]

ದಾಡೆಗಡಿ (ಕ್ರಿ). ಹಲ್ಲು ಕಡಿ ; ಹಲ್ಲು ಮಸೆ: ಆಗಳವರ ಸಂರಂಭಮಂ ಕಂಡು ರೋಷಾವೇಶಮುಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡು ದಾಡೆಗಡಿದು ಮಾರ್ಮಲೆತು ಮಾಮಸಕಂ ಮಾಸಗಿ ... ಅಟ್ಟಿಯಂ ಕೊಱೆದು ತಿಂದುದು ಕೇಗಿದುದುಗ್ರ ಸೂಕರಂ (ಶಬಶಂ. ೪–೧೫ ವ) [ದಾಡೆ$_2$ + ಕಡಿ$_1$]

ದಾಡೆಗಳೆ (ಕ್ರಿ). ಹಲ್ಲನ್ನು ಕೀಳು, – ತೆಗೆದುಹಾಕು : ದುರ್ಯೋಧನಂ ದಾಡೆಗಳೆದ ಕುಳಿಕನಂತೆಯುಂ ಕೋಡುಡಿದ ಮದಹಸ್ತಿಯಂತೆಯುಂ ನವಿ ಮುಡಿದ ಸಿಂಹದಂತೆಯುಂ ಗಳಿತಗರ್ವನಾಗಿ ಪಾಂಡವರ ಮೊಗವಂ ನೋಡಲ್ ನಾಣ್ಚಿ (ಪಂಪಭಾ. ೭–೩೯ ವ). [ದಾಡೆ$_2$ + ಕಳೆ$_1$]

ದಾಡೆಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). = ದಾಡೆಗಡಿ : ವರಾಹರೂಪದ ಮೂಕದಾನವಂ . . . ಬ್ಬಾಯ್ಗೆಯ್ಯೆ ದಿಗ್ಗಜಂ ಪೆಱಗಿಟ್ಟುವಾಂ[ತ]ರದೆ ಕೊಟ್ಟನೆ ದಾಡೆಗುಟ್ಟಿ ಕಟಲ್ದು ತಾರಗೆಗಳ್ ನಭಂ ಬೆರ[ಸು] ಬಿಟ್ಟುವು (ಪಂಪಭಾ. ೮–೧೫); ಎಕ್ಕಲಂ ದಾಡೆಗುಟ್ಟುತ್ತೆರಡುಂ ಕಣ್ಣಿಂ ಸ್ಫುಲಿಂಗಂ ಸುರಿದಪುವೆನೆ ನೋಡುತ್ತೆ (ಗಿರಿಳ. ೧–೧೦೦) ; ದಾಡೆಗುಟ್ಟಿ ತಾಂ ತಾಗಲಿದಿರ್ಚಿ ಕೋಡುಡಿದ ಕಾಲನ ಸೈರಿಭದಂತೆ ಬರ್ಪಿನಂ (ರಾಜಶೇ. ೫–೯೦).
[ದಾಡೆ$_2$ + ಕುಟ್ಟು$_1$]

ದಾಡೆಬಂಧ 'ದಾಡಾಬಂಧ' ನೋ.

ದಾಡೆಯಾಡು (ಕ್ರಿ). ದವಡೆಯನ್ನು ಆಡಿಸು ; ಬಾಯಾಡು: ಆಡು ಹಲ್ಲ ತಿಂಬಲ್ಲಿ ಕೋಡಗ ನೋಡಿ ಬಾಲವ ತಿಂದಿತ್ತು ಕೋಡಗ ದಾಡೆಯಾಡುವಾಗ ಬಳ್ಳು ಮಾತಸಾಡಿದುದಿಲ್ಲಿ (ಮುಸುಗುಂ. ೪–೮೩).
[ದಾಡೆ$_1$ (<ದವಡೆ) + ಆಡು$_1$]

ದಾಣ, ಡಾಣ, ಡಾಣೆ$_3$, ಡಾಣೆ$_1$, ಧಾಣೆ$_2$, ದಾಣೆ$_1$, ದಾಣೆ$_1$ (ನಾ). ೧. ದವಸ ; ಧಾನ್ಯದ ಕಾಳು : ದಾಣ ತುಂಬ ಕುದುರೆಯು ಬಾಯಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ದಾಣದ ಚೀಲ ; ತೋಬರ(ರಿ) (Nose-bag. ಇಂಕಿನಿ). **ಡಾಣ :** (೩). **ಡಾಣೆ$_3$:** ೨. ಕಡಲೆಹಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಕರಿದು ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಿನಿಸು : ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲೇ ಜಮಖಾನದ ಮೇಲೆ ಡಾಣಿ, ಮಂಡಕ್ಕಿಯ ರಾಶಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು (ಪಾತಳ. ೨೫). **ಡಾಣೆ$_1$:** ೧, ೨ : "ಡಾಣಿ – ಧಾನ್ಯ, ತಿನ್ನುವ ಪದಾರ್ಥ" (ಕೂನ್ನಸಂ. ಕೋಶ). **ಧಾಣೆ$_2$:** ೨. ನಾನು ಹೊಟೆಲಲ್ಲಿ ಬಾಣಾಲೆಯ ಮುಂದೆ ಬೆವರು ಸುರಿಸುತ್ತಾ ಧಾಣೇ ತಿಕ್ಕಿ ತಿಕ್ಕಿ ಒಣಗೋದು ! ಎಂದು ಭುಸುಭುಸಿದರು (ಶಕಿ. ೨೫). **ದಾಣೆ$_1$:** ೨. ತಪ್ಪುವದಿಲ್ಲಪ್ಪಾ ಎರಡು ಪೊತ್ತು ದಾಣೆ ತಿಂದ ಮೇಲೆ ತಿರಗತ್ಯತೆ ಮೇಗಲ ಓಣಿ (ಶರೀಫ. ೪೭–೨) ; ಈ ಬೂಂದಿನ ದಾಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಂಡರೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಆರೋಗ್ಯವಾಗಿರುವದು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೧೯೯) ; ಪುಗ್ಗೆ ದಾಣೆಯು ಆಸೆ ತೋರಿಸಿ ಮಾತನಾಡಲೆತ್ನಿಸಿದರೂ ಆಕೆ ಅವನೊಂದಿಗೆ ಮಾತನ್ನೂ ಆಡಲಿಲ್ಲ (ಗಂಗಾಗಾ. ೦೨೬). **ದಾಣೆ$_1$:** ೧. ಕುದುರೆ ದಾಣೆ ಬಗೆ ತೆರುವ ಭೂಮಿ ವಳಗೆ ಪಾಲಿಸಿಕೊಂಡದು (ಮೈಆರಿ. ೧೯೨೦, ೯೦–೦೨; 1706) : ಒಳಗಿನ ಕಾಳುಗಳು ಸಣ್ಣದಿದ್ದದ್ದರಿಂದ ದಾಣೆಗಳು ಚಪ್ಪಟಾಗಿರುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಪ್ರಾ. ೫೧).
[←ಮರಾ. ದಾಣಾ ; ಹಿಂ. ದಾನಾ./ಸಂ. ಧಾನಾ]

ದಾಣಧಡಿಯ (ನಾ). ಬೊಜ್ಜು ದೇಹದವನು ; ದಡಿಗ ; ದಾಂಡಿಗ ದಾಣಧಡಿಯ ನೀನು ! (ದುರಂಗಾ. ೬೫).
[ದಾಣ$_0$ (<ಧಾಣೆ$_1$) + ಧಡಿಯ]

ದಾಣಾ 'ಧಾಣೆ$_1$' ನೋ.

ದಾಣಿ$_1$ 'ದಾಣ' ನೋ.

ದಾಣಿ$_2$ 'ಧಾಣೆ$_1$' ನೋ.

ದಾಣೆ$_1$ 'ದಾಣ' ನೋ.

ದಾಣೆ$_2$ 'ಧಾಣೆ$_1$' ನೋ.

ದಾತ$_1$ 'ದಾತಾರ$_1$' ನೋ.

ದಾತೃ (ನಾ). ಕೊಡುವವನು ; ದಾನಿ : ನಿರುತಂ ಸತ್ಯವಿಗೊರ್ವ ಗರ್ವಿ ಪುಸಿಯುತ್ತಂ ಲೋಭಿಯಾಗಲ್ ನಿಜಂ ಧರೆಯೊಳ್ ದಾತರು ಪುಟ್ಟರೇ (ಸೋಮೇಶ. ೨೬) ; ದಾತೃ ಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ – ದಾತ (ಶಮರ. ೮೪

ಪ್ರಯೋ) ; ನೀತಿವಿದನಾಚಾರಸಂಪನ್ನನುತ್ತಮಂ ದಾತನೆಂಬಿನಿಸು ಗುಣಮುಳ್ಳ ಕುವರಂ ನಿನ್ನನೀ ತವ್ರತ್ಯೈಲದೊಳಗೆಂತಕಟ ಬೀಳಿಸುವೆಂ (ಕ್ರಿಮಿಭಾ. ೧೧-೩೨). [<ಸಂ. ದಾತ್ರ]

ದಾತ₃ (ಗು). ಕತ್ತರಿಸಿದ ; ಕೊಯ್ದ. [ಸಂ.]

ದಾತವ್ಯ (ಗು). ೧. ಕೊಡಬೇಕಾದ ; ಕೊಡುವ. ೨. ಕೊಡಲು ಅರ್ಹವಾದ : ಪ್ರವಿಲಸದ್ಗೀರ್ವಾಣದಾತವ್ಯ ಸಾಯಕ ಸಂಪೂರ್ಣ ಕಳಾಪ್ರವೀಣನಿಳಾಭಾರಕ್ಷಮಾಕ್ಷೂಣನಂ (ಹಂಪಭಾ. ೧-೧೩೪). [ಸಂ.]

ದಾತಾರ₁, ದಾತ₁ (ನಾ). ೧. ಸ್ವಾಮಿ ; ಒಡೆಯ ; ಯಜಮಾನ : ಈ ಧರ್ಮವಂ ಕೈಕೊಣ್ಡು ನಡೆಯಿಸುವ ದಾತಾರಂ ಮನ್ನೆಯ ಕಾಯಿಂಮ್ಮ (ಸೌಇಇ. XX, ೩೪-೨೨ ; 1053) ; ಹೊರೆದ ದಾತಾರಂಗೆ ಹಗೆವರ ಶಿರವನರಿದೊಪ್ಪಿಸುವೆನೆಂಬೀ ಭರದೊಳಿರ್ದನು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೧೦-೧೪) ; ನೀನೆ ಕಟ್ಟಾಳೆಂಬರೀಗಳಿಂತಳಿದಪರೆ ದಾತಾರ ವೀರ ಸುಕುಮಾರ ಧೀರ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೩-೬೦). ೨. ವಾರಸುದಾರ ; ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವನು : ದಾತಾರರೇ ಇಲ್ಲವಂತೆ ಆ ಹೆಣಕ್ಕೆ (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೯೯) ; ಅಲ್ಲವಾದರೆ ಮೂಡೋಡಿಯ ಆ ಚಿನ್ನದಂಥಾ ಭೂಮಿ, ಹಾಳುಬಿದ್ದು ದಾತಾರರಿಲ್ಲದೆ ಹೀಗೆ ಕಾಡು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತೇ ? (ಚಿಗುಕ. ೯೯). **ದಾತ₁** : ೧. ಎನ್ನ ದಾತನೆ ಎನ್ನ ತಾತನೆ ಎನ್ನ ಭಕ್ತಿತ್ರಯನಿಧಾನವೆ . . . ಇಂದಡಗಿದ್ದೆ ನೀನು (ಬಸಪು. ೩೬-೩) ; ಆಳು ಕಟ್ಟಿದವನೆ ಅರಸು, ಕಾಳು ಇಕ್ಕಿದವನೆ ದಾತ (ಗಾದೆ). [<ಸಂ. ಧಾತೃ]

ದಾತಾರ₂ (ನಾ). ಕೊಡುವವನು ; ದಾನಿ : ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಕೊಡುವ ದಾತಾರನೆಂದು ಅರಿತು ಭೋಗಿಸಿ . . . ನಿಮಿಷ ಶಕಲಗಳ ಬಿಡದಿರಲು ಧನ್ಯವಹುದು (ಕಎಪು. ೫೨-೩) ; ದಾನಭಾಗಿಗಳೂ ದಾತಾರರೂ . . . ಇದ್ದರೆಂಬುದು . . . ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಂಥ ಶಾಸನಗಳು ನಂಬಿಕೆಗರ್ಹವಲ್ಲ(ಕಶಾಪಅ. ೧೦೪). [ಸಂ. ದಾತೃ]

ದಾತೃ (ಗು). ೧. ದಾನಮಾಡುವ ; ನೀಡುವ ; ಕೊಡುವ. (ನಾ). ೨. ಕೊಡುವವನು ; ದಾನಮಾಡುವವನು : ದಾನಲಕ್ಷಣಮಪ್ಪಡೆ ದಾತೃವೆಂದುಂ ದೇಯಮೆಂದುಂ ಪಾತ್ರಮೆಂದುಂ ತ್ರಿವಿಧಮಕ್ಕುಮಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧಾದಿ ಸಪ್ತಗುಣಸಂಪನ್ನಂ ದಾತೃವಕ್ಕುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೨೬) ; ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನ . . . ಸಮಾಯುಕ್ತಂ ಸಪ್ತಗುಣಂ ಜೈನೋಕ್ತಿಯಿನಾ ದಾತೃವೆನಿಪ ಭವ್ಯಂಗಕ್ಕುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೩೧) ; ಇಂದ್ರನು . . . ಅಯ್ಯಾ ದಾತೃವೆ, ನನಗೆ ಬಹು ಕಷ್ಟ ಸಂಭವಿಸಿರುವುದು, ನೀನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದನು (ನೀತಿಚಿಂ. XIV, ೦೦) ; ದಾತೃ ರಾಜನಾಗಬಹುದು ; ನಾಡಿನ ಶ್ರೀಮಂತರಾಗಬಹುದು (ಸವತಿ. ೪೩). [ಸಂ.]

ದಾತೃತ್ವ (ನಾ). ದಾನಕೊಡುವ ಅಥವಾ ನೀಡುವ ಸ್ವಭಾವ ; ಔದಾರ್ಯ ; ಉದಾರತೆ ; ದಾನಪರತೆ. [ಸಂ.]

ದಾತ್ಯೂಹ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಲಪಕ್ಷಿ ; ನೀರುಕೋಳಿ : "ದಾತ್ಯೂಹಃ, ಜಳರಂಕುಃ – ಈ ೨ ಡಾಮುಹಂ" (ಹಲಾಯು. ೪೨-೯೬) ; "ಜಳರಂಕು ದಾತ್ಯೂಹಮೆನಲಾ ನಿರುಗನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫೨-೧೦). [ಸಂ.]

ದಾತ್ಯೂಹಕ (ನಾ). = ದಾತ್ಯೂಹ : ಕೇಳಾಲಿಸದೊ ಕೂಗುತಿದೆ. ಆ ದರಿಯ ದುಮುಕುತಿಹ ವನನಿರ್ಝರದ ಮೊರೆಯ ಮೀರಿ ದಾತ್ಯೂಹಕಂ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೮೭-೧). [ಸಂ.]

ದಾತ್ರ (ನಾ). ಕುಡುಗೋಲು :"ಲವಿತ್ರಂ, ದಾತ್ರಂ–ಈ ೨ ಕುಡುಗೋಲ್" (ಹಲಾಯು. ೯೪-೪೨೩) ; "ದಾಳಿ ಲೂನಂ ಕೊಯ್ಲು ಕತ್ತರಿ ಬಣಾಂಟೆ ಕುಡು(ಡಿ)ಗೋಲು ದಾತ್ರಂ ಲವಿತ್ರವೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ ೧೦೯-೨) ; ಕಂಸಪ್ರಭೃತಿದಿತಿಜರಂ ಕೊಲ್ವೆ ನಾನೆಂದು ಪೂಣ್ದಚ್ಯುತದೇವಂ ದೇವಕೀಗರ್ಭದೊಳುದಯಿಸಲೆಂದಿರ್ದನೆಂಬಂತಿದಂ ಪೇಟ್ದತಿಮಾತ್ರಂ ಪಾಂಡುಗಾತ್ರಂ ತಳರ್ದನಘಲತಾದಾತ್ರನಾ ಬೃಹಸ್ಪತ್ರಂ (ಜಗವಿ. ೨-೪೪) ; ಉತ್ತಮಗುರುರಾಜದೇಶವಿಕರ್ಣಂ ಶುಭದಿಂ ಜತ್ತುಕದ ಕರ್ಮಲತೆಗಳನುತ್ತರಿಸುವ ದಾತ್ರಚಿತ್ರಮನುರಾಜೀಯಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೧-೪೭). [ಸಂ.]

ದಾದ (ನಾ). ೧. ಅಪ್ಪ ; ತಂದೆ ; ಜನಕ : ದಾದನೆದುರಿಗೆ ಬಂದು ಶಿಶುವದು ಪಾದಪದ್ಮಗಳನ್ನು ವಂದಿಸೆ ಮೋದಸಾಗರದಲ್ಲಿ ರಾಜನು ಮಜ್ಜನಂಗೈದ (ರಘುವಂ. ೨೬-೨೫). ೨. ಹಿರಿಯರನ್ನು ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯರನ್ನು ಗೌರವವಾಗಿ ಸಂಬೋಧಿಸುವಾಗ ಹೇಳುವ ಮಾತು . ಆಧಿ ದುಃಖಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿ ದಾದನೇ ಪರಿಪಾಲಿಸೆನ್ನನು (ರಘುವಂ. ೭೮-೧೨). [<ಸಂ. ತಾತ]

ದಾದರಾ, ದಾದ್ರ (ನಾ). ೧. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಾಳ ; ರೂಪಕತಾಳ : ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ರೂಪಕ (ದಾದರಾ), ಆದಿ (ತ್ರಿವಟ), ಝಂಪೆ, ದ್ರುಪದ, ತ್ರಿವುಡೆ (ಧಮಾರ), ಧೂಮಾಳಿ ಏಕ್ತಾ ಎಂಬ ಹಲವು ತಾಳಪದ್ಧತಿಗಳಿರುವುವು (ಬಾಂಶ್ರ. II, ೧೦೪೦). **ದಾದ್ರ** : ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪ್ರೇಮಗೀತೆ : ಕೊನೆಗೆ ನೃತ್ಯಗಾರನು ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಠುಮ್ರಿ, ಠಪ್ಪ, ದಾದ್ರ, ಗಜಲ್ ಮುಂತಾದ ಪ್ರೇಮಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿ, ಅವಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅಭಿನಯ ಪ್ರದರ್ಶನ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ (ಅಭಾನ್ಯ. ೯೧). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಾದರಾ]

ದಾದಿ, ದಾಯಿ (ನಾ). ೧. ಸಾಕುತಾಯಿ ; ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸಾಕುವವಳು : "ಓತು ಸಾಕಿದ ಧಾತ್ರಿ ದಾದಿಯೆನಿಸಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೨-೦೨); ಜಿತಶತ್ರುವೆಂಬೊನರಸನಾತನರಸಿ ಇಳಾಮಹಾದೇವಿಯೆಂಬೊಳಾ ಅರಸನ ದಾದಿ [ಹಾಹಾಂ. ಇರ್ವರ್ಗಂ ಮಗಳ್] ವಿನಯಮತಿಯೆಂಬೊಳಂತವರ್ಗಳಿಪ್ರ ವಿಷಯ ಕಾಮಭೋಗಂಗಳನನುಭವಿಸುತ್ತಂ ಕಾಲಂ ಸಲೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೦೬-೧೬) ; ಅಬ್ಬೆ ದಾದಿ ಪರಿಚಾರಕರೀರಿಲ ಕಾಪು ಕಾಪೆ ಕೂರ್ತಿಟ್ಟವರಾತ್ಮಪುಣ್ಯಮೆ ವಿಪುಣ್ಯರನೋಳಿಯ ಕಾಪು ಕಾಗುಮೇ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೧೦೬) ; ಆಗಳುಮಾದಂ ದಾದಿಗಾಯಾಸಮನೊಡರಿಪ ಮುದ್ದಾತ್ಮಜಂಗೆಂದು ತೋರ್ಕುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೫೮) ; ದಾದಿಯ ಸೆಱಗಂ ಪಿಡಿದು ನಡೆವಲ್ಲಿ ರಾಜವೀಥಿಯೊಳ್ ಸುೞಿವ ಜವ್ವನಿಗರುಂ ಕಂಡು (ಗಿರಿಕ. ೨-೧೦೫ ಪ). ೨. ತಾಯಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಹಾಲುಕೊಟ್ಟು ಸಾಕುವ ಸೇವಕಿ ; ಹಾಲೂಡುವವಳು : ದಾದಿ ಪಸುಳೆಯುಂ ಪಾಲಂ ಕುಡಿಯಿಸಿದಳ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೨೦೭ ಪ್ರಯೋ). ೩. ದಾಸಿ ; ಸೇವಕಿ ; ಆಳು ; ತೊತ್ತು : "ಆಳು, ತೊತ್ತು, ದಾದಿ, ದಾಸಿ, ದಾಸ, ಅಡಿಗ, ಲೆಂಕ" (ಕಂನುಹು. ೭೮) ; ಅಂತು . . . ಕಾಮಗ್ರಹಗೃಹೀತೆಯಾಗಿರೆ . . . ಗದ್ಗದಾಶ್ರು ಮೋಕ್ಷಮೂರ್ಛಾದಿ ನಾನಾ ವಿಕಾರಂಗಳನೊಡನೊಡನೆ ತೋಱುವುದುಮಾಕೆಯ ದಾದಿಯ ಮಗಳ್ ಚೂತಲತಿಕೆಯೆಂಬಳ್ ಕಂಡು (ಪಂಪಭಾ. ೪-೫೯ ವ) ; ತುಂಬಿಗುರುಳ ತುಱುಬಿಕ್ಕಿ ದಾದಿಯರು ನಿತಂಬಿನಿಯೊಡನೆ ಪೇಳಿದರು (ಶೋಹತ. ೯-೧೬) ; ದಾದಿಯರ ಮಾತಿನಿಂದ ಆ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿದು (ಕೃವಾಉ. ೨೯೦). ೪. ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ರೋಗಿಗಳ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವಳು ; ನರ್ಸ್ : ಅನಲಾ ದಾದಿಯಾಗಿ ಬೆಳಗಾಂವಿಯ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯನ್ನು ಸೇರಿದ ದಿನ ಜೀವಮಾನವೆಲ್ಲ ಹೊಸಹೊಸದಾಗಿ ಕಾಣಹತ್ತಿತು (ದಾದಿ. ೩). **ದಾಯಿ** : ೧. ಕುಮಾ[ರತ್ರೈ]ಲಪದೇವರ ದಾಯಿ ಮೇಲಾಳಿಕೆಯ ಭೋಗಿಯಬ್ಬರಸಿಯು (ಕಇ. II. ೧೨-೩೭ ; 1114) ; ಕನ್ನೆ–ಗೆಳತಿ–ಮಡದಿ–ದಾಯಿ (ಹಾಡುಪಾ. ೪೧-೧೪), ೨. ದಾಯಿ ಹಾಲನೆ ನಂಬಿ ಬಾಯಾರಿ ಬಸವಳಿದು (ಗಿಳಿಮಿಂ. ೩೫-೧). ೩. ಆಂ ದಾಯಿ, ಆಂ ಮರಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೦೪ಪ್ರಯೋ). ೪. ಡಾಕ್ಟರು ಚೀಟಿ ಬರೆದು ದಾಯಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ (ಕಎಪು. ೪-೫೧). [<ಸಂ. ಧಾತ್ರೀ./ಪ್ರಾ. ಧಾತೀ./ಪಾರ.ದಾಯಹ್]

ದಾದಿಕಾಟಿ (ನಾ). ದಾದಿಯ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು; ಪರಿಚಾರಕ; ಸೇವಕ. 'ದಾದಿಕಾಟಿವೆಸ' ಪರಾ. [ದಾದಿ + – ಕಾಟಿ]

ದಾದಿಕಾಟಿವೆಸ (ನಾ). ದಾದಿಯ ಕೆಲಸ: ಉಸುರೆ ದಿವಿಜೇಶ್ವರಂ ಪರಿವೆಸದಮರರ್ ದಾದಿಕಾಟಿವೆಸದವರರದೇಂ ಬೆಸಗಲಿಗಳ್ ಬರ್ಪರೊ (ಆದಿಪು. ೩-೭೬). [ದಾದಿಕಾಟಿ + ಬೆಸ$_1$]

ದಾದಿಗ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಚೋಟಮಹಾರಾಜನ ಆಳ್ ದಾದಿಯನ್ ದಾದಿಗ × × ಮಹೇಂದ್ರರೊಳ್ ನಡಿ ದಳವಣ್ಣು (ಎಕ. X, ಗೌರಿಬಿ. ೭೩-೪; ಸು. ೯೦೦). [?]

ದಾದಿತನ (ನಾ). ಸಾಕಂತಾಯಿಯ ಕೆಲಸ: ತನ್ನ ಆಶಾಶಿಶುಗಳು, ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರ ದಾದಿತನದ ಒಲುಮೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಘಟ್ಟಿಘಟ್ಟಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡು ಕುಣಿದಾಡಿದರು (ಕಬಸಾ. ೪. ೩೮೬೩). [ದಾದಿ + – ತನ]

ದಾದಿವೆಣ್ (ನಾ). ದಾದಿಯಾದ ಹೆಣ್ಣು; ಸೇವಕಿ: ಮಂಗಳಕಾಯ ನಡೆದ ಬಾಲನ ದಾದಿವೆಂಗಳು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲು ಅಂಗಜ ರತಿದೇವಿಯರ ಸಂತಸ ತುಂಬಿ ತಿಂಗಳಾದುದು ಕುಮಾರನಿಗೆ (ಮೋಹತ. ೧೭-೫೯). [ದಾದಿ + ಪೆಣ್]

ದಾದು (ನಾ). ೧. ಲಕ್ಷ್ಯ; ಗಮನ; ಕಾಳಜಿ; ಎಚ್ಚರ; ಸುತ್ತಲೂ ಅಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ಜನರು ಓಡಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ, ನೋಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಒಂದರ ದಾದೂ ಇಲ್ಲ (ಅಳಿಸಿ. ೫೯); ಇಂಥಾ ಗೊಂದಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ದಾದು ಹೇಗೆ ಹತ್ತೀತರಿ ಮಾಸ್ತರ್? (ಪ್ರತಿಸ. ೧೧). ೨. ಗಮನ ಕೊಡುವವನು: ವೇದವೇದದವಾದ ಭೇದ ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಜಗಕೆ ದಾದು ಯಾರಿಲ್ಲ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬಸವಣ್ಣ ಭೇದ ಅಳುಕಿಸಿದ ಕುಲ ಕುಲಕೆ (ಕನ್ನಡಾ. ೨೪೦). ೩. ಯಜಮಾನ; ಒಡೆಯ. ೪. ಪ್ರಶಂಸೆ; ಮೆಚ್ಚಿಗೆ.

ದಾದುಫಿರ್ಯಾದಿ, ದಾದ್‌ಫಿರ್ಯಾದಿ = ೧. ವಾರಸಂದಾರ; ಯಜಮಾನ; ಒಡೆಯ: ಈ ಆಸ್ತಿಗೆ ದಾದು ಫಿರ್ಯಾದೀನೇ ಇಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೨. ತಕರಾರು; ವಿಚಾರಣೆ: ಪಾರುಪತ್ಯಮಾಡುವಂಥಾವ ಮೊಕಸ್ತರು ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಸುಖದುಃಖ ದಾದಫಿರ್ಯಾದಿ ವಿಚಾರಿಸದೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೦೨೫). **ದಾದುಮಾಡು**=ಲಕ್ಷ್ಯಕೊಡು; ಗಮನ ನೀಡು: ಪೋಲೀಸರಿಗೆ ಕಂಪ್ಲೇಂಟ್ ಕೊಟ್ಟರೆ ಯಾರೂ ದಾದು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ (ಕ್ಯಾಲಾಮೀ. ೦೪೦); ಅವಳು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡದ್ದರ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಕೂಡ ದಾದುಮಾಡದೆ ಹೊರಟ (ದೀಪಹ. II, ೯೮). **ದಾದು ಮುಟ್ಟು** =ತಕರಾರು ಮುಟ್ಟು, –ತಲಪು: ಸರಕಾರಕೂ ದಾದುಮುಟ್ಟಿ ಅದರ ವಿಚಾರ ಮಾಡೂತನಕ ಜನರನ್ನೇನು ಉಪವಾಸ ಕೊಲ್ಲೂದದ ಏನು? (ಅನಿಚೀ. ೧೦) **ದಾದುಹತ್ತು** = ದಾದುಮುಟ್ಟು: ಅಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ದಾದು ಹತ್ತಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ (ಕಂಕಾ. ೨೮); ಸನ್ನಿಧಿಯ ತನಕ ದಾದು ಹತ್ತಲಿಲ್ಲ (ಕಥಪಿ. II, ೩೪೦). [←ಪಾರ. ಮರಾ. ದಾದ್]

ದಾದ್ರು 'ದಾದರಾ' ನೋ.

ದಾಧಿಕ (ಗು). ೧. ಮೊಸರಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ. (ನಾ). ೨. ಮೊಸರಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಖಾದ್ಯ: "ಮೊಸರೊಳೆ ಮಾಡಿದುದು ದಾಧಿಕಮೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೫೪-೧೬೭). [ಸಂ.]

ದಾಧಿಕ್ಯ (ನಾ). = ದಾಧಿಕ: "ಎಲೆಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದುವಂ ಮೊಸರಲ್ಲಿ ಕಲಿಸಿದೊಡೆ ದಾಧಿಕ್ಯಮೆಂದೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ ೭೪-೨). [ಸಂ.]

ದಾನ (ನಾ). ೧. ಕೊಡುಗೆ; ಕಾಣಿಕೆ; ಉಪಾಯನ: "ವಿಶ್ರಾಣನಂ, . . . ಉತ್ಸರ್ಗಂ, ಪ್ರದೇ(ಶ)ನಂ. ದಾನಂ–ಈ ೧೦ ಕುಡುವುದು" (ಹಲಾಯು. ೭೯-೨೭೫); ಅಂತು ಭವಿಷ್ಯ ದ್ವಿಜನ್ಮವರ್ಣಕಧ್ಯಯನಾಧ್ಯಾಪನ ದಾನ ಪ್ರತಿಗ್ರಹ ಯಜನಯಾಜನ ವಿಶಿಷ್ಟ ವೃತ್ತಿಯುಮಂ (ಆದಿಪು. ೮-೭೩ ಪ); ಎತ್ತು ನಿಮ್ಮ ದಾನ ಬಿತ್ತು ನಿಮ್ಮ ದಾನ ಸುತ್ತಿ ಹರಿವ ಸಾಗರವೆಲ್ಲ ನಿಮ್ಮ ದಾನವನುಂಡು ಅನ್ಯರ ಹೊಗಳುವ ಕುನ್ನಿಗಳನೇನೆಂಬೆ (ದೇದಾವ. ೪೨-೮೨); ಕೊಡಬೇಕುತ್ತಮನಾದವಂಗೆ ಮಗಳಂ ಸತ್ಪಾತ್ರಕಂ ದಾನಮಂ (ಸೋಮೇಶ. ೭೯); ಹೊಜಗೆ ದಾನವ ಬೇಡಿದವರುಂಟೆ ಕೊಟ್ಟು ಬೇಸಲಿದ ಮುಗುದರಸು ದೊರೆಕಿದನಲೇ ಎಂದು (ಹದಕಾ. ೯-೭); ಸಿರಿ ಬಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕರೆದು ದಾನವ ಮಾಡು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೦೭). ೨. ಸಾಮ, ದಾನ, ಭೇದ, ದಂಡಗಳೆಂಬ ಚತುರೋಪಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: "ಕೊಟ್ಟು ಕೊಳ್ವುದು ದಾನಮೆನಿಸಿಕ್ಕು . . . ಸ್ವೈರಕೆ ಸಾಮಮಕ್ಕು ತಾವಿಂತಿವೆಯ್ದು ಮುಟ್ಟೆ ಚತುರೋಪಾಯಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೯-೬); ಪಗೆಗೇನನಾದೊಡಂ ಕೊಟ್ಟಗಲದೆ ನೆಟ್ ನಂಟುಮಾಡಿಕೊಂಬುದು ದಾನಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೨-೧೨೧); ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆಯಲು ಸಾಮ ದಾನ ಮತ್ತು ಭೇದೋಪಾಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ವಿಫಲವಾದ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಸನ್ನಾಹವಾಗುತ್ತದೆ (ಭಾರತ. ೯೯) ೩. ಮಂದವೇರಿದ ಆನೆಯ ಕುಂಭಸ್ಥಳದಿಂದ ಸುರಿಯುವ ಮದಜಲ; ಮದೋದಕ: ನಿನ್ನಯ ಸಂತಾನಮ ವಿಟ್ಟಿನ್ನಂ ಕ್ಷಿತಿಭಾರಧಾರಣೋಚಿತ ಗುಣಸಂಪನ್ನಮೆನಲ್ಕೆ ಗಟ್ಟಿಂ ಭೂಪೋನ್ನತ ದಿಙ್ಮಾಗದಾನಂದದದಿನೆಂದುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೭೬). ೧, ೩: ಎನ್ನ ದಾನಮಿದಾಗಳುಂ ಮಧುಪಾಶ್ರಯಂ ಧರೆಗವ್ಯವಟ್ಟಿನ್ನ ದಾನಮಿದಾಗಳುಂ ವಿಬುಧಾಶ್ರಯಂ ಗೆಲೆವಂದನೆನ್ನನ್ನಿಜೋನ್ನತಿಯಿಂದಮಿಾ ಪತಿಯೆಂದು ಮೆಚ್ಚಿ ವಿನಾಯಕಂ ತಾನ್ನಿಮಿರ್ಚುಗೆ ಕಬ್ಬಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೭). ೪. ಪವಿತ್ರವಾದ ಜಲ, –ತೀರ್ಥ (?): ಎಕ್ಕವಿಂಡೊಬ್ಬನಿಂದವಜಶವಮಂ ತರಿಸಿ ಸುಕ್ಕಿ ತನು ಮುರುಟಿದವಟಿಗೊಳು ದಾನವಂ ಚೆಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳನಬಿಸುತೀಳೆ ಕರೆದಮೃತಕರದಿ ತಡವಲು ರೋಮ ಕೋಮಳಿಸಿತು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೯-೨೦). [ಸಂ.]

ದಾನಂಗುಡು 'ದಾನಂಗೊಡು' ನೋ.

ದಾನಂಗೊಡು, ದಾನಂಗುಡು (ಕ್ರಿ). ದಾನಮಾಡು, – ಕೊಡು; ಸಮರ್ಪಿಸು: ನನ್ನಿಗುನ್ದಗ್ಗೆ ದಾನಂಗೊಟ್ಟದು ಕೆಸುಗೊಳದ ಮಾಡನ ಒನ್ದ ದುವುಮದ್ದೊರೊಳ್ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೪-೩೭; ಸು. 750); ಸಾಸಿರ ಕವಿಲೆಯನಳಂಕಾರಸಹಿತಂ ಚತುರ್ವೇದ ಪಾರಗರಪ್ಪ ಸಾಸಿರ್ವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ್ಗ್ಗಂ ದಾನಂಗೊಟ್ಟ ಫಳಮಕ್ಕು (ಸೌಇಇ. XX, ೪೭-೪೩; 1072); ಈ ಧರ್ಮ್ಮಮನಾರೊಬ್ಬರು ಪ್ರತಿಪಾಲಿಸಿದವರಿಗೆ ವಾರಣಾಸಿಯಲು ಸಾಸಿರ ಕವಿಲೆಯಂ ಉತ್ತಮರಪ್ಪ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನಂಗೊಟ್ಟ ಪುಣ್ಯವಕ್ಕು (ಸೌಇಇ. XX, ೬೫-೧೩; 1101). **ದಾನಂಗುಡು**: ತನ್ನೆಂದಂದದಿಂದೆ ನಡೆಯಿಸಿದಂ ದಾನಂಗುಡುವದೊಂದಲಂಪಿನ ಪೆಂಪಿಂ (ಆದಿಪು. ೦೫-೨೧). [ದಾನ + ಕೊಡು$_1$]

ದಾನಗುಣ (ನಾ). ದಾನ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವ; ಕೊಡುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿ; ಔದಾರ್ಯ: ಚಂದ್ರಬಲವಂ ಕೈವಾರದಿಂದಂ ತದಾನನಚಂದ್ರಂ ಕುಡೆ ದೇಸೆ ಪೊಚ್ಚಪೊಸತಾಯ್ತೆಂಬನ್ನೆಗಂ ಮಾಟಕ್ಕೆ ನೂತನಕಂದರ್ಪನನೂನದಾನಗುಣದಿಂ ಚಾಳುಕ್ಯಕಂದರ್ಪನಾ (ಗದಾಯು. ೦-೬); ಅತಿಶಯಮಾಯುತ್ತು ದಾನಗುಣಂ (ಎಕ. VI, ೪೫-೫೫; 1196); ದಾನಗುಣವಿಲ್ಲದನ ಸಿರಿಯಭಿಮಾನವಿಲ್ಲದ ಭಾರ್ಯೆ . . . ಪ್ರವರ್ಧನವಹುದೆ ಲೋಕದೊಳು (ಬಸಪು. ೩೭-೩೨). [ದಾನ + ಗುಣ]

ದಾನಗೈ (ಕ್ರಿ). ದಾನನೀಡು; ದಾನಮಾಡು: ಯಾಚಕಜನಂಗಳಿಗೆ ಬೇಡಿದಂದದಿ ದಾನಗೈದು (ನವಮೋ. ೨-೪೨). [ದಾನ + ಗೈ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ (ನಾ). ೧. ದಾನ ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿ ಚಿಂತಾಮಣಿಯಂತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನ ಕೊಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿ: ಎನ್ನ ಅತಿಪ್ರೀತಿಯಿಂ ಧರ್ಮಚಿತ್ತಂ ವರದತ್ತಂ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿಯೆನಿಸಿ

ಯಶೋಭಾರವಂ ತಾಳ್ದಿ ನಿಂದಂ (ಅಜಿಪು. ೧೨-೫) ; ನೋಡಿದಂಗನೆಯರ ನೇತ್ರ ಚಕೋರಕೆ ಕೂಡೊಪ್ಪುತಿಹ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರರೂಢಿಪ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ ಜಯತೆಂದು ಪಾಡಿದರು (ಕಂಸವಿ. ೮-೯೦) ; ಆದರಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ದೊಡ್ಡ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿಯಂತೆ ಅವಳು (ಕಂಬಹು. ೫೩). ೨. ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆಗೆ ಇದ್ದ ಬಿರುದು: ಸಂದ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ ತನ್ನದೊಂದು ಪಿತೃಭಕ್ತಿತೆಯಂ ಮೆಚ್ಚಿಯಲ್ ಪುರಾಣಚೂಡಾಮಣಿಯಂ ನಿರ್ಮಿಚಿದಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫೦. ೧) ; ಪರಮ ಶ್ರಾವಕಿ ನೀನೆ ದಾನಿಯೆ ವಲಂ ಶ್ರೀದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ (ಅಜಿಪು. ೧೨-೬) ; ಮಹಾಸತೀರತ್ನಂ ಕುಳಪತ್ನಿಯಾಗಿ ಗುಣದಂಕಕಾತ್ರಿಯುಂ ಕವಿವರಕಾಮಧೇನುವುಂ ಕಟಕಪವಿತ್ರೆಯುಂ ಜಿನಧರ್ಮ್ಮಪತಾಕೆಯುಮೆನಿಸಿದ ದಾನಚಿನ್ತಾಮಣಿಯ ಮಹಾಪ್ರಭಾವ ಮೇದೋರೆಂತೆನೆ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೫೩-೧೮; 1007). [ದಾನ+ಚಿಂತಾಮಣಿ]

ದಾನತೀರ್ಥಪ್ರವರ್ತಕ (ನಾ). [ಜೈನ] ಚರ್ಯೆಗೆ ಬಂದ ಜೈನ ತಪಸ್ವಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಭಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡುವವನು (?): ಈ ಭವಕ್ಕೆಂಟನೆಯ ಭವದೊಳ್ ಭರತದೊಳ್ ನೀನಾದಿತೀರ್ಥಪ್ರವರ್ತಕನಾದಂದೀ ಶ್ರೀಮತಿ ದಾನತೀರ್ಥಪ್ರವರ್ತಕಂ ಶ್ರೇಯಾಂಸನಕ್ಕುಂ (ಅಜಿಪು. ೭-೧೩ ಪ).
[ದಾನ + ತೀರ್ಥ + ಪ್ರವರ್ತಕ]

ದಾನತೆ (ನಾ). ೧. ಆನೆಯ ಕುಂಭಸ್ಥಳದಿಂದ ಮದಜಲ ಹರಿಯುವಿಕೆ. ೨. ಉದಾರತೆ; ಔದಾರ್ಯ ; ದಾತೃತ್ವ ; ದಾನಗುಣ. 'ಗಳಿತ ದಾನತೆ' ಪರಾ. [ಸಂ. ದಾನತಾ]

ದಾನದಂತಿ (ನಾ). ಮದೋದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆನೆ ; ಮದ್ದಾನೆ : ನಿಜಗಮನಕ್ಕೆ ಮಚ್ಚರಿಪ ಮಂಥರಯಾನದ ದಾನದಂತಿಯಂ . . . ಕನಸು ಪದಿನಾಲುಮನಂಬುಜವದನೆ ಕಂಡಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೯೮)
[ದಾನ + ದಂತಿ]

ದಾನಧಾರಾಂಬು (ನಾ). ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಮದಜಲ : ದೆಸೆಯಂ ಖಡ್ಗಾಂಶುಜಾಲ ಬೆಳಗೆ ಧರಣಿಯಂ ದಾನಧಾರಾಂಬು ತೊಳಗೆ ಟಿಸೆ ರೋದೋಭಾಗಮಂ ಕೇತುತತಿ ಪುದಿಯೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೦-೫೮).
[ಸಂ. (ದಾನ + ಧಾರಾ + ಅಂಬು)]

ದಾನಧಾರೆ (ನಾ). = ದಾನಧಾರಾಂಬು : ಆ ವನಂ . . . ದಾನಧಾರೆಯಂತೆ ಪುಂಡರೀಕ ಗಂಡಕಮಂಡಿತಮುಂ . . . ತತತಾಪಸಸಮುಚ್ಚಯಮಾಗಿಯುಮಶೋಕಸಂಗತಮೆನಿಸಿರ್ದುದು (ರಾಜಶೇ. ೫-೬೮ ಪ) ; ಅಂತು ಇಚಿತರ್ಪ ಸೊವಡುಗುವ ದಾನಧಾರೆಯು . . . ಕಾರೂಡಲ ಪೇರಾನೆಗಳ (ಶಾಮೂಶ್ಮ. ೯೪-೪). [ದಾನ + ಧಾರೆ]

ದಾನನಂದನ (ನಾ). ದಾನ ನೀಡಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವನು; ಉದಾರಿ: ದಾನನಂದನ ಮಾನಾಮಾನಂ ಮಾನಿನೀ ಮನೋಮುದನಂ (ಸುರತಿ. ೬-೧೧).
[ದಾನ + ನಂದನ]

ದಾನಪಟ್ಟೆ (ನಾ).=ದಾನಪತ್ರ: ಕೊಂಡಪ್ಪ ಪೊಡೆಯರು ತಿರುಮಲದೇವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದಾನಪಟ್ಟೆ (ಸೌಇಇ. IX-11, ೫೫೫-೧೪; 1583); ಮರಿಸಿದ್ದಗವುಡಗೆ ಬರಸಿಕೊಟ್ಟ ಭೂಸ್ವಾಸ್ಥೆ ದಾನಪಟ್ಟೆ ಕ್ರಮವೆಂತೆಂದರೆ (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೯೪-೮ ; 1746). [ದಾನ + ಪಟ್ಟೆ$_{3}$]

ದಾನಪತ್ರ (ನಾ). ದಾನ ಕೊಟ್ಟದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಬರೆಸಿದ ದಾಖಲೆ : (Deed of gift. ಪಾರಿನಿ. ೨೬). [ದಾನ + ಪತ್ರ]

ದಾನಪರ (ನಾ). ೧. ದಾನ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದವನು. ೨. ಮದೋದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆನೆ. ೧, ೨ : ದಾನಪರನಂ ನಿಜೋನ್ನತಮಾನನನಾರೂಢ ವಿಪುಳವಂಶನನಂತೊಂದಾನೆಯುನಪಾಯ ಪಂಕದೊಳೇನುಂ ತಳ್ಕಿಲ್ಲದಿರ್ದುದಂ ಕಾಣಿಸಿದಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೨೯).
[ಸಂ.]

ದಾನಪರಾಯಣ (ನಾ). ದಾನ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. 'ದಾನಪರಾಯಣತೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಾನಪರಾಯಣತೆ (ನಾ). ದಾನ ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಇರುವ ಗುಣ : ಇದಕ್ಕೆ ಭಾರತದೇಶದ ರಾಜರುಗಳ ದಾನಪರಾಯಣತೆ, ಜನರ ಪರೋತ್ಕರ್ಷ ಸಹಿಷ್ಣುತೆ, ತಾಳ್ಮೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದ್ದವು (ಭಾರದ. ೧೦೪).
[ಸಂ. ದಾನಪರಾಯಣತಾ]

ದಾನಪಾತ್ರ (ನಾ). ದಾನ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯತೆ ಅಥವಾ ಅರ್ಹತೆಯುಳ್ಳವನು. [ದಾನ +ಪಾತ್ರ]

ದಾನಪಾರಮಿತೆ (ನಾ). [ಬೌದ್ಧ] ಸದಾಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವಿಕೆ: ಪಾರಮಿತಾ ಎಂದರೆ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯು, ಅಭ್ಯಾಸ ಸಮಾಪ್ತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ದಯಾಪಾರಮಿತಾ, ದಾನಪಾರಮಿತಾ, ಶೀಲಪಾರಮಿತಾ ಮೊದಲಾದ ಸದಾಚಾರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವರು (ಹಿಂದಸಾ. ೪೨). [ಸಂ. ದಾನಪಾರಮಿತಾ]

ದಾನಪ್ರವೃತ್ತಿ (ನಾ). ದಾನಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವ ; ದಾನಗುಣ : ಆ ದಾನಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಬಡವನಾಗಿ ನಾನು ನಿಮ್ಮ ಮರೆಹೊಕ್ಕಿರುವುದು (ಭಾರದ. ೪೦೯). [ದಾನ + ಪ್ರವೃತ್ತಿ]

ದಾನಪ್ರಿಯೆ (ನಾ). ದಾನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದುವವಳು ; ದಾನಮಾಡಲು ಆಶಿಸುವವಳು : ಕೊಡುಗೈಯವಳು : ಆ ಪ್ರಿಥ್ವೀವಲ್ಲಭನ ಮನಟ್ಟಿಯೆ ಹರಚರಣಯುಗಳಪುಟಪ್ರಿಯೆ ದಾನಪ್ರಿಯೆ ಮಾಳಲದೇವಿ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೯-೨೮ ; 1076 ?).
[ಸಂ. ದಾನಪ್ರಿಯಾ]

ದಾನಪ್ಲವ (ನಾ). ಮದಜಲ ಪ್ರವಾಹ :ಮಾರ್ಗಾನೇಕ ತೋಯಾಶಯಮನುರುರಜಂ ಪೀಚಿ ದಾನಪ್ಲವಂ ಪೂರಿಸೆ ತೋಟಿತ್ರಿತ್ರಮಾದಂ ಹರಣಭರಣ ಚಾತುರ್ಯಮಂ ಚಾತುರಂಗಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೩೦).
[ದಾನ + ಪ್ಲವ]

ದಾನಮಾರ್ಗ (ನಾ). ದಾನದ ರೀತಿ,-ಕ್ರಮ: ಬಲ್ಲಿದಾಹಾರಭಯಶಾಸ್ತ್ರನ್ನಲ್ಲಿ ಭೇಷಜವೆಂಬವಿವು ಎಲ್ಲಕಾದಿಯ ದಾನಮಾರ್ಗವನೀಶನೆನೆ ಮುನಿಪ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೮೬-೫೩). [ದಾನ + ಮಾರ್ಗ]

ದಾನಮುದ್ರೆ (ನಾ). ವರ ಕೊಡುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ತೆರೆದ ಅಂಗೈಯನ್ನು ಕೆಳಗೆ ತೋರಿಸುವ ಮುದ್ರೆ: ಉತ್ತರ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ, ಪದ್ಮ, ದಾನಮುದ್ರೆ ಹೊಂದಿರುವಳು (ಹೊಯ್ಸಶಾ. ೬೦). [ದಾನ + ಮುದ್ರೆ]

ದಾನಮೂಲ (ನಾ). ದಾನ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಭೂಮಿಯ ಸಾಗುವಳಿಯ ಹಕ್ಕು : ಸರ್ವಪರಿಹಾರವಾಗಿ ದಾನಮೂಲಗಳನ್ನು ಪಡುಬಡಿಸಿ ದಾನಮೂಲವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ . . . ಧಾರೆಯೆರೆದು ಕೊಟ್ಟು (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೩೪, ೨೬-೨೪ ; 1480). [ದಾನ + ಮೂಲ]

ದಾನರಾಜಿ (ನಾ). ೧. ದಾನದ ಸಮೂಹ ; ದಾನಪರಂಪರೆ. ೨. ಮದೋದಕದ ಧಾರೆ. ೧, ೨ : ಮಾನಸದ ಹೊಂದಾವರೆಯ ಸೆಳೆದು ಭಂಗಿಸುತದನು . . . ದಾನರಾಜಿಯನಂತೆ ಸುತತವು ಮೆರೆಯುತಿಹ ಬಾಹುದುಂಡಗಳವನ ಗಜಪತಿಗಳು (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೯೦).
[ದಾನ + ರಾಜಿ$_{1}$]

ದಾನರುಚಿ (ನಾ). ೧. ದಾನ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆಸಕ್ತಿ. ೨. ದಾನ ಕೊಡಲು ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ದಾನಮಾಡುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಉದಾರಿ : ಕೇಳ್, ಸರಸಿ, ನೀಂ ಕರುಣೆ, ಧರ್ಮಮತಿ, ದಾನರುಚಿ ನಾಥನಿಲ್ಲದ ತರುಣಿಯಾಂ, ನನ್ನ ಬಾಳ್ ಬರಿಯ ಪಾಳ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೨೬-೩೩೯). [ದಾನ + ರುಚಿ]

ದಾನವ (ನಾ). ದನುವಿನ ಪುತ್ರ; ದೈತ್ಯ; ರಾಕ್ಷಸ; "ಅಸುರಃ, ದಾನವಃ, ದೈತ್ಯಃ, ದೈತೇಯಃ . . . ಪಾತಾಲನಿಲಯಃ – ಈ ೮ ಅಸುರರ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೬-೩); ರಣಾಂಗಣದಂತೆ ಚಮೂರ ಚಿತಪ್ರಹರಣ ವಿಶೀರ್ಣರೂಪವಮುಂ ದಂತಿದಾನವವಿಲೀನಶಿರೀಮುಖಮುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೫೩ ವ); ದಾನವನೊಂದು ಸೆಜೆಯಿಂ ರಕ್ಷಿಸಯ್, ಎಂದು ಕೀಱಿದಳ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೪-೪೦).

ದಾನವಘರಟ್ಟ = ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲಿನಂತಿರುವವನು; ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿದವನು; ಕೃಷ್ಣ: ಕಟ್ಟುಗ್ರ ಕೋಪದಿಂದೈತಷ್ಪ ದಾನವಘರಟ್ಟನಂ ತಡೆದು ತಾವಟ್ರಧ್ವಜಂ ಕಾಳಗಂಗೊಟ್ಟನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೩-೩೦). [ಸಂ.]

ದಾನವಕುಲ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸ ಜಾತಿ: ಕಾಳಾಯಸ ಬಾಣಾಳಿಗಳಿಂ ದಾನವ ಕುಲಕಾಳಯವಂ ಕಾಳಯವನನಂ ಪೂಣ್ದೆಚ್ಚಂ (ಜಗವಿ. ೯-೩೭). [ದಾನವ + ಕುಲ]

ದಾನವಖಳ (ನಾ). ನೀಚನಾದ ರಾಕ್ಷಸ: ಆ ರಾವುನಂ ಪೊತ್ತುಕೊಂಡ ಗಲುತ್ತುಂ ದಿಗಿಭಂಬರಂ ಬಳೆಯುತುಂ ನಾಕಂಬರಂ ಪಾಱುತುಂ ಗಗನಾ ಗ್ರುಂಬರವಿಂತು ದಾನವಖಳಂ ಪೋತಂದನಾಟೋಪದಿಂ (ಜಗವಿ. ೪-೫೩). [ದಾನವ + ಖಳ$_1$ (= ಖಲ)]

ದಾನವದಲ್ಲಣ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಭಯಾನಕನಾದವನು: ಬಲ್ಲ ಬಹುಂಗುಣಭರಿತ ದಾನವದಲ್ಲಣ ಜಗನ್ನಾಥವಿಠಲನು ಸೊಲ್ಲ ಲಾಲಿಸಿ ಸ್ತಂಭದಿಂದಲಿ ಬಂದ (ಜಗದಾ. ೨೦). [ದಾನವ + ದಲ್ಲಣ (< ತಲ್ಲಟ)]

ದಾನವಧ್ವಂಸಿ (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿದವನು; ದೈತ್ಯರ ವೈರಿ. ೨. ಶ್ರೀರಾಮ: ಹಿಂದಿಪ್ಪ ತರಳನೆನ್ನ ಕುಮಾರ ಶಕ್ವರಿ ಸಿರಿಯ ನೀಗಿದ ಪಾಪಿಯೆಂದೆನೆ ಕರೆದು ಕಾಣಿಸು ಕಾವನೆಂದನು ದಾನವಧ್ವಂಸಿ (ಕೌಶಿರಾ. ೩೨-೫೩). ೩. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ: ನೀಲಾಚಲನಿಕಾಯದ ಸೌಂದ ರಾಂಗದ ಕೌಸ್ತುಭಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಕಾಂಚನರಥವನೀಳಿದನು ದಾನವಧ್ವಂಸಿ [ಪಾಠಾಂ. ದಾನವಾರಾತಿ] (ಕುಭಾ.ಸ. ೮-೫೭). [ಸಂ. ದಾನವಧ್ವಂಸಿನ್]

ದಾನವಪತಿ (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರ ರಾಜ. ೨. ಯವನರ ಒಡೆಯ; ಸುಲ್ತಾನ: ಬಾದುರನು ದಾನವಪತಿಗೆ ಸಲಾಮನೊಲಿದು ಮಾಡುತಾನದ ನುಡಿದನಿಂತೆಂದು (ಕುಂರಾಸಾ. ೧೮-೬೮). [ದಾನವ + ಪತಿ$_2$]

ದಾನವಮರ್ದನ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿದವನು: ಜಂಬೂದ್ವೀಪಂ ಠಾನೆಸೆದುದು ವೃತ್ತತೆಯಿಂ ದಾನವಮರ್ದನನ ಕೂರ್ಮ ಮೂರ್ತಿಯ ತೆಱದಿಂ (ಜಗವಿ. ೦-೨೪). [ದಾನವ + ಮರ್ದನ]

ದಾನವರಾಜ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ಒಡೆಯ; ದೈತ್ಯರ ಅಧಿಪತಿ: ಲಂಕಾ ನಗರಕ್ಕೆ ನಂದನವನಕ್ಕೆ ವಿನಾಶಮನೀವುದೆತ್ತಿದೇಂ ದಾನವರಾಜ ದುರ್ನಿಲ ಸಿತೋತ್ಕಟ ಸಂಕಟ ವೇಗವಾಗದೇ (ಹಂರಾಮಾ. ೧೧-೧೫೭). [ದಾನವ + ರಾಜ]

ದಾನವರಾಜಮಂತ್ರಿ (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರಾಜನ ಮಂತ್ರಿ; ಶುಕ್ರ. ೨. ಶುಕ್ರಗ್ರಹ: ದಿನರಾಜ ತಾರಕರಾಜ ಕುಜ ಬುಧ ಜೀವ ದಾನವರಾಜ ಮಂತ್ರಿ ವಿಕರ್ತನೋದ್ಭವ ರಾಹು ಕೇತುಗಳು (ಬಸಪು. ೧೦-೩೦). [ದಾನವರಾಜ + ಮಂತ್ರಿ]

ದಾನವರಿಪು (ನಾ). ೧. ದಾನವರ ವೈರಿ; ವಿಷ್ಣು. ೨. ಕೃಷ್ಣ: ಆನಱಿವೆಂ ಪೃಥೆಯಱಿವಳ್ದಾನವರಿಪುವಱಿವನರ್ಕನಱಿವಂ . . . ನೀನಾರ್ಗೆಂದು (ಗದಾಯು. ೩-೦೫); ಕೌಸ್ತುಭಂದಾಳ್ದದನೀತಂ ಕೇವಲಂ ದಾನವರಿಪುವೆ ಪೆಱಂಗೆಲ್ಲಿತೀ ದಿವ್ಯರೂಪಂ (ಜಗವಿ. ೩-೨); ದಾನವರಿಪು ಚಕ್ರಂಗೊಳೆ ಕೌರವಾರಿ ಗದೆಗೊಳೆ ಪೊಣರ್ಕೆಗಾಪಂ ನಿಲ್ವಂ (ಕಮದ. ೧೬೭ ಪ್ರಯೋ). [ದಾನವ + ರಿಪು]

ದಾನವವಿದ್ಯೆ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸವಿದ್ಯೆ; ಅಮಾನುಷವಾದ ನಡವಳಿಕೆ: ಹೆಣನನಱಸುತ ರಕುತಪಾನಕೆ ಸೆಣಸಿ ಶಾಕಿನಿ ಢಾಕಿನಿಯರೊಳು ಹಣಗಿ ಗೆಲುವುದೆಂದಾಯ್ತು ದಾನವವಿದ್ಯೆ ಜಗವಱಿಯೆ (ಕುಭಾದ್ರೋ. ೧೫-೫೫). [ದಾನವ + ವಿದ್ಯೆ]

ದಾನವಸೂದನ (ನಾ). = ದಾನವಧ್ವಂಸಿ ೩: ದಾನವಸೂದನನು ರವಿಸುತನ ಕಿವಿಯಲಿ ಬಿತ್ತಿದನು ಭಯವ (ಕುಭಾಉ. ೧೦-೩). [ದಾನವ + ಸೂದನ]

ದಾನವಸೇನೆ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ಪಡೆ; ದೈತ್ಯರ ಸೈನ್ಯ: ದಾನವಸೇನಾ ಕಾಲಕಲ್ಪಂಗಘನನವದಾವಂಗೆ ರಕ್ಷಾರ್ಥಮೊಂದೊಂದವತಾರಂಗೆ ಸ್ದು ದೇವಂಗನುತೆ (ಜಗವಿ. ೧-೫೫). [ದಾನವ + ಸೇನೆ]

ದಾನವಹಿ (ನಾ). ದಾನಕೊಟ್ಟದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಬರೆಯಿಸಿದ ದಾಖಲೆ; ದಾನಪತ್ರ: ಮಹಾನಾಡಿನವರು ಕಲ್ಲೂರಾ ಕೆಂಪದಾಸ್ಯೆಯಿಗೆ ದಾನವಹಿ ಬರದ ಕೊಟ್ಟದ್ದು (ಎಕ. XVI, ಗುಬ್ಬಿ. ೬೪-೫೮; ಸು. 1672). [ದಾನ + ವಹಿ]

ದಾನವಾಂತಕ (ನಾ). = ದಾನವಧ್ವಂಸಿ ೩: ದಾನವಾಂತಕನಾ ಯುಗ ದೊಳೇ ಠಾನೊಗೆಯಾನೇ ಕೃಷ್ಣನೆಂಬಭಿಧಾನದಲಿ (ಬಸಪು. ೫೪-೩೩); ದಾನವಾಂತಕನುರವಣೆಚ್ಚನು ಜೋಡನೊಡೆಬಗಿದು (ಕುಭಾಕ. ೨೩-೧೪). [ದಾನವ + ಅಂತಕ]

ದಾನವಾರಣ (ನಾ). ೧. ದಾನಕೊಡಲು ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸುವುದು. ೨. ಮಂದಜಲವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆನೆ; ಮದವೇರಿದ ಆನೆ. ೧, ೨: ಅರಣ್ಯದೊಳ್ದಾನವಾರಣಂ . . . ವಸಂತದೊಳ್ಮರಹಿತಮುಂಟಲ್ಲದಿಲ್ಲ ಮಿವು ಮಕ್ತ್ರಿಲ್ಲಿಯು ಧರ್ಮಜನ ನೆಲದೊಳು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨-೮). [ದಾನ + ವಾರಣ]

ದಾನವಾರಾತಿ (ನಾ). = ದಾನವರಿಪು: ನೀಲಾಚಲ ನಿಕಾಯದ ಸೌಂದರಾಂಗದ ಕೌಸ್ತುಭಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಕಾಂಚನ ರಥವನೀಳಿದನು ದಾನವಾರಾತಿ [ಪಾಠಾಂ. ದಾನವಧ್ವಂಸಿ] (ಕುಭಾಉ. ೮-೫೭); ದಾನವಾರಾತಿಯಂ ನಿಜಭೃತ್ಯನಂ ಕರೆದು ... ಕೊಂದು ಬಾಯೆನೆ (ವೀಶೈಪು. ೪-೧೧-೨೦). [ದಾನವ+ಅರಾತಿ]

ದಾನವಾರಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರ ಶತ್ರು; ದೇವತೆ: ದಾರುದಾರುಣನಂ ದಾನವಾರಿವಾರಿತಲೋಕನಂ ಬಾರ ಬಾ ರಣಮಂ ನೋಡಾ (ಕವಿರಾ. ೨-೧೫೦). ೨. ಇಂದ್ರ. ೩. ಶಿವ. ೪. ವಿಷ್ಣು; ಕೃಷ್ಣ: ಅಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ತನ್ನಿಚ್ಛೆಯಿಂ ಚಂದ್ರಹಾಸಂ ದಾನವಾರಿಯಿಂ ಬಿಡದೆ ಬಾಲಕ್ರೀಡೆ ಯಿಂದುತ್ಸವಂಗಳಂ ಮಾಡಿ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೯-೬). [ದಾನವ + ಅರಿ$_1$]

ದಾನವಾರಿ$_2$ (ನಾ). ಆನೆಯ ಮದೋದಕ: ಶಾಮಲಾಂಗಮಾಗಿ ತೀವಿ ತಳ್ತ ಭೃಂಗಬೃಂದದಿಂ . . . ವಾಮವಾಗಿ ತಾಳ್ದ ಮಕರಂದ ದಾನವಾರಿಯಿಂ ಕಾಮಸಾಮಜೋಪಮಾನಮಾದುದೊಂದು ಮಾಮರಂ (ವೃಷವಿ. ೪-೩೮). [ದಾನ + ವಾರಿ$_2$]

ದಾನವಿ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸಿ: ದೋರೆಗರುಳಿ ದಾನವಿಯರೊಡಲೇಱು ಹತ್ತದೆ ಹಬ್ಬವಾಗದೆ ಭೂರಿ ಬೇತಾಳರಿಗೆ (ಕುಭಾವಿ. ೫-೨೫). [ಸಂ. ದಾನವೀ]

ದಾನವಿಕ (ಗು). ರಾಕ್ಷಸೀಯವಾದ; ಅಮಾನುಷವಾದ; ಕ್ರೂರವಾದ: ಜೈಲುಪಾನೆಯ ದಾನವಿಕ ನಿಷ್ಠುರತೆಯಿಂದಲೂ ಸೈನ್ಯನಿವಾಸದ ಸಶಸ್ತ್ರ ಭ್ರುಕುಟಿ ವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದಲೂ ಪೃಥ್ವಿಯ ಮರ್ಮಾಂತಿಕ ಪೀಡೆ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ದುಃಸಹವಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ (ನಿಬಂಧ. I, ೯). [ಸಂ.]

ದಾನವಿಘ್ನ (ನಾ). ದಾನಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉಂಟು ಮಾಡುವ ಅಡ್ಡಿ,– ವಿಘ್ನ: ಹಸ್ತಿನಾಪುರದೊಡೆಯನಪಾತ್ರನೆಂಬ ಮುನಿ ದಾನವಿಘ್ನದಿಂ ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಯೊಳು ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಭವಂಗಳಂ ಬಂದು (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧೧-೩೦ ವ) [ದಾನ + ವಿಘ್ನ]

ದಾನವಿಧಾನ (ನಾ). ದಾನಮಾಡುವ ಕ್ರಮ,-ರೀತಿ: ದಾನವಿಧಾನ[ಮುವಿ] ಬುಧರಲ್ಲಿ × × × ಸಲನ್ನದಾನವಮನ್ನೆ × × × ಕೇಶಿಯಣ್ಣನೇನ್ಮಾನಿಸ × × ದಾನಸುರ (ಶಾಇಇ. XX, ೭೦-೩೩ ; 1108). [ದಾನ + ವಿಧಾನ]

ದಾನವಿನೋದ (ಗು). ದಾನಮಾಡಿ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದುವ,-ಪಡೆಯುವ. 'ದಾನವಿನೋದವೃತ್ತಿ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ದಾನ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷವುಳ್ಳವನು: ದಾನವಿನೋದನ ದಾನ ವರ್ಷದಿಂ ವಿಬುಧದ್ರುಮಕದಂಬಮಂಕುರಿತಮಾಗೆಯುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು ೮-೭೫). [ದಾನ + ವಿನೋದ]

ದಾನವಿನೋದವೃತ್ತಿ (ನಾ). ದಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಂತೋಷ ವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸ್ವಭಾವ: ಬಸವನ ಭಕ್ತಿಯುಂ ಬಸವರಾಜನ ದಾನ ವಿನೋದವೃತ್ತಿಯುಂ . . . ನಲಿದು ಕೇಳುತೆ . . . ಬರುತಿರ್ದರು (ಬಸಕ. ೧೧-೧). [ದಾನವಿನೋದ + ವೃತ್ತಿ]

ದಾನವಿರಹಿತ (ನಾ). ದಾನಕೊಡದವನು ; ಲೋಭಿ ; ಕೃಪಣ : ದಾನ ವಿರಹಿತರಾಗಿ ಜನಿಸಿದ ಮಾನವರು ದಾರಿದ್ರರು (ಕುಮ್ನಾಭ. ೪-೦೦೫). [ದಾನ + ವಿರಹಿತ]

ದಾನವೇಶ್ವರ(ನಾ). = ದಾನವರಾಜ: ಆಡುತಿಹ ಶಿಶುವನು ಹೀನದಯದಿಂದ ಪಿಡಿದೆತ್ತಿಕೊಂಡುಯ್ದುರ್ . . . ಪ್ರಹ್ಲಾದನಂ ದಾನವೇಶ್ವರನಾಜ್ಞೆಯಿಂ ಕಾಳರಕ್ಕಸರ್ಬಂದು ಕೈದುಡುಕಿದಂತೆ (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೮-೪೦). [ದಾನವ + ಈಶ್ವರ]

ದಾನವ್ಯಸನಿ (ನಾ). ದಾನ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ದಾನ ಮಾಡುವುದೇ ಶೀಲವಾಗಿರುವವನು: ವಸುಮತಿ ವೆಸರನ್ವರ್ಥಂ ವಸುಧೆಗೆನಲ್ ಕಟಿದು ಪೊನ್ನ ಮಟಿಯಂ ದಾನವ್ಯಸನಿ ದಶರಥನದೇಂ ಪೊಸಯಿಸಿದನೊ . . . ಉತ್ಸವಮಂ(ಶಂಠಾಮಾ. ೩-೧೪೩) ; ನಿರ್ಮಳನಚಿತ್ತದ ಖಿತಿಯೊ ದಾನವ್ಯಸನಿಯೊಡವೆಗಳೊ (ಕುಮ್ನಾದ್ರೋ. ೧೯-೮). [ದಾನ + ವ್ಯಸನಿ]

ದಾನವ್ರತ (ನಾ). [ಜೈನ] ನಾಲ್ಕು ಶಿಕ್ಷಾವ್ರತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದಾನ ಮಾಡುವ ವ್ರತ: ಶೀಪ್ರೋಪವಾಸಮುಂ ದಾನವ್ರತಮುಂ ನಿಖಿಲ ಸಮತೆಯುಂ ಸನ್ಯಾಸಪ್ರಜನಮುಮೆಂಬಿವು ಶಿಕ್ಷಾವ್ರತವಿದು ನಾಲ್ಕುತೆಱ ನನೂನಾಗಮದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೯೦); ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಥಿ ಸಂವಿಭಾಗ ವೆಂದು ಹೆಸರು. [ದಾನ + ವ್ರತ]

ದಾನಶಾಲೆ (ನಾ). ದಾನವನ್ನು ನೀಡುವ ಮನೆ ; ಧರ್ಮಶಾಲೆ: ದಾನಶಾಲಾ–ದಾನಸಾಲೆ, ಪಟ್ಟಶಾಲಾ–ಪಟ್ಟಸಾಲೆ (ಶಮದ. ೨೮೪ ಪ್ರಯೋ). [ದಾನ + ಶಾಲೆ]

ದಾನಶಾಸನ (ನಾ). ದಾನ ಕೊಟ್ಟುದರ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನ: ತಾಮ್ರಪಟಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ದಾನಶಾಸನಗಳು (ಕಶಾಅ. ೩೫); ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ, ಮಠಗಳಿಗೆ . . . ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿ ನಡೆಯಲೆಂದು ಹೊಲವನ್ನೋ ಹಣವನ್ನೋ ಮನೆಯನ್ನೋ ಆದಾಯದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೋ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಾಸನಗಳು ದಾನಶಾಸನಗಳು (ಕಶಾಅ. ೩೫). [ದಾನ + ಶಾಸನ]

ದಾನಶೀಲ (ನಾ). ದಾನಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು ; ಉದಾರಿ : ಲುಬ್ಧ ಶಿರೋಮಣಿಯಾದ ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಗೂ ದಾನಶೀಲನಾದ ಸತ್ಯಕೀರ್ತಿಗೂ ದಿನಕ್ರಮವಾಗಿ ದ್ವೇಷವು ಹೆಚ್ಚಲಾರಂಭವಾಯಿತು (ಕವಿಕ. ೧). [ದಾನ + ಶೀಲ]

ದಾನಶೀಲತೆ (ನಾ). ದಾನಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವ: ಕರ್ಣನು ತನ್ನ ದಾನ ಶೀಲತೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದನು (ವಿಟ್ಠಲಾಖ್ಯಾ. ೧೦). [ಸಂ. ದಾನಶೀಲತಾ]

ದಾನಶೂರ (ನಾ). ೧. ದಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಮಿಗಿಲಾದವನು,-ಗಟ್ಟಿಗ: ದಾನಶೂರರಲ್ಲಿಯೆ ರಣಶೂರರಲ್ಲಿಯೆ ವಿಭೋಗಿಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಚಾಗಿವ್ಯಂದದವಲ್ಲಿಯೆ ಎನೆ ಸಾರಮೆಂಬಿನಗಮಾ ಮಹಿ ಪೋಲ್ಸುದು ಭೋಗ ಭೂಮಿಯುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೧೭). ೨. ಕರ್ಣನಿಗೆ ಇದ್ದ ಬಿರುದು.

ದಾನಶೂರಕರ್ಣ = ದಾನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕರ್ಣನಂತಿರುವವನು ; ಕೊಡುಗೈಯವನು : ತನ್ನ ಹತ್ತಿರ ಇರುವುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ನೋಡದೆ ಕೊಡುವ ದಾನಶೂರಕರ್ಣ ಇವನು (ರೂಢಿ). [ದಾನ + ಶೂರ]

ದಾನಶೌಂಡ (ನಾ). = ದಾನಶೂರ ೧ : ನವರತ್ನಾಭಿದೆಯಿಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಗೊಳಿಪಂದಾ ದಾನಶೌಂಡಂ ನೃಪಪ್ರವರಂ . . . ವಿಭುವಿಂ ನೇರ್ಪಟ್ಟುಮಾ ಗೋಪುರಂ ಸ್ವವನೀಯುಂ ಮುಗಿಲೇಱಿ ಮಿಂಚಿ ಪೊಳೆಗುಂ (ಪ್ರುಸೂಪು. ೩-೮೫). [ದಾನ + ಶೌಂಡ]

ದಾನಶೌರ್ಯ (ನಾ). ದಾನಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಮಿಗಿಲಾಗಿರುವಿಕೆ,-ಗಟ್ಟಿತನ: ನಿನ್ನ ರಣವೀರ್ಯವನ್ನೂ, ದಾನಶೌರ್ಯವನ್ನೂ ನಾನು ಬಲ್ಲೆ (ವಶಭಾ. ೨೭೮). [ದಾನ + ಶೌರ್ಯ]

ದಾನಸಾಗರಶ್ರಾದ್ಧ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶ್ರಾದ್ಧ; ಭೂಮಿ, ಆಸನ, ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹದಿನಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡುವ, ಗೌಡದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಪಿತೃವಿಧಿ: ಹರೇಂದ್ರಕೃಷ್ಣ ಬಹದ್ದೂರ್ ಎಂಬುವರು ತಮ್ಮ ಅಜ್ಜಿಯ ದಾನಸಾಗರಶ್ರಾದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಾವಿರಾರು ಜನರಿಗೆ ಸಂತರ್ಪಣೆ ನಡೆಸಿದರು (ಬಂಕಿಮ. ೪೪೩). [ದಾನಸಾಗರ? + ಶ್ರಾದ್ಧ]

ದಾನಸಾಲೆ (ನಾ). = ದಾನಶಾಲೆ: ಅತನ ಮನೋನಯನವಲ್ಲಭೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕಲಿಕಾಲಗೌರಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಮನ್ವಿತೆ ಶ್ರೀಮತ್ಪ[ದ್ಮ]ಬ್ಬರಸಿಯುತ್ತ್ರಮ್ಮ ಬಸದಿಗೆ ದಾನಸಾಲೆಗೆ ಬಿಡಿಸೆ (ಶಾಇಇ. XI-1, ೩೮-೭ ; 950) ; ಪರವದಂ ತದ್ಭವಮಾದ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ–ಉತ್ತರದೇಶ–ಉತ್ತರದೇಸ . . . ದಾನಶಾಲಾ –ದಾನಸಾಲೆ (ಶಮದ. ೨೮೯ ಪ್ರಯೋ) ; ಪಾದರಕ್ಕೆ, ಪರಬೊಮ್ಮಂ, ದಾನಸಾಲೆ (ಶಬ್ದಾನು. ೫೯೭ ಪ್ರಯೋ). [ದಾನ + ಸಾಲೆ]

ದಾನಾಂತರಾಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧಕರಿಗೆ ನಡುವೆ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಘ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದಾನವನ್ನು ಮಾಡದಂತೆ ತಡೆಯುವ ಕರ್ಮ: ದಾನಾಂತರಾಯ–ದಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛೆ ಇದ್ದರೂ ಮಾಡಗೊಡದ ಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿ (ಕೃಸಪ. ೩೭೭). [ದಾನ + ಅಂತರಾಯ]

ದಾನಾಂಧ (ಗು). (ಅಲಂ) ಮದವೇರಿದ ; ಮದದಿಂದ ಸೊಕ್ಕಿದ : ಕೃತವರ್ಮನಾತನ ಕೆಲದೊಳೊಂದಕ್ಷೋಹಿಣೀ ಬಲಂಬೆರಸು ಸುತ್ತಿಱಿದು ಕನಕದಂಡಮಂಡಿತ ವಿಚಿತ್ರಾತಪತ್ರಂಗಳ ನಡುವೆ ಮಣಿ ಮರೀಚಿ ಗಳ್ಕೊಳೆಯ ದಾನಾಂಧ[ವ]ಯ್ತುತ್ತು ಸಾವಿರ ಮದದಾನೆಬೆರಸು ನಾನಾ ವಾಹನಂಗಳನೇಱಿ ನಿಂದರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೩೭ ವ) ; 'ಮದಾಂಧ' ಪರಾ. [ದಾನ + ಅಂಧ]

ದಾನಾಂಬು (ನಾ). ಮದೋದಕ ; ಮದಜಲ. 'ದಾನಾಂಬುಧಾರೆ' ಪರಾ. [ದಾನ + ಅಂಬು]

ದಾನಾಂಬುಧಾರೆ (ನಾ). ಮದೋದಕ ಧಾರೆ: ಎರಡುಂ ಕಟದಿಂದೊಗೆ ದನವರತಂ ದಾನಾಂಬುಧಾರೆ ಮುಸಲಸ್ಥೂಲಂ ಸುರಿತರುತಿರೆ ಕರಿ ಕಟ್ಟಾ ಸುರಮಾದುದು ಕಣ್ಗೆ ಮೂಱುಕೈಯಾನೆಯವೋಲ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೪೯) [ದಾನಾಂಬು + ಧಾರೆ]

ದಾನಾನುಮೋದ (ನಾ). ದಾನಮಾಡಲು ಕೊಡುವ ಒಪ್ಪಿಗೆ,-ಸಮ್ಮತಿ: ತನ್ಮುನಿಗಳ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷಾಳನೋದಕದೊಳ್ ಪೊರಳ್ದು ಪುಷ್ಪವರ್ಷದ ಪೂಗಳೊಳ್ ಪುದಿದು ದಾನಾನುಮೋದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದುಭಿಶಮಭಾವಮಂ

ತಾಳ್ದಿ (ಅದಿಪು. ೫-೨ ವ) ; ಪ್ರಮದೆಯರಾ ನೃಪ ದಾನಾನುಮೋದದಿಂದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಪುಟ್ಟಿದರೇನುತ್ತಮಮೊ ಮುನಿದಾನ ದಾನಾನುಮೋದ ಸುಕೃತಾಗ್ರಗಣ್ಯ ಪುಣ್ಯಮಗಣ್ಯಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೧೨೪).

[ದಾನ + ಅನುಮೋದ]

ದಾನಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ದಾನ ಮಾಡುವವನು : ವಾಚ್ಯಲಿಂಗವೆಂದು ವಿಶೇಷ್ಯಾಧೀನಲಿಂಗಕ್ಕೆ – ನೇರಿದನಿವಂ . . . ಅಭಿಮಾನಿ, ದಾನಿ, ಸಾಧು (ಶಮದ. ೮೮ ಪ್ರಯೋ) ; ದಾನಿಗಳು ದುಷ್ಪಾತ್ರದಲಿ ಗುಣಮಾನಿಗಳು ಗರ್ವಿತರು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಿಗಳು ಕಲಿಯುಗದ ಮನುಜರು (ಕುಷ್ಯಾ.ಅ. ೧೦-೩೪) ; ದಾನಿ ದಯಾರ್ಧರ್ವಿ ಸಕಲ ಸುಕಲಾಕುಶಲಂ . . . ಭೂನಾಥನೆ ನಿನಗೆ ಪುತ್ರನಾದಪನೇಳ್ಕೆ (ಹಮ್ಮಿ.ರ. ೨-೧೩) ; ದೀನ ನಾನು ಸಮಸ್ತಲೋಕಕೆ ದಾನಿ ನೀನು (ಹರಿಶಾ. ೪೯) ; ದೀನನ ಸಂಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ದಾನಿಯ ಬಡಿದಾಟ ಲೇಸು (ಗಾದೆ). 'ಮಂಹಾದಾನಿ' ಪರಾ. ೨. (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕತ್ತಿಯಿಂದ) ಕತ್ತರಿಸಂವವನಂ : ದಾನಿಯುಮಂ ಶೂರನುಮಂ ತಾನೆಟ್ಟಱಿಕುಂ ಗದಾನಿಲಂ (ಗದಾಯು. ೮-೩೩). [ಸಂ. ದಾನಿನ್]

ದಾನಿ$_2$, ದಾನು (ನಾ). ೧. ಕರಂಡಕ : ಒಂದು ಗಾಜಿನ ದಾನಿ (Flask) ಯನ್ನು ತಂದು ಅದರಲ್ಲಿಷ್ಟು ನೀರನ್ನು ಹಾಕಿ ಕಾಯಿಸುವ (ಚಾಂಪ್ರ. II, ೬೩೯). ೨. ಹೂವು, ಊದುಕಡ್ಡಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಸಿಕ್ಕಿಸುವ ಪಾತ್ರೆ : ಗೋಡೆಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣಪುತ್ತಳಿಗಳು ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಊದುಬತ್ತಿಯ ದಾನಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಆರಾಧಿಸುತ್ತ ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು (ಶ್ರೀರಾಯು. ೧೪೬). 'ಅತ್ತರುದಾನಿ', ಪನ್ನೀರುದಾನಿ', 'ಪೀಕದಾನಿ' ಪರಾ. ದಾನು. 'ಊದದಾನು', 'ಪುಷ್ಪದಾನು' ಪರಾ. [←ಫಾರ. ಹಿಂ. ದಾನ್. / ಸಂ. ಧಾನೀ]

ದಾನಿ$_3$ (ನಾ). (ಕರಾ) "ಹಲಸಿನ ಬೀಜ" (ಸಿರಿಕೋ. ೨೫೧). [?]

ದಾನಿಗವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಎಲವರದ ಕಳವಬೂರ ಮಾಯುಗಾವುಣ್ಡರ ಮಗ × × ತಮ್ಮ ದಾನಿಗವುಣ್ಡ ಮಣ್ಣಕಲ್ಲ ಊಱುಱುವಿನೊಳ್ ಕಾದಿ ಸತ್ತವನ್ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೨೫೩-೭ ; ಸು. 1000). [ದಾನಿ$_0$ + ಗವುಂಡ (<ಗಾವುಂಡ)]

ದಾನು 'ದಾನಿ$_2$' ನೋ.

ದಾಪಿಡು (ಕ್ರಿ). ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕಂ ; ದಾಪುಕಾಲು ಹಾಕು : ದೀಪದ ಕಲಿಯಾರ ಕಾಪಾಲಿಗುಡಿಯ ಕಂಡು ದಾಪಿಡುತಲಿ ಬಂದು ಗೋಪುರದಿ ನಿಂದು (ಶರಲೀ. ೩೪೫-೪). [ದಾಪು$_1$ (<ಚಾಪು$_1$) + ಇಡು$_1$]

ದಾಪು$_1$ 'ಚಾಪು$_1$' ನೋ.

ದಾಪು$_2$ (ನಾ). ಅಡಗಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಳ ; ರಕ್ಷಣೆಯ ಜಾಗ : "(ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಬರುವವರಿಂದ, ಅಪಾಯದಿಂದ ಅಥವಾ ತೊಂದರೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಡಗಿಕೊಳ್ಳುವ)ಮರೆ (ಯಸ್ಥಾನ) : ದಾಪು ; ಆಶ್ರಯ : ರಕ್ಷಣಸ್ಥಾನ" (Refuge. ಇಂಕನಿ). 'ತಾಪು' ಪರಾ.

[←ತುಳು. ತಾಪು, ದಾಪು = ಅಡಗಿಸಿಟ್ಟ ಸೈನ್ಯ]

ದಾಪು$_3$ (ಗು). ಪಳಗಿಸಿದ; ಶಿಕ್ಷಣಮಾಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ.

ದಾಪಿನಾನೆ = ಪಳಗಿಸಿದ ಆನೆ : ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಗಜಮಂ ದಾಪಿನಾನೆಗಳಿಂದ ವಂಚನೆಗೈಯ್ದು ಹಿಡಿತಂದು ಪಟ್ಟದಾನೆಯಂ ಮಾಡುವಂತೆ ನಾನು ವಿರಚಿಸುವ ಉಪಾಯಕೌಶಲ್ಯವು ಅವನಂ ತಾನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡೀತು ಎಂದು ನಿಶ್ಚೈಸಿದನು (ಮುದ್ರಾ.ಮಂ. ೨೦೮). [?]

ದಾಪುಗಾಲು 'ಚಾಪುಗಾಲು' ನೋ.

ದಾಪುನಡಗೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆಯ ನಡಗೆ ; ಮಾರು ನಡಗೆ : ಆವಳು ಏನೂ ಮಾತಾಡದೆ ಮರುಕ್ಷಣವೆ ತನ್ನ ದಾಪುನಡಗೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮುಂದುವರಿಸಿದಳು (ಪುನರು. ೧೯೩). [ದಾಪು$_1$ (<ಚಾಪು$_1$)+ ನಡಗೆ]

ದಾಪುಹಾಕು (ಕ್ರಿ). ೧. ದೂರದೂರಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಡಂ ; ದಾಪುಹೆಜ್ಜೆಯಿಡು: ತರುಣ ರೈತನೊಬ್ಬ ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿ ದಾಪುಹಾಕುತ್ತ . . . ಬರುತ್ತಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೨೬೬). ೨. ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆಗಳಿಂದ ಅಳೆ : (೩).

[ದಾಪು$_1$ (<ಚಾಪು$_1$) + ಹಾಕು (<ಪಾಯ್ಕು$_1$)]

ದಾಪುಹೆಜ್ಜೆ (ನಾ). = ದಾಪುಗಾಲು : ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ದಾಪುಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕುತ್ತ ತಿರುಗಾಡುತ್ತಿದ್ದನಂ (ಪುನರು. ೮೩).

[ದಾಪು$_1$ (<ಚಾಪು$_1$) + ಹೆಜ್ಜೆ (< ಪಜ್ಜೆ)]

ದಾಬು 'ಡಾಬು' ನೋ.

ದಾಬೋಟ 'ದಾಬೋಟಾ' ನೋ.

ದಾಬೋಟಾ, ದಾಬೋಟ (ನಾ). (ಉಕ) ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸಕ್ಕರೆ ; ಬೂರಾಸಕ್ಕರೆ : ದಾಬೋಟಾ ಸಕ್ಕರೆಗೆ (ವಾನು, ೨೦, ಕಲಮು, ೩೨) (ಮುಂಬ್ಯಾ. ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ೨೦). **ದಾಬೋಟ** : ದಾಬೋಟ ಚನಯ ಸಕ್ಕರಿ (ಮುಂಬಬ್ಯಾ. ೧೨೩). [←ಮರಾ. ದಾಬೋಟಾ, ದಾಭೋಟಾ]

ದಾಬೋಲಿಕದಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ವಿಧವಾದ ನಾಣ್ಯ : ದುರ್ಗವು ಕೈವಶವಾದ ಮೇಲೆ ಈ ದೊರೆಯ ಬೊಕ್ಕಸದಲ್ಲಿದ್ದು ಹಗೆಗಳ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ನಾಣ್ಯಗಳ ವಿವರ : ೬,೪೦೦,೦೦೦ ಬೆಳ್ಳಿನಾಣ್ಯ . . . ೨,೫೦೦,೦೦೦ ದಾಬೋಲಿ ಕದಲಿ . . . ಚವುರಿ (ಚಿತ್ರಪಾ. ೧೦೩).

[?./ಮರಾ. ದಾಭೋಳೀ ಲಾರೀ = ದಾಭೋಳ್ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಟಂಕಗೊಂಡ ನಾಣ್ಯ, ಹಳೆಯ ನಾಣ್ಯ]

ದಾಮ$_1$ (ನಾ). ನೆಲೆ ; ಆಶ್ರಯಂ ; ಬೀಡಂ ; ಮನೆ : ಮಹಾಕಾಲನ ದೆಸೆಯಿಂ ಈ ಮೆಯ್ವಳಿಯ ಸಂಸಾರದುಃಖಕೆ ನಾನು ದಾಮವಾಹೆನು (ಪೂಜ್ಯಕ. ೧೦-೪೦) ; ಭೂವನವ ಗೆಲ್ದ ಕಾಮನ ದಾಮದ ವಂಂದೆ. ನವರತ್ನ ಕಂಭಗಳಿಂದ ಸವೆದ ತೋರಣವೆನಲೆಸೆವ ಗಣಿಕೆಯಾಳ ನವಿಲುಯ್ಯಾಲೆ ನೋಡು ರಾಯ (ಶರ್ಕಶಾ. ೪-೪೩). [<ಸಂ. ಧಾಮನ್]

ದಾಮ$_2$ (ನಾ). ೧. ಹುರಿ ; ಹಗ್ಗ ; ಕಣ್ಣಿ ; ಪಾಶ : "ಸಂಧಾನಂ, ದಾಮನೀ, ದಾಮ – ಈ ೩ ಕಣ್ಣಿ" (ಹಲಾಯು. ೬೬-೧೨೨) ; "ಸಂಧಾನ ಮನೆ ದಾಮಂಮನಿಕಂ" (ಮಂಗರಾ. ೫೪-೬) ; "ಅಗ್ಗರಣೆ ದಾವೆಂದು ದಾಮಂ" (ಕವಿಕಂ. ೨೫೦) ; ಲೋಕದ ಕಣ್ಗೆ ದಾಮಮಾದುವು ಸುಧೆಯಾದುವೀಂಟುವ ಚಕೋರಿಗೆ ಚಂದ್ರನ ಚಾರುಕಾಂತಿಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೨-೧೫) ; ವಿಗಡ ಬಸವಂ . . . ತೊಡರ್ದ ದಾಮಂಗಳೆಲ್ಲಂ ಪರಿದುವಗಡು ರಕ್ಕಸರ ಸೇನಾಶರಧಿಯಂ ಪೊಕ್ಕು ಕಲಕಿದನಂ (ಜಬಪು. ೪೪-೧೬). ೨. ನಡಂಪಟ್ಟಿ ; ಡಾಬು ; ಒಡ್ಯಾಣ ; ಪೇಟಿಲೆ. 'ಕಾಂಚೀದಾಮ' ಪರಾ. ೩. ಹಾರ ; ದಂಡೆ : ಮಜ್ಜನ ಭೋಜನ . . . ಸುರಭಿ ಕುಸುಮ ದಾಮಾದಿಗಳಿಂ ಸಂತಸಂಬಡಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೪೩ ವ) ; ನೇವಿಸಿದ ಚಂಪಕಮುಕುಲದಾಮದ ಬಾಗಿಲ್ವಾಡದ ಬಗೆಗೊಳಿಪ ಧೂಪಾಮೋದದೊಳೆಸೆವಱೆದ ದವನದ ಸೀಗುಱಿಯಂ . . . ಪಿಡಿದು ನಿಂದ ಯಂತ್ರಪುತ್ರಿಕೆಗಳ (ರಾಜಶೇ. ೦೩-೪೫ ವ). ೪. ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟುವ ಹೂವಿನ ಮಾಲೆ, ಪಟ್ಟಿ, ಬಾಸಿಂಗ, ಇತ್ಯಾದಿ. ೫. [ಜ್ಯೋತಿ] ಏಳು ಸಂಖ್ಯಾಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಂ ; ಏಳಂ ಗ್ರಹಗಳೂ (ರಾಹು, ಕೇತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಆರು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಯೋಗ; P ಈ ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ದಾನಿ, ಪರೋಪಕಾರಿ ಮತ್ತು ಗೋಸವೃದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರಂತ್ತಾನೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ : ಸಪ್ತಗ್ರಹಂ . . . ಷಡಾವಾಸದೊಳ್ ನಿಲೆ ದಾಮಂ (ಜಾತಕ. ೦೩-೫). 'ನಾಭಸಯೋಗ' ಪರಾ.

[ಸಂ. ದಾಮನ್]

ದಾಮಕ (ನಾ). ಮಾಲೆ ; ಹಾರ: ಒಡವುಟ್ಟಿದ ತಳದಳಿಸುವ ತುಡುಗೆಯ ದುಗುಲದ ನಮೇರುದಾಮಕದೊಳ್ ಪಚ್ಚುಡಿದುದು ಪರಾರ್ಧ್ಯಕೂಟದ

ಬೆಡಂಗೊಡಂಬಟ್ಟುದಿರ್ವರಹಮಿಂದ್ರರೊಳಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೦೩೦); ಅವೋದದಮುದಿತ ಮಧುಕರದಾಮಕದೊಳ್ ನೀಲರತ್ನ ದಾಮಂ ಮಲ್ಲೀದಾಮಕದೊಳ್ ಮುಕ್ತಾಫಲದಾಮಂ ತಡವಾದುವೊಡನೆ ಮಣಿ ಮಂಡಪದೊಳ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೩-೦೧೩). [ಸಂ.]

ದಾಮಗಂಟಿ (ನಾ). ಕಡ್ಡಿಯಂಚಿನ ಅಥವಾ ಕಡ್ಡಿಯಂತಹ ಗೆರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೀರೆ (?): ಕುಸುಮಗಂಟಿಯು ವರ್ಣಾತ್ಯಾಗ ಸುವರ್ಣವು ದಸಂದೋನಿಯ ದಾಮಗಂಟಿ (?) ಹಸುರು ಬಿಳಿಯ ಪಟ್ಟೆ ಬಾಣ ಗೆರೆ ಗಳೆಂಬ ಕುಶಲದ ಸೀರೆಯೊಪ್ಪಿದವು (ಅಮುಸಾಂ. ೯-೦೩).
[ದಾಮ$_2$ + ಗಂಟ$_0$]

ದಾಮಡಿಗಟ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು (?): ತೊಜ಼ಿನಾಡಯ ನೂರುಂ ನಾ × × × ಅಳಿ ದಾಮಡಿಗಟಾ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ × × × ಚಿಯುಂ ಪೊಗೆ ಭೋಗೆಯುಂ ಪಾರವಾರಿಯುಂ (ಎಕ. IV, ಹಗ್ಗಡ. ೯೩-೪; ಸು. 780). [ದಾಮಡಿ$_0$ + ಗಟ್ಟ$_0$ (<ಗಟ್ಟ$_1$)]

ದಾಮದೂಮ 'ಧಾವಂಧೂವಂ' ನೋ.

ದಾಮನಿ (ನಾ). ದನಕರುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ; ದಾವಣಿ ಹಗ್ಗ: "ಸಂಧಾ [ದಾ] ನಂ, ದಾಮನೀ, ದಾಮ-ಈ ೩ ಕಣ್ಣಿ" (ಹಲಾಯು. ೪೬-೧೨೨); "ದಾಮನಿಯೆನಲು ದಾವಣಿ" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೯-೩).
[ಸಂ. ದಾಮನೀ]

ದಾಮರಿಗ (ನಾ). ಯೋಧ; ಭಟ: ತನ್ನನಾಳ್ವ ಪ್ರಭು ಮೇರಂ ಬೆಸಸೆ ದಾಮರಿಗರನಟ್ಟಿ ಇಱಿದು . . . ಬಿಟ್ಟನ್ (ಎಕ$_1$ X, ಶ್ರೀನಿವಾ. ೩-೭; ಸು. 780). 'ಅಯ್ದಾಮರಿಗ', 'ಡಾವರಿಗ' ಪರಾ.
[ದಾಮರ$_0$ + -ಇಗ]

ದಾಮಸಂಜನಿತ (ನಾ). ದಾಮಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು: ದಾಮಸಂಜ ನಿತಂ ದಾನಿ ಪರೋಪಕಾರಿ ಪಶುಪಾಲಂ (ಜಾತಕ. ೦೩-೦೭).
[ದಾಮ$_2$ + ಸಂಜನಿತ]

ದಾಮಾಶಯ 'ದಾಮಾಷೆ' ನೋ.

ದಾಮಾಶಾಯಿ 'ದಾಮಾಷೆ' ನೋ.

ದಾಮಾಶೆ 'ದಾಮಾಷೆ' ನೋ.

ದಾಮಾಷಾ 'ದಾಮಾಷೆ' ನೋ.

ದಾಮಾಷೆ, ದಾಮಾಶಯ, ದಾಮಾಶಾಯಿ, ದಾಮಾಶೆ, ದಾಮಾಷಾ, ದೌಮಾಷಾಯ (ನಾ). ೧. ತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣ; ಸರಿಯಾದ ಪಾಲು: ಒಣಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲನ್ನೂ ಮಣ್ಣನ್ನೂ ಅರೆದು ತಿರುಗು ತ್ತಿರುವ ಒಣಗಿಸುವ ಯಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಣಗಿಸಿ ಸರಿಯಾದ ದಾಮಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬೆರಸುತ್ತಾರೆ (ಶಿಲ್ಪವಾ. ೨೮೮). ೨. ದಿವಾಳಿಕೋರನ ಹಣ ಅಥವಾ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಲ ಕೊಟ್ಟವರಿಗೆ, ಅವರು ಕೊಟ್ಟ ಸಾಲದ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಹಂಚುವುದು. **ದಾಮಾಶಯ:** ೩. ಪ್ರಮಾಣ: ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ದಾಮಾಶಯ ರೀತ್ಯಾ ಹಂಚುವುದು (ಐಶಿಸಂ. ೦೩೪); ಪಾಲುಗಾರರ ಓಟಿನ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆದ ಡಿರೆಕ್ಟರರು, ಇದು ಇಂತಿಷ್ಟು ದಾಮಾಶಯದಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುವರು(ಬಾಲಪ್ರ. III, ೦೩೬೨); ಗುಣಗಳ ದಾಮಾಶಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯವರೆಂದೋ ಕೆಟ್ಟವರೆಂದೋ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ (ರಂಗವ. ೨೬೯) **ದಾಮಾಶಾಯಿ:** ೧. (ಕೃಶಾಗ. II, ೩೪೭). **ದಾಮಾಶೆ:** ೩. ಉಳಿದ ಅಂಶವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗಿರಾಕಿಗಳು ಕೊಂಡ ವಸ್ತುಗಳ ಮೌಲ್ಯದ ದಾಮಾಶೆಯಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೇನೆ ಹಂಚಲ್ಪಡುವುದು (ಬಾಲಪ್ರ. II, ೮೯೩). **ದಾಮಾಷಾ:** ೧. ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆಯಾದ ಗೇಣಿದುನ್ನು ಅವರವರು ಸಾಗುವಳಿ ಜಮೀನಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ದಾಮಾಷಾ ಹಂಚಿಕೊಂಡು . . . ಗೇಣಿ ಕೊಡಲೇಬೇಕು (ಪ್ರಜಾಆ. II, ೪೭೩); ಸದರಿ ಖರ್ಚು ಯಾವ ಕಕ್ಷಿಗಾರರಿಂದ ಮತ್ತು ಯಾವ ದಾಮಾಷಾ ಮೇರಿಗೆ ಪಾವತಿಯಾಗ ತಕ್ಕದು-ಈ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ನಮೂದಿಸತಕ್ಕದ್ದು (ನ್ಯಾಮಾಶ. ೩೨); ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯವು ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಕಾರ – ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಾಣಾನುಗುಣವಾಗಿ (ಪ್ರೊಪೋರ್ಷನಲ್ = ದಾಮಾಷಾ) ಇರಬೇಕೆಂಬುದು ಅವರ ಸಲಹೆ (ರಾಜ್ಯಶಾ. ೩೩೮); ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಸರಕಿನಲ್ಲಿ ಆಯಾ ರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ಇರುವ ಆಸಕ್ತಿಯ ದಾಮಾಷಾ (Proportion) ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೂ ಹಂಚಿ ಕೊಂಡು ವಹಿಸುವವು (ಅಂತಸಂ ೧೯೦). **ದೌಮಾಷಾಯ:** ೧. ಹೈದರು ಸೋತುಹೋದ ಅನಂತರ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಅಡ್ವಾನ್ಸು ಕೊಡುವ ಹಣವನ್ನು 'ದೌಮಾಷಾಯ' ಪ್ರಕಾರ ನನಗೆ ಕೊಡಿಸಿಕೊಟ್ಟು (ಬಾಮಿವಂ. ೨೧೭).
[←ಹಿಂ. ದಾಮಾಸಾಹಿ; ಮರಾ. ದಾಮಾಶಾಈ, ದಾಮಾಶಾಹೀ]

ದಾಮಿಳಿ 'ದಾವಣಿ$_1$' ನೋ.

ದಾಮು (ನಾ). ೧. ಮೌಲ್ಯ; "ಬೆಲೆ" (ಜಾನಪೋ. ೪). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯ: ಒಂದು ಕರೋರ ದಾಮುಗಳೆಂದರೆ ೨೫ ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳು. ೧ ರೂಪಾಯಿಗೆ ೪೦ ದಾಮುಗಳು (ಅಕ್ಬರ. ೧೨೭ ಅಡಿ). 'ದ್ರಮ್ಮ' ಪರಾ. [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಾಮ್]

ದಾಮೋದರ (ನಾ). ೧. ಹೊಟ್ಟೆಯ ಸುತ್ತ ಹಗ್ಗವುಳ್ಳವನು; ಹಗ್ಗ ದಿಂದ ಬಿಗಿದ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು; ಕೃಷ್ಣ; P ಈ ಹೆಸರು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಶೈಶವದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ತುಂಟ ನಾಗಿದ್ದನು. ತಾಯಿಯಾದ ಯಶೋದೆಯು ಅವನ ತುಂಟತನ ವನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ಅವನ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಒಂದು ಒರಳುಕಲ್ಲಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಹಾಕಿದ್ದಳು. ಅದರಿಂದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ದಾಮವು (ಹಗ್ಗವು) ಉದರದಲ್ಲಿ (ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ)ರುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿ 'ದಾಮೋದರ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೆ, ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮದ ಶಂಕರ ಭಾಷ್ಯ ದಲ್ಲಿ 'ದಮಾದಿ ಸಾಧನಗಳಿಂದ' 'ಉತ್' 'ಅರಾ' ಯಾವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಗಮ್ಯನಾದ ವನು 'ದಾಮೋದರನೆಂದು' ಅಥವಾ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಪ್ರತಿ ಪಾದಕವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೂ ದಾಮವೆಂದು ಹೆಸರಿದ್ದು, ಆ ದಾಮಗಳು ಯಾರ ಉದರದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆಯೋ ಅವನು 'ದಾಮೋದರ' ನೆಂದೂ ವಿವರಣೆ ಇದೆ: "ವಿಷ್ಣುಃ, ಕೃಷ್ಣಃ . . . ದಾಮೋದರಃ, ಶ್ರೀಧರ . . . ಗದಾಧರಃ-ಈ ೫೫ ನಾರಾಯಣನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೩-೨೩); ಹರಿ ಶೌರಿ . . . ಹೃಷೀಕೇಶನಚ್ಯುತ ನುಪೇಂದ್ರಂ ಬಭ್ರು ದಾಮೋದರಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩-೦೭); ನಂದಗೋಪಂ ಪೊ ಆ ಪೊ ಟ ಲಿಂ ಬಂದು ಭಗ್ನವಾಗಿರ್ದಾ ಮಹಾಸ್ಕಂಧ ಶಾಖಾರ್ಜುನ ವಿಟಪಿಯುಮಂ ದರಸ್ಮಿತಭಿನ್ನೋಷ್ಠಪುಟನಾಗಿರ್ದ ದಾಮೋದರನುಮಂ ಕಂಡು (ಜಗವಿ. ೩-೩೮ ವ); ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಾಗಮ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಯಾದಿಯಾದ ಪ್ರೋಕ್ತಿಗಳ ದಾಮೋದರಂಬುಜಜಾತನೀಶ್ವರ ಮುಖ್ಯ ನಿ ಜ F ರ ರು (ಕಂಕದಾ. ೮-೩೯); ಏನು, ಕಂಸಭೃತ್ಯನಾದ ದಾಮೋದರನು ನಿನಗೆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೋ (ಭಾಸನಾ. ೩೪). ೨. ದಪ್ಪಗಿರುವವನು; ಸ್ಥೂಲ ವಾಗಿರುವವನು. ೩. (ಆಲಂ) ಹೊಟ್ಟೆ ದಪ್ಪನಾಗಿರುವವನು; ಡೊಳ್ಳುಹೊಟ್ಟೆಯವನು: ಮಲೇರಿಯದ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ದಾಮೋದರರೇ (ಚಿಗುಕ. ೪೮). [ದಾಮ$_2$ + ಉದರ]

ದಾಯ$_1$ (ನಾ). ೧. ಪಗಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಗರ ಅಥವಾ ಸಂಖ್ಯೆ; ಪಗಡೆಯ ಗರ: ಪಾಸಂಗೆಯುಂ ಪೊರಳ್ಚಿ ಮುನ್ನ ನೆತ್ತಮನಱಿಯಂದನಂ

ತವರ ದಾಯಮನಾಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೭೦ ವ) ; ನೆತ್ತದ ಭರದಿಂದಾಡುತ್ತಿರೆ ಧುರೆ ಮುತ್ತುವ ದಾಯಕ್ಕುತ್ಸವಿಸ ತ್ತಿರೆ (ಉದ್ಭಟ. ೫. ೧೮೬-೦೮) ; ಬೌಕ ದುಗಣತ್ತಿಗ[ಬಾರದು]ನೆಂಬ ದಾಯಮಂ ಬಾರಿಸಿ ಬೇಡಿ ದಾಳಮಳವ ಟ್ಟಿರೆ (ಕುಮಾ.ವ್ಯಾ. ೪-೦೮); ರಾಯ ಸೋತನು ಶಕುನಿ ಬೇಡಿದ ದಾಯ ತಹ ತವಿ ಗೆಯಾಲೊದಗಿದವಾಯತದ ಕೃತ್ರಿಮವಲೇ ಕೌರವರ ಸಂಕೇತ (ಕುಮಾ.ವ್ಯಾ. ೧೩-೫೦) ; ನೆತ್ತದ ಹಾಸಂಗಿ ಎತ್ತ ಬಿದ್ದರು ದಾಯ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೪೦೬). ೨. ಸಮಯ ; ಅವಕಾಶ ; ಅನುಕೂಲ ; ಸೌಕರ್ಯ : ದಾಯವಿದು ತವಗೆಂದು ದೈತ್ಯನಿಕಾಯ ಬಂದು ರಸಾತಳಕೆ ಸುರರಾಯ ನನು ಕೊಂಡೊಯ್ದು ತಿಳುಹಿದರು (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೫೧-೬೩). 'ದಾಯಂಗಾಣ' ಪರಾ. ೩. ಹಂಚಿಕೆ ; ಉಪಾಯ ; ರೀತಿ; ಮಾರ್ಗ: ತಾಯಿ ಕಲಿಸಿದ ಬುದ್ಧಿಯೊದವಿನ ದಾಯದಲಿ ಬಿನ್ನವಿಸೆ ರಾತ್ರಿಯು ಬೀಯವಾಗಲಿಯೆಂದು ಪತಿ ಸತಿಗಳುಪಲು (ಸಂಭವ. ೨೫-೪೬); ಮುಂದಣನ ಮುಂಗುಡಿಯ ದಾಯಕೆ ದಾರಿ ಯಾವುದು ವೀರ ಹೇಳೆಂದ (ತೊರವೆ. ೬-೧೧-೨) ; ಹಲವು ದಾಯದ ಪೇಳ ಬಾ ವೋಗೆ ಬಾಲನ ಸಲಹಿದಳತಿಕಾಂಕ್ಷೆಯಲಿ ನಲಿದು (ಮೋಹನ. ೧೩-೪೪). ೪. ಕುತಂತ್ರ ; ಕುಯುಕ್ತಿ: ನ್ಯಾಯವ ತಿಳಿಯದೆ ಮಾಯವ ಮಾಡಿದೆ ದಾಯವು ತಿಳಿಯಿತಂ ನನಗೆ (ಕಂಸವ. ೬-೧೮೦). ೫. ಬಾಡಿ ; ದೂರು : ರಾಘವಂ ಮಾಡಿದುಪಹತಿಯಿಂ ದಶಾನನಂಗೆ ದಾಯಮಂ ಪೇಳ್ದವನ ವಂಶಮಂ ಸಮೆಯಿಸಿದ ಮಾಯಕಾರ್ತಿಯುಮೊಲು (ಕೃಮಿಭಾ. ೯-೨೨). ೬. ಒಪ್ಪ ; ಓರಣ ; ಅಣಿ : ಆಯತಿಕೆಯಿಂ ರುದ್ರ ಕನ್ಯೆಯರ ಕಲಕಲರ್ಸಹಿತಮತಿಭಕ್ತಿಯಿಂದೆ ದಾಯದಿಂದೆಬಗಿ ಬೀಳ್ಕೊಂಡು (ಕಲಕ್ಕು. ೩-೨೯); ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ ದಾಯ ವಿಗೆ ನಿಲಿಸಿದರೊ ಚೀಚರರ್ತವ್ಯ ಶೋಭಾಯಮಾನಾಲಯಂಗಳನೆನಲ್ಕಣ್ಗೆ ರಮಣೀಯವಾಗಿ(ಕೃಮಿಭಾ. ೩-೨೦). ೭. ಸಮತೋಲನ ; ಆಯ; ತೂಕ; ಸ್ಥಿರತೆ: ಹೊಗೆಬಂಡಿಯ ನಿಲ್ದಾಣಕ್ಕೆ ಐದು ಮೈಲಿಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿಯೇ . . . ಕಾಲುದಾರಿಯು ಸಣ್ಣದಾಗಿರ ಪದು ; ದಾಯ ತಪ್ಪಿತೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನು ಅಧಃಪಾತಾಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಸುಚ್ಚುನೂರಾಗಿ ಹೋಗುವನು (ಚಿನ್ನದೇ. ೬೦). ೮. ಕಾರ್ಯ ; ಕೆಲಸ : "ದಾಯಮುಮನೆ ಕಾರ್ಯಮುಕ್ಕು" (ಕವಿಕಂ. ೦೫೦); ಸಾಧನದ ದಾಯಮನ್ನೆಳಸುವುದು ಮತಿ ಗುರುರಾಯ (ನಗಶಾ. ೧೩-೦೦). ೯. ಅಳತೆ; ಪ್ರಮಾಣ ; ಅಂತರ: ಆಯಮಮಾತ್ರ ದಾಯದೊಳಗೆಪಾಹರಿಕುಂ (ಜಾತಕ. ೮-೬) ; ತೆಂಗಿನ ಸಸಿಗಳ ದಾಯ ಸರಿಯಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). 'ಅಂಕಣದಾಯ' ಪರಾ. ೧೦. ವಿಸ್ತಾರ: ಬಾಯೊಳಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕೋಟಿಯ ದಾಯವನು ತೋರಿಸಿಯು ತಾಯಿಗೆ ಮಾಯದಲಿ ಮಗುವಾಗಿ (ಗಗತಾ. ೫-೨೪). ೧೧. ಅಳವು; ಶಕ್ತಿ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ಧರಣೀಶನಂ ಹುಸಿಕನೆನಿಸಿ ಮಾಮ ಮುನಿವರನಂ ವ್ರತಭ್ರಷ್ಟನಂ ಮಾಡಿದಪೆನೆಂಬ ಭರಕೆ ಬಲವಾದುದನುಎಂಗೆ ತನುವಾಯುತ್ತವಾಯಕ್ಕೆ ದಾಯಂ ಮೊಳೆತುದು (ಹರಿಶ್ಚ. ೩-೦೩) ; ರಾಯ ಹೊಕ್ಕನು ಭೀಮಸೇನನ ದಾಯ ಬಗ್ಗಹೋ ಧರ್ಮಪುತ್ರನ ದಾಯ ವಲ್ಲದು ನೂಕೆನುತ (ಕುಮಾ.ಕ. ೩-೬) ; ದಾಯದ ಪಂತವೆ ನಿಮಗೆಂದು ಸುಭಟನಿಕಾಯ ಮುತ್ತಿತು ಶಂಕರನ (ಕಂಸವ. ೦೫-೩೪). ೧೨. ವಿಚಾರ; ಆಲೋಚನೆ ; ಪರಿಶೀಲನೆ. 'ದಾಯಂಗೊಳ್' ಪರಾ.

ದಾಯ ಬೇಂಟೆಕಾಣ = ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಅಳಿಂ ಮುನ್ನಿನವನುಂ ದಾಯಬೇಂಟೆ ಕಾಣನುಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೦೫೬-೫೦; 1191).

ದಾಯ$_2$ (ನಾ). ೧. ಕಾಣಿಕೆ ; ಉಡುಗೊರೆ ; ಉಪಾಯನ. ೨. ಮದುವೆ ಯಲ್ಲಿ ವಧೂವರರು ಪಡೆಯುವ ಕಾಣಿಕೆ ; ಬಳುವಳಿ. ೩. ತನ್ನ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂದ ಆಸ್ತಿ; ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತ ಸ್ವತ್ತು: ಬಳಸುತಮಣುತಿರೆ. ದಾಯ ವನು ನೆರೆಉಳಿದು ತನ್ನಯ ಮನೆಯಲಿ. ತಳೆದು ತೃಪ್ತಿಯ ಬಾಳ್ವೆ ವೇಳೆಯ ಕಳೆವನೇ. ಸುಖಿಮನುಜನ್ನೆ (ಕಮಖ. ೪೦-೦). ೪. ಪಾಲು ; ಭಾಗ. ೫. ಭಾಗ ಮಾಡುವಿಕೆ; ವಿತರಣೆ; ಆಸ್ತಿಯ ಹಂಚಿಕೆ. ೬. ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳ ; ವಸತಿ ; ನಿವೇಶನ ; ದಾಯವಿಲ್ಲದೆಯಾಶ್ರಮಂಗಳ ದಾಯವನು ಸುಟ್ಟುದಕೆ ನಿನ್ನಯ ಕಾಯವುರಿಯಲಿಯೆನಲು (ಸಂಭವ. ೬-೪). ೭. ಆಟ. ೮. ಪಾಲುಗಾರಿಕೆ : ಯಿಬ್ಬರು ದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ (ಸೌಇಇ. ೦೯೪೪, ಸಂಡೂರು. ೭೫-೨ ; 1460). ೯. ಆಸ್ತಿ ; ಸಂಪತ್ತು. ೧೦. ದಾನ : "ಹೊನ್ನನೊಳು ನಿರುತ ದಾನವಿಶೇಷದೊಳು ಭಾಗ ಸಂಖ್ಯೆಯೊಳು ದಾಯ ಮೆಂಬುದಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೦೪೪-೨೬). ೧೧. ಗಳಿಕೆ ; ಸಂಪಾದನೆ. 'ದಾಯಂಗಾಣಿಕೆ' ಪರಾ. ೧೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಮಾನೆಯ ವಾಯದಾಯವಿವು ಸಲ್ಲವು ಸರ್ವನಮಸ್ಯಮೆಂದು ಬಿಟ್ಟಂ (ಎಇ. XXVII, ೧೫-೫೬ ; 1114) ; ಮನ್ನೆ × ಗಾಣಿಕೆ ಸೇಸೆ ತಪ್ಪನ್ನಯ ವಾಯ ದಾಯ ವಿವು ಸಲ್ಲವು (ಸೌಇಇ. IX-I, ೨೫೦-೪೫ ; 1149). ೧೩. (ಆಲಂ) ಹಂಗು ; ಋಣ : ಗುಣ ಪಸಾಯದ ಕಾಣಿಕೆಯ ಹರಿಯಣದ ಹಂತಿಯ ದಾಯದೂಟಕೆ ಋಣಿಗಳಾದವೆ ಶಿವಶಿವಾ ಎಂದೊಳರಿತ ಖಿಳಬಲ (ಕುಮಾ.ಕ. ೧೩-೨). [ಸಂ.]

ದಾಯಂಗಿಡಿಸು, ದಾಯಗೆಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂದುವಂತೆ ಮಾಡು; ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗೆಡಿಸು; ಶಕ್ತಿಗುಂದಿಸು: ಗಡಿಗಡಿಯವರುಂ ದಾಯಂಗಿಡಿಸದ ಕೆಬಿದೊಳ್ ರಾಯಸಮಂ ಬೇಟ್ಟನಿತ್ತು ಕಳುಪುವುದುಚಿತಂ (ಚಕವಿ. ೨-೦೨೪). **ದಾಯಗೆಡಿಸು** : ದಂಡಾಯುಧದ ನಿಲವಿನಲಿ ಸುಭಟರ ದಾಯ ಗೆಡಿಸಿದನು (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೧೯-೮); ತಾಯಿಮಕ್ಕಳು ತಂಗಿ ನಾದುನಿಯಾಯ ತಾಂಬಕೆ ಪ್ರೀಯ್ಯಯಂಬಭಿಪ್ರಾಯವರಿಸದ ಮೋಹಮಲ್ಲನ ಪಿಡಿದ ಚಿತ್ತ ವನು ದಾಯಗೆಡಿಸದೆ ಸರ್ವಜನ ವಿಕಲಾಯಗೊಂಡಿಹರರುಹ ಕೇವಲ ಮಾಯೆಯನು ಪರಿಹರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸು (ಜಿನಸಾ. ೫೮).

[ದಾಯ$_1$ + ಕಿಡಿಸು (<ಕೆಡಿಸು)]

ದಾಯಂಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ಅವಕಾಶ ಕೊಡು, – ನೀಡು : ಅರಸಂ ದಾಯಂ ಗೊಟ್ಟನೆಂದು ಸಾಮಂತರ ನಿಯೋಗಿಗಳ ಅರಸಿಯರ ಗೋವುಗಳೊಳ್ಪಿದು ವಪ್ಪ ಎಮ್ಮೆಯುಂ ಪಸುಗಳುಮನಾಯ್ದುಕೊಂಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೨೨-೪).

[ದಾಯ$_1$ + ಕೊಡು$_1$]

ದಾಯಂಬಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಪಗಡೆಯ) ಗರವನ್ನು ಪಡೆ. ೨. ತನ್ನ ಪಾಲನ್ನು ಪಡೆ. ೧, ೨ : ಅಣುಗಾಳಂತೆ ದಾಯಂಬಡೆದು[೦] ಮೇಳ ದಂಕದಂತೆ ಸುಟಿಯಟಿದು[೦] ಡೊಂಬರ ಕೋಡಗದಂತಾಡಿ ಗೆಲ್ದು (ಪಂಪಭಾ. ೬-೬೨ ವ). [ದಾಯ$_1$ + ಪಡೆ$_1$; ದಾಯ$_2$ + ಪಡೆ$_1$]

ದಾಯಕ (ನಾ). ೧. ಕೊಡುವವನು; ದಾನ ಮಾಡುವವನು ; ದಾನಿ ; ಉದಾರಿ. ೨. ದಾಯಾದಿ ; ಆಸ್ತಿಗೆ ಹಕ್ಕುದಾರನಾದ ಬಂಧು : (+). ೩. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವವನು ; ಹಗೆಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸುವ ವನು ; ಯೋಧ ; ಸೈನಿಕ : ಇತ್ತ ಕುರಂನೃಪಗೆ ಸಮರದೋಳ್ ತೋರಿ ದುದಂಧಯಗಳಂ ಬೀರಿದುದು ದಾಯಕರು ಜಾರಿದುದು ಕಂಡ ಕಡೆಗೆ (ತುರಂಗ. ೪೬-೪೩). [ಸಂ.]

ದಾಯಕಾತಿ (ನಾ). ಸಲುಗೆಯುಳ್ಳವಳು: ದಾಯಕಾತಿಯುಟೊಳು[ಪಾಠಾಂ. ದಾಯಗಾತಿಕೆಯಲ್ಲಿ] ತನ್ನ ಮೇಲಣ ಭ್ರಾಂತ ಬೀಯಬಿಗೊಡನೆಂದು ಲಲಿತಕಾಯಕಾಂತಿಯ ರಸಭರಿತ ಗಿಂಡಿಯ ಹಿಡಿದಾಯಕೆಯರ್ದಳೊ ತ್ತಿನಲಿ (ಮೋಹನ. ೪-೯). [ದಾಯ$_1$ + – ಕಾತಿ$_2$]

ದಾಯಗ (ನಾ). = ದಾಯಿಗ (?) : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಗೊಗ್ಗಿಯಮನೆವಗತಿ ಎಚ ಬೀರಯ್ಯ ಉತ್ತಮಗಳ್ಗಂ ಎಡವರಿಯುಂ ದಾಯಗ ಸಮ್ಮನ್ನದಿ ನೆಡವರಿ ಊರಮೇಲೆ ಮಳಲುತ್ತವಗಡ × × × ಕಾದಿ ಉತ್ತಮಗಳ್ಗಂಗಾಗೆ ಎಚಬೀರಯ್ಯ ಸತ್ತ (ಎಕ. III, ಮೈಸೂರು. ೪೧-೨ ; ಸು. ೨೨೦ ?). [?]

ದಾಯಗಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರಂ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಸೀರೆ : ಗುಜ್ಜರಿ ಸಿಂಗಳ ಗುಲುಗಂಜಿ ಮಡಿಯು ಗಂಗಪುರವು ದಾಯಗಲ್ಲು ಕರಾಳೆಯುತ್ತುಂಗ ವಿಳಾಸ ವಿಭ್ರಾಂತು (ಅಮುಸಾಂ. v-೦೩). [?]

ದಾಯಗಾಜಿ (ನಾ). ಅವಕಾಶವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು; ಸಮಯಸಾಧಕ; ಸ್ವಾರ್ಥಿ : ದಾಯಗಾಜಿನ ಶೀಲ ತ್ರಿವಿಧ ಧಾಳಕನ ಭಕ್ತಿ ಶಬರನ ದಯ ಚೋರನ ಲಜ್ಜೆ ಕಳ್ಳಿಯ ಬಲ್ಲತನ ಇವೆಲ್ಲವು ಕಲಿಯು ಮಣಿಯಂತೆ ಅಲ್ಲಿಗಲ್ಲಿಗೆ ದಾಯ (ಏಕೋತ್ತ. ೪೨೭-೯). [ದಾಯ₁ + — ಗಾಜಿ]

ದಾಯಗಾಜಿಕೆ (ನಾ). ಸ್ವಂತಕ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಪಾದನೆ,—ಗಳಿಕೆ: ಭಕ್ತರು ಕಾಯಕವೆಂದು ದಾಯಗಾಜಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಂದು ದಾಸೋಹವ ಮಾಡಬಹುದೆ (ಕೊನ್ನಸಂ. ೨೬೩-೦೩). [ದಾಯಗಾಜಿ + — ಇಕೆ]

ದಾಯಗೆಡಿಸು 'ದಾಯಂಗಿಡಿಸು' ನೋ.

ದಾಯಗೆಡು₁ (ಕ್ರಿ). ಸಮತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು; ತೊಳತವ್ವು : ಈ ಅಂತರ್ಭೇದದಿಂದ ರಾಜಕಾರ್ಯವು ದಾಯಗೆಟ್ಟಿತು (ಆರ್ಯಕೀ. ೧೦೪). [ದಾಯ₁ + ಕೆಡು₁]

ದಾಯಗೆಡು₂ (ಕ್ರಿ). ಪಾಲನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು : ದಾಯಾದ್ಯವಿಷಯದಿ ಹಿಂದೆ ಕೆಲಂಬರು ದಾಯಗೆಟ್ಟವರುಂಟು ಜೀಯ (ನಾಗಳು. ೧೧-೧೦). [ದಾಯ₂ + ಕೆಡು₁]

ದಾಯಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ದಾನಕೊಡು; ಕಾಣಿಕೆ ನೀಡು; ದಕ್ಷಿಣೆ ಬಿಡು : ಅವನ್ಗೆ ವಂಶೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗೆ ದಾಯಗೊಟ್ಟುದುಮದೆಗೂಬುಂಬಿಬಾಡೆಯು (ಎಕ. X, ಶ್ರೀನಿವಾ. ೬-೧೧ ; ಸು. 780). [ದಾಯ₂ + ಕೊಡು₁]

ದಾಯಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ವಿಚಾರಮಾಡು ; ಆಲೋಚಿಸು ; ಪರಿಶೀಲಿಸು : ಪ್ರಾಯದೋಱಿತು ಮದುವೆಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ದಾಯಗೊಂಡಿರ್ದವು (ಭರತ. ೭೦-೨೮). [ದಾಯ₁ + ಕೊಳ್₁]

ದಾಯದೋಱು (ಕ್ರಿ). ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸು; ದಾರಿಯನ್ನು ಕಾಣಿಸು : ತಾಯಿಲ್ಲ ತಂದೆಯಿಲ್ಲಂತವಿಲ್ಲಾದಿಯಿಲ್ಲಾ ಯಾಸವಿನಿತಿಲ್ಲದಭವ ದಾಯದೋಱಿನಗೆ (ಭರತ. ೪೭-೧). [ದಾಯ₁ + ತೋಱು]

ದಾಯದ್ರವ್ಯ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ (?) : ಪೂಳಲ ಮನ್ನೆಯ ದಾನಿಕೆಯುಳ್ಳ [ದೀವ]ವಂ ದಾಯದ್ರವ್ಯದ ಕಿಱುದೆಱೆಗಳುಮಂ ಸರ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರಮಾಗೆ ಬಿಟ್ಟು ನಡೆಯಿಸಿದ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೭-೩೭; 1074). [ದಾಯ₂ + ದ್ರವ್ಯ]

ದಾಯನಿರ್ಣಯ (ನಾ). ಆಸ್ತಿ ವಿಭಾಗದ ತೀರ್ಮಾನ : ವಿವದಿಗಳಾ ದಾಯನಿರ್ಣಯಕೆ ಯೋಜಿಸುವಂತೆ, ನೀಂ ಜಗದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗುಜ್ಜುಗಿಸು (ಮುಂಕುಕ. ೮೧೪). [ದಾಯ₂ + ನಿರ್ಣಯ]

ದಾಯಬೀಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಗರ ಬೀಳು. ೨. ಅವಕಾಶ ಉಂಟಾಗು; ಸಂಭವಂಯ ಉಂಟಾಗು : ದಾಯಬಿದ್ದಾಗ ಹಾಯಬೇಕು (ಗಾದೆ). [ದಾಯ₁ + ಬೀಳು₁ (<ಬೀೞ್₁)]

ದಾಯಭಾಗ (ನಾ). ಆಸ್ತಿಯ ಭಾಗ ; ಸಂಪತ್ತಿನ ಭಾಗ; ದಾಯಭಾಗದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿವಾದಗಳು ನಡೆದು ಕಡೆಗೆ . . . ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಂದರ್ಭ ಬಂದಿತು (ಭಾಕತ್ತ. ೯೯); ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಮೇಲೆಯೇ ಸರ್ವರಲ್ಲಿಯೂ ಧರ್ಮ, ಚಾರಿತ್ರ್ಯ, ದಾಯಭಾಗ ಮುಂತಾದುವುಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದು (ಆರ್ಯಧ. ೧೩೨). [ದಾಯ₂ + ಭಾಗ]

ದಾಯರೆ (ಗು). ೧. ಪ್ರಾಂತೀಯ. ೨. ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ : ಕೆಲವು ದಾಯರೆ ಮುಸಲ್ಮಾನ್ ಜಮೀನ್‌ದಾರುಗಳೂ, ವರ್ತಕರೂ ಇದ್ದರು (ಕಲಿನ. ೨೦೪). [←ಪಾರ. ದಯಾರ್, ದಾಯರಾ=ವೃತ್ತ; ಹಿಂ. ದಯಾರ್, ದಿಯಾರಾ]

ದಾಯವಾದಿ (ನಾ). ಆಸ್ತಿಯ ಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ ವಾದ ಮಾಡುವವನು ; ದಾಯಾದಿ ; ನಂಬಬಹುದೇ ದಾಯವಾದಿಗಳೆಂಬ ಪಾಪಿಗಳೇನ ಮಾಡರು ತಿಂಬವನೆ ಕೊಲುವಲ್ಲಿ ಕರುಣೆಗಳುಂಟೆ ಭಾವಿಸಲು (ಕೌತಿರಾ. ೦೮-೩೯) ; ದಾಯವಾದಿಗಳರಿದಡಂ ಯಲವೂ ಸಂಜಯ ವಿಡಾಯಿಗೆಡುವುದು ರಾಜ್ಯಕಾರ್ಯಗಳ್ (ತುರಂಗ. ೭೩-೬೦). [ಸಂ. ದಾಯವಾದಿನ್]

ದಾಯವಾದ್ಯ (ನಾ). = ದಾಯವಾದಿ : ಸುಡು ತನ್ನ ಪ್ರಾಣವಂ ದಾಯವಾದ್ಯರ ಕೈಯ ಬಡಿಸಿಕೊಂಡಾ ಜೀವವಿದ್ದೇನು ಫಲ (ತುರಂಗ. ೩೪-೦೪). [<ಸಂ. ದಾಯವಾದ್ಯ]

ದಾಯವಿಭಾಗ (ನಾ). ೧. ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಭಾಗ ಅಥವಾ ಪಾಲು : ವ್ಯವಹಾರ – ಅಷ್ಟಾದಶ ವಿಭಾಗಗಳು, ಸಭಾ . . . ನಿಯೋಗ, ದಾಯವಿಭಾಗ, ಅನಧ್ಯಯನ, ವರ್ಣಸಂಕರನಿಂದಾ, ಆಪದ್ಧರ್ಮಗಳು (ಭಾರರ. ೬೨). ೨. ಬರಬೇಕಾದ ಸ್ವತ್ತಿನ ಪಾಲು ; ಹಂಚಿಕೆ : ಯಜ್ಞದ ದಾಯವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷಾತ್ಮನ್ ಸ್ಮೃಸನ್ನು ವಂಚಿಸಿದ (ಬಧ್ಯತ್ರ. V, ೬೬೨೪). [ದಾಯ₂ + ವಿಭಾಗ]

ದಾಯಾದ (ನಾ). ೧. ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆಯುವವನು; ಪಾಲುಗಾರ ; ಜ್ಞಾತಿ : ಎಮ್ಮ ದಾಯಾದನುಂ ಕೋಪದಿನೆನ್ನೊಳ್ ಕಾದಲೆಂದುಬ್ಬರಿಸಿದ ಸಮರಾಟೋಪದಿಂ ನಿಂದೊಡಂ ಮಾಣ್ಬುದು (ಅದಿಪು. ೧೪-೮೫) ; ಒಡವುಟ್ಟಿದ ಕೌಸ್ತುಭಮಿರ್ಪೆಡೆಗಂ ದಾಯಾದನಪ್ಪನೆನ್ನೆಗವೆಂದುದುಪತಿಕಳೆ ನೆಲಸಿತ್ತೆನೆ ಪೊಡೆಯಲರನ ಕೊರಲ ಪುಲಿಯುಗುರ್ ಕರಮೆಸೆಗುಂ (ಜಗವಿ. ೩-೪೪) ; ಧುರದೊಳ್ ತನ್ನಯ ವೀರರೊಳ್ ಪ್ರಜೆಗಳೊಳ್ ದಾಯಾದರೊಳ್ . . . ಸ್ತ್ರೀಯರೊಳ್ ದೊರೆಗಳ್ಗೆಳ್ಬು ಬೇಕೆಲ್ಲೆ (ಸೋಮೇಶ. ೫೭) ; ದಾಯಾದರಿಲ್ಲ ಮಾರ್ಮಲೆವ ಪರಮಂಡಲದ ನಾಯಕರ ಸುಳಿವಿಲ್ಲ ನಿನ್ನಾಳ್ಕೆಗೆಲ್ಲಿಯುಮು ಪಾಯಮುಮವನಿಯೊಳಿಲ್ಲ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨-೫೪). ೨. ಆಸ್ತಿಯ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ; ಹಕ್ಕುದಾರ. ೩. ಮಗ ; ಪುತ್ರ. ೪. ಸತ್ತ ಬಂಧುಗಳಿಗೆ ಪಿಂಡಾದಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗ ತಕ್ಕ ಬಂಧುವರ್ಗದವನು.

ದಾಯಾದಮಲ್ಲ= ದಾಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಭಯಂಕರನಾದವನು,— ಜಟ್ಟಿಯಂತಿರುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಶ್ರೀಯಾಂ ಕುರುಭೂಭೃದ್ಬಲತೋಯಧಿಯೊಳ್ ಕಡೆದು ಪಡೆದು ಭುಜಮಂದರದಿಂ ದಾಯಾದ ಮಲ್ಲನೆನಿಸಿದಹೇಯಂ ಭುಜಬಲವಿಭಾಸಿ ಸಾಹಸಭೀಮಂ (ಗದಾಯು. ೨-೧). [ಸಂ.]

ದಾಯಾದವಿಷಯ (ನಾ). ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿಯ ವಿಷಯ ಸೋದರರ ಮನ ಕದಡಿದವು ದಾಯಾದವಿಷಯದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೨-೨೭). [ದಾಯಾದ + ವಿಷಯ]

ದಾಯಾದಿ₁ (ನಾ). ೧. ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲನ್ನು ಪಡೆಯುವವನು ; ಅಣ್ಣ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ. ೨. ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರ ಮಕ್ಕಳು ; ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ದೊಡ್ಡಪ್ಪನ ಮಕ್ಕಳು. ೩. ಒಂದೇ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪೀಳಿಗೆಯವರು; ವಂಶಜ: ಜ್ಞಾತಿ: ಇವರಿಗೆ ಕೌರವರೆಂಬ ದಾಯಾದಿಗಳಿದ್ದರು (ನೀತಿಚಿಂ. I, ೯); ದೇಶಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ರಾಜ್ಯವು ಹಿರಿಯನಾಗಿದ್ದ ದಾಯಾದಿಯಾಗಿನ್ಸ್ಯೇಯನ ಕೈಸೇರಿತು (ಮಹಿಸ. ೮೭) ; ಹುಟ್ಟುತ್ತಾ ಅಣ್ಣ–ತಮ್ಮ, ಬೆಳೆದಮೇಲೆ ದಾಯಾದಿ (ಗಾದೆ) ; ಸವತಿ ಸಣ್ಣವಳಲ್ಲ, ದಾಯಾದಿ ಚಿಕ್ಕವನಲ್ಲ (ಗಾದೆ). [<ಸಂ. ದಾಯಾದ್ಯ]

ದಾಯಾದಿ₂ (ನಾ). ೧. ಆಸ್ತಿಯ ಹಕ್ಕು ಉಳ್ಳವಳು. ೨. ಮಗಳು. [ಸಂ. ದಾಯಾದೀ]

ದಾಯಾದಿತನ (ನಾ). = ದಾಯಿಗತನ ೧ : ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೀವು ದಾಯಾದಿತನವನ್ನು ತೋರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ (ಛಾಮಂತಿ. ೭೩). [ದಾಯಾದಿ₁ + – ತನ]

ದಾಯಾದ್ಯ (ನಾ). ೧. ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರಿಗೆ ಬರಬೇಕಾದ ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿ; ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಪಾಲು,–ಭಾಗ : ನಮಗೆ ಬರಬೇಕಾದ ದಾಯಾದ್ಯವೇನಂಟೋ, ಅದ ಹಂಚಿಕೊಡುವುದಿಂದು (ಭಾಷನಾ. ೫೧). ೨. ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡಪ್ಪನ ಮಗ; ಪಾಲುಗಾರಿಕೆ ಯುಳ್ಳವನು; ದಾಯಾದಿ: ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದಿರ್ದ್ದಡೆ ಮಗಳು ಮಗಳ ಮಕ್ಕಳು ದಾಯಾದ್ಯರ ವಿಲ್ಲದೆ ನಿಸ್ಸನ್ತತಿಯಾದವ [ರೆ]ಲ್ಲವನರಸುಗಾ[ಣಕೆ] . . . ಕುಡ:ವುದು (ಕಇಅ. ೨೬–೩೯–೪೦ ; 1110); ಉದಯದಲಿದ್ದು ಪತ್ರೆ ಪುಷ್ಪಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಅಣ್ಣಗಳು ನೀವು ಕೇಳಿರೊ ನೀವು ಗಿಡದ ವೈರಿಗಳೋ ಗಿಡದ ದಾಯಾದ್ಯರೋ (ವಚಸಂ. ೮೪೦–೪೦ ಅಂಬಿಗ) ; ಹೆಱುವೆನಾ ಮುನ್ನೆಂದು ಗರ್ಭವ ಧರಿಸಿದೆನು . . . ವರುಷವೆರಡಾಯ್ತಿದಱ ಭಾರವ ಧರಿಸಿದೆನು ದಾಯಾದ್ಯರೊಳಗವತರಿಸಿದನು ಮಗನೆನುತ ಮುಖದಿರುಹಿದಳು ಗಾಂಧಾರಿ (ಕುಭಾ.ಅ. ೯–೪೪) ; ಹೆಂಡತಿಯು ತನ್ನ ದಾಯಾದ್ಯರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು (ನಿಚ್ಕಾ.ಮ. ೯). ೩. ಬಲತಾಯಿಯ ಮಗ ; ಮಲ ಅಣ್ಣ ಅಥವಾ ಮಲ ತಮ್ಮ : "ಉಪಮಾತೆಯನೆ ಬಲದಾಯೆ ನಿಕ್ಕುಮಾಕೆಗೆ ಪುಟ್ಟಿದಾತ ದಾಯಾದ್ಯನು" (ಮುಂಗರಾ. ೯೨–೦೨). [ಸಂ.]

ದಾಯಾಧಿಕಾರ (ನಾ). ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಸ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅಧಿಕಾರ ; ಆನುವಂಶಿಕ ಹಕ್ಕು : ಅವಳ ಗಂಡನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವೆಂದು ತೋರಬಹುದಾದ ದಾಯಾಧಿಕಾರದ ಬಗೆಗೆ ತನ್ನ ನಿರ್ಧಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದಾಗ, ಅವಳ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮಿಂಚಿದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿದನು (ಪುಸರು. ೪೭೪). [ದಾಯ್ಯ₂ + ಅಧಿಕಾರ]

ದಾಯಾರ್ಧ (ನಾ). ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಭಾಗ : ಗೃಹಯುಗ್ಮಂ ನೆಲಸಿದೋರ್ಡೊಂಡೆ ಗೃಹದೊಳ್ ದಾಯಾರ್ಧಮಂ . . . ಅಳ್ಗುಂ (ಜಾತತಿ. ೯–೯). [ದಾಯ್ಯ₂ + ಅರ್ಧ]

ದಾಯಿ 'ದಾದಿ' ನೋ.

ದಾಯಿಗ (ನಾ). ೧.=ದಾಯಾದಿ₁ ೨ : "ದಾಯಾದರೊಳ್ ದಾಯಗಂ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೩) ; ಅವರ ದಾಯಿಗಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂಗಳಂ ಬಲ್ಲೊಂಗಂ ಮಂತ್ರಿಪದವಿಯುಂ ಕೊಟ್ಟುದಂ ಕೇಳ್ದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೨–೨೫) ; ಕಾಡೊಳ್ ಬೇಡರಂತೆ ತೊಟಲ್ವ ದಾಯಿಗರ ಕಂದಿ ಕುಂದಿದ ಮೊಗಂಗಳಂ ನೋಡುವುದುಂ (ಶಂಪಭಾ. ೭–೩೨ ಪ); ಬಲ್ಮೊಗದಿಂದಿರ್ದು ಪದಾರ್ತ್ಥಮಂ ಬಿಸುಟು ತಮುಳ್ಳಾರ್ತ್ಥಮಂ ಬಯ್ತು ಬಂದಿಗೆ ಕಳ್ಳಂಗರಸಿಂಗೆ ದಾಯಿಗರಿಗಂ ಕಟ್ಟೋವತಂ ಮುಟ್ಟ ಲೋಭಿಗಳೇಂ ಪೋಲ್ವರೆ . . . ರಾಮನಂ (ಕಇಅ. ೭೬–೦೩–೨೭ ; 1088) ; ಕಾಂಚನಮಪ್ಪೊಡೆ ದಾಯಿಗರಿಂದನುನಯದಿಂ ಠಕ್ಕರಿಂದಮಱೆವುದು ಬೇಗಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭–೦೪೫) ; ಜನಪನಾ ದಾಯಿಗನ ಮೆಱುಜಾಜಿನಲಿ ಗೆಲಿದನು (ತೊರರಾ. ೩–೨–೫೩) ; ಕಾದವರುಂಟು ದಾಯಿಗರ್ ಪಗೆಗಳಗ್ರಜಾನುಜರ್ . . . ಕಂಡೆನಿಲ್ಲ ಕೇಳ್ದೆನಿಲ್ಲೀ ತೆಱನ ದೊರೆವೆತ್ತ ಸೆಣಸಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೬೨–೨). ೨. ಮಗ : "ಪುತ್ರನಲ್ಲಿ ದಾಯಗನೆಂಬುದು" (ಮುಂಗರಾ. ೧೪೨–೦೮) ೩. ಮಲತಮ್ಮ ಅಥವಾ ಮಲಅಣ್ಣ : (ಕ). ೪. (ಅಲಂ) ಪುಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಲುಗಾರ; ಪುಣ್ಯಸಾಧಕ ; ಪುಣ್ಯಶಾಲಿ: ಬೀಯ ಮಾಡಿಯ ಲಿಂಗದಲಿ ನಿಜಕಾಯ ನಿಲುವೊಡೆ ನಿತ್ಯರಪ್ಪೊಡೆ ದಾಯಿಗರು ಲಾಲಿಸುವುದೀ ಪ್ರಭುಲಿಂಗ ಲೀಲೆಯನು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೦–೦೦).

ದಾಯಿಗದಲ್ಲಳ = (ಶತ್ರುಗಳಾದ) ದಾಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು : ಒಂದು ಬಿರುದು : ಸಕಳಗುಣಗಣೋತ್ತುಂಗ ಮಾವನ ಸಿಂಗ ಜಿತವೈರಿಸಂಕುಳ ದಾಯಿಗದಲ್ಲಳಂ ಶ್ರೀಮತ್ ಕಲಿಯಮ್ಮರಸಂ (ಎಇ. XIX, ೧೪೦–೨೧ ; 1045). ದಾಯಿಗ ಮುರಾರಿ = ಒಂದು ಬಿರುದು : ಗೋತ್ರಪವಿತ್ರಂ ಪರಾಂಗನಾಪುತ್ರಂ ದಾಯಿಗಮುರಾರಿ ವಿನಯೋಪಕಾರಿ (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೧೦೪–೦೬ ; 1130). [ದಾಯ್ಯ₂ + – ಇಗ]

ದಾಯಿಗತನ (ನಾ). ೧. ದಾಯಾದಿಯಾಗಿರುವಿಕೆ : (ಕ). ೨. ದಾಯಾದಿಯ ಸ್ವಭಾವ ; ವೈರ ; ದ್ವೇಷ : ಕಡಂಗಿ ಮಿಗೆ ತಳ್ತುಱಿಯಲ್ಕೆಂದಾನುರಂ ಬಿದಿರ್ದರಿದೇಂ ದಾಯಿಗತನಮನೆಮಗವರ್ ತೋಱಿದಪರ್ (ಶಂಪಭಾ. ೧೦–೩) ; ನೀಮೆಲ್ಲಂ ದಾಯಿಗತನಮನಿಲ್ಲಿ ತೋಱಲ್ವಗದು (ಗದಾಯು. ೭–೬೨); ಪೂಣ್ದೆನ್ನೊಳಂ ದಾಯಿಗತನಮನಿವಂ ತೋರ್ಕೆ (ಶಂರಾಮಾ. ೦೨–೭೩). [ದಾಯಿಗ + – ತನ]

ದಾಯಿತ (ನಾ). ಆತ್ಮೀಯ ; ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದವನು ; ಇಷ್ಟಮಿತ್ರ (?) : ದಾಯಿತರಿಂ ಪೆಸರ್ವೆತ್ತ ಪಸಾಯಿತರಿಂ ಸುಭಟ ಚೇಟಕ ಪ್ರಕಟಮಹಾನಾಯಕರಿಂ ನಿರುಪಮಂ ಶೋಭಾಯತಮಾಯ್ತೋಲಗಂ (ಕುಸುಮಾ. ೩–೪೮). 'ದಾಯಿದ' ಪಠಾ. [?]

ದಾಯಿತ್ವ (ನಾ). ೧. ಕೊಡಬೇಕಾದುದು. ೨. ಸಾಲ–ಸೋಲ ಮೊದಲಾದ ಹಣಕಾಸಿನ ಜವಾಬ್ದಾರಿ,–ಬಾಧ್ಯತೆ : ಭಾರತ ಡೊಮಿನಿಯನ್ನಿನ ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರಗಳೂ, ದಾಯಿತ್ವಗಳೂ, ಆಭಾರಗಳೂ . . . ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭಾರತ ಸರ್ಕಾರದ ಮತ್ತು ಆಯಾ ರಾಜ್ಯಪಾಲಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರಗಳೂ, ದಾಯಿತ್ವಗಳೂ, ಆಭಾರಗಳೂ ಆಗಿರತಕ್ಕದು (ಭಾರಾಸ. ೦೬೯). ೩. ಕೊಡುವಿಕೆ ; ನೀಡುವಿಕೆ : ಆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ದೇಶದೇಶಾಂತರಗಳ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದಾನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಒಮ್ಮೊನೆಯ ದಾಯಿತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅವರು ಪಡೆದಿದ್ದುದು (ಸಿರಿಂಧ. I. ೩೩೭). [ಸಂ.]

ದಾಯಿದ (ನಾ). = ದಾಯಿತ (?) : ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಸ್ವಕೀಯ ರಸನೆಗತೀವ ಸ್ವಾದುವಾದ ವಸ್ತುಗಳಂ ಕುಮಾರಾವರೋಧವಧೂವಿಳಾಸಿವರ್ಗಕಂ ದಾಯಿದ ಪಸಾಯಿತರ್ಗಂ ಕಳಿಪುತ್ತುಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೫–೭೦ ಪ). [<ದಾಯಾದ್ಯ ?]

ದಾಯಿದೊಡ (?). (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ (?) : ಶ್ರೀಮನುಮಹಾ ಮಂಡಳೇಸ್ವರಂ ಬೋ(ಂ)ಮಿದೇವರಸರ್ಗ್ಗೆ ಉರಗುರಕೆ ಕೊಟ್ಟು ದಾಯಿದೊಡ (?) ಸರ್ವ್ವ ನಮಸ್ಯಂ ಮಾಡಿ ಏರಿಂಗಲ್ಲದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಶಾಭಾ[ಗ]ದಲ್ಲಿ ತಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡದ ಹಯಿಮೇಶ್ವರದೇ[ವ]ರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಕೆಯಿ ಮತ್ತರು ೬ (ಸೌಇಇ. XX, ೦೬೯–೨೦ ; 1208). [?]

ದಾರ₁ (ನಾ). ನೂಲು ; ಎಳೆ ; ಸೂತ್ರ : ಮುನ್ನಮೆಂಬ ಬಟೆಕೆಂಬ ಜನೋಕ್ತಿಯೊಳಾಯ್ತು ಸೂಚಿಶಕ್ತಿಗೆ ನೃಪರಾನೆ ದಾರದವೊಲಾದುವು ರಾಜಕುಮಾರರಾನೆಗಳ್ (ಗದಾಯು. ೦–೦೬) : ಸೂಜಿಯ ಬಟಿಯ ದಾರದಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೪–೧೦೪) ; ಬಿಡುಮುತ್ತು ಘನೋಪಳದೊಂದು ರೂಪದಿಂ ಸುರಿಯಲನಂತರಂ ಬಟಿಯ ದಾರವೆಬಲ್ಲಪುದೆಂಬ ಚೆಲ್ವನಾಪರಿಸಿದುವು . . . ವಾರಿಧಾರೆಗಳ್ (ಆಗಪಿ. ೪–೩೧) ; ದಾರ ಉರಗನ ಪಡೆವಣಿಯ ಗೊಂಡೆಯದ ಕಿಗ್ಗಟ್ಟಿಸೆಯಿ ಪಶುಪತಿಯ (ಕುಪ್ರಾಕ. ೭–೧೨); ಒಟ್ಟು ಬಟ್ಟೆಮಾಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ದಾರದ ಎಳೆ ತೆಗೆಯುವುದೇ ಒಂದು ಭಾಗ (ಹಹಿತ್ರ. ೮) ; ಎಲ್ಲಾ ನಾರುಗಳಿಂದ ಎಳೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ದಾರಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೊಸೆದು, ದಾರಗಳಿಂದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ (ಗೃಹವಿ. ೬೨).

[?./ತಮಿ. ತಾರ್, ತಾರ; ತುಳು. ತೆಲು.ದಾರ. / ಪ್ರಾ. ದಾರ = ಕಟೀಸೂತ್ರ. / ಸಂ. ದೋರ]

ದಾರ್₁, ದರ್₁, ದೋರ್₁ (ನಾ). ಬಾಗಿಲು; ದ್ವಾರ: ದರ ದಾರ ಬಾರ ಮಕ್ಕುಂ ವರದಾ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದೊಳ್ ತದ್ಭವಮಾಗಿರೆ (ಶಮದ. ೨೯೭). ದರ್₁ : ಮೇಲಿನ 'ಶಬ್ದ' ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. ದೋರ್₁] ಬಾದು ಕಾಷ್ಠಾಂಗಾರೆ ದೋರದಿ ಹೊಂದಿಸಿಹ ಹೊಂಗಂಟೆಯನು ಸಾನಂದ ದಲಿ ದನಿಗೆಯ್ದ (ಜೀವಂಚ. ೩-೧೪). [<ಪ್ರಾ. ದಾರ. / ಸಂ. ದ್ವಾರ]

ದಾರ್₂ (ನಾ). ೧. ಬಿರುಕು; ಸೀಳು; ತೂತು; ರಂಧ್ರ. ೨. ಉತ್ತ ಭೂಮಿ. ೩. ಹೆಂಡತಿ; ಪತ್ನಿ; ಭಾರ್ಯೆ: "ದಾರಾಃ, ಕ್ಷೇತ್ರಂ, ಕಳತ್ರಂ . . . ಗೃಹಿಣೀ, ಗೃಹಾಃ – ಈ ೧೩ ಹೆಂಡತಿ" (ಹಲಾಯು. ೬೦-೩೪೦); "ದಾರಂ ಕಳತ್ರಂ . . . ಪತ್ನಿ ಮಹಿಳೆಯೆನೆ ಹೆಂಡತಿಗೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೦-೬); ಪ್ರಭುಗಳ ಆಯುರ್ದಾಯ ದಾರಾ ಪುತ್ರಾದಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಅವರು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗುಣಿಸಿ ನೋಡಿರಲಿಲ್ಲ (ಹಂಶರಾ. ೯೫). 'ದಾರಪರಿಗ್ರಹ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

-ದಾರ್ (ಪ್ರ). ಹೊಂದಿರುವವನು; ಪಡೆದಿರುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಒಂದು ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅಬ್ಕಾರಿದಾರ', 'ಅಮಲ್ದಾರ', 'ಆಡಳಿತದಾರ' ಪರಾ. [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಾರ್]

ದಾರಂದ 'ದಾರವಂದ' ನೋ.

ದಾರಕ (ನಾ). ೧. ಬಾಲಕ; ಗಂಡುಮಗು; ಕುಮಾರ; ಹುಡುಗ; ಮಗ: ಸುಂದರ ದಾರ ದಾರಕೋದಾರ ವಿಮೋಹದೊಳ್ ತೊಡರ್ದು ದಾರುಣದುಃಖಮನೆಯ್ದಿದಿರ್ಕುಮೋ (ಆದಿಪು. ೨-೫೩); ಕಾಳಿಕನೆಂಬ ಧೂಮಕೇತುಂಗೆ ದಾರಕನಾದಂ ಕಡೆಯೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೩೭); ದಾರಕನಂ ಘನತೇಜಸ್ಸಾರನನಾವೆಂದು ನಲ್ಮೆಯಿಂದೆತ್ತುವೆನೋ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೯೩); ನೀರೆಯುಮುರ್ಕಿನಿನಕ್ಷತೆಯ ದಾರಕನ ಮೇಲೆ ತಳಿದು ಹರಸಿದ ರಾಮಾರವರ್ಷ ಬದುಕೆಂದು (ಜ್ಞಾನಚ. ೩-೧೫೫); ಆಲಯದಿ ದಾರಕರ ಸಂಬಂಧ ಬಹುಳಂ (ವಂಶರಾ. ೨-೧೦-೫೦). ೨. ತರುಣ; ಯುವಕ: "ದಾರಕಃ, ತರುಣಃ, ಯುವಾ – ಈ ೩ ಜವ್ವನಿಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೮೩-೩೯೯). [ಸಂ.]

ದಾರಕಮಲ್ಲ (ನಾ). ಬಾಲಕರಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಗ; ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ಹುಡುಗ: ದಾರಕಮಲ್ಲನೆಲ್ಲಿದನಮಾನುಷಖೇಳನದಲ್ಲಿದಂ ವ್ರಜಾಂಭೋರುಹಮಿತ್ರನೆಲ್ಲಿ ದನನಂತಸಹಾಯನದೆಲ್ಲಿದಂ . . . ಎಲ್ಲಿದನಬ್ಜಲೋಚನಂ (ಜಗವಿ. ೩-೯೦). [ದಾರಕ + ಮಲ್ಲ]

ದಾರಗಟ್ಟು (ನಾ). ದಾರದಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವಂತಹುದು: ದಡದಡನೆ ಹೋಗಿ, ನಂಜರಾಜಯ್ಯನ ಹಸ್ತಗಳಿಂದ ಆ ಪುಟಿಕೆಯನ್ನೆಳೆದೀಯಾಸಿ ಕೊಂಡು, ತನ್ನ ಕರವಾಳಿಂದ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ದಾರಗಟ್ಟನ್ನು ಗವಸಣಿಕೆ ಯನ್ನು ಅರಿದು ಬಿಸುಟ್ಟು (ಮುಂಶ್ರಕ. ೧೬-೬). [ದಾರ್₁ + ಕಟ್ಟು₂]

ದಾರಗೊಂಡೆ (ನಾ). ನೂಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕುಚ್ಚು: (ಕ). [ದಾರ್₁ + ಗೊಂಡೆ (<ಕೊಂಡೆ₁)]

ದಾರಣ (ನಾ). ೧. ಒಡೆಯುವಿಕೆ; ಹರಿಯುವಿಕೆ; ವಿಭಜಿಸುವಿಕೆ. ೨. ತೆರೆಯುವಿಕೆ; ಹೊರಗೆಡಹುವಿಕೆ. 'ಅವದಾರಣ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಾರಣೆ 'ಧಾರಣೆ₂' ನೋ.

ದಾರಣೆವಾಸಿ 'ಧಾರಣೆವಾಸಿ' ನೋ.

ದಾರದ (ನಾ). ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಿಷ; ಪಾದರಸ; ಇಂಗಲೀಕ; P ಕಾಕೋಲ, ಕಾಲಕೂಟ, ಹಲಾಹಲ, ಸೌರಾಷ್ಟ್ರಿಕ, ಶೌಕ್ಲಿಕೇಯ, ಬ್ರಹ್ಮಪುತ್ರ, ಪ್ರದೀಪನ, ದಾರದ ಮತ್ತು ವತ್ಸನಾಭ ಎಂಬುವು ವಿಷಭೇದಗಳು: "ಬ್ರಹ್ಮಪುತ್ರಃ, ಶೌ(ಕ್ಲಿ)ಲ್ಕಿಕೇಯಃ, ದಾರದಃ . . . ತೀಕ್ಷ್ಣಃ, ವಿಷಂ – ಈ ೯ ವಿಷಂ" (ಹಲಾಯು. ೦೦೬-೩೪); "ದಾರದ – ನಂಜು, ವಿಷ" (ಗಂಗಾಮು. ೧೬೩). [ಸಂ.]

ದಾರಪರಿಗ್ರಹ (ನಾ). ಮದುವೆಯಾಗುವುದು: ನವಕುಮಾರನು ವೈಗರಾದಿಂದ ಪುನಃ ದಾರಪರಿಗ್ರಹ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ (ಕಪಾಕುಂ. ೩೪); ದಾರಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ವಿಮುಖರಾದರೂ ತಮ್ಮನ ಮದುವೆಗಾಗಿ ಪ್ರಯಾಸಪಟ್ಟರು (ಠೀಕ್ಷ್ಮಕ. ೩೭). [ದಾರ್₂ + ಪರಿಗ್ರಹ]

ದಾರವ (ಗು). ಮರದ; ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ. [ಸಂ.]

ದಾರವಂದ, ದರವಂದ, ದಾರಂದ (ನಾ). ೧. ಬಾಗಿಲ ಚೌಕಟ್ಟು; ಬಾಗಿಲುವಾಡ: ಅಗಲಕ್ಕೆವರ್ಗಡಿ ನೀಳಮಾಗೆ ತರುಗಳ್ ಚೀಟ್ಪಿಲ್ಲ ದೊಂದಾಗೆ ಮಾಡುಗೆ ನೇರ್ಪಟ್ಟಿರೆ ದಾರವಂದಮನದರ್ಕಾದೋಳೆಯಂ ಮಾಟಕ್ಕೆ ವಾ ಜಿ ಗ ಜಾ ರೂ ಢ ಮ ನ ಸ್ಕ ಮಂ ನಿಜಗೃಹದ್ವಾರಾಂತರೋದ್ದೇಶಮಂ ಪುಗುವಾಗಲ್ (ಮೋಕ್ಷೋಪ. ೩-೩೨); ಒಂಬತ್ತು ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಕದವನಿಕ್ಕಿ ಒಂದು ಬಾಗಿಲ ಅಗುಳಿ ದಾರವಂದವನಿಕ್ಕಿ ಬಲಿಯಲು ತಿರುಗುವುದಕ್ಕೆ ತಾವು ಕಾಣದೆ (ಶಿಂಗವ. ೪. ೭೩-೭೪); ಮಣಿದಾರವಂದವಂ ಒಡಿದಣಮಿಕ್ಕಿಸುತ್ತುಮೆಲ್ಲರ ಸುಮ್ಮನೆ ಯಮ್ಮಗ್ಗಣೆಯನ್ನುಂ ದಾರನೆನು ತ್ತೆಣಿಸುತ್ತೆಸದಿರ್ದಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೦೦-೫೫); ಸುಪುತ್ರ ಮಾಕಯ್ಯನು ಮಾಡಿಸಿದ ದೇವರ ಪೀಠ ಜಾಲಾಂಧರ ದಾರವಂದ (ಎಕ. XII, ತಿಕ್ನಾ. ೫೫-೬; 1212 ?) ವಿಳಸಿತ ಮಹಾಮರಕತದ ದಾರವಂದವಮಂ ತೊಳಪ ವೈಡೂರ್ಯಗಳುಂ ನಾಡೆ ಕಂಗೊಳಿಸೆ ಮೆಚಿದುದು (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೦-೩೦). ೨. ಸಾಗವಂದಿಗೆ: ಗೋಮೇಧಿಕದ ದಾರವಂದದಿಂ, ಪವಳದ ಭಿತ್ತಿಯಿಂ, ಮರಕತದೊಂದು ಕಳಸದಿಂ ತಾರಗೆವಟ್ಟ ಮುಟ್ಟ ನಿಗುರ್ದ ಸ್ಫಟಿಕನಾಗರಂ ಬೋಲ್ . . . ಕಣ್ಗೆಡ್ಡಮಾಗಿ ರಂಜಿಕುಂ (ಕಾಮಶ. ೫೯-೨೨); ಚಪ್ಪಲನ್ನು ಸೂರಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಸಿ ಅಥವಾ ಬಾಗಿಲ ದಾರವಂದದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಬಾರದು (ಬಹ್ಮಾ. ೧೪). **ದರವಂದ**: ೧. ಕೊರುವರ್ ಯಿಪತ್ತು ಕಂಭ(ಂ)ಕ್ಕೆ ಎರಡು ದರವಂದಕ್ಕಂ ಕೊಟ್ಟ ಗದ್ಯಾಣ ಮೂವತ್ತು (ಸೌಇಇ. XV, ೩೫೩-೬; 1076). **ದಾರಂದ**: ೧. ಬಾಗಿಲಿನ ದಾರಂದಗಳು ಗಡುಸು, ಅದರಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದಾಪದ್ಮಗಳೂ, ಗಿಳಿ, ನವಿಲು, ಇತ್ಯಾದಿ ಬಡಗಿಯ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯಗಳೂ ಇವೆ (ಕೃಹಿಶಾ. ೦೯); ಬಾಗಿಲಿನ ದಾರಂದ ಕ್ಕೊರಗಿ ಕೆಲಸದಾಳು ಸೋಮ್ನಾ ನಿಂತಿದ್ದ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೦೩); ಕೋಣೆಯ ಬಾಗಿಲಿನ ದಾರಂದಕ್ಕೊರಗಿ ಸುಮಿತ್ರ ನಿಂತಿದ್ದಳು (ಅನುರ. ೩೫); ಮನೆ ಬಾಗಿಲಿನ ದಾರಂದ ಹಣಿಗೆ ಬಡಿದರೂ ಉಂಟು (ಮರಮು. ೦೦೪). [<ಸಂ. ದ್ವಾರಬಂಧ]

ದಾರವಟ್ಟ, ದ್ವಾರವಟ್ಟ (ನಾ). ೧. ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು; ಗೋಪುರ; ಪುರದ್ವಾರ: "ಗೋಪುರಮಾ ಪುರದ್ವಾರಮೆನೆ ದಾರವಟ್ಟ [ಪಾಠಾಂ. ದಾರವಟ]ಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫೭-೪); ಪ್ರಣವ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯಗುಳಿ ದಾರವಟ್ಟ[ಪಾಠಾಂ. ಗುಡಿಯ ದ್ವಾರವಾಟ, ದ್ವಾರವಟ್ಟ]ವೊಪ್ಪುತ್ತಿರೆ (ಹನ್ನವ. ೪. ೦೯೯-೩೪೦); ಮರದ ಕೊಂಬಿನೊಳ್ ಬರೆದು ಕಟ್ಟಿದ ಕಪ್ಪಡಮುಮಿರ್ದಪ್ಪುದೆಂದು ಚಿತ್ರವನಪಾಳಕಂ ಕ ಪಾ ಳ ಕು ೦ ಡ ಳಂ ದಾರವಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು (ಅರ್ಜನೀ. ೫-೪೦ ವ); ವಕ್ತ್ರಲೋಪಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರ – ಈಸರ . . . ದ್ವಾರವಟ್ಟ – ದಾರವಟ್ಟ (ಶಮದ. ೨೮೦ ಪ್ರಯೋ); ವರುಣಸೂನು ಜಯಂತ ನಳಕೂಬರರು ಸಮಯವನೊಮ್ಮೆ ಕಾಣದೆ ಮರುಷ ವೋಲೈಸುವರು ಸೌಧದ ದಾ ರ ವ ಟ್ಟ ದ ಲಿ (ಕುಮಾ.ಅ. ೮-೯); ಕಳಿದು ಹೊಕ್ಕರು ಹೋಳಿವ ವಜ್ರೋಪಲ ಕವಾಟದ ದಾರವಟ್ಟಂಗಳನು (ವಿಭಾಗ. ೩-೩-೭). ೨. ಹೊಸ್ತಿಲು: (ಕ). ೩. ಕೈಸಾಲೆ; ಮೊಗಸಾಲೆ: "ಪ್ರಘಾಣಃ, ಪ್ರಘೇಣಃ, ಅಲಿಂದಃ–ಈ ೩ ಹನ್ನೆರಡು ಕಂಬದ ಕಡೆಯ ದಾರವಟ್ಟದ ಪೆಸಳು" (ನಾಚಿರಾ. ೦೦೪); ಮೂಡಣ ತಟ್ಟೆಯ ನಡುವೆ ಒಂದು ಕಂಭವ ನೆಟ್ಟು ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ದಾರವಟ್ಟವ ಕಟ್ಟಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ನಿಂದಾಡುತ್ತಿರಲಾಗಿ ನಡುವಣ ಕಂಭ ಮುರಿದು ಬೀಳುತ್ತಿರಲಾಗಿ

(ಪೋಲೀಸ್‌ಮೂ. ೨೫೭-೮೦೮). **ದ್ವಾರವಟ್ಟ**: ಮೇಲಿನ ಚನ್ನವ. ೯.೧೪೯-೩೪೦ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ ; ಕನಕಮಯ ಚಿತ್ರಗೆಲಸದ ದ್ವಾರವಟ್ಟಮಂ ಮಿನುಗುತಿಹ ರತ್ನಕೀಲಿತ ಕಳಶದುಪ್ಪರಿಗೆ ಮನೆ ಮನೋಹರ ವಿಶಾಲಂಬಡೆದು ರಾಜಿಸಲು (ಗುರುಚಾ. ೮-೪೩) ; ಶಶಿವದನೆ ಯೋರ್ವಳೊಡಲಿತ್ತು ಚೊನ್ನಕೆ ದ್ವಾರವಟ್ಟದೊಳು ನಿಂದಿರ್ದಳು (ರಾಘಾಶ. ೭-೪೫) ; ದ್ವಾರವಟ್ಟದ ಮುಂದೆ ನಿಂತ ವರಪ್ರಭು ಸಿದ್ಧರಾಮರ ಬರವ ಕಂಡು (ಸಿದ್ಧಪು. ೨೮-೮೪) ; ಆ ಪುರದ ದ್ವಾರವಟ್ಟದ ಮುಂದೆ ಶಾಸನ ದೊಳು ಕಲ್ಯಾಣದ ಮಹಾತ್ಮೆಯನು . . . ಬರೆದಿಡಲು (ಚೆನ್ನಸಂ. ೮೩-೧೭). [<ಸಂ. ದ್ವಾರವಟ್ಟ./ಮರಾ. ದಾರವಟಾ]

ದಾರವಟ್ಟಗ (ನಾ). ಬಾಗಿಲನ್ನು ಕಾಯುವವನು ; ದ್ವಾರಪಾಲಕ: ಪಂಡಿತ ವಟ್ಟೈಸಿ ಪುಗುವುದುಂ ದಾರವಟ್ಟಗಂ ದಟ್ಟಿಸಿ ಕೊರಳಂ ಪಿಡಿದು ನೂಂಕೆ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೫-೨೮ ವ). [ದಾರವಟ್ಟ + -ಗ$_3$]

ದಾರವಟ್ಟಲು 'ದಾರೆವಟ್ಟಲ್' ನೋ.

ದಾರವಾದ (ನಾ). ಬಾಗಿಲು ; ದ್ವಾರ: ಎಲುವಿನ ತೊಲೆಗಳು . . . ಹುಳುವಿನ ಜೋಣಿಗಳು ಜಂತಿನ ಬಣದಿಗಳು ಇಂತಪ್ಪ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಎಂಟು ರವಕ್ಕಿಗಳು ಬಾಯಿ ಎಂಬುದೇ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ದಾರವಾಜವು (ವಚಸಾ. I, ೨೫೧-೨೮). [←ಪಾರ. ದರ್‌ವಾಜಹ್ ; ಹಿಂ. ಮರಾ. ದರ್‌ವಾಜಾ]

ದಾರಸಂಗ್ರಹ (ನಾ).=ದಾರಪರಿಗ್ರಹ : ಅಂತಾಗಿ ದಾರಸಂಗ್ರಹ ಪರ್ಣ ಶಾಲೆಗಳನಿಂತೆಲ್ಲದಚಿರಕಾಲದೊಳಳಿವ ಕಾಯಮಿದಕೆಂತಿರ್ದೊಡೇನೆಂದು ತಲೆಗೆ ತಱಗೆಲೆವಿಡಿದುತಾಂ ಪೊತ್ತುಗಳೆವೆನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೩೨-೩೦).

[ದಾರ$_3$ + ಸಂಗ್ರಹ]

ದಾರಾಢ್ಯ (ನಾ). ಗಡುಸಂತನ; ಗಟ್ಟಿತನ: ತನ್ನ ಅಣ್ಣನಿಗಿರುವ ದಾರಾಢ್ಯ ದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಪಾಲಷ್ಟೂ ಇವನಿಗೆ ಇಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [<ಸಂ. ದಾರ್ಢ್ಯ]

ದಾರಿ (ನಾ). ೧. ಹಾದಿ ; ಬಟ್ಟೆ; ಮಾರ್ಗ: ನರಕದ ದಾರಿ ಮಹಾನಿಷ್ಠುರ ದುಃಖದ ಬಿತ್ತು ಪುಣ್ಯದ ಕ್ಷಯದುಳಿಪಿಂಗಿರಲೆಡೆ ಕೊಲೆಯ ತವರ್ಮನೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೨೩೩ ಅಧಿಟಿ); ಆನೆಯೂ ಆ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತ್ತೆಂದಡೆ ಆಡೂ ಆ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತ್ತೆನ್ನಬಹುದೆ (ಬಸವ. ೩೨೮) ; ಹೋಗದ ಊರಿನ ಬಾರದ ದಾರಿಯ ಕಂಡು ಸುಖಿಯಾದೆನಯ್ಯ (ಅದಚ. ೪೧-೦೦೩); ದಾರಿ ವ್ಯಕ್ತವ ನುಂಗಿ ನಗುತ್ತಿದ್ದಿತ್ತು (ಅಚಚಂ. ೨೬-೧೦೧) ; ದಾರಿ ಯೊಳಿಡುಕುಱೊಳೋಣಿಯೊಳಾರವೆಗಳ ತಳದೊಳಂಗಡಿಗಳೊಳ್ . . . ಬೇರೂಱಿತು ಜಾರರನುಭವಂ ಕಲ್ತಲೆಯೊಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೪-೮೩) ; ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರಿಯ ಪಡುವಲು ದಾರಿಯಿಂ (ಎಕ. XIX, ೨೫-೩೩ ; 1265); ಸಾರತರ ಸುಕೃತವನು ಸಂಚಿಸಿ ಧೀರರೈದುವ ಸತ್ಯಲೋಕದ ದಾರಿಯಿಂಬಂದದಲಿ ಗಂಗೆಯು ಧಾರೆ ವೆಂಚಿದಿಹುದು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೭-೩೩) ; ದಾರಿ ಯಾವುದಯ್ಯ ವೈಕುಂಠಕ್ಕೆ ಹಾದಿ ತೋಱಿಸಯ್ಯ (ಪುರಂದ. ೨-೧೩೭ ಪಲ್ಲವಿ) ; ಊರಿಂಗೆ ದಾರಿಯನು ಯಾರು ತೋಱಿದರೇನು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೮); ಕನ್ನಡವೇ ತಾಯಿ ಕನ್ನಡವೇ ತಂದೆ ಕನ್ನಡವೇ ದಾರಿ ಮುಂದೆ (ಇಂಚಾಹ. ೮೦-೮೭) ; ಬಂದ ದಾರಿಗೆ ಸುಂಕವಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೨. ರೀತಿ; ಕ್ರಮ; ಉಪಾಯ: ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಪಾಶದಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗುವ ದಾರಿಯಿಲ್ಲವೇ ? (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೩೨). ೩. ನಡತೆ ; ನೀತಿ; ಶೀಲ ; ಆಚಾರ : ಕೆಟ್ಟ ಸಹವಾಸದಿಂದ ಅವನು ದಾರಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿದ (ರೂಢಿ); ಆ ಹುಡುಗನ ದಾರಿಯೇ ಸರಿಯಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). 'ದಾರಿದಪ್ಪು', 'ದಾರಿಬಿಡು' ಪರಾ. ೪. (ಆಲಂ) ಬರುವಿಕೆಯ ಅಥವಾ ಆಗಮನದ ಸಮಯ. 'ದಾರಿಕಾಯು' ಪರಾ. ೫. (?) : ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಯ ನೀರಲ್ಲದೆ ಧೀರನ ಮಜ್ಜನಕೆ ಪೆಱವು ನೀರ್ ತಗವೆಂದಾ ವಾರಾಶಿವರಂ ಸುರಜನ ದಾರಿ ಮನೋಹಾರಿ ನೀಳ್ದುವೆರಡುಂ ಕೆಲದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೭-೮೨).

ದಾರಿ ಗುಂಟ, ದಾರಿಯ ಗುಂಟ = ಹಾದಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ : ದಾರಿಗುಂಟ ನಡೆಯುವುದು ನಿನ್ನ ಕೆಲಸವಲ್ಲವೇ ? (ಹರಹ. ೨೮) ; ದಾರಿಯ ಗುಂಟ ದೀಪವಾಗದೇಕು (ಅಪನಾ. ೭). **ದಾರಿಗೆ ತರು** = ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆಯನ್ನು ಕಲಿಸು ; ಪಳಗಿಸು : ಕೆಡುತ್ತಿರುವವನನ್ನು ದಾರಿಗೆ ತರಬೇಕಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). **ದಾರಿಗೆ ಬರು** = ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸು : ಆ ಮೂರ್ಖ ದಾರಿಗೆ ಬರಲಿಲ್ಲ (ವಚಧಾ. ೨೬.೨). **ದಾರಿಗೆ ಹಚ್ಚು** = ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡು ; ಏರ್ಪಾಟುಮಾಡು : ನಾನವನಿಗೆ ನೀರು ಕುಡಿಯುವ ಪಾತ್ರೆ, ಒಂದಿಷ್ಟು ಫರಾಳ, ಹಾಸಿಗೆ, ಹೊದಿಕೆ ಕೊಟ್ಟು ದಾರಿಗೆ ಹಚ್ಚಿದೆ (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೨೬.೪). **ದಾರಿ ತಪ್ಪಿಸು** = ಮಾರ್ಗ ತಪ್ಪುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಕೆಟ್ಟ ದಾರಿ ಹಿಡಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು: ಅವನಿಗೆ ದಾರಿ ತಪ್ಪಿಸುವಂತಹ ಸ್ನೇಹಿತರೇ ಹೆಚ್ಚು ಮಂದಿ (ರೂಢಿ). **ದಾರಿಯ ತೆಗೆ** = ಹಾದಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು ; ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿ : ಬಗಿದು ಹೊಕ್ಕರು ಮೇಳೆಗಳನು ಮಿಂಚುಗಳ ಕಂಬೆಳಗಿನಲಿ ದಾರಿಯ ತೆಗೆತೆಗೆದು ಸಾರಿದರು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೯-೨೪). **ದಾರಿಯ ದೀಪ** = ಹಾದಿಯ ಬೆಳಕು ; ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಪ್ರಭೆ: ಅವರು ದಾರಿಯ ದೀಪವಾದರು ಬಾಳಿಗೆ (ಇಂಚಾಹ. ೩-೫).

[ದೇ.II ತಮಿ. ಅತರ್, ತಾರಿ, ತಾರೈ; ತುಳು. ತೆಲು. ದಾರಿ]

ದಾರಿಕ (ನಾ). ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುವವನು; "ದಾರಿಗ, ದಾರಿಹೋಕ" (ಜಾನಕೋ. ೪). [ದಾರಿ + -ಕ$_3$]

ದಾರಿಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಹಾದಿಗೆ ಅಡ್ಡ ಬರು; ಅಡ್ಡಗಟ್ಟು; ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ತರುಬು : ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ಕಳ್ಳರು ಬಂದು ದಾರಿಕಟ್ಟಿ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು . . . ಕುಳಿತಿದ್ದ ಸುಂದರಾಂಗಿಯನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಎಳೆದರು (ಭಾರವೀ. ೨).

[ದಾರಿ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಾರಿಕಾಯು (ಕ್ರಿ). (ಆಲಂ) (ಯಾವುದಾದರೂ ವಸ್ತು ಅಥವಾ ಯಾರಾದರೊಬ್ಬರ ಬರವನ್ನು) ಎದುರುನೋಡು,-ನಿರೀಕ್ಷಿಸು ; ಹಾದಿನೋಡು : ಎತ್ತಿನ ಬಂಡಿಯಿಳಿದು, ಬಸ್ಸಿನ ದಾರಿಕಾಯ್ದು, ಕಾರಿನಲ್ಲಿ ತೂರಿ, ಹಡಗ ಬಿಟ್ಟು ವಿಮಾನದಲಿ ಹಾರಿ ಗೋಲಗಳ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿದ್ದೇವೆ (ನೆಂಮು. ೩೧-೨೮); ಅವರೆಲ್ಲ ಗಪ್‌ಚಿಪ್ ಉಪಹಾರ ಮಾಡಿ ಬೀಗರ ದಾರಿ ಕಾಯುತ್ತಾ ಕುಳಿತರು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೨೫).

[ದಾರಿ + ಕಾಯು$_1$ (<ಕಾ$_1$)]

ದಾರಿಕಾರ 'ದಾರಿಕಾಱ' ನೋ.

ದಾರಿಕಾಱ, ದಾರಿಕಾರ, ದಾರಿಗಾರ (ನಾ). ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುವ ವನು ; ಪಯಣಿಗ ; ಪಥಿಕ : ಊರಿಗೆಯ್ದಿದ ಮಾರಿ ಬೀರಸೆಟ್ಟಿಯ ಹೊಯ್ದು ದಾರಿಕಾಱರ ಗಾದೆಯಂತೆ (ಭರಹ. ೪೮-೯೪). **ದಾರಿಕಾರ**: ದಾರಿಕಾರರ ಹಾಗೆ, ನೀರಡಿಸಿ ಬೇಸಿಗೆಯ ನಡುಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದು (ಸಹೀಗೀ. ೭೦-೩) ; ನೀರಡಿಸಿ ಬಂದನವನಾ ಜಗದ ದಾರಿಕಾರ (ನಲಿನು. ೪೩-೧೭) ; ಮರೆಯದಿರು ರಾಜಕುವರ ಪಥದಿ ನೀನೊಬ್ಬನೇ ದಾರಿಕಾರ (ಸ್ವರಶಿ. ೨೯); ಸಂದರ್ಭ ಸಿಕ್ಕಿದಾಗಲೆಲ್ಲ ದಾರಿಕಾರರನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸಿದ್ದರು. (ಅಕ್ರಮು. ೫೦). **ದಾರಿಗಾರ** : (ಕ).

[ದಾರಿ + -ಕಾಱ]

ದಾರಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಕನ್ಯೆ; ಹೆಣ್ಣುಮಗಳು; ಹುಡುಗಿ: ನೀರ ಬೊಬ್ಬುಳಿಕೆ ಕಾಮನ ಬಿಲ್ಲು ಸಂಜೆಯೊಳೊಪ್ಪುವ ಕೆಂಪು ಪುಲ್ಲನಿಯು ದಾರಿಸಂಗಡ ದಾರಿಕೆಯರ ಚಿತ್ರದವೊಲು ಅರೆಯ್ಕಲೆಲ್ಲವಧ್ರುವವು (ಶಾಂತೀಶ. ೮-೮೯). ೨. ಸೂಳೆ ; ವೇಶ್ಯೆ ; ವಾರಾಂಗನೆ : ಘನತರಭೋಗಮುಂ ಗತಿಯ ವಕ್ರತೆಯುಂ ತಱಪಾಗೆ ಸಾರ್ದು ಮೆಲ್ಲನೆ ಪುಗುವಂದಮುಂ ನೆಱೆಯೆ ಭಾವಿಸಿ ಬಂದ ಭುಜಂಗನಂ ಭುಜಂಗನೆ ದಿಟಮೆಂದು ದಾರಿಕೆ ಮಯೂರಿಕೆ ಯಂದದಿನೇಂ ಕನಲ್ದಳೋ (ಚಂದ್ರಪ್ರಪು. ೮-೫೮). [ಸಂ. ದಾರಿಕಾ]

ದಾರಿಕೆಳೆ (ನಾ). ೧. ದಾರಿಯಂ ಸ್ನೇಹ; ಹಾದಿಯಂ ಗೆಳೆತನ. ೨. (ಆಲಂ) ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಸ್ನೇಹ ; ನಶ್ವರವಾದ ಸಂಬಂಧ : ಏಾರ ಮೋಹವನು ಸಂಸಾರದಿಂ ಭಯವೇನು ದಾರಿಕೆಳೆಯದು ನಿನಗೆ ? (ಮಂಕುಳ. ೬೧೪).
[ದಾರಿ + ಕೆಳೆ₂]

ದಾರಿಗ (ನಾ). = ದಾರಿಕಾಱ : ತೀರಲು ತೃಷೆ ನೀರು ತೀರಲು ಸಂತಾಪ ತೀರಲವರ ನೋಳ್ಪಾಸೆ ತೀರದೆ ನಿಂದಿರುತಿರೆ ಭೂರಿದಾರಿಗರಾ ವಾರಿಮಂಡಪ ಗಳೊಳು (ಅಂಜಚ. ೨-೧೦೭); ನೀರೆಡಿಸಿ ಕಾಲ್ಗೆಳಱುತವಾರಿಯ ಜಳವಿಲ್ಲ ಕೆಲವು ಕೆಲಿತೂಱಗಳೊಳಂ ನೀರೊಲ್ಲೆಗೊಳ ಕಾದುದು ದಾರಿಗರುಂ ಬಿಡದಂತುಱ ಬೀಳ್ವರ್ ನೆಳಲೊಳ್ (ಹಮ್ಮಿ.ಕ. ೪-೬೭) ; ಮಿಗೆ ಕುವರಗೆ ಶಶಿಪ್ರಭೆಯ ಚೆಲ್ವಿಕೆಯ ದಾರಿಗ ವೇಳ್ವನೆಂದನಾ ಮುನಿಪ (ಕುಪ್ರಸಾಂ. ೭); ದಾರಿಗರೂರುಗರ್ನಾಡುಗರಿಹ ಪರಿವಾರ ವಿದ್ವಾಂಸರು ನೃಪರು ನೀರುಗಣ್ಣೊಳು ಹಗಲಿರುಳು ಗೋಳಿಟ್ಟರು (ಭರತ. ೭೮-೧೦೩) ; ರಸ ದಾಱಗರ್ವಗಳ ಸೋೞಿಗೆಗಳ ವಸುರುವೂಗರಾಗಸಕೆ ಪರ್ವುತಿಹುದಾ ನಾಡೊಳೆಲ್ಲಿಯುಂ ದಾರಿಗರ ಕಣ್ಗೆ ಕೌತುಕವಾಗಲು (ಚೈಬಿಕಾ. ೩-೩).
[ದಾರಿ + ‒ ಗ₂]

ದಾರಿಗಳ್ಳ (ನಾ). ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ದರೋಡೆ ಮಾಡುವ ಕಳ್ಳ; ಹಾದಿಗಳ್ಳ: ದಾರಿಗಳ್ಳರ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಅವರು ಹಣವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). [ದಾರಿ + ಕಳ್ಳ₁]

ದಾರಿಗಾಣ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ದಾರಿಯಂನ್ನು ತಿಳಿ. ೨. ಉಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿ : ಅಕ್ಕ ಮಾತ್ರ ವಿಹ್ವಲಳಾಗಿ ದಾರಿಗಾಣದೆ ಒಳಗೆ ಓಡಿಬಂದು (ಕಮನಿ. ೨೦೦).
[ದಾರಿ + ಕಾಣ್]

ದಾರಿಗಾಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಮಾರ್ಗ ತೋರಿಸು; ದಾರಿತೋರಂ : ಎದೆಗೊಂಡು ದಾರಿಗಾಣಿಸುವ ಈ ವಾಗ್ಜ್ಯೋತಿ (ನಾಡೂಱು. ೩೭). [ದಾರಿ + ಕಾಣಿಸು]

ದಾರಿಗಾರ 'ದಾರಿಕಾಱ' ನೋ.

ದಾರಿಗುಟಿಗ (ನಾ). ಹಾದಿಯಂನ್ನು ಸವೆಸುವವನಂ; ದಾರಿಹೋಕ; ಪಯಣಿಗ । ದಾರಿಗುಟಿಗಂ ಪಾರಿಪಂಥಿಕಃ (ಕನ್ನಾಸು. ೩೪೮ ಪ್ಯಾಖ್ಯಾ).
[ದಾರಿ + ‒ ಕುಟಿಗ₁]

ದಾರಿಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಮಾರ್ಗತಪ್ಪು ; ದಾರಿ ತಿಳಿಯದಾಗು : ಬಿರುದರ್ ಕರಿಗಿಕ್ಕಿದ ಕಳ್ಳನಂತೆ ಜರಿಯ ಬೀರರ್ ದಾರಿಗೆಟ್ಟರಂತೆ ಬೆದಱ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೬೪). [ದಾರಿ + ಕೆಡು₁]

ದಾರಿಗೊಳ್, ದಾರಿಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಹಾದಿಹಿಡಿ ; ಮಾರ್ಗಹಿಡಿ : ದಾರಿಗೊಂಡು ಹೋಹವರಲ್ಲ ನೀವು ಕೇಳಿರೇ (ಅವತಂ. ೧೦೩-೯೬೪) ; ವೀರ ಕೋಪಾಟೋಪದಿಂ ಮದವಾರಣಂ ಬರೆ ಕಾಣುತಂ ಬಾಹೂರ ಬೊಮ್ಮಯ್ಯಂ ಬಗೆಯದಂಜದೆ ತೊಲಗದಿಂತು ದಾರಿಗೊಂಡೆಯ್ದಿರಲ ದುಗ್ರಾಕಾರದಿಂ ಮೇಲ್ಪರಿಯೆ (ಬಸವು. ೨೨-೩೦). **ದಾರಿಗೊಳ್ಳು** : ಶಾಪವ ನಿತ್ತು ದೂರ್ವಾಸ ತನ್ನ ದಾರಿಗೊಂಡು ತಾನು ಹೋದಲ್ಲಿ (ಸಕಳ್ಮ. ೮).
[ದಾರಿ + ಕೊಳ್₁]

ದಾರಿಗೊಳ್ಳು 'ದಾರಿಗೊಳ್' ನೋ.

ದಾರಿಡು (ಕ್ರಿ). ಸುರಿ ; ಹರಿ ; ಪ್ರವಹಿಸಂ ; ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಹರಿ : ಚೂತಫಲದಾಸಾರ ದಾಡಿಮಕದರ ತದ್ರಸ ಕದಳಿಗಳ ಮೇಲೆ ದಾರಿಡಲು (ಜೀಪಂಕ. ೨-೮) ; ಶೈಲದೆಡಬಲದೊಱತೆಯೆನೆ ಸುಕಪೋಲದಲಿ ದಾರಿಡುವ ಮದಜಲ ಧಾರೆಗಳ . . . ನೋಡಿದರು (ಕುಪ್ರಾಸು. ೧೦-೧೯).
[ದಾರೆ₂ + ಇಡು₁]

ದಾರಿತ (ಗು). ಒಡೆದ ; ಭೇದಿಸಿದ ; ಸೀಳಿದ ; ಕತ್ತರಿಸಿದ ; ಹರಿದ : ದುಃಖಕ್ರಕಚದಾರಿತ ದಾರುದಾರುಣಕರುಣಾಕ್ಷಿಪ್ತಬಾಷ್ಪಜಲಲುಳಿತ ಲೋಚನಂ ಬಂದು ನೆಗವ (ಲೀಲಾವ. ೦೪-೬೯ ವ). [ಸಂ.]

ದಾರಿತಪ್ಪು 'ದಾರಿದಪ್ಪು' ನೋ.

ದಾರಿತುಳಿ (ಕ್ರಿ). ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಸಾಗು.‒ಮುಂದೆ ಹೋಗು ; ನಡೆ: ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ದಾರಿತುಳಿಯುವಾಗ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಆಲೋಚನೆಗಳು, ನೆನಪುಗಳು ಅವಳ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಳಿಯುತ್ತಿದ್ದುವು (ದೂರಸ. ೯೪).
[ದಾರಿ + ತುಳಿ₁ (<ತುಳ್₁)]

ದಾರಿತೆಗೆ 'ದಾರಿದೆಗೆ' ನೋ.

ದಾರಿತೋರ್ 'ದಾರಿದೋಱು' ನೋ.

ದಾರಿತೋರಿಕೆ (ನಾ). ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ : ನಾಗವರ್ಮನು ಕಾಣದ, ೮೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಹೊಸ ಹಾಡುಕಟ್ಟುಗಳ ದಾರಿತೋರಿಕೆಯ ಮೇಲೂ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ವೈವಿಧ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯಗಳ ಪ್ರೇರಣೆಯ ಮೇಲೂ . . . ಸರಳರಗಳೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದಾರೆ (ಕೈಬಿಡಿ. ೧೧೮).
[ದಾರಿತೋರು (<ದಾರಿದೋಱು) + ‒ ಇಕೆ]

ದಾರಿತೋರು 'ದಾರಿದೋಱು' ನೋ.

ದಾರಿತೋಱು 'ದಾರಿದೋಱು' ನೋ.

ದಾರಿದಪ್ಪು, ದಾರಿತಪ್ಪು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು; ಹಾದಿತಪ್ಪು : ದಾಂದ[ಪಾಠಾಂ. ತ]ಪ್ಪಿದೆವಜಸಿ ಧಾಜದ್ವಾರವನು ಹೇಳೌ ಸ್ವಯಂಪ್ರಭೆ ಧಾರುಣೀಶನ ಹಗೆಯ ನಗರಕೆ ಹೋಗಬೇಕು (ಕೊರಚಾ. ೪-೧೦-೩೪); ದಾರಿದಪ್ಪಿದವರಿಗೆ ವಿಭ್ರಮ ತೋರಿದಂತೆ (ಜಕಾಸಾ. ೨೪-೦೨). ೨. ಧರ್ಮಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಡಂ; ಅನ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ಬೀಳಂ ; ಕೆಟ್ಟ ದಾರಿ ಹಿಡಿ: ದಾರಿದಪ್ಪಿದ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಬಹಳ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ದಾರಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡಳು (ರೂಢಿ). **ದಾರಿತಪ್ಪು** : ೧. ನನ್ನ ಭಾಗ್ಯ ದೇವತೆಯು ದಾರಿತಪ್ಪಿ ಬಂದಳೋ ಹೇಗೋ (ಚಿಂಪ. ೦೬೪) ; ಬೋಳನು ದಾರಿತಪ್ಪಿ ನಡೆದಿದ್ದನು (ಕಾಬೂರ. ಕಥಾಸಾರ ೧೦).
[ದಾರಿ + ತಪ್ಪು₁]

ದಾರಿದೀಪ (ನಾ). ೧. ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಲಾಗಿ ಹಾಕಿರುವ (ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯಂ) ದೀಪ : ಆ ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದಾರಿ ದೀಪ ಗಳನ್ನು ಹಾಕಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ೨. (ಆಲಂ) ಬದುಕಿನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುವ ಬೆಳಕು.‒ದಾರಿಯಂನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಬೆಳಕು: ಈ ವಿಚಾರ ಓಸಿಯನಸ್‌ಗೆ ದಾರಿದೀಪವಾಗಿ ಕಂಡಿತು (ಬದ್ವಶ್ರ. XVI ಸಂ೨೪) ; 'ಗೀತಾಂಜಲಿ' ಯಂಥ ಅಮೂಲ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ನಮ್ಮ ದಾರಿದೀಪವಾಗ ಬೇಕು (ರವೀಂಸಾ. ೯೩). [ದಾರಿ + ದೀಪ₂]

ದಾರಿದೆಗೆ, ದಾರಿತೆಗೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ದಾರಿಹಿಡಿ ; ಹೊರಡಂ : ಆ ಗಜದಿಂ ಪಲರುಂ ಸೀಱಿಸಿ ವಿಜಯೋದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ದಾರಿದೆಗೆದನಲಂಪಿಂ (ಚಕು. ೭-೦೦೪) ; ಆ ಪರ್ವತಾಗ್ರದ ಚಾರಣರು ಚದುರೆಯರು ಸಿದ್ಧರು ಮುಗ್ಧೆ ಯರು ಕಪಿಯ ಭೈರವಾಡಂಬರಕೆ ಬೆದಱು ದಾರಿದೆಗೆದರು ಸುರಪುರಕೆ (ಕೊರಚಾ. ೪-೧೨-೨೦). **ದಾರಿತೆಗೆ** : ೨. ಹಾದಿಯಂನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿ ; ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಂ : ಕಾದಿರಮಿಯಾ ಗಿಂಧರನ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೇಳಿದ : ಮಹಾರಾಜ, ಮನೋಹರಗೆ ಏನಾರ ದಾರೀತೆಗೀರಿ (ಪ್ರೇಮಾಕ್ಕ. ೦೩). [ದಾರಿ + ತೆಗೆ₁]

ದಾರಿದೋಂಟ (ನಾ). ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ತೋಟ : ತರತರದ ಬಳ್ಳಿ ಗಿಡುಮರಗಳಿಂದಿಡಿದ ದಾರಿದೋಂಟಂಗಳಂ ಸೋವುತ್ತ ಕಣ್ ಕಿವಿಗಳಿಚ್ಛರಿ ಕೆಯಿಂ . . . ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನಯ್ ಶಿಖರತ್ರಯವ್ಯಾಪಿಯಾ ದಶಗ್ರೀವ ಪುರದ ಪಾವದ ಸಾಂದ್ರಕೇಂದ್ರಮಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೪೭-೩೦).
[ದಾರಿ + ತೋಂಟ]

ದಾರಿದೋಱು, ದಾರಿತೋರ್, ದಾರಿತೋರಂ, ದಾರಿತೋಱು (ಕ್ರಿ). ಹಾದಿತೋರಂ ; ಮಾರ್ಗ ಕಾಣಿಸಂ; ಉಪಾಯ ತಿಳಿಸಂ; ಗತಿ

ಭೃಂಗಿಯು ವೀರಭದ್ರಾದಿ ಪ್ರಮಥರೋಲ್ಪೈಸ ಸಮಯದೊಳು (ಬಸಪು. ೧-೩೨). ೨. ಕೃಷ್ಣನ ಸಾರಥಿ: ನಾಗಾರಿಕೇತನಂ ದಾರುಕಾನ್ವಿತಂ ವರೂಥಸ್ಥನಾಗಿ ಕುಶಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ತಳರ್ದಂ (ಆಜಿಪು. ೯-೩೩ ವ); ಘನ ಬಳಾಹಕ ಸೈನ್ಯ ಸುಗ್ರೀವನನು ನಿರ್ಮಳ ಮೇಘಪುಷ್ಪನನನುವಿನಲಿ ಹೂಡಿದನು ದಾರುಕ ಹೇಮಮಯ ರಥವ (ಕುಮ್ಯಾಭಾ. ೭-೬); ಪಾಥೋರುಹಾಕ್ಷನಂ ದಾರುಕಂನಿಟ್ಟಿಸಿ ವರೂಥಮಂ ತಿರುಗಿಸಿದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೭-೩೬). ೩. ದೇವದಾರು ಮರ. ೪. ಮರ; ಕಟ್ಟಿಗೆ; ಕಾಷ್ಠ. 'ದಾರುಕಾಸನ' ಪರಾ. ೫. [ವೀಶೈ] ಪಂಚಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ; ಪಂಚಪೀಠಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಪೀಠದ ಸ್ಥಾಪಕ. 'ದಾರುಕಪೀಠ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಾರುಕಪೀಠ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಪಂಚಪೀಠಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಪೀಠ: ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲಿ ದಾರುಕಪೀಠವಿದೆ; ಬಾಳೆ ಹೊನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ ರೇಣುಕಪೀಠವಿದೆ (ರೂಢಿ). [ದಾರುಕ + ಪೀಠ]

ದಾರುಕರ್ಮ (ನಾ). ಮರದ ಕೆಲಸ; ಬಡಗಿಯ ಉದ್ಯೋಗ: ದಾರುಕರ್ಮ ವಾಸ್ತುವಿದ್ಯಾಪೂರ್ವಯಂತ್ರ ಪ್ರಯೋಗ ವಿ[ಷಾ]ಪಹರಣ ಸರಭೇದ ರತಿತಂತ್ರೇಂದ್ರ ಜಾಲ ವಿವಿಧ ವಿದ್ಯೆಗಳೊಳಂ . . . ಜಾಣ (?) [ನು]ಮಾಗಿ (ಶಂಪಧಾ. ೨-೩೪ ವ). [ದಾರು₂ + ಕರ್ಮ]

ದಾರುಕಾಸನ (ನಾ). ಮರದ ಪೀಠ; ಮರದ ಮಣೆ: ದಾರುಕಾಸನ ಭಾಗ್ಯಹಾನಿಯು (ಗಗಶಾ. ೪-೨೨). [ದಾರುಕ + ಆಸನ]

ದಾರುಕುಲ (ನಾ). ಮರಗಳ ಸಮೂಹ: ಫಲವೀವ ವೃಕ್ಷಮಂ ಜಿಟ್ಟು ನೀರಸ ದಾರುಕುಲಕಾಲವಾಲಮಂ ತಿರ್ದಿಸಿ (ಅರಾಚ. ೧೨-೨೭). [ದಾರು₂ + ಕುಲ]

ದಾರುಜೀವನ (ನಾ). (ಆಲಂ) ನೀರಸವಾದ ಜೀವನ; ಸ್ವಾರಸ್ಯವಿಲ್ಲದ ಬಾಳು: ತಾವು ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿರದೆ, ಮಾತುಕಥೆ ಕೂಡ ಇಲ್ಲದೆ, ಮಸಣ ಮೌನದಿಂದ ದಾರುಜೀವನವನ್ನು ಜೀವಿಸುವುದು ಸಾವಿಗಿಂತ ಕಡೆ! (ಬಂಕಿಮ. ೨೧೨). [ದಾರು₂ + ಜೀವನ]

ದಾರುಣ (ಗು). ೧. ಕ್ರೂರವಾದ; ಭಯಂಕರವಾದ; ಉಗ್ರವಾದ; ಕಠಿಣವಾದ: ಮುನಿಜನಕೃತವಿಘ್ನಂಗಳಂ ದಾರುಣ ದೈತ್ಯರ್ ಮಾಡೆ (ಶಂಪಧಾ. ೪-೧೧); ಕನಕ ಶಾಂತಿ ತಪೋಧನನುಂ ಧ್ಯಾನಾನಲಸಂಧುಕ್ಷ ಮಾಣದಾರುಣದುರಿತಾರಣ್ಯನಾಗಿ ಯೋಗದೊಳಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೯ ವ); ವೀರರಸಂ ಬವರಿಸುಗುಮುದಾರೋತ್ಸಾಹ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಕಾರಣ ಕಾರ್ಯಂ ದಾರುಣ ರೋಷಾವೇಶ ವಿಕಾರಭವಂ ರೌದ್ರಮಂಬ ರಸವದು ನೆಗಟ್ಟುಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೮೧೭). (ನಾ). ೨. ಭಯಂಕರವಾದುದು; ಕ್ರೂರವಾದುದು; ಕಠಿಣವಾದುದು: ಕಾನನಂ ಕಣ್ಗೆ ದೂರಕೆ ನುಣ್ಪು ದೋರ್ದಪಂ ಬಾಳ್ಕೆಗತಿ ದಾರುಣಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೮-೨೦೬). ೩. ಕ್ರೂರಿ; ಹಿಂಸಿಸುವವನು; ನಿಷ್ಕರುಣಿ; ನಿರ್ದಯಿ: ರವಿ ಚಾಪಕ್ಷೇತ್ರದೊಳ್ ನಿಂದೊಡೆ ಧನಪತಿ ಸತ್ಪೂಜಿತಂ ದಾರುಣಂ ವೈದ್ಯವಿದಂ ತಕ್ಷೋಪಜೀವ್ಯಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೧೭); ಓಹೋ ಹೋ ಹಾ ಮಾಣ ದಾರುಣ ಮಾಣೆಂದೊ ಜಲುತ್ತೆ ಬೀಟ ತವೆ ಪೀರ್ದಂ ಪೂತನಾಜೀವಮಂ (ಆಜಿಪು. ೩-೨೪); ನಾನೆ ದಾರುಣನೆಂದಿದೇತಕೆ ಬೀಗುವೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಓ ಹಾಲಾಹಲವೆ (ಇಂಚಾಪ. ೨೨೧-೯೩). ೪. ಕ್ರೂರತನ; ಉಗ್ರತೆ; ನೋವು: ದಾರುಣದ ಕರ್ಮ ನಿಯತಿಯನಿನಿತು ಶಿಥಿಲಿಪುದು ಕಾರುಣ್ಯದಿಂ ದೈವ (ಮಂಕುಕ. ೩೦೯). ೫. ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು: ಬಳಿಕ ಕುಂಭೀಪಾಕ ಸುಪಾಕ ಪ್ರಮುಖ ದಾರುಣ ಅಂಗಾರಕಮೆಂಬೈದು ಮಂತ್ರಿ ನರಕಂಗಳಂ ಸೇರಿ ತರಳತಾರ ವೆಂಬರಸುನರಕವಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೦೮೦). [ಸಂ.]

ದಾರುಣತೆ (ನಾ). ಉಗ್ರತೆ; ಕ್ರೌರ್ಯ; ಭಯಂಕರತೆ: ದೈವದ ದಾರುಣತೆಯುಮಂ ಶೋಕೋದ್ರೇಕಮುಮಂ ದುಃಖದ ದುಸ್ಸಹತೆ ಯುಮಂ ಪದಾರ್ಥದನಿತ್ಯತೆಯುಮಂ ಭಾವಿಸಿ ನೋಡಿ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೩೨). [ಸಂ. ದಾರುಣತಾ]

ದಾರುಣಮುಖ (ನಾ). ಕ್ರೂರವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳವನು; ಅತ್ಯಂತ ಕಟುವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವನು: ವಿದ್ವತ್ಸಭಾಮಧ್ಯದೊಳ್ ಕಾಳೋ ಗ್ರೋರಗನಂತೆ ದಾರುಣಮುಖರ್ ದುಷ್ಟರ್ ಖಳರ್ ದುರ್ಮುಖರ್ ದೋಷಾನ್ವೇಷಣರಪ್ಪವರ್ ಪಟುದೊಡೇವಂ ಮಾಳ್ಪರೇಗೆಯ್ಪರೋ (ಸುಕುಮಾ. ೧-೪೭). [ದಾರುಣ + ಮುಖ]

ದಾರುಣವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಉಗ್ರತೆಯನ್ನು ಹೊಂದು; ಕ್ರೂರವಾಗು: ಸೊಗಯಿಪ ಸತಿಯತಿಕಾರ್ಶ್ಯಂದಳೆದೊಪ್ಪಿದಳು ದಾರುಣವಡೆದ ನಿದಾಘ ಸಮಯ ಕಾಸಾರದ ಭಂಗಿಯುಮಂ ಸಿತಪಕ್ಷಂ ತೀರಿದ ನಿರ್ಮಲಶಶಿಬಿಂಬದ ಭಂಗಿಯುಮಂ ನೆನೆಯಿಸುತ (ಜಯುಕಾ. ೪-೩೨). [ದಾರುಣ + ಪಡೆ₁]

ದಾರುದಾರುಣ (ನಾ). ಮರದ ಹಾಗೆ ಒರಟಾದುದು: ದಾರುದಾರುಣನಂ ದಾನವಾರಿವಾರಿತಲೋಕನಂ ಬಾರಬಾರಣಮಂ ನೋಡಾ ಸಾರಸಾರಾಂಬು ದಾಭಮಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೧೩೦); ಮಕರಂದನರಸನವಸ್ಥೆಯುಂ ಕಂಡು ದುಃಖ ಕ್ರಕಚದಾರಿತ ದಾರುದಾರುಣ ಕರುಣಾಕ್ರೈಷ್ಟ ಬಾಷ್ಪಜಲಲುಳಿತಲೋಚನಂ ಬಂದು ನೆಗವೆ (ಲೀಲಾವ. ೧೪-೬೯ ವ). [ದಾರು₂ + ದಾರುಣ]

ದಾರುಪಾಶವಿಧಿ (ನಾ). ಹಗ್ಗದಿಂದ ಮರಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವ ಕ್ರಮ (?): ಅಪರಾಜಿತ ಮಹಿಪಸಮದ ದ್ವಿಪಂಗಳಂ ಪಿಡಿಯಲವನಿನಾಥನ ಸೇನಾಧಿಪನ ತಲೆವಿಲ್ಲ ದಲ್ ದಾರುಪಾಶವಿಧಿಯಾಯ್ತು ಬಂದು ಕಾಣ್ಬನ್ನೆವರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೧೯). [ದಾರು₂ + ಪಾಶ + ವಿಧಿ]

ದಾರುಪಂದಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಂದಿ; ಕಾಡುಹಂದಿ: ಉಡುವು ಹೆಬ್ಬಾವು ಮುಂಗುರಿ ದಾರುಪಂದಿಯು ಕಡವೆ ಕೆನ್ನಾಯಿ ಕೊಂಡಗುರಿಯ್ (ಮಾರೇಶಾಂ. ೦-೩೦). [ದಾರು₂ + ಪಂದಿ]

ದಾರುಹರಿದ್ರೆ (ನಾ). ಮರದರಿಸಿನ; ಅಂಬೆಹಳದಿ: "ಪೀತದ್ರುಃ, ಕಾಲೇಯಕಃ . . . ದಾರುಹರಿದ್ರಾ, ಪರ್ಜನೀ-೭ ಮರದರಿಸಿನ, ಕಸ್ತೂರಿ ಅರಿಸಿನವೆಂದು ಕೆಲವರನ್ನುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೩೩). [ಸಂ. ದಾರುಹರಿದ್ರಾ]

ದಾರುಹಸ್ತ (ನಾ). ಮರದ ಸೌಟು; ಹುಟ್ಟು; ಸಟ್ಟುಗ; ಮರದ ಚಮಚ: "ದರ್ವೀ, ತರ್ದೂಃ, ಖಜಿಕಾ, ದಾರುಹಸ್ತಃ-ಈ ೪ ಸಟ್ಟುಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೫೨-೦೫೭); "ಖಜಿಕೆ ದರ್ವೀ ದಾರುಹಸ್ತಂ ದ್ರುತಂ ಹುಟ್ಟೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೧-೦೮). [ದಾರು₂ + ಹಸ್ತ]

ದಾರುಹಸ್ತಕ (ನಾ). = ದಾರುಹಸ್ತ: "ತಂಡಕಃ, ದಾರುಹಸ್ತಕಃ - ೨ ಕೈಬಟ್ಟ ಪೆಸರುಗಳು. ಮರದ ಸೊಟಕ; ಮರದ ಸೌಟು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೮೪). [ದಾರು₂ + ಹಸ್ತಕ]

ದಾರೆ₁ (ನಾ). ೧. (ನೀರು) ಧಾರೆಯಾಗಿ ಹರಿಯುವಿಕೆ; ಧಾರಾಕಾರ ವಾಗಿ ಬೀಳುವಿಕೆ: ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಂ – ಧಾರಾ – ದಾರೆ; ಧೂಪ – ದೂಪ (ಶಮದ. ೨೩೩ ಪ್ರಯೋ); ಜೀರದಲಿ ನೆಟ ತುಂಬಿದಂತಿರೆ ಪೂರವಿಸಿ ಬುದಿಲೆನಿಸಿ ಭಸಿತದ ದಾ[ಹಾಂ. ಧಾ] ರೆ ಪೊಜಿಮಡೆ ಜೀರ್ಕೊಳವೆಯಲಿ ಚಿಮ್ಮಿದಂತಾಯ್ತು (ಬಸಪು. ೪೪-೦೩). 'ಅಳಂದಾರೆ' ಪರಾ. ೨. ಪ್ರಧಾನ ವಾದ ಗೆರೆ; ಪ್ರಮುಖ ಗೆರೆ; ಮುಖ್ಯವಾದ ಗೀಟು; ಅಂಚು: ಮೇಲಣ ಪಟ್ಟಿಕ್ಕೆ ಎಂಟು ದಾರೆಯ ಪಿಣಂ ಮುಜಿದು ಗರಿಗೆಪಟ್ಟ ವರ್ತುಳಾಕಾರದಿಂ ಶುದ್ಧವ ಮಾಡಿ (ಸವಶಿವ. ೧೨೦-೬೦೭). ೩. ಕತ್ತಿಯ ಅಲಗು,–ಅಂಚು: ಕಂತು ಹೊಡೆದೊಡೆ ಮುನೀಶ್ವರ ಕಠಿನಮನಕಾಂತಂ ದಾರೆಗಳು ಮುಜಿದಲಗುಗಳಯುಕ್ಕುಗಳ ಬಳಗವೊ . . . ಎನಿಸಿ

(ಹರಿಕಾ. ೩-೨೭). ೪. [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಯ ನಡಗೆಯ ಐದು ರೀತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ತುರಗವನೇರಿ ದಾರೆಗಳಿಂದ [ಕೋರಿಪ ?] ಪರಿಪರಿ ವಿಧಾಯದಿಂದ ತಿರುಗಿಸುವನು (ಗೋಪುಟೀ. ೩-೨೦). 'ದಾರೆಗತಿ' ನೋ. [< ಸಂ. ಧಾರಾ]

ದಾರೆ₂ (ನಾ). ಹೆಂಡತಿ ; ಪತ್ನಿ : ದಶರಥನ್ನೃಪಂ, ತನ್ನವೂಲೆ ನಾರುಮಡಿಯುಟ್ಟು ನೋಂಪಿಗೆ ನಿಂದ ದಾರೆಯರ್ವೆರಸಿ ತನುಜಾತಕಾಮೇಷ್ಟಿಯಂ ಕೈಕೊಂಡು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೦-೨೯೯). [ಸಂ. ದಾರ]

ದಾರೆ₃ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಉಪಹಾರಿ – ದಾರೆ, ಹೀರೆ" (ಒಷಧಿ. ೧೭). 'ದಾಹೀರೆ' ನೋ. [?]

ದಾರೆಕಟ್ಟು (ನಾ). ೧. ವಾಮಾಚಾರದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಕತ್ತಿಯ ಬಾಯಿ ಚಲಿಸದಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಒಂದು ತಂತ್ರದ ಸಾಧನೆ : ಖಡ್ಗಸ್ತಂಭನ. ೨. ಹಾಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ: ಆತನು ಮಂತ್ರ, ತಂತ್ರ . . . ದಾರೆಕಟ್ಟು, ಮೊನೆಕಟ್ಟೆಂಬ ಕುವಿದ್ಯದಿಂ ಗೆಲುವೆನೆಂದು ಬಂದವನ . . . ನಿವಾರಿಸಿ (ಭೃಕಶಾ. ೩೭೭). [ದಾರೆ₁ + ಕಟ್ಟು₂]

ದಾರೆಗಡಗ (ನಾ). (ವಿವಾಹ ಸಮಯದಲ್ಲಿ) ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆಯುವ ಮುನ್ನ ತೊಡಿಸುವ ಕಡಗ: ದಾರೆಗಡಗ ನೇವುರ ಪೊಸರನ್ನದ ಚಾರುತರದ ಸೂಡಗವನು ನಾರಿಯ ಕರಯುಗದೊಳಂದು ಸತಿಯರು ಸೇರಿಸಿದರು ನಲವಿನಲಿ (ಅಂಜನ. ೮-೩೩) ; ಗಿಳಿದಾರಿ ತೋಳಬಂದಿ ದಾರೆಗಡಗಂ . . . ತೊಂಡಿಲ್ಗಳಿಂದಲಂಕೃತೆಯಾದ . . . ಕನ್ನಿಕೆಯಂ . . . ಪಸೆಯ ಜಗಲಿಗೆ ಬಿಜಯಂಗೆಯ್ಸುತರ್ಪಿರ್ಪನಮಾಗಳ್ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೪-೯-೩೪ ಪ). [ದಾರೆ₁ + ಕಡಗ₁]

ದಾರೆಗತಿ (ನಾ). [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಯ ನಡಗೆಯ ಐದು ರೀತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ದಾರೆಗತಿ ಲಯ ಪೊಯ್ಮು ಕಾಯಕ್ಷಂ ತಿತಿಕ್ಷೆ ಹಿತನೆರಿ ತುರ(ಗ?) ಸಮಾನಂ ಭಾರಿಕೊಸಿ ಮುಷ್ಟಿಭಾಗಂ ವ್ಯೂಹಂ ನಿವರ್ತನೆ ಪದಂ ಯತಿ ಗಾತ್ರವೆ ವಿಮಾರ್ಗಂ (ಮಂಡುಕ. ೧-೩೦). [ದಾರೆ₁ + ಗತಿ]

ದಾರೆಗಿಂಡಿ (ನಾ). ೧. ನೀರು, ಹಾಲು ಮೊದಲಾದ ದ್ರವಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊರಸೂಸಲು ಸೊಂಡಿಲಂತಹ ಆಕಾರವಿರುವ ಗಿಂಡಿ ; ಸೊಂಡಿವಿಂಳ್ಳೆ (ಉಕ). ೨. ನೀರು ಕುಡಿಯುವ ಪಾತ್ರೆ. [ದಾರೆ₁ + ಗಿಂಡಿ]

ದಾರೆಬಟ್ಟಲು 'ದಾರೆವಟ್ಟಲ್' ನೋ.

ದಾರೆವಟ್ಟಲ್, ದಾರ್ವಟ್ಟಲು, ದಾರೆಬಟ್ಟಲು, ದಾರೆವಟ್ಟಲು (ನಾ). ಜರಡಿ ; ಜಾಳಿಗೆ ; ಒಂದರಿ : "ಚಾಲನಿ, ತಿತವು" (ಅಭಿಧಾ. ೪). **ದಾರವಟ್ಟಲು**: ದಾ[ಪಾಠಾಂ. ಧಾ]ರವಟ್ಟಲ ತೆರದಿ ನಿನ್ನ ಕುಮಾರಿ ಕಸವನೆ ಹಿಡಿಯ ನೀನವಿಚಾರಿಯಾದ್ಯೆ ರಾಜಪುತ್ರ ಸಮಾಜವನು ಬಿಸುಟು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೮-೩೩). **ದಾರೆಬಟ್ಟಲು**: ರಸವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಕಸವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ದಾರೆಬಟ್ಟಲಂತಹ ಜನರಿಗೆ, ದುರಾಸೆಯುಳ್ಳವರಿಗೆ . . . ಎಂದಿಗೂ ಸೊಗಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಚಂದ್ರಿಕವಿಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ (ಕಂಕಿಕ. XLV ವಿಮರ್ಶ). **ದಾರೆವಟ್ಟಲು**: ಮೋಕ್ಷದ ಬಗೆಗಾಣ್ಬವರ್ಗೆ ಸೊಗಯಿಪ್ಪುದಿದಲ್ಲದೆ ದಾರೆ[ಪಾಠಾಂ. ದಾರ]ವಟ್ಟಲಂದದಿ ರಸಮಂ ಬಿಡುತ್ತೆ ಕಸಮಂ ಪಿಡಿದಿರ್ಪ ದುರಾಸೆಯರ್ಗೆ . . . ಸೊಗಯಿಪ್ಪುದೆ (ಕಂಕಿಕ. ೭). [ದಾರೆ₁ + ಬಟ್ಟಲ್]

ದಾರೆವಟ್ಟಲು 'ದಾರೆವಟ್ಟಲ್' ನೋ.

ದಾರೆಹುಳಿ, ಧಾರೆಹುಳಿ (ನಾ). (ಕರಾ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು ; ಕವಂರಿಕೆ : ಕಮರಕ್ ಮರ, ಕಮರಾಕ್ಷಿ, ದಾರೆಹುಳಿ (ಮೃಶಿಗಿ. ೦೦-೧೮೯). **ಧಾರೆಹುಳಿ** : ಧಾರೆಹುಳಿ ಉಪ್ಪಿನಕಾಯಿ (ಕೂಡಿ). [← ತುಳು. ದಾರೆಪುಳಿ]

ದಾರೇಷಣ (ನಾ). ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಬಯಸುವಿಕೆ ; ಸಂಸಾರಿಯಾಗುವ ಅಪೇಕ್ಷೆ : ಪ್ರಕೃತಿಯು–ಮೂರು ಪರಿಚ್ಛೇದ ಸ್ವರೂಪವಳು, ಸತ್ವ ಪರಿಚ್ಛೇದ, ರಜಃ ಪರಿಚ್ಛೇದ, ತಮಃ ಪರಿಚ್ಛೇದವೆಂದು ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ವಾಸ ಮಾಡುವನು. ದಾರೇಷಣ, ಪುತ್ರೇಷಣ, ವಿತ್ತೇಷಣವೆಂಬ ಈಷಣತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ, ಅಂತರಾತ್ಮ, ಪರಮಾತ್ಮನೆಂಬ ರೂಪತ್ರಯಗಳಿಂದ ವಾಸಮಾಡುವನು (ಹಸಾರ ೨೪-೧೦ ಟೀಕು). [< ಸಂ. ದಾರೈಷಣ]

ದಾರೊಕ್ಕಲು (ನಾ). ಸಂಬಳದಾಳಂಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡುವ ಒಕ್ಕಲು ; ದೊಡ್ಡ ಒಕ್ಕಲು. 'ಕೂಡೊಕ್ಕಲು' ನೋ. [ದಾರು₀ + ಒಕ್ಕಲು(< ಒಕ್ಕಲ್)]

ದಾರ್ಢ್ಯ (ನಾ). ೧. ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಬಿಗಿಯಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಗಡುಸು. ೨. ಧೈರ್ಯ; ಬಲ ; ಶಕ್ತಿ : ತನುವೊಳ್ ದಾರ್ಢ್ಯಂ ಸಮಂತೊಪ್ಪುವಾ ಸುಖ ಪೂರ್ವಾರ್ಜಿತ ಪುಣ್ಯವೈ (ಸೋಮೇಶ. ೩೭). ೩. ಸ್ಥಿರವಾದುದು ; ದೃಢವಾದುದು. 'ಧರ್ಮದಾರ್ಢ್ಯ' ನೋ. [ಸಂ.]

ದಾರ್ವ (ಗು). ಮರದ ; ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ. [ಸಂ.]

ದಾರ್ವಾಘಾಟ (ನಾ). ಮರಕುಟುಕ ಪಕ್ಷಿ : "ಶತಪತ್ರಕಃ, ದಾರ್ವಾಘಾಟಃ – ೨ ಮರಕುಟುಕನ ಹಕ್ಕಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೫೪). [ಸಂ.]

ದಾರ್ವಿ (ನಾ). ಮರದರಿಸಿನ ; ದಾರುಹರಿದ್ರ : "ಸದಾಯುಗತ–ದಾರ್ವಿ" (ಒಷಧಿ. ೦೭೪). [ಸಂ. ದಾರ್ವೀ]

ದಾರ್ವಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಮರದರಿಸಿನದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕಾಡಿಗೆ ಅಥವಾ ಕಣ್ಣಪ್ಪು ; ರಸಾಂಜನ : "ದಾರ್ವಿಕಾ. ಕ್ವಾಥೋದ್ಭವಂ, ತುತ್ಥಂ, ರಸಾಂಜನಂ, ರಸಗರ್ಭಂ, ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಶೈಲಂ – ೬ ರಸಾಂಜನದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೩೯). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಎತ್ತುನಾಲಿಗೆ ಗಿಡ ; ಗೋಜಿಹ್ವೆ : "ಗೋಜಿಹ್ವಾ, ದಾರ್ವಿಕಾ – ೨ ಎತ್ತುನಾಲಗೆ ಗಿಡದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೩೯). [ಸಂ. ದಾರ್ವಿಕಾ]

ದಾರ್ಶನಿಕ (ಗು). ೧. ತತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ : ಈಸ್ಕಿಲಸ್ಸಿನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ . . . ದಾರ್ಶನಿಕತರ್ಕವಾಗಿ ಎತ್ತಿ ಕಾಣದಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗದಷ್ಟು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ (ಬಳ್ಳಪ್ರ. LXVI ಪೀಠಿಕೆ). (ನಾ). ೨. ದರ್ಶನಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ; ತತ್ವಜ್ಞಾನಿ ; ವೇದಾಂತಿ: ದಾರ್ಶನಿಕನು ನೀರನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ ಕುಡಿಯುವವನು (ಭಾರದ. ೦೮೩) ; ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆತ್ಮಶಕ್ತಿ, ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸ . . . ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ದಾರ್ಶನಿಕರು ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು (ಶಿಕ್ಷದ. ೪೫೯) ; "ನಮ್ಮ ಇರವಿನ ಅರಿವು ನಮಗೆ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ . . . ಅದರ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸಂದೇಹವೇ ಇಲ್ಲ" ವೆಂದು ಹಲವು ದಾರ್ಶನಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ (ಜೀವಾಶ್ಮ. ೯೭); ಆಧುನಿಕ ಮಹಾವಿಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು ದಾರ್ಶನಿಕರ ಸಾಲಿಗೇ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ (ಹುಳ್ಳಾರ. ೭ ಪೀಠಿಕೆ). ೩. [ಜೈನ] ನೈಷ್ಠಿಕ ಶ್ರಾವಕರಲ್ಲಿಯ ಹನ್ನೊಂದು ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ತರಗತಿಯವನು : ಇಂತು ದಾರ್ಶನಿಕಂ ವ್ರತಿಕಂ ಸಾಮಯಿಕಂ ಪ್ರೋಷಧೋಪವಾಸಂ ಸಚಿತ್ತವಿರತಂ ರಾತ್ರಿಭುಕ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಆರಂಭನಿವೃತ್ತಂ ಪರಿಗ್ರಹವಿರತಂ ಅನುಮತಿವಿರತಂ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಿರತಂ ಎಂದು ಶ್ರಾವಕಸ್ಥಾನಂ ಪನ್ನೊಂದಕ್ಕುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೦೪೭) ; ದಾರ್ಶನಿಕ – ಇವನು ನೈಷ್ಠಿಕ ಶ್ರಾವಕರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ತರಗತಿಯವನು (ಜೈನಪ. ೪೭೭). [ಸಂ.]

ದಾರ್ಶನಿಕವಾಣಿ (ನಾ). ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮಾತು ; ದಾರ್ಶನಿಕರ ನುಡಿ : ಈ ದಾರ್ಶನಿಕವಾಣಿಗಾದರೂ ಅದರ ದಾರ್ಶನಿಕಶಕ್ತಿ ಹಾಗು ದಾರ್ಶನಿಕ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶ್ರೇಣಿಗಳಿರುತ್ತದೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೨೩). [ದಾರ್ಶನಿಕ + ವಾಣಿ₁]

ದಾಷ್ಟಾಂತಿಕ (ಗು). ೧. ದೃಷ್ಟಾಂತದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ; ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.(ನಾ).೨. ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಸ್ಥಿರಪಡಿಸಿದುದು: ಜ್ಞಾನದ ಕರ್ಮವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಅದು ಯೋಚಿಸಿ ನೋಡೀತು' (ತದ್ದೃಷ್ಟಿಕ) ಎಂದು ಕರ್ತೃತ್ವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತ ದಾಷ್ಟಾಂತಿಕಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಕೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲ (ಬ್ರಹ್ಮಸೂ. ೮೪).
[ಸಂ.]

ದಾಲ (ನಾ).೧. ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಕಾಡಂಜೇನು. ೨. ಮಕರಂದ ; ಪುಷ್ಪಪರಾಗ. [ಸಂ.]

ದಾಲಕ್ಷ 'ದಹಲಕ್ಷ' ನೋ.

ದಾಲಚಿನಿ 'ದಾಲಚಿನ್ನಿ' ನೋ.

ದಾಲಚಿನ್ನಿ, ದಾಲಚಿನಿ, ದಾಲಚಿನ್ನೆ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ, ದಾಲ್ಚಿನ್ನೆ (ನಾ). ಸಾಂಬಾರಿಗೆ ಬಳಸುವ ಮಸಾಲೆಯ ಸಾಮಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಮಸಾಲೆಚಕ್ಕೆ ; ಲವಂಗ ಪಟ್ಟೆ : ಸಿಂಹಲ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ದಾಲಚಿನ್ನಿ, ಮೆಣಸು ಮುಂತಾದ ಮಸಾಲೀ ಸರಕುಗಳು . . . ಬಹಳ ಆಗುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೨೦೦) ; ಸೀಮೆಸುಣ್ಣದ ಪುಡಿ ೨ ತೊಲ . . . ದಾಲಚಿನ್ನಿ ೧ ತೊಲ-ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪುಡಿಮಾಡಿ . . . ಪರಿದಾವೃತ್ತಿ ಕುಡಿಸುವುದು (ಗ್ರಾಮೂಳ. ೧೨೪). **ದಾಲಚಿನಿ** : ಲೋಭಾನ, ಕಾಚು . . . ದಾಲಚಿನಿಯ ಎಣ್ಣೆ, ಗುಲಾಬನೀರು ಮುಂತಾದವುಗಳು (ಮುಂಬಯಿ. ೯೯). **ದಾಲಚಿನ್ನೆ** : ದಾಲಚಿನ್ನೆ ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ. ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಯಿಗಳಿಂದ ಎಣ್ಣೆ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಅದು ಔಷಧಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ (ಕಥಾಗ. ೯೦). **ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ** : ಜಾಯಿಕಾಯಿ, ಏಲಕ್ಕಿ . . . ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ, ಲವಂಗಪತ್ರೆ . . . ಚೂರ್ಣಿಸಿ ಜೇನುತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಲಿಸಿ ತೆಗೆದುಕೊಳಲು ಬಹುಮೂತ್ರ ಕಲ್ಲುಕಟ್ಟು ಸಹ ಮಾಣುವುವು (ಸಕಪ. ೫೦೦ ೫೮) ; ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧೫ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಈಜಿಪ್ಟ್ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಲವಂಗಪಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ ಮಲಬಾರಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಪ್ರಾಯಶಃ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ (ಪಠಾಇ. ೩೨). **ದಾಲ್ಚಿನ್ನೆ** : ಸಿಂಹಳ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ದಾಲ್ಚಿನ್ನೆಯ ಗಿಡಗಳು ಬಹಳ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೬೩).
[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದಾರ್ಚೀನೀ ; ಮರಾ.ದಾರುಚಿನೀ, ದಾಲ್‌ಚೀನೀ]

ದಾಲಚಿನ್ನೆ 'ದಾಲಚಿನ್ನಿ' ನೋ.

ದಾಲಿಮ (ನಾ). = ದಾಳಿಂಬ. [ಸಂ.]

ದಾಲುಮರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಹೆಸವ . . . ಕವಲು, ಗಂಡಗರಿಗೆ, ದಾಲುಮರ, ಅರುಸಿನಬೂರುಗ (ಪಟ್ಟುಸು. ೩೩೭).
[ದಾಲು? + ಮರ$_1$]

ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ 'ದಾಲಚಿನ್ನಿ' ನೋ.

ದಾಲ್ಚಿನ್ನೆ 'ದಾಲಚಿನ್ನಿ' ನೋ.

ದಾವ$_1$ 'ದಾವುದು' ಪರಾ.

ದಾವ$_2$ (ನಾ). ೧. ಕಾಡು ; ಅಡವಿ ; ಕಾನನ : "ಅಡವಿಯಲ್ಲಿಯುಂ, ದವ, ದಾವ ಎಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೩೩-೦೩) ; ಭವದಾವದಲ್ಲಿ ತೊಳಲುವ ಜೀವರಿಗೆ ಸದಾ ಶಿವಪಥವ ತೋರ್ಪ ಗುರುವರ್ಯ ಬಿನ್ನಪವನವಧರಿಪುದೀಗ (ಅನುಸಾ. ೨-೦-೨). ೨. ಕಾಡುಗಿಚ್ಚು; ಕಾಳ್ಗಿಚ್ಚು; ಕಾಡಂಬೇಗೆ: "ವನವಹ್ನಿ, ದವ, ದಾವ-ಈ ಮೂರು ಕಾಟ್ಕಿಚ್ಚು" (ಹಲಾಯು ೧೩-೭೦); "ನಿಮಿರ್ದ ಕಾಂತಾರದಲ್ಲಿಯ ಕಿಚ್ಚು ದಾವಂ [ದವಂ]" (ಮಂಗರಾ. ೧೪-೯) ; ಶಾಶ್ವತನವತರಿಸಿರ್ದಂ ಗದಾಶಂಖಚಕ್ರಾಂಕಿತಹಸ್ತಂ ವಾಸುದೇವಂ ದನುಜವಿಪಿನದಾವಂ,ಸಮಸ್ತಪ್ರಭಾವಂ (ಜಗವಿ. ೨-೦೦೦). ೩. ಕಿಚ್ಚು ; ಬೆಂಕಿ ; ಶಾಖ. [ಸಂ.]

ದಾವಂತ 'ಧಾವಂತ' ನೋ.

ದಾವಂತಬಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಗಾಸಿಪಡಿಸು ; ಬಳಲಿಸು ; ಆಯಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ದಾವಂತಬಡಿಸಿ ದೇಹವನು ಪಸಿದಿರಲೇಕೆ ಶ್ರೀವರನನಂತನಾಮದೊಳು (ತಿರುಕ. ೭-೪೧).
[ದಾವಂತಬಡು (<ಧಾವಂತಪಡು) + -ಇಸು$_3$]

ದಾವಂತಬಡು 'ಧಾವಂತಪಡು' ನೋ.

ದಾವಡಸು (ಕ್ರಿ). ಬಾಯಾರು ; ನೀರಡಿಕೆಯುಂಟಾಗು : ಮೃಗವನ್ನು ಕಾಣದಿರಲು ಬಳಲಿ ಬಸವಳಿದು ದೂವಡಿಸಿ [ದಾವಡಸಿ] ನೀರಂ ಕಾಣದಳಲಿಯರಸುತ್ತಿರಲು (ಕುರಂಗ. ೩೪-೪೭).
[ದಾವು$_1$ <ಡಾಹ) + ಅಡಸು]

ದಾವಣ$_1$ (ನಾ). ಚಪ್ಪರ ; ಹಂದರ : ಪಾದರಿಯ ನೆಲೆವಾಡಂಗಳೊಳಂ ದವನದ ದಾವಣಂಗಳೊಳಂ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಮನೆಗಳೊಳಂ ಕಪ್ಪುರದ ಸೊದೆಯೊಳಂ ಸೊಂಪುವಡೆದ ಕಂಪಿನ ಪೊಟಲೆಂಬ ಬೀಡು ಬಗೆಗೊಳಿಸುತಿರ್ಪುದು (ಕಲ್ಯಾಕಾ. ೦೦೮); ದುರ್ಗಾಶಿಕ್ಷೇಶಕರಮುಖ್ಯಮಧ್ಯಂ ದೇವತೆಗೆಂದುಂ ಮಂತ್ರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮಾಗಿಯುಂ ಮನೆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ದಾವಣ ರಾಶಿ ತೋಂಟಂ ಮೊದಲಾದುವನರ್ಚಿಸಲೆಂದುಂ ಮನವಚನಕಾಯದಿಂ ಮಾಡಲಾಗದು ಮಾಡಿಸಲಾಗದು ಮಾಡುವನ್ನನುಗೊಡಂಬಡಲಾಗದು (ಚಸಾರ. ೨೯೮). 'ಕಾವಣ' ಪರಾ.
[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತಾವಳ ; ತೆಲು. ತಾವಲ = ನಿವಾಸ, ವಾಸಸ್ಥಾನ]

ದಾವಣ$_2$ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸಿರದ ದವಟಿಯರ ಮಗ ದಾವಣಗವುದದ ಮಂಹಾ ಜನಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟದು ಶಾಲೆ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೪೫ (b)-೩೩; ಸು. 890 ?). [<ದೇವಣ್ಣ]

ದಾವಣ$_3$ 'ದಾಹಣ' ನೋ.

ದಾವಣಹೇರುಂದವ್ವ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ಇ ಧಮ್ಮದಿ ದಾವಣ ಪೇರುಂದವ್ವಬ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟೊದು ಐಗುಳ ಕಟಿನ ಪರಿಹಾರ (ಎಕ. X,ಶ್ರೀನಿವಾ. ೭-೧೩ ; ಸು. 760). [ದಾವಣ$_2$ + ಪೇರುಂದವ್ವ$_6$]

ದಾವಣಿ$_1$, ಡಾಣಿ, ಡಾವಣ, ಡಾವಣಿ, ಡಾವಣೆ, ಧಾವಣಿ, ದವಣಿ, ದವನಿ, ದಾವಿಳಿ, ದಾವುಣಿ (ನಾ). ೧. (ದನಕರುಗಳನ್ನು ಸಾಲಾಗಿ ಕಟ್ಟುವ) ಹಗ್ಗ ; ಹುರಿ ; ಪಾಶ : "ದಾವಿಳಿಯೆನಲು ದಾವಣಿ" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೯-೩) ; ದಾವಣಿ[ಪಾಠಾಂ. ಣಿ]ಯೊಳ್ಕಟ್ಟಿರ್ದಾ ಜೀವಧನಮದೊಂದೆ ಮಗ್ಗುಲಿಂದಿರದೊಡವಿನ್ನೇವೇಟ್ಟುದಧಿಕಮೆನಿಸುವ ಜೀವಧನಮನೆಂದು ಸೇಸೆದಳಿವವರ್ಮೂರ್ಧರ್ (ಸಮಾಪ ೩೮೨-೩೮ ಅನುಬಂಧ. ೦); ಆವ ಕುಲದಲಿ ಪುಟ್ಟಲಿ ಪರವಣ್ಣಗಳ ಭಾವಿಸನಾವನವನಿಗೆ ದೇವರು ಸರಿಯಲ್ಲ ನರಪಶುಗಳ ಬಲು ದಾವಣಿಯವನೆ (ಕುಡಸಾಂ. ೦-೯೧) ; ಕಾವು ಗೋಚರವಾಗದಿರೆ ಕೋಪ ಪೆರ್ಗ್ಗಳಿಸಿ ತೀವಿ ಭದುರೋಪಮಿತ ಶಬ್ದವೇಧಿಯ ತೆಗೆದು ದಾವಣಿಯನಿಟ್ಟು [ಪಾಠಾಂ. ರಾವವನ್ನರಿದು] ಕೊಂದವೆನೆನಲು ಧಾವವನ್ನರಿದು ಯಕ್ಷಿಣಿಯು ಜವದಿ ಪಬಂಬರಿದು (ಪಂಕಾರಾ. ೧-೦೨-೪೨); ಕೊರಳ ದಾವಣಿಗೆ ಕುಣಿಕೆ ಬೇಕು ಕವಲೆತ್ತಿಗೂಸು ಕಣಿಕೆ (ಅರಕು. ೨೪೨-೭); ಪುಂಡಿ ನಾರಿನ ಹಗ್ಗ ಹೊಸೆಯುವುದು, ಎತ್ತು ದನ ಕಟ್ಟುವ ದಾವಣ ತಿರುಪುವುದು (ಮಚಿತು. ೭೦). ೨. ಕಟ್ಟು ; ಬಂಧನ: ಹೊಟ್ಟೆಯ ಪಾಡಿಗೆ ದುಡಿಯುವ ದಾವಣಿಯಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿವೆ ದಿಟ ನಿನಗಾ ಸಂಕುಲ ಪಂಕ್ತಿಯು ಬಕಪಕ್ಷಿ (ಅನಿಕೇ. ೪೬-೧೧); ನಾವಾದರೂ ಅರಸರ ದಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರತಕ್ಕವರೆ (ಮುಭಾರ. ೩೦). ೩. ಸಾಲು ; ಪಂಕ್ತಿ : ಅಟಾಟಿಗೆ ಬಲ್ಲಾಳನ ದಾಟಿಯಂ ದಾವಣಿಯ ತುರಗ ದಟ ಖುರಹತಿಯಿಂ ಪೇಟೆ ಪೆಸರಿಲ್ಲದಂತಿರೆ ಪಾಟಾದುವು ವೈರಿದುರ್ಗಮೆನಿತೊಳವನಿತುಂ (ಯಶೋಚ. ೧-೧೪) ; ಧರಣೀದೇವರನಂ ಸತ್ಕರಿಸಿ ತಿಲಧೂರತ್ನರುಕ್ಮದಲ್ಲಿ ಧಾ[ದಾ[

ವಣಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ಯ ಸುರಭಿಗಳನಖಿಳ ಮಹಾವಿಭವಸಹಿತಂ ಕೊಡುಧಾರೆಯನಾವರಾಂಬಂಧಿಯಿತ್ತನು (ಎಭಾಗ. ೧೦-೭೮-೨). ೪. ಗುಂಪು; ನೆರವಿ; ಸಮೂಹ: ಭೈರವನ ಶಕ್ತಿಗರ ದಾವಣಿಯೊಳಣ್ಣನ ಮತ್ತವಾರಣ ಭೀಮಸೇನನನಿತ್ತ ನೋಡೈ ಮಗನೆ ಕುರುಕುಲಕೇಣಿಕಾಬನನು (ಕುಮಾಭೀ. ೨-೧೬); ದೇವ ನೀ ಬಹನೆಂದು ಬಂದರು ದಾವಣಿಯ ಹವಣಳಿದು ಬಳಿಕ ಮಹಾವಿಳಾಸದೊಳೊಪ್ಪವಿಟ್ಟರು ತಮ್ಮ ನಗರಂಗಳ (ಕುಮಾವಿ. ೦೦-೯೭). ೫. ದನಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಸ್ಥಳ; ಕೊಟ್ಟಿಗೆ: ಇನ್ನು ಛತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಊಟ ತೀರಿಸಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ದಾವಣಿಯ ಹತ್ತಿರ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದು . . . ಕಳಿತುಕೊಂಡವು (ಹಂಗಾಳ್ಮ. ೩೩೩). ಡಾಣಿ$_{1}$: (ಕ). ಡಾವಣ: ೧. ಅಣೆಯುಳ್ ಡಾವಣವೊಡ್ಡುವೊನ್ (ಎಪಿ. IX, ೦೮-೦೦ ; ೩೦೦). ಡಾವಣಿ: ೨. ಕಣೆಗಳೋ ಕಲ್ಪಾಂತ ವಹ್ನಿಯ ಡೊಣಗಳೋ ಹಾಳಾಹಳದ ಡಾವಣಿಗಳೋ ನಾವರಿಯೆವು (ಕುಮಾಳ. ೨೦-೯); ಹ್ಯಾವರಿಕೆ ಸಂಸಾರ ಡಾವಣಿಯ ನಡುವೆ ಕೊರಳಾವಲಿಗೆ ಸಿಗಬಿದ್ದು ಮಿಡುಕುತಿಪ್ಪ ಜೀವಾಧಮನು ನಿನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿಸಲಾಪನೆ (ವಿಕ್ರೋಸು. ೩೦-೦). ಡಾವಣೆ: ೧. ವಾರುವಗಳ ಡಾವಣೆ ನೇಣ್ಗಳ ಬಲು ಬೀರುಗುಣಿಕೆಗಳ ಕಳಿದು ಕೇರಿ ಕೇರಿಯೊಳು ತಮ್ಮಿಚ್ಚೆಯೊಳಗೆ ಸಲೆ ತಾಟುದಮಾಟಾಗಿಯೋಡಿದುವು (ಕಷವಿ. ೦೨-೯೦). ಧಾವಣೆ: ೩. 'ಧಾವಣಗಿರಿ' ವರಾ. ದವಣಿ: ೫. ಇನ್ನು ಈ ಮನೆಯೊಳಗೆ ಮಲಗಿಕೊಂಡರೆ ದನದ ದವಣಿಯೊಳಗೆ ಮಲಗಿದ ಹಾಗೆ (ಪ್ರಹಾಪ. ೨೦). ದವನಿ: ೫. ತಾರಕ್ಕ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲಿಂದ ಒಮ್ಮೆಲೇ ಕೆಳಗುರುಳಿ ಬಿದ್ದಳು ದನಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ದವಣಿಯಲ್ಲಿ (ಸಿಕಗ. ೩೯೪). ದಾಮಿಳಿ: ೧. "ದಾಮಿಳಿ ಯೆನಲು ದಾವಣಿ" (ಮುಂಗರಾ. ೦೦೯-೩). ದಾವುಣಿ: ೧. ಏರಿದನು ಕೈಯೊಡನೆ ಖಳನೇಳನೂರು ಘಂಟೆಯ ರಥವ ಮದಕರಿ ಮೂರು ಸಾವಿರ ಸೇರಿದವು ದಾವುಣಿಯ ನೊಗಗಳಲಿ . . . ಹದಿನಾರು ಸಾವಿರ ಬಂಡಿಯಲಿ ನೂಕಿದುವು (ಅಪಿಕಾ. ೦೯-೩೦). [<ಸಂ. ದಾಮನೀ]

ದಾವಣಿ$_{2}$, ಧಾವಳಿ (ನಾ). ಲಂಗವುಟ್ಟ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಧರಿಸುವ ಮೇಲುಹೊದಿಕೆ: ವೈಷ್ಣವಭಕ್ತರು ಅವಳ ದಾವಣಿಯ ಸೆರಗು ಮಾತ್ರ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೇಲಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡರು (ಭಕ್ತಮಿ. ೯೨). ಧಾವಳಿ: ಪಟೇಲರ ಮಗ ನನ್ನನ್ನು ದುರುಗುಟ್ಟಿ ನೋಡಿ ನಾನು ಹೊದ್ದಿದ್ದ ಧಾವಳಿಯನ್ನು ಕಿತ್ತೆಸೆದ (ಗೋಪುರ. ೩೫); ಕಾಲಿನ ಕಿರಿಗೆಜ್ಜೆಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊದೆದಿದ್ದ ಧಾವಳಿಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಉಡುಗೆಯೇ ಆಗಿದ್ದಿತು (ಘೂರಾಕಿ. ೯೦).

[←ಪಾರ. ದಾಮನೀ ; ಹಿಂ. ದಾಮನ್ = ಸೆರಗು, ಅಂಚು]

ದಾವಣಿ$_{3}$ 'ದಾಹಣಿ' ನೋ

ದಾವಣಿಗಟ್ಟು$_{1}$, ಡಾವಣಿಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಾಲಾಗು; ಸಾಲುಗಟ್ಟು: ದಾವಣಿಗಟ್ಟಿದ ಮಧುಕರಜೀವಧನಕ್ಕೆ ಕಿಚ್ಚುವಂತೆ ಮೇಪಂ ಸಖಿ ಲೀಲಾವತಿಯ ಮಂತಿಗುರುಳಿಳ್ ಪೂವಿನ ಕೇಸರದ ರಜಮನೊರ್ವಳ್ ತಳಿದಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೦೨-೬೦). ೨. ಸಾಲಾಗಿ ಕಟ್ಟು; ಮಾಲೆಗಟ್ಟು: ಮಣಿಮಿಂಗಳ ದಾವಣಿಗಟ್ಟಿದವೋಲ್ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ ಹಕ್ಕಿಯ ಹಸುಳೆಗಳ ಲಾವಣಿಗೆಯ ಮುಸುಕಿದವೋಲ್ . . . ಕುಮರನ ಲಾವಣ್ಯಾಂಗ ಮನಡರ್ದುವು ಪುರಸತಿಯರ ಕಣ್ಗಳ ಬೆಳಗು (ಜಯಕಾ. ೧೦-೩೩). ಡಾವಣಿಕಟ್ಟು: (ಕ). [ದಾವಣಿ$_{1}$ + ಕಟ್ಟು$_{1}$]

ದಾವಣಿಗಟ್ಟು$_{2}$ (ನಾ). (ಹೂವನ್ನು) ಸಾಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವಂತಹುದು; ಮಾಲೆ: ನನೆಯುಂ ದಾವಣಿಗಟ್ಟುಂ ಕಟ್ಟುವಿತ್ತಿನಿಯರ್ಗೊಪ್ಪಿಸಿ ಕೊಡುವ ಪೊಲಿತ್ತರ್ವನಿತೆಯರಾ ಪೂವಿನ ಪೇಟೆಯೊಳ್ಪೊಸಗವುಂ ವಿಟರ್ಗೆ (ಜಯಕಾ. ೦-೩೮). [ದಾವಣಿ$_{1}$ + ಕಟ್ಟು$_{2}$]

ದಾವಣಿಗುಣಿ (ನಾ). ಹಗ್ಗದಿಂದ ಸಾಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕುಣಿ: ನಿನ್ನಸಿ ಮುಖದಿಂ ದಾವಣಿಗುಣಿಯಂ ತಣಿದೊಡೆ ದೇವಿ ಶುಭೇತರವಿನಾಶವಂ ದಯೆಗೆಯ್ಗುಂ (ಯಶೋಚ. ೩-೧೩). [ದಾವಣಿ$_{1}$ + ಕುಣಿ$_{3}$]

ದಾವಣಿಗೂಂಟ (ನಾ). ಹಗ್ಗ ಬಿಗಿಯಲು ಹೊಡೆಯುವ ಗೂಟ: ದಾವಣಿಗೂಂಟವುಂ ಪೊಡೆವ ಕಾಟ್ಕರುಳಂ ಪರಿದಾಯ್ದು ಪೇರ್ಗಳಂ ಕಾವಣಿದೊಟ್ಟಲೊಟ್ಟುವ . . . ಅಡುವ ದೋಲಿಗರಿಂದೆಸೆದಂ ವಣಿಗ್ವರಂ (ದಶಕು. ೪-೭೮). [ದಾವಣಿ$_{1}$ + ಗೂಂಟ]

ದಾವಣಿಗೆ (ನಾ). = ದಾಹಣಿ: ದಾವಣಿಗೆಯೊಳ್ ಕಟ್ಟಿ (ಲಕ್ಷ್ಮಿಭಾ. ೭-೬-೬). [ದಾವಣಿ$_{3}$ (<ದಾಹಣಿ) + -ಗೆ]

ದಾವಣಿಗೆಡಹು (ಕ್ರಿ). ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಉರುಳಿಸು: ಮಗಧನ ಹೆಣನ ದಾವಣಿ [ಣಿ]ಗೆಡಹಿದನು ಸಮರಂಗಭೂಮಿಯಲಿ (ಕುಮಾದ್ರೋ. ೬೭೪ ಹು. ೨೮೦). [ದಾವಣಿ$_{1}$ + ಕೆಡಹು (<ಕೆಡಪು)]

ದಾವಣಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪುಗೂಡು; ಒಟ್ಟಾಗು: ದಾವಣಿ [ಪಾಠಾಂ. ಗಾವಳಿ]ಗೊಂಡೆಳಗಿದ ಭೃಂಗಾವಳಿಯಂ ಸೋವಲ್ (ಲೀಲಾವ. ೦೩-೬೬). [ದಾವಣಿ$_{1}$ + ಕೊಳ್$_{1}$]

ದಾವಣಿಸುಳಿ (ನಾ). ಕೊರಳಿನ ಹತ್ತಿರ (ಹಗ್ಗ ಕಟ್ಟುವ ಬಳಿ) ಇರುವ ಸುಳಿ: ದನಾ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡೋವಾಗ ಹೀವಸುಳಿ, ಪಾತಾಳಸುಳಿ, ದಾವಣಿ ಸುಳಿ . . . ಕೋರಬಗ್ರಿ, ಕೊಮ್ಮಲ್ಲು ಇವೆಲ್ಲಾನೂ ಚಂದಾಗಿ ನೋಡಿ ಒಳ್ಳೆ ಸುಳಿ ಇರೋದ ತಕ್ಕಾಲಾ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೧೩೯). [ದಾವಣಿ$_{1}$ + ಸುಳಿ$_{2}$ (<ಸುಟ್ಟಿ$_{2}$)]

ದಾವಣೆ 'ದಾಹಣಿ' ನೋ.

ದಾವತಿ 'ಧಾವತಿ' ನೋ.

ದಾವತಿಗೊಳ್ 'ಧಾವತಿಗೊಳ್' ನೋ.

ದಾವತಿಪಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಂಕಟವನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ಆಯಾಸಗೊಳಿಸು: [ದಾವತಿಪಡು (<ಧಾವತಿಬಡು) + -ಇಸು$_{3}$]

ದಾವತಿಪಡು 'ಧಾವತಿಬಡು' ನೋ.

ದಾವತಿಬಡು 'ಧಾವತಿಬಡು' ನೋ.

ದಾವತಿವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಬಳಲಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದು; ಶ್ರಮಪಡು: ದಾವತಿವೆತ್ತುವಂದ ಋತುಪರ್ಣನೃಪಂ ಪುರದೊಳ್ ನಿರಂತರಂ ಶೀವಿದ ವಾರ್ತೆಯಂ ಪಲಬರಿಂ ತಿಳಿವಂತಿರೆ ಕೇಳ್ದು (ನಳಚಂ. ೭೪೮). [ದಾವತಿ (<ಧಾವತಿ) + ಪೆಱು$_{1}$]

ದಾವತಿಹಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ಕೆಲಸವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸು; ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖನಾಗು: ಮಾಳೂನನ್ನು ನೋಡಿ ಮುಂಗೈ ತಗುಲಿಸಿ ಕೆಳದನಿಯಲ್ಲಿ ಕೇಳಿದನು "ದಾವತಿ ಹಿಡಿಯಲಾ ?" (ಪವನ. ೧೩). [ದಾವತಿ (<ಧಾವತಿ) + ಹಿಡಿ$_{1}$ (<ಪಿಡಿ$_{1}$)]

ದಾವದಗ್ಧ (ಗುಂ). ಕಾಳ್ಗಿಚ್ಚಿನಿಂದ ಸುಟ್ಟ: ಎನೆ ದಾವದಗ್ಧಗಿರಿ ನೂತನ ಜಳದಜಳಂಗಳಿಂದಮಾಱುವವೋಲ್ ಭೋಂಕನೆ ಭರತನನಾಱಿಸಿದಂ ಮುನಿವಿನುತ ಗಣಾಧಿನಾಥವಚನಾಮೃತದಿಂ (ಆದಿಪು. ೦೬-೬೦). [ದಾವ$_{2}$ + ದಗ್ಧ]

ದಾವದಹನ (ನಾ). ಕಾಡಿನ ಕಿಚ್ಚು; ಕಾಳ್ಗಿಚ್ಚು: ಮದನದಾವದಹನಂ ತಳ್ತಿರ್ದಪುದಿಲ್ಲ ನಿನ್ನ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೪೯). [ದಾವ$_{2}$ + ದಹನ]

ದಾವಧೂಮ (ನಾ). ಕಾಡುಕಿಚ್ಚಿನ ಹೊಗೆ: ಆವು(ವಿ)ಗೆಯ ಕಿಚ್ಚಿನಂತೆ ದಾವಧೂಮ [ಪಾಠಾಂ. ಧಾಮಧೂಮ] ವಾದಂತೆ ಆವ ಓಡ ಸುಟ್ಟನೆಂದ ಱಿಯನವ್ವಾ (ಸಮಕವ. ೬೨-೪೦೩). [ದಾವ$_{2}$ + ಧೂಮ]

ದಾವಪಾವಕ (ನಾ). = ದಾವದಹನ: ದಾವಪಾವಕಂ ಬಳಸೆ ಸುರುಳ್ದ ಬಾಳ ಸಹಕಾರಮಹೀರುಹಂ (ಆದಿಪು. ೨-೩೯); ದಾವಪಾವಕಜಾಳೆಯಂ

ಕಂಡ ವನಶಿಖಂಡಿಯಂತೆಯುಂ ಗರುಡನಂಚುಂವಂ ಕಂಡ ಕಂಚುಕೀಂದ್ರನಂತೆಯುಂ ಭಯಂಗೊಂಡು (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೪-೨೬ ವ).

[ದಾವ₂ + ಪಾವಕ]

ದಾವಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀ ದಾವಯ್ಯನ ಕಿಱಿಯ ನಾರಾಯಣಂ ರಾಜಾಶ್ರಯ ವಿಣ್ನಗರ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ತನ್ನ ಪಡುವಣ ಕೋಂಟ್ಟ ಕಟನಿಯಲ್ (ಎಕ. XIV, ಮಳವ. ೧೨೫-೦ ; ಸು. 1014).

[<ದೇವಯ್ಯ]

ದಾವರ 'ಡಾವರ' ನೋ.

ದಾವರಂಗ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ದಾವರಙ್ಗದ ದೊದಿವನ್ನಿ ಗಲಿಯು ಕಿಲ್ಲೂರು ಕಬೂರುವೊಳನಿಕ (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೧೦-೩; ಸು. ೯೭೦ ?). [?]

ದಾವರಿಸು 'ಡಾವರಿಸು' ನೋ.

ದಾವಶಿಖಿ (ನಾ). = ದಾ ವ ದ ಹ ನ : ಉಗ್ರಾರಿವಂಶಲತಾವಲ್ಲರಿಗಳ್ಗೆ ದಾವಶಿಖಿಪೊಲ್ಮೆಯ್ದೋಱ (ಶಂಖಪ. ೩-೩೩) ; ರತ್ನಶಿಲಾಗ್ರಕವುಂ ಸಿಡಿಲಂತಿರೆ ಧವಲಹಾರವುಂ ದಾವಶಿಖಿವೊಲಲುರ್ದುದು ದ ಹ ನ ಂ (ಶಂಣಾಮೂ. ೧೦-೦೯೦). [ದಾವ₂ + ಶಿಖಿ]

ದಾವಾ, ದಾವೆ₁ (ನಾ). (ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ವ್ಯಾಜ್ಯ ; ಮೊಕದ್ದಮೆ ; ಕಟ್ಲೆ : ವಾದಿಯು ದಾಖಲ್ಮಾಡಿದ ದಾವಾಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿವಾದಿಯ ಉತ್ತರವೂ ಆದಕ್ಕೆ ವಾದಿಯ ಜವಾಬೂ . . . ಕೋರ್ಟಿಗೆ ದಾಖಲಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು (ಮಹಾವಂ. II, ೪೫). **ದಾವೆ₁** : ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ದಾವೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿದರೆ ಆ ದಾವೆಗಳ ತೀರ್ಮಾನ ಪ್ರತಿವಾದಿಗೆ ಬರೆದು ಕೊಟ್ಟ ಪತ್ರದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಆಗುತ್ತದೆ (ಪ್ರಜಾಆ. I. ೩೭೭); ಆಸ್ತಿ, ಸಂವಿದೆಗಳು, ಅಧಿಕಾರಗಳು, ದಾಯಿತ್ವಗಳು, ಆಭಾರಗಳು ಮತ್ತು ದಾವೆಗಳು (ಭಾಧಾನ. ೦೬೯) : ರೆಗ್ಯುಲೇಷನಿನ ೭ನೆಯ ಪ್ರಕರಣದ ಮೇರೆ ದಾವೆಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುವ ಬಗ್ಗೆ . . . ಹೆಸರುಗಳು ಸೇರಿರತಕ್ಕದ್ದು (ಗ್ರಾಮಾಕ. ೧೧).

ದಾವಾ ಅರ್ಜಿ = ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತಗಾದೆ ಹೂಡಲು ಕೊಡುವ ಅರಿಕೆ: ವಾದಿಯು ತನ್ನ ದಾವಾ ಅರ್ಜಿಯಲ್ಲಿ ಅಂಥಾ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ್ದರೆ . . . ಆತನಿಗೆ ತಿಳಿಸತಕ್ಕದ್ದು (ಗ್ರಾಮಾಕ. ೦೭). ದಾವಾದಾಖಲೆ = ತಗಾದೆಯ ಅರಿಕೆಯನ್ನು ದಾಖಲು ಮಾಡಿಸುವುದು : ಲಿಖಿತ ಮೂಲಕವಾಗಿ ದಾವಾದಾಖಲೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರಗಳನ್ನು ಬರೆಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿರಲಿಲ್ಲ (ಮಹಾವಂ.II, ೩೮). ದಾವಾ ಮಾಡು, ದಾವೆ ಮಾಡು = ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಜ್ಯ ಹೂಡು : ಸೆಟ್ಟಿ ದಾವಾ ಮಾಡವನೆ (ಮೂಂಗಲ್ಸ. ೦೯) ; ವಕೀಲರ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ದಾವೇ ಮಾಡಬೇಕೇ (ಪೋಹಿನೀ. ೧೨೪). ದಾವಾ ಸೊತ್ತು = ತಗಾದೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿ ; ವ್ಯಾಜ್ಯದಆಸ್ತಿ : (ಕ). ದಾವಾ ಹಾಕು, ದಾವೆ ಹಾಕು = ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಜ್ಯ ಹೂಡು ; ಮೊಕದ್ದಮೆ ನಡೆಸು : ನಿಮ್ಮ ತಂದೆಯವರ ಮೇಲೆ ದಾವಾ ಹಾಕಿ ಬಿಟ್ಟೇನು(ಹನ್ನೊಂದ. ೫೦); ಕಂಪನಿಯ ಡೈರೆಕ್ಟರುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರ ಮೇಲಾದರೂ ದಾವಾ ಹಾಕಿ ಸಾಲದ ಪೂರ್ತಿ ಹಣವನ್ನು ಅವರಿಂದ ವಸೂಲುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು (ಹಂಪ್ರ. ೦೨೯ ಅಡಿಟಿ); ಕೋರ್ಟಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕಳಸಯ್ಯನ ಮೇಲೆ ದಾವಾ ಹಾಕಿದ (ಗಂಗಾಳ. ೩೩). ದಾವೆ ಹೂಡು = ದಾವಾ ಹಾಕು : ನನಗೆ ನಾಳೆ ದಾವೆ ಹೂಡಬೇಕಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ (ಪ್ರಳಾಕ. ೦೯೭) [←ಅರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಾವಾ]

ದಾವಾಗ್ನಿ (ನಾ). ೧. = ದಾವದಹನ : ತೀವ್ರ ದಾವಾಗ್ನಿವೊಲುರಿಂದವು ದುರ್ಬೀಜಕಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೦೩) ; ದಾವಾಗ್ನಿಯನೆಬ್ಬಿಱಪ ಮಹಾವಾಯುವಿನಂತೆ ತಮ್ಮ ಮನದಳಿಪಂ ನಾನಾ ವಿಧ ದುರಾಗಮೋಕ್ತಿಗಳಾವಗವೆಬ್ಬಿರಿಸೆ (ವರ್ಧಪು. ೧೦-೯೨) ; ಅಡವಿವಿಡಿದೋಡುತಿಹ ಗಜಂ ದಾವಾಗ್ನಿ ತನುವೊತ್ತು ಬೀದಿವರಿವಂತಿರ್ದುದು (ಹಹಕಾ. ೫-೩೬) ; ಇಡಿದ ಧೂಳಿಯ ಧೂಮರಾಶಿಯ ಪಡೆ ವಿರಾಟನ ಮಗನ ಕಂಗಳಿಗೊಡನೊಡನೆ ದಾವಾಗ್ನಿಯಂತಿರೆ ತೋಱತಿದಿರಿನಲಿ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೬-೩) ; ಅವಳ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊ ದಾವಾಗ್ನಿ ಎದ್ದಿದೆ (ಶಾಂತಲಾ. ೨೮೬). ೨. ಪಂಚಾಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಗ್ರೀಷ್ಮಾದಿ ರೂಪಕಾಲಾಗ್ನಿ ಆತಪರೂಪ ಸೂರ್ಯಾಗ್ನಿ ಪುಷ್ಕ್ಯಾಭಿವ್ಯಕ್ತರೂಪ ಸೂರ್ಯಕಾಂತಾಗ್ನಿ ವೇಣ್ವಭಿವ್ಯಕ್ತ ದಾವಾಗ್ನಿ ದೇಹಾಂತರ್ಗತ ಉದರಾಗ್ನಿಗಳೆಂಬ ಪಂಚಾಗ್ನಿಗಳು (ವಿವೇಕ. ೦೯೪).

[ದಾವ₂ + ಅಗ್ನಿ]

ದಾವಾದಾರ, ದಾವೆದಾರ (ನಾ). ವ್ಯಾಜ್ಯ ಹೂಡಿದವನು : ಕೋರ್ಟಿನ ಕೊನೆಯ ತೀರ್ಮಾನದ ಮೇರೆಗೆ ದಾವಾದಾರನೇ ಜಾಮೀನು ತೆರಬೇಕಾಯಿತು (ರೂಢಿ). **ದಾವೆದಾರ** : (ಕ). [ದಾವಾ + –ದಾರ್₄]

ದಾವಾನಲ, ದಾವಾನಳ (ನಾ). = ದಾವದಹನ : "ಬನಬೆಂಕಿಯ ದಾವಾನಲಂ" (ಕವಿಕಂ. ೫೮) ; ಮಹಾಸ್ಮರವಿಪಿನದಾವಾನಲ ಕೃಪಾವನಧಿ ಬಲಿದುರುಶೃಂಗಿಯಾದಂದವೊ (ಜಕೋಕು. ೨-೬). **ದಾವಾನಳ** : ಆತ್ಮಜರಿನಾದ ಕುಲಾಪವಾದ ಪರಾಭವದ ದಾವಾನಳದಿಂ . . . ಚಿಂತಿಸಂತರಂಗನುಮಾಗಿ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೦೦ ವ) ; ಲಲಿತ ಚಂದ್ರಿಕೆಗೇಕೆ ದಾವಾನಳನ ಜಾಡಾಜಾಡಿ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೯-೪೮) ; ಲಲಿತನಿರ್ಮಲಚಂದ್ರಕಾಂತದ ಶಿಲೆಯ ಹತ್ತಿರೆ ಲತೆಯ ದಾವಾನಳನು ಕೊಳಲಾ ಜ್ವಾಲೆಯಾ ಶಿಲೆಯೊಳಗೆ ತೋರ್ಪಂತೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೭-೨೫). [ದಾವ₂ + ಅನಲ]

ದಾವಾನಲಚೂರ್ಣ (ನಾ). ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಚೂರ್ಣ : ದಾವಾನಲ ಚೂರ್ಣ–ಹಿಂಗು, ವಾಯುವಿಳಂಗ, ಪಂಚಲವಣ, ಕರ್ಕಾಟಕ ಶೃಂಗಿ, ತಾಳೀಸಾಯಿ, ನೆಲ್ಲೀಚಟ್ಟು, ತ್ರಿಕಟುಕ, ಚವ್ಯ, ಚಿತ್ರಮೂಲ, ವೋಡಿ, ಕೊನ್ನಾರಿಗೆಡ್ಡೆ, ಕಟುಕರೋಹಿಣಿ, ಕರೀಜೀರಿಗೆ, ಬಿಳೀಜೀರಿಗೆ, ಕೊಡಸಿಗೆ ಬೀಜ, ಚಂಗಲ್ವಕೋಷ್ಟ, ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳ, ನೆಲಗುಳ್ಳ, ತಿಗಡೆ, ಗಜಹಿಪ್ಪಲಿ, ಸಿಹಿಹಾಲೆಬೇರು, ವಿಷಮುದ್ದಿ, ಈಶ್ವರೀಬೇರು, ಗಂಟುಭಾರಂಗಿ, ಯವಕ್ಷಾರ, ಸರ್ಜಕ್ಷಾರ, ಬಿಳಿಗಾರ, ಅರಿಸಿನ, ಮರದರಿಸಿನ ಇವನ್ನು ಸಮಾಂಶ ಚೂರ್ಣಮಾಡಿ ಬೆಲ್ಲ ಅಥವಾ ಜೇನು ತುಪ್ಪದೊಡನೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಾಸ ಶ್ವಾಸ, ಅಜೀರ್ಣ, ವಾತತಿಮಿರ, ತ್ರಿದೋಷಶೂಲೆ, ಸಹ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುವು (ಸಕವ್ಯ. ಶಟಿ. ೯೩೬).

[ದಾವಾನಲ? + ಚೂರ್ಣ₂]

ದಾವಾನಳ 'ದಾವಾನಲ' ನೋ.

ದಾವಾರಿ (?). (?) : ವೃಷಗ ವೃಶ್ಚಿಕಗಮನ ದಾವಾರಿ ಕಂಸವುಂ ಕೊಲೆಯಿದಿರ್ವ (ಜಕೋಕು. ೨). [?]

ದಾವು₁ 'ಡಾಹ' ನೋ.

ದಾವು₂ (ನಾ). ಹಗ್ಗ ; ಹುರಿ; ರಜ್ಜು : "ತಳ್ಳೆಂದುಂ ದಾವೆಂದುಂ ಆಗ್ಗರಣೆಯೆಂದುಂ ರಜ್ಜು" (ಕಶನಾ. ೩೦-೩೯೦) : ದಾವಿನ್ನಡುವಂ ತೊಡರ್ಚಿ ದೃಢವಾಗಲುಲೂಖಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ ಪೋಗಿನ್ನು . . . ನೋಟಪ್ಪಿನೆಂಬುದುಂ (ಜಗಿವಿ. ೩-೩೭) ; ದಾವುಂ–ದಾವು (ಶಮದ. ೨೭೮ ಪ್ರಯೋ) ; ಮುನ್ನೇಂ ಕಟ್ಟಿದೆ ಮಣ್ಣಾರೇ ಕಡೆವ ದಾವಿಂದೆನ್ನಂ (ಅಭ್ರತಿ. ೯೪-೨೩) ; ಎನ್ನೀ ಅಬ್ಬೆ ಮೆಯ್ಯಂ ಬಾವಿ ದಾವುಗಳ್ಗೊಪ್ಪಿಸಿ ಎನ್ನನಿಯಂನಂ ಮಗುಟ್ದುಂ ಕಾಣಲಕ್ಕುಮೆಂದೊಡೇವೆನ್ನೆ (ರಾಮೂಕ್ಷ. ೯೨-೦). [<ಸಂ. ದಾಮನ್]

ದಾವುಣಿ 'ದಾವಣಿ₁' ನೋ.

ದಾವುದು (ಸ). ರೂಪಗಳು (ಪುಂ. ಸ್ತ್ರೀ ಬಹುವ) ದಾರು₁, (ವಿಶೇ) ದಾವ₁. ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥಕ ಸರ್ವನಾಮ : ದಾವುದು ದಾರಿ ಆ ಊರಿಗೆ (ರೂಢಿ).

ದಾರು$_1$ = ಅದು ಯಾರಂ ; "ಯಾರು" (ಜಾನಕೋ. ೪) : ದಾರಿಗೆ ದಾರು ಮತ್ತಿಲ್ಲ ದೃಢ ಸೇರಿತು ಮನವಹು ಮನೆ ಮನೆಯೊಳಗೆಲ್ಲ (ಪುರಂದ. ೧-೪೨-೬); ಅಂತರಂಗದ ಒಳಗೆ ಭ್ರಾಂತಿ ಬಿಡಿಸುವ ಎಮ್ಮ ಅಂತು ದಾರಿಗು ತಿಳಿಯಂದಂಥ ಎಮ್ಮ (ಪುರಂದ. ೨-೩೫-೩): ದಾರೊಡೆಯನೊ ದಾರ್ವತ್ತ್ರನೊ ನೀರೆ ಇವಳ ಸೊಬಗಿದೇನೊ (ರಣ್ನಾಳ. ೩೦) : ಈ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ನಾಲ್ಕನೇ ಸ್ತ್ರೀಯು ದಾರಪ್ಪಾ? (ಉರಾಜ. ೦೪); ಸೋರುತಿಹುದು ಮನೆಯ ಮಾಳಿಗಿ ದಾರು ಗಟ್ಟಿ ಮಾಳ್ಪರಿಲ್ಲ ಕಾಳಕತ್ತಲೆಯೊಳಗೆ ನಾನು ಮೇಲಕೇರಿ ಮೆಟ್ಟಲಾರೆ (ಶರೀಫ. ೦೯-೧) : ಎಲ್ಲೆ ಭಗವತಿಯರಿರಾ ! ನೀವು ದಾರು ? (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೯೯). **ದಾವ$_1$**= ಅದು ಯಾವ; "ಯಾವ" (ಜಾನಕೋ. ೪); ನಿನ್ನ ಶೀಲ ಸೌಂದರ್ಯವನು ಧರೆಯೊಳಗೆ ವರ್ಣಿಸುವ ಕವಿಯು ದಾವಾ (ಹಾದಿಕೀ. ೪-೧); ಈಗ ಆ ರಾಜನು ದಾವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ಉರಾಜ. ೪೩). 'ಆವುದು', 'ಯಾವುದು' ಪರಾ.

[<ಅದು$_1$ + ಅವುದು]

ದಾವೆ$_1$ 'ದಾವಾ' ನೋ.

ದಾವೆ$_2$ (ನಾ). ೧. ಹಗ್ಗ (?) : ನಿನ್ನಯ ನಣ್ಣು ದಲೆಂದು ತಂದ ಹುಟ್ಟಿಗೆಯಂಟಿದೇಟಿಸ್ಕೊಳಂಗಟಿದು ಸೇದೆಯ ಜಾವಿಯೊ ಬಂದ ದಾವೆ[ಪಾಠಾಂ. ಶಾವಿ]ಯೋ (ಲೀಲಾವ. ೨-೧೦೦). ೨. (?): "ದಾವೆ[ಪಾಠಾಂ. ರಾವೆ]ಯೆನೆ ಸಾವೆಯಾಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೬-೧೮). [?]

ದಾವೆದಾರ 'ದಾವಾದಾರ' ನೋ.

ದಾಶ (ನಾ). ೧. ಬೆಸ್ತರವನು ; ಮೀನಂಗಾರ : ಆ ಮೀನನೊರ್ವಂ ಜಾಲಗಾಱಂ ಜಾಲದೊಳ್ ಪಿಡಿದಲ್ಲಿಗರಸಪ್ಪ ದಾಶನಲ್ಲಿಗುಯ್ದು ತೋಱಿದೊಡೆ (ಶಂಶಧಾ. ೧-೬೮ ವ). ೨. ಆಳು ; ದಾಸ ; ಸೇವಕ : ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಜರಾಸಂಧನು, ಕೃಷ್ಣನು ದಾಶನೆಂದು ಅವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ (ಪಠಭಾ. ೮೩). 'ದಾಶಾರ್ಹ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಾಶಮಿಕ (ಗು). ಹತ್ತನೆಯ ; ಹತ್ತು ಹತ್ತಾಗಿ ಎಣಿಸಿದ ; ಹತ್ತು ಹತ್ತು ಹಿಡಿದು ಹೋಗುವ : "ದಾಶಮಿಕ, ದಶಮಲವ" (Decimal. ಪಾರಿಬಿ. ೨೩). [ಸಂ.]

ದಾಶಮಿಕಪದ್ಧತಿ (ನಾ). [ಗಣಿತ] ಹತ್ತು ಹತ್ತರಂತೆ ಏರುತ್ತಾ ಅಥವಾ ಇಳಿಯುತ್ತಾ ಹೋಗುವ ಎಣಿಕೆಯ ಕ್ರಮ : ಈತನ ಸಲಹೆಗಳ ಪ್ರಕಾರವೇ, ದಾಶಮಿಕಪದ್ಧತಿಯು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿತು (ಗಣಿಶ. ೦೩೮).

[ದಾಶಮಿಕ + ಪದ್ಧತಿ]

ದಾಶರಥಿ (ನಾ). ದಶರಥನ ಮಗ ; ಶ್ರೀರಾಮ : ರತ್ನ ಪ್ರದೀಪಮುಮಾಯ್ತು ತಪಮೆಲ್ಲಮುಂ ರಘುಜಪ್ರತಾಪಮುಮಾಯ್ತು, ಮೂಜಗಮೆಲ್ಲಮುಂ ದಾಶರಥಿ ರಾಜ್ಯಮುಂ ಪಾಲಿಸೆ (ಅಭಿಮಿಭಾ. ೧೮-೧೨). [ಸಂ.]

ದಾಶಾರ್ಹ (ನಾ). ೧. ದಶಾರ್ಹನ ವಂಶದವನು; ಯದುವಂಶದವನು. ೨. ಕೃಷ್ಣ. [ಸಂ.]

ದಾಶಾಳ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಶಿವಾಳ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಷ್ಟಿಕ$_1$ 'ದಾಷ್ಟೀಕ' ನೋ.

ದಾಷ್ಟಿಕ$_2$ (ನಾ). ಹಾವು ಕಚ್ಚಿದವನು : ಇಲ್ಲಿಯ ಇರುಳೀ ದಾಷ್ಟಿಕಂಗೆ ಜಾವಮಿರಿಮೆಂದು ಪೇಟ್ದು ಪೋದಂ (ಪದ್ಮಾರಾ. ೦೪-೨೫). [ಸಂ.]

ದಾಷ್ಟಿಕತನ (ನಾ). ಎದೆಗಾರಿಕೆ ; ದಿಟ್ಟತನ ; ಕೆಚ್ಚು : ದಾಷ್ಟಿಕತನಗೆಟ್ಟು ದರಹಾಸಮುಖಿ ಪರಿವೇಷ್ಟಿಸಿದಮಳ ಸೌಂದರದಿ ಚೇಷ್ಟಿಪ ವೇಶ್ಯಾಭುಜಂಗರ ಮಧುಪಾನಗೋಷ್ಠಿಯ ಸೊಬಗನೀಕ್ಷಿಸಿದ (ಮೋಹತ. ೦೮-೪೩); ಅವಳು ಹಳ್ಳಿಯ ಹೆಣ್ಣಾದುದರಿಂದ ಅಷ್ಟೊಂದು ದಾಷ್ಟಿಕತನವುಳ್ಳವಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲ (ಮೂರಾನ. ೦೫). [ದಾಷ್ಟಿಕ$_1$ (<ದಾಷ್ಟೀಕ) + -ತನ]

ದಾಷ್ಟೀಕ, ದಾಷ್ಟಿಕ$_1$ (ನಾ). ೧. ಎದೆಗಾರಿಕೆ ; ಧೈರ್ಯ ; ದಕ್ಷತೆ : ಜಾಣತನ ದಾಷ್ಟೀಕ ದೇಹತ್ರಾಣ ನಡೆನುಡಿಗಳಲಿ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲತ್ಯಧಿಕನಾಗಿರುತಿರ್ದು (ನಿಧಾಗ. ೦೦-೦೩-೮) : ಮನದೊಳು ಕಳವಳಗೊಳುತ ಕೇಳಿದಡೆಯೇನು ದಾಷ್ಟೀಕವೆಂದು ತೋರುವುದೊ (ಸೌಗಂಧಿ. ೨೩೯-೦೫). ೨. ದಕ್ಷನೂ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯೂ ಆದವನು : (ಶ). ೩. ಒರಟ ; ನಿರ್ಲಜ್ಜ. **ದಾಷ್ಟಿಕ$_1$**: ೧. ಆದರಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇದೆಯೆಂದು ಸಾಧಿಸುವ ದಾಷ್ಟಿಕ ಅವರಲ್ಲಿತ್ತು (ಸಾಡಿಗೀ. ೧) ; ಕಲಾವಿದರಲ್ಲಿ ದಾಷ್ಟಿಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೋ ಅವರಿಗೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೋ ಈ ಪದ್ಧತಿಗಳು ಅಷ್ಟು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿಲ್ಲ (ಭಾರದ. ೫೬೨).

ದಾಷ್ಟಿಕವಾಗು = ದೃಢತೆ ಹೊಂದು; ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರು: ಹುಡುಗನಿಗೆ ವಿದ್ಯೆಯ ಹಂಬಲವಿದೆ. ದಾಷ್ಟೀಕವಾಗಿದ್ದಾನೆ (ಹತ್ತುಮು. ೧೦೨).

[<ಸಂ. ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯಕ]

ದಾಸ (ನಾ). ೧. ಆಳು ; ತೊತ್ತು; ಊಳಿಗದವನು; ಸೇವಕ : "ದಾಸಃ, ದಾಸೇರಕಃ-ಈ ೨ ಕೊ (ಟ್ತಿ)ತ್ತಿನ ಮಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೦-೨೦೦) : ಕಾಳಿದಾಸಂಗೆ ದಾಸರೆನಿಪರ್ ಕವಿಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೧-೯); ಈಶ ನಿಮ್ಮ ದಾಸರ ದಾಸಿಯ ದಾಸ[ಪಾಠಾಂ. ಸಿ] ನಾನಯ್ಯ (ಬಸವ. ೩೪೧) : ದಾಸನ ಮಾಡಿಕೋ ಎನ್ನ ಸ್ವಾಮಿ ಸಾಸಿರ ನಾಮದ ವೆಂಕಟರಮಣ (ಪುರಂದ. ೧-೯ ಪಲ್ಲವಿ) ; ದಾಸನಾಗಿಹ ಕೂಸು ಮೊರೆಯಿಡಲಾ ಸಮಯಕೈತಂದು (ಗಗತಾ. ೦೯-೨೬). ೨. ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಭಕ್ತ; ಹರಿದಾಸ ; ದಾಸಯ್ಯ ; ದಾಸಕೂಟಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ: ಅಷ್ಟವಿಧಾರ್ಚನೆ ಮಠಪತಿ ದಾಸ ವೈಷ್ಣವರಾಹಾರದಾನಕಂ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿ (ಎಕ. XIV, ನಾಗಮಂ ೦೪೦-೬೭ ; ಸು. 1224) ; ದಾಸರ ನಿಂದಿಸಬೇಡ ಮನುಜ ಹರಿದಾಸರ ನಿಂದಿಸಬೇಡ (ಪುರಂದ. ೧-೧೦ ಪಲ್ಲವಿ) ; ದಾಸನೆಂತಾಗುವೆನು ಧರೆಯೊಳಗೆ ನಾನು ವಾಸುದೇವನಲ್ಲಿ ಲೇಶಭಕುತಿಯು ಕಾಣೆ (ಪುರಂದ. ೪-೦೬೫ ಪಲ್ಲವಿ) : ದಾಸರು ಬಂದಾರ ಮದುವಿಗೆ (ಜೋಳಗೀ. ೨೫) : ಹರಿದಾಸರಲ್ಲಿ ದಾಸರು, ವ್ಯಾಸರು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ (ಭಾರದ. ೩೦೧). ೩. ಒಂದು ಜಾತಿ ; P ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವರು ಒಂದು ಕಡೆ ನಿಲ್ಲದೆ ಊರಿಂದೂರಿಗೆ ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಕೀರ್ತನೆ, ಭಜನೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆ ಹೊರೆದುಕೊಳ್ಳುವರು : ದಾಸರು . . . ಇವರಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲದಾಸರೆಂತಲೂ ಗಂಡುದಾಸರೆಂತಲೂ ಯೆರಡು ವೊಳಭೇದಗಳಿವೆ (೪ ಭಾಗ. ೨೦೭). ೪. ಮೀನಂಗಾರ; ಬೆಸ್ತ: ನುತ ದಾಸಾನ್ವಯ ನಾಯಕಸುತ ನಾನೆನಗಿದಿರ ದಾರುಮಿಲ್ಲಂ ಜಗದೊಳ್ (ಜಾಲಾಶ್ವ. ೪-೯-೫೨).

ದಾಸಮಕ್ಕಳು = ಆಳುಮಕ್ಕಳು ; ತೊತ್ತಿನ ಮಕ್ಕಳು ; ಭಕ್ತರು : ಶ್ರೀ ಭೇರುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವರ್ಗೆ . . . ಸಮಸ್ತಪ್ರಜೆ ದಾಸಮಕ್ಕಳು ತಂಮ . . . ಕೊಟ್ಟ (ಎಕ. VII (8), ಶಿಕಾರಿ. ೩೫೪; ಸು. 1250). **ದಾಸರ ಆಟ, ದಾಸರಾಟ** = ದಾಸರು ಆಡುವ ನಾಟಕ ; ಬಯಲಾಟದ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ : ದಾಸರ ಆಟ ಆಟವಲ್ಲ ದೋಸೆಯ ಊಟ ಊಟವಲ್ಲ (ಗಾದೆ); ಅವನು 'ದಾಸರಾಟ' ನೋಡುವುದಕ್ಕೆಂದು ಪಕ್ಕದ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದನು (ರೂಢಿ). **ದಾಸರ ಪದ** = ದಾಸರುಗಳ ಹಾಡು; ಹರಿದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆ: 'ದಾಸರ ಪದದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ, ತಂಗಡೀ ಹೂವಿನಲ್ಲಿ ವಾಸನೆಯಿಲ್ಲ' ವೆಂದು ಹರಿದಾಸರನ್ನು ನಿಂದಿಸುವವರ ವಾಗ್ಬಂಧನವಾಗುತ್ತದೆ (ಕಭವಿ. II, ೦೨೫). **ದಾಸರ ಸಾನಿ** = ವೇಶ್ಯಾವೃತ್ತಿಯವಳು : "ದೇವದಾಸಿ. ಕಸಬಿ" (ಜಾನಕೋ. ೪). **ದಾಸಾನುದಾಸ** = ಅಡಿಯಾಳು ; ಸೇವಕರ ಸೇವಕ : ಅವಳನ್ನು ಕ್ಷಣಮಾತ್ರವೂ ಎದುರಿಸಲಾರದೆ ಮಿತಿಮೀರಿ ಮೋಹಗೊಂಡು ದಾಸಾನುದಾಸನಾಗಿ ಅವಳಿಗೆ ಶರಣು ಬಿದ್ದೆ (ಯೋಧಪು. ೪೯). [ಸಂ.]

ದಾಸಕಟ್ಟು 'ದಾಸರಿಕಟ್ಟು' ನೋ.

ದಾಸಕೂಟ (ನಾ). ಹರಿದಾಸರ ಪಂಥ : ದಾಸಪಂಥ; ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಭಕ್ತರ ಕೂಟ : ಶ್ರೀ ಪುರಂದರದಾಸರಾಯರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ದಾಸ ಕೂಟವು . . . ಪುನಃ ಉದ್ಧೃತವಾಯಿತು (ವಿದಾಕೃ. ೫ ಪೀಠಿಕೆ); ದಾಸಪಂಥ ಅಥವಾ ದಾಸಕೂಟ ಬಂದದ್ದು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ (ಭಾರದ. ೨೯೩); ಪುರಂದರದಾಸರದ್ದು ಒಂದು ಕೂಟ; ಅದು 'ದಾಸಕೂಟ'; ನಮ್ಮೀಥವ ರದ್ದು ಮತ್ತೊಂದು ಕೂಟ; ಇದು ವ್ಯಾಸಕೂಟ! (ಹೇಮುಕೂ. ೦೪೨). 'ವ್ಯಾಸಕೂಟ' ಪರಾ. [ದಾಸ + ಕೂಟ$_1$]

ದಾಸಗಾವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ವಲ್ಲಣಗಾವುಂಡನುಂ ಸತ್ಯಣನುಂ ದಾಸಗಾವುಂಡನುಂ ಮಾಡಿಸಿಟ್ಟಯುಂ (ಕಇಇ. ೦೦೫-೦೦-೨೦ ; 1087). [ದಾಸ + ಗಾವುಂಡ(<ಗ್ರಾಮುಂಡ)]

ದಾಸಗಿತ್ತಿ (ನಾ) ದಾಸನ ಹೆಂಡತಿ ; (ಕ). [ದಾಸ + – ಗಿತ್ತಿ]

ದಾಸಗೆಲಸ (ನಾ). ಆಳು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ ; ಸೇವಕವೃತ್ತಿ ; ಸೇವೆ : ಒಸಗೆಯಾಯಿತ್ತೆನ್ನ ದಾಸ [ಪಾಠಾಂ. ದಾಸಿ] ಗೆಲಸಕೆ ಬದುಕಿದೆ ನಾನೆನುತ ತಾಂ ಅಸಮ ಜಂಗಮದರುಶನಾಪೇಕ್ಷತೆಯೊಳಿಯ್ದಂದು (ಬಸಪು. ೨೦-೩). [ದಾಸ + ಕೆಲಸ]

ದಾಸಡಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ವಳ್ಳಿಗ್ರಾಮೆಯರ ದಾಸಡಿಯುಂ ಅಮಲಿಯರ ದೇವಡಿಯುಂ ವೆದೆವಳ್ಳಿಯರಾ ದೇವಡಿಯುಂ ಅಲಂವಳ್ಳಿ ಯರಾ ರವಿಚನ್ದನುಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೫೪-೭ ; ಕ್ರಿ. 686).

ದಾಸಣ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಸತ್ವ (ನಾ). ದಾಸನಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಗುಲಾಮತನ ; ಸೇವಕತನ. ೨. ಹರಿದಾಸನಾಗುವಿಕೆ ; ದಾಸಯ್ಯನಾಗುವಿಕೆ : ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ ಜನುಮ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ . . . ದಾಸರೊಡನೆ ಆಡದವನ ದಾಸರ ಕೂಡೆ ಪಾಡದವನ ದಾಸರ ಕೊಂಡಾಡದವನ ದಾಸತ್ವ ಪೊಂದದವನ (ಪುರಂದ. ೩.೦೪೩-೫) ; ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರು ದಾಸತ್ವ ವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸಬಲದಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರ ರೀತಿಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತ ಬಂದರು (ಕಮಪಾಂ. ೯೩). ೩. ಶಿವಶರಣನಾಗುವಿಕೆ : ದಾಸತ್ವ ವೀರ ದಾಸತ್ವ ಭೃತ್ಯತ್ವ ವೀರಭೃತ್ಯತ್ವ ಸಮಯಾಚಾರತ್ವ ಸಕಲಾವಸ್ಥತ್ವಂಗ ಳೆಂಬ ಷಡ್ವಿಧ ಸಜ್ಜನತ್ವಯುಕ್ತನಾಗಿ . . . ಜಗತ್ಪೂಜ್ಯನಪ್ಪಾತನೇ ವೀರಶೈವನಪ್ಪ (ವಿಶೀಕ. ೦೦). [ಸಂ.]

ದಾಸದೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ಹರಿದಾಸನಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪಡೆಯಬೇಕಾದ ದೀಕ್ಷೆ : ನೀವು ದಾಸದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, 'ಪುರಂದರದಾಸ'ರೆಂಬ ಅಭಿಧಾನದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರಿ (ಹೇಮುಕೂ. ೭೬). [ದಾಸ + ದೀಕ್ಷೆ]

ದಾಸನೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಅಲ್ಲಿಂದ ಬಡಗಲು ಪೊಟಿಯೂರ ಬೆದಿರೂರ ದಾಸನೂರ ಮುಕ್ಕೂಟ ಸಂಧಿಯಲು (ಕ್ಯಾಅಂ. ೦೯೨೫, ೦೦೫-೪೭ ; 684). [<ದಾಸ + ಊರ್]

ದಾಸಪಂಕ್ತಿ (ನಾ). = ದಾಸಕೂಟ : ಪುರಂದರದಾಸರು ದಾಸಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರಾದರೂ ದಾಸಪರಂಪರೆ . . . ನರಹರಿತೀರ್ಥರಿಂದ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದು ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಭಾರದ. ೨೯೩). [ದಾಸ + ಪಂಕ್ತಿ]

ದಾಸಪಂಥ (ನಾ). = ದಾಸಕೂಟ : ದಾಸಪಂಥ ಅಥವಾ ದಾಸಕೂಟ ಬಂದದ್ದು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲೆ (ಭಾರದ. ೨೯೩). [ದಾಸ + ಪಂಥ$_2$ (<ಪಂತ್ಥ)]

ದಾಸಪಟ್ಟೆ (ನಾ). ದಾಸಯ್ಯಗಳು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ನಾಮ : ಕೆಂಬರು ಹಣೆಯ ದಾಸಪಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ, ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಗೆಜ್ಜೆಯ ಕುಚ್ಚಿನಿಂದ ಗಲಿರುಗಲಿರೆಂದು ಕಿಂಕಿಣಿನಾದ ಹೊಮ್ಮುತ್ತಿತ್ತು (ಮುಳಿಮು. ४೨೨). [ದಾಸ + ಪಟ್ಟೆ$_1$]

ದಾಸಪದವಿ (ನಾ). ಹರಿದಾಸನ ಸ್ಥಾನ : ನಿಮ್ಮನ್ನು ಎಂತೋ ಅಂತೆಯೇ ಆತನನ್ನೂ ದಾಸಪದವಿಯಿತ್ತು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದೇವೆ (ಹೇಮುಕೂ. ೯೩). [ದಾಸ + ಪದವಿ]

ದಾಸಪದ್ಧತಿ (ನಾ). ಗುಲಾಮಗಿರಿ : ದಾಸಪದ್ಧತಿ (ಗುಲಾಮಪದ್ಧತಿ), ಸಹಗಮನ . . . ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಆಚರಣೆಗೆ ಬಂದವು (ಭಾರದ. ೩೮೭). [ದಾಸ + ಪದ್ಧತಿ]

ದಾಸಪರಂಪರೆ (ನಾ). ಹರಿದಾಸರ ಸಂಪ್ರದಾಯ : ದಾಸಪರಂಪರೆ ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ನರಹರಿತೀರ್ಥರಿಂದ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದು ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಭಾರದ. ೨೯೩). [ದಾಸ + ಪರಂಪರೆ]

ದಾಸಬಣಜಿಗ (ನಾ). ಬಣಜಿಗರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಪಂಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವ ಒಂದು ಪಂಗಡ : ಹರಿದಾಸ ದಾಸಬಣಜಿಗರಿಂದ ಬಸ್ತಿಗಳ ಕೀಳಿಸುತ ತರಿಸೊಂದು ಕೆರೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರದಿಂ ಮಾಡಿಸದಕೆ ರಾಮಾನುಜರ ಕೆರೆಯೆಂದು ಪೆಸರನಿಟ್ಟು (ಅರ್ಜಾಪಿ. ೨೭-೯). [ದಾಸ + ಬಣಜಿಗ (<ಬಣಂಜಿಗ)]

ದಾಸಭಾವ (ನಾ). ೧. ಆಳಿನ ಮನೋಭಾವ ; ಕಿಂಕರ ಭಾವ : ಒಪ್ಪವಾಯಿತು ದಾಸಭಾವದೊಳಿಪ್ಪ ಭಾವವೆನುತ್ತ ನಿಂಬಿಯನಕ್ಕ ಮುಂಡಾಡುತ್ತ (ಬಸಪು. ೨೪-೮೬). [ದಾಸ + ಭಾವ$_3$]

ದಾಸಮಾರ್ಗ (ನಾ). ಸಾಧಕನು ಸೇವಾಮನೋವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪರ ವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗ : ದಾಸಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಾಧಕನು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಾರ್ಚನೆಗೆ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನೊದಗಿಸಿ . . . ಸಾಲೋಕ್ಯ ಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು (ಭಾರದ. ೩೦೭). [ದಾಸ + ಮಾರ್ಗ]

ದಾಸಯ್ಯ (ನಾ). ೧. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧಕ ; ದಾಸ : ಊರಿಗೆ ಬಂದರೆ ದಾಸಯ್ಯ ನಮ್ಮ ಕೇರಿಗೆ ಬಾ ಕಂಡ್ಯ ದಾಸಯ್ಯಾ (ಕಂದ. ೨-೮೭ ಪಲ್ಲವಿ); ನಾಗಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸುವ 'ವೈದ್ಯರು' ಅಂತಹ ವ್ಯಾವಸಾಯಿಕ ಜನಗಳು 'ದಾಸಯ್ಯ'ಗಳ ವರ್ಗ ಅಂಥದು (ಜಾಸಗೀ. ೦೦). ೨. ಊರಿಂ ದೂರಿಗೆ ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಾ ಸಾಗುವವನು: ಸಾವಿರ ಬಾರಿ ಗೋವಿಂದ ಎನ್ನಬಹುದು ಒಬ್ಬ ದಾಸಯ್ಯಗೆ ಭಿಕ್ಷೆ ನೀಡೋದು ಕಷ್ಟ (ಗಾದೆ). ೩. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು :ಬಿಟ್ಟಿಯಗನ ವೆಗ್ಗಡೆ ದಾಸಯ್ಯನ ಮಗಂ ಭೀಮಯ್ಯಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೫೨೦-೮; ೫೫೭). ೪. (ಆಲಂ) ನಿರ್ಗತಿಕ : ಬೀದಿಯ ದಾಸಯ್ಯನನ್ನು ಮದುವೆ ಯಾಗಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಳು (ಬೂದಿ). [ದಾಸ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ದಾಸರ 'ದಾಸರಿ' ನೋ.

ದಾಸರಕಬ್ಬು 'ದಾಸರಿಕಬ್ಬು' ನೋ.

ದಾಸರಹಾವು 'ದಾಸರಿಹಾವು' ನೋ.

ದಾಸರಿ, ದಾಸರ (ನಾ). ಹರಿದಾಸ ; ದಾಸಯ್ಯ : ದೀವಟಿಗೆಯವನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆ ದಾಸರಿಯೊಬ್ಬನು ಹಳದಿನಾಮವೊಂದನ್ನಿಟ್ಟು ಕೈಲಿ ಜಾಗಟೆ ಬಡಿಯುತ್ತ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಶಂಖವೂದುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತಿರುವನು (ಹಂಪಾಕ್ಷ್ರ. ೫೦). ದಾಸರ : 'ದಾಸರಕಬ್ಬು', ದಾಸರಹಾವು' ಪರಾ. [?./ತಮಿ. ತಾಚರಿ, ತೆಲು. ದಾಸರಿ./ಸಂ. ದಾಸೇರ = ದಾಸಿಯ ಮಗ ; ಸೇವಕ, ಆಳು]

ದಾಸರಿಕಬ್ಬು, ದಾಸಕಬ್ಬು, ದಾಸರಕಬ್ಬು (ನಾ). ದಾಸರ ನಾಮದಂತೆ ಉದ್ದ ಗೆರೆಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳ ಕಬ್ಬು ; ಪಟಾಪಟ್ಟೆ ಕಬ್ಬು : ದಾಸರಿಕಬ್ಬಿಗೆ ಪಟಾವಳಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರು (ಬೂದಿ). ದಾಸಕಬ್ಬು : ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ರಸದಾಳಿ ದಾಸಕಬ್ಬುಗಳು ಹೆಸರಾದುವು (ಶಾಲಶ್ರ. II, ೬೪೯) : ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಒಂದು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ದೊಡ್ಡದೆ ಆದ ದಾಸಕಬ್ಬಿನ ಹೊರೆ ಇತ್ತು

(ಮುಕಿಮ. ೪೨೩). **ದಾಸರಕಬ್ಬು:** ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಸದಾಳಿಕಬ್ಬು ಎಂದರೂ ದಾಸರಕಬ್ಬು ಎಂದರೂ ಒಂದೇ (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೧೬೨).
[ದಾಸರಿ + ಕಬ್ಬು₂ (<ಕರ್ಬು₁)]

ದಾಸರಿಹಾವು, ದಾಸರಹಾವು (ನಾ). ಹಣೆಯಂವೇಲೆ ಬಿಳಿಯ ನಾಮದ ಪಟ್ಟೆಯಂತಿರುವ ಗುರುತುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಾವು; ಹೆಬ್ಬಾವು: (೬). **ದಾಸರಹಾವು:** (೬). [ದಾಸರಿ₁ + ಹಾವು (<ಪಾವು₁)]

ದಾಸವಣ ದಾಶಾಳ, ದಾಶಿವಾಳ, ದಾಸಣ, ದಾಸವಾಣ, ದಾಸವಾಳ, ದಾಸಳ, ದಾಸಾಣ, ದಾಸಾಳ, ದಾಸಿವಣ, ದಾಸಿವಾಣ, ದಾಸಿವಾಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: "ರುದ್ರ ಪುಷ್ಪಂ, ಜಪಾ–ಈ ೨ ದಾಸವಣಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೫-೩೪): ದಾಸವಣ [ಪಾಠಾಂ. ದಾಸಣ] ದಂಡೆಯಂ ತೋರದೀಡೆಯಾಡಿದಂತೆ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಕೆದಱಿದ ಕಂಡದಿಂಡೆಗಳುಂ . . . ಪಾಱುವ ಪೆತ್ತರ ಸುಟ್ಟುರೆಗಳುಮತಿ ಭಯಂಕರಾಕಾರವಾಗೆ (ಶಂಕಥಾ. ೧೧-೧೯೦ ವ). **ದಾಶಾಳ:** ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ನೀಲವರ್ಣದ ಗೋಕರ್ಣ ಎಂಬ ಹೂವನ್ನಾಗಲಿ ಕೆಂಪು ದಾಶಾಳದ ಹೂವನ್ನಾಗಲಿ ತಂದು . . . ಇಡಬೇಕು (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೩೩). **ದಾಶಿವಾಳ:** ಕೆಂಪು ದಾಶಿವಾಳ ಬಿಳಿಯ ದಾಶಿವಾಳ ಚಂಡುದಾಶಿವಾಳ . . . ಇರವಂತಿಗೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕೊಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಅಂಟುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಹಚ್ಚಬೇಕು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೦೦). **ದಾಸಣ:** "ಜಪಾರುದ್ರಮನೆ ದಾಸಣಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೮-೩೪); ಸೊರೆ ದಾಸಣ [ಪಾಠಾಂ. ದಾಣ]ವುಮಂ ಮುಳ್ಳಕ್ಕುರಿಗೆಯನಿಕ್ಕುವಱ ಬೇರ್ಗಳೊಳ್ ಮೆಚ್ಚಿದುದಂ ಕೊರಲೊಳ್ ಕಟ್ಟುಗೆ ಬರ್ಕುಂ . . . ಶಿಶುವಿನ ಪಲ್ಲಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೧೮೫); ಕೇತಕಿಯಸಳ ಕೂರಲಗು ದಾಸಣದ ಗೊಂಡೆಯಂ ನನೆಗಣೆಗಳಂ ತಳೆದ ಸಂಪಗೆಯ ಬಿರಿಮುಗುಳ ಮೂಡಿಗೆ ತುಂಬಿಗಳ ರವದ ನಾರಿ . . . ಬೆರಸಿ ಮನ್ಮಥನೆಸೆದನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೪-೬೪); ಕೆದಱಿದ ನೆಣದ ಹಸರ ರಂಜಿಸಿಸುದುದು ರಣದೇವತೆ ಮೆಚ್ಚಿ ರಾಮಗೆ ಕಟಿದ ದಾಸಣದ ಪೂವಿನ ಮಳೆಯಂತೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೪೩-೧೧೧); ವಿನುಪ ಸಸಿವಣಿಯು ದಾಸಣದ ಸನ್ನಿಧಿಯಳಿಯೆ ಘನಕಾಂತಿಮಯವೆನಿಸಿ ಬೆಳಗುತಿರುವಂತೆ (ಕೃಕಪ. ೦೨೩-೦೬-೨). **ದಾಸವಾಣ:** ತಿಲಕ ಸರಸಿಜ ದಾಸವಾಣ ಕುವಲಯ . . . ಅಲಗ್ರ್ಗೆರುತಿಹವೆಮ್ಮ ಮೈಯೊಳಗೆ (ಅಜಾಕವಿ. ೦೬-೩೫). **ದಾಸವಾಳ:** ದಾಸವಾಳ, ಮೂಲಂಗಿ, ಹತ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಹೂವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪುಷ್ಪತಲ ಕೋನಾಕಾರವಾಗಿ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿದೆ (ಸಸ್ಯಶಾ. ೫೫). **ದಾಸಳ:** "ಓಡ್ರಪುಷ್ಪ, ಜಪೆ – ದಾಸ[ಪಾಠಾಂ.ಸಾ]ಳ" (ನಾಚಿರಾ. ೬); ಕೆಂದಾವರೆಯ ದಾಸಳ [ಪಾಠಾಂ. ಣ]ದ ಪೂವಿನ ವರ್ಣದ ಸಂಪದದಿಂ ಮದದಿಂ ಮುದದಿಂ ದೊಪ್ಪಿತ್ತು ಚಂದ್ರಬಿಂಬವಿಡಂಬಂ (ಗಿರಿಳ. ೪-೯೮). **ದಾಸಾಣ:** "ರುದ್ರ ಪುಷ್ಪಂ, ಜಪಾಪುಷ್ಪಂ–ಈ ೨ ದಾಸಾಣ" (ನಾಚಿರಾ. ೦೧೯); ಪಳುಕಿನೊಳು ತೋರ್ಪ ಕೆಂಬೆಳಗು ಪುಸಿ ದಾಸಾಣ (ಅಮುಶಾ. ೬-೩-೭); ಸಿರಿಗಂಧಂ ಜಾಜಿ ದಾಸಾಣ ಸೇವಂತಿಗೆ . . . ಇರ್ಕುಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೬-೪೬); ದಾಸಾಣದ ಮೊಗ್ಗೆಯನಾದರೂ ಚಲುಕೇರೆಯ ಬೇರನಾದರೂ ಅಕ್ಕಿಗಚ್ಚಿನಿಂದ ಅರೆದು ಜೇನುತುಪ್ಪ ಬೆರಸಿ ಕುಡಿಯ ಕೊಡೆ ಗರ್ಭಿಣಿಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಕೆಂಪಾದ ಪ್ರದರ ಹರವಹುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೪೭೩). **ದಾಸಾಳ:** "ನವಮಾಲಿಕಾ – ಮೊಲ್ಲೆ, ದಾಸಾಳ, ಜಾಜಿ" (ಚಿಕಥಿ. ೪೪); ದಾಸಾಳದಲರ [ಪಾಠಾಂ. ದಾಸಳದಲರಂ] ಕುಂಕುಮಕೇಸರದ ಬೆಳರ್ತ ಬಣ್ಣದುಂಕಿರದ ರಕ್ತ ಸೂಸಿ ತುದಿಗಿವಿಯ ಮೊತ್ತಿದೊಡಾ ಸಿಸು ಪದಿನೆಂಟು ವರ್ಷಂ ನೆಱೆ ಬಾಳ್ಗುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೬-೭೦); ಸಂಜೆಗೆಂಪು-ದಾಸಾಳ ಬಣ್ಣದವಾಗಿ ನೀನು ಮೆರುಗಿ (ಮೀಕಾಮೂ. ೧೧-೩೬); ನಮ್ಮ ಮೈಯೊಳಗಣ ರಕ್ತವೂ ಕೆಂಪು, ದಾಸಾಳದ ಹೂವೂ ಅದರಂತೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೦-೦೨). **ದಾಸಿವಣ:** ಎಱೆಯ ಸಿತ ಪ್ರಯುತಾಸವಮಂ ಪೊಯ್ಗೆರ್ವೆಯ ಪಾಲಂ ದಾಸಿವಣದ ಪೂ ಬಿಳಿದಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೫೦). **ದಾಸಿವಾಣ:** ಕೆಂಪು ಸುತ್ತು ದಾಸಿವಾಣದ ಹೂವಿನಂತೆಯೂ ಯಿಂತು ಯಂಟು ಬಗೆ ಹೊಳವಿನ ರತ್ನವು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯಾದ ಕುರುವಿಂದವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು (ಸೌಗಂಧಿ. ೩೬೬-೦೯). **ದಾಸಿವಾಳ:** ಹೊಳೆಯ ನಡುಕುರುವದೊಳು ದಾಸಿವಾಳದ ಪುಷ್ಪದಿಂದ ಲಿಂಗಾರ್ಚನೆಯನಾಸರದೆ ಮಾಡುತಿರೆ (ಗುರುಚಾ. ೮-೬೩).
[ದೇ. ಶ ತುಳು. ದಾಸನ, ದಾಸಾನೊ, ದಾಸಾಳೊ ; ತೆಲು. ದಾಸನ]

ದಾಸವರ್ಣ (ನಾ). ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಶೂದ್ರವರ್ಣ 'ದಸ್ಯು'ವೆಂದೂ 'ದಾಸವರ್ಣ'ದವನೆಂದೂ ಅವರು ಕರೆಯುವ ಈ ಶತ್ರುವಿನೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವಾಗ ಅವರಿಗೆ ಜಯಗಳಿಸಿ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನಂಥ ಶೂರನಾದ ದೇವತೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಿಯನಾದನು (ಭಾಕಿದ. ೨೦).
[ದಾಸ + ವರ್ಣ]

ದಾಸವಾಙ್ಮಯ (ನಾ). = ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯ: ದಾಸವಾಙ್ಮಯದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಹಂತಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು (ಜಗದಾ. ೫೦).
[ದಾಸ + ವಾಙ್ಮಯ]

ದಾಸವಾಣ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಸವಾಳ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಸವೂಳಿಗ (ನಾ). ಆಳಿನ ಕೆಲಸ: ದಾಸವೂಳಿಗಕ್ಕೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು . . . ಹೇಳಲಾಗಿ (ಮೈಶಿ. ೧೯೨೯, ೬-೯ ; 1678).
[ದಾಸ + ಊಳಿಗ (< ಊೞಿಗ)]

ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯ (ನಾ). ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿದಾಸರು ರಚಿಸಿದ, ಸಂಗೀತ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯರೂಪ; ದಾಸರ ಪದಗಳು: ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯ ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ (ಭಾಕಿದ. ೩೦೦): ದಾಸಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಶಬ್ದಗಳ ಜೋಡುಕಟ್ಟು ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ (ಜಗದಾ. ೭೦). [ದಾಸ + ಸಾಹಿತ್ಯ]

ದಾಸಳ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಸಾಣ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಸಾವಿರ (ನಾ). ಹತ್ತು ಸಾವಿರ: ಏಕ್ಕಂ, ದಾಹಂ, ಶತಂ, ಸಾವಿರ, ದಾಸಾವಿರ, ಲಕ್ಷ, ದಾಲಕ್ಷ . . . ಪರಿಮಿತ, ಮಹಾಪರಿಮಿತ–ಈ ೪೦ ಸ್ಥಾನದ ಉಗ್ಗಡಣೆ (ವ್ಯವಹಾ. ೮-೨೫); ದಾಸಾವಿರ, ಲಕ್ಷ, ದಹಲಕ್ಷ . . . ಇವು ೩೨ ವೃಥಗಣೆ ಹೆಸರುಗಳು (ಭಾಸ್ಕರ. ೦೦-೬).
[ದಾ₂ (<ದಸ₂) + ಸಾವಿರ]

ದಾಸಾಳ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಸಿ (ನಾ). ೧. ಹೆಣ್ಣಾಳು; ಸೇವಕಿ; ತೊತ್ತು; ಪರಿಚಾರಿಕೆ: ದಾಸಿಯ ವರ್ಗದಲ್ಲೆಷ್ಟನು ಶಿವಶರಣರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ (ಬಸವ. ೪೭೨); ಅರವಿಂದಗಂಧಿಯ ದಾಸಿ ತಾನೆಯಿತಂದವರ್ಗೆಗಱುಹಿದಳು (ಬಸಪು. ೪೧-೨೪). ೨. ಸೂಳೆ; ವೇಶ್ಯೆ. ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ: "ನೀಲೀ, ಝಿಂಟೀ, ಬಾಣಾ, ದಾಸೀ, ಆರ್ತಗಳ–೫. ಕರೀ ಹುವ್ವುಳ್ಳ ಗೋರಂಟದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೪). [ಸಂ. ದಾಸೀ]

ದಾಸಿಕೆ (ನಾ). ಸೇವಕತನ; ದಾಸನಾಗಿರುವಿಕೆ: ಲಿಂಗಾಂಗ ಸಂಬಂಧ ಘಟಿಸಿದ ಶರಣ ತನುಮನ ಪ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅಜ್ಞಾನ ಪ್ರಪಂಚಿನ ವರ್ತನೆಯ ಆಸೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಿತ್ತೆಂಬುದೀಗ ಹೊತ್ತ ದಾಸಿಕೆ ಹುಸಿಯಾಯಿತ್ತೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕರ್ಥ (ಗುಪ್ತಮಂ. ೦೫-೦೮೭): ನಾಸಿಕವನುಳ್ಳವನು ಹೋಗಲೆ ದಾಸಿಕೆಯ ನಮ್ಮಸುರರೊಳಗೆ ವಿನಾಶವಡೆದವನೊಬ್ಬ ನೀನೇ ಸಾರು ಹೋಗೆಂದ (ಪ್ರಹ್ಲಾದ. ೦೦-೨೦). [ದಾಸ + – ಇಕೆ]

ದಾಸಿಗ (ನಾ). (?) : ದೇಸಿಗನಪ್ಪನಂ ಭಯದಿ ನೋಡುವನಂ ಕರಮಂಜಿ ದಾತನಂ ದಾಸಿಗನಲ್ಲದಾತನನಣಂ ಧನಹೀನನನಂಜಿ ಕಾಗುವೆಂಬಾಸಿಯೊಳಂ ಚಿಯೆಂದು ಪುಲುಗರ್ಚಿದನಂ ಕೊಲಲಾಗದೆಂಬವಂ ಪೇಸದೆ ಪಾಳಿವುಳ್ಳ ನಿನಿತುಳ್ಳ ಮೃಗಂಗಳನೆಂತು ಕೊಲ್ವನೋ (ಪಶಾರ. ೨೯೮).
[P ಇದು 'ದೇಸಿಗ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ ?]

ದಾಸಿಗೆ (ನಾ).=ದಾಸಿಕೆ (?) : ಶ್ರೀಸಂಕರದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗೆಗೆ . . . ಸಂಕರದಾಸಿವಿ ಕೊಟ್ಟ ದಾಸಿಗೆ ಸುಂಕದ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಬೊಪ್ಪಡೆ ಒಳಗಾಗಿ ಸುಂಕ ಆಯದಾಯ ಸಮಸ್ತಮ ಸ್ಯೆವಾಧಿ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟರು (ಎಕ. III, ತ್ಮುಸೂರು. ೮-೦೪ ; 1176). [<ದಾಸಿಕೆ ?]

ದಾಸಿಪತ್ರ (ನಾ). ಊಳಿಗ ; ಸೇವೆ : ಬೀರವ್ವನ ಕಾಲಮಾನಿತುಂ ದಾಸಿಪತ್ರಕ್ಕೆ ನಿಂದರ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೯-೨೩ ; 1076 ?).
[P ಇದು 'ದಾಸಿಪಾತ್ರ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದಾಸಿವಣ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಸಿವಾಣ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಸಿವಾಳ 'ದಾಸವಣ' ನೋ.

ದಾಸೀಪುತ್ರ (ನಾ). ದಾಸಿಯ ಮಗ ; ತೊತ್ತು : ದಾಸೀಪುತ್ರನಾಗಲಿ ವೇಶ್ಯಾಪುತ್ರನಾಗಲಿ ಶಿವದೀಕ್ಷೆಯಾದ ಬಳಿಕ ಸಾಕ್ಷಾತು ಶಿವನೆಂದು ವಂದಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿ ಪಾದೋದಕ ಪ್ರಸಾದವ ಕೊಂಬುದೆ ಯೋಗ್ಯ (ಬಸಹ. ४೦).
[ಸಂ.]

ದಾಸೀಸುತ (ನಾ). ತೊತ್ತಿನ ಮಗ ; ಸೇವಕಿಯ ಮಗ : "ಗೋಪ್ಯಃ, ದಾಸೀಸುತಃ-ಈ ೨ ತೊಟ್ಟಿನ ಮಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೮೨-೩೮೭). [ಸಂ.]

ದಾಸು (ನಾ). ಸೇವಕ ; ದಾಸ : ದೇವರಿಗೆ ಹೂವಿನ ದಂಡೆಯ ಕಟ್ಟುವ ದಾಸುಗಳು ತಿರುವಮಾಳದಾಸನು ಹಿರಿಯದಾಸನು (ಎಕ. X, ಮಾಲೂರು. ೩-೨೨ ; 1431). [<ದಾಸ]

ದಾಸೆ (ನಾ). ಮಚ್ಚೆ : ಆ ಕೋಣನ ಮಂಡದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯಪಾನ ಹೂವಿನಂತೆ ಬಿಳಿ-ಹಳದಿ ಕೂದಲಿನ ದೊಡ್ಡ ದಾಸೆ (ಮಚ್ಚೆ)ಯಿತ್ತು (ಕಂಬಹು. ४३). [?]

ದಾಸೆಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರಂ (?) : ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರದೇವರ ಪಾದಾರಾಧಕರುಮಪ್ಪ ನಾಡಿಗ ದಾಸೆಯನ ಮಗಂ ಬಾರಿಕೆ ಬೆದ್ದಮನು ತನಗಂ ಮುಕ್ತಿಪದಾರ್ತ್ಥವಾಗಿ . . . ಸುರಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತನಾದಂ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೩೮-೩ ; ?). [<ದಾಸಯ್ಯ]

ದಾಸೆಯನಾಯಕ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರಂ : ಎಲವಟ್ಟಿಯ ದಾಸೆಯ ನಾಯಕನ ನಿಸಿದ್ಧಿಯಪ್ಪ ಭೂಮಿಯಿದು (ಎಕ. VII. ಶಿವಮೊ. ೩೮-೩; ?).
[ದಾಸೆಯ + ನಾಯಕ]

ದಾಸೇಯ (ನಾ). ಸೇವಕ ; ಆಳು : ನಿನ್ನಂತಹ ಪ್ರಧಾನನಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮ ಸಭೆಯೂ ದೀನದಾಸೇಯ ಸ್ತುತಿಪಾಠಕರ ಸಂತೆಯಾಗುವುದು (ಮುಂತ್ರಕ. ೨೦-೧೩). [ಸಂ.]

ದಾಸೇರ (ನಾ).=ದಾಸೇಯ : "ಭೃತ್ಯಃ, ದಾಸೇರಃ, ದಾಸೇಯಃ, ದಾಸಃ . . . ಪರಿಚಾರಕಃ - ೧೧ ಬಂಟನ ಪೆಸರು, ಚಾಕರಿಯವನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦೨). [ಸಂ.]

ದಾಸೇರಕ (ನಾ). ೧. ಪರಿಚಾರಿಕೆಯ ಮಗ ; ತೊತ್ತಿನ ಮಗ ; ಆಳು ; ಸೇವಕ: "ದಾಸಃ, ದಾಸೇರಕಃ-ಈ ೨ ತೊ(ಟ್ಟಿ)ತ್ತಿನ ಮಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೦-೨೦೦) ; ಅಂತಃಪುರದಾಸೇರಕನನೇಟಿ ಕಿಂಚಿದಾಕುಂಚಿತಾಗ್ರ ತರ್ಜನೀ ನಿಶಿತಾಂಕುಶನಂತಃಪುರಪ್ರಮದವನಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೮-೪೦ ವ) ; ಈ ಸಕಲ ಧರೆಯನುಗ್ರಭೂಜಾಸಿಯೊಳಳವಡಿಸಿ . . . ರಿಪುದಾರಕರಂ ದಾಸೇರಕರೆನೆ ಪೊಡರ್ಪುಗಿಡೆ ನಡೆಯಿಸಿದಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೨-೬೦) : ಒರ್ವ ಭಕ್ತಂ ವೃಥಾ ಗೃಹಗೃಹಕ್ಕೆ ಮುಂಕೊಂಡು ದಾಸೇರಕನ ಪೊಂಗಿನಿಂ ಪೋಗಿ (ಕೊಟ್ಟೂಬ. ೧೬-೬೬). ೨. ಒಂಟೆ : "ದಾಸೇರಕಃ, ಕ್ರಮೇಳಕಃ, ಉಷ್ಟ್ರಃ, ಮಯಃ, ರವಣಃ, ಕರಭಃ, ಶೃಂಖಳಕಃ - ಈ ೭ ಒಟ್ಟೆ" (ಹಲಾಯು. ४೬-೦೨೩) ; ಅಂತಕನ ದೆಸೆಗೆ ದಾಸೇರಕವನೇಱಿ ಪೋಪಂ (ಚ್ಯಮಿಥಃ. ೨४-४೬). [ಸಂ.]

ದಾಸೊತ್ತು (ನಾ). ಶಕ್ತಿ ; ತಾಕತ್ತು ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ಬಾಯೊಳ್ಳಸಂಗವು ನ್ಮಾಡಿದರೆ ದಾಸೊತ್ತು ಸಾಲದ್ಯೆ ತನಗೆಂದನು (ಕುರಂಗ. ೮೩-೨೦). [?]

ದಾಸೋಗ (ನಾ). ಜಂಗಮ ಭೋಜನ ; ಪುಣ್ಯಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಜಂಗಮರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಊಟದ ಸಮಾರಾಧನೆ : ಊರಲ್ಲಿಯ 'ದಾಸೋಗ'ದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಅನ್ನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಯೋ ವಾರದ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರನ್ನು ಕಳಿಸಿಯೋ ಅವರ ಉಪಜೀವನ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಋುಗಿಪು. ೬): ಆಗ ಭಿಕ್ಷಾನ್ನಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಷ್ಯರು ಈಗ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು 'ದಾಸೋಗ'ದಲ್ಲಿ ವಾರದ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಹಬ್ಬಲ. ೧೯४) : ನಿಮ್ಮಂತ ಕುಡುಕರಿಗೆಲ್ಲಿಂದ ತರಲಿ ಕೂಳು ? ಇಲ್ಲೇನು ದಾಸೋಗ ನಡೆಯುತ್ತದೆಯೇ (ಹವನ. ೬). [<ದಾಸೋಹ]

ದಾಸೋಹ (ನಾ). ೧. ನಾನು ದಾಸನೆಂಬ ಭಾವನೆ : ಪ್ರಸಾದಲಿಂಗ ಭಕ್ತನಾದೊಡೆ ದಾಸೋಹವಿಲ್ಲದಿರಬೇಕು (ಆರವ. ೮-೦೩) ; ಸಂಕಟವೆ ಇಲ್ಲದವಗೆ ವೆಂಕಟನು ಬೇಕೆ ಸಂತೋಷವುಳ್ಳವಗೆ ದಾಸೋಹವೇಕೆ ? (ಗಹೀಕ. ೭೦-೦೨). ೨. = ದಾಸೋಗ : ಯಾ ಮಠದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅಡಿಗೆ ಮನೆ ಉಗ್ರಾಣದ ಮನೆಯೂ ಈ ತೋಟದ ಸ್ವಾಮಿಯ ದಾಸೋಹಕ್ಕೆ ಸಲುವದು (ಎಕ. XVI, ಕುಣಿಗ. ४೯ ४೦ ; ಸು. 1480) ; ಬೆಳಸು ದವಸಗಳನ್ನು ಮಠದ ದಾಸೋಹಕ್ಕೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ (ಕನ್ನಡಾ. ೫). ೩. [ವೀಶೈ] ಕಿಂಕರಭಾವದಿಂದ ಮಾಡುವ ಗುರು ಲಿಂಗ ಜಂಗಮ ಸೇವೆ: ಅಯ್ಯಾ ನಿಮ್ಮ ಶರಣರ ದಾಸೋಹಕ್ಕೆ ಎನ್ನ ತನು ಮನ ಧನವಲಸದಂತೆ ಮಾಡಯ್ಯ (ಬಸವ. ४೩೮) ; ನಿಮ್ಮ ಜಂಗಮವನುದಾಸೀನವ ಮಾಡಿ ದಾಸೋಹವಿಲ್ಲದ ಅತಿದೂಷಕದ್ರೋಹಿ ನಾನಯ್ಯ (ಉರಿವ. ೩೩-೩೮) : ಸವಿನಯಂಗಳ ಮೇಟಿ ದಾಸೋಹವನಲರ್ಚುವ ಬೇಟಿ ಮೃತ್ಯುವ ಜವನ ಮಾರಿಯ ದಾಟಿ ವೇದಾಂತಾದಿಗಳ ಪಾಟಿ (ಬಸಪು. ೬-೦೦). [<ದಾಸ ೱಹಂ]

ದಾಸೋಹಂ (ನಾ). ನಾನು ದಾಸನೆಂಬ ಭಾವನೆ: ಸೋಹಮನ್ನಬೇಡೆಲೊ ದಾಸೋಹವೆಂದು ಪೇಳಲವೊ (ಪುರಂದ. ೦-೦೬೫-೦) : ಸೋಹಂ ಎಂದಡೆ ಅಂತರಂಗದ ಗರ್ವ ಶಿವೋಹಂ ಎಂದಡೆ ಬಹಿರಂಗದ ಅಹಂಕಾರ ಈ ಉಭಯವನಳಿದು ದಾಸೋಹಂ ಎಂದಡೆ ಪರಮಪದವು (ಅಖಂಡೇ. ೮೦-೬೧).
[P ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ದಾಸಃ ಅಹಂ' ಎಂಬುದು ಒಂದು ವಾಕ್ಯ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು ಪದವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ]

ದಾಸೋಹಂಭಾವ (ನಾ). ದಾಸನ ಭಾವನೆ; ಭಕ್ತಭಾವ: ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಶಿವನಿಗರ್ಪಿಸುವ ಸಮರ್ಪಣಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ದಾಸೋಹಂ' ಎಂದರೆ, ನಾನು ಶಿವನ ದಾಸನು ಎಂದು ಸರ್ವಾಚರಣೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕದು, ಹೀಗೆ ಆಚರಿಸುವುದೇ ದಾಸೋಹಂಭಾವವು (ಶಿವಾಸೂ. ೦೨೧) ; ದಾಸೋಹಂಭಾವಮನುಳಿದಾ ಸೋಹಂಭಾವದೆಡೆಗಾ ಮನವಿಕ್ಕದೆ ನೀಂ ಲೇಸನೊಡರ್ಚಿದೆ ಭಲರೆ (ವೃಷವಿ. ೨೩-४೨) : ದಾಸೋಹಂಭಾವವನೆ ಕರುಣಿಸಿ ಬದುಕಿಸಯ್ಯ (ಅಖಂಡೇ. ೮೦-೬೧). [ದಾಸೋಹಂ + ಭಾವ]

ದಾಸೋಹತನ (ನಾ). ದಾಸನಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಸೇವಾವೃತ್ತಿ : ಹದುಳಿಗರು ದಾ ಸೋ ೕ ಹ ತ ನ ದ ಲಿ ವಿದಿತಕಾಮಕ್ರೋಧಲೋಭಾಸ್ಪದವಿರಹಿತರ ವರ್ಗಳಿರವಂ ಕೇಳು (ಬಸಪು. ೨४-४೨); ಬೇಡಿದವರಿಗೆ ಬೇಡಿತನು ಕೈಗೂಡಿಸುವ ದಾಸೋಹತನದಲಿ ಮಾಡುತಿರ್ದನು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೯-೨೬).
[ದಾಸೋಹ + - ತನ]

ದಾಸೋಹಭಾವ (ನಾ). = ದಾಸೋಹಭಾವನೆ: ಈಚೀಚೆಗೆ ಜನರಲ್ಲಿ ದಾಸೋಹಭಾವ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). [ದಾಸೋಹ + ಭಾವ$_2$]

ದಾಸೋಹಭಾವನೆ (ನಾ). ಭಕ್ತಭಾವ; ದಾಸನ ಭಾವ : ವ್ರಜನರಹಿತನು ಲಿಂಗಜಂಗಮಭಜನಶೀಲನೆನಲ್ಕೆ ಭಕ್ತವ್ರಜದೊಳಗೆ ದಾಸೋಹಭಾವನೆಯಿಂದ ಪೇಪೆಸೆದು (ಬಸಪು. ೩೦-೩). [ದಾಸೋಹ + ಭಾವನೆ]

ದಾಸೋಹಿ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ದಾಸನೆಂಬ ಭಾವದಿಂದ ಸೇವಾಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವವನು ; ಕಿಂಕರಭಾವವುಳ್ಳವನು; ಭಕ್ತ : ಮನದ ಕೊನೆಯ ಮೊನೆಯ ಮೇಲೆ ಮನೆಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿಪ್ಪನೊಬ್ಬ ದಾಸೋಹಿ (ಬಸವ. ೮೦೩) ; ವೇಷ ನಿರ್ವಯಲಾಗಿ ಆಶೆ ರೋಷವ ಬಿಟ್ಟು ದಾಸೋಹಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಗುಹೇಶ್ವರಲಿಂಗವು ತಾನೇ (ಅವಚಂ. ೨೦೩-೯೨೨) ; ಮುಂದ ನೆನೆಸದ ದಿನದಿನಕೆ ಪರಮಾಯು ಸಲೆ ಸಂದುದೆನಿಪಾ ದೃಢತೆ ನೆಲಗೊಂಡು ಚರಲಿಂಗಕಂದಂದಿಗೇನುವಂ ವಂಚಿಸದ ಮಾಡುತಿಹ ದಾಸೋಹಿ ಸದ್ಭಕ್ತನು (ಶಿವಗೀ. ೦೫-೫೯) ; ಬೆಂದುದನು ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆದುಂಬ ದಾಸೋಹಿ ಇಂದುಧರ ನಕ್ಕು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೦೦). [ದಾಸೋಹ + –ಇ$_3$]

ದಾಸೋಹಿತನ (ನಾ).=ದಾಸೋಹತನ: ಕುಸುಮಶರನುಪಟಳಕೆ ಸೊಂದು ಬಂದವನಲ್ಲ . . . ನಿನ್ನ ದಾಸೋಹಿತನವಾ ವಸುಧೆಯೊಳು ಹಿಸುಕಿ ವಸರಿಸೆ ಬಂದೆನು (ಸಿದ್ಧೇಶು. ೦೦-೩೫). [ದಾಸೋಹಿ + –ತನ]

ದಾಸ್ತಾನು (ನಾ). ಸಂಗ್ರಹ; ಶೇಖರಣೆ; ಶೇಖರಿಸಿಟ್ಟ ಸಾಮಾನು,–ಸರಕು : ದಾಸ್ತಾನುಗಳ ಲೆಕ್ಕ ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಎರಡು ಮೂರು ಸಾರೆ ಆಡಳಿತದವರು ರಾಮಕೃಷ್ಣಯ್ಯನಿಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದರು (ರಂಗವ. ೨೭೨); ಗ್ರಾಮನೌಕರರಲ್ಲೂ ದಾಸ್ತಾನನ್ನು ಇಡುತ್ತಿದ್ದೆ (ಕಲಿತ. ೨೪೦) ; ಮುಂದಿನ ಓಟನ ಬೇಟೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕಸವೇ ಕೈಮಾಡಿ ಕೋರಿಸೋ ದಾಸ್ತಾನು (ಮಾಡುನಿ. ೬೭) : ಸ್ವಲ್ಪ ದವಸ, ದಾಸ್ತಾನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ (ಪಾಂತ್. ೨೪೭). [←ಮರಾ. ದಾಸ್ತಾನ್; ಪಾರ. ದಾಶ್ತನ್]

ದಾಸ್ತಾನಿಡು (ಕ್ರಿ). ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಡಂ; ಕಾಯ್ದಿಡಂ: ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬಹಳ ಆರೋಗ್ಯಕರಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ದಾಸ್ತಾನಿಡಬೇಕು (ಅಡುಸಾ. ೬೪). [ದಾಸ್ತಾನು + ಇಡು$_1$]

ದಾಸ್ಯ (ನಾ). ೧. ಸೇವಕತನ ; ಆಳುತನ ; ಗುಲಾಮಗಿರಿ ; ಅಧೀನತೆ: ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯ ಮನೋದಾಢ್ಯ, ಸ್ವಾರ್ಥ ... ನಮ್ಮ ದಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೩೨) ; ದ್ವೈತವೇದಾಂತದಲ್ಲಂತೂ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ದಾಸ್ಯವು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ತಪ್ಪುವಂತಿಲ್ಲ (ಕಕೈವಿ. ೦೯). ೨. ನವವಿಧವಾದ ಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದಾಸನೆಂಬ ಭಾವದಿಂದ ಮಾಡುವ ಭಕ್ತಿ : "ಶ್ರವಣಂ, ಕೀರ್ತನಂ, ವಿಷ್ಣೋಃಸ್ಮರಣಂ, ಪಾದಸೇವನಂ, ಅರ್ಚನಂ, ವಂದನಂ, ದಾಸ್ಯಂ, ಸಖ್ಯಂ, ಆತ್ಮನಿವೇದನಂ" ಎಂಬ ೯ ವಿಧ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತಾರೆ (ಹಸಾರ. ೨೦-೩೦ ತಾತ್ಪರ್ಯ). [ಸಂ.]

ದಾಸ್ಯದೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ಸೇವಕನಾಗುವಿಕೆ ; ಗುಲಾಮಗಿರಿ : ಎಮ್ಮಂ ಗೆಲ್ದು ದಾಸ್ಯದೀಕ್ಷೆಯನೀಯೆ ಪೂಣ್ದು ತರಿಸಂದು ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿಹರಲ್ಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೩೩-೯೬). [ದಾಸ್ಯ + ದೀಕ್ಷೆ]

ದಾಸ್ಯಪದ್ಧತಿ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ಆಳಾಗಿ ದುಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪದ್ಧತಿ ; ಗುಲಾಮಗಿರಿಯ ಪದ್ಧತಿ : ಅನಾಗರಿಕ ದಾಸ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಅವನತಿಗೆ ಅದು ನಾಂದಿಯಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೨೬೨). [ದಾಸ್ಯ + ಪದ್ಧತಿ]

ದಾಸ್ಯಶೃಂಖಲೆ (ನಾ). ಆಳುತನದ ಬಂಧನ; ಗುಲಾಮಗಿರಿಯ ಬೇಡಿ,–ಸರಪಣಿ : ವಿಶ್ವಬಂಧು ಪ್ರವಿಮಾತೃಸ್ನೆ ಉಂಟಾದ ಈ ದಾಸ್ಯಶೃಂಖಲೆ ಘೋರಶಿಕ್ಷೆ ವೇದನೆಯ ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ ವಿಶ್ವಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ತಳಮಳದ ಹೊನಲಬ್ಬಿಸಿತು (ಐದ್ಯಶ್ರ. XVI ಏ೬೪೪). [ದಾಸ್ಯ + ಶೃಂಖಲೆ]

ದಾಹ$_1$ 'ದಸ್ಯ$_3$' ನೋ.

ದಾಹ$_2$ (ನಾ). ೧. ಉರಿ ; ಕಿಚ್ಚು. ೨. (ಮನಸ್ಸಿನ) ತಾಪ ; ಬೇಗೆ : ಅರಿಗನ ಬೇಟದೊಂದೆ ಪೊಸಬೇಟದ ಕೇಸರಿಯಿಂದಮೆಯ್ದು ದಳ್ಳುರಿ ನೆಗೆದಂದು . . . ಕೆಳದಿಯರನದಿಪ್ಪುತ್ತಿರೆ ನೋಡೆ ದಾಹಮೊತ್ತರಿಸಿದುದೊಂದು ಪೊನ್ನ ಸಲಗಿರ್ಪವೊಲಿರ್ದುದು ಮೆಯ್ ಸುಭದ್ರೆಯಾ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೮). ೩. ನೀರಡಿಕೆ ; ಬಾಯಾರಿಕೆ ; ತೃಷ್ಣೆ : ಜಾಹ್ನವಿಯೊಳಾಳ್ದಂಗೆ ದಾಹಮೆತ್ತಣದು (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೪-೩೦) ; ತೃಷ್ಣೆಯೆಂದೊಡಂ, ದಾಹವೆಂದೊಡಂ, ಬಾಯಾರಿಕೆಯೆಂದೊಡಂ ನೀರಡಿಕೆಯೆಂದರಿವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೨೮೨) ; ನನಗೆ ಬಹಳ ದಾಹ ಆಗಿದೆ (ಮುನಿಪ್ರಾ. ೦೦೭). ೪. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ; ತೀವ್ರವಾದ ಅಭೀಪ್ಸೆ. [ಸಂ.]

ದಾಹಕ (ಗು). ೧. (ವಸ್ತುಗಳನ್ನು) ದಹಿಸುವ ; ಸುಡುವ. 'ದಾಹಶಕ್ತಿ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ : ದಾಹಕದೊಳಂ ನೆಲೆಯಹ ಪ್ರಾಕಾಶತಮುಮೆನಿಸಿಯಲ್ಲಿಯುಂ ಶಿಖಿಯಂಶದಿಂ ಪ್ರಕಾಶದೊಲವಾಗಿ ಲೋಹಾಂಶದಿಂ ಪ್ರಕಾಶ್ಯಮುಮಾಗುತಲೆ (ವೀಕೈಶು. ೩-೪-೦೬). [ಸಂ.]

ದಾಹಕಶಕ್ತಿ (ನಾ). ಸುಡುವ ಸತ್ವ ; ದಹಿಸುವ ಶಕ್ತಿ : ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದಾಹಕಶಕ್ತಿಯೂ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಚಲನಶಕ್ತಿಯೂ . . . ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದನ್ನು . . . ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ (ಕಕೈವಿ. ೩೦). [ದಾಹಕ + ಶಕ್ತಿ]

ದಾಹಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದು : ದಾಹಗೊಂಡಿದ್ದ ನಾಲಗೆಗೆ ಎಳನೀರು ಬಹಳ ರುಚಿಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿತು (ರೂಢಿ). ೨. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಯಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದು : ಸಂಪೂರ್ಣವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರೆಗೆ ದಾಹಗೊಂಡ ಅವರ ಮನಸ್ಸು ತಣಿಯುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದಾಹ$_2$ + ಕೊಳ್ಳು$_1$ (<ಕೊಳ್$_1$)]

ದಾಹಜ್ವರ (ನಾ). ೧. ತೀವ್ರವಾದ ಉಷ್ಣದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ವರ : ಜೇನಿಕರ್ಪೂರ, ಯಷ್ಟಿಮಧುಕ . . . ಅಕ್ಕಿಗಟ್ಟಿನಿಂದರೆದು ಕುಡಿಯೆ ದಾಹಜ್ವರ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೬೬) : ನಾಭಿ ೭ ಭಾಗ, ಗಂಧಕ ೬ ಭಾಗ, ಉಮ್ಮತ್ತದ ಬೀಜ ೪ ಭಾಗ . . . ರಸದಲ್ಲಿ ಮರ್ದಿಸಿ ಹೆಸರುಗಾತ್ರದ ಗುಳಿಗೆಯಂ ದಾಹಜ್ವರಕ್ಕೆ ಕೊಡುವುದು (ವಿಪ್ರವಿ. ೯೬). ೨. (ಅಲಂ) ವಿರಹ ಜ್ವರ : ವಾರಿಜ ಮಳಯಜ ಮಳಯಸಮೀರಣಂ ಚಂದ್ರಾಂಶು ಚಂದ್ರಕಾಂತ ದ್ರವಕರ್ಪೂರ ಮೃಣಾಲಾದಿಗಳುಂ ಬಾರಿಸಲಾಱವೆ ದಲವನ ದಾಹಜ್ವರಮಂ (ಆದಿಪು. ೨-೦೩); ದಾಹಜ್ವರಮುರಿಯುತ್ತಿರಲ್ ಚಂದನದ್ರವ್ಯಾದಿ ಶೀತಲಕ್ರಿಯೆಯುಂ ಸಂತಾಪಮನೆಂತುಂ ಆಱಿಸಲಾಱದೆ ಇರೆ (ಜಾಪುಂಪು. ೦೩). [ದಾಹ$_2$ + ಜ್ವರ]

ದಾಹಜ್ವರಕಲ್ಕ (ನಾ). ದಾಹಜ್ವರವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ತಯಾರಿಸಿದ ಔಷಧದ್ರವ್ಯ : ದಾಹಜ್ವರಕಲ್ಕ – ಕೇದಿಗೆ ಬೇಳಿನ ರಸದಲ್ಲಿ ನೆಲದಾಳವನ್ನರೆದು ಕುಡಿಯೆ ದಾಹಜ್ವರ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೬೬). [ದಾಹಜ್ವರ + ಕಲ್ಕ]

ದಾಹಣೆ, ದಾವಣ$_1$, ದಾವಣ್ಯ, ದಾವಣೆ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ಕತ್ತಿ ; ದೊಡ್ಡ ಕತ್ತಿ: "ರಕ್ಕಸಗತ್ತಿಯೊಳೆ ದಾಹಣೆಯೆನಲ್ಪಡೆಗುಂ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೦೩). **ದಾವಣ$_1$** : ದೇವಸತ್ರುವದ ವಜ್ರಾಂಗಿ ಸೀಸಕ ಮೇಲಾವರಿಸಿದ ಲೋಚು ಸುರಗಿ ದಾವಣ ಕರಣನಿಗ್ರಹವೆನೆ (ವರ್ಧಚ.೦೦-೯೩). **ದಾವಣ್ಯ**: 'ದಾವಣಿಗೆ' ಪರಾ. **ದಾವಣೆ** : ಕೊಡಲಿ ಕತ್ತಿ ಕುಡುಗೋಲು . . . ಕೊಂತ ದಾವಣೆ ಮೊದಲಾದಾಯುಧಂಗಳ್ (ಪ್ರಾವಕಾ. ೦೪೦-೦೦). 'ಡಾಕಿನಿ' ಪರಾ. [?]

ದಾಹನ (ನಾ). ೧. ಸುಡಿಸುವುದಂ; ದಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಂ. 'ದಾಹನಕರ್ಮ' ಪರಾ. ೨. ಬರೆಯೆಳೆಯುವುದಂ ; ಬರೆ ಹಾಕಂ

ವುದು : ತಾಂತ್ರಿಕ ವೈದಿಕವೆಂಬೆರಡು ಪೂಜಾಭೇದಂಗಳಂ ಶೋಷಣ ದಾ[ಹಾಕಾಂ. ದ]ಹನ ಪ್ಲಾವನಗಳೆಂಬ ಮೂಱು ಕ್ರಿಯೆಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೧೦೩). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ ವಿಶೇಷ: ಬಿಲ್ಲು ತೀರು . . . ದಾಹನ ಶಲಲೀ ಭಲ್ಲ . . . ಮಾಯೂರಿ, ಖೇಟಕ ಮುಂತಾದ ಶತ್ರುಜಯಾತ್ಮ ರಕ್ಷಾಧಿಸಾಧನ ವಿಶೇಷಂಗಳಿಂದಲುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೬.೨). [ಸಂ.]

ದಾಹನಕರ್ಮ (ನಾ). =ದಹನಕರ್ಮ: ನೂತನ ಮನೋಜನಾ ಖಳಪತಿಯ ಮರ್ದಿಸಲು . . . ದಾಹನಕರ್ಮವಂ ಗೈಸಿ (ನವಮೋ. ೦೩-೫).
[ದಾಹನ + ಕರ್ಮ]

ದಾಹನಿವಾರಣೆ (ನಾ). ನೀರಡಿಕೆಯಂನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು : (*).
[ದಾಹ೨ + ನಿವಾರಣೆ]

ದಾಹರೋಗಿ (ನಾ). ನೀರಡಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿರುವ ರೋಗಿ : ಪಿತ್ತರೋಗಿ, ಜ್ವರರೋಗಿ, ಹಸಿದವನು, ದಾಹರೋಗಿ . . . ಮೇಹ ರೋಗಿ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ರೋಗವುಳ್ಳವರು ಮರ್ದನಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯರು (ಸಕಳವೈ. ೩೦). [ದಾಹ೨ + ರೋಗಿ]

ದಾಹಿಕಾಶಕ್ತಿ (ನಾ). ಸುಡುವ ಶಕ್ತಿ ; ದಹಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ಸತಿಯ ವಿಶುದ್ಧಾಚಾರಂ ಹುತಾಶನ ಪ್ರಬಲದಾಹಿಕಾಶಕ್ತಿಯುಮಂ ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಿ ದುದು ಚೋದ್ಯಮೆ (ಶಂಕರಾಮಾ. ೦೭-೨೯). [ಸಂ.]

ದಾಹಿಣಿ (ನಾ). (ವಿರಹವೇಬ) ದಾಹದಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿರುವವಳು ; ತಾ ಪ ದಿಂ ದ ನೋಯುತ್ತಿರುವವಳು : ಅವರೆಲ್ಲ ಅಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸುವಾಸನೆಯ ನೀರಿನ ಸಾಗರವನ್ನೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರು ! ಆದರೂ ಆ ದಾಹಿಣಿಯ ತಾಪ ತಣಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಕಂಬಚು. ೩೦). [?]

ದಾಹಿಸು (ಕ್ರಿ). ದಹಿಸು ; ಸುಡು ; ತಾಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ವಿಜಯಪಟಹವಂ ಪೊಯ್ಸಿ ಕೋಳ್ಕೊ[ಡೆಯಂ] ಬೆಳಸಿ ಬೀಡಂ ಬಿಟ್ಟರ್ದು ವಿಶ್ವಾವಸು ಮೊದಲಾಗೆ ಸತ್ತ ನಾಯಕರಂ ದಾಹಿ [ಹಾಕಾಂ. ಜಾನಿ]ಸ ವೇಟ್ಟು (ಬಂಹಿರಿ. ೭-೭೦ ಪ); ದುಃಖಸೌಖ್ಯದ ತಾರತಮ್ಯತೆಯಂ ಉಸುರಂ ಪಸರಣವಿಲ್ಲದೆ ಎನ್ನುಬ್ಬಸದ ಭೀತಿಯ ಬೇಗೆ ಮಿಗೆ ದಾಹಿಸುವುದೈ ಕಾರುಣ್ಯ ನಿಧಿಯೆಂದೊರಲಿದಳು (ಶುದ್ಧಾಸ. ೦೯-೦೨೮) : ಬಲು ಝಳದ ರಥವಾಡಿ ಯನಟ್ಟಿದನು ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ದಾಹಿಸಲು ನೆಳಲು ಹೊಗಿಸಿದನೆಲ್ಲರನು ಜಕ್ಕುಲಿಸಿ ಜಗವನು ಸುರಿದು ಬಿಸಿಲನು ಬೆಳೆಯಿಸಿದನು ಗ್ರೀಷ್ಮಋತು ಬೆದಱಿಸಿ ಜಗತ್ರಯವ (ನಿಭಾಗ. ೦೦-೦೮-೨). [ದಾಹ್ಯ + – ಇಸು]

ದಾಹೀರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಸಸ್ಯ : "ಕನಕಪುಷ್ಪಿ–ದಾಹೀರೆ, ನೆಲದಾಳು ಹೊನ್ನಾವರೆ" (ಓಷಧಿ. ೨೬). [?]

ದಾಹೋತ್ತರ (ನಾ). ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟು ಶುದ್ಧವಾದುದು ; ಪುಟ ವಿಟ್ಟು ತೆಗೆದುದು : ಮಾದ್ರಿ ಪಾಂಡುರಾಜನೊಡನೆ ದಾ [ಹಾಕಾಂ. ಡಾ] ಹೋತ್ತರದಂತೆ (?) ಕೀರ್ತಿಂಗೆ ಕುಲದೊಳಂ ಚಲದೊಳವಾ[ವ] ಕುಂದುಂ ಕುಂದುವಿಲ್ಲದೆ ತನ್ನೊರೆಗಂ ದೊರೆಗವಮಾರುಮಿಲ್ಲೆನಿಸಿದಾಗಳ್ (ಹಂಪಭಾ. ೨-೨೬ ಪ) : ದಾಹೋತ್ತರಮಪ್ಪ ಪೊನ್ನ ಪೊಳೆಪಂ ಗೆಲೆವಂದುದು ಕಾಂತಿ ಕಾಂತೆಯಾ (ಅಜಿತಪು. ೨-೩೭). [ಸಂ.]

ದಾಳ್ಯ, ಧಾಳ್ಯ (ನಾ). ಪಗಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಗರಕ್ಕಾಗಿ ಉರುಳಿಸುವ ಆಟದ ಸಾಧನ: ಚೌಕ ದುಗನಿದ್ದುಗನಿತ್ತಿಗನೆಂಬ ದಾಯವಂ ಪೋರಿಸಿ ಬೇಡಿದ ದಾಳಮುಳವಟ್ಟರೆ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೪-೦೮) : ಆಗಳಾ ಪಕ್ಷಿಗಳು ನಿನ್ನಯ ರಾಜ್ಯಭೋಗವನು ಬೇಗದಿಂದಪಹರಿಸಿಕೊಂಡನ ಭಾಗದಾ ದಾಳಗಳು ತಿಳಿಯೆಂದಾಗಸದೊಳಡಗಿದುವು ವಿಸ್ಮಯಮಾಗೆ ನಿಮಿಷದಲಿ (ನಳಚ. ೫-೫): ಕುರಿತ ನೆತ್ತಗಳಂ ಬೀಳದೆ ದಾಳಗಳು ಪರಾಙ್ಮುಖವಾಗಿ ಬೀಳುವುದನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ (ಕೃವಾಉ. ೩) : ಈ ಗಾಂಧಾರರಾಜನು ದಾಳಗಳ ಮೋಸ ದಿಂದೆಸೆಯುತ್ತ, ಗರ್ವದಲಿ ನಗುತಿಹನು (ಭಾಕಸಾ. ೩೨). **ಧಾಳ್ಯ :** ಧಾಳದ ಬೆಂಬಳಿವಿಡಿದು ಧಡಾಳಿಸೆ ದೃಗ್ರುಚಿ ಸುಧರ್ಮಸುತೆ . . . ಧರಣೀಪಾಲಕನೊಡನೊಲ್ದು ಲೆತ್ತವಾಡುತ್ತಿಸೆದಳ್ (ಉದ್ಯಟ. ೦೦-೦೬) : ತಿಳಿಪಿದ ದ್ಯೂತಕೌಶಲವ . . . ವರಗ್ರಹದ ದಶಚೌಕವರದಱ ಪರಿಯ ಧಾಳವು ತನಗೆ ಬೀಳುವ ಲಕ್ಷಭೇದನವ (ಸಂಭಕ. ೨೭-೨೦).

ದಾಳ ಹಾಕು = ೧. (ಪಗಡೆಯ ಆಟದಲ್ಲಿ) ನೆತ್ತವನ್ನು ಹಾಕು. ೨. ಆಟ ಮೊದಲುಮಾಡು ; ನಿರ್ಧಾರದ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಡು : ಚನ್ನವ್ವನು ದಾಳ ಹಾಕಿ ಬಿಟ್ಟಳು (ಮುನಿಮಾ. ೦೩೯). [?]

ದಾಳ೩, ಧಾಳ೩ (ನಾ). ಒಂದು ವಾದ್ಯ ವಿಶೇಷ (?) : ಎರಡು ವೇಳೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದಾಳ ದಮಾಣ ಭೇರಿ ಮುಂತಾದ ಓಲಗಗಳಿಗೆ ಈಗ ದಿಳ್ಳಿ ಯಿಂದ ಬಂದ ನವಪತ್ರನ್ನು ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕುವೇಳೆ ನಡೆಯು ವಂತೆ ಕಟ್ಟಳೆ ಮಾಡಿದರು (ಚಾಮವಂ. ೦೩೮); ಎರಡು ವೇಳೆ ದಾಳ ದಮಾಣ ಭೇರಿ ಮುಂತಾದ ಓಲಗಗಳಿಗೆ ಈಗ ದಿಳ್ಳಿಯಿಂದ ಬಂದ ನೌಬತ್ತನ್ನು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕುವೇಳೆ ನಡೆಸುವಂತೆ ಕಟ್ಟಳೆ ಮಾಡಿ ದರು (ಮಹಾವಂ. I, ೦೪೬) : ರೇಮಟ ವೆಂಕಟಾದ್ರಿನಾಯಕನಂ ಸೋಲಿಸಿ ಅವನ ದಾಳ ದಮಾಣ ಅಂದಳಾದಿಗಳಂ ಸೂರೆಗೊಂಡ ಅದ್ವಿತೀಯ ಶೂರ (ಸುಗುಗಂ. ೦೩೫-೫) : ನಾಯಕನು ದಾಳ, ದಮಾಣ, ಅಂದಳ ಮುಂತಾದವು ಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರು ಆತನನ್ನು ಕಾಳಗಕ್ಕೆ ಕರೆದರು (ಒಡೆಕ. ೦೦). **ಧಾಳ೩ :** ಢಕ್ಕಾನಿನಾದದಿಂ ಧಾಳ ಧವಳಂಧ್ರ ಢಕ್ಕೆ ತನ್ನೊಡನೆ ಮಾರಾಂತ ಢಕ್ಕಾದಿ ಯಾದ ಮೂರ್ಧಕರ್ಕಳ ದಢಕ್ಕನಳಿದ ಹರಿ ಜಯಿತು (ಶತಸಾಂ. ೭೦-೫೬). 'ದವಳ' ಪರಾ. [?]

ದಾಳಕ (ನಾ). ಅರಿದಾಳ ; ಹರಿತಾಲ : ಸಿರಿಕಂಡಂ ರುಜೆ ಮಾಂಸಿ ನಟ್ಟಮಧುಕಂ ವಕ್ರಂ ಹರಿದ್ರಾದ್ವಯಂ ಸಿರಿಸಂ ದಾ(ತಾ)ಳಕಮೇಲೆಯೆಂಬಿ ನಿತುಮಂ ಶೀತಾಂಬುವಿಂ ಪೂಸೆ ಸಂಹರಿಕು ... ಜ್ವರಮಸ್ರಪ್ರಹರವ್ರಣಂ ಗಳೆನಿಪೀ ದೋಷಂಗಳಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೦೬೩). [<ಸಂ. ತಾಲಕ]

ದಾಳಾದಾಳಿ 'ದಾಟಾದಾಟಿ' ನೋ.

ದಾಳಾದೂಳಿ 'ದಾಟಾದಾಟಿ' ನೋ.

ದಾಳಾಧೂಳಿ 'ದಾಟಾದಾಟಿ' ನೋ.

ದಾಳಿ 'ದಾಟಿ' ನೋ.

ದಾಳಿಂಬ, ಡಾಡಿಮ, ಡಾಲಿಮ, ಡಾಳಿಂಬ, ಡಾಳಿಂಬೆ, ಡಾಳಿಂಬ್ರ, ಡಾಳಿಮ, ದಾಳಿಂಬರ, ದಾಳಿಂಬರಿ, ದಾಳಿಂಬೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು ; ದಾಳಿಂಬೆ : ೧. "ದಾಡಿಮ ಮೆನಲ್ ದಾಳಿಂಬಮದು" (ಮುಂಗರಾ. ೩೬-೦೭); "ದಾಳಿಂಬಮೆ ದಾಡಿಮಂ" (ಕತುನಿ. ೦೯)-; "ಆ ದಾಡಿಮಕ್ಕೆ ದಾಳಿಂಬವಾಯ್ತು" (ಸಂಜೀವ. ೩೦) : ಪೊಸ ಕೆಂದಳಿರ್ಗಳ ದಾಳಿಂಬಸಾರವಂ ಕಟ್ಟಿ ತನ್ನ ಬಣ್ಣದೊಳದು ರಂಜಿಸ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೦೬), ಆ ಪೊದಱ ನೊದರೊಳೊದವಿ ಬೆಳೆದು ಬೀಗಿ ತವಿಲ್ವಂ ತಾವೆ ಬಿರಿದು ಬಿರಿವಟ್ಟು ಸುರಿವ ದಾಳಿಂಬದ ಪಣ್ಗಳ ತನಿರಸದ ಪರಿಪೊನಲೆ ಪರಿನೀರಾಗೆ (ಹಂಚಕಂ. ೦೦೭-೦೫) ; ಮಲ್ಲಿಗೆಯಲ್ಲದೆ ಸಂಪಗೆಯಲ್ಲದೆ ದಾಳಿಂಬವಲ್ಲದೊಪ್ಪುವ ಚೆಂದೆಂಗಲ್ಲದೆ ಮಾವಲ್ಲದೆ ಕೌಂಗಲ್ಲದೆ ಗಿಡುಮರ ಗಳೆಂಬುವಿಲ್ಲಾ ನಾಡೊಳ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೨೦) ; ಇಂಬಿಲ್ಲ ಪಲ್ಗಿರಿದುಸಿರುವ ಪೊಲ್ಲಲಿಸಿ ದಾಳಿಂಬದ ಮರಗಳೊಪ್ಪಿಹುವು (ಕಂಸವಿ. ೫-೮೦) ; ಮೈ ಮುರಿದು ಬಿರಿದ ದಾಳಿಂಬದಂತೆ ಜೀವನದ ಪ್ರಭೆಯು ನುಗ್ಗಿ (ಅರಳು. ೪೩೨-೦೭) ; ದಾಳಿಂಬ–ಈ ಎಲೆಯಂ ನೀರಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಕುಡಿಯೆ ಮೈಲೆ ರೋಗ ಗುಣ (ವಿಶ್ವವಿ. ೫). **ಡಾಡಿಮ :** ೧. "ಡಾಡಿಮ–ಡಾಳಿಮಂ, ಕರಕ" (ನಾಚಿರಾ. ೬). **ಡಾಲಿಮ :** (*). **ಡಾಳಿಂಬ :** (*). **ಡಾಳಿಂಬೆ :** (*).

ದಾಳಿಂಬ್ರ: (+). **ಡಾಳಿಮ**: ೧. 'ಡಾ ಡಿ ಮ' ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ನಾಚಿರಾ'. ಕಿ. ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. **ದಾಳಿಂಬರ**: ೧. ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಚವಾಳಾಮಣದ ಕಿವ್ಮತ್ತು ಇರತಕ್ಕ ಜೀನಸಗಳು ೧, ಅಕ್ಕಲಖಾರ . . . ೧೦೫, ದಾಳಿಂಬರದ ತೊಗಟ (ಮುಂಬ್ವಾ. ೧೩೪). **ದಾಳಿಂಬರಿ**: ೧. "ಕರಕಃ, ದಾಡಿಮಃ–೨ ದಾಡಿಂಬೇಗಿಡ, ಸಾಳಿಂಬೇಗಿಡ, ದಾಳಿಂಬರೀ ಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೧೧). **ದಾಳಿಂಬೆ**: ೧. ನಿಂಬೆ . . . ದಾಳಿಂಬೆ, ಅಂಜೂರ–ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಹಣ್ಣುಗಿಡಗಳನ್ನು ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಬಹುದು (ವ್ಯವಖ. ೩೮). ೨. ಮೊರಸು ಒಕ್ಕಲಿಗರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಂಗಡ: (ಎಕವ್ಮು. XV, ೨೪೩).

ದಾಳಿಂಬದ ಚೂರ್ಣ, ದಾಳಿಂಬಾದಿ ಚೂರ್ಣ = ದಾಳಿಂಬೆಯಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಚೂರ್ಣ: ದಾಳಿಂಬದ ಚೂರ್ಣ–ದಾಳಿಂಬದ ಕಾಯಿ ತೊಕ್ಕು, ಮಾವಿನ ಬೀಜ . . . ಚೂರ್ಣಿಸಿ ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಲಸಿ ಕೊಡಲು ಸರ್ವಾತಿಸಾರ . . . ಕೆಡುಗುಂ (ಕಳವ್ಯ. ೩೨೮); ದಾಳಿಂಬಾದಿ ಚೂರ್ಣ–ದಾಳಿಂಬದ ಕಾಯಿ ತೊಕ್ಕು, ಮಾವಿನ ಬೀಜ . . . ಚೂರ್ಣವ ಮಾಡಿ ಎಮ್ಮೆಯ ಕಟ್ಟುಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಸೇವಿಸೆ ರಕ್ತಾತಿಸಾರ, ಆಮಾತಿಸಾರ ಹೊಟ್ಟೆಶೂಲೆ ಸಹ ಪರಿಹರ (ಕಳವ್ಯ. ೩೧೨). **ದಾಳಿಂಬದ ಪಂಚಾಂಗ** = ದಾಳಿಂಬೆಯ ಮರದ ಐದು ಅಂಗಗಳು (ಹೂ, ಎಲೆ, ಕಾಯಿ, ತೊಗಟೆ, ಹಣ್ಣು): ದಾಳಿಂಬದ ಪಂಚಾಂಗ ಬಿಳು ಸಾಸುವೆ ಕೈಲದೊಳಟ್ಟು ಯೋನಿಗೆ ಪೂಸುವುದು (ಕಾಮುಶಾ. ೧೦–೭೭೪). **ದಾಳಿಂಬಾದಿವಟಕ** = ದಾಳಿಂಬೆ, ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆಹೀಚು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಗುಳಿಗೆ: ದಾಳಿಂಬಾದಿವಟಕ–ದಾಳಿಂಬವಂಚಕ, ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆಹೀಚು . . . ಮುಳ್ಳುಕೊಗ್ಗಿಬೇರಿನ ಪಟ್ಟೆ ಇವಂ ಸಮಭಾಗವಾಗಿ ಎಮ್ಮೆಮೊಸರಿಂ ದರೆದು . . . ಗುಳಿಗೆಯಂ ಮಾಡಿ ಒಣಗಿಸಿ ಜೇನುತುಪ್ಪದಿಂದ ಒಂದು ಗುಳಿಗೆಯಂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಹೊಟ್ಟೆಬೇನೆ ನಿಲ್ಗುಂ (ಕಳವ್ಯ. ೩೪೬).

[<ಪ್ರಾ. ದಾಡಿಮ, ದಾಲಿಮ./ಸಂ. ದಾಡಿಂಬ, ದಾಡಿಮ, ದಾಲಿಮ]

ದಾಳಿಂಬಗೆ (ನಾ). (?): ದಾಳಿಂಬದ ಕಿಬುನನೆಗಳ್ ದಾಳಿಂಬ [ಪಾಠಾಂ. ಬ]ಗೆ ಮಬೀಯ ಮುಗುಳ ಮುತ್ತಿನಲೊರ್ವಳ್ ಬಾಳಕಿ ಪಂಚಶರಂಗೊಯ್ದೀಳಿಸಿದಳ್ ಪಂಚಶರನ ಶರಪರಿಣತಿಯಿಂ (ಅನಂಪು. ೭–೨೦). [?]

ದಾಳಿಂಬರ 'ದಾಳಿಂಬ' ನೋ.

ದಾಳಿಂಬರಿ 'ದಾಳಿಂಬ' ನೋ.

ದಾಳಿಂಬವಣ್ (ನಾ). ದಾಳಿಂಬೆಯ ಹಣ್ಣು: ಬಕ್ಕೆವಲಸುಗಳ ಪಣ್ಗೊನೆಗಳಂ ಬಿತ್ತುಗಳ ಪೆಕ್ಕಸಂ ಬಿರಿದ ದಾಳಿಂಬವಣ್ಗೊನೆಗಳಂ ಮುಕ್ಕಣ್ಣನೆಡೆಗೆ ವನಪಾಲಕಂ ಪೊರಿಸಿಕೊಂಡೈತಂದನು (ಚಬಪು. ೪೫–೨೯); ವನಪಾಲು ಕಾಣ್ಕೆಗೈದಂ . . . ದಾಳಿಂಬವಣ್ಣಂ ಸುರಯಿಯಸುರು ಚಾಂಪೇಯಮಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೦–೨). [ದಾಳಿಂಬ + ಪಣ್]

ದಾಳಿಂಬಾಷ್ಟಕ (ನಾ).=ದಾಡಿಮಾಷ್ಟಕ: ದಾಳಿಂಬಾಷ್ಟಕ–ತವಕ್ಷೀರ ಗ ಳ ತೂಕ, ಏಲಕ್ಕಿ ಗ ರ ತೂಕ . . . ಚೂರ್ಣಿಸಿ . . . ಜೇನುತುಪ್ಪದಿಂ ಸೇವಿಸಲು . . . ಕ್ಷಯರೋಗ ಸಹ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಕಳವ್ಯ. ೩೨೮).

[ದಾಳಿಂಬ + ಅಷ್ಟಕ]

ದಾಳಿಂಬೆ 'ದಾಳಿಂಬ' ನೋ.

ದಾಳಿಕಾಜಿ 'ದಾಟಿಕಾಜಿ' ನೋ.

ದಾಳಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ದಾಳಿಯಿಡು; ಮಂತ್ರ್ಯ: ಬಲುಬೇಡವಡೆ ಕಡಗಿ ಹರಕರಿಸಿ ನಡೆಯೆ ಕೈಮಿಕ್ಕು ಹೇರಡವಿ ಗೋಳಿಡಲು ದಾಳಿಕ್ಕಿದಂ ನಿಜದೇಶಜನ ವನಧಿಕುಮುದಸಖನು (ಹಹಕಾ. ೫–೧೪). [ದಾಳಿ (<ದಾಟಿ) + ಇಕ್ಕು]

ದಾಳಿಗ (ನಾ). ದಾಳಿ ಮಾಡುವವನು; ಆಕ್ರಮಣಗಾರ: ಇತ್ತಲಸುರನ ದಾಳಿಗರ್ ಸೆಟಿಸೂಜಿಗಳನಿತ್ತ ರಾಜ್ಯದ ಜನಂ ಪೊಬಬಾಗಿಲೊಳ್ ಮೊಟಿಯಿಡುತ್ತಿರಲ್ ಕೇಳ್ದು (ಚಬಪು. ೪೮–೧೩): ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಲಾಧಿಕರಾಗಿರುವ ಪ್ರಚಂಡ ಶತ್ರುದಾಳಿಗನಿಂದ ತಾನೇ ಹೇಗೆಯಾದರೂ ಕಾಪಿಟ್ಟು ಉಳಿಹಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವ ಭಾರಕೆಯ ಭಾರವನ್ನೂ (ಚಿಟ್ಕೃಅ ೬೨–೨೦). [ದಾಳಿ (<ದಾಟಿ) + –ಇಗ]

ದಾಳಿಡು 'ದಾಟಿಯಿಡು' ನೋ.

ದಾಳಿಯಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಆಕ್ರಮಣಮಾಡಿಸಂ; ದಾಳಿಯಿಡುವಂತೆ ಮಾಡಂ; ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಕೊಡಂ: ಸ:ಡಿಸು ಕೈಲಾಸಮಂ ಕೆಡಿಸು ಹರಸಾಸಮಂ ತಡೆಸದನ್ನಂ ದಾಳಿಯಿ [ಪಾಠಾಂ. ಇ] ಡಿಸು ಬೇಗದೊಳು (ಚಬಪು. ೪೭–೨೨).

[ದಾಳಿಯಿಡು (<ದಾಟಿಯಿಡು) + –ಇಸು]

ದಾಳಿಯಿಡು 'ದಾಟಿಯಿಡಂ' ನೋ.

ದಾಳಿವರಿ, ಧಾಳಿವರಿ, ಧಾಟಿವರಿ (ಕ್ರಿ). ದಾಳಿಮಾಡಂ; ಮಂತ್ರಿಗೆಹಾಕು: ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದ ಸೇನೆ ಪದ್ಮಸಂಖ್ಯೆಯು ಕೋಟಿ ದಾಳಿವರಿದುದು ಎಂಟು ಜಾವದೊಳಗೆ ಜಾಲಗಾಜಿನ ಕೈಯು ಪರಾಕ್ಕ ಸಿಕ್ಕದೆ ಆಳಿಗೊಂಡಿತ್ತು ಜಗವ ಬೇಳುಮಾಡಿ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೮೯–೪೯೩). **ಧಾಳಿವರಿ**: ಅಲ್ಲಿಗಲ್ಲಿಗೆ ಧಾಳಿವರಿದವರೆಲ್ಲರನು ನೆಟಿ ಕೊಲ್ಲುವುದು (ನಿಘಾಗ. ೬–೨–೬). **ಧಾಟಿವರಿ**: ಸಾನ್ತರನ ಮೇಲೆ ಮೂಕರಸಂ ಧಾಟಿಟ್ಟಲ್ಲಿ ನಾಗಾರ್ಜುನಯ್ಯನ ಮಗಂ ಮನ್ನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ್ಮಂ ತಾನಂ ಧಾಟಿವರಿದಲ್ಲಿ ಸತ್ತು ಸುರಲೋಕಕ್ಕೆ ಸನ್ದಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೨೦–೦೨ : 1016).

[ದಾಳಿ (<ದಾಟಿ) + ಪರಿ]

ದಾಳಿವರಿಸು (ಕ್ರಿ). ದಾಳಿಮಾಡಿಸಂ; ದಾಳಿಮಾಡಲು ಕಳಿಸಂ: ಶಾದುಲ್ಲ ಖಾನನ ಪೌಜುಮಡೆರಸು ಸುಬೇದಾರ ಲಿಂಗಪ್ಪನಂ ಮಾಯಾವಿಗಳ ಸೀಮೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿವರಿಸಲು (ಕೆಳನೃ. ೧೧–೬೧). [ದಾಳಿವರಿ + –ಇಸು]

ದಾಳಿವೂ (ನಾ). (?): ಮುನಿಗಣೇಶ್ವರರೊಡನೆ ದಾಳಿವೂಗೊಯ್ವೊಡನೆ ವರ್ಜ ಗೋಳಾಂಗೂಳಿಂಗಳುಮಂ ನೋಡಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧–೧೧೫ ವ): "ದಾಳಿವೂಗೊಯ್ದು = ದಾಳಿಹೂವನ್ನು ಕೊಯ್ಯುವ" (ಪಂಪದೀ. ೪೪).

[?]

ದಾಳಿಹೋಗು 'ದಾಟಿವೋಗು' ನೋ.

ದಾಳಿಯ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಾತ್ರೆ; ಕುಡಿಯುವ ಪಾತ್ರೆ (?): ಮಗಮಗಿಸುವ ಕಂಪೊದವಿರ್ಪ ತಕ್ರಮಂ ತೀವಿದ ದಾಳಿಯುಮಂ ಮೃಗಾಕ್ಷಿಯರ್ತಂದಿಟ್ಟರ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೫–೬೦). 'ತಾಲಿ' ಪರಾ.

[<ಸಂ. ಸ್ಥಾಲೀ ?]

ದಾಳಿಸಿಂಪು (ನಾ). (ಕರಾ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಮಾನ.

[ದಾಳಿ ? + ಸಿಂಪು]

ದಾಟಾದಾಟಿ, ದಾಳಾದಾಳಿ, ದಾಳಾದೂಳಿ, ದಾಳಾಧೂಳಿ, ಧಾಳಾಧೂಳಿ, ಧಾಟಾಧಾಟ್ (ನಾ). ೧. ವೇಗ; ರಭಸ: ದಾಟಾದಾಟಿಯಿ ಬಂದು ಪ್ರತಿಪಾಲಪುರವಂ ಪೊಕ್ಕು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦–೧೨೭). ೨. ಪರಸ್ಪರ ಆಕ್ರಮಣ: ಮುಟ್ಟಾಮುಟ್ಟಿ, ಹೆಲ್ಲಾಹೆಲ್ಲಿ, ದಾಟಾದಾಟಿ, ದೆಕ್ಕಾದೆಕ್ಕಿ, (ಹಾಣಾಹಾಣಿ) ಹಣಾಹಣಿ (ಶಮದ. ೧೮೫ ಪ್ರಯೋ). **ದಾಳಾದಾಳಿ**: ಕಿ. ಆಕ್ರಮಣ; ಮಂತ್ರಿಗೆ: ಮನ್ಮಥನೀದೊಡೆ ಮತ್ತೆ ದಾಳಾದಾಳಿ ಮಾಡುವೆನು (ಪರ್ವಶ. ೧೨–೩೯); ಧರ್ಮಯುದ್ಧದ ದಾಳಾದಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಕದನ ವಿತ್ತು, ದೈವವಶದಿಂದ ಸೋಲ್ಲು (ಚಿಟ್ಕೃಅ. ೦೨೩–೧೪). **ದಾಳಾದೂಳಿ**: (+). **ದಾಳಾಧೂಳಿ**: ಕಿ. ಬಡದೆ ದೆಪ್ಪಾದೆಪ್ಪಿಯಲಿ ಧೃತಿಗೆಡದೆ ದಾಳಾಧೂಳಿಯಲಿ ಬಲುಂಗಡಿಯ ಖಾಡಾಖಾಡಿಯಲಿ ಕಾದಿದರು ಕಡುಹಿನಲಿ (ತೊರರಾ. ೬–೪೭–೫೬). **ಧಾಳಾಧೂಳಿ**: ೧. ಇಬ್ಬಾತಕಂಜದಿರೀಜದಿರು ಕೈ ಮಟಿಯ ದಿರು ಕಲಿಯಾಗೆನುತ ಬೊಬ್ಬಿಟಿದು ಧಾಳಾಧೂಳಿಯಲಿ ತಾಗಿದನು

ಕಲಿಕರ್ಣ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೦೪-೨೮). ೩. ಕಾಳಗದೊಳಿಟ್ಟೊರಸಿ ಬಾಣನ ತೋಳ ತಱಿವಂದಾಯ್ತು ಧಾ[ಪಾಠಾಂ. ದಾ]ಳಾಧೂಳಿಯಾಹವವೆಂದುಮೌಳಿಯೊಳೆಮಗೆ ಮುಳಿಸಿನಲಿ (ಕುಮಾ.ಉ. ೧-೩೮) ; ಬೆರಸಿ ಧಾಳಾಧೂಳಿಯಲಿ ಪೊಪ್ಪರಿಸಿ ಖಾಡಾಖಾಡಿಯಲಿ . . . ಕಾದಿತು ಸೇನೆ ಸೇನೆಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೩೮-೩). ೪. ಅಬ್ಬರ ; ಆರ್ಭಟೆ ; ಘೋರಂ : ದುಗನ ಹಾಯಿಕು ತನಗೆ ಹಾಯ್ಕಿತ್ರಿಗನವೆಂಬಬ್ಬರದ ಹಾಸಂಗಿಗಳ . . . ತಳಸಾರಿಗಳ ಧಾ[ಪಾಠಾಂ. ದಾ]ಳಾಧೂಳಿ ಮಸಗಿತು (ಕುಮಾ.ಸ. ೦೩-೫೦). ೫. ಸಡಗರ ; ಸಂಭ್ರಮಂ : ಹೇಳಲೇನದನಶ್ವಮೇಧದ ಬೇಳುವೆಯ ಸಂಭ್ರಮದ ಧಾಳಾಧೂಳಿಯಲಿ ಶಿವದಾಡಿದವು ಜಿಹ್ವೆಗಳು ಹುತವಹನ (ತೊರರಾ. ೧-೭-೪೮): ಪ್ರೇಮಸಂಕೇತಗಳನೆಂದು ಧಾಳಾಧೂಳಿಯಿಂದ ಕುಣಿದೆನು ನಾನು ಮ್ರಾತ್ಯಶುಕ ದಂತೆ ಮಾಮರನ ಚಿಗುರನ್ನು ಕನಸಿನಲ್ಲಿಯ ಕಂಡು ಕಣ್ಮುಚ್ಚಿ ಕುಕಿಲುತಿಹ ತರುಣಪಿಕದಂತೆ (ಸಖೀಗೀ. ೫೫-೫) ; ನಲಿವಿನ ನಲಿನವು ತಾನೇ ತಾನಾಗಿಯೇ ಬಿಚ್ಚಿ ಏಳ್ಮಡಿ ಧಾಳಾಧೂಳಿಯ (ಕೃಷ್ಣಾ. ೫೩-೪).

ಧಾಟಾಧಾಟಿ : ೧. ತಪೋಧನರ ದೇವತಾರಾಧನೆಗೆ ಕಾಲಾತಿಕ್ರಮ ಮಾಗಲೀಯದೆ ಧಾಟಾಧಾಟಿಯಲ್ಲಿ ಬರ್ಪ ಪರಿಚಾರಕರ ನೆರವಿಯುಮಂ ಕಂಡು (ಪಂಚತಂ. ೧೧೭-೧೦).

ದಾಳಾದೂಳಿಯಾಗು, ದಾಳಾಧೂಳಿಯಾಗು = ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗು ; ನಾಶವಾಗು : ಈ ರಂಗಪ್ಪನ ದಾಳಿ ಹೊರಟಿದೆಂದರೆ ಕನ್ನಡದೊಳಗಿನ ತಂಟೆಗಾರರೆಲ್ಲ ದಾಳಾದೂಳಿಯಾಗುವರು (ನಡೆದಾ. I, ೪೫೭) ; ಏನು ಮಾಡಿದರೂ ಕಾಲಗತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ದಾಳಾಧೂಳಿಯಾಗುತ್ತದೆ (ದೇಶಸ್ನೆ. ೦೪೦).

[<ದಾಟ./P ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇವುಗಳು 'ದಾಟಿ' ಶಬ್ದದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಾಗಿಯೂ ಬಳಕೆಯಾಗಿರಬಹುದು]

ದಾಟಿ, ಡಾಳಿ$_2$, ದಾಟಿ$_1$, ದಾಳಿ, ಧಾಳಿ, ಧಾಟಿ (ನಾ). ಲಗ್ಗೆ; ಮುತ್ತಿಗೆ ; ಆಕ್ರಮಣ : "ಅವಸ್ಕಂದಃ, ಪ್ರಪಾತಃ – ಈ ೨ ದಾಟಿ" (ಹಲಾಯು. ೭೪-೨೯೮) : "ಪ್ರಪಾತಮುದವಸ್ಕಂದವೆನೆ ದಾಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ಧಾಳಿ]" (ಮಂಗರಾ. ೯೫-೨೬) ; ದಾಟಿ ಬಂದುದೆಂದಂಜಿ ತ್ರಸ್ತಾಭಿಭೂತನಾಗಿಯೋಡಲ್ (ಪಮ್ಪಾರಾ. ೧೬೩-೧೨); ಘನದ ಕರಗಿದುದನಱಿದಪಘನದ ವಿಳಾಸವುನದೆಂತು ನಂಬುವುದೋ ಘನಾಘನದಿಂದಮುಱಿಯಲಾದುದು ಘನಾಘನಂ ಜವನ ದಾಟಿಗಿಲ್ಲೆಂಬಿನಿತಂ (ಆದಿಪು. ೪-೩೫); ಅಲ್ಲಿಗೆ ನಿಟ್ಟಾಲಿಯಾಗಿ ದಾಟಿಯನಿಟ್ಟು ಮುಟ್ಟಿವಂದು ಬಾಯ್ಮಾಡಿ ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನ ಶಿಖಂಡಿ ಚೇಕಿತಾನ ಯುಧಾಮನ್ಯೂತ್ತಮೌಜಸರಂ ಕೊಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೦೦೬ ವ) : ಇವಳ ಕಟಾಕ್ಷವೆನ್ನೆರ್ದೆಯನೆರ್ಚುಪುದೀಕೆಯ ರೂಪು ದಾಟಿಯೊಳ್ ಕವಿದಪುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೦೦೪) ; ಆ ಟಾಟಿಗೆ ಬಲ್ಲಾಳನ ದಾಟಿಯ ದಾವಣಿಯ ತುರಗದಲಿ ಖುರಹತಿಯಿಂ ಪೇಟೆ ಪೆಸರಿಲ್ಲದಂತಿರೆ ಪಾಟಿಾದುವು ವೈರಿದುರ್ಗಮೆನಿತೊಳವನಿತುಂ (ಯಶೋಚ. ೧-೧೪) ; ಕೈಲಾಸಕ್ಕಲಂಪಾಂತು ಚೇರಮನೇಂ ದಾಟಿಯನಿಕ್ಕನೇ (ಉದ್ಭಟ. ೦೨-೨೪). **ಡಾಳಿ$_2$** : ಬಂದುದಾ ಸಚಿವಸಿದ್ಧಂಗೆ ಸ್ವರ್ಗದ ಡಾಳಿ[ಪಾಠಾಂ. ಧಾಳಿ] ನಿಂದು ದೇಹವನಲೆದುದದಲ್ಲಿ ರೋಗದ ಕೇಳಿ (ಬಸರ. ೫-೦೪೭). **ದಾಟಿ$_1$** : ಕೋಟಿ ಕೋಟ್ಯಾವಧಿಕವಾಗಿ ಧವಾಟಿಯಲಿ ವಾಸನಾಪರಿಪಾಟಿಯೇ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಮಂ ತವೊಳಗೆ ತಾವ್ಮೆದಿ ದಾಟಿಯಂ ಮಾಡುವವು (ವಿವೇಚ. ೫-೩೨). **ದಾಳಿ** : ಗಗನತಳಂಬರಂ ನೆಗೆದ ಧಾಳಿಯ ಧೂಳಿಗೆ ಬೆರ್ಚಿ ದಾಳಿಗಂ ತೆಗೆದು ವನಾನ್ತಮಂ ಪುಗೆ (ಸೌಇಇ. XI-ii, ೦೪೭-೦೦ ; 1099); ದಾಳಿಯನಿಟ್ಟುಱಿಯಟ್ಟಿ ಪಾಂಡ್ಯನಂ ಬಾಳಿಸಿ (ಮ್ಯಾಆರ್. ೦೯೩೦, ೧-೩೫ ; ಸು. 1180) ; ಕಾಮನ ಕಾರಾಗಾರದೊಳಿರ್ಪಂತೆ ಕೇಳೀವನದೊಳಿರ್ಪ ಬಾಲಕಿಗೆ ಚಂದ್ರನ ದಾಳಿ . . . ಶಿಶಿರೋಪಚಾರದ ದಂಡಣೆಯುಖಂಡಿತವಮಾಗೆ (ಗಿರಿಳ. ೪-೧೦೮ ವ); ಝುಗಝುಗಿಸಿ ಹೊಳೆಹೊಳೆವ ಬಾಯ್ದಾರೆಗಳ ಬೆಳಗಿನ ದಾಳಿ ಧೀಂಕಿಡೆ ಮೊಗೆದವರ್ಜುನನಂಬು ರಿಪು ಚತುರಂಗ ಜೀವನವ (ಕುಮಾ.ಭೀ.೮. ೫೧): ಮಾಂಸದ ಸವಿಗೆ ಗಂಟಲ ಗಾಳವನು ವಿಗೆ ಕಚ್ಚಿ ದುಷ್ಟನ ದಾಳಿಗೊಳಗಹ ಮೀನಿನಂತಿರೆ ವಿಷಯಸುಖಿಗಳಿಗೆ ಲೋಲರಾದರು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೦೩-೬೦); ಕಾಳಗಗ್ಯೆದನ್ಯರಬಲೆಯ ತಹುದೆಂದು ದಾಳಿಯ ಬಿಡುವವೆ ನಾವು (ಭರತ. ೫೬-೬೭) : ಮೇಲಕ್ಕೆದುವ ಬಾಣಗಳ ದಾಳಿಯೊಳ್ಕಿದುದು (ಕಂನವಿ. ೧೨-೨೦). **ಧಾಳಿ** : ಧಾಳಿಯೊಳಂಧ್ರನಂ ಪಿಡಿದವಂ ಮಗಧೇಶನನಿಕ್ಕಿ ಮೆಟ್ಟಿವಂ (ಸೌಇಇ. XI-i, ೫೨-೦೪ ; 1007); ದಿನಪನ ಧಾಳಿ ರಾತ್ರೀಶನ ಮೇಲೆ ಪಾಳೆಯವೆರಸು ಬಪ್ಪುದು (ಅಂಜಕ. ೮-೦೪೨); ಧಾಳಿ ಬಾರದ ಮುನ್ನ ಧರ್ಮವ ಗಳಿಸಿರೊ (ಪುರಂದ. ೧-೦೪-೨); ತರಣಿಯ ಕಿರಣದ ಧಾಳಿಗೆ ಕತ್ತಲೆಯುರವಣೆ ಮುಱಿವುದೆ (ಕಂನವಿ. ೩-೦೭). **ಧಾಟಿ** : "ಧಾಟ ಧಾಟಾ" (ಸಂಜೀವ. ೦೯) : ಬಟ್ಟಿಕೆಱಿಯ ಧಾಟಿಗೆ ಮುಱಿಯುವಡದ ಪೊಲನ ಕೊಳ್ವೆನೆನ್ದು ಬನ್ದೊಡ್ಡಿ ನಿನ್ದಾನೆಂಬ ಮಾತಂ ಕೇಳ್ದು (ಸೌಇಇ. XI-i, ೨೧-೩; 893).

ದಾಳಿ ಹೊರಡು = ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಹೋಗು : ನೀನೂ ಚತುರಂಗಬಲಸಮೇತನಾಗಿ ವಿರಾಟನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಹೊರಟು ಹಸುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿತರುವುದು ಯುಕ್ತವು (ಕೃಪಾವಿ. ೫೪). **ದಾಟಿ ಮಾಡು, ಧಾಳಿ ಮಾಡು, ಧಾಳಿಮಾಡು** = ಮುತ್ತು ; ಆಕ್ರಮಿಸು : ಎಬ್ಬಟ್ಟಿ ಕಾಬ್ಬಟ್ಟಿಯೊಳ್ ತಳರ್ವರ್ ಗಂಡರ ಗಂಡ ಪಾಂಡ್ಯಸತಿಯರ್ ನೀಂ ದಾಟಿ ಮಾಟ್ಟನ್ನೆಗಂ (ಅಪ್ರತಿ. ೪೬-೭) ; ಪೊಟಲಂ ಲೀಲೆಯೊಳ್ ದಾಟಿಮಾಟ್ಟುಂ (ಚಿಕವಿ. ೩-೫೪) : ಹಡಗ ಬಿಟ್ಟು ವಿಮಾನದಲಿ ಹಾರಿ ಗೋಲುಗಳ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿದ್ದೇವೆ (ನೆಲಮು. ೩೧-೨೮): ಧಾಳಿಮಾಡುವೆ ವರುಣಲೋಕವ ಹಾಳುಮಾಡುವೆನು (ಕೌಶಿರಾ. ೦೫-೪೦); ಅಂಗದೇಶವ ಧಾಳಿಮಾಡುವರ ಕಟಕಟ ಸೆಱಿಸೂಱಿಗಳ ಪಿಡಿದು ಕಾಳುಮಾಡುವರು (ಹರಿಶಾ. ೯೦). **ಧಾಳಿಯನಿಕ್ಕು** = ದಾಳಿಮಾಡು; ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕು: ತ್ರಿಭುವನ ಗಿರಿಯರಸು ತ್ರೈಲೋಕಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಧಾಳಿಯನಿಕ್ಕಿದರು (ಸರ್ಪವ. ೧೫೩-೬೩೦) ; **ಧಾಟಿಯನಿಡು, ಧಾಳಿಯನಿಡು** = ದಾಳಿಯನಿಕ್ಕು : ಎಱಿಯನಿಟ್ಟರಿಧರಿತ್ರೀಪಾಳರ ಸಂಪತ್ತಿಯೆಲ್ಲವುಂ ತಂದೊಡೆ (ಚಾರಿಪು. ೨-೨೦) : ಪಡೆವಳ ಗಂಗಿಮಯ್ಯ ಬೆಳಗವತ್ತಿಯ × × × ಮೇಲೆ ಧಾಳಿಯನಿಟ್ಟಳಿವಳಿದು ಪಲರಳಿವಿನಲು ತನ್ನ ಪರಿಚ್ಛೇದಿಸಿ (ಎಕ. VII, ಶಿಮೊ. ೫೬-೨೫ ; 1125).

[ದೇ.ಶ?/ ಪ್ರಾ. ಧಾಡೀ./ ಸಂ. ಧಾಟೀ]

ದಾಟಿಕಾಱ, ದಾಳಿಕಾಱ, ಧಾಳಿಕಾರ (ನಾ). ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕುವವನು; ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡುವವನು ; ಲೂಟಿ ಹೊಡೆಯುವವನು ; ದರೋಡೆ ಮಾಡುವವನು : ಬಣ್ಣದಿಂ ಮದುವೆಯಂ ದಾಟಿಕಾಱರಿಂದರಸುಗಳಂ . . . ಅಱಿವಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೬೮).. **ದಾಳಿಕಾಱ** : ದಾಳಿಕಾಱಂಗೆ ಧರ್ಮವುಂಟೆ ಕಂಗಳಿಗೆ ಕರುಳುಂಟೆ (ಅವಚಂ. ೩೨-೦೪೪) ; ಏಳು ವ್ಯಾಸನವೆಂಬ ದಾಳಿಕಾಱರು ಕರವಾಳ ಜಡಿದು . . . ನುಡಿದರು ಕಡೆಗಾಲದ ಸಿಡಿಲಿನಂದದೊಳು (ತ್ರಿಪುಸಾಂ. ೦೫೩). **ಧಾಳಿಕಾರ** : ಧಾಳಿಕಾರರಿಂಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಜಲಮಾರ್ಗವು ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ (ದಭಾಇ. ೩) : ಭಾರತೀಯರು ಮುಸಲ್ಮಾನ್ ಧಾಳಿಕಾರರ ಆಕ್ರಮಣಗಳಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಭಾರದ. ೫೨೮). [ದಾಟಿ + – ಕಾಱ]

ದಾಟಿಗಿಱು (ಕ್ರಿ). ಆಕ್ರಮಣವೆಂದು ಭಾವಿಸು : ಪೂಗಳಿಂ ಕೆದಱುವ ಧೂಳಿ ಪಾಡುವ ಮದಾಳಿ ಪೊದಟ್ಟಲರೋಳಿಯೆಂಬಿನಂ ಮದನನ ದಾಟಿಗೆತ್ತು ಸುಗಿದಿರ್ಪುದು ಪಾಂಥಜನಂ ನಿರಂತರಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೨೦).

[ದಾಟಿ + ಗಿಱು]

ದಾಟಿಡು 'ದಾಟಿಯಿಡು' ನೋ.

ದಾಟಿಪೊಗು (ಕ್ರಿ). ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಂ; ಮುತ್ತಲುಂ ಬರಂ: ಭವನವಾಸಿಗರಂ ಕರಂ ದವನದ ಮಡಿಯಂ ದಾಟಿಪೊಕ್ಕಂತೆ ಮಾಡಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೯೩). [ದಾಟಿ + ಪೊಗು (<ಪುಗು)]

ದಾಟಿಯಿಡು, ದಾಳಿಡಂ, ದಾಳಿಯಿಡಂ, ದಾಟಿಡು, ಧಾಳಿಡಂ, ಧಾಳಿಯಿಡು, ಧಾಟಿಡಂ (ಕ್ರಿ). ಏರಿಹೋಗು; ಮುತ್ತಿಗೆಯಿಡು; ಲಗ್ಗೆ ಹಾಕು; ಆಕ್ರಮಣಮಾಡು: ದಾಟಿಯಿಡುವಂಗಂದಂಬರಂ ತ್ಯಾಗಿಗಂ ಭಾಸ್ವದ್ದೇವಗಣ ಗಳೆಂದಜಿದು ಪೇಟಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ (ಛಂದೋಂಬು. ೦-೪೩); ಪುಳಿಂದರವಿಷ್ಮಾ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ದಾಟಿಯಿಡಲುಜ್ಜುಗದಿಂದಿರೆ (ಪು ಪ್ರ ಪು. ೩-೦೨೬); ದೇವವಲ್ಲಭನ ಪತ್ತನಕೀಗಳೆ ದಾಟಿಯಿಟ್ಟು . . . ಇರುಳೆಡೆ ಗಾಳೆಗಕ್ಕೆ ನಡೆವಂತೆವೊಲಿರ್ದುದು ದಾವಪಾವಕಂ (ದಶಕು. ೨-೧೦೩): ಆ ಕೆಯ ಭರ್ತಾರನಾಕ್ಲೇಶವಂ ಕೇಳಿಯಲ್ಲಿಗೆ ದಾಟಿಯಿಟ್ಟು ಕಾಲ ನೊಳ್ಕಾದಿ ಗೆಲ್ದವನಂ ಕಟ್ಟಿ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿಯಂ ತಂದಂ (ಧರ್ಮಾಪ. ೪-೨೦ ವ). **ದಾಳಿಡು:** ಕಾದಬೇಕೆಂದಿಳೆಯ ರಾಜಾಳಿಯಂ ಕೂಡಿ ದಾಳಿಟ್ಟು . . . ಪೆರ್ಬಡೆ ನಡೆದುದು (ಭಾಪಚಿಂ. ೮-೬). **ದಾಳಿಯಿಡು:** ದಾಳಿಯಿಟ್ಟರು ಹರಿದು ದಿಕ್ಕಿನ ಮಾಲೆಯವರಂಜಿದರು (ನಳಚ. ೯-೨೧); ಪ್ರಪಂಚದ ಯೋಚನೆಗೆ ಇನ್ನೆಲ್ಲೂ ಸ್ಥಳವಿರದೆ ಅವನೆಡೆಗೇ ದಾಳಿಯಿಡುವಂತಿತ್ತು (ರೂಪಸ. ೪). **ದಾಟಿಡು:** "ದಾಟಿಡು (ದಾಟ್ + ಇಡು) – ದೂರ ಧಾವನೇ (ನುಗ್ಗಿಹೋಗು)" (ಕಮಧಾ); "ದಾ [ಪಾಠಾಂ. ಧಾ] ಟಿಡುವ ಗಂಬರ ಸೋಲ್ಪವಂಗೆರವಿ ಬಯಸುವಗೆ ಸ್ವರ್ಗಗಣವಂ ಪೇಳಲುಚಿತ ಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೭-೨೧); ಕೊಲ್ಲೆಂಬ ಘೋರಸ್ವನಂ ಪೊಣ್ಮರೆ ವನ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳ್ಗಂತಕನ ಪಡೆಯೆ ದಾಟಿಟ್ಟವೋಲ್ ಬೇಡರಿರ್ದರ್ (ಜಗವಿ. ೦೬-೧೩); ಬೇಂಟೆಗೆ . . . ಪೊಱಮಟ್ಟು ಕಾಳಂ ದಾಟಿಟ್ಟು ಗಹನದುರ್ಗಮಂ ನಿರ್ಘೃಣವೃತ್ತಿಯಿಂ ಮುತ್ತುವಂತೆ ಮುತ್ತಿ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦೨-೭೩ ವ); ಮುದ್ದುಮೊಗದಿಂ ಪೊರ್ಣೇಂದುಬಿಂಬಕ್ಕೆ ದಾಟಿಡುವಂತೆಲ್ಲರ ಧೈರ್ಯಮಂ ಮೊಲೆಯ ಬಿಣ್ಪುಂ ನುರ್ಗಿ ನೂಂಕಲ್ಕೆ (ಅನಂಪು. ೮-೬); ಕಾಯ್ದು ದಾಟಿಡುವವೊಲಾ ಬನಕ್ಕೆ ನಡೆತಂದುದು ಪೆಂಡಿರ ತಂಡಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೯೨). **ಧಾಳಿಡು:** ಅರಿನೃಪತಿಗಳಂ ಧಾಳಿಟ್ಟು ಕೊಲ್ಲುಗಮಾವನೀಪಾಳಂ ತ್ರೈಳೋಕ್ಯಮಲ್ಲನಾಹವಮಲ್ಲಂ (ಸೌಇಇ. IX-II, ೧೦೨-೬: 1046); ಕಾಮನ ಹೆಸರನಡಗಿಸಲು ಧಾಳಿಡುವ ಪಡೆಯೊ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೪೦); ಪ್ರಾಗ್ಜ್ಯೋತಿಷಕೆ ಧಾಳಿಟ್ಟನಲ್ಲಿ ಮಹಾತಿಬಲನವನೊಡನೆ ಬಲುಹಾಯ್ದ ಜರ್ಗನನ ಸಮರ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೩-೦೪); **ಧಾಳಿಯಿಡು:** ಧಾಳಿಯಿಟ್ಟೆಯ್ದಿ . . . ಪಾಣ್ಡ್ಯನಂ ಖಣ್ಡಿಸಲ್ . . . ಬಂದಂ (ಸೌಇಇ.XX, ೪೯-೦೯: 1076 ?); ದಿವಿಜರ ಹಿಂಡು ಗೋಳಿಡೆ ಧಾಳಿಯಿಟ್ಟನು ಚಂಡ ಗಾಂಡೀವಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨೦ ಸೂಚನೆ); ಆ ದುರಾಗ್ರಹಿ ಧಾಳಿಯಿಟ್ಟನು ಧೂರ್ಜಟಿಯ ಗಿರಿಗೆ (ತೊರೆರಾ. ೧-೮-೩೧). **ಧಾಟಿಡು:** ಸಾನ್ತರನ ಮೇಲೆ ಮಾಕರಸಂ ಧಾಟಿಟ್ಟಲ್ಲಿ ನಾಗಾರ್ಜುನಯ್ಯನ ಮಗಂ ಮನ್ನೆಯ ನಾಗವರ್ಮ್ಮ ತಾನುಂ ಧಾಟಿವರಿದಲ್ಲಿ ಸತ್ತು ಸುರಲೋಕಕ್ಕೆ ಸನ್ದಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ ೨೨೦-೧೦: 1016). [ದಾಟ್ + ಇಡು$_1$]

ದಾಟಿವೋಗು, ದಾಳಿಹೋಗಂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡಂ: ಚರಪುರುಷರನಟ್ಟಿ ಬೇಗಂ ದಾಟಿವೋಗಿ ಜಲಕ್ರೀಡೆಯಾಡುವನನಿಱಿದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೬೬-೧). **ದಾಳಿಹೋಗು:** ೨. ದಾಳಿಗೆ ಈಡಾಗಂ: ದಾಳಿ ಹೋದ ಆಳಿನ ಉಸುರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೇಣು ಹುಟ್ಟಿತ್ತು (ಕೋಲಶಾಂ. ೩೭-೨೬). [ದಾಟಿ + ಪೋಗು$_1$]

ದಾಟಿಸಾಂತರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ದಾಟಿಸಾನ್ತರನ ಮಗಂ ಸಾನ್ತರಾಯ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯೆ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೧೦೦-೩: 986 ?). [ದಾಟಿ$_0$ + ಸಾಂತರ$_0$]

ದಾಟಿಸಿಂದ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀದಾಟಿಸಿನ್ದರ್ ಜಯುಮೆಮ್ಬ ಸವತ್ಸರದ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾನ್ತಿ ಅನ್ದು ನಾಲ್ಗಣ್ಡುಗದ ಬೆದೆಮಣ್ಣನ್ ಕೌಣ್ಡನ್ಯಗೋತ್ರದ ದೇವದತ್ತಗ್ಗೆ ಇತ್ತಾರ್ (ಎಕ. XVI, ಪಾವುಗ. ೧೧-೧: 764). [ದಾಟಿ$_0$ + ಸಿಂದ$_2$]

–ದಿ (ಪ್ರ). ಒಂದು ಕೃದಂತ ಭಾವನಾಮ ಪ್ರತ್ಯಯಂ. 'ಇಬ್ಬಿದ್ದಿ'. 'ಬಿಡದಿ' ಪರಾ.

ದಿಂ (ನಾ). ಒಂದಂ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಸುಮ್ಮಾನದಿಂದ ಪಟ್ಟಂಡದ ದೊರೆಗಳ ತಮ್ಮವರನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ದಿಮ್ಮೆಂಬ ವಾದ್ಯಕೋಟಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆ ನೋಡಿ ಬಿಮ್ಮನುತೆಯ್ತರುತಿರ್ದ (ಭರತ. ೪೯-೭೦); 'ದಿಮಂಗ್ಗಿಡಂ', 'ದಿಮ್ಮಿಡಂ', ಪರಾ.

ದಿಂಕ (ನಾ). ಹೇನಿನ ಮೊಟ್ಟೆ,–ತತ್ತಿ; ಸೀರಂ. [ಸಂ.]

ದಿಂಕಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ನೆಗೆ; ಚಿಮ್ಮು: ಮುಂದೆ ದಿಂಕಿಕ್ಕುವ ಹುಲ್ಲೆವಿಂಡನದು ಕಂಡುಱ್ ಲಂಘಿಸಿ ಪಾಯ್ದು ನೆತ್ತರಿಂ ಸೊಕ್ಕಿರುತಿರ್ಪ ಪೆರ್ಬುಲಿಯ ನೊರ್ವನೆ ಪೊಯ್ದಂ (ನಳಚಂ. ೬೬). [ದಿಂಕು (<ಧೀಂಕು) + ಇಕ್ಕು]

ದಿಂಕಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಮುಸುಕಂ; ಆವರಿಸು; ಆಕ್ರಮಿಸು: ಪಟುಪಾಠಕರ ನಿರವಧಿರವಂಗಳ ಕೋಳಾಹಳಮಲ್ಲಮೊಮೊರ್ದಲೊಳ್ ಭೋರೆಂದು ನೆಗೆದು ದೆಸೆಯಂ ಮುಸುಂಕಿ ದಿಂಕಿಡಿಸುತ್ತುಮಿರೆ (ಬಾಧಪು. ೧೩-೭ ವ).
[ದಿಂಕಿಡು (<ಧೀಂಕಿಡು) + –ಇಸು$_3$]

ದಿಂಕಿಡು 'ಧೀಂಕಿಡು' ನೋ.

ದಿಂಕು 'ಧೀಂಕು' ನೋ.

ದಿಂಕುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ನೆಗೆದು ಚುಚ್ಚು; ಹಾರಿ ಬಂದು ತಿವಿ: ನಡುವ ಸರಲ್ಗೆ ಮೆಯ್ಯೊಳಗಡಂಗುವ ಸಂಕುಗೆ ದಿಂಕುಗೊಳ್ವ ಕಕ್ಕಡೆಗಿದಿರುರ್ಚ ವಿಟ್ಟಗಿದಿರಾನೆಯ ಕೋಟ್ಕಳ ಕೋಳ್ಗೆ ನೊಂದು ಬಾಯ್ವಿಡದೆ . . . ಬಿಟ್ಟುವಿರ್ದ ನೆಲೆಯಿಂ ಕೆಲವುನ್ನದ ಗಂಧಸಿಂಧುರಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೯೪): "ದಿಂಕುಗೊಳ್ವ = ಹಾರಿ ಬರುವ" (ಪಂಪದೀ. ೩೭೧).
[ದಿಂಕು (<ಧೀಂಕು) + ಕೊಳ್$_1$]

ದಿಂಕುವಾಱು (ಕ್ರಿ). (ಸಂತೋಷದಿಂದ) ನೆಗೆದಾಡಂ; ಕುಣಿದಾಡು; ಪುಟಹಾರು: ಕುಸುಮಾಸ್ತ್ರನೆಚ್ಚೊದೆದು ಪುಟ್ಟಿಸಿ ರಾಗದಿನುರ್ವಿ ದಿಂ[ಪಾಠಾಂ. ಧಿಂ] ಕುವಾಱಿದಪನೆನಿಪ್ಪನಂ ಸ್ಮರಜಸಾಧ್ವಸದಿಂ ದಿಗಿಲ್ಲೆಂದು ಗೂಡುವಾಯ್ಮಿದು ನೃಪಕನ್ನೆಗಾಗಳೆರ್ದ ನೋಡಲೊಡಂ ಮನಃವಂಶ ಮೇರುವಂ (ವರ್ಧಪು. ೬-೧೩). [ದಿಂಕು (<ಧೀಂಕು) + ಪಾಱು$_1$]

ದಿಂಗು 'ಧಿಂಗಂ' ನೋ.

ದಿಂಗುವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). (?): ಶಿಲೆಯೊಳಗಿಪ್ಪ ಕುಲಾಲ ಬೆಳಗಿ ತೊಳಗುವ ಆ ಮಲಿನರ ಮುಖವ ಕಂಡು ಮತ್ತೆ ದಿಂಗುವಿಡಿಯಲೇಕೋ ದಿಂಗುವಿಡಿದು ಭಂಡರಾದ ಲಂಡರಿಗೇಕೋ ಲಿಂಗದ ಸುದ್ದಿ (ತೋಳಮಾ. ೧೮೪-೬೯೩).
[ದಿಂಗು$_0$ + ಪಿಡಿ$_1$]

ದಿಂಟಿ 'ತಿಟ್ಟು$_3$' ನೋ.

ದಿಂಡ$_1$, ಡಿಂಡಲ, ಡಿಂಡಿಗ, ದಿಂಡಗ, ದಿಂಡಲ, ದಿಂಡಲು$_1$, ದಿಂಡಿಗ$_1$, ದಿಂಡುಂಗ, ದುಂಡಿ$_2$, ದುಂಡಿಗ, ದುಂದುಲು (ನಾ). (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುವ ಗಟ್ಟಿಯಾದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ,– ವೃಕ್ಷ: ದಿಂಡ ತಂಡಸ (ಶೀವಡ. ೩೭-೦೩): ಒಪ್ಪುವಮಳ ಸಿರಿಖಂಡದಿಂ ದಿಂಡದಿಂ ಒರಿವಿಡಿಯೆ ನಿಗುರ್ದ ಹೆತ್ತೇಗದಿಂ ತೇಗದಿಂ ಕಾನನಂ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ರಾಘುಪ. ೧೭-೫೪): ತುಂಬುರ ಬನ್ನಿ ಗೊಟ್ಟಕ್ಕಿ ದಿಂಡ (ರುಕ್ಮಾಂಗ. ೯-೩೬). **ಡಿಂಡಲ:** ಶೋಣಕ = ಡಿಂಡಲಮರ (ಗಂಗಾಮು. ೩೧೦). **ಡಿಂಡಿಗ:** ಡಂಡಿಗ, ಬೆಜ್ಜಲು (ಮ್ಯಾಜಿಗಿ. ೭-೧೧೯). **ದಿಂಡಗ:** (ಈ). **ದಿಂಡಲ:** ಆಲಮಾ ಬಸರಿ ದಿಂಡಲ [ಪಾಠಾಂ. ದಿಂಡಂ] ತಂಡಸಂ ನೆಲ್ಲಿ ಜಾಲಮಾ

ಹೊನ್ನರಳಿ . . . ಮೊದಲಾದ ವೃಕ್ಷಂಗಳಿಂ ವನವೊಸೆದುದು (ಕಬಕು. ೩೩-೧೯); ಅತ್ತಿ ಮತ್ತಿ ಮಧುಕಂ ಮಗ್ಗಾರೆ ಪಚ್ಚಾರಿ ದಿಂಡ [ಪಾಠಾಂ. ಡಿ] ಲವಮಾಲಂ ಬೆಳವಿಂಗಳಂ ಪುಣಿಸೆ ಜಾಲಂ (ರಾಜಶೇ. ೩-೫೭); ಕಾರಾ ಚವುಂಕೋಲೆ ದಿಂಡಲ . . . ಎಕ್ಕೆ ಮೊದಲಾದುವೀರ್ಗುರುಹು ರಾಜಿಕುಂ (ಹೂದಕಂ. ೪-೪೫); ದಿಂಡಲ(ಧಾವರಾ) . . . ಬನದೊಳಗೆ ಇಮಾರತಿಗೆ ಬರುವ ಹಾಗೆ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಕಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಗೆ, ಬಿರುಸು, ಜಿಗುಟುಳ್ಳದ್ದು (ಕಠಾಗಿ. ೪೦). **ದಿಂಡಲು$_1$**: ತಗ್ಗಿಬೇರು . . . ದಿಂಡಲಬೇರು, ಹಗ್ಗುಳದ ಬೇರು, ಶುಂಠಿ ಇವಂ ಕಷಾಯವಿಕ್ಕಿ ಕೊಡಲು ಸಕಲ ಸನ್ನಿದೋಷವು ಪರಿಹರ (ಸಕವೃ. ೧೭೪). **ದಿಂಡಿಗ$_1$**: ಮರಗಳು: ಹೆಸವ, ಹೆಬ್ಬಲಸು . . . ದಿಂಡಿಗ, ಬೂರಗ (ನಮ್ಮನು. ೨೩೭). **ದಿಂಡುಗ**: ದಿಂಡುಗ = "ದಿಂಡದ ಮರ" (ಪ್ರಕಠ). **ದುಂಡಿ$_1$**: "ಮುಂಡೂಕಪರ್ಣ, ಪತ್ರೋರ್ಣಃ, ನಟಃ, ಕಟ್ವಂಗಃ, ಡುಂಡುಕಃ – ಈ ೫ ದುಂಡಿಗಿಡುವಿನ ಪೆಸರು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೫); **ದುಂಡಿಗ**: ಹಾರೆ ತಾಳಂಕೋಲೆ ದಿಂಡ ದುಂಡಿಗ ಬೋರೆ . . . ಪೇರಿಪ್ಪೆ ತುಪ್ಪೆಗೇರ್ವುವು (ನಂದಿಮಾ. ೧೧-೩೭). **ದುಂಡುಲು**: "ಶ್ಯೋನಾಕ – ದುಂಡುಲು" (ಓಷಧಿ. ೧೭೨)

[← ತೆಲು. ದುಂಡಿಕ, ದುಂಡಿಗ, ದುಂಡಿಲ, ದುಂಡುಗ, ದುಂದಿಲ]

ದಿಂಡ$_2$ (ನಾ). ಒಂದಂ ಬಗೆಯಂ ಹೂವಿನ ಬಳ್ಳಿ; ಗಿರಿಕರ್ಣಿಕೆ: "ಗಿರಿಕರ್ಣಿಕೆಯು ದ ವ ರಾ ಜಿ ತ ೦ ದಿಂಡ [ಪಾಠಾಂ. ದಿಂದ]ವುದು" (ಮಂಗರಾ. ೩೪-೧೧). [←ತೆಲು. ದಿಂಟೆನ]

ದಿಂಡ$_3$ 'ದಿಂಡು' ನೋ.

ದಿಂಡ$_4$, ಡಿಂಡ (ನಾ). ೧. ಸೊಕ್ಕಿದವನು; ಉದ್ಧತ: ಅವಳನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದ ದಿಂಡರನ್ನು ನಿಪಾತ ಮಾಡಿಬಿಡುವೆನೆಂದು ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು . . . ಮನೆಗೆ ಮರಳಿದನು (ಪಾಗ್ಯವಿ. ೫೭). ೨. (ದೇವರಂತೆ) ಶಕ್ತ; ಸಮರ್ಥ; ಅಧಿಕ ಬಲಶಾಲಿ: ನಿನ್ನನತ್ಯಾದರದಿಂ ದೇವನೆ ದಿಂಡನೆಯೆಂದೊಡೆ ದೇವಂ ನೀನೆಂತದಂತು ದೊಡ್ಡಿದನಪ್ಪೈ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೧೦೭); ದೇವರನೆತ್ತ ಬಲ್ಲನವರೊತ್ತಿನ ದಿಂಡರನೆತ್ತ ಬಲ್ಲ (ಶಶಕ. ೭೦). ತಲೆ ಮೇಲೆತ್ತಿ ನೋಡಿದಾಗ ದೇವರೂ ಕಾಣಿಸಲಿಲ್ಲ ದಿಂಡರೂ ಕಾಣಿಸಲಿಲ್ಲ (ಕಥಾಮಂ. IV, ೧೧೧). **ಡಿಂಡ**: ೧. ಬಂಧು ಬಳಗ ಕಂಡು ಬಿಡಿಸಿ ಕೊಂಬರಾರೊ ಡಿಂಡ ಯಮನ ದೂತರೆಳೆಯೆ (ಕನಕ. ೫೦-೧).

[ದಿಂಡು + – ಅ$_6$]

ದಿಂಡಗ 'ದಿಂಡ$_1$' ನೋ.

ದಿಂಡತನ 'ದಿಂಡಂತನ' ನೋ.

ದಿಂಡಲ 'ದಿಂಡ$_1$' ನೋ.

ದಿಂಡಲು$_1$ 'ದಿಂಡ$_1$' ನೋ.

ದಿಂಡಲು$_2$ (ನಾ). (ಉಕ) ಪ್ರಸ್ತ; ಶೋಭನ. 'ಮರುದಿಂಡಲು' ಪರಾ. [?]

ದಿಂಡಾಳು (ನಾ). ಶಕ್ತಿಶಾಲಿ; ಬಲಶಾಲಿ: ದಿಂಡಾಳುಗಳನ್ನು ಕರೆದರೆ ಮಿಂಡಾದ ಕೆಲಸವು ಆಗುತ್ತದೆ (ಗಾದೆ). [ದಿಂಡು+ಆಳು$_3$ (<ಆಳ್$_3$)]

ದಿಂಡಿ$_1$ (ನಾ). ಬಾಳೆಯೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ತೆಗೆದ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗ. 'ಅಗ್ರ' ಪರಾ. [<ದಿಂಡು]

ದಿಂಡಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ಭಜನೆಯ ಮೇಳ,–ಮೆರವಣಿಗೆ: ಒಂದು ದಿನ ಟಿಳಕರು ಕೆಲ ಕ್ರಿಸ್ತೀಯರೊಡನೆ ತಿರುಗಾಡ ಹೋದಾಗ ಅತ್ತಣಿಂದ ಒಂದು ಭಜನೆಯ ಮೇಳ (ದಿಂಡೀ) ಬಂತು (ಕ್ರೈತಿಚಿ. ೩೩೪). 'ದಿಂಡೀ ಯಾತ್ರೆ' ಪರಾ. ೨. ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕಾರದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭಜನೆಯೊಂದಿಗೆ ಎಳೆಯುವ ಚಿಕ್ಕ ತೇರು; ಸಣ್ಣ ಉತ್ಸವ.

ದಿಂಡಿನುತ್ಸವ = ದೇವಾಲಯಂಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ನಡೆಸುವ ಚಿಕ್ಕ ತೇರಿನ ಉತ್ಸವ,–ರಥೋತ್ಸವ: ಬಳಿಕಾಗ ದಶಮಿಯ ದಿಂಡಿನುತ್ಸವದಲಿ ನೆಳಿನಾಕ್ಷ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ ಘಳಿಲನೆ ಸರ್ವಸಃಭ್ರಮವ ಬೀಚುತ್ತಲಾ ಪೊಳಲೊಳು ಮೆಚೆಯುತ್ತಿತಂದ (ಕಂಠವಿ. ೯-೩೯).

[←ಮರಾ. ದಿಂಡೀ]

ದಿಂಡಿಗ$_1$ 'ದಿಂಡ$_1$' ನೋ.

ದಿಂಡಿಗ$_2$ (ನಾ). ಒರಟನಾದವನು; ಉದ್ಧತ. 'ದಿಂಡಿಗತನ' ಪರಾ. [ದಿಂಡ$_4$ + – ಇಗ]

ದಿಂಡಿಗಗಾವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಗಾದಿಯರ ದಿಣ್ಣಗ ಗಾವುಣ್ಣರುವೆನ್ನುವರು × × × ಮಂಗರು ವಲ್ಲಭಗಾವುಣ್ಣರುಂ (ಎಕ. II, ೩೫-೭; ಶು. ೬೦೦). [ದಿಂಡಿಗ$_2$ + ಗಾವುಂಡ]

ದಿಂಡಿಗತನ (ನಾ). ಒರಟುಸ್ವಭಾವ; ಉದ್ಧಟತನ: ನೀನು ಶುದ್ಧ ಪೋಕರಿ ಹುಡುಗಿ! ತೊಂಡೆದ್ದ ದಿಂಡಿಗತನದ ಪುಂಡಹೆಣ್ಣು! (ಮಂತ್ರಶ. ೨೪-೧೭). [ದಿಂಡಿಗ$_2$ + – ತನ]

ದಿಂಡಿಗರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರುಂ: ಪೃಥಿವೀ ಕೊಂಗುಣಿ ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ ಬಾಣವಂಶೋತ್ಪವ ಶ್ರೀದಿಂಡಿಗರರ್ಕಬ್ಬವ್ವನಾಡುಸಾಸಿರದೊಟ್ಟಾಡು ಮಾನಾಳುತ್ತಿಟ್ಟು (ಪ್ರಾಅಶಿ. ೧೯೨೭, ೧೦೯-೪೦; ಶು. 726). [ದಿಂಡಿಗ$_2$ + ಅರ$_4$]

ದಿಂಡಿಯು 'ದಿಂಡೆಯು' ನೋ.

ದಿಂಡೀಯಾತ್ರೆ (ನಾ). ಭಜನೆಯ ಮೇಳದೊಂದಿಗೆ ಹೊರಡುವ ಯಾತ್ರೆ: ಹೊರಡು ಪಂಡರಪುರದ ತನಕ ದಿಂಡೀಯಾತ್ರೆ ಆ ಸೇತುಹಿಮಗಿರಿಗೆ ಹಡದಿ ಹಾಸು (ನಂಮು. ೧೯-೫). [ದಿಂಡಿ$_2$ + ಯಾತ್ರೆ]

ದಿಂಡೀರಪಿಂಡ (ನಾ).=ಡಿಂಡೀರಪಿಂಡ: ಕಣ್ವಾಗ್ಗರ್ಗಕಾಬ್ಧಿಚಂದ್ರನಖಿಣ್ಡಿತ ಸುತಪೊ ವಿಭಾಸಿ ಖಣ್ಡಿತ ಮದನಂ ದಿಣ್ಡೀರಬಿಣ್ಡಾ ಸುರವೇದಣ್ಡಾಯಶಟ್ಟಣ್ಣನರ್ಹಣಾಣ್ಡಿ ಮುನೀಂದ್ರ (ಶಾಶಿಶಿ. XX. ೧೯-೨೮;980).

[<ಸಂ. ಡಿಂಡೀರಪಿಂಡ]

ದಿಂಡು, ದಿಂಡ$_3$, ದಿಡ್ಡು (ನಾ). ೧. (ಬಟ್ಟೆ, ಸೌದೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳ) ಗಂಟು; ಪಿಂಡಿ; ಕಟ್ಟು; ಹೊರೆ: ಬಳಗಜವಳಿಗೆಂದು ಬಂದ ಚೀನದುಕೂಲದ ಹಾರಾವಳಿಯ ಪಲವು ದಿಂಡುಗಳುಮಂ ಯಾಚಕ ಕೋಟಿಗೆ ಬೇಡಿದುದನೀಯಲೆಂದು ಪುಂಜಿಸಿದ ಪೊನ್ನರಾಶಿಯುಮನನಂತಮತಿ ನೋಡಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೨೫೨); ಹಂಸಾವಳಿ ಗಜಾವಳಿ ಮೊದಲಾದ ಪಟ್ಟವಳಿಯ ದಿಂಡುಗಳಂ ತರಿಸಿ (ಬಸವ. ೮-೧೨); ವಿವಿಧ ರತ್ನಾಭರಣ ಕಾಂಚನ ನವದುಕೂಲದ ದಿಂಡಿನಲಿ ಬುಧನಿವಹ ದಣಿದುದನಂತ ಕೃಪಣಾನಾಥಜನಸಹಿತ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೧-೧೯); ಎಣ್ಣೆಯಾನಡಕಿರೋ ಸೀರೆಗಳ ದಿಂಡನು ಬಿಡಿಸಿರೋ ಕೋದುಡಿಸಿರೋ ತಡವೇನು ಬೇಗೆನುತ . . . ನಿಡಿಯ ಬಾಲವ ಸುತ್ತುತಿರ್ದರು (ತೊರವೆರಾ. ೫-೮-೮); ಪುಲಿದೊಗಲ ಪೊಟಿ ಜೇನುತುಪ್ಪದ ನಳಿಗೆ ಮೇಣದ ಮುದ್ದೆ ಆನೆಯ ತಲೆಯ ಮುತ್ತಿನ ಪುಡಿಕೆ ಚಮರೀವಾಲಗಳ ದಿಂಡು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೭-೬); ದೇವಾಂಗ ಚಿತ್ರಾವಳಿ ಸುವರ್ಣಾವಳಿಯ ವಸನದ ದಿಂಡನರ್ಪಿಸಿದ (ಅಕ್ರೂಚ. ೮-೪೦). ೨. ಒತ್ತಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಹಾರ,–ದಂಡೆ: ಸುಮದಂಡೆಗಳ ಮಾಲತಿಯ ಕುಸುಮ ನವಪರಿಮಳದ ಬಂಡುಳ್ಳ ದಿಂಡುಗಳ ಮೊನೆ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಬೀಡು ತುರಾಯಿಗಳ ಸೊಬಗು (ಚತುರ್ಪು. ೧-೫-೫೩). 'ದಿಂಡುಕಟ್ಟು' ಪರಾ. ೩. ಮರದ ಕಾಂಡ,–ತಾಳು: "ಪ್ರಕಾಂಡ, ಸ್ಕಂಧ–ಮರದ ಮೊದಲಿಂದ ಕೊಂಬುಪರ್ಯಂತರವಿರ್ದ ನಡುವಣ ದಿಂಡು" (ನಾಚಿರಾ. ೬). ೪. (ಬಾಳೆಯ) ಕಾಂಡ ಅಥವಾ ದಂಟಿನೊಳಗಿರುವ ಭಾಗ: ಅಪೂರ್ವಂಗಳಾಗಿ ತೊಳಗುವ ಕಿಚುದೊಡೆಗಳುಡುವಡರ್ದನ್ನಮಾರೂಢ

ಸರ್ವಜ್ಞನ ದೊಡ್ಡ ಮಾರ್ಗಂಗಳೆಳವಾಟೆಯ ದಿಂ[ಪಾಠಾಂ. ದಂ]ಡಿನೊಳ್ ಸಾಣೆಗಟ್ಟಿದಂತಾದುವು (ಪಂಪಭಾ. ೨-೩೯ವ); ದೊರೆಕೊಳೆ ಬಾಟೆಯ ದಿಂಡಿನ ತಿರುಳೊಳ್ ಮತ್ಸ್ಯಾಕ್ಷಿ ಮೂಲಮಂ ಸುಣ್ಣಮುಮಂ ಬೆರಸಿ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೧೯); ಮುಳಿವೆಂ . . . ಬಾಟೆಯ ದಿಂಡಂ ಮುಳಿವುತ್ತ ಕಾವನಾನೆಯ ಕೊಂಬಂ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೨೪೪). ೫. ಕೋಲು; ದಂಡ: ಖಂಡಣೆಗೆಯ್ದು ಕಾಮುರ್ಕದರ್ಧಭಾಗದ ದಿಂಡನೆ ಶಿರಃಹಿ ಮನ್ಮಥನ ಮಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಗಟ್ಟಿಸಲೊಡ್ಡಿಕೊಳಲು ಕೋದಂಡವಿಕ್ರಮಿಯಾಯ್ತು ಕರೆದೆ (ಬೋಹಕ. ೧೨-೬೪). ೬. ತುಂಡು; ಚೂರು: ಮಂಡಿಸಿತು ನೊರೆರಕುತ ಕರುಳಿನ ಜೊಂಡು ಮಸಗಿತು ಕಡಿದ ಖಂಡದ ದಿಂಡು ತಳಿತುದು . . . ಕಾಲಾಂತಕನ ಹೆಬ್ಬಳಸು ಹುಲುಸಾಯ್ತು (ಶಾಮ್ರ್ಯಭೀ. ೯-೧೩). ೭. (ಕುಂಟೆ ಮೊದಲಾದ ಉಪಕರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ) ಮರದ ತುಂಡು,-ಕೊರಡು: "ದಿಂಡು-ಕುಂಟೆಯ ದಿಂಡು; ಕೂರಿಗಿಯ ದಿಂಡು; ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ತುಂಡು . . . ಗಳೇದ ಸಾಮಾನ" (ಜಾನಕೋ. ೫). ೮. ಕಟ್ಟಡಗಳ ತಳಪಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲು,-ದೊಡ್ಡದಾದ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು: ಚವುಕಮಾದ ವಜ್ರದ ದಿಂಡುಗಳ್ (ಸೌಗಂಧಿ ೩೩೮-೫): ಕಲ್ಲಿನ ದಿಂಡುಗಳನ್ನು ಕಂಬಗಳನ್ನು ತುಂಬಿದ ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಕುದುರೆಗಳ, ತಂದುದನ್ನು ಗಾಡಿಗಳಿಂದ ಇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಲಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ದುಡಿಯುವ ಮಂದಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯೇನಿರಲಿಲ್ಲ (ಸವತಿ. ೬೮). ೯. ಚಿನ್ನ ಮುಂತಾದ ಲೋಹಗಳ ಗಟ್ಟಿ: ಪೋಗಲಣ್ಮದೆ ಚಿನ್ನದ ದಿಂಡಿರ್ದಡೆಯಂ ಪೊಕ್ಕು ಮೇಲೊಂದು ಚಿನ್ನದ ದಿಂಡಂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೬೩). ೧೦. ಅಂಚು; ದಡ; ದಂಡೆ. 'ದಿಂಡುಕಟ್ಟು' ಪರಾ. ೧೧. (ಹಣ್ಣು, ಕಾಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳ) ಒಳಭಾಗ; ತಿರುಳು: ಉಂಡೆಗುಂಬಳಕಾಯ . . . ತೊಟ್ಟಿನ ಬಳಿಯ ತೋಡಿ ಗುಂಡಿಯಂ ಮಾಡಿ ಸೆರೆಗತ್ತಿಯೊಳು ಮತ್ತದಱ ದಿಂಡುಮಂ ಪೂರಿಸಿದ ಬಿತ್ತಮಂ ನೆಱೆದದಱೊಳಿನಿಸಿಲ್ಲದಂತೆ ತೆಗೆದು (ಸೂಪಶಾ. ೫-೨೩). ೧೨. ಶರೀರ; ಒಡಲು; ದೇಹ; ಮೈ: ಲಿಂಗವ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಅವರಂಗದಿಚ್ಛೆಯ ನುಡಿದು ತನ್ನ ದಿಂಡ ಹೊರೆಯಲೇಕೋ (ಮೋಳಿಮಾ. ೧೦೫-೪೧೭); ದಿಂಡುದಿರಿಸಿ [ಪಾಠಾಂ. ದಿಂಡುರಿಸಿದ] ತಲೆ ಖಂಡಿಸಿ ಹೊಯ್ಯುತ ಸೆಂಡಾಟಮನಾ ತಲೆಗಳಿನಾಡುತ ಮುಂಡಂಗಳ ನೆಲೆಯೊಳುಯಾಡಿಸುತಿರ್ದ[ಪನಂದಾ] ನಟನಂತೆ (ಕುಮುರಾ. ೮-೪೯). ೧೩. ರುಂಡವಿಲ್ಲದ ದೇಹ; ಮುಂಡ: "ಅಟ್ಟೆ, ಧಡ" (ಕಂನುಹು. ೬೮). ೧೪. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಭಾಗ; ಗಡುಸಾದ ಭಾಗ; ಅಪಕ್ವವಾದ ಭಾಗ: ಅನ್ನ ಸರಿಯಾಗಿ ಬೆಂದಿಲ್ಲ, ಇನ್ನೂ ದಿಂಡಿದೆ (ರೂಢಿ); ಹಾಲು ಒಡೆದರೆ ನೀರು ಬೇರೆ, ದಿಂಡು ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). ೧೫. ಸ್ಥೂಲವಾದುದು; ದಪ್ಪವಾದುದು: ಚೆಂಡಿನಂದದಿ ಬಿಗಿದ ಮಾಂಸದ ದಿಂಡು ಮೊಲೆಗಳು ಮುಖವು ಶ್ಲೇಷ್ಮದ ಜೊಂಡು (ಅಮೃತ. ೨-೮೧): ಗೂಳಿಯ ಹಿಣಿಲಂತಿರೆ ಹೆಗಲವರೆಗೆ ಮಂಡಿಯ ಮುಟ್ಟುವ ತೋಳ್‌ದಿಂಡು (ಅಹಲ್ಯೆ. ೯೬-೨೦). 'ದಿಂಡುಕ' ಪರಾ. ೧೬. ಬಾಳೆಯ ದಿಂಡಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಲ್ಯ,-ತಾಳಿದ: ಇಂದು ನಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದಿಂಡು ಮಾಡಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). ೧೭. ಪುಷ್ಟಿಕರವಾದುದು; ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕವಾದುದು: ಗೋಧಿಯು ಅಕ್ಕಿಗಿಂತ ದಿಂಡಾದ ಆಹಾರಧಾನ್ಯ (ರೂಢಿ). ೧೮. ಮೂಲಸತ್ತ್ವ,-ಸಾರ; ಒಳತಿರುಳು: ಶೈವಕರುಣಾಂಶುಗಳ ಎಳೆಬಿಡಿಸುವೆಸಕದೊಳು ದಿಂಡಿನೀ ಜೀವಾತ್ಮವನೆ ಮರೆವೆಯೆಂತು? (ಮುಳಿದೀ. ೩೯-೮). ೧೯. ಬಲ; ಕಸುವು; ಶಕ್ತಿ. 'ದಿಂಡಾಳು' ಪರಾ. ೨೦. ಧೈರ್ಯ; ದಿಟ್ಟತನ. 'ದಿಂಡುಗೆಡು' ಪರಾ. ೨೧. ಗರ್ವ; ಸೊಕ್ಕು; ಅಹಂಕಾರ: ಒಂದಿನಂ ಮುಚ್ಚಂಜೆ ಹಸಿಮಣ್ಣಿನುಂಡೆ, ಗುದ್ದುವೊರಂವೊಡ್ಡನನು ಸಂತೆಯಲಿ ಕಂಡೆ, ನಾಲಗೆಯ ಸಾಲದುಲಿಯಿಂ ಗೊಜಗಿತಿಂತು-'ಮೆಲ್ಲನೆಲೆ ತಟ್ಟಣ್ಣ! ನನ್ನೊಳೀ ದಿಂಡೇ?' (೧೪ವಿಂ. ೧೩೦-೨೭). ೨೨. ಬೂಚು; ಬಿರಡೆ (?): ಬಳೆಯ ಕುಪ್ಪಿಗೆಗೆತ್ತು . . . ಅದರ ಬಾಯಿಗೆ ಬಳಹದ ದಿಂಡನಿಕ್ಕಿ ವಜ್ರಗಾರೆಯಂ ಮಾಡಿ (ವಾತಾಚಿ. ೩೯-೪). ದಿಂಡ್ಯ: ೧೩. ನಿನ್ನ ರುಂಡವನ್ನು ದಿಂಡದಿಂದ ಬೇರೆ ಮಾಡದೆ ಘಾತ್ಕನು ಎಂದೂ ಬಿಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ (ಅಂದೀ. ೧೧೨): ತಾನು ಅವನ ರುಂಡವನ್ನು ದಿಂಡದಿಂದ ಬೇರೆ ಮಾಡಿದ್ದು (ಮುನಲಿ. ೧೬೧); ಪ್ರತಿಯೊಂದು ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದಿಂಡಗಳೂ ಹಲವು ಡೌಗಿಗಳೂ ಬರುತ್ತಿದ್ದವು (ಜನನಾ. VII ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). ೨೧. 'ದಿಂಡತನ' ಪರಾ. ದಿಡ್ಡು: ೨೩. ಹಸುವಿನ ಕೊರಳಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಗುದಿ,-ಗುದ್ದಿ: (ಸ್ಯಾಂಡರ್). ೨೪. (ಆಲಂ) ಹೊರೆ; ಭಾರ: ದೊಡ್ಡ ಧ್ಯೇಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುವ ನನಗೆ ಕೊರಳಿಗೆ ಅವಳು ಒಂದು ದಿಡ್ಡಾಗುವ ಬದಲಾಗಿ ಈಗ ನನ್ನ ಅಬಾಧಿತಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ನನಗೆ ದೊಡ್ಡದು (ನಿಷ್ಕಾಮ. ೧೧೦).

ದಿಂಡಾಗು, ದಿಡ್ಡಾಗು=೧.(ಕೊಂಬೆಯಿಲ್ಲದ ಮರದಂತೆ)ಬೋಳಾಗು; ಬರಿಗೈಯಾಗು; ಹುರುಳಿಲ್ಲದಾಗು: ಕಂಡು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಮುನಿ ಮಧುರವಚನದಲಿ ಮಾಂಕೊಂಡಾ ಭರದ್ವಾಜಸುತನೊಳಿಂತೆಂದನೀ ಮಂಡಲವ ಭೂಸುರರ್ಗಿತ್ತೆವೆಮಗೇನುಂಟು ಭಾಗ್ಯವೀಯಲ್ಕೆ ನಿಮಗೆ ದಿಂಡಾದ ಧನಹೀನನಿಂದೇನು ಭಾರಿ ಕೋದಂಡವೊಂದಿದೆ (ಲಕ್ಷ್ಮಿಭಾ. ೨೮-೩೦). ೨. ಸೊಕ್ಕೇರು; ಮದವೇರು: "ಪರ್ವತೀತಿ ದಿಂಡಾದವುದೆಂಬುದು; ಹಾಚ್ಚಿಗ=ಮದಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೩೦). ೩. ಭರ್ತಿಯಾಗು; ಗಡದ್ದಾಗು; ಪುಷ್ಟವಾಗು: ಮಲ್ಲಣ್ಣನಿಗೆ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ತುಂಬ ದಿಂಡಾಗಿತ್ತು (ಮಲ್ಲಿ. ೦೪). ೪. ಹೊರೆಯಾಗು; ಭಾರವಾಗು: ದೊಡ್ಡ ಧ್ಯೇಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುವ ನನಗೆ ಕೊರಳಿಗೆ ಅವಳು ಒಂದು ದಿಡ್ಡಾಗುವ ಬದಲಾಗಿ ಈಗ ನನ್ನ ಅಬಾಧಿತಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ನನಗೆ ದೊಡ್ಡದು (ನಿಷ್ಕಾಮ. ೧೧೦)

ದಿಂಡಿನ ಕೋಸಂಬರಿ = ಬಾಳೆಯ ದಿಂಡಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಕೋಸಂಬರಿ: ದಿಂಡಿನ ಕೋಸಂಬರಿ ಬಹಳ ರುಚಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). **ದಿಂಡಿನ ಪಲ್ಯ** = ಬಾಳೆಯ ದಿಂಡಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಲ್ಯ,-ತಾಳಿದ: ಹಾಗಲಕಾಯಿ ಗೊಜ್ಜು, ದಿಂಡಿನ ಪಲ್ಯ ಗೋಚರಿಸಲಿಲ್ಲವಲ್ಲ (ಬಾಳಹೊ. ೪೫); ತಿಥಿಯ ದಿನ ದಿಂಡಿನ ಪಲ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). **ದಿಂಡಿನ ಹುಳಿ**=ಬಾಳೆಯ ದಿಂಡಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಹುಳಿ,-ಮೇಲೋಗರ: ದಿಂಡಿನ ಹುಳಿಯೆಂದರೆ ನನಗೆ ಬಹಳ ಇಷ್ಟ (ರೂಢಿ). **ದಿಂಡು ಜಡಿ** = ಗುಂಪನ್ನು ಚೆದರಿಸು: ಮೆಲ್ಲಡಿ ತಡವಾಗಿ ದಿಂಡುಜಡಿವುದ್ದುಗದಿಂ ದನಿಯೆತ್ತಿ ಮುಂ ತೊದಳ್‌ನುಡಿಗೊಳೆ ಲೀಲೆಯಿಂದೆಱಗೆ ಶಾಳಿವನಕ್ಕೆ ಶುಕಾಳಿ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೪-೬೦).

[ದೇ.೫ ಮಲ. ತಿಣ್ಣು; ಕೊಡ. ದಿಣ್ಣೀ; ತುಳು.ದಿಂಡು;
ತೆಲು. ದಿಂಡು, ದ್ರಿಂಡು./ಮರಾ. ದಿಂಡ್]

ದಿಂಡುಕ(ನಾ). ೧. ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರವುಳ್ಳವನು; ಸ್ಥೂಲದೇಹಿ; "ಟೊಣಪ" (ಕಂನುಹು. ೮೫): ಉಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ – ಕಟ್ಟುಕಂ . . . ಬೊಂದುಕಂ, ದಿಂಡುಕಂ (ಶಮದ. ೨೦೫ ಪ್ರಯೋ); ಬೊಂದುಕಂ, ದಿಂಡುಕಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೪೧ ಪ್ರಯೋ). ೨. ಭಯವೂ ವಿವೇಕವೂ ಇಲ್ಲದ ಒರಟು ಮನುಷ್ಯ: "ತುಂಟ, ಪೋರ, ಪೋಕರಿ, ಅಗಡ" (ಕಂನುಹು. ೮೫).

[ದಿಂಡು + – ಉಕ (< – ಉಗ)]

ದಿಂಡುಕಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. (ಹೂವಿನ) ದಂಡೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟು; ಹಾರವನ್ನು ಕಟ್ಟು: ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಕ್ಯಾದರೂ ಹೋಗಿ ಹೂಕೊಯ್ದುಕೊಂಡು ಬಾ ದಿಂಡುಕಟ್ಟಿಕೊಡ್ತೇನೆ (ನಿಕಹು.೬) ೨. (ಪಾತಿ, ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ)

ಅಂಚನ್ನು ಕಟ್ಟು; ದಂಡೆಯನ್ನು ಮಾಡು: ಅವರು ಹೂಗಿಡಗಳ ಪಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ನೀರು ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ದಿಂಡುಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ೩. (ಬಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ) ಅಂಚನ್ನು ಕಟ್ಟು; ಕರೆಕಟ್ಟು: ಅವರು ಸೀರೆಯ ಸೆರಗಿಗೆ ದಿಂಡುಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ).

[ದಿಂಡು + ಕಟ್ಟು$_1$]

ದಿಂಡುಕಾಱ (ನಾ). ಶಕ್ತಿಶಾಲಿ; ಬಲಶಾಲಿ: ನಡೆವಳಿಕಾಱಂ, ದಿಂಡುಕಾಱಂ, ಬಿಲ್ಕಾಱಂ (ಭಾಷಾಭೂ. ೭-೧೭೧ ಉದಾ). [ದಿಂಡು + -ಕಾಱ]

ದಿಂಡುಗ 'ದಿಂಡ$_1$' ನೋ.

ದಿಂಡುಗಲ್ಲು (ನಾ). ಮನೆಯ ತಳಪಾಯಕ್ಕೆ ಹಾಕುವ ಕಲ್ಲು; ಕಲ್ಲಿನ ದಿಂಡು: ಮನೆಯ ತಳಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ದಿಂಡುಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ರಾಶಿಮಾಡಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). [ದಿಂಡು + ಕಲ್ಲು (<ಕಲ್$_2$)]

ದಿಂಡುಗವಿ (ಕ್ರಿ). ದಿಟ್ಟತನದಿಂದ ಮೇಲೆಬೀಳು; ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸು: ದಿಂಡುಗವಿವನ ಬಾಯೊಳಗೆ ದೋರ್ದಂಡವನು ನೂಕಿದನು (ನಿಘಾಗ ೧೧-೩೦-೧೭). [ದಿಂಡು + ಕವಿ$_1$]

ದಿಂಡುಗುಂಡಿಗೆ (ನಾ). ೧. ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎದೆ, -ಹೃದಯ. ೨. ಸೊಕ್ಕು; ಗರ್ವ: ತುರುಕರ ದಿಂಡುಗುಂಡಿಗೆಯು ಹಿಂಡಿದ ನಿನ್ನಯ ಬಾಹುದಂಡವಂ ಪೊಗಳ್ವೆನೆ? (೧೮ವಿಂ. ೫೨-೮).

[ದಿಂಡು + ಗುಂಡಿಗೆ$_1$]

ದಿಂಡುಗೆಡಪು, ದಿಂಡಂಗೆಡಹು (ಕ್ರಿ). ೧. ರಾಶಿರಾಶಿಯಾಗಿ ಬೀಳಿಸು, -ಕೆಡಹು: ಕರಚಂಡಾಘಾತದೊಳ್ ತೊಂಡುಗೆಡದ ತುರಗದಱಂಗಳಂ ಬಱಸಿಡಿಲ ಬಳಗಂ ಚಂದದ ಪರ್ವರಗಾಡಂ ದಿಂಡುಗೆಡಪಿದಂತಿರ್ದುವು (ಅನಂಪು. ೦೪-೭ ವ); ಭದ್ರಾವತೀಶ್ವರನ ಸುತನ ಸೈನ್ಯಂ ನಡೆದು ಬಂದಾ ವೃಕೋದರನ ಮುತ್ತಿದೊಡವನ್ನಿಜಗದಾದಂಡಮಂ ಕೊಂಡು ದಿಂಡುಗೆಡಪಿದೊಡೆ . . . ಬೆಱಗಾದರು (ಕೃಮಿಭಾ. ೪-೫೭). **ದಿಂಡುಗೆಡಹು**: ೨. ದಿಂಡುರುಳುವಂತೆ ಕೆಡಹಂ; ಕೆಳಕ್ಕೆ ಉರುಳಿಸು: ಬಂಡವ ತುಂಬಿದ ಹಸುಬೆ ಕೊಂಡವನ ನುಂಗಿತ್ತು ಆ ಚೀಲದ ಮಧ್ಯ ನುಂಗಿದವನ ಕಂಡವ ನೊಡೆದು ದಿಂಡುಗೆಡಹಿತ್ತು ತನುವ (ಮೋಲಿಪೂ. ೨೪೩-೭೯೪); ಚಂಡಿತನವನು ಮಾಡು ಮಿಗೆ ಕೈಕೊಂಡು ಫಲುಗುಣನೆಸಲಿ ತನುವನು ದಿಂಡುಗೆಡಹಲಿ ಬಳಿಕ ಗೆಲುವಿರಿ ಕೌರವೇಶ್ವರನ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೭-೫೭); ತೊಂಡ ದೈತ್ಯರ ಬಸುಱ ಬಗಿಬಗಿ ದಿಂಡುಗೆಡಹೋ . . . ಎನುತ ಮರ್ಕಟತಂಡ ಕವಿದುದು (ಕಾಶಿರಾ. ೩೨-೧೭); ದಿಂಡುಗೆಡಹುವೆನಿವನ ನೆಂದಾ ಉದ್ದಂಡವನು ಕೊಬ್ಬಿಱಿದೆಱ್ (ಸೌಮಿಹ. ೧೩-೩೩). ೩. ಅಡ್ಡ ಬಿದ್ದು ನಮಸ್ಕರಿಸು; ಸಾಷ್ಟಾಂಗವೆರಗು: ಶಂಭು ನೆಲಸಿದನಾತ ನಿದಿರಿಂನಲಿ ಕಂಡು ಪುರುಷಾವ್ಯುಗ ಶರೀರವ ದಿಂಡುಗೆಡಹಿತು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೭೭೪೩. ೭-೩೦). [ದಿಂಡು + ಕೆಡಪು]

ದಿಂಡುಗೆಡಹು 'ದಿಂಡುಗೆಡಪು' ನೋ.

ದಿಂಡುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಧೈರ್ಯಗೆಡು; ಅಂಜು; ಹೆದರು: ಅವುಗಳಿಂದ ಅವನು ದಿಂಡುಗೆಡಲಿಲ್ಲ (ಪ್ರಮುಹ.೯೧). [ದಿಂಡು + ಕೆಡು$_1$]

ದಿಂಡುಗೆಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಉರುಳಿ ಬೀಳು; ಕುಸಿದು ಬೀಳು: ಗಂಡನುಳ್ಳಮ್ಮನ ಒಡವೆರೆದಾತ ನರಕದಲ್ಲಿ ದಿಂಡುಗೆಡೆದಿಪ್ಪನ್ನೆ (ಬೇಬಾವ. ೩೩-೫೭); ದಿಂಡುಗೆಡೆಯಲಿ ಮೇರು ಮೇದಿನಿ ನಿಲಲಿ ವಿತಳದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೬-೨೭); ದಿಂಡುಗೆಡೆದುದು ನೆಲಕೆ ರಕ್ಕಸ ದಿಂಡೆಯನ ಕೌಕುಳದ ರಕುತದ ಮುಂಡವು (ತೊರರಾ. ೧-೧೧-೧೮); ದಿಂಡುಗೆಡೆದು ಪಶ್ಚಿಮವಾರಿಧಿಯೊಳು ಖಂಡ ಶಶಾಂಕನಳಿಯೆ (ಜಯುಳಾ. ೦೪-೯೦); ಗಾಳಿಗೆ ಬಾಟ್ ದಿಂಡುಗೆಡೆವಂತೆ ಕಾಲಾಳ್ಗಳ್ ಕೆಡೆದುವು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩೦-೦೭). ೨. ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ಬಿದ್ದು ನಮಸ್ಕರಿಸು; ಅಡ್ಡಬೀಳು: ಕಂಡು ಪೊನ್ನಾಂಬಲನ ಶ್ರೀಪಾದ ಯುಗಳವಂ ದಿಂಡುಗೆಡೆದಪ್ಪಿಕೊಂಡನು ಹರನ ಚರಣವಂ (ಸಾಮೂರ. ೭೮-೧೪); ಕಂಡು ಮೈಯ್ಯಿಕ್ಕಿಸಿದನತಿಥಿಗೆ ದಿಂಡುಗೆಡೆದನು (ಸಂಭಪ. ೦೦-೦೮); ಕಾಣ್ಕೆಯಂ ಮುಂದಿರಿಸಿ ದಿಂಡುಗೆಡೆದದ್ದು ಮಗುಳೆಬಿಗಲು (ಜಬಪು. ೫೭-೫೦). [ದಿಂಡು + ಕೆಡೆ$_1$]

ದಿಂಡುಡಿಗೆ (ನಾ). ೧. ಗುಂಡಗೆ ಸುತ್ತಿರುವ ಬಟ್ಟೆ: ಪೆಂಡತಿಯ ನುಡಿಗೇಳಿ ಶಾಟಿಯಂ ಕಟಿತಟದಿ ದಿಂಡುಡಿಗೆಯಂಗೈದು ಭೃಗ್ವಂಗಿರಾಥ ನಡೆಗೊಂಡು ರಘುವೀರನರಮನೆಯ ಬಾಗಿಲ್ಗಳಂ ಕಳಿದು ಮುದದಿಂದ ಪೊಕ್ಕು (ವಂಶಾಅ. ೨-೧೧-೫೦). ೨. (ಅಲಂ) ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾದ ಬಟ್ಟೆ; ಅವಸರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡ, ಮುದುರಿರುವ ವಸ್ತ್ರ: ಅಗಲಸುರೆಯರಾ ಪುರೋತ್ತರಭಾಗದಲಿ ಹೊರವಂಟು ರಣಕಿದಿರಾಗಿ ದಿಂಡುಡಿಗೆಯಲಿ ಕೆದರಿದ ಕೇಶಭಾರದಲಿ ಜಾಗಜಾಗದಿ ನಿಂದು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ಪತಿಸುತ ಸೋದರಾದಿ ವಿಯೋಗದುಃಖದೊಳೊರಲಿದರು (ಅಸಂರಾ. ೭-೧೭-೨).

[ದಿಂಡು + ಉಡಿಗೆ$_1$ (<ಉಡುಗೆ)]

ದಿಂಡುತನ, ದಿಂಡತನ (ನಾ). ಸೊಕ್ಕು; ಗರ್ವ; ಅಹಂಕಾರ: ದಿಂಡುತನದಲಿ ಕೊಂಡು ಗದುಗವ ಕೊಂಡವೋಲಿರ್ಲ್ಲೇನು ಸಾಗದು ರಂಡೆಯರೆ ಹೋಗೆಂದು ನುಡಿದನು ನಗುತ ಕೌರವನು (ಜನಭಾ. ೭-೫). **ದಿಂಡತನ**: ಕಟ್ಟಬೇಕು ಕಾಟದೆಮ್ಮೆ ಅದಱ ಹಯನ ಎಷ್ಟಾದರು ಉಣಬೇಕು . . . ಚಂಡಿತನವೆಂಬ ಹಿಂಡಿ ಇಡಬೇಕು ದಿಂಡತನವೆಂಬ ಪೆಂಡೆ ಮೇವು ಪುಂಡ ತನವೆಂಬೊ ಹಿಂಡಿ ರುಬ್ಬಿಡಬೇಕು (ಪುರಂದ. ೨-೫೫-೨); ಕೊಂಡೆಯರ ಮಾತ ಕಿವಿಗೊಂಡು ಕುಲವನಿಕ್ಕಿ ದಿಂಡತನದಿ ಕೆಡದಿರು (ಪಾರ್ತಿಸು. ೦೦೩).

[ದಿಂಡು + -ತನ]

ದಿಂಡುದರಿ 'ದಿಂಡುದಱ್' ನೋ.

ದಿಂಡುದಳಿರು (ಕ್ರಿ). (ಅಲಂ) ಅಧಿಕವಾಗು; ಹೆಚ್ಚಾಗು: ಕಂಡು ದೂರದಲಾ ಮುಕುಂದನಖಂಡಮೂರ್ತಿಯನು ಕೈಕೊಂಡವಂತರ್ಧಾನವನು ಬಹಿರಂಗವೃತ್ತಿಗಳು ದಿಂಡುದಳಿತುದು ಪುಳಕ (ನಿಘಾಗ. ೦೦-೭೨-೩೮). [ದಿಂಡು + ತಳಿರು$_1$ (<ತಳಿರ್$_1$)]

ದಿಂಡುದಱ್, ದಿಂಡುದರಿ (ಕ್ರಿ). ತುಂಡುಮಾಡು; ಚೂರುಮಾಡು: ದಿಂಡುದಱಿದನು ಶ್ರಾವಕರನೇರಂಡವನವಂ ಪೊಕ್ಕ ಮದವೇತಂಡದಂದದಿ (ಬಸಪು. ೫೦-೬೯); ದಿಂಡುದಱಿದನು ದಾನವರ ಕಡಿಖಂಡವಾಯ ಮಾಯ್ದುವನಿ ರಕುತದ ದೊಂಡೆಗೆಸಱ್ನೊಳದ್ದುದಗಣಿತ ರಥಗಜಾಶ್ವಚಯ (ಉತ್ತ್ಯಾಳ. ೭-೩೦); ಚಂಡದೇವತೆಗಳನಾರಾಧಿಸಿದಳು ದಿಂಡುದಱಿದು ಕುಱಿಗಳನು (ಕುರಾಕಾಂ. ೨೭-೭); ದಿಂಡುದಱಿದಹಿತರಂ ಭೀಷ್ಮನಂ ಕೊಂದನು (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೪-೦೭); ದಿಂಡುದಱಿದು ಕೆಡಹಿದ ಸಾಲ ಕೊಲ್ಲಾರ ಬಂಡಿಗಳೆಸೆದುವಾ ಧುರದೆ (ಕಂಸವಿ. ೦೫-೭೭). **ದಿಂಡುದರಿ**: ಇಂದ್ರನ ಮಗ ಅರ್ಜುನ ಭೀಷ್ಮಾದಿ ವೈರಿಗಳನ್ನು ದಿಂಡುದರಿದ (ಬಿದುರಿ. ೦೦೩).

ದಿಂಡುದಱಿದಱ್ = ಕಾಂಡವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ಕತ್ತರಿಸು, -ತರಿ: ದಿಂಡುದಱಿದಱಿದವನ ಸೇನೆಯು ಹಿಂಡ ಬಱಿಕ್ಕೆದವನ ಕೊಂದನು (ಸಂಭಪ ೨೭-೦೨೦). [ದಿಂಡು + ತಱ್$_1$]

ದಿಂಡುದಿರುಹು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗು: ಕೊಂಡನಾ ತುರಗವ ನದಾಕ್ಷಣ ಗಂಡುಗಲಿ ಮನವಳುಕದಾಗಳು ದಂಡೆಯುದು ಲೇಸೆನುತ ಮಿಱಿಲೆ ತುರಗ ಖುರಗಳಲಿ ದಿಂಡುದಿರುಹುತ್ತಿರಲು (ಸಂಭಪ ೩-೦೪). ೨. ಸುತ್ತು; ಹುರಿಮಾಡು: ಕಣ್ಣಲಿ ಕೆಂಡವನು ಕಾಱುತ್ತ ಗರ್ಜಿಸಿ ಕೆದಱ್ ಮಿಱಸೆಗಳ ದಿಂಡುದಿರುಹುತ್ತುಗಿದು ಸವುರಕೆ ಗಂಡುಗಲಿ ಹೊಱ ವಂಟನು (ನಿಘಾಗ. ೦೦-೭೭-೦೯). ೩. ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗಿಸು: ಗಂಡುಗಲಿ ಬರಲವನ ಹಸ್ತವ ದಿಂಡುದಿರುಹುತ ಗದೆಯುಲಿಟ್ಟನು ದಾನವಧ್ವಂಸಿ (ನಿಘಾಗ. ೦೦-೭೦-೨೩). [ದಿಂಡು + ತಿರುಹು (<ತಿರಿಪು$_1$)

ದಿಂಡುಮಗುಚು್ (ಕ್ರಿ). (ದೇಹ) ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿ ಬೀಳು; ಉರುಳಿ ಬೀಳು; ದಿಂಡುಗೆಡೆ: ಮದಹಸ್ತಿಮಸ್ತಕಂಗಳನೋಸರಿಸಿ ರಥಮಂ ಪರಿಯಿಸುವ ರಥಚೋದಕರುಂ ರಥಚೋದಕರ ಬಿಟ್ಟ ಬಾಯ್ ಬಿಟ್ಟಂತಿರೆ ತಮ್ಮ ಕರುಳ್ಗಳೊಳ್ ತವೆ ತೊಡರ್ದು ಕೀಲಿಂ ಕರ್ಚಿ ದಿಂಡುಮಗುಚ್ಚು ಕೆಡೆವ ಜಾತ್ಯಶ್ವಂಗಳುಂ (ಶಂಖಛಾ. ೧೦-೧೧೬ ವ). [ದಿಂಡು + ಮಗುಚು್]

ದಿಂಡುರುಳ್, ದಿಂಡುರುಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮರದ ಕಾಂಡದಂತೆ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಉರುಳು : ಗಂಡೇಳ್ವ ಭೂತಮುತ್ಪ್ರೇತಜಾತಂಗಳಿಂ ದಿಂಡುರುಳ್ವ ಪೊರಳ್ವ ನೆರಳ್ವ ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳಿಂ . . . ತದ್ರಣಾಂಕಣಮೆಸೆದುದು (ಅಜಿತ. ೧೬-೨೦). **ದಿಂಡುರುಳು** : ೧. ಅಜಿಯಲಣಂ ಬಂದುದಿಲ್ಲೆತ್ತಲುಂ ದಿಂಡುರುಳುತ್ತಿರ್ಪನ್ನಸೈನ್ಯಂಗಳ ತಲೆಗಳ ಕಾಣಲ್ಕೆ ಬಂದತ್ತದೆತ್ತಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೧೦೯) ; ಸಾಲ್ವನಳವಳಿದನು ದಿಂಡುರುಳಿತಾತನ ಚತುರ್ಬಲಂ (ಕೃಮಿಛಾ. ೭-೬೨) ; ಖಂಡೆಯಗಳ ಪೆಟ್ಟಿನೊಳಗೆ ಗುರಾಣಿಗಳ್ಕಂಡಿಸಿ ತಲೆ ಸೀಳಾಗಿ ಖಂಡಿಸಿ ಸಿಂಗೌಡಿ ದೊಣೆಯಂಬು ಪುಡಿಯದ್ದು ದಿಂಡುರುಳಿತು ಪಾನರಾಜಿ (ಕಂಸವಿ. ೧೯-೭೮) ; ಚಂಡ ಖಗವ್ಯಗರವಕೆ ಬೆದಱುತ ದಿಂಡುರುಳಿ ಪೊರಳುತ್ತಲಿರ್ದರು ನಾರಿಯರು ಬನದಿ (ಕೃಕರ್ಣಾ. ೩-೮೩). ೨. ಮೈಯನ್ನು ಉರುಳಿಸುತ್ತಾ ದೇವರಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕಂ ; ಉರುಳುಸೇವೆ ಮಾಡು : ಸ್ವಾಮಿಗೆ ದಿಂಡುರುಳುವ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವರೆಷ್ಟೋ ಮಂದಿ (ರೂಢಿ).

ದಿಂಡುರುಳು ಸೇವೆ = ಶರೀರವನ್ನು ಉರುಳಿಸುತ್ತಾ ದೇವರಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕುವ ಸೇವೆ ; ಉರುಳುಸೇವೆ : ಅವರು ದೇವರಿಗೆ ದಿಂಡುರುಳು ಸೇವೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುವ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ).

[ದಿಂಡು + ಉರುಳ್$_1$]

ದಿಂಡುರುಳಿಕೆ (ನಾ). ದೇಹವನ್ನು ಉರುಳಿಸಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕುವಿಕೆ : ಒಲ್ಲೆನೆಂದೇಕೆನ್ನುವನು ? ದಿಂಡುರುಳಿಕೆ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ ದಿಂಡುರುಳಿಕೆ (ಹುಚ್ಚುಮ್ಕಟ. ೬೨). [ದಿಂಡುರುಳು (<ದಿಂಡುರುಳ್) + - ಇಕೆ]

ದಿಂಡುರುಳಿಚು 'ದಿಂಡುರುಳ್ಚು' ನೋ.

ದಿಂಡುರುಳು 'ದಿಂಡುರುಳ್' ನೋ.

ದಿಂಡುರುಳ್ಚಿಸು (ಕ್ರಿ). ಮರದ ಕೊರಡು ಉರುಳುವಂತೆ ಉರುಳಿಸು : ಗಜರಾಜಿಯಂ ದಿಂಡುರುಳ್ಚಿಸಿ ತೇರ್ಗಳಂ ಛತ್ರ ಚಾಮರಾಳಿಗಳ್ಪೆರಸಿ ನಿಟ್ಟೊರಸಿ . . . ಸವಱಿದುದು ಸುಭಟರಂ ಮತ್ತಗಜವ್ರ (ಅಜಿತ. ೨೮-೨೪). [ದಿಂಡುರುಳ್ಚು + - ಇಸು$_1$]

ದಿಂಡುರುಳ್ಚು, ದಿಂಡುರುಳಿಚು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮರದ ಕೊರಡು ಉರುಳುವಂತೆ ಉರುಳಿಸು: ಮಿಕ್ಕ ಪಿಶಾಚಿ ಪೊಕ್ಕಿಱಿದಟ್ಟಿಯುಂ ಮುಟ್ಟಿ ಮುಱಿದು ಮುಂಡಮುಂ ದಿಂಡುರುಳ್ಚಿ ರುಂಡಮುಂ ಸೆಂಡಾಡಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೪೪-೧೦). ೨. (ಆಲಂ) ಸೋಲಿಸು ; ಹತೋಟಿಗೆ ತರು : ದಿಂಡುರುಳ್ಚಿದವಾಳ್ದ ಗಿರಿರಾಜಂ ಸುಕೋದಂಡರೂಪಿಂ ಸ್ವಾಮಿಹಿತಕೆನ್ನು ತಮ್ಮೊಳುದ್ದಂಡತೆಯ ಬಿರುದೆತ್ತಿತೆನೆ ಸೋಗೆವಸುರ ಕಬ್ಬಿನ ಕೊರ್ಬು ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಅಜಿತ. ೧೧-೧೦); ಮೂಜಗವನ್ನೆದೆ ಕುಸುಮಾಸ್ತ್ರದಿಂ ದಿಂಡುರುಳ್ಚುವ ಶಂಬರಾರಿಗಿದಿರಾರೆನಲು (ಕೃಮಿಛಾ. ೨೨-೨೦). **ದಿಂಡುರುಳಿಚು** : ೨. ಕವಿದರು ಕದಳಿಯನು ಮದಕರಿಯು ತೊತ್ತಳ ದುಳಿದವೊಲು ದಿಂಡುರುಳಿಚಿದರಗಣಿತೋಟಿಯನು ಶತಮನ್ಯುವಂದದಲಿ (ಕುಮಾರಭೀ. ೪-೬೩).

[ದಿಂಡು + ಉರುಳ್ಚು]

ದಿಂಡುರ್ಚಿ (ನಾ). ದಿಟ್ಟೆ ; ಉದ್ಧತೆ (?) : ಕೂಡೆ ಕುಣಿಯುತ್ತುಂ ಬಂದು ಸಲ್ಲನ್ನಮಾಹರಚೇಳಕ್ರಿಯೆ ಭೂಮನಂ ಸುಲಿದುಕೊಂಡರ್ ಪಾಯ್ದು ದಿಂಡು[ಪಾಠಾಂ. ದು]ರ್ಚಿಯರ್ (ಅನಂತ. ೫-೬). 'ದಂಡುಬಂಬೆ' ಪರಾ. [?]

ದಿಂಡುಪಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗು ; ರಭಸದಿಂದ ಮೇಲೆ ಬೀಳು : ಅಲಗನೊಯ್ಯನೆ ಕಿತ್ತಡೆ ಕಂಡು ದಿಂಡುಪಾಯ್ದೆತ್ತಿದ ಹಂದಿಯಂ ಮುಳಿದು ಕುತ್ತಿದನೊತ್ತಿದನಾ ವನೇಚರಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೩-೦೩೨); ವೈರಿಕ್ಷಿತಿಪನ ಭಟರಂ ದಿಂಡುಪಾಯ್ದುಚ್ಚು ಬೇಗಂ (ದಶಕು. ೭-೭೦) ; ಮುಂಗಾಲ್ಗಳಂ ನೆಗಪಿ ನಿಲ್ವ . . . ದುಂಡಿಪ ದಿಂಡುಪಾ[ಪಾಠಾಂ. ಪಾ]ಯ್ವ ಬವರಿವರಿವ ಚಮ್ಮಟಗೆಗೆ ಚಳಿಯದ ಕಡಿಯಾಣಮಂ ಕೈಕೊಳದ ಬಗೆಯಂ ಬಗೆದಂತ ಕಂಡು (ರಾಜಶೇ. ೬-೧೧ ವ) ; ಪಿರ್ಬರಿಯೊಳೆ ಸುತ್ತಿ ಪಾಯತಿಕೆಯಿಂ ಪಿಗೆ ನರ್ತಿಪ ದಿಂಡುಪಾಯಲುಪ್ಪರಿವ . . . ವಾಹಳಿತನಂ ಬಗೆಗೊಂಡುದು ಮಂತ್ರಿಪುತ್ರನಾ (ರಾಜಶೇ. ೦೩-೮೨).

[ದಿಂಡು + ಪಾಯ್$_1$]

ದಿಂಡುವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪುಗೂಡು : "ಎಕ್ಕೆಕ್ಕನೆ ದಿಂಡುವಿಡಿದು ಬಪ್ಪುದು ದಕ್ಕುಂ" (ರನ್ನಕಂ. ೩). [ದಿಂಡು + ಪಿಡಿ$_1$]

ದಿಂಡೆ$_1$ 'ತಿಟ್ಟು$_3$' ನೋ.

ದಿಂಡೆ$_2$ (ನಾ). ದುಷ್ಟ ಸ್ವಭಾವದವಳು ; ಉದ್ಧತೆ ದಿಂಡೇರಿಗುಂಟು ಜಗಭಂಡರಿಗುಂಟು ಅಂಡಲೆವರಿಗಿಲ್ಲವೀ ಕಾಲ (ಪುರಂದ. ೧-೦೨೦-೦) ; ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ[ವ]ರ್ ದಿಂಡೆಯರತಿಹಾಸ್ಯದಿಂದಲಿ ಮುತ್ತೈದೆ ಮುಂಡೆಯಾದಳು ಕೇಳು ರಾಯ(ಮೋಹಿತ. ೪-೨೨); ಗಂಡನೊಲುಮೆಗು ಸುತರಹಡೆಯಲು ಬಂದು ಭೂತಾಹುತಿಗೆ ವೇಸದ ದಿಂಡೆಯರ ಚರ್ಯವನು ತಿಳಿಯದ ರಾರು(ಜಿರಾಮಾ. ೩೪೮-೪೪) ; ನಿಮಗಲ್ಲ...ಕುತ್ತಿಗೆ ಅಪುಚಿ ಹಿಡಿಯಬೇಕಿತ್ತು . . . ಅವನು ಹೇಳೋದೂ ಹೀಗೆ. ನೀನೂ ಸೊಕ್ಕಿದ ದಿಂಡೆ, ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳುವಿಯಲ್ಲ ! (ಜೀವನ. ೬೫) : ಎನ್ನನು ಗುದ್ದಿ ನಡೆದಳಾ ದಿಂಡೆ ಕಡು ಮುಳಿದು ಮುನಿದು (ಹರಿಶ್ಚ. ೪೮-೮) ; ಗಂಡನ ಮನೆಯವರು ನುಡಿದರೆ ಮರುನುಡಿಯಬಾರದು ದಿಂಡೆ ಎಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲೇಬಾರದು (ಸಂಬಿನಾ. ೦೧).

[ದಿಂಡ$_4$ + - ಎ$_2$]

ದಿಂಡೆ$_3$ (ನಾ). ೧. ದುಷ್ಟ ; ಉದ್ಧತ : ಈ ಹುಡುಗನು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ . . . ಓದುಬರಹದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದೆ ದಿಂಡೆಯಾಗಿ ತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದನು (ನೀತಿಚಿಂ. II, ೧೦); ಅದಕ್ಕೇನು ಧಾಡಿ ? ದಿಂಡೆ ದುಣ್ಣ ದಾಂಡಿಗ ನಾಯಿ! (ಮುಳಿಮ. ೬೨೫) ; ದುಷ್ಟರಾಗಿದ್ದ ಕೆಲವು ಪಾಳಯಗಾರರು . . . ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಅನೇಕ ಅವಮಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ದಿಂಡೆಯಾಗಿದ್ದ ಕಾರಣ ಪಾಳಯಗಾರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದುಷ್ಟನಾದ ಪ್ರಮುಖ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಷ್ಟು ನೀಚವಾದ ರೂಢಿಯನ್ನು ಸಹಾ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ (ಪಾಳಗಾ. ೩). ೨. ದಡಿಯ ; ದಾಂಡಿಗ. 'ದಿಂಡೆಗ' ಪರಾ.

ದಿಂಡೆಯ ಮತ = ೧. ದುಷ್ಟನ ಮತ ; ಉದ್ಧತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ೨.ಲೌಕಿಕವಾದ; ಚಾರ್ವಾಕಮತ : ಉಂಡು ಉಪವಾಸಿ ಬಳಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾದೆವೆಂಬ ದಿಂಡೆಯ ಮತದ [ಪಾಠಾಂ. ಮಾತಿನ] ಹಿರಿಯರುಗಳೆಲ್ಲ ಕೇಳಿರೋ (ಮೋಳಿಮಾ. ೬೨-೨೫೫). [ದೇ.ಶಿತುಳು. ದಿಂಡೆ]

ದಿಂಡೆ$_4$ (ನಾ). (?) : ಒಂದು ಶಿಲೆಯೊಡೆದು ಮೂಱಾದ ಭೇದವ ನೋಡಾ ಒಂದು ಶಿಲೆ ಶೂಲ ಕಪಾಲ ದಿಂಡೆ ಡಮರುಗ ರುಂಡಮಾಲೆ ಐದು ತಲೆ ತಲೆಯೊಳಗೊಬ್ಬಳು ತೊಡೆಯೊಳಗೊಬ್ಬಳು ಇಂತೀ ಕಡುಗಲಿಯ ದೇವ ನೆಂದೆಂಬರು ನೋಡಾ (ಮೋಳಿಮಾ. ೦೦೫-೪೫೨) ; ಬೇಡುವ ಭಂಡನ ಕೊಡದೆ ಹೋರುವ ಲಂಡನ ಉಭಯದ ದ್ರವ್ಯವ ತಂದು ಅಲ್ಲಿ ಉಂಡು ಸುಖಿಯಾದೆಹೆನೆಂಬ ಉಭಯಭಂಡನ ದಿಂಡೆ ಕೆಡೆಯದು (ಸರ್ವವ. ೭೮-೪೩೧). [?]

ದಿಂಡೆಗ (ನಾ). ದಡಿಯ ; ದಾಂಡಿಗ : ಗಂಡನಾ ಕೈ ಬಾಯ ಮಂತ್ರಿಸಿ ದಿಂಡೆಗರು ಕಟ್ಟದರು ಬಳಿಕೀ ಗಂಡನೇ ಗಂಡನೊಯೆನುತ ಮತ್ತೊಂದ ನೆಣೆಸಿದಳು (ಸಾಕ್ಷಿಭಾ. ೫-೫೨). [ದಿಂಡೆ$_3$ + - ಗ$_2$]

ದಿಂಡೆಗಾರ 'ದಿಂಡೆಗಾಱ' ನೋ.

ದಿಂಡೆಗಾಱ, ದಿಂಡೆಗಾರ (ನಾ). ದಂಷ್ಟ ; ಉದ್ಧತ : ಕಂಡ ಕಲ್ಲುಂಗಳಿಗೆ ಕೈಮುಗಿದು ಸಾಕಾದೆ ದಿಂಡೆಗಾಱರ ಮನೆಗೆ ಬಲು ತಿರುಗಿದೆ ಶುಂಡಾಲ ನಂತೆನ್ನ ಮತಿ ಮಂದವಾಯಿತ್ತೈ (ಪುರಂದ. ೦-೩೪-೧). **ದಿಂಡೆಗಾರ :** ತುಂಟ, ಪೋರ . . . ದಿಂಡೆಯು, ದಿಂಡೆಗಾರ . . . ಕೂಳ, ಗೂಳಿ (ಕಂನುಡು. ೮೫). [ದಿಂಡ್ಕ + – ಕಾಱ]

ದಿಂಡೆತನ (ನಾ). "ತುಂಟಾಟ ; ಪೋಕರಿತನ" (ಪ್ರಭಕ್ಕೆ).
[ದಿಂಡ್ಕ + – ತನ]

ದಿಂಡೆಬಸವಿ (ನಾ). ದಂಷ್ಟೆ ; ಗಯ್ಯಾಳಿ : ಮನೇಲ್ಲಿರೋ ದಿಂಡೆಬಸವೀನೆ ಮನೇ ಅಡಕೇನಲ್ಲ ಕದ್ದು ಸಾಬರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಕೊಬ್ರಿ ಬೆಲ್ಲ ತಿಂತಾ ಕೂತ್ರೇ ಆ ಅರಿಯದ ಹುಡುಗನಿಗೆ ಯಾಕೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಹೊಡೀತೀಯಾ ? (ಮಲೆಮ. ೪೪೪). [ದಿಂಡ್ಕ + ಬಸವಿ]

ದಿಂಡೆಯ, ದಿಂಡಿಯ (ನಾ). ೧. ದಂಷ್ಟ ; ದುರುಳ ; ಉದ್ಧತ : ಮಂಡಲವದಿಲ್ಲವಾ ಮಂಡಲೇಶ್ವರರಿಲ್ಲ . . . ಕೊಂಡೆಯರುವಿಲ್ಲ ದಿಂಡೆಯರುವಿಲ್ಲ (ಸಾನಂಪ. ೩-೨೩) ; ಕೊಂಡೆಯನ ದಿಂಡೆಯನ ಲಂಡನಂ ಬಂಡನಂ ವಿಷಯಿಯಂ . . . ತಾಮಸದೇಹಿಯಂ (ಸಿದ್ಧೇಪು ೬-೯೮) ; ಆ ದುರುಳರು ಖುಲ್ಲ ದಿಂಡೆಯರಿಂದೆಖಿನನವಂ ಮಾಡಿಸಿದೊಡಲ್ಲಿ ವೃಷಭೇಶ್ವರಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಾಗೆ (ರಾಘಹ. ೧೯-೬೫) ; ದಿಂಡೆಯನಿವಂ ನಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರ ತಂಡದೊಳಗಿರಬೇಡವೆನುತಂ ಪೊಱಮಡಿಸಿದನವನ (ಶಂಕರಾ. ೧೩-೬೬): ಭಂಡಗಳ ನುಡಿಯುಂಬ ದಿಂಡೆಯಂನ ಹಿಡಿತಂದು ಖಂಡಿಸಿರಿ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೨೫೦). ೨. ಸ್ಥೂಲದೇಹಿ ; ದಡಿಯ ; ದಡಿಗ : ಆ ಗುಹಾಸುರ ದಿಂಡೆಯನ ಕೆಡೆಯಱಿದು ಶೂಲಿಯ ಮಂಡನವ ಕೈಕೊಂಡು ಕೊಂದನು ಕೋಟಿಕಾಸ್ಯಜನ (ಸಂಶಚ. ೨೬-೦೩೯). ೩. ಶೂರ ; ಪರಾಕ್ರಮಿ : ಮಂಡಳಿಕ ರುದ್ದಂಡನಾಯಕರು ಸಾಮಂತ ದಿಂಡೆಯರು ಅಧಿಕಾರಿ ಸಜ್ಜನರು ರಾಯರುಂ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೬೧) ; ದಿಂಡೆಯಂ ಪಲವಂಗದಿಂ ದೆನ್ನಸುವ ಕೊಂಡಲ್ಲದಿರನೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ವಿಜಯಕೋದಂಡವಂ ದನಿಮಾಡುತಿದಿರಾಗಿ ನುಡಿಸಿದಂ ಮಧುರವಚನಂಗಳಿಂದೆ (ಜಬಪು. ೪೯-೩೯) ; ಅರುವತ್ತು ಸಾವಿರ ಮಹಾದಿಂಡೆಯರು ಜನಿಸಲಿ ವಿದರ್ಭೆಗಂ (ತುರಂಗ. ೩೦-೩೩). ೪. ಸೇವಕ ; ಆಳು; ಊಳಿಗದವನು: ನಿನ್ನ ಚಮ್ಮಾವುಗೆಯ ಹೊತ್ತು ಬರುವ ಬೋವರ ಲಿಂಕನಯ್ಯ ನಿನ್ನ ಪಡುಗವ ಹಿಡಿವ ದಿಂಡೆಯಯ್ಯ (ಭಸವ. ೮-೩); P ಇದು 'ದಿಂಡೆಯನಯ್ಯ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ ವಿರಬಹುದು. **ದಿಂಡಿಯು :** ೩. ಸಂದ ಜಗಳ ಕಾಳೆಗದಂತೆ ಕಯಿ ಮುಟ ಕೊಂಡಾಡುವರು ದಿಂಡಿಯರು (ತರ್ಕಳ್ಳಿ. ೧-೯೬).
[ದಿಂಡ್ಕ + –ಅ೭]

ದಿಂಡೆಯತನ (ನಾ). ೧. ಗರ್ವ ; ಸೊಕ್ಕು ; ಉದ್ಧಟತನ : ಹಾಗಲ್ಲದ ದಿಂಡೆಯತನದಿಂದ ಹೋರಿ ಮಂಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಂದೇಹತನವ ಕಟ್ಟಬಹುದೆ (ಖರೇಶ್ನ. ೬೦) ; ದಿಂಡೆಯತನದೊಳಾಡಿ ಹೋಗಿ ನಾಣ್ಚದೆ ಸಿರಿಯು ಗಂಡ ಗರ್ವವನುಡುಗು ನಮ್ಮೊಳಿಂದೆನೆ (ವೀಕೃಪು. ೬-೦-೨೩) ; ಭೂತಹಿತರೆನಿಸಿ ಬಂದಿವರ ದಿಂಡೆಯತನಂಗಳಂ ನೋಡಲನುಚಿತವೆಂದು ಮುನ್ನಿರ್ದ ನಿಜ ರೂಪಿನಿಂ ಮಂಡಿಸಿ ದಯಾಲೋಕನದಿ ನೋಡೆ (ಗುರುಬಾ. ೬-೫) : ದಿಂಡೆಯತನಂ ಮಿಕ್ಕು ನಮ್ಮಪರ್ಗಂ ತೊಲಗದಂಡಲೆದು ಕೊರಬಾಡು ವರ್ಗಡಾ ತಮ್ಮ ಗುರು ಪಂಡಿತನೆನುತ್ತ ಬರಿದುಬ್ಬರಿಸಿ ಪೇಳುವರ್ನಿರ್ಬುದ್ಧಿ ಶೂದ್ರರೊಡನೆ (ಕೊಟ್ಟೂಬ. ೩-೯). ೨. ಶೌರ್ಯ ; ಪರಾಕ್ರಮ ; ದಿಟ್ಟತನ : ನಸೆಮಾಡಿ ಹಾದರಕೆ ಹೊಕ್ಕು ಜಾರತ್ವದೊಂದೆಸಕದಿಂ ಬಾಳ್ದು ದಿಂಡೆಯತನದೆ ಕೆಲವು ರಕ್ಕಸರನುಱೆ ಕೊಂದು (ಜಬಪು. ೩೨-೩೦).
[ದಿಂಡೆಯ + – ತನ]

ದಿಂಡೆವೆಣ್ (ನಾ). ೧. ಉದ್ಧತಳಾದ ಹೆಣ್ಣು. ೨. (ಅಲಂ) ಏರುಂಜವ್ವನೆ : ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆ ಮುಡಿದು ಕೊಳಲನೂದಿ ಪಾಡುತ ದಿಂಡೆವೆಂಗಳ [ಪಾಠಾಂ. ಹಿಂಡುವೆಣ್ಗಳ] ಮುದ್ದುಮುಖದ ಸೊಬಗ ನೋಡುತ ಭಂಡು ಮಾಡಿ ಬಾಲೆಯರೊಡನೆ ಸರಸವಾಡುತ (ಪುರಂದ. ೨-೮೨-೧). [ದಿಂಡ್ಕ + ಪೆಣ್]

ದಿಂಡೋಡಿಗ (ನಾ). ಬಿದ್ದು ಓಡುವವನು ; ಹೇಡಿ (?) : ಬೋಡದಲೆ ಬರಿಗೈಯು ಮಲಿನವ ಗೂಡಿಸಿದ ನಿಜವಸನವೀ ದಿಂಡೋಡಿಗನೆ ನೀನಾರು ಯಾ ಟೆಲ್ಪಿಕೆಯನೇನಿಂತು ಮಾಡಿಕೊಂಡ್ಯೆ (ಜಿನಭಾ. ೩೭-೩೮).
[ದಿಂಡು + ಓಡಿಗ]

ದಿಂಪ (ನಾ). (ಕರಾ) ಎತದಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವಾಗ ನೆಲಕ್ಕೆ ತಾಗುವ ಭಾಗ: ದಿಂಪದ ಕೆಳಗೆ ನಿಲ್ಲಬೇಡ ತಮ್ಮ, ದಿಂಪದ ಕಲ್ಲು ಹರಿದು ಬಿದ್ದೀತು (ಬೂ೨). [?]

ದಿಂಬ1 'ದಿಬ್ಬ1' ನೋ.

ದಿಂಬ2 (ನಾ). ಒಂದು ಜಾತಿ,–ಪಂಗಡ (?) : ದಿಂಬರ ಸೋಮಕ ಗಳುಂಡನ ಮಕ್ಕಳು ರಾಮುಗಳುಂಡ ಮಂಚೆಗಳುಂಡ . . . ಯಿಂತೀ ಅನಿಬರು (ಎಕ. III, ಮಳವ. ೬೦-೬ : 1153 ?). [?]

ದಿಂಬು1 'ದಿಬ್ಬ1' ನೋ.

ದಿಂಬು2 (ನಾ). ೧. (ಬೆನ್ನು, ತಲೆಗಳಿಗೆ) ಆಸರೆಯಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಒರಗು,–ಮೆತ್ತೆ : ಒರಗಿ ದಿಂದಿನ ಮೇಲೆ ದಕ್ಷಿಣಕರವ ಮೊಣಕಾಲಿನೊಳು ನಿಡಿದಾಗಿರಿಸಿ (ಜಿನಭಾ. ೨೭-೩೫); ಅಲ್ಲಿ ಬಹು ಬೆಲೆಯ ರತ್ನಗಂಬಳಿಗಳಾಗಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ದಿಂಬುಗಳಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ (ನಗಹೂ. ೧೦೬) ; ಅದರ ಇಕ್ಕೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ದಿಂಬುಗಳು ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವು (ಬಾಂಜ. ೪೯); ಅಂಗಡಿಯಲ್ಲಿ ದಿಂಬಿಗೊರಗಿ ಕುಳಿತಿದ್ದ ನಿರ್ಮಲಸೆಟ್ಟಿಗೆ ಅದರ ಅರಿವಿದ್ದ ಹಾಗಿರಲಿಲ್ಲ (ಗಿರಿನ. ೧೧). ೨. (ಅಲಂ) ಆಧಾರ ; ಆಸರೆ : ಹೀಗೆ ನಂಬಿಗೆಯನ್ನೆ ದಿಂಬು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವ್ಯವಹಾರವು ಬಿದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಆ ಮಾತು ಬೇರೆ (ವೃದ್ಧರಾ. ೬ ಮುನ್ನುಡಿ). 'ತಲೆದಿಂಬು' ಪರಾ. [<ಇಂಬು1]

ದಿಕಾಮಲಿ 'ಡಿಕಮಲಿ' ನೋ.

ದಿಕ್ಕ (ನಾ). ಹೊಲೆಯರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಳಪಂಗಡ : ಭೈರ, ದಿಕ್ಕ – ಎಂದು ಹಲವಾರು ಒಳಪಂಗಡಗಳ ಹೊಲೆಯರು ಬೆಂಗೂರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾರೆ (ದಂಬನಾ. ೧೯) : ದಟ್ಟ ದಿಕ್ಕಾ! ಮಾರಿ ಮುಂಡಾಳ! ಹುಟ್ಟು ಹೊಲೆಯಾ! ಪೋಲಾ ! ಚಂಡ ಚಂಡಾಳ (ಕಎಪು. ೫೬). [ದೇ.II ತುಳು. ದಿಕ್ಕ]

ದಿಕ್ಕಟ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ತಾಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಝಂ ಝಂ ಖಿಟ್ಟಟ ನಟ ಖಿಟ್ಟೆನುತಂ ತಂದ್ರುಂ ದಿಕ್ಕಟ ದಿಕ್ಕಟ ಮೆನುತಂ (ತಿರುನಾ. ದೇ. ೨೨೨-೧೧).

ದಿಕ್ಕನೆ (ಅ). ಒಂದು ಅನುಕರಣಾವ್ಯಯ ; ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ; ಕೂಡಲೆ: ಆ ನಾಯಕಿಯಿರ್ದೆಡೆಗೆ ಕಾಣುತ ದಿಕ್ಕನೆ ದಿಟ್ಟದೆಱೆದೆನೆನುತಂ ಹುಸಿದ ಕದೊರ್ಮೆಳ್ ಚದುರೆ (ಜಯಕಾ. ೧೪-೬೦) ; ಅಕ್ಕ ನಾಗಲೆಯರು ಚಿಕ್ಕ ದಣಾಯಕರು ದಿಕ್ಕನೆ ಬಂದು (ಕೋಳಜ. ೨-೪೫). [ದಿಕ್0 + – ಅನೆ1]

ದಿಕ್ಕರಿ (ನಾ). ೧. ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಐರಾವತವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಆನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದಿಗ್ಗಜ : ದಿಕ್ಕರಿವೋಲ್ ಕೃಷ್ಣಂ ಮಱೆದಿಕ್ಕ ನೆಲಕ್ಕಾರ್ದು ಬಿರ್ದು ಕಂಸಂ ಮಣ್ಣಂ ಮುಕ್ಕಿದಪನೆಂದು ಪೇೞ್ದಪಳಕ್ಕುಮಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೬-೩೯) : ದಿಕ್ಕರಿ ಕರ್ಣಕೋಟರದೊಳಿಕ್ಕೆ . . . ಮಿಕ್ಕ ಜಗತ್ಪ್ರದೇಶಮಂ ಮುಕ್ಕಳಿಸಿತ್ತು (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೨): ಬಂಧಿಸಿ ಧರೆಯ ದಿಕ್ಪಾಲಕರ ದಿಕ್ಕರಿಯ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಿನಲಿರಿಸಿ (ಗಗಕಾ. ೫-೨೨). ೨. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ. [ಸಂ. ದಿಕ್ಕರಿನ್]

ದಿಕ್ಕರಿಕರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಆನೆಯ ಅಥವಾ ದಿಗ್ಗಜದ ಸೊಂಡಿಲು : ಅಂತು ದಿಕ್ಕರಿಕರಾನುಕಾರಿಗಳಪ್ಪ ನಿಜಭುಜಸ್ತಂಭಂಗಳಿಂ ಕುರುಕುಲ ಮಹೀಶನ ಕದಳೀಸ್ತಂಭಂಗಳನನುಕರಿಸುವ ತೊಡೆಗಳನುಡಿದು . . . ಕುರುಕುಲಾಂತಕಂ ಮಾಮಸಕಂ ಮಸಗಿ (ಗದಾಯು. ೮-೩೭ ವ) : ಆಗಳತಿ ಭಕ್ತಿಯಿಂದೆಱಗುವಂತೆಱಗುವಿಭಪತಿಯ ಮೇಗಣ್ಗೆ ದಿಕ್ಕರಿಕರಾನುಕಾರಿ ನಿಜಭುಜಾದಂಡಂಗಳಿಂ ನೀಡಿ ಶಚೀದೇವಿಯಿಂ ತೆಗೆದು . . . ಎತ್ತಿ ಕೊಂಡು (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೧-೧೯ ವ). [ದಿಕ್ಕರಿ + ಕರ₃]

ದಿಕ್ಕರಿನಿಚಯ (ನಾ). ಐರಾವತವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಆನೆಗಳು ; ದಿಗ್ಗಜಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ : ದಿಕ್ಕರಿನಿಚಯಂ ಬೆರ್ಚಲ್ . . . ದಿವಿಜರ ಕಿವಿಯಂ ಜಕ್ಕುಲಿಸಿ ನೆಗೆದು ಭುವನಮನೊಕ್ಕಲಿಸಿದುದಾ ಗಭೀರ ಭೇರೀನಾದಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೮೪) [ದಿಕ್ಕರಿ + ನಿಚಯ]

ದಿಕ್ಕಾಪಾಲು 'ದಿಕ್ಕು' ಪರಾ.

ದಿಕ್ಕಾಮಲ್ಲಿ 'ಡಿಕಮಲಿ' ನೋ.

ದಿಕ್ಕಾಲಬದ್ಧ (ಗು). ದೇಶಕಾಲಗಳಿಗೆ ಪರಿಮಿತವಾದ,-ಬದ್ಧವಾದ : ಈ ಶಬ್ದಸೃಷ್ಟಿಯ ಹೊರಮೈಯು ದಿಕ್ಕಾಲಬದ್ಧಸ್ವರೂಪದ್ದೆನಿಸಿದರೂ, ಆದರ ಅಂತಸ್ಥ ಅರ್ಥವು ದಿಕ್ಕಾಲಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮೀರಿ ನಿಲ್ಲಬಲ್ಲು ದಾಗಿದೆ (ಕರ್ನಾಟ. ೯) : ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಏರಿಳಿತಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ದಿಕ್ಕಾಲ ಬದ್ಧ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಕೊಂಡ ಯಾವ ನಡೆವಳಿ ನುಡಿವಳಿಯೂ ತಿರಸ್ಕಾರಾರ್ಹವಲ್ಲ (ಕರ್ನಾಟ. ೨೦೩). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಕಾಲಾತೀತ (ಗು). ೧. ದೇಶ ಕಾಲಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮೀರಿದ : ಚಿತ್ತೈಕಾಗ್ರದ ಸಾಧನದಿಂದ ದಿಕ್ಕಾಲಾತೀತ ಅಖಂಡಿತ ಸನಾತನ ಸತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನವಾಗುವ ದಾರಿ (ಕರ್ನಾಟ. ೩೮). (ನಾ). ೨. ದೇವರು ; ಪರಮಾತ್ಮ. [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಕು (ನಾ). ೧. ದಿಸೆ; ದೆಶೆ: "ದೆಸೆ ಗೋಂಟೆನಲ್ ದಿಕ್ಕಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಸ್ಮೃ. ೧೫); "ಗೋಂಟು ದೆಸೆ ದಿಕ್ಕೆಂಬುದಕ್ಕು ದಿಶಾನಾಮದೊಳ್ ಸಂತತಂ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೧೪) ; ದಿಕ್ಕನಿತುಂ ತೋಱಿದುವು (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೯೫) : ದಿಕ್ಕಿನೊಳಂ ವಿಯತ್ತಲದೊಳಂ ಗಿಡಿದಂತಿರೆ ನಿಂದ ದೇವಲೋಕಕ್ಕತಿವಿಸ್ಮಯಂ ನೆಗೞ್ದ (ಅನಂತಪು. ೫-೨೭) : ಇಂಬಿನ ರವವೆಂಟುದಿಕ್ಕಿನ ಹೊರಿಗೆಯ ಮುಂಬರಿ ದೊಡನೆ ಪರಿದುದು (ಕಂಪವಿ. ೧೧-೨೪). ೨. ಗತಿ ; ಆಶ್ರಯ ; ನೆಲೆ ; ಆಧಾರ : ಆವ ಪರಿಯಲಿ ನಿನ್ನನಲ್ಲದೆ ಭಾವದೊಳು ಮತ್ತೊಂದನಱಿ ಯೆನು ದೇವ ದಿಕ್ಕಾರುಂಟೆನಗೆ (ಬಸಪು. ೧೩-೫); ಗತಸೂನುವಿವನೆಂದೆನ್ನ ಹೊಗಿಸರು ಸ್ವರ್ಗವನು ಸುರರು ಏನು ಮಾಡುವೆನೇನು ದಿಕ್ಕೆನಗೇನು ಹದನೆಂದಳಲಿ (ತೊರರಾ. ೦-೪-೪) : ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಮಾವಯ್ಯನೇ ನಿನಗೆ ದಿಕ್ಕು (ಹೊಸಕ್ಷ. ೨೭). ೩. ದೇಶ ; ಸೀಮೆ ; ನಾಡು: ದಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವಂ ನೆಱೆಯೆ ಸಾಧಿಸಿ ಕಪ್ಪವನೆಯ್ದೆ ಕೊಂಬೆನು (ಜಾಧಪು. ೨-೦೭). ೪. ದಾರಿ ; ಮಾರ್ಗ : ಅವನಿಗೆ ಗಾಬರಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕೇ ಕಾಣದಾಗಿದೆ (ಲೂಧಿ). ೫. [ಜೈನ] ಪೃಥ್ವಿ, ಜಲ, ತೇಜಸ್ಸು, ವಾಯು, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳೆಂಬ ಆರು ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಪೃಥ್ವಿ ಜಲ ತೇಜಸ್ಸು ವಾಯು ಮನಸ್ಸು ಎಂಬ ಐದು ದ್ರವ್ಯಗಳು ಪುದ್ಗಲ ದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದುವು, ದಿಕ್ಕು ಎಂಬುದು ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲೇ ಸೇರಿತು (ಹಿಂದಚಾ. ೮೦). ೬. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ಅಷ್ಟ, ವಸು, ದಂತಿ, ದುರಿತ, ಕರ್ಮ, ದಿಸೆ, ದಿಕ್ಕು . . . ದಿಗ್ದಂತಿ ಇಂತಿನಿತುಂ ಆಕ್ಕೆ ಪೆಸರು" (ವ್ಯವಹಾ. ೧೧-೩೦).

ದಿಕ್ಕು ದಿಕ್ಕು = (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ವಾರುವಗಳಿಗೆ ಹೊಯ್ದುವು ಗುಡಿಗಳು ಮದವಾರಣಗಳಿಗೆ ಗುಡಿಗಳು ಓರಣದಿಂದೆತ್ತಿದವು ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿನೊಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೧೯-೫೧). **ದಿಕ್ಕು ಮುರಿ**=ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗು: ಶತ್ರುಗಳು ದುರ್ಗದವರ ಏಟನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ದಿಕ್ಕ ಮುರಿದು ಓಡಿದರು (ಚಿತ್ರದು. ೫೩). **ದಿಕ್ಕಾಗು** = ನೆರವಾಗು ; ಆಶ್ರಯವಾಗು : ಅಕ್ಕರವ ತೊಡೆದಿಹುದು ಮುಕ್ಕಣ್ಣಗಳವಲ್ಲ ರಕ್ಕಸನು ಸೀತೆ ಒಯ್ವಾಗ ಆರಾರು ದಿಕ್ಕಾಗಲಿಲ್ಲ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೮೫೨) ; ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯೊಳೋದುವಂದವರೆಲ್ಲರು ನೆರವಿತ್ತರೆನಗೆ ದಿಕ್ಕಾಗಿ (ಇಂಜಾಪ. ೧೫-೬೫). **ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗು** = ದಿಕ್ಕು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಚೆದರು; ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗು : ಬಿರುಗಾಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕ ಹಡಗುಗಳು ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾದುವು (ಪ್ರವಾಸ. II, ೨೨೭) ; ಖಂಡೇರಾಯನ ಸೈನ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಯಿತು (ಒಡಕ. ೯೪); ಕಳ್ಳರೆಲ್ಲರೂ ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗಿ ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದರು (ಛಾರವೀ. ೩). **ದಿಕ್ಕಾಪಾಲು** = ದಿಕ್ಕು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಚೆದರುವಿಕೆ ; ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿ : ಅಂಗಳದಿ ಬೆಳೆಸಿದ್ದ . . . ಕರಿತುಳಸಿ ಬಿಳಿನಿತ್ಯಪುಷ್ಪ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕಾಪಾಲು (ನವ್ಯಧ್ವ. ೬-೧). **ದಿಕ್ಕಾಮುಕ್ಕು** = ದಿಕ್ಕಾಪಾಲು : ಕಕ್ಕಾಬಿಕ್ಕಿ ಜಗಳದ ಸೊಕ್ಕು ಜಗಳವು ದಿಕ್ಕಾಮುಕ್ಕು (ಥಂಡೋಲಾ. ೧೪). **ದಿಕ್ಕು ತೋಚು** = ದಾರಿಕಾಣು ; ಉಪಾಯಗಾಣು : ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜನು ದಿಕ್ಕುತೋಚದೆ ಹೆಂಡತಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕಿಟಕಿಯ ಮೂಲಕ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದನು (ಬಂಕಿಮ. ೧೮೩). **ದಿಕ್ಕುದಿವಾಣ, ದಿಕ್ಕು ದಿವಾನಿ, ದಿಕ್ಕುದಿವಾಳಿ** = ೧. (ಪ್ರಯಾಣದ) ಗುರಿ : ಆಯಾಸದಿಂದ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಾಣೇಶಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ತನ್ನ ದಿಕ್ಕುದಿವಾಣ ಲೆಖ್ಖಕ್ಕೇ ಬರಲಿಲ್ಲ (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೯೫). ೨. ಆಶ್ರಯ; ನೆಲೆ : ದಿಕ್ಕುದಿವಾಳಿಯಿಲ್ಲದ ಗೊಂದಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿನಾಥ ಬದುಕಿದ್ದೇ ಹೆಚ್ಚು (ಸ್ವಾಮಿನ್ನೀ. ೧೨೧) : ದಿಕ್ಕುದಿವಾಳಿಯಿಲ್ಲದ ಭಿಕಾರಿ ಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಗುಲಾಮರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಪ್ರವಾಸ. II, ४೧४): ೩. ದಾರಿ ; ಮಾರ್ಗ : ಕಾಶಿಯ ದಿಕ್ಕುದಿವಾನಿ ತಿಳಿದು ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿದರು (ಕರುಳ. ४४). **ದಿಕ್ಕು ದೆಸೆ** = ೧. ಆಸರೆ; ನೆಲೆ; ಆಧಾರ. ಮಿಂಕ್ಕಾದವರ ಹೆಣ್ಣು ಹೊನ್ನು ಮಣ್ಣನವರೆಂದು ದಿಕ್ಕು ದೆಸೆ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದಡೆ ಭಕ್ತರು ಸತ್ತರಿಗೆ ಮುನ್ನವೆ ಹೊಱಗೆ (ಬಲೇಶ್ವ. ೫೦) ; ಬ್ರಹ್ಮೋಕ್ತ ಸಕಲಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆಯ್ದೆ ನೀವೆಯಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುದೆಸೆಯುಂ ಭಾವದೊಳು ಕರುಣಾರಸಂ ಮಿಗೆ ದೇವ ನೀನೆಮಗಭಯಮಂ ಕೊಟ್ಟೋವಿ ಸಲಹೆನುತ (ಬಸಪು. ೨೮-೬೭). ೨. ಪೂರ್ವಾಪರ ವಿಷಯ : ನಮ್ಮ ಪ್ರಯಾಣ ಹೊರಟಿರುವುದು ಕಾಶಿಗೆ. ನೀವು ಜೊತೆಗೆ ಬಂದದ್ದು ಸಂತೋಷ. ಆದರೆ ನಿಮ್ಮ ದಿಕ್ಕು ದೆಸೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ ? (ಹೊಸಕ್ಷ. ೩೩).

[< ಸಂ. ದಿಶ್]

ದಿಕ್ಕುಂಡ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹ : ಹಾರ ನೀಹಾರಾರುಚಿ ಬ್ಯಾ ಭಾಸಿಕೀ[ರ್ತಿ]ದ್ಯುತಿಧವಳಿತ ದಿಕ್ಕುಂಡ ಚೌವೇದಿಭಟ್ಟ (ಕಇಅ. ೭೮-೧೩-೧೧ ; ಶು. 1088). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಕುಂಜರ (ನಾ).=ದಿಗ್ಗಜ : ಅರ್ತಿಸುವಂಗೆ ಸಲ್ಲನವಿತಂ ದಂಡೇಶ ದಿಕ್ಕುಂಜರಂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕ. ४೫-೬೮ ; 1196) ; ಬಿಜ್ಜಳರಾಯನಿಂದೆ ಪಡೆದಂ ದಂಡೇಶ ದಿಕ್ಕುಂಜರಂ (ಬಸರ. ೬-೧); ಉದಿತ ಮದೋದ್ರೇಕನಲ್ಲದ ರಾಜದಿಕ್ಕುಂಜರನುಂ . . . ದಶಾನನಾಸ್ತಂಗತಪ್ರಾಭವನಲ್ಲದ ಪುಣ್ಯ ಜನೇಶ್ವರನುಮೆನಿಸಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೨೦ ವ). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಕುಂಭಿ (ನಾ).=ದಿಗ್ಗಜ : ಕುಳಭೂಭೃತ್ಕೂಟದೊಳ್ ಮಾಣಿಕದೆಳಮಿಸಿ ಲಂತಂತೆ ದಿಕ್ಕುಂಭಿಕುಂಭಸ್ಥಳದೊಳ್ಸಿಂದೂರಮೊಂತಂತೆ . . . ಪರ್ವಿತ್ತು ರಾಗಾವಿಳಮಪ್ಪಂತುರ್ವಿಯೆಲ್ಲಂ ದಶರಥವಸುಧಾಧೀಶತೇಜಃಪ್ರಕಾಶಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೩-೧೭). [ಸಂ. ದಿಕ್ಕುಂಭಿನ್]

ದಿಕ್ಕುಗೆಡು, ದಿಕ್ಕೆಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಗತಿಗೆಡು; ಆಶ್ರಯ ತಪ್ಪು; ಕಂಗೆಡು: ದಿಕ್ಕುಗೆಟ್ಟೆನನಾಥಬಂಧುವೆ ರಕ್ಷಿಸೆನುತಿರಲು (ಕಾಶಿರಾ. ೩೭-೧೭) ; ಮೊದಲೇ ತಾಯಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ನಾನು ದಿಕ್ಕುಗೆಟ್ಟಿದ್ದೆ

(ಬದುಜ. ೩೨) ; ದಿಕ್ಕುಗೆಟ್ಟ ಬಡಜನ, ರೆವಿನ್ಯೂಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರು ಕೃಷ್ಣ ಮೂರ್ತಿ ಹಾಗೂ ಗುರುರಾಜರಾಯರ ಬಳಿ ಹೋಗಿ ಗೋಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಮರಳಿ. ೧೨). ೨. ರೀತಿತಪ್ಪು ; ಕ್ರಮತಪ್ಪು ; ಮಾರ್ಗತಪ್ಪು: ದಿನದಿನ ಯಾವುದೋ ಗುರಿ ತಪ್ಪಿ ಸಾಗುತ ದಿಕ್ಕುಗೆಟ್ಟಿದೆ ಈ ಮನ (ವಿಜದ. ೫೪-೬). ದಿಕ್ಕೆಡು : ೧. ಕಾಡು ಬಿದ್ದು ದಿಕ್ಕೆಟ್ಟು ಓಡಿ ಹೋದರು (ದೇವೀಡಾ. ೩೨) ; ದಿಕ್ಕೆಟ್ಟು ಹೊರಟಿತ್ತು ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ತಿಗಣೆಯಾ ಗುಂಪು (ಚಂದ್ರಮಾ. ೨೪-೬) : ಅತಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಖಂಡೇರಾಯನ ದಿಕ್ಕೆಟ್ಟ ಸೈನ್ಯವು ಚದರಿ . . . ಶರಣಾಗತರಾಗಿಯೂ ಆದರು (ಒಡಳ. ೯೩) : ದಾರಿ ಕಾಣದ ಪಥಿಕನಂತೆ ದಿಕ್ಕೆಟ್ಟು ಕುಳಿತು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಳು (ಕೀವೋದ. ೧೫). [ದಿಕ್ಕು + ಕೆಡು$_1$]

ದಿಕ್ಕುಗೇಡಿ, ದಿಕ್ಕೇಡಿ, ದಿಗ್ಗೇಡಿ (ನಾ). ಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ಬಗೆಯನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಾರದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಕಂಗೆಟ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಹತ್ತಾರು ವರುಷದ ಹಿಂದಿನ ನೆನಹೊಂದು ಚಿತ್ತದೊಳೊತ್ತುವುದೆಂದು ದಿಕ್ಕುಗೇಡಿಯು ಹಾಗೆ ಏನೊಂದು ತೋಚದೆ ಬವಳಿಗೊಂಡಳು ನಲ್ಲೆ ಬರಿದೆ (ಇಂಚಾಚ. ೫೨-೪೬). ದಿಕ್ಕೇಡಿ : ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಗತಿಯಿಲ್ಲದ . . . ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದ 'ದಿಕ್ಕೇಡಿ' ನೀನು (ಬರಹಾ. ೧೩೩). ದಿಗ್ಗೇಡಿ : ಸ್ಮಶಾನದಲ್ಲಿ ಅಂಡಲೆಯುತ್ತ ದಿಗ್ಗೇಡಿ ಯಾದ ಭಾರತಮಾತೆಯ ಸೇವೆಗಾಗಿ ನ ರ ಹ ರಿ ಯು ಮುನ್ನಡೆದಿದ್ದ (ಸಮುಜೀ. ೬೭೬). [ದಿಕ್ಕು + ಕೇಡಿ$_1$]

ದಿಕ್ಕುಗೇಡು (ನಾ). ಮಾರ್ಗ ತಪ್ಪುವಿಕೆ ; ಕ್ರಮ ತಪ್ಪುವಿಕೆ : ಈಗ ಬಗೆಗಡಿನ ವೇಗಕ್ಕೆ ಸಂಚಳಿಸಿ, ಸನ್ಯಾಸದ ಕಾಲಾಟಕ್ಕೆ ಸಿಲ್ಕಿ, ದಿಕ್ಕು ಗೇಡಿಗೆ ದಕ್ಕುಬಿದ್ದು, ಸುವ್ಯಕ್ತವೂ ಆವಶ್ಯಕವೂ ತಪ್ಪದುದೂ ಸುಲಭವೂ ಎಂದು ಭಾಸವಾಗುವ ತೀರ್ಕಣೆಯನ್ನು ಬಾಯ್ದುಡುಕಿ, ಆ ಪೊಣವುಲ್ಲೊಡನೆ . . . ಸೂಚಿಸುವುದೂ ಈ ಮಹಾಸಭೆಗೆ ಅವಿನಯದ ಪುನರುಕ್ತಿವಹುದು (ಮುಂತ್ರಶ. ೬೨-೨೦). [ದಿಕ್ಕು + ಕೇಡು]

ದಿಕ್ಕುತಪ್ಪಿಸು (ಕ್ರಿ). ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಳಿಸು ; ದಾರಿ ಕಾಣದಂತೆ ಮಾಡು ; ತಪ್ಪುದಾರಿಗೆ ಒಯ್ಯು : ನದಿಯ ಉಯಿಲು ಅಂಗರನನ್ನು ದಿಕ್ಕು ತಪ್ಪಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ಹೊಸಚ. ೬೩). [ದಿಕ್ಕುತಪ್ಪು + – ಇಸು$_3$]

ದಿಕ್ಕುತಪ್ಪು (ಕ್ರಿ). ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯಾಗು ; ದಾರಿ ತೋರದಂತಾಗು. 'ದಿಕ್ಕುತಪ್ಪಿಸು' ಪರಾ. [ದಿಕ್ಕು + ತಪ್ಪು$_{1}$]

ದಿಕ್ಕುಮಾರೆ (ನಾ). = ದಿಕ್ಪಾಲಕ : ವಜ್ರಬಾಹುಕುಮಾರು ವಾರಣವ್ವ ನೀಳ್ದಿಂದಂ ದಿಗ್ವಾರಣವಂ ದಿಕ್ಕುಮಾರರೇಱುವ ತೆಱದಿಂ (ಹಂರಾಮಾ. ೨-೯) [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಕುಪಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೆ ಓಡು ; ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗು ; ಚದರು: ವಿಷ್ಣು ತರಹರಿಸದೋಡಿದನಜಂ ಮಾಯವಾದನಾ ಸುರಪಮುಖ್ಯರು ದಿಕ್ಕು ಪಾಯ್ದರೆನಲಬುವುವನ ಚರಣಾಂಬುಜಕ್ಕೆ ಶರಣು (ಅಶಿಚಂ. ೧೭-೦೮). [ದಿಕ್ಕು + ಪಾಯ್$_1$]

ದಿಕ್ಕುಸೂಚಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸಾಧನ ; ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಾಣಿಸುವ ಉಪಕರಣ : ಅವನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದ ಕಡೆಯೇ ವಿದ್ರೋಹದ ಕಿಡಿ ಹಾರಿತ್ತು. ಅದು ಅವನ ಪಾಲಿಗೆ ಒಂದು ದಿಕ್ಕುಸೂಚಿಯಾಗಿತ್ತು (ರಾಷ್ಟ್ರೋದ. ೧೫೫). [<ದಿಕ್ಸೂಚಿ]

ದಿಕ್ಕೆಡು 'ದಿಕ್ಕುಗೆಡು' ನೋ.

ದಿಕ್ಕೇಡಿ 'ದಿಕ್ಕುಗೇಡಿ' ನೋ.

ದಿಕ್ಚಕ್ರ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪರಿಧಿ,– ವಲಯ. ೨. ಭೂಮಂಡಲ ; ಜಗತ್ತು : ನಭವಂ ಸಂಚೆಮುಗಿಲ್ ಪಗಲ್ವ ತೆಱದಿಂ ತಳ್ಳೊಯ್ಯು ಭೂ ಷಾ ಮ ಣಿ ಪ್ರ ಭೆ ದಿಕ್ಚಕ್ರಮನಟ್ಟಿಜೊನ್ನಮಳಸಿತ್ತೆಂಬನ್ನೆಗಂ ತುಂಬಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೬೯). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ತಟ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ತುದಿ ; ದಿಗಂತ ; ದಿಕ್ಪ್ರದೇಶ : ವಿರಾಜಿತ ಕೀರ್ತಿಶ್ರೀಯುಂ ದಿಕ್ತಟದೊಳ್ ತಳೆದು (ಸುಕುಮಾ. ೬-೧); ಆ ಶಿಶುವಿನಟ್ಟಿ ತೆಕ್ಕನೆ ಶೀವಿತ್ತನಿತುಂ ದಿಕ್ತಟಮಂ ಭೋರೆನೆ ಶಂಕಾಕುಳಿತಮಪ್ಪಿನಂ ಭುವನಜನಂ (ಅಗವಿ. ೩-೦೨) : ಸ್ಫಟಿಕಲಿಂಗಸ್ಫುಟಮರೀಚಿಗೆ ಚಟುಲ ಭಾಸ್ಕರ ಕರಪಟಲವನು ಘಟಿಸದಡಗಲು ದಿಕ್ತಟಂಗಳೊಳಾವರಿಸಲೊಡನೆ (ಬಸಪು. ೫೧-೩೦) ; ದಿಕ್ತಟದ ದೂರದೊಳಯೋಧ್ಯಾಪುರದ ಮೇಘಚುಂಬಿತ ಸೌಧಗೋಪುರಂಗಳ ಪಂಕ್ತಿ ಪ್ರಾಭಾತಸುಂದರಾರುಣಹೇಮಕಾಂತಿಯೊಳ್ ಮಿರುಮಿರುಗಿ ಕರೆದು ಕಾಣ್ಬನ್ನೆಗಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೦೫-೦೪೦). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಪತಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಒಡೆಯ,–ಪ್ರಭು ; ದಿಕ್ಪಾಲ : ದೆಸೆದೆಸೆಗೋಡಿ ದನ್ಯಕರಿ ದಿಕ್ಕರಿಯಾದುದರಾತಿಭೂಭುಜಪ್ರಸರಮೆ ದಿಕ್ಪತಿ ಪ್ರ ಸ ರ ಮಾದುದು ವೈರಿಬಲಂ (ಗದಾಯು. ೧-೫೩) ; ಶತಮುಖ ಹುತವಹ ಯಮ ನೈರುತಿ ವರುಣ ಮರುತ್ಕುಬೇರ ಶೂಲಧರರ್ ದಿಕ್ಪತಿಗಳವರೆಣ್ಬರುಂ (ವಸ್ತುಕೋ. ೯-೪೪). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಪತ್ರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಭಾಗ,–ಪ್ರದೇಶ : ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ದೇವತೆ ಜಯಾದೇವಿಯೆಂಬುದು ಮತ್ತೊರ್ವಳು ವಿಜಯಾದೇವಿಯೆಂಬುದು . . . ಈ ನಾಲ್ವರುಂ ದಿಕ್ಪತ್ರಂಗಳ ದೇವತೆಗಳು (ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ. ೯-೧). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಪರಿವೃಢ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮೇಲಿನ ಒಡೆತನ,–ಪ್ರಭುತ್ವ : ಸುರಕುಜಮಂ ಪಳಂಚಲೆವ[ದಾ]ವ ಗುಣಂ ಸಲೆ ಸಂದ ವಜ್ರಪಂಜರಮನ ನಾರತಂ ಪಳಿವೃತಿರ್ಪುದು ... ತನ್ನ ಗಂಭೀರಗುಣಂ ಸಮನ್ನು ದಿಕ್ಪರಿವೃಢ ದೇಳ್ಗೆಯಂ ನಗುವುದುದ್ಧಗುಣ [ಕ]ಲಿ ಕನ್ನಭೂಪನ (ಸೌಇಇ. XX, ೫೦-೦೪; ೧). ೨. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಒಡೆಯ–ಪ್ರಭು: ಕರೆಸಿದನು ನಿಜನಗರಿಗಾ ನಿರ್ಜರ ನಿಕರವಾ ಸತಿಯರಾ ದಿಕ್ಪರಿವೃಢರು ಕೊಂಡಾಡಿತೆನ್ನನು (ಕುಮ್ಮಾಳ. ೧೧-೨೯). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಪುರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಎಲ್ಲೆ,–ಸೀಮೆ : ಶಿವಿರಾಭ್ಯುತ್ಥಿತ ಕಾಹಳಾ ಘನರವಂ ಮುಟ್ಟಿತ್ತು ದಿಕ್ಪುರವಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೧-೦೯). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಪಾಲ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಒಡೆಯ,–ಪ್ರಭು : ಗಾಳಿ ದೈವವಿದೆಂಬಡಂ ದಿಕ್ಪಾಲನಾಗಿಂತೊಂದು ದಿಕ್ಕಿನ ಮೂಲೆಯಲಿ ತಾನಿಹನೆ (ಬಸಪು. ೫೪-೦೨)। ಕಂಡು ಬಲ್ಲಾ ಎನಲು ಪವನಜ ತೊಂಡ ರಾವಣ ನುಡಿದನೆಲವೊ ಕಂಡ; ನಾ ಬಲ್ಲಂತೆ ನೀ ಮುನ್ನಾವ ದಿಕ್ಪಾಲ (ಛಾಶಿರಾ. ೨೨-೦೨). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಪಾಲಕ (ನಾ).=ದಿಕ್ಪಾಲ: ದೇವ ದಿಕ್ಪಾಲಕರು ವಸುಗಳು . . . ಕಮಲಜ ರಾಮರಾದರು ಪೂಜಿಸಲಿಬೇಕೀ ಮಹಾಗಣಪತಿಯನು (ಗಗಹಾ. ೩-೦೦). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಪಾಲಕನಗರ (ನಾ). ದಿಕ್ಪಾಲನ ಪಟ್ಟಣ,–ರಾಜಧಾನಿ; ᑭ "ದಿಕ್ಪಾಲಕ ನಗರಗಳು: (I) ಅಮರಾವತಿ, ತೇಜೋವತಿ, ಸಂಯಮಿನಿ, ನಯನ ವತಿ, ಅಂಭೋವತಿ, ಭೋಗವತಿ, ಅಲಕಾವತಿ, ರೌಪ್ಯವತಿ (ಯಪೂರ. ೪೮೫). (II) ಅಮರಾವತಿ, ತೇಜೋವತಿ, ಸಂಯಮ, ರಕ್ಷೋವತಿ, ಶುದ್ಧಿ ಮಂತಿ, ಗಂಧವತಿ, ಮಹೋದಯ, ಯಶೋವತಿ (ವಿಚಿಂ. ೪-೩೪೨, ೩೪೪). (III) ಅಮರಾವತಿ, ತೇಜೋವತಿ, ಸಂಯ ಮನಿ, ಕೃಷ್ಣಾಂಗನೆ, ಶ್ರದ್ಧಾವತಿ, ಗಂಧವತಿ, ಮಹೋದಯ, ಯಶೋವತಿ (ಭಾಗ. ಅ. ೧೬ ಸ್ಕಂದ ೫ ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತವು ೧೪-೮೬)" (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೦೯೯). [ದಿಕ್ಪಾಲಕ + ನಗರ]

ದಿಕ್ಪಾಲತನ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಆಧಿಪತ್ಯ,–ಒಡೆತನ: ಕಾಲ ನಡುಗಿದನಿತಟಲಿ ದಿಕ್ಪಾಲತನವನು ಬಿಸುಟು ನಿರುತಿಯ ಮೇಲೆ ಮೇಲಲ್ಲಿಂದ ನಡದಾಕರಿಸಿದನು ಧನದ (ತೊರರಾ. ೦-೮-೩೫). [ದಿಕ್ಪಾಲ + – ತನ]

ದಿಕ್ಪುರ (ನಾ).=ದಿಕ್ಪಾಲಕನಗರ : ದಿಕ್ಪುರಗಳಾ ವಿಗಡಜಂಝಾಮಾರುತ ನೊಡನೆ ಪಾರ್ದು ಗಗನಾಂಗಣದಿ ಸುಳಿಗೊಂಡಿರೆ (ನವಮೋ. ೬-೭). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಪ್ರದರ್ಶನ (ನಾ). ಸ್ಥೂಲ ಪರಿಚಯ,–ನಿರ್ದೇಶನ: ಸ್ಥೂಲ ನಿರ್ದೇಶ; ದಿಕ್ಪ್ರದರ್ಶನ (Adumbration. ಇಂಕಿ) ; ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ದಿಕ್ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೬೬). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಪ್ರಸರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹ,–ಗುಂಪು : ಲಸದಗುರು ಸುರಭಿ ಸಾರಪ್ರಸರಂ ನವಧೂಪಧೂಮಮಮರಾದ್ರಿಯನಾಗಸಮಂನಮರೇಂದ್ರರಂ ದಿಕ್ಪ್ರಸರಮನೇಂ ಪುದಿದು ನಿಲೆ ಪುದುಂಗೊಳಿಸಿದುದೋ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೩೩) ; ಈ ವಿಖ್ಯಾತಿ ಸಮಸ್ತ ದಿಕ್ಪ್ರಸರಗರ್ಭಂ ನೋಟ್ಪೊಡೆಂಬನ್ನೆಗಂ ತ್ರೈವಿದ್ಯಶ್ರುತಕೀರ್ತಿದೇವನೆಸೆದಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦-೩೪). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಶಿರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಶಿರ,–ಅಗ್ರಭಾಗ : ಬಹುವಾದ್ಯಕರವ ದಿಕ್ಶಿರವ್ಪೊಡೆಯ ಸೊಳ್ಳಿಸೆ ಮೇಳೈಸಿದನು ಮೋಹರವ (ಕುಮಾ.ಭ. ೨೨-೩). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಕುಂಡಾಲ (ನಾ). = ದಿಗ್ಗಜ : ನಡುಗಿದುದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪೊಡವಿ ಜಡಿಯಲು . . . ಮಂಡಿದವಡಿಗಳನು ದಿಕ್ಕುಂಡಾಲಗಳುಮಿರದೆ ಕಡಲೇಳು ಕೂಡಿದವು (ನವಮೋ. ೧೨-೬೨). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಸಂಧಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಜೋಡಣೆ ; ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸೇರುವೆ,–ಕೂಟ : ದಂಧಣಂ ಧಳಧಳಧಳಂಧಳಧ್ವನಿಗೆ ದಿಕ್ಸಂಧಿಗಳ್ ಸಡಿಲಲ್ . . . ಜಗದೊಳಗಂಧಕಾಸುರನ ಭೇರೀರವಂ ಪೊಣ್ಮಿದುದನೇನೆಂಚೆನದ್ಭುತವನು (ಚಬಸ್ರ. ೪೬-೩೦). [ಸಂ.]

ದಿಕ್ಸೂಚನೆ (ನಾ). = ದಿಕ್ಪ್ರದರ್ಶನ : ನಾವು ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿರುವುದು ಕೇವಲ ಅವುಗಳ ದಿಕ್ಸೂಚನೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೧೭). [ಸಂ. ದಿಕ್ಸೂಚನಾ]

ದಿಕ್ಸೂಚಿ (ನಾ). ೧. (ನಾವಿಕರು) ಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ದಿಕ್ಕನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಉಪಕರಣ; ಉತ್ತರಮುಖಿ; ಕಾಂತಧ್ರುವ ಸೂಚಿ : ನಾವಿಕರಿಗೆ ದಿಕ್ಕನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯೋಗಕರವಾಗಿ ದಿಕ್ಸೂಚಿ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಮುಖಿ (Compass) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಉಪಕರಣವು ಬಹಳ ದಿನಗಳಿಂದಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ (ಭೌತವಿ. ೩೦೦) ; ಈ ಸ್ವಪ್ನಜೀವಿಗಳು ದಿಕ್ಸೂಚಿಯನ್ನು ಸಹ ಬಯಸದೆ ತೇಜಸ್ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಯಾತ್ರೆ ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ (ಹೋರಪ್ರ. ೪೨). ೨. ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಾಣಿಸುವ ಸಾಧನ ; ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ : ಅದರ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೇ ಅದರ ಅಂತರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ದಿಕ್ಸೂಚಿಯಾಗಿದೆ (ತತ್ವಪ್ರಾ. ೬೨); ಅಲೆ ಅಲೆಯಾಗಿ ಹೊಮ್ಮಿಬರುವ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲು ದಿಕ್ಸೂಚಿಯಂತಿದೆ ತಂಬೂರಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಶ್ರುತಿ (ಭಾರತ, ೩೩೬). [ಸಂ. ದಿಕ್ಸೂಚಿನ್]

ದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕ (ನಾ). ೧. [ನಾಟ್ಯ] ನೂರೆಂಟು ಬಗೆಯ ಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; "ಎಡಗಡೆ, ಬಲಗಡೆ, ಮುಂದೆ, ಹಿಂದೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ಗಳಲ್ಲೂ ಕೈಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲುಗಳನ್ನೂ ಚಲಿಸುತ್ತ, ಕೈ ಮತ್ತು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ವಸ್ತಿಕದಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು" (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೩೯೯ ಗದ್ಯಾನುವಾದ); P "ತಲಪುಷ್ಪಪುಟ, ಲೀನ, ವಿವರ್ತಿತ, ವಲಿತೋರು, ಮಂಡಲಸ್ವಸ್ತಿಕ, ವಕ್ಷಸ್ವಸ್ತಿಕ, ಆಕ್ಷಿಪ್ತರೇಚಿತ, ಅರ್ಧಸ್ವಸ್ತಿಕ, ದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕ, ಪೃಷ್ಠಸ್ವಸ್ತಿಕ, ಸ್ವಸ್ತಿಕ, ಅಂಚಿತ, ಅಪವಿದ್ಧ, ಸಮನಕ, ಮತ್ತು, ಸ್ವಸ್ತಿಕರೇಚಿತ, ನಿಕುಟ್ಟಕ, [ಅರ್ಧ ನಿಕುಟ್ಟಕ], ಕಟೀಛಿನ್ನ, ಕಟಿಸಮ, ಭುಜಂಗತ್ರಾಸಿತ, [ಅ]ಲಾತ, [ವಿ]ಕ್ಷಿಪ್ತಾಕ್ಷಿಪ್ತ, [ನಿ]ಕುಂಚಿತ, ಘೂರ್ಣಿತ, ಊರ್ಧ್ವಜಾನು, ಅರ್ಧರೇಚಿತ, ಮತ್ತಲ್ಲಿ, ಅರ್ಧಮತ್ತಲ್ಲಿ, ರೇಚಕನಿಕುಟ್ಟ, ಲಲಿತ, ವಲಿತ, ದಂಡಪಕ್ಷ, ಪಾದಾಪವಿದ್ಧ, ನೂಪುರ, ಭ್ರಮರ, ಛಿನ್ನ, ಭುಜಂಗತ್ರಸ್ತರೇಚಿತ, ಭುಜಂಗಾಂಚಿತಕ, ದಂಡರೇಚಿತ, ಚತುರ, ಕಟಿಭ್ರಾಂತ, ವ್ಯಂಶಿತ, ಕ್ರಾಂತ, ವೈಶಾಖರೇಚಿತ, ವೃಶ್ಚಿಕ, ವೃಶ್ಚಿಕನಿಕುಟ್ಟಕ, ವೃಶ್ಚಿಕರೇಚಿತ, ಲತಾವೃಶ್ಚಿಕ, ಆಕ್ಷಿಪ್ತ, ಅರ್ಗಲ, ತಲವಿಲಾಸಿತ, ಲಲಾಟತಿಲಕ, ಪಾರ್ಶ್ವನಿಕುಟ್ಟಕ, ಚಕ್ರಮಂಡಲ, ಉರೋಮಂಡಲ, ಆವರ್ತ, ಕುಂಚಿತ, ಡೋಲಪಾದ, ವಿವೃತ್ತ, ವಿನಿವೃತ್ತ, ಪಾರ್ಶ್ವಕ್ರಾಂತ, ನಿಶುಂಭಿತ, ವಿದ್ಯುದ್ಭ್ರಾಂತ, ಅತಿ ಕ್ರಾಂತ, ವಿಕ್ಷಿಪ್ತ, ವಿವರ್ತ, ಗಜಕ್ರೀಡಿತ, ಗಂಡಸೂಚೀ, ಗರುಡ ಪ್ಲುತ, ತಲಸಂಸ್ಫೋಟಿತ, ಪಾರ್ಶ್ವಜಾನು, ಗೃಧ್ರಾವಲೀನಕ, ಸೂಚೀ, ಅರ್ಧಸೂಚೀ, ಸೂಚೀವಿದ್ಧ, ಹರಿಣಪ್ಲುತ, ಹರಿವೃತ್ತ, ದಂಡಪಾದ, ಮಯೂರಲಲಿತ, ಪ್ರೇಂಖೋಲಿತ, ಸನ್ನತ, ಸರ್ಪಿತ, ಕರಿಹಸ್ತ, ಪ್ರಸರ್ಪಿತ, ಅಪಕ್ರಾಂತ, ನಿತಂಬ, ಸ್ಖಲಿತ, ಸಿಂಹಕ್ರೀಡಿತ, ಸಿಂಹಾಕರ್ಷಿತ, ಅವಹಿತ್ಥ, ನಿವೇಶ, ಏಲಾಕ್ರೀಡಿತ, ಜನಿತ, ಉಪ ಸೃತ, ತಲಸಂಘಟ್ಟಿತ, ಉದ್ವೃತ್ತ, ವಿಷ್ಣುಕ್ರಾಂತ, ಲೋಳಿತ, ಮದಸ್ಖಲಿತ, ಸಂಭ್ರಾಂತ, ವಿಷ್ಕಂಭ, ಉದ್ಘಟ್ಟಿತ, ಶಕಟಾಸ್ಯ, ಊರೂದ್ವೃತ್ತ, ವೃಷಭಕ್ರೀಡಿತ, ನಾಗಾಪಸರ್ಪಿತ, ಗಂಗಾವತರಣ —ಈ ನೂಱೆಂಟು ಕರಣಂಗಳ್" (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೪-೪೨ ವ) : ಎಡಬಲದ ಮುಂತು ಪಿಂತುಗಳೆಡೆಯೊಳ್ ಕೈ ಬೆರಲ್ಗಳೊಡನೆ ಕಾಲ್ಗಳ್ ಚಲಿಸುತ್ತಡಿ ಗಡಿಗೆ ಸ್ವಸ್ತಿಕಮಾದಡೆ ದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕಮೆನಿಪ್ಪ ಕರಣಮದಕ್ಕುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೪-೫೦). ೨. [ಜೈನ] ಒಂದು ಸಭಾಭವನದ ಹೆಸರು: ವೈಜಯಂತಿಯೆಂಬ ದಿವ್ಯಪ್ರಾಸಾದಮುಂ ದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕಮೆಂಬ ಸಭಾಭೂಮಿಯುಂ (ಆದಿಪು. ೦೩-೩ ವ); ಸರ್ವತೋಭದ್ರನಾಮಗೋಪುರಂಗಳಿಂದಂ ವೈಜಯಂತಿಯೆಂಬ ಪ್ರಾಸಾದದಿಂದಂ ದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕಮೆಂಬ ಸಭಾಭವನದಿಂ ನಂದ್ಯಾವರ್ತಪ್ರಕಾಶ ಮೆಂಬ ಶಿಬಿರನಿವೇಶಂಗಳಿಂದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೮೪ ವ) ; ಮಣಿಮಯಾ ಕೃತ್ರಿಮ ಚೈತ್ಯಗೃಹರುಚಿರಮೆನಿಪ . . . ದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕದ ಸಂದೆಯುಂ ನಂದನದ ನಂದೋತ್ತರೆಯುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦೦-೦೨೨ ವ). [ಸಂ.]

ದಿಖಾವು, ಡಿಕಾವು (ನಾ). ಆಡಂಬರ ; ಡೌಲು ; ಜಬ್ಬು : ಆ ಜನಗಳ ಜುಬ್ಬ, ಚಲನ, ಪೇಠಗಳ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ವಾಸ್ತವಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ದಿಖಾವು ಇತ್ತು (ಕಲಿತ. ೦೯೦). **ಡಿಕಾವು** : ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಡಿಕಾವಾಗಿ ಉಡುಪು ಧರಿಸಿದ ಸಹಾಯಾಧಿಕಾರಿ . . . ಬಂದನು (ಪುನರು. ೨೨೯).

[←ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಿಖಾಊ]

ದಿಗಂತ (ನಾ). ಭೂಮಿಯೂ ಆಕಾಶವೂ ಸೇರಿರುವ ಹಾಗೆ ಕಾಣುವ ದಿಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಭಾಗ,–ತುದಿ; ಕ್ಷಿತಿಜ ; ದಿಶಾಂತ : ಬಾಳುಡಿ ವಾಱ ದೀರ್ಟ ಪಗಲುಳ್ಳದವೋಲ್ ರುಧಿರಂ ದಿಗಂತಮಂ ಮೇಳಿಸಿ ಕೊರ್ವಿ ಕಲ್ಪದವಸಾನದ ಸಂಜೆಮುಗಿಲ್ಗಳಂದಮಂ ಪಾಳಿಸ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೬೩) ; ಸರಸಭಕ್ತಸಮೇತ ಸುವ್ರತಚರಿತಲೋಲ ವಿಧೂತಕಾಲ ಸ್ಥಿರ ದಿಗಂತಯುತಕೋವಿಶಾಲಪ್ರಹತಭವಮಾಲ (ಬಸವ. ೩೮-೬೬) ; ವನಘನ ರಾಶಿಯಾಶಾದಿಗಂತದೊಳ್ ವರ್ಷದಾಶೀರ್ವಾದಮುದ್ರೆಯಿಂದೇರ್ದುದೆನೆ ಬಂದನೋಲಗಕೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುನಿವರಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೮-೮).

ದಿಗ್ದಿಗಂತ = ದಿಕ್ಕು ಮತ್ತು ದಿಗಂತ: ಮೊಗಮೆತ್ತಿ ಪಂಚವಟ ಕುಟಜ ರಾಜಿಯ ನೆತ್ತಿಯಂ ನೋಡಿ ಕೊರಳೆತ್ತಿ ಕೂಗಿದನ್, ದಿಗ್ದಿಗಂತೋದ್ಭವಂ ಮರುದನಿ ಮೊಳಗುವಂತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೩೩-೬೨೨) ; ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು . . . ದಿಗ್ದಿಗಂತಗಳನ್ನು ಪಾವನಗೊಳಿಸುವ ಭಕ್ತಿರಸದ ಅಮರವಾಹಿನಿ (ಭಾರತ, ೩೪) ; ದಿಗ್‍ದಿಗಂತದಲಿ ಹಣಿಸಿ ಬಾ ಚರಾಚರಗಳಿಗೆ ಉಣಿಸಿ ಬಾ ಇಳಿದು ಬಾ ತಾಯಿ ಇಳಿದು ಬಾ (ಗಂಗಾಅ. ೬೬-೮).

[ಸಂ.]

ದಿಗಂತಗ (ನಾ). [ಛಂದ] ಅತ್ಯುಕ್ತಿಯೆಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಂದು ವೃತ್ತ : ಪ್ರತಿಸಾಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಲಘು ಮತ್ತು ಒಂದು ಗುರು ಬರುವ ನಾಲ್ಕುಸಾಲಿನ ವೃತ್ತ: ಅಗೋಪಗಂ ದಿಗಂತಗಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೩೪). [ಸಂ.]

ದಿಗಂತರ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ಆಕಾಶ ; ಗಗನ : ಛತ್ರ ಚಾಮರ ಪತಾಕಾಕೀರ್ಣಗಗನಮಂಡಳಮುಂ ಪಟಹಕಹಳಾದಿಧ್ವನಿಬಧಿರಿತ ದಿಗಂತರನುಮಾಗಿ ರಾವಣಂ ಕಾದಲ್ ಪೊಱಮಡುವುದುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೩೦೩) ; ಸಕಳದಿಗನ್ತರಪ್ರವರ್ತಿತಕೀರ್ತ್ತಿ (ಸೌಇಇ. XX, ೮೬-೧೯ ; 1072). ೨. ದಿಕ್ಕು; ದೆಸೆ : ನೀನೇ ಹೋಹುದೈ ನಿನಗಾವುದಭಿಮತವಾ ದಿಗಂತರಕೆ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೩-೭೫). [ಸಂ.]

ದಿಗಂತರರಕ್ಷಿತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಲೋಕಾಂತಿಕ ದೇವರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಳಭೇದದ ಹೆಸರು : ಗರ್ದತೋಯತುಷಿತಾಂತರದೊಳ್ ನಿರ್ಮಾಣ ರಜೋದಿಗಂತರರಕ್ಷಿತರುಂ ತುಷಿತಾವ್ಯಾಬಾಧಾಮಧ್ಯದೊಳ್ ಆತ್ಮರಕ್ಷಿತ ಸರ್ವರಕ್ಷಿತರುಂ . . . ಅರಿಷ್ಟಸಾರಸ್ವತಮಧ್ಯದೊಳ್ ಅಶ್ವವಿಶ್ವರುಂ ಇರ್ವರ್ (ತತ್ತ್ವಾರ್ಥ. ೨೨೨) ; ನಿರ್ಮಾಣರಜಸ್ತ್ರಿದಶರ್ ಇರ್ಪತ್ತಮೂಱು ಸಾಸಿರದ ಇರ್ಪತ್ತಮೂವರ್ ದಿಗಂತರರಕ್ಷಿತಾಮರರಿರ್ಪತ್ತೈದುಸಾಸಿರದ ಇರ್ಪತ್ತೈದು (ತತ್ತ್ವಾರ್ಥ. ೨೨೩). [ಸಂ.]

ದಿಗಂತರಾಳ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗ,–ಒಳಭಾಗ ; ಆಕಾಶ: ಮತ್ತಮಧುಕರನಿಕರಝುಂಕಾರಪರೀತದಿಗಂತರಾಳದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೭೭ ಪ) ; ದಟ್ಟಿಸಿ ಪೊಡೆವ ನಾನಾವಾದ್ಯರವಗಳು ಮುಟ್ಟಿ ದಿಗಂತರಾಳವನು (ತ್ರಿಪುಸಾಂ. ೧೭-೧೮೦). [ಸಂ. ದಿಗಂತರಾಲ]

ದಿಗಂತರೋಪಗತ (ಗು). ದಿಗಂತರವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದ ; ದಿಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಗೆ ಹೋದ : ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ನಿಕೃಷ್ಟದುಷ್ಟಗಣರಂ ಗತಪುಣ್ಯ[ರ]ಂ ನಿರಂತರ ದಿಗಂತರೋಪಗತ ದುರ್ಯಶಃಪ್ರಾಪ್ತರಂ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೧೮).

[ದಿಗಂತರ + ಉಪಗತ]

ದಿಗಂತವ್ಯಾಪ್ತ (ಗು). ದಿಕ್ಕು ದಿಕ್ಕಿಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ,–ಹರಡಿದ : ಮೊರೆದು ಹೊಯ್ಯುವ ಮಳೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಚಂಡಮಾರುತವು ಎದ್ದು ದಿಗಂತವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದ್ದಿತು (ಕಹಾಕುಂ. ೩). [ದಿಗಂತ + ವ್ಯಾಪ್ತ]

ದಿಗಂಬರ (ನಾ). ೧. ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವುದು ; ನಗ್ನತೆ ; ದಿಗಂಬರತ್ವ : ಮಂಗಳವೇ ಮಜ್ಜನವೆನಗೆ . . . ದಿಗಂಬರವೇ ದಿವ್ಯಾಂಬರವೆನಗೆ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೩೬-೭೪) ; ಜಡೆ ಬೋಳು ಲೋಚು ದಿಗಂಬರವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ನಟಿಸುವ ಅಣ್ಣಗಳಿರಾ ನಿಮ್ಮ ಜಡೆ ಯಾವುದು ಬೋಳಾವುದು ಲೋಚವಾವುದು ದಿಗಂಬರವಾವುದು (ಅಜಿಂಡೇ. ೧೩೭-೧೦೦೮). ೨. ಆಕಾಶವೇ ಬಟ್ಟೆಯಾಗುಳ್ಳವನು; ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವನು ; ನಗ್ನ : ಸತಿಯುನುಳಿದತಿದಿಗಂಬರನಾಗಿ ಮುಕ್ತಕೇಶಿತನಾಗಿ ನರಕಪಾಲದೊಳು ಸುರೆಯೆಱೆದು ಕುಡಿಯುತ ತೆಂಕಮುಖವಾಗಿ ಹೋಹಂ (ಹಕಳಾ. ೨-೨೨); ನಳ . . . ರಾಣಿಯ ಕೂಡಿಕೊಳುತ್ತ ಕಾನನವ ಪೊಕ್ಕು ದಿಗಂಬರನಾಗಿ ಭಿಕ್ಷವಮಂ ಬೇಡನೆ (ಕಚೆಕೆಂ. ೭೩) ; ಆಗ ಈತನು ದಿಗಂಬರನಾಗಿದ್ದನು (ಭಾರದ. ೧೬೮). ೩. ಭೈರವ ; ಶಿವ ; ಮಹೇಶ್ವರ : "ಘೋರವಮೂರ್ತಿಯು ಖಡ್ಗಹಸ್ತಂ ದಿಗಂಬರಂ ಭೈರವನ ಪೆಸರಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫-೦೫) ; ದಿಗಂಬರನ ಶರಣಗುರ್ಡುಗೆಗೊಟ್ಟು ಸಿಂಗರದತ್ತ ಮನಂ ಸೆಳೆದಾಭರಣಂಗಳ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಂ ತರಿಸಿ (ಬಚರ. ೮-೧೬). ೪. ಅಂಧಕಾರ ; ತಮಸ್ಸು. ೫. ಆಗಸ ; ಗಗನ ; ಆಕಾಶ : ತೊಳತೊಳಗೆ ದಿಗಂಬರವಂ ಬೆಳಗುವ ರುಚಿಯಿರ್ದುಮೇನೊ ಸಕಲಜನಾಂತಸ್ಥಳಮಂ ತಮ್ಮಾ ದಯದೊಳಳಱಿಸಿದರೆ [ತಮ್ಮುದಯಂದೊಳ್ ಬೆಳಗಿದರೇ] ರವಿಗಳ ಮಗ ಕವಿಗಳ ಪಂದ್ಮರ್ (ಧರ್ಮನಾ. ೧-೩೩). ೬. [ಜೈನ] ತಪೋದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಜೈನಸಂನ್ಯಾಸಿ ; ಸವಣ : "ಸಾಧು ನಿರ್ಗ್ರಂಥರಾ ನಗ್ನಾಟರು ಜೈನರ್ ದಿಗಂಬರರ್ ಜೀವಕರ್" (ಮಂಗರಾ. ೭೭-೧); ಪೋಗಿ ದಿಗಂಬರನಂ ಪರವಶಾಗವಂಕೋವಿದನನಮಿತಗುಣವಾರಿಧಿಯಂ ರಾಗದ್ವೇಷಂಗಳ್ನಗಾಗದನಂ ಕಂಡು ನಿಲ್ವುದುಂ ತನ್ನ ನಿಪಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೧೭); ವೈದಿಕಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ದಿಗಂಬರರು ಶ್ರಮಣರು . . . ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುವುದರಿಂದ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಅನಾದಿ ಕಾಲದ್ದು ಎಂದು ತಿಳಿಯ ಬಹುದು (ಹಿಂದಸಾ. ೭೨). 'ದಿಗಂಬರದೀಕ್ಷೆ' ಪರಾ. ೭. ಜೈನರ ಒಂದು ಪಂಥ : ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ದಿಗಂಬರ, ಶ್ವೇತಾಂಬರ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದವಿದ್ದರೂ . . . ಈ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸರ್ವಸಮ್ಮತಗಳಾಗಿರುವುವು (ಹಿಂದಸಾ. ೭೪) : ಜೈನರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಕೆಲವು ಶ್ವೇತಾಂಬರಪಂಕ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದವು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ದಿಗಂಬರಪಂಕ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದವು (ಭಾರದ. ೫೦೩); ಶ್ವೇತಾಂಬರ ದಿಗಂಬರರೆಂದು ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳಾಗಿ ಒಡೆದದ್ದು . . . ಭದ್ರಬಾಹುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕಅಅ. ೭೯). [ಸಂ.]

ದಿಗಂಬರತ್ವ (ನಾ). ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ ; ನಗ್ನತೆ : ಮಹಾತ್ಮರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಈಗ ದಿಗಂಬರತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅದರ ಪವಿತ್ರತೆಯನ್ನು ಸಾರಿದ್ದಾರೆ (ಭಾರದ. ೧೮೫). [ಸಂ.]

ದಿಗಂಬರದೀಕ್ಷೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಂನ್ಯಾಸದೀಕ್ಷೆ : ವಿಶಾಖಭೂತಿಯೊಡನೆ ವಿಶ್ವನಂದಿಯುಂ ದಿಗಂಬರದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೩೮ ಪ).

[ದಿಗಂಬರ + ದೀಕ್ಷೆ]

ದಿಗಂಬರಮುದ್ರೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಧರಿಸದಿರುವಿಕೆ; ನಗ್ನತೆ: ಜೈನದೀಕ್ಷೆಯ ಕೊನೆಯ ಹಂತವಾದ ದಿಗಂಬರ ಮುದ್ರೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜನರು ಅರಿವಿಲ್ಲದೆ ಲಘುವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದುಂಟು (ಭಾರದ. ೧೮೫). [ದಿಗಂಬರ + ಮುದ್ರೆ]

ದಿಗಂಬರರೂಪ (ನಾ). ನಗ್ನರೂಪ ; ಬೆತ್ತಲೆಯ ಸ್ಥಿತಿ : ಆದಿತೀರ್ಥಕರ್ತಾರನ ದಿಗಂಬರರೂಪಮಂ ಕಾಣಲೊಡಂ ಶ್ರೀಮತಿಯಾದ ಭವದೊಳ್ ವಜ್ರಜಂಘನುಂ ತಾನುಮಿರ್ದ ಸರ್ವಸರೋವರದೊಳ್ ಚಾರಣಯುಗಳಕ್ಕೆ ವಿಧಿಪೂರ್ವಕಂ ಮಹಾದಾನವನಿತ್ತು (ಆದಿಪು. ೯-೧೩೦ ಪ).

[ದಿಗಂಬರ + ರೂಪ]

ದಿಗಂಬರಲೀಲೆ (ನಾ). ೧. ಆಕಾಶದ ಶೋಭೆ. ೨. [ಜೈನ] ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವ ಸಂನ್ಯಾಸದ ಶೋಭೆ. ೧, ೨ : ತವ ತವ ದೊಡ್ಡು ರಾಜಿಸಲೊಡರ್ಚೆ ದಿಗಂಬರಲೀಲೆ ಪುಟ್ಟೆ ಭೂಭುವನಜನಕ್ಕೆ ದರ್ಶನವಿಶುದ್ಧತೆ . . . ಜಿನಂ ಸಿವಿಗೆಯನೇಱುವಂತುದಯಶೈಲಮನೇಱಿದ ನಂಬುಜಪ್ರಿಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೬೦). [ದಿಗಂಬರ + ಲೀಲೆ]

ದಿಗಂಬರವಿಳಾಸ (ನಾ). [ಜೈನ] ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವ ಸಂನ್ಯಾಸದ ಶೋಭೆ: ದಿಗಂಬರವಿಳಾಸಮಂ ಬಿಸುಟ ಕೀರ್ತಿನಂ ತಾಳ್ದಿದಂ ಯುಗಂಧರ ಮಹಾಮುನೀಂದ್ರ ಪದಪಂಕಜೋಪಾಂತದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೩-೫೭).

[ದಿಗಂಬರ + ವಿಳಾಸ (= ವಿಲಾಸ)]

ದಿಗಂಬರವೇಷ (ನಾ). = ದಿಗಂಬರತ್ವ : ಸಮರತಸಖ್ಯದೊಳ್ ಸತಿ ದಿಗಂಬರವೇಷಮನಾಂತು . . . ತನ್ನನೋರವಣನ ಹೃನ್ನಿಧಾನಮನು ಪಾರ್ಜವ ಯೋಗಿನಿಯಂತಿರೊಪ್ಪಿದಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೭೭೩).[ದಿಗಂಬರ+ವೇಷ]

ದಿಗಂಬರಿ$_1$ (ನಾ). ನಗ್ನರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸಂನ್ಯಾಸಿ : ಉಡು ಏಕಾಂತ ನಿವಾಸಿಯ ತೋಳ ದಿಗಂಬರಿಯ ಎತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯ ಬಾವುಲು ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿರ್ದೊಡೆ ತಪಸ್ವಿಯ (ಸಮಾವ. ೨೦-೭೭). [< ಸಂ. ದಿಗಂಬರ]

ದಿಗಂಬರಿ$_2$ (ನಾ). ನಗ್ನಳಾಗಿರುವವಳು ; ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವಳು : ಕನಕಪುಥಳಿಗೆ ಶಶಿಗಲ್ಲೊಪ್ಪವಿಟ್ಟು ತತ್ಕೊಳದ ಪರಿವೇಷದೊಳು ನಿಲಿಸಿ ದೊಲುಹಟ್ಟಿಗೆಯ ರಂಗದೆಳವೆಳಗಿನಲಿ ದಿಗಂಬರಿಯರಂತೆ ಪರಿಶೋಭಿಸುತಿರೆ (ನವಪೋ. ೧೦-೫೭). [ಸಂ. ದಿಗಂಬರೀ]

ದಿಗಂಬರೆ (ನಾ). ಬೆತ್ತಲೆಯಾದವಳು ; ನಗ್ನೆ : ತನಿವೇಟದಲಿ ತಾಮುಸಿ ದಿಗಂ[ಪಾಠಾಂ. ನಿಶಾಂ, ನಿರಂ]ಬರೆಯಾಗಿ ನಲಿದಪ್ಪಿದಳು ನಿಜಪತಿಯ (ತೊರರಾ. ೫-೩-೪). [<ಸಂ. ದಿಗಂಬರೀ]

ದಿಗಡುದಿಮ್ಮಿ (ನಾ). ಸೊಕ್ಕಿದವಳು ; ಕೊಬ್ಬಿದವಳು ; ಸ್ವೇಚ್ಛಾವೃತ್ತಿಯವಳು : ಆ ದಿಗಡುದಿಮ್ಮಿ ಸುನಂದಾ . . . ಅವಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಕೆಟ್ಟು ಹೋಗಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನಾತ (ಚಾಲಿಹ. ೩೨).

[ದಿಗಡ್ಮು (←P ಹಿಂ. ಮರಾ. ಧೀಂಗಡ್) + ದಿಮ್ಮಿ$_0$]

ದಿಗಣ, ಜಿಗಣ, ದಿಗಿಣ (ನಾ). ಮದ್ದಳೆಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕುಣಿಯುವ ಕುಣಿತ. **ಜಿಗಣ:** ತಾಳಮದ್ದಳೆ ಜಗಣಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕುಣಿತಹಾಕಿ . . . ನಲಿಯುವುದು ಒಂದು ಭಾಗ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೮೨). **ದಿಗಿಣ:** 'ನನ್ನ ವೇಷ ಚಂದ . . . ನನ್ನ ದಿಗಿಣ ಬಲ' ಎಂದು ಬರಿದೆ ಆವರವರೇ ಅದನ್ನು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡರೆ ಸಾಕೇನು ? (ಸ್ವಕೃಹೊ. ೦೩೭).

ದಿಗಣ ಹಾಕು = ಮದ್ದಳೆಯ ತಾಳಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕುಣಿ : ಇವೆಲ್ಲ ಒಂದು ಕುಣಿತವೋ ? ಬರಿದೆ ಕುಣಿದರೆ ಸರಿಯೆ ; ಇವಕ್ಕೆ ಗತ್ತು ಬೇಕೇ ? ಇದೆಲ್ಲ ಬರಿದೆ ದಿಗಣ ಹಾಕುವುದು (ಹಹಸ. ೩೩). [?]

ದಿಗದಿಗನೆ (ಅ). ಒಂದು ಅನುಕರಣಾವ್ಯಯ ; ಬೇಗಬೇಗನೆ ; ರಭಸದೊಡನೆ : ದಿಗಿದಿಗಿ { ದಿಗದಿಗ } ನೊಡನಿದಿರಾಗಿ ಬಹಳು ನಸುನಗುತ ರಾಯನನಪ್ಪುವಂತೆ ಭುಗಿಲನೆ ತಿರುಗುವಳರಸನೊಳ್ಮುನಿದಡ್ಡ ಮೊಗವಿಕ್ಕಿ ಹೋಹಳೆಂಬಂತೆ (ಭರಚ. ೦೨-೬೩); ದಿಗಿದಿಗಿ { ದಿಗದಿಗ } ವೆಯ್ದುಂದು ಕಡೆಯ ಬಾಗಿಲ ಸಾರ್ದು (ಭರಚ. ೪೬-೪೧). [ದಿಗದಿಗ$_0$ + -ಅನೆ$_1$]

ದಿಗಧಿಪ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಒಡೆಯ,- ದಿಕ್ಪಾಲಕ : ಸ್ತಂಬೇರಮನೆಂಟು ಮನೊತ್ತಂಬದೆ ದಿಗಧಿಪರೊಳೀಟ್ಟುಕೊಂಡು . . . ಖಳಂ ಶಿಕ್ಷಿಸಿದಂ (ಜಗಪಿ. ೧೧-೮೦) ; ದಿಗಧಿಪರಂ ತೆರಳ್ಚುವವೊ ನಾಗನಿವಾಸದ ಶೇಷನಂ ಬರಲ್ ತೆಗೆವವೊ ... ಬಗೆಮಿಗೆ ಪೇಟೆವೆಂಬ ಕಡುಪಂ ತಳೆದಿರ್ದುವಿಳಾಧಿನಾಯಕಾ (ದಶಕು. ೪-೧೬). [ಸಂ.]

ದಿಗಧೀಶ (ನಾ). = ದಿಗಧಿಪ : ಮಹಿಳಾಸಹಿತಂ ವಾಹನಸಹಿತಂ ಸಂಗೀತಸಹಿತಮತಿಶುದ್ಧಮನಸ್ಸಹಿತಂ ನಿಜವಿವಿಧಾಯುಧಸಹಿತಂ ನಿಬವೇಟ್ಟು ನೆಲೆಯೊಳಿರೆ ದಿಗಧೀಶರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೩೨) ; ದಿಗಧೀಶರ್ ಜಗದೀಶರೊಳ್ ಪೊಲಗಿಡಲ್ ದಿಗ್ದಂತಿಗಳ್ ಸೈನ್ಯದಂತಿಗಳೊಳ್ ಪಲ್ಲಟವಾಗಲ್ (ಜಗಪಿ. ೦೩-೮೦); ಆಯೆಡವಂಕ ಬಲವಂಕದಿ ಕೇಶವಾಂಬುಜಪುತ್ರರಿಂದಾಗ್ನಿಯಮ ನಿರುತಿ ಪಾಶಧರರನಿಲವಿತ್ತಪನೀಶನೆಂಬ ದಿಗಧೀಶರಿರ್ದರು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೧೮). [ಸಂ.]

ದಿಗಧೀಶಕಾಂತೆ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಒಡೆಯನಾದವನ ಸತಿ,-ಕಾಂತೆ ; P ಶಚೀದೇವಿ, ಸ್ವಾಹಾ ಮತ್ತು ಸ್ವಧಾ, ಶ್ಯಾಮಲಾದೇವಿ, ದೀರ್ಘಾದೇವಿ, ಋದ್ಧಿ ಮತ್ತು ವಾರುಣಿ, ಅಂಜನಾ, ಋದ್ಧಿ, ಶಿವೆ-ಇವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಪತ್ನಿಯರು : ದಿಗಧೀಶಕಾಂತೆಯರ್ ಮಿಂದೊಗೆದಾಗಳ್ತಂದು ಕೇಶಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕಾವಗಮಂತೆ ಧೂಪವರ್ತಿಯ ಪೊಗೆದತ್ತನಿಸಿ ದೆಸೆದೆಸೆಯೊಳೆಸೆದತ್ತು ತಮಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦೦-೦೩).

[ದಿಗಧೀಶ + ಕಾಂತೆ]

ದಿಗಧೀಶಪದವಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಪಾಲಕನ ಅಧಿಕಾರ : ಧನಕ್ಕೊಡೆಯಂ ಕುಬೇರನಾಗಿ ಮೆರೆದಿರ್ಪುದೆಂದು ದಿಗಧೀಶಪದವಿಯಿತ್ತು . . . ಭಕ್ತರಂ ಪೊರೆಯುತಿರ್ದಂ (ಅದ್ಭುತ. ೧೯-೯). [ದಿಗಧೀಶ + ಪದವಿ]

ದಿಗರ್ 'ದಿಗರು' ನೋ.

ದಿಗರ್‌ಜವಾಬು 'ದಿಗರುಜವಾಬು' ನೋ.

ದಿಗರ 'ದಿಗರು' ನೋ.

ದಿಗರು, ಡಿಗರು, ದಿಗರ್, ದಿಗರ, ದಿಗುರು (ನಾ). ೧. ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ; "ಎದುರುವಾದಿಸುವುದು ; ವಾದ" (ಜಾನಕೋ. ೩). 'ದಿಗರುಜವಾಬು' ಪರಾ. **ಡಿಗರು:** ೨. "ಸೊಕ್ಕು ; ಗರ್ವ" (ಜಾನಕೋ. ೬೩). **ದಿಗರ್:** (ಗು). ೩. ಅನ್ಯ; ಬೇರೆಯಾದ: (೬). **ದಿಗರ:** ೩. ದಿಗರ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಹೋಗಿರುವ ರೈತರು . . . ಜಿರಾಯಿತು ಕೆಲಸದಲ್ಲಿಡಬೇಕು (ಮುಹಾವಂ. II, ೬೨). **ದಿಗುರು:** ೧. 'ದಿಗುರುತ್ತರ' ಪರಾ. [← ಪಾರ. ಮರಾ. ದಿಗರ್ ; ಹಿಂ. ದಿಗರ್, ದಿಗಾರ್]

ದಿಗರುಜವಾಬು, ದಿಗರ್‌ಜವಾಬು (ನಾ). ಎದುರುತ್ತರ ; "ವಿರುದ್ಧ ಮಾತಾಡುವುದು" (ಜಾನಕೋ. ೩). **ದಿಗರ್‌ಜವಾಬು :** ವಿಪ್ರಲಂಭಃ, ವಿಸಂವಾದಃ – ೨ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ನುಡಿಯುವದು ಅಂದರೆ ಕ್ರಮತಪ್ಪಿ ಮಾತಾಡುವದು, ಅಥವಾ ದಿಗರ್‌ಜವಾಬು ಕೊಡುವದು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೬೯).

[ದಿಗರು + ಜವಾಬು]

ದಿಗವಲೋಕನ (ನಾ). ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದು. 'ದಿಗವಲೋಕನಗೃಹ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಿಗವಲೋಕನಗೃಹ (ನಾ). ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ನೋಡಲಾಗುವಂತೆ ಕಟ್ಟಿದ (ಎತ್ತರವಾದ) ಮನೆ : ಗಿರಿಕೂಟಮೆಂಬ ದಿಗವಲೋಕನಗೃಹಮುಂ ವರ್ಧಮಾನಮೆಂಬೀಕ್ಷಣಪ್ರಿಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಾಗೃಹಮುಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೩ ವ) ; ದಿಕ್‌ಸ್ವಸ್ತಿಕಮೆಂಬ ಸುಧಾಭೂಮಿಯುಂ ಸುವಿಧೆಯೆಂಬ ಚಕ್ರಮುಮಮಾಯಷ್ಟಿಯುಂ ಗಿರಿಕೂಟಮುಮೆಂಬ ದಿಗವಲೋಕನಗೃಹಮುಂ (ಅಜಿಪು. ೦೦-೦ ವ). [ದಿಗವಲೋಕನ + ಗೃಹ]

ದಿಗಟ (ನಾ). ಒಂದು ಮನೆತನದ ಹೆಸರು; ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀದಿಗಟರ ಬೆಸುಗಿ ಕೊಟ್ಟದು ಗೋಸಹಸ್ರ ನಾಲ್ಕುಕೇರಿಗೆ ನೆಟ್ಟಿಯ ಗೋಸ[ಹ]ಸ್ರಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೪೩-30 ; ಸು. 890 ?). [?]

ದಿಗಾರ (ನಾ). [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಗೆ ಬರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೇನೆ,-ಶೂಲೆ : ನಾಲ್ಕನೆಯ ಜಾವದ ಶೂಲೆಗೆ ದಿಗಾರವೆಂಬುದು (ಅಶ್ವಟೀ. ೦೦೨-೦೦). [?]

ದಿಗಾಳಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಾಲು : ವಾಜಿ ಸಿಂಧುರ ರಥವೃಂದ ಮಾರ್ಭಟಿಸಿ . . . ಪೋರ್ದುದು ಭೂಮಿ ದಿಗಾಳಿ ಕಂಪಿಸೆ (ಹಮ್ಮೀರ. ೩-೪೦). [ಸಂ. ದಿಗಾಲಿ]

ದಿಗಿಣ 'ದಿಗಣ' ನೋ.

ದಿಗಿಭ (ನಾ).=ದಿಗ್ಗಜ ೧ : ದಿಗಿಭ ನಿಭಂಗಳಪ್ಪ ಸಮರದ್ವಿರದಂಗಳ ಯುದ್ಧಕೇಳಿಯುಂ ಬಗೆಗೊಳೆ ನೋಡಲುಂ ನೆಗಟ್ದ ಮಲ್ಲರುಮಂ ಪಿಡಿದೊತ್ತಿ (ಆದಿಪು. ೮-೪೮) ; ಡ್ಯಾರಾವಕ್ಕಗಿದಳ್ಕಿ ಬಳ್ಕಿ ದಿಗಿಭಂ ಕೋದಂಡದೊಳ್ಪೊಡಿಕೊಂಡಾರುತ್ತುಂ ನಿಶಿತಾಸ್ತ್ರದಿಂದಿಸೆ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೩-೧೨೦) ; ಜಲಧಿ ಮೇರೆಯನೊದೆದು ಹಾಯಲಿ ನೆಲನನಿಳುಹಲಿ ದಿಗಿಭವಿನಮಂಡಲಕೆ ಕಾಳಿಕೆಯಿಡಲಿ ನಡೆದಾಡಲಿ ಕುಲಾದ್ರಿಗಳು (ಕುಪ್ಯಾವಿ. ೭-೨೩). [ಸಂ.]

ದಿಗಿಭೇಂದ್ರ (ನಾ). ದಿಗ್ಗಜಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ; ಐರಾವತ : ನೆಗಟ್ದಮರನಗೇಂದ್ರಮನಾ ದಿಗಿಭೇಂದ್ರಂ ಪೊರ್ದಿದಲ್ಲಿ ಸುರತೂರ್ಯರವಂ ನೆಗಟ್ನನಗಂ ಕನಕಾದ್ರಿಗೆ ಖಗಾದ್ರಿ ಸಂತಸದೆ ಬಿರ್ದುಮಂದಂತಿರ್ಕುಂ (ಅಜಿಪು. ೪-೨೬). [ದಿಗಿಭ + ಇಂದ್ರ]

ದಿಗಿಲ್, ದಿಗಿಲು (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಿಗಿಲನೆ' ಪರಾ. ೨. ಹೆದರಿಕೆ ; ಭಯ ; "ಜಜ್ಜರಿತ ಧೈರ್ಯ" (ಚತುನಿ. ಕ. I, ೬೪). **ದಿಗಿಲು :** ೨. ಪುಟ್ಟ ದಿಗಿಲುರದಲ್ಲಿ ನಯನಗಳಿಟ್ಟು ನೋಡಂಗಾಂಗ ಭಸಿತದಿ ಕಟ್ಟಿದುರುಲಿಂಗವನು ಕಂಡಳು (ಬಿಜ್ಜಪು. ೯೪-೧೬) ; ಹಿರಿತನಕೂ ಕೆಳೆತನವೇ ಮಿಗಿಲು ಇದರೊಳಿಲ್ಲ ಬೆಚಿತ್ಯದ ದಿಗಿಲು (ಗಣೇಶ. ೨-೨೮) : ಇನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಯಾರ ದಿಗಿಲೂ ಇಲ್ಲ (ಆರ್ಯಶ. ೧೪).

೩. ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ ; ದಂಗು ; ಕಕ್ಕಾವಿಕ್ಕಿ. 'ದಿಗಿಲುಗೊಳು' ಪರಾ.

ದಿಗಿಲುಭುಗಿಲಾಗು = ಗಾಬರಿಯುಂಟಾಗು ; ತಳಮಳವಾಗು : ಗೌರಿಗೆ ಎದೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ದಿಗಿಲುಭುಗಿಲಾಯಿತು (ನಡದಾ. II, ೯೯೨).

[ದೇ.II ತಮಿ. ತಿಕಿಲ್, ತಿಕಿರ್ ; ತುಳು. ದಿಗಿಲ್ ; ತೆಲು. ದಿಗುಲು]

ದಿಗಿಲನೆ (ಅ). ದಿಗಿಲ್ ಎಂದು : ಪಗಲು ಕಡೆಗಾಣೆ ತಮವೆಂಬ ಗಿಡುಗಂ ಗಳ್ಕಿ ಖಗದ ಮಾಲೆಗಳು ಬಿಗುತರ್ಗೋಡಿ ಮನೆ ಮನೆಯ ಗೂಡುಗಳ ಪೊಕ್ಕಿದೆ ದಿಗಿಲನುರಿಯಲಂತ್ಕದ ಗುಣವ ಸಾರುತಸ್ಪೃಶ್ಯಮಾಗಿ ಪೊಗವೆಯ್ದೆ ಹೊತ್ತಿ ಹೊಗೆವಂತುರಿಯುತಿರ್ಪ ದೀವಗಳ ಸಂತೃಸಲ್ಕೆತಂದಂದದಿಂ ಪೂರ್ವ ನಗರದಗ್ರದೊಳಗುದಯವಾದನಾ ತರಣಿ (ಭಾವಜೀ. ೭-೧೮). 'ಧಿಗಿಲನೆ' ಪಠಾ. [ದಿಗಿಲ್ + – ಅನೆ$_1$]

ದಿಗಿಲಾನ್ (ಕ್ರಿ). ಭಯವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಹೆದರು : ದಿಗಿಲಾಂತು ಪತ್ರೋಪಹಾರವ ತಂದಿತ್ತರವಗೆ (ಪೋಹಿತ. ೦೯-೭೩); ವಿಗಡವಾಗಿದ ನಿನ್ನ ಪಯಣಕ್ಕೆಯನ್ನದೆ ದಿಗಿಲಾಂತುದೀ ಗಳಿಗೆಯೊಳು ಅಗಲಿದೊಡೆಂತು ಜೀವಿಪೆನು (ಪೋಹಿತ. ೨೮-೪೯). [ದಿಗಿಲ್ + ಆನ್$_1$]

ದಿಗಿಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಶೋಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು ; ವಿಜೃಂಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು; ಮೆರೆಸು (?) : ಬಂದನೊಲವಿಂ ಗೌರವ ಕುಂಕುಮ ಗಂಧದನು ಲೇಪನದ ಕೂರಳೊಳಗೊಂದಿದೊಚ್ಚರಗವಡೆಗಳ ಕಂಟಳಿಯ ಕುಪ್ಪಸದ ಚಂದದಿಂ ಪೀಲಿಯ ಚವರ ಛತ್ರಂ ದಿಗಿಲಿಸುತ ತುರಗಗಮನದಿ ಮುಂದೆ ನುಡಿಸುವ ಢಕ್ಕೆಗಳ ಕೊಂಬುಗಳ ರವ ಪೊಳೆಗೆ (ಶಂಕರಾ. ೧೩-೩೩) ; "ಅಲ್ಲಾಡಿಸು" (ಶಂಕರಾ. ಕೋಶ). ೨. (?) : ಸಚ್ಚಿದಾನಂದೈಕ ಭಕ್ತರು ನಿಚ್ಚಳದಿ ಹರಶರಣರ್ಕೃತಂದುಚ್ಚವದಿ ಗಣಪರ್ವಗಳ ಮಾಡಿದರು ತಮ ತಮಗೆ ಅಚ್ಚರಿಯವಹ ಸಂಭ್ರಮಂಗಳ ಸಚ್ಚರಿತ ದಿಗಿಲಿಸುತ ಲಿಂಗದಿ ಬೆಚ್ಚುತಾನಂದಾರ್ಣವದೊಳೋಲಾಡುತೊಪ್ಪಿದರು (ಶಂಕರಾ. ೩-೨೮) : "ದಂಗಾಗುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸು" (ಶಂಕರಾ. ಕೋಶ).

[ದಿಗಿಲ್$_0$ + – ಇಸು$_3$]

ದಿಗಿಲು 'ದಿಗಿಲ್' ನೋ.

ದಿಗಿಲುಗನಸು (ನಾ). ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸುವ ಕನಸು : ಹಗಲುಗನಸುಗಳು ದಿಗಿಲುಗನಸುಗಳು ಬರಲು ಜಾತ್ರೆಗಾಗಿ ಹೃದಯ ಹೃದಯಗಳ ಕೂಡಲಾಗು ವುದು ದೇವಯಾತ್ರೆಗಾಗಿ (ಸೂರ್ಯಪಾ. ೩೪-೧೧).

[ದಿಗಿಲು (<ದಿಗಿಲ್) + ಕನಸು]

ದಿಗಿಲುಗೊಳ್, ದಿಗಿಲುಗೊಳು, ದಿಗಿಲುಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೆದರು ; ಅಂಜು ; ಭಯಪಡು. 'ದಿಗಿಲುಗೊಳಿಸು' ಪಠಾ. **ದಿಗಿಲುಗೊಳು** : ೨. ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಳ್ಳು; ದಿಕ್ಕು ತೋಚದಂತಾಗು. ದುಗುಡದಿಂ ಬಳಲು ವನು! ಹೇರನಿಳಿಸಿದೆಯಾ? ದಿಗಿಲುಗೊಳುವನು! ನೀನು ದಾರಿ ತಿಳಿಸಿದೆಯಾ? (ಕಲಾಪು. ೩೭-೧). **ದಿಗಿಲುಗೊಳ್ಳು** : ೧. ಮುಗಿಲ ಚರಿತೆಯ ಕೇಳಿರಿ! ಪೊಗವ ಕಂದಿಸಿ ನುಡಿಯ ನಂದಿಸಿ ದಿಗಿಲುಗೊಳ್ಳಲು ಬೇಡಿರಿ (ಕಲಾಪು. ೩೦-೧೯) ; ನಾನು ದಿಗಿಲುಗೊಂಡು ತಕ್ಷಣ ಎದ್ದು ಕಥೇರಿಗೆ ಬಂದ (ನಾಪೂರೀ. ೩೮). ೨. ಗಿರಿಯ ದಿಗಿಲುಗೊಂಡು ಕಂಬದಂತ ನಿಂತುಕೊಂಡಿದ್ದ (ಮಾಬ್ಬುಹ. ೯೦) ; ಆದಿನಾಥ ದಿಗಿಲುಗೊಂಡು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ (ಅಕ್ಕಬು. ೧೨).

[ದಿಗಿಲು (<ದಿಗಿಲ್) + ಕೊಳ್$_1$]

ದಿಗಿಲುಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೆದರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಭಯಪಡು ವಂತೆ ಮಾಡು : (+). [ದಿಗಿಲುಗೊಳ್ + – ಇಸು$_3$]

ದಿಗಿಲುಗೊಳು 'ದಿಗಿಲುಗೊಳ್' ನೋ.

ದಿಗಿಲುಗೊಳ್ಳು 'ದಿಗಿಲುಗೊಳ್' ನೋ.

ದಿಗಿಲುಬಡಿ (ಕ್ರಿ). ಹೆದರಿಕೆಯಾಗು ; ಭಯವುಂಟಾಗು : ರಂಗಣ್ಣನಿಗೆ 'ಇದು ಏನೋ ಪೇಚೇ ಬಂತು' ಎಂದು ದಿಗಿಲುಬಡಿದರೂ ತೋರಗೊಡ ಲಿಲ್ಲ (ಅಶನಾ. ೧೩). [ದಿಗಿಲು (<ದಿಗಿಲ್) + ಬಡಿ$_1$]

ದಿಗಿಲುಬೀಳು (ಕ್ರಿ). ಗಾಬರಿಯುಂಟಾಗು ; ಅಂಜಿಕೆಯಾಗು ; ಭಯ ವಾಗು : ಅದು ಕೋಣವೋ ಬ್ರಹ್ಮರಾಕ್ಷಸವೋ ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ದಿಗಿಲು ಬಿತ್ತು (ಕಂಲಬು. ೩೦). [ದಿಗಿಲು (<ದಿಗಿಲ್) + ಬೀಳ್$_1$ (<ಬೀೞ್$_1$)]

ದಿಗಿಲುಹಾರು (ಕ್ರಿ). ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯಾಗು ; ಗಾಬರಿಬೀಳು : ಐದು ನಿಮಿಷ ಕ್ಕೊಂದು ರೈಲು ಬರುವ ಗದ್ದಲ ನೋಡಿಯೇ, ನನಗೆ ದಿಗಿಲುಹಾರಿದೆ (ಅಕನಿ. ೧೧೯). [ದಿಗಿಲು (<ದಿಗಿಲ್) + ಹಾರು$_2$ (<ಪಾಱು$_1$)]

ದಿಗಿಲೆನ್ (ಕ್ರಿ). ಹೌಹಾರು ; ಭಯಪಡು : ಸ್ಮರಜಸಾಧ್ವಸದೀ ದಿ[ಪಾಠಾಂ. ಧಿ]ಗಿಲೆಂದು ಗೂಡುವಾಯ್ತುದು ನೃಪಕನ್ನೆಗಾಗಳೆರ್ದೆ ನೋಡಲೊಡಂ ಮನುವಂಶಮೇರುವಂ (ಪರ್ಮಪು. ೬-೧೩) ; ದಿಗಿಲೆಂದಿತ್ತು ವಿಯೋಗಿ ವೃಂದ ಹೃದಯಂ ವಾಸಂತಿಕಾಪಾಪದೊಳ್ (ಗಿರಿಶ. ೭-೩೮) ; ಬಸವಯ್ಯ ಹೊಗಳುತಿರಲ್ ಹದನರಿದೆದೆ ದಿ[ಪಾಠಾಂ. ಧಿ]ಗಿಲೆನುತ್ತಾ ಕಿನ್ನರಯ್ಯನು ಮುಗಿದ ಕೈಗಳುವೆರಸಿ ಪರಿತಂದ (ಬಸಪು. ೨೯-೩೨) ; ಕಾಂತರಾಲಿಂಗನ ದೊಳು ಪೊಂಚಿರ್ದ ಕಾಮಿನಿಯರೆದೆ ದಿ[ಪಾಠಾಂ. ಧಿ]ಗಿಲೆನಲ್ (ಪ್ರಮಿಥ. ೨೬-೨೪). [ದಿಗಿಲ್ + ಎನ್$_1$]

ದಿಗಿಲೇಳು (ಕ್ರಿ). ದಿಗಿಲ್ ಎಂದು ಏಳು ; ರಭಸದಿಂದ ಏಳು : ದಿಗಿಲದ್ದ ಗಾಳಿಗಳ ಬಗಿದಿಟ್ಟು ಹಗಲ ಹಗಲಿನ ಮೇಲೆಯೊಂದು ಕಾಲನ್ನಿಟ್ಟು ಮಾಗಿಲಿ ನೊಳು ಮಾಗಿಯದಂತಾಗಿ ಪೇಲಲಕೆ ಸಾಗಿ ನಿಂತೆಯೊ ವಿರಾಟನಾಗಿ (ಗಹಿ. ೯-೧೩). [ದಿಗಿಲ್ + ಏಳು$_1$ (<ಏೞ್$_1$)]

ದಿಗೀಶ (ನಾ). = ದಿಕ್ಪತಿ : ಶ್ರೀಶಭೂಪಾಧೀಶರುಂ ದೇವೇಶ ಮುಖ್ಯ ದಿಗೀಶರುಂ . . . ಯೋಗಾಚಾರ್ಯರುಂ ನೆರೆದೋಲಯಿಸುತಿರಲು (ಬಸಪು. ೨೪-೪೮). [ಸಂ.]

ದಿಗೀಶ್ವರ (ನಾ). = ದಿಕ್ಪತಿ : ಸರವತ್ತಿ ಪಾಡುವೈದೆಯರ ಗಾನಂ ದಿಗೀಶ್ವರರ ಕಿವಿಗಾನಂದಮಂ ಕಱೆಯೆ (ಹಲಪು. ೬-೩೪). [ಸಂ.]

ದಿಗುಜಾತ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಗುಂಪು,–ಸಮೂಹ : ಭೂತಳವನಂಬರವನಾ ದಿಗುಜಾತವನು ಬೆಳಗುತ್ತ ಸುಜನಪ್ರಾತವೀಕ್ಷಿಸಲ್ಕೆದಿಶೀ ಪುನರ್ಭವದ ಸಂಸ್ಥಿತಿಯ (ಏಭಾಗ. ೬-೧೧-೨೭). [<ಸಂ. ದಿಗ್ಜಾತ]

ದಿಗುಜಾಲ (ನಾ). = ದಿಗುಜಾತ : ಸೂಳು ಏಗಲಳ್ಳಿಂದವರು ನಿಸ್ಸಾಳ ಕೋಟಿಗಳುದಯದಲಿ ದಿಗುಜಾಲ ಜರಿಯಲು . . . ನಡೆದುದು ಸೇನೆ ರವಿನಂದನನ ನೇಮದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨-೨). [<ಸಂ. ದಿಗ್ಜಾಲ]

ದಿಗುಡು 'ತಿಗುಡು$_1$' ನೋ.

ದಿಗುತಟ (ನಾ). = ದಿಕ್ತಟ : "ದಿಗುತಟ – ದಿಕ್ತಟ – ದಿಗಂತ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೧೯) ; ಪೂರ್ಣಶಶಿಮಂಡಲದವೊಲು ತನುಕಾಂತಿ ಕಿವಿದುದು ನಿಖಿಳ ದಿಗು ತಟವ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೮-೧೯) ; ಹೆತ್ತು ದಿಗುತಟ ತುಂಬೆ ರಾಯರ ಪೊತ್ತ ಗಟ್ಟದ ಸೇನೆ ಸಹಿತವೆಯ್ತಿ ಬಂದುದು ಜನಕಭೂಪನ ರಾಜಮಂದಿರಕೆ (ತೊರೆರಾ. ೨-೮). [<ಸಂ. ದಿಕ್ತಟ]

ದಿಗುದಂತಿ (ನಾ). = ದಿಗ್ಗಜ ೧ : ಅಗುರ್ವ್ವುರ್ವೆತ್ತು ಪೋಲ್ತುದು ದಿಗು ದಂತಿಯುಂ ವಿಜಯಕಾರಣವಣ್ಣನ ಗಂಧವಾರಣ (ಎಕ. VII, ಹನ್ನಗಿ. ೩೯– ೩೨ ; 1149) ; ಕೀರ್ತಿಯಷ್ಟದಿಗುದಂತಿಪರೀತ ಮಹೀತಳಾಗ್ರದೊಳು (ಎಕ. XV, ಅರಸೀ. ೨೦೭–೪೭ ; 1232) ; ಪ್ರಳಯಜಲನಿಧಿಯಂತೆ ದಳ ಬರಲಿಳೆ ಕುಸಿಯೆ ಕಮಠಂಗೆ ಪೇಲುಸುರುಲಿಯೆ ದಿಗುದಂತಿಗಳು ಮೊಣ ಕಾಲೂರಿ ಮನಗುಂದೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೦-೪೦). [<ಸಂ. ದಿಗ್ದಂತಿನ್]

ದಿಗುನಿಚಯ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಗುಂಪು,–ಸಮೂಹ : ತನುರುಚಿ ವಿಶದ ದಿಂದಾವರಿಸಿ ದಿಗುನಿ [ಪಾಠಾಂ. ಪ್ರ]ಚಯದೊಳು ಥಳಥಳಿಸಿ ಬೆಳಗಿದುದೇನ ಬಣ್ಣಿಸುವೆ (ಬಸಪು. ೮-೧೧). [<ಸಂ. ದಿಙ್ನಿಚಯ]

ದಿಗುಪಾಲ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಒಡೆಯ,–ಪ್ರಭು ; ದಿಕ್ಪಾಲ : ಧ್ಯಾನದಲಿ ಕೈಮುಗಿದು ಶಂಕರ ನೀನೆ ಗತಿಯೆಂದೆನುತಲಾ ಶಶಿ ಭಾನು ದಿಗುಪಾಲರಿಗೆ ನಮಿಸುತ ಕೇಳಿ ನೀವೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೩-೨೮). [<ಸಂ. ದಿಕ್ಪಾಲ]

ದಿಗುಪಾಲಕ (ನಾ). = ದಿಗುಪಾಲ : ದಿಗುಪಾಲಕರು ನಿಜಮಂದಿರಕೆ ಸರಿದರು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦೩-೦೨). [<ಸಂ. ದಿಕ್ಪಾಲಕ]

ದಿಗುಬಂಧನ (ನಾ). ೧.=ದಿಗ್ಬಂಧನ ೧. ೨. (ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಓಡಿ ಹೋಗಲುಂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ) ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಅಡ್ಡಿ ಮಾಡುವಿಕೆ,-ನಿರ್ಬಂಧಪಡಿಸುವಿಕೆ: ಎಡೆಗೊಡದು ಬೇಂಟೆ ದಿಗುಬಂಧನಂ ಮಾಡು ಕಾಡೊಡೆಯನಂ ನೋಣು ಸೊಕ್ಕಿನ ಧೂಮಮಂ ಬೀಸು (ಹಪಳ. ೩-೨೯). [<ಸಂ. ದಿಗ್ಬಂಧನ]

ದಿಗುಬಲಿ (ನಾ). = ದಿಗ್ಬಲಿ ೨: ತಿಳಿಯದೊಡಲಂ ಕಡಿಕಡಿದು ದಿಗುಬಲಿಯನೀಯಲಿ ನೋಡುವಂ (ಬಸವು. ೪೫-೨೮) ; ಅವರ ತನುವನು ಯುದ್ಧರಂಗದಲಿ ದಿಗುಬಲಿಯ ಕೊಡಿಸುವೆನು (ಕುವ್ಯಾಆ. ೮-೭) ; ನಿಃಶಂಕರಹ ಮೂವರನು ದಿಗುಬಲಿಯ ಕೊಡುವೆನೆಂದೆನುತ (ಕಾಶಿರಾ. ೩೯-೪೨) ; ಅವನಂ ಸೀಳ್ದು ದಿಗುಬಲಿಯನೀಯಬೇಕಲ್ಲದೆ ಬಾಳ್ವುದೇ ಕೆನುತಿಂದ್ರನಂ ವೃತ್ರಜಂಭರಾರ್ದೆಚ್ಚರಂದು (ಜಲಪು. ೪೯-೧೫).

[<ಸಂ. ದಿಗ್ಬಲಿ]

ದಿಗುಬಲಿಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯನ್ನು ಕೊಡು. ೨. (ಅಲಂ) ಚೂರುಚೂರಾಗುವಂತೆ ಕಡಿದು ಎಸೆ,-ಬಿಸುಡು: ಅಡವಿಯಲಿ ಹಿಂದೆಮ್ಮ ತಂದೆಯ ಕೆಡಹಿದಾತನೆ ಸಿಕ್ಕಿದೆಯಲಾ ಕಡಿದು ದಿಗುಬಲಿಗೊಡುವೆ ಬಿಡೆ ಬಿಡೆ ಹೋಹೆಯನ್ನೆತ್ತ . . . ಎನುತಸುರ ರಾವುನನೆಚ್ಚ ಮೂದಲಿಸಿ (ಕಾಶಿರಾ. ೩೫-೨೮) ; ನೆಲ ನಿಮ್ಮ ನೆನೆಯ ಲೊಲ್ಲದ ಕುಟಿಮನವಂ ಸುಡುವೆನಡುವೆ ದಿಗುಬಲಿಗೊಡುವೆಂ (ಹಂಕಳಂ. ೦೭). [ದಿಗುಬಲಿ + ಕೊಡು$_1$]

ದಿಗುಬಲಿಯಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ).=ದಿಗುಬಲಿಗೊಡು ೨: ಹೊಕ್ಕು ಹಗೆಗಳ ಹೊಯು, ದಿಗುಬಲಿಯಿಕ್ಕಿ ನನ್ನಯ ಹರುಷಜಲಧಿಯನುಕ್ಕಿಸಲು ಬೇಕು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೦-೨೨). [ದಿಗುಬಲಿ + ಇಕ್ಕು]

ದಿಗುಭಾಗ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಭಾಗ; ದೆಸೆ: ಮೇರುಪರ್ವ್ವತದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಗುಭಾಗದ ಭರತಕ್ಷೇತ್ರದೊಳು (ಇಆ. XII, ೯೭-೧೪ ; 1187) ; ಆಗಳಾವುದು ನೆಲನು ನಭ ದಿಗುಭಾಗವೆಲ್ಲಿಯದೆನಲು ಕಣೆಗಳು ತೂಗಿ ತುಳುಗಿದವರಿಭಟನ ಕರಿಘಟೆಯ ಮೈಗಳಲಿ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨-೧೯).

[<ಸಂ. ದಿಗ್ಭಾಗ]

ದಿಗುಭ್ರಮೆ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುತೋಚದಿರುವಿಕೆ; ಗಾಬರಿ: ರಣಮಹೀಸಂತ ಮಸಶಾಂತೇಕ್ಷಣರು ದಿಗುಭ್ರಮೆಯಲಿ ಸ್ವಕೀಯ ಕ್ಷಣನವನು ರಚಿಸಿದರು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೫-೩೦). [<ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ]

ದಿಗುಮಂಡಲ (ನಾ). = ದಿಙ್ಮಂಡಲ: ಉದ್ದಂಡ ಪದಹತಿಗಳೆ ಚಲಿಸಿ ದಿಗುಮಂಡಲಂ ಕಿವುಡಾಗೆ ಬಹುವಾದ್ಯಧ್ವನಿಗಳಿಂದ (ಬಸವು. ೩-೧೪) ; ಇಳಿದುದೀ ಕಣನೊಳಗೆ ದಿಗುಮಂಡಲದ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗವೆನೆ ಪರಿದಳಿತ ಚತುರಂಗದಲಿ ಮಸಗಿದುದರುಣಜಲರಾಶಿ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೫-೨೭).

[<ಸಂ. ದಿಙ್ಮಂಡಲ]

ದಿಗುಮತಿ (ನಾ). ೧. (ಹಡಗಿನಲ್ಲಿ ಬಂದ) ಸರಕನ್ನು ಇಳಿಸುವಿಕೆ. ೨. ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ: ಇತರ ದೇಶಗಳಿಂದ ಬರುವ ಸರಕುಗಳು (ದಿಗುಮತಿ)-ಹತ್ತಿಯಿಂದ ತಯಾರಾಗುವ ಬಟ್ಟೆಗಳೂ . . . ಉಪ್ಪು ಎಣ್ಣೆ (ಭೂಗೋಳ. ೩೯). 'ಎಗುಮತಿ', 'ಎಗುಮತಿ ದಿಗುಮಂತಿ' ಪರಾ.

[←ತೆಲು. ದಿಗುಮತಿ]

ದಿಗುಮುಖ (ನಾ).=ದಿಙ್ಮುಖ. 'ದಿಗುಮುಖಂಗಿಡಿಸು' ಪರಾ.

[<ಸಂ. ದಿಙ್ಮುಖ]

ದಿಗುಮುಖಂಗಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮುಚ್ಚು; ದಿಕ್ಕುಕಾಣದಂತೆ ಮಾಡಂ: ಬಂದ ಮಳೆಯೊಳು ಕವಿದ ಕತ್ತಲೆ ಕರಂ ಹೆಚ್ಚಿ ಸಂದಣಿಸಿ ದಿಗುಮುಖಂಗಿಡಿಸಿ ಜಗಮಂ ಮುಚ್ಚಿ (ಇಳರ. ದೇ. ೫೩-೨).

[ದಿಗುಮುಖ + ಕಿಡಿಸು (<ಕೆಡಿಸು)]

ದಿಗುರು 'ದಿಗರು' ನೋ.

ದಿಗುರುತ್ತರ (ನಾ). ಎದುರುತ್ತರ; ಒರಟು ಉತ್ತರ; ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉತ್ತರ: ಅದಕ್ಕವನು ದಿಗುರುತ್ತರವ ಕೊಟ್ಟುದರಿಂದ ಹುಮಾಯೂನನು ಗುಜರಾಥವನ್ನೊಳನುಗ್ಗಲಿಕ್ಕೆ ಹೊರಟನು (ಪೋಲಾದ. ೩೭).

[ದಿಗುರು (<ದಿಗರು) + ಉತ್ತರ]

ದಿಗುವಳಯ, ದಿಗ್ವಳೆಯ(ನಾ). = ದಿಗ್ವಲಯ: ಕಲಿಗಳುಬ್ಬಿನ ರೋಷ ತಾಮಸ ತುಳುಕಿತೆನೆ ದಿಗುವಳಯದಲಿ ಕುಡಿವೆಳಗ ಕುಡಿಕುಡಿದವತರುತಿರ್ದುದು ತಿಮಿರಲತೆ ಜಗವ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೫-೨೭); ಇಳಿದರಂದು ದುರ್ಗವ ದಿಗುವಳಯ ಬೆಸಲಾದಂತೆ (ತೊರರಾ. ೬-೧೭-೧೦). **ದಿಗ್ವಳೆಯ**: ಪದ್ಮಾವತೀಲಬ್ಧ ವರಪ್ರಸಾದ ಯಶಸ್ಸುಧಾಧವಳಿತ ದಿಗ್ವಳೆಯನುಂ ... ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಮಣ್ಡಳೇಶ್ವರಂ ಪೂಂಡೂ[ರ] ಪಲ್ಲವರಸರ್ (ಕಇಳ. ೪೦-೫೮-೧೨; 1087). [<ಸಂ. ದಿಗ್ವಲಯ]

ದಿಗುವಿಜಯ (ನಾ).=ದಿಗ್ವಿಜಯ ೧: ಭುಜಪರಾಕ್ರಮಚಕ್ರಿಯನು ದಿಗುವಿಜಯವಿಕ್ರಮಚಕ್ರಿಯನು ನೃಪ ಸೃಜಿಸಿದನು ನಿಜಮಹಿಮೆಯಲಿ ದಶರಥ ಮಹೀಪತಿಯು (ತೊರರಾ. ೦-೩-೧೬). [<ಸಂ. ದಿಗ್ವಿಜಯ]

ದಿಗ್ಗಜ (ನಾ). ೧. ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಐರಾವತವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಆನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; P ಐರಾವತ, ಪುಂಡರೀಕ, ವಾಮನ, ಕುಮುದ, ಅಂಜನ, ಪುಷ್ಪದಂತ, ಸಾರ್ವಭೌಮ ಮತ್ತು ಸುಪ್ರತೀಕ ಇವು ಅಷ್ಟ ದಿಗ್ಗಜಗಳು: "ಐರಾವತಂ . . . ಸುಪ್ರತೀಕಮೆನೆ ಪರಿವಿಡಿಯ ದಿಗ್ಗಜಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೭-೧೮) ; ಅಹಿಪತಿ ಪೆಡೆಯಂ ಬಿರ್ಚಿದಂ ದಿಗ್ಗಜಂ ಭೋರೆನೆ ದಾನಾಸಾರಮಂ ಸೂಸಿದುವು ಕಮಠನುಂ ತೂಗಿದಂ ಹರ್ಷದಿಂದಂ (ಜಗವಿ. ೩-೪) ; ನೂಕಿದನು ಭಗದತ್ತನನಿಬರ ಮೇಲೆ ದಿಗ್ಗಜವ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೪೦) ; ದಿಗ್ಗಜಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೊತ್ತು ಕೊಂಡಿರುವುವು (ಜ್ಯೋತಿವಿ. ೧೦). ೨. (ಅಲಂ) ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಬಹುಶ್ರುತತ್ವ, ಪರಾಕ್ರಮ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಉದ್ದಾಮ ವ್ಯಕ್ತಿ: ಅವರು ಕನ್ನಡದ ದಿಗ್ಗಜಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು (ಆಧು). ೩. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: ಅಷ್ಟ, ವಸು, ಗಜ, ದಿಗ್ಗಜ . . . ದಿಗ್ದಂತಿ ಇಂತಿನಿತುಂ ಎಕ್ಕೆ ಹೆಸರು (ವ್ಯವಹಾ. ೧೦-೧). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಗಜರಾಜಿ (ನಾ). ದಿಗ್ಗಜಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ; ಐರಾವತವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಆನೆಗಳು: ಶಿದಿಪೋಲ್ ದಿಗ್ಗಜರಾಜಿ ಗೋಣ್ಮುಸಿದು ವಕ್ತ್ರಶ್ವಾಸಮಂ ಬೀಱುತಿರ್ದುದು . . . ಖಳನೃಪಾಲಾಕ್ಷೌಹಿಣೀಭಾರದಿಂ (ಜಗವಿ. ೦-೩೦). [ದಿಗ್ಗಜ + ರಾಜಿ$_1$]

ದಿಗ್ಗನೆ (ಅ). ತಕ್ಷಣ; ಕೂಡಲೆ: ಒರ್ವಳೆ ದಿಗ್ಗನೆಯಿಂದ ಬಂದಳೀ ತರುಣ ಬನಕ್ಕೆ (ಅನಂಪು. ೭-೧೩); ಇವರನ್ನು ಕಂಡು ದಿಗ್ಗನೆದ್ದನು (ಮುನಿಮೂ. ೧೫೦); ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವದ ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳು ದಿಗ್ಗನೇಳುವರು (ಚಟ್ಟಹೊ. ೯೦).

[ದಿಗ್$_0$ + - ಅನೆ$_1$]

ದಿಗ್ಗವಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಆ [ಹೊ]ಲಂ ನಾಗಮಾವಿಯ ದಿಗ್ಗವಿಗೆಯ ಅಜಲೂರ ಎಡೆವಾ ಅನದ [ಕೆ]ಳಗೆ ಭಟ್ಟಾದರ್ಶನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೃಗೆ ಮತ್ತರು ೩೫ ನ್ಯಾಸವ್ಯಾಖ್ಯಾತೃಗೆ ಮತ್ತರು ೩೦ ಪ್ರಭಾಕರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೃಗೆ ಮತ್ತರು ೪೫ (ಕಇಳ. ೬-೨-೨೦೩; 1058). [?]

ದಿಗ್ಗೇಡಿ 'ದಿಕ್ಕುಗೇಡಿ' ನೋ.

ದಿಗ್ವೃತ (ಗು). ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದ,-ತಾಗಿದ: ವಿಲಸದ್ಧವಳ ಸಮ್ಯಗ್ಘನತರ ವಿಯದ್ಧರಾಖಿಳ ದಿಗ್ವಿ[ಗ್ವೃ]ತಯಶೋರಾಶಿ ಭಕ್ತ ಸಮುದ್ಧರಣ ಬಸವ (ಬಸವು. ೩೮-೧). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಭಿಗೆ (ನಾ). ಕೆರೆ ; ಕೊಳ ; ಸರೋವರ : ಎಸೆದಿಪ್ಪುವೊ ಸೇವ್ಯಮಾಗಿ ನಾನಾವಿಧಮಪ್ಪ ಚಿತ್ರವಣಿವಂಟಿಗೆ ದಿಗ್ಭಿಗೆ ಸಾಲ್ಕ ನನ್ದನಂ ಬಾವಿ ತಟಾಕಮಗ್ಗಿಟ[ಗೆ]ಯಾಪರವೆ [ವಿಷ್ಣು]ಗೃಹಂ ಶಿವಾಲಯಂ (ಕಇ. ೪, ೧೨-೪೦ ; 1080). [<ಪ್ರಾ. ದಿಗ್ಘಿಆ./ಸಂ. ದೀರ್ಘಿಕಾ]

ದಿಗ್ಜಯ (ನಾ). = ದಿಗ್ವಿಜಯ ೧. 'ದಿಗ್ಜಯಂಗೆಯ್' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಜಯಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ದಿಗ್ವಿಜಯವನ್ನು ಮಾಡು : ವನಿತಾಸಂಕುಳ ಮಿಂಬುಕೆಯ್ಯೆ ನಿಜತೇಜಂ ದಿಗ್ಜಯಂಗೆಯ್ಯೆ . . . ಕೃಷ್ಣನ ಕಾರುಣ್ಯ ಮನವೃಕೆಯ್ದುದ್ರಸುಗೆಯ್ದುಂ ಲೀಲೆಯಿಂದಾಹುಕಂ (ಜಗವಿ. ೬-೨). [ದಿಗ್ಜಯ + ಕೆಯ್$_1$]

ದಿಗ್ಜಯೋದ್ಯಮ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವ ಕಾರ್ಯ; ದಿಗ್ವಿಜಯದ ಪ್ರಯತ್ನ : ಆತನ ದಿಗ್ಜಯೋದ್ಯಮಮನಾಂ ಪಿಗೆ ಪೇಟದೊಡೇನೊ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೧೯). [ದಿಗ್ಜಯ + ಉದ್ಯಮ]

ದಿಗ್ದಂತಿ (ನಾ). ೧.=ದಿಗ್ಗಜ ೧ : ವನನಾಗಾರಿಯನಾಂತ ದಂತಿಶಿಶುವೋಲ್ ದಿಗ್ದಂತಿಯೊಳ್ ಪೋರ್ದ ಹೀನನವೋಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೨೬) ; ಆ ಗಂಭೀರ ದಿಗ್ದಂತಿ, ತೋರೆದು ಗಾಂಭೀರ್ಯಮಂ, ತರಳಚಂಚಲಚಿತ್ತದಿಂ ಬೀದಿ ವರಿವುದಯ್ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮ. ೯೩-೪೬೨). ೨. = ದಿಗ್ಗಜ ೨ : ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಇಬ್ಬರು ಹಿರಿಯ ದಿಗ್ದಂತಿಗಳಿಂದ ನನಗಾಗಿರುವ ಮಹೋಪಕಾರವನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ಕರ ಜೋಡಿಸಿ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತೇನೆ (ಸವಕಿ. XV ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). ೩. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ವ್ಯೋಮದ್ವಯಂ ಮುಂತೆ ದಿನೇಶ ಪಾವಕರ್ ತಾಮೊಂದಿ ದಿಗ್ದಂತಿಯೊಳಾಗೆ ವಿಶ್ರಮಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೫೯). [ಸಂ. ದಿಗ್ದಂತಿನ್]

ದಿಗ್ದಂತಿಯೂಥ (ನಾ). ದಿಗ್ಗಜಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ : ದಿಗ್ದಂತಿ ಯೂಥಕ್ಕೆ ಚಿಬ್ಬುಮನುದ್ಯಾನವನಕ್ಕೆ ಪೂದುಱುಗಲಂ ... ಮೆಯ್ವೆರ್ಚಿಸಲ್ ಸಾಲ್ದು ತಳ್ತಮರ್ದೊಪ್ಪಿರ್ದುದುದೀರ್ಣಕೀರ್ಣವವನಾಂಭಃಶೀಕರಂ ಶ್ರೀಕರಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೦-೩೩). [ದಿಗ್ದಂತಿ + ಯೂಥ]

ದಿಗ್ದರ್ಶಕ (ಗು). ೧. ದಾರಿತೋರಿಸುವ ; ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುವ. (ನಾ). ೨. ನಾಟ್ಯ, ನಾಟಕ,ಚಲನಚಿತ್ರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವವನು ; ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು : ದಿಗ್ದರ್ಶಕ ಹಾಗೂ ಕಲಾವಂತರು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಪೂರಕವಾಗಿರುವರು (ಕ್ರಬಂಧ. ೩೯). 'ನಾಟ್ಯದಿಗ್ದರ್ಶಕ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಿಗ್ದರ್ಶನ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು. ೨. ನಾಟ್ಯ, ನಾಟಕ, ಚಲನಚಿತ್ರ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ೩. ಸ್ಥೂಲವಾದ ನಿರೂಪಣೆ,-ವಿವರ : ಅದರ ದಿಗ್ದರ್ಶನವು ಮಾತ್ರ ನಮಗೆ ದೊರೆತಿದೆ (ಹವಸಿ. ೯೩) ; ಆ ಉತ್ತರದ ದಿಗ್ದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುವೆವು (ಏಕರ. ೯೯). ೪. ಉತ್ತರಮುಖಿ ; ದಿಕ್ಸೂಚಿ. [ಸಂ.]

ದಿಗ್ದಾಹ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಬೆಂಕಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಉತ್ಪಾತ; ಅಪಶಕುನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಈ ರೀತಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬೆಂಕಿಯು ರಾಜಭಯ, ದೇಶನಾಶ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ : ರಜಮುಂ ದಿಗ್ಧೂಮಮುಂ ಸಂದಣಿಸೆ ಪರುಷವಾತಾಹತಿ ಪ್ರೋಚ್ಚಲತ್ಸಾವಜ ಸೇನಾಕುಂಭಸಿಂದೂರಮುಮೊದವಿದ ದಿಗ್ದಾಹಮುಂ ಕೂಡೆ (ಆದಿಪು. ೦೪-೮೯). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ದೇಶ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪ್ರದೇಶ,-ಭಾಗ : ಪಕ್ಷಿರಾಜನ ತೀಕ್ಷ್ಣದೃಕ್ಕಿಯೋಲ್ ನೋಡಿದನು ಕಣ್ಣಟ್ಟಿ ದಿಗ್ದೇಶವಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೩೭-೧೪೮). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ದೇವತೆ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆ : ದೆಸೆದೆಸೆಯೆನಿತಕ್ಕಂ ದರಹಸಿತಾನನ ವಳಯದಂತೆ ಸೊಗಯಿಪ ಪದ್ಮಾದಿ ಸರೋವರಂಗಳೊಳ್ ಪಳಯಿಸಿದ ರಿವರ್ ದೇವ ಪೆಸರೆ ದಿಗ್ದೇವತೆಯರ್ (ಅನಂಪು. ೪-೭೪). [ಸಂ. ದಿಗ್ದೇವತಾ]

ದಿಗ್ಧ (ಗು). ೧. ಲೇಪನ ಮಾಡಿದ ; ಬಳಿದ ; ಲೇಪಿಸಿದ: "ಉಪಲಿಪ್ತಂ ದಿಗ್ಧಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೩-೪೧) ; ಪರಮಶಿವಭಕ್ತನಾ ವಿಷ್ಣುವೆಂತೆನಲ್ ಭಸ್ಮ ದಿಗ್ಧಾಂಗಂ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರಾಂಕಿತೋರಸ್ಥಲಂ (ಪದ್ಮಣಾ. ೦೦-೬೬೦) ; ವ್ಯಾಧ ವಿಷದಿಗ್ಧಬಾಣಕ್ಕುರುಳಿ ಬೀಳಲ್ಕೆ ಪೆಣ್ಣಾನೆ ತಾಂ ಗಂಡಾನೆ ಸೊಂಡಿಲಿಂದದನೆಪ್ಪಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೭-೩೭೬). ೨. ಬೆಳೆದಿರುವ ; ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿರುವ. (ನಾ). ೩. ವಿಷವನ್ನು ಬಳಿದ ಬಾಣ : "ದಿಗ್ಧಃ, ಲಿಪ್ತಃ - ೨ ವಿಷಾಕ್ತೇ, ನಂಜು ಪೂಸಿದ ಕೋಲು, ವಿಷ ಬಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಸರಳು, ವಿಷಬಾಣ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೬೩). ೪. ಎಣ್ಣೆ ; ತೈಲ. ೫. ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ. [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಧವ (ನಾ). = ದಿಕ್ಪಾಲ : ಇವನಿಂದಂ ಕಣ್ದೆಣೇಳುಂ ಕಡಲ ಕಡೆಯನೇಳುಂ ಕುಭೃತ್ಕೂಟಮಂ ದಿಗ್ಧವದಂತಿಬ್ರಾತಮಂ (ಎಕ. XII, ಶಿರಾಮ. ೬೪-೯ ; 1112 ?). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಧಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ನೆಲಗುಳ್ಳ: "ದಿಗ್ಧಿಕಾ - ನೆಲಗುಳ್ಳ" (ಒಷಧಿ. ೭೩). [?]

ದಿಗ್ಧೂಮ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹೊಗೆ : ರಜಮುಂ ದಿಗ್ಧೂಮಮುಂ ಸಂದಣಿಸೆ ಪರುಷವಾತಾಹತಿ ಪ್ರೋಚ್ಚಲತ್ಸಾವಜ ಸೇನಾಕುಂಭಸಿಂದೂರಮುಮೊದವಿದ ದಿಗ್ದಾಹಮುಂ ಕೂಡೆ . . . ದೆಸೆ ಬರ್ಪಂತೆ ಬಂದೊಡ್ಡಿ ನಿಂದಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೮೯). 'ದಿಗ್ದಾಹ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಬಂಧ (ನಾ). ೧. ತಡೆಯುವಿಕೆ ; ನಿರ್ಬಂಧ ; ನಿಗ್ರಹ. ೨. ಜಪ ಹೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಒಂದು ಆಂಗಿಕ ಕ್ರಿಯೆ: ಕಾಯ ದಿಗ್ಬಂಧ ಪ್ರಣಾಮ ವಿಧೇಯವರ್ಚನೆ ಯೋಗುದ್ದಿ ನಿಕಾಯ ನಾಲ್ಕರ ಇಂದ್ರಿಯ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಮನಾರೈದು ಅಯುವನು ವಿವರಿಸುತ (ಕುಮಾರಾ. ೪-೩೩). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಬಂಧನ (ನಾ). ೧. ಕೇಡನ್ನು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾಡುವ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಬಂಧನ : ಮಂತ್ರಸಿದ್ಧಿಸೂಚಕವಾದ ಮಾತೃಕಾಚಕ್ರ, ಸರ್ವತೋಭದ್ರ, ಕೂರ್ಮಚಕ್ರ, ದಿಗ್ಬಂಧನ, ರಕ್ಷಾಯಂತ್ರಾದಿಗಳ ಕ್ರಮವನರಿತು (ವಿಪೀಳ. ೮೦) ; ಅಸುರ ಮಾಯಾಮಂತ್ರಮಂ ಜಪಿಸಿ ಫಣಿಯೊಳಂ ಭೂತಮನು ಧರಿಸಿ ದಿಗ್ಬಂಧನಗಳಗೈದು (ನವಮೋ. ೨೬-೦೩). ೨. ಅಂಗಾಂಗಗಳ ಚಲನವಿರದಂತೆ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಬಂಧಿಸುವಿಕೆ. ೩. (ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಉಂಟಾದ) ನಿರ್ಬಂಧ,-ಇಕ್ಕಟ್ಟು : ಸನ್ನಿವೇಶದ ದಿಗ್ಬಂಧನದಿಂದ, ಅಂದು ನನ್ನ ಕೈಕಾಲು ಕಟ್ಟಿದ್ದವು (ನಿಶಾ. ೧೦೮). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಬಲಿ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವ ಬಲಿ ; ಮನೆಯಂ ಮಂಡಪ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಸೆದು ಮಾಡುವ ಬಲಿ ; ಬಲಿಕೊಟ್ಟ ಪ್ರಾಣಿಯ ಮಾಂಸದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ರಕ್ತವನ್ನು ಅಥವಾ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಅನ್ನವನ್ನು ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಹಳ್ಳಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯೆಂದು ಚೆಲ್ಲುವಿಕೆ : ಗೃಹಪ್ರವೇಶದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಯಜಮಾನರು ಗೃಹಶಾಂತಿಗಾಗಿ ದಿಗ್ಬಲಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು (ಜಾಧಿ). ೨. (ಅಲಂ) ಕೊಂದು ಬಿಸುಡುವಿಕೆ : ತನ್ನವರಂಗಕ್ಷೋಣಿ ರಕ್ಕಸರ ತಲೆಗಳನರಿದು ದಿಗ್ಬಲಿಯ ಕೊಟ್ಟನಂತುಗ್ರದಿಂದ (ವೀಶೈಪು. ೨-೦೦-೯). [ಸಂ. [

ದಿಗ್ಬಲಿಗೆದರು (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೆ ಎಸೆ ; ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗಿ ಬಿಸುಡು : ಆ ಭಿಕಾರಿ ರಾಯನನ್ನೂ ಅವನ ಜನರನ್ನೂ ತುಂಡುತುಂಡಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ, ದಿಗ್ಬಲಿಗೆದರಿ, ಅಳ್ಳಾಡಿಸಿ ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿಬಿಡುವನು (ಮಂತ್ರಕ. ೪೭-೧೨).
[ದಿಗ್ಬಲಿ + ಕೆದರು (< ಕೆದಱ್$_1$)]

ದಿಗ್ಭರಿತ (ಗು). ದಿಗಂತವನ್ನು ತುಂಬಿದ,–ವ್ಯಾಪಿಸಿದ : ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಗಂದು ಬಿತ್ತರಿಸಿದಂ ವೇದಾಂತಶಾಸ್ತ್ರಮಂ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಿ ದಿಗ್ಭರಿತಕೀರ್ತಿ (ವೀಶೈಪು. ೩–೫೦-೧೮). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಭವ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು ; ವೈಹಾಯಸ, ಭೌಮ, ದಿಗ್ಭವ, ಸೈನ್ಯಜ, ಗೃಹೋದ್ಭೂತಗಳೆಂಬ ಐದು ರೀತಿಯ ಉತ್ಪಾತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ವೈಹಾಯಸ ಭೌಮ ದಿಗ್ಭವ ಸೈನ್ಯಜ ಗೃಹೋದ್ಭೂತಂಗಳಯ್ದು ತೆಱದುತ್ಪಾತಂಗಳೊಡನೊಡನೆ ನೆಗೆದುವಾಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೧೦೬,೫). 'ದಿಗ್ದಾಹ' ಪಠಾ. [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ (ನಾ). ದಾರಿ ಅಥವಾ ಮಾರ್ಗ ತಪ್ಪಿಹೋದ ಸ್ಥಿತಿ ; ಉಪಾಯ ತೋರದ ಸ್ಥಿತಿ ; ವಿಸ್ಮಯ ; ಗಾಬರಿ : ಇನಮಂಡಲಕೆ ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯಾಯ್ತು ನಭದಲಿ ಸುಳಿವ ಸುರರ ವಿಮಾನತತಿ ಚೆಲ್ಲಿದವು ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೫೦-೩೯); ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಏನೇನೂ ಕಾಣುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ನಾವಿಕರಿಗೆ ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯುಂಟಾಗಿದೆಯೆಂದು ಗೊತ್ತಾಯಿತು (ಕಪಾಕಂ. ೩).
[ಸಂ. ದಿಗ್ಭ್ರಮ]

ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬೆರಗುಗೊಳಿಸು ; ವಿಸ್ಮಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು : ಕುಂಚವನ್ನಾಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಜಂತಾ ಕಲಾಕಾರರ . . . . ನಿರ್ಮಾಣತಂತ್ರ ವಿಶ್ವದ ಎಲ್ಲಾ ಕಲಾವಿಮರ್ಶಕರನ್ನು ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಳಿಸಿದೆ (ಭಾರದ. ೩೨೩). [ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ + ಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಹಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸು ; ವಿಸ್ಮಯತರು : ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವಗಳ ಅಲೆಗಳು ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗೆ ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ ಹಿಡಿಸುವಂತೆ ಹೊಯ್ದಾಡುತ್ತಿವೆ (ಶಿಶ್ವದ. ೬೯).
[ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ + ಹಿಡಿಸು (< ಪಿಡಿಯಿಸು)]

ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತ (ಗು). ೧. ದಿಕ್ಕು ತೋಚದಂತಹ; ಗಾಬರಿಗೊಂಡ. (ನಾ). ೨. ಗಾಬರಿಗೊಂಡವನು; ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಳಗಾದವನು : ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು ಒಂದು ಕ್ಷಣ ಆಗಿಹೋದ ಅಪಘಾತಕ್ಕೆ ಮರುಗಿ ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತನಾಗಿ ಶೋಕಿಸುತ್ತಾನೆ (ಜಾನ್ಪಕಾ. ೦೩೯) ; ವೈತರಣೀ ನದಿಯ ಪರಿಸರ. ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಮುನಿ ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ (ನಡಶಾ. I, ೩೪೦). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತಿ (ನಾ). = ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ. [ಸಂ.]

ದಿಗ್ಭ್ರಾಮಿತ (ನಾ). ಗದಾಯುದ್ಧದ ವರಸೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ವಿಳಂಬಿತ ವಹಾಂಚಿತವಾಸ್ಫೋಟಿತವಾಕ್ಷಿಪ್ತಮುದ್ಭ್ರಾಮಿತಂ ದಿಗ್ಭ್ರಾಮಿತಂ . . . ಎಂಬೆಂಟುಂ ತೆಱದ ಪ್ರಹರಣಂಗಳೊಳಂ ಅತಿಪರಿಚಿತರಾಗಿ ವೈಶಾಖಸ್ಥಾನದೊಳ್ ನಿಂದು (ಗದಾಯು. ೮-೧ ವ). 'ಉದ್ಭ್ರಾಮಿತ' ಪಠಾ.
[ಸಂ.]

ದಿಗ್ರದನಿ (ನಾ). = ದಿಗ್ಗಜ ೧ : ಮದಧಾರಾವೃಷ್ಟಿ (ಪಂಕಂ) ಮಸಗಿಸೆ ಪೆಲನಂ ಘೋಷಘಂಟಾರವಂ ದಿಗ್ರದನೀಶ್ರೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಪಾದಿಸೆ ಬಧಿರತೆಯಂ. . . ಬಂದುದಂದನ್ಯಚಕ್ರಕ್ಕಿದು ಕಲ್ಪಾಂತಾಭ್ರಮೆಂಬಂತಿದಿತವಿಪ್ಪ ಮನೋದೈನ್ಯಮುಗ್ರೇಭಸೈನ್ಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೯). [ಸಂ. ದಿಗ್ರದನಿನ್]

ದಿಗ್ರಮಣ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಒಡೆಯ,–ಪ್ರಭು ; ದಿಕ್ಪತಿ : ವಿಗ್ರಹಸಮಯನಿಗ್ರಹ ಹಿತಾನುಗ್ರಹಗರಳಭಗ್ರಸನನುತದಿಗ್ರಮಣ ಶೈವಾಗ್ರಗಣ್ಯವುದಗ್ರ ಬಲಶೌರ್ಯ . . . ಧಕ್ರಿಸಮಗ್ರ ಬಸವೇಶ (ಬಸಪು. ೫೯-೮೭); ದಿಗ್ರಮಣನುತಮಾದಶತಪತ್ರ ಫಣಿಯಗ್ರಸೂತ್ರ ಧಾವಳ್ಯಗಾತ್ರಾ . . . ವಾಗ್ರಚನೆಯಿಂದ ಕೃತಿಯ ನಡಸುಗೆ ಪೊಲಿದು (ನವಮೋ. ೩-೧). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ರಾಜಿ (ನಾ). ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕು : ವನಮಂ ಕೆಂದಳಿರಿಂದೆ ವಾಸನೆಸುತಂ ದಿಗ್ರಾಜಿಯಂ ಬಂದ ಮಾವಿನ ಕಂಪಿಂದಮೆ ಪೂಸುತಂ (ಕಾದಂಉ. ೭೪೦).
[ಸಂ.]

ದಿಗ್ವರ (ನಾ). = ದಿಗ್ರಮಣ : ಉರ್ಕಳಿದರ್ ದಿಗ್ವರರಂಜಿದರ್ ದಿವಿಜರುರ್ವೀಧ್ರವ್ರಜಂ ಸೀಳ್ದುದು (ರಾಜಶೇ. ೩-೩೬) ; ಪೂಮಳೆಯ ಸುರಿಯೆ ದೇವಾಸುರಹರಿಯಜಮನುಮುನಿಗರುಡಗಾಂಧರ್ವದಿಗ್ವರರು (ಭೃರಸೂ. ೦೩೩). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ವಲಯ, ದಿಗ್ವಳಯ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಆವರಣ,–ಪ್ರದೇಶ : ಧುರಧೀರ ನುಗ್ಗೆಹಳ್ಳಿಯ ರಾಯ ಭೂವರನ ಪರಮಪ್ರಧಾನ ಸುಕಲಾಪ್ರವೀಣಂ ಕೀರ್ತಿಭರಿತ ದಿಗ್ವಲ [ಪಾಠಾಂ. ಳ] ಯಂ (ಕಬ್ಬಿ ಕೃ. ೦೦೦). ದಿಗ್ವಳಯ : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ.
[ಸಂ.]

ದಿಗ್ವಳಯ 'ದಿಗ್ವಲಯ' ನೋ.

ದಿಗ್ವಳೆಯ 'ದಿಗುವಳೆಯ' ನೋ.

ದಿಗ್ವಾಚಕ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ದಿಕ್ಕನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಬ್ದ : ಉಕಾರಾಂತದಿಗ್ವಾಚಕಂಗಳ್ಗೆತ್ವಮಕ್ಕುಂ (ಶಮದ. ೧೧೯ ವೃತ್ತಿ) ; ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಬರುವ ಪಿಂದು, ಮುಂದು, ಪೆಱಗು, ಒಳಗು ಮೊದಲಾದ ದಿಗ್ವಾಚಕಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ (ಕೃಮಿಶ. ೨೬). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ವಾಚಿ (ನಾ).=ದಿಗ್ವಾಚಕ : ಅಲ್ಲಿಯೊಳೆಂಬಿವು ಮಿಕ್ಕಿಡೆಗೆಲ್ಲಂ ದಿಗ್ವಾಚಿಯಪ್ಪದಂತಕ್ಕಲ್ಪತ್ತಲ್ಲಿಯುದಂತಕ್ಕೆತ್ವಂ ಬಲ್ಲರ ಮತದಿಂ ವಿಕಲ್ಪವಿಧಿ ಸಪ್ತಮಿಯೊಳ್ (ಶಮದ. ೧೧೯). [ಸಂ. ದಿಗ್ವಾಚಿನ್]

ದಿಗ್ವಾರಣ(ನಾ).=ದಿಗ್ಗಜ ೧: ರಣಪಟಹರವಂ ದಿಗ್ವಾರಣ ಕರ್ಣಾಭ್ಯರ್ಣಮಂ ಪಳಂಚಲೆಯೆ (ಶಂಧಾಭ. ೧೧-೩೦) ; ದಿಗ್ವಾರಣದ ಮಱಿಯುಂಬುದೇ ಬಂದೂರುವಂದಿಯ ಮೊಲೆಯನು (ಬಸಪು. ೧೧-೧೧). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ವಾಸ$_1$ (ನಾ). ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಕೊಳಲುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಹದಿನೆಂಟು ಗುಳ ಮೊದಲಾಗಿ ಒಂದಂಗುಳ ಪರ್ಯಂತವಾದ ಪರಿಮಾಣಕ್ರಮವಿಡಿದು ಜಾತಿವಾಸ, ಸುಜಾತಿವಾಸ, ಸುಕುಮಾರಿಕಾವಾಸ, ಪಕ್ಷಾವಾಸ, ಭುವನಾವಾಸ, ಶ್ವೇತವಾಸ, ಆದಿತ್ಯವಾಸ, ರುದ್ರವಾಸ, ಹರಿವಾಸ, ದಿಗ್ವಾಸ, ನಿಧಿವಾಸ, ಋಷಿವಾಸ, ಕುಮಾರವಾಸ, ಅಘೋರವಾಸ, ಬ್ರಹ್ಮವಾಸ, ತ್ರಿಪುರವಾಸ, ಶಿವಶಕ್ತಿವಾಸ, ಭುವನಾಧಿಪವಾಸವೆಂಬ ಹದಿನೆಂಟು ತೆಱದ ವಾಸಂಗಳ ಲಕ್ಷಣವೆಂತು (ವಿವೇಕ. ೨೩೬). P ಕೊಳಲಿನ ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದವೆಂದು ಭರತಕೋಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. [< ಸಂ. ದಿಗ್ವಾಂಶ]

ದಿಗ್ವಾಸ$_2$ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕನ್ನು ಬಟ್ಟೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ನಗ್ನ. ೨. ದಿಗಂಬರ ; ಶಿವ. ೩. ದಿಗಂಬರನಾದ ಜೈನ ಭಿಕ್ಷು,–ಜೈನ ಸಂನ್ಯಾಸಿ : "ನಗ್ನಾಟಃ, ದಿಗ್ವಾಸಾಃ, ಕ್ಷಪಣಃ, ಶ್ರಮಣಃ . . . ಸಾಧುಃ–ಈ ೧೦ ಸವಣರ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೩೭-೧೪೯). [ಸಂ. ದಿಗ್ವಾಸಸ್]

ದಿಗ್ವಿಜಯ (ನಾ). ೧. ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವುದು : ಆದಿವಂಶಾವತಾರಸಂಭವಂ ರಂಗಪ್ರವೇಶಂ . . . ಇಂದ್ರಪ್ರಸ್ಥಪ್ರವೇಶಂ ಅರ್ಜುನದಿಗ್ವಿಜಯಂ . . . ಅರ್ಜುನಾಭಿಷೇಕಂ ಪೆಱವು ಮುಮಾಖ್ಯಾನ ಕಥೆಗಳೊಳವೊಂದುಂ ಕುಂದಲೀಯದೆ ಪೇೞ್ದಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೪-೫೨ ವ) ; ವಸಂತದೊಳ್ ಮಾವು ಬಂದುದು ಶರದೊಳ್ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಮುಚಿತಂ (ಶಮದ. ೦೩೩ ಪ್ರಯೋ) ; ಹಸನಾಯ್ತು ದಿಗ್ವಿಜಯದೊಳ್ ಗೌರವನೆಂದು ಪಾಲಿಸಿದೆವವನೇ ಜಗತ್ಕರ್ತ್ರ ಗಡವೆನುತಾಗ . . . ಒಡನೊಡನೆ ಗರ್ಜಿಸಿದನು (ಚಬಸಪು. ೪೭-೦೯) ; ನಿನ್ನಾಳ್ಕೆಗೆಲ್ಲಿಯುಮಪಾಯ ಮವನಿಯೊಳಿಲ್ಲಮಿನ್ನು ದಿಗ್ವಿಜಯಮಿಲ್ಲವಸರದ ಬೇಂಟೆಯಿಲ್ಲ (ಕ್ರಮಿಭಾ.

೨-೫೪) ; ಪೂರ್ವಪದ್ಧತಿವಿಡಿದು ವಾಳ್ಪ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಹಯಮೇಧ ಮೊದಲಾದುವಂ ತೊರೆದು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೯-೨೪೩) ; ಪ್ರಭುವು ಹೀಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಪೂರ್ವದೇಶಗಳ ದಿಗ್ವಿಜಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದರು (ಶಾಂತಲಾ. ೧೫೪). ೨. [ಜೈನ] ಅಯ್ವತ್ತುಮೂರು ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ದಿಗ್ವಿಜಯ ಚಕ್ರಾಭಿಷೇಕ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ . . . ನಿರ್ವೃತಿಯೆಂಬಯ್ವತ್ತುಮೂಱು ಗರ್ಭಾದಿ ನಿರ್ವಾಣ ಪರ್ಯಂತಂಗಳಪ್ಪ ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೫ ವ) ; ದಿಗ್ವಿಜಯಮುಂ ಚಕ್ರಾಭಿಷೇಕಮುಂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮುಂ . . . ಅಪ್ಪಯ್ವತ್ತುಮೂಱು ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಯೊಳ್ (ಚಾವುಂಪು. ೨೦೨). 'ದೀಕ್ಷೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಿಗ್ವಿತತಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಗುಂಪು,–ಸಮೂಹ : ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳು : ಆಟಿಕೆಯ್ದನೆಂದು ದಶಮುಖ ಕುಲದೇವತೆಯ ಪುಯ್ಯಲಿಡುವವೋಲ್ ದಿಗ್ವಿತತಿಯನಾವರಿಸಿದತ್ತು ಭೇರೀನಾದಂ (ಕುಂರಾಮಾ. ೧೪-೧೨೫). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ವಿರತಿ (ನಾ). = ದಿಗ್ವ್ರತ : ದಿಗ್ವಿರತಿಯುಂ ದೇಶವಿರತಿಯುಂ ಅನರ್ಥದಂಡವಿರತಿಯುಮೆಂದಿವು ಗುಣವ್ರತಂ ಮೂಱು ಭೇದಮಕ್ಕುಂ (ಕರ್ಣಾರ. ೩೧೧). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ವಿವರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಒಳಭಾಗ,–ಅವಕಾಶ ; ದಿಗಂತರ : ಅಂತು ಚತುರಂಗಸೇನೆ ಯುಗಾಂತಕರವ ವರ್ಣವಾರವಂ ಘನರವಮೆಂಬಂತಾಗೆ ತಾಗೆ ದಿಗ್ವಿವರಾಂತರವಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೩೧). [ಸಂ.]

ದಿಗ್ವ್ರತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರಾವಕನ ವ್ರತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಒಂದು ಮೇರೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅದಷ್ಟೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಹರಿಸುವೆನೆಂದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ನಿಯಮ,–ವ್ರತ : ವಿಗಿಲಾಗಿರೆ ಸೀಮೆಯನವಧಿಗುಯ್ದುದುಂ ಮಱೆದು ಮೊದಲ ಪವಣಂ ಪೆಱತಂ ಬಗೆವುದುಮೂರ್ಧ್ವಾಧಸ್ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಕ್ರಮಮುಂ ವ್ಯತಿಕ್ರಮಂ ದಿಗ್ವ್ರತದೊಳ್ (ವರ್ಧಮಾ. ೭-೧೩); ದಿಗ್ವ್ರತ . . . ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ನದಿ, ಪರ್ವತ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೇರೆಯನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿ ಅವನ್ನು ದಾಟಿ ಆಮರಣವೂ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡುವುದು (ಜೈನಧ. ೭೯). [ಸಂ.]

ದಿಙ್ನಾಗ (ನಾ). ೧. = ದಿಗ್ಗಜ೧ : ದಿಙ್ನಾಗಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕೃತ್ರಿಮಾರ್ಗಳಾಬಂಧಮೆಂಬಳವನೊಳಕೊಂಡ ಹಿಮವದ್ವಿಜಯಾರ್ಧನೀಲನಿಷಧ ಮಹೀಧರಂಗಳಂ ಪೋಲ್ತು (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೧೯ವ) ; ಶೇಷನಂ ಪೊಸೆವ ದಿಙ್ನಾಗಂಗಳಂ ಪೊಯ್ದು ಛೀಳಿಡಿವ . . . ಉಡುಸಂತಾನಮನಾದುರ್ದಿರ್ಚುವ ಗಣಗಳ್ ಬಂದರಾನಂದದಿಂ (ಗಿರಿಜಾ. ೧೦-೭೪). ೨. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಾಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ವಸು ಕರಿ ದಿಙ್ನಾಗಂ . . . ವಾರಣ ಮಾರಯುಮೆಂಟಕ್ಕೆ ನಾಮಮಿದು (ವ್ಯವಹಾ. ೯-೩೦). [ಸಂ.]

ದಿಙ್ನಾಥ (ನಾ). = ದಿಕ್ಪಾಲ : ನೆಲನಂ ಘಟ್ಟಿಸೆ ಕಮಠನ ಬೆನ್ನೆಲು ನೆಗ್ಗಲ್ತಿರುಪಿನ ಗಾಳಿಗೆ ದಿಙ್ನಾಥರ್ನೆಲೆದಪ್ಪಲು ತಕ್ಕಿಸಿ ಭಾಷೆಯನವಧರಿಸವ ಧರಿಸೆಂದಂ ಪಟುಭಟನು (ವೀರಶೇಖ. ೨-೧೦). [ಸಂ.]

ದಿಙ್ನಿಕರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹ,–ಗುಂಪು : ದಿಙ್ನಿಕರಕ್ಕೆ ಪರ್ಚಿ ಕಡುಕಬ್ಬೊಗೆಯುಂ ಕಿಡಿಯುಂ ನೆಗಟ್ದಿ ದಾವಾಗ್ನಿ ಕವಲ್ದು ಪರ್ವೆ (ನಳಚಂ. ೫೮೪). [ಸಂ.]

ದಿಙ್ಮಂಡಲ, ದಿಙ್ಮಂಡಳ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹ,–ಗುಂಪು: ಅಱಿಯರೆನ್ನನು ಶಕ್ರನೆಂದೇ ತಱುಬಿ ದಿಙ್ಮಂಡಲವ ಮುಸುಕಿದರಿಱಿತಂಜದ ದಿಟ್ಟನಾವನು ಸುರರ ಥಟ್ಟನಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೨-೩೭). ದಿಙ್ಮಂಡಳ : ನಿರ್ವರ್ತಿತಜನ್ಮಾಭಿಷೇಕನನೇಕದುಂದುಭಿಬಧಿರಿತ ಸಕಳದಿಙ್ಮಂಡಳನಾಖಂಡಳನಮರಸವಿ:ತಿವೆರಸಯೋಧ್ಯಾಪುರಕ್ಕಭಿಮುಖನಾದಾಗಳ್ (ಅಜಿಪು. ೭-೧೦೬ ವ). [ಸಂ.]

ದಿಙ್ಮಂಡಳ 'ದಿಙ್ಮಂಡಲ' ನೋ.

ದಿಙ್ಮಾತ್ರ (ನಾ). ಹೀಗಿರುವುದು–ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವ ವಿವರಣೆ ; ಸ್ಥೂಲ ನಿರ್ದೇಶ,–ಪರಿಚಯ: ಶ್ರವಣಸುಖಮೆಂದೆ ದಿಙ್ಮಾತ್ರವರ್ಣನಂಗೆಯ್ವನಂತದೇನೆನ್ನಳವೇ (ಆದಿಪು. ೧೯-೫೦). [ಸಂ.]

ದಿಙ್ಮುಖ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಮುಖ,–ಮುಂಭಾಗ : ನಾನಾ ರತ್ನಮಯಂಗಳುಮಪ್ರತಿಹತ ಪ್ರಭಾದ್ಯೋತಿತದಿಙ್ಮುಖಂಗಳುಮಪ್ಪ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೫-೩೦ ವ) ; ಕಂಡೆಂ . . . ಆಖಂಡಲ ದಿಙ್ಮುಖದೆ ಬಂದು ಸರ್ವಗ್ರಾಸಂಗೊಂಡತ್ತಪರಾದಿತ್ಯನ ಮಂಡಲಮಂ (ಗದಾಯು. ೧-೨೭) ; ಕೆಂಪುವಿಡಿದಡಗುವಿನನುದಯಿಪಂದು ಸಲೆ ಮೂಡಲೊಪ್ಪಿದುವುಭಯ ದಿಙ್ಮುಖಗಳು (ಹದಕಾ. ೪-೭೮). [ಸಂ.]

ದಿಙ್ಮೂಢ (ನಾ). ದಿಕ್ಕು ತೋಚದವನು ; ಗಾಬರಿಗೊಂಡವನು ; ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ ಹಿಡಿದವನು ; ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತ : ಅವಿವೇಕಾತ್ಮತೆಯಿಂದೆ ಮೆಯ್ಮಱಿಯದಾಂ ದಿಙ್ಮೂಢನಾಗಿರ್ದನಿನ್ನೆವರಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೨-೧೫) ; 'ಸಾನಿ'ಯನ್ನು ಮನೆಗೆ ಊಟಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದ ದೇಸಾಯರು ಜಾನಕಿಬಾಯರ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ದಿಙ್ಮೂಢರಾಗುತ್ತಾರೆ (ಸಮಚೀ. ೭ ಪೀಠಿಕೆ) ; ಅವಿನಾಶರಿಗೆ ಕೂಡಲೆ ಏನೂ ತೋರದೆ, ದಿಙ್ಮೂಢರಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದು "ನೀವು ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದಾದರೂ ಏನು?" ಎಂದು ಕೇಳಿದರು (ಶೀಪ್ರಶ್ನೆ. ೫೫) ; ಮುಂಗಾರಿನ ಮುಂಗೋಪಕೆ ಬಾನೇ ದಿಙ್ಮೂಢ (ನಲಮು. ೭-೦೦) ; ಲೋಕಮಾನ್ಯರ ಬಗೆಗೆ ಯೋಚಿಸಿದಾಗಲೆಲ್ಲ ಅವರನ್ನು ರಾಜಕಾರಣಿಯೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದೆ . . . . ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳೆಂದು ಉದ್ಘೋಷಿಸಬಹುದೆ ? – ಎಂದೆಲ್ಲ ದಿಙ್ಮೂಢರಾಗುತ್ತೇವೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೦೨೮). [ಸಂ.]

ದಿಟ$_1$ (ನಾ). ೧. ನಿಜ ; ಸತ್ಯ ; ವಾಸ್ತವ : "ನನ್ನಿ, ನಿಕ್ಕುವಂ, ನಿಸದಂ, ಸಾಜಂ, ನನಸು, ದಿಟಂ – ಈ ೬ ಸತ್ಯಂ" (ಕಶಸಾ. ೧೩-೨೫೪) ; ಅಂ ದಿಟಮಾಗಿ ಶಲ್ಯನಳವಂ ನೆಱೆ ಮುನ್ನಱಿದಿರ್ದುಮೆನ್ನ ತಪ್ಪಿಂದಿರನೇಕಕಾದಿಸುವೆಂ (ಕುಂಪಭಾ. ೧೩-೩೨) ; ಸಟೆ ದಿಟವೆಂಬುವೆರಡುವಿಡಿದು ನಡೆವುದೀ ಲೋಕವೆಲ್ಲವು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೫೭-೦೪೦) ; ಶಿವನಾದೊಡೇಂ ಪುಸಿ ದಿಟಕ್ಕೆ ನಿಲ್ವುದೆ ಜಗದೊಳ್ (ಗಿರಿಜಾ. ೯-೧೧೭) ; ಕುರುರಾಯನಾಡಿತು ದಿಟವೆನುತ ಹೊಗರಂಬ ಹೊದೆಗೆದಱಿ ನೋಯಿಸಿದನುರವಣಿಸಿ ಹರಿತಹ ನಾಯಕರನು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧-೫೮) ; ಪರಿಕಿಸೆ ಲೋಕದೊಳಗಾ ಸರಸಿಜಾಕ್ಷಿಯ ಬಗೆಗೆ ಸರಿ ದೊರೆಯಿಲ್ಲವಿಂದು ದಿಟವು (ನಳಚ. ೨-೫) ; ಪುಸಿಯುಂ ದಿಟಂ ವಿಷಮು ನಮ್ಮೃತಂ ಪುಣ್ಯಮಾ ಪಾಪವ ಸಲೆ ತವರುವಂತೆ ಪರವಾದವಂ ಗೆಲ್ದು (ಕುವಪು. ೩-೨೮). ೨. ಪರವಸ್ತು ; ಪರಮಾತ್ಮ ; ಪದವಾಕ್ಯವಿದರಾಗವಾದಗಳೆಯ ಬಿಟ್ಟು ಒದವಿಪರು ದಿಟದರಿವ (ಮಂಕುಳ. ೪೧).

ದಿಟ$_2$ 'ದಿಟಂ' ನೋ.

ದಿಟಂ, ದಿಟ$_2$ (ಅ). ನಿಶ್ಚಯಂವಾಗಿಯೂ ; ನಿಜವಾಗಿಯೂ ; ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ : ಎಸೆವ ಸಾನಂದಕದಿಂ ದಿಟಮುಮರ್ದ ಪಾರಿಜಾತದ ವಿಟಪಿಗೆ ಕೌಸ್ತುಭದ ಸುತ್ತು ಸೊಗಯಿಪ ತೆಱದಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೪೩) ; ಪುತ್ರಮುಖಾಬ್ಜಾಲೋಕನ ಮಾತ್ರದೊಳಂ ಚಿತ್ತ ತಪಕ್ಕೆ ಪೋಕುಂ ಚಿತ್ರಂ ಪುತ್ರಂ ಮುಮುಕ್ಷುದರ್ಶನ ಮಾತ್ರದೆ ಜಿನದೀಕ್ಷೆಯಂ ದಿಟಂ ಕೈಕೊಳ್ಗುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೧೦೦) ; ನೋಡ ಮರುಳ್ಗಳ ದಿಟಂ ಮಾಡುವುದೆಗ್ಗಲೆ ನಿನ್ನನಟ್ಟರೊಳಾಂ ಮುದ್ದಾಡಿಸೆ ಮುನಿಸನ್ನಿಧಿಯೊಳ್ಮಾಡಿದುದಂ ಥಾಂದಸಿಕ್ಕೆಯೊಂದೊದವಿಂದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೨೫೭) : ದೇವ ದಿಟಂ ನಿಮ್ಮಯ ಚೇತೋವೃತ್ತಿಯ ತೆಱದಿನೀ ಸರೋವರಸಲಿಲಂ ಪಾವನಮೆನಸುಂ ಸ್ವಚ್ಛಂ (ಕುಸುಮಾ. ೯-೪೦). ದಿಟ$_2$: ದೇವ ನೀ ದಿಟ ಕೊಲುವಡೆಯು ನಾ ಸಾವೆನೇ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೭-೪೩) ; ಲೇಸನಾಡಿದೆ ಕರ್ಣ ದಿಟ ನೀನೀಸು ಸಮ್ಯಜ್ಞಾನಿಯೆಂಬುದನೀಸು ದಿನ ನಾವಱಿಯೆವೈ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦-೩೦) ; ನೋಡಿರ್ಕೆ ಪರಿವಾರ ಮನುಜನ ಬೇಡು ಕರ ಸೋಜಗವು ದಿಟ (ಶಾಶಿರಾ.

೧೭-೦೩) ; ಆವ ಬಲು ಬಿಲು ಜಾಣತನದ ಮಹಾವಿಚಿತ್ರ ಪ್ರೌಢಿಯೋ ದಿಟ ದೇವನಲ್ಲಾ ಮೇಲೆ ದೈತ್ಯಾಂತಕನಲಾ ರಣಕೆ (ತೊರಚಾ. ೦-೦೧-೦೪).

ದಿಟದಿಟ, ದಿಠದಿಠಂ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಹಲವು ವೇದ ಪುರಾಣ ಶಾಸ್ತ್ರವ ತಿಳಿದು ನೀ ಮರುಳಾದೆ ದಿಟದಿಟ ಕೊಲುವರೇ ಸಿರಿಯಿಂದದವಳನು ಧರ್ಮವೇ ನಿನಗೆ (ಶಾಶಿಶಾ. ೩೭-೦೪); ಯಿಂತೆರಡಱ ಬೆಂಗೆ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪಂಗಳು ಪೊರ್ದ್ದು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುದು ತಪ್ಪದು ದಿಠದಿಠಂ ಸತ್ಯಂಗಂಡರೇ (ಎಇ. XXIII, ೦೯೪-೦೮ ; 1265). [<ದಿಟ$_1$]

ದಿಟಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರು. – ಕಾಣು ; ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗು : ಘಟದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ದಿಟಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಱಿದ ಮಾತ್ರ (ಮನುಗುಂ. ೨೭೩-೭೪) ; ವಾಯು ಅಡಗಿದ ವಾರಿಧಿಯಂತೆ ಅಸು ಅಡಗಿದ ಘಟಚಿಹ್ನದಂತೆ ದಿಟಕರಿಸು ಗುಡಿಯು ಗುಮ್ಮಟನಾಥನ ಅಗಮ್ಯೇಶ್ವರ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರಿತವಾಗಿರು (ಮನುಗುಂ. ೨೭೨-೯೩).

[<ದಿಟ$_1$ + – ಇಸು$_1$]

ದಿಟಪುಟ (ನಾ). ೧. ವ್ಯಕ್ತವಾದಂದು ; ಸ್ಪಷ್ಟವಾದಂದು. ೨. ಸತ್ಯ : ನಿಜ : ಕಟಕದೊಳು ತ್ರಿಪುರಾರಿಯಂ ದಿಟಪುಟದಿ ಕರದೋ ಎಂದೆನಿಸಿದುತ್ಕಟದ ಭಕ್ತನು ಕಿನ್ನರಯ್ಯನು (ಬಸಪು. ೨೮ ಸೂಚನೆ) : ನಾವ್ ದಿಟಪುಟವ ನುಡಿದರೆ ಖಾತಿಯಾದುದೆ ನಿಮ್ಮ ಚಿತ್ತದಲಿ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೯-೩೪) : ನಿಮ್ಮ ಮಾತು ದಿಟಪುಟವು ಸ್ಫಟಿಕ ಅದಕಿಲ್ಲ ಬೇರೆ ತಂತ್ರ (ನೇಮಿ. ೩೩-೯). ೩. ಪರಮ ಸತ್ಯ ; ಪರವಸ್ತು ; ಶಾಶ್ವತವಾದಂದು ; ಸ್ಥಿರವಾದಂದು ; ಸತ್ಯವಾದುದಂ : ದಿಟಪುಟವನರಿತಿಗಳೆದು ಸಟೆಯ ಬಯಸುವರೆ (ಕೂನ್ನಸಂ. ೨೩-೦೦) ; ಎಷ್ಟು ಪಟುಭಟರಾದರೂ ಸ್ಫಟಿಕದ ಮಱಿಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಬೇಕು ದಿಟಪುಟವನಱಿದಡೂ ಗುರು ಕೊಟ್ಟ ನಿಟಲ ಲೋಚನನು ಘಟಿಸಬೇಕು (ಮೋಕ್ಷಮಾ. ೨೦-೮೨) ; ಹುಸಿಯ ಮಾಯಾತಮಕ್ಕೆ ದಿಟಪುಟ ದಿವಾಕರ ಎನ್ನೊಡೆಯ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೪೦-೦೦೦).

ದಿಟಪುಟಮಾಗು, ದಿಟಪುಟವಾಗು = ವ್ಯಕ್ತವಾಗು ; ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗು : ದಿಟಪುಟವಾದ ಬಹುಲಾಕೆಯೊಳತಿಮಧುರಮಾಗೆ ಕರ್ತರಿ ಸಮಗರ್ತರಿಯುರ್ಧಗರ್ತರಿ ಮೊದಲಾದನೇಕ ಶಬ್ದಸಂಪಾದನದಿಂ ಸನ್ನೆಗೆಯ್ದು ತೋರ್ಪುದುಂ (ಮಹಾನೇ. ೪-೩೩ ವ) ; ಪ್ರವ್ಯಕ್ತಯತಿ ಪ್ರಯೋಗತ್ವಂ= ದಿಟಪುಟವಪ್ಪ (ವ್ಯಕ್ತವಹ ಕಾಳಾಸಮನುಳ್ಳುದು) ಜಾತಿಯಂ ಬಾಜಿಪುದುಂ (ನೀತಿವಾ. ೪೦-೦೦). [<ದಿಟ$_1$]

ದಿಟಪುಟಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ನಿಜಾಂಶ ತಿಳಿಯದಿರು ; ಸತ್ಯ ತಿಳಿಯದಿರು : ದಿಕ್ಕಾರು ದೆಸೆಯಾರು ದಿಟಪುಟಗೆಟ್ಟನು ಹಿಕ್ಕಿ ಹೇಳ್ವೊಡೆ ಹಿತರಿಲ್ಲ ಅಕ್ಕಱಿಂ ರಂಗನ ಗತಿಯೊಂದಿರುವಳನಕ್ಕಟಕ್ಕಟ ಕಾಣ್ಕುದೆಂದೊ (ಶತಸಾಂ. ೩೩-೦೩).

[ದಿಟಪುಟ + ಕೆಡು$_1$]

ದಿಟಪುಟವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆ: ಟಕ್ಕುಟವಳಿ ತಟವಟಪಟವಾಟವ ಬಿಟ್ಟಕ್ಕಱಿಂ ದಿಟಪುಟವೆತ್ತು ಟಕ್ಕನುಳಿದು ತಟ್ಟತಟ್ಟನೆ ಜಪಿಸಲೆಂಟಕ್ಷರಕಾಗಿ ಮೆಯ್ದೋರ್ವೆ (ಶತಸಾಂ. ೭೦-೩೩).

[ದಿಟಪುಟ + ಪೆಱು$_1$]

ದಿಟಮಾತು 'ದಿಟವಾತು' ನೋ.

ದಿಟವಂತ (ನಾ). ನಿಜವನ್ನು ಆಡುವವನು ; ಸತ್ಯಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವನು ; ಸತ್ಯವಂತ : "ಸೇದ್ಧಾ, ಸೇಧಕಃ, ಸಿದ್ಧಃ, ಸಿದ್ಧವಾನ್-ಈ ೪ ದಿಟವಂತಃ" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೦೮೪). [ದಿಟ$_1$ + – ವಂತ]

ದಿಟವಾತು, ದಿಟಮಾತು (ನಾ). ನಿಜವಾದ ಮಾತು.–ನುಡಿ : "ದಿಟವಾ [ಪಾಠಾಂ. ಮಾ]ತು ಸೂನೃತವಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೩-೦). **ದಿಟಮಾತು** : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ.

[ದಿಟ$_1$ + ಮಾತು$_1$]

ದಿಟ್ಟ$_1$, ಧಿಟ್ಟ (ಗು). ೧. ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ಧೀರತನವುಳ್ಳ : ಅಪ್ಪಮದಗಳಿನಿಪಟ್ಟಳಿಗಳು ಮೂಱು ಪಟ್ಟಣದಪ್ಪದಿಕ್ಕಿನೊಳು ಮುಟ್ಟಬಾರದು ಹರಿಹರಬೊಮ್ಮರಾದಿಯ ದಿಟ್ಟ ಮಹಾಪುರುಷರಿಗೆ (ತ್ರಿಪುಸಾಂ. ೪-೪೭). ೨. ಉದ್ಧಟತನದ ; ಸೊಕ್ಕಿನ : ದಿಟ್ಟ ಹೆಂಗಸೆ ನೃಪರ ಬಸುಱಲಿ ಹುಟ್ಟು ನೀ ಹೋಗೆಂದು ಶಾಪವ ಕೊಟ್ಟನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ಆ. ೦ರಿ೩. ೩೩-೨೪). ೩. ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದ ; ಬಲವಾದ : (ಕ). (ನಾ). ೪. ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ; ಧೀರವ್ಯಕ್ತಿ ; ಸಮರ್ಥ ; ಸಾಹಸಿ : ಜನವಾಕ್ಯಾಂಬುಧಿಯುಮನುಱದೀಸುವನೆಂಬ ದಿಟ್ಟರೆಮ್ಮಿಂ ಪೆಱರಾರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೩೨) ; ಎಲೆ ಮಱಿಯ ನೀರ ಸುಟ್ಟ ಬೂದಿಯದು ಪೂಜಿಸಿ ಸಿದ್ಧಿಗಳ ಗುದ್ದಾಟಕ್ಕೊಳಗಾದವರ ಕಡೆಮೆಟ್ಟ ಬಿಟ್ಟವೃನ್ನೆ ಬೆಟ್ಟಜೆಪತಿ ದಿಟ್ಟ ಕಪಿಲಸಿದ್ಧ (ಸಿದ್ಧವ. ೪. ೪೩-೪೮೨) ; ದಿಟ್ಟ ನೀನಹೆ ಪುಂಡರೀಕಯೊಸುತ ಬಲು ಬಟ್ಟ ಸರಳುಗಳ ತೊಟ್ಟು ಕಟ್ಟಾಳುಗಳಧಿರಾಜನೆಸಲು (ಅಂಜಿಕ. ೬-೦೪೩) ; ದಿಟ್ಟನೈ ಗುರುಸೂನು ಶಿವ ಜಗಜಟ್ಟಿಯಲ್ಲಾ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ಕ. ೦೪-೨೨) ; ಅದು ಕಾಳಿಂಗನ ಪೆಡೆಯ ತುಳಿದ ದಿಟ್ಟ ನಂದನ ಕಂದ ಮುಕುಂದ ಕಾಣಮ್ಮ (ಪುರಂದ. ೨-೭೨-೧) ; ಸ್ವಭಾವತಃ ನಾನು ದಿಟ್ಟಳಿದ್ದೇನೆ (ಹೇಮಂತ. ೨೭೧). ೫. ಧೃಷ್ಟ ; ಸೊಕ್ಕಿದವನು ; ಕೊಬ್ಬಿದವನು ; ಉದ್ಧಟ : ಕಟ್ಟತುರಿದೆಸೆ ನಾಲ್ಕಱಲಿ ಚೆನ್ನಟ್ಟ ಹೊಯ್ದುದು ಬಿನುಗುಗಳ . . . ದಿಟ್ಟರುರಿದುದು ವೀರರಸುಗಳು ಬಿಟ್ಟರಭವ ದ್ರೋಹಿಗಳು ನೆಱಿ ಕೆಟ್ಟ ಕೇಡಿಂಗಾರು ಮಱುಗುವರು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ಶ. ೭-೪೧) : ಎಲೆ ದಿಟ್ಟ, ನಗುವೆಯು ನನ್ನ ಎನಗೇತಕೆಯೋ ಮದುವೆಯು ಬನ್ನ ! (ಗಜೇಶ. ೩.-೦೧೭). **ಧಿಟ್ಟ** : ೧. ಧಿಟ್ಟ ಜೀವಿಗಳ ಭಂಗದ ಬರಿಯಂತರಂಗ (ವಿಸೀಗೀ. ೩-೦೦) ; ನಟ್ಟ ಕಂಬದ ಹಾಗೆ ಧಿಟ್ಟವೀರನಿರಬೇಕು (ಗಾದೆ). ೪. ವೃಥಾ ಕಡೆನುಡಿಯ ನುಡಿದರೆ ಧಿ[ಪಾಠಾಂ. ದಿ]ಟ್ಟನೆಂಬರೆ ವೀರರಾದವರು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೦೩-೭೭) ; ಧಿಟ್ಟ ಕೇಳು ನಿರಂತರವು ಕೈಗಟ್ಟಿ ನಿಂದೂಳಿಗವನೆಸಗಲು ನಿಟ್ಟಿಸನು ಪರಮಾತ್ಮ (ಗಗಶಾ. ೦೨-೭೮).

ದಿಟ್ಟವನಾಡು = ಉದ್ಧಟತನದಿಂದ ಮಾತನಾಡು ; ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಮಾತನಾಡು : ಹಿರಿದು ದಿಟ್ಟವನಾಡಿ ಸಕಲರ ಮೆಚ್ಚಿಪುದುರುತರ ಮೌಖರ್ಯದೋಷ (ಪೂಜ್ಯಕ. ೬-೩೫).

[<ಪ್ರಾ. ಧಿಟ್ಟ./ ಸಂ. ಧೃಷ್ಟ]

ದಿಟ್ಟ$_2$ (ನಾ). ದೃಢಸ್ಥಿತಿ ; ನೆಲೆ : ಹುಟ್ಟಿದುದು ದೇವಾಂಗನಾಜನನೆಟ್ಟನೆಯದೀರೇಳುಲೋಕದ ದಿಟ್ಟವನು ನಿರ್ಮಿಸಲಿಕಾಯ್ತು ಮನುಜವರ್ಗದಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರೊಂದೊಂದು ಕೆಲಸವ ನೆಟ್ಟನಾಶ್ರಯಿಸಿದರು (ಸಂಭಪ. ೩-೩೦) ; ಅವಶ್ಯವಾದ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರ ನಡೆದು ಒಂದು ದಿಟ್ಟವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನು ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ತಿಂಗಳು ಆಗಬಹುದು (ಜಕರಾ. ೩೭೩). [<ತಿಟ್ಟ$_3$]

ದಿಟ್ಟಂಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ದೃಢಪಡಿಸು ; ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸು : ವಸಂತಕನೀಕೇರಿಯೊಳ್ ತಿರುಗಿ ಪರಿಣತನಾದುದಱಿಂದಮುಮೆಮಗೆ ಹಿತಪರನಾದುದಱಿಂದೆಯುಂ ... ಇದೊಂದು ನೆವದೊಳ್ ದಿಟ್ಟಂಗೊಳಿಸಿದನೆಂದಾಳೋಚಿಸಿ (ಆಳವಿ. ೭-೭೭ ವ). [ದಿಟ್ಟ$_2$ + ಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_1$]

ದಿಟ್ಟಂಜಮೊಬಂದಿ 'ಡಿಟ್ಟಂಜಮೊಬಂದಿ' ನೋ.

ದಿಟ್ಟಗಾರ (ನಾ). ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ ; ಧೀರ : (ಕ).

[ದಿಟ್ಟ$_1$ + – ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ದಿಟ್ಟತನ, ಧಿಟ್ಟತನ (ನಾ). ೧. ಧೈರ್ಯ ; ಸಾಹಸ : "ಕಡ್ಡಮೆನಲ್ ದಿಟ್ಟತನಂ[ಪಾಠಾಂ. ನಹು]" (ಚಕುನಿ. ೩೮) ; ದಾನವರ ಥಟ್ಟಣೆಗೆ ನಿಲುವರ ನಾನು ಕಾಣೆನು ದಿಟ್ಟತನದಲಿ ತಾನೆ ನೀದನು ಕೌರವೇಂದ್ರನು ಸಕಲಬಲ ಸಹಿತ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೦೩-೩೨) ; ಅವನ ದಿಟ್ಟತನವ ಸುರಮಂಹಿ ಕಂಡು

ನೀನಾರ ದೂತಂ ನಮ್ಮ ಪುರಕದೇಂ ಕಾರಣಂ ಬಂದೆ . . . ಪೇಳೆಂದು ಬೆಸಗೊಳಲ್ (ಜಬಪು. ೨೩-೨೦) ; ಆ ಭೂಪನ ದಿಟ್ಟತನಕೆ ಸರಿಯುಂಟೆ (ಶಂಸವಿ. ೦೮-೩೩). ೨. ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯ ; ಉದ್ಧತಿಕೆ : ಹರಹರಾ ನೀನಿಷ್ಟು ಠಾವನಱಿಯದೆ ಅಷ್ಟವಿಧಾರ್ಚನೆ ಷೋಡಶೋಪಚಾರಮಂ ಮಾಡಿಹೆನೆಂಬ ವರ ದಿಟ್ಟತನವ ನೋಡಾ (ಅವಶಂ. ೦೮೫-೪೩೩) ; ಪಟ್ಟಣದೊಳು ಜನ ಕೊಟ್ಟ ಹಣವನೆಡೆವಟ್ಟು ಬಾಹಿರವಟ್ಟವೆಂದು ದಿಟ್ಟತನದೆ ಪೆಸರಿಟ್ಟು ವಟ್ಟವ ಕೊಂಬ ಸೆಟ್ಟಿಗಳಿರುತಿಹರಲ್ಲಿ (ಅಂಜಿಚ. ೩-೯೩). ೩. ಶೌರ್ಯ ; ಬಲ ; ಶಕ್ತಿ ; ದಾರ್ಢ್ಯ : ಬೆಟ್ಟುಗಳ ರಟ್ಟೆಯಂ ಕುಟ್ಟಿದಮಾರಾವಶಿಯು ದಿಟ್ಟತನವಂ ನೋಳ್ಪೆನೆಂದು . . . ಬಂದುದೋ (ಹಜಶಾ ಪರಿ ೨೦೪) ; ಭೀತಿ ಬಿಗಿದುದು ದಿಟ್ಟತನದನುಧಾತುಗೆಟ್ಟುದು (ಕುಮ್ಯಾಶ. ೩-೨೫) ; ದಿಟ್ಟದ ಚಾಮೇಂದ್ರನೆನೆ ರಿಪುಭೂಪರ ಪಟ್ಟದಂಗನೆಯರ ಗರ್ಭ ಉಟ್ಟುಳುಕಿಗೆ ಬಂದು ಕರಗುವುವಾತನ ದಿಟ್ಟತನವದೇವೇಳ್ವೆ (ಶಂಸವಿ. ೩-೪೮). ಧಿಟ್ಟತನ : ೧. ಧಿ[ಪಾಠಾಂ. ದಿ]ಟ್ಟತನ ಪೊಳ್ಳಾಯ್ತು ಶೌರ್ಯದ ಘಟ್ಟ ಕರಗಿತು (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೮-೬೨) : ಶ್ರದ್ಧೆಯೊಡನೆ ಮಾತ್ರ ಅವನ ಧಿಟ್ಟತನ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು (ಪ್ರೇಮಾಕ್ಷ. ೨೪೬). ೨. ಈ ಧಿಟ್ಟತನವು ಸಹನವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಸಪುಜೀ. ೪೦). [ದಿಟ್ಟ$_1$ + – ತನ]

ದಿಟ್ಟಪಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ದೃಢಪಡಿಸು ; ಖಚಿತಪಡಿಸು: ಚಿಕ್ಕವರಾದಾಗ್ಯೂ ವಿವೇಕಶಾಲಿಗಳು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ದಿಟ್ಟಪಡಿಸುವರು (ಕಥಾಮಂ. IV, ೦೦). [ದಿಟ್ಟ$_3$ + ಪಡಿಸು]

ದಿಟ್ಟಮನುಷ್ಯ (ನಾ). = ದಿಟ್ಟಗಾರ : ಮೇಜರ್ ಬಟ್ಲರನು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ದಿಟ್ಟಮನುಷ್ಯ (ಮಹಾತ್ಮಾ. ೬೬). [ದಿಟ್ಟ$_1$ + ಮನುಷ್ಯ]

ದಿಟ್ಟವಾಳ (ನಾ). ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ; ಧೀರ:ಅಸಮಸೆಗೆ ಮೈಯಳುಕದೆಱಗುವ ಹುಸಿವ ಜಾಱುವ ಹೊಳೆವ ಹಣುಗುವ ಬೆಸುವ ಬಿಡಿಸುವ ದಿಟ್ಟ [ಪಾಠಾಂ. ಷ್ಟ]ವಾಳರು ಹೊಕ್ಕು ಹೆಣಗಿದರು (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೨-೦೦೫). [ದಿಟ್ಟ$_1$ + – ವಾಳ$_1$]

ದಿಟ್ಟಸೊಕ್ಕು (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಸೊಕ್ಕು,–ಉದ್ಧಟತನ : ನಿನ್ನ ಈ ಬಿರುಸಿನ ಗಡಸನ್ನು ಸೆಡಕನ್ನು ಬಲ್ಮೆಯಿಂದಿಳಿಹಿ, ಮನ್ಮಥನಿಗಲರಲೊಲ್ಲದ ನಿನ್ನ ಅಶಾಸಿತಮುವ್ವನಕ್ಕುಳ್ಳ ದಿಟ್ಟಸೊಕ್ಕನ್ನು ತಿದ್ದಿ ತಿಳಿಯಿಸಿಕೊಂಡು (ಮಂತ್ರಶ. ೫೯–೨೪). [ದಿಟ್ಟ$_1$ + ಸೊಕ್ಕು$_4$ (<ಸೊಕ್ಕ$_3$)]

ದಿಟ್ಟಾಯ್ಲ (ನಾ). ಧೀರ ; ಸಾಹಸಿ. 'ದಿಟ್ಟಾಯ್ಲತನ' ಪರಾ. [ದಿಟ್ಟ$_1$ + –ಆಯ್ಲ (<– ಆಯಿಲ$_3$)]

ದಿಟ್ಟಾಯ್ಲತನ (ನಾ). ಧೀರತನ ; ಸಾಹಸ : ಧನು ಮುಱಿಯೆ ದಿಟ್ಟಾಯ್ಲತನವಿ:ತನಲಿ ಸಾಕಿನ್ನೆನುತ ಗುರುನಂದನನು ಮುಱಿದನು ಹೊಗರುಮೋರೆಯ ಹೊತ್ತ ದುಗುಡದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೧೪–೩೦). [ದಿಟ್ಟಾಯ್ಲ + – ತನ]

ದಿಟ್ಟಿ, ದಿಷ್ಟಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ಕಣ್ಣು ; ನೇತ್ರ : "ಅಚ್ಚಿ, ಅಲಿ, ದಿಟ್ಟಿ–ಈ ೩ ನಯನಂ" (ಕಕಸಾ. ೨೧–೪೨೫) ; ಮೆಯ್ಯೆಲ್ಲಂ ದಿಟ್ಟಿಗಳಾದೊಡಿಂದ್ರನೆನಿಸಲ್ಯಾರ್ತಂ ಮಹೇಂದ್ರಾಂತಕಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೫೩೦ ಕೊದ್ರಶ) : ಆಗಸದೊಳಗೊಂದು ಮಹೀಭಾಗದೊಳೆನ್ನೊಂದು ದಾಡೆಯಾಗಿರೆ ವನದಿಂ ಬೇಗಂ ಬರ್ಪಳ ದಿಟ್ಟಿಗಳಾಗಳೆ ಪತ್ತಿದುವು ಗೆಂಟಱೊಳ್ ಮಾರುತಿಯಂ (ಹಂಪಭಾ. ೩-೦೩) ; ಮರಲ್ದ ದಿಟ್ಟಿ ಕತ್ತರಿಮೊಪೆಗೊಂಡೆಬಲ್ಪ ಕಿವಿ ಸೂಚಿಸಿದಪ್ಪುದು ಸೋಲ್ತ ಭಾವಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೫೦) ; ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಗಳ್ಪರಸು ನಿನ್ನನೆ ನೋಡುತ್ತುಮಿರ್ಕುಮಪ್ಪೊಡೆ (ಹಂಪಶಂ. ೧೬೬-೦೨) : ಕಿವಿಗಳೆಳ(ಬ)ಲ್ದು ತೂಱುವೊಡೆ ಮೆಯ್ ಬಿಗಿದಪ್ಪೊಡೆ ದಿಟ್ಟಿ ನೆತ್ತಿಗೇಱುವೊಡದಱಿಂದೆ ಕಣ್ ಗುಟಿದು ತೋಱಿದೊಡಟ್ಟುಗೆ ಪಟ್ಟ ಸೂ[ತ್ರಭಸ್ಮ]ವಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೦೯) ; ಹತ್ತೆಸಾರ್ದೆಯ್ದೆ ಕಣ್ಗೊಡೆದಿರ್ದುದಂ ಕಂಡು . . . ದಿಟ್ಟಿಯಿಂತೇಕಾಯ್ತು ಉರಿದೆ ನಾಂ ಉರಿದೆ ನಾಂ ಎನ್ನೊಡೆಯನೇ ಸೈರಿಸಲ್ಕಾಪೆನೇ ... ಎಂದು (ಕಣ್ಣರ. ದೇ. ೦೪೬-೮) : ಪಱಿದಿಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಯ ಬಳಿಕೊರ್ವನ ಕಾಲ ಮುಱಿದಿಟ್ಟ ನಿಟ್ಟೆಲುಗಳನು ನಿಱಿನಿಟಿಲೆಂಬಂತೆ ಕಿತ್ತು ಮಸ್ತಕವನು ತಿಱಿಕಲ್ಲನಾಡಿ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದ (ಕೋಹತ. ೧೨-೩೬). ೨. ದೃಷ್ಟಿ ; ನೋಟ: "ದಿಟ್ಟಿಯೆಂದನೆ ದೃಷ್ಟಿಯಕ್ಕು" (ಕಶಠ. ೫೧) : ತಾಂ ಪಿಂಗದೆ ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಯನವಂ ಕಿಬಲೆಂದನುಗೆಯ್ದು ತೂಗಿದಂ (ಆದಿಪು. ೧೨-೧೫) ; ಪದಪಿಂ ನಟ್ಟರೆ ದಿಟ್ಟಿಯಂ ತೆಗೆದೆನೆಂತೆಂತಾನುಮುದ್ವೇಗದಿಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೬೩) ; ಬೆಟ್ಟಮದೊಂದು . . . ದಿಟ್ಟಿಗೆಡೆಯಾದುದು ಕರ್ವುವಿಲ್ಲನಾ (ಕಬ್ಬಿಕಾ ೨೨೦). ೩. ಕೆಟ್ಟ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ನೋಟ ; ಕಣ್ಣೆಂಜಲು ; ದೃಷ್ಟಿದೋಷ : ಕಟ್ಟುಗೆ ಕೊರಲೊಳ್ ಸೀರೆಯ ಪೊಟ್ಟಣ(ಳ)ಮಂ ಮಾಡಿ ಧಾನ್ಯಸಮೇತಂ ನೋಡಲ್ ದಿಟ್ಟಿಗಳಾಗವು ವಾಜಿಗಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೮–೧೮) ; ಅಮರಗಣದಿಂ ದಿಟ್ಟಿಯಾದಪುದು ಮತ್ಸುತಂಗೆಂದು ಗಿರಿರಾಜತನುಜೆ ಮಮತೆಯಿಂ ತದ್ಗರ್ಭರಕ್ಷಣಕೆ ಬರೆವ ಕಾಳಿಮರೇಖೆಯೋ . . . ಎನಲ್ ಕಪರ್ದಿ ನಿಡುಬಾಸೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಜಬಪು. ೪-೦೨). ೪. ಲಕ್ಷ್ಯ ; ಗಮನ : ತಳಿರ ಕಳಿಕೆಯ ಪೊಸ ಪೂವಿನ ಮೇಗೆ ದಿಟ್ಟಿಯಾಗಿರೆ ವನಜಾನನೆಯರ್ ವಿಳಾಸವನವಂ ಪೊಕ್ಕರ್ (ಆದಿಪು. ೦೧-೬೯) : ಎಲೆ ಆದಿತ್ಯ ! ನಿನ್ನ ಕುಲವಧುವಿವಳ್ . . . ಅಂತದಱಿಂ ಇವಳೊಳ್ ದಿಟ್ಟಿಯಿರ್ಕೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೯-೮). ದಿಷ್ಟಿ$_1$: ೩. 'ದಿಷ್ಟಿಬೊಟ್ಟು'. 'ದಿಷ್ಟಿಮಣಿಸರ' ಪರಾ.

ದಿಟ್ಟಿಗೆವರ್ = ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳು : ದಿಟ್ಟಿಗೆವರೆ ಬಂಧವಿಧಂ ಕಟ್ಟಿದ ಪಲಕೆಱಿದ ಮಣಿಯ ಸೂಸಕದ ನೆಱಲ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೪೬). ದಿಟ್ಟಿಗೊಟ್ಟು = ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳು : ಎನ್ನಾ ಪೆಂಡತಿಯಂ ಜಾನಕಿಯಂ ರಕ್ಕಸಂ ರಾವಣಂ ಕಳ್ದುಯ್ದಂ ಆದೊಡಂತಾ ದುಟ್ಟಂ ದಿಟ್ಟಿಗೊಟ್ಟದನಿಲ್ಲಂ (ಅದ್ಯುತ. ೩೬-೦೨). ದಿಟ್ಟಿ ಮೂಱಱ ದೇವ = ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು ; ಮುಕ್ಕಣ್ಣ ; ಶಿವ: ದಿಟ್ಟಿ ಮೂಱಱ ದೇವನಂ ಕಂಡು ಕಾಣದ ಜ್ಞಾನಿಗಳೆನುತ್ತ ಬಾಯ ಬಿಟ್ಟು ಪಲಬುವರು (ವೀಶೈಪು. ೨-೯-೨೬). ದಿಟ್ಟಿ ಮೂಱಱರಸ = ಧಿಟ್ಟಿ ಮೂಱಱದೇವ : ದಿಟ್ಟಿ ಮೂಱ[ಮೂಱಱ]ರಸಂ ನಾರಾಯಣ ಪ್ರಿಯಂ ಕಾಮಾರಿಯಾರೋಗಣೆಗೆ ನಡೆತಂದು (ಗಿರಿಕ. ೦೦-೯೮ ಪ). [<ಸಂ. ದೃಷ್ಟಿ]

ದಿಟ್ಟಿಗ (ನಾ). ನೋಡುವವನು ; ನೋಟಕ ; ಪ್ರೇಕ್ಷಕ : ಆ ಹುರವ ನಿಟ್ಟಿಪ ದಿಟ್ಟಿಗರ ಬಗೆಗೆ . . . ಕಲಧೌತರೌಪ್ಯಗಳ ಸೌಧಸಮಾಜ ರಾಜಿಪುವು (ಮದೇಪು. ೨-೩೮). [ದಿಟ್ಟಿ + – ಗ$_3$]

ದಿಟ್ಟಿಗರ್ಪು (ನಾ). ಕಣ್ಣೆಂಜಲಾಗದಿರಲು (ಗಲ್ಲ, ಹಣೆಗಳ ಮೇಲೆ) ಇಡುವ ಕಪ್ಪು, – ಕಾಡಿಗೆ ; ದೃಷ್ಟಿ ತಾಗದಿರಲು ಇಡುವ ಕಪ್ಪು ; ಬೊಟ್ಟು ; ದೃಷ್ಟಿಬೊಟ್ಟು : ಸುಱಿಗುರುಳೊಳ್ಪೊಸಲ್ ಮಿಸುಪ ಸಾದಿನ ಬೊಟ್ಟು ಪೊದಟ್ದ ಗಲ್ಲದೊಳ್ ತೊಳಗುವ ದಿಟ್ಟಿಗರ್ಪು . . . ಮನಂಗೊಳೆ (ಚಳವಿ. ೩.೫೨). [ದಿಟ್ಟಿ + ಕರ್ಪು$_1$]

ದಿಟ್ಟಿಗಿಡಿಯ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳವನು ; ಕಿಡಿಗಣ್ಣ ; ಶಿವ : ದಿಟ್ಟಿಗಿಡಿಯನೊಲು ತದ್ಭಕ್ತರಾ ನಿಂದೆಯಂ ರಾಘವಂಗಾಯ್ತು ಕೇಡು (ರಾಘಚ. ೪-೨೦) ; ಮುಟ್ಟಬಾರದ ಕಿಚ್ಚ ನುಂಗಲು ಹೊಟ್ಟೆ ಬೇಯದೆ ಮಾಣ್ಬುದೇ ಇದ ದಿಟ್ಟಿಗಿಡಿಯಂ ಬಲ್ಲನೆನುತಲಿ ಮಱುಗಿದಳು ರಮಣಿ (ಶಂಕದಾ. ೭-೧೬). [ದಿಟ್ಟಿ + ಕಿಡಿ + – ಅ$_7$]

ದಿಟ್ಟಿಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಕಂಗೆಡು ; ದಿಕ್ಕುಗಾಣದಂತಾಗಂ : ಚಿಂತಿಪ ಸುಯ್ವ ಧ್ಯಾನಿಸುವ ಕಂದುವ ಕುಂದುವ ದಿಟ್ಟಿಗೆಟ್ಟುವಿಭ್ರಾಂತಿಪ ಲಜ್ಜೆಯಂ ಮಱೆವ ಕೊಳ್ಳುಗದಾಪ್ತರ ಮಾತುಗೇಳದಿರ್ಪಂತುಟನೊಲ್ದಗಲ್ದವರೊಳಾಗಿಪರಂಗನೆಯರ್ಕಳೀ ಜರಾಕಾಂತೆ ನರಂಗೆ ತಾನಗಲದಾಗಿಪಳೇಂ ವಿಪರೀತವೃತ್ತಿಯೋ

(ಪುಷ್ಪಪು. ೦೩-೩೦) : ಪೊಡೆವುರಲ್ಚಂ ನಿಟ್ಟನೆಳಲುವಂ ಬಳಲುವಂ ಬಟ್ಟೆಯೊಳ್ದಿಟ್ಟಿಗೆಟ್ಟು (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೯-೩೦) : [ದಿಟ್ಟಿ + ಕೆಡು₁]

ದಿಟ್ಟಿಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ದೃಷ್ಟಿಕೊಡು ; ನೋಡು: ಉದಯದೊಳೂರೆ ನಟ್ಟನಡುವಿರ್ದಿನನತ್ತಲೆ ದಿಟ್ಟಿಗೊಟ್ಟು ಪಠಾದೆ ಶುನಕಂಗಳೊಳ್ಪಡವನೀಪತಿಗಕ್ಕುಮಪಾಯಂ (ಚೋಳಪಾ. ೦೨-೩೦). [ದಿಟ್ಟಿ + ಕೊಡು₁]

ದಿಟ್ಟಿಗೊನೆ (ನಾ). ಕಡೆಗಣ್ಣು ; ಕಟಾಕ್ಷ ; ಅಪಾಂಗ : ಕಟ್ಟಿರ್ದ ಹಾರಾದಿಗಳ್ಪುಳಿದುದಿರ್ವವೊಲ್ ದಿಟ್ಟಿಗೊನೆಗಳ ಕಾಂತಿ ಸೂಸುತಿರೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೩೩-೨೨). [ದಿಟ್ಟಿ + ಕೊನೆ₂]

ದಿಟ್ಟಿಗೊನೆವೆಳಗು (ನಾ). ಕಡೆಗಣ್ಣಿನ ಕಾಂತಿ,-ಬೆಳಗು : ಅದಿಪುರುಷನ ದಿಟ್ಟಿಗೊನೆವೆಳಗ ಸೋಂಕಿನಿಂ ಭೂದೇವತೆಗೆ ಸಾತ್ವಿಕಂ ತನುವಿನೊಳ್ ಸ್ವೇದಾಂಬುವುಣ್ಮ ಪುಳಕಂ ಪೊಣ್ಮೆ ರಾರಾಜಿಪಂದವೋಯೆಂಬ ಪಾಂಗಿಂ (ಶಬ್ದರಾ. ೬-೭೩). [ದಿಟ್ಟಿಗೊನೆ + ಬೆಳಗು₂]

ದಿಟ್ಟಿಗೊಳ್, ದಿಟ್ಟಿಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳು ; ಕಾಣು ; ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಿಗು. 'ದಿಟ್ಟಿಗೊಳಿಸು' ಪರಾ. ದಿಟ್ಟಿಗೊಳ್ಳು : ಕಟ್ಟಿದರು ಸಾಗರವ ಕಲುಮರಮುಟ್ಟನಲಿ ಸುರನರಭುಜಂಗರ ದಿಟ್ಟಿಗೊಳ್ಳದ ದುರ್ಗವನು ಕೆಡಹಿದರು ಕದನದಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೧೯-೪). [ದಿಟ್ಟಿ + ಕೊಳ್₁]

ದಿಟ್ಟಿಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳು ; ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಬೆಳ್ದಾವರೆಯೊಳಿಱಿದಿಳಿಕುಲಂ ಗಗನಾಗ್ರದೊಳ್ದನದಿನಕ ಬೆಳೆವ ಚಂದ್ರಕಲೆ ಕನಕಾದ್ರಿಯೊಳ್ದಿಟ್ಟಿಗೊಳಿಸುವಸಿತಾಂಬುದಂ ರಾರಾಜಿಸುವ ತೆಱದೊಳು (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೯-೩೩). ೨. ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸು ; ಮನೋಹರವಾಗು ; ಕಣ್ಸೆಳೆ : ನಿಟ್ಟೆದೆಯರ್ ಕರತಂದಾ . . . ಸೌಂದರವತಿಯಂ ದಿಟ್ಟಿಗೊಳಿಪ್ಪ ಕಟ್ಟಾಣಿಮುತ್ತುಗಳವಟ್ಟ ಮೆಟ್ಟಿಕ್ಕಿ ಗೂಡೆಗಳೊಳುದ್ಘಟಾಂಕಂ ಬೆಸಸುರ್ವಿಸುರತತಿ ಸಂಭ್ರಮದಿಂದಂ ನಿಲಿಸೆ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೫೭ ಪ). [ದಿಟ್ಟಿಗೊಳ್ + – ಇಸು₂]

ದಿಟ್ಟಿಗೊಳ್ಳು 'ದಿಟ್ಟಿಗೊಳ್' ನೋ.

ದಿಟ್ಟಿತಾಗು (ಕ್ರಿ). ದೃಷ್ಟಿತಾಗು ; ಕಣ್ಣೆಂಜಲಾಗು : ದಿಟ್ಟಿತಾಗುಗುಮೆಂದು ಕತ್ತುರಿಯ ಗೆರೆಯನಱಿಯಟ್ಟಿ (ಶಬ್ದರಾ. ೩-೨೮). [ದಿಟ್ಟಿ + ತಾಗು₁ (<ತಾಂಕು₁)]

ದಿಟ್ಟಿತೀವು (ಕ್ರಿ). ಕಣ್ಣುತುಂಬು ; ಕಣ್ಣಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗು : ದಿಟ್ಟಿತೀವಲು ನೋಳ್ಪ ಜನಕೆ ತಾನಧಿಮುಖಂ ಮುಟ್ಟುವರ ಮುದ್ದು ಮುದ್ದಾಡಿವರ ನಿಜಸುಖಂ (ಬಸವ. ೦-೦೯೦). [ದಿಟ್ಟಿ + ತೀವು]

ದಿಟ್ಟಿದಂಡೆ (ನಾ). ದೃಷ್ಟಿದೋಷ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಧರಿಸುವ ಆಭರಣ ದಂತಹ ದಂಡೆ : ಕಡಗ ಕಂಕಣ ಸೂಡಗ ಹೊನ್ನ ಬಳೆ ಬಾಪು ಬಿಡೆಯ ಪೆಂಡೆಯ ದಿಟ್ಟಿದಂಡೆ (ಕುರಾಶಾಂ. ೧-೧೦೬) : ಅರಳೆಲೆ ಮಾಗಾಯಿ ಪುಲಿಯುಗುರುಡನೊಲು . . . ದಿಟ್ಟಿದಂಡೆ ಮೆಱೆಯಲಾ ತರುಣನೆಸೆದನು (ಕುರಾಶಾಂ. ೮-೭೭). [ದಿಟ್ಟಿ + ದಂಡೆ₁]

ದಿಟ್ಟಿದಾಹಕ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳವನು ; ಅಗ್ನಿನೇತ್ರ ; ಶಿವ : ದಿಟ್ಟಿದಾಹಕನ ಮಸ್ತಕ ಮುಱಿವಂದದಿ ಮೆಟ್ಟಿ ಕೆಂಗಿಡಿಗಳ ಕಱಿದು ಪುಟ್ಟಿಸಿ ಹೃದಯಸಂತಾಪವ ತಪವನಬ್ಬಟ್ಟುವನೇದನಬ್ಬಾರಿ (ಚೋಹಪ. ೬-೨೦). [ದಿಟ್ಟಿ + ದಾಹಕ]

ದಿಟ್ಟಿದೆಱೆ (ಕ್ರಿ). ಕಣ್ಣನ್ನು ತೆರೆ,-ಬಿಡು : ಮೆಲ್ಲನೆ ದಿಟ್ಟಿದೆಱೆದು ವಸಂತ ತಿಲಕೆಯು ನಿಟ್ಟಿಸಿಯ ಕಾಣದೆ ವಿಕಲನಾದನು ವಣಿಗ್ವರನು (ಸಾಕ್ಯಿಥಾ. ೦೭-೩೩). [ದಿಟ್ಟಿ +ತೆಱೆ₁]

ದಿಟ್ಟಿದೋಸ (ನಾ). ಕಣ್ಣೆಂಜಲಂ ; ದೃಷ್ಟಿದೋಷ : ದಿಟ್ಟಿದೋಸಂ ತಟ್ಟದಂತೆರಡುಂ ಮೆಲ್ಲದಾವುಗಳೊಳಿಟ್ಟ ಕಾಡಿಗೆಬೊಟ್ಟುಂ (ಚಕವಿ. ೪-೮೮ ಪ). [ದಿಟ್ಟಿ + ದೋಸ]

ದಿಟ್ಟಿನಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ದೃಷ್ಟಿಯಿಡು ; ಎವೆಯಿಕ್ಕದೆ ನೋಡು ; ಕಣ್ಣಿಟ್ಟು ನೋಡು : ಧಿಗಿಲನೆ ಪಸಂ ಬೆದಱಿ ಪರವ ಕಾಣುತ್ತಲ್ಲಿ ಏಗೈ ದಿಟ್ಟಿನ[ಪಾಠಾಂ. ಯಿ]ಟ್ಟು ನೋಡುತ್ತಿರಲ್ಕಂತಲ್ಲಿ (ನಂಬಿರ ೯-೧೧೨). ೨. ದೃಷ್ಟಿತಾಗು; ಕಣ್ಣೆಂಜಲಾಗು: ಮಡದಿ ರನ್ನೆಯ ಸಿರಿಮುಡಿಗರಿಸಿನಡ ಪಾವುಡೆಯ ಬಿಗಿಸಿ ಕೆಲರ್ದಿಟ್ಟಿಸಡದಂತೆ ಹಣೆಗೆ ಕಪ್ಪಿನ ಬೊಟ್ಟನಿಟ್ಟರು (ಚೋಹಪ. ೦೭-೪೪). [ದಿಟ್ಟಿ + ನಡು₁]

ದಿಟ್ಟಿಬಿಸ 'ದಿಟ್ಟಿವಿಸ' ನೋ.

ದಿಟ್ಟಿಬೊಂಬೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣೊಳಗಿನ ಬೊಂಬೆ,-ಪಾಪೆ,-ಪಾಪೆ: ದಿಟ್ಟಿಬೊಂಬೆಗಳು ವಸಂತದೊಳಗೆ ಕೋಲ ನೆಟ್ಟನೆ ಪೊಡೆವಂದದೊಳು (ಶ್ರೀಪಾರಿ. ೪-೦೨೬). [ದಿಟ್ಟಿ + ಬೊಂಬೆ]

ದಿಟ್ಟಿಬೊಟ್ಟು, ದಿಷ್ಟಿಬೊಟ್ಟು (ನಾ). ದೃಷ್ಟಿದೋಷ ತಾಗಬಾರದೆಂದು ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ಗಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಇಡುವ ಬೊಟ್ಟು,-ಗುರುತು: ಎಳೆಗಲ್ಲದೊಳಿಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಬೊಟ್ಟಂ ಕೆಳಗೋಡೊಪ್ಪುವ ಪಟ್ಟೆಗಸ್ನವಟ್ಟಂ (ಚಕವಿ. ೩-೪೪) ; ಮೆಲ್ಲದಾಪುಗಳೊಳಿಟ್ಟ ಕತ್ತುರಿಯ ದಿಟ್ಟಿಬೊಟ್ಟುಂ (ಚಕವಂ. ೬೩-೦೭). **ದಿಷ್ಟಿಬೊಟ್ಟು** : ಘರ್ಮೋದಕದಿ ತನುವ ಪ್ರಕ್ಷಾಳಿಸಿ ದಿಷ್ಟಿಬೊಟ್ಟಿಟ್ಟು (ನವಮೋ. ೧೧-೪೮). [ದಿಟ್ಟಿ + ಬೊಟ್ಟು₂ (<ಬಟ್ಟು₁)]

ದಿಟ್ಟಿವಾರಿ, ದಿಟ್ಟಿವಾರೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣಳವು ; ಕಣ್ಣಳತೆ ; ದೃಷ್ಟಿಪಥ ; ಕಣ್ಬೊಲ (?) : ದಿಟ್ಟಿವಾರಿಯು ಧೀರರ ಪಾಠಾರ ಗಣಕೆಯುರ ವೀರರ ಹರಿವಾಣದಾಯದ ಲೆಂಕರ ಬಿಂಕದಂತಕಾಜರ ಪಾಸಾಳ್ಗಳ . . . ಒತ್ತರದ ತಿಂಥಿಣಿಯನೊತ್ತರಿಸಿ (ಬಸವ. ೬-೨೦) ; "ತನಗೂ ದೇವರಿಗೂ ನಡುವೆ ಬಂದವರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುತ್ತೇನೆಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ" (ಬಸವ. ಕೋಶ) ; ದಿಟ್ಟಿ[ಪಾಠಾಂ. ದಿಠಿ. ದ್ರಿಷ್ಟಿ]ವಾರಿಯ ಮೇಳದಾಲೋಚನೆಗಳೊಳಳವಟ್ಟು ಹತ್ತಿರ್ದು ಗಣನಾಥರ್ವೆರಸಿ ತನ್ನ ಪಟ್ಟದಂಗನೆ ಸಹಿತ ಸುಖದ ಸುಗ್ಗಿಯ ಮೇಲೆ ಶೂಲಿ ಪರಿಣಾಮವಿರಲು (ಸೋಮುಕ. ೧-೩೪) ; ದಿಟ್ಟಿ[ಟ್ಟ] ವಾರಿಯೊಳುಳ್ಳ [ಪಾಠಾಂ. ದಿಟ್ಟಗಾಂಬನಿತೆಡೆಯ] ನೀರೆಲ್ಲವಂ ಕೆಡಿಸಿ ಮುಟ್ಟೆ ನಾನಾ ಕ್ರೂರಮೃಗವಾಗಿ ಬಂದಡ್ಡಗಟ್ಟಿ ಗರ್ಜಿಸುತ ಮಾಯಾವೇಷದಿಂದೊಡನೆ ಬಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು (ಹಠಕಾ. ೯-೩೨) ; ಇರದೆ ನಿಜಪುಸುರಾಟದೆಡೆಯೊಳು ಹರಿಯು ದರ್ಪವನಳಿದು ಕಾಯ್ದುದರು ಕರುಣಿಯುಭವನ ದಿಟ್ಟಿವಾರಿಯ ಪೋಲಗದೊಳೊಪ್ಪೆ (ಸಾನಂಚ. ೯-೨೬). **ದಿಟ್ಟಿವಾರೆ** : ಕಡುಗಿದರೆ ಕಾಲಂಗೆ ಬರುದಿನ ತೊಡರನಿಕ್ಕುವ ಜವನ ದಾಡೆಯ ತುಡುಕುವಗ್ಗದ ವೀರರೆಸೆದುದು ದಿಟ್ಟಿವಾರೆಯಲಿ (ಕುಮ್ಮಾರಾ. ೬-೪೩). [ದಿಟ್ಟಿ + ವಾರಿ?]

ದಿಟ್ಟಿವಾರೆ 'ದಿಟ್ಟಿವಾರಿ' ನೋ.

ದಿಟ್ಟಿವಿಸ, ದಿಟ್ಟಿಬಿಸ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕಣ್ಣು ; ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣು : (೩). ೨. ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪರಿಣಾಮ ; ಕಣ್ಣೆಂಜಲು : "ದಿಟ್ಟಿಬಿ(ವಿ)ಸ-ದೃಷ್ಟಿವಿಷ=ಕಣ್ಣೆಂಜಲು" (ಶಬ್ದಕೋ. ೦೯) : ರಾಜ್ಯವಿಭವೋದಯದಿಂದೆ ವಿರಾಜಿಪಂಗೆ ದಿಟ್ಟಿವಿಸಮು[ಪಾಠಾಂ.ಪ]ಮುಪ್ಪುದೆಂದು ಪದಪಿಂ ಪ್ರಭುಸೂನುಗೆ ತಾನೆ ರಕ್ಕೆಗಟ್ಟುವ ತೆಱದಿಂದೆ ಕಟ್ಟಿದನಿಳಾಪತಿ ತನ್ನಧಿರಾಜಪಟ್ಟಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೧೦೨). **ದಿಟ್ಟಿಬಿಸ** : ೩. ಹಾವು : ಎರಡು ಪದಂಗಳಪಭ್ರಂಶಕ್ಕೆ-ಅಚ್ಚಸ್ಫಟಿಕ-ಅಚ್ಚವಳಿಕು . . . ದೃಷ್ಟಿವಿಷ-ದಿಟ್ಟಿಬಿಸ, ದಿಟ್ಟಿವಿಸ (ಶಮದ. ೨೮೯ ಪ್ರಯೋ). [ದಿಟ್ಟಿ + ವಿಸ]

ದಿಟ್ಟಿವೆಳಗು (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕಾಂತಿ,-ಬೆಳಗು,-ಪ್ರಕಾಶ: ದಿಟ್ಟಿವೆಳಗಿನಿಂ ನಿವಳಿಸುವಂತೆಯುಂ ಕಣ್ಣೊಳಗಿಟ್ಟು ಮುಚ್ಚುವಂತೆಯುಂ ಬಗೆಯೊಳೆ ತೆಗೆದಪ್ಪುವಂತೆಯುಂ ಅಕ್ಷೂಣಲಕ್ಷಣಲಕ್ಷಿತಂಗಳಪ್ಪ ಪುತ್ರನಂಗಪ್ರತ್ಯಂಗಂ

ಗಳಂ ನೀಡುಂ ಭಾವಿಸಿ ನೋಡಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೧೧೩ ವ) ; ಅಂಗನೆಯ ರ ದಿಟ್ಟವೆಳಗು . . . ಹೊಸಮುತ್ತಿನ ರಂಗವಲ್ಲಿಯ ತೆಱಸಹೊದ (ಶ್ರೀಪಾಂ. ೨-೪). [ದಿಟ್ಟ + ಬೆಳಗು$_{2}$]

ದಿಟ್ಟಸರ (ನಾ). (ಕುದುರೆಯ ಕೊರಳಿಗೆ ತೊಡಿಸುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ: ಇಕ್ಕಿದ ಪಕ್ಕರಕ್ಕೆ ನಿಡುರ್ಝಲ್ಲಿ ತೊಡಂಕುವ ತೋರಗೊಂಡೆಯುಂ ಸೆಕ್ಕಿದ ಖಂಡೆಯುಂ ಬಿಗಿದ ಬಿಲ್ ಪೊದೆದುಂಬಿದ ಬೋಳೆಯುಂಬು ಕಂದಕ್ಕ ವರ್ದಿಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಸರ ಪೊಂಬಲೆಗಳ್ ಮೊಗರಬವೊಂದು ಪೊಂಬಕ್ಕಿಯ ತೊಕ್ಕು ಮೆಯ್ಗರೆಯ ಬಾಸಿಗದಿಂ ಮೞಿದತ್ತು ಸಪ್ತಿಗಳ್ (ಅಳವಿ. ೨-೯೬). [ದಿಟ್ಟ + ಸರ$_{6}$]

ದಿಟ್ಟಸಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಣ್ಣುಹಾಯಿಸು ; ನೋಡು : ಹೊಗುಹೊಗುತ ಹೊರಬರುವ ಮಾನುಷ್ಯವಾಹಿನಿಯ ಕಲ್ಲೋಲಲೀಲೆಯೊಳು ದಿಟ್ಟಸಲಿಸಿ ಶುಖ ಜಾಗಟೆ ದನಿಯ ಕೈವಾರದೊಳು ನಾಮದುಗ್ಗಡಣೆಯಿಂವಿನೇರುವ ಯಾಲಿಸಿ (ಪುಶದೇ. ೪೬-೬). [ದಿಟ್ಟ + ಸಲಿಸು]

ದಿಟ್ಟಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೋಡು ; ಅವಲೋಕಿಸು ; ದೃಷ್ಟಿಸು : ಎಡನಂ ಬಲನಂ ದಿಟ್ಟಸುತ ನಿಂದು ನಿಲ್ಲದೆ ನಿಟ್ಟೋಟದೊಳೋಡಿತೆಸೆವ ಮಸಕದ ಶಶಕಂ (೧೮೪. ೧-೮೬) ; ದಿಟ್ಟಪರ ದಿಟ್ಟಿಗಳಿಗಚ್ಚರಿ ಹುಟ್ಟ ಪೊನ್ನುಕ್ಕಿದಡೆ ಹರುಷಂಬಟ್ಟು ಭೂಪಂ ಬಸವರಸನಂ ಕೀರ್ತಿಸುತಮಿರಲು (ಬಸಪು. ೦೧-೦೩) ; ಅಕ್ಕಱಿಂದಾಲಿಂಗಿಸಿ ದಿಟ್ಟಸಿ ಬೊಟ್ಟಾಡಿ . . . ಪುಷ್ಪ ಪರಿಮಳದಂತೆ ನಾ ನೀನಃಭಯವಿಲ್ಲದಂತೆ ಕೂಡೆನ್ನ ಪ್ರಾಣೇಶನೇ (ಘನವ. ೨-೦) ; ಅವಿದ್ಯೆಯು ದಿಟ್ಟಪರ ಭಾವಾನುಸಾರದಿ ತೋರುತಿಹಳು (ಗಗತಾ. ೦೪-೧೪). ೨. ಹುಡುಕು : ಕುಟ್ಟಿಂಬ ನುಡಿ ವ್ರೀಹಿಯೊಳಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ದಿಟ್ಟಸಲಾ ನಾಡೊಳಿಲ್ಲ (ಳಂಶವಿ. ೨-೦೩). ‘ನಿಟ್ಟಸು’ ಪರಾ.

ದಿಟ್ಟಸಿ ನೋಡು = ಎವೆಯಿಕ್ಕದೆ ನೋಡು : ಚಂದನೆಯ ಚಂದಮಂ ಸೆಟ್ಟಿತಿ ದಿಟ್ಟಸಿ ನೋಡಿ (ವರ್ಧಪು. ೦೩-೫೩ ವ) ; ದಿಟ್ಟಸಿ ನೋಡದವೆ ಯಿಕ್ಕದಿಹ ಕಣ್ಣ ದಕ್ಕುಲಿಯೆಂದು ನಿರ್ಮಲ ದೇಹವಂ ರಸವಱತು ಬೆಳೆದಂಗವೆಂದು . . . ದೂರದಿಂದೆ ದಿಃವಿಗೆವಿಡಿದು ದಿಟ್ಟಸಿದರು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೪) ; ಅಸುರೆ ದಿಟ್ಟಸಿ ನೋಡಿದಳು ಶಿಶುವ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೨-೪೪); ಅವಳನ್ನೇ ಒಮ್ಮೆ ದಿಟ್ಟಸಿ ನೋಡಿದ (ಹಾಹುಕ್ಕ. ೬೬). [ದಿಟ್ಟ + –ಇಸು$_{8}$]

ದಿಟ್ಟಹತ್ತು (ಕ್ರಿ). ದೃಷ್ಟಿತಾಗು ; ಕಣ್ಣೆಂಜಲಾಗು : ಮುಟ್ಟಲು ಮಾಸುವದು ದಿಟ್ಟಹತ್ತೀತೆಂದು ಬಟ್ಟೇಡತಿದ್ದ ಭಸಿತದ ಹಣೆಮೇಲೆ ಸುಟ್ಟು ಹೋಗಲೆಂದು ಕೆಟ್ಟಗಣ್ಣು (ಸಿದ್ಧಪು. ೪-೯೪). [ದಿಟ್ಟ + ಹತ್ತು$_{1}$ (<ಪತ್ತು$_{1}$)]

ದಿಟ್ಟಹಾಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ದೃಷ್ಟಿಬೀರು ; ನೋಡು : ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿ ಅಕ್ರಿತ್ತ ದಿಟ್ಟಹಾಯಿಸದೆ ಶ್ರೀಮದ್‌ಗಾಂಭೀರ್ಯಕ್ಕೆ ಊನ ಬರಬಾರದೆಂಬಂತೆ . . . ಮುಂಬರಿಯುತ್ತಾನೆ (ಚಂದ್ರಸ. ೬). [ದಿಟ್ಟ + ಹಾಯಿಸು (<ಪಾಯಿಸು)]

ದಿಟ್ಟಿ$_{1}$ (ನಾ). ೧. ದಿಟ್ಟತನವುಳ್ಳವಳು ; ಧೈರ್ಯಶಾಲಿನಿ : ತುಂಬ ಒಳ್ಳೆಯ ಹುಡುಗಿ; ದಿಟ್ಟಿ (ದೀಷರ. ೦೪೮). ೨. ಉದ್ಧಟೆ ; ಗಡಸುಗಾತಿ: ದಿಟ್ಟಿಯರು ಕುಟಿಲೆಯರು ಕುಹಕದ ಘಟ್ಟಿಯರು ಲಟ್ಟಿಯರು (ಲಕ್ಷ್ಮಿಪು. ೪೦-೫೬) ; ಅರರೆ ಹೆಂಗಸು ದಿಟ್ಟಿ ಮೋನದೋಳರವಿದಾಮಂತರವು ರಾಯನ ಹೊರೆಯಲೀ ಬಾಯ್ಬಡಿತತನ ಗರುವಾಯಿಯೇಯೆನಲು (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೩-೨೬). ೩. ಚದುರೆ ; ಜಾಣೆ : ಹೊಳೆವುತಿದ್ದರು ಮನುಜನ ಮಾಸಾಳುಗಳಂತೆ ದಿಟ್ಟಿಯರು (ಛಲಚ. ೦೨-೯೦); ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಕಂದದಿರದಿವಳ ಸುಕುಮಾರತನು ದಿಟ್ಟಿಯರದೆಂತೊ ನವಕುಂಕುಮುವನೀಗ ನುಂಬಿಟ್ಟರು (ಕ್ಷಮಿಭಾ. ೩೦-೬). [ದಿಟ್ಟ$_{1}$ + –ಇ$_{8}$]

ದಿಟ್ಟಿ$_{2}$ (ನಾ). ದೃಷ್ಟಿ (?) : ದಿಟ್ಟಿ ಮರಿವಲ್ಲಿ ಕಡುಪಿನೊಳ್ ಮುರಿದ ಯಿಲ್ಲಿಲ್ಲಿಯ ಬಿನ್ನಣವನ್ನೆಱೆಯ ಕಲ್ಪದೆ ಬೀರರ ಬೀರನಂ ಗಿಡೆಗಳಾಭರಣನಂ ನೋಡಿ ಕಲ್ಲಾ (ಎಕ. II, ೧೩೩-೧೨೬ ; ೫೮೨).

[P ಇದು ‘ದಿಟ್ಟ’ ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದಿಟ್ಟೆದೆ (ನಾ). ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸು,–ಹೃದಯ : ನಿಮ್ಮ ದಿಟ್ಟೆದೆಯ ಸಾಹಸದ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತ . . . ಪಾವನರಾಗಿರುವ ಶೂರರ ಮನೆತನದವರು ನೀವು (ಮಂತ್ರಶ. ೫೦-೦೬). [ದಿಟ್ಟ$_{1}$ + ಎದೆ (<ಎರ್ದೆ)]

ದಿಡ, ಧಡ$_{3}$ (ಗು). ೧. ದೃಢವಾದ ; ಬಲವಾದ: ದೃಢ, ದಿಡ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೯೩ ಪ್ರಯೋ). (ನಾ). ೨. ದೃಢತೆ ; ಸ್ಥಿರತೆ ; ಬಲ : “ದಿಡ (ದುಡ) ದೃಢ = ಸ್ಥಿರತೆ” (ಶದ್ಮಕೋ. ೦೯) ; ಭೀತಿಯನೆದೆಯೊಳಿನ್ನಿಡಸಲ್ಲ ನಂಬುವುದಿದನು ದಿಡವಾಗಿ (ರಾಮಾಸಂ. ೩-೧-೩೦). ೩. ಸತ್ಯ ; ನಿಜ : ಮೃಡನೆರೆಯ ಮಗಳ ಮುಡಿಯಂ ಕೊಯ್ದು ಕೊಡೆ ಮದುವೆಯೆಡೆ ಯೊಳಾ ಬೀಯಗಮರ್ಗಳಿದು ಕಾದುವ ಫೌಜು ದಿಡದೊಳು ತುಱುಂಬ ನಾದಂತೆ ತೊಂಡಲು ಸಹಿತ ಹಿಡಿದಳ್ತಿಯಾಗಿದೆಯಲಾ (ವೀಶೈಪು. ೮-೨-೮). ೪. ಭರವಸೆ ; ನಂಬಿಕೆ. ‘ದಿತಂದಳೆ’ ಪರಾ. ೫. ದೃಢವಾದುದಂ ; ಗಟ್ಟಿಯಾದುದು ; ಮನಮುಟ್ಟುವಂತಹುದು : ನಾಡೆ ಮುನ್ನರಿತ ಪಾಠವನು . . . ದಿಡವೊ[ವ]ಪ್ಪುವೊಲು ಪಾಡು (ಕಿರೀಟೀ. ೩-೦೩). ೬. ಶಾಶ್ವತ ವಾದುದು : ತಂಬೂರಿ ಶ್ರುತಿಗೆ ಸೀತಾರ ಜತಿಗೆ ದಿಡದಾದಿ ಮೀಟ ದಾಟ ಕುಂಭಿನಿಯ ತುಂಬಿ ಅಂಬರವ ತುಂಬಿ ತುಂಬಿಸಿದಳೆಂಥ ಲಹರಿ (ಗಂಗಾತ. ೦೦೯-೦೩). **ಧಡ$_{3}$**: ೭. ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದುದು; ಶಕ್ತಿಯುತ ವಾದುದು: ಕೈಕಾಲು ಧಡವಿದ್ದರೆ ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಿಯಾರು(ಸ್ವತಿಟ. ೨೦೭) : ಪಾಪ ಮುಕಿ ! ಕೈಕಾಲು ಧಡಾ ಇಲ್ಲಾ ! (ಧರ್ಮಸಿ. ೧೨೮). [<ಸಂ. ದೃಢ]

ದಿಡಂದಳೆ (ಕ್ರಿ). ದೃಢತೆಯನ್ನು ಹೊಂದು; ಭರವಸೆಯನ್ನು ಹೊಂದು: ಅಗಲದೀಕ್ಷಿಸುತಿರ್ಪನಂ ತದವಜ್ಞೆಯಿಂ ಖಲಚೋಳನಾ ಸ್ಥಗಿತ ಸೇನೆಯುದೆಯ್ದಿ ವೇಗದೆ ಲೂಟಸುತ್ತಿರೆ ನಾಡನಾ ಜಗತಿಯಾಳ್ವನದೆಲ್ಲವಂ ನಡೆ ಕೇಳ್ದು ಸುಂದರಪಾದದೊಳ್ ಮಿಗೆ ದಿಡುಂದಳೆಯುತ್ತಹೋ ಹರ ಶಂಭುವೆಂದತಿ ಕೋಪದಿಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೩-೮-೪೪). [ದಿಡ + ತಳೆ$_{1}$]

ದಿಡಕಿ, ದಿಡಕೆ (ನಾ). ಹಸು, ಕರ ಗಳು ಗುಟುರು ಹಾಕುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದ. **ದಿಡಕೆ.**

ದಿಡಕಿ ಹಾಕು = ಗುಟುರುಹಾಕು : ಒಂದು ಅರಗಳಿಗೆ ತಡವಾದರೂ ಕಾಲು ಕೆದರುತ್ತ ದಿಡಕಿ ಹಾಕಿ (ಒದರುತ್ತ) ‘ಅಂಬಾ’ ಎಂದು ಕೂಗುವಳು ಬನಶಂಕರಿಯನ್ನು (ಸುವಸಂ. ೬೬). **ದಿಡಕಿ ಹೊಡೆ** = ದಿಡಕಿ ಹಾಕು : ಕೋಟೆ ಬಸವಣ್ಣ ದಿಡಕಿ ಹೊಡೆಯುತ್ತ ಎದ್ದು ಬಂದು (ಬೆಳುಮ. ೫೨).

ದಿಡಕೆ ‘ದಿಡಕಿ’ ನೋ.

ದಿಡಗು ‘ದಿಡುಗು$_{1}$’ ನೋ.

ದಿಡಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಬಲವಾಗು ; ದೃಢಗೊಳ್ಳು : (*). [ದಿಡ + ಕೊಳ್ಳು$_{1}$ (<ಕೊಳ್$_{1}$)]

ದಿಡುಗು$_{1}$, ದಿಡಗು (ನಾ). ೧. ಜಲಪಾತ ; ಧಬಧಬೆ : ದಿಡುಗೋ ಗುಡುಗೋ ಜೋಗ ಪ್ರಪಾತ (ಮುಕ್ತಕಂ. ೭೦-೮) ; ದಿಡುಗದೊ ಗುಡುಗುಡು ಗುಡುಗುತಿದೆ (ಉಯ್ಯಾಲೆ. ೭೬-೩). **ದಿಡಗು** : ೨. ಜೋರು; ರಭಸ : ಕಡಗವಿಲ್ಲದ ಕೈಯೂ ದಿಡಗವಿಲ್ಲದ ಹೊಳೆಯು ಹಡದವ್ವ ಇಲ್ಲದ ತವರಿಗೆ ಹೋದರ ನಡುದಾರ್ಯಾಗ ವಸ್ತಿ ಹೋದ್ಹಾಂಗ (ಜನಗೀ. ೫೫). ೩. (ಆಲಂ) ಉತ್ಸಾಹ : ರಾಮೋತ್ಸವಸಮಯದಲ್ಲಾತೂ ಅವನ ದಿಡಗು ಯಾರಿಗೂ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ರಾಗಿಜ. ೧೨೨).

ದಿಡುಗು₂ (ನಾ). ಹಿಂಡು ; ಸಮೂಹ (?) : ಇಡೆ ಬಡಿಕೋಲೊಳು ತೊಡರಿ ತೊಪ್ಪನೆ ಬೀಳಲೊಡನೆದ್ದು ಪರಿವ ಮಱಿಗಳ ದಿಡುಗುಗಾಣುತ ಲಿದಿರಡಸಿ ತಿವಿದು ನೂಂಕಿ ಕೆಡಹಿದನೋರ್ವ ಲುಬ್ಧಕನು (ಭೃಕವೇ. ೩-೨೦).

[?]

ದಿದ್ದಣಗೆವಡೆ (ನಾ). ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಡೆ : ಅರೆದ ಕಡಲೆ ಹೆಸರು ಉದ್ದ ಸರಿಗೂಡಿಸದೆ[ದ] ಮೆಣಸುಳ್ಳ ಶುಂಠಿಗಳನುದ್ದಿಟ್ಟ ಹೂರಣಕ್ಕಾ ಕಣಕದೊಡೆಯುಮಂ ಹೊದ್ದಿಸಿಯವಂ ತುಪ್ಪದೊಳು ಪಾಕಂ ಮಾಡೆ ದಿದ್ದಣಗೆವ[ಪಾಠಾಂ. ಯೊ]ಡೆವೆಸರಾದುದು (ಸೂಪಶಾ. ೦-೬೬).

[ದಿದ್ದಣಗೆ ? + ವಡೆ]

ದಿಡ್ಡಿ, ದಡ್ಡಿ₃, ದಿಡ್ಡೆ₂ (ನಾ). ೧. ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅವರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅದಂ ತೆರೆಯದಿರಂವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಂವಂತಹ ಸಣ್ಣ ಬಾಗಿಲಂ,–ಕಿಂಡಿ : ಪದಿನಾಱುದಿಡ್ಡಿ ಬತ್ತೀಸಬಲದ್ವಾರ ವಿಧುಮಿತ್ರ ದುಪಲದಿಂ ಬಿಗಿದ ರುಧಿರಾಪುರದಾಳುವೇರಿಯ ಸೌಭಾಗ್ಯದುದಯವಸೇನ ಬಣ್ಣಿಸುವೆ (ಮೋಹತ. ೨೦-೦೪) ; ಕೊತ್ತಳದ ಹುಲಿಮುಖದ ದಿಡ್ಡಿಗಳ ಸರಿಸದೊಳ್ ಪತ್ತಿದರ್ ಸಾಲ ನಿಚ್ಚಣಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ (ಜಬಪು ೯೨-೩೫) ; ನಾಲ್ಕುವೇದವೇ ನಾಲ್ಕುದ್ವಾರಮಾಗೊಪ್ಪುಗುಂ ನಾಲ್ಕು ಪದ ಬೀದಿ ಪದಿನೆಂಟು ವಿಭವಂ ದಿಡ್ಡಿ (ಪ್ರಭುಪು. ೨-೧೪); ನೀರ ತುಂಬುವ ದಿಡ್ಡಿಯೊಳ ಸುರಂಗದ್ವಾರ ತೋಱಿತು ಕಣ್ಗೆ ಕೌತುಕವ (ಕಂನವಿ. ೦೧-೦೩೭) ; ಶೃಂಗಾರದ ತೋಟದ ದಿಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಟು ಅವನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಿದನು (ವಡಕಾ. ೩೪) ; ನಗರದ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಡ್ಡಿಯಿಂದ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತಾ (ಚೀನಾದಾ. ೩೩). ೨. ಹಿತ್ತಿಲು ; ಮನೆಯಂ ಹಿಂಭಾಗ : ಗಿರಿಜಾನ ಮನೆಯ ದಿಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಏಳು ಮಕ್ಕಳ ತಾಯಿಯ ಶಿಲಾಪ್ರತಿಮೆ ಇತ್ತು (ದೀಪಹ. II, ೪೪೭). **ದಡ್ಡಿ₃** : ೧. ಹೊಗಿಸಬೇಡಾರುವನು ಕರ್ಣಾದಿಗಳು ಮೊದಲಾಗೆಂದು ದಡ್ಡಿಯನುಗುಳುಗಂಡಿಯ ಕಾಹಕೊಟ್ಟನು ತನ್ನ ಬೇಹವರ (ಕುವ್ಯಾಭ. ೨೦-೧೭). **ದಿಡ್ಡೆ₂** : ೧. ಕೆ[ತೆ]ಱೆದಾಟ ದಾರಿವೆಂಬೆಯೆರ್ದೆ ಕಮ್ಮರಗಲ್ ಮೊಲೆಯೆತ್ತುಗುಂಡು ನಾಣ್ದೆಱೆಯಸೆವೂರ ದಿಡ್ಡೆ ಮೊಗಮೋಜನ ಕನ್ನಡಿ ಪಾದಪಟ್ಟೆಗೋಲ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೧೦೦೩); ಎಲೆಲೆ ಸೇರಿದರಗಳ ದಿಡ್ಡೆಯಂ ಸುಮನಸರ್ ಚಲಿಸದಿರಿಯೆಂದಸಿ ಮುಸುಂಡಿ ಮುದ್ಗರ ಗದಾವಳಿಯಿಂದೆ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದು ಹೂಣಲಿಡುತಿರ್ದರಾ ಸುರಭಟರ್ ಸುರಭಟರನು (ಜಬಪು. ೯೨-೨೭) ; ಕಿಱುದಿಡ್ಡೆಗಳಿಂದ ಚೋರಗಂಡಿಗಳಿಂದ ವರವಜ್ರದರ್ಗಳದಿಂದ ಅರಿರಾಯರ ಹಮ್ಮ ಹಾರಿಸುತಾ ಕೋಂಟೆ ಮೆಱೆದುದು (ಜ್ಞಾನಚ. ೦-೦೨೩).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತಿಟ್ಟ = ಕಿಟಕಿ ; ತುಳು. ಜಡ್ಡಿ ; ತೆಲು. ದಿಡ್ಡಿ]

ದಿಡ್ಡಿಬಾಗಿಲು (ನಾ). = ದಿಡ್ಡಿ ೧ : ಊರು ದಿಡ್ಡಿಬಾಗಿಲಿನ ಸೂರಿನ ಕೆಳಗಡೆ ಬಿಳಿಯ ಹಲಗೆಯ ಮೇಲೆ ಕರಿಯ ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಬರೆದಿದೆ (ಮಲೆನಾ. ೨೩) ; ದಿಡ್ಡೀಬಾಗಿಲ ಮೇಲೆತ್ತರದಲಿ ಬಿರುದನಿ ಬೀರುತ್ತ ದಿಗಿಲೆರಚುತ ಬಲ್‌ಬಾರುಜುಗಳಿದ್ದವು (ನಾಕುದ. ೧೬೯) ; ಸತ್ಯಪ್ಪನ ತಾಳ್ಮೆಗೇಡಿತನ ಅವಳನ್ನು ಅಪ್ಪುಬೇಗ ತಾಯ್ತನದ ದಿಡ್ಡಿಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ನೂಕುತ್ತಲಿತ್ತು (ನಡದಾ. II, ೮೯೨).

[ದಿಡ್ಡಿ + ಬಾಗಿಲು (<ಬಾಗಿಲ್)]

ದಿಡ್ಡು 'ದಿಂಡಂ' ನೋ.

ದಿಡ್ಡೆ₁ 'ತಿಟ್ಟು₃' ನೋ.

ದಿಡ್ಡೆ₂ 'ದಿಡ್ಡಿ' ನೋ.

ದಿಢೀರ್ (ಅ). ಒಂದು ಅನುಕರಣಾವ್ಯಯ ; ಒಮ್ಮಿಂದೊಮ್ಮೆಲೆ ; ತಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ; ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ : ಹೇಳದೆ ಮಾಡದೆ ದಿಢೀರಂತ ಬಂದರು (ರೂಢಿ): P ಇದರೊಂದಿಗೆ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳು ಸೇರಿ, 'ತಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುವ ಪದಾರ್ಥ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಶಬ್ದಗಳು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಉದಾ. ದಿಢೀರ್ ಇಡ್ಲಿ, ದಿಢೀರ್ ಕಾಫಿ, ದಿಢೀರ್ ಜಿಲೇಬಿ, ದಿಢೀರ್ ದೋಸೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದಿಣೆ 'ದಿಣ್ಣೆ' ನೋ.

ದಿಣ್ಣೆ, ತೆಣೆ, ದಿಣೆ, ದಿನ್ನೆ (ನಾ). ೧. ತೆವರು ; ದಿಬ್ಬ ; ಬೋರೆ : ಪೇರೊಟ್ಟಿಯ ತುಟ್ಟಲೆ 'ಎರೆ ಪಡಿಯೆ ಗೊನಸು ಭೂಮಿಲಕ್ಷ್ಮಣಸೆಯ ಬಬ್ಬಾಗಿಲ ಹುಸಗೂರ ದ್ವಿಸನ್ನಿ ನಡಿಯೆ ಪಡುವ ನೋಡಿ ಮಣಲದಿಣ್ಣೆ . . . ಮೂಡನದಿ ಕೊಲದ ಗುಣ್ಣಿಯೊ ಕೂಡಿತ್ತು (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೧೨೨-೨೦ ; 266 ? ಕ್ರಿಶ) ; ಅತಿವೇಗದೊಳೆದರ್ದು ನಾಲ್ಕೆರಡಾಳುದ್ದದ ದೊಂದು ಕಾಣಲ್ ಬಪ್ಪ ದಿಣ್ಣೆ[ಪಾಠಾಂ. ಡಿಣೆ, ದಿಣೆ]ಯಂ ಗಳಗಳನೇಱೆ ಕಣಗಿಲೆಯ ಸೊಪ್ಪಂ ಪಿಡಿದು ಸಿಂಹಧ್ವನಿಯಿಂ ಶಿವದಿಟ್ಟು (ನಂಚಿರ. ೬-೧೦೬) ; ನಿ ಱೆ ನಿ ಱೆ.ದು ತೆರೆಯುಱಿದು ಕಿಱುಮಟಲದಿಣ್ಣೆಯೊಳ್ ಪರಿವ ಬರಿಪೊನಲೆಸೆದುಪೋರೊಂದು ತಾಣದೊಳ್ (ಅನಂಪು. ೯-೧೭ ರಗಳೆ); ಪರಿವಡೆದ ಪೊಱವಾಱೆಂಬ ಮಣಲದಿಣ್ಣೆ ನೀಱೆಯರ ಬಲ್ಲಹನೆಂಬ ನೀರ್ವಕ್ಕಿಯ ಕಾಲಾಟಕ್ಕೆಡೆಗುಡೆಯುಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೧೨೩) ; ಬೆಟ್ಟಕ್ಕಿಂತಲೂ ಚಿಕ್ಕದಾದರೆ ಗುಡ್ಡ, ದಿಣ್ಣೆ, ತಿಟ್ಟು . . . ತೆವರು ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ (ಭೂಗೋಳ. ೧೧). ೨. ಕಟ್ಟೆ ; ವೇದಿಕೆ : ಜೂದಿನ ದಿಣ್ಣೆ [ಪಾಠಾಂ. ದಿಂಟೆ]ಯೊಳ್ ಜೂದಾಡಿ ಗೆಲ್ದು ಕೈಕೊಂಡ ಪೊನ್ನ ರಾಸಿಗಳ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೪೪). ೩. ರಾಶಿ ; ಗುಂಪು ; ಸಮೂಹ : ಮನವು ಮೌನದಲಿ ಹೆಪ್ಪುಗೊಂಡಿರಲು ಮಂಜು ದಿಣ್ಣೆಯಂತೆ (ಅರಳು. ೪೦೪-೧೧). **ತೆಣೆ** : ೨. ಚಿನ್ನಮ್ಮ ತೆಣೆಯ ಮೇಲೆ ಕೂತುಕೊಂಡು ಮಾಡಿನ ನೆರಳು ತುಳಸಿಯ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ದಾಟಿ ತೆಣೆಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬರುವುದನ್ನೇ ಕಾಯುತ್ತಾ ಕುಳಿತಳು (ಮುಕಮು. ೮೮) ; ಆಬೋಲೀನ . . . ದೇಗುಲ ಹೊಕ್ಕು ಪಡಸಾಲೆಯ ತೆಣೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಹಾಯಾಗಿ ಕುಳಿತಳು (ಆಬೋಲೀ. ೧೫) ; ಸಿದ್ಧಣ್ಣನು ತೆಣೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತು, ಬಗ್ಗಿ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಗೌಡರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು (ಹಂಚಿಹಂ. ೫೦). **ದಿಣೆ** : ೧. ಇಸಾನದೆ ಬದಣೆಗುಪ್ಪೆಯ ದಾಸನೂರ ಪೊಟ್ಟದ ತ್ರಿಸಂಧಿಯ ತಟಾಕಮೆ ಕೊಡಿಗಟ್ಟ ಚಿಕ್ಕಮಿಕ್ಷವೆ ಕೆಂತಱಮ್ಮಿನ ದಿಣೆ ಇಂ ಪೂರ್ಬ್ಬದೆ ಕೂಡಿತ್ತು ಸೀಮಾಂತರಂ (ಎಕ. I, ೦-೩೦:466) ; ಕಾಲುವೆಯ ಪಡುವಣ ದಿಣೆಯಾಗಿದ್ದುದನು ಆ ದೇವರ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರಿಗೆ ಮಾಱಿಕೊಂಡು (ಮ್ಯಆರಿ. ೦೯೪೬, ೩೧-೧೨ ; 1314). **ದಿನ್ನೆ** : ೧. ಕೆಂಬರೆಯ ಸ್ರೋತ ಪರಲ ದಿನ್ನೆ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತಥಾತು ದಕ್ಷಿಣ ಗ್ರಾಮ (ಇಆ. VIII, ೯೫-೨; 444 ಕ್ರಿಶ); ಮುನೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಯುವರೆಗೂ ನಿರ್ಜನವಾದ ದಿನ್ನೆ, ಕೊರಕಲು ಪ್ರದೇಶ (ಊರುಕ. ೧೩೦); ದಿನ್ನೇ ಮೇಲೆ ಮಳೆ ಹೊಯ್ದುರೆ ಹಳ್ಳಕ್ಕೇ ಬರುವುದು (ಗಾದೆ). 'ದಿಂಟೆ' ಪರಾ.

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತಿಣ್ಣೈ ; ಮಲ. ತಿಣ, ತಿಣ್ಣ ; ತುಳು. ತಿಣೆ, ದಿಣ್ಣೆ ತೆಲು. ತಿನ್ನೆ, ದಿಣ್ಣ]

ದಿತ (ಗು). ೧. ಕತ್ತರಿಸಿದ ; ತುಂಡುಮಾಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಕತ್ತರಿಸಿದುದು : "ದಾತಂ ಲೂನಂ ದಿತಮಱೆಗೆ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೭-೪೯) ; "ಛಿನ್ನಂ . . . ದಿತಂ, ಛಿತಂ, ವೃಕ್ಣಂ – ಕ ಕುಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦೩). [ಸಂ.]

ದಿತಿ (ನಾ). ಕಶ್ಯಪನ ಹೆಂಡತಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು ; ದೈತ್ಯರ ತಾಯಿ : "ದೈತ್ಯರ ತಾಯಿ ದಿತಿ, ದೇವರ್ಕಳ ತಾಯಿ ಅದಿತಿ, ದಾನವರ ತಾಯಿ ದನು, ನಾಗರ್ಕಳ ತಾಯಿ ಖದ್ರೂಃ ಎಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೨೦-೧೦೯) ; "ಅಸುರರಂ ಪಡೆದಾಕೆ ದಿತಿಯೆಂದನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭-೨೪) ; "ದಿತಿಃ–ದಕ್ಷನ ಮಗಳ್, ಕಶ್ಯಪನ ಹೆಂಡತಿ, ರಕ್ಕಸನ ತಾಯಿ" (ಕಾಕಕ್ಕ. ೧೯೬). 'ದಿತಿಜ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಿತಿಜ (ನಾ). ೧. ದಿತಿಯ ಮಗ ; ದೈತ್ಯ : "ಸುರವೈರಿಗಳು ದಾನವರು ನಾಗಲೋಕಮಂದಿರರು ದಿತಿಜರು ಶುಕ್ರಶಿಷ್ಯರಸುರರು ಪೂರ್ವಸುರರೆನಲು ದೈತ್ಯರು" (ಮಂಗರಾ. ೩-೯). ೨. ನಿರರುತಿ ; ನೈಋತ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಅಧಿಪತಿ : ದಿವಿಜವಾರವರನುಂ ದಹನನಾ ರವಿತನೂಜಂ ಧೀರದಿತಿಜಂ ವಿನುತ ನೀರನಿಲಯಂ ಪೃಥುಸವಿಾರನನಘಂ . . . ಸೇರಿ ನೆರೆದೊಪ್ಪಿರೆ ಕೃಪಾರಸಸಮುದ್ರನಗಜಾರಮಣನುಜ್ವಳ ಪುರಾರಿ ಮೆಱೆದಿರ್ದಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೪-೮೮). [ಸಂ.]

ದಿತಿಜಕುಲ, ದಿತಿಜಕುಳ (ನಾ). ದೈತ್ಯರ ಕುಲ,–ವಂಶ : ತನಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಕೋಡಿಂಗೊಡಂಬಟ್ಟು ದಿತಿಜಕುಲದಾವಾನಲನುಮನರಾತಿಕಾಲಾನಲನುಮನನಲನಿಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯಕ್ಕುಮೆಂದು ಪರಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೭೭ ವ). **ದಿತಿಜಕುಳ** : ನಸು ಕಿನಿಸದೆ ಮಿಗೆ ಕಿನಿಸಿ ದಿತಿಜಕುಳದವದಹನಂ ಮುಳಿದು ತನಗರ್ಘ್ಯಮೆತ್ತಿದ ತಳಿಗೆಯೊಳಿಡೆ ಕಿಱಿದ ತೆಱದ ತಲೆ ಪಱಿದಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೭೩). [ದಿತಿಜ + ಕುಲ]

ದಿತಿಜಕುಳ 'ದಿತಿಜಕುಲ' ನೋ.

ದಿತಿಜಾರಿ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ವೈರಿ ; ಕೃಷ್ಣ : ದಿತಿಜಾರಿಯು ಭೈಕೃತದೊಡನೆ ತೆಗುಳ್ದುಣ್ಮಿದುದು ಕೆರಳ್ದಿಭೇಂದ್ರದ ಗಳಬೃಂಹಿತಮ೦ ಮದಧಾರಾ ಝಾತ್ಕೃತಮುಂ (ಜಗವಿ. ೬-೫೧). [ದಿತಿಜ + ಅರಿ]

ದಿತಿಜೇಜ್ಯ (ನಾ). ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಪೂಜ್ಯನಾದವನು ; ದೈತ್ಯರ ಗುರು; ಶುಕ್ರ: ದಿತಿಜೇಜ್ಯಾಲಯ ಲಗ್ನದೊಳ್ ಮಹಿಸುತತ್ರಿಂಶಾಂಶಕಂ ನಿಂದೊಡಲ್ಲಿ ತುಷಾರದ್ಯುತಿ ಕೂಡಿದಂದಸತಿ . . . ಶಕ್ರೇಜ್ಯಾಂಶದೊಳ್ ಸದ್ಗುಣಾನ್ವಿತೆಯಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೨೨-೪). [ಸಂ.]

ದಿತಿತನೂಭವ (ನಾ).=ದಿತಿಜ ೧ : "ದನುಜರ್ ದೈತೇಯರ್ ದಿತಿತನೂಭವರ್ ಪೂರ್ವದೇವರಸುರರ್ ಪಾತಾಳನಿವಾಸಿಗಳ್ ಸುರದ್ವಿಷರೆನೆ ದೈತ್ಯರ್ ಶುಕ್ರಶಿಷ್ಯರಾರ್ಗಮದೃಶ್ಯರ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೨).

[ದಿತಿ + ತನೂಭವ]

ದಿತಿನಂದನ (ನಾ).=ದಿತಿಜ ೧ : ದಿತಿನಂದನರ ಪತಿಯು ನೇಮದಿಂದೋರ್ವ ಸತಿ ರತಿಗೆ ಕೊಡಲುಧಾರೆಯಲ್ಲಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ಸೀಳೆ ಅತಿ ಚೆಲ್ವ ಶಿಶು ಮತ್ಸ್ಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರೆ ನೋಡಿ . . . ಬಲು ಮೋಹವುಂಟಾಗೆ (ಪ್ರಾಥರಾ. ೧೧-೩೩).

[ದಿತಿ + ನಂದನ]

ದಿತಿಸುತ (ನಾ).=ದಿತಿಜ ೧ : ದಿತಿಸುತರಂ ಕಂಸಾದ್ಯರನತಿಬಳರಂ ಕೊಲ್ವ ನಿಱಿಪಷಮೆಂ ಭೂಭರಮುಂ (ಜಗವಿ. ೦-೭೯). [ದಿತಿ + ಸುತ]

ದಿದ್ದ (ನಾ). (?) : ಕಣಕಮನಾಜ್ಯದಿಂ ತೊಡೆದು ಮೋದಿಸಿ ದಿದ್ದಮುಮಾಗೆ ಪೊಯ್ದು ಬಲ್ಮಣಿತನದಿಂದಮೊತ್ತಿ ಮಿದಿದು (ಲೋಕೋಪ. ೮-೧೫); "ದಿದ್ದಮುಮಾಗೆ = ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ" (ಲೋಕೋಪ. ಟೀಕು).

[?]

ದಿಧಿಲ್, ದಿಧಿಲು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ದೊಪ್ಪ ಧೊಗಪ್ಪೆನೆ ದಿಧಿಲ್ಧಿಧಿಲ್ಲೆನೆ ಗದೆಗಳ್ ಸೊಪ್ಪುಸೊವಡಪ್ಪಿನಂ ಸೂಟ್ಟಿಪ್ಪದೆ ಕಡುಕೆಯ್ದು ಪೊಯ್ದರೋರ್ವರನೋರ್ವರ್ (ಗದಾಯು. ೮-೧೧). **ದಿಧಿಲು** : ಕಡೆದರುಱೆ ದಿಧಿಲು ಬುದ್ಬುಧಿಲೆಂಬ ರವದಿಂದ (ವೀರಕೃಪು. ೩-೧೬-೨೩).

ದಿಧಿಲು 'ದಿಧಿಲ್' ನೋ.

ದಿಧಿಷು (ನಾ). ೧. (ಯಾವುದೇ ವಸ್ತುವನ್ನು) ದೊರಕಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ. ೨. ಗಂಡ ; ಪತಿ. ೩. ಮೊದಲನೆಯ ಗಂಡನಿಂದ ವಿಚ್ಛೇದನ ಪಡೆದವಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾದವನು; ಎರಡನೆಯ ಪತಿ: "ದಿಧಿಷುಃ, ತಸ್ಯಾಃ, ಪತಿಃ– ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದವಳನ್ನು ಪುನರ್ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡವನ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೬೩). ೪. ಕುಮಾರಿ ವಿಧವೆಯಾಗಿದ್ದು ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಮದುವೆಯಾದವಳು. [ಸಂ.]

ದಿಧಿಷೂ (ನಾ). ೧. ಕುಮಾರಿ ವಿಧವೆಯಾಗಿದ್ದು ಮರುವಿವಾಹವಾದವಳು: "ಪುನರ್ಭೂಃ, ದಿಧಿಷೂಃ, ದ್ವಿರೂಢಾ–ಎರಡು ಸಾರಿ ಮದುವೆಯಾದವಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೫೧) ; "ಪುನರ್ಭೂಃ, ದಿಧಿಷೂಃ– ಈ ೨ ಮಱುಮಾಱಿವಳ್" (ಹಲಾಯು.೮೦-೩೩೦) ; "ದಿಧಿಷೂ [ಪಾಠಾಂ. ದಿಗ್ಧಿಭು] ಪುನರ್ಭೂವೆನಲು ಮಱುವಾಳ ಕಾಂತೆಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೯-೩). ೨. ತಂಗಿ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ತಾನು ಇನ್ನೂ ಮದುವೆಯಾಗದಿರುವವಳು. ೩. ಅಕ್ಕನಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಮದುವೆಯಾದವಳು. 'ದಿಧಿಷೂಪತಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಿಧಿಷೂಪತಿ (ನಾ). ೧. ಅಕ್ಕನಿಗೆ ಮದುವೆಯಾಗುವ ಮುಂಚೆ ಅವಳ ತಂಗಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದವನು : ಹಿರಿಯಳ್ಗೆ ಮುನ್ನಮೇ ಕಿಱಿಯಳಂ ಮದುವೆಯಾದ ದಿಧಿಷೂಪತಿಗಳುಂ (ಭಾರತಾಂ. ೨೪೫-೩೪). ೨. ಸಹೋದರನು ಮೃತನಾದರೆ, ಅವನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ರಮಿಸುವವನು.

[ದಿಧಿಷೂ + ಪತಿ]

ದಿನ್ಇಲಾಹಿ 'ದೀನ್ಇಲಾಹಿ' ನೋ.

ದಿನ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯನು ಬೆಳಗುವಷ್ಟು ಕಾಲ ; ಹಗಲು ; ದಿವಸ : "ದಿವಸಂ ದಿನಂ ದಿವಾಹಂ ದ್ಯು ವಾಸರಂ ಘಸ್ರಮೆನೆ ಪಗಲ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೫-೯) ; ದಿನದೊಳ್ ಸಜಳತೆಯಿಂ ಮತ್ಸ್ಯನಳಿನಮುಂ ಮತ್ತಮಿರುಳೊಳುನ್ನಿದ್ರತೆಯಿಂದೆನಸುಂ ಚಕೋರ ಕುಮುದಮನನುಕರಿಸಿದುದಾ ವಿಯೋಗವಿಧುರೆಯ ಕಣ್ಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೦೨೫). ೨. ಒಂದು ದಿವಸ ; ಒಂದು ಹಗಲು, ಒಂದು ರಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾಲ ; ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಗಂಟೆಗಳ ಕಾಲ ; ; ಎಂಟು ಜಾವ : ದಿನವು ಬೇಱಿಲ್ಲ ತಿರುನಾಳೆ ದಿನವಾ ಪುರಕೆ ಮನವು ಬೇಱಿಲ್ಲ ಶಿವಭಕ್ತಿ ಮನವಾ ಪುರಕೆ (ತಿರುರ. ದೇ. ೩-೦೪) ; ದಿನಮೆಲ್ಲಂ ನಿಯಮವ್ರತಕ್ಕೆ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೨-೧೦) ; ಝಾವಮೆಂಟಾಗೆ ಪಗಲಿರುಳಿಂದಱುವತ್ತುಘಳಿಗೆಯೊಂದುದಿನವಹುದು (ವಿವೇಕ. ೩೨೦). ೩. ತಿಥಿ ; ಶ್ರಾದ್ಧ : ದಿನದ್ದ (ಉತ್ತರಕ್ರಿಯೆ) ತಯಾರಿ ನಡಸೀದಿ ಕಾಣಸ್ತೇತಿ ? (ನಿಸರ್ಗ. ೦೨೨). 'ತದ್ದಿನ', 'ದಿನಕರ್ಮ' ಪರಾ. ೪. ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರದ ಸಮಯ : ರಾಮಾಭಟರ ಅಯ್ಯನವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಾದ ಲಕುಮರಪಯ್ಯನವರ ದಿನದಲು (ಎಕ. X (B), ಕೋಲಾರ. ೨೭೭-೩ ; 1540). 'ಕಾರಕರ್ದಿ' ಪರಾ. ೫. ಪಡಿತರ ; ರೇಷನ್ನು : ನೆರೆದಿರುವ ಜನರೆಲ್ಲರ ರೇಷನ್‌ಕಾರ್ಡುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರನ್ನೇ ಕರೆದು ಅವರಿಗೆ ದಿನ ಕೊಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಖರಳಿ. ೦೨). ೬. ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕಾಲ ; ಹದಗಾಲ ; ತತು : ದಿನ ಹೋಗಿ ಮಳೆಗಾಲವೇ (ಗಾದೆ). ೭. [ಗಣಿತ] ಮೂವತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ದಿನವೆನಲು ಮೂವತ್ತು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೪-೯).

ದಿನಂದಿನ, ದಿನದಿನ, ದಿನದಿನಂ, ದಿನಾದಿನಾ, ದಿನೇದಿನೇ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) = ೧. ಆಯಾದಿನ ; ಅಂದಂದು ೨. ಪ್ರತಿದಿನ; ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ : ತನುವನೆಲ್ಲ ವನೆಯ್ದೆ ಪೊಸಚಂದನಮದಾಗಲು ತೇದು ತೇದಿಂತನುನಯದಿ ದಿನದಿನದ ನೇಮಂ ತಪ್ಪದರ್ಪಿಸುವೆ (ಬಸಪು. ೨೭-೩) ; ಪಾಡಿವದೆಳವೆಱೆ ಪೂರ್ಣಿಮೆವರೆಗಂ ರೂಡಿಸಿ ದಿನದಿನದಪ್ಪದೆ ಕಲೆಯೆಯ್ ಕೂಡಿ ಬಳೆದು ಕುವಲಯ ಕತ್ಯಾನಂದಮನೀವಂದದೊಳು (ಜಯಚಾ. ೨-೬೫) ; ದಿನದಿನ ಶನಿ ಕಾಡಿದರೆ ಬಾಳೋದು ಯಾವಾಗ ? (ಗಾದೆ). ೧, ೨ : ದೇಶವಿದೇಶೀಯ ರಾಜಕೀಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ದಿನಂದಿನದ ವಾರ್ತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ಒಂಟಿದ. ೨೫೫). ೩. ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ; ದಿನ ಕಳೆದಂತೆ ; ದಿನಕ್ರಮೇಣ: ಗೆರೆನಗೆಯ ಕಿರಿಯೊಡಲ ಪಸುಳೆದಿಂಗಳ್ ದಿನಂದಿನದಿನಂ ಬಳೆವಂತೆ(ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೬-೪೩೫) ; ದಿನೇದಿನೇ ನಶಿಸತೊಡಗಿರುವ ಈ ಜನಾಂಗ

ಗಳ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಯುವುದು ಅಗತ್ಯ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೨೦೩); ಚಿಂತೆಯಿಂದ ದಿನೇದಿನೇ ಆತ ಕುಂದುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ಕಡುಕ. ೬೭). ೪. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ; ದಿನನಿತ್ಯವೂ : ಮಲಗಿಕೋ ಹೋಗು, ದಿನಾ ದಿನಾ ನಾನು ಹೇಳಬೇಕೆ (ಸಣ್ಣಕ. X, ೧೩). ದಿನ ಎಣಿಸು = (ಜೀವನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ) ಸಾವಿನ ದಿನವನ್ನು ಎದುರು ನೋಡು ; ಕಡೆಗಾಲವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸು : ಅವರು ತೀರ ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ದಿನ ಎಣಿಸುವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). °ದಿನಂದಪ್ಪದೆ = ಒಂದು ದಿನವನ್ನೂ ಬಿಡದೆ ; ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ : ಆರ್ಪೆವೆಮ್ಮಯ ಮನಂ ಬಂದೆಡೆಗಳೊಳ್ ಪೋಗಿ ಬರ್ಪೆವು ದಿನಂದಪ್ಪದೆ (ಜಬಪು. ೪೭-೧೭). ದಿನಂಪ್ರತಿ = ಪ್ರತಿದಿನ ; ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ : ದಿನಂಪ್ರತಿಯೊಳಾ ಬಾಲೆಯತ್ಯಂತ ಪ್ರಯತ್ನದಿ ಜನ್ನಿಗೆಯ ಹಾಲಂ ಕರೆದು ಕಾಸಿ ಕ್ಷಿಪ್ರದಿಂದು ತಂದುಕೊಡಲು (ಬಸಪು. ೧೪-೨೩) ; ದಿನಂಪ್ರತಿ ಸಭೆಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದವು (ಉರ್ದುಶಾ. ೦೪) ; ವಾರಕ್ಕೆ ೩-೪ ಸರ್ತಿ ಅಪಸ್ಮಾರ ಬಡಿದರೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಔಷಧಿಗಳನ್ನು ದಿನಂಪ್ರತಿ ಬಿಡದೆ ಕೊಟ್ಟು, ಮೂರ್ಛೆ ಬರದಂತೆ ಮಾಡಬಹುದು (ಮನೋಸಂ. ೪೬). ದಿನ ಕೂಡಿಬರು = ಒಳ್ಳೆಯ ಸಮಯ ಹೊಂದಿಬರು ; ಅದೃಷ್ಟ ಒದಗು: ಯಾವುದಕ್ಕೂ ದಿನ ಕೂಡಿಬರಬೇಕು (ರೂಢಿ). ದಿನ ಕೂಡು = (ಶುಭಕಾರ್ಯ ಮುಂತಾದುವಕ್ಕೆ) ದಿನ ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗು,–ಸೇರು: ಅವನ ಜಾತಕಕ್ಕೆ ದಿನ ಕೂಡಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ದಿನ ಕೇಳು = (ಶುಭಕಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗಾಗಿ) ಒಳ್ಳೆಯ ದಿನವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸು ; ತಿಥಿ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಿಸು : ಅವರು ಜೋಯಿಸರ ಬಳಿಗೆ, ಮಗಳ ಮದುವೆಗೆ ದಿನ ಕೇಳಲು ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ದಿನಕ್ರಮವಾಗಿ = ದಿನಕ್ರಮೇಣ : ಲುಬ್ಧಶಿರೋಮಣಿಯಾದ ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಗೂ ದಾನಶೀಲನಾದ ಸತ್ಯಕೀರ್ತಿಗೂ ದಿನಕ್ರಮವಾಗಿ ದ್ವೇಷವು ಹೆಚ್ಚಲಾರಂಭವಾಯಿತು (ಕವಿಕ. ೧). ದಿನಕ್ರಮೇಣ = ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ; ದಿನ ಕಳೆದಂತೆ: ದಿನಕ್ರಮೇಣ ಅವರ ಸ್ಥಿತಿ ಸುಧಾರಿಸಿತು (ರೂಢಿ). ದಿನಗಟ್ಟಲೆ, ದಿನಗಟ್ಲೆ = ೧. ಪ್ರತಿದಿನ ; ದಿನನಿತ್ಯ : ಅವರು ದಿನಗಟ್ಟಲೆಯಲ್ಲಿ ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಉಡುಪು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ) ; "ದಿನಗಟ್ಲೆ–ನಿತ್ಯ ; ದಿನಾಲು" (ಜಾನಕೋ. ೫). ೨. ಹಲವು ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ : ದಿನಗಟ್ಟಲೆ ಉಪವಾಸ ಮಾಡುವುದು ಮೈಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ದಿನಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳು = ಹಲವು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಬೇಕಾಗು ; ತುಂಬ ದಿನಗಳ ಸಮಯ ಹಿಡಿ : ಹೀಗೆ ಮೊದಲಿನ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಬರಿಯುವದರಿಂದ ತಕ್ಷಣವೇ ಖರೀದಿಯಾಗದೆ ದಿನಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವದು (ಮುಂಲವ್ಯಾ. ೬೯). ದಿನ ಗೊತ್ತುಮಾಡು = ದಿನ ನಿಶ್ಚಯಿಸು : ಮದುವೆಗೆ ಅಂದೇನೆ ದಿನ ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದರು (ರೂಢಿ). ದಿನ ತಪ್ಪಿ ದಿನ = ದಿನಬಿಟ್ಟು ದಿನ : ಪೀನಸಕ್ಕೆ :–ಅರಿದಳ . . . ಚಿತ್ರಮೂಲದ ತಿಗಡು, ಇವಂ ಸಮಾನಂಗೊಂಡು ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ ಈ ಚೂರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹೊಗೆ ದಿನತಪ್ಪಿ ದಿನ ಕೊಟ್ಟು ಸಬಸಿಗೆಸೊಪ್ಪಿನ ಎಸರಲ್ಲಿ ಊಟಕ್ಕೆ ಇಕ್ಕುವುದು (ವಿವ್ಯವಿ. ೦೦೧). ದಿನ ತಳ್ಳು = ದಿನ ನೂಕು : ಅವರು ಕಷ್ಟದಿಂದ ದಿನ ತಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ದಿನ ತುಂಬು = ಗರ್ಭಿಣಿಗೆ ನವಮಾಸ ಪೂರ್ಣವಾಗು,–ಹೆರಿಗೆಯ ಕಾಲ ಸಮೀಪವಾಗು: ಆಗ ನನಗೆ ಎರಡನೆಯ ಬಸಿರು, ದಿನ ತುಂಬಿತ್ತು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೮೩) ; ರಮಾಬಾಯಿ ದಿನ ತುಂಬಿದ ಬಸುರಿ (ಶ್ರೀರಂಗ. ೧೮). ದಿನದಂತೆ = ಎಂದಿನಂತೆ ; ಪ್ರತಿನಿತ್ಯದ ಹಾಗೆ : ಗಂಡುಹೆಣ್ಣು ದಿನದಂತೆ ಎದ್ದು ದಿನದಾಟವಾಡುತಿರಲು ನಿನ್ನೆ ನಾಳೆಗಳ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಜನ ನೋಟ ನೋಡುತಿರಲು (ಸೂರ್ಯಪಾ. ೩೪-೫). ದಿನ ದಾಟು = ದಿನ ಮೀರು : ಅವನು ದಿನ ದಾಟಿ ಬಂದರೆ ಏನೂ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ದಿನದಿನಕೆ, ದಿನ ದಿನಕ್ಕೆ = ೧. ಪ್ರತಿದಿನಕ್ಕೆ ; ಆಯಾಯಾ ದಿನಕ್ಕೆ ; ದಿನನಿತ್ಯಕ್ಕೆ : ದಿನದಿನಕೆ ಪಡಿಯಂ ಕೊಡುವನುಮೆಯಿನಿಯನಾ ನಂಬ್ಯಣ್ಣಗೀಗಳು ಜನವಜಿಯೆ ಪಡಿಯಂ ಕೊಡುವನೀ ಕಿನ್ನರಯ್ಯಂಗೆ (ಬಸಪು. ೨೯-೧೧) ; ಮನವೊಲಿದು ಪರ್ಬಂಗಳಂ ದಿನದಿನಕೆ ಮಾಡಿಹೆನು (ಬಸಪು. ೪೮-೧೬). ೨. = ದಿನಕ್ರಮೇಣ : ಲತಾಂಗಿಯ ಜಠರವದು ದಿನದಿನಕೆ ನುಣ್ಪಿಂ ಪೆಂಪುವಿಂಪು ಕೊನರ್ದು ಬಲಿದೊಂಬತ್ತುತಿಂಗಳು ತುಂಬಿ (ಬಸಪು. ೩-೪) ; ಮೆಜೆದುದವರಭ್ಯುದಯ ದಿನದಿನಕೆ (ತೊರರಾ. ೧-೮-೮೨) ; ಅವಳಲ್ಲಿ ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದವು (ಸಣ್ಣಕ. X, ೧೬); ಕಾದಂಬಿನಿಯು ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ದುರ್ಜ್ಞೇಯಳಾಗುತ್ತ ಹೊರಟಂತೆ, ಯೋಗಮಾಯೆ ಅವಳ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟಷ್ಟು ಕುಪಿತಳಾಗಹತ್ತಿದಳು (ಇಪ್ಪಕ. ೨೩). ದಿನದೊಳಗೆ ಬೀಳು = ದಿನ ತುಂಬು : ಆಕೆಗೆ ಎರಡನೆಯ ಬಸಿರು ದಿನದೊಳಗೆ ಬಿದ್ದಿದೆ (ರೂಢಿ). ದಿನ ನಡೆ = ಜೀವನ ನಡೆ ; ಬದುಕು ಸಾಗು: ಅವರ ಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ದಿನ ನಡೆಯುವುದೇ ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ದಿನನಿತ್ಯ = ಪ್ರತಿದಿನ ; ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ : ಬಹುಮಂದಿ ಸುಳಿವರು ಸುಗುಣ ಸಂಪನ್ನರು ದಿನನಿತ್ಯ ನೂರಾರುಜನರು (ಇಂಡಾಪ. ೧೩೦-೩೯) ; ಅವಳ ಆಲೋಚನೆಗಳು ಅವಾಸ್ತವ ಪ್ರಪಂಚದ ದಿನನಿತ್ಯದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಜಟಿಲತೆಯಿಂದ ಒಡಗೂಡಿರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವಳ ಮನಸ್ಸು ಆ ಹೊರೆಯಿಂದಲೇ ಕುಗ್ಗಿ ಹೋಗಿ ಕಲ್ಪನೆಯ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೇರಲಾರದಂತಾಗಿದ್ದವು (ಕುಬುಸಂ. ೦೧). ದಿನ ನಿಶ್ಚಯಿಸು = (ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ) ದಿನವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡು ; ಮುಹೂರ್ತವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡು : ದಿನ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ. ಊರಿಗೆ ಮರಳಿದ (ಕುಂಡಕೂ. ೨೨೬). ದಿನ ನೂಕು = (ನೆಮ್ಮದಿಯಿಲ್ಲದೆ) ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಗಿಸು ; (ಕಷ್ಟದಿಂದ) ದಿನಗಳನ್ನು ಕಳೆ : ಅವರು ಮಗನ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲೇ ದಿನ ನೂಕುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ದಿನ ನೋಡು = ದಿನ ನಿಶ್ಚಯಿಸು : ಅವರು ಮಗಳ ಮದುವೆಗೆ ದಿನ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ದಿನಪಡಿ = ಅತಿಥಿ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಅಡಿಗೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಊಟ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ ಒಂದು ದಿನಕ್ಕಾಗುವಷ್ಟು ಅಕ್ಕಿ, ಬೇಳೆ ಮುಂತಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು,–ಸ್ವಯಂಪಾಕದ ಸಾಮಗ್ರಿ : ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸ್ವಯಂಪಾಕದ ವ್ರತವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ದಿನಪಡಿ ಕೊಟ್ಟೆವು (ರೂಢಿ). 'ಅಕ್ಕಿಪಡಿ' ಪರಾ. ದಿನ ಬರು = ಕಾಲ ಒದಗು; ಸಮಯ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗು : ದಿನ ಬಂದಾಗ ಎಲ್ಲವೂ ನಡೆದುಹೋಗುತ್ತವೆ (ರೂಢಿ). ದಿನ ಬಿಟ್ಟು ದಿನ = ೧. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದು ದಿನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತೊಂದು ದಿನ : ನನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ತಾನೂ ಮೂರು ಕಾಸು ಗಳಿಸ್ತೇನೆ ಅಂತ, ದಿನ ಬಿಟ್ಟು ದಿನ ನನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಸೌದೆಗೆ ಬರ್ತಾಳೆ (ಸಣ್ಣಕ. VII, ೫೨); ಈ ಔಷಧಿಯನ್ನು ದಿನ ಬಿಟ್ಟು ದಿನ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ರೂಢಿ). ೨. ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ; ದಿನಕ್ರಮೇಣ: ಯಾಕೋ ಏನೋ ನನ್ನ ಮರವೆ ; ದಿನ ಬಿಟ್ಟು ದಿನ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದೆ (ಮುರಮು. ೨೫). ದಿನಬೆಳಗೂ = ೧. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ; ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ : ದಿನಬೆಳಗೂ ನಿಮ್ಮಂಥವರೇ ಬರಲಿ ಅಂತಾ ನಾವು ದೊಡ್ಡ ಮನೆಗೆ ಬಾಗಿಲು ತೆರೆದುಕೊಂಡು ಕುಳಿತಿದ್ದೀವಿ ಅಲ್ಲವೆ ? (ಹೇಮಕೂ. ೦೩) ; ಇನ್ನು ದಿನಬೆಳಗೂ ಇದೇ. ಹೆದರಿ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ? (ಕಮನೆ. ೧೬೧). ೨. ದಿನವೆಲ್ಲ ; ಇಡೀದಿನ ; ದಿನಪೂರ್ತಿ ; ಅಹೋರಾತ್ರಿ : ದಿನಬೆಳಗೂ ರಾಮಾಯಣ ಕೇಳಿ, ರಾಮನಿಗೂ ಸೀತೆಗೂ ಏನಾಯಿತು ಎಂದಂತೆ (ಗಾದೆ). ದಿನ ಮಾಡು = ಪಿತೃಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು ; ಶ್ರಾದ್ಧವನ್ನು ನಡೆಸು : ಮಗನು ಪರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ತಂದೆಯ ದಿನಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ದಿನ ಮೀರು = ಅವಧಿ ಮೀರು ; ಗಡುವು ಕಳೆದುಹೋಗು : ಸಬ್ಬಸಿಗೆ ಘೃತ . . . ದಿನ ಮೀರಿ ನೆರೆಯದ ಕನ್ನೆಯರು ಸೇವಿಸೆ ಋತುಮಹರು (ಸಕವ್ಯ. ೧೨೫). ದಿನಮೋಕು ಮಾಡು = ಕಾಲವನ್ನು ತಳ್ಳು ; ತಡಮಾಡು; ಕಾಲವಂಚನೆ ಮಾಡು : ದಿನಮೋಕುಮಾಡುತ್ತ ನಡೆದದ್ದಲ್ಲದೆ ಅವರನ್ನು

ಮುರಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಳದ ದಂಡಾಳುಗಳನ್ನು . . . ಕೂಡಿಸ ಹತ್ತಿದನು (ಇಂಗ್ಲಂಡ. ೪೯) ; ಅವನು ನನ್ನ ಹಣವನ್ನು ಕೊಡದೆ ದಿನವೇಕು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). ದಿನರಾತ್ರಿ = ಹಗಲುರಾತ್ರಿ ; ದಿನಪೂರ್ತಿ; ಅಹೋರಾತ್ರಿ : ಅವರು ಕೆಲಸವನ್ನು ಬೇಗ ಮುಗಿಸಬೇಕೆಂದು ದಿನರಾತ್ರಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ದಿನ ಲೆಕ್ಕಹಾಕು = ದಿನ ಎಣಿಸು : ಅವರು ಬದುಕುವ ಆಸೆಯನ್ನೇ ಬಿಟ್ಟು ದಿನ ಲೆಕ್ಕ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ದಿನವಹಿ : = ೧. ಪ್ರತಿದಿನ ; ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ; ದಿನಾಲು: ಯದುಗಿರೀಶಗೆ ನಮಿಸಲೋಸುಗ ಮುದದಿ ದಿನವಹಿ ಬರ್ಪ ಶಕ್ರನ ಕುದುರೆಗಳ ಪಸುರೊಗರು ಗಿರಿಮನೆಗಳಲಿ ಪಸರಿಸಲು (ಅರ್ಜಾವಿ. ೨೮-೧೪) ; ಅವಳು ದಿನವಹಿ ಬರುವ ಹೊತ್ತಾ ಇದೇ (ಜಳಜೀ. ೨೫) ; ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗು ದಿನವಹಿ ೧೮-೨೦ ಗಂಟೆ ನಿದ್ದೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ (ಗೃಹವಿ. ೧೧೨); ದಿನವಹಿ ಕನಿಷ್ಠಪಕ್ಷ ಆರುಆಣೆಗಳನ್ನಾದರೂ ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಭಾಗ್ಯಶಿ. ೫೦). ೨. = ದಿನರಾತ್ರಿ : ಅವರು ದಿನವಹಿ ಮಹತನಾಡಿದರೂ ಆಯಾಸಗೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ದಿನವಾಗು = ದಿನ ತುಂಬು : ಆಕೆಗೆ ದಿನವಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ದಿನವಿಳಿ = ಹೊತ್ತು ಇಳಿ ; ಸಾಯಂಕಾಲವಾಗು : ನನ್ನ ಕೆಲಸ ಮುಗಿಯುವ ವೇಳೆಗೆ ದಿನವಿಳಿಯುವ ಹೊತ್ತಾಯಿತು (ರೂಢಿ). ದಿನವೇರು = ಹೊತ್ತು ಏರು ; ಬೆಳಗಿನ ಸಮಯ ಮೀರು : ಬೇಸಿಗೆಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಿನವೇರಿದಂತೆ ಬಿಸಿಲ ಬೇಗೆ ಹೆಚ್ಚು (ರೂಢಿ). ದಿನ ಶುದ್ಧಿ ನೋಡು = ಆಯುಷ್ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ದಿನವನ್ನು ನೋಡು : ಆಚಾರ್ಯರು ಇಂದು ದಿನಶುದ್ಧಿ ನೋಡಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ದಿನ ಸರಿ = ಕಾಲ ಹೋಗು ; ಸಮಯ ಕಳೆ ; ದಿನವು ಕಳೆದುಹೋಗು : ದಿನ ಸಂದಂತೆ, ಕೆಂಪಿಯ ಹೆಸರಿಲ್ಲದ ಬೇನೆ, ಪ್ರಬಲಿಸಿತು (ಕುಡಿಕಥಾ. ೨೭೬). ದಿನ ಸಾಗು = ಬದುಕು ನಡೆ ; ಜೀವನ ಸಾಗು : ಕಷ್ಟವೋ ಕಾರ್ಪಣ್ಯವೋ ದಿನ ಸಾಗುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). ದಿನ ಹಾಕು = ಕಾಲ ತಳ್ಳು ; ಬದುಕು ಸಾಗಿಸು ; ಜೀವನ ನಡೆಸು . ಇಂದು ನಾಳೆ ಎಂದು ದಿನ ಹಾಕುತ್ತ ಸಾವಿನ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಬಂದು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಚಂಗನೆ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬಹುದೆಂದರೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ (ಜಾಲಲ. ೨೦) ; ಸಾಕಷ್ಟು ಮರೆ ಬಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದರೆ ಅದರ ಸ್ವಾರಸ್ಯ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚುವದೆಂದು ನಂಬಿ ನಾವು ದಿನ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದವು (ಮೇದಿಮ. ೦೨). ದಿನ ಹೇಳು = ಪಂಚಾಗ ಹೇಳು ; ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯವನ್ನು ಹೇಳು : ನಮ್ಮೂರ ಜೋಯಿಸರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ದಿನ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). ದಿನ ಹೋಗು= ವಯಸ್ಸಾಗು: ಬದ್ದಿಯಬೇ ಮುದುಕಿ ನೀ ದಿನ ಹೋದಾಕಿ, ಬಲು ಜೋಕಿ (ಕರೀಕ. ೩೩-೨). ದಿನಾ = ದಿನಾಗಲೂ : ಮುದುಕಿ . . . ದಿನಾ ಬರುವುದಾದರೆ ಬಾ, ಏನಾಯಿ ನಿನಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ, ಎಂದಳು (ಸ್ವಾ.ಕ. X, ೫೨); ದಿನಾ ಹೀಗೆ ಮಾಡ್ತೀಯಪ್ಪ (ದೂಪಟ್ಟ. ೫). ದಿನಾಗಲೂ, ದಿನಾಲು, ದಿನಾಲೂ = ಪ್ರತಿದಿನ ; ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ : ಅವರು ದಿನಾಗಲೂ ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ) ; ನೀವು ದಿನಾಲು ಉದ್ಯಾನಕ್ಕೇಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ (ಮಂದಾಕಿ. ೩೭) ; ದಿನಾಲು ಆ ವಿಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಹೂಗಾರ ಶಿವಪ್ಪನು ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ (ಹಳ್ಳಿಬ. ೯) ; ನೀನು ದಿನಾಲು ಶಾಲೆಯ ಆಟದ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಬನ್ನಿಯ ಗಿಡದ ಹತ್ತಿರ ಬರುತ್ತಿರು (ರಂಗಗಿರೋ. ೧೭೫) ; ಇವರನ್ನೆಲ್ಲ ನಾವು ದಿನಾಲು ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಕಾಣಬಹುದು (ಗೊತ್ತುಗು. ೧೩) ; ಮನೆಯವರು ದಿನಾಲೂ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ಆ ಹುಡುಗನ ಮತ್ತು ಅವರ ಮನೆಯವರ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡಿದ್ದೂ ಮಾಡಿದ್ದೇ (ಸುವಸಂ. ೦೪). [ಸಂ.]

ದಿನಂಗಳೆ, ದಿನಕಳೆ, ದಿನಗಳಿ, ದಿನಗಳೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆ ; ಸಮಯವನ್ನು ಕಳೆ : ಇಂತೀ ನರಾಮರಲೋಕಾವನಕೀರ್ತನೀಯಗಳೆನಿಪ್ಪನ್ಯೋನ್ಯಕೃತ್ಯಂಗಳಿಂ ಮ ರ ಳ ಲ್ ನೂರುಯುಗಂ ದಿನಂಗಳೆದು ನೀವಾನಂದದಿಂ ಬಾಳಿರ್ಪೆ (ಶಾಕುಂತ. ೧೧೫- ೧೯೭). ದಿನಕಳೆ : ೨. ಬದುಕನ್ನು ಸಾಗಿಸು ; ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸು : ಎಲ್ಲೋ ಹೇಗೋ ದಿನ ಕಳೆಯುವುದು, ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿಕೊಂಡರು (ಸ್ವಾ.ಕ. X, ೫೦). ದಿನಗಳಿ: ೩. ಕಾಲ ಕಳೆದುಹೋಗು ; ಅವಧಿ ಮೀರಿ ಹೋಗು : ಸತಿ ಸಂತತಿಗೆ ಬಯಸಿ ದಿನಗಳಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳೆ]ದುದಿನ್ನಿಲ್ಲ ಋತುಸಮಯಮೆಂದೆನಗೆ ಪೇಳ್ದೊಡಲ್ಲಿರ್ದನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೧-೨೫). ದಿನಗಳೆ : ೩. ಮೇಲಿನ 'ಜೈಮಿಭಾ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ.

[ದಿನ + ಕಳೆ$_2$ (<ಕಟ್$_1$)]

ದಿನಕರ (ನಾ). ೧. ಹಗಲನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು ; ಸೂರ್ಯ ; ಆದಿತ್ಯ : "ಆದಿತ್ಯಃ, ಸವಿತಾ . . . ದಿನಕರಃ, ಸೂರಃ, ಅಂಶುಮಾಲೀ . . . ತ್ರಯಾತನುಃ-ಈ ೪೭ ಆದಿತ್ಯನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೬-೩೫); ಧರಾಧಿಪಾ ನಿನ್ನನ್ನಂ ವಿತತಯಶನಿಲಯ ತಾರಾಪತಿ ದಿನಕರ ಸದೃಶತೇಜನೆಂಬುದುಮುಂಟೇ (ಕವಿರಾ. ೩-೮೪) ; ದಿನಕರನಸ್ತಮಸ್ತಕಮನಾಸೆಪಡಲ್ ಬಗೆದಪ್ಪನೇಕೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೧೪೫) ; ದಿನಕರ ಹಿಮಕರ ನಕ್ಷತ್ರ ನಿಖಿಲ ತಾರಾಗ್ರಹಂಗಳತ್ಯಾಗ್ರಹದಿಂ ಕನಕಮಹೀಧರಮಂ ನಿಚ್ಚನಿಚ್ಚಮೋರಂತೆ ಸಂತತಂ ಬಲವರ್ಕುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೬೦) ; ಮತ್ತಮಲ್ಲಿ ಮನಸಿಜನ ಬಿಲ್ಲ ಜೇಜದಿಂ ಬೆಳೆಯದಿಕ್ಷುದಂಡವಿಲ್ಲ . . . ದಿನಕರನ ಕರದ ಕಮಳದೊಡವುಟ್ಟದ ಕಮಳವನಂಗಳಿಲ್ಲ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೨೦ ವ). ೨. [ಗಣಿತ] ಹನ್ನೆರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: ದಿನಕರರೆಡೆಯೊಳ ಯತಿ ನಿರ [ಪಾಠಾಂ. ಯು]ತಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೯೫). [ಸಂ.]

ದಿನಕರತನಯ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯನ ಮಗ. ೨. ಕರ್ಣ : ದಿನಕರತನಯನ ದುಶ್ಶಾಸನನ ವಿಯೋಗದೊಳಮಿಂದುವರೆಗಂ ನೋವಿಲ್ಲೆನಗಹಿತರೊಡನೆ ಸಂಧಿಗುಡದೆ ನೊಂದಂ (ಗದಾಯು. ೬-೭). ೩. ಶನಿ. ೪. ಸುಗ್ರೀವ. ೫. ಯಮ. [ದಿನಕರ + ತನಯ]

ದಿನಕರತೇಜ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ಕಾಂತಿ,-ಪ್ರಕಾಶ : ದಿನಕರತೇಜಮುಂ ಕ್ರಮದಿನೊಯ್ಯನೆ[ಯ್ಯಪ್ಪು ದ]ದತ್ತ ದಕ್ಷಿಣಾಯನದೊಳ್ . . . ಶಾಂತಿನಾಥನ ವಿತತಪ್ರತಾಪಶಿಖಿ ಕಣ್ಗೊಳೊಳ್ಕೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೬).

[ದಿನಕರ + ತೇಜ$_1$]

ದಿನಕರಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಎರೆಯೂರ ದಿನಕರಯ್ಯ ಸೆಟ್ಟಿಯ ಲಿಕಿತಂ (ಎಕ. IV, ಎಳಂದೂ. ೨೫-೦೫ ; ಸು. 925 ?).

[ದಿನಕರ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ದಿನಕರಸುತ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯನ ಮಗ. ೨. ಕರ್ಣ : ದಿನಕರಸುತ ವಚನಂ ರಾಮನೇಸು ಕಂಡರಿಸಿ ಕಲ್ಗೊಳಿಟ್ಟಕ್ಕರಮೆಂಬಿನೆಗಮೆಸೆದವುದು ನೃಪಶಾಸನಮೆನಿಸುವ ನನ್ನಿ ನನ್ನಿನಾರಾಯಣನ (ಆದಿಪು. ೦೨-೨೫). ೩. ಶನಿ. ೪. ಸುಗ್ರೀವ. ೫. ಯಮ. [ದಿನಕರ + ಸುತ]

ದಿನಕರಾತ್ಮಜೆ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ಮಗಳು ; ಯಮುನಾನದಿ : "ಕಾಳಿಂದೀ, ದಿನಕರಾತ್ಮಜಾ, ಯಮುನಾ-ಈ ೩ ಯಮುನೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೦-೫೨). [ಸಂ. ದಿನಕರಾತ್ಮಜಾ]

ದಿನಕರೋಪಲ (ನಾ). ಸೂರ್ಯಕಾಂತ ಶಿಲೆ : ಹರಿಮಣಿಯಚಿಯೊಳ್ಪಡುಗುತ್ತಿರೆ ವಿಧುಮಂತುದಂ ವೃತ್ತತೆವೆತ್ತ ದಿನಕರೋಪಲಮಿದು ಭಾಸ್ಕರಬಿಂಬಮೆಂದು ಬಂದಾ ಗರಣದ ಸಮಯದೆ ಓಡಿವುದದಾ (ರಾಜಶೇ. ೬-೨೨). [ದಿನಕರ + ಉಪಲ]

ದಿನಕರ್ಮ (ನಾ). ಸತ್ತವರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಉತ್ತರಕ್ರಿಯೆ ; ಅಪರ ಕರ್ಮ ; ಪಿತೃಕರ್ಮ : ದಿನಕರ್ಮಗಳು ಮುಗಿದೊಡನೆ (ಮುನಿಮಾ. ೩೦).

[ದಿನ + ಕರ್ಮ]

ದಿನಕಳೆ 'ದಿನಂಗಳೆ' ನೋ.

ದಿನಕೂಟ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ವಿವಾಹೋಪಯುಕ್ತವಾದ ದ್ವಾದಶ ಕೂಟಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; P ಕನ್ಯೆಯ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ವರನ ನಕ್ಷತ್ರದ ವರೆಗೆ (ಎರಡೂ ಸೇರಿ) ಒಂಬತ್ತೊಂಬತ್ತಾಗಿ ಎಣಿಸುವಾಗ–೨,೪, ೬,೮,೯ ಆದರೆ ದಿನಕೂಟವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು : ದಿನಕೂಟ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಗಣಕೂಟ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆಯಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದಿನ + ಕೂಟ₁]

ದಿನಕೃತ್ತನೂಭವ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯನ ಮಗ. ೨. ಕರ್ಣ: ದಿನಕೃತ್ತನೂಭವಂಗತಿಘನದಾನಿಗೆ . . . ಅವನಿಯೊಳದಟರಾರ್ ದೊರೆ ವೇಟಿಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೦-೦೫೦). ೩. ಶನಿ. ೪. ಸುಗ್ರೀವ. ೫. ಯಮ. [ಸಂ.]

ದಿನಕೃತ್ತು (ನಾ). ಸೂರ್ಯ; ಆದಿತ್ಯ; ದಿನಕರ : ಹತವೈರಿ ಕ್ಷತ್ರಚಕ್ರಂ ಭಯಚಕಿತ ಜಗದ್ವೀರಚಕ್ರಂ ವಿನಮ್ರಕ್ಷಿತಿಚಕ್ರಂ ದೀಪದೀಪ್ತಿ ಪ್ರತಿಹತ ದಿನಕೃಚ್ಚಕ್ರ ತೀವ್ರಾಂಶು ಚಕ್ರಂ (ಆದಿಪು. ೧೯-೩). 'ದಿನಕೃತ್ತನೂಭವ' ನೋಡಿ. [ಸಂ. ದಿನಕೃತ್]

ದಿನಕೃದ್ಬಿಂಬ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ಬಿಂಬ : ದಿನಕೃದ್ಬಿಂಬ ಸ್ಫುರದ್ವರ್ಣ ಕಲಿತ ಕರಾಳ ತ್ರಿಶೂಲಂ . . . ಕಾಣಲಾದತ್ತದಾಗಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೨೬೪). [ಸಂ.]

ದಿನಕೃದ್ರಥ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ರಥ: ರಥಮಂ ನುರ್ಗೊತ್ತುತೆ ಸಾರಥಿಯಂ ತೊಡೆವಿದಿಭಂ ನಭಕ್ಕೆಡೆ ದಿನಕೃದ್ರಥದೊಳಗೆ ಬಳ್ಳು ತತ್ಸಾರಥಿಯೆನಿಸಿದನ ವನನೂರು (ರಾಜಶೇ. ೬-೭೬). [ಸಂ.]

ದಿನಕೃನ್ಮಂಡಲ, ದಿನಕೃನ್ಮಂಡಳ (ನಾ). =ದಿನಕೃದ್ಬಿಂಬ : ದಿನಕೃನ್ಮಂಡಲ ಮುರ್ವಿಯೊಳ್ ನೆಲಸಿತೋ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೦೦೪). ದಿನಕೃನ್ಮಂಡಳ : ಚಳಿಯಿಸಲಮರಾಚಲವಮಂ ತುಳುಂಕಲಂಭೋನಿಧಾನವಮಂ ದಿನಕೃನ್ಮಂಡಳ ಮನಿಳಿಗೆಟಿಪಲೆಂದಾಜಲಂಪಟಂ ದೆಸೆಗೆ ಮಸಗಿದಂ ದನುಜೇಂದ್ರಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೩-೦೩೩). [ಸಂ.]

ದಿನಕೃನ್ಮಂಡಳ 'ದಿನಕೃನ್ಮಂಡಲ' ನೋ.

ದಿನಗಂಡ (ನಾ). ದಿನಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಅಥವಾ ದಿನೇ ದಿನೇ ಬರುವ ದೊಡ್ಡ ತೊಂದರೆ,–ವಿಪತ್ತು : ಹಿಂದೂಗಳ ಪಾಲಿಗೆ ಈ ಯವನರ ದಬ್ಬಾಳಿಕೆ ದಿನಗಂಡ ಕ್ಷಣಗಂಡಗಳಾಗಿವೆ (ರಾಜ್ಯೋದ. ೧೩೦). 'ಕ್ಷಣಗಂಡ' ನೋಡಿ. [ದಿನ + ಗಂಡ₃]

ದಿನಗಣನೆ (ನಾ). ಪ್ರತಿದಿನದ ಗಣನೆ,–ಲೆಕ್ಕ : ದಿನಗಣನೆ ಹದಿನೆಂಟು ಕೋಟಿಯ ಕನಕವಂದಿನ ದಿನದಿ ಚೆಲ್ಲಿದನನುಪಮಿತ ಧನರತುನ ಭಂಡಾರ ವನು ತೆಗೆತೆಗೆಸಿ ಮನದಣಿಯೆ ಯಾಚಕರಗಿತ್ತುದನೆನಗೆ ಬಣ್ಣಿಸಲಳವೆ (ಕುಮಾ.ಳ. ೮-೦೮). [ದಿನ + ಗಣನೆ]

ದಿನಗಳಿ 'ದಿನಂಗಳಿ' ನೋ.

ದಿನಗಳೆ 'ದಿನಂಗಳೆ' ನೋ.

ದಿನಗೂಲಿ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ದಿನದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಕೊಡುವ ಕೂಲಿ; ಚೆಂಗೂಲಿ : ದಿನದ ಲೆಕ್ಕ ಮಾಡಿದರೆ ದಿನಗೂಲಿ ಆಯ್ತು (ಸಕ್ಕ.ಳ. IX, ೯೫) : ಅವರು ದಿನಗೂಲಿ ಕೊಟ್ಟು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮಾಡುವ ಕೂಲಿ ಕೆಲಸ; ಒಂದು ದಿನದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಅಂದೇ ಕೂಲಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಕೆಲಸ : ನೀನು ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ದಿನ ಗೂಲೀನಾ ಮಾಡಿದ್ದು ? (ಸಕ್ಕ.ಳ. IX, ೯೫) : ಅವನು ದಿನಗೂಲಿಯಿಂದ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). ೩. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಕೂಲಿಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ವನು : ಅವನೊಬ್ಬ ದಿನಗೂಲಿ (ರೂಢಿ). [ದಿನ + ಕೂಲಿ₁]

ದಿನಚರಿ₁ 'ದಿನಚರಿಯ' ನೋ.

ದಿನಚರಿ₂ (ಅ). ಪ್ರತಿದಿನವೂ; ದಿನಂಪ್ರತಿ : ಬಳಿಕಿಮ್ಮಾವಿನ ಪಣ್ಣಿತ್ತಾ ಅರಗಿಳಿಯುಂ ದಿನಚರಿ ಬರವೇಳುತ್ತುಂ ಕಳುಹಿ ಕಮಲಲೋಚನೆ ತನ್ನಯ ಮನದೊಳಗಿಂತೆಣಿಸಿದಳು (ಜಯಳಾ. ೨-೩೫). [<ದಿನಚರಿಯ]

ದಿನಚರಿಯ, ದಿನಚರಿ₁ (ನಾ). ೧. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ,– ಆಚರಣೆ : ಇನಿತುಮನು ತಪ್ಪದೆ ನಡೆಸಲಾ ಜನಪನಾರೋಗ್ಯಕೆ ಸುಖ ಸಂಜನಿಸುವುದು ದಿನಚರಿಯದಿಂದವನೀಶ ಕೇಳೆಂದ (ಕುಮಾ.ಳ. ೩-೬೧). ದಿನಚರಿ₁: ೧. ಸಂಶೋಧನಾಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾದವರಿಗೆ ದಿನಚರಿಯ ಕೆಲಸಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾದರೆ ಅವರಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದಷ್ಟು ಉಪಯುಕ್ತಕಾರ್ಯ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಸಕ್ಕ.ಳ. ೬೨); ಶ್ರೀಧರನ ದಿನಚರಿಯಲ್ಲಿ ಆತ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಯಾಸಪಟ್ಟು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕೆಲಸ, ತನ್ನ ಆಫೀಸಿಗೆ ಹೋಗುವ ಸಿದ್ಧತೆ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೨೭) : ಹೀಗಾದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ದಿನಚರಿಯನ್ನು ಘಂಟೆಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಿ ಕೊಂಡು ಕೆಲಸ ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ, ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಖಗೋಳಜ್ಞರಾಗಬೇಕಾಗು ತ್ತದೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೫೪) ; ಇವರ ಸ್ನಾನ ಪಾನ, ಉಡುಗೆ ತೊಡಿಗೆ, ಊಟ, ನಿದ್ದೆ, ಆಟ ಪಾಠ–ಇವೆಲ್ಲಾ ದಿನಚರಿಗಳಿಗೆ ಈ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಆಸ್ಪದವಿರು ತ್ತದೆ (ಗೃಹಪಿ. ೦೫೨). ೨. ದಿನವೂ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ ಮುಂತಾದು ವನ್ನು ಬರೆದಿಡುವ ಪುಸ್ತಕ; ದಿನವಹಿ; ಡೈರಿ : ಕೆಲವಾರು ಘಟನಾವಳಿ ಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಗೀತಗಾರರ ದಿನಚರಿಗಳಿಂದಲೇ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ (ಸಂಗೀತ. vi ಪೀಠಿಕೆ) : ನನ್ನ ದಿನಚರಿಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದೆ ಕವಿಯು ಹಾಡಿದ ಚೌಪದಿ (ನಂಮು. ೫೨-೨೦) ; ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಆತನ ದಿನಚರಿಯಿಂದ ತೆಗೆದದ್ದು (ನನ್ನಹೊ. ೪೪).

ದಿನಚರಿ ಪುಸ್ತಕ = (ಅಂದಂದಿನ ವ್ಯಾಪಾರ ಒಂದೊಂದನ್ನೂ ಅದು ಆದ ಹಾಗೆಲ್ಲ ಬರೆದುಕೊಂಡು, ಅದನ್ನು ಯಾವಯಾವ ಜಮಾ ಖರ್ಚು ಬಾಬಿಗೆ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ನಮೂದಿಸುವ ಪುಸ್ತಕ : "ದಿನಚರಿಪುಸ್ತಕ; ರೋಜುಪುಸ್ತಕ "(Journal. ಪತ್ರಿನಿ. ೮೮)

[<ಸಂ. ದಿನಚರ್ಯಾ]

ದಿನಚರ್ಯೆ (ನಾ). = ದಿನಚರಿಯ ೧ : ಭೋಜರಾಜಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದಿನ ಚರ್ಯೆ, ಅರಸುಗಳು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ನಡೆವ ಕಟ್ಟಳೆ, ಪ್ರಭಾತದರ್ಶನ ಯೋಗ್ಯ (ಸಕಪ್ರ. ೨೮). [ಸಂ. ದಿನಚರ್ಯಾ]

ದಿನಚಲನ(ನಾ). ಒಂದು ದಿನದ ಚಲನೆ; ದೈನಂದಿನ ಚಲನೆ: ಭೂಮಿಯು ೨೪ ಘಂಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಲ, ಆಡುವ ಬುಗುರಿಯಂತೆ, ತನ್ನ ಸುತ್ತಲೂ ತಾನೇ ಹೊರಳುತ್ತದೆ. ಈ ಚಲನೆಗೆ ಭೂಮಿಯ "ದಿನಚಲನ (Diurnal Motion)" ಎಂದು ಹೆಸರು (ಭೂಗೋಳ. ೩). [ದಿನ + ಚಲನ]

ದಿನದೀಪ (ನಾ). ೧. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚಿದ ದೀಪ : ದಿನದೀಪದಂತೆ ದಶಾ ಹೀನನು (ಗಾದೆ). ೨. ಸೂರ್ಯ. [ದಿನ + ದೀಪ₁]

ದಿನನಾಥ (ನಾ). ೧. ಹಗಲಿನ ಒಡೆಯ; ಸೂರ್ಯ: ಅಮರಾನೀಕದ ಸುತ್ತು ಪೋಲೆ ದಿನನಾಥಾಪಂಥಸಂಧ್ಯಾಭ್ರವಿಭ್ರಮವಂ ವಾಹನ ದೇವದಂತಿ ಶಿರದೊಳ್ ಕೂರಂಕುಸಂ ಚಾರಣಕ್ರಮದಿಂದಾದಜುಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಪೊಳೆದಿಂ ಕಣ್ಗೊಪ್ಪೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೧೦೬); ದಿನನಾಥಂ ಮಿಥುನರ್ಕ್ಷ ದೊಳ್ ನೆಲಸೆ ಮಿದ್ಯಾಪಾರಗಂ ಜ್ಞಾನಿ ಧನ್ಯನೆನಿಕ್ಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೦೭-೦೫). ೨. [ಗಣಿತ] ಹನ್ನೆರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ತ್ರಿದಶ ಚಂದ್ರಗಣತ್ರಯಮಾಗಲೆ ಧಾತ್ರಿ ಮಾರುತ ಯುಗ್ಮಲಗಂಗಳು ಪದ ದೊಳೊಂದಿರೆ ವಿಶ್ರಮಣಂ ದಿನನಾಥಸ್ಥಾನದೊಳಾಗೆ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೯೯). [ದಿನ + ನಾಥ]

ದಿನನಾಯಕ (ನಾ).=ದಿನನಾಥ ೧: ದಿನನಾಯಕನಪರದಿಗಂಗನೆಯೊಳ್ಕೆರೆದು ದಿತರಾಗದಾದಂ (ಶಬರಾ ೩-೩೪). [ದಿನ + ನಾಯಕ]

ದಿನಪ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯ; ರವಿ : ದಿನಪಂ ತೋರ್ಪಂ ಮಧ್ಯಂದಿನ ದೊಳ್ ತೇಜದ ಪೊಡರ್ಪಂ (ಗದಾಯು. ೧-೨೦) ; ಎನ್ನುದಯಮನಾನಿಂ ತಡೆದಿರ್ಪುದು ಪದನಲ್ತೆಂದು ದಿನಪನುದಯುಂಗೆಯ್ಪುಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೦೩-೯೪) ; ಜಗದಲಿ ದಿನಪನಿದಿರಲಿ ದಿಟ್ಟತನವೇ ತಮದ ಗಾವಳಿಗೆ

(ಕುವ್ಯಾವಿ. ೫-೧೪). ೨. [ಗಣಿತ] ಹನ್ನೆರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: ಕರಿ ದಿನಪ ರಾಜ ರಾವಣಶರ ವಸಿಸಂಖ್ಯಾಕ್ಷರಂ ಪೊದಟ್ಟಿಸೆಯೆ ಗಣಾಂತರಿತಂ ಪದಚತುರರ್ಧ್ವಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೩-೨೦೫). ೩. [ಛಂದ] ಅಕ್ಷರಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಜಗಣ(U–U): ಕೋಕನದವೈರಿ ದಿನಪಂಗಾ ಕಡೆಗೆ ವಾಯು ಬರೆ ಕೇಳಾ ಕಮಲಲೋಚನೆ ಪೆಸರ್ನಾಗಿಗನಿನಾದುದಯಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೦೦). [ಸಂ.]

ದಿನಪಕುಲ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ವಂಶ,–ಕುಲ: ದಿನಪಕುಲತಿಲಕನೇಕಾಂತ ದೊಳ್ನಗರಶೋಧನೆಯ ಚಾರರೊಳೋರ್ವನಂ ಕರೆಸಿ ಕೇಳ್ದನಿಂತು (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೪-೪೧). [ದಿನಪ + ಕುಲ]

ದಿನಪತಿ (ನಾ). ಸೂರ್ಯ; ದಿನಕರ; ದಿನಪ: "ಪ್ರಭುವುಂ ದಿನಪತಿಯುಂ ವಿನರ್" (ಪಚ್ಚುಕೋ. ೧೧೯-೪); ದಿನಪತಿಯುಂ ದಿನಮುಂ ಬಿಡದನು ಬಂಧ ದಿನಗಲದಂತೆವೊಲ್ . . . ಪದಪಿಂದವೊರ್ವರೊರ್ವರ ನಗಲರ್ (ಕಾದಂಪೂ. ४४೦); ದಿನಪತಿ ಇಳಿದನಪರಾಂಬುಧಿಗೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೧೧-೨೪). [ದಿನ + ಪತಿ₂]

ದಿನಪತಿವಾರ (ನಾ). ಭಾನುವಾರ; ಆದಿತ್ಯವಾರ: ಸಿತಪಕ್ಷದ ಪಂಚಮಿ ದಿನಪತಿವಾರಂ . . . ನೆಗಟ್ದುದೀ ಮತ್ಕೃತಿ (ಆದಿಪು. ೧೬-೭೭). [ದಿನಪತಿ + ವಾರ₃]

ದಿನಪತ್ರಿಕೆ (ನಾ). ದಿನವೂ ಬರುವ ಪತ್ರಿಕೆ; ದೈನಂದಿನ ವೃತ್ತಪತ್ರಿಕೆ: ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ದುಡಿಯುವವನಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ರಾಜಕೀಯ ವಿಚಾರಗಳು ತಿಳಿದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ (ಒಂಟಿದ. ೨೫೫); ದಿನಪತ್ರಿಕೆಯವರು ಬಂದು ಇವನ ಆತ್ಮಕಥೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದರು (ವೀರಯೋ. ೨೦). [ದಿನ + ಪತ್ರಿಕೆ]

ದಿನಪಾಂಶು (ನಾ). ಸೂರ್ಯಕಿರಣ: ಭುಗುಭುಗನುರ್ಚಿಪಾಯ್ದು ಸಲೆ ದೇಹರಸಂ ಬಿಡುತೋಡಿತೆಲ್ಲಿಯುಂ ಮೊಗರಸವೋಡಿತಿಲ್ಲ ದಿನ ಪಾಂಶುಗ[ಳ]ಟ್ಟಿ ಶರೀರಯಷ್ಟಿ ತೊಟ್ಟಗೆ ಕಡುಗಂದಿ ಕುಂದೆ ಬಡವಾದುದು (ಸುಕುಮಾ. ೧೨-೪೦). [ದಿನಪ + ಅಂಶು]

ದಿನಬಳಕೆ (ನಾ). ೧. ಪ್ರತಿನಿತ್ಯದ ಬಳಕೆ,–ಉಪಯೋಗ; ದಿನನಿತ್ಯದ ಪ್ರಯೋಜನ: ಈ ಸೀರೆ ದಿನಬಳಕೆಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೨. ಪ್ರತಿ ದಿನವೂ ಬಳಸುವಂತಹುದು; ದಿನನಿತ್ಯದ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿರುವಂತಹುದು: ಶರೀಫರು ಜನಪದ ಕವಿ; ಜನರ ದಿನಬಳಕೆಯ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪದ ಕಟ್ಟಿ ಹಾಡಿದ ಕವಿ (ಶರೀಫ. I ಪೀಠಿಕೆ); ಅವನ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಸಾವು ದಿನಬಳಕೆಯ ಮಾತಾಗಿದೆ (ಹೊಸತ್ತ. ೧೯೭); ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗುವ ಆವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ದಿನಬಳಕೆಯ ಗದ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಲದು (ಜಗದಾ. ೬೨). ೩. (ಅಲಂ) ತೀರ ಪರಿಚಿತವಾದುದು: ದಿನಬಳಕೆಯ ಮನೆಯಂಗಳದಲ್ಲೂ ಕವಿ ಚೆಲುವನ್ನು ಕಂಡು ನಲಿವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ (ಸೌಂದಸ. ೨೪); ದಿನಬಳಕೆಯಲಿ ನಿನ್ನ ಚೆಲುವು ಮಾಸದು, ಬಲ್ಲೆ; ವರುಷವೆಲ್ಲ ವಸಂತ ನೀನೆನಿಯುದೊಲವು (ಶಿಲಾಲಿ. ೬೫-೭). [ದಿನ+ಬಳಕೆ]

ದಿನಬಾಳ್ವೆ 'ದಿನಬಾಟ್ವೆ' ನೋ.

ದಿನಬಾಟ್ವೆ, ದಿನಬಾಳ್ವೆ (ನಾ). ಒಂದು ದಿನದ ಬಾಳ್ವೆ,–ಜೀವಮಾನ; ಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಬದುಕು: ಇನ್ ನಿನ್ನ ದಿನಬಾಟ್ವೆ ಪುಟುಗಳ್ಗೆ ಕಳ್ದುಗುಡು ಪೋಗು ದೇವಮಾನ್ಯಂಗಳನ್ (ಬದ್ಮಕೃ. ೬-೧೦೨). ದಿನಬಾಳ್ವೆ: ಮಹನೀಯರೆಲ್ಲ ಅವನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ದಿನಬಾಳ್ವೆಯ ಹುಳುಗಳು (ಬದ್ಮಕೃ. XLVI ಮುನ್ನುಡಿ). [ದಿನ + ಬಾಟ್ವೆ]

ದಿನಭತ್ಯ (ನಾ). ಒಂದು ದಿನದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ(ಆಯಾ ದಿನವೇ)ಕೊಡಲಾಗುವ ಭತ್ಯ,–ಪ್ರತಿಫಲ; ದಿನಗೂಲಿ: ಆ ಸಾಲ ತೀರುವವರೆಗಿ ದಿನಭತ್ಯದಿಂದಲೇ ಹಣ ಮುರಿದು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂತಲೂ ಸಾರ್ಜೆಂಟ್ ನೆಕ್ಲು ದೋಣಿಗೆ ವಿವರಿಸಿದನು (ಪುನರು. ೫೧೭). [ದಿನ + ಭತ್ಯ]

ದಿನಮಣಿ (ನಾ). ಸೂರ್ಯ: "ಆದಿತ್ಯಃ ಸವಿತಾ . . . ದಿನಮಣಿಃ ಭಾಸ್ವಾನ್ . . . ತ್ರಯೀತನುಃ–ಈ ೪೭ ಆದಿತ್ಯನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೬-೩೫); ಧರ್ಮಾತ್ಮಜಂ . . . ಏಂ ತೇಜದಿಂ ರಾಜಿಸಿರ್ದನೊ ಚಿತ್ರಂ ನರಲೋಕದೊಳ್ ದಿನಮಣಿ ದ್ವೈರಾಜ್ಯಮಾಯ್ತೆಂಬಿನಂ (ಜಗವಿ. ೧೭-೦೩); ಆ ದಿನಮಣಿಯು ಮಗನುದ್ದಂಡ ಕರ್ಣನ ಕಂಡಳಾ ಕುಂತಿ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೧೦ ಸೂಚನೆ); ದಿನಮಣಿಗೆ ಮುನ್ನಿನ ಮಣಿಹವಾಯಿತು ತ್ರಿಣಯನಿಲಯ ದಲಡಗಿ ಹಗಲನು ಕಳೆದ ಹನುಮಂತ (ಕಾಶಿರಾ. ೧೦-೧೭). [ದಿನ + ಮಣಿ₂]

ದಿನಮಧ್ಯ (ನಾ). ದಿನದ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿ,–ಕಾಲ; ಮಧ್ಯಾಹ್ನ: ಆ ಬಳಿಕ ದಿನಮಧ್ಯದ ಊಟವನ್ನು (Lunch) ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು . . . ರಾಕ್‌ಫೆಲರ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನದ ಮಹಾಸೌಧಕ್ಕೆ (Rockfeller Centre) ಹೋಗಿ ಶ್ರೀ ಗಿ–ಅವರನ್ನು ಕಂಡೆ (ನಂಟರು. ೦೦೯). [ದಿನ + ಮಧ್ಯ₁]

ದಿನಮಾನ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ದಿನದ ಅವಧಿ,–ಕಾಲ; ಒಂದು ದಿನದ ಪ್ರಮಾಣ; ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಗಂಟೆಗಳ ಸಮಯ: ದಿವಸ್ಸತಿಯು ದಿನ ಮಾನದಿಂಬೆಳೆದಲಸಿ ಪಶ್ಚಿಮದ ಸತಿಯಲ್ಲಿಗೈದಿ ಪಾಲಗಿದನೊ...ಎಂಬ ತೆರದಿ ರವಿಯಸ್ತಮಿಸಲು (ನವಮೋ. ೧೭-೭). ೨. ಕಾಲ; ಸಮಯ; ಅವಧಿ: ಎಚ್ಚರ ಮುಂದಣ ದಿನಮಾನ ಕೆಟ್ಟೀತು ಹುದ್ಯುಲೊ ಡಂಗುರವಾ (ಏಬಕಾ. ೧೦೯-೨); ಇಂಥ ಅತ್ಯುಷ್ಣ ದಿನಮಾನದ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಸಹ ಜಯಪಾಲನು ಮನೆಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ (ಜಯಂತ. ೧೫೭); ನೋಡ್‌ನೋಡ್ತ ದಿನಮಾನಾ ಆಡಾಡ್ತ ಆಯುಷ್ಯ ನಡದದ ನಡದದ (ಗರಿ. ೧೦೦-೧). ೩. ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ; ಪ್ರತಿದಿನ: ತಿರುಮಲದೇವರಿಗೆ ಸಂದಾದೀಪ್ಕಗೂ ದಿನಮಾನಾ ವೆಚಕ್ಕು ಬಸವರಸವೊಡೆಯರು ಧಾರಾಪೂರ್ವ[ಗ]ಕವಾಗಿ ಧಾರೆಯನೆರದು ಕೊಟದು (ಶಾಇಇ. IX–II, ४२೬–೦೨: 1506) [ದಿನ + ಮಾನ]

ದಿನಮಾಲಿಕೆ (ನಾ). ದಿನಗಳ ಸರಣಿ,–ಸಾಲು: ಆ ದೇವಿ . . . ಮಟಿ ಗಾಲದ ದಿನಮಾಲಿಕೆಯಂತೆ ವಿದೂರಿತರಜೋವೃಜೆಯುಂ ಪ್ರಭಾಕರ ಪ್ರಭೆಯಂತೆ ಪ್ರತಿಧ್ವಸ್ತ ತಮಃಪ್ರಕರೆಯುಮೆನಿಪಳ್ (ಪಾಧಪು. ೨-೫೯ ವ). [ದಿನ + ಮಾಲಿಕೆ (= ಮಾಲಿಕೆ)]

ದಿನಮುಖ (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಪ್ರಾರಂಭದ ಕಾಲ; ಮುಂಜಾವ; ಪ್ರಾತಃಕಾಲ; ಹೊತ್ತಾರೆ: ದಿನಮುಖದೊಳ್ ಸಂಚರಿಸುವ ವನಕರಿಗಳ ಕರ್ಣತಾಳಗಂಭೀರತರಧ್ವನಿಗಳಿಸಿ ರಾಗದಿಂ ಸೋಗೆನವಿಲ್ಗಳ ಪಿಂಡು ನಲಿದು ನರ್ತಿಸಿತಾಗಳ್ (ಕಾಂದಪೂ. ೧೪೯); ಪರೆದುದು ಸಂಧ್ಯಾರುಚಿ ಮಯ್ಯಗ್ಗರೆದುದು ತಾರಾಳಿ . . . ನೆರೆದುದು ಚಕ್ರಾಹ್ವಯದ್ವಯಂ ದಿನಮುಖದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೦೦೦); ಇಂದ್ರದಿಙ್ಮಂಡಲದಿ, ಪೂರ್ವವಧು ಇನಿತು ಕಣ್ದೆರದಂತೆ, ದಿನಮುಖದ ಕೆಂಗಾಂತಿ ಕುಡಿವರಿದುದು (ಚಿತ್ರಾಂಗ. ೭-೧೯೩). [ದಿನ + ಮುಖ]

ದಿನರಾಜ (ನಾ). ಸೂರ್ಯ: ತೇಜದಿಂ ದಿನರಾಜ ಕಾರಕರಾಜ ಕುಜ ಬುಧ ಜೀವ ದಾನವರಾಜಮಂತ್ರಿವಿಕರ್ತನೋದ್ಭವ ರಾಹುಕೇತುಂ[...] ಒಡೆಯೊಳು . . . ರಾಜೇಶಾನರೋಲೈಸೆ (ಬಸಪು. ೧೦-೩೦). [ದಿನ + ರಾಜ]

ದಿನವರ್ತನೆ (ನಾ). ಅರ್ಚಕರಂ ಹಾಗೂ ಜೋಯಿಸರಿಗೆ ಬರುವ ದಿನದ ಭತ್ಯ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣೆ: (ಕ). [ದಿನ + ವರ್ತನೆ]

ದಿನವಹಿ₁ (ನಾ). ದಿನಚರಿಯ ಪಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ಪುಸ್ತಕ: ಡೈರಿ: ಆ ದಿವಸದ ತೀರ್ವಿಕೆಯನ್ನು ದಿನವಹಿಗೆ ಬರಿಸಿ ಕೋರ್ಟು ಬರಖಾಸ್ತೆಂದು ಹುಕುಂ ಮಾಡಿದನು (ಕಥಾಮಂ. IV, ೯೫). [ದಿನ + ವಹಿ]

ದಿನವಹಿ₂ 'ದಿನ' ಪರಾ.

ದಿನವ್ರತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಕೆಲವು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡುವ ವ್ರತ (.?) : ಮುನಿವಾಸಕಡಿಯಿಟ್ಟು ಮುನಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ ವಂದನೆಗೆಯ್ದು ನಬಲೆಯರ್ವರಸಿ ದಿನವ್ರತ ದಿಗ್ವ್ರತ ಮಿತಪರಿಗ್ರಹವ ವುತ್ತನಶನವ್ರತವ ಕೈಕೊಂಡು (ಧರಪ. ೧೭-೬೧) ; ಆ ಜಿನಮುನಿಗಳ ಸಮಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ವನಜಮುಖಿಯರು ದಿನವ್ರತ, ದಿಗ್ವ್ರತ, ಮಿತಪರಿಗ್ರಹವ್ರತ, ಅನಶನವ್ರತ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಂಡರು (ಮಾಮಲ್ಲಿ. ೦೨೬). [ದಿನ + ವ್ರತ]

ದಿನಸಾವ್ಕ (ನಾ). ತಡ; ಸಾವಕಾಶ; ದಿನಗಳನ್ನು ತಳ್ಳುವುದು : ಅಪಸ್ಮಾರ ಬೆಟಗು ಮಹೋದರ ಕಾಯಿಲೆ ಇವಕ್ಕೆ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ದಿನಸಾವ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತೀಕಾರ ಮಾಡುವುದು. ದಿನಸಾವ್ಕ ಮಾಡಿದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವಹವು (ವೈದ್ಯಶಾ. I, ೨೬). [ದಿನ + ಸಾವ್ಕ]

ದಿನಸಿ 'ಜಿನಸು' ನೋ.

ದಿನಸು 'ಜಿನಸು' ನೋ.

ದಿನಸ್ವಾಮಿ (ನಾ). ಸೂರ್ಯ : ಮೂಡುತ್ತಿದ್ದ ದಿನಸ್ವಾಮಿಗೆ ಕೈಮುಗಿಯುತ್ತಾ ನಕ್ಕು ಹೇಳಿದನು ಗುತ್ತಿ (ಮಲೆಮ. ೨೬೧). [ದಿನ + ಸ್ವಾಮಿ]

ದಿನಹರಣ (ನಾ). ತಡಮಾಡುವುದು ; ದಿನ ಕಳೆಯುವುದು : ಆ ರಾಜರು ಇಂದು ನಾಳೆ ಕೊಡುತ್ತೇವೆಯೆಂತ ದಿನಹರಣ ಮಾಡಿದರಿಂದ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೧). [ದಿನ + ಹರಣ₂]

ದಿನಾಂಕ (ನಾ). ದಿನದ ಸಂಖ್ಯೆ ; ತಾರೀಖು ; ತೇದಿ : ದಿನಾಂಕ ವನಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನಪಿದೆ (ಹೊಸಕ್ಷ. ೬) ; ಜಗದೀಶಚಂದ್ರಬೋಸರು ೧೮೫೮ರ ನವೆಂಬರ್ ೩೦ನೇ ದಿನಾಂಕ ಪೂರ್ವಬಂಗಾಳದ ಡಾಕ್ಕಾಜಿಲ್ಲೆಯ ಫರೀದ್‌ಪುರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು (ಸಕ್ಕಳ. ೯೩). [ದಿನ + ಅಂಕ₂]

ದಿನಾಂತ (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಕಡೆಯ ಭಾಗ; ಸಂಜೆ: "ದಿನಾಂತಃ, ಸಾಯಂ- ೨ ಸಾಯಂಕಾಲದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೪) ; ದಿನಾಂತಂಬರೆಗಂ ತಡೆದು ಬಟ್ಟೆಕಲ್ಲಿಯುಂ ನಿಲ್ಲದೆ . . . ಬಂದು (ಶಂಕರಂ. ೮೯-೧೧) ; ದಿನಾಂತದೊಳ ಗಣ್ಯಪುಣ್ಯಲಾವಣ್ಯಸಂಪನ್ನೆಯಪ್ಪ ಕನ್ನೆಯಂ ತನಗಾಟಿಸಿ ಬಂದೊಡವೊಲ್ಲದೆ ಮೊಟಿಗೊಂಡು ಕಟಿಪಿದ ಧನದೇವನ ಸಮಾನಮಾವನುಮಿಲ್ಲ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೨೬ ವ). [ದಿನ + ಅಂತ₂]

ದಿನಾಚರಣೆ (ನಾ). ದಿನವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು : ನಾವು ಹೊಸವರ್ಷದ ದಿನಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ನಾಯಿಯ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಅವಕಾಶ ಕೊಡುತ್ತೀರಾ ? ಎಂದು ಕೇಳಿದ (ಜಾಲಮ. ೧೯೯) ; P ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಘಟನೆಯ ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದಿನಾಂಕವಂದು ನಡೆಸುವ ಆಚರಣೆ. ಉದಾ : ಮಕ್ಕಳ ದಿನಾಚರಣೆ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದಿನಾಚರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ. [ದಿನ + ಆಚರಣೆ]

ದಿನಾದಿ (ನಾ). ದಿನದ ಮೊದಲು ; ಪ್ರಾತಃಕಾಲ. [ದಿನ + ಆದಿ₂]

ದಿನಾಧಿನಾಯಕ (ನಾ). = ದಿನಪ ೧ : ನಲ್ಲರಗಲ್ಕೆಯಿಲ್ಲದೆಡೆಯಸ್ತಮಯಕ್ಕೆ ದಿನಾಧಿನಾಯಕಂ ಸಲ್ಲದ ತಾಣಮಂಗಜಶರಾಹತಿ ಪೊರ್ದದ ದೇಶ ಮುಳ್ಳೊಡಂತಲ್ಲಿಯೆ ಪಾಟ್ಕೆ ಮಜ್ಜನಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೬).
[ದಿನ + ಅಧಿನಾಯಕ]

ದಿನಾಧಿಪ (ನಾ). = ದಿನಪ ೧ : ಸತತಂ ಬುಧಾವಸಥನಾಗಿ ದಿನಾಧಿಪನಂತೆ ಶೀವ್ರನಲ್ಲದೆ . . . ಸಂದನಿಳಾತಳಾಗ್ರದೊಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೮೩) ; ಕಟ್ಟಲೆ ಪಿರಿದಾದೊಡಮೇಂ ವಾರ್ತೆಲೆಯೆ ದಿನಾಧಿಪಂಗೆ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೧-೨೩೩). [ದಿನ + ಅಧಿಪ]

ದಿನಾಧಿಪಕ್ಷೇತ್ರ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಸೂರ್ಯನ ರಾಶಿ ; ಸಿಂಹರಾಶಿ : ಹಿಮಾಂಶುಗೃಹದೊಳ್ ಸುರೇಜ್ಯನಿರೆ . . . ದಿನಾಧಿಪಕ್ಷೇತ್ರದೊಳ್ ಚಮೂಪತಿ ಕುಳೀರ ಸಂಸ್ಥ ಫಲಭಾಗಿಯುಂತಾ ನರಂ (ಜಾತಕಿ. ೧೭-೨೮).
[ದಿನಾಧಿಪ + ಕ್ಷೇತ್ರ]

ದಿನಾಧಿಪತಿ (ನಾ). = ದಿನಪ ೧ : ದಿನಾಧಿಪತಿಯೇಟ್ ನಿಂದ ರಥಮಂ ನಭೋವೀಧಿಯೊಳ್ ಘನಾಘನ ಕದಂಬಕಂ ಬಳಸುವಂದದಿಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೨೯). [ದಿನ + ಅಧಿಪತಿ]

ದಿನಾಧೀಶ (ನಾ). = ದಿನಪ ೧. 'ತರುಣದಿನಾಧೀಶ' ಪರಾ.
[ದಿನ + ಅಧೀಶ]

ದಿನಾರು 'ದೀನಾರ' ನೋ.

ದಿನಾವಸಾನ (ನಾ). = ದಿನಾಂತ. [ದಿನ + ಅವಸಾನ]

ದಿನಿಸು 'ಜಿನಸು' ನೋ.

ದಿನೇಂದ್ರ (ನಾ). = ದಿನಪ ೧. 'ದಿನೇಂದ್ರಕಾಂತ' ಪರಾ.
[ದಿನ + ಇಂದ್ರ]

ದಿನೇಂದ್ರಕಾಂತ (ನಾ). = ದಿನಕರೋಪಲ : ದಿನೇಂದ್ರಕಾಂತಾನಂತಮಣಿ ಗಣಖಚಿತರಾಲಿತ್ಕಸಾಂದ್ರರಮ್ಯಸ್ಥಾನಮಂಟಪ ಚಂದ್ರಕಾಂತದ ಕಟ್ಟೆಮದೊಳಗಜೇಂದ್ರನಿರ್ದನು ರತ್ನಮಯ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ (ಬಸಪು. ೦-೪೦).
[ದಿನೇಂದ್ರ + ಕಾಂತ₂]

ದಿನೇಶ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯ ; ಆದಿತ್ಯ : ಬಾಳ ದಿನೇಶದಿಂಬದ ಸೆಬಲ್ ಜಲದೊಳ್ ನೆಲಸಿತ್ತೊ (ಶಂಪಥಾ. ೧-೯೬) ; ದಿನೇಶನೊಳಂಬಿನೊಳು ಪಕ್ಷಿಯೊಳು ಗೃಹದೊಳುಮುಮರರೊಳು ಖಗಮನಿಸ್ಕುಂ (ಮಂಗರಾ. ೧೪೯-೪೬) ; ಸೀಸಕವೆ ರವಿಕಾಂತವಾಗಿ ದಿನೇಶನನು ಕಣಕಿದವೊಲಿಂದವನೀಶನೀತನ ನಂಬಿ ಕೆಟ್ಟನು (ಶುವ್ಯಾಳ. ೯-೦೪). ೨. [ಗಣಿತ] ಹನ್ನೆರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ಶರ್ವಂ ವಿಶ್ರಮಣಂ ದಿನೇಶರೆಡೆಯೊಳ್ ನಿಲ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೭೪). ೩. [ಛಂದ] ಒಂದು ಅಕ್ಷರಗಣ ; ಜಗಣ (U–U) : ವ್ಯೋಮದ್ವಯಂ ಮುಂತೆ ದಿನೇಶ ಪಾವಕರ್ ತಾವೊಂದಿ ದಿಗ್ದಂತಿಯೊಳಾಗೆ ವಿಶ್ರಮಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೨೯). [ದಿನ + ಈಶ]

ದಿನೇಶಗೃಹ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಸೂರ್ಯನ ರಾಶಿ ; ಸಿಂಹರಾಶಿ : ಇರೆ ಧಾತ್ರೀತನಯಂ ದಿನೇಶಗೃಹದೊಳ್ . . . ಕ್ಲೇಶಸಹಿಷ್ಣು ನಿಷ್ಪನೆನಿಸಂ (ಜಾತಕಿ. ೧೭-೨೦). [ದಿನೇಶ + ಗೃಹ]

ದಿನೇಶತನಯ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯನ ಮಗ. ೨. ಕರ್ಣ : ನುಡಿ ನಿನಗಂ ದಿನೇಶತನಯಂಗವುದನ್ನೆಯ ಪಕ್ಷದಾದೊಡಂ ಮಿಡುಕದೆ ಕೇಳ್ವೆನಲ್ಲಿ ಸಮನಿರ್ವರುಂ (ಶಂಪಥಾ. ೦೬-೨೮). ೩. ಶನಿ. ೪. ಸುಗ್ರೀವ. ೫. ಯಮ.
[ದಿನೇಶ + ತನಯ]

ದಿನೇಶವಂಶ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ಕುಲ, ವಂಶ ; ದಿನಪಕುಲ : ಸಲೆ ನಿಲೆ ದಿನೇಶವಂಶದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ನೆಲಸಿರ್ಪ ಜಲಜದೆಸಳ್ಗಳೊ (ಹಚಕಾ. ೦-೩೪).
[ದಿನೇಶ + ವಂಶ]

ದಿನೇಶಹಯ (ನಾ). . ಸೂರ್ಯನ (ಏಳು) ಕುದುರೆ : P ಗಾಯತ್ರೀ, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಜಗತೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ಪಂಕ್ತಿ ಇವು ಛಂದೋರೂಪವಾದ ಸೂರ್ಯನ ರಥದ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು. ೨. [ಗಣಿತ] ಏಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ಸುರಪುರೇಂದು ದಿವಸಾಧಿಪಾಗ್ನಿಗಳ್ ಬರೆ ದಿನೇಶಹಯದೊಳ್ ವಿರಾಮಮಾಗಿರೆ . . . ನಿರುಪಮಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೩೧). [ದಿನೇಶ + ಹಯ]

ದಿನೇಶೋದಯ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ಉದಯ ; ಹೊತ್ತು ಹುಟ್ಟುವುದು : ಪಂಚವಟಿಯೊಳ್ ದಿನೇಶೋದಯದ ಶಾದ್ವಲದ ಪಸುರ್‌ಗರುಕೆಯೊಳ್ ತೃಣಸುಂದರಿಯ ಮೂಗುತಿಯ ಮುತ್ತು ಪನಿಯಂತೆ ಮಿರುಮಿರುಗಿ ಮೆರೆವ ಹಿಮಬಿಂದುವುಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩-೦೦೩). [ದಿನೇಶ + ಉದಯ]

ದಿನ್ನ (ನಾ). ಭಾರ ; ಒಜ್ಜೆ : ದಡಕೋಲ್ ಕೆಳಗುಂ ಮೇಲುಂ ದಿನ್ನದಿಂ ಹಗುರಿಂದೆಯುಂ ಸರಿಯಿಂ ಸರಿಯಪ್ಪಂತೆ ಮೆಯ್ಯುಮುಣ್ಬೆಂದಪ್ಪುದು (ಸೌನಂದ. ೦೪-೫). [<ತಿಣ್ಣ]

ದಿಸ್ಣೆ 'ದಿಣ್ಣೆ' ನೋ.

ದಿಫುತ 'ದೀಪುತ' ನೋ.

ದಿಪ್ಪ 'ದಪ್ಪ$_1$' ನೋ.

ದಿಬ್ಬ$_1$, ದಿಂಬ$_1$, ದಿಂಬ್ಬು, ದಿಬ್ಬು, ದಿಬ್ಬೆ$_1$ (ನಾ). ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶ ; ತಿಟ್ಟು ; ದಿಣ್ಣೆ ; ತೆವರು ; ಬೋರೆ : ಹುಲ್ಲು ಹೂವು ಆದರೇನು, ಹಳ್ಳದುಬ್ಬನಲ್ಲಿವೆ; ದಿಬ್ಬಗಳನು ತಬ್ಬಲೆಂದು ಎಲ್ಲ ನೆಲಕು ಹಬ್ಬಿವೆ (ಸಹೀಗೀ. ೭೭-೫) ; ದಿಬ್ಬಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಗುಡ್ಡಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಮೇಯಲಿಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೦೧); ಅತ್ತ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದೇ ಮಹಾನವಮಿಯ ದಿಬ್ಬ (ಹೇಮಕೂ. ೨೦) ; ಊರ ಮುಂದಿನ ಸೀಮೆಯ ಬನ್ನಿಯ ದಿಬ್ಬಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸಾಗಿ ಬರುವರು (ಕನ್ನಡಾ. ೧೬೧) ; ದಿಬ್ಬಗಳ ಮೇಲೆ ಬಗೆಬಗೆಯ ಮರಗಿಡಗಳು . . . ಬೆಳೆದು ಆಕಾಶವನ್ನು ಚುಂಬಿಸುತ್ತಾ ನಿಂತಿದ್ದವು (ಮಗಜೂಂ. ೩೪). **ದಿಂಬ$_1$** : ೧. ಈ ಕಲ್ಲಿಗೆ ತೆಂಕಲು ಗುರುವನಪುರದ ಯೆಲ್ಲೆ ಕಲ್ಲಿನ ಬಳಿಯ ದಿಂಬದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ಕಲ್ಲು ೧ (ಎಕ. XIV, ಮೈಸೂರು., ೦೧೭-೩೩ ; 1664) ; ತೆಂಕ ನಡದು ಭೂತಾಳೆ ದಿಂಬದ ತಿಟ್ಟು ತೋರಣಕ್ಕೆ . . . ಪಡುವ ಮುಖವಾಗಿ ತಿದ್ದಿದ ಕಲ್ಲು ೧ (ಎಕ. III, ತಿರುಮ. ೬೩-೬೫೩ ; 1748). ೨. ಏರಿ ; ದಡ ; ತೀರ : ದೇಗುಲದ ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗೆ ಕಚ್ಚವಿಯಂಗೆ ದಿಂಬದೊಳ ಬಟ್ಟ ಗಟ್ಟಿ ಗಳೆಯ ಮತ್ತರ್ ೩ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೨-೦೫ ; 1032) ; ಪರಿವಾ ಸರಸ್ವತಿಯ ದಿಂಬದೋಳ್ ಪರ್ಣಶಾಲೆಯ ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ತಪಸಂ ಮಾಡುತಿರುತಿರ್ದಳು (ತುರಂಗ. ೮೪-೭). **ದಿಂಬ್ಬು$_1$** : ೧. ಬಡಗಣ ದಿಂಬಿನ ನೀರ್ವ್ವರಿ ಚಿಕ್ಕಬಣಜಿಗನ ಕೆಱೆಯ ಬಡಗಣ ಕೋಡಿ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೪-೭೭ ; 1122). **ದಿಬ್ಬು** : ೧. ಯಾವ ರಾಸುಗಳಾಗಲಿ . . . ಬಚ್ಚಲು ಮೊಹರಿಗಳ ಮೇಲೂ ಕಟ್ಟೆ ದಿಬ್ಬುಗಳ ಮೇಲೂ ಅಥವಾ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ . . . ಮೇಯುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು . . . ತೊಂಡುವಾಡೆ ದೊಡ್ಡಿಗೆ ದಾಖಲ್ಮಾಡಬೇಕು (ಗ್ರಾಮಾಕ. ೦೦೭) **ದಿಬ್ಬೆ$_1$** : ೧. ಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋದ ಬಟ್ಟೆಯ ದಿಬ್ಬೆಯ ಸಾರಣ ಹುಲು ಮಾಡಿಯ ಗಡಿ (ಎಕ. II, ೩೪೭-೪೩ ; 1170 ?).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತಿಪ್ಪೈ ; ತೆಲು. ದಿಬ್ಬ ; ಪರ್ಜಿ. ಡಿಬ್ಬ ; ಕುಇ. ಡೆಪ ; ಕುವಿ. ದೆಬ್ಬೆ]

ದಿಬ್ಬ$_2$ 'ದಿಬ್ಯ' ನೋ.

ದಿಬ್ಬಣ 'ಬಿರ್ದಿನ' ನೋ.

ದಿಬ್ಬಣಂಬೋಗು (ಕ್ರಿ). (ವಂದುಮಕ್ಕಳೊಡನೆ) ಮೆರವಣಿಗೆ ಹೊರಡು: ಮದುವಣಿಗನಿಲ್ಲದೆ ದಿಬ್ಬಣಂಬೋಪೆನೆಂಬಂತೆ ಬಟ್ಟೆಯ ಱಿಯದೆ ಪೊಲಂಬಿಗನಪ್ಪೆನೆಂಬಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೫೦).

[ದಿಬ್ಬಣ (<ಬಿರ್ದಿನ) + ಪೋಗು$_1$]

ದಿಬ್ಬಣಿಗ, ನಿಬ್ಬಣಿಗ (ನಾ). ಮದುವೆಯ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಡುವವನು ; ಬೀಗರ ಗುಂಪಿನವನು : ನೊರೆಯ ಪಾಲ್ಸಕ್ಕರೆಯ ದಿಬ್ಬಣಿಗರಿಗೆ ಮೊಗೆದೀಂಟಲೆಱದರು (ಕಾಶಿರಾ. ೨-೬೯) ; ನೆರೆದ ನರೇಂದ್ರರೆಲ್ಲರು ದಿಬ್ಬಣಿಗರಾಗೆ ಧರೆಯಲ್ಲ ಕೊಂಡಾಡುವಂತೆ ವರಸುತೆ ರೋಹಣಿಯನು ವಸುದೇವ ಭೂವರಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿದನು (ನೇಮಿಜಿಂ. ೧೨-೧೦೪); ವರನಲಾ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವಿಶ್ವಂಭರನು ವಧುವೆ ಲಕ್ಷುಮಿ ದಿಬ್ಬಣಿಗರು ವಿರಿಂಚಿ ಭವೇಂದ್ರ ಮುಖ್ಯಾಮರರು ಭೂವರರು (ನಿಶಾಗ. ೧೦-೬೮-೪೭); ಸುರರು ದಿಬ್ಬಣಿಗರಿಂದ್ರನು ಸೇವಕ ಶಚಿ ವಿರಚಿಸುವಳು ಮಂಗಲವ (ಜಂಪ್ರಸಾಂ. ೨೫-೦೦೫); ಯಾರು ಹೊರಡದಿದ್ದರೂ ದಿಬ್ಬಣಿಗರು ಹೊರಡಬೇಡವೆ? (ಮರಕು. ೩); ದಿಬ್ಬಣಿಗರು ಬಾಯಾರಿ ಮೇಲುಸಿರು ಬಿಟ್ಟರೂ . . . ಧಾರೆಯ ಸಮಯವನ್ನು ಬದಲಿಸುವಂತಿಲ್ಲ (ಶಾಲೆಕ. ೦೭). **ನಿಬ್ಬಣಿಗ** : ಗುರುವೆ ಶಕ್ತಿಗನಾದ ಲಿಂಗವೆ ಮದವಳಿಗನಾದ ನಾನು ಮದವಳಿಗೆಯಾದೆನು ವಸುಧೆಯ ಭಕ್ತರೆಲ್ಲರು ನಿಬ್ಬಣಿಗರಾದರು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೦೦೪-೨೫೪) ; ಸ್ವಯಂಬರಕ್ಕೆ ನೆರೆದರಸುಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲಂ ನಿಬ್ಬಣಿಗರಾಗೆ ರೋಹಿಣಿಯೊಳ್ ಮದುವೆ ನಿಂದು (ಅರ್ಥನೇ. ೬-೪೭ ಪ) ; ಮುದದಿಂ ಕೂತರ್ಗೊಡವಂದ ನಿಬ್ಬಣಿಗರಂ ಸಂಗೀತ ಸಾಹಿತ್ಯಕೋವಿದರು . . . ಪೆದಪಿಂ ಪಂಕ್ತಿಗಳಾಗಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿದರ್ ವಾಕ್ಶೋಭಚಾರಂಗಳಿಂ (ನಳಚಂ. ೪೩೫) ; ಆ ರಥವನೊಡನೇಱ ಕಂಸನುದಾರವಾತಿ ತಂಗಿಯನು ಕಳುಹುತ ಭೂರಿ ವಿಭವದಲಂದು ನಡೆದನು ನಿಬ್ಬಣಿಗರೊಡನೆ (ನಿಶಾಗ. ೧೦-೨-೪) : ಅಂತರಂತರವಱದು ಬಂದ ನಿಬ್ಬಣಿಗರ್ಗನಂತಮಾಗಿರ್ದ ಪಡಿಬೀಡಾರವಂ ತೋಱ (ಚಲಪು. ೩೭-೬).

[ದಿಬ್ಬಣ (<ಬಿರ್ದಿನ) + – ಇಗ]

ದಿಬ್ಬು 'ದಿಬ್ಬ$_1$' ನೋ.

ದಿಬ್ಬೆ$_1$ 'ದಿಬ್ಬ$_1$' ನೋ.

ದಿಬ್ಬೆ$_2$ 'ದಿಬ್ಯ' ನೋ.

ದಿಬ್ಯ, ದಿಬ್ಬ$_2$, ದಿಬ್ಬೆ$_2$, (ಗು). ೧. ಮನೋಹರವಾದ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ; ಉತ್ತಮವಾದ: ಶ್ರೀಗೋಕರ್ಣ್ಣ (ಕರ್ಣ) ದೇವರ ದಿಬ್ಯ ಶ್ರೀಪಾದಪದ್ಮಾರಾಧಕರುಂ ಪರಬಳಸಾಧಕರುಂ (ಎಇ. XXVII, ೦೬೧-೦೭; 1226). (ನಾ). ೨. ಮನೋಹರವಾದುದು ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು : ಅದು ದಿಬ್ಯಮದು ಸೇಬ್ಯಮದು ಸೌಖ್ಯಮದು ಸುಖಾಧಾರಸಂಸಾರಸಾರಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦೨-೫೦). ೩. ಸಾಕ್ಷಿ, ಪುರಾವೆ, ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ, ಮಾನುಷ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದಿವ್ಯ ಪರೀಕ್ಷೆ: ಆರೋಪಿತನು ಬೆಂಕಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮಾಣ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಬೇಕಾದ ಉಗ್ರಪರೀಕ್ಷೆ. P ಆರೋಪಿತನಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಹಾನಿಯಾದರೆ ಅಪರಾಧಿಯೆಂದೂ, ಹಾನಿಯಾಗದಿದ್ದರೆ ನಿರಪರಾಧಿಯೆಂದೂ ತೀರ್ಮಾನವಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಇವು ಸಪ್ತದಿವ್ಯಗಳು, ನವದಿವ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ದಶದಿವ್ಯಗಳು ಎಂದು ಬೇರೆಬೇರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಧಟ (ತಕ್ಕಡಿ), ಅಗ್ನಿ, ಜಲ, ವಿಷ, ಕೋಶ (ಬೊಗಸೆ), ತಂಡುಲ (ಅಕ್ಕಿ), ತಪ್ತಮಾಷಕ (ಕಾಯಿಸಿದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ), ಫಾಲ (ಲೋಹದ ಪಟ್ಟಿ) ಮತ್ತು ಧರ್ಮಜ (ಧರ್ಮದಿಂದ ಉಂಟಾದುದು) ಇವು ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದ ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯ ದಿವ್ಯಗಳು. ೧. ಧಟ (ತಕ್ಕಡಿ) : ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ತಕ್ಕಡಿಯೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪೂಜೆಮಾಡಿ, ತಕ್ಕಡಿಯ ಒಂದು ಕಡೆ ಆರೋಪಿಯನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ, ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಸಮತೂಕ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅನಂತರ ಅವನನ್ನು ಕೆಳಗಿಳಿಸಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ತಕ್ಕಡಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಆರೋಪಿಯು ಕುಳಿತಿರುವ ತಟ್ಟೆಯು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋದರೆ ಅವನು ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದೂ, ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ದೋಷಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು. ೨. ಅಗ್ನಿ : ಆರೋಪಿಯ ಬೊಗಸೆಯಲ್ಲಿ ಏಳು ಅರಳಿಯ ಎಲೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು, ಅವುಗಳನ್ನು ಏಳು ದಾರಗಳಿಂದ ಅಂಗೈ ಪೂರ್ತಿ ಸುತ್ತಿದ ಬಳಿಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕೆಂಪಗೆ ಕಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಗುಂಡನ್ನು ಅವನ ಬೊಗಸೆಯಲ್ಲಿಡಬೇಕು. ಅವನು ಅಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಏಳು ಮಂಡಲಗಳನ್ನು ನಿಧಾನವಾಗಿ ದಾಟಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಗುಂಡನ್ನು ಕೆಳಗಿಟ್ಟಾಗ ಅವನ ಕೈ ಸುಡದೆ ಇದ್ದರೆ ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದೂ ಸುಟ್ಟರೆ ದೋಷಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು. ೩. ಜಲ: ಆರೋಪಿಯು, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಒಬ್ಬ ಕಟ್ಟುಮಸ್ತಾದ ಮನುಷ್ಯನ ಕಾಲನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ

ಮುಳುಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಕೂಡಲೆ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಬಿಲ್ಲುಗಾರನು ದಡದಲ್ಲಿಯೇ ದೂರದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಕಡೆಗೆ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ಮೇಲೆ ಆ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ತನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದ ಬಾಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಆರೋಪಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬಳಿಗೆ ವೇಗವಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಆರೋಪಿಯು ಇನ್ನೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಯೇ ಇದ್ದರೆ, ಆತ ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ದೋಷಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು. ೪. ವಿಷ: ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪೂರ್ವ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಆರೋಪಿಯು ದೇವರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ವಿಷವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕು. ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಆಗದೆ ವಿಷವು ಜೀರ್ಣವಾದರೆ ಅವನು ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ದೋಷಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು. ೫. ಕೋಶ (ಬೊಗಸೆ): ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದ ಉಗ್ರದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ, ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬೊಗಸೆಯನ್ನು ಆರೋಪಿಗೆ ಕುಡಿಯಿಸಬೇಕು. ಅವನಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳೊಳಗೆ ಯಾವ ವಿಪತ್ತೂ ಒದಗದಿದ್ದರೆ ಅವನು ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದೂ, ಒದಗಿದರೆ ದೋಷಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು. ೬. ತಂಡುಲ (ಅಕ್ಕಿ): ಒಂದು ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ ಅಕ್ಕಿಕಾಳುಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ದೇವರ ಅಭಿಷೇಕದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ನೆನೆಯಿಸಿ, ಮರುದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಆರೋಪಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತು ಆ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಅಗಿದು, ಒಂದು ಭೂರ್ಜಪತ್ರ ಅಥವಾ ಅರಳಿಯ ಎಲೆಯ ಮೇಲೆ ಉಗಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ದವಡೆಗೆ ಘಾಸಿಯಾಗಿದ್ದು ಅಕ್ಕಿ ಕಾಳುಗಳು ರಕ್ತಸಿಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಮತ್ತು ಕೈಕಾಲುಗಳು ನಡುಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅವನು ದೋಷಿಯೆಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು. ೭. ತಪ್ತಮಾಷ (ಕಾಯಿಸಿದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ): ಕಬ್ಬಿಣ, ತಾಮ್ರ ಮೊದಲಾದ ಲೋಹದ ಅಥವಾ ಮಣ್ಣಿನ, ನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲ ಎತ್ತರದ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಕುದಿಯುವಂತೆ ಕಾಯಿಸಿ, ಅದರೊಳಗೆ ಒಂದು ಮಾಷ (ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ)ವನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು. ಆರೋಪಿಯು ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಿಂದ ಹೊರಗೆ ತೆಗೆದಾಗ ಅವನ ಕೈಗೆ ಯಾವ ಬಾಧೆಯೂ ಉಂಟಾಗದಿದ್ದರೆ ಅವನು ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದೂ ಉಂಟಾದರೆ ದೋಷಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು. ೮. ಫಾಲ (ಲೋಹದ ಪಟ್ಟಿ) : ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕುದಿಯುವ ಎಣ್ಣೆ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪದ ಪಾತ್ರೆಗೆ, ಎಂಟು ಅಂಗುಲ ಉದ್ದ ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲ ಅಗಲದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು. ಆರೋಪಿಯು ತನ್ನ ಕೈಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ಹೊರಗೆ ತೆಗೆದಾಗ ಕೈಗೆ ಏನೂ ಬಾಧೆಯಾಗದಿದ್ದರೆ ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದೂ, ಆದರೆ ದೋಷಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು. ಕೆಲವು ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ನೆಕ್ಕಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ೯. ಧರ್ಮಜ (ಧರ್ಮದಿಂದ ಉಂಟಾದುದು): ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಒಂದರಲ್ಲಿ 'ದೋಷಿ' ಎಂದೂ ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ 'ನಿರ್ದೋಷಿ' ಎಂದೂ ಬರೆದು ಎರಡನ್ನೂ ಒಂದು ಕುಂಭದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಕುಂಭವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಆರೋಪಿಯು ಕೈಯಿಂದ ಒಂದು ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿಸಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿ 'ದೋಷಿ' ಎಂದಿದ್ದರೆ ದೋಷಿಯೆಂದೂ, 'ನಿರ್ದೋಷಿ' ಎಂದಿದ್ದರೆ ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿಯ ವ್ಯವಹಾರ ಕಾಂಡದ ದಿವ್ಯಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಈಚೆಗೆ ಕೆಲವರು 'ತುಲಸಿ'ಯನ್ನೂ ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿ ದಶದಿವ್ಯಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ೪. ಆಣೆ; ಪ್ರಮಾಣ: ಏನ ಬೇಡಿದುದನೀವನಾಗಿ ನಂಬಿಗೆಯುಳ್ಳ ಶಿವಭಕ್ತಂಗೆ ಇದೇ ದಿಬ್ಯ (ಬಸವ. ೨೯೬) ; ಇನ್ನು ತಪ್ಪಿದೆನಾದರೆ ನಿಮ್ಮ ಪಾದವೇ ದಿಬ್ಯ (ಬಸವ. ೩೨೨). ದಿಬ್ಯ$_2$: ೧. ಕಿವಿಗಿನಿದಪ್ಪ ದಿಬ್ಬ ಸವಿಗಬ್ಬಮನೋದಿಸುತೊರ್ವರ್ ಕಣ್ಗಳಿಂ ಕರಿಸೆ ರಸಂಗಳಂ ನಟವ ನಾಟಕಮಂ ನೆರೆ ನೋಡುತೊರ್ವರ್ . . . ವಿವಿಧ ವಿನೋದದಿಂ ಕಳೆಗುಮಪ್ಪುತಿಮಂ ಸೊಗದಿಂದೆ ಕಾಲಮಂ (ಚಳವಿ. ೩-೦೩೮). ೨. ದಿವ್ಯದ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಾಯಿಸಿದ ಕಬ್ಬಿಣ, ಎಣ್ಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣ ವಸ್ತು : ದಿಬ್ಬವ ಕೈದುಡುಕಿದೊಡೆ ಕೈ ಬೇವುದಲ್ಲದೆ ಮೈ ಬೇಯದು ಒಲಿದವರನಗಲಿದರೆ ಸರ್ವಾಂಗವು ಬೇವುದವ್ವಾ (ಗಂಧಾ. ೧೦-೭). ದಿಬ್ಬ$_3$: ೩. ಕುಲಗಿರಿ ಕಾಯ್ದು ಕರ್ಬುನದ ಬೆಟ್ಟುವೊಲಿರ್ದುವು ಧಾತ್ರಿ ಕಾದ ಕಾವಲಿಯವೊಲಿರ್ದುದಂಬುನಿಧಿ ದಿಬ್ಬಗೆ ಕಾಸಿದ ತೈಲದಂದದಿಂ ತಳದಳೆದುಕ್ಕುತಿರ್ದುವು (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೦-೧೦೧). ೪. ಗಂಡ ಪೆಂಡಿರು ತಾವು ನಿರ್ದೋಷರೆಂದೆಡೆಗೊಂಡು ದಿಬ್ಬಗೆ ಕೈಯನಿಕ್ಕಿ ಕೆಂಡವ ಪಿಡಿದು ತಂದೀವಂತೆ ಕೊಟ್ಟಳು ಗಂಡಗೊರ್ವಳು ಮಾಣಿಕವನು (ಭರತ. ೩-೪೮).

ದಿಬ್ಯದ ತೊಲೆ = ದಿವ್ಯದ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಸ್ತುವಾಗಿ ಬಳಸುವ ತಕ್ಕಡಿ : "ಧಟ – ದಿಬ್ಯಧ ತೊಲೆ" (ನಾಚಿಂ. ೬).

[<ಸಂ. ದಿವ್ಯ]

ದಿಬ್ಯಂಬಿಡಿ (ಕ್ರಿ). (ಕಾಯಿಸಿದ ಕಬ್ಬಿಣ, ಅಗ್ನಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮಾಣ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ) ಪ್ರಮಾಣ ಮಾಡು; ದಿವ್ಯವನ್ನು ಹಿಡಿ : ತನ್ಮೃಗಶಾಬಾಕ್ಷಿಯ ಕಂಪು ತಟ್ಟಿ ಮಧುಪಂಬೋಲ್ ಸೋಲ್ತು ಕಂಡೊಲ್ದು ನಲ್ಮೆಗೆ ದಿಬ್ಯಂಬಿಡಿವಂತೆವೋಲ್ ಪಿಡಿದು (ಶಂಶಧಾ. ೦-೭೦). [ದಿಬ್ಯ + ಪಿಡಿ$_1$]

ದಿಬ್ಯಗತಿ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗತಿ,-ಪದವಿ ; ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನ 'ದಿಬ್ಯಗತಿವಡೆ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ದಿವ್ಯಗತಿ]

ದಿಬ್ಯಗತಿವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆ: ವಿಸ್ತರ ದೇವಾನಕಮ್ಮೆ ದಿಬ್ಯಗತಿವೆತ್ತುಂ ಧಾತ್ರಿ ಭಾಪ್ಪೆಂಬಿನಂ (ಶಾಶಾ. XX. ೨೪೮-೨೯ ; 1228). [ದಿಬ್ಯಗತಿ + ಪಡೆ$_1$]

ದಿಬ್ಯದೇಹ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಶರೀರ ; ಉತ್ತಮವಾದ ಮೈ : ಮುನ್ನೆ ಕುಂಕುಮಪಂಕಿತಮಪ್ಪ ದಿಬ್ಯದೇಹದೊಳ್ ಬೆಮರ ಬಿಂದುಗಳಂ ಕಂಡು ನೆತ್ತರೆಂದು ಬಗೆದು ಮೂರ್ಛೆಗೆ ಸಲ್ವಾಕೆಯ ಈಗಳ್ ಮಗನಂ ಪೊಟ್ಟು ತಿಂದಪ್ಪಯ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೪೮-೨೨). [<ಸಂ. ದಿವ್ಯದೇಹ]

ದಿಬ್ಯಸಭೆ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಭೆ ; ಉತ್ತಮವಾದ ಗೋಷ್ಠಿ : ಮುನ್ನೆ ನೀನ್ . . . ಪೊಡಮಾಸದಗ್ಗಳದ ಸೂಳೆಯರ್ಕಳಿಂದಂ ಪರಿವಾರದಿಂದಮಿಂತಪ್ಪ ದಿಬ್ಯಸಭೆಯಿಂದಂ ಪರಿವೇಷ್ಟಿತನಾಗಿ ಆಟಪಾಟ ವಿನೋದಂಗಳಿಂದಿರ್ಪಾತನಯ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೩೯-೨೪). [<ಸಂ. ದಿವ್ಯಸಭಾ]

ದಿಬ್ಯಾಹಾರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಹಾರ ; ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹಾರ : ಮತ್ತಮಮೃತೋಪಮಮಪ್ಪ ದಿಬ್ಯಾಹಾರಮನುಣ್ಬಾತನಯ್ ಈಗಳ್ ಕಪ್ಪೆಗಳಂ . . . ಮೊದಲಾಗೊಡೆಯ ಜೀವರಾಶಿಗಳಂ ಕೊಂದು ತಿನ್ಬೆಯಾದಯ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೪೦-೩). [<ಸಂ. ದಿವ್ಯಾಹಾರ]

ದಿಮಡಿ 'ದಮ್ಮಡಿ$_1$' ನೋ.

ದಿಮಾಕು, ಧಿಮಾಕು (ನಾ). ೧. ಜಂಬ; ಸೊಕ್ಕು; ಗರ್ವ; ಅಹಂಕಾರ ಇವರ ದಿಮಾಕನ್ನು ಮುರಿಯದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಸರಸಿಯೇ ಅಲ್ಲ (ಕಾಗೆಳ. ೭೩) ; ದಿಮಾಕಿನ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಕುಳಿತಿದ್ದ (ತುಂಡತೋ. ೧೪೮) ; ರೇವಕ್ಕನ ದಿಮಾಕು ಇವರ ಮುಂದೆ ಮಾತ್ರ ಹೆಡೆಯೆತ್ತುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಬೆಳುಮು. ೩೦) ; ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು ಈ ದಿಮಾಕು (ಈಪಕೊ. ೧೪); ಅವಳಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ

ದಿವಾಕು ! ನಾನೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಲಬೇಕೇನು? (ಮಳಿಮು.. ೮೪೬). **ಧಿಮಾಕು** : ೧. ಗಂಡ ಬಿಟ್ಹೋಗಿದ್ರೂನೂ ಎಂಥ ಧಿಮಾಕು ! (ಬನಶಂ. ೨೪೩); ರೊಕ್ಕದ ಧಿಮಾಕಿನ್ಯಾಗ ನಿಮ್ಮ ಮಗಾ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಹಿಂಗ ಮಾಡಿದರ ಬಿಕ್ಕ ನೀರ ಬೇಡಲಾಕಿಲ್ಲ ತಿಳೀತ ? (ನಡಿರಾ. I, ೨೯೦). ೨. ಡೌಲು ; ಠೀವಿ ; ಬೆಡಗು ; ವೈಯಾರ : ಬೀದಿಹೋಕರ ಕಡೆಗೆ ಕಣ್ಣು ಹಾರಿಸುತ್ತ ಧಿಮಾಕಿನಿಂದ ತಮ್ಮ ಆಸನಗಳಲ್ಲೊರಗಿ ಕುಳಿತಿದ್ದ . . . ಬಂಡಿಗಾಡಿರು– ಇವರೆಲ್ಲ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಂದುಂಡವರಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರು (ಕುನರು. ೩೦೯) ; ಬಿಂದಿಗೆಯನ್ನು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ಊರ ಮುಂದಿನ ಬಾವಿಗೆ ಧಿಮಾಕಿನಿಂದ ಹೊರಟಳು (ಮಗಮೂಂ. ೧೦೭).

[←ಅರ. ದಿಮಾಗ್, ದಿಮಾಘ್; ಹಿಂ. ದಿಮಾಕ್, ದಿಮಾಗ್; ಮರಾ. ದಿಮಾಖ್]

ದಿಮಿ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಧಿಳಿಧಿಮಿದ್ದಿಮಿ ಘುಳ್ಳು ನಳ್ಳುಂ ಘಣಿಲು ಘಣ್ ಘಣ್ ಘಣ್ ಧಂ ಧಗಂ ಘುಳುಘುಳು ಛಟಲ್ ಛಟಲೆಂಬ ಕಟಪಟ ನಿಟಲು ನಿಟಿಲೆಂಬ . . . ಧ್ವನಿಗಳವನಿಗೆ ಭಯವನೀವುತಿರೆ (ಸಾನಂಚ. ೮–೧೩). 'ದಿಮಿಗುಡು' ವರಾ.

ದಿಂದಿಮಿ, ದಿಮಿದಿಮಿ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) = ೧. ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತಗಳ ತಾಳ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ದಿಂದಿಮಿ ದಣ್ಣ ತೊದಿಗಿದಿಮಿಕು ದಿಮ್ಮೆಂದು ನಾನಾ ವಿಧದಲ್ಲಿ . . . ಸುರದುಂದುಭಿ ರವವ ಹಾಡಿದರು (ಧರಚ. ೧–೯೩). ೨. ಗಲಾಟೆ ; ಗದ್ದಲ : ಒಳಗೆ ನಿಂತು ವಟಗುಟ್ಟ ಬೇಸತ್ತ ಸುಬ್ಬಕ್ಕ ಹೊರಕಟ್ಟೆಗೆ ಬಂದು ಕುಳಿತು ಊರಿನಲ್ಲಿನ ದಿಮಿದಿಮಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಮೂಗಿಗೆ ಬೆರಳಿಟ್ಟರು (ದಾಕೂಟ. ೧೦೭).

ದಿಮಿಕಿಟ(ನಾ). ಕುಣಿತದತಾಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : (ಕ)

ದಿಮಿಗುಡು (ಕ್ರಿ). ದಿಮಿ ಎಂದು ಸದ್ದುಮಾಡು : ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ದುಂದುಭಿಯ ನಾದವು ದಿಮಿಗುಟ್ಟಹತ್ತಿತು (ಕುಳಸೀ. ೩೪).

[ದಿಮಿ + ಕುಡು₁ (<ಕೊಡು₁)]

ದಿಮಿದಿಮಿಸು (ಕ್ರಿ). = ದಿಮಿಗುಡು : ವರ್ಗವು ದಿಮಿದಿಮಿಸುವಂತೆ ಬಲವಂತನು ಕೂಗಿದನು (ರಕ್ತಧ್ರ. ೦೫೭). [<ದಿಮಿ + – ಇಸು₃]

ದಿಮಿಸಾಲೆ 'ದಂಮ್ಮಿಸಾಲು' ನೋ.

ದಿಮ್ಗುಡು (ಕ್ರಿ). ದಿಮ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗು : ಜಗ್ಗಲಿಗೆ ಮೊದಲಾದ ದಿಮ್ಗುಡುವ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು . . . ಹಿಡಿದು ಜನರು ಗುಂಪಿಟ್ಟು ಹಾಡಿ ಕುಣಿಯುವರು (ಕನ್ನಜಾ. ೩೦). [ದಿಂ + ಕುಡು₁ (<ಕೊಡು₁)]

ದಿಮ್ಮ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ : ಮದ್ದಲಿ, ದಿಮ್ಮ, ದಪ್ಪು, ದುಂದುಭಿ, ತಾಳ, ಚೈಯಾಕ (ಚಿಳ್ಳಂಕ), ಡೊಳ್ಳು, ಜಗ್ಗಲಿಗೆ ಮೊದಲಾ ದವುಗಳ ಸಂಜೋಡಣೆ ಮಾಡಿ . . . ಕುಣಿಯುತ್ತಾರೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೨೯) ; ಕಣಿ, ದಿಮ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನುನುಡಿಸುತ್ತ ಮಳೆಯ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ಜನಪದದಲ್ಲಿ ಸಾರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಮನಗಾಣಬಹುದು (ಕನ್ನಜಾ. ೦೬೦).

ದಿಮ್ಮಗೆ (ಅ). ೧. ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ; ಬಲವಾಗಿ ; ದೃಢವಾಗಿ : ರೊಟ್ಟಿ ದಿಮ್ಮಗಿದೆ (ರೂಢಿ) ; ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ದಿಮ್ಮಗೆ ಹಿಡಿದುಕೊ (ರೂಢಿ). ೨. "ಜೋರಾಗಿ ; ರಭಸದಿಂದ" (ಕೃಕಣ್ಣ). [<ದಿಮ್ಮಿತು + – ಅಗೆ₃]

ದಿಮ್ಮಡಿ 'ದಮ್ಮಡಿ₁' ನೋ.

ದಿಮ್ಮದಿರುಗ, ದಿಮ್ಮುದಿರುಗ (ನಾ). ಸುಮ್ಮನೆ ತಿರುಗುವವನು,– ಸುತ್ತಾಡುವವನು : ಅವನೊಬ್ಬ ದಿಮ್ಮದಿರುಗ, ಯಾವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಬಾರದವನು (ರೂಢಿ). **ದಿಮ್ಮುದಿರುಗ** : ಹಡೆದವರ ತಲೆಗೆ ಮರಳು ಚೆಲ್ಲಿದ್ಯಂತೆ ಮಂಡದೇರ ಕೂಡ್ಯಾಡಿ ಕಲಿತ್ಯಲ್ಲೊ ಬೆಡಗ ದಿಮ್ಮುದಿ [ಪಾಠಾಂ. ದೆ] ರುಗ ಸೊಕ್ಕಿ ಮೊರುಗ ಬಿಡು ಎನ್ನ ಸೆಜಗ (ಕಜನಿ. ೫೫–೩).

[ದಿಮ್ಮದಿರುಗು + – ಅ₇]

ದಿಮ್ಮದಿರುಗು, ದಿಮ್ಮುದಿರುಗು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುಮ್ಮನೆ ತಿರುಗು,– ಸುತ್ತು. ೨ (ಆಲಂ) ವೃಥಾ ಶ್ರಮಿಸು: ಸುಮ್ಮನೆ ಘನಮುಕ್ತಿ ಸುಖವನು ಬಯಸುತ ದಿಮ್ಮದಿರುಗಿ ಸಾಯದಿರು ಮಂದ ಮನುಜಾ (ಶ್ರೀಶಿವ. ೩–೬೩ ಪಲ್ಲವಿ). **ದಿಮ್ಮುದಿರುಗು₁** ೧. 'ದಿಮ್ಮದಿರುಗು' ವರಾ.

[<ದಿಮ್ಮನೆ + ತಿರುಗು₁]

ದಿಮ್ಮನೆ (ಅ). ೧. ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ; ಥಟ್ಟನೆ : ದಿ [ಪಾಠಾಂ. ಧಿ] ಮ್ಮನೆ ನಿಂದು ಭುಗಿಲೆಂದನು ಕಿರೀಟಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೩–೮) ; ದಿಮ್ಮನೆಯೆದ್ದು ಪೋಗುವಳ ತಕ್ಕೆಯಿಂ ಪಿಡಿದಟ್ಟಿ (ನವಮೋ. ೯–೩೪) ; ಶ್ರೀ ರಾಮಚಂದ್ರಮಂ ದಿಮ್ಮನೆಟ್ಟು ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯಿಂ ಕಣ್ಗೆಟ್ಟು ಚಿಂತಾಪರವಶತೆಯಿಂ ನಡೆಗಂಬಂ ಬರ್ಪುದೆನೆ ಬಂದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೯–೦೯) ; ದಿಮ್ಮನೆದ್ದಳು ಬೆಳ್ಳಿ ತಾಯಿ ಕೈ ಪಿಡಿಯೆ (ಕಾಬೂರ. ೦೬೭–೩೬೯). ೨. ರಭಸದಿಂದ; ಜೋರಾಗಿ : ಎತ್ತಿ ಹಾಯ್ಮದ ಹೆಣನುಮಂಬರದತ್ತಲಿದ್ದು ನೆಲಕ್ಕೆ ದಿಮ್ಮನೆ ಕೆಡೆಯ ಸಭೆ [ಪಾಠಾಂ. ಲಿರ್ದುದು ಕೆಡೆಯಲಾಗಳೆ ಸಭೆ ನಡುಗಿ] ಬೆದಚಿ (ಬಸಪು. ೨೨–೪೩); ದಿಮ್ಮನೆ ಶಿರಂ ನೆಲಕೆ ಬೀಳೆ (ಗುರುಚಾ. ೮–೬೩). ೩. ಸುಮ್ಮನೆ ; ಮೌನ ವಾಗಿ : ತಡವಾಡಿ ಬಂದನೆಂದತ್ತಳು ಬೈದಳು ಸುಯ್ದಳು ಸಿಟ್ಟುಮಾಡಿ ದಳು ದಿಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತಳು ಹುಬ್ಬನು ಮುರಿದಳು ಮಂತ್ತಿದ್ದು ಅಬ್ಬರಿಸಿದಳು (ಅಂಬಾಶ. ೦೬೮–೨೭). 'ಧಿಮ್ಮನೆ' ವರಾ. [ದಿಂ + – ಅನೆ₁]

ದಿಮ್ಮಿ₁ (ನಾ). ೧. ದಿಣ್ಣೆ; ತಿಟ್ಟು; ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶ : (ಕ). ೨. ಮರದ ದಿಂಡು,–ತೊಲೆ : ಆನೆ ದೊಡ್ಡ ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಯನ್ನು ಸೊಂಡಿಲಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು . . . ಹೋಯಿತು (ಕೃವಾಶ. II, ೦೫೯) ; ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದರು (ಬೃಸರ್ವ. ೦೪) ; ದಿಮ್ಮಿಗಳನ್ನ ಸೈಜುಮಾಡು ಗರಗಸದಿಂದ ನಾವು ಮೊದಲು ಕುಯ್ದು ಹಾಕಬೇಕು (ಚಂಗೂರಿ. ೦೦೩). ೩. ಕೆಸರು ; ಬದಿ ; "ಉಬ್ಬಲ" (ಕಾವನಕೋ. ೫). ೪. ಕವಚ ; ಅಂಗಿ : "ತನುತ್ರಂ . . . ಉರಚ್ಛದಃ, ಕಟಕಃ, ಜಾಗರಃ, ಕವಚಃ ೭ ಎದೆಗೆ ರಕ್ಷಕವಾದ ತೊಗಲ ದಿಮ್ಮಿಗೂ ಪಾದರಕ್ಷೆಗೂ ಪೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೨೦).

[ದೇ.೩ ತೆಲು. ದಿಮ್ಮ; ಪರ್ಜಿ. ದೆಮ್ಮ]

ದಿಮ್ಮಿ₂ 'ದಂಮ್ಮಿ' ನೋ.

ದಿಮ್ಮಿಡಿ 'ದಿಮ್ಮುಹಿಡಿ' ನೋ.

ದಿಮ್ಮಿಡು (ಕ್ರಿ). ದಿಮ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ದಿಮ್ಮಿಡುವ ಘಣಾಘಣಾ ಎಂಬ ಗಂಟೆಯ ರವಕ್ಕೆ ಬೆರ್ಮೆಗೊಳುತ (ರಾಸಹ. ೬. ೫೩–೪). [ದಿಂ + ಇಡು₁]

ದಿಮ್ಮಿತು, ದಿಮ್ಮಿತ್ತು (ನಾ). ೧. ಗಟ್ಟಿಯಾದುದು ; ದಪ್ಪನಾದುದು ; ಭಾರವಾದುದು : ವಿಮ್ಮ ಕಂಥೆಗೆ ಕೌಪಕಣೆಯೆನಲಮ್ಮನಾದಡೆಯವರಲ ಪಾಡಿನ ದಿಮ್ಮಿತಪ್ಪಾ ಕಂಥೆಯಂ ಕೌಪೀನಮಂ ಕೊಟ್ಟು (ಬಸಪು. ೨೭–೪೪). ೨. ಹೊರೆ ; ಭಾರ : ತಂಂಬಿರ್ದ ಬಂಡಿಗೆ ಮೊಱಿಂ ದಿಮ್ಮಿತೇ (ಹರಕಾ. ೮–೨೭). ೩. ಹಿರಿದಾದುದು ; ಘನ ವಾದುದು ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ; ದೊಡ್ಡದು : "ದಿಮ್ಮಿತನಲ್ತೆ ದೊಡ್ಡಿತುಂ" (ಶಬ್ದಾನಿ. ೦೬) ; ತಂತುಹಾರುವನಲ್ಲ ಸಾಕ್ಷಾತ ಬೊಮ್ಮ ನಪ್ಪನು ಆಗಿ ಬುಧರೊಳು ದಿಮ್ಮಿತಪ್ಪಖಿಳಾಗಮಜ್ಞನು (ಬಸಪು. ೫೫–೩೩) ; ಅವನ ಮೈಸೋಂಕಿಲ್ಲವುಂ ದಿಮ್ಮಿತಪ್ಪೊಡನಾಟವವನಿರವೆ ಯೋಗವಾತಂ ಮಾತನಾಡಿರ್ದುದೆ ವಲಂ ಧ್ಯಾನಂ (ಶಬ್ಧಶಾ. ೦೩–೪೦) ; ಇನಿತೊಂದು ಪೆರ್ಮೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರದೊಂದು ಮೈಮೆ ದಿಮ್ಮಿತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೮೨–೨೭). ೪. ಕಷ್ಟಕರವಾದುದು; ಕಠಿಣವಾದುದು: ಗರ್ವವ ನೆಮ್ಮಿದರೆ ತದ್ದರ್ವದಿಂದುಟಿ ದಿಮ್ಮಿತಹುದಾ ಕಾರ್ಯ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೪–೮೭). **ದಿಮ್ಮಿತ್ತು** : ೨. ಬಳ್ಳಿಗೆ ಕಾಯಿ ದಿಮ್ಮಿತ್ತೇ (ಬಸವ. ೬೦).

ದಿಮ್ಮಿದ = ೧. ದೊಡ್ಡತನದ ; ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆಯ : ಕಾಕ ನುಡಿಯದ ಸುಮ್ಮನಿರಿ ನೀವೇಕೆ ದಿಮ್ಮಿದ ವಾಕ್ಯ ವಸ್ತುವಿವೇಕ ನಿಮಗೆಲ್ಲಿಯದು ನೀವು ಸುಮಾರ್ಗಬಾಹಿರರು (ಶಂಕೆದಾ. ೧೫-೧೦). ೨. ಹಿರಿಯನಾದವನು; ಪ್ರೌಢ ; ಶ್ರೇಷ್ಠ : "ಸೈದರೆಂದುಂ, ದಿಮ್ಮಿದರೆಂದುಂ, ಗಹನರೆಂದುಂ, ನೇಟಿದರೆಂದುಂ–ಈ ೪ ಪಿರಿಯರ್ಗೆ ಪೆಸರ್" (ಶಶಸಾ. ೧೭-೩೩೨) ; ಪಾಡೆ ಚಿರಂಟಿಯರ್ಪರಸೆ ದಿಮ್ಮಿದರ್ . . . ಸತಿಗೂಡಿ ತದುದ್ಭಟ ರಾಜಕುಂಜರಂ ಕೂಡೆ ವಿವಾಹವಂಟಪಕೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ಬಂದನ ನೂನರಾಗದಿಂ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೭೦) ; ದಿಮ್ಮಿದರಕ್ಕರಕ್ಕುಱಿವರೊಳ್ ನಂಡಿ ಯೊಳ್ ಕಡುಜಾಣರ್ (ಅಭ್ಯಾಸ. ೧೧) ; ಎಲೆ ದೇವ ಚಟ್ಟಿದಂತಪ್ಪ ದಿಮ್ಮಿ ದನನಾಗಿ ಸಲುಗೆಯರಿರ್ದವಳನೆನ್ನನೊತ್ತಿದೆ ಯೆಡದ ಕಲಿಕೆ (ವೀರಭ. ೩-೨೦-೧); ದಿ[ಪಾಠಾಂ. ನಿ]ಮ್ಮಿದರ್ ಗುಜುಗುಜಿಸದಿರಿಮತುಳರುದ್ರಗಣಮು ಮ್ಮುಸಗಬೇಡೆಂದು ... ಧರಾಧರಿಗಳಂ ಮಾಡುತಿರ್ದರತಿಭಕ್ತಿಯಿಂದೆ (ಔಬಪು. ೨-೨೬) ; ಗಿರಿಶಭಕ್ತಿಯ ಶಿಶುವಂ ದಿಮ್ಮಿದರಲ್ಲಿನೆ ಕಡುಪಿಂದಾಂ ಮಡಿಪಿದ ನೆನ್ನವೋಲ್ ಕೃತಘ್ನರುಮೊಳರೇ (ರಾಜಶೇ. ೧೪-೨೪). ೩. ಗಟ್ಟಿಗ ; ಪರಾಕ್ರಮಿ; ಬಲಶಾಲಿ: ನಿಮ್ಮ ರಾಯನ ಪೊರೆಯ ಪರಿವಾರದೊಳ್ಳಿವ ದಿಮ್ಮಿದರೊ ಮತ್ತೆ ಕಲರೊಳರೊ (ಜೈಮಿಥಾ. ೪-೨೨). ೪. ತಿಳಿದವನು ; ಬಲ್ಲಿದ : ರತ್ನಪರೀಕ್ಷೆಯ ಮಾಡುವ ಅಣ್ಣಾಗಳೆಲ್ಲ ದಿಮ್ಮಿದರಯ್ಯಾ (ಸಿದ್ಧವ. ೭೧-೩೩೮); ದಿಮ್ಮಿದರಮ್ಮ ಮ್ಮನೆ ಹೊರೆಯಣುಗಿಂದೆಮ್ಮಯ್ಯಾ ದಮ್ಮಯ್ಯಾ ನಿಮ್ಮಯ ಸೊಮ್ಮಯ್ಯಾರಯ್ಯಮೆನಲ್ಕೆ (ಉದ್ಭಟಾ. ೭-೪೭) ; ಕ್ಷತ್ರಿಯರ್ಗೆ ದಿಮ್ಮಿದರೊಳ್ ಪೊಣರ್ಕೆ ಸಲ್ಲದೆಂದುಂ ಮೇಣ್ ಅದರೊಳಂ ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಕುಲದವರ್ಗಮಗೆ ದೋಸಂ ತಟ್ಟುವುದೆಂದು ಪೇಟಿ (ಅದ್ಭುತ. ೩೨-೨೨) ; ದಿಮ್ಮಿದರಕ್ಕರ್ ಶರೀರದೆಡರ್ಗಳ್ಗೆಂದುಂ (ನೀತಿಮಂ. ೦-೨೯); ದಿಮ್ಮಿದರಪ್ಪ ಕಬ್ಬಿಗರಿಂ ಕನ್ನಡನುಡಿಯೊಳ್ಪರಿವರ್ತನಂಗೆಯಿಸಿ ತನ್ನ ಪೆಸರಿಂದೊಂದು ಕರ್ಣಾಟಕನಾಟಕಸಭೆಯಂ ಕಲ್ಪಿಸಿದಂ (ಮುದ್ರಾಕ. ೭-೩೮). ೫. ಹೊರೆ ಯಾದವನು ; ಭಾರವಾದವನು (?) : ಅನಾಥೆಯನು ಕರುಣಿಸಿ ನೋಡದದ ಅಟ ಕಂಡೆ ತುಂದೆ ಕಣ್ಣಂಗೆ ದಿಮ್ಮಿದನೆಯೆನೆ ಬೆಟಗಾಗದೇ ನೆನಲು ತಾನೆಯಾಯ್ತಾಗ ಮತ್ತೆಱಿಯದಂದದರಲೆನ್ನ ಬೆಸಗೊಂಡವಂ ನೋಡಿರಯ್ಯ ಎನುತೊಱಲ್ದತ್ತಳು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೯-೩೦).

ದಿಮ್ಮಿತ್ತು 'ದಿಮ್ಮಿತಂ' ನೋ.

ದಿಮ್ಮಿಸಾಲು 'ದುಮ್ಮಿಸಾಲು' ನೋ.

ದಿಮ್ಮು (ನಾ). ೧. ತಲೆ ತಿರುಗುವಿಕೆ ; ತಲೆಸುತ್ತು ; ಬವಳಿ. 'ದಿಮ್ಮು ಹಿಡಿ','ದಿಮ್ಮೇರು' ಪರಾ. ೨. ತಿಳಿಗೇಡಿತನ ; ಹುಚ್ಚು ; ಮರುಳು ತನ : ಆಡುವ ಆಟ ತಪ್ಪಿ ಅದು ಆಟದವನ ಮನಸಿಗೆ ಕಿಂಕರದೋಟದ ಮತ್ತೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ಮತ್ತೆ ಆ ಲಾಗು ಬಂದಿತ್ರೆಂಬ ದಿಮ್ಮುಮನುಜರು ಗಳಿಗೆ ಹೇಳುವದುಂಟೆ (ಪೋಲೀಮಾ. ೮೮-೩೩೦). ೩. ಒಣ ಅಭಿಮಾನ ; ಹೆಮ್ಮೆ ; ಜಂಭ : ಸೊಕ್ಕಿನವನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ದಿಮ್ಮಿನಲ್ಲಿರುವನು (ನಿರಾಳ. ೭೮) : ನಾವು ನಿರಕ್ಷರಸ್ಥರಾದರೂ ಪಂಡಿತರೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳ ಬೇಕೆಂಬ ದಿಮ್ಮು (ಕಯೂತ್ರ. ೩೭); ತಲೆಯ ದಿಮ್ಮು ಇಳಿಸೀಕು ಸುಮ್ಮನೇ ನೀ ಸೆಟೆದರೆ ತಾಗಿ (ಸೂರ್ಯೋಪಾ. ೩೮-೧೩).

[ದೇ.೫ ತೆಲು. ದಿಮ್ಮು, ದಿಮ್ಮ]

ದಿಮ್ಮುದಿರುಗ 'ದಿಮ್ಮದಿರುಗ' ನೋ.

ದಿಮ್ಮುದಿರುಗು$_1$ 'ದಿಮ್ಮದಿರುಗು' ನೋ.

ದಿಮ್ಮುದಿರುಗು$_2$ (ನಾ). ಸುಮ್ಮನೆ ಸುತ್ತುವಿಕೆ, – ತಿರುಗುವಿಕೆ : ಸೂಶಿ ವಾಯು ಗರ್ಜಿಸಿ ಕೋಟಿ ಸಿಡಿಲಂತೆ ಪೊಡೆಯೆ ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂ ದಿಮ್ಮು ದಿರುಗೊಡೆಯುತೆ . . . ನೆಲಕ್ಕದೋಮುಖಮುರುಳಿ ಚೇತರಿಸುವಂ (ಕೈಶವ. ೨-೪-೩). [<ದಿಮ್ಮದಿರುಗು]

ದಿಮ್ಮುದೆಗೆ (ಕ್ರಿ). ಅಹಂಕಾರ ಪಡು ; ಹೆಮ್ಮೆಪಡು (?) : ನಮಿಸಿ ದಿಮ್ಮುದೆಗೆಯದಿರ್ಪ ಕ್ರಮವಱಿದವಾತ್ಮರಳ್ಕಿ ನಮಿಸಿಯಕ್ಕನುರುನವಿರಾಗ ದಿರವ ಪೊಗಳುತ (ಮಠೀಆಪು. ೨೨-೪೭). [ದಿಮ್ಮು + ತೆಗೆ$_1$]

ದಿಮ್ಮುಹತ್ತು (ಕ್ರಿ). ಬವಳಿ ಹತ್ತು ; ದಿಮ್ಮೇರು : (*).

[ದಿಮ್ಮು + ಹತ್ತು$_1$ (<ಪತ್ತು$_1$)]

ದಿಮ್ಮುಹಿಡಿ, ದಿಮ್ಮಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ೧. = ದಿಮ್ಮುಹತ್ತು : ಘುಮ್ಮಿಡುವ ಬಿಲುದನಿಗೆ ಲೋಕವು ದಿಮ್ಮುಹಿಡಿವಂದದಲಿ ಜರಿದುದು (ಕೋಗಮ. ೧೦-೧೯) ; ತಲೆ ದಿಮ್ಮುಹಿಡಿದಿದೆ (ಅಶ್ವತ್ಥ. ೧೭೧). ದಿಮ್ಮಿಡಿ : ಮೂಗಿ ನೊಳಂ ಬಾಯೊಳಂ ನೆತ್ತರು ಸುರಿಯುತ ತಲೆ ದಿಮ್ಮಿಡಿದು ನಡುಗಿ (ಕಗವಿ. ೯೪-೧ ; ವಿಷ್ಣುಪು). [ದಿಮ್ಮು + ಹಿಡಿ$_1$ (<ಪಿಡಿ$_1$)]

ದಿಮ್ಮೆನ್ನು (ಕ್ರಿ). ತಲೆಸುತ್ತು ಬರು ; ಬವಳಿ ಬರು : ತೀವ್ರಸಂತಾಪ ದಿಂದ ತಲೆ ದಿಮ್ಮೆನ್ನತೊಡಗಿತ್ತು (ಗಂಪಾಯಿ. ೯೨).

[ದಿಮ್ಮು + ಎನ್ನು (<ಎನ್$_1$)]

ದಿಮ್ಮೇರು (ಕ್ರಿ). ತಲೆಸುತ್ತಿ ಬರು ; ಬವಳಿ ಹತ್ತು ; ದಿಮ್ಮುಹತ್ತು : (*). [ದಿಮ್ಮು + ಏರು$_1$ (<ಏಱ್$_1$)]

ದಿಮ್ಮೇಳು (ಕ್ರಿ). = ದಿಮ್ಮುಹತ್ತು : ಒಮ್ಮನವೆರಸಿ ತಪೋನ್ನತಿವಡೆದಿರ್ದ ನಿರ್ವಾಣಾತ್ಮಕ ಶಿವನೊಡಲ ದಿಮ್ಮೇಳೆ ಹೊಯ್ವನೆಂದೆನುತ ಮಂದಾನಿಲ ಕಮ್ಮಲರ್ಗೋಲಗೆ ನಡಿದ (ಪೋಹಕ. ೬-೨೩).

[ದಿಮ್ಮು + ಏಳು$_1$ (<ಏೞ್$_1$)]

ದಿರಸು, ದಿರಿಸಂ, ದಿರುಸು, ದುರಸು (ನಾ). ಉಡುಪು ; ಉಡುಗೆ : ದರ್ಬಾರಿಗಾಗಿ ಬಹು ಬೆಲೆಬಾಳುವ ದಿರಸನ್ನು ಹೊಲಿಸಿದ್ದನು (ಚಿತ್ರಕೊ. ೩೩) ; ದಿರಸು ಹೇಗೇ ಅಂತೀರಿ ? (ಸುವಸಂ. ೫೩) ; ಅರಸನ ಮಕಮಲ್ಲಿನ ದಿರಸೆಲ್ಲ ಹಂಹರಿದು ಮಗುವಿನ ಅಂಗೀಕಲಾವೀ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟರು (ಕರ್ನಾಸಂ. ೧೧೧) ; ನಾಯಕನು ದಿರಸು ಒಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ (ಮಲ್ಲಿ. ೫೦) ; ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅಂಗರೇಕು ದಿರಸುಗಳೂ . . . ಈಟಿ ಭಲ್ಲೆಗಳು ಸರಪರಾಜು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದವು (ಶ್ರೀರಾಯ. ೧೧೭). ದಿರಿಸು : ಇವನ ದಿರಿಸು – ಡೌಲು – ಪೋಜುಗಳಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಮರುಳಾದವನೆಂದರೆ ಬಲರಾಮ (ಮಾಮನಿ. ೧೪). ದಿರುಸು : ಆ ದೀವಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತವರೂ ಸಿಪಾಯಿಗಳಂತೆ ಕದನದ ದಿರುಸನ್ನೇ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಕೈದುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ (ಘಾಟೀಚು. ೩೭). ದುರಸು (ಉಕ) : ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಗತಿಯಿಲ್ಲ ಕಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಸಿಲ್ಲ ದುರಸು ನೋಡಿದರ ಕೋಟಿ ಸಾವುಕಾರನದು (ಗಾದೆ).

[←ಇಂ. Dress]

ದಿರಿಸು 'ದಿರಸಂ' ನೋ.

ದಿರುಸು 'ದಿರಸಂ' ನೋ.

ದಿರ್ಬಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಕೋಟಗಾಮುಣ್ಡನುಂ ಮಾದಿಗಾಮುಣ್ಡನ ಸಹಿತ ದಿರ್ಬಲ್ಲು ಮಾದರ[ನುಂ] (ಸಾಇಇ. XI-1, ೭-೨೨ ; 887). [?]

ದಿರ್ರನೆ (ಅ). ಸರಕ್ಕನೆ ; ಬೇಗನೆ ; ಶೀಘ್ರವಾಗಿ : ಶೀಘ್ರದಲಿಡಬಲಕೆ ದಿರ್ರನೆ ತಿರುಗಿ ಮದವುಡುಗ ಬಳಲಿಸಿ ಸಿಂಗದಂದದಿ ಬೆಂಗೆ ಲಂಘಿಸಿದ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೬-೧೪). [ದಿರ್$_3$ + – ಅನೆ$_1$]

ದಿಲ್ (ನಾ). ಹೃದಯ ; ಮನಸ್ಸು : ಈ ಮಾತು ಕೇಳಿ ನಮ್ಮ ದಿಲ್ ಬಹಾಳ ಖುಷಿ ಆಗಿದಾವ್ (ಮೋಹಿನೀ. ೭೦).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಿಲ್]

ದಿಲ್‌ಗಾರ (ನಾ). ಸ್ಥಿರಹೃದಯವುಳ್ಳವನು ; ಎದೆಗಾರ ; ಧೈರ್ಯ ಶಾಲಿ : ನಮ್ಮ ಜನ ಎಂಥಾ ದಿಲ್‌ಗಾರರು ಅನ್ನೋದು ಈ ಬಿಳೀಜನದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬರಬೇಕಂ (ಮಲ್ಲಿ. ೫೩). [ದಿಲ್ + –ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ದಿಲ್‌ಗೀರು (ನಾ). ವಿಷಾದ ; ಖೇದ ; ಖಿನ್ನತೆ : ಈಗ ಅವರು ತಮ್ಮ ಹುಕುಂ ಪ್ರಕಾರ ಹೊರಟು ರವಾನೆ ಆಗುತ್ತಾ ಇದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮನಸಿಗೆ ಬಹಳ ದಿಲ್‌ಗೀರು ಆಗುತ್ತಾ ಇದೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೦೮).
[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಿಲ್‌ಗೀರ್ = ವಿಷಾದವುಳ್ಳ]

ದಿಲ್‌ದಾರ್, ದಿಲ್‌ದಾರ (ಗು). ೧. ಉದಾರನಾದ ; ಔದಾರ್ಯವುಳ್ಳ : ರಾವಜೀಕಾಕಾ ಮಾತ್ರ ದಿಲ್‌ದಾರ್ ಮನುಷ್ಯರು (ದೀಪಹ. I, ೩೩). **ದಿಲ್‌ದಾರ**: (ನಾ). ೨. ಸಹೃದಯಂ; ರಸಿಕ. 'ದಿಲ್‌ದಾರತನ' ಪರಾ. [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಿಲ್‌ದಾರ್]

ದಿಲ್‌ದಾರ 'ದಿಲ್‌ದಾರ್' ನೋ.

ದಿಲ್‌ದಾರತನ (ನಾ). ಸಹೃದಯತೆ; ರಸಿಕತೆ : ಸೂರ್ಯನಿಗು ಏನೊ ದಿಲ್‌ದಾರತನ; ಅವನ ಮೋರೆ ಕಿವಿದರು ಮೋಡ ನಕ್ಕು ನಡೆದ (ಹಂಡಮ. ೯೮-೨೨). [ದಿಲ್‌ದಾರ (<ದಿಲ್‌ದಾರ್) + –ತನ]

ದಿಲ್‌ಭರವಸಾ (ನಾ). ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಧೈರ್ಯ ತುಂಬುವ ಮಾತು ; ಉತ್ತೇಜನ ; ಆಶ್ವಾಸನೆ : ಕೌಲಿಗೆ ಬಂದಂಥವರಿಗೆ ಕೌಲುಸಂಬಗೆ ಕೊಟ್ಟು, ದಿಲ್‌ಭರವಸಾ ಹೇಳಿ, ಬಂದುಬಸ್ತು ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಈಶ್ವರ್ಯೆಯನು ಇರುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ . . . ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಫಿರಂಗಿ ಆವಾಜು ಬಂದಾಯಿತು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೯೭).
[←ಮರಾ. ದಿಲ್‌ಭರವಸಾ, ದಿಲ್‌ಭರೋಸಾ]

ದಿಲ್‌ರುಬಾ, ದಿಲ್‌ರೂಬಾ, ದಿಲ್ರುಬಾ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಂತ್ರೀವಾದ್ಯ : ಆ ಖಾನನಿಗೆ 'ದಿಲ್‌ರುಬಾ' ಕೇಳುವ ಹುಚ್ಚು ಬಹಳ (ರಾಜಯೋ. ೬೭) ; ಇಂಡಿಯಾದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು . . . ತಬಲ, ದಿಲ್‌ರುಬಾ ಮೊದಲಾದುವು (ಇಸ್ಲಾಂಸಂ. ೧೩೬). **ದಿಲ್‌ರೂಬಾ**: ದಿಲ್‌ರೂಬಾ ಔತ್ತರೇಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಉಪಯೋಗವಾಗಿರುವ ವಾದ್ಯ (ಸಂಗೀತಂ. ೧೧೮). **ದಿಲ್ರುಬಾ**: ಅನಂತರದ ಸ್ಥಾನವು ಸಾರಂಗ, ದಿಲ್ರುಬಾ, ಇಸ್ರಾಜ್ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಸೇರುವುದು (ಕಾಲಿಪ್ರ. II, ೧೦೧೬).
[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಿಲ್‌ರುಬಾ = ಪ್ರಿಯಕರ, ಪ್ರೇಮಿ]

ದಿಲ್‌ರೂಬಾ 'ದಿಲ್‌ರುಬಾ' ನೋ.

ದಿಲಾಸು (ನಾ). ಸಾಂತ್ವನ ; ಆಶ್ವಾಸನೆ : ನಿಯೋಗಿಗಳಂ ಕಳಿಂಪಿರಲ ವರ್ಗಳಂ ಮನ್ನಿಸಿ ದಿಲಾಸನಿತ್ತು ರಾಯಸವಂ ಬರೆಸಿ (ಕಳನ್ನ. ೧೦-೬೬) ; ಅವುದೊಂದು ಕಜ್ಜಕಮಾವಿರ್ಪವೆಂದು ಧೈರ್ಯಂ ಪೇಳ್ದು ದಿಲಾಸನಿತ್ತುಚಿತಾಭರಣಾಂಬರಾದಿಗಳಿಂ ಪಿರಿದು ಸನ್ಮಾನಿಸಿ . . . ಬೀಳ್ಕೊಟ್ಟನು (ಕಳನ್ನ. ೧೧-೩೩). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಿಲಾಸಾ]

ದಿಲಿಪ್ಪ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ದಿಲಿಪ್ಪನು ನರಸಿಙ್ಗನು ಸತ್ತಕ್ಕ ಸಗ್ಗಕೆ ಪೋದರ್ (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೫೯-೩ ; ಶು. ೭೨೦)
[<ಸಂ. ದಿಲೀಪ]

ದಿಲ್ರುಬಾ 'ದಿಲ್‌ರುಬಾ' ನೋ.

ದಿವ (ನಾ). ೧. ದೇವಲೋಕ ; ಸ್ವರ್ಗ : "ನಾಕಂ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪಂ ದಿವವೆಂದಿಂತಿದು ತಾನಮರ್ತ್ಯಭವನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೦) ; ಹರಿ ತನ್ನ ದಕ್ಷಿಣೇಂದ್ರವೇರಸು ಶಚೀದೇವಿವೇರಸು ಲೋಕೇಶ ಜನಂಬೆರಸು ದಿವದಿಂದ ಮಿಲ್ಲಿಗೆವರಲೊಡವಾ ಭವದೊಳಂತೆ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಲ್ವರ್ (ಆಜಿಪು. ೫-೪೯) ; ತೆಱೆದವನೆ ದಿವದ ಪಡಿಗಳ್ ತೆಱೆದುವದೇನರಿದೆ ಜಿನಪದಸೇವನೆಯಿಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೧೯) ; ಅರಸಂ ದಿವಕ್ಕೆ ಸಂದಂ ಕಡೆಯೊಳ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೦-೧೨೦). ೨. ಆಕಾಶ ; ಗಗನ : ದಿವಕ್ಕವಯವದಿಂದದರೆ ನೋಡಿದಂ ಯುವರಾಜಂ (ಆದಿಪು. ೧೬-೪೨) ; ಕೋಂಟೆಯ ಚೆಲ್ವು ಪೂಗಟಲರಿಂದೆನಿಸಿರೆ ನೆಗೆದುದು ವಿಳಿರ್ವ ಪತಾಕಾವಳಿ ದಿವಮನೆಯ್ದೆ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೯ ವ) ; ದಿವಮಂ ಜಕ್ಕುಲಿವ ವರೂಥ ವೈಜಯಂತಿಗಳ ಪೊಯ್ಲೊಳ್ (ಜಗಪು. ೧೮-೯೬) ; ರಾತ್ರಿಯುಂ ಬೆಳಗಲಿರ್ಪ ಪೂರ್ಣೇಂದುವಿನಂತೆ ದಿವಮುಂ ಧವಳಿಸಲಿರ್ಪ ಸಹಸ್ರಕರನಂತೆ ಇರ್ದಪಂ (ನಂಬಿರ. ೪-೧೮). ೩. ಹಗಲು ; ದಿನ : "ವಾಸರಮಹರ್ದ್ಯುದಿನಂ ದಿವಂ ಘಸ್ರಮಾ ದಿವಸಮನೆ ಹಗಲ ಪೆಸರೆನಿಸ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೨೦-೬) ; ಇದು ದಿವವೋ ರಾತ್ರಿಯೊ ಪೇಣಿದು ದುಃಖವೊ ರುಜೆಯೊ ಕಳವಳವೊ ಪೇಟ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೮೭). ೪. [ಛಂದ] ಒಂದು ಅಕ್ಷರಗಣ ; ನಗಣ (UUU) : ಶ್ವಸನೇಂದುಜ್ವಲನಂ ದಿವಂ ಧರೆ ಜಲಂ ದೈತ್ಯಾದಿ ಕಾಮಾಂತಕ ಪ್ರಸರೋದ್ಯದ್ಗಣದಿಂ ತ್ರಯೋದಶಯತಿ ಪ್ರಸ್ತಾರ ಮಾಗಿ ದೊರ್ಕಡೆ . . . ಮತ್ತೇಭವಿಕ್ರೀಡಿತಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೭೩).

ದಿವನೇಱು = ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾಗು ; ದಿವಂಗತನಾಗು : ಬೂವಯ್ಯನ ಮಗಂ ಬದಿಯಾಯ್ತ ತುಱುಂಯನಿಕ್ಕಿಸಿ ಕಾದಿ ಸತ್ತು ದಿವನೇಱಿದ (ಎಕ. II, ೫೯೪-೧೨ ; ೩೩೪ ?). ದಿವವೈದ್ಯರು = ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ; ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯ ವೈದ್ಯರು: "ದಸ್ರರಶ್ವಿಯರಾ ದಿವವೈದ್ಯರು" (ಮಂಗರಾ. ೭-೨೩). [ಸಂ.]

ದಿವಂಗತ (ಗು). ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಂದ ; ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾದ ; ಮೃತನಾದ : ಹಳಗನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದೊಳಗಿನ ದುರಂತವಿನ್ಯಾಸದ ವಿಲಾಸವನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ದಿವಂಗತ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುವುದು (ಸಾಹಿಸ. ೧೨೭) ; ದಿವಂಗತ ಲಾಲಾಲಜಪತರಾಯರು ಇಂಥ ಶಿಕ್ಷಣ ನಮ್ಮ ಜನಾಂಗದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾರಿ . . . ಎಚ್ಚರಿಸಿದರು (ಶಿಕ್ಷದ. ೩೮೧). [ಸಂ.]

ದಿವಕುಜ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ವೃಕ್ಷ ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ : ಬಿಟ್ಟು ಇವ ಕನಕಾದಿ ದಶವಿಧ ಒಟ್ಟನೊಳು ಜೀವನಿಗೆ ಹಿತವೆಂಬುಟ್ಟ ತೊರದಾಹಾರ ಧಾನದಿ ಪಡೆವ ದಿವಕುಜವ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೮೮-೩೪). [ದಿವ + ಕುಜ]

ದಿವಟ 'ದೀವಟಿಗೆ' ನೋ.

ದಿವರಾಜ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದವನು,– ರಾಜನಾದವನು: ಇಂದ್ರ : ದಿವರಾಜಸನ್ನಿಭ ಯುವರಾಜನೆಯ್ತಂದನವಧಾನ ಸ್ವಾಮಿ ಪರಾಕು (ಭರತೇ. ೫೮-೫೦). [ದಿವ + ರಾಜ]

ದಿವರಾತ್ರಿ (ನಾ). ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ : ದ್ವಯವಿಡಿದುದಕ್ಕೆ ಎರಡಿಲ್ಲದೆ ವಿಾಱಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಜಗವನಱಿವುದಕ್ಕೆ ದಿವರಾತ್ರಿಯಲ್ಲದ ಮಾಱು ತೋಱಲಿಲ್ಲವಾಗಿ (ಮೋಕ್ಷಮಾ. ೧-೧) ; ತನ್ನ ತಾನಱಿದ ಎಚ್ಚಱಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಹುದು ಅಲ್ಲವೆಂಬುದ ಕುಱುಹುದೋಱು ದಿವರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಉಭಯಕ್ಕೂ ದೃಕ್ಕು ಸರಿಗಾಬುದಾಗಿ ಲಕ್ಷವ ಬಿಟ್ಟು ನಿರ್ಲಕ್ಷವ ಕಂಡು ನಿಶ್ಚಯವಾಯಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆ (ಮೋಕ್ಷಮಾ. ೧೪೯-೭೧೨) ; ತವರೂರ ಮಱೆಯಿಸಿ ನಿದ್ರೆಯ ತೊಱೆಯಿಸಿ . . . ನಮ್ಮ ದಿವರಾತ್ರಿಯೆನ್ನದೆ ಸುಖದೊಳೋಲಾಡಿಸುವವ ಗಡ (ಭರತೇ. ೬-೩೯). [ದಿವ + ರಾತ್ರಿ]

ದಿವರಾತ್ರೆ (ನಾ). = ದಿವರಾತ್ರಿ : ದಿವರಾತ್ರೆಯೊಳಂ ಶಿವಶಿವಶಿವಯೆಂಬೀ ನೆನಹನೆನಗೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ತಾರಾ ರವಿ ಶಶಿ ನಭವುಳ್ಳನಕಂ ನಿಮಗೆಜಗುವೆ ನಾಂ (ಶಂಕರಸಂ. ೨೭). [ದಿವ + ರಾತ್ರೆ]

ದಿವಶೀಅಮಾವಾಸ್ಯೆ, ದೀವಸಿ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ (ನಾ). (ಉಕ) ಆಷಾಢ ಬಹುಳ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ; ನಾಗರ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ; ಭೀಮನ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ: ನಿನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹಳೆಯದಾದ, ಅಳತೆಗೆ ಬಾರದ ಬಟ್ಟೆ ಗಳಿದ್ದರೆ ಕೊಡು ನೋಡೋಣ ! ಇಂದು ದಿವಶೀ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ (ಸ್ತ್ರೀಶಿ. ೪೯೨). **ದೀವಸಿ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ** : ಆಷಾಢ ಬಹುಳ ೩೦ನೆಯ ತಿಥಿಯನ್ನು ದೀವಸಿ (ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ) ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ (ಭಾಹಬ್ಬ. ೯೮) ; P ಶ್ರಾವಣ ಶುಕ್ಲ ಐದನೆಯ ದಿನವಾದ ನಾಗಪಂಚಮಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯನ್ನು ನಾಗರಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದುವೆ

ಯಾದ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ದಿವಶೀ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಅಂದು ಪೂಜಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದಿವಶೀ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. [ದಿವಶೀ (P ←ಮರಾ. ದಿವಶೀ) + ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ]

ದಿವಸ (ನಾ). ೧. ಬೆಳಗಿನಿಂದ ಸಾಯಂಕಾಲದವರೆಗಿನ ಅವಧಿ ; ಹಗಲು : "ದಿವಸಃ, ದಿವಾ, ದಿನಂ . . . ಘಸ್ರಃ – ಈ ೭ ಹಗಲ್" (ಹಲಾಯು. ೧೮–೨೦೬) ; "ವಾಸರಮಹ ದ್ಯು ದಿನಂ ದಿವಂ ಘಸ್ರಮಾ ದಿವಸ ಮೆನೆ ಹಗಲ ಪೆಸರೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೨೦–೬). ೨. ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ದಿನ ; ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಗಂಟೆಗಳ ಅವಧಿ : ಪ್ರಶಸ್ತ ದಿವಸವಾರನಕ್ಷತ್ರಮುಹೂರ್ತದೊಳ್ ಮುಂಜಿಬಂಧನಕ್ರಿಯೆಯುಂ ಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ್ಕೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೩–೨೦) ; ದಿವಸಂಗಳ್ ವಿಧುಬಿಂಬಚುಂಬಿತ ನಭೋಭಾಗಂಗಳಾದಂದು (ಆದಿಪು. ೧೨–೨೨) ; ಆ ಕೀರ್ತಿಧರ ನರೇಂದ್ರ ನೊಂದು ದಿವಸಂ . . . ಒಡ್ಡೋಲಗದೊಳಿರ್ಪುದುಂ (ಶಂಖರಾಮಾ. ೨–೨೯ ವ) ; ಒಂದು ತಿಂಗಳು ಬಿಟ್ಟು ಹಚ್ಚಿಗೆ ದಿವಸ ರಕಮು ನಿಂತರೆ (ಮುಂಬಮ್ಮಾ. ೨೨ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ) ; ದಿವಸಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ದವಸವಾಗುವುದು (ಗಾದೆ). ೩. ತಿಥಿ : ಅಲ್ಲಿಂ ಬಳಿಯಂ ತಲೆಯಂ ಕಿರಿಯಿಸಿ ದಿವಸಮನೆಲಸದೆ ಬೆಸಗೊಳ್ವನಂತು ಗಾವಿಲನಕ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೩–೧೯೩).

ದಿವಸಂಬರಂ = ದಿನಗಳವರೆಗೂ : ಜಿನಭವನದೊಳೆಂಟು ದಿವಸಂಬರಂ ಮಹಾಮಹಮೆಂಬ ಜಿನಮಹಿಮೆಯುಂ ಮಹಾವಿಭೂತಿಯಿಂ ಮಹಾಬಳಂ ಮಾಡಿ (ಆದಿಪು. ೨–೪೬ ವ). ದಿವಸ ಕೇಳು=ಶುಭ ಅಥವಾ ಅಶುಭದಿವಸ ವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸು : ದಿವಸ ಕೇಳಿ ಲಗ್ನವನ್ನು ಇಡಿಸಬೇಕು (ರೂಢಿ).

[ಸಂ.]

ದಿವಸಕರ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯ ; ದಿನಕರ : ದಿವಸಕರಂ ಉದಯಗಿರಿ ಶಿಖರವಿಶೇಷವಿಭೂಷಣಂ ತಮೋರಿಪುಬಳಮಂ ಪ್ರವಿಲೀನಂ ಮಾಡಿದಂ (ಕವಿರಾ. ೩–೫೭) ; ದಿವಸಕರಾದರ್ಶನ ಬದ್ಧವಿವರ ನವವನಜದೊಳೆಡೆವಡೆ ಯದ ವರಕೈರವಮಿತ್ರಕಿರಣದಂತವಳ ವಚನಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫–೧೪೫). ೨. [ಗಣಿತ] ಹನ್ನೆರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ವನಧಾತ್ರೀ ಚಕ್ರಂ . . . ಪದದ ಕಡೆಯೊಳ್ ಚೆಲ್ವನಾಳ್ದಿಯ್ದೆ ನಿಲ್ಕುಂ ವಿಶ್ರಾಮಂ ದಿವಸಕರನೊಳ್ (ಛಂದೋಂಬು. ೨–೧೬೩). [ಸಂ.]

ದಿವಸಕರೋದಯ (ನಾ). ಸೂರ್ಯೋದಯ: ದಿವಸಕರೋದಯಂ ತಡೆದ ಪೂರ್ವದಿಶಾರಮೆ ಮಿರ್ಪ ಕೋರ್ವಿ ತೋಱುವ ತೆಱದಿಂದೆ ಮುನ್ನೆ ತನು ಕಾಂತಿ ಕಿಬಲ್ವುದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೩–೧೦೦). [ದಿವಸಕರ + ಉದಯ]

ದಿವಸಪತಿ (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಒಡೆಯ,–ಪ್ರಭು ; ಸೂರ್ಯ : ಪಾವಕ ದಿವಸಪತಿ ಹಿಮಕರರೆ ಕಣ್ಣುಗಳು (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೨–೧೧). [ದಿವಸ + ಪತಿ]

ದಿವಸಮುಖ (ನಾ). ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ; ಹಗಲಿನ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲ ; ದಿನ ಮುಖ : "ಪ್ರತ್ಯೂಷಂ ದಿವಸಮುಖಂ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ್ಯವುಷಃಸಮಯಂ ಪ್ರಭಾತಮದು ಗೋಸರ್ಗಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೫–೪). [ದಿವಸ + ಮುಖ]

ದಿವಸವಲ್ಲಭ (ನಾ). = ದಿವಸಪತಿ : ರಿಪುಸುಭಟನಂ ಮೂಱು ಬಾಣ ದೊಳೆಚ್ಚು ದಿವಸವಲ್ಲಭನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿಗೈದಿಸಿ ಪಚಾರಿಸಿ ಜಱಿದು ಕೂಡೆ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದನು (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೩–೨೦). [ದಿವಸ + ವಲ್ಲಭ]

ದಿವಸವಿರಾಮ (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಕೊನೆ ; ಸಾಯಂಕಾಲ ; ಸಂಜೆ : ದೋಷಾಭಿಸಂಧಿ ದಿವಸವಿರಾಮದೊಳ್ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆ ಜಡಾಶ್ರಯದೊಳ್ . . . ಅಕ್ಕುಮಲ್ಲದೆ ಜನಪದದ ಜನಂಗಳೊಳಿಲ್ಲ (ಆಗವಿ. ೨–೧ ವ).

[ದಿವಸ + ವಿರಾಮ]

ದಿವಸವ್ಯಾಪಾರ (ನಾ). ದಿನದ ವ್ಯವಹಾರ,–ಕೆಲಸ,–ನಡವಳಿಕೆ : ದಿವಸ ವ್ಯಾಪಾರಮಂ ಶೀರ್ಚಿದಂತು ತದಧಿಕೃತ ಜನಂಗಳುಮನಲಸಿಕೆಯಾಗ ದಂತು . . . ಕಳಿಪಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫–೧೨೨ ವ). [ದಿವಸ + ವ್ಯಾಪಾರ]

ದಿವಸಾಂತ (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಕೊನೆ; ಸಾಯಂಕಾಲ: "ದಿವಸಾಂತಮಪ್ಪುದು ಸಾಯಂಕಾಲಮೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೦–೭). [ದಿವಸ + ಅಂತ್ಯ]

ದಿವಸಾಂಧ (ನಾ). ೧. ಹಗಲು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕುರುಡಾದುದು. ೨. ಗೂಬೆ: ಸಮಸ್ತ ವಾಯಸನಿಕಾಯಮುಮಂ ನೆರಪಿಕೊಂಡು ದಿವಸಾಂಧನಪ್ಪರಿ ಮರ್ದನನಂ ನಮ್ಮ ತಂದೆಯಪ್ಪರವಿಂದಮಿತ್ರನಂ ಬಲದಿಂ ಕಾದಿ ಕೊಂದಿವಪ್ಪೊಡೆ ಸುಖದಿಂ ಬಾಳ್ವೆವು (ಪಂಚತಂ. ೨೦೬–೧೩).

[ದಿವಸ + ಅಂಧ]

ದಿವಸಾಧಿಪ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯ. ೨. [ಗಣಿತ] ಹನ್ನೆರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ಪವಮಾನ ಚತುಷ್ಕಯುತಂ ಯತಿಯುಂ ದಿವ ಸಾಧಿಪರೊಳ್ ನಿಲೆ ವಸ್ತುಕವಿಪ್ರವರಸ್ತುತಮಪ್ಪುದು ತೋಟಕಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨–೧೨೬). [ದಿವಸ + ಅಧಿಪ]

ದಿವಸಾವಸಾನ (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಕೊನೆ; ಸಾಯಂಕಾಲ : [ಸುಯೋಧನಂ] ...ತದ್ದಿವಸಾವಸಾನ ಸಮಯದೊಳ್ ಪ್ರಾಣವಿಸರ್ಜನೋನ್ಮುಖನಾದಂ (ಗದಾಯು. ೯–೪೪ ವ) ; ದಿವಸಾವಸಾನದೊಳ್ ಪೆರ್ಚುವಂತೆ ತಮದೊಡ್ಡು ಪೆರ್ಚಿದತ್ತು . . . ಉತ್ಕಟಕೋಪಂ (ವರ್ಧಪು. ೩–೧೭).

[ದಿವಸ + ಅವಸಾನ]

ದಿವಸಾಷ್ಟಕ (ನಾ). ಎಂಟು ದಿನಗಳು: ರಸವೃತ್ತಿಯ ನೃತ್ಯಮಂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿ ಮಗುಟ್ಟು ಪ್ರಕಾರದಿನನುಷ್ಠಿಸಿದಂ ದಿವಸಾಷ್ಟಕಂಬರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪–೬೯).

[ದಿವಸ + ಅಷ್ಟಕ]

ದಿವಸೇಂದ್ರ (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಒಡೆಯ,–ಪ್ರಭು ; ಸೂರ್ಯ ; ಆದಿತ್ಯ : "ರವಿ ಮಾರ್ತಂಡಂ . . . ದಿವಸೇಂದ್ರಂ ಬ್ರಧ್ನನಂಶು . . . ತರಣಿ ಸಪ್ತಾಶ್ವನಾದಿತ್ಯನಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧–೬೪); ದಿವಸೇಂದ್ರನಂತೆ ಸತತಂ ಭುವನವ್ಯಾಪ್ತಪ್ರತಾಪನಂಭೋನಿಧಿಯಂತವಿಕಳಗಾಂಭೀರ್ಯಯುತಂ (ವರ್ಧಪು. ೧–೭೮) ; ದಿವಸೇಂದ್ರನ ಕಿರಣದಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರಿಣಾಮ ದಂತೆ ಲೋಕದಾಲೋಕದಂತೆ . . . ನಳನಳಿಸಿ ಬಳೆಯುತಿರ್ದಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೩–೬೯ ವ). [ದಿವಸ + ಇಂದ್ರ]

ದಿವಸೇಂದ್ರಾತ್ಮಜ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯನ ಮಗ. ೨. ಶನಿ: ಚಾಂದ್ರಿಯೊ ಳೊಡಗೂಡಿದ ದಿವಸೇಂದ್ರಾತ್ಮಜನಿಂ ಮಹೇಂದ್ರಜಾಲಜ್ಞಂ (ಜಾತತಿ. ೧೫–೪). ೩. ಯಮ. ೪. ಸುಗ್ರೀವ. ೫. ಕರ್ಣ.

[ದಿವಸೇಂದ್ರ + ಆತ್ಮಜ]

ದಿವಸೇಂದ್ರಾನ್ವಾಯ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ವಂಶ; ರವಿವಂಶ: ದಿವಸೇಂದ್ರಾನ್ವಾಯ ಸೋಮಾನ್ವಯ ಯದುಕುಲ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ್ಯಕಂ ... ನೆರೆದುದ ಶೇಷಂ ಪ್ರಪೂಜಾಭಿಲಾಷಂ (ಆಗವಿ. ೧೭–೧೫).

[ದಿವಸೇಂದ್ರ + ಅನ್ವಾಯ]

ದಿವಸೇಂದ್ರಾಲಯ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಸೂರ್ಯನ ಮನೆ; ಸಿಂಹರಾಶಿ: ದಿವಸೇಂದ್ರಾಲಯದೊಳ್ ಬುಧಂ ನೆಲಸೆ . . . ಜ್ಞಾನಹೀನಂ ಪರಾಭವ ಯುಕ್ತಂ (ಜಾತತಿ. ೧೭–೨೪). [ದಿವಸೇಂದ್ರ + ಆಲಯ]

ದಿವಸೇಶ (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಒಡೆಯ ; ಸೂರ್ಯ : ದಿವಸೇಶ ರಾತ್ರೀಶಾಧಿಕ ಗ್ರಹ ತಾರಕಾವಳಿಯಧೀಶ ಸಕಲ ಮುನೀಶರುಂ . . . ನೆರೆದೋಲಯಿಸು ತಿರಲು (ಬಸವಪು. ೨೪–೪೮). [ದಿವಸ + ಈಶ]

ದಿವಸ್ಪತಿ (ನಾ). ೧. ಸ್ವರ್ಗದ ಒಡೆಯ; ಇಂದ್ರ: "ಪುರುಹೂತಂ ಮಘವಂ ದಿವಸ್ಪತಿ . . . ವಾಸವಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬–೩೩). ೨. ಹಗಲಿನ ಒಡೆಯ; ಸೂರ್ಯ : ದಿವಸ್ಪತಿಗೆ ಪ್ರತಾಪಮಂ ಸುರಪತಿಗೆ ಭೋಗಮಂ ರತಿಪತಿಗೆ ಮೂಱುಲೋಕಮಾಮರಿಸುವ ರೂಪಂ ಸಂತೃಪ್ತಿಗೆ ಗಂಭೀರತೆಯನು ಸ್ವಾಹಾ ಪತಿಗೆ ತೇಜಮಂ ಕೊಟ್ಟ ಗುರುಮೂರ್ತಿ . . . ಎಮಗಿಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಂ ಮಾಳ್ಕೆ (ಹಕಕಾ. ೧–೧) [ಸಂ.]

ದಿವಾಂಧ (ನಾ). ೧. = ದಿವಸಾಂಧ ೧ : ನಾವೆಲ್ಲರುಂ ರಾತ್ರ್ಯಂಧರುಮ ವರೆಲ್ಲರುಂ ದಿವಾಂಧರುಮಪ್ಪುದಱಿಂ ಸಂಧಾನಮೆಂತುಮಾಗಲಱಿಯದು (ಪಂಚತಂ. ೨೨೧-೨೦). ೨. = ದಿವಸಾಂಧ ೨ : ಪರವುಟ್ಟನಿಂಗದಿರ್ದಕ್ಕಿ ಬಾನಾಡಿ ಹಿಂಗುರು ದಿವಾಂಧಂ (ಕುಮಾರ್ಪು. ೯-೧೯೮). [ದಿವ + ಅಂಧ]

ದಿವಾಂಧಕಿ (ನಾ). ಸುಂಡಿಲಿ. [ಸಂ. ದಿವಾಂಧಕೀ]

ದಿವಾಂಧತೆ (ನಾ). ಹಗಲು ಹೊತ್ತು ಕಣ್ಣು ಕಾಣದಿರುವುದು : (Day blindness. ಹಾಠಿನಿ. ೨೬). [ಸಂ. ದಿವಾಂಧತಾ]

ದಿವಾಕರ (ನಾ). ೧. = ದಿವಸಕರ ೧ : ದಿವಾಕರರ್ ವ್ಯಾಕೃತಿನಾಮಿ ಗಳ್ಪೋಲ್ ದಿವಕ್ಕೆ ಪನ್ನಿರ್ವರೆ ಮುಖ್ಯರಾದರ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೩) ; (ಕಮುದ. ೯ ಪ್ರಯೋ ನೋ) ; ಉದಯ ಗಿರೀಂದ್ರ ಮಧ್ಯದೊಳನೂನ ಸಹಸ್ರ ಕರಂಗಳಿಂದಧವಿಭ್ಯುದಯಮನುಂಟುಮಾಡಲೊಗೆದಿರ್ದ ದಿವಾಕರನಂತೆ ... ನಂಬಿಯಣ್ಣನೊಪ್ಪಿದಂ (ನಂಬಿರ. ೪-೨) ; ಮುನಿಸಮುದಾಯ ಸಮೇತಂ ವಿನೇಯಜನವನಜವನದಿವಾಕರನಂತಾ ಮುನಿಪನುಪದಾಸಮಂ ಪರ್ವ ನಿಮಿತ್ತಂ ತಳೆದು (ಯಶೋಧ. ೧-೪೬). ೨. = ದಿವಸಕರ ೨ : ದಿವಾಕರಾ ಕಾಶ ದಿನೇಶ ಪಾವಕರ್ ಸುವಿಶ್ರಮಂ ಬಂದಿರೆ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಯೊಳ್ ಸವಿಸ್ತರಂ ನಿಲ್ವಿರೆ ಸಂದುದಿಂತುದಾತ್ರವಂಶ ವಂಶಸ್ಥ ಮೆನಿಪ್ಪನಾಮದಿಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೨೮). [ಸಂ.]

ದಿವಾಕರಣಂದಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು ; P ಜೈನರ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮುನಿಯ ಹೆಸರು : ಉಭಯಸಿದ್ಧಾಂತಚೂಡಾಮಣಿಗಳುಂ ತ್ರೈವಿದ್ಯ ದೇವರುಮೆನಿಸಿದ ಶ್ರೀದಿವಾಕರಣನ್ದಿಸಿದ್ಧಾನ್ತರತ್ನಾಕರ ದೇವರ ಶಿಷ್ಯರ್ (ಎಕ. VIII, ನಗರ. ೫೭-೯೦ ; ಸು. 1077). [ದಿವಾಕರ + <ನಂದಿ]

ದಿವಾಕರತನಯ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯನ ಮಗ. ೨. ಕರ್ಣ : ಎಲೆ ದಿವಾಕರತನಯ ನಿನ್ನಯ ಕುಲವನಱಿಯೆಯಲಾ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಉ. ೧೧-೫). ೩. ಶನಿ. ೪. ಯಮ. ೫. ಸುಗ್ರೀವ. [ದಿವಾಕರ + ತನಯ]

ದಿವಾಕೀರ್ತಿ (ನಾ). ೧. ನಾಯಿಂದ ; ಕ್ಷೌರಿಕ ; P ರಾತ್ರಿ ಕ್ಷೌರವು ನಿಷಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಹಗಲು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕರೆಯಲ್ಪಡು ವವನು : "ಕ್ಷುರಮರ್ದೀ, ದಿವಾಕೀರ್ತಿಃ, ಚಂಡಿಲಃ, ನಾಪಿತಃ – ಈ ೪ ನಾವಿದಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೭-೯೬೫). ೨. ಹೊಲೆಯ ; ಚಂಡಾಲ : "ದಿವಾಕೀರ್ತಿ ಪೊಲೆಯನುಂ ನಾಪಿತನುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೨೮-೭೦). ಬಡಗಿಯು ಅಕ್ಕಸಾಲಿಯು ಧ್ವಜಕಾರನು ಕಾಣಕರ ಸೂನು ಇವರೆಲ್ಲಾ ದಿವಾಕೀರ್ತಿ ಸಮರು (ಶುಕಸ. ೨೩). ೩. ಚಮ್ಮಾರ : "ಪೊಲೆಯಂ ಕ್ಷೌರಿಕ ಚರ್ಮಕೃತ್ತ್ರಯ ದಿವಾಕೀರ್ತ್ಯಾಹ್ವಯಂ" (ನಾನಾರ. ೧೫೩). ೪. ಗೂಬೆ ; ಉಲೂಕ. [ಸಂ.]

ದಿವಾಕೀರ್ತಿಕ (ನಾ). = ದಿವಾಕೀರ್ತಿ ೧ : ಕುಂಭಕಾರ ಸ್ವರ್ಣಕಾರ ವರ್ಧಕಿ ಕಾರುಕ ವಸ್ತ್ರಶೋಧಕ ದಿವಾಕೀರ್ತಿಕ ಮುಂತಾದ ನಾನಾ ಕೈವಾಡ ಕರಣ ಚಮತ್ಕಾರವಿಶಾರದರಾದ ನಾನಾವಿಧ ಜಾತಿಜನರ್ಗಾಸ್ಪದ ನಿವೇಶನಂಗಳಂ ಕಲ್ಪಿಸಿ (ಕಳಸ್ಯ. ೭-೨). [ಸಂ.]

ದಿವಾಚರ (ನಾ). ೧. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿ : ರಾತ್ರಿಂಚರರು ಕಿರಿಚುತ್ತ ಅಲೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟರು. ದಿವಾಚರರು ನಿದ್ರಾವಶರಾದರು (ವಚಥಾ. ೩೦೪). ೨. ಚಂಡಾಲ ; ಹೊಲೆಯ.

[ಸಂ.]

ದಿವಾಣ, ದಿವಾನ್, ದಿವಾನ್ನ, ದಿವಾನಂ, ದೀವಾಣ (ನಾ). ೧. ರಾಜ ಸಭಾಗೃಹ ; ಸಭಾಸ್ಥಾನ ; ದರ್ಬಾರು ; ಚಾವಡಿ : ದಿವಾಣದೊಳ್ ಮಂತ್ರಿಯಿರೆ . . . ಕಂಡು (ಲಕಿಚಂ. ೩೨-೬೨) ; ರಾಮನಾಥ ದಂಡಾಧಿಪ ಗೂಡಿ ದಿವಾಣಕೆ ಬಂದು (ಕುರಾಸಾಂ. ೧೧-೧೨) ; ಬಾಣಾಸುರ ಬೊಂಬಾವುಗೆ ವೆರಸಿ ದಿವಾಣವ ಪುಗಲೊಡರ್ಚಿದನು (ಮೋಹತ. ೨೦-೫೯) ; ತನ್ನೊಡಲಕಾಣ ಲೀಯದೆ ಹೊಕ್ಕಳು ಕೃಷ್ಣರಾಯ ದಿವಾಣ ದ್ವಾರಂಗಳನುಳಿದು (ಮೋಹತ. ೨೯-೩೭) ; ದಿವಾಣದ ಯಕ್ಕಟಿಗರೆಱಿಯ ಹನುಮನಂ ಕರೆದು (ಪ್ರಭುಪು. ೭-೭೮) ; ಸಮಸ್ತ ವಾಣಿಜರಯಂಗಡಿಸಾಲು ಪ್ರಜೆಯು ಪರಿವಾರವಾಳಿಯ ಏಕ್ಕಿ ಕಾಯ್ದುರಂಬುಜದಳವಿಶಾಲನೇತ್ರನ ದಿವಾಣಮನುಯತಿಜಾಗ್ರದಿಂ ವೀರಭಟರು (ನವಕೋ. ೨೯-೭೭). ೨. ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿ ; ಕಾರಭಾರಿ : ಈಗಿನ ಶ್ರೀಗಳು ಮಠದ ದಿವಾಣರಿಂದ್ದಾಗ ನನ್ನ ಮಗಳು ಬಂದು ಶ್ಲೋಕ ಅಂದು ತೋರಿಸಿದಳು (ಅಶ್ವಮು. ೭). ೩. ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ; ವಜೀರ : ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಮೈಸೂರಿನ ಮೊದಲನೆಯ ದಿವಾಣರು (ರೂಢಿ). ೪. ತಾಲೂಕಿನ ಕಂದಾಯದ ಕೆಲಸ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರಿ. ೫. ಸರ್ಕಾರ. ೬. ಸರ್ಕಾರದ ಬೊಕ್ಕಸ ; ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ದುದು : "ದಿವಾಣ – ಸರ್ಕಾರ (ರೆವಿನ್ಯೂ) ಬೊಕ್ಕಸ" (ಚಿತ್ರ ಪಾ. ಅನುಬಂಧ. ೩) ; ಆತನ ಮನೆ ಏಟ್ಲಪುರದಲ್ಲಿ ಯಿದ ಕಾರಣ ದಿವಾಣದ ರಸ್ತಿನ ಹಣವನು ಯೆಲೆಕೆಂಬಾವಿಯವರ ಮನೆಯೊಳಗೆ ಯಿಡಲಾಗಿ (ಎಕ. XI, ಮೊಳಕಾ. ೨೫-೪೦ ; 1665). ೭. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಸನ ; ಸೋಫಾ : ಅವರು ತುಂಬಾ ಬಳಲಿದ್ದ ಕಾರಣ ಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದವರೇ ದಿವಾಣದಲ್ಲಿ ಒರಗಿದರು (ರೂಢಿ) ದಿವಾನ್ : ೩. ಸೂಪ್ರಿನ್‌ಟೆಂಡ್ಯಾಂಟ್ ಕೇವಟನ್ ಲೇಹಾರಡಿ ಸಾಹೆಬರವರ ದಿಪ್ಪದಲ್ಲು ದಿವಾನ್ ಪೂಂನವು ಯಿಾ ಬೊಪ್ಪ ಕ ವಿಮಾನಾಕ್ಷೈಯ ಸಹ ಸೂಕ್ತನವಾಗಿ ಏರಚಿಸಿ ಪೊಪ್ಪಿಸ್ತ ಬೇಪೀಠ (ಎಕ. I (R), ೨೪-೩ ; 1839). 'ದಿವಾನ್ ಕಚೇರಿ' ಪರಾ ದಿವಾನ : ೨. ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಆಗ ಬಂಗಾಳದ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದರು (ಬಂಕಿಮ. ೨೭೩). ೩. ಒಂದು ಸಲ ಮೈಸೂರು ದಿವಾನರು ಬಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಸೊಬಗನ್ನು ನೋಡಿ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೬೦). ದಿವಾನು : ೮. ರಾಜ್ಯಸಭೆ : ದಿವಾನನ್ನು ಎಂದರೆ ರಾಜ್ಯಸಭೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಬೇಕೆಂದು . . . ಅವಿಾರ ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನು (ನಗೆಹೊ. ೧೫೦) ; ದೀವಾಣ : ೧. ದೀವಾಣವು ದೀವದ ಮೃಗ ವಾಸವು ಪಾವನತರದ ಹಜಾರ ಜಾವಗಳನು ಸೂಚಿಪ ಘಳಿಯಾರದ ಧಾವ ವನದನೇನೆಂಬೆ (ಅಂಜಚ. ೧೨-೩೮). ದೀವಾಣದೊಳು ಕುಳ್ಳಿರ್ದ ಕುಮಾರರು ದೇವರಾಜನ ವಿಭವದೊಳು ಸಾವಧಾನದೊಳಾಳ ನೋಡುತಿರಲು ಬಂದರಾ ವಹಿಲದೊಳತಿರಥರು (ಅಂಜಚ. ೭-೭೭).

[←ಮರಾ. ದಿವಾಣ್, ದಿವಾನ್ ; ಅರ. ಪಾರ. ದೀವಾನ್ ; ಹಿಂ. ದಿವಾನ್, ದೀವಾನ್]

ದಿವಾಣಖಾನೆ, ದಿವಾನ್‌ಖಾನೆ, ದಿವಾನಖಾನ, ದಿವಾನಖಾನೆ (ನಾ). ಭೇಟಿಯಾಗಲು ಬಂದವರನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸುವ ಸ್ಥಳ ; ಮನೆಯ ಮುಂಭಾಗದ ಹಜಾರ, – ಕೊಠಡಿ : ದಿವಾಣಖಾನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಎಲ್ಲರ ಊಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಹುಕುಂ ಬಿಟ್ಟನು (ಹೂಬಿಸಿ. ೪೨) ; ಇದು ಜಗನ್ನಾಥಸ್ವಾಮಿಯ ದಿವಾಣಖಾನೆ, ಅದು ಅನ್ನಪೂರ್ಣಾದೇವಿಯ ಭಂಡಾರ (ಬಂಕಿಮ. ೮೩). ದಿವಾನ್‌ಖಾನೆ : ೧. ನಾವು ಸುಸಜ್ಜಿತವಾದ ದಿವಾನ್ ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೂವರೆ ಘಂಟೆ ಆಗುವುದನ್ನೂ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯ ನವರು ಬರುವುದನ್ನೂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಕುಳಿತೆವು (ನಂಟರು. ೮೯). ೨. ರಾಜ ಸಭಾ ಗೃಹ ; ಓಲಗಶಾಲೆ : ದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಮಹಾರಾಜರವರ ದಿವಾನ್ ಖಾನೆಯೊಳಗೆ ವೃಷ್ಣವಿಯನ್ನು ಕರೆದೊಯ್ದನು (ಶ್ರೀಕಾಯು. ೬೩). ದಿವಾನಖಾನ : ೨. ಗುತ್ತಿಗೆಯ ಕ್ರಮವೆಂತೆಂದರೆ ನಂಮ ದಿವಾನಖಾನ x ಹ x ಯರ (ಎಕ. III (R), ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೪೭-೮ ; 1549). ದಿವಾನಖಾನೆ : ೧. ರಾಯರ ಮನೆಯ ದಿವಾನಖಾನೆಯನ್ನು ನೋಡಬಾರದೆ ! (ಅಲೆಮ. ೨೫) ; ಆ ದಿವಾನಖಾನೆಯಲ್ಲೊಂದು ಸೋಫವೂ, ಅದರ ಮುಂದೊಂದು ಮೇಜೂ ಇದ್ದುವು (ಪುನರು. ೨೨೭).

[←ಮರಾ. ದಿವಾಣ್‌ಖಾನ ; ಪಾರ. ಹಿಂ. ದೀವಾನ್‌ಖಾನಾ]

ದಿವಾಣಗಿರಿ, ದಿವಾನಗಿರಿ (ನಾ). ಮಂತ್ರಿಪದವಿ ; ಮಂತ್ರಿಯ ಕೆಲಸ,- ಅಧಿಕಾರ : (+). ದಿವಾನಗಿರಿ : ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮಠದ ಶಿಷ್ಯರು ದಿವಾನಗಿರಿ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಪದವಿಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದ ಕಾಲ (ಕಥವಿ. II, ೨೦೩) ; ವಿಶಾಂಬರ ಮುದಲಿಯಾರರು ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ನವಾಬರಲ್ಲಿ, ದಿವಾನಗಿರಿ ನಡೆಸಿ ತುಂಬಾ ಆಸ್ತಿ ಮಾಡಿದರು (ಪ್ರಕಾಶ. ೧). [←ಮರಾ. ದಿವಾಣ್‌ಗಿರೀ]

ದಿವಾಣಚಾವಡಿ (ನಾ). = ದಿವಾಣ ೧ : ಕುಸುಕ ಹಜಾರ ದಿ[ಪಾಠಾಂ. ದೆ]ವಾಣ ಚಾವಡಿ ಪೊಸಕಿಸುಗಲ್ಲ ಹರ್ಮ್ಯತತಿಗಳಿಂ . . . ರಾಜಿಸಿದುದಂದಾ ರಾಜನಿಳಯ (ರಾಜುವಿ. ೩-೧೨೬) ; ಕುಸುಮ ಹಜಾರ ದಿವಾಣಚುವಡಿ ಹೊನ್ನ ಕುಸುರಿವೆಸಢ ಮಾಡಗಳ ವಿಸರವೆಸೆಯುಲರಮನೆ ಕಣ್ಗೆ ರಾರಾಜಿಸುತಿಹುದೇನ ಬಣ್ಣಿಪೆನು (ಕುಂಠಾಸಾಂ. ೫-೫). [ದಿವಾಣ + ಚಾವಡಿ]

ದಿವಾಣಹಜಾರ (ನಾ). = ದಿವಾಣ ೧ : ಮುಗಿಲ ಮುಟ್ಟುವ ದಿವಾಣ ಹಜಾರವು ಸೊಗಸಿನ ಚಿತ್ರ ಚವಡಿಯೂ (ಜಿನಶ. ೬-೭೦).
[ದಿವಾಣ + ಹಜಾರ$_1$]

ದಿವಾಣಿ, ದಿವಾನಿ (ಗು). ೧. ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ; ಸಿವಿಲ್ ಬಾಬತ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ ; ದಂಡ್ಯಾಪರಾಧವಲ್ಲದ ; ತಕ್ಸೀರಿಲ್ಲದ : ಇವನು ಮಹತ್ವದ ದಿವಾಣೀ, ಫೌಜದಾರೀ ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ತೀರಿಸುವನು (ಕಾಠವ. ೬೬). ದಿವಾನಿ (ನಾ). ೨. ಕಂದಾಯವನ್ನು ವಸೂಲುಮಾಡುವ ಹಕ್ಕು : ಬಂಗಾಳದ ಕೆಳಗಿನ ರಾಜ್ಯಗಳ ಕಂದಾಯವನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡುವ ಹಕ್ಕು (ದಿವಾನಿ) ೧೭೬೫ ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷರ ವಶವಾಯಿತು (ಭೂಗೋಳ. ೪೨). ೩. ಸಚಿವ; ಮಂತ್ರಿ : ವಜೀರ ಪಟಾಣದಿವಾಣಿಯರೆಡ ಬಲದೊಳಗೆ ಜೇನುಪುಟ್ಟಂತೆ ಮುಸುಕಿ ಬಲ ಬರುತಿದೆ ನೀವೆಚ್ಚರೆನುತ ಬಿನ್ನೈಸೆ (ಸೌಂದಕಾ. ೫-೭). [←ಮರಾ. ದಿವಾಣೀ; ಪಾರ. ಹಿಂ. ದಿವಾನೀ]

ದಿವಾಣಿಆದಾಲತ್ (ನಾ). =ದಿವಾಣಿಕೋರ್ಟು: ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ನೇಕಾರನು ತನ್ನ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಮಾರಿದರೆ ದಿವಾಣಿ ಆದಾಲತ್ (ನ್ಯಾಯ ಕಚೇರಿ) ದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಜ್ಯ ಹೂಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಜಾರಿಶಾ. ೪೪).
[ದಿವಾಣಿ + ಅದಾಲತ್$_1$ (<ಅದಾಲತು)]

ದಿವಾಣಿಕಜೆ (ನಾ). ದಿವಾಣಿ ವ್ಯಾಜ್ಯ ; ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವ್ಯಾಜ್ಯ : ದಿವಾಣೀಕಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಮುಸಲ್ಮಾನ ಅಥವಾ ಹಿಂದೂಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಅವರವರ ಜಾತಿಯ ಪ್ರಕಾರ, ತೀರ್ಪುಮಾಡುವಂತೆ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದನು (ಹಿಂದುಇ. ೧೭೬). [ದಿವಾಣಿ + ಕಜ್ಜೆ]

ದಿವಾಣಿಕೋರ್ಟು (ನಾ). ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ; ಸಿವಿಲ್‌ಕೋರ್ಟು : ದಿವಾಣಿ ಕೋರ್ಟಿನ ಬೆಲೀಫರು ಜಪ್ತಿಯ ವಾರಂಟನ್ನೂ ತುರಂಗ ವಾರಂಟನ್ನೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಕೊಂಡು ಎಡತಾಕುತ್ತಾರೆ (ಮೋಹಿನೀ. ೫).
[ದಿವಾಣಿ +ಕೋರ್ಟು]

ದಿವಾಣಿಬಾಬು (ನಾ). ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯ : ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವ ವ್ಯವಹಾರ, ಕರಾರುಪತ್ರ, ದಾನಕೊಡುವುದು, ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತ ಸೊತ್ತಿನ ಬಾಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆ ಮುಂತಾದ "ದಿವಾಣಿ" ಬಾಬುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕಾಯದೆಗಳಾಗಿದ್ದವು (ಹಿಂದುಇ. ೬೩). [ದಿವಾಣಿ + ಬಾಬು$_1$]

ದಿವಾನ್ 'ದಿವಾಣ' ನೋ.

ದಿವಾನ್‌ಕಚೇರಿ, ದಿವಾನ್ ಕಛೇರಿ (ನಾ). ಸಿವಿಲ್ ಬಾಬತ್ತಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಕಚೇರಿ: ೧೮೧೩ ಇಸವಿ ದಾಖಲದಪ್ರರ ಕಂಡಣಿ ಹಿರಣ್ಣಪ್ಪ ದಿವಾನ್‌ಕಚೇರಿ ಹಜೂರು (ಮೈಅಶಿ. ೧೯೩೯, ೯೪-೪; 1813). ದಿವಾನ್‌ಕಛೇರಿ : ಕಛೇರಿಗಳು-೧ ದಿವಾನ್ ಕಛೇರಿ . . . ೧೮ ಜಿಲ್ಲೋ ಕಛೇರಿ (ಮಹಾವಂ. II, ೩೮). [ದಿವಾನ್ (<ದಿವಾಣ) + ಕಚೇರಿ]

ದಿವಾನ್‌ಕಛೇರಿ 'ದಿವಾನ್‌ಕಚೇರಿ' ನೋ.

ದಿವಾನ್‌ಖಾನೆ 'ದಿವಾಣಖಾನೆ' ನೋ.

ದಿವಾನ 'ದಿವಾಣ' ನೋ.

ದಿವಾನಖಾನ 'ದಿವಾಣಖಾನೆ' ನೋ.

ದಿವಾನಖಾನೆ 'ದಿವಾಣಖಾನೆ' ನೋ.

ದಿವಾನಗಿರಿ 'ದಿವಾಣಗಿರಿ' ನೋ.

ದಿವಾನಾ (ಗು). ಮೂರ್ಖನಾದ ; ಪೆದ್ದ ; ಹುಚ್ಚಾದ : (+).
[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದೀವಾನಾ; ಮರಾ. ದಿವಾಣಾ, ದಿವಾನಾ]

ದಿವಾನಾಡಿ (ನಾ). ಶರೀರದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನಾಡಿ: ಈ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ನಾಡಿಗಳಿಗೆ ದಿವಾನಾಡಿಗಳೆಂತಲೂ, ರಾತ್ರಿನಾಡಿಗಳೆಂತಲೂ ವ್ಯವಹಾರ ಉಂಟು (ಹಸಾರ. ೪-೬ ತಾತ್ಪರ್ಯ). 'ಪುರುಷನಾಡಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಿವಾನಿ 'ದಿವಾಣಿ' ನೋ.

ದಿವಾನು 'ದಿವಾಣ' ನೋ.

ದಿವಾಬಲಿ (ನಾ). ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಬಲಿಷ್ಠವಾದುದಂ: ಲಲನಾ ವೃಶ್ಚಿಕ ತೌಳಿ ಕುಂಭ ಹರಿಗಳ್ ಶೀರ್ಷೋದಯಂಗಳ್ ದಿವಾಬಲಿಗಳ್ (ಜಾತಕತಿ. ೧-೩೯).
[ಸಂ. ದಿವಾಬಲಿನ್]

ದಿವಾಮಧ್ಯ (ನಾ). ದಿನದ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿ; ಮಧ್ಯಾಹ್ನ. [ಸಂ.]

ದಿವಾಮೈಥುನ (ನಾ). ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಸಂಭೋಗ: ದಿವಾಮೈಥುನ ದಿವಾನಿದ್ರೆಗಳಂ ಮಾಡಲಾಗದು (ವಿವೇಕ. ೦೫೦); ವಿವಾಹವಾದ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲೂ ದಿವಾಮೈಥುನವನ್ನು ಈ ನೆಲೆಯ ಗೃಹಸ್ಥನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ (ಭಾರದ. ೧೮೪). [ಸಂ.]

ದಿವಾಮೈಥುನವಿರತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಸಂಭೋಗ ಅಥವಾ ಅದರ ಬಯಕೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ವ್ರತವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡವನು : ದರ್ಶನಿಕಃ ದರ್ಶನೀಕನೆಂದು ಅರ್ಥ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ವ್ರತಿಕಃ ವ್ರತಿಕನೆಂದು . . . ದಿವಾಮೈಥುನವಿರತಃ ದಿವಮೈಥುನವಿರತವೆಂಬೀ ಸಚ್ಚರಿತ್ರದಲ್ಲಿಯೆಯಿಹುದು (ಸಾಗಾರ. ೨೯-೨).
[ದಿವಾಮೈಥುನ + ವಿರತ]

ದಿವಾಮೈಥುನವಿರತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸಂಭೋಗವನ್ನು ಅಥವಾ ಅದರ ಬಯಕೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ವ್ರತ : ದಿವಾಮೈಥುನವಿರತಿ:-ಇಲ್ಲಿ ಮೈಥುನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಮೈಥುನವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಕಾಯಿಕ ಭೋಗವೆಂದಿಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ . . . ಮನವಚನಗಳು ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ದಿವಾಮೈಥುನವಿರತಿಯನ್ನು ಜೈನಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಒತ್ತಿ ಹೇಳುತ್ತಿವೆ (ಜೈನಪಶ. ೪೭೩).
[ದಿವಾಮೈಥುನ + ವಿರತಿ]

ದಿವಾರಾತ್ರ (ನಾ). = ದಿವಾರಾತ್ರಿ. [ಸಂ.]

ದಿವಾರಾತ್ರಿ (ನಾ). ೧. ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ: ದಿವಾರಾತ್ರಿಯುಳ್ಳನ್ನಬರೆ ಎನ್ನ ಮನ ಜಿಹ್ವೆ ನೇತ್ರಂಗಳಿಗೆ ಬಂಧನಂಗಳೆಂಬಿವು ಮುಂದುಗೆಡುವವಯ್ಯ (ಭವನ. ೩-೧) ; ಅಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಮಹಿಲಿನಿ ದಿವಾರಾತ್ರಿಯೊಳ್ಕುಂದದೆ ಕೃತಾಂತನಂ ನ್ಯಾನಾವಿಧಾನಗಳಿಂದೆ ಪೂಜಿಸುತಿರ್ದಳು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೭-೧೭). ೨. ಹಗಲು ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿ : (+). 'ದಿವರಾತ್ರಿ' ಪರಾ.
[<ಸಂ. ದಿವಾರಾತ್ರ]

ದಿವಾವಸಾನ (ನಾ). = ದಿವಸಾಂತ. [ದಿವ + ಅವಸಾನ]

ದಿವಾಸ್ವಾಪ (ನಾ). ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ನಿದ್ರೆ ; ಹಗಲುನಿದ್ದೆ : ಶ್ರೀಪದ್ಮದೊಳೊದವೆ ಮನಸ್ವಾಪಂ ಪುಟ್ಟದುದೊ ತಮಗೆ ರುಚಿಯಾಯ್ತೊ ದಿವಾಸ್ವಾಪ[ಪಾಠಾಂ. ದಿವಸ್ವಾಪ]ದಿನೆನೆ ನಯವಿಬುದವೊಲೊಪ್ಪಿದುವು ಮಧುಪ್ರವೇಶದೊಳ್ ಕುಮುದಂಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೯-೮೭). [ಸಂ.]

ದಿವಾಳಿ₁, ದೀವಳಿ (ನಾ). =ದೀಪಾವಳಿ: "ದಿವಾಳಿ (ದಿವಳಿ)–ದೀಪಾವಲೀ" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೯) : ನಿವಾಳಿಗೆ ತಂದ ಬಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಆದರೆ ದಿವಾಳಿಗೆ ಏನು ಮಾಡ್ಯಾನು? (ಗಾದೆ). ದೀವಳಿ: ದೀವಳಿಯ ಚತುರ್ದಶಿಗಳೊಳಾವಗಮಲು ಗಗನವೆಲ್ಲವಂ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡಾ ವಾಸರದೊಳು ಕಟ್ಟಿದೊಡೇವೇಟ್ಟುದೆ ಭೂತರಕ್ಷೆಯೆಂಬಮರ್ಯ್ಧರ್ (ಸಮುಪ. ೩೬೮-೧೩ ಅನುಬಂಧ).

[<ಸಂ. ದೀಪಾವಲೀ]

ದಿವಾಳಿ₂ (ನಾ). ೧. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ದಾರಿದ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದವನಂ; ಪಾಪರು ; ನಿರ್ಗತಿಕ ; ನಾದಾರಿ (ಉಕ) : ಧನವಿದ್ದರೂ ಕೊರಗುವ ಸ್ಥಿತಿಗೂ ದಿವಾಳಿಯ ಕೊರಗುವ ಸ್ಥಿತಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟೇ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೨೬೩). ೨. ಅತಿಯಾದ ಖರ್ಚು ; ದುಂದುಗಾರಿಕೆ: ಅಂದು ಸೀತಾರಾಮನಿಗೆ ದಳ್ಳಾಳಿಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷ ಹಣವು ಸಿಕ್ಕಿದ್ದಿತು. ಅದರ ದಿವಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಮದಿರಾಪಾನ ಅಧಿಕವಾಯಿತು (ಜಯಂತ. ೩೬೩).

ದಿವಾಳಿ ಎಬ್ಬಿಸು = ಏನೂ ಉಳಿಯದಂತೆ ಮಾಡು : ಮನೆಯನ್ನು ಗುಡಿಸಿಬಿಡಲು ನನಗೆ ಯಾವಾಗ ಅವಕಾಶವಾದೀತು ಎಂಬುದೇ ಟಳಕರ ಚಿಂತೆ. ನಾನು ಹೊರಬಿದ್ದೆನೋ, ಅವರು ದಿವಾಳಿ ಎಬ್ಬಿಸಿದರೇ. ಆಮೇಲೆ ನನ್ನ ಶಂಖವಾದ್ಯ! (ಸ್ವ..ತಿ. ೩೧೯). **ದಿವಾಳಿ ಏಳು** = ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ದಾರಿದ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗು ; ಪಾಪರಾಗು : ಆತ ಯಾವುದೋ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿಕೊಂಡು ದಿವಾಳಿ ಏಳುವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದ (ರೂಢಿ). **ದಿವಾಳಿ ತೆಗೆ** = ೧. ಪೂರ್ಣ ದಾರಿದ್ರ್ಯಕ್ಕೊಳಗಾಗು ; ನಿರ್ಗತಿಕನಾಗು : ಕನ್ನಡ ಕಂಪನಿ ದಿವಾಳಿ ತೆಗೆಯುವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದು (ನಾಪೋಲೀ. ೧೬೧). ೨. = ದಿವಾಳಿ ಎಬ್ಬಿಸು : ಇದರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೆಲ್ಲ ಸೆಕ್ರೆಟರಿಯು ಕೈಗೊಪ್ಪಿಸಿಬಿಟ್ಟರೆ ಎಲ್ಲ ದಿವಾಳಿ ತೆಗೆದು ಬಿಟ್ಟಾಳು (ಬದುಜ. ೧೪೧). **ದಿವಾಳಿದಾಸ** = ನಿರ್ಗತಿಕ ; ದರಿದ್ರ : ಅವನೇನೋ ದಿವಾಳಿದಾಸ ನಿರಬಹುದು (ವಿಧಿವ್ಯ. ೩೦). **ದಿವಾಳಿಯಾಗು** = ದಿವಾಳಿ ತೆಗೆ ೧ : ಇಂದು ಶ್ರೀಮಂತರಾಗಿದ್ದವರು ನಾಳೆ ದಿವಾಳಿಯಾಗುವುದೂ ಇದೆ (ವಿಧಿವ್ಯ. ೯೧) ; ಇಂದೋ ನಾಳೆಯೋ ದಿವಾಳಿಯಾಗುವ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಅದು (ಸಾವಿಸ. ೩) ; **ದಿವಾಳಿಹನುಮ** = "ದುಂದುಗಾರ" (ಜಾನಕೋ. ೫).

[←ಮರಾ. ದಿವಾಳೂ, ದಿವಾಳೇ ; ಹಿಂ. ದಿವಾಲಾ]

ದಿವಾಳಿಖೋರ (ನಾ). ೧. ದರಿದ್ರ ; ನಿರ್ಗತಿಕ ; ಪಾಪರಾದವನು ; ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ದಯೆಯನ್ನು ಕಂಡು ನಾನು ಯಾವ ಗಾಳಿಗೋಪುರವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಲಾರೆ ಅಥವಾ ನಿಮ್ಮನ್ನು ದಯಾಶೂನ್ಯ ದಿವಾಳಿಖೋರರನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಲಾರೆ (ಜಯಂತ. ೪೬೮). ೨. ದುಂದುವೆಚ್ಚ ಮಾಡುವವನಂ; ದುಂದುಗಾರ : (ಕಿ). [←ಮರಾ. ದಿವಾಳಿಖೋರ್]

ದಿವಾಳಿತನ (ನಾ). ಸಾಲ ತೀರಿಸಲಾಗದಿರುವುದು ; ಪಾಪರಾಗುವುದಂ : ದಿವಾಳಿತನ ಮತ್ತು ಶೋಧಾಕ್ಷಮತೆ (ಭಾಧಾನ. ೨೯೪).

[ದಿವಾಳಿ₂ + – ತನ]

ದಿವಿ (ನಾ). ೧. ಸ್ವರ್ಗ ; ದೇವಲೋಕ : ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಟ್ಟವು ದಿವಿಯಲ್ಲ ಘಟ್ಟವು ಮೇರು ತಾನಲ್ಲ (ಇಂಬೊಸ. ೧೧೧-೪೨) ; ಓ ದಿವ್ಯ ಚೇತನಗಳೆ . . . ಬುವಿಗೆ ದಿವಿಯು ತನ್ನಿ! (ಅನಿಕೇ. ೨೧-೬). ೨. ಗಗನ ; ಆಕಾಶ: ಇಂದುರುಚಿ ಬಲಿದುದೂ ಹರಸ್ಮೇರಂ ದಿವಿಯೊಳಾಕಾರವಮಾಯ್ತೊ ಹಿಮಂದಳೆದುದೋ ಕರಿಣಮಂ ಸುಧೆ ಬೆಳೆದಚಲವಮಾಯ್ತೊ . . . ಎನೆ ರಜತಾದ್ರಿ ರಂಜಿಪುದು (ಬಸವು. ೧-೩೮) ; ಭರತನು ಮೇಣಾ ಮುಂದಲೆವಿಡಿದು ನೆಲಕಪ್ಪಳಿಸಿ ಚಿಮ್ಮಿದ ದಿವಿಗೆ ಮಂದರೆಯಾ (ಅನಂರಾ. ೨-೩-೨೫). ೩. ದಿನ; ಹಗಲಂ. ೪. [ಗಣಿತ] ಸೊನ್ನೆ ಎಂಬುದರ ಸಂಕೇತ: ಗಗನಾಂಬರ ದಿವಿಯು ಶೂನ್ಯಂ (ಭಾಸ್ಕರ. ೭೪-೬). [<ಸಂ. ದಿವ]

ದಿವಿಜ (ಗು). ೧. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ,– ಜನಿಸಿದ ; ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ. 'ದಿವಿಜಕಂಜ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು; ದೇವತೆ: ದಿವಿಜನೋ ಫಣಿನಾಯಕನೋ ಮನೋಭವನಿವಂ ಕರಮೊಪ್ಪಿದಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೧೪೦) ; ಪೆಂಪಿನ ಜಿತಶತ್ರುವುಂ ವಿಜಯಸೇನೆಯುಮೀರ್ವರೆ ಪುಣ್ಯಭಾಜನರ್ ಎಂದು ದಿವಿಜರೆಲ್ಲಂ ಪೊಗಟೆ (ಅಜಿಪು. ೪-೧೯ ವ) ; ವನಜಜ ಬನ್ನಿಂ . . . ಪದಾವನತಿಯಿನೇಟ್ ಮಹೇಂದ್ರ ದಿವಿಜರ್ ಪುಗೆ ಬಾರಿಸವೇಡೆನುತ್ತೆ . . . ಸುಪ್ತಿಯೊಳ್ ಕನವರಿಸುತ್ತುಮಿರ್ಪ ಹರಿ ಗೋಪಿಗೆ ವಿಸ್ಮಯಮುಂ ಸೆಗಟ್ಟಿದಂ (ಜಗವಿ. ೩-೫೮). ೩. [ಛಂದ] ಒಂದಂ ಅಕ್ಷರಗಣ; ನಗಣ (ᑌᑌᑌ): ದಿವಿಜ ದಿನಾಧಿಪ ಭಾನು ಶೀತಕರಾಗ್ನಿಯೆಂದಿವು ನೆರೆದಿಂಬೆನೆ ಬಂದೊಡಾಯತಿ ಹತ್ತಬತ್ತವತರಿಸಿದೊರ್ಡಮಂಬುಜಾಯತಲೋಚನೇ ನವನಲಿನಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೫೬). [ಸಂ.]

ದಿವಿಜಗ್ಗಳವಲ್ಲಹ = ಒಂದು ಬಿರುದಂ : ಒಗಬಳ್ಳಿಯುಳೆಬಿದು ವಿಟ್ಟೊಂ ಗುಣಶೀಲರಾಣದ ಸೀ × × ಪೊಟ್ಟರಾವ ಕೊವಳಾಟ ಮಹೇಸ್ವರ ದಿವಿಜಗ್ಗಳವಲ್ಲಹ ಪೆಂಮಾಳ್ವಡಿ (ಎಕ. XVI, ತುಮಕೂ. ೯೧-೦೮ ; ಸು. 775). [ಸಂ.]

ದಿವಿಜಕಲ್ಪಲತೆ (ನಾ). [ಛಂದ] ಒಂದು ಅರ್ಧಸಮವೃತ್ತದ ಹೆಸರು: ಪಾವಕಾಮರಗಣಾನಲಂ ಲಗಂ ದಿವಿಜಚಂದ್ರಕುಮುದಾರಿ ಪಾವಕಂ ಭಾವಿಸುತ್ತುಮಿರೆ ಕೋಮಲಾಂಗಿಯೇ ದಿವಿಜ [ಪಾಠಾಂ. ಕೋಮಲೋಕ್ತಿ ಸಂಭವಿಸೆ] ಕಲ್ಪಲತೆಯಾಯ್ತು ನಾಮದಿಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೩-೨೦೮). [ದಿವಿಜ + ಕಲ್ಪಲತೆ]

ದಿವಿಜಕಾಂತೆ (ನಾ). ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ ; ಅಪ್ಸರೆ : ಅವಯವಶೋಭೆಯಿಂ ದಿವಿಜಕಾಂತೆಯರಂ ಮಿಗುವೀ ವಿಲಾಸಿನೀನಿವಹದ ವಕ್ತ್ರದೊಳ್ಸರಸಿಜಂ . . . ನೇತ್ರದೊಳ್ ಕುವಳಯಮಲ್ತೆ ಮಚ್ಚರಿಸುತಿರ್ಪುವು (ಮಲ್ಲಿಪು. ೬-೯೨)

[ದಿವಿಜ + ಕಾಂತೆ]

ದಿವಿಜಕುಜ (ನಾ). (ಕೇಳಿದುದನ್ನು ನೀಡುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ) ದೇವಲೋಕದ ವೃಕ್ಷ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ: ದಿವಿಜಕುಜಂಗಳಾರವೆಗಳಾದುವು ಸಿದ್ಧರಸಂ ತಟಾಕಮಾದುವು (ಶಂರಾಮು. ೩-೧೧೯) ; ದಿವಿಜಕುಜಂಗಳ್ ಪುಟ್ಟಿದುವು (ವರ್ಧಪು. ೬-೨೦) ; ದಿವಿಜಕುಜದೇಳ್ಗೆ ಕೀಳ್ಪಡೆ ಸುವಸ್ತ್ರಮಣಿಭೂಷಣಾಂಗಳಂ ಪದೆದಿತ್ತಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೨-೯೯). [ದಿವಿಜ + ಕುಜ]

ದಿವಿಜಕುಜಾತ (ನಾ). = ದಿವಿಜಕುಜ : ಸಕಳಫಳೈಶ್ವರ್ಯದಿಂ ಲೋಕಮಂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರ್ಕ್ಕು ಪೂರ್ಣ್ಣಚೇತೋರಥಯುತಂ ಕಮಳಾಕಲ್ಪವಲ್ಲೀವಿಳಾಸಾವಸಥಂ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುದಂಡಾಧಿಪ ದಿವಿಜಕುಜಾತಂ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೧೬-೨೭ ; 1136). [ದಿವಿಜ + ಕುಜಾತ]

ದಿವಿಜಕ್ಷ್ಮಾಜ (ನಾ). = ದಿವಿಜಕುಜ: ಪತಾಕಾನ್ವಿತಂಗಳ್ದಿವಿಜಕ್ಷ್ಮಾಜಪ್ರಸೂನಪ್ರಸರ ಸರಚುಂತಂಗಳ್ಪತಾಪುಷ್ಪಕಂಗಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೧೪-೧೨೬).

[ದಿವಿಜ + ಕ್ಷ್ಮಾಜ]

ದಿವಿಜಖೇಟಕ (ನಾ).=ದಿವಿಜಪುರ : ಸಮವಯಸ ದಿವಿಜಖೇಟಕ ನವಖೇಟಕ ನಿಕರಮಗಲದಿರಲಬ್ಧಿಯ ಮೇರುವ ಕೆಲದ ಗಿರಿಕದಂಬಕದವಳ್ಳಿಯಂ ಪೋಲ್ತುದಾ ಕುಮಾರನ ಕೆಲದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು ೧೦-,೮೧).

[ದಿವಿಜ +ಖೇಟಕ]

ದಿವಿಜಗಜ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಆನೆ; ಐರಾವತ: "ಐರಾವಣಮಭ್ರಮಾತಂಗಮೈರಾವತಮಭ್ರಮೂಪ್ರಿಯಂ ದಿವಿಜಗಜಂ" (ವಸುಕೋ. ೭-೩೬); ದಿವಿಜಗಜಂ ಸೆಚ್ಚರದಿಂದಮೆಟ್ಟಿದುದು (ಜಗವಿ. ೧೬-೧೩೮) ; ದಿವಿಜಗಜಾಗ್ರದೊಳಿರ್ದುಂ ಭುವನಾಗ್ರದೊಳಿರ್ದನೆನಿಸಿದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೨-೧೬೫).

[ದಿವಿಜ + ಗಜ]

ದಿವಿಜಚಾಪ (ನಾ). ಕಾಮನ ಬಿಲ್ಲು; ಇಂದ್ರಚಾಪ : ದಿವಿಜಚಾಪವೆಂತಂ ತುಚಿ ಭವವಿಭವಾಭಿಜಾತ್ಯಮೆಂತುಮನಿತ್ಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೨-೨೬).
[ದಿವಿಜ + ಚಾಪ]

ದಿವಿಜಜನ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಜನ; ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ : ದಿವಿಜಜನಸೇವಿತಂ ಭುವನವಂದ್ಯಮಾಹ್ಲಾದಿತತ್ರಿಲೋಕಂ (ಆ ದಿ ಪು. ೧೦-೫೮); ನಿನಗನ್ವರ್ಥಂ ಶ್ರೀಧರವಿನುತಾಹ್ವಯಮೆಂದು ಪೊಗಟ್ದುದಾ ದಿವಿಜಜನಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೬೮). [ದಿವಿಜ + ಜನ]

ದಿವಿಜತಟನಿ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ನದಿ; ದೇವಗಂಗೆ : ಅರ್ಜುನನ ತಲೆಯನಾತನ ಸುತಂ ಕೊಟ್ಟಿ ಕೆಡಹಲಿ ತಿಂಗಳಾಬಿಕಾಹವದೊಳೆಂದುಚ್ಚರಿಸಿ ಶಾಪಮಂ ಕೊಟ್ಟಡಗಿದಳ್ಗಲದ ಮಧ್ಯದೊಳ್ದಿವಿಜತಟನಿ (ಕ್ರಮಿಥಾ. ೯-೩೨). [ದಿವಿಜ + ತಟನಿ]

ದಿವಿಜತನಯ (ನಾ). ೧. ಇಂದ್ರನ ಮಗ. ೨. ಅರ್ಜುನ : ದಿವಿಜತನಯಂಗೆ ಮುಖ್ಯಂ ರವಿಜಂಗಂದಾದನೆನಗೆ ಕಣ್ಣೊಳ್ ಕಾಣಂ ಕವಿಯೊಳ್ ಕೇಳಂ ಕಾಣ್ಬಂದವೆಂತು ಕೇಳ್ವಂದುವೆಂತು ತಲೆಯಿಲ್ಲದರಂ (ಗದಾಯು. ೫-೩೬). ೩. ಜಯಂತ. ೪. ವಾಲಿ.
[ದಿವಿಜ + ತನಯ]

ದಿವಿಜತುರಂಗ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಕುದುರೆ; ಇಂದ್ರನ ಪಟ್ಟದ ಕುದುರೆ; ಉಚ್ಚೈಶ್ರವಸ್ಸು : "[ತುರಗಮು]ದುಚ್ಚೈಶ್ರವಸಮುದುವೆ ದಿವಿಜತುರಂಗಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೬). [ದಿವಿಜ + ತುರಂಗ[1]]

ದಿವಿಜತೆ (ನಾ). ದೇವತೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ : ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವಿಕೆ; ದೈವತ್ವ : ದಿವಿಜತೆಯಿಂ ದಿವಸಂಗಳ ಪವಣಾಬೀಯಲ್ಪಾರದಾದೊಡ್ಡಂ ಸೊಗಯಿಸಿ ತೋರ್ಪವಯವದಿಂದಂ ಪದಿನೆಂಟು ಬರಿಸದಾಕೃತಿಯಿನಬ್ಜಮುಖಿ ಕಣ್ಗೆಸೆದಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೮೦); ದಿವಿಜತೆಯ ಮೂರ್ತಿಯ ಮೆಯ್ಯಿಕ್ಕುವುದು ತಾನೆ ಗಡ ಮಾಣ್ಬುದದು ಚೆಲ್ವಲ್ತೆಂದವನ ಮನುಜತೆಯ ತನು ನೋಟ್ಪವರೊಳ್ ಮಾಣಿಸಿದುದಾದಮಮೆಯಿಕ್ಕುವುದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೮೩). [ಸಂ. ದಿವಿಜತಾ]

ದಿವಿಜದಲ್ಲಣ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು; ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಲ್ಲಣಗೊಳಿಸುವವನು : ದಿವಿಜದಲ್ಲಣ ಜೀಯ ಕಾದುವನಿವನು ಸಾವನ್ನೆವರ ಸವೆಯನು ಸಮರದಲಿ ನಿಪುಣ (ಕೌಶಿಕಾ. ೩೦-೨೨).
[ದಿವಿಜ + ತಲ್ಲಣ (<ತಲ್ಲಟ)]

ದಿವಿಜದೀರ್ಘಿಕೆ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ನದಿ; ಗಂಗಾ ನದಿ : ಅಂತು ಪಾತಾಳಮೂಲಂಬರಂ ಮುಳುಗಿ ದಿವಿಜದೀರ್ಘಿಕೆಯೊಳ್ ಮುಳುಗಿ ನೆಗೆವ ಅಭ್ರಮೂಪತಿಯಂತೆ ನೆಗೆಯಲೊಡಂ (ಚಂದ್ರ ಪು. ೫-೪೩ ವ). [ದಿವಿಜ + ದೀರ್ಘಿಕೆ]

ದಿವಿಜಧುನಿ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ನದಿ; ಗಂಗಾನದಿ : ಸ್ಫುರಿವಾಭದಾ ನದಿಯುತ್ತರಗಿರಿಯೆಲ್ಲಮನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಬಳಿಕ ಪೊನಲ್ಗಳಿಂದು ಕುರುವಹದೊಳ್ ಸಾಗರಮಂ ಕೂಡಿದುರು ದಿವಿಜಧುನಿಯಂತೆಸೆಕುಂ (ವಿಷ್ಣುಪು. ೭-೬೧).
[ದಿವಿಜ + ಧುನಿ]

ದಿವಿಜಧೇನು (ನಾ). (ಕೇಳಿದುದನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ) ದೇವಲೋಕದ ಹಸು; ಕಾಮಧೇನು : ಶರಣ ತೊರೆಟದ ಬಂಕತಂದಗೆ ಕೊಬದು ಕೊನರ್ದು ನಿಮಿರ್ದಪೊಲು ಅಚ್ಚರಿಯಿ ದಸರಯ್ಯಗಳ ದಿವ್ಯ ಶಿರೋದಿವಿಜಧೇನು ಕರದ ಕಬಗಳನೀರದಪೊಲು (ಬಸ್ಕ. ೩೮-೪೦).
[ದಿವಿಜ + ಧೇನು]

ದಿವಿಜನದಿ (ನಾ).=ದಿವಜಧುನಿ : ದಿವಿಜನದೀತರಂಗಧವಲಂ ನಿಜನಿರ್ಮಲಕೀರ್ತಿವಲ್ಲಿ ಭೂಭುವನಮನಾವಗಂ ಪುದಿವಿನಂ . . . ತಳೆದಂ ಸರಸ್ವತೀ ಶ್ರವಣವಿಭೂಷಣಪ್ರಥಿತವಾಗ್ವಿಭವಂ ಕವಿತಾಮನೋಕರು (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೨-೯೯); ದಿವಿಜನದಿಯ ಕೈರವಂಗಳ ಕುಟ್ಮಳಾವಳಿಗಳೋ ವಿಸುವ ಕೋರಮಲ್ಲಿಗೆಯರಳಿನಿಂ ವಿಷ್ಣುಪದವನೊಲಿದಾರಾಧಿಸಿದಳೋ ನಿಶಾನಾರಿ ಎನೆ ತರಳತಾರಾಳಿ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಹರಿಶ್ಚ. ೩-೭೯).

ದಿವಿಜನದಿಯಾತ್ಮಜ=ಗಂಗೆಯ ಪುತ್ರ; ಭೀಷ್ಮ : ದಿವಿಜನದಿಯಾತ್ಮಜಗೆ ನಗುತಸುರಾರಿಯಿಂತೆಂದ (ತಿಮ್ಮಣ್ಣ. ೨-೪೩). [ದಿವಿಜ + ನದಿ]

ದಿವಿಜನದೀಸೂನು (ನಾ). ಗಂಗೆಯ ಪುತ್ರ; ಭೀಷ್ಮ : ಕವಲಂಬುಂ ಕಲೆಗಿಂಬಿನ ಕವುಳಿಡೆ ಶರಮಂಚವೆರಸಿದರಲೆಯ ಹಾಸೆಂಬಿವು ಬಾಣಗಣದಿನೆಸೆದಿರೆ ದಿವಿಜನದೀಸೂನು ಶಸ್ತ್ರಶಯನದೊಳಿರ್ದಂ (ಗದಾಯು. ೫-೩೯).
[ಸಂ.]

ದಿವಿಜನಾಯಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ,-ಪ್ರಭು; ದೇವೇಂದ್ರ : ಮಂದರಶೈಲಮಂ ದಿವಿಜನಾಯಕನೆಯ್ತರೆ . . . ಪಾಂಡುಕದಿನಾ ಗಿರಿರಾಜವಿಲಾಸಮುಟ್ಬಿಯಂ ತಂದುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೨). [ದಿವಿಜ + ನಾಯಕ]

ದಿವಿಜನಿಕಾಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ : ದಿವಿಜನಿಕಾಯದ ಜಯಜಯರವದಿಂದಂ . . . ಎಸೆದುದು ಸಮವಸರಣ ದುಂದುಭಿನಿನದಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೧೩೬). [ದಿವಿಜ + ನಿಕಾಯ]

ದಿವಿಜನಿವಾಸ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ; ಸ್ವರ್ಗ : ದಿವಿಜನಿವಾಸಂಗಳ ದಿವಿಜವಿಟಪಿಗಳ . . . ವಿಶೇಷಸುಖಮನೊಸೆದನುಭವಿಸುತುಮಿರೆ ಪಲವು ಕಾಲಮಂತಾ ದಿವಿಜಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೧-೫೫). [ದಿವಿಜ + ನಿವಾಸ]

ದಿವಿಜಪತಿ (ನಾ).=ದಿವಿಜನಾಯಕ : ಕಂಡಂ ದಿವಿಜಪತಿ ತನ್ನ ಮುನ್ನಿನ ಭವಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೯); ಅದು ಗುಹ್ಯಕೋಪಗತಸಂಪದಮೆಂದಕಾಲೀನಮೆಂದು ಬಹುವಿಷಧರಮೆಂದೊದವಿದ ಮಹತ್ವದಿಂದಿಬಿಪುದು ಧನಪತಿ ದಿವಿಜಪತಿ ಫಣಾಪತಿಪುರಮಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೩೩). [ದಿವಿಜ + ಪತಿ[8]]

ದಿವಿಜಪದ (ನಾ). ೧. ಸ್ವರ್ಗ; ದೇವಲೋಕ. ೨. ಆಕಾಶ; ಗಗನ : ಶ್ರವಣಭೂಷಣದಿಂದೆ ಹಸ್ತಾಭರಣದಿಂದೆ ದಿವಿಜಪದಮೆಸೆವಂತೆ ಕುಂತಳಶ್ರೀಯ ವೈಭವದಿಂದೆ ರಮಣೀಯಕಾಂಚೀಪ್ರದೇಶದಿಂ ಭೂಭಾಗವೆಸೆವಂತೆ . . . ವಿಷಯ ಕಂಗೊಳಿಸಿರ್ದಪಳು (ಕ್ರಮಿಥಾ. ೩೧-೧೧).
[ದಿವಿಜ + ಪದ[8]]

ದಿವಿಜಪುರ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಣ; ಅಮರಾವತಿ : ೨. = ದಿವಿಜ ೩ : ದಿವಿಜಪುರ ಯುಗಯುಗದ ನಿಲಲನಿಲಂ ಶೀತಕರಕ್ರಿತೆಯಂ ಕಡೆಯೊಳ್ ಭವನಿರೆ ಕರಿಗಿರಿಗಣನೆಗಳೊಳಗಂ ತಟಿಸಿಗುಂ ಪದವಿಶ್ರಮಣಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೯೬). [ದಿವಿಜ + ಪುರ[8]]

ದಿವಿಜಪುರಿ (ನಾ). ಇಂದ್ರನ ನಗರ; ಅಮರಾವತಿ : ಸರಳನೊಂದನೆ ಕೊಡಚುಕಟ್ಟೊಡೆ ಶರಳತಗಣತಬಾಣವಂಬಿನ ಶರಧಿಮೇರೆಯನೊಡೆದು ಬರುತಿರೆ ದಿವಿಜಪುರಿಗೆನುತ (ಸಂಭವ. ೨೦-೮೬). [ದಿವಿಜ + ಪುರಿ[8]]

ದಿವಿಜಪೇಟಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ : ಬಂದುದು ದೇವ ದಿವಿಜ ಪೇಟಕಮನಿತುಂ (ಆದಿಪು. ೯-೧೧). [ದಿವಿಜ + ಪೇಟಕ]

ದಿವಿಜಭವನ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ; ಸ್ವರ್ಗ : ದಿವಿಜಭವನಕ್ಕೆ ಹಾ ದಾನವೇಂದ್ರ ನೀನತಿಥಿಯಾದೆ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೪-೧೯೯).
[ದಿವಿಜ + ಭವನ]

ದಿವಿಜಮಂತ್ರಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಮಂತ್ರಿ; ಬೃಹಸ್ಪತಿ : "ಅಂಗಿರಸ ಸುರೇಜ್ಯಂ ಧಿಷಣಂ ಗೀಃಪತಿ ದಿವಿಜಮಂತ್ರಿ ವಾಚಸ್ಪತಿ ಮತ್ತಾಂಗಿರಸಂ ವಾಕ್ಪತಿ ಜೀವಂ ಗುರುವೆಂಬಿನಿತುಮಿವು ಬೃಹಸ್ಪತಿನಾಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೩-೭೩). [ದಿವಿಜ + ಮಂತ್ರಿ]

ದಿವಿಜಮಹೀಜ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ವೃಕ್ಷ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ : ದಿವಿಜಮಹೀಜಮಂ ಮನುಜನುಯ್ಯೊಡೆ ಸೈರಿಸೆ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ಪರಾಭವಂ (ಜಗವಿ. ೦೪-೬೦). [ದಿವಿಜ + ಮಹೀಜ].

ದಿವಿಜರಾಜ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ,-ಇಂದ್ರ: ದಾದಿಯುಮಾ ಸುಕುಮಾರಿಕೆಗಾದರದಿನವಂತಿನಾಥನಂ ತೋಳ್ದಲೆಯಿಂದೂದಯಕಾಂತನ ನಹಿತನಿಷೂದನನಂ ದಿವಿಜರಾಜಲೀಲಾಸ್ಪದನಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೧೭); ನವಂಗೀ ದಿವಿಜರಾಜನಿಂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ (ಜಗವಿ. ೪-೭೭ ವ). [ದಿವಿಜ + ರಾಜ]

ದಿವಿಜರಾಯ (ನಾ). = ದಿವಿಜರಾಜ : ಇಳಿದು ರಥವನು ದಿವಿಜರಾಯನ ನಿಳಯುವನು ಹೊಕ್ಕನು (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೭-೮೩). [ದಿವಿಜ + ರಾಯ]

ದಿವಿಜವಧು (ನಾ). ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ ; ಅಪ್ಸರೆ : ಶಿವಶಿವ ದಿವಿಜವಧುಗಳ ತೋಳ ತೆಕ್ಕೆಗೆ ಒಡಲನಿತ್ತನು (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೨-೬೪). [ದಿವಿಜ + ವಧು]

ದಿವಿಜವಧೂಟಿ (ನಾ). = ದಿವಿಜವಧು : ದಿವಿಜವಧೂಟಿಯಧರಚ್ಛವಿ ಕುಂಕುಮಪಂಕದಿಂದ ಕೇಕರರೋಚಿಃಪ್ರವಿಮಳಮಳಯರುಹಸ್ಮಿತ ಧವಳಾ ಕ್ಷತಕುಸುಮವಿಸರದಿಂದರ್ಚಿಸುವರ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೭-೩೦). [ದಿವಿಜ + ವಧೂಟಿ]

ದಿವಿಜವನಿತೆ(ನಾ).=ದಿವಿಜವಧು: ದಿವಿಜವನಿತಾಸವಿಭ್ರಮಧವಳಾಪಾಂಗಮ ನಿಜಾಯುರಂಭೋನಿಧಿಯಂ ತವೆ ಹೀರ್ದುದೆನಿಸೆ (ಆದಿಪು. ೫-೯೯) [ದಿವಿಜ + ವನಿತೆ]

ದಿವಿಜವಲ್ಲಭ (ನಾ). = ದಿವಿಜನಾಯಕ : ತದ್ದಿವಿಜವಲ್ಲಭಂ ಶ್ರೀಧರನಂ ನಿಪುಣಂ ಪೂಜಿಸಿದಂ (ಆದಿಪು. ೫-೯೮). [ದಿವಿಜ + ವಲ್ಲಭ]

ದಿವಿಜವಿಮಾನ(ನಾ). ೧. ದೇವಲೋಕದ ವಿಮಾನ; ಪುಷ್ಪಕ. ೨.[ಜೈನ] ಸ್ವರ್ಗದ ಒಂದು ವಿಭಾಗ; ೩ ದೇವತೆಗಳಂ ವಾಸಿಸುವ, ಒಂದೊಂದು ಜಿನಮಂದಿರವಿರುವ ಇಂದ್ರಕ, ಶ್ರೇಣೀಬದ್ಧ, ಪ್ರಕೀರ್ಣಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರದ ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ಐವತ್ತೇಳಂಸಾವಿರದ ತೊಂಬತ್ತುಮೂರಂ ಸ್ಥಾನಗಳಂ: ದಿವಿಜವಿಮಾನಂ ಮಾಡದವಿವು ಮಾಡಿದುವೆಂಬ ಭೇದಮಲ್ಲದೆ ಚೆಲ್ವಿಂ ನವರತ್ನರಚನೆಯಿಂ ಭೇದವಿಲ್ಲ ಶತ್ಕುರದ ಭವನಮೆನಿತನಿತಜಿಳೆಂ (ಶಂಖಾಮಾ. ೧-೦೨೩). 'ವಿಮಾನ' ನೋಡಿ. [ದಿವಿಜ + ವಿಮಾನ]

ದಿವಿಜಶರಾಸನ (ನಾ). = ದಿವಿಜಚಾಪ: ನವರತ್ನದ ಪಂಜರದೊಳ್ ದಿವಿಜ ಶರಾಸನದ ಮಣಿಯನಿರಿಸಿದವೋಲ್ ಸುತ್ತುವ ಸೋಗೆಯ ಸುತ್ತಿ ನೋಳಾಡುವ ಕೇಕಿಯ ಭಂಗಿ ಲೋಕಮಂ ಸೋಲಿಸುಗುಂ (ಯಶೋಚ. ೩-೩೭). [ದಿವಿಜ + ಶರಾಸನ]

ದಿವಿಜಸಿಂಧು (ನಾ). = ದಿವಿಜನದಿ. [ದಿವಿಜ + ಸಿಂಧು]

ದಿವಿಜಸ್ತ್ರೀ (ನಾ).=ದಿವಿಜವಧು : ದಿವಿಜಸ್ತ್ರೀಜಘನಾಭಿರಾಮರಶನಂ . . . ಚಿತ್ತೋದ್ಯತ್ಸವಿಚಾರಸಾರವಿನೋದಂಗಳನಂದದೇಂ ನಲಿದನೋ ಕಲ್ಪಾ ಮರಂ ಕಲ್ಪದೊಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೩೩). [ದಿವಿಜ + ಸ್ತ್ರೀ]

ದಿವಿಜಾಂಗನೆ (ನಾ). = ದಿವಿಜವಧು: ದಿವಿಜಾಂಗನೆಯರ ವಿಳಸಿತ ಧವಳಾ ಪಾಂಗ ಪ್ರಭಾಲಸಚ್ಚಂದ್ರಿಕೆ ಪರ್ವೆ ವಿಯತ್ತಳದೊಳ್ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೫೩); ದಿವಿಜಾಂಗನೆಯರ್ ನರ್ತಿಪರ್ . . . ಅಭಿನಯಸ್ಫುತ್ತ್ರಿಂ ನವ ನಾಟ್ಯರಸಾಧಿದೇವತೆಯರೆಂಬಿನೆಗಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೭-೬೩). [ದಿವಿಜ + ಅಂಗನೆ]

ದಿವಿಜಾಂಗರಕ್ಷ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಮೈಗಾವಲಿನವನು,-ಅಂಗರಕ್ಷಕ : ಆ ಕುಮಾರರಂ ಸುಂದರಿಯರ್ ನಯಂಬೆರಸು ಸೋಂಕಿರೆ ತನ್ನೊಡನಿಂದ್ರ ನಾಜ್ಞೆಯಿಂದಂ ದಿವಿಜಾಂಗರಕ್ಷರಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೫೯). [ದಿವಿಜ + ಅಂಗರಕ್ಷ]

ದಿವಿಜಾಂಗರಕ್ಷಕ (ನಾ). = ದಿವಿಜಾಂಗರಕ್ಷ: ದಿವಿಜಾಂಗರಕ್ಷಕರುಮಂ ಸುರ ಲೋಕಕ್ಷೀರಪಯೋರಸಂಗಳುಮಂ . . . ನಿಯೋಜಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೮೦ ವ). [ದಿವಿಜ + ಅಂಗರಕ್ಷಕ]

ದಿವಿಜಾಂಶಕಿ (ನಾ). ದಿವಿಜಾಂಶವುಳ್ಳವಳು ; ದೇವಾಂಶಸಂಭೂತೆ : ಅನೂನದಾನ ಮೃದುವಾಕ್ಯಮಹಾಮಹಿಮಾಶಿವಕ್ತಿ ಸೌಂದರತರವುಷ್ಪ ವಸ್ತ್ರವರಭೂಷಣೆ . . . ಪತಿಭಕ್ತೆಯಾಗೆ ದಿವಿಜಾಂಶಕಿಯೆಂದಟ (ಮದಚಿ. ೩-೧). [ಸಂ. ದಿವಿಜಾಂಶಕಾ]

ದಿವಿಜಾಚಳ (ನಾ). (ಚಿನ್ನದ್ದೆಂದು ನಂಬಲಾದ) ದೇವತೆಗಳ ಬೆಟ್ಟ ; ಮೇರುಪರ್ವತ : ದಿವಿಜಾಚಳವಂ ಪೊರ್ದುವ ನವಗ್ರಹಂಗಳ ವಿಳಾಸಮಂ ಕೀಳ್ಪಡಿಸಲ್ ನವರತ್ನಘಟಂಗಳ್ಪೆರೆದುವು (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೨-೧೫೦). [ದಿವಿಜ + ಅಚಳ (= ಚಲ)]

ದಿವಿಜಾದ್ರಿ (ನಾ). = ದಿವಿಜಾಚಳ : ದಿವಿಜಾದ್ರಿ ವಿರಾಜಿಸಿದುದು ಸುವರ್ಣ ವಿಭ್ರಮದೆ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೪-೮೪); ಎಸೆವುದು ಸತ್ಸಂತಾನಯುತಂ ದಿವಿಜಾದ್ರಿ ಸಮಾನೀಕೃತ ಸಹಜಕವಿಸರೋವರಹಂಸಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೧). [ದಿವಿಜ + ಅದ್ರಿ]

ದಿವಿಜಾಧಿನಾಥ (ನಾ). = ದಿವಿಜರಾಜ : ಆ ದಿವಿಜಾಧಿನಾಥಮತದಿಂ ಸ್ವನಿತಾಮರಬ್ಬಂದವಂದು ಗಂಧೋದಕವೃಷ್ಟಿಯಂ ಸುರಿವರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೨೨). [ದಿವಿಜ + ಅಧಿನಾಥ]

ದಿವಿಜಾಧಿಪ (ನಾ). = ದಿವಿಜರಾಜ: ಆ ದಿವದಿಂದಮಸಾರತವಾ ದಿವಿಜಾಧಿಪನ ಬೆಸಸೆ ಪೂವಂ ದೇವಂಗಾದರದಿನಡಕಿ (ಅಜಿಪು. ೫-೭೩) : ಆ ದಿವಿಜಾಧಿಪರ್ ಸುರಿವ ಪಂಚಮವಾರ್ಧಿಯ ಪಾಲ್ ವಿರೋಚನಾಹ್ಲಾದಿ ಮುಸುಂಕೆ . . . ಮೆಚ್ಚಿದಂ ಭುವನೈಕಮಂಗಳಂ (ಅನಂಪು. ೫-೫೯). [ದಿವಿಜ + ಅಧಿಪ]

ದಿವಿಜಾಧಿವಾಸ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ ; ಸ್ವರ್ಗ : "ನಾಕಂ ದಿವಿಜಾಧಿವಾಸಮುಂ ಘನಪಥಮುಂ . . . ತಾನಕ್ಕುಂ (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೨೦-೨೦). [ದಿವಿಜ + ಅಧಿವಾಸ]

ದಿವಿಜಾಧೀಶ (ನಾ).=ದಿವಿಜರಾಜ : ದಿವಿಜಾಧೀಶನ ಕೊಟ್ಟ ಶಕ್ತಿಯನದಂ ಕರ್ಣಂ ನರನಂಗೆಂದು ಬಯ್ತ್ತುವನಿಂದಿಂದಟ್ಟವೆಯ್ದೆ ಪಂದೊಡದಟಿಂದಿಂದಾ ತನಂ ಕೊಂದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೦೭). [ದಿವಿಜ + ಅಧೀಶ]

ದಿವಿಜಾಧೀಶ್ವರ (ನಾ). = ದಿವಿಜರಾಜ : ದಿವಿಜಾಧೀಶ್ವರನೊರ್ವನೆ ಪವಿತ್ರ ನಾದನೆ ಪವಿತ್ರಮಾಯ್ತ್ತುಮರನಗಂ (ಅಜಿಪು. ೪-೭೩). [ದಿವಿಜ + ಅಧೀಶ್ವರ]

ದಿವಿಜಾನಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಭೇರಿ; ದೇವದುಂದುಭಿ : ದಿವಿಜಾನಕ ರವದೊಳ್ಬೆಟ್ಟವಭ್ರಂ ಬೆರಸು ದಿವ್ಯಪುಷ್ಪಕವತ್ತುತ್ಸವದೆ . . . ಬಂದತ್ತಾ ಗಳ್ (ಶ್ರೀಪುಪಿ. ೧೭-೦೮). [ದಿವಿಜ + ಆನಕ]

ದಿವಿಜಾನೋಕಹ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ವೃಕ್ಷ ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ : ದಿವಿಜಾ ನೋಕಹ ಕಾಮಧೇನುಗಳೆ ದಿವ್ಯಾವಾಸ ದಿವ್ಯಾನ್ನ ದಿವ್ಯವಿಲೇಪಾದ್ಯಭಿ ವಾಂಛೆಯಿಂ ಶಿಬಿರದೊಳ್ ತಂದಿತ್ತುಮಂದಿಂದಿರಾಧವನಾಜ್ಞಾಪಿಸೆ (ಜಗವಿ. ೦೭-೭೭). [ದಿವಿಜ + ಅನೋಕಹ]

ದಿವಿಜಾಪಗೆ (ನಾ).=ದಿವಿಜಧುನಿ : ದಿವಿಜಾಪಗಾತಟದುಪವನದೊಳರಿನ್ನವ ವನಕ್ಕುಪದ್ರವಕಾರಿಯಾಗಿ ನೆಲಂ ಮೂರಿವಿಟ್ಟಂತೆ ಬಿಟ್ಟರ್ದಜಾತಶತ್ರು ವನವನತೋತ್ರವಾಂಗಡಾಗಿ ಕಂಡು (ಪಂಪಭಾ. ೯-೮೭ ವ) ; ದಿವಿಜಾಪಗೆ ಯಂ ತಾಳುತ್ತವೆ ದಿವದೆ ವಿಭಕ್ತರಶ್ಮಿಯಾಗಲ್ ತಾರಾನಿವಹದ ನಡೆಯಿಂದ ಪರಿವಹ ಪವನನ ಮಾರ್ಗವಿದು ವಿಷ್ಣುವಿಕ್ರಮವುಪೂತಂ (ಶಾಕುಂತ. ೦೦೦-೦೭೯). [ಸಂ. ದಿವಿಜಾ + ಆಪಗಾ]

ದಿವಿಜಾಮಾತ್ಯ (ನಾ). =ದಿವಿಜಮಂತ್ರಿ : ತೊಲೆಯೊಳು ದೈತ್ಯಾಮಾತ್ಯಂ ನಿಲೆ ದಿವಿಜಾಮಾತ್ಯಶಾತ್ಮ ತುಂಗೋದಯದೊಳ್ ನಿಲೆ ವೃಷಭದೊಳುಡು ನಾಥಂ ನಿಲೆ ಪುಟ್ಟಿದ ಮನುಜನವನಿಪಾಲಕನಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೦೨-೦೭). [ದಿವಿಜ + ಅಮಾತ್ಯ]

ದಿವಿಜಾರಾಧ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜ್ಯನಾದವನಂ; ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವವನು ; ಜಿನ : ದಿವಿಜಾರಾಧ್ಯನ ನಿಂದ ಮುನ್ನಡಿಗೆ ವಾನವ್ಯಂತರರ್ ಮಾಟ್ಪರಿಶಪ್ಪವಿಧಾಭ್ಯರ್ಚನಮಂ (ಅನಂಪು. ೯-೯೭); ದಿವಿಜಾರಾಧ್ಯಜನಾರ್ಭಕಾವತರಣಕೃತ್ಯಂತಯೋಗ್ಯಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೩-೨೩೦). [ದಿವಿಜ + ಆರಾಧ್ಯ]

ದಿವಿಜಾರಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರು ; ದೈತ್ಯ ; ರಕ್ಕಸ. [ದಿವಿಜ + ಅರಿ]

ದಿವಿಜಾವಾಸ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಆವಾಸಸ್ಥಾನ; ದೇವಲೋಕ: ದಿವಿಜಾವಾಸದೊಳುಳ್ಳ ದಿವ್ಯಫಳಪುಷ್ಪೋದ್ಗಂಧಿಗಂಧಾದಿವಸ್ತುವನೊಂದೊಂದನೆ ಕೊಂಡು (ವರ್ಧಮಾ. ೧೪-೧೧). [ದಿವಿಜ + ಆವಾಸ]

ದಿವಿಜಾಶಾಗಿರಿ (ನಾ). ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಬೆಟ್ಟ; ಉದಯಾಚಲ: ದಿವಿಜಾಶಾಗಿರಿಕೂಟಕೇಸರಿ ವಿಯನ್ಮಂದಾಕಿನೀಹಂಸೆ . . . ಅನಂಗಮಂಗಳವಧೂಟೀದರ್ಪಣಂ ತಾನಿದೆಂಬ ವಿಲಾಸಕ್ಕೆ ನಿವಾಸಮಾಯ್ತುದಯದೊಳ್ ಪೀಯೂಷರುಙ್ಮಂಡಲಂ (ಅನಂಪು. ೭-೮೩). [ಸಂ.]

ದಿವಿಜಾಶೆ (ನಾ). ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕು. 'ದಿವಿಜಾಶಾಗಿರಿ' ಪರಾ. [ಸಂ. ದಿವಿಜಾಶಾ]

ದಿವಿಜಾಶ್ವ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಕುದುರೆ. 'ದಿವಿಜಾಶ್ವತ್ಥಾಮ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದಿವಿಜಾಶ್ವತ್ಥಾಮ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕುದುರೆಯ ಕೆನೆತ,-ಹೇಷಾರವ : ದಿವಿಜಾಶ್ವತ್ಥಾಮದೊಳೀ ಭುವನಂಗಳ್ ನಡುಗೆ ಶಿಶು ಸರಂಗೆಯ್ದೊಡೆ ನಕ್ಕಮಯವದೆ ಕುಂಭಸಂಭವನಿವನಶ್ವತ್ಥಾಮನೆಂದು ಪೆಸರಿಡೆ ನೆಗಟ್ಟಂ (ಜಂಪಭಾ. ೨-೪೪). 'ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ' ಪರಾ. [ಸಂ. ದಿವಿಜಾಶ್ವತ್ಥಾಮನ್]

ದಿವಿಜಾಸನ (ನಾ). ದಿವ್ಯವಾದ ಪೀಠ; ಉತ್ತಮವಾದ ಆಸನ : ಮಾಗಧನಂ... ಮುನ್ನವಿಕ್ಕಿದ ದಿವಿಜಾಸನದೊಳ್ ಬಟ್ಟಿಯಿಂ ಕುಳ್ಳಿರ್ದನ ನಂದಂ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗೆ ದಶನದ್ಯುತಿಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೭೮). [ದಿವಿಜ + ಆಸನ]

ದಿವಿಜೆ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವಳು ; ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ ; ದಿವಿಜವಧು : ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ದಿವಿಜೆಯರ ಸಿದ್ಧಕನ್ನಿಕೆಯರ ಮಹಾಶಕ್ತಿಗಳ ವಂಗಡವೋಲಿಯಿಸುತಿರಲು (ಬಸವು. ೧೦-೩೦). [ಸಂ. ದಿವಿಜಾ]

ದಿವಿಜೇಂದ್ರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ; ದೇವೇಂದ್ರ: ನಡೆ ನೋಡಲ್ ದಿವಿಜೇಂದ್ರನೆಯ್ದೆ ಪೊಗಟಲ್ . . . ವಾವರ್ಪಮೆ[ಮಂತು]ಮೆಂದು ವಿಬುಧರ್ ಮೌನವ್ರತಂಗೊಂಡರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೩೭); ನತ ದಿವಿಜೇಂದ್ರಾಹೀಂದ್ರ ವಾಸುಪೂಜ್ಯ ಜಿನೇಂದ್ರಾ (ಸುಕುಮಾ. ೪-೪೮). [ದಿವಿಜ + ಇಂದ್ರ]

ದಿವಿಜೇಂದ್ರತನಯ (ನಾ). ೧. ಇಂದ್ರನ ಮಗ. ೨. ಅರ್ಜುನ : ದಿವಿಜೇಂದ್ರತನಯ ಕೇಳು (ಕೃಮಿಭಾ. ೩೦-೨೧). ೩. ಜಯಂತ. ೪. ವಾಲಿ. [ದಿವಿಜೇಂದ್ರ + ತನಯ]

ದಿವಿಜೇಂದ್ರಾವಾಸ (ನಾ). ಇಂದ್ರನ ವಾಸಸ್ಥಾನ ; ಇಂದ್ರಲೋಕ : ದಿವಿಜೇಂದ್ರಾವಾಸದೊಳ್ ಮುನ್ನೊಡನೆ ದಿವಿಜಭೋಗಂಗಳಂ ಭೋಗಿಸಿರ್ದೀ ಭವದೊಳ್ ಬಂದು (ಆದಿಪು. ೪-೭೦). [ದಿವಿಜೇಂದ್ರ + ಆವಾಸ]

ದಿವಿಜೇಂದ್ರೇಭ (ನಾ). ಇಂದ್ರನ ಆನೆ; ಐರಾವತ : ದಿವಿಜೇಂದ್ರೇಭಕ್ಕೆ ಮೂವತ್ತೆರಡೆ ಮೊಗಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೨-೨೦); ದಿವಿಜೇಂದ್ರೇಭದ ಬೆಂಗೆ ವಂದು ವಿನಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಮಾನ್ಯೋಕ್ತಿಯಿಂ ಭವನೇಂದ್ರಾದ್ಯಮರೇಂದ್ರಂ ಕಳಿಪಿ (ಅನಂಪು. ೫-೧೦೦). [ದಿವಿಜೇಂದ್ರ + ಇಭ]

ದಿವಿಜೇಜ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವನು; ದೇವತೆಗಳ ಗುರು ; ಬೃಹಸ್ಪತಿ : ದಿವಿಜೇಜ್ಯಂಗೆ ಶನೈಶ್ಚರಂ . . . ಉದಾಸೀನಂ ಗ್ರಹಾನೀಕದೊಳ್ (ಜಾತತಿ. ೨-೧೫). [ಸಂ.]

ದಿವಿಜೇಶ್ವರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ ; ಇಂದ್ರ : ಆ ದಿವಿಜೇಶ್ವರಂಗೆ ಸತ್ಯಭಾವಾರ್ಯ ಸುಪ್ರಭೆಯೆಂಬ ದೇವಿಯಾದಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೨೯ ವ). [ದಿವಿಜ + ಈಶ್ವರ]

ದಿವಿಜೋರ್ವೀಜ (ನಾ). ದೇವಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮರ ; ದೇವಲೋಕದ ವೃಕ್ಷ ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ : ಆ ಜಾಯಾದ್ವಯಕಂ ಕ್ಷಿತಿರಾಜಂಗವು ಪೂರ್ವತುಂಗಜಂಗಮದಿವಿಜೋರ್ವಿಜಮಿವನೆ ಪು ಟ್ಟಿ ದ ರ ಪ ರಾ ಜಿ ತ ನ, ಮನಂತವೀರ್ಯನುಂ ಪ್ರಿಯತನಯರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೭೭). [ದಿವಿಜ + ಉರ್ವೀಜ]

ದಿವಿಜೋರ್ವೀಧರ (ನಾ). (ಚಿನ್ನದ್ದೆಂದು ನಂಬಲಾದ) ದೇವತೆಗಳ ಬೆಟ್ಟ ; ಮೇರುಪರ್ವತ : ದಿವಿಜೋರ್ವೀಧರ ಕರ್ಣಿಕಾವಿಳಸಿತಂ . . . ರಾ ರಾ ಜಿ ಕು ಂ ಲವಣಾಂಭೋಧಿಸರೋವರಪ್ರಥಿತಜಂಬೂದ್ವೀಪ ನೀರೇರುಹಂ (ಅನಂಪು. ೧-೭೩). [ದಿವಿಜ + ಉರ್ವೀಧರ]

ದಿವಿಜೋರ್ವೀರುಹ (ನಾ). = ದಿವಿಜೋರ್ವೀಜ : ದಿವಿಜೋರ್ವೀರುಹ ಮಿತ್ತ ದೇವರ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರದಿಂದಾದ ದೇವವಿವಾಹನಂ . . . ಎಂಬಿನೆಗಂ ಸ್ವಯಂವರಗೃಹಂ ಕಣ್ಗೆಂ ಬೆಡಂಗಾದುದೋ (ಸಂರಾಮಾ. ೫-೩೩). [ದಿವಿಜ + ಉರ್ವೀರುಹ]

ದಿವಿನಾಯಕ (ನಾ). = ದಿವಿಜಪತಿ. [ದಿವಿ + ನಾಯಕ]

ದಿವಿಭಾಗ (ನಾ). ಗಗನ; ಆಕಾಶ : ಮೇರುವಿನ ಬಣ್ಣವುಂ ಒಡಿದ ದಿವಿಭಾಗಮಂ ಜನವನೆಚ್ಚರಿಪಂತೆ[ಪಾಠಾಂ. ದಿವಿಜರ ಭೋಗಮಜನ ಗುಣಮೆಚ್ಚರಿಸಿ]ಕೆಂಧೂಳಿ ಮಸಗಿತಾಗ (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೨-೭). [ದಿವಿ + ಭಾಗ]

ದಿವಿರ (ನಾ). ಲೇಖಕ ; ಲಿಪಿಕಾರ : ದಬೀರ್ (=ಲೇಖಕ) ಎಂಬ ಪಾರಸೀ ಶಬ್ದ ದಿವಿರ, ದಿವೀರ ಎಂಬ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೭-೮ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಖಿತವಾದ ಕೆಲವು ವಲಭೀಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ (ಕನ್ನಸಂ. ೯೭). 'ಡಬೀರ' ಪರಾ. [ಪಾರ. ಹಿಂ. ದಬೀರ್]

ದಿವಿರಪತಿ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಲೇಖಕ ; ಉತ್ತಮನಾದ ಲಿಪಿಕಾರ : ಕ್ರಿ. ಪೂ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಾಗಲೇ ಲೇಖಕವೃತ್ತಿಯವನನ್ನು ಲಿಪಿಕಾರ ಅಥವಾ ಲಿಬಿಕಾರ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ಏಳು ಮತ್ತು ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ದಿವಿರಪತಿ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ (ಭಾರಚ. ೧೮). [ದಿವಿರ + ಪತಿ]

ದಿವಿಷನ್ಮಣಿ (ನಾ). (ಬೇಡಿದುದನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ) ದೇವಲೋಕದ ಮಣಿ ; ಚಿಂತಾಮಣಿ : ಉತ್ತಮ ಪುಣ್ಯದೇಟ್ಗೆಯಿಂ ಮಹಿಯೊಳೆ ಸತ್ಯಚಿತ್ತದಿವಿಷನ್ಮಣಿ ಸಾರ್ಗುಮದೀಗುಮದ್ಭುತಾವಹ ಸುಖಮಂ (ಕಬಿಕಂ. ೫-೭೦). [ಸಂ.]

ದಿವೇಶ (ನಾ). = ದಿವಿಜರಾಜ : "ಪುರುಹೂತಂ ಮಘವಂ . . . ದಶಶತ ನೇತ್ರಂ ಕುಲಿಶಾಯುಧಂ ಋಭುಕ್ಷ್ವ ದಿವೇಶಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭-೩೪). [ದಿವ + ಈಶ]

ದಿವೈಶ್ವರ್ಯ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗದ ಐಶ್ವರ್ಯ : ಕ್ರಿಶದ್ದೇವೇಂದ್ರಂ ಮಣಿ ಚೂಳನೆಂಬ ಪೆಸರಿಂ ಪೆತ್ತಂ ದಿವೈಶ್ವರ್ಯಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೭೩). [ದಿವ + ಐಶ್ವರ್ಯ]

ದಿವೋದ್ಭೂತ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು : ಧೃತನಿರಯಜಾರ್ಯ ವರಚರಮತನು ದಿವೋದ್ಭೂತನನಪವರ್ತ್ಯಾಯುಷ್ಕಸ್ಥಿತರುಳಿದ ಸಕಲ ತತ್ವಪ್ರತತಿಗಳುಪಸಂಹೃತಾಪವರ್ತ್ಯಾಯುಷ್ಕರ್ (ಸು ಕು ಮಾ. ೮-೧೪). [ದಿವ + ಉದ್ಭೂತ]

ದಿವೌಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಮನೆ ; ಸ್ವರ್ಗ ; ದೇವಲೋಕ : ಪೋ ಪೋ ಪುಗಲ್[ಪುಗಲಿ]ತ್ತ್ರ ದಿವೌಕದಿಂ ಪೊಱಗೆ ನಿಲ್ ನಿಲ್ ಪಿಂಗು ನೀನೆಂಬ ದಂದುಗದಿಂ ದೇವರ ದಂಡಧಾರರೆರಡುಂ ಪಕ್ಷಂಗಳೊಳ್ ಸಾಱೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೩೪). [ಸಂ. ದಿವೌಕಸ್]

ದಿವೌಕಸ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೇ ಮನೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ದೇವತೆ : "ದಿವೌಕಸರ್ ದೇವರ್ಕಳ್" (ವಸ್ತು.ಕೋ. ೬-೩೦) ; ಆ ಕುಮಾರವಿಯೋಗ ಪಚ್ಚಿಗೆ ಯಾಕೆಯಳಲು ಸವಿಾರವಾಯ್ತು ದಿವೌಕಸರ ಸಮ್ಮೇಳವೇ ಪುರುಷಾರ್ಥ ತನಗೆಂದ (ಕುವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೭-೧೮) ; ನಲಿದು ನಡೆತರುತೊಂದು ವಿಪಿನದ ಸಿರಿ ಸೊಬಗ ಕಂಡಲ್ಲಿ ನಿಂತಾ ಸುಲಭವನವನು ನಿಟ್ಟಿಸುತಲಿರ್ದರಾ ದಿವೌಕಸರು (ಸನತ್ಕು. ೧೭-೧೩). [ಸಂ.]

ದಿವ್ಯ (ಗು). ೧. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ; ಸ್ವರ್ಗದ ; ಸ್ವರ್ಗೀಯ. 'ದಿವ್ಯಕರಿ','ದಿವ್ಯನಗ' ಪರಾ. ೨. ಮನೋಹರವಾದ; ರಮಣೀಯವಾದ: ದಿವ್ಯಲೇಪನಭಾಸ್ವದ್ದಿವ್ಯಾಕೃತಿಯುಂ ಧರಿಯಿಸಿ ದಿವ್ಯಗಭೀರೋಕ್ತಿಯಿಂದಮಾಗಳ್ ಪೇಳ್ದಂ (ಜಗವಿ. ೪-೮೧). ೩. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ; ಉತ್ತಮವಾದ : ದಾನವರಿಪು ಭಂಜಿಸೆ ನಿಜದಿವ್ಯವಿಶಿಖದಿಂ ದೆಸೆಗೆ ಮಸಗಿದಂ ದಶವದನಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೪-೧೭೩) ; ಅಂಜಲಿ ನೀಡಿ ದಿವ್ಯಪಾಯಸಪೂರ್ಣಪಾತ್ರೆಯುಂ ವಿನಯದಿಂ ಕೊಂಡು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೪-೩೭೪). 'ದಿವ್ಯಕಳೆ' ಪರಾ. ೪. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ; ಆಕಾಶದಿಂದ ಉಂಟಾದ,–ಹುಟ್ಟಿದ. ೫. ಅದ್ಭುತವಾದ ; ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ. 'ದಿವ್ಯಾಂಜನ' ಪರಾ. (ನಾ). ೬. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ; ಉತ್ತಮವಾದುದು : ಮರಕತನಗಂ ದಿವ್ಯಂ ಮರ್ತ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಮಾಕೃತಿಯೆಂಬಿನಂ ವಿರಚಿಸಿದನಂತಾದಿಬ್ರಹ್ಮಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೪೪) ; ವನನಿಧಿಯೊಳೆನಗೆ ಕೆಯ್ಸಾರ್ದನಿತಂ ವಸ್ತುಗಳನುಱುವ ದೋಲಗಿಸಿದೆನಿನ್ನನಗದು ಮೆ ದಿವ್ಯಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೭೭). ೭. ಮನೋಹರವಾದುದು ; ರಮಣೀಯವಾದುದು. ೮. ಅತಿಮಾನುಷವಾದುದು; ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದುದು; ಅಲೌಕಿಕವಾದುದು: ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಲೌಕಿಕ, ದಿವ್ಯವೆಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ . . . ದಿವ್ಯವು ಭಗವದನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬರತಕ್ಕ ಯೋಗಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ (ಹಿಂದಸಾ. ೩೪೧) ; 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತಮ', 'ಮಧ್ಯಮ', 'ಅಧಮ' ಮತ್ತು 'ದಿವ್ಯ', 'ಮಾನುಷ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಭೇದಗಳಿವೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೦೪೭). ೯. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ; ಉತ್ತಮ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಜನಧರ್ಮದ ಪೆರ್ಮೆಗೆ ರಾಗಿಸರೆ ಭವ್ಯರಜೀವನ ದಿವ್ಯರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೩-೩೭). ೧೦. ದೈವ ; ದೇವತೆ : ಎನ್ನ ತಮ್ಮಂದಿರ್ಗನಿತಂ ಮಾಡಿದ ದಿವ್ಯವಿಾ ದಿವ್ಯಮುಕ್ಕುಮೆಂದದಱ ಬೆಸಗೊಂಡುದರ್ಕೆಲ್ಲಂ ಮಱುಮಾತುಗುಡುವುದುಂ ಮೆಚ್ಚಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಮಂ ತೋಱೆ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೪೭ ವ). ೧೧. ಬೆಂಕಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಪ್ರಮಾಣಿಸಬೇಕಾದ ಉಗ್ರಪರೀಕ್ಷೆ : ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಸಾಕ್ಷಿ, ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲದಾಗ ಅಪರಾಧವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಮಾಡುವ ಉಗ್ರಪರೀಕ್ಷೆ: ದೋಷಿ ಪಿಡಿವಂತೆ ದಿವ್ಯದ ಕಾಸಿದ ಕುಟುಮಂ . . . ಪಿಡಿದಂ ಸಾಹಸಿಗನವಿವೇಕಿ ಸೀತೆಯಂ ದಶಕಂಠಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೯-೧೦೧) ; ಉರಿಯ ಹಾಳಾಹಳದ ದಿವ್ಯಮಂ ಗೆಲಿದನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೧೦) ; ಕಂಡರನಾಸೆಗೆಯ್ದೊಡನ್ನಿನಿಯನ ಮೂರ್ತಿ ದಿವ್ಯವದಱಿಂ ನಳನಿರ್ಕೆ ನಟರ್ ಕೊಲಂಗುಗೆಂದನುಪಮಮಾಲೆಯಂ ನೆಗಪಿದಳ್ (ನಳಕಂ. ೪೦೧). 'ದಿಬ್ಯ' ಪರಾ. ೧೨. ರುಚಿಯಾದುದು ; ಸ್ವಾದು : ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಬೀಗರೂಟ ಬಹಳ ದಿವ್ಯವಾಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ). ೧೩. [ಶೈವ] ಶೈವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : ಶೈವಾಗಮಗಳು . . . ಬೋಧಕ – ಬೋಧ್ಯ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ "ಪರ, ಮಹಾ, ಅಂತರಾಳ, ದಿವ್ಯ ದಿವ್ಯಾದಿವ್ಯ, ಅದಿವ್ಯ" ಗಳೆಂದು ಆರು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ (ಭಾರದ. ೭೩). ೧೪. [ಸಂಗೀತ] ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಮಧು ಮಾಧವಿ ಶಂಕರಾಭರಣ . . . ದಿವ್ಯ[ಪಾಠಾಂ. ದಿವಿ] . . . ಕರ್ಣಾಟ ಬಂಗಾಳವೆಂದಿಪ್ಪತ್ತು ರಾಗಂಗಳೀ ರಾಗಾಂಗದಿಂದುದಿಸಿದವು (ವಿವೇಕ. ೩೪೯).

ದಿವ್ಯಮಾಡು = ಅದ್ಭುತವಾದುದನ್ನು ಮಾಡು : 'ಏನು ದಿವ್ಯಮಾಡಿದಳು ? ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಬಹುದು (ನಿರಾಘ. ೪೩). [ಸಂ.]

ದಿವ್ಯಂಬಿಡಿ (ಕ್ರಿ). = ದಿಬ್ಯಂಬಿಡಿ : ಕೆಲರ್ ನೆತ್ತರೊಳ್ ಮಿಂದು ತಮಗೆ ದೋಷಮಿಲ್ಲೆಂದದರ್ಕೆ ದಿವ್ಯಂಬಿಡಿವಂತೆ ನಂಬಿಸಲ್ ಚಲಂಬಿಡಿದು ನಿಂದಾಂತರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೩೦ ವ) ; ನಲ್ಮೆಗೆ ದಿವ್ಯಂಬಿಡಿದಳೊ ಪೇೞಿಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೧೩೦). [ದಿವ್ಯ + ಪಿಡಿ$_1$]

ದಿವ್ಯಕರಿ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗದ ಆನೆ ; ಐರಾವತ : ಅಕಳಂಕಾನನಮಿಂದುಮಂಗೆಲೆ ಧರಾಭಾರಾವಹಂ ಬಾಹುದಿವ್ಯಕರಶ್ರೀಕರಮಂ ಕರಂ ಜಱಿಯೆ (ರಾಜಶೇ. ೩-೩). [ದಿವ್ಯ + ಕರಿ$_4$]

ದಿವ್ಯಕಳೆ (ನಾ). ದೈವಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕಾಂತಿ : ಅವರ ದಿವ್ಯಕಳೆಯೇ ಅವರು ಮಹಾತ್ಮರೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ದಿವ್ಯ + ಕಳೆ$_6$ (= ಕಲೆ$_3$)]

ದಿವ್ಯಕಾಂತೆ (ನಾ). ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ ; ದಿವಿಜೆ : ಅಂತು ದಿವ್ಯಕಾಂತೆಯರೊಡರ್ಚಿದ ಪವಿತ್ರೀಕರಣಾಚೈತ್ರ್ಯಾಗಮಂ ಜಗತ್ತ್ರಿತಯಾಂಬಿಕೆಯು ತನುಲತೆಗೆ ಕುಸುಮೋದ್ಗಮನಸಮಯಮಾ ತರಲೊಡಂ (ಅನಂಪು. ೯-೯೩ ವ). [ದಿವ್ಯ + ಕಾಂತೆ]

ದಿವ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಳ ; ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ : ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಸ್ಥಾನನಿಧಿ ಅಡಿಗಡಿಗೆ ದಿವ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ (ಬಸವ. ೮೫೩). [ದಿವ್ಯ + ಕ್ಷೇತ್ರ]

ದಿವ್ಯಗಜ (ನಾ). = ದಿವ್ಯಕರಿ : ವನಲತೆಯಾದ ಕಲ್ಪಲತೆ ವನ್ಯಮಹೀರುಹವಾದ ಕಲ್ಪನಂದನತರು . . . ಚರದ್ವನಗಜವಾದ ದಿವ್ಯಗಜಮೆಂಬುದನಾ ನೆಲನುಂಟುಮಾಡುಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೩೪). [ದಿವ್ಯ + ಗಜ]

ದಿವ್ಯಗಾನ (ನಾ). ಮನೋಹರವಾದ ಹಾಡು,– ಗಾಯನ : ನಿನ್ನಿಚ್ಛೆ ಬಂದಾಗ ಶಾಂತಿ ತರುವ ದಿವ್ಯಗಾನವನೂದಿ ಸಂತೈಸುವೆ ಎದೆ ಮನಸು ದೇಹಗಳ ಹಗುರಗೈವೆ (ದ್ರಾಕ್ಷಿದಾ. ೧೦-೧೯). [ದಿವ್ಯ + ಗಾನ$_2$]

ದಿವ್ಯಗಾಯನ (ನಾ). ೧. ಮನೋಹರವಾದ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆ,– ಸಂಗೀತ. ೨. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಹಾಡುಗಾರ ; ಗಂಧರ್ವ : (ಕಿ). [ದಿವ್ಯ + ಗಾಯನ]

ದಿವ್ಯಚಕ್ಷು (ನಾ). ೧. ಚರ್ಮಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ನೋಡಲಾಗದ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ; ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿ : ತುರಂಗತ್ವಮೆನಗೆ ಮೂಡಿದೊಡಮೆನ್ನ ಕೆಳೆಯನೊಡಗೂಡಿ ಕಾಲಮಂ ಕಳೆಪುವಂತು ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಗಳಿಂ ನೋಡಿ ಬೆಸಸೆಂಬುದುಂ (ಕಾದಂಬ. ೭೦೮) ; ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ ವಿಶ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ತತ್ತ್ವತಃ ಬೇರೇನೂ ಅಲ್ಲ (ಪ್ರಬಂಧ. ೪೩). ೩. ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ; ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು : ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯಂಥ ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಗಳು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರ ವರುಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಜನಿಸಬಹುದು (ರೂಢಿ). [ದಿವ್ಯ + ಚಕ್ಷು]

ದಿವ್ಯಚಿತ್ತ (ನಾ). ೧. ಶುದ್ಧವಾದ ಅಂತರಂಗ ; ಪವಿತ್ರವಾದ ಮನಸ್ಸು : ದಿವ್ಯಚಿತ್ತದೊಳವಧಾರಿಸು (ಆದಿಪು. ೮-೧೧) ; ಇದಂ ದಿವ್ಯಚಿತ್ತದೊಳವಧರಿಸಿ ಯುಕ್ತತರ ವಿಚಾರದೊಳ್ ನೆಗಟ್ಟುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೦೩ ವ). ೨. ಶುದ್ಧವಾದ ಅಂತರಂಗವುಳ್ಳವನು ; ಪವಿತ್ರವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು : ನಡೆ ನೋಡಿ ನೋಡಿ ಜನಚಂದ್ರಂ ದಿವ್ಯಚಿತ್ತಂ ಮಹೋತ್ತಮಸತ್ವಂ ವಿಭು ಕೆಮ್ಮಗಿರ್ಪುದುಮಳುರ್ತೊಂದಂಬನಿಂದೆಚ್ಚಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೪೮). [ದಿವ್ಯ + ಚಿತ್ತ]

ದಿವ್ಯಚ್ಛಾಯೆ (ನಾ). ರಮಣೀಯವಾದ ಬಿಂಬ,-ಛಾಯೆ : ಪೊಳೆವೆಳನೇಸಱಿಂ ಸೆಱಗೆಯ್ದು ಮಣಿಕುಟ್ಟಿಮಭೂಮಿಭಾಗದೊಳಮಮಿತವಿಕ್ರಮದೇವನ ದಿವ್ಯಚ್ಛಾಯೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೩ ವ). [ಸಂ.ದಿವ್ಯಚ್ಛಾಯಾ]

ದಿವ್ಯಜಾತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಪಾರಿವ್ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಜಾತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಪದದ ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಈ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯ, ವಿಜಯ, ಪರಮ ಮತ್ತು ಅನುಪಮ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ದಿವ್ಯಜಾತಿಯಿಂದ ಅಹಮಿಂದ್ರತ್ವವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜಯ ಜಾತಿಯಿಂದ ಚಕ್ರವರ್ತಿತ್ವವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಜಾತಿಯಿಂದ ಅರ್ಹಂತ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅನುಪಮ ಜಾತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧತ್ವವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ : ದಿವ್ಯಜಾತಿಯಿಂದಹಮಿಂದ್ರತ್ವಮುಂ . . . ಪಡೆಯಲಕ್ಕುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೨೮). [ದಿವ್ಯ + ಜಾತಿ]

ದಿವ್ಯಜೀವನ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜೀವನ ; ಉತ್ತಮವಾದ ಬಾಳು : ದುಡಿದು ಕಟ್ಟಿದ ದಿವ್ಯಜೀವನ ಕ್ಷಣಿಕವಾದರು ಪಾವನ! (ವಿಜಠ. ೧೩-೩). [ದಿವ್ಯ + ಜೀವನ]

ದಿವ್ಯಜೀವಿ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಮಾನವ ಪ್ರೇಮ, ನೀತಿ-ನಿಷ್ಠೆ . . . ಅದಕ್ಕೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿ ಉನ್ನತ ಶರಣಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದಿವ್ಯಜೀವಿಗಳ ಅನುಭಾವ ಗೋಷ್ಠಿ, ಇದು ಅವರ ಹಿರಿಗನಸಾಗಿತ್ತು (ಕರ್ನಾಳ. ೩೭). [ದಿವ್ಯ + ಜೀವಿ$_1$]

ದಿವ್ಯಜೋತಿ (ನಾ).=ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿ ೧: ಖವಖವಿಸುವ ಸಾಲು ದಿವ್ಯಜೋತಿಗಳಾ ಭವನವ ತೀವಿಕೊಂಡಿರಲು (ಕಂನವಿ. ೮-೮೩). [ದಿವ್ಯ + ಜೋತಿ]

ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನ (ನಾ). ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನ; ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನ,-ತಿಳುವಳಿಕೆ : ಏಕ್ಯನ ಸಮರಸಭಕ್ತಿಯನೊಳಕೊಂಡು ತೋಱುತ್ತಿಹುದು ಮಹಾಲಿಂಗವೆಂಬುದೀಗ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕರ್ಥ (ಅಕಮಾ. ೭೩-೩೧); ವಂಶಾಲುಕಾರನಾದ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಪುತ್ರನನ್ನು ನಿಷ್ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ವಧಿಸಿ, ತಾನು ಮಹಾಪಾತಕಿಯೂ ಕುಲದ್ರೋಹಿಯೂ ಆದೆನೆಂಬುದು ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗೋಚರವಾಯಿತು (ಕಲಾಠ. ೭೪). [ದಿವ್ಯ + ಜ್ಞಾನ]

ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನಿ (ನಾ). ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಳ್ಳವನು; ಅಲೌಕಿಕ ವಸ್ತುಜ್ಞಾನವನ್ನುಳ್ಳವನು : ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನಿಗಳನಲ್ಲಿರ್ದರಂ ಕಂಡು . . . ಅವರ ವಚನದಿನಾತ್ಮೀಯ ಪಿತೃಮರಣಮುಮಂತಾತನ ನರಕಗತಿಗಮನಮುಮನಱಿದು (ಆದಿಪು. ೨-೧೪ ವ) ; ಅನಱಿವಂ . . . ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನಿ ಸಹದೇವನಱಿವಂ ನೀನಾರ್ಗೆಂದಾರುಮಱಿಯರಂಗಾಧಿಪತೀ (ಗದಾಯು. ೩-೧೪) ; ಈ ಆತ್ಮ ಮೇಲು ಮೇಲಕ್ಕೇರಿ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಂತೆಲ್ಲ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನಿಗಳ (ಪೈಗಂಬರ್) ಮತ್ತು ದೇವದೂತರ ಅವಸ್ಥೆ ಬರುತ್ತದೆ (ಇಸ್ಲಾಂಸಂ. ೨೨೩). [ಸಂ. ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನಿನ್]

ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿ (ನಾ). ೧. ಲೋಕೋತ್ತರವಾದ ಬೆಳಕು,-ಕಾಂತಿ : ದೇವರ್ಕಳ ದಿವ್ಯಮೌಳಿಮಣಿಮಾಲಾದೀಪ್ತಿಯುಂ . . . ಜಿನೇಂದ್ರತನು ದಿವ್ಯಜ್ಯೋ [ಪಾಠಾಂ. ದ್ಯೋ] ತಿಯುಂ ಥಾಟಿಯಿಟ್ಟು ವಿಯಚ್ಚಕ್ರದೊಳಕ್ಕಿ ಮೆಟ್ಟಿದುವನರ್ಕಾರ್ಕಪ್ರಭಾಚಕ್ರಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೧೭೩) ; ಅವರ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯೂ, ಅವರು ಬೋಧಿಸಿರುವ ತತ್ತ್ವೋಪದೇಶಗಳೂ . . . ಭಾರತೀಯರಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ (ಶಾಂಚಜೀ. ೭೩). ೨. ದೇವರು; ಪರಮಾತ್ಮ: "ಅಕ್ಷರ" ಮೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿರುವ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯೆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮೂಲ (ಕುಕ್ಕಾರ. ೩೩ ಪೀಠಿಕೆ) : ತುಳುವದ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಈ ಭೂತಗಳು 'ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿ' ಗಳಾಗಿದ್ದವು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು (ತುಳುಜಾ. ೨೨೩). [ದಿವ್ಯ + ಜ್ಯೋತಿ]

ದಿವ್ಯತನು (ನಾ). ದೈವಿಕವಾದ ದೇಹ; ಪವಿತ್ರವಾದ ದೇಹ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಶರೀರ : ನೀಲಮಣಿಕುಟ್ಟಿಮಭೂತಳದರ್ಪಣೈಕಬಿಂಬದೊಳಹಮಿಂದ್ರದಿವ್ಯತನು ಬಿಂಬಿಸೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೦೨೨) ; ಆರತಿಯೆತ್ತಿದಳುಭವನ ದಿವ್ಯತನುಗೆ ಶಚಿ (ಅನಂಪು. ೩-೮೩). [ದಿವ್ಯ + ತನು]

ದಿವ್ಯತಪೋಧನ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠ ತಪಸ್ವಿ : ಆ ದಿವ್ಯತಪೋಧನನಕ್ಷೀಣದಿಂ ಧ್ಯಾನಿಸಿದನನಿತುಮಂ ಕ್ರಮದಿಂ . . . ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೧೦). [ದಿವ್ಯ + ತಪೋಧನ]

ದಿವ್ಯತೆ (ನಾ). ದೇವನಾಗಿರುವಿಕೆ ; ದೇವತ್ವ : ರಹಸ್ಯವನ್ನರಿತು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮವು ದಿವ್ಯತೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಪಾಪದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೧೭) ; ಜಗದೆಲ್ಲ ಐಶ್ವರ್ಯ ಪದವಿ ಹಿರಿಹೆಮ್ಮೆಗಳು ಉಂಟಾದರೇಂ ಬಂಕೆ ದಿವ್ಯತೆಯು ಸೊಬಗು! (ದ್ಯಾಕ್ಷಿದಾ. ೫೦-೨೧). [ಸಂ. ದಿವ್ಯತಾ]

ದಿವ್ಯದರ್ಶನ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದಂದರ ಕಾಣ್ಕೆ ; ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪದ ದಿವ್ಯದರ್ಶನವನ್ನು ಜೀವನು ಹೇಗೆ ಪಡೆಯುವನೆಂಬುದನ್ನು ದರ್ಶನಭಾಗವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ (ಶಕ್ತಿವಿ. ೨೦). [ದಿವ್ಯ + ದರ್ಶನ]

ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ಅತೀಂದ್ರಿಯ ದೃಷ್ಟಿ; ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆ: ಯೋಗದ ಬಲಮುಣ್ಮೆ ಪೊಣ್ಮೆ ನಿಲೆ ಪುತ್ರವರಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ತನ್ನ ಕಟ್ಟಿದಿರೊಳೆ ನಿಂದರಂ ನಯದೆ ನೋಡೆ ಮುನೀಂದ್ರನಧಿ ವ್ಯದೃಷ್ಟಿಮಂತ್ರದೊಳೆ ಪೊದೞ್ದುದಾ ಸತಿಯರುರ್ವರೊಳಂ ನವಗರ್ಭವಿಭ್ರಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೯೩); ಅನನ್ಯ, ಅವ್ಯಯ ಎಂದು ಮುನಿಗಳಿಟ್ಟ ಪೆಸರ್, ಎನ್ನಿರವನೊಂದುಟಿ ಯದಱಿಯಲ್‌ವೇಟ್ಟುವಾದೊಡೆ, ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂ ನೋಟ್ಪುದು (ಅದ್ಭುತ. ೩೩-೨೦) ; ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಂಡ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಮಾಡಿ ತೋರಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೊಂದಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು . . . ಸಮಾಜದಲ್ಲಿದ್ದರೆಂದು ನಂಬುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ (ಭಾರಠ. ೫೦೯) ; ಭಗವಂತನ ಸದ್ಯದ ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗುವಂತಹ ಕೋಮಲಾಹಾರ ಎಲ್ಲಿ ದೊರಕಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ಮಹಾಮೌದ್ಗಲ್ಯಾಯನನು ತನ್ನ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಂಡುಕೊಂಡನು (ಹತ್ತುಬು. ೦೦೯). [ದಿವ್ಯ + ದೃಷ್ಟಿ]

ದಿವ್ಯದೇಹ (ನಾ). = ದಿವ್ಯತನು : ಸಹಜವಿಭೂಷಣಪ್ರತತಿಪಲ್ಲವವಿಲ್ಲದ ದಿವ್ಯದೇಹ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೪). [ದಿವ್ಯ + ದೇಹ]

ದಿವ್ಯದ್ಯೋತಿ (ನಾ). ಲೋಕೋತ್ತರವಾದ ಕಾಂತಿ,-ಬೆಳಕು: ದೇವರ್ಕಳ 'ದಿವ್ಯಮೌಳಿಮಣಿಮಾಲಾದೀಪ್ತಿಯುಂ . . . ಜಿನೇಂದ್ರತನು ದಿವ್ಯದ್ಯೋ[ಪಾಠಾಂ. ಜ್ಯೋ]ತಿಯುಂ ಥಾಟಿಯಿಟ್ಟು ವಿಯಚ್ಚಕ್ರದೊಳಕ್ಕಿ ಮೆಟ್ಟಿದುವನರ್ಕಾರ್ಕಪ್ರಭಾಚಕ್ರಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೧೭೩). [ದಿವ್ಯ + ದ್ಯೋತಿ$_1$]

ದಿವ್ಯದ್ವಿಪ (ನಾ). ೧. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆನೆ. ೨. ದೇವಲೋಕದ ಆನೆ. ೧, ೨ : ನೀರಾಟಕೆಂದೆಯ್ದೆ ಸಾರ್ದಿರೆ ದಿವ್ಯದ್ವಿಪಮಿಂಬುಗೊಂಡು ಜಳಮಂ ರಂಭಾದಿಗಳ್ಗೀವಸುತ್ತಿರೆ . . . ನಿರ್ಜರ ಗಂಗಾನದಿ ತಾನಿದೆಂಬ ತೆಱದಿಂ ಕಾವೇರಿ ಕಾಣ್ಗೊಪ್ಪುಗುಂ (ರಾಜಶೇ. ೨-೪). [ದಿವ್ಯ + ದ್ವಿಪ]

ದಿವ್ಯಧ್ವನಿ (ನಾ). ೧. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾತು ; ಪವಿತ್ರವಾದ ನುಡಿ : ಕೇಳಿದಿರೊ ದಿವ್ಯಧ್ವನಿ ಜೀವದ ಓಂಕಾರ ಕನ್ನಡದ ಟಂಕಾರ (ಜೀವಲ. ೫೯-೯). ೨. [ಜೈನ] ಸಮವಸರಣಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಹಂತನಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಅಸಾಧಾರಣಪರಿಣಾಮವುಳ್ಳ ಮಾತಿನ ಶಕ್ತಿ : ಆ ತ್ರಿಲೋಕತಿಲಕಂಗೆ ದಿವ್ಯಧ್ವನಿ ನೆಗೞ್ದುದು (ಆದಿಪು. ೬-೨೪ ವ) ; ಬೆಸಸಿದನಪಾರಿ ದಿವ್ಯಧ್ವನಿಯಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೮೩). [ದಿವ್ಯ + ಧ್ವನಿ]

ದಿವ್ಯನಗ (ನಾ). ೧. ದೇವಲೋಕದ ವೃಕ್ಷ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ: ವಿತರಣದಿಂದೆ ದಿವ್ಯನಗಮುಂ ನಗಮುಂ ಘನಧೈರ್ಯದಿಂದೆ ವಿಶ್ರುತಯಶದಿಂದೆ ಪದ್ಮರಿಪುವುಂ ರಿಪುವುಂ . . . ಜಯಿಸಿರ್ದನುದಾತ್ತವೈಭವಂ (ಧಾಜಿಲೀ. ೪-೧೧೧). ೨. ದೇವತೆಗಳ ಬೆಟ್ಟ; ಮೇರುಪರ್ವತ. [ದಿವ್ಯ + ನಗ]

ದಿವ್ಯನಿಧಾನ (ನಾ). ೧. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ನಿಧಿ,_ಧನ. ೨. ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಗೆ ಆಕರವಾಗಿರುವವನು: ಶ್ರೀ ಶಾಂತೀಶಂ ತ್ರಿಜಗದಧೀಶಂ ಕೇವಳವಿಬೋಧವಿನಿರೋಧಪದಾರ್ಥಶೇಷರೂಪನಮರನರೇಶಸಭಾವೃತನುದಾತ್ತದಿವ್ಯನಿಧಾನಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೧). [ದಿವ್ಯ + ನಿಧಾನ]

ದಿವ್ಯನಿನಾದ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾತು: ಪೊದಟ್ದುದರ್ಹನ್ನುಪೇಂದು ದಿವ್ಯನಿನಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೫೮). [ದಿವ್ಯ + ನಿನಾದ]

ದಿವ್ಯಪ್ರಭಾವ (ನಾ). ೧. ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಪರಿಣಾಮ; ದೇವಲೋಕದ ಪರಿಣಾಮಂ: ಅಂತು ದಿವ್ಯಪ್ರಭಾವದಿಂ ಸಕಳರ್ತುಕಸೌಂದರ್ಯಮುಮಂ ಬೇಱಿವೇಱಿ ತೋಱುವ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀವಲ್ಲಭಂ ವನಲಕ್ಷ್ಮಿಯುಂ ನೋಡುವಾಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೧-೯೧ ವ). ೨. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು: ಈ ಗಿರಿದುರ್ಗಮುಂ ದಾಂಟ ಬಂದ ಬಲ್ಲಾಳ್ ದಿವ್ಯನಕ್ಕೆ ದಿವ್ಯಪ್ರಭಾವನಕ್ಕುಮಮೋಘನಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೫೭ ವ).
[ದಿವ್ಯ + ಪ್ರಭಾವ]

ದಿವ್ಯಪ್ರಾಸಾದ (ನಾ). ಭವ್ಯವಾದ ಮಂದಿರ; ಉತ್ತಮವಾದ ಉಪ್ಪರಿಗೆಯ ಮನೆ: ಸರ್ವತೋಭದ್ರಮೆಂಬ ಗೋಪುರದೊಳಂ ಕೂಡಿದ ವೈಜಯಂತಿಯೆಂಬ ದಿವ್ಯಪ್ರಾಸಾದಮುಂ ದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕಮೆಂಬ ಸಭಾಭೂಮಿಯುಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೬ ವ). [ದಿವ್ಯ + ಪ್ರಾಸಾದ]

ದಿವ್ಯಪ್ರೇಮ (ನಾ). ದೇವರೊಡನೆ ಇರುವ ಪ್ರೀತಿ; ದೈವಿಕವಾದ ಪ್ರೇಮ: ಗಂಡಸಿಗೂ ಹೆಂಗಸಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಪುರುಷನಿಗೂ (ದೇವರಿಗೂ) ಇರುವಂಥಾದ್ದು. ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ಪ್ರೇಮ ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಅದು ದಿವ್ಯಪ್ರೇಮವಾಗುತ್ತದೆ (ಇಜ್ಞಾಂಸಂ. ೨೫೦).
[ದಿವ್ಯ + ಪ್ರೇಮ]

ದಿವ್ಯಭಾಷೆ (ನಾ). ೧. ದೇವಭಾಷೆ: ಅವುದೋ ದಿವ್ಯಭಾಷೆಗಳ ಸಂದೇಶವನು ಕೊಡಲೆಂದು, ಮಡಿಮಡಿದು ಮೇಲೇರುತಿವೆ (ನಲ್ಕಿ. ೫೭-೨೨). ೨.=ದಿವ್ಯಧ್ವನಿ ೨: ದಿವ್ಯಭಾಷೆ ಸುರತರೂರ್ಯರವಂ ಪೂಮಳೆ ಕೇಸರಿಪೀಠಂ ಭಾಮಂಡಳಮೆಸೆಯೆ ನೆಗಟ್ದನಾದಿಜಿನಂ (ಜಾಪುಂಪು. ೧); ಅವರಿಸಿರ್ದಘಾತಿಘನಕಾಂಡಪಟಂ ಪೆ ಟ ಪಿ ೦ ಗೆ ದಿವ್ಯಭಾಷಾವಧುವಿಂಗೆ ರಾಘವಯತಿಪ್ರವರಂ ವರನಾಗೆ (ಶಂಠಾಮಾ. ೧೬-೬೮). [ದಿವ್ಯ + ಭಾಷೆ]

ದಿವ್ಯಭೋಗ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಸುಖ; ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಭೋಗ: ಅಂತು ದಿವ್ಯಭೋಗ ಸಂಪತ್ಪರಂಪರಾಪರಿಗತನಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೬-೧೭ ವ).
[ದಿವ್ಯ + ಭೋಗ]

ದಿವ್ಯಮಂತ್ರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉಪದೇಶ; ಪವಿತ್ರವಾದ ಬೋಧೆ: ಸಲಹಿದೊಡೆಯನ ದಿವ್ಯಮಂತ್ರವ ಕಲಿಸಿದಾಚಾರ್ಯನನು ಅನುವರದೊಳಗೆ ತಲೆಗಾಯಿದನ . . . ಮಱೆದವನಿಳಿದನೈ ಕುಲಕೋಟಿಸಹಿತ ಮಹಾಂಧನರಕದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೪೨); ಧರ್ಮವೇ ಜಯವೆಂಬ ದಿವ್ಯಮಂತ್ರಮರ್ಮವನಱಿತು ಮಾಡಲು ಬೇಕು ತಂತ್ರ (ಪುಠಂದ. ೨-೬೫ ಅನುಪಲ್ಲವಿ).
[ದಿವ್ಯ + ಮಂತ್ರ]

ದಿವ್ಯಮಾನುಷ (ನಾ). ದೇವಾಂಶಸಂಭೂತನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ; ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಮನುಷ್ಯ: ಬೌದ್ಧಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ, ನವುಗೆ, ಯಮಾಂತಕ, ಜಂಭಳ, ಸಂವರ ಮುಂತಾದ ಸಂರಕ್ಷಕ ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳೂ . . . ನಾಗಾರ್ಜುನ, ಪದ್ಮಸಂಭವ ಮುಂತಾದ 'ದಿವ್ಯಮಾನುಷ'ರ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ (ಭಾರದ. ೫೦೫). [ದಿವ್ಯ + ಮಾನುಷ]

ದಿವ್ಯಮುನಿ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಮುನಿ,_ತಪಸ್ವಿ: ಮನದೊಳ್ ಸೋಲ್ದು ಮುನೀಂದ್ರನಾಕೆಯೊಡಲೀ ದುರ್ಗಂಧಮೋಪಂತೆ . . . ಮಾಡಿ . . . ಕೂಡುವೆಡೆಯೊಳ್ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಂ ಮಹಾಮುನಿಪಂ ಪುಟ್ಟಿದನಂತು ದಿವ್ಯಮುನಿಗಳ್ಗೆಗೆಯ್ದೊಡಂ ತೀರದೇ (ಸಂತಥಾ. ೧-೬೯).
[ದಿವ್ಯ + ಮುನಿ]

ದಿವ್ಯಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ವರೂಪ; ರಮಣೀಯವಾದ ರೂಪ: ಪರಮೌದಾರಿಕ ದಿವ್ಯಮೂರ್ತಿ ವಸನಾಳಂಕಾರ ಮಂದಾರಶೇಖರರಮ್ಯಂ ಧೃತಯೌವನಂ (ಆದಿಪು. ೮-೫); ತನ್ನ ಶರೀರದ ಕೇಡಂ ಬಗೆಯದೆ ಮಹಾತಪದೊಳ್ನೆಗಟ್ದೊಡೆ ದಿವ್ಯಮೂರ್ತಿಯುಂ ವಿಜಯಮೂರ್ತಿಯುಂ ಪರಮಮೂರ್ತಿಯಂ ಅನುಪಮಮೂರ್ತಿಯುಮಂ ಪಡೆಯಲಕ್ಕುಂ (ಜಾಪುಂಪು. ೨೨೯). [ದಿವ್ಯ + ಮೂರ್ತಿ]

ದಿವ್ಯಮೂಲ (ನಾ). ೧. ದೇವಾಂಶದ ಆದಿ; ದೇವಮೂಲ: ಈ ಬುದ್ಧ್ಯಾತ್ಮಕ ಆತ್ಮ ಅಭೌತವಾಗಿದ್ದು ಆದಿಕಾರಣವಾದ ದಿವ್ಯಮೂಲದಿಂದ ಬಂದದ್ದು (ಇಜ್ಞಾಂಸಂ. ೨೨೫). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೇರು: ಶೈತ್ಯಸೌರಭ್ಯ ಮಾಂದ್ಯಮೆಂಬ ತ್ರಿವಿಧಮದಸಮೃದ್ಧಮಾದ ಪನ್ನೀರು . . . ದಿವ್ಯಮೂಲ ಪರಿಮಳಮೃಗ ಕರ್ಪೂರವೃಕ್ಷ ಹಿಮಾದಿ ಸಂಪರ್ಕದಿಂ ರಮ್ಯವಾದ ಮಂದಮಾರುತಸ್ಪರ್ಶನದಿಂದಪೇಕ್ಷಣೀಯಮಾಗಿರ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೦೩). [ದಿವ್ಯ + ಮೂಲ]

ದಿವ್ಯರೂಪ (ನಾ). ಅಲೌಕಿಕವಾದ ರೂಪ; ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ರೂಪ: ಈತಂ ಕೇವಲಂ ದಾನವರಿಪುವೆ ಪೆಱಂಗಲ್ಲಿತೀ ದಿವ್ಯರೂಪಂ (ಜಗಪಿ. ೩-೨); ವಿಶ್ವರೂಪಂ . . . ತನ್ನ ದಿವ್ಯರೂಪಮನಡಂಗಿಸಿ (ಜಗಪಿ. ೩-೬ ವ). [ದಿವ್ಯ + ರೂಪ]

ದಿವ್ಯಲಿಂಗಿಭಟಾರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀ ದಿವ್ಯಲಿಂಗಿಭಟಾರಗ್ಗೆ ಸೂದ್ರಕಯ್ಯಂ ಕಾಲ್ಗೆಱೆಯೆ (ಎಕ. XI, ಹೊಳಲ್ಕೆ. ೨೩-೦೬; ೨೬೮). [ದಿವ್ಯಲಿಂಗಿ + ಭಟಾರ (<ಭಟಾರ)]

ದಿವ್ಯವಚನ (ನಾ). ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಮಾತು; ಪವಿತ್ರವಾದ ನುಡಿ: ದಿವ್ಯವಚನಮರೀಚಿಮಾಲಿರೋಚಿರ್ನಿಚಯ ತ್ರಿಜಗಚ್ಚೂಡಾಮಣಿಯುಂ . . . ಎನಿತಾನುಂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂ ಸ್ತುತಿಯಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೬೯ ವ); ವಿಯತ್ತಳದೊಳಿರ್ದ ಚಂದ್ರಮಂ ತನ್ನ ದಿವ್ಯವಚನದಿನಾಱಿಸಿದುದುಮಂ ನೀನುಂ ಕಾದಂಬರಿಯುಂ ಕೇಳ್ದಿರ್ (ಕಾದಂಉ. ೬.೨೩); ಕಾರ್ಶ್ಯೋತ್ಕೃಷ್ಟವ್ಯಾಪಾರವಿರಹಿತಮುಮಪ್ಪ ದಿವ್ಯವಚನಾಮೃತಮುಮಂ (ಆದಿಪು. ೬-೦೫ ವ).
[ದಿವ್ಯ + ವಚನ]

ದಿವ್ಯವತಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಮಧ್ಯಮಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಹತ್ತು ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಗಾಂಧಾರಿ ರಕ್ತಗಾಂಧಾರಿ . . . ದಿವ್ಯವತಿ . . . ಕೌಶಿಕಿಯೆಂಬ ಹತ್ತು ರಾಗಂಗಳು ಮಧ್ಯಮಗ್ರಾಮದಿಂ ಪುಟ್ಟಿದವು (ವಿವೇಕ. ೨೩೩). 'ಗ್ರಾಮ' ನೋಡಿ. [ಸಂ. ದಿವ್ಯವತೀ]

ದಿವ್ಯವಧು (ನಾ). ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ; ದಿವಿಜೆ: ಪತ್ತುವಟ್ಟದ ಮಣಿಯುಂತದೇಂ ಪದುಳಮಾದುದೊ ದಿವ್ಯವಧೂಕದಂಬಕಂ (ಆದಿಪು. ೭-೧೨೫).
[ದಿವ್ಯ + ವಧು]

ದಿವ್ಯವಪು (ನಾ). ದಿವ್ಯವಾದ ದೇಹ; ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ದೇಹ,_ಶರೀರ: ಪಳುಕಿನ ಪಾಪೆಯನಮರ್ದಿಂ ಕೆಱೆದಂತಿರೊರ್ಪ್ಪುಗೊಳದ ದಿವ್ಯವಪು . . . ಎಂ ವಿಳಾಸಮಂ ತಾಳ್ದಿದುದೋ (ಆದಿಪು. ೬-೩೯).
[ದಿವ್ಯ + ವಪು]

ದಿವ್ಯವರುಷ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಂದು ವರ್ಷ; ೫ ಮನುಷ್ಯರ ಒಂದು ವರ್ಷವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಒಂದು ದಿವಸವೆಂಬ ಲೆಕ್ಕದಿಂದ ದಿವ್ಯವರುಷ ನಮ್ಮ ಮುನ್ನೂರರುವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿ. ಅದರಲ್ಲಿ

ಉತ್ತರಾಯಣವೇ ಹಗಲು, ದಕ್ಷಿಣಾಯನವೇ ರಾತ್ರಿ : ಅಜನುದರದೊಳು ದಿವ್ಯವರುಷಸಾಹಸ್ರ ನೀರಜನಯನ ನೀನಿರಲ್ಕೆ (ವೀಕ್ಮೆ ಪು. ೩-೫-೩೫) ; ಮಾಣದೀರ್ವರು ದಿವ್ಯವರುಷಪರಿಯಂತವಕ್ಷೀಣಯುದ್ಧಂ ಮಾಡಿ (ವೀಕ್ಮೆಪು. ೩-೧೨-೧೦). [ದಿವ್ಯ + ವರುಷ]

ದಿವ್ಯವಸನ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಬಟ್ಟೆ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಸ್ತ್ರ : ಕ್ಷೌಮದುಕೂಲಾದಿ ದಿವ್ಯವಸನ ವಿವಿಧಪ್ರಾವರಣವಿಶೇಷಂಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೩ ವ). [ದಿವ್ಯ + ವಸನ]

ದಿವ್ಯವಾಣಿ (ನಾ). ದೇವರ ಮಾತು ; ಅಶರೀರವಾಣಿ; ದಿವ್ಯಧ್ವನಿ: ಗೌರೀಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಕೇಳಿದ ದಿವ್ಯವಾಣಿ ಸುಳ್ಳಾಗುವುದುಂಟೇ ? (ಗುರುಚ. ೯೪) ; ವೇದವಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣನ್ನು ಅರ್ಧಮುಚ್ಚಿ ಯಾವುದೋ ದಿವ್ಯವಾಣಿ ಕೇಳುತ್ತಿರುವವರಂತೆ ಸಂತೃಪ್ತರಾದರು (ನೀಲಿಕೆ. ೨). [ದಿವ್ಯ + ವಾಣಿ$_1$]

ದಿವ್ಯವಿಧಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳು ಮಾನವರಿಗೆ ಮಾಡಿರುವರೆಂದು ನಂಬಲಾದ ನಿಯಮ ; ದೈವದ ನಿಯಮ : ಸೆಳೆವೊಂದು ದಿವ್ಯವಿಧಿಯಿಂದ ಜಗವೆಲ್ಲ ಬೇರೆ ಇರಲಾರದೆಯೆ. ಮೀರದೆಯೆ, ಸೇರುವುವು: ನೀನೇಕೆ ಬೇರೆ ಇರುವೆ ? (ಇಂಗೀತ. ೪೮-೬). [ದಿವ್ಯ + ವಿಧಿ]

ದಿವ್ಯವಿಷ್ಟರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಸನ,-ಪೀಠ : ಕರಮಿಂಬಾಗಿರೆ ಚಾಮರಯುಗ್ಮಮದಾಗಳೆ ನಿಲೆ ದಿವ್ಯವಿಷ್ಟರಂ ಮಣಿಖಚಿತಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೧೪೬). [ದಿವ್ಯ + ವಿಷ್ಟರ]

ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿ (ನಾ). ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿ ; ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿ : ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಮಾನುಷಾರಣ್ಯಂಗಳ ಮಹಾದ್ರುಮಂಗಳಂ ತರಿಸಿ ನಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೩-೫೨ ವ) ; ದೇವರು ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಆತನ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿ ಜ್ಞಾನಗಳ ಕನ್ನಡಿಯಾಗಿದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೯-೬೦). [ದಿವ್ಯ+ಶಕ್ತಿ]

ದಿವ್ಯಶಯ್ಯೆ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಹಾಸಿಗೆ,-ಶಯ್ಯೆ : ಲೌಕಿಕಶಾಸ್ತ್ರನಿವರ್ತನಂ ಬೆರಸು ಪಲವುಂ ತೆಱದ ಪಱಿಗಳುಂ . . . ದಿವ್ಯಶಯ್ಯಾಸನನಾನಾ ಸದನಂಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೩ ವ) ; ಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀನಿಭೆಯಪ್ಪ ಸೂಟರಸಿಗಂ ಭೂಪಂಗಮಾ ದಿವ್ಯಶಯ್ಯೆಯಿನೇಟಲ್ಕಿದೆ ಪೊಟ್ಟು (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೧೫೬). [ದಿವ್ಯ + ಶಯ್ಯೆ]

ದಿವ್ಯಶರೀರ (ನಾ). ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ದೇಹ ಕೊಳೆ ನೋಡುವ ಕಣ್ಗಳಸುಂಗೊಳೆ ದಿವ್ಯಶರೀರಮಂತುಮಲ್ಲದೆಯುಂ ತಾಂ ತೊಳತೊಳತೊಳಗೆ ನಿಶಾಕರವಿಳಂಬಿಯಾಯ್ತು ಮಿತವಿಕ್ರಮಪ್ರಭೆ ದಿವದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೫). ೨. ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ದೇಹವನ್ನುಳ್ಳವನು : ಅಂತರ್ಬಿಸಿಪೊಡಮಟ್ಟು ಪರಮೌದಾರಿಕದಿವ್ಯಶರೀರನುಂ . . . ಅಪ್ಪ ತೀರ್ಥಂಕರಕುಮಾರಂಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೫೬ ವ). [ದಿವ್ಯ + ಶರೀರ]

ದಿವ್ಯಸಂಭವ (ನಾ). ೧. ದೈವಾಂಶದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು : ಸ್ಥಿತಧೌಮೋತ್ತರದೇಯಸ್ಥಿತಿ ಬೆಸದೊಳ್ ಗರ್ಭಸಂಭವಕ್ಕಭಮತದುನ್ನತದಿವ್ಯಸಂಭವರ್ಗನುಚಿತಮೆಂಬರಿತೀಶ ನಿಮಗೆ ಪೆೞ್ವುದೆಶಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೯೬). ೨. ದೈವಾಂಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದಂ; ಅಯೋನಿಜ : ಬಲ್ಲರಿಗೆ ದಿವ್ಯಸಂಭವಮಲ್ಲದೆ ದೂರ ಗರ್ಭಸಂಭವಂಗಳ್ಗಿಲ್ಲೆಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯುಮೆನೆ ಪಿರಿದುಂ ತಲೆವಲ್ಲಿದುವಱುವತ್ತು ಸಾಸಿರಂ ಮದಕರಿಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೦೬). [ದಿವ್ಯ + ಸಂಭವ]

ದಿವ್ಯಸಂಯೋಗ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಂಪರ್ಕ,-ಒಡನಾಟ : ಅಂತು ದಿವ್ಯಸಂಯೋಗದೊಳಿರ್ವರುಂ ಗರ್ಭಮಂ ತಾಳ್ದರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೫ ವ). [ದಿವ್ಯ + ಸಂಯೋಗ]

ದಿವ್ಯಸಾಹಸ್ರವರ್ಷ (ನಾ). ದೇವಮಾನದ ಸಹಸ್ರವರ್ಷ: ನಾರದಂ ದಿವ್ಯಸಾಹಸ್ರವರ್ಷ ಪರ್ಯಂತಮಭ್ಯಾಸಿಸುತಿರ್ದು . . . ನೈಪುಣ್ಯಮಂ ಪಡೆದಂ (ಅದ್ಭುತ. ೨೫-೬). [ದಿವ್ಯ + ಸಾಹಸ್ರ + ವರ್ಷ]

ದಿವ್ಯಸುಖ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಭೋಗ ; ಸ್ವರ್ಗಸುಖ: ಮಹೇಂದ್ರಾಮರೇಶ್ವರನಭೂತೋಪಮ ದಿವ್ಯಸುಖಮನನುಭವಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೦೨೯ ವ); ಮಹೇಂದ್ರಾಮರಂ ಮೂವತ್ತುಮೂಱು ಸಾಗರೋಪಮ ಯುಷ್ಯಂಬರಮನನ್ಯಸಾಮಾನ್ಯದಿವ್ಯಸುಖಮನನುಭವಿಸುತ್ತುಮಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೬೧ ವ). [ದಿವ್ಯ + ಸುಖ]

ದಿವ್ಯಸೌಂದರಿ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಸುಂದರಿ ; ಸುರಸುಂದರಿ : ಉನ್ಮದ ಭೃಂಗಪಾಲಿಕಾರವಮುಖರೀಕೃತಾಮ್ರವನಶೋಭಿತಮಾಶ್ರಿತದಿವ್ಯಸೌಂದರೀನಿವಹಸಂಕೀರ್ಣಚಂಪಕವನಂ ಕರಮೊಪ್ಪುಗುಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೬೦). [ದಿವ್ಯ + ಸೌಂದರಿ]

ದಿವ್ಯಸ್ತುತಿ (ನಾ). ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರ,-ಹೊಗಳಿಕೆ, – ಸ್ತುತಿ : ವೇದದೞಿಕೆಗಳಡಗದು [ಪಾಠಾಂ. ಉಸುವೆ.] ಪನಿಷದಾದಿದಿವ್ಯಸ್ತುತಿಯ ಗಡಣೆಗೆ ಹೋದ ಹೊಲಬಳವಡದ ಮುನಿಗಳ ಮುಖಕೆ ಮನಗುಡದ ಕಾದಿ ಕಡಗುವ ತಾರ್ಕಿಕರು . . . ನಿಜವನಱಿಯದನಾದಿಸಿದ್ಧನ ಬರವ ಕಂಡನು ಬಾಗಿಲಲಿ ವಿದುರ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೮-೯). [ದಿವ್ಯ + ಸ್ತುತಿ]

ದಿವ್ಯಸ್ನಾನ (ನಾ). ವಾಯವ್ಯ, ವಾರುಣ, ದಿವ್ಯ, ಮಾನಸ, ಆಗ್ನೇಯಂಗಳೆಂಬ ಐದುಂ ವಿಧವಾದ ಸ್ನಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದುಂ; ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಳೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸ್ನಾನ : ದಿವ್ಯಸ್ನಾನ ವಾರುಣಸ್ನಾನ ವಾಯವ್ಯಸ್ನಾನ ಮಾನಸಸ್ನಾನ ಆಗ್ನೇಯಸ್ನಾನವೆಂಬ ಪಂಚವಿಧಸ್ನಾನಂಗಳೊಳಗೆ (ವಿವೇಕ. ೦೪೫) ; ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಳೆಯಿಂದ ಮಾಡುವುದೇ ದಿವ್ಯಸ್ನಾನವು (ಅಷ್ಟಾವಿ. ೪). [ದಿವ್ಯ + ಸ್ನಾನ]

ದಿವ್ಯಸ್ಪರ್ಶ (ನಾ). ದೈವಿಕವಾದ ಅನುಭವ ; ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದ ಅನುಭವ : ಅತ್ತ ಹೊರಳಲು ಸ್ಪರ್ಶ ಇತ್ತ ಹೊರಳಲು ಸ್ಪರ್ಶ ಎತ್ತೆತ್ತಲು ಸ್ಪರ್ಶ ದಿವ್ಯಸ್ಪರ್ಶ (ನನಲ್ಲ. ೦೫-೧೩). [ದಿವ್ಯ + ಸ್ಪರ್ಶ]

ದಿವ್ಯಸ್ಮಿತ (ನಾ). ಮನೋಹರವಾದ ಮುಗುಳ್ನಗೆ : ನಗುತಿಹ ದೇವರ ದಿವ್ಯಸ್ಮಿತವೆನೆ ಮಳೆಬಿಸಿಲಿದೊ ಮಲೆ ಮೇಲುಗಡೆ (ಪಾಂಚಜ. ೫೮-೭). [ದಿವ್ಯ + ಸ್ಮಿತ]

ದಿವ್ಯಹಂಸ (ನಾ). ೧. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಂಸಪಕ್ಷಿ. ೨. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಸಂನ್ಯಾಸಿ. ೧, ೨ : ತ್ರಿಭುವನಗುರುಪರಿನಿಷ್ಕ್ರಮಣಕಲ್ಯಾಣಶಾರದಾಗಮ ಪ್ರತೀಕ್ಷಣ ದಿವ್ಯಹಂಸರುಂ ಬ್ರಹ್ಮಕಲ್ಪಾಂತ ನಿವಾಸಿಗಳುಮಪ್ಪ ಸಾರಸ್ವತಾದಿತ್ಯ . . . ಅರಿಷ್ಟರೆಂಬೆಣ್ಬರುಂ ಲೋಕಾಂತಿಕದೇವರ್ ಬಂದು (ಆದಿಪು. ೯-೬೦ ವ). 'ಪರಮಹಂಸ' ಪರಾ. [ದಿವ್ಯ+ಹಂಸ]

ದಿವ್ಯಾಂಗ (ನಾ). ೧. ದೈವಿಕವಾದ ಶರೀರ : ದ್ವಾವಿಂಶತ್ಯಂಬುಧಿ ಮಿತಜೀವಿತಮುಂ ಮೂಱು ಮೊಟದ ದಿವ್ಯಾಂಗಮುಮಾ ದೇವಂಗಾಯ್ತು (ಆದಿಪು. ೬-೧೬); ಅಂಗನೆಯ ಸರ್ವಾಂಗಮಂ ದಿವ್ಯಾಂಗಮಾಗಿರಲೀಯಲಾ ಲಲಿತಾಂಗಿ ಸರ್ವಾಂಗದೊಳೆಱಗಿ ವಂದಿಸುತ ಮುಂದಿರಲು (ಬಸವ. ೫೬-೩೧). ೨. ಮನೋಹರವಾದ ದೇಹ : ಮಡದಿಯ ದಿವ್ಯಾಂಗಮೇಂ ಮನಂಗೊಳಿಸಿದುದೊ (ರಾಜಶೇ. ೩-೦೬). [ದಿವ್ಯ + ಅಂಗ$_2$]

ದಿವ್ಯಾಂಗಂದಳೆ (ಕ್ರಿ). ಸುಂದರವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದು,-ತಳೆ : ಅಂಗನೆಯಂಗದ ಕಾಮಂ ಮುನ್ನಿನನಂಗತೆಯಂ ಪರಿಹರಿಸಿ ಬಳಿಕ ದಿವ್ಯಾಂಗಂದಳೆದೊಪ್ಪಂಬಡೆದಂದದಿಂ (ಜಯನೃ. ೨-೫೪). [ದಿವ್ಯಾಂಗ + ತಳೆ$_1$]

ದಿವ್ಯಾಂಗನೆ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಸ್ತ್ರೀ : ದಿವ್ಯಾಂಗನಾಭಾವಾಪಾಂಗನಿರೀಕ್ಷಣಾಮೃತಕೃತಾನಂಗೋತ್ಸವಂ (ಆದಿಪು. ೨-೬) : ದಿವ್ಯಾಂಗನೆ ನೋಡಿದರ್ ತೆಗುಳ್ದು ಚಂದ್ರಾಪೀಡ ಭೂಪಾಲನಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೮೪) [ಸಂ. ದಿವ್ಯಾಂಗನಾ]

ದಿವ್ಯಾಂಗಿ (ನಾ). ದಿವ್ಯಾಂಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವಳು : ಮಿಗಿಲೆನಿಸಿ ನಡೆದಳು ದೇವನರ್ಧಾಂಗಿ ನಿರುಪಮಚಿದಂಬುಜಪತಂಗಿ ದಿವ್ಯಾಂಗಿ ಶಂಕರ ವಿಲಸದಂತರಂಗಿ (ವೀಶೈಪು. ೩-೨-೨೬). [ಸಂ. ದಿವ್ಯಾಂಗೀ]

ದಿವ್ಯಾಂಜನ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಅದ್ಭುತಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡುವ ಅಂಜನ,-ಲೇಪನದ್ರವ್ಯ,-ಕಾಡಿಗೆ : ಮರುಜವಣಿ . . . ಸಂತೋಷಣ ದಿವ್ಯಾಂಜನ . . . ಸಿದ್ಧಲೇಪಾದಿ ಸುವಸ್ತುಗಳನೇಕಮಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯಣ ಶಿವಭಕ್ತರ್ಗೆ ಸುಕೃತಾನುರೂಪದಿಂದಾನಂದಕರಗಳಾಗಿರ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೦೦). [ದಿವ್ಯ + ಅಂಜನ]

ದಿವ್ಯಾಂಬರ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಬಟ್ಟೆ,-ಉಡುಪು : ಜಾಡದ ಜಾಸಿಗ ಮುಡಿ ಚೆಲ್ವೋಡದ ದಿವ್ಯಾಂಬರಂ ಮನಂಗೊಳೆ (ಆದಿಪು. ೬-೯೦); ಮಣಿ ಭೂಷಣ ದಿವ್ಯಾಂಬರಗಣಂಗಳಂ ತಣಿಯ ಕೊಟ್ಟು (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೧೧೩) ; ಮಂಗಳವೇ ಮಜ್ಜನವೆನಗೆ . . . ದಿಗಂಬರವೇ ದಿವ್ಯಾಂಬರವೆನಗೆ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೩೬-೭೮). [ದಿವ್ಯ + ಅಂಬರ]

ದಿವ್ಯಾಂಬು (ನಾ). ಪವಿತ್ರವಾದ ನೀರು ; ದೇವಲೋಕದ ನೀರು : ಅಚ್ಛಸ್ಫಟಿಕಕಳಶಮಂ ತೀವಿ ದಿವ್ಯಾಂಬುವಿಂ ನಾಕಜನಾಥಂ ಮಜ್ಜನಕ್ಕಿತ್ತಿದ ತೆಱದೆ ಸುಧಾಸೂತಿ ಕಣ್ಗೆಡ್ಡಮಾದಂ (ಆದಿಪು. ೧೨-೮). [ದಿವ್ಯ + ಅಂಬು₃]

ದಿವ್ಯಾಕಾರ (ನಾ). ೧. ಸುಂದರವಾದ ರೂಪ,-ಆಕಾರ : ಮಾಯಾದೇವಿ ಲೋಕತ್ರಯಜನನಿ ಮದಾಜ್ಞಾಸಮುತ್ಪನ್ನೆಯುಷ್ಮತ್ಕುಲೆ ದಿವ್ಯಾಕಾರದಿಂ ಪುಟ್ಟುಗೆ (ಜಗವಿ. ೩-೫೮). ೨. ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವನ್ನುಳ್ಳವನು : ಮಹಾಪ್ರಮಾಣಪುರುಷನುಂ ಮಹಾ ಪುರುಷಲಕ್ಷಣೋಪೇತನುಂ ದಿವ್ಯಾಕಾರನುಮೆನಿಸಿದ ಮಹಾನುಭಾವಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೩೬). [ದಿವ್ಯ + ಆಕಾರ₃]

ದಿವ್ಯಾಕಾರೆ(ನಾ). ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವನ್ನುಳ್ಳವಳು: ಒರ್ವಳತ್ಯುತ್ತಮ ದಿವ್ಯಾಕಾರೆ ಕುಳ್ಳಿರ್ದತನುಹರನಾರಾಧಿಸುತ್ತಿರ್ದಳಾಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೫೯). [ದಿವ್ಯಾಕಾರ + -ಎ₃]

ದಿವ್ಯಾಕೃತಿ (ನಾ). ೧. ಸುಂದರವಾದ ರೂಪ,-ಆಕಾರ : ದಿವ್ಯಾಲಂಕಾರ ದಿವ್ಯಲೇಪನ ಭಾಸ್ವದ್ದಿವ್ಯಾಕೃತಿಯುಂ ಧರಿಯಿಸಿ (ಜಗವಿ. ೪-೮೧). ೨.ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಉಳ್ಳವನು: ಶ್ರೀ ಕುರುಭೂಮಿಭವಂ ದಿವ್ಯಾಕೃತಿ ಜನಚಂದ್ರದೇವನಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧). [ದಿವ್ಯ + ಆಕೃತಿ]

ದಿವ್ಯಾಗಮ (ನಾ). ೧. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಗಮ, ೨. ವಾತುಲ, ಉತ್ತರ ವಾತುಲ, ಕಾಲಜ್ಞಾನ, ಪರಾಜಿತ, ಸರ್ವಾಗಮ, ಸರ್ವಾಷ್ಪಾಗಮ, ಶ್ರೇಷ್ಠಾಗಮ, ದಿವ್ಯಾಗಮ, ಶುದ್ಧಾಗಮ, ಮಹದಾಗಮ, ವಿಶ್ವಾಸಾಗಮ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕಾಗಮವೆಂದು ವಾತೂಲಾಗಮದ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ವಾತೂಲ ಉತ್ತರವಾತೂಲ ಕಾಲ ಜ್ಞಾನ ಪರಾಜಿತ . . . ದಿವ್ಯಾಗಮ ಶುದ್ಧಾಗಮ . . . ವಾತೂಲಾಗಮದ ದ್ವಾದಶ ಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೬೬). [ದಿವ್ಯ + ಆಗಮ].

ದಿವ್ಯಾಜ್ಞೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ಪಾರಿವ್ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಆಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಪದದ ಮೂರು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; P ದಿವ್ಯಾಜ್ಞೆ, ವಿಜಯಾಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಪರಮಾಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. ದಿವ್ಯಾಜ್ಞೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಶೀಕೃತ ರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು: ನಿಜಾಜ್ಞಾಭಿಮಾನಪರಿತ್ಯಾಗದಿಂ ಮೌನ ವ್ರತಧಾರಿಯಾಗಿ ತಪದೊಳಿಸಗಿದೊಡೆ ದಿವ್ಯವಿಜಯಪರಮಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಯಕ್ಕುಂ ಅಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾ[ಪಾಠಾಂ. ದೇವಾ]ಜ್ಞೆಯೆಂಬುದು ದೇವೇಂದ್ರ ಪುಣ್ಯದಿಂ ದೇವರ್ಕಳಂ ವಶೀಕೃತಂ ಮಾಡುಪುದು (ಚಾವುಂಪು. ೨೫೦). [ದಿವ್ಯ + ಆಜ್ಞೆ]

ದಿವ್ಯಾದಿವ್ಯ (ನಾ). [ಶೈವ] ಶೈವಾಗಮದ ಆರು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಶೈವಾಗಮಗಳು . . . ಬೋಧಕ – ಬೋಧ್ಯಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ "ಪರ, ಮಹಾನ್, ಅಂತರಾಳ, ದಿವ್ಯ, ದಿವ್ಯಾದಿವ್ಯ, ಅದಿವ್ಯ"ಗಳೆಂದು ಆರು ಬಗೆಯಾಗಿವೆ (ಧಾರದ. ೭೩). [ಸಂ.]

ದಿವ್ಯಾನಂದ (ನಾ). ಪರಮಾನಂದ; ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದ : ಜೀವನದಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯತ್ವ ವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ದಿವ್ಯಾನಂದದ ಅನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯಾವ ಸಿದ್ಧತೆಗಳು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೊ ಆ ನಿಯಮಗಳು ಜೀವನಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ ವಾಗಿವೆ (ಹುಕ್ಕೇರಿ. ೮೮ ಪುಟ೨೩). [ದಿವ್ಯ + ಆನಂದ]

ದಿವ್ಯಾನುಭವ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅನುಭವ : ಈ ದಿವ್ಯಾನುಭವಕ್ಕೆ ಏನನ್ನರ್ಪಿಸಿದರೂ ಕಡಿಮೆ (ಸಮಜೀ. ೨೨೩). [ದಿವ್ಯ + ಅನುಭವ]

ದಿವ್ಯಾನುಭಾವ (ನಾ). ೧. = ದಿವ್ಯಾನುಭೂತಿ. ೨. ಅಸಾಧಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು ; ಮಹಾನುಭಾವ : ಮತ್ತಮಾ ದಿವ್ಯಾನುಭಾವಂ ಐರಾವತಗಜಕುಂಭಸ್ಫುರಣವಿಶ್ಲಥವಿಕಾಸಿಕೇಯೂರಂ ಕೇಯೂರದೊಳೊ ರಸೆ . . . ಇರ್ಪನರ್ಹದಾಸ್ಥಾಯಿಕೆಯೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೫೨ ವ). [ದಿವ್ಯ + ಅನುಭಾವ]

ದಿವ್ಯಾನುಭೂತಿ (ನಾ). ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದ ಅನುಭಾವ; ಪರಮಾನಂದ: ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ . . . ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾನುಭೂತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ (ಸೌಂದಕ. ೯೦). [ದಿವ್ಯ + ಅನುಭೂತಿ]

ದಿವ್ಯಾನ್ನ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಅನ್ನ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅನ್ನ : ಹಂಸೆಯು ತುಪ್ಪುಳ ಹಾಸಿನ ಮೇಲೆ ಬಿಜಯಂಗೆಯ್ಸಿ ದಿವ್ಯಾನ್ನ ದಿವ್ಯಫಳ ದಿವ್ಯಾಮೃತ ರಸಂಗಳನೂಡಿ ದಿವ್ಯಾಭರಣ ದಿವ್ಯವಸ್ತ್ರಂಗಳಿಂದಲಂಕರಿಸಿ (ಸಂಬಿಶ. ೨-೬೮): ಶಾಲಿಯ ದಿವ್ಯಾನ್ನ ಸದ್ಯೋಘೃತಗಳ ಲೋಲಾಕ್ಷಿಯರು ಬಡಿಸಿದರು (ಕಂನವಿ. ೮-೮೫). [ದಿವ್ಯ + ಅನ್ನ₃]

ದಿವ್ಯಾಪಗೆ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ನದಿ ; ಗಂಗೆ : ಸಂಧ್ಯಾವಂದನಾದಿಗಳ ಮಾಡಿ ಸುಮಜ್ಜನದಿಂ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳ ತೋಷಣೆಗೊಳಿಸಿ ಸಾನಂದದಿಂದ ಕೃತಕೃತ್ಯರಾಗುತೆ ನುತಿಸಿ ದಿವ್ಯಾಪಗೋತ್ತಮೆಯನು (ವಂಕಾರಾ. ೧-೦೪-೮೩). [ಸಂ. ದಿವ್ಯಾಪಗಾ]

ದಿವ್ಯಾಭರಣ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಭರಣ,-ಒಡವೆ : ಸುರಭಿಕುಸುಮ ದಾಮಂ ಬಾಡಿನೀರೋಡೆ ದಿವ್ಯಾಭರಣರುಚಿ ಗಳಸ್ತೋದಸ್ತಸೂರ್ಯಾಂಶು ಗಳ್ತೋಲಿರೆ ಮಸುಳೆ ನಿಜಾಂಗಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೩೮). [ದಿವ್ಯ + ಆಭರಣ]

ದಿವ್ಯಾಯುಧ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಯುಧ : ದಿವ್ಯಾಯುಧಂಗಳಂ ಗೆಲೆ ದಿವ್ಯಾಯುಧಮಸುರವಡೆಯನಿಲತನೂಜಂ . . . ಪಿಶಾಚಪಡೆಗೆ ಬಾಣಸುಗೆಯ್ದಂ (ಕುಂರಾಮಾ. ೦೩-೦೩೦). [ದಿವ್ಯ + ಆಯುಧ]

ದಿವ್ಯಾರ್ಚನೆ (ನಾ). ೧. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪೂಜೆ ; ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಚನೆ: ದಿವ್ಯಾರ್ಚನೆಯೊಳೆ ಮೆಱೆದಂ ಭಕ್ತಿಯಂ ಚಕ್ರನಾಥಂ (ಆದಿಪು. ೧೬-೨). ೨. ಮಂತ್ರ, ಪುಷ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪೂಜಾಸಾಧನ : ಸಹಸ್ರನಾಮಾಂಕಿತ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂ ಸ್ತುತಿಯಿಸಿ ದಿವ್ಯಾರ್ಚನೆಗಳಿಂದರ್ಚಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೦೫-೨೦ ವ). [ದಿವ್ಯ + ಅರ್ಚನೆ]

ದಿವ್ಯಾಲಂಕಾರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಲಂಕಾರ,-ಆಭರಣ : ದಿವ್ಯಾ ಲಂಕಾರ ದಿವ್ಯಲೇಪನ ಭಾಸ್ವದ್ದಿವ್ಯಾಕೃತಿಯುಂ ಧರಿಯಿಸಿ (ಜಗವಿ. ೪-೮೧) ; ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಚಾರವೇ ದಿವ್ಯಾಲಂಕಾರವೆನಿಸಿದೆ (ಶಕ್ತಿವಿ. ೮೩). [ದಿವ್ಯ + ಅಲಂಕಾರ]

ದಿವ್ಯಾಲಾಪ (ನಾ). ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಮಾತು; ಉಚಿತವಾದ ನುಡಿ : ದಿವ್ಯಾಲಾಪದಿಂದಾಗ ಸೂತನಾ ಮುನಿಗಳಿದಿರಿನೊಳು ಶರಭನ ಪೊಗಳಿದ (ವೀಶೈಪು. ೩-೬-೪೩). [ದಿವ್ಯ + ಆಲಾಪ]

ದಿವ್ಯಾವತಾರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅವತಾರ ; ೫ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ, ನಾರಸಿಂಹ ಮತ್ತು ವಾಮನ ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೊದಲ ಐದು ಅವತಾರಗಳಿಗೆ ದಿವ್ಯಾವತಾರ ಎಂದು ಹೆಸರು : ಮೊದಲಿನ ಐದು ದಿವ್ಯಾವತಾರಗಳು (ಭಾಕರ. ೧೪೫). 'ಪೂರ್ಣಾವತಾರ' ಪರಾ. [ದಿವ್ಯ + ಅವತಾರ]

ದಿವ್ಯಾವಧಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅವಧಿಜ್ಞಾನ ; ತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ, ನಡೆಯುವ, ನಡೆಯಬಹುದಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಜ್ಞಾನ : ಆಕಾರೋಪಲಕ್ಷಿತದಿಂದತ್ಯಾಸನ್ನಭವ್ಯನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ದಿವ್ಯಾವಧಿಯಂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ನೋಡಿ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೮). 'ಅವಧಿಜ್ಞಾನ' ಪರಾ. [ದಿವ್ಯ + ಅವಧಿ]

ದಿವ್ಯಾವಧಿಬೋಧ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅವಧಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು : ನಿರ್ವ್ಯಾಜವಿಖ್ಯಾತನೆಂದಾ ದಿವ್ಯಾವಧಿಬೋಧರಱಿದು ತಪವಮಂ ಕೊಟ್ಟರ್ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೩). 'ಅವಧಿಬೋಧ' ಪರಾ. [ದಿವ್ಯಾವಧಿ + ಬೋಧ]

ದಿವ್ಯಾಶ್ರಮ (ನಾ). (ಋಷಿಗಳ) ಪವಿತ್ರವಾದ ಆಶ್ರಮ,-ವಾಸಸ್ಥಾನ : ಅಧ್ಯಯನಕಾಲದ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾವಸ್ಥೆ ಋಷಿಗಳ ದಿವ್ಯಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ (ಋಶ್ಯಾರ. ೮೮ ಟಿ೬೪). [ದಿವ್ಯ + ಆಶ್ರಮ]

ದಿವ್ಯಾಶ್ವ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಕುದುರೆ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕುದುರೆ : ತುರಗಾಸುರನ ಪಡೆದೋರ್ಕೆಯಂತಿರ್ದ ದಿವ್ಯಾಶ್ವಂಗಳ ಕಟ್ಟುವ ದೀರ್ಘಪಟಮಂಡಪಂಗಳಿಂದವಾತಿವಮನೋಹರವಾದ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೧೪೭ ವ). [ದಿವ್ಯ + ಅಶ್ವ]

ದಿವ್ಯಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ದೇವತಾಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿ ಬಿಡುವ ಬಾಣ : ಆ ದಿವ್ಯಾಸ್ತ್ರಂಗಳಂ ಸಾಧಿಸಲೆ ನೆಗಟ್ದ ಪಾರಾಶರಂ ಪೇೞ್ ಮುನ್ನಂ ಪೋದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೩೦) : ಆರ್ ವೀರಾಗ್ರೇಸರನಪ್ಪ ಮಾರುತಿಯ ದಿವ್ಯಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಮೆಯ್ವಾರ್ಚುವರ್ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೩-೧೨೦). [ದಿವ್ಯ + ಅಸ್ತ್ರ]

ದಿವ್ಯಾಹಾರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಹಾರ; ಒಳ್ಳೆಯ ಆಹಾರ: ಮಹಾಕಲ್ಯಾಣಕಾರವೆಂಬ ದಿವ್ಯಾಹಾರಮುಂ ಅಮೃತಗರ್ಭಂಗಳೆಂಬ ಸದ್ಯೋಘೃತಮುಂ . . . ಅಮೃತರಸಾಯನಮೆಂಬ ಪಾನಮುಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೩ ವ) ; ಉರ್ವರಾಸ್ವತಿಲಕನಪ್ಪ ಮೇಘರಥನರೇಂದ್ರನುಪ[ವಾ]ಸದ ಮೇಗೆ ದೊರೆಕೊಂಡುತ್ತಮಪಾತ್ರದಾನದ ಸಂತಸದಿಂ ತಣದುದಂ ಪುನರುಕ್ತಂ ಮಾಟ್ಪಂತೆ ದಿವ್ಯಾಹಾರಮಂ ಪಾರಿ ಸುಖಮಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೯೩ ವ). [ದಿವ್ಯ + ಆಹಾರ]

ದಿವ್ಯೋಕ್ತಿ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ಮಾತು ; ಭವಿಷ್ಯನುಡಿಯುವುದು: ದೈವಪ್ರೇರಣೆಯ, ದಿವ್ಯೋಕ್ತಿಯ, ಮನುಷ್ಯರೂಪದ (ಅಥವಾ ಇತರ) ವಾಹಕ (Oracle. ಇಂಗ್ಲಿ). ೨. ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾತು,-ನುಡಿ. [ದಿವ್ಯ + ಉಕ್ತಿ]

ದಿವ್ಯೋಪದೇಶ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉಪದೇಶ,-ಬೋಧೆ: ಮುನ್ನಂ ನಿನ್ನನೆನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರಿಸಿದ ದಿವ್ಯೋಪದೇಶಂ ಸಮಂತಿದು ಮುನ್ನಂ ನಿನ್ನ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆಳಸಿದ ಹಿತಮಂ ಮಾಡಿದಾ ಜೋಯಿಸಂ ಬಂದುದು ಕೈಕೊಳ್ ನಿನ್ನ ಚಿತ್ತಂ ಬಯಸುವ ವಿಲಸನ್ಮೂರ್ತ್ಯಸಜ್ಞಾನರತ್ನಂ (ಸುಕುಮಾ. ೪-೨). [ದಿವ್ಯ + ಉಪದೇಶ]

ದಿವ್ಯೌಷಧ (ನಾ).=ದಿವ್ಯೌಷಧಿ: ದಿವ್ಯೌಷಧಮೆನಿಸಿದೌಷಧರ್ಧಿ ಕಯ್ಯೊಳ್ಕಿದ ನೀರಸಂ ಮೃದುರಸಾಯನಮಪ್ಪ ರಸರ್ಧಿಯಳ್ಕದುಬಳರ್ಧಿಯುಂ ಮಿಕ್ಕನ್ನವಿರ್ದಾಸ್ಪದಮುಂಟು ಕಟಕಕ್ಕಮೆನಿಸುವ ಕ್ಷೀಣರ್ಧಿಯಿಂತು ಸಪ್ತರ್ಧಿಯಂ ಮುನಿ ತಾಳ್ದಿದಂ (ಅನಂಪು. ೪-೩೦). [ದಿವ್ಯ + ಔಷಧ]

ದಿವ್ಯೌಷಧಿ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಔಷಧಿ; ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾದ ಔಷಧಿ : ಆ ಪ್ರಸ್ತಾವದೊಳ್ ಫಲಪಾಕ ವಿರಾಮಂಗಳಪ್ಪ ಗರ್ಭಪಕ್ವ ವ್ರೀಹಿಯವಗೋಧೂಮಾದಿ ಮಹೌಷಧಿಗಳುಮಂ ತಿಳಾತಸೀಕುಸುಂಭಾದಿ ದಿವ್ಯೌಷಧಿಗಳುಮಂ (ಚಾವುಂಪು. ೩೩-೬); ಅಮಿತಾಯುಷ್ಯಂ ದೊರೆಕೊಂಡ ಮನುಷ್ಯಂಗಖಿಳಮಂತ್ರದಿವ್ಯೌಷಧಿ ಸಿದ್ಧಿ . . . ದೊರೆಕೊಳ್ಗುಂ (ಜಾತಕ. ೮-೧೬). [ದಿವ್ಯ + ಔಷಧಿ]

ದಿವ್ಯೌಷಧಿಗ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಔಷಧಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು; ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾದ ಔಷಧಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು : ಜೀವವ ತೊಱೆದವರನೆಬ್ಬಿಸುವ ದಿವ್ಯೌಷಧಿಗ ನೀನಲ್ಲ (ತೊರರಾ. ೬-೪೧-೪೮). [ದಿವ್ಯೌಷಧಿ + -ಗ]

ದಿಶಾಂತ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಭಾಗ ; ದಿಗಂತ. [ಸಂ.]

ದಿಶಾಂತರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗ,- ಪ್ರದೇಶ : ನಿಜರೂಪವಿಜಿತ ಮಕರಧ್ವಜನಖಿಳದಿಶಾಂತರಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಕೀರ್ತಿಧ್ವಜಸದನಾಳ್ವಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೬). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಂತರಯಶ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದವನು : ಧರ್ಮದ ಮೇರುಗಳ್ದಿಶಾನ್ತರಯಶರುತ್ತಮರ್ (ಸೌಇಇ. XX. ೫೭-೦೩ ; 1064). [ದಿಶಾಂತರ + ಯಶ]

ದಿಶಾಕರಟಿ (ನಾ). ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಐರಾವತವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಆನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ದಿಗ್ಗಜ : ವಸುಂಧರೆ ನಿಲ್ವನ್ನೆವರಂ ದಿಶಾಕರಟಿ ಕರ್ಣಾಸ್ಫಾಲನಂ ಮಾಡುಗುಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೬-೧೪೮). [ಸಂ. ದಿಶಾಕರಟಿನ್]

ದಿಶಾಕರಿ (ನಾ). ೧.=ದಿಶಾಕರಟಿ. ೨. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ಸುರಪತೀಶಕರಾಗ್ನಿವಾರುತಭಾನುಯುಗ್ಮಗಣಂಗಳಿಂ ಪರದೊಳೊಪ್ಪೆ ಹಿಮಾಂಶುಶೇಖರನಿರ್ದು ವಿಶ್ರಮಣಾ ದಿಶಾಕರಿಯೊಳಾಗಿರೆ ಸಂದುದಿಂತಿದು . . . ನಾಮದಿಂ ತರಳಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೭೧). [ಸಂ. ದಿಶಾಕರಿನ್]

ದಿಶಾಗಜ (ನಾ). ೧.=ದಿಶಾಕರಟಿ: ಮೇರುವನೊತ್ತಿ ಕಿಟಿಗ್ರೊಡೆ ವಯೋಮಯವಾಯ್ತೊ ನಭಂ ನೆಲಕ್ಕನಾಧಾರತೆಯಿಂದೆ ಬಿಟ್ಟುದೊ ದಿಶಾಗಜರಾಜಿಯ ವಾರಿಕೇಳಿಕಾಸಾರಮೊ . . . ಎನೆ ಕೌತುಕಮಾಯ್ತು ಮಹಾಸರೋವರಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೩೮). ೨. = ದಿಶಾಕರಿ ೨ : ಏಗಳುಂ ಯತಿ ದಿಶಾಗಜದೊಳ್ ನಿಂದಾಗಳಗ್ನಿ ದಿವಿಜೇಂದು ಹರಸರ್ಪಂಯೋಗಮಾಗಿರೆ . . . ಸ್ವಾಗತಂ ನೆಗಟ್ದ ನಾಕಿಗನಿಂದಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೧೯). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಘಾಟ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ನೆಲೆ : ನೆಲನಿಲ್ಲಿಂದಿತ್ತಲಿಲ್ಲೆಂಬಿನಮನಿತೆ ದಿಶಾಘಾಟಮೆಂಬನ್ನೆಗಂ ಕಟ್ಟಲೆ ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯತೇಜಕ್ಕದಿರದಿದಿರನೊಡ್ಡಿರ್ದುದೆಂಬನ್ನೆಗಂ ಕಟ್ಟಲಿಸುತ್ತಿರ್ದತ್ತು (ಪಂರಾಮಾ. ೬-೧೨೩). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಚಕ್ರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪರಿಧಿ ; ದಿಕ್ಚಕ್ರ : ಪ್ರಭಾಪುಂಜ್ವಲಿತದಶದಿಶಾಚಕ್ರಂ . . . ಇರ್ದತ್ತೊಳಪುಗದೆ ಪುರೋಪಾಂತದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೪-೩); ಚಕ್ರಾಕಾರದಿನೊಗೆವ ದಿಶಾಚಕ್ರದಿಂ ಸ್ಫುರದ್ವಿಸ್ಫುಲಿಂಗದಿನುರಿಲಿಂಗಮಿರ್ಪಂತಿರ್ದ ಸಕಲಕುಲಾಚಲಚಕ್ರದಿಂ (ಗದಾಯು. ೮-೩೦ ವ) : ದೀಕ್ಷಿಸಗುರು ಧರ್ಮದ್ರೋಹಚಕ್ರಂ ಸುಗಿದು ಪುಗೆ ದಿಶಾಚಕ್ರಮಂ ತತ್ಪ್ರಭಾಗ್ರೇಸರಮೇನುದ್ಯೋತದಿಂ ಬಾಸಣಿಸಿದುದೊ ವಿಯಚ್ಚಕ್ರಮಂ ಧರ್ಮಚಕ್ರಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೨೩೩). [ಸಂ.]

ದಿಶಾದಂತಿ (ನಾ). = ದಿಶಾಕರಟಿ : ದಿಶಾದಂತಿಗಳ್ಪರೆಗಂ ತಂದೆಯ ಕೀರ್ತಿಯೇಂ ಬಳೆದುದೋ (ಗದಾಯು. ೧-೧೨) ; ತ್ರಿದಶರ್ ಬಾಜಿಪ ದಿವ್ಯತೂರ್ಯರವಮಂ ನಿಷ್ಕಂಪಕರ್ಣಂಗಳಾಗಿ ದಿಶಾದಂತಿಗಳಾಲಿಪಲ್ಲಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೦-೧೧). [ಸಂ. ದಿಶಾದಂತಿನ್]

ದಿಶಾಧಿಪ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಒಡೆಯ,-ಪ್ರಭು ; ದಿಕ್ಪಾಲಕ: ಸುರರಾಜನಗ್ನಿ ಕಾಲಂ ನಿರುತಿ ವರುಣನಾ ಮರುತಂ ಕುಬೇರನೀಶಂ ದಿಶಾಧಿಪರು (ಮಂಗರಾ. ೧೭-೧೪) ; ಆವ ದಿಶಾಧಿಪರತ್ತ ನಡೆಯಲು ಆವ ಹಗೆಗಳಲಿ ಸಪ್ಪಾಂಗವ ಹಿಡಿಯಲು ಬೆಸಸುವೊಡೇಳೇಳೆ ಸುಕುಮಾರ (ಹಡಕಾ. ೦೨-೩೦ ರಗಳೆ). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಧೂಮ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬೆಂಕಿಯ ಹೊಗೆ; ದಿಗ್ಧೂಮ: ಧೂಮಮಯವಾದ ದಿಶಾಧೂಮಂ ಕವಿದಂತಾಭೀಳವಾಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೯೮ ವ). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಪಟ (ನಾ). ೧. (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೆ ಚೆದರುವಂತೆ ಮಾಡುವಿಕೆ; ದಿಕ್ಕಾಪಾಲು ಮಾಡುವಿಕೆ. ೨. = ದಿಶಾಪಟಮಲ್ಲ: ರಥಕ್ಕೆ ದಾನವಕುಲದಿಶಾಪಟ ಕೃಷ್ಣ ಬಿಜಯಂಗೈದನೊಲವಿನಲಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಉ. ೭-೮) ; ಭಾಪು ಪಾಂಡವಬಲದಿಶಾಪಟ ರಾಯಮದನಪ್ರಳಯಹರ ಭಾಪೆಂದು ಹೊಗಳಿತು ವಂದಿಸಂದೋಹ (ಕುವ್ಯಾ.ಳ. ೩೬-೪೮). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಪಟಮಲ್ಲ (ನಾ). (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೆ ಚೆದರಿಸುವವನು,- ದಿಕ್ಕಾಪಾಲು ಮಾಡುವವನು : ಪೊದೆದ ದುಗುಲಂ ರಣನಿಶಾಟಗಣ ದಿಶಾಪಟಮಲ್ಲನ ಚೆಲ್ವಿನ ಬೆಳ್ವಟ್ಟೆಯಂ ಪಟಿಯೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩೯-೦೨). [ದಿಶಾಪಟ + ಮಲ್ಲ]

ದಿಶಾಪಟ್ಟ (ನಾ). ೧. (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೆ ಚೆದರುವಂತೆ ಮಾಡುವಿಕೆ. ೨. = ದಿಶಾಪಟಮಲ್ಲ: ಕುರುವಂಶದಿಶಾಪಟ್ಟನುಂ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗಸನ್ನಿಕಾಶ ದುರ್ನಿರೀಕ್ಷ್ಯಕಟಾಕ್ಷವಿಕ್ಷೇಪಲಕ್ಷಿತನುಂ . . . ದುರ್ಯೋಧನವಿಶೇಷಣಾನ್ವೇಷಣಾರ್ಥಂ ಮಾಮಸಕಂ ಮಸಗಿ (ಗದಾಯು ೬-೨೩ ವ). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಪರಿಧಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಆವರಣ,-ಪ್ರದೇಶ; ದಿಗ್ವಲಯ: ಪರಿಣತ ಗಂಧಶಾಲಿವನ ಗಂಧದಿನುಲ್ಲಸಿತಾಂಬುಜಾಕರೋತ್ಕರನವಗಂಧದಿಂ ಪ್ರಚುರಚಂದನನಂದನ ಗಂಧದಿಂ ದಿಶಾಪರಿಧಿಯನೆಯ್ದೆ ಬಾಸಣಿಸು ತಿರ್ಪುದು (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೧೧). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಬಲಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವ ಬಲಿ; ದಿಗ್ಬಲಿ. [ಸಂ.]

ದಿಶಾಭಿತ್ತಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪ್ರದೇಶ; ದಿಗಂತಪ್ರದೇಶ: ಕೈತಪ್ಪಿ ಬಿಟ್ಟಂಜನಂ ಕೆದಱಿತ್ತೆಂಬಿನಮುರ್ಬಿ ಮರ್ಬು ಪರಿದತ್ತೆತ್ತಂ ದಿಶಾಭಿತ್ತಿಯೊಳ್ (ದಶಕು. ೩-೩೩). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಪ್ರಸರ (ನಾ). = ದಿಶಾವಳಯ: ದಿಶಾಪ್ರಸರಂ ಕವಿವಂತೆ ನೂಂಕ ಲೌವ್ವಳಿಸುವ ಗಂಧಸಿನ್ಧುರಘಟಾಳಿಗೆ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದು ನೂಂಕಿದನಗ್ಗದ ಪಟ್ಟದಾನೆಯಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೀಕ. ೯೩-೯೯ ; 1196). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಮಂಡಲ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹ,-ಗುಂಪು: ಇದಱೊಳ್ ಶ್ವೇತಾತಪತ್ರಸ್ಥಗಿತದಶದಿಶಾಮಂಡಲಂ ರಾಜಚಕ್ರಂ ಪುದಿದಟ್ಟಾಡಿತ್ತು . . . ಸಾಮಾನ್ಯಮೆ ಬಗೆಯೆ ಭವತ್ಕೀಶಪಾಶಪ್ರಪಂಚಂ (ಕಂಕಥಾ. ೦೨-೦೫೬). ೨. ದಿಕ್ಕುಗಳ ವಲಯ; ದಿಙ್ಮಂಡಲ: ಮುಂಕೊಂಬ ಮಂದಿ ಕುದುರೆಗೆ ಧರಾಮಂಡಲಂ ಸಂಕುಲದ ವಾದ್ಯಧ್ವನಿಗೆ ದಿಶಾಮಂಡಲಂ . . . ಸಂಕೋಚಮೆನೆ ಬಂದು ಓಡಿದು ಪಾರ್ಥನ ತುರಗಮಂ ಕಟ್ಟಿ ಬಳಸಿ ಪದ್ಮ ವ್ಯೂಹವಾಗಿ ನಿಂದಾರ್ದುದಾ ಸೇನೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೨-೯). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಮಾತಂಗ (ನಾ). =ದಿಶಾಕರಟಿ: ಅರರೆ ನಡೆದುದಂ ಸೇನೆ ಕುಲಗಿರಿಯೆರಡು ಕೂರುಮ ಫಣಿಪರಿಬ್ಬಿಬ್ಬರ ದಿಶಾಮಾತಂಗಗಳ ಹದಿನಾಱನಳವಡಿಸಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಭೀ. ೦-೩೦). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಮೂಢ (ನಾ). ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಂಡವನು; ದಾರಿತೋಚದವನು; ದಿಕ್ಕುಗೆಟ್ಟವನು; ದಿಙ್ಮೂಢ: ಸಾಗರಸೇನಮುನಿವರರ್ದಿಶಾಮೂಢರಾಗಿ ಪೊಲಗೆಟ್ಟರ್ದಂದು (ದಾಪುಂಪು. ೦೯೫). [ಸಂ.]

ದಿಶಾವರ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕು; ದೆಸೆ; ದಿಕ್ಕಿನ ಆವರಣ: ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ ಗೌಡ ವಿಷಯಂ ಮೊದಲಾಗಿಯುತ್ತರದಿಶಾವರದರಸುಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲರುಮಂ . . . ಶ್ರೀಪಾದಾರಾಧನ ದೀಕ್ಷೆಯ ಕೈಕೊಳ್ದಿಸೆ (ಸೌಇಇ. XX. ೪೭-೩೬ : 1072) ; ಶ್ರೀಪುತ್ತಿಭುವನಮಲ್ಲದೇವರು ಭೋಜನ ಮೇಲೆ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಶಾವರಕ್ಕೆತ್ತಿದಲ್ಲಿ (ಸೌಇಇ. XX. ೬೭-೩ ; 1100) : ಉತ್ತರದ ಪೂರ್ವದ ಪರಮತೀರ್ಥ ವ್ರಾತವನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಸಾಗರತೀರದಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಶಾವರಕೆ ತಿರುಗಿದನು (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೧೯-೦೩). ೨. ದಿಕ್ಕುಗಳ ಒಡೆಯ; ದಿಕ್ಪತಿ : ಆ ವಿಗಡರಡಿಗಡಿಗೆ ತಾಟಿಪ ರಾವರಭಸದ ಬೊಬ್ಬೆಗಳಿಗೆ ದಿಶಾವರರು ನಡನಡುಗೆ (ಬಸಪು. ೩-೪೦). [ಸಂ.]

ದಿಶಾವಲೋಕನ, ದಿಶಾವಳೋಕನ (ನಾ). ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಕಡೆಗೂ ನೋಡುವುದು; ದಿಗವಲೋಕನ: ಸಪ್ತತಳಪ್ರಾಸಾದದ ಮೇಲಿರ್ವರು ವಿಷ್ಣುಪರಿವಾರಸಹಿತಂ ದಿಶಾವಲೋ[ಪಾಠಾಂ. ಳೋ]ಕನಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಂ ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೪೩-೩) ; ನಳಿನಕೇತುವುಂ ಪ್ರಾಸಾದದುಪರಿಮಭೂಮಿಯೊಳ್ ಇರ್ದು ದಿಶಾವಲೋಕನಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೨ ವ). **ದಿಶಾವಳೋಕನ**: ಒಂದು ದಿವಸಂ ಕರುಮಾಡದ ಮೇಗಣ ನೆಲೆಯೊಳಿರ್ದರಸಂ ದಿಶಾವಳೋಕನಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರ್ದಾತಂ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಗಾ ತಪಮಿರ್ದ ಋಷಿಯರಂ ಕಂಡು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೬೦-೦೮). [ಸಂ.]

ದಿಶಾವಳಯ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಆವರಣ; ದಿಗ್ವಲಯ: ಎಡೆಗಿಱಿದೆತ್ತಲುಂ ನಡೆವ ದಂತಿಘಟಾಳಿಯಿನೆತ್ತವೋದುದಾವೆಡೆಯದು ಪೇೞ್ ದಿಶಾವಳಯಮೆಂಬಿನಮಾದುದದೊಂದು ವಿಸ್ಮಯಂ (ಆದಿಪು. ೦೨-೬೨). [ಸಂ. ದಿಶಾವಲಯ]

ದಿಶಾವಳಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹ,-ಗುಂಪು: ಅತ್ತ ಕಟಿವಂಬಿನ ಬಲ್ಸರಿಯಿಂದಮಾ ದಿಶಾವಳಿ ಮಸುಳ್ದಂತು ನೀಳ್ದಪುದು (ಕಂಪಭಾ. ೧೧-೧೧) : ಇದೆ ಬಹಳ ಭೂಕಂಪವದ್ಭುತವಿದೆ ದಿಶಾವಳಿ ಧೂಮಕೇತುಗಳಿದೆ ಪತಾಕಾಭಂಗವಿದೆ ವಿಪರೀತ ಪರಿವೇಶ ಇದು ಸಮಾಹಿತವಲ್ಲ (ಕುವ್ಯಾ.ವಿ. ೭-೩). [ಸಂ. ದಿಶಾವಲಿ]

ದಿಶಾವಳೋಕನ 'ದಿಶಾವಲೋಕನ' ನೋ.

ದಿಶಾಸಿಂಧುರ (ನಾ). = ದಿಶಾಕರಟಿ: ಬುಧಜನದೊಡವಿರ್ದಾಪತ್ಕುಧರವು ನೌದಾರ್ಯ ವಜ್ರದಿಂ ಪೊಯ್ದು ಯಶೋಂಬುಧಿಯೊಳವಗಾಹಮಿರಿಸಿದನ ಧನದ ನಿಧಿ ಮಾಧವಂ ದಿಶಾಸಿಂಧುರವಂ (ಶಾಶಮಂ. ೧೯೬೦ ; 1161). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಸ್ಥಗಿತ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದುದು,-ಆವರಿಸಿದುದು : ದಿನನಾಥ ರಥಪ್ರಸ್ಥಾನಪಾಂಸುವೆನಿಸಿ ದಿಶಾಸ್ಥಗಿತಂ ರಂಜಿಸಿತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾ ರಾಗಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೭-೧೧೩). [ಸಂ.]

ದಿಶಾಳಿ (ನಾ). = ದಿಶಾವಳಿ: ಸಕಲ ದಿಶಾಳಿಯಂ ಪುದಿದ ಶಾಳಿವನಂ ಶಶಿಕಾಂತನಿರ್ಗತೋದಕನವನಾಳಿಕೇರ ಜಲಪೂರಸಿತೇಕ್ಷುರಸ ಪ್ರವಾಹ ಮಾತ್ರಕಮೆನೆ ಸಂತತಂ ಬೆಳೆಯೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೦೬) : ಶಾಳಿಗಳಂ ಬಹು ಪರಿಮಳಶಾಳಿಗಳಂ ನಿಕಟಕುಮುದ ಸೌಗಂಧ್ಯಕೃತಾಶಾಳಿಗಳಂ ರುಚಿನಿಚಿತ ದಿಶಾಳಿಗಳಂ ಬೆಳೆವ ನೆಲನೆ ಪೊಲನಾ ನೆಲದೊಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೧೪). [ಸಂ. ದಿಶಾಲಿ]

ದಿಶೆ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕು; ದೆಸೆ; ನಿಟ್ಟು: "ಹರಿದಾಶೆದಿಕ್ಕಕುಭಾಕಾಷ್ಠೆಗೋ ದಿಶೆಯೆನಲು ದಿಕ್ಕಿಂಗೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೭-೦೪). ಅಂತೆಳೆಯುಂ ದಿಶೆಯುಂ ನಭಮುಂ ತನ್ಮಯಮಾಗೆ ನಡೆವ ಪಡೆವೆರಸಟ್ಟಿಂದಂ ತಾ ನೃಪತಿ ರಥಾವರ್ತಾಂತಿಕದೊಳ್ ಬೀಡುವಿಟ್ಟಂ (ವರ್ಧಪು. ೮-೦೪). ೨. ರೀತಿ; ಮಾರ್ಗ: ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತಬರಹಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡಿದರು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೪೩೦) ; ಪ್ರೇಮದ ಎರಡು

ದಿಶೆಗಳು ಏಕಸೂತ್ರವಾಗಿ ಹೋಗಿವೆ (ಬಾಡಅ. ४००). ೩. [ಗಣಿತ] ಹತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: "ದಿಶಿ[ಶೆ] ಹತ್ತು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೪-೮). ೪. ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ಕುಶಂ ವಾರ್ಧಿಪರ್ಯಾಯ ಮಕ್ಕುಂ ವಿರಾಮಂ ದಿಶಾಸಂಖ್ಯೆಯಕ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೧೨೭).

[ಸಂ. ದಿಶಾ]

ದಿಶೇಂದ್ರ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಒಡೆಯ; ದಿಕ್ಪಾಲ : ಪಟಹ ಡಿಂಡಿಮ ಶಂಖ ತಾಳಕಹಳಾಬಹುಳನಾದಬಧಿರೀಕೃತದಿಶೇಂದ್ರಂ ಸಿಂಹಳೇಂದ್ರಂ ಸಾಂದ್ರ ಹರ್ಷಮನಾಂತು ನಡೆದು (ರಾಜಶೇ. ೬-೧೩೭ ವ). [ಸಂ.]

ದಿಶೇಭ (ನಾ). = ದಿಶಾಕರಟಿ : ಅತಿ ದಿಶೇಭ[ಪಾಠಾಂ. ವಿತತದಿನಿಭ] ಶಿರೋಜಮೌಕ್ತಿಕತತಿಮರೀಚಿಯನನುಕರಿಸಿ (ಬಸಪು. ೨೭-೯). [ಸಂ.]

ದಿಶ್ಯ (ಗು). ೧. ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. ೨. ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತವಾದ. (ನಾ). ೩. ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವಸ್ತು : "ದಿಶ್ಯಂ (ದಿಗ್ಭವ) ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವಸ್ತುವಿನ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೭). [ಸಂ.]

ದಿಷ್ಟ (ಗು). ೧. ತೋರಿಸಿದ ; ಕಾಣಿಸಿದ : ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಭೃಂಗಿ ನಾಟ್ಯ ನಮ್ಮ ಲಿಂಗನ ಮುಂದೆ ಇದಕ್ಕೆ ದಿಷ್ಟ ದೀವಿಗೆ ನಮ್ಮ ಲಿಂಗನ ಮುಂದೆ (ಬಸವ. ೮೭೩). ೨. ಭದ್ರಪಡಿಸಿದ; ಸ್ಥಿರವಾದ. (ನಾ). ೩. ನಿಯಮ ಕ್ಕೊಳಗಾಗುವಿಕೆ ; ನಿಷ್ಠೆಗೊಳಗಾಗುವಿಕೆ : ದಿಷ್ಟದ ದೂರ್ವಾಸನನತಿ ದುಷ್ಟಾಸುರನಾರಿ ನೆರೆದಳ್ (ಹಮ್ಮೀ. ೬-೪೦). ೪. ಗುರಿ ; ಉದ್ದೇಶ. ೫. ಆಜ್ಞೆ ; ಆದೇಶ. ೬. ನಿಯುಕ್ತಿ ; ನಿಯೋಜನೆ. ೭. ದೈವ ; ವಿಧಿ ; ಅದೃಷ್ಟ : "ಯಮ ನಿಯತಿ ದಿಷ್ಟ ವಿಧಿ ನಾಮಮಯಾನಯ ರೂಪಮಂತದಕ್ಕುಂ ದೈವಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦-೩೩). ೮. ಕಾಲ ; ಸಮಯ : "ದಿಷ್ಟಮೆನೆ ಕಾಲಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೯-೪). [ಸಂ.]

ದಿಷ್ಟಿ₁ 'ದಿಟ್ಟಿ' ನೋ.

ದಿಷ್ಟಿ₂ (ನಾ). ೧. ಹರ್ಷ ; ಸುಖ ; ಸಂತೋಷ. ೨. ವಿಧಿ ; ಭಾಗ್ಯ ; ಅದೃಷ್ಟ: "ದಿಷ್ಟಿ ಸುಖಾನಂದ ದೈವವಚನಮದಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೩೦-೬೨). ೩. ಒಂದು ಅಳತೆ,-ಪರಿಮಾಣ; ಎಂಟು ಅಂಗುಲಗಳ ಅಳತೆ. ೪. ಗೊತ್ತುಪಡಿಸುವುದು ; ನಿಯೋಜಿಸುವುದು. [ಸಂ.]

ದಿಷ್ಟಿಬೊಟ್ಟು 'ದಿಟ್ಟಿಬೊಟ್ಟು' ನೋ.

ದಿಷ್ಟಿಮಣಿಸರ (ನಾ). ದೃಷ್ಟಿ ತಾಗದಿರಲೆಂದು ಹಾಕಿರುವ ಮಣಿಗಳ ಸರ, - ಆಭರಣ : ದಿಷ್ಟಿಮಣಿಸರವನ್ನು ಕುಚಿಗೊಳಿಸಿ ಹಾಕಿದ್ದಳು (ಮಲಿಮ. ೮೧). [ದಿಷ್ಟಿ₁ (<ದಿಟ್ಟಿ) + ಮಣಿಸರ]

ದಿಸಾಪಟ್ಟ (ನಾ). = ದಿಶಾಪಟಮಲ್ಲ : ಕೊಯತೂರ ತುಳಿವ ಹೆಂಜೆಉ ದಿಸಾಪಟ್ಟ ಸಂಗ್ರಾಮ ಜತ್ತಲಟ್ಟ (ಎಕ. II, ೧೪೩-೩೭ ; 1131) ; ೧೧ ದುರ್ಗಮಲ್ಲಪಶ್ಚಿಮರಾಯ ಭೋಜದೇವ ದಿಸಾ[ಶಾ]ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀಮತು ಪ್ರತಾಪಚಕ್ರವರ್ತ್ತಿ ಸಿಂಗಣದೇವ (ಎಇ. XXX, ೩೭-೬ ; 1220).

[<ಸಂ. ದಿಶಾಪಟ್ಟ]

ದಿಸಾವಳಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹ : ಎಲೆಲೆ ಜಲನಿಧಿಯ ಗೋತ್ರಾ ಚಳಮೆ ದಿಸಾವಳಿಯೆ ವೈರಿ ದೆಸೆಗೆಟ್ಟು ಬರಲ್ ಪೊಳಕೊಳ್ಳದಿರೊಳ ಕೊಳ್ಳದಿರೊಳಕೊಳ್ಳದಿರೆಂದು ಭೇರಿ ಸಾಱುದುದಾಗಳ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೯-೧೭ ; 1076 ?).

[P ಇದು 'ದಿಶಾವಳಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದಿಸೆ 'ದೆಸ್ಸೆ₂' ನೋ.

ದಿಳೀಪಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು; P ನೊಳಂಬ ವಂಶದ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಮದ್ದಿಳೀಪಯ್ಯಂ ಪ್ರಿಥುವೀರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರೆ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೫೧-೧ ; ಸು. 950?). [ದಿಳೀಪ₀ + ಅಯ್ಯ₁]

ದಿಳ್ಳ 'ಢಿಳ್ಳ' ನೋ.

ದಿಳ್ಳಿಸು 'ಡಿಳ್ಳಿಸು' ನೋ.

ದೀಂಕಿಡು 'ಧೀಂಕಿಡು' ನೋ.

ದೀಂಕು 'ಧೀಂಕು' ನೋ.

ದೀಂಟು 'ತಿಟ್ಟು₃' ನೋ.

ದೀಂಟೆ 'ತಿಟ್ಟು₃' ನೋ.

ದೀಕೆ (ನಾ). = ದೀಕ್ಷೆ ೧ : ಅದ್ವಿತ್ವದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ-ದೀಕ್ಷಾ-ದೀಕೆ ; ಪರೀಕ್ಷಾ-ಪರಿಕೆ(ಶಮದ. ೨೬೨ ಪ್ರಯೋ) ; ದೀಕ್ಷೆ, ದೀಕೆ ; ಕ್ಷೇಪಣ, ಕೇವಣ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೫೫ ಪ್ರಯೋ). [<ಸಂ. ದೀಕ್ಷಾ]

ದೀಕ್ಷಾಕರ್ಮ (ನಾ). ವ್ರತ ; ನಿಯಮ : ದಾನಧರ್ಮಪರೋಪಕಾರ ವಿಧಾನದೀಕ್ಷಾಕರ್ಮನಿಷ್ಠರು ಮಾನನೀಯರಲೇ ಮಹೀಪತಿ ಕೇಳು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೪-೨೯). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮ (ನಾ). (ವ್ರತಾಚರಣೆ ಮೊದಲಾದ) ನಿಯಮಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನದ ಕ್ರಮ,-ವಿಧಾನ : ಶೈವಾಗಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಲು ಅಧಿಕಾರ ಪಡೆಯುವ ಮಾನವನಿಗಾಗಿ . . . ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮವು ಶಾಖಾ, ಸೂತ್ರ, ಗೋತ್ರಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ . . . ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳಿಂದ ನಿರೂಪಿತ ವಾಗಿದೆ (ಭಾರದ. ೭೩). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾಗುರು (ನಾ). ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವ ಗುರು ; ಸಂನ್ಯಾಸ, ವ್ರತ, ನಿಯಮವೇ ಮೊದಲಾದ ದೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಧಿಕಾರವುಳ್ಳ ಗುರು: ಗುರುಗೆ ವಿದ್ಯಾಗುರು ಸಂಭವಿಸಂ ದೀಕ್ಷಾಗುರು ಸಂಭವಿಸನುಮೆನೆ ತನಗೆ ತಾನೆ ಗುರುವಾಗಿರ್ಪಂ (ಆಪು. ೫-೭೯); ಸಕಲ ದೇವ ದೀಕ್ಷಾಗುರು . . . ಅಗ್ನಿಯೊಳುಪ್ಪಂ ಪುಗುವಂತೆ ಶಿವಲಿಂಗದೊಳ್ ಪುಗಲ್ (ನಂಬಿರ. ೮-೨) ; ಬಾಹುಬಲಿಸಿದ್ಧಾಂತಿ ದೇವರ ದೀಕ್ಷಾಗುರುಗಳ್ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೨೯, ೧೪-೨೦ ; 1236). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾಗ್ರಹಣ (ನಾ). ೧. ವ್ರತನಿಯಮ ಸ್ವೀಕಾರ: ದೀಕ್ಷಾಗ್ರಹಣ ಮಾಡದ ಆಗಮಾನುಷ್ಠಾನವು . . . ನಿರರ್ಥಕ (ಫಲಪ್ರದಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ) ಗಳಾಗುವುದೆಂಬುದು ಆಗಮದ ಸಿದ್ಧಾಂತ (ಭಾರದ. ೭೩). ೨. [ಜೈನ] ಸಂನ್ಯಾಸ ದೀಕ್ಷೆಯ ಸ್ವೀಕಾರ ; ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವಿಕೆ: ಅಂತು ದೀಕ್ಷಾಗ್ರಹಣಾನಂತರ ಸಮಯಸಮುತ್ಪನ್ನಸಪ್ತರ್ಧಿಜ್ಞಾನ ಚತುಷ್ಟಯಂ ಪ್ರಥಮಗಣಧರನಾದಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೪೭ ವ) ; ಆಕೆಯ ಪರಿಚ್ಛೇದಿಸಿದ ಬಗೆಯ ಸಮಕಟ್ಟಂ ಬಗೆದಱಿದು ದೀಕ್ಷಾಗ್ರಹಣಪೂರ್ವಕಂ ಸಂನ್ಯಸನಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಂ ಕೊಟ್ಟಾರ್ಯಿಕಾಪ್ರಧಾನೆಯರಂ ಕರೆದು ನೀಮಿವರಂ ನೋಡಿಸಿಮೆಂದೊಡೆ (ಬಂಹರಿ. ೧೦-೩೦ ವ). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾಚಾರ್ಯ (ನಾ). = ದೀಕ್ಷಾಗುರು : ಕರ್ಣಾಟಕ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣ ದೀಕ್ಷಾ ಚಾರ್ಯಂ (ಹಡಕಾ. ಪರಿ ೨೩೦).

[P ಇದು 'ಶಿಕ್ಷಾಚಾರ್ಯ' ಎಂದು ಇರಬಹುದೆ?]

ದೀಕ್ಷಾತ್ರಯ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ವೇಧೆ, ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಂಬ ಮೂರಂವಿಧವಾದ ದೀಕ್ಷೆಗಳು : ಗುರುವು ಶಿಷ್ಯನ ಶರೀರತ್ರಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಲತ್ರಯಗಳನ್ನು ದೀಕ್ಷಾತ್ರಯದಿಂದ ಸುಟ್ಟು, ಆ ಶರೀರತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗತ್ರಯಗಳ ಸಂಯೋಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನು (ಶಿವಾಸಿಶಾ. ೭೪) ; ಮೂರು ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವ ಆಣವಾದಿ ತ್ರಿಮಲಗಳನ್ನು ಗುರುವು ವೇಧಾದಿ ದೀಕ್ಷಾತ್ರಯದಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಿ, ಇಷ್ಟ ಪ್ರಾಣ ಭಾವವೆಂಬ ಲಿಂಗತ್ರಯಗಳನ್ನು ದೇಹತ್ರಯದಲ್ಲಿ . . . ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸುವನು (ಶತಕ. ೧೭ ವಿಚಾರ); ಮಲತ್ರಯಗಳನ್ನು ವೇಧಾ, ಮಂತ್ರ, ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಂಬ ದೀಕ್ಷಾತ್ರಯ ದಿಂದ ಸುಟ್ಟು . . . ಮಂತ್ರಶರೀರಿಯೆನಿಸುವನು (ಅಷ್ಟಾವಿ. ೧). 'ಕ್ರಿಯಾದೀಕ್ಷೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾಧ್ಯಯನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಐವತ್ತುಮೂರು ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು: ದೀಕ್ಷಾಧ್ಯಯನಮುಂ ಜಿನರೂಪತ್ವಮುಂ . . . ಅಷ್ಟಯ್ವತ್ತುಮೂಱು ಗರ್ಭಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆಯೊಳು (ಚಾವುಂಪು. ೨೨೯). 'ದೀಕ್ಷೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಗುರುವಿನಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅಧ್ಯಯನ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡುವುದು; ಇದರಲ್ಲಿ ೪೮ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿವೆ: ೧. ದೀಕ್ಷಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆ ಅಥವಾ ಅವತಾರ ಕ್ರಿಯೆ : " ಅಹಿಂಸಾ ಪರಮೋ ಧರ್ಮಃ "ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತವೇ ಆತ್ಮಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಾಧನವೆಂದು ನಂಬಿ, ಅರ್ಹರಾದ ಜೈನಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಜಿನದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ೨. ವೃತ್ತಲಾಭ: ಅಂದಿನಿಂದಲೆ ಗುರುಗಳ ಪಾದಕಮಲಗಳಿಗೆ ಎರಗಿ ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದು. ೩. ಸ್ಥಾನಲಾಭ: ಅವನಿಗೆ ಉಪವಾಸ ಮಾಡಿಸಿ ಜಿನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಜಿನಪ್ರತಿಮೆಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಅವನ ಮಸ್ತಕವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿ "ನೀನು ಈ ದೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪವಿತ್ರನಾದೆ" ಎಂದು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ, ಶೇಷಾಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಪಂಚನಮಸ್ಕಾರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿ, ಪಾರಣೆಗೆ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ೪. ಗ್ರಹಣಕ್ರಿಯೆ : ಇದುವರೆಗೆ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹಿಂದಿನ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವತಾಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಜೈನ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದು. ೫. ಪೂಜಾರಾಧ್ಯಕ್ರಿಯೆ : ಪೂಜೆ ಮತ್ತು ಉಪವಾಸಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೆ ದ್ವಾದಶಾಂಗಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ರವಣ ಮಾಡುವುದು. ೬. ಪುಣ್ಯಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆ : ತನ್ನಂತೆಯೆ ಇರುವವರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಪೂರ್ವವಿದ್ಯೆಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಜಿಜ್ಞಾಸೆಮಾಡುತ್ತಾ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ೭. ದೃಢಚರ್ಯೆ: ಜೈನಮತದ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾದ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡುವುದು. ೮. ಉಪಯೋಗಿತೆ : ಮೇಲಿನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಪರ್ವದಿನದ ಉಪವಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾತ್ ರಾತ್ರಿಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮಾಯೋಗಧಾರಣೆಮಾಡುವುದು (ಆಹಾರತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುವುದು). ೯. ಉಪನೀತಿ : ದೇವತಾಗುರುಗಳ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಶ್ವೇತವಸ್ತ್ರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದು. ಗೋತ್ರ ಮತ್ತು ನಾಮಧೇಯಗಳನ್ನು ಜೈನಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಬದಲಾಯಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಶ್ರಾವಕದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ೧೦. ವ್ರತಚರ್ಯೆ : ಶ್ರಾವಕಾಚಾರವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದು ಹಾಗು ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತರುವುದು. ೧೧. ವ್ರತಾಚರಣಕ್ರಿಯೆ : ಹೀಗೆ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದ ಶ್ರಾವಕನು ಗುರುಗಳ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತಕ್ರಮದಿಂದ ಸ್ನಾತಕನಂತೆ ಬೇರೆ ವೇಷಭೂಷಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದು. ೧೨. ವಿವಾಹಕ್ರಿಯೆ : ಜೈನಮತಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲು ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾದರೆ ಅವಳನ್ನೂ ಜೈನದೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಜೈನಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಪುನರ್ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ೧೩. ವರ್ಣಲಾಭಕ್ರಿಯೆ : ಗೃಹಸ್ಥನಾದಮೇಲೆ ಜೈನ ಮಹಾಜನರ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಭೋಜನ ಪ್ರತಿಭೋಜನ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸುವುದು. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತಾನೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಂತೆ ನಡೆಸಲು ಪೂರ್ಣಾವಕಾಶವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ; ಜೈನಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲು ಕುಲವೃದ್ಧರ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಪಡೆಯುವುದು. ೧೪. ಕುಲಚರ್ಯೆ : ಜೈನರ ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ನಿಷ್ಠರಾದ ಜೈನರಂತೆ ದೇವಪೂಜೆ ಮೊದಲಾದ ಷಟ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು. ೧೫. ಗೃಹೇಶಿತ್ವಕ್ರಿಯೆ : ತನ್ನ ಸದಾಚಾರಾದಿ ಸದ್ಗುಣಗಳಿಂದ ಗೃಹಸ್ಥರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗುವುದು. ೧೬. ಪ್ರಶಾಂತತಾ ಕ್ರಿಯೆ : ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಉಪವಾಸ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ವಿರಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ೧೭. ಗೃಹತ್ಯಾಗಕ್ರಿಯೆ : ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೆ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಗೃಹಕೃತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಮನೆಬಿಟ್ಟು ಹೊರಡುವುದು. ೧೮. ದೀಕ್ಷಾದ್ಯಕ್ರಿಯೆ : ತಪೋವನದಲ್ಲಿ ಏಕವಸ್ತ್ರಧಾರಣೆಮಾಡುವುದು. ೧೯. ಜಿನರೂಪತಾಕ್ರಿಯೆ : ವಸ್ತ್ರತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ ದಿಗಂಬರನಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಉಳಿದ ಮೌನಾಧ್ಯಯನವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅಗ್ರನಿರ್ವೃತಿಯವರೆಗಿನ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಬತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಇವೆ. 'ದೀಕ್ಷೆ' ಪರಾ : ನಾಲ್ವತ್ತೆಂಟು ದೀಕ್ಷಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆಗಳುಮಂ . . . ಅಱಿಪಿ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೬ ವ) ; ಮತ್ತಮೈವತ್ತುಮೂಱು ಗರ್ಭಾಧಾನಾದಿ ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳುಮಂ ನಾಲ್ವತ್ತೆಂಟವತಾರಾದಿ ದೀಕ್ಷಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆಗಳುಮಂ (ಚಾವುಂಪು. ೪೭) ; ಸದ್ದೃಷ್ಟಿ ಶಾಂತಚಿತ್ತಂ ದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೈಕೊಳ್ವನ್ನೆಗಮೇಕಾದಶಾಧಿಕಧರನಾಗಿ ದೀಕ್ಷಾಗ್ರಹಣೋದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿರ್ಪುದದು ದೀಕ್ಷಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆ (ಚಾವುಂಪು. ೨೩೪). [ಸಂ. ದೀಕ್ಷಾನ್ವಯಕ್ರಿಯಾ]

ದೀಕ್ಷಾಪ್ರಧಾನ (ನಾ). ಮಂತ್ರಗ್ರಹಣ, ಸಂನ್ಯಾಸವೇ ಮೊದಲಾದ ದೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳುದು : ಆಗಮಗಳು ದೀಕ್ಷಾಪ್ರಧಾನವಾದ ಆತ್ಮಾರ್ಥ-ಪರಾರ್ಥಗಳೆಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯ ಆಚರಣೆಗೂ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ (ಶಾರದ. ೭೧). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆದವನು : ದೀಕ್ಷಾಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯೆಂಬೊಂ ವೇಷಮೊಂದುಮಿಲ್ಲದಾಗಮಾಭ್ಯಾಸಂಗೆಯ್ದು ಗೃಹಸ್ಥನೊಳ್ನೆಗಟ್ಟಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೪೭). [ಸಂ. ದೀಕ್ಷಾಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿನ್]

ದೀಕ್ಷಾವಸ್ತ್ರ (ನಾ). ಮದುವೆ, ವ್ರತ, ನಿಯಮಗಳ ಪಾಲನೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉಡುವ ವಸ್ತ್ರ : ದೀಕ್ಷಾವಸ್ತ್ರವನ್ನು ವರನಿಗೆ ಕನ್ಯೆಯ ಸೋದರಮಾವನು ಉಡಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದೆ (ಆರ್ಯಧ. ೧೩೨). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾವಿಧಜ್ಞ (ನಾ). ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ನಿಯಮವನ್ನು ಅರಿತವನು : ಸೇವಕರು ಮಂತ್ರಿಪ್ರಕರ ದೀಕ್ಷಾವಿಧಜ್ಞರು ಪೂಜನಾರ್ಥರು . . . ಬಂದು (ಬಸವು. ೫೮-೧೫). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿ (ನಾ). ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ನಿಯಮ, -ಕ್ರಮ, -ವಿಧಾನ : ಗುರು ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಗಳ್ಗೆ ಮಂತ್ರಿ ಹಿತಕಾರ್ಯಾಲೋಚನಕ್ಕೆ . . . ಮೇಳದಾಳ್ ಪರಿಹಾಸಕ್ಕೆನಿಸಿರ್ದನೆಂತು ಮಱೆವಂ ದುರ್ಯೋಧನಂ ಕರ್ಣನಂ (ಗದಾಯು. ೫-೩೪). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಶಿಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಸಂಸ್ಕಾರ ; ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಹೊಂದುವ ಸಂಸ್ಕಾರ : ಈ ಬಗೆಯ ಗುರುಶಿಷ್ಯ ಸಮಾಗಮದಿಂದ ಶಿಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ಪರಿಣಾಮವುಂಟಾಗಿ ವಿವೇಕೋದಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಸಮಾಗಮಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ವೇದಾಂತದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ (ಶಕ್ತಿವಿ. ೮೪). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕೃತ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ದೀಕ್ಷಾ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು; ಮಂತ್ರೋಪದೇಶದಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು: ಜೀವನು ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕೃತನಾಗಿ ಭಕ್ತನಾದ ಮೇಲೆ ಶಿವನ ಅರ್ಚನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗುವನು (ಶಕ್ತಿವಿ. ೧೦೦). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಾಸ್ನಾನ (ನಾ). [ಕ್ರೈಸ್ತ] ಕ್ರೈಸ್ತರು ದೀಕ್ಷೆಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಪವಿತ್ರವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಮಾಡಿಸುವ ಸ್ನಾನ: (ಕ್ರೈಸ್ತರ) ಶುದ್ಧಿಸಂಸ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುವಾಗ, ಮಾಡಿಸುವ ಸ್ನಾನ, ಸಂಪ್ರೋಕ್ಷಣೆ: ದೀಕ್ಷಾಸ್ನಾನ; ಜ್ಞಾನಸ್ನಾನ (Baptism, ಇಂಗ್ಲಿ). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಿತ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಬೇಕೆಂಬ ದೃಢಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿದವನು; ವ್ರತವನ್ನು ಹಿಡಿದವನು: ದಿವಿಜೇಜ್ಯಂ ನಿಲೆ ಜನ್ಮಲಗ್ನಗೃಹದೊಳ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ . . . ಧರ್ಮದೊಳ್ ದೀಕ್ಷಿತಂ (ಜಾತಕ. ೧೮-೧೧); ಆರ ದಳವದು ಧುರಪಲಾಯನ ಚಾರು ದೀಕ್ಷಿತರಾಯ್ತು ಫಲುಗುಣ ಧಾರುಣೀಪತಿಯಾಣೆ ಹೇಳೆಂದಸುರರಿಪು ನುಡಿದ (ಕುವ್ಯಾ.ಳ. ೧೪-೬); ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಣದೀಕ್ಷಿತರ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಕೋದಂಡಠಂಕಾರಮಂತ್ರಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಶರಾಘಾತಕಳಿದನ್ ಸುಬಾಹು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೫-೦೮೯). ೨. ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವವನು: "ಯಷ್ಟಾ, ಯಜಮಾನಃ, ಆದೇಷ್ಟಾ, ದೀಕ್ಷಿತಃ, ವ್ರತೀ, ಇಜ್ಯಾಶೀಲಃ, ಯಾಯಜೂಕಃ, ಯಜ್ವಾ, ಯಾಸುತೀವಳಃ – ಈ ೯ ಯಾಗ ಮಾಡುವಾತಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೯-೨೬೬); "ಯಜಮಾನನಿಜ್ಯಾಗಮುವ್ರತಿ ಯಜ್ವನಾ ದೀಕ್ಷಿತನೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೬-೧೪); ಅರಸಂ ದೀಕ್ಷಿತನಿಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರುಮೆವಿಪ್ರಾ ನಾಲ್ವರುಂ (ಗದಾಯು. ೮-೪೬). ೩. ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದವನು; ಸೋಮಯಾಜಿ: "ಸೋಮಯಾಗವ ಮಾಡಿದಾತನಾದಡೆ ದೀಕ್ಷಿತನೆನಿಸುಗು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೨೬): P ಈ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದವರ ಮನೆತನಕ್ಕೂ ಈ ಹೆಸರುಂಟು. ೪. ಶಿಷ್ಯ: "ಮೌಖಂ ದೀಕ್ಷಿತನಂತೇವಾಸಿ ಶಿಷ್ಯನೆನಿಕುಂ ಛಾತ್ರಂ" (ವಸುಕೋ. ೫೬-೩೩). [ಸಂ.]

ದೀಕ್ಷಿತತನ (ನಾ). ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವಿಕೆ; ದೀಕ್ಷಿತನಾಗಿರುವಿಕೆ: ಕರಿಯ ಚರ್ಮದ ಹೊದಕೆಗಳ ನಿಡುಗರುಳ ಸವ್ಯಪವಿತ್ರಸೂತ್ರದ . . . ದಕ್ಷಿಣಕರದ ಕತ್ತಿಯುಲಾಭಿಚಾರಾಧ್ವರದ ದೀಕ್ಷಿತತನವ ಕೈಕೊಂಡನು ದಶಗ್ರೀವ (ತೊರರಾ. ೬-೪೮-೧೩). [ದೀಕ್ಷಿತ + – ತನ]

ದೀಕ್ಷಿಸು (ಕ್ರಿ). ಉಪದೇಶವನ್ನು ಕೊಡು,–ನೀಡು: ಬಹಿರಂಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಗುರುಲಿಂಗವಾಗಿ ದೀಕ್ಷಿಸಿ [ಪಾಠಾಂ. ಉಪದೇಶವಂ ಕೊಟ್ಟು]ರಕ್ಷಿಸಿದೆ . . . ಜಂಗಮಲಿಂಗವಾಗಿ ಅವಗುಣಂಗಳೆಲ್ಲವನೂ ಕಳೆದು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿದೆ (ಉರಿಪ. ಕ. ೮೨-೧೩೬). [ದೀಕ್ಷೆ + – ಇಸು]

ದೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ೧. ಮದುವೆ, ಉಪನಯನ, ವ್ರತ, ಮುಂತಾದ ಪವಿತ್ರಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಸಂಸ್ಕಾರ. ೨. ವ್ರತ; ನಿಯಮ: ಕಟ್ಟಬೇಕೀ ನಾಡ ತೊಟ್ಟು ಹೊಸದೀಕ್ಷೆಯನು ಕಪ್ಪಗಳ ಕಂಕಣವ ಕೈಗೆ ಕಟ್ಟಿ (ನಲಮು. ೧೯-೧೫); ದೀಕ್ಷೆ, ಯೋಗ, ಯಾಗ, ಜಪ, ಧ್ಯಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಜ್ಞಾನವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಕರ್ಮಗಳು (ಭಾರದ. ೨೧೫). ೩. ಉಪದೇಶವನ್ನು ನೀಡುವುದು: ಮಂತ್ರೋಪದೇಶ: ಎಮ್ಮ ಜೋಯಿಸಮೆಮ್ಮಂತಪ್ಪ ರೂಪಿನ ಋಷಿಯರ್ಗಲ್ಲದೆ ಪೇಟಲುಂ ಕಲಲುಮಾಗದೆಂದೊಡೆ ಅಂತಪ್ಪ ದೀಕ್ಷೆಯಂ ದಯೆಗೆಯ್ಯಿಮೆಂದು ಬೇಡಿದೊಡೊಳ್ಳಿತಪ್ಪ ಮುಹೂರ್ತದೊಳ್ ದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೊಟ್ಟು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬-೧); ಆ ಭಟ್ಟಾರಕರ್ ದಯೆಗೆಯ್ದು ದೀಕ್ಷೆಯೆಂಬ ಕಲ್ಪಲತೆಯ ಫಲದಿಂದಮೃತಪದವಿಯಂ ಪಡೆದು (ಆದಿಪು. ೫-೦೩ ವ). ೪. ನಿರ್ಧಾರ; ಶಪಥ; ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ: ದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೈಕೊಂಡು ಹರಮೂರ್ತಿಯಾಗೀಕೆ ಪೊಕ್ಕಳಾ ಕೋಪಗೃಹಮಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೬-೩೨೬). ೫. (ಹೆಂಡತಿಯು ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದಾಗ, ಬೇರೆ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಂಡ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ) ಮುಂಡನ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿರುವುದು. 'ದೀಕ್ಷೆ ಬಿಡು' ಪರಾ. ೬. [ಜೈನ] ಐವತ್ತಮೂರು ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು; ಸಂನ್ಯಾಸಸ್ವೀಕಾರ; P ೫೩ ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳು. ೧. ಆಧಾನ: ಋತುಮತಿಯಾದ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಾಧಾನ; ನಿಷೇಕ. ೨. ಪ್ರೀತಿ: ಗರ್ಭವತಿಯಾದ ಮೂರನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಜಿನಪೂಜೆ. ೩. ಸುಪ್ರೀತಿ: ಗರ್ಭಾಧಾನವಾದ ಐದನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸಂಸ್ಕಾರ. ಅಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಅರ್ಹದ್ಬಿಂಬಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ವಿಧಿ. ೪. ಧೃತಿ: ಏಳನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಂತೆಯೆ ಮಾಡುವ ಸಂಸ್ಕಾರ; ವಿಶೇಷ. ೫. ಮೋದ: ಒಂಬತ್ತನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸಂಸ್ಕಾರ. ಗರ್ಭರಕ್ಷೆಗಾಗಿ ಗರ್ಭಿಣಿಗೆ ರಕ್ಷಾಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ೬. ಪ್ರಿಯೋದ್ಭವ: ಮಗು ಹುಟ್ಟಿದಾಗ ಮಾಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ವಿಧಿ; ಜಾತಕರ್ಮ. ೭. ನಾಮಕರ್ಮ: ಮಗು ಹುಟ್ಟಿದ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ನಂತರ ಮಾಡುವ ವಿಧಿ; ಹೆಸರಿಡುವ ವಿಧಿ; ನಾಮಕರಣ. ೮. ಬಹಿರ್ಯಾನ: ಮಗು ಹುಟ್ಟಿದ ಎರಡು, ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಕೂಲವಾದ ಶುಭದಿವಸ ಮಗುವನ್ನು ಪ್ರಸೂತಿಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು; ಉಪನಿಷ್ಕ್ರಮಣ. ೯. ನಿಷದ್ಯೆ: ಶಿಶುವನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಸಿದ್ಧಾರ್ಚನೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದು. ೧೦. ಅನ್ನಪ್ರಾಶನ: ಏಳು ಅಥವಾ ಎಂಟನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಗುವಿಗೆ ಅನ್ನ ತಿನ್ನಿಸುವ ವಿಧಿ. ೧೧. ವ್ಯುಷ್ಟಿ: ಮಗುವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಷದ ಹುಟ್ಟಿದ ಹಬ್ಬ. ೧೨. ಕೇಶವಾಪ: ಶುಭದಿನದಲ್ಲಿ ಮಗುವಿಗೆ ಜುಟ್ಟು ಬಿಡಿಸುವುದು; ಚೌಲ. ೧೩. ಲಿಪಿ ಸಂಖ್ಯಾನ ಸಂಗ್ರಹ: ಐದನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವ ವಿಧಿ. ೧೪. ಉಪನಯನ: ಗರ್ಭಾಷ್ಟಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸಂಸ್ಕಾರ; ಮುಂಜಿ. ೧೫. ವ್ರತಚರ್ಯೆ: ಜೈನಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಮಾಡುವ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾನುಷ್ಠಾನ. ೧೬. ವ್ರತಾಚರಣ: ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಅಂದರೆ ಹನ್ನೆರಡು ಅಥವಾ ಹದಿನಾರು ವರ್ಷಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಮಾಡುವ ವ್ರತ; ಮಧುಮಾಂಸಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶುದ್ಧ ಜೀವನ ನಡೆಸುವುದು. ೧೭. ವಿವಾಹ: ಅನುರೂಪಳಾದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವುದು. ೧೮. ವರ್ಣಲಾಭ: ಮದುವೆಯಾದ ಮೇಲೆ ತಂದೆಯ ಅನುಮತಿಯಂತೆ ಬೇರೆ ಸಂಸಾರಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ತಂದೆಯು ಕೊಟ್ಟ ದಾಯಭಾಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಗೃಹಸ್ಥನಾಗುವುದು. ೧೯. ಕುಲಚರ್ಯೆ: ಗೃಹಸ್ಥನಾಗಿ ತನ್ನ ಕುಲಾಚಾರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದು. ೨೦. ಗೃಹೀಶಿತಾ: ತನ್ನ ಮಾದರಿಯಾದ ನಡವಳಿಕೆಯಿಂದ ಗೃಹಸ್ಥರಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ೨೧. ಪ್ರಶಾಂತಿ: ವಂಶೋದ್ಧಾರಕನಾದ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆದು, ಅವನು ಸಮರ್ಥನಾದ ಮೇಲೆ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ವಹಿಸಿ ತಾನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾಗುವುದು. ೨೨. ಗೃಹತ್ಯಾಗ: ತನ್ನ ಧನ, ಭೂಮಿ, ಮೊದಲಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಆತ್ಮಕಲ್ಯಾಣಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಮನೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಡುವುದು. ೨೩. ದೀಕ್ಷಾದ್ಯ: ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು

ವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಏಕವಸ್ತ್ರಧಾರಣೆ ಮೊದಲಾದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಾಳುವುದು. ೨೪. ಜಿನರೂಪತೆ: ಬಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಪರಿಗ್ರಹವನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಜಿನರೂಪವನ್ನು ಅಂದರೆ ದಿಗಂಬರತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ೨೫. ಮೌನಾಧ್ಯಯನ ವೃತ್ತಿ: ಉಪವಾಸಾನಂತರದ ಪಾರಣೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೌನವನ್ನು ತಾಳುವುದು ಹಾಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮೌನವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. ೨೬. ತೀರ್ಥಕೃದ್ಭಾವನೆ: ತೀರ್ಥಂಕರ ಸ್ಥಾನದ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವುದು; ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನ, ವಿಶುದ್ಧಿ, ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ೨೭. ಗುರುಸ್ಥಾನಾಭ್ಯುಪಗಮ: ತನ್ನ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಸಾಧನೆ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಶಿಷ್ಯಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಗುರುಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ೨೮. ಗಣೋಪಗ್ರಹಣ: ತನ್ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಲು ಬಂದ ಮುನಿಸಂಘವನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಾ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು, ದೀಕ್ಷಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು, ಧರ್ಮಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾ ಮುನಿಗಣವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದು. ೨೯. ಸ್ವಗುರುಸ್ಥಾನಾವಾಪ್ತಿ: ಹೀಗೆ ಮುನಿಗಣಕ್ಕೆ ಪೋಷಕನಾಗಿದ್ದು ತನ್ನ ಗುರು ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವುದು. ೩೦. ನಿಸ್ಸಂಗತ್ವಾತ್ಮಭಾವನೆ: ಯೋಗ್ಯನಾದ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಭಾರವನ್ನು ಆತನಿಗೆ ವಹಿಸಿ ತಾನು ನಿಸ್ಸಂಗನಾಗಿ ತನ್ನ ಆತ್ಮವು ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಯ ಪರಿಗ್ರಹದಿಂದಲೂ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು. ೩೧. ನಿರ್ವಾಣಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ: ಈ ರೀತಿಯ ಆತ್ಮಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಲ್ಲೇಖನವ್ರತವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಧ್ಯಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು. ೩೨. ಯೋಗನಿರ್ವಾಣ ಸಾಧನೆ: ಆಹಾರವನ್ನು ಹಾಗೂ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಡಲಿರುವವನಾಗಿ ಸಮಾಧಿಯಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರಮಾನಂದವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು. ೩೩. ಇಂದ್ರೋಪಪಾದ ಕ್ರಿಯೆ: ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಿ, ಇಂದ್ರನಾಗಿ ಅಣಿಮಾದ್ಯಷ್ಟಮಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಯೌವನವನ್ನೂ ಪರಮಾನಂದವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವುದು. ೩೪. ಇಂದ್ರಾಭಿಷೇಕ: ಬಳಿಕ ಜನ್ಮಾಂತರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ದಿವ್ಯಸಿಂಹಾಸನಾರೂಢನಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಿ ಕಿರೀಟ ಕುಂಡಲಾದಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಶೋಭಿಸುವುದು. ೩೫. ವಿಧಿದಾನ: ತನಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಅವರವರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅವರವರನ್ನು ನೇಮಿಸುವುದು. ೩೬. ಸುಖೋದಯ: ಹೀಗೆ ಸನ್ಮಾನಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಬಹುಕಾಲ ದಿವ್ಯಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದು. ೩೭. ಇಂದ್ರತ್ಯಾಗ: ಹೀಗೆ ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಯುಸ್ಸು ಮುಗಿಯುತ್ತಾ ಬಂದುದನ್ನರಿತು ತನ್ನನ್ನು ಓಲೈಸುತ್ತಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬೀಳ್ಕೊಟ್ಟು ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವುದು. ೩೮. ಇಂದ್ರಾವತಾರ: ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ ಬೇಗನೆ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಹತ್ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಜನಿಸುವುದು. ಆಗ ಆತನ ತಾಯಿಗೆ ಹದಿನಾರು ಬಗೆಯ ಶುಭಸ್ವಪ್ನಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ೩೯. ಹಿರಣ್ಯಜನ್ಮತೆ: ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಅವತರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿನ ಆರು ತಿಂಗಳಿಂದಲೇ ಕುಬೇರನು ಸುವರ್ಣವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕರೆಯುವನು ಅಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಶುಭಶಕುನಗಳುಂಟಾಗುವುವು. ಹೀಗೆ ಹಿರಣ್ಯ (ಚಿನ್ನ) ದ ಮಳೆಯಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವ ಜನ್ಮ. ೪೦. ಮಂದರೇಂದ್ರಾಭಿಷೇಕ: ಹೀಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಜಿನಶಿಶುವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಮಂದರಪರ್ವತಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಹಾಲಿನಿಂದ ಅಭಿಷೇಕಮಾಡುವುದು. ೪೧. ಗುರುಪೂಜೆ: ಜಿನಕುಮಾರನಿಗೆ ಯಾವ ಗುರುವಿನಿಂದಲೂ ಉಪದೇಶವಾಗದಿದ್ದರೂ ಸ್ವತಃ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಜಗದ್ಗುರುವೆಂದು ಪೂಜಿಸುವುದು. ೪೨. ಯೌವರಾಜ್ಯ: ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯಿಂದ ಯುವರಾಜಪಟ್ಟವನ್ನು ಪಡೆದು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗುವುದು. ೪೩. ಸ್ವರಾಜ್ಯ: ಬಳಿಕ ತಂದೆ ಕೊಟ್ಟ ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಮಂತರಾಜರಿಂದ ಓಲೈಸಲ್ಪಡುವುದು. ೪೪. ಚಕ್ರಲಾಭ: ನಿಧಿ ಹಾಗು ರತ್ನಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ರಾಜರೆಲ್ಲರೂ ಚಕ್ರವರ್ತಿಪದವಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸುವುದು. ೪೫. ದಿಗ್ವಿಜಯ: ಚಕ್ರರತ್ನವನ್ನು ಪಡೆದ ನಂತರ ಅದನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಾಲ್ಕು ಸಮುದ್ರಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೈವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ೪೬. ಚಕ್ರಾಭಿಷೇಕ: ಚಕ್ರರತ್ನವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ನಂತರ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುವ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ. ೪೭. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ: ಭೂಮಂಡಲಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಣ, ಶಿಷ್ಟಪರಿಪಾಲನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಧರ್ಮದಿಂದ ರಾಜ್ಯಪರಿಪಾಲನೆಮಾಡುವುದು. ೪೮. ಪರಿಷ್ಕ್ರಮಣ (ನಿಷ್ಕ್ರಾಂತಿ): ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಹುಕಾಲ ಪರಿಪಾಲಿಸಿದ ನಂತರ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತಿಯುಂಟಾಗಿ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಿಗೆ ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿ, ಹೇಳಬೇಕಾದುದನ್ನು ಹೇಳಿ ಮನೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೊರಡುವುದು. ೪೯. ಯೋಗಸಂಗ್ರಹ: ಸರ್ವಸಂಗಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ ಕಠಿನವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾ ಬಾಹ್ಯಾಂತರಂಗಗಳ ಮಲವನ್ನು ನೀಗಿ ಕೇವಲಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಧ್ಯಾನದ ಸಂಯೋಗವೇ ಯೋಗ. ಅದರಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ೫೦. ಆರ್ಹಂತ್ಯಕ್ರಿಯೆ: ಕೇವಲಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಬಹಿರಂಗ ಪವಾಡಗಳು ಉಂಟಾಗುವುವು. ಇಂತಹ ಪ್ರಾತಿಹಾರ್ಯಾಷ್ಟಕ (ಎಂಟು ಪವಾಡಗಳು) ಮೊದಲಾದ ವಿಭೂತಿಗಳ ಆವಿರ್ಭಾವ. ೫೧. ವಿಹಾರಕ್ರಿಯೆ: ಧರ್ಮಚಕ್ರವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುವುದು. ೫೨. ಜನರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ತೀರ್ಥಾಟನೆಯನ್ನು, ಸಮವಸರಣವನ್ನು (ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಏರ್ಪಾಡುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಭೆಯನ್ನು) ತ್ಯಜಿಸುವುದು. ೫೩. ಅಗ್ರನಿರ್ವೃತಿ: ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಯೋಗಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಘಾತಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ ಜಿನಸ್ವಾಮಿಯು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸತತೋರ್ಧ್ವಗತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಮೋಕ್ಷಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಐವತ್ತುಮೂರು ಗರ್ಭಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆಗಳು: ಮತ್ತಂ ದ್ವಾದಶಾಂಗದೊಳ್ ಪೇಳ್ದ ಆಧಾನ . . . ದೀಕ್ಷಾಜಿನರೂಪ ಮೌನಾಧ್ಯಯನವೃತ್ತಿ . . . ಅಗ್ರನಿರ್ವೃತಿ ಎಂದು ಐಯ್ವತ್ತುಮೂಱುಂ ಗರ್ಭಾದಿನಿರ್ವಾಣಪರ್ಯಂತಂಗಳಪ್ಪ ಗರ್ಭಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆಗಳುಮಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೫ ೮); ದೀಕ್ಷೆಯನೀವುದೆನುತ್ತೆ ಮುಮುಕ್ಷುಗೆ ಬಿನ್ನವಿಸೆ . . . ಸಾಕ್ಷಾನ್ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗಮೆನಿಪ ದಿಗಂಬರದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೈಕೊಂಡು (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೪-೯೯); ಸಂಸಾರಭೀರುತ್ವದಿಂ . . . ದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡು

(ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೭ ವ). 'ದೀಕ್ಷಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆ' ಪರಾ. ೭. [ವೀಶೈ] ಗುರುವು ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಮನಸ್ಸಂಸ್ಕಾರ ವಿಶೇಷ: ದೀಯತೇ ಎನೆ ಲಿಂಗಸಂಬಂಧ ತತ್‍ಕ್ಷಣಂ ಕ್ಷೀಯತೇ ಎನೆ ಮಲತ್ರಯ ಹರಣವದಱಿಂದ ದೀಯತೇ ಕ್ಷೀಯತೇ ಎಂಬುಭಯಪದಯೋಗವೇ ದೀಕ್ಷೆಯೆಂದೆನಿಪುದು (ಅಶಿಚಿಂ. ೫೨-೮) ; ಯಾವುದರಿಂದ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಲಿಂಗ ಸಂಬಂಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೋ . . . ಮತ್ತು ಅವನ ಮಲತ್ರಯವು ನಿವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ . . . ಅದು ದೀಕ್ಷೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು (ಶಿವಾಸೂ. ೭೧-೭೮ ಟೀಕೆ) ; ಶಿವಾರ್ಚನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಾಗಿಯೂ . . . ಮಲತ್ರಯಗಳನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೇ ದೀಕ್ಷೆಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ಅಜ್ಞಾವಿ. ೧).

[ಸಂ. ದೀಕ್ಷಾ]

ದೀಕ್ಷೆಗುಡು (ಕ್ರಿ). [ಜೈನ] ಸಂನ್ಯಾಸದ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೊಡು,– ನಿಯಮವನ್ನು ನೀಡು: ಕರಮೊಳ್ಪದಾವನೆಂದೊರ್ವರ ಶಿಷ್ಯನನೂಱು ತೋಱು ನುಡಿದೊಯ್ಯನೆ ಮಾಣ್ದರದೊಯ್ದು ದೀಕ್ಷೆಗುಡುವಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫-೦೦೦). [ದೀಕ್ಷೆ + ಕುಡು$_1$ (<ಕೊಡು$_1$)]

ದೀಕ್ಷೆಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ೧. [ಜೈನ] ಸಂನ್ಯಾಸದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡು: ಇಾತೀಯೆರಡುಂ ಧರ್ಮದೊಳಾವುದಂ ಕೈಕೊಳಲಾರ್ಕುಮದಂ ಕೈಕೊಂಡು ನೆಗಟ್ಟುದು ಮೂಗಳ ಭವಂಗಳೊಳ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿತ್ವಮುಮಂ ಪಡೆದನುಕ್ರಮದಿಂ ದೀಕ್ಷೆಗೆಯ್ದು ಭುವನತ್ರಯಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರ್ದು (ಬಂಹರಿ. ೧೦-೦೦ ವ). ೨. [ವೀಶೈ] ಲಿಂಗಧಾರಣೆ ಮಾಡಿಸು: ಪುತ್ರಂಗೆ ತ್ರಿವಿಧ ದೀಕ್ಷೆಗಳಿಂ ತ್ರಿಲಿಂಗಗಳ ನಲಿದು ತ್ರಿವಿಧಾಂಗಂಗಳೊಳು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿ ಶರಣ ಕುಲಕೀ ಪ್ರಕಾರದೊಳ್ ದೀಕ್ಷೆಗೆಯ್ಕೆಂದು ಕೃಪೆಯೊಳ್ ನಿರೂಪಿಸುವನೋ ಪೇಳೆನಲ್ ಮೊದಲ ಲಿಂಗವನೆ ದೀಕ್ಷೆಯಿನಿತ್ತನು (ಚೆಬಪು. ೫-೨೪).

[ದೀಕ್ಷೆ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೀಕ್ಷೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಯಾಗದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ) ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದು,–ಪಡೆ: ದೀಕ್ಷೆಗೊಂಡಿರ್ದನಣ್ಣದೇವಂ ತಾನುಮನ್ನಗಂ ವ್ರತಿಯಾಗಿ ಪೆಱೊಳ್ಪಿರೆಯೆನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೬-೧೭). ೨. ವ್ರತಧಾರಿಯಾಗು; ನಿಯಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು. ೩. [ಜೈನ] ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದು,–ಪಡೆ: ತನ್ನದೀತೀರದ ಜಿನಾಗಾರದೊಳಿರ್ದ ಶತಕೇತುಗಳೆಂಬ ಗಣಧರಸ್ವಾಮಿಗಳ ಸಮಕ್ಷದೊಳ್ ದೀಕ್ಷೆಗೊಂಡಲ್ಲಿಯೆ ನಿಂದರ್ (ಹುರಾಮೂ. ೭-೭ ವ). [ದೀಕ್ಷೆ + ಕೊಳ್$_1$]

ದೀಕ್ಷೆಪಡೆ (ಕ್ರಿ). ವ್ರತ ತೊಡು; ನಿರ್ಧಾರ ಕೈಗೊಳ್ಳು: ಪರಂಪರೆ ತೈಲ ಹೀರಿ, ಹೊಸಬತ್ತಿಯಲಿ ಸ್ವಂತಬೆಳಕು ಹಿಡಿದು ಎದೆಹಣತೆಯಲಿ ಸಲಿಸು ಶ್ರದ್ಧಾಂಜಲಿಯ ಅವನ ಹೊಂಗನಸುಗಳ ದೀಕ್ಷೆಪಡೆದು (ನೆಲಮೂ. ೫೧-೧೨) ; ನಾವೆಲ್ಲರೂ ನಾಯಕನ ದಳದಿ ದೀಕ್ಷೆಪಡೆದು, ವಿಶಾರಿ ಬಳಸುವ ಬನ್ನಿ ಬುದ್ಧಿಯನು ಶ್ರದ್ಧೆಯನು (ಜಂಗೀತ. ೧೦೫-೧೫). [ದೀಕ್ಷೆ+ಪಡೆ$_1$]

ದೀಕ್ಷೆಬಿಡು (ಕ್ರಿ). ವ್ರತನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಕ್ಷೌರ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿರು; ಕೂದಲು ಬೆಳೆಸು: ಇದೇನು? ದೀಕ್ಷೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದೀರಿ? (ಕೂಧ).

[ದೀಕ್ಷೆ + ಬಿಡು$_1$]

ದೀಕ್ಷೆಬೀಳ್ (ಕ್ರಿ). [ಜೈನ] ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು: ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಪುರುಷ ಮಹಾ × × × ಪೃಥುವಿರಾಜ್ಯ ಕೆಯೆ ಅರಟ್ಟ× × ರಮ್ಮಗನ್ದಿರ್ ಸಿಙ್ಗಂ ದೀಕ್ಷೆಬೀಳ್ದು ಅರಟ್ಟ ಶೀರರ್ ಕುಡಲೂರದ ಗೊಟ್ಟೆ ಮಡಿ ಒಡೆಯಬರಾಳ್ವಿತಯ (ಎಕ. III, ಮೈಸೂರು. ೨೫-೩ ; ಸು. 750).

[ದೀಕ್ಷೆ + ಬೀಳ್$_1$ (<ಬೀಳ್$_1$) [

ದೀಕ್ಷೆಬೆಳಸು (ಕ್ರಿ).=ದೀಕ್ಷೆಬಿಡು: "ಏನು, ದೀಕ್ಷೆ ಬೆಳಸಿದ್ದೀರಿ?" (ಗಾಳಿಪ. ೭೭). [ದೀಕ್ಷೆ + ಬೆಳಸು$_1$ (<ಬೆಳೆಯಿಸು)]

ದೀಕ್ಷೆಯಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಉಪದೇಶಮಾಡು: ನೋಡುವರೊಳ್ ಮನಂ ಬಯಸುವಂತಿರೆ ನಲ್ಮೆ ತುಳುಂಕೆ ಬಿಂಕದಿಂ ನೋಡುವುದು . . . ಇತ್ತು ಕೂಡುವರೊಳಿಲ್ಲದ ಬೇಟಮನುಂಟುಮಾಡೆ ನೀಂ ಕೂಡುವುದೆಂದು ಮುತ್ತ ಮುದುಗುಂಟಣಿ ಪುತ್ರಿಗೆ ದೀಕ್ಷೆಯಿಕ್ಕಿದಳ್ (ಜಗವಿ. ೧೬-೧೨೫) ; (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೪೩೧ ನೋ). [ದೀಕ್ಷೆ + ಇಕ್ಕು]

ದೀಕ್ಷೆವಹಿಸು (ಕ್ರಿ). ಯಾಗದ ಯಜಮಾನನಾಗು; ಯಾಗ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳು: ಕೃಷ್ಣ, ನಿನ್ನ ದಯೆಯಿಂದ ಈ ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲವೂ ನನ್ನ ವಶವಾಗಿದೆ . . . ಈಗ ರಾಜಸೂಯಯಾಗವನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದೇನೆ; ನೀನು ಇದರಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆವಹಿಸು (ವಚಭಾ. ೮೦).

[ದೀಕ್ಷೆ + ವಹಿಸು]

ದೀಕ್ಷೋಪವಾಸ (ನಾ). [ಜೈನ] ಯಾವುದಾದರೂ ವ್ರತಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಉಪವಾಸ: ವಿನಯಂಧರಭಟಾರರ ಪಕ್ಕದೆ ತಪಂಬಟ್ಟು ದೀಕ್ಷೋಪವಾಸ ತ್ರಿರಾತ್ರಂಗೆಯ್ದು ಶರೀರಸಂಧಾರಣನಿಮಿತ್ತಂ ಚರಿಗೆ ಪೊಕ್ಕೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭೮-೨೪) ; ಆ ಮುನೀಂದ್ರೋತ್ತಮಂ ತ್ರಿರಾತ್ರಂ ದೀಕ್ಷೋಪವಾಸಂಗೆಯ್ದು . . . ಅನಗಾರವೇಳೆಯೊಳ್ ಮಾದಿರಾಭಿಧಾನ ಪುರಕ್ಕೆ ಚರಿಗೆಗೆ ವರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೧೦೭). [ಸಂ.]

ದೀಡ, ದೀಡು$_2$ (ನಾ). ಒಂದೂವರೆ: ಈಗಂತೂ ವರ್ಷ ದೀಡವರ್ಷ ಆತು ಮುಂಬೈಯಾಗ ಇದ್ದಾನ (ದೀಪಹ. II, ೩೫) : ಇಂದು ದೀಡತಾಸಿನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದೆ (ಸ್ವಪ್ನದ. ೧೦೭) ; ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಜನರು ಹತರಾಗಿ ದೀಡಲಕ್ಷ ಸೈನಿಕರು ಸೆರೆ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದರಿಂದ ಅಶೋಕನು ... ಉದಾಸೀನನೂ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದಗ್ಧನೂ ಆದನು (ಹಿಂದುಇ. ೪೩). **ದೀಡು$_2$**: ಏನಂದ್ರು ದೀಡು ಸಾವಿರ ತಗೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕಿಸೇದಾಗ ಹಾಕಿದಿವಿ (ಧನಂಜ. ೫೭).

ದೀಡನಮಸ್ಕಾರ = ದೇವರಿಗೆ ಹರಕೆ ಹೊತ್ತು, ತೇರಿನ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬೀದಿಗುಂಟ ದಂಡವತ್ ನಮಸ್ಕಾರ ಹಾಕುತ್ತಾ ಹೋಗುವುದು ; P ಒಂದು ಸಲ ದಂಡವತ್ ನಮಸ್ಕಾರ ಹಾಕಿ ಆ ಸ್ಥಳದಿಂದಲೇ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ಕೋಲಿನಿಂದ ದೇಹದ ಒಂದೂವರೆ ಭಾಗದಷ್ಟು ಉದ್ದವಾಗುವಲ್ಲಿಗೆ ಗೆರೆ ಎಳೆದು, ಮತ್ತೆ ಆ ಗೆರೆಯಿಂದ ಹೀಗೆಯೇ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು. ಇದೊಂದು ಬಗೆಯ ಹರಕೆ. **ದೀಡುಗೇಣು** = ಒಂದೂವರೆ ಗೇಣು: ಗೇಣು ದೀಡುಗೇಣು ಒಡ್ಡು ಇಟ್ಟು . . . ನೀರು ನಿಲ್ಲುವ ಹಾಗೆ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿ (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೫೪). **ದೀಡುತಿಂಗಳು** = ಒಂದೂವರೆ ತಿಂಗಳು: ದೀಡು ತಿಂಗಳಾಗಿತ್ತು – ತಡೆದು ಹೊರಗೆ ಕಳಿಸಿತಳು (ಸುವರ್ಣ. ೫೧).

[<ಪ್ರಾ. ದಿವಡ್ಢ./ಮರಾ. ದೀಢ್ ; ಹಿಂ. ಡೇಢ್]

ದೀಡಪಂಡಿತ (ನಾ). ಪಂಡಿತನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಮೂರ್ಖ; ಪಂಡಿತಂಮನ್ಯ: ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗಿಂತ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಹಶವೀರ್ಯರಾದ ದೀಡಪಂಡಿತ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮಿತಿಮೀರಿರುತ್ತದೆ (ಬ್ರಹ್ಮಜೀ. ೧೭) ; ಆ 'ದೀಡಪಂಡಿತರು' ನನ್ನಂತಹ ಚಪ್ಪಲಿಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದೆ (ಮುಂಗಾಪು. ೭). [ದೀಡ + ಪಂಡಿತ]

ದೀಡಿ (ನಾ). ವಕ್ರತೆ; ವ್ಯಂಗ್ಯ; ಕೊಂಕು: ಗಂಡಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಮುಂಡೇರ ಗುರುತಂತ ಮನೆಮಾರು ಹಾಳು ದೇಗುಲಂತೆ ದೀಡಿಯ ನುಡಿದು ತವರ್ಮೂರಿಗೆ ಹಾರ್ಯಾವ (ಕನ್ನಜಾ. ೩೪೨) ; ನಾ ಹೀಂಗ ದೀಡಿ ಮಾತಾಡಿಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲಾ ಅಂದೆ (ಹೊಸಂಸಾ. ೧೨೦) ; ದೀಡೀಮಾತು ಸಾಕು ನಾ ಹೇಳಿದ್ದು ನೀ ಕೇಳಲಿಕ್ಕೇ ಬೇಕು (ಧನಂಜ. ೧೯). [←ಮರಾ. ತೀಡ್]

ದೀಡು$_1$ (ನಾ). ಆಶ್ರಯ; ನೆಲೆ; ಬೀಡು (?): ಪಾತಕಂಗಳ ಬೀಡು ಸ್ಮೃತಿ ಮೃತಿ ಸೂತಕಂಗಳ ದೀಡು . . . ಈ ರಚನೆಯಿಂ ಸ್ಥೂಲ ತನುವಿದು ನೀರ ಬೊಬ್ಬುಳಿಯಂತೆ ಕ್ಷಣಿಕC (ಗಗಹಾ. ೧೦-೩೮). [<ಈಡು4]

ದೀಡು$_2$ 'ದೀಡ' ನೋ.

ದೀಡು$_3$ (ನಾ). ಅಡವು ; ಒತ್ತೆ ; ಈಡಂ : ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದ ಚಿರಸ್ವತ್ತುಗಳೆಲ್ಲ ದೀಡಾಗಿದ್ದವು (ಮಲಿಮ. ೩೧೯) ; ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಒತ್ತೆ ಇಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಹಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ದೀಡು ಎಂದಾಗಿದೆ (ನಮ್ಮನು. ೧೩೪) ; ಸ್ಥಿರಚರ ಸೊತ್ತುಗಳನ್ನು ಹಲವು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಖಾತರಿ ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದೀಡು, ಭೋಗ್ಯ, ವೈಸಾಲಪತಂ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ (ಗಂಗಾಳ. ೯೦). 'ಈಡು$_1$' ಪರಾ.

ದೀಡು ಮಾಡು = ಅಡವು ಇಡು ; ಈಡುಮಾಡು : ಏನಾದರೂ ದೀಡು ಮಾಡಿದರೆ ಹಣ ಕೊಡ್ಬೇಕು (ಬೆಳುಮ. ೮೯). [←ಇಂ. Deed]

ದೀಡುಪತ್ರ (ನಾ). ಅಡವು ಇಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ ದಾಖಲೆಯಾಗಿ ಬರೆದುಕೊಡುವ ಪತ್ರ ; ಅಡವಾನ ಪತ್ರ : ಕ್ರಯಪತ್ರ, ದೀಡುಪತ್ರ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜನರೆಲ್ಲರೂ ಭಟ್ಟರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಪಂಜೆಪಂ. ೩). [ದೀಡು$_3$ + ಪತ್ರ]

ದೀಡೆ (ನಾ). ಒಂದೂವರೆಯ ಮಗ್ಗಿ : ಕಾಲು, ಅರ್ಧ, ಪೌಣೆ, ಸವ್ವಾ, ದೀಡೆ, ಅಡೀಚೆಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಸಿದ್ದರು (ಗಾಳಿಪ. ೧೬೮). [←ಹಿಂ. ಡೇಢಾ]

ದೀದಿವಿ (ಗು). ೧. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ; ಹೊಳೆಯುವ. (ನಾ). ೨. ಹೊಳಪು: ಪ್ರಕಾಶ. ೩. ಅಗ್ನಿ. ೪. ಗುರು ; ಬೃಹಸ್ಪತಿ. ೫. ದೇವಲೋಕ ; ಸ್ವರ್ಗ. ೬. ಮೋಕ್ಷ. ೭. ಅನ್ನ : "ಅಂಧಃ . . . ದೀದಿವಿಃ, ಅನ್ನಂ, ಓದನಂ, ಭಿಸ್ಸಾ, ಅಶನಂ, ಆಹಾರಃ–ಈ ೯ ಕೂಟ್" (ಹಲಾಯು. ೩೭-೧೬೪). [ಸಂ.]

ದೀದೀ (ನಾ). ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರಿ ; ಅಕ್ಕ : ಸ್ವಾಬ್ಲಿಯನ್ನು ದೀದೀ (ಅಕ್ಕ) ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದಳು (ಸಸ್ಯಕ. ೪೪). [←ಹಿಂ. ದೀದೀ]

ದೀಧಿತಿ (ನಾ). ೧. ಹೊಳಪು; ಪ್ರಕಾಶ; ಕಾಂತಿ: ಸರಸಿರುಹವಿಂದುದೀಧಿತಿ ಪರಾಜಿತಶ್ರೀವಿಲಾಸವಿಾ ನಿನ್ನ ಮುಖಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೭೧) ; ಮಿಱುಗುವ ರತ್ನಭಿತ್ತಿಗಳ ದೀಧಿತಿಯಂ ನಿಜದೇಹದೀಪ್ತಿಗಳ್ ಮಱಸೆ (ಆದಿಪು. ೨-೬೨) ; ಪಳುಕಿನ ಪಾದಪೀಠಂ . . . ತನ್ನ ಕೇಸಡಿಯ ಕೆಂಪಿನೊಳುಜ್ಜ್ವಲಚಿತ್ರಭಿತ್ತಿ ನಿಸ್ತುಳ ನಿಜ ಮೌಕ್ತಿಕಾಭರಣ ದೀಧಿತಿಯಿಂ ತೆರೆಸುತ್ತಿದಂತೆ ಕಣ್ಗೊಳಿಸೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೯೭) ; ನಾಸಾಗ್ರದ ಮುತ್ತಿನ ಮಣಿರದನಚ್ಛದದೀಧಿತಿ ಪುದಿಯೆ ಕೆಂಪನಾಳ್ದೊಲೆಸೆಗುಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೨-೭೯). ೩. ಕಿರಣ ; ಕದಿರು : "ಕರಮುಸ್ರಮಂಶುವಸುರೋಚಿ ದೀಧಿತಿ ಮರೀಚಿ ರುಚಿ ದ್ಯುತಿ ಪ್ರಗ್ರಹಂ ದೀಪ್ತಿ . . . ಪ್ರದ್ಯೋತಮಾ ರಶ್ಮಿ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦-೩); ಹಿಮಕರನಾತ್ಮಶೀತರುಚಿಯಂ ದಿನನಾಯಕನುಷ್ಣದೀಧಿತಿಕ್ರಮಮಂ . . . ಉತ್ತಮ ಕುಲಶೈಲಮುನ್ನತಿಯನೇಳಿದವಾಗೆ ಬಿಸುಟಿತ್ತೊಡಂ ಬಿಸು[ಟ್ಕಿಮ] ಬಿಸುಡೆಂ ಮದೀಯ ಪುರುಷವ್ರತಮೊಂದುಮನೀಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೩) ; ಅನುವಿಸಿದುದು ರಜತಾಚಲದನರ್ಘ್ಯಮಣಿವಿಕಟಕೂಟಮಂ ದಶರಥರಾಮನ ಮಣಿಮಯಮಕುಟಂ ಕಾಮನ ಬಿಲ್ಲಂ ಬೀಱಿ ಬೇಱಿ ನಿಜ ದೀಧಿತಿಗಳ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೩-೧೩೪). [ಸಂ.]

ದೀನ್ಇಲಾಹಿ, ದಿನ್ಇಲಾಹಿ (ನಾ). ವಿವಿಧ ಮತಗಳ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ತಾತ್ವಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಸಮನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಅಕ್ಬರನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಒಂದು ಮತ : ಈ ಎಲ್ಲವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಸೂರ್ಯಪೂಜಾಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಕ್ಬರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ 'ದೀನ್ ಇಲಾಹಿ' ಎಂಬ ಹೊಸಧರ್ಮವೂ ಒಂದು (ಭಾರದ. ೪೬೧). **ದಿನ್ಇಲಾಹಿ** : ಅವರೊಳಗಿನ ವೈರವು ಶಾಂತವಾಗಲೆಂದು "ದಿನ್ ಇಲಾಹಿ" ಎಂಬ ಹೊಸದೊಂದು ಪಂಥವನ್ನು ತೊಡಗಿದನು (ಬಾಲಶ್ರ. III. ೧೨೩೨). [←ಅರ. ದೀನ್ ಏ ಇಲಾಹೀ = ದೇವರ ಧರ್ಮ]

ದೀನ್‌ದಾರ್ (ನಾ). ಮುಸಲ್ಮಾನ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆಯುಳ್ಳವನು : ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಹಿಂದುಗಳನ್ನು ಮುರಿದು ದೀನ್‌ದಾರ್ ಜನರು ಪ್ರಬಲವಾಗುತಾ ಬರುತಿದಾರೆ (ಚಿತ್ರಪ್ರಾ. ೮೪). [←ಅರ. ಹಿಂ. ದೀನ್‌ದಾರ್]

ದೀನ (ಗು). ೧. ದೈನ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ಶೋಚನೀಯ ಸ್ಥಿತಿಯ ; ಮರುಕ ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತಹ; ಅನುಕಂಪವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ. 'ದೀನದೃಷ್ಟಿ' ಪರಾ. ೨. ಬಡತನದ ; ದಾರಿದ್ರ್ಯದ ; ಬಡವನಾದ. 'ದೀನಜನ' ಪರಾ. ೩. ದುಃಖಕ್ಕೆ ಈಡಾದ ; ಖಿನ್ನವಾದ ; ಸಂಕಟಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದ. 'ದೀನಾನನ' ಪರಾ. ೪. ಹಾಳಾದ ; ನಾಶವಾದ. ೫. ದುರಾಶೆಯ ; ಅತ್ಯಾಸೆಯ ; ಲೋಭದಿಂದ ಕೂಡಿದ. ೬. ಭಯಗೊಂಡ ; ಹೆದರಿದ. 'ದೀನಧ್ವನಿ', 'ದೀನಭಾವ' ಪರಾ. ೭. ದುರ್ಬಲವಾದ. ೮. ನಮ್ರ ; ವಿನೀತ. (ನಾ). ೯. ಬಡವ ; ದರಿದ್ರ : ದೀನ ನಾನು ಸಮಸ್ತಲೋಕಕೆ ದಾನಿ ನೀನು (ಹರಿಸಾ. ೮೯). ೧೦. ದುಃಖ ; ಸಂಕಟ : ಮಾನಿಸರೊಳ್ಪುಂ ಬಾಟುಮ[ದೇನೊ]ಷ್ಪಮದೇನಸಾರವಿಸ್ತಾರಮದೇಂ ಮಾನಮದೇಂ ವಿಪುಳಮದೇಂ ದೀನಮದೇಂ ಸ್ತೋಕಸುಖಮದೇನಧ್ರುವಮೋ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೦೩). ೧೧. ಜಿಪುಣ ; ಲೋಭಿ : "ಕದರ್ಯಃ, ದಿ(ಹಿ)ೀನಃ, ಕೀನಾಶಃ . . . ಈ ೫ ಲೋಭಿ" (ಹಲಾಯು. ೩೭-೧೯೨) : "ದೀನಂ ಕದರ್ಯಂ ಲೋಭಿ ಕೀನಾಶನಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೮-೭) ; "ಲೋಭನ್, ಲೋಭಕಃ, ಲುಬ್ಧಃ, ಲುಬ್ಧವಾನ್, ಈ ೪ ದೀನಂ" (ಕಾಶಕ್ಯ. ೨೦೬) ; ದೀನಂ ದಾನವಿಧಾನವಾಣಿಗೆ ಮನಂದಪ್ಪನೇ ಸತ್ಯಪಾಹೀನಂ ಶಾಂತಿ ಸುಖೋಕ್ತಿಗೇಳ್ವನೆ (ವೃಷವಿ. ೦೨-೩೪) ; ದೀನನ ಸಿರಿಗಿಂತ ದಾನಿಯ ಬಡತನ ಮೇಲು (ಗಾದೆ).

ದೀನದಯಾಪರ=ಬಡವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ : ದೀನದಯಾಪರಳಾದ ಆ ಸ್ತ್ರೀರತ್ನವು . . . ಅವನ ಪದವಿಯನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸತೊಡಗಿದಳು (ಕವಿಕ. ೯೦). **ದೀನದಲಿತ, ದೀನದಳಿತ** = ನಿರ್ಗತಿಕ ಮತ್ತು ಶೋಷಣೆಗೆ ಒಳಗಾದವನು : ನೀವು ಸೆರೆಮನೆಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದ್ದು . . . ಸರ್ವಜನರ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ; ದೀನದಲಿತರ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ (ಪಂಜೆಪಂ. ೧೮೨) ; ದೀನದಲಿತರಿಗೆ ಕೊಡುಗೈವೀರನಾಗಿ ವಿಶ್ವಾನುಕಂಪ ತೋರಿರುವೆ (ದಾನಚಿಂ. ೨೧) ; ಆತ ದೀನದಳಿತರ ಸಂಕಟವನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ತತ್ವಪ್ರಾ. ೩೬೨). [ಸಂ.]

ದೀನಜನ (ನಾ). ೧. ಬಡತನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜನ ; ನಿರ್ಗತಿಕ ಜನ : ದೀನಜನ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ಫಣಿಕುಲ ವೈನತೇಯನು ನಿಶ್ಚಲಿತ ಸುಮಾನದಲಿ ಷೋಡಶ ಮಹಾದಾನಗಳ ವಿರಚಿಸಿದ (ತಿಮ್ಮಕಾಂ. ೦-೯). ೨. ತಿಳುವಳಿಕೆಯಿಲ್ಲದ ಜನ; ಪಾಮರ ಜನ: ಮಾನಿಸರೊಳ್ಪುಂ ಬಾಟುಮ[ದೇನೊ]ಷ್ಪಮದೇಂ . . . ದೀನಮದೇಂ ಸ್ತೋಕಸುಖಮದೇನಧ್ರುವಮೋ ಎಂದು ದೀನಜನ ದುರ್ಲಭಬುದ್ಧಿಯಪ್ಪ ಪ್ರಿಯಮಿತ್ರ ತನ್ನಂತರಂಗದೊಳ್ ಬಗೆದು (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೦೩ ವ). [ದೀನ + ಜನ]

ದೀನತನ (ನಾ). ೧. ವಿನಯ; ನಮ್ರತೆ; ದೈನ್ಯ. ೨. ಬಡತನ; ದಾರಿದ್ರ್ಯ. ೩. ದುಃಖ; ಸಂಕಟ. ೪. ಜಿಪುಣತನ; ಲೋಭ : "ಲುಬ್ಧಃ, ಲುಬ್ಧಂ, ಲೋಭನಂ, ಲೋಭನೀಯಂ–ಈ ೪ ದೀನತನಂ" (ಕಾಶಕ್ಯ. ೨೦೬) ; ದೀನತನದಲಿ ದ್ರವ್ಯ ಗಳಿಸಬೇಡ ದೀನನಾಥನ ನೀ ಮರೆಯಬೇಡ (ಪುರಂದ. ೩-೦೦೦-೧); ಆನೆಗಂಜಿಕೆಯೇಕೆ ದಾನಿಗೆ ದೀನತನವೇಕೆ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಹೀನತನವೇಕೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೪೪೩). [ದೀನ + –ತನ]

ದೀನತೆ (ನಾ). ೧. ಕೃಶತೆ ; ದುರ್ಬಲತೆ ; ಅಶಕ್ತತೆ : ಪಗೆನೆಯ್ದಿಲ್ ನಗುವಂತು ದೀನತೆ ದಿನಕ್ಕಪ್ಪಂತು ಕೂರ್ಪಂಬುಜಂ ಸುಗಿವಂತಾಯ್ತು ಸಖಂಗೆ ಕಾಲವಶದಿಂ ತೇಜಕ್ಷಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೬-೪೦). ೨. ದೈನ್ಯಭಾವನೆ ;

ವಿನಯಂ : ಕಾನನದಿ ಮಲ್ಲಿಗೆಯುಂ ಮೌನದಿಂ ಬಿರಿದು ನಿಜಸೌರಭವ ಸೂಸಿ ಸಲವಿಂ ತಾನೆಲೆಯ ಪಿಂತಿರ್ದು ದೀನತೆಯ ತೋರಿ ಅಭಿಮಾನವನು ತೊರೆದು ಕೃತಕೃತ್ಯತೆಯ ಪಡೆವಂತೆ(ನಿವೇದ ೪೯-೧೧). [ಸಂ. ದೀನತಾ]

ದೀನತ್ವ (ನಾ). ಬಾಡಲುವಿಕೆ; ಕಂದುವಿಕೆ : ಕನತ್ಕನಕಾಂಭೋಜನಿಭಾನನಕ್ಕೆ ಪಿರಿದುಂ ದೀನತ್ವಮುಂ . . . ಚಿತ್ತಕ್ಕೆ ಸಂತಾಪಮುಂ ನಿನಗಂ ಮಾಡಿದ ನಾವನಾತನೆ ವಲಂ ಗಂಧೇಭವಿದ್ಯಾಧರಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೬೪). [ಸಂ.]

ದೀನದನಿ (ನಾ). ಅನುಕಂಪೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದನಿ : ಕಾಕಘೂಕಾದಿ ಗರ್ಗರರವವ ನೀಕರಿಸುವ ದೀನದನಿಯಿಂದ ವೊಣೆಯಿಡಲೋಕರಿಸುಗು ದೆಸೆ ರವವ (ಪರ್ವತ. ೮-೯೬). [ದೀನ + ದನಿ₁]

ದೀನದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ಅನುಕಂಪನೀಯವಾದ ದೃಷ್ಟಿ ; ಅಸಹಾಯಕವಾದ ನೋಟ : ಅವಳು ಮಾತೆತ್ತಲಿಲ್ಲ. ದೀನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮುದುಕಿಯನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾ ಕುಳಿತಿದ್ದಳು (ಹಳ್ಳಿಹಾ. ೧೧೩). [ದೀನ + ದೃಷ್ಟಿ]

ದೀನಪಾಲನೆ (ನಾ). ಬಡವರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವಿಕೆ ; ಬಡವರ ಪಾಲನೆ : ದೀನಪಾಲನೆಯ ಭರದಲ್ಲಿ ಜಮೀನದಾರಿಯನ್ನೇ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಇದರರ್ಥವಲ್ಲ (ಪ್ರೇಮಾಕ್ಷ. ೧೭). [ದೀನ + ಪಾಲನೆ]

ದೀನಭಾವ (ನಾ). ೧. ದೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿರುವೆನೆಂಬ ಭಾವ : ಜನಕ ರಾಜನ ಪುತ್ರಿಯ ತ್ವರೆಮಾಡು ತ್ವರೆಮಾಡು. ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನನ್ನ ಆಜ್ಞೆ ಯಿಂದ ಈ ದೀನಭಾವಮಂ ಬಿಟ್ಟು ವೇಗದಿಂ ಬಂದು ಸಂತಾಪಹರವಾದ ಸ್ಪರ್ಶವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಹಸ್ತದಿಂ ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಈ ರಾಮಭದ್ರನಂ ಜೀವವಂತನಂ ಮಾಡು (ಕಗವಿ. ೧೦೩ ಉತ್ತರಾ). ೨. ತೊಂದರೆ ; ಕ್ಲೇಶ ; ಕಷ್ಟ ; ಆರ್ತತೆ : ಮುನಿರಾಜ ಸಂಸಾರಭಯದಿಂ ದೀನಭಾವಮಂ ತಾಳ್ದಿದೆಮ್ಮನುದ್ಧರಿಸೆ ನಿಮಗಮಂತೆಯೆಂದು ತನ್ನ ಹೃದಯದ ಪರಿಚ್ಛೇದ ಮೆನೆ ನಿಲೆ ನುಡಿದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೯-೪೦ ವ). [ದೀನ + ಭಾವ₂]

ದೀನವಾಣಿ (ನಾ). ದುಃಖದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ವರ,-ಧ್ವನಿ : ಕಂಡವಡೂ ದೂಳಿನಲಿ ಎರಡು ಕರಿತತ್ತಿ ! ಬಾಗಿದನ್ನಯ ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳಿಸಿತು ಕೋಗಿಲೆಯ ದೀನವಾಣಿ (ಕೋಗಿಲೆ. ೪-೯೯). [ದೀನ + ವಾಣಿ₁]

ದೀನಸು 'ಜಿನಸು' ನೋ.

ದೀನಾನನ (ನಾ). ೧. ದುಃಖದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖ; ಬಾಡಿದ ಮುಖ. ೨. ಬಾಡಿದ ಮುಖವುಳ್ಳವನು: ನದೀತನೂಜ ಭಾರದ್ವಾಜ ಕೃಪರವಿರಳ ಬಾಷ್ಪವಾರಿದುರ್ದಿನ ದೀನಾನನರಾಗಿರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೮ ವ).

[ದೀನ +ಆನನ]

ದೀನಾರ, ದಿನಾರು (ನಾ). ೧. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ,-ಸುವರ್ಣದ ಒಂದು ನಾಣ್ಯ : ಪರಸೇನನೆಂಬೊಂ ಜೂದಾಡಿ ಯಕ್ಷಧೂರ್ತನೆಂಬೊಂಗೆ ಸಾಸಿರ ದೀನಾರಮುಂ ಸೋಲ್ತು ಸೋಲಮುಂ ಕುಡಲಾಱದೆ ಅರಸನಾಣೆಯುಂ ಮಿಕ್ಕು ಪೋಪ[ನ್] (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೪-೩) ; ಒಂದು ಕೋಟಿ ದೀನಾರವನಾ ವ್ಯಾಗನಯನೆ ಕೊಟ್ಟು ಕೊಂಡಳ್ ನೆಗಟಿತ್ತವೆತ್ತಿರ್ದ ರತ್ನಮಯಕಂಬಳಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೧೧೮) ; ಒಯ್ಯಿಮನೆ ದೀನಾರಮುಂ ದಿನಂಪ್ರತಿ ಸಾಸಿರಮಾ ಪರ್ವ ದಿನದೊಳ್ ಪತ್ತು ಸಾಸಿರಂ ಎಂಬೀ ಗಣನೆಯಿಂ . . . ತರಿಸೆ (ನೇಮಿಪು. ೪-೩೩ ವ) ; ಮಹಮೂದನಿಗೆ ೭ ಲಕ್ಷ ಸುವರ್ಣ ದೀನಾರಗಳು . . . ೨೦೦ ಮಣ ಬಂಗಾರದ ಗಟ್ಟಿಗಳು . . . ದೊರೆತವು (ಹಿಂಮುಸ. ೨೯); ಒಂದು ದೀನಾರಕ್ಕೆ ಐವರು ಪೊಕ್ಕರೆಂತೆ ವ್ಯಾಪಾರವಾಯಿತು (ಭಾಷಾಪ್ರ. ೩೪೬). ೨. ಚಿನ್ನದ ಆಭರಣ. ೩. ಚಿನ್ನದ ಒಂದು ತೂಕ. **ದಿನಾರು**: ೧. ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಸಾಮಾನುಗಳ ಬೆಲೆ ಇಪ್ಪತ್ತುಸಾವಿರ ಸಾವಿರ ದಿನಾರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿತ್ತು (ಪ್ರವಾಇ. I. ೩೨೮).

[ಸಂ. ದೀನಾರ./ಪಾರ. ದಿನಾರ್, ದಿನ್ನಾರ್ <ಗ್ರೀಕ್. ದಿನೇರಿಯಸ್]

ದೀನಾರ್ಥಿ (ನಾ). ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಯಾಚಕ : ದೀನಾರ್ಥಿಗಂ ಬಡ ವರ್ಗ್ಗೆಟಿ[ದ]ಗ್ಗಿರ್ತ್ತು ಕೀರ್ತಿವಡೆದ × × × (ಶಾಇಇ. XX, ೬೦-೨೬ ; 1108). [ದೀನ + ಅರ್ಥಿ₂]

ದೀನಾಲಾಪ (ನಾ). ದುಃಖದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನುಡಿ : ಅವನಾಡಿದ ದೀನಾ ಲಾಪಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ . . . ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸಿದನು (ಕವಿಕ. ೪೦).

[ದೀನ + ಆಲಾಪ]

ದೀನಾಸ್ಯೆ (ನಾ). ದುಃಖದಿಂದ ಬಾಡಿದ ಮುಖವುಳ್ಳವಳು : ದೀನಾಸ್ಯೆ ಜನನಿ ಬಂದೆನಿತಾನುಂ ಪೊಟ್ಟಿರ್ದು ಮನೆಗೆ ಪೋದಳ್ (ಶಾಂತಪು. ೯೬೧).

[ಸಂ. ದೀನಾಸ್ಯಾ]

ದೀನೆ (ನಾ). ಅನುಕಂಪೆಗೆ ಅರ್ಹಳಾದವಳು : ದೀನೆಯಂತಾದಳು ಮನ ದೊಳು ಕಸಿವಿಸಿಗೊಂಡಳು ನೊಂದಳು ಸೊರಗಿ (ಇಂಪಾಪ. ೪೩-೩).

[ಸಂ. ದೀನಾ]

ದೀಪ₁, ದೀಪು, ದೀವ₂, ದೀವಿ₁ (ನಾ). ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಭೂಭಾಗ; ದ್ವೀಪ: ಮೇರುವ ಮಧ್ಯದೊಳ್ ನೆಲಸೆ ಸುತ್ತಿಱಿದಿರ್ಪುದು ಜಂಬುದೀಪಮುಂ ಕ್ಷಾರಪಯೋಧಿ (ಅನಂಪು. ೧-೬೨) ; ವರ್ತ್ಯಲೋಪಕ್ಕೆ – ಈಶ್ವರ – ಈಸರ . . . ದ್ವೀಪ – ದೀಪ, ದೀವಿ (ಶಮದ. ೨೬೦ ಪ್ರಯೋ); ಲಕ್ಷ್ಮಿಯುವೊಲೊಪ್ಪಮನಾಳ್ವುದು ದೀಪಮಾವಗಂ (ಶಾಂತಪು. ೧-೬೪). **ದೀಪು** : ಯರಡು ವಕೀಲರ ನೇಮಕಮಾಡಿ, ಫರಾಶೀಸರ ದೀಪಿನಲ್ಲಿ ಹುಕುಂ ಮಾಡಿ ಕಳುಹಿಸಿದರು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೫೦). **ದೀವ₂** : ದ್ವೀಪಂ– ದೀವಂ (ಶಮದ. ಸ. ೨೯೬ ಪ್ರಯೋ). **ದೀವಿ₁** : "ದೀವಿ (ದೀಪ) – ದ್ವೀಪ" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೯); ವಿಸುಪುಷ್ಪಗಡಲ ಮಧ್ಯದೊಳುದ್ಧಾ ಮತೆಯುಂ ಪಡೆದೊಪ್ಪುವ ಜಂಬೂನಾಮದ ದೀವಿ ಕರಂ ನಯನಾನಂದ ಮನಿರದೊದವಿಸಿತು (ಜಯಕಾ. ೧-೩೦) ; ಬಾವಿಯೊಳಗೆ ಕಪ್ಪೆ ಬಾಳ್ವಂತೆ ನಾವೊಂದು ದೀವಿಯೊಳಿದ್ದವರೈಸೆ (ಭರತ. ೨೩-೬೭) ; ಈ ಜಂಬೂ ದ್ವೀಪಕೆ ತೆಂಕಲ್ಗೆ ಲಂಕೆಯೆಂಬೊಂದು ದೀವಿಯಿರ್ಕುಂ (ಅದ್ಭುತ. ೨೮-೨೨).

ದೀಪದೀಪ, ದೀವದೀವ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ದೀಪದೀಪವ ತೊಳಲಿ ಕರ್ಮ ಕಳಾಪದಲಿ ಕುದಿಕುದಿದು ನಾನಾ ರೂಪಿನಿಂದಾರ್ಜಿಸುವ ಧರ್ಮದ ಗೊಡವೆ ತಾನೇಕೆ (ಕುವ್ಯಾಊ. ೩-೯) ; ಪೆರ್ವಡಗುಗಳಿಂ ಬಂದ ದೀವದೀವದ ಮೇಲಾದೊಡಮೆಗಳಂ ಬೇಹರಿಸಲ್ಗಡಿಪ ವಣಿಜರುಲಿವಬ್ಬರವಮಂ ಪಳಿಗುಂ (ಮಹಾಪ. ೦೨೮-೨೩). [<ಪ್ರಾ. ದೀವ, ದೀವ./ಸಂ. ದ್ವೀಪ]

ದೀಪ₂ (ನಾ). ೧. ದೀವಿಗೆ ; ಸೊಡರಂ : ವಿನಮ್ರಕ್ಷಿತಿಚಕ್ರಂ ದೀಪ [ಪಾಠಾಂ. ಪ್ರ]ದೀಪ್ತ ಪ್ರತಿಹತದಿನಕೃಚ್ಚಕ್ರ ತೀವ್ರಾಂಶುಚಕ್ರಂ . . . ಇರ್ದತ್ತೊಳಪುಗದೆ ಪುರೋಪಾಂತದೊಳ್ ಚಕ್ರರತ್ನಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೩) ; ಅಂತು ನೋಡೆ ನೋಡೆ ಗಾಳಿ ತೀಡಿದ ದೀಪರೂಪದಂದದಿಂ ಶಾರದನೀರ ದಾಕಾರದಂದದಿಂದದೃಶ್ಯಾಕಾರನಾಗಿ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೮ ವ) ; ದೀಪ ಮನೊಯ್ಯನಾರಿಸಿ . . . ಚಾಪಲನೇತ್ರೆಯೊರ್ವಳುಪವಲ್ಲಭನೊಳ್ ಸೊಗಸುಕ್ಕೆ ಕೂಡಿದಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೧೨-೧೦೪) ; ಗಿರಿಜ ಕೂರುಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ ದೀಪವನ್ನು ಬಾಯಿಂದ ಗಾಳಿಹಾಕಿ ಆರಿಸಿದಳು (ಪದ್ಮಸ. ೪೦). ೨. ಬೆಳಕಿನ ಕುಡಿ ; ಬೆಳಕು : "ಬೆಳಕಿನೆ ದೀಪಂ" (ರನ್ನಕಂ. ೩).

ದೀಪ ಆರಿಸು = ದೀಪವನ್ನು ನಂದಿಸು ; **ದೀಪ ಕಳೆ** : ರೂಮಿನ ದೀಪ ಆರಿಸಿ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮುಂದೆಳೆದುಕೊಂಡು ಶೇಖರನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದ (ದೂಬಿಟ್ಟ. ೦೩); ದೀಪ ಆರಿಸಿ ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳಿ (ದೂಬಿಟ್ಟ. ೩೨). **ದೀಪ ಉರಿಸು** = ಸೊಡರನ್ನು ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; **ದೀಪ ಹತ್ತಿಸು** : ಪಕ್ಕನೆ ಒಳಗಿನ ಎಣ್ಣೆ ಖರ್ಚಾದರೆ, ದೇವರ ದೀಪ ಉರಿಸುವಾಗ ನೆನಪಾಗಿ, ಯಾರ್ಯಾರನ್ನೋ ಬೇಡುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬರುತ್ತಿತ್ತಲ್ಲಾ ಎನಿಸಿತು (ಮರಮು. ೨೩) ; ಹೊತ್ತು ಮುಣುಗಿದ ಮೇಲೆ ಚೋಮನ ಗುಡಿಸಲಲ್ಲಿ

ದೀಪ ಉರಿಸಿದವರಿಲ್ಲ (ಚೋಮದು. ೧೦). **ದೀಪ ಕಂತಿಸು** = ಸೊಡರನ್ನು ಆರಿಸು,– ನಂದಿಸು : ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಳು, ಎಂಟು ಗಂಟೆಗೆಲ್ಲಾ ದೀಪ ಕಂತಿಸಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). **ದೀಪ ಕಚ್ಚಿಸು** = ಸೊಡರನ್ನು ಬೆಳಗಿಸು : ದೇವರ ಮುಂದಿನ ದೀಪ ಕಚ್ಚಿಸಿ ಕಡ್ಡಿ ಬೆಳಗು (ರೂಢಿ). **ದೀಪ ಕಚ್ಚು** = ದೀಪ ಕಚ್ಚಿಸು : ಜೋಪಾನವಾಗಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ರೈಲಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿಸಿ ದೀಪ ಕಚ್ಚೋ ಹೊತ್ಗೆ ಬಂದು ಬಿಡ್ತೀ ಅಲ್ಲವೇನೋ (ಸಣ್ಣ.ಕ. X, ೨೨). **ದೀಪ ಕಳೆ** = ದೀಪ ಕಂತಿಸು : ರಾಧಕ್ಕ ಅದೇ ಆಗ ಊಟ ಉಡಿಗೆ ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ದೀಪ ಕಳೆದಿದ್ದರು (ಗಂಗಾಸಾ. ೪೫). **ದೀಪ ತುಂಬು** = ದೀಪ ಕಂತಿಸು: ಹಳ್ಳಿಯ ಜನ ಬೆಳಗಿನ ಜಾವ ಏಳುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯ ಹೊತ್ತು ಬೇಗನೆ ದೀಪ ತುಂಬಿ ಮಲಗಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). **ದೀಪ ತೆಗೆ** = ದೀಪ ಕಂತಿಸು : ಮಲಗುವ ಮುಂಚೆ ದೀಪ ತೆಗೆದು ಮಲಗು (ರೂಢಿ). **ದೀಪದ ಎಣ್ಣೆ, ದೀಪದೆಣ್ಣೆ** = ೧. ದೀಪಕ್ಕೆ ಬಳಸುವ ಹಿಪ್ಪೆ ಎಣ್ಣೆ, ಹರಳೆಣ್ಣೆ, ಹೊಂಗೆಯೆಣ್ಣೆ ಮುಂತಾದುವು : 'ನೀವು ಕೊಡುವುದೇಕೆ–ಕಳೆದ ವರ್ಷದಿಂದ ದೀಪದ ಎಣ್ಣೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ನಾನು ಕೊಡುತಿದ್ದೇನಲ್ಲ' ಎಂದರು (ಮರಮು. ೨೩೩) ; ಸಂತೆಗೆ ಹೋಗಿ ದೀಪದ ಎಣ್ಣೆ ತರಬೇಕು (ರೂಢಿ). ೨. ಸೀಮೆಎಣ್ಣೆ : "(ಪೆಟ್ರೋಲಿಯಂ, ಕಲ್ಲಿದ್ದಲು, ಪ್ಯಾರಫಿನ್, ಮೊ. ಗಳಿಂದ ಬಟ್ಟಿಯಿಳಿಸಿ ತೆಗೆದ) ದೀಪದೆಣ್ಣೆ; ಕೆರೋಸೀನ್ ಎಣ್ಣೆ ; ಸೀಮೆಯೆಣ್ಣೆ" (Kerosene. ಇಂಕನಿ). **ದೀಪದ ಕಂಭ, ದೀಪದ ಕಂಬ** = ದೀಪಕಂಭ ೧ : ಬೆಸ್ತರು ದೀವಟಿಗೆಯವರು ದೀಪದ ಕಂಭದವರು ಇವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಗೊತ್ತುಗಾರರನ್ನೂ ಶಾನುಭೋಗರನ್ನೂ ನೇಮಿಸಿದರು (ಬಾಮವಂ. ೧೦-೧೩೭) ; ನನ್ನ ಹಾಡನ್ನು ಯಾರು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ! ಬಡಹಳ್ಳಿಗಳು, ಗಿಡಬಳ್ಳಿಗಳು, ದೀಪದ ಕಂಬಗಳು (ಹುಚ್ಚುಹು. ೧೭). **ದೀಪದ ಕಡ್ಡಿ** = ಸೊಡರನ್ನು ಹಚ್ಚುವ ಕಡ್ಡಿ ; ಬೆಂಕಿಕಡ್ಡಿ : ಸದರಿ ಮದ್ದಿನ ಜೀನಸುಗಳು ಮತ್ತು ದೀಪದ ಕಡ್ಡಿಗಳು ... ಎರಡು ದಿವಸ ಮಾತ್ರ ರೇಲ್ವೆದವರು ಏರಿಸುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೨೨೦). **ದೀಪದ ಕುಡಿ** = ದೀವಿಗೆಯ ಜ್ವಾಲೆ,– ಶಿಖೆ: ಉರಿಯುವ ಬತ್ತಿಯ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕರಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡರೆ ಅವನ್ನು ತೊಡೆದು ಹಾಕಿ ದೀಪದ ಕುಡಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಉಜ್ವಲವಾಗಿ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗಲೆಸಗುವಂತೆ (ಕಾನೂರು. ೬೩೨) ; ದೀಪದ ಕುಡಿಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡು (ರೂಢಿ). **ದೀಪದ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ** = ಸೊಡರನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವ ಕಡ್ಡಿಗಳ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ; ಬೆಂಕಿಪೊಟ್ಟಣ : ಮದ್ದಿನ ಜೀನಸು ಪಟಾಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ಫಾಯರ್ ಬಾಕ್ಷ ಅಂದರೆ ದೀಪದ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೩೮ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). **ದೀಪದ ಮಲ್ಲಿ** = ಎರಡೂ ಕೈಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಣತೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಹೆಂಗಸಿನ ಲೋಹದ ವಿಗ್ರಹ; ☞ ದೇವತಾವಿಗ್ರಹದ ಎರಡೂ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಎರಡು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳನ್ನು ಇರಿಸುವುದುಂಟು : ಎಲೆಲೆ! ದೀಪದ ಮಲ್ಲಿ, ಎದೆಯ ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಪದುಮದೀಪವ ಹಿಡಿದು ಬಾಗಿ ನಿಂತು ಕವಿಗಿನಿತ ಬೆಳಕಿಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಕಿರುನಗೆಯಲ್ಲಿ (ದೀಪಮ. ೧೯-೧); ಕಲ್ಲಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ಹೆಣ್ಣು, ದೀಪದ ಮಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲುಬಾಣವ ತೊಟ್ಟು ಹೊರಟವನ ಗುರಿಯಲ್ಲಿ ? (ನೆಲಮು. ೬೨-೧೩). **ದೀಪದ ಮಾರಾಯಿ** = ಒಂದು ಕ್ಷುದ್ರ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು: ಕೊಳ್ಳಿ ಪಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಬ ದೀಪದ ಮಾರಾಯಿ ಎಲ್ಲರು ದಾಟುವ ಹೊಸ್ತಿಲು . . . ಎಲ್ಲ ನಾನಾಕದಾ ಕಳ್ಳದೇವತೆಗಳ ನಿಲ್ಲದೆ ಒಲಿಸಿದರು (ವಿಸಾಸು. ೫೮-೨). **ದೀಪದ ಮೊಗ್ಗು** = ಬೆಳಕಿನ ಕುಡಿ: ಇರುಳೆದೆಯ ಪದಕದಂತುರಿವ ದೀಪದ ಮೊಗ್ಗು ತಲೆದೂಗಿ ತೆಪ್ಪಗಾಯಿತು (ದೀಪಮು. ೪೫-೩);ದೀಪದ ಮೊಗ್ಗನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡು (ರೂಢಿ). **ದೀಪದ ಹುಳು** = ಸೊಡರಿನಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತವಾಗುವ ರೆಕ್ಕೆಯ ಹುಳು ; ಪತಂಗ : ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲಿ ಪಣತಿ ಉರಿದಿದೆ ನಿರಾತಂಕ ಬಂದು ಬಿಡಿದರು ನೂರು ದೀಪದ ಹುಳು ! (ದೀಪಧಾ. ೩೮-೫) ; ದೀಪದ ಹುಳುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದು ಮಳೆ ಖಂಡಿತಾ ಬರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). **ದೀಪ ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡು** = ೧. ಸೊಡರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡು: 'ಏನು ? ಏನು ?' ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತ ಸೀತಮ್ಮ ದೀಪ ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡಿ ಎದ್ದರು (ದಾಳಿಗೆ. ೧೨೦); ದೀಪ ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡಿ ಆಕೆಯ ಹಾಸಿಗೆಯನ್ನು ತಾನೇ ಪಡಸಾಲೆಗೆ ತಂದು . . . "ಇನ್ನು ಭಯವಿಲ್ಲ ಮಲಗು" ಎಂದರು (ದೇವಹೆಂ. ೧೦೧). ೨. ಸೊಡರನ್ನು ಆರಿಸು,–ನಂದಿಸು : ಆ ರಾತ್ರಿ ಅಪೂರ್ವ ದೀಪ ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡಿ ಮಲಗಿದನು (ಇಪ್ಪಕ. ೫೪) ; ದೀಪ ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡಿ ಮಲಗು (ರೂಢಿ). **ದೀಪ ಬೆಳಸು** = (ವಂಶದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸು; ಏಳಿಗೆ ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು : ನೀನೇ ಮನೆಬಿಟ್ಟು ಹೋದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ ಬೆಳಸೋರು ಯಾರು? (ಜೀಳುಮ. ೨೩೦). **ದೀಪ ಮಾಡು** = ಬೆಳಕು ಮಾಡು : ಮೆಲ್ಲನೆ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಜಿಗ್ಗು ಒಟ್ಟಿ ಜ್ವಾಲೆ ಹೊಮ್ಮುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ತೊರಂಗಲ ಎಣ್ಣೆ ಹಾಕಿದ್ದ ಹಣತೆಯ ಬತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ ದೀಪ ಮಾಡಿದನು (ಮಲೆಮ. ೨೦೯). **ದೀಪ ಮುಟ್ಟಿಸು** = ಸೊಡರನ್ನು ಹತ್ತಿಸು : ಸಂಜೆಯಾಯಿತು. ದೀಪ ಮುಟ್ಟಿಸಿ ಓದಲು ಕುಳಿತುಕೋ (ರೂಢಿ). **ದೀಪವನೆತ್ತು** = ಆರತಿಮಾಡು : ನಿನಗೆ ಧೂಪವನಿಕ್ಕುವಲ್ಲಿ ನಾ ಭಾವಿ ನೀ ನಿರ್ಭಾವಿ ನಿನಗೆ ದೀಪವನೆತ್ತುವಲ್ಲಿ ನಾ ಜ್ಯೋತಿ ನೀನು ಬೆಳಗು (ಕೋಳಿಮಾ. ೬೬-೧೫೦). **ದೀಪವುರಿ, ದೀಪ ಉರಿ** = ಸೊಡರು ಬೆಳಗು: ನೀರಡಿಕೆಯ ದೀಪವುರಿಯುತಿದೆ ಕವಿತೆಯ ತುಟಿಯಲಿ ಸಣ್ಣಗೆ (ಶಿಲಾಂ. ೪೨-೪) ; ಒಂದೊಂದು ಸಾರಿ ರಾತ್ರಿ ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ಗಂಟೆಯವರೆಗೂ ಅವನ ಕೊಠಡಿಯಲ್ಲಿ ದೀಪವುರಿಯುತ್ತಿತ್ತು (ಕಾನೂರು. ೫೩೦) ; ತನ್ನ ಮರವೆಯಿಂದ, ಮನೆಯ ದೀಪ ಉರಿಯದಂತಾಗುತ್ತಿತ್ತಲ್ಲ (ಮರಮು. ೨೫). **ದೀಪ ಹಚ್ಚಿಸು** = ದೀಪ ಕಚ್ಚಿಸು : ರಾತ್ರಿ ಒಂದು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ . . . ದೀಪ ಹಚ್ಚಿಸಿ ನೋಡುತ್ತಾಳೆ—ಮೂರು ಗಂಟೆ (ತಾಯಿಕ. ೮೩). **ದೀಪ ಹಚ್ಚು** = ೧. ಸೊಡರು ಬೆಳಗು: ತುಪ್ಪದೊಳ್ಬೆರೆಸಿದ ಮೂಜು ಬತ್ತಿಯನಿಟ್ಟು ಒಪ್ಪುವ ದೀಪಕೆ ದೀಪ ಹಚ್ಚಿ ತಪ್ಪದೆ ಸಕಲ ಪಾಪಗಳ ಸಂಹರಿಸುವ ಅಪ್ಪ ವಿಠಲನ ಪಾದಕ್ಕೆ ಬೆಳಗುವ (ಪುರಂದ. ೧-೨೩೭-೨) ; ಹೊಲೆ ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಸವಿಪಾಪ ಹೋಗಬಹುದು ; ದೀಪ ಹಚ್ಚಬಹುದು (ಕುಂಡಿಕೂ. ೦೭); ತುಟೀ ಮೇಲೆ ದೀಪ ಹಚ್ಚಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ೨. = ದೀಪ ಬೆಳಸು : ನಮ್ಮ ಮನೆ ದೀಪ ಹಚ್ಚಿದೋರು ನೀವು (ಕಂದಕೋ. ೨೧೫). **ದೀಪ ಹತ್ತಿಕೊಳ್ಳು** = ಸೊಡರು ಬೆಳಗು : 'ಇಂಟರ್‌ವಲ್'ನಲ್ಲಿ ದೀಪ ಹತ್ತಿಕೊಂಡಿತು (ದೂಬಟ್ಟ. ೧೦೮). **ದೀಪ ಹಾಕು** = ದೀಪ ಹೊತ್ತಿಸು : ವಿಮಲೆ ಕೂಗಿಕೊಂಡು ದಿಗ್ಗನೆ ಎದ್ದಳು-ದೀಪ ಹಾಕಿದಳು (ಬದುಕ್ಕ. ೧೪೧). **ದೀಪ ಹೊತ್ತಿಸು** = ಸೊಡರನ್ನು ಬೆಳಗಿಸು: ಸರೋಜ ದೀಪ ಹೊತ್ತಿಸಿ, ಒಲೆ ಹಚ್ಚಲು ಅಡಿಗೆಯ ಮನೆಗೆ ಹೋದಳು (ತಾಯಿಕ. ೨೮೨). [ಸಂ.]

ದೀಪ$_{3}$ (ನಾ). (?) : ದೀಪದ ನಿಂದ್ರವಾರುಣಿಯ ಪಣ್ಣೊಳೆ ತೀವ್ರಗೆ ಪಾರದಾಖ್ಯಮಂ ದೀಪದಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೊಳೆ ಪನ್ನೆರಡಪ್ಪ ದಿನಂಗಳಿರ್ದುದಂ ಲೋಪಮದಾಗದಂತಿರೆ ಸುರಕ್ಷಿತಮಾದುದದಱೊಂದೆ ಬೀಜ ನಿಷ್ಪಾಪಮ ನಿಟ್ಟು ನೀಂ ಗಣಕೆಯಗ್ರದೊಳಂ ತಿಳಿಪಲ್ಕಮಾಕ್ಷಣಂ (ಖಮದ. ೧೧-೪೭) ; ದೀಪದೆ ನಂಬಿರಲ್ಕಿದಱ ನಾಲ್ಕುದಿನಂಗಳೊಳಲ್ಲದಂದು ನಿಷ್ಪಾಪನೆಯಾದೊಡಂ ಗ್ರಹಣದಂದನುರಾಗದೆ ತಂದು ಮೌನಿ ನಿಷ್ಪಾಪವೆನಿಪ್ಪ ಬಂಜೆ ಮಡುವಾಗಲ ಗೆಡ್ಡೆಯನಂತೆ ಸಣ್ಣಿಸಲ್ ತಾಪಿತ ತಾಮ್ರದೊಳ್ಪಗಡನದ್ದುಗೆ ಕಾಸುಗೆಯಂತದಱೊಳ್ (ಖಮದ. ೧೬-೧೪೪). [?]

ದೀಪಕ (ಗು). ೧. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ; ಬೆಳಗುವ. ೨. ಅಂದಗೊಳಿಸುವ ; ಸೊಗಸುಗೊಳಿಸುವ. ೩. ಉದ್ರೇಕಿಸುವ ; ಉತ್ತೇಜಿಸುವ. ೪. ಪಚನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ; ಪಾಚಕ. (ನಾ). ೫. ದೀಪ ; ದೀವಿಗೆ. ೬. ಉರಿಯುವ ಅನಿಲದ ದೀಪಗಳಲ್ಲಿ

ಜ್ವಾಲೆಗೆ ಆಕಾರವನ್ನು ಕೊಡುವ ಭಾಗ ; ಜ್ವಾಲಕ : ದೀಪಕದ (Burner) ಮೇಲೆ ಚಿಮಣಿಯನ್ನು ಹಾಕುವುದೂ ಇದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ (ಭೌಶಾ. ೨೯೪). ೭. ಬೆಳಕನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಿಕೆ; ದೀಪ ಹೊತ್ತಿಸುವುದು. ೮. ವಿವರಣೆ ; ವರ್ಣನೆ. 'ವಾಕ್ಯದೀಪಕ' ಪರಾ. ೯. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು ; P ಈ ರಾಗವನ್ನು ಹಾಡಿದರೆ ಜ್ಯೋತಿಗಳು ತಾವಾಗಿ ಹತ್ತಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ: ಗುಂಡಕ್ರಿಯಾ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಾಗಗಳು ಕಲ್ಲನ್ನು ಕರಗಿಸುವುದು ... ದೀಪಕರಾಗವು ಬೆಂಕಿ ಹತ್ತಿಸುವುದು . . . ಮುಂತಾದ ಭಾವನೆಗಳೂ ಅದರ ಕಥೆಗಳೂ ಇವೆ (ಭಾರಚ. ೩೪೪) ; ತಮ್ಮ ಗಾಯನವೈಖರಿಯಿಂದ 'ದೀಪಕ' ರಾಗ ಹಾಡಿ ಜ್ಯೋತಿ ಬೆಳಗುವಂತೆಯೂ . . . ಮಾಡಿದ ತಾನ್‌ಸೇನರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕೇಳದವರಿಲ್ಲ (ಸಂಗೀಚಂ. ೨೦೩). ೧೦. [ಕಾವ್ಯಮಿ] ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಪ್ರಸ್ತುತ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಸ್ತುತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಧರ್ಮವಿದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು: ಜಾತಿಕ್ರಿಯಾಗುಣದ್ರವ್ಯಾತಿಶಯವಿಶೇಷಿಯಪ್ಪ ಪದಮೊರ್ಬುಳಿ ನಿಂದೀ ತೆಱದಿನುಚಿದ ಕಾವ್ಯಸಮೇತಿಗಮುಪಕಾರ ಯೋಗ್ಯ ದೀಪಕಮಕ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೩೩) ; ವರ್ಣ್ಯವಾದ ವಸ್ತು ಗಮವರ್ಣ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಮೊಂದು ಧರ್ಮಮನ್ವಿತಮಪ್ಪಂತೆ ಪೇೞ್ವುದು ದೀಪಕಮೆನಿವುದು (ಅಪ್ರತಿ. ೩೭-೨). ೧೧. [ನಾಟ್ಯ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೃತ್ಯ. 'ದೀಪಕನೃತ್ಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೀಪಕಂಬ 'ದೀಪಕಂಭ' ನೋ.

ದೀಪಕಂಭ, ದೀಪಕಂಬ (ನಾ). ೧. ಸೊಡರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಲೋಹ ಮುಂತಾದ ಕಂಬ: ಸಲೆ ಪದಕಮುಂ ಮಾಣಿ ಸತಿ ದೀಪಳಿಗೆಯಲು ಹೊಸ ದೀಪಕಂಭಂ[ಪಾಠಾಂ. ಬಂ]ಗಳನುಮಾ ರಮಣಂಗೆ ಮಾಡಿಸಿ ಎತ್ತಿಸಿದಳಲ್ಲ (ಬಸಪು. ೪೨-೧೨). ೨. ದೀಪದ ಹಣತೆಯನ್ನಿಡಲು ಮಾಡಿದ ಮರದ ಕಂಬ. 'ತಾಣದೀವಿಗೆ' ಪರಾ. ದೀಪಕಂಬ : ೧. ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ.

[ದೀಪ₂ + ಕಂಭ]

ದೀಪಕಣಗಿಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಣಗಿಲು ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: ಊರ ಮುಂದೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೊಣ. ಕೊಣದ ಸುತ್ತು ದೀಪಕಣಗಿಲು ಹೂವಿನ ಒಂದೆರಡು ಮರಗಳು (ನನ್ನೂರು. ೬).

[< ದೇವಗಣಗಿಲು]

ದೀಪಕನೃತ್ಯ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ಭಕ್ತಿರಸಪೂರ್ಣವಾದ ಜಾನಪದಗೀತೆ ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ವಾದ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಾಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೃತ್ಯ: ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಕೊಂಚ ಮುಂದುವರಿದ ಜನತೆಯದೆನ್ನಲಾದ ನೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದೀಪಕನೃತ್ಯ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದೆ (ಭಾರಜಾ. ೧೧೨).

[ದೀಪಕ + ನೃತ್ಯ]

ದೀಪಕಲಿಕೆ, ದೀಪಕಳಿಕೆ (ನಾ). ದೀಪದ ಕುಡಿ,-ಶಿಖೆ: ಲಲನಾನಿಕಾಯ ನಿವಳಿತ ನೀರಾಜನ ದೀಪಕಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ಕಾ ಪ್ರತಿಫಲಿತಮಾಳಿ ಮಾಣಿಕ್ಯಮುಂ . . . ಆಗಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೨೪ ವ). ದೀಪಕಳಿಕೆ : ನೀರಾಜನ ದೀಪಕಳಿಕಾ ಶ್ರೇಣೀಶೋಣಾಂಶು ಬಾಲಾತಪಪ್ರಸರಪಿಶಂಗಮುಂ (ಜಗವಿ. ೪-೮೨ ವ); ಅಱಿವೆಂಬ ದೀಪಕಳಿಕೆಗೆ ಬಿಱುಗಾಳಿ ಗುತೊದ ? ಬಣಬೆಗೆ ಕಿಡಿ ಪೆರ್ಮೞಿವೆಯ್ಮ ಮೆಯ್ಸಿರಿ ಮಾತಕದೆಱದಿಬ್ಬಪಯಸದ ಚಟ್ಟು ಕಾಮನ ಕೆಯ್ತ್ರಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೩-೬೨) ; ಕಂತುರಾಜನ ಸಮ್ಮೋಹದೀಪಕಳಿಕೆಯಂತೆ ಕಮನೀಯಕಾಯಕಾಂತಿಸಂತತಿಯಿಂದುಜ್ವಳಿಸುತ್ತುಮಿರ್ದ . . . ಶೃಂಗಾರ ವತೀ ದೇವಿಯಂ ಕಂಡು (ಬಭಪು. ೧೧-೯೭ ವ).

[ದೀಪ₂ + ಕಲಿಕೆ₂]

ದೀಪಕಳಾಪ (ನಾ). ಸೊಡರುಗಳ ಸಮೂಹ,-ಗುಂಪು: ದೀಪಕಳಾಪಮುಂ ತಳೆದು ಬಾಲಿಕೆಯರ್ಬರೆ ಸುತ್ತಿ ಮುತ್ತಿ ತಾರಾಪತಿ ತಾರೆಗಳ್ವೆರಸು ಮುಂದರೆಮುಂ ಬಲಗೊಳ್ವ ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂ . . . ಅದೇಂ ಬಲಗೊಂಡನೊ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೩-೨೭). [ದೀಪ₂ + ಕಳಾಪ (= ಕಲಾಪ₂)]

ದೀಪಕಳಿಕೆ 'ದೀಪಕಲಿಕೆ' ನೋ.

ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ (ನಾ). = ದೀಪಕ ೧೦ : ಪಾರ್ವರ್ ಪಳನಾಡಿವರುಳಂ ಪೆರ್ವೆಲೆಯಂ ಪರದರೊಕ್ಕಲಿಗರನುಮೆಳಸಂ ಪರ್ವಿದ ಸ್ಯೆಪಿನ ದೊರೆಗಳ್ ಸಾರ್ವರ್ ಚಿಕದೇವರಾಯನಡಿದಾವರೆಯಂ ಇದಱೊಳ್ 'ದೊರೆಗಳ್ ಚಿಕದೇವರಾಯನಡಿಯಂ ಸಾರ್ವರ್.' ಎಂಬ ವರ್ಣ್ಯವಾದರ್ಥಮಂ ಅವರ್ಣ್ಯರಾದ ಪಾರ್ವರ್ ಮುಂತಾದವಱೊಳನ್ವಿತವಾಗಿ ಪೇೞ್ದುದಱಿಂ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರಂ (ಅಪ್ರತಿ. ೩೮-೮) ; ಪ್ರಸ್ತುತ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಸ್ತುತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಧರ್ಮವಿದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅದು ದೀಪಕಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ (ಕೃಪಿದಿ. ೨೬೧). [ದೀಪಕ + ಅಲಂಕಾರ]

ದೀಪತೋರಣ (ನಾ). ದೀಪಗಳ ಮಾಲೆ,-ತೋರಣ: ಮನೆಮನೆಯ ಮೇಲೆ ಗೋಪುರದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಪರಿಜನಾವರಿಸಿ ರಘುಗರ್ಘುಗಿಸಿದುವು. ಮಳೆಬಿಲ್ಲಿನೋಕುಳಿಯನೆರಚಿ, ಬಣ್ಣ ಬಣ್ಣದ ದೀಪತೋರಣಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೪೮-೮೩). [ದೀಪ₂ + ತೋರಣ]

ದೀಪದಾನ (ನಾ). ೧. ದುರ್ದಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಉತ್ತರಕ್ರಿಯೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದಾನ. ೨. ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿರುವ ಒಂದು ಪದ್ಧತಿ; ಪರಸ್ಥಳದಿಂದ ಬಂದು ಮನೆ ಮನೆಗಳಿಗೆ ದೀಪವನ್ನು ಹಚ್ಚಿಕೊಟ್ಟು ಹೋಗುವ ಪದ್ಧತಿ.

[ದೀಪ₂ + ದಾನ]

ದೀಪದಾನಿ (ನಾ). ಬೆಳಕನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದವನು : ದಾರಿಗಾಣದ ಕಣ್ಗೆ ಹೆದ್ದಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಓ ಕವೀಂದ್ರ ! ಆಧುನಿಕನಿಗೆ ಗುರುವು, ನಮ್ಮಕಗೆ ದೀಪದಾನಿ ಓ ಋಷೀಂದ್ರ (ಚಂತನ. ೭೦-೩). [ಸಂ. ದೀಪದಾನಿನ್]

ದೀಪದಿನ (ನಾ). ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ: ದೀಪದ ನಿಂದ್ರವಾರುಣಿಯ ಪಣ್ಣೊಳೆ ತೀವುಗೆ ಪಾರದಾಖ್ಯಮಂ ದೀಪದಿನಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೊಳೆ ಪನ್ನೆರಡಪ್ಪ ದಿನಂಗಳಿರ್ದುದಂ ಲೋಪಮುದಾಗದಂತಿರೆ ಸುರಕ್ಷಿತಮಾದುದಱಿಂದೆ ಬೀಜ ನಿಷ್ಪಾಪಮ ನಿಟ್ಟು ನೀಂ ಗಣಕೆಯಗ್ರುದೊಳಂ ತಿಳಿಪಲ್ಕಮಾಕ್ಷಣಂ (ಖಮದ. ೧೧-೪೭).

[ದೀಪ₂ + ದಿನ]

ದೀಪದ್ಯುತಿ (ನಾ). ದೀವಿಗೆಯ ಪ್ರಕಾಶ,-ಕಾಂತಿ: ರತಿನಾಟಕಾಭಿನಯಮಂ ಕೃತಕೃತ್ಯಂ ಮಾಡಿ ರಯ್ಯಮಾಗಿರೆ ದೀಪದ್ಯುತಿ ಯುವತಿಯರೊಳ್ ನಿದ್ರಾವತಾರವಾದತ್ತು ಮೂಡಮೆಳಗಪ್ಪಾಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೧೬-೧೩೭).

[ದೀಪ₂ + ದ್ಯುತಿ]

ದೀಪದ್ರಾಕ್ಷಿ (ನಾ). = ದೀಪದ್ರಾಕ್ಷೆ ೧ : "ಪಟಿಕಾ – ದೀಪದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಚವ್ಯ" (ಓಷಧಿ. ೯೧). [ದೀಪ₁ + ದ್ರಾಕ್ಷಿ]

ದೀಪದ್ರಾಕ್ಷೆ (ನಾ). ೧. ಒಣಗಿದ ದ್ರಾಕ್ಷಿಹಣ್ಣು : (೬). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಬಳ್ಳಿ : "ಅಮೃತಾ–ಅಮರದುವಳ್ಳಿ . . . ಮದ್ಯ, ದೀಪದ್ರಾಕ್ಷೆ. . . ಕೋೞಿಕುಟುಮ"(ಓಷಧಿ. ೪); ಕಳಿತ ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣು ಖರ್ಜೂರದ ತನಿವಣ್ಣು . . . ದೀಪದ್ರಾಕ್ಷೆಗಳ ಹಣ್ಣನೊಂದಾಗಿ ಕೂಡಿ ತುಪ್ಪದೊಳು ಕಲಸಿ (ಸೂಪಶಾ. ೧-೩೧). [ದೀಪ₁ + ದ್ರಾಕ್ಷೆ]

ದೀಪಧಾರಿ (ನಾ). ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸೊಡರನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮುಂದೆ ಹೋಗುವ ವನು ; ಬೆಳಕನ್ನು ತೋರಿಸುವವನು: ಹಗಲು ಸತತೋದ್ಯೋಗಿ, ಇರುಳಂ ಕಿಂದರಜೋಗಿ ನಿದ್ದೆ ಎಲ್ಲೊ ಯಕ್ಷಲೋಕಸಂಚಾರಿ, ಇವನೆಳೆಯ ಕಂಗಳಲಿ ಹೊಳೆವ ತಿಂಗಳ ಬೆಳಕು ದಿನದ ದಾರಿಯೊಳೆಮಗೆ ದೀಪಧಾರಿ (ದೀಪಧಾ. ೩೮-೦೪). [ಸಂ. ದೀಪಧಾರಿನ್]

ದೀಪಧ್ವಜ (ನಾ). ದೀಪದ ಕಂಬ: ಕೋ[ಟಿ]ಯ ದೀಪಧ್ವಜ [ತಾಂ] ಸೀಗಿಂ ದಾರಿಸುವೆ x x x [ಜ]ಗದೇಕದೀಪಂ ಕಳಂ ಬಲದ ಸಲೆ ಕಟ್ಟಿರೆಂಬು ದಾಗದು [ವೆ] ಸಿಡಿಪ ಮನ್ನಣೆಯ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಬಟ್ಟಲ ತಂಬುಲಂ ಜಯಂಗೊ x ಪಡೆದಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೩೦-೮ ; 1044).

[ದೀಪ$_2$ + ಧ್ವಜ]

ದೀಪನ (ಗು). ೧. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ; ಹೊತ್ತಿಸುವ ; ಉದ್ದೀಪನ ಗೊಳಿಸುವ. ೨. ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುವ ; ಜೀರ್ಣ ಗೊಳಿಸುವ. (ನಾ). ೩. ಹೊತ್ತಿಸುವುದು ; ಉರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ; ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವಿಕೆ : ಒಂದೊಂದು ಅರ್ಥದಿಂದ ದೀಪನಗೊಂಡಿದೆ (ಚಿತ್ರಸ್ಕ. ೧೨ ಮುನ್ನುಡಿ). ೪. ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವಿಕೆ : ಲಂಘನವು ದೀಪನ ಪಾಚನಗಳನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿ . . . ಜ್ವರ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮುಂತಾದ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು . . . ಪರಿಹರಿಸುವುದು (ಸಕವೈ. ೨೮). [ಸಂ.]

ದೀಪನಗವಳ (ನಾ). (ಕಾ ಮ ವ ನ್ನು) ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವ ತಾಂಬೂಲ ; ಉತ್ತೇಜಕವಾದ ತಂಬುಲ : ದೀಪನಗವಳವಿದೆನುತ ಚೆಂದುಟಿಯ ಪ್ರಾಣೋಪನ ಬಾಯೊಳಿಕ್ಕುವರು (ಮೋಹತ. ೧೮-೮೯).

[ದೀಪನ + ಕವಳ$_2$ (= ಕವಲ)]

ದೀಪನಗೈ (ಕ್ರಿ). ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸು,– ಉದ್ದೀಪಿಸು ; ಬೆಳಗಿಸು : ಆಗಾಮಿಕ ಶ್ಯಾಮಲ ಆನಂದವ ಭೂದೇವಿಯ ಅಂತಃಕರಣದಲಿ ದೀಪನ ಗೈದೈತರುತಿಹನು (ಪಾಂಚಜ. ೨೩-೧೪). [ದೀಪನ + ಗೈ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ದೀಪನಚೂರ್ಣ (ನಾ). ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ಔಷಧಿಯ ಹುಡಿ ; ಪಾಚಕಚೂರ್ಣ: ಆರ ದೀಪನಚೂರ್ಣಬಲದಲಿ ವೀರರುದ್ರನು ಜಗವ ನು ೦ ಗು ವ ನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ. ೧೦-೫೨).

[ದೀಪನ + ಚೂರ್ಣ$_2$]

ದೀಪಮಾನೆಯ (ನಾ). ದೀಪಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಕೊಡುಗೆ (?): ದೀಪ ಮಾನೆಯ ಕೊಟ್ಟ ಧೂಪಮಾನೆಯ ಕೊಟ್ಟ ಸೋಪಾನ ಕಟ್ಟ ಭೀಮೆಯೊಳು ಇಳಿಯುದಕೆ ಸೋಪಾನಮಾನೆ ವತನಿತ್ತ (ಕನ್ನಜಾ. ೩೦೬).

[ದೀಪ$_2$ + ಮಾನೆಯ (<ಮನ್ನೆಯ]

ದೀಪಮಾಲೆ$_1$ (ನಾ). ೧. ದೀಪಗಳ ಸಾಲು. ೨. ದೀಪಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ತೂಗಿಬಿಡುವ, ತ್ರಿಕೋಣಾಕಾರದ ಕಟ್ಟನ್ನು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಕಂಭ : ನೆಗಟ್ದುತ್ತುಂಗ ಶಿವಾಲಯಪ್ರತತಿಯಾದಿತ್ಯಾಲಯಂ ಸಾಲೆ ವಿಷ್ಣುಗೃಹಂ ಬುದ್ಧವಿಹಾರ ಮಹಾಭವನಂ ನಾಗಾಲಯಂ ಬಾವಿ [ದಿ]ಗ್ಗಿಗೆ ಶತ್ರಂ ಕೆಱೆ ದೀಪಮಾಲೆಯೆನೆ ನಾನಾಧರ್ಮ್ಮಮಂ ಮಾಡಿಸಲ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೮-೩೯; 1076 ?) ; ಮಂಗಳ ವಾದ್ಯಮಬ್ಬರಮಮುಣ್ಮುವ ಮಿಂಚಿದು ದೀಪಮಾಲೆಯುತ್ತುಂಗಮಯೋದ ಮಿಟ್ಟ ತೆರೆ ತೋರಣಮಿಂದಿರವಿಲ್ಲುವೃಷ್ಟಿಯೇ ಸಂಗತಧಾರೆಯಾಲಿವರಲೊಪ್ಪುವ ಮುತ್ತಿನ ಸೇಸೆಯಾಗೆ (ರಾಜಶೇ. ೮-೧೧೮).

ದೀಪಮಾಲೆಯ ಕಂಬ=ದೀಪಾಲೆಕಂಭ ೨: ಗುಡಿಯ ಮುಂದಿನ ದೀಪ ಮಾಲೆಯ ಕಂಬದತ್ತ ಮೊಮ್ಮಗಳನ್ನು ಕರೆದು ತಂದಳು (ಗಂಗಾಸಾ. ೧೩) ; ಎದ್ದೇಳುತಿದೆ ಮುಂದೆ ದೀಪಮಾಲೆಯ ಕಂಬ ಉದಯವಾಗಲಿ ಒಳಗೆ ಚೈತ್ಯಬಿಂಬ (ನಲಮು. ೪-೧೬). [ದೀಪ$_2$ + ಮಾಲೆ]

ದೀಪಮಾಲೆ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ದೀಪಮಾಲೆ – ಸಣ್ಣಗಿಡ : ದೊಡ್ಡ ಬಿಳಿ ಹೂಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕಟ್ಟಿಗೆ ಬಿಳೇದು, ಸಣ್ಣಯೆಳೆಯುಳ್ಳದ್ದು (ಕಭಾಗ. ೪೧). [←ಮರಾ. ದೀಪಮಾಳ್]

ದೀಪವರ್ತಿ (ನಾ). ದೀಪದ ಬತ್ತಿ ; ಸೊಡರಿನ ಕುಡಿ : ಉಟಿದ ಸಮಸ್ತೋರ್ವಿಗಳ್ನಿಮ್ಮಂಘ್ರಿಯುಗಕ್ಕೆಱಗುಗುಂ ಸ್ಫುರದ್ದೀಪವರ್ತಿ ನಿಧಿಗೆಱಗುವವೋಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೨೦) : ನಿದಾಘದ ದೀಪ [ಪಾಠಾಂ. ಪ್ತ] ವರ್ತಿಯೊಳ್ ಕಾಸೆ ತೆರಳ್ದ ಪಿಂಜರಿಯವೋಲ್ ಕಿಸುಸಂಜೆ ತೆರಳ್ವಿನಂ ಪಟಂಗಾಸಿನ ಪೊನ್ನಗಂಟೆಯವೊಲೊಪ್ಪಿದುದುದ್ಗತ ಭಾನುಮಂಡಲಂ (ಅಜಿಪು. ೬-೭೦) ; ಯೌವನವನವಸನ್ತಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸೌಭಾಗ್ಯನಿಧಾನದೀಪವರ್ತ್ತಿ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೬-೧೪ ; 1072) ; ದೀಪವರ್ತಿ ನಿಧಿಗೆಱಗುವವೊಲ್ ಗುಣನಿಧಿಗೆ ರಾಜಲೋಕದ ಮಣಿಮಯಮಕುಟಂಗಳನಿತುಮೇನಱಗಿದುವೋ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೧೬೮); ಮೂಲಸ್ಥಾನದ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಖಣ್ಡಸ್ಫುಟಿತ ಜೀರ್ನ್ನೋದ್ಧಾರ ದೀಪವರ್ತ್ತಿ ನಿವೇದ್ಯಕ್ಕೆನ್ದು . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟ ಕೆಯಿ (ಸೌಇಇ. XX, ೮೦-೪೫; 1120) ; ಜಯ ದಿವಿಜಕಿರೀಟ ದೀಪವರ್ತಿ ನಿಧಾನಾ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೭) ; ಎಱಗಿದಳಿಂದ್ರಕಾಂತೆ ಶುಭರತ್ನಮನಾಂತ ನಿಧಾನಲಕ್ಷ್ಮಿಗೊಲ್ದೆಱಗುವ ದೀಪವರ್ತಿಯವೊಲಾನತಕಂಧರೆ ಸಾಮರಾಗದಿಂ (ಅನಂಪು. ೫-೧೨); P ನಿಧಿಯಿದ್ದ ಕಡೆಗೆ ದೀಪದ ಕುಡಿ ವಾಲುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. [ದೀಪ$_2$ + ವರ್ತಿ]

ದೀಪವಿಕಲ್ಪ (ನಾ). ದೀಪದಂತೆ ಇರುವಂತಹುದು: ನೆಗಟ್ ಮೇಣಾದಿತ ನಿರ್ಮಳಕೀರ್ತಿವಿತಾನಮಂ ಜಗದಗಾಧವಿವರೋದರ ದೀಪವಿಕಲ್ಪಮಂ ಕೂಡೆ ಪೇಟ್ದ ನುತಕಾವ್ಯಮಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೨೨)· [ದೀಪ$_2$ + ವಿಕಲ್ಪ]

ದೀಪಶಿಖಿ (ನಾ.) ಸೊಡರಿನ ಬೆಂಕಿ : ನಿನ್ನಂಗರಮ್ಯತಾ ದೀಪಶಿಖಿ ಪಾರ್ಥನ ವಿರಾಗದ ಪತಂಗಮಂ, ಶೂನ್ಯತೆ ಸಮೀರನಂ ಸೆಳೆವಂತೆ, ಸೆಳೆಸೆಳೆದು ಸುಟ್ಟುರಿಸಿ ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಪ್ಪಂತೆವೋಲ್ ನೆಗಳ್ದಪೆಂ (ಚಿತ್ರಾಂಗ. ೨೯-೮೦೦). [ದೀಪ$_2$ + ಶಿಖಿ]

ದೀಪಶಿಖೆ (ನಾ). ಸೊಡರಿನ ಕುಡಿ,–ಶಿಖೆ : ರೂಪವೇದನಾ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಜ್ಞಾನ ಸಂಸ್ಕಾ (ಸಾ) ರಂಗಳೆಂಬಯ್ದು ಸ್ಕಂಧಂಗಳ್ ದೀಪಶಿಖಾ ರೂಪದಿಂ ಕ್ಷಣವಿಳಂಬಿಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೪೨ ವ) ; ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಅವರಂಗಜೇಬನು ದೀಪಶಿಖೆಯಿಂದ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಶೋಷಣಮಾಡುವುದೂ ಬಾಯಿಯ ಉಸಿರಿನಿಂದ ತಪನರಶ್ಮಿಯನ್ನು ಆಳಿಸುವುದೂ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡನು (ಕೋಹಿನೂ. ೩).

[ದೀಪ$_2$ + ಶಿಖೆ]

ದೀಪಸ್ತಂಭ (ನಾ). ೧. = ದೀಪಕಂಭ ೧ : ಕರವತಿಗೆ ಹೊಂಗಲಸ ಹೊಂಗೊಪ್ಪರಿಗೆ ದೀಪಸ್ತಂಭ . . . ವೈಡೂರಿಯದ ಪಡಿಗವ ಚರರು ತಂದೊಟ್ಟಿದರು ಬಂಡಿಗೆ ಭಾರಸಂಖ್ಯೆಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೪-೧೫). ೨. ಹಬ್ಬದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹಚ್ಚಿಡುವ ದೀಪಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ, ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂದಿನ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಭ ; ದೀಪಮಾಲೆಕಂಬ : ಮಾವು ಹೂವಿನ ತೇರು, ಹೊಂಗೆ ತುಂಬಿದ ಬಸುರಿ – ಉರಿವ ದೀಪಸ್ತಂಭವಗೊಬೂರಲ (ದೀಪಧಾ. ೩-೧೮). [ದೀಪ$_2$ + ಸ್ತಂಭ]

ದೀಪಸ್ಪರ್ಶನ (ನಾ). ಸೊಡರು ಹತ್ತಿಸುವುದು : ದೀಪಸ್ಪರ್ಶನಮಾದ ವರ್ತಿ ನಿಮಿಷಕ್ಕಾ ದೀಪರೂಪಂ ಸಮಂತಾ ಪೊತ್ತೆಯ್ದುವವೊಲ್ . . . ಅಮಿತತೇಜಂ ಹೃದ್ಯವಿದ್ಯಾವಿಳಾಸೋಪೇತಾತ್ಮಕನಾದನಾ ಮುನಿಯ ತನ್ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಮಿನ್ನೆಂತುಟೋ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೪-೧೧೨).

[ದೀಪ$_2$ + ಸ್ಪರ್ಶನ]

ದೀಪಾಂಕುರ (ನಾ). ಸೊಡರಿನ ಕುಡಿ ; ದೀಪಕಲಿಕೆ : ಧೂಪಧೂಮಾಮೋದಿತಾಭ್ಯಂತರದೊಳಲಘುತರ ವಿಳಸದರುಣಮಣಿ ದೀಪ್ರದೀಪಾಂಕುರದೊಳಮರ ನರವಿಮಾನಾಪಹಾಸವಾಸಗೃಹದೊಳ್ . . . ಆತ್ಮೀಯ ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರಿ ಸಹಿತಂ ಸುಖಸುಪ್ತನಾಗಿ (ವರ್ಧಮಾ. ೫-೨ ವ); ನಿನ್ನಳಿವೆಳಗೇವುದೆಂದು ತೇಜೋನಿಳಯಂ ಮನ್ನಿಸನೆನೆ ಜನನಿಯ ಕೈಯಿನ್ನಿಮಿರ್ವಂ ಪಿಡಿಯಲೆಂದು ದೀಪಾಂಕುರಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೫೬).

[ದೀಪ$_2$ + ಅಂಕುರ]

ದೀಪಾಂಕುರಂಗೈ (ಕ್ರಿ). ಸೊಡರಿನ ಕಂಡಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸು ; ದೀಪ ಹಚ್ಚು : ಬಾಳ್ವಿಯ ಸೊಡರ್ ತಾನಾರ್ವ ಮುನ್ನಮಿನ್ನೊಂದು ಬತ್ತಿಯ ಕುಡಿಗೆ ದೀಪಾಂಕುರಂಗೈದು ಪೊತ್ತಿಸದೆ ಪೋದೊಡಾಂ ನೆಲದರಿಕೆ ನೇಸರ್ಬಳಿಗೆ ಕಳ್ತಲೆಯನಡಿ ಪೋದಂತೆಯಲ್ತೆ ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮-೩೦೫).
[ದೀಪಾಂಕುರ + ಗೈ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ದೀಪಾಂಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮದ್ಯಾಂಗ, ಭೂಷಣಾಂಗ, ವಸ್ತ್ರಾಂಗ, ತೂರ್ಯಾಂಗ, ಮಾಲ್ಯಾಂಗ, ಗೃಹಾಂಗ, ಭಾಜನಾಂಗ, ಭೋಜನಾಂಗ, ಜ್ಯೋತಿರಂಗ ಮತ್ತು ದೀಪಾಂಗಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದೀಪಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ : ಸೊಗಯಿಸುವುವು ದೀಪಾಂಗ ಜ್ಯೋತಿರಂಗ ಕಲ್ಪಕುಜಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೩-೪೦) ; ದೀಪಾಂಗಮೆಂಬುದು ನಿಜಭವನಾಭ್ಯಂತರ ಸಮಸ್ತವಸ್ತು ಪ್ರಕಾಶನಪರಂಗಳಪ್ಪ ಪ್ರದೀಪವಿಶೇಷಂಗಳನೀವುದು (ಚಾವುಂಪು. ೯); ವಸನಾಂಗಾತೋದ್ಯಾಂಗ ಪ್ರಸವಾಂಗ ಜ್ಯೋತಿರಂಗ ದೀಪಾಂಗಾನ್ನಾಂಗ . . . ದಶಕಲ್ಪಕುಜಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೩೪). 'ದಶಾಂಗಕಲ್ಪಕುಜ' ಪರಾ.
[ದೀಪ$_2$ + ಅಂಗ$_2$]

ದೀಪಾಂಗಕುಜ (ನಾ). = ದೀಪಾಂಗ : ತಳದಳಿಸಿ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗುವ ವಿಳಸನ್ಮಣಿಕಿರಣಶಿಖಿಯ ಬಳಗದ ಬೆಳಗಂ ತಳಿದೆಸೆವ ತಾಣದೀವಿಗೆಗಳನ ವರ್ಗೀಗುಂ ಪ್ರದೀಪ ದೀಪಾಂಗಕುಜಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೧೦೭).
[ದೀಪಾಂಗ + ಕುಜ]

ದೀಪಾಂಗವೃಕ್ಷ (ನಾ). = ದೀಪಾಂಗ : ವಸ್ತ್ರಾಂಗವಿಭೂಷಣಾಂಗವಿಕಸನ್ಮಾಲ್ಯಾಂಗ ದೀಪಾಂಗವೃಕ್ಷದ ದಿವ್ಯಾಂಬರದಿಂದಲಂಕರಣದಿಂ ಪೂಮಾಲೆಯಿಂದ . . . ಪೂಜಿಸಿದನಿಂದ್ರಂ ತತ್ಪಿತೃದ್ವಂದ್ವಮಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೨-೧೩). [ದೀಪಾಂಗ + ವೃಕ್ಷ]

ದೀಪಾಗ್ನಿ (ನಾ). ಸೊಡರಿನ ಉರಿ ; ಹಣತೆಯ ಜ್ವಾಲೆ : ಒಂದೆರಡು ಕುದಿಗೊಮ್ಮೆವೊಂದೊಂದಳಗೆಗೆಚಿದುವೊಂದು ಹವಣಾಗಿ ಹೊಗೆಯಿಲ್ಲದಿಹ ದೀಪಾಗ್ನಿಯಿಂದಮೊಂದಂದದೊಳು ಸಟ್ಟುಗವಿಡಿದು ತೊಳಸಿ ತಟಿಬಿಟಿ ನೆಮ್ಮೆಯ ಹಾಲನು ಒಂದಿನಿಸು ಹೊತ್ತಿಸದೆ ನಾಲ್ಕೊಂದೆನಿಸಿ ಕಾಸಲು (ಸೂಪಶಾ. ೨-೨) ; ಮಣಿಶಿಲೆ, ಗಂಧಕ . . . ಇವಂ ಕೂಡಿ ಒಂದು ದಿನ ದೀಪಾಗ್ನಿಯಿಂದಟ್ಟು . . . ಜೇನುತುಪ್ಪದಿಂದಾರು ತಿಂಗಳು ಕೊಳ್ಳಲು ಸಕಲ ಸನ್ನಿಪಾತ, ಸಮಸ್ತ ಕುಷ್ಠರೋಗ ಸಹ ಮಾಣ್ಗುಂ- (ಸಕವ್ಯ. ೧೬೮).
[ದೀಪ$_2$ + ಅಗ್ನಿ]

ದೀಪಾನನ (ನಾ). ದೀಪದ ಮುಖ,-ಕುಡಿ : ಮಾನನಿಧಿಯೇ ಸರ್ವರಶಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀಪಾನನದೊಳಿಪ್ಪೆಯಾಗಿದು ನಿನಗೆ ನಿಂದೆಯಲ್ಲೆಂದನಂತಾ ಮುರಾರಿ (ವೀಕ್ಷಪು. ೩-೧೯-೨೬). [ದೀಪ$_2$ + ಆನನ]

ದೀಪಾರತಿ, ದೀಪಾರ್ತಿ (ನಾ). ೧. (ಅನೇಕ ಸೊಡರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ) ಮಂಗಳಾರತಿ ಮಾಡುವ ಸಾಧನ. ೨. ಅನೇಕ ದೀಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆರತಿ ; ಅನೇಕ ದೀಪಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿಸಿ ಮಾಡುವ ಆರತಿ: ಕೋಪದಲ್ಲಿ ಶಿವಕಳೆಯುದ ಕರಡಿಗೆಯಂನೆ ಮುಚಿದ ಧೂಪಗುಂಡಿಗೆಯನೊಡೆದ ದೀಪಾರತಿಯ ನಂದಿಸಿದ ಒಪ್ಪ ವರಿಯಾಣದೋಗರವ ತುಡುಕಿದ ಪಾಪಕರ್ಮ . . . ನಿಮ್ಮ ಶರಣ (ಬಸವ. ೯೦೦); ದಶಾಂಗಾಮಿಳಿತ ಧೂಪವನಿತ್ತು ದೀಪಾರತಿಯನೆತ್ತುವನು (ಬಸವು. ೩೦-೨೨) ; ದೇವನಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಹೊಸ ದೀಪಾರತಿಯನ್ನು ಬೆಳಗಿದನು (ಶಾಂತಲಾ. ೨೯೯). **ದೀಪಾರ್ತಿ** : ೨. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ದೀಪಾರ್ತಿ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜನ ಸೇರಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). [ದೀಪ$_2$ + ಆರತಿ$_1$]

ದೀಪಾರಾಧನೆ (ನಾ). (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ) ಸೊಡರುಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಸಿ ಮಾಡುವ ಆರಾಧನೆ ; ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿ ನಡೆಸುವ ಪೂಜೆ : ಕಾರ್ತ್ತಿಕದ ಪೂಣ್ಣಿಮೆಯು ದೀಪಾರಾಧನೆಗೆ ಪಾಲಿಸ್ಸೆವು (ಎಕ. IV (R), ಎಳಂದೂ. ೧೮-೧೨ ; 1510) ; ಶ್ರೀ ನಂಜುಡೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿಯವರ ಮಹಾಸನ್ನಿಧಾನಕ್ಕೆ ಅಂಗರಂಗ ವೈಭೋಗ ಪಡಿತರ ದೀಪಾರಾಧನೆ ನಂದಾದೀವಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯ . . . ವರ್ಷ ವರ್ಷವೂ ಸಲಿಗೆಯೊಪ್ಪಿಸುವ ದೇವದಾಯದ ಕಾಣ್ಕೆ (ಬಿರುಗಂ. ೨೭-೭). [ದೀಪ$_2$ + ಆರಾಧನೆ]

ದೀಪಾರ್ಚಿ (ನಾ). ಸೊಡರಿನ ಉರಿ,-ಜ್ವಾಲೆ : ಕಿಡೆ ನಿಶ್ಶೇಷಮಘಾತಿ ಪಜ್ಜಳಿಸೆ ತನ್ನಿಟುಂ ಗುಣಂ ಕೂಡೆ ನೇರ್ಪಡೆ ದೀಪಾರ್ಚಿಗಳಂತಿ ರೂರ್ಧ್ವಗತಿ ಮೂಱುಂ ಲೋಕದಿಂ ಮೇಲೆ ಬೆಳ್ಗೊಡೆಯಿರ್ಪಂತಪೊಲಿರ್ದ ಸಿದ್ಧನಿಲಯಕ್ಕಾನಂದದಿಂ ಪೋಗಿ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೬-೮೨) ; ಸಮಸ್ತ ಜೀವಾದಿ ಪದಾರ್ಥಂಗಳುಂ ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯ ಬುದ್ಧಿಗಳುಂ ದೀಪಾರ್ಚಿಗಳವೋಲ್ ಕ್ಷಣದಿಂ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ವುವಲ್ಲೆಂದು ಕ್ಷಣಿಕೈಕಾಂತವಾದಮಂ ಪಡಿಯುಚ್ಚು ಎಡಿದು ನುಡಿವ ಬೌದ್ಧನೇಕಾಂತಮಿಥ್ಯಾತ್ವಮುಂ (ಪಸಾರ. ೪).
[ದೀಪ$_2$ + ಅರ್ಚಿ]

ದೀಪಾರ್ತಿ 'ದೀಪಾರತಿ' ನೋ.

ದೀಪಾಲಂಕಾರ (ನಾ). ಅನೇಕ ಸೊಡರುಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಅಲಂಕಾರ; ದೀಪೋತ್ಸವ: ದೀಪಾವಳಿಯ ದೀಪೋತ್ಸವವನ್ನೂ ನಾಚಿಸುತ್ತಿತ್ತು ಅಂದಿನ ರಾತ್ರಿಯ ದೀಪಾಲಂಕಾರ (ಹೇಮಕೂ. ೭). [ದೀಪ$_2$ + ಅಲಂಕಾರ]

ದೀಪಾಲೆಕಂಭ (ನಾ). ೧. ದೀಪಗಳ ಸಾಲು. ೨. ದೀಪಗಳ ಸಾಲನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತ್ರಿಕೋಣಾಕಾರದ ಕಟ್ಟನ್ನು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಕಂಬ: ಹಳ್ಳಿಗಳ ಉತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ದೀಪಾಲೆಕಂಭಗಳನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ).
[<ದೀಪಮಾಲೆ + ಕಂಭ]

ದೀಪಾವಳಿ (ನಾ). ೧. ದೀಪಗಳ ಸಾಲು,-ಸಮೂಹ : ಬೆಳಗುವ ಮಣಿಮಯ ಲಲಿತೋಜ್ಜ್ವಲ ದೀಪಾವಳಿಯ ಬೆಳಗನಲ್ಲದ ಮನೆಯೊಳ್ ಬೆಳಗುವ ತೊಳಗುವ ಸೊಡರ್ಗಳ ಬೆಳಗಂ ಕನಸಿನೊಳವಾಗಿಯುಂ ಕಂಡಱಿಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೧೦೭) ; ದೀಪಾವಳಿಗಳೆಸೆದವಖಿಳ ಗೃಹಾವಳಿಯೊಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೦೫೭); ಗಿಡಗಂಟಿ ಮೈಮನಕೆ ಹೊನ್ನ ಹುಳಗಳ ಮಿಣುಕು-ಚಲಿಸುತಿಹ ದೀಪಾವಳಿ (ನಲಮು. ೪೦-೧೧). ೨. ಕಾರ್ತಿಕ ಶುದ್ಧ ಪಾಡ್ಯದ ದಿನ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ ಹಬ್ಬ; ಸಾಲು ಸಾಲಾದ ದೀಪಗಳಿಂದ ಮನೆ, ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವ ಹಬ್ಬ : ಸಂದ ಬಾದುಬೆ ದೀಪಾವಳಿ ಕಾರಪುಣ್ಣಿಮೆಯೆನಿಪ್ಪೀ ಮೂಱು ಪರ್ವಂಗಳೊಳ್ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೩೨-೩೬ ; 1007) ; ಆ ದಿನ ಜ್ಞಾನಸೂರ್ಯನಾದ ಸ್ವಾಮಿಯು ಕಣ್ಮರೆಯಾದುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲವೂ ಜನತೆ ದೀಪಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ವಾಮಿಯ ಪೂಜೋತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ ದೀಪಾವಳಿ ಹಬ್ಬವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು (ಭಾರದ. ೧೬೨) ; ದೇಶದಲ್ಲಿ ದೀಪಾವಳಿಯ ದಿನವಿದೆಂದು ಶಾಶ್ವತದಿ ಹರಸಿದೆವು ಬಾಲಕರು ಬಂದು (ಕಪು. ೧೫-೧) ; ದೀಪಾವಳಿಯ ಅರ್ಥವೇನೋ-ಕಾರ್ತೀಕಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ದೀಪಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿ, ಹೊಳೆಯ ದೀಪವನ್ನು ತೇಲಿ ಬಿಡುವುದೇಕೋ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಬಂಕಿಮ. ೪೪೧).
[ದೀಪ$_2$ + ಆವಳಿ$_1$ (= ಅವಲಿ)]

ದೀಪಾವಳಿಕೆ (ನಾ). = ದೀಪಾವಳಿ ೨ : ದೀಪಾ[ವಳಿಕೆ]ಯ ನಿವೇದ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ದಂಡಾಯಕರು××× ಣಗಳು ಮುಗಲೂರ ರಾಜ್ಯಧಿಪತ್ಯವನು ಮಾಡುತ್ತಾ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೩೪-೧೫ ; 1460). [ಸಂ. ದೀಪಾವಲಿಕಾ]

ದೀಪಾಳಿ (ನಾ). = ದೀಪಾವಳಿ ೧ : ರಣ ಮಹೀಮಂಡಲದ ಭೈರವಗಣವ ದೀಪಾಳಿಯೊ ಮಹೇಶನ ಹಣೆಯ ಹುತವಹನಟ್ಟಹಾಸವೊ (ಕೊರಿಮಾ. ೬-೩೭-೩) : ಮಸುಳಿದುದು ಕಾಂತಿ ದೀಪಾಳಿಗಳ್ಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೪೦-೧೩೦).
[ದೀಪ$_2$ + ಆಳಿ$_4$ (= ಆಲಿ$_4$)]

ದೀಪಾಳಿಗೆ, ದೀವಳಿಗೆ, ದೀವಾಳಿಗೆ, ದೀಹಳಿಗೆ (ನಾ). ೧. = ದೀಪಾವಳಿ ೧ : "ದೀವಳಿಗೆ (ದೀಪಾಳಿಗೆ, ದೀವಾಳಿಗೆ)–ದೀಪಾವಲಿಕಾ = ದೀಪಮಾಲೆ" (ತದ್ಭಕೋ. ೧೯). ೨. = ದೀಪಾವಳಿ ೨ : ಗಾಣವೆಯಿಲಿಗೆ ಕೊಣ್ಡ ಮುಟ್ಟಗೆ ಪಡಿಯಳೆ ಯಣ್ಣದಲೊನ್ದು ಗದ್ಯಾಣ . . . ಅಯ್ದು ಪಣಂ ಮದುವೆಯಲೆರಡು ಪಣಂ ಮಣೆಯಲೊನ್ದು ಪಣಂ ಬಾದುಬೆ ಕಾರವುಣ್ಣಮಿ ದೀಪಾಳಿಗೆ ಮೂಱು ಪರ್ವ್ವದೊಳಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವೊನ್ದು ಗದ್ಯಾಣ (ಎಇ. XX, ೬-೩೫ ; 1012) ; ಆವಳಿಕೆಗೆ–ದೀಪಾವಳಿಕಾ = ದೀಪಾಳಿಗೆ (ಶಮದ. ೨೯೫ ಪ್ರಯೋ). **ದೀವಳಿಗೆ:** ೧. ಮೇಲಿನ 'ತದ್ಭಕೋ' ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. ೨. ಕುಂಟಣಿಯು ಕೂರ್ಮೆಯಂತೆ ಪಶುವಿನ ಕರೆಹದಂತೆ ದೀವಳಿಗೆ ಯೂಟವಂತೆ . . . ಕಡೆಯೊಳ್ ಪೇಸುಪಥಮುಮಶೋಭೆಯುಮಾಗದೆ ಪೋಗದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೧೨೨) ; ಹರಿಯ ಲೆಂಕರುಗಳೆಂಡೆಯ ಹಬ್ಬ ವೆಂದಾಡುವರು ಬಹಳ ದೀಪಗಳನಳ್ತಿಯಿಂದಂ ಬೆಳಗುತಿರಲು ದೀವಳಿಗೆ ಯಾದುದು ಕಣಾ (ವೀಶೈಪು ೩-೧೧-೧೬) ; ಉಂಡದ್ದೇ ಉಗಾದಿ ಮಿಂದದ್ದೇ ದೀವಳಿಗೆ (ಗಾದೆ). ೩. ಹಬ್ಬ ; ಪರ್ವ ; ಉತ್ಸವ : ಓಪಳೆ ಕೂರ್ಮೆ ಗೆಟ್ಟನಗೆ ನೀನೇನಾನುಮೊಂದೇವಮಂ ಮನದೊಳ್ ಮಾಡಿದೊಡಂದೆ ದೀವಳಿಗೆಯುಂ ಮಾನಾಮಿಯುಂ ಮಾಡೆನೇ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೯೩). **ದೀವಾಳಿಗೆ:** ೧. ದೀವಳಿಗೆ, ದೀವಾಳಿಗೆ. ಉಭಯತ್ರಾಪಿ ದೀಪಾವಳಿಕಾ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೭೮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). **ದೀಹಳಿಗೆ.**

ದೀವಳಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಲೆ = ದೀಪಾವಳೀ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ : ದೀವಳಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಲೆಯೊಳ್ ದೀವಿಗೆಗಳು ಬೆಳಪ ತೆಱದೆ ಕಲಿಕಾಲದೆ ಮಿಥ್ಯಾವ್ರತ ತಮಿಸ್ರರಪ್ಪ ಜನಾವಳಿಗಳ ನಡುವೆ ಬೆಳಗುತಿರ್ಪಜ್ಜೈನರ್ (ಸಮುಪ. ೬-೮೮). **ದೀವಳಿಗೆಯ ಪರ್ಬ, ದೀವಳಿಗೆ ಹಬ್ಬ, ದೀಹಳಿಗೆಯ ಹಬ್ಬ** = ದೀಪಾವಳಿ ೨ : ದೀವಳಿಗೆಯ ಪರ್ಬದಂದು ಸೊಡರ್ವತ್ತಿಸುವ ನೆವದೊಳ್ ನಮಗ ಪಾಯಮಂ ಬಗೆವರಕ್ಕುಮೆಂದಱಿದು (ಬಂಹರಿ. ೧೦-೩೯ ವ): ಗಂಗೇಗೌರೀ ಹಬ್ಬ ಮುಂದೆ ದೀವಳಿಗೆ ಹಬ್ಬ ಎಂದೀಗೆ ಬಂದೀತೆ ಶಿವರಾತ್ರಿ (ನನ್ನೂರು. ೪೧) ; ಭೋಜನ ಕಾಣಿಕೆ ದೀಹಳಿಗೆಯ ಹಬ್ಬಕೆ (ಸೌಇಎ. ೧೯೩೨, ಉಡುಪಿ. ೨೮೨-೧೫ ; 1432). **ದೀವಳಿಗೆಯ ಪರ್ವ** = ದೀಪಾವಳಿ ೨ : ದೀವಳಿಗೆಯ ಪರ್ವದನ್ದು (ಹೈಆರಿ. ೧೯೩೬, ೨೬-೨೯ ; 872).

[<ಸಂ. ದೀಪಾವಲಿಕಾ]

ದೀಪಿಕಾಂಕುರ (ನಾ). ಸೊಡರಿನ ಕುಡಿ, – ತುದಿ : ನಾಡೆ ಪೊದಳ್ದು ನೀಳ್ದವರ ಸುಯ್ಗಳ ಗಾಳಿಯೊಳೊಯ್ಯನೊಯ್ಯನಳ್ಳಾಡುವುದಾಯ್ತು ತತ್ಸುರತಮಂದಿರದುಜ್ಜ್ವಳ ದೀಪಿಕಾಂಕುರಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೮೩). [ಸಂ.]

ದೀಪಿಕಾಗೃಹ (ನಾ). ಗುಹೆ (?) : ಪರಮ ಯೋಗೀಂದ್ರಾ ಪರ್ವತದ ಶಿಖರಾಗ್ರದೊಳಗೊಂದು ದೀಪಿಕಾಗೃಹದಲ್ಲಿ ಚಿರಕಾಲವಿರ್ದು (ಸಾರಂಗ. ೩೧). [ಸಂ.]

ದೀಪಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಸೊಡರು ; ದೀವಿಗೆ : ನೋಡಿ ನಾಣ್ಚಿ ತಲೆಯಂ ತೆಗೆ ವಂತಿರೆ ಪಾತ್ರಮಧ್ಯದೊಳ್ ತೆಗೆದುಡುಗಿರ್ದುವೊಳ್ಳುಡಿಗಳಂ ರತದೀಪಿಕೆ ಗಳ್ ನಿಶಾಂತದೊಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೩-೧೮); ನಿನ್ನ ಕಟಾಕ್ಷ ಮಂತ್ರಮನಗೆಚ್ಚ ಶರಾವಳಿ ಪುಷ್ಪಸಂಚಯಂ ನಿನ್ನ ಸರೋಷವೀಕ್ಷಣದ ದೀಧಿತಿ ದೀಪಿಕೆ ಯರ್ಚನೋಚಿತಂ (ಕಬಕಂ. ೫-೪೧). ೨. ಬೆಳಕು ; ಕಾಂತಿ ; ಪ್ರಕಾಶ. ೩. (ಅಲಂ) ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಕೆ ; ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾದ ವಿವರಣ ಗ್ರಂಥ ; ಟೀಕಾಗ್ರಂಥ : ದೊಡ್ಡಬೆಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯನಿಂ ರಚಿತಮಾದ ಪಂಪಭಾರತ ದೀಪಿಕೆಯೆಂಬ ಟೀಕೆಯೊಳ್ ಚತುರ್ದಶಾಶ್ವಾಸಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ (ಪಂಪದೀ. ೫೭೯). [ಸಂ. ದೀಪಿಕಾ]

ದೀಪಿತ (ಗು). ೧. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಿದ ; ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ : ಅಕ್ಷಯದ ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮವಿಮೋಕ್ಷ ದೀಪಿತ ಮಾರ್ಗಸಂತತ ಲಕ್ಷಣ ಸ್ಥಾಪಿತ ಸಮುನ್ನತಮಹಿತಸಿತಕೀರ್ತಿ (ಬಸವು. ೪೬-೩). ೨. ರೇಗಿದ ; ಉದ್ರೇಕ ಗೊಂಡ : ಕೋಪದೀಪಿತರೂಪನಾಗಿಯುಮಾಪತಿಪ್ರತಿಮಂ ಪ್ರತಾಪಾ ಟೋಪದಿಂದಿಾತೆಂದನು (ಬಸವು. ೫೪-೨). [ಸಂ.]

ದೀಪಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೊಳೆ ; ಪ್ರಕಾಶಿಸು : ಅವಿಚಲನದನುವೆ ಮನ ವಾದುದೋ ಘನ ಕಾತರವೆ ಕರಂ ಕಣ್ಗಳಾದುವೊ ಸಾತ್ತ್ವಿಕವೆ ದೀಪಿಸುವ ತೊಡಿಗೆಯಾದುದೋಯೆನೆ ಪರವಶೀಭೂತನಾಗಿ (ಪದ್ಮರಾ. ೬-೩೬) ; ತಾರಾ ಪಥವನಳ್ಳಿಱಿವ ಕನಕಕಳಶಂಗಳಿಂ ದೀಪಿಸುತೆ . . . ದಿವ್ಯಲಿಂಗನಾಲಯ ಮೆಸೆದುದು (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೨-೨೩) ; ರಾಜೇಂದ್ರನಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದಿನಕರನಂದದಿಂ ದೀಪಿಸುತ್ತಿರುವ ನವರತ್ನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೂಢನಾಗಿ (ಸೌಗಂಧಿ. ೪-೪). ೨. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸು ; ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು : ಒಂದೊಂದು ಉಪಮೆ ಉಪಮಾನದ ಸ್ಥಿತಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ದೀಪಿಸುವಾಗ ನಯಸೇನನ ಈ ಸಾದೃಶ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ತನ್ನೆಲ್ಲ ಬೆಡಗಿನಿಂದ ಸುಳಿಯುತ್ತಾಳೆ (ತವನಿ. ೯೨). [ದೀಪನ + – ಇಸು$_{3}$]

ದೀಪು 'ದೀಪ$_{1}$' ನೋ.

ದೀಪುತ, ದಿಪುತ (ಗು). ಹೊಳೆಯುವ ; ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ; ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ : ಕೀರ್ತಿ ಅಪಕೀರ್ತಿ ನಿನ್ನದು ಕಾಣೊ ದೀಪುತಮೂರ್ತಿ ವಿಜಯ ವಿಠಲ ಎನ್ನಾಳುವ ಸ್ವಾಮಿ (ಕೋಶ್ವದೀ. ೧೧-೮). **ದಿಪುತ :** ಚಪಲನಯನ ತಿಮ್ಮ ವಿಜಯವಿಠ್ಠಲ ಸದಾ ದಿಪುತನಾಗಿ ತನ್ನ ಭಕ್ತರ್ಗೆ ಭಜಕರಿಗೆ ಪೊಳೆವನು (ಕೀರ್ತನ. ೯೦) ; ತಪನಾಬ್ಜವಂಶದಲಿ ದಿಪುತರಾದವರನೆ ಕೃಪವನಧಿ ಹರಿಪೊಲಿವಾ (ವಿಶಕೀ. ೨ ಪಲ್ಲವಿ). [<ಸಂ. ದೀಪ್ತ]

ದೀಪೋತ್ಸವ (ನಾ). ಸಾಲು ಸಾಲಾಗಿ ದೀವಿಗೆಗಳನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿ ಮಾಡುವ ಉತ್ಸವ : ಹೂದಿಂಗಳ್ಕೆತರಲ್ಕೊಸಗೆಯಿಂ ಬನದೇವಿ ದೀಪೋತ್ಸವಂಗೈವಳ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೪೦-೪೦೯) ; ಆ ರಾತ್ರಿ ನಿಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೀಪೋತ್ಸವ (ಹೊಸಕ್ಕ. ೬) ; ಅವರ ಕಚೇರಿಗಳೆಂದರೆ ಕೀರ್ತಿಯ ದೀಪೋತ್ಸವಗಳಂತಿದ್ದುವು (ಸಂಗೀತ. ೨೬). [ದೀಪ$_{2}$ + ಉತ್ಸವ]

ದೀಪ್ತ (ಗು). ೧. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ; ಹೊಳೆಯುವ : ಬಳಿಕ ಯೋಜನಗಂಧಿಯಲಿ ಮಕ್ಕಳುಗಳವತರಿಸಿದರು ದೀಪ್ತಜ್ವಲನತೇಜರು ಕಲ್ಪಭೂಜರು ಹಿಮಕರಾನ್ವಯಕೆ (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೨-೩೦). ೨. ಉರಿಯುವ ; ಜ್ವಲಿಸುವ. 'ದೀಪ್ತತಪ', 'ದೀಪ್ತಶಿಖರ' ಪರಾ. ೩. ಉರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ; ಹೊತ್ತಿಸಿದ. (ನಾ). ೪. ಹೊಳಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ; ಕಾಂತಿಯಂತವಾದಂದು : ಅದೆಲ್ಲವೂ ಈ ದರ್ಶನದಿಂದ ದೀಪ್ತವಾಗಿರು ತ್ತದೆ (ಸೌಂದಕ. ೪೦) ; ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ದೀಪ್ತವಾದ ಕಾವ್ಯವ್ಯಾಪಾರದ ಉಳಿವಿಗೆ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕು (ಕಾವ್ಯಕು. ೧೨). ೫. ಹಗಲು ; ಬೆಳಕು : ಧಾರುಣಿ ನಡುಗುವುದುಂ ಘೊಳ್ಳೆನಲ್ದೀಪ್ತದೊಳ್ಪಳ್ಳಿಗಳೊಳು ತ್ತಿರ್ಪುದಂ . . . ಕಂಡು ತಮ್ಮೊಳ್ಪಗೆದರ್ ನೈಮಿತ್ತಿಕರ್ನಾಳಿನ ಕದನದೊಳಕ್ಕುಂ ದಶಾಸ್ಯಂಗಪಾಯಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೪-೦೨೨). ೬. ಕಾಮಿಕ, ಯೋಗಜ, ಅಚಿಂತ್ಯ, ಕಾರಣ, ಅಜಿತ, ದೀಪ್ತ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ಸಾಹಸ್ರ, ಅಂಶುಮಾನ್, ಸಂಪ್ರಭೇದ, ವಿಜಯ, ನಿಶ್ವಾಸ, ಸ್ವಾಯುಂಭುವ, ಅನಲ, ವೀರ, ರೌರವ, ಮಕುಟ, ವಿಮಲ, ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನ, ಬಿಂಬ, ಪ್ರೋದ್ಗೀತ, ಲಲಿತ, ಸಿದ್ಧ, ಸಂತಾನ, ಶರ್ವ, ಪಾರಮೇಶ್ವರ, ಕಿರಣ, ವಾತುಲಗಳೆಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಗೆಯ ಶೈವಾಗಮಂಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಕಾಮಿಕ . . . ಅಜಿತ, ದೀಪ್ತ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ . . . ವಾತುಲಗಳೆಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಶಿವಾಗಮುಗಳು (ಭಾರದ. ೭೨). 'ಕಾಮಿಕ' ಪರಾ. ೭. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕು : ಮರಸರ್ಪಂ ಮೂಡೆ ಮೂಡಲ್ ನೃಪತಿಗೆ ಪಡುವಲ್ ಮರ್ತ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ತೆಂಕಲ್ ಧರಣೀ ಭೃದ್ದಂಡನಾಥಾಗ್ರಣಿಗೆ ಬಡಗಲಂತಾ ಪುರೋಧಂಗಪಾಯಂ ದೊರೆ

ಕೊಳ್ಗುಂ ಸುತ್ತಲುಂ ತೋಱಿದೊಡೆ ಜನಪಗಂ ನಾಡೆಯುಂ ಭೀತಿಯೆತ್ತುಂ ಪಿರಿದಕ್ಕುಂ ಶಾಂತದೊಳ್ ತೋರ್ಪೊಡೆ ನೃಪತಿಜಯುಂ ದೀಪ್ತದೊಳ್ ಭೂಪನಾಶಂ (ಲೋಕೋಪ. ೪-೪೦). 'ದೀಪ್ತದಿಕ್ಕು' (ಲೋಕೋಪ. ೮೪೪).

[ಸಂ.]

ದೀಪ್ತತಪ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿ ಹೆಚ್ಚುವಿಕೆ ; ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಋದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ☞ ಇದರಿಂದ ಯೋಗಿಗೆ ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಕು, ಕಾಯಂಗಳು ಬಲಗೊಂಡು, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಕಾಶ, ಅಂದರೆ ಶರೀರಕಾಂತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ: ಪೊಂಪುಟಿಪೋಯ್ತು ದೀಪ್ತತಪಮೆಂಬಿನವರ್ಕಕರಂಗಳತ್ತಮಿತ್ತಂ ಪುದಿದುಷ್ಣರಶ್ಮಿ ಪುರುಷಾಕೃತಿಯಂತಿರೆ . . . ತಂ[ದುದಂ]ದು ಬರ್ದೊಂ ಪರಿದಿರ್ದಪೋಲ್ ಮುನಿಗೆ ಕಲ್ಮೆಲೆ ಬಲ್ಮೆಲೆಯುಂ ನಿದಾಘದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೦೦೮) ; ಶರೀರದ ಕಾಂತಿ ಪೆರ್ಚುವುದುಂ ದೀಪ್ತತಪವೆಂಬುದುಂ (ಧ್ರಾವಕಾ. ೯೪-೩೩).

[ದೀಪ್ತ + ತಪ$_3$]

ದೀಪ್ತಶಿಖರ (ನಾ). ಉರಿಯುವ ಶಿಖರ: ಅಪರಜಲಧಿಯೊಳುರಿವ ವಡಬನ ದೀಪ್ತಶಿಖರದೊಳಡಗುವಂತೆ ಪತಂಗಮಂಡಲವಿಳಿದುದಂಬರವ (ಕುಮಾರ್ಯ. ೩-೭೦). [ದೀಪ್ತ + ಶಿಖರ]

ದೀಪ್ತಶಿಖೆ (ನಾ). ಉರಿಯುವ ದೀಪದ ಕುಡಿ,-ಶಿಖೆ : ಮನುಷ್ಯತ್ವದ ಗಭೀರತಮ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯ ದೀಪ್ತಶಿಖೆಯ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಯಾವನನ್ನು ಅವನು ಅಂದು ಕಾಣುತ್ತಿರುವನೋ ಆತನು ನರೋತ್ತಮನು (ನಿಬಂಧ. I, ೪). [ದೀಪ್ತ + ಶಿಖೆ]

ದೀಪ್ತಾಗಮ (ನಾ).=ದೀಪ್ತ ೬ : ಮತ್ತಮಾ ಸಿದ್ಧಾಂತಭೇದಂಗಳಾವಾವವೆಂದೊಡೆ ಕಾಮಿಕಾಗಮ . . . ದೀಪ್ತಾಗಮ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಗಮ ವಾತೂಲಾಗಮವೆಂಬವಿಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ದಿವ್ಯಾಗಮಂಗಳಕ್ಕು (ವಿವೇಕ. ೬೮). 'ಕಾಮಿಕಾಗಮ' ಪರಾ. [ದೀಪ್ತ + ಆಗಮ]

ದೀಪ್ತಿ (ನಾ). ೧. ಪ್ರಕಾಶ ; ಬೆಳಕು ; ಹೊಳಪು ; ಕಾಂತಿ : "ವರ್ಚಃ . . . ದೀಪ್ತಿಃ . . . ಪ್ರಭಾ, ರಶ್ಮಿಃ – ಈ ೧೧ ದೀಪ್ತಿ" (ಹಲಾಯು. ೧೩-೬೩) : ವಿನಮ್ರಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಶಿಖಂ ದೀಪದೀಪ್ತಿಪ್ರತಿಹತದಿನಕೃಚ್ಚಕ್ರ ತೀವ್ರಾಂಶುಚಕ್ರಂ . . . ಇರ್ದತ್ತೊಳ್ಪುಗದ ಪುರೋಪಾಂತದೊಳ್ ಚಕ್ರರತ್ನಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೩) ; ನುಡಿದರೆ ಮುತ್ತಿನ ಹಾರದಂತಿರಬೇಕು ನುಡಿದರೆ ಮಾಣಿಕ್ಯದ ದೀಪ್ತಿಯಂತಿರಬೇಕು (ಬಸವ. ೮೦೩) ; ದೀಪಕ್ಕೆ ದೀಪ್ತಿಗೆ ಭೇದವುಂಟೇ ಅಯ್ಯಾ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೬೩-೧೫೦) ; ದೀಪ್ತಿಯನುಳಿದುವು ಭಗಣಂ ಸುಪ್ತಜನಂ ನಿದ್ರೆದಿಳಿದುದಿದೆ ಕೋಕಂ ತನ್ನಾಪ್ತನನಱಸುತ್ತಿರುಳ ಸಮಾಪ್ತಿ ಕರಂ ಹತ್ತೆ ಸಾರ್ದುದು (ಗಿರಿಜೆ. ೪-೧೬೦). ೨. ದೀವಿಗೆ; ದೀಪ: "ಆ ದೀವಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿ ದೀಪ್ತಿ ಗೃಹಭಾನುವಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೦-೧೮) ; ಜೀವಂ ತೊಲಗಿದೊಡಲಿಂಗೆ ತೈಲವಿಂಗಿದ ದೀಪ್ತಿಗುದಕವಱತ ಘನತಟಾಕಕ್ಕೆ . . . ನೆಟ್ಟನೆ ಜೋಡಿಯಾದುದಾ ಪುರಜನಂ ಪರಿಜನಂ ಜನಪತಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ನೆಲ್ಲವಂ ಮುನಿಗಿತ್ತರಣ್ಯಕ್ಕೆ ನಡೆವಾಗಲು (ಹರಿಶ. ೯-೩೪). ೩. ಕಿರಣ ; ಕದಿರು ; ರಶ್ಮಿ: "ಕರಮುಸ್ರಮಂಶು...ದೀಪ್ತಿ ಘೃಷ್ಟಿ...ಪ್ರದ್ಯೋತಮಾ ರಶ್ಮಿ" (ಮಂಗರಾ. ೦೦-೩) : ದಿನಕರನುದಯಿಸಲೊಡಮೇಂ ದಿನದೀಪ್ತಿಗಳೊಡನೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸುವವೋಲ್ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಜನ್ಮವಿದ್ಯೆಗಳ್ ಬಂದನಿತುಂ ನೆಲಸಿದವು ಸಕಲ ವಿದ್ಯಾನಿಧಿಯೊಳ್ (ಅಜಿಪು. ೩-೬೮). ೪. (ಸೆಳೆದು ಬಿಟ್ಟ ಬಾಣದ) ವೇಗ,-ತೀವ್ರತೆ : "ದೀಪ್ತಿಃ, ವೇಗಃ, ತೀವ್ರತಾ – ಈ ೩ ಅಂಬಿನ ವೇಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೭೭-೩೦೬) : "ಅಂಬುಗಳ ವೇಗಮದು ದೀಪ್ತಿಯೆನಿಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೭-೩೩) : ಪ್ರಾಪ್ತರ ಕಳುಹಿಲೆದ್ದನು ತಾಯ ಮನೆಗತಿ ದೀಪ್ತಿಯೊಳು[ಪಾಠಾಂ. ದೀಪ್ತದೊಳು] ನಮಿರಾಜ (ಧರಜ. ೩೭-೪೩). ೫. ಆಕಾಶದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವ ತೇಜಃಪುಂಜ ವಸ್ತು ; ಉಲ್ಕೆ : (ಶ). ೬. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಸಹೃದಯನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಭಾವವಿಸ್ತಾರ,-ವ್ಯಾಪಕತೆ,-ಭಾವತೀವ್ರತೆ,-ಭಾವೋದ್ರೇಕ: ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ರೌದ್ರ' ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳು ದೀಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತವೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೭೦); ಸಹೃದಯನ ಮನಸ್ಸಿನ ವಿಕಾಸ, ವಿಸ್ತಾರ, ಉಜ್ವಲತೆಗಳು ದೀಪ್ತಿಯೆನಿಸುತ್ತವೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೭೦ ಅಡಿಟಿ).

[ಸಂ.]

ದೀಪ್ತಿಕೆ (ನಾ). ದೀವಿಗೆ; ದೀಪ: ಗೃಹಸಮುಚಿತದೊಳ್ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗಿದುವು ದೀಪ್ತಿಕೆಗಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೦೮೩). [ಸಂ. ದೀಪ್ತಿಕಾ]

ದೀಪ್ತಿದಾನಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಬೆಳಕನ್ನು ನೀಡು,-ಕೊಡು: ದೀಪವಿನ್ನೊಂದು ದೀಪಕೆ ದೀಪ್ತಿದಾನಂಗೆಯ್ವುದೆನೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೪೯-೧೪೯).

[ದೀಪ್ತಿ + ದಾನ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೀಪ್ತಿನ್ಯಾಯ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ನ್ಯಾಯ ; ☞ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರಾದಿ ರಸಗಳನ್ನು ಉದ್ದೀಪನ (ಪರಿಪೋಷ)ಗೊಳಿಸುವ ವಸಂತಋತು, ಚಂದ್ರೋದಯ ಮೊದಲಾದ ಉದ್ದೀಪನ ವಿಭಾವಗಳಂತೆ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಉದ್ದೀಪಿಸುವ ನ್ಯಾಯ : ಆಯಿತೆಮ್ಮವತಾರವೀ ರಾಮಾಯಣದ ನಾಟಕಕೆ ದೀಪ್ತಿನ್ಯಾಯದವೊಲ್ (ಶೂರರಾ. ೦-೦೭-೦೭). [ದೀಪ್ತಿ + ನ್ಯಾಯ]

ದೀಪ್ತಿಮಂತ (ಗು). ಕಾಂತಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ; ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ : ಅವನ ದೀಪ್ತಿಮಂತವಾದ ಮಿಂಚಿನಂಥ ಆತ್ಮವನ್ನು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿಡುವುದು ಶಕ್ಯವೇ (ಮುಕ್ತಿ. ೯). [ಸಂ. ದೀಪ್ತಿಮತ್]

ದೀಪ್ತೌಷಧಿ (ನಾ). ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಔಷಧಿ ; ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಔಷಧಿ: ಆ ಪ್ರಸ್ತಾವದೊಳ್ ಫಲಪಾಕವಿರಾಮಂಗಳಪ್ಪ ಗರ್ಭಷಷ್ಠಿವ್ರೀಹಿಯವಗೋಧೂಮಾದಿ ಮಹೌಷಧಿಗಳುಂ ತಿಲಾತಸೀ ಕುಸುಂಭಾದಿ ದೀಪ್ತೌ[ಪಾಠಾಂ. ಪ್ತೌ]ಷಧಿಗಳುಂ ಯಾವನಾಳ ಕಂಗು ಕೋದ್ರವಾದಿ ಸರ್ವೌಷಧಿಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೮-೭೦ ವ). [ದೀಪ್ತ + ಔಷಧಿ]

ದೀಪ್ಯ (ನಾ). ೧. ನೀರುಹಿಪ್ಪಲಿ. ೨. ಓಮ ; ವಾದಕ್ಕಿ. ೩. ಜೀರಿಗೆ.

[ಸಂ.]

ದೀಪ್ರ (ಗು). ೧. ಹೊಳೆಯುವ; ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ: ಧೂಪ ಧೂಮಾಮೋದಿತಾಭ್ಯಂತರದೊಳಲಘುತರ ವಿಳಸದರುಣಮಣಿ ದೀಪ್ರ ದೀಪಾಂಕುರದೊಳಮರನರವಿಮಾನಾಪಹಾಸವಾಸಗೃಹದೊಳ್ . . . ಆತ್ಮೀಯ ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರಿ ಸಹಿತಂ ಸುಖಸುಪ್ತನಾಗಿ (ವರ್ಧಮಾ. ೫-೩ ವ). ೨. ತೀವ್ರವಾದ ; ಉಜ್ವಲವಾದ : ಹರಿ ಹರ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರನುರವಣೆಯಿಂ ಗೆಲ್ದ ಕಾಮನಂ ದೀಪ್ರತಪೋಭರದಿಂದುರಿಪಿದರೆನೆ ಬಿತ್ತರಿಸದರಾರ್ ವೀರಣಂದಿ ಸೈದ್ಧಾಂತಿಕರಂ (ಶಂಠಾರಾಮಾ. ೧-೩೭) ; ದೀಪ್ರಸುವರ್ಣವಪ್ರವಿಪುಳಪ್ರಭೆಗಳ್ ಬಳೆದುಂಟುಮಾಡೆ ಸೂರ್ಯಪ್ರಭೆಯುಕ್ಕಿದುಕ್ಕನಿರುಳುಂ ಪಗಲುಂ . . . ಶುಭ್ರಸೌಧ ಪ್ರಭೆಗಳ್ ಶಶಿಪ್ರಭೆಯ ಮಾಡಿದ ಮಾಟಮನುಂಟು ಮಾಡೆ (ಅರ್ಥನೇ. ೨-೭೯). (ನಾ). ೩. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದಂದು ; ಕಾಂತಿಯುತವಾದಂದು : ಪರಿಷಾತ್ರಿತಯಕ್ಕೆ ಚತುಶ್ಶರಾಸನಾಂತರದ ಸುರಶರಾಸನಭಾಭಾಸುರವೊಪ್ಪಿ ತೋಱುಗುಂ ಪಂಚರತ್ನಪಾಂಶುಚ್ಛದೀಪ್ತಿದೀಪ್ರಂ ವಪ್ರಂ (ಆದಿಪು. ೬-೦೦೩). ೪. ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ. [ಸಂ.]

ದೀರ್ಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಣ್ಣು : ಹಲಸಿನಹಣ್ಣೋ ದೀರ್ಕನ ಹಣ್ಣೋ ಮಾವಿನಹಣ್ಣೋ ಕಲ್ಲುಸಂಪಿಗೆಹಣ್ಣೋ ಕುಯ್ಯುವುದು, ಉರುಳು ಒಡ್ಡಿ ಹುಂಡುಕೋಳಿ . . . ಹಿಡಿಯುವುದು, ಮೊದಲಾದ . . . ಸಾಹಸಗಳಲ್ಲಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪ ಅಣ್ಣನೊಡನೆ ಭಾಗಿಯಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಿದ್ದನು (ಮಲೆಮ. ೫೬೩). [?]

ದೀರ್ಘ (ಗು). ೧. ಉದ್ದವಾದ ; ನೀಳವಾದ. 'ದೀರ್ಘಕೇಶ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ನೀಳವಾದುದು ; ಉದ್ದವಾದುದು ; ಲಂಬವಾದುದು : "ಸಮುದಗ್ರಮುನ್ನತಂ ತುಂಗಮುಚ್ಛ್ರಿತಂ ಪ್ರಾಂಶು ದೀರ್ಘಮುಚ್ಚಂ" (ಪಮ್ತುಕೋ. ೧೦೧-೩೭) : "ದೀರ್ಘಮಾಯತಂ ನೀಳಕ್ಕೆ ಪೆಸರೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಶುಂಗರಾ. ೧೩೩-೨೪). ೩. [ವ್ಯಾಕ] ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಎರಡು ಹ್ರಸ್ವಾಕ್ಷರಗಳಷ್ಟು ಕಾಲವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ಅಂಥ ಸ್ವರ ಸಹಿತವಾದ ವ್ಯಂಜನ : ಗಜ ದೀರ್ಘಂ ಬಿಂದು ವೃಷಭ ವಂ[ವ್ಯಂ] ಜನ ಶರಭಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೦-೪೭ ಅಡಿಟಿ) ; ಸ್ವರ ಸಂಜ್ಞೆಕಂಗಳವುದೋಂದಿರೆ ಮುಂದೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂ ದ್ವಿತೀಯೆಗೆ ದೀರ್ಘಂ ದೊರೆಕೊಳ್ಗುಮೆಲ್ಲಿಯುಮನುಪುರಾತನೋಕ್ತಿಗಳಂತದಲ್ಲಿ ಯಥೇಷ್ಟಂ (ಶಾಬ್ದಾವ. ೧೩೪) : . ಕ್ರಮದಿಂ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕಂ ಹ್ರಸ್ವವೊದವೆ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೊದವೆ ತಗುಳ್ಗುಂ ಸಮಸಂದಾ ಯುಗಳಂಗಳೊಳ್ . . . ಸವರ್ಣವಿಧಾನಂ (ಶಮದ. ೭) ; ವಿದಿತ ಸಮಾನಂಗಳ ಪೂರ್ವದಕ್ಕರಂ ಹ್ರಸ್ವಮದಱ ಪರದಕ್ಕರವುಂತದು ದೀರ್ಘಂ (ಶಮದ. ೯): ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವೆಂದೂ, ದೀರ್ಘವೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧ (ಶಬ್ದಾದ. ೧). ೪. [ಛಂದ] ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಅಕ್ಷರ ; ಗುರು (-) : ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತ್ರಾಕಾಲ ತಗಲುವಂಥದು ದೀರ್ಘ (ಸಂಕೋಛ. ೦೦೩). ೫. [ಸಂಗೀತ] ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ವಿಧವಾದ ಶ್ರುತಿಗಮಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಸ್ಫುರಿತ ಪ್ರಮಿತ ದೀರ್ಘ ಲಲಿತ . . . ಕೋಮಲವೆಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡೇ ಶ್ರುತಿಗಮಕಗಳೆಂತಲುಂ (ವಿವೇಶ. ೨೪೮). 'ಶ್ರುತಿ' ಪರಾ. ೬. [ಸಂಗೀತ] (?) : ಆ ರಾಗಂಗಳಂ ಪಾಡುವಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮವರ್ಜ್ಯಂಗಳಂ ತೋಱದು ಜನ್ಯಜನಕಂಗಳಂ ಬಳ್ಳಿಗೊಳಿಸಿ . . . ಮಂದ್ರ ಮಧ್ಯ ವೇಗ ಕುಂಚನ ಉಚ್ಚರಾನನ ಸ್ತಂಭನ ದೀರ್ಘಭೇದಗಳಿಂ ರವವಿಕಲ್ಪಗಳಂ ತೋಱ (ವಿವೇಶ. ೨೩೨).

ದೀರ್ಘವಾಗು = ದೊಡ್ಡದಾಗು ; ಉದ್ದವಾಗು : ಸೂರ್ಯೋದಯದಿಂದ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮದವರೆಗೆ ಕಾಲವಮಾನ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳು ಕಡಮೆ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಓರೆಯೇ ಕಾರಣ (ಆಕಾಶ. ೧೭) ; ಆವರ ಉಪನ್ಯಾಸವು ದೀರ್ಘವಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ದೀರ್ಘಕಂಠ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದವಾದ ಕುತ್ತಿಗೆಯುಳ್ಳುದು. ೨. ಬಕ. ೩. ಜಿರಾಫೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ನಕ್ಷತ್ರರಾಶಿ : ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ವಿಜಯಸಾರಥಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಕ್ಷೀಣಕಾಂತಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ರಾಶಿಯು ಕಮೆಲೊಲಾರ್ಡಲಿಸ್ ಅಂದರೆ ಜಿರಾಫೆ. ಇದನ್ನು ನಾವು ದೀರ್ಘಕಂಠನೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದೇವೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೩೦). [ದೀರ್ಘ + ಕಂಠ]

ದೀರ್ಘಕರ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದವಾದ ತೋಳು; ಆಜಾನುಬಾಹುವಾದ ಕೈ. ೨. ನೀಳವಾದ ಸೊಂಡಿಲು. ೧, ೨: ನಿಜಾಭ್ಯುದಯನಿವೇದ ದೀರ್ಘಕರವೊಪ್ಪೆ ಜಗತ್ಪ್ರಿಯನಾದ ದೇವನಂತದ ಗಣನಾಯಕಂ (ಗದಾಯು. ೧-೦೧). [ದೀರ್ಘ + ಕರ$_3$]

ದೀರ್ಘಕಾಲ (ನಾ). ಬಹಳ ಕಾಲ ; ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ : ಪುರೂಥಮೆಂಬುದು ದೀರ್ಘಕಾಲಪ್ರವೃತ್ತಮುಮನಾದ್ಯನಿಧನಮುಪ್ಪ ಧರ್ಮಂ (ಚಾವುಂಪು. ೭): ಲೋಕವ್ಯಾಪಾರವೆಲ್ಲ ತನ್ನ ಪಾಲಿಗೆ ಸ್ತಬ್ಧವಾಯಿತೇನೋ ಎಂಬಂತೆ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಅವ್ವಿ ಮಲಗಿದ್ದಳು (ಬನಶಂ. ೧೯೪).
[ದೀರ್ಘ + ಕಾಲ]

ದೀರ್ಘಕಾಲಿಕ (ಗು). ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲದವರೆಗೆ ಇರುವ ; ಬಹಳ ಕಾಲದ: ದೀರ್ಘಕಾಲಿಕ ಯೋಜನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಹಣವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಬಹುದು (ರೂಢಿ).
[ಸಂ.]

ದೀರ್ಘಕೇಶ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದವಾದ ಕೂದಲು : ಗಂಡಸರು ದೀರ್ಘಕೇಶವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಗಂಟುಹಾಕಿ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಘಾಠದ. ೦೪). ೨. ಉದ್ದವಾದ ಕೂದಲನ್ನುಳ್ಳುದು : ಸ್ನಿಗ್ಧಕೃಷ್ಣಬಹುಲದೀರ್ಘಕೇಶನುಂ . . . ಸಪ್ತದ್ವ್ಯಾಸ್ಥಿ ತನುಮಪ್ಪ ವಿಜಯ ಪರ್ವತಗಜೇಂದ್ರಂ ಬಂದು ಮುಂದೆ ನಿಲ್ವುದುಂ (ಅಧಿಪು. ೦೨-೫೭ ವ).
[ದೀರ್ಘ + ಕೇಶ]

ದೀರ್ಘಕೇಶಿ (ನಾ). ಉದ್ದವಾದ ಕೂದಲುಳ್ಳವನು : ಹಿಪ್ಪಿಗಳು ದೀರ್ಘಕೇಶಿಗಳು (ರೂಢಿ). [ಸಂ. ದೀರ್ಘಕೇಶಿನ್]

ದೀರ್ಘಕೋಶಿ (ನಾ). = ದೀರ್ಘಕೋಶಿಕೆ. [ಸಂ. ದೀರ್ಘಕೋಶೀ]

ದೀರ್ಘಕೋಶಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ಜಿಗಣೆ: "ದುರ್ನಾಮಾ, ದೀರ್ಘಕೋಶಿಕಾ-೨ ಅನಿಗಳ ರಕ್ತವನ್ನು ಹೀರಲುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡ ಜಿಗಣೆ ಪೆಸರು. ಅಂದರೆ ಹೆಜ್ಜಿಗಣೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೮೪). [ಸಂ. ದೀರ್ಘಕೋಶಿಕಾ]

ದೀರ್ಘಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಉದ್ದವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ವಿಸ್ತರಿಸು; ಬೆಳಸು : ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲವನ್ನು ದೀರ್ಘಗೊಳಿಸುವುದು ತರವಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೨. [ಛಂದ] ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಎರಡುಮಾತ್ರೆಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸು,—ಗುರುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು : ಎರಡನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ "ಸಿಡಿಲು" ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಇದೇ ನಾಲ್ಕುಮಾತ್ರೆಯ ಕಾಲ; ಇಲ್ಲಿಯ ಮೂರು ಲಘುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಅರ್ಥ ಕೆಡದಂತೆ ದೀರ್ಘಗೊಳಿಸುವುದು ? (ಸಮಾಲೋ. ೨೦೭). [ದೀರ್ಘ + ಕೊಳ್$_1$ + -ಇಸು$_1$]

ದೀರ್ಘಜೀವಿ (ನಾ). ಬಹಳ ಕಾಲ ಜೀವಿಸುವಂತಹುದು ; ಚಿರಂಜೀವಿ: ತುರಗದ ಕಿವಿಯಂ ಪಾಳಿಸಿ ಸುರಗೋಪಚ್ಛಾಯೆಯಿಂದಮರುಣಜಲಂ ಪಾಯ್ತುರುತಿರೆ ದೀರ್ಘಜೀವಿ ನೆತ್ತರ್ ಸುರಿಯದ ಕಿವಿಯಿಂದಮಲ್ಲ ಜೀವಿತನಕ್ಕುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೫-೨೫). [ದೀರ್ಘ + ಜೀವಿ$_1$]

ದೀರ್ಘತಮವೃತ್ತ (ನಾ). [ರೇಖಾಗ] ಒಂದು ಶಂಕುವನ್ನು ಅದರ ಆಧಾರಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೂ ಮೈಗೂ ಇರುವ ಕೋನಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಕೋನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಮಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದರೆ ಉಂಟಾಗುವ ವಕ್ರರೇಖೆ : ಬೈಸಿಕಲ್ ಲಾಂದ್ರದಿಂದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ಬೆಳಕಿನ ಪರಿಧಿಯಂ ದೀರ್ಘತಮವೃತ್ತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ (ಭೌತವಿ. ೩೫).
[ದೀರ್ಘತಮ$_3$ + ವೃತ್ತ]

ದೀರ್ಘತರವೃತ್ತ (ನಾ). [ರೇಖಾಗ] ಶಂಕುವಿನ (ಓರೆಯ) ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಂತರವುಳ್ಳ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಸಮತಲಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಆ ಶಂಕುವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದರೆ ಆಗುವ ಸಮತಲ ವಕ್ರರೇಖೆ ; ಪರವಲಯ : ಒಂದು ಕಲ್ಲನ್ನು ಓರೆಯಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆಸೆದರೆ ಅದರ ಪಥವು ದೀರ್ಘತರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು (ಭೌತವಿ. ೩೫). [ದೀರ್ಘತರ$_3$ + ವೃತ್ತ]

ದೀರ್ಘತುಂಡಿ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದವಾದ ಮೂತಿಯುಳ್ಳುದು; ನೀಳವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳುದು. ೨. ಸೊಂಡಿಲಿ. [ಸಂ. ದೀರ್ಘತುಂಡೀ]

ದೀರ್ಘತೆ (ನಾ). ಉದ್ದವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ನೀಳವಾಗಿರುವಿಕೆ.
[ಸಂ. ದೀರ್ಘತಾ]

ದೀರ್ಘತ್ರಿಭುಜ (ನಾ). [ರೇಖಾಗ] ಸಮದ್ವಿಭುಜ ತ್ರಿಭುಜ: ಇದ್ದೆಸೆಯ ಭುಜವು ಸಮವಿರೆ ಮಧ್ಯದ ತಾನಳಿದು ಉಳಿದ ಭುಜವೊಂದನು ಮಾನ್ಯರ್ಧಿಸಿ ಗುಣಿಸಲುಂ ಕಂಬವು ನಿರ್ಧರದಿಂ ದೀರ್ಘತ್ರಿಭುಜಗಕ್ಕುಂ ನಿರುತಂ (ಕ್ಷೇತ್ರಗ. ೦೨-೦೦). [ದೀರ್ಘ + ತ್ರಿಭುಜ]

ದೀರ್ಘದಂಡಪ್ರಣಾಮ (ನಾ). (ಕೋಲಿನಂತೆ) ಉದ್ದವಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿ ಮಾಡುವ ನಮಸ್ಕಾರ ; ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ನಮಸ್ಕಾರ : ಶೀನಪ್ಪನಾಯಕ ದೀರ್ಘದಂಡಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಭುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ . . . ಹೊರಬಿದ್ದ (ಹೇಮುಕೊ. ೧೭). [ದೀರ್ಘ + ದಂಡಪ್ರಣಾಮ]

ದೀರ್ಘದರ್ಶಿ (ನಾ). ೧. ಮುಂದಾಲೋಚನೆಯುಳ್ಳವನು. ೨. ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ತನ್ನು ಕುರಿತು ಯೋಚಿಸುವವನು; ಹಿಂದು ಮುಂದಂ ಕುರಿತು ಆಲೋಚಿಸುವವನು: ರಾಜರ್ಷಿಯಾ ದೀರ್ಘ ದರ್ಶಿಯಾ ಸಮದರ್ಶಿ ತಾಂ ಸಮಬುದ್ಧಿಯಿಂ ದರ್ಪದಿಂ ಪಾಲಿಸಿರ್ದನು ರಾಜ್ಯಮಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬-೦೬೯). ೩. ವಿವೇಕಿ; ಬುದ್ಧಿವಂತ.
[ಸಂ. ದೀರ್ಘದರ್ಶಿನ್]

ದೀರ್ಘದರ್ಶಿನಿ (ನಾ). ಮುಂಬರುವುದನ್ನು ಕುರಿತು ಆಲೋಚಿಸುವವಳು; ಮುಂದಾಲೋಚನೆಯುಳ್ಳವಳು: ಮೂರ್ಛೆವೋದತ್ತಿಗೆಯ ನೋಡಿ ಸೌಮಿತ್ರಿ "ಅಗ್ರಜನೆ, ದೀರ್ಘದರ್ಶಿನಿ ದಿಟಂ ಆ ಕೈಕೆ!" ಎಂದಾರ್ಭಟಿಸಿ ಬಾಣಮಂ ಪೂಡಿ ರಯುವನೆಚ್ಚನ್ ರಾಕ್ಷಸಾಕೃತಿಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೮೦-೧೪೬). [ಸಂ. ದೀರ್ಘದರ್ಶಿನೀ]

ದೀರ್ಘದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ಮುಂದಾಲೋಚನೆ; ದೂರದೃಷ್ಟಿ. ೨. ವಿವೇಕ; ಮುಂಜಾಗ್ರತೆ. ೩. ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು; ದೂರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು: "ಮುಂದರಿವವನಂ ದೀರ್ಘದೃಷ್ಟಿಯೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೬೨-೨೨೧); "ದೀರ್ಘದೃಷ್ಟಿಯೆನೆ ಮುಂದರಿವವಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೬೧-೦೯): ಪ್ರಜೆಗಳು . . . ಬಿರುಗಣ್ಣುಗಳ ದೀರ್ಘದೃಷ್ಟಿಯಿಂದೀಕ್ಷಿಸುತ್ತ (ಸುಗುಗಂ. ೮೩-೩). 'ದೀರ್ಘದರ್ಶಿ' ಪರಾ. [ದೀರ್ಘ + ದೃಷ್ಟಿ]

ದೀರ್ಘದೇಹಿ (ನಾ). ೧. ದೊಡ್ಡ ಶರೀರವುಳ್ಳವನು; ಗಾತ್ರವಾಗಿರುವವನು; ಮಹಾಕಾಯಂ: ರಕ್ಕಸರನಿಬರೆಲ್ಲರುಂ ದೀರ್ಘದೇಹಿಗಳ್ಬೆಕ್ಕಸದ ಕೋಪಿಗಳ್ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೬-೨೨). ೨. ಹೆಗ್ಗಣ: "ದೀರ್ಘದೇಹೀ, ಮೂಷಿಕಾ–೨ ಹೆಗ್ಗಣಗಳ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೭).
[ಸಂ. ದೀರ್ಘದೇಹಿನ್]

ದೀರ್ಘದ್ವೇಷ (ನಾ). ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದಿರುವ ವೈರ; ಬದ್ಧವೈರ: ದೀರ್ಘದ್ವೇಷವಂ ಮಾಡಲಾಗದು (ವಿವೇಕ. ೦೩೧): ದೀರ್ಘದ್ವೇಷವು ನಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಯವರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೮೦).
[ದೀರ್ಘ + ದ್ವೇಷ]

ದೀರ್ಘದ್ವೇಷಿ (ನಾ). ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದ ವೈರವುಳ್ಳವನು; ಬದ್ಧವೈರಿ.
[ಸಂ. ದೀರ್ಘದ್ವೇಷಿನ್]

ದೀರ್ಘಧನು (ನಾ). ಉದ್ದವಾದ ಬಿಲ್ಲು: ಪೇರುರಂ ಕಟಿಯ ನಡು ಕೊಬ್ಬಿದ ಪೆಗಲು ಪಿಡಿದ ಕೂರಂಬು ದೀರ್ಘಧನುವೆರಸಿ ನೆರೆದುದು ಕಾನನಾರಿಗಳೆನಿಪ್ಪ ಶಬರಾಧಿಪರು (ಹಚಕಾ. ೩-೨). [ದೀರ್ಘ + ಧನು]

ದೀರ್ಘನಾಡಿ (ನಾ). ಶರೀರದ ಒಂದು ನಾಡಿಯ ಹೆಸರು: ಮಯೂರ ನಾಡಿ ... ದೀರ್ಘನಾಡಿ ... ಸಂತೋಷ ನಾಡಿ ಇಂತೀ ನಾಡಿಗಳೊಳಗಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ನಾಡಿ ಜೀರ್ಣವರ್ಣದಂತೆ (ಶರಚ. ೪೮೦).
[ದೀರ್ಘ + ನಾಡಿ$_1$]

ದೀರ್ಘನಿದ್ರಿತ (ನಾ). ಮರಣ ಹೊಂದಿದವನು; ಸತ್ತವನು: ಕೆಲವು ಕಾಲದಿನಾತನ ತಂದೆ ಮಹಾದ್ರುಮಂ ದೀರ್ಘನಿದ್ರಿತನಪ್ಪುದುಂ ಕಟದ್ರುಮಂ ರಾಜಪದವಿಯೊಳ್ ನಿಂದಂ (ಶಂಕಶಂ. ೨೬-೨೨). [ಸಂ.]

ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆ (ನಾ). ಸಾವು; ಮರಣ: "ನಿಧನಂ, ನಾಶಃ, ಮೃತ್ಯುಃ . . . ದೀರ್ಘನಿದ್ರಾ–ಈ ೧೨ ಸಾವು" (ಹಲಾಯು. ೦೦೩-೬): "ಮೃತ್ಯು ಮರಣಂ ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆ . . . ಎನೆ ಸಾವಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೧೧೬-೩): ಈಗಳ್ ನಿನಗಿಂತೀ ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆಯಂ ಮಾಡಿದನೇ (ಗದಾಯು. ೫-೨೧): ಮಬ್ಬಿದೊಬ್ಬಿಗಿದಂತಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆಯೊಳಿರಲು ಹೊಬಗೆ ಶಶಿಧರನತ್ತ ಹಸಿದೆನೆಂದೆನುತಿರಲು (ಇಳಕ. ದೀ. ೫೪-೧೬): ಯಮಧರ್ಮರಾಜನು ಅವನಿಗೆ ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆ ತಂದಿದ್ದಾನೆ (ವಚಭಾ ೩೪೪). [ದೀರ್ಘ + ನಿದ್ರೆ]

ದೀರ್ಘಪೃಷ್ಠ (ನಾ). ಹಾವು: "ಆಶೀವಿಷಃ, ದೀರ್ಘಪೃಷ್ಠಃ–ಈ ೨ ನಿಮಿರ್ದ ಪಾ(ಹಾ)ವು" (ಹಲಾಯು. ೦೦೫-೦೯). [ದೀರ್ಘ + ಪೃಷ್ಠ]

ದೀರ್ಘಪ್ರಜ್ಞ (ನಾ). ಆಳವಾಗಿ ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡುವವನು; ಮುಂದಾಲೋಚನೆ ಮಾಡುವವನು: ಅಡಕತಲ್ಲಿಯ ಧನ ಪಯೋಧಿಯ ಕಡೆಯ ಕೋಟಿಯ ಮುಟ್ಟಿಯಲವನೆದೆಯೊಡೆದು ದೀರ್ಘಪ್ರಜ್ಞನಿತ್ತನು ಬೇಹ ವಸ್ತುಗಳ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೪-೪). [ದೀರ್ಘ + ಪ್ರಜ್ಞ]

ದೀರ್ಘಪ್ರಣಾಮ (ನಾ).=ದೀರ್ಘದಂಡಪ್ರಣಾಮ: ಸೇಟ ಗಿರಿದಾಸರಿಂ ದೀರ್ಘಪ್ರಣಾಮ ಹಾಕಿದರು (ಕಂಬಹು. ೯೩). [ದೀರ್ಘ + ಪ್ರಣಾಮ]

ದೀರ್ಘರೋಗ (ನಾ). ಬಹಳ ಕಾಲದ ರೋಗ; ಹಳೆಯ ಖಾಯಿಲೆ: ನಾಲಗೆಯು ಅತಿದೀರ್ಘವಾಗಿಯಾದರೂ ಅತಿಗಿಡ್ಡನಾಗಿಯಾದರೂ ಇದ್ದರೆ ದೀರ್ಘರೋಗದಿಂದ ಮರಣವೆಂದರಿವುದು (ಸಕಲ್ಯ. ೦೪).
[ದೀರ್ಘ + ರೋಗ]

ದೀರ್ಘರೋಷಿ (ನಾ). ಬಹಳ ಕಾಲ ಕ್ರೋಧವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವನು: ಜ್ಞಾತಿ ಬಹಿಷ್ಕೃತಂ ವ್ಯಸನಿ ದೈವಪರಂ ಶಿಶು ದೀರ್ಘರೋಷಿ ಸತ್ಯೇತರನಸ್ಥಿರಂ . . . ಎನಿಪ ನರಪನೊಳೆಂದುಂ ವಿಜಿಗೀಷುಗಳಪ್ಪ ಮಹೀಭುಜರೆಂದುಂ ಸಂಧಿ ಮಾಡರ್ (ಶಂಕಶಂ. ೨೨೦-೬).
[ಸಂ. ದೀರ್ಘರೋಷಿನ್]

ದೀರ್ಘಲಲಿತ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡಂ ಶ್ರುತಿಗಮಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಸಂತ ಪ್ರಮಿತ ದೀರ್ಘ ಲಲಿತ . . . ದೀರ್ಘ ಲ [ಪಾಠಾಂ. ಲಾ]ಲಿತ . . . ಕೋಮಲವೆಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡೇ ಶ್ರುತಿಗಮಕಗಳೆಂತಲುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೪೮). 'ಶ್ರುತಿ' ಪರಾ. [ದೀರ್ಘ + ಲಲಿತ]

ದೀರ್ಘವರ್ತುಲ (ನಾ). ಅಂಡಾಕಾರವಾದ ವೃತ್ತ; ದೀರ್ಘವಾದ ಗೋಳ: ಅವರ ಎಲೆಗಳು ದೀರ್ಘವರ್ತುಲಾಕಾರ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೫೪).
[ದೀರ್ಘ + ವರ್ತುಲ]

ದೀರ್ಘವೃಂತ (ನಾ). ಉದ್ದವಾದ ಕಾಂಡವನ್ನುಳ್ಳುದು; ಹೆಮ್ಮರ: "ಮಂಡೂಕಪರ್ಣಃ . . . ದೀರ್ಘವೃಂತಃ, ಕಟನ್ನಟಃ, ಶೋಣಕಃ, ಅರಳುಃ–೧೨ ಹೆಮ್ಮರದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೫).
[ದೀರ್ಘ + ವೃಂತ]

ದೀರ್ಘವೃತ್ತ (ನಾ). ಅಂಡಾಕಾರದ ಸುತ್ತು,–ಗೋಳ: ಭೂಮಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಸುತ್ತು ತಿರುಗುವ ಹಾದಿಯು, ಸರಿವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿರದೆ, ದೀರ್ಘವೃತ್ತವಾಗಿದೆ (ಕಾಲಕ್ರ. I, ೩೦೧): ದೀರ್ಘವೃತ್ತ (Ellipse) ವು ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿದಿತ್ತು (ತತ್ತ್ವಶಾ. ೪೬೧).
[ದೀರ್ಘ + ವೃತ್ತ$_1$]

ದೀರ್ಘವ್ಯಾಧಿ (ನಾ).=ದೀರ್ಘರೋಗ: (Chronic Complaint. ಇಂಕನಿ).
[ದೀರ್ಘ + ವ್ಯಾಧಿ]

ದೀರ್ಘಶಯನ (ನಾ). = ದೀರ್ಘನಿದ್ರೆ. 'ದೀರ್ಘಶಯನಂಗೆಯ್' ಪರಾ. [ದೀರ್ಘ + ಶಯನ]

ದೀರ್ಘಶಯನಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಸಾವನ್ನು ಹೊಂದು; ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದು: ಏರ್ಗಳಿಂದೊಗುರ್ಡಿಸಿ ಸಾರಥಿ ಬಳಲ್ಕೆ ಕೆನ್ನೀರ್ಗಾರಿ ದೀರ್ಘಶಯನಂಗೆಯ್ಕೆ ಕುದುರೆಗಳ್ನೀರ್ಗೋಲ ಪೋರ್ಗಳಾ ನೃಪನಂಗದೊಳ್ಕಾಣಿಸಿದುವು ಜಾಳಂಧ್ರದಂತೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೪-೩೫).
[ದೀರ್ಘಶಯನ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೀರ್ಘಶ್ಮಶ್ರು (ನಾ). ನೀಳವಾದ ಗಡ್ಡ,–ದಾಡಿ: ಗಂಡಸರು ದೀರ್ಘಕೇಶವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಗಂಟುಹಾಕಿ ಜಟ್ಟವನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಶ್ಮಶ್ರು ಬೆಳಸಿ ಮೀಸೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಭಾರತ. ೦೩).
[ದೀರ್ಘ + ಶ್ಮಶ್ರು]

ದೀರ್ಘಶ್ರುತಿ (ನಾ). ನಿಡಿದಾದ ನಾದ ; ಬಹುದೂರದವರೆಗೆ ಕೇಳಿಸುವಂತಹ ನಾದ : ನಾತಿದೂರದೊಳೊಂದು ಪೊಣ್ಮಿದುದು, ಸೀಳ್ದಪೋಲ್ ವನ್ಯನಿಶ್ಶಬ್ದಮಂ ದೀರ್ಘಶ್ರುತಿಯ ಸೀಳ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೯೦-೧೬೯).
[ದೀರ್ಘ + ಶ್ರುತಿ]

ದೀರ್ಘಶ್ವಾಸ (ನಾ). ನಿಟ್ಟುಸಿರು : ಅಲಘುಂತರವರಿವೇದನಾವಿಹ್ವಳಿತಕಂಠಗತಾತ್ಮನೂರ್ಧ್ವಗಸ್ಖಲಿತ ದೀರ್ಘಶ್ವಾಸನಿದ್ದನು ಕೌರವರ ರಾಯ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೦೦-೨). [ದೀರ್ಘ + ಶ್ವಾಸ]

ದೀರ್ಘಸತ್ರ (ನಾ). ೧. ಬಹು ಸಮಯದವರೆಗೆ ನಡೆಯುವ ಯಾಗ ; ಸೋಮಯಜ್ಞ : ಋಷಿಗಳು ಮತ್ತು ರಾಜರ್ಷಿಗಳು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ದೀರ್ಘಸತ್ರಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೂತರು ಈ ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಭಾರದ. ೧೩೮). ೨. ಬಹುಕಾಲ ಯಾಗ ಮಾಡುವವನು.
[ದೀರ್ಘ + ಸತ್ರ]

ದೀರ್ಘಸುಮಂಗಲಿ (ನಾ). ಬಹುಕಾಲ ಐದೆಯಾಗಿರುವವಳು ; ಬಹುಕಾಲ ಗಂಡನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವಳು ; ಮುತ್ತೈದೆ : ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಮುದುಕರಿಗೂ ಅತ್ತೆಮಾವಂದಿರಿಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಅವರಿಂದ 'ದೀರ್ಘಸುಮಂಗಲಿಯಾಗು' ಎಂದು ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆದಳು (ಶಕಥಾ. ೧೬೯). [ಸಂ. ದೀರ್ಘಸುಮಂಗಲೀ]

ದೀರ್ಘಸೂತ್ರ (ನಾ). ೧. ತಡಮಾಡುವವನು ; ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು ; ಜಡ ; ಆಲಸಿ : "ಅಳಸಂ ಮಂದಂ ಜಡಂ ಮಂಥರನೆನಿ[ಪನವನುಂ] ಶೀತಲಂ ದೀರ್ಘಸೂತ್ರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೦-೧೧). ೨. ಉದ್ದವಾದ ಎಳೆಗಳುಳ್ಳುದು, ೧, ೨ : ಎಳೆಯುಳ ನಳಿತೋಳಂ ದಂದಳಿಪೆನೆನುತ್ತೆಳಸಿ ತಳೆಯದಳಲಿಂ ಜಲದೊಳ್ಮುಳುಗಿತು ಮೃಣಾಳಮಿಷ್ಟ ಮನಿಳೆಯೊಳ್ತಿಳಿ ದೀರ್ಘಸೂತ್ರನೇಂ ಪಡೆದಪನೇ (ಚಾಜಿಕೆ. ೭-೪೦).
[ದೀರ್ಘ + ಸೂತ್ರ]

ದೀರ್ಘಸೂತ್ರಿ (ನಾ). ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು; ವಿಳಂಬಿ : "ದೀರ್ಘಸೂತ್ರೀ, ಜಡಕ್ರಿಯಃ—ಈ ೨ ತಡೆದು ಗೆಯ್ವವಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೩-೨೨೮) : ದೀರ್ಘಸೂತ್ರಿಗಳವರ ಸಂಗದಿಂ ಕಿಡುವುದೆ ದಿಟಂ ಕವ್ಮ ಕಷ್ಟಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦೨-೨೧). [ಸಂ. ದೀರ್ಘಸೂತ್ರಿನ್]

ದೀರ್ಘಸ್ವರ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಎರಡು ಹ್ರಸ್ವಾಕ್ಷರಗಳಷ್ಟು ಕಾಲವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ವರ : ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಬೇಕಾಗುವ ಆ, ಈ, ಊ, ಋ, ಏ, ಓ ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಸ್ವರಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು (ಶುಧ್ಯಶು. ೧೩). [ದೀರ್ಘ + ಸ್ವರ]

ದೀರ್ಘಾಕಾರ (ನಾ). ೧. ಎತ್ತರವಾದ ಆಕಾರ. ೨. ಎತ್ತರವಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವನು : ಕಫಾತ್ಮಂ ದೀರ್ಘಾಕಾರಂ ಸುಬುದ್ಧಿ ಮೇದಸ್ವಾರಂ ನಸುಕೆಂಚತಲೆಯುವಕ್ಕುಂ ಜೀವಂ (ಚಾತಿ. ೨-೨೩). [ದೀರ್ಘ + ಆಕಾರ]

ದೀರ್ಘಾಕ್ಷರ (ನಾ). = ದೀರ್ಘ ೩ : ಉಭಯಮಾತ್ರಂ = ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಯನುಳ್ಳುದು, ದೀರ್ಘಂ = ದೀರ್ಘಾಕ್ಷರಂ (ಅಪ್ಪುದು) (ಕಮುದ. ೦೦ ಟೀಕೆ).
[ದೀರ್ಘ + ಅಕ್ಷರ]

ದೀರ್ಘಾದೇಶ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಒಂದು ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ದೀರ್ಘಸ್ವರವು ಬರುವುದು : ತುದಿಯೊಳ್ ದೀರ್ಘಾದೇಶಂ ಪೊದಟ್ಟು ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಗರೆಬರ ಮತದಿಂ ಪುದಿದಿರ್ಕುಂ (ಶಾವ್ಯಾವ. ೦೩೬). [ದೀರ್ಘ + ಆದೇಶ]

ದೀರ್ಘಾಯಿತ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಶ್ರುತಿಗಮಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸ್ಫುರಿತ . . . ದೀರ್ಘಾಯಿತ [ಪಾಠಾಂ. ದೀರ್ಘಿತ] . . . ಕೋಮಲವೆಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡೇ ಶ್ರುತಿಗಮಕಗಳೆಂತಲುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೪೮). 'ಶ್ರುತಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೀರ್ಘಾಯು (ನಾ). ೧. ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಬದುಕಿರುವಿಕೆ ; ಬಹಳ ಕಾಲದ ಬಾಳು: ಮಾಡುಗೆ . . . ಈಶನಿಷ್ಟಸುಖಮಂ ದುರ್ಗಂಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಮಂ (ಪಂಚಶಂ. ೦-೮) ; ಕುಡುಗೆ ಕಂದರ್ಪಂಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಮಂ (ಲೀಲಾವ. ೩-೭೧) : ಎಮಗೀ ಯುಗಕೆ ನೀವಲ್ಲದೆ ದೀರ್ಘಾಯುಮಂ ಕೊಡುವವನ ದಾವಂ ಪೇಮನಾರಾಧ್ಯ (ಬಸಪು. ೪೬-೪೧) ; ಏಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಮಿರೆ ಮುನಿದು ಕಲಿ ಜವರಾಯಂ ಕೊಲಲಾಜಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೮-೨೮). ೨. ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಬದುಕಿರುವವನು : ದೊರೆಕೊಂಡಂದಧಿಯೋಗಂ ನರಪತಿ ದೀರ್ಘಾಯು ವಿಭವಸಂಯುತನಭಯಂ ನಿರುಜಂ ಸುಖಾನ್ವಿತಂ ಜಿತವಿರೋಧಿ ತಾನೆನಿಸಿ ವರ್ತಿಕುಂ (ಜಾತಿ. ೧೪-೧೧); ಭಾವಿಸಿ ಪರಸಿದಡೆ ದೀರ್ಘಾಯುವಾಗಿರೆ ಕರುಣಿಸಬೇಕು (ಬಸಪು. ೪೬-೧೭). [ಸಂ.]

ದೀರ್ಘಾಯುಷಿ (ನಾ).=ದೀರ್ಘಾಯು ೨ : ಹಿರಿಯರು ದೀರ್ಘಾಯುಷಿಯಾಗು ಎಂದು ಆಶೀರ್ವದಿಸಿದರು (ರೂಢಿ). [ಸಂ. ದೀರ್ಘಾಯುಷೀನ್]

ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯ (ನಾ).=ದೀರ್ಘಾಯು ೧ : ವಜ್ರವೃಷಭನಾರಾಚಾಸ್ಥಿಸಂಧಿಬಂಧಮುಂ ... ಲಕ್ಷಸಮಾಸಮಿತಾನಪವರ್ತಿತ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯಮುಂ ತನಗನುಸಂಗತಮಾಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೯೪ ವ) ; ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಳದೆ ಬಹಳ ಹೊತ್ತಿನ ತನಕ ಮಲಗಿ ನಿದ್ದೆ ಮಾಡುವವರು ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನೂ ಘನತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆಯಲಾರರು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೯೧).
[ದೀರ್ಘ + ಆಯುಷ್ಯ]

ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು (ನಾ). ೧.=ದೀರ್ಘಾಯು ೧ : ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದ್ದರೂ ಐಹಿಕವಾದ ಪಾರ್ಥಿವಜೀವನವೆ ಶಾಶ್ವತವೆಂದು ಅವರು ಅರಿಯಲಿಲ್ಲ (ಋಕ್ಸಾರ. ೦೦ ಟೀಕೆ). ೨. ಕಾಗೆ. ೩. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ. [ಸಂ. ದೀರ್ಘಾಯುಸ್]

ದೀರ್ಘಾಲೋಚನೆ (ನಾ). ಆಳವಾದ ಯೋಚನೆ,-ಚಿಂತನೆ : "ಏನೇ ಮಂಗ್ಲೀ . . . ಭಾಳ ದೀರ್ಘಾಲೋಚನೆ ಮಾಡ್ತಾ ಇರೋ ಹಾಗಿದೆ !" ಎಂದು ನಗೆಯಾಡಿದನು (ಸರ್ವಮಂ. ೩೨೯) ; ಹೂವಯ್ಯ . . . ತಾನು ಸೀತೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಳಿದ ಒಂದು ವಿಚಾರವನ್ನು ಕುರಿತು ದೀರ್ಘಾಲೋಚನೆ ಮಾಡತೊಡಗಿದ್ದನು (ಕಾನೂರು. ೩೩೯). [ದೀರ್ಘ + ಆಲೋಚನೆ]

ದೀರ್ಘಾವಧಿ (ನಾ). ಬಹಳ ಕಾಲ,-ಅವಧಿ : ಈ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಬೇಕು (ರೂಢಿ).

ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಬೆಳೆ=ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಬೆಳೆ : ಈಗ ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿರುವ ಹೊಸ ಬೇಸಾಯ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಬೆಳೆಗಿಂತ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಬೆಳೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಹೆಚ್ಚಿದೆ (ರೂಢಿ). **ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಯೋಜನೆ** = ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಯೋಜನೆ : ಪಂಚವಾರ್ಷಿಕಯೋಜನೆಯ ಜೊತೆಗೆ ದೀರ್ಘಾವಧಿಯೋಜನೆಗಳು ಅಗತ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಮನಗಂಡಿದ್ದೇವೆ (ರೂಢಿ). **ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಸಾಲ** = ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲದವರೆಗೆ ಕಂತುಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ ಸಾಲ ; ವಾಯಿದೆ ಹೆಚ್ಚು ಇರುವ ಸಾಲ : ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು ರೈತರಿಗೆ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಾವಧಿ ಸಾಲಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ (ರೂಢಿ).
[ದೀರ್ಘ + ಅವಧಿ]

ದೀರ್ಘಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದವಾದ ಕೊಳ : ಕುಂದದೆ ಪೆರ್ಚುವ ತೋಯದಿಂದಮಾ ನಗರದ ಬಾವಿಪೊಕ್ಕರಣೆ ದೀರ್ಘಿಕೆ . . . ಪಳ್ಳಮೊಳಿವೆಂಬ ಜಲಾಶಯಮಿಂತು ಸುತ್ತಲುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೩೪) ; ಬಗರನೆ ದೀರ್ಘಿಕೆ ಹೊಕ್ಕರಣೆಯು ಬಾವಿ . . . ಪೂಗೊಳನಿಲ್ಲದ ನಗರವಿಲ್ಲಾ ನಾಡೊಳಗೆ (ರಾಜುವಿ. ೨-೨೭). ೨. ಸರಸ್ಸು : ಕಲ್ಯಾಣಿ ; ಪುಷ್ಕರಿಣಿ : "ವಾಪಿ ದೀರ್ಘಿಕೆ ಪರಿಖಾತಂ ದೇವಖಾತಮಕ್ಕುಮುಖಾತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೪-೦೩); ಶತಸಹಸ್ರಮುಖಾವಹ ಜಾನುದಘ್ನ ದೀರ್ಘಿಕಾಂಭಃಕುಲ್ಯಾಪ್ರವಾಹಂ

ಗಳಂ ಜಲದುರ್ಗಂಗಳಿಂದೆ ನೊಂಕಿ ಕದಡಿಯುಂ (ಆದಿಪು. ೮-೧೧ ವ) ; ಏನಂ ಬೇಟ್ಟುದೊ ಸಿರಿಯುದ್ಯಾನಿಯನಣ್ಣಿಯೊಳೆ ತೀವಿ ದೀರ್ಘಿಕೆಗಳವಂತಾ ನೃಪತಿ ನಿಚ್ಚಲಯುಸ್ಯಾನಿಯನವಗಾಹವಿರಿಸುವಂ ಬೋದನದೊಳ್ (ಶಂಖಳಾ. ೧-೧೭) ; ಕೈರವ ಪುಂಡರೀಕ ಪುಂಡಷಂಡದಿನೆಸೆದಿರ್ದ ದೀರ್ಘಿಕೆಗಳಿಂದ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಕುಕ್ಕುನೂರುದಿತಯಶೋವಿಧಾನದಿನಲಂಕೃತವಾದುದು ಭೂಮಿಭಾಗದೊಳು (ಶಾಸಸ. ೮೨; 1138). ೩. ನದಿ : ಪಾವನ ಮಲಪ್ರಹರಿಯೆಂಬ ದೀರ್ಘಿಕೆ ಪರಿದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಗಳಿಗೊಲಿದು (ಗುರುಚಾ. ೧-೦೩). [ಸಂ. ದೀರ್ಘಿಕಾ]

ದೀರ್ಘೀಕರಣ (ನಾ). ೧. ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ; ಲಂಬಗೊಳಿಸುವುದು : "ಉದ್ದವಾಗುವುದು ; ಉದ್ದ ಮಾಡುವುದು ; ದೀರ್ಘೀಕರಣ ; ಲಂಬನ" (Elongation. ಕಂಕನಿ). ೨. [ವ್ಯಾಕ] ದೀರ್ಘಸ್ವರ ಪ್ರಯೋಗ ; ಸ್ವರವನ್ನು ಎಳೆದು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು: 'ದೇಗುಲಮಾನ್', ಏಚಿದಾನ್', ತವ್ವಾದ' ಈ ತರದ ದೀರ್ಘೀಕರಣವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ (ಕಶಾಅ. ೬೬).
[ಸಂ.]

ದೀರ್ಘೋಕ್ತಿ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ದೀರ್ಘಸ್ವರದ ಪ್ರಯೋಗ: ಸಂಬೋಧನೆ ದೀರ್ಘೋಕ್ತಿಯೊಳಂಬಾಗಿರೆ ಬರ್ಕುಂ (ಶಬಿದಾ. ೨-೨೩).
[ದೀರ್ಘ + ಉಕ್ತಿ]

ದೀರ್ಘೋಚ್ಛ್ರಿತ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಶ್ರುತಿಗಮಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸ್ಫುರಿತ . . . ದೀರ್ಘೋಚ್ಛ್ರಿತ . . . ಕೋಮಲವೆಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡೇ ಶ್ರುತಿಗಮಕಗಳೆಂತಲುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೪೮). 'ಶ್ರುತಿ' ಪರಾ.
[ದೀರ್ಘ + ಉಚ್ಛ್ರಿತ]

ದೀರ್ಘೋದ್ಯೋಗ (ನಾ). ೧. ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ ; ಸಂತತವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ. ೨. ಸಂತತವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ : ನಿತ್ಯಜೀವನದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸು ದೊರೆಯುವುದು ತಾಳ್ಮೆ, ದೀರ್ಘೋದ್ಯೋಗಗಳಿಂದಲೇ ಹೊರತು ಜಾದುವಿನ ಕಳ್ಳದಾರಿಯಿಂದಲ್ಲ (ಕಥಕ. ೧೧೨). [ದೀರ್ಘ + ಉದ್ಯೋಗ]

ದೀರ್ಣ (ಗು). ೧. ಒಡೆದ ; ಸೀಳಿದ. ೨. ಹೆದರಿದ ; ಭಯಗೊಂಡ. ೩. ತೆರೆದ ; ಬಿರಿದ. 'ದೀರ್ಣಾನನ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೀರ್ಣಾನನ (ನಾ). ತೆರೆದ ಬಾಯಿ : ರಸನಾಶಂಪಾಶತಂ ಸಂಚಳಿಸೆ ವುದಿಯೆ ಫೂತ್ಕಾರವಾ ಶಾಂತವುಂ ದಳ್ಳಿಸೆ ವಚ್ಚಿಜ್ವಾಲೆ ದೀರ್ಣ [ಪಾಠಾಂ. ನಾಗಾ] ನನ ಕುಹರಸಹಸ್ರಂಗಳಿಂ ಕಣ್ಗಳಿಂದೆಣ್ಡೆಸೆಗಂಗಾರಂಗಳೆತ್ತಂ ಕೆದಱೆ ಫಣಸಹಸ್ರಂಗಳಂ ಬಿರ್ಚಿ ಕಣ್ಗವಿಸಿ ವಹ್ನಾವರ್ತಬಾಪಂ ಪಡೆದುದು ಭಯಮಂ ಕಾಳಕಾಳಾಹಿರೂಪಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೩-೭೪).
[ದೀರ್ಣ + ಆನನ]

ದೀವ, ದೀಹ (ನಾ). ೧. ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೂರಮೃಗಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ಪ್ರಾಣಿ; ಬೇಟೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಪಳಗಿಸಿದ ಪ್ರಾಣಿ : ಅಮೃತಮತಿ ಗಡ ಯಶೋಧರನ ಮನಃಪ್ರಿಯೆಯಾಕೆ ದೀವವಾಗೆ ಪುಳಿಂದಂ ಸುಮನೋಬಾಣಂ ತದ್ಭೂರಮಣನನೊಲಿವಂತೆ ಗೋರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಿರ್ಕುಂ(ಯಶೋಚ. ೨-೯). ೨. ಸಾಕಿದ ಪ್ರಾಣಿ. ದೀಹ: ೨. ವೃಕ ಶಾರ್ದೂಲ ಕೇಸರಿ ಕದಲಿ ಕಳಭ ಕ್ರೋಢ ಖಿಣಿ ಲೂಲಾಯ ಸಾರಂಗ ಮದದ ರಹಿಯಲಿ ಮಾನಿಸರು ಸೋಂಕಿದೊಡೆ ಸೆಡೆಯವು ಹೊಲನ ಹೊದೆಜಂಕ್ಕಿದವು ದೀಹದ ಹಿಂದಿನಂತಿರೆ (ಕುಮಾಭಾ. ೧೩-೧೭). ೩. ಆಕರ್ಷಣೆಯ ಸಾಧನ ; ಮೋಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸಾಧನ: ಎನ್ನ ಪಸರಿಸಿದ ಚಿತ್ರಪಟಮೆಂಬ ದೀಹಕ್ಕೆ ಖೇಚರ ಭೂಚರಯುವಮೃಗಂಗಳೆಳಸಿ ಬಂದು (ಆದಿಪು. ೩-೮೬ ವ) ; ಜಾಲಗಾಜನ ಕೈಯ ದೀಹ [ಪಾಠಾಂ. ವ]ದಂತೆ ಬಾಲೆಯರ ಮನದ ಸೋಲುವೆಯಂತೆ ಇಂತಿವರನಳವಾಡಿ

ಸಿಕ್ಕಿಸುವ ಪೋಲಿಗಾಱಿರಿಗೆಲ್ಲಿಯದೋ ಸತ್ಯ (ವೀರೇಶಮಾ. ೬೩-೨೬೮)-; ಚರಿಸುವ ವಿಟರ ಕರಣವೆಂಬ ಖಗಪಿಂಡಿಗಿರದೊಡ್ಡಿದ ದೀಹವೆನಲು ಮೆಱೆದುದು ಸೂಳೆಗೇರಿಯ ಸಾಲು (ಕಂಸವಿ. ೬-೯೨).

ದೀವದ ಖಗಮೃಗ = ಸಾಕಿದ ಪಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿ : ಉಡುಪಾನನೆ ಗಿಂತಯ್ದುದ ನೋವವಳವ ದವಕೆ ಕೈಬಿಡಿ ಕೌಳುಡ ತೊಡವುಡಿಗೆ ಚವರ ಸೀಗುರಿ ಬಿಜ್ಜಣ ಮುಡಿವೂ ಕರಗಂಬೊತ್ತ ಮಡದಿಯರ್ಗಂ ದೀವದ ಖಗ ಮೃಗಕಂ ಬಿಡದಡಿಸಿತು ತರುಮೂಲವನೊಂದಿದ ಕಡುನೋವಾ ಶಾಪಾ ಸಂತತಿಗಿರದೆಯ್ದುವ ಮಾಕ್ಕೆಯೊಳು (ಜಯಚಾ. ೨-೪೦). ದೀವದ ನವಿಲ್, ದೀಹದ ನವಿಲ್ = ೧. ಹೆಣ್ಣುನವಿಲನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು, ಉಪಯೋಗಿಸುವ ನವಿಲು. ೨. ಸಾಕಿದ ನವಿಲು; ಮಯೂರ: ಕಾಮ ಕಾಳೋರಗರೇಖೆಯಂತೆ ನಿಮಿರ್ದ ನೀಲಮಣಿಸ್ತಂಭದುನ್ಮುಖ ಮಯೂಖರೇಖೆಯುಂ ಕರ್ಪುಗಕುವ ದೀವದ ನವಿಲ್ಗಳುಂ . . . ಅತಿ ರಮಣೀಯಮಾಗೆ (ಶಂರಾಮಾ. ೩-೭೩ ವ) ; ಹರಿನೀಲಮಣಿಯು ಸೂಸಕದ ನೆಟಲ್ಗಳನಸಿತಾಹಿಗಳೆಂದೊಸೆದೆಳಸುವ ದೀಹದ ನವಿಲ್ಗಳೊಪ್ಪುಗುಮುವ ಜಿಓಲ್ (ಚಗವಿ. ೯-೦೨೮). ದೀವದ ಪುಲ್ಲೆ, ದೀವದ ಹುಲ್ಲೆ, ದೀಹದ ಪುಲ್ಲೆ, ದೀಹದ ಹುಲ್ಲೆ = ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಮೃಗಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ಜಿಂಕೆ,-ಚಿಗರೆ : ಆ ವನಿತೆಯರ್ ಮನೋಜನ ದೀವದ ಪುಲ್ಲೆಗಮನಂಗರಾಜನವರಾಜ್ಯೇವಾಸಕ್ಕಂ ದೂರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೧೯) ; ಮನೋಜನ ದೀವದ ಪುಲ್ಲೆಗಳೆನಿಸಿದುವು ನೆರೆದ ಪೆಂಡಿರ ತಂಡಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೨೦) ; ಒಲವಿಂದೆಯ್ದು ಪರಿವ ದೀವ [ಪಾಠಾಂ. ಹ]ದ ಹುಲ್ಲೆಗಳನಾ ಲಲನೆ ನೋಡಿದಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೭-೫೭) ; ಕರತಳದೊಳ್ ತೀವಿದ ಮರಕತಮುದ್ರಿಕೆಯ ಪಸುರ್ವೆಳಗುಗಳನಾ ಪಸುರ್ವುಲ್ಲೆಗೆತ್ತು ಮುಸುಂಡಿನೊಳಾರಯ್ದು ದೀಹ[ಪಾಠಾಂ. ವ]ದ ಪುಲ್ಲೆಯು ಕೊಣಸುಗಳ್ಗೆ ಪುಲ್ಲೆಸಟುಂ ಸೆಟೆದು ನೀಡುತುಂ (ಲೀಲಾವ. ೪-೧೬ ವ); ನಗಿಸುವ ಕೋಡಗಂ ನೆರೆದು ನೋಡುವ ದೀಹದ ಹುಲ್ಲೆ ಸೋಗೆಯಂ ನೆಗಪಿ ತುಡುಂಕಿ ಮೆಟ್ಟುವ ನವಿಲ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೧-೭೪). ದೀವದ ಬೇಂಟೆ = ಪಕ್ಷಿ, ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಣೆಯಾಗಿ ಒಡ್ಡಿ, ಅವುಗಳ ಆಸೆಯಿಂದ ಬರುವ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬೇಟೆಯಾಡುವಿಕೆ ; ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : ದೀವದ ಬೇಂಟೆಯುಂ ಬಿನ್ನಪಂಗೆಯ್ವೊಡೆ ಕಟ್ಟು[ಪು]ಟ್ಟುಂ ಕಾವುಂ ಮೇವುಂ . . . ಆನೆ ಬಲ್ಲೆಂ (ಶಂಖಳಾ. ೩-೪೩ ವ). ದೀವದ ಮೃಗ = ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೂರಮೃಗಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ಪ್ರಾಣಿ : ಹಾಸದ ಕುನ್ನಿ ದೀವದ ಮೃಗಂ ಬಲೆ ಪೆರ್ವಡಿ . . . ಎಂಬೀ ಸಮಕಟ್ಟು ಪಾಪದೆಱೆವೆಟ್ಟು ಜಳಸ್ಥಳಪಾರದಿಂ ಕ್ರಿಯೋಲ್ಲಾಸ ಮನುಂಟುಮಾಡಿ ಪೊಣಮಟ್ಟುದು ಬೇಂಟೆಗೆ ಲುಬ್ಧಕವ್ರಜಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೯೯). ದೀವದ ರಾಜಹಂಸೆ=ಸಾಕಿದ ಅರಸಂಚೆ : ಲೀಲಾಲಸಗಮನಮಂ ಗಜಗಮನೆಯರ್ಗುಪದೇಶಂಗೆಯ್ವ ದೀವದ ರಾಜಹಂಸೆಗಳುಮಂ . . . ಕೊಟ್ಟು ಪಂಡಿತೆಯುಮನೊಡವೋಪಂತು ಮಾಡಿ (ಆದಿಪು. ೪-೫೪ ವ). ದೀವದ ರಾಯ = ಬೇಟೆಯಾಡುವ ಸಾಧನವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟ ರಾಜ ; ಇತರ ರಾಜರನ್ನು ಶರಣಾಗತರಾಗಿ ಮಾಡಲು ಸೆಳೆಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರಾಜ: ಕದಪಂ ಪೊಯ್ಯುನ್ನುದ ಕೈಗೇಗೊಳಿಸಿ ತಿವುಳನಂ ಗಣ್ಣುದೊತ್ತಾಳ್ದನೊತ್ತಂಬದೆ ಪೂಗಿಟ್ಟೇಱದಂ ಮಾಳವನನಿರದೆ ಸಱೆಂಬಿನಂ ಮೆಟ್ಟಿ ಸಿಟ್ಟಿಕ್ಕಿದನಂಗಾಧೀಶನಂ ರಾಯರನೆ ಬದಿವೊಲಂಗೊಣ್ಣು ತನ್ನದ್ರಿತಿಯಿಂ ದೀವದ ರಾಯಮ್ಮರ್ಮಾಡಿ ಕಾರಾಗೃಹ ದೊಳಿರಿಸಿದಂ (ಮೃಅಲಿ. ೧೯೨೯, ೬೩-೧೯ ; 1091). ದೀವದ ಹರಿಣ = ದೀವದ ಪುಲ್ಲೆ: ಪಚ್ಚೆಯ ಜಗಲಿಯು ಜೆಲ್ವಿಂಗೆ ಕಣ್ಗೆಱವಿಯಾದಂತೆ ತೆಱಂಬೊಳೆವ ದೀವದ ಹರಿಣಗಳ ಲೋಚನಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳುಂ . . . ಅತಿ

ರಮಣೀಯವಪ್ಪಾಗೆ (ಶಂಶಾಮಾ. ೩-೭೩ ಪ). ದೀವದ ಹುಲಿ, ದೀಹದ ಪುಲಿ, ದೀಹದ ಹುಲಿ = ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಇತರ ಮೃಗಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಲು, ಸೆಳೆಯಾಗಿ ಒಡ್ಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹುಲಿ : ಗಿಡಗ ದೀವ[ಪಾಠಾಂ. ಹ] ದ ಹುಲಿ ಸಾಳುವ ಕರಿ ಕೋಣ ಹಿಡಿಯೆರಲೆಯ ಮೊತ್ತವನು ತಡೆಯದೆ ಕೊಂಡೆಯ್ದುಂದರು ಬೇಟೆಯ ಕಡುಗಲಿಗಳು (ಕುರಾಶಾಂ. ೨೭-೪೪): ಸಾಹಸದ ಬೇಟೆಯಪಡಲ್ ತೋಹಿನೊಳಂ ನಿಂದು ಬೇಡರಾಡಂಬರದಿಂ ದೀಹದ ಪುಲಿಗಳನಿಂಸುತೆ ಸೋಹಿದರ್ (ಹಮ್ಮಿರ. ೪-೪೩) ; ಲಂಘಿಸಿ ನೆಲನನೊದೆದು ಪುಟನೆಗೆದು ಗರ್ಜಿಸುತ ಬರೆ ಹೆದಱಿ ಕಂಗೆಟ್ಟು ಡೆಂಡಣಿಸಿ ಸರಳಿಸುವ ಹರಿಣಂಗಳಂ ಮೋದಿ ಮುಱಿದಟ್ಟಿ ಕೆಡಹಿದವು ದೀಹದ ಹುಲಿಗಳು (ಹಠಕಾ. ೩-೩೧). ದೀಹದ ಸಾಳುವ = ಪಕ್ಷಿಗಳ ಬೇಟೆಗೆ ಬಳಗಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಕ್ಷಿ ; ಡೇಗೆ : ಬೋಳೆಗಳ ವಿಚ್ಚೆಗಳ ದೀಹದ ಸಾಳುವನ ಗಳೆಯಂಟುಗಳ ಶಬರಾಳಿ ಬಂದುದು ಪರ್ಣಶಾಲೆಗೆ (ಶೂರರಾ. ೩-೩-೩).

[<ಪ್ರಾ. ದೀವಿಅ./ಸಂ. ದೀಪಕ./ತೆಲು. ದೀವು, ದೀಮು]

ದೀವ₂ 'ದೀಪ₁' ನೋ.

ದೀವ₃, ದೀವಿ₂ (ನಾ). ದೀವಿಗೆ ; ಸೊಡರು ; ದೀಪ : "ದೀವ-ದೀಪ = ಸೊಡರು" (ಶಬ್ದಕೋ. ೦೯) ; ದೀಪಶಬ್ದೋ ದೀಪವಚನಃ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೪೧ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). **ದೀವಿ₂** : 'ದೀವಿಜಾಲ' ಪರಾ.

[<ಪ್ರಾ. ದೀವ./ಸಂ. ದೀಪ]

ದೀವ₄ (ನಾ). ೧. ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವವನು; ಬೆಸ್ತ : "ಧೀವ:, ಧೀವರಃ= ದೀವಂ" (ಶಾಕಶ್ಮ. ೫೩) ; ಸನ್ಯಾಸಿಯೊಬ್ಬಂ ದೀವನರಸಿಯಂ ಹೋಗು ತಿರ್ದೊಮ್ಮೆ ಬಂದ ಗಾವಳಿಗೆ ಹೆದಱಿ ಅಂಜನಗೆಯೊಳಗಡಗಲಾ ದೀವ ನಱಿಯದೆ ಸುರಿದ ಸುರೆಯಿಂದ ಸತ್ತವಂ ಭಾವಿಸಲು ಲಿಂಗವಾದ ವಿಭಾಂಡೇಶನಂ ಕಂಡನಂದವನೀಶನು (ಹಠಕಾ. ೧೧-೪೩) ; ಮೀನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದವರು ದೀವರು (ಕಶಾಅ. ೪೪೩) : ದೀವರ ಹೆಂಗಸರ ಕಳ್ಳನೋಟ, ಯಾರಾರೋ ಹಬ್ಬಿಸಿದ್ದ ಸುದ್ದಿ . . . ಇವೆಲ್ಲ ಅವಳ ಸಾವಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೆ (ಆದೋಲೀ. II ಮುನ್ನುಡಿ). ೨. ಬೇಡ ; ಶಬರ : ಕಣುವೆ ಕಾವ ದೀವರಿಗೆ ಅರಮನೆಯವರ ಮುಖಾಂತ್ರ ವಿಂಗಡದಲೂ ಸಲುವದು (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೯೪-೨೩ ; 1632).

[<ಸಂ. ಧೀವನ್]

ದೀವ₅ (ನಾ). (?) : ಆವುದು ಬಾಗಿದುದುಮಧಿಕ ಬಸನಂ ಕೇವಲಮಾಗೆ ನೆಗೆವುದು ಚಿತಾವಯವಂ ದೀ[ಪಾಠಾಂ. ದಿ]ವದಿಂ ನಿಂದು ಸಿತಗನಂ ನುಡಿದುವು ಭಾವಿಸೆ ಬಗೆಗೊಳದಾರ ಕೋರ್ಣದಿಯಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೫೦). [?]

ದೀವಗಾಱ (ನಾ). ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಣೆಯಾಗಿ ಒಡ್ಡಿ ಅವುಗಳ ಆಸೆಯಿಂದ ಬರುವ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ವಂಚಿಸಿ ಬಲೆಗೆ ಕೆಡಹು ವವನು ; ದೀವದ ಮೃಗಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬೇಟೆಯಾಡುವವನು: ಮನೋಜನೆಂಬ ದೀವಗಾಱನ ಪುಲ್ಲೆಗಳಂತೆ ತಂತಮ್ಮ ಮನೆಯ ಮುಂದಣ ಪಚ್ಚೆಯ ಜಗಲಿಗಳೊಳಂ . . . ತಂಡತಂಡದ ನೆರೆದಿರ್ದ ಪೆಂಡವಾಸ ದೊಳ್ವೆಂಡಿರಂ ಕಂಡು (ಶಂಶಭಾ. ೪-೮೪ ಪ). [ದೀವ₁ + -ಕಾಱ]

ದೀವಟ 'ದೀವಟಿಗೆ' ನೋ.

ದೀವಟಕಳ್ಳ 'ದೀವಟಿಗೆಕಳ್ಳ' ನೋ.

ದೀವಟಿಗ, ದೀವಟ್ಟಿಗ (ನಾ). ದೀಪವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವನು; ಪಂಜು ಹಿಡಿಯುವ ವೃತ್ತಿಯವನು : ಕರ್ಗತ್ತಲೆಯೊಳೆದೆಯಾಡುತಡಹದಂತೆ ತನಗೆ ತಾಂ ದೀವಟಿಗನಾದನೊ . . . ಎಂದೆನಿಸಿ ಮೆಱೆದನಚಳಿತ ಸಿದ್ಧನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೭-೩೯) : ಅಟಿಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ-ಕೊಲ್ಲಟಿಗಂ, ದೀವಟಿಗಂ, ಮಾವಟಿಗಂ (ಶಮದ. ೨೦೪ ಪ್ರಯೋ) : ರವಿಶಶಿಗಳೊಪ್ಪುವ ದೀವಟಿಗರು (ಶೂರರಾ. ೧-೮-೬೩) : ದೀವಟಿಗರು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯರು ವರತುರಗಾವಳಿಗಳ ನೆಱೆ ಪಿಡಿವ ಕೋವಿದನಿವಹ ಗಜಾರೋಹಕರ ಗೃಹ ಶೀವಿಹುವಾ ಪಟ್ಟಣದ (ಕಂಸವಿ. ೬-೫೭): ಇಬ್ಬರು ದೀವಟಿಗರು . . . ಅವರವರ ಮನೆ ಮುಟ್ಟ ಹೋಗಿ ತಲಪಿಸಿದರು (ಸವತಿ. ೪೩). **ದೀವಟ್ಟಿಗ** : ತೆಗೆಸು ಚೂಣಿಯ ಬಲವ ದೀವಟ್ಟಿಗರ ಕರೆಕರೆ ತೈಲಪೂರ್ಣದ ತೊಗಲ ಕುನಿಕಲ ಬಂಡಿ ಕವಿಯಲಿ ಕೋಟಿ ಸಂಖ್ಯೆಯಲಿ (ಕುಭ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೫-೩೨); ℙ ಇದಂ ಛಂದಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರೂಪ.

[ದೀವ₃ + -ಅಟಿಗ; ℙ ಇದನ್ನು ದೀವಟಿಗೆ + - ಅ₇ ಎಂದೂ ಬಿಡಿಸಬಹುದು.]

ದೀವಟಿಗೆ, ದಿವಟಿ, ದೀವಟಿ (ನಾ). ಪಂಜು ; ಹಿಲಾಲು : "ಪಂಜು: = ದೀವಟಿಗೆ" (ಶಾಕಶ್ಮ. ೬೫) : ಕಾಂತಿಯಿಂದಂಗಡಿಗಳೊಳ್ ಸರ್ವಜನತಾ ಗೃಹಾಂತದೊಳ್ ದೊರೆದೊರೆಗಳೋಲಗದೊಳೊಪ್ಪಿದುವನಂತದೀಪಂ ದೊಡ್ಡದೀವಟಿಗೆಗಳ್ ನಭದ ನಕ್ಷತ್ರಜಾಲದಂತೆ (ಜಲಪು. ೪೮-೩೩) : ದೆಸೆದೆಸೆಗಳ ಬೆಳಗುತ ದೀವಟಿಗೆಗಳೆಸೆದುವು (ಕಂಸವಿ. ೮-೨೨) : ದೀವಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ನೆಲಮಾಳಿಗೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹುಡುಕಿದರು (ಶ್ರೀರಾಯ. ೧೩೦) : ದಾಸಿಯರು ಕೈಯ ದೀವಟಿಗೆಗಳಿಗೆ ಗುಗ್ಗುಳವನ್ನೆರಚಿ ಉರಿ ಮಾಡಿದರು (ಸವತಿ. ೪) : ದೀವಟಿಗೆ ಮುಂದೆ ದೀಪವೇ (ಗಾದೆ). **ದಿವಟಿ** : ಕರದ ದಿವಟಿ ಹಿಲಾಲುಗಳ ಭಾಸುರ ಜಗಂಜ್ಯೋತಿಗಳ ಕಾಂತಿಸ್ಫುರಿತ ಸೂರ್ಯಜ್ಯೋತಿಗಳ ಸಾಲುಗಳು ಬೆಳಬೆಳಗೇ (ಅಸಂರಾ. ೧-೨೪-೩೫). **ದೀವಟಿ** : 'ದೀವಟಕಳ್ಳ' ಪರಾ; ℙ ದಿವಟಿ, ದೀವಟಿ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳು 'ದೀವಟಿಗೆ' ಎಂಬುದರ ಸವಕಳಿ ರೂಪವಿರ ಬಹುದೆ ?

ದೀವಟಿಗೆಯವ = ದೀವಟಿಗ : ಚಾವಡಿಯ ಕಾವಲ್ಗಾರರು ನೀರುಗಂಟಿ ದೀವಟಿಗೆಯವ . . . ಕಂದಾಚಾರದವರು ಕಳ್ಳಬಂಟರು ಅವರು ಇವರು- ಎಲ್ಲಾ ಗರ್ಗೂವೆ, ಸೇನಾಯಮುದ್ರೆ, ಕಡತದ ಕಾಣಿಕೆ . . . ಅದು, ಇದು- ಎನ್ನುತ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಲ್ಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಚಿಟ್ಟಿಅ. ೧೫೩-೫೦): ಆಟದ ಮನೆಗೆ ದೀವಟಿಗೆಯವನ ಮೇಲೇ ಕಣ್ಣು (ಗಾದೆ).

[?./ಸಂ. ದೀಪವರ್ತಿಕಾ./ಮರಾ. ದಿವಟೀ./ ತೆಲು. ದೀವಟಿ, ದೀವಟೀ, ದಿವ್ವಟ]

ದೀವಟಿಗೆಕಳ್ಳ, ದೀವಟಕಳ್ಳ (ನಾ). ಬೆಂಕಿ ಹೊತ್ತಿಸಿ ಅದರ ದೆಸೆ ಯಿಂದಾದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡುವವನು; ಪಂಜು ಹಿಡಿದು ಸೂರೆ ಮಾಡುವ ಕಳ್ಳ; ಪಂಜುಗಳ್ಳ : ಹಿಂದೆ ದೀವಟಿಗೆ ಕಳ್ಳರ ಹಾವಳಿ ಬಹಳವಾಗಿತ್ತು (ದೂಪ). **ದೀವಟಕಳ್ಳ** : (ಶ).

[ದೀವಟಿಗೆ + ಕಳ್ಳ₁]

ದೀವಟಿಗೆಮಾನ್ಯ (ನಾ). ದೀವಟಿಗರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಉಂಬಳಿ,-ವೃತ್ತಿ; ದೀಪ ಹಿಡಿಯುವವರಿಗೆ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಭೂಮಿ : (ಶ).

[ದೀವಟಿಗೆ + ಮಾನ್ಯ]

ದೀವಟಿಗೆವೆಣ್ (ನಾ). ದೀಪವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವಳು; ದೀಪವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಸೇವಕಿ: ಕಾಳಾಂಜಿ ಕುಂಚ ಹಡಪ ಪಾವುಗೆ ರತ್ನದಾಲವಟ್ಟವು ಚೊಂಬಾಳ ಸಾಲ ದೀವಟಿಗೆವೆಣ್ಗಳು ಭೂಪನಿದಿರಿನೊಳ್ ಮೋಳದೊಳೆಸೆ ದರಕಿಯಲಿ (ಕಂಸವಿ. ೮-೫೧). [ದೀವಟಿಗೆ + ಪೆಣ್]

ದೀವಟಿಗೆ ಸಲಾಂ, ದೀವಟಿಗೆ ಸಲಾಮು (ನಾ). ಪ್ರತಿದಿನ ಸಾಯಂ ಕಾಲ, ರಾಜ, ಗುರು ಮತ್ತು ಇತರ ಶ್ರೇಷ್ಠಪುರುಷರಂಗಳ ಅಥವಾ ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳ ಮುಂದೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಪಂಜು ಗಳನ್ನಾಡಿಸಿ ಗೌರವ ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಆಚರಣೆ : ಪಟ್ಟದಾನೆ ಕುದುರೆಗಳು ನದೀತೀರಕ್ಕೆ ಪೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಆಗತಕ್ಕ ಪೂಜೆ ದೀವಟಿಗೆ ಸಲಾಂ

ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಲಿರುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆಗಳವರಿಗೆ ದೀವಟಿಗೆಸಲಾಂ ಆದ ನಂತರ (ಮಹಾಪಂ. I, ೩೭); ಆ ಕಂಬಕ್ಕೆ ಈಗಲೂ ಮಹಾಪೂಜೆ ವೇಳೆ, ದೀವಟಿಗೇಸಲಾಂ ಮಾಡಿ ಮಹಾಪೂಜೆಗೆ ಆಮಂತ್ರಣ ಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ (ಕುಕುನಾ. ೦೦೯).

ದೀವಟಿಗೆಸಲಾಮು : (ಕ). [ದೀವಟಿಗೆ + ಸಲಾಂ]

ದೀವಟಿಗೆಸಲಾಮು 'ದೀವಟಿಗೆಸಲಾಂ' ನೋ.

ದೀವಟಿಗೆಸೇವೆ (ನಾ). ಪಂಜುಗಳಿಂದ ನೀವಳಿಸಿ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಸೇವೆ: ನೋಡ ಬನ್ನಿರೊ ಜನರು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಜೋಡು ದೀವಟಿಗೆ ಸೇವೆ (ಪುರಂದ. ೨-೪೨ ಪಲ್ಲವಿ) ; ದೀವಟಿಗೆಸೇವೆಯಾದ ನಂತರ ದೇವರ ಮೆರವಣಿಗೆ ಹೊರಡುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ದೀವಟಿಗೆ + ಸೇವೆ$_1$]

ದೀವಟ್ಟಿಗ 'ದೀವಟಿಗ' ನೋ.

ದೀವಬ್ಬರಸಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀವಧು ಧರೆ ಪೋಲಲ್ಕೋರಾವ ನೃಪಪ್ಪಗ್ರಮಹಿಷಿ ಭುವನಾಂಬಿಕೆ ವಾಗ್ದೇವಿಯರ ದೊರೆಯರೆನಿಸಿದ ದೀವಬ್ಬರಸಿಯರ ದೊರೆಗೆಟ್ಟರ್ ಪೆಱರೊಳರೆ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೩೮-೩: ಹು. ೩೨೦). [ದೀವಬ್ಬೆ + ಅರಸಿ]

ದೀವಬ್ಬೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು: ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಮದ್ ಸಕರರ ಸೂಳೆಯಬ್ಬೆಯ ಮಗಳ್ದೀವಬ್ಬೆ ಮಾಡಿಸಿದ ತೊಮ್ಮು (ಎಕ. IX (8), ಚನ್ನಪ. ೨೮೭-೨ : ೨೩೩). [ದೀವ$_2$ + ಅಬ್ಬೆ$_1$]

ದೀವರಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ದೇವಗರಿಗೆ . . . ದೀವರಿಗೆ, ಕಾಡುಜೀರಿಗೆ (ಮೃಜಿ. ೩೮-೭೩೯). [?]

ದೀವಸ, **ಧೀವಸ** (ನಾ). ೧. ಬುದ್ಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು; ಆಲೋಚನೆ; ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ೨. ಧೈರ್ಯ ; ಕೆಚ್ಚು : ಇರುಳಿರದೀ ದಿವಸವ ದೀವಸಂ ಮಾಳ್ಪ ತರಣಿ ತರಣಿಗಂಬರವನು ವಿರಚಿಸಿದಬ್ಬುರುಹನ ಪರಿಕಿಸದಿಂತು ಪರಶಿವನೇಕೆ ಪೆತ್ತನೊಯೆಂದ (ಸೂಲಕೋ. ೨೩-೫೭): ಇನಿಸುಂ ಚೊಕ್ಕಳಿಕೆಯ ದೀವಸಮೋಸರಿಸದೆ ತಕ್ಕಳಿಯದೆ ತದ್ಧೀರೋದಾತ್ತಂ ಮೇರುವಿನಂತಿರ್ದಂ (ಜಯಳಾ. ೦೭-೦೫). **ಧೀವಸ** : ೨. "ಧೀವಸಮಂ ದೆನಲುಸಿರ್ದಂ ಧೈರ್ಯಾರ್ಥಮಂ" (ಕಕುನಿ. ೧೦೭). ೩. ನಿಷ್ಠೆ ; ದಾರ್ಢ್ಯ: ದೇಶಿಯನಾಡಿದಳು ಪರವೆನಾಚಿ ವಲ್ಮೀಕನಾಥನ ಮುಂಬಿನೊಳು ರಸಿಕರೆ ದೆಯನಲ್ಲಾಡಿಸುತ ಯತಿಜನದ ಧೀವಸವನೀಡಾಡುತ (ಸೌಂದಪು. ೮-೧೧). ೪. ಉದ್ಧಟತನ; ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯ: ಕೊಡಲು ಹುಸಿದಡವಿಗಟ್ಟಿ ಬೈಚಿಟ್ಟ ನೆಂಬುದನಂತು ಎಸೆವ ವೇದಂಗಳೊಳು ಕೇಳಿ ಪೊಗಳುವಡದು ನಿನ್ನ ಧೀವಸವೆಂದನು (ಹಜಳಾ. ೨-೦೪). [<ಸಂ. ಧೀವಶ]

ದೀವಸಂಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಧೈರ್ಯಗೆಡು : ಬಗೆದನಂದು ಪೂರ್ವಾಚಲದೊಳು ಆವರಿಸಿ ಜಗವ ದಶದಿಶೆಯ ಮುದ್ರಿಸಿದ ತಮ ದೀವಸಂಗೆಟ್ಟೋಡೆ ಮುಂಚೂಣಿಯೊಳ್ಪದ್ಮಿನೀವಲ್ಲಭಂ (ಕೂಟ್ಟೊಲ. ೩-೩). [ದೀವಸ + ಕೆಡು$_1$]

ದೀವಸಿ, **ಧೀವಸಿ** (ನಾ). ದಿಟ್ಟ ; ಸಾಹಸಿ ; ಶೂರ : ದೊರೆಗಳೊಡನೀ ಘಟ್ಟಿಗೊಬ್ಬನೆ ನಿಲುವೆನೆಂದನದಾವ ಸತ್ವನಿಧಿ . . . ಈ ಪರಿ ಮುಟ್ಟಿ ದೀವಸಿಯಾವನೆಂದುದು ನಿಖಿಳ ಪರಿವಾರ (ಕುಪ್ಪಾಗ. ೩-೪೪). **ಧೀವಸಿ** : ಬಿರುದಭಟರೌಕಿದರು ರಾಯನ ಧುರದ ಧೀವಸಿಗಳು ನಿಹಾರದಲುರ ವಣಿಸಿದರು ಶಲ್ಯನಂಬಿನ ಮಳೆಯ ಮನ್ನಿಸದೆ (ಕುಪ್ಪಾಶ. ೨-೪೨). [<ಸಂ. ಧೀವಶಿನ್]

ದೀವಸಿಅಮಾವಾಸ್ಯೆ 'ದಿವಶೀಅಮಾವಾಸ್ಯೆ' ನೋ.

ದೀವಸಿಕೆ (ನಾ). ಧೈರ್ಯ ; ಸಾಹಸ: ಬಿಸಿಲು ಮಳೆ ಚಳಿಗಳಿಗೆ ಸಲಿಸ್ಯೆರಿಸುವ ದೇಹವೆ ನಿನ್ನದಿದು ದೀವಸಿಕೆಗಾವಂಜುವೆವು [ಪಾಠಾಂ. ಧೀವಸತನಕ್ಕಾವಂಜುವೆವು] (ಕೂರರಾ. ೨-೩-೩೫). [ದೀವಸ + –ಇಕೆ]

ದೀವಸಿಗ, **ಧೀವಸಿಗ** (ನಾ).=ದೀವಸಿ : ದೇವ ದನುಜ ನರೋರಗರ ಸುಭಟಾವಳಿಯೊಳವನಂತೆ ಧೈರ್ಯದ ದೀವಸಿಗರುಂಟೇ ವಿಚಾರಿಸಲೆಂದನಸುರೇಂದ್ರ (ಕೂರರಾ.೬-೩೦-೫೬); "ಜಾಗರೂಕನಪದವನಂ, ಎಚ್ಚರಿಕೆಯುಳ್ಳವನಂ, ಸಾಹಸಿ" (ಪ್ರಥಮ); ಆವ ದೀವಸಿಗನ ಆಟಪಾಟ ಕೂಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಲೆತು, ಆ ನಿಶ್ಚಿಂತಸ್ಥಿತಿಯ ಉತ್ಸವದ ಆನನ್ದದ ಅನ್ನಸ್ವತ್ವ ದಿಂದ ಜೀವಿಸಿದ್ದವೋ, ಆ ಕಂಠೀರವನು . . . ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು . . . ಬದುಕಿಕೊಂಡನು (ವಿಗತ. ೩೪-೧೨). **ಧೀವಸಿಗ** : ಘಾವಾಡಿಗನನು ಗೆಲುವೆ ನೆನುತಲಿ ಧೀವಸಿಗ ತಿರುಗಿದನು ಪುನರಪಿ ತಾಯ ಮಂದಿರಕೆ (ಪ್ರಹ್ಲಾಚ. ೪-೭). [ದೀವಸ + –ಇಗ]

ದೀವಳಿ 'ದಿವಾಳಿ$_1$' ನೋ.

ದೀವಳಿಗೆ 'ದೀಪಾಳಿಗೆ' ನೋ.

ದೀವಾಣ 'ದಿವಾಣ' ನೋ.

ದೀವಾಳಿಗೆ 'ದೀಪಾಳಿಗೆ' ನೋ.

ದೀವಾಳೀಚರಧವಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಿರುದು (?) : ಸೋಮೇಶ್ವರ ದಾಸಿಯಾಶ್ರಿತಜನಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಂ ದೀ ವಾ ಳೀ ಚ ರ ಧ ವ ಳ ೦ (ಎಕ. XII, ೨೬೯-೧೧ : 1040). [?]

ದೀವಿ$_1$ 'ದೀಪ$_1$' ನೋ.

ದೀವಿ$_2$ 'ದೀವ$_3$' ನೋ.

ದೀವಿ$_3$ (ನಾ). (?) : "ವಂಕಿಯನೆ ದೀವಿ[ಪಾಠಾಂ. ದಿವ] ಮೇದರಕತ್ತಿಯಕ್ಕು" (ಕುಂಗರಾ. ೦೦೩-೮). [?]

ದೀವಿಕರೆ (ನಾ). ದ್ವೀಪದ ತಡಿ,–ತೀರ : ದೀವಿಕರೆಯರಗಳಿನ್ ಮೊಳಗೆ ಮಾರಲಿಗಳ್ ಬೆದರಿ, ಎದೆಗುಂದಿ, ಪೆಚ್ಚಾದರೆಮ್ಮವರು ಕೇಳ್ದೊಡನೆ ! (ಪಾರಸಿ. ೦೫-೩೫೪). [ದೀವಿ$_1$ (<ದೀಪ$_1$) + ಕರೆ$_4$]

ದೀವಿಗೆ (ನಾ). ಸೊಡರು; ದೀಪ : "ಆ ದೀವಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿ ದೀಪ್ತಿ ಗೃಹಭಾನುವಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೬೧-೦೯); ದೀವಿಗೆಗಳ್ ಜಲಕ್ಕನೆಕ್ಕೆಕ್ಕೆಯಿನಿಟ್ಟಳಂ ಬೆಳಗುತಿರ್ದುವೆರಟ್ಟಿಸಿಯೊಡ್ಡಣಂಗಳೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೫): ದೀವಿಗೆಗಳಂ ಪಿಡಿದು ದೀಪಧಾರಿಣಿಯರ್ವರಂದು (ಕಾದಂಉ. ೩೨೨); ಕೊಸಗಿನ ಪೂವಿನೊಪ್ಪ ಸುರಹೊನ್ನೆಯ ಪುಷ್ಪದ ಚೆಲ್ವು . . . ರಂಜಿಸ ವನದೇವಿಯರ್ ನಲಿದು ಮನ್ಮಥರಾಜನ ಬರ್ಪುದಕ್ಕೆ ರಾಗಿಸಿ ಮನವೊಲ್ದು ಪೊತ್ತಿಸಿದ ದೀವಿಗೆಯಂದದಿನೊಪ್ಪಿ ತೋಱುಗುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೦೩) : ಸುಖಕ್ಕೆ ತುಂಬಿದ ದೀವಿಗೆ ಮನೆಯೆಲ್ಲವ ಸುಟ್ಟಂತೆ ಆನು ಮಾಡಿದ ಭಕ್ತಿ ಎನಗಿಂತಾಯಿತ್ತು (ಬಸವ. ೮೫೦) ; ಪಲವುಂ ದೀವಿಗೆಗಳ್ . . . ಒಪ್ಪೆ ತಿರ್ದುವಾ ಮನೆಮನೆಯೊಳ್ (ಗಿರಿಳ. ೪-೮೦) : ಎರಡು ಬಲದಲಿ ಹಿಡಿದ ದೀವಿಗೆ ನಂದಿದವು (ಕುಪ್ಪಾದ್ರೋ. ೦೬-೭).

ದೀವಿಗೆಯೆಣ್ಣೆ = ದೀಪ ಉರಿಸಲು ಬಳಸುವ ಹರಳೆಣ್ಣೆ, ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ, ಹೊಂಗೆಯೆಣ್ಣೆ ಮೊದಲಾದುವು : (ಕ). [< ಸಂ. ದೀಪಿಕಾ]

ದೀವಿಗೆಗಂಬ (ನಾ).=ದೀಪಕಂಭ ೧ : ವಿಗೆ ರಮ್ಯವಡೆದ ಹೊಂಬರಿಯಣ ತಳಿಗೆ ತಂಬಿಗೆ ಗಿಂಡಿ ಗಿಣ್ಣಲುಗಳನು ನಗೆಮೊಗದರ್ಪಣ ಹಂಸೆ ಪುತ್ಥಳಿಯ ದೀವಿಗೆಗಂಬಗಳನಿತ್ತನೊಲಿದು (ಮೋಹತ. ೧೩-೧೪). [ದೀವಿಗೆ + ಕಂಬ$_1$ (< ಕಂಭ)]

ದೀವಿಗೆವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ದೀಪವನ್ನು ಹಿಡಿ: ಉಸಿರನಾರೈದು ನಿರ್ಜೀವವೆಂದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ ನೋಡಲಮ್ಮದೊಯ್ಯನೆ ದೂರದಿಂದ ದೀವಿಗೆವಿಡಿದು ದಿಟ್ಟಿಸಿದರು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೪). [ದೀವಿಗೆ + ಪಿಡಿ$_1$]

ದೀವಿಜಾಲ (ನಾ). ದೀಪಗಳ ಸಾಲು,–ಶ್ರೇಣಿ,–ಸಮೂಹ: ತಳತಳಿಪ ದೀವಿಜಾಲಮಂ ಸಂದಳಿಸಿರೆ (ಬೊಂಕಳಾ. ೧೯೪೫, ಬಂಕಾಪುರ. ೨೭-೪ ; 1076). [ದೀವಿ$_2$ (<ದೀವ$_3$) + ಜಾಲ$_1$]

ದೀವಿನಾಡು (ನಾ). ದ್ವೀಪದ ಪ್ರದೇಶ: ಕೇಳಿ ಬಲ್ಲೆವು ಲಂಕೆಯಂ ತೆಂಕಣದ ಕಡಲ ನಡುವಣ ದೀವಿನಾಡಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೯೬-೨೯೯).
[ದೀವಿ₁ (<ದೀವ₁) + ನಾಡು]

ದೀವಿಸು (ಕ್ರಿ). ಆಶೀರ್ವದಿಸಂ; ಆಶೀರ್ವಾದ ಮಾಡಂ; ಹರಸು: "ಎಲ್ಲೆ ಭಕ್ತರೇ ನಿಮಗೂ ಮಹಿಳೇಶ್ವರಿಗೂ ಶಿವಾನುಗ್ರಹಮುಂಟಾಗಲಿ" ಎಂದು ದೀವಿಸಿದರು (ಪುರಾವಿ. ೧೬೬). [← ತೆಲು. ದೀವಿಂಚು]

ದೀವಿಹಲಸು (ನಾ). ಒಂದಂ ಬಗೆಯಂ ಹಲಸು; ಸೀಮೆಹಲಸು; ದ್ವೀಪದ ಹಲಸಂ: ಸೀಮೆಹಲಸು, ದೀವಿಹಲಸು, ರೊಟ್ಟೀಹಲಸು (ಮೃಕಿಗಿ. ೯-೧೬೦); ಆಲೂಗಡ್ಡೆ . . . ಬಾಳೆಕಾಯಿ, ದೀವಿಹಲಸು, ಹಲಸಿನ ಕಾಯಿಯ ಸೊಳೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಈ ರೀತಿ ಕರಿಯಬಹುದು (ಅಡುಶಾ. ೯೦). [ದೀವಿ₁ (<ದೀವ₁) + ಹಲಸು (<ಪನಸು)]

ದೀಹ 'ದೀವ₁' ನೋ.

ದೀಹಳಿಗೆ 'ದೀಪಾಳಿಗೆ' ನೋ.

ದೀಹಾರ (ನಾ). ದೀಹದ ಮೃಗಗಳನ್ನು ಇಡುವ ಜಾಗ,-ಸ್ಥಳ: ಇದು ದೀಹಾರದ ಗೇಹದಂತೆ ಹರಿಣೀರವ್ಯಂ ಗೃಹಗ್ರಾಮದಂತುದಿತಕ್ರೋಡ ವಿಭಾಸಿ ಕೋಶಗೃಹದಂತಪ್ರಾಪದಾಧಿಷ್ಠಿತಂ ಕದನೋರ್ವೀತಳದಂತೆ ದಾರುಣಚಮೂರಾವಸ್ಥಿತಕ್ಷೋಭಿತಂ ಮದಮತ್ತಕುಂಜರಗಾತ್ರದಂತೆ ವಿಳಸದ್ಭೂಪ್ರಭಾವಿಭ್ರಮಂ (ಪುಶ್ಯ.ಪು. ೩-೬೮): "ದೇಹಾರ (ದೇವಾರ ಎಂದಿರಬಹುದು)" (ಪುಶ್ಯ.ಪು. ಅಡಿಟಿ). [ದೀಹ (<ದೀವ₁)+<ಆಗಾರ]

ದು, ದೂ (ನಾ). ಎರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆ: ಏಕದ್ವಿತ್ರಿ ಚತುಃ ಶಬ್ದಾಕೃತಿಗಳ್ ದುತಿಚೌಗಳಾದೇಶಂಗಳ್ (ಶಮದ. ೨೯೦). 'ದಂಗುಣ', 'ದಂಗ್ಗಾಣಿ' ಪರಾ. ದೂ: "ದು (ದೂ)-ದ್ವಿ=ಎರಡು" (ಕದ್ಯಕೋ. ೩೦). 'ದೂಜಾವ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ದ್ವಿ]

ದುಂ (ನಾ). ಒಂದಂ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ದುಡುಹುಂಬ ದುಮ್ಮೆಂಬ . . . ಖಿಣಿಲೆಂಬ ಕಟಲೆಂಬ ದನಿ (ವೀಕ್ಷ.ಪು. ೨-೦೦-೮); 'ದುಂ' 'ದ್ಗಂ' ಎಂಬ ಸಪ್ಪಳ ಮಾಡುವ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸಿ ಹಾಡುವ ವಾಡಿಕೆಯೂ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಬಂದಿದೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೯೩).

ದುಂಕಿ (ನಾ). (ಕರಾ) ಗಾಣವನ್ನು ಎಳೆಯುವಾಗ ಗಾಣದ ಮರಕ್ಕೆ ಸಮತೋಲನ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಗಾಣದ ಮರದ ಮೇಲೆ ಇಡುವ ಭಾರ: ಹೂಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರದ ಎತ್ತು ಗಾಣಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದರೆ ದುಂಕಿ ಎಳೆದೀತೇ (ರೂಢಿ). [?]

ದುಂಡಂಕಿ 'ದುಂಡಂಕೆ' ನೋ.

ದುಂಡಂಕೆ, ದುಂಡಂಕಿ (ನಾ). ಪೂರ್ಣ ಅಂಕಿ; ಬಟುವು ಸಂಖ್ಯೆ: ಕೃಪಣತನ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬಿಡಲಿಲ್ಲವೊ? ದುಂಡಂಕೆ ಹೇಳಬೇಕು (ಗಾಳಿಶ ೨೨). ದುಂಡಂಕಿ: ಲೆಕ್ಕಾಚಾರದಲ್ಲಿ ಚಿಲ್ಲರೆ ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದುಂಡಂಕಿ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [ದುಂಡು₁ + ಅಂಕೆ₄]

ದುಂಡಂಚು (ನಾ). ಸೀರೆ, ಪಂಚೆ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳ ದಪ್ಪವಾದ ಅಂಚು,-ಗುಂಡಂಚು,-ದುಂಡಾಕಾರವಾಗಿರುವ ಅಂಚು.

ದುಂಡಂಚಿನ ಪಂಚೆ = ಗುಂಡಂಚಿನ ದೋತರ: ದುಂಡಂಚಿನ ಪಂಚೆ ಉಟ್ಟುಕೊಂಡು ಜರೀಶಲ್ಯ ಹೊದ್ದುಕೊಂಡು ರಾಯರು ಹೊರಟರು(ರೂಢಿ). ದುಂಡಂಚಿನ ಸೀರೆ =ದಪ್ಪದಾದ ಅಂಚಿನ ಸೀರೆ; ಗುಂಡಂಚಿನ ಸೀರೆ: ದುಂಡಂಚಿನ ಸೀರೆ ತುಂಬಾ ಬಾಳಿಕೆ ಬರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ).
[ದುಂಡು₁ + ಅಂಚು₂]

ದುಂಡಕ್ಕಿ (ನಾ). ೧. ಗುಂಡಗಿರುವ ಅಕ್ಕಿ: ಹಂಡಕ್ಕಿ ದುಂಡಕ್ಕಿ ದುಂಡು ರಾಜಣದಕ್ಕಿ . . . ನೆಲ್ಲಕ್ಕಿ ಬಂದವೆ ನಮ್ಮ ಅರಮನೆಗೆ (ನಾಹದ. ೧೧೩). ೨. ನಂಬಾ ಗದ ಅಕ್ಕಿ. [ದುಂಡು₁ + ಅಕ್ಕಿ₁]

ದುಂಡಗೆ₁ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರಂ (?): ಪುತ್ತೂರುಡೆ ಶಿವವಾರವಮ್ಮಂ ದುಣ್ಣಗೆಗ್ಗ್ಗಂ ನಲ್ಲತ್ತೂರೊಡೆ ಒಗ್ಗಮನೆ ಬಳೆಗವುಂ ಅಯ್ದೂವುಟ್ಟು ಮೆಡಕಟನಿಯು ಎಬ್ರೊಮ್ಮು ಬಾಳೆತೊಟ್ಟಪ್ಪಟ್ಟು ಬ್ರಹ್ಮದೇಯಂ ಕೊಟ್ಟೋದು (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೨೩೦-೩: ಕು. ೮೦೦ ?). [?]

ದುಂಡಗೆ₂ (ಅ). ೧. ಗುಂಡಾಗಿ; ವರ್ತುಲಾಕಾರವಾಗಿ: ಪೃಥ್ವಿ . . . ಗೋಲವದೆ ಅಂದರೆ ಕಿತ್ತಳೇ ಹಣ್ಣಿನಂತೆ ದುಂಡಗದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೯-೩೮); ದಪ್ಪಗೆ, ದುಂಡಗೆ, ಏನನೊ ಒಂದನು ಉರುಳಿಸಿಕೊಂಡವ ತಂದ. ದಪ್ಪಗೆ, ನುಣ್ಣಗೆ, ದುಂಡಗೆ ಇರುವುದು, ಅಜ್ಜ ಇದೇನೆಂದು ಕೇಳಲು ಬಂದ (ಶಂಗೀತ. ೩೨-೧೧). ೨. ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ; ದಪ್ಪವಾಗಿ: ದುಂಡಗೆ ಇರುವ ತೆನೆಗಳ ಭಾರದಿಂದ ಜೋಳದ ದಂಟುಗಳು ತಲೆಯನ್ನು ಬೊಗ್ಗಿಸಿವೆ (ಮುಂಬಳ. ೨). ೩. ಬೋಳಾಗಿ. 'ದುರುದುಂಡಗೆ' ಪರಾ.

ದುಂಡಗಿಡು=ಗಂಟುಮಾಡು; ದೊಡ್ಡ ಮೊತ್ತವಾಗಿಸು: ಹೊಟ್ಟೆನೆತ್ತಿ ಕಟ್ಟ ನಾವು ದುಡ್ಡನ್ನು ದುಂಡಗಿಡುತ್ತೇವೆ (ಜಮೀನ್ದಾ. ೦೯). ದುಂಡಗೆ ಮಾಡು = ಕೂಡಿಡು; ಪೇರಿಸಿಡಂ: ಆಟವು ಮುಗಿಯುತ್ತ ಬಂದಿತು, ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ದುಂಡಗೆ ಮಾಡಹತ್ತಿದರು (ಕೂತಕಾ. ೨೩).
[ದುಂಡು₁ + -ಅಗೆ₂]

ದುಂಡನೆ (ಗು). ದುಂಡಗಿರುವ; ದಪ್ಪನಾದ: ಪಕ್ಕದ ಕುರ್ಚಿಯ ಪೀಠದಿ ಸುಖದಾಸನವಂ ಕೊಂಡಿಹ ಮಾಟದಿ ದುಂಡನೆ ಕಾಲ್ಗಳ ಮೇಲೆತ್ತಿಟ್ಟು ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಗಡೆ ಸೊಂಡಿಲನಿಟ್ಟು (ಗಜೇಶ.೨-೩೩). [ದುಂಡು₁+-ಅನೆ₁]

ದುಂಡರಳ್ಗಡಲೆ (ನಾ). ದುಂಡಗೆ ಹುರಿದು ಉಪ್ಪು ಖಾರ ಬೆರಸಿದ ಕಡಲೆ; ಉಪ್ಪುಗಡಲೆ (?): ಸಂಡಿಗೆ ಸಂಭಾರಗಡಲೆ . . . ದುಂಡರಳ್ಗಡಲೆ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳ ಬದ್ದಿಸಿಕೊಳುತುಂಡರು ನೆಟಿ ಸೊಕ್ಕುವನಕ (ಕೋಹಕ. ೦೮-೮೭). [ದುಂಡು₁ + ಅರಲ್₃ + ಕಡಲೆ]

ದುಂಡರಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಉಕ) ಹೊಟ್ಟೆ ತೊಳಸಂ; ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಮರಳಿದಂತಾಗು: ಅವಳಿಗೆ ಹೊಟ್ಟೆದುಂಡರಿಸಿತು, ಕಾರಿಬಿಟ್ಟಳು (ರೂಢಿ).
[<ದುಂಡು₁ + -ಇಸು₂]

ದುಂಡಾಪು (ನಾ). ದುಂಡಾಗಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅವುಹುಲ್ಲು: "ತೃಣಚ್ಛದಃ - ದುಂಡಾಪಿನ ಹುಲ್ಲು" (ಓಷಧಿ. ೬೨); "ದೀರ್ಘನಾಳಂ-ದುಂಡಾಪು" (ಓಷಧಿ. ೬೬); "ಪೇಲವ-ಮುಸ್ತೆ, ದುಂಡಾಪು" (ಓಷಧಿ. ೦೦೩).
[ದುಂಡು₁ + ಅವು₁]

ದುಂಡಾಮ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: "ಅನಾಹ್ವಯಃ-ದುಂಡಾಮ" (ಓಷಧಿ. ೬). [ದುಂಡು₁ + ಅಮ₂]

ದುಂಡಾವರ್ತಿ (ನಾ). ೧. ಪುಂಡತನ; ಪುಂಡಾಟಿಕೆ: ಅಂಥಾ ದುಂಡಾವರ್ತಿಯವರೇನು ನಮ್ಮವರು (ಮಾಮನಿ. ೧೬೩): ಅಡ್ಡಿ ಬಂದರೆ ದುಂಡಾವರ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪೋಲೀಸಿನವರ ಸಹಾಯ ಪಡೆಯಬಹುದು (ಗಂಗಾಳ. ೩೪). ೨. ಪುಂಡಾಟಿಕೆ ಮಾಡುವವನು; ಪುಂಡ: ಕಪಾಸಾಪನದಿಂದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿ ಜಾಲಂಧರನಾಡಿಗೆ ಬಂದೆವು. ಇಲ್ಲಿಯ ಜನ ದುಂಡಾವರ್ತಿಗಳು (ಪ್ರವಾಕ. I, ೨೦೬). [ದುಂಡು₂ + <ವೃತ್ತಿ?]

ದುಂಡಿ₁ (ನಾ). ೧. ಹೆಂಗಸು; ಸ್ತ್ರೀ: ಗಂಡಗೆ ತಕ್ಕಂಥ ದುಂಡೀರು ಬರುತಾರೆ ಗಂಡನ ಮಡದೀ ನಡಿ ಮುಂದೆ (ನಾಹದ. ೩೬). ೨. ಮೈತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವವಳು; ಚೆಲುವೆ: ದುಂಡಿ ನಿನ್ನಯ ಕೈಯ ತೋಟು ನೀನುಂಡೂಟ ಕಂಡ ಕನಸ ಹೇಳುವೆನು (ನೇಮಿಸಂ. ೨೦-೩೩): ದುಡುದುಡನೆಯ್ತಂದು ದುಂಡಿಯರಾ ಚೆಲ್ವರೊಡೆಯನ ಚೆಲ್ವ ನೋಡಿದರು (ಭರಕ. ೨೦-೬೪): ದುಂಡೀ ನಿನ ಗಂಡ ಪ್ರಚಂಡ ಉದ್ದಂಡ ದನುಜರ ಗಂಟಲಗಾಣ (ಶ್ರೀಕೃಪಾ. ೬೬); ಕೈ ತಾರೆ ದುಂಡೀ ಕೈ ನೋಡಿ ಕಣಿಯಾನು ಹೇಳ್ತೀನಿ (ಹುಟ್ಟುಹ. ೯೩). [←ತೆಲು. ದುಂಡಿ]

ದುಂಡಿ$_2$ (ನಾ). ಗುಂಡಗಿರುವ ಕಲ್ಲು ; ಕಲ್ಲುಗುಂಡು : ದುಂಡಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಸಲಿ ಗುಂಡಿಯ ಕೂಡಲಿ ಹಂಚೆ ಕಲ್ಲಿನೊಳಿಟ್ಟು ಕೊಲಲಿ ಖಂಡವ ಕೊಯ್ಯ ಸಾಲವ ತಿದ್ದದಿರುಯೆಂದು ವೊಂಡ ಹೇಳಿದ ವಗನೊಡನೆ (ಅಮುಸಾಂ. ೩-೧೩೦) : ನೆಲದ ಹೊಟ್ಟೆ ಬದುಕ ನೋಡು ಗಟ್ಟಿಗಲ್ಲು ಹಿಟ್ಟು ಮಟ್ಟಿ ಪದರು ಗುಂಡು ದುಂಡಿ ಬಂಡೆ (ಮೂರ್ತಿಕಾ. ೧೩-೩) ; ತಣ್ಣೀರಿನ ಮಣ್ಣುಹರವಿಯಲ್ಲ, ಕಾದ ಕಬ್ಬುನದ ಕೆಂಡದ ದುಂಡಿ ! ಕೆಂಗೆಂಡದ ಹೆದ್ದುಂಡಿ ! (ತುಂಗಳ. ೧೦೯) ; ಪೂಜಾರಿಯು ತನ್ನ ಎರಡೂ ಕೈಗಳಿಂದ ಆ ದುಂಡಿಯನ್ನು ಎತ್ತುವನು (ಗಂಗಾಸಾ. ೧೭); ಭಿಲ್ಲರು . . . ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಒಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ದುಂಡಿಗಳು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು . . . ಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು (ಸತ್ಯಸಾ. ೮೦). [<ದುಂಡು$_1$]

ದುಂಡಿ$_3$ 'ದಿಂಡ$_1$' ನೋ.

ದುಂಡಿಗ 'ದಿಂಡ$_1$' ನೋ.

ದುಂಡಿಗು (ನಾ). ೧. ಬೇಲಿಗೆ ಹಾಕಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮೊನೆಯಾದ ಎಲೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: (ಕಿ). [?]

ದುಂಡಿಗೆ (ನಾ). (?): ಅರಸರ ದಣ್ಣಗೆವೆರಸಿಟ್ಟ ಪೊನ್ನ ಕಿಯ್ದುಡಿಯಪ್ಪಂ ಗೊಟ್ಟಿಸಿಮೊನ್ನು ತನ್ನು ಭಗವನ್ತರ ಕಯ್ಗಳಾನತಿ ಕೊಟ್ಟು (ಎಕ III, ನಂಜನ. ೭೮-೧೩ : ಸು. ೯೦೦). [?]

ದುಂಡಿಜೆ (ನಾ). ಚದುರಂಗ ಅಥವಾ ಪಗಡೆಯಾಟದ ಕಾಯಿ : "ದುಂಡಿಜೆಯುಮರ ಬಿಸುಗೆ ಸಾರಿಯೆಂದಕ್ಕು" (ಕವ್ಯಕ್ಷ. ೮೦) : "ದುಂಡಿಜೆಯು ಬಿಸುಗೆಯುನೆ ಸಾರಿ" (ಕಲ್ಯಮು. ೪೦). [?]

ದುಂಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಗುಂಡಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಸುತ್ತು : ಕಡುವೇಗದಿಂದ ಲಂಘಿಸುತ ಬಾಲವನು ಕಾನೊಡನೆ ದುಂಡಿಸುತ ಬಾಯ್ದೆರೆದು (ಜ್ಞಾನಕ. ೧೧-೩೭). ೨. ವರ್ತುಲಾಕಾರವಾಗಿ ಚಲಿಸು; ಸುತ್ತುಹಾಕು; ತಿರುಗು: ಹಿಂದೆ ಮುಟ್ಟುವ ಕೆಲಕೆ ಚಿಮ್ಮುವ ದುಂಡಿಸಿ ನೆಗೆವ . . . ಸುಕಳಾಶ್ವಮಂ ಬೇಗದಿಂ ಬೆಂಗವಾಯ್ದು (ಗಿರಿಜ. ೨-೧೦೩ ವ) : ಲೀಲೆ ಕಾಲಾದಂತೆ ತಿರುಗಿ ಬಂದಾಡುತುಂ ದುಂಡಿಸಿ ಪುಟಂ ನೆಗೆದು ಪೆರ್ಚೆ ಪೊರೆಯೇಱುತುಂ . . . ಇಂತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಪರ್ಯಂತವರ್ಚಿಸಿ (ಸಾಮುರ. ಹ. ೨೩೦-೧೮): "ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕು" (ಸಾಮುರ. ಹ. ಕೋಶ) ; ಹೊಳೆವ ದುಂಡಿಸುಪೊತ್ತುವೆತ್ತುವ ಮಾಲೆವ . . . ಕಡವುಗಳ ಬಿಡದಲಲಿಸುವ ಸೂಕಳಿಕೆಯುಂ ಕೈಕೊಂಡುದಾ ತುರಗಂ (ಕುಮುರಾ. ೩-೬೦): ಮಿಡಿವ ಕಡೆಗಣಿಸಿ ಪಾರ್ವ ದುಂಡಿಪ ದಿಂಡು ವಾಯ್ದು ... ಕೈಕೊಳದ ಬಗೆಯಂ ಬಗೆದಂತೆ ಕಂಡು (ರಾಜಶೇ. ೬-೧೦ ವ). ೩. ಚಲಿಸು; ಹೊರಳು; ಚಂಚಲವಾಗು : ತೊಂಡು ಮಿಕ್ಕುದು ಮುಖ ರಸಂ ಜವ್ವನಂ ಮಸಗೆ ದುಂಡಿಸಲ್ತೊಡಗಿದವು ಕಂಗಳೆರಡುಂ ದೆಸೆಗೆ ... ನವಯುವ್ವನಂ ಪೇಱುತಿರೆ (ನಂಲಠ. ೪.೨೧೭-೭೦). ೪. ವಕ್ರವಾಗಿ ಚಲಿಸು : ಅಂಕುಡೊಂಕಾಗಿ ಚಲಿಸು ; ನುಣಾಚಿಕೊಳ್ಳು : ಕಂಡುದು ಮೃಗಮಲ್ಲಿ ಭಯಗೊಂಡುದು ಪೆಪ್ಪಳಿಸುತದಿರುತೆೞೆದಲ್ಕೆ ಕರಂ ದುಂಡಿಸುತಿರ್ದಪುದಂ ದುರುಚಂಡಾಸ್ತ್ರದಿನಚಲ ಶಬರನಿಸೆ ಕಾನನದೊಳ್ (ಗಿರಿಜ. ೧-೯೦). ೫. ಮೈತುಂಬಿಕೊಂಡಿರು; ದಷ್ಟಪುಷ್ಟವಾಗಿರು: ನಿಜಾಂಗಳನಿಕ್ಕಿ ದಾಂಟಸದೆ ದುಂಡಿಸುವಾಕೆಯನೊತ್ತಗೊಳ್ಳದಂತೆಱಿಜಂದೆ . . . ಮತ್ತೆ ಪೇಸಿ ಪೆಜರಪ್ಪದವೋಲ್ ಸ್ಮರಭೈರವಂಗೆ ಪೆಣ್ಗುಱಿಗಳನಿಕ್ಕದೊಂದೆರಡನೇಂ ವಿಟವೃತ್ತಿಗೆ ಮುಯ್ವನಾಂಪುದೇ (ಲೀಲಾವ. ೨-೯೩) ; ದುಂಡಿಸಿ ಬಿಂಕದಿಂ ಬಿಗಿದ ಪೆರ್ಮೊಲೆಗಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೩೮೩) : ಕಿರುಜವ್ವನದ ಕನ್ನೆವೆಣ್ಣ ದುಂಡಿಸಿದ ನುಣ್ಪಿನ ಮೆಯ್ವೊಬಗು (ಮುಂತ್ರಶ. ೮೮-೧೦). ೬. ಒಟ್ಟಾಗು ; ದಟ್ಟಯಿಸು ; ಗುಂಪಾಗು : ಗುಂಡು ಹಾರಕಾವ ಬಂಡೇವು ತೂರಕಾವ ಮುಂಡ ಬಾಗಿ ಜನತಂಡ ನಿಂತ ದೊರೆಸದರ ಮೆಟ್ಟಿಲು ದುಂಡಿಸಿ ಕೀರಿಟ್ಟು ನುಡಿ ಕಾಳಿ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಕ (ಕೋಳಗೀ. ೩೦೦). [ದುಂಡು$_1$ + -ಇಸು$_3$]

ದುಂಡು$_1$ (ನಾ). ೧. ಚೆಂಡಿನಂತೆ ಗುಂಡಾಗಿರುವುದು,-ಬಟುವಾದುದು; ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿರುವುದು : ದುಂಡು ಉಕ್ಕಿನ ದಪ್ಪ . . . ೨॥ ಇಂಚಿನ ತನಕ ಇರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಪ್ಯಾ. ೧೧೭). ೨. ವರ್ತುಲ; ಮಂಡಲ; ವೃತ್ತ: ಆ ವರ್ತುಲದ ಸುತ್ತ ಇನ್ನೊಂದು ದೊಡ್ಡ ದುಂಡು ಸುತ್ತಿ, ಈಗ ಮೊದಲಿನದು ಚಿಕ್ಕದಾಯಿತಲ್ಲ ಎಂದನಂತೆ ! (ಪ್ರಹಾರ. ೯). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಟೊಳ್ಳಾದ ಕೈಬಳೆ ; ಕಡಗ : (ಕಿ). ೪. ಸ್ಥೂಲವಾದುದು ; ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು; ದಷ್ಟಪುಷ್ಟವಾದುದು : ಆನೆಯ ಮೆಯ್ಕಟ್ಟು ದುಂಡು (ಮುಂಲಯ. ೪-೨೨).

ದುಂಡಾಗು = ದಷ್ಟಪುಷ್ಟವಾಗು ; ದಪ್ಪವಾಗು : ಕೆಲವು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಏನು ತಿನ್ನಿಸಿದರೂ ಅವು ದುಂಡಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). **ದುಂಡಾಡು** = ಹಾಲಿನಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳು ; ಕಾಳಾಗು : ಭತ್ತ ದುಂಡಾಡುತ್ತಿವೆ (ರೂಢಿ). **ದುಂಡು ತಗಡು** = ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಲೋಹದ ಹಾಳೆ : ಆ ದೀಪದ ಬೆಳಕಿನ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ. ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು ರಂಧ್ರಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಒಂದು ದುಂಡು ತಗಡನ್ನಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ (ವಿಜ್ಞಾವಿ. ೯೮).

[ದೇ.॥ ತುಳು. ದುಂಡು, ದೊಂಡಿ]

ದುಂಡು$_2$ (ನಾ). ಧೂರ್ತ : ಮಿಂಡ ದುಂಡು [ಪಾಠಾಂ. ಡಿ] ಗಳರ್ಥಿಕಾಱರು ಗಂಡಿಗರು ಗರ್ವಿತರು . . . ಖಂಡೆಯದ ಕಲಿಕೆಗಳ ತರಳರ ತಂಡ ಕೂಡಿತು (ತೊರರಾ. ೫-೫-೦೪). [←ತೆಲು. ದುಂಡಗ = ಧೂರ್ತಕೃತ್ಯ]

ದುಂಡುಕಡಗ (ನಾ). = ದುಂಡು$_1$ ೩ : (ಕಿ). [ದುಂಡು$_1$ + ಕಡಗ]

ದುಂಡುಕರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಅಳಂಗಿ : (ಕಿ). [?]

ದುಂಡುಕಳ್ಳಿ 'ದುಂಡುಗಳ್ಳಿ' ನೋ.

ದುಂಡುಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಝುಡೂಕ – ದುಂಡುಕೆ" (ಓಷಧಿ. ೭೪). [?]

ದುಂಡುಗಳ್ಳಿ, ದುಂಡುಕಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಳ್ಳಿ: (ಕಿ). ದುಂಡು ಕಳ್ಳಿ: (ಪಂಡಿತ. ೮೮). [ದುಂಡು$_1$ + ಕಳ್ಳಿ$_2$]

ದುಂಡುಗಾಮುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಪುರದಾ ದುಣ್ಡುಗಾಮುಣ್ಡರಾ ತೋಣ್ಟದಾ ಪಡುವಾಯೊನ್ದು ತೋಣ್ಟ (ಎಕ. IV, ನಾಗಮಂ. ೮೫-೬೭ : 776). [ದುಂಡು$_1$ + ಗಾಮುಂಡ]

ದುಂಡುತಗಸಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಗಸೆ : ಸೊಪ್ಪುಗಳು : ಅಗಸೆ ... ಬಿಳೀಸಾಸಿವೆ, ಕಾರೇ, ದುಂಡುತಗಸಿ, ಸಕೋಟ (ನಮ್ಮನು. ೨೩೭).

[ದುಂಡು$_1$ + ತಗಸಿ (< ತಗಚಿ)]

ದುಂಡುದಂಡೆ (ನಾ). ದುಂಡಾದ ಮಾಲೆ; ಗುಂಡಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಹಾರ : ಸಂಪಗೆಯ ದುಂಡುದಂಡೆಗಬಿಂಪಿಂ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ದಂಡೆಯುಂ ಕೆಳಗೊಳಪಂ ತಿಂಪಡರೆ ತೋಳ್ಗೆ ಮೌಕ್ತಿಕದಿಂ ಪುದಿದುರು ಬಾಹುಪೂರಮಂ ಪದೆದಿತ್ತಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೮-೨೩). [ದುಂಡು$_1$ + ದಂಡೆ$_1$]

ದುಂಡುದೋಳು (ನಾ). ತುಂಬಿದ ತೋಳು; ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಬಾಹು : ಚೆಂಡಾಡಿದಂತೆ ಕುಂಭವನೆತ್ತಿ ಗಜಗಳ ಸೊಂಡಿಲ ನಗುವ ಚೆಲ್ವಿಕೆಯ ದುಂಡುದೋಳೆತ್ತಿ ಸ್ವಾಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸುರಿವನಖಂಡಿತದಮೃತಧಾರೆಗಳಾ (ಭರತ. ೧೬-೯೮) : ಇಳೆಯ ಸೋಂಕುವ ದುಂಡುದೋಳು ಬೆಳಗುತ ಪಾತಾಳದ ಫಣಿಪನ ಫಣಾವಳಿಯ ರತ್ನವ ಪಳಚಿದುವು (ಕಂನವಿ. ೨೦-೨೬). [ದುಂಡು$_1$ + ತೋಳು (<ತೋಳ್)]

ದುಂಡುಬಳೆ (ನಾ). = ದುಂಡು$_1$ ೩ : (ಕಿ). [ದುಂಡು$_1$ + ಬಳೆ$_3$]

ದುಂಡುಭ (ನಾ). ನೀರು ಹಾವು : ಒಳ್ಳೆ : "ದುಂಡುಭಂ ರಾಜಳನೆಸಲೊಳ್ಳೆಗಕ್ಕು ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೯-೩). [ಸಂ.]

ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಲ್ಲಿಗೆ; ಗುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆ : ಮಾಧವಿ : "ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆಯು ಪುದನಿಯುಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ.

೬೮-೩೪) : "ವೃತ್ತಮಲ್ಲಿಕಾ-ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆ" (ಒಹಿ. ೧೫೮) : ಓಜೆಯಿಂ ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಪದಕವನಿತ್ತು ಮರುಗದೊಡ್ಡಣಿಗಳಿಂ ಗಜಚರ್ಮಮಂ ತೊಡಿಸಿ (ಪುಷ್ಪರ. ೧೧-೮) : ಎಳೆವರೆಯದ ಪುರುಷನನೆಳೆವೊಗಳು ನಲಿದಪ್ಪಿ ದೊಂದು ವಿಲಾಸ ಎಳೆಮಾವನಪ್ಪಿದ ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆಗಳಂತಿಳಿಗೊಪ್ಪುತಿಹುದು (ಭರತ. ೬-೭) ; ಕತ್ತುರಿ ಸೇವಂತಿಗೆ ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆ ಮೊತ್ತದ ಜಾಜಿ ಸಂಪಗೆಯು ಇತ್ತರದಲಿ ಮಾಲೆಗಟ್ಟಿ ಮಾಜುವ ಹೆಂಗಳೆರ್ತಿಯನೇನ ಬಣ್ಣಿಸುವೆ (ಕಂಚವಿ. ೬-೬೨) ; ಮಾಧವೀಪುಷ್ಪವನ್ನು (ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆ) ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ವಾತ ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳು ನಾಶವಾಗುವುವು (ಸಕವ್ಯ. ೪೪).

ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆಗೋಲು = ಗುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆ ಹೂವಿನ ಬಾಣ ; (ಮನ್ಮಥನ) ಹೂಬಾಣ : ಮುಂಡೆಗಸಿರ್ದ ಮಾನಿನಿರನ್ನೆಯರ ನೋಡಿ ಕಂಡ ನಿಷ್ಕಾಮಾತುರರು ದುಂಡುಮಲ್ಲಿಗೆಗೋಲು ತಾಗಲು ತವಗಟ್ಟು ಬೆಂಡಾದರತಿವಿರಹದಲಿ (ಮೋಹತ. ೪೧-೩೨). [ದುಂಡು₁ + ಮಲ್ಲಿಗೆ]

ದುಂಡುಮುಖ (ನಾ). ಗುಂಡಗಿರುವ ಮುಖ : ಬಟ್ಟತಲೆ, ದುಂಡು ಮುಖ, ಕಿವಿಯವರೆಗೂ ಕಣ್ಣು, ಇಷ್ಟಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ಕೂದಲು (ದೀಹರು. ೪೧-೩೨). [ದುಂಡು₁ + ಮುಖ]

ದುಂಡುಮುಡಿ (ನಾ). ಗುಂಡಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ತುರುಬು,-ಗಂಟು : ಹೊಸ ಹೊಂಗೇದಗೆಯೆಸಳ್ಗಳ್ ನವಶಸ್ತ್ರತತಿ ದುಂಡುಮುಡಿಯ ಓಲಿಯ ಪಳಯಿಗೆಯನೆ ತೊಡೆದುಟಯು ತರುಣೀರತ್ನದ ನುಣ್ಮಂಡೆ ಮನೋಭವನೇಱುವ ಪೂದೇರಂದದಿನೊಪ್ಪಿದುದು (ಅಮುಶಾ. ೫-೬).

[ದುಂಡು₁ + ಮುಡಿ₃]

ದುಂಡುಮುತ್ತು (ನಾ). ಗುಂಡಾಗಿರುವ ಮುತ್ತು, - ಮೌಕ್ತಿಕ : ತಂಡ ತಂಡದಿ ಹೊಱವಳಯದಿ ಡಿಂಡೀರಪಾಂಡುರ ಶಂಖಪ್ರವಾಳ ದುಂಡುಮುತ್ತುಗಳಿಂದೆ ಮೇರೆಯಬ್ಧಿಯು ಕೊರಲ್ದಂಡೆಯುಂತಿರ್ದುದೇನೆಂಬೆ (ಮೋಹತ. ೨-೬) ; ದುಂಡುಮುತ್ತಿನ ರತ್ನ ಕೇವಣಿಸಿದ ಹೊನ್ನ ತೊಂಡಲ ಸೂಡಿದು ಮುದದಿ ಖಂಡೇಂದುಮುಖಿಕೆ ಕತ್ತುರಿಯಿಟ್ಟು (ಮೋಹತ. ೧೩-೬೫). [ದುಂಡು₁ + ಮುತ್ತು₅]

ದುಂಡುಮೇಜು (ನಾ). ವರ್ತುಲಾಕೃತಿಯ ಮೇಲ್ಮೈಯುಳ್ಳ ಮೇಜು; ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಮೇಜು: ಕಾಫೀಭವನದ ಸುಂದರವಾದ ಕೈದೋಟದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದುಂಡುಮೇಜಿನ ಸುತ್ತಲೂ ನಾವು ಕುಳಿತಿದ್ದೆವು (ಈದುಟಿ. ೪೧).

ದುಂಡುಮೇಜಿನ ಪರಿಷತ್ತು, ದುಂಡುಮೇಜು ಪರಿಷತ್ತು="ಎಲ್ಲ ಸದಸ್ಯರಿಗೂ ಸಮಾನ ಗೌರವವಿರುವ ಸಮ್ಮೇಳನ; ಮಂಡಲ ಗೋಷ್ಠಿ ; ದುಂಡುಮೇಜಿನ ಪರಿಷತ್ತು" (Round table conference. ಇಂಕನಿ) : ಬಳಿಯ ಹೊಂಡದ ದುಂಡುಮೇಜು ಪರಿಷತ್ತಿನಲಿ ಕಪ್ಪೆಗಳು ಚಪ್ಪಾಳೆ ತಟ್ಟಿ, ಜಿಗಿದಾಡುತಿವೆ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷವೆ ಕೊನೆಗೆ ಗೆದ್ದ ಹಾಗೆ! (ದೀಕಥಾ. ೧೧-೧೬). ದುಂಡುಮೇಜಿನ ಸಭೆ = ದುಂಡುಮೇಜಿನ ಪರಿಷತ್ತು : ೧೯೩೧ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ದುಂಡುಮೇಜಿನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಜಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡಿದ್ದರು (ಕೂಡಿ). [ದುಂಡು₁ + ಮೇಜು]

ದುಂಡುಮೊಗ (ನಾ). = ದುಂಡುಮುಖ : ದುಂಡುಮೊಗ ತಿದ್ದಿ ಬೆಳೆದಿತ್ತು (ರಕ್ತರ್ಕ. ೩೩೦). [ದುಂಡು₁ + ಮೊಗ]

ದುಂಡುರುಪೆ, ದುಂದುರುಪೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಅಶ್ವತ್ಥಫಲಾ - ದುಂಡುರುಪೆ" (ಒಹಿ. ೭) : "ಡೋಲಾಫಲ, ಹಿಪ್ಪೆ, ಎಸಗ, ದುಂಡುರುಪೆ, ಹೆಮ್ಮರ" (ಒಹಿ. ೬೪). ದುಂದುರುಪೆ : "ದೋಲಾಫಲ- ಎಲವ, ದುಂದುರುಪೆ" (ಒಹಿ. ೮೦) ; "ಟುಂಡುಕ ದುಂದುರುಪೆ" (ಅಕಾನಿ. ೦೧-೭) ; ಅಡವಿ ಹಾಗಲದ ಗೆಡ್ಡೆ ದುಂದುರುಪೆ ಗೆಡ್ಡೆ [ಪಾಠಾಂ. ದುಮ್ಮಲಪಿ ಗೆಡ್ಡೆ] . . . ಅರೆದು ಕೊಟ್ಟು ಬಿಸಿನೀರಂ ಕುಡಿಯಿಸೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿರೇಚನ ವಾಕ್ಕು (ಸಕವ್ಯ. ೨೯೯). [?]

ದುಂಡುಸಂಪಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗುಂಡಾದ ಸಂಪಿಗೆ : ಪುಷ್ಪವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ವೃಕ್ಷಗಳಾಗ ತಕ್ಕ ಸುಂದರ ಪುಷ್ಪಗಿಡಗಳು ಸಂಪಿಗೆ ವನಸಂಪಿಗೆ . . . ದುಂಡುಸಂಪಿಗೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಬೀಜಗಳಾಗಿವೆ (ಕೃಶಿಶ. ೨೦೦). [ದುಂಡು₁ + ಸಂಪಿಗೆ (< ಸಂಪಗೆ)]

ದುಂಡುಸಮುದ್ರ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು ; ಉತ್ತರ ಪೂರ್ವ್ವಸ್ಯಾನ್ದಿಶಿ ಕಳವ್ಯತ್ತಿಗಟ್ಟು ಇವಾನ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಕ್ಷೇತ್ರಾನ್ತರಾಣಿ ವತ್ವಾನಿ ದುಣ್ಡಸಮುದ್ರದಾ ವಯಲುಳ್ಕೊಱುದಾಱಾಮೆಗೆ ಪದಿರ್ಕ್ಕಣ್ಡುಗಂ ಪುಣ್ಣಂ ಪಟಿಚಿಯಾ ಎರೆನಲ್ಲೂರಾ ಉಪ್ಪಾರ್ಟು ಒರ್ಕ್ಕಣ್ಡುಗ (ಎಕ. IV, ನಾಗಮಂ. ೮೫-೬೫ ; 776). [ದುಂಡು₁ + ಸಮುದ್ರ₁]

ದುಂಡುಳಿ (ನಾ). ಗುಂಡಗಿರುವ ಉಳಿ,-ಚಾಣ.

[ದುಂಡು₁ + ಉಳಿ₅]

ದುಂಡುಱುಂಬೆ 'ದಂಡುಱುಂಬೆ' ನೋ.

ದುಂಡುಱುವೆ (ನಾ). ಅತಿಶಯವಾದ ತಾಪ : ಬೆಂಡಾದಳಂಗಜಾತನ ನೋಡಲವನಸ್ತ್ರ ಕೊಂಡವು ಕುಚದ ಮಧ್ಯದಲಿ ದುಂಡುರು[ಱು]ವೆ [ಪಾಠಾಂ. ದಿಂಡುರುವೆ]ಯ ಮಾಡುತಿರಲುಚ್ಚರಿಸಿದಳು ಕೆಂಡಗಣ್ಣನ ಮಂತ್ರವಾಯವ (ಮೋಹತ. ೨೯-೪೯).

[ದುಂಡು₁ + ಉಱುವೆ (<ಉಱುಬೆ)]

ದುಂದಕಾರ (ನಾ). ಕಗ್ಗತ್ತಲೆ; ಅಂಧಕಾರ : ಗಾಳಿ ಉಕ್ಕಿ ಒದರಿತಾಗ, ಗಿಡದ ಸಾಲು ಅದುರಿತಾಗ, ಅತ್ತ ಇತ್ತ ಅಂಧಕಾರ, ನೋಡಿದತ್ತ ದುಂದಕಾರ (ನನಲ್ಲ. ೮೩-೧೨).

[←ಮರಾ. ಧುಂದಕಾರ್ ; ಹಿಂ. ಧುಂಧುಕಾರ್]

ದುಂದಾಗು₁ 'ದುಂದು₁' ಪರಾ.

ದುಂದಾಗು₂ 'ದುಂದು₃' ಪರಾ.

ದುಂದು₁ (ನಾ). ೧. ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಖರ್ಚು ಮಾಡುವುದು ; ಅಗತ್ಯವಲ್ಲದ ಹೆಚ್ಚು ವೆಚ್ಚ ; ಪೋಲು ಮಾಡುವಿಕೆ : ವ್ಯರ್ಥವೇದೆನಿಪುದಲ ಸೃಷ್ಟಿಯುಲಿ ಬಹುಭಾಗ ? ಅರ್ಥವೇಂ ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಕೋಟಿ ರಚನೆಯಲಿ ? ಕರ್ತನಾಲೋಚಿಸದ ದುಂದಿನವನೆಂಬ ನುಡಿಯರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯು ವಿವರ (ಮಂಕುತಿ. ೭೭) ; ಇನ್ನೂ ನಿಮಗೆ ದುಂದುಖರ್ಚಿನ ಚಟ ಬಿಟ್ಟಿಲ್ಲ (ಮಹಾಗ. ೩೩೪). ೨. ದುಂದುಗಾರ : ಬಂಗಾರದ ತಗಡಿನಲಿ ಬರೆದಿಡಬೇಕಾದ ಪದ್ಯ, ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟೆದಿಟ್ಟರು ನಮ್ಮ ದುಂದು ಕಲೋಪಾಸಕರು (ಸಾಹಿವಿ. ೩೯). ೩. ಆಡಂಬರ ; ಪ್ರದರ್ಶನ ; ವೈಭವ ; ಡಂಬ : ದುಂದಿಗಾಗಿ ನೂರಾರು ರೂಪಾಯಿ ಪೋಲುಮಾಡುವ ಜನ ನಮ್ಮ ಬಳಗದ ಬಗ್ಗೆ ಮೂಗುಮುರಿದರು (ಜೀವನ. ೨ ಆರಿಕೆ).

ದುಂದಾಗು₁ = ವೈಭವದಿಂದ ಕೂಡಿರು : ಏನು ದುಂದಾತು ನಿನ್ನಿನ ಮೇಜವಾನಿ (ಎತ್ರಿಕೈ. ೨೭). ದುಂದಾಟ = ದುಂದಂ₁ : (ಕ). ದುಂದು ಮಾಡು = ೧. ವೃಥಾ ಖರ್ಚುಮಾಡು ; ಪೋಲು ಮಾಡು ; ಹಾಳು ಮಾಡು : ಮೂಱು ದಿನದೊಳಗೆ ದುಂದು ಮಾಡಿದ ಕಾರಣದೊಳಿಂದು ಘನಪುಣ್ಯವಾಯ್ತನ್ನದಾನದಿಂದೆನ್ನ ಮನಕೆ ಬರ್ಪಂತೆ ದೃಷ್ಟಪಂದೋಱೆ ಕೊಡಿಯಂದನು (ವೀಕ್ರಿಪು. ೪-೧-೩೬): ಸಿಕ್ಕಾಪಟ್ಟೆ ಮದ್ದು ದುಂದುಮಾಡುವುದು ಸೈನಿಕರ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯದ ಹವ್ಯಾಸವಾಗಿತ್ತು (ಪೂನಟು. ೬೨) ; ಅವರ ಆಸ್ತಿಯ ಅರ್ಧಪಾಲನ್ನೆಲ್ಲ ನೀನು ದುಂದು ಮಾಡಿ ಕಳೆದೆ. ಉಳಿದ ಅರ್ಧ ಜುಗಾರಿ ಆಡಿದೆ . . . ಜನರು ನಗುವಂತಾಯಿತು (ಮುಂಗಾಮು. ೪). ೨. ವೈಭವದಿಂದ ಕೂಡು ; ಆಡಂಬರವನ್ನು ಹೊಂದು : ಹತ್ತ ಪಲ್ಲವರಿಗೆ ಕತ್ತಿಯು ಕೊಡುವೆನ ಹತ್ತಿ ಮಂಟಪ ಬಗೆರಂದ ಮಲಸಜ್ಜ ದುಂದುಮಾಡಿ ಮಣ್ಣ ಕೊಡಿರೆಂದ (ಜಾಕಗೀ. ೨೦೦).

[ದೇ.೫ ತುಳು. ದುಂದು]

ದುಂದು$_1$ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ. ೨. ಕೃಷ್ಣನ ತಂದೆ; ವಸುದೇವ. [ಸಂ.]

ದುಂದು$_2$ (ನಾ). ಮಾದಕ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅಮಲು,–ಮತ್ತು : ಬಯ್ದಾಡುತ ಸುಮ್ಮ ಸುಮ್ಮ ಬದ್ದಿ ಹನಗೊ ಅಣ್ಣಾ, ತಮ್ಮ ಕುಡಿದು ದುಂದು ಕಂದಮ್ಮ (ಅರಳು. ೧೫೦-೧೭).

ದುಂದಾಗು$_1$ = ಅಮಲೇರು ; ಮತ್ತು ಬರು,_ಉಂಟಾಗು : ನೀವು ಕುಡಿದು ದುಂದಾಗಿದ್ದರೂ ನನಗೆ ಸಿಟ್ಟು ಬರುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ! (ದೇಪದಾ. ೯೩) : ಇವರು ಹೀಗೆ ದುಂದಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ (ಕುರಿಹಿಂ. ೧೦೭).
[← ಮರಾ. ಧುಂದ್]

ದುಂದುಗಾರ (ನಾ). ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಖರ್ಚುಮಾಡುವವನು; ಹಣ ಪೋಲು ಮಾಡುವವನು : ದುಂದುಗಾರರು ಈ ಹೊತ್ತು ದೊರೆತ ಸಂಪತ್ತಿಯನ್ನು ಈ ಹೊತ್ತೇ ಆದಷ್ಟು ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಭೋಗಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಹವಣಿಸುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೨೪೮) ; ದುಂದುಗಾರ ಚಂದಿರನು ಇಣಿಕಿ ದನು ಬೆಳಕೆ ಸಾಲದಾಗಿ ರಸಿಕ ನೀತಿಯಲಿ ಬೆರೆಸಿ ಬಳಸುವನು ತಮವ ಸಾಲವಾಗಿ (ಅರಳು. ೪೦೪-೩) ; ನೀನು ಬಹಳ ದುಂದುಗಾರನಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿ (ಕಥಾಮಂ. IV, ೪) : ದುಂದುಗಾರರಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಸಂಪಾದನೆಯಾದರೂ ಬಡತನ ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ (ನೀತಿಚಂ. IX, ೩೨).
[ದುಂದು$_1$ + – ಗಾರ(< – ಕಾಱ)]

ದುಂದುಗಾರತನ (ನಾ). ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಖರ್ಚುಮಾಡುವಿಕೆ : (ಕಿ).
[ದುಂದುಗಾರ + – ತನ]

ದುಂದುಗಾರಿಕೆ (ನಾ). ೧. =ದುಂದುಗಾರತನ : ತವಕ್ಕ ದುಂದುಗಾರಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅವರಿಗೆ ಸಂತೋಷ (ನನ್ನ ಜೊ. ೬೦): ನಾನೂ ಮೊದಲಿನಿಂದ ದುಂದು ಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದವಳು (ಕುಂಕುಮ. ೮) : ಹೀಗೆ ದುಂದುಗಾರಿಕೆ ಕಲಿತರೆ ಈಗ ಪರವಾಗಿಲ್ಲವಾದರೂ ಮುಂದೆ ಕಷ್ಟವೆನಿಸೀತು (ಬಾಡಿಲ. ೭೬). ೨. ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿರುವಿಕೆ; ಹುಲುಸಾಗಿರುವಿಕೆ; ಎರಚಾಟ; ಸುಗ್ಗಿ : ರಸ್ತೆಯ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಹುಚ್ಚುಹುಚ್ಚಾಗಿ ಹಸುರಿನ ದುಂದುಗಾರಿಕೆ ಯನು ನೋಡುತ್ತಾ ಅವನು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ (ದೂರಸ. ೦೫೭).
[ದುಂದುಗಾರ + – ಇಕೆ]

ದುಂದುಗಾರ್ತಿ (ನಾ). ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಖರ್ಚುಮಾಡುವವಳು ; ವ್ಯರ್ಥ ವಾಗಿ ಪೋಲು ಮಾಡುವವಳು : ನಾನೆಂದೂ ದುಂದುಗಾರ್ತಿಯಲ್ಲ (ಕುಂಕುಮ. ೯೩). [ದುಂದುಗಾರ + – ತಿ$_1$ (<–ಇತ್ತಿ)]

ದುಂದುಗೆಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಪವ್ಯಯ ಮಾಡಿ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಪೋಲು ಮಾಡು : ಮನೆ ಮಾರು ಮಾಡಿ ನೆಮ್ಮದಿಯಾಗಿ ಬಾಳದಿಂತಲಿವನೇತಕೆ ಬೆಸದರೊಡನೆ, ಹರಯವನೇಕೆ ಮರಳಿನೊಂಟಿಯೊಲಿಂತು ದುಂದುಗೆಡಿಸು ವನು (ಗೊರೂ.ಛಾ. ೨-೪೧). [ದುಂದು$_1$ + ಕೆಡಿಸು$_1$]

ದುಂದುತನ (ನಾ).=ದುಂದುಗಾರತನ : ಅವನ ದುಂದುತನವೇ ಅವನಿಗೆ ಮುಳುವಾಯಿತು (ದೂಕಿ). [ದುಂದು$_1$ + – ತನ]

ದುಂದುಬಾಳು (ನಾ). ದುಂದುಗಾರತನದ ಬದುಕು ; ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಖರ್ಚುಮಾಡುವ ಜೀವನ : ಇತರ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳಂತೆ ಅವನೂ ದುಂದುಬಾಳನ್ನು ಬದುಕಲು ಸಿದ್ಧನಾದನು (ಪುನರು. ೬೨).
[ದುಂದು$_1$ + ಬಾಳು$_2$ (<ಬಾೞ್$_2$)]

ದುಂದುಬೀಳು (ಕ್ರಿ). ಹೆಚ್ಚಾಗು; ಮಿತಿಮೀರು : ಗಂಗಿ ಗೌರಿ ಜಗಳ ದುಂದುಬಿದ್ದಾ ಮಂದ ಅಂಗಳದ ಕಲ್ಲ ಶಿವ ಮೆಟ್ಟಿ ಕೇಳ್ಯಾನ ಗಂಗಿ ನಿನ ಬಾಯಿ ಬಲುಬಾಯಿ (ಕನ್ನಜಾ. ೧೦೭). [ದುಂದು$_1$ + ಬೀಳು$_1$ (<ಬೀೞ್$_1$)]

ದುಂದುಭಿ$_1$ (ನಾ). =ದುಂದುಮೆ ೨ : 'ದುಂದುಭಿಗಳು' ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೇನು ಅಪರಿಚಿತವಲ್ಲ. ಶಿವಶರಣರು ತಮ್ಮ ಕಾಲಜ್ಞಾನದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹೋಳಿಯ ದುಂದುಭಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ . . . 'ದುಂದುಭಿ' ಹಾಗು 'ದುಂದುಮಿ' ಇವು ಎರಡೂ ಬಾಜನಗಬ್ಬಗಳಿದ್ದರೂ, ಹಾಡುವ ತಾಳ, ಲಯ, ಗತಿ, ರಾಗ ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ಬೇರೆಬೇರೆ ಇವೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೯೩). [<ದುಂದುಮೆ]

ದುಂದುಭಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ; ದೊಡ್ಡ ಭೇರಿ ; ನಗಾರಿ : "ಪಿರಿದಪ್ಪ ಭೇರಿ ದುಂದುಭಿ" (ವಡ್ಡಕೋ. ೬೯-೨೬) ; "ರವ ಮಿಕ್ಕ ಹಱೆ ದುಂದುಭಿಯನಿಕ್ಕಿ" (ಮಂಗರಾ. ೬-೨೦) : ದುಂದುಭಿ ಗಭೀರನಿನದಂ . . . ಜಿನಚರಣಕಮಲಭೃಂಗಂ ಪಂಪಂ (ಆದಿಪು. ೧-೩೩); ದುಂದುಭಿಗಭೀರರವ ಸುರದುಂದುಭಿಗಳ್ಗಗನತಳದೊಳೆಸೆದಪುವು (ಅಜಿಪು. ೮-೦೩) ; ಮೊಱೆಯೆ ದುಂದುಭಿ ಶಂಖ ಕಹಳಾ ಪರಮ್ಮದಂಗಾದಿಗಳು . . . ದೇವ ಹೊಱಮಂಟ (ಕುಮ್ಮಾಉ. ೬-೫) ; ದುಂದುಭಿಗಳು ಧಂಧಣ ರೆನುತಿರೆ . . . ಬಟ್ಟನು ವಾಳಿಯಮ (ಕುರಾಸಾಂ. ೦೬-೩೦) ; ರಕ್ತಕಲಿತ ದುಂದುಭಿ [ಪಾಠಾಂ. ಮಿ]ಯಂತೆ ಸ್ವನಸ್ನಿಗ್ಧಹರ್ಯಕ್ಷತನುಜಶ್ಮಶ್ರುಪ್ರವರ ಮೆನಿಪ ಶುಭಲಕ್ಷಣಂ ದಿವ್ಯಭೂಷಾಯುಕ್ತ ಲೋಹಿತಾನನದ ಸೊಬಗು (ಪಂಚಾರಾ. ೦-೮-೩೩). ೨. ಅರುವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಐವತ್ತಾರ ನೆಯದು : ದುಂದುಭಿಸಂವತ್ಸರೋದ್ಭವಂ . . . ಸುರದುಂದುಭಿ ಪತಿ ಚರಣಕಮಲಭೃಂಗಂ ಪಂಪಂ (ಆದಿಪು. ೧-೩೩) ; ಮತ್ತಮಾ ಪರುಷವೇ ಪ್ರಭವ ವಿಭವ . . . ದುಂದುಭಿ ರುಧಿರೋದ್ಗಾರಿ ರಕ್ತಾಕ್ಷಿ ಕ್ರೋಧನ ಅಕ್ಷಯವೆಂದರುವತ್ತು ತೆಱನಾಗಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೩೨೦). ೩. ಪಗಡೆಯಾಟ ದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಇತ್ತಿಗದ ಗರ. ೪. ವಾಲಿಯಿಂದ ಹತನಾದ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಸರು : ನೀಂ ಪೇಳ್ದುದಿದೆ ಕಥಾ ನಿನ್ನಗ್ರಜಂ ಕೊಂದು ಬಿಸುಟ ದುಂದುಭಿ ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೯೮-೩೬೪) ; ಕಿಷ್ಕಿಂಧಕಾಂಡ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ, ದುಂದುಭಿ ಹೆಣದ ಸುತ್ತಲೂ ಮರ್ಕಟೋತ್ತಮರ ಎದೆ ದುಂದುನೃತ್ಯ (ಕುಂಡಮ. ೨೨-೬). [ಸಂ.]

ದುಂದುಭಿಧ್ವನಿ (ನಾ). ಭೇರಿಯ ಶಬ್ದ,–ಸ್ವರ: ಗಂಭೀರಾಯತ ದುಂದುಭಿ ಧ್ವನಿ ರಥ ಜ್ಯಾ ದೀರ್ಘರಾವಂಗಳುಂ . . . ದಿಗಂತಂ ತಾಗೆ (ಹವಿಪ್ಪ್ರ. ೩-೧೨). [ದುಂದುಭಿ$_2$ + ಧ್ವನಿ]

ದುಂದುಭಿನಾದ (ನಾ). = ದುಂದುಭಿಧ್ವನಿ : ದುಂದುಭಿನಾದಮಾಪೂರಿಸೆ ದಿಕ್ತಟಮಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೭-೩೯). [ದುಂದುಭಿ$_2$ + ನಾದ$_1$]

ದುಂದುಭಿನಿನಾದ (ನಾ).=ದುಂದುಭಿಧ್ವನಿ : ದುಂದುಭಿನಿನಾದಮುಖರಿತ ಮಂದಾರನಮೇರುವಿಚಕಿಲಕುಸುಮಾಸಾರಂ ಸಂದಿಸೆ ಕೇವಲಿಪೂಜೆಗೆ ಬಂದತ್ತು ಚತುರ್ನಿಕಾಯಂ ದೇವನಿಕಾಯಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೮-೩೦) ; ದುಂದುಭಿನಿನಾದ ವಾದಂತೆ ಪಂಪನ ವಾಗ್ಝರಿ ದುಮ್ಮಿಕ್ಕಿತು ! (ದಾನಚಿಂ.೦೩).
[ದುಂದುಭಿ$_2$ + ನಿನಾದ]

ದುಂದುಭಿನಿಸ್ವನ (ನಾ). = ದುಂದುಭಿಧ್ವನಿ : ದುಂದುಭಿನಿಸ್ವನಂ ನೆಗಳೆ . . . ತನ್ನ ನಂದನಂಗಂದನುರಾಗದಿಂ ಪರಸಿ ಕಟ್ಟಿದನೊಲ್ದಧಿರಾಜ ಪಟ್ಟಮಂ (ಶ್ರೀಪುವಿ. ೦೯-೩೦). [ದುಂದುಭಿ$_2$ + ನಿಸ್ವನ]

ದುಂದುಭಿಪದ (ನಾ). ಹರೆಯೊಂದಿಗೆ ಹಾಡುವ ಹಾಡು ; ಹೋಳೀ ಪದ : ಚಾಲುಕ್ಯರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ವರ್ಣಕಸಾಹಿತ್ಯವಿತ್ತು . . . ಶೃಂಗಾರಿಕ ದುಂದುಭಿಪದಗಳು, ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಹೇಳುವ ತ್ರಿಪದಿ ಯೊಳಗಿನ ಒನಕೆವಾಡುಗಳು (ಸಾಹಿವಿ. ೮೩) ; ದುಂದುಭಿಪದಗಳ ಚಂದಾಗಿ ಕೇಳಿರಿ (ಕನ್ನಜಾ. ೯೪). [ದುಂದುಭಿ$_2$ + ಪದ$_2$]

ದುಂದುಭಿರವ (ನಾ).=ದುಂದುಭಿಧ್ವನಿ : ಮಿಮೋಹಮ್ಮುಗಮಂ ಮಿಥ್ಯಾ ಕಂದರದೊಳ್ ಚೆದಱಿಸುವ ದುಂದುಭಿರವದಂತಿರೊಗೆಯೆ ಗಂಭೀರರವಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೨೨) ; ಧಂಧಂಧಮೆಂಬುವಾ ಭೇರಿ ದುಂದುಭಿರವಕೆ ನಡುಗೆ ಗಿರಿವನಗುಹಾಕಿಷ್ಕಿಂಧೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ ೨೯೬-೩೨೦). [ದುಂದುಭಿ$_2$ + ರವ]

ದುಂದುಮಿ 'ದುಂದುಂಮೆ' ನೋ.

ದುಂದುಮಿಪದ (ನಾ). =ದುಂದುಂಭಿಪದ : "ದುಂದುಮಿಪದ=ಹೋಳಿಯ ಅಶ್ಲೀಲ ಹಾಡು"(ಜಾನಕೋ. ೬). [ದುಂದುಮಿ (<ದುಂದುಮೆ)+ಪದ್ಯ]

ದುಂದುಮಿಸು 'ದುಮಂದುಂದುಮಿಸು' ನೋ.

ದುಂದುಮೆ, ದುಂದುಂಮಿ, ದುಂದುಂವೆ (ನಾ). ೧. ಹರೆ ; ಡಂಗುರ : ಸುರದುಂದುಮೆಮೊಳೆಯುತ್ತಿರೆ ಸುರಕನ್ನೆಯರೊಲ್ದು ಚಾಮರಂಗಳನಿಕ್ಕಲ್ ಕರಮೆಸೆವ ಸುರವಿಮಾನದೊಳಿರಲಾಯ್ತುರ್ ಕೇತಮಲ್ಲನಾಯಕನಸುವಂ (ಎಕ. V, ಚನ್ನರಾ. ೨೦೫-೦೯: ಕ್ರು. 1200). 'ದುಂದುಂಮೆಗೇಳ್' ಪರಾ. ೨. ಹರೆಯ ಧ್ವನಿಯೊಡನೆ ಹಾಡುವ ಹಾಡು ; ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಜನಗಬ್ಬ : ಈ ದೀರ್ಘವಾದ ದುಂದುಮೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾವ್ಯದ ಸರಣಿಯನ್ನೂ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದು ತನ್ನ ಗುರಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು (ಕುಮಾರಾಂ. ೨೫೬). **ದುಂದುಮಿ** : ೨. 'ದುಂದುಮಿ'ಯು ಹೋಳಿಯ ಪದದ ಒಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಕುಸುಕು (ಕನ್ನಜಾ. ೯೩). **ದುಂದುವೆ** : ೧. ಅಸಿಯ ಗಸಣೆಯುಂ ದೂವೆಯ ಬೆವಸವುಂ ದುಂದುವೆಯ ದಂದುಗಂ ಮಾಡಿ (ಎಕ. XI, ಮೊಳಕಾ. ३०-४० ; 1278 ?).

ದುಂದುಮೆಗಾಲ (ನಾ). ವೈಭವದ ಕಾಲ ; ಉಚ್ಛ್ರಾಯ (?) : ತನ್ನೊಡನಿಂದ್ರನಾಳ್ವಲ್ಲಿಯೀದಂ ದಿವಿಜಾಂಗರಕ್ಷಕರಿರೆ ಮೂಸರಮಾರದನೆಯ್ದೆ ಬಣ್ಣಿಪರ್ ದುಂದುಮೆಗಾಲವಂ ಘನರಥಾವನಿಪಾಲನ ರಾಜ್ಯಕಾಲಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೯) : ಗುರು ಕನ್ನೆಗೆ ಬಂದಿರೆ . . . ಧರ್ಮಕ್ಕೆಬಗಿರ್ವರ್ ಮನುಜರೆಯ್ದೆ ದುಂದುಮೆಗಾಲಂ (ಚಿಟ್ಟಿಮು. ೧೨ ೧೪೪).

[ದುಂದುಮ್ಮೆ$_0$ + ಕಾಲ]

ದುಂದುಮೆಗೇಳ್ (ಕ್ರಿ). ದುಂದುಂಮೆಯೆಂಬ ಹಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹಾಡಿರುವುದನ್ನು ಕೇಳಂ : ಧರೆಯೊಳಗಿಂತೀ ನಗರದ ಪರದರ್ ಸಂಪನ್ನರೆಂದು ದುಂದುಮೆಗೇಳ್ದಿಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೧೧೬) [ದುಂದುಮೆ + ಕೇಳ್]

ದುಂದುರುಪೆ 'ದುಂಡುರುಂಪೆ' ನೋ.

ದುಂದುಲು 'ದಿಂಡ$_1$' ನೋ.

ದುಂದುವೆ 'ದುಂದುಂವೆಂ' ನೋ.

ದುಂದುವೆಚ್ಚ (ನಾ). ಅತಿಯಾಗಿ ಮಾಡುವ ಖರ್ಚು : ಅಷ್ಟೊಂದು ದುಂದುವೆಚ್ಚಕ್ಕೆ ದುಡ್ಡು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರುತ್ತಿತ್ತೋ ಹೇಳುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ (ಪುನರು. ೬೨) ; ಶ್ರೀಮಂತರು ದುಂದುವೆಚ್ಚ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧೆ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ (ಪ್ರಬಾಕ. I, ३०८). [ದುಂದು$_1$ + ವೆಚ್ಚ]

ದುಂದುವೈಭವ (ನಾ). ಮಿತಿಮೀರಿದ ಖರ್ಚಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೈಭವ,- ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ : ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಬಿಟ್ಟಿಹಣದ ಮಾಲೀಕತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದುಂದುವೈಭವ ಆ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ತುಳುಕುತ್ತಿತ್ತು (ಪುನರು. ३००). [ದುಂದು$_1$ + ವೈಭವ]

ದುಂದುಱು (ನಾ). ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಣ್ಣಾಗಿ ಹುಳುಗಳು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ : ಕೋಷ್ಠಮನೆ ಪುರಿದರದು ತಿಳಿಕೊಳಮನೆಱ ದಱವೂರಸಿದಂದು ದುಂದುಱು ಕಿಡುಗುಂ(ಲೋಕೋಪ. ೯-೩೬) : "ಮಂಡೆಯ ಒಳಗಣ ಪುಱು" (ಲೋಕೋಪ. ಟೀಕ) ; ಅರಗಾಮಾಳಕಫಳಂ . . . ಯಕ್ಕಿಇವಂ ಕೊಂಡರೆದಿಂಬಾಗಿರೆ ಪೂಸುಗೆ ಶಿರೋವ್ರಣಂ ತರ್ದು ದುಂದುಱುಂಬಿ [ಪಾಠಾಂ. ತುಱುಯೆಂಬಿ]ವು ಕಿಡುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೩೮). [?]

ದುಂದುಱುಂಬಿ 'ದಂಡುಱುಂಬೆ' ನೋ.

ದುಂಪ (ನಾ). ಮರ, ಗಿಡ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅಡಿಭಾಗ; ಬೇರು: (ಶ).

[ದೇ.॥ ತೆಲು. ದುಂಪ]

ದುಂಪದೂಳಿ, ದುಂಪಾದೂಳಿ (ನಾ). ೧. ದೂಳಿಪಟ; ನಾಶ: ಪೊರಸರ ಗಂಡನು ಪರಬಲ ದುಂಪದೂಳಿ . . . ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದಿನಾನೆಗಳ್ಳಿದಿದವ್ರು (ಕಂಸವಿ. ೩-೪೨). **ದುಂಪಾದೂಳಿ** : ೨. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ವ್ಯಯಮಾಡುವುದುಂ ; ದುಂದುಂವೆಚ್ಚ : ನಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಮನೆಯಿಂದ ಬರುವಾಗ ಒಂದು ಗಾಡಿ ರಂಗವಲ್ಲಿಯನ್ನು ಹೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದವಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದುಂಪಾದೂಳಿ ಮಾಡುತೀಯೆ (ಮಾಮರಾ. ೮೧).

[←ತೆಲು. ದುಮಾದೂಳಿ = ಅಧಿಕವಾದ ಧೂಳು]

ದುಂಪರಾಸ್ನೆ, ದುಮ್ಮರಾಸ್ನೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಏಲಾಪರ್ಣೀ, ಸುವಹಾ, ರಾಸ್ನಾ, ಯುಕ್ತರಸಾ–ಳ ಸಣ್ಣ ದುಂಪರಾಸ್ನೆ, ರಾಸ್ನೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೨೬). ದುಂಪರಾಸ್ನೆ, ನೀಲಿದೇರು . . . ಕಷಾಯ ವಿಟ್ಟು ಕೊಡಲು ವಿಷಮಶೀತಜ್ವರ ಗುಣಮಕ್ಕುಂ (ಸಕವೈ. ೧೧೬). **ದುಮ್ಮರಾಸ್ನೆ** : ಶುಂಠಿ, ದುಮ್ಮರಾಸ್ನೆ, ಹಾಲೆಬೇರು . . . ಕಷಾಯವಿಕ್ಕಿ ಕೊಡಲು ವಿಷಮಶೀತಜ್ವರ ಗುಣಮಕ್ಕುಂ (ಸಕವೈ. ೦೧೬).

[ದುಂಪ + ರಾಸ್ನೆ./ತಮಿ. ತುಮ್ಪುರಾಷ್ಪಕ; ತೆಲು. ದುಂಪರಾಸ್ಪ]

ದುಂಪಾದೂಳಿ 'ದುಂಪದೂಳಿ' ನೋ.

ದುಂಪು, ದುಂಬು, ದುಂಬೆ, ದುಂಪು$_1$, ದುಮ್ಮು$_2$ (ನಾ). ವಣ್ಣು ; ಮರಳು ; ಧೂಳು : ಕಡುಛಲದಿ ರಾಕ್ಷಸರು ಕಬಿಗಳ ತಡೆಗಡಿದು ಡೆಂಕಣೆ ಮಕರದಿಬ್ಬಗಳಿಡುವ ಕೈಗುಂಡು ಕವಣಿನ ಲಗ್ಗೆ ದುಂಪುಗಳ . . . ಬಡಿವ ಕೊಡತಿಗಳೊಡನೆ ಘಾತಿಸಿ ಕೆಡಹುತಿರ್ದುದು ನಾಲ್ಕು ದೆಸೆಯೊಳು ವೀರ ಬೊಬ್ಬೆಯಲಿ (ಅನಂತಾ. ೩-೮-೪೯). ೨. (ಆಲಂ). ಮಣ್ಣೆರಚುವುದು ; ಮಸಿ ಬಳಿಯುವುದು : ಗುಂಪು ಸಂಸವತಿಯರು ಗುಪಿತದಲಿ ನಗಂಹಿಹರು ದುಂಪು ಪಳಿತಲ್ಲ ಅನ್ಯಾಯವಿದು ಸಲ್ಲ (ಶ್ರೀಕೃಜಾ. ४०). **ದುಂಬು** : ೧. "ಧೂಸು ; ಧೂಳು" (ಜಾನಕೋ. ೬). **ದುಂಬೆ** : ೧. ಮೇಲಿದ್ದ ಧೂಳು ದುಂಬೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪೊರಕೆಯಿಂದ ಬಡಿದು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದರು (ಮೂಲಾನ. ೧೦೦). **ದುಪ್ಪು$_1$** : ೩. (ಕರಾ). ಮಣ್ಣಿನ ಚಿಕ್ಕ ಹುಂಡಿ. **ದುಮ್ಮು$_2$** : ೧. 'ದುಂಮ್ಮೆಸಗು' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಮ್ಪು ; ತೆಲು. ದುಮು, ದುಮ್ಮು]

ದುಂಬಾಬಾಟು (?). (?) : ಭಕ್ತಜನಾಭಿವೃದ್ಧಿ ರಾಯಭಾಟ ಶೃಂಗಾರಹಾರವಂ ನೀತಿಗಾರ ದುಂಬಾಬಾಟು ನವನೀತಿರಾಯ . . . ಬುಕಣ್ಣನವರು (ಎಕ. III, ಮಳವ. ४५-೩ : 1394).

ದುಂಬಾಲ 'ದುಂಬಾಲು' ನೋ.

ದುಂಬಾಲಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). =ದುಂಬಾಲು ಬೀಳು: ಕೊರಳ ಲಿಂಗ ಹರಿಯಲು ಛಲದಿಂದ ಲಿಂಗವ ಕೇಳದೆ ಮಲೆತು ಪೋಗಲು ಲಿಂಗ ದುಂಬಾಲಗೊಂಡಿತು (ಬಿಜ್ಜರಾ. ೦೦-೦೬೬) ; ಪೋಗಲೀಸದೆ ಬಿಡೆನೆಂದು ದುಂಬಾಲಗೊಂಡು ಅಕಳಂಕ ಮಂತ್ರಿ ತಾ ಬಸವನ (ಬಿಜ್ಜರಾ. ೧೨-೮೦).

[ದುಂಬಾಲ (<ದುಂಬಾಲು) + ಕೊಳ್$_1$]

ದುಂಬಾಲಬೀಳು 'ದುಂಬಾಲುಬೀಳು' ನೋ.

ದುಂಬಾಲು, ದುಂಬಾಲ (ನಾ). ೧. ಹಿಂಭಾಗ ; ಹಿಂಬದಿ. ೨. (ಆಲಂ). ಅಂಗಲಾಚಿ ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸುವಿಕೆ : "ನನ; ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಮಗನಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಕತೆಗಳ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳನೇ ಬಹುಮಾನ ದೊರೆತಿದೆ. ಆ ಕತೆಯನ್ನಿಷ್ಟೆ ಓದಿಹೋಗಿ, ಮೂವತ್ತೇ ಪುಟಗಳ ಚಿಕ್ಕ ಕತೆ" ಎಂದಿನ್ನೊಬ್ಬರ ದುಂಬಾಲು (ಹುಚ್ಚುಹು. ३೪). 'ದುಂಬಾಲು ಬೀಳಂ' ಪರಾ. **ದುಂಬಾಲ** : ೨. "ಬೆನ್ನು ಹತ್ತುವುದು; ಒಂದೇ ಸವನೆ ಗಂಟು ಬೀಳುವುದು" (ಜಾನಕೋ. ೬). 'ದುಂಬಾಲ ಬೀಳು' ಪರಾ.

[←ಫಾರ. ದುಂಬಾಲಾ; ಮರಾ. ದುಂಬಾಲಾ, ದುಮಾಲಾ]

ದುಂಬಾಲುಬೀಳು, ದುಂಬಾಲಬೀಳು (ಕ್ರಿ). ಅಂಗಲಾಚಿ ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸು : ದುಂಬಾಲುಬಿರ್ದಱಗಿ ತಱುಬಿದಂತುರುಬಿರ್ದರು (ಶರಕು. ३೫-೩೦) ; ಅತ್ತೆಯು ಈಗಾಗಲೇ ಸಾಮಾನಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ

ದುಂಬಾಲು ಬಿದ್ದಿದ್ದಾಳೆ (ಅಕೋಳ. ೭೯) ; ಹೋಗುವ ಮುಂಚೆ ಮದುವೆಯಾಗೆಂದು ದುಂಬಾಲು ಬಿದ್ದಳು (ಹೊಸಕ್ಷ. ೨೩೪). **ದುಂಬಾಲಬೀಳು :** ತನ್ನ ತಾನೆ ದುಂಬಾಲಬಿದ್ದ ಕವಿನೆರಳ ದೂಗು ನೂಗು (ಅರಳು. ೩೩೫-೧೧); ಹೀಗೇಕೆ ದುಂಬಾಲಬಿದ್ದಿರುವಿ ಅಕ್ಕಾಜಿ ? (ಹೇಮಂತ. ೭೦); ಪಾಠ ಹೇಳಿದ ಸಂಬಳವನ್ನು ೧-೨ ತಿಂಗಳು ಕೊಡದಿದ್ದರೂ ಕಿಟ್ಟಿಯೇನು ದುಂಬಾಲ ಬೀಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ದಾಸಕು. ೭೬) ; ಅವನು ಸಾಹೇಬರಿಗೆ ದುಂಬಾಲ ಬಿದ್ದನು (ಸ್ನೋಲಮಿ. ೭೩). [ದುಂಬಾಲು + ಬೀಳು$_1$ (<ಬೀಳ್$_1$)]

ದುಂಬಿ 'ತುಂಬಿ$_1$' ನೋ.

ದುಂಬಿಗುರುಳು 'ತುಂಬಿಗುರುಳ್' ನೋ.

ದುಂಬಿವಣ್ಣ (ನಾ). ದುಂಬಿಯ ಬಣ್ಣ ; ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣ : ಮುಗುಳು ನಗೆಯನ್ನು ಸೂಸುತ್ತಿದ್ದ ದುಂಬಿವಣ್ಣದ ಅವಳ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಅವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷೋನ್ಮಾದ ಉಕ್ಕುತ್ತಿತ್ತು (ಪುನರು. ೭೬). [ದುಂಬಿ (<ತುಂಬಿ$_1$) + ಬಣ್ಣ$_1$]

ದುಂಬಿಹುಳು (ನಾ). (ದುಂಬಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ದಪ್ಪ ಕೀಟ ; ಗುಂಗಿಹುಳು : ತಂಗು–ಇದು ಧ್ರುವಪ್ಪೆರು ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ . . . ಇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶತ್ರು ದುಂಬಿಹುಳು (ವ್ಯವಕು. ೩೩). [ದುಂಬಿ (<ತುಂಬಿ$_1$) + ಹುಳು$_2$ (<ಪುೞು$_1$)]

ದುಂಬು 'ದುಂಪು' ನೋ..

ದುಂಬೆ$_1$ 'ತುಂಬಿ$_1$' ನೋ.

ದುಂಬೆ$_2$ 'ದುಂಪು' ನೋ.

ದುಃಕಲಹ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕಲಹ,–ಜಗಳ. [ಸಂ.]

ದುಃಕವಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕವಿ : ಸತ್ಕವಿ ರುಷಿಕುಲೋದ್ಭವಂ ನರನುತಿಯವನೆ ದುಃಕವಿ (ವೀಶೈಪು. ೭-೨-೦೯). [ಸಂ.]

ದುಃಕಳೇವರ (ನಾ . ಕೆಟ್ಟ ಶರೀರ : ಕಡುಗಪ್ಪುಮೆನಿಪ್ಪ ದುಃಕಳೇವರಮಿದ ನೊಳ್ಳಿತೇಬರಜಿವಿಲ್ಲದವರ್ (ಸಮಪ. ೭-೩೪). [ಸಂ. ದುಃಕಲೇವರ]

ದುಃಖ (ನಾ). ೧. ಕಳವಳ ; ನೋವು ; ಬಾಧೆ ; ವೇದನೆ : "ಆಬಾಧಾ, ವೇದನಾ, ದುಃಖಂ, ಆರ್ತಿಃ, ಪೀಡಾ, ವ್ಯಥಾ–ಈ ೬ ದುಃಖಂ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೩-೪) ; "ಅವಬಾಧೆ ವೇದನೆ ವ್ಯಥೆ ಪೀಡೆಯಾರ್ತಿಯೆಂಬಿವು ದುಃಖಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೭-೨); ಶಾರೀರ ಮಾನಸ ಕ್ಷೇತ್ರಜ ಪರಸ್ಪರೋದೀರಿತ ದನುಜೋದೀರಿತಂಗಳೆಂಬಯ್ದುಂ ತೆಱದ ದುಃಖಂಗಳೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೩-೮೮ ವ); ವೀರಸುತಜನನಿಗೀ ಗಾಂಧಾರಿಗೆ ದುಃಖಶತಜನನವೆಸರಾಯ್ತಾಗಳ್ ಕೌರವಪತಿ ದುಃಖಮಹಾಭಾರಮನಾಂತಾಯಸಕ್ಕೆ ಗುಱಿಯಾದುದಱಿಂ (ಗದಾಯು. ೪-೩) ; ನೆರೆಮನೆಯ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಅಳುವವರ ಮೆಚ್ಚ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವ (ಬಸವ. ೧೨೪). ಈ ಜಗದೊಳ್ ಮಿತ್ರವಿಪತ್ತಿಗಾರ ಬಗೆಯುಂ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾಗದೇ (ಪುಷ್ಪಪು. ೬-೯೦); ರೊಕ್ಕ ಎರಡಕ್ಕು ದುಃಖ ಕಾಣಕ್ಕ (ಪುರಂದ. ೨-೯೮ ಪಲ್ಲವಿ) ; ದುಃಖದ ಮೇಲೆ ಸುಖ, ಸುಖದ ಮೇಲೆ ದುಃಖ (ಗಾದೆ). ೨. ಕಷ್ಟ : ತೊಂದರೆ ; ಕ್ಲೇಶ : "ದುಃಖದೊಳು ತನ್ನಿಂದ ವಿಪಾರ್ದರೊಳೆತ್ಕಯವೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೨-೨೦) ; ಈ ದುಃಖಂ ತನಗೇಕೆ ಪೇೞಿಮ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೮೨) ; ಏನು ಬಂತೋ ದುಃಖ, ಏನು ಬಂತೋ ರೋಷ, ಕ್ರೂರಮನಸನು ಮಾಡಿ ಬೀರಿದಳು ಬದುಕ! (ಇಂಗೀತ. ೭೩-೨೪).

ದುಃಖಕೊಡು = ತೊಂದರೆ ಕೊಡು ; ಕ್ಲೇಶವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು : ಅನ್ಯರಿಗೆ ದುಃಖಕೊಡುವುದು ತರವಲ್ಲ (ರೂಢಿ). **ದುಃಖದ ಕೂಳು** = ಸತ್ತವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅವರ ಬಂಧುಗಳು ಹತ್ತು ದಿನದವರೆಗೆ ತಂದಿಡುವ ಆಹಾರ : ಸತ್ತವರ ಮನೆಗೆ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಮನೆಯು ನೆಂಟರಿಷ್ಟರೂ ದುಃಖದ ಕೂಳೆಂದು ಅಟ್ಟ ಅಡಿಗೆಯನ್ನು ಹತ್ತುದಿನಗಳವರೆಗೂ ತಂದಿಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೭೮). **ದುಃಖಮಾಡು** = ೧. ವೇದನೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ; ಬಾಧೆ ಪಡಿಸು. ೨. ದುಃಖಿಸು; ಶೋಕಿಸು. [ಸಂ.]

ದುಃಖಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ).=ದುಃಖಂಬಡು: ಗಾಂಧಾರಿ ತನ್ನ ಮತ್ತಿನ ಮಕ್ಕಳಂ ನೆನೆದು ದುಃಖಂ ಮಿಕ್ಕುಳಿಸಿ ದುಃಖಂಗೆಯ್ಯೆ (ಗದಾಯು. ೪-೩.ವ). [ದುಃಖ + ಕೆಯ್$_1$]

ದುಃಖಂಬಡು, ದುಃಖಪಡಂ, ದುಃಖಬಡಂ (ಕ್ರಿ). ಬಾಧೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸು ; ವ್ಯಥೆಪಡು : ಪಾಪಮಂ ಪೊರ್ದಿ ನಾರಕಬಾಧೆಗೊಳಗಾಗಿ ಪಲಕಾಲಂ ದುಃಖಂಬಡುವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೩೮). **ದುಃಖಪಡು :** ಕನಸಿನ ಪೊನ್ನ ಕಾಣದೆ ದುಃಖಪಡುವರೆ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೭-೨೮) : ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹಗೆಗಳ ಬಾಣದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಮೂರ್ಛೆಹೋದದ್ದು ಅಣ್ಣನಾದ ರಾಮನು ದುಃಖಪಟ್ಟದ್ದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ (ಸೀತಿಚಂ. VIII, ೧೭); ಹೆತ್ತ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಂತೆ ದುಃಖಪಟ್ಟರು ಜನರು (ಶಾಂತಲಾ. ೨೦). **ದುಃಖಬಡು :** ಜನನಮರಣಂಗಳಿಂದ ದುಃಖಬಡುತಿರ್ಪುವು ನೋಡಾ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳು (ಅಖಂಡೇ. ೧೬೧-೨೩). [ದುಃಖ + ಪಡು$_1$]

ದುಃಖಕರ (ಗು). ೧. ನೋವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ; ತೊಂದರೆ ತರುವಂತಹ.(ನಾ). ೨. ಯಾತನೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು; ವ್ಯಥೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು : ಪಂಚಕೋಶದ ಮೇಳದಿಂ ಜಡದೃಶ್ಯ ದುಃಖಕರಾಳಿಯಿಂದಲಶುದ್ಧತರದೀದಿನದ ನಿತ್ಯದೊಳು ಜಾಳಿಸಿದ ದೇಹ (ಷಡ್ಗುರು. ೪-೮) ; ಇದು ತುಂಬಾ ದುಃಖಕರವಾದದ್ದು (ಪಶಘಾ. ೧೨೦). [ಸಂ.]

ದುಃಖಕಾತರೆ (ನಾ). ವೇದನೆಯಿಂದ ಕಳವಳಗೊಂಡವಳು : ಅಕ್ಕ ಅವನಿಂದು ಮಹಾರೌದ್ರ ಸಂಕಟಕೆ ಸಿಲುಕುವನು ಎಂದರಿತು ದುಃಖಕಾತರೆಯಾಗಿ ನಿನ್ನ ಬೇಡಲು ಓಡಿ ಬಂದೆ (ಚಂದ್ರಸ. ೨). [ದುಃಖ + ಕಾತರೆ]

ದುಃಖಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). = ದುಃಖಂಬಡು : ದುಃಖಗೊಳದಿರು ತಾವವುದು ಗುಡುಗು ಅಳಲವೇಡೇಳು (ಬಸಪು. ೪೫-೩೩). [ದುಃಖ + ಕೊಳ್$_1$]

ದುಃಖಗ್ರಸ್ತೆ (ನಾ). = ದುಃಖಿತೆ : ನೀವೆಲ್ಲಾ ನೆನೆದುಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ದುಃಖಗ್ರಸ್ತೆ ನಾನಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ (ಪತಿ. ೪೯). [ಸಂ. ದುಃಖಗ್ರಸ್ತಾ]

ದುಃಖಜೀವನ (ನಾ). ವ್ಯಥೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಬಾಳು ; ಕಷ್ಟದ ಬದುಕು : (ಕ). [ದುಃಖ + ಜೀವನ]

ದುಃಖಜೀವಿ (ನಾ). ಸಂಕಟದ ಬದುಕನ್ನು ಸಾಗಿಸುವವನು ; ವ್ಯಥೆಯಿಂದಕೂಡಿ ಬದುಕುವವನು: ಆ ದುಃಖಜೀವಿಯಂ ಕಂಡಾ ದೊರೆಯ ಮುಮುಕ್ಷುಗಂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲೊಡನಂದಾದುದು ಬಾಷ್ಪಪ್ರಸರಂ (ಸುಕುಮಾ. ೪-೭೨). [ದುಃಖ + ಜೀವಿ$_1$]

ದುಃಖತ್ರಯ (ನಾ). ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ, ಆಧಿದೈವಿಕ ಮತ್ತು ಆಧಿಭೌತಿಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಕ್ಲೇಶಗಳು : ತನಯ ಕೇಳಾಲಸ್ಯ ರೋಗಗಳನುಗತದ ದುಃಖತ್ರಯಂಗಳು . . . ದರುಶನ ಭ್ರಾಂತಿಯಶ್ರದ್ಧೆಗಳು ವಿಘ್ನಗಳು (ಅಮೃತ. ೬-೯೮). 'ತಾಪತ್ರಯ' ಪರಾ. [ದುಃಖ + ತ್ರಯ]

ದುಃಖದ (ನಾ). ಕ್ಲೇಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತಹುದಂ : ಸಂಸಾರಂ ತೀವ್ರತರ ದುಃಖದಂ ನಾಳೀವ್ರಣ ಸದೃಶಂ ಶರೀರಿಗದ ಕಿಡೆ ನೆಗಱಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೬) : ಪಲ್ಲವ ಸವಿಪಲ್ಲವ ಪೇಟಯ್ಕೋ ದುರ್ವೋಹವೊಂದೆ ದುಃಖದಮಲ್ತೆ (ಉಷಾಹ. ೨೫೦). [ಸಂ.]

ದುಃಖನಿವಾರಣೆ (ನಾ). ವ್ಯಥೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡುವಿಕೆ,–ಪರಿಹರಿಸುವಿಕೆ : ಅವರ ದುಃಖನಿವಾರಣೆಯಾಗುವಂತೆ ಏನಾದರೊಂದು ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಬೇಕು (ರೂಢಿ). [ದುಃಖ + ನಿವಾರಣೆ]

ದುಃಖಪಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ವ್ಯಥೆ ಪಡುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಸಂಕಟವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು: ಆಕೆಯನ್ನು ದುಃಖಪಡಿಸುವುದು ತರವಲ್ಲ (ರೂಢಿ).

[ದುಃಖಪಡು (<ದುಃಖಂಬಡು) + – ಇಸು₁]

ದುಃಖಪಡು 'ದುಃಖಂಬಡು' ನೋ.

ದುಃಖಬಡು 'ದುಃಖಂಬಡು' ನೋ.

ದುಃಖಭಾಜನ (ನಾ). ವ್ಯಥೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು; ಸಂಕಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು: ಮತ್ತೇನುಂ ಮಾಣದ ದುಷ್ಟವಾಜಿ ತರೆ ಬುದೀ ಬಾವಿಯೊಳ್ ಬಿಟ್ಟು ಬಂದಾನಿಂತೊರ್ವನೆ ದುಃಖಭಾಜನನೆನಿಪ್ಪಂತಾಯ್ತುದೇಂ ಕರ್ಮವೋ (ಜೀವಸಂ. ೫೪–೧೩). [ದುಃಖ + ಭಾಜನ]

ದುಃಖಭಾಜನೆ (ನಾ). ಸಂಕಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳು ; ದುಃಖಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದವಳು: ಆರ್ಯಪುತ್ರನನೆ, ದುಃಖಭಾಜನೆಯಾದ ನನ್ನನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಹೇಗೆ ಸ್ಮರಿಸಿದೆ ? (ಶಾಕುಂತ. ೧೦೦–೮). [ಸಂ. ದುಃಖಭಾಜನಾ]

ದುಃಖಭೋಗ (ನಾ). ಕಷ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದು ; ಸಂಕಟದ ಅನುಭವ: ಅವಳಿಗೂ ದುಃಖಭೋಗವೆಂಬ ಶಿಕ್ಷಣವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ (ಬಂಕಿಮ. ೬೦). [ದುಃಖ + ಭೋಗ]

ದುಃಖಮಿಶ್ರ (ನಾ). ಸಂಕಟದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು: ಸುಖಾನುಭವ ಮತ್ತು ದುಃಖಾನುಭವ ಇವೆರಡೂ ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ದುಃಖಮೂಲವಾಗಿಯೂ ದುಃಖಮಿಶ್ರವಾಗಿಯೂ ದುಃಖಸಾಧನವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿವೇಕಿಗಳಿಗೆ ದುಃಖಮಯ (ಹಿಂದಸಾ. ೦೦೬).

[ದುಃಖ + ಮಿಶ್ರ]

ದುಃಖಮೂಲ (ನಾ). ಸಂಕಟಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದು: ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ದುಃಖಮೂಲವಾಗಿಯೂ ದುಃಖಮಿಶ್ರವಾಗಿಯೂ ದುಃಖಸಾಧನವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿವೇಕಿಗಳಿಗೆ ದುಃಖಮಯ (ಹಿಂದಸಾ. ೦೦೬).

[ದುಃಖ + ಮೂಲ]

ದುಃಖರಾಗ (ನಾ). ಶೋಕಪೂರ್ಣವಾದ ರಾಗ ; ಕರುಣೆಯನ್ನು ಉದ್ದೀಪಿಸುವ ರಾಗ: ಮೃದುವಾಗಿ ದುಃಖರಾಗವನೆತ್ತಿ ನುಡಿಸಿದನು, ಮೃದುವಾಗಿ ಹಾಡಿದನು ಕರುಣಕಥೆಯ (ಇಂಗೀತ. ೪೪–೨೧).

[ದುಃಖ + ರಾಗ]

ದುಃಖವಾದ (ನಾ). ಜೀವನವು ದುಃಖಮಯವೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ: ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧದರ್ಶನವೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ 'ದುಃಖವಾದ'ದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ (ಕ್ರೀಷ್ಟ್ರ. ೩೯). [ದುಃಖ + ವಾದ]

ದುಃಖವಿಹ್ವಳ (ನಾ). ವೇದನೆಯಿಂದ ಕಳವಳಿಸುತ್ತಿರುವವನು ; ಸಂಕಟದಿಂದ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿರುವವನು: ಅಲ್ಲಿಯೆ ನಿಂದು ದುಃಖವಿಹ್ವಳನೆದೆದೋಟಿ ನೂಂಕಿ ಕುಡುತುಂ ಕರುಣಂ ಪಿರಿದಾಗಿ ಪಿಂಬಗಲ್ ಕಳೆವಿನ ವಿರ್ದನಾ ಪರಮಯೋಗಿ (ಸುಕುಮಾ. ೪–೬೩).

[ದುಃಖ + ವಿಹ್ವಳ (= ವಿಹ್ವಲ)]

ದುಃಖವೆರಸು (ಕ್ರಿ). ಸಂಕಟಪಡು ; ಯಾತನೆಪಡು: ನಲ್ಲನನಜಿಸುತಲಿ . . . ಚಂದ್ರಮುಖಿ ಬಂದಳು ದುಃಖವೆರಸಿ (ಬೋಹಿತ. ೨೭–೫೦).

[ದುಃಖ + ಬೆರಸು₁]

ದುಃಖಶತ (ನಾ). ಅನೇಕ ಕಷ್ಟ: ತನಯಶತವಮಾದುದಲ್ತೆನಗನಿವಾಂತ ದುಃಖಶತವೆ ತಾನಾದುದು (ಪಂಪಭಾ. ೦೪–೮) ; ವೀರಶತಜನನಿಗೀಗಾಂಧಾರಿಗೆ ದುಃಖಶತ[ಪಾಠಾಂ. ಶತದುಃಖ]ಜನನಿವೆಸರಾಯ್ತಾಗಳ್ (ಗದಾಯು. ೪–೫). [ದುಃಖ + ಶತ]

ದುಃಖಶಮನ (ನಾ). ೧. ನೋವನ್ನು ಉಪಶಮನಗೊಳಿಸುವುದು. ೨. ಯಾತನೆ ಕೊನೆಗಾಣುವುದು,–ಮುಗಿಯುವುದು : (ಕ).

[ದುಃಖ + ಶಮನ]

ದುಃಖಸಮುದಯ (ನಾ). ವ್ಯಥೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ; ದುಃಖ ತಲೆದೋರುವಿಕೆ : ಇದು ದುಃಖಸಮುದಯ ಎಂಬ ಆರ್ಯಸತ್ಯ. ಕಾಮತೃಷ್ಣೆ, ಭವತೃಷ್ಣೆ, ವಿಭವತೃಷ್ಣೆ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ತೃಷ್ಣೆಗಳಿಂದ ದುಃಖ ತಲೆಯೆತ್ತುತ್ತದೆ (ಭಾರರ. ೧೯೭). [ದುಃಖ + ಸಮುದಯ]

ದುಃಖಸಾಧನ (ನಾ). ವ್ಯಥೆಗೆ ಕಾರಣ ; ಯಾತನೆಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು : ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ದುಃಖ ಮೂಲವಾಗಿಯೂ ದುಃಖಮಿಶ್ರವಾಗಿಯೂ ದುಃಖಸಾಧನವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿವೇಕಿಗಳಿಗೆ ದುಃಖಮಯ (ಹಿಂದಸಾ. ೦೦೬). [ದುಃಖ + ಸಾಧನ]

ದುಃಖಹೇತು (ನಾ) ಸಂಕಟಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದು ; ಯಾತನೆಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದುದು : ಅವುದು ಸುಖಮೆಂದೆಳಸುವನಾ ವಸ್ತುವೆ ದುಃಖಹೇತು (ಮಲ್ಲಿಪು. ೯–೬೩) ; ಅಜ್ಞಾನವೇ ದುಃಖಹೇತುವಾದ ಸಂಸಾರದ ಬೀಜ (ಭಾರರ. ೦೨೨). [ದುಃಖ + ಹೇತು₂]

ದುಃಖಾಂಜಲಿ (ನಾ). (ಆಲಂ) (ಶೋಕದಿಂದ ಸುರಿಸುವ) ಕಣ್ಣೀರಿನ ತರ್ಪಣ : ರಾಜಮಾತೆಯವರ ಈ ಅನಿರೀಕ್ಷಿತ ಮರಣಕ್ಕೆ ದುಃಖಾಂಜಲಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ . . . ತಬ್ಬಲಿಗಳಂತೆ ಗೋಳಾಡಿ ಹೋದರು (ಶಾಂತಲಾ. ೦೮೦). [ದುಃಖ + ಅಂಜಲಿ]

ದುಃಖಾಂತ (ಗು). ೧. ವೇದನೆಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ; ವ್ಯಥೆಯಿಂದ ಮುಗಿಯುವ. 'ದುಃಖಾಂತನಾಟಕ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ವೇದನೆಯ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ; ಸಂಕಟದ ಮುಗಿವು: ದುಃಖಾಂತವೇ ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥ, ದುಃಖಾಂತ ಎಂದರೆ ಪಾರಮೈಶ್ವರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿ (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೬೨೫). ೩. ಶೋಕಪೂರ್ಣವಾದ ಮುಕ್ತಾಯ; ದುರಂತದಿಂದ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ : ಈ ದುಃಖಾಂತದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತನು ಒಂದು ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ[ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿ] ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ (ಬಂಕಿಮ. ೦೬೭). ೪. ದುಃಖದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವ ಕಥಾನಕ; ಟ್ರಾಜಿಡಿ ; ದುರಂತಕಥೆ : ಇಂದು ರುದ್ರನಾಟಕವೆಂದರೆ ಅದು ದುರಂತವೋ, ದುಃಖಾಂತವೋ ಆಗಿರಲೇಬೇಕೆಂದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ (ಅಂಕಿಶಾ. ೦೬೪). [ದುಃಖ + ಅಂತ₂]

ದುಃಖಾಂತನಾಟಕ (ನಾ). ವೇದನೆಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ನಾಟಕ : ದುಃಖಾಂತನಾಟಕಗಳು ನಮ್ಮ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ).

[ದುಃಖಾಂತ + ನಾಟಕ]

ದುಃಖಾಕುಲ, ದುಃಖಾಕುಳ (ನಾ). ವ್ಯಥೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ; ಸಂಕಟದಿಂದ ಕೊರಗುವವನು: ಇತ್ತಲಿರ್ವರುಂ ದುಃಖಾಕುಲರ್ ವೈಕುಂಠನೊಳಿಂತೀ ಪರಿಯುಂ ನಿರ್ಧರಿಪುದೆಂದು ಗಳ್ಳನೆ ವೈಕುಂಠಕೆಯ್ತಂದರಲ್ (ಅದ್ಭುತ. ೦೫–೯) ; ಆದರೆ ಅದು ಸಹ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿದಾಗ, ಅವನು ದುಃಖಾಕುಲನಾದನು (ಪುನರು. ೨೯೦). **ದುಃಖಾಕುಳ** : ಅದು ವಾಯುವೇಗದಿಂ ಬಂದರಸನ ಚರಣದೊಳು ಬಿದ್ದು ದುಃಖಾಕುಳನಾಗುತ್ತ (ನಂಚಿರ. ೬–೦೫೦). [ದುಃಖ + ಆಕುಲ]

ದುಃಖಾಕುಳ 'ದುಃಖಾಕುಲ' ನೋ.

ದುಃಖಾಧಿಕೆ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಸಂಕಟ ; ಬಹಳ ಕಷ್ಟ : ದುರ್ಗಂಧ ದುರ್ವರ್ಣ . . . ವಾಪಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾಗಿ ದುಃಖಾಧಿಕೆಯಿಂ ಸಂಸಾರಕೂಪಾರದೊಳನವರತಂ ನೀಡುಮೋಲಾಡುತಿರ್ದಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೫–೨೦).

[P ಇದು 'ದುಃಖಾಸಿಕೆ'ಯೆಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದುಃಖಾನ್ವಿತ (ಗು). ೧. ಯಾತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ನೋವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಯಾತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು; ನೋವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವನು; ದುಃಖಿ : ಅರಿನೀಚರ್ಕರ್ಗದೊಳೊಂದಿ ನಿಂದೊಡೆ ದರಿದ್ರಂ ಬಂದು ಕೂಡಿರೆ ದುಃಖಾನ್ವಿತಂ (ಜಾತಕಿ. ೦೫–೯). [ದುಃಖ + ಅನ್ವಿತ]

ದುಃಖಾರ್ತ (ನಾ). ಶೋಕದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು; ವೇದನೆಯನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವವನು: ಇರೆ ಧಾತ್ರೀತನಯಂ . . . ಕುಂಭೋದಯದೊಳ್ ತೊಟಲ್ಪನಧನಂ ದುಃಖಾರ್ತನುಗ್ರಂ ಶಠಂ (ಜಾತಿ. ೧೬-೨೦); ಪ್ರಾಣಿಗಳ್ದುಃಖಾರ್ತರಾಗಿ ಬಂದು ಬೇಡಿದೊಡೆ ತನಗುಳ್ಳ ವಸ್ತುವಂ ಕುಡದೆ ಕಡೆನೋಡುವವನಧಿಕನೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೪. ೨೧).
[ದುಃಖ + ಆರ್ತ೨]

ದುಃಖಾರ್ತೆ (ನಾ). = ದುಃಖಿತೆ: ಆ ನಾರಿ ದುಃಖಾರ್ತೆಯಾಗಲಂತಃಪುರದ ವಿಶಾಲಾಕ್ಷಿಯರ್ಕೂಡೆ ರೋದಿಸಲ್ಬರ್ಚಿತು ವಿಷಾದರವವಮರಮನೆಯೊಳು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೬-೫೦). [ದುಃಖ + ಆರ್ತೆ]

ದುಃಖಿ (ಗು). ೧. ವ್ಯಥೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ; ಸಂಕಟಪಡುವ. (ನಾ). ೨. ಬಾಧೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನು; ನೊಂದವನು: ಕ್ಷಿತಿಜನೊಳೊಂದಿದ ಗುರುವಿಂ ನೇತಾರಂ ಮಿತ್ರಪುತ್ರನಿಂ ದುಃಖಿ . . . ಭೃಗುಸುತನಿಂ ಪರದಾರಶೀಲನೆನಿಕುಂ ಮನುಜಂ (ಜಾತಿ. ೦೫-೩); ಜೀವನುಂ ಮೃತದುಃಖಿ ಅಮೃತುಂ ದೇವನಾ ಜೀವನುಮಶುದ್ಧನು ದೇವನತಿಶುದ್ಧನು (ಬಸವು. ೫೦-೨೯); ಇಳೆಯೊಳೆನ್ನಂದದಲಿ ಬೇಱೆನ್ನೊಳರೆ ದುಃಖಿಗಳು (ತೊರವೆ. ೬-೪೫-೪); ದೇವ ಮಾಡುವುದಿರಲಿ, ನಾವು ಮಾಡುವ ಹಿಂಸೆ, ಅದೆ ನರಕಹಿಂಸೆ! ದುಃಖಿಗಳ, ಪಾಪಿಗಳ ನಾವು ಧಿಕ್ಕರಿಸುವೆವು (ಇಂಗೀತ. ೬೫-೧೮); ದುಃಖಿಗೆ ನೆರಂ ದುಃಖಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೬೬-೩೬೪).
[ಸಂ. ದುಃಖಿನ್]

ದುಃಖಿತ (ಗು). ೧. ಕೊರಗುವ; ಸಂಕಟಪಡುವ; ನೊಂದ. (ನಾ). ೨. = ದುಃಖಿ ೨: ತಾವು ಪರದುಃಖ ದುಃಖಿತರೆಂದು ತಿಳಿದೇ ತಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆನು (ಚನ್ನಬೀ. ೬೬). [ಸಂ.]

ದುಃಖಿತೆ (ನಾ). ವ್ಯಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವಳು; ಸಂಕಟದಲ್ಲಿರುವಾಕೆ: ನವಿರ್ಗಳ್ ಕವಲುಂ ಕಡುಗೆಂಪುಂ ಪಲವುಮಪ್ಪ ಮುಸುಡುಜುವುಮಾಗೆ ದುಃಖಿತೆಯಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೫೯). [ಸಂ. ದುಃಖಿತಾ]

ದುಃಖಿನಿ (ನಾ). = ದುಃಖಿತೆ: ನಾನು ಅತ್ಯಂತ ದುಃಖಿನಿ (ಚನ್ನಬೀ. ೩೬).
[ಸಂ. ದುಃಖಿನೀ]

ದುಃಖಿಸು (ಕ್ರಿ). ವ್ಯಥೆಪಡು; ಸಂಕಟಗೊಳ್ಳು; ಯಾತನೆ ಹೊಂದು: ಎಯ್ದದ ದುರ್ಗತಿಗಳನಿರದೆಯ್ದಿ ಕರಂ ಸೇದೆವಟ್ಟು ದುಃಖಿಸಿ (ಸಮಯ. ೩-೫೮); ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಹೇಸಿಕೆಯು ನಾತವಧಿಕ ಭಯಂಕರವು ಪಸರಿಸಲು . . . ಅಕಟಕಟಾ ಎನುತ ದುಃಖಿಸುತ ಮೂಗುಗಳಂ ಹಿಡಿದುಕೊಳುತುಗುಳುತಗಲ್ದಿರಲು (ಬಸವು. ೪೬-೫೯); ತ್ರಿವಿಧ ತಾಪದಲಾನು ಬಳಲಿಯೆ ತೊಳಲಿ ದುಃಖಿಪೆ (ಗಗತಾ ೨-೨೬). [ದುಃಖ + -ಇಸು೩]

ದುಃಖೋತ್ತರಣ (ನಾ). ಯಾತನೆಯಿಂದ ಪಾರುಗಾಣಿಸುವವನು; ದುಃಖನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವವನು: ದೀನಾರ್ತಿದುಃಖೋತ್ತರಣ ನೀ ದೀನಾರ್ತದುಃಖಿತೆಯಾನು ಜಗವಱಿಯೆ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೪-೧೨೫).
[ದುಃಖ + ಉತ್ತರಣ]

ದುಃಖೋಪಚಯ (ನಾ). ಅತಿಶಯವಾದ ಸಂಕಟ: ಈ ವೈಭವಫಲವ ಪುತ್ರರಿಗೆ ಬಹು ದುಃಖೋಪಚಯವೆಂದು ಅವನಿಪತಿ ವೈರಾಗ್ಯದಲಿ ರಾಜ್ಯವನು ಬಿಸುಟು . . . ಹೊಱವಂಟ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೨-೩೬).
[ದುಃಖ + ಉಪಚಯ]

ದುಃಖೋಪಶಮನ (ನಾ). = ದುಃಖಶಮನ ೧: ಶೋಕಾಕ್ರಾಂತರಾದರಂ ನಾರಾಯಣಂ ಸಂತೈಸಿ ಕೊಂದರ್ ಕೊಲೆ ಸಾವರೆಂಬುದು ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರಮೀಶ್ವರನಿಚ್ಛೆಯಿಂದೆ ನೆಗಟ್ಟುವೆಂದು ದುಃಖೋಪಶಮನಂ ಮಾಡಿದೊಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೪-೦೦ ವ): ಜ್ಞಾನವೇ ದುಃಖೋಪಶಮನಕ್ಕೂ ಬಂಧನಿವಾರಣಕ್ಕೂ ಕಾರಣ (ಧಾರದ. ೦೨೨). [ದುಃಖ + ಉಪಶಮನ]

ದುಃಖೋಪಾತ್ತ (ನಾ). ಯಾತನೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು; ಸಂಕಟವನ್ನು ತರುವಂತಹುದು: ಸುಖವಿದು ದುಃಖೋಪಾತ್ತಮಿದೆಂದಱಿವುಗುಮಾ ಪರಮಾರ್ಥವಿಪ್ರಧಾನರಾ ಕಾವ್ಯಂಗಳ್ (ಕವಿರಾ. ೦-೦೪).
[ದುಃಖ + ಉಪಾತ್ತ]

ದುಃಚಿಹ್ನೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಶಕುನ; ದುಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣ. [ಸಂ.]

ದುಃಪಕ್ವ (ಗು). ಸರಿಯಾಗಿ ಅಡುಗೆಯಾಗದೆ ಇರುವ, ಬೇಯದಿರುವ. 'ದುಃಪಕ್ವಾನ್ನ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುಃಪಕ್ವಾನ್ನ (ನಾ). ೧. ಸರಿಯಾಗಿ ಬೇಯದೆ ಇರುವ ಅನ್ನ. ೨. [ಜೈನ] ಐದು ಭೋಗೋಪಭೋಗ ಅತಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಬೇಯದ ಅಥವಾ ಸೀದ ಆಹಾರ ತಿನ್ನುವುದು: ಕ್ರಮದಿಂ ಸಚಿತ್ತ ಸಂಬಂಧಮಂತೆ ಸಮ್ಮಿಶ್ರಮಭಿಷವಂ ದುಃಪಕ್ವಾನ್ನಂಗಳತಿಕ್ರಮುಮಾ ಭೋಗೋಪಭೋಗಪರಿಮಿತ ಗತಿಯೊಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೨೪).
[ದುಃಪಕ್ವ + ಅನ್ನ೨]

ದುಃಪ್ರಣಿಧಾನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಆಚರಣೆ; ದುರ್ವರ್ತನೆ: ವ್ಯಂತರಾದಿಗಳುಂ ಮುನ್ನಮತ್ಯುಗ್ರ ತಪೋಧನರ್ಗೆ ಅಗ್ರಪೂಜೆಯಂ ಮಾಳ್ಪರೆಂಬುದು ಪುಸಿಯಲ್ಲದೊಡೆ ಈಗಳೆಮ್ಮಂದಿಗರ್ಗೆ ಏಕೆ ಮಾಡರೆಂಬ ದುಃಪ್ರಣಿಧಾನವಿರಹಿತಚಿತ್ತನೆನಿಪ ಮುನಿಪತಿಗೆ ಸತ್ಕಾರ ಪುರಸ್ಕಾರ ಪರೀಷಹ ಜಯಮಕ್ಕುಂ (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೩೩೬). [ಸಂ.]

ದುಃಪ್ರತೀತಿ (ನಾ). ≡ ದುಷ್ಪ್ರತೀತಿ ೨: ಎರಡುಂ ಪದಂಗಳ ನಡುವೆ ಬೇಱೊಂದು ದುಃಪ್ರತೀತಿ [ಪಾಠಾಂ. ದುಷ್ಪ್ರತೀತಿ] ಪುಟ್ಟುವೊಡೆ ಸಂಧಿಯಂ ಮಾಡಲಾಗದು (ಶಬ್ದದ. ೬೨ ವೃತ್ತಿ). [ಸಂ.]

ದುಃಪ್ರಾಪಂಚಿಕ (ಗು). ಕೆಟ್ಟ ಇಹಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ: ಮಂಗಳೋದಯಲಿಂಗ ಕರತಳಸಂಗತಸ್ಥಿತಿಯಂ ತಿಳಿಹಿಯಾ ಸಂಗದುಃಪ್ರಾಪಂಚಿಕಾಶಾ ಬಂಧವಂ ಪಱಿದು (ಬಸವು. ೪೯-೩೩). [ಸಂ.]

ದುಃಶೀಲ (ಗು). ≡ ದುಶ್ಶೀಲ ೧: ಸಾಲವಂ ಕೊಳ್ಳನು ಕೊಡನು ದುಃಶೀಲ [ಪಾಠಾಂ. ದುಶ್ಶೀಲ] ಭವಿಗಳ ಕೈಯಲೆನುತಂ (ಬಸವು. ೬೦-೧೬). [ಸಂ.]

ದುಃಶ್ರಾವ್ಯ (ಗು). ≡ ದುಶ್ಶ್ರಾವ್ಯ: ದುಃಶ್ರಾವ್ಯ [ಪಾಠಾಂ. ನಿಸ್ಸಾರ] . . . ಕಾಲಹೀನವೆಂಬ ಹದಿನೈದು ಸ್ವರದೂಷಣಂಗಳಂ ತೊಱೆದು (ವಿವೇಕ. ೨೩೬). [ಸಂ.]

ದುಃಶ್ರುತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ವಿಷಯಂಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದು, -ತಿಳಿಯುವುದು: ದುಃಶ್ರುತಿ—ಮನಸ್ಸು ಕಲುಷಿತವಾಗುವಂತಹ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಓದುವುದನ್ನೂ ಓದಿಸುವುದನ್ನೂ ಮಾಡಬಾರದು (ಕೃಸಹ. ೪೬೯). 'ದುಶ್ಶ್ರುತಿ' ಪರಾ.
[ಸಂ.]

ದುಃಸಂಗ (ನಾ). ≡ ದುಸ್ಸಂಗ. [ಸಂ.]

ದುಃಸಂತತಿ (ನಾ). ≡ ದುಸ್ಸಂತತಿ. [ಸಂ.]

ದುಃಸಂಧಿ (ನಾ). ≡ ದುಸ್ಸಂಧಿ. [ಸಂ.]

ದುಃಸಹ (ನಾ). ≡ ದುಸ್ಸಹ ೨: ಶಿವಮಾರನ ಆಯುಷ್ಯವು ದುಃಸಹವಾದ ವಿಪತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕಳೆದು ಹೋಯಿತಂ (ಕರ್ನಾಅ. ೦೬೬). [ಸಂ.]

ದುಃಸಾಧ್ಯ (ನಾ). ≡ ದುಸ್ಸಾಧ್ಯ: ದುಃಸಾಧ್ಯ ಸಂಭಾವ್ಯವೆಂಬ ಸೊಲ್ಲಿನ ಗುಲ್ಲು ಗುಡುಗಾಡುತಿದೆ (ಉದ್ಯೋಗ. ೨೬-೦). [ಸಂ.]

ದುಃಸ್ಥಿತಿ (ನಾ). ≡ ದುಸ್ಥಿತಿ: ಬಸವ ಶರಣನೆ ದುಃಸ್ಥಿತಿ [ಪಾಠಾಂ. ದುಸ್ಥಿತಿ] ಗಳತ್ತತ್ತಲೋಡುವುವು (ಬಸವು. ೦-೨೬): ಸತ್ಪುರುಷಾಗ್ರಣಿಯೊಬ್ಬನು ಉತ್ತಮಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ದುಃಸ್ಥಿತಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗುವ ದೃಶ್ಯವು ರೌದ್ರವಾಗಲಾರದು (ಅರಿಕಾ. ೦೬೦); ಹೃದಯತಾಪದಿ ದೀನಮಾನನಾಗಿ, ದುಃಸ್ಥಿತಿಯನಾಂತಾ ನೃಪೇಂದ್ರನಂ ಕಾಣುತಾ ಕೇಕಯಕುಲೀನೆಯಾಕುಲೆಯಾದಳೆದೆಗರೆಗಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೦-೪೬೦). [ಸಂ.]

ದುಃಸ್ಥಿತಿಪ್ರೇರಕ (ನಾ). ದುರವಸ್ಥೆಗೆ ಪ್ರೇರಿಸುವವನು; ಚಾಡಿಕೋರ: "ದುಃಸ್ಥಿತಿ [ಪಾಠಾಂ. ದುಸ್ಥಿತಿ] ಪ್ರೇರಕಂ ಚಹಡಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೨-೨೩). [ದುಃಸ್ಥಿತಿ + ಪ್ರೇರಕ]

ದುಃಸ್ಪರ್ಶ (ನಾ). ≡ದುಸ್ಸರ್ಶ ೨: "ದುಃಸ್ಪರ್ಶ [ಪಾಠಾಂ. ದುಸ್ಪರ್ಶ] ವೆನೆ ತುಜುಚಿಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೪-೪೪). [ಸಂ.]

ದುಃಸ್ಪರ್ಶೆ (ನಾ). ≡ದುಸ್ಸರ್ಶೆ. [ಸಂ. ದುಃಸ್ಪರ್ಶಾ]

ದುಃಸ್ಮೃತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ನೆನಪು: ಮಳ್ಳಸಗಿದಾ ದುಃಸ್ಮೃತಿಯು ನಿಧಿಗೆ ಬೆಂದಿರುಹಿ ... ರಾಜ್ಯಭಾರವ್ರತದಿ ನಿಂದನಯ್ ಭರತನನಿಶಂ ಶ್ರೀರಾಮ ಸಂಕ್ಲೇಶವು ಚಿಂತನಾಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ತೆತ್ತು ತನ್ನಾತ್ಮವಂ (ಶ್ರೀ ರಾ ಮಾ ೧೬೩-೩೪). [ಸಂ.]

ದುಃಸ್ವಪ್ನ (ನಾ). ≡ ದುಸ್ವಪ್ನ: ಕ್ರೂರ ದುಃಸ್ವಪ್ನ ಜೇಡನ ಪೀಡನೆಗೆ ಸಿಲ್ಕಿ ನಡುಂನಡುಗುತೊಡಡ್ಡಿದತ್ತು ಮಂಥರೆಯೊಡಲ್. ಬಳಿಗೆ ಬಿಳ್ದೊಂದು ಪುಳುವಂತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೮-೧೪೬). [ಸಂ.]

ದುಃಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕನಸನ್ನು ಕಾಣುವುದು,-ನೋಡುವುದು: ಬಂದಯೋಧ್ಯಾನಗರಮಂ ಪೊಕ್ಕು ದುಃಸ್ವಪ್ನ[ಪಾಠಾಂ. ದುಸ್ಸ್ವಪ್ನ]ದರ್ಶನ ಶರ್ಮನಾರ್ಥವಾಗಿ ... ಶಾಂತಿಕ್ರಿಯೆಗಳಂ ನೆಗಟ್ಟು (ಆದಿಪು. ೧೩-೯೮ ವ). [ದುಃಸ್ವಪ್ನ + ದರ್ಶನ]

ದುಃಸ್ವಪ್ನಶಾಂತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕನಸನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಶಾಂತಿ: ಮರುದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ತನ್ನ ತಾಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ರಾಣಿಯ ದುರ್ವರ್ತನೆಯನ್ನು ಒಂದು ಕನಸಿನ ನೆವದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲು, ಅವಳು ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳದೆ, ದುಃಸ್ವಪ್ನಶಾಂತಿಗಾಗಿ ಮಾರಿಗೆ ಬಲಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಹಠ ಹಿಡಿಯುವಳು (ಕಾವ್ಯಸ. ೬೩). [ದುಃಸ್ವಪ್ನ + ಶಾಂತಿ]

ದುಃಸ್ವರ (ನಾ). ≡ದುಸ್ವರ ೨: ಸುಭಗ ದುರ್ಭಗ ಸುಸ್ವರ ದುಃಸ್ವರ ಆದೇಯ ... ತೀರ್ಥಕರನಾಮಮೆಂದಿಂತಲ್ಲಿ ಗತಿನಾಮಂಕರ್ಮಂ ಚತುರ್ವಿಧಮಕ್ಕುಂ (ಗೊಮ್ಮಸಾ. ೩-೭): ಸ್ಥಾವರ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ... ದುಃಸ್ವರ ಅನಾದೇಯ ಅಯಶಸ್ಕೀರ್ತಿ ನಾಮಕರ್ಮಮೆಂದಿಂತು ನಾಮಕರ್ಮದುತ್ತರಪ್ರಕೃತಿಗಳು ತೊಂಭತ್ತಮೂರುಂ ನೂರ ಮೂರುಂ ಮೇಣಪ್ಪುವು (ಗೊಮ್ಮಸಾ. ೪-೨); ಮನೋಜ್ಞ ಸ್ವರನಿರ್ವರ್ತನಂ ಭವತಿ ದುಃಸ್ವರನಾಮ (ಗೊಮ್ಮಸಾ. ೬-೬). [ಸಂ.]

ದುಕಾನ 'ದುಂಕಾನು' ನೋ.

ದುಕಾನು, ದುಂಕಾನ (ನಾ). ಅಂಗಡಿ; ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥಳ: ಅಲ್ಲಿ ... ದುಕಾನು ನಡೆಯುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಾಕ್ಕಾ. ೨೦): ಓಗಿತ್ತು ಮರಿ, ಬೈಸಿಕಲ್ಲು ಏರಿ ಗ್ಯಾರೇಜು, ಸರಾಯಿ ದುಕಾನು ಎಲ್ಲಾನೂ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಬಂತು (ಬೆಂಗಳು. ೧೫೭). ದುಕಾನ: ಚಹಾ – ಕಾಫಿ ಫರಾಳ ದುಕಾನದ ಪತ್ರಗಳ ಕೆಳಗೆ ನಿಂತು ಹನಿಗಳಿಂದ ಪಾರಾದರೂ ಒಳಗಿನ ಹೊಗೆ ಅವರ ಕಣ್ಣೊಳಗಿಂದ ನೀರು ತರಿಸಿತು (ಮುನಿಮ. ೪); ದುಕಾನಗಳು ಹೊಸದಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯ ಅಡತಿ ಖರ್ಚು ಕೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ... ಈ ಪುಸ್ತಕದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯಾಗಿ ದಾಖಲ ಮಾಡಿರುತ್ತೇವೆ (ಮುಂಬಖ್ಯಾ. ೫ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದುಕಾನ್]

ದುಕಾನುದಾರ (ನಾ). ಅಂಗಡಿಯವ; ಅಂಗಡಿಕಾರ: (*). [ದುಂಕಾನು + -ದಾರ್]

ದುಕಾರು (ನಾ). ಎರಡು ಮಳೆ; ಹಿಂಗಾರು ಹಾಗು ಮುಂಗಾರು: "ದುಕಾರು = ಹಿಂಗಾರು ಮುಂಗಾರು ಮಳೆ" (ಜಾನಕೋ. ೬). [ದು + ಕಾರು₂ (<ಕಾರ್₂)]

ದುಕೂಲ (ನಾ). ೧. ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ; ಪಟ್ಟೆವಸ್ತ್ರ: "ದುಕೂಲಂ ಕ್ಷೌಮಂ ಈ ೨ ದು (ಗು)ಕೂಲಂ" (ಕರಾಯು. ೯೦-೪೯೫): ತನ್ನಹೀವಿಲಾಸಿನಿಯ ಮೇಲ್ಗೊಂಡ ದುಕೂಲಮುಮನರ್ಹತ್ಪರಮೇಶ್ವರನ ವಿಶದಯಶಃಪುಂಜ ಮನುನಂಕರಿಸಿ ... ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಶ್ರೇಣಿಗಳ್ಗೆ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿರ್ದ ... ಪೊಟಲ್ಗಳನೊಳಕೊಂಡು (ಆದಿಪು. ೧-೬೨ ವ); ದುಕೂಲದೊಂದು ಮಡಿವಾಸಿವ ಮಾಟ್ಕೆಪೊರಾಯ್ತು (ಶಂಪಥಾ. ೫-೧೭); ತತ್ಸುತಂ ಬಳೆದು ಬಾಗದ ಬೀರದ ಪೆರ್ಮೆಯಿಂ ದಿಶಾಭಿತ್ತಿಯನೆಂಟನೆಯ್ದೆ ತೆರೆಸುತ್ತಿದನಾತ್ಮಯಶೋದುಕೂಲದಿಂ (ಶಂಂಶಮಾ. ೨-೩೭): ದುಕೂಲವರಾನುಲೇಪನವ ಪರಿಹರಿಸಬೇಡೊಲವಿನಲಿ ಪತಿಕರಿಸು (ಕುಮಾ.ಗ. ೫-೩೯). ೨. (ಉತ್ತಮವಾದ) ವಸ್ತ್ರ,-ಉಡುಪು: ತಾವರೆಯು ನೂಲ ದುಕೂಲವನುಟ್ಟುಪರಾಗದ ತಿಲಕಮನಿಕ್ಕಿ (ನೇಮಿರ. ೧೦-೬೨); ಮಸುಳಿಸಿದ್ದ ದುಕೂಲ ರದನದೋಳಿಸವ ಹಾವಸೆ ... ಉದಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲದಲಿ ಎಸೆವ ನಿದ್ರಾಂಗನೆಯೊಳೊಂದಿರೆ ಬಿಸಜಲೋಚನನಾದೊಡೆಯು ಮರ್ಜಿಸುವಳವರನು ಭಾಗ್ಯಸಿರಿ (ಕುಮಾ.ಉ. ೩-೩೭): ಅವಳು ಉಟ್ಟ ದುಕೂಲ ಸಹ ಜಾರಿ ಮೈಯ ಅಂಗಗಳು ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅವಳಿಗದರ ಪರಿವೆಯಿಲ್ಲ (ಕುಸುಸಂ. ೨೨೭). [ಸಂ.]

ದುಕೂಲಚೇಲ (ನಾ). ರೇಷ್ಮೆಯ ವಸ್ತ್ರ,-ಬಟ್ಟೆ: ಇದು ಮೇಲ್ಗೊಂಡ ದುಕೂಲಚೇಲಮೆನೆ ತದ್ಭೂಧ್ರಮಾಂತೊಪ್ಪುತಿರ್ಪುದು ನೀಳಾಚಳಚೂಳಿಕಾವರಸರಃಸಂಜಾತೆಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೭). [ದುಕೂಲ + ಚೇಲ₁]

ದುಕೂಲವಸನ (ನಾ). ರೇಷ್ಮೆಯ ವಸ್ತ್ರ,- ಬಟ್ಟೆ: ದುಕೂಲವಸನಂ ಫೇನೋದ್ಗಮಂ ಮಲ್ಲಿಕಾ ಸ್ಮಿತದಾಮಂ ತರೆಮಾಲೆಯಾಗಿ ವಿಮಳಕ್ಷೀರಾರ್ಣವಶ್ರೀಯನಾ ಶತಪತ್ರಾನನೆ ಪೋಲ್ತು ಬೆಳ್ಪಸದನಂಗೊಂಡೇಂ ಮನಂಗೊಂಡಳೋ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೯೪). [ದುಕೂಲ + ವಸನ]

ದುಕೂಲವಸ್ತ್ರ (ನಾ). ರೇಷ್ಮೆಯ ಬಟ್ಟೆ: ದುಕೂಲವಸ್ತ್ರದ ಗುಣ – ಇದು ಸಣ್ಣ ಕೆಲಸದ ವಸ್ತ್ರವಾಗಿಯೂ, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗಿಯೂ ... ಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳಿಗೆ ವಶ್ಯಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಇದು ದುಕೂಲ ವಸ್ತ್ರದ ಗುಣ (ಸಕಲವೈ. ೩೪). [ದುಕೂಲ + ವಸ್ತ್ರ]

ದುಕೂಲವಿತಾನ (ನಾ). ರೇಷ್ಮೆಬಟ್ಟೆಯ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟು; ಪಟ್ಟೆವಸ್ತ್ರದ ಮೇಲ್ಚಪ್ಪರ: ಅದು ಪೊಸ ಪೊನ್ನ ಘಂಟೆಯ ದುಕೂಲವಿತಾನದ ಮೌಕ್ತಿಕ ಪ್ರಲಂಬದ ... ರಮ್ಯಜಾಳಮಾರ್ಗದ ವಿಳಸತ್ಕವಾಟದವಿಚಿತ್ರವಿಭೂತಿಗೆ ಜನ್ಮಮಂದಿರಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೯೩). [ದುಕೂಲ + ವಿತಾನ]

ದುಕೂಲಾಂಬರ (ನಾ). ರೇಷ್ಮೆಯ ಬಟ್ಟೆ; ಪಟ್ಟೆ ವಸ್ತ್ರ: ಪೊಸ ಮುತ್ತಿನ ತಂಡಿಗೆ ಪೊದಟ್ಟಿಸೆಯೆ ದುಕೂಲಾಂಬರಂ ನಿಜಾಂಗದೊಳಂ ಸಂದೆಸೆದಿರೆ (ಶಂಪಥಾ. ೨-೬೮): ಮಳರಹಿತ ದುಕೂಲಾಂಬರವಿಳಸಿತ ನಿಡಿಯಳ್ ಸಗೌರರುಚಿ ಘಟಮಂ ಚಕ್ಕಳಮಂ ಪಿಡಿದಿರ್ಪರ್ (ಜಾತತಿ. ೧೯-೧೦೮). [ದುಕೂಲ + ಅಂಬರ]

ದುಕೂಲಾಂಬರೆ (ನಾ). ರೇಷ್ಮೆಯ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದವಳು: ಕೇವಲ ಧವಳಾಭರಣೆಯುಂ ದುಕೂಲಾಂಬರೆಯುಂ ಕೆಲದೊಳ್ ನಿಲೆಯುಂ ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾವಿಲಾಸದೊಳ್ ಬಗೆದೆನಿಲ್ಲ ನಲ್ಲಳನಿನಿಸಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೯೩). [ಸಂ. ದುಕೂಲಾಂಬರಾ (ದುಕೂಲ + ಅಂಬರ + -)]

ದುಕ್ಕ (ನಾ). ವ್ಯಥೆ; ಯಾತನೆ: "ದುಕ್ಕ (ದುಗುಡ) – ದುಃಖ" (ತದ್ಭಕೋ. ೨೦); ತನುವನಿಳೆಗೀಡಾಗಿ ಮತ್ತಲ್ದು ಬಿಳ್ದು ಹೊರಳುತ್ತ ದುಕ್ಕದ ಕಡಲೋಳೀಸಾಡುವಂತಿರ್ದಳು (ಧಾಮಚಂ. ೮-೩೭); ಮಕ್ಕಳ ಪಡೆಯದ ಮಡದಿಯ ಸಂಸಾರ ದುಕ್ಕದ ಮಡುವಿನಂತಿರ್ದ ಹೊಕ್ಕುಳು ಗುಣ್ಪು ಗೆಟ್ಟುದು ಪೊಡಲೊಳು ಶಿಶು ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿ ಜೀವಿಸಲು (ಮೋಹತ. ೧೭-೭); ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲವು ಎಂದು ಅಕ್ಕಮಲ್ಲಮ್ಮನು ದುಕ್ಕವ ಬಸವರಸಗಜುಪಲು ಕಾಶಿಯ ಮುಕ್ಕಣ್ಣನೊಲಿದ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೫); ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರೇನಕ್ಕ ದುಃಕ್ಕ ಕಳದಾವೇನ? (ಕನ್ನಜಾ. ೮೦); ರೊಕ್ಕಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾದರೆ ದುಕ್ಕಕ್ಕೂ ಕಡಿಮೆಯೇ (ಗಾದೆ). [<ಪ್ರಾ. ದುಕ್ಕ./ಸಂ. ದುಃಖ]

ದುಕ್ಕಂಡ (ನಾ). ಎರಡು ಹೋಳುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದುದು ; ಜೋಡಿ: ಆಯ್ತಂ ಬಟುವಟೀಯಿತ್ತ ನಲ್ಗೊಡವುಗಳೊಳ್ . . . ದುಕ್ಕಂಡದ ಒಂಡುಗಂಕಣಂ ಮಾಳವಿಗಾ ಜಕ್ಕಸರಂ ನಿನ್ನರಸಿಗೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೮-೧೭). [< ಪ್ರಾ. ದುಃಖಂಡ./ಸಂ. ದ್ವಿಖಂಡ]

ದುಕ್ಕಡಿ 'ದುಕಂಡಿ' ನೋ.

ದುಕ್ಕಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಂಕಟವನ್ನು ನೆನೆಸಿಕೊಂಡು ದುಃಖಪಡು; ಬಿಕ್ಕಳಿಸು: ರತ್ನ . . . ಕೈಗಳ ಮಧ್ಯೆ ತಲೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಅಳಲಾರಂಭಿಸಿದಳು. ದುಕ್ಕಡಿಸಿ ಕೊಂಡು ಅತ್ತಳು (ಅವತಂ. ೧೬೬). [ದುಕ್ಕ + ಅಡಿಸು$_0$ (< ಅಡಸು)]

ದುಕ್ಕಪಡು (ಕ್ರಿ). ವ್ಯಥೆಪಡು; ದುಃಖಿಸು: ನಿನ್ನಾಳ್ದನೆನ್ನಯ ತವಗಡಿಸಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಿಡಿ ಸುರಿವಕ್ಕಿಯಿಂದುಜುಹಿದೆ ನೀ ದುಕ್ಕಪಡಬೇಡವೆಂದು ಪೇಳಿದನು (ಮೋಹತ. ೮-೩೯). [ದುಕ್ಕ + ಪಡು$_1$]

ದುಕ್ಕವೆರಸು (ಕ್ರಿ). ದುಃಖದಿಂದ ಕೂಡು ; ದುಃಖಿಸು ; ವ್ಯಥೆಪಡು : ಅಕ್ಕರು ಬಲೆಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಸತಿಗೋಸುಗ ದುಕ್ಕವೆರಸಿ ಮುಖಬಾಡಿ ಮಿಕ್ಕ ಮಾತಿನ್ನೇಕೆ ಹರಣದ ಹಂಗಿಲ್ಲ ದುಕ್ಕವೆರಸಿ ಕಪೋತಕನು (ಕಪೋತ. ೦೫-೫೬). [ದುಃಕ್ಕ + ಬೆರಸು$_1$]

ದುಕ್ಕಿ (ನಾ).=ದುಃಖಿ ೨ : "ದುಃಖೀ–ದುಕ್ಕಿ" (ಶಾಕಕ್ವ.೨೮೯); ನೀಚೋಕ್ತಿಯಂ ದನಿಯನು ಕೇಳಿ ತಲೆಗುತ್ತಿ ಲೋಚನ ತಪ್ಪವಾರಿಯನು ಭೂಚಕ್ರದೊಳು ಹರಿಸುವ ದುಃಕ್ಕಿಯ ಕಂಡು (ಮೋಹತ. ೧೦-೦೪). [< ಸಂ. ದುಃಖಿನ್]

ದುಕ್ಕಿತ (ನಾ) ನೊಂದವನು ; ದುಃಖಿತ : ರಾಮು ಸಿಕ್ಕದೆ ಪೋಪನೆನುತ ಮಾತಾಪಿತರಕಿ ದುಕ್ಕಿತರಾಗಿರುತಿರಲು (ಅಬ್ಯಲೂ.೨-೭೪).[<ಸಂ.ದುಃಖಿತ]

ದುಕ್ಕಿತೆ (ನಾ).=ದುಃಖಿತೆ : ಏಕಾಂತರಾಮನ ಚಿತ್ರದೊಳಗೆ ನಿಂದು . . . ಮುಕ್ಕಣ್ಣ ಮೂರ್ಛೆಯ ಮಾಡಿಸುತಿರಲಾಗ ದುಕ್ಕಿತೆಯಾದೊ ಪದ್ಮಮ್ಮ (ಅಬ್ಯಲೂ. ೨-೫೯). [< ಸಂ. ದುಃಖಿತಾ]

ದುಕ್ಕಿಸು (ಕ್ರಿ).=ದುಃಖಿಸು : "ಖಿದ್ಯತೇ = ದುಕ್ಕಿಸಿದಪಂ" (ಶಾಕಕ್ವ. ೨೦೦); ತಕ್ಷವಿಲೋಮ ಸೌಖ್ಯವ ಕಂಡು ಯತಿಗಳು ಭಿಕ್ಷವ ತೊಱೆದು ದುಕ್ಕಿಪರು (ಮೋಹತ. ೧೮-೩೦); ಮನದಲ್ಲಿ ತಾಂ ದುಕ್ಕಿಸುತರರೆ ಅಕ್ಕಟ ಕಣ್ಣ ನೀರ್ಮುರ್ಗ ಕ್ಕುಳಿಸುತಲೆನ್ನ ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದವಳಂತೆ ದಿಟ್ಟಿಸಿದುದನು ನಾನೆಂತು ಮರೆಯುವೆನು (ಶಾಕುಂತ. ೭೫ ಅಧಿ).

ದುಕ್ಕದುಕ್ಕಿಸು(ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಜಾನಕಿ ದುಕ್ಕದುಕ್ಕಿಸಿ ಅತ್ತಳು (ಮುತ್ತ್ಯದ ೪೮). [ದುಕ್ಕ + – ಇಸು$_3$]

ದುಕ್ಕುಡಿ, ದುಂಕ್ಕಡಿ (ನಾ). ೧. ಕಡಿವಾಣ: ತುರಗಕೆ ದುಕ್ಕುಡಿಯನಿಕ್ಕಿದರು ತಿರುಹಿದರೆರಡು ವಾಘೆಯಲಿ (ಕುಮ್ಮಾಳ. ೧೮-೬). ೨. ಲಗಾಮು (?) : ಬರಿಗಡಗ ಕೀಳ್ಕಂಬಿ ದುಕ್ಕುಡಿ [ಪಾಠಾಂ. ದುಕ್ಕಡಿ, ದಿಕ್ಕಡಿ] . . . ತುರಗ ವದನದಲೊಪ್ಪಿರಲು (ಕುಮ್ಮಾಳೀ. ೪-೪೮). **ದುಕ್ಕಡಿ** : ೨. ದುಕ್ಕಡ ಕಬ್ಬಿಗಳಿಕ್ಕಿ ಕಡಿವಾಣ ಸಿಕ್ಕಿಸಿ ಮರುತವ ಸೆಳೆದೂ (ದೇವಾಂಪು. ೫-೨೬೩). [?]

ದುಕ್ಕುಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬಿಕ್ಕಳಿಸು : ದುಕ್ಕುಳಿಸುತಳುತಮುವರಜೆ ಚಕ್ಕನೆ ದಾಯಾದ್ಯರಸಗಿದಂದವಮನುಳಿಯದೆ ಕಕ್ಕಸವೆನಿಸಲ್ ಪೇಳಲ್ ದಕ್ಕಡಿಗರಿ ದಕ್ಕದಾರೆ ತಾವೆನುತಮವಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೬೬-೩೦). [< ದುಕ್ಕಡಿಸು ?]

ದುಪಾಪತು (ನಾ). ಹಿಂಸಾಕೃತ್ಯ ; ಅತ್ಯಾಚಾರ ; ಹಿಂಸೆ ; ಕೋಟಲೆ : ಸನ್ ೧೮೮೦೨ರ ಅಖೇರವರೆಗೆ ಮುಗಿಯುವ ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ೨೧೭ ಖೂನಗಳು . . . ೨೨೧ ಭಾರೀ ದುಪಾಪತುಗಳು, ೭೨೭ ದರೋಡೆ, ಕಳವು ... ಆದವು(ಕಥಾಗ. ೩೪೨). [← ಮರಾ. ದುಪಾವತ್]

ದುಗ, ದುಂಗೆ, ದೂಗ (ನಾ). ೧. ಎರಡರ ಜೊತೆ; ಯುಗ್ಮ : ಪ್ರತ್ಯಯಾಂ ತಕ್ಕೆ – ದ್ವಿಕ – ದುಗ ; ತ್ರಿಕ – ತಿಗ (ಶಮದ. ೨೪೦ ಪ್ರಯೋ); ಸಂಘುದೇವನ ಮನೆಂ ಪಡುವಣ ನಟ್ಟ ಕಲುನಿಡುವಾಗಿಲ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದಱು ದುಗವೊಂಬತ್ತುಕ್ಕೆ ಮನೆಯನೂ (ಎಕ. III, ತಿರುಮ. ೨೭-೩೦; 1290). ೨. ಲೆತ್ತದ ಆಟದಲ್ಲಿ ಎರಡರ ಗರ : ಬಿಡು ತಿಗದುಗ ಪಂಚಿಯನೊಡ್ಡದಸಿದ ಚಾರಿಯನೆ ಪೊಯ್ದು ಗುಣಸಾರ್ಥೆದುಗ್ಗಡದಿಂ ತ್ರಿಗುಣಪುದೆನಿಪ್ಪ ನುಡಿ ನೆಗಲಲ್ ಲೆತ್ತವಾಡಿದರ್ ದಂಪತಿಗಳ್ (ಉದ್ಭಟ.೧೦-೧೫) ; ದುಗನ ಹಾಯಿಕು ತನಗೆ ಹಾಯ್ಕಿತ್ತಿಗನವೆಂಬಬ್ಬರದ...ಧಾಳಾಧೂಳಿ ಮಸಗಿತು (ಕುಮ್ಮಾಸ.೧೫-೩೦)ು ದುಗನು ಪಂಚಕ ದಾರ . . . ಬೇಡಿದಡಲ್ಲಿ ಬೀಳ್ವುದು ವಿಗಡ ಪುಷ್ಕರ ನೃಪನ ಗೆಲಿದನು ಹಲಗೆಯೊಂದರಲಿ(ನಳಚ. ೪-೨೯) ; ದುಗ ನಿನ್ನದ] ಬಾರ ನನ್ನದು (ಸೌಂದರಾ. ೪-೫೪); ಆದರವರಿಗೆ ಬೀಳಬೇಕಾದ್ದುದು ಒಂದು ದುಗ (ಜೀವಯಾ. ೦೩). 'ಇರ್ದಂಗೆ' ಪರಾ. **ದುಗೆ** : ೨. 'ಇದ್ದುಗೆ' ಪರಾ. **ದೂಗ** : ೨. ದುಗಂ, ದೂಗಂ ; ತಿಗಂ, ತೀಗಂ (ಶಬ್ದಾನು.೩೭೮ ಪ್ರಯೋ).

ದುಗದ ಗದ್ಯಾಣ = ಎರಡು ಗದ್ಯಾಣ (?) : ಆ ಪೆರುಮಾಳೆ ದೇವ ದನ್ನಾಯಕರ ಕೈಯಲು ಮೊದಲು [ದು] ಗದ ಗದ್ಯಾಣ ಎರಡ ಕೊಣ್ಡಾಗಿ . . . ಬಾಲಸೀಕ್ಷೆ ಉಪಾಧ್ಯರ ಜೀವಿತಕ್ಕೆ ಪರಂಪ್ರತಿ ತಂಪು ತಂಪು ಮಾಕ್ಕಳು ಮಕ್ಕಳು ತಪ್ಪದೆ ಎಂದೆಂದಿಂಗಂ ಕೊಡುತ್ತ ಬಹರು (ಎಕ. III; ತಿರುಮ.೨೭-೪೦ ; 1290). ದುಗ ಬೀಳು = (ಪಗಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ) ಎರಡರ ಗರ ಬೀಳು : ಎಂಟು ಛಾರಿಗಾಂ ದುಗ ಬಿದ್ದು ತಾರಿಹೇಂ . . . ಜೂಜ, ಗಾರಿಕೆಯಲಿ (ಪರಹು. ೪-೫೦) ; ಮರುಗಿನ್ನು ಫಲವೇನು ದುಗ ಬಿರ್ದ ಬಳಿಕೆಂದು ಹಲುಬಿದಂ ಜಮದಗ್ನಿಯು (ಪರಹು. ೨೫-೫).

[< ಪ್ರಾ. ದುಗ./ಸಂ. ದ್ವಿಕ]

ದುಗದೆ 'ದಂಗ್ದೆ' ನೋ.

ದುಗರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಅಯನಯ ನಾಡಾಳೆ ದುಗರಂ ಇಯೂರಾಳೆ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೩೮೦-೧ ; ಸು. 1015). [?]

ದುಗಮಾತು (ನಾ). ಚಮತ್ಕಾರದ ಮಾತು ; ಶ್ಲೇಷಾರ್ಥದ ನುಡಿ ; ಹದಿರೆಂನುಡಿ : ಬಿಗಿಮಾತು ಮೆಲ್ಪಾತು ನಗಮಾತು ನಲ್ಪಾತು ದುಗಮಾತು ದುರುಸುಮಾತುಗಳ ಸೊಗಸುಮಾತರಮಾತು ಸೊಗಮಾತುಗಳಿಂದ ಸೊಗಸ ಕಿವಿಗೆ ಸೂಸುವುದು (ಚಕವಿ. ೬-೫೩ ಸಾಂಗತ್ಯ). [ದುಗ + ಮಾತು$_1$]

ದುಗಾರಗ (?). (?) : ಸೆಲಬಿಳ್ಳಿ ಬಿಳ್ಳಿ ಲಳ್ಳಿ ದ×ಸಿಗರ ಸಹ್ಯ ದುಗಾರಗ ಗುಟ೩×ಳ್ಳ (ಎಕ. XVI, ಶಿರಾ. ೦೨೩-೪೦ ; 788). [?]

ದುಗಿಚೇರಕ್ಕ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸೇನೆಯುಂ ತಿಲಮನಿಱಯ ದುಗಿಚೇರಕ್ಕನಟ್ಟಿ ಸತ್ತನ್ (ಎಕ. X, ಚಿಂತಾಮ. ೦೨೪-೪ ; ಸು. 890). [ದುಗಿಚೇರ$_0$ + ಅಕ್ಕ$_1$]

ದುಗಿದುಗಿ ' ದುಗುದುಗಿ ' ನೋ.

ದುಗುಡ (ನಾ). ೧. ದುಃಖ ; ಉಮ್ಮಳ : "ಉಮ್ಮಳಮೆಂದೊಡ ದುಗುಡ" (ಛಾರನಿ. ೦೦-೩೪) ; ದುಗುಡವಾಯ್ತು ರಥಾಂಗಮಿಥುನಕೆ ನೆಗೆವಳಕುಳದ ಮೊರಹು ನಿಂದಿತು (ಜಸಪು.೦೦-೪೭); ಮುನಿಗಳಜನ್ಯಪನಂದನನ ದುಃಭ್ರರದ ದುಗುಡದ ದಂದುಗವನಪಹರಿಸಿ ಬಿಜಯಂಗೈದರಾಶ್ರಮಕೆ (ತೊರಶಾ. ೧-೪-೦೩); ಕೊಡನ ಕುವರನಿಂತು ಪೇಟ್ದುದುಂ ರಾಮಂಗೆ ದುಗುಡಮಿರ್ಮಡಿ ಯಾದುದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩-೦೮) ; ನಡೆವೆನೀ ಎನ್ನಡೆದ ದಾರಿಯಲ್ಲದೆಱಿನ್ ಬರ್ ದುಗುಡ ದಾರಿಯನ್ (ಅಂತಿಗೊ. ೫೩-೦೦೩೪) ; ನಗುವಾತ್ಮ ಪರಿಮಳವ ಪಸರಿಸುವ ಕುಸುಮ ದುಗುಡವಾತ್ಮವ ಕಡೆದು ಸತ್ತ್ವವೆತ್ತುವ ಮಂತು ಬಗೆದೆರಡನುಂ ಭುಜಿಸು (ಮಂಕುಶ. ೪೩೪); ಒಂದೆಡೆಗೆ ದುಗುಡದ ಹೊರೆ. ಇನ್ನೊಂದೆಡೆಗೆ ಯೋಚನೆಯ ಕಸಿವಿಸಿ (ನಿರೀಕ್ಷೆ. ೦೫೯) ೨. ಚಿಂತೆ ; ಯೋಚನೆ : "ದುಗುಡಮೆನಲ್ ಚಿಂತೆಯು" (ಛಾರನಿ. ೦೮); ನಿರ್ಣಯವನಱಿಯದ ಮನವೇ ದುಗುಡವನಾಹಾರಂಗೊಂಡೆಯಲ್ಲ (ಅವತಂ.. ೪೫-೦೦) ; ನಿದ್ದೆಗೆಯ್ ತಂದೆ ಇನ್ನಾವ ದುಗುಡಂ ಬೇಡ

(ಕನ್ನ. ರ. ದೇ. ೧೬೩-೭) ; ಕುಮುದಿನಿ ತಲೆವಾಗಿ ದುಗುಡಮಂ ತಳೆದಿರ್ದಳ್ (ದಕಳು. ೪-೧೬೫); ಬಾಲನಿವನೆನ್ನದಿರು ದುಗುಡವ ತಾಳಲಾಗದು ಬೊಪ್ಪ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೪-೪) ; ಲಲನೆಗೆ ತಕೆ ದುಗುಡವಾರಮ್ಮಳಿಕೆಯನು ಮಾಡಿದರು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೫-೬೭) ; ಆದರೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ದುಗುಡವೇನೂ ಶಾಂತವಾದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಶ್ರೀಚಾಯ. ೫೬.೨). ೩. ಆತಂಕ ; ಭಯ ; ಭೀತಿ : ಮದನಂಗೆ ಚಿಂತೆ ಮಾಯೆಗೆ ದುಗುಡ . . . ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ತಲ್ಲಣಂ ತಲೆದೋಱಲು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೪೭) ; ಹಡವ ಬಾಹಿಯ ಚಮರಧಾರಿಗರ ದೊರೆಗಳುಳಿದರು ಬೆದಱ ರಥದಲಿ ಕಂಗಳಲಿ ಮಾರುವದಿನಿಳೆ ಗುಪ್ಪರಿಸಿದರು ಹರಹಿನಲಿ ಹಾಯ್ದರು ಹೊತ್ತ ದುಗುಡದಲಿ (ಕುಮ್ಮಾಗ. ೦-೦೪). ೪. ಆಯಾಸ; ಬಳಲಿಕೆ: ಭೂಪತಿಯ ದುಗುಡವನು ತೊಳೆದರು ರಾಗರಸ ಲಹರಿಯಿಂದನಾವಿಕಸತಿಯರು (ಹಚಳಾ. ೭-೬); ಮಳೆಯಿರಲಿ, ಚಳಿಯಿರಲಿ, ಗಾಳಿಯಿರಲಿ. ಮೈಯಲ್ಲಿ ದುಗುಡವಿರಲಿ—ಏನಾದರೂ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನ ಬಾರದು (ಗಂಗಾಸಾ. ೦) ; ನಳಿನಿಯ ದುಗುಡ ಕಾಳಿ ಕುಡಿದ ಬಳಿಕವೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ (ನದಾ. II, ೯೪೯).

ದುಗುಡಮೋಱಿಗ=ಅಪ್ರಸನ್ನತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖವುಳ್ಳವನು; ದುಂರ್ಮುಖಿ: ಸುಗುಣವಿದ್ಯವ ಕಲ್ತು ಸುಮುಖಿಗೆ ತೋಱಲು ಹಗಲು ಕನ್ನಡಿಯ ನೋಳ್ಪಂತೆ ದುಗುಡಮೋಱಿಗಂಗೆ ತೋಱಲು ರಾತ್ರಿಯೊಳಗೆ ಮುಕುರವ ನೋಡಿದಂತೆ (ಭರಚ. ೧೨-೯೯).

[< ಪ್ರಾ. ದುಗ್ಘಡ= ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ./ಸಂ. ದುರ್ಘಟ]

ದುಗುಡಭಾರ (ನಾ). ವ್ಯಥೆಯ ಹೊರೆ ; ಕಳವಳದ ಭಾರ : ಭೀಷ್ಮನ ಬೀಳುಕೊಂಡುತ್ಸವದ ಹರುಷದಲೊಮ್ಮೆ ಗಂಗಾಭವಗೆ ತಕ್ಕುದ ದುಗುಡ ಭಾರದಲೊಮ್ಮೆ ಚಿಂತಿಸುತ . . . ಶಿಬಿರವನು ಹೊಕ್ಕರು (ಕುಮ್ಮಾಭೀ. ೧೦-೪೩) ; ಅಗಿವ ಚಿಂತೆಯೊಳರಸ ಕದನದ ದುಗುಡಭಾರದಲಿರಲು ... ನಸುನಗುತೆದ್ದಸಭಿಮನ್ಯು (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೯-೩೪) ; ಏತಕೀ ಬದುಕೆಂಬ ತೆಱನಲಿ ರೀತಿ ತಪ್ಪಿ ದಶಾಸ್ಯನಿದ್ದನು ದುಗುಡಭಾರದಲಿ (ತೊರಾ.೧೯-೨).

[ದುಗುಡ + ಭಾರ]

ದುಗುಡಶೃಂಗಾರ (ನಾ). ದುಃಖಸೂಚಕವಾದ ಉಡಿಗೆ ತೊಡಿಗೆ,—ವೇಷಭೂಷಣ : ಹಾರವ ಹಱಿದಿಕ್ಕುತ ಕಸ್ತೂರಿಬೊಟ್ಟಿರದ ಗಂಧವನು ನೀರಿನಿಂದ ತೊಳೆದು ಮೈಲಿಗೆಯುಟ್ಟು ದುಗುಡಶೃಂಗಾರವನನುಕರಿಸಿದಳು (ನಿಜಶಾಂ. ೩-೧೪೫). [ದುಗುಡ + ಶೃಂಗಾರ]

ದುಗುಡಸಿಂಗರ (ನಾ). = ದುಗುಡಶೃಂಗಾರ : ತೆಗೆದರು ವಸ್ತ್ರಭೂಷಣವ . . . ಮೃಗನಾಭಿಯ ನಾದಿ ಪೂಸಿದು ಪಣೆಯುಲಿ ದುಗುಡಸಿಂಗರ ಮೆಱೆವಂತೆ (ಶೋಹಚ. ೨೮-೫) ; ಅಗಣಿತ ಬಲವಿಲ್ಲ ವಾದ್ಯರಂಜನೆಯಿಲ್ಲ ಸೊಗಸಿನಲಂಕಾರವಿಲ್ಲ ದುಗುಡಸಿಂಗರದಿಂದ ಬಂದರಯೋಧ್ಯಾನಗರಿಯ ಹೊಕ್ಕರಾ ನೃಪರು (ಭರಚ. ೭೯-೦೨) ; ಕನಕರಾಜನು ಕಾಂತಿರಾಜ ಮುಂತಾದ ವೈದುನರೆಲ್ಲ ದುಗುಡಸಿಂಗರದಿ ವನಿತೆಯರಂದರಮನೆಯೊಳಪೊಗಲು ಭಾವನ ಸಭೆಗೆಯ್ದಿದರ್ಶಾವು (ಭರಚ. ೭೯-೫೭).

[ದುಗುಡ + ಸಿಂಗರ]

ದುಗುಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ದುಃಖಿಸು ; ಚಿಂತಿಸು : "ಬಾಂಧಯತಿ – ದುಗುಡಿಸುದವುದು" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೨೬೫). [ದುಗುಡ + – ಇಸು$_3$]

ದುಗುಣ (ಗು). ೧. ಎರಡರಷ್ಟಾದ ; ಇಮ್ಮಡಿಯಾದ. (ನಾ). ೨. ಎರಡು ಪಟ್ಟು ; ಇಮ್ಮಡಿ ; ದುಪ್ಪಟ್ಟು : ಅರುಂಧತಿಗೆ ತೊಣೆ . . . ಸೀತೆಗೆ ದುಗುಣಂ ವಿಚಾರಿಸಲ್ಕನಕಬ್ಬೆ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೦೦೩-೩೫ ; 1059) : ಪೂರ್ವಪದಂ ತದ್ಭವವಾದುದರ್ಕೆ — ಗ್ರಾಮರಸ—ಗಾವರಸ . . . ದ್ವಿಗುಣ—ದುಗುಣ (ಶಮದ. ೨೫೧ ಪ್ರಯೋ) : ಪಂಕಜಮಿತ್ರನುಂ ಧನುಗೆ ಬರ್ಪಮವಾಸೆಯೊಳ್(ಳ್)ೕ ನಿಮಿತ್ತದಿಂ ಕುಂಕುಮಶಂಖ ವಿದ್ರುಮ ಸುಮೌಕ್ತಿಕಮಂ ಒಡಿದಾಱುತಿಂಗಳೊಳ್ ಭೋಂಕನೆ ಮಾಱೆ ಕೊಳ್ಗೆ ದು(ದ್ವಿ)ಗುಣರ್ದ್ಧಿ[ಪಾಠಾಂ. ದ್ವಿಗುಣವೃದ್ಧಿ]ಯಾನೀಗುಂ (ಜಟ್ಟಮ. ೬-೨೫) ; ಹೊಗಳಲನುಪಮ ಸೈನ್ಯವಿಂತೀ ದುಗುಣ [ಪಾಠಾಂ. ದ್ವಿಗುಣ]ವಂಧಾಸುರನ ಸೇನೆಗೆ ತ್ರಿಗುಣವಿದು ರಾವಣನ ಮೋಹರಕೆ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೬-೬೧). ೩. ಎರಡು ಬಾರಿ ; ಎರಡು ಸಲ : ಲಂಘಿದಿರುಂ ಬಱಿಯಿಂ ವಾಸುಂ ಪೊಕ್ಕುಂ ದುಗುಣಮುಂ ತಿಗುಣಮುಂ ಅರ್ಧಮುಂ ತಿಗಟಮುಂ ಪರಿದು (ಗದಾಯು. ೬-೨೮ ವ); ತೇನ ತೇನಂ ತಿವಿದು ದಾನೊಕೀಡಾಡುವ ದುಗುಣ ತಿಗುಣಂ ತಿಱಿದು ದೆಸೆವಲಿಗೆಯ್ವ . . . ಮದಗಜಂಗಳುರಿಪತ್ತಿದಟ್ಟಗೆಯೊಟ್ಟಲಂತಿರ್ದುವು (ಅನಂಪು. ೧೪-೭೫). ೪. ಲೆತ್ತದಾಟದಲ್ಲಿ ಎರಡರ ಗರ ; ದುಗ : ಕೊಂದೆನೆಂದೋ ಎನ್ನ ಸಾರಿಯನಿಂದು ದುಗುಣವನಿಕ್ಕಿ ಗೆಲಿದವೆನೆಂದೊ ನಿಃಕಾರಣದ ಹಾಸ್ಯವದಾವುದು . . . ಎನಲೊಲವಿಂದ ನೆತ್ತವನುಡುಗಿ ಭೂಪತಿ ಮತ್ತೆ ನಗುತೆಂದ (ಬಸಪು. ೪೩-೦೫) ; ದುಗುಣಕಿಕ್ಕಿದನರಸನಾಚೆಗೆ ತೆಗೆದನವ ಮೂಱಿಂದು ನಾಲ್ಕಕ್ಕಿಗಿದನವನಿವನೈದ ಕಳೆದನು ಬಹಳವನು ಶಕುನಿ (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೦೪-೪).

[ದು + ಗುಣ]

ದುಗುಣೆ (ನಾ). ಎರಡು ಪಟ್ಟು ; ಇಮ್ಮಡಿ.

ದುಗುಣೇದಕ್ಷಿಣೆ = ಎರಡುಪಟ್ಟು ಸಂಭಾವನೆ; ಇಮ್ಮಡಿ ದಕ್ಷಿಣೆ : ಯಾಕೆ ಭಟ್ಟರೇ ! ದುಗುಣೇ ದಕ್ಷಿಣೆ ದೊರೆಯಿತೇ ? (ಸಾಹಿವಿ. ೫೩).

[< ಪ್ರಾ. ದುಗುಣಅ./ಸಂ. ದ್ವಿಗುಣಿತ]

ದುಗುಣೆಜುಲ್ಮಾನೆ (ನಾ). ಎರಡರಷ್ಟು ದಂಡ; ಎರಡು ಪಟ್ಟು ಜುಲ್ಮಾನೆ : "ದ್ವಿಪಾದ್ಯಃ. ದ್ವಿಗುಣೋ ದಂಡಃ – ಎರಡರಷ್ಟು ದಂಡ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ದುಗುಣೆ ಜುಲ್ಮಾನೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೦೯).

[ದುಗುಣೆ + ಜುಲ್ಮಾನೆ (< ಜುರ್ಮಾನೆ)]

ದುಗುಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಎರಡು ಪಟ್ಟು ಮಾಡು. ೨. (ಆಲಂ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಣಿಕೆಮಾಡು,—ಪರಿಶೀಲಿಸು : ಬಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮನದಲ್ಲಿ ದುಗುಣಿಸಿ ನೋಡಿ . . . ಎಲ್ಲಿ ನೋಡಲು ವಿಶ್ವಮೂರ್ತಿ ತಾ ಪೊಳೆವ (ತೀರ್ಥಮ. ೩೮-೫). [ದುಗುಣ + – ಇಸು$_3$]

ದುಗುದುಗಿ, ದುಗಿದುಗಿ (ನಾ). ೧. ಸಂಕಟ ; ತಳಮಳ : ಗದುಗಿನ ದುಗುದುಗಿಯ ಕಲ್ಪನೆ ಎಳ್ಳಷ್ಟೂ ಇಲ್ಲದ ಇವರು ಏನು ಆರಾಮವಾಗಿ ಇದ್ದಾರಲ್ಲ (ಕೃನಿ. ೩೨೮). ೨. ಹೆದರಿಕೆ ; ಭೀತಿ : ಎಲ್ಲಿ ಸಿಟ್ಟಿಗೆ ಬರ್ತಾನೊ, ರಂಬಾಟ ಸುರುವು ಆಗ್ತದೊ ಅಂತ ದುಗುದುಗಿ ! (ಪುರುಷ. ೩೯). 'ಡುಗಡುಗಿ' ಪಠಾ. ಧುಗಿದುಗಿ : ೧. ಈ ೪೦ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯ ಮೊದಲಿನ ೭ ವರ್ಷಗಳು ಮಾತ್ರ ದುಗಿದುಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದು ಹೋದುವು (ಇಂಗ್ಲಂಡ. ೨೫೪).

[← ಹಿಂ. ದುಗದುಗೀ ; ಮರಾ. ದುಗದುಗೀ, ಧುಗಧುಗೀ]

ದುಗುಧವಾರ್ಧಿ (ನಾ). = ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ : ದೇವಾಸುರರು ಮಥಿಸಲು ದುಗುಧವಾರ್ಧಿಯ ಲಾಳುವಾ ಬಲುನಗವನಾಂತನನಂತಮಹಿಮನಕೂರ್ಮ ರೂಪದಲಿ (ನಿಭಾಗ. ೨-೩-೨). [< ಸಂ. ದುಗ್ಧವಾರ್ಧಿ]

ದುಗುಪಯಣ (ನಾ). ಪಯಣದ ಮೇಲೆ ಪಯಣ : ಒಲ್ಲಿ ಕಾಲೋಳಿ ಚೆಲ್ಲೀದ ನೆಗ್ಯೊರ್ಳೇ ಎಲ್ಲಿಗ್ಹೊರಟವ್ವಾ ದುಗುಪಯಣಾ – ಬಂಡ್ಹೊಳೆ ರಾಜಬೀದೀಲಿ ಐಭೋಗಾ (ಹುಟ್ಟಹ. ೫೭). [ದುಗು + ಪಯಣ$_1$]

ದುಗುಬಿನ್ನಾಣತ್ತಿ (ನಾ). (?) : ಕಂಬಳಂಗುಳ ತೆಱನೂ ದುಗುಬಿನ್ನಾಣತ್ತಿ ಆ ತೆಱಂಗೆ (ಸೌಇಎ. ೦೯೩೨, ಉಡುಪಿ. ೩೧೮-೧೮ : 1293). [?]

ದುಗುಲ$_1$, ದುಗುಳ (ನಾ). ೧. ರೇಷ್ಮೆಬಟ್ಟೆ ; ಪಟ್ಟೆವಸ್ತ್ರ : "ದುಕೂಲಮದುಗುಲಂ" (ಚತುನಿ. ೦೩) ; ಕರವೆರಸಿದ ಪೊಸದುಗುಲದ ತೆರಳ್ಕೆವೆತ್ತುಡೆ . . . ಕಟ್ಟಿದ ಪೊಂಜುರಿಗೆಯೊಳಂ ಜನಮನೇಂ ಮನಂಗೊಳಿಸಿದುದೋ

(ಆದಿಪು. ೪-೩೬): ಪಚ್ಚೆಯ ಹಾರದ ತೋರಣಂಗಳಂ ದುಗುಲದ ಗುಡಿಗಳಂ ಕಟ್ಟಿ[ಸಿ] (ಪಂಪಭಾ. ೩-೪೦ ವ): ಬಟಿಕ್ಕೆ ಮಚ್ಚುಗೊಟ್ಟಂ ಕೊಟ್ಟೊಳ್ಗುಡಾಗೆ ಗಳನಟ್ಟಿ ದುಗುಲವನೆಡೆಯಱದಾ ಮುನಿನಿವೇದಕಂಗೆ ನೃಪೇಂದ್ರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೮೩) ; ದುಗುಲದ ಗುಡಿಗಳ ಬೆಂಬಿಡಿದು ಗಾಳಿ ತಣ್ಣಿಡಿದು ಕೀಡೆ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೨-೨೮) ; ದುಗುಲದ ಪಲ್ಲವದುಡೆನೂಲ ಗಂಟೆಗಳ ಪುದಿವನೊಂತು ಬಾಲ್ಕಶ್ರೀಕೇಳಿಗೃಹಾಗ್ರತೋರಣದ ಶಾಖೆಗಳೆನಿಸಿದುವ ಮಳಕೋಮಳೋರುಗಳವಳಾ (ವರ್ಧಪು. ೯-೨೧); ಹೆಚ್ಚು ನೀರೆಱದಿಟ್ಟು ತೊಟ್ಟಿಲೊಳೊಚ್ಚೆಱಗ ದುಗುಲದಲಿ ಹೊಕ್ಕುಳ ಮುಚ್ಚಿ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೩-೨೬); ಪಟ್ಟು ಪಟ್ಟಾವಳಿ ದುಗುಲದ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟು ... ಕಟ್ಟಾಣಿ ಮುತ್ತಿನ ಕುಚ್ಚು ಗಳಿಂದ ದಿಟ್ಟಿಗೆಸಯಿತು ಚಪ್ಪರವು (ಜೀವಂಸಾಂ. ೯-೩೩) ೨. ಪಟ್ಟೆಯ ಉಡಿಗೆ ; ರೇಷ್ಮೆಯ ಉಡುಪು: ಸುಲಿಪಲ್ ಮಿಂಚಿನ ಗೊಂಚಲುಟ್ಟ ದುಗುಲಂ ಗಂಗಾನದೀ ಫೇನಂ ... ಎಂಬೊಂದು ಪಂಬಲ ಬಂಬಲ್ಗೆ[ಡೆ] ಯಾಗೆ ಬೆಳ್ಪಸದನಂ ಕಣ್ಗೊಪ್ಪಿತು (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೩೬) ; ಸೊಗಯಿಪ ದುಗುಲದ ಸೆಱಗಂ ಮೊಗಕ್ಕೆ ತೆಗೆದಾಗಳಿರದೆ ಗೋಟಟ್ಟಿಟ್ಟಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೫೮) : ಅಂತು ಬಂದು ಮೊಗಸಾಲೆಯೊಳ್ ಮೆಯ್ಯಿಕ್ಕಿ ಮೊಗಸುತ್ತಿನ ದುಗುಲದ ಬಿನ್ನಪದ ಸೆಱಗನಧರಪಲ್ಲವಕ್ಕೆ ತೆಗೆದು (ಪಂರಾಮಾ. ೨-೨ ವ): ಮೆಱೆವ ಚಿತ್ರಿಗ ನಾನಾ ಬಗೆ ದುಗುಲವ ವಿರಚಿಸುತಿಹ ಸೇಲಿಗರ ... ಚಿಪ್ಪಿಗಗೇರಿಯಿಹವು (ಕಂನವಿ. ೬-೫೫). ೩. ವಸ್ತ್ರ ; ಬಟ್ಟೆ: "ಹುಟ್ಟಿಗೆ, ದುಗುಲಂ, ಪಟ್ಟಣಗೆ, ಉಳ್ತುಡಿಗೆ-ಳ ವಸನಕ್ಕೆ ಪೆಸರ್" (ಕಶಸಾ. ೬೩-೩೯೨); ಕರ್ಪೂರ ಪಲ್ಲವರಸದಿನಧಿವಾಸಿಸಿದ ತಾವರೆಯ ನೂಲ ದುಗುಲಂಗಳುಂ ... ತಳಿರಲೆಗಳೊಳಂ ಪೊಸವೂಗಳಸಟ್ಟೆಳೊಳಂ ಸಮೆದ ಬಿಜ್ಜಣಿಗೆಗಳುಮಂ ಪೆಱವಂ ಪಲತೆಱದ ಶಿಶಿರೋಪಚಾರಂಗಳಂ ಮಾಟ್ಪ ಪರಿಜನಂ (ಕಾದಂಬ. ೨೧೬). ದುಗುಳ : ೧. ದೂಷಿಸಿದ ಬಿಳಿದುಗುಳನುಟ್ಟನುಲೇಪನಂಗಳ ಹೂಸಿ . . . ಇದಿರಾಯ್ತು ನೃಪಕಟಕ (ಕುಪ್ಪಾಗ. ೧-೨೬).

[<ಪ್ರಾ. ದುಗುಲ್ಲ./ಸಂ. ದುಗೂಲ]

ದುಗುಲ₂ (ನಾ). ವರಹದ ಅಥವಾ ಪಗೋಡದ ಹದಿನಾರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ: (ಶಿಸಂಗ್ರಾ. ೦೬೬). [?]

ದುಗುಲನಿವಾಳಿ (ನಾ). ಉಟ್ಟ ಸೀರೆಯ ಸೆರಗಿನಿಂದ ಇಳಿತೆಗೆಯುವುದು. -ನಿವಾಳಿಸುವುದು: ಮೊಗವೆಲ್ಲ ನಗೆ ತನುವೆಲ್ಲ ಪುಳಕ ಕಣ್ಗೊಳಿಸುಗುವ ಬಾಷ್ಪಗಳಿಂದ ಸಾರಿ ದುಗುಲನಿವಾಳಿಯಿಟ್ಟತ್ರಿಯ ಪಡ್ಡಿಗೆ ಬಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ನೊಸಲಿಟ್ಟರವರು (ಭರಜ. ೪೬-೬೯). [ದುಗುಲ₁ + ನಿವಾಳಿ₁]

ದುಗುಲವಾಸು (ನಾ). ೧. ರೇಷ್ಮೆಯ ತಲ್ಪ.-ಹಾಸಿಗೆ. ೨. ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹೊದಿಸಿದ ಹಸೆಮಣೆ.-ಪೀಠ: ನವರತ್ನಖಚಿತ ಮಂಟಪದೊಳು ರಾಜಿಸುವವಿರಳ ದುಗುಲವಾಸಿನಲಿ ತವಕದೆ ಕೈದುಗಳಂ ಬಿಟ್ಟು ದುರ್ಗಾಸ್ತವವ ಜಪಿಸಿದನೇವೇಳ್ವೆ (ಕಂಸವಿ. ೨೨-೨೫).

[ದುಗುಲ₁ + ಪಾಸು₂]

ದುಗುಳ 'ದುಗುಲ₁' ನೋ.

ದುಗೂಲ (ನಾ). ೧. ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರ: ಮಿಂಚುವೆತ್ತ ಸುಲಿಪಲ್ಗಳವಟ್ಟ ದುಗೂಲವೊಪ್ಪೆ ಬೆಳ್ವಸದನಮಂತದೇನೆಸೆದುದೋ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಸುಧಾಂಶು ವಕ್ತ್ರೆಯಾ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೧೧೪). ೨. ನುಣುಪಾದ ವಸ್ತ್ರ. ೩. ಉತ್ತಮ ವಾದ ಬಟ್ಟೆ ; ನಯವಾದ ವಸ್ತ್ರ. [ಸಂ.]

ದುಗೆ 'ದುಗ' ನೋ.

ದುಗ್ಗ₁ (ನಾ). ಕೋಟೆ ; ದುರ್ಗ: ದುರ್ಗ – ದುಗ್ಗ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೫೩ ಪ್ರಯೋ): ಭಾಗಿಸಿಯುಗ್ಗಡದ ಘನವರ್ಗಮೂಲವನಱದೊಡೀ ಭವದಾ ಹಗ್ಗ ಹಱದೇಱುವನೆ ಮುಕ್ತಿಯ ದುಗ್ಗವನು (ಪ್ರಹ್ಲಾದ. ೬-೦೯).

[<ಪ್ರಾ. ದುಗ್ಗ./ಸಂ. ದುರ್ಗ]

ದುಗ್ಗ₂ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀಮತು ಕೊಙ್ಗುಣಿ ಮಾಧವಶ್ಚೈವ ... ದುಗ್ಗಶ್ಚ ಶಿವಮಾರಸ್ತಥೈವಚ ಕೊಂಗುಣಿ ಪೃಥುವೀ ರಾಜ್ಯಂಕೆಯ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೦, ೩೬-೩; ಸು. 800). [<ಸಂ. ದುರ್ಗ]

ದುಗ್ಗಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಎರಡು ಪಟ್ಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಇಮ್ಮಡಿಸು : ಏನಾದರೂ ಇತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಯತ್ನ ದುಗ್ಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ (ಕಲಸಿ. ೧೦೯). [<ದ್ವಿಗುಣಿಸು]

ದುಗ್ಗತಿಗವುಂಡಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ದುಗ್ಗತಿಗವುಣ್ಡಿಯ ಮಗಂ ನಾಗತಿ ಸಾಲತ್ತಿಯ [ತು]ಱುಗೊಳ ಸತ್ತಂ (ಸಾಇಇ. XX, ೧೪-೩ ; 878).

[ದುಗ್ಗತಿ? + ಗವುಂಡಿ (<ಗಾವುಂಡಿ)]

ದುಗ್ಗಪ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿ ಅಯ್ಯಪದೇವ ಪ್ರಿಥುವೀರಾ × × × ನೊಳಲ್ಪತ್ತ ಮಾಡಿಸಿದಂ ದುಗ್ಗಪ (ಎಕ. IX, ಹೊಸಕೋ ೧೪-೪ ; ಸು. 900 ?). [ದುಗ್ಗ₂ + ಅಪ (<ಅಪ್ಪ₁)]

ದುಗ್ಗಬ್ಬೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀ ಸಂಗಮಜ್ಜದ ಮೆಮ್ಮಗಳ್ ಮಲ ಕೆರೆ ಒಡೆಯ ದುಗ್ಗಬ್ಬೆ ತುಮ್ಮು ಮಾಡಿಸಿದಾಳ್ (ಎಕ. X (8), ಮುಳಬಾ. ೩೦೮-೦ ; 9 ನೆಯ ಶತ). [ದುಗ್ಗ₂ + ಅಬ್ಬೆ₁]

ದುಗ್ಗಮಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ದುಗ್ಗಮಯ್ಯನ ಮಗ ಪೋಚಯ್ಯ ಬೆಸಗೆಯ್ದು (ಎಕ. IV, ಹುಣಸೂ. ೬೪-೦೨ ; 976).

[ದುಗ್ಗ₂ + <ಅಮ್ಮ₁ + ಅಯ್ಯ₁]

ದುಗ್ಗಮಾರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಭಪೊಮ್ಮ ಕೂರಾಳಿಗದ ಆಳರೊಳೆ ಕೊಣವಿರು ಗಜ್ಜ ದುರದುಲ್ ದುಗ್ಗಮಾರರ ಪಡೆ ಒಟ್ಟಿ ಎಱದು ಬಿದ್ದ (ಎಕ. IX, ದೇವನ. ೬೭-೪ ; ಸು. 780) ; ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀಮಾನ್ ವಿಣ್ಣಾಗೋವರಸರ್ × × ದುಗ್ಗಮಾರರ್ ಸೇನೆ ಮಗ × × × ನಾಲ್ವದಿನ್ವರ್ ಕಸವು × × × ಪೊನ್ನೊಱ ಬಿಟ್ಟದು (ಎಕ. X, ಚಿಂತಾಮ. ೧೨೬(b)-೨ ; ಸು. 800) ; ಆ ಮುನಿಯನಾಡು ಮೂವತ್ತುಂ ದುಗ್ಗಮಾರಂ × × × ನಾಳುತ್ತಿರೆ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೨೪೮-೩ ; ಸು. 860 ?). [ದುಗ್ಗ₂ + ಮಾರ]

ದುಗ್ಗಮಾರ ಎಱೆಯಪ್ಪ, ದುಗ್ಗಮಾರೆಱೆಅಪ್ಪ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು. P ಗಂಗ ಶ್ರೀ ಪುರುಷನ ಮಗನ ಹೆಸರು : ದುಗ್ಗಮಾರ ಎಱೆಯಪ್ಪೊನ್ಕೊವಳಾಲನಾಡುಮೂನೂಱುಂ ಗಙ್ಗಱು ಸಾಸಿರಮುಂ ಮಾಳುತ್ತಿರೆ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೨೫೫-೪ ; ಸು. 750) ; **ದುಗ್ಗಮಾರೆಱೆ ಅಪ್ಪ** : ದುಗ್ಗಮಾರೆಱೆಅಪ್ಪೋ ಕುವಳಾಲನಾಡು ಮೂನೂಱುಂಗಂಗಱು ಸಾಸಿರಮುಮಾಳೆ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೮೦-೫೪ ; 767) ; ಶ್ರೀ ಪೆರ್ಮ್ಮಾ ನಡಿಗಳ್ ನವರಾಜ್ಯಂಗೆಯ ದುಗ್ಗಮಾರೆಱೆ ಅಪ್ಪೊಮ್ಮಿಗೆ ಎಟ್ಟರೆ ಮುನಿದು (ಎಕ. XI, ಚಳ್ಳಕೆ. ೮-೦ ; ಸು. 810 ?).

[ದುಗ್ಗಮಾರ + ಎಱೆಯಪ್ಪ₂]

ದುಗ್ಗಮಾರೆಱೆಅಪ್ಪ 'ದುಗ್ಗಮಾರಎಱೆಯಪ್ಪ' ನೋ

ದುಗ್ಗಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರಂ : ಕೊತ್ತಮಜ್ಜಲದ ದುಗ್ಗಯ್ಯ ಬರೆದ . . . ಆದಿಯಮ್ಮ ಕಲ್ಲ ನಿಱಸಿದ (ಎಕ. V, ಚನ್ನರಾ. ೨೬೨-೨೬ ; 971) ; ಪಡುವಣ ಸಿನ್ನ್ದ ಪಸಲಂ ಎಡಕೊಳಗೇರಿಯ ದುಗ್ಗಯ್ಯಂ ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಂ (ಎಕ. III (R), ನಂಜನ. ೨೪೯-೧೦ ; ಸು. 10 ನೆಯ ಶತ). [ದುಗ್ಗ₂ + ಅಯ್ಯ₁]

ದುಗ್ಗಶರ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಭಾರದ್ವಾಜ ಗೋತ್ರ ದುಗ್ಗ ಶರ್ಮ್ಮಣ ಏಕ್ಕಂಶಃ (ಇಆ. VII, ೧೮೮-೪೦; 668). [ದುಗ್ಗ₂ + ಶರ್ಮ]

ದುಗ್ಗಾಣಿ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಕಾಣಿ ; ಕಡಮೆ ಬೆಲೆಯ ಒಂದು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯ : ಸುಟ್ಟ ಬಾಳೆಯ ಕಾಯನರೆದ ಸಾಪಳಗೆ ಸಂಗಟ್ಟಿ . . . ಕಲಸಿ ದುಗ್ಗಾಣಿಯಂದದಿ ಮಾಡಿ ತುಪ್ಪದೊಳಗೆ ಅಟ್ಟುಕೊಂಡು

(ಸೂಕ್ತಿಸು. ೪-೭೭) ; ಕೇಣಿಯನಿತ್ತು ತನ್ನೊಡಲನೊಪ್ಪಿಸಿ ನಾಡ ವಿಟರ್ಗೆ ಪೊಂದ ದುಗ್ಗಾಣಿಗೆ ಲಕ್ಕಜೀವದಭಿಮಾನವನಂಗಡಿಯುಳ್ಳಿ ಕಳ್ಳ ಕಿಳ್ಳಾಣಿಯ ಮುದ್ರೆಯಂತಿಹ ಪರಕ್ಕುರ ಸಲ್ಲದ ವೇಸಿಗರ್ಥಮಂ ಪ್ರಾಣಮನಿಕ್ಕಿಯಕ್ಕಟ ವೃಥಾ ಕಿಡುವಂ ಕಿಡುಕಂ (ನೀತಿಸಾ. ೭೯೪) ; ಹೊರಗೆ ನೋಡಿದರೆ ದುಗ್ಗಾಣಿಗೆ ಸಲ್ಲನೆಂದು ಪರರಿಂದೆಣಿಸಿಕೊಂಡು ನಗಬೇಕು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ (ಜಗದಾ. ೧೩೦) ; ಮನವೊಲಿದು ಕೊಟ್ಟ ದುಗ್ಗಾಣಿಯೇ ಸ್ವತ್ತುಂ (ಕವಿಶು. ೧೬-೧೪). ೨. ಹಣ ; ದುಡ್ಡು : ದುಗ್ಗಾಣಿ ಬಲು ಕೆಟ್ಟದಣ್ಣ (ಪುರಂದ. ೪-೧೧೨-೩). ೩. ಕಡಮೆ ಬೆಲೆಯದು : ನೀನು ದುಗ್ಗಾಣಿ ಕಿಮ್ಮತ್ತಿನ ವಳು ! ನೀನು ಹೀಗೆ, ನೀನು ಹಾಗೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಉದ್ಧಾರಮಾಡಹತ್ತಿದರು (ಕುಂಬಳ. ೪) ; ನಮ್ಮಂಥ ದುಡ್ಡು, ದುಗ್ಗಾಣಿಯ ಜನರೆದುರಿಗೆ ಹಾಡುವಳೇ (ಕನ್ನಾಬ. ೬೮) ; ದುಗ್ಗಾಣಿಯ ಮುಂಡೇ ಹತ್ತಿರ ದುಡ್ಡಿನ ದೋಸೆಗೆ ಹೋದ (ಗಾದೆ). [ದು + ಕಾಣಿ$_1$]

ದುಗ್ಗಿ$_1$ (ನಾ). ದೋಣಿ ; ನಾವೆ : "ಜೋಗಂ ಪರೀತಂ ನಿಮಾಂಜರಂ ದುಗ್ಗಿಯೋಡಂ ದೋಣಿಯೆಂದೆನಲ್ ನಾವೆಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೦-೪) ; ಎಡೆಯಾಡುತಿಹ ದೋಣಿ ದುಗ್ಗಿ ಕಪ್ಪಲು ದೊಡ್ಡ ಹಡಗುಗಳಿರವ ನೋಡಿದನು (ಭರತ. ೨೩-೯೬).

ದುಗ್ಗಿ$_2$ 'ದುರ್ಗಿ$_1$' ನೋ.

ದುಗ್ಗಿ$_3$ (ನಾ). (?) : ಚಿಕ್ಕನ ಕಟ್ಟದಲು ಅರಹಟದ ಬಂಮಿಸೆಟ್ಟಿಯಂ ಬಡಗಲು ಗದ್ದೆ ಕಂಮಮಟನೂಟು ದುಗ್ಗಿ ಮೇಗೆಯ್ಯ ಮೂಟು ಮತ್ತರು . . . ೨ ಮನೆ ಬಡ ವಾಗಿಲು ಮುಸ್ತನ್ನದೇವರ್ಗೆ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೯೧-೨೯ ; 11 ನೆಯ ಶತ). [?]

ದುಗ್ಗು$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ಹಿಡಿಹಿಡಿಕೆ ದುಗ್ಗು, ದುಗ್ಗು ಗಣಿಕೆ . . . ಪುಡಿ ಮಾಡಿ ಇಂಗು, ಸೈಂಧವ . . . ಸಹ ಎಟಿದು. ಬಿಸಿನೀರ ಕೊಳ್ಳೆ ಅಂಡಜದ ಕೆಟ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿವೈವಿ. ೧೯೬). [?]

ದುಗ್ಗು$_2$ (ನಾ). ಕತ್ತರಿಸಿದ ಮೇವು : "ದುಗ್ಗು = ಕೊರೆದ ಮೇವು" (ಜಾನಕೋ. ೬). [?]

ದುಗ್ಗುನಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ದುಗ್ಗುನ್ನ ವಿಸ್ವಕರ್ಮ್ಮಾರ್ಯ್ಯ . . . ದತ್ತಮು ಕೊಟ್ಟರ್ (ಪ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೩೩, ೩೮-೧೨ ; 791 ?). [?]

ದುಗ್ಗೆ 'ದುರ್ಗಿ$_1$' ನೋ.

ದುಗ್ಧ (ಗು). ೧. (ಹಾಲನ್ನು) ಕರೆದ ; ಹಿಂಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಹಾಲು ; ಕ್ಷೀರ : "ಕ್ಷೀರಂ ದುಗ್ಧಂ ಪಾಲ್" (ಪಟ್ಟಕೋ. ೯೨-೧) ; ಅದು ಕಾರಣದಿಂ ಆಧಾರ ದೋಷದಿಂ ದುಗ್ಧಕ್ಕೆ ರಸವಿಪರ್ಯಯಮಪ್ಪವೊಲ್ (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೭೨) ; ಕರಮೆ ಮುನಿ ದುಗ್ಧದಧ್ಯಾದಿ ರಸಂಗಳನೆಯ್ದೆ ತೊಟಿದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೧-೧೧) ; ಪುಳಿ ಮುಟ್ಟಿದ ದುಗ್ಧದಂತೆ ನೀರ್ ಮುಟ್ಟಿದ ಜೇನೆಯ್ಯಂತೆ (ಯಶೋಚ. ೨-೫೯) ; ಏಕೆ ಸಂತಸಮನೊಡರ್ಚೆಯೆನ್ನ ಮನದಂಬೆಗೆ ಪೇಟ್ ದರಹಾಸದುಗ್ಧದಿಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೬೯) ; ಕುಡಿ ಮೊದಲೊಳೀ ದುಗ್ಧಮಂ ತರುವಾಯ ತಿನಲೀವನೀ ಹೊಚ್ಚಹೊಸ ಹಣ್ಗಳಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೫೬-೧೦೭). ೩. ಕೆಲವು ಮರಗಳಲ್ಲಿ ಒಸರುವ ರಸ,–ದ್ರವ. 'ದುಗ್ಧತರು' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುಗ್ಧಕಂಠ (ನಾ). (ಹಾಲು ಕುಡಿಯುವ) ಹಸುಳೆ ; ಮಗು ; ಬಾಲಕ : ಕೆಮ್ಮನೆ ಭಯರಸಮಂ ತಾಳ್ದುವೈ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ ಸಂಗರದೊಳ್ ಪೌಲಸ್ತ್ಯನಂ ಗೆಲ್ದಪನೆ ರಣರಸೋತ್ಕಂಠನಂ ದುಗ್ಧಕಂಠಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೨-೬೩). [ದುಗ್ಧ + ಕಂಠ]

ದುಗ್ಧಜಳಭೇದನ (ನಾ). ೧. ಹಾಲು ಯಾವುದು ಮತ್ತು ನೀರು ಯಾವುದು ಎಂದು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಅರಿಯುವುದು : ಕವಿರಾಜಹಂಸನಬಿ ಪಂತವೊಲೇನಟಿಯಲ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನೇ ಚತುರಕವಿಪ್ರತಾನರಚಿತಾದ್ಯಕೃತಿ ಪ್ರಕರೈಕ ಪಾತ್ರಸಂಸ್ಥಿತಗುಣದೋಷ ದುಗ್ಧಜಳಭೇದನಮಂ ಕವಿನಾಮ ಧಾರಕಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೩೮). ೨. (ಆಲಂ) ಉತ್ತಮ ಮತ್ತು ಅಧಮ ವಾದುದನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಅರಿಯುವುದು. [ದುಗ್ಧ + ಜಳ$_2$ (= ಜಲ$_2$) + ಭೇದನ]

ದುಗ್ಧತಪಃಫಲೆ (ನಾ). ತಪಸ್ಸಿನ ಸಂಪೂರ್ಣ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆದವಳು : ದಗ್ಧಕಾಮೆ ಓ ದುಗ್ಧತಪಃಫಲೆ ಶುದ್ಧೆ ನಿರ್ಮುಕ್ತೆ (ಅಹಲ್ಯೆ. ೦೦೦). [ಸಂ. ದುಗ್ಧತಪಃಫಲಾ]

ದುಗ್ಧತರು (ನಾ). ಆಲ, ಅತ್ತಿ, ಅಶ್ವತ್ಥ, ಗೋಣಿ ಮತ್ತು ಇಪ್ಪೆಯೆಂಬ ಹಾಲ್ಮರಗಳು : "ಔದುಂಬರಂ ದುಗ್ಧತರುವೆನಲತ್ತಿ" (ಮಂಗರಾ. ೩೫-೦೩). [ದುಗ್ಧ + ತರು$_2$]

ದುಗ್ಧದ್ರುಮ (ನಾ). = ದುಗ್ಧತರು : ಅರವಿಂದಪ್ರಿಯನಿಂದೆ ಕೆಚ್ಚು ಶಶಿಯಿಂ ಸ್ನಿಗ್ಧಂ ಸದುಗ್ಧದ್ರುಮಂ ಧರಣೀನಂದನನಿಂ ಸಕಂಟಕ ಕಟುತ್ವಂ ಸೌಮ್ಯನಿಂ ನಿಷ್ಫಲಂ ಗುರುವಿಂದಂ ಸಫಲಂ ಭೃಗುಪ್ರಭವನಿಂ ಪುಷ್ಪಾನ್ವಿತಂ ಸೌರಿಯಿಂ ಪರುಷಂ ತತ್ತರುವಿಂಗೆ ಪೂರ್ವಗದಿತ ಸ್ಥಾನಸ್ಥರಾದಂದವರ್ (ಜಾತಕ. ೫-೧೧). [ದುಗ್ಧ + ದ್ರುಮ]

ದುಗ್ಧಧಾರೆ (ನಾ). ಹಾಲನ್ನು ಸುರಿಯುವುದು ; ಹಾಲಿನ ಪ್ರವಾಹ : ಆ ದುಗ್ಧಧಾರೆ ಕರವಿಂಬಾದುದು ಜಿನಮಸ್ತಕಾಗ್ರದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೭-೮೬) ; ಮೇಣ್ ತಕ್ಕಾಂತೆ ಲಂಬಂಗುಡಲ್ ಪದೆಪಿಂದಟ್ಟಿದ ಹಾರೆಯಾಳ್ವಿ ಸುಭಗಂಗೀ ಸ್ವಾಮಿಗೆಂಬಂತಿರೊಪ್ಪಿದುದಿಂದ್ರಚ್ಯುತ ದುಗ್ಧಧಾರೆ ಸವನ ಪ್ರಾರಂಭಸಂರಂಭದೊಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೧-೫). [ದುಗ್ಧ + ಧಾರೆ]

ದುಗ್ಧಪಥ (ನಾ). (ಅಸಂಖ್ಯಾತ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಬಹು ಒತ್ತಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಚೆಲ್ಲಿದಂತೆ ಸಂತ್ತುವರಿದು ಕಾಣುವ ತೇಜಃಪುಂಜ ; ಕ್ಷೀರಪಥ : ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬಿಡುತಾರೆಗಳು, ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಅವಳಿ (Twin) ಸೂರ್ಯರು, ಕೆಲವು ಹೊಗೆಯ ರಾಶಿಯಂತೆ ಕಾಣುವ ದುಗ್ಧಪಥ(Milky Way)ಗಳು (ಬಾಲಶ್ರ. I, ೨೪೨). [ದುಗ್ಧ + ಪಥ]

ದುಗ್ಧಪಾನ (ನಾ). ಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದು : ಕಳಿದ ತರಣಿಯ ಕಿರಣದಲಿ ನಿರ್ಮಲಿನ ಜಲದಲಿ ದುಗ್ಧಪಾನಂಗಳಲಿ . . . ಆಯುಷ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಬೆಳವಿಗೆಗಳಹವು (ಕುಮಾ.ಉ. ೩-೫೫). [ದುಗ್ಧ + ಪಾನ$_2$]

ದುಗ್ಧಪಾಷಾಣ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಕಲ್ಲು ; ಹಾಲುಗಲ್ಲು ; ಅಮೃತ ಶಿಲೆ : "ಗೋಮೇಧಸನ್ನಿಭಃ – ದುಗ್ಧಪಾಷಾಣ" (ಓಷಧಿ. ೫೧) ; "ವಜ್ರಾಭಃ–ದುಗ್ಧಪಾಷಾಣ" (ಓಷಧಿ. ೦೪೬). [ಸಂ.]

ದುಗ್ಧಫೇನ (ನಾ). ೧. ಹಾಲಿನ ನೊರೆ. ೨. ಹಾಲಿನ ಕೆನೆ. ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಗೋಜಾಪರ್ಣೀ – ದುಗ್ಧಫೇನ" (ಓಷಧಿ. ೫೧). [ಸಂ.]

ದುಗ್ಧಫೇನಿ (ನಾ). = ದುಗ್ಧಫೇನ ೩ : "ಲೂತಾನೀ–ದುಗ್ಧಫೇನಿ" (ಓಷಧಿ. ೧೪೩) ; "ವ್ರಣಕೇತುಃ–ದುಗ್ಧಫೇನಿ" (ಓಷಧಿ. ೨೪೯). [ಸಂ. ದುಗ್ಧಫೇನೀ]

ದುಗ್ಧಲವ (ನಾ). ಹಾಲಿನ ಹನಿ, – ತೊಟ್ಟು : ಉರದೊಳ್ ಹಾರಂಗಳ ನೊಳ್ಗುರುಳ್ಗಳೊಳ್ ಚಿನ್ನಪೂಗಳಂ ಪೋಲ್ತು ಮನೋಹರಮಾದುದವರ ಕಾಂತೆಯರುರದೊಳ್ ಕುರುಳೊಳ್ ತಗುಳ್ದ ದುಗ್ಧಲವಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೭-೯೨). [ದುಗ್ಧ + ಲವ]

ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ (ನಾ). ಹಾಲಿನ ಕಡಲು ; ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ : ಜಳಶಯಾನ ನವತರಿಸುವುದಂ ತಿಳಿದಲ್ಲಿಂ ಮುನ್ನ ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿತಳ್ಪಬ್ಬಳದಿಂದವ ತರಿಸಿತ್ತಾ ನಿಳೆಯುದೊಳೆನೆ ಧವಳತಲ್ಪಮೆಸೆದುದನಲ್ಪಂ (ಜಗವಿ. ೨-೭೪). [ದುಗ್ಧ + ವಾರಿಧಿ]

ದುಗ್ಧವಾರ್ಧಿ (ನಾ). = ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ : ಅದಂ ಸುತ್ತಿ ದುಗ್ಧವಾರ್ಧಿಗಣೆ ಯಾದಗಟ್ಟುಳ್ ಸೊಗಯಿಸಿರ್ಕುಮಚ್ಛಾಂಬುವಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೪೩) ; ಸುತ್ತಿ ತಳ್ತ ಸುದತೀಜನೇಕ್ಷಣೋದಾತ್ತಕಾಂತಿ ನವದುಗ್ಧವಾರ್ಧಿಯಂತೆತ್ತಮುರ್ವೆ . . . ಬರ್ಪಳೊಪ್ಪಿದಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೮-೫೬). [ದುಗ್ಧ + ವಾರ್ಧಿ]

ದುಗ್ಧಸಾಗರ (ನಾ). = ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ : ಪರಮ ಜಿನಾಭಿಷೇಕವಿಧಿ ಶೀರದು ಕೂಪಜಲಂಗಳಿಂ . . . ಸರಿಜ್ಜಲದಿನಿಲ್ಲಿಗೆವೇಟ್ಬುದಗಾಧ ದುಗ್ಧಸಾಗರ ಜಲಮೆಂದು ನಾಕಪತಿ ಪೇಟೆ (ಅಜಿಪು. ೮-೪೩) ; ಹರಿಯ ಕಾರುಣ್ಯ ಸಂಜೀವನಂ ಪಾಂಡವರ್ಗಿರಲದೇಗೆಯ್ವುದಾವಿತ್ತ. ವಾಣಿ ದುಗ್ಧಸಾಗರಕಜ ಕ್ಷೀರವಂ ಬೆರಸಿದುಪಕಾರವಹುದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೪-೩೮).
[ದುಗ್ಧ + ಸಾಗರ₃]

ದುಗ್ಧಸಿಂಧು (ನಾ).=ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ : ನಿನ್ನಣುಗಗಂದನಂ ಕೈಬಿಡದಿರಯ್ಯೋ ಕೃಪಾದುಗ್ಧಸಿಂಧುವೇಯೆಂದೊಱಲುತೆ (ಹದ್ಮಾಣ. ೬-೩೨) ; ಬರಿ ಮುಗ್ಧ ಹಾಸ, ಕಣ್ಣೆರೆಯ ದುಗ್ಧಸಿಂಧು ! ಸಂಜೆಗಿರಣ ನೆಯ್ದುರುವ ಕಾವಿ ಆ ಮೇಘಲಿಂಗಕೆಂದು (ನಲಮು. ೩೪-೧೯). [ದುಗ್ಧ + ಸಿಂಧು]

ದುಗ್ಧಾಂಬುಧಿ (ನಾ). = ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ : ಅತನ ತನ್ನುಂ ಸಂದ ವಿಭು ಪುನ್ನಪುಯ್ಯನಿದಂ ದುಗ್ಧಾಂಬುಧಿಯನೆಯ್ದೆ ಪರಿಯಿಸಿ ನೆಗಳ್ದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೬೨); ತೀರ್ದುದು ದುಗ್ಧಾಂಬುಧಿ ಮೇರು ಪೀಠವೆನೆ ವಿಂದು ಚೆಣ್ಣಂ (ಅನಂಪು. ೫-೯೯) ; ದುಗ್ಧಾಂಬುಧಿಯೊಳ್ ಜನಿಸುವ ಮುಗ್ಧೇಂದು ಕಳಾವಿಳಾಸದಂತೆ . . . ಮಱಿದಳೆಸೆವ ನಿದ್ರಾಭರದಿಂ (ದಶಳು. ೮-೨೯೦); ಆನಂದದುಗ್ಧಾಂಬುಧಿಯೊಳೆ ಮುಳುಗುತ್ತೇಳ್ವವೊಲ್ ಕಂಪಮು ಜುಮ್ಮನೆ ರೋಮಾಂಚಂಗಳುಂ ಸಂಜನಿಸೆ (ರಾಜಶೇ. ೩-೧೧೩).
[ದುಗ್ಧ + ಅಂಬುಧಿ]

ದುಗ್ಧಾಂಬುರಾಶಿ (ನಾ).=ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ : ಸುರಜಲದಂಗಳ್ ದುಗ್ಧಾಂಬು ರಾಶಿಯೊಳ್ ಪೀಱಿ ಬಂದ ನೀರ್ಗಳನೆತ್ತಂ ಸುರಿದುವು ಜನಾಭ್ರಕಾಚಲಶಿರ ದೊಳ್ ಜಲದಂಗಳಂತು ನಗದೊಳ್ ಸುರಿಗುಂ (ಆದಿಪು. ೬-೮೯).
[ದುಗ್ಧ + ಅಂಬುರಾಶಿ]

ದುಗ್ಧಾಂಭೋರಾಶಿ (ನಾ). = ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ : ಭಾಸುರಕೈಲಾಸನಗಕ್ಕೆ ಸಂದ ದುಗ್ಧಾಂಭೋರಾಶಿ ಶುಂಭತ್‌ಸುಧಾಕರಬಿಂಬಕ್ಕೆಣೆಯಾದ ಸುಂದರತೆ ಯಿಂದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೨-೬೮). [ದುಗ್ಧ + ಅಂಭೋರಾಶಿ]

ದುಗ್ಧಾಬ್ಧಿ (ನಾ). = ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ : ಪಸರಿಸಿ ದುಗ್ಧಾಬ್ಧಿಜಳ ಪ್ರಸರ ಮನೊಡವೇಱಿ ಬಂದು ಕಱೆವುವು ಮೇಘಪ್ರಸರಂಗಳಲ್ಲಿಯೆನೆ ರಸ ಮೊಸರ್ವುವು ಪುಂಡ್ರೇಕ್ಷುವಾಟಕೋಟಿಗಳದಱೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೦-೫೯) ; ದುಗ್ಧಾಬ್ಧಿಯೊಳ್ ನೂತ್ನ ರತ್ನಾಂಕುರವಪಾ ಗೋತ್ರಾದ್ರಿಯೊಳ್ ಸಿಂಗದ ಸಿಸು ಬಳೆವೊಂದಂದದಿಂ . . . ಬಳೆದಂ ಭಾರತೀಧಾಳನೇತ್ರಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೧೦೩) ; ಜಲಧಿಯೊಳು ದುಗ್ಧಾಬ್ಧಿ ತೀರ್ಥಾವಳಿಗಳೊಳು ಸುರನದಿ (ಶು ವ್ಯಾ ಉ. ೪-೧೨೦) ; ಭುವನ ಸಂಭ್ರಮದೊಡನೆ ತಾಯೆರ್ದೆಗೆ ಪಾಲುಕ್ಕಿಬರಲೆಂದಿರುಳ್, ಕನಸಿನೊಳ್, ದುಗ್ಧಾಬ್ಧಿಯಂ ಕಂಡು ನಲಿದಳ್ ದೇವಿ ಕೌಸಲ್ಯೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೩-೪೧೬). [ದುಗ್ಧ + ಅಬ್ಧಿ]

ದುಗ್ಧಾಭಿಷೇಕ (ನಾ). ಹಾಲಿನ ಅಭಿಷೇಕ ; ಹಾಲನ್ನು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಎರೆಯುವುದು : ಬರಿಸಿದಂ ನೆನೆದು ಸುರಧೇನುವಂ ವಾಲ್ಮೀಕಿ . . . ದುಗ್ಧಾಭಿಷೇಕಮಂ ಮಾಡಿಸಿದನಾ ರಾಘವೇಶ್ವರಂಗೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೦-೫೨).
[ದುಗ್ಧ + ಅಭಿಷೇಕ]

ದುಗ್ಧಾರ್ಣವ (ನಾ).=ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ: ದುಗ್ಧಾರ್ಣವ ಫೇನಪಾಂಡುರತೆಯಂ ಕಯ್ಕೊಂಡು ಬೆಳ್ದಿಂಗಳಂತಿರೆ ತೋಱಿತ್ತೆಸೆವುತ್ತರೀಯವಸನಂ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚಂದ್ರಾಂಕನಾ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೮) ; ಮಿಸುಗುವ ತಾರಕಾದ್ರಿರುಚಿಯಿಂ ದುಗ್ಧಾರ್ಣವ ಫೇನರೋಚಿಯಿಂ . . . ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಪರ್ವಿ ರಂಜಿಸುವುದು ಕೀರ್ತಿ ಧಾತ್ರಿಯೊಳಗುಜ್ವಳದಿಂ ದಯಾಸಿಂಹಭೂವನಾ (ಎಕ. ೪. ಮುಂಜರಾ. ೧೮-೩೧ ; 1096) ; ಲವಣಾರ್ಣವಮಂ ದುಗ್ಧಾರ್ಣವದೊಳ್ತಿರೆ ಪಾಲೆ ಮುಸುಕಿದಾಕಿರೆ (ಜಗವಿ. ೪-೬೦). [ದುಗ್ಧ + ಅರ್ಣವ]

ದುಗ್ಧಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಹಾಲುತೊಟ್ಟಿನ ಗಿಡ: "ಜೀವ್ಯಾ-ಹಾಲೆ, ಗೋರಕ್ಷ, ದುಗ್ಧಿ, ಅಣಲೆ" (೬ಹರಿ. ೬೨). [ಸಂ. ದುಗ್ಧೀ]

ದುಗ್ಧಿಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಹಾಲಂತೊಟ್ಟಿನ ಗಿಡ: ಕಡಹಾಲೆ ಬಳ್ಳಿ, ದುಗ್ಧಿಕ (ಪ್ರುಶಿಗಿ. ೫೨-೧೦೫೦); ಮಾಧೀಫಲ, ದುಗ್ಧಿಕ, ಮೇಕೆಕೊಂಬು ಬಳ್ಳಿ (ಪ್ರುಶಿಗಿ. ೫೯-೧೧೬೮). [ಸಂ. ದುಗ್ಧಿಕಾ]

ದುಗ್ಧಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಹಾಲುತೊಟ್ಟಿನ ಗಿಡ : "ಕ್ಷೀರಿಕಾ, ದುಗ್ಧಿಕಾ ಈ ೨ ಅಕ್ಕಿ ಹೊಡೆ" (ನಾಚಿರಾ. ೦೦೯-೭). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ; ಸೋರೆಬಳ್ಳಿ : "ತುಂಬೀ, ಅಲಾಬೂಃ, ದುಗ್ಧಿಕಾ-ಈ ೩ ಸೋರೆ" (ಹಣಾಯು. ೩೫-೫೬); "ಆ ತುಂಬಿ ದುಗ್ಧಿಕೆಯಲಾಬುವೆನೆ ಸೋರೆಯೆನಿಕುಂ" (ಪುಂಗರಾ. ೪೪-೪೬) ೩. ಸಾವೆ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳ ಇನ್ನೂ ಬಲಿಯದ ಕಾಳು; ಹಾಲುಗಾಳು ; ಬೆಳಸೆ : "ಬೆಳುವಸೆ ದುಗ್ಧಿಕಾಖ್ಯಮಕ್ಕುಂ" (ಪುಂಗರಾ. ೧೦೨-೬).
[ಸಂ. ದುಗ್ಧಿಕಾ]

ದುಗ್ದಿ, ದುಗದೆ (ನಾ). ೧. ಅನುಮಾನ ; ಶಂಕೆ ; ಸಂಶಯ : ಮನ ದಕ್ಕರಿಂದು ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ದಶರಥನ ತನಯರ ಮಹಾನಾಟಕವ ವಿವರಿಸಿದನೆಮತನುಜ ಭೀಮಾರ್ಜುನ ಯಮಳರ ದ್ರುಪದಾತ್ಮಜೆಯ ದುಗ್ದಿಯಡಗುವ ತೆರದೊಳು (ಲಕ್ಷ್ಮಭಾ. ೩-೩೦-೫). ೨. ಹಿಂಜರಿಯು ವಿಕೆ; ಹಿಂದೆಗೆಯುವುದು. ೩.ದ್ವೇಷ ; ಹಗೆತನ. **ದುಗದೆ**: ೪. ಅಸೂಯೆ. ಹೊಟ್ಟೆಕಿಚ್ಚು : (ಕ). 'ದುಬ್ಧಿ' ಪರಾ.
[←ಮರಾ. ದುಗ್ಧಾ]

ದುಗ್ಧೋದಧಿ (ನಾ).=ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ: ಅನವದ್ಯ ಜನಾಗಮವಿದ್ಯನಿದ್ಧ ದುಗ್ಧೋದಧಿ ಧೌತಕೀರ್ತಿವಿಶದಂ ಭರತಾವನಿರಾಜಪೂಜಿತಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೨೯) : ಆ ದಿಗಂತಮಲ್ಲಮಂ ದುಗ್ಧೋದಧಿಧವಳದೀರ್ಘಾಂಗಳಪ್ಪ ಪಾಂಗಾವಲೋಕನದಿಂ ಕೇಂಕಾಡಿಸುತ್ತುಂ (ಕಾದಂಅ. ೨೦೦) ; ಮೂಲೋಕ ದರ್ಪಣವಾಗಿ ದುಗ್ಧೋದಧಿಯೊಳೆಸೆವುದು ಶ್ರೀಗಧೀಶನ ನಗರ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೭-೫೨). [ದುಗ್ಧ + ಉದಧಿ]

ದುಗ್ಧೋದಧಿತಲ್ಪ (ನಾ). ಹಾಲಿನ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಹಾಸಿಗೆಯಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವವನು ; ವಿಷ್ಣು : ಲಕ್ಷ್ಮಿ ನಿಜವಲ್ಲಭೆ ಜಾಹ್ನವಿ ತನ್ನ ಪಾದಪದ್ಮೋದಕ . . . ಎಂದೆನಿಪ್ಪ ದುಗ್ಧೋದಧಿತಲ್ಪನಂ ನರನ ಭಿಷ್ಟುತಿಗೆಯ್ವುದು ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯಮಲ್ಲವೇ (ಜಗವಿ. ೧-೨೦).
[ದುಗ್ಧೋದಧಿ + ತಲ್ಪ]

ದುಗ್ಗೊನೆಲ್ಮಲ್ಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು (?) : ಇಗ್ಗಇಲ್ಲೂರು ದುಗ್ಗೊನೆಲ್ಮಗಲ್ಲಿಗಟಬ್ಬವಾಗಿಲು. ಸಱಮು ಎಟ್ಟುಣ್ಣೆ ಪರವೂರು ಕೂಡಲೆ ಇನಿತುವಂ ಪೊಲಮೇರೆ ಸಹಿತವಿತ್ತನ್ (ಎಕ. IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೮೩-೯ ; ಸು. 890). [?]

ದುಚ್ಚೌಕ (ನಾ). ನೆತ್ತದಾಟದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕರ ಎರಡು ಗರ: ಪದವಂ ಮೋಕ್ಷ ಚತುಷ್ಟಯಮಂ ಬಯಸದೆ ದುಚ್ಚೌಕವನಾಡುವ ತನಿಸೊಕದೊದವಂ ಮುದಮನೆರಳ್ಕಯ್ಯಂದಿತ್ತಿದ್ದುಗವಾಡುವನು (ಉದ್ಭಟ. ೨೫-೧೩).
[ದು + ಚೌಕ₂]

ದುಜಾವ, ದೂಜಾವ (ನಾ). ಎರಡು ಜಾವ,-ಯಾಮ : "ದುಜಾವ (ದೂಜಾವ)-ದ್ವಿಯಾಮ" (ಕರ್ಣಕೋ. ೨೦) ; ದೂಜಾವಂ, ದುಜಾವಂ, ದ್ವಿಯಾಮಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೬೬ ಪ್ರಯೋ). **ದೂಜಾವ**: ಮೇಲಿನ 'ಶಬ್ದಾನು' ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. [ದು + ಜಾವ₁]

ದುಟದುಟನೆ (ಅ). ದುಟದುಟ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಪಾತಿಯಿಂ ದುಟದುಟನೆ ಉರುಳೆ ತಲೆಯುಂ ಹೊಡೆದ ಕೊಡಲಿಯಿಂ (ಇಕ್ಷುಶ. ದೇ. ೧೧೪-೦೭); ತಲೆ ದುಟದುಟನೆ ಉ[ಪಾಠಾಂ. ತೊಟ್ಟನುಡಿದು]ರುಳೆ ಪೊಯ್ದನಾ ತಂದೆಯುಂ (ಹಂಡೀಶ. ದೇ. ३೩೦-೦೯). [ದುಟದುಟ$_0$ + – ಅನೆ$_1$]

ದುಟ್ಟ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ; ದುಷ್ಟ: ಸಾಮಂತರ ಗಣ್ಡಂ . . . ಜಗದಾಳು ದುಟ್ಟಸಾವಂತರ ನಿಟಿಲ್ದ ಮುಟಿವಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೧೦೫-೭; 1148 ?): ದುಟ್ಟ ದೈತ್ಯರು ಬಂದು ಕವಿದರು ರಣರಂಗದಿಟ್ಟ ಕುವರನ ಮೇಲೆ (ಷೋಹಶ. ೩೪-೨೨); ದುಟ್ಟ ರಕ್ಕಸಂ ರಾವಣಂ . . . ವರ್ಣಶಾಲೆಯಿಂ ಸೀತೆಯಂ ಕಳ್ದು ಲಂಕೆಯತ್ತಲ್ ಕೊಂಡುಯ್ದಂ (ಅದ್ಭುತ. ೩೪-೦೯). (ನಾ). ೨. ನೀಚ; ಕೆಟ್ಟವನು: "ದುಟ್ಟನೆಂದು ದುಷ್ಟಂ" (ಶಶಶಾ. ೨೭-೩೬೩); "ದುಟ್ಟಂ ತಾಂ ದುಷ್ಟನಕ್ಕು" (ಕವಿಕಂ. ೨೨೫); ದುಟ್ಟನೀ ತೆಜದಿಂದೆ ಎಕ್ಕಲನಾಗಿರಲು ಕಂಡು (ಸಾನಂದ. ೬-೨೦); ಆ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಟತ್ವಂ—ಅಂಗುಷ್ಠ–ಉಂಗುಟ್ಟ, ಉಂಗುಟ . . . ದುಷ್ಟ–ದುಟ್ಟ (ಶಮದ. ೨೮೩ ಪ್ರಯೋ); ಕಟ್ಟುಗ್ರವೆಂಬುದತಿತವವ ತೆರಳುವ ರೊಳಂ ಗಟ್ಟಸೆಂಬುದು ರಜಕರೊಳು ಧೌತವಸನವಂ ಕಟ್ಟೆಂಬುದುಂ ಧಾನ್ಯರಸದೊಳಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ದುಟ್ಟರಿರ್ದಾ ನಾಡೊಳು (ಪ್ರಭುಪು. ೩-೧೦).

ದುಟ್ಟರ ಗಂಡ = ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು: ದುಟ್ಟರ ಗಣ್ಡಂ ನನ್ನಿಯ ಗಂಗಂ ಜಯದುತ್ತರಂಗಂ . . . ಗಂಗವೆರ್ಮ್ಮಾಡಿದೇವರ್ಗ್ಗಜ್ಜವಾಡಿ ತೊಂಭತ್ತಱುಸಾಸಿರಮಂ ಬಾಯ್ಕೇಳಿಸಿ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೦೦-೨೦; 1085 ?); ದುಟ್ಟರ ಗಣ್ಡ ಭುಜಬಳ ಗಂಗವೆರ್ಮ್ಮಾಡಿ ದೇವರು . . . ರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತುಮಿರೆ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೩೦-೦೦; 1108 ?); ಸೌಚ ಗಾಂಗೇಯ ಮಂಡಲಿಂಗಾವ ದುಟ್ಟರ ಗಂಡನಾಳಿಂಮುನ್ನಿಱಿವನಯ್ಯನ ಸಿಂಗನಾಮಾಡಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಸಸ್ತಿ ಸಹಿತಂ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೩೦-೯; 1134). [<ಸಂ. ದುಷ್ಟ]

ದುಟ್ಟಗುದುರೆ (ನಾ). ಅಗಡು ಕುದುರೆ; ಪಳಗದ ಕುದುರೆ; ಕೆಟ್ಟ ಕುದುರೆ: ಅದು ಮಗುವಿನ ಮರಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವಂತಹ ದುಟ್ಟ ಗುದುರೆಯಲ್ಲ (ಸವತಿ. ೨೪೯). [ದುಟ್ಟ + ಕುದುರೆ]

ದುಟ್ಟಗೊರವ (ನಾ). ದುಷ್ಟನಾದ ಯತಿ: ಈಗಳ್ ಸಿವನೆಂಬ ದುಟ್ಟ ಗೊರವಂ . . . ನಿಮ್ಮಡಿಗಳುಮಂ ಮಱಿದು ಲೆಕ್ಕಿಸದೆ ಮೇಲೆ ಬಿಟ್ಟ ಪಾವುಂ ನೇವಾಳವಾಗೆ ಮೈಯ್ಯುಱಿಯದಿರ್ದಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೦೯೩). [ದುಟ್ಟ + ಗೊರವ]

ದುಟ್ಟತನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟತನ; ನೀಚತನ: ಮನಸಿನ ದುಟ್ಟ[ಪಾಠಾಂ. ದುಷ್ಟ]ತನವನು ಬಿಡಿಸುತ . . . ಬ್ರಹ್ಮದ ಬಟ್ಟೆಯನು ಹಿಡಿದವರೆ ನೆಱಿ ತತ್ತ್ವಾಧಿಕಾರಿಗಳು (ಅಮೃತ. ೧-೨೨): ಅಂತಹ ದುಟ್ಟತನ ಅವರಲ್ಲಿ ಕಾಣದು ಒಡೆಯ (ಸವತಿ. ೦೬೩). [ದುಟ್ಟ + – ತನ]

ದುಟ್ಟತಳಕ್ಕ (?) (ನಾ). (?): ಕಟ್ಟಾಯದ ಕಣೆ . . . ನನ್ನಿಯ ತವರೂರ್ ನೆಟ್ಟನೆನಿಸಿದ ಜಸಂ ನೇರ್ವಟ್ಟರೆ ನಿಟ್ಟಾಯುವಕ್ಕೆ ದುಟ್ಟತಳಕ್ಕಂ [ಪಾಠಾಂ. ತಳಕ್ಕುಂ, ತುಳುಕ್ಕುಂ] (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೨೯). [?]

ದುಟ್ಟಬಿದಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ದೈವ; ದುಷ್ಟ ವಿಧಿ: ಎಲೆ ದುಟ್ಟಬಿದಿ, ನಿಸದಮಿಂ ಜಲಜೋದರನಾಣೆ ಪೆಣ್ಗಳಂ ಸೃಷ್ಟಿಸದಿರ್ (ಸುಗುಣಂ. ೬೮-೦೭). 'ದುಟ್ಟವಿಧಿ' ಪರಾ. [ದುಟ್ಟ + ಬಿದಿ]

ದುಟ್ಟಮದ್ದು (ನಾ). (ಇತರರಿಗೆ ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು) ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಹಾಕುವ ವಿಷ; ಇಕ್ಕುಮದ್ದು; ಕೈಮ್ಮಸಕ: ನಾವು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದೇವೆ, ಕುವರನನ್ನು ಯಾರೋ ದುಟ್ಟಮದ್ದಿಗೆ ಈಡುಮಾಡಿರುವರೆಂದು (ಸವತಿ. ೨೩೭). [ದುಟ್ಟ + ಮದ್ದು$_1$ (<ಮರ್ದು)]

ದುಟ್ಟಮಾಯೆ (ನಾ). (ಈ ಲೋಕ ಸತ್ಯವೆಂಬ) ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಭ್ರಾಂತಿ,–ಮಾಯೆ,–ಮಿಥ್ಯೆ: ದುಟ್ಟಮಾಯೆಯ ಸಿಟ್ಟ ಗುಟ್ಟನವೊಟ್ಟಲು ನೆಱಿ ಸುಟ್ಟು . . . ವಿರಾಜಿಪ ದಿಟ್ಟ ಬಸವಯ್ಯಾ (ಪ್ರಭುಪು. ೧-೨೦). [ದುಟ್ಟ + ಮಾಯೆ]

ದುಟ್ಟವಿಧಿ (ನಾ).=ದುಟ್ಟಬಿದಿ: ದುಟ್ಟವಿಧಿ, ನಮ್ಮ ಮುಂದ ನಿನಗೆ ಬೇಡವೇಕೆ! ಹೆರರ ನಲಿವಿಗೆ ನಲಿವ ಸಿರಿ ಬಾರದೇಕೆ? (ನಡದಾ. I, ೪೬೦). [ದುಟ್ಟ + ವಿಧಿ]

ದುಟ್ಟೆ (ನಾ). ನೀಚ ಸ್ತ್ರೀ; ಕೆಟ್ಟವಳು; ದುಷ್ಟೆ: ದುಟ್ಟೆಯರಾದ ಪಾಣ್ಬೆಯರ ಗೊಂದಣ ಸಂದಣೆಸಿರ್ದುದು (ವೀರವಿ. ೬-೩೦). [<ಸಂ. ದುಷ್ಟಾ]

ದುಡ (ನಾ). ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆ; ಗುಡಾಣ: ನಿಮ್ಮನ್ನಿರೋ ಕಾಳುಕಡ್ಡಿ, ಹುರುಳಿ, ಹುಚ್ಚೆಳ್ಳು, ಏನಾರಾ ನಿಮ್ಮ ದುಡದಲ್ಲಿರೋದ ಕೊಟ್ಟು ಕಳ್ಸಿ (ಹುಟ್ಟುಹ. ೦೩೭). [←ಮರಾ. ದುಡ]

ದುಡಕಿ (ನಾ). ಎತ್ತು, ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ವೇಗವಾದ ನಡಿಗೆ,–ಚುರುಕಾದ ಓಟ: ರೇಚಿತ – ಕುದುರೆ ದುಡಕಿಯ ನಡಿಗೆ (ಗಂಗಾಮ. ೨೭೪). [←ಮರಾ. ದುಡಕೀ]

ದುಡದುಡನೆ 'ದುಡುದುಡನೆ' ನೋ.

ದುಡನ (ನಾ). ಮಾಂಸ (?): ಶ್ರೀಪಾದಿಗೆ ಹೋಚನ ಶ್ರೀಕರನ ಕೊಡಗಿಯ ಗದ್ದೆಕೊಳಗಕ್ಕೆ ಅಳಿಹಿದವನು ಹೊಣಬು ಅಕ್ಕಿಯನು ನಾಯ ದುಡನವನು ತಿಂದವರು (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೩೨, ೩೦-೯; 18 ನೆಯ ಶತ). [?]

ದುಡಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಕೆಲಸಮಾಡು; ಶ್ರಮಿಸು; ಹೆಣಗು: ಹಾಸಿ ದುಡಿದರೆ ತನಗುಂಟು ತನ್ನ ಪ್ರಮಥರಿಗುಂಟು (ಬಸವ. ೩೨೪); ಅತಿಲಜ್ಜೆಗೆಟ್ಟನ್ಯರಾಳಾಗಿ ದುಡಿದು ದಾವತಿಗೊಂಡು ಧನವನಾರ್ಜಿಸಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಭೂಪತಿ . . . ಸುತನ ಕರೆಯೆಂದಡೇನೆಂಬೆಂ (ಹರಿಶಾ. ೧೨-೨೯); ಬಿಡುವಮ್ ಈ ಬಾಳ್ ಅದೇಕೆಂಬ ಚರ್ಚೆಯ; ನಾವು ದುಡಿವಮ್ ಅದು ಪೆಂಪುಗೊಳೆ (ಮಂಕುಕ. ೮೦೯); ದುಡಿಯೋ ಎತ್ತು ಮಡಿದು ಬಿತ್ತು (ಗಾದೆ). ೨. (ದುಡಿತದಿಂದ) ಸಂಪಾದಿಸು; ಗಳಿಸು: ವ್ಯಾಪಾರಸಾಬರಿಗೆ ಹಣವೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದುಡಿದು ಕೊಟು ಯಿವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರಾಗಿ (ಚೈದರ. ೦೦೯); ಅಮ್ಮನೆನಗೆ ಕೊಟ್ಟುದಲ್ಲ, ಗಂಡನಿದಂ ಕೊಂಡನಲ್ಲ, ಅಕಟ ನಾನೆ ದುಡಿದೆನಲ್ಲ ಮೆಯ್ಯ ಮುರಿತದಿಂ? (ಗೀವಿಂ. ೬೩-೪೦); ಇಷ್ಟು ದಿನಗಳೂ ದುಡಿದು ನಿನ್ನನ್ನು ಸಾಕಿ ಸಲಹಲು ನಾನು ಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು, ಈಗ ಸುಖ ಅನುಭವಿಸಲು ಅವಳು (ಸುಂದರಿ. ೮೩).

ದುಡಿದುಡಿ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ನುಡಿದು ಬೇಸತ್ತಾಗ ದುಡಿದುಡಿದು ಸತ್ತಾಗ ಜನಕ ಹಿಗ್ಗಿನ ಹಾಡು ನೀಡಾಂವ (ಸಖೀಗೀ. ೪೭-೦). [ದೇ. ■ ತುಳು. ದುಡಿ]

ದುಡಿ$_2$ 'ತುಡಿ' ನೋ.

ದುಡಿ$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ: ಕರಿಯನೂ ಒಳಗಿದ್ದ ತನ್ನ 'ದುಡಿ'ಯನ್ನು ಹೊರಗೆ ತಂದಿದ್ದ (ರಕ್ತರೂ. ೩೪); ಹಿಡಿದ ದುಡಿ, ಎತ್ತಿದ ಕೈ, ತುಂಬಿದ ಆವೇಶ! ಎಲ್ಲವೂ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆಯೇ ಇವೆ. ಆದರೆ 'ಜೋಮ'ನಿಲ್ಲ! (ಕೋಮುರು. ೦೦೦); ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊರಗರು ದುಡಿಯ ನಾದಕ್ಕೆ ಕುಣಿಯುವ ನೃತ್ಯಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ (ಅಭಾಸ್ಮ. ೦೦೦); ದುಡಿ ಎಂಬ ಚರ್ಮವಾದ್ಯವನ್ನು ಬಡಿಯುತ್ತ, ಹಾಡುತ್ತ, ಕುಣಿಯುವುದು ಕೊಡಗರ ವಾಡಿಕೆ (ಜಾನಗೀ. ೮೯). [ದೇ. ■ ತಮಿ. ತುಟು; ಮಲ. ತುಡಿ; ತುಳು. ದುಡಿ]

ದುಡಿಕೆ (ನಾ). ೧. ದುಡಿಯುವಿಕೆ; ಪರಿಶ್ರಮ. ೨. ಸಂಪಾದನೆ; ಗಳಿಕೆ: "ದುಡಿಕೆ = ಕೂಲಿ; ಕೆಲಸ; ಪಗಾರ" (ಜಾನಕೋ. ೬). [ದುಡಿ$_1$ + – ಕೆ]

ದುಡಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ದುಡಿಗೆಯ ಕಾಯಿ ಎರದ ಹಣ್ಣು ಕುರಟಿಗೆ ಹಣ್ಣು . . . ಎಲ್ಲಾ ಕಂದಮೂಲ ಕದಿರ ಶಾಕ ಪುಷ್ಪ ಫಲಾದಿ ಗಳಂ (ಶಾಸ್ತ್ರಟೀ. ೫೫-೪). [?]

ದುಡಿತ₁ (ನಾ). ೧. ದುಡಿಯಂವಿಕೆ ; ಕೆಲಸ ; ಕಾರ್ಯ : ಈ ದುಡಿತದ ಪರಿಣಾಮದಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಅವರ ಮೂರನೆಯ ಹೆರಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಿಂದಲೇ ಆಯಿತು (ಹಕ್ಕಿಬ. ೨೫) ; ಆ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಂದಿರವು . . . ಭಾರತೀಯ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ದುಡಿತದ ಹೆಗ್ಗುರುತಾಗಿಯೂ ಇತ್ತು (ಪಕ್ಕಳ. ೧೩೦) ; ದುಡಿತದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವ ಭಟ್ಟರಿಗೆ ಸಹಪಾಟಿಯಾಗಿದ್ದಳು (ಭ್ರಾಂತಿಕು. ೧) ; ದುಡಿತವು ದುಡ್ಡಿನ ತಾಯಿ (ಗಾದೆ). ೨. ಸಂಪಾದನೆ ; ಗಳಿಕೆ ; ಉತ್ಪನ್ನ : ದುಡಿತ ಹೋಯಿತು ವಗೆಯ ಮಳೆಹೋಲ್ (ಕಥಾಪು. ೧೯-೩೨) ; ಹಿರಿಯರಿಂದ ಬಂದ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ . . . ತಂತಮ್ಮ ದುಡಿತವನ್ನೂ ಕೂಡಿಸಿ ಅದನ್ನು ಓರಂತೆ ಹಿಗ್ಗಿಸುತ ಬರಬೇಕು (ಮೂರುಲು. ೭ ಎರಡು ಮಾತು) : ಯಾರ ಹಂಗೂ ಇಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ದುಡಿತದಿಂದ ಹಾಯಾಗಿ ಬಾಳುತ್ತಿದ್ದಳು (ಮುಕ್ತಿಮು. ೬). [ದುಡಿ₁ + – ತ₂]

ದುಡಿತ₂ 'ತಂಡಿತ' ನೋ.

ದುಡಿತಗಾರ (ನಾ). ದಂಡಿಯುವವನು; ಶ್ರಮದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು (ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಪಾರ್ಟಾ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರಪ್ರಜೆಗೂ ಗುಲಾಮನಿಗೂ ಮಧ್ಯದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿದ್ದ) ಒಂದು ತರಗತಿಯ ಸ್ವತಂತ್ರನಲ್ಲದ ಉಳುಮೆಯ ಜೀತಗಾರ ; ಸ್ವತಂತ್ರನಲ್ಲದ ದುಡಿತಗಾರ (Helot. ಇಂಕೋ).
[ದುಡಿತ + – ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ದುಡಿಮೆ (ನಾ). ೧. ದುಡಿತ ; ಕಾಯಕ : "ತಂತು–ದುಡಿಮೆ" (ಕಾಕಳ್ಳ. ೮) ; ದುಡಿಮೆಯ ಉತ್ಸಾಹ ಮತ್ತೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂಡುವುದು (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೨೮) ; ದೇವರು ಒಂದು ಹೊತ್ತಿನ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ದುಡಿಮೆ ಕೊಟ್ಟರೂ ನನಗೆ ತೃಪ್ತಿ (ಪದ್ಮಸ. ೨೫೯) : ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ದುಡಿಮೆಯೇ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕ (ಕೃಯಾಶಿ. ೫೮). ೨. ಗಳಿಸುವುದು ; ಸಂಪಾದಿಸುವುದು. ೩. ಗಳಿಕೆ; ಸಂಪಾದನೆ: ನಾನು ಭಿಕಾರಿ, ದುಡಿಮೆಯಿಲ್ಲದ ಭಿಕಾರಿ . . . ಗಂಗಾಧರ ಕಿರುಚುತ್ತಲೆ ಇದ್ದ (ಮುಂಗಾಮು. ೩೦)
[ದುಡಿ₁ + – ಮೆ₁]

ದುಡಿಮೆಗಾರ (ನಾ). ದಂಡಿತಗಾರ; ದಂಡಿಯುವವನು : ನಾನೂ ದುಡಿಮೆಗಾರನಾಗಬೇಕು (ಬೆಳುವು. ೮).
[ದುಡಿಮೆ + – ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ದುಡಿಮೆಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ದಂಡಿಯನ್ನು ಬಾರಿಸು : ಅವನಿಗೆ ಸಾವೂ ಒಂದೇ, ಹುಟ್ಟೂ ಒಂದೇ ; ಹಗಲೂ ಒಂದೇ, ರಾತ್ರಿಯೂ ಒಂದೇ. ದುಡಿಯುವುದು ; ದುಡಿಮೆಟ್ಟುವುದು (ಕೋಟುದು. ೬). [ದುಡಿ₃ + ಮೆಟ್ಟು₁]

ದುಡಿಸೀರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೀರೆ : ದಡಿಸೀರೆ ದುಡಿಸೀರೆ ಪೊಸ ಸೀರೆಗಳನುಟ್ಟು (ಸಿದ್ಧಕಾ. ೯-೧೨). [ದುಡಿ ? + ಸೀರೆ₂]

ದುಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕೆಲಸ ಮಾಡಿಸು ; ದಂಡಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು : ಬಹು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಜನರು ಬಡವರಾಗಿ, ಅತ್ಯಂತ ಬಡವರಾಗಿ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯೆಯ ಜನರು ಅವರಿಂದ ದುಡಿಸಿ ಹಣವಂತರಾಗುವ ಅವಸರವಿರುತ್ತದೆ (ಪ್ರಕಾಶ. ೬೨).

ದುಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು = ೧. ತನಗಾಗಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಂದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು. ೨. (ಪದಗಳನ್ನು) ಹೆಚ್ಚು ಅರ್ಥವತ್ತಾಗುವಂತೆ ಬಳಸು : ಅರ್ಧಸತ್ಯಗಳನ್ನು, ವಿಕೃತದೃಷ್ಟಿಕೋಣಗಳನ್ನು, ನಿರುತ್ತರವಾದಿತ್ವವನ್ನೂ 'ಪೋಕ್ರ'ತನವನ್ನು ಅವರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ದುಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ (ಗಾಳಿಪ. XI, ಮುನ್ನುಡಿ). [ದುಡಿ₁ + – ಇಸು₃]

ದುಡುಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಹುಡುಗ ದುಡುಮ್ಮೆಂದು ನೀರೊಳಗೆ ಧುಮುಕಿದ (ರೂಢಿ).

ದುಡುಂ ಪ್ರವೇಶ=ಮುಂದಾಲೋಚನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವುದು ; ವಿಚಾರಮಾಡದೆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವುದು ; ದುಡುಕುತನ : (ಹ).

ದುಡುಂಬಿಱ್ 'ದುಡುಮ್ಮಿಱ್' ನೋ.

ದುಡುಕ (ನಾ). ವಿಚಾರ ಮಾಡದೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವವನು ; ದುಡುಕುವ ಸ್ವಭಾವದವನು: ಭೀಮನೆಂಬವ ದುಡುಕನೀ ಸುತ್ರಾಮಸುತ ಸೈರಣೆಯ ಮನದವನು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೭೦೩. ೪-೩೦). [ದುಡುಕು₂ + – ಅ₇]

ದುಡುಕಿ (ನಾ). ೧. ದಂಡುಕು ಸ್ವಭಾವದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಶೂರನೂ, ರಾಮ ಭಕ್ತನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ದುಡುಕಿಯೂ ಆದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಪಾತ್ರವು . . . ಸರ್ವರ ಹೃದಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ (ಭಾರತ. ೯೦). ೨. ಉದ್ಧಟ ವ್ಯಕ್ತಿ.
[ದುಡುಕು₂ + – ಇ₃]

ದುಡುಕು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಮುಂದಾಲೋಚನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕೆಲಸಮಾಡು ; ಆತುರದಿಂದ ವರ್ತಿಸು ; ವಿಚಾರಮಾಡದೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗು : ಮುಕ್ತಿಯ ವಂಚಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಯ ಹುಡುಕಿದೆ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರದ ಗಲಭೆಗೆ ದುಡುಕಿದೆ (ಪಾಂಚಜ. ೫೯-೧೩); ಚಿರಂತನದ ಪಥಿಕ ನಾನು ಹೊರಟೆ ತಿರೆಯ ಹುಡುಕುತ ನೆರಳಿನಂತೆ ಹುರುಳಿನಲ್ಲಿ ಕರಗಿದರೂ ದುಡುಕುತ (ಅರಳು. ೪೪-೨೦) : ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅವರು ಎಲ್ಲೂ ದುಡುಕಿರಲಿಲ್ಲ (ಮಹಾಶ್ವ. ೨೦); ದುಡುಕಿದರೆ ಆಕೆಯು ಆತ್ಮಹತ್ಯವನ್ನಾದರೂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು (ರಾವಿಜ. ४೧). ೨. "ಹುಂಬತನ ಮಾಡು" (ಜಾನಕೋ. ೬). ೩. ಉದ್ಧಟತನದಿಂದ ವರ್ತಿಸು ; ದುಷ್ಟತನದಿಂದ ವರ್ತಿಸು : (ಹ). 'ತಂಡುಂಕು₁' ಪರಾ.
[ದೇ. ೩ ತುಳು. ತೆಲು. ದುಡುಕು]

ದುಡುಕು₂ (ನಾ). ೧. ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡದೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವುದು : ಈ ಪರಿಯೊಳ್ ದುಡುಕಿನಿಂ ಪೋದೊಡೆ ಅವಶ್ಯಮಾಗಿ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಮಪ್ಪುದು (ಮಿತ್ರಗೋ. ೬೫) ; ತುಂಗೆಳಮಾಸ್ತರರ ದುಡುಕಿಗೆ ನಾವೊಂದು ಪಾಠ ಕಲಿಸಿದಂತಾಗುವುದು (ರಂಗತೋ. ೨೫) ; ತಿಮ್ಮಾವಧಾನಿ, ಇದೇನೀ ದುಡುಕು ? (ತುಂಗಭ. ೧೮) ; ಮಡಕೆ ಮಾರುವವನಿಗೆ ದುಡುಕಿನ ಗವುಜಿ ಯಾಕೆ? (ಗಾದೆ). ೨. ಆತುರ ; ಅವಸರ : ಬಾಲಗೆ ದೊರಕಿತು ಪುಣ್ಯೋದಯದಿ ಸಾಲಿಗ್ರಾಮಶಿಲೆಯು ಕೈಯ ದುಡುಕಿಲಿ ತೆಕ್ಕೊಂಡನು ಹರುಷದಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಮೂರುತಿಯು (ಚಂದ್ರಹಾ. ೧-೩೩) ; ಖಡಕೀಲೆ ಉಡಿಯಕ್ಕಿ ಹಾಕಿದರಪ್ಪಾ ಒಳ್ಳೆ ದುಡುಕಿಲೆ ಮುಂದಕೆ ನೂಕಿದರಪ್ಪಾ (ಕರೀಪ. ೨೦-೩) : ದುಡುಕು ಇದ್ದವಗೆ ಬಡಿತ ತಪ್ಪದು (ಗಾದೆ). ೩. ಉದ್ಧಟತನ : ಗುಡ್ಡ ಬೆರಳೊಳೆತ್ತಿ ದೊಡ್ಡಿಗೋವ್ಗಳ ಕಾಯ್ದು . . . ದುಡುಕು ಮಾಡಿ ಹಾಲುಮಡಕೆಗಳ ಒಡೆದು ಹಡಗನೇಱ್ ಬಂದು ಉಡುಪಿಲಿ ಇದ್ದನೆ (ಪುರಂದ. ३-३३-४).

ದುಡುಕಿನಾಳ್= ದುಡುಕುವ ಸ್ವಭಾವದವನು; ವಿಚಾರ ಮಾಡದೆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಕೈಹಾಕುವವನು : ಈಗಡಿನ ಕೀಡುಗಳ ಕುಱುತಾರರಯಲ್, ದುಡುಕಿನಾಳ್, ನೀನ್, ತಕ್ಕ ಕಾಲದಲೆ ತಟ್ಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ (ಬದ್ರಕ್ಷ. ೫೩-೧೦೩೩). [<ದುಡುಕು₁]

ದುಡುಕುತನ (ನಾ). ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡದೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವುದು : ನಿನ್ನ ಪವಿತ್ರಪ್ರಾಣವನ್ನು ಅಗ್ನಿದೇವನಿಗೆ ದುಡುಕುತನದಿಂದ ಅರ್ಪಿಸದಿರು (ಹಿಂತಿರು. ೬೩).

ದುಂದುಡುಕುತನ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಅಂತಹವಳಲ್ಲ. ಆಕೆಗೆ ದುಂದುಡುಕುತನವು ಇಲ್ಲ. ಆಕೆಯ ಸ್ವಭಾವವತಿಶಾಂತವು(ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರ. ४೮).
[ದುಡುಕು₂ + – ತನ]

ದುಡುಕುದೋರು (ಕ್ರಿ). ಅವಸರ ಪಡು ; ಆತುರಪಡು : ನಡತೆ ನುಡಿತೆಗಳಿಂದ ಹಿರಿದಹ ದುಡುಕುದೋರಲು ಪುತ್ರಮೋಹವು ಪಡೆದರಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯವೆನಿಸುವುದೆ (ಗಗಚಾ. ೧೦-೬).

[ದುಡುಕು₂ + ತೋರು (<ತೋಱು)]

ದುಡುಕುಪ್ರವೃತ್ತಿ (ನಾ). ದಂಡಂಕಿನಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ದುಡುಕು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ (ಮಹಾತ್ಮಾ. ೧೩).

[ದುಡುಕು₂ + ಪ್ರವೃತ್ತಿ]

ದುಡುಕುಬುದ್ಧಿ (ನಾ). ತಕ್ಕಷ್ಟು ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡದೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಸ್ವಭಾವ : (ಪ). [ದುಡುಕು₂ + ಬುದ್ಧಿ]

ದುಡುಕುಹೆಮ್ಮೆ (ನಾ). ದುಡುಕುತನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಗರ್ವ: ದೊರೆಗಳ ದೊರೆ ಚಕ್ರಿಯೆನಿಸಿ ದರ್ಪವೃಷನು ಮೆರೆದನು : ಈಗಳದನು ದುಡುಕು ಹೆಮ್ಮೆದೂಳ್ಕೊದೆದುದೊ ಅರಿಯನು (ಶಾರಸಿ. ೯-೦೫೭).

[ದುಡುಕು₂ + ಹೆಮ್ಮೆ (<ಪೆರ್ಮೆ)]

ದುಡುಕೆಸಗು (ಕ್ರಿ). ಆಲೋಚಿಸದೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡು ; ಅವಸರಪಡು : ಬೆಲೆವೆಣ್ಣಳ ಪೆರ್ಗಡೆ ನೀಂ ಕಲೆಯಜಾತುರವಣಿಸಿ ಬಿರುದು ಬೊಜಗರ ಬಂಕಂ ತೊಲಗೆ ದುಡುಕೆಸಗಿ ಕೆಕ್ಕಲಗೆಲೆವಂದಮನಿಂದು ಸವಿಯಲಂ ದೇಟ್ಟ್ರೆದಂ (ಚಳವಿ. ೬-೨೬೬). [ದುಡುಕು₂ + ಎಸಗು₁]

ದುಡುಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಬಡಿದುಕೊಳ್ಳು ; ನಡುಗು ; ಸ್ಪಂದಿಸು : ಒಡನೆ ಕೈಮುಗಿದು ಪೆಣ್ಣುಗಳೆಲ್ಲ ಪೋದರು ದುಡುಗುಟ್ಟುವೆದೆಯ ಬಲ್ಲಿದಿದು (ಭರತ. ೪೮-೦೦೪). 'ದಡಗುಟ್ಟು₁' ಪರಾ.

[<ದುಡುದುಡು + ಕುಟ್ಟು₁]

ದುಡುದುಡನೆ, ದುಡದುಡನೆ (ಅ). ದುಡುದುಡು ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ದುಡುದುಡನೋಡಿ ಬರುತಿರ್ಪ ಬೇಡನಾಕಾರವಂ ನೋಡಿದಂ ರೂಢೀಶನು (ಹಕಶಾ. ೬-೦೮) ; ದುಡುದುಡನೆಯ್ದುಂದು [ಪಾಠಾಂ. ದಡದಡನೆಯ್ದುಂದು] ದುಂಡಿಯರಾ ಚೆಲ್ವರೊಡೆಯನ ಚೆಲ್ವ ನೋಡಿದರು (ಭರತ. ೨೧-೭೪). **ದುಡದುಡನೆ** : ವಃಡದಿಯ ತಾನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ದುಡದುಡನಡಿಯಿಟ್ಟು ಶಕುನಿ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಮಡಗಿಕೊಂಡನು ರಾಜಮೋಹಿ (ಭರತ. ೪೨-೦೫೦). 'ದಡದಡನೆ' ಪರಾ. [ದುಡುದುಡು + – ಅನೆ₁]

ದುಡುದುಡಿಕೆ (ನಾ). ಬಳಲಿಕೆ ; ಆಯಾಸ : ತಾಯ್ ನೊಂದು ಬಳಲುತ್ತ ತಾಯ ದೇಹಕ್ಕಲ್ಲಿ ದುಡುದುಡಿ[ಪಾಠಾಂ. ಡು]ಕೆಯಾಗುತಿರೆ ದಾಯಿಳವುತೆ ನ್ನಸುಗೆ ಸಂದೇಹವಾಗುತಿರೆ ಇಂತು ನಾನಾ ವಿಧದ ಕಂಟಕಮುಮಂ ಕಳೆದು (ಪಿಂಡೋರ. ಹ. ೫೦೧-೦೬). [?]

ದುಡುದುಡು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಓಡಿಹಿಡಿಹಿಡಿಯೆಂದು ಪುರಂದರವಿಠಲನ ದುಡುದುಡು ದುಡುದುಡನೇ ಓಡುತ . . . ಮೆಲ್ಲನೆ ಓಡಿಯಲು ಬಿಡಿ ಬಿಡಿ ಬಿಡಿ ದಮ್ಮಯ್ಯ ಎನ್ನುತ (ಪುರಂದ. ೨-೬೨-೩) ; ಬಸ್ಸಿನ ಬುಡದಿಂದೆದ್ದು ಬಂದು ಸಿದ್ಧಣ್ಣ ದುಡುದುಡು ಹೊರಟ (ಬೆಂಗಳ. ೧೧೪).

ದುಡುಮ, ದುಂಬ (ನಾ). ೧. ದಷ್ಟಪುಷ್ಟವಾಗಿರುವವನು ; ದಾಂಡಿಗ : ಈ ದುಡುಮ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಮೈಗಳ್ಳ (ರೂಢಿ). ದುಬ್ಬ: ೧ : (ಪ). ೨. ಮಂಕ ; ಮೂಢ : ಆ ದುಬ್ಬನಿಗೆಲ್ಲಿ ಕಂಡೀತು ಬಿಡ್ರೋ (ಬೆಳುಮ. ೮). 'ಡುಮ್ಮ' ಪರಾ.

[ದುಡುಮು₂ (<ದುಮ್ಮು₁) + – ಅ₂]

ದುಡುಮಿ, ದಡಮಿ, ದುಬ್ಬಿ₁ (ನಾ). ೧. ದಷ್ಟಪುಷ್ಟವಾಗಿರುವವಳು ; ದಢೂತಿ ಹೆಂಗಸು : ದುಡುಮಿಯಾದ ಅವಳ ನಡಗೆಯೂ ನಿಧಾನ (ರೂಢಿ). ೨. (?) : ಒಡೆಯ ಕೈಲಾಸಪುರಕ ಕೈವಲ್ಯವಾದಂತ ದುಡುಮಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಬಾರ ಒರಳಕ್ಕಿ ಪಾಡುನು (ಲೋಕಗೀ. ೨೧). ದಡಮಿ: ೧. ಏಳು ವರ್ಷದ ಅವಳ ಮಗಳು . . . ಕೆಂಗೂದಲ ದಡಮಿಯು ಸೆರಗು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ನಿಂತಿದ್ದಳು (ಪುನರು. ೧೯೩). ದುಬ್ಬಿ₁ : (ಪ). [ದುಡುಮ + – ಇ₃]

ದುಡುಮು₁ (ಕ್ರಿ). ಸಶಬ್ದವಾಗಿ ಬೀಳು ; ರಭಸದಿಂದ ಧುಮುಕು : ಮೇಲಕೆ ಪುಟನೆಗೆವ ದುಡುಮ್ಮಿಗಾವೊಲೊಯ್ಯ ಅಗುಳ್ದ ತೇಲುವ ನೀರಾಟ ವೆಸೆದರಾ ಬಗಸೆಗಂಗಳ ಭಾವೆಯರು (ಶ್ರೀಪಾರಿ. ೩-೫೩) ; ಬೀಳುವೇಳುವ ಕೈದುಗಳನೀಡಾಡುವ ತೇಲುವ ಸುಳಿಯೊಳು ಸುಳಿವ ಆಳುವ ದುಡುಮುವ ಯಾಸುವ ಭಟರ ಹೇರಾಳದಿ ನದಿ ಹೂಳಿಮುದು (ನಾಗಳು. ೦೫-೬೦). 'ದುಡುಮ್ಮಿಱು' ಪರಾ. [<ದುಡುಂ]

ದುಡುಮು₂ 'ದುಮ್ಮು₁' ನೋ.

ದುಡುಮ್ಮನೆ (ಅ). ೧. ದುಡುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ : ಅವಳು ದುಡುಮ್ಮನೆ ನೀರಿಗೆ ಬಿದ್ದುಬಿಟ್ಟಳು (ರೂಢಿ). ೨. ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ; ಕೂಡಲೆ ; ತಕ್ಷಣ : ಎದುರಾಳಿಗಳನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ದುಡುಮ್ಮನೆ ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸುವ ಒಂದು ನೂತನ ಚಾಕಚಕ್ಯವಿದ್ದೆ ಅವರಲ್ಲಿ (ರಾಜಪ.೮೧).

[ದುಡುಂ + – ಅನೆ₁]

ದುಡುಮ್ಮಿಱು, ದುಡುಂಬಿಱು (ಕ್ರಿ). (ನೀರಿನಲ್ಲಿ) ಧುಮುಕಿ ಅಥವಾ ಕೈಯಿಂದ ಹೊಡೆದು ಶಬ್ದಮಾಡು : ಒಳಪೊಕ್ಕು ದುಡುಮ್ಮಿಱುದಾಡ ಲೀಸಲಗ್ಗಲಿಸಿದಲಂಪಿನಿಂ ಬಗೆದುದಂದು ಜನಂ ಘನಚಂದ್ರಿಕಾಂಬುವಂ (ಅಜಿಪು. ೬-೪೫) ; ಹಂಸೆಗಳ ಕ್ರೇಂಕಾರವೇ ಕಹಳೆಗಳ್ಕೈಯ್ಯರ್ವ ನೀರೊಳ್ದು ದುಮ್ಮಿಱುವ ವಿಜ್ಞಾನ್ಗಳ ರವಂ ತಂಬಟಂ (ಜೀರಸು. ೬-೨೧) ; ನಲಿದು ದುಡುಮ್ಮಿಱುವುತ ತೇಂಕಾಡುತ ನಲಿದಾಡುತ (ಪಂಪ್ರಸಾಂ. ೦೭-೨೦೫). **ದುಡುಂಬಿಱು** : ಅಲ್ಲಿಯೋಲಾಡಿಸಲವನಾನಂದದಿಂದೀಸಿ ದುಡುಂಬಿಱುದು ಕುಡಿದು ನೋಡಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೯-೩೭ ಪ). [ದುಡುಂ + ಇಱು₁]

ದುಡುಮ್ಮು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ದೊಗಹು ಧೊಕ್ಕು ದುಡುಮ್ಮು . . . ಗರಿಗರಿಲೆಂಬ ನಿಸ್ಸುರರವಂ ಏಗೆ ತಳ್ತಿಱಿದತ್ತು ಯುದ್ಧದೊಳ್ (ಗಿರಿಳ. ೬-೬೮).

ದುಡುಹು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ದು[ಪಾಠಾಂ. ಧು]ಡುಹೆಂಬ ಧುಮ್ಮೆಂಬ ಘೋರೆಂಬ ಭೋರೆಂಬ ಕೂರಸಿಗಳರವಣೆಯ ದನಿಯಡಸುತಂ ಪುಟ್ಟೆ (ಅಹರ. ದೇ. ೪೨-೨) ; ಹೊಡದನಾ ಕೊಡಲಿಯಿಂ ತಲೆ ಮುಂಡ ಮೆರಡಲ್ಲಿ ದುಡುಹು ದುಮ್ಮೆಂದು ಬಿದ್ದವು (ವೀಕ್ಷ್ಮಕು. ೩-೧೭-೫೮).

ದುಡ್ಡಸ್ತ (ನಾ). ಹಣವುಳ್ಳವನು ; ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ : ಅವನೊಬ್ಬ ಭಾರಿ ದುಡ್ಡಸ್ತ (ರೂಢಿ). [ದುಡ್ಡು₁ + – ಸ್ತ]

ದುಡ್ಡಸ್ಥ (ನಾ). = ದುಡ್ಡಸ್ತ: ದುಡ್ಡಸ್ಥರಿಗೇ ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರ್ಯಾದೆ (ರೂಢಿ). [ದುಡ್ಡು₁ + – ಸ್ಥ]

ದುಡ್ಡು₁ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ತಾಮ್ರದ ನಾಣ್ಯ: ಇಪ್ಪತ್ತು ದುಡ್ಡಿಗೆ ಸೇರು ತೀರ್ಥವ ಒಪ್ಪದಲಿ ಕ್ರಯಮಾಡಿ ಕೊಡಿಸುವ (ಪುರಂದ. ೦-೧೧೯-೨) ; ಹಿಂದೆ ರಘುರಾಮಂಗೆ ಕಾಡ ಕಪಿಗಳು ಕೂಡಿಯೊಂದು ದುಡ್ಡಾದರೆಂ ಸಂಬಳವು ಮಿಲ್ಲದೇ ಬಂದು ಸೇರಿದ ತೆರದಿ (ಅರ್ಜಾವಿ. ೨೬-೦೮). ೨. ಮೂರು ಕಾಸು ; ಕಾಲಾಣೆ ; ಒಂದು ಬಿಲ್ಲೆ(ಉಕ) : ಮಧುಮತಿಯ ಕಿಸೆಯಲ್ಲೊಂದು ದುಡ್ಡು ಇತ್ತು (ಹೊಬಿ. ೩) : ಪಂಡಿತರಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ದುಡ್ಡ ಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೇಕೆ ಜೀನತನ?(ಅಕೋಳ. ೪). ೩. ನಾಲ್ಕು ಕಾಸು: ಎಲೇ ಎಡ್ಡ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿರಾ ಅಡ್ಡದಾಸೆಗೆ ದುಡ್ಡಿನ ಲಾಭವ ಕಳೆವರೇ (ಅಜಿಂಡೇ. ೬೩-೦೭) ; ನಾಲ್ಕು ಕಾಸು ಒಂದು ದುಡ್ಡು, ಮೂರು ದುಡ್ಡು ಒಂದ ಆಣೆ, ಹದಿನಾರಾಣೆ ಒಂದು ರೂಪಾಯಿ–ಇದು ಹಿಂದಿನ ಕೋಷ್ಟಕ (ರೂಢಿ). ೪. ಹಣ ; ರೊಕ್ಕ : ದುಡ್ಡು ಕೂಡಿಟ್ಟು ಬಳಿದು ಹೋಗುವಾಗ ಬಳಲಿ ಬಳಲಿ ಆಳವಾರಿಗೆ ಬಂದೆ (ಪುರಂದ. ೨-೩೨-೧) ; ಅಳತೆ ತೂಗುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನೀ ಸತ್ಯವಂತನುಮೆನಿಸಿಕೊಂಡೊಳ್ಳಿಮಾತಿಂದ ಮಾರು ದುಡ್ಡೋಗದಂತೆ

(ಅಶಾಪಿ. ೩೧-೩೪); ಬ್ಯಾಂಕಿಗಳಿಗೆ ಎರಡಾಣೆ ದುಡ್ಡೆಣಿಸಿ ಹೊರಟರು (ಮುಂಗಾರು. ೧); ಬ್ಯಾಂಕಿನಲ್ಲಿ ದುಡ್ಡಿಟ್ಟವರೆಲ್ಲರೂ ದುಡ್ಡಿದ್ದವರೇ (ಹುಚ್ಚುಹು. ೬೧): ದುಡ್ಡಿದ್ದವನೇ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ (ಗಾದೆ). ೫. ಒಂದು ದುಡ್ಡಿನ ತೂಕ: ಅನ್ನಶುದ್ಧಿಗೆ ತುಪ್ಪ ದಿ ೧೫ಕ್ಕೆ ದುಡ್ಡು ತೂಕದಲ್ಲು ಸೇ ೧೫ಕ್ಕೆ ಕ್ರಯ (ಎಕ. VI, ಶೃಂಗೇರಿ. ೨೧-ಪುಟ ೩೬೨; 1652).

ದುಡ್ಡಿನ ಚೀಲ = ಹಣದ ಚೀಲ; ಥೈಲಿ; ಹಮ್ಮಿಣಿ: ತಿಂಗಳ ಕೊನೆಯಾದ್ದರಿಂದ ದುಡ್ಡಿನ ಚೀಲ ಖಾಲಿಯಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದೆ (ರೂಢಿ). ದುಡ್ಡಿನ ಡಬ್ಬಿ = ಹಣವಿಡುವ ಡಬ್ಬಿ: ಅಜ್ಜಿಯ ದುಡ್ಡಿನ ಡಬ್ಬಿಯಲ್ಲಿ ಬರೀ ಚಿಲ್ಲರೆ ಕಾಸೇ ತುಂಬಿದೆ (ರೂಢಿ). ದುಡ್ಡುಕಾಸು = ಹಣ; ಧನ: ದುಡ್ಡು ಕಾಸನು ಕೂಡಿಹಾಕಲು ಹೋಗಿ ಹಡಗ ಸೇರಿಕೊಂಡ (ಜಾಗೀತ. ೫೩-೭). ದುಡ್ಡುತಿನ್ನು = ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಹಣವನ್ನು ನೀತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳು.- ದುರುಪಯೋಗ ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು.- ಅಪಹರಿಸು: ಹುಲ್ಲು ತರುವಾಗ ಆಳುವ ಮನುಷ್ಯ ದುಡ್ಡು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದ. ಹೀಗಾಗಿ ಆ ಕೆಲಸ ನನಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲಾಯಿತು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೯೧). ದುಡ್ಡುದುಗ್ಗಾಣಿ = ದುಡ್ಡುಕಾಸು: ಅವನು ಬಹಳ ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಒಂದಿಷ್ಟು ದುಡ್ಡುದುಗ್ಗಾಣಿ ಸೇರಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). ದುಡ್ಡು ನುಂಗು = ದುಡ್ಡುತಿನ್ನು: ಬೇರೊಬ್ಬರ ದುಡ್ಡು ನುಂಗುವಂತಹ ಹೀನಕಾರ್ಯ ಮತ್ತೊಂದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ದುಡ್ಡು ಹೊಡೆ = ದುಡ್ಡು ತಿನ್ನು: ಈ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ದಳ್ಳಾಳಿ ಸಾಕಷ್ಟು ದುಡ್ಡು ಹೊಡೆದಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಟ್ಟು; ತುಳು. ತೆಲು. ಡುಡ್ಡು; ಕೊಡ. ದುಡ್ಡಿ]

ದುಡ್ಡು₂ 'ದೊಡ್ಡು' ನೋ.

ದುಢುಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದಂಢುಮ್ಮಿಜು' ಪರಾ.

ದುಢುಂದಾಳಿ (ನಾ). ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಮಾಡುವ ಆಕ್ರಮಣ.- ಮಂತ್ರಿಗೆ: ಶ್ರೀಮನ್ತ ನಂಜರಾಜಯ್ಯನ ದುಢುಂದಾಳಿಯ ಕೊಳ್ಳೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮೂಲವಾಗಿ ಹೋಗುವರು (ಮಂತ್ರಶ. ೪೭-೬). [ದುಢುಂ+ದಾಳಿ(<ದಾಟಿ)]

ದುಢುಂಬಿಜು 'ದುಢುಮ್ಮಿಜು' ನೋ.

ದುಢುಮಿಜು 'ದಂಢುಮ್ಮಿಜು' ನೋ.

ದುಢುಮ್ಮನೆ (ಅ). ದಂಢಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಅನುಕರಣಕ್ಕೆ- ಖಣಿಲ್ಲನೆ . . . ದುಢುಮ್ಮನೆ[ಪಾಠಾಂ. ದುಢುಮ್ಮೆನೆ, ಧಟಮ್ಮನೆ] (ಕಮರ. ೧೪ ಪ್ರಯೋ); ಅನುಕರಣಾವ್ಯಯಗಳು - ಗಟಗಟ . . . ಖಟಿಲನೆ, ದುಢುಮ್ಮನೆ, ಇತ್ಯಾದಿ (ಶ್ಮಶಿಡಿ. ೫೨). [ದುಢುಂ + - ಎನೆ₁]

ದುಢುಮ್ಮಿಜು, ದಂಢಂಬಿಜು, ದುಢುಮಿಂಜು (ಕ್ರಿ). = ದುಡುಮ್ಮಿಜು: ಅಂತು ತನ್ನೊರೆಗಳ್ದೆರಸು ದುಢುಮ್ಮಿಜುದೋಲಾಡುವಲ್ಲಿ (ಶಾಂತಿಪು.೬-೨೬೪). ದುಢುಂಬಿಜು: ವಿಕಲ್ಪಬಿಂದುಗೆ-ಕದಂಪು, ಕದಪು . . . ದುಢುಂಬಿಜುದಂ. ದುಢುಮಿಜುದಂ (ಶಮದ. ೩೬ ಪ್ರಯೋ). ದುಢುಮಿಜು: ಮೇಲಿನ ಶಮದ. ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. [ದುಢುಂ + ಇಜು₁]

ದುಣಕಲು (ನಾ). (ಉಕ). ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ದನಗಳಿಗೆ ಹುಲ್ಲು ಹಾಕುವ ಜಾಗ: ಗೋಂತಂ. [?]

ದುಣ್ಣ (ನಾ). ೧. ದಪ್ಪವಾಗಿರುವುದು; ದಪ್ಪಪುಷ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ೨. ದಪ್ಪವಾಗಿರುವವನು: "ಮಾವತಿ = ದಪ್ಪವಾದವಂ; ಮಾವಃ = ದುಣ್ಣಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೫೨). (ಗು). ೩. ಸ್ಥೂಲವಾದ; ದಪ್ಪವಾದ: ಅದಕ್ಕೇನು ಧಾಡಿ? ದಿಂಡೆ ದುಣ್ಣ ದಾಂಡಿಗ ನಾಯಿ (ಮಲೆಮ. ೬೨೫).

[ದೇ.॥ ತುಳು. ದುಣ್ಣ, ದುನ್ನ]

ದುಣ್ಣರ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟವನು. ೨. ಯಮ: ದುಣ್ಣರನು ಬಂದೆನ್ನ ಸುಣ್ಣಗುದಿಯೊಳಗದ್ದಿ ಬಿಣ್ಣತ್ತುಮಪೆಟ್ಟುಗಳ ಪೊಣಿಸಿದವನು (ಪ್ರಭುಪು. ೩-೧೦೦).

[<ಸಂ. ದುರ್ನರ]

ದುತಯ, ದೂತಯಂ (ನಾ). ಎರಡರ ಜೊತೆ,— ಜೋಡಿ: ದೂತಯಂ, ದುತಯಂ, ದ್ವಿತಯಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೭೭ ಪ್ರಯೋ). ದೂತಯ: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. [<ಸಂ. ದ್ವಿತಯ]

ದುತಾರ್ (ನಾ). ಎರಡು ತಂತಿಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ: ಆ ತಂಬೂರಿಯ ಝುಂಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಯಾಗಿ ಒಂದು ದುತಾರ್ ಬಾಜಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ನಗೆಹೂ. ೬೩). [←ಹಿಂ. ದುತಾರಾ]

ದುತೀಯ, ದೂತೀಯ(ನಾ). ಎರಡನೆಯದು; ದ್ವಿತೀಯ: ದೂತೀಯಂ, ದುತೀಯಂ, ದ್ವಿತೀಯಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೭೭ ಪ್ರಯೋ). ದೂತೀಯ: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. [<ಸಂ. ದ್ವಿತೀಯ]

ದುತೂಂಬುರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಅಸ್ಯ ಗ್ರಾಮಸ್ಯ ಪೂರ್ವ್ವದಿಕ್ಷೇಮಾನಿ ದುತೂಂಬುರ್ಪ್ಪಳ್ಳಿಂ ದಕ್ಷಿಣತಃ ಪರದಗೆಜುಪಳ್ಳಿಂ ಪಶ್ಚಿಮತಮ್ಮಮುನ್ನೆಗುಂಡಿಪಳ್ಳಿಂ (ಪ್ರಾಆಶಿ. ೧೯೪೪, ೦೫-೪೦; ಸು. 725).

[?]

ದುತ್ತಂಡಿಕೆ (ನಾ). ದೌರ್ಜನ್ಯ: ದುತ್ತಂಡಿಕೆಯೊಳು ತನಗಿದಿರಾದ ಮನ್ನೆಯರ ತೊತ್ತಳಂದುಳಿದು ನಿರ್ವಂಶಮಂ ಮಾಡುವೆನೆನುತ್ತ ಕೋಪಾರೂಢನಾಗಿ (ಸಮ್ಯಕೌ. ೨-೯). 'ಉದ್ದಂಡಿಕೆ' ಪರಾ.

[ದುತ್ತಂಡ₂ (P ← ಪ್ರಾ. ದುತ್ತುಂಡ) + - ಇಕೆ]

ದುತ್ತಾರಿ (ನಾ). ೧. ಕಸೂತಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಮಸ್ಲಿನ್ ಬಟ್ಟೆ: (ಕ). ೨. ತೆಳ್ಳನೆಯ ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉಡುಪು: ಕುಪ್ಪಸ ಚಲ್ಲಣವೊಪ್ಪುವ ಪೈಠಣಿ ಸುಪ್ಪತ್ತಿಗೆ ದುತ್ತಾರಿ[ಪಾಠಾಂ. ಗಾಸಿ]ಗಳನು . . . ಹೊಲಿವುತ ಚಿಪ್ಪಿಗರಿರ್ದರೊಂದೆಸೆಯ (ಅಭ್ಯಂಊ. ೩-೯೦). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುತ್ತಾರಿ]

ದುತ್ತೂರ 'ದುತ್ತೂರ' ನೋ.

ದುತ್ತೂರ, ದುತ್ತುರ, ಧುತ್ತೂರ (ನಾ). ಮದ್ದುಗುಣಿಕೆ; ಉಮ್ಮತ್ತಿ: "ದುತ್ತೂರಂ ಕಾಂಚನಮುನ್ಮತ್ತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೯-೩೬); ದುತ್ತೂರರಸಂ ಲವಣಮೆಂಬಿವಂ ನೆಲದಾಟಿಳ್ ಬಾರಿಸಿ ಪೂಸುಗೆ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೦೦೦); ದು[ಪಾಠಾಂ. ದ]ತ್ತೂರ ಬಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪತರು ಹುಟ್ಟಿ ಕಲ್ಪತರುವಿನ ಅಗ್ರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಯ ಹಣ್ಣಾಯಿತ್ತು (ಅಕಮಶಾ. ೦೫೬-೫೯೯); ದುತ್ತೂರದ ಹೂವಿನಂತೆಸೆವ ಹೆಗ್ಗಾಳೆಯ ಮೊಗವಿನಂತೆಯಾವಗಂ ಸರ್ವಮುಮನೊಳಕೊಂಡು ಶುಭ್ರವರ್ಣಾವಿರಳ ತನ್ನ ತಾನೇ ವಿವೇಕಿಸಿ ನೋಡಿ (ವೀಶೈಪು. ೮-೨೨-೦೩). ದುತ್ತುರ: ದುತ್ತುರವ ಸವಿದುದೋ ತಲೆ ಪಿತ್ತಂ ಹಿಡಿದುದೋ ಮನಕ್ಕೆ ಹಲವು ದೆಸೆಯಂ ಸುತ್ತುತಿದೆ (ಶಂಕಶಂ. ೦೦). ಧುತ್ತೂರ: ಕನಕಾಭಿಧಾನ ಸಾಮ್ಯದೆ ಜನಿಯಿಪುದುನ್ಮತ್ತವೃತ್ತಿಯಂ ಧುತ್ತೂರಂ ಕನಕಮೆತಾಂ ತತ್ಕ್ಷಣದೊಳ್ ಜನಿಯಿಪುದಚ್ಚರಿಯೆ ಜನದ ಮನದೊಳ್ ಮದಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೦-೧೨೧). 'ದತ್ತೂರ' ಪರಾ.

[<ಸಂ. ಧುಸ್ತೂರ, ಧುಸ್ತುರ]

ದುದುಗೆಜು (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ನೊಟಮ್ಮನೊಳ್ ಕಾದಿ ರಾಚೆಯಗಟ್ಟ ಸತ್ತೊಡೆ ಪೆರ್ಮ್ಮಾಡಿಯು ಎಜುಯಪ್ಪನು ಬಿಟ್ಟು ಇಗ್ಗಲಿನುಂ ದುದುಗೆಜುಯುಮಂ ಕಲ್ನಾಡುವಡದ ಸ್ಥಿತಿ ಯಾವುದನ್ನೊಡೆ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೦೬೯-೩; ಸು. 10 ನೆಯ ಶತ). [? + ಕೆಜು]

ದುದ್ದಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: ಉಪ್ಪಿನ ರಸಗಾಯಿ ದುದ್ದಿಕೆ ಸೋರೆಯ ಕಾಯಿ . . . ಮೊದಲಾಗಿ ಆಗಮದೊಳು ನಿಷಿದ್ಧಮಪ್ಪಲ್ಲಿ ಕಂದಮೂಲ ಕರೀರ ಶಾಖಾಶಾಕಪುಷ್ಪಫಲಾದಿಗಳಂ ಕೊಳ್ಳದುದು (ಪಶಾರ. ೩೧೭); ಬೆಣ್ಣೆ ಕಳವಿಗೆ ಕಾಯಿ ಕರಜಗೆಯು ಹಣ್ಣು ದುದ್ದಿಕೆಯ ಕಾಯಿಗಳು (ದ್ವಾದಶಾ. ೦೫೫-೨೫೯). 'ದುಗ್ಧಿಕ' ಪರಾ.

[< ದುಗ್ಧಿಕೆ]

ದುದ್ದು₁, ದಂದ್ದೆ (ನಾ). ಸೌತೇಕಾಯಿಂ, ಕುಂಬಳಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಒಳಗಿರುವ (ಬೀಜವುಳ್ಳ) ಮೆದುವಾದ ಭಾಗ,- ತಿರುಳು: ಕುಂಬಳಕಾಯ . . . ಬೀಜವುಂ ಮತ್ತದಱ ದುದ್ದುವುಂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದು ಹಾಕಿ . . . ಕರಿಬೇವುವುಂ ಹಾಕಿ ಮುಗುಳ್ವದನಾಗು ವಂತಡುವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೫-೧೮); ಬೂದಿಗುಂಬಳದಕಾಯ ನಡುವೆ ಕತ್ತರಿಸಿ ಒಳಗಣ ಬಿತ್ತು, ದುದ್ದುಗಳ ತೆಗೆದು ಹಾಕಿ ಬೆಲ್ಲವ ಪುಡಿಮಾಡಿ ... . . . ಕೊಡಲು ಹುಚ್ಚುಪಿತ್ಥ, ಹುಚ್ಚು ದಾಹ ಸದ್ಯಃ ಶಮನವಹುದು (ವೃದ್ಯಸಾ. I. ೬೬); ಕುಂಬಳದ ಹಣ್ಣಿನ ತೊಕ್ಕು ಒಳಗಣ ದುದ್ದು ಬಿತ್ತಣಗಳ ಸಹ ತೆಗೆದು . . . ಹುರಿದು ಚೂರ್ಣವ ಮಾಡಿ(ಸಕವೃ. ೨೨೫). ದುದ್ದೆ : ನಿಂಬೆಹಣ್ಣಿನ ಬೀಜ ದುದ್ದೆ ಸಹ ತೆಗೆದು ಶುಂಠಿ, ಹಿಪ್ಪಲಿ ಸಹ ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಅರೆದು . . . ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ವಿರೇಚಕವಹುದು (ಸಕವೃ. ೩೦೩).
[ದೇ.೫ ತವಿ. ತುತಿಯ, ತುತ್ತುರು = ತಾವರೆಯ ಬೀಜಕೋಶ;
ತೆಲು. ದುದ್ದು = ತಾವರೆಯ ಬೀಜಕೋಶ]

ದುದ್ದು₂ 'ದದ್ದು₁' ನೋ.

ದುದ್ದೆ 'ದುದ್ದು₁' ನೋ.

ದುದ್ದೀಗ್ರಾಮ (ನಾ). ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಯ ಹೆಸರು. P ಈಗಿನ ಕೊಲ್ಹಾಪುರದ ಬಳಿಯ ದೂದಗಾವ : ಪೂರ್ವ್ವತಃ ದುದ್ದೀಗ್ರಾಮೋನಾಮ ಗ್ರಾಮಃ (ಇಇ. XVI, ೨೪-೬೫ : 1009). [ದುದ್ದೀ₀ + ಗ್ರಾಮ]

ದುದ್ರುಮ (ನಾ). ಹಸಿರು ಈರುಳ್ಳಿ ; "ಉಳ್ಳೀಗಡ್ಡೆ" (ಗಂಗಾಮು. ೧೬೮).
[ಸಂ.]

ದುಧಿರ (ಗು). ಭಯಂಕರವಾದ ; ಘೋರವಾದ : ಮದನನಂ ಕಾಲನಂ ತ್ರಿಪುರವಂ ತಿಂದುಗಿದು ದುಧಿರ ಭಿಕ್ಷುಕನ ಶುಕ್ರಾಕ್ಷಿಯಸ್ವಾಚಲದ ತುದಿಯೊಳ್ (ಐಕೋಶ. ೪-೪೬). [< ಸಂ. ದುಧ್ರ]

ದುನಿಯಾ (ನಾ). ಜಗತ್ತು ; ಪ್ರಪಂಚ ; ಲೋಕ : ತಮ್ಮ ಕೀರ್ತಿ ಈ ದುನಿಯಾ ಮೇಲೆ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದಾಗುವ ಹಾಗೆ . . . ಸಾಹೇಬರವರಿಗೆ ತಿಳಿಯ ಹೇಳಿ ಇದ್ದೇವೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೮೫).
[←ಅರ. ಫಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದುನಿಯಾ]

ದುಪ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದುಪ್ಪನೆ' ಪರಾ.

ದುಪಟ 'ದುಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದುಪಟಿ 'ದುಪ್ಪಟಿ' ನೋ.

ದುಪಿಕಿ (ನಾ). ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಎರಡು ಬೆಳೆ : ಇದು ಫಲವತ್ತಾದ ದುಪಿಕಿಭೂಮಿ (ರೂಢಿ). [←ಮರಾ. ದುಪಿಕೀ]

ದುಪುದುಪು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಅಡಕಿದ್ದ ಮೂಟೆಗಳೆಲ್ಲ ದುಪುದುಪು ಎಂದು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದುವು (ರೂಢಿ).

ದುಪ್ಪಟ 'ದುಪ್ಪಟಿ' ನೋ.

ದುಪ್ಪಟಿ, ದುಪಟ, ದುಪಟಿ, ದುಪ್ಪಟ, ದುಪ್ಪಟೆ, ದುಪ್ಪಟ್ಟ, ದುಬಟಿ, ದುವಟ, ದುವ್ವಟ, ದುವ್ವಟ್ಟ, ದೂಪಟ, ದೂವಟ, ದೂವಟಿ, ದೂವಾಟ (ನಾ). ೧. ಹೊದೆಯಲು ಅಥವಾ ಹಾಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಪದರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಬಟ್ಟೆ, - ವಸ್ತ್ರ ; ಚಾದರ ; ಹಚ್ಚಡ : "ದ್ವಿಪಟೀ = ದುಪ್ಪಟೀ" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೨೬೯) ; ಒಮ್ಮೆ ಒಬ್ಬ ಗೃಹಸ್ಥರು ಮಹಮ್ಮದನಿಗೆ ಒಂದು ದುಪ್ಪಟಿಯನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟಂತೆ (ಪೈಗಂಬ. ೫೮) ; ನಾನು ಹೊದ್ದಿದ್ದ ಹಚ್ಚಡ ದುಪ್ಪಟ ಆಯಿತು (ಕಥಾಮಂ. IV, ೮೨) ; ಮಾಡೋನು ಕಂಬಳಿಯವನು ದೂರೋದು ದುಪ್ಪಟಿಯವನನ್ನು (ಗಾದೆ). ೨. ಹೊದೆದುಕೊಳ್ಳುವವಸ್ತ್ರ; ಉತ್ತರೀಯ ; ವಲ್ಲಿ : "ವಲ್ಲೀ = ಬಳ್ಳಿಯುಂ, ದುಪ್ಪಟಿಯುಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೧೦೩) ; ದುಪ್ಪಟಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸುತರ್ಗೆ ತರಿಸಿಕೊಟ್ಟನು (ಭರತ. ೪೬-೧೭೩) ; ನಳರಾಜನು . . . ನವರತ್ನಾಭರಣವಂ ತೊಟ್ಟು ಅಪರಂಜಿಸರಿಗೆ ದುಪ್ಪಟಿಯುಂ ಹೊದ್ದು (ಯುವಳ. ೬೨) ; ತಾನು ಹೊದ್ದಿದ್ದ ದುಪ್ಪಟಿಯನ್ನು ತೆಗೆದು ತಲೆಗೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡುದಾಯಿತು (ನವನೀ. ೨೧). ೩. ಉಡುವ ಬಟ್ಟೆ, - ವಸ್ತ್ರ : ಅಸುಗದೆಳರ ದುಪ್ಪಟಿಯುಂ ಪಾಡಱ ದುಟ್ಟು ಪುಳಿಂದ ಪುರಂಧ್ರಿಯರೊಪ್ಪವಡೆದರಲ್ಲಿ (ಜಯುಕಾ. ೧೫-೩೮). **ದುಪಟ** : ೨. ಜೋಡಿಯ ಮೇಲೆ ಶಿವ್ಮತ್ತು ಆಗತಕ್ಕ ಕವಡಾ ಜೀನಸಗಳು. ೧. ಧೋತ್ರ ಜೋಡು . . . . ೨. ದುಪಟ ಮುಂತಾದವುಗಳು (ಮುಂಬಯ್ಯ. ೧೧೧) : ಮೊದಲು ಮೂರು ವರುಷ ವರುಷಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ರೂಪಾಯಿ, ಊಟ, ಬಟ್ಟೆ - ಅಂದರೆ ಒಂದು ದುಪಟ, ಒಂದು ದಟ್ಟಿ (ದೇಶ್ಯಕ. ೩೭). **ದುಪಟಿ** : ೧. ಹಗಲಿನ ಸಭೆಯೇನೋ ಚದರಿದೆ ; ಆದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಅದರ ಬಿಳಿಯ ದುಪಟಿ ಹಾಸಿದೆ (ನಿಬಂಧ. II, ೨೦೬). ೨. ಚಂದ್ರಕಾಂತಿಯ ದುವಟಿಯನ್ನು ಚಂದದಿಂದಲಿ ಪೊದ್ದನು (ಗೋಹಾರು. ೬-೨೯). **ದುಪ್ಪಟ** : ೧. "ಹಚ್ಚಡಂ ದುಪ್ಪಟಾಖ್ಯಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೧-೨೮). ೨. ಲಾಲಿತ ಚಿಂಬಾವುಗೆ ಮೆಟ್ಟಿ ಮೃದುವೆತ್ತ ಸಾಲಿಯ ದುಪ್ಪಟವಾಳ್ದು ಸೋಲಿಸಿ ತೊಲಗಿ ಪೋದವನ ನಿಟ್ಟಿಸುವ ಸಲ್ಲೀಲೆಯಿಂದಿದ್ದಳಾ ಕುವರಿ (ಮೋಹತ. ೨೮-೬) : ಕಟ್ಟಾಣಿ ಮುತ್ತು ತೆತ್ತಿಸಿದುಡಿಗೆಯೊಳೆಳವಟ್ಟು ಮೆಱೆದ ದುಪ್ಪಟದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ನರರೂಪ ನರಸಿಂಹನ ಪೋಲ್ವವೊಲ್ಪು ಮೆಱೆದ ನರಸೇಂದ್ರ (ಕಂವವಿ. ೨೪-೬೨) ; ಚೀನಾ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯವರು ಕೊಟ್ಟ ಅಪೂರ್ವವಾದ ರೇಷ್ಮೆ ದುಪ್ಪಟ ಅದನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ (ಅರ್ಯಾಕ. ೫). **ದುಪ್ಪಟೆ** : ೧. ಮಲಗಿದ್ದ ರಾಗವ್ವ, ತಾನು ಹೊದೆದಿದ್ದ ದುಪ್ಪಟೆಯನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಂಡೇ ಓಡಿ ಬಂದ (ವಂಶವೃ. ೧೧೫). **ದುಪ್ಪಟ್ಟ** : ೧. ಸಂದೂಕದ ಬೀಗದ ಕೈ, ಹಾಸಿಗೆಯ ಮೇಲಣ ದುಪ್ಪಟ್ಟ, ವೀಳೆಯದ ಸುಣ್ಣ, ಗ್ಲಾಸಿನ ನೀರು (ಬಂಕಿಮು. ೯೯). ೨. ರಾಮರಾಯನು ಎದ್ದು ಅಂಗರೇಕಿ ರುಮಾಲುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು, ದುಪ್ಪಟ್ಟಾವನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಂಡು . . . ಹೊರಟನು (ಶ್ರೀರಾಮು. ೦೬೮). **ದುಬಟಿ** : ೧. ಮಗು ದುಬಟಿಯನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಂಡು ಮಲಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ). ೨. ಚಿನ್ನದ ದುಬಟಿಯನ್ನು ಹೊದ್ದು ತೆರೆಯಿಂದ ಹೊರಟು (ಸೌಪರಿ. ೪-೨೦). **ದುವಟ** : ೨. ಪಟಪಲ್ಲವ ಛತ್ರ ಚಮರ ಝಲ್ಲರಿಗಳ್ದುವಟ[ಪಾಠಾಂ. ಗಳ್ದುವ್ವಟ್ಟ] ಜಗಜಗಿವ ಜೋಡುಗಳು ಛಟಛಟಧ್ವನಿಯಿಂದೆ ಬಿಸಿಯ ಕೆಂಗಿಡಿಗಳು ಪುಟನೆಗೆದುವು ನಭಸ್ತಳಕೆ (ಮೋಹತ. ೪೦-೩೮); ಸೊಧನವಿಲಾಸನಂ ಪುಷ್ಪದಿಂ ರಚಿತಂ ತಾ ದುವಟಮಂ ಪೊದಿಸುತ (ಲಿಂಗಪು. ೨೮-೨೭). **ದುವ್ವಟ** : ೧. ಹಾಸುವುಂಚದ ಮೇಲೆ ಲೇಸಪ್ಪ ದುವ್ವಟವ [ಪಾಠಾಂ. ದುಪ್ಪಟವ] ಹಾಸಿ ಕರಚರಣಗಳನೊತ್ತಿ ನಿವಿಷಕ್ಕೆ ಮೋಸ ಮಾಡುವರು ಯತಿಗಳ (ಗುರುಬೋ. ೧-೯೫) ; ಮಾಸಲಿಂ ತೊಳೆಯೆ ಮಡಿಯಾದ ದುವ್ವಟದಂತೆ . . . ನೆಲ ಹೇಸುವಂದದ ನಡೆಯ ನುಳಿದು ಸಚ್ಚರಿತಮಂ ತಳೆದು ಮಯಣನೊಪ್ಪಿರ್ದನು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೧೧-೨೦). ೨. ಬಿಳಿಯ ಪಟ್ಟೆಯನುಟ್ಟು ದುವ್ವಟದ ಹಚ್ಚಡವನೆಳವಡಿಸಿ ಸಾಲಂಗಿಯಂ ತೊಟ್ಟು . . . ಸೌಂದರಂ ವನಕೆ ಪೋಜವಟ್ಟನು (ಸೌಂದರು. ೧೧-೧೧) ; ಆನಂದರಸ ದೇವಗಿರಿ ಕೊಂದಿ ಬಿಳಿದಿನದೇನವಣ್ಣಿಪೆ ದುವ್ವಟ [ಪಾಠಾಂ. ಪಾಟ]ಗಳ (ಅಮುಶಾಂ. ೪-೧೭). ೩. ಉರ ತುಂಬ ಮೆಱೆವ ಕಂಚುಕ ಕಾಲ ಕುಪ್ಪಸ ಮಿಱುಗುವ ದುವ್ವಟದ[ಪಾಠಾಂ. ದುವ್ವಪದ] ನಿಱಿಗಳ . . . ಚೆಲ್ವ ತುರುಕನಾರಿಯರೊಪ್ಪಿದರು (ಕಂವವಿ. ೨೦-೮೩). **ದುವ್ವಟ್ಟ** : ೨. ನಾರಿಯಂಗಗಂಧರಸಮನಾಂತ ದುವ್ವಟ್ಟ[ಪಾಠಾಂ. ಟ]ಮುದಲ್ಲದೆ ತಾಳದ . . . ನಲ್ಲನೊಪ್ಪಿದಂ (ಹಾದಚಂ. ೩-೧೧೩). **ದೂಪಟ** : ೪. ರೇಷ್ಮೆಯ ಬಟ್ಟೆ ; ಪಟ್ಟೆವಸ್ತ್ರ : ಪದೆದು ದೂಪಟದ ಆವಕೆಗಳ ನಲವಿನಿಂ ತೊಟ್ಟು (ಅರಾಕ. ೬-೨). **ದೂವಟ** : ೨. ಹೊದೆದ ದೂವಟವ ನಿವಾಳಿಯಾಟ್ಟೊಡನೊಂದ ಹೊದವುತ ನೃಪ ತನ ತಾಯ ಇದಿರಲ್ಲಿ

ಸಾಷ್ಟಾಂಗವೆಱಗಲು (ಭರತೇ. ೯೭-೪೩) ; ಚಾರುತರ ಪಂಚಾಮೃತಂಗಳಿಂ ದಭಿಷೇಕಗೈದು ದೂವಟವ ಪೊದಿಸಿ (ಸಿದ್ಧೇಶು. ೯-೬೦) : ರಂಭೆ ಶ್ವೇತಂಗೆ ನಿಜರಮಣೀಯಮಾಗಿ ಪನ್ನೀರೊಳಂ ಮಜ್ಜನಂಬೊಗಿಸಿ ದೂವಟವ ಪೊದಿಸಿ (ಪ್ರಭುಶು. ೩-೯೧). ೪. ಎಳೆವೆಣ್ಣುಡಲ್ ನಿಱಿಯ ಓಡಿದ ದೂವಟವೊ ಪೇಳೆನಲು ಬೆಳ್ಮುಗಿಲೆಸೆದವು (ಕೀರಮ. ೪-೩) : ಶುಭ್ರ ದೂವಟವ ಸ್ಮರಬಾಣಗಱಿಯಂತೆ ನಿಱಿವಿಡಿದುಡಿಸಿದರ್ ದರಹಾಸಮುಖಿಗೆ (ಕೋಹಶ. ೨೩-೧೩) : ನಡುವ ಬಳಸಿ ಬಂದ ದೂವಟದೊಲ್ಲಿ ತನ್ನೆಡದ ತೋಳೊಳು ಸುತ್ತಿ ನಿಮಿರೆ . . . ನಡೆತಂದನಾ ಮೋಡಿಕಾಱ (ಭರತ. ೩೯-೧೪) ; ನಲ್ಲಳಂಗಗಂಧಂ ಬಗೆಗೊಂಡ ದೂವಟಮುನಲ್ಲದೆ ತಾಳದ . . . ಕಾಂತ ನೊಪ್ಪಿದಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೩೦). ದೂವಟಿ : ೪. ದೂವಟಿಯುಡ ಸುತ್ತಿ ಚಾವಡಿಯೊಳಹೊಕ್ಕು ಭೂವರನೆಡೆಗೆಯ್ದುವಾಗ (ಭರತ. ೫೭-೧೩). ದೂವಾಟ : ೨. ವೀರೇಶ ನೀಂ ಸೌಂದರ್ಯ ದೂವಾಟಮಂ ತೊಳೆದು ಪೊದಿಸು (ಪ್ರಭುಶು. ೬-೬೦).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುಪ್ಪಟ್ಟಿ, ತುಪ್ಪಟ್ಟಾ; ಮಲ. ತುಪ್ಪಟ್ಟಿ, ತುಪ್ಪಟ್ಟಾವು; ತುಳು. ದುಪ್ಪಟ, ದುಪ್ಪಟಿ; ತೆಲು. ದುಪ್ಪಟಿ, ದುಪಟ, ದುಪ್ಪಟ./ ಮರಾ. ದುಪಟಾ, ದುಪಟ್ಟಾ : ಹಿಂ. ದುಪಟಾ, ದುಪಟೀ, ದುಪಟ್ಟಾ, ದುಪಟ್ಟೀ]

ದುಪ್ಪಟಿ 'ದುಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದುಪ್ಪಟ್ಟ 'ದಂಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದುಪ್ಪಟ್ಟು (ನಾ). ಎರಡರಷ್ಟು : ಇಮ್ಮಡಿ : ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಕತ್ತೆಗಳು ಮುಂಜಾವಿನಕಿಂತ ದುಪ್ಪಟ್ಟಾಗಿದ್ದವು (ಕುರಿದಮ. ೧೭೦) : ಯಾವ ಅಂಚಿಚೀಟಿಯೂ ಇಲ್ಲದ ಪತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ಇಲಾಖೆ ಯವರು ದುಪ್ಪಟ್ಟು ದಂಡ ವಸೂಲಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಕವಿಕೋ. I, ೬೫) : ಇಂದಿಗೆ ಹಣ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ನಾಳಿಗೆ ದುಪ್ಪಟ್ಟು ಕಳೆಯುವುದು ಎಂಥ ವ್ಯವಹಾರಜ್ಞಾನ ? (ಸುಕೀವು. ४०) : ಈ ಅಂಗಡಿಯ ಮೇಲೆ ನಾ ಸುರಿಸಿದ ಬೆವರಿನ ಅರ್ಧದಷ್ಟನ್ನು ನನ್ನ ಮಗ್ಗದ ಮೇಲೆ ಸುರಿಸಿದ್ದರೆ ಇದರ ದುಪ್ಪಟ್ಟು ಗಳಿಸುತ್ತಿದ್ದೆ (ಮೂರುದಾ. ೬೦) : ದುಪ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ರಕಮು ಅರ್ಧ ಕ್ಕಿಳಿಸುವದೂ ಬಡ್ಡೀದರ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುವುದೂ ಇವೆಲ್ಲ . . . ಉಳಿತಾಯವೇ ಎಂದನು (ದಾಕಹು. ೫೮). [ದು + ಪಟ್ಟು₂]

ದುಪ್ಪಡಿ (ನಾ). (?) : ನಿಯತ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ–ಪಪ್ಪುಕಂ . . . ಟಿಪ್ಪರಂ, ದುಪ್ಪಡಿ (ಶಮದ. ೩೬ ಪ್ರಯೋ).   [?]

ದುಪ್ಪನೆ (ಅ). 'ದುಪ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ : (ಕ).

[ದುಪ್ + – ಅನೆ₁]

ದುಪ್ಪಳ, ದುಬ್ಬುಳಿ, ದೊಬ್ಬುಳಿ (ನಾ). ೧. ಮನೆಯಂ ಒಂದು ಭಾಗ: ಪಾದರಿಯ ಪಟ್ಟಸಾಲೆಯೊಳಂ ಬಂದ ಮಾವಿನ ಬಳ್ಳಿವಾಡದೊಳಂ ತಳಿತ ಪಚ್ಚಕರ್ಪೂರಬಾಳೆಯ ಸುಳಿಗಳಿಂದೊಪ್ಪುವ ದುಪ್ಪಳಗಳಿಂದಂ . . . ಗುಜ್ಜುಮಾವಿನ ಸಜ್ಜೆವನೆಗಳಿಂ ಚೆಲ್ವಾಗಿರೆ (ನಾಗಕು. ೩೦-೫೫ ವ). ದುಬ್ಬುಳಿ : ೨. ಮೇಲಿನ ಮಂಹಡಿ,–ಉಪ್ಪರಿಗೆ ; "ಸಿರಿಯ ಕರುಮಾಡ ವೈಭವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಪ್ಪರಿಗೆ" (ಪ್ರಶಬ್ದ) ; ಕನಕಮಯಮಾಟಾ ಕೂಟಂಗಳಿಂದೇಳಂಟಾದಿಯಾದಿ ದ್ವಾದಶ ಷೋಡಶ ನೆಲೆಯ ದುಬ್ಬುಳಿ ಗಳಿಜ್ಞಾ [ಜ್ಞಾ] ಲಿನಲಿ ವಿಭ್ರಾಜಮಾನದ ಜಿನಭವನಂಗಳೆಸೆದಿರ್ಪುವು (ಆದಿಪ. ೫-೬). ದೊಬ್ಬುಳಿ : ೨. "ದೊಬ್ಬುಳಿ [ಪಾಠಾಂ. ದುಬ್ಬುಳಿ] ಸಿರಿಯ ಕರುಮಾಡ" (ಕಬ್ಬಿಕೈ. ೧೨).   [?]

ದುಪ್ಪಿ, ದುಪ್ಪೆ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಿಂಕೆ : ಎಕ್ಕಲನ ಪೊಕ್ಕರಿಂದು ದುಪ್ಪಿ ಸಾರಂಗಕುಂ ಕುಕ್ಕುರಗಳಿಂ ಬಿಡುತೆ (ಶರಕು. ೨೧-೩೩). ದುಪ್ಪೆ : ೨. ಕವಲೊಡೆದಿರುವ ಕೊಂಬುಗಳನ್ನುಳ್ಳ, ಚುಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಜಿಂಕೆ ; ಸಾರಂಗ : ಕರುಳ್ಗಳ ವಗೆಯುತ ನಾಯ್ಗಳ ಬಗಿಯುತ ದುಪ್ಪೆಯು ಜಗಿಯುತ ಶಬರರು ವಗರಿಸಿ ಕಾಡಿನ ಮೃಗಗಳನೆಲ್ಲವನು (ಹಮಡ. ೧೮). 'ಚುಕ್ಕೆದುಪ್ಪಿ' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತೆಲು. ದುಪ್ಪಿ ; ಕೊಲಾ. ಡುಪ್ಪಿ ; ಗೊಂಡಿ. ಡುಪ್ಪರ್]

ದುಪ್ಪು₁ 'ದುಂಪು' ನೋ.

ದುಪ್ಪು₂ (ನಾ). (?) : ಒಪ್ಪೀಸಿದೇನು ನಿನಗೆ ದುಪ್ಪೀನ ಶೀಕ್ಷಕೆ ಎನುತಾಲಿ ಯಿಂದುಮತಿಗೆ ಜನಪಾನು ಪೇಳುತಾಗ (ಹಮಡ. ೧೯೯).   [?]

ದುಪ್ಪೆ 'ದುಪ್ಪಿ' ನೋ.

ದುಪ್ಪೆಗೆಣಸು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಡ್ಡೆ,–ಗೆಣಸಂ : ದುಪ್ಪೆಗೆಣಸು, ಹೆಬ್ಬು (ಮೃಶಿಗಿ. ೩೧-೫೯೩).   [ದುಪ್ಪೆ? + ಗೆಣಸು (<ಗೆಣಸು)]

ದುಪ್ರತಿ (ನಾ). ಮೊದಲಿನ ಪ್ರತಿಯಂತೆಯೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರತಿ ; ನಕಲು ; ಪ್ರತಿರೂಪ: (ಒಂದು ಪತ್ರದ ಅಥವಾ ದಸ್ತೈವಜಿನ) ದುಪ್ರತಿ. ನಕಲು (ಅಸಲಿನಂತೆಯೇ ಕಾನೂನಿನ ಅಂಗೀಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು) (Duplicate. ಇಂಕನಿ).   [ದು + ಪ್ರತಿ]

ದುಫಸಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಎರಡು ಬೆಳೆ ತೆಗೆಯುವುದು : (ಕೃಶಗಿ. II, ೫೪೭).   [ದು + ಫಸಲ್]

ದುಬಟ 'ದುಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದುಬದುಬ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : (ಕ).

ದುಬಾರಿ (ಗು). ೧. ಎರಡರಷ್ಟು; ಇಮ್ಮಡಿ; ಎರಡು ಪಟ್ಟು. 'ದುಬಾರಿ ಕೆಲಸ' ಪರಾ. ೨. ಅತಿಯಾದ ; ಹೆಚ್ಚಾದ ; ಅಧಿಕವಾದ : ದುಬಾರಿ ಬಡ್ಡಿ ಹಾಕುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಸ್ಸೀಮರು (ಪ್ರವಾಇ. II, ೩೩೨); ಅತ್ತ ಕಡೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ದುಬಾರಿ ಬಡ್ಡಿಗಾರರನ್ನು ಕಂಡ ಕೂಡಲೇ ಜನ ಓಡಿ ಹೋದ ದ್ದರ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡನು (ನಗೆಹೂ. ೯೯). 'ದುಂಬಾರಿ ಬೆಲೆ' ಪರಾ. (ನಾ). ೩. ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆಯುಳ್ಳದು : ತಂಟೆ: ಅರ್ಜಿ ಹಾಕಿಕೊಂಡರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಸರಿಹೋಗುತ್ತದಂತೆ. ಆದರೆ ಅದು ದುಬಾರಿಯ ಕೆಲಸವಂತೆ (ಪುನರು. ೧೯೪) : ಅನುಭವಶಾಲೆಯ ಶುಲ್ಕ ದುಬಾರಿಯದಲ್ಲಿ ರಿಯಾಯಿತಿಯಿಲ್ಲ (ಇಂಜಾಪ. ೧೦೮-೨೯). ೪. (ಆಲಂ) ಅಪಾಯಕಾರಿಯಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ (?) : ದುರಾತ್ಮಚಾರಿಯಂ ದುಬಾರಿಯಂ ದೃಷ್ಟಪಾಂಡ್ಯರಾಜನುತ್ಕನಿಷ್ಠಕರ್ವದಲ್ಲಿ ತಾಂ ಸ್ಪಷ್ಟಮಾಗಲಿಟ್ಟು ಕಾಯ್ದು ನಪ್ಪುಱಿಂದೆ ಪೆರ್ಚದೇ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೩-೩-೪೧).

[←ಪಾರ. ದುಬಾರಾ, ದೋಬಾರಾ ; ಮರಾ. ದುಬಾರ್, ದುಬಾರಾ, ದುಬಾರೀ ; ಹಿಂ. ದುಬಾರಾ, ದೋಬಾರಾ./ತುಳು. ದುಬಾರಿ]

ದುಬಾರಿಕೆಲಸ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಪಟ್ಟು ಕೆಲಸ; ಎರಡರಷ್ಟು ಕಾರ್ಯ: ಹೊಲಕ್ಕೆ ಮಡಿಕೆಯ ಹೊಡಿಯುವುದೇತಕ್ಕೆ ದುಬಾರಿಕೆಲಸವೆಂದು ವ್ಯೆಗಳ್ಳತನದಿಂದ . . . ಅಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೫೦). ೨. ಬಹಳ ಖರ್ಚು ಉಂಟಾಗುವ ಕೆಲಸ : ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೆ ಕಟ್ಟಿಸುವುದು ಬಹಳ ದುಬಾರಿಕೆಲಸ (ರೂಢಿ). ೩. (ಆಲಂ) ಅಪಾಯ ಕಾರಿಯಾದ ಕೆಲಸ; ಹೆಚ್ಚು ತೊಂದರೆಯುಳ್ಳ ಕೆಲಸ : ನೀವೇನೂ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಮುಖಂಡರಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದುಬಾರಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಕೈಹಾಕಬೇಡಿ (ಹಂಚಿಹಂ. ೧೭೮).   [ದುಬಾರಿ + ಕೆಲಸ]

ದುಬಾರಿಖರ್ಚು (ನಾ). ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾದ ವ್ಯಯ,–ವೆಚ್ಚ : ಬೆಲೆ ಏರಿಕೆಯ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದುಬಾರಿಖರ್ಚನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು (ರೂಢಿ).

[ದುಬಾರಿ + ಖರ್ಚು (<ಕರ್ಚು₄)]

ದುಬಾರಿಬೆಲೆ (ನಾ). ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಿಮ್ಮತ್ತು ; ಬಹಳವಾದ ಕ್ರಯಂ : ಇಂದಿನ ರೇಷನ್ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನು ದುಬಾರಿಬೆಲೆ ಕಾಲದಲ್ಲೂ . . . ದೋಸೆಗಳನ್ನು ಆರುಕಾಸಿಗೊಂದರಂತೆ ಮಾರುವ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ

(ನಾಡಿಗೇ. ೨೪೬) : ಆರುತಿಂಗಳು ಹೇಗೋ ಕಾಲ ಹಾಕಿ, ಇನ್ನಾರುತಿಂಗಳು ದುಬಾರಿಬೆಲೆ ಕೊಟ್ಟು ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಸಂಸಾರ ಸಾಗಿಸಬೇಕು (ನನ್ನೂರು. ೩೧೭). [ದುಬಾರಿ + ಬೆಲೆ]

ದುಬಾರಿವೆಚ್ಚ (ನಾ). = ದುಬಾರಿ ಖರ್ಚು: ದುಬಾರಿವೆಚ್ಚದ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ನೆರವಿಲ್ಲದೆಯೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯು . . . ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ ಸಾಮೀಪ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದು (ತತ್ತ್ವಪ್ರಾ. ೧೫೪).

[ದುಬಾರಿ + ವೆಚ್ಚ]

ದುಬಾರಿಸು (ಕ್ರಿ). (?): ಸುಬಾಹುಸಯನಾಂತರಂ ಹನುಮಿನುತ್ತ ಸನ್ನಾಸಿಕಂ ದು[ಪಾಠಾಂ. ದೂ]ಬಾರಿಸದ ಸತ್ಯುಚಾಂತರಮಿಪ್ಪೆಯ್ದು ದೀರ್ಘಂ ಪಲಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೧-೧೨-೩೭). [? + –ಇಸು]

ದುಬಾಷಿ 'ದುಭಾಷಿ' ನೋ.

ದುಬಾಸಿ 'ದುಭಾಷಿ' ನೋ.

ದುಬುದುಬು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ದುಬುದುಬು ಎಂದು ಮಳೆ ಬೀಳಲು ಆರಂಭವಾಯಿತು (ಜೂಗಿ).

ದುಬ್ಬಿ (ನಾ). ೧. ಸಂಶಯ ; ಹೊಯ್ದಾಟ : ದುಬ್ಬಿಮೂಲಗಳರಿ ದಧ್ಯಾತ್ಮ ಸ್ವಾರಸ್ಯಲಬ್ಧಮಂ ತಿಳಿದಿರ್ಪ ಯೋಗಾಢ್ಯರಿಂಗೆಯುಪಲಬ್ಧಿ ಯಿಂದುಣಬಡಿಸಿ ಸೌಖ್ಯದಿಂದನಿಬರಂ ಪೊಂಗಿಸಿದನಿಂಗಡಲೊಲು (ಶರಶು. ೧೭-೦೦). 'ದುಗ್ಡೆ' ಪರಾ. ೨. ನಿರಾಶೆ ; ಚಿಂತೆ ; ದುಃಖ. 'ದುಬ್ಬಿಗೊಳ್ಳು' ಪರಾ. ೩. ಹೊಟ್ಟೆಕಿಚ್ಚು ; ಅಸೂಯೆ. 'ದುಬ್ಬಿಪಡು' ಪರಾ. [←ಹಿಂ. ದುಬಧಾ, ದುಬಿಧಾ, ದುಬಿಧ./ಸಂ. ದ್ವಿವಿಧ]

ದುಬ್ಬಿಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಹತಾಶನಾಗು ; ವ್ಯಥೆಪಡು ; ಬೇಗುದಿಗೊಳ್ಳು : ತನ್ನ ಸಂದಿಗ್ಧಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿ ತೀರ ದುಬ್ಬಿಗೊಂಡಂತೆ 'ಅಲ್ಲಾ' ಎಂದು ನಿಟ್ಟುಸಿರಿಡುತ್ತಾ . . . ಕೈ ಚಾಚಿದ (ನನ್ನರ. ೪೪).

[ದುಬ್ಬಿ + ಕೊಳ್ಳು$_1$ (<ಕೊಳ್$_1$)]

ದುಬ್ಬಿಪಡು (ಕ್ರಿ). ಹೊಟ್ಟೆಕಿಚ್ಚು ಪಡು ; ಕರುಬು ; ಮತ್ಸರಿಸು : ಕಮಲಮ್ಮ ಅವರ ಜೀವನ ನೋಡಿ ಗಂಭೀರಮುಖ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಿಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದಳು . . . ಲಕ್ಷುಂದೇವಿ ಮಾತ್ರ ಒಳಗೇ ದುಬ್ಬಿಪಡುತ್ತಿದ್ದಳು (ತಾಯಿಕ. ೩೭). [ದುಬ್ಬಿ + ಪಡು$_1$]

ದುಬ್ಬ 'ದಂಡಂಬು' ನೋ.

ದುಬ್ಬಗಾಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಪ್ರಕಟಪಡಿಸು ; ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸು : ಒಬ್ಬಳ ಮೇಲೆ ತನಗೆ ಸೋಲವಿದ್ದರು ದುಬ್ಬಗಾಣಿಸನದ ನುಡಿದು ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನೊಬ್ಬ ಸತಿಯೊಳಿಪ್ಪಂತಿಹನುಬ್ಬಸವಿಲ್ಲದೆಲ್ಲರೊಳು (ಭರತೇ. ೫-೯೭).

[<ತುಬ್ಬು$_3$ + ಕಾಣಿಸು]

ದುಬ್ಬಿ$_1$ 'ದಂಡುಮಿ' ನೋ.

ದುಬ್ಬಿ$_2$ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಪಾತ್ರೆ ; ಕೊಪ್ಪರಿಗೆ : ಸರ್ಬನಾಶಕನೆಂಬನೊಬ್ಬನು ದುಬ್ಬಿಯಲಿ ಜನಿಸಿದನು ಕೌರವನು (ಸಂಧಿಕ. ೧೫-೬೮).

[ದುಬ್ಬು (<ದುಮ್ಮು$_1$) + –ಇ$_3$]

ದುಬ್ಬು 'ದುಮ್ಮು$_1$' ನೋ.

ದುಬ್ಬುಳಿ 'ದಂಪ್ಪಳ' ನೋ.

ದುಬ್ಬುಳುಕ (ನಾ). (?) : ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ರುಜು ಇಲ್ಲದೆ ರೈತನಾಗಬಾರದು ಅದೇತೆಂದೊಡೆ ಇಪ್ಪುಳ್ಯಾತನೇ ಪಾಟ್ಯಾ ರೈತ ಇಲ್ಲದಾತ ದುಬ್ಬುಳುಕ ಎಂದನಯ್ಯಾ ನಿಮ್ಮ ಶರಣ (ವಚಸಂ. ೬೦-೬೦). [?]

ದುಬ್ಬೆಸನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟಚಾಳಿ ; ದುಷ್ಟವ್ಯಸನ : ಹುಸಿವ ತನಲ್ಪ ಬಯ್ವ . . . ಬೇಸಬೆಳೊಲೊಂದಿದೆವೆಂಬ ಕೂಡೆ ದುಬ್ಬೆಸನದೊಳಿಕ್ಕಿ ದೇವರನವಂತವೆ ತಿಂಬ ತಪಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಲಿಸುವುದೆ . . . ಹರಿಸಕ್ತಿದೇವನನ್ (ಶಾ. IV, ೦-೯೦ ; 1204). [<ಸಂ. ದುರ್ವ್ಯಸನ]

ದುಭಾಷಿ, ದುಬಾಷಿ, ದುಬಾಸಿ (ನಾ). ೧. ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿ ಹೇಳುವ ವ್ಯಕ್ತಿ.– ತಿಳಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಅವರಿಗೆ ದುಭಾಷಿಯು ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಸಂಗ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದಿತು (ಕಠವೀ. ೨೦೭). ದುಬಾಷಿ : ೧. ನೆಕ್ಲರೋವ್ ದುಬಾಷಿಯಾದನು (ಪುನರು. ೫೭೮) : ಅಂಥಾ ಭಾರೀ ದುಬಾಷಿಗಳು ಯಾರಾದರೂ ಸಿಕ್ಕಿದರೆ . . . ನಾನೂರು ವರಹ ಸಂಬಳವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರನ್ನು ಇರಿಸಿಕೊಳ್ಳೋಣವು (ಮುಸುಗ. ೪೫) ; ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀವು ನಮ್ಮ ದುಬಾಷಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು (ಕೃಷ್ಣಚಿ. ೨೦೪). ದುಬಾಸಿ : ೧. "ದುಬಾಸಿ–ದ್ವಿಭಾಷಿ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೬೦); "ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಮಾಡುವವನು ; ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಷೆಗಳನ್ನಾಡುವವರ ಮಾತನ್ನು ಒಬ್ಬರಿಂದೊಬ್ಬರಿಗೆ ಬಾಯಿಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿ ಹೇಳುವವನು ; ದುಬಾಸಿ" (Interpreter. ಇಂಕಿನಿ).

೨. ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಯಿಲಿ ಕಾವಳು ದುಬಾಸಿಮಗನ ವಂಶಸ್ಥರದೂ (ಎಕ. XIV, ಶ್ರೀರಂಗ. ೧೮೭-೨೦ : 1863).

[←ಹಿಂ. ಮರಾ. ದುಭಾಷೀ./ಸಂ. ದ್ವಿಭಾಷಿನ್]

ದುಮಗುಟ್ಟು 'ದುಮುಂಗುಟ್ಟು' ನೋ.

ದುಮಜಿ, ಧುಮ್ಮುಚಿ (ನಾ). ಕುದುರೆಯ ಜೀನಿನ ಹಗ್ಗ.–ಬಾರು : ೧ ಸಿಂಹದ ತಲೆ ೧೮ ದುಮಜಿ ಗುಬ್ಬಿ ೨ ಯದರ ಕೆಳಗಣ ಪಟ್ಟಿ (ಎಕ. XIV, ನಂಜನ. ೨೯೩-ಪುಟ ೦೯೩ : 1847). ಧುಮ್ಮುಚಿ : ಅವನ ಘೋಟಕಂಗಳ್ಗಂದುಂ ಧುಮ್ಮುಚಿಯನಿಕ್ಕಿಗಿತ ಪರಿಯವನ್ನಾಡಿಸಿ ತದ್ವಕೀಲಿಯಂ ಮಾಣಿಸಿದಂ (ಕಳನ್ನ. ೯-೩೩).

[← ಪಾರ. ದುಮ್ಚಾ ; ಹಿಂ. ಮರಾ. ದುಮಚೀ]

ದುಮದುಮಿಸು 'ದುಮುದುಮಿಸು' ನೋ.

ದುಮಾನ$_1$ 'ದುಮ್ಮಾನ' ನೋ.

ದುಮಾನ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಡೇರೆ: ಹಲವು ಬಣ್ಣದ ಮುಗಿಲಾಗಸದಿಂದೇತಕಿಳಿದುವೀ ಧರೆಗೆಂದೆನಿಸಿ ತಳತುವು ದೂಸು ದುಮಾನಗೂಡಾರವಾಬಲದೊಳು ತಿಂಥಿಣಿಯಾಗಿ (ನಾಗಕು. ೦೫-೦೦೮) ; ಮಹಾಶೂರರಂ ಕಡಿದವರಾನೆ ಕುದುರೆ ಬೊಕ್ಕಸ ದೂಸು ದುಮಾನ ಬಿರುದು ಮುಂತಾದವಂ ಕೊಂಡು (ಸಕಪ್ರ. ೩ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). 'ದುಮ್ಮಳ$_2$' ಪರಾ. [?]

ದುಮಾಲಿ (ನಾ). ೧. ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಖಾಸಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿ ಈ ಇಬ್ಬರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಜಮೀನು : ದುಮಾಲೀ ಭೂಮಿಗಳ ಪರಭಾರೆ ಜಮಾಖರ್ಚು ಬಿಟ್ಟು ಆ ವರ್ಷದ ಒಟ್ಟು ಆದಾಯ ೩೫೫೬೦೫ ರೂಪಾಯಿ (ಕಭಾಗ. ೩೯೦). ೨. ಖಾಸಗೀ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂದಂ ಇನಾಂಗ್ರಾಮ : ಆರದಲ್ಲಿ ೧೨೦೪ ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದವು ; ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಕಾರೀ ೧೧೦೩, ದುಮಾಲಿ ೨೦೦ (ಕಭಾಗ. ೩೩೯).

[← ಮರಾ. ದುಮಾಲಾ ; ಪಾರ. ದುಬಾಲ್]

ದುಮಿಕ್ಕು 'ದುಮ್ಮಿಕ್ಕು' ನೋ.

ದುಮು (ನಾ). (ಕೋಪ, ಅಸಂತುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ) ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದುಮುಗುಟ್ಟು' ಪರಾ.

ದುಮುದುಮು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : "ದುಮುದುಮು = ಉರಿಯುವುದು. ರೇಗುವುದು" (ಜಾನಕೋ. ೬) : ಹಗಲೆಲ್ಲ ದುಮುದುಮು ಉರೀತಿರತಾನ (ರಂಗಗೀತ. ೩೩).

ದುಮುಕ, ದೂಮುಕ (ನಾ). ಎರಡು ಮುಖಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು : ದೂಮುಕಂ, ದುಮುಕಂ, ದ್ವಿಮುಖಂ (ಶಬ್ದಾಸು. ೩೭೭ ಪ್ರಯೋ).

ದೂಮುಕ: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. [<ಸಂ.ದ್ವಿಮುಖ]

ದುಮುಕದುಂಡಿ (ನಾ). (?) : ಕಸಮಾರಿಗೇಕೆ ದುಮುಕದುಂಡಿ ? (ಗಾದೆ)

[?]

ದುಮುಕು 'ದುಮ್ಮಿಕ್ಕು' ನೋ.

ದುಮುಗುಟ್ಟು, ದುಮುಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ಊದಿಕೊಳ್ಳು ; ದದ್ದರಿಸು ; ಉಬ್ಬು : ಜ್ವರದಿಂದ ಅವಳ ಮುಖ ದುಮುಗುಟ್ಟುತ್ತಿದೆ (ಕೂಡಿ). ೨. ಸಿಡುಗುಟ್ಟು; ಅಸಂತುಷ್ಟಿ ತೋರು; ಮುಖಗಂಟಿಕ್ಕು; ಸಿಂಡರಿಸು: ಬೆಳಗಿನಿಂದ ಹುಬ್ಬುಗಂಟಿಕ್ಕಿ ದುಮುಗುಟ್ಟುತ್ತಲೆ ಇದ್ದಳು (ಚತಚಾ. II· ೯೪೨) ; ಬೆಳಗಿನ ವೋಡಗಳು, ಕೋಪ ಬಂದ ಮನುಷ್ಯ ಮಾತನಾಡದಲಾಗದೆ ಹೋದರೆ ಹೇಗೆ ದುಮುಗುಟ್ಟುತ್ತ ದುಪ್ ಎಂದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೋ ಹಾಗಿದ್ದುವು (ನಿಬಂಧ. II. ೧೮೩) ; ಯಾವಾಗಲೂ ದುಮುಗುಟ್ಟುತ್ತ ಇರುವುದೇಕೆ ? (ಸ್ವಾಮಿಸ್ವೇ. ೩೭). ದುಮುಗುಟ್ಟು : ೨. "ದುಮುಗುಟ್ಟು = ಸಿಟ್ಟಾಗು ; ಉರಿ" (ಜಾನಕೋ. ೬). [ದುಮು + ಕುಟ್ಟು₁]

ದುಮುದುಮನೆ (ಅ). ದುಮುದುಮು ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ : ಅಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೆ ಅವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹೊರಗಂಡಿ ಕಾಣದೆ ಮಡುಗೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರೇಮ ಪ್ರವಾಹ ದ್ವಾರ ತೆರೆದಂತಾಗಿ ದುಮುದುಮನೆ ಹರಿಯಲಾರಂಭಿಸಿತು (ಪುತರು. ೪೯೮). [<ದುಮು + – ಅನೆ₁]

ದುಮುದುಮಿಸು, ದುಂದುಮಿಸು, ದುಮದುಮಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧.=ದುಮು ಗುಟ್ಟು ೨ : ಕೋಪವೇ ದುಮುದುಮಿಸುತ್ತಿರುವ ಮೊಗದವರು . . . ನೆರೆದರು (ಬದುಕಿ. ೧೩೪). ೨. ಆವರಿಸು ; ಇಡುಗು ; ತುಂಬು : ಜಯ ಘೋಷವು ರಾಜಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ನೆರೆದ ಸಂದಣಿಯಿಂದೆದ್ದು ಮೂರು ಬಾರಿ ಬಾಂದಳವನ್ನು ದುಮುದುಮಿಸಿತು (ವೀರಬಂ. ೬೩) ; ಗದ್ದಲದಿಂದ ದುಮು ದುಮಿಸಿದ ಪಡಸಾಲೆ ಬರಿದಾಯಿತು (ಗಂಮುಯಿ. ೧೭). ದುಂದುಮಿಸು : ೨. ಇಷ್ಟಾಗುವಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಧರ್ಮಶಾಲೆಯ ಪರಿಸರದಿಂದೆದ್ದ ಗುಲ್ಲು ಬಾಂದಳವನ್ನು ದುಂದುಮಿಸಿತು (ವೀರಬಂ. ೫೦). ದುಮದುಮಿಸು : ೩. ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸು ; ಅನುರಣನವಾಗು : ನನ್ನ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ದುಮ ದುಮಿಸುವಂತಿದೆ ಆ ಭಜನೆ (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೪೫೭). [<ದುಮು + – ಇಸು₁]

ದುಮ್ಮಜಲು (ನಾ). ಎರಡಂತಸ್ತಿನ ಕಟ್ಟಡ : ಹೂಂ. ದುಮ್ಮಜಲಾಗೇದ. ಕೆಳಗ ಮೋಟಾರಖಾನಿ, ಮ್ಯಾಲೆ ಸರ್ವಿಸ ಕಂಪನಿಯ ಆಫೀಸು (ದಾಸಹು. ೯). [ದು + ಮಜಲು./ಮರಾ. ದುಮಜಲಾ, ದುಮಜಲೀ]

ದುಮ್ಮತಿ 'ದುರುಮಂತಿ' ನೋ.

ದುಮ್ಮನ 'ದುಮ್ಮಾನ' ನೋ.

ದುಮ್ಮರಾಸ್ಮೆ 'ದುಂಪರಾಸ್ಮೆ' ನೋ.

ದುಮ್ಮಸ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಿಹಿಯ ತಿನಿಸು : ಆಕಳ ಹಾಲಾಗ ದುಮ್ಮಸ ಮಾಡ ಪರಡಿ ಸವತೀ ಬೀಜ ಪಾಯಸ ಮಾಡ (ಮಲ್ಲಿಗೆ. ೮೩). [?]

ದುಮ್ಮಸಾಲೆ 'ದುಮ್ಮಿಸಾಲು' ನೋ.

ದುಮ್ಮಳ₁ (ನಾ). ಕಳವಳ ; ಚಿಂತೆ ; ದುಗುಡ: ಕರ್ಮವ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಆ ಕರ್ಮದ ಮರ್ಮವನರಿಯದೇಕು ಆ ಮರ್ಮದ ಮರ್ಮವನರಿವಲ್ಲಿ ಉಮ್ಮಳ ದುಮ್ಮಳವೆಂಬ ಸುಖಸುಮ್ಮಾನವೆಂಬ ಉಭಯವಡಗಿದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ ಲಿಂಗ ಸಂಬಂಧ (ಪೋಲೀಮಾ. ೭೫-೦೯) : ಒಡನೆ ದುಮ್ಮಳ ತವಿಸುವಂತೆ . . . ಲಲನೆ ಪರವೆಗೆ ಸೌಂದರಾಧಿಪನ ತಂದಿತ್ತು ಸಲಹೈಯ್ಯ (ಸಾಂಚಪು. ೮-೬೯). [<ಉಮ್ಮಳ]

ದುಮ್ಮಳ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಡೇರೆ : ಗುಡಿ ದುಮ್ಮಳ ಚಂಪೆಯ ಗೂಡಾರಂ ಗಡಣಿಸೆ ತರತರದಿಂ ಬಿಡೆ ಕೆಲಕೆಲವೆಡೆಯೊಳು ಚೀನ ಮಹಾ ಚೀನದ ದೇವಾಂಗದ ಕಾವಿಗಳಾ (ಕುಮುರಾ. ೧೭-೨೩) ; ಗುಡಿ ಗೂಡಾರಂ ಚೆಲ್ವಂಗಡಿ ಚೌಂಗಿ ಚಂಪೆ ತಿವುರಿ ದುಮ್ಮಳವಿವಱೊಂದಡಸಿದ ವಸುರಿಂ ಕಪ್ಪಿಂ ಕಡುಗೆಂಪಿಂ ಮೆಱೆದುದವನ ಪೊಱವೀಡು ಕರಂ (ವಾರಪು. ೧೧-೧೯). 'ದುಮಾನ್ನ' ಪಠಾ. [?]

ದುಮ್ಮಾನ, ದುಮಾನ₁, ದುಮ್ಮನ (ನಾ). ೧. ಮನಸ್ಸಿನ ಉಮ್ಮಳ ; ಚಿತ್ತಕ್ಷೋಭೆ: ಏನುವಂ ಕಾಣದೋರಂತೆ ಮಱವಟ್ಟು ದುಮ್ಮಾನವೊಡಲಂ ಕೀವಿ ತುಳುಕಾಡುತಿರಲು ರಿಪುಭೂನಾಥಶರಧಿಪಡಬಾನಲಂ ಮಱೆದು ಚಿಂತಾಚಿತ್ರನಿರುತಿರ್ದನು (ಹಕಕಾ. ೬-೩೮) : ದುಮ್ಮಾನಂ ಕೀರ್ದೋಡೆನಗೆ ರಿಪುಜಯೋಪಾಯಮಾವುದು (ರಕಕು. ೨-೭೩ ವ) ; ಕೆತ್ತ ದುಮ್ಮಾನದಲಿ ದ್ರೌಪದಿಯುತ್ತಮೆಯುಲಾ ದೃಢಪತಿವ್ರತೆಗೆತ್ತಣದು ಪರಿಭವವಿದೆಂದಸುರಾರಿ ಚಿಂತಿಸಿದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೭೦೩. ೧೫-೧೩೪) : ಆಗ ಬಿಜ್ಜಳಂ ದುಮ್ಮಾನದಿಂ ಕುಳ್ಳಿರೆನಲು (ಚಬಸು. ೭-೨೫) ; ಕಾತರಿಸಿ ಕಳೆಗುಂದಿ ದುಮ್ಮಾನದಿಂ ಪೊಕ್ಕೆ ನಂತಃಪುರಕೆ ಪುತ್ರವೃಗುವಹಿವನಂತೆ (ಅಮಿಥಾ. ೦೯-೪೭) : ಆ ದರೆ ದುಮ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಹುಡುಗಾಟಕೆಯು ಇಲ್ಲವೆ ಬಡಿ ವಾರದ ಮೇಳಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆ ಪಡೆದಿರಲಿಲ್ಲ (ಹೇಮಂತ. ೭೮). ೨. ದುಃಖ ; ದುಗುಡ ; ಅಳಲು ; ಚಿಂತೆ : "ಬೇವಸಂ, ದುಮ್ಮಾನಂ, ಉಮ್ಮಳಂ – ಈ ೩ ಚಿಂತೆ" (ಶಕಸಾ. ೧೨-೨೨೭); ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಗತಿಯ ಕಾಣದೆ ದುಮ್ಮಾನ ನೆಲೆಗೊಂಡಿತ್ತು ಸುಮ್ಮಾನ ಹೋಯಿತ್ತು (ಅವಚಂ. ೪೦-೪೭೦) ; ಕಂದ ನುಡಿ ದುಮ್ಮಾನ ಬೇಡೆನ್ನಾಣೆನುತ ಸಂತೈಸಿದನು ಮಗನ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೭-೦೭) ; ಕಳೆಗುಂದಿದ ವದನ ದುಮ್ಮಾನವಾರಿಂದಾಯ್ತು (ತೊರರಾ. ೬-೨೭-೬೪) ; ಮನೆಮನೆಗಳಿಗೆ ದುಮ್ಮಾನವಡಸಿತು (ಸವತಿ. ೨೦೦) ; 'ಈ ಪ್ರಾಸಾದದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಪುಣ್ಯಭಾಗದ ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ' ಎಂದು ದುಮ್ಮಾನ ಹೊಂದಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಅಲುತ್ತಾ ನಿಂತಳು (ಹತ್ತು.ದು. ೩೩). ೩. ಕಷ್ಟ ; ಹಿಂಸೆ ; ತೊಂದರೆ ; ಕೇಡು ಕಂ : ಭೂನಾಥ ಬೆಟ್ಟದ ಚಾಮೇಂದ್ರ ಬಹು ದುಮ್ಮಾನವಿತ್ತನ್ನ ರಿಪುಗಳಿಗೆ (ಕಂಠವಿ. ೩-೮೧); ಒಡಲಿನಬ್ಬರವೇನು? ಅತುಮದ ನಾಣ್ಯೇನು? ಪೊಡವಿಗಿದೆ ದುಮ್ಮಾನ (ಮಂಕುಳ. ೧೯೧); ಬಿಲದೊಡತಿ ನಾನಿಂತು ಅಳಿಯೆ, ಬಲು ದುಮ್ಮಾನ ಕುಲಕೆ ಬಹುದನುಮಾನ ಬೇಡ, ತಿಳಿಯಮ್ಮಾ ! (ಕಎಪು. ೩೩-೩). ೪. ಅವಮಾನ; ಅಪಮಾನ : ಅಖಿಳ ಧರಣೀಪಾಲಕರ ದುಮ್ಮಾನವನು ಪಾಂಚಾಲದೇಶವ ಕಳೆದು ಹೊಕ್ಕರು ತಮ್ಮ ನಗರಿಗಳ (ಕುವ್ಯಾ ಆ. ೦೬-೧) ; ಮುದಿ ತುಂಬುರಗೆ ಸಮ್ಮಾನವುಪ್ಪೆಡೆಯೊಳೆನಗೆ ದುಮ್ಮಾನವಾದುದು ಗಡ ! (ಅದ್ಭುತ. ೨೦-೯): ನೆಲಗಟ್ಟನ್ನು ನೀರೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಿ ತಾನು ಉಟ್ಟಿದ್ದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಮುದುರಿಕೊಂಡನು. ಅದು ನೀರಲ್ಲ ವೆಂದು ತಿಳಿದಾಗ ದುಮ್ಮಾನದಿಂದ ಮುಖ ತೋರಿಸದೆ ಮುಂದೆ ಹೋದನು (ವಚಧಾ. ೮೭). ೫. ಅಸಮಾಧಾನ ; ಅಸಂತುಷ್ಟಿ : ಒಮ್ಮೆ ನಿನ್ನೊಳಗೆ ಪತಿಯು ಬಗೆ ದುಮ್ಮಾನವಾಗೆ ... ಸುಮ್ಮನಿಹುದು ಗುಣವಮ್ಮ (ಹಾಕಂತ. ೩೭ ಅಧಿಕರ). ದುಮಾನ₁ : ೨. ಸುಮಾನ ಹೋಗಿ ದುಮಾನವಾಯಿತು ಮತ್ತೆ ಜನಪತಿಗೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೦೦-೨೨). ದುಮ್ಮನ : ೨. "ದುಮ್ಮನ – ದುರ್ಮನಸ್ = ವ್ಯಥೆ" (ತದ್ಭಕೋ. ೨೦) ; ಕಿಱಿದನುರಾಗವಂ ಕಿಱಿದು ದುಮ್ಮನಮಂ ... ಸೆಱೆವಿಡಿದೆನ್ನ ವಲ್ಲಭೆಯ ಮುದ್ದುಮೊಗಂ ವ್ಯಭಿಚಾರ ವಿಶ್ರಮಂ ಮೆಱೆದಪುದೋ ದಿನಾಗಮದ ರಾತ್ರಿವಿರಾಮದ ಪದ್ಮದಂದದಿಂ (ಅರ್ಜನೀ. ೧-೦೦೦) ; ವಿಜಯವಿಠ್ಠಲ ಮಹಮೂರುತಿ ಧಮ್ಮನದಿಂದಲಿ ಬಂದು ದುಮ್ಮನವ ಕಳೆವ (ವಿಸಾಸು. ೩೩-೨).

[<ಪ್ರಾ. ದುಮ್ಮಣ./ಸಂ. ದುರ್ಮನಸ್]

ದುಮ್ಮಾನಗೊಳು (ಕ್ರಿ). ಚಿಂತಿಸು ; ಬೇಗುದಿಗೊಳ್ಳು : ತನ್ನ ಮನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ದುಮ್ಮಾನಗೊಳುತ ಮಿಗೆಯನ್ನಪಾನಾದಿ ಭೋಗಗಳ ಕೊಳ್ಳದೆ ಮಗಳ ಮನ್ನಿಸುತ್ತಿತ್ತುದಕೆ ಫಲವಲಾ (ಚತುಪು. ೩-೮-೦೮).

[ದುಮ್ಮಾನ + ಕೊಳು (<ಕೊಳ್₁)]

ದುಮ್ಮಾನತತಿ (ನಾ). ದುಗುಡದ ಸಮೂಹ : ಒಡನೆ ಸುರರಿಗೆ ಹತ್ತಿತ್ತೆ ದುಮ್ಮಾನತತಿ ನರನಾಥ ಕೇಳೆಂದ (ಅಂಬಿಕಾ. ೭-೪೯).

[ದುಮ್ಮಾನ + ತತಿ₂]

ದುಮ್ಮಾನವಮನ (ನಾ). ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಂ; ಯೋಚನೆಯಿಂದ ತುಂಬಿದವನು : ದೇವಿಯರಿರವು ತನ್ನಯ ಕಂಗಳಿಗೆ ಗೋಚರಿಸುವುದು ದುರ್ಲಭವೆನುತ ದುಮ್ಮಾನವಮನನಾದ (ಕೊರಠಾ. ೫-೩-೫). [ದುಮ್ಮಾನ + ಮನ$_1$]

ದುಮ್ಮಾನವಡು (ಕ್ರಿ). ವ್ಯಥೆಪಡಂ; ದುಃಖಹೊಂದಂ: ಬೊಮ್ಮನೇ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡುತ್ತಹಿಸೆ . . . ಜನ್ಮ ಸಾಕೆನುವುದೇಂ? ದುಮ್ಮಾನವಡುವುದೇಂ (ಮುಂಕುಳ. ೨೭೨). [ದುಮ್ಮಾನ + ಪಡು$_1$]

ದುಮ್ಮಾನಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಳವಳದಿಂದ ಕೂಡಿರು : ದೂರದಲಿ ದುಮ್ಮಾನಿಸಿದ ವದನಾರವಿಂದವ ಕಂಡು . . . ಶೌರಿಗಾಯ್ತುವಮಾನವಿದಲೇ ಮಾರಿ ಗುತ್ತವವೆನುತ ಬಂದನು ಮಾರುತನ ಮಗನು (ಕುಮ್ಮಾಋ. ೧೧-೨).
[ದುಮ್ಮಾನ + – ಇಸು$_2$]

ದುಮ್ಮಿ, ದಿಮ್ಮಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ. ೨.=ದುಮ್ಮಿಸಾಲು : ನೀರಾಜನಪದಂಗಳಂ ದುಮ್ಮಿಯ ಪದಂಗಳಂ ಪಾಡುತೊಸೆದು (ಅರಾಚ. ೧-೨೫); ದುಮ್ಮಿಸಾಲು ಕಾಮನಿಂಗೆ ದುಮ್ಮಿ ತಜ್ಜನಕನಿಂಗೆ ನೆಮ್ಮಿ ಭಜಿಸಿ ನಿಜವನರಿತು ಕಾಮಹರನನು (ಕವಿಚ. III, ೮೦; ಕಾಮವಿಡಂಬನ). ದಿಮ್ಮಿ$_2$: ೧. ಕಲಾವಿದರು ದಿಮ್ಮಿಯನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಕುಣಿತಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧರಾಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). 'ದಂಂದುಮೆ' ಪರಾ. [<ದುಂ./ತುಳು. ದಿಮ್ಮ]

ದುಮ್ಮಿಕ್ಕು, ದುಮಿಕ್ಕು, ದುಮುಕು, ಧುಮುಕಂ, ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕೆಳಗೆ ಹಾರು,-ನೆಗೆ; ಎರಗು: ಕೂಪವನೀಕ್ಷಣಂಗೆಯ್ದಲ್ಲಿ ಸಿಸುವಂ ಕಂಡು ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂ ನೆಲೆಗೊಡದ ವಿಷಮಯಮಪ್ಪ ಭಾವಿಯಂ ದು[ಪಾಠಾಂ. ಧು]ಮ್ಮಿಕ್ಕೆ (ಜೀವಸಂ. ೫೦. ೦-೨೩೬); ಕೆ ಜೆ ಗ ಳ ಲ್ಲಿ ದು[ಪಾಠಾಂ. ಧು]ಮ್ಮಿಕ್ಕಿ ಮುಳುಗುತ ಸಜೀಗಳಂ ಕಾಪದರುತಂ ಪಿರಿದೊಂಬಲುತಳುತಂ . . . ಅಖಿಳ ಜೈನರು ಹೊರಳುತಿರಲು (ಬಸಪು. ೫೨-೧೫); ಹಕ್ಕಿಗಳರಸ ಜೀಮೂತವಾಹನಗೆ ದುಮ್ಮಿಕ್ಕಿದೊಲೆಬಗಿ ರಕ್ಕಸನ ಸಿಕ್ಕಿಸಿ ತಲೆಮುಱಿವಂತೊದ್ದು ನೆಲದೊಳಗಿಕ್ಕಿದ (ಮೋಹತ. ೧೨-೯೪); ಇಳೆಯ ಮೇಗಣ್ಗೆ ದುಮ್ಮಿಕ್ಕಿ . . . ದಕ್ಷನಂ ತುಡುಕಿ ಕಡುಪಿಂ ಕೆಡಪಿ ಗೋಣ್ಗೊಂಡಿದ ವೀರಭದ್ರಂ (ನಂದಿಮಾ. ೦-೮); ತಲೆಗೆದರಿ . . . ತಿಲಪಿಷ್ಟಮಂ ಮೆಲುತ ತೈಲವಾನದಿ ಕಾವ ನಿಲದೆಂದು ದು[ಪಾಠಾಂ. ಧು]ಮ್ಮಿಕ್ಕಿದಂ ಗೋಮಯಹ್ರುದಕ್ಕೆಂದು ಕಂದಿದಾನನದಿ ಪಿತನು (ವಂಶಾರಾ. ೨-೨೪-೬೨). ೨. ಹೊರಸೂಸು ; ಹೊರಹೊಮ್ಮು ; ಪ್ರಕಟಪಡು : ಕಂಡಳವಳೀ ರಾಜಚಂದ್ರಮನ ದೂರದಲಿ ದು[ಪಾಠಾಂ. ಧು]ಮ್ಮಿಕ್ಕಿದುದು ದೃಢವೈರ ದರುಶನವಾತ್ರದಲಿ (ಕೊರಠಾ. ೩-೯-೬); ದುಂದುಭಿನಿನಾದವಾದಂತೆ ಪಂತನ ವಾಗ್ಸರಿ ದುಮ್ಮಿಕ್ಕಿತು (ದಾಸಚಂ. ೦೩). ದುಮಿಕ್ಕು : ೧. ಮುಗಿಲನತ್ತಿ ದು[ಪಾಠಾಂ. ಧು]ಮಿಕ್ಕಿ ವೆರ್ಗದಹುಗಳನೊಡೆಬಡಿ (ಬಸಪು. ೫೭-೩೭). ದುಮುಕು : ೧. "ಎಸೆವುದುಂ ದುಮುಕೆನಲ್ ಲಂಘನಕೆ" (ಶಶರ. ೧೨೫); ಧರ್ಮಸ್ರಾವಕೇಂದ್ರನು ಮುಂದೆ ಬಸದಿಯನೇಱಿ ದು[ಪಾಠಾಂ. ಧು]ಮುಕಿದನು (ಬಸಪು. ೫೨-೦೬); ಪ್ರಾಣಸ್ಪಂದನವು ನಿಂತುಬಿಟ್ಟರೂ ಸಾವು ದುಮುಕ ಸಲ್ಲ ಉಸಿರು ಹಿಂಗಿಯೂ . . . ಆತ ಬದುಕಬಲ್ಲ (ಅರಳು. ೨೦೯-೦೫); ದುಮುಕಿದರೆ ದುಃಖ ಹೋದೀತೆ? (ಗಾದೆ). ೩. ಧಾವಿಸು ; ನುಗ್ಗು ; ಮುನ್ನುಗ್ಗು : ಅವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಮನಸ್ಸು ಚಕಿತವಾಗಿ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ದುಮುಕುವುದು (ಕನ್ನಡಾ. ೦೩೦). ೪. ದಂಡುಕು ; ವಿಚಾರವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರವೇಶಿಸು: ಯಾವ ಕೆಲಸವೇ ಆಗಲಿ, ಹಿರಿಯರ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕೇಳದೆ ಒಂದೇ ಸಲ ದುಮುಕಬಾರದು (ರೂಢಿ). ಧುಮುಕು : ೧. ಮಡುವ ಧುಮುಕಿ ಕಾಳಿಂಗನ ಹಿಡಿದು ಹೆಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಣಿದಾಡುತ್ತಿರೆ (ಪುರಂದ. ೦-೯೬-೪); ಅವನು ಪಾಳಿಯಿಂದ ಧುಮುಕಿ ಹುಡುಗಿಯರ ಹಿಂದೆ ಓಡಿದನು (ಮುಳಿಪಾ. ೦೯೯). ೩. ಹಜ್ಜೆಯಿಟ್ಟಲ್ಲೆಲ್ಲ ಜೋಲಿ ಹಿಡಿದಿದೆ ಮಣ್ಣು ಧುಮುಕುತಿದೆ ನೀರು (ನಲಮು. ೩೦-೩); ಅದು ತಕ್ಷಣವೇ ಬೊಗಳುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತಿಂಡಿಗಾಗಿ ಧುಮುಕುತ್ತಿತ್ತು (ಹಾರಮ. ೦೯೮). ೪. ಹಲವು ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೂ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆಯೇ ಇತ್ಯರ್ಥಪಡಿಸಲು ಧುಮುಕುವರು (ಶಿಕ್ಷಣ. ೫೪೫). ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕು : ೧. ಜೀವವಂ ತ್ಯಜಿಸುವೆನೆನುತ್ತಂ ಬಾವಿಯೊಳು ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕಿ ಬಿದ್ದಂತಾತನಂ ಹಿಡಿದು (ಬಸಪು. ೦೩-೯); ರಥದಿಂ ಪೊಡವಿಯೊಳು ಧು[ಪಾಠಾಂ. ದು]ಮ್ಮಿಕ್ಕಿದನು (ಕುಮ್ಮಾಋ. ೬-೩೫); ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕಿದನು ಧರೆಗೆ (ಕೊರಠಾ. ೩-೨-೨೨); ಕಲ್ಲಬೆಗಳ ಮೇಲೆ ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕಿ ನೃತ್ಯವನಾಡುವಂತೆ (ಮೋಹತ. ೦೯-೬೪); ಪುಗುವೆನಂಗುಷ್ಠವಾತ್ರದಿ ಕೇಳು ಘೋರತರ ವೊಗವನೆಂದೆನುತ ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕಿ ವದನವ ಪೊಕ್ಕು (ಪಂಕರಾ. ೫-೦-೫೦); ದಿನವನಿತೆ ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ. ಚಿಮ್ಮಿದುವು ರತ್ನಾಳಿ ತಳದಿಂ ನಭೋಗಣಕೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೬೦-೮೭೬); ಆವ ಸಾಗರಕಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದೋ! ಆವ ಕಡೆ ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕುತ್ತೆಲ್ಲಿ ಸುಳಿಯುವುದೋ! (ವಿಜೀಗೀ. ೯-೦೬). ೪. ಏಕಾಏಕಿ ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕಬಾರದು. ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನೆಸಗಬೇಕು (ಕುರುಕಾ. ೧೨೯).
[ದೇ.೩ ತುಳು. ದುಮುಕು; ತೆಲು. ದುಮುಕು, ದುಮುಕ್ಕು]

ದುಮ್ಮಿಸಲೆ 'ದುಮ್ಮಿಸಾಲಂ' ನೋ.

ದುಮ್ಮಿಸಾಲು, ದಿಮಿಸಾಲೆ, ದಿಮ್ಮಿಸಾಲು, ದಂಮ್ಮಸಾಲೆ, ದಂಮ್ಮಿಸಲೆ, ದುಮ್ಮಿಸಾಲೆ (ನಾ). ವಾದ್ಯದ ಸಂಗತಿಯೊಡನೆ ಹಾಡುವ ಒಂದಂ ಬಗೆಯಂ ಹಾಡು : ದುಮ್ಮಿಸಾಲು ಕಾಮನಿಂಗೆ ದುಮ್ಮಿ ತಜ್ಜನಕನಿಂಗೆ ನೆಮ್ಮಿ ಭಜಿಸಿ ನಿಜವನರಿತು ಕಾಮಹರನನು (ಕವಿಚ. III, ೮೦; ಕಾಮವಿಡಂಬನ). ದಿಮಿಸಾಲೆ : ಇಲ್ಲಿನ ಮೂಲನಿವಾಸಿಗಳ ಒಂದು ಬಳಗದವರು ಮನೆಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಸ್ವಂತ ಬೇಸಾಯಗಾರರಲ್ಲ. ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಾತ . . . 'ದಿಮಿಸಾಲೆ' ಎಂಬ ಪಲ್ಲವಿಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಹಾಡನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಾಲೆ, ಶಾಲಿ ಅಕ್ಕಿಯ ಹೆಸರಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಕೃಷಿಯ ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು (ಜಾನಗೀ. ೮೪); ಕುಂದಾಪುರದ ಕಡೆ ಹಾಡುವ ದಿಮಿಸಾಲೆ ಹಾಡಿನ ಕೊನೆಗೆ 'ಕಾಮನ ಭೀಮನಾ ಹೋಳಿಯ ಹಬ್ಬ' ಎಂಬ ಸೊಲ್ಲು ಬರುತ್ತದೆ (ಜಾನಗೀ. ೮೫). ದಿಮ್ಮಿಸಾಲು : ದಿಮ್ಮಿಸಾಲೆನ್ನಿ ಚಿಕ್ಕ ತಮ್ಮಗಳಿರಾ (ವಾಧಿಕೀ. ೬೦ ಪಲ್ಲವಿ). ದುಮ್ಮಸಾಲೆ : ನಲಿದು ಮುಡುಪಿಕ್ಕಿ ಗುಮ್ಮಡಿಗೆಲವಂ ಪೆರ್ಗರಡಿಯಂತೆ ಕುಪ್ಪಿಕ್ಕಿ ಕರಂ ಕೆಲವಂ ಕಣ್ಣಪ್ಪಂ ಮುಂದಲೆ ದುಱುಬಿಂ ದುಮ್ಮಸಾಲೆಯೆನುತಂ ಕೆಲವಂ ಪಿರಿದುಂ ಕೊಂಬು ಕೊಳಲ್ ವಶೌವರಿಗಳ ನುಣ್ದರಮನಾಸ್ವದೊಳ್ ತೋಱುತ್ತ (ಶ್ರೀಕೃಪು. ೨೬-೦೫೬). ದಂಮ್ಮಿಸಲೆ : ಮುಂದೆ ತುಱುಬಂ ಕಟ್ಟಿ ದುಮ್ಮಿ [ಪಾಠಾಂ. ದಂಡಿ] ಸಲೆಯಾಡುತಂ ಥಂದಥಂದದ ಬೇಡರಾಟಮಂ ತೋಱುತಂ (ಕಣ್ಣ.ರ. ದೇ. ೦೩೯-೯). ದುಮ್ಮಿಸಾಲೆ: "ದುಂದಂವಿಂ ; ಹೋಳಿಯಂ ಹಾಡು ; ಕಾಲಜ್ಞಾನ ಪಲ್ಲವಿ" (ಜಾನಕೋ. ೬). P 'ದಿಮ್ಮಸಾಲೆ' ಎಂದು ಕೊನೆಯಾಗುವ ಹಾಡಂಗಳನ್ನು ಹಾಡುವವನಿಗೂ ಈ ಹೆಸರು ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ಬಿಸಿಲು ಮಾರಮ್ಮ'ನ ಗಂಡ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.
[ದುಮ್ಮಿ + ಸಾಲು$_2$ (<ಸಾಲ್$_2$)]

ದುಮ್ಮಿಸಾಲೆ 'ದುಮ್ಮಿಸಾಲು' ನೋ.

ದುಮ್ಮಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬಿಗಿದುಕೊಂಡಿರು; ಸಿಂಡರಿಸು; ಅಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸು : ಮಾತಾಡದೆ ಮುಖ ದುಮ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಯಾಕೆ ವಹಕಾಡ್ತೀವಿ ಹೇಳಿ (ಸಿಂದಸ. ೨೬). [ದುಮ್ಮು$_1$ + – ಇಸು$_2$]

ದುಮ್ಮು$_1$, ಡುಬ್ಬ, ಡುಬ್ಬು, ಡುಮ್ಮಿ, ಡುಮ್ಮು, ದಾಡುವಂಬು$_2$, ದುಬ್ಬು (ನಾ). ೧. ದಪ್ಪನಾಗಿರುವುದು ; ಬೊಜ್ಜುಬೊಜ್ಜಾಗಿ ಬೆಳೆದುದು : ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದುದು ಗಂಜಿ ನೀರಾದರೂ ಆ ಮರಿ ದುಮ್ಮುದುಮ್ಮಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು (ಮಕಾಮು. ೭). ೨. ಹೊಟ್ಟೆ: ದುಮ್ಮಿನಿಂದ ಹಮ್ಮು ಕಳಕೊಂಡ (ಗಾದೆ). **ಡುಬ್ಬ** : ೩. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು ; ಉಬ್ಬಿದುದು : ಅಂಗಿಯು ಮೇಲೆ ಎದ್ದು ನಿಂತಿದ್ದ ಡುಬ್ಬದ ಮೇಲೆ ಕೈ ಆಡಿದ (ಬಳಜೀ. ೮೯). ೪. ಒಂಟೆ, ಗೂಳಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲಿರುವ ಉಬ್ಬು, ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದಿರುವ ದುಂಡನೆಯ ಭಾಗ : ವಿರಜಯ ಒಂಟೆಯ ಡುಬ್ಬದಂತಹ ಮಹಾ ವೀಥಿಯಲ್ಲಿ ಟ್ರಕ್ಕು ಏರಿ ಇಳಿದಾಗ ಜೋಕಾಲಿಯ ಜೀಕು ಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು (ದೀಪಹ. II, ೩೯೪) ; ಯಾವ ಡುಬ್ಬ (ಹಿಣಲು) ವೃಷಭದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದೊ ಆ ಡುಬ್ಬವು ಆಕಳಿಗಿಲ್ಲ (ಕಮಶ. ೭೩). ೫. ಬೆನ್ನು; ಶರೀರದ ಹಿಂಬದಿ : ನೀನು ನನ್ನ ಡುಬ್ಬವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಬಾ, ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಆಚೇ ದಂಡೆಗೆ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಒಯ್ಯುವೆನು (ಅಂಬಿಕ. ೧೦೯) ; ಗುರುಗಳು ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವುದೊಂದೇ ತಡ . . . ಇಳಿಜಾರು ಮೇಜು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಡುಬ್ಬ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಮೇಲೆ ಸಪ್ಪಳ ಹೊರಡುತ್ತಿತ್ತು (ಕಶ್ತ್ರಶ್ರ. ೦೩೭). **ಡುಬ್ಬು** : (೩). **ಡುಮ್ಮಿ** : (ಗು). ೬. ದಪ್ಪವಾದ ; ಉಬ್ಬಿದ : ಏನು ಮಾಟ ಶಿವ ಡುಮ್ಮಿ ಡುಮ್ಮಿ ಹೊಟ್ಟೆ (ಪಲಾನ. ೬೦-೬). **ಡುಮ್ಮು** : ೧. ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಡುಮ್ಮು ಡುಮ್ಮಾಗಿದ್ದರೂ ಶಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಇಲ್ಲ (ರೂಢಿ). **ದುಡುಮ್ಮು$_2$** : ೧. 'ದುಡುಮು' ಪರಾ. **ದುಬ್ಬು** : ೧. 'ದುಬ್ಬ' ಪರಾ.

ದುಮ್ಮು$_2$ 'ದಂಪು' ನೋ.

ದುಮ್ಮೆಸಗು (ಕ್ರಿ). ದೂಳೆಬ್ಬಿಸು ; ನಾಶಮಾಡು : ಮಕುಟವ ಚಿಮ್ಮಿದವು ಮುಮ್ಮಖದಿ ಕವಚವ ನೆಮ್ಮಿದವು ದುಮ್ಮೆಸಗಿ ಮಹಿಷಾಸುರನ ಶರಜಾಲ (ಅಂಬಿಕಾ. ೨೩-೨೬). [ದುಮ್ಮು$_2$ (<ದಂಪು) + ಎಸಗು$_1$]

ದುಮ್ಮೇಳು (ಕ್ರಿ). ರಭಸದಿಂದ ಏಳು; ಒಮ್ಮೆಲೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗು : ಇಕ್ಕಿರ್ದ ಚೀಲಗಳ್ದುಮ್ಮೆದ್ದು ಫಲಗಳಂ ಮುಕ್ಕಲದ ನಾರಿಗುಸರಲ್ಲೇಕು ಭೂಪ ನಿಮ್ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬಹಳ ಬಲವಿದ್ದೇನು ದೈವಬಲವಿಲ್ಲ (ತುರಂಗ. ೫೪-೩೮) ; ಧಾಳಿಯಿಟ್ಟುದು ಸೇನೆ ಕರಿಘಟೆ ತುರಂಗಚಯ ಹೋಳಿದವು ಕಡುಹಿನೋಳ್ದುಮ್ಮೆದ್ದು ನೂಕೆ (ತುರಂಗ. ೭೩-೨೦). [ದುಂ + ಏಳು$_1$ (<ಎೞ್$_1$)]

ದುಯಂ 'ದಯ್ಯಂ' ನೋ.

ದುಯಂತರಾಘಂಟೆ (ನಾ). ಎರಡನೆಯ ಮೆಟ್ಟಲಿನ ಘಂಟೆ : ರಥದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ . . . ಆವಲುತರಾಘಂಟೆಗಳೂ x x x ೫೨ ದುಯಂತರಾ ಘಂಟೆಗಳೂ x x x ೧೩೪ ಸೀಯಂತರಾಘಂಟೆಗಳೂ (ಎಕ. XIV, ಸಂಜನ. ೨೯೨--ಪುಟ. ೧೯೨ ; 1847).

[ದುಯಂ (<ದುಯ್ಯಂ) + <ತರ$_3$ + ಘಂಟೆ]

ದುಯನೃತ್ಯ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ದ್ರುತಗತಿಯ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೃತ್ಯ : ಮೇಘಕುಮಾರರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದುಯನೃತ್ಯ, ವಿಲಂಬಿತನೃತ್ಯ, ಅರ್ಘಟನೃತ್ಯ, ವಿಭವನೃತ್ಯ ಮುಂತಾದ ನಾಟ್ಯಗಳು ಅಭಿನಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದುವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (ಧಾರಕ. ೩೩೦).

[ದುಯ$_0$ (P ← ಪ್ರಾ. ದುಇ) + ನೃತ್ಯ]

ದುಯ್ಯಂ, ದುಯಂ, ದೂಯಂ (ಗು). ೧. ಎರಡನೆಯ ಗಣನೆಯ,–ದರ್ಜೆಯ : ಅವ್ವಲು ದುಯ್ಯಂ ಶೀಯ್ಯಂ ಭೂಮಿಗೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಖಂಡಗ ಭೂಮಿಗೆ ಯಿಷ್ಟು ಖಂಡಗ ದವಸಾ ಯೆಂಬದಾಗಿ ಡವಲು ಕಟ್ಟಿ (ಮಹಾವಂ. II, ೬೦) ; ಜೂನಿಯರ್ (Junior)ಎಂದರೆ ದುಯ್ಯಂ ಕವಿಷಾಷನರೆಂದೂ ಹೀಗೆ ಇಬ್ಬರು ಕಮಿಷನರನ್ನು . . . ನೇಮಿಸಿದರು (ಮಹಾವಂ. II, ೯೮). **ದುಯಂ** : ೧. 'ದುಯಂಪ್ರತಿ' ಪರಾ. ೨. ಕೈಕೆಳಗಿನ ; ಅಧೀನ : ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಯಚೂರಿನಲ್ಲಿ ದುಯಂ ತಾಲ್ಲೂಕುದಾರ(Assistant Commissioner)ನಾಗಿದ್ದ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಅಧಿಕಾರಿ ೩. ಯೊಬ್ಬನು . . . ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಬಂದನು (ಕಥಾ. II, ೩೮೦). (ನಾ). (ಅಂತಸ್ತು ಅಥವಾ ಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ) ಎರಡನೆಯ ದರ್ಜೆ (೩). ; **ದೂಯಂ** : ೪. ಎರಡನೆಯದು: ಅವ್ವಲ್, ದೂಯಂ, ಸೀಯಂ, ಚಾರಂ ನಾಲ್ಕನು ಹೇಳುವರಂತೆಲೋ ಸೀಯಂ ನಂಬರು ದೂಯಂ ಮಾಡುವ ಸಬೂಬ್ ಜವಾಬ್ ನೋಡೆಲೋ (ನಾಶದ. ೦೧೦).

[←ಪಾರ. ದುಯುಮ್ ; ಮರಾ. ದುಯ್ಯಮ್, ದುಯಮ್]

ದುಯ್ಯಂಖಿಸ್ತು (ನಾ). ಎರಡನೆಯ ಕಂತು : ಬದಸ್ತೂರು ದುಯ್ಯಂಖಿಸ್ತು ಮಾರ್ಗಶಿರ ಲಾಗಾಯ್ತು . . . ಐವಜು ಕಾರ್ತಿಕ ಮಾಸದ ಭತ್ತ ಕಾಡಾರಂಭ ಮಹಾಸೂಲು ಆಗುತ್ತಾ ಇದೆ (ಮಹಾವಂ. II, ೬೭).

[ದುಯ್ಯಂ + ಖಿಸ್ತು (<ಕಿಸ್ತು)]

ದುಯ್ಯಂಪ್ರತಿ (ನಾ). ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತಿ ; ನಕಲು : ಆ ಬಗ್ಗೆ ಇನ್‌ಸ್ಪೆಕ್ಟರು ಹಿಂದೆ ಕಳಿಸಿದ್ದ ದಾಖಲೆಗಳು ಕಛೇರಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯದ್ದರಿಂದ ದುಯ್ಯಂ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಕಳಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಆಜ್ಞೆಮಾಡಿದ್ದರು (ರಂಗಕ. ೧೬೩).

[ದುಯ್ಯಂ + ಪ್ರತಿ]

ದುಯ್ಯಂಬಾರ್‌ಕಛೇರಿ (ನಾ). ಅಠಾರಾ ಕಛೇರಿಯ ಹದಿನೆಂಟು ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳೂ ಮತ್ತು ಈ ಗಡಿಗಳ ಒಟ್ಟು ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ . . . ೬. ಫೌಜುದಾರಿ (ತುಕಡಿ)ಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುವು. ಅವರ ವಿವರ :—ಕಛೇರಿಗಳು—೧. ದಿವಾನ್ ಕಛೇರಿ . . . ೧೪. ದುಯ್ಯಂಬಾರ್ ಕಛೇರಿ, ೧೫. ಜನಸಿ ಕಛೇರಿ (ಮಹಾವಂ. II, ೩೯) 'ಅಠಾರಾಕಛೇರಿ' ಪರಾ.

[ದುಯ್ಯಂಬಾರ್? + ಕಛೇರಿ (<ಕಚೇರಿ)]

ದುರ್–(ಉಪ). ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಒಂದು ಉಪಸರ್ಗ; P ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದದ ಸಾದೃಶ್ಯದ ಮೇಲೆ ರೂಪಿತವಾದ ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. 'ದುರ್ನಡತೆ', 'ದುರ್ನಡೆ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ದುಸ್]

ದುರ, ದುಱ, ಧುರ$_1$ (ನಾ). ಯುದ್ಧ; ಕಾಳಗ : ದುರದುಳ್ ದುಗ್ಗವಾರರ ಪಡೆ ಒಟ್ಟ ಎಱದು ಬಿಟ್ಟ (ಎಕ. IX, ದೇವನ. ೬೩-೩೪ ; 780) ; ದುರದೊಳ್ ಕಾಯ್ದು ಕಡಂಗಿ ಪೊಂಗಿ ಮಲೆದೋರರಾತಿಜ್ಜನೆಯ್ದಂದ (ಎಕ. XVIII, ೧೭೩-೫ ; 985) ; ಅವದಿರ ದುರದ ಸಿಂಹಧ್ವಾನದಬ್ಬರ ಮೆರೆಯ ಲೀಕ್ಷಿಸಿ ನುಡಿದನಸುರಾರಾತಿಯಿದಿರಿನಲಿ (ಕೋಗಮು. ೧೦-೨೬). △ **ದುಱ** : ಅನೇಕಬಲಸಮೇತನಾಗಿ ಯಿದಿರಾಗಿ ನಡದು ಕಾದಿದಲ್ಲಿ[ದಳದ ತ]ನಗೆ ಅಟ್ಟಗಳು ಭಟ್ಟಗಳಾಗ ಖಂಡ ತುಂಡಗಳಂ ಮಾಡಿ ವೀರವುಂ ದುಱದಲ್ಲಿ ತಂನ ದಳವಿನಿ x x ರಿದ (ಕಇ. I, ೬೩-೧೫ ; 1481). **ಧುರ$_1$** : "ಸಮಿತಿ ಸಂಗ್ರಾಮಂ ರಣಂ . . . ಧುರಂ ವಿಗ್ರಹಂ . . . ಸಂಖ್ಯಮೆಂದೆನಲು ಕಾಳೆಗಕೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೫-೨೮); ಧುರದೊಳ್ ನಿಮ್ಮಡಿಯುಂ ಗೆಲಲಱಿಯರು ಮಾ ಪಾಂಡುಸುತರ್ಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೫೫) ; ಧುರದೊಳ್ಗೋನುಗ ಭೂಪನಿಂನ ನಿಸಿತಾಸ್ತ್ರಾಘಾತದಿಂ ಸತ್ತ ಭೂಪರ ಪೆಂಡಿರ್ ಬಿಸುಸುಯ್ಯೆ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೧೦೯-೩೪ ; 1042) ; ಧುರದೊಳ್ ಮಯನಾಶನುಮಂ ವಿರಥಂ ಮಾಟ್ಟುದುಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೦೪-೧೩೮) ; ನೀನೇ ಧುರವ ಜಯಿಸಿದೆನೆನ್ನು-(ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೯-೩). [<ಸಂ. ಉದರ./ತೆಲು. ದುರ; P ಸಂ. ಧುರ್ ಎಂಬುದರಿ ದಲೂ ಇದರ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು]

ದುರಂಗಿ (ಗು). ೧. ಎರಡು ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳ : ಕಂಬಿ ಕಂಬಿಯೊಳು ಬಂದಿಳುಹಿದ್ದ ಕೋಟಿ ಕಾಕಂಬಿಯ ರಸವನೆಜಿದನು ಬಾಂಬಕೆ ಹೋಳಿವ

ದುರಂಗಿಯು ವೈರಣೆಯಿಂಬುಗೊಂಡಂತಿದ್ದುದಾಗ (ಭರತೇ. ೧೭-೭೭); ಮೆಱೆವ ದುರಂಗಿ ಪಟ್ಟೆಯು ಗದ್ದುಗೆಯೊಳು ರಸಿಕೆ ಕುಳಿತ ಭಾವವಿಹುದು (ಜ್ಞಾನಸಿ. ೧೮-೧೧೩). ೨. ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ. [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದುರಂಗೀ]

ದುರಂಜಿ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಣ್ಣು ; ಸೀತಾಫಲ : ಸೀತಾಫಲ, ಅಮೃತಫಲ, ದುರಂಜೀಹಣ್ಣು (ಮೃತಿಗಿ. ೭-೧೨೩). ೨. ಮಳ್ಳು ರಾಮಫಲ : (ತ). 'ತುರಂಜಿ' ಪರಾ. [?]

ದುರಂತ (ಗು). ೧. ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದ ; ಎಂದಿಗೂ ಮುಗಿಯದ : ಘೋರ ದುರ್ಗತಿಯಂ ಪೊಕ್ಕು ದುರಂತದುಃಖಮನಃನುಭವಿಸುಗುಂ (ಆದಿಪು. ೩-೩೬); ಮೋಕ್ಷದ ಬಟ್ಟೆಗಟ್ಟಿ ಬಿಡದಾಜಡಿಗೊಳ್ವ ದುರಂತದುಷ್ಕರ್ಮಕ್ಷುಭಿತೋಗ್ರತಸ್ಕರರ ದುಷ್ಪರ . . . ಕ್ಷತಿ ಮಾಡಲಾರ್ಪ ತಪದೊಳ್ಪಿನ ತೆಳ್ಪಿನ ಸಾಧುವರ್ಗಮಿಾಗಕ್ಷಯಸೌಖ್ಯಮಂ (ಜೀವಸಂ. ೧-೫); ಬಹು ದುಸ್ಸಹ ಕಠಿಣತರ ಕ್ರೂರ ಭಯಂಕರ ದುರಂತ . . . ತೀವ್ರವೇದನಾ ರೂಪಂಗಳಾಗಿ ಶಿವದ್ರೋಹಿಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಕಾರುಣ್ಯದಿಂ ಮಾಳ್ಪ ಶಿಕ್ಷಾಲೇಶಮೆಂದೆನಿಸಿ (ವಿವೇಕ. ೧೯೪). ೨. ದುಃಖದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ; ದುಃಖಾಂತವಾದ : ಪದ್ಮಾವತಿಯು ದುರಂತವಿವಾಹಕ್ಕೆ ಕೇಶವನ ಮೋಹವೂ ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಆಗಮನವೂ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ (ಸಮುಜೀ. ೩೩ ಪೀಠಿಕೆ). 'ದುರಂತನಾಟಕ' ಪರಾ. (ನಾ). ೩. ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದುದು : ಭೀಮನ ನರನಕುಲಸಹದೇವ ಸಾತ್ಯಕಿ ಧರಣಿಪನ ದ್ರೌಪದಿಯ ಚಿಂತೆ ದುರಂತವಾಯ್ತೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೨೬-೨೭). ೪. ದುಃಖಪೂರ್ಣವಾದ ಮುಕ್ತಾಯ; ದುಃಖದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ; ದುಃಖಾಂತ : ಆತ್ಮಯಾತ್ರೆಯು ಮಹಾಜ್ಯೋತಿರ್ಮಹದ್ದರ್ಶನಂ ಲಭಿಸಿದಾತಂಗದೇಂ ಗುರುತರಾನಂದಕರ ಗುಹ್ಯಮಾಗುವುದೇನೊ ದೇಹಯಾತ್ರೆಯು ದುರಂತಂ ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೦೯-೨೦೪). ೫. ದುರ್ಘಟನೆ; ಅಪಘಾತ : ಒಗ್ಗಟ್ಟಿನಿಂದ . . . ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಅಂದಂದು ಒದಗುತ್ತಿರುವ ದುರಂತಗಳೂ ನಿಂತಾವು (ಶಿಕ್ಷರ. ೨೭); ಅವರ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ದುರಂತವನ್ನು ಯಾರು ವಿಚಾರಿಸಬೇಕು ? (ಹಳ್ಳಿಬ. ೧೪೪); ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರ ದುರಂತವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ (ಕನ್ನಜಾ. ೯೪). [ಸಂ.]

ದುರಂತಃಕರಣ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸಿನವನು : ದುರುಳರೆನ್ನವದಿರು ದುರಂತಃಕರಣರಾವ್ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೧೩-೪೯). [ಸಂ.]

ದುರಂತಕತೆ (ನಾ). ದುಃಖದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವ ಕತೆ; ದುರಂತದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ಕತೆ : ಜೀವಕಳೆ ಧರಿಸಿ ತಂತಾನೆ ಹೇಳುದು ನಿಲ್ಲುತ್ತಿದೆ- ಆ ಇಡಿಯ ದುರಂತಕತೆ ನನ್ನ ಕಣ್ಣ ಮುಂದೆ (ಆಹೋಲೀ. ೧೩).
[ದುರಂತ + ಕತೆ]

ದುರಂತಕಥೆ (ನಾ). = ದುರಂತಕತೆ: ಮೂಲತಃ ಉರ್ವಶೀ-ಪುರೂರವರ ಪ್ರಣಯಕಥೆ ದುರಂತಕಥೆ (ಕಾವ್ಯಸ. ೧೯). [ದುರಂತ + ಕಥೆ]

ದುರಂತಘಟನೆ (ನಾ). ದಾರುಣವಾದ ಸಂಗತಿ; ಸಂಕಟಕರವಾದ ಘಟನೆ ; ದುಃಖಪ್ರಸಂಗ : ಅಂಥ ರುದ್ರಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ನೊಂದು ದುರಂತಘಟನೆಯೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೪೦).
[ದುರಂತ + ಘಟನೆ]

ದುರಂತಚಿಂತೆ (ನಾ). ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದ ಚಿಂತೆ : ಸಾತು ಮಗನೆ ದುರಂತ ಚಿಂತೆಯಿದೇಕೆ . . . ಪಾಲಿಸು ಸಕಲಭೂತಳವ (ಕುಮಾಅ. ೨೦-೩೩); ಕೆಟ್ಟಕೇಡದನೇನ ಹೇಳುವೆನಾ ಜಯದ್ರಥನ ಬೆಟ್ಟದಿಂದುರುಳುವೆನೊ ಹಾಸಟೆಗಟ್ಟ ಹೊಗುವೆನೊ ಮಾಡುವೆನುತ ಅಡಿಯಿಟ್ಟನಂತಃಕಲುಷಚಿತ್ರ ದುರಂತಚಿಂತೆಯಲಿ (ಕುಮಾಅ. ೨೨-೪೨).
[ದುರಂತ + ಚಿಂತೆ]

ದುರಂತಚಿತ್ರ (ನಾ). ೧. ದುರಂತಪೂರ್ಣವಾದ ಘಟನೆಯ ದೃಶ್ಯ : ಪಂಡಿತ ಜವಹರಲಾಲರು ಪಂಜಾಬಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದವರು ಬಂದು ನಮ್ಮ ಪಾರ್ಟಿ ಮಿಾಟಿಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ದುರಂತಚಿತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದರು (ದಿಲ್ಲಿಕ. ೫೦). ೨. ದುಃಖಪೂರ್ಣವಾದ ಘಟನೆಯ ಚಿತ್ರಣ,- ನಿರೂಪಣೆ. [ದುರಂತ + ಚಿತ್ರ]

ದುರಂತನಾಟಕ (ನಾ). ದುಃಖದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುವ ನಾಟಕ ; ಶೋಕದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ನಾಟಕ; ರುದ್ರನಾಟಕ : ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಿಗೆ ದುರಂತನಾಟಕವು ಕೇವಲ ಕಲೆಯು ಬೆಡಗಲ್ಲ. ಅದು ಆತ್ಮಸಂಸ್ಕಾರದ ಸಾಧನ, ಜೀವನ ಸಾರದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಣ (ಕಾವ್ಯಸ. ೦).
[ದುರಂತ + ನಾಟಕ]

ದುರಂತಪರಾಕ್ರಮ (ನಾ). ಕೊನೆಗಾಣಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಶೌರ್ಯವುಳ್ಳವನು ; ಸೋಲಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನು ; ಮಹಾಶಕ್ತಿಶಾಲಿ : ಸೈನ್ಯ ಮಹೋದಧಿಯ ಮಧ್ಯದಲಿ ಮೆಱೆವವನಾ ದುರಂತಪರಾಕ್ರಮನು ಗಂಗಾಕುಮಾರಕನು (ಕುಮಾಭೀ. ೩-೭).
[ದುರಂತ + ಪರಾಕ್ರಮ]

ದುರಂತರ (ನಾ). ಕಡಿಮೆಯಾದ ಅಂತರವುಳ್ಳುದು ; ನಡುವೆ ಕಡಿಮೆ ಜಾಗವುಳ್ಳುದು; ದಟ್ಟವಾದುದು : ಅರಸನ ವರೂಥಮಂ ತುರಗಂಗಳ್ ತರುಗಳಿಂ ದುರಂತರಮಪ್ಪರಣ್ಯಮಾರ್ಗದೊಳ್ ತಮ್ಮಿಚ್ಛೆಯಿಂ ಕೊಂಡೋಡಿ ಪೋಗೆ (ದಕಕು. ೨-೩೭ ವ). [ಸಂ.]

ದುರಂತಸಾಹಿತ್ಯ (ನಾ). ದುಃಖಾಂತದ ವಸ್ತುವನ್ನುಳ್ಳ ವಾಙ್ಮಯ : ದುರಂತಸಾಹಿತ್ಯವು . . . ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಿತೆನ್ನುವುದು ತುಂಬಾ ಅಭಿಮಾನದ ಸಂಗತಿ (ಸಾಹಿಸ. ೧೦೭). [ದುರಂತ + ಸಾಹಿತ್ಯ]

ದುರಂತೋದ್ವೇಗ (ನಾ). ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದ ತಳಮಳ,- ಆತಂಕ: ತತ್ಪಿತೃದ್ವಂದ್ವದ ಮನಕೆ ಸಮಾಕಾರಸಂಪದ್ವರಾಲಾಭದುರಂತೋದ್ವೇಗಮಂ ನೀಡಿದನತಿತರ ನಿರ್ಬಂಧದಿಂ ಪದ್ಮಸದ್ಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೯೭).
[ದುರಂತ + ಉದ್ವೇಗ]

ದುರಕ್ಷರ (ನಾ). (ಅಲಂ) ಕೆಟ್ಟ ಹಣೆಯ ಬರಹ: ಸರಸಿರುಹಸಂಭವಕೃತ ದುರ[ಪಾಠಾಂ. ರಾ] ಕ್ಷರವಿನಿಮುತ ನಿರಾಸಕಮಹಾನಿರುಪಮಿತ ಮಹಿಮಾಧ್ಯನಂ ಪ್ರಾರ್ಥನನಮೌಧ್ಯನನು . . . ಕೊಂಡಾಡಿ (ಬಸಪು. ೪೬-೭೦).
[ಸಂ.]

ದುರಗಲಿ, ಧುರಗಲಿ (ನಾ). ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಶೂರನಾದವನು ; ರಣಧೀರ: ದುರಗಲಿ ಕಂಸನುದ್ಧತಸಾಹಸವ ಕೇಳಿ ಹರಿವ ಹಾವುರಿವ ಕಿಚ್ಚುಗಳ ಭರದಿಂದಡಗುವುವು (ನೇಮಿಷಂ. ೧೯-೮); ದುರಗಲಿಯೆಯೆನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ಸಲಿಸು ನೀನೆಂದು ವಿರಹದಿಂದೂರ್ವಶಿಯು ನುಡಿಯೆ (ಪ್ರಭುಪು. ೩-೭೭); ದುರಗಲಿ ಕಂಠೀರವ ನರಸೇಂದ್ರಭೂವರನೊಳ್ಪಿನ ಸೊಬಗಿಂದ (ಕಂಸವಿ. ೮-೪೭). **ಧುರಗಲಿ** : ಎತ್ತಾನುಮಿ[ದುರ್ಮಿಱಿವ]ದೋಡಿಱಿವ ಧುರಗಲಿಗಳುಮಂ . . . ನೋಡಿ [ವಿಸ್ಮಯಂಬಟ್ಟು] (ಗದಾಯು. ೯-೩೪ ವ); ಧುರಗಲಿ ಚೋಳನ ಪಟ್ಟದ ಕರಿವರನಾ ನೀಲಗಿರಿಯ ನಿರ್ಝರಜಲದಂತಿರೆ ಗಂಡಯುಗಳದಿಂದಂ ಪರಿವ ಮದಾಂಬುಗಳನೆಸೆದುದದನೇಪೊಗಳ್ವೆಂ (ಶಿಪುವಿ. ೨೨-೧೭); ಗರ್ಜನಕ್ಕಿಳಿ ನಡುಗೆ ಮಹಾಹವಮನೆಸಗಿದರ್ ಧುರಗಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ದುರಗಲಿ, ಧುರಕಲಿ]ಗಳ್ (ಶಬಶಂ. ೪-೭೭). [ದುರ + ಕಲಿ]

ದುರಗಲಿತನ (ನಾ). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಪರಾಕ್ರಮ,-ಶೌರ್ಯ : ಆತನ ದಳಪತಿ ಮನ್ನೆಯರುಗಳ ದುರಗಲಿತನವ ಪೇಳಿದನು (ಕಂಸವಿ. ೧೧-೭೨); ಆತನ ಸೈನಿಕರು ದುರಗಲಿತನದಿಂದ ಹೋರಾಡಿ . . . ತುರುಕರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತರಿದು ತೂರಿದರು (ಕವೀರ ೧೧೪). [ದುರಗಲಿ + -ತನ]

ದುರಗುಟ್ಟು 'ದುರುಗುಟ್ಟು' ನೋ.

ದುರಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೬೬-೧೫೮೩). [?]

ದುರಘ (ನಾ). ಮಹಾ ಪಾಪ,-ಪಾತಕ; ದುಷ್ಕರ್ಮ: ಜಾನಕಿ ಮೂರ್ಛಿತೆಯಾಗೆ ದಶಾನನನನುಕಂಪೆ ಪುಟ್ಟಿ ಕರುಣಿಸಿ ತನ್ನಂ ತಾನೆ ಪಲುಬಿದುಬಿದು ಕರ್ಮಾಧೀನ ಸಮುತ್ಪನ್ನದುರಘದುಷ್ಪರಿಣತಿಯಂ (ಶಂರಾಮ. ೧೪-೧೧೦) ; ದುರಘವಿಷವೃಕ್ಷಮೂಲೋತ್ಕರಮಂ ಕೀಳ್ವಂತೆ ಕಿಟ್ಟಂ . . . ಕುಟಿಳ ಕುಂತಳಕುಳಮಂ (ನೇಮಿಪು. ೦೩-೩೬). [ಸಂ.]

ದುರತ್ಯಯ (ಗು). ೧. ಅಧೀನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಷ್ಟವಾದ ; ಅಜೇಯವಾದ (ನಾ). ೨. ಅಧೀನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು; ಅಜೇಯವಾದಂದು : ಗೋಪಿಯರೀಕ್ಷಿಸೆ ಕೃಷ್ಣನಾರ್ದು ತಳಕಟ್ಟ ದುರತ್ಯಯನಸುರವೃಷಂಗಭಿಮುಖತೆಯಿನೆಯ್ದಿದಂ (ಜಗವಿ. ೫-೩೬) ; ಈ ಪಥವು ಕ್ಷುರಧಾರೆಯಂತೆ ನಿಶಿತವೆಂದೂ ದುರತ್ಯಯ ಎಂದರೆ ಅಡಿಯಿಡುವದು ತುಂಬ ಕಷ್ಟಕರವೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಮಹಾಯೋ. ೬೯).
[ಸಂ.]

ದುರದುರ₁ 'ದುರು' ಪರಾ.

ದುರದುರ₂ (ನಾ). ಮುಜುಗರ: ಈ ಬಂಧುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಇಂದಿನ ಕಾಲದ ಹುಡುಗರು. ಯಾವ ಮಾತುಗಳೂ ಅವರ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಬರುವಾಗ ದುರದುರ ಇಲ್ಲ, ಬಾಧೆ ಸಂಕೋಚ ಇಲ್ಲ (ಇಪ್ಪಳ. ೨೪೩).
[←ಹಿಂ. ದುರಾದುರೀ]

ದುರದುರನೆ 'ದುರುದುರನೆ' ನೋ.

ದುರದೃಷ್ಟ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಅದೃಷ್ಟ ; ದುರ್ದೈವ ; ದೌರ್ಭಾಗ್ಯ : ನನ್ನ ಹುಟ್ಟನ್ನು ಹಿಡಿದಂಟಿದ ದುರದೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ನೊಂದೆನಲ್ಲದೆ ನಿಮಗಲ್ಲ (ವೀರಲಿಂ. ೯೪); ಬರುವಾಗ ದುರದೃಷ್ಟ ಬೇಗನೆ ಬರುವುದು ಧಾವಿಸಿ ಕುದುರೆಯನೇರಿ ಬೀಳ್ಕೊಂಡು ಹೋಹಾಗ ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೋಹುದು ಹೋಹಂದು ಅದು ಪಾದಚಾರಿ (ಇಂಚಾಹ. ೧೬೩-೯೬). [ಸಂ.]

ದುರದೃಷ್ಟಶಾಲಿ (ನಾ). ಹೀನ ಅದೃಷ್ಟವುಳ್ಳವನು ; ಭಾಗ್ಯಹೀನ : ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರ ತನ್ನಂತಹ ದುರದೃಷ್ಟಶಾಲಿಗಳು (ಬಳಜೀ. ೧೬೪).
[ಸಂ. ದುರದೃಷ್ಟಶಾಲಿನ್]

ದುರಧ್ವ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟದಾರಿ:"ವ್ಯಧ್ವಃ, ದುರಧ್ವಃ, ವಿಪಥಃ, ಕದಧ್ವಾನ್, ಕಾಪಥಃ ಇ ಕೆಟ್ಟದಾರೀ; ಸೀಳುಹಾದಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೮೬). ೨. ಅಸಭ್ಯವಾದ ಮಾರ್ಗ ; ಗಾಂಭೀರ್ಯವಿಲ್ಲದ ರೀತಿ. [ಸಂ.]

ದುರನ್ನ (ನಾ). ದೋಷಪೂರ್ಣವಾದ ಆಹಾರ: ಸಲೆ ನಿಜವೃತ್ತಿಯನುಳಿದು ದುರನ್ನವ ನಲಿದುಂಡು ಹೊಟ್ಟೆಯ ಹೊರೆಯುತಲಿ (ಪುರಂದ. ೫-೦೪೩-೨); ದುರನ್ನವೆಂದರೆ ಅನ್ನದ ಅಥವಾ ಪದಾರ್ಥದ ದೋಷದಿಂದಲೇ ತಿನ್ನಬಾರದಾದುದು. ಗಿಣ್ಣುಹಾಲು, ಫಲಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹಸುವಿನ, ಎಮ್ಮೆಯ ಹಾಲು . . . ಇತ್ಯಾದಿಗಳು (ಆರ್ಯುರಾ. ೨೦೮). [ಸಂ.]

ದುರಪದ, ಧ್ರುಪದ(ನಾ). ನರ್ತನಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಾಡು : ಅಡಿಗಡಿಗೆ ದುರಪದವನೊಯ್ಯನೆ ನುಡಿಸು ಲಿಂಗಾದೇವಿ ಕೊಳಲಂ ನುಡಿಸು ಚಂಗಳೆ ತಾಳಧರಿ ನೀನಾಗು ಭೋಗಾಯಿ (ಬಸಪು. ೦೨-೪೨). ಧ್ರುಪದ : ಆದರ ನೀಳವಾದ ಜೋಲುಬಾಲ ಧ್ರುಪದಗಾನದ ಆಲಾಪದಂತೆ ... ವಿಲಾಸಮಾಡುವುದು (ಗಾಳಿಹ. ೮). 'ದ್ರುಪದ' ಪರಾ.
[<ಸಂ. ಧ್ರುವಪದ./ತೆಲು. ದುರುಪದ = ತ್ವರಿತಗತಿಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಪಾದವಿನ್ಯಾಸ]

ದುರಭರ (ಗು). ಸಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ ; ತಾಳಲಾಗದ ; ಅತಿಶಯಂವಾದ : ದುರ[ಪಾಠಾಂ. ರು]ಭರದ ಜವ್ವನದಲ್ಲಿ ತೋರಣದೆ(ದ)ಲೆಯಂತೆ ಮಹಾಲಿಂಗ ಗಜೇಶ್ವರನ ನೆರೆವ ಭರದಿಂದ ಅಳಿಕವೃದ್ಧಿಯಾಗಿದ್ದಳಲ್ಲಾ (ಸರ್ವವ. ೬೮-೩೬೦) ; ಭೂತ ಶರೀರದೊಳು ಬಿದ್ದು ಬೆಂಬೀಳುವವನಲ್ಲ ದುರಭರದ[ಪಾಠಾಂ. ದುರಾಭವದ, ದುರುಬರದ, ಧುರಾಭರದ] ಕಾಮುಕತ್ತಲೆಯ ಕಳದುಳದ ಕಲಿ ಓರಿದಪ್ಪ ಮಾಯೆಯು ಗೆಲಿದ ನಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ (ಶಿವಗೀ. ೨೬-೦೦೮). [<ಸಂ. ದುರ್ಭರ]

ದುರಭಿಪ್ರಾಯ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಉದ್ದೇಶ; ದುಷ್ಟ ಆಶಯ,-ಭಾವನೆ: ಆದರಿಂದ ಮಹಾಪ್ರಭುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವ ಬಗೆಯ ದುರಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಮೂಡಲಾರದು (ನಗಹೊ. ೨೩೮). ೨. ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ; ಕೆಟ್ಟವ್ಯಕ್ತಿ : ದುರಭಿಪ್ರಾಯನೆ ಖೇಚರಾನ್ವಯದ ಶುದ್ಧಾಚಾರಮಂ ಬಿಟ್ಟು . . . ಪರದಾರಪ್ರಿಯನಾದ ಪಾತಕನೆ (ಶಂರಾಮ. ೧೪-೯೮).
[ಸಂ.]

ದುರಭಿಮತ (ನಾ). ೧. = ದುರಭಿಪ್ರಾಯಂ. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯಂ ಉಳ್ಳವನು ; ನೀಚ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು : ದುರಭಿಮತದುಷ್ಪೂರ್ವರೆನ್ನ ಕುಮಾರರಭಿಧಾನ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೫-೪೯). [ಸಂ.]

ದುರಭಿಮಾನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಅಹಂಕಾರ ; ಒಣಹೆಮ್ಮೆ : ದುರಭಿಮಾನಮಂ ಕೈಕೊಂಡಿರಲ್ ಪಸಿದು ಸಾವಾದಪುದು (ಶಂಕತಂ. ೨೬೯-೧); ಗನ್ನಗತಕಂಗಳ ನೆಲೆಗಳಾ ದುರಭಿಮಾನೋನ್ನತಂಗಳು ಪಾರಸತಿಗಳ ಮನಸುಗಳು (ಬಸಪು. ೪೦-೬೬) ; ಎಷ್ಟೋ ಜನರು ದುರಭಿಮಾನದಿಂದ . . . ಎರಡನೆಯವರ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೮೫). [ಸಂ.]

ದುರಭಿಮಾನಿ (ನಾ). ಒಣಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು: "ವಿದಗ್ಧಂಮನ್ಯನವಂ ದುರಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತಂ ಕ್ಲೀಬಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೦-೦೪).
[ಸಂ. ದುರಭಿಮಾನಿನ್]

ದುರಭಿಸಂಧಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯ,-ಉದ್ದೇಶ ; ದುರುದ್ದೇಶ : ಕ್ರೋಧಮೂರ್ಛಿತನಾಗುತಾರೋಪಣಂಗೆಯ್ವ ನೀಂ ಭ್ರಾತೃವತ್ಸಲ ಭರತನಿಗೆ ದುರಭಿಸಂಧಿಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೫೯-೦೮೬); ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ದುರ್ಯೋಧನನ ದುರಭಿಸಂಧಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ... ಆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಳಿದು ಜೋಕೆಯಿಂದಿದ್ದನು (ಭೀಷ್ಮಜ. ೬೪) : ತನ್ನನ್ನೆ ರಾಜನಾಗಿರೆಂದು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವಂಥ ಜನರ, ದುರಭಿಸಂಧಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ (ಸುವರ್ಣ. ೧೮೮) ; ಅವನ ಹೃದಯದ ನಿಗೂಢ ದುರಭಿಸಂಧಿ, ಅಷ್ಟು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕೈಗೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅವನು ಭಾವಿಸಿರಲಿಲ್ಲ (ಮಲಮ. ೬೯೫) [ಸಂ.]

ದುರಭಿಹಿತ (ನಾ). ಇಷ್ಟವಾಗದ ಹೇಳಿಕೆ ; ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡದ ನಂಡಿ : ದೂತನ ದುರಭಿಹಿತಂಗಳಂ ಭೂಪಾಲನೇಳಿಲಂಗೇಳ್ದು ಮಂದಸ್ಮಿತ ಮುಖಸರೋಜಂ ಯುವರಾಜನಂ ನಿರೀಕ್ಷಿಪುದುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೦೦೬ ವ).
[ಸಂ.]

ದುರಭ್ಯಾಸ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಚಟ, - ಅಭ್ಯಾಸ : ಶ್ವೇತವರ್ಣೀಯರು ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಅಪಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುವ ದುರಭ್ಯಾಸ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ (ನಾಡಿಗೇ. ೦೬೩) ; ತರಕಾರಿ ಇಂತಹುದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಬಣ್ಣ, ವಾಸನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಾಂತರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ದುರಭ್ಯಾಸ ಹೋಗಬೇಕು (ತರಬಿ. ೬೦). [ಸಂ.]

ದುರಭ್ಯಾಸಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟಚಟವುಳ್ಳವನು ; ದುಷ್ಟಚಾಳಿಯುಳ್ಳವನು : ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೆಲ್ಲ . . . ಸಿಗರೇಟು ಸೇದುವ ದುರಭ್ಯಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ (ರಂಗರೂ. ೦೨೩). [ಸಂ. ದುರಭ್ಯಾಸಿನ್]

ದುರವಗಾಹ (ಗು). ೧. ಅಳೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ; ಆಳವನ್ನು ಅಳೆಯಲಾಗದ. (ನಾ). ೨. ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು ; ಕಷ್ಟಗ್ರಾಹ್ಯವಾದುದು: ಇಷ್ಟ ಬಂದಂತೆ ಪದಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬರಲು ಅವು ಇತರ ಮಾಂಡಲಿಕರಿಗೆ ದುರವಗಾಹಗಳಾದಂತೆ (ಕಸಾಪ. I, ೫೯-೦೯೦೯). [ಸಂ.]

ದುರವಗಾಹ್ಯ (ನಾ). ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು; ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳುದು: ಸೌಂದರ್ಯ, ಸೌಂದರ್ಯಾನುಭವ ಎನ್ನುವುದು ತುಂಬ ದುರವಗಾಹ್ಯ (Abstract) ವಾದ ಸಂಗತಿ (ಸೌಂದಶ. ೧ ಮೊದಲ ಮಾತು). [ಸಂ.]

ದುರವಸ್ಥೆ (ನಾ). ೧. ದುಸ್ಥಿತಿ ; ಸಹ್ಯವಲ್ಲದ ಸಂದರ್ಭ ; ಹೀನಸ್ಥಿತಿ : ಮೊದಲೆ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಂ ಪೆಂಡವಂ ಪುಳಿತುದಂ ತಾನೀಂಟಿರಲ್ ಬಾಲದಾತುದಿಯಂ ತಾಗಿಸೆ ಚೇಳು ಮೇಣ್ ಪಿಡಿದಿರಲ್ ದುಷ್ಪ್ರಗ್ರಹಂ ಮತ್ತದಂ ಒದಗಿರ್ಪ ದುರವಸ್ಥೆಯಂ ವಿವರಿಸಲ್ಕೆಂತಪ್ಪದೈ (ನೀಸಾಶಾ. ೭೫-೮೩) ; ತಾನು ಶಾನುಭೋಗರ ಮಗನಾಗಿಯೂ ಈ ದುರವಸ್ಥೆ ಬಂದದ್ದು ವಿಚಿತ್ರವೆಂದವನಿಗೆ ಅನ್ನಿಸಹತ್ತಿತ್ತು (ರಂಗರೋ. ೧೮೫) ; ಒಡನೆ ಆತನ . . . ತಂಗಿಯು ಹಾಸಿನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಆಕೆಯು ದುರವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಂಡನು (ಶಾಲೂರ. ೧೩ ಕಥಾಸಾರ). ೨. ಅವ್ಯವಸ್ಥೆ : ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗುವಿಕೆ. [ಸಂ. ದುರವಸ್ಥಾ]

ದುರವಾಪ (ನಾ). ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು ; ಪಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು : ಹರಿಣಧರನೊಳ್ ವಿಷಂ ಮಲಯರುಹದೊಳನಲಾರ್ಚಿ ನಿನ್ನ ವದನೋದರದೊಳ್ ಪರುಷತರವಚನಮಪ್ಪುದು ದುರವಾಪಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೭೯). [ಸಂ.]

ದುರವಾರ್ತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟವರ ಸಂದ್ದಿ ; ದುರ್ಜನರ ಸಹವಾಸ : ಶ್ರೀವಿಜಯವಿಠ್ಠಲ ಎನಗೆ ಸಜ್ಜನಸಂಗಯಿತ್ತು ದುರವಾರ್ತೆ ಬಿಡಿಸೊ (ಬೋಳ್ಪದೀ. ೫೦-೪). [<ಸಂ. ದುರ್ವಾರ್ತಾ]

ದುರಸು 'ದಿರಸು' ನೋ.

ದುರಸ್ತಿ 'ದುರಸ್ತು' ನೋ.

ದುರಸ್ತಿಪಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸರಿಮಾಡಿಸು ; ರಿಪೇರಿಮಾಡಿಸು : ಮನೆಯ ಕೆಳಭಾಗದ ನಾಲ್ಕು ಸಂಸಾರಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಿ ದುರಸ್ತಿಪಡಿಸಿ, ತಾವೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸವಾಗಬೇಕು (ರಂಗವ. ೩೪). ೨. ಸರಿಮಾಡು ; ರಿಪೇರಿ ಮಾಡು : ಅವಳೂ ರಸ್ತೆ ದುರಸ್ತಿಪಡಿಸುವವರ ತಂಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು (ರಕ್ತರೂ. ೬೦). [ದುರಸ್ತಿ (<ದುರಸ್ತು) + ಪಡಿಸು]

ದುರಸ್ತು, ದುರಸ್ತಿ, ದುರಂಸ್ತಿ, ದುರುಸ್ತು (ಗು). ೧. ಸರಿಯಾಗಿರುವ; ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ. (ನಾ). ೨. ಸರಿಪಡಿಸುವಿಕೆ; ಸಂಧಾರಣೆ; ರಿಪೇರಿ ; ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ : ಈಶ್ವರ ಸಂ■ ವುಷ್ಯ ಬ ೬ ಲ್ಲು ಬಾಗಲು ಕೋಟೆ ಸಹಾ ದುರಸ್ತು (ಎಕ. XVI, ಮದ್ದಗಿ. ೧೩೪-೪ ; ?) ; ಅವರ ಸಂತತ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೇ ಊರಿನ ದೊಡ್ಡಕೆರೆ ದುರಸ್ತಾಗಿ, ಜನರು ಭತ್ತದ ಮುಖ ನೋಡುವಂತೆ ಆಯಿತು (ಊರುಕ. ೭೩) : ಮೇಗ್ರಳ್ಳಿ ಹತ್ತಿರ ಹಳೇ ಹೆದ್ದಾರಿ ಇನ್ನೂ ದುರಸ್ತಾಗಿರಲಿಲ್ಲ (ಮಲಮ. ೧೬೬) ; ಈ ಚಿತ್ತಲ ಶರೀರದ ಮನೆಗೆ ಆಗಬೇಕಾದ ದುರಸ್ತು ಬಹು ಕಡಮೆ (ಪ್ರಪಾಠ. I, ೬೬). **ದುರಸ್ತಿ** : ೨. ವೋಟರ ದುರಸ್ತಿ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಬಂತು ನೋಡಿ ಬರತೀನಿ (ಎತ್ತಿಕ್ಕ. ೫೯). **ದುರುಸ್ತಿ** : ೨. ಮನೆಯ ದುರುಸ್ತಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು (ನಾಟಕ. ೬). **ದುರುಸ್ತು**: ೨. ಈ ಎಲ್ಲ ನರಗಳು ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದರಿಂದ, ಅವುಗಳ ದುರುಸ್ತಿಗೆ ರಕ್ತವು ಆಹಾರವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ದು ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು (ಬಾಲಕ್ಕ. I, ೫೪೮).

ದುರಸ್ತು ಮಾಡಿಸು, ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸು, ದುರುಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸು = ಸರಿಪಡಿಸು ; ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸು : ಮಾರ್ಗವನ್ನು . . . ದಂಡುಸಾಗಿ ಬರುವ ಹಾಗೆ, ದುರಸ್ತು ಮಾಡಿಸಬೇಕು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೬೬) ; ಅಗಳ ಮುರಿದಿರಬೇಕೆಂದೂ ಎಷ್ಟು ನೆನಪು ಕೊಟ್ಟರೂ ಶಿವನು ಅದನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ (ಪ್ರಹಾರ. ೪) ; ತಮ್ಮ ಹಳೆಯ ಮನೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದ್ದಾಗಿತ್ತು (ದಂಬಣಾ. ೩೬) ; ನಾನು ಇದನ್ನು ದುರಸ್ತಿಮಾಡಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕೊಡತೀನಿ (ರಕ್ತಧ್ವ. ೫೨).

ದುರಸ್ತು ಮಾಡು, ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡು, ದುರುಸ್ತು ಮಾಡು=ಸುಧಾರಣೆ ಮಾಡು ; ಕೆಟ್ಟುಹೋದುದನ್ನು ತಿದ್ದಿ ಸರಿಪಡಿಸು : ಹಳೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತು ಮಾಡುವಾಗ ಅಂಚುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು (ಮುದ್ರಕ. ೬೬) ; ಪೌರಸಭೆಯು ವಿಶಾಲರಸ್ತೆಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತು ಮಾಡುತ್ತ . . . ನಗರ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪೋಲೀಸ್ ಸ್ಟೇಷನ್ನುಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದಿತು (ಭಾರರ. ೧೧) ; ಎಳೆಂಟು ಸೈಕಲುಗಳು ಒಳಗಿದ್ದುವು. ಒಂದೆರಡನ್ನು ಹುಡುಗರು . . . ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ನಿಶುಕ. ೧) ; "ನೇರ್ಪಡಿಸು, ದುರುಸ್ತುಮಾಡು, ರಿಪೇರಿಮಾಡು" (Repair. ಪತ್ರಿನಿ. ೬೯) ; ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಸವೆದ ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲಲ್ಲ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ದುರುಸ್ತುಮಾಡುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೦೭೩).
[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದುರುಸ್ತ್, ದುರುಸ್ತೀ]

ದುರಹಂಕಾರ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಗರ್ವ ; ಅನುಚಿತವಾದ ಜಂಬ : ಸಂತತಾಘಸಹಾಯಿಗನನಶ್ರಾಂತ ದುರಹಂಕಾರಯುತನನಂತರ್ನಿರ್ವಕ್ರಾಪ್ರರಾಧಿಯನಧಿಕಕೋಪಿಯನು . . . ಸಲಹು ಮದಗರ್ವವಂ ಹರಿಸಿ (ಬಸವ. ೨೨-೫೦) ; ದುರಹಂಕಾರವಿತ್ತು ಕರಿಯಪ್ಪನ ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ (ಬರಹಾ. ೧೨೯). [ಸಂ.]

ದುರಹಂಕಾರಿ (ಗು). ೧. ಅತಿಯಾದ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ಅನುಚಿತವಾದ ಜಂಬವುಳ್ಳ : ನನ್ನ ದುರಹಂಕಾರಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ . . . ಉನ್ಮತ್ತಗ್ಲಾನಿಯಂತೆ ಆಗಿದ್ದಿತು (ಹೇಮಂತ. ೨೬೯). (ನಾ). ೨. ಬಹಳ ಸೊಕ್ಕಿನ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಅತಿ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಅವನೊಬ್ಬ ದುರಹಂಕಾರಿ (ರೂಢಿ). [ಸಂ. ದುರಹಂಕಾರಿನ್]

ದುರಹಂಕೃತ (ನಾ). ಬಹಳ ಸೊಕ್ಕಿನವನು ; ಅತಿ ಹೆಮ್ಮೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿ : ದೃಢಭಕ್ತಿನಿಷ್ಠಾಹೀನನಂ ದುರಹಂಕೃತನನಭಿಮಾನಶೂನ್ಯನಂ . . . ಅಪರಾಧದಶತನ ಎನ್ನನೇನಂ ಮಾಡಿಕೊಂಬೆನೊ (ಬಸವ. ೬೦-೫೬).
[ಸಂ.]

ದುರಾಕೃತ (ನಾ). ದುಷ್ಕರ್ಮ ; ಪಾಪ : ಲತೆಗಳ್ ಪುಷ್ಪ ಫಲಂಗಳಂ ತಳೆವುದಂ ಪಾಪಣ್ಣಪುರ್ವೊ ಮದ್ದುರಾಕೃತದಿಂದೆಂದು ತೊಳಲ್ವುದೆನ್ನಯ ಮನಂ ನಿಕ್ಕೆಸದೇನೆಂದುದಂ (ಶಾಕುಂತ. ೩೩-೧೦೯). [ಸಂ.]

ದುರಾಕ್ರಮಣ (ನಾ). ನ್ಯಾಯವಲ್ಲದ ಮುತ್ತಿಗೆ ; ಅನ್ಯಾಯದಿಂದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ದಾಳಿ ಮಾಡುವುದು ; ಶತ್ರುಪಾಳಿ ; ದುರಾಕ್ರಮಣ ; ಅತಿಕ್ರಮಣ (Inroad. ಇಂಕಪ). [ಸಂ.]

ದುರಾಗತ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಉದ್ದೇಶ ; ಹೀನವಾದ ಅಪೇಕ್ಷೆ : ಪ್ರೀತಿಯಿಂ ಮನೆಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದಲ್ಲದೆರಂ ತೋಷಗೊಳಿಸಲೆಂದನುನಯದಿ ಪೇಳ್ದನಲ್ಲದ ದುರಾಗತಮಲ್ಲ ಪೇಳ್ದಪಂ ಕೇಳು ಸೊಲ್ಲ (ಪಂಕಾರಾ. ೨-೩೪-೧೩). ೨. ಕೇಡಂಕಂ ; ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ ; ಪಾಪ ; ಹೀನಕಾರ್ಯ : ಆತ್ಮಹತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ . . . ಪರದಲ್ಲಿ ನರಕಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಖಂಡಿತವೆಂದು ತಿಳಿ ; ದುರಾಗತಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಡ (ನೀತಿಚಿಂ. XIII, ೬) ; ದುರದೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ದುಷ್ಟರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ದುರಾಗತವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಧರ್ಮವಚನವನ್ನೂ ದುರುಪಯೋಗಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ (ಆರ್ಯಧ. ೧೭೪). ೩. ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಕಿತ್ತುಕೊಳ್ಳುವುದು ; ಅಪಹರಣ. [ಸಂ.]

ದುರಾಗ್ರಹ (ನಾ). ೧. ಮೊಂಡುತನದಿಂದ ಹಿಡಿದ ಪಟ್ಟನ್ನು ಬಿಡದಿರುವುದು; ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸದಿರುವುದು; ಮೂರ್ಖತನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಟ ; ಹಠಮಾರಿತನ : ಇಂದಿವರ ದುರಾಗ್ರಹವನಿಂತು ಮನ್ನಿಸಿ ಕಳೆವೆಂ (ಅನಂತ. ೬-೩೩) ; ನಿನಗಿನ್ನೀ ದುರಾಗ್ರಹ ಬೇಡ ನಿನಗಳಿವಾದೊಡೀ ಕುರುವಂಶವಳಿವುದು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೨೧-೩೩) ; ಮಾರೀಚ ಮನದಲಿ ಘಸಣಿಗೊಳುತಿರ್ದನು ಕಣಾ ರಾಕ್ಷಸಕುಲಾಧೀಶ್ವರನ ದುಶ್ಚರಿತದ ದುರಾಗ್ರಹಕೆ (ತೊರವೆ. ೨-೮-೧) ; "ನಾನು" ಎಂಬುದೊಂದು "ಜ್ಞೇಯ

ವಸ್ತು . . . ಎಂದು ಕೆಲವರ ಆಗ್ರಹ. ಇದು ದುರಾಗ್ರಹ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೮); ಅಗ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ಹೋದರೂ ದುರಾಗ್ರಹ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೨. ಹಠವಾದಿ ; ಮೊಂಡ : ಆಗ್ರಹದಿಂ ಬಾರಿಪುದು ದುರಾಗ್ರಹನನಕಾರ್ಯಮಾರ್ಗ ಯುಕ್ತನಂ . . . ಸಚಿವಂ ನೃಪನಂ (ಹಂಡಕಂ ೧೦೭-೩). ೩. ಅತಿಯಾದ ಕೋಪ : ಅವಳೇನೋ ಮಾತನಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಆ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಕಿವಿಗೊಡದೆ ದುರಾಗ್ರಹಾವೇಶದಿಂದ . . . ಕೊಂದು ಹಾಕಿದನು (ಕವಿಕ. ೩೩). [ಸಂ.]

ದುರಾಗ್ರಹಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹಠವುಳ್ಳವನು ; ಛಲವಾದಿ ; ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಹಠಮೊಂಡ : ಆ ದುರಾಗ್ರಹಿ ಲೋಕಜನಪರಿವಾದಪದನಿರ್ಭೀತನಕ್ಷವಿನೋದದಃ ಮಮಗ್ನನೊಡ್ಡಿದನಾ ಧನಂಜಯನ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೪-೧೮) ; ಆ ದುರಾಗ್ರಹಿಯೀಳಿದನಸುರಾಂತಕನ ಜಠರದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೪-೨೮) ; ಆ ದುರಾಗ್ರಹಿ ಧಾಳಿಯಿಟ್ಟನು ಧೂರ್ಜಟಿಯ ಗಿರಿಗೆ (ಕೊರಚ. ೧-೮-೩೧). [ಸಂ. ದುರಾಗ್ರಹಿನ್]

ದುರಾಚರಣ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ ; ದುಷ್ಟತನದ ವ್ಯವಹಾರ : ಕಲಿಕಾಲಕ್ಕಾತನ ದುರಾಚರಣಕ್ಕಾಂ ಕೊಕ್ಕರಿಸುತ್ತಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೭೨). ೨. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು; ದುಷ್ಟ : ಕುಂಭಕಾರಕಟಕಮೆಂಬುದು ಪೊಟಲುಂಟಲ್ಲಿ ಚಂಡಕೌಶಿಕನೆಂಬೊಂ ಪಾರ್ವಂ ದುರಾಚರಣಂ ಆತನ ಭಾರ್ಯೆ ಸೋಮಶ್ರೀಯೆಂಬೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೨೫ ವ). [ಸಂ.]

ದುರಾಚರಣೆ (ನಾ). = ದುರಾಚರಣ ೧. [ಸಂ. ದುರಾಚರಣ]

ದುರಾಚಾರ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ ; ಕೆಟ್ಟಚಾಳಿ : ದುರ್ವರ್ತನೆ ; ದುರಾಚಾರದಲ್ಲಿ ನಡೆವರು ಕನ್ನಡಿ ಎನಗೆ (ವಚಸಂ. ೬೦೨-೬) ; ಎಲ್ಲಿಯದು ಬಂದುದು ದುರಾಚಾರವೆಂದೆನುತೆ (ಕವ್ಯರ. ದೇ. ೧೩೩-೨೩) ; ಯಮ ವೆಂದರೆ ಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು ; ಅದು ಹಿಂಸೆ ಅಸತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯ ದುರಾಚಾರ ಪರಿಗ್ರಹ ಎಂದು ಐದು ಪ್ರಕಾರ (ಹಿಂದಸಾ. ೧೦೫) : ಅರಬ್ಬಿಯವರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದುರಾಚಾರಗಳಿದ್ದವು (ಕೃಮುಹ. ೧೦೯) ; ಮಾಡೋದು ದುರಾಚಾರ ಮನೇ ಮುಂದೆ ವೃಂದಾವನ (ಗಾದೆ). ೨. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯವನು : ದುರಾಚಾರಿ : "ದುರಾಚಾರನಂ ಶಿಕ್ಷಿದಾನನೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೬೬-೨೫೦). [ಸಂ.]

ದುರಾಚಾರಿ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯ ; ನೀತಿಗೆಟ್ಟ ; ವಿಷಯ ಲಂಪಟನಾದ. (ನಾ). ೨. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯವನು ; ನೀತಿಗೆಟ್ಟವನು : ಕ್ರೂರಾತ್ಮಂ ವಂಚಕನವಿಚಾರಿ ದುರಾಚಾರಿ ಬಗೆಯದುಯ್ದುವನೆನ್ನಂ (ಹಂಚಾಮೂ. ೬-೧೧೩) ; ದುರ್ವ್ಯಸನಿ ದುರಾಚಾರಿಯೆಂದೆನಿಸಿದಿರಯ್ಯಾ ಎನ್ನ ಲಿಂಗವ್ಯಸನಿ ಜಂಗಮಪ್ರೇಮಿಯೆಂದೆನಿಸಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೫೬೨) ; ದುರಾಚಾರಿಯು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿಂದಿತನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ (ಧಾರರ. ೫೩). ೩. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳುದು : ಕೃತಘ್ನನುಂ ದುರಾಚಾರಿಯುಮಪ್ಪುದು ಮರೆ ನಾಯೆ ಅಕ್ಕುಂ (ಹಂಚತಂ. ೨೭೨-೫೧ ಅಡಿಟಿ). [ಸಂ. ದುರಾಚಾರಿನ್]

ದುರಾಚಾರಿಣಿ (ನಾ). = ದುರಾಚಾರೆ : ದುರಾಚಾರಿಣಿಯಾದ ನನ್ನನ್ನು ಕಂಡು ದೇವರಿಗೆ ಸಿಟ್ಟು ಬಂದಿತು (ಧಾಹಲ್ಯ. ೧೬೯). [ಸಂ. ದುರಾಚಾರಿಣೀ]

ದುರಾಚಾರೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವಳು : ವಿಷಯವಿಷವಲ್ಲಿಯಂ ಪೆರ್ಚಿಸುವ ಜಳಧಾರೆ ಸಾಧುತ್ವಮಂ ಕೆಡಿಸಿ ನಡಸುವ ದುರಾಚಾರೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೩೩);ಎಲೆ ದುರಾಚಾರೆಯುಹ ಮೂರ್ಖೆಯಹ ಪಂಡಿತಸ್ತ್ರೀಯಹ ಸೂಚೀಮುಖಿ (ಹಂಚತಂ. ೨೪೨-೧೯). [ಸಂ.ದುರಾಚಾರಾ]

ದುರಾಜ್ಞೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಆಜ್ಞೆ ; ಅವಿವೇಕದ ಅಪ್ಪಣೆ : ಒಂದು ಹುಲಿಯು . . . ಪ್ರಭುವಿನ ದುರಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿದ ತಪ್ಪಿಗೋಸುಗ ತಕ್ಕ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೋಯಿತು (ಕವಿಕ. ೮). [ಸಂ. ದುರಾಜ್ಞಾ]

ದುರಾಢ್ಯ (ನಾ). ಬಡವ ; ದರಿದ್ರ. 'ಧನಾಢ್ಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುರಾತ್ಮ (ನಾ). ನೀಚ ವ್ಯಕ್ತಿ; ದುರುಳ; ದುಷ್ಟ: ದುರಾತ್ಮಾ ಎನ್ನನೊದೆದ ನಿನ್ನ ಕಾಲ್ಗಳಂ ಜನ್ಮಾಂತರದೊಳಂ ನಾಯುಂ ನರಿಯುಮಾಗಿಯಪ್ಪೊಡಂ ಕೊಂದು ಮಕ್ಕಳ್ವೆರಸು ತಿಂಬೆಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮-೧೯) ; ವರಚಕ್ರಮೆ ಕಯ್ಗೆವರಲ್ ಕರೆಚಕ್ರಂ ಪೂಣ್ದು ಪೋದ ಬೇಗದೊಳೆ ಪರಂಪರೆವೋದ ನಾತನಿನ್ನೆಂದಿರದಾನಂದಿತ ವಿಶಾಖನಂದಿ ದುರಾತ್ಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೫೬) ; ಇಷ್ಟವಂಚಕನೇ ದುರಾತ್ಮನೆ ಕಷ್ಟನೇ ಕಾರ್ಪಣ್ಯಭಾವನೆ ಕಪಟಮಾನಸನೆ (ಬಸಪು. ೪೫-೨೦) ; ದೊರೆಗಳೊಲಿದೀವ ಕಜ್ಜಂ ಸಮೀಪದ ದುರಾತ್ಮರಿಂ ಕಿಡದೆ ಮಾಣ್ದಪುದೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೩-೨೫). [ಸಂ. ದುರಾತ್ಮನ್]

ದುರಾತ್ಮಕ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು; ದುರುಳ; ದುಷ್ಟ : ದುರಾತ್ಮಕರೆನ್ನನೆಳದೊಯ್ದು ಬೀಳಿಸುವರಗ್ನಿಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೩-೪೪) ; ಈ ದುರಾತ್ಮಕನ ಶಿರವನರಿವೆನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೫-೩೬). [ಸಂ.]

ದುರಾತ್ಮಿಕೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸಿನವಳು ; ದುಷ್ಟೆ : ಎಲೆ ಎಲೆ ದೋಷ ದೂಷಿತೆ ದುರಾತ್ಮಿಕೆ . . . ಎನುತ್ತಲೆದುಲಿದಾಕೆಯಂ ನಿಳಯದಿಂ ಪೊಱಗಿಕ್ಕಿ ನಿರೀಕ್ಷಿಪಾಗಳ್ (ವೃಷವಿ. ೯-೫೬). [ಸಂ. ದುರಾತ್ಮಿಕಾ]

ದುರಾತ್ಮೆ (ನಾ).=ದುರಾತ್ಮಿಕೆ: ದುರ್ವ್ಯಸನೆ ದುರಾತ್ಮೆಯಪ್ಪ ವಧು ಸಜ್ಜನಮೇ (ಮುದತಿ. ೯೮-೬). [ಸಂ. ದುರಾತ್ಮಾ]

ದುರಾದೃಷ್ಟ (ನಾ). ದುರದೃಷ್ಟ ; ಹೀನ ಅದೃಷ್ಟ : ಅದು ನಮ್ಮ ದುರಾದೃಷ್ಟ (ದೇವಹಂ. ೨೦೦). [<ಸಂ. ದುರದೃಷ್ಟ]

ದುರಾಧರ್ಷ (ಗು). ತಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ; ಅಡಗಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ: ಉದ್ಧತದುರಾಧರ್ಷ ಹರ್ಷೋನ್ನತದೊಳಳಿನೀಲವೇಣಿ ಮುಂತಪ್ಪ ಕಜ್ಜವನೊಪ್ಪಮೆನಲುಃಸ್ವರ್ದಳೀವೇಳ್ದೆನು (ವಂಕಾರಾ. ೨-೮-೮). [ಸಂ.]

ದುರಾಪ (ಗು). ೧. ಜಯಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ ; ಗೆಲ್ಲಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ. ೨. ಬಳಿ ಸಾರಲು ಕಷ್ಟವಾದ. (ನಾ). ೩. ಪಡೆಯಲು ಕಷ್ಟಕರವಾದುದು ; ಹೊಂದಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು : ಪಗೆವಂಗಂ ಕೆಳೆಯಂಗಂ ಮಾರ್ದ್ರಮತಿಯುಂ ತ್ವನ್ಮೂರ್ತಿ ತೀರ್ಥೇಶ ಮಾಡುಗುಮಾಳೋಚಿಸೆ ನಿನ್ನ ತತ್ತ್ವಮ[ವಿ]ಸಂವಾದಂ ದುರಾಪಂ ಗುಣಾಬ್ಧಿ ಗಭೀರಂ ಭವದೀಯಮೆಂದು . . . ಬಂದಿಸಿದನಾ ಪಾಪೇಭಕಂಠೀರವಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೫೪). [ಸಂ.]

ದುರಾಪಾಸ್ತ (ನಾ). ೧. ಪರಿಹರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು. ೨. ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು : ಉದರಂಭರಣವೆ ದುರಾಪಾಸ್ತವಾಗಿರಲು ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ದ್ರವ್ಯವೆಲ್ಲಿ ? (ಜ್ಯೋತಿಪ್ರ. ೨೦) ; ಸಾವಿರಾರು ರೂಪಾಯಿ ವೆಚ್ಚದ ಈ ಪರಿಹಾರಕಾರ್ಯವು ಖಾಸಗಿ ಜನರಿಗೆ ದುರಾಪಾಸ್ತವಾದದ್ದು (ಕರವೀ. ೧೦೩) ; ಸೇಕ್ಸಪೀಯರನ ವಾಣಿಗೆ ಚಲನೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂಥ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸದ್ಯದ ಮಾನವ ಮನಸ್ಸು ದೊರಕಿಸುವುದೆಂದರೆ ದುರಾಪಾಸ್ತವಾದುದಾಗಿದೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೩೦) ; ಈ ರೀತಿ ಇವುಗಳ ತಳಕು ಬೀಳುವುದು ದುರಾಪಾಸ್ತವು. ತಳಕು ಬಿದ್ದ ಕ್ಷಣವೆ ಮುಕ್ತಿಯ ಕ್ಷಣ ಎನ್ನಬಹುದು (ಯಾತ್ರಿಕ. ೬೬). [ಸಂ.]

ದುರಾಭಿಮಾನ (ನಾ). = ದುರಭಿಮಾನ : ಅರ್ಜುನನು ನಿಜಸೂನು ಮಡಿಯೆ ದುರಾಭಿಮಾನನೆಂದನು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೮-೫೮). [< ಸಂ. ದುರಭಿಮಾನ]

ದುರಾರಾಧ್ಯ (ಗು). ೧ ಒಲಿಸಲು ಸುಲಭವಲ್ಲದ; ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ: ಈ ದುರಾರಾಧ್ಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಮಗನು ಬಹುಶಃ ಮುಂದಿನ ಜೀವನದ ಮೊದಲ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡಾನೊ ಏನೊ (ಗಾಳಿಹ. ೧೧). (ನಾ). ೨. ಒಲಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ. [ಸಂ.]

ದುರಾರಾಧ್ಯೆ (ನಾ). ಮೆಚ್ಚಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದವಳು ; ಸುಲಭವಾಗಿ ಒಲಿಯದವಳು : ತಾಮಸಿ ದುರಾರಾಧ್ಯೆಯಪಯಶಮದೇಂ ನೆನೆದ ಮನದಿ ಕುಲಗೇಡಿತನವ (ವಂಕಾರಾ. ೨-೬-೪೫). [ಸಂ. ದುರಾರಾಧ್ಯಾ]

ದುರಾರೋಹ (ನಾ). ಹತ್ತಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು,-ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು: ಆ ಮರನಂ . . . ದುರಾರೋಹಮುಮಾದೊಡಂ ಬಗೆಯದೆ ಬಳಸಿದ ಬಳ್ಳಿವಿಡಿದಡರ್ದೇಱಿ (ಶಾರಂಪೂ. ೧೬೬). [ಸಂ.]

ದುರಾಲಂಭ (ನಾ). ಒಂದಂ ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: "ಶೊರೆಯುಂಗುಳಂ ದುರಾಲಂಭ [ಪಾಠಾಂ. ಬ]ಮೆನಿಸಿತ್ತು" (ಮಂಗರಾ. ೩೬-೧೬). [ಸಂ. ದುರಾಲಂಭಾ]

ದುರಾಲಭ$_1$ (ನಾ). = ದುರಾಲಭೆ: ಭದ್ರಮುಸ್ತೆ, ದುರಾಲಭ . . . ಇವುಗಳ ಕಷಾಯವಿಕ್ಕಿ ಸೇವಿಸೆ ಪಿತ್ತಜ್ವರ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು (ಸಕವೈ. ೭೯). [ಸಂ. ದುರಾಲಭಾ]

ದುರಾಲಭ$_2$ (ಗು). ೧. ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಷ್ಟವಾದ; ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. ೨. ಮುಟ್ಟಲು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ. ೩. ಪಡೆಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ. [ಸಂ.]

ದುರಾಲಭೆ (ನಾ). ಒಂದಂ ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ತೀಟಕಸಂಧಿ; ತುರಂಚಿ: "ಕಪಿಕಚ್ಛು ದುರಾಲಭೆ ತುಱುಚಿ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೬-೨೧); ಜಳದಂ ಶುಂಠಿ ದುರಾಲಭೆ ಗುಳೂಚಿಯೆಂಬಿನಿತುಮಂ ಕಷಾಯಂಗೊಂಡಾಗಳೆ ಕುಡಿಯೆ ವಾತದೋಷಂ ಸಲೆ ವಿಷಮಜ್ವರಂ ದಿನತ್ರಯಕ್ಕುಪಶಮಿಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೦೬). [ಸಂ. ದುರಾಲಭಾ]

ದುರಾಲಾಪ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟಮಾತು; ನಿಂದೆ; ಬಯ್ಗುಳಂ; ದೂಷಣೆ: ಪಾಪಕರ್ಮವೆ ಧರ್ಮ ಉಲಿವ ಪ್ರಲಾಪನೆಯ ಜಪವಾಡುವ ದುರಾಲಾಪವೇ ಮಂತ್ರವು ನಿನಗೆ (ಬಸಪು. ೪೧-೯). ೨. ಶಪಿಸುವುದು; ಶಾಪ. [ಸಂ.]

ದುರಾಲೋಕನ (ಗು). ಕಣ್ಣು ಕುಕ್ಕುವ; ಕಣ್ಣು ಕೋರೈಸುವ: ಸನತ್ಕುಮಾರಮಾಹೇಂದ್ರಪತಿಗಳಿಂದ್ರಾಯುಧೋಪಮಾನಪರಾರ್ಧ್ಯಮಣಿ ಮಯೂಖಮಾಳಿಕಾದುರಾಲೋಕನನಕ್ಷತ್ರಮಾಳಾಕಳಾಪಕಕ್ಷಂಗಳಪ್ಪ ಪಕ್ಷಗಜಂಗಳ ನೇಱಿ . . . ಚಾಮರಂಗಳನಿಕ್ಕೆಯುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೦೩ ವ). [ಸಂ.]

ದುರಾಲೋಚನೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಯೋಚನೆ; ದುಷ್ಟ ವಿಚಾರ: ದುರಾಲೋಚನೆಯಲ್ಲ, ದೂರಾಲೋಚನೆ! (ನಟಸಾ. ೨೩೨); ನೀವು ದುರಾಲೋಚನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೀರಿ (ವಕಥಾ. ೧೦೩). [ಸಂ. ದುರಾಲೋಚನ]

ದುರಾಲೋಚಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕೆಟ್ಟ ಯೋಚನೆ ಮಾಡು; ದುಷ್ಟ ವಿಚಾರ ಮಾಡು: ಆದರೆ ರೈತನು ದುರಾಲೋಚಿಸಿ ನಾನು ಇವರಿಗೆ ಈ ಗುಟ್ಟು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟರೆ ಇವರೇ ತಿಂದು ಹಾಕಿಬಿಡುತ್ತಾರೆ . . . ಎಂದುಕೊಂಡು (ಪಂಚಾಮೃ. ೭೯). [ದುರಾಲೋಚನೆ + – ಇಸು$_3$]

ದುರಾಶೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಅಪೇಕ್ಷೆ; ದುಷ್ಟ ಬಯಕೆ; ಅತಿಯಾಸೆ: ಕಾರೆಯ ಸೊಪ್ಪಾದರೂ ಕಾಯಕದಿಂದ ಬಂದುದು ಲಿಂಗಕ್ಕರ್ಪಿತವಲ್ಲದೆ ದುರಾಶೆಯಿಂದ ಬಂದುದು ಅನರ್ಪಿತ (ವಚಸಂ. ೨೬೨-೬೨): ದುರಾಶೆ[ಪಾಠಾಂ. ಸೆ]ಯುಂ ಪೊತ್ತು . . . ಅಭವನಂ ಪೊಗಳದಳಿವರನೇನನೆಣಿಸುವೆನು (ಬಸಪು. ೧-೩೬); ಇದು ಕೌರವರಿಗೆ ಅಂತ್ಯಕಾಲ . . . ದುರಾಶೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ (ವಕಥಾ. ೯೬). [ಸಂ. ದುರಾಶಾ]

ದುರಾಶೆಗಾರ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಆಸೆಯುಳ್ಳವನು: (ಶ). [ದುರಾಶೆ + – ಕಾರ$_1$ (<– ಕಾಱ)]

ದುರಾಸದ (ಗು). ೧. ಜಯಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ; ಗೆಲ್ಲಲು ಕಷ್ಟವಾದ (ನಾ). ೨. ಜಯಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯನಾದವನು; ಸೋಲಿಸಲು ಆಗದವನು; ಅಜೇಯ: ಕುರಗಾಕೃತಿ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಪರೀವೃತಂ . . . ದುರಾಸದು ಸಿಂಹಮಧ್ಯದ್ರೇಕ್ಕಾಣಂ (ಜಾತಕ. ೧೯-೧೪); ತಾಳವನದೊಳತಿದುರಾಸದನಾದ ಖರಾಕಾರನಾದ ಧೇನುಕಾಸುರನನ್ನು ಲೀಲೆಯಿಂದ ಮರ್ದಿಸಿ (ಕಗವಿ. ೬೭; ವಿಷ್ಣುಪು). [ಸಂ.]

ದುರಾಸೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಬಯಕೆ; ದುಷ್ಟ ಆಸೆ; ಅತಿಯಾಸೆ: ದುರಾಸೆ ಮುಂದುಗೊಂಡು . . . ಪರರೊಡವೆಯ ಅಪಹರಿಸುವ ಸೆಟ್ಟಿ ಮುಂತಾದ ಸಮಸ್ತ ಕಳ್ಳರ ಮಕ್ಕಳ ಕಂಡಿ ಬೇಡಿ (ಮಧಮಾ. ೪೭-೬೪); ಮಕ್ಕಳು ಜಿಪುಣರಾಗಬಹುದು; ದುರಾಸೆಗೂ ತುತ್ತಾಗಬಹುದು (ಶಿಕ್ಷದ. ೭೩). [<ಸಂ. ದುರಾಶಾ]

ದುರಾಹರ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಆಹಾರ; ನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಆಹಾರ: ಸದಾಚಾರವ ಬಿಟ್ಟು ಹೀನರೊಡನಾಡಿ ದುರಾಹರಗೊಂಡಿರುತ್ತನಾಚಾರಕೆ ಸಂದು ಶೂದ್ರಕನೆನಿಪ್ಪ ಪೆಸರ್ ನೆಲೆಗೊಂಡು ವೀರರೊಳ್ ಸೇರನ (ಶಬೀಶಂ. ೭). [<ಸಂ. ದುರಾಹಾರ]

ದುರಾಹವರಂಗ (ನಾ). ಕಾಳಗ ಮಾಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ ಯುದ್ಧರಂಗ; ಹೋರಾಡಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಕಾಳಗದ ಕಣ: ಅರಿಗ ದುರಾಹವರಂಗಾಂತರದೊಳಭೀತಂ ನಿಜಾರಿಸಮಿತಿಗಳಿಂದಂ ನೆರೆದ ಜಯಂಗೊಂಡಾಗಡೆ ಸುರಾಂಗನಾಸುರತವಿಷಯಸುಖಮಂ ಕೊಟ್ಟಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೫೯). [ಸಂ.]

ದುರಿಂದ್ರಿಯಸುಖ (ನಾ). ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಂಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಕೀಳಾದ ಸೌಖ್ಯ: ದುರಿಂದ್ರಿಯಸುಖಕೆ ಕೊಕ್ಕರಿಕೆ ಪುಟ್ಟೆ ನಿರ್ವೇಗದಿಂ ನಿರಿಂದ್ರಿಯಸುಖಕ್ಕೆ ನಾಡೆ ಮನವಿಟ್ಟು (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೩೧). [ಸಂ.]

ದುರಿಚ್ಛೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಬಯಕೆ,-ಅಪೇಕ್ಷೆ: ತನ್ನ ಸಂಗಡ ಎರಡನೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಾಪಪಂಕದಲ್ಲಿ ಎಳೆಯುವ ದುರಿಚ್ಛೆಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕೂಡಲೇ ಮಾತ್ರ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಪಘಾತ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಬ್ರಹ್ಮಜೀ. ೯೪). [ಸಂ. ದುರಿಚ್ಛಾ]

ದುರಿತ (ನಾ). ೧. ಪಾಪ; ಪಾತಕ: "ದುರಿತದೊಳು ದುಃಖದೊಳು ಮತ್ತೆ ಭವಮಾಲೆಯೊಳಘಾಖ್ಯಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೫೦-೫೧); ದುರಿತಘನತಿಮಿರದಶಶತಕಿರಣಮತಿಪ್ರೀತಿಕರಣಮಖಿಳವಿನೇಯೋದ್ಧರಣಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೩೭); ಭವಬಾಧನ ದುರಿತಂಗಳ ಗೆಲುವೊಡೆ ಓಂ ನಮಃಶಿವಾಯ ಶರಣೆಂದೊಡೆ ಸಾಲದೆ (ಬಸವ. ೭೯); ಪರೆವುದು ದುರಿತತಮಿಸ್ರಂ . . . ಯಶೋಧರಚರಿತಕಥಾಶ್ರವಣಮೆಂಬ ಚಂದ್ರೋದಯದೊಳ್ (ಯಶೋಚ. ೧-೨೬); ಅಗಡು ಮಾಡಿದ ನಿಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳ ವಿಗಡತನಕಂಜಿದರೊ ದುರಿತದ ಸೊಗಡಿಗಂಜಿದರೊ ವೃಥಾಸುತರೆಂದಳಿಂದುಮುಖಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೩-೪೬); ಬರುದ ಗಳಿಸಲಿಕಸಪ, ಹೆಸರ ಪಸರಿಸಲೆಸಪ ದುರಿತಗಳ್ಗೆಣೆಯುಂಟೆ (ಮುಂಕುಕ. ೬೫೬). ೨. ಕೇಡು; ಅಪಾಯ: ಶುಭಗ್ರಹಂ ಸಕಲ ದುರಿತಮಂ ಪರಿಹರಿಕುಂ (ಜಾತಕ. ೭-೧೪): ಕಂಸ ನಿನ್ನ ಪಾಪಾತ್ಮಗಳೆಂದೊಡಾವ ದುರಿತಂಗಳುಮೆಮ್ಮೊಳೆ ಪೊರ್ದಲಂಜುಗುಂ (ಜಗವಿ. ೬-೬೦); ನಿನ್ನಡಿಸೋಂಕಿನೊಳಖಿಲದುರಿತಗಳ ಸನ್ನಾಹವ ಸದೆದಟ್ಟಿ . . . ಏಳ್ಗೆವೆತ್ತಿಹೆನು (ಹದಿಬ. ೧-೩೬). ೩. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: ದುರಿತ . . . ವಾರಣಮಾರಯೆಯೆಂಟಕ್ಕೆ ನಾಮಮಿದು (ವ್ಯವಹಾ. ೯-೮); ಮದಹಸ್ತಿ ದುರಿತ ವಸು ಫಣಿ ನಾಗಂ . . . ಯೆಂಟರ ಪೆಸರು (ಭಾಸ್ಕರ. ೭೪-೩): ೮ ಎಂಟು ಎಂಬ ಈ ಸಂಕೇತಾರ್ಥದ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. [ಸಂ.]

ದುರಿತಕಾರಿ (ನಾ). ಪಾಪಮಾಡುವವನು; ಪಾತಕಿ: ಕರವಾಳಕದಿರದಿಹ ದುರಿತಕಾರಿಯ ಹೃದಯ ಕರುಣೆಯಿಂ ಕರಗಿತೊ (ಮಂಕುಕ. ೨೯೬). [ಸಂ. ದುರಿತಕಾರಿನ್]

ದುರಿತಕ್ಷಮಿತ (ನಾ). ಪಾಪವನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸುವವನು: ಮಂಗಳಚರಿತ ದುರಿತಕ್ಷಮಿತ ರಾಘವ ವಿಶ್ವಪೂಜಿತ . . . ರಕ್ಷಿಸು ನಮ್ಮನನವರತ (ಹರಿಶಾ. ೪). [<ಸಂ. ದುರಿತಕ್ಷಮಿತೃ]

ದುರಿತಘರಟ್ಟ (ನಾ). ಪಾಪವನ್ನು ಪುಡಿಮಾಡುವವನು,-ನಾಶಮಾಡುವವನು ; ಪಾಪನಾಶಕ : ಭಕ್ತರ ಮನಂಗಳ ಘಟ್ಟಯಂ ನೋಡಲ್ಕೆ ದುರಿತಘರಟ್ಟನುಂ ತಾಂ ಬಂದು ಬೇಡಿದನು (ಬಸಪು. ೨೩-೨೯). [ದುರಿತ + ಘರಟ್ಟ]

ದುರಿತದಲ್ಲಣ (ನಾ). ಪಾತಕವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವವನು: ದುರಿತದಲ್ಲಣ ದುಷ್ಟಮರ್ದನ ಪರಮಸುಖದಿಂದತ್ತಲಿರೆ (ಕೌಶಿಕಾ. ೩೮-೧). [ದುರಿತ + ತಲ್ಲಣ (<ತಲ್ಲಟ)]

ದುರಿತದೂರ (ನಾ). ಪಾತಕಕ್ಕೆ ಹೊರತಾದವನು ; ಪಾಪವಿಲ್ಲದವನು : ಜಯ ಜನೇಂದ್ರ ನತಸುರೇಂದ್ರ ದುರಿತದೂರ ದೀತಮಾರ (ಅಜಿಪು. ೭-೧೫ ವ). [ದುರಿತ + ದೂರ]

ದುರಿತಬಂಧನ (ನಾ). ಪಾಪದ ಬಂಧನ,-ಸಂಬಂಧ : ದೇವಪೂಜೆಯ ಮಾಟ ದುರಿತಬಂಧನದೋಟ . . . ಜಂಗಮಾರ್ಚನೆಯ ಮಾಟ ಕೂಡಲ ಸಂಗನ ಕೂಟ (ಬಸವ. ೧೭೭). [ದುರಿತ + ಬಂಧನ]

ದುರಿತಭಾಜನ (ನಾ). ಪಾಪಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾದವನು ; ಪಾಪಿ : ನರಕಕರ್ಮವ ಮಾಡಿ ಇಹದೊಳು ದುರಿತಭಾಜನನಾಗಿ ಕಡೆಯಲಿ ಪರಕೆ ಬಾಹಿರನಾಗಿ ನಾನಾಯೋನಿಯೊಳು ಸುಳಿದು ಹೊರಳುವನುವನು ಕೃಷ್ಣ ದೇವನು ಕರುಣಿಸಿದನೇ (ಕುಮ್ಮಾರ್ಥೀ. ೩-೨೯). [ದುರಿತ + ಭಾಜನ]

ದುರಿತಯುತ (ಗು). ೧. ಪಾಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಪಾಪದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ; ಪಾತಕಿ : ದುರಿತಯುತನಾಗಿ ಗಮ್ಮನೆ ನರಕಕ್ಕಿಟಿಯಲ್ಕೆ ಬಗೆವ ಜೀವಾಳಿಗಮುರ್ವರೆಯೊಳ್ ಕುತತ್ತ್ವರುಚಿ ತಾಂ ದೊರೆಕೊಳ್ಗುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೯೧). [ದುರಿತ + ಯುತ]

ದುರಿತವರ್ತಿ (ನಾ). ಪಾಪದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತುವಂತಹುದು,-ತೊಳಲುವುದು : ಚತುರಶೀತಿಲಕ್ಷಪ್ರಮಾಣ ಯೋನಿಮುಖಂಗಳೊಳಾವರ್ತನ ಪರಿವರ್ತನದಿಂ ದುರಿತವರ್ತಿಯಾಗಿ ನವೆವ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವಕ್ಕೆ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೩೨ ವ). [ಸಂ. ದುರಿತವರ್ತಿನ್]

ದುರಿತವಶ (ನಾ). ಪಾಪದ ಪ್ರಭಾವ: ದುರಿತವಶದಿಂದೆ ತಿಟ್ಟನೆ ತಿರಿಯದೆ ಸುಖನಿಳಯಮಪ್ಪ ಮುಕ್ತಿಶ್ರೀಯೊಳ್ ನೆರೆದಿರ್ಪೆನೆಂಬ ಭವ್ಯಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೭೭). [ದುರಿತ + ವಶ]

ದುರಿತವಿಜಯ (ನಾ). ಪಾಪವನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವಿಕೆ : ದಿವಿಜನಿಕಾಯದ ಜಯಜಯರವದಿಂದಂ ದುರಿತವಿಜಯಮುಮಂ ತಮಗೆ ಮಹೋತ್ಸವದಿನಟೆ ಪುತ್ತುವಿದಿರ್ಗೊಳ್ವವೊಲೆಸದುದು ಸಮವಸರಣ ದುಂದುಭಿನಿನದಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೧೩೬). [ದುರಿತ + ವಿಜಯ]

ದುರಿತವಿನಾಶ (ನಾ). ಪಾಪದ ನಿವಾರಣೆ ; ಪಾಪನಾಶ : ಈ ಶರೀರದೊಳ್ ಘಾತ್ಯಘಾತಿ ದುರಿತವಿನಾಶಮುಮನಂತಚತುಷ್ಟಯಮುಂ ಕೇವಲಲಬ್ಧಿಲಾಭಮುಮಪ್ಪುದನಱದು (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೦೨೧ ವ). [ದುರಿತ + ವಿನಾಶ]

ದುರಿತವಿಪಾಕ (ನಾ). ಪಾಪದ ಫಲ; ದುಃಖ ; ನೋವು: "ದುರಿತ ವಿಪಾಕಂ ಯಾತನೆ ಗುರುವೇದನೆ ದುಃಖಮಾರ್ತಿ ಪೀಡೆಯಸಾತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೦-೦೧). [ದುರಿತ + ವಿಪಾಕ]

ದುರಿತವ್ರಜ (ನಾ). ಪಾಪದ ಸಮೂಹ; ಪಾತಕದ ರಾಶಿ,-ಗುಂಪು: ದುರಿತವ್ರಜವೊರ್ಮೆಯೆ ಬೆದಱಿ ಕಿದಱಿ ಕಿಡುಗುಮಮೋಘಂ (ಚಿನಾಲಿ. ೪-೪). [ದುರಿತ + ವ್ರಜ]

ದುರಿತವ್ರಾತ (ನಾ). = ದುರಿತವ್ರಜ : ದುರಿತವ್ರಾತಲತಾಕೃಪಾಣ ವಿಸರದ್ದುರ್ಬೋಧ ರೋಧಸ್ಸಿನೀತರಣದ್ರೋಣಿ(ಚಂದ್ರಪ್ರ.೦-೦೨); ದುರಿತವ್ರಾತದ ಮಾತು ಸಲ್ಲದಿರವೇಟತ್ತತ್ತ ಭವ್ಯರ್ಕಳಂ ಬರವೇಟ್ಟಿಟ್ಟರಮಿತ್ತಲಿತ್ತಲೆನುತುಂಕೈಸನ್ನೆಗೆಯ್ವಂತಿರೆ (ಅನಂತಪು. ೧೦-೨೩). [ದುರಿತ + ವ್ರಾತ]

ದುರಿತಸಂಕುಳ (ನಾ).=ದುರಿತವ್ರಜ : ಶ್ರೀವಿಭೂತಿಯಿನೊಲಿದು ಧರಿಸಿರೆ ಭವವನು ಪಱಿವುದು ದುರಿತಸಂಕುಳವನೊರಸುವುದು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೯೩-೨೦೯). [ದುರಿತ + ಸಂಕುಳ (= ಸಂಕುಲ)]

ದುರಿತಸಂಹರಣ (ನಾ). ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವುದು,-ನಾಶಮಾಡುವುದು : ಇದು ಸದಾಯುಃಕೀರ್ತಿವರ್ಧನ . . . ಪದುಮನಾಭನ ಚರಿತ ಪಾವನ ದುರಿತಸಂಹರಣ (ಕೌಶಿಕಾ. ೪೪-೩೪). [ದುರಿತ + ಸಂಹರಣ]

ದುರಿತಹರ (ಗು). ೧. ಪಾಪವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವ; ಪಾತಕವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ : ಇದು ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಮಿಎ ಇರ್ದುದೆ ದುರಿತಹರಕ್ಷೇತ್ರಮಿಎ ಮೆಯ್ಯೊಳೀ ತೋರ್ಪುದೆ ಸಿದ್ಧಕ್ಷೇತ್ರಮೆಂದಾದರದಿನಿವರ್ಗೆ ತೋರ್ಪಂತು ಟಾಗಿರ್ದುದು (ಸುಕುಮಾ. ೪-೪೬). (ನಾ). ೨. ಪಾಪವನ್ನು ಕಳೆಯುವುದು,-ಪರಿಹರಿಸುವುದು : ನಿಜತತ್ತ್ವಂ ದುರಿತಹರಂ ನಿಜತತ್ತ್ವಮೆ ತಪ್ಪದಪ್ಪುದಾರ್ಯಾಷಟ್ಕಂ (ಪಂಚಾರ. ೪೫೬). ೩. ಪಾಪವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವವನು,-ಪರಿಹರಿಸುವವನು. ೪. ಶಿವ : ವರದ ಶಂಕರ ಭಕ್ತ ಶಂಕರ ದುರಿತಹರ ನಿಖಿಳೈಕರಕ್ಷಣ . . . ಮಮ ರಕ್ಷ (ಬಸಪು. ೨-೧೭). ೫. ಜಿನ: "ದುರಿತಹರನಕ್ಷಯಂ ವೀತರಾಗನರ್ಹಂ ಜಿನೇಶ್ವರಂ ತೀರ್ಥಕರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨-೭). [ಸಂ.]

ದುರಿತಹರಣ (ನಾ). ೧. = ದುರಿತ ವಿನಾಶ : ಆ ಜಿನಪುರಾಣಮುಮನಮರೀಜನ ಮೃದುಮಧುರನಿನದಗೀತಮುಮಂ ರಾರಾಜಿತಮಂ ತ್ರಿಜಗಜ್ಜನಪೂಜಿತಮಂ ಪೇಟ್ವೆ ದುರಿತಹರಣಮುಮರಿದೇ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೧೫). ೨. ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು : ಬಗೆದಂದಮಪ್ಪ ತನು ಬಗೆವುಗೆಯುಂ ಬಗೆದುದಮಪ್ಪಕೆಯ್ತುಂ ಚಿತ್ತಂ ಬುಗೆಯುಂ ವ[ಪು]ಪ್ಪದ ದೇವರ್ ತೆಗೆದರ್ ಕಿಱಕಿಱದೆ ದುರಿತಹರಣನ ಬಗೆಯಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೦೪). [ಸಂ.]

ದುರಿತಾತ್ಮಕ (ನಾ). ಪಾಪದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ; ಪಾತಕಿ ; ಪಾಪಿಷ್ಠ : ವಿಕಳ ಕುರುನೃಪರೊಳಗೆ ದುರಿತಾತ್ಮಕರ ಕಾಣೆನು ನಿನ್ನ ಸರಿಹೋಲಿಕೆಗೆ (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೧೭-೩). [ಸಂ.]

ದುರಿತಾರಿ (ನಾ). ಪಾಪಕ್ಕೆ ಶತ್ರು,-ಹಗೆ: ಬಾಹೂರಬೊಮ್ಮಯನೆಂಬ ಭಕ್ತನು . . . ವಿಕಾರದೂರನು ಸಾರಭಕ್ತಶರೀರಿ ದುರಿತಾರಿ (ಬಸಪು. ೨೨-೨೩). [ದುರಿತ + ಅರಿ₆]

ದುರಿತಾಸಹಿಷ್ಣು (ನಾ). ಪಾಪವನ್ನು ಸಹಿಸದಿರುವವನು: ದುರಿತಾಸಹಿಷ್ಣು ಸುತಪಶ್ಚರಿಷ್ಣು . . . ಗುಣಾಗಣಾಲಂಕರಿಷ್ಣುವೆನೆ ನೆಗಟ್ದನುದಯಚಂದ್ರ ಮುನೀಂದ್ರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೨೮). [ದುರಿತ + ಅಸಹಿಷ್ಣು]

ದುರಿದೂಬಲು (ನಾ). (?) : ಪೊಳಗೆರೆ ಕೂಹೆಯ ಕಾಲ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಪಡುವಲಾಗಿ ತಿರಿಗಿದ್ದು ಬಡಗಲಾಗಿ ತಿರಿಗಿ ಪಡುವಲಾಗಿ ತಿರುಗಿ ಬಡಗಲಾಗಿ ತಿರುಗಿದ ದುರಿದೂಬಲಾಗಿ ಕರಿಯ ಕಲ್ಲ ಮೇಲೆ ಹಾದು (ಎಕ.III, ತಿರುಮ. ೬೨-೨೦೨ ; 1622). [P ಇದು 'ಉರಿದೂಬಲಾಗಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ ವಿರಬಹುದೇ ?]

ದುರಿಯಶ 'ದುರುಯಶ' ನೋ.

ದುರಿಸೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿ (?): ದುರಿಸೆ ಗಿಳಿ ಪರ್ದು ಮರವಂ ಮರಕುಟಿಗಂ ಪೞಿಲೆ ಬುಱುಗಿ ಹಸುಬಂ ಪುಣಪುಲ್. (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೩-೧೪೬). [?]

ದುರೀಷಣೆ (ನಾ). ೧. ಶಪಿಸುವುದು ; ಶಾಪ. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣು. [ಸಂ. ದುರೀಷಣಾ]

ದುರು₁ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸಿಟ್ಟನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದುರುಗುಟ್ಟು' ಪರಾ.

ದುರುದುರು, ದುರದುರ₁ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಇವತ್ತು ದುರುದುರು ಉರಕೋತಾ ಮಾರಿ ಗಂಟ ಹಾಕಿಕೊಂಡ ಹೊರಟರು (ಗಂಗಾಸಾ. ೮೪); ಕೋಪಗೊಂಡ ಅವನು ತಲೆಯನ್ನೆತ್ತಿ ಹಕ್ಕಿಯನ್ನು ದುರುದುರು ನೋಡು ತ್ತಲೇ . . . ಪಕ್ಕಿ ಬೆಂದು ಬಿತ್ತು (ನೀಗಟ್ಟು. ೪೦); ವೈದ್ಯನು ಮತ್ತೆ ಮೇಲೆದ್ದು, ತಲೆಯಲ್ಲಾಡಿಸಿ . . . ದುರುದುರು ದಿಟ್ಟಿಯ ನೀಲಿಗಣ್ಣು ಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದನು (ಕೃಷರು. ೧೧೯); ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದ ಕೆಲ ಜನರು ಆ ಜ್ಞಾನಿಯ ದುರದುರ ನೋಡಿದರು (ಕವಿಸೋ. ೭-೫).

ದುರು₂ (ನಾ). ದಟ್ಟವಾದುದು; ಅತಿಶಯವಾದುದು; ಹೆಚ್ಚಳ. 'ದುರುದುಂಡಗೆ', 'ದುರುದುಂಬೆ₁' ಪರಾ. [<ತುಳುಗು₁]

ದುರುಕ್ತ (ಗು). ೧. ತಪ್ಪಾಗಿ ಹೇಳಿದ; ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ. ೨. ಕಠಿಣವಾಗಿ ಆಡಿದ; ಬಿರುಸಾಗಿ ಹೇಳಿದ. (ನಾ). ೩. ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಾತು; ಅನುಚಿತವಾದ ನುಡಿ; ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು: ಸ್ಥಿರವರ್ಥಶೂನ್ಯಮೆಂಬುದು ದುರುಕ್ತವಿದನಿಂತು ಪೇಟ್ಟೊಡೆಲ್ಲಂ ಪೀನಂ ಮರುಳಂ ಮದಿರಾಪರವಶಶರೀರನುಂ ಪೇಟ್ಟುವಜಾವನಾವಂ ಪೇಟ್ಟಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೬೫); ದುರುಕ್ತಮತ್ಯಂತ ದೋಷಮಕ್ಕುಂ ಕೃತಿಯೊಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೮೨); ನೀಂ ನುಡಿವೈ ದುರುಕ್ತಮಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೨-೮೫). ೪. ಕಠಿಣವಾದ ನುಡಿ; ಬಿರುಸಾದ ಮಾತು. ೫. ನಿಂದಾಸ್ಪದ ವಾದುದು. [ಸಂ.]

ದುರುಕ್ತಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಡುನುಡಿ; ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು: ಅಂತಾ ದುರಾತ್ಮನ ದುರುಕ್ತಿಗೆ ಜನಕಸುತೆ ಕಡುಮುಳಿದು (ತೊರಾಮಾ. ೯-೧೯೦ ವ); ಬೇಗೆ ಯೊಳಗಣ ಮಿಡುಚೆಗಳ ಕೆಡದಿ ವ್ಯಕ್ತ ಉರಿದೇ ಹೋಹಿರಲ್ಲದೆ ಶಕ್ತಿ ಯುಂಟೇ ನಿಲಲು ನಿಮ್ಮ ದುರುಕ್ತಿಗಳು ಬೇಡಿನ್ನು ಕೆಡುವಿರಿ (ಬಸವ. ೫೭-೨೪). ೨. ತಿರಸ್ಕಾರದ ಮಾತು; ನಿಂದೆ; ತೆಗಳಿಕೆ; ಬಯ್ಗುಳು: ಎನ್ನ ಮುಂತಣಂ ತೊಲಗಿ ಪೋಗೆಂದ ದಶಮುಖನ ದುರುಕ್ತಿಗೆ ವಿಭೀಷಣಂ ಕೋಪಾಗ್ರಹಾವೇಶಮನಪ್ಪುಕೆಯ್ದು (ತೊರಾಮಾ. ೦೯-೧೩ ವ). ೩. ಪರುಷ ವಾದ ನುಡಿ; ಕಟಕಿ; ಕಠಿಣವಾದ ಮಾತು: ದನುಜಂ ದುರ್ಗಿಪು . . . ಉಗ್ರದುರುಕ್ತಿಯಂ ನೆನೆದಿದೇನಾಶ್ಚರ್ಯಮೆಂದು (ಜಗವಿ. ೩-೧೮); ವಿರೋಧಿಯ ಶರಹತಿಗೆ ಬೆಂಡಾಗನಿವನ ದುರುಕ್ತಿ ಶರಹತಿಗೆ ಅರಸ ಬಳಲಿದನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೧೨-೩೦); ಕಟಕಿಯದೇಂ ಪುಳಿಂದ ಬಿಡು ನಿನ್ನ ದುರುಕ್ತಿಯಂ (ಕಬಿಶಂ. ೪-೩೩). [ಸಂ.]

ದುರುಗಮುರುಗಿ, ದುರಂಗಮುರುಗಿ (ನಾ). ದುರ್ಗಾದೇವತೆಯ ಅಥವಾ ಮಾರಮ್ಮನ ಉಪಾಸಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ; ☞ ಇವರು ದಪ್ಪವಾಗಿರುವ ಹಿಡಿಯುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ತುದಿಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಾವಟಿಯಿಂದ ತಮ್ಮ ತೋಳುಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುಮತ್ತ ದೇಹಕ್ಕೆ ಹೊಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ: ನನ್ನ ಜೀವದ ಬೆನ್ನೇರಿ ಬಂತು ಸೊಳ್ಳೆಗಳ ದಂಡು . . . ಅಲ್ಲೊಮ್ಮೆ ಇಲ್ಲೊಮ್ಮೆ ಕೈ ಮೈ ಬಡಿದು ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹಚ್ಚಡವನ್ನೇ ಹಗ್ಗ ಮಾಡಿ ದುರುಗಮುರುಗಿಯ ಹಾಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲೆ (ನಡೆದಾ. III, ೨೦೭೭). **ದುರುಗುಮುರುಗಿ**: ಹಾವಾಡಿಗರು, ಗೊಂದಲಿಗರು, ಡೊಂಬರು, ದುರುಗುಮುರುಗಿಗಳು, ಮಸಣದ ಹಲಗೆ ಕುಟ್ಟುವರು, ಎಲ್ಲರೂ ಸಂದಣಿಸಿ ಒಂದಾಗಿ ಇರುವವರ ತಾಳ್ಮೆಯ ಪರೀಕ್ಷೆಯನು ಮಾಡುವರೋ? (ಅರಳು. ೩೩೪-೦೦).
[<ದುರ್ಗಿ₁ + <ಮುರಿಗೆ?]

ದುರುಗಿ 'ದುರ್ಗಿ₁' ನೋ.

ದುರುಗುಟ್ಟು, ದುರಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ನಟ್ಟ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡು; ಕೆಕ್ಕರಿಸು; ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡು: ಅವನು ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ಯನ್ನೇ ನಟ್ಟನೋಟದಿಂದ ದುರುಗುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದನು (ಕೃಷರು. ೧೪೦); ರಾಯರು ಸುಮ್ಮನೆ ದುರುಗುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಆಕಾಶ ವನ್ನು ನೋಡಿದರು (ಡಾಯಚ. ೯೭); ದುರುಗುಟ್ಟುವ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ತಂದೆಯನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾ, ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತಂಗಿಯನ್ನು ಉಪಚರಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೨೦೪); ತಗುಣೆಯದು ಹಾಗಲ್ಲ. ಇದರ ಸಂಸ್ಪರ್ಶವಾಯಿತೆಂದರೆ ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾದ ಸೂಜಿ ಚುಚ್ಚಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ . . . ದೇಹದ ಆ ಭಾಗ ದಲ್ಲೂ ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ದುರುಗುಟ್ಟುವ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ ಹೊಮ್ಮಿ . . . ಊದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (ನಂಟರು. ೧೫). **ದುರಗುಟ್ಟು**: ಒಳ್ಳೊಳ್ಳೆ ಉಡುಪನ್ನು ಉಡುವ ಯುವತಿಯರನ್ನು ನೀನೇಕೆ ದುರಗುಟ್ಟಿ ನೋಡು ವುದು? (ನವನೀ. ೩); ಜಿರಗುಟ್ಟುವ ದುರಗುಟ್ಟುವ ಕತ್ತಲೋ ಕತ್ತಲೇ (ಅರಳು. ೩೭-೩). [ದುರು₁ + ಕುಟ್ಟು₁]

ದುರುಗುಮುರುಗಿ 'ದುರಂಗಮುರಂಗಿ' ನೋ.

ದುರುಡಿ (ನಾ). ಬಿದಿರಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಬುಟ್ಟಿ: ಬೀಗುತೊಳ್ಳಾಕಿಂತ ಇಡಗಿಮನಿಯ ಕೊಟ್ಟಿ ಬಾನದ ದುರುಡಿ ಬಗಲಾಗ ಅವರಣ್ಣಾ ನೀಡಾ ಕಿಲ್ಲೆಂದು ಕಸಗೊಂಡ (ಕೋಳೇಗೀ. ೫೩); ರೊಟ್ಟಿ ದುರುಡಿಯನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಳಿಸಿ ನುಡಿದಳು ರತ್ನ (ನಿಸರ್ಗ. ೫೫); ಹಂದರದೊಳಗಿಂದ ಹೋಳಿಗೆಯ ದುರುಡಿಯನ್ನು ತಕ್ಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತ ಹೇಗಸರಿಗೆ ಚಂದ್ರವ್ವ ಹೇಳಿದಳು (ಅಕೋಳ. ೭). [?./ಮರಾ. ದುರಡೀ]

ದುರುದುಂಡಗೆ (ಅ). ಪೂರ್ತಿ ಬೆತ್ತಲೆಯಾಗಿ: ಥೂ! ನೀ ಬೆತ್ತಲೆ ಮಲಗ್ತೀಯೋನೆ . . . ದುರುದುಂಡಗೆ? (ಮುಕಮು. ೭೭೦).
[ದುರು₂ + ದುಂಡಗೆ₂]

ದುರುದುಂಡಿ 'ದುಱುದುಂಡಿ' ನೋ.

ದುರುದುಂಬಿ₁ 'ದುಱುದುಂಬಿ' ನೋ.

ದುರುದುಂಬಿ₂ 'ದುರುದುಂಬೆ₂' ನೋ.

ದುರುದುಂಬಿಗ 'ದುಱುದುಂಬಿಗ' ನೋ.

ದುರುದುಂಬಿತನ 'ದುಱುದುಂಬಿತನ' ನೋ.

ದುರುದುಂಬಿಯಾಟ (ನಾ). ತುಂಟಾಟ: ಆಬೆಗಾಲಿಡುವ ದುರುದುಂಬಿ ಯಾಟದಾನಂದದೊಳ್ಮಿಜವಮಾತ ನೋಡಿ ನಲಿಯಲು (ಜಿನಮು. ೪-೨).
[ದುರುದುಂಬಿ₁ (<ದುಱುದುಂಬಿ) + ಆಟ]

ದುರುದುಂಬೆ₁ (ನಾ). ಮೈತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವವಳು; ಸುಂದರಿ; ನವ ಯೌವನೆ: ರಥದಿಂದಾ ಕುಂಭಿನಿಗಿಳಿದರ್ಜುನಗೆ ದುರುದುಂಬೆಯರು ಆರತಿಯ ಬೆಳಗಿದ ಸಂಭ್ರಮವನೇವೇಳ್ವೆನು (ಜನಭಾ. ೧೬-೧೭).
[ದುರು₂ + ತುಂಬು₁ + – ಎ₂]

ದುರುದುಂಬೆ₂, ದುರುದುಂಬಿ₂ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ತುಂಬಿ; ದುಂಬಿ ಭ್ರಮರ: ಕರುವಾಡದರಲಿ ದುರುದುಂಬೆಯುಂದದೊಳಾಡುತಿಸಿದರು ಪುರದ ಕಾಂತೆಯರು (ಜನಭಾ. ೧೬-೧೦); ರಮಣನೈದಲು ಹೊಚ್ಚ ಪಡಿಗಳಗಮುರಿಸಿದ ಜತು ಮುದ್ರೆಯೊಲು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವು ದುರುದುಂಬಿ ಸಲೆ ಪದ್ಮಾಳಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ (ಜಿಲಾಮು. ೭೦೪-೮). **ದುರುದುಂಬಿ₂**: ಈ ದುರುದುಂಬಿಯಿಂದ ಬಾಧೆ ಪಡುವ ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ (ಶಾಕುಂತ. ೧೧-೧೫).
[<ದುರ್ + ದುಂಬೆ₁ (<ತುಂಬಿ₁)]

ದುರುದುರನೆ, ದುರದುರನೆ (ಅ). ಕೋಪ ಹೊಮ್ಮುವ ಕಣ್ಣಿನ ನೋಟ ದಿಂದ ಕೂಡಿ; ಕ್ರೋಧ ಸೂಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯೊಡನೆ: ತನಗಲ್ಲದರ ಕಾಟ ಮಾಡುವನೆರ್ನೋಡುವದುರ್ದುರುದುರನೆ ಸತಿಯುರನಫ (ಹರಿಲ. ೨-೬೮); ಕೈಕೆಯು ಜನಪನನು ದುರುದುರನೆ ನಿಟ್ಟಿಸಿ ಕೆರಳಿಯುಸಿರಿದಳು (ರಾಮಾಸಂ. ೨-೨-೨೫). **ದುರದುರನೆ**: ಕುಮಾರಿಯು ಅವನನ್ನು ದುರದುರನೆ ನೋಡುತ್ತಿರುವಳು (ಆರ್ಯಾಳ. ೭೭); ಅವನನ್ನು ದುರುದುರನೆ ನೋಡುತ್ತ . . . ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರು (ಕಥೆರೂ. ೧೭). [<ದುರು₁ + – ಅನೆ₁]

ದುರುದುರಿಸು₁ 'ದುಱುದುಱಿಸು' ನೋ.

ದುರುದುರಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). ದುರುಗುಟ್ಟಿ ನೋಡು; ಚೆನ್ನಾಗಿ ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡು: ನನ್ನವಳ ಸೂಜಿಗಲಸದ ಹಸುವ ದುರುದುರಿಸಿ ಸಹಜದಲಿ ಹುಲಿಯೆಂತ ಹೇಳಬಹುದು ಅವಳ ಹಾಡನು ಕೇಳಿ ಹಿಟ್ಲರನ ಪಡೆ ಯೆಚ್ಚರೇ ತಪ್ಪಿ ಬೀಳಬಹುದು (ಹರಾನ. ೪೦-೮).
[<ದುರು₁ + -ಇಸು₃]

ದುರುದ್ದೇಶ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಗುರಿ,-ಹಂಚಿಕೆ; ಹೀನ ಬಯಕೆ: ಪ್ರಾಣಾಪಹರಣದ ದುರುದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವಳು ಪ್ರೇರಿತಳಾಗಿದ್ದಳೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ರುಜುವಾತಿಲ್ಲ (ಪುನರು. ೩೦೪). [ಸಂ.]

ದುರುಧುರಾಯೋಗ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಜನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಹೊರತು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳೂ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ಮತ್ತು ದ್ವಾದಶಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ಯೋಗ: ಇನವರ್ಜ್ಯಂ ಕ್ಷಿತಿಜಾದಿಗಳ್ ಹಿಮಮಯೂಖಂಗಂತ್ಯದೊಳ್ ಕೂಡಿದಂ ದನಫಾಯೋಗವುದಕ್ಕುಂ ... ಅನಂತರಂ ದುರುಧುರಾಯೋಗಂ (ಜಾತತಿ. ೧೪-೧).. [ಸಂ.]

ದುರುಪಯೋಗ (ನಾ). ೧. ತಪ್ಪು ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಳಸುವುದು; ಕೆಟ್ಟ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು: ಭಾಷೆ ಕಲಿತ ಮಾನವವ್ಯಕ್ತಿ ಬರಿಯ ಮಾತಿನ ದುರುಪಯೋಗದಿಂದಲೇ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಎಷ್ಟೊಂದು ಕೆಡಿಸಬಲ್ಲದು? (ಮೂಕುದಾ. ೧೩೯); ಅಧಿಕಾರದ ದುರುಪಯೋಗ . . . ಜನರ ದುಃಖದಾರಿದ್ರ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅವರು ಮಾತಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಪುನರು. ೩೮೨). ೨. (ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಹಣವನ್ನು) ಸ್ವಂತಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು: ಹಿಂಗ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಣದ ದುರುಪಯೋಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡ (ಅಪನಾ. ೩). [ಸಂ.]

ದುರುಬುದ್ಧಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿ; ದುಷ್ಟತನ: ದುರುಬುದ್ಧಿಗಳನೆಲ್ಲ ಬಿಡಿಸೊ ನಿನ್ನ ಕರುಣಕವಚವೆನ್ನ ಹರಣಕ್ಕೆ ತೊಡಿಸೊ (ಪುರಂದ. ೧-೯-೧).
[<ಸಂ. ದುರ್ಬುದ್ಧಿ]

ದುರುಮತಿ, ದುರ್ಮತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿ; ಕುಮತಿ: ಪರವಾದರದಲಿ ಕರುಣ ಎನ್ನ ಮೇಲೆ ಹರಹಿ ದುರುಮತಿಯ ಪರಿಹರಿಸುವುದು (ವಿರಾಳ್ಯ. ೭೭ ಅನುಪಲ್ಲವಿ). **ದುರ್ಮತಿ:** "ದುರ್ಮತಿ- ದುರ್ಮತಿ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೨೦).
[<ಸಂ. ದುರ್ಮತಿ]

ದುರುಮದ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಗರ್ವ,-ಸೊಕ್ಕು: ಕಣ್ಣಲ್ಲಿ ಕಂಡ ಸರುವ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ ದುರುಮದದ ಸೊಕ್ಕಿ . . . ಬರಿದೆ ಕೆಡುವೆನಯ್ಯ (ಕೃಕಪ ೦-೦೭-೩). [<ಸಂ. ದುರ್ಮದ]

ದುರುಯಶ, ದುರಿಯಶ (ನಾ). ಅಪಕೀರ್ತಿ; ದುಷ್ಕೀರ್ತಿ; ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರು: ಮುಱಿದುದಿದು ಗಂಧರ್ವಬಲ ... ಬಱಿಯ ದುರುಯಶವೇದು ದರಸಂಗೆ (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೦೮-೪೨). **ದುರಿಯಶ:** ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ನೆಲೆಯ ಮಾಡಿದ ಹೂಡಿದೈ ದುರಿಯಶವನೆನಗೆಂದ (ಕುವ್ಯಾ.ಛೀ. ೭-೩೯).
[<ಸಂ. ದುರ್ಯಶಸ್]

ದುರುವಚನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು; ಹೊಲಸು ನುಡಿ: ಮದಿರಾಪಾನವುದ ವಿಹ್ವಲರು ದುರುವಚನ[ಪಾಠಾಂ. ದುರ್ವಚನ]ಗಳಲಿ ತಮ್ಮೊಳಗೆ ಬೈದಾಡಿದರು (ನಿಭಾಗ. ೩-೨-೪೮). [<ಸಂ. ದುರ್ವಚನ]

ದುರುವೆ 'ದೂವೆ' ನೋ.

ದುರುಸು₁, ತುರುಸು, ದುಱುಸು (ನಾ). ೧. ರಭಸ; ವೇಗ; ತೀವ್ರತೆ: (ಸ್ಯಾಂಡರ್). ೨. "ಕೆಲಸದ ಭಾರವನ್ನು ಚುರುಕಾಗಿ ನೀಗಿಸುವುದು" (ಜಾನಕೋ. ೭). ೩. ಪೈಪೋಟಿ; ಸ್ಪರ್ಧೆ. 'ದುರುಸುಮಾತು' ಪರಾ. **ತುರುಸು:** ೧. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಈ ಹರಟೆ ಒಳ್ಳೆ ತುರುಸಿನದಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು (ಸ್ಮರಣಾ. ೭); ಇದರ ಗುಣದೋಷಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪಂಡಿತವಲಯದಲ್ಲಿ ತುರುಸಿನ ಚರ್ಚೆ ಇಂದಿಗೂ ಮುಂದುವರೆದಿದೆ (ಗ್ರಂಥಾಲ. ೫೯); ಹೆಣ್ಣಿನ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮೂವರಲ್ಲಿಯೂ ಒಳ್ಳೆ ತುರುಸಿನ ಚರ್ಚೆಯಾಗಿತ್ತು (ಕಮನ. ೭). ೩. ಅವಳಿಗಾಗಿ ಯಾರು ಯಾರಲ್ಲಿ ತುರುಸು ಬಿದ್ದಿದೆಯೋ (ಅಕೋಳ. ೧೨೩); ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮೊಳಗಿನ ತುರುಸನ್ನು ತಡೆಯಲು . . . ಗುತ್ತಿಗೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಕಳ್ಳಡಿ. ೧೧೭). △ **ದುಱುಸು:** ೪. ಬಿಗಿ; ದೃಢತೆ: ಅಲಿಸಿ ಚಿಕದೇವಕ್ಷ್ಮಾಪಾಲನ ರಾಯಸದ ದುಱುಸನಹಿತಮಹೀಪರ್ ಸೋಲದ ತಮ್ಮಯ ರಾಣಿಯ ರೋಲಿಗಳಂ ಕಳುಪಿ ಬಲಿತೆರೆಂದಿನ ತೆಜದೊಳ್ (ಅಪ್ರತಿ. ೭೯-೮೯).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ತುರುಚು; ತೆಲು. ದುರುಸು]

ದುರುಸು₂ (ನಾ). (ಕರಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಿಡಿಮದ್ದು
[←ತುಳು. ದುರುಸು, ದುರ್ಸು]

ದುರುಸುಮಾತು (ನಾ). ಪೈಪೋಟಿಯ ಮಾತು; ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ನುಡಿ ನಗೆಮಾತು ನಲ್ಮಾತು ದುಗಮಾತು ದುರುಸುಮಾತುಗಳ ಸೊಗಸುಮಾತರೆಮಾತು ಸೊಗಮಾತುಗಳಿಂದ ಸೊಗಸ ಕಿವಿಗೆ ಸೂಸುವುದು (ಚಿಳವಿ. ೬-೫೬ ಸಾಂಗತ್ಯ).
[ದುರುಸು₁ + ಮಾತು₁]

ದುರುಸ್ತಿ 'ದುರಸ್ತಿ' ನೋ.

ದುರುಸ್ತು 'ದುರಸ್ತು' ನೋ.

ದುರುಹಿಕೆ (ನಾ). ಮೋಸ; ದ್ರೋಹ. 'ಸ್ವಾಮಿದುರುಹಿಕೆ' ಪರಾ.
[<ದ್ರೋಹ + -ಇಕೆ]

ದುರುಳ (ಗು). ೧. ದುಷ್ಟವಾದ; ಕ್ರೂರವಾದ: ಗಿರಿಯ ಶಿಖರವನೇಱಿ ಕೆಡೆವೆನೊ ದುರುಳ ಮದಕರಿಗಿಂಬುತು ಮಡಿವೆನೊ (ಅಸಪು. ೬೦-೫೮); ದುರುಳ ಹಿರಣ್ಯಕನ ಸೀಳ್ದೆ (ಪುರಂದ. ೪-೧೬೦-೧೯). ೨. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ; ಉಗ್ರವಾದ. 'ದುರುಳಗರಳ' ಪರಾ. (ನಾ). ೩. ದುಷ್ಟ; ಕೆಟ್ಟವನು: ದುರುಳರು ದೌಷ್ಟ್ಯದಿ ಮರುಳರು ಮೌಢ್ಯದಿ ನಯಗೆಡೆ, ಹದ್ದಿನೋಳಿಡಲಾಯ್ತು (ಅಹಲ್ಯ. ೩೦-೭). ೪. ಮೋಸಗಾರ; ಧೂರ್ತ; ಕಪಟಿ: "ದುರುಳರೆನಲ್ಧೂರ್ತರೆಂಬರು" (ಚತುನಿ. ೮೪); ದುರುಳರನೊಕ್ಕಲಿಕ್ಕಿ ಮುಱಿವೊಕ್ಕರ ರಕ್ಷಿಸಿ . . . ಶಾಸನಂಗಳಂ ಬರಸಿ ಬುಧರ್ಗೆ ಬಿತ್ತರಿಸಿದಂ ಜಸಮಂ ಯುವರಾಜಚಂದ್ರಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೦೩); ನೆರವಿಗಳೆಲೇ ವಿಂಡಗೊರವ ಹೋಹರೆ ಕಂಡು ಅಕ್ಕುವಳೆ ಪತಿಹಿತವೆ ನಿನಗೆಲೆ ಮರುಳ್ಳರಳ ಚಿಕ್ಕನೆ ದು[ಪಾಠಾಂ. ಮು]ರುಳ ನಿನ್ನ ವಶವಲ್ಲವೆಲೆ ಮರುಳ (ಇಹರ. ದೇ. ೩೮-೧೧); ದುರುಳರಾಡುವ ಹೊಳ್ಳುನುಡಿಗಳು ಗುರುವರಭಿಮತವಲ್ಲ(ಕುವ್ಯಾ.ಉ. ೩-೧೭); ದುರುಳರಿಬ್ಬರಿಗಿತ್ತರತಿನಿಷ್ಠುರದ ಶಾಪವನು (ತೊರರಾ. ೧-೮-೧೮); ವರಕ್ಕತಿಯುಕ್ತಿಯನಱಿಯದ ದುರುಳಂಗಂ ಜಱಿದು ಮುಱಿವುದುಚಿತಂ ನಿಚಿತಂ (ಹವಿಶ್ಯಾರ. ೧-೧೭). ೫. (ಆಲಂ) ಹೋರಾಟಗಾರ: ಕರಕರದು ಮೂಡಲಿಸಿ ಕಡುಹಿನ ದುರುಳರುಬ್ಬಿನ ಮೇಲೆ ಹೊಕ್ಕುಬ್ಬರಿಸಿ ಹೊಯಿದರು (ಕುವ್ಯಾ.ಭೀ. ೪-೨೮). [ದೇ.॥ ತುಳು. ದುರುಳ/ಮರಾ. ದುರಳ]

ದುರುಳಗರಳ (ನಾ). ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ವಿಷ: ತಾಯಿಯುಳ್ಳಡೆ ದುರುಳಗರಳವ ನೇಕೆ ಸುತನಂ ಕುಡಿಯಲೀಸುವಳು (ಬಸಪು. ೧೩-೮).
[ದುರುಳ + ಗರಳ (= ಗರಲ)]

ದುರುಳತನ (ನಾ). ೧. ದುಷ್ಟತನ; ನೀಚತನ: ಆರುಮನೊಳ್ಳೆನೆಂದು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಹುದು ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ ದುರುಳ [ಪಾಠಾಂ.ಳು]ತನ (ಸಮಾವ. ೧೪-೫೨); ದುರುಳತನದಲಿ ಜೈನರೆಲ್ಲರು ನೆರೆದು ನಮ್ಮಾರೊಳು ಮಹೇಶನ ಗೊರವನಿರ್ದಹನೆಂಬರ್ಬನಂ ತಗುಳ್ದುಂದವೆಂದೆನುತ (ಬಸಪು. ೫೦-೩೪); ದುರುಳತನವಿದು ಬೇಡ ಖುಲ್ಲರ ನೆರವಿಯೊಳಗಾಡಿದೊಡೆ ತಪ್ಪದು ನರಕ (ಕುವ್ಯಾ.ಉ. ೯-೫೦); ತಮ್ಮ ಕೇಳೀ ದು[ಪಾಠಾಂ. ಮು]ರುಳತನ ಬೇಡ

(ತೊರಚಾ. ೨-೩-೭೦). ೨. ಮೋಸಗಾರಿಕೆ ; ವಂಚಕತನ : ನಿನ್ನ ಮಕ್ಕಳ ದುರುಳತನಕಂಜುವನೆ ಮುರರಿಪುಯೆಂದನಾ ವಿದುರ (ಕುವ್ಯಾ,ಉ. ೯-೫೨) ; ದರ್ವೀಕರಾರಿವಾಹನನೆ ಪಿತನಾಗಿಯುಂ ಕರ್ಪುವಿಲ್ಲಂ ಕಪರ್ದಿಯ ಕಣ್ಗಳಿಂದುರಿದುದಿಲ್ಲವೇ ದುರುಳತನದಿ (ಶಮ್ಮುಕಾ. ೧೦-೪) ; ಇತ್ತ ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಮರಳಿದ ಊರ್ವಶಿ ಚಿತ್ರಸೇನನನ್ನು ಕರೆಸಿ ಪಾರ್ಥ ಮಾಡಿದ ದುರುಳತನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ದೂರಿದಳು (ಧಾಕುಚಿ. ೦೨೭). ೩. ಕೆಡಂಕು ; ಕೇಡು : ಅರಸ ಮೃತಸಂಜೀವಿನಿಯ ಬಲುಹಿರಲು ಬಹಳವ್ಯಾಧಿ ಮಾಡುವ ದುರುಳತನ ತಾನೇನು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೦-೪೪). ೪. ತುಂಟಾಟ: ದುರುಳತನವುಳ್ಳ ಈ ಬಾಲಕನಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಆಸೆಪಡುವುದು (ಶಾಕುಂತ. ೧೦೫-೦೪). [ದುರುಳ + – ತನ]

ದುರುಳತ್ವ (ನಾ). ಹೋರಾಟವಾಡುವಿಕೆ; ಸೆಣಸಾಟ.'ರಣದಂರುಳತ್ವ' ಪರಾ. [ದುರುಳ + – ತ್ವ]

ದುರುಳು (ನಾ). ಕೆಡುಕು : ದುರುಳ ನುಡಿದನ ನಾಲಗೆಯ ನಿಡುಸೆರೆಯ ಬಿಡಿಸುವೆ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦೨-೩೦) ; ಇದಾವ ಕುಚೋದ್ಯಕ್ಕೆ ದುರುಳಿಗೆ ಹೋದೆಯೆ, ಖಲನೆ ? (ಕಟ್ಟಿಉ. ೦೪-೧೯). [ದುರುಳ + – ಉ]

ದುರುಳುತನ (ನಾ). ದುಷ್ಟತನ ; ನೀಚತನ : ಕೆರಳಿದರೆ ಕಾಳಹ ದುಭೀಮನ ದುರುಳು [ಪಾಠಾಂ. ದುರುಳು, ದುರುಳ]ತನವೀ ಕೌರವೇಂದ್ರನ ಹುರುಳು [ಪಾಠಾಂ. ಡು] ಹುರಿಯೇಱುವುದು ಮತವಲ್ಲೆಂದನಂಧನೃಪ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೦೭-೨೨) ; ಯಾರಾದರೂ ಸೈನಿಕರು ದುರುಳುತನದಿಂದ ಅಗ್ರಹಾರದ ನಿವಾಸಿಗಳ ಮೇಲೆ ಕೈಮಾಡಿದರೆ ... ಶಿರಚ್ಛೇದ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನು (ಶ್ರೀಚಾಯ. ೩೧೯). [ದುರುಳು + – ತನ]

ದುರುಳೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹೆಂಗಸು ; ಕೆಡುಕಿ ; ದುಷ್ಟೆ : ದುರುಳೆಯರು ಕಷ್ಟೆಯರು ವಂಚಕಿಯರು ಜಗಳಗಂಟಿಯರು (ಬಸಪು. ೪೦-೫೩) ; ದುರುಳೆ ಭವಾನಿಯು ಬಿರುದೆಂದು ಕವಡೆಯ ಸರ ಕಂಠದಲಿ ಕಟ್ಟಿ (ಪುರಂದ. ೪-೫೦-೬). [ದುರುಳ + – ಎ]

ದುರೂಪೆ (ನಾ). ಕುರೂಪಿ ; ಅಂದಗೇಡಿಯಾದವಳು : ನೀಳನೆಂಬ ಮಾದೆಗಂಗಂ ಕೇಶಿಯೆಂಬ ಮಾದೆಗಿಗಂ ಮಗಳ್ ದುರೂಪೆ ದುರ್ವರ್ಣೆ ದುರ್ಗಂಧೆ . . . ಪೊಲತಿಯಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೯-೬). [ಸಂ. ದುರೂಪಾ]

ದುರೂಹ (ಗು). ೧. ಕಲ್ಪಿಸಲಂ ಕಷ್ಟವಾದ,–ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದ ; ಗಹನವಾದ : ಪ್ರಪಂಚದ ಅನೇಕ ದುರೂಹಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದೆ (ನಿಬಂಧ. II, ೫೦). ೨. ಕಲ್ಪಕತೆಯಿಲ್ಲದ ; ಕಲ್ಪನಾಸೌಂದರ್ಯವಿಲ್ಲದ: ಈ ಎರಡು ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಗುಣವೂ ಇಲ್ಲ ; ಇವು ನೀರಸ, ದುರೂಹ ಮತ್ತು ಬಾಲಕಸುಲಭವಾದ, ಅಸಾರವಾದ, ಮಾತುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ (ಬಂಕಿಮ. ೩೩). (ನಾ). ೩. ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದುದು : ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಉಪಾಯವುಂಟು. ಅದು ಅತ್ಯಂತ ದುರೂಹ (ಇಶ್ಯಕ. ೦೫೭). [ಸಂ.]

ದುರೂಹತೆ (ನಾ). ಜಟಿಲತೆ ; ಕ್ಲಿಷ್ಟತೆ : ಅವನು ಎಷ್ಟು ಸುಲಭವಾದ ಸಾಧನವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೋ ಅಷ್ಟೂ ಅಷ್ಟು ದುರೂಹತೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ನಿಬಂಧ. II, ४३४). [ಸಂ. ದುರೂಹತಾ]

ದುರೂಹೆ (ನಾ). ಸರಿಯಲ್ಲದ ಅನುಮಾನ ; ಕುತರ್ಕ ; ತಪ್ಪಾಗಿ ಊಹಿಸುವುದು : ಈ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಾನೇಕೆ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡೆ ಎಂಬುದು ನನ್ನ ಮಿತ್ರರಿಗೊಂದು ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿದೆ ಯಾರಿಗೂ ದಾಟಿಸಲಾರದೆ ಹೀಗೆ ಉಳಿಸಿರಬೇಕೆಂಬ ದುರೂಹೆಯನ್ನು ಅವರು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು (ಗಾಳಿಪ. ೦೫೦). [ಸಂ. ದುರೂಹ]

ದುರೂಹ್ಯ (ಗು). ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ; ಭಾವಿಸಲಾಗದ : "ಗಣಿಸಲಾಗದಷ್ಟು (ಅತಿದೊಡ್ಡದಾದ) ಅಗಣ್ಯ ; ಮೊದಲೇ ಗಣಿಸಲು, ಎಣಿಸಲು, ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ; ದುರೂಹ್ಯ" (Incalculable. ಇಂಕನಿ). [ಸಂ.]

ದುರೇಷಣೆ (ನಾ). ೧. ಶಾಪ ; ಶಪಿಸುವುದು. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣು. [ಸಂ. ದುರೇಷಣಾ]

ದುರೋದರ (ನಾ). ೧. ಜೂದು ; ದ್ಯೂತ : ಆ ದುರೋದರವ್ಯತಿಕರದೊಳ್ಪರಾಭವಿಸಿ ಕೃಷ್ಣೆಯನುಯ್ದು ಪರಾಧಿಯಲ್ಲಿದಂ ಕೃತಕಸಭಾಪ್ರವೇಶಕರನೆಲ್ಲಿದನೋ ಸುಯೋಧನಂ (ಗದಾಯು. ೬-೩೯). ೨. ಜೂಜಿನ ಪಣ ; ಬಾಜಿ : "ದ್ಯೂತಕರಂ ದ್ಯೂತಪಣಂ ದ್ಯೂತವೆನಿಪ್ಪುವು ದುರೋದರೋಪಾಖ್ಯಾನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೫೨-೮೮). ೩. ಜೂಜುಗಾರ. [ಸಂ.]

ದುರೋದರಕ್ರೀಡೆ (ನಾ). ಜೂಜಾಟ : ದುರೋದರಕ್ರೀಡಾರಾಗಿಣಿಯರುಂ ಚಿತ್ರಕರ್ಮಚತುರೆಯರುಂ ಸುಭಾಷಿತಪಠನಪರಿಣತೆಯರುಮೆನಿಸಿದ ಕನ್ನಿಕೆಯರೊಡನೆ ... ಬಿಜಯಂಗೆಯ್ದು (ಕಾದಂಉ. ೬೫). [ದುರೋದರ + ಕ್ರೀಡೆ]

ದುರೌಷಧ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಔಷಧ ; ದುಷ್ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮದ್ದು : ಪತಿ ಬಸದಕ್ಕು ವಿನಸ್ತು ತಮಗೆಂದು ದುರೌಷಧಮಂ ಪ್ರಯೋಗಿಪ ಕೃತಕೆಯರ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೨೪೮-೪೫ ; 1229). [ಸಂ.]

ದುರ್ಗ (ಗು). ೧. ಸೇರಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ; ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ; ದುರ್ಗಮವಾದ. (ನಾ). ೨. ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು; ದುರ್ಗಮವಾದುದು : ಕಾಲಿಡುವಡಿದು ದುರ್ಗವೆನುತಾ ಸಾಲ ಬಿಟ್ಟನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೧೦-೨೪). ೩. ಏಳಂ ರಾಜ್ಯಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಕೋಟೆ : ದುರ್ಗಂಗಳಂ ಪಾಟಿಸ್ಯೊಳಸುತಮಟವೀವ್ರಾತಮಂ ಚೂರ್ಣಿಸುತ್ತಂ . . . ಆತ್ಮೀಯ ಸೈನ್ಯೋತ್ಕರದಿಂದಂ ರಾಜವರ್ಗಂ ಬೆರಸಿರೆ ಪೊಱಮಟ್ಟಂ ಮಹೀಭೃನ್ನಹೇಂದ್ರಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೦೨) ; ಇಂತಪ್ಪ ವಿಧಮಪ್ಪ ದುರ್ಗಂಗಳೊಳಂ ನಮ್ಮಾಶ್ರಯಿಸಿದ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಗುಣವಿಲ್ಲ (ಶಂಕರ್ಷಂ. ೨೦೬-೪) ; ಜನಪಂ ತನ್ನ ಭುಜಪ್ರತಾಪದಿಂ . . . ಭಂಡಾರದಿಂ ದುರ್ಗದಿಂ ಘನಸಪ್ತಾಂಗವಿಳಾಸಮಂ ಪಡೆದು (ರಕಳು. ೧-೪೯) ; ದುರ್ಗದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಆಲೋಚನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಡೆದಿವೆಯೆ ? (ರಾವಿಜ. ೨೦) ; ದುರ್ಗದಲ್ಲಿರುವವನಿಗೆ ಮಾರ್ಗದ ಗೊಡವೆ ಯಾಕೆ ? (ಗಾದೆ). 'ದುರ್ಗಪಂಚಕ', 'ಸಪ್ತಾಂಗ' ಪರಾ. ೪. (ನಡೆದಾಡಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ) ಅಡವಿ,–ಕಾಡು : "ದುರ್ಗಂ ದುರ್ಗಮ ವಿಪಿನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೨೫-೪೨); "ಕಾನನಂ ದುರ್ಗಮೆಂದೆನೆ ಸತ್ರಮೆಂದೆನಲಡವಿಗಭಿಧಾನಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೫-೪೯). ೫. ಪಟ್ಟಣ ; ನಗರ : "ದುರ್ಗಮೆನೆ ನಗರಮೆನೆ ಪಟ್ಟಣಂ" (ಮಂಗರಾ. ೫೭-೩). ೬. ಬೆಟ್ಟ ; ಗುಡ್ಡ. 'ದುರ್ಗಾಗ್ರ' ಪರಾ. ೭. ಕನ್ನಡದ ಒಬ್ಬ ಕವಿ ; ದುರ್ಗಸಿಂಹ : ವಸುಧೆಯೊಳಗೆ ಸತ್ಪುರುಷನೆನಿಸಿ ಮೆಱೆವಂ ದುರ್ಗಂ (ಶಂಕರ್ಷಂ. ೩೦೦-೮). [ಸಂ.]

ದುರ್ಗಂಧ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳ ; ದುರ್ವಾಸನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ. (ನಾ). ೨. ಕೆಟ್ಟವಾಸನೆ ; ದುರ್ನಾತ ; ದುರ್ವಾಸನೆ : ಮುನೀಂದ್ರನಾಕೆಯೊಡಲೀ ದುರ್ಗಂಧವೋಪಂತೆ ಯೋಜನಗಂಧಿತ್ವಮನಿತ್ತು (ಶಂಕರ್ಧಾ. ೦-೭೯) ; ಸುಗಂಧ ದುರ್ಗಂಧವ ಕಳೆದು ಧೂಪಾರತಿಯ ಮಾಡುವೆನಯ್ಯಾ (ಅಂಬಿಚ. ೪೦೩-೦೦೫) ; ನೆತ್ತರು ಸತ್ತ ತೊಗಲ ನರಂಗಳತಿ ದುರ್ಗಂಧವಾಗಳು ನಾರ್ವ ಬಾತೊಡಲ . . . ಹೇಸಿಕೆಯು ನಾತವಧಿಕ ಭಯಂಕರವು (ಬಸಪು. ೪೬-೫೮) ; ಕೊಱೆದ ಕದಪುಗಳ ವ್ರಣದ ದುರ್ಗಂಧದ ಮಹಾಭೀಷಣದ ರಕ್ಕಸಿ ಬಂದಳಾ ರಾವಣನ ರಚಿತ ಸಭಾಂತರಾಳಕೆ (ತೊರಚಾ. ೩-೬-೦೨). ೩. ಕೆಟ್ಟವಾಸನೆ ಬರುವ ವಸ್ತು. ೪. ಈರುಳ್ಳಿ. ೫. ಮಾವಿನ ಮರ. ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಪೂತಿಕಂದ–ಇಂಗುಳ, ವಾಕುಚಿ, ದುರ್ಗಂಧ" (ಓಷಧಿ. ೧೦೦). [ಸಂ.]

ದುರ್ಗಂಧವಾಸ (ನಾ). ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು: ಮತ್ತಂ ತುಷಾಗ್ನಿ ಕ್ರಿಮಿಸಂಘ ಅಮೇಧ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಠ ಮೂತ್ರಕೂಪ ದುರ್ಗಂಧವಾಸಗಳೆಂಬೈದು ಮಂತ್ರಿನರಕಗಳ್ (ವಿವೇಕ. ೧೯೩). [ದುರ್ಗಂಧ + ವಾಸ₁]

ದುರ್ಗಂಧೆ (ನಾ). (ದೇಹದಲ್ಲಿ) ಕೆಟ್ಟವಾಸನೆಯುಳ್ಳವಳು.-ದುರ್ವಾಸನೆಯುಳ್ಳವಳು: ದುರೂಪೆ ದುರ್ವರ್ಣೆ ದುರ್ಗಂಧೆ . . . ಪೊಲತಿಯಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿ (ವರ್ಧ್ಮಾ. ೯-೬); ದುರ್ಗಂಧೆ ದುರ್ವರ್ಣೆ ಜಾತ್ಯಂಧಕಿ . . . ಎನಿಸಿದ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾಗಿ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೨೦). [ಸಂ. ದುರ್ಗಂಧಾ]

ದುರ್ಗಗುಣ (ನಾ). ಕೋಟೆಗೆ ಇರಬೇಕಾದ ಲಕ್ಷಣ; ದುರ್ಗಕ್ಕಿರಬೇಕಾದ ಗುಣ; ☞ ಅಂತರ್ದ್ವೀಪ, ಮಹಾಸ್ಥಳ (ಜಲದುರ್ಗದ ಭೇದ), ಗುಹ್ಯ, ಪ್ರಸ್ತರ (ಗಿರಿದುರ್ಗದ ಭೇದ), ಉದಕಸ್ತಂಭ, ವೈರಿಣಿ (ಸ್ಥಳದುರ್ಗದ ಭೇದ), ಕರ್ದಮೋದಕ, ಸ್ತಂಭನಗಹನ (ವನದುರ್ಗದ ಭೇದ) ಇವು ದುರ್ಗಕ್ಕಿರಬೇಕಾದ ಎಂಟು ಬಗೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು: ಇಂತಷ್ಟವಿಧಮಪ್ಪ ದುರ್ಗಂಗಳೊಳಂ ನವಮ್ಯಾಶ್ರಯಿಸಿದ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಗುಣಮಿಲ್ಲ (ಪಂಚತಂ. ೨೧೩-೪). 'ದುರ್ಗಪಂಚಕ' ಪರಾ. [ದುರ್ಗ + ಗುಣ]

ದುರ್ಗತ (ಗು). ೧. ಬಡತನದ; ದಾರಿದ್ರ್ಯವುಳ್ಳ. ೨. ಭಾಗ್ಯಹೀನವಾದ; ಹೀನ ಅದೃಷ್ಟವುಳ್ಳ. ೩. ವ್ಯಥೆಗೊಂಡ; ದುಃಖಗೊಂಡ; ದುಃಖಪೂರಿತವಾದ. ೪. ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿದ; ತೊಂದರೆಗೀಡಾದ. (ನಾ). ೫. ಬಡವ; ದರಿದ್ರ: "ಕ್ಷುದ್ರಃ, ದರಿದ್ರಃ, ಅಕಿಂಚನಃ, ದುರ್ವಿಧಃ, ದುಸ್ಥಃ, ದುರ್ಗತಃ-ಈ ೬ ಬಡವಂ" (ಕರ್ಣಾಟ. ೫೬-೧೯೩). ೬. ದುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವವನು. [ಸಂ.]

ದುರ್ಗತಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಅವಸ್ಥೆ; ದುರ್ದಶೆ; ಕಷ್ಟ: ಪಾಪದಿಂದಿನಿತು ನಿಕೃಷ್ಟ ದುರ್ಗತಿಗಳೊಳ್ ಬಲವಂದುದನೀಗಳಾಗಿಯುಂ ನೆನೆದು ನಿರಾಕುಳಂ ಬಗೆದು ಭಾವಿಸು ನಿನ್ನ ಭವಾಂತರಂಗಳಂ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೨೯); ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯ ಭ್ರೂಣಹತ್ಯ ವೈತರಣಿ ದುರ್ಗತಿ ಪಂಚಮಹಾಪಾತಕದಿಂದಧಿಕ ನೋಡಾ ಅಳುಪಿ ಭವಿಯೊಡನುಂಡರೆ ಭಕ್ತನಲ್ಲಾ (ಬಸವ. ೬೬೦). ೨. ದಾರಿದ್ರ್ಯ; ಬಡತನ. 'ದುರ್ಗತಿಕ' ಪರಾ. ೩. ದುರದೃಷ್ಟ; ದೌರ್ಭಾಗ್ಯ. ೪. ನರಕ: "ನಿರಯಂ ಶ್ವಭ್ರಂ ದುರ್ಗತಿ ನರಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೦-೧೧); "ಓತು ದುರ್ಗತಿ ನಿರಯಮೆನೆ ನರಕಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೬-೧); ಆಸೆ ಮೋಹವು ದುರ್ಗತಿಗಳ ನಿವಾಸವೆಂಬುದನರಿಯಲಾ (ಬಸಪು. ೪೦-೪೭); ನಿರಪರಾಧಿಯನ್ನು ದೂರಿದರೆ ತನ್ನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಹಾಳಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ದುರ್ಗತಿ ಬರುತ್ತದೆ! (ವಕಥಾ. ೭೯). [ಸಂ.]

ದುರ್ಗತಿಕ (ನಾ). ಬಡವ; ದರಿದ್ರ: "ಅಧನಂ ದುರ್ಗತಿಕಂ ದುರ್ವಿಧನೆಂದಱಿಗಿಲ್ಲದಂ ದರಿದ್ರಂ ನಿಸ್ವಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೩-೭೬). [ಸಂ.]

ದುರ್ಗತಿವಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ದುರ್ದಶೆಯನ್ನು ಪಡೆ. ೨. ನರಕವನ್ನು ಪಡೆ: ಪುರುಷನೊಳು ಶಿವಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ತರುಣಿ ಶಿವಭಕ್ತಿಯೊಳಿರುತ ತತ್ಪುರುಷನಂ ಮಾಱಿದ ತರುಣಿ ದುರ್ಗತಿವಡೆಯಳೆಂದು (ಬಸಪು. ೫೨-೨೪).

[ದುರ್ಗತಿ + ಪಡೆ₁]

ದುರ್ಗತಿವೋಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ಅನಿಷ್ಟಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗು; ದುರ್ಗತಿಗೆ ಈಡಾಗು: ಎಲೆ ಗೋಪ ಸಮಸ್ತ ನಂಟರಂ ಮಡದಿಯುನಿಷ್ಟರಂ ಕಿಡಿಸಿ ದುರ್ಗತಿವೋಗದೆ ಬರ್ಪುದೆಂದು ನಿಗ್ಗಡಿತನದಿಂ ಸಬಾಂಧವಜನಂ ತಗೆದಪ್ಪಿದರಾ ಮುನೀಂದ್ರನಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೮೮). ೨. ನರಕವನ್ನು ಸೇರು. [ದುರ್ಗತಿ + ಪೋಗು₁]

ದುರ್ಗನ್ಕೆಱೆ (ನಾ). ಒಂದು ಕೆರೆಯ ಹೆಸರು: ಪ್ರಥಮಮಾ ದುರ್ಗ್ಗನ್ಕೆಱೆ ಮೂಡೈ ಕಡೆಗೋಡೆ ಎ ಸಂಗವೋಯರಾ ಕೆಱೆ (ಪ್ರಾಅರಿ. ೧೯೧೪, ೧೨-೧೭; 819). [<ದುರ್ಗ + ಕೆಱೆ]

ದುರ್ಗಪಂಚಕ (ನಾ). ಐದು ಬಗೆಯ ದುರ್ಗಗಳು,-ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ ಸ್ಥಳಗಳು: ಜಲದುರ್ಗ, ಗಿರಿದುರ್ಗ, ವನದುರ್ಗ, ಸ್ಥಳದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಈರಿಣದುರ್ಗ ಎಂಬ ಐದು ದುರ್ಗಗಳು: ಅವಯುವದಿಂದಱಿಗುಂ ಪಂಚವಿಧಾಹಿತವರ್ಗದುರ್ಗಪಂಚಕಮುಂ ಶಾತ್ರವಮಂತ್ರಪಂಚಕಮನೊಪ್ಪುವ ತತ್ಪ್ರಭುಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಗಳ್ ತೀವ್ರಂಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೪೭); ಪೃಥ್ವೀಪಾಲ ಭೂಪಾಲಂ . . . ಷಡ್ಬಲಬಲಿಷ್ಠನುಂ ದುರ್ಗಪಂಚಕ ಸಮಗ್ರನುಂ . . . ಆಗಿರ್ಪಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೧೧೭ ವ). 'ದುರ್ಗಗುಣ' ಪರಾ. ☞ ದುರ್ಗಗಳು ಎಷ್ಟು ಬಗೆಯವು ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಲ್ಲ. ಉಪಲಬ್ಧವಾದ ವಿವರಗಳು ಈ ರೀತಿಯಿವೆ. "ದುರ್ಗ-೪: ಜಲದುರ್ಗ (ಜಾಲಕಂ), ಗಿರಿದುರ್ಗ (ಪಾರ್ವತಂ), ಸ್ಥಳದುರ್ಗ (ಧಾನ್ವನಂ), ವನದುರ್ಗ (ವನಜಂ) (ಪಂಚತಂ. ೧೬೯ ಶ್ಲೋ). ದುರ್ಗ-೫: ಉದಕ, ಪರ್ವತ, ವೃಕ್ಷ, ಈರಿಣ, ಧನ್ವ (ಬೃಹಸ್ಪತಿ-ಭಾಗ-೪-೧೮-೩೦ ವ್ಯಾ). ದುರ್ಗ-೬: ಧನ್ವದುರ್ಗ, ಮಹೀ-, ಗಿರಿ-, ಮನುಷ್ಯ-, ಮೃದ್-, ವನ-(ಮಹಾಭಾ. ರಾಜಧರ್ಮ-ಶಕದು. VI, ೧೮೬; ಆಪ್ಟೆ). ದುರ್ಗ-೭: (ಅ). ಜಲದುರ್ಗ, ವನ-, ಗಿರಿ-, ಕೃತಕಾಮನೀ-, ಸಾಲ-, ಸೇನಾ-, ಮಂತ್ರ- (ವಿಚಿಂ. ೨೪೪). (ಆ). ಗಿರಿ, ವನ, ಜಲ, ರಥ, ದೇವ, ಪಂಕ, ಮಿಶ್ರ (ಭಾರಸಂ. ೨೪೪). ದುರ್ಗ-೮: ಅಂತರ್ದ್ವೀಪ, ಮಹಾಸ್ಥಳ-ಈಯೆರಡು ಜಲದುರ್ಗಭೇದ; ಗುಹ್ಯಾಖ್ಯ, ಪ್ರಸ್ತರ-ಈ ಯೆರಡು ಗಿರಿದುರ್ಗಭೇದ; ಉದಕಸ್ತಂಭ, ವೈರಿಣಿ-ಈಯೆರಡು ಸ್ಥಲ ದುರ್ಗಭೇದ; ಕರ್ದಮೋದಕ, ಸ್ತಂಭನಗಹನ-ಈ ಯೆರಡು ವನದುರ್ಗಭೇದ (ಪಂಚತಂ. ಪು. ೨೧೫)". (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೨೦೨). [ದುರ್ಗ + ಪಂಚಕ]

ದುರ್ಗಪ್ರಾಕಾರ (ನಾ). = ದುರ್ಗಪ್ರಾಚೀರ: ದುರ್ಗಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಸೇರಿ . . . ಮೂರ್ಛಿತನಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತಿರುವನು (ಸುಗುಗಂ. ೮೨೧-೬).

[ದುರ್ಗ + ಪ್ರಾಕಾರ]

ದುರ್ಗಪ್ರಾಚೀರ (ನಾ). ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆ,-ಪ್ರಾಕಾರ,-ಪೌಳಿ: ದುರ್ಗಪ್ರಾಚೀರದ ಈ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ದೌರ್ಬಲ್ಯ ಕಂಡುಬರಲಿಲ್ಲ (ಇಷ್ಟಕ. ೩೬೯). [ದುರ್ಗ + ಪ್ರಾಚೀರ]

ದುರ್ಗಭೂಮಿ (ನಾ). ದುರ್ಗವಿರುವ ಪ್ರದೇಶ: ಕೋಟೆಯ ಜಾಗ: ಮೂಱುಕೋಟಿ ಗೋಮಂಡಳಂಗಳಿಂದಮಿಪ್ಪತ್ತೆಣ್ಸಾಸಿರ ದುರ್ಗಭೂಮಿಗಳಿಂದಂ ನೂಱು ಕುಕ್ಷಿನಿವಾಸಂಗಳಿಂದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೮೪ ವ).

[ದುರ್ಗ + ಭೂಮಿ]

ದುರ್ಗಮ (ಗು). ೧. ಸಂಚರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ,-ಕಷ್ಟವಾದ; ಪ್ರವೇಶಿಸಲಾಗದ; ಹಾದು ಹೋಗಲಾರದ: ಆಗಳಾ ಪರ್ವತಮನೇಱಿ ದುರ್ಗ ದುರ್ಗಮಮಪ್ಪಾಗರ್ಗಮಂ ನೋಟ್ಪೆನೆಂದು ಬಗೆದು (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೬೮ ವ); ಸುಗ್ರೀವನಿಹನ್ನೆ, ಗುಹಾವಾಸಿ ತಾನಾಗಿ . . . ದುರ್ಗಮ ಋಶ್ಯಮೂಕದಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೭೭-೩೭೩). ೨. ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ,-ಅಸಾಧ್ಯವಾದ. ೩. ಹೊಂದಲಾಗದ; ಪಡೆಯಲಾಗದ. ೪. ಗೆಲ್ಲಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ: ದುರ್ಗಮಮವೈರಿಜಯಕ್ಕಿದು ಮಾರ್ಗಂ ನಿಜಮೆಂದು ಪಾನಸಾರನೃಪಾಲಂ . . . ಅರಣ್ಯ ದೊಳಿರ್ದಂ (ದಶಕು. ೧-೬೫). (ನಾ). ೫. ಸಂಚರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು: ದುರ್ಗಮಮಪ್ಪಾ ಪಥದೊಳ್ ನಿರ್ಗಹನದಿನಂದು ಪೋಗಿ ಕಂಡು (ನೇಮಿಪು. ೪-೧೦೦). ೬. ಕಷ್ಟವಾದುದು; ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು: ಮಹಾಭೋಗಂ ಪೊಕ್ಕಂ ಪುರಮನದೇ ಗಹನಮೊ ಪವನಜಂಗೆ ದುರ್ಗಮಮುಂಟೇ (ಪಂಪಾಪಶ. ೧೧-೭೬). [ಸಂ.]

ದುರ್ಗರತ (ನಾ). ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನು : ಇರೆ ಧಾತ್ರೀತನಯಂ ದಿನೇಶ ಗೃಹದೊಳ್ ಸ್ವಲ್ಪಾಂಗನಾಸೂನು ದುರ್ಗರತಂ ಕ್ಲೇಶಸಹಿಷ್ಣು ನಿಸ್ವನಿಕ್ಕುಂ (ಜಾತಿ. ೧೭-೨೦). [ದುರ್ಗ + ರತ]

ದುರ್ಗಸಂಚರ (ನಾ). ೧. ಸಂಚರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು ; ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ದಾರಿ. ೨. ನದಿ, ಕಂದಕ, ಬೆಟ್ಟ, ಕೋಟೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ದಾಟಲು ಮಾಡಿರುವ ಕಟ್ಟೆ, ಸೇತುವೆ ಮುಂತಾದುವು; ಹಾಯ್ಗಡ: "ಸಂಕ್ರಮಃ, ದುರ್ಗಸಂಚರಃ–೨ ಹೊಳೆ, ಕಂದಕ, ಬೆಟ್ಟ ಮುಂತಾದ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟುವ ಕಟ್ಟೆ, ಸೇತುವೇ ಮುಂತಾದ ಗಮನ ಸಾಧನದ ಪೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೩೪). [ದುರ್ಗ + ಸಂಚರ]

ದುರ್ಗಸೌರಣೆ (ನಾ). ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸಜ್ಜುಮಾಡುವುದು,–ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುವುದು : ದಳವಾಡ ಸಹಿತ ಬೈಚಪ್ಪ ದುರ್ಗವ ಹೊಕ್ಕು . . . ನೋಡಿ ದುರ್ಗಸೌರಣೆಯನಂದಲಸದೆ ಮಿಗೆ ಮಾಡಿಸಿದನು (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೭-೩೦). [ದುರ್ಗ + ಸೌರಣೆ (<ಸಂವರಣೆ)]

ದುರ್ಗಾಗ್ರ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿ,–ಶಿಖರ : ಕೆಂಕಸಸ್ ಬಟಬಿಯಾ ದುರ್ಗಾಗ್ರದ ಮೇಲ್ ನಿನ್ನ ಟಪಾದಿಗೆ ನರಲ್ವರವರುಂ (ಬಧ್ಯ ಕೃ. ೨೩-೪೮೦). [ದುರ್ಗ + ಅಗ್ರ$_1$]

ದುರ್ಗಾಶ್ರಯವಿಗ್ರಹ (ನಾ). ೧. ಕೋಟೆಯ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವವನು. ೨. ಪಾರ್ವತಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನು. ೧, ೨. ಅಧಿಗತಸ್ವಾಮಿ ಸಂಪತ್ಸಮೋದಿತನಾಗಿಯುಂ ದುರ್ಗಾಶ್ರಯ ವಿಗ್ರಹನಲ್ಲದ ವಿಭೂತಿಭೂಷಿತನುಂ . . . ಸಮವರ್ತಿಯಾಗಿಯುಂ ಕೃತಾಂತನಲ್ಲದ ಧರ್ಮರಾಜನುಂ . . . ಎನಿಸಿ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪನಾದಂ (ಪುಷ್ಪಕು. ೩-೨೧ ವ). [ಸಂ. (ದುರ್ಗ + ಆಶ್ರಯ + ವಿಗ್ರಹ; ದುರ್ಗಾ + ಆಶ್ರಯ + ವಿಗ್ರಹ)]

ದುರ್ಗಾಷ್ಟಮಿ (ನಾ). ಆಶ್ವಯುಜಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಎಂಟನೆಯ ದಿನ ; ನವರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವಿಶೇಷವಾದ ದುರ್ಗಾ ಪೂಜೆಯ ದಿನ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವ : ಓಬಲ, ನಾಳೆ ದುರ್ಗಾಷ್ಟಮಿ (ಸುಗುಗಂ. ೭೮-೧) ; ಎಂಟನೆಯ ದಿವಸ ದುರ್ಗಾಷ್ಟಮಿ (ಛಾಹಬ್ಬ. ೧೬೨). [ಸಂ. ದುರ್ಗಾಷ್ಟಮೀ]

ದುರ್ಗಾಸ್ತವ (ನಾ). ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯ ಸ್ತೋತ್ರ,–ಸ್ತುತಿ: ದುರ್ಗಾಸ್ತವವ ಜಪಿಸಿದ ವರವ್ಯತೋದನನವರುಧಿರವಾಂಸೋಪಹಾರಂಗಳಲಿ ಪೂಜಿಸಿದ (ಶಿವಾಮೃತ. ೯-೭). [ಸಂ.]

ದುರ್ಗಿ$_1$, ದುಗ್ಗಿ$_1$, ದುಗ್ಗೆ, ದುರುಗಿ (ನಾ). ೧. ಪಾರ್ವತಿಯ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದುರ್ಗಾದೇವತೆ: "ಗಿರಿಜೆ ರುದ್ರಾಣಿ . . . ದುರ್ಗಿ ಚಾಮುಂಡಿ ಶರ್ವಾಣಿ ಶಿವೆಯುಮೆಯೆನಲು ಗೌರಿಯಕ್ಕುಂ" (ಸುಂಗಲ. ೪-೧೨) ; ಭಗವತಿಯುಂ ಚಂಡಿಯುಂ ದುರ್ಗಿಯುಂ . . . ಎನಿಸುಗೆ ಪೂಜಿಕ್ಕೆ ಮಾಂಸಾದಿ ನಾನಾಬಲಿಯಿಂ ದೇವರ್ ನರರ್ ತ್ವಚ್ಚರಣ ಕಮಲಮಂ ಶ್ರೀಜಯಶ್ರೀನಿಮಿತ್ತಂ (ಜಗವಿ. ೨-೫೮) ; ಮಾನಸಾರ ನೃಪಾಲಂ ದುರ್ಗಿಯನುಪಾಸ್ತಿಗೆಯ್ಯುತ್ತ . . . ಅರಣ್ಯದೊಳಿರ್ದಂ (ದಕಳು. ೧-೭೫) ; ರಕ್ತಬೀಜಾಸುರನಂ ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬಾಯ್ದೆರೆದಿರ್ದಾ ವರ ದುರ್ಗಿಯ ಪಲ್ಗಳವೋಲ್ ಪಿರಿದುಪ್ಪರಗೋಂಟೆದೆಸೆಗಳೊಪ್ಪಿರ್ದವು (ಹಮ್ಮಿರ. ೧-೬೦). ೨. ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯೆಂದು ಪೂಜಿಸುವ ಒಂದು ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆ : ದುರ್ಗಿ ಮಾರಿಯು ಚಂಡಿಯುಗ್ಗದ ಶಕ್ತಿಗಳು ಸದ್ಗುಣ ಸತ್ಕ ಮುಸುಕಿಹರ ಮುಟ್ಟುವು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೯೦). **ದುಗ್ಗಿ$_1$** : ೧. ಅಗ್ಗಿಗಣ್ ಚೆಲ್ವ ನೊಸಲೊಳಗೆ ಥಳಥಳಸುತಿರೆ ದುಗ್ಗಿಗರೆ ಮೆಯ್ಯನೊಲವಿಂ ನಲಿವುತ್ತಿತ್ತಂ (ಶೀಲಮ. ೭-೩೯). **ದುಗ್ಗೆ** : ೧. "ದುಗ್ಗೆ (ದುಗ್ಗಿ)–ದುರ್ಗಾ" (ತದ್ಭವಕೋ. ೨೦). **ದುರುಗಿ**: ೧. 'ರಣದುಂದುರುಗಿ' ಪರಾ. ದುರ್ಗವ್ವ, ದುರಗವ್ವ = ದುರ್ಗಾದೇವಿ : ದುರ್ಗವ್ವನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೇರಿಯವರೆಲ್ಲ ಸೇರಿ ಭಜನೆ ಮಾಡಿದ ತರುವಾಯ . . . ಮಾದನ ಮೈಯಲ್ಲಿ ದೇ ವಿ ಯ ಸಂ ಚಾ ರ ವಾ ಯಿ ತು (ನೀನಮು. ೩೦) ; "ದುರಗವ್ವ = ದು ಗಾ ್ ದೇ ವ ತೆ ; ತಂಬೆಳಗವ್ವ, ಗ್ರಾಮದೇವತೆ" (ಜಾನಕೋ. ೭). ದುರ್ಗಿಬೇನೆ, ದುರ್ಗವ್ವನ ಬೇನೆ=ಕಾಲರಾ ರೋಗ: (ಪ). [<ಸಂ. ದುರ್ಗಾ]

ದುರ್ಗಿ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ : ಇತರ ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದವು. ಯಾವವೆಂದರೆ :–೧ ಗಬರು . . . ೧ ದುರ್ಗಿ, ೧ ಇಕ್ಕೇರಿ (ಚಿಕೃಷಾ. ೧೦೪) ; ಮಲಾಪಹಾರಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ, ೧೮ ಪ್ರಕಾರದ ವರಹಗಳು ಅಥವಾ ಹೊನ್ನುಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಅವುಗಳ ವಿವರ–೧ ಗಜಪತಿ . . . ೬ ದುರ್ಗಿ, ೭ ಜಮಶೇರೀ (ಕಥಾಗ. ೨೯೦).

ದುರ್ಗೀವರಹ = ದುರ್ಗಿ$_2$: ಎರಡು ಲಕ್ಷದ ನಾಲ್ವತ್ತೆಂಟು ಸಹಸ್ರದ ಮುನ್ನೂರ ಅರುವತ್ತುನಾಲ್ಕು ದುರ್ಗೀವರಹಗಳ ಲೆಕ್ಕವು ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಯವರಿಗೆ ಅಳವುಗೊಟ್ಟು ನಿರ್ಧಾರಿತವಾಗಿದೆ (ವಿಚಿಜ. ೧೮-೧೩). [<ದುರ್ಗ]

ದುರ್ಗುಣ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಗುಣ ; ದುಷ್ಟ ಸ್ವಭಾವ : ದೇವ ಎನ್ನೊಳು ದುರ್ಗುಣಂಗಳು ಸಾವಿರವೊಳವು ಮನ್ನಿಸು (ಬಸಪು. ೩೯-೨೭); ದುರ್ಗುಣಂಗಳ ನಾನು ಮಚೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶರಣನೆಂದು ವಚನಂಗಳ ಹಾಡಿದರೆ ತಿಂಗಳ ಬೆಳಕಿನ ಸಿರಿಯಂ ಕಂಡು ನಾಯಿ ಹರುಷಂಗೊಂಡು ಬಳ್ಳಿಟ್ಟು ಬೊಗುಳಿದಂತಾಯಿತು (ಘನವ. ೩೭-೨೮) : ಕೇವಲ ಅಡಿಯ ಕೆಳಗೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೆ ಮೆಟ್ಟಿಗೆ ಈ ಮರ್ಯಾದೆ ಬಂದಿತೆ ? ಹಾಗೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೊಂದು ದುರ್ಗುಣವಿದೆ (ದೀಕನ್ನ. ೧೪೭) : ಅಜ್ಞಾನವೇ ದುರ್ಗುಣ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೮೨). [ಸಂ.]

ದುರ್ಗುಣವತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟಗುಣವುಳ್ಳವಳು ; ದುಷ್ಟೆ : ನಾನು ಕ್ರೂರ ಸ್ವಭಾವದವಳೆಂದೂ ದುರ್ಗುಣವತಿಯೆಂದೂ . . . ನಿನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯು ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಾರುತ್ತಿರುವಳು (ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರ. ೧೨೭). [ಸಂ. ದುರ್ಗುಣವತೀ]

ದುರ್ಗುಣಿ (ನಾ). ದುಷ್ಟಗುಣವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಕೆಟ್ಟಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ದುರ್ಗುಣಿ ದುರಾಚಾರಿಯಯ್ಯ ನಾನು (ಅಪಂಡೀ. ೯೭-೧೪). [ಸಂ. ದುರ್ಗುಣಿನ್]

ದುರ್ಗೆ (ನಾ). ಪಾರ್ವತಿಯ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದುರ್ಗಾದೇವತೆ: "ಉಮೆ ಪಾರ್ವತಿ ಕಾತ್ಯಾಯನಿ ಹಿಮಾವತ್ಸುತೆ ಚಂಡಿ ದುರ್ಗೆ . . . ಕಾಳಿಯಂಬಿಕೆಯ ಪೆಸರ್" (ಪಸು ಕೋ. ೩-೧೩) ; ನಿಂದಳಗಣಿತ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಭಕುತರಿಗಿಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯನಂದೊಲಿದು ಕರುಣಿಸುತ ದುರ್ಗೆ ದುರಂತಗುಣದುರ್ಗೆ (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೪-೨೭). ೨. ಒಂದು ಮಂತ್ರದ ಹೆಸರು : ಸಪ್ತಮಾತೃಕಾ ದುರ್ಗಾ ಕಾಳೀ ಬಗಳಾ ಬಾಲಾ ಲಲಿತಾ ಶೂಲಿನ್ಯಾದಿ ಮಹಾಮಂತ್ರಂಗಳಂ . . . ತಿಳಿದಿರಲಕ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೮೧). [ಸಂ. ದುರ್ಗಾ]

ದುರ್ಗೇಶ್ವರ (ನಾ). ಕೋಟೆಯ ಅಧಿಪತಿ,–ಒಡೆಯ : ರಾಜ್ಯದ ಕ್ಷೇಮಾಭ್ಯುದಯಗಳನ್ನು ಬೆಸಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ನಮ್ಮ ದುರ್ಗೇಶ್ವರನು ಅಣತಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ (ಸುಗುಗಂ. ೧೭-೪). [ದುರ್ಗ + ಈಶ್ವರ]

ದುರ್ಗ್ರಹ (ಗು). ೧. ಹಿಡಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ: ಅತುಳೋತ್ಕಾಲ ತಿಮಿಂಗಿಳ ಪ್ರಬಳಪಕ್ಷೋದ್ಭೂತವಾತಪ್ರಕಂಪಿತ ಕುಕ್ಷೀಲ ಸಮಗ್ರದುರ್ಗ್ರಹಘನ ಗ್ರಾಸಗ್ರಹವ್ಯಗ್ರವಿಸ್ತೃತ ವಕ್ತ್ರೋದರಭಾಗ ಭೂರಿ ಕಮಠ ಪೃಷ್ಠಾಬ್ಜಕಲ್ಲೋಲ ಕಲ್ಪಿತಕೋಲಾಹಲಕಲ್ಪಕಾಲರಭಸ ಪ್ರಸ್ಪರ್ಧಿಯಂ ವಾರ್ಧಿಯಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೭೫). ೨. ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ. ೩. ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ.

(ನಾ). ೪. ಕೆಟ್ಟ ಗ್ರಹ ; ಕ್ರೂರಗ್ರಹ : ಇದರ ಜೊತೆಗೆ, ನನ್ನ ದುರ್ಗ್ರಹವು . . . ಎತ್ತಿ ಕಟ್ಟಿದೆ (ಎಬಂಧ. II, ೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ಘಟ (ಗು). ೧. ಸೇರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ. ೨. ಕ್ರೂರವಾದ; ಕಠೋರವಾದ : ಆ ಘಟದೊಳಗೆ ಕೈದುಡುಕಿ ಪಟುದುರ್ಘಟ ಗರಳ ಧರನಂ ಪಿಡಿಪಿಡಿದು ತೆಗೆವ ಸಮಯದಲಿ (ಬಸವು. ೫೦-೬೧). (ನಾ). ೩. ಸೇರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು ; ಹೊಂದಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು : ದುರ್ಘಟವೆನಿಪ ಮೋಹರದ ಬಲುಸಂಘಟನೆಯನು ತೋಱುವೆನು ಚಿಂತಿಸ ಬೇಡ ನೀನೆಂದ (ಕುಮಾ.ರಾಮ. ೮-೬೫). ೪. ಸಂಚರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು : ಅಟವಿಯ ಮಹಾಘೋರಗಹ್ವರಂ ಮುಂದೆ ದುರ್ಘಟವಾಗಿ ನಡನಡುಗಿ ಭೀತಿಯಿಂ ಸೀತೆ ಸಂಕಟದಿಂದೆ ರಾಮನಾಮಂಗಳಂ ಜಪಿಸುತ (ಕೃಮಿಶಾ. ೧೯-೧೧) ; ಈ ದುರ್ಘಟಮಾದ ಕಾಡಡವಿಯೊಳ್ ಋಷಿಗಳ ಪುಣ್ಯಾಶ್ರಮವುಂಟೆ ! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೯-೪) ; ಅದನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವದು ಅತ್ಯಂತ ದುರ್ಘಟವಾಗಿತ್ತು (ಶುಕಸೀ. ೨೬೫). ೫. ಕಷ್ಟಕರವಾದುದು ; ಕಠಿಣವಾದುದು : ನುಡಿವನತಿದುರ್ಘಟದ ಭಾಷೆಯನೊಡನೆ ತದ್ಭಾಷೆಯ ಕೊಱತೆ ನೆಱೆಯಿಸುವನೀಗಳ್ಕೆ (ಬಸವು. ೩೬-೧೩). ೬. ಮಾಡಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು ; ಸಾಧಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು,-ಅಶಕ್ಯವಾದುದು : ಅರಯೆ ದುರ್ಘಟವೆನ್ನ ಮನೋರಥವೆಂದಲಸಗಮನೆ ಮನದೊಳ್ ಪಿರಿದುಂ ದೂಱಿಸಲ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೬೬) ; ತಾಂ ಕೊಂಡ ಬೆಲೆ ಪಲ್ಲಟಿಸಿ ಮರಳಿದ ಧಂದದಲಿ ದುರ್ಘಟವೆನಿಪ ಗುರುಭಕ್ತಿಯಿಂತಹದು (ಬಸವು. ೩೯-೦೮) ; ಎಂಥ ದುರ್ಘಟವಾದರೂ ಮನ್ಮಥನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಆಗದ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ (ವಚಳಾ. ೨೯). ೭. ಕ್ರೂರವಾದುದು : ನಮ್ಮ ಬನದಲಿ ದಾನವರ ದುರ್ಘಟದ ದುರ್ನಯವಲ್ಲಲಾಯೆನುತ ಆ ನರೇಂದ್ರ . . . ಬೆಸಗೊಂಡ ನವರುಗಳ (ಕುಮಾ.ಅ. ೨೨-೨೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ಘಟನೆ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಪ್ರಸಂಗ ; ಕೆಟ್ಟ ಸನ್ನಿವೇಶ : ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ದುರ್ಘಟನೆಯೇ ಆಗಿಹೋಯಿತು (ಭಾರತಿ. ೬೬); ಓದಿನ ದಿನದೊಳು ನಡೆದ ದುರ್ಘಟನೆಯ ಬಣ್ಣಿಪೆ (ಇಂಜಾಶ. ೩೦-೩೬). ೨. ಅನಾಹುತ ; ವಿಪತ್ತು : ನೀನು ಮಲಗುತ್ತಲೆ ನಿದ್ದೆ ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಿ. ಆಗ ನಿನಗೊಂದು ದುರ್ಘಟನೆ ಅಥವಾ ಅಪ್ಪರ ಮರಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇನಾದರೂ ಕೇಳಿ ಬಂದರೆ ಆಗ ನಿನ್ನ ಅವಸ್ಥೆಯೇನು ? (ಜೀವಾತ್ಮ. ೧೩೮). [ಸಂ. ದುರ್ಘಟನಾ]

ದುರ್ಜನ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ; ಅಧಮ ; ನೀಚ. 'ದುರ್ಜನಸಂಗ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಕೆಟ್ಟ ಮನುಷ್ಯ; ನೀಚ ; ದುರುಳ : "ಖಳನುಗ್ರಂ ಪಾಪಿ ದುಷ್ಟಾತ್ಮಕ (ನವನೆ) ಶಠಂ ದುರ್ಜನಂ ತಾನನಾರ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧೧-೧೧) ; ಮೇದಿನಿಯಂ ಕೆಯ್ಕೊಳ್ ಪದನಾದುದು ಜನದೀಕ್ಷೆಗೆನಗೆ ಮಗನೇ ಎನೆ ನಿಮ್ಮಾದುದನಪ್ಪಂ ದುರ್ಜನನಾದುದನಪ್ಪಂತು ಕಲ್ಪಿನೇ ಜನಮತಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೫೮) ; ದುರ್ಜನರ ಸಂಗ ಬೇಡವಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೧೧೯) ; ಪುಟ್ಟಿಸಿದ[ನದೇ]ಕೆಯೊ ಬಿದಿ ನಿಟ್ಟುರದಿಂ ಲೋಕದೊಳಗೆ ದುರ್ಜನನಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೫೧); ಗುಣಮಂ ಕಂಡೊಡೆ ದುರ್ಜನಂ ಬಗೆವನಲ್ಲಂ ದೋಷಮಂ ಕಂಡ ಸದ್ಗುಣಪೂರ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧-೬೩) ; ಮುಂದೆ ದುರ್ಜನ ಮಿತ್ರನಾದುದಱಿಂದ ಸಜ್ಜನರೊಡನೆ ಹಗೆ ಲೇಸೆಂದು ದಿಲ್ಲಾ (ಬಸವು. ೫೯-೫೦). ೩. ನಿಂದಕ : ಮುನಿದೊಡೆ ರಾಗದಿಂದೊಸೆದೊಡಂ ಕಡುಪೊಲ್ಲದಱಿಂದಮಂಜಿ ದುರ್ಜನಪರಮೇಶ್ವರರ್ಗಱಿದ್ದ ಕೈಮುಗಿವೆಂ ಬಲಗೊಂಡು ಭಕ್ತಿಯಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೫೧). 'ದುರ್ಜನಿಸಂ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುರ್ಜನತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟತನ ; ದೌರ್ಜನ್ಯ ; ಹೀನವಾದ ನಡವಳಿಕೆ : ದುರ್ಜನತೆಯಿಂದ ಪಡೆದು ದುರ್ಜನನಂ ಕಮಲಗರ್ಭಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧-೪೧). [ಸಂ. ದುರ್ಜನತಾ]

ದುರ್ಜನಸಂಗ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸಹವಾಸ,-ಒಡನಾಟ: ದುಗ್ಗಾಣಿ ಎಂಬುದು ದುರ್ಜನಸಂಗ (ಪುರಂದ. ೪-೧೧೨ ಪಲ್ಲವಿ). [ದುರ್ಜನ + ಸಂಗ₂]

ದುರ್ಜನಿಕ್ಕೆ (ನಾ). = ದುರ್ಜನತೆ: ಕೈಯಿತ್ತಿ ದುರ್ಜನಿಕ್ಕೆಗೆ ಪೊಯ್ಯದೆ ದುರ್ಜನರೊಳಮ್ಮ ಕೂಡಿರವೇಡ (ಧರ್ಮಾಮೃ.೨-೧೨).

[ದುರ್ಜನ + -ಇಕ್ಕೆ₂ (< -ಇಕೆ)]

ದುರ್ಜನಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕೆಟ್ಟವನೆಂದು ಹೇಳು ; ನಿಂದಿಸು ; ದೂಷಿಸು : ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಮನತಿನಿಗ್ರಹಂ ಮಾಡಿದಾ ಮುನಿಗಳೀ ಕಾಲಕ್ಕಪೂರ್ವ ಮಂತವರ ದುರ್ಜನಿಸಿದೊಡೆ ಜನ್ಮಜನ್ಮಾಂತರಕೆ ದೋಷ ಸಂಜನಿಸದೇ ಬಿಡದು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೧೧-೫೨). [ದುರ್ಜನ + -ಇಸು₁]

ದುರ್ಜಯ (ಗು). ೧. ಗೆಲ್ಲಲಾಗದ ; ಅಜೇಯಂ ; ಅಜಿಂಕ್ಯ. (ನಾ). ೨. ಅಜೇಯಂವಾದುದು: ಅರ್ಜುನ ಶರವಿದ್ಯೆ ವಿವರಿಸೆ ದುರ್ಜಯವಲಾ ಗರುವತನದಲಿ ಗರ್ಜಿಸಿದೊಡೇನಹುದು (ಕುಮಾವಿ. ೬-೪೨). ೩. ಅಜೇಯನಾದವನಂ : ಬಂದನೀತಂ ಪೆಱನಲ್ಲಂ ದುರ್ಜಯಂ ಕೌರವಕುಳನಳಿನೀಕುಂಜರಂ ಭೀಮಸೇನಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೭೭) ; ಧುರದೊಳ್ ದುರ್ಜಯನಾರ್ಗಮೆನ್ನನುಜಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೯-೯೮) ; ದುರ್ಜಯನಿವಂ ನಿನಗೆ ಸಾಧ್ಯನಲ್ಲೆಂದು ಹರಿ ಗರ್ಜಿಸಿದನಾ ಪಾರ್ಥನಂ (ಕೃಮಿಶಾ. ೦೩-೩೦); ಕಾಲನೇಮಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಾಗಿಯೂ ದುರ್ಜಯರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ರಾಕ್ಷಸರುಂಟುಪ್ಪೆ (ಜಾಕುಂತ. ೯೭-೧೩). ೪. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. [ಸಂ.]

ದುರ್ಜಾತ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. ೨. ದುಃಖಭರಿತ; ಗೋಳಿನ; ಸಂಕಟಕ್ಕೀಡಾದ. ೩. ಕೆಟ್ಟ; ದುಷ್ಟತನದ. (ನಾ). ೪. ನೀಚ ; ಅಸಭ್ಯ : ಓತು ತನ್ನಯ ಪೊರೆಯೊಳಿಹ ಕಾಮಾತುರಾಂಧನ ನಧಿಕಪಾಪಸಮೇತನಂ ದುರ್ಜಾತನಂ ತತ್‌ಶ್ವೇತನಂ ನೋಡಿ ಆ ತರುಣಿ . . . ಚಿಂತಾಜಾತಚೇತಸೆಯಾಗೆ (ಬಸವು. ೪೦-೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ಜೇಯ (ಗು). ೧. ಜಯಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ ; ಗೆಲ್ಲಲಾಗದ. (ನಾ). ೨. ಜಯಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು: ಅತ್ಯಂತ ದುರ್ಜೇಯವಾದ ವಜ್ರಾವರ್ತ, ಸಾಗರಾವರ್ತ ಎಂಬ ಎರಡು ಬಿಲ್ಲುಗಳಲ್ಲೊಂದನ್ನು ರಾಮನು ಎತ್ತಿ ಮುರಿಯಬಲ್ಲನಾದರೆ, ರಾಮನಿಗೆ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು (ಸಾಹಿಸ. ೮೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ಜ್ಞೇಯ (ಗು). ೧. ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ; ಗ್ರಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ: ಆ ಪ್ರಯತ್ನಮಿಂತಾದುದರ್ ದುರ್ವಾರ ದುರ್ಜ್ಞೇಯ ದುರ್ವಿಧಿಯ ಲೀಲೆಯಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೧೯-೨೪೬). (ನಾ). ೨. ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯವಾದುದು ; ಗ್ರಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು : ಪರಮೇಶನ ಗಱಿಗೆ ಗಱಿಗೆಯ ಪೊಸತೆನಿಪ್ಪ ಲೀಲೆ ಎಮ್ಮನ್ನರ್ಗೆ ದುರ್ಜ್ಞೇಯಂ ಅಂತಿರೆಯುಂ ಬಲ್ಲಂತೊರೆವೆಂ ಕೇಳ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೧೯-೨೨). ೩. ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಕಾದಂಬಿನಿಯು ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ದುರ್ಜ್ಞೇಯಳಾಗುತ್ತ ಹೊರಟಂತೆ, ಯೋಗವಾಯಿ ಅವಳ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟಷ್ಟು ಕುಪಿತಳಾಗ ಹತ್ತಿದಳು (ಇಪ್ಪಳ. ೨೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ಣಯ (ನಾ). ೧. ದುರ್ನೀತಿ ; ಕೆಟ್ಟ ನೀತಿ: ನಯಮಂ ನಂಬುವೊಡೆನ್ನ ಪೇಟ್ವ ಸತಿಯಂ ಕೈಕೊಂಡನಂತಲ್ಲ ದುರ್ಣಯಮಂ ನಚ್ಚುವೊಡೆನ್ನ ನುಗ್ರರಣದೊಳ್ ಮೇಣ್ ಪಿಱಿ ಮಾರ್ಕೊಂಡಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೬೬). ೨. ಕೇಡು ; ಕೆಡುಕು: ನಿನ್ನ ದುರಾಗ್ರಹದಿಂದೇನಾನುಮೊಂದು ದುರ್ಣಯ ಮಾಗದಿರದು (ಪಂಚತಂ. ೩೩-೫). ೩. [ಜೈನ] ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ವಾದ ; ವಸ್ತುವಿನ ಏಕದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸುವಿಕೆ : ಪ್ರಮಾಣ ನಯಗಳ ಮೂಲಕ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೂ ವಾದವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಉಪದೇಶ. ಘಟೋಸ್ತ್ಯೇವ ಎಂದು ಹೇಳಬಾರದು, ದುರ್ಣಯವಾಗುತ್ತದೆ (ಹಿಂದಸಾ. ೬೬). 'ದುರ್ನಯಂ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುರ್ದಮ (ಗುಂ). ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ; ಹತೋಟಿಗೆ ತರಲು ಕಷ್ಟವಾದ : ನಿಜೈಕಂ ದೋರ್ಬಳಂ ಶತ್ರುದುರ್ದಮಚಾತುರ್ಬಳ ನಾಶಮಂ ಪಡೆಯೆ ಚಾರಿತ್ರಂ ನಯಂ ಶೌರ್ಯಮಾದಮೆ ತನ್ನೊಳ್ ದಳವೇಱಿದತ್ತೆನಿಸಿದಂ ಶಕ್ತಿತ್ರಯಾಧೀಶ್ವರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೨-೯) : ದುರ್ದಮ ನಿಯಂತ್ರ ಎಧಿ ತಾಂ ತಂದೊಡ್ಡಿದೀ ಮಹತ್ಕ್ಲೇಶಮಂ ಬುದ್ಧಿಯಿಂ ಪರಿಹರಿಸೆ ಯತ್ನಗೈ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೧೬-೧೩೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ದಮತೆ (ನಾ). ನಿಗ್ರಹಿಸಲಾಗದಿರುವಿಕೆ : ಜಯಿಸಲಾಗದಿರುವಿಕೆ : ಬಯ್ತಿಟ್ಟ ವಿಶೋಧಿ ದುರ್ದಮತೆಯಿಂ ಮೋಹಾಧಿರಾಜಂಗನಾದರನಾದಂ ದೊರೆಯಲ್ಲರೆಂದು ಮುಳಿದಕರ್ೋಪಕ್ಕಭಧ್ವಂಸಿಯಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೧೬) : ಪಿಂತೆ ನಾಮೆನಿತೊ ಸೂಳ್ ಕಂಡಿರ್ದಮಾತನ ಚಂಡವಿಕ್ರಮದ ದುರ್ದಮತೆಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೯೬-೩೨೦). [ಸಂ. ದುರ್ದಮತಾ]

ದುರ್ದಮನೀಯ (ಗುಂ). ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ; ಅಧೀನಗೊಳಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ : ಅವನಿಗೆ ಅವಳಲ್ಲಿ ದುರ್ದಮನೀಯವಾದ ಪ್ರಣಯ ಉಂಟಾಯಿತು (ಬಂಕಿಮ. ೧೫೨). [ಸಂ.]

ದುರ್ದಮ್ಯ (ಗುಂ). ೧. = ದುರ್ದಮನೀಯ : ಗಣಪತಿರಾಯರಿಗೂ ಕೃಷ್ಣರಾಯರಿಗೂ ಇದೊಂದು ದೈವದ ದುರ್ದಮ್ಯ ದುರ್ಘಟನೆಯೆಂದು ಬಲವಾಗಿ ಎನಿಸಿದ್ದಿತು (ಸಮುಜೀ. ೧೧೪೧): ಪರಿವಾರದಾ ಸಂಸಾರಭಾರಬಂಧನವಿಹುದೆ ದುರ್ದಮ್ಯ, ನಿಸ್ಸೀಮ . . . ಕವಿ ವೈನತೇಯನ ಮಹಾಪಕ್ಷ ವಿಸ್ಫಾಲನೆಗೆ ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೨೬-೨೪). (ನಾ). ೨. ಅಧೀನಗೊಳಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು : ಶಿಷ್ಟಾಚಾರವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ಹಂಬಲವು ಅವನಲ್ಲಿ ದುರ್ದಮ್ಯವಾಗಿತ್ತು (ಸಮುಜೀ. ೭೯೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ದರ್ಶ (ಗು). ೧. ನೋಡಲು ಅಸಹ್ಯವಾದ; ಜುಗುಪ್ಸೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ : ವೃಷಭನ ಅನಿಮಿತ್ತರೋಷಾವೇಶ ವಿಷಮಾಕೆಗಮಾ ಜರಾ ದುರ್ಬಲ ಬಲೀವರ್ದ ದುರ್ದರ್ಶಮಾರಣಾಯಾಸ ಪರಿಣತಿಗಂ ವಿಸ್ಮಯಂ ಬಟ್ಟು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೨-೩೯ ವ) : ಅಯ್ಯೋ ಈ ದುರ್ದರ್ಶ ಸಂಕಟಾಕೃತಿಯೇಕೆ ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೬೪-೩೪೦). (ನಾ). ೨. ಕಾಣಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು; ಅಸಹ್ಯವಾದುದು: ಅಂತರಂಗವನೆಲ್ಲ ಬಿಚ್ಚಿ ತೋರಿಪನಾರು . . . ಗಂತಿಗಳು ಗಂಟುಗಳು ಮಡಿಪುಮಡಿಪುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತಕೀ ದುರ್ದರ್ಶ (ಮಂಕುಳ. ೧೯೪). ೩. ನೋಡಲು ಆಗದುದು ; ಕಣ್ಣು ಕೋರೈಸುವಂತಹುದು : ನಿಷ್ಠುರಗರಳರಸಾದ್ರ್ರಸ್ಫುರಜಿಹ್ವದರ್ವೀಕರದುರ್ದರ್ಶಂ . . . ಮನಕ್ಕದ್ಭುತರಸದೊದವಂ ತಂದುದಂದೊಂದಗೇಂದ್ರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೬೬). ೪. ಘೋರವಾದ ಆಕೃತಿಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಇನ್ನುಮಿವರಲ್ಲದೆ ಮಹಾಬ್ರಹ್ಮರಾಕ್ಷಸಮರ್ುನ್ನಿನ ಯುಗಂಗಳವರ್ದಪರ್ಿರಿಯರ್ಸಮುನ್ನತ ವಟದ್ರುಮನಿವಾಸಿಗಳನೇಕಪುರುಷಾದಕದುರ್ದರ್ಶರು (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೬-೨೯).
[ಸಂ.]

ದುರ್ದಶೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿ ; ದುರವಸ್ಥೆ ; ದುರ್ದೈವ : ಭರತಖಂಡದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಿತಿ ಬಹಳ ದುರ್ದಶೆ ಹೊಂದಿತು (ಹುಕ್ಕೇರಿ. ೧೧೪ ಟೀಶಿಳ) ; ಬೀರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದುರ್ದಶೆ ಹಿಡಿದಿತ್ತು (ಮುಂಗಾರು. ೬೧) : ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದೊರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ನಮ್ಮ ದೇಶದ ದುರ್ದಶೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕವನಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿ (ಕಾವ್ಯಕು. ೧೦).
[ಸಂ. ದುರ್ದಶಾ]

ದುರ್ದಾಂತ (ಗುಂ). ೧. ಅಡಗಿಸಲಾಗದ ; ಪಳಗಿಸಲಾಗದ : ಹಠಮಾರಿಯಾದ : ಈ ದೊಡ್ಡ ದುರ್ದಾಂತ ಪ್ರಾಣಿಪಿಂಡ ಸೊಂಡಲೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಘೀಳಿಡುತ್ತ ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡಿಯೂ (ವಿಚಂಧ. II. ೨೧೯). (ನಾ). ೨. ಅಡಗಿಸಲಾಗದುದು : ಈ ಅನ್ಯಾಯದ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ದುರ್ದಾಂತವಾದ ರೊಚ್ಚು ಅಸಹಾಯವಾಗಿ . . . ನನ್ನ ಎದೆಯ ಒಳಗಿನ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಭುಸುಗುಟ್ಟುತ್ತ ಕುಳಿತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಗಾಳಿಪ. ೬೪). ೩. ಸೊಕ್ಕಿನವನು; ದುರಹಂಕಾರದ ವ್ಯಕ್ತಿ: ಈ ದುರ್ದಾಂತನಾದ ವೈದ್ಯನು ನನಗಿಂತಲೂ ಉಚ್ಚ ತರಗತಿಯ ಪಿಶಾಚನಾಗಿರಬೇಕು (ಚನ್ನಬೀ. ೨೫) ; ಅವರು ತೋರಿಸಿದ ಕಳಂಕರಹಿತವಾದ ವೀರತ್ವವನ್ನು ದುರ್ದಾಂತರಾದ ಪಠಾನರಾಗಲಿ ಜೋಷುಗಳಾದ ಮೊಗಲರಾಗಲಿ ತೋರಿಸಲಾರದೆ ಹೋದರು (ಆರ್ಯಕೀ. ೨೪) ; ಹರಲಾಲನು ತುಂಬ ದುರ್ದಾಂತ ; ತಂದೆಗೆ ಅವಿಧೇಯ (ಬಂಕಿಮ. ೬೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ದಾನ (ನಾ). ೧. ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ದಾನ ; ಮರಣ ಮುಂತಾದ ಅಶುಭಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ತಿಲ, ಎಣ್ಣೆ, ಹತ್ತಿ, ಕುಂಬಳ, ಕಬ್ಬಿಣ, ಎಮ್ಮೆ ಇತ್ಯಾದಿ ದಾನ. "ತಿಲ, ತೈಲಘಟ, ಕಾರ್ಪಾಸ, ಲೋಹದಂಡ, ಕೂಷ್ಮಾಂಡ" (ಶ್ರೀವಕ್ಯ. ೨೦೩); ಹೀನತ್ವದಿಂದ ತುಚ್ಛರ ಕೈಲಿ ಹಿಡಿದ ದುರ್ದಾನದ ಪಾಪಂಗಳು ಭಾನುಬಿಂಬವ ಕಂಡ ಹಿಮದಂತೆ ತೊಲಗುವ ಆನಂದವ್ರತಕೆ ಸರಿಯೆನ್ನಬಹುದೆ (ಪುರಂದ. ೫-೧೪೬-೧); ಒಂದು ಕ್ಷಣ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ನೋಡಿ ದುರ್ದಾನ ತೆಗೆದುಕೊಂಡವರಂತೆ ಆಚೆಗೆ ಹೊರಟುಹೋದರು (ಕೀಲುಗೊಂ. ೨೦೮) ; ದುರ್ದಾನ ಹಿಡಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ ನಿಂತಲ್ಲಿಂದ ಕಂಬಕೀಳುತ್ತಾನೆ (ನಾಡಿಗೇ. ೬೫) : ಶ್ಯಾಮಲೆಯು ದುರ್ದಾನ ಹಿಡಿದವಳಂತೆ ಬಂದು ನನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ (ಚಿತ್ರಕೊ. ೧೧೬). ೨. ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದೆ ಕೊಟ್ಟ ಕೊಡುಗೆ: ನೀನೊಪ್ಪಿ ಕೇಳಿಂದೊಡಾಂ ಕೇಳ್ದಿನೆಯ್, ನಿನ್ನ ಗೋಳಿಡುವುದಂ ಕಂಡು ಕೊಳ್ಳೆಂದೆನಾ ದುರ್ದಾನಮಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೩-೫೨೦). [ಸಂ.]

ದುರ್ದಾಹ (ನಾ). ಅನಗತ್ಯವಾದುದನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬಾಸೆ ; ಅತಿಯಾಸೆ : ಕೆಲವರು ಕೊನೆ ಮೊದಲೇ ಇಲ್ಲದ ದುರ್ದಾಹಕ್ಕೋಸ್ಕರಗಾಗಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೋದರೆ . . . ಹೀನರು ದುರದೃಷ್ಟದವರೂ ಆದ ಜೀವಿಗಳ ಜೀವಿಕೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡಂತಾಗುವುದು (ಆರ್ಯಧ. ೮೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ದಿನ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ದಿನ ; ಕಷ್ಟದ ದಿವಸ : ಬಾಳಿದೆವು ಬಹು ಕಾಲ ಇಲ್ಲಿ, ಹೊಳೆವ ಸಿರಿದಿನಗಳಲಿ, ದುರ್ದಿನಗಳಲ್ಲಿ (ಇಂಗೀತ. ೯೬-೬) ; ದೇಶಕ್ಕೀ ಎಂತಹ ದುರ್ದಿನವಿದು (ಶಾಂತಲಾ. ೩೦೨). ೨. ಮೋಡ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಕಾಣದ ದಿವಸ ; ಮೋಡದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ದಿನ ; ಮಳೆಗಾಲದ ದಿನ : "ಓರಂತೆ ಮುಚ್ಚಿ ಮುಸುಕಿದ ಧಾರಾಧರಮಾದ ದುರ್ದಿನಂ ಘನತಿಮಿರಂ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೧೦-೬೧) ; ಮತ್ತಕೋಕಿಲೋಲ್ಲಾಸಿತಶೀಕರೋದ್ದಾಮದುರ್ದಿನವನಮನೆಯ್ದೆವಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೫-೧೦ ವ) ; ಕೋಗಿಲೆಗಳೆಡೆವಿಡದುಗುರ್ವ ಮೊನೆಯೊಳ್ಳೊಱಿಯೆ ಸುರಿವ ಸಹಕಾರಫಲರಸದ ಸೋನೆಗಳಿಂ ದುರ್ದಿನಂ ಮಾಸಗಿದಂತೆಯುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೦೦೦) ; ದುರ್ದಿನಮಡಂಗೆ ಸುದಿನಂ ಪೊರ್ದಲ್ಕಕುಬಂಬರಾವನೀತಳಮೆಲ್ಲಂ ತಾಳ್ದುದೊ ವಿಮಲತೆಯಂ (ಉದ್ಭಟ ೦೦-೪) ; ದುರ್ದಿನಂ ದ್ರವರೂಪಿಯಾಗಿ ಕರಕರೆಯ ಕರೆದುದನಿಶಂ ದೂರ ಮಾದುದು ದಿನಪದರ್ಶನಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೪೨-೫೦). ೩. ಮೋಡ ; ಮೇಘ : "ದುರ್ದಿನಮಧೃತಿವಿರಮೆನೆ ಮೋಡಮೆಂದೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೧೩-೪). ೪. ಮಳೆ ; ವರ್ಷ : ಇಂದುಬಿಂಬವಿಗಳದಮೃತಬಿಂದು ದುರ್ದಿನಾದ್ರ್ರಚಂದನಾನ್ವಿತಮುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೮ ವ) : ರೂಪಿನ ವಿಲಾಸದ ಚೆಲ್ವಿನ ವೈಶ್ಯರಾಜಗೇಹಾಂಗಣಮೊಪ್ಪುಗುಂ ಕರಿಮದೋತ್ಕಟಕರ್ದಮದುರ್ದಿನಾಂಗಣಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೫೪). ೫. ಕಗ್ಗತ್ತಲೆ ; ಅಂಧಕಾರ : ಅನವರತಗಳನ್ಮದದುರ್ದಿನಾನನಂ ವರ್ಷಜಳಸಮನ್ವಿತಮಂಭೋದನಿನಾದಂ ಭದ್ರಮನಂ ಮನೋಜವಂ ಚತುರಶೀತಿಲಕ್ಷಪ್ರಮಿತಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೨೯).
[ಸಂ.]

ದುರ್ದೀಪ್ತ (ನಾ). ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು: ಮಂತ್ರಿನರಕಂಗಳಿಂ ಕ್ರೂರವಾಗಿ ದುರ್ದೀಪ್ತವೆಂಬರಸುನರಕವಿಹುದು (ವಿಪೀಳ. ೧೯೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ದುಂಡಿ 'ದುಂಡುದುಂಡಿ' ನೋ.

ದುರ್ದೆಶೆ 'ದುರ್ದೆಸೆ' ನೋ.

ದುರ್ದೆಸೆ, ದುರ್ದೆಶೆ (ನಾ). = ದುರ್ದಶೆ: ನಿನ್ನದು ಇಷ್ಟು ದುರ್ದೆಸೆ ಆಗಿರುವದು ಎಂಬ ಆಭಾಸವನ್ನು ಕೂಡ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿರಲಿಲ್ಲ (ಇಷ್ಟಳ. ೨೭೦). **ದುರ್ದೆಶೆ**: ರಾಮನಿಂದ ಇಂಥ ದುರ್ದೆಶೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತಲ್ಲವೆ (ಳಗವಿ. ೧೦೯ ಉಕಾಂಡ): ಜೀವನದ ದುರ್ದೆಶೆಯು ಅಲ್ಲಿ ತಾಂಡವವಾಡುತ್ತಿತ್ತು (ಮುಣ್ಣಮು. ೦೩೧). [< ಸಂ. ದುರ್ದಶಾ]

ದುರ್ದೇವತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ದೈವ; ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆ: ಅಮಳಕಮಲವನ್ನು ಕೆಂಗಣಗಿಲೆಯ ಹೂಗಳೊಡನೆ ಬೆರಸಿ ದುರ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿದೆನೇನು! (ಚಟ್ಟಳ. ೦೩-೦೯). [ಸಂ. ದುರ್ದೇವತಾ]

ದುರ್ದೈನ್ಯ (ನಾ). ಕನಿಕರ ತೋರಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ ಹೀನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ; ಅತಿದೀನವಾದ ಅವಸ್ಥೆ: ಜಯಂತನ ದುರ್ದೈನ್ಯದ ರೂಪವನ್ನು ನೋಡಿ ಕಪಿಲಾ ಮರಮರ ಮರುಗಿದಳು (ಜಯಂತ. ೨೩೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ದೈವ (ನಾ). ದುರದೃಷ್ಟ; ದೌರ್ಭಾಗ್ಯ; ದುರ್ವಿಧಿ: ದುರ್ದೈವದಿಂದೊಮ್ಮೆ ದುಸ್ತರಕೂಪಕೆ ಸಿಂಹವು ಬಿದ್ದರು ಭರದೆ ಮದಗಜಕುಂಭ ವಿದಾರಣಕಾರ್ಯಕೆ ಮನವಿಡುವುದನು ಮಾಣುವುದೆ (ಶಂಕಾಪ. ೭೨-೪೮); ನಮ್ಮ ದುರ್ದೈವಕ್ಕೆ ನಮಗೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದರಲ್ಲ (ಶಾಂತಲಾ. ೩೪೮): ಶಕುಂತಲೆಯ ದುರ್ದೈವದ ಪರಮಾವಧಿಯನ್ನು ಕಾಣಲು ನಾವು ಐದನೆಯ ಅಂಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕು (ಧರ್ಮಸಾ. ೭೦). [ಸಂ.]

ದುರ್ದೈವಿ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟಹೀನ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಭಾಗ್ಯಹೀನ ವ್ಯಕ್ತಿ: ಒಬ್ಬ ದುರ್ದೈವಿಯಾದ ತರುಣನು ಅಮರಪುರದ ರಾಜಧಾನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಬಂದನು (ಮಂಜುಳ. ೩): ದುರ್ದೈವಿಯಾದ ನನ್ನನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಮುಕ್ತಳಾಗಲು ಬಿಡದೆ ತಾವು ಬಂದು ಜೀವದಾನ ಮಾಡಿದಿರಿ (ಕಮಳು. ೧೧೦). [ಸಂ. ದುರ್ದೈವಿನ್]

ದುರ್ದೋಷ (ನಾ). ತೀವ್ರವಾದ ಪಾಪ, - ಪಾತಕ: ದುರ್ದೋಷಕಾನನಾನಲರೂಪಸುಕ್ಷೀರ ವಾರ್ಧಿನಿಷಂಗ . . . ಮಹೇಶ ಸಲಹು (ಸವಮೋ. ೮-೧). [ಸಂ.]

ದುರ್ಧರ (ಗು). ೧. ಹೊರಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ; ಅನುಭವಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ; ಭರಿಸಲಾಗದ. ೨. ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ; ಸಾಧಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ; ಪೂರೈಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ: ಸ್ಫುರದಾಶಾಜ್ವಳನಂ ದುರ್ಧರಸುತಪಸ್ತೀರ್ಥವಾರಿಪರಿಷೇಕದಿನಂತಿರೆ ಕಿಡುಗುಂ ಭೋಗಾ ಜ್ಯೋತ್ಕರಪಾತದಿನೆಂತುಮಂತದೇಂ ಮಬ್ಬುಗುಮೋ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೨-೪೩); ಅರಸಿ ಕೀರ್ತಿಸುತಡಿಗಡಿಗೆ ತನ್ನರಸನೊಡನಿಂತೆಂದಳತಿದುರ್ಧರತಪಃಪರಿಪೂರ್ತಿಯಾಗಲು ಸಲಿಸಿ ಭಕ್ತಿಯಲಿ (ಬಸಪು. ೪೪-೪೨). ೩. ಹತೋಟಿಗೆ ತರಲು ಆಗದ; ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ. ೪. ಜರುಗಲು ಕಠಿಣವಾದ; ಕಾರ್ಯಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ; ಸಂಭವಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ. ೫. ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ: ಸಂವೇಗವ್ಯಕ್ತಪನ್ನೆಯಂ ದುರ್ಧರಕುಮತ ನಗೋದ್ಭಿನ್ನೆಯಂ . . . ನಾಗಶ್ರೀಕನ್ನೆಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೪೮). ೬. ಉಗ್ರವಾದ; ದಾರುಣವಾದ: ನಿರುಪಮಾಸ್ತ್ರಪ್ರೌಢಿಯನು ದುರ್ಧರಶಿಳೀಮುಖಸರ್ಗಬಂಧಸ್ಫುರಣವನು ಹಿಂದೀಸುದಿನ ಕಾಣೆನು ರಣಾಗ್ರದಲಿ (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೨-೪೮). ೭. ಅಪಾಯಕಾರಿಯಾದ: ಚಂಡರುಚಿಯೆಂಬೊಂ ದೈತ್ಯನತ್ಯಂತದುರ್ಧರ ಜನ್ಮಾಂತರವೈರದಾರುಣಾವ[ಮ]ನಂ . . . ಕಂಡಂ ಶನಿ ಕಾಣ್ಬವೊಲ್ ಕುವರನಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೪). ೮. ಎದುರಿಸಲಾಗದ; ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ: ದುರ್ಧರವಿಕ್ರಮನುರುತರದೋರ್ದಂಡಸಹಾಯನಿರ್ಪುದೆಂದುಮಹೀಯಂ . . . ಸಿಂಗಂ (ಪಂಚತಂ. ೮೭-೦೯); ಅದಟನತಿಪ್ರಚಂಡಬಲನೆನ್ನದೆ ದುರ್ಧರದೋಸ್ಸಹಾಯದಿಂ ಕದನಧುರೀಣಂ . . . ಜವನಂತೆ ನಿಂದಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೮-೨೩); ದುರ್ಧರಸಮರಜಯಪ್ರೌಢಿತಾರೂಢದೋಶ್ಶೌರ್ಯದೆ ಶೂರಾರಾತಿಸಂದೋಹಮನೆಜಗಿಸಿ ನಿತ್ಯೋದಯಮಹಾನಹೃತ್ಸಮ್ಮದನಿರ್ದಂ ಸೌಖ್ಯಸೀಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೧೩೯). (ನಾ). ೯. ಉಗ್ರವಾದುದು; ದಾರುಣವಾದುದು: ಹರಿಯ ಕೈಯಲು ಹೋಗದಿಹ ದುರ್ಧರದ ಕಷ್ಟವನಂತಪ ಹರಿಸಿ ಪೊರೆಯನೇ ದಂಡಿಯನುಮೇಶನು (ಬಸಪು. ೩೪-೭೦). ೧೦. ಪೀಡೆ; ಹಿಂಸೆ: ಮಾರಿಯು ಮಾರಿಯಾಟದೆಡೆಯೆಂಬಾಗಳೆಂತು ಜೀವಿಪರಕಟ ಮಾನೆಯಪರ ದುರ್ಧರದೊಳವನಿಪನ ಸತಿ ಪುತ್ರರು (ಹಡಕಾ. ೦೨-೨). ೧೧. ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲು ಆಗದವನು; ಪರಾಕ್ರಮಿ: ಬಿರುದಿನದಟನಂಗೇನೊಳಾಬವರ್ಮ್ಮನಂ ದುರ್ದ್ಧರನಂ ಕೊನ್ದಂಗಧವರ್ಮಮತಿಭುಜವಿಜಯಶ್ರೀಕನೋ ಲೋಕಭೂಪಂ (ಕಶಿಅ. ೯-೩-೨೯೪; 1062); ಇಸೆ ಪೊಯ್ಯೆ ತಳ್ತಿಟಿಯೆ ತಳ್ತೀಸಾಡಿದಂ . . . ಧನುರ್ಧರಧುರೀಣಂ ದುರ್ಧರಂ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೪-೧೭೭); ಹದಿನಾಲುಸಾವಿರ ವರಮಹಾರಥರೊಗ್ಗಿನಲಿ ದುರ್ಧರ ಸುಶರ್ಮನು ಧಾಳಿಯಿಟ್ಟನು ತೆಂಕದೆಸೆಗಾಗಿ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೪-೩೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ಧರುಷ (ಗು). ೧. ಎದುರಿಸಲಾಗದ; ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಾಗದ: ಮುರಮಥನ ಕೆಲ್ಲೈಸಿ ನೋಡಿದನುರುಭಯಂಕರಚಕ್ರವನು ದುರ್ಧರುಷಧಾರಾಲಊಯಮಾನ ನಿಶಾತಚಕ್ರವನು (ಕುಮ್ಮಾಭೀ. ೭-೩೦). ೨. ಭಯಾನಕವಾದ; ಭಯಂಕರವಾದ: ಈ ಮಹಾ ದುರ್ಧರುಷ ದೈತ್ಯಸ್ತೋಮವಳಿದುದು ಕಂಸ ಕೇಳುದ್ದಾಮ ಬಾಲಕ್ರೀಡಯಿಂದವೆ ಕೊಂದರವರೆಂದ (ನಿಭಾಗ. ೦೦-೩೧-೧೨). [< ಸಂ. ದುರ್ಧರ್ಷ]

ದುರ್ಧರ್ಷ (ಗು). ೧. ಎದುರಿಸಲಾಗದ; ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ; ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಾಗದ. ೨. ಭಯಂಕರವಾದ; ಘೋರವಾದ: ತಮ್ಮ ಅಮಿತ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಜಪುತಾನ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿರುವ ದುರ್ಧರ್ಷ ಹಿಂದೂರಾಕ್ಷಸರು ಭಯದಿಂದಲೂ ವಿಷಾದದಿಂದಲೂ ಮೃತಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ (ಕೋಹಿನೂ. ೩೩). ೩. ಉದ್ಧತ; ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ. ೪. ಅಪಾಯಕಾರಿಯಾದ. ೫. ತಡೆಯಲಾಗದ; ಸಹಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ. (ನಾ). ೬. ಎದುರಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯನಾದವನು: ದುರ್ಧರ್ಷನೇ . . . ಆಶೀರ್ವಾದ ಮಾಡು ಎಂದು ಬೇಡಿದನು (ಭೀಷ್ಮಜ. ೧೭೯). [ಸಂ.]

ದುರ್ನಡತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ವ್ಯವಹಾರ, - ನಡವಳಿಕೆ; ದುರ್ವರ್ತನೆ: ಇಂಥ ದುರ್ನಡತೆಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರಿಸಲಾಗದು ಎಂದು ಆತನಿಗೂ ಹೇಳಿ (ದತ್ತೀಪು. ೫೮); ಅನಂತ ದುರ್ನಡತೆಗಳಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತ . . . ಕೆಲವು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಅನಾಚಾರಿಗಳಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವರು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೭೭); ನಿಮ್ಮ ದುರ್ನಡತೆ ಅಸಹನೀಯವಾಗುತ್ತಿದೆ (ನಟಸಾ. ೭೩೩). [ದುರ್ + ನಡತೆ]

ದುರ್ನಡೆ (ನಾ). = ದುರ್ನಡತೆ: ಅವನಿಗೆ ಯಾತಕೀ ದುರ್ನಡೆಯು ಬೇಡೆನಲ್ (ಕದಂಪು. ೦೩-೩೩). [ದುರ್ + ನಡೆ]

ದುರ್ನಯ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆ; ದುರಾಚಾರ: ಋಷಿಜನಂಗಳಿಗೇಪಾಯವೊ ನಮ್ಮ ಬನದಲಿ ದಾನವರ ದುರ್ಘಟದ ದುರ್ನಯವಲ್ಲಲಾ (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೨೨-೨೩): ಭಯಭಕ್ತಿಸ್ಪೃಹೆವೆತ್ತು ನೋಳ್ಪ ನಯನಂ ರೋಷಾರುಣಾವೇಶ ದುರ್ನ[ಪಾಠಾಂ. ರ್ಣ]ಯಕಿಂಬಾಯ್ತು ಪದಾಬ್ಜಪೂಜನಕೆ ಪಕ್ಕಾಗಿರ್ದ ಕೆಯ್ ಕೆಯ್ದುಮಂ ರಯದಿಂ ತಾಳ್ದಿದಿರಾಂತುದು (ಶಬಶಂ. ೪-೧೩೩). ೨. ಅಶುಭಸೂಚನೆ; ಅಪಶಕುನ; ದುರ್ನಿಮಿತ್ತ:

ವೃಷ್ಟದುದಾ ಸತಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಸ್ಪಂದಂ . . . ಆಗಳಾ ದುರ್ನಯಕೆ ಸೀತೆ ಭಯಸ್ಥೆಯಾಗಿ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೫-೬೫ ವ); ಅನೇಕ ವೈಹಾಯಸೋತ್ಪಾತಂಗಳಾಗೆ ಕಂಡು ಜಯಮನೆಮಗರಿಗೆ ಪಿರಿದುಂ ಭಯಮಂ ಪೇಟ್ದಪುವವೆಂದು ನಡೆದಂ . . . ದುರ್ನಯಮೆ ಸುನಯಮೆನಿಸುಗುಮೆ ವಲಂ (ಶಂಧ್ರಪು. ೬-೧೭). ೩. ಅನೀತಿ: ಅಲರ್ವೋದ ಲತೆಗಂಡ ವಿರಹಿವೋಲಾದುದು ದುರ್ನಯದ ಕಾಣ್ಕೆಗೆನ್ನಯ ಚಿತ್ತಂ (ಯಕೋಣಿ. ೩-೧೧). ೪. ಕುಮಂತ್ರ; ದುಷ್ಟಮತ: ನೆಱವಂ ತಾಳ್ದಿದವಾಸ್ತ್ರ ದುರ್ನಯ ತಮೋಬಂಧಂ ಶ್ರುತಸ್ಕಂಧವಾದದಿಂದ ಗಣನಾಯಕರ್ಸಮಜಿ ಭವ್ಯಶ್ರೇಣಿಗವ್ಯಾಜದಿಂದಱಿಯಲ್ಕಾಲ್ಪನಯೋಗವಾದುದು (ಆದಿಪು. ೧-೩೯). ೫. ದಂಷ್ಟ್ರ ಕೃತ್ಯ,—ಕಾರ್ಯ: ಪೊಯ್ದಂ . . . ಕೋಪದಿನ್ನೆದುಂ ದುರ್ನಯಕ್ಕೆ ದೆಡೆಯನುರುಗದಾದಂಡದಿಂ ಭೀಮಸೇನಂ (ಗದಾಯು. ೮-೧೯). 'ದುರ್ಣಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುರ್ನಯವರ್ತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳವನು ; ದುರಾಚಾರಿ: ಅಯಶೋಮೂರ್ತಿಗಳಕಿ ದುರ್ನಯವರ್ತಿಗಳನೂನ ಸಪ್ತವ್ಯಸನಾಶ್ರಯರ್ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೨೨). [ಸಂ. ದುರ್ನಯವರ್ತಿನ್]

ದುರ್ನಯೋಕ್ತಿ (ನಾ). ಅನೀತಿಯ ಮಾತು: ಸ್ವಯಮೆರ್ದೆವುಗೆ ಕಿವಿವುಗೆ ದುರ್ನಯೋಕ್ತಿ ಕೊಲೆಗೆಯ್ದ ತನ್ನ ಬಗೆಯಂ ತತ್ಕಾಂತೆಯೊಳಳಿಪಿ ನೆರೆದೊಡೇಂ ಕಯ್ಪೆಯುಣ್ಬರಂ ರಸಮ ಬಾರಿಕುಂ ಕೆಮ್ಮನಿರಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೭೬). [ದುರ್ನಯ + ಉಕ್ತಿ]

ದುರ್ನರ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿ: ಪರಮಗುರುಪದಮಂ ಪಿಡಿದು ದುರ್ನರರ ಕಾಲ್ಗಳಿಗೆಱಗುವಂಗತಿನರಕವಲ್ಲಾ ಪೂರ್ವಭವಸಂಸ್ಕಾರರಹಿತಂಗೆ (ಬಸಪು. ೩-೯೬): ಧರ್ಮವಂ ದುರ್ನರರು ತಪ್ಪುವರಲ್ಲದೇ ಶಂಕರನ ಭಕ್ತರು ತಪ್ಪುವರೆ (ಬಸಪು. ೨೮-೩೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ನಾತ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ವಾಸನೆ; ದುರ್ಗಂಧ: ಅದರ ದುರ್ನಾತ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿ, ಪಾತ್ರೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವರ ಮೇಲೆಯೂ ಸ್ನಾನಮಾಡುವವರ ಮೇಲೆಯೂ ಬರುತ್ತದೆ (ಚಿತ್ತ್ರಳ. ೧೧): ನನಗೆ ಮಾತ್ರ ಆ ದುರ್ನಾತವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಪಾತರ. ೬೨). [ದುರ್ + ನಾತ್ತ]

ದುರ್ನಾಮ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರು; ಅಪಕೀರ್ತಿ; ಅಪಖ್ಯಾತಿ: ಪರಿಚಿತರಾದವರೇ ಆಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆಂದು ಅಪರಿಚಿತರಾದವರು ಕೂಡ ನಂಬಿಕೊಂಡು ದುರ್ನಾಮವನ್ನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಬಿತ್ತರಿಸುವರು (ಚಿನ್ನದ. ೩೦). ೨. ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಜಿಗಣೆ: "ದುರ್ನಾಮಾ, ದೀರ್ಘಕೋಶಿಕಾ–೨ ಅನೆಗಳ ರಕ್ತವನ್ನು ಹೀರಲುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡ ಜಿಗಣೆ ಪೆಸರುಗಳು. ಅಂದರೆ ಹೆಜ್ಜಿಗಣೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೮೪). ೩. ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ.

[ಸಂ. ದುರ್ನಾಮನ್]

ದುರ್ನಾಮಕ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿದ. (ನಾ). ೨. ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ. [ಸಂ.]

ದುರ್ನಾಲಗೆ, ದುರ್ನಾಲಿಗೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನಾಡುವ ನಾಲಿಗೆ: ದುರ್ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವುದೆಲ್ಲಾ ಬರಿಯ ಕೆಟ್ಟ ಮಾತುಗಳೇ (ರೂಢಿ). **ದುರ್ನಾಲಿಗೆ**: ಅವರ ದುರ್ನಾಲಿಗೆಗೆ ಹೆದರಿ ಸುಮ್ಮನಾಗಬೇಕು (ರೂಢಿ).

[ದುರ್ + ನಾಲಗೆ]

ದುರ್ನಾಲಿಗೆ 'ದುರ್ನಾಲಗೆ' ನೋ.

ದುರ್ನಿಮಿತ್ತ (ನಾ). ೧. ಅನಿಷ್ಟದ ಸೂಚನೆ; ಕೆಡುಕಿನ ಸೂಚನೆ; ಅಪಶಕುನ: ಭಯಮಂ ಚಿತ್ರಕೊದವಿಸಿ ಬಲಗಣ್ ಕೆತ್ತಲ್ ಮೊದಲಿಕ್ಕಿತು ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಸೂಚಕವಾಗಲ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೪೮); ಮೇಲೆ ನೆಗಳುವ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತವನಾಲಿಸಿದರು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೩-೧); ನೋಡು ಲಕ್ಷ್ಮಣ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಂಗಳಂ ಪಥದೊಳು ಡಿಳ್ಳಮಾದವುದೀಗಳೆನ್ನ ಮನಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೯-೬); ಇಂತಡೆವಿಡದೆ ತಲೆದೋಱುವ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಂಗಳ್ಗೆ ರಾಜಂ ಪಿರಿದುಂ ಕೊರಗಿ . . . ಬನದೊಳ್ ಚರಿಸುತಿರೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೬-೧೧). ೨. ಸಲ್ಲದ ನೆಪ; ಸುಳ್ಳು ಸಬೂಬು. [ಸಂ.]

ದುರ್ನಿರೀಕ್ಷಣ (ನಾ). ನೋಡಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು; ಕಣ್ಣು ಕೋರೈಸುವುದು: ಅಂತರದೊಳತಿ ದುರ್ನಿರೀಕ್ಷಣದಿಂ ತಿರುಗುವ ಪುರತ್ರಯವನು . . . ಸುಟ್ಟನವಾ (ಬಸಪು. ೫೯-೫೪): ದುರ್ನಿರೀಕ್ಷಣವಾದುದರಸ ಕೇಳದನೆನಗೆ ವರ್ಣಿಸುವೊಡರಿದು ಕುರಂಬುಗಳ್ಗಂಬರದೋಳಿಂಬಿಲ್ಲ ಮೆಂಬೊಲಾಯ್ತು (ಜೈಮಿಭಾ. ೭-೬೦): ಮಿಂಚಿನ ಪೊಗರ್ವಭೋಮಂಡಲವನಂಡಲೆಯಲಾಕ್ಷಣಂ ದುರ್ನಿರೀಕ್ಷಣವಾಗಲ್ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೨-೦೯). [ಸಂ.]

ದುರ್ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ (ಗು). ೧. ನೋಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ; ಕಣ್ಣು ಕೋರೈಸುವ: ಸಂಧ್ಯಾರಾಗಸನ್ನಿಕಾಶದುರ್ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ ಕಟಾಕ್ಷವಿಕ್ಷೇಪಲಕ್ಷಿತನುಂ (ಗದಾಯು. ೬-೫೬ ವ). (ನಾ). ೨. ನೋಡಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು; ಕಣ್ಣು ಕೋರೈಸುವಂತಹುದು: ಇದು ಪಗೆವರುಳ್ಳುದಂ ತೋಱಿದಪುದು ನಿನಗಿರಿನ್ನವರ್ಕಳಿಲ್ಲದೊಡಿಂತಿರ್ಪುದೆ ದುರ್ನಿರೀಕ್ಷ್ಯವಿನಸಿಱುಬದಂತೆ ಪಜ್ಜಳಿಸಿ ಬಾಗಿಲೊಳ್ ಪುರವರದಾ (ಆದಿಪು. ೧೪-೦೬). [ಸಂ.]

ದುರ್ನಿವಾರ (ನಾ). ದಮನ ಮಾಡಲು ಆಗದುದು; ಹತ್ತಿಕ್ಕಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು; ನಿವಾರಿಸಲಾಗದುದು: ಆಗಲಾ ದುರ್ನಿವಾರವಾದ ಈಟಿಯು ತನ್ನ ಮಗನ ಮೇಲೆ ಬಂದ ಮಾತ್ರವೇ (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೧೦೦೦); ಹೆರವರ ಕೈಯಲ್ಲಿಯ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ ಇವರಿಗೆ ದುರ್ನಿವಾರವಾಗುತ್ತದೆ (ಗಾಳಿಜಿ. ೩೨); "ಮತ್ತ" ಎನ್ನುವಾಗ "ಮತ್ತರಂತೆ ಅಸಮಂಜಸಕಾರಿಗಳು, ದುರ್ನಿವಾರಗಳು" ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪರಂಪರೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೫೭). [ಸಂ.]

ದುರ್ನಿವಾರ್ಯ (ನಾ). = ದುರ್ನಿವಾರ: ಅತಿಮಾನುಷವಾದ ದುರ್ನಿವಾರ್ಯವಾದ ದುರ್ವಾಸಶಾಪವೆಂಬ ಬಾಹ್ಯಯಂತ್ರಸಾಧನದಿಂದ ಕವಿ ತನ್ನ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು (ಸಂನಾಟ. ೦೫೨). [ಸಂ.]

ದುರ್ನಿಶೆ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ರಾತ್ರಿ; ಕಷ್ಟಕರವಾದ ರಾತ್ರಿ. ೨. ಮಳೆ ಸುರಿಯುವ ರಾತ್ರಿ: ಮಳೆ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಜೋರಾಗಿ ಸುರಿಯದಿದ್ದರೂ ನಿಂತು ನಿಂತು ಸುರಿಯುತ್ತಾ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ದುರ್ನಿಶೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತ್ತು (ಮರಳು. ೯೯೩). [ಸಂ. ದುರ್ನಿಶಾ]

ದುರ್ನೀತ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳ; ದುರ್ವರ್ತನೆಯುಳ್ಳ. ೨. ಅಶಿಕ್ಷಿತವಾದ. (ನಾ). ೩. ದುರಾಚಾರ; ಕೆಟ್ಟನಡತೆ; ದುರ್ವರ್ತನೆ. ೪. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳವನು; ಅನ್ಯಾಯದ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು: ಜಾತರೂಪದ ತೊಟ್ಟು ಭೂತೇಶನಾಗಿ ದುರ್ನೀತನ ಗೆಲಬೇಕೆಂದು ಆತುರದಿಂದ ಕೌತುಕವಹ ಬಲವನು ಜಾತರೂಪನು ಕೂಡಿಸಿದನು (ತ್ರಿಪುರಾ. ೧೧-೧೦೬); ಕಡುದುರುಳರುಂ ಧೂರ್ತರುಂ ಬಗ್ಗಡೆಯರುಂ ದುರ್ನೀತರುಂ ನಾಣ್ಗೆಡಿಕರುಂ . . . ವ್ಯಾಕುಳರನತಿಕ್ರಮಿಪವೆತ್ತು ಕಾಯ್ (ಬಸಪು. ೩೯-೬೦).

[ಸಂ.]

ದುರ್ನೀತಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆ; ದುರಾಚಾರ: ದುರ್ನೀತಿಯ ಹಕ್ಕಿ ಹಾಸ್ಯದ ಹೊಲಂ ಮರುಳಾಟದ ಮಂದಿರಂ . . . ನೋಡಲೆಸೆದತ್ತು ಸದಾ ಗಣಿಕಾಪುತ್ರೋಳಿ ತಾಂ (ಹಮ್ಮಿ. ೩-೯೩); ದುರ್ಬುದ್ಧಿ ದುರ್ನೀತಿಯುಳ್ಳವನಯ್ಯ ನಾನು (ಅಜಿಂದಿ. ೯೬-೦೯); ವಲೆತು ದುರ್ನೀತಿಯಲಿ ನಿನ್ನ ರಾಜರು ಕೆಟ್ಟು, ಹಿಡಿದು ಸಂಕಲೆಯಟ್ಟು ಜಗ್ಗಿಸಲು ಬರಲು (ಇಂಗೀತ. ೨೮-೦೩). ೨. ಅನೀತಿ; ಅನ್ಯಾಯ: ಆವನಾಳ್ವ ಭುವನದೊಳಗೆ . . . ದುರ್ನೀತಿ ದುಸ್ಸಂಗ ದುಸ್ಥಿತಿ ದುರಾಚಾರವಿಲ್ಲ (ಹರಿಶಾ. ೨-೧೧): ದುರ್ನೀತಿಯಲಿ ವಧಿಸುವರೆ ನೀನೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮನ (ಬಸಪು. ೫೩-೪೩).

[ಸಂ.]

ದುರ್ನೆವ (ನಾ). ಸುಳ್ಳು ನೆಪ; ಸಲ್ಲದ ನೆವ: (೬).
[ದುರ್ + ನೆವ]

ದುರ್ನೋಟ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿ,–ನೋಟ. [ದುರ್ + ನೋಟ]

ದುರ್ಬಲ (ಗು). ೧. ಬಲಹೀನವಾದ; ಚೈತನ್ಯವಿಲ್ಲದ; ತ್ರಾಣವಿಲ್ಲದ. (ನಾ). ೨. ಬಲಹೀನನಾದವನು; ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು: ತನ್ನ ಮೈಯೊಳ್ ಬಲನೆನಿಪ್ಪರಸು . . . ಮಹಾವೀರಸ್ಯೆನ್ಯಂ ನಿಜಪ್ರಿಯಂ ಕೂಡಿ ಸಪ್ತಾಂಗಸಂಪನ್ನನೆನಿಸುವ ರಾಜನಕ್ಕು ಏನಿತಿಲ್ಲದಿಹ ರಾಜ ದುರ್ಬಲ ನೆನಿಕ್ಕುಂ (ಮಂಗರಾ. ೫೦–೧೧). ೩. ಬಲಹೀನವಾದುದು: ಒಂದು ಪ್ರಾಣಿ ಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಗೆ ಜೀವನ. ದುರ್ಬಲವು ಸಬಲಕ್ಕೆ ಆಹಾರ (ಪಶಧಾ. ೩೨೯). [ಸಂ.]

ದುರ್ಬಲಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಶಕ್ತಿಹೀನವಾಗು; ಸತ್ವವಿಲ್ಲದಂತಾಗು. 'ದುರ್ಬಲಗೊಳಿಸು' ನೋ. [ದುರ್ಬಲ + ಕೊಳ್$_1$]

ದುರ್ಬಲಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಶಕ್ತಿಹೀನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಶಿಥಿಲ ಗೊಳಿಸು: ಆಮ್ಲಗಳು ಹತ್ತಿಯ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ದುರ್ಬಲಗೊಳಿಸುವುದು (ಗೃಹವಿ. ೬೨). [ದುರ್ಬಲಗೊಳ್ + –ಇಸು$_3$]

ದುರ್ಬಲತೆ (ನಾ). ಶಕ್ತಿಹೀನತೆ; ದೌರ್ಬಲ್ಯ: 'ಡಿ' ಜೀವಾತಿನ ಕೊರತೆ ಯಿರುವ ಮಕ್ಕಳು . . . ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಕಟ, ನರಗಳ ದುರ್ಬಲತೆ, ಅತಿನಿದ್ರೆಗಳಿಗೊಳಗಾಗುತ್ತಾರೆ (ಆಹುಸ್. ೬೮). [ಸಂ. ದುರ್ಬಲತಾ]

ದುರ್ಬಲಿ (ನಾ). ಶಕ್ತಿಹೀನನಾದವನು; ದುರ್ಬಲನಾದವನು: ಸೋತ ದುರ್ಬಲಿಗೆ ಸಲ್ಲುವುದು ನಮ್ಮನುಕಂಪೆ ನೀತಿ ನಿಂದೆಯೊಳಿರದು (ಮುಂಕುಳ. ೨೯೦). [ಸಂ. ದುರ್ಬಲಿನ್]

ದುರ್ಬಹ (ನಾ). ಹೊರಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು; ಬಹಳ ಭಾರವಾದುದು: ವರ ಕೂರ್ಮಾಂಗವಹೀಶ್ವರಂಗವಖಿಳಾಶಾದಂತಿಗಂ ದುರ್ಬ್ಬಹಂ ಬಿರಿದು ಭೂಭಾರಮೆಂದು ತನ್ನ ಭುಜದೊಳ್ . . . ತಾಳ್ದಿದನ್ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೧೨೯–೧೮; 1218). [<ಸಂ. ದುರ್ವಹ]

ದುರ್ಬಾಯಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನಾಡುವ ಬಾಯಿ.
[ದುರ್ + ಬಾಯಿ$_1$ (<ಬಾಯ್)]

ದುರ್ಬಿಣಿ 'ದುರ್ಬೀನು' ನೋ.

ದುರ್ಬಿನೀತ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ನೋಟಿಪಯ್ಯನ ಮಗಂ ಅಜ್ಜಯ್ಯನ ಬೆಸದಲ್ ದುರ್ಬ್ಬಿನೀತನ ಮುನ್ತೆ . . . ಕಾದಿ ಸತ್ತು ಸ್ವರ್ಗ್ಗದಲಿಬ್ಬ (ಎಕ. XII, ಮಧುಗಿರಿ, ೨೬–೦೯; ಸು. 950).
[<ಸಂ. ದುರ್ವಿನೀತ]

ದುರ್ಬೀಜ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಬೀಜ. ೨. ವ್ಯಭಿಚಾರಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟಿದವನು.
[ಸಂ.]

ದುರ್ಬೀನಿ 'ದುರ್ಬೀನು' ನೋ.

ದುರ್ಬೀನು, ದುರ್ಬಿಣಿ, ದುರ್ಬೀನಿ (ನಾ). ದೂರದ ವಸ್ತುಗಳು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚು ಗಾತ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಲಕರಣೆ; ದೂರದರ್ಶಕಯಂತ್ರ: ಗ್ಯಾಲಿಲಿಯೊನು . . . ದುರ್ಬೀನು ಎಂಬ ಯಂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಅದರಿಂದ ಆಕಾಶದೊಳಗಿನ ಗ್ರಹ ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡಹತ್ತಿದನು (ಮುಂಬಯಿ. ೫–೨೨೪); ಹೈದರನು ದುರ್ಬೀನು ಹಾಕಿ ನೋಡಿ . . . ಮಲ್ಲಾಪುರದ ಬಳಿ ಡೇರೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಂಡು ನಿಂತನು (ಚಿತ್ರಜ. ೮೨); ಎಲ, ಎನಗಿಡುತಿಹೆ ದುರ್ಬೀನ ಎನ್ನ ನುಡಿಸೆ ನಿನಗಿಲ್ಲ ಸಮಾನ (ಗಹೀಕ. ೬–೦೪೩). ದುರ್ಬಿಣಿ: ಆ ದೋಣಿಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವನು ದುರ್ಬಿಣಿ ಹಚ್ಚಿ ನೋಡಲಾಗಿ (ಮುಂಬಯಿ. ೬–೦೫೨); ಬೆಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಅಳೆಯುವಾಗ ... ಥಿಯಡೋಲೈಟ್ ಎಂಬ ದುರ್ಬಿಣಿ ಇವು ಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗುವುದು (ಭೂಮಿಅ. ೧೩); ತುಳಸಿ ತನ್ನ ಹೃದಯದ–ಕಣ್ಣಿನ ದುರ್ಬಿಣಿ ಹಿಡಿದು . . . ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ (ದೀಪಹ. II, ೩೯೯). ದುರ್ಬೀನಿ: ನೀನು ಎಂದಾದರೂ ದುರ್ಬೀನಿಯನ್ನು ನೋಡಿದ್ದೀಯಾ (ಮುಂಬಯಿ. ೫–೧೪೫).
[←ಮರಾ. ದುರಬೀನ, ದುರಬೀಣ, ದುರ್ಬಿಣ, ದುರ್ಬೀಣ, ದುರ್ಬೀನ; ಹಿಂ. ದುರಬೀನ್, ದೂರಬೀನ್; ಪಾರ. ದೂರ್ಬೀನ್]

ದುರ್ಬುತನ (ನಾ). ಮೂರ್ಖತನ; ಮೌಢ್ಯ; ಅಜ್ಞಾನ (?): ಕೌರವಾಧೀಶ ಮುಂದರಿಯದೇ ದುರ್ಬುತನದಿಂದ ಕೆಟ್ಟು ಹೋದಂದವಾಯ್ತಲ್ಲಾ ಎನುತ್ತ ಬಿಸುಸುಯ್ದು ಬಳಿಕಿಂತು ಬಿನ್ನವಗೆಯ್ದನು (ಶಮ್ಯಕಾ. ೮–೨೩).
[ದುರ್ಬು? + –ತನ]

ದುರ್ಬುದ್ಧಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿ; ದುಷ್ಟಮನಸ್ಸು: ಬಿಡು ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯನು (ವಿಷ್ಣುಕೃ. ೦–೫–೪೩); ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯಂ ನಿನಗದಾರ್ ಪೇಳ್ದರೀ ಕುಲಕೆ ಹಾಲಾಹಲವನೆರೆವ ಮತಿಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೧–೦). ೨. ಮೂರ್ಖತನ; ಅವಿವೇಕ: ಮೋಹಘನಮಂ ಮುಂದಿಟ್ಟು ದರ್ಪ ತೃಷ್ಣೆ ಲಂಪಟೆ ಬೆನ್ನಂ ಬಿಡದೊಲ್ಲೆವೊಲ್ಲೆಮೆನೆಯುಂ ದೂದಟ್ಟ ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭–೬೬); ನೀವು ಬೆಸಸಿದ ಪರಿಯೊಳೆಮ್ಮ ಮನಂಗಳೊಳಗಾವರಿಸಿದತಿ ದುರ್ಬುದ್ಧಿ ಫಲವಿಲ್ಲ (ಬಸಪು. ೩೪–೧೦). ೩. ಕೆಟ್ಟ ಹಂಚಿಕೆ,– ಉಪಾಯ: ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರರಾಯನುನ್ನತಿಯನಳಿವಾರ್ಪುಗಳ್ದೊಂದು ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯಂ ನೆನೆದನು (ಹರಿಕಾ. ೩–೦೦). ೪. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು: ಆಲಸ್ಯಂ ದುರ್ಬುದ್ಧಿ ಕುಶೀಲಂ . . . ಎನಿಪ್ಪವನೆ ನೀಲಲೇಶ್ಯೆಯ ಜೀವಂ (ಕಸಾರ. ೪೧೪).

ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯಾಗು = ಅವಿವೇಕಿಯಾಗು: ಒಬ್ಬರಿಗೂ ಹುಟ್ಟದೆ ಅಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯಾದವಳನೇನೆಂಬೆನಣ್ಣಾ (ಶಪಸಂ. ೫೬೫–೧). [ಸಂ.]

ದುರ್ಬುಧ (ಗು). ೧. ಮೂರ್ಖತನದ; ದಡ್ಡತನದ. ೨. ಕೆಟ್ಟಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೩. ಮೂರ್ಖ; ದಡ್ಡ: ದುರ್ಬುಧರಿಂಗೆಯಾಪ್ತದಾಲೋಚನೆಯ ಪೇಳ್ವನೆ ಮೂರ್ಖನು (ಸಪಶೋ. ೧೨–೨೯). ೪. ತಪ್ಪು ಹುಡುಕುವವನು; ದೋಷಾನ್ವೇಷಕ; ಛಿದ್ರಾನ್ವೇಷಿ; ಕುಕವಿ: ಪರಿಕಿಪೊಡವಿಚಾರಿ ಸಿತೇತರಗತಿಯಾದಂ ಪ್ರಭಂಜನಪ್ರಿಯನತಿನಿಷ್ಠುರ ಜಿಹ್ವನುಷರ್ಬುಧನಂತಿರೆ ದುರ್ಬುಧನಾರೊಳೊಂದಿ ಪಡೆಯಂ ನೋವಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧–೪೨). [ಸಂ.]

ದುರ್ಬೆಸನಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಬಯಕೆಯುಳ್ಳವನು; ಲಂಪಟ: ಒಸಗೆಗ ಮುತ್ಸಾಹಕ್ಕಂ ಸಸಿಯುದಯಂ ರಂಜಿಪಂತೆ ಕಳ್ಳಂಗಂ ದುರ್ಬೆಸನಿಗಮಾ ತೆಱದಿಂ ರಂಜಿಸಲಕ್ಕುಮೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪–೨೯). [ದುರ್ + ಬೆಸನಿ]

ದುರ್ಬೋಧ (ನಾ). ೧. = ದುರ್ಬೋಧನೆ. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವವನು: ದುರ್ಬೋಧರಂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸುತ್ತ ಸುಳಿದು (ಬಿಂದೂರ. ಹ. ೫೦೨–೨೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ಬೋಧಕ (ನಾ). ೧. ಅನೀತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವನು; ಚುಚ್ಚಿ ಕೊಡುವವನು: ಇದಿರುಗಾಣದೆ ಕೊಲಿಗೆ ನಿರ್ಬಂಧದಲಿ ಬೆಸಸುವ ಕೃಷ್ಣನಕಟಾ ಮದವಮುಖನೊ ದುರ್ಬೋಧಕನೊ ವಂಚಕನೊ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೬–೨೮). ೨. ದಡ್ಡ; ಅವಿವೇಕಿ: ಏನುವನಱಿಯದ ಕಾಕು ದುರ್ಬೋಧಕಂ ಕವಿಯೆನಿಸೆ ಕುಂದೇ ಮಹಾಕವಿಗೆ (ಹರಿಕಾ. ೦–೨೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ಬೋಧನೆ (ನಾ). ವಂಚನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುವಿಕೆ; ಕೆಟ್ಟ ಉಪದೇಶ; ದುಷ್ಟ ಸಲಹೆ: ಪರಿಪರಿಯ ಕುಹಕಮಂ ಪಣಿದು ದುರ್ಬೋಧನೆಯನೆರೆದಳೇಕಾಂತದೊಳ್ (ಜೈಮಿನಿ. ೨–೫–೦).
[ಸಂ. ದುರ್ಬೋಧನ]

ದುರ್ಬೋಧೆ (ನಾ). = ದುರ್ಬೋಧನೆ: ದುರ್ಬೋಧೆಯುಂ ಬೇಟಿ ಪುಟ್ಟಿಸುಗುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧-೨೬); ನಿಗಮವಿರಹಿತಶೂನ್ಯದುರ್ಬೋಧೆಗಳಿಗೊಲಿದು . . . . ಭಸಿತವಂ ಪೂಸಲೊಲ್ಲದ ಪಾಪಚಿತ್ತರಿರಾ (ಬಸವ. ೫೦-೯೮); ದುರ್ಬೋಧೆಗಳ ನಾನಾಚಂದದಲಿ ಬೋಧಿಸಿ . . . ಸುಯೋಧನಂಗಾನಂದವೆನಿಸಿ ಕಳಿಂಗಲೋಕವ ಕೊಂದನ್ನೆ (ಕುಮ್ಯಾಭಾ. ೮-೫೪); ದುರ್ಬೋಧೆಗೊಳಗಾಗಿ ನೀಂ ಕುಲಗೇಡಿಯಾಗದಿರ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭೧-೧೦). [ಸಂ. ದುರ್ಬೋಧ]

ದುರ್ಬೋಧ್ಯ (ನಾ). ತಿಳಿಯಲು ಅಸಾಧ್ಯನಾದವನು; ಅರಿಯಲು ದುಸ್ಸಾಧ್ಯನಾದವನು: ಮೊದಮೊದಲಿಗೆ ಶಶಿಭೂಷಣನಾದರೂ ಅದೇ ಬಗೆಯಾಗಿ ದುರ್ಬೋಧ್ಯನಾಗಿದ್ದನು (ಇಶ್ಯ. ೮೬). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭಂಗ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಕೇಡು: ಗರ್ಭಗಳ ಸೀಳ್ದವರ ಕೊಬ್ಬುಗಳ ಕೊರಕೊರದು ದುರ್ಭಂಗವನು ಮಾಳ್ಪೆ ಹಬ್ಬಗಳ ನಾನು (ಕರಿಕ. ೩೦-೧). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭಗ (ಗು). ೧. ಅದೃಷ್ಟಹೀನವಾದ; ದುರದೃಷ್ಟದ. ೨. ಕುರೂಪಿಯಾದ; ಅವಲಕ್ಷಣದ. (ನಾ). ೩. ದುರದೃಷ್ಟ: ದುರ್ದೈವ: ದಾರಿದ್ರ್ಯದುರ್ಭಗಾಪಗತಿತಾಪತ್ರಯಾದ್ಯೋರುಭೀತಿಗಳಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೧-೮೬). ೪. ಸಹಿಸಲು ಆಗದುದು; ತಾಳಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು; ಅಹಿತವಾದುದು: ಹೇಮಂತಮಿಷ್ಟುಟುತು ತಾನ್ನೆಸೆ . . . ಸುಭಗನನ್ನಿ ದುರ್ಭಗವ್ಯೆಸೆ ನೆಳಲ್ ನೀರ್ಗಳಿರಡುಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೦೧-೧೯೮). ೫. ದುರದೃಷ್ಟಶಾಲಿ: ನಗುವರಱಿಯದ ದುರ್ಭಗರು ಯೋಗಿಗಳ ಕುಲದೇವತೆಯ ನಿಜಲೀಲೆಗಳ ವೀಕ್ಷಿಸೆ (ನಿಧಾಗ. ೩-೫-೧೧). ೬. [ಜೈನ] ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಬಗೆಯ ನಾಮಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; P "ಈ ಕರ್ಮೋದಯದಿಂದ ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿ ರೂಪ ಲಾವಣ್ಯವಿದ್ದರೂ ಇತರರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆತನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಪ್ರೀತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ" (ಆದಿಪು. ೪೦೬೫): ಸುಭಗದುರ್ಭಗಪ್ರತ್ಯೇಕಶರೀರಾಯಶಸ್ಕೀರ್ತ್ಯನಾದೇಯನಿರ್ಮಾಣಾಪರ್ಯಾಪ್ತನೀಚೈರ್ಗೋತ್ರಂಗಳೆಂಬ ದ್ವಿಸಪ್ತತಿ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಂ ನಿರವಶೇಷಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೬-೪೯ ವ); ಅಸ್ಥಿರ ಶುಭ ಸುಭಗದುರ್ಭಗ ಸುಸ್ವರ . . . ತೀರ್ಥಕರನಾಮವೆಂದಿಂತಲ್ಲಿ ಗತಿನಾಮಕರ್ಮಂ ಚತುರ್ವಿಧಮಕ್ಕುಂ (ಗೊಮ್ಮಸಾ. ೩-೭). 'ನಾಮಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುರ್ಭಗತ್ವ (ನಾ). ದುರದೃಷ್ಟ; ದುರ್ದೈವ; ದಾರಿದ್ರ್ಯ: ಸಮವಾಯುಂ ಮನುಜತ್ವಮಾದೊಡಮಘವ್ಯಾಪಾರದಿಂ . . . ಅಲ್ಪಾಯುಷ್ಯಮುಂ ದುರ್ಭಗತ್ವಮುಮಾತಂಕಕಳಂಕಮುಂ ಸಮನಿಕುಂ ಸಂಸಾರಿಗವ್ಯಾಕುಲಂ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೩೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭಗನಾಮಕರ್ಮ (ನಾ). = ದುರ್ಭಗ ೬: ದುರ್ಭಗನಾಮಕರ್ಮ: ರೂಪಾದಿ ಗುಣಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇದ್ದರೂ ಕೂಡ ಅನ್ಯರಿಂದ ಪ್ರೀತಿಸಲ್ಪಡದಂತೆ ಆಗುವ ಅರ್ಥಾತ್ ದ್ರೋಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವ ದೇಹನಿರ್ಮಿತಿಯು ಈ ಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು (ಜೈನಪ. ೩೭೬). [ದುರ್ಭಗ + ನಾಮಕರ್ಮ]

ದುರ್ಭಗವನಿತೆ (ನಾ). = ದುರ್ಭಗೆ ೧: ಅನುಭವಿಸುವ ಜನಮಂ ನೆಟ್ಟನೆ ಪಡೆಯದೆ ಬಱಿದೆ ಕಿಡುವ ವಿವಿಧ ಫಲಂಗಳ್ ನೆನೆಯಿಸಿದುವಲ್ಲಿ ದುರ್ಭಗವನಿತೆಯ ರಮಣೀಯರೂಪಯೌವನದೊದವಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೮೮). [ದುರ್ಭಗ + ವನಿತೆ]

ದುರ್ಭಗೆ (ನಾ). ೧. ಪತಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದವಳು; ಗಂಡನಿಗೆ ಬೇಡವಾದವಳು: ದುಶ್ಚರಿತೆ ದುರ್ಭಗೆ ದುರ್ಮಾಣಿ ದುಷ್ಟೆ . . . ದುರಾತ್ಮೆಯಪ್ಪ ವಧು ಸಜ್ಜನಮೋ (ಮದಜ. ೮-೭). ೨. ಅದೃಷ್ಟಹೀನಳಾದ ಹೆಂಗಸು; ಭಾಗ್ಯಹೀನೆ: ರೋಮಶವಲ್ಪತರಂ ಭಗಮಾದೊಡಾಕೆ ದುರ್ಭಗೆಯಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೫೩). ೩. ಸಿಡುಕಿ; ಕೋಪಿಷ್ಠೆ; ಮುಂಗೋಪಿ. ೪. ಗಂಡನನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವಳು; ವಿಧವೆ. [ಸಂ. ದುರ್ಭಗಾ]

ದುರ್ಭಯ (ನಾ). ಕಳ್ಳರಿಂದ ಅಥವಾ ದುಷ್ಟಮೃಗಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಹೆದರಿಕೆ, ಭೀತಿ: ಕಿಡಿಸಿದೆಯಲಾ ತಮ್ಮ ದುರ್ಭಯ [ಪಾಠಾಂ. ದುರ್ಧರ, ದುರ್ಭರ] ದಡವಿಯಲಿ ಭಯಭರಿತವನಿತೆಯ ಬಿಡುಮರೇಯಕಟಕಟ (ಕೊರರಾ. ೩-೧೧-೭). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭರ (ಗು). ೧. ತಾಳಲಾಗದ; ತ್ರಾಸದಾಯಕವಾದ: ಚಟುಲ ದುರ್ಭರ [ಪಾಠಾಂ. ವ] ಭೂರಿಕರ್ಮೋತ್ಕಟಘಟವಹಿತ್ರವನಳವಡಿಸಿ ವಟುಭವಾಂಬುಧಿಯೊಳು ತಿರುಗಿಸುವ ವೈಶ್ಯನುಂ ತಾನೆ (ಬಸವ. ೨೦-೨೬); ಹರವೀರ್ಯವಹ್ನಿಮುಖದಿಂದ ಹರಿಮುಖ್ಯರುಂ ಧರಿಸಿ ದುರ್ಭರಪುರುಷ ಗರ್ಭಬಾಧೆಯನು ಶಂಕರನಿರೂಪಂಬಡೆದು ಸರವಣದೊಳುದ್ಗಾರಿಸಲ್ ಕಂದನುದಯವಾಗೆ (ಗುರುಬಾ. ೪-೩೨); ದೇವದೇವರೆ ನೋಡೆ ಹಿಂಜರಿವಂಥ ಚೆಲುವಿನ ಓಜದೊಳ್ – ಬಲ್ತವದ ದುರ್ಭರ ತೇಜದೊಳ್ (ಅಹಲ್ಯ. ೧೦೭-೧೦). ೨. ತುಂಬಲು ಕಷ್ಟವಾದ; ಭರ್ತಿಮಾಡಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ. ೩. ಸಲಹಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ; ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ. (ನಾ). ೪. ಹೊರಲಾಗದುದು; ಅತಿ ಭಾರವಾದುದು: ಇಂದು ದುರ್ಭರವೆನಿಸಿದರ್ಭಕನಿಂದೆ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗರ್ಭವು ಮಂದಕಕ್ಕಟಿ ಗರ್ಭವಾಯಿತು (ಬಸವ. ೩-೦೬).

ದುರ್ಭರವಾಗು = ತ್ರಾಸದಾಯಕವಾಗು: ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಬೀಗ ಜಡಿದು ನಾನು ಏಕಾಕಿಯಾದಾಗ ನನ್ನ ಮನೋಯಾತನೆ ದುರ್ಭರವಾಯಿತು (ಪುನರು. ೩೮೯). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭವ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಜನ್ಮ; ನೀಚವಾದ ಹುಟ್ಟು: ದುರ್ಭವ ಕ್ಷಯಕರನಗಭೂವಿಭವಂ ನಿರ್ಭಿನ್ನಭಾವಂ ನಿರ್ಭರಾಶಾಪಾಶಮೋಚನ ಕರ್ಮಕರ್ಮಠನು (ಬಸವ. ೫೩-೩); ಶ್ರೀ ಗುರುವೆಯೆನ್ನ ದುರ್ಭವದ ಭೀತಿಯನೆಲ್ಲ ನೀಗಿ ನಿಜಸುಖದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಪದವಿಯನಿತ್ತೆ (ನವಮೋ. ೧-೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭಾಗ್ಯ (ನಾ). ದುರ್ದೈವ; ದುರದೃಷ್ಟ: ದುರ್ಭಾಗ್ಯವಶಾತ್, ಅವಳು ಸರ್ವಾಂಗಸುಂದರಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ನಾವು ತಟಸ್ಥರಾದೆವು (ಕಪಾಳಂ. ೪೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭಾವ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಆಲೋಚನೆ; ದುಷ್ಟ ಯೋಚನೆ: ಅದನೆಂತು ಬಣ್ಣಿಪೆಂ ದುರ್ಭಾವ ವಿಸರಮಂ (ಬಿಂದೋರ. ಹ. ೫೦೫-೧೦); ಭೂವರಂ ಭವಿಯೊಡನೆ ಸುಬ್ರತಶ್ಯವನಂ ಸರಿಮಾಡುವುದು ದುರ್ಭಾವವೆನ್ನದೆ ಮದಿಸಿ ಕೊಲಲೆಂದವನ ಹೆಣನೊಡನೆ ಧರಣಪಾಲಕನಾಗ ಕಳುಹಿದಡೆ (ಬಸವ. ೫೩-೪೫); ಮಾನಸದೊಳವಳು ಚಿಂತಿಸುತಿರಲ್ಕದ ಕಂಡು ದಾನವನ ದುರ್ಭಾವಕಂ ಮುನಿದು ಪೋಪಂತೆ ಭಾನು ಪಶ್ಚಿಮದಿಯಸ್ತಮಿಸಲು (ನವಮೋ. ೯-೨೦); ಕಸ ಕಡ್ಡಿ ಅಡ್ಡಿ ಬಂದೊಳಚರಂಡಿಯ ನೀರು ಮೇಲಕೆ ಉಕ್ಕುವವೋಲೆ ಹಳೆಯ ದುರ್ಭಾವಗಳೊತ್ತಡದೊಳು ನೂರು ಕೊಳೆ ಕಾಂತೆ ಬಂದಿವೆ ಮೇಲೆ (ಅಂಚಾಪ. ೦೮೩-೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭಾವಚಾರಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು; ದುಷ್ಟತನದ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು: ವೈಕುಂಠನಂ ಕಂಡು ಬೊಮ್ಮನಂತಾಗಳಾಲೋಕಿಸುತ್ತುಗ್ರದಿಂ ನುಡಿದನತಿಶಯದಹಂಕಾರಿ ದುರ್ಭಾವಚಾರಿ (ವೀಶೈಪು. ೬-೧-೧೨). [ಸಂ. ದುರ್ಭಾವಚಾರಿನ್]

ದುರ್ಭಾವತ್ರಯ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಭಾವತ್ರಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಕೃತಿ, ವರ್ತನವಿಕೃತಿ ಮತ್ತು ಮೋಹನವಿಕೃತಿಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದುರ್ಭಾವಗಳು: ಭಾವತ್ರಯಂಗಳ ಬಣ್ಣಗೆಡಿಸಿ ದುರ್ಭಾವ

ತ್ರಯಂಗಳ ದೂರ ಮಾಡಿ ಮನತ್ರಯಂಗಳ ಮರ್ದನ ಮಾಡಿ (ಅಣಂತೀ. ೧೯೪-೦೪); ಜ್ಞಾನವಿಕೃತಿಭಾವ, ವರ್ತನವಿಕೃತಿಭಾವ, ಮೋಹನವಿಕೃತಿಭಾವ ಇಂತಿವು ದುರ್ಭಾವತ್ರಯಂಗಳು (ವಚಶಾ. II, ೧೨೯). [ದುರ್ಭಾವ + ತ್ರಯ]

ದುರ್ಭಾವನೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಆಲೋಚನೆ; ದುಷ್ಟ ಭಾವನೆ: ಪಾಪೀಲಿ ದುರ್ಭಾವನೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಲ್ಲಭಂ ಪೊಲ್ಲದು ತಡೆದೊಡದಕ್ಕಿನ್ನೆಗಂ ಕೆಮ್ಮಗಿರ್ದಂ ದನವದ್ಯೋದ್ಯೋಗನಾಗಳ್ ಪಿಡಿದು ದೃಢರಥಂಗೆಂದನಾ ರಾಜರಾಜಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೦೩). [ಸಂ. ದುರ್ಭಾವನಾ]

ದುರ್ಭಾಷಣ (ನಾ). = ದುರ್ಭಾಷೆ: ಇಂತೆಂದ ದೂತನ ದುರ್ಭಾಷಣಮಂ ಕೇಳ್ದು (ಜಾಠಪ. ೦೩-೦೯ ವ); ಮೇಘವತಿಯ ದುರ್ಭಾಷಣಗಳನ್ನು ಸುಮ್ಮನೇ ಸಹನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಳು (ಮಂಜುಳ. ೧೨೯). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭಾಷೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು; ಕಠಿಣವಾದ ನುಡಿ; ದೂಷಣೆ: ನುಡಿದಹನು ದುರ್ಭಾಷೆಗಳನಡಿಗಡಿಗೆ ಶಿವನಿಂದೆಯನುಸುರ್ವ ಬಗ್ಗಡೆಯನಂ ಕೊಲಲಹುದು (ಬಸಪು. ೫೭-೨೯). [ಸಂ. ದುರ್ಭಾಷಾ]

ದುರ್ಭಿಕ್ಷ (ನಾ). ೧. ಬರ; ಕ್ಷಾಮ: ವೈರಾಗ್ಯ ಅಗ್ನಿ . . . ದುರ್ಭಿಕ್ಷ ಅತಿವೃಷ್ಟಿ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಗಳೆಂಬೇಟುಂ ಪೀಡನಮೆಂಬುದಕ್ಕುಂ (ಜಂಡಕಂ. ೫೦-೯); ದುರ್ಭಿಕ್ಷದೊಳು ಚಾಂತ್ರಕ್ಕೆ ಶಿಥಿಲತ್ವಮಾದೊಡೆ (ಜನಾರ. ೪೦೪); ದುರ್ಭಿಕ್ಷದಲಿ ಸಲಹಿದನ ಜಲದೊಳಾಳ್ದನನೆತ್ತಿದನ ... ಮರಿದವನಿಳಿವನ್ನೆ ಕುಲಕೋಟಿಸಹಿತ ಮಹಾಂಧನರಕದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೪೨); ವರವೊಂಟರಸ ಕೇಳ್ ದುರ್ಭಿಕ್ಷ ಡಾಮರ ಬಾಧೆ ಮೇದಗಳು ಇರದವೂಲು ತನ್ನುನಿಪನರ್ಧ ವರ್ದರೆಯೊಳು (ತೊರಬಾ. ೧-೫-೨೪); ದೇಶದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೋಭೆ ದುರ್ಭಿಕ್ಷಗಳುಂಟಾಗಿ, ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಧರ್ಮಬಾಹಿರರಾಗುತ್ತಾರೆ (ಶಾಂತಲಾ. ೨೦೦). ೨. ಕೊರತೆ; ಅಭಾವ: ದುರ್ಭಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಮಾಸ (ಗಾದೆ).

ದುರ್ಭಿಕ್ಷ ಬೀಳು=ಬರಗಾಲವಾಗು; ಕ್ಷಾಮವುಂಟಾಗು: ದೇಶದೊಳಗೆ ದುರ್ಭಿಕ್ಷ ಬಿದ್ದು ಕಾಳು ಬಹಳ ತುಟ್ಟಿಯಾದವು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೭೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭೇದ (ಗು). ೧. ವಿಭಾಗಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ; ಬೇರೆ ಮಾಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ. (ನಾ). ೨. ಭೇದಿಸಲಾಗದುದು; ಒಡೆಯಲಾಗದುದು: ಕಾದಲೆನ್ನಳವಲ್ಲ ಬಲ ದುರ್ಭೇದವಿದು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೪-೩೨). ೩. ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು: ಆದುದೇ ನೆಲೆ ಕುರುಪತಿಗೆ ದುರ್ಭೇದವಿದು ಮೆಚ್ಚುಂಟು ನಿಮಗೆನಲಾ ದುರಾತ್ಮಕರಚುಹಿದರು (ಕುವ್ಯಾಗ. ೪-೩೦). ೪. ಭೇದೋಪಾಯ; ದುಷ್ಟ ಉಪಾಯ; ಕುತಂತ್ರ: ಮೇದಿನೀಶಂ ಸಮಯಿಗಳ ದುರ್ಭೇದದಿಂ ತಾನಾಗಳತಿಕುಪಿತೋದಿತಾನನನಾಗುತಂ ಬಾಚಯ್ಯಗಿಂತೆಂದ (ಬಸಪು. ೫೭-೭೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭೇದ್ಯ (ಗು). ಒಡೆಯಲು ಕಷ್ಟವಾದ; ದೃಢವಾದ: ವೃಂದಾವನ ತಟದೊಳ್ ಗೋವೃಂದಾವನವಾಂಛೆಯಿಂದೆ ಮನೆಗಟ್ಟಿದನಾ ನಂದಂ ಕೃತಗೋಪಜನಾನಂದಂ ದುರ್ಭೇದ್ಯಕಟಕರುಚಿ ರುಚಿಪಿನಂ (ಜಗವಿ. ೩-೭೬). [ಸಂ.]

ದುರ್ಭೋಜನ (ನಾ). ಸಾತ್ವಿಕವಲ್ಲದ ಆಹಾರದ ಭೋಜನ,-ಊಟ: ದುರ್ಭೋಜನ ಮಾಡಿದವರ ದೌರ್ಮನಸ್ಯದಂತೆ ಏನೋ ದುಗುಡ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ದುಮದುಮುಗುಟ್ಟುತ್ತಿದೆ (ಮುಹಾಆ. ೨೯೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮಂತ್ರ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಸಲಹೆ,-ಉಪದೇಶ: ಸಾಂಗವಹುದೇ ಕಡೆಗೆ ದುರ್ಮಂತ್ರಗಳೆನುತ್ತೆಸಜಲಿ ಸರ್ವಜನಗಳಚ್ಚರಿವಟ್ಟು ನೋಡಲು (ಬಸಪು. ೫೦-೪೦); ಯತಿ ಕೆಡುಗು ದುಸ್ಸಂಗದಲಿ ಭೂಪತಿ ಕೆಡುಗು ದುರ್ಮಂತ್ರದಲಿ [ಪಾಠಾಂ. ಶ್ರಿಯಲಿ] (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೦೦೯). ೨. ಅನಿಷ್ಟಕಾರಕವಾದ ಮಂತ್ರ; ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಂತ್ರ: ಆಜನೆಯ ಮಂತ್ರಮಂ ಬುದು ಪಂಚವಿಧಮಕ್ಕುಮವರೊಳ್ . . . ಉಚ್ಚಾಟವೆಲ್ಲಂ ಪ್ರಾಣ ಮಾರಣಹೇತುಗಳ್ ದುರ್ಮಂತ್ರಂಗಳೆಂದಜೀಗೆ (ಜಾಪುಂಪು. ೨೨೦). ೩. ದುಷ್ಟ ಯುಕ್ತಿ,-ಉಪಾಯ: ಪೊಲತಿಯರಾಗಿ ಕೆಲಸಾರಿ ನಿಂದು ಬೆಸನಾವುದೆನಲು ಜನಪತಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಬಂದು ನಮ್ಮಯ ತಪೋವನ ದೊಳ್ಳಿದನೆ ಹೋಗಿ ಸರ್ವಬುದ್ಧಿಗಳೊಳಾತನ ಮರುಳುಮಾಡುತಿರಿ ಹೋಗಿ ಯೆಂದಟ್ಟಿದಂ ದುರ್ಮಂತ್ರ ಬಲವಂತನು (ಹರಿಶ್ಚ. ೭-೨). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮಂತ್ರಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಸಚಿವ; ದುಷ್ಟನಾದ ಮಂತ್ರಿ: ದುರ್ಮಾಷಣನೆಂಬ ದುರ್ಮಂತ್ರಿ ನೀನಿರೆ ಕನ್ಯಾರತ್ನಂ ಪೆರರ ಕೈಗೆ ಪೊಗಲು ತಕ್ಕುದಲ್ಲೆನೆ (ಜಾಪುಂಪು. ೫೭); ನಿನ್ನಂತಪ್ಪ ದುರ್ಮಂತ್ರಿಯ ಕಾರಣದಿಂ ಪಿಂಗಳಕಂಗೆ ಧರ್ಮಹಾನಿಯುಂ . . . ಪ್ರಾಣಹಾನಿಯುಮಪ್ಪಾಗಲಿರ್ದುದು (ಪಂಚತಂ. ೦೬೮-೦); ಯತಿ ಕೆಡುಗು ದುಸ್ಸಂಗದಲಿ ಭೂಪತಿ ಕೆಡುಗು ದುರ್ಮಂತ್ರಿಯಲಿ [ಪಾಠಾಂ. ತ್ರದಲಿ] (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೦೦೯). ೨. ಚುಚ್ಚಿ ಕೊಡುವವನು; ದುಷ್ಟಬೋಧನೆ ಮಾಡುವವನು: ಉರಗನಲಿ ನದಿಯಲಿ ಸಖಿಯರಾತುರಿಯದಲಿ ದುರ್ಮಂತ್ರಿಯಲಿ ದುಶ್ಚರಿತನಲಿ ವಿಶ್ವಾಸಿಸೆಯಲೇ ಭೂಪ ಕೇಳೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧-೫೯). [ಸಂ. ದುರ್ಮಂತ್ರಿನ್]

ದುರ್ಮತ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ; ದುಷ್ಟತನದ. (ನಾ). ೨. ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಮತ,-ತತ್ತ್ವ; ದೃಷ್ಟಸಿದ್ಧಾಂತ: ನಿಗುರುವ ದ್ವೈತಕ್ರಿಯಾಮಾಯೆಗಳ ದುರ್ಮತದಿಂದ ಸದ್ವಿದ್ಯೆಗೆ ಪರಶಿವನ ಭಜನೆ ಯಿಲ್ಲದನಾವಿಕರುಗಳಿರಾ (ಬಸಪು. ೫೦-೪೪); ದುರ್ಮತಾಂಬುಜಮತ್ತ ವಾರಣ ಕಿನ್ನರೇಶಾ . . . ಎಂದು ಪಲುಂಬಿ ಪಳಯಿಸಿ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೨೪-೦೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮತಿ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯ; ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯನ್ನುಳ್ಳ. ೨. ಮೂರ್ಖತನದ; ಅಜ್ಞಾನದ; ದಡ್ಡತನವನ್ನುಳ್ಳ. (ನಾ). ೩. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿ: ಬಗೆಯೊಳ್ ತನಗಹಿತಮನಾರ್ ಬಗೆದೊಡಮಾಗಳ್ ಕೃತಾಸ್ತ್ರನವರಿದಿರೊಳ್ ತೊಟ್ಟಗೆ ನಿಂದು ಕೆಡಿಸುಗುಂ ಪ್ರಜೆ ಬಗೆ ಕಿಡೆ ದುರ್ಮತಿಯ[ಯು]ನಿಂತು ಪಿರಿಯರುಮೊಳರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೦೨೩); ದುರ್ಮತಿಯಂ ದುರ್ಜನದೊಳ್ ದುರಾಚರಿತರೊಳ್ ನಿರ್ಧರ್ಮರೊಳ್ ಕೂಡಿ ಸನ್ಮತಮಂ ಬಿಟ್ಟು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೦೫೫); ಕರ್ಮತಾರಕ ಕಾಣೊ ನಿಶ್ಚಯಮೀ ಮಾತು ದುರ್ಮತಿಯನು ಬಿಟ್ಟು ಮರ್ಮವನರಿತರೆ (ಪುರಂದ. ೪-೧೯೪ ಅನುಬಂಧ). ೪. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ; ದುಷ್ಟವ್ಯಕ್ತಿ: ದುರ್ಭಗೆ ದುರ್ಮತಿ . . . ದುರಾತ್ಮೆಯಪ್ಪ ವಧು ಸಜ್ಜನಮೇ (ಮುದಚ. ೮-೭); ದುರ್ಮತಿ ಧಾತ್ರುನಿಂ ನಿನಗೆ ದುಸ್ಥಿತಿ ಸಾರ್ದುದು (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೪-೧೯೫); ಥಳಥಳಿಪ ಪದಾರ್ಥವನೇಂ ಗಳ ಕಾಣ್ಬನೆ ದೋಷದೃಷ್ಟಿ ದುರ್ಮತಿ ಗಡದೇಂ ತಿಳಿವನೆ ಗುಣಸಂತತಿಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೪೭); ಕಾಯಿರೇ ಸರ್ವಾಪರಾಧಿಗಳ ಪಿಸುಣರಂ ದುರ್ಮತಿಗಳಂ ಸೈರಿಸಿ ಸುಕೃತರಂ ಮಾಡಿ ಎಮ್ಮುಮನಸಮಮಹಿಮೋದ್ದಾರಸೂರಸುಧೀಜನಾಧಾರ (ಬಸಪು. ೩೨-೬೨): ದುರ್ಲಭನಾರು ದುಸ್ಸಹನಾರು ದುರ್ಮತಿ ಯಾರು ಧರ್ಮಜ ತಿಳಿಯ ಹೇಳೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦೩-೫೭). ೫. ಮೂರ್ಖತನ; ಅವಿವೇಕ. ೬. ಮೂರ್ಖತನವುಳ್ಳವನು; ಅವಿವೇಕಿ: ಜರೆ ಯೌವನ ಕ್ರಮಭಿಘಾತಮೆನುತ್ತಿರೆ ಕಂಡು ಕೇಳ್ದುಂ ಗಡ ಪರಿವರ್ತಿಸರಾತ್ಮಹಿತದೊಳತಿ ದುರ್ಮತಿಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೩೭); ಕರ್ಮಕಿಂಕರರಾದ ಕಾಮ್ಯಫಲಾಭಿ ಲಾಷರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಲಿ ಮನ ನೆಮ್ಮುದದಜಿಂದಾತ್ಮಸುಖವದು ದುರ್ಮತಿಗಳಿಗೆ ದೂರವಾಗಿಹುದೆಚಸಿ ನೋಡಿದರೆ (ಅಮೃತ. ೧-೪೪). ೭. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ; ದುರ್ಯೋಧನನ ತಮ್ಮ: ದುರ್ಯೋಧನನಂ ಮುಂಚಿಟ್ಟು ಯುಯುತ್ಸು ದುಶ್ಶಾಸನ . . . ದುರ್ಮತಿ

. . . ಮೊದಲಾಗಿ ನೂರ್ವರುಂ ಬಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೨-೭೦ ವ). ೮. ಅರುವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಐವತ್ತನೆಯದು : ಮಾರಲಿ ಪೆಮ್ಮಣ್ಣನವರು ದುರ್ಮ್ಮತಿಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖ ಬಹುಳ ಪಂಚಮಿ ಆದಿತ್ಯ ಮಗ ಮಾದಿಗವುಡಂಗೆ ಧರ್ಮ್ಮ ಸಲುವಂತಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಕೊಡಗೆ (ಎಕ. III, ಮಳವ. ೧೦೭-೫ ; 1321) ; ಮತ್ತಮಾ ವರುಷವೇ ಪ್ರಭವ ವಿಭವ . . . ದುರ್ಮತಿ ದುಂದುಭಿ ರುಧಿರೋದ್ಗಾರಿ ರಕ್ತಾಕ್ಷಿ ಕ್ರೋಧನ ಅಕ್ಷಯಮೆಂದಱುವತ್ತು ತೆಱನಾಗಿಹುದು (ವಿವೇಶ. ೩೨೧). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮದ (ಗು). ೧. ಅಮಲೇರಿದ ; ಉನ್ಮತ್ತವಾದ ; ಮದಿಸಿದ. (ನಾ). ೨. ದುರಹಂಕಾರ ; ಕೆಟ್ಟ ಹೆಮ್ಮೆ,-ಹಮ್ಮು : ಅದಱಿಂದೊಳ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಸೌಖ್ಯೋಲ್ಲಸಿತಹೃದಯನಿರ್ವ೦ ಧರಾಧೀಶ್ವರಂ ದುರ್ಮದಭೂಭೃತ್ಪಾತಿಖಡ್ಗಾಶನಿವಿಳಸನಮೇಘಾಗಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೮೫೨) ; ಬಾಧಿಸುವ ಹೃಷೀಕಸಂಚಯಮನಳ್ಕಿಸಿ ದುರ್ಮದಮೆಂಬಟನಿಕ್ಕಿ ಬಂಧಿಸಿ . . . ಭಕ್ತಿಯೊಳಾಂ ಪಿಡಿವೆಂ ಮೃಡಾಂಘ್ರಿಯಂ (ಶಬಶಂ. ೨-೯೦) ; ದುರ್ಜನದ ದುರ್ಮದವ ಮುರಿಯಿರೇಳಿ (ವಿಸೀಗೀ. ೪೨-೧೬) ; ಅವನ ದುರ್ಮದ ಯಾವ ನಯಕ್ಕೂ ಬಗ್ಗದಿರಲು ಕೃಷ್ಣನು . . . ಶಾಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಕಥೆ ಈ ನಾಟಕದ ಕಥಾವಸ್ತು (ಅಗ್ರಹ. V ಮುನ್ನುಡಿ). ೩. ಉನ್ಮತ್ತನಾದವನು ; ಮದಿಸಿದವನು ; ದುರಹಂಕಾರಿ. ವಿದ್ವಿಷದಿಭರದನಸ್ತಂಭಲೀಲಾಸಮುತ್ಪಾಟನಕಾಂಕ್ಷಾದುರ್ಮದಂ ದುರ್ಜಯರಿಪುನೃಪಶೌರ್ಯೋನ್ನಮನ್ಮಸ್ತಕಾವರ್ಜನವಾಂಛಾದುರ್ಧರಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೦೯) ; × × × ಧರೆಗೆ ವಕ್ತ್ರಂ ಮೆಚಶ್ರೀಯಂ ಬಣ್ಣಾರದ ಸದ್ಮಂ ತಂನ × × × ಬೆನಲು ದುರ್ಮ್ಮದರೊಳು ಕಾಳೇಯ ದಣ್ಣಾಧಿಪಂ (ಸೌಇಇ. XX. ೧೦೭-೨೫ ; 1138). ೪. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ದುರ್ಯೋಧನನ ತಮ್ಮ : ಈತ ದುರ್ಯೋಧನ ಮಹೀಶ್ವರನು . . . ಈತ ದುರ್ಮದನೀತ ಚಿತ್ರಕನೀತಗಳು ಕುರುವಂಶದಲಿ ವಿಖ್ಯಾತರು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦೩-೫೧). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮನ (ನಾ). ೧. ಕ್ಷೋಭೆಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸು ; ಮನಸ್ತಾಪ : ಮನಸಿಜ ಕೇಳಣ್ಣ ನಿನಗೆನಗಿಂದು ದುರ್ಮನದಿಂದ ಜಗಳವಪ್ಪುದಕೆ ಘನವೇನು ಹೇಳು (ಭರಶ. ೫೧-೭೦). ೨. ಕೆಟ್ಟ ಉದ್ದೇಶ ; ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿ ; ದುರುದ್ದೇಶ : ದುರ್ಮನದಿ ನೀವ್ ಬಾಳ್ವುದಲ್ಲದೆ ನಿರ್ಮಲರ ಮನ ಕಲಕಿ ದೋಷಕೆ ಮರ್ಮಿಗರು ನೀವಾದಿರಿ (ಚೆನ್ನಪು. ೧೦೩-೭೦). ೩. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸನ್ನುಳ್ಳವನು ; ದುಷ್ಟ : ಹಿಡಿದು ಸತ್ಯಾಹಿಂಸೆಯಸ್ತ್ರಗಳ ದುರ್ಮನರ ಕೆಡೆದ ಕದನಕಪಾಲಿ (ಅಮತಂ. ೩೯-೧೩). ೪. ಖಿನ್ನವಾದುದು ; ದುಃಖಿಗೊಂಡಿರುವುದು : ತಿನುತುಂ ನಿಸ್ಸಾರಮಪ್ಪ ಕೊಳೆವುಲ್ಲಂ ದುರ್ಮನನಾಗಿ ಕದಡಿ ಬಾಲಮನನವರತಂ ಕಿಳಿಱಿ ಪತಿಗೆ ಜಯಮಂ ಮಾಟ್ಕುಂ (ಅಕ್ಕಚ. ೪-೫೫). [ಸಂ. ದುರ್ಮನಸ್]

ದುರ್ಮನೀಷಿ (ನಾ). ತಿಳಿಗೇಡಿ ; ಬುದ್ಧಿಗೇಡಿ : ಕಾಪುರುಷ ಪೆಂಡತಿಯ ಪ್ರೇಮಮಾ ಗಳಿಸುವರೆ ಸದ್ಗುಣಾರಾಮನಾ ರಾಮನಟ್ಟಿದ ದುರ್ಮನೀಷಿ ಬದುಕಿದನೆಂತು ಚಿರಕಾಲಮೆಂದು ಜನರು ಸೀಮೆಯೊಳಗಾಡದುಳಿದವರೆ (ಪಂಚಾಕಾ. ೨-೬-೪೫). [ಸಂ. ದುರ್ಮನೀಷಿನ್]

ದುರ್ಮರಣ (ನಾ). ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಸಾವು ; ಹಿಂಸೆಗೊಳಗಾದ ಅವಸಾನ : ಈ ಪಾಪಕರ್ಮನಪ್ಪ ದುಷ್ಪುತ್ರನಿಂ ನಿನಗಿಂತಪ್ಪ ದುರ್ಮರಣಂ ಸಮನಿಸಿದುದು (ಪಂಚತಂ. ೧೭೮-೧) : ದುರ್ಮರಣವಟ್ಟ ಶೂದ್ರನನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವವರಾವಲ್ಲ (ಹಚಕಾ. ೧೨-೨೦) ; ತರುಣಿ ನೀ ಹೆಸರಿಸಿದವಿವು ದುರ್ಮರಣಸಾಧನವಮಲದಭ್ಯಾಸ್ತರಣವಿದು ಪಾವನವಲಾ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨೧-೦೯) ; ಎಲೆ ಮಗಳೆ ನಿನ್ನಯ ದೂಸರಿಂದೆಮಗೆ ನೆಲಸಿತ್ತು ದುರ್ಮರಣ (ಕನಾಕ. ೭೧). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮರ್ಷಣ (ಗು). ೧. ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ,-ಅಸಾಧ್ಯವಾದ; ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಡಲಾಗದ; ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ. (ನಾ). ೨. ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಡಲಾಗದವನು. ೩. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ದುರ್ಯೋಧನನ ತಮ್ಮ : ಕುರುನರೇಂದ್ರ ದುರ್ಮರ್ಷಣನೇಂ ನುಡಿಯಿಸುವನೊ ದುಷ್ಕರ್ಣಂ ನುಡಿಯಿಸುವನೊ ನೀನುಮ ಸಿರದಿರ್ಪುದೆ ಮಗನೇ (ಗದಾಯು. ೩-೮೧). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮಲ (ಗು). ೧. ಅಶುದ್ಧವಾದ ; ಹೊಲಸಾದ : ಕೇರಿಕೇರಿಯೊಳಿರುವ ದುರ್ಮಲವಾರಿಯೊಳು ಶುಚಿಗೈಸಿ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೧೦೩-೯೯). (ನಾ). ೨. ಕೊಳಕು ; ಹೊಲಸು : ಏಕ ಪರಮಾನಂದಮೂರ್ತಿಗನೇಕ ದುರ್ಮಲ ದುಷ್ಟ ದುಷ್ಕರ್ಮಾಕೃತಿಗಳವರೇಂ ಸಮಾನವೆ ಆಗಮೋಕ್ತಿಯಲಿ (ಬಸಪು. ೫೪-೨೦) : ತೇಲಿದನವನ್ ದುರ್ಮಲದ ಜಲಧಿಯಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೦೪-೧೧೩) ; ನಿನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯದ ಮಳೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಾಸಕ್ತಿಯ ದುರ್ಮಲವನ್ನು ಬದಿಗಿರಿಸಿ . . . ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ಮಹಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಶ್ರೀ ಗುರುವು ನನಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಚಿತಸ. ೮೧). ೩. [ವೀಶೈ] ಮಲತ್ರಯವುಳ್ಳವನು : ನಿರ್ಮಲು ನೀಂ ದುರ್ಮಲಂ ನಾಂ . . . ನೀಂ ಪಶುಪ ನಾಂ ಪಶುವು (ಬಸಪು. ೨೨-೬೦). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮಲತ್ರಯ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಆಣವ, ಮಾಯಾ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಮಿಕವೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮಲಗಳು : ಧಾರುಣಿಯೊಳಗೆ ದುರ್ಮಲತ್ರಯದೂರರಾಗಿರುತಿಪ್ಪ ನಿರ್ಮಳಸಾರದೇಹಂ ನಿಜಮಲಾ (ಬಸಪು. ೫೭-೮೪). [ದುರ್ಮಲ + ತ್ರಯ]

ದುರ್ಮಲಿನ (ಗು). ತೀರ ಅಶುದ್ಧವಾದ ; ಕೊಳಕಾದ : ಸಹಜಭಕ್ತರ್ಗೆ ಒಲವಿನೆತ್ತುವ ಕೈಗಳಂ ದುರ್ಮಲಿನ ಕರ್ಮಚರ ದ್ವಿಜಾತರ್ಗಲಸದೆತ್ತುವದಧಮಜಾತರ್ಗಧಮಜಾತವಲಾ (ಬಸಪು. ೩-೪೭). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮಲ್ಲಿಕೆ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯವಿ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಉಪರೂಪಕಗಳಲ್ಲೊಂದು ; “ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳು. ಕೈಶಿಕೀ ಭಾರತೀ ವೃತ್ತಿಗಳು ; ಗರ್ಭಸಂಧಿಯಿಲ್ಲ ; ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಜನರು ನಾಗರಿಕರು; ಹೀನನಾಯಕ; ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ವಿಟಕ್ರೀಡೆ; ಇದು ಆರು ಗಳಿಗೆಯದಾಗುತ್ತದೆ; ಮೂರನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಪೀಠಮರ್ದನವಿಲಾಸ; ಇದು ಹನ್ನೆರಡು ಗಳಿಗೆಯದಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯದರಲ್ಲಿ ನಾಗರಿಕನ ಕ್ರೀಡೆ, ಇದು ಇಪ್ಪತ್ತು ಗಳಿಗೆಯದಾಗುತ್ತದೆ” (ಸಂನಾಟ ೩೫) : ೧. ನಾಟಿಕಾ. ೨. ತ್ರೋಟಕ. ೩. ಗೋಷ್ಠೀ. ೪. ಸಟ್ಟಕ. ೫. ನಾಟ್ಯರಾಸಕ. ೬. ಪ್ರಸ್ಥಾನ. ೭. ಉಲ್ಲಾಪ್ಯ. ೮. ಕಾವ್ಯ. ೯. ಪ್ರೇಂಖಣ. ೧೦. ರಾಸಕ. ೧೧. ಸಂಲಾಪಕ. ೧೨. ಶ್ರೀಗದಿತ. ೧೩. ಶಿಲ್ಪಕ. ೧೪. ವಿಲಾಸಿಕಾ. ೧೫. ದುರ್ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೧೬. ಪ್ರಕರಣೀ. ೧೭. ಹಲ್ಲೀಶ. ೧೮. ಭಾಣಿಕಾ – ಎಂದು ಉಪರೂಪಕಗಳು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧ (ಸಂನಾಟ. ೩೨). [ಸಂ. ದುರ್ಮಲ್ಲಿಕಾ]

ದುರ್ಮಾಂಸ (ನಾ). ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಕೆಟ್ಟ ಮಾಂಸ : ದುರ್ಮಾಂಸದೋಷವೊ ನೀಲಿಗಣ್ಣೋ ಮಾಱವೆಯೊ ಕಣ್ಣುಕಿಲವೋ ಅರಿಯೋ (ಲಸಪು. ೧೮-೬೬). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮಾಯ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ದುರ್ಮ್ಮಾಯಗ್ರಾಮೇ ಗೃಹವಸ್ತುನಾಸಾರ್ದ್ಧಂ ಷಣ್ಣವರ್ತ್ತನೀ ಆಸನ್ನವಿಷಯೇ ಕಣ್ಣಾಗ್ರಾಮೇ ಚತುರ್ತ್ಥವರ್ತ್ತನೀ (ಪ್ರಾಆರಿ. ೧೯೪೩, ೧-೪ ; ಸು. 500). ‘ದುರ್ಮೆ’ ಪಾಠ. [?]

ದುರ್ಮಾರಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ದೇವತೆ ; ದುಷ್ಟಳಾದ ಮಾರಿ : ದೇಶವೆಲ್ಲ ಯುದ್ಧದ ದುರ್ಮಾರಿಯ ನಾಟ್ಯರಂಗವಾಗಿತ್ತು (ಘಾಟೀಮು. ೪೦). [ದುರ್ + ಮಾರಿ₂]

ದುರ್ಮಾರ್ಗ (ನಾ). ೧. ಸುಗಮವಲ್ಲದ ದಾರಿ ; ಕಠಿಣವಾದ ಹಾದಿ : ಹರಿಯ ಸೇವಕರ ಬರವಂ ಕಾಣುತಾ ವಿಂಧ್ಯಗಿರಿಯ ದುರ್ಮಾರ್ಗಮುಂ ಸನ್ಮಾರ್ಗಮಾಯ್ತು (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೦-೯). ೨. ತಪ್ಪುಮಾರ್ಗ; ಸರಿಯಲ್ಲದ ರೀತಿ : ಧರೆಯೊಳಿದು ದುರ್ಮಾರ್ಗಮೆನಿಸದು ಹರನಿಮಿತ್ತಮಿದೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿರಲಧರ್ಮೋಧರ್ಮ ತಾನೆಂದುದು ಶಿವನ ವಾಕ್ಯ (ಬಸವು. ೩೦-೨೪) ; ದುರ್ಮಾರ್ಗಂಗಳಲಿ ವರ್ತಿಸುವುದೆಲ್ಲಂ ಮಂಗಳಾಂಚಿತರತ್ನವಿರೆ ಗಾಜಂ ಧರಿಸುವಂತೆ (ಬಸವು. ೬೦-೪೪). ೩. ಕೆಟ್ಟವನು ; ದುಷ್ಟಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವನು : ದುರ್ಮಾರ್ಗನಾದ ವನಬೀರಸಿಂಗನು . . . ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಬರುತಿದಾನೆ (ನೀತಿಜಿಂ. XV, ೫) ; ಆ ದುರ್ಮಾರ್ಗನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ . . . ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಧರ್ಮಬಾಹಿರರಾಗುತ್ತಾರೆ (ಶಾಂತಲಾ. ೨೦೦).

[ಸಂ.]

ದುರ್ಮಾರ್ಗಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮಾರ್ಗ ಹಿಡಿದವನು ; ದುರಾಚಾರಿ ; ದುಷ್ಟ : ದುರ್ಮಾರ್ಗಿಗಳ ಕೊರೆಗಡಿಕರಾ ವಿನಯದಿಂ ತನ್ನೆಡೆಯೊಳೊಲಿದಿರಿಸಿಕೊಂಡು (ವೀಶೃವು. ೨-೬-೩೮) ; ಅಳಿಯ ದುರ್ಮಾರ್ಗಿಯಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಮಗಳನ್ನು ನೀವೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಿ – ಎಂದು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೂಡಿಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಾನೋ – ಎಂಬ ಭಯಗಳೂ ಸಂಕಟಗಳೂ ಆಕೆಯನ್ನು ಕಾಡಿದುವು (ಮುಹಾಗ. ೩೨೧). [ಸಂ. ದುರ್ಮಾರ್ಗಿನ್]

ದುರ್ಮಿಲ, ದುರ್ಮಿಳ (ನಾ). ೧. ದೊರೆಯಲು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದುದು; ದುರ್ಲಭ : ಬೋರಾನೆಂಬ ದುರ್ಮಿಲವಾದ ಅಧಾತುರೂಪ ಮೂಲತತ್ತ್ವದಿಂದ ಟಂಕಣಕಾರ (ಬಳಿಗಾರ) ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೧೫) ; ಕವಿತ್ವ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಸಂಯೋಗವು ಬಹಳೇ ದುರ್ಮಿಲ (ಪ್ರಬಂಧ. ೦೦೨). **ದುರ್ಮಿಳ** : ೧. ಇಂಥ ದುರ್ಮಿಳವಾದ ರಾಜಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಎರಡನೆಯವರ ಮನಸಿಗೆ ವ್ಯಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಮುಂಜುಳ. ೧೬). (ಗು). ೨. ದುರ್ಲಭವಾದ ; ಅಪರೂಪವಾದ : ಎಂಥ ಮಹಾವೈದ್ಯನ ಬಹುಬೆಲೆಯ ದುರ್ಮಿಳತೈಲಕ್ಕೂ ಇವರ ರೋಗ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಲು ಹಿಂತೆಗೆಯುತ್ತದೆ (ಇಪ್ಪಳ. ೩೬೨) ; ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ದುರ್ಮಿಳ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಾನೆಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಿರಲಿಲ್ಲ (ಕಳ್ಳಕಾ. ೩೦).

[ಸಂ./ಹಿಂ. ದುರ್ಮಿಲ ; ಮರಾ. ದುರ್ಮಿಲ, ದುರ್ಮಿಳ]

ದುರ್ಮಿಳ 'ದುರ್ಮಿಲ' ನೋ.

ದುರ್ಮುಖ (ಗು). ೧. ಅಸಹ್ಯವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನಾಡುವ; ನಿಂದಿಸುವ ; ತೆಗಳುವ. (ನಾ). ೩. ಅಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವನು ; ದುರ್ಭಾಷೆಯನ್ನಾಡುವವನು ; ನಿಂದಕ : "ದೋಷಗ್ರಾಹಿ ಪುರೋಭಾಗಿ ದುರ್ಮುಖಂ ಮುಖರನವಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೦-೧೬); "ಕೆಡೆನುಡಿವವಂ ದುರ್ಮುಖಂ ಮುಖರನೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೧-೨೦) : ದುಸ್ಸಹ ದುರ್ಮುಖ ದುರ್ವಿದಗ್ಧ ದುರ್ಜನನೆನಿಸಿರ್ದ ದುಷ್ಕೃತಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯೊಳೆತ್ತುವೆನಗ್ರಪೂಜೆಯಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧-೨೯). ೪. ಘೋರವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳುದು ; ಅಸಹ್ಯವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳುದು : ದಿವಸಾಂಧಂಗವಲಕ್ಷಣಂಗೆ . . . ಅತಿದುರ್ಮುಖಂಗೆ . . . ಈವುದೆ ಖಗೋದ್ಯಚ್ಚಕ್ರವರ್ತಿತ್ವಮಂ (ಹಂಪಶಂ. ೨೨೬-೭). ೩, ೪ : ಕಾಳೋಗ್ರೋರಗನಂತೆ ದಾರುಣಮುಖರ್ ದುಷ್ಟರ್ ಖಳರ್ ದುರ್ಮುಖರ್ . . . ಏನುಂ ಮಾಬ್ಬರೇಗೆಯ್ಯರೋ (?) (ಸುಕುಮಾ. ೧-೪೬). ೫. (ಬೋಧನೆಗೆ) ಗಮನ ಕೊಡದವನು ; (ಉಪದೇಶಕ್ಕೆ) ಸುಮುಖನಲ್ಲದವನು : ನಿಮ್ಮಾ ಕುಮಾರರಪ್ಪೊಡೆ ಯೌವನಮದೋನ್ಮತ್ತರುಂ ದುರ್ಮುಖರುಂ ಚಂಚಳಚಿತ್ತರುಮಾಗಿರ್ದಪರ್ (ಹಂಪಶಂ. ೦೬-೯). ೬. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ದುರ್ಯೋಧನನ ತಮ್ಮ : ದುರ್ಯೋಧನನಂ ಮುಂತಿಟ್ಟು . . . ದುರ್ಮುಖ ದುಷ್ಕರ್ಣ . . . ಮೊದಲಾಗಿ ನೂರ್ವರುಂ ಬಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೨-೬೦ ವ). ೭. ಅರುವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯದು.

[ಸಂ.]

ದುರ್ಮುಖಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಮುಖವುಳ್ಳವಳು ; ಕುರೂಪಿ. ೨. ಕಠಿಣವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವಳು ; ನಿಂದಕಿ. ೩. = ದುರ್ಮುಖ ೭ : ಮತ್ತಮಾ ವರುಷವೇ ಪ್ರಭವ ವಿಭವ . . . ಮನ್ಮಥ ದುರ್ಮುಖಿ . . . ಕ್ರೋಧನ ಅಕ್ಷಯವೆಂದರುವತ್ತು ತೆಱನಾಗಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೩೨೧); ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ ದುರ್ಮುಖಿಯ ನಿರುತ್ಸಾಹದ ಕಾಲುಹಾದಿ (ಶಿಲಾಂ. ೪೫-೫); ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ; ಸಂವತ್ಸರವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದುರ್ಮುಖಿ' ಎಂಬ ರೂಪವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದುರ್ಮುಖಿ' ಎಂದೇ ಇದೆ. ೨, ೩: ಮನೆ ಸಲೆ ಹೇವಿಳಂಬಿ ಸಹಕಾರಿ ವಿಕಾರಿ . . . ನಿಜವಲ್ಲಭೆ ದುರ್ಮುಖಿಯೆಂದೊಡೆ ಪೆಂಪಿನ ವಿಭವಂ ಪ್ಲವಂಗದವೊಲಾದುದು ಮನ್ಮಥ ಚಿತ್ರಭಾನುವಿಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೪೩೬).

[ಸಂ. ದುರ್ಮುಖೀ]

ದುರ್ಮುದ್ರೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಚಿಹ್ನೆ,-ಮುದ್ರೆ; ಅವಲಕ್ಷಣವಾದ ಲಾಂಛನ: ಚರ್ಮದುರ್ಮುದ್ರೆಗಳನೇ ಶಿವಧರ್ಮವರ್ಮಜ್ಞರ್ಗೆ ಧರಿಸುವುದುಚಿತವೇ ಹೇಳು (ಬಸವು. ೩-೪೮). [ಸಂ. ದುರ್ಮುದ್ರಾ]

ದುರ್ಮುಹೂರ್ತ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಘಳಿಗೆ ; ಅಶುಭ ಸಮಯ ; ಪ್ರಶಸ್ತವಲ್ಲದ ಕಾಲ: ಮಂಥರೆಯ ಕೈತವಕೆ ತುತ್ತಾದರೆಲ್ಲರುಂ . . . ನೀನಿಲ್ಲದಾ ದುರ್ಮುಹೂರ್ತದಲಿ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೧೬-೧೨೮); ಆ ದುರ್ಮುಹೂರ್ತ ಹತ್ತಿರವಾಗ್ತಿರೋದು (ವೀರಯೋ. ೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮೂತ್ರಗರ್ತ (ನಾ). ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು : ಪರ್ವತಯುಗಳ ಘಟ್ಟನ ಪರ್ವತಕ್ಷುರಧಾರೆ ದುರ್ಮೂತ್ರಗರ್ತ ವಿಷ್ಠಾಗರ್ತ ಚಿತ್ರಹಿಂಸೆಯೆಂಬೈದು ಮಾಂತ್ರಿನರಕಂಗಳು . . . ಇಹುದು (ವಿವೇಕ. ೧೮೧).

[ಸಂ.]

ದುರ್ಮೆ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಸಂಬನೂರ ನಾಗಣ್ಣಪಿರಿಯಯ್ಯಂಗಳುಂ ದುರ್ಮೆಯ ನಾಗದೇವಭಟ್ಟಾರರುಂ . . . ಸಾಕ್ಷಿ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೬೪-೩೦ : ೧೧೬೮). 'ದುರ್ಮಾಯ' ಪರಾ. [?]

ದುರ್ಮೇಧ (ನಾ). ಮಂದಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ; ದಡ್ಡ ; ಮೂರ್ಖ : ಸಾಧಿಸುವಡರಿದಾತ್ಮತತ್ತ್ವವಿಬೋಧಂ . . . ದುರ್ಮೇಧರಿಗೆ ದುಷ್ಟರಿಗೆ (ನಿಭಾಗ. ೩-೧೪-೪೦) ; ಸಾರಿಪುತ್ರ ಮೌದ್ಗಲ್ಯಾಯನರನ್ನು ಕಂಡ ಕೂಡಲೇ ದುರ್ಮೇಧನಾದ ದೇವದತ್ತನು ಅವರು ಕೂಡ ಬುದ್ಧನ ಸಂಘವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ತನ್ನ ಹಿಂದೆ ಬಂದರೆಂದೇ ಭ್ರಮಿಸಿದನು (ಹತ್ತುಮ. ೯೮).

[ಸಂ. ದುರ್ಮೇಧಸ್]

ದುರ್ಮೇಧೆ (ನಾ). ಅವಿವೇಕಿಯಾದವಳು: ಅಮಿತವೈಭವದ ದುರ್ಮೇಧೆ ಸಿರಿಯಡಸೆ ಪರರನೆಂತು ಅರಿದಪಳೆ (ಹಂಸಾರಾ. ೨-೯-೬).

[ದುರ್ಮೇಧ + –ಎ$_{2}$]

ದುರ್ಮೋಹ (ನಾ). ೧. ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಾಯೆ,–ಅಜ್ಞಾನ; ಮೂರ್ಖತನ : ಸರ್ವೋತ್ತಮರ್ಸರ್ವಸಾಧುಗಳೋರಂತೆ ಕಟಲ್ಪುಗೆಮ್ಮ ಮನದಿಂ ದುರ್ಮೋಹಸಂದೋಹಮಂ (ಆದಿಪು. ೧-೫) ; ಕಿಡಿಸಿ ದುರ್ಮೋಹಮಂ ಪೋಗಿ ಧರ್ಮಪ್ರಿಯರೆಂಬಾಚಾರ್ಯರಂ ಬಂದಿಸಿ ಗಳಿತಮದಂ ದೀಕ್ಷೆಗೊಂಡೆಯ್ದಿ . . . ಅಘಮಂ ಗೆಲ್ದು ನಿರ್ಮೋಹನಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೪) : ದುರ್ಮೋಹದಿಂ ಸಜ್ಜನೋಪಾಲಂಭಾವಿಳನಾಗಿ ನಿಲ್ಲದೊಡಲಂ ನಂಬಲ್ಕನಂದರ್ಪುದೇ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೯-೬೦) ; ದುರ್ಮೋಹಮಹಾತಿಮಿರಗತರ್ . . . ನರಕಗತಿಯಂ ಪಡೆವರ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೯-೮೧).

೨. ಎಚ್ಚರ ತಪ್ಪುವಿಕೆ ; ಮಂಕು. ೩. ಅತಿಯಾಗಿ ಮರುಳಾಗುವುದು,-ಮಾರು ಹೋಗುವುದು : ಎನಗೀ ದುರ್ಮೋಹದುದ್ಯೋಗವಿಂತೇನಾನೊಂದನೊಡರ್ಚಿತಿಂತಿದು (ಕಾದಂಪೂ. ೬.೨೪). ೪. ಅವಸರ ; ಆತುರ. "ಮೂರ್ಛೆಯೊಳ್ ಮೋಹದಲ್ಲಿ ಮುಸುಕಿದಜ್ಞಾನದೊಳ್ ದುರ್ಮೋಹವೆಂದೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೯೮-೨೪) ; "ಮೋಹಮೂರ್ಛಾವೇಗಂ ಕಡುಮೂರ್ಛೆಮಜ್ಞತೆಗಳುಂ ದುರ್ಮೋಹಮಕ್ಕುಂ" (ನಾನಾರ. ೧೫೭). [ಸಂ.]

ದುರ್ಮೋಹಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ ಮರುಳಾಗುವವನು ; ದುರಾಶೆಯುಳ್ಳವನು : ದುರ್ಮೋಹಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಪಾಪಿ ಇನ್ನಾದೊಡಂ ಸತಿಯ ಕೊಲೆಯಂ ನಿಲಿಸಲು ಹೋಹುದೇನೆಂದೋವಿ ಬೇಡಿಕೊಳುತುಂ (ಹಚಕಾ. ೧೩-೧೩). ೨. ವಿಷಯಲಂಪಟ : ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ದುರ್ಮೋಹಿಯಿಂದ ಇನ್ನೂ ಅರಳದ ಮೊಗ್ಗಿನಂತಿದ್ದ ಎರಡು ಜೀವ ಬಾಡಿ ಹೋಯ ತಲ್ಲ ! (ಕಲ್ಲಕಾ. ೧೨೨). [ಸಂ. ದುರ್ಮೋಹಿನ್]

ದುರ್ಯಶ (ನಾ). ಅಪಯಶಸ್ಸು; ಅಪಕೀರ್ತಿ: ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರು: ಶುಭಚರಿತ ತದೀಯಾನೂನ ವಂಶಾಧಿಪತ್ಯಪ್ರಭವನೆಯದಱಿಂದೀ ದುರ್ಯಶಕ್ಕೆಂತು ನೊಂತೈ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೭೬) : ದೊರೆಯಾದುದು ದುರ್ಯಶದೊಳ್ ಪೊರೆಯದ ಚರಿತಂ ಪುರಾಣಪುರುಷಚರಿತದೊಳ್ (ಗದಾಯು. ೧-೧೬) ; ಕಾಮುಮ್ಯಾಮೋಹದಿನಾಶಾಮುಖಮಂ ಪುದಿಯೆ ದುರ್ಯಶಃಪಟಹರವಂ (ಶಂರಾಮೂ. ೧೪-೧೧೬) ; ಕುಲದೊಳೊಬ್ಬನು ಜನಿಸಿ ವಂಶವನಳಿದನಕಟ ಕಟೆಂಬ ದುರ್ಯಶವುಳಿವುದಲ್ಲದೆ ಲೇಸಗಾಣೆನು (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೨-೩೨). [ಸಂ. ದುರ್ಯಶಸ್]

ದುರ್ಯಶಸ್ಸು (ನಾ). = ದುರ್ಯಶ: ಧರ್ಮನಂದನಂ ದುರ್ಯೋಧನನ ದುರ್ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ತಲೆವಾಗಿ (ಗದಾಯು. ೬-೪೦ ವ). [ಸಂ. ದುರ್ಯಶಸ್]

ದುರ್ಯೋಗ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಸನ್ನಿವೇಶ ; ಅಶುಭಸಮಯ : ಇಂಥ ಘೋರತರ ದುರ್ಯೋಗದ ಆ ಸಮರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಹದಿನೈದು ಹದಿನಾರು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನ ಕುಮಾರಿಕೆಯು . . . ಓಡುತ್ತೋಡುತ್ತ ಸಾಗಿದ್ದಳು (ಅಂಬಿಕೆ. ೩). ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಜಾತಕನಿಗೆ ಕಷ್ಟವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ತಿಥಿ, ವಾರ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಗ್ರಹಾದಿಗಳ ಸೇರುವಿಕೆ,-ಕೆಟ್ಟ ತಿಥಿ ವಾರಾದಿಗಳ ಮಿಲನ : ಈ ಮಗು ದುರ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದೆ, ಶಾಂತಿ ಮಾಡಿಸಿ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ದುರ್ಯೋಧನ (ನಾ). ೧. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸಲಾಗದವನು ; ಅಜೇಯನಾದವನು. ೨. ಕೌರವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವನು ; ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಹಿರಿಯ ಮಗ : ಚಲದೊಳ್ ದುರ್ಯೋಧನಂ ನನ್ನಿಯೊಳಿನತನಯಂ ಗಂಡಿನೊಳ್ ಭೀಮಸೇನಂ . . . ಧರ್ಮದೊಳ್ ನಿರ್ಮಲಚಿತ್ತಂ ಧರ್ಮಪುತ್ರಂ ಮಿಗಿಲಿವರ್ಗಳಿನೀ ಭಾರತಂ ಲೋಕಪೂಜ್ಯಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೪-೬೪); ದೆಸೆದೇವತೆಗಳ್ಗೆ ಜಪಾಪ್ರಸೂನಮುಂ ರಕ್ತಬಲಿಯುಮಂ ತಾಮೆ ಕುಡುವಂತೆಸೆದಿರ್ದರೊ ಕಡೆಗಣ್ಣೊಳ್ ಪಸರಿಸೆ ಕಡುಗೆಂಪು ಭೀಮದುರ್ಯೋಧನರಾ (ಗದಾಯು. ೮-೩) ; ಭೀಮದುರ್ಯೋಧನರ ಸೆಣಸಿನ ತಾಮಸಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಿದುದು (ಕುಮ್ಮಾಳ. ೭ ಸೂಚನ). 'ಸುಯೋಧನ' ಪರಾ. ೧, ೨: ಕಿಱಿಯಂದಂದಿತ್ತ ದುರ್ಯೋಧನನೆನಿಸಿದ ವಿಕ್ರಾಂತಮೇನಾದುದು (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೭೭) ; ಜಳದೊಳ್ಮೀನಿರ್ಪವೊಲ್ನೀಂ ಕೊಳದೊಳೆ ಮುಟುಗಿ ದರ್ಕೃಟಾ ಕೊಡ ಸೇಡಿಂಗೊಳಗಾದ್ಯೆ ನಿನ್ನ ದುರ್ಯೋಧನವೆಸರ್ಗಿದು ಲಜ್ಜಾಕರಂ (ಗದಾಯು. ೭-೧೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ಲಂಘ್ಯ (ಗು). ೧. ದಾಟಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ,-ಅಸಾಧ್ಯವಾದ : ಅಭ್ರಂಕಷಶಿಖರಿಶಿಖರದುರ್ಲಂಘ್ಯಮಪ್ಪ ಗಿರಿದುರ್ಗದ ಪೆಂಪುಮಂ . . . ಒಳಕೊಂಡು (ಆದಿಪು. ೧೩-೫೭ ವ). (ನಾ). ೨. ದಾಟಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು : ಲಂಕೆಯಂ ಸುತ್ತಿದೆ ಮಹಾಶರಧಿ ; ದುರ್ಲಂಘ್ಯ ಮಾರ್ಗೆಯುಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩.೨೫-೧೬೦). ೩. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು ; ನಳಕೂಬರನ ರಾಜಧಾನಿ : ನಿನಗಮೆನಗಂ ದುರ್ಲಂಘ್ಯಪುರದೊಳ್ ಕೂಟಮಪ್ಪಂತು ಮಾಡೆನೆ (ಶಂರಾಮೂ. ೧೨-೧೯೩ ವ). [ಸಂ.]

ದುರ್ಲಕ್ಷ (ನಾ). ಅಲಕ್ಷ್ಯ ; ಗಮನಕೊಡದಿರುವಿಕೆ ; ಕಡೆಗಣಿಸುವುದು: ಬುದ್ಧಿಮಂದರು ಯಾವ ಭಾಷೆಯೇನು ಎಂಬ ದುರ್ಲಕ್ಷದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ (ವಿಜಾಮಂ. ೧೮). [ಸಂ.]

ದುರ್ಲಕ್ಷಣ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ಕೆಟ್ಟ ಚಿಹ್ನೆ,-ಲಾಂಛನ. ೩. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆ ; ದುಷ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ. ೪. [ಕಾವ್ಯಮಿ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಕಾವ್ಯದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಅಗತ್ಯವಾದ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದು,-ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ; P ಅಸದರ್ಥ, ವಿಪರೀತಕಲ್ಪನೆ, ಅಭವ್ಯ, ದುಷ್ಕರ, ಗ್ರಾಮ್ಯ, ನೀರಸ, ಅಪ್ರೌಢತೆ, ಅಪ್ರತೀತಿವಚನ, ದುಸ್ಸಂಧಿ, ವಿಶ್ಲೇಷ, ನಷ್ಟಸಮಾಸ, ನಯನಾಶ, ರೀತಿವಿಫಲ, ದುರ್ಲಕ್ಷಣ, ಹಾಸ್ಯವಾಕ್, ವಿಷಮ, ಅಸೌಮ್ಯ ಮತ್ತು ಅನೋಜೆ ಎಂಬುವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾದಶ ದೋಷ: ಅಸದರ್ಥಂ . . . ದುರ್ಲಕ್ಷಣಂ ಹಾಸ್ಯವಾಗ್ವಿಷಮಾಸೌಮ್ಯಮನೋಜೆಯೆಂಬಿವಿನಿತುಂ ದೋಷಂಗಳಷ್ಟಾದಶಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೬ ಅಡಿಟಿಪ್ಪ). ೫. [ಕಾವ್ಯಮಿ] ದೋಷಪೂರ್ಣವಾದ ಕಾವ್ಯ : ಅಷ್ಟಾದಶಸ್ಥಳವಿವರ್ಣನಂ ಕೇಳಿಸಿ [ದಿ] ನಿತುಳ್ಳ ಕೃತಿ ನವ್ಯಕಾವ್ಯಮೆನಿಕ್ಕುಮಿಲ್ಲದಿರೆ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಂ (ಮಂಗರಾ. ೧೦೭-೧೭). [ಸಂ.]

ದುರ್ಲಕ್ಷಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಡೆಗಣಿಸು ; ಅಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡು ; ಲೆಕ್ಕಿಸದಿರು : ದೇಹವನ್ನು ದುರ್ಲಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಹಾಳಾಗುತ್ತದೆ (ರಂಗರೋ. ೧೯೫). [ದುರ್ಲಕ್ಷ + -ಇಸು]

ದುರ್ಲಕ್ಷ್ಯ (ಗು). ೧. ನೋಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ; ಕಾಣಲಾಗದ: ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಮೌಕ್ತಿಕಾಭರಣಕಿರಣಾಕೀರ್ಣ ಸುವರ್ಣದುರ್ಲಕ್ಷ್ಯ [ಪಾಠಾಂ. ಕ್ಷ] ಹರಿಚಂದನಾಂಗರಾಗೆಯುಂ . . . ಆಗಿ (ಆದಿಪು. ೭-೨೬ ವ). (ನಾ). ೨. ಉದಾಸೀನತೆ ; ಅಲಕ್ಷ್ಯ. ೩. ಕೆಟ್ಟ ಗುರಿ,-ಉದ್ದೇಶ. [ಸಂ.]

ದುರ್ಲಭ (ಗು). ೧. ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ; ಪಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ. ೨. ವಿರಳವಾದ ; ಅಪರೂಪವಾದ ; ಅಪೂರ್ವವಾದ : ಆ ಮಹಿಮಂ ಪೊಱಮಟ್ಟನಂತೆ ಸತ್ಪುರುಷರದೇಕೆ ಬಂಜೆವಡಿವರ್ ಗಡ ದುರ್ಲಭಕಾಲಲಬ್ಧಿಯಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೫೬). ೩. ಉತ್ತಮವಾದ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ; ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ. (ನಾ). ೪. ಕಷ್ಟವಾದುದು ; ಕಠಿಣವಾದುದು: ಸೊಲ್ಲಲಭವಮಾನಂ ಗೃಹಿತಮನನಲ್ಲದಾ ತತ್ತ್ವವನಱಿಯಲಿದು ದುರ್ಲಭವು (ಬಸಪು. ೩೯-೦೩) ; ಕಟು ಬಲುಮೆಯ ಮೇಲೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಅವರ ಮೇಲೆ ಹೇರಿದಂತಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಜಗುಪ್ಸೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಕಲಿವು ದುರ್ಲಭವಾಗುತ್ತದೆ (ಕನ್ನಡ. ೨೦೪). ೫. ಅಪರೂಪವಾದುದು ; ವಿರಳವಾದುದು : ಭೋಂಕನೆ ಪೇಟ್ವ ಜೋಯಿಸಮುದಾರ್ಗಂ ಮರ್ತ್ಯರೊಳ್ ದುರ್ಲಭಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೨೦) ; ತರುಣತ್ವದುರ್ಲಭಂಗಳ್ ಪರಿಣತಿಸುಖದಂಗಳಿನಿಪ ಸತ್ಕ್ರಿಯೆಗಳನಾ ಧರಣೀಶಸುತಂ ಪಲಿತಾಂಕುರಮಿಲ್ಲದ ವೃದ್ಧನಂದದಿಂದಾಚರಿಪಂ (ಚಂದ್ರಪು ೨-೨೦) ; ಸುಖ ಸಂಲಭ, ಅದರ ಹದ ದುರ್ಲಭವು ಎನುವ ರೀತಿಯು ರಮ್ಯ (ಉಯ್ಯಾಲೆ. ೨೩-೯). ೬. ಅಪರೂಪನಾದವನು ; ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಭಿಸದಿರುವವನು : ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭುವೆಂಬ ಸಂಯಮಿವಲ್ಲಭಂ ಲೋಕಪ್ರಪಂಚಕೆ ದುರ್ಲಭಂ (ಬಸಪು. ೮-೧) ; ದುರ್ಲಭನಾರು ದುಸ್ಸಹನಾರು ದುರ್ಮತಿಯಾರು ಧರ್ಮಜ ಶಿಳಿಯ ಹೇಳೆಂದ (ಕುಮ್ಮಾಳ. ೦೩-೫೭) ; ದುರ್ಲಭನೀಶನಂತವನೆನೆಂತುಂ ಕಾಣ್ಬೆನೆಂದಿರ್ಪೆ ನೀಂ ಗಡ (ಶಬಶಂ. ೨-೮೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ಲಲಿತ (ಗು). ಸರಳವಲ್ಲದ : ಏಕೆ ಬೆಸಗೊಳ್ಳಬಲಿ ಸುತರವಿವೇಕ ವಿಷಮಗ್ರಹವಿಕಾರವ್ಯಾಕರಣದುರ್ಲಲಿತದುಷ್ಕೃತವೀ ಪ್ರ ಳಾ ಪ ವಿ ದು (ಶುಭ್ಯಾಸ. ೧೬-೧೨). [ಸಂ.]

ದುರ್ಲವ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ಬಳ್ಳಿದುರುಬ, ದುರ್ಲವ (ಮ್ರಶಿಶಿ. ೪-೬೯). [?]

ದುರ್ಲಿಖಿತ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಬರಹ; ಕಷ್ಟವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಲಿಪಿ: ಹಣೆಯಂ ದುರ್ಲಿಖಿತವನಾಕ್ಷಣಕೆಒರಸಿ (ಗುರುಬೋ. ೨-೨೫೮) ; ಎನ್ನ ಹಣೆಯ ದುರ್ಲಿಖಿತವ ತೊಡೆದು ಶಿವಮಂತ್ರವ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶ್ರೀಗುರುವಿಂಗೆ ನಮೋ ನಮಃ ಎಂಬೆನಯ್ಯ (ಅಜಂಡೇ. ೧೮-೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ಲಿಪಿ (ನಾ). = ದುರ್ಲಿಖಿತ : ನಳಿನಸಂಭವಲಿಖಿತ ದುರ್ಲಿಪಿಗಳನೊರಸಿ ಶಿವತೀರ್ಥಕಳಶಾವಳಿಜಲವನಜಿದಮಳ ಶಿ ವ ಸಂ ಸ್ಕಾ ರಿ ಯ ೦ ಮಾಡಿ (ಬಸಪು. ೪೬-೮೨). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಚನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮಾತಂ ; ಬಯ್ಗುಳು; ನಿಂದೆ: ದುರ್ವಚನವಂ ನುಡಿಯದತಿಥಿಗಳ ಕಿಡೆನುಡಿಯದುರ್ವಚನವಂ ಕೂಡಿ ಗೋರಕ್ಷಣಂ ಮಾಳ್ಪದುರ್ವರೆಯೊಳಿದು ಕೀರ್ತಿ ವೈಶ್ಯಂಗೆ (ಜ್ಞಮಿಭಾ. ೫-೫೦) ; ಕಡೆಗೆ ಕೈ ಹಿಡಿದಿರುವ ಮಡದಿಯು ದುಡುಕಿ ದುರ್ವಚನಗಳ ನುಡಿವಳು (ನೀಸಾರಾ. ೨೯-೧೬೮). [ಸಂ.]

ದುರ್ವರ್ಣ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ಕೀಳು ಜಾತಿಯ. (ನಾ). ೩. ಕೆಟ್ಟ ಬಣ್ಣ : ನಿಸಿತಖಡ್ಗದ ಮೈಯ ರಕ್ತವ ದಟ್ಟೊಳು ಸಂಗವಿಸೆ ಜಲಂ ದುರ್ವರ್ಣವಾಗೆ . . . ಸ್ನಾನಪಾನಂ ಮಾಡಲನುವಲ್ಲೆನಲು (ಸೋಮಚ. ೫-೬೩). ೪. ಬೆಳ್ಳಿ : "ದುರ್ವರ್ಣಂ, ರಜತಂ, ರೂಪ್ಯಂ, ಖರ್ಜೂರಂ, ಶ್ವೇತಂ – ೫ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೩೦೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ವರ್ಣೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಬಣ್ಣದ ದೇಹವುಳ್ಳವಳು ; ಕುರೂಪಿ ; ಕಾಂತಿ ಹೀನೆ : ದುರೂಪೆ ದುರ್ವರ್ಣೆ ದುರ್ಗಂಧೆ ದುಸ್ಸ್ವರೆ ಪುಟ್ಟಂಗುರುಡಿ ಪೊಲತಿಯಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೯-೬) ; ದುರ್ಗಂಧೆ ದುರ್ವರ್ಣೆ ಜಾತ್ಯಂಧಕಿ . . . ಎನಿಸಿದ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾಗಿ ದುಃಖಾಧಿಕೆಯಂ ಸಂಸಾರಕೂಪಾರದೊಳನವರತಂ ನೀಡುಮೋಲಾಡುತಿರ್ದಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೨೦).
[ಸಂ. ದುರ್ವರ್ಣಾ]

ದುರ್ವರ್ತನೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ ; ಭ್ರಷ್ಟಾಚರಣೆ ; ದುರಾಚಾರ : ಮೇಲಂ ಕೀಳುಗಳ ಭಾವನೆ ಅವರ ಈ ದುರ್ವರ್ತನೆಯು ತಳಹದಿಯಾಗಿತ್ತು (ರಂಗಠೋ. ೮೩); ತನ್ನ ತಾಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ರಾಣಿಯ ದುರ್ವರ್ತನೆಯನ್ನು ಒಂದು ಕನಸಿನ ನೆವದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲು (ಕಾವ್ಯಸ. ೬೨); ಚಿತ್ತವಿಕೃತಿ ಅಪರಾಧ ಅಥವಾ ದುರ್ವರ್ತನೆ ಅಥವಾ ಕಾನೂನುವಿರುದ್ಧ ವರ್ತನೆ (ಘಾಘಾನ. ೧೯೨). [ಸಂ. ದುರ್ವರ್ತನ]

ದುರ್ವಲ (ನಾ). ಶಕ್ತಿಹೀನನಾದವನು ; ದುರ್ಬಲ : ಕಲಿತನ ಬಲವುಳ್ಳ ನಿಗ್ಗಲದೆ ಕೈದು ಫಲಿಸದು ದುರ್ವಲಗೆಂದು ಕಲಿಸಿದರಾಚಾರ್ಯರಾ ಕುವರಗೆ ಖಡ್ಗಕುಲಸಾಧನೆಯನುನಲ್ಲವನು (ಕುರಾಶಾಂ. ೮-೮೬). [<ಸಂ. ದುರ್ಬಲ]

ದುರ್ವಹ (ಗು). ೧. ಹೊರಲಾಗದ; ಬಹಳ ಭಾರವಾದ; ಭರಿಸಲಾಗದ: ಧರಣೀಭರವಂ ತ್ವದೀಯದೋಃಪರಿಘದಿನಾಂತು ಪಿಂಗಿಪುದು ನಂದನ ದುರ್ವಹಭಾರಖೇದಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೫೨). ೨. ತಡೆಯಲಾಗದ ; ಸಹಿಸಲಾಗದ : ಸುಹುತಂ ಕೌರವ್ಯಕ್ರವ್ಯಹವ್ಯದಿಂದೆನ್ನ ಕೋಪಹವ್ಯವಹಂ ದುರ್ವಹದುರ್ಯೋಧನ ದೇಹಪ್ರಹರಣಲೋಹಿತದಿನಾದುದವಭೃಥಸವನಂ (ಗದಾಯು. ೮-೪೭). ೩. ಕೆಟ್ಟ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ; ನಾಶಕರವಾದ ಪೂರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ : ಆ ನದಿಯ ಲಹರಿಗೆ ಮೂಡಣಂ ಪಡುವಣಂದೆರಡು ದುರ್ವಹ ನದಿ ಕೂಡಿರ್ದುವು (ಭರತೇ. ೩೩-೭೫). (ನಾ). ೪. ಹೊರಲಾಗದುದು : ಲಲನೆಯುರ್ಗಂಗರಾಗಮದು ದುರ್ವಹಮಂಶುಕಭಾರವಂಗಸಂಚಲತೆಗೆ ಕಾರಣಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೦೦೩). ೫. ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದುದು : ದುರ್ವಹಮಪ್ಪ ರಾಜ್ಯಭರದಿಂ ನೆಟ್ಟನೆ ಪಿಂಗಿಸಿ ಮಾತ್ರಮೆನ್ನನಾ ನಿರ್ವೃತಿಸೌಖ್ಯಮಂ ಪಡೆವ ಮಾರ್ಗಮನೆಯ್ದಿಸಿ . . . ಪುತ್ರ ನೀಂ ಮುದದೆ ಮಾಡು ಮದೀಯ ಮನಃಪ್ರಮೋದಮಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೪-೧೭೪); ಈರ್ವರೊಳಗಾವನಾದೊಡಂ ವಾದ ಮುಖದಿಂ ಸೋಲ್ತಪಂ . . . ಒರ್ವಂಗೆ ಶಿಷ್ಯನಾಗದೆ ಪೋಗಬಾರದೀ ದುರ್ವಹದ ಭಾಷೆಯಂ ಬರೆಯಿಸುಭಯಾನುಮತಪೂರ್ವಕದಿನೆನೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೧-೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಾಕ್ಯ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು ;ಬಯ್ಗುಳು ; ನಿಂದೆ : ಕರ್ತೃ ಭೃತ್ಯನ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಐದಿದಲ್ಲಿ . . . ಆತನಲ್ಲಿ ದುರ್ವಾಕ್ಯ ದುಶ್ಚರಿತ್ರ ಪರಿಹಾಸಕಗಳಂ ಬೀಱದೆ (ವಚಸಂ. ೧೯೧೦-೩೪) ; ದುರ್ಬುದ್ಧಿ ದುರ್ವಾಕ್ಯ ಮಱೆದ ಸಾಧು ಸಜ್ಜನರ ಸಂಗ ನಿನ್ನಿಂದ ದೊರೆದೆ (ಪುರಂದ. ೪-೧೬೦-೧೫). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಾದ (ನಾ). ೧. ಅಸಮಂಜಸವಾದ ಮಾತಂ ; ಸರಿಯಲ್ಲದ ವಾದ ; ಕುತರ್ಕ ; ವಿತಂಡವಾದ : ದುರ್ವಾದದಿಂದಿನ್ನೆಗಂ ಭೇದಂ ಬಟ್ಟಿರ್ದೆಗೆಟ್ಟು ಕೆಟ್ಟನಿನಿತುಂ ಕಾಲಂಗಳೇಂ ಕರ್ಮಮೋ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೪೩); ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ದುರ್ವಾದವೇಕೆ? (ಜೀವಾತ್ಮ. ೧೮೮). ೨. ಅಪವಾದ: ಕೆಲವು ದುರಾತ್ಮರು ಸ್ವೇಚ್ಛಾಚಾರಕುತುಕರಾಗಿ ದುರ್ವಾದಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಹರಡುತ್ತಿರುವರು (ಹಿಂದಶಾ. ೨೮೭). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಾದಿ (ನಾ). ಸಲ್ಲದ ತರ್ಕ ಮಾಡುವವನಂ ; ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಹೂಡುವವನು: ದುರ್ವಾದಿಯು ವಾದದೊಳ್ ಗೆಲಿದೆ (ಅಮಶ. ೫೨) ; ದುರ್ವಾದಿಗಳನ್ನೊಪ್ಪಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದೇನೆ (ಧೃಸ್ತಾಲೋ. ೫೦). [ಸಂ. ದುರ್ವಾದಿನ್]

ದುರ್ವಾಪಣ (ನಾ). ಎಳೆಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗದಂತೆ ನೆಯ್ದಿರುವುದು ; ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಿಡಿಸದಂತೆ ಒಡಗೂಡುವಿಕೆ.–ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ (?) : ಫಣರತ್ನಜ್ಯೋತಿಯಿಂ ಕಾಳಿಯನನಱಸಿ ಕಂಡೆಯ್ದಿ ಗೋಪಾಳಚೂಡಾಮಣಿ ಜೀವಂಬೆತ್ತ ಗಾರುತ್ಮತಮಣಿಯಪೊಲಂಗಪ್ರಭಾಪಾಳಿ ದುರ್ವಾಪಣಮಂ ಕಾಳಿಂದಿಯೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿಸಿ (ಅರ್ಧನೇ. ೮-೪೮). [<ಸಂ. ದುರ್ವಾಪನ]

ದುರ್ವಾರ (ಗು). ೧. ತಡೆಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ; ಸಹಿಸಲಾಗದ ; ದುರ್ಭರವಾದ : ವನವಾಸದೋರ್ವೆನೆಂದು ದುರ್ವಾರವರಾಕ್ರಮಂ ತಳರೆ (ಹಂಪಕಾ. ೧-೧೧೪) ; ಆ ಜಯಂತ ವಿಜಯರ್ಕಳಿರ್ವರುಂ ದುರ್ವಾರ ತಪೋಭಾರನಿರ್ವಾಣದಿಂ ತದಚ್ಯುತಕಲ್ಪದೊಳ್ ಸಾಮಾನಿಕದೇವರಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೫೫ ವ) ; ಚಂಡಾಲರ ಕೆಯ್ಯೊಳ್ ಬೀಟ್ಟ ತೋಲ್ ಪಂಜರದ ಪಡಿಕೆಯೊಳ್ ನಿಲ್ವ ದುರ್ವಾರದುಃಖೋತ್ಕರವೆಂಬ್ಲಿಂ ನೋಡಲೆನ್ನಿಂದ್ರಿಯಾನಿವಹದ ದೋಷಂ (ಕಾದಂಬಿ. ೬೫೨). ೨. ನಿವಾರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ ; ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಲಾಗದ : ವಿಜಯವನ್ನರಾರೆನ್ನೀ ದುರ್ವಾರಭುಜಬಲವಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೧೯೩) ; ಆ ಪ್ರಯತ್ನಮಿಂತಾದುದಯ್ ದುರ್ವಾರ ದುರ್ದೈವಯ ದುರ್ವಿಧಿಯ ಲೀಲೆಯಿಂ (ಶ್ರೀಪಾಪೂ. ೧೦೯-೨೪೭). ೩. ದಾಟಲಾಗದ : ದುರ್ವಾರ ಸಂಸಾರವಿಚ್ಛೇದೋಪಾಯ ನಿಯುಕ್ತಸೂಕ್ತಿ ವೃಷಮಾರ್ಗಾಗ್ರೇಸರಂ . . . ದಯೆಗೆಯ್ವನಕ್ಕೆಮಗೆ ಮುಕ್ತಿಶ್ರೀಸುಖಾವಾಪ್ತಿಯಂ (ಅದಿಪು. ೧-೧) ; ವಸುದೇವಂ ಮುಂದುಗೆಟ್ಟಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮರಿವಾಯ್ದಂತಿರೆ ಪೊಕ್ಕಡಂಗೆ ತನಗಾ ತೀವಿರ್ದ ಕಾಳಿಂದಿ ಚೆಚ್ಚರ ಮಾಗಳ್ ನೆಲೆಯಾಗೆ ದಾಂಟಿ ನಡೆದಂ . . . ಇದೇಂ ಚಿತ್ರಮೋ (ಜಗಪಿ. ೩-೧೧). ೪. ಅತಿಶಯವಾದ ; ಪ್ರಚಂಡವಾದ : ಮದವದ್ವೈರಿ ನರೇಂದ್ರಮಂಡಳಿಕ ಸೇನಾಭಂಜನಂ ವೀರನೀರದದುರ್ವಾರಸಮೀರಣಂ

(ಎಕ್. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೩೬-೨೩ : 1068) : (ಸುಕುಮಾ. ಪರಿ. ೧-೦೮ ನೋ) ; ಉಗ್ರ ಕಾಲೋರಗಾವಲಿ ಭೂತಾವಲಿ ರೌದ್ರಸತ್ವನಿವಹಂ ಲೋಕಾದ್ಭುತಂ ನಾಡೆ ನೋಡಲಗುವರ್ಾದುದು ತದ್ವಿಭೀಷಣಾಕೃತಂ ದುರ್ವಾರ ವೈಕುರ್ವಣಂ (ಶಂಖಾಪು. ೧೧-೬೭) : ದುರ್ವ್ವಾರಾರಿ ಧರಾಧರೇಂದ್ರಕುಳಿಶಂ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ಭೂಪಾಳಂ (ಎಕ್. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೧೦೯-೦೫ : 1202). (ನಾ). ೫. ಅತಿಶಯವಾದುದು ; ಅಧಿಕವಾದಂದು : ದುರ್ವಾರಂ ವಿಪುಳಾಂಧಕಾರವನಯಾ ಧಾರಂ ಮಹಾಘೋರವಂತುರ್ವೀವ್ಯೋಮದಿಶಾಂಬುಧಿಪ್ರಕರ ನಾನಾ ವಸ್ತುವಿಸ್ತಾರವಂ ಪರ್ವುತ್ತಳ್ಕಿಸುತುರ್ವಿಯಾ ಜಗವುಮಂ ಕೃಷ್ಣತ್ವದಿಂ ಕೂಡೆ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೧-೦೬). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಾರ್ತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸುದ್ದಿ,-ವರ್ತಮಾನ: ಪೇಳ್ದನಿದೊ ದುರ್ವಾರ್ತೆಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೦-೧೯೯) : ದುರ್ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ತಂದ ಮಂದಭಾಗ್ಯ ನಾನು (ಗುರುಡ. ೧೦೦). [ಸಂ. ದುರ್ವಾರ್ತಾ]

ದುರ್ವಾಸ (ನಾ). ೧. ದುರ್ವಾಸನೆ ; ನಾತ. ೨. (ಆಲಂ) ಸುಳಿವು ; ಸೂಚನೆ : ಇವರ ಗಳಿಕೆಯ ದುರ್ವಾಸ ನನಗೆ ಬರಹತ್ತಿತು. ಇವರಿಗೆ ಹಣ ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರುವದೆಂದೇ ನನಗೆ ಗೂಢವಾಗಿತ್ತು (ಚಕ್ರವ್ಯ. ೫೯೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಾಸನೆ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟವಾಸನೆ ; ನಾತ : ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಒಲೆಯ ಅನುಕೂಲತೆಗಳು : ದುರ್ವಾಸನೆ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬೂದಿ ಅಥವಾ ಹೊಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಅಡುಗೆ. ೧೮). ೨. ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮಗಳ ಕೆಟ್ಟ ಸಂಸ್ಕಾರ. ೩. ಕೆಟ್ಟ ಆಸೆ; ಕೀಳು ಆಕಾಂಕ್ಷೆ : ನೆನೆವುತ್ತಿದೆ ಮನ ದುರ್ವಾಸನೆಗೆ (ವಚನ. ೬೩೬-೦೦೦) ; ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಚಿಂತೆಯ ಘನತೆ ದೊರಕುವದೆಂತು ಮಾಯಾಜನಿತ ದುರ್ವಾಸನೆಯುಲೊಂದಿಹ ಮರುಳು ಮಾನವಗೆ (ಅಮೃತ. ೧-೩೩). [ಸಂ. ದುರ್ವಾಸನಾ]

ದುರ್ವಿಕಾರ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಭಾವನೆಯ ; ಕೀಳು ಆಲೋಚನೆಯ : ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೊಳಗುಳ್ಳ ಕಡೆ ಮೊದಲಿಲ್ಲದ ದುರ್ವಿಕಾರ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಹರಿದಾಡುವ ಜೀವಂಗೆ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗದ ಪೂಜೆ ಎಲ್ಲಿಯದೋ (ಘನವ. ೩೫-೨೮). (ನಾ). ೨. ಕೆಟ್ಟ ಭಾವನೆ ; ಕೀಳು ಆಲೋಚನೆ : ದುರ್ವಿಕಾರಂ ಮನವನೆತ್ತಿಕ್ಕೆ ಪರಿಪರಿದು ದುರ್ಯೋಧರಂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸುತ್ತಂ ಸುಳಿದು (ಬಿಂದೂಲ. ಹ. ೫೦೨-೨೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ (ನಾ). ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನ,-ಅಧಿಕವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ : ಕುಳ್ಳನಾ ದೈತ್ಯದುರ್ಮಂತ್ರತಾಂತ್ರಿಕವರೇಣ್ಯಂ ದುರ್ವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯಾಹ್ವಾನದೀಕ್ಷಿತನಾಗಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭೧೬-೦೯೩) [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿಟ (ನಾ). ಅತಿ ಕೀಳಾದ ಕಾಮುಕ : ತನ್ನುಪಂ ಹೊಂದಿದ ಸುಖಂಗಳಂ . . . ಶಿವಂಗೀವ ಹದನನಱಿದೊಡೆ ಸಾಕು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲಿ ದುರ್ವಿಟನಲ್ಲ ಶಮೆ ದಮೆ ಹೃದಯದಿಂದಲಿ ಉತ್ತಮ ವಿದ್ವಾಂಸರಱಿತಿರಲು (ಬಸವು. ೪೦-೧೧). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿದ (ನಾ). ಮಂಊರ್ಖ; ತಿಳಿಗೇಡಿ: ಸೀಳಾದಿ ಪಾಷಾಣಸಂಕುಲದೊಳ್ ದುರ್ವಿದರಂತು ಪೋಲಿಸುವನೇ ರೂಪಂ ಯಶೋಭದ್ರೆಯಾ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೯೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿದಗ್ಧ (ಗು). ೧. ತಿಳಿಗೇಡಿಯಾದ ; ಚಾತುರ್ಯವಿಲ್ಲದ ; ಪರಿಣತಿಯಿಲ್ಲದ; ಅವಿವೇಕಿಯಾದ : ನಿನ್ನಂತಪ್ಪ ಪುರುಷನಂ ದೊರೆಕೊಳಿಸಿ ಕಳಂಚು ಮಾಡಿ ಕಳೆದ ದುರ್ವಿದಗ್ಧ ವಿಧಾತ್ರಂಗೆ ಮುನಿವೆನಾಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೨೮ ವ); ನುತಿಪೆಂ . . . ತತಗರ್ವೋದ್ಧತ ದುರ್ವಿದಗ್ಧ ಜನತಾಹೃದ್ಭೀಮನಂ ಭೀಮನಂ (ರಾಜಶೇ. ೧-೦೮); ದುರ್ವಿದಗ್ಧ ಮೂರ್ಖನಿಗೆ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣ ಕೆಲಸವೇ (ಇಪ್ಪತ್. ೨೬೯). (ನಾ). ೨. ಅವಿವೇಕಿಯಾದಂದು: ಇಂತಪ್ಪವಸ್ಥೆಯಿಂದಿವಳಿಂತಿರೆಯುಂ ದುರ್ವಿದಗ್ಧವೆನ್ನ ಮನಂ ಮತ್ತಂತುಂ ನಂಬಿದುದಿಲ್ಲ (ಕಾದಂಬ. ೨೪೨). ೩. ಅವಿವೇಕಿ; ಮಂಊರ್ಖ ; ತಿಳಿಗೇಡಿ : ಯಕ್ಷೋ ಯಾದೃಶಸ್ತಾದೃಶೋ ಬಲಿಯಂ ಬಾಕ್ತಿಗೆ ದುರ್ವಿದಗ್ಧರೆ ವಲಂ ನೋಂತರ್ ಪೆಱರ್ ನೋಂತರೇ (ಲೀಲಾವ. ೧-೪೧) ; (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦-೪೯ ನೋ) ; ಜಾಣಾವೇಗಲಿಂದೋದಿ ಕಲಿತಿಹ ವಾಣಿ ಚತುರತೆಯಿಂದ ಗರ್ವದ ಕೇಣಿವಿಡಿದಿಹ ದುರ್ವಿದಗ್ಧರಿಗುಸುರಲಿರದ ವರೆ (ಗಗಣಾ. ೧೨-೮೪): ಈ ದುರ್ವಿದಗ್ಧರಿಗೆ, ಅವಿನೀತರಿಗೆ ಏನು ಗೊತ್ತು? (ರಾಮಾನಿ. ೮೩) ; ಅವರನ್ನು ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸುವ ಯುವಯುವತಿಯರೂ ದುರ್ವಿದಗ್ಧ ದುರ್ವಿನೀತರೂ ಪಿಶುನ ಪುರೋಭಾಗಿಗಳೂ ಇದ್ದಾರೆ (ಅಮೋಘ. ೧೨೪). ೪. ದುರಹಂಕಾರಿ ; ಗರ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು : ವಾಸವ ದುರ್ದಂತರಂಬರನೇಕ ಕ್ಷುದ್ರ ವಿದ್ಯಾಗರ್ವದುರ್ವಿದಗ್ಧರುಮನೇಕ ವಿಚಕ್ಷಣರುಮಪ್ಪುದಱಿಂದಮದನನುಮಾನದಿಂದಮಱಿದು (ಆ ದಿ ಪು. ೩-೯೭ ವ) ; ಜ್ಞಾನಿಗಳನೊಡಬಡಿಸಬಹುದಜ್ಞಾನಿಗಳನಹುದೆನಿಸಬಹುದು ಜ್ಞಾನಲವವನು ಕೂಡಿಕೊಂಡಿಹ ದುರ್ವಿದಗ್ಧರನು ಏನ ತಿಳುಹಲು ಬಹುದು (ಶಂಪ್ಯಾಕಾ. ೮-೨೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿದಗ್ಧೆ (ನಾ). ಅವಿವೇಕಿಯಾದವಳು. [ಸಂ. ದುರ್ವಿದಗ್ಧಾ]

ದುರ್ವಿಧ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳ ; ನೀಚವಾದ. ೨. ಬಡತನದ; ದರಿದ್ರನಾದ. (ನಾ). ೩. ದರಿದ್ರ ; ಬಡವ : "ಅಧನಂ ದುರ್ಗತಿಕಂ ದುರ್ವಿಧನೆಂದಱಿಗಿಲ್ಲದಂ ದರಿದ್ರಂ ನಿಸ್ವಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೩-೬೬). ೪. ದಡ್ಡ ; ತಿಳಿಗೇಡಿ. [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿಧಿ (ನಾ). ದುರದೃಷ್ಟ ; ದುಷ್ಟ ವಿಧಿ : ಮೋಸವೋ? ದುರ್ವಿಧಿಯ ಚೆಲ್ಲಾಟವೋ (ಸುಗುಗಂ. ೮೫-೭) ; ಬಂತಾಕೆಗೆ ಹರೆಯದವರ, - ದುರ್ವಿಧಿ ಎಳೆಯರೆದೆಗೆ ಮಾಡುವ ಮಾಟ (ನಲ್. ೧೦-೨) : ನಿನ್ನ ಉದ್ಧತಭಾಷಣವು ನನಗೆ ದುರ್ವಿಧಿಯು ನಿನ್ನಿಂದ ಕೂಗಿಸಿದ ಅಳಲಿನ ಕೂಗಿನಂತಿದೆ (ಶಾಪೀಡಮು. ೪೦). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿನಿಯೋಗ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಯಮಾಡುವುದು ; ಸಲ್ಲದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡುವುದು : ಇದನ್ನು ಆದಷ್ಟು ರಹಸ್ಯವಾಗಿಡು. ದುರ್ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡುವ ಅನಧಿಕಾರಿಗೆ ಹೇಳಬೇಡಿ (ಮಹಾಂ. ೯೪). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿನೀತ (ಗು). ೧. ಒರಟು ರೀತಿಯ. ೨. ದಂಷ್ಟತನದ. ೩. ಹಠ ಮಾರಿತನದ ; ಮೊಂಡುತನದ. (ನಾ). ೪. ಅವಿಧೇಯ ; ವಿನಯವಿಲ್ಲದವನು ; ಉದ್ಧಟ : ಅವರನ್ನು ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸುವ ಯುವ ಯುವತಿಯರೂ ದುರ್ವಿದಗ್ಧ ದುರ್ವಿನೀತರೂ ಪಿಶುನ ಪುರೋಗಾಮಿಗಳೂ ಇದ್ದಾರೆ (ಅಮೋಘ. ೧೬೪). ೫. ಪಳಗಿಸದ ಕುದುರೆ. ೬. ಗಂಗ ವಂಶದ ಒಬ್ಬ ಅರಸನ ಹೆಸರು : ದುರ್ವ್ವಿನೀತ ಅರಸರಾ ದಣ್ಣನಾಯಕನು . . . ಮಹಾಜನಕ್ಕೆ ಧರ್ಮ್ಮನಿಮಿತ್ತ ಕೊಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಯ ಕ್ರಮ (ಎಕ್. XVI, ತುಮಕೂ. ೮೦-೮ ; 903). ೭. ಕನ್ನಡದ ಒಬ್ಬ ಕವಿಯ ಹೆಸರು : ವಿಮಳೋದಯ ನಾಗಾರ್ಜುನ ಸಮೇತ ಜಯಬಂಧು ದುರ್ವಿನೀತಾದಿಗಳೀ ಕ್ರಮದೊಳ್ ನೆಗಱ್ಚಿ ಗದ್ಯಾಶ್ರಮದ ಗುರುತಾಪ್ರತೀತಿಯಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡರ್ (ಕವಿರಾ. ೦-೨೯). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿನೀತತೆ (ನಾ). ಅವಿಧೇಯನಾಗಿರುವಿಕೆ : ಉರ್ವಿಪತಿ ನೇಮಿಸಿದ ಡಾಗದು ಸರ್ವಥಾ ತನಗೆಂದೆನನುವಿನ ದುರ್ವಿನೀತತೆಯನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಪೂರುವಿಂಗೆಂದ (ನಿಘಾಗ. ೯-೨೦-೪೩). [ಸಂ. ದುರ್ವಿನೀತತಾ]

ದುರ್ವಿನೀತೆ (ನಾ). ವಿನಯವಿಲ್ಲದವಳು ; ಅವಿಧೇಯಳಾದವಳು : ದುರ್ವಿನೀತೆ ವಿನಯಂಗೆಟ್ಟೆಯೆಂದಾಚಾರಮಂ ತನ್ನಂ ಜಡಿವಂತೆಯುಂ . . . ನಿನಗೆ ತರಳತೆಯಿದೆತ್ತಣಂ ಬಂದುದೆಂದು ಧೈರ್ಯಮೆ ಧಿಕ್ಕರಿಸುವಂತೆಯುಂ ಅತಿಲಜ್ಜಿತೆಯಾಗಿ ತನ್ನೊಳೀತೆಂದಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೬೩). [ಸಂ. ದುರ್ವಿನೀತಾ]

ದುರ್ವಿಪತ್ತಿ (ನಾ). ಘೋರವಾದ ವಿಪತ್ತು,-ಅಪಾಯಂ : ದುರ್ವಿಪತ್ತಿಗಂ ವಾರಿಯನಿತ್ತು (ಆಮುಕ. ೩೬). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿಪಾಕ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಫಲಿತಾಂಶ ; ಹದಗೆಡುವುದಂ : ಪುದಿದ ಶಿಥಿಲಪರಿಣಾಮದೊಳೊದವಿದ ದುರಿತಾನುಗತಮದನುಭಾಗಮೆನಿಪ್ಪುದು ಶರ್ಕರಾದಿಕಿಂಪಾಕದುರ್ವಿಪಾಕ ಪ್ರಭಾವಶಕ್ತಿಪ್ರತಿಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೮-೩೦). ೨. ಪೂರ್ವಕರ್ಮಗಳ ದುಷ್ಟ ಪರಿಣಾಮ. 'ದೈವದುರ್ವಿಪಾಕ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿಮೋಹ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಆಸೆ ; ದುಷ್ಟ ಇಚ್ಛೆ : ಪುಟ್ಟದ ಯೋನಿ ಮೆಟ್ಟದ ನೆಲಂ ನೆಱೆ ಕೊಳ್ಳದ ಕಾಲಮೊಮ್ಮೆಯುಂ ಪುಟ್ಟದ ಭಾವ ಮೊಂದದ ಭವಂ ಪೆಱತಿಲ್ಲೆನೆ ದುರ್ವಿಮೋಹದಿಂ ತಿಟ್ಟನೆ ಬಂಚೆ ನೀ ತಿಳಿಯದ (ಚಾಸ್ಯಸಾರ. ೬) ; (ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯಮಾಲಿಕ. ೧೨೫೪ ನೋಡಿ). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿಲಸಿತ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ ; ದುಷ್ಟ ಕಾರ್ಯ ; ದುಷ್ಕರ್ಮ : ದಶವದನ ಮನೋಭಂಗಮನೊಳಕೊಂಡೇಕೆ ಜವಂಗೆಯ್ದಪೆ ನೆನೆಯ ನಿನ್ನ ದುರ್ವಿಲಸಿತಮಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೪-೯೭). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿಷಯ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ವಿಚಾರ ; ದುಷ್ಟ ಸಂಗತಿ : ಮನದೊಳೆ ನಿನ್ನ ಚುತನೆಯನಲ್ಲದೆ ... ಕಾಯದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನಘಪದಾಬ್ಜಸೇವನೆಯನಲ್ಲದೆ ನಚ್ಚಿರವಾಗಳುಂ ಕೃಪಾಪನನಿಧಿ ಮಿಕ್ಕ ದುರ್ವಿಷಯಮಂ ತಿಳಿದಿರ್ದಪೆ ನೀನಿದೆಲ್ಲಮಂ (ಕಲಕಂ. ೩-೧೧೧). ೨. ಹೀನವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಸುಖ,-ವಿಷಯಂ : ದೇಹದಿಚ್ಛೆಗೆ ಹರಿದು ಕಮ್ಮನೆ ಕೆಡಬೇಡ ದುರ್ವಿಷಯವ ಬಿಡು ಬೇಗ ಗುರುಪದವ ನಂಬು (ಗಣಭಾ. ೫೮-೧): ಅತಿಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದ ದುರ್ವಿಷಯ ಬಲಿದು ... ನೀ ಕೆಡಬೇಡ ಮನುಜ (ಪುರಂದ. ೧-೨೭-೨) : ದುರ್ವಿಷಯ ವಶನಾಗಿ ಪ್ರತಿಭೆ ಪೋಗಿ ಅಂಬುಜಾಂಬಕಿ ಕೈಕೆಗಾಳಾದನೆನ್ನುತ ವಿಡಂಬನಂ ಗೆಯ್ಯುದುಳಿದಪರೆ (ಪಂಚಾರಾ. ೨-೭-೯೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ವಿಳಸನ (ನಾ). ದುರ್ವಿಲಸಿತ ; ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ ; ದುಷ್ಟಕಾರ್ಯ : ನೀಚಕೆಲಸ : ಅವಧರಿಸದೆ ನಿನ್ನೊಳ್ ಪಿರಿದವಿನಯಮಂ ನೆಗಟ್ದ ದೋಷಮಂ ತಪದೊಳ್ ನೀಗುವೆನಸದಾಗ್ರಹಮಂ ಬಿಸುಡುವುದೊರ್ಮೆಗೆ ಮಱೆವುದೆನ್ನ ದುರ್ವಿಳಸನಮಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೧೩೦) ; ಗರ್ವಿತ ನೃಪಾಲ ಕಾಧಮ ದುರ್ವಿಳಸನಜನಿತ ಭೂರಿಭಾರದೊಳೆನಸುಂ ನಿರ್ವಿಣ್ಣೆಯಾಗಿ ಭೂವಧು ಗೀರ್ವಾಣಾವೃತವಿರಿಂಚಸಭೆಯಂ ಪೊಕ್ಕಳ್ (ಜಗವಿ. ೦-೨೭).

[ಸಂ. ದುರ್ವಿಲಸನ]

ದುರ್ವೀರ್ಯ (ನಾ). ದುಷ್ಟತನವುಳ್ಳವನ ವೀರ್ಯ; ಕೇಡಿಗನ ಶುಕ್ಲ,-ರೇತಸ್ಸು : ದುರ್ವೀರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದು ದುಷ್ಟನಾಗಿ ಲೋಕಕಂಟಕ ವಾಗುವುದು (ಮಹಾಂ. ೧೪೮). [ಸಂ.]

ದುರ್ವೃತ್ತ (ಗು). ೧. ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ; ದುಷ್ಟತನದ ; ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳ : ಎತ್ತ ನೋಡುವಡತ್ತ ಬಲ ದುರ್ವೃತ್ತ ಸುಭಟರ ಬಲ ಶರೌಘದ ಕತ್ತಲೆಗೆ ಹದನೇನೆನುತ ದೈತ್ಯಾರಿ ಚಿಂತಿಸಿದ (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೦-೬೦). (ನಾ). ೨. ದುರಾಚಾರ ; ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ ; ದುಷ್ಕರ್ಮ : ಕುಳಪಾಳನಮೆಂಬುದು ಕುಲಧರ್ಮಮುಮಂ ಪಿರಿದುಂ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂ ಪ್ರತಿಪಾಲಿಸುವುದುಂ ಅಲ್ಲದಂದು ಕುಲಂ ದುಃಕುಲ ದುರ್ವೃತ್ತ ದೂಷಿತ ಮಕ್ಕುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೩೦) ; ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯವು . . . ಆತ್ಮೋದ್ಧಾರಕ್ಕೂ, ಸ್ವಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೂ ಹಾನಿಕರವಾದ ದುರ್ವೃತ್ತವು (ಆರ್ಯಧ. ೨೯). ೩. ಅವಿನೀತ ; ದುರಾಚಾರಿ ; ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ ಯುಳ್ಳವನು : "ಅನಾಚಾರಿ ದುರ್ವೃತ್ತನುದಾಸೀನನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೩-೭) ; ಉತ್ತಮರುಗಳ ನಿಂದಿಸುತ ದುರ್ವೃತ್ತನಾಗಿ . . . ಜಗಕ್ಕೆ ಜಡಾತ್ಮರಾಗಿಹ ವೇದಬಾಹ್ಯರ ಮೃತ್ಯುದೇವತೆ ಮುಱಿದು ಮೋದದೆ ಬಿಡುವಳೇಯೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾಉ. ೪-೧೧೧). [ಸಂ.]

ದುರ್ವೃತ್ತತನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆ ; ದುರಾಚಾರ : ರಘುಪತಿಯ ಒತ್ತ ಬರದಾಹವಕೆ ತನುವನು ತೆತ್ತು ನಿಲುವವರಾರು ನೆಱೆ ದುರ್ವೃತ್ತತನವಿದು ನಮ್ಮದೆಂದಂತರಿಸಿದನು ಹನುಮ (ತೊರರಾ. ೫-೨-೪೯).

[ದುರ್ವೃತ್ತ + -ತನ]

ದುರ್ವೃತ್ತಿ (ನಾ). ೧. ದುರಾಚಾರ ; ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ : ಮುನ್ನ ಹುಟ್ಟಿ ದುದು ಮೊದಲಿರುವೆ ಕಡೆ ಮುಂಗೆಟ್ಟು ದುರ್ವೃತ್ತಿಯಲಿ ಪುಣ್ಯದ ಬಟ್ಟೆ ಯೆಂತಹದೆಂದಱೆಯೆ (ಬಸವು. ೪೦-೮) ; ದುರ್ವೃತ್ತಿಗಳು ಮೇರೆ ಮೀರುತ್ತ ನಡೆದುವು (ಚತಸ. ೧೦೭). ೨. ಕೆಟ್ಟ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ; ದುಸ್ಥಿತಿ. ೩. ದುರಾಚಾರಿ ; ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳವನು : ಕಠಿಣಾತ್ಮರಂ ದುರ್ವೃತ್ತಿಗಳನಘ ನಿಳಯರಂ . . . ವ್ಯಾಕುಳರನತಿಕ್ಕವೆಪತ್ತು ಕಾಯಾಯ್ಮಮುಮಂ ನೀ (ಬಸಪು. ೩೮-೭೦). [ಸಂ.]

ದುರ್ವೇಶ (ನಾ). ಒಳಗೆ ಹೋಗಲು ಆಗದುದು ; ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದಂ: ಸಮುತ್ಕಂಟಕವಿಟಪಿಲತಾವೀರುದತ್ಕಂತವೃತ್ಯುತ್ಕರ ದು ರ್ವೇ ಶ ಂ ಮನಕ್ಕದ್ಭುತರಸದೊದವಂ ತಂದುದಂದೊಂದಗೆಂದ್ರುಂ (ಜಂದ್ರಪು. ೫-೭೬). [ಸಂ.]

ದುರ್ವ್ಯಯ (ನಾ). ವೃಥಾ ಖರ್ಚು ; ಅಪವ್ಯಯ. [ಸಂ.]

ದುರ್ವ್ಯವಸಾಯ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ; ದುಷ್ಟ ವ್ಯವಹಾರ : ದುಷ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯು ತನ್ನ ದುರ್ವ್ಯವಸಾಯವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಯಿತೆಂದರಿತು . . . ನುಡಿದನು (ಕವಿಕ. ೧೯). [ಸಂ.]

ದುರ್ವ್ಯವಸ್ಥೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ; ಸರಿಯಾದ ಸ್ಥಿತಿ ಇಲ್ಲ ದಿರುವಿಕೆ : ಕುಕಲ್ಪಿತವಾದ ಆರ್ಥಿಕ ದುರ್ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಒಂದು ಚಕ್ರಬಿಮ್ಮನ ಕೋಟೆ ಇಂದು ನಾವು ಬಾಳುತ್ತಿರುವ ಸಮಾಜ (ದಾಸಕೊ. ೩೩). [ಸಂ. ದುರ್ವ್ಯವಸ್ಥಾ]

ದುರ್ವ್ಯಸನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಗೀಳು ; ದುಶ್ಚಟ : ಇಂದ್ರಿಯಭೋಗದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಾಸಕ್ತಿ : ಪುಸಿಬಸನಮೆಂದು ಕೆಲಬರ್ ಕುಸಿವರ್ ನಾಲಗೆಯನಿಕ್ಕು ಟಿರೊಳ್ ಪರವಧುದುರ್ವ್ಯಸನಂ ನಿನಗೆಂದಮರ್ದಪ್ಪಿಸುವರ್ ಕಂಪೆಸೆಯ ಕಾಯ್ದ ಯಃಪುತ್ರಿಕೆಯಂ (ಆದಿಪು. ೫-೮೭) ; ತನ್ನ ಗಂಡನಪ್ಪ ಕೃಕಚನಂ ಬರಿಸಿ ನೀನಿಂತಪ್ಪ ದುರ್ವ್ಯಸನಮಂ ಕಲ್ತೆಯೆಂದು ಬಾರಿಸಿ ಮತ್ತಮಿಂತೆಂ ದಳ್ (ಪಂಕತಂ. ೨೭೮-೧); ಸದ್ಗತಿ ಕೆಡುಗು ದುಶ್ಚರಿತದಲಿ ನಿಜಸತಿ ಕೆಡುಗು ದುರ್ವ್ಯಸನದಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಆ. ೩-೧೦೯) : ಐಸಿರಿಯನೆಲ್ಲಮಂ ದುರ್ವ್ಯಸನ ದೊಳ್ ಕಳೆದು ಕಡುದರಿದ್ರತೆವೆತ್ತು . . . ಹಸಿವಿಂದೆ ನಿದ್ರಿಪಗೆ ಬೀಳ್ವುದು ಕನಸು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭೪-೨೭೦). [ಸಂ.]

ದುರ್ವ್ಯಸನಲಂಪಟ (ನಾ). ದುಶ್ಚಟಗಳುಳ್ಳವನು ; ವಿಷಯಾಸಕ್ತ : ದುರ್ವ್ಯಸನಲಂಪಟರಿಗಾಚಾರಿಯರು ಖಳರಿಗೆ ನಿಮ್ಮೊಳುಪದೇಶ . . . ಗುಣವಿಹೀನರು ಠಕ್ಕ ನೀವೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾಕ. ೯-೨೨).

[ದುರ್ವ್ಯಸನ + ಲಂಪಟ]

ದುರ್ವ್ಯಸನಿ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಚಟವುಳ್ಳ; ದುರಭ್ಯಾಸದ. (ನಾ). ೨. ಕೆಟ್ಟ ಚಟವುಳ್ಳವನು ; ಕೆಟ್ಟ ವ್ಯಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದವನು : ಪುಸಿಯು ಪರಾಂಗನಾರತದ ಮದ್ಯದ ಮಾಂಸದ ಮೆಯ್ಗೆಜಲ್ದ ದುರ್ವ್ಯ ಸನಿಯ ಮಾಡಿದೋದೆ ನಿಮಗಾಗಮುಮಾಗಿರಸತ್ಯವಾದಮಂ ಪೊಸಯಿಸಿ . . . ಕಸಕಳೆಯಂತು ನಾಲಗೆ ಪೊರಳ್ವುದು (ಆದಿಪು. ೨-೧೧) ; ರಸನೇಚ್ಛೆ ಯೊಳಾಡುವ ದುರ್ವ್ಯಸನಿಗಳುಂ ತಮಗೆ ಧರ್ಮಮುಂಟೆಂದೆಂಬರ್ (ಜನಾಕ. ೨೪-೨೪) ; ಅನುಜಾತನಂ ವಿನೀತನನಱೆಯಟ್ಟಿ ದುರ್ವ್ಯಸನಿಯೆಂ ಕಟಾದೆಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೪-೧೧೭) : ದುರ್ವ್ಯಸನಿ ದುರಾಚಾರಿಯೆಂದೆನಿಸದಿರಮ್ಮಾ ಎನ್ನ (ಬಸವ. ೨೬೨) ; ದಾಯಗರು ದು ರ್ವ್ಯ ಸ ನಿ ಗ ಳು ದುಸ್ಸಹವು ನಿಮ್ಮಭ್ಯುದಯವಹಿತರಿಗೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾಸ. ೧೧-೧೪). [ಸಂ. ದುರ್ವ್ಯಸನಿನ್]

ದುರ್ವ್ಯಸನಿಗ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಗೀಳುಳ್ಳವನು: ದುರ್ವ್ಯಸನಿಗರು ದುಷ್ಕರ ನೆರವನಾಶ್ರಯಿಸುವರು (ಬಿಜ್ಜ. ೭೦-೩೩). [ದುರ್ವ್ಯಸನ + – ಇಗ]

ದುರ್ವ್ಯಸನೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಚಟವುಳ್ಳವಳು; ದುರಾಚಾರವುಳ್ಳವಳು; ದುರಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದವಳು: ದುರ್ಮತಿ . . . ದುರ್ವ್ಯಸನೆ ದುರಾತ್ಮೆಯಪ್ಪ ವಧು ಸಜ್ಜನಮೇ (ಮುದತಿ. ೮-೭); ಚಪಳೆಯರು ದುರ್ವ್ಯಸನೆಯರು ಜನಮೋಹಪಾಶೆಯರು . . . ಕಳ್ಳೆಯರು ಟೆಳ್ಳೆಯರು (ಬಸವಪು. ೪೦-೩೪). [ಸಂ. ದುರ್ವ್ಯಸನಾ]

ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರ (ನಾ). ದುರಾಚಾರ; ದುಷ್ಟ ವ್ಯವಹಾರ; ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ: ವೇದವೇದಾಂತಾದಿಕಥನಾಪಾದಿತೋಪರಿತತ್ತ್ವ ನಿಶ್ಚಯವಾದಿ ಘನಸಂಸಾರ ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರ ಸಂಹಾರಿ (ಬಸವಪು. ೧೯-೨). [ಸಂ.]

ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾದವನು; ದುಷ್ಟ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದವನು: (ಕ). [ಸಂ. ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರಿನ್]

ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಗೆ ಬೀಳು; ದುರಾಚಾರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸು; ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ ಮಾಡು: ಜನನೀಜನಕರಾಜ್ಞೆಯನು ಮೀಱದೆ ಕುಲಾಚಾರದಲಿ ನಡೆದಾಱುವರ್ಗವನೊಂದಿ ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರಿಸದೆ ನಡೆದವನು ತಾ ಸತ್ಪುರುಷನವನಿಯಲಿ (ಜೀವಂಧ. ೫-೭೭).

[ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರ + – ಇಸು₁]

ದುರ್ವ್ಯಾಮೋಹ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಲವು; ದುಷ್ಟ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ. [ಸಂ.]

ದುರ್ವ್ಯಾಲ, ದುರ್ವ್ಯಾಳ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹಾವು: ದುಮ್ಮಾನದಿಂ ತಮತಮಗೆ ನಿಖಿಳಸರ್ಪಾಳಿ ಚಿಂತಿಸೆ ಬಳಿಕ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನೆಂಬ ದುರ್ವ್ಯಾಲ [ಪಾಠಾಂ. ಳ]ಪತಿ ನುಡಿದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೪-೨೦). **ದುರ್ವ್ಯಾಳ**: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಸಂ.]

ದುರ್ವ್ಯಾಳ 'ದುರ್ವ್ಯಾಲ' ನೋ.

ದುರ್ವ್ರಣ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹುಣ್ಣು; ಹುಳಿತ ಹುಣ್ಣು: ಕೊಳಕು ನಾಱುವ ದುರ್ವ್ರಣಂಗಳು ತೊಲಲುವರಿವರ್ಗಕೆ ತವರ್ಮನೆ (ಬಸವಪು. ೪೦-೭೯); ಮದ್ದನು ಗಿಡಿವ ಜೀವಣಿಗೆಯೊಳು ಸವ್ರಣಿಸುವ ದುರ್ವ್ರಣವ ತೊಡೆದು ಕಟ್ಟುವ ಹಸ್ತಿವೈದ್ಯರ ಗಡಣವುಭಯದೊಳೆಸೆವವು (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೫-೪೦); ಬುಡಬುಡಿಸುವೇಱಿನಲಿ ದುರ್ವ್ರಣದೊಡನೆ ಸೂಸುವ ಬಸೆಯ ನಾಱುವ ಮೊಡೆವೆಣನ ಮಿಗೆ ಬೀಗಿ ಬಿದ್ದಿರ್ದಿಭಘಟಾವಳಿಯ . . . ಕಂಡು (ತೊರವೆರಾ. ೩-೮-೪); ದುರ್ವ್ರಣಕ್ಕೆ . . . ಸೆಕ್ಕೆ, ನವುಲಾಡಿಸೆಕ್ಕೆ . . . ಗಿದ್ದನದೊಳಗೆ ಕಾಸಿ ಕದಡಿ ಕುಡಿಗೆಯೊಳು ಇಕ್ಕಿಕೊಂಬುದು. ಕಜ್ಜಿಗೆ ತೊಡೆದು ಹಾಕುವುದು (ವಿವೈವಿ. ೦೭೩). [ಸಂ.]

ದುರ್ವ್ರಾಯ (ನಾ). = ದುರ್ವ್ಯಯಂ: (ಕ). [<ಸಂ. ದುರ್ವ್ಯಯ]

ದುರ್ಹೃದ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹೃದಯವನ್ನುಳ್ಳವನು; ಹಗೆ; "ಶತ್ರು" (ಗಂಗಾಮು. ೦೬೮). [ಸಂ. ದುರ್ಹೃದ್]

ದುಲಿ (ನಾ). ೧. ಹೆಣ್ಣು ಆಮೆ. ೨. ಸಣ್ಣ ಆಮೆ. [ಸಂ.]

ದುಲ್ಲಟಿ (ನಾ). ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆ (?): ತನ್ನ ಕೆಲದೊಳಿರ್ದ ತಿರಿದುಂಬ ದುಲ್ಲಟಿಯಂ ಕೊಂಡು ಗಜಮನಜಮನಿಡುವಂತೆ ಭಯಮಿಲ್ಲದಿಡುವುದುಂ ಕರಿ ನರಿಯಂತೆ ಕೀಟಾಟ್ಟಾಱಟ ಭಯದಿಂದಿದಿರಾಗಿ ಬರಲಣ್ಣದೆ ಮಗುಟ್ಟು ತನ್ನ ನೆಲೆಗೆ ಪೋಯಿತು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೬-೭೭). [?]

ದುಲ್ಲಹ (ಗು). ಪಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ; ಅಸಾಮಾನ್ಯವಾದ: ಕಂಸಂ ಪಂದಿಗೆಱಗಿದ ನಾಯಂ ಹಕ್ಕಳಿಸುವಂತೆ ತೊಡೆಯುನಪ್ಪಳಿಸಿ ದುಲ್ಲಹ ಮಲ್ಲರೊಳಘಟಶೂರಚಾಣೂರವಿಕ್ರಮದಿಂ ಸಮಕರ್ತರಿಯನೆನ್ನಯ್ಯಂ ಕೊಂಡನೆಂದು ಪಡಿಗೆಯಿಸಲು (ಅರ್ಥನೇ. ೮-೦೦೬ ವ).

[<ಪ್ರಾ. ದುಲ್ಲಹ./ಸಂ. ದುರ್ಲಭ]

ದುವಂಗುಲ (ನಾ). ಎರಡು ಅಂಗುಲ: ಚೌವಂಗುಲ ದುವಂಗುಲಕೊಡೆ ಮುರಿವ ಪಟ್ಟಸಕೆ ಚಾಚುವ ಝಡಿತೆಗೊದಗುವ ಭಟರು ಹೆಣಗಿದರರಸ ಕೇಳೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೨-೯೭). [ದು + ಅಂಗುಲ]

ದುವಟ 'ದುಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದುವಟ್ಟಿಗೆ, ದೂವಟ್ಟಿಗೆ, ದೂವಡಿಗೆ (ನಾ). ಎರಡು ಮಡಿಕೆಯ ಬಟ್ಟೆ: "ದುವಟ್ಟಗೆ (ದೂವಟ್ಟಗೆ) – ದ್ವಿಪಟ್ಟಿಕಾ" (ತದ್ಭಕೋ. ೨೦); ದುಗೆ – ದ್ವಿಗುಣ – ದುಗುಣ; ದ್ವಿಪಟ್ಟಿಕಾ – ದುವಟ್ಟಗೆ, ದೂವಟ್ಟಗೆ (ಶಮದ. ೨೪೦ ಪ್ರಯೋ). **ದೂವಟ್ಟಗೆ**: ಪದದಾದಿಯ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ – ಅವುರ – ಆವರೆ . . . ದ್ವಿಪಟ್ಟಿಕಾ–ದೂವಟ್ಟಗೆ (ಶಮದ. ೨೬೬ ಪ್ರಯೋ). **ದೂವಡಿಗೆ**: ಸೀತ ವಾತಗಳ ನಿವಾರಿಸಲೆಂದು ಮಾಡಿದ ಹೊದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿಶಾರಯೆನಿಸುಗು. ದೂವಡಿಗೆ (ನಾಚಿರಾ. ೧೨೪).

[<ಸಂ. ದ್ವಿಪಟ್ಟಿಕಾ]

ದುವಯಿ (ನಾ). [ಛಂದ] ಎರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹೆಸರು; ದ್ವಿಪದಿ: ಕಂದಕ್ಕಾರ್ಯೆಗೆ . . . ದುವಯಿಗೆ [ಪಾಠಾಂ. ದುವಡಿಗೆ] ಮಾತ್ರಾವೃಂದಮುಮಂ ಗಣವಿವರಣೆಯಂದಮುಮಂ ತಿಳಿಯೆ ವೇಟ್ಟಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೪-೨೩೭); ಮೊದಲೊಳೆ ಮಾತ್ರೆಗಳಾಱಪ್ಪುದು ಪದ ವೆರಡಱೊಳಮಂತೆ ಕಂದದ ಗಣಮೆಯ್ದುದಯಿಸಿ ಗುರುವೆರಸಿರ್ಕಂತ್ಯದಿ ನಿರ್ವರ್ತ್ತಿಂಟಂ ಮಾತ್ರೆ ದುವಯಿಗೆ ನಿಯಮಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೪-೨೩೫).

[<ಪ್ರಾ. ದುವಈ./ಸಂ. ದ್ವಿಪದೀ]

ದುವಲ (ನಾ). ಒಂದು ತೂಕ,–ಅಳತೆ; ಎರಡು ಪಲ: ಧರಣ ಬೇಳೆ ಖಂಡಗದ ಹದಿನೈದು ಕೊಳಗದವೊಬ್ಬಳಕ್ಕಂ ಗದ್ಯಾಣ ಏಳು ಚೌಲ ದುವಲ ಬೆಲ್ಲ ಸಾವಿರದೆಂಬತ್ತಕ್ಕಂ ಗದ್ಯಾಣ ಹತ್ತು (ಎಳ. XI, ಮೊಳಕಾ. ೩೦-೦೩; 1386). [ದು + ಪಲ₃]

ದುವಲಿ (ನಾ). (?): × ಪಱಳಿದವರು ಬಂದು ಅವರ ಬಾಗೆರತಿ ತಾಕೆ ಬಂದು ಗಂಡುವೋಗ ಅದಂ ಪರಿಹರಿಸಿ ಕರೆವ ಆ ಹೆಣುಮಗುವು ಅರಡೆಂಟು ಬಳಿಯಸಮಬದ ಕೇಳಿ ಬಾಗಿರತಿ ಗಂಡುಮಗುವಾಗೊಲ ಹೊಟಿ ಆಕೆಗು ಹೆಣುಮಗ ದುವಲಿ ಕೊಟರಿ ತಂದುಮಂ ಕೊಂಡರು (ಎಳ. XVI. ಗುಬ್ಬಿ. ೨೦-೨೦; ?). [?]

ದುವಲಿನಾಯಕ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: × ತಂಡಿಯ ಮಹಾಜನಕ್ಕೆ ಧರ್ಮ್ಮನಿಮಿತ್ತ ಕೊಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಯ ಕ್ರಮ ಅವುದೆನ್ನಡೆ ಅರಸರಾ ದುವಲಿ ನಾಯಕನಾಳ್ವನ್ ದುದ್ದಅ ಅರಸರಾಳ್ವ ಬನ್ನಾರ್ನಾಯಕರ್ಗ್ಗೆ ಸೊಲ್ಲಗೆ ಕೀಟಾಳ್ಗೆ ಕೂಟುವುಣ × × × ಯ ಕುಡುವೊರ್ (ಎಳ. XVI, ತುಮುಕೂ. ೮೧-೦೦; 903). [ದುವಲಿ? + ನಾಯಕ]

ದುವಾಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೇಶೀನೃತ್ಯ: ಬಲು ದುವಾಡಕ್ಕೆ ಮಂನವಿಟ್ಟು ಗುಂಡಾಲ ಮೊದಲಾದವಂ ತೋಱಿ ನರ್ತಿಸಿದಳಾ ಬಾಲೆ (ಸೌಂದಪು. ೮-೦೦); ಪಲವಂದದ ದುವಾಡಮುಮಂ . . . ಲೇಸುವಡೆಯೆ ತಾಂಡವಮಂನಾಡುತಿರ್ದಳೀಶ್ವರನ ಸಮ್ಮುಖದೊಳು (ರೇವಣ. ೩೨-೪೮).

[<ಸಂ. ಧ್ವಾಡ]

ದುವಾಡಿಸು 'ದುವ್ವಾಳಿಸು' ನೋ.

ದುವಾಳ್ (ನಾ). (?): ಮಾಯೆಯ ಮನೆಯ ದುವಾಳಿಂದ ನಿರ್ವಾಯ ನಿತ್ಯೋಜ್ಜ್ವಳ ನಿಸ್ತ್ರೈಗುಣ್ಯ ಪಂಪಾಪುರದರಸ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ರಕ್ಷಿಪ್ಪುದೆನ್ನಂ (ರಕ್ಷಾಶ. ೩೪); "ಪ್ರಾಬಲ್ಯ" (ರಕ್ಷಾಶ. ಕೋಶ). [?]

ದುವೆಟ್ಟಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು (?): ಪೆಱಿಯ ಆಲ × × × ವಾರಿ ಮರಳ್ಪುಣುಸ ಪೆರಿ × × × ತೂಱಿಯು ಅಲರ ಮೇರ ದುವೆಟ್ಟಗೆ ನಿಱುಕಲ್ಲು ಕೊವಳ್ಳದಾ ಪೆರಿಯ ಎಲವು ಅಲ್ಲಿಂ ಕೂಡಿತ್ತು (ಎಳ. II, ೩೫-೭; ಸು. 800). [?]

ದುವ್ವಟ 'ದುಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದುವ್ವಟಗಾಸೆ (ನಾ). ೧. ರೇಷ್ಮೆಬಟ್ಟೆಯ ಕಚ್ಚೆ : ರಂಜಿಸುವ ದಿವ್ಯಾಂಗಸುಂದರದ ಹೊಸ ದುವ್ವಟಗಾಸೆಯು ಮಲೆಯಾಳದ ಶಶಿಮುಖಿಯರು ರಾಜಿಸಿದರು (ಕಂಸವಿ. ೨೧-೮)*. ೨. ಪಂಡಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕಚ್ಚೆ. [ದುವ್ವಟ (<ದುಪ್ಪಟ) + ಕಾಸೆ]

ದುವ್ವಟ್ಟ 'ದುಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದುವ್ವಳಿ 'ದುವ್ವಾಳಿ' ನೋ.

ದುವ್ವಳಿಸು 'ದುವ್ವಾಳಿಸು' ನೋ.

ದುವ್ವಾಳಿ, ದುವ್ವಳಿ, ದೂವಾಳಿ (ನಾ). ೧. ತೀವ್ರಗತಿ ; ವೇಗವಾದ ನಡೆ ; ಓಟ : ಸಾಲು ಗೋವಳಿಗಟ್ಟಿಗೆಯ ಕುಂತಾಳಿಗಳ ತೂಗಾಟ ಮಿಗೆ ದುವ್ವಾಳಿಗಳ ದೆಖ್ಖಾಳ ಗಜರಥತುರಗಸೇನೆಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೨-೨೬) ; ಅಂಗವಣೆ ಮನದಲ್ಲಿ ಪದದಲಿ ಮುಂಗುಡಿಯ ದುವ್ವಾಳಿ ಕಯ್ಯಲಿ ಸಿಂಗದಾಯತ ಸವೆಯದೆರಡೊಡ್ಡಿನಲಿ ಸುಭಟರಿಗೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೬-೩) ; ನಭಕುಪ್ಪರಿಸಲ್ಕೆ ನಿಲ್ಲದಲ್ಲಾಡಿತು ಪದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕ ಕೋಡಿ ಬಿದ್ದುವು ಸಪ್ತಶರಧಿ ದುವ್ವಾಳಿಯ ಮಾಡಿದ ಗರುಡ ವೇಗದಲಿ (ಜೋಹಕ. ೪೨-೭). ೨. ದಾಳಿ ; ಮುತ್ತಿಗೆ ; ಆಕ್ರಮಣ : ಕೆಲ ಕಡೆಯ ಕೆಳದಿಯರ ಕಂಗಳ ಹೊಳಹು ದುವ್ವಾಳಿಯಲಿ ಸುಮುತಿಸ್ಖಲಿತ ಕಂಧರೋಳಿಯಲಿ ಮಾಸಿತು ಮನದ ಮಡಿವರ್ಗ (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೦೩-೪೬) ; ದಳಪತಿಯ ದುವ್ವಾಳಿ ಪಾಂಡವ ಬಲವ ಕೆದರಿತು ಕಲ್ಪವೋಘದ ಹೊಲಿಗೆ ಹರಿದವೊಲಾಯ್ತು ಮಾದ್ರೇಶ್ವರನ ಶರಜಾಲ (ಕುವ್ಯಾಶ. ೨-೬೭) ; ರಕ್ಕಸರು ನೂಕಿದರು ಹಯಗಳ ದಕ್ಕಡೆಯ ದುವ್ವಾ[ಪಾಠಾಂ. ದೂವಾ]ಳಿಯಲಿ ಕೈಯಿಕ್ಕಿದುದು ಕಾಲಾಳು ಖಳಖಳಯೆನಲು ಕೈದುಗಳ (ತೊರರಾ. ೩-೭-೦೩) ; ಹೊಗೆಯ ಹೊರಳಿಯು ಧಳ್ಳುರಿಯ ಹೆಚ್ಚುಗೆಯ ದುವ್ವಾಳಿಯಲಿ ಮೃಗಜಾಲಗಳ ಮುಸುಕಿಕೊಳುತ್ತ ಬಂದುದು ಘೋರದವದಹನ (ತಿಮ್ಮಕೃ. ೪-೩೨). ೩. ಕುದುರೆಯ ಗತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: ಬವರಿಯ ಬಿಡೆಯ ದುವ್ವಾಳಿಗಳ ಸೂಟಿಯ ಸರಳ ಸೋಹಿನಲಿ ಕಡುಗಲಿಗಳೇಱಾಟದಲಿ ಮಿಗೆ ಝುಡಿ ಪವಾಡ ದೃಢಾಯತಿಕೆಗಿದು ಪಡಿಯ ನಳ ರೇವಂತರೆಂದುದು ರಾವುತಿಕೆಗಳಲಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೭-೨). ೪. ಪ್ರಸರಣ ; ವ್ಯಾಪಿಸುವಿಕೆ : ಮುಗುದೆಯರಂ ಮನುಮಥನ ಮೊನೆಯಾಳುಗಳು ಮುಸುಕಿತು ಮಾನಿನಿಯ ದಂಡಿಗೆಯು ಮೃಕಾಂತಿಗಳ ದುವ್ವಾಳಿ[ಪಾಠಾಂ. ದುವಾಳಿ]ಗಳ ಲಹರಿಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೮-೭). ೫. ತೂಗಾಟ; ಓಲಾಟ. 'ದುವ್ವಾಳಿಸು' ಪರಾ. **ದುವ್ವಳಿ.** 'ದುವ್ವಳಿಸು' ಪರಾ. **ದೂವಾಳಿ :** ೧. ಹೊಳಹು ದೂವಾಳಿಯಲಿ ಪಾರ್ಥನ ಕೆಲಕೆ ಬಿಟ್ಟನು ರಥವ ನಿಲು ನಿಲ್ಲಲವೋ ಹೋಗದಿರೆನುತ ಬೆಂಬತ್ತಿದನು ಕಲಿಕರ್ಣ (ಕುವ್ಯಾಕ, ೦೪-೩೩) ; ಚಂಚಲಾಕ್ಷಿಯರ ಥಳಥಳಿಪ ಕಡೆಗಣ್ಣ ಕುಡಿಮಿಂಚವರಡರ್ದ ತೇಜಿಗಳ ದೂವಾಳಿಯಂ ಮುಂಚಿದುವು (ಜೈಮಿಥಾ. ೦೬-೭). [ದೇ.ಶ ತೆಲು. ದುವ್ವಾಳಿ, ದುವಾಳೆ, ದುವಾಳಿ]

ದುವ್ವಾಳಿಗ (ನಾ). ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡುವವನು ; ದಾಳಿಕಾರ : ಝುಡಿವ ಬೊಬ್ಬೆಯ ಜಾನುಜಂಘೆಯ ದೃಢಗತಿಯ ದುವ್ವಾಳಿಗರು ಬಂದಡು ಮುತ್ತಿದರಿಂದ್ರಪುತ್ರನ ಪುರವನಗಲದಲಿ (ತೊರರಾ. ೪-೪-೩).

[ದುವ್ವಾಳಿ + -ಗ]

ದುವ್ವಾಳಿಸು, ದುವಾಡಿಸು, ದುವ್ವಳಿಸು, ದೂವಾಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸು ; ಮುನ್ನುಗ್ಗಿಸು : ಸೌರಾಷ್ಟ್ರವರಸನ್ನುತಂದ ಸುದ್ದಿಯನಾದಿಮಯ್ಯಂಗೆ ಬೇಗದಿಂ ಮುಂದೆ ಪರಿದಱುವುವಂಶರಳಿಯಂ ದುವ್ವಾಳಿ[ಪಾಠಾಂ. ದೂವಾಳಿ]ಸುತೆ ಚಂದ್ರಮಂ ಬಂದನು (ಸೋಮಪುಕ. ೪-೨೬) ; ವಾಘೆಯ ಕೊಂಡು ರಥವನು ಮುಂದೆ ದುವ್ವಾಳಿಸಿದನು (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೨೨-೨೮) ; ಹೊಳೆವ ಕುದುರೆಯ ಹಿಂಡಿನೊಳು ತಾನೆಂದು ಕತ್ತಳನ ದುವ್ವಾಳಿಸಿ ಬಂದು ಕಲಹರಿದೇಶದ ರಾಯು ಕೈಮುಗಿದೊಯ್ಯನೊಲಿದೊಂದು ದೆಸೆಯೊಳು ನಿಂದ (ಭರತೇ. ೨೨-೨೩) ; ಬಿಸಿಲುಗುದುರೆಯೇಱಿ ಬೇಸಗೆ ರಾಜನಂದೆಸೆಗೆ ದುವ್ವಾಳಿಸಲಾಗ ಬಿಸುಗುವ ಖುರೂಥಳಿಯಂಬೊಲು ಸುಳಿಗಾಳಿ ಪಸರಿಸಿತಾ ಕಾಲದೊಳಗೆ (ಕಂಸವಿ. ೯-೧೨) ; ಬಿಜ್ಜಳನ ಮೇಳದೊಳು ತೇಜಿ ದುವ್ವಾಳಿಸಲೊಡನೆಯ್ದೆ ಕನಕದಂಡದ ಚಾಮರ ಬೀಳೆ . . . ನೃಪ ಕಂಡು (ಗುರುಪಾ. ೭-೨೦) ; ಅರೆಲಕ್ಷ ದಳಗಳಂ ರಥವ ದುವ್ವಾಳಿಸುತ ಪರಿತಂದನು (ತುರಂಗ. ೭೩-೩೨). ೨. ರಭಸದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗು; ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗು; ಧಾವಿಸು: ಬಳಸಿ ದುವ್ವಾಳಿಸುವ ತುರಗಕುಲವುಂ ಪೋಳ್ದು ನೆರೆದ ರಥನಿಕರವುಂ ನುಚ್ಚುನೂಱುಂ ಮಾಡಿ (ವೀರಶ. ಹ. ೪೯೪-೨) ; ಕಾಯಸೌಖ್ಯಕೆ ಕಾಮಸುಖದ ವಿಡಾಯ ತತುವಕೆ ವೇಡೆಗೊಂಡು ನವಾಯಿಯಲಿ ದುರ್ಗತಿಗೆ ದುವ್ವಾಳಿಸುವವನಲ್ಲೆಂದ (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೮-೩೦) ; ಪಗೆಯ ಏಳಿಸುವೆನದಟರಂ ಸೀಳಿಸುವೆನಂಗವುಂ ಬೇಳಿಸುವೆನಗ್ನಿಯೊಳ್ ತಾಳಿ ಸುರರೆಂದು ದುವ್ವಾಳಿಸುತ ಮಂದಿರವದೋಳಿ ಸುತ್ತಲ್ ಮುಸುಕೆ ತೂಳದಿಂ ಹರಿ ನಡೆದನು (ಹಬಪು. ೩೦-೩೩). ೩. ಆಕ್ರಮಣಮಾಡು : ಕಾಲಕೇಯರ ನಗರಿಯಲಿ ದುವ್ವಾಳಿಸಿತಲೇ ಮೃತ್ಯು (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೧೨-೩೩): ಲಸತ್ಪ್ರಾಗ್ಜ್ಯೋತಿಶವನು ದು[ಪಾಠಾಂ. ಧು]ವ್ವಾಳಿಸಿದರೊರಸಿದರು ಪತ್ತಿನೀಶಾಲೆಯನು (ನಿಥಾಗ. ४-३-२०). ೪. ಹೋಗಲಾಡಿಸು ; ನಿವಾರಿಸು : ಎಳೆನಗೆಗಳಲಿ ವೇದವಾಠರ ಕಲಕಿ ಮಿಗೆ ವೇದಾಂತನಿಷ್ಠುರ ಹೊಳಸಿ ದುವ್ವಾಳಿಸುವವೆವುಗಿದಿರಾರು ಲೋಕದಲಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೦೮-೦೪): ದೆಸೆದೆಸೆಯ ದುರಿತವನು ದುವ್ವಾಳಿಸುವ ವೀಣಾರವದ . . . ಅಸಮವೈಷ್ಣವಮಾರ್ಗಮಾನವ್ಯಸನಿಗಳ ದೇವನನು ಕಾಣುತ (ನಿಥಾಗ. ೪-೩-೦೦). ೫. ಹೋಗು ; ನಿವಾರಣೆಯಾಗು ; ದೂರದಲಿ ದುವ್ವಾಳಿಸಿದ ಭೀತಿಯಲಿ ಕಪಿ ವ್ಯೆಯಿತ್ಯಕೃತಂದ (ತೊರರಾ. ४-೭-೧). ೬. ಕುದುರೆಯನ್ನು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸು : ಇರ್ವರುಂ ವಾರುವಂಗಳನೇಱಿ ರಾವುತತನದ ಬಿನ್ನಣಮಂ ಮೆಱೆಯಲ್ಪಡೆಯಿಪುದುಂ . . . ದುವ್ವಾಳಿಪುದುಂ ತಱುಬುವುದುಂ ಎಂಬಿವು ಮೊದಲಾದ ಗತಿಭೇದಂಗಳಿಂದಿನಿಸುಂ ಪೊಟ್ಟುಗೆಳೆಯುತ್ತಿರ್ಪಿನಂ (ಚಕಪು. ೦೨-೦). ೭. ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳು; ವ್ಯಾಪಿಸು: ಬೆಸಸಿದನು ಚಕ್ರವನು ... ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ದುವ್ವಾಳಿಸುವ ಬೆಳಗೆಸೆಯೆ ಬಂದು ಸುನೀತಕಂಠದ ಬೆಸುಗೆ ಬಿಡಲಱಿಗಿದುದು ಹಾಯ್ದುದು ತರೆ ನಭಸ್ಥಳಕೆ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೦-೭೭) ; ಹೊಡೆವ ನಿರ್ಝರ ದುಂದುಭಿಧ್ವನಿ ಘುಡುಘುಡಿಪ ಬರಸಿಡಿಲ ಗರ್ಜನೆ ನುಡಿವ ಬಿರುಸಿನ ಕಹಳೆ ದುವ್ವಾಳಿಪ ಮಹಾಹವಕೆ (ದೇವೀಮ. ೨-೬೨). ೮. ತೂಗಾಡಿಸು ; ಬೀಸು : ಪತಾಕಾವಳಿಯ ಸೂಳಱಿದು ಮುಸಗಿ ದುವ್ವಾಳಿಸುವ ಗೋವಳಗಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೊಂದಣಂಗೂಡಿ ಗಗನಂ ಕವಿದಂತೆ . . . ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿದ ಪದಾತಿಬಲದೊಳಂ (೧೧೪. ೭-೩೩ ವ) ; ಒಗ್ಗಿದವ್ವಾಯುಧಿಷ್ಠಿರನೃಪತಿ ಭೀಮ ಕೈನೆಗ್ಗಿದಂ ಗದೆಯ ದುವ್ವಾಳಿಸುತ (ತುರಂಗ. ೭೩-೦೪). **ದುವಾಡಿಸು :** ೧. ನಾನು ತೇಜಿಯ ದುವಾಡಿಸಿದ ಮೇಲ್ಪಾಳಿಗೆಯೊಳು ಊರ್ವಶಿಯೊ . . . ಮಂಜುಘೋಷೆಯೋ ಪಾರ್ವತೀಶನೆ ಬಲ್ಲನವಳ ಕಂಡೆನ್ನ ಜೀವನ ಕಾವನೆಸುಗೆಯೊಳಗಂ ನೋವುತಿರ್ದಪೆನು (ಪ್ರಭುಪು. ೮-೨೭). **ದುವ್ವಳಿಸು :** ೧. ರಥಮಂ ದುವ್ವಳಿಸುತಲೇ ಬಳಿಕಂ (ಕರ್ಣಾಕಾ. ೨೮). ೨. ಮೈಸೂರ ಬಲವು ಸಾಗಿ ಭೂರಿ ದುಮ್ಮಿಟ್ಟು ದುವ್ವಳಿಸಿ (ಸೌಂದರ. ೭-೩೯). **ದೂವಾಳಿಸು :** ೧. ತೂಳಿಸಿದರಾನೆಯಂ ಜೋದರುರವಣಿಸಿ ದೂವಾಳಿಸಿದರುಬ್ಬೆದ್ದು ರಾವುತರ್ತೇಜಿಯಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೨-೭). ೨. ತೀವಿದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರದ ದೋಣಿಗಳ ಹಳವಿಗೆಗಳ ದೂವಾಳಿಪ ತುರಗದ ಪಕ್ಕರಿಕೆಯ . . . ಜೀತ್ಯಕೃತಿಯೆಣ್ಣೆಸೆ ಬಸವಳಿಯೆ (ವೀರೇಶ. ೨-೩೦) ; ಪವನವೇಗವ ಕೀಳ್ಪಡಿಸಿ ದೂವಾಳಿಪ ಜವಗತಿಯ ಬೆನ್ನೊಳಿರ್ದು ಕುವರ

ಕಂಗೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದವೆನೆಂದು ತಕ್ಕೆಗೊಂಡು (ಮೋಹತ. ೩೦-೨೭) ; ಅಯೋಧ್ಯಾಪುರಿಗೆ ದೂವಾಳಿಸಿದನವಲವಮಣಿಪುಷ್ಪಕದ ಮೇಲೆ ಭರತನಂ ಪಾಲಿಸಲ್ಕೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೮-೮). ೬. ಸೂಕರಜಾತ್ಯಂಗಳಂ . . . ಕಡಂಗಿ ನಡೆಯಿಪ ಪೊಳಯಿಪ ದೂವಾಳಿಪ . . . ಘೋಳಾಯಿಲರ್ ನೆರೆದು (ರಾಜಶೇ. ೬-೧೦ ವ). ೯. ಅಟ್ಟು ; ಓಡಿಸು : ಎತ್ತ ದೂವಾಳಿಸುವಡಾಲಿಗಳತ್ತ ಲಾನೆಬು ಥಟ್ಟು (ಕುಮಾವ್ಯಾಸ. ೫-೧೧). [ದುವ್ವಾಳಿ + -ಸು₁]

ದುವ್ವೆ 'ದೂವ್ವೆ' ನೋ.

ದುವ್ವೋಜ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಮಾತಿಳ ಬಾವೋಜಂ ಎಡವ ಗೇತೋಜಂ ಅಯ್ಯಾವೊಳೆ ಗೇತೋಜಂ ಬನದ ದೇವಿಯ ದಾಸಿ ದು[ವ್ವೋ]ಜಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೫೭-೨೭ ; 1019).

[ದುವ್ವ ? + ಓಜ₁ (<ಒವಜು)]

ದುಶ್ಚಟ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಗೀಳು; ಕೆಟ್ಟ ಚಾಳಿ; ದುರಭ್ಯಾಸ: ಹಗಲುಗನಸು ಕಾಣುವ ಈ ದುಶ್ಚಟ ನನಗೆ ಹತ್ತಿದ್ದು ಸೋದರತ್ತೆಯ ಮನೆಗೆ ಹೋದ ಮೇಲೆ (ಮೂರುದಾ. ೨೪೨); ಹುಡುಗರಲ್ಲಿರುವ ದುಶ್ಚಟಗಳನ್ನು ಕಂಡೂ ಕಾಣದ ಹಾಗಿರುವ ನಿಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೇನೆನ್ನಬೇಕು (ರಂಗರೋ. ೧೨೫) : ತನ್ನ ದೃಢವಾದ ದುಶ್ಚಟಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಾಧಕನಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಚಂಡವಾದ ಕೆಲಸವಾಗುವುದು (ಪರಿಪ. ೨೬೫): ಈ ದುಶ್ಚಟವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬೇಕು (ಮನೋಸಂ. ೯೩).

[P ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವ 'ದುಶ್ಚರಿತ', 'ದುಶ್ಚರಿತ್ರ' ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ರೂಪ]

ದುಶ್ಚರ (ಗು). ೧. ಆಚರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ,- ಕಠಿಣವಾದ,- ಘೋರವಾದ : ಯುಮುಧರಗುರುಗಳ ಪಾದಮೂಲದೊಳ್ ದುಶ್ಚರ ತಪಶ್ಚರಣಪರಾಯಣಂ ಜೀವಿತಾಂತ್ಯದೊಳ್ ಸಮಾಹಿತಚಿತ್ತನಾಗಿ ಪಡೆದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರತೆಯಂ (ಆದಿಪು. ೫-೯೭ ವ) : ಸಹಸ್ರಾಯುಧಂ ಜಿನೇಶ್ವರ ರೂಪಮಂ ತಾಳ್ದಿ ದುಶ್ಚರತಪಶ್ಚರಣಪರಿಣತನಿಹಿತವಿಹಾರನಾಗಿ . . . ನೆಗಟುತ್ತಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೨೯ ವ). (ನಾ). ೨. [ಜೈನ] ಸತ್ಯಾಣೀತ, ಸಮಾನ, ನಿರೂಪಮಾನ, ನಿರನ್ವೇಷ, ದುಶ್ಚರ, ಪ್ರರೂಢ, ಅಹಿಂಸಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಫಳವಂತವೆಂಬ ಎಂಟುಂ ಬಗೆಯಂ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಆಚರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ ಧರ್ಮ: ದುಶ್ಚರಮೆಂಬುದು ಬಾಲವೃದ್ಧರೋಗಾರ್ತರೇಂ ಕಾಪುರುಷರಿನೊಂದುದಿವಸಮುಪ್ಪೊಡಂ ನೆಗಟಲಶಕ್ಯ ಮಪ್ಪ ಧರ್ಮಂ (ಚಾವುಂಪು. ೭). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಚರಿತ (ಗು). ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯ ; ದುಷ್ಟ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆ ; ದುಷ್ಟತನ: ಅಕ್ಕ . . . ನಿನಗಾನುಕ್ಕಿ ಮನವಿಟ್ಟಿನ್ನ ದುಶ್ಚರಿತಕ್ಕೆ ವಿಧಿಯುಂಟೆ (ಬಸವು. ೪೫-೯). ೩. ಕೆಟ್ಟ ಕಾರ್ಯ; ಪಾಪದ ಕೆಲಸ ; ದುಷ್ಕರ್ಮ : "ದುರಿತಂ . . . ದುಶ್ಚರಿತಂ . . . ಅಶುಭಂ ನಾರಕಂ ಮಳಂ ದುಷ್ಕರ್ಮಂ" (ಪಸು ಕೋ. ೫೦-೦೨): ಭವಬದ್ಧವೈರದಿಂ ಕಾದು ವಿದೇಹಿಯ ಗರ್ಭಮಂ ನಿಶಾಚರನಿರ್ದಂ ವಿವಿಧೋಪಸರ್ಗಮಂ ಪಡೆಯವೆ ಮಾಳಿಸಂ ಪಡೆವ ಮುಳಿವ ದುಶ್ಚರಿತಂಗಳ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೮-೪): ಮತಿ ಕೆಡುಗು ಮಧುಪಾನದಲಿ ಸದ್ಗತಿ ಕೆಡುಂಗು ದುಶ್ಚರಿತದಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಉ. ೩-೦೦೯) ; ಮಾರೀಚ ಮನೆದಲಿ ಘಸಣೆಗೊಳುತಿರ್ದನು ಕಣಾ ರಾಕ್ಷಸ ಕುಲಾಧೀಶ್ವರನ ದುಶ್ಚರಿತದ ದುರಾಗ್ರಹಕೆ (ತೊರರಾ. ೩-೮-೦). ೪. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳವನು ; ದುರಾಚಾರಿ : ಅಕುಲೀನಪ್ರಾಪ್ತರೊಳ್ ದುಶ್ಚರಿತರೆನಿಪ ಮಾತಂಗರೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿ . . . ದುಃಖಾಧಿಕೆಯಿಂ [ಯಾ] ಸಂಸಾರ ಕೂಪಾರದೊಳನವರತಂ ನೀಡುಮೋಲಾಡುತಿರ್ದರ್ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೨೧) ; ತರುಣಿಯಲಿ ಹಗೆಗಳಲಿ . . . ದುರ್ಮಂತ್ರಿಯಲಿ ದುಶ್ಚರಿತನಲಿ ವಿಶ್ವಾಸಿಸೆ ಯಲೇ ಭೂಪ ಕೇಳೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾಸ. ೧-೫೯). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಚರಿತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವಳು : ದುಶ್ಚರಿತೆ ದುರ್ಭಗೆ . . . ದುರಾತ್ಮೆಯಪ್ಪ ವಧು ಸಜ್ಜನಮೇ (ಮದಕಿ. ೮-೭).

[ಸಂ. ದುಶ್ಚರಿತಾ]

ದುಶ್ಚರಿತ್ರ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ,- ನಡತೆ ; ಕೆಟ್ಟ ವ್ಯವಹಾರ : ಪುರುಳಿಲ್ಲದಂಗೆ ಜೈನಂ ದೊರೆಕೊಂಡುಂ ದುಶ್ಚರಿತ್ರಮಂ ಬಿಡದು (ಸಮಪು. ೪-೩೯) ; ಪುರುದೇವಂ ಮೊದಲಾಗಿರೆ ದೊರೆವೆತ್ತಿಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದವನೀಶರೊಳಾಂಬರಮಿಲ್ಲ ದುಶ್ಚರಿತ್ರಂ ದೊರೆಕೊಂಡುದೆನ್ನ ಪೌರುಷಂ ದೊರೆಗಿಡದೇ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೦೫-೭೦) ; ಆತ ಕೊಟ್ಟುದ ತಾ ಮುಟ್ಟದ ಆತನಲ್ಲಿ ದುರ್ವಾರ್ಕ್ಕ ದುಶ್ಚರಿತ್ರ ಪರಿಹಾಸಕಂಗಳಂ ಬೀಜದ (ವಚಸಂ. ೦೧೦-೩೪) ; ಆಮೇಲೆ ದುಶ್ಚರಿತ್ರ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ: ಲೋಭವಿರುವುದಿಲ್ಲ (ಬಂಕಿಮು. ೬೭). ೨. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಮೃಣಾಳಿನಿಯು ದುಶ್ಚರಿತ್ರಳೆಂದು ಕೇಳಿ ಅವನಿಗೆ ದುಃಖವೂ ಕೋಪವೂ ಉಂಟಾದುವು (ಬಂಕಿಮು. ೧೮೦).

[ಸಂ.]

ದುಶ್ಚರಿತ್ರೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳವಳು ; ದುಷ್ಟೆ : ರೋಹಿಣಿಯು ಮೊದಲು ದುಶ್ಚರಿತ್ರೆ, ಲೋಭಿ (ಬಂಕಿಮು. ೬೭). [ಸಂ. ದುಶ್ಚರಿತ್ರಾ]

ದುಶ್ಚರ್ಮ (ಗು). ೧. ಚರ್ಮರೋಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ,- ಪೀಡಿತಗೊಂಡ; ಕುಷ್ಠರೋಗವುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ಕುಷ್ಠರೋಗ : ಗಣಜಲೆಯ ಬೇರು . . . ಅಮರದವಳ್ಳಿ ಎಂಬಿವಂ ಗೋಮೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಯಿಸಿದುದಂ ಗುಗ್ಗುಳ ಬೆರಸಿ ಕುಡಿಯಲು ದುಶ್ಚರ್ಮ . . . ಉದರಶೋಷೆ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮಾಣುವುವು (ವಿಶ್ವವಿ. ೦೯). ೩. ಶಿಶ್ನದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚರ್ಮದ ಮೇಲುಪದರವಿಲ್ಲದವನು. [ಸಂ. ದುಶ್ಚರ್ಮನ್]

ದುಶ್ಚಾರಿತ್ರ (ನಾ). = ದುಶ್ಚರಿತ್ರ ೧ : ಅನೆನ್ನ ಪಿಂದಣ ದುಶ್ಚಾರಿತ್ರಮಂ ನೆನೆನೆನೆದು ವಿಷಣ್ಣೆಯಾಗಿರಲ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧೧-೦೭ ವ). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಚಿಂತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಯೋಚನೆ ; ದುಷ್ಟ ಆಲೋಚನೆ : ಕೊನೆಗೆ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ದುಶ್ಚಿಂತೆಯನ್ನೂ ಈ ಎಲ್ಲ ಅಪ್ರೀತಿಕರ ಆಲೋಚನೆಯನ್ನೂ ದೂರ ತಳ್ಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಭೂಪತಿಯು ಟೇಬಲ್ಲಿನಿಂದ ಒಂದು ಪುಸ್ತಕ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಅಂದನು (ಇಷ್ಟಕ. ೨೬೦). [ಸಂ. ದುಶ್ಚಿಂತಾ]

ದುಶ್ಚಿಕ್ಯ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಲಗ್ನದಿಂದ ಮೂರನೆಯ ರಾಶಿ : ದುಶ್ಚಿಕ್ಯ ಸಂಜ್ಞಂ ತೃತೀಯವೆ ದಲ್ . . . ಧಿದ್ರಮದು ಲಗ್ನಕಷ್ಟಮಸ್ಥಾನಕಂ (ಜಾತಕ. ೧-೩೩). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಚಿತ್ತ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಭಾವನೆ,-ಅಭಿಪ್ರಾಯ : ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಖಯ ಹೋಡಿ ಬೇಡೆಲೆ ಸತ್ಯಶೀಲನೆ ನಿಮ್ಮೊಡಗೆ ದುಶ್ಚಿತ್ತವೆಮಗಿಲ್ಲ (ಕೋಗಚಿ. ೨೭-೮೩). ೨. ಕೊರಗು ; ದುಃಖ. ೩. ದುಃಖಿಸುವವನು ; ದುಃಖಿ: ಹೆತ್ತ ತಾಯ್ ಗಾಂಧಾರಿಸಹಿ ಸಾವಿತ್ರಿಡಿಗಳಕಟಕಟ ನೀ ದುಶ್ಚಿತ್ತನಾಗದಿರೆಂದು ನುಡಿದನು ನೃಪತಿ ಕೌರವಗೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾಆ. ೨೦-೦). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಚೇತ (ನಾ). = ದುಶ್ಚಿತ್ತ ೩ : ಒಬಲುತಂ ಸಂಘಾತಿಗಳು ಹೋದರೆ ಅಕಟ ದುಶ್ಚೇತನಾದೆನೆನುತ್ತಿರಲು (ಬಸವು. ೫೭-೧೧).

[ಸಂ. ದುಸ್ಚೇತಸ್]

ದುಶ್ಚೇಷ್ಟಿತ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ ; ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯ ; ತಪ್ಪು: 'ಮತ್ತೆ ಹೀಗೆಯೆ ಮಾಡಲಾಗದು' ಎಂಬ ಗದ್ಗದನುಡಿಯಲಿ ಅವನ ದುಶ್ಚೇಷ್ಟಿತವ ಸೂಚಿಸಿ . . . ಕಾಂತನ ಹೊಡೆವಳಳುವಾ ಕಾಂತೆಯಾ (ರ್ರನ್ನಾಕೋ. ೮೭). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಚೇಷ್ಟೆ (ನಾ). ೧. ತುಂಟತನ ; ಕೀಟಲೆ (ಕ). ೨. ನಾಶಕಾರಕವಾದ ಕೆಲಸ: ಹಲಧರನ ಮುಸಳವನು ಪಾಂಡವಬಲದ ದುಶ್ಚೇಷ್ಟೆಯನು . . . ಬಲಿಮಥನನೀಕ್ಷಿಸುತ . . . ಆಳುಕದಿದಿರಲಿ ನಿಂದು ಹಿಡಿದನು ಬಲನ ಬಲಗಯ್ಯ (ಕುಮಾವ್ಯಾಗ. ೮-೨೮). [ಸಂ. ದುಶ್ಚೇಷ್ಟಾ]

ದುಶ್ಚ್ಯವನ (ಗು). ೧. ಕದಲಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ ; ದೃಢವಾದ. (ನಾ). ೨. ಇಂದ್ರ: "ಪುರುಹೂತನಿಂದ್ರಂ ... ದುಶ್ಚ್ಯವನಂ ... ಸುತ್ರಾಮನಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೨-೧) ; ಸುರೆಯಿಂ ಸೊರ್ಕಿಂ . . . ಮುಗ್ಧ ದೋಷಾಕರನಿಂ ವಕ್ರತ್ವಮಂ ದುಶ್ಚ್ಯವನನ ಹೆಯಾದಿಂ ವೇಗವುಂ ತಾಳ್ದಿ ನೀರಾಕರ ದಿಂದೇಟ್ಟುಂದಳಂತಾ ಸಿರಿ ಸಹಭವರಂ ಪೋಲ್ಪುದೇಂ ಚೋದ್ಯಮಾಯ್ತು (ಕಾದಂಪೂ. ೫೪೭) ; ತಲೆ ಬೆಳೆದು ಪರ್ವತಾಕಾಶವನೇಱಿದ ಮುಗಿಲ ನೀರ ಸೇದೆಯುಂ ಮಿಗೆ ದುಶ್ಚ್ಯವನಂ ಬಿಡಿಸುವ ಘನಶಸ್ತ್ರವಣಂ ಪೊಳೆವಂತೆ ಮಿಂಚು ಮಿಂಚಿತ್ತಾಗಳ್ (ಮಲ್ಲಕಾ. ೦೦-೧೪೦). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಶಕುನ (ನಾ). ಅಮಂಗಳಕರವಾದ ಸೂಚನೆ: ಅಪಶಕುನ : ಕಂಡೆಯ್ಕೆ ದಶಕಂಠ ತಾನಿದು ಖಂಡಿತದ ದುಶ್ಶಕುನಫಲವಿದನುಂಡು ತೇಗುವ ಬೇಗ ನಡೆ (ತೊರರಾ. ೩-೮-೨) ; ಪಂಚವಟಿ ಧರೆಯೆಲ್ಲವುಂ ಪರ್ವಿರಲ್ಕದರ ದುಶ್ಶಕುನ ಸೂಚಿತ ಬೃಹಚ್ಛಿಯು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೩೦-೬೧). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಶಠಣೆ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ದೌರ್ಜನ್ಯ : ರಾವಣಂ . . . ಬಳಿಕೆದ್ದು ಕೂಲಮಂ ಸಾರಿ ದುಶ್ಶಠಣೆಯಿಂದಬ್ಬರಿಸುತರುಪಿದಂ ಮುಳಿದು ಶುಕ ಸಾರಣರ್ಗೆ (ಶರಶು. ೦೨-೨೮). [<ಸಂ. ದುಶ್ಶಠನ]

ದುಶ್ಶಾಲು (ನಾ). ಎರಡು ಶಾಲು ; ಜೋಡಿ ಶಾಲು : ೧೦೦ ವರಹಗಳ ಸಂಬಳವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ, ದುಶ್ಶಾಲು ಸಹಾ ಇನಾಮಾಗಿ ಸಕಲ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಇವರೇ ಓಡಾಡುತಿದ್ದರು (ಜಾಮವಂ. ೨೨೦).

[ಮರಾ. ದುಶಾಲ್, ದುಶಾಲಾ ; ಹಿಂ. ದುಶಾಲಾ]

ದುಶ್ಶಾಸನ (ಗು). ೧. ಪಳಗಿಸಲಾಗದ; ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡಲಾಗದ. (ನಾ). ೨. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಎರಡನೆಯ ಮಗನ ಹೆಸರು ; ದುರ್ಯೋಧನನ ತಮ್ಮ : ಕಾಡಿದಂ ದುಶ್ಶಾಸನೋರಸ್ಥಳಮನಗಲೆ ಪೋಟ್ಟುದಿರ್ದು ಕೆನ್ನೆತ್ತರಂ ಪೊಕ್ಕುಡಿದಂ ಪಿಂಗಾಕ್ಷನೂರುದ್ವಯಮನುರುಗದಾಘಾತದಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೧೩) ; ದುಶ್ಶಾಸನೋರಸ್ಸ್ಥಳ [ಕ್ಷರದಸ್ರಾಂ] ಬಾವ ನಾದರ್ದು ಪೀರ್ದ ಮುಳಿಸಿಂಗಂ ಮಾಱುಗೊಳ್ (ಗದಾಯು. ೮-೧೮) : ದುಶ್ಶಾಸನನು ಜಗದೂಳಿಗದ ದಾಱುದುಂಬಿ ಕುರುಪತಿ ಮೇಲೆ ನೇಮಿಸ ಲುಚಿತಗೈವನೆ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೪-೬೦). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಶೀಲ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳ ; ದುಷ್ಟ ಸ್ವಭಾವದ : ಪಾಲೊಳ್ಪುಳಿಯ ಪಿಂಡಿ ಕಲಕಿದಂದದಲಿ ದುಶ್ಶೀಲಮಂತ್ರದಿ ಸೈಂಧ ವಾಧಿಪನ ಪುತ್ರಿಯ ಹೃದಾಲಯವ ವಿಕಳಗೊಳಿಸಲ್ಕೆ . . . ಯತ್ನಮಂ ಯೋಚಿಪುತ (ವೆಂಕಾರಾ. ೨-೩-೮). (ನಾ). ೨. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ: ಆದಳಿತ ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡಿದರೆ . . . ದುಶ್ಶೀಲವನ್ನು ಪ್ರಸಾರಮಾಡಿದರೆ, ಕ್ಷೇತ್ರ ಬೇರೆಯೆಂದು ಧರ್ಮ ಸುಮ್ಮನಿರಬೇಕೆ ? (ಕನ್ನ.ಶ. VIII, ೩೦) ; ಬಾಲ ವಿಲ್ಲದ ನರರು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನಾಳುವರು . . . ಬಾಲದಾದಿ ಸುಟ್ಟ ಕಪಿ ಹನುಮ ಗುಡಿದೇವನ್ನೆ! ಬಾಲವೇ ದುಶ್ಶೀಲ! ನರಿಕುಲಕೆ ಕಾಲ (ಕಎಪು. ೪೩-೯). ೩. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನಂ ; ದುರಾಚಾರಿ : ದುಶ್ಶೀಲರ ಎನಗೊಮ್ಮೆ ತೋಱದಿರು (ವಚಸಂ. ೩೫೪-೧೧೦) ; ಮಹಾದುಸ್ಸಹನ ದುಶ್ಶೀಲನ . . . ಕೈವಿಡಿದೆತ್ತಬೇಕೆಲೆ ದೇವ ನೀನೆಂದ (ತೊರರಾ. ೪-೪-೫೭). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಶೀಲವಂತ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಗುಣವುಳ್ಳವನಂ ; ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವದವನಂ : ಒಬ್ಬರನೊಬ್ಬರು ಹಳಿದಾಡುವ ದುಶ್ಶೀಲ[ಪಾಠಾಂ. ದುಃಶೀಲ]ವಂತರ ಮೆಚ್ಚುವನೆ ನಮ್ಮ ಅಖಂಡೇಶ್ವರ (ಅಖಂಡೇ. ೨೯೩-೬೨).

[ಸಂ. ದುಶ್ಶೀಲವತ್]

ದುಶ್ಶೀಲೆ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ನಡವಳಿಕೆಯಿಲ್ಲದವಳಂ ; ಕುಲಟೆ : ಪುರುಳಳಿದ ಮೆಯ್ಯಾದೊಡಂ ಬೇಳಿ ಬೆಲೆಯಿತ್ತೊಡವನಂ ಕಾಮನೆಂಬ ದುಶ್ಶೀಲೆಯರು ಕಣ್ಗೆಸದರು (ಹಚಕಾ. ೪-೫೪). [ಸಂ. ದುಶ್ಶೀಲಾ]

ದುಶ್ಶ್ರವ (ನಾ). ಕೇಳಲು ಕಷ್ಟವಾದುದಂ ; ಕರ್ಣಕಠೋರವಾದುದಂ: ಮತ್ರೆಯುಂ ಕೇಳಿಸಲ್ಕನುಗೆಯ್ದಪ್ಪೆನಿದೊಂದು ದುಶ್ಶ್ರವಮುಮಂ ರಾಜಾಧಿರಾಜಾತ್ಮಜಾ (ಕಾದಂಉ. ೫೪೫). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಶ್ರಾವ (ನಾ). = ದುಶ್ಶ್ರವ : ಶರಭಗ್ರಸ್ತೋತ್ಥ ಕಂಠೀರವ ಕಟು ರಟನೋತ್ಥ ಪ್ರತಿಧ್ವಾನವದ್ಗಹ್ವರ ದುಶ್ಶ್ರಾವಶ್ರವಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೬೬). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಶ್ರಾವ್ಯ (ಗು). ಕೇಳಲು ಕಷ್ಟವಾದ ; ಕರ್ಣಕಠೋರವಾದ : "ದುಶ್ಶ್ರಾವ್ಯ; ಅಪಸ್ವನ; ಅಪಸ್ವರ; ಅಸಂಬದ್ಧ; ಅಸಂಗತ" (Absonant. ಇಂಕನಿ). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಶ್ರುತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮಾತಂ ; ಅಪಕೀರ್ತಿ ; ದುಷ್ಕೀರ್ತಿ : ಕೃತ ಮಱೆಯದನೆಂಬೀ ದುಶ್ಶ್ರುತಿ ಪರೆಗುಮಸತ್ಯದೋಷಮಕ್ಕುಂ ಮುಳಿಗುಂ ಪ್ರತಿಪನ್ನಿಕೆಗಿಡೆ ದಶರಥಸುತನಾ ವಿಭು ಮುಳಿದವಂಗೆ ಜವನುಂ ಮುಳಿಗುಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೦-೪೭). [ಸಂ.]

ದುಶ್ಶ್ವಪದ (ನಾ). ದುಷ್ಟ ಪ್ರಾಣಿ ; ಕ್ರೂರಮೃಗ : ನಾನಾಗುಲ್ಮ ಲತಾಂಘ್ರಿಪಪ್ರಕರದಿಂ ತೀವಿರ್ದ ದುಶ್ಶ್ವಪದಧ್ವಾನಾಭೀಳಮನೇನುಮಂ ಬಗೆಯದೆ . . . ಭೂನಾಥಂ ನಡೆದಂ (ನಳಚಂ. ೫೧೩). [ಸಂ.]

ದುಷಮ (ನಾ). [ಜೈನ] ಅವಸರ್ಪಿಣೀಕಾಲದ ಒಂದು ವಿಭಾಗ : ಕೆಟ್ಟ ಕಾಲ ; ಬರಿಯ ದುಃಖವೇ ತುಂಬಿರುವ ಕಾಲ : ಒಂದರೊಳ ಗಾರಾರು ಕಾಲವು ಸಂದು ಸುಷಸುಷ ಸುಷಮಸಂಷದುಷದಿಂದ ದುಷಸುಷ ದುಷಮಮಂತಿದುಷಮೆಂಬ ಕಾಲಗಳು (ಬಿಜ್ಜಪು. ೮-೩೨); ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರು ವುದು ಅವಸರ್ಪಿಣಿ ಕಾಲ. ಇದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಆರು ವಿಭಾಗಗಳ ನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. (೧) ಅತಿಸುಖವುಳ್ಳುದು ... (೫) ದುಃಖವುಳ್ಳದು (ದುಷಮ) (ಭಾರದ. ೦೬೧) : P ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಕಾರ ಕಾಲವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ೧. ಉತ್ಸರ್ಪಿಣೀಕಾಲ. ೨. ಅವಸರ್ಪಿಣೀ ಕಾಲ. ಉತ್ಸರ್ಪಿಣಿ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ತಿರ್ಯಗ್ಜಂತುಗಳ ದೇಹಪ್ರಮಾಣ, ಶರೀರಬಲ, ಆಯುಸ್ಸು, ಸುಖ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏರುವ ಕಾಲ. ಅವಸರ್ಪಿಣಿ ಎಂದರೆ ಅವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕುಗ್ಗುವ ಕಾಲ. ಉತ್ಸರ್ಪಿಣೀಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗೆ ಸೂಚಿಸಿದ ಹೆಸರಿನ ಭಾಗಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂಡಿ ಬರುವುವು. ಅದರಲ್ಲಿ ೬ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ೧. ದುಷ್ಷಮ ದುಷ್ಷಮ, ಅತಿ ದುಃಖವುಳ್ಳುದು. ೨. ದುಷ್ಷಮ, ದುಃಖವುಳ್ಳುದು. ೩. ದುಷ್ಷಮ ಸುಷಮ, ಹೆಚ್ಚು ದುಃಖ ಮತ್ತು ಕಡಿಮೆ ಸುಖ ವುಳ್ಳುದು. ೪. ಸುಷಮ ದುಷ್ಷಮ, ಹೆಚ್ಚು ಸುಖ ಮತ್ತು ಕಡಿಮೆ ದುಃಖವುಳ್ಳುದು. ೫. ಸುಷಮ, ಸುಖವುಳ್ಳುದು. ೬. ಸುಷಮ ಸುಷಮ, ಅತಿ ಸುಖವುಳ್ಳುದು. ಅವಸರ್ಪಿಣೀಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗೆ ಸೂಚಿಸಿದ ಹೆಸರಿನ ಭಾಗಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂಡಿ ಬರುವುವು. ಅದರಲ್ಲಿ ೬ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ.

೧. ಸುಷಮ ಸುಷಮ, ಅತಿಸುಖವುಳ್ಳುದು. ೨. ಸುಷಮ, ಸುಖವುಳ್ಳುದು. ೩. ಸುಷಮದುಷ್ಷಮ, ಹೆಚ್ಚು ಸುಖ ಮತ್ತು ಕಡಿಮೆ ದುಃಖವುಳ್ಳುದು. ೪. ದುಷ್ಷಮಸುಷಮ, ಹೆಚ್ಚು ದುಃಖ ಮತ್ತು ಕಡಿಮೆ ಸುಖವುಳ್ಳುದು. ೫. ದುಷ್ಷಮ, ದುಃಖವುಳ್ಳುದು. ೬. ದುಷ್ಷಮದುಷ್ಷಮ, ಅತಿದುಃಖವುಳ್ಳುದು.

[<ಸಂ. ದುಷ್ಷಮ]

ದುಷಮದುಷಮ (ನಾ). [ಜೈನ] ಅವಸರ್ಪಿಣೀಕಾಲದ ಒಂದು ವಿಭಾಗ ; ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ದುಃಖವುಳ್ಳ ಕಾಲ : ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಅವಸರ್ಪಿಣಿ ಕಾಲ. ಇದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಆರು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ

ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ :— (೧) ಅತಿಸುಖವುಳ್ಳುದು . . . (೬) ಅತಿ ದುಃಖವುಳ್ಳುದು (ದುಷಮದುಷಮ) (ಭಾರಕಿ. ೧೭೧). 'ದುಷಮ' ಪರಾ. [ದುಷಮ + ದುಷಮ]

ದುಷಮಸುಷಮ (ನಾ). [ಜೈನ] ಅವಸರ್ಪಿಣೀಕಾಲದ ಒಂದು ವಿಭಾಗ; ಹೆಚ್ಚು ದುಃಖ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪ ಸುಖ ಕೂಡಿರುವ ಕಾಲ: ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಅವಸರ್ಪಿಣಿ ಕಾಲ. ಇದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಆರು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ :—(೧) ಅತಿಸುಖವುಳ್ಳುದು . . . (೪) ದುಃಖ – ಸುಖವುಳ್ಳುದು (ದುಷಮಸುಷಮ) (ಭಾರಕಿ. ೧೭೧). 'ದುಷಮ' ಪರಾ. [ದುಷಮ + ಸುಷಮ]

ದುಷಸುಷ (ನಾ). = ದುಷಮಸುಷಮ: ಒಂದರೊಳಗಾರಾರು ಕಾಲವು ಸಂದು . . . ಸುಷಮಸುಷಮದುಷದಿಂದ ದುಷಸುಷ ದುಷಮದುಷಮತಿದುಷಮೆಂಬ ಕಾಲಗಳು (ಬಿಜ್ಜ.ಪು. ೮-೩೩). 'ದುಷಮ' ಪರಾ. [<ದುಷಮಸುಷಮ]

ದುಷ್ಕಂಟಕ (ನಾ). ಪರಿಹರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾದ ಅಡ್ಡಿ; ನಿವಾರಿಸಲಾಗದ ಆಪತ್ತು: ಪುಷ್ಕರ ಗದಾಶಂಖಚಕ್ರಶೋಭಿತ ಕರಚತುಷ್ಕದಿಂ . . . ರಾಮಣೀಯಕ ವಪುಷ್ಕಾಂತಿಯಿಂದೆಸೆವ ನಿನ್ನ ರೂಪೆವೆರ್ದೆಯೊಳಿರೆ ದುಷ್ಕಂಟಕದ ಭೀತಿಯೆನಗದೇಕೆಲೆ ದೇವ (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೩-೬೬). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕರ (ಗು). ೧. ಮಾಡಲು ಕಠಿಣವಾದ, – ಕಷ್ಟಕರವಾದ, – ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ: ದೇವವ್ರತನ ದುಷ್ಕರ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತ . . . ಎಲ್ಲರೂ ಅವನನ್ನು ಭೀಷ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದರು (ಭೀಷ್ಮಕ. ೮). ೨. ದುಷ್ಟತನದ; ಕೆಟ್ಟ; ಹಿಂಸೆ ಕೊಡುವ; ತ್ರಾಸದಾಯಕವಾದ: ಜನ್ಮದುಷ್ಕರ ರೋಗಾಳಿಯೊಳೊಂದಿ ನೊಂದುವನಿಶಂ ದ್ಯೂತಾದಿಯಿಂ ಕೆಟ್ಟ ಭೂವರರಂ ಬಣ್ಣಿಪರೇಕೆ ಮೂಢಕವಿಗಳ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೦-೨೬). (ನಾ). ೩. ಕಷ್ಟ; ಸಂಭವವಲ್ಲದುದು; ದುರ್ಘಟವಾದುದು: ಅಂತು ದುರ್ಯಶಃಪದಮುಮಂ ದುಷ್ಕರಮುಮಂ ದುಸ್ಸಾಧ್ಯಮುಮಂ ದುರ್ಘಟಮುಮೆನಿಪೆಡೆಯೊಳಿರ್ದೆಗೆಟ್ಟದೊಂದವಜ್ಞೆಯಿಂದೆಸಗಿದಪಂ ವಿಷಮಾಸ್ತ್ರಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೫೭); ಅಸವಾಸದೊಳಂದೊರೆವೆತ್ತ ಸವಾಸದೊಳಂ ಣಕಾರದಿಂ ಪರದೊಳ್ ಸಂದಿಸಿದ ನಕಾರಂ ಣತ್ವಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮುಚ್ಚರಿಸುವರ್ಗೆ ದುಷ್ಕರಮದುವುಂ (ಶಮದ. ೦೫೪); ನಾಟಕದ ನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ಮಾನದಂಡಗಳನ್ನೂ ಕಂಡುಹಿಡಿದು, ಸೂತ್ರೀಕರಿಸುವುದು ಸುಲಭ; ಆದರೆ ಕಾದಂಬರಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ್ಯ ಬಹು ದುಷ್ಕರ (ಸಾಹಿಪ್ರ. ೧೨೧). ೪. ಕೆಡುಕಂ; ದುಷ್ಟತನ: ಘನದುರಿತಾತ್ಮನಪ್ಪ ಶನಿಘೋಷನ ದುಷ್ಕರದೊಂದು ಸೋಂಕಿನಿಂ ಜನಿಸಿದ ಪಾಪಮುಂ ಪಟಿಯುಮಿಂತಿರದುಂ ತಪದಿಂದಮಲ್ಲದಿನ್ನೆನಗೆ ಸಮಂತು ಪಿಂಗದು (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೬-೧೫೦). ೫. ಯಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರಸೆ (?): ಒಳಗಂ ದಕ್ಷಿಣ ಸುಕರ ದುಷ್ಕರಮಂ ಪೊಱಗಣ ಸುಕರದುಷ್ಕರ ಭೇದಮಂ ಒಳಗೆ ವಾಮದ ವಿಷಮಮನಲ್ಲಿಯ ವಿಷಮದುಷ್ಕರಮನಿನ್ನದಱ ಪೊಱಗಗ್ಗಳಿಕೆಯನಿಪತಿ ವಿಷಮಮನದಱತಿವಿಷಮ ದುಷ್ಕರಮೆಂಬ ದುಷ್ಕರಮಂ ಎಳೆಯೊಳೊರ್ವ್ವನೆ ಚಾರಿಸಲ್ ಬಲ್ಲಂ ನಾಲ್ಕುಪ್ರಕರಣಮುಮನಿನ್ನರಾಜಂ (ಎಕ. II, ೧೩೩-೮೨; ೨೨೨). ೬. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಹದಿನೆಂಟುಂ ಬಗೆಯ ಕಾವ್ಯದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತಿಳಿಯಲು ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವಿಕೆ: ಪರಿಗೀತಾರ್ಥಂ ಪೂರ್ವಾಪರದೊಳ್ ಬಗೆವಾಗಳಿಂದುಮೊಂದಱೊಳೊಂದುಂ ದೊರೆಕೊಂಡೊಂದದೊಡದು ದುಷ್ಕರಮೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಮೆಂಬುದಾದಂ ದೋಷಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೮೦); ಅಸದರ್ಥಂ . . . ಅಭವ್ಯಂ ದುಷ್ಕರಂ . . . ಇನಿತುಂ ದೋಷಂಗಳಷ್ಟಾದಶಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೭ ಅಡಿಟಿ). 'ದುರ್ಲಕ್ಷಣ' ಪರಾ. ೭. = ದುಷ್ಕರಕಾವ್ಯ: ಬವಕಾರಂಗಳ್ ಪಹವರ್ಣವೆರಡುಮವಿಭೇದದಿಂದೆ ಸಲ್ಗುಂ ಸಂಯೋಗವಿಶಿಷ್ಟಮುಂ ಸ್ವರೂಪಮುಮವಿಕಲ್ಪದೊಳೊಂದಿ ನೆಗಟ್ಗುಮವು ದುಷ್ಕರದೊಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩೫೦). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕರಕಾವ್ಯ (ನಾ). ೧. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಕಠಿಣವಾದ ಕಾವ್ಯ; ರಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಅರ್ಥೈಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಷ್ಟಕರವಾದ ಕಾವ್ಯ: [ಗೋಮೂತ್ರಿಕಂ] ಸಯಮಕಂ ಪ್ರೇಮದಿಂ ಗೋಪಿತಕ್ರಿಯಂ ಶ್ರೀಮದರ್ಧಭ್ರಮಂ ಚಕ್ರನಾಮಂ ಮುರಜಬಂಧಕಂ ಇವು ದುಷ್ಕರಕಾವ್ಯಂಗಳ್ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೦೩). ೨. ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯ; ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥರಹಿತವಾದ ಕಾವ್ಯರಚನೆ: ಕಾವ್ಯದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವ 'ಧ್ವನಿ'ಯನ್ನು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಬಿಡಿಸಿ, ತೋರಿಸಿ, ಅದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ ಮೇಲೆ ಕಾವ್ಯದ ಯೋಗ್ಯತೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದನು: ಅದೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು ಉತ್ತಮಕಾವ್ಯ, ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು ಮಧ್ಯಮ ಕಾವ್ಯ, ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಇರುವುದು – 'ದುಷ್ಕರ' ಕಾವ್ಯಗಳು – ಅಧಮಕಾವ್ಯ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. X ಮುನ್ನುಡಿ). [ದುಷ್ಕರ + ಕಾವ್ಯ]

ದುಷ್ಕರ್ಮ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ; ಪಾಪಕಾರ್ಯ; ಪಾತಕ: "ದುರಿತಂ ಪಾಪಮಧರ್ಮಸ್ವರೂಪಂ . . . ಅಶುಭಂ ನಾರಕಂ ಮಳಂ ದುಷ್ಕರ್ಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೦-೦೨); ಸಂಭಿನ್ನಮಹಾಮತಿಗಳ್ . . . ದುಃಖಾಂಭೋಧಿಯ ಕಡೆಗಾಣದೆ ಜೃಂಭಿತದುಷ್ಕರ್ಮದಿಂದೆ ನವೆದಪರಿನ್ನುಂ (ಆದಿಪು. ೫-೬೬); ಎನ್ನ ದುಷ್ಕರ್ಮವಶದಿಂದಾದ ಕರ್ಮಮೆಂದಿನ್ನೆಗಂ ಬಗೆದೆನಾನಿಂದುತನಕಂ (ಹರಿಕಾ. ೧೩-೧೪); ಭವಭವದೊಳ್ ಕಟ್ಟಿದನೇಕವಿಧದ ದುಷ್ಕರ್ಮಮಂ ಕಟಲ್ವಲ್ ಪುಣ್ಯಾಸ್ರವದೊಳ್ ನೆರೆಯಲ್ ಭವ್ಯರ್ಗೆವೆ ದಿವಸಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೧೨೪); ತೊಟ್ಟನೆ ಪಶುಗಳ ಕೊಲುವ ಮೆಲುವ ಕುಮನದ ಪಶುಕರ್ಮಿಗಳ ದುಷ್ಕರ್ಮಂ [ಪಾಠಾಂ. ದುಃಕರ್ಮಂ]ಗಳೊಳಗಿರಲು (ಬಸವಪು. ೬೦-೯೦); ಪೂರ್ವ ದುಷ್ಕರ್ಮವು ಒಟ್ಟೈಸಿ ಮೂಡಿದೆ ಅಲ್ಲದೊಡಾವುದೀ ಪೆಟ್ಟು (ಇಂಪಾಪ. ೯೫-೧೧). ೨. ಕಷ್ಟದ ಕೆಲಸ; ತ್ರಾಸದಾಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯ. ೩. ಕೀಳು ಜಾತಿಯವನು; ಚಂಡಾಲ: "ನಿಷಾದಂ ಜನಂಗಮನು ದುಷ್ಕರ್ಮನೆನೆ ಹೊಲೆಯನಾ ಚಂಡಾಲನೆಂದೆನಲು ದ್ರೋಹಂಗೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೨-೬). [ಸಂ. ದುಷ್ಕರ್ಮನ್]

ದುಷ್ಕರ್ಮಿ (ಗು). ೧. ಪಾಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ; ದುಷ್ಟತನದ. (ನಾ). ೨. ಪಾಪಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವವನು; ದುಷ್ಟ: ನೀಕರ್ಮಿ ನೀಂ ದುಷ್ಕರ್ಮಿ ನಾಂ ನೀಂ ಪಶುವನಾಂ ಪಶುವು (ಬಸವಪು. ೨೨-೬೦); ನಿಮ್ಮ ನಿಂದಿಸುವವರುಗಳು ದುಷ್ಕರ್ಮಿಗಳು (ಉಷ್ಯಾಹ. ೬-೧೦೯); ಪಾತಕಿಯಾದರೇನು . . . ನೀತಿಯ ಬಿಟ್ಟು ದುಷ್ಕರ್ಮಿಯಾದರೇನು (ಪುರಂದ. ೧-೧೯೩-೨). [ಸಂ. ದುಷ್ಕರ್ಮಿನ್]

ದುಷ್ಕವಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕವಿ; ಕುಕವಿ: ಗರ್ವದಿಂ ಬೆಱೆತು ಬಿಜ್ಜೆನೆ ಬೀಗಿ ಸರಸ್ವತೀಶಿರೋವ್ಯಥೆಯನದೇಕೆ ಮಾಡುವರೊ ದುಷ್ಕವಿಗಳ್ಕೆಲರೀ ಧರಿತ್ರಿಯೊಳ್ (ಶೃಂಗಾರ. ೧-೭). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕವಿತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟಕವಿತೆ,: ಓದಿದೊಡೆ ಕಲ್ಲಮಾಲೆಯನಾದಂ ಕರ್ಬೊನ್ನ ಕಡಲೆ ಮಾದಿಸೆ ರಸಮಂ ಸೋದಿಸೆಯುರ್ಕಿನ ಪುದಿಯನಿಪಾ ದುಷ್ಕವಿತೆಗಳ ನೆನೆಸಲೇಕೀ ಕೃತಿಯೊಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೧-೨೨). [ಸಂ. ದುಷ್ಕವಿತಾ]

ದುಷ್ಕಾಮ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಬಯಕೆ; ಕೀಳು ಆಸೆ; ತುಚ್ಛವಾದ ಭೋಗಾಭಿಲಾಷೆ: ಆಡುವ ದುರಾಲಾಪವೇ ಮಂತ್ರವು ನಿನಗೆ ದುಷ್ಕಾಮವೇ ನೇಮ (ಬಸವಪು. ೪೦-೯); ಅಂತೇ ಅಮೃತಮತಿ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳ ಸುಂಟರಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ತರಗೆಲೆಯಾದಳು. ಆಮೇಲೆ ಅವಳ ದುಷ್ಕಾಮವೇ ಅವಳ ತರ್ಕವಾಯಿತು (ಕಸಾಕ. ೨೦೩). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕಾಮಿ (ನಾ). ದುರಾಸೆಯುಳ್ಳವನು; ದುಷ್ಟ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನು: ಹುಟ್ಟಿರುವುದು ನೀ . . . ನೆಟ್ಟನೆ ಕೆಲಸವ ಗೈವುದು ನೀ; ಅಜ್ಜಿರೆ ದುಷ್ಕಾಮಿಗೆ ಕೇಡಾಳಿಗೆ ಇಷ್ಟೇತಕೆ ನೀ ಬೆದರುವುದು (ಕಿಎಪು. ೪೯-೪). [ಸಂ. ದುಷ್ಕಾಮಿನ್]

ದುಷ್ಕಾಲ, ದಂಷ್ಕಾಳ (ನಾ). (ಪಾಪ, ಕ್ಷಾಮ, ರೋಗರುಜಿನ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ) ಕೆಟ್ಟ ಕಾಲ; ಕಷ್ಟದ ಕಾಲ: ಅಂತಹ ದುಷ್ಕಾಲ ಬಂದರೆ ಆಗ ನನ್ನನ್ನು ನಾನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆನು (ಮಹಾ. ೧೭); ಹಣವಮಾಡುವ ದಾರಿ ತಿಳಿದವರಿಗೆ, ಈ ಇಂಥ ದುಷ್ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಪೆಟ್ರೋಲ್ ಉರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ (ಜಾಕುದಾ. ೧೭೩). ದುಷ್ಕಾಳ: ಈ ಸಾರೆ ದುಷ್ಕಾಳದ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿಸಿ ತಿರುಗಿ ಬರಬೇಕು (ಅಸ್ನ. ೭೪); ದುಷ್ಕಾಳಪೀಡಿತರಾಗಿ ಹೊಟ್ಟೆ ಹೊರೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಗುಳೆ ಎತ್ತಿ ಬಂದ ದುರ್ದೈವಿಗಳು (ಮುಕ್ತಮು. ೧೭೩). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕಾಳ 'ದುಂಷ್ಕಾಲ' ನೋ.

ದುಷ್ಕೀರ್ತಿ (ನಾ). ಅಪಯಶಸ್ಸು; ಅಪಕೀರ್ತಿ: ಬಂದ ದಕ್ಷಿಣೆ ವೃಷ್ಟಿ ಭೋಜನದಿಂದ ತುಷ್ಟರು ನಾವು ನಮಗಿದಱಿಂದ ಬಹ ದುಷ್ಕೀರ್ತಿ ಬರಲೆಂದುದು ಬಾಧವ್ರಾತ (ಕುಮ್ಮಾ. ೦೩-೩); ಬಳಸುತಿದೆ ದುಷ್ಕೀರ್ತಿ ಕೀರ್ತಿಯನೆಲೆ ರಘುಕ್ಷಿತಿನಾಥ ಬಿಡಿಸ್ಯ (ತೊರರಾ. ೩-೦೦-೨). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕುಲ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ವಂಶ; ಹೀನವಾದ ಕುಲ: ಶಾಪದಿಂದಾದ ದುಷ್ಕುಲಂ ಸತ್ಕುಲಜ ಭೂಪ ನಿನ್ನಯ ಸಂಗದಿಂ ಶುದ್ಧವಪ್ಪುದೆಂಬಾ ಪೇಕ್ಷೆಯಿಂ ಬಂದೆವು (ಹಕಕಾ. ೭-೨೨). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕುಲೀನ (ನಾ). ಹೀನಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು: ವ್ಯಾಧರುಂ ದುಷ್ಕುಲೀನರುಮರಸುಗಳಾಗಿ . . . ಅನ್ಯಾಯದೊಳು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವರು (ಚಾವುಂಪು. ೩೩). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕೃತ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ; ಪಾಪ; ಪಾತಕ; ನೀಚಕಾರ್ಯ: ನಾನಾಯೋನಿಗಳೊಳ್ ಸುಚಿದೇನಾನುಂ ದುಷ್ಕೃತಂ ಸಡಿಲ್ದೊಡೆ ಪಡೆದುಂ ಮಾನುಷ್ಯಮನತಿದಾರುಣಮಾನಸಶಾರೀರದುಃಖಪೀಡಿತನಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೯-೪೮); ಕವಿಕುಳಸೇವ್ಯಮಾನ ಕವಿತಾಕಳಹಂಸೆಗೆ ಕೇಳಿಲೀಲೆ ಸಂಭವಿಪೊಡ ನಾವಮಲಂ ಜಿನಕಥಾರಸಮಾನಸದಲ್ಲಿ ಕೂಡೆ ಸಂಭವಿಕುಮುದಲ್ಲದಂತೆ ದೂರೆ ಕೊಳ್ಗುಮ ದುಷ್ಕೃತಸ್ಪರಿಭವ್ರಜಾವಿವರಮನಿಪ್ಪ ರಾಜವಿಟಚೋರ ಕಥೋಲ್ಬಣಪಲ್ವಲಂಗಳೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೦-೩೦); ಒಂದು ದುಷ್ಕೃತ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣದಿಂದವಿಂತಹ ಶಾಪವಾಯಿತು (ಬಸಪು. ೩೪-೦೮); ದುಷ್ಕೃತವನೆಸಗುವರು ಫಲದಲಿ ಕಕ್ಕುಲಿಸುವರು (ಕುಮ್ಮಾಉ. ೪-೯೩). ೨. ಪಾಪಿ; ಪಾತಕಿ: ದುಷ್ಕೃತನಾ ಖಚರೇಂದ್ರಂ ನಿಷ್ಕೃಪೆಯಿಂ ಬಿಸುಟು ಪೋಗೆಯುಂ ಪೇಣಾವಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೯-೦೭); ಕಪಟನಂ ದುಷ್ಕೃತನನನ್ಯತನನಿನ್ನು ಸ್ಪರಿಸಿ ತಪ್ಪುಗಳನೆನ್ನ ಅತಿಕರುಣದಲಿ ನೋಡಿ . . . ಸಮುದ್ಧರಿಸು (ಬಸಪು. ೨೩-೪೦). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕೃತಕಾರಿ (ನಾ). ಪಾಪಿ; ಪಾತಕಿ: ನಾರಿ ನರಕಕೆ ದಾರಿ . . . ಮೋಹನಕಾರಿ ದುಷ್ಕೃತಕಾರಿ (ಕಾಶಿಖಾ. ೨೩-೨೮). [ಸಂ. ದುಷ್ಕೃತಕಾರಿನ್]

ದುಷ್ಕೃತಘರಟ್ಟ (ನಾ). ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು; ಕೆಡುಕುಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನು: ದಿಟ್ಟಗುತ್ತಮದ ವಸ್ತುಂಗಳಂ ದುಷ್ಕೃತಘರಟ್ಟಂಗೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂದರ್ಪಿಸಲ್ವೇಕು (ವೀಶ್ವಪು. ೭-೦೦-೩). [ದುಷ್ಕೃತ + ಘರಟ್ಟ]

ದುಷ್ಕೃತಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ; ದುಷ್ಕೃತ್ಯ: ದುಷ್ಕೃತಿಯ ಕುಹಕದಿಂ ಬೈದು ಭಂಗಿಸಿ ಜಚಿದನಾತ್ಮಜನಸರ್ಜನಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೭-೩೩). ೨. ದುಷ್ಟ; ನೀಚ: ದುರ್ಜನನೆನಿಸಿರ್ದ ದುಷ್ಕೃತಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯೊಳಿತ್ತುವೆನಗ್ರಪೂಜೆಯಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦-೨೮). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕೃತ್ಯ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ; ಪಾಪಕಾರ್ಯ: "ಕಾಟ್ಗಿಯ್ವಮನೆ ದುಷ್ಕೃತ್ಯ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೩೩); ಜ್ಞಾನವುಪದೇಶದಲಿ ದೊರೆತಿರೆ ಮಾನವನು ದುಷ್ಕೃತ್ಯವೆಸಗುವ ನೋಡಿ (ನೀಸಾರಾ. ೨೩-೦೩೦); ತನ್ನಿಂದ ಯಾವುದೋ ದುಷ್ಕೃತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಲು ಅವನು ಒಲೆನಿನ್ ತನಗೆ ಹೀಗೆ ಲಂಚ ಕೊಟ್ಟಿರಬೇಕು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದನು (ಮಲೆನಾ. ೦೨೩). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಕ್ರಮ (ಗು). ೧. ಕ್ರಮಬದ್ಧವಲ್ಲದ; ಅಕ್ರಮವಾದ. (ನಾ). ೨. ನಡೆದಂ ಸೇರಲಾಗದುದು; ನಡಗೆಯಿಂದ ಬಳಿಸಾರಲಾಗದುದು: ನುಡಿವರೆ ಕಾಣೆನಾಪ್ತರನು ನೋಡುವರುತ್ತಮಪಣ್ಣಿಲ್ಲ ನಿನ್ನಡಿಗಳ ಕಂಡು ಸೈರಿವಡೆ ನೀನಿಹ ಊರತಿದೂರ ದುಷ್ಕ್ರಮಂ (ಹುಲ್ಲಕಾ. ೦೩-೦೯೧). ೩. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಅರ್ಥದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾದಂದು: ದುಷ್ಕ್ರಮ - ಲೋಕಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (ಕ್ಬಿಪಿ. ೨೨೯). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಖಲ (ನಾ). ಮಹಾದುಷ್ಟ: ಪಾವಾಡಿಗನುರೆ ನಾಗಸರವನೂದೆ ಚಿಂತೆಯು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಪೆಡೆಯೆತ್ತಿ ನಲಿದು ಕೇಳ್ವಂತೆ ದುಷ್ಖಲಸಮೂಹಂ ಪಿಂತೆ ಗಳಹುತ್ತಿರಲ್ಕಾ ಖುಲ್ಲರೆಂಬ ಫಣಿಮಂತಣಂ ಶ್ರುತಿಪುಟಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯ ನಾಗಸರದಂತಪ್ಪುದಾಗಿ ತಲೆವೆಡೆಯೆತ್ತಿ ಕೇಳ್ವರೀ ಕೃತಿಯ ವಚನಾಮೃತವನು (ಬಕಣೋಪು. ೦-೪೦). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಟ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಗುಣವುಳ್ಳ; ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ; ಕೆಡುಕು ಮಾಡುವ: ಭಾಲಾಂಬಕಾ ದುಷ್ಟಕಾಲಾರಿ ಖಡ್ಗಾದಿ ಶೂಲಾಯುಧ ತ್ರಿಪುರಕೋಲಾಹಲ (ವೀಶ್ವಪು. ೮-೦೩-೦); ದುಷ್ಟರಾಜನ ಮಾತನವನ ರಾಜ್ಯದೊಳಿರುವಷ್ಟು ದಿವಸ ಕೇಳ್ವರಂತೆ (ಭರತ. ೪-೯೭). ೨. ಕೆಟ್ಟು ಹೋದ; ಹಾಳಾದ; ಭ್ರಷ್ಟವಾದ; ಕಲುಷಿತವಾದ. ೩. ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ; ದೋಷಿಯಾದ. (ನಾ). ೪. ಕೆಟ್ಟವನು; ನೀಚ; ಅಧಮ: "ದುಟ್ಟಂ ತಾಂ ದುಷ್ಟನಕ್ಕು" (ಕವಿಕಂ. ೨೨೮); ದುಷ್ಟರನೊಳಕೊಂಡು ಕೆಟ್ಟರ ಕಥೆಗಳಂ ಪೇಟ್ವಂ (ಪಂಕತಂ. ೦೨೨-೦೨); ಇಂತಪ್ಪ ದುಷ್ಟರೆಮ್ಮೂರೊಳಗೆ ತಾನಿಲ್ಲ (ನಂಬಿರ. ೭-೨೩); ದುಷ್ಟ ದುಟುದುಂಬಿ ನಂಜುಂಡರಾಜ . . . ಮಲೆತಿರ್ದನಾಗ (ಕಂನವಿ. ೦೮-೨೦); ದುಷ್ಟರಲಿ ಶಿಷ್ಟರಲಿ . . . ಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದುತಲಿರಲು ನಿನ್ನಮೃತನೀತಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಹ ಧೃತಿಗಿಹುದೆ ಹೇಳ್ ಅಶಿವಭೀತಿ? (ಅನಿಕೀ. ೩೭-೯). ೫. ಪಾಪ; ಅಪರಾಧ: ಹುಟ್ಟು ಹೊಂದುಗಳಿಲ್ಲ ಕಷ್ಟ ದುಷ್ಟಗಳಿಲ್ಲ ಮುಟ್ಟದ ಹಗೆ ಕೆಳೆಯಿಲ್ಲ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೦೪-೬೩). ೬. ದೋಷ; ಕಳಂಕ. ೭. ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ಮರಕತದ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ; ಕಣಿಗಿಲೆಯ ಎಲೆಯ ಬಣ್ಣದ ಮರಕತ: ದೋಷಲೇಶಾನ್ವಿತಂ ದುಷ್ಟಂ ದೋಷಮೂರ್ಧಿತಂ ದೋ [ಷಲೇಶಂ] ಮಂದದೋಷಮೆಂದಿಂತೀ ಪಂಚವಿಧಮಾದ ಸದೋಷ ಜಾತಿ ಮರಕತಮಂ ಪೇಳ್ವೆನೆಂತೆನೆ ... ನಾಡೆ ಪಡ್ಡಳೆಯುಚ್ಚಪತ್ರದ ಕಾಂತಿ ಯಾದುದೆ ದುಷ್ಟಂ (ಹಾರತ್ನ. ೨-೦-೮೮ ಖ). ೮. ಕಾಮ, ಕ್ರೋಧ, ಲೋಭ, ಮೋಹ, ಮದ ಮತ್ತು ಮಾತ್ಸರ್ಯಗಳೆಂಬ ಅರಿಷಡ್ವರ್ಗ. ೯. (ಉತ್ತಮಲೋಹದ ಜೊತೆಗೆ ಬೆರೆತಿರುವ) ಕೀಳು ಲೋಹ; ಅವಲೋಹ. ೧೦. ಹಾವು; ಸರ್ಪ. ೧೧. ಕುದುರೆ; ಅಶ್ವ. ೧೨. ಮದವೇರಿದ ಆನೆಯ ಗಂಡಸ್ಥಲದಿಂದ ಸುರಿಯುವ ದ್ರವ; ಮದೋದಕ: "ಅವಲೋಹ ವಾಜಿ ದುರ್ಜನ ಷಡುವರ್ಗ ಸರ್ಪ ಗಜದಾನಗಳೆಂತಿವು ದುಷ್ಟಶಬ್ದ" (ನಾನಾರ. ೫೨). ೧೩. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಎಂಟು ಬಗೆಯ ವಾಕ್ಯದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ವ್ಯಾಕರಣದೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು: ಖಂಡಿತ, ವ್ಯಸ್ತಸಂಬಂಧ, ಅಸಮ್ಮತ, ಅಪಕ್ರಮ, ಅಪಭಂದಸ್ಸು, ಯತಿಭ್ರಷ್ಟ, ದುಷ್ಟ, ಅಸತ್ಕ್ರಿಯೆಯೆಂಬೆಂಟು ವಾಕ್ಯದೋಷಮಿಲ್ಲದೆ (ವಿವೇಕ. ೧೮೦).

ದುಷ್ಟವಾಣ್ನೆಯ ಪ್ರಳಯಕಾಳ=ಕೆಟ್ಟವನಾದ ಸಾಮಂತನಿಗೆ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದ ಯಮನಂತಿರುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಅಸಹಾಯ ಸಿಂಹಂ ತಗಟ್ಟಿಡ್ಡ ಬಡಿವಂ ದುಷ್ಟವಾಣ್ನೆಯ ಪ್ರಳಯಕಾಳಂ ಶ್ರೀಮತ್ಕೈಗ್ಗ್ರಡೆ ಮಾದಿ[ವ]ಯ್ಯಂ (ಕರ್ನಾ. XX, ೩೯-೬ ; 1034). ದುಷ್ಟರಂಕುಸ=ದುಷ್ಟರಿಗೆ ಅಂಕುಶದಂತಿರುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು: ರಿಪುಮಂಡಳಿಕಕುಮರಗಳಗಂಣ್ಣಗತ್ತರಿ . . . ದುಷ್ಟರಂಕುಸ ಶ್ರೀಮ ತ್ರಿಭುವನ ಮಲ್ಲದೇವಂ (ಕಇಳ. ೧೦೦೪-೦೪-೦೭; 1080). ದುಷ್ಟರ್ಗೆ ಧೂರ್ತ= ಕೆಟ್ಟವರ ಪಾಲಿಗೆ ಧೂರ್ತನಂತಿರುವವನಂ; ಒಂದಂ ಬಿರುದು ಕಲಿಯುಗಪಾರ್ತ್ಥ ದುಷ್ಟರ್ಗ್ಗೆ ಧೂರ್ತ್ತ ಸಂಗ್ರಾಮರಾಮ (ಎಕ. II, ೦೪೩-೩೩; 1131). ದುಷ್ಟಶಿರಃಕತ್ತರಿ=ದುಷ್ಟರ ಶಿರಕ್ಕೆ ಕತ್ತರಿಯಂತಿರುವವನಂ ; ಒಂದಂ ಬಿರುದು : ಅರಿಘಟಾಕೇಸರಿ ದುಷ್ಟಶಿರಃ[ಕ್ತ್ರ]ರಿ . . . ಸಮಸ್ತಪ್ರಶಸ್ತಿಸಹಿತ ಶ್ರೀಮನುಮಹಾಪ್ರಧಾನ ಕಡಿತವರ್ಗ್ಗಡೆ . . . ಮಧುವರಸರು (ಕಇಳ. ೦೪-೪-೧೩೦ ; 1093). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಟಕರ್ಮ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ ; ಹೀನಕೃತ್ಯ : ಭ್ರಷ್ಟಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಬಂದು ದುಷ್ಟಕರ್ಮಂಗಳನೆ ಮಾಡಿ (ಪುರಂದ. ೪-೧೨-೭). [ದುಷ್ಟ + ಕರ್ಮ]

ದುಷ್ಟಗೋಷ್ಠಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಜನರ ಸಹವಾಸ. [ದುಷ್ಟ + ಗೋಷ್ಠಿ]

ದುಷ್ಟಗ್ರಹ (ನಾ). ಕೇಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಗ್ರಹ; ಅನಿಷ್ಟವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಗ್ರಹ : ಎಲವೂ ದುಷ್ಟಗ್ರಹದ ಬಾಧೆಯ ನಿಲಿಸಲಟಿಯರೆ ಮಂತ್ರವಾದಿಗಳು (ಸುಬ್ಬಾಮೃತ್ಯು. ೦೩-೦೦). [ದುಷ್ಟ + ಗ್ರಹ]

ದುಷ್ಟಚತುಷ್ಟಯ (ನಾ). ೧. ನಾಲ್ವರಂ ಕೇಡುಕರ ಗುಂಪು. ೨. ಕೌರವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸದಾ ಕೇಡುಕನ್ನು ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಜನರ ಗುಂಪು ; ದುರ್ಯೋಧನ, ಕರ್ಣ, ದುಶ್ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಶಕುನಿ. ೩. (ವಿಶೇಷವಾಗಿ) ದುರ್ಯೋಧನನ ರಾಜ್ಯಭಾರದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಜನರು ; ದುಶ್ಶಾಸನ, ಕರ್ಣ, ಶಕುನಿ ಮತ್ತು ಸೈಂಧವ : ದುಶ್ಶಾಸನ ಕರ್ಣ ಶಕುನಿ ಸೈಂಧವರೆಂಬ ದುಷ್ಟಚತುಷ್ಟಯದೊಳ್ ಮಂತಣವಿರ್ದು . . . ಇನ್ನಾವ ಮಾಟ್ಕೆ ಯೊಳ್ ಪಗೆಯಂ ಕೆಯ್ಗೆ ಮಾಡುವಂ ಪೇಟಿಮೆನೆ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೬೬ ವ).
[ದುಷ್ಟ + ಚತುಷ್ಟಯ]

ದುಷ್ಟಜನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಜನ ; ಕೇಡುಕನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಮಂದಿ : ದುಷ್ಟಜನರು ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯೊಳಿದ್ದರೆ ಶಿಷ್ಟಜನರಿಗೆಲ್ಲ ಕೀರ್ತಿಗಳು (ಪುರಂದ. ೪-೦೨೩-೨) ; ದುಷ್ಟಜನರು ಇಲ್ಲದ ಸಲ್ಲದ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹರಟ ಬಹುದು (ಶಾಂತಲಾ. ೨೩೦). [ದುಷ್ಟ + ಜನ]

ದುಷ್ಟತನ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟತನ ; ನೀಚತನ : ಸೌಂದರಸೆಟ್ಟಿಯುಂ ಸೋಮ ಶರ್ಮನುಮೇಗೆಯ್ದುಂ ದುಷ್ಟತನಮಂ ನಿವಾರಿಸಲಾಱದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೦೬೧) ; ಶಿಸ್ತನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದವನು ಆ ನೀತಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಮುರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅದು ದುಷ್ಟತನ (ಶಿಕ್ಷಣ. ೪೦೩). ೨. ತುಂಟತನ : ದುಷ್ಟತನ ಮಾಡಬೇಡವಯ್ಯಾ ಎನ್ನ ಕಷ್ಟಪೇನೆನುತಲಿ ಮುದ್ದಿಟ್ಟು ಓಡಿದ (ಪುರಂದ. ೩-೪೯-೦). [ದುಷ್ಟ + -ತನ]

ದುಷ್ಟತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟತನ : ಖಲನನಿತು ಪಟಿಯನಾದೊಡಮಿಲೇಶ್ವರಂ ಗಟಿಪನೊಡರಿಕುಂ ದುಷ್ಟತೆಯಿಂ (ಶಂಖಶಂ. ೦೦೬-೩೦) ; ಸೃಷ್ಟಿಸಮಯ ದೊಳಿದರ್ಕಿದು ಚೇಷ್ಟಿತಮಂದಖಿಳಜಾತಿಯೊಳ್ ಕಲ್ಪಿಸೆ ನೀಂ ದುಷ್ಟತೆ ನಿಸರ್ಗಮಾಯ್ತೆನೆ ದುಷ್ಟವಿಷೋರಗನೆ ನಿನ್ನ ಮಾಡಿದ ಮಾಟಂ (ಜಗವಿ. ೩-೦೦೨). [ಸಂ. ದುಷ್ಟತಾ]

ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ (ನಾ). ೧. ನೀಚರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದು ; ಕೆಟ್ಟವರನ್ನು ದಂಡಿಸುವುದು: ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಟಪ್ರತಿಪಾಲನದಿಂ . . . ರಾಜ್ಯವೃತ್ತಿ ಯುನನಾಲಸ್ಯದಿಂ ಪಾಲಿಸಿದಂದು ಯಶೋಲಾಭಮುಂ . . . ಅಕ್ಕುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೦೪) : ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಟಪ್ರತಿಪಾಲನಾರ್ಥಮನ್ನವತಾರಂ (ಜಗವಿ. ೩-೮೨) ; ಕುಮಾರನಾರಸಿಂಗದಣ್ಣಾಯಕರು ಹೆಬ್ಬಹೆ ಮ್ಮಊನೂರುಮಂ ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಟಪ್ರತಿಪಾಳನಂಗೆಯ್ದು (ಎಕ. XII, ಗುಬ್ಬಿ. ೧೧-೩೩ ; 1226) ; ವಿಹಿತಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಂದನಂಗೆ ದಿಟಮೆಂತುಂ ನೀತಿಯೊಳ್ ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಟಪ್ರತಿಪಾಲನಂಗಳ್ (ಪುಷ್ಪದ. ೩-೩). ೨. ಕೆಟ್ಟವರನ್ನು ದಂಡಿಸುವವನಂ ; ದುಷ್ಟರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು ; ನೀಚರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವವನು : ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಟಪರಿಪಾಲಕ ನಮ್ಮ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವ (ಬಸವ. ೩೪೪) ; ಶಿವಂ ಸರ್ವಥಾ ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಟಪಾಲಕಂ ನೀಂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೆಂದನು (ಹಲಪು. ೪೬-೨೬).
[ದುಷ್ಟ + ನಿಗ್ರಹ]

ದುಷ್ಟಪರಿವಾರ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಜನರ ಸಮೂಹ; ದುಷ್ಟತನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪರಿಜನ : ದುಷ್ಟಪರಿವಾರವೇಷ್ಟಿತನಪ್ಪರಸಂ ನಮಗೇನಂ ಬಗೆವನೆಂಬುದನೆಂತಱಿವೆವು (ಶಂಖಶಂ. ೨೬-೩). [ದುಷ್ಟ + ಪರಿವಾರ]

ದುಷ್ಟಪಾಠ (ನಾ). (ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ) ನ್ಯಾಯವಾಗಿರಬೇಕಾದ ಪಾಠಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಇರುವ ತಪ್ಪಾದ ಪಾಠ, – ಕೆಟ್ಟಪಾಠ ೧. ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪಾಠಯೋಜನೆ . . . ೪. ಯಾವ ದೃಷ್ಟಿ ಯಿಂದಲೂ ಸಮರ್ಥಕವಾಗಿಲ್ಲದ ಅಸಹನೀಯವಾದ ಒಂದು ಪಾಠ ಯೋಜನೆ (Intolerable). ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ಕವಿಪಾಠ ವೆಂದೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು ; ಕೊನೆಯದು ತುಂಬ ಹದಗೆಟ್ಟಿರುವ ದುಷ್ಟಪಾಠವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು (ಕನ್ನಸಂ. ೦೩೨). 'ಅಪಪಾಠ' ಪರಾ.
[ದುಷ್ಟ + ಪಾಠ]

ದುಷ್ಟಪೀಡೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಜನರಿಂದಾಗುವ ಬಾಧ,-ಉಪದ್ರವ : ಉಪ ಶಮಿಸುಗೆ ಸಕಲೋರ್ವಿಯೊಳುಪದ್ರವಂ ಡಿಂಬಮಸಯಮುಮಪಲಿಗಂ ಮಿಕ್ಕುಪಸರ್ಗಮರಿಷ್ಟಂ ದುಷ್ಟಪೀಡೆ ಡಾಮರಮಜನ್ಮಮಿಾತಿಪ್ರಕರಂ (ವಸುಕೋ. ೯೬-೦). [ದುಷ್ಟ + ಪೀಡೆ]

ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿ (ನಾ). ೧. ನೀಚ ಗುಣ ; ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿ. ೨. ಚಂದ್ರಹಾಸನ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಬ್ಬ ಮಂತ್ರಿಯ ಹೆಸರು : ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯೆಂಬ ಕುಂತಳೇಂದ್ರನ ಮಂತ್ರಿ ತನ್ನ ಮನೆಯೊಳ್ವಿಪ್ರಸಂತರ್ಪಣಂಗೈಯಲ್ (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೮-೨೩). [ದುಷ್ಟ + ಬುದ್ಧಿ]

ದುಷ್ಟಭಾವನೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಭಾವನೆ,-ಆಶಯ ; ಕೇಡುಕಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆಲೋಚನೆ : ನನ್ನ ದುಷ್ಟಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಕರಗಿಸಲು ನಿಮ್ಮ ಕಣ್ಣೀರಸವೇ ಬೇಕಾಗಿತ್ತು (ಕಂಬಹು. ೨೨). [ದುಷ್ಟ + ಭಾವನೆ]

ದುಷ್ಟಮನ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸು. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು : ಅಮಲಯದುವಂಶನಿರೆ ದುಷ್ಟಮಂನ ಮಹಾವಂಶನೆಂದು ನೀನೇತಱ ನಗ್ಗವೊ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಮಿರೆ ಕಳ್ಳಿ ಮಹಾವೃಕ್ಷಂ ಗಡನಿತಱುಂದದು ಪಿರಿದೇ (ಜಗವಿ. ೧೭-೨೪). [ದುಷ್ಟ + ಮನ]

ದುಷ್ಟಮರ್ದನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು : ದುಂತದಲ್ಲಣ ದುಷ್ಟಮರ್ದನ ಪರಮಸುಖದಿಂದತ್ತಲಿರೆ (ಕಾಶಿರಾ. ೩೮-೦).
[ದುಷ್ಟ + ಮರ್ದನ]

ದುಷ್ಟಮೃಗ (ನಾ). ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿ ; ಕ್ರೂರ ಮೃಗ : ದುಷ್ಟಮೃಗ ನಿರಾ ಕರಣೋಪಾಯಮನಱಿಪಿದಾತನಿಂ ಬಟಿಯಂ ಸೀಮಂಕರನೆಂಬೊನಯ್ದ ನೆಯ ಕುಲಧರಂ . . . ಕಮಳಪ್ರಮಾಣಾಯುಷ್ಯನುಮಾಗಿ (ಚಾವುಂಪು. ೧೧); ದುಷ್ಟಮೃಗಸಮಿತಿ ನೋಡಲಪ್ಪಂಭಿಸಿ ಮಚ್ಚರೀರಮಾಂಸಾಶನದಿಂ ತುಷ್ಟಿಯನೆಯ್ದುವುದು (ನಳಚಂ. ೩೪೪) ; ನನ್ನಂ ವ್ಯಾಘ್ರ ಮೊದಲಾದ ದುಷ್ಟಮೃಗಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಲಿವೆಯಾದ ಕಾರಣ (ಕಗವಿ. ೧೧೯ ಉಕಾಕ).
[ದುಷ್ಟ + ಮೃಗ]

ದುಷ್ಟವಚನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟಮಾತಂ ; ಕೆಡುನುಡಿ : ಪುತ್ತ್ರಂ . . . ಹಲಂಬರೊಂದಾಗಿ ಗಳಬಳಿಸುವ ಪಾರಿಪ್ಲವಮುಮಸಂಯಮಮುಂ ದುಷ್ಟವಚನಮುಮೆಂದಿವಂ ಭೋಜನಕಾಲದೊಳು ವರ್ಜಿಸುವುದು (ಪಸಾರ. ೩೦೯). [ದುಷ್ಟ + ವಚನ]

ದುಷ್ಟವನಿತೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹೆಂಗಸು ; ದುಷ್ಟಳಾದ ಸ್ತ್ರೀ ; ಕುಲಟೆ : ಹಲಸಿಯ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿವರವರ್ಮನು ದುಷ್ಟವನಿತೆಯಂತೆ ಶತ್ರುಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಸೆಳೆದು ತಂದನೆಂದು ಬರೆದಿದೆ (ಕರ್ಣಾಅ. ೨೪). [ದುಷ್ಟ + ವನಿತೆ]

ದುಷ್ಟವಾಸನೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಬಯಕೆ ; ದುಷ್ಟ ಆಸೆ : ಆ ದುಷ್ಟವಾಸನೆಗಳಿಂದಲೆ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಇಂದು ಅವರು ನೆಲ್ಲುಹಳ್ಳಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದರು (ಕಾನೂರು. ೪೩೦). [ದುಷ್ಟ + ವಾಸನೆ]

ದುಷ್ಟವಿಧಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ವಿಧಿ ; ದುರ್ವಿಧಿ : ದುಷ್ಟವಿಧಿಯುಂ ನರಕವನ್ನು ಮನುಷ್ಯಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಹೆಣ್ಣು ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನೋ ! (ಸುಗುಣ. ೭೦-೦೪). [ದುಷ್ಟ + ವಿಧಿ]

ದುಷ್ಟವ್ರಣ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹುಣ್ಣು ; ದುರ್ವ್ರಣ : ಏಲಕ್ಕಿ, ಚಿತ್ರಮೂಲ, ಗರುಗ, ಎಕ್ಕ, ಕೊಡಸಿಗೆಯ ತಿಗಡು, ಇವುಗಳ ಕಷಾಯದೊಳು . . . ಎಣ್ಣೆಯನ್ನರೆದು ತೈಲವನಟ್ಟು ಪೂಸಿದರೆ . . . ತೊನ್ನು ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಟವ್ರಣಗಳು, ಕರಕು, ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೆಡಿಸುಗುಂ (ವಿದ್ಯವಿ. ೦೫೯) ; ಪಂಚವಿಂಶತಿಗುಗ್ಗುಳಚೂರ್ಣಂ . . . ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಾಸ, ಶ್ವಾಸ . . . ಜ್ವರ, ದುಷ್ಟವ್ರಣ, ಕುಷ್ಠ, ಎಂಬತ್ತು ವಿಧ ವಾತಗಳೂ ಸಹ ಮಾಣುವುವು (ಸಕಪ್ರ. ೪೬೭). [ದುಷ್ಟ + ವ್ರಣ]

ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟವರನ್ನು ದಂಡಿಸುವವನು, - ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು : ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷನ ಸುಜನರಕ್ಷಕನ ರಾಯರಾಮನ . . . ಕೊರವೆಯ ರಾಯನನು ಕರೆಕರೆದು ಮೊಬೆಯಿಡುತಿರ್ದಳಾ ಸೀತೆ (ತೊರವೆ. ೩-೯-೪೩).
[ಸಂ.]

ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಕ (ನಾ). = ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷ: ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಕನಾದ ನೀನು ತಾನೇ ಇದನ್ನು ಅಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನು (ಶಾಕುಂತ. ೯೦-೦೯). [ದುಷ್ಟ + ಶಿಕ್ಷಕ]

ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಣ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟವರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದು : ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಣ ದೀಕ್ಷಿತರ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಕೋದಂಡಠಂಕಾರಮಂತ್ರಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಶರಾಘಾತಕೆಳೆದನ್ ಸುಬಾಹು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೩-೦೮೯) ; ನಾವು . . . ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಣ, ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷಣೆಯ ವ್ರತ ತೊಟ್ಟವರು (ರಾಜ್ಯೋದ. ೧೩೮). [ದುಷ್ಟ + ಶಿಕ್ಷಣ]

ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷೆ (ನಾ). = ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಣ : ರಾಜ್ಯವಾಳುವವರಿಗೆ ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷೆ, ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷೆ ಇವೆರಡೂ ಗುಣಗಳಾಗಿರಬೇಕು (ರೂಢಿ). [ದುಷ್ಟ + ಶಿಕ್ಷೆ]

ದುಷ್ಟಸಂಗತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸಹವಾಸ : ದಾನಮಿತ್ರನು ರಾಜ್ಯವ ಬಿಟ್ಟು ದುಷ್ಟಸಂಗತಿಯಲ್ಲಿರಬಾರದೆಂದು ವನಕ್ಕೆ ಪೋದವನಾಗಲು (ಅರ್ಕಮಾ. ೯೩).
[ದುಷ್ಟ + ಸಂಗತಿ]

ದುಷ್ಟಾತ್ಮ (ನಾ). ದುರ್ಜನ ; ಕೆಡುಕ : ದುಷ್ಟಾತ್ಮರಂ . . . ಕೆಟ್ಟ ಭೂವರರಂ ಬಣ್ಣಿಪರೇಕೆ ಮೂಢಕವಿಗಳ್ (ಹಮ್ಮಿರ. ೦-೨೭).
[ಸಂ. ದುಷ್ಟಾತ್ಮನ್]

ದುಷ್ಟಾತ್ಮಕ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವದವನು ; ನೀಚ : "ಖಳನುಗ್ರಂ ಪಾಪಿ ದುಷ್ಟಾತ್ಮಕ(ನವನ) ಶಠಂ ದುರ್ಜನಂ ತಾನನಾರ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೦-೦೧). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಟಾನುಕೂಲ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನೊದಗಿಸುವವನು : ದುಷ್ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ದುಷ್ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ನೆರವಾಗು, ಒತ್ತಾಸೆ ಕೊಡು ಅಥವಾ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಕೊಡು ; ದುಷ್ಟಾನುಕೂಲನಾಗು (Abet. ಇಂಕಸಿ). [ದುಷ್ಟ + ಅನುಕೂಲ]

ದುಷ್ಟಾನುಮಾನ (ನಾ). [ನ್ಯಾಯಂ] ಸುಳ್ಳನ್ನು ನಿಜದಂತೆ ಹೇಳುವ ರೀತಿ ; ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಸತ್ಯದಂತೆ ನಿರೂಪಿಸುವುದು ; P ಸರಿಯಾದ ಹೇತು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೇಳದೆ, ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮಾಡುವ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣ; ಸಲ್ಲದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಹೊರಡುವುದು : ನಾವು ಕಾಲಿಬನ್, ರಾವಣಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅವರಂತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂದು ಕೂಡ ಯೋಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕವಿಯು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ದುಷ್ಟಾನುಮಾನದ ಕೌಶಲದಿಂದ ಅವರು "ಸಾಧ್ಯ" ವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಾರೆ (ಅರಿಕಾ. ೦೫೯) ; ಸುಳ್ಳುಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಕೌಶಲವನ್ನು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೋಮರನು ನಮಗೆ ಕಲಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದರೆ ದುಷ್ಟಾನುಮಾನದ (Paralogism) ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಎಂದು ನನ್ನ ಅರ್ಥ (ಅರಿಕಾ. ೧೩೩). [ದುಷ್ಟ + ಅನುಮಾನ]

ದುಷ್ಟಾನ್ನ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟವನು ಕೊಟ್ಟ ಆಹಾರ : ಇದೆಲ್ಲಾ ದುಷ್ಟಾನ್ನ; ಆದ್ದರಿಂದ ತಿನ್ನಲು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ (ವಚಧಾ. ೨೫೦). ೨. ದೋಷಪೂರ್ಣವಾದ ಆಹಾರ; ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಆಹಾರ. [ದುಷ್ಟ + ಅನ್ನ₃]

ದುಷ್ಟಾಭಿರುಚಿ (ನಾ). ಹೀನವಾದುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ಕಾಣುವುದು ; ಕೀಳಾದುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ; ಉತ್ತಮವಾದ ಮಟ್ಟವನ್ನು ಮುಟ್ಟದ ಅಭಿರುಚಿ : ಸಾಹಿತ್ಯವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿನ ದೋಷವೊಂದು ಪರಿಮಿತಾಭಿರುಚಿಯಿಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ದುಷ್ಟಾಭಿರುಚಿಯಿಂದಾಗಲೀ ಒದಗಬಹುದು . . . ನಮ್ಮಕಾವ್ಯಪ್ರೇಮಿಗಳು ಪ್ರಚಲಿತ ನಮ್ಮಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ತಮಗುಣದವುಗಳ ಬದಲು ಹೀನಗುಣದವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿದರೆ ಅಲ್ಲಿನ ದೋಷ ದುಷ್ಟಾಭಿರುಚಿಯದು (ಅರಿಕಾ. ೪೭) ;
[ದುಷ್ಟ + ಅಭಿರುಚಿ]

ದುಷ್ಟಾರ್ದನ (ನಾ). = ದುಷ್ಟಮರ್ದನ : ಶಿಷ್ಟಾಪಾಲ ದುಷ್ಟಾರ್ದನಂ . . . ಜಯತು ನಿತ್ಯಾನಂದಮೌನೀಂದ್ರ ಹೃದ್ಧಾಮಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೦-೧).
[ಸಂ.]

ದುಷ್ಟಾಲೋಚನೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಆಲೋಚನೆ,-ವಿಚಾರ : ಅವನ ಮನಸ್ಸು ದುಷ್ಟಾಲೋಚನೆಗಳ ನರಕವಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೩೮೩).
[ದುಷ್ಟ + ಆಲೋಚನೆ]

ದುಷ್ಟಾಶ್ವ (ನಾ). ತುಂಟ ಕುದುರೆ ; ಪಳಗದ ಅಶ್ವ ; ಅಗಡು ಕುದುರೆ : "ಸೂಕಳಾಹ್ವಯಂ ದುಷ್ಟಾಶ್ವಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೭-೨೫) ; ಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾನ್ತಂ ದುಷ್ಟಾಶ್ವಚಯಕಿದಾನೆನ್ತನರೇವನ್ತಂ ವಿದ್ವಿಟ್‌ನೃಪತಿಕೃತಾನ್ತಂ ಸುಖದಿನ್ದವಿಂಬ್ದು ಜಯಕೇಶಿನೃಪಂ (ಶಾಶಿಇ. XX, ೪೭-೨೬ ; 1074).
[ದುಷ್ಟ + ಅಶ್ವ]

ದುಷ್ಟು (ನಾ). ದುಷ್ಟತನ : ನೀನತಿಧೂರ್ತನೆ ದುಷ್ಟಿಂದೇನಾನುಮನೆನ್ನ ಮುಂದೆ ಮುನಿಪುಂಗವನಂ ಹೀನವಚನಂಗಳಿಂದಭಿಮಾನಂಗಿಡೆ ನುಡಿದೆಯಾದೊಡೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೧೩೪).

ದುಷ್ಟು ಮಾಡು = ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡು ; ದುಷ್ಟತನವನ್ನು ತೋರು : ದುಷ್ಟ ದುಶ್ಶಾಸನನು ತನ್ನ ನಾಚಿಕೆಯ ಕೊಳ್ಳನೆಂದು ದುಷ್ಟು ಮಾಡುವನು ಎಂದು ಬಳಲಿ ದ್ರೌಪದಿ . . . ಸಭೆಗೆ ನಡೆದಳು (ಜಗೀತ. ೪೩). [ದುಷ್ಟ + - ಉ₄]

ದುಷ್ಟೆ (ನಾ). ೧. = ದುಷ್ಟವನಿತೆ : ದುರ್ಮತಿ ದುಷ್ಟೆ . . . ದುರಾತ್ಮೆಯಪ್ಪ ವಧು ಸಜ್ಜನಮೋ (ಮದತಿ. ೮-೭) ; ಅವಳಂತಹ ದುಷ್ಟೆ ಇರಲಾರಳು ಎಂದೇ ಅನಿಸಿತು (ಕುಡಿಕೂ. ೨೩೩). ೨. ಸೂಳೆ ; ವೇಶ್ಯೆ.
[ಸಂ. ದುಷ್ಟಾ]

ದುಷ್ಪೋರಗ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹಾವು ; ಕ್ರೂರ ಸರ್ಪ : ದುಷ್ಪೋರಗನಂ ತಗುಳ್ದಿಂ ಶಿಷ್ಟಜನಂ ಸೇವಿಪಂತು ಮಾಡುವೆನಿದನುತ್ಕೃಷ್ಟಮೆನೆ ದುಷ್ಟ ನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಟಪ್ರತಿಪಾಲನಾರ್ಥವೆಂನ್ನವತಾರಂ (ಜಗವಿ. ೩-೮೩). [ದುಷ್ಟ + ಉರಗ]

ದುಷ್ಠ (ಗು). ೧. ಕಷ್ಟದ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿರುವ ; ಕೆಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ. ೨. ಕೆಟ್ಟ ; ದುಷ್ಟತನದ. ೩. ತಪ್ಪಾದ ; ಸರಿಯಲ್ಲದ. 'ಸುಷ್ಠು' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪಕ್ವ (ನಾ). ಸರಿಯಾಗಿ ಬೆಂದಿಲ್ಲದಿರುವುದು : ಅಪಕ್ವಂ ಅತಿಪಕ್ವಂ ದುಷ್ಪಕ್ವ . . . ಎಂದಿವು ದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷಂಗಳು (ಸೂಪಶಾ. ೩೧೮). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪತ್ರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪರಿವಂಳದ ಸಸ್ಯ ; ಕರಿಯ ಕಚೋರ : "ರಾಕ್ಷಸೀ, ಚಂಡಾ, ಧನಹರೀ, ಕ್ಷೇಮಃ, ದುಷ್ಪತ್ರಃ, ಗಣ ಹಾಸಕಃ – ೬ ಕರೀಕಚೋರ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೯೦). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪರಿಣತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಫಲ,–ಪರಿಣಾಮ : ಜಾನಕಿ ಮೂರ್ಛಿತೆಯಾಗೆ ದಶಾನನನನುಕಂಪೆ ಪುಟ್ಟಿ ಕರಂಣಿಸಿ ತನ್ನಂ ತಾನೆ ಪಳಿದುಚಿದು ಕರ್ಮಾ ಧೀನಸಮುತ್ಪನ್ನದುರಘದುಷ್ಪರಿಣತಿಯಂ (ಪಂಠಾಮೂ. ೦೯–೧೦೦). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪರಿಣಾಮ (ನಾ). ೧. ಕಷ್ಟ; ತೊಂದರೆ. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಪ್ರಭಾವ : 'ಎ' ಜೀವಾತು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣುಗಳ ಮೇಲೆ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮಂಗಳಾಗಬಹುದು (ಆಡುಸಾ. ೬೦) ; ಮಕ್ಕಳ ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಚರಿತ್ರೆಯ ಬೋಧನೆಯಿಂದ ಮುಂದಿನ ಜನಾಂಗದ ಮೇಲೆ ಆಗುವ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮ ಅಷ್ಟಿಷ್ಟಲ್ಲ (ಶಿಕ್ಷದ. ೨೬೬). ೩. ಕೆಟ್ಟ ಫಲ,–ಫಲಿತಾಂಶ. ೪. ಕೆಟ್ಟ ಆಲೋಚನೆ : ಪೆಱ ತೇನುಮಂ ಬಗೆಯದೆ ನಳಕೂಬರನೊಳ್ ಕೂಡಿ ಸುಖಮಿರೆಂದಾಕೆಯ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮಮಂ ಪತ್ತುವಿಡಿಸಿ (ಪಂಠಾಮೂ. ೧೦–೦೯೫ ವ). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪುತ್ರ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಮಗ; ದುಷ್ಟನಾದ ಮಗ: ಈ ಪಾಪಕರ್ಮನಪ್ಪ ದುಷ್ಪುತ್ರನಿಂ ನಿನಗಿಂತಪ್ಪ ದುರ್ಮರಣಂ ಸಮನಿಸಿದುದು (ಶಂಚಕಂ. ೦೬೯–೧). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರತಿಕಾರ (ಗು). ಎದುರಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ: ಆರು ನಿಲಿಸುವರಕಟ ದುಷ್ಪ್ರತಿಕಾರ ಶರವಿದು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೫–೨೫). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರತೀತಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರು ; ಅಪಯಶಸ್ಸು ; ಅಪಕೀರ್ತಿ. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ಅಶ್ಲೀಲವಾದ ಅರ್ಥ : ಎರಡು ಪದಂಗಳ ನಡುವೆ ಬೇಱೊಂದು ದುಷ್ಪ್ರತೀತಿ ಪುಟ್ಟುವೊಡೆ ಸಂಧಿಯಂ ಮಾಡಲಾಗದು (ಶಮದ. ೬೨ ವೃತ್ತಿ). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರಭಾವ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಪ್ರೇರಣೆ; ದುಷ್ಪ್ರವರ್ಚಸ್ಸು : ದುಷ್ಪ್ರಭಾವ ನಿರುದ್ಯೋಗಗಳಿಂದ ಮೊದಲೇ ದಾರಿ ತಪ್ಪಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಜೈಲಿಗೆ ನೂಕುವುದರಲ್ಲೇನು ಅರ್ಥವಿದೆ ? (ಪುನರು. ೪೨೯) ; ಗ್ರೀಕರ ಅಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನದ ಮತ್ತು ಸಂಕುಚಿತ ಮನೋವೃತ್ತಿಯ ದುಷ್ಪ್ರಭಾವ ನಿಜವಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಮುನ್ನಡೆಗೆ ತಡೆಯಾಯಿತು (ಹುಕಾಸ್ವಾರ. ೬ ೩೮೩೪). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವ; ನೀಚ ನಡವಳಿಕೆ : ಹೀಗೆ ಸತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ದುಷ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳ ಸಂಘರ್ಷದ ಮಧ್ಯೆ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗವತತತ್ತ್ವವನ್ನವಲಂಬಿಸಿದ ಭಾವನಾಪರಂಪರೆಯೂ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ (ಭಾರದ. ೯೮) ; ಅಂದಿನ ಕಾಲಮಾನಕ್ಕನುಸರಿಸಿ, ಸುತ್ತಣ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಆಘಾತದಿಂದ ಮನಸ್ಸು ದುಷ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಿಳಿದರೆ ? (ಚಿಕಸ. ೬೦). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರವೇಶ್ಯ (ನಾ). ಒಳಗೆ ಹೋಗಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು ; ಪ್ರವೇಶಿ ಸಲು ಕಷ್ಟವಾದಂದುಂ : ಉದಗ್ರತರುಗಹನದುಷ್ಪ್ರವೇಶ[ಶ್ಯ]ಮಪ್ಪ ವನದುರ್ಗದುನ್ನತಿಯಂಮನೊಳಕೊಂಡು (ಆದಿಪು. ೦೩–೫೭ ವ) ; ಆದರೆ ಅಂತಃಪುರ ಇನ್ನು ದುಷ್ಪ್ರವೇಶ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇತ್ತು (ನಗಹೊ. ೨೨೮). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರಶ್ನೆ (ನಾ). ಅಸಂಬದ್ಧವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆ: ಎಲ್ಲಿಯದು ದುಷ್ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಱಂ ಮಾತೆಲ್ಲಿಯದು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೯–೬೫). [ಸಂ. ದುಷ್ಪ್ರಶ್ನ]

ದುಷ್ಪ್ರಾಪ (ಗು). ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ,–ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ : ತಳ್ತು ಕಾದಿದನಾದಂ . . . ಪದ್ಮರಾಜನನಿದುಷ್ಪ್ರಾಪಪ್ರತಾಪೋದಯಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೩–೧೮). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರಾಪ್ಯ (ನಾ). ಪಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದಂ ; ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ಯವಾದಂದುಂ : ಹೃದಯದೊಳಗಿದ್ದೇನು ಫಲ ದುಃರ್ಹೃದಯರಿಗೆ ದುಷ್ಪ್ರಾಪ್ಯವಲ್ಲಾ ಪದವಿದಮಳಾತ್ಮರಿಗೆ ತೋರ್ಪುದು ವಿಶ್ವಮಯವಾಗಿ (ನಿಧಾಗ. ೩–೫–೪೩). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರಾರಬ್ಧ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹಣೆಯ ಬರಹ; ದುರದೃಷ್ಟ; ದುರ್ದೈವ : ಮಱಿದನಾಗಳ ವಿಗಡವಿಧಿಯೆಚ್ಚ ಱಸಿದರೆ ಹರಿಭಕ್ತಿ ಮುಖದಲಿ ಮುಱಿದುದ ಮ್ಮಯ ಪೂರ್ವದುಷ್ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮಫಲ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೫–೬೫). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರೇಕ್ಷ (ಗು). ೧. ನೋಡಲು ಕಷ್ಟವಾದ ; ಕಣ್ಣು ಕೋರೈಸುವ. (ನಾ). ೨. ನೋಡಲು ಭಯಂಕರನಾದವನು: ಯಮ ಸಮಕಕ್ಷನೆನಿಪ ದುಷ್ಪ್ರೇಕ್ಷನುಂ ರಿಪುಘಟಾವಿಘಟನವ್ಯಗ್ರೇಂದ್ರಂ . . . ಪ್ರಿಯು ವಿಗ್ರಹನುಂ ಮೊದಲಾಗೆ ಸಿಂಹರಥಮಂನೇಱ ಸಂಗರಾಂಗಣಕ್ಕೆ ನಡೆದರ್ (ಪಂಠಾಮೂ. ೦೩–೨೯ ವ). [ಸಂ.]

ದುಷ್ಪ್ರೇರಣೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಪ್ರೇರಣೆ,–ಉತ್ತೇಜನ: ಸಂಚಿತ ಪೂರ್ವಕರ್ಮ ದುಷ್ಪ್ರೇರಣೆ ನೇರಿತಂ ನಡೆಯಲೀಗುಮೆ (ಪಂಠಾಮೂ. ೧೦–೦೭೬). [ಸಂ. ದುಷ್ಪ್ರೇರಣಾ]

ದುಷ್ಫಲ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಫಲ,–ಫಲಿತಾಂಶ ; ದುಷ್ಪರಿಣಾಮ. [ಸಂ.]

ದುಷ್ಮನ್, ದುಷ್ಮಾನ್, ದುಷ್ಮಾನ, ದುಸುಮಾನ, ದುಸ್ಮಾನ (ನಾ). ಹಗೆ ; ವೈರಿ; ಶತ್ರು: ದುಷ್ಮನ್ ಸತ್ತ ; ಮಹಾರಾಜ ನಮ್ಮ ವೈರಿಯಾದ ಔರಂಗಜೇಬ ಬಾದಶಹ ಮಡಿದ (ಹಂಸಾ. ೦೬೬). **ದುಷ್ಮಾನ್** : ಕಂಪನಿ ಸರಕಾರದ ಜಯಪ್ರದದ ಲಕ್ಷ್ಮರಂ ದೊಡ್ಡ ದುಷ್ಮಾನ್ ಟೀಪುಸುಲ್ತಾನರ ಸಂಗಡ ಲಡಾಯ ಮಾಡುವ ಬಗ್ಗೆ ಇದೇ ಕೊಡಗಿನ ಸೀಮೆಯ ಮಾರ್ಗ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತಾ ಇದೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೬೮) : ಬನ್ನೂರೇನು, ದುಷ್ಮಾನ್ ಪಾಳ್ಯಪಟ್ಟೇ ? (ಕಲಸಿ. ೨೦೦). **ದುಷ್ಮಾನ** : ಘಟ್ಟ ಇಳಿದು ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳ ಕಟ್ಟಿ, ದುಷ್ಮಾನನ ಲಷ್ಕರಿನ ಸಂಗಡ ಲಡಾಯ ಮಾಡುವ ಬಗ್ಗೆ ದಾರಿ ನೋಡುತ್ತ ಇದ್ದಲ್ಲಿ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೪೦) ; ಎರಡು ಜನ ದುಷ್ಮಾನರು ಬಂದಲ್ಲಿ, ಪಹರೆದವರು ಅಟಕಾಯಿಸಂವಾಗ್ಗೆ, ದುಷ್ಮಾನರು ಪಹರೆದವರ ಮೇಲೆ ಗುಂಡು ಹಾರಿಸಿದಲ್ಲಿ, ಒಂದು ಗುಂಡು ಹಾರಿ . . . ಗೋಡೆಗೆ ಬಡೀತು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೨೬೬); ನಾನಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಈಗ ನನಗೇ ತಿರುಗಿ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತೀಯಾ ದುಷ್ಮಾನ ? (ಮೂರುದಾ. ೪೯). **ದುಸುಮಾನ** : ಮಗನಿಗೆ ಪತ್ರ ಬರೆದಾನಪ್ಪ ತಂದೆ ದುಸುಮಾನಾ (ನಾಜಪದ. ೪೯) ; ಬಸವನೇರಿ ಮೇಲೆ ಬಸುಮವ ಹುಯಿಕೊಂಡು ಸಿಸಿಮಾವಿ ನೊಳಗೆ ಬರುವೋರು ನಂಜಪ್ಪಗೆ ದುಸುಮಾನರೆಲ್ಲ ಅರುಗಾಗಿ (ನಾಜಪದ. ೦೦೨). **ದುಸ್ಮಾನ** : ಅಶ್ವಪತಿ ಗಜಪತಿಯು ವಿಶ್ವನುತ ಹಂಪೆಯಲಿ ದುಸ್ಮಾನರೊಡನೆ ಹೊಡೆದಾಡೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೦೬೩) ; ಹಸುಮಗಳನೊಯ್ಯುದ್ದ ಮುದುಕಾಗ ಕೊಟ್ಟಾರ ದುಸ್ಮಾನರವರು ತವರವರು (ಗರತಿ. ೬೫). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದುಶ್ಮನ್ ; ಮರಾ. ದುಶಮನ್, ದುಶ್ಮನ್, ದುಸ್ಮನ್, ದುಸ್ಮಾನ್]

ದುಷ್ಮಾನ್ 'ದುಷ್ಮನ್' ನೋ.

ದುಷ್ಮಾನ 'ದುಷ್ಮನ್' ನೋ.

ದುಷ್ಷಮ (ಗು). ೧. ವಿಷಮ ; ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೊಂದುವ. ೨. ಸರಿ ಯಲ್ಲದ; ತಪ್ಪಾದ. ೩. ಕೆಟ್ಟದಾದ ; ನೀಚವಾದ. 'ದುಷ್ಷಮಂಗತಿ'

ಪರಾ. (ನಾ). ೪. = ದುಷಮ : ಉತ್ಸರ್ಪಿಣಿಯವಸರ್ಪಿಣಿ ನಾಮಮಂ ಪಡೆದುದದೊಂದು ಪತ್ತುಕೋಟಿಕೋಟಿಸಾಗರೋಪಮ ಸಂಖ್ಯೆಯಂ ತಾಳ್ದಿ ಸುಷಮಸುಷಮಂ ಸುಷಮಂ ಸುಷಮ ದುಷ್ಷಮಂ ದುಷ್ಷಮ ಸುಷಮಂ ದುಷ್ಷಮಮಮತಿದುಷ್ಷಮಮೆಂದೊಂದೊಂದು ಷಡ್ಭೇದ ಭಿನ್ನ ಮಾದುದಲ್ಲಿ (ಆದಿಪು. ೬-೪೮ ವ) ; ಅನುಸಂಧಾನಂಗಿಡದ್ದೆದನೆಯದು ದುಷ್ಷಮಮಮೆನಿಪ್ಪ ಕಾಲಂ ಬಳಿಕಾಱನೆಯದತಿದುಷ್ಷಮಮಂ(ಶಂಕರಾಮಾ. ೦-೩೭). 'ಸುಷಮ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುಷ್ಷಮಕಾಲ (ನಾ). = ದುಷಮ : ಮುಸುಱಿದ ಮುಗಿಲ್ಗಳೀದಣಮೆಸೆ ಯದೆ ನಿಂದರ್ಕಬಿಂಬಮಂ ಕಂಡುದಱಿಂದೆಸೆಯದು ದುಷ್ಷಮಕಾಲದೊಳಸ ದೃಶ ಕೈವಲ್ಯಬೋಧದಿನಕರಬಿಂಬಂ (ಆದಿಪು. ೦೫-೩೦).

[ದುಷ್ಷಮ + ಕಾಲ]

ದುಷ್ಷಮಗತಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿ ; ದುರ್ಗತಿ : ನಮ್ಮ ಸಮಾಜದ ದುಷ್ಷಮಗತಿ 'ಅತಿ ಸರ್ವತ್ರ ವರ್ಜಯೇತ್' ಎಂಬ ನಾಣ್ಣುಡಿಯನ್ನು ಮರೆತು ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಅತಿ ಮತೀಯರಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಬಹು ದಲ್ಲವೇ ? (ಕ.ಸಾ.ಪ. XXIII ೬೮೬೪). [ದುಷ್ಷಮ + ಗತಿ]

ದುಷ್ಷಮಸುಷಮ (ನಾ). = ದಂಷಮಂಸುಷಮ : ಉತ್ಸರ್ಪಿಣಿಯವಸರ್ಪಿಣಿ ನಾಮಮಂ ಪಡೆದುದದೊಂದು ಪತ್ತುಕೋಟಿಕೋಟಿಸಾಗರೋಪಮ ಸಂಖ್ಯೆಯಂ ತಾಳ್ದಿ ಸುಷಮಸುಷಮಂ . . . ದುಷ್ಷಮಸುಷಮಂ ದುಷ್ಷಮಮತಿದುಷ್ಷಮಮೆಂದೊಂದು ಷಡ್ಭೇದ ಭಿನ್ನಮಾದುದು (ಆದಿಪು. ೬-೪೮ ವ) ; ಕೋಟಿ ಕೋಟಿಸಾಗರೋಪಮ ಸ್ಥಿತಿಯಪ್ಪ ದುಷ್ಷಮಸುಷಮ ಮೆಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಾಲದೊಳ್ (ಚಾವುಂಪು. ೪೦೨) ; ಎರಡನೆಯ ಸುಷಮ ಕಾಲದ ಪೊರೆಯೊಳ್ ಮೂಱನೆಯ ಸುಷಮದುಷ್ಷಮಕಾಲಂ ಚರಿಯಿಸುಗುಂ ನಾಲ್ಕನೆಯದು ಪರಿವಿಡಿಯಿಂದಪ್ಪುದಲ್ತೆ ದುಷ್ಷಮಸುಷಮಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೦-೩೭). 'ದುಷಮ' ಪರಾ. [ದುಷ್ಷಮ + ಸುಷಮ]

ದುಷ್ಷಮೆ (ನಾ). = ದುಷಮ : ಅವಱೊಳವಸರ್ಪಿಣಿಯಕಾಲಂ ಸುಷಮ ಸುಷಮೆಯುಂ . . . ದುಷ್ಷಮೆಯುಮತಿದುಷ್ಷಮೆಯುಮೆಂದು ಷಡ್ವಿಧ ಮಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೩-೦೬). [ಸಂ. ದುಷ್ಷಮ]

ದುಸರ[1] (ನಾ). ಎರಡು ಬಾಣ: "ದುಸರ–ದ್ವಿಶರ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೨೦) ; ದ್ವಿಶರ–ದುಸರ; ದ್ವಿಹಸ್ತ–ದೂಹತ, ದೂಹತ್ತ (ಶಮದ. ೨೯೦ ಪ್ರಯೋ.).

[<ಸಂ. ದ್ವಿಶರ]

ದುಸರ[2] (ನಾ). ೧. ಎರಡೆಳೆಯ ಹಾರ ; ಜೋಡೆಳೆ ಸರ : ಮುಕುಟಂ ಕೇಯೂರಂ ಕರ್ಣಕುಂಡಲಂ ಕೊಪ್ಪು ಸರಿಗೆ ದುಸರಂ ಮಣಿಮುದ್ರಿಕೆ ತ್ರಿಸರಮೆಂಬ ಭೂಷಾನಿಕರಮನಾ ಭೂಷಣಾಂಗತರು ಕುಡುತಿರ್ಕುಂ (ಅದಿಪು. ೩-೩೩) ; ಮನೋಹರಪುಷ್ಪಗಳ ಏಕ್ಕಸರ ದುಸರ ಪಲಸರ ದಂಡೆ ಬಾಸಿಗ ವಿವಿಧಮಾಲಾಬಂಧಗಳು (ಚಿಟ್ಟಿಒ. ೮೨-೧೧). ೨. ಎರಡನೆಯ ಎಳೆ ; ಇನ್ನೊಂದು ಹಾರ : ದುಸರಮದಾಗೆ ಭಾರತಿಗೆ ಹಾರ ಮನೋ ಯರಮಾಗೆ ಕೋದವೋಲೆಸೆವಿನಮಕ್ಕರಂ ಕರೆಯುಗಂಗಳೊಳಂ ಬರೆವಂ (ಎಕ. V, ಅನ್ನಾ. ೨೦೩-೪೦ ; 1223) ; ಅಕ್ಕೇಶ್ವರನಿಕ್ಕಿದಂ ಕುಚ ದೊಳೊಂದು ಹಾರಮಂ ಕಾದಲಳ್ ನಡುಗುತ್ತಿಕ್ಕಿಸರಕ್ಕೆ ತಾಂ ದುಸರಮಂ ಬಾಷ್ಪಾಂಬುವಿಂದಿಕ್ಕಿದಳ್ (ಅನಂಪು. ೮-೯). [ದು + ಸರ[2]]

ದುಸರಾ (ಗು). ಎರಡನೆಯ ; ಅನ್ಯ ; ಮರು : ಹರಾಜಿನಲ್ಲಿ ಪಡೆದು ಕೊಂಡವನು ಹರಾಜು ಹಣ ಕೊಡದೆ ತಪ್ಪಿದಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ವತ್ತುಗಳನ್ನು ಪುನಃ ದುಸರಾ ಹರಾಜು ಮಾಡಿ ಹರಾಜಿನಲ್ಲಿ ಕಡಮೆ ಬಂದ ನಷ್ಟಮೊಬಲಗನ್ನು . . . ಕೊಡಲು ಬದ್ಧನಾಗಿರುವನು (ಗ್ರಾಮಕೆ. ೭೭).

[←ಹಿಂ. ದುಸರಾ, ದೂಸರಾ ; ಮರಾ. ದುಸರಾ]

ದುಸರಿ (ನಾ). (ಪೊದೆಯಾಗಿರುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ : (೩). ದುಸರಿ ಬಳ್ಳಿ = ದುಸರಿ : ಥಗಡಿಬಳ್ಳಿ, ದುಸರಿ ಬಳ್ಳಿ, ಆಡಂಬುಬಳ್ಳಿ, ಯಡಾನಿಬಳ್ಳಿ, ಕಾಗೆಮಾರಿ (ವೃಕ್ಷಗಿ. ೨೩-೪೨೪).

[ದೇ.॥ ತೆಲು. ದೂಸರಿ = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು]

ದುಸಿ (ನಾ). (?) : ಗುಣ್ಣಕನ್ದರ್ಪ ಪರಬಳಸರ್ಪ್ಪ ಪಗೆಯಂ ಬೆಂಕೊಳ್ದ ದುಸಿಗಟ್ಕಿ ಪೇಸುವಂ ಪಾಕಿಶ್ಕೂಲ ಭೈ[ರ]ವಂ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೭೬-೦೫ ; ಸು. 1060 ?).

[ಈ ಇದು 'ಪುಸಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದುಸುಮಾನ 'ದುಷ್ಮನ್' ನೋ.

ದುಸುಮಾನಗಿತ್ತಿ (ನಾ). ಹಗೆಯಾದವಳು : ಶತ್ರುವಾದವಳು : ಹಸು ಗೂಸನೊಯ್ದು ಮುದುಕಾಗೆ ಕೊಟ್ಟಾರೆ ದುಸುಮಾನಗಿತ್ತಿ ಹಡೆದವ್ವ (ಹಳ್ಳಿಯ. ೦೨೪). [ದುಸುಮಾನ (<ದುಷ್ಮನ್) + –ಗಿತ್ತಿ]

ದುಸುಮುಖಿ (ನಾ). (?) : ಹಸುರುಮುಂಡಾಸದವನೇ ದುಸುಮುಖಿ ಸರಜಪ್ಪನಾಯ್ಕ ಹೆಸರನೀ ರೀತಿ ಪಡೆದಲ್ಲೋ ಲೋಕದ ಮೇಲೆ (ನಾಕದ. ೦೩೦). [?]

ದುಸುಮುಸಿ 'ಧುಸುಮುಸು' ನೋ.

ದುಸುಮುಸು 'ಧುಸುಮುಸು' ನೋ.

ದುಸ್ತಮ (ನಾ). ೧. ಕಗ್ಗತ್ತಲೆ ; ದಟ್ಟವಾದ ಅಂಧಕಾರ : ಚಕ್ರಸಹಾಯ ನಾಕ್ರಮಿಸಿದಂ ಭೂಚಕ್ರಮಂ ಪಾದದಿಂ ರಸೆಗಾಗಳ್ ಬಲಿ ದುಸ್ತಮಂ ತರ್ಳ್ವಿನಂ (ಕೃಷ್ಣಪು. ೮-೨೩). ೨. ಅತಿಯಾದ ಅಜ್ಞಾನ. [ಸಂ.]

ದುಸ್ತರ (ಗು). ೧. ದಾಟಲಾಗದ ; ಹಾದು ಹೋಗಲಾಗದ : ಚಾರಿತ್ರ ಸಂಶುದ್ಧರೀ ದುಸ್ತರ ಸಂಸಾರಾಬ್ಧಿಯಿಂದಂ ಪೊಱಮಡಿಸುಗೆ ಸದ್ಧರ್ಮರಾ ಚಾರ್ಯರೆಂದುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦-೩). ೨. ನಿವಾರಿಸಲಾಗದ ; ಪರಿಹರಿಸ ಲಾಗದ : ಎಲೆ ತಾಯಿಯಾ ದುಸ್ತರ ಮಹಾಪಾತಕವನೆಂತುತ್ತರಿಸುವೆನು ಮುಂದೆ (ಬಸಪು. ೪೫-೨೫). ೩. ಗೆಲ್ಲಲಾಗದ ; ಅಜೇಯ ; ನಿಗ್ರಹಿಸ ಲಾಗದ ; ಮೀರಿಸಲಾಗದ. (ನಾ). ೪. ದಾಟಲಾಗದುದು ; ಹಾದು ಹೋಗಲಾಗದುದು: ನೋಟಕ್ಕೊಡಿಂತಿದು ದುಸ್ತರಂ ನರಕಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೦೭-೨೦) ; ಅದರ ನಿಜವಾದ ಅಂತರವು ಗುಣಿಸಿ ನೋಡಿದ ಹೊರತು ವ್ಯಕ್ತವಾಗದು ; ಅದು ನಮ್ಮ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದುಸ್ತರವಾದೊಂದು ಮಹಾಬಿಲ (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿ. ೨೫೭). ೫. ಅನುಭವಿಸಲಾಗದುದು ; ಸಹಿಸಲಸಾಧ್ಯ ವಾದುದು ; ಅಸಹನೀಯವಾದುದು: ಓ ತ್ಯ ವಿ ಯೋ ಗ ಮೇ ೦ ದುಸ್ತರವೋ(ಚಂದ್ರಪು. ೨-೭೦). ೬. ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು; ಕಷ್ಟವಾದುದು: ಅವನ ತಾಯಿನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಶುಭ್ರವಾದ ಆ ಕಾ ಶ ವ ನ್ನು ನೋಡುವುದೇ ದುಸ್ತರವಾಗಿತ್ತು (ಶಿಲ್ಪಾ. ೦೦೯) ; ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಊಟವಾದ ಕೂಡಲೇ ಅಲ್ಲಿರುವುದು ಕೂಡ ಅವನಿಗೆ ದುಸ್ತರವಾಯಿತು (ಮುಗಿಮ. ೦೯) : ಅನುವಾದಭಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರಪರಿಚಯವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಸಮಗ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಡುವುದು ದುಸ್ತರ (ಕನ್ನಾಲೋ. XIII ೨೦೪) ; ಸಂಸಾರಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ, ಕಾಡನ್ನು ಸೇರಿದ ಯೋಗಿಗಿಂತ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ವಿರಕ್ತರಾಗು ವುದು ಹೆಚ್ಚು ದುಸ್ತರ (ಧರ್ಮಸಾ. ೦೩೪). [ಸಂ.]

ದುಸ್ತರತೆ (ನಾ). ದಾಟಲಾಗದುದು ; ಮೀರಲಾಗದುದು : ಇದು ಯಥಾರ್ಥದ ವಾಕ್ಯವದು ತಪ್ಪದು ವಿಚಾರಿಸಲುಳಿದವರಿಗಾದುದು ಮಹಾ ದುಸ್ತರತೆ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೨-೪೯) ; ಶರಧಿಯೊಲು ದುಸ್ತರತೆಯಲಿ ದುರ್ಧರ ಪತೆಯಲಗ್ನಿಯೊಲು ವಿಶ್ರಮಸಿರಿಯಲಾ ಸಿಂಪದಮೊಲು (ನಿಜಾಗ. ೦-೮-೧೧).

[ಸಂ. ದುಸ್ತರತಾ]

ದುಸ್ತರಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). ಸರಿಸಮನಾಗಿರದ ಸ್ಥಿತಿ ; ಕಠಿಣವಾದ ಅವಸ್ಥೆ : ಇಂತಪ್ಪ ದುಸ್ತರಾವಸ್ಥೆಯೊಳ್ ಕಾದುವುದು ಕಜ್ಜಮಲ್ಲ (ಪಂಚತಂ. ೨೦೭-೧). [ದುಸ್ತರ + ಅವಸ್ಥೆ]

ದುಸ್ತರ್ಕ (ನಾ). ಸರಿಯಲ್ಲದ ವಾದ ; ಕುತರ್ಕ : ವಾದಿಗಳ ದುಸ್ತರ್ಕ ನಸಿದುದು (ಕುವ್ಯಾ.ಸ. ೯-೩೩) ; ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿರುವ ತರ್ಕ ದುಸ್ತರ್ಕ (ಹಿಂದಶಾ. ೧೦೫). [ಸಂ.]

ದುಸ್ತರ್ಕ್ಯ (ಗು). ಊಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ; ಅತರ್ಕ್ಯ : ನಿನ್ನಿಂದ ಲೇಸನಾರ್ಜಿಪೆನೆನ್ನುವಾಸೆಯಿಂದಿರೆ ಬಂದುದೀ ಸಮಯದೊಳಗತುಳ ದುಸ್ತರ್ಕ್ಯವಿಘ್ನಮನ್ನೇನೆಂಬೆ ಕೃತಕೃತ್ಯಮಂ (ವೆಂಕಾರಾ. ೨-೯-೩). [ಸಂ.]

ದುಸ್ತ್ಯಾಪಚತ್ವ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ದುಸ್ತ್ಯಾಪಚತ್ವ, ಕರ್ಕಟ ಶೃಂಗಿ (ಮೃಜಿಗ. ೬೨-೧೨೫೬). [?]

ದುಸ್ತ್ಯಾಮಸ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಅಜ್ಞಾನ,-ಅವಿವೇಕ : ಕ್ಷಾತ್ರ ದುಸ್ತ್ಯಾಮಸವಮಡಸಿದವಂಗಕ್ಕುಮೇ ಸದ್ವಿವೇಕಂ (ಕಬಕಂ. ೪-೫೫) : ದುಸ್ತ್ಯಾಮಸದ ದುಸ್ಸಂಗ, ದುಸ್ಸಂಧಾನದ ಸಹಗಮನ, ನಿರ್ಗತಿಕನ ನಿರ್ಗಮನ ! (ನವ್ಯಕಾ. ೩೫). [ಸಂ.]

ದುಸ್ತ್ಯಾರ (ಗು). ೧. ಹಾದು ಹೋಗಲಾರದ; ದುಸ್ತರವಾದ : ಅಲ್ಲಿಂದ ಪೊರಮಟ್ಟು ದುಸ್ತ್ಯಾರಮಪ್ಪ ಕಾನನವ ಪೊಕ್ಕು ಪೋಗುತಿರಲು (ನವಮೋ. ೬-೪೬). ೨. ನಿವಾರಿಸಲಾಗದ ; ಸೈರಿಸಲಾಗದ : ಕರವಾಳಜದಿ ಸುರಿವ ರಕ್ತವನೊರಸಿಕೊಂಡು ದುಸ್ತ್ಯಾರಕೋಪದಿಮ್ಮಾರನೆಡಕರದ ಚಾಪಮಂ ಖಂಡಿಸಲು (ನವಮೋ. ೧೨-೬೯). [ಸಂ.]

ದುಸ್ತು (ನಾ). ಉಡುಪು; ಉಡುಗೆ: ಅಂಗಡಿಯಲ್ಲಿ ದುಸ್ತುಗಳ ಹೊಲಿವುತ [ಪಾಠಾಂ. ಯೊಳು ಕುಳಿತು ಮಾರುತಲಿಹ] ಚಿಟ್ಟಿಗರಿರ್ದರೊಂದೆಸೆಯ (ಅಬ್ಬಲೂ. ೩-೯೦) ; ಮೋಸಕರವಾಗಿ ಸರಕಾರದ ದುಸ್ತನ್ನು ಧರಿಸಿದರೆ ೩ ತಿಂಗಳ ಬರೀ ಕೈದು ಅಥವಾ ೧೦೦೦ ರೂಪಾಯಿ ಜುಮಾರ್ನೆ (ಗ್ರಾಮೂಳ. ೧೮೧) : ಒಳ್ಳೆಯ ದುಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭುಜಂಗನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು (ದೇಶಧು. ೪೯); ಬೇಡೇಕರರು ದುಸ್ತು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನು ಸಂಧಿಸು ವಾಗಲೇ ಹೊತ್ತಾಗಿತ್ತು (ಚಾರುದಾ. ೧೯೯). 'ದಿರಸು' ಪರಾ.

[←ಮರಾ. ದುಸ್ತ./ತುಳು. ತೆಲು. ದುಸ್ತು]

ದುಸ್ತ್ರೀ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಹೆಂಗಸು ; ದುಷ್ಟೆ: ಪತಿಯುತೆಯರಲ್ಲದಾ ಪಟ್ಟಣ ದೊಳಿಲ್ಲ ದುಸ್ತ್ರೀಯರಲೆ ಕಂಬುಕಂಠೀ (ನವಮೋ. ೨-೩೩). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಥಿತಿ (ನಾ). ಹೀನಸ್ಥಿತಿ ; ದುರವಸ್ಥೆ : ಅವನಾಳ್ವ ಭುವನದೊಳಗನ್ಯತ . . . ದುರ್ನೀತಿ ದುಸ್ಸಂಗ ದುಸ್ಥಿತಿ ದುರಾಚಾರವಿಲ್ಲ (ಹಕಕಾ. ೨-೧೦) : ಎಲೆ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನೃಪಕುಮಾರ ಪ್ರಳಯದಾಪತ್ತಾಯ್ತು . . . ದುಸ್ಥಿತಿ ಯಾಯ್ತು ನಕುಲಂಗೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೬-೨೨). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಥಿತೆ (ಗು). ಕೆಟ್ಟಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ; ದರಿದ್ರವಾದ : ದುಸ್ಥಿತ ಲೋಕ ಕಲ್ಪತರುವೆಂಬುದು . . . ಸಮಸ್ತಮಹೀಜನವಿಂದ್ರರಾಜನಂ (ಎಕ. II, ೦೩೩-೩೬ ; ೨೩೨).

[? ಇದು 'ದುಸ್ಥಿತ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದುಸ್ಥೆ (ನಾ). ದುಷ್ಟತನದಿಂದ ವರ್ತಿಸುವವಳು ; ನೀಚ ಹೆಂಗಸು : ದುರ್ಮತಿ ದುಷ್ಟೆ ದುಸ್ಥೆ ದುರ್ವ್ಯಸನೆ ದುರಾತ್ಮೆಯಪ್ಪ ವಧು ಸಜ್ಜನಮೇ (ಮುದತಿ. ೮-೬). [ಸಂ. ದುಸ್ಥಾ]

ದುಸ್ಪರ್ಶ (ನಾ). ೧. ಮುಟ್ಟಲಾಗದಂದು. ೨. ತೀಟಕಸಂಧಿ ; ತುರುಚಿ : "ದುಸ್ಪರ್ಶ [ಪಾಠಾಂ. ದುಃಸ್ಪರ್ಶ] ಮನೆ ತುಜುಚಿಯುಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೪-೪೪) ; "ದುಸ್ಪರ್ಶಃ – ಬಳ್ಳಿದುಚುಚಿ" (ಓಷಧಿ. ೬೬). ೩. ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳ. [ಸಂ.]

ದುಸ್ಪರ್ಶೆ (ನಾ). ಮುಳ್ಳುಬದನೆ ; ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳ : "ನಿದಿಗ್ಧಿಕಾ, ಸ್ಪೃಶೀ, ವ್ಯಾಘ್ರೀ, ಬೃಹತೀ . . . ದುಸ್ಪರ್ಶಾ ರಾಷ್ಟ್ರಿಕಾ-೧೧ ಹೆಗ್ಗುಳ್ಳದ ಹೆಸರುಗಳು. ಮುಳ್ಳುಳ್ಳ ಚಿರುಗುಳ್ಳ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೩೩).

[ಸಂ. ದುಸ್ಪರ್ಶಾ]

ದುಸ್ಮಾನ 'ದುಷ್ಮನ್' ನೋ.

ದುಸ್ವಪ್ನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕನಸು: ಮತ್ತೊಂದು ದಿವಸಂ ನಿಶಾವಸಾನ ಸಮಯ ದೊಳು ದುಸ್ವಪ್ನಂಗಳಂ ಕಂಡು (ಪಾಪುಂಪು. ೫೨) ; ದುಸ್ವಪ್ನದಿಂ ಮರಣ ಸೂಚನೆ (ವಿವೇಕ. ೨೦೪). [ಸಂ.]

ದುಸ್ವರ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವರ ; ಅಪಸ್ವರ. 'ದುಸ್ವರಗೈ' ಪರಾ. ೨. [ಜೈನ] ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಬಗೆಯ ನಾಮಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದುಷ್ಟಸ್ವರ ಹೊರಡಲು ಕಾರಣವಾದ ಕರ್ಮ : ಸುಸ್ವರ ದುಸ್ವರ ಸುಭಗ ದುರ್ಭಗ . . . ನೀಚೈರ್ಗೋತ್ರಂಗಳೆಂಬ ದ್ವಿಸಪ್ತತಿ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಂ ನಿರವಶೇಷಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಅದಿಪು. ೧೬-೪೪ ವ). [ಸಂ.]

ದುಸ್ವರಗೈ (ಕ್ರಿ). ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವರವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು ; ಅಹಿತವಾದ ಧ್ವನಿ ಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸು : ತಮ್ಮೊಳು ತಾವು ಮಥಿಸುವೊಲು ವಿಸುಪ ದುಸ್ವರಗೈವ ಶುಕ ವಾಯಸ ಗರುಡ ಮೊದಲಾದ ಪಕ್ಕಿಗಳೆಸೆದಿಹವು ಬನ ಬನದ ತಾಣದಲಿ (ಕೋಗಯು. ೧೪-೧೧). [ದುಸ್ವರ + ಗೈ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ದುಸ್ಸಂಗ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಸಹವಾಸ ; ಸರಿಯಲ್ಲದ ಜೊತೆ : ಸತತಂ . . . ಸದ್ಧರ್ಮಗುಣಂಗಳಸ್ತುತತಿಗಳ್ ನಿಸ್ತ್ರಿಂಶಧಾನುಷ್ಕಸಂಗತಿಯಿಂದಂ ಪರಮರ್ಮಭೇದಿಗಳೆನಲ್ ತೀಕ್ಷ್ಣಂಗಳುಂ ಮಾಂಸಲೋಹಿತವಕ್ತ್ರಂಗಳು ಮಾದುವೆನ್ನರುಮನೇಂ ದುಸ್ಸಂಗಮೇಗೆಯ್ಯದೋ (ಪಂಚಾಮಾ. ೧೩-೫೦) ; ಲಿಂಗವಂತನ ಸನ್ನಿಧಿಯಿಂದ ಹಿಂದಣ ದುಸ್ಸಂಗ ಕೆಡುವುದು (ಬಸವ. ೦೫೦); ಅವನಾಳ್ವ ಭುವನದೊಳಗನ್ಯತ . . . ದುರ್ನೀತಿ ದುಸ್ಸಂಗ ದುಸ್ಥಿತಿ ದುರಾಚಾರವಿಲ್ಲ (ಹಕಕಾ. ೨-೧೦) ; ಯತಿ ಕೆಡುಗು ದುಸ್ಸಂಗದಲಿ ಭೂಪತಿ ಕೆಡುಗು ದುರ್ಮಂತ್ರದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೧೧೯) ; ಭಾವ ಭಾವ ಏಕಾರ್ಥ ವಾಗದವರ ಸಂಗವದೇತರ ಸಂಗ ದುಸ್ಸಂಗವಲ್ಲದೆ (ಅಖಂಡೇ. ೦೨೯-೯೪). ೨. ಕೆಟ್ಟ ಮನಸ್ಸು ; ದುಷ್ಟ ಪ್ರವೃತ್ತಿ : (+). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸಂಗಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸಹವಾಸದಲ್ಲಿರುವವನು ; ದುಸ್ಸಂಗಿಗಳ ಸಂಗ ದೋಷಕ್ಕೆ ಈಡು ಮುಕ್ತಿಯ ಕೇಡು (ಅಖಂಡೇ. ೦೨೯-೯೪).

[ಸಂ. ದುಸ್ಸಂಗಿನ್]

ದುಸ್ಸಂತತಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಸಂತತಿ ; ದುಷ್ಟ ಸಂತತಿ. ೨. ಹಾದರಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟಿದಂದು. [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸಂಧಾನ (ನಾ). ೧. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಲು ಕಷ್ಟವಾದಂದು ; ಕೂಡಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು. ೨. ಕೆಟ್ಟ ಸಂಧಾನ,-ಸಂಚು. ೩. ಹಾದರ.

[ಸಂ.]

ದುಸ್ಸಂಧಿ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಂಧಿದೋಷ ; ಅಪಾರ್ಥ ವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಶ್ರುತಿಕಷ್ಟವಾದ ಸಂಧಿ: ಅಸದರ್ಥಂ . . . ಅಪ್ರೌಢತೆಯಪ್ರತೀತಿವಚನಂ ದುಸ್ಸಂಧಿ ವಿಶ್ಲೇಷನಷ್ಟಸಮಾಸಂ . . . ಇನಿತುಂ ದೋಷಂಗಳಷ್ಟಾದಶಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೦-೪೬ ಅದಿಟಿ); ದುಸ್ಸಂಧಿಯು ನಿಬದ್ಧಂ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥ ನೀರಸಂ ಶೈಥಿಲ್ಯವರ್ಣಂ ಕಾರಕವಿರಹಿತಂ ಕ್ರಿಯಾಳಂಕಾರಹೀನವೆನಿಪ್ಪ ಪೊಳ್ಳಂ ತೂಟ್ ಕಳೆದಿಂತು . . . ರಚಿಸುವೆಂ ಕೃತಿಯ (ಬಸಪು. ೫-೧೮). 'ದುರ್ಲಕ್ಷಣ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸರ (ನಾ). ಖಡ್ಗಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರಸೆ : ನುತಚೌಪಟಂ . . . ಪಂಚಾಯಿತಮೆನಿಪ್ಪಯಿದು ನಿಚಗಾಯತ ಮಂಡಿ ದುಮಾಡಮೆಕ್ಕಸರ ವಿಸರವುಲ್ಲಾಸ ದುಸ್ಸರ . . . ಸಿಂಹಾನಕ ಚಟಿಯುಂಬ ಚತುರ ಠಾಣದ ತರಹರದೊಳು ಹಲಗೆಯ ಮುಗ್ಗುಲೊಳು ಖಡ್ಗಮಂ ಜಡಿದರು (ಸೋಮುಕ. ೫-೦೪). [?]

ದುಸ್ಸರಣಿ (ನಾ). ಕಠಿಣವಾದ ಮಾರ್ಗ : ದರಿಗಳೊಳು ದುಸ್ಸರಣಿಯೊಳು ಡೊಂಗರಗಳೊಳು . . . ಅಗಲಕೆ ಹಂದು ಹೋರಟಿಗುಟ್ಟಿದನಂ ಹೊಮ್ಮಚಿಯ ಬೆನ್ನಿನಲಿ (ಕೂರಠಾ. ೩-೮-೫೬). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸಹ (ಗು). ೧. ಸಹಿಸಲಂ ಕಷ್ಟವಾದ; ತಾಳಲಾರದ; ಸೈರಿಸಲಾಗದ: ತನ್ನ ಪಿರಿಯ ಮಗನಂ ಕರೆದು ತನ್ನ ದುಸ್ಸಹಾವಸ್ಥಾಂತರಮನಱಿಪಿ (ಆದಿಪು. ೨-೧೪ ವ); ಅತಿ ದುಸ್ಸಹವಾರ್ತಾವಿಪಲತೆಯಿಂ ನಾಂಟಿಸಲಿದಲ್ತೆ ಕಂಸಶೋತ್ರಕ್ಷತಿಖಿನವಿಶಲಾಕಾತತಿಯೆನೆ ದಶನಾಂತು ನಿವಿರೆ ಮುನಿ ಯಿಂತೆಂದಂ (ಜಗವಿ. ೨-೪೩); ಇತ್ತ ಹೆತ್ತ ತಾಯಿ ದುಸ್ಸಹ ಸಮಾಚಾರ ವನ್ನು ಕೇಳಿ ಪ್ರಾಣಬಿಟ್ಟರು (ಶಾಂತಲಾ. ೧೭೦). (ನಾ). ೨. ಸಹಿಸ ಲಾಗದುದಂ; ತಾಳಲಾಗದುದಂ: ಆ ಕಾಮುಬಾಣಾಗ್ನಿಯಿಂ ಸರ್ವ ಮುಖಿಕ್ಷೀಡಾಗ್ನಿಯೇಂ ದುಸ್ಸಹಮೆ (ಜಗವಿ. ೩-೯೩); ದುಸ್ಸಹವು ನಿಮ್ಮಭ್ಯುದಯವಹಿತರಿಗೆ (ಕುಮ್ಯಾ.ಸ. ೧೧-೧೦); ತೆರಳಲ್ಕಿಪ್ಪರ್ ದೇಶಾಂತರ ಕಬಲಾಜನದ ಚಿಂತೆ ದುಸ್ಸಹಮಲ್ತೇ (ಶಾಕುಂತ. ೪೮-೪); ಅವಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸಲು ಯುವಕರಿಗೆ ದುಸ್ಸಹ (ಶಿಕ್ಷದ. ೧೦೩). ೩. ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಗದವನು: ದುರ್ಲಭನಾರು ದುಸ್ಸಹನಾರು ದುರ್ಮತಿ ಯಾರು ಧರ್ಮಜ ತಿಳಿಯಹೇಳೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾ.ಉ. ೧೩-೩೭): ಮಹಾದುಸ್ಸಹನ ದುಶ್ಶೀಲನ ದುರಾಚಾರನ . . . ಕೈವಿಡಿದೆತ್ತಬೇಕೆಲೆ ದೇವ (ತೊರವೆರಾ. ೪-೪-೩೭); ದುಸ್ಸಹರಜೇಯುರವ್ರತಿಸಮರಥರ್ಸಾಹಸಿಗಳೆರ್ವರುಂ ಗಗನಗಮನದ ವೀರರು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೨-೩೦). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸಹವಾಸ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸಹವಾಸ ; ದುಸ್ಸಂಗ : ದುಸ್ಸಹವಾಸವು ದುರ್ಗತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗುವುದು (ಅರ್ಕಾಮ. ೬೯). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸಹಸ (ನಾ). ಅಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಸಾಹಸ ; ಅತ್ಯಂತ ಸಾಹಸ : ಹುದುಗಿದಗ್ಗದ ಸತ್ವ ದುಸ್ಸಹಸದ ನಿರೂಢಿಯ ಸೋಸಮಯ [ಪಾಠಾಂ. ದುತ್ಸಾಹದ ನಿರೂಢಶ್ವಾಸದಲಿ]ಗದುಗದಿತ ಕಂಠದ . . . ಗುರುವಾಯಿಳಿದ ಭೀಮನ ಕಂಡನಾ ಭೂಪ (ಕುಮ್ಯಾ.ಉ. ೧೩-೩೮). [<ಸಂ. ದುಸ್ಸಾಹಸ]

ದುಸ್ಸಾಧ್ಯ (ನಾ). ಕಾರ್ಯಗೊಳಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದಂ,-ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ ವಾದುದು : ವಿದ್ಯಾವಂತರು . . . ಉತ್ತಮವುಟ್ಟದ ಜೀವನ ನಡೆಸ ಬೇಕೆಂದು ಹಾರೈಸುವುದು ಸಹಜವಾದ್ದು. ಆದರೆ ಅನೇಕರಿಗೆ ಅದು ದುಸ್ಸಾಧ್ಯವೆನಿಸಬಹುದು (ಶಿಕ್ಷದ. ೬೬೮). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸಾಹಸಿಕ (ನಾ). ಗಂಡಾಂತರವನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಅತಿಯಾದ ಸಾಹಸ : ತನ್ನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ದುಸ್ಸಾ ಹಸಿಕವಾದೊಂದು ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡಿದಳು (ಕಪಾಕುಂ. ೬೩). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸ್ಥಲ, ದುಸ್ಸ್ಥಳ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಸ್ಥಳ ; ಅನುಕೂಲವಲ್ಲದ ಜಾಗ. **ದುಸ್ಸ್ಥಳ** : ೨. ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದ ಮಾರ್ಗ,-ಸ್ಥಳ : ದುಸ್ಸ್ಥಳಮುದಯಾಚಳ ಧಾತುಸ್ಥಳಿಯಿಂ ಬೇಗಮುಡರ್ವ ದಿನನಾಥರಥಪ್ರಸ್ಥಾನಪಾಂಸುವೆನಿಸಿ ದಿಶಾಸ್ಥಗಿತಂ ರಂಜಿಸಿತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾರಾಗಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೭-೧೦೩). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸ್ಥಳ 'ದುಸ್ಸ್ಥಲ' ನೋ.

ದುಸ್ಸ್ವಪ್ನ (ನಾ). = ದುಸ್ವಪ್ನ : ದುಸ್ಸ್ವಪ್ನಕೆ ಬೆಚ್ಚುತಲೆಚ್ಚತ್ತಂತೆ ನಾವೆ ದ್ದೆವು ನಲ್ಲಿರುಳಿಗೆ (ಅಹಲ್ಯ. ೧೦೩-೧೦). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸ್ವಭಾವ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಸ್ವಭಾವ; ದುಷ್ಟ ಗುಣ. [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸ್ವರ (ನಾ). = ದುಸ್ವರ ೧ : ಕಾಗೆ ಬಂದು ವಾಯ್ದುಂ ದುಸ್ಸ್ವರದಿಂ ಕರೆವುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೨೪-೧೧). [ಸಂ.]

ದುಸ್ಸ್ವರೆ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಧ್ವನಿಯುಳ್ಳವಳಂ : ದುರ್ಗಂಧೆ ದುಸ್ಸ್ವರೆ ಪುಟ್ಟುಂ ಗುರುಡಿ ಪೊಲತಿಯಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೯-೩). [ಸಂ. ದುಸ್ಸ್ವರಾ]

ದುಹತ್ತ, ದೂಹತ್ತ (ನಾ). ಎರಡು ಕೈ : "ದುಹತ್ತ (ದೂಹತ್ತ) - ದ್ವಿಹಸ್ತ = ಹಸ್ತಯುಗ್ಮ" (ಕರ್ನಾಕೋ. ೨೦) ; ದುಗೆ - ದ್ವಿಗುಣ - ದುಗುಣ . . . ದ್ವಿಹಸ್ತ - ದುಹತ್ತ, ದೂಹತ್ತ (ಶಮದ. ೨೯೦ ಪ್ರಯೋ). **ದೂಹತ್ತ** : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. [ದು + ಹತ್ತ]

ದುಹಾರ (ನಾ). (?) : ಕಂಗಳೋರೆಯು ಥಾಳಿಸುವ ಹಾಸಂಗಿಗಳ ಬಿಗುಹಿನ ದುಹಾರದ ಭಂಗಿಗಳ ಬಲುವಿಟರ ಕರಣದ ಸಾರಿಗಳ ಸೆರೆಯ ಮುಂಗುಡಿಯ ನಿಜನಾರಿಯರ ಕವಿವಂಗವಣೆಗಳ ಜೂಜುಗಾತಿಯರಂಗನೆಯ ದಂಡಿಗೆಯ ಬಳಿವಿಡಿದರು ವಿದಗ್ಧೆಯರು (ಕುಮ್ಯಾ.ಆ. ೧೩-೪೨) : ಕೆಲಬಲನ ಭಿತ್ತಿಯ ಕಂಬ ಕಂಬದ ನಡುವೆ ಭಿತ್ತಿಗಳು ಹೊಳಹನೀ ಕಂಡೆನು ವಿವೇಕದ ಕಳಿವು ಚಿತ್ರದ ಸೆಱ ದುಹಾರದೊಳಿ [ಪಾಠಾಂ. ಳು] ಳಿದವಕ್ಷಿಗಳಿಂತು ಸೋತೆನು (ಕುಮ್ಯಾ.ಸ. ೧೨-೩೩) ; ದುಗನ ಹಾಯಿಕು ತನಗೆ ಹಾಯ್ಕ್ತಿಗನವಂಬಬ್ಬರದ ಹಾಸಂಗಿಗಳ ಬೊಬ್ಬೆಯ ಸಾರಿಗಳ ಮಣಿಖಚಿತನಿಸ್ವನವ ಉಗಿವ ಸೆರೆಗಳ ಬಳಿ ದುಹಾರದ ಬಿಗುಹುಗಳ ಬೀದಿಗಳ ತಳಿಸಾರಿಗಳ ಥಾಳಾಥೂಳಿ ಮಸಗಿತು (ಕುಮ್ಯಾ.ಸ. ೧೩-೩೦) ; ನಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಡಿ ದುಹಾರದಲಿ ಸೆಱ ಯೊದನಾತನ ಹರಿಬವೇ ನಿಮಗೆ (ಕುಮ್ಯಾ.ಕ. ೨೦-೧೩). [?]

ದುಹಿ (ನಾ). ದ್ವೇಷ ; ವಿರೋಧ : ದುಹೀ ಮಾಡುವವ ಅಹೀ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ) : ದುಹೀ ಮಾಡುವವ ಅಹಿಗಿಂತ ಕಡೆ (ಗಾದೆ).

[←ಮರಾ. ದುಹೀ, ದುಈ]

ದುಹಿತಾರ 'ದುಹಿತೆ' ನೋ.

ದುಹಿತೃ (ನಾ). ೧. ಮಗಳು; ಪುತ್ರಿ : "ಪೆಣ್ ದುಹಿತೃ ನಂದನೆ ಪುತ್ರಿ ತನೂಜೆ ಸೂತಿ ಶಾನೆನಿಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೫೯-೧೭) ; ಅಹಹ ನರ್ತಕಿಯಲು ಗಂಧರ್ವನಾಯಕನ ದುಹಿತೃವಲ್ಲಾ ನಿನ್ನ ಮಾತೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೧೭-೩೫) . ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ದುಹಿತೃವಾದ (ಪುತ್ರಿ) ಪೃಥ್ವಿಯ ಗರ್ಭ ರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಮುಕ್ಯಾರ. ೨೬೬). ೨. ಹಾಲು ಕರೆಯುವವಳು ; ಗೌಳಿಗಿತ್ತಿ : (ಕ). [ಸಂ.]

ದುಹಿತೆ, ದುಹಿತಾರ (ನಾ). ಮಗಳು ; ಪುತ್ರಿ : "ದುಹಿತೆ - ದುಹಿತೃ = ಮಗಳು" (ತಿದ್ದ್ಯಕೋ. ೨೦) : ಆದಿಶಿವಭಕ್ತಂಗೆ ಮದುವೆಯನಾದರದಿ ನಾ ಮಾಳ್ಪೆನಲ್ಲದೆ ಈ ದುಹಿತೆಯಂ ಭವಿಗೆ ಕೊಡೆನು (ಬಸವು. ೩-೮೭) : ದುಹಿತೆಯಳ ಹರಿರಾಯನರಮನೆಗೆ ವಿಜಯದಿಂ ಕಳುಹಲ್ಕೆ ತರಳೆ ಬಂದಂ (ಗುರುಚಾ. ೩-೧೧). **ದುಹಿತಾರ** : ಅರಾದೇಶಕ್ಕೆ-ಸವಿತಾರ, ಕರ್ತಾರ . . . ದುಹಿತಾರ (ಶಮದ. ೮೫ ಪ್ರಯೋ). [<ಸಂ. ದುಹಿತೃ]

ದುಹಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಹಾಲಿನಂತೆ) ಕರೆ ; ಸುರಿಸು ; ನೀಡು : ಸ್ತನದೆ ಸರ ಸಾಮೃತವ ಕರೆಯುವ ಜನರ ಕಾಮನೆಯನ್ನು ದುಹಿಸುವ ಮುನಿಯ ಹೋಮದ ಧೇನುವನು ತನ್ನೆದುರಿನಲಿ ಕಂಡ (ರಘುವಂ. ೨-೬೧).

[ದುಹ್ (P < ಸಂ. ದುಹ್) + - ಇಸು]

ದುಹೇರ, ದುಹೇರಿ (ಗು). ೧. ಇಮ್ಮಡಿ ; ದ್ವಿಗುಣಿತ (ಕ). **ದುಹೇರಿ**: ೨. ಪ್ರತಿ ; ಸಮಾನವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳ : ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಚಳುವಳಿಯ ಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ದುಹೇರಿ ಕಾರುಭಾರು ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು (ರೂಢಿ).

[←ಮರಾ. ದುಹೇರಾ, ದುಹೇರೀ, ದುಹಿರೀ]

ದುಹೇರಿ 'ದುಹೇರ' ನೋ.

ದುಳಿರವಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಯಾ ಗ್ರಾಮದ ಚತುಸ್ಸೀಮೆಗೆ ಸಲುವ ನಂಜೆ ಪುಂಜೆ . . . ಕುಳವಡೆ ಸಾರಡೆ ದುಳಿರವಟ ಕಟಳೆವಟ ಏರಿ ಏರಿ ಬೆಲೆ ಸಂತೆ ಉಂಟಾದ ಹಲ ಉಪಾಧಿಗಳೂ ಸಹ ಸೇರ್ಸಿ ಕೊಟ್ಟೆವಾಗಿ (ಸೌಇಇ. IX-II, ೪೬೩-೮ ; 1470). [?]

△ **ದುಱ** 'ದುಱ₁' ನೋ.

ದುಱದುಱಿಸು 'ದುಱುದುಱಿಸು' ನೋ.

ದುಱ, ಜುಱ (ಕ್ರಿ). ಹೊರಚೆಲ್ಲು; ಹೊರಸೂಸು : ಇಱಿದ ನೆಲಂಗಳಿಂ ತವರ ನೆತ್ತರನಕ್ಕಿಸಲಾಱ್ದೀಗಳುಂ ದುಱತೊರೆಯುತ್ತವಿರ್ದ್ದವುವು ತೀಂಬ ಕಟಂಗಳನೆಂಟುಮಾನೆಗಳುಂ ತಳಿತಜನಪ್ಪಿನಂ ಜಯದ ಲಚ್ಚಣಗಂಬ ದೊಳುದ್ದಿಂಕೊಳುವುವು (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೧೭೦-೦೫ ; ಸು. 1160).

ದುಱಿ: ಮುರಾರಿ ಮು[೦] ಖರನಂ ಸಜ್ಜನೆ ಸೀಳ್ದಾಬಿದ ಮುನಿಸಿಂದೊಗೆ ದಾಱೆ ಪರಪೆ ಧಾತು ನಿರ್ಝರದಂತಶ್ರು[ಜ]ಳವೊಱಿತು ದುಱಿಯುತ್ತು ಮಿರ್ಪ ಧಾತ್ರಿಯುಪ್ಪುದಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೮-೩೩ ವ); ತಱಿದ ಕುಱಿಗಳ ಹೆದಿ ಯಡಗಿನ ಜುಱಿತ ರಕುತದ ಪೊಲನ ಖಂಡದ . . . ಹಜಿದೆಱಕೆಗಳ ಕಂಡಬಲೆ ಹೊಗೆಳಿದಳಡಬಳದ ವಂನೆಯ (ಕುಪ್ಪಾವಿ. ೩-೩೬). 'ತೊರೆ₂', 'ಸುರಿ₁' ಪರಾ.

ದುಱಿದುಂಬಿ 'ದುಱುದುಂಬಿ' ನೋ.

ದುಱು– (ಉಪ). ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಉಪಸರ್ಗ. 'ದುಱುದುಂಡಿ', 'ದುಱುದುಂಬಿ' ಪರಾ. [<ದುರ್‌–]

ದುಱುದುಂಡಿ, ದುರುದುಂಡಿ, ದುರ್ದುಂಡಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಕೇಡುಕು ಮಾಡುವವಳು; ದುಷ್ಟೆ: ಪಂಚಭೃಥ್ವಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಡುವರದ ಗಿಡ ಹುಟ್ಟಿತ್ತು ಆ ಗಿಡುವನೊಡದು ಒಬ್ಬ ದುಱುದುಂಡಿ ಹುಟ್ಟಿದಳು (ಕಶೀಲಶಾಂ. ೩೨-೮); ತನುಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಿಣಿ ಯಾದ ಮಾಯೆಯೆಂಬ ದುರ್ವಿಕಾರಿ ಹುಟ್ಟಿ ಆ ತನುಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿಹಳೆಂಬುದೀಗ . . . ದುಱುದುಂಡಿ ಹುಟ್ಟಿದಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕರ್ಥ (ಕೋಲಶಾಂ. ೩೨-೮ ಟೀಕು). **ದುರುದುಂಡಿ**: ೧. ಅನಿತರೊಳು ದುರು ದುಂಡಿಯ್ಯತಂದು ಪೂಜೆಗೈದಾ ಮಹಾಕಾಳಿಯಂ (ವಂಶಾಶಾ. ೬-೪೮-೪೪). **ದುರ್ದುಂಡಿ**: ೨. ಬಜಾರಿ; ಗಂಡುಬೀರಿ: ಈ ದುರ್ದುಂಡಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಲಾರೆ (ಸೀತಾಕ. ೧೧); ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಆಕೆಯನ್ನು ದುರ್ದುಂಡಿ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು (ಸನ್ನೂರು. ೮). [ದುಱು + ದುಂಡಿ₁]

ದುಱುದುಂಬ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟವನು; ನೀಚ: ದುಱುದುಂಬ ಪೊಡವಿಯವರರ ಬಸಿಱೊಳೊಗೆದು ಸುಗತಿಯ ಸೊಂಪುವಡೆಯದತ್ಯಂತ ಪಾತಕಿಯಾದ (ಕೊಟ್ಟೂಬ. ೪-೧೩೨). [<ದುಱುದುಂಬಿ]

ದುಱುದುಂಬಿ, ದುರುದುಂಬಿ₁, ದುಱಿದುಂಬಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ಗುಣ ವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ; ನೀಚ ವ್ಯಕ್ತಿ: ನಾಡ ದುಱುದುಂಬಿಯರೆಂದುದನೆಂದ ಮಂದಿರೊಳ್ ನೆಱೆದೊಡಗೂಡಿ ಕಳ್ಳಂದಿವ ದುಂಬಿಗೊತ್ತಿರನಾರಂ ಬಾರಿ ಪರ್ (ಪಂಪಾರ. ೪೬೬); ಪರಿಣತರ ನುಡಿಗಳನು ಕಿವಿಯೋಕರಿಸಿದವೋ ದುಱು ದುಂಬಿಗಳ ಬಾಹಿರರ ನುಡಿಗಳನಡಿಗಡಿಗೆ ಕುಡಿದು ತೇಗಿದವು (ಕುಪ್ಪಾಸ. ೧೦-೩); ಓರಿಯಪಟ್ಟಣದ ರಾಜ್ಯವಾಳುವ ದುಷ್ಟ ದುಱುದುಂಬಿ ನಂಜುಂಡರಾಜ . . . ಮಲೆತಿರ್ದನಾಗ (ಕಂಠವಿ. ೧೮-೩೦); ಮುಂಬಗಲ ನೆಳಲಪೋಲ್ ದುಱುದುಂಬಿಗಳೊಳ್ ಮಾಳ್ಪ ಮೈತ್ರಿ ಕುಂದುಗುಂ (ನೀತಿಮುಂ. I, ೩೩೪). ೨. ತುಂಟತನವುಳ್ಳುದಂ: ನಿನ್ನಯ ಸುಱಿ ಗುರುಳಲ್ಲವಿವೆನ್ನಯ ಮಱುಯೆಂದು ಬಂದು ತಲೆವಿಡಿದವೊಲಾ ಚೆನ್ನೆಯ ತಲೆವಿಡಿದಿರ್ದುದು ಶಾಂ ನಱುಗಂಪಿಗೆ ತುಂಬಿ ದುಱುದುಂಬಿ ಕರಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೧೧೨). ೩. ತುಂಟ: ಮಱಿಯೊಳು ಬಂದು ಮಕ್ಕಳ ಗರ್ರು ಗವ ಹಾಲುಮಱಿಯಂದು ಬಾಚ ಹಿಡಿಯಲು ಹೆಱನೂಂಕಿ ಬಳಿಕ ಕೈಯಿಂದ ಸುಲಿವನಾವ ದುಱುದುಂಬಿಯಾ ಬಾಲವಿಪ್ಪು (ನೇಮಿಶಂ. ೧೫-೧೦೮). (ಗು). ೪. ಕೆಟ್ಟಗುಣವುಳ್ಳ; ಭಂಡತನದ: ಕೆಲಬರ್ದುಱುದುಂಬಿ ಮುಂಡೆಯರ್ಮಾನೆಯಿಳಗುಳ್ಳುದಂ ತವಿಸಿ ಗಂಡರನೇಂ ಕುಱಿಮಾಡಿ ತಂದವರ್ (ಸಮ್ಯಕ್. ೯-೧೧೩); ಸಂದುಗೊಂದಿನೊಳಡಂಗಿರ್ದು ಬಱಿವೋಕರ ಕೊಲ್ವ ಕಳ್ಳ ದುಱುದುಂಬಿ ಕೊಲೆಗಂಗೆ (ರಾಜೂಕ್ಷ. ೭೪-೨). **ದುರುದುಂಬಿ₁**: ೧. ಶಿಶುಪಾಲನು ಮಹಾ ದುರುದುಂಬಿ (ರಾಜಸೂ. ೧೧). ೪. ಈ ದುರು ದುಂಬಿ ತುಂಬಿಯು ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಈಕೆಯ ಮುಖಕ್ಕೆ ಎರಗುವುದು (ಶಾಕುಂತ. ೯೦-೧೬). **ದುಱಿದುಂಬಿ**: ೫. ದುರಭಿಮಾನದ; ಹೆಮ್ಮೆಯ: ಕೆಱಪಿಲ್ಲದಿರೆ ಮುನ್ನಿನೊಂದು ದುಱಿದುಂಬಿ ಲಿಪಿಯನುಜ್ಜುಗಿ ಬರೆಸಿದೆನು (ಭರತ. ೫೪-೪೩). [ದುಱು + ತುಂಬು₂ + – ಇ₃]

ದುಱುದುಂಬಿಗ, ದುರುದುಂಬಿಗ (ನಾ). ದುಷ್ಟ; ನೀಚ; ಕೆಟ್ಟವನು; ಪುಂಡ: ನೋಟಕರು ನಿರ್ಭಯರು ಕೊನಬಿಗಳಾಟವಿಕ ದುಱುದುಂಬಿಗರು [ಶಾಕಾಂ. ಗಳು] . . . ಖಳರು ಕೂಡಿತು ಕೋಟಿಸಂಖ್ಯೆಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೫-೫-೧೫); ಡಂಬಕನು ದೌಳಿಯ ವೃಥಾ ದುಱುದುಂಬಿಗಂ . . . ಎಂದಿರದೆ ಬಂದೆ ನಂದಿ ನೆಱೆ ಪಶ್ಚಾದಿರಕ್ಕಟ ದುಃಖದುರಿಗೆಂದ (ಮುದ್ರೇಪು. ೩-೨೬). **ದುರುದುಂಬಿಗ**: ಪೆರರ ಪಡಿಮಾತನಾಡುವ ದುರುದುಂಬಿಗನೆಕ್ಕಸಿಕ್ಕನಂ (ನೀತಿಶಾ. ೮೫೬). [ದುಱುದುಂಬಿ + – ಗ₂]

ದುಱುದುಂಬಿತನ, ದುರುದುಂಬಿತನ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟ ನಡವಳಿಕೆ; ದುಷ್ಟತನ; ನೀಚತನ: ತಾನಿಲ್ಲದುದ ನೆವವನಿಕ್ಕಿ ದುಱುದುಂಬಿತನದಿ ನಿವನಂ ಕೊಲಿಸಿ (ಸಮ್ಯಕ್. ೨-೯೫); ರಾಮನ ಕೊಱಚಾಟದಿಂ ಕೊಲಿಸು ವುದು ದುಱುದುಂಬಿತನವಲ್ಲವಿದು ರಾಜಕಾರ್ಯದ ಹೊಱಗೆಯಲ್ಲೆಂದು ಪೇಳಿದನು (ಕುಂಅಾಂ. ೩೫-೩೦); ಆತನೊಳ್ ನೆಲೆಗೊಂಡ ದೈವದೊಲ ವುಮಂ, ಪಾರ್ವರ ಪರಕೆಗಳುಮನಱಿಯದೆ ದುಱುದುಂಬಿತನದಿಂ ಕೆಣಕಿ ಜಗಳಂ ತೆಗೆವುದುಂ (ಚಾವುಂ. ೦೩-೭). ೨. ತುಂಟತನ: ಮಿಸುಪ ಕರ ವೀರದ ಕದುಗೊರ್ದಿದ ದಿರಿಮುಂಗುಳ್ಗಳಂ ಮಾಸುಂಕಿ ಮುತ್ತಿ ಮುಸುರ ರೆಂದು ಮುಂಕೊಂಡು ಝೇಂಕರಿಸುತ್ತ ದುಱುದುಂಬಿತನದಿಂ ಬಂದು ಮಱಿದುಂಬಿಗೆ ಚಂಪಕಕೋರಕ ಭ್ರಾಂತಿಗೊಟ್ಟು ತೊಟ್ಟನೆ ಮುಗುಳ್ಗಿಯುಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೨-೫೯ ವ). ೩. ಅವಿವೇಕ; ದುಂಡುಹುತನ: ದುರುಳ ನೀ ದುಱುದುಂಬಿತನದಲಿ ನಿನ್ನ ಹೊಗಳಿದೊಡೆ ಗರುವ ಮಾನ್ಯರು ಮೆಚ್ಚುವರೆ (ಕುಪ್ಪಾವಿ. ೬-೧೮): ದುಱುದುಂಬಿತನದಿ ಧುರಮಂ ಮಾಳ್ಪೆನೆಂದೂರ ಪೊಱಮಟ್ಟು ತನ್ನ ಸೇನೆಯನು ಪರಬಲಕೆ ಕುಯ್ಗುಱಿ ಮಾಡಿ ನಾಡು ಬೀಡಂ ಕೆಡಿಸಿಕೊಂಡನಲ್ಲಾ ನಮ್ಮ ನೃಪತಿ (ಸಮ್ಯಕ್. ೮-೫೪): ಇಱಿದು ಮೆಱೆದು ಪೊಕ್ಕು ಪೊಱಮಡಬಲ್ಲ ಅಱಕೆಯಧಟರಿರ್ದಂತೆ ದುಱುದುಂಬಿ ತನದೊಳಿಂತಿದನೆಣಿಸುವರೇ ಕಿಱುವರೆಯದೆಳಲೆ ಮಗನೇ (ಸಮಿಶಂ. ೨೮-೩೦). **ದುರುದುಂಬಿತನ**: ೧. ಬಂದೆ ದುರುದುಂಬಿತನದ ಮಾಸನಿಯ ವಳ್ ಕುಲನಾಶಿನಿ (ರುಕ್ಮಾಂಗ. ೬-೫೬); ಅವರು ಮಕ್ಕಳ ದುರುದುಂಬಿ ತನಕ್ಕೆ ಎಡೆಕೊಟ್ಟು ಕುಟುಂಬವಿನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾಗುತ್ತಾರೆ (ಕಪಾಡ. ೨೫೬); ದುರುದುಂಬಿತನ, ಕಾಮುಕತ್ವಷ್ಟೆ, ಹಿಡಿಹೊನ್ನಾಶಿ ಈ ಗೋಡೆಗಳಾಚೆ ಮಾನವ ದೃಷ್ಟಿಯು ಇನ್ನೂ ಹರಿದಿಲ್ಲ (ರೂಪಮು. ೧೮); ಜೈಲುಗಳಲ್ಲಿ ತಾಂಡವ ವಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಘೋರದುಷ್ಕರ್ಮವನ್ನೂ ದುಷ್ಕರ್ಮಪ್ರವರ್ತಕರ ದುರು ದುಂಬಿತನವನ್ನೂ ಅವನು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡಿದ್ದನು (ಕುಸಕು. ೫೯೦). ೪. ಮಂದ; ಸೊಕ್ಕು; ಅಹಂಕಾರ: ರಾಮನನ್ನು ಬಗ್ಗು ಬಡಿಯುತ್ತೇನೆಂಬ ದುರು ದುಂಬಿತನದಿಂದ ರುದ್ರ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಧಾಳಿ ನಡೆಸಿದನು (ನಂಟುಂಠ. ೪೪); ಆದರೆ, ನಾನೀಗ ದುರುದುಂಬಿತನದ ಗಂಗನನ್ನು ಹದ ಗೊಳಿಸಲಾಗಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯದೊಳಗೇ ನುಗ್ಗುತ್ತೇನೆ (ವೀರಬಂ. ೬೫). [ದುಱುದುಂಬಿ + – ತನ]

ದುಱುದುಂಬಿನಿ (ನಾ). ದುಷ್ಟೆ; ಕೆಟ್ಟವಳು: ಕೇಡಿಯೊ ಕುಂಟಣೆಯೊ ಕುಟ್ಟಿಯೊ ನಾಡೆ ದುರ್ಗಂಧಿನಿಯೊ ದುಱುದುಂಬಿನಿಯೊ ದುರ್ಜನಿಯೊ (ಮುದ್ರೇಪು. ೬-೨೦). [< ದುಱುದುಂಬಿ]

ದುಱುದುಱನೆ (ಅ). ವೇಗವಾಗಿ; ದುರುದುರು ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಇಱಿದೆಚ್ಚು ಕಡಿವಲ್ಲಿ ಹೊಡವಲ್ಲಿ ಸೀಳ್ವಲ್ಲಿ ದುಱುದುಱನೆ ನೆತ್ತರುಗೆ (ವೀಕ್ಷ್ಪು. ೨-೧೧-೬). 'ದುರುದುರನೆ' ಪರಾ. [ದುಱುದುಱು + – ಅನೆ₁]

ದುಱುದುಱಿಸು, ಜುಱುಜುಱಿಸು, ದುರುದುರಿಸು₁, ದುಱಿದುಱಿಸು (ಕ್ರಿ). (ನೊರೆ ಸಹಿತವಾಗಿ) ಧಾರೆಯಾಗಿ ಸುರಿ; ಒಂದೇ ಸಮನೆ ಸ್ರವಿಸು; ಬಳಬಳನೆ ಸುರಿ: ಕೋಣನ ಮುಱಿದಲೆಯ ಮಿಸಲಿನ

ರಕುತದ ದುಱುದುಱುಪ ದಂಡೆಯುಲಿ ಕಲಸಿದ ಕೂಳ ಮುದ್ದೆಗಳ (ಶಾಬ್ಯಾ.ಳ. ೮-೮) ; ದುಱುದುಱುಪ ನೆತ್ತರ ನಿಹಾರದ ವೈಯ ಸಡಲಿದ ಕೈಯ ಬಿಲುಸರಳ ಅರಸಸನು ಕಂಡಳಲಿದರು (ಶಾಬ್ಯಾ.ಳ. ೧೧-೩೩): ದ ಱುದುಱುವ ತಲೆ ಏದುಳ ಹಱುಗರುಳ ನೆಣವಸೆಯು ಮೂಳೆಯು ಮುಱುಕಂಗಳ ಕಡಿಖಂಡಮಯವಾಯ್ತು ಖಳಚತುರಂಗ (ಶಬ್ಯಾದ್ಯೋ.೧೮ ೩೩): ಮುಱುದ ಮೂಳೆಗಳಿಂ ಸುಭಟರ ದುಱುದುಱುಸುವ ಗಾಯಗಳಿಂದಾ ರಣ ಧರಿ ದುದು ಭೀಕರವಡೆದು (ಕುಡಾಸಾಂ. ೧೨-೮೦). ದುಱುದುಱಿಸು: ಆ ಕುವಾರ ಶರಾಘಿವರುಷದಲಿ ದುಱುದುಱುವ ಕರುಳಗಳ ಖಂಡದ ಹಱದೊಗಲ ತೊಡೆ ತೋಳ್ಗಳಲಿ ಹದ್ದೊಱಗಳೀದವು (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೮೬-೮) ; ದುಱು ದುಱುಪ ಕೀವು ನೆತ್ತರ್ಗೆಱಗುತ ಝುವ್ಮೆಂದು ಮೊರೆವ ನೊಳವಿಗೆ (ವೃಷವಿ. ೩೮-೧೨೪). ದುರುದುರಿಸು : ಗುರುಗುರಿಸುವ ಜೀವದೊಡಲೊಳು ದುರುದುರಿಸುತಿಹ ರಕುತವಾಯುದಿಂ ಮೆರದುದೈ ರಣಭೂಮಿ (ವೀವೀಕು. ೩-೧೪): ದುಱುದುಱಿಸು : ದುಱುದುಱುವ ರಕುತದ ಕಾಲುವೆಯೊಳುಱ ತೇಲಿದುವು ಹಯರಾವ್ಯರಟ್ಟೆಗಳು (ಮೃಡಾಶಾ. ೪-೪೯): ದುಱುದುಱಿಪ ನೆತ್ತರಿನ ಕೋಡಿಯರದೊತ್ತರಿಸಿ ಸುತ್ತುವರಿಯೆ . . . ಬೆಂಬತ್ತಿದರ್ ದಾನವರನೆತ್ತಿದಾಯುಧಗಳಿಂದೆ (ಜಲಕು. ೪೪-೫೦).

[ದುಱು ದುಱು + -ಇಸು₂]

ದುಱುದುಱು (ನಾ). (ದ್ರವಪದಾರ್ಥಗಳು ಸುರಿಯುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ) ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ದುಱುದುಱೆಂದು ನೆತ್ತರುಱ ಶಾಕಿನಿಗಳ್ಗಳಿ ಬಾಯ್ಗಳನೊಡ್ಡಿ ಬಿಸಿನೆತ್ತರ ಜುಟ್ಟೆಂದು ಪೀರಿಯಾನಂದಿಸುತ ನಲಿದು ಫಱಫಱೆಂದು ತೇಗಿದ ವು (ಜೀರವ. ೪-೧೩); ದುಱುದುಱೆಂದು ನೆತ್ತರುಗೆ ಕುಕಿಲಿರಿದು ಭೂತಂಗಳಯ್ದೆ ಬಾಯೊಡ್ಡಿ ನಲಿದು . . . ಫಱೆಂದು ತೇಗಿ ಪರಸಿದವು ಶಿವದೂತರಂ (ವೀಕ್ಕೃ. ೨-೬-೪೮).

ದುಱುದುಱುದಿನ್ 'ತುಱುತುಱುತಿನ್' ನೋ.

△ದುಱುಸು 'ದುರಂಸು₁' ನೋ.

ದೂ 'ದು' ನೋ.

ದೂಂಟಿಕ್ಕು, ದೂಟಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮೇಲಕ್ಕೆ ನೆಗೆ; ಜಿಗಿ: ಭರದಿಂ ಬಂದೆನ್ನ ಮೇಗಾಲ್ಗಳನವಳಡಿಯಿಂ ಮೆಟ್ಟಿ ದೂಂಟಿಕ್ಕಿ . . . ತಾವಾ ಧರವುಂ ತತ್ಕಾಂತ ಪೆಂಪಿಂ ಮುಗುಟ್ಟು ಮುಗುದ್ದವಳೇ ಚುಂಬನು ಗೆಯ್ವಳಾಗಳ್ (ದಕಳ. ೦೦-೯೬); ಮರಳಿ ಕುಂಟುತ್ತೆ ದೂಂಟಿಕ್ಕಿ ನಡೆಯುತಿತ್ತುಮ್ಮೆ ಕರದೊಳಗೆ ಲೇಖ್ಯಮಂ ಪಿಡಿದೆತ್ತಿಕೊಂಡು (ಅರಾಕ. ೬-೧೭). ದೂಟಿಕ್ಕು : ೧. ಉರದೊಳ್ ಪೆರ್ವೊಲೆ ನಿಂದು ವಿಳ್ಳಿಸೆ ಭುಜಾಮೂಲಂಗಳ ಸ್ಥಾನದೊಳ್ ಬೆರಸಲ್ ಪೆರ್ದೊಡೆ ನೀಳ್ದು ಕೂಡೆ ನಿಮಿರಲ್ ದೂಟಿಕ್ಕಿತಾಂ ನೀಳ್ಕೆ ಸೌಂದರಿಯೊರ್ವಳ್ ಕಡುನೀಡಿ ಮೇಲೆ ನೆಳತೋಳಂ ಚಂಚಳಂಬೆತ್ತ ನುಣ್ಚರಲಿಂ ಪೂದಿಱುವುತ್ತವಿರ್ದಳೊಲವಿಂ ದೊಂದುಚ್ಚಶಾಖಾಗ್ರದೊಳ್ (ಶಾರಕು. ೧೪-೬೩). ೨. ತಳ್ಳು ; ದೂಡು; ಸರಿಸು: ತರಳತನದಲಿ ತಾನು ಮಾಡಿದ ದುರುಳತೆಯ ದೂಟಿಕ್ಕಿ ನಿಮ್ಮಯ ಹಿರಿಯತನವನು ಮೆಱುವುದು (ತೊರಣಾ. ೬-೨೪-೬೭) ; ನಿನ್ನ ನಂದನಂ ದುರುಳತನದಿಂ ನಿಮ್ಮ ದೂಟಿಕ್ಕಿ ಹಿರಿಯರಂ ಕುರುಡನಂ ನಂಬಿ ಕುರುಡುದಲಿಡವಿಯಂ ಪೊಕ್ಕಪೊಲಾದ (ಕುರುಣಗ. ೭೦-೬) ; ಗುರು ಭೀಷ್ಮ ವಿದುರಾದಿಗಳ್ನುಡಿಯ ದೂಟಿಕ್ಕಿ ದುರುಳರ ಕುಯುಕ್ತಿಗಂ ಮೈಗೊಟ್ಟು ಕೆಟ್ಟು ಪೊರದೆಗದು ಪೋಪಾಗಳೀಗಾರುಂಟು (ಕುರುಂಗ. ೭೩-೫೪) ; ನಮ್ಮ ಪಾಂಡವರೆಂಬ ಪ್ರೀತಿಯ ಸೊಮ್ಮ ನಾವು ಸುರಿದರೆ ಕೌರವ ಕರ್ಮಿಗಳುಚಿತವ ನೆನವನಂದೇ ಹೊರಗೆ ದೂಟಿಕ್ಕಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಮುನಿದರಿಯದ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದವರೊಡನೆ ವೆರವಿಗಧರ್ಮವಿಡಿದೈತಂದ ಕೌರವನಲ್ಲಿ ತೋರಿಂದ (ಕೃಷ್ಣಾ.ಳ. ೨೮-೪೦). [ದೂಂಟು₁ + ಇಕ್ಕು₂]

ದೂಂಟಿಸು, ದೂಟಿಸು, ದೂಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹಾರುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಜಗಿಸು ; ಚಿಮ್ಮಿಸು : ಎಂಟು ಶಿರವನೀವನೇಟೊಡಲಾತಂಗೆಂದುಂಟ ಮಾನಸದಿ ಮಂತ್ರವನೂ ದೂಂಟಿಸುತವೆ ತನ್ನ ಕಂಠವರಿಯಲು ಶ್ರೀ ಕಂಠ ಹೋ ಪುರೆ ಸಾಕು ನಿಲ್ಲು ಎನುತ (ಭೈರವೇ. ೧-೨೬೪). ದೂಟಿಸು : ೧. ಉಚ್ಚದಿರು ದೋರ್ವಳತಟಾಕದ ಮುಚ್ಚುದೊಂಬನು ನಮ್ಮ ಮುಂದೆನು ತೆಚ್ಚು ಗಗನಕೆ ದೂಟಿಸಿದ[ಪಾಠಾಂ. ದನು] ದೂಷಣನ ಮಸ್ತಕವ (ತೊರಣಾ. ೩-೬-೧೪). ೨. ನಾಶಪಡಿಸು ; ಇಲ್ಲವಾಗಿಸು: ಭಕ್ತಜನ ಹೃದಯಾಂಧ ಕಾರವುಂ ದೂಟಿಸಲು ಬಲದ ಕೈಯೊಳಗೆ ಚಕ್ರಾದಿತ್ಯನಂ ಧರಿಸಿ ರಾಜಿಸುತಿಹ (ಅರ್ಜುವಿ. ೦-೮೩) ; ತಾಟಕಿಯಾಟವುಂ ಕಣೆಯೊಂದರಿಂದ ದೂಟಿಸಿದನು ರಾಮಾ (ಸಂರಾಘಾ. ೧೭). ದೂಡಿಸು : ೩. ಮುಂದಕ್ಕೆ ಬರು ; ಚಾಚು: ದೂಡಿಪ ಬೆಳಗಾಯಿ ಬೊಗರಿಮೊಲೆಯ ಚೆಲ್ವ ಗಾಡಿಕಾತಿಯರ್ಕೆದಿದರು (ಕಂಶವಿ. ೯-೮೦) ; ಒಡಿತು ತವದೊಡ್ಡು ಪಾಡಿದೊ ಕೋಗಿಲೆ ದೂಡಿಸಿ ಅಂಬುಜವರಳ್ದೊ (ಪೂಜ್ಯಕ. ೭).

ದೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು = ನೂಕಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ಹೊರಗೆ ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ದೂಡಿಸಿಕೊಂಡ ಮನುಷ್ಯ ಹೇಡಿಗಿಂತ ಕಡೆ (ಗಾದೆ) ; ದೂಡಿಸಿಕೊಂಡವನಿಗೆ ನಾಡಿನ ಗೊಡವೆ ಯಾಕೆ ? (ಗಾದೆ). [ದೂಂಟು₁ + -ಇಸು₂]

ದೂಂಟು₁, ದೂಟು₁, ದೂಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಒಂದೇ ಕಾಲಿನಿಂದ ನಡೆ ; ಒಂಟಿಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಡೆ ; ಕುಂಟುನಡೆ ; ಕುಂಟು : "ದೂಂಟು – ಏಕಪಾದ ಗತೌ" (ಶಮಧಾ) ; ನಿತ್ಯಬಂದುಗೆ–ಬೆಡಂಗು, ಕಡಂಗು . . . ದಾಂಟು, ದೂಂಟು (ಶಮದ. ೩೭ ಪ್ರಯೋ) ; ದಾಂಟು, ದೂಂಟು (ಕಬ್ಬಾಸು. ೮೦ ಪ್ರಯೋ) ೨. ಹಾರಾಡು ; ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡು, – ಸುತ್ತಾಡು : ನವಸಹಕಾರನೊಳ್ ನೆರೆದ ವಲ್ಲಿಗೆ ಸಲ್ಲಳ ತಾರಹಾರದಂತೆವೊಲಿರೆ ಮೊಲ್ಲೆ ಮೊಗ್ಗರಿಸೆ ಕಂಪನಲಂಪಿನೊಳೀಂಟ ದೂಂಟುವಾಡುವ ಮುಱಿದುಂಬಿ ಮಾಲೆ ತಳಿರೊಳ್ ತಡವಾಯ್ತುದೆ ಝುಂಕೃತಂ ತುಳುಂಕುವ ನೆವದಿಂದೆ ಜೇವೊಡೆದು ನೋಡಿದನಂಗಜನಿಕ್ಷುಚಾಪಮಂ (ಅನಂಪು. ೭-೯). ದೂಟು₁ : ೩. ಹಾರು ; ಚಿಮ್ಮು : ದೂಟ ಬಿದ್ದವು ಸೀಸಕವು ಶತಕೋಟ ಘಾಯದ ಘಟನೆಯೊಳು ಶತಕೋಟ ಘಾಯಕೆ ಸಿಡಿದ ಹೇಮಾಚಳದ ತುದಿಯಂತೆ (ಕೃಷ್ಣಾಗ. ೭-೧೨). ೪. ಹಾರಿಸು ; ಚಿಮ್ಮಿಸು : ದೂಟಿ ಮಸ್ತಕವಭ್ರ ಕಟ್ಟುದು ಕೂಟದಲಿ (ತೊರಣಾ. ೩-೬-೧೯). ೫. ನೂಕು; ದಬ್ಬು; ತಳ್ಳು. ೬. ನಿವಾರಿಸು ; ದೂರಮಾಡು : ಪದಧೂಳಿಯಲಿ ದೂಟಿದನಹಲ್ಯಾ ಸತಿಯ ದುಷ್ಕೃತವ (ತೊರಣಾ. ೧-೨-೨೦) ; ದೂಡಿದಳು ಲಜ್ಜೆಯನು ಮೂರ್ಛೆಯ ಧಾಟಿಯಲಿ ಧೃತಿಗೆಟ್ಟಳು . . . ತರಳಾಕ್ಷಿ (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೩೮-೨೪). ೭. ಅಲುಗಾಡು; ಕಂಪಿಸು; ತೂಗಾಡು; ಏರುಪೇರಾಗು: ಕೋಟಿಸಂಖ್ಯೆಯ ಬಲದ ಮಿಕ್ಕಿನ ಕೋಟಿಸಂಖ್ಯೆಯ ಯೂಥಪರು ಧರೆ ದೂಟಲಂಬುಧಿ ಮಿಾಟಲು . . . ತೋಱಿಸಿದರೀ ಪರಿಪಾಟಿಯಲಿ . . . ಗಣನೆಯಿಲ್ಲದ ರಾಮಸೈನಿಕವ (ತೊರಣಾ. ೪-೬-೩೩). ದೂಡು : ೫. ತೊಟ್ಟಗೆ ವಿಭು ಸಾಯೆ ಪೊಯ್ದು ಕಿವಿಯಂ ಓಂದಿ ದೂಡಲೊಡರ್ಚ ಬಂದನೇ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೬೩) ; ದಶಕಂಠ . . . ದೂಡಿಬಿಟ್ಟನು ತಮ್ಮ ವಿಭೀಷಣನ (ಕೌಶಿರಾ. ೧೪ ಪಲ್ಲವಿ) ; ಚೇದಿಭೂಪತಿ ದಂತವಕ್ತ್ರರು ವಿಪ್ರ ಶಾಪದಲಿ ಆದರೀ ಪರಿ ವಿಷ್ಣುಪದದಿಂ ದೂಡಿದುದು ನಿಜಕರ್ಮಗತಿ (ನಿಘಾಗ. ೭-೧-೨೩); ಈ ಸಣ್ಣ ಮಗುವ ದೂಡುವರಲ್ಲೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ (ಅಭಿಅ. ೮) ; ಬಳಿಕಿತ್ತ ಮಲ್ಲಮ್ಮನಂ ದೂಡಿ ತಾವುಣ್ಣಲೆಳಸುತೊಳಪೊಕ್ಕು ನೋಡಲ್ ಬೋನ ಕಜ್ಜಾಯ ಉಳಿಯದೆಲ್ಲವಡಂಗಿ ಪೋಗಿತ್ತು (ಮಲ್ಲಕ. ೭-೨) ; ಬೆಳಕು ಕತ್ತಲೆಯ ಎರಡು ಗೋಲಗಳು ಒಂದನೊಂದು ದೂಡೆ (ಅರಳು. ೨೨೮-೨೦) ; ಎರಡು ಗಂಟೆ ಕಾಲ ನಿದ್ದೆ ಮಾಡದೆ ಅತ್ತಿತ್ತ ಹೊರಳಿ ಸಮಯ ದೂಡಿದರು (ಕಾವೇಶಿ. ೧೭೦) ; ಕಂಡವರ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಬಾವೀಲಿ

ದೂಡಿ, ಅಳಾ ನೋಡಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ೭. ಸಖಿ, ಮುನ್ನಿನ ಸಖ್ಯವು ಸಾರ್ಥಕವೆ ಸುಖಕಾಲದಿ ಸಖಿಯರ ದೂಡುವರೆ (ವಿಜಯಗೀ. ೭೮-೪). ೮. (ಹಳ್ಳಿ, ಜಾತಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ) ಹೊರಗೆ ಹಾಕು,- ಬಹಿಷ್ಕರಿಸು: "ದೂಡು-ಹೊರಗೆ ಹಾಕು" (ಜಾನಕೋ. ೭).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತೂಣ್ಱು; ತುಳು. ದೂಡು; ಕೊತ. ದುಡ್, ದಡಿ; ತೆಲು. ದೂಂಟು]

ದೂಂಟು₂, ದೂಟು₂ (ನಾ). ಹೆಜ್ಜೆ; ಅಡಿ (?): ಎಡೆಯೊಳ್ ದೂಂಟಂದೆ ದೂಂಟಂಗೆ ಪೆರ್ವಜೆಯಂ ಪೊಯ್ವ ಕಿಲಕ್ಕೆ ನಾಣ್ಚಿ ತಲೆಗುತ್ತಿರ್ಪಾಕೆಯೇಂ ಜೋಡೆಯೋ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೮೩). ದೂಟು₂: ದೂಟಂದೆ ದೂಟಂಗೆ ಮರವಟ್ಟುವಾ ಮುದುಕಿ ತೊಟ್ಟ ನೋಂಪಿಯ ಬಲ್ಮೆಯೂರೆಗೋಲಂ ನೆವ್ಮಿ ಸಂಚಲಿಸಿದಳೊ ರಾಮನಂ ಕರೆದೊರಲಿ, ಕರೆದು ಕೂಗಿ (ಶ್ರೀರಾಮಪು. ೧೫೩-೫೪); ಈ ಇದಂ 'ದಾಂಟಂದೆ ದಾಂಟೆಂಗೆ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ? [<ದೂಂಟು₁]

ದೂಂದು (ನಾ). ಮನಸ್ಸಿನ ಅನಿರ್ಧಾರ (?): ಮನವೊಸೆದಿತ್ತು ದೂಣ್ದರದೆ ಭೂಮಿಯನಿತ್ತು (ದೊಂಕಕಾ. ೧೯೪೫, ಬಂಕಾಪುರ. ೧೧-೩೩; ?).

[<ದೂಂಟು₁ ?]

ದೂಕೀಲ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ (?): ಮಣಿಹಾರ ಕಾಂಚಿ ಯನಿಟ್ಟುಯಿಟ್ಟು ದೂಕೀಲ ನೀವಾರಿಗಳನಿಟ್ಟನಾಗಮನೆಲೆಯನರಿದು ಕೈಗೋಣ್ಣಳಿಶ್ರಿ ಸಾರಿದರು (ಜಿನಮು. ೩-೫). [?]

ದೂಕು, ದೂಗು (ಕ್ರಿ). ದೂಡು; ದಬ್ಬು; ತಳ್ಳು: ಸಾವಿತ್ರಿ ಎರಡು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಕುಮುದಮ್ಮ ರಂಗಮ್ಮ ಇವರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಬಾಳು ದೂಕಬೇಕಾಯಿತು (ಶಾಯಿಕ. ೧೫೦). ದೂಗು: ತನ್ನ ತಾನೆ ದುಂಬಾಲ ಬಿದ್ದ ಕವಿನೆರಳ ದೂಗು ನೂಗು (ಅರಳು. ೩೫೫-೧೦). 'ನೂಂಕು₁' ಪರಾ.

[ದೇ. ೫ ತೆಲು. ದೂಂಕು = ಹಾರು, ನೆಗೆ]

ದೂಗ 'ದುಗ' ನೋ.

ದೂಗರುವ (ನಾ). ಇಮ್ಮಡಿ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನು (?): ಪಂಪರಿಯ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ಕೌಶಲಗಳ ದೂಗರುವ ತೋರಿದಂ (ತುರಂಗ. ೧೧-೩೮).

[ದೂ (<ದು) + ಗರುವ₂]

ದೂಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ದಬ್ಬು; ತಳ್ಳು; ನಂಗ್ಗಿಸು: ಮಧ್ಯಮರು ಪುಢಾರಿತನದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನೋ ದೂಗಿಸಿ ಕಪಟಸಾಕ್ಷಿತ್ವದ ತಾಟಸ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅವರು ವ್ಯಾಪಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ... ವಾಡಿಕೆಯದೇ ಆಗಿದೆ (ಪಂಚಪಂ. ೭ ಮುನ್ನುಡಿ). 'ನೂಂಕಿಸು' ಪರಾ. [ದೂಗು (<ದೂಕು) + -ಇಸು₂]

ದೂಗು 'ದೂಕು' ನೋ.

ದೂಜಾವ 'ದುಜಾವ' ನೋ.

ದೂಟಾಡು (ಕ್ರಿ). ಅಲುಗಾಡು; ಅಲ್ಲಾಡು. 'ದೂಟಾಡಿಸು' ಪರಾ.

[ದೂಟು₁ (<ದೂಂಟು₁) + ಆಡು₁]

ದೂಟಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. "ಹಾರಾಡಿಸು; ಚಿಮ್ಮಾಡು" (ಶ್ರಬ್ದ). ೨. ಅಲುಗಾಡಿಸು; ಅಲ್ಲಾಡಿಸು; ತೂಗಾಡಿಸು: ಮೇರುಶೈಲವಂ ದೂಟಾಡಿಸಿತು ರಾಶಿ ತಾರಾಗ್ರಹಂಗಳಂ ತಾಟಾಡಿಸಿತು ಹನುಮನಬ್ಬರಣೆ (ಕೃಮಿಭಾ. ೦೩-೪೩); ಮರುತನೆಡೆಯಾಟವೇಂ ಗಿರಿವರನ ದೂಟಾಡಿಸಲು ಬಲ್ಲುದೆ (ದಿಲೀಪ. ೨-೩೩); ಬಾಡ ದೂಟಾಡಿಸಿ, ತಲೆ ತಾಟಾಡಿಸಿ, ಗುಡಿಸಿಲ ವಾಡನು ಹುಲುಹುಲುವಾಡಿಸಿ ಬಂತೈ! ಬಂತೈ (ಕಿಚಿಪು. ೨೮-೫).

[ದೂಟಾಡು + -ಇಸು₂]

ದೂಟಕ್ಕು 'ದೂಂಟಕ್ಕು' ನೋ.

ದೂಟಿಸು 'ದೂಂಟಿಸು' ನೋ.

ದೂಟು₁ 'ದೂಂಟು₁' ನೋ.

ದೂಟು₂ 'ದೂಂಟು₂' ನೋ.

ದೂಡಿಸು 'ದೂಂಟಿಸು' ನೋ.

ದೂಡು 'ದೂಂಟು₁' ನೋ.

ದೂಡುಗಾಡಿ (ನಾ). ತಳ್ಳುಬಂಡಿ; ತಳ್ಳುಗಾಡಿ: "ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ದೂಡಿಕೊಂಡು ಒಯ್ಯುವ ಗಾಡಿ" (ಕಸಾ.ಶಕೋ. ೪೯೪).

[ದೂಡು (<ದೂಂಟು₁) + ಗಾಡಿ₃]

ದೂತ (ನಾ). ೧. ಸುದ್ದಿ ಅಥವಾ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು; ಓಲೆಕಾರ: "ಲೇಖವಾಹಂ ದೂತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೦-೫೮); "ದೂತನೆನೆ ಪೋಗಿ ಪೇಳುವನೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೩-೨೪): ದೂತಂ ದಕ್ಷನ ವಾರ್ತೆಯಂ ನುಡಿದು ಮೇಗಂ ನೋಟ್ಬಡಿಲ್ಲೆಂಗೆ ತದ್ದೂತಂ ನಿಶ್ಚಯ ಕಾರ್ಯಮಂ ನುಡಿಯುತುಂ ತನ್ನಂಗಮಂ ಮುಟ್ಟದಂತಾ ಶಾಣಂ ಘಣ ದಕ್ಷಮೆಂಗೆ (ರಾಜಶೇಖ. ೧೧-೬೬); ಉಳಿದ ಚತುರಾಂಬುಧಿವೃತಾ ಭೂತಳದ ಭೂಪಾಲರಿಗೆ ದೂತರ ಕಳುಹಿದನು (ಕುಮರರಾ. ೧-೭-೧೧). ೨. ರಾಯಭಾರಿ; ನಿಯೋಗಿ: ಇನಿತೊಂದು ನುಡಿದ ಬಲ್ಮೆಯ ನಿನಗಿಲ್ಲ ದೊಡೇಕೆ ನಿನ್ನನಾಳ್ದಂ ನಿನ್ನಂ ಮನವೊಲ್ದು ನಟ್ಟಿಯುಟ್ಟಿದನನಾತುಳಂ ದೂತನಿಂತು ನುಡಿಯಲ್ವೇಟ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೬೫); ಎಟ್ಕೋ ಗು ದೂತನಪ್ಪನ ಬೆಟ್ಟನ ನುಡಿಗೇಳ್ಕೆ ಮುಳಿಯಲಾಗದು (ಪಂಪಭಾ. ೯-೫೮); ದೂತನನಟ್ಟುವುದೆಂತುಂ ನೀತಿಯು (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೧-೨೪); ದೂತಂಗೋಲಗದೊಳ್ ಪೆರ್ಮಾತಂ ಮಂಗಳಿಂದೆ ನುಡಿಯುವೆಡೆಯಲ್ಲಿದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೦-೧೧೧); ದೂತಂ ಸಂಗರವಂ ನಿರೂಪಿಸೆ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೨-೯೦); ಎರಡಕ್ಕಂ ಸಲ್ವಂತಿರೆ ಸರನಾಥಂಗುಸಿರ್ದೆ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿನುಡಿಯುಂ ಸರಿಯಪ್ಪುದನೆರಡಕ್ಕಂ ಪರಿಣತವಂತಿ ದೂತನಿಂತು ನುಡಿಯಲವೇಟ್ಕುಂ (ಸುಕುಸು. ೬೩-೮೩); ಬಂದ ದೊತನ ಕೊಲುವನರಸೇ ... ಶಾನೊಂದು ಹುಲುಗಟಿ ವೀರನನು ಬೇಹಿಂಗೆ ಕಳುಹುವರೇ (ಕಾಶೀಂ. ೧೧-೫೩). ೩. ಸಂಧಾನ ಕೂಡಿಸುವವನು; ಮಧ್ಯಸ್ಥ. ೪. ಸೇವಕ; ಆಳು: ಮನೋಜ ವಸಂತರಾ ಖಳನ ಬೆಸನ ಮಾಡುವ ದೂತರೀ ರವಿ ಶಶಿಗಳೊಪ್ಪುವ ದೀವಟಿಗರು (ಕುಮಾರರಾ. ೧-೮-೬೩); ನಿನ್ನ ಬಳಿ ಒಬ್ಬ ಸಿಪಾಯಿ ದೂತ ಇರುವನಲ್ಲವೇ? (ಶಾಲಿನಾ. ೬೪). [ಸಂ.]

ದೂತಕಾರ್ಯ (ನಾ). ರಾಯಭಾರಿಯ ಕೆಲಸ: ಮುರಾಂತಕನಂತಪ್ಪವಂ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಂ ದೂತಕಾರ್ಯಕ್ಕಟ್ಟಿದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨೪೮-೮).

[ದೂತ + ಕಾರ್ಯ]

ದೂತಿಕೆ (ನಾ). ಸೇವಕಿ: ಇತ್ತ ಪುತ್ರೋದಯದ ಶುಭವಾರ್ತೆಯಾ ಬಂದೋರ್ವ ದೂತಕೆಯು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಯಂಗೆ ಪೊಂದಿಸುತ ನಿಂದು ಸೂಚಿಸೆ (ನವಪಕೋ. ೧೧-೨೨); ಶ್ರೀವೃಷಾದೇವಿಯರುಯಿದನರಿದು ಶಕಿತ ಭೂಜದ ನೆಳಲೊಳಂ ನಿಂತು ದೂತಿಕೆಯರಂ ಕಳುಹೆ (ನವಪಕೋ. ೨೪-೪೯).

[<ಸಂ. ದೂತಿಕಾ]

ದೂತಟ್ಟು 'ದೂದಟ್ಟು' ನೋ.

ದೂತತನ (ನಾ). = ದೂತತ್ವ: (*). [ದೂತ + -ತನ]

ದೂತತ್ವ (ನಾ). ರಾಯಭಾರ ಮಾಡುವಿಕೆ; ದೂತ್ಯ: ಸಾಂಗವಾದುದು ನರಪತಿಯ ದೂತತ್ವವಿನ್ನೀಶ್ವರನು ಪಾದಲ್ಲನಗನುತ ಹಿಗ್ಗಿದನು ಹರುಷದಲಿ (ಕುಮಾರರಾ. ೫-೩-೨೭); ಮೆಲ್ಲಗೆ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ 'ನಿನ್ನ ತಂಗಿಯುಸಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಹೇಳು' ಎಂದನು. ದೂತತ್ವವೆ ಸಿದ್ಧಿಸಿತು (ಮಾರಮಸ. ೨೬೮).

[ಸಂ.]

ದೂತಮುಖ್ಯ (ನಾ). ರಾಯಭಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನಂ,-ಪ್ರಮುಖ ನಾದವನಂ: ಚತುರವಚನರಚನಾಪ್ರಪಂಚಕಂಚುಕಿತ ರೋಮಾಂಚಕಂಚು ಸಭಾಜನಶರೀರನುಮಪ್ಪ ದೂತಮುಖ್ಯನನಟ್ಟಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೫೦ ವ);

ನೀತಿನಿರತನುಮಾಕಾರವಂತನುಂ ವಚನಚತುರನುಮಪ್ಪುದ್ದವನೆಂಬ ದೂತಮುಖ್ಯನನಟ್ಟಿದೊಡೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೧೮. ವ); ಧೃಷ್ಟಂ ಪರವಕ್ರೋಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಂ ನಿಶ್ಶಂಕನನ್ವಿತಂ ನಯನಿಪುಣಂ ಸ್ಪಷ್ಟ ಪರಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥನೆನಿಪ್ಪ ದೂತಮುಖ್ಯನನಾಗಳ್ ಕರೆದು (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೨-೫೦).

[ದೂತ + ಮುಖ್ಯ]

ದೂತಯ 'ದಾತಯಂ' ನೋ.

ದೂತಲಕ್ಷಣ (ನಾ). ರಾಯಭಾರಿಯು ಹೊಂದಿರಬೇಕಾದ ಲಕ್ಷಣ,- ವಿಶಿಷ್ಟ ಗುಣ : (೬). 'ದೂತಾಂಗ' ಪರಾ. [ದೂತ + ಲಕ್ಷಣ]

ದೂತವಚನ (ನಾ). ರಾಯಭಾರಿಯ ಮಾತು; ದೂತನ ನುಡಿ: ಬಾಹುಬಲಿಕುಮಾರಂ ದೂತವಚನಾಕರ್ಣನೋದೀರ್ಣ ಕ್ರೋಧೋದ್ಗಚ್ಛದಚ್ಛೇದ ಜಳಸ್ವೇದಧಾರಾಸಾರಭೀಕರಾಲೋಹಿತ ಕಪೋಳತಳಮುಂ ... ಭೀಷಣಾರುಣಗಂಡಸ್ಥಳಮುಮಪ್ಪ ಗಂಧಸಿಂಧುರೇಂದ್ರಮನನುಕರಿಸಿ (ಆದಿಪು.೧೪-೬೩ ವ).

[ದೂತ + ವಚನ]

ದೂತಸಂಪ್ರೇಷಣ (ನಾ). ವಾರ್ತಾವಾಹಕನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವುದು; ದೂತನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವುದು : ಆಕೆ ನಿನಗನುರಕ್ತೆ ವಿರಕ್ತೆಯುಂಬುದಂ ದೂತಸಂಪ್ರೇಷಣದಿನಱಿದನುರಕ್ತೆ ಯಪ್ಪೊಡೇಕಾನುಮೊಂದು ಪಾಯದಿಂ ತಪ್ಪದು ವಿರಕ್ತೆಯಪ್ಪೊಡಾಕೆಯಂ ಬಲ್ಲಾಳ್ತನದಿಂ ತಪ್ಪದುಮೆನೆ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩೦೨). [ಸಂ.]

ದೂತಾಂಗ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮಿ] ದೂತಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಭಾಗ; ರಾಯಭಾರಿಯು ಹೊಂದಿರಬೇಕಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳ ವಿವರಣೆ; ಅಷ್ಟಾದಶ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸ್ವೈರನಾದೇಯಸ್ವರೂಪಂ ಪರನೃಪವಸುಧಾಂತಾಕುಳಜ್ಞಂ ಸದೃಷ್ಟಾಂತರವಾಕ್ಯಂ ಸಾಮಭೇದಾದ್ಯತಿಶಯವಿದಸಗ್ರಾಮ್ಯವೇಷಂ ಸಭಾಭ್ಯಂತರ ನಿಶ್ಶಂಕಂ ಪರಾಶೇಂಗಿತವಿದನೆನಿಪಂ ದೂತನೆಂದಿಂತು ಧಾತ್ರೀಶ್ವರ ಕಾರ್ಯೋದ್ಯೋಗಿಗಳ್ ಬಿತ್ತರಿಪ ಕವಿಗಳಿಂ ಖ್ಯಾತ ದೂತಾಂಗವಕ್ಕುಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೬-೧); ೭ ರಾಯಭಾರಿಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವರಣೆ; ರಾಯಭಾರಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಸ್ಥಿರತೆ, ಔದಾರ್ಯ, ಶತ್ರುರಾಜ್ಯದ ಒಳಗಿನ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಿಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತಸಹಿತವಾಗಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡುವ ಚಾತುರ್ಯ, ಚತುರೋಪಾಯಗಳ ಆಳವಾದ ಜ್ಞಾನ, ನಾಗರಿಕವಾದ ವೇಷಭೂಷಣ, ಮಹಾಸಭೆಗಳ ನಡುವೆ ನಿಶ್ಚಂಚಲವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ, ಇತರ ರಾಜರ ಅಂತರಂಗದ ಉದ್ದೇಶಗ್ರಹಣಶಕ್ತಿ, ಸಹಜಪ್ರಜ್ಞೆ, ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳ ಜ್ಞಾನ, ದಕ್ಷತೆ, ನೋಟದಿಂದಲೇ ಇತರರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ, ಕೋಪರಾಹಿತ್ಯ ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ಇದ್ದರೆ ಅಂತಹವನನ್ನು ನಿಜವಾದ ದೂತನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಹದಿನೆಂಟು ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ವರ್ಣನೆಯೂ ಒಂದು. ಅದನ್ನು ದೂತಾಂಗವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. [ದೂತ + ಅಂಗ]

ದೂತಾವಾಸ (ನಾ). ರಾಯಭಾರಿಯ ವಾಸಸ್ಥಾನ; ನಿಯೋಗಿಯ ಮನೆ : ಮಾಸ್ಕೋದಲ್ಲಿರುವ ಅಮೆರಿಕ ದೂತಾವಾಸದ ಮುಂಗಡೆ ಮುಷ್ಕರ ಪ್ರದರ್ಶನ (ಪ್ರಜಾ. ೧೧-೨-೬೫; ೫-೬). [ದೂತ + ಆವಾಸ]

ದೂತಿ (ನಾ). ೧. ಸೇವಕಿ; ಗೌಡಿತಿ. ೨. [ಕಾವ್ಯಮಿ] ಶೃಂಗಾರ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳು ಹೇಳುವ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಪರಿಚಾರಿಕೆಯರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ; (ಅಂತರಂಗದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾದ) ಸಖಿ ಗೆಳತಿ: "ಸಂಚಾರಿಯೆನೆ ದೂತಿಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೦-೫); ನವಪಲ್ಲವಗಳಂತೆ ಸರಾಗಂಗಳಾದ ದೂತೀವಚನಂಗಳ್ ಕಾಂತಾಜನಕ್ಕೆ ಕರ್ಣಪೂರಂಗಳಾಗೆಯುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೦೩); ದೂತೀ ಪ್ರೇಷಣಕೃತ ಸಂಕೇತಾದಿಗಳೊಂದುಮಿಲ್ಲ (ಲೀಲಾವ. ೧೦-೪೮); ಬಳಿಕ ಅಭಿಸಾರಿಕೆ ಚತುರಿಕೆ ಸಹಸಂಚಾರಿಕೆ ದೂತಿಯೆಂಬ ಚತುರ್ವಿಧ ಸಖಿಯರುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೨೯); ಯಾವುವು ಕಳೆದರು ಬರಲಿಲ್ಲವಾತನು ದೂತಿಯ ಹೋಗೋಣ ಏಳು (ಇಂಜಾಪ. ೧೬೭-೨೨). ೩. ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ತಲುಪಿಸುವ ಹೆಂಗಸು: "ದೂತೀ, ಸಂಚಾರಿಕಾ – ಈ ೨ ದೂದವಿ" (ಹಲಾಯು. ೮೧-೩೨೭). ೪. ತಲೆಹಿಡುಕಿ; ಕುಂಟಣಿ: ನೆರೆಯ ಮುಂದುಕಿ ಕನ್ನೆದೊತ್ತು . . . ಕುಂಟಣಿಯೆಂಬ ಪೆಣ್ಗಳರಸಿ ಕೇಳು ದೂತಿಯರ್ಕಳಪ್ಪುದೇ ದಿಟಂ (ಜನಪ. ೧೭-೨). [ಸಂ. ದೂತೀ]

ದೂತಿಕೆ (ನಾ). ದೂತಿ; ದೂದವಿ: "ದೂತೀ, ಸಂಚಾರಿಕಾ–೨ ದೂತಿಕೆಯ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೭೨). [ಸಂ. ದೂತಿಕಾ]

ದೂತೀಜಲ್ಪ (ನಾ). ದೂತಿಯ ನುಡಿ : ಕವಿವುಗೆ ನುಡಿದೊಡಂಗೊಂಡು ಪೋಪುದುಂ ದಕ್ಷಿಣನವಳ ದೂತೀಜಲ್ಪಂ [ಪಾಠಾಂ. ದೂತಿಕಾಕಲ್ಪಂ] ವಿಸ್ಮಯಾರ್ಥಮಾದುದೆಂದುಮಲ್ಲಿಂ ತಳರ್ದು ರಾಜಭವನಾಭಿಮುಖನಾಗಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೯೦ ವ). [ಸಂ.]

ದೂತೀಯ 'ದಂತೀಯ' ನೋ.

ದೂತು 'ದೂದು' ನೋ.

ದೂತ್ಕೃತ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ರತಿಕ್ರೀಡೆಯ ಒಂದು ಧ್ವನಿ : ಸೀತ್ಕೃತಂ ಹೂಂಕೃತಂ . . . ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಹೂ]ತ್ಕೃತಂ ಶ್ವಸಿತಮುರುರಾತ್ಕೃತಂ ಎನಿಪೀ ಚಮತ್ಕೃತಿಯನಱಿದು ರಮಿಸುವನೆ ಚದುರಂ (ಜನಪ. ೮-೫೦).

[ಸಂ.]

ದೂತ್ಯ (ನಾ). ೧. ರಾಯಭಾರಿಯ ಉದ್ಯೋಗ,- ಸ್ಥಾನ; ನಿಯೋಗಿಯ ಅಧಿಕಾರ. ೨. ದೂತನ ಕೆಲಸ; ರಾಯಭಾರ: "ದೂತ್ಯಂ,(ದೌತ್ಯಂ) ತದ್ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ, ದೂತಭಾವಕ್ಕೂ ದೂತಕೃತ್ಯಕ್ಕೂ ಹೆಸರು. ದೂತನಾಗುವಿಕೆ, ದೂತನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಕೆಲಸ, ಇವುಗಳು"(ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೬೯). ೩. ಸುದ್ದಿ; ವರ್ತಮಾನ; ಸಮಾಚಾರ. 'ದೌತ್ಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೂದ (ನಾ). ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು; ವಾರ್ತಾವಾಹಕ; ದೂತ : ಇನಿಯನಟ್ಟಿದ ದೂದರ ಸೀಯನಪ್ಪ ಮಾತಿನ ರಸದೊಳ್ ಕೊನರ್ವುದು ತಳಿರ್ವುದು . . . ನಲ್ಮೆಯೆಂಬ ನಂದನವನಮೋಪರೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೦೨); ತೆಂಗಾಳಿಯೆಂಬ ದೂದನಂ ಕರೆದು . . . ನಮ್ಮ ಪೆಱೆಯಂ ತಡೆಯದೆ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬಾಯೆಂದೊಡೆ (ಲಬ್ಧಿಕಾ. ೧೩೦).

[<ಸಂ. ದೂತ]

ದೂದಗ, ದೂದವ (ನಾ). ದೂತ; ಕುಂಟಣಿಗ: ಬೋಳೈಸಿ ತೆತ್ತು ಕಾವನ ಕೇಳಿಯೊಳನುಮೆತ್ತು ಪೊರೆವ ಪುರುಳಿಗನಂ ತಾಂ ಮೇಳೈಸುವ ದೂದ[ಪಾಠಾಂ. ದು]ಗನಿಂ ಸೂಳೆಗಮುಪರಜ್ಜೆಯರ್ಗಮಪ್ಪುದು ಪಜ್ಜಂ (ಚಕವಿ. ೬-೧೦೭). **ದೂದವ** : "ಸೂಳ್ಗರೆವನೆನಲ್ಕೆ ದೂದವಂ [ಪಾಠಾಂ. ದೂದಂ]" (ಕಚುನಿ. ೩, I, ೪೫); ಓತು ಮಾತಡಕಲೊಂದಿದ ದೂದವರಿಲ್ಲ ನೆಟ್ಟನಪ್ಪುದಱನದಿಂತರಣ್ಮುದಿತಂ ವಲವೆ ನ್ಯೊಲವಿಂದು ವಕ್ಕೆಯಾ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೭೯); ತಪ್ಪದು ಮಾ[ತು] ದೂದವರ ಕೆಯ್ಯೊಳೆ ಕಾಲ್ವಿಡಿದಟ್ಟಿ ಕಣ್ಣ ನೀರ್ ತಪ್ಪುವೆ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೯೯). [<ಸಂ. ದೂತಕ]

ದೂದಟ್ಟು, ದೂತಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಕಳುಹಿಸು; ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸು : ಸುವಸ್ತುವಾಹನವ ಸಡಗರದಿ ತೆಗೆಕೊಂಡು . . . ಮೇಘಕೂಟದ ಕಡೆವೊಳಲ ಹೊಕ್ಕರ್ದು ದೂದಟ್ಟಿದನು ಪುರವರ್ಗೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೭-೫೦). ೨. ರಾಯಭಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಕಳುಹಿಸು : ಆ ನಾರದನನೆ ದಿವಿಜಾರಾಜಂಗೆ ದೂದಟ್ಟಿ (ಜಗವಿ. ೧೪-೩೨ ವ); ಬಹು ಶಾಖದಶೋಕಾನೋಕಹಮೆಸೆದುದು ಮುನಿಯ ಪೆಜಗೆ ನೆಟಲಾಗೆ ಮನಸ್ಕೃಹೆಯಿಂದಪ್ಪಮಹಾಪ್ರಾತಿಹಾರ್ಯತರನೆರೆಯಲೆಂದು ದೂದಟ್ಟಿದ

ಪೊಲ್ (ಆಪಂಪು. ೨-೪೬); ಪುದುವಾಟ್ಟರೊಳ್ ಪಗೆಯಂ ದೂದಟ್ಟಿಯುಂ, ತಾಂ ಪಿಡಿದಿರ್ದರೊಳ್ ಕಾವನಂ ಕಾವಲ್ಮಾಡಿಯುಂ ನೋಟಮಾಟಂಗಳ್ಗೆ ತೋಱದನಲ್ತೆ! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೪೩-೮). ೩. ಕಂಟಣಿಯ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸು : ಮೋಹಧನಮಂ ಮುಂದಿಟ್ಟು ದಲ್ ತೃಷ್ಣೆ ಲಂಪಟೆ ಬೆನ್ನಿಂ ಬಿಡದೊಲ್ಲೆಮೊಲ್ಲೆಮೆನೆಯುಂ ದೂದಟ್ಟಿ ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೭೭) : ನೃಪಂ ಬೆಂಬಿಟ್ಟುಂ ದೂದಟ್ಟಿಯುಂ ಬಾರಂ (ಕಮದ. ೨೩೮ ಪ್ರಯೋ) : ವೇದಾಗಮಮನೊರೆದ ವಾಮದೇವನನೆ ಬೆಲೆವೆಣ್ಣಡೆಗೆ ದೂದಟ್ಟಿ ತನ್ನ ಭಕ್ತಿಯ ಬಲ್ಮೆಯ ಭೂಮಿಯೊಳ್ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಕಡುನೀಱಂ (ಸೌಂದಪು. ೨-೩೩): ನಂದಿ ದೂದಟ್ಟಿ ಕಾಳ್ಗೆಲಸಂಗೈಸಿದನಯ್ಯೊ ದೇಸಿಗನಿವಂ ತಾಯುಳ್ಳೊಡಿಂತಪ್ಪನೇ (ಬ್ರಹಮಿ. ೯-೧೦೭). **ದೂತಟ್ಟು** : ೨. ಮಾಱುಜೂಜಂ ಕುಡುವೇಟ್ಟುದಾಂ ರವಣಮಂ ಬೇಟ್ಟಂತುಟಂ ತಂದೆ ನೆಂದಱಿಪಲ್ಕೊರ್ವ ಕಠೋರವಾಕ್ಯಮಖನಂ ದೂತಟ್ಟೆ (ಹಳಕಂ. ೭೩೪).

[ದೂದು + ಅಟ್ಟು$_2$]

ದೂದಪೇಡಾ (ನಾ). ಹಾಲಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಿಹಿತಿಂಡಿ: ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ತೇರ್ಗಡೆಯಾದುದರಿಂದ ಅವಳು ತನ್ನ ಗೆಳತಿಯರಿಗೆಲ್ಲಾ ದೂದಪೇಡಾ ಹಂಚಿದಳು (ಊಹಿ).

[←ಮರಾ. ದೂಧ್‌ಪೇಢಾ]

ದೂದಫೇಣಿ (ನಾ). ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಿಹಿತಿಂಡಿ,–ಫೇಣಿ : (ಸ್ಯಾಂಡರ್). [←ಹಿಂ. ದೂಧ್‌ಫೇನೀ]

ದೂದವ 'ದೂದಗ' ನೋ.

ದೂದವಿ (ನಾ). ೧. ದೂತಿ; ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವಳು,–ತಲುಪಿಸುವವಳು: ಪಿಂದಾಂ ಬಂದುದೆನೆಂದಿದಂ ನರರ್ಗೆ ನೀಂ ಪೇೞೆಂದು ಮನೋರ್ಥಾಂತಕಂ ನಿಂದ್ಯಾಂಗಂ ಜರೆಯೆಂಬ ದೂದವಿಯುಮಂ ಮುಂದಟ್ಟಿ (ಬಾರಪು. ೫-೩೩). ೨. ತಲೆಹಿಡುಕಿ ; ಕಂಟಣಿ : "ಸಂಚಾರಿಕೆ ತಾಂ ದೂದವಿಯಭಿಸಾರಿಕೆ ಸಂಕೇತನಕ್ಕೆ ಪೋಪವಳಕ್ಕುಂ" (ಪಚ್ಚುಕೋ. ೩೩-೭): ಒರ್ವಳ್ ತನ್ನ ನಲ್ಲನಲ್ಲಿಗೆ ದೂದುವೋಗಿ ಬಂದ ದೂದವಿಗೇಗೆಯ್ದು ತೆಱನುಮನಱಿಯದೆ ಪದೆದು ಪಡೆಮಾತಂ ಬೆಸಗೊ[ಳ್ವುದಂ] ಕಂಡು (ಕಂಪಭಾ. ೯-೧೧೦ ವ) : ಬರ ಪಾರದೆ ದೂದವಿಯರ ಹಂಸದೆ . . . ಮನವೊಲ್ದಾಗಳ್ಪೆರೆಯಂಲ್ವೊರೆಕೊಳ್ಳ ರತಮ ಸಂಕಲ್ಪರತಂ (ಕಾರಂಅ. ೩೦೮) ; ಅನ್ನೆಗಂ ನೆರೆಮನೆಯ ನಾವಿದನ ಪೆಂಡತಿಯಪ್ಪ ದೂದವಿ ಪಾದರಿಗನಂ ಸಂಕೇತಸ್ಥಾನದೊಳಿರಿಸಿ ಪರಿತಂದು (ಪಂಚತಂ. ೭೩-೨) ; ಅವರ ದೂದವಿಯರ ಲಲ್ಲೆವೆರಸಿದ ಮೆಲ್ನುಡಿಯೆ ಕರ್ಣಪೂರಮಾಗೆಯುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೯೨ ವ) ; ಅವನ ಕಾದಲಳ ದೂದವಿ ಬಂದು ಪೊಡೆವಟ್ಟು ಪೊರ್ದಿ ಕಳ್ಳಿರ್ದು (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೬೨ ವ) ; ಮುದುಗರಡಿಯ ಮಱು–ದೊಮಲಂದದೆ ಕರಿಯಂ . . . ಎಂದೊಡೆ ದೂದವಿಗವಳಿಂತೆಂದಳ್ (ಜುಪೋಅ. ೨-೯೦); ಪಾರದೆ ಬರ್ಪ ದೂದವಿಯರಂ ತವಕಂ ತವೆ ಮಿಕ್ಕು ನೀವಿಯೊಳ್ ಚಾರುಕಳಾಪಮಂ ನಿಲಿಸುತುಂ ದೆಸೆಯಂ ನಡೆ ನೋಡುತುಂ . . . ಜಾರೆಯರೆಯ್ದುತಿರ್ದರುಪಶಾಂತರನಂದು ಮಹಾಂಧಕಾರದೊಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೯-೩೩) ; ಉನ್ನತಪ್ರೌಢನಂಗನೆಗೆ ವಿತ್ತಂಗುಡದೆ ಚೆನ್ನನುಡಿ ಗೂಟಂಗಳಿಂದೆ ಕಾಲಂ ಕಳೆವುದನ್ನೋಡಿ ಕಾಯ್ದು ದೂದವಿ . . . ಇಂತೆಂದಳು (ಭಾವಚಂ. ೭-೨೪) ; ಬಯಸಿದ ನರರೊಳವರ ತಂದು ನೆರೆಯಿಸುವರು ದೂದವಿಯರು (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೯-೦೦೦).

[ದೂದವ (<ದೂದಗ) + –ಇ$_2$]

ದೂದವಿಗೆಲಸ (ನಾ). ದೂತಿಯ ಕಾರ್ಯ; ಕಂಟಣಿಯ ಕೆಲಸ: ಶಿವಶಂಭುಶಂಕರನ ದೂದವಿಗೆಲಸಕೆ ತೆರಳಿಚಿದ ದುಷ್ಕರ್ಮಿ (ಸೌಂದಪು. ೧೬-೨೪). [ದೂದವಿ + ಕೆಲಸ]

ದೂದಿ$_1$ (ನಾ). ೧. (ಶುದ್ಧಿಮಾಡಿದ) ಹತ್ತಿ ; ಅರಳೆ : "ದೂದಿ–ತೂಲೀ =ಹತ್ತಿ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೨೦). ೨. (ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ) ಬೂರಗದ ಹತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಮರ "ದೂದಿ= ತೀವ್ರವಾಗಿ ಬೆಂಕಿ ಹತ್ತುವದೊಂದು ಪದಾರ್ಥ" (ಗಂಗಾಪು. ೩೫೬) ; "ದೂದಿ–ಕಿಡಿ ಹಿಡಿಯುವ ಹಿಂಜರ; ಅರಳೆ" (ಜಾನಕೋ. ೭) ; ಕೆಂಡ ದೊಡಿಗೆಗೆಳಸುವ ದೂದಿಯೊಟ್ಟಿಲಂತೆ (ವೀಶೈಪು. ೩-೨-೧೦).

[ದೇ.? ತೆಲು. ದೂದಿ]

ದೂದಿ$_2$ (ನಾ). ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವಳು ; ದೂದವಿ ; ದೂತಿ : ತಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಂ–ಕೈತವ–ಕೈದವ . . . ದೂತಿ–ದೂದಿ (ಕಮದ ೨೫೫. ಪ್ರಯೋ) ; ದೂತಿ, ದೂದಿ ; ಕೈತವ, ಕೈದವ (ಶಬ್ದಾನು. ೦೬೩ ಪ್ರಯೋ).

[<ಸಂ. ದೂತೀ]

ದೂದಿಬೋಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ದೂದಿಬೋಯಸ್ಯ ಕೌಣ್ಡಲ್ಯ ಗೋತ್ರ ಗದೋತಶರ್ಮ್ಮಣ ಏಕಂಶಃ (ಇಇ. VII, ೧೮೪–೩೭ ; ೫೫೩).

[ದೂದಿ? + ಬೋಯ]

ದೂದು, ದೂತಂ (ನಾ). ೧. ಸಮಾಚಾರ ; ಸುದ್ದಿ. 'ದೂದಂವೋಗು' ವರಾ. ೨. ರಾಯಭಾರ ; ನಿಯೋಗ : "ದೂದು . . . ದೌತ್ಯ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೨೦). 'ದೂದ್ಯೆದು' ವರಾ. **ದೂತು**: ೨. ಏನೇನು ವಿಸ್ಮಯದ ವಾಂಗ್ಮೆದೆ ನಿಷ್ಠುರವ ನೀನಾಡ ಸಲ್ಲದಾದಿಯಲಿ ನಿಮ್ಮಯ್ಯಗೆ ನಿಧಾನದಿಂ ದೂತಿತ್ತ ಬಂದೆಯನರೊಪ್ಪ ಹಿತವಾಕ್ಯವೆ ವಿವಾಹವೆನುತ (ಲಕ್ಷ್ಮಿಭಾ. ೧–೨೦–೪೪). [ದೂದ + – ಉ$_4$]

ದೂದುಗಾರ 'ದೂದುಗಾಱ' ನೋ.

ದೂದುಗಾಱ, ದೂದುಗಾರ (ನಾ). ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು ; ದೂತ : ಆ ನುಡಿಗೊಪ್ಪಿ ದೂದುಗಾಱನಲ್ಲಿಂ ತಳರ್ದು ... ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ತಮಸಿಯ ಪೊರೆಗೈತಂದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೭–೨೬). **ದೂದುಗಾರ** : ರಾಯಸಮಂ ಬರೆದೊರ್ವ ಪಟುಭಟನ ಕರದೊಳಿಟ್ಟು ಕಳಿಪಲೊಡಮಾ ದೂದಂಗಾರಂ . . . ಬಂದಾಸ್ಥಾನಮಂ ಪೊಕ್ಕು (ಚಂದ್ರಛ್ಛು. ೫–೦೦).

[ದೂದು + – ಕಾಱ]

ದೂದುನಡೆ (ಕ್ರಿ). ರಾಯಭಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗು; ದೂತಕಾರ್ಯಕ್ಕೆಂದು ಹೋಗು : ಅಂದು ಪಾಂಡವರ ಪಾಳೆಯದಿಂ ಕುರುನಗರಿಗೆ ದೂದುನಡೆದ ಬಬ್ಬೆಗಳೆಯಲೇದು ಒಯ್ಯನೊತ್ತುವ ಸಿರಿಪೊಡವಿಯರ ಮೆಲ್ಗಾಲ್ಗೆ ಸೋಂಕಿಗೆ ನವಿರುಣ್ಮುವ ಕಿಱುದೊಡೆಗಳಂ (ಚಳವಂ. ೩೯–೮).

[ದೂದು + ನಡೆ$_1$]

ದೂದುವೋಗು 'ದೂದುವೋಗು' ನೋ.

ದೂದುವೋಗು, ದೂದುಪೋಗು (ಕ್ರಿ). ವರ್ತಮಾನ ಕೊಡಲು ಹೋಗು; ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿಸಲು ಹೋಗು : ತನ್ನ ನಲ್ಲನಲ್ಲಿಗೆ ದೂದುವೋಗಿ ಬಂದ ದೂದವಿಗೇಗೆಯ್ದು ತೆಱನುಮನಱಿಯದೆ ಪದೆದು ಪಡೆಮಾತಂ ಬೆಸಗೊ[ಳ್ವುದಂ] ಕಂಡು (ಕಂಪಭಾ. ೯–೧೧೦ ವ). **ದೂದುಪೋಗು** : ಬೇಟದ ಸೂಡಿಂ ಬಾಡಿ ಬಸಂಗೆಟ್ಟುದನಿಂದು ನಿಂದು ಕಾಂತೆಗಱಿಪಿ ಬೞಿಯುಟ್ಟುಮೆವನಿತೋಂದು ಪೊಟ್ಟು ಸ್ವೈರ್ಪವೆಂದು ಸಂತಯಿಸಿ ದೂದು ಪೋಪವೆನೆ ಮುಯ್ಯೇರಡಿಗಳೋಡೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೨–೧೩).

[ದೂದು + ಪೋಗು$_1$]

ದೂದ್ಯೆದು (ಕ್ರಿ). ರಾಯಭಾರ ಮಾಡಲು ಹೋಗು,–ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡು : ಅಂತಪ್ಪದುಮಾಗಳರ್ಕಿನ ಸೊರ್ಕಾಳ್ತನದಿಂ ನೀಳ್ದಂಗದು ಗದನಂದಿನ ರಾವಣನೆಡೆಗೆಂತಂತು ಕಡುಸಡಗರದಿಂ ದೂದ್ಯೆದಿವಂದು ಸಮುಚಿತಾಸನದೊಳ್ ಕುಳ್ಳಿರ್ಪುದುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೯೨–೭).

[ದೂದು + ಐದು$_1$ (<ಎಯ್ದು)]

ದೂನ (ಗು.) ೧. ಸಂತಾಪ ಹೊಂದಿದ ; ನೋವಾದ ; ಪೀಡೆಗೊಳಗಾದ : ಆ ಲೇಖವಾಹಕರ್ . . . ಆ ವೃತ್ತಾಂತಮಂ ತ್ವರಿತಗತಿ ಬಿನ್ನವಿಸಿದವ್ವನೆನ:ತ್ರಂ ವಿಷಣ್ಣದೂನವದನರಾಗಿರ್ಪುದುಂ (ಕಾದಂಬ. ೭೩೯). ೨. ಬಳಲಿದ ; ಆಯಾಸಗೊಂಡ. 'ದೂನಿಸು' ಪರಾ. ೩. ಸಂಟ್ಟ ; ಕಾಯಿಸಿದ ; ತಪ್ತ. [ಸಂ.]

ದೂನಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ (?) : ಪಟ್ಟಸರವ ದೂನಿಕೆಗಳ ಚಿನ್ನದ ದಾರಿ ಕಟ್ಟಾಣಿ ಪೊನ್ನ ದಾರಿಗಳ (ದೇವಾಂಪು. ೩-೧೦೭). [?]

ದೂನಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ದುಃಖಿಸು ; ಶೋಕಪಡು ; ಸಂತಾಪ ಹೊಂದು : ದೂನಿಸಿ ಜಾನಿಸಿ ನಿಟ್ಟಸುತಿರ್ದಂ ತಾನದು ಕಾರಣದಿಂ ನಸುನಗೆ ಮಿಗೆಯೊಗೆದುದೆನಗೆಯೆನಲು (ಉದ್ಭದೇ. ೩-೬೨) ; ಸುತರು ಸುಮ್ಮಾನದೊಳಿಯ್ಯುರುತಿರಲು ದೂನಿಸುತಿದ್ದಿರಿ ನೀವೆಮಗಿದಱ ಸಂಧಾನಸಗುಣ ಸದಾಡಿರೆಂದ (ಭರತ. ೪೭-೪೫) ; ದೂನಿಸುತಿರೆ ನಿಮ್ಮ ಹಗೆಸೋಕೇಕಾಗಿ ಹಾಸ್ಯಾನುವಾದದಿ ನಗಿಸಿದನೌ ಅನುದರದಿ ಶೋಕವಿಲ್ಲದೆ ಕಾಲ್ದೆನೌ ಏನಹುದಿನ್ನಳಲಿದರೆ (ಭರತ. ೭೧-೧೦೧). ೨. ಬಳಲು ; ಆಯಾಸ ಹೊಂದು : ಬೆಚ್ಚುತ್ತ ಬೆದಱುತ್ತ ದೂನಿಸುತ . . . ಓಡಿದನು (ಸೌಂದಪು. ೧೬-೪೭). [ದೂನ + – ಇಸು₁]

ದೂಪ (ನಾ). ೧. ಸುಟ್ಟಾಗ ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಬೀರುವ (ಹಾಲು ಮಡ್ಡಿ, ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ ಮುಂತಾದ) ಪರಿಮಳಪದಾರ್ಥ : (ಪ್ರ). ೨. ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ ಮೊದಲಾದ ಸುವಾಸನೆಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಹೊರಡುವ ಹೊಗೆ : ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಂ_ಔಷಧ_ಔಸದ . . . ಧೂಪ–ದೂಪ (ಶಮದ. ೨೫೫ ಪ್ರಯೋ). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ಧೂಪದ ಮರ : ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತೇಗ, ನಂದಿ, ಹೆಬ್ಬಲಸು, ಬಿಲಿಗೆ, ದೂಪ, ಜಂಭೆ . . . ಮುಂತಾದ ಗಗನಚುಂಬಿತ ವೃಕ್ಷಗಳಿದ್ದರೆ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗರಿಗಿ, ಬಿದಿರು . . . ಮುಂತಾದ ಗಿಡ ಬಳ್ಳಿ ಪೊದೆಗಳಿದ್ದವು (ಕಂಬಪಂ. ೨).

ದೂಪದ ಕಡ್ಡಿ=ಧೂಪಕ್ಕಾಗಿ ಸುಗಂಧವಸ್ತುಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಕಡ್ಡಿ ; ಊದುಕಡ್ಡಿ : (ಪ್ರ). ದೂಪ ಹಾಕು = ೧. ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಹೊಗೆ ಹಾಕು ; ಧೂಪ ಹಾಕು : ದೂಪ ಹಾಕಿದರೆ ಪಾಪ ಹೋದೀತೆ ? (ಗಾದೆ). ೨. (ಆಲಂ) ಕೆರಳಿಸು ; ಉದ್ರೇಕವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು : ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರಲ್ಲಿ ಜಗಳ ತರಲು ಮಾವನು ಕಿರಿಯವನಿಗೆ ಆಗಿಂದಾಗ ದೂಪ ಹಾಕುತ್ತಲಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). [<ಸಂ. ಧೂಪ]

ದೂಪಟ 'ದುಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದೂಪಾರತಿ(ನಾ). ೧. ಧೂಪದಿಂದ ಮಾಡುವ ಆರತಿ: ಅರ್ಚಕರು ದೇವರಿಗೆ ದೂಪಾರತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಸುಗಂಧ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಆರತಿ ಎತ್ತುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಧನ ; ಧೂಪಾರತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಪಾತ್ರೆ,– ಉಪಕರಣ : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ನಗರೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ . . . ಸೊಣ್ಣಪ್ಪನು ಕೊಟ್ಟ ಉಪಕರಣ ಹರಿಯಾಣ ಅಡ್ಡಣಿಗೆ ಗಂಟಿನವಾರತಿ ದೂಪಾರತಿ ಬಟ್ಟಲು ಶಂಕು (ಎಕ. IX, ಕಂಗಳೂ. ೯೦-೧೧ ; ಸು. 1400) ; ದೂಪಾರತಿಯು ಘಂಟೆಯುಮನುಯ್ಯನೂರನಾ ಪದ್ಮವದನೆಯರು ತಂದಿಡರು [ಲು] ವಲವಿನಿಂ ತಾ ಪಿಡಿದು (ನವಮೋ. ೨೧-೨೭). 'ಧೂಪಾರತಿ' ಪರಾ. [ದೂಪ + ಆರತಿ₁]

ದೂಪಿಸು₁, ಧೂಪಿಸು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಾಯಾರು; ನೀರಡಿಸು : ಯಯಾತಿ ಬೇಂಟೆಯ ನೆವದಿ ಸೇನಾಸಹಿತಾರಣ್ಯದೊಳ್ ಬಳಲಿ ದೂಪಿಸಿ ಕೊಳದಿ ನೀರನೀಂಟಿ (ಲಕ್ಷ್ಮೀಭಾ. ೦೫-೮) : ವಿಪಿನದೊಳು ಮೃಗಹರಣಕೇಳಿಗಂ ನಡೆತಂದು ಸಂಚರಿಸಿ ದೂಪಿಸಿದರು (ತುರಂಗ. ೦೬-೦೯). ೨. ಸಂತಾಪ ಹೊಂದು; ಸಂಕಟಪಡು: ಹಸಿವು ತೃಷೆ ಬಳಲಿಕೆಗಳಲಿ ದೂ[ಪಾಠಾಂ.ಧೂ]ಪಿಸುತ ಬಂದಳು ಮಾಯೆ ತಾನಲ್ಲಮನನಜಸುತಲಿ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೬-೪೪) ; ಶರತಾಪದಿಂ ದೂಪಿಸುತ ಕೇಳದರ್ (ಜನಮು. ೪೧-೧೪). ೩. ಮೂರ್ಛೆ ಹೊಂದು : ಶೋಕಪ್ರಳಾಪದಿಂ ನರನಳಲುತಿರಲತ್ತ ಕರ್ಣಸುತನಟ್ಟೆ ಬಂದಪ್ಪಳಿಸಲು ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಪಿಸಿ ಧರೆಗೆ ಬಿದ್ದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೩-೪೦).

ಧೂಪಿಸು₁ : ೧. ನಡೆದು ಪಡೆ ಧೂಪಿಸಿತು ಬಾಜದಿ ಕುಡಿಯ ನೀರನು ಕಾಣದಸವಳಿದು (ಕಾರಿಶಾ. ೯-೩೪); ಶರಹತಿಯಲುಂಟಿ ನೊಂದು ಧೂಪಿಸಿ ತರಹರಿಸುವಶ್ವಾಳಿ (ಕುಮಾರ. ೨೩-೨೯) ; ಮನುಮಥನ ಶರಹತಿಗೆ ಧೂಪಿಸುತ ಮೈಮುಱಿದರು (ನಿಘಂ. ೧೦-೮೦-೩೯).

[←ತೆಲು. ದೂಪಿಂಚು]

ದೂಪಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). (ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಹೊಗೆ ಹಾಕಿ) ಪರಿಮಳಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು,–ಸುವಾಸನೆ ಬೀರುವಂತೆ ಮಾಡು: ದೂಪಿಸಿದ ಬಳಿದುಗುಳನುಟ್ಟನುಲೇಪನಂಗಳ ಹೂಸಿ . . . ಇದಿರಾಯ್ತು ನೃಪಕಟಕ (ಕುಮಾರ. ೧-೨೭). [ದೂಪ + – ಇಸು₃]

ದೂಪೆ 'ದೂವೆ₁' ನೋ.

ದೂಬರದಿಂಡಿ (ನಾ). ದುಂದುವೆಚ್ಚ ಮಾಡುವವಳು ; "ದುಂದುಗಾರತಿ" (ಹಾನಕೋ. ೭). [ದೇ.? ತಮಿ. ತೊಪ್ಪರತಣ್ಣಿ ; ತೆಲು. ದೂಬಬದಿಂಡಿ]

ದೂಮರ 'ತೂಪರು' ನೋ.

ದೂಮುಕ 'ದಂಪುಕ' ನೋ.

ದೂಮುಧಾಮು (ನಾ). ಹಾಳುಮಾಡುವಿಕೆ ; ಪೋಲುಮಾಡುವಿಕೆ : (ಸ್ಕಾಂಡರ್). 'ಧೂಮಧೂಮು' ಪರಾ.

[←ಮರಾ. ಹಿಂ. ಧೂಮಧಾಮ್]

ದೂಯಂ 'ದುಯ್ಯಂ' ನೋ.

ದೂರ್ 'ದೂಱು₁' ನೋ.

ದೂರ (ಗು). ೧. ಸಮೀಪವಲ್ಲದ ; ಹತ್ತಿರವಲ್ಲದ. ೨. ದೀರ್ಘವಾದ ; ನಿಡಿದಾದ : ಅಂತು ದೂರಾಯುಸ್ಸಾಗರಪಾರಗನಾಗಲೊಡಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೫೬ ವ). (ನಾ). ೩. (ಕಾಲ, ಸ್ಥಳ ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ) ಹತ್ತಿರವಲ್ಲದುದು ; ಸಮೀಪವಲ್ಲದುದು : "ಗೆಂಟು ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಟಂ ದೂರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೯-೬೮) ; ತಂದೆ ಕಟಿದಬಲ ಬೇಗೆಯೊಳಂ ದೂರದೆ ಬಿರ್ದದೊಂದು ಕಡುಸೇದೆಯೊಳಂ ಬಂದನ್ನಂ ಪರವಶತೆಯೊಳೊಂದಿಸಿ ದತ್ತಾಗಳಾ ಪಿಪಾಸೋದ್ರೇಕಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೮೯); ಅಯ್ಯ ದೂರದಲ್ಲಿರ್ದಹೆಯೆಂದು ಬಾಯಾಱ ಬಳಲುತ್ತಿರ್ದ್ದೆನಯ್ಯ ನಾನು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೩೮-೮೧) ; ದೂರದೊಳೆ ನೋಡಿ ಕಂಡು ಪುರೂರವನಿದಪೂರ್ವಮೃಗಮೆನುತ್ತಿಸಲುಂಬಂ ನಾರಿಯೊಳಿಟ್ಟಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೦-೩೦); ದೂರದಿಂ ಪರ್ವತಂ ರಮ್ಯಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರ. ೪೫-೬೪; 1196); ತೇರನೆಚ್ಚನು ಕುದುರೆಕಾಱರ ದೂರದಲಿ ಖಂಡಿಸಿದನು (ಕುಮಾರ. ೨೦-೨೨) ; ಇರುಳು ಕತ್ತಲೆಯ ಗವಿ ; ಮನೆ ದೂರ ; ಕನಿಕರಿಸಿ, ಕೈಹಿಡಿದು ನಡೆಸೆನ್ನನು (ಇಂಗೀತ. ೯೭-೩) ; ದೂರದ ಬೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣಿಗೆ ನುಣ್ಣಗೆ (ಗಾದೆ). ೪. ಸೇರದಂದು ; ಹೊರತಾದುದು ; ಎರವಾದುದು : ತನ್ನ ತಾನಱಿದೆನೆಂಬಹಂಕಾರವುಳ್ಳರೆ ನಿಮ್ಮವರಿಗೆ ದೂರ (ಬಸವ. ೬೩೯) ; ಈ ಗುಣ ಸಂಗನಬಸವಣ್ಣಂಗೆ ದೂರ (ಸವಚ. ೦೨೦-೬೦೯). ೫. ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳ ನಡುವಿನ ಅಂತರ : ಮಕ್ಕಳ ಮೇಲೆ ಗಮನವಿದ್ದುದರಿಂದ ಕುಂತಿಗೆ ದೂರವೇ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ (ವಜಭಾ. ೦೫).

ದೂರದೂರ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ದೂರದೂರೋಪವಿಷ್ಟಮೂಕಮುಖಕುಬ್ಜವಾಮನಕಿರಾತವರ್ಷಧರಕಂಚುಕಿಪ್ರಪಂಚಿಯುವಾಗಿರ್ಪಿನೆಗಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೫೦ ವ) : ನಿಮ್ಮ ನಿರ್ಮಳರೂಪಮಂ ಕಂಡವರುಗಳ ಬಹುಪಾಪಸಂಕುಳವಳಿದುಹೋಗವೆ ದೂರದೂರದಲಿ (ಬಸವು. ೪೭-೩೩) ; ದೂರ

ದೂರದಿಂದ ಜನರು ಬರುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೪೨). **ದೂರಣ** = ೧. ಸಮೀಪವಲ್ಲದ ; ದೂರದ : ದೂರಣ ದೇಶದಿಂ ಬಂದವನೀಶರು ಮಾರರು ನೆರೆದು ನೋಡುತಿದೆ ಮಾರನ ಮದದಾನೆ ನೋಡೇಳು (ಶಂರಾಸಾಂ. ೨೧-೩೦); ನೋಡೆಂದು ಸಖಿಜನರು ಕರವೆತ್ತಿ ದೂರಣಂ ತೋರೆ ವೀಕ್ಷಿಸಲು (ಪವಮೋ. ೭-೯). ೨. ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ನಡೆದು ಬಂದ ; ಬಹಳ ದೀರ್ಘವಾದ : ಚಿರಕಾಲದಿಂ ದೂರಣ ಸ್ನೇಹವೆಮಗೆಂದು ತರಣಿ ತಾವರೆಯೆಡೆಗೆಯ್ದಿ ಹರುಷದೊಳೊಪ್ಪಿತೆಂದೆನೆ ಚಕ್ರವರನಾ ಕರಕಮಲ ದೊಳೊಪ್ಪಿದುದು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೧೨-೪೩): ℙ ಇದಂ ಅತ್ತಣ, ಇತ್ತಣ, ಪಡಂವಣ, ನಡುವಣ ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಗಳ ಸಾದೃಶ್ಯದ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರೂಪವಿರಬಹುದಂ. **ದೂರದ ನಂಟ, ದೂರದ ನೆಂಟ** = ಹತ್ತಿರದ ಬಂಧುವಲ್ಲದವನು ; ದೂರದ ನೆಂಟಸ್ತಿಕೆಯುಳ್ಳವನು : ದೂರದ ನಂಟರಂ ಕಂಡರಂತೆ ಸಂಶಯುವಾಗದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೧೪೩) ; ನಾವು ನಿನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರೊ ದೂರದ ನೆಂಟ . . . ಅಂತ ತಗ್ಗಿ ನಡೆಯೋದು ನನ್ನಿಂದಾಗೋದಿಲ್ಲವಲ್ಲ ! (ಸಂಕ್ರಾ. IX, ೩೬). **ದೂರದ ಬಳಗ.** = ಹತ್ತಿರವಲ್ಲದ ಸಂಬಂಧ,-ನೆಂಟಸ್ತಿಕೆ : ಅಲ್ಲಿರೋದು ದೂರದ ಬಳಗ ಅವರು ಹೋಗು ಅಂದಾಗ ಹೊರಟಾಟರ್ತೀನಿ (ಬನಶಂ. ೧೯೦). **ದೂರದ ಸಂಬಂಧ** = ದೂರದ ಬಳಗ: ಓಬಯ್ಯ ಯಾವುದೋ ಭೂಗತ ವಾಗಿದ್ದ ದೂರದ ಸಂಬಂಧವೊಂದನ್ನು ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಅವಳನ್ನು 'ತಂಗಿ' ಎಂದು ಕರೆಯತೊಡಗಿದ್ದನು (ಕಾನೂರು. ೧೩೦). **ದೂರ ಪಡಿಸು** = ಪರಿಹರಿಸಂ; ಇಲ್ಲವಾಗಿಸಂ : ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ದೂರಪಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ಸಾಯುವುದು ಮೇಲು (ಕಾವೇರಿ. ೨೦೩). **ದೂರಪಾರ, ದೂರ ಬಾರ** = ಹತ್ತಿರವಲ್ಲದುದಂ ; ದೂರ : ನಾವು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ದೂರಪಾರ ಏನಿಲ್ಲ (ಸ್ವಪ್ನಹೊ. ೨೮) ; ಮಗಳನ್ನು ದೂರಬಾರ ಕೊಟ್ಟರೆ ಹೋಗಿಬರುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತೆ (ರೂಢಿ). **ದೂರವಹಾಗು, ದೂರವಾಗು, ದೂರಾಗು** = ೧. ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರದಿರು ; ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರ ಹೊಂದು ; ತೊಲಗು: ಸಾಮಂತಸಂದೋಹಮಾವಸರಭೀತಿಯಿಂ ತೊಲಗಿ ಪೋಗೆಯುಂ ನಿಜನಿಯತಪ್ರದೇಶದಿಂ ಪ್ರತೀಹಾರರತಿದೂರವಾಗೆಯುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೭೪ ವ); ತನುಮುಟ್ಟಿ ಮನಮುಟ್ಟದೆ ದೂರವಾದರಯ್ಯಾ ಬೆಲೆವೆಣ್ಣನಂತೆ (ವಚಸಂ. ೩೦೭-೯೦) ; ಸದ್ಭಕ್ತಂಗೆ ಜನನ ಮರಣಂಗಳು ದೂರವಾಗಿರ್ಪು ವಯ್ಯಾ (ಅಬಂಡೀ. ೧೬೧-೨೩) ; ಸಾತ್ವಿಕಸದುಭಕುತಿಯನರಿಯದವರ ಸಂಗದಿಂದ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ದೂರಾಗಿಪ್ಪರು (ಸವಪುವ. ೨-೭) ; ಈ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗವು ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚು ದೂರಾಗುತ್ತ ಹೋಗು ತ್ತದೆ (ಕಭಾಗ. ೪). ೨. ಅಗಲು ; ಎರವಾಗು; ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಳ್ಳು : ಎಲ್ಲ ತೆಱದಿಂ ನಿಮಗೆ ದೂರವಪ್ಪಂ ದೇವ (ಬಸರ. ೧-೭೪) ; ಇಂದಿರೇಶನ ಅರ್ಚಿಸದಱಿಂದ ಬಹು ನೊಂದು ದೂರಾದೆ ಸದ್ಗತಿಯಿಂದ (ಪುರಂದ. ೧-೦೭೭-೬). ೩. ನಿವಾರಣೆಯಾಗು : ನಾನು ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋದರೆ ಆರ್ಥಿಕ ಕೊರತೆ ತಾನೇ ದೂರಾ ಗುವದು (ಅಪನಾ. ೨೬). **ದೂರವಿರಿಸು** = ಹತ್ತಿರ ಬರದಂತೆ ಮಾಡು ; ಅಂತರವಿರುವಂತೆ ಮಾಡು : ಸಾಲವೆಂಬುದು ಭಯಂಕರಪಿಶಾಚಿ. ಅದನ್ನು ಆದಷ್ಟು ದೂರವಿರಿಸಬೇಕು (ಅದುಸಾ. ೧೨೪). **ದೂರ ಸರಿ** = ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರದಿರಂ ; ಅಂತರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಂ : ಬುದ್ಧಿಯ ಸೆಣಸಾಟ ಮೇಲುಗೈ ಆಗಿ ವಾಸ್ತವಿಕ ನಿಲುವಿನಿಂದ ದೂರ ಸರಿಯುವರು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೭೮). **ದೂರ ಸಾರು** = ದೂರಸರಿ : ಕೈಕಟ್ಟಿ ಲಕ್ಷಿಸದೆ ದೂರ ಸಾರಿದೆಯಾ ? ಕೈಕೊಟ್ಟು ಬರಹೇಳಿ ಸಾಸಮಾಡಿದೆಯಾ ? (ಕವಿಪು. ೩೭-೬). **ದೂರಾ ದ್ದೂರ** = ಸಮೀಪವಲ್ಲದುದು; ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರವಿರುವುದು : ದೂರಾ ದ್ದೂರದ ನೆಲನಾವುದುಯಿದು (ಬದ್ಧಪ್ರ. ೩೦-೭೪೮). [ಸಂ.]

ದೂರಂಬೋಗು, ದೂರವೋಗು, ದೂರಹೋಗು (ಕ್ರಿ). ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರ ದಿರು ; ತೊಲಗು : "ಕಟಿದಂ = ಸತ್ತಂ ; ದೂರಂಬೋದಂ ; ಕಯ್ಯಾ ಱಿದಂ" (ಕಮದ. ಪರಿ. ೧). **ದೂರವೋಗು** : "ತೂಱಲ್ – ದೂರ ಪೋದುದು" (ಕಹುನಿ.ಕೆ. I, ೭೬). **ದೂರಹೋಗು**: ದೂರಹೋದವರಿಂದು ಬರುವರೆ, ಎಂದು ಬರುವ ನಿರೀಕ್ಷೆಯು ? (ನಲಮು. ೦೧-೮) ; ಅವಳು ದೂರಹೋದುದು ಒಳ್ಳೆಯದಾಯಿತು (ಹೂಹಯ್ಯ. ೦೯೩).
[ದೂರ + ಪೋಗು$_1$]

ದೂರಂಮಾಡು, ದೂರಮಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ದೂರಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಹತ್ತಿರವಿರದಂತೆ ಮಾಡು ; ತ್ಯಜಿಸು : ಪೂರ್ವಾರ್ಜಿತ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂ ದಾರಿದ್ರ್ಯಂ ಧನಮೆಂಬೆರಳ್ಗಮನಿಕುಂ ಮತ್ತೇಕೆ ಧೀರತ್ವಮಂ ದೂರಂಮಾಡಿ ಮನಂ ಸದಾ ಕುದಿವುದೋ (ರತ್ನಾಕ. ೪೭). **ದೂರಮಾಡು**: ೨. ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡು ; ನಿವಾರಿಸು ; ಕಳೆ : ಪರಿಹರಿಸಂ : ನನ್ನ ಕಷ್ಟ ವನ್ನು ದೂರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೦೦೭) ; ಆದ ತಪ್ಪು ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ದೂರಮಾಡಿ ಸರಿಯಾದ ವಿಚಾರಸರಣಿಯೊಂದಕ್ಕೆ ಎರಡೂ ಪಕ್ಷಗಳು ಬರಬಹುದು (ಅಪನಾ. ೧೩೨). [ದೂರ + ಮಾಡು$_1$]

ದೂರಗ (ಗು). ೧. ಸಮೀಪವಲ್ಲದ ; ಹತ್ತಿರವಲ್ಲದ. (ನಾ). ೨. ದೂರ ಹೋಗುವಂಥದು. [ಸಂ.]

ದೂರಗತ (ಗು). ದೂರ ಹೊರಟುಹೋದ : ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ಅವಳ ಮಾಲುಗಣ್ಣುಗಳು ಕ್ಷಣ ಮಾತ್ರ ಅವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಾಟಿದ್ದು, ಅನಂತರ ದೂರಗತವಾದುವು (ಪುನರು. ೩೨೨). [ಸಂ.]

ದೂರಗತೆ (ನಾ). ಸಮೀಪವರ್ತಿಯಲ್ಲದವಳಂ ; ಹತ್ತಿರವಿಲ್ಲದವಳಂ: ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನಿನಗೆ ನಾನು ದೂರಗತೆಯಾಗುವೆನಲ್ಲವೆ ? (ಶಾಕುಂತ. ೩೪-೦೯). [ಸಂ. ದೂರಗತಾ]

ದೂರಗಾಮಿ (ನಾ). ೧. ದೂರ ಹೋಗುವವನು : ಊರಿನಿಂದ ದೂರ ಗಾಮಿಯಾಗುವ ನನಗೆ ಈ ವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲ ಏಕೆ? (ರೂಢಿ). . ೨. ದೂರ ಹೋಗುವುದು,-ಚಲಿಸುವುದು : ಮನುಷ್ಯನ ಕಣ್ಣೂ ಕಿವಿಯೂ ಸಮಾನವಾದ ದೂರಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಮನುಷ್ಯನ ದುಃಖಪ್ರವಾಹವು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದಿತೋ, ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತೋ ಆದನ್ನಾರು ಹೇಳಬಲ್ಲರು ? (ಕಪಾಕುಂ. ೦೨೨). ೩. ಬಾಣ ; ಶರ. [ಸಂ. ದೂರಗಾಮಿನ್]

ದೂರಗೆಯ್ಯು 'ದೂರಗೈ' ನೋ.

ದೂರಗೈ, ದೂರಗೆಯ್ಯು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಿಡಂ ; ತ್ಯಜಿಸಂ : ಕೆಟ್ಟ ಅಭ್ಯಾಸ ಗಳನ್ನು ದೂರಗೈಯದಿದ್ದರೆ ಬಾಳು ಸಂತೋಷವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೨. ಪರಿಹರಿಸಂ; ಕಳೆ; ನಿವಾರಿಸು: ಸಜ್ಜನಸಂಗವು ತೋರಿ ಸುಗತಿಯನು ದೂರಗೈವುದು ಕುಮತಿಯನು (ಇಂದಿರಾಪ. ೭೪-೬೦). **ದೂರಗೆಯ್ಯು** : ೧. ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಮಾತಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು ದೂರಗೆಯ್ಯುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದೂರ + ಗೈ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ದೂರಘ್ರಾಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಬುದ್ಧಿಋದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಆವುದೊಂದು ದೂರದಿಂ ಬಂದ ಗಂಧಮನಿಂತುಟೆಂದಱಿವುದು ದೂರಘ್ರಾಣಮೆಂಬುದು (ಪಸಾರ. ೩೮೬). [ದೂರ + ಘ್ರಾಣ]

ದೂರತೋಪಾಸ್ತ (ನಾ). ದುಸ್ತರವಾದುದು ; ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದಂ : ನೀವು ಕನ್ಯಕುಬ್ಜದ ಸಾರ್ವಭೌಮನನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿದ ಹೊರತು, ಆ ದೇಶಗಳು ನಿಮ್ಮ ಮಾಂಡಲಿಕತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸುವುದು ದೂರತೋಪಾಸ್ತ ವಿರುವದು (ಕುಶಸಂ. ೧೪) ; ಇನ್ನು ಉಪಾಯಾಂತರಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯುವ ದಂತೂ ದೂರತೋಪಾಸ್ತವೇ ಸರಿ (ಕಳ್ಳಕಾ. ೪೭) ; ℙ 'ದೂರತಃ+ ಅಪಾಸ್ತ' ಎಂದು ಬಿಡಿಸಬಹುದಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ದೂರ ದಿಂದಲೇ ತಳ್ಳಲಾದುದಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. [?]

ದೂರದರ್ಶಕ (ಗು). ೧. ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುವ,-ಕಾಣು ವಂತೆ ಮಾಡುವ. 'ದೂರದರ್ಶಕಯಂತ್ರ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ದೂರದ ವಸ್ತುಗಳು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೂ, ಹೆಚ್ಚು ಗಾತ್ರ ದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಸಲಕರಣೆ,-ಯಂತ್ರ ; ದುರ್ಬೀನು : ದೂರದರ್ಶಕ ; ದುರ್ಬೀನು (Telescope. ಶಕ್ತಿನಿ. ೮೨) : ದೂರದರ್ಶಕವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದುದರಿಂದ ಅದುವರೆಗೂ ಕೇವಲ ಕಲ್ಪನಾವಿಲಾಸದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಹಲವಾರು . . . ಕಟ್ಟುಕಥೆಗಳೂ ಆಧಾರರಹಿತವಾದುವು (ಶುಕ್ರಾ. ೧೦ ಪೀಠಿಕೆ) ; ದೂರದರ್ಶಕದ (Telescope) ಮೂಲಕ ಶನಿಗ್ರಹದ ಬಳೆಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರಿಗೆ ತೋರಿಸಿದಾಗ ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬರು, "ಹೀಗೆ ಬಳೆಗಳು ಕಾಣುವುದು ದೃಷ್ಟಿ ದೋಷವೋ, ಈ ದೂರದರ್ಶಕದ ಗಾಜಿನ ದೋಷವೋ?" ಎಂದು ಕೇಳಿದರು (ಭೌತವಿ. ೨೦). [ದೂರ + ದರ್ಶಕ]

ದೂರದರ್ಶಕಯಂತ್ರ (ನಾ). = ದೂರದರ್ಶಕ ೨ : ದೂರದರ್ಶಕಯಂತ್ರ ದಕ್ಷಿಯೊಳ್ ಕಣ್ಣಿಟ್ಟು. ಗಗನವಿಜ್ಞಾನಿ ತಾಂ ರಾತ್ರಿಯಾಕಾಶದಲಿ ಕಾಣ್ಗೊಂದು ತಾರಾಗರ್ಭದಂತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೦-೨೭೩); ಗೆಲಿಲಿಯೊ ತನ್ನ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ದೂರದರ್ಶಕಯಂತ್ರ ಅಥವಾ ದುರ್ಬೀನನ್ನು (Telescope) ತಯಾರಿಸಿದನು (ಗತಿಶ. ೦೦೩) ; ಆಕಾಶವನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸರಳವಾದ ದೂರದರ್ಶಕ (Telescope) ಯಂತ್ರವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದ (ಆಕಾಶ. ೩). [ದೂರದರ್ಶಕ + ಯಂತ್ರ]

ದೂರದರ್ಶನ (ನಾ). ೧. ದೂರದಿಂದ ನೋಡುವಿಕೆ ; ದೂರದಿಂದ ಕಾಣುವುದು. ೨. ತಡೆಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರದಿಂದ ಮರೆಯಾಗಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ದೇಶಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆ ಯುವ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ನಿಸ್ತಂತು ತರಂಗಗಳ ಅಥವಾ ಇತರ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸಾಧನೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೋಡುವುದು ; ಟೆಲಿ ವಿಷನ್ನು ದೂರ(ವಸ್ತು)ದರ್ಶನ; ಪರೋಕ್ಷವೀಕ್ಷಣ (Television. ೩೦೪೧). ೩. ಮುಂದಾಲೋಚನೆ ; ದೀರ್ಘದೃಷ್ಟಿ. ೪. ಪಂಡಿತ ; ವಿದ್ವಾಂಸ. ೫. ಹದ್ದು. ೬. [ಜೈನ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಬುದ್ಧಿಋದ್ಧಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಅಯ್ದುವರ್ಣಂಗಳೊಳಾವುದೊಂದು ದೂರದಿಂ ಬಂದ ವರ್ಣಮನಿಂತುಟೆಂದರಿವುದು ದೂರದರ್ಶನಮೆಂಬುದು (ಶಸಾರ. ೩೮೭). 'ಬುದ್ಧಿಋದ್ಧಿ' ಪರಾ. [ದೂರ + ದರ್ಶನ]

ದೂರದರ್ಶಿ (ಗು). ೧. ದೂರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ; ಮುಂದಾಲೋಚನೆ ಯನ್ನು ಮಾಡುವ; ವಿವೇಕವುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ದೂರದರ್ಶಕಯಂತ್ರ: ದೂರದರ್ಶಿಯು (Telescope) ಹಾಲೆಂಡಿನಲ್ಲಿ ೧೬೦೮ರಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಯಿತು (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೦೫೨) ; ನಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ದೂರದರ್ಶಿಗಳು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ (ವಾಲಪ್ರ. I, ೩). ೩. ದೂರಾಲೋಚನೆಯುಳ್ಳವನು ; ವಿವೇಕಿ ; ಪಂಡಿತ : "ದೂರದರ್ಶಿ, ದೀರ್ಘದರ್ಶೀ – ಈ ೨ ದೂರವಾದ ಹಿಂದುಮುಂದು ಯೋಚನೆಯುಳ್ಳವನ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೦೩). [ಸಂ. ದೂರದರ್ಶಿನ್]

ದೂರದರ್ಶಿತ್ವ (ನಾ). ದೂರದೃಷ್ಟಿ ; ಮುಂದಾಲೋಚನೆ ; ವಿವೇಕ : ಬಹುಶ್ರುತನ ಮಂತ್ರನಿಶ್ಚಯಮುಮಂ ದೂರದರ್ಶಿತ್ವಮುಮಂ ಪ್ರತಿಭಾ ಗುಣಮುಮಂ . . . ಸಚಿವಸಮೂಹಂ ಮಚ್ಚಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೭೦ ವ) ; ಸರ್. ಎಂ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಯ್ಯನವರ ದೂರದರ್ಶಿತ್ವದಿಂದಲೂ . . . ದೇಶವು ಹೊಸರೂಪವನ್ನೇ ತಾಳಿತು (ಪ್ರಬಾಶು. ೨೦). [ಸಂ.]

ದೂರದರ್ಶಿನಿ (ನಾ). ೧. ಮುಂದಾಲೋಚನೆ ಮಾಡುವವಳು ; ವಿವೇಕಿ : ಆಗ ದೂರದರ್ಶಿನಿಯಾದ ನಿದಾನಬುದ್ಧಿಯ ಹಿರಿಯ ಹೆಂಗುಸು ಎಂದರೆ ಏನುತಿಯೇ (ದೂರಸ. ೦೫೩). ೨. ದೂರದರ್ಶಕಯಂತ್ರ : ದೂರದರ್ಶಿನಿಯ ನೋಟಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಳಗಳೂ ಬಹು ಸುಂದರ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೩) ; ದೂರದರ್ಶಿನಿಯಿಂದ ನೋಡುವೆನಾ ಅನಂತದ ಅಂಚನು (ಶಿಲಾಲ. ೩೭-೦೩). [ಸಂ. ದೂರದರ್ಶಿನೀ]

ದೂರದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ದೂರದ ನೋಟ. ೨. = ದೂರದರ್ಶಿತ್ವ : ಸಾವಕಾಶಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ನೀವು ಕೊಡುವ ಬೆಲೆಗೆ ಸರಿಯಾದ ಪ್ರತಿಫಲ ಸಿಗಬೇಕೆಂದರೆ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವವನಲ್ಲಿ ದೂರದೃಷ್ಟಿಯಿರಬೇಕು (ಅರ್ಥಶಾ. ೦೩೪). ೩. ಅರುವತ್ತು ನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಮುಂದಾಗುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು : ಅಕ್ಷರ ಲೆಕ್ಕ . . . ದೂರ ದೃಷ್ಟಿ ದೂರಶ್ರವಣ . . . ಮಂತ್ರ ತಂತ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇವೆಲ್ಲವ ಕಲಿತದೇನೋ (ವಚಸಂ. ೦೩-೪೨); P ಪರಂಪರಾಗತವಾದ ಅರುವತ್ತು ನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯೆ ಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ೪. ದೃಷ್ಟಿಯ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ದೂರದ ವಸ್ತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಕಣ್ಣಿನ ಕುಂದು: ದೂರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಕಣ್ಣು ಅದೇ ದೂರದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನೋಡಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ ಹೆಚ್ಚು ತ್ರಾಸವಡಬೇಕು (ನಿಮ್ಮದೃ. ೬೪). 'ಚಾಳೀಸು' ಪರಾ. [ದೂರ + ದೃಷ್ಟಿ]

ದೂರದೆಸೆ (ನಾ). (ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ) ಅಂತರ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶ,-ಸ್ಥಳ : ಕದಡುಬಗೆ ತಿಳಿಯಾಗಿ, ದೂರದೆಸೆ ಬಳಿಯಾಗಿ, . . . ನುಡಿದಳವಳಂದು (ಹೊಂಗಳು. ೦೨-೨೨). [ದೂರ + ದೆಸೆ₂]

ದೂರದೇಶ (ನಾ). ಬಹಳ ಅಂತರವಿರುವ ನಾಡು,-ಸೀಮೆ : ದೂರ ದೇಶದೊಳಿರ್ದು ಬರೆದ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೪೦). [ದೂರ + ದೇಶ]

ದೂರನಿರ್ದೇಶನ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಅಂತರದಲ್ಲಿದ್ದೂ ಯಂತ್ರಗಳ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ,-ತಿಳಿವು : ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣಗಳಿಂದ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಅಣುಬಾಂಬುಗಳನ್ನು ದೂರನಿರ್ದೇಶನದಿಂದ ಹಾರಿಸುವ ಈಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಅನ್ನಿ (ಮನೋಸಂ. ೦೩೪). [ದೂರ + ನಿರ್ದೇಶನ]

ದೂರಪಥ (ನಾ). ಬಹಳ ಅಂತರವುಳ್ಳ ಮಾರ್ಗದ ಸ್ಥಳ ; ಹತ್ತಿರ ವಲ್ಲದ ಜಾಗ : ದೂರಪಥಕ್ಕೆ ಪೋಪೆನೆನುತುಂ ಪ್ರಿಯಳಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಕೇಳಲ್ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೦೩-೨೦೩). [ದೂರ + ಪಥ]

ದೂರಪಾತಂ (ಅ). ದೂರದಿಂದ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು : ಒರ್ವನನೆ ಲಕ್ಷ್ಯಂಮಾಡಿ ಶರಾಸಾರದಿಂ ದೂರಪಾತಮಿಸುವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೮ ವ). [ಸಂ.]

ದೂರಪೋಗು 'ದೂರಂಬೋಗು' ನೋ.

ದೂರಪ್ರತಿ (ನಾ). (ಕಾಲ ಕಳೆದ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಸಲ ಪ್ರತಿಮಾಡಿದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ) ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸಹೊಂದಿದ ನಕಲು,-ಪ್ರತಿ : ಹಸ್ತಪ್ರತಿಸಂಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಇಂದು ಕಾಣ ಸಿಗುತ್ತಿರುವ ಪ್ರತಿಗಳು, ಸ್ವಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲವೆ ಅವುಗಳ ಸದ್ಯಪ್ರತಿ (Immediate Copy) ಅಥವಾ ದೂರಪ್ರತಿ(Distant Copy)ಗಳಿಂದ ಎಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಕಲುಗೊಂಡವು ಎಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಕೇವಲ ಊಹಿಸ ಬೇಕಷ್ಟೆ ! (ಭಾರತೀ. ೨೮). [ದೂರ + ಪ್ರತಿ]

ದೂರಪ್ರಾಚ್ಯ (ಗು). ೧. ತೀರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ : ದೂರಪ್ರಾಚ್ಯ ದೇಶ ಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಇದೇ ತರಹದ ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಆ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದರು (ಮಾರ್ಗದ. ೦೫೩). (ನಾ). ೨. ಜಪಾನ್ ಮೊದಲಾದ ತೀರ ಪೂರ್ವದ ದೇಶ. [ದೂರ+ಪ್ರಾಚ್ಯ]

ದೂರಪ್ರಿಯ (ನಾ). ದಕ್ಕದ ಪ್ರಿಯ ; ದೊರಕದ ನಲ್ಲ : ನೀರೇಜನಿ ಯೆನಿತಲರ್ದೊಂ ಸಾರದೆ ಪೋದಂ ದಿನೇಶನಂತೆಸಗಂ ನೀಂ ದೂರ ಪ್ರಿಯನಾದೈ ಸಂಸಾರಂ ವ್ಯರ್ಥಯಾದುದೆಂದು ಬೆಚ್ಚನೆ ಸುಯ್ದಳ್ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೨೭). [ದೂರ + ಪ್ರಿಯ]

ದೂರಫಲ (ನಾ). ೧. ಬಹಳ ಕಾಲದ ಬಳಿಕ ಆಗುವ ಪರಿಣಾಮ; ತುಂಬ ತಡವಾಗಿ ಬಂದೊದಗುವ ಫಲ: ಇವು ದೂರಫಲಂಗಳ್ ಸ್ವಪ್ನವಿಶೇಷಂಗಳ್ (ಅದಿಪು. ೧೩-೪೪). ೨. ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರವಿರುವ ಸಂತತಿ, –ಸಂತಾನ: ತಮ್ಮನು ಅಣ್ಣನಿಂದ ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ದೂರಫಲವಾಗಿದ್ದನು (ರೂಢಿ). [ದೂರ+ಫಲ$_1$]

ದೂರಭವ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ದೂರವಾಗಿರುವವನು: ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸದಿರುವವನು: ಅತನತ್ಮನ್ನತಬೋಧ ನೀಂ ಬೆಸಸಭವ್ಯನೋ ಭವ್ಯನೋ ದೂರಭವ್ಯನೋ (ಆದಿಪು. ೨-೩೪); ಎಮ್ಮರಸಂಗಾನನಿತು ಧರ್ಮಶ್ರವಣಂಗೆಯ್ದೊಡಂ ಭೋಗಂಗಳ್ಗೆ ವಿಮುಖನಾಗಂ ಅತನಭವ್ಯನೊ ಭವ್ಯನೊ ದೂರಭವ್ಯನೊ ನಿಮ್ಮಡಿಗಳೆ ತಿಳಿಯೆ ಬೆಸಸಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೩); ವಾಯುಭೂತಿಚರನಪ್ಪಾ ಜೀವನೀಗಳಭವ್ಯನೋ ಭವ್ಯನೊ ಮತ್ತಂ ದೂರಭವ್ಯನೋ ಬೆಸಸಿಮಿದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೨೨); ಕಣ್ಬೇನೆ ಮಾಣ್ದಂದು ಕಾಣ್ಬಕ್ಷಿರೋಗಿಯಂತೆ ದೂರಭವ್ಯಂ ಕರ್ಮೋಪಶಮ ಮಾದಾಗಳಱಿಗುಂ (ಕಕಾರ. II, ೯೩೨). 'ಭವ್ಯ' ನೋಡಿ.

[ದೂರ + ಭವ್ಯ]

ದೂರಮಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ದೂರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ನಿವಾರಿಸು; ಪರಿಹರಿಸು: ನೆರೆಯುವರ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡಿಸಿದನು (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೨೦೬). [ದೂರಮಾಡು (<ದೂರಂಮಾಡು) + –ಇಸು$_3$]

ದೂರಮಾಡು 'ದೂರಂಮಾಡು' ನೋ.

ದೂರಮಾಪಕ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶ ಅಥವಾ ವಸ್ತುವಿನೊಂದಿಗೆ ಇರುವ ಅಂತರವನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಯಂತ್ರಸಾಧನ: ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಯಂತ್ರಸಲಕರಣೆಯ ಅಳತೆ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರವಾಹದ ಸಹಾಯದಿಂದ ದಾಖಲಿಡುವ ಸಲಕರಣೆ; (ವೋಲ್ಟೇಜ್, ಫಿರಂಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ, ವೊ.ಗಳಲ್ಲಿ) ದೂರಗಳನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಲಕರಣೆ; ದೂರಮಾಪಕ (Telemeter. ಇಂಕನಿ). [ದೂರ + ಮಾಪಕ]

ದೂರಮುದ್ರಕ (ನಾ). ಯಾಂತ್ರಿಕ ನಿರ್ದೇಶನದಿಂದ ಹತ್ತಿರವಿರದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ ವರ್ತಮಾನ, ಸೂಚನೆ, ನಿರೂಪಣೆ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುವ ಸಾಧನ: "ದೂರಮುದ್ರಕ; ಟೆಲಿಪ್ರಿಂಟರ್" (Tele-Printer. ಶಕ್ತಿನಿ. ೮೨). [ದೂರ + ಮುದ್ರಕ]

ದೂರಮುದ್ರಣ (ನಾ). = ದೂರಮುದ್ರಕ: (Tele-Type. ಶಕ್ತಿನಿ. ೮೨).

[ದೂರ + ಮುದ್ರಣ]

ದೂರಲೇಖ (ನಾ). ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಗಳನ್ನು ಸಂಕೇತಗಳ ಮೂಲಕ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ತಿಳಿಸುವ ಯಾಂತ್ರಿಕ ಸಾಧನ: ಸಮಾಚಾರ ಕಳುಹಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ದೂರಲೇಖದ (ಟೆಲಿಗ್ರಾಫ್)ಭಾಗ (Communicator. ಇಂಕನಿ).

[ದೂರ + ಲೇಖ]

ದೂರವಂದೆ (ನಾ). ತುಂಬ ಪುಕ್ಕಲ; ತೀರ ಅಂಜುಕುಳಿಯಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಮಹಾಭೀತ: ಶ್ರುತವಿಲ್ಲದ ಲಿಂಗಿಯಂತೆ ಮೂರ್ಖನಾಗದೆ ದೂರವಂದೆಯಂತೆ ತಲ್ಲಣಿಸದೆ . . . [ಧರ್ಮದೊಳ್] ನಿಶ್ಶಂಕನುಮಪ್ಪುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೯೬). [ದೂರ + ವಂದೆ]

ದೂರವಾಣಿ (ನಾ). ವಿದ್ಯುಚ್ಛಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಧ್ವನಿಯನ್ನು, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸುವ ಸಲಕರಣೆ; ಟೆಲಿಫೋನು: ಮೊದಲು ದೂರವಾಣಿಯ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತು ವಿಮಾನಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿದೆ (ನಟರು. ೧೦೩); ಟಪಾಲು ಮತ್ತು ತಂತಿ, ದೂರವಾಣಿ ನಿಸ್ತಂತುವಾರ್ತೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಾರಣ ಮತ್ತು ಇತರ ಅದೇ ರೂಪದ ಸಮಾಚಾರ ಸಾಧನ (ಭಾರಸಂ. ೨೮೦). [ದೂರ + ವಾಣಿ$_1$]

ದೂರವಾರ್ತಾವ್ಯವಸ್ಥೆ (ನಾ). ದೂರದೂರದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ (ದೂರಲೇಖ, ದೂರವಾಣಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಮೂಲಕ) ಸಮಾಚಾರಗಳನ್ನು ತಲುಪಿಸಲು ಮಾಡಿರುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಇಂತಹ ಸಂಕ್ಷೋಭಗಳಿಂದ ಟೆಲಿಗ್ರಾಫ್, ಟೆಲಿಫೋನ್, ರೇಡಿಯೋ ಮುಂತಾದ ದೂರವಾರ್ತಾವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಡಚಣೆಯುಂಟಾಗುವುದು (ಭೌತವಿ. ೩೨೨).

[ಸಂ. ದೂರವಾರ್ತಾವ್ಯವಸ್ಥಾ]

ದೂರವೀಕ್ಷಣ (ನಾ). ೧. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದು. 'ದೂರವೀಕ್ಷಣಯಂತ್ರ' ನೋಡಿ. ೨. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡಂತೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸುವುದು; ಅತೀಂದ್ರಿಯ ದೃಷ್ಟಿ: ಅವಧಿಜ್ಞಾನ ಆಧುನಿಕ ಮನಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ದೂರವೀಕ್ಷಣ (Clairvoyance) ವೆಂದು ಕರೆದಿರುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ದೂರದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಅಥವಾ ಗತಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಕುಳಿತ ಕಡೆಯಿಂದಲೇ, ಕಣ್ಣಿನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಒಂದು ದೃಶ್ಯದಂತೆ ನೋಡುವುದು-ದೂರವೀಕ್ಷಣಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯ (ತತ್ವಶಾ. ೧೧೮).

[ದೂರ + ವೀಕ್ಷಣ]

ದೂರವೀಕ್ಷಣಯಂತ್ರ (ನಾ). ದೂರದರ್ಶಕಯಂತ್ರ: ಇದು ದೂರವೀಕ್ಷಣಯಂತ್ರ (Telescope) ಇರಬಹುದೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಬರುತ್ತದೆ (ಮೈವಾಸು. ೧೦೯). [ದೂರವೀಕ್ಷಣ + ಯಂತ್ರ]

ದೂರವುಳಿ (ಕ್ರಿ). ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರದಿರು; ದೂರವಿರು: ಸಂಬಂಧಿಕರು ಅವರ ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ದೂರವುಳಿದರು (ರೂಢಿ).

[ದೂರ + ಉಳಿ$_1$ (<ಉಳ್$_1$)]

ದೂರಶ್ರವಣ (ನಾ). ೧. ಅರುವತ್ತುನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರದಲ್ಲಿಯ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೇಳುವುದು: ಅಕ್ಷರ ಲೆಕ್ಕ . . . ದೂರದೃಷ್ಟಿ ದೂರಶ್ರವಣ . . . ಮಂತ್ರ ತಂತ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇವೆಲ್ಲವ ಕಲಿತಡೇನೋ (ವಚನ. ೧೩-೪೨). P ಪರಂಪರಾಗತವಾದ ಅರುವತ್ತುನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ೨. = ದೂರಶ್ರವಣತ್ವ: ರಾಜಸದ ದಶಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ಧಿಹವು . . . ಕೇಳನೂರ್ಮಿಯು ಒಂದು ಮತ್ತೆಯು ಕೇಳು ದೂರಶ್ರವಣ ಎರಡದು (ಜ್ಞಾಸಿಂ. ೨೦-೩೩). ೩. [ಜೈನ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಬುದ್ಧಿ ಋದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ದೂರದಿಂ ಬಂದ ಶಬ್ದಮನಿಂತು ಟೆಂದಱಿವುದು ದೂರಶ್ರವಣಮೆಂಬುದು (ಕಕಾರ. ೩೮೬). 'ಬುದ್ಧಿ ಋದ್ಧಿ' ನೋಡಿ. [ದೂರ + ಶ್ರವಣ$_1$]

ದೂರಶ್ರವಣತ್ವ (ನಾ). [ಯೋಗ] ರಾಜಸಯೋಗದ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಸಿದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಇರುವ ಕಡೆಯಿಂದಲೇ ದೂರದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೇಳಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ: ಅನೂರ್ಮಿಮತ್ತ್ವ, ದೂರಶ್ರವಣತ್ವ, ದೂರದರ್ಶಿತ್ವ, ಕಾಮರೂಪತ್ವ, ಪರಕಾಯಪ್ರವೇಶಿತ್ವ, ಸ್ವಚ್ಛಂದಮೃತ್ಯುತ್ವ, ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ದೇವಕನ್ಯೆಯರ ಸಹಕ್ರೀಡೆಯನ್ನು ನೋಡುವಿಕೆ, ಯಥಾಸಂಕಲ್ಪಸಿದ್ಧಿ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಆಜ್ಞಾಶಕ್ತಿ (ಶ್ರೀತತ್ವ. ೪೮೯). 'ದಶಸಿದ್ಧಿ' ನೋಡಿ. [ಸಂ.]

ದೂರಸಂಪರ್ಕ (ನಾ). ದೂರದಲ್ಲಿರುವವರೊಡನೆ ಸಂಭಾಷಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ಸಾಧನ: (Tele-Communication. ಶಕ್ತಿನಿ. ೮೦).

[ದೂರ + ಸಂಪರ್ಕ]

ದೂರಸ್ಥ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬರದವನು; ದೂರವೇ ಉಳಿಯುವವನು. ೨. (ಆಲಂ) ಎರವಾದವನು; ದೂರವಾದವನು: ಇವರಲ್ಲಿ ನಾವು ಯಾರಾದರೂ ಕಾಣಿಕೆ ತೆಗದುಕೊಂಡರೆ ನಮ್ಮ ಸ್ರೀಸೈಲದ ಸೂರ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನಕೆ ದೂರಸ್ತರು (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೧೧೦-೨೩: 1702).

[<ಸಂ. ದೂರಸ್ಥ]

ದೂರಸ್ಥ (ಗು). ೧. ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ; ಹತ್ತಿರವಲ್ಲದ. (ನಾ). ೨. ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವುದು ; ಸಮೀಪವಲ್ಲದುದು : ಜನತತ್ತ್ವಂ ಸ್ಮರತತ್ತ್ವಮೆಂಬಿವೆರಡುಂ ದೂರಸ್ಥಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೧೬). ೩. (ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು) ಮೀರಿದವನು,-ಅತೀತನಾದವನು : ಅಷ್ಟವಿಧಾರ್ಚನೆಯ ಮಾಡಿ ಒಲಿಸುವೆನೆ ಅಯ್ಯ ನೀನು ಬಹಿರಂಗ ವ್ಯವಹಾರ ದೂರಸ್ಥನು (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೧೩-೧೧). [ಸಂ.]

ದೂರಸ್ಪರ್ಶನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಬುದ್ಧಿಋದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ದೂರದಿಂದಲೇ ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು : ಎಂಟು ಸ್ಪರ್ಶಂಗಳೊಳಾವುದೊಂದು ದೂರದಿಂ ಬಂದ ಸ್ಪರ್ಶನಮನಿಂತುಟೆಂದಱಿವುದು ದೂರಸ್ಪರ್ಶನಮೆಂಬುದು (ಹಸಾರ. ೩೮೬). 'ಬುದ್ಧಿಋದ್ಧಿ' ಪರಾ. [ದೂರ + ಸ್ಪರ್ಶನ]

ದೂರಹೋಗು 'ದೂರಂಬೋಗು' ನೋ.

ದೂರಾನ್ವಯ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತಿರವಲ್ಲದ ಸಂಬಂಧ : ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಪ್ರಭಾವದ ದೂರಾನ್ವಯ ಅಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು (ಸುವರ್ಣ. ೨೦೮). ೨. [ವ್ಯಾಕ] ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳು ಹತ್ತಿರವಿರದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸಲಾಗದಿರುವಿಕೆ; ದೂರದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನ್ವಯಕ್ಕಾಗಿ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ತರುವುದು : ಇದು ಒಂದು ದೋಷ. ನೇಯಂದ ದೋಷ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

[ದೂರ + ಅನ್ವಯ]

ದೂರಾನ್ವಿತ (ನಾ). ಹತ್ತಿರದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದುದು ; ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗದುದು : ವಿರುದ್ಧರಸದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು ದೂರಾನ್ವಿತವಾದ ವಸ್ತುವಾವುದೋ ಒಂದನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು . . . ಇವೆಲ್ಲವೂ ರಸದ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೦೬೩).

[ದೂರ + ಅನ್ವಿತ]

ದೂರಾರಿಷ್ಟ (ನಾ). ಮುಂದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಅಶುಭ,-ಕೇಡು : ಅಂತು ಭರತೇಶ್ವರಂ . . . ಒಂದುದಿವಸಂ ತ್ರಿಯಾಮಾವಿರಾಮದೊಳ್ ಆಶ್ಚರ್ಯಭೂತಂಗಳುಂ ದೂರಾರಿ[ಪಾಠಾಂ. ನಿ]ಷ್ಟಫಲಸೂಚಕಂಗಳುಮಪ್ಪ ಸ್ವಪ್ನಂಗಳಂ ಕಂಡು (ಆದಿಪು. ೧೩-೨೦ ವ). [ದೂರ + ಅರಿಷ್ಟ]

ದೂರಾರ್ಥ (ನಾ). ೧. ಹತ್ತಿರವಿರದ ವಸ್ತು,-ಪದಾರ್ಥ : (+). ೨. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಪದಗಳಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿ ಹೊರಡದ ಅರ್ಥ; ಊಹಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾಗುವ ಅರ್ಥ. [ದೂರ + ಅರ್ಥ]

ದೂರಾಲೋಚನೆ (ನಾ). ಮುಂದಿನದನ್ನು ಯೋಚಿಸಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ,-ವಿವೇಕ ; ಮುಂದಾಲೋಚನೆ : ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ದೂರಾಲೋಚನೆಯಿಂದ, ಪರಿಣಾಮ ಪರಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅರಿತು . . . ಸದಾ ವಾಕ್ಕಿಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರಬೇಕು (ಆಯುರ್ಧ. ೩೩).

[ದೂರ + ಆಲೋಚನೆ]

ದೂರಾಸ್ವಾದ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಬುದ್ಧಿಋದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಪಂಚರಸಂಗಳೊಳಾವುದೊಂದು ದೂರದಿಂ ಬಂದ ರಸಮನಿಂತುಟೆಂದಱಿವುದು ದೂರಾಸ್ವಾದಮೆಂಬುದು (ಹಸಾರ. ೩೮೬). 'ಬುದ್ಧಿಋದ್ಧಿ' ಪರಾ. [ದೂರ + ಆಸ್ವಾದ]

ದೂರಾಸ್ವಾದನ (ನಾ). = ದೂರಾಸ್ವಾದ : ಪಂಚರಸಂಗಳೊಳೊಂದೊಂದು ರಸಂ ದೂರದಿಂ ಬಂದುದು ಇಂತುಂಟೆದಱಿವುದು ದೂರಾಸ್ವಾದನಮೆಂದಱಿವುದು (ಜ್ಞಾವಚಾ. ೯೩-೩). 'ಬುದ್ಧಿಋದ್ಧಿ' ಪರಾ. [ದೂರ + ಆಸ್ವಾದನ]

ದೂರಾಳಿ (ನಾ). ನಿಂದಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಹೀಯಾಳಿಸುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಕನ್ನಡದ ದೂರಾಳಿಗಳನ್ನು ಎರಡು ಪಂಗಡ ಮಾಡಬಹುದು (ಕನ್ನಸು. I, ೧೩೦). [ದೂರು$_2$ (<ದೂಱು$_2$)+-ಆಳಿ$_2$]

ದೂರಿ$_1$ (ನಾ). ಬಂಡಿಯ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳನ್ನೂ ಕೂಡಿಸುವ ಸಾಧನ; ಅಚ್ಚುಮರ : ರಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸತಕ್ಕ ದೂರಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೂ (ಕೃವಾಉ. ೨೪೪) ; ಗಾಡಿಯ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳನ್ನೂ ಮಧ್ಯದ ದೂರಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ . . . ನದಿಯ ತೀರದ ಮರಳಿನಲ್ಲಿ ಹೂಳಿದವರುಂಟು (ಚಸ್ತುಕ. ೩೬).

[←ಹಿಂ. ಮರಾ. ಧುರೀ, ಧುರಾ./ಪ್ರಾ. ಧುರೀ./ಸಂ. ಧುರ್]

ದೂರಿ$_2$ (ನಾ). ಎಳೆಯ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಆಡಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಪದ ದೂರಿ ದೂರಿ ದುಗ್ಗಲಮ್ಮ (ಕೂಶಿ). [?]

ದೂರಿತ (ನಾ). ದೂರ ಉಳಿಯುವವನು : ದೂರದೊಳಿರ್ಪೆಯೇಕೆನಲ್ ದೂರಿತರಲ್ತೆ ಪುಷ್ಪವತಿಯಾದಳ ಕಂಡರೆ ನೀತಿಮಾರ್ಗದರ್ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೪-೭೮೮). [ಸಂ.]

ದೂರಿಸು$_1$ 'ದೂಱಿಸು' ನೋ.

ದೂರಿಸು$_2$, ದೂರ್ಚಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಿವಾರಿಸು ; ಪರಿಹರಿಸು : ದೂರಿಸದೆ ನೆನೆದು ಕೂಳಂ ನೀರುಮನಜ್ಞಾನದಿಂಡಮಿರುಳುಂ ಪಗಲುಂ ಸಾರತರ ಪರಮಸೌಖ್ಯಸುಧಾರಸಭರಿತಾತ್ಮತತ್ತ್ವಮಂ ನೆನೆ ಮನದೊಳ್ (ಉಸಾರ. ೪೪-೨೭೦) ; (ಹಸಾರ. ೩೭೦ ನೋ) ; ತಾಂ ವರಸತಿಯು ಸಂಭೋಗದೊಳಮಲಾತ್ಮಸಂವರೆಪೂರ್ವಕಮಾಗಿ ಪುಂವೇದನೀಯ ಕರ್ಮವನು ದೂರಿಸಿದನದೇಂ ವೀತರಾಗನೊ ಭೋಗಿ (ಭರತೇ. ೧೦-೧೨೩) ; ಅರಮೇಲೆಸುಗೆ ದೇವರಿಗೆ ಹಂಗಳ ಮೇಲೊ ದೂರಿಸುವಾಳ್ಗಳ ಮೇಲೊ (ಭರತೇ. ೩೦-೨೩). ದೂರ್ಚಿಸು : ನನ್ನಯ ಚಿಂತೆಯನ್ನು ದೂರ್ಚಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿ ಕಾಂತೆ ಪ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರಿಸಿ ಪ್ರೇಮದಲಿ ಅಂತವನ್ನೈದಿದರು ನನ್ನಯ ಸ್ವಾಂತರಂಗಕೆ ಸುಖವು ತೋರದು (ರಘುವಂ. ೮೪-೭೦).

[ದೂರ + – ಇಸು$_2$]

ದೂರೀಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ತ್ಯಜಿಸು ; ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು : ಅರಿವನೊತ್ತಿಗನೇಕೆಂದು ನೀನೆನ್ನ ದೂರೀಕರಿಸಬೇಡಮ್ಮ (ಕುರಾಶಾಂ. ೧-೨೪) : ದೇವರನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸಿ ಮಿಲ್ಪಿಯವರನ್ನು ದೇವರೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಂತೆ ಕಾಣುವದು (ಅಮಗಾಂ. ೪) ; ಜಾತಿ ಅಥವಾ ವರ್ಗಭೇದ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸಿ ಬಡವರೂ ಶ್ರೀಮಂತರೂ, ಹಿರಿಯರೂ ಕಿರಿಯರೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ (ಧಾರಿಣಾ. ೪೭) ; ಅವನನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸಲು ಆಗ ಅವರಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣವೂ ಉದ್ಭವವಾಯಿತು (ನಿಕುತ. ೪೮) ; ಹೊಸಗನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ದೂರೀಕರಿಸಬೇಕಾದ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಈ ಪದ್ಯಪಂಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ (ಸಮಾಲೋ. ೦೩). [ದೂರೀಕರಣ$_0$ + – ಇಸು$_2$]

ದೂರೀಕೃತ (ಗು). ೧. ನಿವಾರಿಸಿದ ; ದೂರಗೊಳಿಸಿದ : ಕಾರವತಿವತ್ಕೀರ್ತಿವಿಹಾರಾ . . . ಪ್ರಭಯಾನಿಜತನುಪೂರಾ ಪೂರಾಶ್ರಿತಹೃತ್ಕ್ಲೇಶವಿದೂರಾ ದೂರೀಕೃತಬಲವಿಸ್ತಾರಾ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೩೩) : ಅತಿವಿಶದಮಣಿಪ್ರದೀಪಿಕೋದ್ಯೋತದೂರೀಕೃತತಮಸ್ತಮದೊಳನೇಕರತ್ನರಚಿತ ಪ್ರತಿಪಾದುಕವಿನ್ಯಸ್ತಕಾಂಚನಮಂಚೋಪಶೋಭಿತದೊಳ್ . . . ಆ ದಂಪತಿಗಳ್ . . . ನಿದ್ರಾರಸವಶಗತರಾದರ್ (ಆದಿಪು. ೫-೨೨ ವ) ; ದೂರೀಕೃತಾರಿಷಡ್ವರ್ಗನುಂ . . . ನಮಿತಾಕೃತಸಾಮಂತವರ್ಗನುಮಾಗಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೨೮ ವ) ; ದೂರೀಕೃತಾಘಂ ಮಹಿತಜೀವನ್ಮುಕ್ತಮಾನಸನು (ಲಸಪು. ೨೯-೨). ೨. ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದ ; ಪ್ರತ್ಯೇಕಪಡಿಸಿದ. [ಸಂ.]

ದೂರೀಭೂತ (ನಾ). ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದುದು ; ಬೇರೆಯಾದುದು : ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದೊಡನೆ ಕೂಡಿಯೇ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ . . . ವ್ಯಂಗ್ಯಪರಾಮರ್ಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಬುದ್ಧಿಯು ದೂರೀಭೂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೨೩). [ಸಂ.]

ದೂರು$_1$ 'ದೂಱು$_1$' ನೋ.

ದೂರು$_2$ 'ತೂರು$_2$' ನೋ.

ದೂರು$_3$ 'ದೂಱು$_1$' ನೋ.

ದೂರು$_4$ (ನಾ). ಹತ್ತಿರವಲ್ಲದುದು ; ದೂರ : ದೂರಿಂದ ಕಾಣಿಸುವ ಗ್ರಾಮಗಳು ಸುಟ್ಟಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ (ಕಥಾಗ. ೬) : ಅಗ್ನಿ ದೂರಿನಿಂದ ವ್ಯಂಜನ, ರುಳಿ, ಗೆಜ್ಜೆ ಸಪ್ಪಳವಾಯಿತು (ವಿಜಯ. ೧೪೪) ; ಮೂದರ ಚಿನ್ನಪ್ಪ ದೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೂಗಿಕೊಂಡನು (ಹಳ್ಳಿಬ. ೪). [<ಸಂ. ದೂರ]

ದೂರುಗ 'ದೂಱುಗ' ನೋ.

ದೂರೈಸು 'ದೂರಿಸು$_2$' ನೋ.

ದೂರೋತ್ಸಾರಿತ (ಗು). ಬಹು ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟ ; ದೂರದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ : ಓರ್ವಂ ರಾಜಕುಮಾರಂ ದೂರೋತ್ಸಾರಿತವಾಹನಂ ಸಸಂಭ್ರಮೋಪಗತಪರಿಚಾರಕಸ್ಕಂಧವಿನ್ಯಸ್ತವಾಮಹಸ್ತನಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೩-೪೦ ವ) ; ಸಪ್ತಾನೀಕಸಮೇತರಾಗಿ ಗಗನತಳಮನಲಂಕರಿಸಿ ಬಂದು ದೂರೋತ್ಸಾರಿತವಾಹನರಾಗಿ ಸೂರ್ಯಮಿತ್ರಜನೇಂದ್ರನಂ ತ್ರಿಃಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂಗೆಯ್ದು (ಸುಕುಮಾ. ೮-೬೬ ವ) ; ದೂರೋತ್ಸಾರಿತ ವಿಚಿತ್ರಾತಪತ್ರ ವಿವಿಧ ವಾಹನಂ ಬಸದಿಯಂ ಬಲಗೊಂಡು . . . ಬಂದು (ಶಂಖಾಮಾ. ೭-೬೪ ವ). [ದೂರ + ಉತ್ಸಾರಿತ]

ದೂರ್ತ (ಗು). ೧. ಮೋಸದ ; ವಂಚನೆಯ. (ನಾ). ೨. ಮೋಸಗಾರ; ವಂಚಕ : ದೂರ್ತರ್ ಮಾರ್ತಾಂಡನಂ ಕಂಡ ಮಂಜಿನಂತೆ ಪರಿಯೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೬೪). 'ದೂರ್ತವಡೆ' ಪರಾ. ೩. ಕಾಮುಕ ; "ವಿಟ" (ನಾಚಿರಾ. ೯). [<ಸಂ. ಧೂರ್ತ]

ದೂರ್ತವಡೆ (ನಾ). ಮೋಸಗಾರರ ಗುಂಪು: ವಂಚಕರ ಸಮೂಹ : ಸರ್ವಸ್ವಾಪಹರಣಂ ಮಾಡಿ ತನ್ನೊಡನಿರ್ದ ಕಸವಿಂಗಂ ಕಳುಬಿಂಗಂ ಡಸಿಕಿಂಗಂ ದೂರ್ತವಡೆಗಮಿತಿಚಪಳರ್ಗಂ . . . ಕುಡುವನುರ್ಕಿ ಕುಮಾರಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೭೦). [ದೂರ್ತ + ಪಡೆ$_2$]

ದೂರ್ತು (ನಾ). ೧. ಮೋಸ ಮಾಡಿಯೂ ನಾಚಿಕೆ ಪಡದಿರುವುದು,– ಸಂಕೋಚಪಡದಿರುವುದು. ೨. ವಂಚಕತನ ; ದುಷ್ಟತೆ ; ಮೋಸಗಾರಿಕೆ : ದೂರುಂ ದೂರ್ತುಂ [ಪಾಠಾಂ. ಕುರ್ತುಂ] ದುಷ್ಕುಂ ನೂಱುಂಟು (ಮುದ್ರಿ. ೧೦-೫); ಉಣ್ಬರ ಬಾಯೊಳ್ ತಿಣ್ಣನೆ ಕಿರ್ಚಂ ಪುಡಿಯು ಮಣ್ಣಂ ಪೊಯ್ದಂತು ಮಾಡಿದ್ಯ ದೂರ್ತಿಂದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೦೩೬) : ಕೊಲೆಗೆಯ್ದುವ ದೂರ್ತುಗಳಂ ಪಲಮನವರ್ ಚಲದೆ ಮಾಡಿ ನೆಲನಂ ಬಿಸುಟೀ ಕುಲಪತಿಗೆ ಮಲೆದು (ನೇಮಿಪು. ೧೦-೪೭) ; ದ್ವಿಗುಣಮಾಗದೆ ಮಾಣ್ಬುದೆ ನಿನ್ನ ಧೂ[ದೂ]ರ್ತು (ದಶಕು. ೧೦-೧೦೪). ೩. ವಿಟವೃತ್ತಿ ; ಕಾಮುಕತೆ ; ಲಂಪಟತೆ : ಅವಳಿಂದಳಿಂತಿನಿತು ಧೂ[ದೂ]ರ್ತಿನೊಳಿಂತಿರುತೇನೊ ನಾಣ್ಚಯೊ ಎನೆ (ನೇಮಿಪು. ೩-೦೪೮). [ದೂರ್ತ + –ಉ$_4$]

ದೂರ್ತೆ (ನಾ). ವಂಚಕಿ ; ಕಪಟಿ ; ಮೋಸಗಾರ್ತಿ : (+). [ದೂರ್ತ + –ಎ$_3$]

ದೂರ್ವ (ನಾ). ಗರಿಕೆ : ಅನುರೂಪಂ ಸ್ಫಟಿಕಾಬ್ಜದೊಳ್ ದಧಿ ಸುವರ್ಣ ಕ್ರೌಂಚದೊಳ್ ರೋಚನಂ ಘನಹಾರೀತಕಹುಸಿಯೊಳ್ ಹರಿತ ದೂರ್ವಂ . . . ಮಾಣಿಕ್ಯಭಾಜನದೊಳ್ ಕುಂಕುಮಮಂಕಮೇಂ ಮೆಱೆದುವೋ ಮಾಂಗಲ್ಯಸಾಕಲ್ಯಮಂ (ಹಂಸಾಮಾ. ೩-೦೨೫). [ಸಂ. ದೂರ್ವಾ]

ದೂರ್ವಾಂಕುರ (ನಾ). ಗರಿಕೆಯ ಚಿಗುರು; ಎಳೆಗರಿಕೆ : ಆ ದೂರ್ವಾಂಕುರ ವರ್ಣದೊಳಾದಮೊಡಂಬಟ್ಟ ಕನಕಕವಚಂ . . . ಕ[ಣ್ಗಾದ]ಮ ಬರೆ ಬಂದು ಮುಂದೆ ನಿಂದಂ ಹಂಗಂ (ಹಂಸಭಾ. ೨-೬೪) : ಉಜ್ಜ್ವಲದಂತಂ ಪರಿವೃತ್ತ ಮೌಕ್ತಿಕಸಮಂ . . . ತನೂರೋಮರಾಜಿ ವಿಲಸದ್ದೂರ್ವಾಂಕುರಾಭಂ ಮನಂಗೊಳೆ ಚಂಚನ್ನಿಜಪಂಚವರ್ಣ ಪಡೆಗುಂ ಚಿತ್ರಾಂಗನಾಶಂಕೆಯಂ (ಅಜಿಪು. ೨-೪೪); ರುಚಿರಮರಕತಶ್ಯಾಮ ದೂರ್ವಾಂಕುರಗ್ರಾಸದೊಳಂ ಅತಿಸ್ವಚ್ಛಸ್ವಾದು ಸಲಿಲಪಾನದೊಳಂ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಮೆಲ್ವಾಡಿ (ಹಂಡತಂ. ೨೪-೧೨) ; ಮೆಱೆವ ದೂರ್ವಾಂಕುರದ ಮಾಲೆಯಿಂದಿರದಿಾದ ಮೌಕ್ತಿಕದ ಮಾಲೆ ... ಸ್ತಂಭದಿಂದೆಸೆವುದು (ದಸುಪು. ೬-೧-೫೭). [ಸಂ.]

ದೂರ್ವಾಂಚಿತ (ನಾ). ಗರಿಕೆಯಿಂದ ತುಂಬಿ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿದುದು : ಪಂಚರತ್ನ ಸಮಸ್ತೌಷಧಿ ಗರ್ಭಮಕ್ಷತಯುತಂ ದೂರ್ವಾಂಚಿತಂ ಸರ್ವಧಾನ್ಯಸಮುತ್ತಂಭಿತಪೂರ್ಣಕುಂಭಮೆಸೆದತ್ತು ವೇದಿಕಾಮಧ್ಯದೊಳ್ (ಹಂಸಾಪ್ರಾ. ೫-೧೨೪). [ಸಂ.]

ದೂರ್ವಾಕಿಸಲಯ (ನಾ). = ದೂರ್ವಾಂಕುರ: ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಾನೂ ಶಕುಂತಳೆಗೋಸ್ಕರ ಗೋರೋಚನ, ತೀರ್ಥಮೃತ್ತಿಕೆ, ದೂರ್ವಾಕಿಸಲಯಗಳ ಮಂಗಳಾನುಲೇಪಗಳನ್ನು ಮಾಡುವೆನು (ಶಾಕುಂತ. ೪೯-೨೧). [ಸಂ.]

ದೂರ್ವಾಪ್ರವಾಲ (ನಾ). = ದೂರ್ವಾಂಕುರ : ಅಪೂರ್ವ ದೂರ್ವಾಪ್ರವಾಲಾಲಂಕೃತ ಕರ್ಣಪೂರನುಂ . . . ಪುಣ್ಯಾಶೀರ್ವಚನ ನಿರ್ಘೋಷದತ್ತಕರ್ಣನುಂ ಆಗಿರ್ದು (ಆದಿಪು. ೧೧-೦೦ ವ). [ಸಂ.]

ದೂರ್ವಾಸಕ್ತಿ (ನಾ). ಗರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ; ಹುಲ್ಲನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಆಸೆ : ಘನ ದೂರ್ವಾಸಕ್ತಿಯಂ ಗಾರುಡಮಣಿರುಚಿಯೊಳ್ ದಾವವಿಭ್ರಾಂತಿಯಂ ಕಾಂಚನಭಿತ್ತಿವ್ರಾತದೊಳ್ . . . ವಾನೇಚರಸ್ತ್ರೀಭ್ರಮಮನತುಳ ನೀಳಾಶ್ಮಪಾಂಚಾಳಿಕಾದರ್ಶನದೊಳ್ ತಾಳುತ್ತುಮೆತ್ತಂ ಸುಟ್ಟುದು ಮಹೀಭೃದ್ಗೇಹದೇಣೀಸಮೂಹಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೦-೧೪೭). [ಸಂ.]

ದೂರ್ವಿಜ ? (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮ (?) : ಮೂವರೆನ್ನ ಸುತರಾಗಿಯೆನೆ ಶಶಿಧರಂ ಯಜ್ಞಾಕರ ದೂರ್ವಿಜಂ ದೂರ್ವಾಸವೆಸರಾದವೊಲಂ ಬಸವತ್ಯಣಕೆ ಮೆಸಂಟ್ಟವನ ಚರಣಾಂಬುಜಕ್ಕೆ ಶರಣು (ಅಶಿಶಂ. ೩೩-೩೩). [?]

ದೂರ್ವೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು; ಗರಿಕೆ: "ಹರಿತಾಲೀ, ದೂರ್ವಾ– ಇವೆರಡುಂ ಕಱುಕೆ" (ಹಲಾಯು. ೩೨-೩೪) : "ದೂರ್ವೆ ಹರಿತಾಳಿಯೆನೆ ಕಱುಕೆಯೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೩೩-೭) ; ಎಳಸೆ ಪುರ್ವು ದೂರ್ವೆಯನು ರೋರುಹಮುಜ್ಜ್ವಲಕುಂಭಶೋಭೆಯಂ ಪಾಳಿಸೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೦-೫) ; ಆ ಕ್ಷಣ ದೂರ್ವೆ ದಧಿಗಳನು ತರಿಸಿದನು (ಶಾಶಿರಾ. ೩-೩೦) ; ದೂರ್ವೆಯ ದಳವ ಮೇಯ ಬಂದ ಮೊಲನ ಉರ್ವಿಯ ಕರಡಿ ತೊಡರಿಕೊಂಡಿಪ್ಪುದಯ್ಯ (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೦೯೫-೫೯೪) : ದೂರ್ವೆಯಿಂ ಗಡೆಗಾದ ವಸ್ತುಗಳುರ್ವಿಯೊಳಗಿಲ್ಲೆಂಬರೆಲ್ಲರು . . . ದೂರ್ವೆಯಿಂ ಕಡೆ ಬೇಡಿ ಬಾಳುವ ಮನುಜನು (ಶಂಕರಾ. ೭-೨೦). [ಸಂ. ದೂರ್ವಾ]

ದೂಲ, ಧೂಲ (ನಾ). ಉದ್ದವೂ ದಪ್ಪವೂ ಆದ ಮರದ ತೊಲೆ,– ಮರಮುಟ್ಟು : ನೀಲಮಯ ಬೋದಿಗೆ ಪಟ್ಟೆಯ ಚೆಲ್ವ ದೂಲಗಳ್ . . . ಮೃಗನಾಭಿಯ ಸುತ್ತುಭಿತ್ತಿ ಬಾವನ್ನದಿನರ್ಥಿಯಿಂದೆ ಮೆಱೆಗುಂ ಧರಣೀಶನ ಮಂತಣಾಗೃಹಂ (ಮುಲ್ಲಕಾ. ೫-೫) ; ನಾರಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಮನೆಯ ಒಂದಂಕಣವನ್ನು ಕೀಳಿಸಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಒಂದಷ್ಟು ತೊಲೆ ದೂಲ ತರಿಸಿಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದರು (ನಾಲ್ಕುಳ. ೯) ; ಆನೆಗಳ ಎಳೆತಕ್ಕೆ ಶಕಟದ ಮರದ ದೂಲಗಳು ಕಿತ್ತುಬಂದುವು (ಶಾಂತಲಾ. ೨೪೬) ; ಅಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ದಿನದಂತೆ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ದೂಲದಂತಿದ್ದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯು ಉರಿಯುತ್ತಿತ್ತು (ಕಪಾಳಕುಂ. ೨೫) ; ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ದೂಲವಿಲ್ಲ (ಗಾತತ್ತ್ವ. ೨೩). ಧೂಲ: ನಾರಾಚ ಸಲಾಕಿ ಕೊಂಡಿ ಸಹ ೧ ಮರದ ರಥದ ಗಾಲಿಚಕ್ರಗಳು ಧೂಲ ೨ ಸಹ . . . ಯಿಾ ಸಾಮಾನು ಲೆಕ್ಕ ಬರ ಬರದಿರುವ ಶಾಂಬ್ರದ ತಗಡು (ಎಕ. XIV, ನಂಜನ. ೨೯೪, ಪುಟ ೦೪೪ ; 1862). 'ತೊಲೆ$_3$' ಪರಾ. [?./ತಮಿ. ತೂಲ ; ತೆಲು. ದೂಲ]

ದೂವಟ 'ದುಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದೂವಟಿ 'ದುಪ್ಪಟಿ' ನೋ.

ದೂವಟ್ಟಿಗೆ 'ದುವಟ್ಟಿಗೆ' ನೋ.

ದೂವಡಿಗೆ 'ದುವಟ್ಟಿಗೆ' ನೋ.

ದೂವಾಟ 'ದುಪ್ಪಟ' ನೋ.

ದೂವಾರಿ (ನಾ). ಹೊರುವವನು : ಹೊಂದುಂದಿಗೆಯ ದೂವಾರಿಗಳು ವೆಂಠಣಿಸಿದರು (ಕುಮಾ.ರಾಮ. ೮-೩೫). [< ಸಂ. ಧೌರೇಯ]

ದೂವಾಳಿ 'ದುವ್ವಾಳಿ' ನೋ.

ದೂವಾಳಿಸು 'ದುವ್ವಾಳಿಸು' ನೋ.

ದೂವೆ₁, ದುವ್ವೆ, ದೂಪೆ, ದೂಹೆ (ನಾ). ೧. ಹೊಗೆ ; ಧೂಮ : ಬಟ್ಟೆಯ ದೂಳಿದೂವೆ ಮೊದಲಾದುದು (ಕಾದಂಪೂ. ೧೯೭) ; ಧೂಮ– ದೂವೆ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೬೦ ಪ್ರಯೋ) . ತಳಿಗಳ ದಳ್ಳುರಿಯಲರಿಂ ಬೆಳೆದಲರ್ವುದಿ ದೂವೆ [ಪಾಠಾಂ. ದೂನೆ, ಧೂಮ]. ಮಂತ್ರಘೋಷಂ ಪಿಕಸಂಕುಳರವಮನೆ ಚೂತಂ ಕಣ್ಗೊಳಿಪುದು ಹೋಮಾಗ್ನಿಯಂತೆ ಕಾಮಾಧ್ವರಿಯಾ (ಕಲಾಂ. ೨-೪೮). ೨. ಆವಗೆ : ದೂವೆಯೊಳ್ ಪೊಕ್ಕ ಪಾವಿನಂತೆ ಬೆದಬೆದ ಬೆಂದು (ಲೀಲಾವ. ೧೧-೭೦ ವ); ಪೊಗೆಯಡಂಗಿಗವಿದ ದೂವೆಯಂತಿರೆ ಬರುಂಟಿದೊಡೆ ಬಿಸಿಯನುಗುಟ್ಟ ಕಪ್ಪುರದ ನಪ್ಪಾಳಿ ಜಗಲಿಯುಂ (ವರ್ಧಪು. ೩-೬೩ ವ) ; ದೂವೆ [ಪಾಠಾಂ. ದಾವಿ]ಯೊಳ್ ಪೊಕ್ಕುರಗಿಯಂತೆ ಬೆದಬೆದನೆ ಬೆಂದು (ಹಲಪು. ೦೯-೪೩). ೩. ಹೆಣವನ್ನು ಸುಡುವ ಜಾಗ ; ಚಿತೆ : ಪಂದಲೆಯೋಳಿದೋರಣದ ಸೀಯುದರಂ ಪೊಸದೂವೆ ದೂವ ತೂಗುಂದಲೆ ಬಾಟ್ವಿಣಂ ಪೂಡರೆ ಬಳ್ಳುವ ಸಮ್ಮನ ಸೂಲಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩೬) ; ಪರೇತವನದೊಳಗೆ ಪೊಸದೂವೆಯ ಕಿಲದೊಳ್ ಕಳೆದೊಟ್ಟಿದ ತೊಡವುಗಳುಮಂ ಮರದ ಕೊಂಬಿನೊಳ್ ಬರೆದು ಕಟ್ಟಿದ ಕಪ್ಪಡಮುಮಿರ್ದಪ್ಪುದೆಂದು ಪಿತೃವನವಾಳಕಂ . . . ಬಿನ್ನವಿಸಿ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೪೦ ವ) : ಭೂನುತಕುಮಾರನಂ ದಹಿಸಿ ದೂವೆಯ ಕೆಲದೊಳೇ ನರಕಿ ವನಿತೆಯನನಾಮಿಕನ ಕಯ್ಯೊಳನುಮಾನವಿಲ್ಲದೆ ಕೊಲಿಸಂ (ಹರಿಶ್ಚ. ೦೩-೯); ತ್ವರಿತದೆ ಪುಟ್ಟಿ ಬಿರ್ರನುತಮಾ ಕ್ಷಣದಿಂ ಮೊಗೆದೆತ್ತಿ ದೂವೆಯಂತಿರೆ ಕಡುಗಾಯ್ದ ಭೂರಜಮಂ . . . ಅಂಬರಮನೆ ಚುಂಬಿಸುತ್ತಿರದೆ ಸುಟ್ಟುರಿಗಳ್ ನೆಗೆದತ್ತುವೆತ್ತಲುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೮-೧೨೨) : ಅಸಿಯ ಗಸಣಿಯುಂ ದೂವೆಯ ಬೇವಸಮುಂ . . . ಕನಸಿನೊಳಂ ಇಲ್ಲೆನಿಸಿ (ಎಳ್. XI, ಮೊಳಕಾ. ೨೦-೪೦; 1278 ?). **ದುವ್ವೆ** : ೪. ಬೆಂಕಿ; ಅಗ್ನಿ; ಕೆಂಡ: ಕುಂದಿ ನದೀಜಲಂ ಪರಿಯೆ ನಾಲ್ದೆಸೆಯೊಳ್ ಮೃಗತೃಷ್ಣೆ . . . ದುವ್ವೆ ಪೊರಗೆ ಧೂಳಿ ಕಾಮಂ ದಯೆಗೆಟ್ಟು ಕಾಮುಕರನಿರ್ದಿಸಿ ನೋಡಲುದಗ್ರ ತೇಜದಿಂ ಬಂದುದು ಚೈತ್ರ ಮಾಸಂ (ನಳಚಂ. ೩೬). **ದೂಪೆ** : ೩. ಉರಿಯು ಸ್ಥೂಲ ದೂಪೆಯು ಸತ್ತರ ಕರುಳ್ಗಳನವರ ತಲೆಯ ತೋರಣ ದಿಂದಂ ಕರವ ಸುರದಿರ್ಪಾಲ[ದ]ಮರದಿಂ ಭರದಿಂದ ಮಾಟ್ಟ ಬ[ಳ್ಳಿ]ನ ಸರದಿಂ . . . ಅಗುರ್ವಾಗಿರೆ (ಬಂಹರಿ. ೨-೧೧). **೫.** ಸಮಾಧಿ: ಇನ್ನೂ ವ್ಯ ಮೂರರೊಳ್ ದೂಪೆಯಿಂದಳಲಾಯ್ತು ಹನ್ನೊಂದರೊಳ್ ನೆರವಿಯಿಂ ಬಳಗವೆರೆದು ಚೆನ್ನೆಯಿಂ ಪೆಸರೆತ್ತಿ ತಣಿದುಂಡು ಮರೆಯಾಯ್ತು (ಕಾಲಜ್ಞಾನ. ೦೮೫-೪೨೦): **ದೂಹೆ** : ೩. 'ದೂಹೆಗಾಡು' ಪರಾ.

ದೂವೆ ಮಾಡು = ಸಮಾಧಿಮಾಡಂ : ನೆನ್ನೆ ಸತ್ತವನನ್ನು ಈಗ ದೂವೆ ಮಾಡಿ ಬಂದರು (ರೂಢಿ). [< ಸಂ. ಧೂಮ./ತುಳು. ದೂವೆ]

ದೂವೆ₂, ದುರುವೆ (ನಾ). ಹುಲ್ಲು ; ಗರಿಕೆ : ಹಟ್ಟಿ = ದೂವೆಯೊಳ್ ತಟಲಂ ಪೂಟ್ಟ ಕ್ರಿಯೆ (ಶಮದ. ಪರಿ. ೧) ; ಕೆಸಟ್ಟೂಳಾಗದ ಬಸಿಟ್ಟೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿದಾಣಿಮುತ್ತುಗಳಿಂ ಬಿಗಿದು ದೂವೆಯು ಕಂಸುಜಾಂ ಪುದಿದು . . . ತಾವರೆಯ ಕೋಶದಂತಿರೆಸವ ಜೋಳದ ಪಾಟಿಯಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೦೦-೨೫). 'ದೂವೆದೊಟ್ಟು' ಪರಾ. **ದುರುವೆ** : ಮೊಸರು ಅಕ್ಷತೆ ಕಲಸಿಯೆಸಳು ದುರುವೆ ಮುಡಿಸಿ (ಕರ್ಣಾಗೀ. ೦೨೫). [< ಸಂ. ದೂರ್ವಾ]

ದೂವೆಕಿಚ್ಚು 'ದೂವೆಗಿಚ್ಚು' ನೋ.

ದೂವೆಗಿಚ್ಚು, ದೂವೆಕಿಚ್ಚು, ದೂವೆಗಿರ್ಚು (ನಾ). ೧. ಬಹಳ ಕಾಲ ವನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸುವ ಬೆಂಕಿ ; ನಿಗಿನಿಗಿಯಾದ ಬೆಂಕಿ : ಕೆಂಡದ ಮಟಿ ಕೊಂಡಪ್ಪುದಜಾಂಡದಿನಿಳೆ ದೂವೆಗಿಚ್ಚನುಗುಟ್ಟುವಪ್ಪುದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೮-೬೫). **ದೂವೆಕಿಚ್ಚು** : ೨. ಆವಗೆಯ ಬೆಂಕಿ : ಪುಲ್ಲ ಕಿಚ್ಚಿನಂತೆ ಪುಂವೇದಂ ದೂವೆಕಿಚ್ಚಿನಂತೆ ಸ್ತ್ರೀವೇದಂ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಿಚ್ಚಿನಂತೆ [ನ]ಪುಂಸಕವೇದಂ (ಧಾತ್ರಸಿ. ೦೧೯-೫). △ **ದೂವೆಗಿರ್ಚು** : ೨. ಲಿಂತೊರ್ವರನೊರ್ವರ್ ಕರಗಸದಿಂ ಸೀಳ್ವ ದೂವೆಗಿರ್ಚ[ಪಾಠಾಂ. ಗಿಚ್ಚ]ನೊಳ್ ಪೂಟ್ವ ತತ್ತಿಬಿಡಟುವ ಪಲ ತೆಱದ ದಂಡನೆಗಳುಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೧-೪೬ ವ). [ದೂವೆ₁ + ಕಿಚ್ಚು]

△ **ದೂವೆಗಿರ್ಚು** 'ದೂವೆಗಿಚ್ಚು' ನೋ.

ದೂವೆದೊಟ್ಟು (ನಾ). (ಅಲಂ) ಕೀಳಾದ ದಾಸಿ; ಹುಲುದಾಸಿ: ಸಿರಿವೆಣ್ಣಂ ದೂವೆದೊಟ್ಟೆಂಗಣೆಯನೆ ಬಗೆದಂ ಮತ್ತಮಾ ವಿಶ್ವವಿಶ್ವಂಭರೆಯಂ ಮೃತ್ಪಿಂಡಮಾತ್ರಾಕೃತಿಯನೆ ಬಗೆದಂ (ಶಾಂತಪು. ೧೧-೦೨೪). [ದೂವೆ₂ + ತೊಟ್ಟು]

ದೂವೆಯಿಡು (ಕ್ರಿ). ಹೊಗೆಯಾಡು ; ಹೊಗೆಯೇಳು : ಮೆಟ್ಟಿದೊಡೆ ದೂವೆಯಿಡುವುದು . . . ಮುಟ್ಟಿದೊಡೆ ಹೊತ್ತಿ ಹೊಗೆವುದು ಕಟ್ಟುಗ್ರಂ ವಿರಹತಾಪವಂಗಜಕೋಪಂ (ನಳಚಂ. ೦೬೬) [ದೂವೆ₁ + ಇಡು₁]

ದೂವ್ವಾಡ (ನಾ). ಖಡ್ಗಯುದ್ಧದ ಒಂದು ವರಸೆ: ನುತಚೌಪಟಂ . . . ಪಂಚಾಯುತಮೆನಿಪ್ಪಯಿದು ನಿಜಗಾಯತ ಮಂಡಿ ದೂವ್ವಾಡ [ಪಾಠಾಂ. ದುವಾಡ, ದೂವಾಡ]ವೆಕ್ಕಸರ . . . ಚಟಯೆಂಬ ಚತುರ ಠಾಣದ ತರಹರದೊಳು ಹಲಗೆಯ ಮಗ್ಗುಲೊಳು ಖಡ್ಗವಂ ಜಡಿದರು (ಸೋಮಮಹ. ೩-೦೪). [?]

ದೂಷಕ (ಗು). ೧. ಬಯ್ಯುವ ; ನಿಂದಿಸುವ ; ತೆಗಳುವ: ದೀಪಿಸಲು ಶಿವಭಕ್ತಿಸತ್ಪಥ ಪಾಪಸಂಕುಳವಳಿಯೆ ದೂಷಕ ತಾಪಸರು ತಾವ್ಪೆಸಱಿಂ ಸಾಷ್ಟಾಂಗದಿಂ ನಮಿಸಿ (ಬಸವಪು. ೪೪-೩೪). ೨. ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಮಾಡುವ ; ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ; ದುಷ್ಟತನದ. ೩. ಹಾಳುಮಾಡುವ ; ಅಪಮಾನಗೊಳಿಸುವ ; ಭ್ರಷ್ಟಗೊಳಿಸುವ. (ನಾ). ೪. ನಿಂದಿಸು ವವನು ; ದೋಷಾರೋಪಣೆ ಮಾಡುವವನು ; ತೆಗಳುವವನು ; ನಿಂದಕ : ಜಂಗಮಪ್ರಸಾದ ದೂಷಕರ ಭಂಜಿಸುತ ಯಮನಧಿಕನಾರಕ ಪುಂಜದಲಿ ಕೆಡಹುವನು(ಬಸವಪು. ೫೬-೨೨) ; ದೂಷಕಸಂಕುಳಶರನಿಧಿಶೋಷಣ ಕಳಪತ್ರಿಯಾಂಡಭಕ್ತಿಂಗತಿಸಂತೋಷದಿ ಗಣಪದವಿತ್ಸಹಿಭೂಷ ಶಿವಂ (ಶ್ರೀಕೃಷಿ. ೪೬-೧೫). ೫. ದುಷ್ಟ ; ನೀಚ : ದೂಷಕನವನೊಬ್ಬ ದೇಶವ ಕೊಟ್ಟರೆ ಆಸೆಮಾಡಿಯವನ ಹೊರೆಯಲಿರಬೇಡ (ಬಸವ. ೦೩೬); ದಾಸೋಹ ವನಱಿಯದ ದೂಷಕನು ನಾನಯ್ಯ (ಉರಿವ. ೩೪-೪೨). ೬. ಹಾಳು ಮಾಡುವವನು; ನಾಶಮಾಡುವವನು : ಪಾತಕನು ಪತಿತನು . . . ದೂಷಕನು ದುರ್ಜನನಪ್ರಯೋಜಕನು ನೀತಿಹೀನನು (ಕುಮಾವ್ಯಾಉ. ೪-೪೦). [ಸಂ.]

ದೂಷಣ (ನಾ). ೧. ನಿಂದೆ ; ತೆಗಳಿಕೆ ; ಖಂಡಿಸುವುದು : ಪಟು–ವಸ್ತ್ರ ವಿಶೇಷಂ; ದೂಷಣಂ; ನಾಯ ಸೋವುವುದು; ಲೋಹದ ಘಟ್ಟ (ಶಮದ. ಪರಿ. ೦). ೨. ಅಪಮಾನ ; ಅಪಮರ್ಯಾದೆ : ನಿಮ್ಮ ಮಗ ಕುಲಭೂಷಣನಲಾ ಧರ್ಮಸುತನಾತನಲಿ ಹುರುಡಿಸುವ ರೋಷವುಂಟೇ ತನಗೆ ನಿಮಗಿದು ದೂಷಣವೆ ತಾನಲ್ಲ(ಕುಮಾವ್ಯಾಉ. ೨೦-೬೭) ; ಅನುಜನಂಗನೆ ಗಳುಪಿ ವೈರವ ಕೊನರಿಸಿದೆಯಾತನಲಿ ತಾನಿದು ನಿನಗೆ ದೂಷಣವಲ್ಲವೆ (ತೊರವೆರಾ. ೪-೪-೦೦) ; ಶಿವಶಿವಾ ದೂಷಣಕೆ ಬೆದಱಿ ಮಾಡಿದ್ದಿರಿ ಕೃತವ ಚಾರವಿದ್ಯೆಗಳ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨-೭೦). ೩. ಕೆಡಿಸುವುದು; ದುರುಪಯೋಗ

ಪಡಿಸುವುದು: ಅದು ಸಾಧನ ದೂಷಣ ಪ್ರಯೋಗಾನ್ಯಥಾನುಪತ್ತಿಯಿಂ ಬಹಿರರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯಕ್ಕುಂ (ಅರಿಪು. ೨-೧೦ ವ). ೪. ನಿಂದಕ; ಖಂಡಿಸುವವನು: ಶಿವಗುಣದೂಷಣಾಹಿತಕಾರ ಜಂಗಮತೋಷಣಾಚಾರ . . . ಬಸವಕುಮಾರ ಮಾಂ ತ್ರಾಹಿ (ಬಸಪು. ೨೦-೩೮). ೫. ದೋಷ; ತಪ್ಪು: ವರಯತಿಗೆ ಭಂಗಮುಂ ತಾರದೆ ನಿಜಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆಗಳ್ಗೆ ದೂಷಣಂ ಬಾರದೆ . . . ಕಾವ್ಯಪ್ರಬಂಧಮುಂ ಶಾರದೆಯ ಕರುಣದಿಂ ಪೇಳ್ವೆ (ಕ್ಷಮಿಚ. ೧-೬): ಇದು ಭೂಷಣವೋ ದೂಷಣವೋ ಈ ಬಿನದಿಗೆ ಕುಹಕವೆ ತೋಷಣವೋ (ಗಣೇಶ. ೪-೯೩). ೬. ಪಾತಕ; ಪಾಪ. ೭. ರಾಮನಿಂದ ಹತನಾದ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಸರು: ಎಚ್ಚು ಗಗನಕೆ ದೂಟಿಸಿದ ದೂಷಣನ ಮಸ್ತಕವ (ತೊರರಾ. ೩-೬-೧೮). [ಸಂ.]

ದೂಷಣಿಕ (ಗು). ಹೀಯಾಳಿಸುವ; ನಿಂದಿಸುವ: ದೋಷದಾ ಕಥೆಯಲ್ಲ ದೂಷಣಿಕಕಥೆಯಲ್ಲ ಭಾಸುರೋಜ್ಜ್ವಲ ಜಗದೀಶನ ಕೃತಿಯು (ಅದಿಶ. ೨-೫).
[ಸಂ.]

ದೂಷಣೆ (ನಾ). ೧. ನಿಂದಿಸುವುದು; ತೆಗಳಿಕೆ: ಪರರ ದೂಷಣೆಯಿಂದ ಇಂಥಾ ಅವಸ್ಥೆಯು ನಿನಗೆ ಬಂದ ಹಾಗೆ ಕಾಣುತಿದೆ (ನೀತಿಚಿಂ. VI, ೧೯): ದೋಷ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ದೂಷಣೆ ತಪ್ಪದು (ಗಾದೆ). ೨. ಅಪವಾದ; ದೋಷಾರೋಪಣೆ: ನಮ್ಮ ಲಂಕಸಾನಿ ಮಾಡಿದಿರಿ ಅಂತ ನಮಗೆ ದೂಷಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೪೦ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). [ಸಂ. ದೂಷಣ]

ದೂಷಿ 'ದೂಸಿ' ನೋ.

ದೂಷಿಕೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನೊಳಗಿರುವ ಕೊಳೆ; ಪಿಸುರು; ಗೀಜು.
[ಸಂ. ದೂಷಿಕಾ]

ದೂಷಿತ (ಗು). ೧. ನಿಂದೆಗೊಳಗಾದ. ೨. ಹಾಳಾದ; ಭಗ್ನವಾದ. ೩. ಕೆಟ್ಟುಹೋದ; ಭ್ರಷ್ಟವಾದ. (ನಾ). ೪. ದೋಷವುಳ್ಳುದು; ದೋಷಯುಕ್ತವಾದುದು: ಕಪೋಲಕ್ಕೆ ಉಪಮಾನ ಕೊಡುವುದಾದರೆ . . . ಅದಕ್ಕಿಂತ ಎಷ್ಟೋ ಹೀನವಾದ, ಕಲಂಕದಿಂದ ದೂಷಿತವಾದ ಚಂದ್ರಬಿಂಬವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಸರಿಯೆ? (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೧೧೯ ಅಡಿಟಿ). ೫. ಪಾಪ; ಪಾತಕ: "ಕಿಲ್ಬಿಷಂ. . . . ದೂಷಿತಮುಘಮೆನಲ್ . . . ಪಾಪಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೬-೨). [ಸಂ.]

ದೂಷಿತಾನ್ನ (ನಾ). ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಕೆಟ್ಟುಹೋದ ಆಹಾರ; ಮಲಿನವಾದ ಆಹಾರ: ದೂಷಿತಾನ್ನವೆಂದರೆ ಶುದ್ಧವಾದ ಆಹಾರಕ್ಕೆ ಶುದ್ಧವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುಸಂಪರ್ಕವಾಗಲೀ ಅಶುದ್ಧವಾದುದರ ಸಂಪರ್ಕವಾಗಲೀ ಆಗುವುದು. ಹಾಲಿಗೆ ಹುಳಿ, ಪಾಯಸಕ್ಕೆ ಉಪ್ಪು ಬೆರೆದರೆ, ಹುಳಿ ಉಪ್ಪು ಎರಡೂ ತಿನ್ನುವ ಪದಾರ್ಥವೇ ಆದರೂ ಹಾಲೂ ಪಾಯಸವೂ ದೂಷಿತವಾಗುವುವು (ಆಯುರ್ಧ. ೨೧೮).
[ದೂಷಿತ + ಅನ್ನ₃]

ದೂಷಿತೆ (ನಾ). ೧. ದೂರುಂ ಹೊತ್ತವಳು; ಅಪವಾದವನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳು: ಅಪವಾದಂ ಪೊರ್ದಿದಿಂ ಬಟಿಯಂ ದೂಷಿತೆಯಾದೀ ಮಡದಿಯಂ ಬಿಟ್ಟಲ್ಲದೆ ಮಾಣೆಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೩-೧೧). ೨. ಪಾಪ ಮಾಡಿದವಳು; ಪಾಪಿಷ್ಠೆ. 'ದೋಷದೂಷಿತೆ' ಪರಾ. [ಸಂ. ದೂಷಿತಾ]

ದೂಷಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಿಂದಿಸು; ತೆಗಳು: ಮಹಾಪುರುಷರು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಮೂಲೋತ್ತರ ಗುಣಂಗಳಂ ತದ್ಬಲಹೀನರುಮಲ್ಪಸತ್ವರುಂ ನಿರ್ವಹಿಸಲಾರದೆ ಗುರುಕುಳಮಂ ದೂಷಿಸುವರು (ಚಾವುಂಪು. ೩೩); ಹಾರಂ ಕಣ್ಬನಿಯಿಂದಾದತ್ತುಟಿದ ಭೂಷೆಯಂ ದೂಷಿಪವೊಲ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೦೨೮): ದೂಷಿಸಿದಡಾ ವೀರಭದ್ರನು ಪೂಷನೆಂಬನ ಹಲ್ಲನಾದುರ್ಚಿನೆ (ಬಸಪು. ೫೪-೫೨): ಈ ತೆಱದಿಂ ದುರ್ಜನರಂ ದೂಷಿಸಿ ನೀತಿನಿಪುಣರೆನಿಸುವ ಸಜ್ಜನರಂ ಪ್ರೀತಿ ಮಿಗಿಲು ತುತಿಯಿಸಿ (ಜಯುಸಾ. ೧-೨೩). ೨. ವಂಚಿಸು; ಅನ್ಯಾಯಂ ಮಾಡು: ಭರತ ಬಂದವ ಬಂದ ಹದನೇನಱಿಯಬಾರದು ಜೀಯ . . . ಧರೆಯ ದೂಷಿಸಿ ಕೊಂಡುದಲ್ಲದೆ ಧುರಕೆ ಬಹುದಿದು ಗುಣವಯೆಂದುಬ್ಬರದ ರೋಷಾವೇಶದಲಿ ಸೌಮಿತ್ರಿ ಗರ್ಜಿಸಿದ (ತೊರರಾ. ೨-೬-೨೦). [ದೂಷಣ + -ಇಸು₃]

ದೂಷ್ಯ (ಗು). ೧. ಕೆಡುವ; ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಬಹುದಾದ. ೨. ದೂಷಣೆಗೆ ಅರ್ಹವಾದ; ಖಂಡನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ; ನಿಂದ್ಯ: ಸಮುಚಿತಕೃತಿ ದೋಷದೂಷ್ಯಮಾರ್ಗಕ್ರಮಪರಿಭಾವಿತಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಯಪ್ಪೊಂಗಮುಳಿನ ಕವಿತಾಗುಣೋದಯಶ್ರೀ ಸಮನಿಸುಗುಂ ಸತತಾಭಿಯೋಗದಿಂದಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೪೯೬). ೩. ಕೆಟ್ಟ; ದುಷ್ಟತನದ. (ನಾ). ೪. ನಿಂದೆ; ತೆಗಳಿಕೆ: ಜನರ ಪರಿಪರಿ ದೂಷ್ಯ ಭೂಷ್ಯವ ನೆನೆನೆನೇ ತಮ್ಮಡಿಯ ಸಂಭಾವನದ ಬಲುಹಿರಲಾವ ಭಯಮೇಕೆಂದು ಕೈಮುಗಿದ (ಗದುಭಾ. ೦೭-೬೪). ೫. ನಿಂದ್ಯವಾದುದಂ; ತೆಗಳಿಕೆಗೆ ತಕ್ಕುದು: ನಿರುಪಮಗಂಧರ್ವಗತಿಸ್ವರಾದಿಕಳಾಗುಣಂ ಚತುಃಷಷ್ಟಿವಿಧಂ ದೊರೆಕೊಳ್ಳದುದೆಲ್ಲಿ ಕಳಾವಿರುದ್ಧದೋಷಂ ವಿಶಿಷ್ಟಜನತಾದೂಷ್ಯಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೧೦೬); ಧುರದೊಳ್ಪಱಿಮುಱಿಯಾಡುವ ತೆಱದಿಂದುಱದಿಱಿದನೆಂಬ ನಿಯಮಮಂ ದೂಷ್ಯಂ (ಶಮದ. ೧೯ ಪ್ರಯೋ): ಲೌಕಿಕಕ್ಕಿದು ದೂಷ್ಯವೆಂದವರುಗಳನೊಡಬಡಿಸಿ (ತೊರರಾ. ೦-೩-೬). ೬. ಬಟ್ಟೆ; ವಸ್ತ್ರ. ೭. ಹತ್ತಿ. ೮. ಗುಡಾರ; ಡೇರೆ: "ದೂಷ್ಯಂ, ಸ್ಥೂಲಂ . . . ಕೇಳಿಕಾ—ಈ ೫ ಗುಡಿ" (ಅಭಿಧಾ. ೬೪-೨೯೭); "ಚಿತ್ರಕುಟಿ . . . ದೂಷ್ಯಮೆನೆ ಗುಡಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೫-೨೭). ೯, ೮: ನಡೆದು ಬಟಿಯಂ ಕ್ರೋಶದ್ವಿತಯ ಮಾತ್ರದೊಳ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧದೂಷ್ಯಮಾಗಿಯುಮಂ ದೂಷ್ಯಮುಮಂ . . . ವಿಶಾಲಪರಿಧಿಯಾಗಿಯುಂ ಅವಿಶಾಲಪರಿಧಿಯನಿಸಿ ಗೃಹಮಹತ್ತರಂ ಮುನ್ನಮೆ ಸಮೆದುದಂ ಪ್ರಸ್ಥಾನಶಿಬಿರಮಂ ಪೊಕ್ಕು (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೦೭ ವ). [ಸಂ.]

ದೂಸ₁ (ನಾ). ಕಾಡುಬತ್ತ; ನೀವಾರ: "ದೂಸಂ ತೃಣಧಾನ್ಯ(ಮಂ) ಮಟವೀಸಂಭವಮದೆ ಗವೇಧುಕಂ ನೀವಾರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೩-೦೯).
[←ತೆಲು. ದೂಸ]

ದೂಸ₂, ದೂಸು (ನಾ). ೧. ಬಟ್ಟೆ; ಅರಿವೆ: "ದೂಸ (ಸಂ) – ದೂಷ್ಯ = ವಸ್ತ್ರಭೇದ" (ಕರ್ನಕೋ. ೨೦). 'ದೂಸಿಗ' ಪರಾ. ೨. ಗುಡಾರ; ಡೇರೆ ಪುದಿಯ ಕವಿಲ್ದ ಕೇಸರದ ದೂಸಮಶೋಕೆಯ ವೀಣೆಯಂ ಪ್ರಿಯಾಳಿದ ಗಂಡಿ . . . ಒಪ್ಪೆ ತೋಱಿದುವು ಮನೋಜರಾಜಶಿಬಿರಂಗಳೆವೆಂಬಿನೆಗಂ ವನಾಳಿಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೩೨); ದೇಶಾಧಿಪರ ಬೆಳ್ಗೊಡೆಗಳು ನಕ್ಷತ್ರರಾಶಿಯಂತೆಸೆಯೆ ಮಧ್ಯದಲಿ ಕೇಶವರಾಯನ ದೂಸ ರೋಹಿಣಿಯ ಪ್ರಾಣೇಶನೆಂಬಂತೆ ರಂಜಿಸಿತು (ಮೋಹಚ. ೨೬-೩೦): ಹಳದಿ ಬಿಳಿಯ ಮುಂತಾದ ಪಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಚಲುವೆತ್ತ ಧೂಸವನು ಬಿಗಿಸಿ (ಜಿನರಾ. ೬-೫೮). ದೂಸು: ೨. ಕಟ್ಟಕಡೆಗಳೊಳು ಜಯವಿಜಯರ ದೂಸು ಕಟ್ಟಾಯತದೊಳೆತ್ತಿದುವು (ನಾಗಕು. ೦೫-೦೦೫); ಧೊರೆ ಮುಂದರ ತನ್ನ ದೂಸ ತೊರೆಯೊತ್ತಿಲಿ ಹುಯಿಸೆ ದೊರೆದೊರೆಗಳ ದೂಸು ಇರದೆ ಸುತ್ತಲು ಹೊಯಿದವಾಗ ಪಡುವ ದಿಕ್ಕಿಲಿ ದಳವಾಯಿಯುಳಂಪನ ಕಡು ದೊಡ್ಡ ದೂಸು ತಾನೆತ್ತುಬಿಡದಾ ದೂಸ ಬಳಸಿ ಗುರಿಕಾಱರ ಗಡಣ ಗಾಮ್ಮತಿಗಳ ದ್ದಾವು (ಕ್ಷಾವಕ. ೦೨-೯೭); ಬಿಟ್ಟ ಬೀಡಿನ ನಡುವೆ ಗಗನವ ಮುಟ್ಟಲೆಸೆದಿಹ ದೂಸಿನೊಳು ವಲವಿಟ್ಟು ಕುಳಿತಿಹನು (ಜನಭಾ. ೯೭-೨೦); ದೂಸಿಗತಿಸಂತೋಷದಲಿ ಪ್ರಾಣೇಶನನು ಕರವಿಡಿದು ಗುಣವಾರಾಶಿ ನಡೆತಂದಮಲತರ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ . . . ಕುಳಿತಳು (ಜನಭಾ. ೯೯-೦೦): ಇಂತು ಮರಾಟರೊಳ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರ್ದ . . . ಮಹಾಶೂರರಂ ಕದಿದವರಾನೆ ಕುದುರೆ ದೊಕ್ಕಸ ದೂಸು ದುಮಾನ ಬಿರುದು ಮುಂತಾದವಂ ಕೊಂಡು (ಸಕವ್ಯ. ೩ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). [<ಪ್ರಾ. ದೂಸ./ಸಂ. ದೂಷ್ಯ]

ದೂಸಕ (ನಾ). ೧. ನಿಂದಿಸುವವನು ; ತೆಗಳುವವನು; ದೂಷಕ : ದೂಸಕರ ದೂಱುಗೇಳ್ದುಂ ಸಾಸಿಗನೆನ್ನಳವನಱಿದುಮಱಿಯದೆ ಪಿರಿದುಂ ದೋಸಿಗನಾದೊಡೆ ಕೊಲ್ಲುಂ ಪೇಸುವನಲ್ಲಂ ಸಮುದ್ರವಿಜಯನಜೇಯಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೫-೧೪); ಇನ್ನುಇಳಿ ತಾವು ಮಾಡಿತನೆಂದು ಭರವಸದೊಳು ದೂಸಕರು ತಮ್ಮ ನಿಳಯಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದರು (ಸೌಂದರ್ಯ. ೧೨-೭೦): ದೋಷಿಯಲ್ಲದನೆನ್ನನು ದೋಷಿಯೆಂಬಾ ದೂಸಕರಾ ದೂಱುಗೇಳ್ . . . ಸೆಱೆವನೆಯೊಳಿಕ್ಕಿದಿರಿ (ನೇಮಿಸಂ. ೮-೧೧೪) ; ಬಿಟ್ಟು ರಸವನುಱೆ ಕಸವ ಪಿಡಿವ ಧಾರೆವಟ್ಟಲ ಪೋಲ್ವ ದೂಸಕರು ಮಿಟ್ಟನೆ ಮಿಡುಕದಾಲಿಸಿದೊಡೀ ಕೃತಿ ಝುಮ್ಮುದಿಟ್ಟದೆ ಕಲ್ಲೆರ್ದೆಗವರ (ನಾಗಕು. ೧-೭೧). ೨. ತೆಗಳಿಕೆ ; ನಿಂದೆ: ಒಡೆಯನೆ ಬಂದ ಸೌಜನ್ಯವ ಮಱೆವುದು ಬಿಡುವುದು ಪಾಸಿ ದೂಸಕವ (ವರ್ಧಕ. ೬-೬೩). [<ಸಂ. ದೂಷಕ]

ದೂಸಗ (ನಾ). = ದೂಸಿಗ : "ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತನೊಳು ದೂಸಗನುಮಕ್ಕು" (ಶಕರ. ೫೦) ; ಬೀಳದುಪ್ಪಟ ರಾವಣಮೆಚ್ಚು ಗಜಾವಳಿ ಮಂಡೋದರಿ ಮೆಚ್ಚಿನ ಸೀರೆಯ ಮಾಳಿಗೆಗಳಂ ಬಳ್ಳಿಳನೆ ಬಳಸಿದುದು ದೂಸಗರಾಸುರ ದಿಂದೋಸರಿಸೆ (ಕುಮುದಾ. ೧೪-೩೮). [ದೂಸ್ತ + – ಗ]

ದೂಸಣ, **ದೂಸಣೆ** (ನಾ). ನಿಂದೆ; ತೆಗಳಿಕೆ; ದೂಷಣೆ : ದೂಷಣ, ದೂಸಣ; ಅನಿಮಿಷ, ಅನಿಮಿಸ (ಶಬ್ದಾನು. ೦೩೮ ಪ್ರಯೋ). **ದೂಸಣೆ** : ಷಕಾರಕ್ಕೆ–ಅನಿಮಿಷ–ಅನಿಮಿಸ . . . ದೂಷಣ–ದೂಸಣೆ (ಶಮದ. ೨೫೩ ಪ್ರಯೋ). [<ಸಂ. ದೂಷಣ]

ದೂಸಣೆ 'ದೂಸಣ' ನೋ.

ದೂಸರ್ 'ದೂಸಱು' ನೋ.

ದೂಸರ (ನಾ). ೧. ಬೂದಂಬಣ್ಣ ; ಕಂದುಬಣ್ಣ ; ಮಾಸಲುಬಣ್ಣ ; ನಸುಬಿಳಿದು : "ದೂಸರ–ಧೂಸರಂ ಬೂದುಬಣ್ಣ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೨೦) ; ನವಸುರಭಿಕುಸುಮ ಪಾದಪಪ್ರಸೂನಮಂಜರೀರಜಃಪುಸರದೂಸರೋಪ ಕಂಠದೊಳ್ (ವರ್ಧಮಾ. ೫-೬೨ ವ) ; ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಂ–ಔಷಧ–ಔಸದ . . . ಧೂಸರ–ದೂಸರ (ಶಮದ. ೨೫೫ ಪ್ರಯೋ). ೨. ಮಲಿನತೆ; ಕೊಳಕು; ಮಾಲಿನ್ಯ : ಕುಂದಣದ ಪುತ್ಥಳಿಯು ದೂಸರ ಕೆಡಲೆಂದು ಪುಳಿದೊಳಿವಂದದಿಂದವೆ ಕೋಮಲೆಯರು ಜಳಕವ ಮಾಡಿಸಲೆಸಗಿದರು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೨-೪೯) ; ಜಗದೊಳಗೆ ದೂಸರವು ಪರಿಕಿಸಿ ನಗೆನಗೆಯೊಳಿವಂಗೈದಿ ಕುಂದಿತು ಜಗಳದಲಿ ಭುಜಶೌರ್ಯ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೊದಗಿತುಪಹತಿಯು (ಅಂಬಿಕಾ. ೪೪-೧೦).

ದೂಸರಮಂಗೆಯ್ = ಮಲಿನಗೊಳಿಸಂ : ಪೂಸರಲನ ಜಸಮಂ ದೂಸರಮಂಗೆಯ್ದನ . . . ನುತಿಸಿದನವನಭವನ (ಉದ್ಯಕೇ. ೬-೧೯).

ದೂಸರಮಾಗು = ಬೂದಂಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡು: ಅಗಳ್ ದೂಸರ ಮಾದುದು ಗಗನಂ (ಲೀಲಾವ. ೬-೧೦೬): ತುಂಬಿಗಳಚ್ಚಪೂಗಳಿಂ ದೂಸರ ಮಾದ ಚೊಲ್ಲೆಯದ ಕಂಪಿನೊಳೋಕುಳಿಯಾಡೆ ಸಿಂಗರಂ ದೇಸೆಯೊಳೊಂದಿ ಕೋಱು ತಳರ್ದಂ ನನೆಯಂಬನದೊಂದು ಚೆಲ್ವಿನಂ (ಅಭ್ಯಂಶಾ. ೯೦) ; ಆ ಪೊಳ್ತಗೆ ಪಾಸರ ದೂಸರಮಾಯ್ತು (ಉದ್ಯಕೇ. ೩-೭೩).

[<ಸಂ. ಧೂಸರ]

ದೂಸರಂದಾಳ್ (ಕ್ರಿ). ಮಂಕಾಗು ; ಬಣ್ಣಗೆಡು: ಪುದಿದು ಕಂದಿನೊಳೊಂದಿ ಚಂದಂಗೆಡುತ್ತೆ ಮುಗಿವುದು ಮಾಸಿ ದೂಸರಂದಾಳ್ದು ಮುನ್ನಾಡೆ ನಾಣ್ಚದೆ ಕೊಱತೆವಡೆದಮರ್ದುಗಯ್ಯನಂ ಪೊಂದಾವರೆಯನಮಳಮಣಿಮುಕುರಮಂ ಪದಪಿನಿಂದೇಳಿಪ್ಪ ಟಾಳಿಪ್ಪ ಜಾಳಿಪೊಂದದಟನಿಂದೇಳಿಸಿತು ಸುದತಿಯಾ ಮಿಱುಮಿನುವ ವದನ (ಉದ್ಯಕೇ. ೨-೫೫). [ದೂಸರ + ತಾಳ್$_1$]

ದೂಸರಿಗ (ನಾ). ಕಾರಣನಾದವನು ; ನಿಮಿತ್ತನಾದವನು : "ಹಯುನ್, ಹಯಾನಃ . . . ಹೇತ್ರಾ ಈ ೬ ದೂಸರಿಗಂ" (ಶಾಶಕ್ಯ. ೨೦೬). [ದೂಸರ್ (<ದೂಸಱು) + – ಇಗ]

ದೂಸರು 'ದೂಸಱು' ನೋ.

ದೂಸಱು, **ದೂಸರ್**, **ದೂಸರಂ** (ನಾ). ೧. ಕಾರಣ; ನಿಮಿತ್ತ ; ನೆಪ; ನೆವ : "ದೂಸಱಿಂದು ತನ್ನ ದೆಸೆ" (ಕಕಶಾ. ೨೮-೬೦೨) ; ಧೂಳೀಧೂಸರ ವರರತ್ನಾಳಿಗಳಂ ಕಂಡ ದೂಸಱಿಂದಂ ಧರಣೀಪಾಳಕಮುನಿವರ್ ವಂಚವಮಾಳದೊಳಣಮಾಗರಲ್ತೆ ಬುದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತರ್ (ಆದಿಪು. ೦೫-೩೮) ; ಎನ್ನಯ ದೂಸಱಿನೆನ್ನ ಕರ್ಮದಿಂ ಪಗೆವರನಕ್ಕಟಾ ನಿಮಗವಿಸಾಯಿರ ವಾದುದೆ ಕುಂಭಸಂಭವಾ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೫೬); ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಂಗೆಯ್ವ ದೂಸಱಿನಾಂ ಬಂದುದಯಂಗೆಯುತ್ತವಿರಲ್ (ಕಾದಂಬ. ೬೧೦) ; ಪೊಡೆವಡೆ ಪರಸದೆ . . . ಮುಂದೆ ನಿಂದರಂ ಕಾಣದೆ ತಕ್ಕೆಡೆಯೊಳ್ ಕಡೆಗಣಿಸುವ ನೃಪವಿಡಂಬಮಿವು ಲಕ್ಷ್ಮಿ ನಿನ್ನ ದೂಸಱಿನಲ್ತೇ (ಗದಾಯು. ೯-೮) ; ಜಾನಕಿಯ ದೂಸಱಿಂ ಲಂಕಾನಾಥಂ ದಾಶರಥಿಯ ಕೈಯೊಳ್ ಮಡಿಗುಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೩-೨೩); ಭಕ್ತನಂ ಭವಿಯೆಂದ ದೂಸಱಿಂದಪ್ಪುದಿದು (ಮದೇರ. ೧-೧೨೬) ; ಎನಗೆ ನಿಮ್ಮಯ ದೂಸಱಿಂದಾಯ್ತನಿತು ಸಭೆಯಲಿ ಮಾನಹಾನಿ (ಕುಮ್ಮಾ. ೧೧-೬) ; ನಂದಿಸು ನಂದಿಸು ನಿನ್ನಯ ಕರುಣದ ನಂದನನಾಸಱ ಬೇಸಱ ದೂಸಱನೀಸರ ಮೇಲುಜದೆ (ಉದ್ಯಕೇ. ೬-೨೮). ೨. ಅಪವಾದ; ನಿಂದೆ; ತೆಗಳಿಕೆ: ಹುಲುಮನುಜ ರಜಕನಾಡಿದ ದೂಸಱಂ ನೆನೆದು ಕುಲಪತ್ನಿಯಂ ಬಿಡುವ ಹದನಾವುದಱಟ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೯-೫೩). ೩. ದಿಕ್ಕು ; ದೆಸೆ : "ದೆಸೆಯೆಂದೆನ್ನಲ್ ದೂಸಱದು" (ಶಬಿಶಂ. ೨೫೩) ; ಆ ಸಮಯದಿ ಮೂಡ ಪಡುವಣ ಖಂಡದ ದೂಸಱಿಂದಿಬ್ಬರೆಯ್ತಂದು ಆ ಸೀಮೆ ವಶವಾದುವೆಂದು ತಂದೋಲೆಯ ಭೂಸುದತೀಶಗಿಕ್ಕಿದರು (ಭರತ. ೩೬-೬೪). ೪. ಸ್ಥಿತಿ; ಇರುವಿಕೆ : ದೂಸಱದೆತ್ತಣನಾಯ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೦-೦೩). **ದೂಸರ್** : ೧. "ಕಾರಣಂ = ದೂಸರ್" (ಶಾಶಕ್ಯ. ೨೪೦) ; ಚೆನ್ನಲ್ಲದೆಂದು ಕೆಲರ್ಕೈದಿದರ್ ಬದ್ದಿನರ್ ಬಿನ್ನನೆಯ ದೂಸರ್ಗಳೊಂದೊಂದ ನುಡಿದು (ಶಾಖೂರ. ೧೮೦-೪೦೬). **ದೂಸರು** : ೧. ತರುಣೀ ನಿನ್ನಯ ದೂಸರಿನುರುವುವ ಮದನಾಗ್ನಿಕೀಲದಿಂ ಸೀದುರೆ ಸೀಕರಿಪೋದ ವರುಣನೆನ್ನಂ ಕರುಣದೆ ನೀಂ ವರಿಸಿ ತಂಪಿಸೆಂದೊರೆಯೆಂದಂ (ದಮಸ್ಸ. ೩-೦೬೭) ; ಬೀಳೇಳುಗಳಿಗನುಪೊ ಗೆಯ್ಯೆಯೋ ದೂಸರೇಂ (ಶಾಖೂರ. ೫೮-೯೪). [ದೇ.೫ ತೆಲು. ದೂಸರಿ]

ದೂಸಿ, **ದೂಷಿ** (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ನರ್ತನದ ಒಂದು ಭಂಗಿ: ದೂಸಿಯುಂ ವಿಷಮದೂಷಿಯುಮೆನಿಸುವಡಹುಗಳನು . . . ತುಳಿಲೆನಿಪ್ಪವು ಲೇಸು ವಡೆಯೆ ತಾಂಡವಮನಾಡುತಿರ್ದಳು (ಶೀವಾ. ೩-೪೮). **ದೂಷಿ**: ಲಾಗನು ಲಾಗು ಬೀಸುಗಾಲು ದೂಷಿ ವಿಷಮದೂಷಿ . . . ಮೊದಲಾದವಗಡ ದಡವುಗಳನಳವಡಿಸಿ (ವಿಕ್ರಮಾ. ೦೬ ವ). [<ಸಂ. ಧೂಸೀ]

ದೂಸಿಗ (ನಾ). ಬಟ್ಟೆಯ ವ್ಯಾಪಾರಿ; ಜವಳಿ ವ್ಯಾಪಾರಿ: "ದೂಸಿಗನೆನಲ್ ಸೀರೆವರದಂಗೆ ನಾಮಂ" (ಅಭ್ಯಕ್ಯ. ೩೪); ಬಚ್ಚರ ದೂಸಿಗರ ನಿಯೋಗಿಗಳ ಅಗ್ಗಳಿಯಲಿಯರಪ್ಪ ಸೂಳೆಯರ ಸಾಮಂತರ ಕಸವರಂಗಳೆಲ್ಲಮಂ ಕಳ್ದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೨೩-೪) ; ದೇವಕಾರ್ಯ್ಯಮಂ ದೂಸಿಗ ಕೇತಿಸೆಟ್ಟಿ ಬಿನ್ನವಿಸೆ (ಶಾ. I. ೦೬-೨೬ ; 1056) ; ದೂಸಿಗರಂಗಡಿಯಂ ಪೊಕ್ಕು . . . ವಸ್ತ್ರನಿಕರಮನೋಸರಿಸದೆ ಸೂಱೆಗೊಂಡು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೩೩) ; ಒಪ್ಪಿವರಲ್ಲಿ ದೂಸಿಗರ್ದೇಸಿವೆತ್ತು (ಶಬ್ದರಾ. ೮-೬೬) ; ಚೆನ್ನವರದರ್ ದೂಸಿಗರ್ ಮುತ್ತುಮಾಣಿಕದ ಪರದರ್ ವಣಿಗ್ವರರ್ . . . ಜೂಜುಗಾಱರ್ ಮುಖ್ಯರೊದಗಿ ಬರುತಿರ್ದರೇಂ ವಣ್ಣಿಸುವೆನು (ಚಲಪು. ೪೬-೪೦).

ದೂಸಿಗವರದ = ಬಟ್ಟೆಯ ವ್ಯಾಪಾರಿ; ಜವಳಿವರ್ತಕ: ಮಿಸುನಿಗಟ್ಟಿನ ಬಣ್ಣಸೀರೆಯ ದೂಸಿಗವರದರ ಮಱಗೆಯಿಂ . . . ಕಮ್ಮಾಱರ ಮುಂಗುಡಿಯಿಂ ಪುರಂ ಕಣ್ಗಿಂಬಾದುದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೦೩-೦೫).

[ದೂಸ್ತ + – ಇಗ]

ದೂಸಿಗವಸರ (ನಾ). ಜವಳಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಅಂಗಡಿ ; ಜವಳಿ ಅಂಗಡಿ; ಬಟ್ಟೆ ಅಂಗಡಿ : "ದೂಸಿಗವಸರವೆನಿಪ್ಪುದೇ ಸೀರೆಯ ಪಸರವು" (ಚಉಪಿ. ೬೨) ; ತೊಳಗಿದುವು . . . ಪಟ್ಟಾವಳಿಯ ದುಕೂಲದ ಚೀನದ ತಳಿರ್ವಟ್ಟೆಯ ಪಟಿಯವಟಿಯ ದೂಸಿಗವಸರಂ (ಲೀಲಾವ. ೭-೧೪) ; ದಿವ್ಯಾಂಬರಂಗಳಿಂದೆಸೆವುವಲ್ಲಿ ದೂಸಿಗವಸರಂ (ಜಗವಿ. ೪-೧೧೧); ಪವಣಿಸಿ ಷಡ್ವರ್ಗಂಗಳನವನುದ್ಧವಿಸಿದ ವಿರಂಚಿಗಟ್ಟರಿಯಂ ಬೀಱುವ ಬಹುವರ್ಣಂಗಳ ವಸ್ತ್ರ ವಿತಾನವೆನಿಪ್ಪುದೊಪ್ಪಿ ದೂಸಿಗವಸರಂ (ಕುಸುಮಾ. ೨-೧೧೭): ಶೀವಿರ್ವಶ್ವಾವಳಿಯ ಗಜಾವಳಿಯ ನರಾವಳಿಗಳ ವಿಕ್ರಯದಿಂದಂ ಭಾವಿಸೆ ದೂಸಿಗವಸರಂ ಮೂವರ್ ರಾಯರನೆ ಮಾಱುವಂತೆಸೆದಿರ್ಕುಂ (ಗಿರಿ. ೨-೯೪). [ದೂಸಿಗ + ಪಸರ]

ದೂಸಿಗವ್ಯವಹಾರಿ (ನಾ). ಬಟ್ಟೆಯ ವ್ಯಾಪಾರಿ : ಎರಡು ಸ್ಥಳದ ದೂಸಿಗ ವ್ಯವಹಾರಿಗಳಲುಂ ನಾನಾದೇಶಿ ದೂಸಿಗವ್ಯವಹಾರಿಗಳಲುಂ ಪೊಂಗೆ ಕಾಣಿ ಎರಡು (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೧೮-೫೯ ; 1150).

[ದೂಸಿಗ + ವ್ಯವಹಾರಿ]

ದೂಸಿಸು (ಕ್ರಿ). ದೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ; ಕೆಡಂಕನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ಒಂದೆ ಬೆರಲನಿತನಿತೆ ನೀಳ್ದೊಂದಳವಿಗಳೂರ್ಧ್ವರೇಖೆ ತೋರ್ಪೊಡಂ ಮಱಿಗಂತೊಂದು ವರಿಸದೊಳೆ ಮುಖರೋಗಂ ದೂಸಿಸೆ ಮರಣಮಕ್ಕುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೩-೪). [<ದೂಷಿಸು]

ದೂಸು 'ದೂಸ$_1$' ನೋ.

ದೂಸೆಯಕ್ಕಿ (ನಾ). ಅರ್ಧ ಕುಟ್ಟಿದ ಕೊಟ್ಟಣದ ಅಕ್ಕಿ ; ಹೊಟ್ಟಿರುವ ಅಕ್ಕಿ : ಉಂಭಪಡ್ಭಾಗ ಪ್ರದಾನೇನ = ಭತ್ತವಂ ಮಿದಿವಲ್ಲಿ ಓಡಿಯಕ್ಕಿಯ [ಪಾಠಾಂ. ಸಿಡಿಯಕ್ಕಿಯ]ನಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲ್ಲಿನಿತು ಭಕ್ಷ್ಯಯಾಱನೆಯ ಭಾಗವಂ ಅಥವಾ ದೂಸೆಯಕ್ಕಿಯಾಱನೆಯ ಭಾಗವಂ (ಪ್ರದಾನೇನ) ಕುಡುವುದಱಿಂದಂ (ಸೀಹಿಶಾ. ೬--೨೬). [ದೂಸೆ$_0$ + ಅಕ್ಕಿ$_1$]

ದೂಹತಿ 'ದೂಹತ್ತಿ' ನೋ.

ದೂಹತ್ತ 'ದುಹತ್ತ' ನೋ.

ದೂಹತ್ತಿ, ದೂಹತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉದ್ದವಾದ ಕತ್ತಿ : ರಾಹುತರು ನಿಲ್ಲದೆ ದೂಹತ್ತಿಯ ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಲ್ಲರುವೊಯ್ದು ಮುಳಿದು ಮೂವಳಿಸಲ್ಲಲ್ಲಿಸದೆ ನಸುನಗುತಂ ನೋಡಿದನಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ ಬಲವ (ಕುಮುರಾ. ೮-೫೩) ; ಇಳಿದು ಗಜವನು ಕೈದುಗಳ ನೆಲಕಿಳುಹಿ ಜೋಧರು ವಾರುವದಿನಿಳಿಗಿಳಿದು ರಾವ್ತರು ಹಾಯ್ಕಿದರು ದೂಹತ್ತಿ ಲೌಡಿಗಳ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೪-೫೩) ; ತೆತ್ತಿಸಿದವಂಬುರವಣಿಸಿ ದೂಹತ್ತಿ ಹೊಳೆದವು ಸಮರದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೨-೦೭) ; ಬರಬರೆ ದೂರದಲಿ ದೂಹತ್ತಿಯಲಿ ಕಡಿವಡೆದ ಸೀತೆಯ ಕಂಡನಜಸೂನು (ತೊರರಾ. ೬-೪೦-೪೨). ದೂಹತಿ : ೧. ಅವನ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಮತವಿದಲ್ಲೆಂದಡ್ಡವಿಸಿ ದೂಹತಿಯ ಹಸ್ತವ ಹಿಡಿದು ರಣನಿಷ್ಕೃತಿಗೆ ರಂಜಕವಾವುದಿನಿತಱಿೞೆಂದರವರಂದು (ತೊರರಾ. ೬-೪೫-೬೨). ೨. "ಎರಡು ಅಲಗುಳ್ಳ ಖಡ್ಗ " (ಶ್ರಕೂ).

[<ಸಂ. ದ್ವಿಹಸ್ತೀ]

ದೂಹಸ್ತಿ (ನಾ). = ದೂಹತ್ತಿ : ಪದದಾದಿಯ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ – ಅಮರ – ಆವರೆ . . . ದ್ವಿಹಸ್ತಿ – ದೂಹಸ್ತಿ ; ನವಮಿ – ನಾಮಿ (ಶಮದ. ೨೬೭ ವೃತ್ತಿ). [ಈ ಇದು 'ದೂಹತ್ತಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದೂಹೆ 'ದೂವೆ$_1$' ನೋ.

ದೂಹೆಗಾಡು (ನಾ). ಶ್ಮಶಾನ ; ಸುಡಂಗಾಡು : ಕನ್ನವಿಕ್ಕಿದವರನು . . . ಕಡಿಯೆಂದು ಕಳುಹಿದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿಸುತ್ತ ತಂದವರ ದೂಹೆಗಾಡಿನೊಳು ತಲೆಗಳ ಹೊಡೆಯಲು (ಸಿಂಗಿರಾ. ೨೩-೧೧).

[ದೂಹೆ (<ದೂವೆ$_1$) + ಕಾಡು$_1$]

ದೂಳ್ 'ದೂಳಿ' ನೋ.

ದೂಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ದೂಳ, ದೇವದಾರು, (ಪಬ್ಬ).– ಕಾನಡಾಜಿಲ್ಲೆಯ ಅತ್ಯುನ್ನತವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವೊಂದು ... ಕಟ್ಟಿಗೆ ಯಾವತ್ತು ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬರುವುದು (ಕಥಾಗ. ೪೨). [?]

ದೂಳಕ್ಕರ (ನಾ). ಬರೆಯುವುದನ್ನು ಕಲಿಯುವಾಗ ಮರಳಿನ ಮೇಲೆ ಬರೆಯುವ ಅಕ್ಷರ: ದೂಳಕ್ಕರ ಗಜತುರಗದೇಱಾಟವು ಬಾಲಕೇಳಿಗಳಾದಿಯಾಗಿ ಮೇಳದೊಳಿಹ ಪ್ರಾಣಸಖ ಪ್ರಹಸಿತನೊಳು ಪೇಟಿದ ತನ್ನ ದುಸ್ಥಿತಿಯಂ (ಅಂಜಕ. ೫-೪೭); ಕನಕದಾಸನ ಪಡನೆ ಹರಿ ಮಾನ್ನ ಪೇಳಿಸಿದ ನಾನು ದೂಳಕ್ಕರಮನರಿಯೆನೆನ್ನಿಂದ ಪೇಳಿಸುವ ಹರಿಹರರ ಮಹಿಮೆಯನು ಯಾರ್ಬಲ್ಲರಥವಾ (ನವಮೋ. ೦-೯). [ದೂಳು (<ದೂಳಿ) + ಅಕ್ಕರ$_1$]

ದೂಳಕ್ಷರ (ನಾ). = ದೂಳಕ್ಕರ : (೬). [ದೂಳು (<ದೂಳಿ) +ಅಕ್ಷರ]

ದೂಳಾಟ, ಧೂಳಾಟ (ನಾ). ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಆಟ ; ಧೂಳಿನಲ್ಲಿ ಆಡುವುದು ; ಮಣ್ಣಾಟ : ಕೊಳನ ಹೊಂದರೆಯತ್ತಿ ಮಿಂದೇಳಲೆಯ ವಾಳೆಯ ಕರ್ಪೂರದ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ದೂ]ಳಾಟಗಳನಾಡಿ . . . ನಂದನದೊಳಗೆ ಸುಳಿದಾಡುವುದು ಬಾಲಕನಂದದೊಂದೆಲರು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨-೫) : ಓರಗೆವಕ್ಕಳೊಡನೆ ದೂಳಾಟ ಮೊದಲಾದ ಲೀಲೆಗಳ ಪರಿವಿಡಿಯಿಂದೆಸೆವ ಕುಮಾರರ್ಗೆ ಮುನಿಪತಿ ಚೌಲಕರ್ಮಂಗಳಂ ಮಾಡಿಸಿ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೯-೫೦). ಧೂಳಾಟ : ಭೀಷ್ಮನ ತೋಳ ತೊಟ್ಟಿಲಿನೊಳಗೆ ಬೆಳೆದವು ಸಲಹಿದನು ಧೂಳಾಟ ಮೊದಲಾಗಿ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೭-೨೮); ಸೊಕ್ಕಿದ ರದನಿಗಳ ಧೂಳಾಟ ವೊಪ್ಪಿದವವರ ಯುದ್ಧದಲಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೨-೭೦) ; ತೊದಲುನುಡಿಗಳಂಬೆಗಾಲು ದಟ್ಟಡಿ ಮುಂದವೊದವಿದ ಧೂಳಾಟದಿಂದ ಪದುಳದೆ ಬಾಲಲೀಲೆಯ ತೋಱಿ ಸಕಲರ್ಗೆ ಚದುರಕುಮಾರರೊಪ್ಪಿದರು (ಕಂನವಿ. ೪-೮೦) ; ಇಬ್ಬರೂ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಧೂಳಾಟವಾಡಿದ ಜೊತೆಗಾರರು (ಕಾವ್ಯಸ. ೭೫). [ದೂಳು (<ಧೂಳಿ) + ಆಟ]

ದೂಳಿ, ದೂಳ್, ದೂಳು, ಧೂಳ್, ಧೂಳು (ನಾ). ೧. ಮಣ್ಣಿನ ಹುಡಿ ; ಪಾಂಸು ; ರಜ : "ದೂಳಿ – ರಜಸ್, ಪಾಂಸು" (ಶಾಚರಾ. ೬) : ಬಟ್ಟೆಯ ದೂಳಿ ದೂವೆ ಮೊದಲಾದುದು (ಕಾದಂಪೂ. ೧೪೭) ; ದೂಳಿಯ ಪಚ್ಚೆಯಂತೆ . . . ಬೂದಿಯ ಬೊಟ್ಟನಂತೆ ಮಾಗೆಯ ಪೊತ್ತಿನಂತೆ ತೋಱಿ ಪಾಱುವಾಯುಷ್ಯಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೨೩ ಅಡಿಟಿ) : ದೂಳಿಯೊಳಿಬಲ್ಮ ಮೇಲಾದಿನ ದುಗುಲದ ಸೆಱಂಗಿನೊಳಂ (ವರ್ಧಕ. ೯-೬೦ ವ) ; ಒತ್ತರಿಸಿ ಫಲುಗುಣನ ಸೂನುವಂ ಭಾನುವಂ ಮುಚ್ಚಿದುದು ಚಾತುರಂಗಾಳಿಯಂ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳಿಯುಂ . . . ಘೋರತರ ಸಂಗರದೊಳು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೨-೩೭) ; ದೂಳಿಯಿಂದ ಮಾಳಿಗೆ ಆದೀತೇ ? (ಗಾದೆ). ೨. ಪುಡಿ ; ಚೂರ್ಣ ; ಹಿಟ್ಟು : ಮನೋಭಾಸುರವಪ್ಪ ಕಪ್ಪುರದ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳಿಯನಲ್ಲದೆ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳಿಯಂ ನಿದಾವಾಸದೊಳೆಂತುಟೆಂದಱಿಯನಿಂತುಟು ಪುಣ್ಯಮಗಣ್ಯಮಾತನಾ (ಸುಕುಮಾ. ೦೦-೧೦೭). ೩. ಹೂವಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುಡಿ; ಪರಾಗ : ಸೊಂದಿಗೋಡಗಂಗಳ ಕಾಲಾಟದಿನಲ್ಲಿಕ್ಕಲಿನುದಿರ್ದ ದೂಳಿಗಳನಮರ್ಚಿಯುಂ (ಕಲ್ಯಾಕಾ. ೫೩ ವ): ತಿಳಿಗೊಳಂಗಳೊಳಲರ್ದ ಪೊಚ್ಚ ಪೊಂದಾವರೆಗಳ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳಿ ತನಿಗಂಪನುಂಡು ಮಿಂಡೆದ್ದ ಭೃಂಗಾಳಿಗಳ ಬಳಗಂ ಪರಿಯಲು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩-೮). ದೂಳ್ : ೧. ಮಸಗಿದುರಿ ಪೊಗೆ ಸಿಡಿಲ್ಮಿಂಚು ಕತ್ತಲೆ ಗಾಳಿ ಮುಗಿಲೊಡ್ಡು ದೂಳ್ಗಳಿಂದೆ ದೆಸೆಗೆಡಿಸುತ . . . ಮಸಗಿದಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೬-೩೭) ; ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ . . . ಎಂದುಮಗಲದಣ್ಣನ ಕಡೆಗೆ ದೂಳ್ಮಾಯದೊಳ್ಪತ್ತಿ ಪೊರಳ್ವ ಸೀತೆಯ ಕಡೆಗೆ ತೂಗುಯ್ಯಲೆವೊಲಾದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೯-೨೯) ; ದೊರೆಗಳ ದೊರೆ ಚಕ್ರಿಯೆನಿಸಿ ದರ್ಯವೃಷನು ಮೆರೆದನು : ಈಗಳದನು ದುಡುಂಕುಹೆಮ್ಮೆ

ದೂಳ್ಗೊದೆದುದೊ ಅರಿಯೆನು (ಪಾರಸಿ. ೯-೧೮೭). ದೂಳು: ೧. ಶರ್ಕರೆಯ ಬುದ್ಧಿಯಲಿ ದೂಳನು ತಿಂಬಬುಧರಂತೆ ದುಃಖದಳಿವನು ಪಡೆಯದೇ ಸುಖಸೌಖ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಬಳಲುವುದು ತಾವತ್ಕಧಿಕಬುದ್ಧಿಯಲಿ (ನಿಠಾಗ. ೦೧-೩-೪); ಗಾಳಿಯಿಂದ ದೂಳು ಹಾರಿದರೆ ಕೋಳೀ ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬೀತೆ? (ಗಾದೆ); ದೂಳಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದವ ಮೂಳನಿಂದ ಕಡೆ (ಗಾದೆ). ೩. "ಪರಾಗ, ಸುಮನೋರಜ = ಹೂವಿನ ದೂಳು" (ನಾಜಿಶಾ. ೩); "ಪರಾಗಃ, ಸುಮನೋರಜಃ -೨ ಹೂವ್ವಿನೊಳಗಿರುವ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳು, ಪೂದೂಳಿ, ಅಲರ ಪುಡಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೦). ಧೂಳ್ : ೧. ಅಬುನೀರ್ವಳ್ಳಂ ನೆಟಲ್ಗಂದಿದ ತರುನಿಚಯಂ ಧೂಳದುರ್ದಿಬೆ ನಿಚ್ಚಂ ಪಟಿಗೆಟ್ಟಪ್ಪಾಸ ...ಸರ್ವೋರ್ವಿಯೊಳ್ ಕೂಡ ನೋಡಲ್ ಬಟಿನಾಗಲ್ (ಚಕಕು. ೩-೧೨). ಧೂಳು : ೧. ಸೃಷ್ಟಿಯಲಿ ಅಣುವಿನಣುವಿನ ಮೈಯು ಧೂಳಿನಲೊಂದು ಕಣ ನೀನು (ಕಗದ್ಯ. ೧೧೦); ಎರಡೂ ಕೈಗಳನ್ನು ಬಡಿದು ಧೂಳನ್ನು ಜಾಡಿಸಿ (ಕಮ್ಮಟಿ. ೨). ೨. "ಹುಡಿ = ಧೂಳು" (ಶಾಕಕ್ಕ. ೩೭).

ದೂಳ ಅಡರಿಸು = (ಉಕ) ತರಾಟೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು : ನಾನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ದೂಳ ಅಡರಿಸಿದೆ. ಕೊನೆಗೆ ನನ್ನ ಸೂಚನೆ ಮಾನ್ಯವಾಯಿತು (ಕೃಶಮಾತ್ಮ. ೨೬೭). ಧೂಳಸಂಜೆ = ಸಾಯಂಕಾಲದ ಮಬ್ಬುಗತ್ತಲೆ : ಭೂತ ಪಿಶಾಚಿಗಳು . . . ಅಡ್ಡಾಡುವ ಕಾಲವೆಂದರೆ ಧೂಳ ಸಂಜೆ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡ ನಸುಕು (ಕನ್ನಜಾ. ೨೦). ಧೂಳಾಗು = ೧. ಹೊಲಸಾಗು; ಕೊಳೆಯಾಗು : ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಆತನ ಬಟ್ಟೆಯೆಲ್ಲಾ ಧೂಳಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಮಣ್ಣುಪಾಲಾಗು; ನಾಶವಾಗು; ಹಾಳಾಗು : ದ್ರೋಹಿಗಳು ಧೂಳಾಯ್ತು ಬಳಿಕನೋಳೀ ಹದನು ಬಂದಿದೆ ಜಗತ್ರಯ ರೂಹು ಗೆಡುತಿದೆ (ಕುಮ್ಮಾಳ. ೭-೪೩). ದೂಳು ಧುಮಸ = ಮಣ್ಣು, ಕಸ ಇತ್ಯಾದಿ : ಇದು ಧೂಳುಧುಮಸವೆನ್ನದೆ ಅಂಗಳ ನಡುವೆ ಮಣ್ಣಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಕುಟ್ಟುವುದು (ಕನ್ನಜಾ. ೩೭). [<ಸಂ. ಧೂಲಿ]

ದೂಳಿಕಡವ 'ದೂಳಿಗಡವ' ನೋ.

ದೂಳಿಗಡವ, ದೂಳಿಕಡವ, ಧೂಳಿಕಡವ, ಧೂಳಿಗಡವ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ರೇಣುಕದಂಬಕಃ - ದೂಳಿಗಡವ" (ಒಷಧಿ. ೧೪೦). ದೂಳಿಕಡವ : "ಮಕರಂದವಾಸಃ - ದೂಳೀಕಡವ, ಕರ್ಕಟಕ, ಹಿಪ್ಪಲಿ, ಉತ್ತರಣೆ" (ಒಷಧಿ. ೧೨೩). ಧೂಳಿಕಡವ : "ಬಲಭದ್ರಸಂಜ್ಞಕಃ - ಧೂಳಿ ಕಡವ" (ಒಷಧಿ. ೦೦೭). ಧೂಳಿಗಡವ : "ಕ್ರಮುಕಪ್ರಸೂನಃ - ಧೂಳಿ ಗಡವ" (ಒಷಧಿ. ೨೮). [ದೂಳಿ + ಕಡವ₁ (<ಕದಂಬ)]

ದೂಳಿಗತ್ತಲೆ (ನಾ). ಧೂಳಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಮಬ್ಬು, - ಕತ್ತಲೆ: ಅಗಳಾಗಸಕ್ಕೆ ನೆಗೆದು ಪರ್ವಿದ ದೂಳಿಗತ್ತಲೆಯೊಳ್ . . . ಕಾದಿ (ಕಬ್ಬಿಗಾ. ೨೬೭). [ದೂಳಿ + ಕತ್ತಲೆ]

ದೂಳಿಗೋಂಟೆ, ದೂಳಿಗೋಟೆ, ದೂಳ್ಗೋಂಟೆ, ಧೂಳ್ಗೋಂಟೆ (ನಾ). ೧. ನಾಶಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ ಕೋಟೆ, - ದುರ್ಗ : ಚಲಂ ನೆಲೆಗಿಡೆ, ಬಲಂ ಬಯಲ್ವುಗೆ, ಕೊಂಟೆಗೋಂಟೆ ದೂಳಿಗೋಂಟೆಯುಪ್ಪುದುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೭-೩೦). ದೂಳಿಗೋಟೆ : ೨. ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಕೋಟೆ; ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಗಾದ ದುರ್ಗ : ಇಕ್ಕೇರಿಯ ಭೂಪ . . . ಪೊಕ್ಕ ಮಲೆಯ ನಾಕ್ಷಣ ದೂಳಿಗೋಟೆಯು ಗಕ್ಕನೆ ಕೊಂಡರೇವೇಳ್ವೆ (ಕಂನಪಿ. ೧೧-೩). ದೂಳ್ಗೋಂಟೆ. ಧೂಳ್ಗೋಂಟೆ :

ದೂಳಿಗೋಂಟೆಯ ಕೊಳ್, ದೂಳಿಗೋಟೆಯ ಕೊಳ್, ದೂಳಿಗೋಟೆಯುಂ ಕೊಳ್, ದೂಳ್ಗೋಂಟೆಯುಂ ಕೊಳ್, ಧೂಳ್ಗೋಂಟೆಯುಂ ಕೊಳ್ = ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ನಾಮ ಮಾಡು; ದುರ್ಗವನ್ನು ಧೂಳು ಧೂಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ಇಕ್ಕಿ ನಿಚ್ಚಣಿಗೆಯುಂ ದೂಳಿಗೋಂಟೆಯ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಪಡಿಯಚರ ಕಲಕಲಂ ಕರವೊಪ್ಪಿತು (ಸಮ್ಮಕಾ. ೮-೩೦) : ಸುಯೋಧನಾದಿಗಳೂರನುರವಣಿಸಿ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳಿಗೋಟೆಯ ಕೊಂಡಿವರು ರಾಜಾಲಯಕೆ ಬರೆ (ಕುಮ್ಮಾಭ. ೭-೬೪); ಉರವಣಿಸಿ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳಿಗೋಟೆಯ ಕೊಂಡ ರಘುವೀರನಂದು (ಕೃಮಿಧಾ. ೧೮-೭); ತ್ರಿಪುರಮಂ ಪರಿದೈದಿ ಮುತ್ತಿ ದೂಳ್ಗೋಂಟೆಯುಂ ಕೊಂಬುದೆನೆ ಹರುಷದಿಂ ತಂತಮ್ಮ ಚಾತುರ್ಬಲಂವೆರಸಿ ನಡೆದರತಿಸಂಭ್ರಮದೊಳು (ಚಬಪು. ೪೨-೨೩); ಧೂಳ್ಗೋಂಟೆಯಂ ಕೊಂಡು ನೆಲಸರಿತಮಂ ಮಾಡುತಿರಲು (ಚಬಪು. ೪೮-೮). 'ಧೂಳೀಗೋಂಟೆ' ಪರಾ.

[ದೂಳಿ + ಕೋಂಟೆ]

ದೂಳಿಗೋಟೆ 'ದೂಳಿಗೋಂಟೆ' ನೋ.

ದೂಳಿಚಿತ್ರ (ನಾ). ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಪುಡಿಗಳಿಂದ ರಚಿಸಿದ ಚಿತ್ರ, - ರಂಗವಲ್ಲಿ : ಮಳೆಯುಜದ ಮೊಲೆಯ ಕುಂಕುಮದಳಕದ ಕತ್ತುರಿಯ ಬಣ್ಣವಣ್ಣಗೆ ಕೊಳದೊಳ್ಪರ್ದಿರೆ ಜಳರುಹಮುಖಿಯರ್ ಜಳಕೇಳಿಯ ನೆವದಿ ದೂಳಿಚಿತ್ರಂ ಬರೆದರ್ (ಯಕೋಚ. ೪-೮). 'ಧೂಳೀಚಿತ್ರ' ಪರಾ.

[ದೂಳಿ + ಚಿತ್ರ]

ದೂಳಿಡು (ಕ್ರಿ). ದೂಳನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸು, - ಹರಡಿಸು, - ಎರಚು : ಜಡಿವ ಕಲ್ಗಂಡು ದೂಳಿಡುವ ಬಿರುಗಾಳಿ ಕಂಗೆಡಿಪ ಕತ್ತಲೆ (ಕೃಮಿಧಾ. ೪-೨೩); ಊರ್ಧ್ವಮುಖಮಾಗಿ ಸೂಸುವ ರಜದ ಸೋನೆಯೆನೆ ದೂಳಿಡೆ . . . ಗುಹೆ ದೋಣಿ ಮೊರಡಿ ಪಳ್ಳ ಕೊಳ್ಳ ಜನ ಸರಿ ಜಲುಗು ಗಹನ ಗಹ್ವರದ ವೀಥ್ಯಾದ್ರಿಯಂ ಫಲಗುಣನ ಸೇನೆ ತುಳಿದಸಿಯುರೆದುದು (ಕೃಮಿಧಾ. ೧೧-೮); ಪಡಲಿಡು, ಪೊಡಮಡು . . . ದೂಳಿಡು, ಮೂಳಿಡು (ಕಬ್ಬಾಸು. ೪೮೮ ಪ್ರಯೋ). [ದೂಳು (<ದೂಳಿ) + ಇಡು₁]

ದೂಳಿತ (ನಾ). ಭಸ್ಮ; ವಿಭೂತಿ : ಆ ಮಹಾತ್ಮರು . . . ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕನಿಗೆ ದೆಸೆಗಟ್ಟಿನ ದೂಳಿತ, ಸಿದ್ಧಮೂಲಿಕೆ, ಕೈಲಂಬು ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು . . . ಹೊರಟುಹೋದರಂತೆ (ಚಿತ್ರಪಾ. ೭).

[<ಸಂ. ಧೂಲಿತ]

ದೂಳಿದರ್ಶನ (ನಾ). ಮೊದಲಸಲದ ನೋಟ, - ದರ್ಶನ : ದೊಡ್ಡ ದರಬಾರು ಮಾಡಿ ದೂಳಿದರ್ಶನದಲ್ಲೇ ಅಂದರೆ ಮೊದಲನೇ ಸರ್ತಿ ಕಾಣುವುದರಲ್ಲೇ ಮಂತ್ರಿಬುದ್ಧಿಯನ್ನರಿಯಬೇಕು (ಕಥಾಮಂ. IV, ೩೨): P ಪ್ರಯಾಣದಲ್ಲಿ ಮೈಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ ಧೂಳಿಸಹಿತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಬಂದ ಕೂಡಲೆ ಮಾಡುವ ದೇವರ ಅಥವಾ ಹಿರಿಯರ ದರ್ಶನ.

[ದೂಳಿ + ದರ್ಶನ]

ದೂಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹುಡಿ ಹರಡು, - ವ್ಯಾಪಿಸು : ಚಾರುತರಮುಖವರಡರಮಳಾಗಾರಮಂಟಪವಳಯದಲಿ ಕರ್ಪೂರ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳಿಸಿತು (ಕೊರರಾ. ೧-೭-೧೩). ೨. ಲೇಪಿಸು; ಪೂಸು : ಪಳಿಮಂಜಳಿಣ್ಣೆಯಂ ದೊಡ್ಡಂಗೆ ದೂಳಿಸಿದರೆಳೆವೆಣ್ಗಳೊಸಗೆಯಿಂ (ಕಾಲೂಕ. ೦೪೭-೩೨೦). [ದೂಳಿ + - ಇಸು₃]

ದೂಳಿಸೆಜ್ಜರ (ನಾ). ಧೂಳಾಟವಾಡುವ ಜಾಗ; ಕ್ರೀಡಾಸ್ಥಾನ : ಪದೆಪಿಂ ಮೇಳಿಸೆ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳಿಸೆಜ್ಜರವಿದೆಂದಾಶಾಗಜಂ ಭೀತಿಯೊಂದಿದು ನೂಂಕಿಂದೊಡೆನಿಸಿರ್ದ ಕೇತುವೆರಸೀಗಳ್ ರಾಹು ಮೇಲೆತ್ತಿ ಬಂದುದೆನುತ್ತುಂ ರವಿಮಂಡಳಂ ನಡುಗೆ . . . ಪರ್ಬಿತ್ತುರ್ಬಿ ಸೇನಾರಜಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೦೪೩); ಆ ಸಮಯದೊಳ್ ದೂಳಿಸೆಜ್ಜರಕ್ಕುಡುಗಿಸಿ ಕಾಡಾನೆಗಳ ಕೋಡ ಮೊನೆಯನೀಡಿಬಾವ ಗಿರಿಯ ದರಿಯ ಗೈರಿಕಪರಾಗವುಂ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗವಿಮಿಷದಿನಾಗಸಕ್ಕೆ ಪಸರಿಸಿಯುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೪ ವ); ಕಪ್ಪುರದೊಪ್ಪುವ ಜಗಲಿ ದೂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂ]ಳಿಸೆಜ್ಜರಮೆನಿಸೆ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೯-೩೦ ವ). 'ಧೂಳಿಸೆಜ್ಜರ' ಪರಾ. [ದೂಳಿ + ಸೆಜ್ಜರ (<ಸೆಜ್ಜಾರ)]

ದೂಳು 'ದೂಳಿ' ನೋ.

ದೂಳುಗೆದಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ಪುಡಿಪುಡಿಯಾಗಿ ಬೀಳು ; ಧೂಳಾಗಿ ಹೋಗು: ಸೊಗಸಿನ ಗೋಪುರಂಗಳು ಕಾಲುಗುರದಾಗಿನಲಿ ಸಿಡಿಲೊಡೆದದ್ರಿಯಂದದಲಿ ದೂಳು[ಪಾಠಾಂ. ದೂಳಿ, ಧೂಳಿ]ಗೆದಱಿದವು (ತೊರರಾ. ೬-೧೦-೨೬). ೨. ಧೂಳು ತುಂಬಿರು : ಅಲಿ ಮರಳದ ಮುಸುಡ ಮುಸುಕಿನ ದೂಳುಗೆದಱಿದ ತಲೆಯ ತೇರಿನ ಮೇಲೆ ತಂದಿಳುಹಿದನು (ತೊರರಾ. ೬-೪೩-೧೦). [ದೂಳು (<ದೂಳಿ) + ಕೆದಱು$_1$ (<ಕೆದಱ್$_1$)]

ದೂಳುಪಾವಡ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಸಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರಲಿಂಗದ ಮೇಲೆ ಧೂಳು ಬೀಳದಂತೆ ಮುಚ್ಚುವ ಬಟ್ಟೆ, - ವಸ್ತ್ರ : ದೂಳುಪಾವಡ ಕಂಠಪಾವಡ ಸರ್ವಾಂಗಪಾವಡ ಇಂತೀ ತ್ರಿವಿಧಶೀಲ ನಡೆಸುವಲ್ಲಿ ದೂಳು ಪಾವಡವಾದಲ್ಲಿ ಆತ ನೀರನು ಹಾಯಬಹುದು (ಜಲೀಶ್ರ. ೩೪) : ಕಂಠ ಪಾವಡ ಧೂಳ[ದೂಳು] ಪಾವಡ ಸರ್ವಾಂಗಪಾವಡ ಉಂಟೆಂಬ ಮಹಾ ಪಾತಕರಿಗೆ ಗುರುವಿಲ್ಲ ಲಿಂಗವಿಲ್ಲ ಜಂಗಮವಿಲ್ಲ (ಚನ್ನವ. ಶ. ೩೨೪-೪೧೬). ಧೂಳ ಪಾವಡದವರು = ಲಿಂಗಾಯತ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಂಗಡ : ಲಿಂಗಾಯತರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ೩೧ ಒಳಭೇದಗಳು. ಧೂಳಪಾವಡದವರು, ಶೀಲವಂತರು . . . ಇವರೇ ಮೇಲಾದ ಲಿಂಗಾಯತರು (ಕರಾಗೆ. ೯೦).
[ದೂಳು (<ದೂಳಿ) + ಪಾವಡ$_1$]

ದೂಳುವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಪುಡಿಯಾಗು ; ಧೂಳಾಗು : "ಗುಂಡಿತ, ರೂಷಿತ = ದೂಳುವಡೆದುದು" (ನಾಚಿರಾ. ೩). [ದೂಳು (<ದೂಳಿ) + ಪಡೆ$_1$]

ದೂಳೆಯ (ನಾ). ಕೈಗೆ ತೊಡುವ ಮುತ್ತಿನ ಆಭರಣ : ಹೇಮಶೃಂಖಳೆ ಮಣಿಮಾಳೆ ದೂಳೆ[ಪಾಠಾಂ. ವೆ]ಯದ ಕಂಕಣಮಿಟ್ಟು . . . ಕೀರ್ತಿಪತಾಕೆ ತನ್ನೊಳೊಳ್ಪಳವಡೆ ಬಂದನಂದು ಗಜಭಟ್ಟನಿಪ್ಪಂ (ಲೀಲಾವ. ೯-೫೩).
[? ಇದು 'ಜೂಳೆಯ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ ?]

ದೂಳ್ಗೋಂಟೆ 'ದೂಳಿಗೋಂಟೆ' ನೋ.

ದೂಳ್ವಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಧೂಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಧೂಳು ಏಳುವಂತೆ ಮಾಡು; ಪುಡಿಪುಡಿ ಮಾಡು: ನಡೆದತ್ತಾ ರಾಜರಾಜೇಂದ್ರನ ಬಲಮದು . . . ವಲ್ಗದಶ್ವೋತ್ಕರಖುರಹತಿಯಿಂ ಬೆಟ್ಟುವೆಟ್ಟಿಲ್ಲಮಂ ದೂಳ್ವಡಿಸುತ್ತುಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೩-೧೦೭). [ದೂಳ್ (<ದೂಳಿ) + ಪಡಿಸು]

ದೂಱ್ 'ದೂಱು$_1$' ನೋ.

ದೂಱಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಅಪವಾದ ಹೊರಿಸು ; ತಪ್ಪು ಹೊರಿಸು : ಪಱಿವನ್ನಾಯುವ ನೋಡದನ್ಯರೊಳೆ ದೂಱಿಟ್ಟಲ್ಲರಂ ಬಾಧಿಪಾ ತಳವಾಱಂ ಬೆಳವಾಱನ್ನೆ (ಸೋಮೇಶ. ೬೬). ೨. ವರದಿ ಮಾಡು ; ಹೇಳು : ದೊರೆಯಲ್ಲಿಗೈದಿದನೊಬ್ಬ ದೂಱಿಡಲು (ಕೌಶಿರಾ. ೩೨-೨೭).
[ದೂಱು$_1$ + ಇಡು$_1$]

ದೂಱಿಸು, ದೂರಿಸು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಿಂದಿಸು ; ತೆಗಳು ; ಟೀಕಿಸು : ಸರಸತಿಯಂ ಮನೋಮುದದೆ ತಾಳ್ದಿದನೆನ್ನನವಜ್ಞೆಗೆಯ್ದನಾನಿರನವಳ್ಕೆರ್ಚಿ ಸವತಿಯೊಳ್ಪುದುವಾಳ್ದುದು ಕಷ್ಟಮೆಂದು ನಿಷ್ಠುರವಚನಂಗಳಂ ನುಡಿದು ದಿಕ್ಕರಿಯಂ ಪರಿದೇಱೆ ಕೀರ್ತಿ ತಾಂ ಪುರುಡಿಸಿ ದೂಱಿಪಳ್ ವರತಪೋನಿಧಿಯಂ ನಯಸೇನಸೂರಿಯಂ (ಎಕ. XVI, ೬೦-೩೦ ; 1081) ; (ಪಾಠಮಂ.೦೧೫ ನೋ); ದೂಱಿಸದಿರಬೇಕು ದೂಱಿಗಳುಕಬೇಕು (ಕುರಾಪಾಂ. ೨೪-೩೦). ೨. ಚಿಂತಿಸು ; ಕಳವಳಪಡು ; ವ್ಯಥೆಪಡು ; ದುಃಖಿಸು : "ದೂಱಿಪುದೆಂದು ಚಿಂತಿಪುದು" (ಕಶಸಾ..೦೨-೩೨೮) ; ಆಕೆಯ ದೂಱಿಸಿ ಸುಯ್ದು ಸುಯ್ಯೊಳಚ್ಚಳಿಸಿದುದಾ ಸರೋಜದಳನೇತ್ರೆಯ ನಲ್ಮೆಯೊಳತ್ತು ಕಣ್ಣ ನೀರ್ಗಳ ಪೊನಲಿಂದೆ ಕರ್ಚಿ ಕಳೆದುತಿರೆ ಪೋದುದು ಕೋಪಮೋಪನಾ (ಆದಿಪು. ೦೨-೦೩) ; ನಿಮ್ಮನೆ ನೆನೆದು ದೂಱಿಪಂ ರಘುವೀರಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೦-೬೪) ; ನೀರದಪಿಟಂಗೆ ವಿದ್ಯುನ್ನಾರಿಯು ವಿರಹಂ ಪೊಣರ್ಚೆ ಬಡವಾಗಿ ಕರಂ ದೂಱಿಸಿ ಬೆಳರ್ತ ಕೆಬಿದಿಂ ಶಾರದಜಳಧರದ ತುಱುಗಲೊಗೆದುವು ನಭದೊಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೫-೨೪) ; ಕಱುವಂ ದೂಱಿಸಿ ಮೆಲ್ಕನೊಕ್ಕು ತುಱುವಂ ತಾಯ್ಗಾಡಿನೊಳ್ಬಿಟ್ಟು ಮುಂದುಱುವಾಮ್ರುರ್ಪೆಳಗಂದಿಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೫-೯೬) ; ಮನದೊಳ್ ಪಿರಿದುಂ ದೂಱಿಸಲದೇಕೆ ಬಿದಿ ಕೈವಾರಿಸಿದೊಡೆ ಶೀರದಿರ್ಪುದಾವುದುಮುಂಟೇ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೬೭); ಮರುಳು ಮಗನೇನಾದನೋ ಎನುತ್ತ ಬಳವಳಿದು ದೂಱಿಸುತ್ತಿರಾಗಿ ಬರುತ ಮಕ್ಕಳ ನಡುವೆ ಬಪ್ಪ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರನನತಿದೂರದೊಳು ಕಂಡು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೧೪) ; ಬಸಂತಂ ತಳರ್ವನೆಯೊಳ್ ನಲ್ಲನಂ ನೆನೆದು ದೂಱಿಸುತಿರ್ಪೆಚ್ಚೆ ಗಾರ್ತಿಗಾ ತೆಱನೆಲ್ಲಮಂ ಬಿನ್ನಪಂಗೆಯ್ದು (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೨೧);ದೂರದೆರ್ದೊಳಿರ್ದ ಕಾಮಿನಿಯನಾಸೆವಡುತ್ತತಿಕಾಪದೇಳ್ಗೆಯಿಂ ದೂಱಿಸಿ ಸುಯ್ಯಲೇಕೆ ವಿರಹ ವ್ಯಥೆಯಿಂದಂ (ನಳಚಂ. ೬೨) ; ಮೊದಲಲೆಯರ್ಕಳಿಲ್ಲದುಱೆ ದೂಱಿಸಿ ಮದ್ಗುರುಪವಿತ್ರ ಮಂತ್ರದಿಂ ಪದಟನೋಳೀತನಂ ಪಡೆದು . . . ಯೌವ ನೋದಯವಿಳಾಸಮನೀಕ್ಷಿಪ ಕಾಲಕಂತು ಬಂದುದೆ ವ್ಯಾತಿಯೆಂದು ಚಿಂತಿಸದಿರ್ (ರಾಜಶೇ. ೦೪-೩೯). ೩. ಚಿಂತೆಗೆ ಒಳಗುಮಾಡು ; ವ್ಯಥೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸು: ಸ್ವೈರದಿನಾಂ ಪೋಗುತ್ತಿರೆ ತಾರಾಪಥದೊಳ್ ಪಳಂಚಿದುದು ಕಿವಿಯಂ ಹಾಹಾರವಮುಱಿಯೆಣ್ಣೆಯುವೋಲ್ ದೂಱಿಸೆ ಬಗೆಬಗೆ ಯೊಳೊಗೆಯೆ ಕಾರುಣ್ಯರಸಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೦೦-೫೭); ತನ್ನ ತಾನೇ ದೂಱಿಸಿ ದೂಡಾನೇನ ಮಾಡುವೆನೆಂದನಲ್ಲಮನು (ಪ್ರಭುಲೀ. ೭-೫೦). **ದೂರಿಸು$_1$** : ೧. ಮನಮಂ ದುರ್ವ್ಯಸನಕ್ಕೆ ತಂದು . . . ಲೋಕದಪವಾದಕ್ಕಾವಗಂ ಬನ್ದು ದುರ್ಮ್ಮನದಿಂ ದೂರಿಸುತಿರ್ಪ್ಪ ತಾಪಸ ನಿಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ಬ್ರತೀಂದ್ರನನೇವ್ವೋಲ್ವರೆ (ಎಕ. XI-II, ೦೫೨-೩೩ ; 1103).
[ದೂಱು$_1$ + – ಇಸು$_1$]

ದೂಱು$_1$, ದೂರ್, ದೂರು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಿಂದಿಸು ; ತೆಗಳು ; ಬಯ್ಯು ; ಟೀಕಿಸು : ಇತ್ತ ಸರ್ವದಯಿತೆ ಗರ್ಭಮಂ ತಾಳೆ ಸಾಗರದತ್ತಂ ಕಂಡು ದುಶ್ಚರಿತೆಯೆಂದು ದೂಱಿ (ಜಾವುಂಪು. ೮೦); ಪೆಱರವಗುಣಮಂ ಕಂಡೊಡೆ ಯುಱಿಯುಟ್ಟಿ ತಗುಳ್ದು ದೂಱವೇಡ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫-೧೦೨) ; ಲಿಂಗವಾರೋಗಣೆಯ ಮಾಡಿದನೆಂಬರು ತಾವುಂಡು ನಿಮ್ಮ ದೂಱುವರು (ಅವಹಂ. ೩೭-೧೭೨) ; ಕಸವಮಂತ್ರಿಗಳು . . . ದೂಱಿದರು ಬಸವಣದಂಡ ನಾಯಕನ (ಬಸಪು. ೧೦-೪) ; ದೂಱುವವರಾವಲ್ಲವೆಂದನು ಭಾನುಸುತ ನಗುತ (ಕುಭಾ. ಕ. ೦-೨೪); ಸರಸರಿಸಿ ಬಳಿಕಾ ಮುನೀಂದ್ರರು ಸರಸಿಜಾಕ್ಷನ ಸಂದರುಶನಕೆ ಬರಲು ಬಳಿಯಲಿ ಬಂದು ದೂಱಿದರವರು ಮುನಿವರರ (ತೊರರಾ. ೧-೪-೧೪) ; ಸಾರಿ ದೂಱಿ ಹೇಳುತೇನೆ ಕೆಟ್ಟ ಕಂಡ್ಯ ಬಡ್ಡಿ ಮನವೆ (ಕನಳ. ೩೨ ಪಲ್ಲವಿ). ೨. ಚಾಡಿಹೇಳು : "ದೂಱು–ಪೈಶುನ್ಯೇ (ದೂಱು ಹೇಳು)" (ಶಮದಾ) ; ಮಂದರೋದ್ಧರ ಧರಣಿಪಾಲಕನೆಂದು ನಿಂದಿಹ ತಾಗಿ ಧರಣಿಯಾನಿಂದು ಕದ್ದರೆ ಕಮಲಸಂಭವ ದೂಱುವನು ಹರಿಗೆ (ಸುಭಪ. ೭-೨೮); ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಬೆಮರುಣ್ಣೆ ಜಾಣ್ಮೆಯೊಳವಂ ಮಱಸುತ್ತಿರೆ ದೂಱಿದತ್ತು ಕಂಪನಕೃತಕಂಕಣಸ್ವನಮುಮಾಸ್ಯವಿಕಾಸಮುಮಾತ್ತ ರಾಗಮಂ (ರಾಜಶೇ. ೮-೬೪). ೩. ಅಪವಾದ ಹೊರಿಸು ; ಅನ್ಯಾಯವಾದ ಆರೋಪಣೆಯನ್ನು ಮಾಡು : ನೆರೆಯಳ್ ತಾನೀಯಳಿಮ್ಮಂ ಸವತಿತನಕೆ ಶೀತಾಂಶುವಂ ರೋಹಿಣೀಸೌಂದರಿಯೆಂದಿಟ್ಟೆಂದು ದೂಱಲ್ಕೆಱಗಿದಮಳತಾರಾಳಿಯೋ (ಕುಸುಮಾ. ೦೩-೬೬) ; ದನುಜನೊಯ್ದಾಸತಿಯ ರಾಘವ ಮನದ ಮೋಹದಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡನುಯೆನುತ ಲೋಕವು ದೂಱುಗೆಂದಾನಿನಿತು ಕಾಡಿದೆನು (ಕೌಶಿರಾ. ೧೩-೫೨). ೪. ಮೊರೆಹೊಗು ; ತೋಡಿಕೊಂಡು ಸಹಾಯವನ್ನು ಕೋರು : ಎನಗಾದದೊಂದು ಪರಿಭವಮನಾರ್ಗೆ ದೂಱಿದಪೆನಾರ್ಗೆ ಪೇೞ್ವಪೆಂ (ಕಾದಂಬ. ೨೯೮) : ಕೂರ್ಪವರಿಂ ಪೇೞ್ವುದು ಬುದ್ಧಿಯನೆಂದು ದೂಱುತಿರ್ಪರ್ ಪೆಂಡಿರ್ (ಸಮುಪ. ೫-೯೮). ೫. ಸುದ್ದಿಮುಟ್ಟಿಸು ; ಹೇಳು ; ನಿವೇದಿಸು ;

ಅರಿಕೆಮಾಡು: ಬಂದನಾ ಗುರು ಮತ್ತೆ ಗಂಗೆಯ ಮಿಂದು ಬಳಿಕಲ್ಲೊಬ್ಬ ಸೂತಜಗೆಂದನೆಲವೋ ನೀನು ಹಸ್ತಿನಪುರಕೆ ದೂಱುವುದು ಇಂದು ಭಾರದ್ವಾಜನನು ತಾನೊಂದು ನೆಗಳ್ಚಿತಂದು ನುಂಗಿತದೆಂದು (ಕಂಭಪ. ೧೮-೨೩); ಗಂಡಗೆ ದೂಱಬೇಕೆನುತಡಱಿದಳು ಸೋಪಾನಪಂಕ್ತಿಗಳ (ಕೃ ಕ ರಾ. ೩-೮-೨೬). ೬. ಅಪಶಕುನ ನುಡಿ: ದೂಱಿತು ಬಲದ ಭಾಗದೆ ಪಲ್ಲಿ ಮುಂಗಟ್ಟೆ ಪಾಱಿತು ವಾಸುಗಿವಕ್ಕಿ (ಮೋಹತ. ೬-೨೩). ದೂರ್: ೧. ಲಿಂಗ ಚಂದಯರೆಲ್ಲ ವಾಚಯ್ಯರಲ್ಲಿ ದೂರ್ದರು ಶರಣು ಶರಣಾರ್ಥಿ (ಮಣಿಕ. ೦೩). ೨. ಗುರುವಿನೆಡೆಗ್ಯಿದಿ ನೀಂ ದೂರ್ದುರ್ದೇಂ (ಪಂಕಾರಾ. ೩-೨೦-೨೯). ದೂರ್ಱು: ೧. ಅವನನ್ನು ದೂರುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ (ಕಾವ್ಯಸ. ೫೦); ನಾನೇನೂ ಅವನನ್ನು ದೂರಲಿಲ್ಲ (ಕಾಲಿಮ. ೧೯೦); ಬಲಾತ್ಕರಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನು ತಂದೆನೆಂದು ದೂರುತ್ತಾರೆ (ಜಾಲಂಕ್. ೩೦೦). ೨. ಈ ರೂಹಿನಿಂದವಾನಿರ್ದ ದೆಯು ರಕ್ಕಸರು ದೂರದಿರರಸುರಪತಿ ಕೇಳ್ದರೆ ಕುತೂಹಲಂ ತೋರುತನ್ನಂ ಪಿಡಿವರು (ಪಂಕಾರಾ. ೩-೨-೧೦): ಪೊಂದೊಡಿಗೆಯಂ ತೋರರಲೆಂದು . . . ಕಾಮಗೆ ದೂರಲೆಂದು ಕಾಮುಕಿಯರ್ಕೈತಂದು ಬೀದಿಯ ನಡುವೆ ನಿಂದು ಬೆರಗಾಗಿರ್ದರು (ಕುರಂಗ. ೬-೨೩). ೪. ಕಾಡ ಕಾಪಿನವರ್ಗೆ ದೂರಿದೊಡೆ ಬಾಳ್ವೆಯೇಂ (ಕಾಲೂರ. ೪೯-೬೨).

ದೂಱಿಕೊಳ್ಳು = ನಿಂದಿಸು; ಅವಹೇಳನ ಮಾಡು; ಬಯ್ಯು: ಕೊಟ್ಟಡೆ ಕೊಂಡಾಡಿ ಕೊಡದಿರ್ದರೆ ದೂಱಿಕೊಂಡು ಹೋಹ ಜಂಗಮವಲ್ಲ (ಅವಹಂ. ೨೨೩-೦೦೦೯).

[ದೇ.೩ ತವಿ. ತೂಱು, ತೂಱ್ಱು; ಮಲ. ತೂಱು; ತುಳು. ದೂರು: ತೆಲು. ದೂಱು]

ದೂಱ್ಱು, ದೂರ್ಱು, ದೂಱ್ (ನಾ). ೧. ನಿಂದೆ; ತೆಗಳಿಕೆ; ಟೀಕೆ: ದೂಱಿದು ತಮ್ಮಯ ಚಿತ್ರಕ್ಕೇಱಿದ ದಿವಸದೊಳ್ ಪೊಲ್ಲಕೆಯ್ದಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೪೪); ಪ್ರಿಯಾನನಮನೀಕ್ಷಿಸಲುದ್ಯತೆಯಾಗಿ ತಾನೆ ಲಜ್ಜಿಸಿ ತಲೆವಾಗಿ ಕಂಡು ಮಣಿಕುಟ್ಟಿಮದೊಳ್ ನೆಱಿ ನೋಡಿ ಮತ್ತೆ ಮಾನಸದೊಳಗಿಟ್ಟೊಡಂ ನವಸುಖಾನುಭವಕ್ಕರೆಮುಚ್ಚಿ ಕಣ್ಗಳಂ ಪಸರಿಪ ಹೋವ ಘೂವತತಿಗೆಂದು ಶಶಿಪ್ರಭೆ ದೂಱನೇಱಿಪಳ್ (ಶಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೭೭): ಬಸವನ ದೂಱಿಗೊಳಗ ದನೆಯಿಸುತ ತಲೆದೋಱವತ್ತಲೆ ಸರಿವುತಿರೆ (ಬಸಪು. ೯-೩೦): ಅನ್ಯಥಾ ದೂಱು ಪುಟ್ಟಿತು (ಕವ್ಯಾಸು. ೮೨ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). ೨. ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರು; ಅಪವಾದ: "ಗಾರಣಂ—ದೂಱು" (ಕವಿರ. ಹಿ. ೨); ಅವರನಾ ಮಾಟ್ಕೆಯೊಳೆ ನಡೆಯಲೀಯದೆ ಮಾಡಿ ಕಿಡಿಸಿದೊಡೆ ನಿನಗೆ ಪಿರಿದುಂ ದೂಱಕ್ಕುಂ (ಅದಿಪು. ೦೩-೨೩ ವ); ಕಾಮಾಂಧಂ ಕೀಚಕನಾಟಿಸಿ ಗಂಧರ್ವರಿನಿಱಿದನೆನಗೆ ದೂಱಿಲ್ಲನೆಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೭೯): ವರಪುರುಷಾ ಕುಳಕೆಯುನನ್ನಯಕ್ಕೆ ದೂಱಂ ತಂದಳ್ (ಜಾಂತಿಪು. ೩-೮೩); ಸುರಭಿಪ್ರಾಲೇಯಂತೋಯಂಗಳಂ ಯುಂವಮಾಂಥರ್ಗಱಿವಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಲಲಿತಾಂಗೋಪಾಂಗಕ್ಕಂಗಾರಗೌರವಮಂ ಬೀಱುವರೆಂಬ ದೂಱನೆಸಗುತ್ತಿರ್ಪರ್ ಪ್ರಮಾಕಾಂತೆಯರ್. (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೨೨); ದೂಱು ಮಱವೊಳ್ಮಡಿ ವಂಚನೆಯಂಬುಮಾಯುಮಂ ಪಾಱಿಸಿ ಧರ್ಮಮಂ ನಿಱಿಸಿ ಪಾಲಿಸವೇಟ್ಟುದು ದೇಶಮಂ ನೃಪಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೬-೮): ತನ್ನಿಂದ ತೋಱಿತು ದೂಱು ದುರ್ಘಯ ಸುದಿಸದಲೇ ತಾಯನೆನುತಳವಳದನಾ ಹನುಮ (ಕೊರರಾ. ೩-೮-೯೭). ೩. ಮೊರೆ; ಇತರರಲ್ಲಿ ತೋಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ; ಅಹವಾಲು; ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಬೇಡಿಕೆ: ದೇವರಿಗೆ ದೂಱ್ಱಿದಲಿಂ ದೊಱಲಿದಳು ಲಲಿತಾಂಗಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೫-೨೦): ಆಖಿಳ ಸುರಾಳಿಗಳ ದೂಱಿನಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಲೆ ಇಲ ನಿನ್ನುದರದಲಿ ಜನಿಸುವನು (ಕೊರರಾ. ೦-೩-೭). ೪. ಸುದ್ದಿ; ಸಮಾಚಾರ; ವರದಿ. 'ದೂಱಿಂಗಾಱ' ಪರಾ. ೫. ಸ್ವರೂಪ; ಅಪ್ಪಣೆ; ಸೂಚನೆ: ಬೇಱಿ ಬೇಱವನೀಶಂಗೆ ಪಡಿಹಾಱವನಂ ಕಳುಹಿದನು ಕೃಷ್ಣನ ದೂಱು ಬರಲಳವಡಿಸಿದರು ಸಂಗ್ರಾಮಸಾಧನವ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೦೧-೧೦). ೬. ಚಿಂತೆ; ವ್ಯಸನ; ಕಾಳಜಿ: ಬೇಱಿ ಮತವೇ ನೆಮಗೆ ಲೋಕದ ದೂಱು ನಿಮ್ಮದು [ಪಾಠಾಂ. ಬೇಱಿ ಮತವೆಮಗೇನು ಬೊಪ್ಪನ ಚಾರಿ ನಿಮ್ಮದು] ನೀವು ಬೊಪ್ಪನ ನೂಱುಮಡಿಯುಮಗೊಳ್ಳಿದರು ಬೇಱನ್ನು ಹಿತರುಂಟೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೮-೬೩); ಬಱದ ಕಾಪದಿರೆಳು ಮನದಲಿ ಮಱದವಾಗಳೆ ಕೌರವನು ಮುಂದಱಿಯದವಗಡಿಸಿದನು ಹೋಗಲಿ ನಿಮ್ಮ ದೂಱೇಕೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೧೧-೮). ೭. ವೇದನೆ; ಬಾಧೆ: ಆಡಾಗಿ ಸಾಯರೆ ದೂಱಂಗೆಡೆಯಾಗಿ ಬೇಯರೆ ಪರಸ್ತ್ರೀಗಾಸೆಗೆಯ್ದರ್ವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೦೩೨); ಮೊದಲೆನ್ನ ಹಸಿವಿನ ದೂಱ ನೀ ದಿಟ ನಿಲಿಸಬಲ್ಲೊಡೆ ಮಾಱುಮಾತುಗಳೇನು ಕಾರಣ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೨೩-೦೨). ದೂರ್ಱು: ೩. ಪುರಂದರನ ಸಮೀಪವನ್ನೈದಿ ದೂರುಗಳ ಪೇಳಿಕೊಳಲೋಸುಗ ಅಮರಾವತೀಪುರಲಕ್ಷ್ಮಿಯೆ ಬರುವಳೋ ಎಂಬಂತೆ (ಸೌಗಂಧಿ. ೪೮೦-೨೦); ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿರುವವರ ದೂರನ್ನು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ವಕಾಲತ್ತು ವಹಿಸಿ ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಾದಿಸುವ ನ್ಯಾಯವಾದಿಗಳಿಗೇ ವಕೀಲರು ಎಂದು ಹೆಸರು (ಪ್ರಶಾಕ. ೯೨); ವಿವಾದದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ದೂರಿನಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ . . . ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು (ಭಾಧಾನ. ೧೪೮): ದೂರು ನನ್ನ ಹತ್ತಿರವೂ ಬಂತು (ದೂಹಸಂ. ೦೩); ದೊರೆಯ ತನಕ ದೂರು, ಹೊಳೆಯ ತನಕ ಓಟ (ಗಾದೆ). ೮. ಚಾಡಿ: ಇತರರ ಮೇಲೆ ದೂರನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಅವನ ಸ್ವಭಾವ (ದೂಕೋ). ದೂಱ್: ೨. ದನುಜಾರಾತಿ ಸ್ಯಮಂತರತ್ನವ ನೃಪಂಗೀಯಲ್ಕೆ ದೂಱ್ ಪೋದುದೇ (ಸೋಮೇಶ. ೮೩). ೯. (?): ಪೊಡವಿಪತಿ ಗೊರವನೆನೆ ಬೇಟ್ಟಡೆಯದುದುವದಕರಿಸಿ ಕಬ್ಬಿಗರ್ದೂಱನೆಯುಂ ಹಡುವಸುಮಱಿಸಿಟ್ಟಸುಗೆಮ್ಮುಡಿಯೊಳಮಾರ್ಗಂದು ನುಡಿವ ಪ ಟ ಗ ನ್ನ ಡ ಮಂ (ಕವಿರಾ. ೦-೪೯).

ದೂರು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳು = ಮೊರೆಯಿಡು: ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಳ್ಳು: ವಾಲ್ಲವ್ವನು ಆ ಊರ ದೊರೆಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ದೂರು ಹೇಳಿಕೊಂಡಳು (ನೀತಿಕಿಂ. IX, ೩೦). ದೂರು ಹೇಳು= ೧. (ತನಗಾದ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕುರಿತು) ಬಿನ್ನವಿಸು; ಮೊರೆಯಿಡು: ಮೃಗಗಳ ಬಾಧೆಗೆ ಸೈರಿಸಲಾರದೆ ಬಂದು ಧೊರೆಯಾದ ಸುಚರಿತ್ರರಾಮನಿಗೆ ದೂರು ಹೇಳಲಾಗಿ (ಸೌಗಂಧಿ. ೨೪-೪). ೨. ಚಾಡಿ ಹೇಳು: ಅಪಾದನೆಮಾಡು: ತಂಬಟೆ ಹೋಗಿ ಭೇರಿಗೆ ದೂರು ಹೇಳಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ದೂರು ಹೊರಿಸು = ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಆರೋಪಿಸು: ನನ್ನ ತಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ದೂರು ಹೊರಿಸುವುದು ನನ್ನ ವೃತ್ತಿಯೆ? (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೦೦೮). ದೂಱು ತರು, ದೂರು ತರು = ೧. ಅಪವಾದ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು; ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರು ತರು: ಹೆತ್ತಮನೆಗೆ ದೂರುತರ ಬೇಡವೆಂದು ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬುದ್ಧಿವಾದ ಹೇಳುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯ (ದೂಕೋ). ೨. ಚಾಡಿ ಹೇಳು: ಕುಂದು ನಿಂದೆ ಬಂದರೆ ದೂಱು ತಂದು ಕೊಡುವರು ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣ (ಪುರಂದ. ೪-೯-೨). ದೂಱು ಮಾಡು, ದೂರು ಮಾಡು = ಅಪವಾದವನ್ನು ಹೊರಿಸು; ಆರೋಪಣೆ ಮಾಡು: ದೂಱುಮಾಡುವರೇನೆ ರಂಗಯ್ಯನ ದೂಱುಮಾಡುವರೇನೆ (ಪುರಂದ. ೦-೯೪ ಪಲ್ಲವಿ); ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದನೂ ಅವಳು ರೋಹಿಣಿಯನ್ನು ಊರು ತುಂಬ ದೂರುಮಾಡಿರುವುದಾಗಿ ಬರೆದನು (ಬಂಕಿಮ. ೭೦). ದೂಱು ಮುಟ್ಟು = ಅಪವಾದ ಬರು; ಆರೋಪಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗು: ಮೊಱಿಯಿಟ್ಟ ಕಾಯದಿರೆ ದೂಱು ಮುಟ್ಟುವುದು ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣ (ಪುರಂದ. ೪-೯-೧). ದೂಱು ಹೊಱು, ದೂರು ಹೊರು = ೧. ನಿಂದೆ ಬರು; ತೆಗಳಿಕೆ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳು: ಕಿಡದು ದನುಜರು ಕೇಣವಿಲ್ಲದೆ ತೊಡಗಿದಾಹವದೊಳಗೆ ಕೊಂದವ ಕೊಡನ ಮ ಗ ನೋ ೯ ದೂಱು

ಹೊತ್ತುದು ಬಱಿದೆ ಹಗೆಗಳಿಗೆ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೩-೩೩). ೨. ಅಪವಾದಕ್ಕೆ ಈಡಾಗು; ಆರೋಪಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾಗು: ದೂರು ಹೊರೋಕಿಂತ ಮಾರಿ ಹೊರೋದುತ್ತಮ (ಗಾದೆ).

[<ದೂಱು$_1$./ತಮಿ. ತೂಱು ; ಮಲ. ತುಳು. ದೂರು ; ಕೊಡ. ದೂರೀ ; ತೆಲು. ದೂಱು]

ದೂಱುಕಾಱ 'ದೂಱ ಗಾಱ' ನೋ.

ದೂಱುಗ, ದೂರುಗ (ನಾ). ೧. ವರ್ತಮಾನ ಒಯ್ಯುವವನು ; ವರದಿ ಒಪ್ಪಿಸುವವನು ; ದೂತ ; ಸೇವಕ : ಪರಾತ್ಪರವಸ್ತು ನಸುನಗುತ ತೋಱಿದನು ಬಳಿಕುಮೆಗೆ ರಾವುನ ದೂಱುಗರ ನೋಡಿವರನೆನೆ ಹೊರೆಯೇಱಿ ಹೊಂಪುಳಿಯೋದಳುಮೆ ಮಹಿಮೆಗೆ ಮಧುದ್ವಿಷನ (ತೊರವೆರಾ. ೪-೯-೩೨). **ದೂರುಗ :** ೨. ಅಪವಾದ ಹೊರಿಸುವವನು ; ಆರೋಪ ಮಾಡುವವನು : ಅದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಡಾಳತನ ಬೇರೂರಿದೆ ಎಂದು ದೂರುಗರಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಂತಾಗುವುದು (ಗೋಯೂತ್ರ. ೩೩).

[ದೂಱು$_2$ + – ಗ$_2$]

ದೂಱುಗಣ್ (ನಾ). ದೈನ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಣ್ಣು ; ಮೊರೆಯಿಡುವ ಕಣ್ಣು : ಜಾಱಿದುಬ್ಬಿನ ಹೊತ್ತ ದುಗುಡದ ಮೋಱೆಗಳ ಮೋನದ ನಿಹಾರದ ದೂಱುಗಂಗಳ ದೇವನಿಕರವ ಕಂಡು ಕರುಣದಲಿ . . . ಶಿವ ತೋಱಿ ನುಡಿದನು ಪಾಶುಪತ್ಯದ ಸಾರಸಂಗತಿಯ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೬-೨೫).

[ದೂಱು$_2$ + ಕಣ್]

ದೂಱುಗಾಱ, ದೂಱುಕಾಱ (ನಾ). ೧. ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವನು ; ದೂತ : ಜವನ ದೂಱು[ಪಾಠಾಂ. ದೂದು]ಗಾಱರ ಜಂಗುಳಿ ...ಕೊಡಲಿಯು ಕೂರ್ವಾಳ ಪರುಟವಣೆಯ ಸಡಗರದ ದಟವುಟದಿಂ ಬಂದು ಮುತ್ತಿ ಮುತ್ತಿ ಅಱಗುಲಿ ಜೀವಾತ್ಮನಂ ಸೆಱೆವಿಡಿದತ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೯-೨೦). **ದೂಱುಕಾಱ:** ೨. ಮೊರೆಯಿಡುವವನು : ನಗರ ಮಾಱಱ ದೂಱುಕಾಱರ ದುಗುಡವನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಕರುಣಾಳುಗಳರಸ ಶಿವ ಸಂತವಿಟ್ಟನು ಸುರಕದಂಬಕವ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೮ ಸೂಚನೆ) ; ಕೇಳಿದನು ಕಡು ದೂಱುಕಾಱರ ನಾಲಿಗೆಯ ರಚಿತೋಕ್ತಿಯನು ಕರುಣಾಳುಗಳ ಬಲ್ಲಹನು ನಿದ್ರಾಯೋಗವಮುದ್ರೆಯಲಿ (ತೊರವೆರಾ. ೦-೮-೩೪).

[ದೂಱು$_2$ + – ಕಾಱ]

ದೂಱುಗೇಳ್ (ಕ್ರಿ). ನಿಂದೆಯನ್ನು ಕೇಳು ; ನಿಂದೆಗೆ ಕಿವಿಗೊಡು : ದೂಸಕರ ದೂಱುಗೇಳ್ದಂ ಕೊಲ್ಗಂ ಪೇಸುವನಲ್ಲಂ ಸಮುದ್ರವಿಜಯಂ (ಅರ್ಹನೇ. ೫-೧೪). [ದೂಱು$_2$ + ಕೇಳ್]

ದೃಕ್ಕು (ನಾ). ೧. ಕಣ್ಣು ; ನೇತ್ರ : "ದೃಕ್ಕೆಂಬುದಂ ಕಣ್ಣೆನಲ್ಕಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಸ್ಮೃ. ೬೨) ; ವಿಭವಕ್ಕೆ ಬಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿಹೆನೆಂದಡೆ ಚಿತ್ತಶುದ್ಧನಲ್ಲದ ಕಾರಣ ದೃಕ್ಕಿಂಗೆ ತೋಱಿ ಸರ್ವಾಂಗದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆ (ಮೋಳಿಗೆ. ೯೮-೩೮೬) ; ಲಿಂಗದೃಷ್ಟಿ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದಲ್ಲಿ ದೃಕ್ಕಿಂಗೆ ತೋಱುವುದೆಲ್ಲವೂ ಲಿಂಗಮಯವಾಗಿ (ಮಾದೇವ. ೨೮೬-೬೬) : ಭಾವದ ದೃಕ್ಕಿನಿಂದ ನವಲಿಂಗಂಗಳ ನೋಡಿ ಪೂಜಿಸಿ (ಅಖಂಡೇ. ೨೩೧-೮೩). ೨. [ಗಣಿತ] ಎರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ. [ಸಂ. ದೃಶ್]

ದೃಕ್ಕುಬೊಂಬೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಪಾಪೆ ; ಕಣ್ಣುಗೊಂಬೆ : ಇಂತೀ ಉಭಯ ಬಿನ್ನವಾದಲ್ಲಿ ಎನ್ನ ಮಱವೆಯೇ ನಿನ್ನ ಕೇಡು ನಿನ್ನ ಮಲ ಎನ್ನ ಕೇಡು ಅದು ದೃಕ್ಕುಬೊಂಬೆಯಂತೆ ನಿಶ್ಚಯವಾದಲ್ಲಿ ನೀನೇ ನಿಃಕಳಂಕ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಾ (ಮೋಳಿಗೆ. ೩೬-೦೪೯). [ದೃಕ್ಕು + ಬೊಂಬೆ]

ದೃಕ್ಕುಸ್ಥಿತಿ (ನಾ). [ಯೋಗ] ರಾಜಯೋಗದ ಹದಿನೈದು ಬಗೆಯ ಯೋಗಾಂಗಗಳಾದ ಯಮ, ನಿಯಮ, ತ್ಯಾಗ, ಮೌನ, ದೇಶ, ಕಾಲ, ಆಸನ, ಮೂಲಬಂಧ, ದೇಹಸಾಮ್ಯ, ದೃಕ್ಕುಸ್ಥಿತಿ, ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ, ಧಾರಣೆ, ಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಸಮಾಧಿ ಎಂಬವುಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯದು : ದೃಕ್ಕು ದೃಶ್ಯವು ನಶ್ಯ ಮೂರನು ದೃಷ್ಟಿಸಿಯೆ ನೋಡ್ಯಾವವಸ್ತುವು ದೃಷ್ಟದಿಂ ಅದು ತಾನೆಯೆಂದೇ ಅದುವೆ ತಾನಾಗಿ ದೃಷ್ಟಿಸಿಯೆ ತಾ ನೋಡುತಿಹುದೇ ಶಿಷ್ಟ ದೃಕ್ಕುಸ್ಥಿತಿಯಿದೆಂದು ಯಥೇಷ್ಟದಿಂ ಯೋಗಿಗಳು ಹೊಗಳ್ವರು ದೃಕ್ಕುಸ್ಥಿತಿಯೆಂದು (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೧೭-೨೮). [ದೃಕ್ಕು + ಸ್ಥಿತಿ]

ದೃಕ್ಕೋಣ (ನಾ). ನೋಡುವ ರೀತಿ ; ದೃಷ್ಟಿಕೋನ : ಕೇವಲ ಕರ್ಮಾತಭಾವದಿಂದ, ಪಾಪ ಪುಣ್ಯಗಳ ದೃಕ್ಕೋಣದಿಂದ ನೋಡಿದರೂ ಅರ್ಜುನನು ಯಾರಿಗಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಶತ್ರುಗಳಿಗಾಗಿ ಅಳಬಾರದೋ ಅಂಥವರಿಗಾಗಿ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ಭಾರದ. ೧೦೩). [ಸಂ.

ದೃಕ್ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ (ನಾ). [ಯೋಗ] ದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವುದು : ಜ್ಞಾನಯೋಗಿಯಾದವನು ಕರ್ಮಯೋಗಿಯೂ ಆಗಬೇಕು ; ಏಕೆಂಬರೆ ಯೋಗ ದೃಕ್ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕವಾದದ್ದು (ಭಾರದ. ೦೦೫). [ಸಂ.]

ದೃಕ್ಛ್ರುತಿ (ನಾ). ಕಣ್ಣೇ ಕಿವಿಯಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಿ ; ಹಾವು ; ಸರ್ಪ : "ವಿಷಧರಃ, ದಂದಶೂಕಃ . . . ದೃಕ್ಛ್ರುತಿಃ, ಭುಜಂಗಮಃ – ಈ ೨೫ ಪಾವಿನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೦೦೫-೧೮). [ಸಂ.]

ದೃಕ್ಪಥ (ನಾ). = ದೃಗುಪಥ : ಭರತಗೆ ರಾಜ್ಯಸಿರಿಯನಿತ್ತಾದೊಡಂ ತಪ್ಪದಿಂದೆನ್ನ ದೃಕ್ಪಥವನಗಲದೆ ಸುಖದೊಳಿಪ್ಪುದುಚಿತವು (ವೆಂಕಾರಾ. ೨-೯-೩೨). [ಸಂ.]

ದೃಕ್ಪರಿಧಿ (ನಾ). ನೋಟದ ಮೇರೆ ; ದೃಷ್ಟಿಯ ಎಲ್ಲೆ : ಎತ್ತಣನೊ ದೃಕ್ಪರಿಧಿಯಾಚೆಯಿಂದಲನಂತಸತ್ತ್ವ ತೆರೆತೆರೆಯಾಗಿ ಬೀಸಿ ಗೂಢದಲಿ ಚಿತ್ತರಿಸುತಿಹುದು ಹೊಸಹೊಸತನವನೆಡೆಬಿಡದೆ (ಮಂಕುಕ. ೯೨). [ಸಂ.]

ದೃಕ್ಪ್ರಭೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕಾಂತಿ,-ಪ್ರಕಾಶ; ನೇತ್ರದ ಹೊಳಪು : ದಿಕ್ಚಕ್ರಮನಚ್ಚಜೊನ್ನಮೆಳಸಿತ್ತೆಬನ್ನೆಗಂ ತುಂಬೆ ದೃಕ್ಪ್ರಭೆ . . . ಬಂದಳ್ ಕುಡುತುಂ ಶಶಿಪ್ರಭೆ ಜನಾಕ್ಷೀಂದೀವರಾನಂದಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೬೯).

[ಸಂ. ದೃಕ್ಪ್ರಭಾ]

ದೃಕ್ಸಹಸ್ರ (ನಾ). ಸಾವಿರ ಕಣ್ಣುಗಳು : ದೇವಗಣಿಕಾತತಿಯಾತನ ಗೀತಮಂ ನಿಜಾನಂದದೆ ಪಾಡೆ ಕೇಳಲೆರಡುಂ ಕಿವಿಯಿಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ದೃಕ್ಸಹಸ್ರಂ ದಿಟದಿಂದೆ ಕರ್ಣಚಯಮಾಗದೆ ನಿಷ್ಫಲಮಾದುದೆಂದು ಸಂಕ್ರಂದನನೆಯ್ದೆ ಕಣ್ಗೆ ಕಿಸುಗಣ್ಣುಮನಾತ್ಮಸಭಾಂತರಾಳದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦೦-೯೬).

[ಸಂ.]

ದೃಕ್ಸಿದ್ಧಾಂತ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] (ಆಧುನಿಕ ಯಂತ್ರ ಸಹಾಯದಿಂದ) ಗ್ರಹಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡುಕೊಂಡು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಖಗೋಳ ವಿಜ್ಞಾನ; ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನ. 'ದೃಗ್ಗಣಿತ' ಪರ್ಯಾ [ಸಂ.]

ದೃಕ್ಸೌಮ್ಯ (ಗು). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ; ನೇತ್ರಾನಂದಕರವಾದ : ಪ್ರಕ್ಷುಭಗೋರಸ್ಸ್ಥಳನಂ ದೃಕ್ಸೌಮ್ಯಶರೀರನಂ ಸವೇಣುಸ್ವನನಂ ಪಾಕ್ಸಾರನನಾ ಬಳವಿಷ್ವಕ್ಸೇನರ್ ಗೋಪಬಂಧುಗಿತ್ತರ್ ಖಳನಂ (ಜಗವಿ. ೪-೫೦). [ಸಂ.]

ದೃಗಂತ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕೊನೆ ; ಅಪಾಂಗ ; ಕಟಾಕ್ಷ : ತನ್ನ ದೃಗಂತದಿಂದೀಕ್ಷಿಸುತ ಪ್ರಿಯೆ ಪೋಗೆ ಬಂದುದೀ ಬೇಗೆ (ಶಾಕುಂತ. ೦೮ ಅವಿಶಿಷ್ಟ).

[ಸಂ.]

ದೃಗಂತರ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಒಳಗು,-ಒಳಭಾಗ : ಚರಣಾಲಕ್ತಕಲಾಂಛನಂ ನಿಟಿಲದೊಳ್ . . . ತಾಂಬೂಲರಾಗಂ ದೃಗಂತರದೊಳ್ ಪುಷ್ಪರಜಃಪ್ರಲೇಪಮುರದೊಳ್ ತಳ್ತಿರ್ಪುದು (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೬೫೫). [ಸಂ.]

ದೃಗಂಬು (ನಾ). ಕಣ್ಣೀರು ; ಕಂಬನಿ ; ಅಶ್ರು : ಮೃಗನಯನೆಯ ಮನದ ಖೇದಮಂ ಪಚ್ಚುಗೊಳಲ್ ಬಗೆದಂತಾಕುಳಚಿತ್ತಂ ದೃಗಂಬುವಂ ತೊಡೆದು ಮೆಲ್ಲನಂದಿಂತೆಂದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೫೩). [ಸಂ.]

ದೃಗು (ನಾ). ೧. = ದೃಕ್ಕು ೧ : ಮೊಗಸದಾದವು ನೋಡಲಮರರ ದೃಗುಗಳಸುರರ ಸುಪ್ರತಾಪದ ಸೆಗಳಿಕೆಯ ಶಿಖಿಯುಬ್ಬರದ ಸಂತಾಪಲಹರಿಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೭-೨೦-೫೨). ೨. = ದೃಕ್ಕು ೨ : ನಯನ . . . ದೃಗು ಯಮಳ ಲೋಚನ ದಂಪತಿ ಇಂತಿನಿತುಂ ಇಕ್ಕೆ ಹೆಸರು (ಕೃಕಹಾ. ೧೦-೦೩). [<ಸಂ. ದೃಶ್]

ದೃಗುಜಲ (ನಾ). = ದೃಗಂಬು : ಅಂದು ಭಂಗಿಸುವಲ್ಲಿ ದೃಗುಜಲಬಿಂದುವೊಂದುಂ ಹೊಱವಡದು . . . ಇಂದದೇನು ನಿಮಿತ್ತಂ ಸಲಿಲಂ ನಿನ್ನ ನಯನದಲಿ (ಬಸಪು. ೧೮-೫೩) : ಕೊರಳ ಸೆರೆ ಹಿಗ್ಗಿದವು ದೃಗುಜಲ ಉರವಣಿಸಿ ಕಡುನೊಂದನಕಟಾ ಕುರುಪತಿಗೆ ಕೇಡಾದುದೆಂದನು ತನ್ನ ಮನದೊಳಗೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೧೦-೦೧) : ಮಗನ ಮರಣದಲೆಂತು ಜೀವವ ಬಗೆವಳಕಟ ಸುಭದ್ರೆಯೆನುತವೆ ದೃಗುಜಲವ ಬೆರಳಿಂದ ಮಿಡಿದರು ಗೌರಿದೇವಿಯರು(ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೭-೯೪); ದೃಗುಜಲಗಳೊಱತೆಗಳ ತೋಳಪ್ಪುಗೆಯ ಮಿಗೆ ತೋತ್ಸವದ ಸಮರದ ನಗಮಹೀರುಹ ಮುಕ್ತಹಸ್ತರ ನೋಡುತೈತರಲು (ತೊರರಾ. ೬-೪೧-೪೩). [ದೃಗು + ಜಲ$_2$]

ದೃಗುದೀಧಿತಿ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕಾಂತಿ : ಶತದಳಾಯತಲೋಲದೃಗುದೀಧಿತಿಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಕಾಲಿಡಲಱಿಯದೋರಂತೆ ರತಿಪನೆಸುವ ನಿಶಾತಮಾರ್ಗಣಹತಿಗೆ ಗುಱಿಯಾದೆನು (ಬಸಪು. ೪೦-೭). [ದೃಗು + ದೀಧಿತಿ]

ದೃಗುಪಥ (ನಾ). ದೃಷ್ಟಿಯ ಹರಹು ; ಕಣ್ಣಳತೆ ; ನೋಟ : ನೆಗಹಿ ಬೀಸುವ ಚೌರಿಗಳ ಸನ್ನೆಗೆ ಚತುರ್ಬಲವೆಲ್ಲ ದ್ರೋಣನ ದೃಗುಪಥಕೆ ತೋಱಿದರು ತಂತಮ್ಮಾಳು ಕುದುರೆಗಳ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೯-೦೭). [ದೃಗು + ಪಥ]

ದೃಗುಮಧ್ಯ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಗುಡ್ಡೆ ; ಕಣ್ಣಾಲಿ : ನಗ ಮರುತಂ ಋಕ್ಷ ಮುಕ್ತಾಫಲಂಗಳ್ ದೃಗುಮಧ್ಯಂ . . . ಶುಭ್ರಾದಿಗಳ್ ತಾರಶಬ್ದಂ (ನಾನಾರ. ೪೦). [ದೃಗು + ಮಧ್ಯ]

ದೃಗುಯುಗ (ನಾ). ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು : ಬಿಚ್ಚಿದ ಕೇಶಪಾಶದ ಮುಗಿದ ಸರಸಿಜದಂತೆ ದೃಗುಯುಗದೊರೆತ ಕಂಬನಿಯ ಒಗುವಪಾಂಗದ . . . ಬಿಗಿದ ದಾಳಿಂಬವನು ಹೋಲುವ ಬಾಯ ಬಿಡುತಿರಲು (ಕಾಶಿರಾ. ೦೦-೫೪); ನಗೆಮೊಗದ ಮಿಂಚುಗಳ ದೃಗುಯುಗದ ಕಾಂತಿಗಳ . . . ಮಿಗಡೆಯನೆರೆದು ಕಾಳಗಕೆ ಮುಂಕೊಳುತಿರ್ದರು (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೭-೪). [ದೃಗು + ಯುಗ]

ದೃಗುಯುಗಳ (ನಾ). = ದೃಗುಯುಗ : ದೃಗುಯುಗಳ ಜಲಬಿಂದುಗಳಿಗಾ ಜಲಬಿಂದು ಸೂಸಿವಂತೆ ಒಗುವ ಖಂಡಿತಹಾರ ಮುಕ್ತಾಳಿಗಳು ಮೆಱೆದವು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೪-೭೦) ; ಯುಗದ ಪರಿಯವಸಾನದುದಯದಲಗಧರನು ಲೀಲೆಯಲಿ ಮನುವಿನ ದೃಗುಯುಗಳ ಗೋಚರಕೆ ಸುಳಿದನು ಮತ್ಸ್ಯರೂಪದಲಿ (ನಿಭಾಗ. ೨-೩-೨) : ಬಿಗಿದ ಪದ್ಮಾಸನ ನಾಸಿಕಾಗ್ರದ ದೃಗುಯುಗಳ ಸಂಚಲಿಸದ ಚಿತ್ತ ಬಗೆದೋಱುತಿಹ ರಾಮನಾಮವ ಜಾನಿಪ ಜಗದೆಱೆಯನ ಕಾವ ಕಂಡ (ಮೋಹತ. ೭-೩೪). [ದೃಗು + ಯುಗಳ (= ಯುಗಲ)]

ದೃಗುವಿಹೀನ (ನಾ). ಕಣ್ಣುಗಳಿಲ್ಲದವನು ; ಕುರುಡ : ದೃಗುವಿಹೀನರ ಬಾಳಿಕೆಯ ಸುಡಲೆನುತ ತನ್ನೊಳು ಹಿರಿದು ಚಿಂತಿಸಿದ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೧-೫೪): ದೃಗುವಿಹೀನನು ಕತ್ತಲೆಯ ಮೊಗೆಮೊಗೆದು ಕಡೆಗಾಣದವೊಲಿಂಸಂಯುಗಕೆ ಸರಣಿಯ ಕಾಣದುಸುರಿಡುತಿರ್ದನಸುರೇಂದ್ರ (ತೊರರಾ. ೬-೪೦-೩). [ದೃಗು + ವಿಹೀನ]

ದೃಗುಶಿಖಿ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಬೆಂಕಿ ; ನೇತ್ರಾಗ್ನಿ : ದೃಗುಶಿಖಿ ಕಿಡಿಗಳೊಗೆ ಭುಗಿಭುಗಿಲು ಛಿಟಿಛಿಟಲೆನುತ ಮಿಗೆ ನೆಗೆಯೆ (ಬಸಪು. ೦೭-೧೯) ; ಸಗರಸುತ ಚರಿತವನು ಕಪಿಲನ ದೃಗುಶಿಖಿಯುಲುರಿದುದನು ಬಳಿಕವರಿಗೆ ಭಗೀರಥ ನಿಳುಹಿದಮರನದೀಕಥಾಂತರವ . . . ಮುನಿಪ ವರ್ಣಿಸಿದ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೯-೦೩). [ದೃಗು + ಶಿಖಿ]

ದೃಗುಸನ್ನೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾಡುವ ಸೂಚನೆ.-ಸಂಕೇತ; ಕಣ್ಣುಸನ್ನೆ : ಇಂಚರದಮರಿಯರೊಡನಾಡುವ ನೇತ್ರಲಾಂಛನಗುಱಿ ಮೇಘವೆಣ್ಣುಸಂಚಲದೃಗುಸನ್ನೆಯ ಮಾಡಿದಾದದಿ ಮಿಂಚಡರಿತು ನಭಸ್ಥಲದಿ (ಮೋಹತ. ೪-೩೩). [ದೃಗು + ಸನ್ನೆ$_2$]

ದೃಗ್ಗಣಿತ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಗ್ರಹ, ನಕ್ಷತ್ರ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಲೆಕ್ಕ ; ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಣಿತ. ‘ದೃಕ್ಸಿದ್ಧಾಂತ’ ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೃಗ್ಗೋಚರ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವಂಥವಂ ; ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವಂಥದು : ಕಣಾದನ ವೈಶೇಷಿಕದರ್ಶನ ಅಣುಗಳ ಸಂಯೋಗವಿಯೋಗವಿಶೇಷವೇ ದೃಗ್ಗೋಚರವಾಗುತ್ತಿರುವ ಜಗತ್ತೆಂದಿತು (ಭಾಕದ. ೧೨೨) : ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ನಮ್ಮೆದುರು ಮೂರೇ ಮೂರು ಜೀವನ ತತ್ತ್ವಗಳು ದೃಗ್ಗೋಚರವಾಗುತ್ತವೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೩). [ಸಂ.]

ದೃಗ್ದೀಪ್ತಿ (ನಾ). = ದೃಕ್ಪ್ರಭೆ : ಮುಗಿಲೊಡ್ಡಂ ಕುಡುಮಿಂಚಿನಬ್ಬರಮುಮಂ ಶಕ್ರಾಸ್ತ್ರಮುಂ ತಂದಲಂ ನಗಭಿದ್ಗೋಪಕಳಾಪಮುಂ ಕಚಭರಂ ದೃಗ್ದೀಪ್ತಿ ಕಾಂಚೀರವಂ ಸೊಗಯಿಪ್ಪಾಭರಣಾಂಶು ದೇಹರುಚಿ ಕೆಂಬಾಯ್ ಪೋಲೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೪-೪೭). [ಸಂ.]

ದೃಗ್ಯುಗ (ನಾ). = ದೃಗುಯುಗ : ಹರಿಯಾತನೇ ದೃಗ್ಯುಗಕೆ ಗೋಚರನಾದನು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦೪-೨೦). [ಸಂ.]

ದೃಗ್ಯುಗಳ (ನಾ). = ದೃಗುಯುಗ: ನಗುವಂತಿರ್ದಪ್ಪುದಿಂತೀ ವದನಮುರುಳಿಗೊಂಡಿರ್ಪುದೀ ಕೇಶಮೀ ದೃಗ್ಯುಗಳಂ ಕನ್ನೆಯ್ದಿಲಂತಿರ್ದಪ್ಪುದು (ಕಾದಂಉ. ೭೩೨) ; ಕೇಳಿಯಮರೆ ಸುವಾದವ ತಿದ್ದಲು ಕಾಳಿ ನಿರ್ವಾಣದಾಕೃತಿಯ ತಾಳಿ ಬಂದಿದಿರಾಗಿ ನಿಲಲಚ್ಯುತ ನೋಡಿ ಹೂಳಿದ ದೃಗ್ಯುಗಳವನು (ಮೋಹತ. ೩೮-೨೪). ‘ದೃಗುಯುಗಳ’ ಪರಾ. [ಸಂ. ದೃಗ್ಯುಗಲ]

ದೃಙ್ಮಾಲ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕುಣಿಕೆ ; ಕಣ್ಣಿನ ತುದಿ : ದೃಙ್ಮಾಲದೊಳ್ ಮುದಶ್ರುವೊಗೆಯೆ ಕರಯುಗ್ಮಂಗಳ ಮುಗಿದು (ಉದ್ಭದೇ. ೩-೭೦). [ಸಂ.’

ದೃಢ (ಗು). ೧. ಭದ್ರವಾದ ; ಮಜಬೂತಾದ ; ಬಿಗಿಯಾದ ; ಗಾಢವಾದ. ೨. ಬಲವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ; ಬಲಿಷ್ಠ. ‘ದೃಢಾಯ್ಸು’ ಪರಾ. ೩. ಸ್ಥಿರವಾದ ; ಅಚಲವಾದ: “ಸ್ಥಿರ, ಸ್ಥಾಯಿ, ದೃಢ, ನಿತ್ಯ” (Constant. ಪಾರಿನಿ. ೨೧). ೪. ಕಠಿನವಾದ; ಗಟ್ಟಿಯಾದ. ೫. ನಿಶ್ಚಯವಾದ ; ದಿಟವಾದ ; ಸ್ಥಿರಪಡಿಸಿದ : ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಹೊತ್ತು ಬಹಳ ಮೀರಿಹೋದುದರಿಂದ ಅವರ ಅನುಮಾನವು ದೃಢಸಿದ್ಧಾಂತವಾಯಿತು (ಕಪಾಕುಂ. ೭). ೬. ಉತ್ಕಟವಾದ; ತೀವ್ರವಾದ. ೭. ಅಧಿಕವಾದ ; ಹೆಚ್ಚಾದ. (ನಾ). ೮. ಗಟ್ಟಿಯಾದಂದು ; ಬಲವಾದುದು ; ಬಿಗಿಯಾದಂದು : ಗೋಪಿ ದಾಮಿನ್ನಡುಮಂ ತೊಡರ್ಚಿ ದೃಢವಾಗಲುಲೂಖಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ (ಜಗವಿ. ೩-೫೬). ೯. ಸ್ಥಿರತೆ ; ಅಚಲವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಏನಿಸು ಕಾಲ ನಿಮ್ಮ ಪೂಜಿಸಿ ಏವೆನಯ್ಯಾ ಮನದಲ್ಲಿ ದೃಢವಿಲ್ಲದನ್ನಕ್ಕ (ಬಸವ. ೯೯) ; ಕಡೆಗೆ ಮಾಡದ ಭಕ್ತಿ ದೃಢವಿಲ್ಲದಾಳುತನ ಮೃಡನೊಲಿಯ ಹೇಳಿದರೆ ಎಂತೊಲಿವನಯ್ಯ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೪೫-೧೦೫) ; ಅಮೃತದಲಿ ಬಟುಹಿನಲಿ . . . ದೃಢದಲ್ಲಿ ಮೇಣ್ ವೃತ್ರನಾಮಮೆನಿಕು (ಮಂಗರಾ. ೧೫೪-೭೫); ಕರ್ಣನ ದೃಢವ ಕಂಡನು ಮನದೊಳುತ್ಸಾಹಿಸಿದನು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೦೧-೨೦). ೧೦. ದಟ್ಟವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಸಾಂದ್ರತೆ : “ನಿಬಿಡಂ,

ನಿಬಿರೀಸಂ, ದೃಢಂ, ಗಾಢಂ–ಈ ೪ ತೆಱಪಿಲ್ಲದುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೧೯-೩೩). ೧೧. ನಿರ್ಧಾರ; ನಿಶ್ಚಯ: ತಾ ನುಡಿದ ನುಡಿಯನು ಸಲಿಸುವುದು ನೆಜ಼ ದೃಢವೆ ದೃಢವೆಂದಿತ್ತನಜಿಯದೆ ಸತಿಗೆ ನಂಬುಗೆಯ (ಹರಿಶ್ಚಂ. ೨-೩-೬); ಪಾಂಡಿತ್ಯವೆನುವುದು ಅನುವಾನಕಿನ್ನೊಂದು ಹೆಸರೆಂದು ದೃಢವಾಯಿತೆನಗೆ (ಇಂಜಾಹ. ೨೩೭-೬೨). ೧೨. ಕಠಿನತೆ; ಕಾಠಿನ್ಯ; "ಖರಃ, ಕಠೋರಃ, ಕಠಿನಃ . . . ದೃಢಃ–ಈ ೬ ಬೆಟ್ಟದು" (ಹಲಾಯು. ೩೭-೦೮೭). ೧೩. ಸತ್ಯವಾದುದು; ದಿಟವಾದುದು :ನಡೆಯೊಳೆಚ್ಚ ಅವ ಬಿಡದಿರು ಪರವಶದಿ ದೃಢವನಗಲದಿರು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೦೦). [ಸಂ.]

ದೃಢಕಾಯ (ನಾ). ೧. ಬಲಿಷ್ಠವಾದದೇಹ; ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದ ಶರೀರ: ಆದರೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಮುಕ್ತಾಪತ್ರಯದ ಅರೋಗದೃಢಕಾಯ ಸಂಪನ್ನತೆಯ ಆತ್ಮಸಂತೋಷ (ಪುನರು. ೨೨೦). ೨. ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನು; ಬಲಿಷ್ಠ: ದೃಢಕಾಯರಾದ ಯುವಕರು ಶಾಲೆಗಳಿಂದ ಹೊರಬರಬೇಕು (ಶಿಕ್ಷಣ. ೩೮೩); ಬಲಿಷ್ಠನೂ ಅರೋಗದೃಢಕಾಯನೂ ಎಂಬುದು ಆತನ ಚಲನೆಯ ವೈಖರಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತಿತ್ತು (ಕಾನೂರು. ೧). [ದೃಢ + ಕಾಯ]

ದೃಢಗಲಿ (ನಾ). ಅತಿಶಯವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನು; ಮಹಾ ಪರಾಕ್ರಮಿ: ದೃಢಗಲಿ ಖಳನುರಸ್ಥಲದೆ ಕಠಾರಿಯ ಬುಡಮುಟ್ಟ ಚುಚಿ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದ (ಮೋಹತ. ೧೨-೬೭); ದೃಢಗಲಿಯಹುದೆಂದು ಮಗನ ಮಸ್ತಕವ ಮೆಯ್ದಡವಿ ತಕ್ಕೆಯೊಳೆಟ್ಟಿಕೊಂಡು (ಮೋಹತ. ೦೩-೫೦).
[ದೃಢ + ಕಲಿ₂]

ದೃಢಗುಣ (ನಾ). ಅಚಲವಾದ ಗುಣ; ಸ್ಥಿರವಾದ ಗುಣ: ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ತತ್ತ್ವಮಂ ಕಾಣ್ಬತನುವನೊಟ್ಟಯಿಸಿ ಕಟ್ಟುವೀ ದರ್ಶನಶುದ್ಧತೆಗಂ ದೃಢಗುಣಸುಸಮರ್ಥತೆಗಂ ಸಲೆ ದೇವಚಂದ್ರಯತಿಪತಿ ನೋಂತಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೩೩). [ದೃಢ + ಗುಣ]

ದೃಢಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಸ್ಥಿರವಾಗು; ಅಚಲವಾಗು; ಭದ್ರವಾಗು
[ದೃಢ + ಕೊಳ್ಳು₁ (<ಕೊಳ್₁)]

ದೃಢಚರ್ಯ (ನಾ). ೧. ಬಿಡದೆ ಆಚರಿಸುವುದು; ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಆಚರಿಸುವುದು. ೨. [ಜೈನ] ಜೈನಮತದ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾದ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡುವುದು: ಮತ್ತಮುವಕಾರವ್ಯಕ್ತಿಲೋಭಗ್ರಹಣಪೂಜಾರಾಧ್ಯ ಪುಣ್ಯಯಜ್ಞ ದೃಢಚರ್ಯೋಪಯೋಗತ್ವಮೆಂಬೆಂಟುಂಬೆರಸು (ಆದಿಪು. ೦೫-೧೬ ವ); ದೃಢಚರ್ಯವುಂ ಉಪಯೋಗಿತ್ವಮೆಂಬೆಂಟು ಗರ್ಭಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆಯೊಳು (ಚಾವುಂಪು. ೨೬೦); ಅಂಥಾ ಪುಣ್ಯಯಜ್ಞವನ್ನುಳ್ಳವನು ಜೈನಾಗಮಶಾಸ್ತ್ರಂಗಳಂ ಓದಿ ಪೂರೈಸಿ ಅನ್ಯಮತ ಗ್ರಂಥಾರ್ಥಗಳಂ ಸಹ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ದೃಢಚರ್ಯವೆಂಬ ೭ನೇ ಕರ್ಮವು (ಪುರುಷ. ೨೦೭). 'ದೀಕ್ಷಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆ' ನೋಡಿ.
[ದೃಢ + ಚರ್ಯ]

ದೃಢಚಿತ್ತ (ನಾ). ೧. ಚಂಚಲವಾಗದ ಮನಸ್ಸು; ಗಟ್ಟಿಮನಸ್ಸು; ಅಚಲವಾದ ಚಿತ್ತ. 'ದೃಢಚಿತ್ತವಿಡಿ' ನೋಡಿ. ೨. ಗಟ್ಟಿಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು; ಚಂಚಲನಲ್ಲದವನು: "ಶಂಸಿತನಾ ಸುನಿಶ್ಚಿತಂ ದೃಢಚಿತ್ತನೆಂದೆ ನಿಕ್ಕಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭೫-೫); ದೃಢಚಿತ್ತಂ ಗುಣನಿಳಯಂ ಕಡುಗಲಿ . . . ಭವ್ಯವನಜವನಕಳಹಂಸಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೦೩). [ದೃಢ + ಚಿತ್ತ]

ದೃಢಚಿತ್ತವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ದೃಢಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿರು; ಸ್ಥಿರವಾಗಿರು: ದೃಢಚಿತ್ತವಿಡಿದು ಭೋಗಿಭೂಷಣ ಕೋಪವ ತಾಳಿ ಕಿಡಿಕಿಡಿಯೋಗಿ ಕೆಂಗಿಡಿಗಣ್ಣ ತೆಱೆದ (ಮೋಹತ. ೭-೫೦). [ದೃಢಚಿತ್ತ + ಪಿಡಿ₁]

ದೃಢತೆ (ನಾ). ಸ್ಥಿರತೆ; ನಿಶ್ಚಲತೆ. [ಸಂ. ದೃಢತಾ]

ದೃಢತ್ವ (ನಾ). ಚಂಚಲವಾಗದಿರುವಿಕೆ; ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಿಕೆ: "ಗಲ್ಭ-ಅಧಾಷ್ಟ್ಯ್ಯೇ, ದೃಢತ್ವದೊಳ್" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೧೦೬). [ಸಂ.]

ದೃಢನಿರ್ಧಾರ (ನಾ). ಅಚಲವಾದ ನಿರ್ಣಯ; ಸ್ಥಿರವಾದ ನಿರ್ಧಾರ: ಆ ಬಗ್ಗೆ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೃಢನಿರ್ಧಾರ ಬಲಿತಿರಲಿಲ್ಲ (ಪುನರು. ೪೩೬).
[ದೃಢ + ನಿರ್ಧಾರ]

ದೃಢನಿಶ್ಚಯ (ನಾ). = ದೃಢನಿರ್ಧಾರ: ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಡಿಲದ ದೃಢ ನಿಶ್ಚಯ ಅವನ ಹುಟ್ಟುಗುಣವಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೩೩೨).
[ದೃಢ + ನಿಶ್ಚಯ]

ದೃಢಪಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಿಶ್ಚಿತಗೊಳಿಸು; ಖಚಿತಪಡಿಸು; ಬಲಪಡಿಸು: ಅನಂತಕವಿಯ ಗ್ರಂಥದ ಮೇರೆಗೆ . . . ಕೂಷ್ಮಾಂಡಿಯೇ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರೇರಕಳೆಂಬುದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತದೆ (ಸಮಾಲೋ. ೨೬೦).
[ದೃಢಪಡು + –ಇಸು₁]

ದೃಢಪಡು (ಕ್ರಿ). ನಿಶ್ಚಿತವಾಗು; ಸ್ಥಿರವಾಗು. 'ದೃಢಪಡಿಸು' ನೋಡಿ.
[ದೃಢ + ಪಡು₁]

ದೃಢಪತಿವ್ರತೆ (ನಾ). ಗಂಡನನ್ನು ಕುರಿತ ವಿಶ್ವಾಸ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾದ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವಳು; ಮಹಾಪತಿವ್ರತೆ: ಇಂದು ಜಯವಧು ದೃಢಪತಿವ್ರತೆಯೆಂದು ಬಗೆದೈ ಭೂಪ ಹುಸಿ ಹೋಗೆಂದು ಗುರುಸುತ ನಗುತ ಹೋದನು ತನ್ನ ಮೋಹರಕೆ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೨೯-೨೨).
[ದೃಢ + ಪತಿವ್ರತೆ]

ದೃಢಪ್ರತ್ಯಯ (ನಾ). ಸ್ಥಿರವಾದ ವಿಶ್ವಾಸ,-ನಂಬುಗೆ; ದೃಢನಿಶ್ಚಯ.
[ದೃಢ + ಪ್ರತ್ಯಯ]

ದೃಢಬುದ್ಧಿ (ನಾ). ಅಚಲವಾದ ಬುದ್ಧಿ; ಗಟ್ಟಿಮನಸ್ಸು: ದೃಢಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದವ ಕಡುಮೂರ್ಖ (ಗಾದೆ). [ದೃಢ + ಬುದ್ಧಿ]

ದೃಢಬ್ರತ (ನಾ). = ದೃಢವ್ರತ: (ಶ). [ದೃಢ + ಬ್ರತ]

ದೃಢಬ್ರತೆ (ನಾ). ಸ್ಥಿರವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನುಳ್ಳವಳು; ಸ್ಥಿರಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವಳು: ಈಯುಯ್ಯುಮಣುಬ್ರತಮಂ ಕೈಕೊಂಡು ದೃಢಬ್ರತೆಯಾಗು ಸುವ್ರತೆಯಾಗು ಮಗಳೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೨೨-೨೦).
[<ಸಂ. ದೃಢವ್ರತಾ]

ದೃಢಭಕ್ತ (ನಾ). ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಳ್ಳವನು: ನಡೆದದ್ದಲ್ಲವು ಲಕ್ಷ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ನುಡಿದದ್ದಲ್ಲವು ಗಾಯತ್ರಿಮಂತ್ರಗಳು . . . ದೃಢ ಭಕ್ತರೇನು ಮಾಡಿದರದೇ ಮರಿಯಾದೆ (ಪುರಂದ. ೩-೧೦೬-೨).
[ದೃಢ + ಭಕ್ತ]

ದೃಢಭಕ್ತಿ (ನಾ). ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಭಕ್ತಿ: ದೃಢಭಕ್ತಿ ನಿನ್ನಲಿ ಬೇಡಿ ನಾನಡಿಗೆಡಗುವೆನಯ್ಯ ಅನುದಿನ ಪಾಡಿ (ಪುರಂದ. ೦-೯-೨). [ದೃಢ + ಭಕ್ತಿ]

ದೃಢಮನಸ್ಸು (ನಾ). = ದೃಢಬುದ್ಧಿ: ದೃಢಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಮನಃಕ್ಲೇಶವನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಸಾವಿತ್ರಿ. ೩).
[ದೃಢ + ಮನಸ್ಸು]

ದೃಢಮುಷ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ಬಲವಾದ ಹಿಡಿ; ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಮುಷ್ಟಿ: ಒತ್ತಿ ದೃಢಮುಷ್ಟಿಯಲಿ ಕಿವಿದರು ಸತ್ವವುಳ್ಳವರೆರಡು ಬದಿಯನು (ಕೌಶಿರಾ. ೨೯-೬). ೨. ಅಚಲವಾದ ನಿರ್ಧಾರ; ಹಿಡಿದ ಪಟ್ಟು ಬಿಡದಿರುವಿಕೆ: ದೃಢಮುಷ್ಟಿಯರಸನ್, ಅರ್ಗಮೊಳಗಲ್ಲದೋನ್ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಾಳ್ವನ್ (ಬಿರ್ಮೂಕೃ. ೦೯-೩೬೮). ೩. ಕತ್ತಿ; ಖಡ್ಗ. ೪. ಜಿಪುಣ; ಲೋಭಿ; ಜೀನ. 'ಕಪಿಮುಷ್ಟಿ' ನೋಡಿ. [ದೃಢ + ಮುಷ್ಟಿ₁]

ದೃಢಮೂಲ (ನಾ). ಬಲವಾಗಿ ಬೇರೂರಿದುದು; ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದು: ಭವಾನೀಶಂಕರನ ಮನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧದ ಭರವಸೆ ದೃಢಮೂಲವಾಗಿ ಹೋಯಿತು (ಇಷ್ಟಕ. ೩೩೮). [ದೃಢ + ಮೂಲ]

ದೃಢಮೈತ್ರಿ (ನಾ). ಗಾಢವಾದ ಸ್ನೇಹ: "ಗಾಢಸ್ನೇಹ, ದೃಢಮೈತ್ರಿ" (Fast Friendship. ಪಕ್ರಿನಿ. ೩೭). [ದೃಢ + ಮೈತ್ರಿ]

ದೃಢವಾಕ್ಯ (ನಾ). ೧. ಅಚಲವಾದ ಮಾತು,–ನುಡಿ ; ಗಟ್ಟಿಮಾತು: ಚಂಡನೊಳುದ್ದಂಡ ದಂಡಕ್ರಮಂ ಯೋಗ್ಯವೆಂದು ದೃಢವಾಕ್ಯಮಂ ನುಡಿದು (ಹಮ್ಮೀರ. ೩–೨೨ ಪ). ೨. ನಿರ್ಧಾರವಾದ ಮಾತುಳ್ಳವನು. [ದೃಢ + ವಾಕ್ಯ]

ದೃಢವಾಣಿ (ನಾ). ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಧ್ವನಿ: ತ್ರಿಜಟೆ ಧೈರ್ಯಮಂ ಕರೆವ ದೃಢವಾಣಿಯಿಂ . . . ಒರೆದಳಂತು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೯೭–೨೭೫).
[ದೃಢ + ವಾಣಿ]

ದೃಢವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ಬಲವಾದ ಆಧಾರವೆಂದು ನಂಬು; ಗಟ್ಟಿಮನಸ್ಸು ಮಾಡು: ಪುಡುಕುತ್ತ ಪೋಗು ದೊರಕುವನೆನಲು ನಂಬಿ ನಾಂ ದೃಢ ವಿಡಿದುಮಾರಣ್ಯದೊಳು ತೊಳಲಿ ಬಳಲಿದೆನು (ನವಮೋ. ೯–೩೭).
[ದೃಢ + ಪಿಡಿ₁]

ದೃಢವ್ರತ (ನಾ). ೧. ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವಿಕೆ ; ನಿಯಮಪಾಲನೆ: ನಾಭಿನಂದನನಂದನನವರ ದೃಢವ್ರತಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ . . . ಪವಿತ್ರಗಾತ್ರರ್ ಮಾಡಿ (ಆದಿಪು. ೧೫–೧೦ ಪ); ಉಪ್ಪು ಬಿಟ್ಟು ಸಪ್ಪೆಯ ನುಂಡರೆ ಅದು ಮನದ ಹೇಸಿಕೆಯಲ್ಲದೆ ದೃಢವ್ರತವಲ್ಲ (ಮುಡಮೂ. ೧೪–೨೩). ೨. ದೃಢವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು; ಸ್ಥಿರಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವನು: "ಸಂಶಿತಃ, ಸುನಿಶ್ಚಿತಃ – ಈ ೨ ದೃಢವ್ರತಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೭–೨೪೪); ಈ ಪರಿ ಗದಗದಿಸಬಹುದೇ ದೃಢವ್ರತ ಸದಮಳದ ಸತ್ಪುರುಷರೆಂದಳು ಕೌಸಲಾದೇವಿ (ತೊರರಾ. ೨–೩–೭); ಆ ಬಾಣವು . . . ನನ್ನನ್ನು ಪುನಃ ಬಿಡು ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡಿತು . . . ಆದರೂ ದೃಢವ್ರತನಾದ ಕರ್ಣನು ಇದನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದನು (ನೀತಿಚಿಂ. XIV, ೨೯).
[ದೃಢ + ವ್ರತ]

ದೃಢಸಂಕಲ್ಪ (ನಾ). ಮಾಡಿದ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡದಿರುವಿಕೆ; ಸ್ಥಿರವಾದ ಸಂಕಲ್ಪ: ಬಂಧುಭಾವನೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲರಲ್ಲೂ ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ದೃಢಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿದವರಾಗಿ . . . ಆತ್ಮಾರ್ಪಿತ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ (ಭಾರಾನ. ೧); ಅವನು ನೀತಿಯ ದೃಢಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಶಕ್ತನಾಗಿ ಸುಖಿಯಾಗಿ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಿದ್ದನು (ಮುಳನಾ. ೧೨೪).
[ದೃಢ + ಸಂಕಲ್ಪ]

ದೃಢಸಂಧಿ (ನಾ). (ಬಿಡಿಸಲಾರದಂತೆ) ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದು: "ದೃಢಸಂಧಿಃ, ಸಂಹತಃ – ದೃಢವಾದ ಕೀಲು ಉಳ್ಳದ್ದು . . . ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಬೆಸಿಗೆಗೊಂಡಿರುವುದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೪೩). [ದೃಢ + ಸಂಧಿ]

ದೃಢಾಂಗ (ನಾ). ಬಲವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನು; ಬಲಿಷ್ಠ: ದೃಢಾಂಗರಾದ ಬೋಯಿಗಳನ್ನು . . . ಬೇಗ ಬರುವಂತೆ ಹೇಳಿದ್ದರು (ಕಾಂತರಾ. ೩೭೨). [ದೃಢ + ಅಂಗ₂]

ದೃಢಾನುರಾಗ (ನಾ). ೧. ಸ್ಥಿರವಾದ ಪ್ರೀತಿ. ೨. ಸ್ಥಿರವಾದ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವನು: "ನೀಲೀರಾಗಂ ದೃಢಾನುರಾಗಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೪–೩೭).
[ದೃಢ + ಅನುರಾಗ]

ದೃಢಾಯ (ನಾ). ಸ್ಥಿರವಾದ ರೀತಿ,–ಕ್ರಮ,–ಸ್ಥಿತಿ: ದ್ವಾಪರದಲಿ ದೃಢಾಯದಲಿ ತಾ ಧರ್ಮವೆರಡಡಿ ಬೀಯವಾದುದು ನಿಂದ್ಯದೆನಿಸಿತು ನಿನ್ನ ದೆಸೆಯಿಂದ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೧೪–೩೭). [ದೃಢ + ಆಯ₁]

ದೃಢಾಯತಿಕೆ (ನಾ). ಅಚಲವಾದ ನಿರ್ಧಾರ; ಸ್ಥಿರವಾದ ನಿಶ್ಚಯ: ಕಡುಗಲಿಗಳೇಟಾಟದಲಿ ಏಗೆ ಝಡಿ ಪವಾಡ ದೃಢಾಯತಿಕೆಗಿದು ಪಡಿಯ ನಳರೇವಂತರೆಂದುದು ರಾವುತಿಕೆಗಳಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೭–೨).
[ದೃಢ + ಆಯತಿಕೆ (<ಆಯತಿಕ್ಕೆ)]

ದೃಢಾಯ್ಲ (ನಾ). ಅಚಲಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ; ದೃಢತೆಯುಳ್ಳವನು ; ಗಟ್ಟಿಗ: ದೃಢಾಯ್ಲರಪ್ಪಳಿಸಿದರು ಪದಘಟ್ಟಣೆಗೆ ನೆಲ ಕುಸಿಯೆ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೨–೦೦೪). [ದೃಢ + – ಆಯ್ಲ (< – ಆಯಿಲ್ಲ)]

ದೃಢೀಕರಣ (ನಾ). ನಿಶ್ಚಿತಪಡಿಸುವಿಕೆ ; ಖಾತ್ರಿಮಾಡುವುದು : ಉಪಾಹಾರ ರಕ್ಕಸ ದೃಢೀಕರಣ ವರ್ಧನಗಳೊಳ್ ಬಲಿಯು (ಕಬ್ಬಮು. ೦೦೯). [ಸಂ.]

ದೃಢೀಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). = ದೃಢಪಡಿಸು : ಭಾರತ, ರಾಮಾಯಣವೆಂಬೆರಡೇ ವ್ಯಾಸ ವಾಲ್ಮೀಕಿಗಳಿಂ ಪ್ರಣೀತಮಾದ ಇತಿಹಾಸಂಗಳವಱಲ್ಲಿ . . . ವೈದಿಕ ಧರ್ಮಾದಿಗಳಂ ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತಿರ್ಪಂ (ವಿವೇಕ. ೮): ಈ ಅನುಮಾನವನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುವ ವಿಷಯಗಳಿವೆಯೇ ಎಂದು ನೇರ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದ (ಮನೋಸಂ. ೯೩). [ದೃಢೀಕರಣ + – ಇಸು₁]

ದೃಢೀಕೃತ (ಗು). ಬಲಪಡಿಸಿದ; ಗಟ್ಟಿಮಾಡಿದ; ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸಿದ: ದೂರೀಕೃತಾರಿಷಡ್ವರ್ಗನುಂ ಸಮೀಕೃತತ್ರಿವರ್ಗನುಂ ದೃಢೀಕೃತ ತಳವರ್ಗನುಂ ನಮೀಕೃತಸಾಮಂತವರ್ಗನುಮಾಗಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೪–೨೮ ಪ).
[ಸಂ.]

ದೃತಿ (ನಾ). ೧. ದ್ರವಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಇಡುವ ತೊಗಲಿನ ಚೀಲ. ೨. ಗಾಳಿಯನ್ನು ತುಂಬುವ ಚರ್ಮದ ಚೀಲ ; ತಿದಿ : "ದೃತಿ ಚರ್ಮಸೇವನಮೆನಲ್ಕೆ ತಿದಿಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೩ ೩೦). ೩. ಮಿನು. ೪. ಗಂಗೆದೊಗಲು. ೫. ಚರ್ಮ. [ಸಂ.]

ದೃಪ್ತ (ಗು). ೧. ಸೊಕ್ಕಿನ; ಗರ್ವದ: ಅನಂತವೀರ್ಯನ ದೃಪ್ತೋದಾತ್ತ ಕರ್ಣಕಟುಕವಚೋನಿಚಯನಿಶಿತಾಸ್ತ್ರಂಗಳ್ ನೆಱನನುಚೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೪–೫೨ ಪ); ದೃಪ್ತಪ್ರಮನಸಿಜನನಜನಿಪದೀಪ್ತಮಹಾಘೋರತಪ್ತತಪಮಸೆಯೆ ಶಮಪ್ರಾಪ್ತಂ ಪ್ರತಿಮಾಯೋಗದೆ ಸಪ್ತದಿನಂಬರೆಗಮಿರೆ ಮುನೀಶ್ವರತಿಳಕಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೫–೪೮) ; ಸತ್ತುದು ನಾಯಿ ಕೇಡಿಗನು ಗೋದೆಯ ತಡಿಯೊಳು ಹೊಡೆಯೊಳಗಿರುವೊಂದು ದೃಪ್ತಕೇಸರಿ ಕೊಂದುದದನು (ಗಾಥಾಶ. ೨–೭೫). (ನಾ). ೨. ಹೆಮ್ಮೆ ಪಡುವವನು; ಗರ್ವಿಷ್ಠ: ದ್ವಿಷನ್ನೃಪರನೇಕಾಕ್ಷೌಹಿಣೀಸೇನೆಯಂ ನೆಱೆವಂ ದೋರ್ಬಲದೃಪ್ತನಪ್ರತಿಹತಂ ರಾಮಾನುಜಂ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ (ಕಂರಾಮಾ. ೯–೦೦೩). ೩. [ವಿಶಿಷ್ಟಾ] ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವವನು: ಪರಮೈಕಾಂತಿಗಳು ದೃಪ್ತರೆಂದೂ ಆರ್ತರೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧ. ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮವನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿದು ದೇಹಾವಸಾನವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವವರು ದೃಪ್ತರು. ಸಂಸಾರಸ್ಥಿತಿಯು ಬಹಳ ದುಸ್ಸಹವೆಂದು ತಿಳಿದು ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಮೋಕ್ಷವಾಗಲಿ ಎಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಆರ್ತರು (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೭೭೦). ೪. [ನಾಟ್ಯ] ಮೂವತ್ತಾರು ಬಗೆಯ ದೃಷ್ಟಿಚಲನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ೫ ಉಪಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ೩೬ ದೃಷ್ಟಿಚಲನೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದಂಥವುಗಳು. ಮೊದಲನೆಯ ೮ ಚಲನೆಗಳು ರಸಯುಕ್ತ ನೋಟಗಳು: ೧. ಕಾಂತ, ೨. ಭಯಾನಕ, ೩. ಹಾಸ್ಯ, ೪. ಕರುಣ, ೫. ಅದ್ಭುತ, ೬. ರೌದ್ರ, ೭. ವೀರ, ೮. ಬೀಭತ್ಸ. ಮತ್ತೆ ಬರುವ ೮ ಚಲನೆಗಳು ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ ನೋಟಗಳು: ೧. ಸ್ನಿಗ್ಧ, ೨. ಹೃಷ್ಟ, ೩. ದೀನ, ೪. ಕ್ರುದ್ಧ, ೫. ದೃಪ್ತ, ೬. ಭಯಾನ್ವಿತ, ೭. ಜುಗುಪ್ಸಿತ, ೮. ವಿಸ್ಮಿತ. ಉಳಿದ ೨೦ ನೋಟಗಳು ವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಭಾವಯುಕ್ತವಾದಂವುಗಳು: ೧. ಶೂನ್ಯ, ೨. ಮಲಿನ, ೩. ಶ್ರಾಂತ, ೪. ಲಜ್ಜಿತ, ೫. ಗ್ಲಾನ, ೬. ಶಂಕಿತ, ೭. ವಿಷಣ್ಣ, ೮. ಮುಕುಳ, ೯. ಕುಂಚಿತ, ೧೦. ಅಭಿತಪ್ತ, ೧೧. ಜಿಹ್ಮ, ೧೨. ಲಲಿತ, ೧೩. ವಿತರ್ಕಿತ, ೧೪. ಅರ್ಧಮುಕುಳ, ೧೫. ವಿಭ್ರಾಂತ, ೧೬. ವಿಪ್ಲುತ, ೧೭. ಆಕೇಕರ, ೧೮. ವಿಕೋಶ,

೧೯. ತ್ರಸ್ತ, ೨೦. ಮದಿರ. ಕಣ್ಣಾಲಿಗಳ ೮ ಚಲನೆಗಳಿವೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ–೧. ಸಮ, ೨. ಸಾಚಿ, ೩. ಅನುವೃತ್ತ, ೪. ಆಲೋಕಿತ, ೫. ವಿಲೋಕಿತ, ೬. ಪ್ರವಿಲೋಕಿತ, ೭. ಉಲ್ಲೋಕಿತ, ೮. ಅವಲೋಕಿತ: "ದೃಪ್ತ – ಕಣ್ಣನ್ನು ಅರಳಿಸಿ, ಗರ್ವ ಮತ್ತು ಸಂತೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸ್ಥಿರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡ:ವುದು" (ಭಾಸ್ಕರಂ. ೨೬೮ ಗದ್ಯಾನುವಾದ). 'ದೃಪ್ತದೃಷ್ಟಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೃಪ್ತದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). = ದೃಪ್ತ ೪ : ಸಂಚಲಮಿಲ್ಲದ ಕಣ್ಮಲರ್ದುಂ ಚಲ್ಲದ ಗರ್ವಭಾವದಿಂದಂ ಬೆಳಗಿಂದಂ ಚಂದದೊಳು[ಜ್]ವೆತ್ತುಂ ಮಿಂಚುವ ಕಣ್ ಮೂಡೆ ದೃಪ್ತದೃಷ್ಟಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ (ಭಾಸ್ಕರೀ. ೩-೨೨).
[ದೃಪ್ತ + ದೃಷ್ಟಿ]

ದೃಪ್ಯದ್ಬಲ (ನಾ). ೧. ದರ್ಪವುಳ್ಳ ಸೈನ್ಯ. ೨. ದರ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೈನ್ಯವುಳ್ಳವನು: ದೆಸೆಯುಂ ಖಡ್ಗಾಂಶುಜಾಲಂ ಬೆಳಗೆ . . . ದಿಗ್ಗೋತಂಡಮಂ ಡಿಂಡಿಮರುತಿ ಚಕಿತಂ ಮಾಡೆ ದೃಪ್ಯದ್ಬಲಂ ಮಾಮಸಕಂ ಗೊಂಡತ್ತಿ ಬಂದಂ ಬಗೆಯದೆ ಪೃಥಿವೀಪಾಲನುಗ್ರಾಜಿಲೋಲಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೦-೩೮). [ಸಂ. ದೃಪ್ಯದ್ಬಲ]

ದೃಬ್ಧ (ಗು). ೧. ಕಟ್ಟಿದ ; ಪೋಣಿಸಿದ ; ಜೋಡಿಸಿದ : "ಗ್ರಥಿತಂ, ಗ್ರಂಥಿತಂ, ದೃಬ್ಧಂ– ೨ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಅಥವಾ ಪೋಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪುಷ್ಪಮಾಲಾದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೪೬). ೨. ಹೆದರಿದ ; ಭಯಗೊಂಡ.
[ಸಂ.]

ದೃಶ್ಯ (ಗು). ೧. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ; ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ. ೨. ನೋಡಬಹುದಾದ ; ನೋಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ. ೩. ಸುಂದರವಾದ; ರಮಣೀಯವಾದ; ಮನೋಹರವಾದ. (ನಾ). ೪. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವಂತಹುದು ; ಗೋಚರವಾಗುವುದು ; ಜನಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಘಟನೆ : ದೃಶ್ಯ ಜಡಸಂಘಾತವೆನಿಸುವ ನಶ್ವರದ ಮನ ನೇತ್ರ ವಾಗಾದಿಸ್ವಚಿತ್ಸ್ವಾದುರ್ಬಲಗಳಿಂತಾವನೊಬ್ಬನನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ (ಅಮೃತ. ೩-೭೮) ; ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವ ಸ್ವಭಾವ ಎಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಿತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ ಇವನು ದ್ರಷ್ಟಾ, ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು ದೃಶ್ಯ (ಹಿಂದಣ. ೫೯). ೫. ಕಾಣ್ಕೆ; ನೋಟ: ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ತಲಮಂಚಿಶಾಸನದ ಕಾಲವು ಅವನ ಆಳಿಕೆಯ ೭ನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಶ್ರಾವಣಮಾಸದ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೭೭೦, ಜುಲೈ ೧೩ ಸೋಮವಾರದಂದು ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯವಿತ್ತು (ಕರ್ನಾಟ. ೭೨). ೬. ನೋಡಲು ತಕ್ಕುದು ; ನೋಟಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು : ಅದು ಕಂಡವನಿವಾಳನಿವಳುಮಿಾ ಜಳಮುಂ ದೃಶ್ಯಮಲ್ಲದೆ ಪರಿಸ್ಪೃಶ್ಯಮಲ್ಲೆಂದಲ್ಲಿಂ ತಳರ್ದು ನಡೆಯೆ (ಲೀಲಾವ. ೬-೪೩ ವ). ೭. [ಕಾವ್ಯಮಿಾ] ಅಭಿನಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರದರ್ಶನವಾಗಬಹುದಾದ ಕಾವ್ಯ ; ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ; ನಾಟಕ ; ರೂಪಕ: ದೃಶ್ಯ ಶ್ರವ್ಯ ದೃಢಮಾತ್ರಾದಿಪ್ರಯೋಗಂಗಳೊಳಂ ನಾನಾವಿಧ ವಾದ್ಯಂಗಳೊಳಂ ಆಂಗಿಕಾಭಿನಯಂಗಳೊಳಮೆಸೆಯೆ . . . ರಂಗಂಬೊಕ್ಕು (ಆದಿಪು. ೬-೦೦೪ ವ): ದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ 'ಅಭಿನೇಯ'ವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ನಾಟಕಾದಿ ರೂಪಕಗಳು 'ದೃಶ್ಯ' ವೆನಿಸುತ್ತವೆ (ಕೃಷಿಡಿ. ೧೪೦). ೮. ನೋಟಕ್ಕೆ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ರಂಗದ ಏರ್ಪಾಡು,– ರಂಗಸಜ್ಜಿಕೆ : ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರುದ್ರನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಅರಿಸ್ಟಾಟಲನು ಆರು ಅಂಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವು ದೃಶ್ಯ (Spectacle), ಗೀತ (Song), ವಸ್ತು (Plot) (ಅರಿಸ್ಟಾ. ೨೮). ೯. ನಾಟಕದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶ,– ಘಟನೆ ; ಅಂಕದ ಒಂದು ಭಾಗ: ಈ ಗ್ರೀಕ್ ಪ್ರಹಸನದ ದೃಶ್ಯ ತುಳುವದೇಶದ ಸಮುದ್ರತೀರದಲ್ಲೇ ಇರಬೇಕೆಂದೂ . . . ವಿದ್ವಾಂಸರು ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ (ದ್ರಾವಿಪಿ. ೬೮). ೧೦. ಘಟನೆ ನಡೆಯುವ ಸ್ಥಳ : ಬಳಿಕ ದೃಶ್ಯವು ದಂಡಕಾರಣ್ಯಕ್ಕೆ ವರ್ಗವಾಗಿ. ಅಲ್ಲಿಯ ಋಷಿಗಳ ಶಾಂತಜೀವನದ ಪ್ರಕರಣವು ತೆರೆಯುತ್ತದೆ(ಭಾರದ. ೮೮). [ಸಂ.]

ದೃಶ್ಯಕಲಾಕೃತಿ (ನಾ). ನೋಟದ ಮೂಲಕ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಚಿತ್ರ, ಶಿಲ್ಪ ಮುಂತಾದ ಕಲಾವಿದನ ನಿರ್ಮಾಣ : ಕ್ಲೈವ್‌ಬೆಲ್ . . . ದೃಶ್ಯಕಲಾಕೃತಿ (Visual art) ಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಗುಣವನ್ನು 'ಸಿಗ್ನಿಫಿಕೆಂಟ್ ಫಾರಂ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ (ಸೌಂದರ. ೬೩).
[ದೃಶ್ಯ + ಕಲಾಕೃತಿ]

ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮಿಾ] ಅಭಿನಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಬಹುದಾದ ಕಾವ್ಯ ; ರೂಪಕ ; ನಾಟಕ : ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ 'ರೂಪಕ' ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಹೆಸರು(ಭಾರಮಿಾ. ೬ ಅಡಿಟಿ). [ದೃಶ್ಯ + ಕಾವ್ಯ]

ದೃಶ್ಯತೆ (ನಾ). ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಿಕೆ ಪ್ರದರ್ಶನಸಾಧ್ಯತೆ : ನಾಟಕದ ಈ ದೃಶ್ಯತೆ ಹಾಗು ಶ್ರಾವ್ಯತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದ ವಿರೋಧವು ನಿರ್ಮಾಣವಾದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೩೭).
[ಸಂ. ದೃಶ್ಯತಾ]

ದೃಶ್ಯತೆವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಕಾಣುವಂತಾಗು ; ವ್ಯಕ್ತವಾಗು : ಚಿಂಬಾವುಡೆಯುಡಿ ವಸನವು ತೊಯ್ದು ನಿತಂಬವು ದೃಶ್ಯತೆವಡೆದು... ಮೆಚ್ಚಿಯೆ ಪೀತಾಂಬರ ನೋಡಿ ಹಿಗ್ಗಿದನು (ಪೋಹಿತ. ೦೪-೫೦). [ದೃಶ್ಯತೆ + ಪಡೆ₁]

ದೃಶ್ಯಾದ್ಭುತ (ನಾ). ನೋಡಲು ಅದ್ಭುತವಾದುದು ; ನೋಟಕ್ಕೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು : ದಿಟಂ ರಾಕ್ಷಸಮ್ಯಾಯಾಮರಂಗ ಮಿರವೇಳ್ಕುಮಿಾ ದೃಶ್ಯಾದ್ಭುತಂ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೩೩-೨೭೯).
[ದೃಶ್ಯ + ಅದ್ಭುತ]

ದೃಶ್ಯಾಧಾರ (ನಾ). ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿರುವ, ಆದರೆ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸದಿರುವ ಒತ್ತೆ ; ತೋರ್ವೊತ್ತೆ : (ವ್ಯಾಗಿಶ. IV, ೭೬೦).
[ದೃಶ್ಯ + ಆಧಾರ]

ದೃಶ್ಯಾನುವಿದ್ಧ (ನಾ). [ಯೋಗ] ದೃಶ್ಯಾನುವಿದ್ಧ, ಶಬ್ದಾನುವಿದ್ಧ, ನಿಃಸಂಕಲ್ಪ, ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪ, ನಿವೃತ್ತಿಕ, ನಿರ್ವಾಸನ ಎಂಬ ಆರು ಬಗೆಯ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದೃಶ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸವಿಕಲ್ಪ ಸಮಾಧಿ : ಘಟಾದಿ ವಿಷಯ ಜಾತದೊಳ್ ಆವುದಾನೊಂದನಾದರೂ ಕುಱಿತು ಅದಱ ನಾಮ ರೂಪುಗಳೆಂಬ ಮಾಯಾಂಶಗಳೆರಡನೂ ಮಱೆತು ಅಸ್ತಿ ಭಾತಿ ಪ್ರಿಯವೆಂಬ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶತ್ರಯವನನುಸಂಧಾನಂಗೈವುದೇ ಬಾಹ್ಯದ ದೃಶ್ಯಾನುವಿದ್ಧವೆಂಬ ಸವಿಕಲ್ಪಕಸಮಾಧಿಯೆನಿಸುವುದು (ವಿವೇಕ. ೫೭) ; ಧ್ಯಾನಿಸಲು ಸವಿಕಲ್ಪಕವೆ ದೃಶ್ಯಾನುವಿದ್ಧವದೇ ಮಗುಳೆ ಶಬ್ದಾನುವಿದ್ಧವಿವೆರಡು ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಗಳಿಂದ (ಅಮೃತ. ೬-೫೫) ; "ದೃಶ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು" (ಅಮೃತ. ಅಡಿಟಿ) ; ಒಳಗೆ ಕರಣಂಗಳನು ಕುಱುಹಿಟ್ಟಳವಡಲು ದೃಶ್ಯತ್ವದಿಂ ತಾ ತಿಳಿಯುತವನೊಂದೊಂದ ನಿದಿರಿಟ್ಟಱಿದು ತಾನದಕೆ ತಳೆದು ಸಾಕ್ಷಿತ್ವವನು ಬೇಱಾಗುಳಿವುದೇ ದೃಶ್ಯಾನುವಿದ್ಧವು ಬಳಕೆಯ ಸಮಾಧಿಯು (ಅಮೃತ. ೬-೫೬) ; ಆವನಿದಕೇಳುವನು ಕಾಣುವನಾವನಾಸ್ವಾದಿಸುವ ಗಂಧವನಾಘ್ರಾಣಿಸುವ ಶೀತೋಷ್ಣಗಳನ ಱುಹಿಸುವ ಆ ವಿಭುವೆ ತಾನೆನ್ನುತಲಿ ತಾನೀ ವಿಷಯಗಳ ಕುಱಿತು ಕುಱುಹನು ಭಾವಿಸಲು ದೃಶ್ಯಾನುವಿದ್ಧವು (ಅಮೃತ. ೬-೫೭) ; ಮನಕೆ ವಚನಕೆ ಕಣ್ಗೆ ಗೋಚರನೆನಿಸುವಾತ್ಮನನಾವ ಪರಿಯಲಿ ನೆನೆಯಬಹುದೆಂದೆನಲು ಕೇಳು ತಟಸ್ಥಲಕ್ಷಣವ ಅನುವಿನಿಂ ಶಾಖಾಗ್ರದಲಿ ಚಂದ್ರನನು ಸಾಧಿಸುವಂತೆ ಕರಣಗಳನಿತುವನು ಕುಱುಹಿಟ್ಟಱಿಯೆ ದೃಶ್ಯಾನುವಿದ್ಧವದು (ಅಮೃತ. ೬-೫೮). 'ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಸಮಾಧಿ', 'ಸವಿಕಲ್ಪಸಮಾಧಿ' ಪರಾ. [ದೃಶ್ಯ + ಅನುವಿದ್ಧ]

ದೃಶ್ಯಾವಳಿ (ನಾ). (ನಾಟಕ, ಕಥೆ ಮೊಂತಾದುವುಗಳ) ದೃಶ್ಯಗಳ ಸಾಲು. – ಮಾಲೆ : ಅನಂತರ ಕಥೆಯ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಹೊಸದಾದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದೃಶ್ಯವು ತೆರೆಯುತ್ತದೆ (ಭಾರತ. ೪೮). [ದೃಶ್ಯ + ಆವಳಿ (=ಆವಲಿ)]

ದೃಶ್ಯೋಪಮಾನ (ನಾ). (ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ) ಒಂದು ಗೊತ್ತಾದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಒಂದು ಘನವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಹೇಗೆ ಅದು ಕಾಣುವುದೋ, ಅದೇ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಸ್ಥಾನ, ಪ್ರಮಾಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವಂತೆ, ಆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸಮತಲದ ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸುವುದು ; ಯಥಾರೋಪಣ : ಉತ್ತಮರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಪ್ರಭಾವ (Colour Effects) ಛಾಯಾತೇಜ, ದೃಶ್ಯೋಪಮಾನ (Perspective) ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಬಲದಿಂದ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸೊಗಸಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ . . . ಅದೇ ಕಲೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿರುವೆವು (ಛಾಚಿತ್ರ. ೧೩). [ದೃಶ್ಯ + ಉಪಮಾನ]

ದೃಷದ (ನಾ). ಕಲ್ಲು ; ಶಿಲೆ : ಶಮ್ಯವುಲೂಖಲಂಗಳು ದೃಷದ [ದ] ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ ಜುಹು ಸ್ರುವೆ ದರ್ವಿಯುತ ಕುಂಭಯುಸೆಯಲು (ಕಾಶೀರಾ. ೦-೫೯). [ಸಂ. ದೃಷದ್]

ದೃಷದವದಾರಿಣಿ (ನಾ). ಕಲ್ಲು ಕಡೆಯುವ ಉಳಿ ; ಕಲ್ಲುಳಿ ; ಟಂಕ : "ದೃಷದವಧರಣಿ [ದಾರಿಣಿ] ವೆಸಗೊರ್ಕಳ್ವುದಂತದಕ್ಕುಂ ಟಾಂಕಂ" (ವಸ್ತು.ಕೋ. ೩೦-೩೬). [ಸಂ. ದೃಷದವದಾರಿಣೀ]

ದೃಷದಾಶನ (ನಾ). ಕಲ್ಲು ಹರಳು ತಿನ್ನುವ ಪಕ್ಷಿ ; ಪಾರಿವಾಳ : "ದೃಷದಾಶನಂ ಪಾರಿವಮೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೩-೮). [ಸಂ.]

ದೃಷ್ಟ (ಗು). ೧. ನೋಡಿದ ; ಈಕ್ಷಿಸಿದ ; ಕಂಡ. ೨. ಗಮನಿಸಿದ ; ಲಕ್ಷ್ಯಕೊಟ್ಟ. ೩. ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ; ಗ್ರಹಿಸಿದ. ೪. ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ ; ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ. ೫. ಅನುಭವಿಸಿದ. (ನಾ). ೬. ನೋಟ; ದರ್ಶನ: ಸಾಕಾರರೂಪನೆ ತಾಳಿ ಬಿಜ್ಜಳಗೆ ಬೇಕಾದ ದೃಷ್ಟವನು ತೋರಿದ ಗುರುವೆ (ಶಿವಗೀ. ೬೬-೩೦೭). ೭. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ; ಗೋಚರವಾಗುವುದು : ಬಯಲು ವೊಳಗಿ ಮಳೆ ಸೃಜಿಸಿ ಆ ಬಯಲು ಆ ಮಳೆಯ ನೊಡಗೂಡಿ ದೃಷ್ಟವಪ್ಪ ವಾರಿಕಲ್ಲಾಗಿ ತೋರಿದಂತೆ ನಿನ್ನ ನೆನಹೆ ನಿನಗೆ ಶಕ್ತಿಯಾಯಿತ್ತಲ್ಲಾ (ವಚಸಂ. ೨೫-೮೭); ದೃಷ್ಟಿಯು ದೃಷ್ಟದಿಂದ ಮೋಹದ ಲವಲವಿಕೆ (ವಚಸಂ. ೫೦೭-೮೮). ೮. ಕಾಣಬಹುದಾದುದು : ಮಂಗಳು ಕೌರವ ಜಂಗಮು ಸ್ಥಾವರದ ದೇಹಕೆ ನೆಳಲಹುದು ದಿನಕರನ ದೇಹಕೆ ನೆಳಲು ಶ್ರುತವೋ ದೃಷ್ಟವೋ ನಿನಗೆ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೦೫-೫೪) ; ಇದನ್ನು ದೃಷ್ಟವೆಂದೂ ಶ್ರುತವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು (ಬ್ರಹ್ಮಭಾ. I, ೫೧೫). ೯. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ; ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ : ನಿಮ್ಮ ನಂಬಿದ ಮತ್ತೊಂದನರಿಯ ನಿತ್ಯಸ್ವತಂತ್ರನು ನೀನೆ ದೃಷ್ಟ ಲಿಂಗ ಜಂಗಮು ಒಂದೆ ಎಂದಿಪ್ಪನು ಪರಮ ಪ್ರಭುವೆ (ಬಸವ. ೬೪೦) ; ಸಾಕಾರ ನಷ್ಟ ನಿರಾಕಾರ ದೃಷ್ಟವೆಂಬುದು ಭಾವದ ಬಳಲಿಕೆ (ಅವಚಂ. ೨೦೦-೯೫೦) ; ನಿಷ್ಠೆಯಿಲ್ಲದ ಪೂಜೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ಮಾಡಿದರು ನಷ್ಟವಲ್ಲದೆ ದೃಷ್ಟವುಂಟೆ (ಶಿವಗೀ. ೧೬೦-೬೦೦ ಪ). ೧೦. ಗುರುತು; ಕುರುಹು : ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಮಜ್ಜನವ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಮಂಡೆಯ ಕುಱುಹನರಿಯೆ . . . ಇನ್ನಾರಿಗೆ ಹೇಳುವೆ ಕೊಟ್ಟ ಗುರು ದೃಷ್ಟವ ಹೇಳಿದುದಿಲ್ಲ (ಮೋಳಿಮಾ. ೦೬೫-೬೦೫). ೧೧. ಉದಾಹರಣೆ ; ನಿದರ್ಶನ; ದೃಷ್ಟಾಂತ : ಇಂತಪ್ಪ ಇಷ್ಟಲಿಂಗವ ದೃಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುದಕೆ ಇದೇ ದೃಷ್ಟ (ಮೋಳಿಮಾ. ೬೦-೨೫೦) ; ಎಮ್ಮ ವಚನವ ಮೃದುತರಯೋಗವೇ ಪರಿಯಂಕಶೂಲವಿದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟವಲಾ (ಬಸಪು. ೨೯-೧) ; ಒರ್ವರಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿ ಮತ್ತೊರ್ವರ ಅಪ್ಪ ಎಂಬ ನಾಣ್ಣುಡಿಯು ದೃಷ್ಟ ಎನಗಾಯಿತ್ತಯ್ಯ ಗುರುವೆ (ಘನವ. ೬-೪) ; ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದಿರುವಂಥ ಸತಿಯು ಭ್ರಷ್ಟಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವಿದನು ನೀನರಿತಿರು ದೃಷ್ಟವು ದಮಯಂತಿಕಥೆಯು (ಇಂದಾಪ. ೧೦೦-೮೫). ೧೨. ಸಾಕ್ಷಿ ; ಪುರಾವೆ. 'ವಾಗ್ದೃಷ್ಟ' ಪರಾ. ೧೩. ಒರೆಗಲ್ಲು : 'ದೃಷ್ಟಮೆನೆ ಮಚ್ಚಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೫-೧೪). ೧೪. [ವೀಶೈ] ದರ್ಶನದಿಂದ ಸಾಧ್ಯಮಾಡಿಕೊಂಡ ಅಲೌಕಿಕ ಭಾವ, – ವಸ್ತು, – ಪರಬ್ರಹ್ಮ. 'ದೃಷ್ಟಪೂಜೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೃಷ್ಟನಷ್ಟ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿ ಮಾಯವಾಗುವುದು ; ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗಿ ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವುದು ; ನಶ್ವರವಾದುದು : ತನ್ನ ಕಲ್ಪಿತದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನರಿಯದೆ ಸತ್ತಿಹನೆಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ನಿಜವಸ್ತುವ ಮುಟ್ಟದೆ ಹೋಯಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆ ನಿಃಕಳಂಕ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಲಿಂಗವು ದೃಷ್ಟನಷ್ಟ ಭಾವಿಯಾದ ಕಾರಣ (ಮೋಳಿಮಾ. ೦೬೮-೬೬೦) ; ಮನೆ ಮಠ . . . ಮೊದಲಾದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳು ನೋಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ನಾಶವಾಗಿ; ವಸ್ತುಗಳು ಇದ್ದದ್ದಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಪಾಯಾಪ್ರಾಯವಾಗಿರುವುದೇದು ಲೋಕಾನುಭವದಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟನಷ್ಟವೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿ ಮಾಯವಾಗುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವು (ಹಿಂದಸಾ. ೪೪). [ದೃಷ್ಟ + ನಷ್ಟ]

ದೃಷ್ಟಪೂಜೆ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಕಾಣುವ ಪರವಸ್ತುವಿಗೆ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆ : ಇಂತಿದು ಇಷ್ಟಲಿಂಗದ ದೃಷ್ಟಪೂಜೆ, ದೃಷ್ಟಯೋಗ (ಮೋಳಿಮಾ. ೦೦೬ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). [ದೃಷ್ಟ + ಪೂಜೆ]

ದೃಷ್ಟಾಂತ (ನಾ). ೧. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡುದು : ಶಾಸ್ತ್ರವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಅಂತ ಪದಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯೆಂದರ್ಥದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಣಯವೆಂದರ್ಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ದೃಷ್ಟಾಂತ, ಸಿದ್ಧಾಂತ, ವೇದಾಂತ ಈ ಮೂರು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಪದವು ನೋಡಿ ಬಂದ ನಿರ್ಣಯವೆಂದರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು (ಹಿಂದಸಾ. ೦೮೦). ೨. ಉದಾಹರಣೆ; ನಿದರ್ಶನ : ಎಂತಾನುಂ ಪಲವುಂ ದೃಷ್ಟಾಂತಮಾನಿತಾನುಮುಪಮೆಯಾಂ ತದ್ವಿಜರ್ ಮುಂ ತೋಱಿ ತೋಱಿ ಚಿತ್ರಭ್ರಾಂತಿಯುಮಂ . . . ಓಂಗಿಸಿದರ್ (ಪಂಪಾರಾ. ೦೬-೫೬) ; ಕೃಷ್ಣನ ಜಯಮಾನೀಗಳಱಿಯರೆ ಕಡುಕೆಯ್ದಾ ಕೇಶಿ ಧೇನುಕರ್ಕಳನೇಕಾಂಗದೆ ಗೆಲ್ದುದಲ್ಲವೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಂ (ಜಗವಿ. ೫-೮೯) ; ಆವ ಮಾರ್ಗದೊಳಾದಡಾತನ ನಾವು ಕೆಡಿಸಿದಡಲ್ಲದಾಗದು ಭಾವಿಸಲು ದೃಷ್ಟಾಂತವಿಗಾಗಳೆ ದೃಷ್ಟವ ಹುದು (ಬಸಪು. ೫೦-೫೬) ; ವಿಣಸಲಿನ ವಾಸಿಸಿಯುರಲಿ ಮನದಾಸೆ ಮನುಜರ ಮುಱಿವುದಕೆ ನಾನೈಸಲೇ ದೃಷ್ಟಾಂತವೆಂದನು ನಹುಷ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ಅ. ೧೬-೬೬); ಪದವಿ ತಪ್ಪಿದ ಮೇಲೆ ನಂಟರಿಪ್ಪರೆ ನಮಗೆ ಕಟ್ಟಿಟ್ಟ ಹಗೆ ಕಾಣ ಕೊನೆಗೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವನು ಕೇಳು ಕೆರೆ ಬತ್ತಿ ಬರಿದಾಗೆ ಅಪ್ಪನೆ ವೈರಿ ತಾವರೆಗೆ (ಇಂದಾಪ. ೯೩-೫೦). ೩. ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಗುರುತು,–ಚಿಹ್ನೆ : ತ್ರಿದಶಾರಿ ಧೂಮಕೇತುವೆನುದರದೊಳೀ ದೇವಿ ತಳೆದುದರ್ಕದೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದ ಧೂಮಲೇಖೆಯೆನೆ ಕರ್ಪೊದವಿದ ರೋಮಾಳಿ ರಂಜಿಕುಂ ದೇವಕಿಯಾ (ಜಗವಿ. ೨-೯೧). ೪. ಸಾಯುವುದು ; ಮರಣ. ೫. [ಕಾವ್ಯವಿಮ]=ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ : ಎಂತುಟು ಮುನ್ನಂ ಪೇಳ್ದರ್ಥಾಂತರಮಂತುಟನೆ ಬಟಿಕೆ ತೋಱುವುದದು ದೃಷ್ಟಾಂತಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೬೦೪). ೬. [ನ್ಯಾಯ] ಹದಿನಾರು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಗೌತಮೋಕ್ತನ್ಯಾಯವು ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಮೇಯ ಸಂಶಯ ಪ್ರಯೋಜನ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಅವಯವ ತರ್ಕ ನಿರ್ಣಯ ವಾದ ಜಲ್ಪ ವಿತಂಡಾ ಹೇತ್ವಾಭಾಸ ಛಲ ಜಾತಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಂಗಳೆಂಬ ಷೋಡಶ ಪದಾರ್ಥಂಗಳಂ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತ (ವಿವೇಕ. ೦೦) ; ನ್ಯಾಯ ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ, ಪ್ರಮೇಯ ಸಂಶಯ ಪ್ರಯೋಜನ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಅವಯವ ತರ್ಕ ನಿರ್ಣಯ ವಾದ ಜಲ್ಪ ವಿತಂಡಾ ಹೇತ್ವಾಭಾಸ ಛಲ ಜಾತಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನ ಎಂದು ಹದಿನಾರು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು (ಹಿಂದಸಾ. ೦೦೨). 'ಪದಾರ್ಥ' ಪರಾ ; P 'ಕಾರ್ಯ'

ವೆನಿಸುವುದಕ್ಕೆಲ್ಲ ಒಬ್ಬ ಕರ್ತೃ ಇದ್ದೇ ತೀರಬೇಕು, ಗಡಿಗೆ ಎಂಬ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃವಾಗಿ ಕುಂಬಾರನೊಬ್ಬನು ಇರುವಂತೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಒಂದು ಕಾರ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬ ಕರ್ತೃ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಈಶ್ವರ. ನ್ಯಾಯ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದೇ ದೃಷ್ಟಾಂತ. ೭. (ಉಕ) ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಸೂಚನೆ : ನಮಗಾದರೂ ಎಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಿತ್ತು ? ಹಳೇ ಕಾಲ ಆಗಿದ್ದರ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಆಗೇದ ಅಂತ ಬಂದು ಹೇಳಬೇಕು, ಅಂಥಾ ಚಮತ್ಕಾರ ಆಗೇದ (ಹೊಸಂಶಾ. ೨೩). [ಸಂ.]

ದೃಷ್ಟಾಂತಕಥೆ (ನಾ). ನೀತಿಬೋಧನೆಗಾಗಿ ಅಥವಾ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ನಿರೂಪಣೆಗಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವ ಕಥೆ : ಮಕ್ಕಳ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಿಡಿಯುವಂತೆ ದೃಷ್ಟಾಂತಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಎಷ್ಟೋ ಗಹನವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ).

[ದೃಷ್ಟಾಂತ + ಕಥೆ]

ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ, ದೃಷ್ಟಾಂತಾಳಂಕಾರ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಭೇದ : ಎರಡುಂ ವಾಕ್ಯಂಗಳ್ಬೇಱಾಗಿ ಯೊಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತೆ ತೋಱಿಯದು ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರಂ (ಅಪ್ರತಿ. ೬೦) : ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಅರ್ಥಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ, ಒಂದರ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಎಂದು ತೋರುವಂತಿದ್ದರೆ, ಅದು ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ. ಲಕ್ಷ್ಯ–ನಿಂದಿಸುವರ್ ದುರ್ಜನರೆಂಬೊಂದು ಭಯಂಬೆತ್ತು ಸುಕವಿ ರಚಿಸನೆ ಕೃತಿಯಂ ಮಂದೇಹರಭಯದಿಂದರವಿಂದಸಖಂ ನಿಜಮಯೂಖಮಂ ಪಸರಿಸನೇ (ಕೃಬಿಧಿ. ೨೬೩). ದೃಷ್ಟಾಂತಾಳಂಕಾರ : ಇಂತುದಿತ ಭೇದಮಂ ದೃಷ್ಟಾಂತಾಳಂಕಾರಮಾರ್ಗಮಂ ಕನ್ನಡದೊಳ್ ಸಂತತಗುಣಮಂ ಕೈಕೊಳ್ವಂತಾಗಿರೆ ಬಗೆದು ಪೇೞ್ಗೆ ಪರಮಕವೀಶರ್ (ಕವಿರಾ. ೩–೧೫೩).

[ದೃಷ್ಟಾಂತ + ಅಲಂಕಾರ]

ದೃಷ್ಟಾಂತಾಳಂಕಾರ 'ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ' ನೋ.

ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟ (ಗು). ೧. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ಮತ್ತು ಕಾಣಿಸದಿರುವ. ೨. ಈಗಿರುವ ಹಾಗೂ ಮುಂದಿನ ಜೀವನದ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ: ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟಗುಣವಿಸ್ಪಷ್ಟ ಬಸವೇಶ (ಬಸಪು. ೪೮–೩೩). ೩. ತಿಳಿದ ಮತ್ತು ತಿಳಿಯದಿರುವ : ಪಂಚವಿಧ ಭೂತಭೌತಿಕ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಪುರುಷನೆಂಬ ಆತ್ಮನಿಗೂ ದೃಗ್ದೃಶ್ಯ ಸಂಬಂಧವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಇದ್ದರೆ . . . ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಇರಲಾರದು ಎಂದರೆ, ಪುರುಷನಿಗೆ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ತಿಳಿಯಿತು ಅಥವಾ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು (ಹಿಂದಶಾ. ೫೬). (ನಾ). ೪. ಕಂಡು ಕಾಣದಿರುವ ವಸ್ತು ಅಥವಾ ವೃತ್ತಿ : ಶರಣ ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟ ಕಾಣಯ್ಯಾ ಮುಟ್ಟದೆ ಮುಟ್ಟುವ ಕಾಣಯ್ಯಾ (ಚನ್ನಪ. ೪. ೫೮೨–೧೨೯೬) : ಈ ಪ್ರಮಾಣಂಗಳೋರಂತೆ ಮೆಱೆವ ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟದುಭಯ ವಿಷಯಮುಮಾಗೆ ಶಬ್ದ ಪ್ರಮಾಣೋರುತರವೆಂತೆಂದು ಬೆಸಗೊಂಬಡಂ (ವೀಶೈಪು. ೫–೦೦–೩೦). [ಸಂ.]

ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ನೋಟಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸೇರುವಿಕೆ, – ದರ್ಶನ : ಅವ್ವನೊಡನೆ ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತಲೆ ಅವಳು ಚಿಂದುಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ನಗೆಯನ್ನು ಅರಳಿಸಿ ಆನಂದದ ನಿರ್ಝರಿಯನ್ನು ಹರಿಸಿದಳು (ಎರಶಿ.೧೬). [←ಮರಾ. ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟ]

ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟಿಯೋಗ (ನಾ). = ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟಿ : ಚೆಲುವಕ್ಕೆ ನಲಿವಕ್ಕೆ ಬಲವು ಒಲವುಗಳಕ್ಕೆ ಶುಭವಕ್ಕೆ ನವ್ವ ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟಿಯೋಗಕ್ಕೆ (ಹೃದಸ. ೫೬–೦೨). [ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟಿ + ಯೋಗ]

ದೃಷ್ಟಾದೇವಿಕಂದಲು (ನಾ). ಗೌರಿಯೆಂದು ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪೂಜಾ ಪಾತ್ರೆ ; ಅಮ್ಮನ ಕಂದಲು : ಹಳೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಗೌರಿಯ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯ ಬಳಿ ದೃಷ್ಟಾದೇವಿ ಕಂದಲು ಇಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ).

[ದೃಷ್ಟಾದೇವಿ? + ಕಂದಲು (<ಕಂದಲ್$_1$)]

ದೃಷ್ಟಾನುಭಾವ (ನಾ). ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಅನುಭಾವ : ಗಿಡು ಗಿಡುವಿಗೆ ಕಟುಹಲ್ಲದೆ ಗಂಧ ಗಂಧ ಕೂಡಿ ದ್ವಂದ್ವವಾಗಿ ಬೆರದಲ್ಲಿ ಕದುಂಬಗಂಧವಲ್ಲದೆ ಒಂದಱ ಗಂಧವೆಂದು ಸಂದಿಸಿ ತೆಗೆಯಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ನಿಂದ ನಿಂದ ಸ್ಥಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಾಗಿಪ್ಪರು. ಇದು ದೃಷ್ಟಾನುಭಾವಸಿದ್ಧಿ (ಮದೇವ. ೨೮೫–೬೦).

[ದೃಷ್ಟ + ಅನುಭಾವ]

ದೃಷ್ಟಾನುಮಾನ (ನಾ). "ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಅನುಮಾನವು ದೃಷ್ಟಾನುಮಾನ. ಉದಾ :- ಧೂಮಾನುಮಾನವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು" (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೮೪೨). [ದೃಷ್ಟ + ಅನುಮಾನ]

ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ (ನಾ). [ತತ್ತ್ವಶಾ] ಮೀಮಾಂಸಕರೇ ಮೊದಲಾದ ದಾರ್ಶನಿಕರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ ; ಇದು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ: P ಮೀಮಾಂಸಕರು ವೇದಾಂತಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಉಪಮಾನ, ಆಗಮ, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ, ಅನುಪಲಬ್ಧಿ ಎಂಬ ಆರು ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಅಂದರೆ ಉಪಪಾದ್ಯ (ಕಾರ್ಯ) ವಾದ ಅಂಶದಿಂದ ಉಪಪಾದ (ಕಾರಣ)ವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಪ್ರಮಾಣ. ನೈಯಾಯಿಕರು ಈ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಪ್ಪದೆ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ, ಶ್ರುತಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆ: ಪಗಲುಣ್ಣದ ದೇವದತ್ತನ ದೇಹದ ಪೀನತ್ವಮಂ ಕಂಡು ದೃಷ್ಟವಾದ ಪೀನತ್ವದಿಂ ತತ್ಕಾರಣಮಾದ ರಾತ್ರಿಭೋಜನಮಂ ಕಲ್ಪಿಸುವದೇ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಕ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೧೯) ; ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯು ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಶ್ರುತಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೬೦೩).

[ದೃಷ್ಟ + ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ]

ದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ನೋಡುವುದು ; ಈಕ್ಷಿಸುವುದು ; ಅವಲೋಕನ. ೨. ಕಣ್ಣಿನ ನೋಟ: "ನಿಭಾಳನಂ . . . ದರ್ಶನಂ. ದೃಷ್ಟಿಃ, ದ್ಯೋತನಂ– ಈ ೮ ನೋಟಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೩–೪೦೨) ; ಮುಖದ ಕಾಮಕಾರ್ಪಣ್ಯಮುಮಂ ದೃಷ್ಟಿಯ ದೈನ್ಯಮುಮನಱಿದು . . . ತುಂಬುರನಿಂತೆಂದಂ (ನಂಚಿರ. ೪–೧೨) : ದೃಷ್ಟಿ ನಿನ್ನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನೆಡೋ ಹಾಗೆ . . . ಎನ್ನ ಗುಟ್ಟು ಅಭಿಮಾನಗಳ ಕಾಯೊ ನೀನು (ಪುರಂದ. ೧ ೩೬ ಪಲ್ಲವಿ) : ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾನ (ಚೇತನಭಾವ) . . . ದೃಷ್ಟಿ, ಧೃತಿ . . . ಮತ ಈ ಹದಿನಾರು ಮನಸ್ಸಿನ ವಿಕಾರಗಳೆಂದಿರುವವು (ಅಮೃತ. ೬–೨೬ ಟೀಕು). ೩. ಕಣ್ಣು ; ನೇತ್ರ : "ದೃಕ್, ದೃಷ್ಟಿಃ . . . ಈಕ್ಷಣಂ, ಅಕ್ಷಿ – ಈ ೯ ಕಣ್" (ಹಲಾಯು. ೮೬–೩೬) ; "ಚಕ್ಷುನೇತ್ರಂ ನಯನಮಂಬಕಂ ದೃಗ್ದೃಷ್ಟಿ . . . ಕಣ್ಗಳೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೩–೨) ; ರವಿ ಲೋಕತ್ರಯಕೆಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿ (ಸೋಮೇಶ. ೮೬) : ಪಾಡುವರು ಕೆಲರಲ್ಲಿ ಹರಿಯನು ನೋಡುವರು ನಿಜದೃಷ್ಟಿ ದಣಿಯಲು (ಕಾಶಿರಾ. ೪೪–೧೩). ೪. ಆಲೋಚನೆ ; ವಿಚಾರ : "ದೃಷ್ಟಿವಿಲೋಚನ ವಿಚಾರ ದರ್ಶನವಚನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೩೦–೬೨). ೫. ಅರಿವು ; ಜ್ಞಾನ ; ವಿವೇಕ :

ಜಡ ಮರ್ತ್ಯರಿಗೆ ನಿಶ್ಚಯುವುಂಟೆ ದೃಷ್ಟಿವಿನಷ್ಟಮಾತ್ರರಿಗೆ (ನಿಶಾಗ. ೩-೦-೩). ೬. ಅಭಿಪ್ರಾಯ ; ಧೋರಣೆ : ನಾನು ಆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತನಾಡಲಿಲ್ಲ (ಶೂಧ). 'ದೃಷ್ಟಿಕೋನ' ಪರಾ. ೭. [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನ. 'ದೃಷ್ಟಿಮೋಹ', 'ದೃಷ್ಟಿವಿಭವ' ಪರಾ. ೮. [ನಾಟ್ಯ] ಕಣ್ಣಿನ ಚಲನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : ಥತ್ತೀಸದೃಷ್ಟಿ ಚೌಷಷ್ಟಿ ಹಸ್ತಂಗಳಂ ಬಿತ್ತರಿಸುವುದು ಕೋಪೆನಿಕ್ಕು (ಮುಂಗರಾ. ೨೩-೯). ೯. [ಜ್ಯೋತಿ] ಗ್ರಹಗಳು ತಾವಿರುವ ರಾಶಿಯಿಂದ ಇತರ ರಾಶಿಗಳನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ನೋಡುವುದು : ನವಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಯು ವಾಮದಕ್ಷಿಣ ಸಂಮುಖಗಳೆಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಮೂರು ಬಗೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು (ಅರ್ಕಮಾ. ೩೯).

ದೃಷ್ಟಿಇಡು = ಕಣ್ಣಿಡು ; ಗಮನಿಸು ; ನಿಗಾ ವಹಿಸು : ಕೆಲವರು ಆಳುಗಳ ಕೆಲಸದ ಮೇಲೆ ದೃಷ್ಟಿಇಡುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬಯು. ೩-೨೯೩). ದೃಷ್ಟಿಕೊಡು = ಗಮನಿಸು ; ಕಾಳಜಿ ವಹಿಸು : ಸಂಬಳದ ಮೇಲೆ ದೃಷ್ಟಿ ಕೊಡದೆ (ಮುಂಬಯು. ೩-೨೯೩). ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳು = ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳು ; ಗೋಚರವಾಗು ; ಕಾಣು : ದೈವಯೋಗದಿಂದ ಅಲ್ಲೇ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮರದ ಟೊಂಗೆಯು . . . ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿತ್ತು (ಮುಂಬಯು. ೯-೩೮) ; ನಾನು ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತಲೇ . . . ನನ್ನ ಚಿಕ್ಕ ತಮ್ಮ ಜಯಜಯಕಾರ ಮಾಡುತ್ತ ಓಡಿ ಬಂದು ನನ್ನ ಮೈ ಅಡರಿದ (ಜ್ಞಾನಮುತಾ. ೧೩೩). ದೃಷ್ಟಿಚುಕ್ಕೆ = ದೃಷ್ಟಿಯ ಬಟ್ಟು : ದೃಷ್ಟಿಚುಕ್ಕೆಯದೊಂದನಲ್ಲ ಚೆಂದಂಗಳ್ಗವಿಟ್ಟಹನು ಪರಮೇಷ್ಠಿ. ಶಶಿಗೆ ಮಶಿಯುವೊಲು (ಮಂಕುಳ. ೪೪೭). ದೃಷ್ಟಿ ತಗಲು = ಕಣ್ಣೆಂಜಲಾಗು ; ಕೆಟ್ಟಕಣ್ಣು ತಗಲು: ಮಗುವಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿ ತಗಲುವಂತೆ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದರು (ಶೂಧ). ದೃಷ್ಟಿ ತಪ್ಪಿಸು = ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದಂತಿರು; ಮರೆಯಾಗಿರು : ಈಚೀಗೆ ಅವನು ದೃಷ್ಟಿ ತಪ್ಪಿಸಿ ಓಡಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಶೂಧ). ದೃಷ್ಟಿ ತಾಗು = ದೃಷ್ಟಿ ತಗಲು : ದೃಷ್ಟಿ ತಾಗಿತೆ ನಮ್ಮ ಕೃಷ್ಣರಾಯಗೆ (ಪುರಂವ. ೩-೧೭೩ ಪಲ್ಲವಿ) ; ದೃಷ್ಟಿ ತಾಗಿತೆ ನಿನಗೆ ರಂಗಯ್ಯ (ಪುರಂದ. ೩-೦೦-೧). ದೃಷ್ಟಿ ತೆಗೆ=ಇಳಿ ತೆಗೆ; ದೃಷ್ಟಿದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸು : ಕಾಮಾಕ್ಷಿಗೂ ಗಿರಿಜಳ ಪ್ರೇತ ಏನೋ ಕೀಟಲೆ ಮಾಡಿರಬೇಕು. ಇರು, ದೃಷ್ಟಿತೆಗೆಯುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನುತ್ತ ವೆಂಕಮ್ಮ ಒಳನಡೆದರು (ಪರ್ಯಸ. ೮೩). ದೃಷ್ಟಿ ನಿವಾಳಿಸು = ದೃಷ್ಟಿ ತೆಗೆ : ಶ್ಯಾಮರಾಯ ಬಂದು ವಾಡೆಯ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿರಿದಾಗ ರಾಧಾಕಕ್ಕಿ ಮಗನಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿ ನಿವಾಳಿಸಿ ಒಗೆದರು (ದೀಪಹ. I, ೨೩). ದೃಷ್ಟಿ ಬಡಿ = ದೃಷ್ಟಿ ತಗಲು : ಮದುಮಕ್ಕಳು ದೃಷ್ಟಿ ಬಡಿಯುವಂತಿದ್ದರು (ಶೂಧ). ದೃಷ್ಟಿ ಬೀಳು = ದೃಷ್ಟಿ ತಗಲು : ಕೆಟ್ಟವರ ದೃಷ್ಟಿ ಬೀಳದಿರಲಿ ಎಂದೇ ವನಜ ಮುಂಜಾಗ್ರತೆ ವಹಿಸಿದ್ದಳು (ದೀಪಹಂ. ೦೦೭) ; ಮಗುವಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿ ಬಿದ್ದಿರಬೇಕು. ನೆನ್ನೆಯಿಂದ ಒಂದೇ ಸಮನೆ ರಚ್ಚೆ ಹಿಡಿದಿದೆ (ಶೂಧ). ದೃಷ್ಟಿ ಮುರಿ = ದೃಷ್ಟಿ ತೆಗೆ : ತೊಟ್ಟಿಲೊಳಗಿನ ಕಂದ ತೋಳು ಬೀಸುವ ಚಂದ ರಟ್ಟೆ ನೊಂದಾವು ಎಲೆ ಕಂದ ನಿಮ್ಮವ್ವ ದೃಷ್ಟಿ ಮುರಿಲಾಕ ತಿಳಿಯಾಳು (ಹಳ್ಳಿಯ. ೬೪). ದೃಷ್ಟಿಯ ಬಟ್ಟು, ದೃಷ್ಟಿಯಬೊಟ್ಟು = ಕಣ್ಣೆಂಜಲಾಗದಂತೆ (ಹಣೆ, ಗಲ್ಲಗಳ ಮೇಲೆ ಇಡುವ ಕಪ್ಪು ಬೊಟ್ಟು : ಕೌರವೇಂದ್ರನ ಪುರುಹ ಭಸ್ಮವ ಮಾಡಿ ದೃಷ್ಟಿಯ ಬಟ್ಟ ನೊಸಲಲ್ಲಿ ಇರಿಸುವೆನು (ಜನಭಾ. ೬೪-೪೩) ; ಮಗುವಿಗೆ ಕಣ್ಣೆಂಜಲು ತಾಕದಂತೆ ದೃಷ್ಟಿಯ ಬೊಟ್ಟನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದರು (ಶೂಧ). ದೃಷ್ಟಿಯಾಗು = ಕೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣು ತಗುಲು ; ಕಣ್ಣೆಂಜಲಾಗು ; ದೃಷ್ಟಿ ತಾಗು ; ದೃಷ್ಟಿಯಾಯ್ತಲೆ ಉಪ್ಪಾರತಿಯನೆತ್ತು (ಬಸರ. ೭-೦೩೨) ; ಯಾವಾಗಾದರೂ ದೃಷ್ಟಿಯಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಅಜ್ಜಿ . . . ತುಸು ಬೂದಿಯನ್ನು ತಂದು, ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಅದನ್ನು ತಿಕ್ಕುತ್ತಿದ್ದಳು (ಜ್ಞಾಮುತಾ. ೦೩೩). ದೃಷ್ಟಿಯಾರೆ = ಕಣ್ಣು ತುಂಬುವಂತೆ ; ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ; ಕಣ್ಣಾರೆ : ಕಟ್ಟದಿಂನಲ್ಲಿ ಶಿವಭಕ್ತನ ಕಂಡು ದೃಷ್ಟಿ[ಯಾ]ರೆ ಶರಣೆಂದೊಡೆ . . . ಪಾಪ ಬಿಟ್ಟು ಹಿಂಗುವುದು ನೋಡಾ (ಬಸವ. ೧೪೦) ; ಹೊತ್ತಾರೆ ಎದ್ದು ಶಿವಲಿಂಗ ದೇವನ ದೃಷ್ಟಿ[ಯಾ]ರೆ ನೋಡದವನ ಸಂಸಾರವೇನವನ (ಬಸವ. ೦೩೭). ದೃಷ್ಟಿಯೆತ್ತು = ದೃಷ್ಟಿತೆಗೆ : ಆರತಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದವರು ಹೊರಟ ನಂತರ ಮಗುವಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿಯೆತ್ತಿದರು (ಶೂಧ). ದೃಷ್ಟಿ ಹರಿಸು = ನೋಡು ; ಈಕ್ಷಿಸು : ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿದ್ದ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಕಡೆಗೆ ಕುತೂಹಲದಿಂದ ದೃಷ್ಟಿ ಹರಿಸಿದರು (ಪುನರು. ೨೭೭). [ಸಂ.]

ದೃಷ್ಟಿಕೋಣ (ನಾ). ೧. = ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ೧ : ವಿವಿಧ ದೃಷ್ಟಿಕೋಣದಿಂದ ನೋಡಬಯಸಿ ಬಂದ ಜನರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ – ಸಮಾಧಾನಗಳನ್ನು ತಂದು ಕೊಡಲು ಸಾಧನವಾದ ದೇವಾಲಯವು . . . ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮಾರ್ಗಾನ್ವೇಷಣೆಮಾಡಲು ಪ್ರೇರಿಸುವಂತಾಯಿತು (ಭಾರದ. ೮೧). ೨. = ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ೨ : ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಆಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಕೋಣಗಳಿಂದ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ (ಭಾರದ. ೪೭). [ದೃಷ್ಟಿ + ಕೋಣ್ಕ]

ದೃಷ್ಟಿಕೋನ (ನಾ). ೧. ನೋಡುವ ರೀತಿ ; ನೋಟದ ನಿಟ್ಟು : ಆದರೂ ನೋಡುವ ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ಹೊಸದಾಗಿದೆ (ಕರ್ನಾಳ. ೪೪೩) ; ಕವಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಕುರಿತು, ಅವನ ಸಮಗ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಾನಾ ದೃಷ್ಟಿಕೋನಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿ (ಬಂಕಿಮ. ೦೦ ಮುನ್ನುಡಿ). ೨. ವಿಚಾರದ ಸರಣಿ ; ಧೋರಣೆ ; ಆಲೋಚನೆಯ ಮಾರ್ಗ : ನಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಣಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಮೂರು ಮುಖ್ಯವಾದ ದಿಕ್ಪಥಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಕೋನವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಶಿಕ್ಷರ. ೦೮).

[ದೃಷ್ಟಿ + ಕೋನ (<ಕೋಣ್)]

ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರ (ನಾ). ೧. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವಂಥದು ; ಗೋಚರವಾಗುವಂಥದು : ಸೊಡ್ಡಳದೇವನೆಲ್ಲರ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರದಾಗಲಲ್ಲಿಗೆ ಬಹನು (ಬಸಪು. ೩೩-೦೩). ೨. ನೋಟದ ಪಥ, – ಹರವು.

[ದೃಷ್ಟಿ + ಗೋಚರ]

ದೃಷ್ಟಿಗ್ರಾಹ್ಯ (ನಾ). ಕಂಡು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ; ಕಣ್ಣಿನ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಯುವುದು : ಧ್ಯಾನದರ್ಶಿತ ದೇವತೆಗಳ ಈ ವರ್ಣನೆಯೇ ಮುಂದಿನ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಚಾರ್ಯರ ಪರಿಭಾವನೆಯ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿ, ಭಾರತೀಯ ದೇವದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳ ಮಾದರಿಗಳೂ ಆದುವೆನ್ನುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಸಂಗತಿ. ಈ ಎಲ್ಲ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ದೃಷ್ಟಿಗ್ರಾಹ್ಯವೇ ಹೊರತು ಮುಷ್ಟಿಗ್ರಾಹ್ಯವಲ್ಲ (ಸೌಂದಸ. ೯೯). [ದೃಷ್ಟಿ + ಗ್ರಾಹ್ಯ]

ದೃಷ್ಟಿದಾನ (ನಾ). ಕುರುಡನಿಗೆ ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ; ಅಂಧತ್ವವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದು : ಡಾಕ್ಟರ್ ಮೋದಿಯವರು ನಾಡಿನಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸುತ್ತಾಡಿ ಅನೇಕ ಕುರುಡರಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿದಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ಶೂಧ). [ದೃಷ್ಟಿ + ದಾನ]

ದೃಷ್ಟಿದೋಷ (ನಾ). ೧. ನೋಟದಲ್ಲಿರುವ ದೌರ್ಬಲ್ಯ, – ನ್ಯೂನತೆ ; ಕಣ್ಣಿನ ಐಬು : ನೀವು ತುಂಬಾ ಇಳಿದು ಹೋಗಿದ್ದೀರಿ . . . ಹಾಗೇನಿಲ್ಲ. ಅದು ನಿಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿದೋಷವಿರಬೇಕು (ಕುಸುಸಂ. ೨೧೦) ; ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಅಧಿಕಕಾಂತಿಯ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಕ್ಷೀಣಕಾಂತಿಯವುಗಳಿಗಿಂತ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಕಾಣುವುದಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣಿನ ದೃಷ್ಟಿದೋಷವೇ ಕಾರಣ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೩) ; ಮೆಳ್ಳಗಣ್ಣು ಮಾಡುವುದು . . . ಪದೇ ಪದೇ ಕಣ್ಣುಜ್ಜುವುದು, ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ರೇಗುವುದು ಮುಂತಾದ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ದೃಷ್ಟಿದೋಷವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ನಿಮ್ಮದ್ದ. ೩೨). ೨. ಕಣ್ಣೆಸರಿನಿಂದ ಆಗುವ ಕೆಡುಕು ; ಕಣ್ಣೆಂಜಲು : "ಕಣ್ಣೆಂಜಲೆನೆ ದೃಷ್ಟಿದೋಷವು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೬೪).

[ದೃಷ್ಟಿ + ದೋಷ]

ದೃಷ್ಟಿದ್ರವಣ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ನೋಟ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ರೇತಸ್ಸು ಸ್ಖಲನವಾಗುವುದು; ನೋಟದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶುಕ್ಲದ್ರವಣ: ಪೋಗಲಾಜದೆಯನಿಮಿಷತೆವಡದಿರಲ್ಕವಳ ನಾಗಭೂಷಣ ನಿಟ್ಟಿಸಲ್ ನೋಟನೋಟವೊಂದಾಗೆ ದೃಷ್ಟಿದ್ರವಣವಾಗಿ ಕುಳ್ಳಿರ್ದು ತಲೆವಾಗಿ ಲಜ್ಜಿತೆಯಾದಳು (ಭೀಶ್ಮಾಜ. ೩-೩೬). [ದೃಷ್ಟಿ + ದ್ರವಣ]

ದೃಷ್ಟಿದ್ರಾವಣ (ನಾ). ಕಣ್ಣು ಸೋರುವಿಕೆ; ಸೋರುಗಣ್ಣಿನ ರೋಗ: ದೃಷ್ಟಿದ್ರಾವಣಕ್ಕೆ:–ಬಿದುರೆಲೆ, ಹೊನ್ನೆ, ಕೆಂಪಿನ ಅಗಸೆಯ ಹೂ, ನಾಂಗುಲಿಕೆ, ಪಾದರಸ ಇವನ್ನು ಕೂಡಿ ಮರ್ದಿಸಿ ತಿಲಕವಿಡಲು ದೃಷ್ಟಿ ದ್ರಾವಣ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೫೧೦). [ದೃಷ್ಟಿ + ದ್ರಾವಣ]

ದೃಷ್ಟಿಪಟಲ (ನಾ). ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ, ಬೆಳಕಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬಿಂಬಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಪೊರೆ: ಕಾಶಿಬಿಂದುವಿನ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಗಾಜಿನಂತಿರುವ ಲೆನ್ಸ್ ಇರುತ್ತದೆ . . . ಈ ಲೆನ್ಸಿನ ಹಿಂದುಗಡೆಯಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಪಟಲ ಇರುತ್ತದೆ (ವಿಜ್ಞಾದ. ೧೦೩). [ದೃಷ್ಟಿ + ಪಟಲ]

ದೃಷ್ಟಿಪಥ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶ; ಕಣ್ಣಿನ ದೃಷ್ಟಿ ಹೋಗುವಷ್ಟು ದೂರ: ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತು ಕಾದು ನೋಡಿದರೂ ಅವನು ಬರುವುದು ದೃಷ್ಟಿಪಥಕ್ಕೆ ಬೀಳಲೇ ಇಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದೃಷ್ಟಿ + ಪಥ]

ದೃಷ್ಟಿಪಾಟವ (ನಾ). ನೋಟದ ಶಕ್ತಿ,–ಪರಿಪಾಟಿ; ಕಣ್ಣಿನ ಚೈತನ್ಯ: ದೃಷ್ಟಿಪಾಟವ ಕುಗ್ಗಿದಾಗ ವೈದ್ಯರ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು (ರೂಢಿ). [ದೃಷ್ಟಿ + ಪಾಟವ]

ದೃಷ್ಟಿಪಾತ (ನಾ). ನೋಡುವಿಕೆ; ನೋಟ: ನಿನ್ನ ಲೀಲಾಲಸದ್ದೃಷ್ಟಿ ಪಾತಮರ್ದೆಯೊಳ್ ನೆಲಸಿರ್ದುವು (ಆದಿಪು. ೩-೨೩); ಅನಂತರಮಾಬದ್ಧ ಮಂಡಲಾಸೀನನಾಗಿರ್ದು ಸಚಿವಮುಖಮಂನತಿಪ್ರಸನ್ನದೃಷ್ಟಿಪಾತದಿನಭಿ ಮುಖಂ ಮಾಡಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೯-೧೦೧ ವ); ಪರಮಪುರುಷನ ದೃಷ್ಟಿಪಾತದಿ ನಿರದೆ ಸಂಚಿತಸಕಲ ದುಷ್ಕೃತ ಹರೆದುದಿಸಿದಳು ಶಿಲೆಯ ಮಧ್ಯದೊಳಬಲೆ ಗೌತಮನ (ತೊರರಾ. ೧-೦೨-೦೯); ಪೈರಿಗಳ ನೂರಾರು ದೃಷ್ಟಿಗಳು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ನಾಟಿದ್ದಂತೆ ಅವನಿಗೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆ ದೃಷ್ಟಿಪಾತವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಎರಡು ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ತಾನು ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದಂತೆ ಅವನಿಗೆ ಅನುಭವವಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಪುನರು. ೨೩೩). [ದೃಷ್ಟಿ + ಪಾತ]

ದೃಷ್ಟಿಪುಷ್ಪ (ನಾ). ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ಉಂಟಾಗುವ ಬಿಳ್ಳನೆಯ ಮಚ್ಚೆ; ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಹೂವು: ದೃಷ್ಟಿಪುಷ್ಪ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಕಾರ:–ಟಂಕಣವನ್ನು ಗಂಧಕದೊಳಗೆ ತೇದು ಹೂವಿನ ಮೇಲೆ ಚಿಮ್ಮಿ ಹೂವನ್ನು ಕಟ್ಟಾಗಿ ಕಟ್ಟಿ . . . ೧ ಘಳಿಗೆ ಪಚಿಸುವುದು (ವಿಶ್ವವಿ. ೦೬೩). [ದೃಷ್ಟಿ + ಪುಷ್ಪ]

ದೃಷ್ಟಿಭರ್ತ್ಸನೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸೂಚಿಸುವ ತಿರಸ್ಕಾರ,–ಹೀಯಾಳಿಕೆ, –ನಿಂದೆ: ದೇವಿ ... ನೋಡಿದಳ್ ನೆರಮಸುರನಂ, ದೃಷ್ಟಿಭರ್ತ್ಸನೆಗಳ್ಕಿ ಸೆಡೆತುದೆನಲಳಿಯಾಸೆ ತಾಂ ರಕ್ಕಸಗೆ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೩೪-೮೭). [ದೃಷ್ಟಿ + ಭರ್ತ್ಸನೆ]

ದೃಷ್ಟಿಭೇದ (ನಾ). ೧. ಆಲೋಚನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭೇದ; ವಿಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ: ಕೆಲವು ವಿಲಾಯಿತಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬಹುಶ್ರುತರಾದರೂ ಅವರಿಗೆ ಭಾರತೀಯ ಲಲಿತಕಲೆಗಳ ಪೂರ್ಣರೂಪ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಿಭೇದವೇ ಕಾರಣವೆನ್ನಬಹುದು (ಭಾರತ. ೦೬೬). ೨. [ನಾಟ್ಯ] ಕಣ್ಣಾಲಿಯನ್ನು ತಿರುಗಿಸುವ ರೀತಿ,–ಕ್ರಮ; ಇದು ಮೂವತ್ತಾರು ಬಗೆ. ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಮೂರು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಬಹುದು ೧. ಸರಸದೃಷ್ಟಿ. ೨. ಸ್ಥಾಯಿದೃಷ್ಟಿ. ೩. ಸಂಚಾರಿದೃಷ್ಟಿ. ಸರಸದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಭೇದಗಳಿವೆ. ೧. ಕಾಂತ (ನೋಡುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೀರುವಂತೆ ಕಣ್ಣನ್ನು ಅರಳಿಸಿ ಅನುರಾಗ ಹೆಚ್ಚುವಂತೆ ಹುಬ್ಬನ್ನು ಚಲಿಸಿ ಕಡೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೨. ಹಾಸ್ಯ (ಕರೀಗುಡ್ಡೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಒಳಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಸುತ್ತಿಸಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ಸುಮಾರಾಗಿ ಮತ್ತು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಕಣ್ಣನ್ನು ಮಿಟುಕಿಸುವುದು). ೩. ಕರುಣ (ಕಲಕಿದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕಣ್ಣೀರು ತುಂಬಿಸಿ ರೆಪ್ಪೆ ಬಡಿಯುತ್ತ ಮೂಗಿನ ತುದಿಯನ್ನು ನೋಡುವುದು). ೪. ರೌದ್ರ (ಹುಬ್ಬನ್ನು ಗಂಟಿಕ್ಕಿ, ಕಣ್ಣನ್ನು ಕೆಂಪಗೆ ಮಾಡಿ ರೆಪ್ಪೆ ಬಡಿಯದೆ ನಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆತುರದಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೫. ವೀರ (ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಕಡೆಗಣ್ಣ ನಟ್ಟ ಸಮಾರ್ಧ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಗಾಂಭೀರ್ಯದಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೬. ಭಯ (ರೆಪ್ಪೆಯನ್ನಗಲಿಸಿ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಆಲಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿರುಗಿಸುವುದು). ೭. ಬೀಭತ್ಸ (ಆಲಿಯನ್ನೂ ರೆಪ್ಪೆಯನ್ನೂ ಚಲಿಸಿ ರೆಪ್ಪೆಯನ್ನು ಅರ್ಧ ಮುಚ್ಚಿ ಕಡೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೮. ಅದ್ಭುತ (ರೆಪ್ಪೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಚ್ಚಿ ಪ್ರಸನ್ನತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಬಿಳೀಗುಡ್ಡೆ ಮಾತ್ರ ಕಾಣುವಂತೆ ಕರೀ ಗುಡ್ಡೆಯನ್ನು ಒಂದು ಕಡೆಗೆ ತರುವುದು). ಸ್ಥಾಯಿದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಭೇದಗಳಿವೆ. ೧. ಸ್ನಿಗ್ಧ (ಹೆಚ್ಚು ಬಯಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತ ಹುಬ್ಬನ್ನು ನೆಟ್ಟಗೆ ಮಾಡಿ ಪ್ರಸನ್ನತೆ, ಮಾಧುರ್ಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಡೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೨. ಹೃಷ್ಟ (ಗಡ್ಡವನ್ನರಳಿಸಿ ರೆಪ್ಪೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಚ್ಚಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಹೊಂದಿ ಹಸನ್ಮುಖವಾಗಿ ಕೋಮಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೩. ದೀನ (ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಣ್ಣನ್ನು ಅರ್ಧ ಮುಚ್ಚಿ ನಿಧಾನವಾಗಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಚಲಿಸುವುದು). ೪. ಕ್ರುದ್ಧ (ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ರೆಪ್ಪೆಯನ್ನು ಉಬ್ಬಿಸಿ ಹುಬ್ಬನ್ನು ಗಂಟಿಕ್ಕಿ ಕರೀಗುಡ್ಡೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಚಲಿಸುತ್ತ ಬಿರುಸಾಗಿ ನೋಡುವುದು). ೫. ದೃಪ್ತ (ಕಣ್ಣನ್ನು ಅರಳಿಸಿ, ಗರ್ವ ಮತ್ತು ಸಂತೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸ್ಥಿರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೬. ಭಯ (ಸಡಗರದಿಂದ ಕೂಡಿ ಹೆದರುತ್ತ ಕಣ್ಣನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಮುಚ್ಚಿ ತೆರೆದು ಆಲಿಗಳು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುವೋ ಎನ್ನುವಂತೆ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಚಲಿಸುವುದು). ೭. ಜುಗುಪ್ಸಿತ (ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಸಂಕುಚಿಸಿ ಕರೀಗುಡ್ಡೆಗಳನ್ನು ಒಳಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ ಸುಳ್ಳುನೋಟದಿಂದ ಕಂಡೂ ಕಾಣದಂತೆ ಬೇಸರದಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೮. ವಿಸ್ಮಿತ (ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಣ್ಣನ್ನು ತೆರೆದು ರೆಪ್ಪೆ ಬಡಿಯದೆ ಮೇಲ್ನೋಟದಿಂದ ದೃಷ್ಟಿಸಿ ನೋಡುವುದು). ಸಂಚಾರಿದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಭೇದಗಳಿವೆ. ೧. ಶೂನ್ಯ (ಚಲಿಸದೆ, ನೋಡುವ ಪದಾರ್ಥದ ಅರಿವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಬ್ಬಾದ ಸಮ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೨. ಮಲಿನ (ದೃಷ್ಟಿಸಿ ನೋಡಿ ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಧ ಮುಚ್ಚಿ ಪುನಃ ರೆಪ್ಪೆಯ ರೋಮಗಳನ್ನು ಅದಿರಿಸುತ್ತ ಕಡೆಗಣ್ಣನ್ನು ಕೆಂಪಗೆ (ಮಬ್ಬು) ಮಾಡಿ ನೋಡುವುದು). ೩. ಶ್ರಾಂತ (ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬಹಳ ದೂರ ಪ್ರಸರಿಸದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲು ದೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿ ರೆಪ್ಪೆಯ ರೋಮಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕರೀಗುಡ್ಡೆ ಬೀಳುವುದೋ ಎನ್ನುವಂತೆ ಕಡೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೪. ಲಜ್ಜಿತ (ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೂ ಕೆಳಕ್ಕೂ ಚಲಿಸುತ್ತಾ ಕೆಳಗೆ ನೋಡುವುದು). ೫. ಶಂಕಿತ (ಚಂಚಲ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ಪಕ್ಕವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ನೋಡಿ ಜಾಗ್ರತೆ ತಿರುಗುವುದು). ೬. ಮುಕುಳ (ಆಲಿಗಳನ್ನು ಚಲಿಸದೆ ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು). ೭. ಅರ್ಧ ಮುಕುಳ (ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಧ ಮುಚ್ಚಿ ಆಲಿಗಳನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ತಿರುಗಿಸುವುದು). ೮. ಗ್ಲಾನ (ಕರೀಗುಡ್ಡೆಗಳನ್ನು ಒಳಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ

ಆಲಸ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿ ನಿಧಾನವಾಗಿ ತಿರುಗಿಸುವುದು). ೯. ಜಿಹ್ಮ (ಆಲಿಗಳು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುವೋ ಎನ್ನುವಂತೆ ಅರೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ಪಕ್ಕವನ್ನು ನೋಡುವುದು). ೧೦. ಕುಂಚಿತ (ಆಲಿಗಳನ್ನು ಒಳಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಚ್ಚಿ ನೋಡುವುದು). ೧೧. ವಿತರ್ಕಿತ (ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಆಲಿಗಳನ್ನೂ ಜಾಗ್ರತೆ ತಿರುಗಿಸುವುದು). ೧೨. ಅಭಿತಪ್ತ (ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುತ್ತ ಮೆಲ್ಲನೆ ನೋಡುವುದು). ೧೩. ವಿಷಣ್ಣ (ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಬಡಿಯುತ್ತ ಅರಳಿಸಿ ಆಲಿಗಳನ್ನು ಚಲಿಸದೆ ನೋಡುವುದು). ೧೪. ಲಲಿತ (ಮುಗುಳ್ನಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಅನುರಾಗ ಹೆಚ್ಚುವಂತೆ ಹುಬ್ಬು ಹಾರಿಸುತ್ತ ಕಡೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ನೆಲವನ್ನು ನೋಡುವುದು). ೧೫. ಆಕೇಕರ (ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ನೋಡುವಾಗ ರೆಪ್ಪೆಯನ್ನು ಅರ್ಧ ಮುಚ್ಚಿ ಕಡೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ಆಲಿಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಚಲಿಸುವುದು). ೧೬. ವಿಕೋಶ (ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನರಳಿಸಿ ಬಡಿಯದೆ ಆಲಿಗಳನ್ನು ತಿರುಗಿಸುವುದು). ೧೭. ವಿಭ್ರಾಂತ (ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆಯನ್ನು ಅರಳಿಸಿ ಚಂಚಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವುದು). ೧೮. ವಿಪ್ಲುತ (ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಅದಿರಿಸುತ್ತ ಚಂಚಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅರೆಗಣ್ಣಲ್ಲಿ ನೋಡುವುದು). ೧೯. ತ್ರಸ್ತ (ಕಣ್ಣನ್ನರಳಿಸಿ ಹೆದರಿದಂತೆ ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿಸುವುದು). ೨೦. ಮದಿರ: ಇದು ಮೂರು ಬಗೆ. ಅ. ತರುಣ (ಕಣ್ಣನ್ನರಳಿಸಿ ಕಡೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ಕಂಡೂ ಕಾಣದಂತೆ ಆಲಿಯನ್ನು ಸುತ್ತಿಸುತ್ತ ನೋಡುವುದು). ಆ. ಮಧ್ಯಮ (ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಬಗ್ಗಿಸಿ ಗಾಬರಿಯಿಂದ ನೋಡಿ ತಾರೆಯನ್ನು ಸುತ್ತಿಸಿ ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು). ಇ. ತೀವ್ರ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಾಣದಂತೆ ಆಲಿಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಒಳಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ ಕೆಳಗಡೆ ನೋಡಿ ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಬಡಿಯದೇ ಇರುವುದು ಅಥವಾ ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ಬಡಿಯುತ್ತಲೇ ಇರುವುದು: ಉರುವಿಪ್ಲುತಮುಂ ತ್ರಸ್ತಂ ಸರಸಿಜಮುಖಿ ಮದಿರಯೆಂದು ತೋರ್ಪವೃತ್ತಂ ಪರಿ ಸಂಚಾರಿಗಳುಂ ಕೇಳ್ ತರುಣೀ ಮೇಣ್ ದೃಷ್ಟಿಭೇದ ಮೂವತ್ತಾರುಂ (ಚಾಸ್ಯರಂ. ೩-೮); ವಿಲಸಿತ ಕರಭೇದ ದೃಷ್ಟಿಭೇದವು ನೆಱೆಯೊಲವುದೋಱುವ ಶಿರಭೇದ . . . ಚಾರಿಯ ಭೇದದಲಿ ಭಾವಗಳ ತೋಱಿದರು (ಕಂಪವಿ. ೮-೬೨).

[ದೃಷ್ಟಿ + ಭೇದ]

ದೃಷ್ಟಿಮಾಂದ್ಯ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಶಕ್ತಿ ಕುಗ್ಗುವಿಕೆ ; ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಣ್ಣುರೋಗ: "ಕಣನಂ, ಕಣನೀಯಂ ಈ ೨ ದೃಷ್ಟಿಮಾಂದ್ಯಂ" (ಕಾಕಶ್ಯ. ೨೬೩); ವಯಸ್ಸಾದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಣ್ಣೊಳಗಿನ ಅಂತರದ್ರವದ ಒತ್ತಡದ ಹೆಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ (Glaucoma) ದೃಷ್ಟಿಮಾಂದ್ಯವು ಮೊದಲಿನ ಚಿಹ್ನೆ (ನಿಘ್ನುದೃ. ೮೨) ; (ಕಣ್ಣಿನ ಮುಖ್ಯ ನರಕ್ಕೆ ಬೇನೆಯುಂಟಾದುದರಿಂದ) ದೃಷ್ಟಿಮಾಂದ್ಯ, ದೃಷ್ಟಿನಾಶ (Amaurosis. ಇಂಕನಿ).

[ದೃಷ್ಟಿ + ಮಾಂದ್ಯ]

ದೃಷ್ಟಿಮಾಪಕ (ನಾ). ''ಕಣ್ಣಿನ ಕಿರಣವಕ್ರೀಕರಣಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ದೃಷ್ಟಿಪರಿ ಮಿತಿಯನ್ನೂ ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಸಲಕರಣೆ; ಕಣ್ಣಿನ ಸ್ಪಷ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಯ ದೂರವನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಅದರ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಅಳೆಯುವ ಸಲಕರಣೆ; ದೃಷ್ಟಿಮಾಪಕ'' (Optometer. ಇಂಕನಿ). [ದೃಷ್ಟಿ + ಮಾಪಕ]

ದೃಷ್ಟಿಮೋಹ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನವನ್ನು ನಷ್ಟಗೊಳಿಸುವ ಕರ್ಮ: ಘನ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ದವಾನಳಪಿನದ್ಧ ಜೀವಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಿಮೋಹಪ್ರವಿನಾಶನವಿಲ್ಲದುದು ಪುಟ್ಟದು ಮನದೊಳ್ ಸ್ವಪರೋಕ್ಷಸಾಧನಂ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಂ (ಆದಿಪು. ೫-೩೩); ''ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಿಯೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನು ಮೋಹಿತಗೊಳಿಸುವ ಅಥವಾ ನಷ್ಟಪಡಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳಂ ದೃಷ್ಟಿಮೋಹಗಳು' (ಆದಿಪು. ಅನುಬಂಧ. ೨): ಪರಮಾತ್ಮಂ ಪರಮಾಗಮಂ ಪರಮ ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯಮಾರ್ಹಂತ್ಯಮುದ್ಧುರಸದ್ಧರ್ಮಮಿವಂ ತಿರಸ್ಕರಿಸೆ ಸಾರ್ಗುದೃಷ್ಟಿಮೋಹಾಸ್ರವಂ (ಸುಕುಮಾ. ೮-೧೯). [ದೃಷ್ಟಿ + ಮೋಹ]

ದೃಷ್ಟಿಯುದ್ಧ (ನಾ). ರೆಪ್ಪೆ ಬಡಿಯದೆ ಪರಸ್ಪರರ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ರೋಷದಿಂದ ನೋಡುವಿಕೆ ; ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ನೋಡುವುದು ; P ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸತ್ವವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ದುರುಗುಟ್ಟಿ ನೋಡುವಾಗ ರೆಪ್ಪೆಬಡಿದವರು ಸೋತರೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಭರತರಾಜಂ ಸೋಲ್ತಂ ಅಂತು ಬಾಹುಬಲಿಯ ತೇಜಃಪುಂಜಮ ಕಣ್ಗೊಳಗೊಳ್ಳವಂತೆ ಸೈರಿಸದೆಮೆಯಿಕ್ಕಿ ದೃಷ್ಟಿಯುದ್ಧದೊಳ್ ಸೋಲೆ (ಆದಿಪು. ೧೪-೧೦೩ ವ) ; ಬಾಹುಬಲಿ ಭರತನಂ ದೃಷ್ಟಿಯುದ್ಧ ಜಲಯುದ್ಧದೊಳ್ ಗೆಲ್ದು (ಚಾವುಂಪು. ೪೪)

[ದೃಷ್ಟಿ + ಯುದ್ಧ]

ದೃಷ್ಟಿಯುದ್ಧಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ರೆಪ್ಪೆ ಬಡಿಯದೆ ಪರಸ್ಪರ ರೋಷದಿಂದ ನೋಡು ; ಕಣ್ಣಿನ ನೋಟದಿಂದಲೇ ಕಾದು : ಭೀಕರ ಬದ್ಧಭ್ರುಕುಟಿಘಟಿತರದ್ಭುತರಟ್ಟಾಸುರರಧಿಕ ಕೋಪಪಾಟಳ ಪರುಷೇಕ್ಷಣರೆನಿಸಿ ದೃಷ್ಟಿಯುದ್ಧಂಗೆಯ್ದರ್ (ಗದಾಯು. ೮-೨). [ದೃಷ್ಟಿಯುದ್ಧ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೃಷ್ಟಿರೋಷ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಕೋಪ ; ನೋಟದಲ್ಲಿ ಕಂಡ ಬರುವ ಸಿಟ್ಟು: ಅವನ ದೃಷ್ಟಿದೋಷಕ್ಕೆ ಅಳುಕಿ ಮಾತನಾಡ ಲಂಜಿದ್ದ ಕಿಂಕರರ ಮೇಲೆ ರೇಗಿ (ಚಂದ್ರಸ. ೧೦೩). [ದೃಷ್ಟಿ + ರೋಷ]

ದೃಷ್ಟಿವಲಯ (ನಾ). ನೋಟದ ಪಥ,-ಹರಹು : ಆ ಪರಮರೂಪ ನಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿವಲಯಕ್ಕೆ ಮಿಾರಿದುದು (ಸೌಂದಸ. ೧೦೦). [ದೃಷ್ಟಿ+ವಲಯ]

ದೃಷ್ಟಿವಾದ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೈನಾಗಮಗಳ ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಆಚಾರ, ಸೂತ್ರಕೃತ . . . ಪ್ರಶ್ನವ್ಯಾಕರಣ, ವಿಪಾಕಸೂತ್ರ, ದೃಷ್ಟಿವಾದ ಎಂಬುವು ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗಗಳು (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೨೨೮). 'ದ್ವಾದಶಾಂಗ' ಪರಾ. [ದೃಷ್ಟಿ + ವಾದ$_1$]

ದೃಷ್ಟಿವಾರಿ (ನಾ). (?) : ರಂಗಮಂಟಪದೊಳು ಕುಳ್ಳಿರ್ದ ದೃಷ್ಟಿವಾರಿಯ ದೃಢಚಿತ್ತಂಗೆ ಕರ್ಣದ್ವಯದ ಕಮನೀಯಂಗೆ . . . ಬಸವಣ್ಣಂ ಮೆಯ್ಯಿಕ್ಕಿ ಕುಳ್ಳಿರ್ದು (ಬಸರ. ೪-೬೪). "ತನಗೂ ದೇವರಿಗೂ ನಡುವೆ ಬಂದವರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುತ್ತೇನೆಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ" (ಬಸರ. ಕೋಶ). 'ದಿಟ್ಟಿವಾರಿ' ಪರಾ. [ದೃಷ್ಟಿ + ವಾರಿ$_1$?]

ದೃಷ್ಟಿವಾಳ (ನಾ). ೧. ದೃಷ್ಟಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆಯುಳ್ಳವನು: ಸೂಕ್ಷ್ಮನೋಟವುಳ್ಳವನು; ಗುರಿಕಾರ : ತೋಱಿದ ಭೇದವ ತೋಱಿದಂತೆ ಕಂಡಾತನಲ್ಲದೆ ದೃಷ್ಟಿವಾಳ ತಾನಲ್ಲ (ಅಪಕಂ. ೦೪೦-೬೪೪) ; ಬೆಲೆಯ ತಪ್ಪದೆ ಪೇಳ್ವ ದೃಷ್ಟಿವಾಳರೊಳ್ ಪೆಸರ್ವಡೆದಿರ್ದ ರತ್ನದ ಪರೀಕ್ಷಕರಿರ್ದ ರಣಂತಗಾಡಿಯಂ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೪-೬೩೪). ೨. ಗುರಿಯಿಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ; ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಗುರಿ ಹೊಂದಿರುವುದು ; ಗುರಿಕಾರತನ : ಆವ ವಹಿಲದೊಳಂಬ ತೊಡಚುವನು . . . ಅದಾವ ನಿರುತದರೊಡ್ಡುವನು ಕೊರಳಿಂಗೆ ಕೋಲುಗಳ ಆವ ದೃಢತೆಯೊ ದೃಷ್ಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ಮುಷ್ಟಿ] ವಾಳವಿದಾವ ಗರುಡಿಶ್ರಮವೆನುತ ದಿವಿಜಾವಳಿಗಳುಲಿಯಲು ವಿಭಾಡಿಸಿದನು ರಿಪುವ್ರಜವ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೬) ; ಕಡುಮುನದ ಕೋಪಗಳ ಬಲಿದಿಟ್ಟೆಡೆಯ ಮುಷ್ಟಿಯ ದೃಷ್ಟಿವಾಳದ [ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟಡಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯ ಮುಷ್ಟಿವಾಳದ]ಸಡಪಡದ ಸೌರಾಂಭರೆಬ್ಬಾಡಿದರು ಸರಿಸದಲಿ (ಕೊರರಾ. ೬-೨೮-೨೪) ; ಅಸಮಸಮ ಪಯಪಾಡಿನಲಿ ಬಾರಿಸಿದ ಮುಷ್ಟಿಯ ದೃಷ್ಟಿವಾಳದ ಕೊಸರಿಕೆಯ ಕೋಪದಲಿ ಕೈಕೊಂಡನು ಮಹಾಹವಕೆ (ಕೊರರಾ. ೬-೩೩-೦೩). [ದೃಷ್ಟಿ + -ವಾಳ$_1$]

ದೃಷ್ಟಿವಾಳತನ (ನಾ). ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ: ವಿವೇಕ; ವಿವೇಚನೆ: ಜಾತ್ಯಂಧರೈ ನೀವು ನಿಮಗೆಲ್ಲಿಯದು ದೃಷ್ಟಿವಾಳತನವು (ವೀಶೈವ. ೪-೪-೪೦). [ದೃಷ್ಟಿವಾಳ + – ತನ]

ದೃಷ್ಟಿವಾಳಿಕೆ (ನಾ). = ದೃಷ್ಟಿವಾಳತನ: ರತ್ನಪಾಷಾಣದ ತೇಜಕಾಂತಿ ಎಲ್ಲಾ ಪಾಷಾಣಗಳಿಗಿಲ್ಲದಂತೆ ಅಂತಪ್ಪ ರತ್ನಪಾಷಾಣದ ಜಾತಿಕಲೆಗಳ ನಚಿವ ದೃಷ್ಟಿವಾಳಿಕೆಯೂ ಒಬ್ಬಂಗಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲರಿಗೆಯೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ (ವಚಸಂ. ೩೪೦-೬ ಟೀಕು) [ದೃಷ್ಟಿವಾಳ + – ಇಕೆ]

ದೃಷ್ಟಿವಿಕ್ಷೇಪ (ನಾ). ೧. ನೋಟವನ್ನು ಬೀರುವುದು. ೨. ಓರೆ ನೋಟ; ಕಂಡಿನೋಟ. [ದೃಷ್ಟಿ + ವಿಕ್ಷೇಪ]

ದೃಷ್ಟಿವಿಭವ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನದ ಪ್ರಭಾವ,–ಮಹಿಮೆ: ಭವಾಬ್ಧಿತಟಂ ಸವಿಾಪವಾಗಿರೆ ದೊರೆಕೊಂಡ ದೃಷ್ಟಿವಿಭವಂ ಕಳೆಗುಂ ಖಳಕರ್ಮಬಂಧಮಂ (ಆದಿಪು. ೫-೫೩). [ದೃಷ್ಟಿ + ವಿಭವ]

ದೃಷ್ಟಿವಿಷ (ಗು). ೧. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ವಿಷವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ. 'ದೃಷ್ಟಿವಿಷಭುಜಂಗ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ನೋಟದಿಂದಾಗುವ ಕೆಡುಕು; ಕಣ್ಣೆಂಜಲು. ೩. ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಹೊರಡುವ ವಿಷ; ವಿಷಮಯವಾದ ನೋಟ: ನಾಗರಾಜಂ ಕಡುಮುನಿದು ... ತನ್ನ ದೃಷ್ಟಿವಿಷದಿಂದಱುವತ್ತು ಸಾಸಿರ್ವರುಮನೊರ್ಮೊದಲೆ ಭಸ್ಮಮಪ್ಪಂತು ಮಾಡಿ ಪೋದಂ (ಜೀವಸಂ. ೨೦-೩೬ವ). ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಾವು; ಶಂಖಪಾಲ: ಎರಡು ಪದಂಗಳಪಭ್ರಂಶಕ್ಕೆ—ದೃಷ್ಟಿವಿಷ–ದಿಟ್ಟಬಿಸ, ದಿಟ್ಟಿವಿಸ (ಶಮದ. ೨೮೯ ಪ್ರಯೋ). [ದೃಷ್ಟಿ + ವಿಷ]

ದೃಷ್ಟಿವಿಷತ್ವ (ನಾ). [ಜೈನ] ಆರು ಬಗೆಯ ರಸಋದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ನೋಟವನ್ನು ಬೀರಿ ಸಾವನ್ನು ತರುವ ಸಿದ್ಧಿ: ಅವನೋರ್ವನಂ ಮುನಿದು ನೋಟ್ಟನೋರ್ಡಿದಾಗಳೆ ಸಾವುದು ದೃಷ್ಟಿವಿಷತ್ವಮೆಂಬುದು (ಚಸಾರ. ೩೯೦). [ಸಂ.]

ದೃಷ್ಟಿವಿಷಭುಜಂಗ (ನಾ). ನೋಟದಿಂದಲೇ ಕೊಲ್ಲುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಹಾವು: ಮಣಿಕೇತು ದೃಷ್ಟಿವಿಷಭುಜಂಗನಾಗಿ ಕೃತಕದೊಳವರಂ ಭಸ್ಮಂ ಮಾಡಿದೊಡೆ (ಜೀವಸಂ. ೨೦-೨೩ ಅಡಿಟಾ). [ದೃಷ್ಟಿವಿಷ + ಭುಜಂಗ]

ದೃಷ್ಟಿವಿಷಭುಜಂಗಮ (ನಾ). = ದೃಷ್ಟಿವಿಷಭುಜಂಗ: ನಿಮ್ಮ ಬಲ್ಲಂದದೊಳು ಕಾಪಂ ಮಾಡಿಮೆಂದೊಡವರ್ಬಂದು ಕೈಲಾಸದ ಬಳಸಿಯು ವಳಗಂ ಮಾಡ.ವರಂ ಮಣಿಕೇತು ದೃಷ್ಟಿವಿಷಭುಜಂಗಮನಾಗಿಸಿ ... ಅವರಂ ಭಸ್ಮಂ ಮಾಡಿದೊಡೆ (ಪಾವುಂಪು. ೯೨). [ದೃಷ್ಟಿವಿಷ + ಭುಜಂಗಮ]

ದೃಷ್ಟಿ ವಿಷಾಹಿ (ನಾ). = ದೃಷ್ಟಿವಿಷಭುಜಂಗ: ಇವೆ ದೃಷ್ಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ದುಷ್ಟ] ವಿಷಾಹಿಗಳೀ ಕವಿತರ್ಪುವ ಜವನ ಬೆಸದಿನೆನೆ ನಿಮಿಷಕ್ಕೀಂ ತವೆ ಪೀರ್ದಪ್ಪು ಖಚರಪ್ರಾಣವಾಯುವಂ ಕೃಷ್ಣನೆಚ್ಚ ನಾರಾಚಂಗಳ್ (ಹರಿರಾಮ. ೯-೬೩). [ದೃಷ್ಟಿವಿಷ + ಅಹಿ]

ದೃಷ್ಟಿವೈಶಾಲ್ಯ (ನಾ). (ಆಲಂ) ವಿಷಯಂಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ನೋಟದಲ್ಲಿಯ ವ್ಯಾಪಕತೆ; ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿರುವ ಔದಾರ್ಯ; ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವತೋಮುಖತೆ: ದೃಷ್ಟಿವೈಶಾಲ್ಯದ ಗಳಿಸು (ಇಂಚಾಪ. ೫೦-೮೯); ವಸ್ತುವಿನ ಗುಣಾವಗುಣಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿವೈಶಾಲ ಅಗತ್ಯ (ರೂಢಿ). [ದೃಷ್ಟಿ + ವೈಶಾಲ್ಯ]

ದೃಷ್ಟಿವ್ಯಪೇತ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದವನು; ಕುರುಡ: "ಅಂಧಂ ದೃಷ್ಟಿವ್ಯಪೇತನುಂ ತಾನುಕ್ಕುಂ" (ವಸು.ಕೋ. ೦೩೪-೯೯). [ದೃಷ್ಟಿ + ವ್ಯಪೇತ]

ದೃಷ್ಟಿಶಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). "ದೃಷ್ಟಿಹೇತುವಾದ ಬೆಳಕಿನ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಶಾಸ್ತ್ರ" (Optic. ಇಂಕನಿ); ಬೆಳಕು ಸಂಚರಿಸುವ ರೀತಿ, ಗಾಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಕ್ರವಾಗುವ ಕ್ರಮ ... ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ನಾನು ಕರೆದಿರುವೆನು (ವಿಜ್ಞಾ.ಕೆ. ೨೪ ಅಡಿಟಿ). [ದೃಷ್ಟಿ + ಶಾಸ್ತ್ರ]

ದೃಷ್ಟಿಶೂನ್ಯೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದವಳು; ಕುರುಡಿ: ಕಪಾಲಕುಂಡಲೆಯು ದೃಷ್ಟಿಶೂನ್ಯೆಯಾದವಳಂತೆ ಮಾತಿಲ್ಲದೆ ಕಾಪಾಲಿಕನ ಹಿಂದೆ ಹೋದಳು (ಕಪಾಕುಂ. ೧೨೭). [ಸಂ. ದೃಷ್ಟಿಶೂನ್ಯಾ]

ದೃಷ್ಟಿಸಾಕಲ್ಯ (ನಾ). ವಿಚಾರದ ಸರ್ವತೋಮುಖತೆ; ಸಮಗ್ರದೃಷ್ಟಿ; ವಿಚಾರದ ಬಹುಮುಖತೆ: ಅವರು ವಿಶ್ವಭಾರತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು ಈ ದೃಷ್ಟಿಸಾಕಲ್ಯವೂ ಈ ಸಂಪನ್ನತೆಯೂ ಬೆಳೆಯಲೆಂದೇ (ವಿಲಂಧ.I, XIV ಮುನ್ನುಡಿ). [ದೃಷ್ಟಿ + ಸಾಕಲ್ಯ]

ದೃಷ್ಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೋಡು; ನಿರೀಕ್ಷಿಸು: ದೃಷ್ಟಿಸನು ಮಾತಾಡ ಅವರ ನು ಡಿ ಯ ಂ ಕೇ ಳ ಲೊ ಲ್ಲ ನು (ಬಸವು. ೬೦-೧೪); ಸೃಷ್ಟಿಯೆಲ್ಲವನು ಮನಮುಟ್ಟುವದು ನಿಮಿಷದಲಿ ನೆಟ್ಟು ಭಾವಜೀವವಿಪ್ಪ ಮೂಱೊಂದೆಂದು ದೃಷ್ಟಿಪನೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೬೦); ರಾಯನಂ ದೂರದಿಂ ದೃಷ್ಟಿಸಿ (ಸೌಗಂಧಿ. ೩೦೦-೦೩). ೨. ದಿಟ್ಟಿಸು; ಎವೆಯಿಕ್ಕದಂತೆ ನೋಡು; ದುರುಗುಟ್ಟು: ಶಂಕರದಾಸಿ ಕಟ್ಟಾಸುರದಿ ದೃಷ್ಟಿಸಲು ... ಸ್ಥೂಲವನಮಾಲಿಪ್ರತುಮ ನೆಱೆ ಹೋಳಿದಿಬ್ಬಗಿಯಾಗಿ ನೆಲದಲಿ ಧೂಳಿಪಟವಾಯ್ತು (ಬಸವು. ೫೩-೬೦). ೩. ಗಮನಿಸು; ಲಕ್ಷ್ಯ ಕೊಡು: ಸೂರಪ್ಪನವರ ಆ ದಿನದ ವರ್ತನೆಯನ್ನು ಅಪ್ಪಾಜಿಯು ದೃಷ್ಟಿಸಲಿಲ್ಲ (ಹಂಗಾಳ್. ೪೩). [ದೃಷ್ಟಿ + – ಸು₁]

ದೃಷ್ಟಿಸೃಷ್ಟಿವಾದ (ನಾ). [ಅದ್ವೈತ] ಮಾಯಾವಾದದಲ್ಲಿ ಒಂದುವಿಧ: ನಾವು ನೋಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಆಗಲೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವದೆಂದೂ ನೋಡದೆ ಇದ್ದರೆ ಜಗತ್ತೇ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಿಸೃಷ್ಟಿವಾದವೆಂದು ಹೆಸರು (ಅಮೃತ. ೫-೪೮ ಟೀಕು). 'ಮಾಯಾವಾದ' ಪರಾ. [ದೃಷ್ಟಿ + ಸೃಷ್ಟಿ + ವಾದ₃]

ದೃಷ್ಟ್ಯವಿಷ (ನಾ). [ಜೈನ] ಎಂಟು ಬಗೆಯ ಔಷಧ ಋದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗುವ ವಿಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ: ಆರ್ಕೆಲಂಬರ ನೋಟದಿಂದಮ ವಿಷಂ ನಿರ್ವಿಷಮಕ್ಕುಮದು ದೃಷ್ಟ್ಯವಿಷಮೆಂಬುದು (ಚಸಾರ. ೪೪೦). [ಸಂ.]

ದೆಂಗು (ಕ್ರಿ). ಹಡು; ಕೇಯು; ಸಂಭೋಗಿಸು. [ದೇ.೫ ತೆಲು. ದೆಂಗು]

ದೆಂಜೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ನೀರಿರುವ ಬಳಿ ವಾಸಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿ; ನಳ್ಳಿ; ಏಡಿಕಾಯಿ: ತೋಡಿನ ಇಬ್ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣು ಕೊರೆದು ಅಡಗಿದ ದೆಂಜೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದೂ ಇದೆ (ಕಾಳಿಗಿ. ೮೯). [←ತುಳು. ದೆಂಜಿ, ಡಂಜಿ]

ದೆಪ್ಪಾಣ 'ದೆಪ್ಪಾಳ' ನೋ.

ದೆಪ್ಪಾದೆಪ್ಪಿ (ನಾ). ೧. ಇಬ್ಬರು ಪರಸ್ಪರ ಹುರುಡಿನಿಂದ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ; ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ಕಾಳಗ; ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧ: ಮುರಾರಿಯೊಳು ದೆಪ್ಪಾದೆಪ್ಪಿಯೊಳು ಕಾದಿ ತಳ್ತಿಱಿದು ಗೆಲ್ದು ತುರುಗದಳಮಂ ತಂದ ಪಗೆಮುಚ್ಚೆಗಂಡ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೪೩-೨೨; 1226); ಹೆಲ್ಲಾಹೆಲ್ಲಿ ದಾಟಾದಾಟಿ, ದೆಪ್ಪಾದೆಪ್ಪಿ ... ಮಲ್ಲಾಮಲ್ಲಿ–ಇವು ತತ್ಸಮಂಗಳ್ (ಶಮದ. ೧೮೫ ಪ್ರಯೋ); ಬಲನ ವಜ್ರನ ಕಾಲನೇಮಿಯ ಜಲರುಹಾಕ್ಷನ ರಾವಣನ ರಘುಕುಲನ ದೆಪ್ಪಾದೆಪ್ಪಿ ಜೋಡಿಸಿತಾತನೀತನಲಿ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೦-೨೨); ಬಿಡದೆ ದೆಪ್ಪಾದೆಪ್ಪಿಯಲಿ ಧೃತಿಗೆಡದೆ ದಾಳಾಧೂಳಿಯಲಿ ಬಲುಗಡಿಯ ಖಾಡಾಖಾಡಿಯಲಿ ಕಾದಿದರು ಕಡುಹಿನಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೪೬-೫೬). ೨. ರಭಸ: ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ; ಜೋರು: ತಾಗಿ ತಳ್ತಿಱಿದು ರಕ್ಕಸಪಡೆಯೊಳ್ ವಿಕ್ಕು ವಿಾಱುವ ದೇವರ್ಕಳ ದೆಪ್ಪಾದೆಪ್ಪಿಯ ಕಾಳೆಗಮಂ ಕಂಡು ಕಡುಮುಳಿದು (ಗಿರಿಕ. ೬-೭೪ ವ); ಕಳಕಳದ ಬಹುವಿಧದ ವಾದ್ಯದ ದಳದ ದೆಪ್ಪಾದೆಪ್ಪಿಯಲಿ ಕಲಿಕರ್ಣ ನಡೆತಂದ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦೦-೪೯). [←ಮರಾ. ದೇಭೋದೇಖೀ]

ದೆಖ್ಖಾಯ 'ದೆಖ್ಖಾಯಿ' ನೋ.

ದೆಖ್ಖಾಯಿ, ದೆಖ್ಖಾಯಂ (ನಾ). ಅತಿಶಯ; ವೇಗ; ರಭಸ; ಸೆಟ್ಟನೈದುವ ಹಿಳುಕುಗಳ ತಱಿದೊಟ್ಟದನು ದೆಖ್ಖಾಯಿ [ಪಾಠಾಂ. ಯ]ಯಲಿ ಗಜ ಗಟ್ಟಶೀತನ ಖಾತಿ ಮೆಱೆದುದು ಕೇಣವಿಲ್ಲನಿಸಿ (ಕುಮ್ಯಾಕ್ರ್ಯಾಃ. ೧೮-೩೮). **ದೆಖ್ಖಾಯ**: ತವತವಗೆ ದೆಖ್ಖಾಯ ಮಿಗೆಯುತ್ಸವದಲುಱುಬಿದರವನಿ ಪಾಲನ ಗವಿಜು ಘಾಡಿಕೆ ಜೋಡಿಸಿತು ಗೀರ್ವಾಣರಾಲಿಗಳ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೧೫-೧೬). 'ದಿಖಾವು' ಪರಾ; P ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವನಾಮ ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ '-ಈ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿಸ ಲಾಗುತ್ತದೆ 'ನವಾಈ', ನವಾಯಿ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿರುವಂತೆ. ಇದರ ಸಾದೃಶ್ಯದ ಮೇಲೆ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನು ಗರುವಾಯಿ, ದೆಖ್ಖಾಯಿ, ವಿಡಾಯಿ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಂಡಿರ ಬಹುದು. [?]

ದೆಖ್ಖಾಯ್ಲ (ನಾ). ರಭಸದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು; ಜೋರಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು. 'ದೆಖ್ಖಾಯ್ಲತನ' ಪರಾ.

[ದೆಖ್ಖಾಯ + _ ಆಯ್ಲ (< _ ಅಯಿಲ್ಲ)]

ದೆಖ್ಖಾಯ್ಲತನ (ನಾ). ತೀವ್ರತೆ; ಜೋರು: ಉಗ್ರವಾಗಿರುವಿಕೆ: ರಭಸ: ಅರಸ ಕೇಳ್ಳೆ ಕರ್ಣಭೀಮರ ಧರಧುರದ ದೆಖ್ಖಾಯ್ಲತನ ಗಬ್ಬರಿಸಿತಾಹವಗರ್ವಿತರ ಗಾಢಾಯ್ಲ ಚೇತನವ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೧೪-೩).

[ದೆಖ್ಖಾಯ್ಲ + _ ತನ]

ದೆಖ್ಖಾಳ, ದೆಖ್ಖಾಣ (ನಾ). ೧. ಹೆಚ್ಚಳ; ಸಮೃದ್ಧಿ; ಅತಿಶಯ; ಆಧಿಕ್ಯ: ಆ ಸುದೇಷ್ಣಾದೇವಿಯರ ನಿಡುಕೇಶವನು ಹಿಕ್ಕುವಳು ಮುದದಲಿ ಪೋಸವಲ್ಲಿಗೆಯರಳ ದೆಖ್ಖಾಳವನು ಮುಡಿಸುವಳು (ಕುಮ್ಯಾವಿ. ಓಠಿ. ೨-೩): ದಳವತಿ ಕುರುಬಲದ ದೆಖ್ಖಾಳವನು ನೋಡಿದನು ತೂಗಾಡಿದನು ಮಣಿ ಶಿರವ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೨-೩); ತುಂಬುರರ ನಾರದರ ದಿವಿಜನತಂಬಿನಿಯರ ಸುಗೀತ ರಚನಾಡಂಬರದ ದೆಖ್ಖಾಳ ಮಿಗೆ ರಂಜಿಸಿತು ಗಗನದಲಿ (ತೊರಶಾ. ೬-೩೩-೪೮); ನೀನು ಮದನವೃತನಾಗಿ ರಕ್ತಿರಾಗಿಣಿಯರತ್ತ ಬಿರ್ದು ಗೊಂಡಾಡುವ ನಸೆಯ ದಾಹದ ದೆಖ್ಖಾಳವು . . . ವಿದೂಷಕಲೀಲೆ ಯಾಗಿದೆ! (ಮುಂತ್ರಕ. ೦-೮). ೨. ವಿಲಾಸ; ವೈಭವ; ಸಂಭ್ರಮ; ಉತ್ಸಾಹ: ಕಲಿತುರಗದೆಖ್ಖಾಳಕೇಳೀವಿಲಾಸನುಂ . . . ಉದ್ಭಟಕ್ಷತೀಂದ್ರ ಚಂದ್ರಮಂ ಪೆರ್ಗೊಲಂಗಗೊಟ್ಟಿಸೆದಿರ್ದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೬ ಪ); ನೀವು ನೋಟಕರೆಮಗೆ ರಣ ದೆಖ್ಖಾಳವೆಂದನು ಕರ್ಣ ಗುರುಸುತಗೆ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೧೦-೨೦); ಕಡಿತಲೆಯ ಸುರಗಿಯ ಕೊಂತದ ಸೂಳದ ಬಲ್ಲಣೆಯ ಮೂಡಿಗೆಯ ಭಟರ ದೆಖ್ಖಾಳಂ ನೇರಮಾಗೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೦-೭). ೩. ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ; ಉಗ್ರತೆ: ರಭಸ: ತಗ್ಗಿತು ರಥದ ಲಗ್ಗೆಯ ಧರಧುರದ ದೆಖ್ಖಾಳ (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೮-೦೯); ತ್ರಿಭುವನ ಕಂಪಿಸುತಿರ್ದುದ್ದೆ ರಣ ದವಕಿಗರ ದಕ್ಕಡದ ದೆಖ್ಖಾಳದ ಮಹಾಹನಕೆ (ತೊರಶಾ. ೯-೩-೦೨). ೪. ರಮಣೀಯತೆ; ಮನೋಹರತೆ: ಮತ್ತಮಾರಭಟಿಯೊಳ್ ದೆಖ್ಖಾಳಂ ಮಿಕ್ಕು ಸಾತ್ವತಿಯೊಳ್ ಪಜ್ಜಳಂಬೆತ್ತು ಭಾರತಿಯೊಳ್ ಕಾಂತಿ ಕೆಯ್ಗಣ್ಣೆ . . . ಉಳ್ಳಿರ್ವ ಗಮಕಿಗಳ ತಂಡದೊಳಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೦೦೫ ಪ). **ದೆಖ್ಖಾಣ**: ೧. "ದೆಖ್ಖಾಣ [ಪಾಠಾಂ. ಳ] ಮೆನಲ್ ಹೆಚ್ಚುಗೆ" (ಧಾರಿನಿ. ೨೫); ವರ್ಗದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರಂಗಳ್ಗೆ – ವಖ್ಖಾಣಂ, ದೆಖ್ಖಾಣಂ (ದೆಖ್ಖಾಳಂ) (ಶಮದ. ೧೫).

[←ಮರಾ. ದೇಖಣಾ, ದೇಖಣಾಊ = ಅಂದವಾದ]

ದೆಖ್ಖಾಳಂಗುಡು (ಕ್ರಿ). ವಿಲಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ವೈಭವವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು: ನಡುವಣ ರಂಗಮುಂಟಪದೊಳ್ನರ್ತನಂಗುಡುವ ಶಾಳದ ಗಶಿಗುಡುವ ಮದ್ದಳೆಯ ಲಹಣಿಗುಡುವ ಆವುಜದ ದೆಖ್ಖಾಳಂಗುಡುವ ಕರಡೆಯ ಸವಿಗುಡುವ ವೀಣೆಯ ನಯಂಗೊಡುವ ಕಿನ್ನರಿಯ ಲಲ್ಲೆ ಗೊಡುವ ಕೌಸಳದ ಹಲ್ಲಣಿಗುಡುವ ವಾಸದ ಲಲ್ಲೆಗುಡುವ ಜೀವಣಿಗೆಯರ ಸಂಗೀತದ ಸಂದಣಿಯೊಳ್ (ಮಲುರ.ಹ. ೧೬೯-೧೦).

[ದೆಖ್ಖಾಳ + ಕುಡು₁ (<ಕೊಡು₁)]

ದೆಖ್ಖಾಳತನ (ನಾ). ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ; ಉಗ್ರತೆ: ಶಲ್ಯನ ಧರಧುರದ ದೆಖ್ಖಾಳ ತನವನು ಕಂಡು ಖಾತಿಯಲಿ ಸರಳು ಹದಿನೈದಲಿ ಶಲ್ಯನ ಬರಿಯ ಕೆತ್ತಿದನು (ಕುಮ್ಯಾಶಲ್ಯ. ೩-೩೨). [ದೆಖ್ಖಾಳ + _ ತನ]

ದೆಖ್ಖಾಳಭೂಮಿ (ನಾ). ವಿಲಾಸಸ್ಥಾನ; ಕ್ರೀಡಾಸ್ಥಳ; ಆಟದ ಬಯಲು: ವರವಸಂತನ ಬೀಡೊ ಮನ್ಮಥರಣವಪನ ದೆಖ್ಖಾಳ ಭೂಮಿಯೊ . . . ಎನೆ ನೆಱೆ ಮೆಱೆದುದಾ ಭೂಮಿ (ತೊರಶಾ. ೦-೩-೯).

[ದೆಖ್ಖಾಳ + ಭೂಮಿ]

ದೆಖ್ಖಾಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೆಚ್ಚಾಗು; ಅತಿಶಯವಾಗು: ಬೀಳಿದರಂದು ಹೋಮದ ಮಂತ್ರರವ ದೆಖ್ಖಾಳಿಸೆ ಪಾರ್ವರು ಮದದಿಂದ (ಸೌಭಸೋ. ೩-೪). [ದೆಖ್ಖಾಳ + _ ಇಸು₂]

ದೆಗ್ಗರಳೆ (ನಾ). ಹೇರಿಳೆ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು. 'ದೊಡ್ಡೀಳೆ' ಪರಾ.

[? + ಹರಳೆ (<ಪೇರೀಳೆ)]

ದೆಬ್ಬೆ₁ 'ದಬ್ಬೆ₁' ನೋ.

ದೆಬ್ಬೆ₂, ಡೆಬ್ಬೆ₂ (ನಾ). ಏಟು; ಹೊಡೆತ; ಪೆಟ್ಟು: "ಹೊಡೆತ, ಏಟು, ಗುದ್ದು, ದೆಬ್ಬೆ, ಪೆಟ್ಟು" (Blow. ೩೮೪೩); ಅವಳು ಚೀರಿದಷ್ಟೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ದೆಬ್ಬೆಗಳು ಬೀಳತೊಡಗಿದವು (ಕಾನೂರು. ೯೨); ತಿರಿತಿರಿಗಿ ಗೋಕರ್ಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತುರುಕನಿಂದ ದೆಬ್ಬೆ ತಿಂದ (ಗಾದೆ). **ದೆಬ್ಬೆ₃** : (ಕಿ). 'ದಬ್ಬೆ₁' ಪರಾ. [ದೇ.೩ ತಮಿ. ತಪ್ಪೈ, ತೆಪ್ಪಲ್; ತೆಲು. ದೆಬ್ಬ]

ದೆಯಿಗಾವೆ (ನಾ). ಒಂದು ಗ್ರಾಮದ ಹೆಸರು; P ಈಗಿನ ನಾಂದೇಡ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇಗಾಂವ್ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮ: ಕಲಿಚೋರರಸ ಕಳಶಾ ರೋಹಣಮಂ ಮಾಡಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ ಗಾವುಂಡಗಾವೆ ೧ ದೆಯಿಗಾವೆಯಲು ಘಳೆಯ ಮತ್ತರು ೪೦ (ನಾಂದೇಡ್. ೦೦-೩ : 1088).

[<ದೇವ + ಗಾವೆ (<ಗಾಮ)]

ದೆಯ್ವ, ದಯ್ವ, ದೆವ್ವ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆ; ದೇವರು: ದೆಯ್ವಂ ಬಂದಂತೆ ರಹಸ್ಯಂಗಳಂ ಮಡದಿ ಪೇಟ್ಗುಂ (ಮುದತಿ. ೦೦-೯೬); ಮತ್ತಿನ ದೆಯ್ವಂ [ಪಾಠಾಂ. ದೈವಂ]ಗಳ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟರ್ಚನೆಯನ ಖಳರುಂ ದುಷ್ಟರುಂ ಕಷ್ಟರುಂ ದುರ್ಜನರುಂ ಸೇವಿಪ್ಪರ್ (ಸಮುಹ. ೧-೦೨೦). ೨. ಭಾಗ್ಯ; ಅದೃಷ್ಟ: ಮಗನೆ ನಿನಗಪ್ಪೊಡೆ ದೆಯ್ವಂ ಪ್ರತಿಕೂಲವೆಂತುಂ ಕಾದಿ ಗೆಲಲಾರ್ಪೆಯಲ್ಲ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೬೩ ವ). ೩. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಿದ್ದರೂ ಮಂನುಷ್ಯರಿಗೆ ಕೆಡುಕು ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ನಂಬಲಾದ ಭೂತ, ಪ್ರೇತ, ಪಿಶಾಚಿ ಮುಂತಾದುವು: ಕೋಗಳಿಯ ಬದ್ದಿಗನ ವೃತ್ತಿಯ ಮಾನ್ಯಕಾಱರುಂ ತೊಲಗಿಸುವ ಧರ್ಮಮಂ ಮಱೆದು ದೆಯ್ವಕೆ ಕಾಳು ಕುಱಿಯಿಕ್ಕಿದವರ್ಪ್ಪೊಲೆಯರವರ್ಗ್ಗೆ ವೃತ್ತಿಯಣವಪಗದು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೦೦೭-೩೬ : 1068). **ದಯ್ವ**: ೨. ಅವರವರ ದಯ್ವದಿಂದಮನವರವ ರಾಗಮದೊಳವರ ಕಥೆಗಳೊಳಂ ನೋಡುವವಡವೆ ದೊಷಿಸಿದವುವು (ಸಮುಹ. ೮-೨೦೬). **ದೆವ್ವ**: ೩. ದೈವ-ದೆವ್ವ (ಕಶ್ಯಾನು. ೧೬೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ); ದೇವರೊ ದೆವ್ವವೊ ದಿಂಡರೊ ಲಂಡರೊ ಬಂದರೊಯೆಂದೆನುತ (ಹಾಲಾಶ್ವ. ೩-೦೦-೦೨); ನಾವು ದೆವ್ವಗಳನ್ನು ಕಂಡಿಲ್ಲ ಎಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೇ ಅವುಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವುದು ತರ್ಕಬದ್ಧವಾದ ಮಾತಲ್ಲ (ಸಡಿಂಾ. III, ೨೦೬೦); ದೇವ ದೈವಗಳಂತೆ ದೆವ್ವವೂ ನಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಗರನ್ನು ಹಿಡಿದಿದೆ (ಕನ್ನಹಾ. ೦೯); ತುಂಗ . . . ತೆಂಗಿನ ಮರದಷ್ಟು ಎತ್ತರದ ದೆವ್ವವನ್ನು

ಕಂಡು ಹೆದರಿಕೊಂಡ ವಿಚಾರ ಅವಳೇ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ (ಪಡ್ಡ.ಸ. ೨೭). ೪. (ಆಲಂ) ಕೆಡುಕು ಮಾಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿ: ತನ್ನ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಭಾವ ದಿಂದ ಈ ವ್ಯಕ್ತಿ ಊರಿಗೆ ದೆವ್ವವಾಗಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). ೫. ಬೃಹದಾಕಾರವಾದುದು.

ದೆಯ್ವದವನು = ಭೂತ, ಪಿಶಾಚಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವನೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿರುವವನು: ಮಲೆನಾಡಿನ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೆಯ್ವದವನ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). ದೆಯ್ವದವರು = (ಉಕ) ಊರಿನಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯರೆನಿಸಿಕೊಂಡವರು; ಹಿರಿಯರು; ಮಾನ್ಯರು: ದೆಯ್ವದವರು ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೇಳಿದರೆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ (ರೂಢಿ). ದೆವ್ವದ ಕಾಟ=ದೆವ್ವದ ಚೇಷ್ಟೆ: ಹಳ್ಳಿಯ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗಂತೂ ದೆವ್ವದ ಕಾಟ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ (ಕನ್ನ.ಜಾ. ೧೯); ರಂಗರಾಯರ ಮನೆಗೆ ನಿತ್ಯವೂ ರಾತ್ರಿ ಕಲ್ಲು ಎಸೆಯುವುದು ಯಾವುದೋ ದೆವ್ವದ ಕಾಟವೆಂದೇ ಅವನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನು (ಸಂಸ್ಕಾ.ಳ. ೮೦). ದೆವ್ವದ ಕುಣಿತ = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಾನಪದ ನೃತ್ಯ: ಸುಗ್ಗಿಯ ಕುಣಿತ, ದೆವ್ವದ ಕುಣಿತ . . . ಕೊಡಗರ ಕುಣಿತ–ಹೀಗೆ ಎಷ್ಟೋ ಬಗೆಯ ನೃತ್ಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ (ಹುಚ್ಚು.ಮು. ೩೦೦). ದೆವ್ವದ ಚೇಷ್ಟೆ = ಪಿಶಾಚಿಯ ಉಪಟಳ; ಭೂತದ ಬಾಧೆ: ಆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಪರೀತ ದೆವ್ವದ ಚೇಷ್ಟೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಇಟ್ಟ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿಬಿಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). ದೆವ್ವದ ಮನೆ= ೧. ಪಿಶಾಚಿಯು ವಾಸಮಾಡುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಮನೆ: ನಾನು ಬಾಡಿಗೆಗೆ ಹಿಡಿದ ಮನೆಯು ದೆವ್ವದ ಮನೆಯಂತೆ (ಆಸಜೀ. ೬೦); ಆ ಮೂಲೆಮನೆಗೆ 'ದೆವ್ವದ ಮನೆ'ಯೆಂದು ಆ ಬೀದಿಯವರೇ ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಯಾರೂ ವಾಸಕ್ಕೆ ಬಾರದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಪಾತ್ರಿಯು ಮೈಮೇಲೆಭೂತವನ್ನು ಆವಾಹನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸ್ಥಳ; ಪಾತ್ರಿಯು ಗಣ ಬರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮನೆ: ಸರೋವರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಕಿರುದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಎರಡು ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ಹುಲ್ಲಿನ ಚಾವಣಿಯ ದೆವ್ವದ ಮನೆಗಳಿವೆ (ಪಡ್ಡ.ಸ. ೨೭); ಅಂದು ಜನಸಂದಣಿ ದೆವ್ವದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿತ್ತು. ನಮ್ಮೂರ ಜನಕ್ಕೆ ದೆವ್ವದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ವಿಶ್ವಾಸ (ದಕ್ಕಣ. ೯೫). ದೆವ್ವದುಡಿತ = ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಕೆಲಸ; ಪಿಶಾಚಿಯು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಬಹುದಾದಂಥ ಅತ್ಯಂತಶ್ರಮದ ಕೆಲಸ: ದೊಡ್ಡ ಸಾಹೇಬನು ಅವನಿಗೆ ದೆವ್ವದುಡಿತ ಕೊಡತೊಡಗಿದನು (ಇಷ್ಟಳ. ೩೦೦). ದೆವ್ವ ಬಡಿ = ೧. ದೆವ್ವ ಹಿಡಿ: ದೆವ್ವ ಬಡಿದರೆ ಬಿಡಿಸುವ ಬೇಟರೂ ಇದ್ದಾರೆ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ (ಕನ್ನ.ಜಾ. ೧೯). ೨. ಆವೇಶ ಬರು; ಉದ್ರೇಕವುಂಟಾಗು: ತುಳಸಿಗೆ ದೆವ್ವಬಡಿದಿತ್ತು (ಜಮೀನ್ದಾ. ೧೩). ದೆವ್ವ ಹಿಡಿ = ಭೂತ, ಪಿಶಾಚಿ ಮೆಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳು: ಇದೇನಯ್ಯ ನಾಣಿ, ಹೀಗೆ ದೆವ್ವಹಿಡಿದವನಂತೆ ನಿಂತುಬಿಟ್ಟಿದ್ದೀಯ? (ರಾಮಕಿನ. ೦೦೭).

[<ಪ್ರಾ. ದಇವ, ದೇವ್ವ./ಸಂ. ದೈವ]

ದೆಯ್ವದ ಮುಂಟೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು; P ಈಗಿನ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೀಳಗಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುಂಟೂರು: ಯಮನಿಯಮ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಜಪಹೋಮಾನುಷ್ಠಾನುಪರಾ × ಣರಪ್ಪ ದೆಯ್ವದಮುಂಟೂರೊಡೆಯ ಮಧುಸೂದನಯ್ಯ ಪ್ರ × ಖಮಹಾಜನಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೭೪-೭೬; 1041). [? + ಊರ್]

ದೆಯ್ವಬಲ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟದ ಬಲ,-ಶಕ್ತಿ: ಕಾಯ್ವಟಬಿಬಾಟ್ ಜತುಗೃಹದೊಳಗಯ್ವರುಮಂ ಮಂತ್ರಬಲದೆ ಸುಟ್ಟೊಡಮವರಂ ದೆಯ್ವಬಲವೊಂದೆ ಕಾದುದು ದೆಯ್ವಮನಾರಯ್ಯ ಮಿಾಜಿ ಬಾಚಲ್ ನೆಚಿ್ವರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೩). [ದೆಯ್ವ + ಬಲ₂]

ದೆವಸ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ಒಂದು ರಾತ್ರಿಯುಷ್ಟು ಕಾಲ; ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಗಂಟೆಗಳ ಕಾಲ; ದಿನ: "ದೆವಸವೆಂದು ದಿವಸಂ" (ಕಶಸಾ. ೧೩-೨೪೬); ಕೂಟೂ ತೊಜಿದು ಮೂವತ್ತು ಗಾವುದ × × × ದೆವಸದೊಳಯ್ದು ಅರಸನಂ ಜಾವಿಸಿ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೦೦-೦೯; 966): ಜಯದ್ರಥಂ ಸಿಗ್ಗಾಗಿ ಕೈಲಾಸದೊಳೀಶ್ವರಂಗೆ ತಪಂಗೆಯ್ದು ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ಪಾಂಡವರನೊಂದು ದೆವಸದನುವರದೊಳ್ ಗೆಲ್ವನಕ್ಕೆಂದು ಬರಂಬಡೆದು ಪೋದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೩೨ ವ); ತಾನೆ ಗಡ ಬರ್ಪನೆನಿಸುವೊಡಾ ನರನಯ್ದಾಟು ದೆವಸಮಂ ಬಟ್ಟಿಪನೇ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೩೪): ಅಱವತ್ತುಘಳಿಗೆಗೊಂದು ದೆವಸಂ (ವ್ಯವಹಾ. ಅನುಬಂಧ. I, ೩೦); ರೋಗದಿಂ ಪತ್ತೆಂಟು ದೆವಸಕಸುವೊಱ್ಯಾಗಿ ಬೇಗದಿಂ ರಜತಗಿರಿಗೈದಿದಂ ಸುಖಿಯಾಗಿ (ಬಸರ. ೩-೧೪೯); ಸೌಂದರಗಣಾಧೀಶನಿರುತಲೊಂದಾನೊಂದು ದೆವಸದೊಳು . . . ಎನ್ನ ಪಾಲಿಸುವುದೆಂದು ಬಿನ್ನಹಮಾಡಿದ (ಸೌಂದಪು. ೬-೨೩). ೨. ಬಾಳುವೆ; ಜೀವಮಾನ; ಆಯುಷ್ಯ: ಎನ್ನ ದೆವಸಮುಂ ಜವ್ವನಮುಮಡವಿಯೊಳಗೆ ಪೂತ ಪೂವಿನಂತೆ ಕಿಡಲೀಯದಾತನನೆನ್ನಂ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣಂಗೆಯ್ವಂತು ಮಾಡು (ಪಂಪಭಾ. ೦-೭೬ ವ).

ದೆವಸಲುಂ = ನಿತ್ಯವೂ: ದೇಸಿಗ ಪ್ರವಾಸಿಗರಾಹಾರಸತ್ರಕ್ಕೆ ದೆವಸಲುಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಣ್ಬಂತಾಗಿ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೬-೨೧; 1085). [<ಸಂ. ದಿವಸ]

ದೆವಸವಳ (ನಾ). ಪ್ರತಿದಿನದ ಸೇವೆ; ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ವರ್ತನೆಯಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯ: ದೆವಸವಳ ಸ್ಥಳದಲೆರಡೆರಡು ಕಟ್ಟು ಹೂವನಿಕ್ಕಿ (ಸಾಂದೇಶ್. ೩೨-೨೫: 1139); ತೋಂಟದ ಕೆಯಿ ಮಡಿಯ ಮೇರೆ ಹೂಗಿಡುವ ದಾತಾರನಿಟ್ಟ ದೆವಸವಳ ದಾಸಿಗ ದಂಡೆ ಹೂ ಏಕಾದಸಿಯ ದೆವಸ ತೋಂಟದ ಹೂವೆಲ್ಲವಂ ಪೂಜೆಯ ಕಟ್ಟ . . . ಏಕಾದಸಿಯಲು ತ[ಂ]ದು ಕುಡುವ ದೆವಸಪಳವೆರಡು ಕಟ್ಟು ಹೂವನಿಕ್ಕಿ ೨೮೦ ಗಿಡು (ಸಾಂದೇಶ್. ೩೨-೧೯; 1138); ದಂಡಿನೊಕ್ಕಲುಂ ತಳದೊಕ್ಕಲುಂ ದೆವಸವಳವೆಣಗಾಣದಲ್ಲಿ ಸೊಳಸವೆರಡು (ಎಇ. XX, ೦೨-೪೮; 1167), 'ದೇವಸಬಳ', 'ಸಬಳಗದ್ಯಾಣ' ಪರಾ.

[ದೆವಸ + -ವಳ (< -ವಾಳ₁)]

ದೆವೆಟ್[3] (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಸಿರದ ದೆವೆಟ್ಟಿಯರ ಮಗ ದಾವಣಗವುದದ ಮಹಾಜನಕೆ ಕೊಟ್ಟದು ಶಾಲೆ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೪೫-೩೩; ಶು. 890). [?]

ದೆವ್ವ 'ದೆಯ್ವ' ನೋ.

ದೆವ್ವಂಗುಣಿ (ಕ್ರಿ). ಪಿಶಾಚಿಯಂತೆ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ನೆಗೆದಾಡು,-ಹಾರಾಡು,-ಕುಣಿ: ನರಳಾಗಳ್, ವೀರಾಟ್ಟಹಾಸಗಳ್, ಕಟುವಿಕಟ ಚೀತ್ಕಾರಗಳ್ ಪ್ರಳಯಶಂಕೆಯನೊಡರ್ಚುತ್ತೆ ದೆವ್ವಂಗುಣಿದುವಲ್ಲಿ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೩೧-೪). [ದೆವ್ವ (<ದೆಯ್ವ) + ಕುಣಿ₁]

ದೆವ್ವದುಂಬೆ (ನಾ). ಕೇಸರಿಬಣ್ಣದ ದೊಡ್ಡ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾಡು ಗಿಡ: (ಕ). 'ದೇವದುಂಬೆ' ಪರಾ.

[ದೆವ್ವ (<ದೆಯ್ವ) + ತುಂಬೆ₂]

ದೆವ್ವಬಾಳೆ, ದೇವಬಾಳೆ (ನಾ). (ಉಕ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಕತ್ತಾಳೆ. ದೇವಬಾಳೆ: ಸಣಬು, ದೇವಬಾಳೆ ಅಥವಾ ಹುಚ್ಚ ಕೇದಗಿನಾರು (ಮುಂಬಜ್ಯಾ. ೦೯). [ದೆವ್ವ (<ದೆಯ್ವ)+ಬಾಳೆ₁ (<ಬಾಟ[3])]

ದೆವ್ವಬಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. (ನಂಬಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಂತ್ರ, ತಂತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಹಿಡಿದಿರುವ) ಪಿಶಾಚಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು: ನಮ್ಮೂರ ಜೋಗಿ ದೆವ್ವಬಡಿಸುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). ೨. (ಆಲಂ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಥಳಿಸು,-ಬಡಿ,-ಹೊಡೆ: ಅವನಿಗೆ ಇವತ್ತು ದೆವ್ವಬಡಿಸುತ್ತೇನೆ (ರೂಢಿ). [ದೆವ್ವ (<ದೆಯ್ವ) + ಬಡಿಸು]

ದೆವ್ವಹತ್ತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡಹತ್ತಿ,- ಕಾಡುಹತ್ತಿ : (ವ್ಯಾಕಿಗಿ. ೧-೨). [ದೆವ್ವ (<ದೆಯ್ವ) + ಹತ್ತಿ (<ಪಟ್ಟಿ)]

ದೆಶೆ₁ 'ದಸೆ' ನೋ.

ದೆಶೆ₂ 'ದೆಸೆ₂' ನೋ.

ದೆಶೆಗೇಡಿ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟಹೀನ; ದುರದೃಷ್ಟಶಾಲಿ : ಈ ದೆಶೆಗೇಡಿ ಚಾರುದತ್ತನನ್ನು ಶೂಲಕ್ಕೆ ಹಾಕುವ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೨೦೩); ಇದ್ದ ಆಸ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಅವನು ಈಗ ದೆಶೆಗೇಡಿಯಂತೆ ಊರೂರು ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂ೩). [ದೆಶೆ₁ (<ದಸೆ) + ಕೇಡಿ₁]

ದೆಶೆಯಾನೆ 'ದೆಸೆಯಾನೆ' ನೋ.

ದೆಸೆ₁ 'ದಸೆ' ನೋ.

ದೆಸೆ₂, ದಿಸೆ, ದೆಶೆ₂ (ನಾ). ೧. ದಿಕ್ಕು : "ಹರಿದಾಶಾದಿಕ್ಕುಕುಪ್ಯಾಷ್ಟಗಳೆನೆ ದೆಸೆಗಳ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯-೩೦); "ಗೊಂಟುಂ ದೆಸೆಯುಂ ಕನ್ನಡದೆ ದಿಕ್ಕುವೆಸರಹುದು" (ಶಂಸವಿ. ೩೯); ದಕ್ಷಿಣಾ ದೆಸೆಗಲ್ಲಂ ತೋಱೆ ಅನ್ತೆ ಬನ್ದು . . . ತುಟ್ಟುಲ್ಲಾಲೊಳ್ಕೂಡಿತ್ತು (ಮೃಅರಿ. ೧೯೩೬, ೩೩-೩೬; ಸು. ೬೬೦); ದೆಸೆಗಳ್ಸಿಶಾಲವಾದುವು . . . ಶರದಾಗಮದೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೨-೫೯): ಕಾಲಮೇಘಸಮೂಹಂ ದೆಸೆಯೆಲ್ಲಮಂ ಕವಿದುದೋ ಗಂಧೇಭಚರ್ವಂಗಳಂ ಪಸರುಂಗೆಯ್ದುನೊ ಶಂಭುವೆಂಬ ಬಗೆಯಿಂ . . . ಕವಿದತ್ತುದ್ದಾಮಭೀಮಂ ತಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೪೪); ತನ್ಮಧ್ಯದೊಳಿರ್ಪುದು ರುಚಿವನ್ಮೇರುನಗೇಂದ್ರಮದಱ ಮೂಡಣ ದೆಸೆಯೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೫೭); ಇಅರಕ್ಕೆ ಎತ್ತಂ-ಇಅ-ಎಳೆ; ದಿವಸ-ದವಸ; ದಿಶಾ-ದೆಸೆ (ಕಪುರ. ೨೭೦ ಪ್ರಯೋ); ಧರೆಗೆ ವನನಿಧಿ ಜನಕೆ ದೆಸೆಯೈಶ್ವರಿಯಕೆಂದ್ರನು . . . ವಿದ್ವದಲಖಿಳಕಳೆಗಳ ಪರಿಣತತ್ವವದ ವಧಿಯಾ ನೃಪಗೆ (ಜೀವಂಧ. ೨-೭೩); ದೆಸೆಗಳ ಹೊಲಿಗೆ ಹಱಿಯದೆ ಮಾಣವೆನೆ ಹೊಕ್ಕವು ರಥಾನೀಕ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೩-೮); ದೆಸೆಗೆ ಬಿಟ್ಟಾ ರಾಯರ ಬಾಬ್ಬಲೆವಿಡಿದುಂ ಜಯಕಾಂತೆಗೆ ತೊಟ್ಟಿರಂ ಮಾಡುತುಂ . . . ಕಪ್ಪ ಕಾಣ್ಕೆಗಳನೆಱೆದು ತರ್ಪೆಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೪೯-೦೭). ೨. ಎಡೆ; ಸ್ಥಳ; ಜಾಗ: ತಮ್ಮಯ್ವರುಂ ಪಾಂಚಾಳಿವೆರಸು ಪೋದ ದೆಸೆಯನಾರುಮಱಿಯದಂತು ದ್ವೈತವನಮಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು (ಪಂಪಭಾ. ೮-೩೦ ವ); ಮಲಿನೆರನೆ ಪೊರ್ದುವರ್ಯ್ ನಿರ್ಮಲರತ್ನರ್ ಪೊರ್ದರೊಲ್ಲೆ ನೀಂ ಕನ್ನಡಿಯೊಳ್ ಜಲಮಿರ್ಪ ದೆಸೆಯೊಳಿರ್ದಾ ಕಿಲುಂಬುಗೊಂಡಿರ್ದ ದೆಸೆಯೊಳಿರ್ದುದೆ ಪೇಟ್ಸುಂ (ಗದಾಯು. ೯-೧೧); ಒಂದು ದೆಸೆಯಲಿ ರಾಯನಿಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಾವಿರ ರಥಸಹಿತುಘೇಯೆಂದು ಬಿಟ್ಟನು ಭೀಮಸೇನನ ರಥದ ಸಮ್ಮುಖಕೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾಕ. ೧೩-೧೫). ೩. ಮಗ್ಗುಲು; ಬಳಿ; ಹತ್ತಿರ: ವಿದ್ಯಾಧರರ್ಕಳ್ ಬರ್ಪಂತೆ ಬಂದು ಬಾಗಿಲ್ಮಾಡದ ಪೊಱಗಣ ದೆಸೆಯೊಳ್ ತಂತಮ್ಮ ವಾಹನಂಗಳಿಂದಿೞದು ಪೊಕ್ಕು ಬಸದಿಯಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮೦-೦೪); ಅಪ್ರತಿರಥಂ ರಥಮನೇಱಿ ಮನಃಪವನವೇಗದಿಂ ದ್ವಾರಾವತಿಯನೆಯ್ದಿ . . . ಮಧುಮಥನನೆತ್ತಲಣ್ಮದೆ ಕಾಲ ದೆಸೆಯೊಳುಸಿರದೆ ಕುಳ್ಳಿರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೧೦ ವ); ರವಿ ಶಿಖಿ ಪವನಂ ವ್ಯೋಮಗಣಂ ಪ್ರಗಲ್ಭಾಗದು ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಕಾವ್ಯಗೀತವೆರಡಱ ದೆಸೆಗಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೦-೪೪ ಅಟಿ); ತನ್ನಯ ಕಾಲ ದೆಸೆಯಲಿ ಕೆಡದ ಕೌರವಸುತರು ನೂರ್ವರಲಿ ಬಾಲಕನು ಬಳಲಿದನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೬-೭೧). ೪. ಕಾರಣ; ನಿಮಿತ್ತ: "ದೆಸೆಯಂ ದೆನ್ನಲ್ ದೂಸಱದು" (ಕವಿಶಿ. ೨೩೩); ಸೀತಾದೇವಿಯನಾವನಾನು ಪೊರ್ವಂ ಮಾಯಾವಿ ಕಳ್ದುಯ್ದಾ ಕಾನನದೊಳಿರ್ಪನಾ ದೆಸೆಗಗ್ರಜಾ ವ್ಯಗ್ರನಾಗಿರ್ಪಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೯-೦೩೬ ವ); ಎನ್ನಯ ದೆಸೆಯ ಭಯ ಬೇಡ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦-೨೭); ಅತಿಭಯಂಕರ ದಾನವರ ದೆಸೆಗೆ ದೆಸೆಗೆಟ್ಟು ಭೀತಿಯಿಂದಿರದೆ ಧನದಂ ಬಿನದವಂ ಬಿಟ್ಟನು (ಚಬಸ್ತು. ೪೦-೨೯). ೫. ಪಂಗಡ; ಪಕ್ಷ: ಎಸಲು ಭೀಮನ ಬಾಣವನು ಖಂಡಿಸಿದ ಮೂಱುಬಿಂಬಿನಲಿ ರವಿಸುತನಸಮಸಾಹಸಿಯೆಚ್ಚಡೆಚ್ಚನು ಭೀಮ ಮಱುಗಣೆಯು ನಿಶಿತಶರವನು ಹತ್ತು ಶರದಲಿ ಕುಸುರಿದಱಿದನು ಕರ್ಣನುಬ್ಬರ ದೆಸೆಗೆ ದೇವಾನೀಕ ಮೆಚ್ಚಿತು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦೩-೨೪); ತಾಯಿತಂದೆಯ ದೆಸೆ ಗಂಡನ ದೆಸೆಯೆಂಬೀ ಯೆರಡಿರವಿನೊಳಿಸೆವ ಕಾಯಬಾಂಧವರ ಕಣ್ಣೆರಡೆಂದು ಕಾಂಬುದು (ಹರಿಭ. ೪-೩೦); ಶಾನುಭೋಗನ ಸಂಬಳ ಸಂತೋ ಎಂದು ಕೇಳಬೇಡ ಹೆಂಡತಿ ದೆಸೆಯವರು ಉಂಡರೋ ಎಂದು ಕೇಳಬೇಡ (ಗಾದೆ). ೬. ರೀತಿ; ಕ್ರಮ; ಬಗೆ: ಸರ್ವನಮಸ್ಕಂ ಕೊಟ್ಟು ಮತ್ತರ್ ನೂಱು ಅದಱ ಸೀಮೆಯ ದೆಸೆಯೆನ್ನೆನ್ನೊಡ(ಂ) ತೆಂಕಣಭಾಗಂ ಕಟ್ಟಿಲೆವೞದ ಪೊಲಂ (ಶಾಶಾ. XI-I, ೪೮-೧೨; 1002); ಈಯೊಟ್ಟೆಯಂ . . . ಕೊಲ್ವ ದೆಸೆಯಂ ಪೇೞ್ವೊಡೆ (ಶಂಪರಂ. ೧೪೨-೭). ೭. ಗೊಡವೆ; ಸಹವಾಸ; ಸಂಬಂಧ; ಸಂಪರ್ಕ; ಗೋಜು: ದೋಷಂಗಳಿಂತು ಮಿಗೆ ಸಂಶ್ಲೇಷದೊಳಾದಂದು ಸಕಲವಿದ್ವತ್ಸಭೆಯೊಳ್ ದೂಷಿಸುಗುಂ ಕೃತಿವಧುವಂ ಭಾಷಾವಿದರದಱ ದೆಸೆಯನುಱಿಗೀ ತೆಱದಿಂ [ಪಾಠಾಂ. ತೆಱನನುಱಿಗೀ ದೆಸೆಯಿಂ] (ಕವಿರಾ. ೦-೯೯); ನಿಲಲಾಱದು ನೀರ ದೆಸೆಯನುಱಿದಸುವಿನಿಸುಂ (ರವರ್ವ್ಯ. ೧-೧೬೦); ಹಿಸುಣರಹ ದುರ್ಜನರ ಕುಱಿಗಳ ದೆಸೆಗೆ ಹೋಹರೆ ಸಜ್ಜನರ್ಕಳು (ಬಸವು. ೨೮-೩೮). ೮. ವಿಚಾರ; ವಿಷಯ: ಪ್ರಿಯಸಖವಾರ್ತೆಯಂ ತಿಳಿಯೆ ಬಿನ್ನವಿಸನ್ನಗಮಿರ್ಕೆ ಪತ್ರಲೇಖೆಯ ದೆಸೆ (ಕಾದಂಬ. ೩೩೭). **ದಿಸೆ**: ೧. ಮೂಡ ದಿಸೆಯೊಳ್ ಮೂಡ (ಎಕ. VII. ೨೦೦-೧೦; 866). ೯. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: "ಅಷ್ಟ, ವಸು, ದಂತಿ, ದುರಿತ, ಕರ್ಮ, ದಿಸೆ . . . ದಿಗ್ದಂತಿ ಇಂತಿನಿತುಂ ಎಕ್ಕೆ ಪೆಸರು" (ವ್ಯವಹಾ. ೧೦-೩೦). **ದೆಶೆ₂**: ೧. ಸುಲೋಚನೆಯುಂ ಸ್ವಯಂಬರಕ್ಕಗ್ರಣಿಯಕ್ಕುಮೆಂದೊಡದನಕಂಪನನೋಡಂಬಟ್ಟಲ್ಲಾ ದೆಶೆಗಳೊಳು ಭೂಚರ ಪೇಚರ ಕುಮಾರರ್ಕಳ್ಗೆ ಬಱಿಯನಟ್ಟಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ಚಾವುಂಪು. ೫೬).

ದೆಸೆದೆಸೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಅಂತು ಕುರುಬಲದ ಕರಿಘಟೆಗಳಂ ನುಂಗುವಂತೆ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಮಿಳಿರ್ದು ಮಿಳ್ಳಿಸಿದ ಸಿಂಗದ ಪಡಿವಿಗೆಯುಮಂ(ಪಂಪಭಾ.೧೦-೯೭ ವ); ಉರದಡಕಿಲ್ವಿನ್ನಂ ಕರ್ದುಕಿರದಧರದ ವೃಣ್ಗೆಮಾಯ್ದ ಮಿಾಂಗಗಿದು ತಳೋದರಿ ದರಿಯನೆಯ್ದುವಿನಪಾ ಸರೋವರಂ ಕದಡೆ ಬೆರ್ಚಿ ದೆಸೆದೆಸೆವರಿದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೪೪); ದೆಸೆದೆಸೆಗೋಡಿದನ್ಯಕರಿ ದಿಕ್ಕರಿಯಾದುದ ರಾತಿಭೂಭುಜಪ್ರಸರಮೆ ದಿಕ್ಪತಿಪ್ರಸರಮಾದುದು (ಗದಾಯು. ೧-೩೩); ಕಟ್ಟು ಹುಲ್ಲಂ ನೆಗಪಿ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಸಿಪಡಿಡುತೆ (ತಿರುಕಿ. ದೇ. ೦೪-೧೩); ಜಲವನರಿಭಟ ಸುಳಿದು ತುಳಿದನು ಹೀರಿದು ಹಿಂಡಿದನು ಕೆಲರು ಕಂಪಿಸೆ ಕೆಲರು ಕಂಗೆಡೆ ಕೆಲರು ದೆಸೆದೆಸೆಗೋಡೆ (ಚಾಶಿರಾ. ೩-೧೭). **ದೆಸೆಬಾಯಿ ಬಿಡು** = (ಉಕ) ಗಾಬರಿಯಿಂದ ಏದುಸಿರು ಬಿಡು: ದರಿಯಪ್ಪನೇ ರುಮಾಲು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ದೆಸೆಬಾಯಿಬಿಡುತ್ತ ಓಡಿ ಗೌಡರಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿಸಿದ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೩೨); ಭಟ್ಟ ದೆಸೆಬಾಯಿಬಿಡುತ್ತ ಓಡಿ ಬಂದ (ಮೀರಿದಿ. ೬); ಹೇಳತದ ತಡಿಯಲಾ ಅಪ್ಪಾಕ ದೆಸೆಬಾಯಿಬಿಡತೀದಿ (ಅಮನಿ. ೪೩). **ದೆಸೆಯವರು** = (ನಾಲ್ಕು) ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವರು; ದಿಕ್ಪಾಲಕರು: ದೆಸೆಯವರು ಮೂಱೆಗಳವರು ಮನ್ನಿಸುವರೇ (ಕುಮಾವ್ಯಾಅ. ೧೧-೨೬). **ದೆಸೆಯಿಂ, ದೆಸೆಯಿಂದ, ದೆಸೆಯಿಂದಂ, ದೆಸೆಯಿಂದೆ, ದೆಸೆಯೊಳ್** = ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಅತ್ತಣಿಂ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯ: P ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ; 'ಅತ್ತಣಿಂ' ಎಂಬ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೆಸೆಯಿಂ, ದೆಸೆಯಿಂದ, ದೆಸೆಯಿಂದಂ, ದೆಸೆಯಿಂದೆ ಎಂದು ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತವೆ: ಪರರ ದೆಸೆಯಿಂ ತನ್ನ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಂಗಳನತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮಾದೊಡಂ ಮಱಸುವಂ (ಪಂಚತಂ. ೦೦೪-೧೨); ಇವರ ದೆಸೆಯಿಂದ

ರಸ ಗಂಧ ರೂಪು ಶಬ್ದ ಸ್ಪರ್ಶನ ಜನಿಸಿತ್ತು (ಆದಪ. ೨೮-೮೦) : ಕಶ್ಯಪ ಮುನಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದಾದುದೀ ಮೇದಿನಿಯು ವಿಸ್ತರವೆಂದು ಮುನಿ ನುಡಿದನು (ತೊರಪಾ. ೧-೩-೧೨) ; ನಿನಗಿನಿವಿದೀದು ಭಯಾವೇಶವಾರ ದೆಸೆಯಿಂದವಾದುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೬೨.ವ) ; ಎಂದುವಿವರ ದೆಸೆಯಿಂದಂ ನಿಮಗೊಂದುಂ ಭಯಮಿಲ್ಲಂ (ಜಾಪುಂಪು. ೦೩) : ಏಳ್ನೂಱು ಭೂತಮಾಶನ ಪುರಕ್ಕೈದಲಾಳಿದೊಂದು ಭೂತಂ ಬಂದವಂ ಕಾಣದಳುತಿರೆ ಭೋಜನದಱ ದೆಸೆಯಿಂದೆ ಮಗುಳಾ ಗುರುವಿನಸ್ಥಿಗಳ ಪೂಗೆಯೊಳಗೆ ಚಂದದಿಂದವಿಳಜನ ವೆರಸಿ . . . ಶಿವಪುರಕ್ಕೈದಿದಂ (ಚಉಪು. ೩೩-೯೬); ತನ್ನಾಳ್ದನ ದೆಸೆಯೊಳ್ ಭೀತನುಮುಪಮಾನಿತನುಮಾಗಿರ್ದಂ (ಶಂಕಶಂ. ೨೪೬-೦೯) ; ಬಸವನಿರವಾ ದ್ವಾರಪಾಲರ ದೆಸೆಯೊಳಱುದು . . . ಗಮನಿಸಲು (ಬಸಪು. ೩೩-೪೨).

[<ಸಂ. ದಿಶಾ]

ದೆಸೆ₃ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ (?) : ಈ ಧರ್ಮ್ಮದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾಳರಿಗೆ ಅನಾಯ ಸನಾಯ ಸಲ್ಲದು ಇಲ್ಲ ಆ ಸ್ಥಳ(ಗ)ದಲು ಇದ್ದ ಪೊಕ್ಕಲಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿ ಬಿರಾಡ ಸಲ್ಲದು ಕಾಣಿಕೆ ದೆಸೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದಲ್ಲಿಯೆತ್ತು ಸಲ್ಲದು (ಎಕ. XX, ೯೯-೩೪ ; 1556). [?]

ದೆಸೆಗಟ್ಟು (ನಾ). ದಿಗ್ಬಂಧನ : ಆ ಮಹಾತ್ಮರು . . . ಶಿವ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕನಿಗೆ ದೆಸೆಗಟ್ಟಿನ ದೂಳಿತ, ಸಿದ್ಧಮೂಲಿಕೆ, ಕೈಅಂಬು ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು . . . ಬುದ್ಧಿ ಹೇಳಿ ಹೊರಟು ಹೋದರಂತೆ (ಚಿತ್ರಶಾ. ೭) ; "ದೆಸೆಗಟ್ಟಿನ ಧೂಳಿತ = ಸಣ್ಣಗಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಹುಡಿಗೆ ಧೂಳು ಎಂದಂ ಹೆಸರು . . . ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಧೂಳು ಅಥವಾ ವಿಭೂತಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಪಾದರೇಣು ವೆಂದು ಸಹ ವಾಡಿಕೆ ಇದೆ" (ಚಿತ್ರಶಾ.ಅನುಬಂ. ೩).

[ದೆಸೆ₂ + ಕಟ್ಟು₂./ತೆಲು. ದೆಸಕಟ್ಟು = ಕಳ್ಳತನಮಾಡುವಾಗ ಬಳಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಧನ]

ದೆಸೆಗಡೆ (ನಾ). ೧.ದಿಕ್ಕಿನ ತಂದಿ ; ದಿಗಂತ : ಮೆಟ್ಟಿದುದುರಗಪುರವನಳಕೆಯನಱೆಯಟ್ಟಿದುದು ದೆಸೆಗಡೆಗೆ ಮುಟ್ಟಲೀಯದೆ ಮೇಲಕೆ ನೂಕಿದುದು ಸುರಪಟ್ಟಣವನು ಚೆಲ್ವಿನಿಂದ (ಕುಶಾಸಾಂ. ೦೭-೭). ೨. ಮೂಲೆ ; ಕೊನೆ: ಬಿಡದಿರೆ ಪರಮಪಾತಕಿಯನಿವಳ ದೆಸೆಗಡೆಗಿರದಿಟ್ಟು ಪೋಗುವೆನು (ಕುಶಾಸಾಂ. ೬೨-೧೨೦). [ದೆಸೆ₂ + ಕಡೆ₃]

ದೆಸೆಗಾಣ್ (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕನ್ನು ಕಾಣು; ದಿಕ್ಕು ತೋಚು; ಮುಂದುಗಾಣು: ಉರಿಕೊಳೆ ದೆಸೆಗಾಣದೆ ದೆಸೆವರಿವರಿದು ಕುಜಂಗಳಂ ಪಡಲ್ವಡಿಸಿ ಭಯಂಬೆರಸೋಳಱೆ ನೆಗೆದುದಾ ವನಕರಿಶರಭಕಿಶೋರಕಂಠಗರ್ಜನೆ ಬನದೊಳ್ (ಶಂಕಥಾ. ೩-೯೦) ; ಅದನಾಂ ಕೇಳ್ದೆದೆಗೆಟ್ಟು . . . ಕಣ್ಣೀರ ಪೂರದ ಗುರ್ವಿಂ ದೆಸೆಗಾಣದಂದೆಡವುತಂ ತಾಗುತ್ತಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೦) : ಬೆಳಗೆ ತಿಗ್ಮಕರಂ ದೆಸೆಗಾಣದಿರ್ಪ ಕೌಶಿಕನಯನಂಗಳಂ . . . ಏಕೆಯೊ ಮಾಡಿದ ನಬ್ಜವಿಷ್ಟರಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧-೩೦) ; ಅಗರುವ ಧೂಪಧೂಮದೊದವಿಂ ದೆಸೆಗಾಣದ(ವರ್ಧಪು. ೧-೩೭). [ದೆಸೆ₂ + ಕಾಣ್]

ದೆಸೆಗಾರ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟಶಾಲಿ ; ಪುಣ್ಯವಂತ ; ಭಾಗ್ಯಶಾಲಿ : ಅಡಕೆ ಬೆಳೆದವರು ಭಳ್ಳಿ ದೆಸೆಗಾರರಾಗಿ ಬದುಕಿ ಹೋದರು (ರೂಢಿ).

[ದೆಸೆ₁ (<ದಸೆ) + -ಗಾರ (< -ಕಾಱ)]

ದೆಸೆಗಿಡಿಸು 'ದೆಸೆಗೆಡಿಸು' ನೋ.

ದೆಸೆಗಿಡು 'ದೆಸೆಗೆಡು' ನೋ.

ದೆಸೆಗೂಡು (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪನ್ನು ಸೇರು : ಶಿವಶಿವ ವಲಿಮುಖರ ದೆಸೆಗೂಡೆ ದಳಪತಿ ನೀಲ ಹರಿತಂದ (ಕಾಶಿರಾ. ೨೦-೪೧). [ದೆಸೆ₂ + ಕೂಡು₁]

ದೆಸೆಗೆಡಿಸು, ದೆಸೆಗಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ದಿಕ್ಕು ತೋರದಂತೆ ಮಾಡು ; ಮುಂದುಗಾಣದಂತೆ ಮಾಡು ; ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯುಂಟುಮಾಡು : ಅಱಿವುಗೆಡಿಸುತ್ತುಮೆಲ್ಲಾ ತೆಱದಿಂ ದೆಸೆಗೆಡಿಸದಿರದು ವಿಷಯಸಮೂಹಕ್ಕೆಱಗಿ ಬಿಡದಂತೆ ಪತ್ತುವ ಮೋಹಂ ದಿಙ್ಮೋಹದಂದದಿಂ ಮಾನಿಸರಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೪೮) ; ಮಸುಳುವನು ಶೋಚುವನು ತೊಡೆವನು ದೆಸೆಗೆಡಿಸುವನು ಬಳಿಕ ಮೊಳೆಸಿನೊಳಾ ಮಹಾರಥರ (ಕುಮ್ವಾಭ. ೧೧-೩೭) ; ಎಸಲ ಲರ್ಗಣೆಗಳವರ . . . ಕರಣಗಳ ದೆಸೆಗೆಡಿಸದವನಲವಳ ವಿರಹದೊಂದೆಸಕವನೇನ ಪೇಳುವೆನು (ಕುಶಾಸಾಂ. ೩೨-೮೯). **ದೆಸೆಗಿಡಿಸು**: ೧. ಜಸೆದು ಯಶೋದೃ x x x ದೇವನಿದಿರಾಂತವರಂ ದೆಸೆಗಿಡಿಸಿ ವೀರಭೋಜ್ಯಾ ವಸುಂಧರಾ x x x (ಎಕ VIII (S), ಸೊರಬ. ೫೦೭-೨೦ ; 1201). ೨. ಓಡಿಸು ; ನಿವಾರಿಸು ; ನಾಶಪಡಿಸು ; ನಲ್ಲಿ . . . ಅಸಿತದಯಃ ಕಾಂತದ ಮದವಮಂ ದೆಸೆಗಿಡಿಸುಗುವೆಂದೊಡಿಲ್ಲಿ ಸಂದೆಯಮುಂಟೇ (ಪಾರ್ಶ್ವ. ೨-೬೯); [ದೆಸೆ₂ + ಕೆಡಿಸು₁]

ದೆಸೆಗೆಡು, ದೆಸೆಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ದಿಕ್ಕು ತೋಚದಿರು ; ಮುಂದುಗಾಣದಿರು ; ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತಿಗೊಳ್ಳು : ದೆಸೆಯಂ.ಪೊತ್ತ ಮದೇಭರಾಜಿ ದೆಸೆಗೆಟ್ಟೋಡಲ್ಕೆಗುಳ್ದತ್ತು (ಶಂಕಥಾ. ೯-೯೯) ; ದೆಸೆಗೆಟ್ಟುದಾಪ್ತಪ್ಪದಿಂದಂ . . . ಅಧೋಮುಖಿಯೆನಿಪ ಮಹಾಶ್ವೇತೆಯುಂ ಕಂಡನಾಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೪೨) ; ಭಯರಸದಿಂ ದೆಸೆಗೆಟ್ಟರ್ ಕಂಡದೃಷ್ಟಪೂರ್ವಮವಾರ್ಯರ್ (ಶಂರಾಮಾ. ೦-೭೧) ; ಕಾಗೆಯಂ ಕಂಡ ಕೋಗಿಲೆಯಂತೆ ಮಾಲೆಗಾಱರ್ಚಿರ್ ದೆಸೆಗೆಟ್ಟು ಪರಿಯೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೨೩); ಬಿಸಿಲು ಮಳೆ ಬಿಱುಗಾಳಿಯೊಳು ಬಲು ದೆಸೆಗೆಟ್ಟು ತಿರುಗಿ ದೇಶದೇಶದೊಳು (ಪುರಂದ. ೦-೧೭೭-೨). ೨. ಹಾಳಾಗು ; ನಾಶವಾಗು ; ವಿನ್ನ ಮೊಗಮುಂ ತಲೆಯುಂ ಬಾತು ಪೋದವುದು ಕಿಚ್ಚಲ್ಲ ವಿಂಚುಂಬುಟು ನೀನಿದನೂದಿ ದೆಸೆಗೆಡವೇಡ (ಶಂಕಶಂ. ೨೪೨-೭) ; ರಾಯನರನೆಲೆ ದೆಸೆಗೆಡಲು ಮೊಳೆಗಿದನು ಪಾರ್ಥ ಕುಮಾರನಳವಿಯಾಲಿ (ಕುಮ್ವಾದ್ರೋ. ೬. ೩-೦೫) : ಬಸವನೆಂದರೆ ಪಾಪ ದೆಸೆಗೆಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೯೪). **ದೆಸೆಗಿಡು** : ೨. ನೀಂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದೊಳ್ ತೊಡರ್ದು ದೆಸೆಗಿಡಲ್ವೇಡ (ಜಾಪುಂಪು. ೪೦) ; ಕಲಿಕಾಲದೇಳ್ಗೆಯಂ ದೆಸೆಗಿಡೆ ತೂಳ್ದಿ ತಾಳ್ದಿ . . . ಸಿಜ್ಜವಿಷ್ಟರಮನೇಱಿದನಾ ಜಯಸಿಜ್ಜವಲ್ಲಭಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೨೩-೦೫; 1019); ಸುಖಮುಮಂ ಆಯುಷ್ಯಮುಮಂ ಮಂತ್ರ [ತಂತ್ರವೈದ್ಯಂಗಳಿಂ] ಪಡೆವೆನೆಂದು ದೆಸೆಗಿಡಲ್ವೇಡ (ಧರ್ಮಾಮು. ೮-೫೦).

ದೆಸೆಗೆಟ್ಟವ=ದಿಕ್ಕುಗೆಟ್ಟವನು: "ನಷ್ಟಃ, ಗೃಹೀತದಿಕ್, ಕಾಂದಿಶೀಕಃ, ಭಯದ್ರುತಃ – ಈ ೪ ದೆಸೆಗೆಟ್ಟವಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೯-೩೨೫).

[ದೆಸೆ₂ + ಕೆಡು₁]

ದೆಸೆಗೇಡಿ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದವನು ; ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದವನು ; ನಿರಾಶ್ರಿತ : ಏತಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಹೋದನು ನಿನ್ನನು ಮಾತೆ ಏತಕ್ಕೆ ಅವನತಿಗಳೆದ ಏತಕ್ಕೆ ನಾ ದೆಸೆಗೇಡಿಯಾದೆನು ಎಂದು ಮಾತೆಯಾವಪ ಬೆಸಗೊಂಡ (ನಿಜಶಾಂ. ೪೨-೫) ; ನಾನೇ ದೆಸೆಗೇಡಿಯಾದ ಅಹಮ್ಮದನು (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೦೨೫) ; ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮಗನು ದೆಸೆಗೇಡಿಯಾದದ್ದರ ಅರಿವು ನಿಮಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೋ? (ತುಳಸೀ. ೧೦೭೫. [ದೆಸೆ₂ + ಕೇಡಿ₁]

ದೆಸೆದಪ್ಪು (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕುತಪ್ಪು ; ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದಂತಾಗು: ಪ್ರಮುಖರಪ್ಪ ನಾಯಕರ ಪೆಂಡಿರುಂ ತಮ್ಮ ಗಂಡರಂ ಕೊಳಗುಳದೊಳಱಸಿ ಕಾಣದೆ ಬಾಯಬಿಡು ಪಳಯಿಸುತ್ತುಂ ಯೂಥಪತಿ ಕೆಡೆಯೆ ದೆಸೆದಪ್ಪಿದ ವನಕರಿಕರೇಣುಗಳುಮಾನಡರ್ಪಿಲ್ಲದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಮುಡಿದು ಕೆಡೆಯೆ ಬಂಬಲ ಬಾಡಿದ ವನಲತೆಗಳುಮಂ ಪೋಲ್ತು (ಶಂಕಥಾ. ೧೯-೪ ವ). [ದೆಸೆ₂ + ತಪ್ಪು₁]

ದೆಸೆದಿರಿ (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಲೆ –ತಿರುಗು : ಜನ್ನಗುದುರೆಯಂ ಕಾಣದಿರೆ . . . ದೆಸೆದಿರಿಯುತುಮಿರ್ಕೆಱನೊಳಱಸುತುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೦೦-೭). [ದೆಸೆ₂ + ತಿರಿ₁]

ದೆಸೆದೀವು (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತುಂಬು, – ವ್ಯಾಪಿಸು : ದೆಸೆದೀವಿತ್ತು ಘೋರಾಂಧಕಾರಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೧-೧೯). [ದೆಸೆ$_2$ + ತೀವು]

ದೆಸೆದೇವತೆ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆ : ಸಿಡಿಲೊಳೆ ತಳ್ತು ಪೋರ್ವ ಸಿಡಿಲಂತಿರೆ ಬಾಳೊಳ್ ಬಾಳ್ ಪಳಂಚಿ ಮಾರ್ಕೊಡಿವಿಡೆ ನೋಡಲಂಜಿ ದೆಸೆದೇವತೆಗಳ್ ಪೆಱಪಿಂಗೆ (ಹಂಶಧಾ. ೧೦-೪೩) ; ದೆಸೆದೇವತೆಗಳ್ಗೆ ಜಪಾಪ್ರಸೂನದುಂ ರಕ್ತ ಬಲಿಯುಮಂ ತಾಮೆ ಕುಡುವಂತೆಸೆದಿರ್ದರೊ ಕಡೆಗಣ್ಗಳ್ ಪಸರಿಸೆ ಕಡುಗೆಂಪು ಭೀಮದುರ್ಯೋಧನರಾ (ಗದಾಯು. ೯-೩) ; ದೆಸೆದೇವತೆಯ ಕುಸುಂಬೆಯ ಕುಸುಮಂಗಳಿನಿಂಡೆಯಾಡುವಂತಿರೆ (ಅರ್ಧನೇ. ೭-೩೨).
[ದೆಸೆ$_2$ + ದೇವತೆ]

ದೆಸೆಪಟದುಳಿ (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಧೂಳೆಬ್ಬಿಸು ; ನಾಶಮಾಡು : ಸಂಗರಜಯದ ಮಡುವಿನಲಿ ಸಲೆ ಸೊಗಸಿ ತನಿಸೊಕ್ಕಿ ದೆಸೆಪಟದುಳಿದು ಸೌಭದ್ರೇಯಭೃಂಗನ ಬಲುದನಿಯು ಭರವಂಜಿಸಿತು ಜಯಯುವತಿವಿರಹಿಗಳ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೬-೩೦).
[ದೆಸೆ$_2$ + ಪಟ$_2$ + ತುಳಿ$_1$ (<ತುಟಿ$_1$)]

ದೆಸೆಬಿದ್ದಂ, ದೆಸೆವಿದ್ದಂ (ಅ). ೧. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ; ಅತಿಶಯವಾಗಿ : ಚಿತ್ರಜನಾಜ್ಞೆ ಮುತ್ತೆ ದೆಸೆಬಿದ್ದಂ ಬೆಳ್ಗೆ ಲಜ್ಜಾರಸಂ ಮನದಿಂ ಸೂಸಿದುದು (ಮಲ್ಲಿಪು ೩-೭) ; ದೆಸೆಬಿದ್ದಂ ಕುಣಿವಂಗನಾಜನದ ಕಾಂಚೀಘಂಟಿಕಾಘೋಷವೊಂದೆಸೆಯೊಳ್ . . . ಘೂರ್ಣಿಸೆ ಪೂರ್ಣಮಾಯ್ತು ಜನಜನ್ಮೋತ್ಸಾಹ ಕೋಳಾಹಳಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೨-೦೨) : ಪುಸಿವಡೆ ಪೋಲಲ್ಪುಸಿವುದು ಪುಸಿಯಲ್ಕಱಿಯದೊಡೆ ಮಾಣ್ಬುದಂತಿರದೆ ಕರಂ ದೆಸೆಬಿದ್ದಂ ಪುಸಿವಡೆ ಬಾರಿಸ ಬಪ್ಪುದೆ ಪುಸಿಯು ಬಸನಮಾಗಿಪ್ಪವರಂ (ಸಮಯ. ೧೦-೦೨) ; ಪಸರಿಸೆ ಪೂವಲಿಗಳ್ ಬಾಜಿಸೆ ಬದ್ದವಣಂಗಳೊಡನೆ ಮಿಳ್ಳಿಸೆ ಗುಡಿಗಳ್ ದೆಸೆಬಿದ್ದವಾಡೆ ತರುಣಿಯರೊಸಗೆಯ ಮೇಲೊಸಗೆಯಾದುದು (ಹಂರಾಮಾ. ೩-೦೩೪) ; ಬದ್ದವಣಂ ಬಾಜಿಸೆ ದೆಸೆಬಿದ್ದಂ ಕುಣಿದಾಡೆ ಗಣಿಕೆಯರ್ . . . ಪರಿದತ್ತು ಹರ್ಷರಸಮಾ ಪುರದೊಳ್ (ಹಂರಾಮಾ. ೯-೨೮). ೨. ಗುರಿಯೇ ಇಲ್ಲದಂತೆ ; ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗಿ ; ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ: ಪ್ರಮಥರಂಗೋಪಾಂಗಸಂಧನ್ನಸಾಯಕಪತ್ರಂಗಳೆಱಂಕೆಯಾಗೆ ದೆಸೆಬಿದ್ದಂ ಪಾಱಿದರ್ ಬೇಗದಿಂ (ಜಗವಿ. ೦೮-೦೨) ; ನೀಂ ದೆಸೆಬಿದ್ದಂ ಮರೆಯಂತೆ ಪಾಯ್ತಂದೆಯಪ್ಪುದಱಿಂ ಮರೆಯಾಗೆಂದು ಶಾಪಮಂ ಕುಡೆ (ಕೊಲ್ಹಾ.ಶಾ. ೦೩-೨೩ : 1186.) ಎತ್ತಿಸಿ ತೋರ್ಪೆಂ ರಿಪುಬಳಮುಂ ದೆಸೆಬಿದ್ದಂ ತೂಳ್ದ ಜಯಪತಾಕಮಾನೀಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೦-೮೦). **ದೆಸೆವಿದ್ದಂ** : ೧. ದೆಸೆವಿದ್ದಂ ಸುರತೂರ್ಯಮುಣ್ಮೆ ಬರಲಂತಾಯ್ತು ಪ್ರತಿಧ್ವಾನಂ (ನೇಮಿಪು. ೮-೦೨೬).
[<ಸಂ. ದಿಶಾವಿದ್ಧ ?]

ದೆಸೆವಿಣಿ 'ದೆಸೆವಿಳಿ' ನೋ.

ದೆಸೆಮಿಳಿ, ದೆಸೆವಿಣಿ (ನಾ). (ತೇರು ಮುಂತಾದ ಯಾವುದಾದರೂ ವಸ್ತುವಿನ) ಎರಡು ಮಗ್ಗುಲುಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಿ ಎಳೆಯುವ ಹಗ್ಗ : ದಬ್ಬುಕ ಪಾಳಾಸ ದೆಸೆವಿಳಿ ಚೆಲ್ಲಹ ಕಬ್ಬಿ ತಾಪಣೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉಬ್ಬಲೀಯದ ಕಬ್ಬುನದ ಗುಂಡು ಪಾಡಿಗಳಬ್ಬರವಿರೆ ಸುಮ್ಮನಿಹುದು (ಕುರಾಜಾಂ. ೯-೩೭). **ದೆಸೆಮಿಣಿ** : ಹಿಡಿದರಾಗಳೆ ತೇರ ಮಿಣಿಯಂತೆ ಕಟಕದ ಕಡೆಮಟ್ಟ ನಿಡುಸರಮಣಿಯ ಎಡಬಲಕಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕವಲಾಗಿ ಸರಪಣಿ ನಡೆದುವು ದೆಸೆಮಿಣಿಯಂತೆ (ಭರತ. ೪೯-೦೦೯). [ದೆಸೆ$_2$ + ಮಿಳಿ$_2$]

ದೆಸೆಮುಟ್ಟು$_1$ (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕಿನ ಗಡಿಯನ್ನು ಸೇರು ; ದಿಗಂತವನ್ನು ತಲಪು; ಬಹುದೂರ ವ್ಯಾಪಿಸು : ಮುಟ್ಟೆಂಬುದರ್ಕೆ – ದೆಸೆಮುಟ್ಟಿ, ಪಾರ್ಧಿಮುಟ್ಟಿ, ಅಂತಮುಟ್ಟಿ (ಶಮದ. ೨೯೮ ಪ್ರಯೋ) ; ಡೌಡೆಯ ಮಾಪುರಿಯ ಭೇರಿಯ ಭೂರಿನಿನಾದಂ ದೆಸೆಮುಟ್ಟೆ ಪಳಂಚಲೆಯೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೦-೨).
[ದೆಸೆ$_2$ + ಮುಟ್ಟು$_1$]

ದೆಸೆಮುಟ್ಟು$_2$ (ನಾ). ದಿಕ್ಕನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದುದಂ ; ದಿಗಂತವಿಶ್ರಾಂತವಾದುದಂ : ರಾವಣಂ ಮುಂತಪ್ಪ ದೆಸೆಮುಟ್ಟಿನ ಜಸದ ದೈತ್ಯರಂ ಱಿಪ್ಪಿ ಸೊಪ್ಪಿ ಸೋವಿದ ಶ್ರೀರಾಮಂ ಬೇಳ್ವ ಜನ್ನದ ಹಸುವಂ ಕಳ್ದುಯ್ದಂ ಬಾಟ್ಟಿನೆಂದು ಬಗೆವ ನೀನಾವುಂ ? (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೧೨-೨೦).
[ದೆಸೆ$_2$ + ಮುಟ್ಟು$_2$]

ದೆಸೆಮೂಲೆ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳು ಸೇರಿರುವ ಸ್ಥಳ ; ದಿಕ್ಕಿನ ಗೊಂಟು : ದೆಸೆಮೂಲೆಗಳ್ ಪಳಂಚಿ ಮಾರ್ದನಿಗುಡುವಂತು . . . ಬೊಬ್ಬಿಱಿದಂ ಕಲಿಯಣಾವಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೩೧-೨೮). [ದೆಸೆ$_2$ + ಮೂಲೆ]

ದೆಸೆಯಾಣ್ಮ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಅಧಿಪತಿ ; ದಿಕ್ಪಾಲಕ : ಅಲರಂಬನಯ್ಯ ಬಿದಿಯುಮರ್ದಂಬರೆಱಿಯ ದೆಸೆಯಾಣ್ಮರೆಲ್ಲರ್ವಟ್ಟೆಗರು . . . ಅಱು ಮೊಗನೊಡನೆ ಕಱಿಗೊರಲನೊಪ್ಪಿರ್ದನು (ಶಾವಚಂ. ೯-೪೬) : ದೆಸೆಯಾಣ್ಮರ ಪುರವಿದಕೆಣೆಯಿಲ್ಲೆಂದು ನಸುನಗೆ ಪುರಲಕ್ಷ್ಮಿಯವಳ ದಶನಪಂಕ್ತಿಗಳ ಚೆಲ್ವಿನ ಕೋಟೆಯಾ ಕಿನೆಯೆಸೆದುವು (ಶಂನವಿ. ೬-೫) ; ದೆಸೆಯಾಣ್ಮರುಂ ಸಂತಸಂಗೊಂಡು ಮುಂತೆ ಆ ಪಿರಿಯ ರಕ್ಕಸನ ಕಡೆಯಂ ಕಾಯುತಿರ್ದರ್ (ಅದ್ಭುತ. ೪೭-೧೬). [ದೆಸೆ$_2$ + ಆಣ್ಮ (<ಆಳ್ಮ)]

ದೆಸೆಯಾನೆ, ದೆಶೆಯಾನೆ (ನಾ). ಎಂಟುದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಐರಾವತವೇ ಮೊದಲಾದ ಆನೆ ; ದಿಗ್ಗಜ : ದೆಸೆಯಾನೆಗಳಾನನದೊಳ್ ಪಸರಿಸಿ ದುಗ್ಧೋದಬಿಂದು . . . ಬೆಳ್ಪಸದನದಂತಿದುರ್ವಜಿತ ಸವನೋತ್ಸವದೊಳ್ (ಅಜಿಪು. ೪-೩೯) ; ಎಣ್ದೆಸೆಯೊಳಿರ್ದ ದೆಸೆಯಾನೆಗಳಂ ಜಳಕೇಳಿಗೆ ಕರೆವಂತಿರೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೫೦) : ಉಲಿದೆಂಟುಂ ದೆಸೆಯಾನೆಯುಂ ಓಡಿದು ಕೋಡಂ ಕಿಟ್ಟು ತಾರೆಂಬುದೇಂ . . . ಬೀರಮೋ (ಕಲ್ಯಾಕ. ೨೪೦) : ದೆಸೆಯಾನೆಗಳುಱಿ ಬೆಳ್ಗೆ ಕಡಲು ತೆರೆಮಸಗಿ ಮೇರೆಯ ಮೀಱಿ ಪೆರ್ಚೆ ಎಸೆದುದು ಜಯದುಂದುಭಿನಾದ (ಕುರಾಜಾಂ. ೦೦-೭೫). **ದೆಶೆಯಾನೆ**. ದೆಶೆಯಾನೆಗಳ್ಕ=ಒಂದು ಬಿರುದು : ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಯೋಧ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನಂ [ಕಂ]ಬುಕುನ್ದ್ವಪ್ರರವರೇಶ್ವರಂ ದೆಶೆಯಾನೆಗಳ್ಗನೆಳಂಪೂರ ಭುಜಂಗರಿಪು ಪಕ್ಷ[ಕ್ಷ]ಯಕಾರಣಂ (ಕಶಾಆ. ೪೦-೫೮-೧೦ ; 1087).
[ದೆಸೆ$_2$ + ಆನೆ$_1$]

ದೆಸೆವಂತ (ನಾ). = ದೆಸೆಗಾರ: ದೆಸೆವಂತರಾಗಿ ಬದುಕ್ಯಾರೆ ರಾಯರು (ಜಗೀತ. ೮೦). [ದೆಸೆ$_1$ (<ದಸೆ) + – ವಂತ]

ದೆಸೆವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಅದೃಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಪಡೆ ; ಭಾಗ್ಯಶಾಲಿಯಾಗಿರು : ದೆಸೆವಡೆದು ಕೆಲವುದಿನ ಬಸವನಿದ್ದಂತಿರ್ದ . . . ಬಸವ ರಸೆಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಳಿದುದೆಂಬ ಬಱುನುಡಿಗೇಳಿ (ಗುರುಜಾ. ೧೦-೮೫).
[ದೆಸೆ$_1$ (<ದಸೆ) + ಪಡೆ$_1$]

ದೆಸೆವರಿ (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೆ ಓಡು ; ಗುರಿಯಿಲ್ಲದೆ ಚಲಿಸು ; ಸಿಕ್ಕಿದ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗು : ಉರಿ ಕೊಳೆ ದೆಸೆಗಾಣದೆ ದೆಸೆವರಿವರಿದಂ ಕುಜಂಗಳಂ ಪದಲ್ವಡಿಸಿ ಭಯಂಬೆರಸೊಳಱಿ ನೆಗೆದುದಾ ವನಕರಿಶರಭಕಿಶೋರ ಕಂಠಗರ್ಜನೆ ಬನದೊಳ್ (ಹಂಶಧಾ. ೫-೯೧). [ದೆಸೆ$_2$ + ಪರಿ$_1$]

ದೆಸೆವಲಿ (ನಾ). ೧. (ಶಾಂತಿಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ) ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ, ಅನ್ನಾಹಾರಾದಿ ವಸ್ತು ; ದಿಗ್ಬಲಿ. ೨. (ಆಲಂ) ದೇಹವನ್ನು ತುಂಡರಿಸಿ ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗಿ ಬಿಸಾಡುವಿಕೆ ; ಬಲಿಕೊಡುವಿಕೆ : ಒಡಿಖಣ್ಣ[ಂ]ಗೊಣ್ಡು ದೆಸೆವಲಿಗೆಱಪೊಟ್ಟು (ಸೌಇಇ. XI-1, ೦೧-೨೦ : 965) ; ಪೂರ್ವಪದಂ ತದ್ಭವಮಾದುದರ್ಕೆ – ಗ್ರಾಮರಸ–ಗಾವರಸ . . . ದಿಶಾಬಲಿ – ದೆಸೆವಲಿ (ಶಮದ. ೨೮೯ ಪ್ರಯೋ). 'ದೆಸೆವಲಿಗೊಡು' ಪರಾ. [ದೆಸೆ$_2$ + ಬಲಿ$_2$]

ದೆಸೆವಲಿಗುಡು 'ದೆಸೆವಲಿಗೊಡು' ನೋ.

ದೆಸೆವಲಿಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಂನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ; ಕತ್ತರಿಸಿ ದಿಕ್ಪಾಲರಿಗೆ ಎಸೆ: ಉಬಿದಿರ್ದೊಡಾನಱಿವೆಂ ನಿನ್ನನಿಲ್ಲಿ ದೆಸೆವಲಿಗೆಯ್ವೆನ್ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೫೭) ; ಕೆಲರಂ ದೆಸೆವಲಿಗೆಯ್ದುಂ ಕೆಲರಂ ಭುಜಬಲದಿನಱಿದು ಶಿಲೆಯೊಳ್ಪೊಯ್ದುಂ (ಗದಾಯು. ೩-೧೧): ಅನ್ಯಕಾಂತೆ ಗಾಟಿಸಿದ ದುರಾತ್ಮನಂ ರಣದೊಳಣ್ಮಿದನಪ್ಪೊಡಮೋಘಬಾಣದಿಂ ದೆಸೆವಲಿಗೆಯ್ವೆಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೧-೫) : ನಾಳೆ ನಿನ್ನಂ ದೆಸೆವಲಿಗೆಯ್ದಲ್ಲದೆ ಮಾಣೆಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೧೧ ಅಧಿಕಾರ) ; ಏಟಿಂ ತೆಱದ ತಾಳವಟ್ಟದ ಪೊಯ್ಲೊಳಂ ನಾಲ್ವತ್ತನಾಲ್ಕು ಗಾತ್ರಾಪರವಾತದೊಳಂ ದೆಸೆವಲಿಗೆಯ್ದು . . . ಮಹಾವನಮಂ ವನಕೇಳಿಗಜಂ ಪೊಕ್ಕುದಂ ಕೇಳ್ದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೯-೧೧೧ ವ). [ದೆಸೆವಲಿ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೆಸೆವಲಿಗೊಡು, ದೆಸೆವಲಿಗುಡು (ಕ್ರಿ). = ದೆಸೆವಲಿಗೆಯ್ : ಈಕೆ . . . ರಕ್ಕಸರ ಬಳಗವಂ ಸದೆದು ದೆಸೆವಲಿಗೊಟ್ಟು ನಿಮ್ಮಂ ಪೊರೆದ ಶ್ರೀರಘುರಾಮನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೯-೩). **ದೆಸೆವಲಿಗುಡು :** ಅಂತು ಭಯ.ಬಲದ ಚಾತುರ್ದಂತಂ ಪೇಸೇಟ್ ಕಾದಿ ದೆಸೆವಲಿಗುಡಲ್ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೩-೯೬) ; ಬಸಸನದೆಂ ದಶಮುಖನಂ ದೆಸೆವಲಿಗುಡಲೆಂದು ಭರತಶತ್ರುಘ್ನರ್ . . . ಸನ್ನಾಹಭೇರಿಯಂ ಪೊಯಿಸುವುದುಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧೪-೬೨). [ದೆಸೆವಲಿ + ಕೊಡು$_1$]

ದೆಸೆವಳ (ನಾ). ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರವುಳ್ಳವನಂ: ದಿಕ್ಪಾಲ: ಆಗಳ್ ಸೌಮಿತ್ರಿ ಡೋಲಾಯಮಾನಮಾನಸನಾಗಿ ದೇವಿಯರಂ ಬಲವಂದು ಕೈಮುಗಿದು ದೆಸೆವಳರ್ಗೆ . . . ಕೇಳಿಸಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೯-೨).

[ದೆಸೆ$_2$ + – ವಳ (< – ವಾಳ$_1$)]

ದೆಸೆವಾನ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟಶಾಲಿ ; ಭಾಗ್ಯವಂತ : ಬಹಳ ದೆಸೆವಾನ ಆಗುತ್ತನಂತ ಅಣ್ಣ ಹೇಳೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ (ದಾಕೊಟ. ೧೧೧).

[<ಸಂ. ದಶಾವತ್]

ದೆಸೆವಿದ್ದಂ 'ದೆಸೆಬಿದ್ದಂ' ನೋ.

ದೆಸೆವೆಟ್ಟು (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಬೆಟ್ಟ : ತೆಱಪುಗುಡದೆ ಸೂಟ್ಕೆಸುವ ನಿಸ್ಸಾಳದ ಬಲ್ಸರಕೆ ದೆಸೆವೆಟ್ಟುಗಳ್ ನಿಬ್ಬರಂ ಬಿಱಿಯೆಯುಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೨೮೮). [ದೆಸೆ$_2$ + ಬೆಟ್ಟು$_2$]

ದೆಸೆಹೊದ್ದು (ಕ್ರಿ). ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಂ ; ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರು : ಬಿಸರುಹಕುಸುಮಜನ ಕಪಾಲವ ಹಿಡಿದಾತನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಗಸಣಿಗೊಳಗಾದರು ಆತ್ಮನ ರಸಿಕವನಱಿಯದೆ ಈ ಹುಸಿತರ ನೋಡಿ ದೆಸೆಹೊದ್ದಿಹನೆಂದರೆ [ಪಾಠಾಂ. ಹೊದ್ದೆನೆಂದೆ] ಪಶುಪತಿ ದೂರ (ಮೋಳಿಘಾ. ೫೯-೨೪೩).

[ದೆಸೆ$_2$ + ಹೊದ್ದು$_1$ (<ಪೊರ್ದು$_1$)]

ದೇಂಟು, ದೇಟು (ನಾ). ೧. ಮರ, ಗಿಡ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ತಾಳು.– ಕಾಂಡ : ಕಲಂಬ = ೧. ಬಾಣ. ೨. ದೇಂಟು (ಗಂಗಾಪು. ೬೪). ೨. ತೊಟ್ಟು ; ವೃಂತ ; ದಂಟು ; ತುಂಬು : ಅದರ ಎಲೆಗಳು . . . ದೇಂಟಿನ ಬುಡದಿಂದ ತುದಿಯ ತನಕ ಎರಡೆರಡರಂತೆ ಸಾಲುಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ (ಕುಂಬಳಯು. ४-५४). **ದೇಟು :** ೨. ವೃಂತ = ಕಾವು, ದೇಟು, ತುಂಬು. (ಗಂಗಾಪು. ೨೯೫) ; ಗೀತೆ ಕಲ್ಪತರುವಿನ ಒಂದು ಮೊಳಕೆಯೆಂದರೆ, ಜ್ಞಾನ, ಕರ್ಮಗಳು ಅದರ ಎರಡು ಎಲೆಗಳು, ಅದಕ್ಕೆ ಭಕ್ತಿಯೇ ದೇಟು (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೦೮) ; ಎಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ದೇಟಿನ ಮಾವುಗಳು ನಾವು ದೇವನ ದೇಟಿನ ಕಾಯಿಗಳು (ನವಿಲ್ಲ. ೧೩೨-೬) ; ಸರಳವಾಗಿ ಒಂದು ಹೂವಿನ ದೇಟಿನಂತೆ ಪ್ರಮಿಳೆಯು ಬೆಳೆದಿದ್ದಳು (ಸಮಜೀ. ೮೬೨) : ಅಲ್ಲಿ ದೇಟಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡು ತಪ್ಪಗಿನ ಕಳ್ಳನಂತೆ ನುಸುಳುತ್ತಿರುವ ಆ ಹಸಿರು ಕೀಟವನ್ನು ಕಂಡಿರಾ ? (ಗಾಳಿಪ. ೧೧೬).

[ದೇ.?೮ ./ ಮರಾ. ದೇಂಟ್, ದೇಟ್]

ದೇಕಗಾವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ತನ್ನ ತಮ್ಮಂ ದೇಕಗಾವುಣ್ಡಂ ಮಾಡಿಸಿದ ಶಿವಾಲಯ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೦-೧೨ ; 1082).

[ದೇಕ$_0$ + ಗಾವುಂಡ (<ಗಾಮುಂಡ)]

ದೇಕಬ್ಬೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ಪೊನ್ನಬ್ಬೆಗಂ ರವಿಗಂಗಂ ಪುಟ್ಟಿದ ದೇಕಬ್ಬೆಯಾರಂ . . . ಏಚಂಗೀಯೆ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೧೮-೧೬; 1057).

[ದೇಕ$_0$ + ಅಬ್ಬೆ$_1$]

ದೇಕಾರ (ನಾ). ದಾನವಾಗಿ ದೊರೆತುದು : ಆಚಾರ್ಯರೇ ದಕ್ಷಿಣೆ, ದೇಕಾರಗಳು ಕೂಡಿ ತಲೆಗೆ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಸಿಕ್ಕಿತು ? (ನಲದ. ೫೩).

[←ಮರಾ. ದೇಕಾರ್]

ದೇಕು, ಡೀಕು, ಡೇಕು, ತೀಕು, ದೇಗು, ದೋಕು (ಕ್ರಿ). ೧. ತಗ್ಗಿ ಮುಂದುವರಿ ; ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಜರುಗು,–ಸರಿ : ಗುಡಿಯೊಳಕ್ಕೆ ದೇಕಿಕೊಂಡು ಬರಬಹುದಾಗಿತ್ತು (ಗರಿಚಿತ್ರ. ೧೩). ೨. ಕಷ್ಟಪಡು; ಏಗು; ಹೆಣಗು: ಮ್ಯಾಲೀನ ಓಣೀಯ ಮೂಗ ಸಂಪಗಿ ಹೆಣ್ಣ ದೇಕೂದ ಬಂತ ನಿನಗಾಗಿ (ಕನ್ನಡಾ. ೧೦೮) ; ನಾನು ಹೊರಗೆ ದುಡೀತಾ ಇದೇನೆ, ನೀನು ಒಳಗೆ ದೇಕುತಾ ಇದೀಯೆ (ಚಿಲುಮ. ४೧). ೩. (ಗೋಲಿಯಾಟದಲ್ಲಿ ಸೋತವನು) ಕೈಯ ಗಿಣ್ಣನಿಂದ ಗೋಲಿಯನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ನೂಕು,– ತಳ್ಳು : ಗೋಲಿಯಾಟ ಆಡಿ ಸೋತೂ ಕೂಡ ದೇಕದೆ ಹೋಗುವ ಭಂಡರೂ ಇದ್ದಾರೆ (ಊಠಿ). **ಡೀಕು :** ೨. ಬರಿಯ ಒಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಗುಣ ಕಡಿಮೆ ಬಿದ್ದು ನಪಾಸಾಗಬೇಕು; ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಆರು ತಿಂಗಳಾದರೂ ಡೀಕುವುದೆ ? (ಭೂಮಿತಾ. ೧೧). ೩. ವೆಂಕಟೇಶನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಡೀಕಲಿಕ್ಕೆ ಹಚ್ಚಿದ್ದಾಗ್ಗೆ ಅವನ ಕೈತೊಗಲೆಲ್ಲ ಸುಲಿದು ಬಿಡುತ್ತಿತ್ತು (ಕಲಿಸಂ. ೨೬). **ಡೇಕು :** ೨. ಅವರೆಲ್ಲ ಗಾಣದೆತ್ತಿನಂತೆ ಬೆಳಗಿನಿಂದ ಸಂಜೆಯವರೆಗೆ 'ಡೇಕು'ತ್ತಿರುವಾಗ ತಾನು ಹಾಯಾಗಿ ಕೈಚಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿರಬೇಕೆ ? (ಕರಿಹಾ. ೨४). **ತೀಕು :** ೩. ಗೋಲಿಯಾಟದಲ್ಲಿ ಸೋತು, ತೀಕಿ ಮುಂಗೈಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಗಾಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು (ಊಠಿ). **ದೇಗು :** ೧. ಸರಸ್ವತಿ ಬಹಳ ಪ್ರಯಾಸದಿಂದಲೇ ದೇಗಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದಳು (ಹೇಮಳೂ. ४೬). **ದೋಕು :** ೩. ದೋಕು ಬಾವ್ಯಾ ಆನಂದು . . . ದೋಕೋಕ್ಕೆ ಹೆದರುತ್ತೇನೇನೋ ? (ನಡೆದಾ. I, ೫೨೨). ೪. ಹುಲ್ಲನ್ನು ಕೆತ್ತು. 'ಏಗು$_1$', 'ದೋಕರಿ' ಪರಾ.

[ದೇ.೫ ತುಳು. ದೋಗು ; ತೆಲು. ದೇಂಕು, ಡೇಂಕು]

ದೇಕ್ಷಿ (ನಾ). ಅಡುಗೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ಪಾತ್ರೆ : ಹಿಡಿಪಾತ್ರೆಗಳು, ತಟ್ಟೆಗಳು, ಡಬ್ಬಗಳು, ಡಬರಿಗಳು, ದೇಕ್ಷಿಗಳು, ಹಾಲಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಅಲ್ಯುಮಿನಿಯಂನಿಂದ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ (ಗೃಹವಿ. ೦೭೬).

[← ಪಾರ. ಹಿಂ. ದೇಗಚೀ, ದೇಗಚಾ; ಮರಾ. ದೇಖಚಾ, ದೇಗಚಾ]

ದೇಖಣೆ (ನಾ). ಪ್ರದರ್ಶನ : ಅದರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟನ್ನು ಮಾರಿಯೂ ಮಾರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ದೇಖಣೆಗೆ ಇರಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ಸ್ವಪ್ನಹೊ. ४೬).

[←ಮರಾ. ದೇಖಣೇ = ನೋಡು]

ದೇಖರಖಿ 'ದೇಖರೇಖಿ' ನೋ.

ದೇಖರೇಖಿ, ದೇಖರಖಿ (ನಾ). ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ; ಉಸ್ತುವಾರಿ; ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ; ರಕ್ಷಣೆ : ಗ್ಯಾಂಗ ಮುಖ್ಯರು ತಮ್ಮ ಗ್ಯಾಂಗಿನ ದೇಖರೇಖಿ ಮಾಡುತ್ತ ಓಡಾಡಹತ್ತಿದರು (ಅನ್ನ. ೨೦೩) ; ನಿನ್ನ 'ದೇಖರೇಖಿ ಯಿದ್ದರೆ ಸಾಕು' ಎಂದು ಗಣಪೂನನ್ನು ಕಳಿಸಿದರು (ಮೂರುದಾ. ೭೦) ; ಅವರ ಹುಣಸೀಗಿಡದ ಹೊಲದಾಗ . . . ಅಷ್ಟು ದೇಖರೇಖಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗೇದ (ತಿದುಗು. ४೦). **ದೇಖರಖಿ:** ಅದೆಲ್ಲದರ ದೇಖರಖಿ ರಾಚಪ್ಪನ ಕಡೆಗಿತ್ತು (ದೀಪಹ. II, ೮). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ದೇಖರೇಖ್]

ದೇಖಾವಳಿ (ನಾ). = ದೇಖರೇಖಿ : ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರ ದೇಖಾವಳಿ (ಆರೈಕೆ) ನಡೆಯದಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ಪದ್ಮನಾಭಭಟ್ಟರಿಗೆ ಬಲು ದುಗುಡವಾಯಿತು (ಭ್ರಾಂತಿಸು. ೮೭). [←ಹಿಂ. ದೇಖಾಭಾಲಿ, ದೇಖಭಾಲ್]

ದೇಖಾವೆ (ನಾ). ನೋಡತಕ್ಕುದು ; ದೃಶ್ಯ ; (ನಾಟಕ, ಸಿನಿಮಾ ಮೊದಲಾದ) ಪ್ರದರ್ಶನ : ನಿಮ್ಮ ದೇಖಾವೆಯೇ ಅಲ್ಲಿಯ ದೊಡ್ಡ ಆಕರ್ಷಣೆ (ಕೃಲಾಸ. ೪೦) ; ಲಂಡನಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯವಾರ ಸಿನೆಮಾ ದೇಖಾವೆಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ (ಅಞಪ. ೪೧) ; ಒಂದೂವರೆ ತಾಸಿನ ಈ ದೇಖಾವೆಯಲ್ಲಿ ಅರುವತ್ತು ಎಪ್ಪತ್ತು ಮಂದಿ ನಟರು ಬಂದು ಯುಗಾಂತರ ಭಾರತದ ಒಂದು ದೃಶ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು (ಹುಮುಜ. ೩೦೯).
[←ಹಿಂ. ದೇಖಾವ್ ; ಮರಾ. ದೇಖಾವಾ]

ದೇಖೀಲು (ಅ). ಎಲ್ಲಾ ಸೇರಿ ; ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ; ಕೂಡಿ : ಬಿಡಾರದಲ್ಲಂತೂ ಆಳುಕಾಳು ದೇಖೀಲು ಇಪ್ಪತ್ತು ಜನಗಳ ಮೇಲೆ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದರು (ಕಂನ. ೨೩೩). [←ಮರಾ. ದೇಖೀಲ್]

ದೇಗು 'ದೇಕು' ನೋ.

ದೇಗುಲ, ದೇವಳ₁. ದೇವುಲ (ನಾ). ೧. ಗುಡಿ ; ದೇವಸ್ಥಾನ ; ದೇವಾಲಯ : "ದೇಗುಲಂಗಳನೆ ಆಯತ(ನ)ವೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೪೯-೦೩೪) ; ಗಾವುಂಡಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಗನಾಗಮ್ಮಯ್ಯ ಕಲ್ಲ ದೇಗುಲ ಮಾಡಿಸಿದಡೆ ಸಲಿಸಲೆನ್ದು ಕೊಟ್ಟ ಮಣ್ಣು ಒಕ್ಕರ್ಣನ್ದಾಗ (ಎಕ. III, ಮಂಡ್ಯ. ೦೩-೯ ; 896) ; ನಿಜರಾಜರಾಜಧಾನಿ ಮೆಟುವಿಡುವಿನೊಳಿನ್ದ್ರ ವಿಮಾನಸಮಾನಮಪ್ಪ [ದೇಗು]ಲಮಂ ಮಾಡಿ (ಸೌಇಇ. XI-I, ೨೨-೯ ; 897) ; ಗೋವರಣ್ಣ ಬರೆ ಪಾಯಿಸಿ ಫೋಟಯಿಲರ್ ತಗುಳ್ದು ತತ್ರಬ ತಳಿದಿಕ್ಕಿ ದೇಗುಲಕೆ ಪೆರ್ಮಾರನಂ ಕಡಿವಂತೆ ಮಾಡಿದರ್ (ಕಂಪಭಾ. ೮-೯೩ ವ) ; ಸಾವಾಗ ದೇಹವ ದೇಗುಲಕ್ಕೊಯ್ಯೆಂಬ ದೇವರಿಗೆ ಹಣ ಬಿಟ್ಟ ಹೇಳಿತ್ತ (ಬಸವ. ೩೩೩) ; ವಸುಧೆಯೊಳು ಪೊಡವುಡಲು ದೇಗುಲಂ ಬಿರ್ದ ನುಡಿ ಪಸರಿಸುವ ನಾಡಗಾದೆಯ ಕೆಳದಿ ನಿಮ್ಮ ಸೇವಿಸ ಬಂದು ನಮಗಾಯ್ತು ನರಕವು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೩೭) ; ಒಳಗಿದ್ದ ದೇವನ ಕಾಣದೆ ಹೊರಗೆ ದೇಗುಲವ ಪೂಜಿಸುವೆಗ್ಗನಂತೆ (ಭರತ. ೨-೩೩). ೨. ಹಾಳು ಬಿದ್ದ ಜಾಗ ; ಪಾಳುಮನೆ : ಬಡವಾದಿರರಸ ಕಾಲೊಳ್ ನಡೆದಪೆರೊಡ ನಾರುವಿಲ್ಲ ಕಡಲೆಗಳೇಂ ನಿಮ್ಮಡಿಯೊಳಗೆ ಪಡುವ ದೇಗುಲದೆಡೆ ಯಾವುದು ಕುಡದ ನಿಮಗಮಿಾಯುಡಬುಾಯ್ತು (ಕಮುದ. ೧೦೩ ಪ್ರಯೋ). **ದೇವಳ₁** : ೧. ನನ್ನ ಜೀವನಾವಸ್ಥೆಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇನೆ! ದೇವಳದ ಪೂಜೆಭಟ್ಟನಾಗಿದ್ದೆನೆಂದು, ಹರಿಕತೆಯ ಹರಿದಾಸನಾಗಿದ್ದೆನೆಂದು ಏನೆಲ್ಲ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಕೂಪಸಂ. ೨೯) ; ಸ್ಥಾನಿಕರಿಗೆ ಅನಾದಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಳದ ಅರ್ಚಕತನವಿತ್ತು (ತುಳುನಾ. ೧೦೭). **ದೇವುಲ** : ೧. ಬ(ಂ)ಮ್ಮಯ ನಾಯಕ × × × ಯಂ ದೇವುಲದ ತನ್ನ ಪೂಜೆ ವೃತ್ತಿಯೊ × × × (ಸೌಇಇ. XI-II, ೦೯೭-೭ ; 1121).
[<ಸಂ. ದೇವಕುಲ./ಪ್ರಾ. ದೇಉಲ./ಮರಾ. ದೇಉಳ. ದೇವಳ]

ದೇಗುಲಕಾಱ (ನಾ). ೧. ದೇವರ ಪೂಜೆ ಮಾಡುವ ಅರ್ಚಕ. ೨. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪಾರುಪತ್ತೆಗಾರ,- ರಕ್ಷಕ : ಆ ದೇಗುಲಕಾಱ ರಱಿಯದಂದದಿನೆಯ್ದಿಯಾ ದೇವಿಯ ಬೆಂಗಡೆಯೊಳು ಭೇದಿಸದಂದದೊಳಡಗಿರ್ದು (ಪ್ರಭುಲಿ. ೪-೩೧). [ದೇಗುಲ + -ಕಾಱ]

ದೇಗುಲದೋಂಟ (ನಾ). ಹೂವು, ತುಳಸಿ, ಬಿಲ್ವ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವ, ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಉದ್ಯಾನ : ದೇಗುಲದೋಣ್ಟಂ ಪ × × ವೆ ನೂಱು ಬತ್ತದ ಮಣ್ಣು ಯಾಱುವಸುವಂ ಮಾದೇವಗ್ಗ ಮಾಪಳ್ಳಿ ಗೊಣ್ಡದೇವಗಂ ನನ್ದಾವಳಕಿಱ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟಂ (ಎಕ. IV. ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೯೩-೨೫ ; 1049). [ದೇಗುಲ + ತೋಂಟ]

ದೇಗುಲವಱೆ³ (ನಾ). ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಾರಿಸುವ ತಮಟೆ, ನಗಾರಿ ಮುಂತಾದ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ : ಸನ್ನೆಯ ಘಂಟಾರವ ದೇಗುಲವಱೆ³ ರನ್ನಘಟದ ನಿರ್ಮಲಾಂಬು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೧೦-೩೪) ; ದೇಗುಲವಱೆಯ ಧ್ವನಿಗಳುಱೆ³ ಪೆರ್ಚಿದುವು (ಚಬಪು. ೫-೨೦) ; ಪೊಳಗಿದುವಲ್ಲಲ್ಲಿ ದೇಗುಲವಱೆಗಳು (ಕಂನವಿ. ೯-೦೬೭). [ದೇಗುಲ + ಪಱೆ³₁]

ದೇಗುಲಿಗ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸೇವಕ,-ಪರಿಚಾರಕ : ಆಚರಣಕ್ಕೆ - ದೇಗುಲಿಗಂ, ಅಕ್ಕರಿಗಂ. ಚಂದಸಿಗಂ (ಶಮದ. ೧೯೭ ಪ್ರಯೋ).
[ದೇಗುಲ + -ಇಗ./ಪ್ರಾ. ದೇಉಲಿಅ]

ದೇಚಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀ ದೇಚಯ್ಯ (ಎಕ. II, ೪೬೧-೦ ; 1060). [ದೇಚ₀ + ಅಯ್ಯ₁]

ದೇಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೀಳೆಯದೆಲೆಯ ಬಳ್ಳಿ ; ಕಾಡು ವೀಳೆಯದೆಲೆಯ ಬಳ್ಳಿ : ಕಾನಡಾ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇಟೀಯೆಲೆಯ ಬಳ್ಳಿಗಳು ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ತಾವೇ ಬೆಳೆದು ಕೊಳೆತು ಕೆಡುತ್ತಿರುತ್ತವೆ (ಕಭಾಗಿ. ೨೭೭). [←ಮರಾ. ದೇಂಟೀ, ದೇಂಠೀ]

ದೇಟು 'ದೇಂಟು' ನೋ.

ದೇಡ (ನಾ). ನೇಕಾರ ; ನೆಯ್ಗೆಯವನು : ಬಡಗಿ ೧ ಕಂಮಾಱ ೧ ಸಂಮಗಾಱ ೧ ಅಸಗ ೧ ದೇಡ ಮಗ್ಗ × × ಟ್ಟನಿತೆ ಗಾವಲಿ ೨ . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XX, ೧೭೮-೪೭ ; 1192) ಬಡಗಿ ಕಂಮ್ಮಾಱ ಅಕ್ಕಸಾಲೆ ಅಸಗ ಸಂಮ್ಮಗಾಱ ದೇಡ ಹೊಲೆಯರ ಕೂಡೆವೊಳಗಾಗಿ ಪುರದ ಬೀರವಣವಂ ಬಿಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XX, ೨೯೯-೮ ; 12ನೆಯ ಶತ); ಅಸಗ ಸಂಮ್ಮಗಾಱ ದೇಡ ಹೊಲೆಯರ ಕೂಂಟೆ (ಬೊಂಕಶಾ. ೦೯೩೭, ಸಿಂದಗಿ. ೩೯-೭ ; ?). [<ಜೇಡ]

ದೇಡಸೀರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೀರೆ : ಸೀರೆಗೆ ಪಾಗ ೧ ಮೊಟ್ಟೆಯ ಸೀರೆಗೆ ಪೊಂಗೆ ಪಣ ೧ ದೇಡಸೀರೆಗೆ ಪೊಂಗೆ ಪಣ ೧ (ನಾಂದೇಡ್. ೩-೩೨ ; 1047). [ದೇಡ + ಸೀರೆ₂]

ದೇಣಾಲೇಣ (ನಾ). ಹಣಕಾಸುಗಳನ್ನು ಬಡ್ಡಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಮತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದ : ಲೇವಾದೇವಿ ವ್ಯವಹಾರ : (೬).
[←ಹಿಂ. ದೇನಲೇನಾ ; ಮರಾ. ದೇನ್‌ಲೇನ್]

ದೇಣಗೆ (ನಾ). ೧. ಕೊಡುಗೆ ; ದಾನ ; ದತ್ತಿ : ನಮ್ಮ ಭೌತಿಕ ನಾಗರಿಕತೆಯು ಇಂದಿನ ಉನ್ನತದೆಸೆ ಕೇವಲ ವಿಜ್ಞಾನದ ದೇಣಗೆಯಾಗಿದೆ (ನಿರಶಾ. ೦) ; ನಿನ್ನಿಂದ ಯಾವುದಾದರೂಂದು ದೇಣಗೆಯನ್ನು ದೊರಕಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯಾಗಲಿ . . . ಛತ್ರಸಾಲನು ನಿನ್ನ ದರ್ಬಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ (ಧಾರ್ಮಿಕೀ. ೩೪೬) ; ಮನುಷ್ಯರು ಎಷ್ಟು ಕೊಟ್ಟರೂ ಸಾಲದು. ದೇವರ ದೇಣಗೆ ಮಾತ್ರ ಅಖಂಡವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಸ್ತ್ರೀಶಿ. ೧೦). ೨. ಅನುಗ್ರಹ ; ವರ : ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಲೆಯಷ್ಟು ಪವಿತ್ರವಾದದ್ದು ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇಂಥ ಪೂಜನೀಯ ದೇಣಗೆಯನ್ನು ಪಡೆದವರು ನಿಜಕ್ಕೂ ಧನ್ಯರು (ಗಂಗಾವ. ೧೩೯). [←ಮರಾ. ದೇಣಗೀ , ದೇನಗೀ]

ದೇಣೆ (ನಾ). ೧. ಸಾಲ ; ಋಣ : ಶಿವಿಲ್‌ಕೋರ್ಟನವರು ದೇಣೆಗಾರನ ದೇಣೆಗೋಸ್ಕರ ಹಕ್ಕು ಬಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಹರಾಜು ಮಾಡಿದರೆ (ಗ್ರಾಮೂಕ. ೭೯). ೨. ಕೊಡಬೇಕಾದ ಹಣ : ಬೊಂಬಾಯಿಯವರೆಷ್ಟೋ ಮಂದಿ ಕಾಗದ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ, ಮೂರುಸಾವಿರ ದೇಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆಂದು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ (ಸನ್ಯಾಸಿ. ೮೭). [←ಮರಾ. ದೇಣೇ]

ದೇಣೇದಾರ (ನಾ). ಸಾಲವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವವನು ; ಸಾಲವನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿಸಬೇಕಾಗಿರುವವನು : ಕೋರ್ಟಿನ ಡಿಕ್ರಿಯ ಅಮಲ್ಜಾರಿಯಲ್ಲಿ ಜಡ್ಜ್‌ಮೆಂಟ್ ದೇಣೇದಾರನು ದಸ್ತಗಿರಿ ಮಾಡಲ್ಪಡಲೂ ಕೂಡದು (ಗ್ರಾಮೂಕ. ೩೪). [ದೇಣೆ + -ದಾರ₂]

ದೇನಗವಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉತ್ತಮ ಜಾತಿಯ ಬತ್ತ: ಮಾಧವೇಶ್ವರ ದೇವರ ದೇವತಾಪೂಜೆಗೆ . . . ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ದೇನಗವಳೆ ನೆಲ್ಲು ಬಳ್ಳ ೨ (ಸೌಇಇ. XV, ೩೪೧-೬೮ ; 1174).
[ದೇನ್$_0$ + ಕವಳೆ$_2$ (<ಕಟವೆ)]

ದೇಯ್$_1$ (ನಾ). ಶರೀರ ; ದೇಹ : ಭಂಮನಾಯಗ ರಾವುನು ಹುಲಿಯ ಕಾದು ದೇಯ ಬಿಟ್ಟು ವಳಿಕಾ ಸ್ವಸ್ತನಾದನು (ಎಕ. VI, ಕಡೂ. ೧೬-೬ ; 1193 ?); ದೇಯದ ನೀಲದುಂಗುರದ ಕಾಂತಿಗಳಿಂ ಕರಿದಾಗಿ ಶೋಭೆಯುಂ ಬೀಯದ ಪಾಣಿಶೋಣಮಣಿಕಂಕಣ ಸತ್ಕಿರಣಂಗಳಿಂದೆ ಕೆಂಪಾಯತವಾಗಿ ತೋರ್ಪುದೊಡೆ ಮಾನಸದೊಳ್ ಪುದಿಯಲ್ಕೆ ಕೌತುಕಂ ಮಾಯದ ಮದ್ಯ ಮೆಂದಬಳೆ ಪಿಂದೆ ನೋಡಿದಳೊಂದು ಜಾವಮುಂ (ಧಾರಪು. ೧೦-೧೩೪).
[<ಸಂ. ದೇಹ]

ದೇಯ್$_2$ (ಗು). ೧. ಕೊಡಬೇಕಾದ ; ದಾನ ಮಾಡಬೇಕಾದ. ೨. ಕೊಡುವ ; ದಾನಮಾಡುವ: ಸ್ವಸ್ಯ-ದೇಯದ್ರವ್ಯದ. ಅತಿಸರ್ಗಃ– ಕೊಡುವುದು (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೨೮೫). (ನಾ). ೩. ದಾನಕೊಡಬೇಕಾದ ಪದಾರ್ಥ.– ವಸ್ತು: ದಾನಲಕ್ಷಣಮಪ್ಪಡೆ ದಾತೃವೆಂದುಂ ದೇಯಾವೆಂದುಂ ಪಾತ್ರವೆಂದುಂ ತ್ರಿವಿಧಮಕ್ಕುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೨೬) ; ಇದೇ ದೇಯಂ ಮತ್ತ್ರದೇಯಂ ಬಗೆವೊಡಿದು ದಲೆಂಬೀ ವಿಚಾರಕ್ಕಣಂ ಸಲ್ಲದೆ . . . ಕೊಟ್ಟು ದಾರಿದ್ರ್ಯದ ಮಾತಿಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯುಂ ಬಾಟಿಸಿಗಮಖಿಳಧರಾಚಕ್ರದೊಳ್ ತಾನೆನಿಪ್ಪಗ್ಗದ ಮಾತಂ ಮಾಡಿದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೧೦೩). ೪. ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟುದು: ಪುರವರ್ಗ್ಗದ ಪನ್ನೆರಡು ಮನೆಯ ನೇಸಣಮುಮಂ ನೊನ್ನುಗಾಣಮುಮಂ ಬಿಟ್ಟರಿನ್ತೀ ದೇ[ಯ]ಮಂ ಮೇಲಾಳ್ಕೆಯರಸಿಂಗೆ (ಕಇ. V, ೬-೧೪ ; 1032 ?). 'ಅದೇಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೇಯಾರ್ಥಿ (ನಾ). ದಾನವನ್ನು ಬೇಡುವವನು ; ಯಾಚಕ ; ಭಿಕ್ಷುಕ : ರಾಯನಂ ಕಾಣಲಾಗದೆ ಮಂತ್ರಿಯೆಡೆ ಸಾರ್ವ ದೇಯಾರ್ಥಿಗಳೊಲು ನೀನು (ಮಂಕುಶ. ೦೪೯). [ದೇಯ್$_2$ + ಅರ್ಥಿ$_2$]

ದೇಯಿ (ನಾ). (ಕರಾ) ಹೆಣ್ಣುದೆವ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : 'ದೈಯ್ಯೊಂ' (ಗಳು) = ದೈವ (ಗಳು) ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಡುಭೂತಗಳೂ . . . ಇವೆ. ಹೆಣ್ಣುಭೂತಗಳೂ (ಉದಾ :–ಉಳ್ಳಾಲ್ದಿ, ಜುಮಾದಿ, ಕಲ್ಲುರ್ಟಿ, ದೇಯಿ, ಬೈದ್ಯದಿ ಇತ್ಯಾದಿ) ಇವೆ (ತುಳುನಾ. ೨೫೧).
[←ತುಳು. ದೇಯಿ./ಪ್ರಾ. ದೇಈ./ಸಂ. ದೇವೀ]

ದೇಯಿಂಗೆಱೆ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಇನ್ತೀ ದಣ್ಣದೊಳಂ . . . ಪುಟ್ಟಿದ ದ್ರವ್ಯಮುಮಂ ಕಳೆವುದ್ದಳೆಯ ಪಣಮುಂ ದೇಯಿಂಗೆಱೆಗೆ (ಎಇ. XX, ೬-೪೧ ; 1012). [ದೇಯಿ + ಕೆಱೆ]

ದೇಯಿಮಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ದಾತಾರಂ ದೇಯಿಮಯ್ಯ ಸೆಟ್ಟಿಯರ × ಗಂ ಮುಟ್ಟಂ ನಲ್ಲಯ್ಯನುಂ . . . ತಿಪ್ಪ ವೇಳೆ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೯-೬೯ ; 1016). [ದೇಯಿ + ಅಮ (<ಅಮ್ಮ$_1$) + ಅಯ್ಯ$_1$]

ದೇವ (ಗು). ೧. ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ. 'ದೇವನದಿ' ಪರಾ. ೨. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ. (ನಾ). ೩. ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು ; ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವಾಸಿ ; ದೇವತೆ ; ದಿವಿಜ : "ದಿವಮೆಂದಿಂತಿದು ಶಾ ನಮುತ್ಕಭವನಂ ತದುದ್ಭವ [ರ್ಕಳ್] ದಿವೌಕಸರ್ ದೇವರ್ಕಳ್ . . . ತ್ರಿದಶರ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೦) ; "ಆದಿತ್ಯಃ, ತ್ರಿದಶಃ, ಸುರಃ . . . ದೈವತಂ–ಈ ೨೧ ದೇವರ್ಕಳ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೨-೪) ; ದೇವರ ಪೞಿಗಳ ರವದೊಳ್ ದೇವರ ಸುರಿವರಲ ಸರಿಯ ಬೆಳ್ಸರಿಯೊಳ್ ತದ್ದೇವವಿಮಾನಾವಳಿಯೊಳ್ ತೀವಿದುದೊರ್ಮೊದಲೆ ಗಗನದಿಂ ಧರೆ ಮಧ್ಯಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೪೬) ; ಜೀವಾತ್ಮರುಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಕರ್ಮಾಧೀನ ವಾಗಿ ಬರುವ ದೇಹವನ್ನು ದೇವ ಮನುಷ್ಯ ತಿರ್ಯಕ್ ಸ್ಥಾವರವೆಂದು . . . ವಿಭಾಗಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ (ಹಿಂದುಶಾ. ೧೪). ೪. ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾದವನು ; ಪರಮಾತ್ಮ ; ಭಗವಂತ ; ಪರಬ್ರಹ್ಮ : ಜೀವನುಮಶುದ್ಧನು ದೇವನತಿಶುದ್ಧನು (ಬಸಪು. ೫೧–೨೯) ; ದೇವ ಬಂದ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿ ಬಂದನೋ (ಪುರಂದ. ೧–೪೮ ಪಲ್ಲವಿ) ; ದೇವ ನಾರೆಂದೆನಲು ಬುದ್ಧಿಯ ಭಾವದಲಿ ಭಾವವನಱಿವ ಸದ್ಭಾವರೂಪನು ಸಾಕ್ಷಿಯಾತನೆ ದೇವನೆನಿಸುವನು (ಅಮೃತ. ೩-೧೪೬) ; ಆ ದೇವ ಈ ದೇವ ಮಾದೇವನೆನವೇಡ ಆ ದೇವರ ದೇವ ಭುವನದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಾದವನೆ ದೇವ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೯೦) ; ಇಬ್ಬನಿಯಲಿ ಸುಖಿಸುವ ಹೃದಯವೆ ದೇವಗೆ ಗುಡಿ (ಅನಿಕೇ. ೩೪-೩). ೫. ಬ್ರಹ್ಮ : "ಸರಸಿರುಹಭವಂ ಬ್ರಹ್ಮಂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಂ ವಿಧಾತೃ ದೇವನಜಂ . . . ಚತುರಾಸ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩-೦೧). ೬. ಗುರು, ದೊರೆ ಮುಂತಾದ ಹಿರಿಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಬೋಧಿಸು ವಾಗ ಬಳಸುವ ಗೌರವಸೂಚಕವಾದ ಮಾತು : ದೇವ ಬಿನ್ನಪ ಮಿಂದು ಖಾಂಡವಮಂ ಕೃಶಾನು ತಗುಳ್ದು ನಾನಾವಿಧಂ ಸುಡೆ . . . ದೇವರೆಂದಱಿದಿರ್ದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೯೪); ದೇವ ಪೞಿತಾವುದವ್ಯಕ್ತ್ರವಯುವ ದೊಳಂ ಕುಮಾರಸನ್ನತಿಕೆಯನುದ್ಭಾವಿಸುತಿರ್ದಪ್ಪ[ದಂ ಪರಿ]ಭಾವಿಸು ನೀಂ ಚಕ್ರವರ್ತಿಚಿಹ್ನೋತ್ಕರಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೪೧೯) ; ದೇವ ನಿಮಗಪ್ಪ ಪಿರಿತಮನಾವೆಡೆಯೊಳಮಱಸಿ ಪಡೆದೆವಿಲ್ಲ (ಪಂಚತಂ. ೦೪೪-೨೧) ; ದೇವ ಕನಸಿದು ಕರಂ ದೋಷಾವಹಂ (ಯಕೋಚ. ೩-೦೩). ೭. ಪೂಜ್ಯ, ಮಹನೀಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವ ಮಾತು: "ಪಾದಃ, ದೇವಃ, ಭಟ್ಟಾರಕಃ – ಈ ಮೂಱುಂ ಪೆಸರ ಕಡೆಯೊಳ್ ಪೂಜಾವ[ಚ]ನಂ" (ಹಲಾಯು. ೨೫-೦೩೪) : "ಪೆಸರ್ ಕಡೆಯಾಗುನುಡಿ ದೇವಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೬-೭). ೮. ವಿಹರಿಸುವವನು ; ಕ್ರೀಡಿಸು ವವನು : ದೇವ ಎಂದರೆ ಕ್ರೀಡಾಮಯ ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥ (ಛಾತತ್ತ್ವ. ೪೮೭). ೯. ದಡ್ಡ ; ಹೆಡ್ಡ. ೧೦. ಮಗು ; ಶಿಶು. ೧೧. [ಛಂದ] ಒಂದು ಅಕ್ಷರ ಗಣದ ಹೆಸರು; ನಗಣ (UUU): ನಗಣ . . . (ನಾಕ, ಇಂದ್ರನಿಲಯ, ದೇವ, ಇಂದ್ರ) (ಛಂದೋಂಬು. ೩. ೦೨). ೧೨. [ಜೈನ] ಲೋಕಾಂತಿಕ ದೇವತೆ : ದೇವರೊಳಂ ಗುರುಗಳೊಳ ಮಾಗಮದೊಳಂ ನ^ಬುಗೆಯುಂ ನಲ್ಮೆಯುಂ ಭಕ್ತಿಯುಮನೂನವಾಗೆ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೪೬ ವ).

ದೇವಾಂದೇವ = ದೇವರ ದೇವ ; ದೇವಾಧಿದೇವ; ಪರಮೇಶ್ವರ: ಕಿಟ್ಟೇಶ್ವರದಾ ದೇವರು ಪರವರಿಯ ಛತ್ರಮುಂ ಕವಿಲೆಯ ಪಾಲುಂ ಎಟ್ಟುಂ × × × ದೇವಾನ್ದೇವನ ಪರಿಜನಮಲ್ಲಾಡೆ ಪೆಱನೊರ್ವನಾರು ಮುಂಣಲ್ಕೊಮೆಣ್ಣುಕಂ ಇನ್ನುಣ್ಣೋರುಂ ಉಣಿಯ ಕೊಡುವೋನುಂ . . . ಪೂತಿ ಎನ್ನ ನರಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಗೆ (ಎಕ. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೩೬-೪; ಸು. 675 ?).
[ಸಂ.]

ದೇವಂಗೆಯ್$_1$ (ಕ್ರಿ). ದೇವತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸು : ದೇವಂಗೆಯ್ಯುದು ಕಲ್ಲ ಮಣ್ಣ ಪರಿಜಂ ಚಿಹ್ನಂಗಳಂ ಶೂನ್ಯಮಂ (ಸಂಗಪ. ೩-೨).
[ದೇವ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೇವಂಗೆಯ್$_2$ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸಾಗುವಳಿ ಜಮೀನು : ತೆಂಕ ದೇವಂಗೆಯ್ಯ ಮೇರೆ (ಎಇ. VII, ೨೦೦-೦೦ ; 886).
[ದೇವ + ಕೆಯ್$_4$]

ದೇವಂಗೇರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಪುರದಾ ಬಡಗಣ ಪಡುವಣ ಕೋಣುಳ್ಳನ್ದೇವಂಗೇರಿ ಮದವಮನೆ ಒಂದಂ (ಎಕ. IV, ನಾಗಮಂ. ೮೫-೬೯ ; 776). [ದೇವ + ಕೇರಿ]

ದೇವಋಣ (ನಾ). ದೇವ, ಋಷಿ ಮತ್ತು ಪಿತೃ ಎಂಬ ಋಣತ್ರಯ ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ; ದೇವತೆಗಳು ತನಗೆ ಮಾಡಿರುವ ಉಪ

ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕೃತಜ್ಞತೆಯ ಕಾರ್ಯ: ಪಿತೃಋಣ, ಗುರುಋಣ, ದೇವಋಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲ ಋಣದ ಭಾರವನ್ನು ನಿವ್ವೊಬ್ಬರ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ಹೊಸಕ. ೨೫೨). [ದೇವ + ಋಣ]

ದೇವಋಷಿ (ನಾ). = ದೇವರ್ಷಿ ೧ : ಪರಸಮಯದ ದೇವಋಷಿ ಸಮೂಹಕ್ಕಂ ಪೆಂಡಿರು ಮಕ್ಕಳುಮೊಳರಾಯ್ತಾಪ್ತರಿಕ್ಕೆ ಮುನಿಗಳ್ಗೆ ಸಲ್ಲ ಜಿನಶಾಸನದೊಳ್ (ಸಮಪ. ೮-೨೦೭) ; ದೇವವೃಂದವು ಬೆರಸಿ ನಾನಾದೇವ ಋಷಿಯರು ಕೂಡಿ ಭೂಮಿಯೀದೇವಿಯನು ಸಂತೈಸಿ (ಸಂಭಪ. ೬-೬೨). [ದೇವ + ಋಷಿ]

ದೇವಕಂಟಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಳ್ಳಿನಂತಿರುವವನು ; ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕಾಡುವವನು ; ರಾಕ್ಷಸ: ದೇವ ಮಗನೆಳಲಿಂದ ಕಾದಲು ದೇವಕಂಟಕ ಬಂದ ಮೇಲಿನ್ನಾವುದುಚಿತವು ನೀವೆ ಬಲ್ಲಿರಿ ಕಾಳಗದ ಪರಿಯ (ಕೌಶಿರಾ. ೩೬-೨೩). [ದೇವ + ಕಂಟಕ]

ದೇವಕಣಗಿಲೆ 'ದೇವಗಣಗಿಲು' ನೋ.

ದೇವಕಣಶ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಪಚ್ಚೆತೆನೆ : "ದೇವಕಣಶಂ ಪಚ್ಚೆಯಕಬ್ಬು" (ಮಂಗರಾ. ೪೦-೩೦). [ಸಂ.]

ದೇವಕನ್ನಿಕೆ (ನಾ). ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ; ದೇವಕನ್ಯೆ: ಗವುಡನು ಸೋಮು ××× ತುಜುವ ಮರಳ್ಳಿಯರವಿ ××× ನು ದೇವಕಂನಿಕೆಯುರು (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೧೧೧-೨ ; 1301). [ದೇವ + ಕನ್ನಿಕೆ₁]

ದೇವಕನ್ಯೆ (ನಾ).=ದೇವಕನ್ನಿಕೆ: ದೇವಕನ್ಯೆಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹಂಬಲಿಸಿ ಹತಾಶನಾದ ರಾಜಪುತ್ರನ ಕಥೆಯೊಂದಿದೆ (ದೇಕನ್ಯ. ೫). [ದೇವ+ಕನ್ಯೆ]

ದೇವಕಾಂಚನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಕೆಂಪು ಕಂಚಿವಾಳ. [ಸಂ.]

ದೇವಕಾಂತೆ (ನಾ). = ದೇವಕನ್ನಿಕೆ: ಚಂದ್ರಮಂಡಲಂಗಳನೆಳಮಿಂಚು ತಾಳ್ದಿದವೊಲದ್ದಣದೊದ್ದಣಮೆದ್ದಮಾಗೆ ಕಾವಳವಿಗೆ ಖಡ್ಗಧಾರಿಣಿಯ ರಾವರಸಿಂದೆಗೆ ದೇವಕಾಂತೆಯರ್ (ಅನಂಪು. ೪-೫೦). [ದೇವ + ಕಾಂತೆ]

ದೇವಕಾರ್ಯ (ನಾ). ೧. ದೇವರ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಬಯಸಿ ಮಾಡುವ ವ್ರತೋಪವಾಸಗಳು ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯ: ದೇವಕಾರ್ಯಕೆ ನೆರೆದು ನೆರೆಯೂರಿಂಗೆ ಪೋಪಂತೆ (ಬಸಪು. ೪೪-೬೨) ; ಮೊಸರುಹೆಡಿಗೆ ಶಿರದಲಿ ದೇವಕಾರ್ಯ ಮಿಾಸಲು (ಪ್ರರಂಚ. ೨-೨೦೪-೨); ಆತನಿಗೆ ಹಿಂದೂ ರಾಜ್ಯದ ಪುನರುದ್ಧಾರಕಾರ್ಯ, ದೇಶೋದ್ಧಾರಕಾರ್ಯ, ದೇವಕಾರ್ಯವಾಗಿತ್ತು (ಬಂಕಿಮ. ೬೮೫). ೨. ಕೆಲವು ಪಂಗಡಗಳಲ್ಲಿ ಮದುವೆಗೆ ಮುಂಚೆ ಮಾಡುವ ಕುಲದೇವತೆಯ ಪೂಜೆ: ಈಗ ದನಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ, ದೇವಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿದೆ (ಅಮಿನ್ನಾ. ೧೦). ೩. ಸಂಪ್ರದಾಯ ನಿಷ್ಠರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ತಿಥಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಮನೆದೇವತೆಯ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಒಂದು ಪವಿತ್ರಕಾರ್ಯ. [ದೇವ + ಕಾರ್ಯ]

ದೇವಕುಜ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಮರ ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ: ಇದು ದಲ್ ಚಂದ್ರಮನಲ್ತು . . . ತತ್ಕಂಠವಿಲಂಬಿ ದೇವಕುಜಪುಷ್ಪಸ್ರಗ್ವಿಜೋ ವಿಭ್ರಮಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೪೪). [ದೇವ + ಕುಜ]

ದೇವಕುರು (ನಾ). [ಜೈನ] ವಿದೇಹಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇರುಪರ್ವತಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಭೋಗಭೂಮಿ: ಕರುಮಾಡದೇಬನೆಯ ನೆಲೆಯೊಳಿರ್ದಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಲ್ ಪೊಡೆಯೆ ಸತ್ತು ದೇವಕುರುವಿನೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿದಂ (ಶಾಂತಿಪುರಾ. ೦೬-೪೩ ವ) ; ಪುರಂ ವಿರಾಜಿಪುದು ದೇವಕುರುಪ್ರತಿಮಾನ ಮೆಂಬಿನಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೦-೬೨). [ದೇವ + ಕುರು₃]

ದೇವಕುಲ, ದೇವಕುಳ (ನಾ). ೧. ದೇವಾಲಯ ; ದೇವಸ್ಥಾನ : ಕುಲನಗಂಗಳೆನಿಪ ದೇವಕುಲದ ಭೋಗದಿಂ ಸರಾಗಮಾದ ರಾಗದಿಂ (ಶಂಪಭಾ. ೧-೫೮ ರಗಳೆ): ಅಮರಾವಗಾಪಯಃಪೂರಮನಾಂತ ಹೈಮನಗದಂತಿರೆ ದೇವಕುಲಂಗಳೊಪ್ಪುಗುಂ (ಆದಿಪು. ೨೯೩) ; ಕೈತೊಳೆದು ದೇವಕುಲ ಕೈತಂದು ವಿಘ್ನಶಾಂತಿಯ ಬೇಳ್ವ (ಪಾರಿಸಿ. ೧೦-೨೧೫). ೨. ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ: "ದೇವಕುಲಕೆ ಬಿಜ್ಜೋದರರುಮಚ್ಚರರುಮಕ್ಕು" (ಕಬ್ಬಿಕೈ. ೧೦). ೧, ೨ : ಧನದನಿವಾಸದಿಂ ಮಣಿಮಯೋಜ್ವಳದೇವಕುಲಂಗಳಿಂದೆ . . . ಪೌದನಪುರವೊಪ್ಪುತಿರ್ಪುದಮರಾವತಿಯಂತೆ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧-೧೧೨). **ದೇವಕುಳ**: ೧. ದೇವಕುಳಂಗಳಿಂ [ವ] × ವಧೂಕುಳಹರ್ಮ್ಯಶತಂಗಳಿಂ ಮಹೀದೇವಗೃಹಂಗಳಿಂ ಧನಪತಿಪ್ರಭವೈಶ್ಯಕದಂಬಗೇಹದಿಂ (ಎಇ. XX, ೧೧೬-೨೯ ; 1167); ತಾರಕಪ್ರತುತಿಗಳಾರಯಲ್ಪಡೆವ ದೇವಕುಳಂಗಳ . . . ತಟಾಕಚಯಂಗಳ ಪೆರ್ಮೆಯಿಂದ ಮೂರ್ಜಿತಮೆನಿಪಗ್ರಹಾರಮವು ವಿಷ್ಣುನೃಪಾಳಕನಿತ್ತ ದತ್ತಿಗಳ್ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೪೩-೨೯ ; 1196). [ದೇವ + ಕುಲ]

ದೇವಕುವರ, ದೇವಕುಮಾರ (ನಾ). ೧. ದೇವರ ಮಗ; ಏಸುಕ್ರಿಸ್ತ: ದಿವಕೇದು ದೇವಕುವರಂ ಮರಳಿ ಬಹನೆಂಬ ಗೆಲುವಿಂದ ದೇವದೂತರೆ ಬಾರಿಸುವರೂ ಮಂಗಲವಾದ್ಯವೆನಲು (ಗೊಲ್ಗೊಥಾ. ೦-೭). **ದೇವಕುಮಾರ**: ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀವರಮತಿಸಾಗರಪಣ್ಡಿತಭಟಾರರ ಬೆಸದೊಳಣ್ಣಯ್ಯನುಂ ದೇವಕುಮಾರನುಂ ಧೋರನುಮಿಬ್ಬು (ಎಕ. III, ಶ್ರೀರಂಗ. ೧೪೪-೧೧ : 904 ?). [ದೇವ + ಕುವರ₂]

ದೇವಕುಸುಮ (ನಾ). ಲವಂಗ: "ಲವಿ ಲವಂಗಂ ದೇವಕುಸುಮಮೆನೆ" (ಮಂಗರಾ. ೪೩-೪೦) ; "ಲವಂಗಂ, ದೇವಕುಸುಮಂ, ಶ್ರೀಸಂಜ್ಞಂ-ಇ ಲವಂಗದ ಹೂವ್ವು, ಲವಂಗ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೬೯). [ದೇವ + ಕುಸುಮ]

ದೇವಕುಳ 'ದೇವಕುಲ' ನೋ.

ದೇವಕೂಟ (ನಾ). ೧. ದೇವಾಲಯ. ೨. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಭೋಜನಶಾಲೆ. ೩. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಭೋಜನಶಾಲೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ : ಅಧಿಕಾರವುಳ್ಳ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು :—ಊರು (ಊರವರು), ನಾಡು . . . ಸರ್ವಾತಿಥ್ಯಕುಟುಂಬ, ದೇವಕೂಟ, ಕ್ರಮುಕಾರಿಯ (ತುಳುವಾ. ೨೬೦). [ದೇವ + ಕೂಟ₁]

ದೇವಕೃಚ್ಛ್ರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ; ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಾಯಕ್ಲೇಶದಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಪಸ್ಸು: ದೋಷಪರಿಹಾರಾರ್ಥಮಾಗಿ ಶರೀರಬಾಧಾತ್ಮಕತ್ವದಿಂ ಮಹತ್ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯಂಗಳಾದ ತಪ್ತಕೃಚ್ಛ್ರದೇವಕೃಚ್ಛ್ರಯಾವಕೃಚ್ಛ್ರ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂ ಪಕ್ಷಮಾಸಾದಿಕಂಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನಮಂ ವರ್ಜಿಸಿ ತಗ್ಗಿಸಿಕೊಂಬುದು (ವಿವೇಕ. ೧೩೯). [ಸಂ.]

ದೇವಕೃತ (ನಾ). ೧. ದೇವರಿಂದ ಆದುದು ; ಮನುಷ್ಯಶಕ್ತಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಕೇವಲ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಒದಗಿಬರುವುದು. ೨. [ಜೈನ] ಮೂವತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಅತಿಶಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಜೈನರ ಪ್ರಕಾರ ೩೪ ಅತಿಶಯಗಳಿವೆ. ಇವು ತೀರ್ಥಂಕರನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಅತಿಶಯಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಅತಿಶಯಗಳು, ಕರ್ಮಕ್ಷಯಜ ಅತಿಶಯಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಕೃತ ಅತಿಶಯಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಅತಿಶಯಗಳು-ಸ್ವೇದರಹಿತತ್ವ, ನಿರ್ಮಲಶರೀರ, ಹಾಲಿನಂತೆ ಬಿಳಿಯ ರಕ್ತ, ವಜ್ರವೃಷಭನಾರಾಚಸಂಹನನ, ಸಮಚತುರಸ್ರ ಶರೀರಸಂಸ್ಥಾನ, ಅನುಪಮರೂಪ, ಅತ್ಯಧಿಕ ಸುಗಂಧತ್ವ, ೧೦೦೮ ಬಗೆಯ ಉತ್ತಮ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ, ಅತ್ಯಧಿಕ

ವಾದ ಬಲ ಮತ್ತು ಹಿತಮಿತವಾದ ಭಾಷಣ ಎಂಬ ಹತ್ತು ವಿಧಗಳು. ಕರ್ಮಕ್ಷಯಜ ಅತಿಶಯಗಳು–ತನ್ನ ಸುತ್ತಲೂ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನೂರುಯೋಜನಗಳವರೆಗೆ ಸುಭಿಕ್ಷತೆ, ಆಕಾಶಗಮನ, ಹಿಂಸೆಯ ಅಭಾವ, ಭೋಜನದ ಅಭಾವ, ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಅಭಾವ, ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆಗೆ ಮುಖವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ, ನೆಳಲು ಬೀಳದಿರುವಿಕೆ, ಎವೆ ಬಡಿಯದಿರುವಿಕೆ (ನಿರ್ನಿಮೇಷ ದೃಷ್ಟಿ), ಸಮಸ್ತವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುತ್ವ, ನಖ ಹಾಗು ರೋಮಗಳು ಸಮಾನವಾಗಿರುವಿಕೆ ಮತ್ತು ಹದಿನೆಂಟು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಳುನೂರು ಕ್ಷುದ್ರಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ) ಹೊರಡುವ ದಿವ್ಯಧ್ವನಿ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ವಿಧಗಳು. ದೇವಕೃತ ಅತಿಶಯಗಳು–ತೀರ್ಥಂಕರ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಯೋಜನಗಳ ವರೆಗಿನ ವನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲೆ, ಹೂ, ಹಣ್ಣುಗಳು ತುಂಬುವುದು, ಮುಳ್ಳು, ದೂಳು ಹೊರಟುಹೋಗಿ ಸುಖವಾದ ಗಾಳಿ ಬೀಸುವುದು, ಜೀವಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವೈರಭಾವವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದು, ಭೂಮಿ ಕನ್ನಡಿಯಂತೆ ಸ್ವಚ್ಛವೂ ರತ್ನಮಯವೂ ಆಗುವುದು, ಸೌಧರ್ಮೇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದ ಸುಗಂಧಜಲದ ವೃಷ್ಟಿ, ದೇವವಿಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸಸ್ಯಫಲಸಮೃದ್ಧಿ, ಎಲ್ಲ ಜೀವಗಳಿಗೂ ನಿತ್ಯ ಆನಂದ, ಶೀತಲವಾದ ಗಾಳಿ ಬೀಸುವಿಕೆ, ಬಾವಿ, ಕೆರೆ, ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಲವಾದ ನೀರು ತುಂಬುವಿಕೆ, ಆಕಾಶ ನಿರ್ಮಲವಾಗುವಿಕೆ, ಎಲ್ಲ ಜೀವಗಳೂ ರೋಗರಹಿತರಾಗಿರುವಿಕೆ, ನಾಲ್ಕು ದಿವ್ಯ ಧರ್ಮಚಕ್ರಗಳ ದರ್ಶನ ಮತ್ತು ತೀರ್ಥಂಕರನ ನಾಲ್ಕೂ ಮಗ್ಗುಲುಗಳಿಗೆ ಸಕಲ ಪೂಜಾದ್ರವ್ಯಗಳುಂಟಾಗುವಿಕೆ ಎಂಬ ಹದಿಮೂರು ವಿಧಗಳು: ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಕರ್ಮಕ್ಷಯಜ ದೇವಕೃತಂಗಳೆಂಬ ಮೂವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಮತಿಶಯಂಗಳೊಳೊಂದುಗುಂದದಿರೆಯುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೦೪ ವ): ದೇವಕೃತಂಗಳುಮಂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಮುಮನಜಿತ ನೀನೆ ತಾಳ್ದಿದೆ (ಅಜಿಪು. ೬-೦೨). [ದೇವ + ಕೃತ]

ದೇವಕೊಮಾರ ‘ದೇವಕುವರ’ ನೋ.

ದೇವಕ್ರಿಯೆ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ದೇವಕ್ರಿಯೆ ತ್ರಿನೇತ್ರಕ್ರಿಯೆ ಭೂತಾಳಕ್ರಿಯೆಯೆಂಬ ಮೂಱುಂ ಕೋಲಾಹಲರಾಗಕ್ಕುಪಾಂಗಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪). [ಸಂ. ದೇವಕ್ರಿಯಾ]

ದೇವಖಾತ (ನಾ). ೧. ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿ ಉಂಟಾದ ಜಲಾಶಯ; ಅಕೃತ್ರಿಮವಾದ ಸರೋವರ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಧಾರ: “ದೇವಖಾತಮಕೃತ್ರಿಮಖಾತಂ” (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೪-೩); “ಅಖಾತಮು ದೇವಖಾತಮೆನಲ್ಕೆ” (ಬಂಗರಾ. ೦೨೩-೦೪); ತಾನಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಪುಷ್ಕರಿಣಿ ಮುಂತಾದವು ದೇವಖಾತವು (ಅಯಾಂಧ. ೦೬೬). ೨. ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಜಲಾಶಯದ ಹೆಸರು: ನಡುವಗಲಿಬ್ಬರುಂ ಕಾದಿ ಬಟಲ್ದು ಕುದುರೆಗಳಂ ನೀರೊಳಿಕ್ಕಲೆಂದು ದೇವಖಾತಮೆಂಬ ಮಡುವಿಂಗೆ ಬರ್ಪುದುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೧-೦೩೬ ವ). [ದೇವ + ಖಾತ₂]

ದೇವಗಂಗೆ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ನದಿ: ಸುಜ್ಞಾನ ನಿರ್ಮಲ ದೇವಗಂಗೆಯಲಿ ಇಳಿದು ಸ್ನಾನಂಗೈದು (ಗಗಚಾ. ೦೩-೦೯). [ದೇವ + ಗಂಗೆ₂]

ದೇವಗಂಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿಸಸ್ಯ: ಹೊಟ್ಟೆ ನುಲಿಯುವುದಕ್ಕೆ:–ದೇವಗಂಟೆಯ ರಸದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳಿ, ಮೆಣಸು ಅರೆದು ಆ ದೇವಗಂಟೆಯ ರಸದಲ್ಲಿ ಕದಡಿ ಮೂಱುದಿನ ಕೊಳ್ಳಲು ಹೊಟ್ಟೆ ಕಚ್ಚುವುದು ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಷವಿ. ೬೬); ನಾಲ್ಕುವರಹ ತೂಕ ದೇವಗಂಟೆ ಸೊಪ್ಪನೂ . . . ಒಂದು ಮಾನ ಹಸುವಿನ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಕಾಸಿ ಹದದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದು ನಸಿಕದಲ್ಲಿ ನಸ್ಯವುಂ ಮಾಡಿಸಲು ಅರೆದಲೆಬೇನೆ ಮಾಣುವುದು (ವೈದ್ಯಸಾ II, ೦೩೪). [<ಸಂ. ದೇವಘಂಟಾ]

ದೇವಗಣ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು, –ಸಮೂಹ: ರುದ್ರನ ಹಾವುಗೆ ಉರಿಯಿತ್ತು ದೇವಗಣಂಗಳು ನಿವಾತವಾದರು (ಬಸವ. ೪೩೦); ಭಯಮಂ ದೇವಗಣಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ . . . ಅಂದಿನ ಕಾಲನೇಮಿಯೆ ಕಂಸಾಸುರನಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿದುದನಾಂ ಬಲ್ಲೆಂ (ಜಗವಿ. ೧-೬೮): ಮಾಲೆಗೊಂಡೆಯ್ತಪ್ಪ ದೇವಗಣತತಿಯೊಳಗೆ ಶಾಂತಾರ್ಕಕೋಟಿಪ್ರಭಾಪುಂಜದಿಂ ಬೆಳಗೆ ಮುಂತೆ ಶಿವಮೂರ್ತಿ (ನಂಬಿರ. ೬-೧೨೨): ಭಾಸ್ವರಭಕ್ತಿಯಿಂದೆಱಗೆ ದೇವಗಣಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೦-೦೪). ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಮೂರು ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ದೇವವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪು: ₱ ೧. ಅಶ್ವಿನಿ, ಮೃಗಶಿರೆ, ಪುನರ್ವಸು, ಪುಷ್ಯ, ಹಸ್ತ, ಸ್ವಾತಿ, ಅನೂರಾಧೆ, ಶ್ರವಣ ಮತ್ತು ರೇವತಿ–ಇವು ಒಂಬತ್ತು ಸೇರಿ ದೇವಗಣ. ೨. ಭರಣಿ, ರೋಹಿಣಿ, ಆರ್ದ್ರೆ, ಪುಬ್ಬೆ, ಉತ್ತರೆ, ಪೂರ್ವಾಷಾಢ, ಉತ್ತರಾಷಾಢ, ಪೂರ್ವಾಭಾದ್ರೆ, ಉತ್ತರಾಭಾದ್ರೆ–ಈ ಒಂಬತ್ತೂ ಸೇರಿ ಮನುಷ್ಯಗಣ. ೩. ಕೃತ್ತಿಕೆ, ಆಶ್ಲೇಷೆ, ಮಖೆ, ಚಿತ್ತೆ, ವಿಶಾಖೆ, ಜ್ಯೇಷ್ಠೆ, ಮೂಲ, ಧನಿಷ್ಠೆ, ಶತಭಿಷೆ–ಇವು ಒಂಬತ್ತು ಸೇರಿ ರಾಕ್ಷಸಗಣ. ಒಬ್ಬ ಕನ್ಯೆಗೆ ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ವರನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಬಹುದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡುಕೂಟಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಣಕೂಟವೆಂಬುದೂ ಒಂದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕನ್ಯೆಯ ಮತ್ತು ವರನ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಒಂದೇ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೆ ಪ್ರಶಸ್ತ. ದೇವಗಣ ಮನುಷ್ಯಗಣವಾದರೆ ಮಧ್ಯಮ. ದೇವಗಣ ರಾಕ್ಷಸಗಣವಾದರೆ ಅಧಮ. ಮನುಷ್ಯಗಣ ರಾಕ್ಷಸಗಣವಾದರೆ ನಿಷಿದ್ಧ: ದೆವ್ವ ಭೂತಗಳು . . . ದೇವಗಣದವರಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ಸಜದಾ. III, ೨೦೬೦); ಗಂಡಿನ ನಕ್ಷತ್ರ ದೇವಗಣ. ಹೆಣ್ಣಿನದು ಮನುಷ್ಯಗಣ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೂಡಿದೆ (ಕೂಧಿ). ೩. [ಛಂದ] ಕರ್ತೃವಿಗೂ ಅವನ ಒಡೆಯನಿಗೂ ಶುಭವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಣ: ಭಾಸ್ವದ್ದೇವಗಣಂಗಳಿಂದಱಿದೆಂ ಪಂಕೇಜವಕ್ತ್ರೇಕ್ಷಣೇ (ಛಂದೋಂಬು. ೬-೪೩); ತಾಳಮಾನಸರಿಸವನಱಿಯೆ ಓಜೆ ಬಜಾವಣೆಯ ಲೆಕ್ಕವನಱಿಯೆ ಅಮೃತಗಣ ದೇವಗಣವನಱಿಯೆ (ಬಸವ. ೪೯೪); ಭಾವಿಸೆ ಪದಪದ್ಯಂಗಳೊಳಾವಾವಂ ಗಣಮನಿಕ್ಕಲವುವಿವುಮನ್ನದೆ ದೇವಗಣಮಿಟ್ಟು ಮಾಡಿದ ಕಾವ್ಯವ ಗಣಂ ಬಂದಡುತ್ತಮಂ (ಕವಿಜಿ. ೦-೩೬); ₱ ‘ನಗಣ’ಕ್ಕೆ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವರು ‘ನಗಣ’ವನ್ನೂ ಕೆಲವರು ‘ಮಗಣ’ವನ್ನೂ ದೇವಗಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಮೃತಗಣ ಎಂಬ ಪದದ ವಿಚಾರ ಪಿಂಗಳಾಚಾರ್ಯನ ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ದೇವಗಣವು ಆಯುರ್ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುವುದೆಂದೂ ರಾಕ್ಷಸಗಣವು ಕೇಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದೂ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. [ದೇವ + ಗಣ]

ದೇವಗಣಿಕೆ₁ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ: “ಅಂಬಾಲಾ–ದೇವಗಣಿಕೆ” (ಶಾಕಸ್ಯ. ೩೦). [ದೇವ + ಗಣಿಕೆ₂]

ದೇವಗಣಿಕೆ₂ (ನಾ). ರಂಭೆ, ಊರ್ವಶಿ, ತಿಲೋತ್ತಮೆ, ಚಿತ್ರಲೇಖೆ, ಮಂಜುಘೋಷೆ, ಮೇನಕೆ, ಸುಕೇಶಿ ಮತ್ತು ಘೃತಾಚಿ ಎಂಬ ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು: ಭೀಷ್ಮನ್ ಎಟ್ಟಂತೆ ನೆಲ ಮುಟ್ಟದೆ ಬಿಟ್ಟೋನಾನ್ ದೇವಗಣಿಕೆಯರಾಗ್ರ್ರವಿಪ್ಪಿಡಿದು ಬನ್ದಿದಿಗೊಗ್ಗಣ್ಣಿಯ ವೀರಲೋಕಕೆ ಸನ್ದೋನ್ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ, ೧೦-೪; ಸು. ೮೦೦); ದೇವಗಣಿಕೆಯರನೆ ಪೋಲ್ವಯ್ವೂರ್ವರರಸಿಯರ್ಕಳಿಂದಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೬೦-೬): ರಂಭೆ ಊರ್ವಶಿ ತಿಲೋತ್ತಮೆ ಚಿತ್ರಲೇಖೆ ಮಂಜುಘೋಷೆ ಮೇನಕೆ ಸುಕೇಶಿ ಘೃತಾಚಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವಗಣಿಕೆಯರುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೨೮). [ದೇವ + ಗಣಿಕೆ₂]

ದೇವಗಣಗಿಲು, ದೇವಕಣಗಿಲೆ (ನಾ). ಸುತ್ತಲೂ ಬಿಳಿ, ಒಳಗೆ ನಸು ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ದಪ್ಪರೇಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರವೇ ದೇವಗಣಗಿಲು ಮರಗಳಿರುತ್ತವೆ (ಜಾನ). **ದೇವಕಣಗಿಲೆ:** ದೇವಕಣಗಿಲೆಯ ಮರದ ತುಂಬ ತುಂಬಿದ ಎಲೆಯ ಮಧ್ಯೆ ಕೊಂಬೆಕೊಂಬೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳನೆ ಹೂತಿದ್ದಿತು (ಸಾ.ಶ. VII, ೪೧). [ದೇವ + ಗಣಗಿಲು (<ಕಣಗಿಲೆ$_1$)]

ದೇವಗತಿ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಯಾಗುವಿಕೆ; ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವಿಕೆ; ಜೀವನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ದೇವ, ಮಾನವ, ತಿರ್ಯಕ್ ಮತ್ತು ನಾರಕ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು : ನಿಜದ್ವಿಚರಮ ಸಮಯದೊಳ್ ಅನ್ಯತರ ವೇದನೀಯ ದೇವಗತಿ ತತ್ಪ್ರಯೋಗ್ಯಾನುಪೂರ್ವ ಶರೀರಬಂಧನ ಸಂಘಾತ . . . ನೀಚೈರ್ಗೋತ್ರಗಳೆಂಬ ದ್ವಿಸಪ್ತತಿ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಂ ನಿರವಶೇಷಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೬-೪೯ ವ) ; ಮುನ್ನಿನ ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ ಬಟ್ಟೆಗಂ ನೆರಪಿದ ದೇವಗತಿ ವಿನಿಷ್ಫಲಮಾದತ್ತು (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೬-೩೬) ; ಎಲ್ಲ ಪರಿಣಾಮಂಗಳಿಂದಲೂ ಯಾವ ಗತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖವುಂಟಾಗುವುದೋ ಅದೇ ದೇವಗತಿಯು (ಭ್ರನಪ. ೨೯೩). ೨. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದಿಕ್ಕಾಗಿರುವವನು ; ಶಿವ : ದೇವಗತಿ ದೇವಮತಿ ದೇವದುರ್ಲಭನೆಂಬ ಕರೆವ ಬಿರುದಿನ ಕಹಳೆಗಳ ಮಹಾರವದೊಳಗೆ ಧರೆ ನಡುಗೆ (ನಂಚಿರ. ೬-೧೧೮). [ದೇವ + ಗತಿ]

ದೇವಗತಿವಡೆ (ಕ್ರಿ). ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದು ; ದೇವತೆಯಾಗು : ನಿಜಸ್ವಾಮಿಯಪ್ಪ ಶಂಭುವಿನ ಕೈಯೊಳ್ ಕನ್ಯಾನಿಮಿತ್ತಂ ಸತ್ತು ದೇವಗತಿವಡೆದಲ್ಲಿಂ ಬಂದು (ಹರಿವಂಶಪು. ೧೬-೩೮ ವ) ; ದೇವಗತಿವಡೆದು ಬಂದೀ ಭೂವಿಶ್ರುತರಾದಿರಿಂತಿದಂ ಮಱದಿರೆ ಪೇಟ್. ದೇವಿ (ನೇಮಿಪು. ೧೪-೫೭). [ದೇವಗತಿ + ಪಡೆ$_1$]

ದೇವಗರಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ: ದೇವಗರಿಗೆ, ಹಿರೇಕಣಗಿಲು . . . ಕಾಡುಜೀರಕ (ವೃಕ್ಷಾಗಿ. ೩೮-೬೫೯). [?]

ದೇವಗಾಂಧಾರ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಆ ರಂಭಾದಿ ವೇಶಿಯರು ದೇವಗಾಂಧಾರರಾಗದಿಂ ದೇವತಾಸಾರ್ವಭೌಮನಾದ ಇಂದ್ರನಂ ಸ್ತುತಿಸಿ (ಸಾಗಂಧಿ. ೫೦೩-೨). [ಸಂ.]

ದೇವಗಾಂಧಾರಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಸಮಸ್ತ ರಾಗಂಗಳೊಳಗೆ ರಾಮಕ್ರಿಯೆ . . . ದೇವಗಾಂಧಾರಿ ... ಮಧ್ಯಮಾವತಿಯೆಂಬ ಮೂವತ್ತಾರುರಾಗಂಗಳೇ ಮುಖ್ಯಮಾಗಿ ಬಳಕೆಯಿಂದಧುನಾತನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗೊಂಡಿರ್ಪವು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪); ದೇವಗಾಂಧಾರಿ . . . ಸೌರಾಷ್ಟ್ರವೆಂಬ ಪಾವನರಾಗದೊಳರುಹನನೊಲ್ದು ಸಂಜೀವನವೆನಿಸಿ ಹಾಡಿದರು (ಭರತ. ೫-೬೬) ; ದೇವಗಾಂಧಾರಿ ೨೯ನೇ ಮೇಳಕರ್ತ ಧೀರಶಂಕರಾಭರಣದಲ್ಲಿ ಜನ್ಯ (ಸಂಗೀತಂ. ೧೧೪). [ಸಂ. ದೇವಗಾಂಧಾರೀ]

ದೇವಗಾಣ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಎಣ್ಣೆಯ ಗಾಣ : ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಾಯವೆಂತೆಂದಡೆ . . . ದೇವಗಾಣದೊಕ್ಕಲಲ್ಲಿ ದವಸವಳವಂಕೆ ಸೊಳಸವೊಂದು (ಎಕ. XX, ೦೩-೪೯; 1167). [ದೇವ + ಗಾಣ$_1$]

ದೇವಗಾತ್ರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಶರೀರದಂತೆ ಶರೀರವುಳ್ಳವನು ; ಸುಂದರವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನು : ಸಜ್ಜೆಯೆಡೆ ನಟ್ಟು ನಿಂತವಧರಿಸಿದಳ್ ದೇವಗಾತ್ರನಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೭೩-೨೬೮). [ದೇವ + ಗಾತ್ರ]

ದೇವಗುಪ್ತ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಸೈಂಧವಿ ಪಂಚಮ ಷಾಡವ ದೇವಗುಪ್ತ . . . ಎಂಬೆಂಟು ರಾಗಂಗಳುಂ ಷಟ್ಸ್ವರ ಜಾತೀಯಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೩). [ಸಂ.]

ದೇವಗುರು (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಗುರು ; ಬೃಹಸ್ಪತಿ : ದೇವಗುರು ಬೆಸಸೆ ಜನಕ ಭವಾವಳಿಯುಂ ಕೇಳ್ದು ವಿನಯವಿನಮಿತನಾದೊಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೬೩); ಖಳನೆಡೆಗೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ದೇವಗುರು ಬಿಡದಂಜುತ್ತೈತಂದ (ತೊರೆರಾ. ೬-೪೬-೪೦); ದೇವಗುರುದರ್ಶನದಿಂದಲೇ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಆತನ ಮನಸ್ಸು . . . ನಿರ್ಮಲವಾಗಿತ್ತು (ಮಹಾಶಾ. ೦೦೦). [ದೇವ + ಗುರು$_4$]

ದೇವಗೃಹ (ನಾ). ದೇವಾಲಯ ; ದೇವಸ್ಥಾನ : ಇದು ರಮ್ಯವೆನಿಸಿದಲ್ಲಿಪ್ಪುದು ದಯ್ಯಂ ದೇವಗೃಹದೊಳಿಪ್ಪುದು ಮೇಣೆನ್ನದೆ ಪೊಗೆವುತಪೊಲೆಯೊಳಗಿಪ್ಪುದು ದೈವಮೆನಲ್ಕೆ ಸಲ್ಲದಱವುಳ್ಳೈತಂ (ಸಮಯಪ. ೮-೧೮೩). [ದೇವ + ಗೃಹ]

ದೇವಗೃಹೋದ್ಧರಣ (ನಾ). ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ; ಹಳೆಯದಾಗಿ ಬಿದ್ದುಹೋಗುವಂತಿರುವ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ದುರಸ್ತು, – ರಿಪೇರಿ : ಶ್ರೀಮದಾಹವಮಲ್ಲದೇವ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಪ್ಪ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ ಜೋಗವಯ್ಯಂ ತದೀಯ ದೇವಗೃಹೋದ್ಧರಣಮುಮಂ . . . ಮಾಡಿ (ಕಶಾಇ. ೩೮-೨-೨೭ ; 1056). [ದೇವಗೃಹ + ಉದ್ಧರಣ]

ದೇವಗೇಹ (ನಾ). ಗುಡಿ ; ದೇವಸ್ಥಾನ ; ದೇವಾಲಯ : "ಉಪನಂದನ ಕೈತವ ದೇವಗೇಹ ಕೇದಾರಮನಿಕ್ಕು" (ನಾನಾರ. ೩೯). [ದೇವ + ಗೇಹ]

ದೇವಗೊಳಗ (ನಾ). ಬೆಳೆದ ಧಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ದೇವರಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿ ಕೊಳಗದಲ್ಲಿ ಅಳೆಯುವ ಧಾನ್ಯ : ಕೊಟ್ಟಾರದ ಕರಣಂ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಪೂಜಿಸುವ ಪಣ ಶ . . . ದೇವಗೊಳಗಂ ಧರ್ಮ್ಮಗೊಳಗಂ ಪೊನ್ನು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೦೦೭-೦೮ ; 1050) ; ಕೆಱೆಯ ಕೊರಲು ದೇವಗೊಳಗಂ ಧರ್ಮಗೊಳಗವೆರಡು (ಎಕ. XI, ಚಳ್ಳಕೆ. ೨೦-೨೩ ; 1087) ; ಶ್ರೀಮೂಲಸ್ಥಾನದೇವರ ಗೋಸಗೆಯುಪಹಾರಕ್ಕೆ ಕುಲಕೆ ಪೊಕ್ಕುಳಾಭತ್ತ ದೇವಗೊಳಗವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೨೪೭-೯ ; 1288). [ದೇವ + ಕೊಳಗ$_1$]

ದೇವಗ್ರಹ (ನಾ). ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹಗಳಿಂದುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಪೀಡೆ : ನಾನಾಶಸ್ತ್ರಧಾರಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ . . . ದೇವಗ್ರಹ, ಗಂಧರ್ವಗ್ರಹ, ಯಕ್ಷಗ್ರಹ ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಟಗ್ರಹಂಗಳನ್ನೂ ಶತ್ರುಗಳಿಂದುಂಟಾಗುವ ಹಾನಿಯನ್ನೂ ಕೆಡಿಸುವುದು (ಸಕಲ್ಯ. ೫೬). [ದೇವ + ಗ್ರಹ]

ದೇವಚಾಪ (ನಾ). ಮಳೆಬಿಲ್ಲು ; ಕಾಮನ ಬಿಲ್ಲು ; ಇಂದ್ರಚಾಪ : ಕಡೆಯೊಳ್ ತಗುಳ್ದ ರತ್ನದ ಬೆಡಂಗುವೆತ್ತೆಸೆವ ದೀಪ್ರವಲಯದ ಬೆಲ್ಪಂ ಪಡೆದು ಸಲೆ ದೇವಚಾಪದ ನಡುವಣ ಲಲಿತಾರ್ಧಚಂದ್ರನಿರ್ಪಂತಿರ್ದಂ (ಆದಿಪು. ೬-೭೩) : ದೇವಾನಕಂಗಳ್ ಪೊಡೆಗೆ ಪಲವುಮಾ ಕಾಲದೊಳ್ ದೇವಚಾಪಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ಲೋಕಾಧಿಪಾಲಾಭರಣಕಿರಣದಿಂದುರ್ವಿಯಂ ಪರ್ವೆ ಬಂದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೦). [ದೇವ + ಚಾಪ]

ದೇವಚಿಕಿತ್ಸಕ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯ ; ಧನ್ವಂತರಿ. ೨. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು : "ದೇವಚಿಕಿತ್ಸಕರಶ್ವಿನಿದೇವರ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦-೫೩): "ನಾಸತ್ಯಾ, ಅಶ್ವಿನೌ, ದಸ್ರೌ, ದೇವಚಿಕಿತ್ಸಕೌ-ಈ ೪ ದೇವರ ವೈದ್ಯರ್" (ಹಲಾಯು. ೦೫-೮೪). [ದೇವ + ಚಿಕಿತ್ಸಕ]

ದೇವಚೆನ್ನೆಲ್ಲಕೊಳ (ನಾ). ಒಂದು ಜಲಾಶಯದ ಹೆಸರು : ದಾಸನೂರಕ್ಕೂಟಸಂಧಿಯಲ್ ಉನ್ನತಭೂಮಿಯ ದೇವಚೆನ್ನೆಲ್ಲಕೊಳಮ್ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೦೯೨೫, ೦೦೫-೪೮ ; 634). [? + ಕೊಳ$_2$]

ದೇವಚ್ಛಂದ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮುತ್ತಿನ ಸರ; ಎಂಭತ್ತೊಂದು ಎಳೆಗಳುಳ್ಳ ಹಾರ : ವಿಜಯಚ್ಛಂದಹಾರ ದೇವಚ್ಛಂದಾರ್ಧಹಾರ . . .

ಮಾಣವಕಂಗಳೆಂಬ ಪನ್ನೊಂದು ನಾನಾರತ್ನಸುವರ್ಣಪದಕವಿರಚನಾದಿ ಭೇದದಿಂ (ಆದಿಪು. ೮-೫೪ ವ). ೨. ನೂರು ಎಳೆಗಳುಳ್ಳ ಮುತ್ತಿನ ಸರ: "ದೇವಚ್ಛಂದಂ ಯಷ್ಟಿಶತಾವಚ್ಛನ್ನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭೫-೩) : "ನೂಱು ಸರದ ಮುತ್ತು ದೇವಚ್ಛಂದ ಎಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೯೨-೪೦೫) ; "ನೂಱು ಸರ ಮುತ್ತು ದೇವ[ಚ್ಛಂ. ಹ]ಚ್ಛಂದಮಕ್ಕುಂ" (ಶಬ್ದಮಣಿ. ೧೦೦-೨೪): ☞ ಈ ಹಾರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಳೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವಿಧಾಭಿಪ್ರಾಯ ಗಳಿವೆ. [ಸಂ.]

ದೇವಜಗ್ಧಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧದ ಹುಲ್ಲು ; ಕಾಚಿ ಹುಲ್ಲು : "ಕತ್ತೃಣಂ, ಪೌರಂ, ಸೌಗಂಧಿಕಂ, ಧ್ಯಾಮಂ, ದೇವಜಗ್ಧಕಂ, ರೌಹಿಷಂ-೬ ಕಾಚೀಹುಲ್ಲು, ಕಾಚೀಕಡ್ಡಿ, ಹಂಚೀಕಡ್ಡಿ, ಬರಗುಕಡ್ಡಿ ಇವು ಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೫೧). [ಸಂ.]

ದೇವಜನಿತ (ನಾ). ದೇವರಿಂದ ಉಂಟಾದುದು ; ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಾ ದುದು : ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪಾಪ, ಅನ್ಯಾಯ, ನೀಚತನಗಳೂ ದೇವಜನಿತ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆ ? (ಸಮಜೀ. ೩೦೬). [ದೇವ + ಜನಿತ]

ದೇವಜಾತಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಕುಲ,-ಪಂಗಡ : "ಯಕ್ಷಃ . . . ಪೈಶಾಚ, ದೇವಯೋನಿಃ-ಇಂತಿವೆಲ್ಲಂ ದೇವಜಾತಿಯೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೫-೮೬). [ದೇವ + ಜಾತಿ]

ದೇವಜ್ಯೇಷ್ಠ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯುವನು ; ಬ್ರಹ್ಮ : ದೇವ ಜ್ಯೇಷ್ಠನ ಬೆಸದಿಂ ರೈವತಕಂ ತಂದು ತನ್ನ ಮಗಳಂ ಕುಡಲ್ . . . ಬಲದೇವಂ ವೈವಾಹೋತ್ಸವದೆ ನೆರೆದು ಸುಖದಿಂದಿರ್ದಂ (ಜಗವಿ. ೦೦-೨). [ದೇವ + ಜ್ಯೇಷ್ಠ]

ದೇವಟ್ಟ (ನಾ). ದೇವರ ಸ್ವತ್ತು, - ಆಸ್ತಿ : ಈ ದೇಗುಲವ ಮಾಡಿಸಿ ತೆರ ಗಾಲಂ ದೇವಟ್ಟ ಬಿಟ್ಟರ್ (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೩೦, ೧೪-೦೦; ಸು. 882). [<ಸಂ. ದೇವಾರ್ಥ]

ದೇವಡಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ದೇವರ ಸೇವೆ ಮಾಡುವವನು ; ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾರಿ,-ಅರ್ಚಕ : ಧರ್ಮಸ್ಥಳದ ಅಮ್ರುತಪಡಿಗೆ ದೇವಡಿಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಬಾಳಿಗೆ ಅರ್ಥ್ಧ ಅರುವಾರ ಸಲ್ಲ (ಸೌಇಇ. IX-II, ೪೬೦-೬೦ ; 1482). ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ವಳಿಗ್ಗಾಮೆಯರ ದಾಸಡಿಯುಂ ಅಮಲಿಯರ ದೇಪಡಿಯು (ಎಕ್. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೫೪-೬ ; ಸು. 685) ; ಬಾಣಗುನ್ನೂರಾ ದೇವಡಿಗಳುಂ ಕುನ್ನಡಿಗಳುಂ ಅಂಬ್ಬಲ್ಕಡಿಯ ಪೇಮಸರುಂ ಆಳಗೆವಿ ಯರುಂ . . . ಇ ಪೊಲನಂ ನಡೆಯಿಸಿದೋರ್ (ಎಕ್. XVI, ಗುಬ್ಬಿ. ೬೫-೫೭ ; 733). [ದೇವ + ಅಡಿ$_1$]

ದೇವಡಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ಮುಖಮಂಟಪ ; ಕೈಸಾಲೆ ; ಮೊಗಸಾಲೆ : ಶ್ರೀಪ್ರಸಂನಕೇಶವದೇವರ ಪೂಜಾರಿಗಳ್ ದೇವರ ದೇವಡಿಗಳಂ ಕಟ್ಟಲು ಸದ್ಭಕ್ತಿಯಿಂ ಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XV, ೫೪೫-೦೦ ; 1165): ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕರ್ತರ ಅರಶಿನವರ ದೇವಡೀ ಬಳಿಯಿಂದ ಬಹದರರ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು (ಹೈದರ. ೧೦೦). ೨. ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕಟ್ಟೆ ; ಜಗಲಿ : ಪಶುಗಳ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುಂದು ಘರ್ಜಿಸುತ ನಿಂದಿಹರು ದೇವಡಿಯೊಳು (ಕೃಪ್ಪವಿ. ೨-೧೦) ; ಪ್ರಘಣ - ಬಾಗಿಲ ಹೊರಗಿನ ದೇವಡಿ (ಗಂಗಾಮ. ೨೦೯) ; ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರರು ಅಚ್ಚಕರೀಬಣ್ಣದ ಡ್ರೆಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಜ್ಜಾಗಿ ದೇವಡಿಯ ಮೇಲೆ ಬಂದು ನಿಂತುಕೊಂಡಿದ್ದರು (ಕಳ್ಳಕಾ. ೨೪). ೩. ಮನೆಯ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿರುವ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಕೆಳಮರ ; ಹೊಸ್ತಿಲು : (?).
[<ಸಂ. ದೇಹಲೀ./ಹಿಂ. ದೇಹರೀ ; ಮರಾ. ದೇವಡೀ, ದೇವಢೀ. ದೇಹುಡೀ; ಗುಜ. ದೇವ್ರೀ; ಬಂಗಾಳಿ. ದೆಉರಿ, ದೆಹುರಿ ; ಒರಿಯಾ. ದೆಹುರಿ]

ದೇವಡಿಗ (ನಾ). ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಜೀವಿಸುವ ವನು ; ಪೂಜಾರಿ ; ಅರ್ಚಕ : ಅರಸಗವು x x ಮಾಕಲಸಮಭಟ್ಟನು ದೇವಡಿಗಗೆ ಕೊಟ್ಟಂ (ಎಕ್. XIV, ಶ್ರೀರಂಗ. ೩೪-೧೫ ; 1127) ; ಅಡಿಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ-ದೇವಡಿಗಂ, ಪಾವಡಿಗಂ, ಪೂವಡಿಗಂ (ಶಮದ. ೨೦೩ ಪ್ರಯೋ): ಹಾವಡಿಗನು ದೇವಡಿಗನೊಳಗೆ ಅಡಗಲು ಹಾವೆತ್ತ ಹೋದವೋ ದೇವಾ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೦೨೮-೩೮೨) : ದೇವಡಿಗನು ದೇವಗೊಂದು ಪೂವನರ್ಪಿಸಲದು ದೇವಡಿಗನ ಹುಗೊ ದೇವನ ಮಹಿಮೆಯೊ ಸ್ವಾಮಿ (ಭರತ. ೫೩-೮೪) ; ದೇವರ ಪೂಜಿಸುವಂ ದೇವಡಿಗಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೦೩ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ) ; ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸೇವಕರು . . . ಅಂಬಲವಾಸಿ, ಬರಿಯ, ದೇವಡಿಗ, ದೇವಾಳಿ (ತುಳುನಾ. ೧೬೨). [ದೇವ + – ಅಡಿಗ$_2$]

ದೇವಡಿತಿ, ದೇವೆಡಿತ್ತಿ (ನಾ). ೧. ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ ; ಅಪ್ಸರೆ : ಸಗ್ಗಂ ಗಳೊಳಿರ್ಪ ದೇವಡಿತಿ ತೊಟ್ಟಿರೊಳಟ್ಟಿಯನಾಗಲೀವನೇ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೪೫). ೨. ದೇವದಾಸಿ : ಪನ್ನೆರಡುಂ ಗಟ್ಡೆ ನೀರ್ವರ್ಣಾಮಂ ಪದಿಂಬರ್ ದೇವಡಿತಿಯಗ್ಗರ್ಗಂ ತಮಗಂ ಮನೆಗಂ . . . ಧಾರೆಯನೆರೆದು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟರ್ (ಎಕ್. IV, ಚಾಮರಾ. ೦೮-೮ ; ಸು. 1000 ?). **ದೇವೆಡಿತ್ತಿ** : ೨. ಇನ್ನುಣ್ಣೋರುಂ ಉಣಿಯ ಕೊಡುವೋನುಂ ದೇವೆಡಿತ್ತಿಯರಿನ್ನುಂ ಸಾವಿರಿನ್ನುಂ ಅಭರಮೆತ್ತಿ ಆಯತಿವ ಕೊಳ್ವೋರುಂ . . . . ನರಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಗೆ (ಎಕ್. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೩೬-೫ ; ಸು. 675?). [ದೇವಡಿ$_1$ + – ಇತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ) /ತಮಿ. ತೇವಟಿ]

ದೇವಣ 'ದೇವಣ್ಣ' ನೋ.

ದೇವಣ್ಣ, ದೇವಣ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಕರಣಿಕ ದೇವಣ್ಣಗಳ ಬರಹ (ಎಕ್. XI, ಚಿತ್ರದು. ೩-೩೫ ; 1356). 'ದೇವಣ್ಣಯ್ಯ' ಪರಾ. **ದೇವಣ** : ದೇವಣ ಕ್ರಮಯಿತ ಭಟ್ಟಪೌತ್ರಾಯ (ಇಆ. XVI, ೨೪-೬೩ : 1009). [ದೇವ + ಅಣ್ಣ$_1$]

ದೇವಣ್ಣಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ವಿಶಿಷ್ಟಜನಾಶ್ರಯನಪ್ಪ ಶ್ರೀ ಮದ್ದೇವಣ್ಣಯ್ಯ[ಂ] (ಇಆ. XII, ೨೦೯-೦೮; 814); ಶ್ರೀಮದ್ದೇವಣ್ಣಯ್ಯಂ ಬೆಳ್ವೊಲ ಮೂನೂಱುಮನಾಳುತ್ತಂ (ಎಇ. VII, ೨೦೬-೧೮ ; 866). [ದೇವಣ್ಣ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ದೇವತನ (ನಾ). ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ : ದೇವನೆಂದೇ ನೀವು ಬಗೆವಿರಿ ದೇವತನ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಲವವಿಲ್ಲ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೦-೪೩) ; ದೇವತನಮಂ ಬಿಟ್ಟು ನರನಾದವಂಗೆ ಬಳಿಕಾವ ಗೌರವವಿಹುದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೬-೫೪) ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದೇವತನ ಏತರಿಂದ ? . . . ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದೇವತನ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ (ವಚಭಾ. ೧೮೦). [ದೇವ + – ತನ]

ದೇವತನು (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇರುವಂಥ ಶರೀರ : ದೇವತನುವೆರಸಿ ರೆಂತಂತಾ ವೈಶಂಪಾಯನಂ ಸುಖನಿಶ್ಚಯದಿಂ ಜೀವಿಸುತಿರ್ದಪಂ (ಕಾದಂಉ. ೪೩೪). [ದೇವ + ತನು]

ದೇವತರು (ನಾ). ೧. ದೇವಲೋಕದ ಮರ : ಮಂದಾರ, ಪಾರಿಜಾತ, ಸಂತಾನ, ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ಹರಿಚಂದನ ಎಂಬ ಐದುಂ ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದುಂ : "ಮಂದಾರಃ, ಪಾರಿಜಾತಕಃ, ಸಂತಾನಃ, ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಃ, ಹರಿ ಚಂದನಂ . . . ೫ ಈದೇವತರವಃ – ದೇವತಾಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳ ಹೆಸರು ಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೨) ; ದೇವತರುವಿನ ಕುಸುಮವಮ್ಮಾ ನಾನು ಭಾವಜನ ಪಿತಗೆ ಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದೆನಮ್ಮಾ (ಕೃಷ್ಣಕಪಾ. ೬). ೨. ಅರಳಿಯ ಮರ ; ಅಶ್ವತ್ಥ. [ದೇವ + ತರು$_2$]

ದೇವತಾಂಶಕೆ (ನಾ). = ದೇವತಾಧಿಷ್ಠಿತೆ : ರತಿಗೆಣೆಯೆನಿಸಿದ ಗುಣಸಂತತಿ ಯುಳ್ಳಿಕೆ ದೇವತಾಂಶಕೆಯುತಾ ಸತಿಯುಂ ಕೊಂಡಾಡುಗೆ ತತ್ಪತಿಗಂ ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಭೋಗಂ ನೆಗಟ್ದುಂ(ಪುದತಿ. ೮-೨). [ಸಂ. ದೇವತಾಂಶಕಾ]

ದೇವತಾಡ (ನಾ). = ದೇವದಾಳಿ: "ದೇವತಾಡಃ, . . . ದೇವತಾಳೀ ವೃಕ್ಷದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೨೭). [ಸಂ.]

ದೇವತಾಣ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನ; ದೇವಾಲಯ: ಕೇಣವಿಲ್ಲದೆ ಬೀದಿ ಬೀದಿಯೊಳಗೆ ದೇವತಾಣ ನೋಟಕರ ಸಂದೋಹ ವಾಣದ ವಣಿ ಸೊಡರ್ವೆಳಗಿನೊಳ್ ಕೃಷ್ಣ ದಿವಾಣದೊಳಿದ್ದನೋಲಗದಿ (ಮೋಹತ. ೧೮-೮). [ದೇವ + ಠಾಣ./ಸಂ.ದೇವಸ್ಥಾನ]

ದೇವತಾತತ್ತ್ವ (ನಾ). ಜಗತ್ತಿನ ನದಿ, ಕಾಡು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಅಧಿದೇವತೆಯುಂಟು ಎಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ: ವೈದಿಕತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತಾತತ್ತ್ವ, ಈಶ್ವರತತ್ತ್ವ, ಆತ್ಮತತ್ತ್ವ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ (ಬಂಕಿಮ. ೩೦೯). [ಸಂ.]

ದೇವತಾತ್ಮ (ನಾ). ದೇವತಾಸ್ವರೂಪ: ದೇವತಾತ್ಮನಾದ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸತ್ಫಲಗಳನ್ನು ಹಂಚುವವನಾಗು (ಋಗ್ವ್ಯಾಕ. ೧೭).
[ಸಂ. ದೇವತಾತ್ಮನ್]

ದೇವತಾಧಿಷ್ಠಿತೆ (ನಾ). ದೇವಾಂಶದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವವಳು; ದೇವಾಂಶಸಂಭೂತಳು: ಲಕ್ಷ್ಮೀವಮತಿಯಲವೂ ದೇವತಾಧಿಷ್ಠಿತೆಯಲ್ಲದ ಕೇವಳಮನುಷ್ಯಾಙ್ಗನೆಯೇ (ಎಕ. II, ೦೨೪-೨೨ : 1121).
[ಸಂ. ದೇವತಾಧಿಷ್ಠಿತಾ]

ದೇವತಾನಿಷ್ಠ (ನಾ). ದೇವರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆಯುಳ್ಳವನು; ಭಕ್ತ: ಪರವಂ ಜನಪದಾಂಭೋಜಾತದೊಳ್ ಭೃಂಗಮಾಲಾಪರಿಕರಮನೆ ಕಣ್ಗ ಳ್ . . . ಶುದ್ಧಚೈತನ್ಯರೂಪಂಗಿರಲೆಡೆಯೆನೆ ಚಿತ್ತಂ ದೇವತಾನಿಷ್ಠನಾದಂ (ಅನಂಪು. ೪-೬೩). [ಸಂ.]

ದೇವತಾಪ್ರಸ್ತ (ನಾ). ಮದುವೆಗೆ ಮೊದಲು ಕುಲದೇವತೆಯ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಭೋಜನ ಸಮಾರಂಭ; ದೇವರೂಟ: ಸುವಾಸಿನಿಯರೊಲವಿನಿಂ ಕಂಭಮನುಯರ್ಚಿಸಿ ದೇವಕಾಪ್ರಸ್ತವಾ ಲೇಸಿನಿಂ ತೀರ್ಚಿ (ನವಮೋ. ೦೪-೫೪). [<ಸಂ. ದೇವತಾಪ್ರಸ್ಥ ?]

ದೇವತಾಭಾವ (ನಾ). ತಾನು ದೇವರೆಂಬ ಭಾವನೆ,- ತಿಳಿವಳಿಕೆ: ಸುಪ್ರೀತನಾದ ಯಜ್ಞೇಶ್ವರ ಪೂಜಾರ್ಹನಾದ ದೇವತಾಭಾವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಮಿತ್ರಭಾವವನ್ನು ಧರಿಸಿದ (ಬಿತಂಬಾ. ೪). [ಸಂ.]

ದೇವತಾಮನುಷ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಯ ಸ್ವಭಾವದ ವ್ಯಕ್ತಿ; ದೈವಿಕ ಗುಣವುಳ್ಳವನು: ದೊಡ್ಡರಾಯರು ಇನ್ನೂ ಇಪ್ಪತ್ತುವರ್ಷ ಬದುಕುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ದೇವತಾಮನುಷ್ಯ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೩); ಅವಳು ದೇವತಾಮನುಷ್ಯಳು. ಎಲ್ಲರ ಪರಾಂಬರಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (ಶ್ಯಾಮಲಾ. ೪೦). 'ದೇವಮಾನವ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೇವತಾಮೂಢ (ನಾ). [ಜೈನ] ಲೋಕಮೂಢ, ದೇವತಾಮೂಢ ಮತ್ತು ಪಾಷಂಡಿ ಎಂಬ ಮೂಢತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಗಿಡ, ಮರ, ಕಲ್ಲು ಮುಂತಾದುವನ್ನೂ ಅಹಮಿಂದ್ರ, ಪ್ರತೀಂದ್ರ, ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುವುದು: ಜಿನನಲ್ಲ ದಾಪ್ಪರಂ ಪಿಡಿದು ನಮೆವುದುಂ ಕಿಚ್ಚು ಕವಿಲೆ ಮರನಾಯುಧಮೆಂದಿನಿತಕ್ಕಂ ಪೊಡವಡುವುದುಮನೇಕವಿಧ ಬಗೆಯ ದೇವತಾಮೂಢಂಗಳ್ (ಸಮಪ. ೯-೩); ಅಹಮಿಂದ್ರ ಪ್ರತೀಂದ್ರ ಲೋಕಪಾಲಾದ್ಯನೇಕ ಸ್ವರ್ಗಜಾಮರ ನಿಕಾಯಮಂ ನಿರ್ದೋಷಿದೇವರೆಂದಾರಾಧನೆಯಂ ಮಾಳ್ಪುದು ದೇವತಾಮೂಢಮೆಂಬುದು (ಪಶಾರ. ೪೬೩). [ಸಂ.]

ದೇವತಾಯಾತ್ರೆ (ನಾ). ದೇವರ ರಥೋತ್ಸವ; ಜಾತ್ರೆ: ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥನ ಧ್ವಜದ ಸೇವೆ ದೇವತಾಯಾತ್ರೆಯನೂ ಪ್ರತಿವರುಷವೂ ನಡಸುವ ಧರ್ಮ (ಎಕ. XVI, ಪಾವುಗ. ೦೦೨-೩ : 1641).
[ಸಂ. ದೇವತಾಯಾತ್ರಾ]

ದೇವತಾರತಿ (ನಾ). ದೇವರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರೀತಿ,-ಭಕ್ತಿ: ದೇವತಾರತಿಯು ಭಾವವಾಗಿ ಉಳಿದುದು ಸಾಮಾಜಿಕಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ (ಸಾಹಿವಿ. ೨೯). [ಸಂ.]

ದೇವತಾರೂಪ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಯ ಆಕಾರ,- ಸ್ವರೂಪ. ೨. ದೇವರು: ಈ ಹತಕಲ್ಮಷಂಗೆ ಮಾತಾಪಿತೃಭಾವಮೆಂದು ನಿಮಗಾದುದು ನೀವೆಮಗಂದು ದೇವತಾರೂಪಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೯-೭೩). [ಸಂ.]

ದೇವತಾರ್ಚನೆ (ನಾ). ದೇವರ ಪೂಜೆ: ನಾವು ಬಲದಲು ನಮ್ಮ ಎಡದಲು ನೀವು ಕುಳ್ಳಿರ್ದತಿ ವಿಶೇಷದ ದೇವತಾರ್ಚನೆಯಂ ಸಲಿಸಿ (ಬಸವು. ೨೪-೨೮); ಮಧ್ವರಾಯರ ದೇವತಾರ್ಚನೆಯ . . . ಮೂಲರಘುಪತಿ ಒಂದು ಮುದ್ದು ಜಾನಕಿ ಒಂದು (ಪುರಂದ. ೩-೧೦೩ ಪಲ್ಲವಿ).
[ಸಂ. ದೇವತಾರ್ಚನಾ]

ದೇವತಾರ್ಪಣ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುವುದು. 'ದೇವತಾರ್ಪಣಗೈ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೇವತಾರ್ಪಣಗೈ (ಕ್ರಿ). ದೇವರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸು: ಸುಜನೆಯರು . . . ನಿತ್ಯವಿಧಿಭಜನೆಯೆಲ್ಲವ ತೀರ್ಚಿಸಲು ಪರಿಪರಿ ಪಾಕದ್ರವ್ಯಮಂ ಗಡಣಿಸಿದಲು ನೋಡುತ್ತ ದೇವತಾರ್ಪಣಗೈದು ಸವಿರುಚಿಯು ಮಾಡಿ ಸವಿಸವಿದುಂಡು ತೇಗಿ (ನವಮೋ. ೧೭-೧೮). [ದೇವತಾರ್ಪಣ+ಕೈ$_1$ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ದೇವತಾಲ, ದೇವತಾಳ (ನಾ). = ದೇವದಾಳಿ: "ದೇವತಾಲ, ಜೀಮೂತ" (ನಾಚಿರಾ. ೬). **ದೇವತಾಳ**: "ವೇಣೀ, ಗರಾಗರೀ, ದೇವತಾಳೀ, ಜೀಮೂತಃ – ೪ ದೇವತಾಳೀವೃಕ್ಷದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೨೭); "ದೇವತಾಳ – ದೇವತಾಳಿ" (ಒಷಧಿ. ೭೯). [ಸಂ.]

ದೇವತಾಲಯ (ನಾ). ದೇವಾಲಯ; ಗುಡಿ: ಮಂಡಳವಂ ನಿಜಮಂ ದ್ವಿಜಮಂಡಲಿಗಂ ದೇವತಾಲಯಕ್ಕಂ ಕೊಟ್ಟಂ ಖಂಡಯಮೆತ್ತಳೆಯಂ ಪರಮಂಡಳಮಂ ವೀರವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನಾಳ್ದಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೦೩೯-೪೦ : 1173). [ಸಂ.]

ದೇವತಾವರಣ (ನಾ). ಜಪ, ಪೂಜೆ ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆರಾಧ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆವಾಹನೆ ಮಾಡುವುದು; ಆರಾಧ್ಯದೇವತೆಯ ನಾಮಗ್ರಹಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡುವುದು: ಋಷಿಚಂದಮುಖ್ಯಾದಿ ದೇವತಾವರಣದಿಂ . . . ಪರಿಶುದ್ಧಿಯೊಡೆದು (ನವಮೋ. ೨-೩೩). [ಸಂ.]

ದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯ (ನಾ). ೧. ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಯ ಬಳಿಯಿರುವುದು; ದೇವರ ಸಾಮಿಪ್ಯ. ೨. ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರು ನೆಲಸುವುದು; ಆವಾಹನೆ ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದೇವರು ಇರುವುದು: ಶಿಲಾ, ಮೃತ್, ದಾರು, ರತ್ನ, ಲೋಹಾದಿ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪರಿಮಿತಿಯಲ್ಲಿ, ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ಆಯಾಯ ದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯವು ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುವುದೆಂಬುದೂ . . . ಆಗಮ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿವೆ (ಭಾರರ. ೮೦). [ಸಂ.]

ದೇವತಾಸಿದ್ಧಾಂತ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಸಿದ್ಧಾಂತ: ಹೋಮರನ ದೇವತಾಸಿದ್ಧಾಂತ (Theology)ವನ್ನು ಅನೈತಿಕವಾದ.ದೆಂದು ಖಂಡಿಸುವುದರಿಂದ ತೃಪ್ತರಾಗದೆ . . . ಅವನ ಮೇಲೆ ದೋಷಗಳ ಪರ್ವತವನ್ನೇ ಹೇರಲು ಅವರು ಶ್ರಮಿಸಿದರು (ಅರಿಕಾ. ೦೩೭ ಅಡಿಟಿ). 'ದೇವತಾತತ್ತ್ವ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೇವತಾಸ್ಥಳ (ನಾ). (ಪ್ರಾಚೀನವಾದ) ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಇರುವ ಸ್ಥಳ: ಆ ನಿಯಮ ನಿಬಂಧನೆಗಳಂತೆ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ದೇವತಾಸ್ಥಳಗಳು ಕ್ಷೇತ್ರಗಳೆಂದು ವಿಖ್ಯಾತಿ ಹೊಂದಿ . . . ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ (ಭಾರರ. ೮೦).
[ಸಂ. ದೇವತಾಸ್ಥಲ]

ದೇವತಾಸ್ಥಾನ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಸ್ಥಳ ; ದೇವಾಲಯ ; ದೇವಸ್ಥಾನ: ದೇವತಾಸ್ಥಾನದಲಿ ವಿಪ್ರಸಭಾವಳಯದಲಿ . . . ಉಪಹತಿಯ ಮಾಡುವುದಾವ ಗುಣ ಗರುವರಿಗೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೧೫೮). [ಸಂ.]

ದೇವತಾಳ 'ದೇವತಾಲ' ನೋ.

ದೇವತೂರ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳು ನುಡಿಸುವ ವಾದ್ಯ; ದೇವಲೋಕದ ವಾದ್ಯ: ಬೆಳ್ಗೊಡೆ ಸೊಗಯಿಪ ಭಾಮಂಡಳಂ ದೇವತೂರ್ಯೋದಿತನಾದಂ . . . ವಿಶ್ರುತಮಾಗಿರ್ಪಂ ಸುರೇಂದ್ರೋಪಕೃತಮೆನಿಸಿ ನಿಮ್ಮೊಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೫೦). [ದೇವ + ತೂರ್ಯ]

ದೇವತೆ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾದ, ಅತಿಮಾನುಷ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಜೀವ; ದಿವಿಜ: ದೇವತೆ ನಿಂದಿದಂ ನುಡಿದಳಕ್ಕ ನೆಗಟ್ಟಿಯ ಪುಷ್ಕರಾರ್ಧದೊಳ್ (ಜಜಿತು. ೪-೯೩) ; ಕ್ಷೇತ್ರಮುಮಂ ದಯವಮಾಡನು ತಲುದ್ದಾಮ ಶಿವಭಾವದಿ ಶರಣುವೊಗಲಾ ಮಹಿಮನಾ ದೇವತೆಗಳಂ ಕಾಯ್ದು ಸಲಹುತ್ತ (ಬಸವು. ೨೩-೧೭): P ಈ ಶಬ್ದ ಪುಂ, ಸ್ತ್ರೀ, ನಪುಂಸಕ ಈ ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆ. [ಸಂ. ದೇವತಾ]

ದೇವತೋಪದ್ರವ (ನಾ). ದೇವತೆಯಿಂದುಂಟಾದ ಕೇಡು,- ಅನಿಷ್ಟ: ವಿಗತಜೀವಿತರಾಗಿರ್ದ ಮೂವರನುಜರುಮಂ ಕಂಡಿದು ಮನುಜರಿಂದಾದು ಪದ್ರವಮಲ್ಲಮೇನಾನುಮೊಂದು ದೇವತೋಪದ್ರವಮಾಗಲೆವೇಟ್ಕುಮೆಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೮-೯೦ ವ). [ಸಂ.]

ದೇವತೋದ್ಯಾನವನ (ನಾ). ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತೋಟ: ಕಲ್ಕೆರೆಯುತ್ತರದಿಶಾಭಾಗದ ದೇವತೋದ್ಯಾನವನಮಧ್ಯಸ್ಥಿತ ಸರೋವರದ ಪಶ್ಚಿಮತಟದಲ್ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖಮಾಗಿಟ್ಟು ಶಿವಾಲಯಂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ಬಂದು (ಶಾಇಇ. XX, ೯೯-೯೮ ; ಸು. 1076). [ಸಂ.]

ದೇವತೋಪಾಸನೆ (ನಾ). ದೇವರನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಜಪ, ಪೂಜೆ ಮೊದಲಾದುವು: ಆಗಮೋಕ್ತ ವಿಧಾನಗಳು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗಗಳು ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೋಪಾಸನೆಗೆ ಪ್ರಶಸ್ತಗಳಲ್ಲ (ಭಾರರ. ೬೮). [ಸಂ. ದೇವತೋಪಾಸನಾ]

ದೇವತೋಪಾಸ್ತಿ (ನಾ). = ದೇವತೋಪಾಸನೆ: ಆ ದೇವತೋಪಾಸ್ತಿಯಾತನೇ ಯೋಗಿಯೆನಲು (ವೀಕ್ಷ್ಮಿತು. ೫-೧೭ ಸೂಕನಿ). [ಸಂ.]

ದೇವತ್ತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು: ತರುವಾಟಗಳಿಂದೆಸವ ನಂದನಾದ್ಯಾರಾಮಂಗಳೊಳು . . . ಪನ್ನೇರಳೆ ದೇವತ್ತಿ . . . ಸಾರ್ವರ್ತುಕವಪ್ಪ ಫಲಂಗಳುಳ್ಳ ತರುನಿಕರಂಗಳುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೦೦). [ದೇವ + ಅತ್ತಿ]

ದೇವತ್ರಯ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು; ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ: ದೇವತ್ರಯಾದ್ಯನಪ್ಪಾ ದೇವಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಸ್ವನಾಭಿಕಮಳಭವಂ ಮಾದೇವಂ ದ್ವಿತೀಯನೆನಿಪೀ ದೇವಂ ಶ್ರೀವಾಸುದೇವ ನಿರ್ಘ್ನನಮೋಘಂ (ಜಗವಿ. ೧೭-೨೭): ದೇವತ್ರಯದೊಳ್ ಪಿರಿಯನದಾವಂ ಶಶಿಮೌಳಿಯೆಂಬ ತೆಱದಿಂದತುಳಾಜ್ಞಾವಿಭವದಿಂದೆ ಪಿರಿಯಂ ಭೂವಿನುತಂ ಚಿಕ್ಕರಾಜನೂರ್ಜಿತತೇಜಂ (ಚಿಸುಷಾ. ೦-೦೩): ರುದ್ರ ವಿಷ್ಣು ಬ್ರಹ್ಮರೆಂಬ ದೇವತ್ರಯದೊಳು ಪ್ರೇರಿಪಾ ತ್ರಿಗುಣಕ್ಕತೀತವಹ ಶಿವತತ್ವಕಾರಣದೊಳು (ವೀಕ್ಷ್ಮಿತು. ೦-೦-೩೨). [ದೇವ + ತ್ರಯ]

ದೇವತ್ರಿತಯ (ನಾ). = ದೇವತ್ರಯ: ತನಗೆ ದೇವತ್ರಿತಯವಲ್ಲದೆ ದನುಜದಿವಿಜಾದಿ ತ್ರಿಲೋಕದ ಜನವಿದಿರೆ ಮೆಚ್ಚಿಸಿತು ಮಗುವಿನ ದಿಟ್ಟತನವೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೦-೩೦). [ದೇವ + ತ್ರಿತಯ]

ದೇವತ್ವ (ನಾ). ೧. ದೇವತನ; ದೇವತಾಸ್ವರೂಪ: ಆ ಪುಣ್ಯದಿಂ ಭೋಗಭೂತಳದೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿ ಕಷಾಯಮಿಲ್ಲದುದಱಿಂ ದೇವತ್ವಮಂ ಪೆತ್ತಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೨೦); ಕೆಲರಾ ಸಭೆಯೊಳಿರ್ದು ಕುಣಿದುಂ ದೇವತ್ವಕ್ಕಾಟಿಪರ್ (ಜಿನಾಕ. ೧೫-೦೫) ; ದೇವತ್ವವಿಹ ನರಂ ಪ್ರತಿಮೆ ತಾಂ ಚಿಂತೆಯಂ ವಿಸರಿಹ ನಿರಾಕೃತಿಗೆ! (ಅಗ್ನಿಂಹ. ೫೫-೨). ೨. ದೇವತೆಯ ಪ್ರಭಾವ,- ಶಕ್ತಿ,- ಮಹಿಮೆ: ನಾದಪ್ರಿಯ ನಂದಿಯನೇಱಿಕೊಂಡು ಅತೀತನ ಮೇಲೆ ಆನಂದಸಿಂಹಾಸನವಿಕ್ಕಿ ಕುಳ್ಳಿತ್ತು ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವರ ದೇವತ್ವ ಕೆಟ್ಟಿತ್ತು (ಬಸವ. ೯೩೦) ; ಆ ದೇವರಲ್ಲಿ ದೇವತ್ವ ಏನಾದರೂ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ... ನನ್ನ ಅದೃಷ್ಟ ಪರೀಕ್ಷೆಮಾಡಲು ತಯಾರಾಗಿದ್ದೇನೆ (ವೀಲಯೋ. ೫೫). [ಸಂ.]

ದೇವದತ್ತ (ಗು). ೧. ದೇವರು ಕೊಟ್ಟ; ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಉಂಟಾದ: ನಿನಗೆ ನಗದುಹಣವಿರದಿದ್ದರೂ ದೇವದತ್ತವಾದ ಮೋಹನರೂಪು ಇದೆ (ಹೇಮುಂತ. ೧೦೨). (ನಾ). ೨. ಅರ್ಜುನನ ಶಂಖದ ಹೆಸರು: ಇದ ನಿಂದ್ರನಟ್ಟಿದಂ ನಿನಗಿದಱ ಪೆಸರ್ ದೇವದತ್ತಮೆಂಬುದು ನಿನಗಭ್ಯುದಯಕರಂ ಶಂಖಂ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೯) ; ದೇವದತ್ತದ ಧರಧುರದ ದೆಪ್ಪಾಳವಿದೆ ಗಾಂಡಿವದ ಬೊಬ್ಬೆಯಿದೆ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೭-೯) ; ಈ ಸವ್ಯಸಾಚಿತ್ಯಮಿಾ ದೇವದತ್ತಶಂಖಂ ತನಗಿದೇಕೆ ನಿನ್ನಂ ಜಯಿಸದೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೫-೮) ; ಅರ್ಜುನನ ದೇವದತ್ತವೆಂಬ ಶಂಖವೂ ಬಂದದ್ದು ಈ ಮಯನಿಂದಲೇಯೆ (ಪಕಥಾ. ೭೫). ೩. ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾಯು ವಿಶೇಷ; ಆಕಳಿಕೆ, ಓಕರಿಕೆ ಮತ್ತು ಹೊಟ್ಟೆತೊಳಸು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ವಾಯು: ಓಕರಿಕೆಯ ಮಾಡುವುದೊಂದು ದೇವದತ್ತವಾಯು (ಜನ್ನಕ. ೪. ೯೦೦-೮೬೪); ಮತ್ತಮಾ ಉಪವಾಯುಗಳೊಳು ನಾಗವಾಯುವಿನಿಂ ಸೀನು ಕೆಮ್ಮು ದೇವದತ್ತವಾಯುವಿನಿಂ ನಗೆನುಡಿ (ವಿವೇಕ. ೩೯): ವಿಜೃಂಭಣರೂಪಕ್ರಿಯೆಯಂ ಮಾಡುವದರಿಂದ ದೇವದತ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ . . . ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು (ಮುಮುಕ್ಷು. ೩). ೪. ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಬಳಸುವ ಶಬ್ದ: ದೇವದತ್ತನ ಘಟದ ಮಾಟ್ಕೆ, ದೇವದತ್ತನ ಇರವು (ಕಬ್ಬಾಸು. ೨೨೬ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ.]

ದೇವದತ್ತಿ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ದಾನ,- ಉಂಬಳಿ. [ದೇವ + ದತ್ತಿ]

ದೇವದಲ್ಲಣ (ನಾ). (ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆತಂಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು: ದೇವದಲ್ಲಣರೆನಿಪ ದೈತ್ಯರಿಗೋವಿ ಸುರೆಯ ನದೆಱೆದು ಸೊಕ್ಕಿಸಿ (ಸಂಭಪ. ೮-೯೦) ; ಕಪಿಗಳ ಕೆಣಕಿ ಚತುರಾಹವದ ಕೋವಿದ ದೇವದಲ್ಲಣನು ಅಣುವ ಮೊದಲಾದವರ ತೃಣವೆಂದೆಣಿಸಿ (ತೊರಾಮಾ. ೩೭-೦೬) ; ರಾವಣಗೆ ಹುಟ್ಟಿಹನುಯೆಂಬರು ದೇವದಲ್ಲಣನಿಂದಕೀಯನು (ಮೂಲರಾ. ೦-೦). [ದೇವ + ತಲ್ಲಣ (<ತಲ್ಲಟ)]

ದೇವದಾನ (ನಾ). ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೊಡುವ ದಾನ,- ದತ್ತಿ,- ಉಂಬಳಿ: ಕೂಲಿಗೊಳ್ಳಂ ನೋಡ ದೇವದಾನದ ಕಿಯ್ಗೆ ಕೂಲಿಗೊಳ್ಳಂ ನೋಡ ಮಿಕ್ಕ ಭವಿಗಳ ಕಿಯ್ಗೆ (ಅಶಿರ. ದೇ. ೧೭೪-೦೫) ; ದೇವದಾನದ ಗದ್ದೆ ಬೆದ್ದಲು ಸಹಿತ . . . ಕೊಳ್ಳಿವೆಂದು ಬಿಟ್ಟು (ಎಕ. II, ೩೪೭-೩೩ ; ಸು. 1296). [ದೇವ + ದಾನ]

ದೇವದಾಯ (ನಾ). = ದೇವದಾನ: ನಮ್ಮಯ ವೃತ್ತಿ ದೇವದಾಯಕೆ ಸಂದುದೆಂಬರವ್ಮಭಿಧಾನ ಭಾವಿಸಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರರೆಂದು (ತ್ರಿಭುತಿ. ೧೦-೦೦) ; ದೇವದಾಯಂಗೊಟ್ಟು ಅಱಿಂಗೆಯ್ದು (ಚಿಕದಂ. ೯೯-೧೮); ಗುಮ್ಮಟನಾಥಸ್ವಾಮಿಯವರ ದೇವದಾಯಗಳನ್ನೂ . . . ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿ (ಬಿಟ್ಮಿಅ. ೯೦-೧೨). 'ದೇವದೇಯ' ಪರಾ. [ದೇವ + ದಾಯ]

ದೇವದಾರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತರಕಾರಿ ಗಿಡ: ದೇವದಾರಿ, ಗಂಧ ಗಿರಿ, ಗ್ವಾದಾರಿ, ಚೆಂಬುಳಕಾಯಿ (ವೃಕ್ಷಗಿ. ೩೫-೬೮೩); ಸೋಮವಾರ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ . . . ದೇವದಾರೀವಲ್ಲೆ, ಅಕ್ಕರಿಕೆವಲ್ಲೆ, ಚಿಗುರು ಮುಂತಾದುವನ್ನೇ ತಿನ್ನತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ತಾವು ಫರ್ಮಾನು ಹೊರಡಿಸಿಲ್ಲವೆ ವಲ್ಲೆವ್ರೇಮಿ ? (ಹನ್ನೊಂದ. ೬೮). [?]

ದೇವದಾರು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ: "ಶಕ್ರಪಾದಪಃ, ಪಾರಿ ಭದ್ರಕಃ, ಭದ್ರದಾರು, ದ್ರುಕಿಲಿಮಂ, ಪೀತದಾರು, ದಾರು, ಪೂತಿಕಾಷ್ಠಂ– ಈ ೭ ದೇವದಾರು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೮); "ಚೊಪ್ಪಟಿಯೆನಲ್ ದೇವದಾರು ವಕ್ಕುಂ" (ಖುಂಗರಾ. ೩೬-೦೬); ವನ್ಯಮಹೀರುಹವಮಾದ ಕಲ್ಪನಂದನತರು ದೇವದಾರುಕುಜಮಾದ ನಮೇರುಕುಜಂ . . . ಚೆರದ್ವನಗಜಮಾದ ದಿವ್ಯಗಜಮೆಂಬುದನಾ ನೆಲಸುಂಬುಮಾಡುಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೩೪); ಬೆಲ್ಲವತ್ರವು ದೇವದಾರು ಕಕ್ಕೆಯ ಕೊಳಡು . . . ಶಿವನಗರ್ಪಿಸುವಲ್ಲಿ (ಚತುಪು. ೬-೯-೩೬); ಮುಂದೆ ಕಾಣುವ ದೇವದಾರುವನಂದದಿಂ ಧೂರ್ಜಟಿಯು ತನ್ನಯ ಕಂದನಂತೆಯೆ ಮನ್ನಿಸಿದನು (ರಘುವಂ. ೦೮-೩೬); ನಮ್ಮ ವಸತಿಯ ಕೆಳಗಡೆ ಒಂದು ಕಣಿವೆಯ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ದೇವದಾರು ವನವಿತ್ತು (ನಿಬಂಧ. II, ೬೧).

ದೇವದಾರು ಧೂಪ, ದೇವದಾರುವಿನ ಧೂಪ = ದೇವದಾರುವಿನ ಮರದ ರಸದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಗಂಧ ಪದಾರ್ಥ: "ಚಂಡಗಂಧಃ–ದೇವ ದಾರುಧೂಪ" (೬ಪಧಿ. ೫೫); "ವಾಯಸಃ, ಶ್ರೀವಾಸಃ ... ಸರಳದ್ರವಃ– ಈ ೫ ದೇವದಾರುವಿನ ಧೂಪ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೩೪). [ಸಂ]

ದೇವದಾವರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: ದೇವದಾವರೆ, ಬೆಟ್ಟದಾವರೆ ಮೊದಲಾಗಿ ಭೂಧರದೊಳಗೆ ಒಪ್ಪಿಹವು (ಮಾದೇಸಾಂ. ೦-೫೩). [ದೇವ + ತಾವರೆ (<ತಾಮರೆ)]

ದೇವದಾಸಿ (ನಾ). ೧. ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ತನ್ನ ಜೀವಮಾನವನ್ನು ಮುಡುಪಾಗಿಟ್ಟು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಅವಿವಾಹಿತ ಮಹಿಳೆ. ೨. ದೇವಸ್ಥಾನದ ನರ್ತಕಿ: ಕಲುಕುಟಿಗ ಕಾಳೋಜ ದೇವ ದಾಸಿಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಬೆದ್ದಲೆ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೯೭-೫೫ ; 1113). ೩. ನರ್ತನ ಮಾಡುವ ವೃತ್ತಿಯ ವೇಶ್ಯೆ: ಅವರ ಮದುವೆಯ ನಿಮಿತ್ತ ನಾಚಿಗಾಗಿ ಗೋವೆಯಿಂದ . ದೇವದಾಸಿಯರನ್ನು ಕರೆಯಿಸಲಾಗಿತ್ತು (ಸಮಜೀ. ೯೫೫); ನಾಲ್ಕು ಜನರ ಮುಂದೆ ಬಾಯಿ ತೆಗೆಯಲು ತಾನೇನ. ದೇವದಾಸಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಶಾಂತಾ ಜಾರಿಕೊಂಡಳು (ರಂಗಿರೋ. ೧೧೧).

[ದೇವ + ದಾಸಿ]

ದೇವದಾಸಿಪದ್ಧತಿ (ನಾ). ಅವಿವಾಹಿತ ಮಹಿಳೆಯು ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ತನ್ನ ಜೀವಮಾನವನ್ನು ಮುಡುಪಾಗಿಡುವ ಪದ್ಧತಿ,–ಸಂಪ್ರದಾಯ: ಒಮ್ಮೆ ದೇವದಾಸಿಪದ್ಧತಿಯು ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದಿತು (ಕಶಾಇ. ೨೦೨); ಈಗಲೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿಪದ್ಧತಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ (ರೂಢಿ).

[ದೇವದಾಸಿ + ಪದ್ಧತಿ]

ದೇವದಾಸಿಸಂಪ್ರದಾಯ (ನಾ). = ದೇವದಾಸಿಪದ್ಧತಿ: ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೇವದಾಸಿಸಂಪ್ರದಾಯವು . . . ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ (ಕಶಾಇ. ೧೮೫). [ದೇವದಾಸಿ + ಸಂಪ್ರದಾಯ]

ದೇವದಾಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ; ದೇವತಾಳ: "ವೇಣೀ, ಗರಾಗರೀ, ದೇವತಾಳಃ, ಜೀಮೂತಃ–ಈ ೪ ದೇವದಾಳಿ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೮); "ಆ ದೇವದಾಳಿ ತಾಡಕಮಕ್ಕು" (ಖುಂಗರಾ. ೪೦-೩೦); ದೇವದಾಳೀಬೇರು . . . ಪದ್ಮಕ, ಶ್ರೀಗಂಧ ಇವಿಷ್ಟನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಾಲ್ಕು ವರಹ ತೂಕವ ಸೇವಿಸಲು . . . ಬಿಕ್ಕಳುನುಡಿ, ನೆನಹು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪರಿಹರವಹವು (ವೃದ್ಧಸಾ. II, ೫೩). [ಸಂ. ದೇವದಾಲೀ]

ದೇವದುಂದುಭಿ (ನಾ). ೧. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಗಾರಿ; ದೇವಲೋಕದ ಭೇರಿ; ೨ ದೇವತೆಗಳು ಮಾನವರ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ತಮ್ಮ ಸಂತೋಷವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಲು ಬಾರಿಸುವರೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ: ದಿಗ್ಭಿತ್ತಿಯೊಳ್ ದೇವದುಂದುಭಿನಾದಂ . . . ಒಪ್ಪುತಿರೆ ಬಂದಂ ಲೋಕನಾಥಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೬೦); ಮೇಘಸ್ವನದಿ ದೇವದುಂದುಭಿಯೊಳಂ ಮೃಡನನುಗ ವೀರಭದ್ರಂ ನಡೆದಂ (ಅತಿಚಂ. ೧೮-೨೫); ದೇವದುಂದುಭಿ ಮೊಳಗುತ್ತಿರೆ ಹರಿ ವಿಧಿ ಬಹುಮುನಿಗಣವ ರರುಂ ಜಯ ಜೀಯಯೆಂದು ಕೀರ್ತಿಸುತಿರೆ (ಹಮ್ಮಿರ. ೨-೧೨); ಮೊಳಗಿ ದುವು ದೇವದುಂದುಭಿಗಳ್ (ಕ್ರಮಿಥಾ. ೩೦-೬೪); ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ;ಕೆಂಪು ತುಳಸಿ: "ಪಾಲಗಃ–ದೇವದುಂದುಭಿ ಹುಲ್ಲು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೧೩); "ಛತ್ರಂ, ಅತಿಛತ್ರಂ, ಪಾಲಘ್ನಃ–ಈ ೩ ದೇವದುಂದುಭಿಯ ಹುಲ್ಲು" (೬ಪಧಿ. ೯೪). [ಸಂ.]

ದೇವದುಂಬೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತುಂಬೆಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: ಅದಿದನ್ನದೆ ಲಾಂಗಲಿ ದೇವದುಂಬೆ ಸುರದಾಳಿಯೆಂಬಿವಂ ಕಟುಯಿಂದಂ ಪೂಸಿದೊಡೆ . . . ಊತಿಯಂ ಮಟ್ಟಿಸುಗುಂ (ಕೋಕೋಪ. ೯-೧೬೧). 'ದೇವ್ವದುಂಬೆ' ಪರಾ. [ದೇವ + ತುಂಬೆ]

ದೇವದುರ್ಲಭ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಒಲಿಯದವನು: ದೇವಗತಿ ದೇವಮತಿ ದೇವದುರ್ಲಭನೆಂಬ ಕರೆವ ಬಿರುದಿನ ಕಹಳೆಗಳ ಮಹಾರವದೊಳಗೆ ಧರೆ ನಡುಗೆ (ನಂಪಿರ. ೬-೧೧೮).

[ದೇವ + ದುರ್ಲಭ]

ದೇವದೂತ (ನಾ). ದೇವರ ಆಳು; ದೇವಲೋಕದ ದೂತ: ದೇವಕುವರಂ ಮರಳಿ ಬಹನೆಂಬ ಗೆಲುವಿಂದ ದೇವದೂತರ ಬಾರಿಸುವರೊ ಮಂಗಲವಾದ್ಯವೆನಲು ಮುಂಬಕ್ಕಿಗಳ ಮೇಳವಂ ಮೊಳಗಾಡೆ (ಗೂರ್ಲೊಥಾ. ೦-೮). [ದೇವ + ದೂತ]

ದೇವದೇಯ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದುದು; ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕುದಂ: ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾದ ರವಿಕೀರ್ತಿ ಜೈನೇಂದ್ರಗೃಹವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಕೆಲ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದೇವದೇಯವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು (ಕಶಾಇ. ೬೬). 'ದೇವದಾಯ' ಪರಾ. [ದೇವ + ದೇಯ]

ದೇವದೇವ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದವನು; ದೇವಾಧಿದೇವ: ಕರೆದಡೆ ಬೆಸನೇನೆಂಬ . . . ದೈನ್ಯಕ್ಕೆಲವೊ ತನುವನಾನೊಡ್ಡುವಂತಾದಿ ದೇವಂ ಪುರುದೇವಂ ದೇವದೇವಂ ಕುಡೆ ಪಡೆದ ನೆಲಕ್ಕಾರೊಳಂ ಪಂಥ ಮುಂಟೆ (ಆದಿಪು. ೧೪-೭೬); ದೇವದೇವಂ ಸಂತಸದೊಳಂತೆಂದನು (ಬಸಪು. ೦-೬೦); ಪೊಕ್ಕುಳಲ್ಲಿ ಅಜನ ಪಡೆದ ದೇವದೇವನು ಚಿಕ್ಕ ಉಂಗುಷ್ಠದಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಯ ಪಡೆದನು (ಪುರಂದ. ೨-೮೨-೩); ಭುಜಗಧರನಂ . . . ದೇವದೇವನಂ ಭಜಿಸಿದಳಗಜೆ ಬನದೊಳು (ಕ್ರಮಿಥಾ. ೦೫-೨೩); ದೇವದೇವನ ಆಜ್ಞೆಗಾಗಿ ಕಾಯುತ್ತ . . . ಮಲಗಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ (ಬೆಳಕಿನ. ೫೨). [ದೇವ + ದೇವ]

ದೇವದೌವಾರಿಕ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ದ್ವಾರಪಾಲಕ: ದೇವದೌವಾರಿಕ ಕಳಕಳಕ್ವಣಿತಪ್ರತ್ಯುತ್ತರೋಚ್ಚಳಿತ ಕೇಳೀವನಮಾಲಾಕಲಕಂಠವಿಲಾಪವೆಯುಂ (ಅನಂಪು. ೪-೯೪ ವ). [ದೇವ + ದೌವಾರಿಕ]

ದೇವದ್ವಿರದ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಆನೆ; ಐರಾವತ: ಶ್ವೇತಾಂಭೋಜಾತ ದೇವದ್ವಿರದ ಸುರನದೀದುಗ್ಧವಾರಾಸಿಚಂದ್ರದ್ಯೋತಪ್ರಸ್ಪರ್ಧಿ ಭಾಭಾ ಸುರವಿಶದಯಶಂ (ಎಕ. IV, ನಾಗಮಂ. ೭೦-೦೦; 1178).

[ದೇವ + ದ್ವಿರದ]

ದೇವಧುನಿ (ನಾ). = ದೇವನದಿ: ದೇವಧುನಿಯುಬ್ಬರಂ ಸೆಳದೊಯ್ಯೆ ಕಾಡುನಾಡಂ ಬಂಡೆಗಳ ಬಿಡದೆ ? (ಹೆಳ್ವಿರ. ೨೦-೦೦೮). [ದೇವ+ಧುನಿ]

ದೇವಧೂಪ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ ; ಗುಗ್ಗುಳ: "ಮಹಾಕ್ಷಃ–ಗುಗ್ಗುಳ, ದೇವಧೂಪ" (ಓಷಧಿ. ೧೧೮). [ದೇವ + ಧೂಪ]

ದೇವಧೂಪತೈಲ (ನಾ). [ವೈದ್ಯಶಾ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೈಲ: ದೇವಧೂಪತೈಲ–ಔಡಲಸೊಪ್ಪಿನ ರಸ, ಉಮ್ಮತ್ತಿಸೊಪ್ಪಿನ ರಸ . . . ಎಣ್ಣೆಯ ನಟ್ಟು ಚಿಕ್ಕಣಪಾಕದಲ್ಲಿಳುಹಿ ಆ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಸರ್ವಾಂಗಕ್ಕೆ ಲೇಪಿಸಲು ಸಕಲಜ್ವರಂ ತೀರ್ಗುಂ (ಸಕವೈ. ೧೧೬). [ದೇವಧೂಪ + ತೈಲ$_1$]

ದೇವನ (ನಾ). ೧. ಹೋಗುವಿಕೆ ; ಗಮನ. ೨. ಹುರುಡು ; ಸ್ಪರ್ಧೆ. ೩. ವ್ಯವಹಾರ ; ಉದ್ಯೋಗ ; ಕಸುಬು. ೪. ಪಗಡೆಯ ಕಾಯಿ. ೫. ಆಟ ; ಕ್ರೀಡೆ. ೬. ಪಗಡೆಯ ಆಟ. ೭. ಜೂಜಾಟ ; ಪಂದ್ಯ : ಪಣನಂ ಕುರುಪತಿ ಕುಡಲಾ ಜನಪತಿಗಳ್ ದೇವನಕ್ಕೆ ಕುಳ್ಳಿರ್ದರ್ (ಪಾಂಭಾ. ೬-೬೨). ೮. ದಂಟು ; ಶೋಕ. [ಸಂ.]

ದೇವನಗ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಬೆಟ್ಟ ; ಮೇರುಪರ್ವತ: ದೇವನಗಾಗ್ರದಿಂದಭಿಷವೋತ್ಸವದಿಂದಿಳಿತಂದು ವೇಗದಿಂ ತೀವಿ ನಿಜಾಳವಾಳಕುಳಮಂ ತಣಿಪಿತ್ತ ಸುಧಾಬಿಜ್ಜೇವನಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೫-೬೬). [ಸಂ.]

ದೇವನಗರಿ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಣ; ಅಮರಾವತಿ. ೨. ಕನ್ನಡ ಕವಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಾದ ದೇವನೂರು : ರಸಾತಿಶಯಮೆನೆ ಪಾಡುವರ್ದೇವನಗರೀನಿಕೇತನ ಶ್ರೀಪತಿಯ ಚಾರಿತ್ರಮುಮಪ್ಪ ರಾಮಾಯಣ ವನನುದಿನದೊಳು (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೯-೫೫). [ದೇವ + ನಗರಿ]

ದೇವನಗರೀಶ (ನಾ). ೧. ಅಮರಾವತಿಯ ಒಡೆಯ,_ ರಾಜ ; ದೇವೇಂದ್ರ. ೨. ದೇವನೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ ದೇವರಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ : ತಾನೆ ಸಲ್ಲಲಿತ ಹರಿಗಳಂ ಪಿಡಿದು ಕಟ್ಟಿದನಿಳಾವಲ್ಲಭರ ಮುಂದೆ ಕಾರುಣ್ಯದಿಂ ದೇವನಗರೀಶ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೨-೫೭). [ಸಂ.]

ದೇವನದಿ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದಿಂದ ಇಳಿದು ಬಂದ ನದಿ ; ಗಂಗಾನದಿ: "ತ್ರಿದಶಧುನಿ ವಿಷ್ಣುಪದಿ ಗಂಗೆ ಜಾಹ್ನವಿ ದೇವನದಿಯೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೨-೦೦) ; ದೇವನದಿ ಚಂದ್ರುನನಲಾಕ್ಷ . . . ಒಪ್ಪಲ್ ಪಾವನ ಶಿವಾಪತಿ ನಿಜಾಕೃತಿಯೋಳಿರ್ದಂ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೫೬-೦೪). [ದೇವ + ನದಿ]

ದೇವನಹುಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ : ಕಣ್ಣುಟಗಲ್, ದೇವನಹುಳಿ, ಮಕ್ಕಿ, ಹರಲಂಗುಪ್ಪ, ರೇವಲ್‌ಚಿನ್ನಿ, ಅರಿಸಿನಗುರ್ಗಿ (ವ್ಯಾಕಿಗ. ೩೮-೬೫೬). [?]

ದೇವನಾಗರಿಲಿಪಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲಿಪಿ ; P ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಇಂಡೋಆರ್ಯನ್‌ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಲಿಪಿ : ಸಂಘದ ರಾಜಭಾಷೆಯು ದೇವನಾಗರಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿ ಆಗಿರತಕ್ಕದು (ಭಾಧಾನ. ೩೦೦). [ಸಂ. ದೇವನಾಗರೀಲಿಪಿ]

ದೇವನಾದೋತ್ತರ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ನೀರೋತ್ತರಿನಿ . . . ದೇವನಾದೋತ್ತರ . . . ವಸಂತಬಂಗಾಳ ಮೆಂಬಿಪ್ಪತ್ತೆರಡು ರಾಗಂಗಳುಂ ಕ್ರಿಯಾಂಗದಿಂದ ಪುಟ್ಟಿದವು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪). [ಸಂ.]

ದೇವನಾಲ, ದೇವನಾಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು ; ಲಾಳದ ಕಡ್ಡಿ : (+). ದೇವನಾಳ : "ನಡಃ, ಧಮನಃ, ಪೋಟಗಳಃ – ಈ ೩ ದೇವನಾಳ" (ನಾ ಚಿ ರಾ. ೦೧೨) ; ನಡ್ವತ್, ನಡ್ವಲ = ದೇವನಾಳ ಹಿರಿದಾಗಿರ್ಪ ಭೂಮಿ (ನಾಚಿರಾ. +). [ದೇವ + ನಾಲ$_1$]

ದೇವನಾಳ 'ದೇವನಾಲ' ನೋ.

ದೇವನಿಕಾಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ,–ಗುಂಪು : ದೇವನಿಕಾಯ ಸಮೇತಂ ದೇವೇಂದ್ರಂ ತ್ರಿಭುವನೇಶಜನ್ಮೋತ್ಸವಮಂ ಭಾವಿಸಿ ಶಕ್ರನೆ ಮಾಡಿದೊಡಾ ವಿ[ನು]ತವಿಳಾಸದಳವನೇನಂ ಪೇಟ್ಟೆಂ (ಬಂಹಿರಿ. ೯-೧೨೦) : ದೇವನಿಕಾಯಕಿರೀಟಕನದ್ರತ್ನಾವಳಿ ಸಂಜನಿತಾಂಶುಮಜಸ್ರಂ ತೀವಿ ವಿರಾಜಿಪ ದೇವಿಯ ಪಾದಕ್ಕಾ ವಸುಧಾಪತಿ ಪಾದ್ಯಮನಿತ್ತಂ (ಉದ್ಭಟ. ೩-೧೦೪). [ದೇವ + ನಿಕಾಯ]

ದೇವನೂರು (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಕಾರೆನಾಡ ದೇವನೂರ ನುಳಗ್ಗೆ ಯರಕುಳದ ಮಧಿಗವುಡನ ಶುಪುತ್ರ ರಾಮಧೇವನು . . . ಮೆಚ್ಚು ಗೊಟ್ಟ ಭೂಮಿ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೩೨-೧೦ ; 3577 ಕೃಶಾ). ೨. = ದೇವಪುರ ೨ : ಲಕ್ಷ್ಮೀಶಕವಿ . . . ಅರಸೀಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಾಣಾವರದ ಹೋಬಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ದೇವನೂರು ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾನುಭೋಗ (ಜೈಮಿಭಾ. III ಮುನ್ನುಡಿ). [<ದೇವ + ಊರು$_1$ (<ಊರ್)]

ದೇವಪಟಹ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ ವಿಶೇಷ ; ತಮಟೆಯಂಥ ಒಂದು ವಾದ್ಯ : ದೇವಪಟಹಂಗಳುಲಿಯಲ್ . . . ಅಮರಪುಷ್ಪಕಮಾ ಗೌರೀವರನಾಜ್ಞೆಯೊಳಾಗಳ್ ಭೂವಳಯಕ್ಕಿರದೆ ಬಂದು ದತಿಸಂಭ್ರಮದಿಂ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೨೫-೩೯). [ದೇವ + ಪಟಹ]

ದೇವಪತಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಅರಸ ; ದೇವೇಂದ್ರ : ದೇವಪತಿ ಪೇಟೆ ಧನದಂ ರೈವೃಷ್ಟಿಯನೆಸಗೆ ಮಾಡೆ ಪದ್ಮಾದಿಸರೋದೇವಿಯರುಂ ರುಚಕಾಚಳದೇವಿಯರುಂ ತಾಯ್ಗೆ ಗರ್ಭಸಂಶೋಧನಮಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦೫-೫೩). [ದೇವ + ಪತಿ$_2$]

ದೇವಪತ್ರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಮಂಚಿಪತ್ರೆ : "ದೇವಪತ್ರಂ ಪಂಚಪತ್ರ ಗಾಂಧಾರಿಯದು" (ಮಂಗರಾ. ೪೦-೩೦). [ದೇವ + ಪತ್ರ]

ದೇವಪಥ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗ ; ಆಕಾಶ : ನಿರಂತರಾಟ್ಟಾಲಕ ಪ್ರತೋಲೀಂದ್ರಕೋಶ ದೇವಪಥ ಸಂಬಾಧಂಗಳುಂ ಗಂಡಶೈಲಾಭೀಲಶಿಲಾಯಂತ್ರಭಯಂಕರಂಗಳುಂ . . . ಅಪ್ಪ ದುರ್ಗಂಗಳೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೫-೫೭ ವ). [ದೇವ + ಪಥ]

ದೇವಪುತ್ರಕ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕ · ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗಕ್ಕೆ ಕಾಮಿಸೆಟ್ಟಿಯ ಗಾಣವಂ ಸರ್ವ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರ ಶ್ರೀಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಚಂದ್ರಾರ್ಕ್ಕತಾರಂಬರಂ ದೇವಪುತ್ರಕರು ಸಲಿಸುವರು (ಸಾಇಇ. XX. ೧೩೦-೦೦ ; 1137). [ಸಂ. ?]

ದೇವಪುರ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ಊರು ; ಅಮರಾವತಿ. ೨. ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ ಕವಿಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ ; ದೇವನೂರು : ದೇವಪುರ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣನಾಸ್ಯ ಚಂದ್ರಾನಂದದಮಂ ನವಗೀಯಲಿ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧-೦). [ದೇವ + ಪುರ$_1$]

ದೇವಪೂಜೆ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಅರ್ಚನೆ : ದೇವತಾರ್ಚನೆ : "ಇಜ್ಯಾಂ, ಇಷ್ಟಿಃ . . . ಯಾಜ್ಯಂ—ಈ ೧೦ ದೇವಪೂಜೆ" (ಶಾಶಕ. ೦೬೦) : ಯಜ್ಞಶಬ್ದಂ ದಾನದೊಳಂ ದೇವಪೂಜೆಯೊಳಂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುಗುಂ (ಶಾಪುಪು. ೨೮೩) ; ದೇವಪೂಜೆಯ ಮಾಟ ದುರಿತಬಂಧನದೋಟ ಶಂಭು ನಿಮ್ಮಯ ನೋಟ ಹಿಂಗದ ಕಣ್ಕೇಟ (ಬಸವ. ೦೬೬) ; ದೇವಪೂಜೆಯೆಂದುಂ ಗುರೂಪಾಸ್ತಿಯೆಂದುಂ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಮೆಂದುಂ ಸಂಯಮಮೆಂದುಂ ತಪಮೆಂದುಂ ದಾನಮೆಂದುಂ ಗೃಹಸ್ಥಂಗೆ ಆ ಱು ತೆ ಱ ದಿಂ ಧರ್ಮಸಂಗ್ರಹಮಕ್ಕುಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೦-೫೫ ವ) ; ದೇವಪೂಜೆಯ ಮಾಡಿ ದಿವ್ಯಾನ್ನಪಾನವ ಸೇವಿಸಿದರು ಲೀಲೆಯಿಂದ (ಭರತ. ೨೩-೪೦) ; ದೇ ವ ಪೂ ಜೆ ಯ ಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ . . . ಸುಖಕರಳೂ ಆಗಿರು (ಶುಕ್ಯಾರ. ೩೦೧). [ದೇವ + ಪೂಜೆ$_2$]

ದೇವಪೂವು (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಮರಯ್ಯಸೆಟ್ಟಿಯ ಪೆಣ್ಣತಿ ಗುಣ್ಣಬ್ಬೆ ಮೂಲಸ್ಥಾನದೇವರ್ಗ್ಗೆ ದೇಗುಲವಂ ಮಾಡಿಸಿ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ದೇವಪೂವಿನ ಮುದನೆಮಯ್ಯ ತೆಱೆಪಟ್ಟಪಾಳಿಯ ಪೊನ್ನರ ಕೊಟ್ಟು ಮಣ್ಣರ ಕೊಣ್ಡು ಬಿಡಿಸಿದಡೆ (ಎಪಿಇಂ. ೦೯೪೬, ೨೮-೩೦ : 1032). [?]

ದೇವಪ್ರಿಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವವನು : ದೇವಪ್ರಿಯನಾದವನು ಕರಿಣಕಷ್ಪಾಶ್ರಯನದಾವನು ಧರ್ಮಸುತ ಹೇಳೆಂದನಾ ಖಚರ (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೨೩-೪೦). [ದೇವ + ಪ್ರಿಯ]

ದೇವಬಾಭೂಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮುಳ್ಳುಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ಗೊಬ್ಬುಳಿ ; ಮುಳ್ಳು ಜಾಲಿ : ಜಾಲಿ, ದೊಣ್ಣೆಮುಳ್ಳಿನ ದೇವಬಾಭೂಳಸಣ್ಣಗಿಡವು ಬೇಲಿಯ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಗೂಟಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಿಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ (ಕಥಾಗಿ. ೪೮).
[←ಮರಾ. ದೇವಬಾಭೂಳ]

ದೇವಬಾಳೆ ‘ದೆವ್ವಬಾಳೆ’ ನೋ.

ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ನಾ). ಯಾತ್ರೆ, ಮದುವೆ, ಮುಂಜಿ ಮೊದಲಾದ ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳ ಮೊದಲು ದೇವತಾಪೂಜೆಯ ನಂತರ ಮಾಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಂತರ್ಪಣೆ : ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾದ ಮೇಲೆ ಅತ್ಯಾಬಾಯಿ ಮತ್ತು ಜತೆಗೆ ಬಂದವರು ತಿರುಗಿ ಹೋದರು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೨೪೨).
[ದೇವ + ಬ್ರಾಹ್ಮಣ]

ದೇವಭಕ್ತ (ನಾ). ದೇವರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಿಟ್ಟಿರುವವನು: ದೇವಭಕ್ತರಿಲ್ಲದೂರು ಸಿನೆ ಹಾಳು (ಬಸವ. ೫೭). [ದೇವ + ಭಕ್ತ]

ದೇವಭಕ್ತಿ (ನಾ). ದೇವರ ಮೇಲಿನ ಪ್ರೀತಿ : ಎಂತೆಂಬ ದೇವಭಕ್ತಿಯ ದೆಂತೆಂಬಧಿಗಮದ ತೇಜಮೆಂತೆಂಬ ವಿನೋದಾಂತರಮೆನೆ ದೇವನನೆ ನಿರಂತರ ಮಮರಾಧಿರಾಜನಾರಾಧಿಸುವಂ (ಅಜಿಪು. ೩-೮೪). [ದೇವ + ಭಕ್ತಿ]

ದೇವಭಾಗ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ಉಂಬಳಿ,-ದಾನ : ಈ ದೇವಭಾಗಮುವ × × × ನೆಗಳ್ದವರವರದೇ [ಧರ್ಮ್ಮ] (ಸೌಇಇ. XX, ೨೩-೩೦ : 1020). [ದೇವ + ಭಾಗ]

ದೇವಭಾಷೆ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳಾಡುವ ಭಾಷೆ : ಆಕಾಶ ಪುಸ್ತಕದ ಅತ್ಯನಿರ್ವಚನೀಯದೇವಭಾಷಾದ್ಭುತಕಾವ್ಯಗಳ್ ! (ಅಗ್ನಿಹಂ. ೬೨-೧೦೭). ೨. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ : ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ದೇವಭಾಷೆಯೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ದೇವಭೂಮಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ನೆಲೆ ; ಸ್ವರ್ಗ ; ಭೋಗಭೂಮಿ : ಈ ದೇವಭೂಮಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕುದಲ್ಲವಲ್ಲಾ (ಶಾಕುಂತ. ೦೦೬-೨೪). [ದೇವ + ಭೂಮಿ]

ದೇವಭೂಯ (ನಾ). ದೇವತ್ವ ; ದೇವಭಾವ; ದೇವರೊಂದಿಗೆ ಸೇರುವುದು ; ಸಾಯುಜ್ಯ ; ಮುಕ್ತಿ : “ದೇವಭೂಯಮದು ದೇವತ್ವಂ” (ವಸ್ತುಕೋ. ೫೯-೪೭) : “ದೇವಭೂಯಂ, ದೇವತ್ವಂ, ದೇವಸಾಯುಜ್ಯಂ-೩ ದೇವಸ್ವರೂಪವಾಗುವಿಕೆ” (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೨). [ಸಂ.]

ದೇವಭೂಷಣ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಯೋಗ್ಯವಾದುದು : ಇರಲಾರು ಮೂಲೆ . . . ಕಾಕಪಾದಗಳುಮಿರದಿರಲು ದೇವಭೂಷಣಮಪ್ಪುದಾ ವಜ್ರಮೆಂದಗಸ್ತ್ಯಂ ಪೇಳ್ದನು (ರತ್ನಶಾ. ೪-೧೪).
[ದೇವ + ಭೂಷಣ]

ದೇವಭೇಷಜ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯ : ದೇವಭೇಷಜರಾದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನೇ ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ (ಕಠಂಬಾ. ೧೭). [ದೇವ + ಭೇಷಜ]

ದೇವಭೋಗ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನದ ಖರ್ಚು ವೆಚ್ಚಗಳಿಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ಜಮೀನು; ದೇವರಿಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ಭೂಮಿ,-ಗ್ರಾಮ: ‘ತಿರುವಯ್ಯನು ಆನೆಊರೊಳ್ಕೊಟ್ಟ ದೇವಭೋಗ ಕಣ್ನಾಗ ಗಟ್ಡಿಯು (ಎಕ. X, ಚಿಂತಾಮ. ೪೯-೦೦; 951); ಮಾಚೆರಸರ ಮಗಂ ಪುದಿಯಣ್ಣ ಗಂಗೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ದೇವಭೋಗದಿ ಗಟ್ಡಿ ಮೂಗಣ್ಣುಗಂ (ಎಕ. X, ಶ್ರೀನಿವಾ. ೧೭-೦೬; ಸು. 1015) ; ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ದಯೆಯಿಂ ದೇವಭೋಗಂ ಗುಡಿಗೆಜೆಯ ನಾಳುತ್ತಮಿರೆ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೭-೨೦ : 1072). [ದೇವ + ಭೋಗ]

ದೇವಭೋಳೆ (ಗು). ಮೋಸವನ್ನರಿಯದ; ನಿಷ್ಕಪಟಿಯಾದ; ಮುಗ್ಧ : ನಿಮ್ಮಂಥ ದೇವಭೋಳೇ ಜನರಿಗೆ ಹೀಂಗ ಆಗಬಾರದಾಗಿತ್ತು (ಗಂಗಾಶಾ. ೪); ಪಂಡಿತರು ದೇವಭೋಳೆ ಮನುಷ್ಯರು (ಸಮಜೀ. ೩೬೭) : ಅತ್ಯಂತ ಸರಳ ದೇವಭೋಳೆ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಮಳಸ್ವಭಾವದ ಒಬ್ಬ ಕ್ರಿಸ್ತೀಯಮಹಿಳೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದಳು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೨೪೫). [←ಮರಾ. ದೇವಭೋಳಾ]

ದೇವಮಂದಿರ (ನಾ). ದೇವಾಲಯ ; ಗುಡಿ : ದೇವಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಆರತಿಯ ಘಂಟಾರವ ಏಳುವದುಂಟು (ಇಶ್ವಕ. ೩೫೨); ಇಂದಿಗೂ ಆ ದೇವಮಂದಿರ ಒಳಕೋಟೆಯ ಕೊಂಬಿನಂತಿದೆ (ಚೆಳುಮ. ೫೩). [ದೇವ + ಮಂದಿರ]

ದೇವಮಣಿ (ನಾ). ೧. ಸಮುದ್ರಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ರತ್ನ ; ಕೌಸ್ತುಭ: ದೇವಮಣಿಗೂಡಿ ಜಳಧಿಯೊಳಾ ವಿಬುಧವರಾಶ್ವಮೊಗೆದಗಲ್ದಿರ್ಪುದಮಾ ದೇವಮಣಿಗೂಡಿ ರಾಜಿಸುಮೀ ವಿಪುಳತರಾಶ್ಚರ್ಯಗಕದೇಂ ಮಸಟಿಯೋ (ರಾಜಶೇ. ೦೨-೦೦೫). ೨. ಬೇಡಿದುದನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಮಣಿ ; ಚಿಂತಾಮಣಿ: ಸುರರಿಗೀತನು ಕಲ್ಪತರು ಭೂಸುರರಿಗೀತನು ದೇವಮಣಿ (ಕೊರಶಾ. ೬-೮-೫೧). ೩. ಕುದುರೆಯ ಕೊರಳಲ್ಲಿರುವ ಶುಭ ಸೂಚಕವಾದ ಸುಳಿ : “ನಡುಗೊರಲ ಸುಟಿ ದೇವಮಣಿ” (ಮಂಗರಾ. ೬೩-೨೦) : ಕೊರಲೊಳ್ ಕಣ್ಗೆಸದೊಪ್ಪೆ ದೇವಮಣಿ ಮೇಣ್ ರೋಚಮಾನಂ ಪೊದಟ್ದಿರೆ ಪೂರ್ವಾಂಗದ ದೋಷಮಂ . . . ಪಿಂಗುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೦-೮೪); ಮಾರುತಂಗತಿ ವೇಗ ಪಂಚಕಲ್ಯಾಣವಿದೆ ದೇವಮಣಿ ದೊರೆ ಸುಳಿಗಳಿವಯಾ ಸುಲಕ್ಷಣವನಜಿವರಾರು (ಭಾವಚಿಂ. ೬-೧೭).
[ದೇವ + ಮಣಿ೩]

ದೇವಮತಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು : ದೇವಗತಿ ದೇವಮತಿ ದೇವದುರ್ಲಭನೆಂದು ಕರೆವ ಬಿರುದಿನ ಕಹಳೆಗಳ ಮಹಾರವದೊಳಗೆ ಧರೆ ನಡುಗೆ (ನಂಬಿರ. ೬-೦೧೮). [ದೇವ + ಮತಿ]

ದೇವಮನೋಹರಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ದೇವಮನೋಹರಿ – ೩೩ನೇ ಮೇಳಕರ್ತ ಖರಹರಪ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಜನ್ಯ (ಸಂಗೀಚಂ. ೧೪೧). [ಸಂ. ದೇವಮನೋಹರೀ]

ದೇವಮನ್ಯ (ನಾ). = ದೇವಮಾನ್ಯ ೧ : ಆ ಪನ್ನಿರ್ಮ್ಮತ್ತರ್ಕ್ಕೆಯ್ಗಂ ನಾಲ್ಕುಗೆಯ್ದು [ದೇವ]ಮನ್ಯ[ಗ್ಗ]ರ್ಗೆ ಬಾಟ್ಟುದು (ಸೌಇಇ. XI-1, ೩೪-೧೩ ; 925). [<ಸಂ. ದೇವಮಾನ್ಯ]

ದೇವಮಾತೃಕ (ನಾ). ಮಳೆಯ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಯುವ ಭೂಮಿ : “ಆವುದು ಬೆಳೆಗುಂ ವೃಷ್ಟಿಯಿನಾ ವಿಷಯಂ ದೇವಮಾತೃಕಂ ಸತತಂ” (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೬-೩) : “ಮಟೆಯ ನೀರಿಂ ಬೆಳೆವ ಮಹಿ ದೇವಮಾತೃಕಂ” (ಮಂಗರಾ. ೨೯-೪) : ದೇವ [ಪಾಠಾಂ. ದೆಯ್ವ]ಮಾತೃಕವೆನಿಪ್ಪ ಪೊಲಂ ನವಗಂಧಶಾಳಿಯಂ ಬೆಳೆವುದು (ಪಂಪಭಾ. ೧-೫೪) : ಶಾಳಿವನಂ . . . ಸಿತೇಕ್ಷುರಸಪ್ರವಾಹಮಾತೃಕವೆನೆ ಸಂತತಂ ಬೆಳೆಯೆ ಪೆರ್ಚೆಳಸಿಂ ಪುಸಿಯಾಯ್ತು ದೇವಮಾತೃಕವೆಸರೆನ್ನದಾ ನೆಲದ ಕೆಯ್ವೊಲನಂ ಪೆಱತೇನೆಂಬುದೋ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೧೬) : ನದೀಮಾತೃಕಮುಂ ದೇವಮಾತೃಕಮುಮೆಂಬ ಭೇದಮಂ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೧೪ ವ) : ದೇವಮಾತೃಕ ನದೀಮಾತೃಕಗಳ ಬಗೆಗೊಳದಾ ನಾಡೊಳು (ತ್ರಿಪುಶಿ. ೨-೧೪). [ಸಂ.]

ದೇವಮಾತೃಕೆ (ನಾ). =ದೇವಮಾತೃಕ: ದೇವಮಾತೃಕೆ ನದೀಮಾತೃಕೆಯಾದ ನಾನಾವಿಧ ಬೆಳೆಯ ಭೂಮಿಗಳು . . . ಧಾನ್ಯಸಂದೋಹಕಾವಾಸವಾಗಿರುತಿಹುದು (ನಾಗಕು. ೨-೧೮). [ಸಂ. ದೇವಮಾತೃಕ]

ದೇವಮಾತೆ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ತಾಯಿ; ಅದಿತಿ : ಮಿತ್ರಾ ವರುಣರನ್ನು . . . ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪಳೂ ದೇವಮಾತೆಯೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು . . . ಹಡೆದಳು (ಋಗ್ಭಾರ. ೦೩೧). [ದೇವ + ಮಾತೆ]

ದೇವಮಾದಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು; ದೊಡ್ಡಮಾದಳ: (ಕ). [ದೇವ + ಮಾದಳ]

ದೇವಮಾನ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಅಳತೆಯ ಪ್ರಮಾಣ: ಅನ್ನಿಲ್ಲಿಯ ಸಮಸ್ತ ಅಂಗಡಿಯ ಅವಟದಲು ಹೇಱಿಗೆ ಭತ್ತ ದೇವಮಾನ ೨ ಹೆಜ್ಜುಂಕ ಹೇಱಿಂಗೆ ಭತ್ತ ಬಳ್ಳ ೧ (ನಾಂದೇಡ್. ೩-೨೨ ವ ; 1047); ಊರಲ್ಲಿ ಹರದರು ಮಾಱಿಗೊಂಡ ಭತ್ತಕ್ಕೆ ಪೊಂಗೆ [ಹಾ]ಗವೊನ್ನುಮಂ ಹೇಱಿಸಲ್ಲಿ ದೇವಮಾನವು ಧರ್ಮ್ಮವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಾಮಣವುಂ ಇನ್ತೀ ಧರ್ಮ್ಮವಂ ಪ್ರತಿಪಾಳಿಸುವರ ಧರ್ಮ್ಮ (ಕಇಅ. ೪೬-೪-೨೪ ; ಕು. 1162). ೨. ದೇವತೆಗಳ ಲೆಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕಾಲ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳದ ಅಳತೆ. [ದೇವ + ಮಾನ]

ದೇವಮಾನವ (ನಾ). ದೇವತೆಯ ಸ್ವಭಾವದವನು: ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪರಮಹಂಸರನ್ನು ಈ ಯುಗದ ದೇವಮಾನವನೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು (ಲೂಧಿ). [ದೇವ + ಮಾನವ]

ದೇವಮಾನ್ಯ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು; ಮಹಾತ್ಮ: ಸಾಮಾನ್ಯನಂ ದೇವಮಾನ್ಯಂಗೆತ್ತುರದಜ್ಜ, ನಿನ್ನಳ್ಕರೂಹೆ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೬-೨೫೨). ೨. ದೇವತೆಗಳು ಕೊಟ್ಟ ಕೊಡುಗೆ: ಇನ್ ನಿನ್ನ ದಿನಬಾಟ್ಟಿ ಪುಟಾಗಳ್ಗೆ ಕಳ್ಳಿಗುಡು ಪೋಗು ದೇವಮಾನ್ಯಂಗಳನ್ (ಬಧೃಶ್ರ. ೬-೧೦೩). ೩. ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಜಮೀನು; ಉಂಬಳಿ: ಇಂತೊಪ್ಪುವ ಕುಮಾರನುದಯೋತ್ಸವದಿಂ ದೇವಮಾನ್ಯಾದಿಗಳಂ ಕೊಟ್ಟು ನಾಮಕರಣಂಗೆಯ್ದು (ಹಮ್ಮಿರ. ೨-೨೩ ವ). [ದೇವ + ಮಾನ್ಯ]

ದೇವಮಾರ್ಗ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ದಾರಿ; ಆಕಾಶ. [ದೇವ + ಮಾರ್ಗ]

ದೇವಮುಖ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಾಯಿಯಂತಿರುವವನು; ಅಗ್ನಿ: ಸುರರ ಬಿನ್ನಹವನವಧರಿಸುತಂ ಗೌರೀಶ ಪರಮಸುಖದಾನಂದದಮೃತರಸ ವೀರ್ಯವಂ ಧರಿಸುವಡೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹವಿಗಲ್ಲದಿಲ್ಲೆಂದು ದೇವಮುಖ ನಾನನದೊಳು ಕರುಣಿಸುತ (ಲಶಿಚಿಂ. ೧೬-೨೦). [ದೇವ + ಮುಖ]

ದೇವಮುನಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಋಷಿ; ನಾರದ: ಆಗಳಾ ಭೋಜರಾಜಂ ದೇವಮುನಿ ನುಡಿದ ನುಡಿಯಂ ಭಾವಿಸಿ (ಜಗವಿ. ೩-೩೬); ಇಳಿದು ಧರಣಿಗೆ ಸುಳಿದು ನೀತಿಸ್ಖಲಿತಜಡರನು ತಿದ್ದಿ ತಿಳುಹುವ ಸುಲಭತನದಲಿ ದೇವಮುನಿ ನಿನಗಾರು ಸರಿಯೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧-೪೪). [ದೇವ + ಮುನಿ]

ದೇವಮುಳ್ಳು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ: ಮೂತ್ರಕಲ್ಲಿಗೆ ಗುಳಿಗೆಯ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮ:–ಕಿಂಪಿನ ಅಂಕೋಲಬೇರು, ಹುಳಿಸೊಪ್ಪು, ಗೇರು, ದೇವಮುಳ್ಳು, ಬಿಳಿಕಣಿಕೆಬೇರು . . . ಅಂಬಲದಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಮೂತ್ರಕಲ್ಲಿಗೆ ಗುರುಗುಂಜಿಯ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಕೊಡುವುದು (ವಿಶ್ವವಿ. ೦೨೪). [ದೇವ + ಮುಳ್ಳು (<ಮುಳ್)]

ದೇವಮೂಢತ್ವ (ನಾ).=ದೇವತಾಮೂಢ: ಕೇವಲಜ್ಞಾನದರ್ಶನಸುಖವೀರ್ಯಾದಿ ನಿಜಶುದ್ಧಗುಣಂಗಳಪ್ಪ . . . ನಿಜಶುದ್ಧಾತ್ಮನಂ ದೇವನೆಂಬುದು ಅಂತಪ್ಪ ನಿಜಶುದ್ಧಾತ್ಮದೇವನನಱಿದು ನಂಬದುದೆ ದೇವಮೂಢತ್ವಮೆಂಬುದು (ಪಸಾರ. ೪೬೧). [ಸಂ.]

ದೇವಯಜನ (ನಾ). ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆ: ಸರಯೂನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಭವ್ಯವಾದ ದೇವಯಜನವೊಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ (ಮುಹಾಂ. ೧೦೨); ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ದೇವಯಜನವೆಂದು ಹೆಸರು (ಮುಹಾಂ. ೧೦೨ ಅಡಿಟಿ). [ಸಂ.]

ದೇವಯಜ್ಞ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಗೃಹಸ್ಥನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪಂಚಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಔಪಾಸನ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮ: ಬಳಿಕ ದೇವಯಜ್ಞ ಪಿತೃಯಜ್ಞ ಮನುಷ್ಯಯಜ್ಞ ಭೂತಯಜ್ಞ ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞಾದಿಗಳಂ ಮಾಳ್ಪಾತನಾಗಿ (ವಿಶೀಕ. ೦೩೪); ದೇವಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞ ಎಂಬ ದೈನಂದಿನದ ಕರ್ತವ್ಯನಿರ್ವಹಣದಿಂದ ಗೃಹಸ್ಥನು ಲೋಕಸಂಗ್ರಹ ನಿರತನಾಗಿರಬೇಕು (ಮುಕ್ತ್ವಾರ. ೯೦ ಟಿಪ್ಪಣಿ). 'ಪಂಚಯಜ್ಞ' ನೋಡಿ. [ದೇವ + ಯಜ್ಞ]

ದೇವಯಾನ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಹನ,–ವಿಮಾನ ಮೊದಲಾದುವು. ೨. ಹೆಣವನ್ನು ಹೊರಲು ಕಟ್ಟುವ ಸಾಧನ; ಚಟ್ಟ: ಒಳಗೆ ಬಂದವರು ತಾವು ತಂದಿದ್ದ ದೇವಯಾನವನ್ನು ಕೆಳಗಿಟ್ಟು . . . ಗೋಣಿಯನ್ನು ಮಂಚದಿಂದೆತ್ತಿ ಅದರ ಮೇಲಿಟ್ಟರು (ರಾಹಾಮ. ೧೪೩). ೩. [ವೇದಾಂತ] ಪರಲೋಕದ ದಾರಿ; ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಮಾರ್ಗ: ದೇವತೋಪಾಸಕರ ದೇವಯಾನ (ಇದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ಲಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಅರ್ಚಿರಾದಿಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಹೆಸರು) (ಅಮೃತ. ೬-೨೨ ಅಡಿಟಿ); ರಾಜನು ಆತನನ್ನು ದೇವಯಾನ, ಪಿತೃಯಾನ ಮಾರ್ಗಗಳ (ಮರಣಾನಂತರ ಆತ್ಮನ ಗತಿಗಳು) ಸಾಧನಗಳೇನೆಂಬುದನ್ನು ಬಲ್ಲೆಯಾ? ಎಂದು ಕೇಳಿದನು (ಛಾರದ. ೪೦): P ಮುಕ್ತಿಸಾಧಕನಿಗೆ ಇರುವ ಪರಲೋಕಮಾರ್ಗವು ಎರಡು. ೧. ದೇವಯಾನ. ೨. ಪಿತೃಯಾನ. 'ದೇವಯಾನ' ದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವವನು ಮತ್ತೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದಂ ಕ್ರಮಮುಕ್ತಿಮಾರ್ಗ. 'ಪಿತೃಯಾನ'ದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುವವನು ತನ್ನ ಪುಣ್ಯವು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ದೇವಯಾನದಿಂದಲೂ ಕರ್ಮಿಗಳು ಪಿತೃಯಾನದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. [ದೇವ + ಯಾನ]

ದೇವಯು (ನಾ). ದೇವರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು; ದೈವಭಕ್ತ: ದೇವಯಜನದಲ್ಲಿ ಈ ಕೊನೆಯಿಂದ ಆ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಇದ್ದವರೆಲ್ಲರೂ ದೇವಯುಗಳಾಗಿ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿನಮ್ರರಾಗಿ ಕಾದಿದ್ದಾರೆ (ಮುಹಾಂ. ೧೦೪): ದೇವಯು–ದೇವತೆಗಳು ಬೇಕು ಎನ್ನುವ ಶ್ರದ್ಧಾವಂತರು (ಮುಹಾಂ. ೧೦೪ ಅಡಿಟಿ). [ಸಂ.]

ದೇವಯುಗ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯರ ನಾಲ್ಕುಯುಗಗಳ ಕಾಲ; P ಮನುಷ್ಯಲೋಕದ ೩೬೦ ವರ್ಷಗಳಿಗೆ ದೇವಲೋಕದ ಒಂದು ವರ್ಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ದೇವವರ್ಷಗಳು ೪೮೦೦ ಆದರೆ ಕೃತಯುಗ, ೩೬೦೦ ಆದರೆ ತ್ರೇತಾಯುಗ, ೨೪೦೦ ಆದರೆ ದ್ವಾಪರಯುಗ ಮತ್ತು ೧೨೦೦ ಆದರೆ ಕಲಿಯುಗ. ಒಟ್ಟು ೧೨೦೦೦ ವರ್ಷಗಳಾದರೆ ಒಂದು ದೇವಯುಗ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರ ಚತುರ್ಯುಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ: ೭೧ ದೇವಯುಗಕ್ಕೆ ಮನ್ವಂತರ (ಸಿದ್ಧಾಂತಶಿ. ೩೯). [ದೇವ + ಯುಗ]

ದೇವಯೋನಿ (ನಾ). ೧. ದೇವಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವನು; ದೇವತೆ; ಗಂಧರ್ವ, ಕಿನ್ನರ ಮುಂತಾದವರು: "ಖೇಚರ ಕಿನ್ನರ ಯಕ್ಷ ಪಿಶಾಚರ್ ಗಂಧರ್ವರಪ್ಸರಃಪ್ರಕರಂ ದೋಷಾಚರರೆಂದದ್ಭುತಗುಣಗೋಚರರರೆಯ್ದೆ ದೇವಯೋನಿಗಳಿನಿವರ್" (ಚಸುತ್ರಿಕೋ. ೦೦-೫೪): "ಕಿನ್ನರರು ಗಂಧರ್ವರಪ್ಸರರು . . . ದೇವಯೋನಿಗಳೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೬-೧೬). ೨. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸುವ ಮರದ ಸಾಧನ; ಅರಣಿ. [ದೇವ + ಯೋನಿ]

ದೇವಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ದಣ್ಣಾನಾ[ಯ]ಕ ದೇವಯ್ಯಂ ಊರನಾಳೆ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೩-೧೨ : 904): ಮೊಳಿಯನೂರ ದೇವಯ್ಯನುಂ . . . ಧರ್ಮ್ಮರಾಸಿ ಭಟಾರರ ಕಾಲಂ ಕರ್ಚ್ಚಿ ಕೊಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೬೬-೨೦ ; 937). [ದೇವ + ಅಯ್ಯ₁]

ದೇವರ್, ದೇವರು (ನಾ). ೧. ಪರಮಾತ್ಮ ; ಭಗವಂತ : ನಮ್ಮ ದೇವರ್ ಬಂದು ಕಾಯದಿರೆ, ಅವನ ಕಯ್ ತಡೆಯದಿರೆ . . . ಅದುವೆ ನಾವ್ ನಾಯ್‌ಪಾಲ್ ಶವಂಗಳ್ ! (ಅಕ್ಕತ್ತಾ. ೪೨-೩). ೨. ರಾಜ, ಗುರು, ಹಿರಿಯ ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಕುರಿತು ಗೌರವದಿಂದ ಹೇಳುವ ಮಾತು (ತಾವು ಎಂಬಂತೆ) : ದೇವರ ಬಾಹುಬಳವಾಜೇಯಮುಮುಸಹಾಯ ಮುಮುಪ್ಪುದಾದೊಡಂ . . . ದೇವರ್ ನೆಗಟಲಾಗದೇನಂ ನೆಗಟ್ಟೊಡಂ ಕುರುಪತಿಕಾವಹನೊಳಾಳೋಚಿಸಿ ನೆಗಟ್ಟುದು (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೩೦೮); ದೇವರೆ ಭಾಜನಂ ಏದಿತ ರತ್ನಚಯಕ್ಕೆ ದರೆಂದು ತನ್ನ ಸದ್ಭಾವದೆಸೆನ್ನನಾಳ್ದನ ಮಗಳ್ ಪದಪಿಂದಮೆ ತಂದಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೭) : ಅದು ಕಾರಣದಿನಾಕೆ ದಶಮಾವಸ್ಥೆಗೆ ಪಕ್ಕಾಗದನ್ನೆಗಮಿದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕುದಂ ದೇವರ್ ಸಮಕಟ್ಟುವುದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೧೩೭ ವ). **ದೇವರು** : ೧. ತಾವೆ ದೇವರೆಂಬ ಅಸುರರ ಕಾನನವ ತಱಿದೊಟ್ಟುವ . . . ವ್ಯಾಸರಾಯರಿರಲು (ಪುರಂದ. ೪-೨-೨): ದೇವರಿಗೆ ಸೇರದ ದೇಶವಿಲ್ಲ, ದೇವರಿಗೆ ತಿಳಿಯದ ಭಾಷೆಯಿಲ್ಲ (ಚಳಗಾ. ೨೬೪) ; ದೇವರು ಕೊಟ್ಟರೂ ಪೂಜಾರಿ ಕೊಡ (ಗಾದೆ). ೨. ಹೊತ್ತಿ ಹೊಗೆವ ಶರಾಶ್ರಯಾಗ್ನಿಯು ತುತ್ತು ಪದ್ಮವ್ಯೂಹ ದೇವರು ಚಿತ್ತಯಿಸುವುದು ಹೊತ್ತುಗಳೆಯದೆ ಎನ್ನ ಕಳುಹೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೪೩) ; ಸಿಟ್ಟು ಪಾಡ ಬೇಡಿ ದೇವರು (ದೇವಹಂ. ೦೯೩). ೩. ದೇವತಾವಿಗ್ರಹ : ದೇವರಿಲ್ಲದ ಗುಡಿಯು ಪಾಳು ಬಿದ್ದಂಗಡಿಯು (ಕನಳ. ೩೦-೧) ; ದೇವರಿಲ್ಲದ ಗುಡಿ ಯಂತೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಮಧುವಿರಲಿಲ್ಲ (ಷೀಳ. ೩೯).

ದೇವರ ಅನುಗ್ರಹ = ದೇವರಿಂದುಂಟಾಗುವ ದಯೆ, – ಕರುಣೆ : ದೇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ (ಹದ್ಮಸ.೦೨): ನಿಮ್ಮ ಪಾಲಿಗೆ ದೇವರ ಅನುಗ್ರಹವಿದೆ (ದೇವಹಂ. ೦೪೩). **ದೇವರ ಆಣೆ, ದೇವರಾಣೆ** = ಭಗವಂತನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಮಾಣ : ನೂರು ದೇವರ ಆಣೆ . . . ನಾನು ಯಾವ ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲ (ಹದ್ಮಸ. ೩೭) : ಅಡಿಗಡಿಗೆ ದೇವರಾಣೆ ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಭಕ್ತರಾಣೆ ... ಎಂಬ ವಚನವೇ ಹೊಲ್ಲ (ಬಸವ. ೦೭೭) ; ದೇವರಾಣೆಗೂ ಇದು ನಟನೆಯಲ್ಲ (ಮುತ್ತೈದೆ. ೩೩). **ದೇವರ ಒಕ್ಕಲು** = ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಮನೆದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಪೂಜಿಸುವ ಮನೆತನ, – ವಂಶ : ಲಗ್ನ ಮೊದಲಾದ ಮಂಗಲ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದೇವರ ಒಕ್ಕಲುಳ್ಳವರು ಗುಗ್ಗಳ ಹೊತ್ತಿಸಿ ನಂದಿಯ ಆಡುತ್ತಾರೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೮). **ದೇವರ ಒಡವೆ** = ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗೆ ತೊಡಿಸುವ ಆಭರಣ : ಕೋಟಿಪತಿಗಳು ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದ ದೇವರ ಒಡವೆಗಳನ್ನು ಉಗ್ರಾಣದ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯ ಒಳಸೇರಿಸಿ . . . ಮನೆಗೆ ಬಂದರು (ದೇವಹಂ. ೩೧). **ದೇವರಂಗಡಿ** = ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅಂಗಡಿ : ವಸ್ತ್ರವಂಗಡಿಯುಂಕರೆದುಂಗಡಿ ದೇವರಂಗಡಿ ಮಾನ್ಯದಂಗಡಿಯುಂನಡುದಿ ಸುರಿಯಂ ಕೊಂಡು (ಕಶಾ. II, ೨೧-೨೩ : 1147). **ದೇವರ ಕಂಡಿ** = ದೇವರನ್ನಿಡುವ ಮಾಡ, – ಗೂಡು : ದೇವರ ಕಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾದ ಇದೆ (ದೇವಹಂ. ೧೩). **ದೇವರ ಕರೆ ಬರು** = ಸಾವು ಬರು; ಅವಸಾನಕಾಲ ವುಂಟಾಗು : ದೇವರ ಕರೆ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಅವಳು ಹೋದಳು (ಶ್ಯಾಮುತಾ. ೨೮೪). **ದೇವರ ಕಲ್ಲು** = ದೇವರ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವ ಕಲ್ಲು ; ದೇವರೆಂದಂ ಭಾವಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲು: ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ದೇವರ ಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ (ಕಳ್ಳರೂ. ೬೦). **ದೇವರ ಕಿರೀಟ** = ದೇವರಿಗೆ ತೊಡಿಸಿರುವ ಕಿರೀಟ : ಯಾವುದೋ ಮತ್ತೇರಿದ ದೇವರ ಕಿರೀಟದಿಂದ ಉದುರಿದ ರತ್ನ (ಮನೆಜ.೬೮): ಮಂಗಳಾರತಿಯ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವರ ಕಿರೀಟವು ಥಳಥಳನೆ ಹೊಳೆಯು ತ್ತಿತ್ತು (ರೂಢಿ). **ದೇವರ ಕೃಪೆ** = ದೇವರ ಅನುಗ್ರಹ : ಅಮ್ಮಾ, ದೇವರ ಕೃಪೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುತ್ತದಲ್ಲವೇ ? (ಶ್ಯಾಮುತಾ. ೨೨೬) ; ದೇವರ ಕೃಪೆ ಇದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲಸ ಹೂವಿನ ಸರ ಎತ್ತಿದ ಹಾಗೆ ಆಗುತ್ತೆ (ರೂಢಿ).

ದೇವರ ಕೊಳಗ=ದೇವಗೊಳಗ : (ಎಪಿಕ. XV, ೩೩). **ದೇವರ ಕೋಣೆ**= ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೇವರನ್ನಿಡುವ ಕೊಠಡಿ ; ಪೂಜಾಗೃಹ : ಆದೋಲೀನ ಮೆಲ್ಲನೆ ಎದ್ದು ಕೈಕಾಲು ತೊಳೆದು ದೇವರ ಕೋಣೆ ಹೊಕ್ಕು . . . ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಹತ್ತಿದಳು (ಆದೋಲೀ. ೧೮) : ತಾಯಿ ದೇವರ ಕೋಣೆಗೆ ಹೋಗಿ ದೇವರ ಮೊರೆ ಹೊಕ್ಕಳು (ಶ್ಯಾಮುತಾ. ೦೩). **ದೇವರ ಗಂಟು** = ದೇವರಿಗಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟ ಹಣ : ದೇವರ ಗಂಟನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ಹಣ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂಗಾರದ ಆಣಸುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿತ್ತು (ಜೀಲುಮ. ೦೭೮). **ದೇವರ ಗಂಡ** = ದೇವರಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದವನು ; ದೇವಾಧಿದೇವ : ದೇವಾದಿದೇವ ದೇವರ ಗಂಡ ದೇವರಾದಿತ್ಯ . . . ಎಂಬ ಧ್ವನಿ ತೀವಿದ ಮೃದಂಗಭೇರೀರವಂಬೆರಸಿ ಹುಟ್ಟಿತ್ತು ಗಗನಾಂಗಣ ದೊಳು (ಸೋಮುಶ. ೪-೨೮). ಎಲ್ಲಾ ದೇವರ ಗಂಡ . . . ಶಿವಬಿಲ್ಲ ಮುಱಿದ ಪ್ರಚಂಡ (ಪುರಂದ. ೧-೭೭-೪). **ದೇವರ ಗುಡಿ** = ದೇವಾಲಯ; ದೇವಸ್ಥಾನ : ದೇವರ ಗುಡಿ ಮಠ ಮನೆಯಲ್ಲ ಮಣ್ಣು ಆವಾಗ ಅಡುವ ಮಡಕೆಯು ತಾ ಮಣ್ಣು (ಪುರಂದ. ೨-೮೦-೨) ; ಬಸವಣ್ಣ ದೇವರ ಗುಡಿಗೆ ಕರೆತರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬಂದರು ಜನ (ಬೆಳುವ. ೧೪೧). **ದೇವರ ಗುಡ್ಡಿ** = ಕಳಸಪೂಜೆ ಮಾಡುವ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಅವಿವಾಹಿತ ಳಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುವ ಹೆಂಗಸು : (ಎಪಿಕ. II, ೭). **ದೇವರ ಗೂಳಿ**= ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಹೋರಿ ; ಬಸವ : ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಗೂಳಿಯೊಂದನ್ನು ಬಿಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಹಿಂದೆಯೂ ಇದ್ದಿತು, ಈಗಲೂ ಇದೆ. ಆ ಗೂಳಿಯನ್ನು 'ದೇವರ ಗೂಳಿ', 'ದೇವರ ಎತ್ತು' ಎಂದು ಕರೆಯುವುದುಂಟು (ಕಜಾಅ. ೦೯೯). **ದೇವರ ಘಟಗೆಯ ಮಾಣಿ** = ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರ ಅಭಿಷೇಕಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ತರುವ ಹುಡುಗ : ದೇವರ ಘಟಗೆಯ ಮಾಣಿಗಳು ನಾಲ್ವರ್ಗ್ಗಂ ಮತ್ತರು ೫೦ (ಕಶಾ. ೯-೩-೩೦೭ : 1076). **ದೇವರ ಚೌಕಿ** = ದೇವರನ್ನು ಇಡುವ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲಿನ ಪೀಠ ; ಮಂದಾಸನ : ಅಲ್ಲೇ ಶಾಲೆ. ಅದರ ಒಂದು ಮೂಲೆಯಲ್ಲೇ ಮಾವನವರು ದೇವರ ಚೌಕಿಯನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದರು (ಸ್ಮೃತಿ. ೩೩). **ದೇವರ ತೀರ್ಥ** = ದೇವರಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿದ ಪವಿತ್ರಜಲ : ಕೆಲವು ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರು ದಿನವೂ ದೇವರ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಮೊದಲು ದೇವರ ತೀರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ನಂತರವೇ ಬೇರೆ ಆಹಾರವನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). **ದೇವರ ತೇರು** = ದೇವರನ್ನು ಕೂರಿಸಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡುವ ರಥ ಹಾಗೂ ಅಂದು ಆಚರಿಸುವ ಉತ್ಸವ : ದೇವರ ತೇರನ್ನು ನೋಡಲು ಹಳ್ಳಿಗೆ ಹಳ್ಳಿಯೇ ಸೇರಿದೆ (ರೂಢಿ). **ದೇವರ ದಯ** = ದೇವರ ಅನುಗ್ರಹ : ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ದೇವರ ದಯದಿಂದ ಏನೂ ಆಗಿಲ್ಲ (ದೇವಹಂ. ೦೯೮) ; ನಾವು ದೇವರ ದಯದಿಂದ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೀವಿ (ದೂಬಿಟ್ಟ. ೮೩). **ದೇವರ ದರ್ಶನ** = ದೇವರನ್ನು ನೋಡುವುದು : ದೇವರ ದರ್ಶನವಾಗಬೇಕಿದ್ದರೆ ಹೇಳಿ. ಬಾಗಿಲು ತೆರೆಯುತ್ತೇನೆ (ದೇವಹಂ. ೦೯೬); ತುಸು ಹೊತ್ತು ಕುಳಿತು ದೇವರ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದಳು (ಶ್ಯಾಮುತಾ. ೯೭). **ದೇವರ ದೀಪ**=ದೇವರ ಮುಂದೆ ಹಚ್ಚಿಡುವ ಸೊಡರು : ದೇವರ ದೀಪವೆಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅದರ ಬುಡಕ್ಕೆ ಕತ್ತಲೆ ಇರುವುದು ಸುಳ್ಳಲ್ಲವಷ್ಟೆ (ಮುತ್ತೈದೆ. ೮೭) ; ದೇವರ ದೀಪಕ್ಕೆ ಇನ್ನೆರಡು ಸವಟು ಎಣ್ಣೆ ಹಾಕಿ . . . ಕುಳಿತಳು (ನಿರಾಥ. ೩೮). **ದೇವರ ನಾಮ** = ಪುರಂದರದಾಸರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಬರೆದಿರುವ ಭಕ್ತಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಹಾಡು, – ಕೀರ್ತನೆ: ದೇವಿಕಾಮಾತೆಯು . . . ದೇವರ ನಾಮಗಳನ್ನೂ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನೂ ಹಾಡಬೇಕೆಂದು ವೈಷ್ಣವಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳು (ಶ್ರೀರಾಮು. ೦೦೩). **ದೇವರ ನಿರ್ಮಾಲ್ಯ** = ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿದ ನಂತರ, ಮರುದಿನ ಪೂಜಿಸುವ ಮುಂಚೆ

ತೆಗೆದ ಬಾಡಿದ ಹೂವು: ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ದಿವಸ ದೇವರ ನಿರ್ಮಾಲ್ಯವೇ ನಾಲ್ಕು ಮಂಕರಿಯಷ್ಟಿತ್ತು (ಅದೇ). ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯ = ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಅಡುಗೆ, ತಿಂಡಿ, ತಿನಿಸು ಮುಂತಾದುವು: ತಂದೆಯವರು ನಮ್ಮನ್ನು ಕರೆದು ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಟ್ಟರು (ಹ್ಯಾಮುಹಾ. ೦೫೭); ಪುರೋಹಿತರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯವಾದ ಬಳಿಕವೇ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಊಟ (ಅದೇ). ದೇವರ ಪಾದ = ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದ; ದೇವರೆಂದು ಪೂಜಿಸುವ ವಿಷ್ಣು ಪಾದದ ಆಕೃತಿ: ಅವರು ಯಾತ್ರೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಯಾಗದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಜೊತೆ ದೇವರ ಪಾದಗಳನ್ನು ತಂದರು (ಅದೇ). ದೇವರ ಪಾದ ಸೇರು = ಮರಣ ಹೊಂದು; ಸಾಯು: ಬಹಳ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಆಕೆ ದೇವರ ಪಾದ ಸೇರಿಬಿಟ್ಟಳು (ಅದೇ). ದೇವರ ಪೀಠ = ದೇವರನ್ನು ಕೂಡಿಸುವ ಆಸನ,–ಗದ್ದುಗೆ: ದೇವರ ಪೀಠದಿಂದ ಧ್ವಜಕಟ್ಟೆಯ ತನಕ ಸಾಲಾಗಿ ಇಟ್ಟ ತೊಳೆದ ಹೊಳೆಯುವ ಹರಿವಾಣದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ ಅರಳು ಪಂಚಕಜ್ಜಾಯದ ನೈವೇದ್ಯ (ದೇವಹಂ. ೧). ದೇವರ ಪೂಜೆ = ದೇವರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಅರ್ಚನೆ,–ಆರಾಧನೆ: ಧೂಪಾರತಿಯ ನೋಡುವ ಬನ್ನಿ ನಮ್ಮ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣದೇವರ ಪೂಜೆಯ (ಪುರಂದ. ೪-೪ ಪಲ್ಲವಿ); ಗಂಗೆ ದೇವರ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಹೂಗಳನ್ನು ಕೊಯ್ಯುತ್ತಾಳೆ (ಕಪಪು. II, ೦೫); ತಂದೆಯವರು ದೇವರ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿದರು (ಹ್ಯಾಮುಹಾ. ೦೫೭). ದೇವರು ಪೆಟ್ಟಿಗೆ = ದೇವರನ್ನಿಡುವ ಸಂಪುಟ: ದೇವರ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ತೆಗೆದು ಶಾಲ ಗ್ರಾಮ ಸಾವಿರ ನುಂಗುವನೆ (ಪುರಂದ. ೨-೯೩-೧). ದೇವರ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ = ದೇವರಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯ ಸೂಚಕವಾಗಿ ಬಲಗಡೆಯಿಂದ ಸುತ್ತುಹಾಕುವುದು: ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಮಾಡಬೇಕು (ಅದೇ). ದೇವರ ಪ್ರಸಾದ = ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ನೈವೇದ್ಯ ಮುಂತಾದುವು: ಎಷ್ಟು ಸಿಹಿ! ದೇವರ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇನ್ನಿಲ್ಲ! (ಕಾನೂರು. ೩೦೦). ದೇವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ = ದೇವತಾಸ್ತುತಿ: ಜಾನಕಿ ದೇವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಗಂಡನ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಮಾಡತೊಡಗಿದಳು (ಮುತ್ತೈದೆ. ೦೨೧). ದೇವರಭಿಷೇಕ = ದೇವರಿಗೆ ಮಾಡಿಸುವ ಮಂಗಳ ಸ್ನಾನ; ಮಂಗಳಕರವಾದ ನೀರು, ಹಾಲು ಮುಂತಾದ ದ್ರವವನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಎರೆಯುವುದು: ದೇವರಭಿಷೇಕದ ನೀರನ್ನೇ ತೀರ್ಥ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಅದೇ). ದೇವರ ಮಂಟಪ = ದೇವರ ಚೌಕಿ: ದೇವರ ಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಶೇಷಪ್ಪನವರಾಸ್ತರರು ಕೈ ಜೋಡಿಸಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿದ್ದರು (ಮುತ್ತೈದೆ. ೨೬೦); ಚಿನ್ನ, ಆಭರಣ, ದೇವರ ಮಂಟಪದ ಬೆಳ್ಳಿ ... ಅವರ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಾರುತ್ತಿದ್ದುವು (ಕರುಳ. ೦೭೦). ದೇವರ ಮಕ್ಕಳು = ಬೆಸ್ತರು: ಯಾ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ದೇವರ ಮಕ್ಕಳು ಕುಳಗಾರರಾಗಿ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೨೪, ೦೫-೨೭; 1402). ದೇವರ ಮನೆ = ದೇವರ ಕೋಣೆ: ದೇವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಟೆಯ ಗಣಗಣ ಸಪ್ಪಳವಾಯಿತು (ಮುತ್ತೈದೆ. ೨೬೦); ಕೈತಾನ ... ದೇವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಆಬೋಲೀನಳನ್ನು ಸಮಾಧಾನಿಸಿದ (ಆಬೋಲೀ. ೨೧). ದೇವರ ಮರ = ೧. ದೇವಲೋಕದ ಮರ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವೇ ಮೊದಲಾದುವು: "ಮಂದಾರಃ, ಪಾರಿಜಾತಕಃ, ಹರಿಚಂದನಃ, ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಃ, ಸಂತಾನಃ–ಈ ೫ ದೇವರ ಮರಂಗಳ್" (ಹಲಾಯು. ೨೨-೦೫೩). ೨. ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟಿರುವ ಫಲವೃಕ್ಷ. ದೇವರ ಮಾಡ = ದೇವರ ಕಂಡಿ: ದೇವರ ಮಾಡದಲ್ಲಿ ಗಂಗಾ ಜಲವಿದೆ (ಮುತ್ತೈದೆ. ೪೯). ದೇವರ ಮಾಡು, ದೇವರು ಮಾಡು = ೧. ದೇವರ ಅನುಗ್ರಹ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಹಬ್ಬ, ಪೂಜೆ ಮೊದಲಾದ ಉತ್ಸವಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು; ದೇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡು: ಮದಕರಿನಾಯಕನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ... ಉಚ್ಚಂಗವ್ವ ದೇವರ ಇದೆರೆತ್ತಿ ಸಕಲರೂ ದರ್ಶನ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬೇವನ್ನುಟ್ಟು ದೇವರ ಮಾಡಿದರು (ಚಿತ್ರ.ಜಾ. ೨೫). ೨. ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮಾಡು,–ಕೆತ್ತು: ಮಣ್ಣಿನ ದೇವರು ಮಾಡಿ ಹುಡುಗರೇ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಕುಣಿಯುವುದು (ಸುವಸಂ. ೨೪). ದೇವರ ಮೂರ್ತಿ = ದೇವತಾವಿಗ್ರಹ: ದೇವರ ಮೂರ್ತಿಯ ಮುಂದೆ ಮೊಣಕಾಲೂರಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆಬೋಲೀನಳಿಗೆ ... ಹೆಜ್ಜೆಯ ಸದ್ದು ತನ್ನ ತಂದೆಯದೆಂದು ಗುರುತಿಸಲು ಹೊತ್ತು ಹಿಡಿಯಲಿಲ್ಲ (ಆಬೋಲೀ. ೨೧). ದೇವರ ಮೇಲೆ ಭಾರ ಹಾಕು = ಸಂಪೂರ್ಣ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ದೇವರ ಮೇಲೆ ಹೊರಿಸು: ದೇವರ ಮೇಲೆ ಭಾರ ಹಾಕಿ ಹೊರಡುವುದು. ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲ (ದೇವಹಂ. ೨೧೦): ಊರಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದವರು ... ದೇವರ ಮೇಲೆ ಭಾರ ಹಾಕಿ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ನಿಂತರು (ಊರುಳ. ೩೭). ದೇವರ ರಥೋತ್ಸವ = ದೇವರನ್ನು ತೇರಿನಲ್ಲಿ ಕೂರಿಸಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡುವ ಉತ್ಸವ: ಈ ದೇವರ ರಥೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಜನರು ಕಿಚ್ಚು ಹಾಯುವರು (ಕನ್ನಜಾ. ೦೦). ದೇವರಲಂಕಾರ = ಹಬ್ಬ ಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗೆ ಮಾಡುವ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಉಡುಗೆ ತೊಡುಗೆಗಳ ಸಿಂಗಾರ: ಈ ದಿನ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೇವರಲಂಕಾರ ಮನೋಹರವಾಗಿದ್ದಿತು (ಅದೇ). ದೇವರ ಲೋಕ = ದೇವಲೋಕ; ಸ್ವರ್ಗ: ಎಮಗೆ ದೇವರ ಲೋಕವೇ ಲೋಕಮೆಮ್ಮೊಡನೆ ಬಪ್ಪುದೆಂದನುಜ್ಞೆಯಂ ದಯೆಗೆಯ್ಯಲ್ವೇಟ್ಟುಮೆಂದಿಂತೆಂದರ್ (ಪಾರಪು. ೦೬-೪೦ ವ). ದೇವರ ವ್ರತ = ದೇವರನ್ನು ಕುರಿತಂ ಮಾಡುವ ನೇಮ,–ನೋಂಪಿ: ಜಾನಕಿ ... ದೇವರ ವ್ರತವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಳು (ಮುತ್ತೈದೆ. ೫೭). ದೇವರ ಸಂಕಲ್ಪ = ದೇವರ ಉದ್ದೇಶ; ದೈವೇಚ್ಛೆ: ನಿಮ್ಮ ಹುಡುಗನಿಗೆ ನಮ್ಮ ಮೋಕ್ಷನನ್ನು ತಂದುಕೊಳ್ಳುವ ಆಸೆಯಿದೆ–ದೇವರ ಸಂಕಲ್ಪ, ಬ್ರಹ್ಮಬರಹ (ಮಾಮನ. ೦೭). ದೇವರ ಸಂತರ್ಪಣೆ = ಮದುವೆ, ಮುಂಜಿ ಮುಂತಾದ ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕುಲದೇವರ ಪೂಜೆ ಹಾಗೂ ಭೋಜನ ಸಮಾರಂಭ: ಮಗನ ಮದುವೆಗೆ ದೇವರ ಸಂತರ್ಪಣೆಯ ದಿನವೇ ನೆಂಟರೆಲ್ಲ ಬಂದುಬಿಟ್ಟರು (ಅದೇ). ದೇವರ ಸಮಾರಾಧನೆ = ದೇವರ ಸಂತರ್ಪಣೆ: ದೇವರ ಸಮಾರಾಧನೆಯ ದಿನ ಇಷ್ಟಮಿತ್ರರೆಲ್ಲ ಬಂದಿದ್ದರು (ಅದೇ). ದೇವರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ = ದೇವರ ಬಳಿ,–ಸಾಮೀಪ್ಯ: ಆ ಒಂದು ದಿನ ವಿಧಿನಿಯಮಕ್ಕೆ ಶರಣುಬಂದು ದೇವರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಿರಿಜೆ ಇರುವುದು ಅವಳಿಗೆ ಬೇಕಿತ್ತು (ದೇವಹಂ. ೯೫). ದೇವರ ಸೇವೆ = ದೇವರ ಪೂಜೆ: ದೇವರ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾಗಬಾರದು (ದೇವಹಂ. ೨೦೫). ದೇವರ ಹಣ = ದೇವರ ಗಂಟು: ದೇವರ ಹಣದಿಂದ ನಿಮಗೆ ಸಾಲವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ (ದೇವೀಚಾ. ೦೨೫). ದೇವರ ಹೆಂಡತಿ = ವೇಶ್ಯೆ; ದೇವದಾಸಿ: ನೀನೂ ಕೂಡಾ ದೇವರ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿ ... ಮೈ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಚೊಕ್ಕಟವಾಗಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಿ ಎಂಬುದು ನನಗೆ ಗೊತ್ತು (ದೇವಹಂ. ೮೫). ದೇವರ ಹೊನ್ನು = ದೇವರ ಮೂರ್ತಿಯಿರುವ ಚಿನ್ನದ ತಾಳಿ: ಭೂವಲ್ಲಭೆಯ ಕೊರಲ ದೇವರ ಹೊನ್ನ ಭಾವವ ಪಡೆದುದಾ ನಗರಿ (ಶ್ರೀಪಾಂ. ೧-೬೫). ದೇವರ ಹೊಲ = ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಹೊಲ,–ಜಮೀನು: ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಊರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವರ ಹೊಲವನ್ನು ಜನ ಬಿಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಳುತ್ತಾರೆ, ಬಿಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆ ಕೊಯ್ಯುತ್ತಾರೆ (ಅದೇ). ದೇವರಿಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳು = ದೇವರ ಹರಕೆ, ಪೂಜೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸು: ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜೋಯಿಸರು ಹೇಳುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಗರು ಈ ದೇವರಿಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೧೦). ದೇವರಿಚ್ಛೆ =

ದೇವರ ಸಂಕಲ್ಪ : ದೇವರಿಚ್ಛೆ ಇರುಹವರಿಗೆ ಈ ಯಂತ್ರವು ನಡೆಯ ತಕ್ಕದ್ದೇ (ಶ್ಯಾಮತಾ. ೨೨೨) ; ಮನುಷ್ಯಪ್ರಯತ್ನವೆಲ್ಲಾ ಮಾಡಿದ್ದಾಯ್ತು. ಇನ್ನು ದೇವರಿಚ್ಛೆಯಿದ್ದ ಹಾಗಾಗಲಿ (ರೂಢಿ). ದೇವರುಂಬಳಿ = ದೇವರ ಹೊಲ : ಮಹಾಜನಂ ಪ್ರಭುಗಳುಂಬಳಿಯುಮಂ ದೇವರುಂಬಳಿಯುಮ ಸರ್ವ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಕಾದೂಡುವರು (ಪಾಂಡೀಚ್. ೩-೨೨ ವ ; 1047). ದೇವರು ದಿಂಡರು=ದೇವರಂ ಮತ್ತು (ದೇವರಂತೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವ) ದೇವರ ಪರಿವಾರದವರು, – ಪರಿವಾರದೇವತೆಗಳಂ : ಅವನಿಗೆ ದೇವರು ದಿಂಡರು, ಧರ್ಮಕರ್ಮ, ಮತಗಿತ ಯಾವುದರಲ್ಲೂ ನಂಬಿಕೆನೇ ಇಲ್ಲಾಂತಾನೋ ? (ವೀರಯೋ. ೧೮) ; ದೇವರು ದಿಂಡರಿಗೆ ನಡಕೊಂಡದ್ದಾಯಿತು. ಏನೂ ಉಪಯೋಗವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಹೊಸಕ್ಕ. ೧೮೪). ದೇವರುತ್ಸವ = ದೇವರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆ, ಹಬ್ಬ ಮುಂತಾದ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮೆರವಣಿಗೆ : ಸಂಜೆಗೆ ದೇವರುತ್ಸವ (ರೂಢಿ). ದೇವರು ಮೈಮೇಲೆ ಬರು = ಆವೇಶವುಂಟಾಗು : ಪೂಜೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಪೂಜಾರಿಗೆ ದೇವರು ಮೈ ಮೇಲೆ ಬಂತು (ರೂಢಿ). ದೇವರೂಟ = ದೇವರ ಸಂತರ್ಪಣೆ : ದೇವರೂಟದ ದಿನವೇ ತುಂಬಾ ನೆಂಟರು ಬಂದು ಸಂಭ್ರಮ ಅತಿಶಯವಾಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ). ದೇವರೋಳಿಗ = ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕೆಲಸ : ದೇವರೋಳಿಗದ ದೀವಟಿಗೆಯ ದಾಸಿಮನಿಗೆ . . . ದೇವಾದಾಯದ ಒಂದು ಪಾಲು ಸಂದಾಯವಾಗಬೇಕು (ಸದಹ. ೧೬೬). ದೇವರೇ ಗತಿ = ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಅಸಹಾಯಕತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಹೇಳುವ ಮಾತು : ಗಂಟಲು ಸರಿಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಇಷ್ಟೊಂದು ಹೊತ್ತು ಆರಚುವಾಗ ಸರಿಯಿದ್ದರೆ ದೇವರೇ ಗತಿ (ನಾರಳ. ೪೯).

[P 'ದೇವ' ಎನ್ನುವ ಪದದ ಬಹುವಚನರೂಪವು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಏಕವಚನದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆ]

ದೇವರ (ನಾ). ೧. ಗಂಡನ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವನು ; ಪತಿಯ ಸಹೋದರ; ಮೈದುನ ; P ಗಂಡನ ತಮ್ಮನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ : "ದೇವರು . . . ಗಂಡನಿಗೆ ಒಡಹುಟ್ಟಿದ ಗಂಡುಸರ ಹೆಸರು. ಮೈದುಂದರು, ಭಾವಂದರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೫೩) ; ಕೇಳಿದೈ ಎಲೆ ದೇವರನೆ ದೇವೇಶನಿರ್ದವೆಂತೆಂದಳಬುಜಾಕ್ಷಿ (ವಂಕಾರಾ. ೩-೧೧-೪೯) ; ದೇವರಾ ನೋಡು ನೀನಾರ್ಯಾಪುತ್ರಂ ಕ್ಷೇಮದಿಂದಿರ್ದಪನೆ (ಕೇಹರಾ. ೩-೬೩) ; ದೇವರನಾಡಿದ ಪರುಷತರವಾಕ್ಯಮಾರ್ಗಣಂ ಕರ್ಣಕೋಟರವಂ ನಾಂಟಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೫-೬). ೨. ಹೆಂಡತಿಯ ಸಹೋದರ ; ಭಾವಮೈದ ; ಶ್ಯಾಲಕ : "ಸತಿಯ ಸಹಜಾತನಕ್ಕುಂ ಪ್ರ[ತೀ]ತಿಯಿಂ ಶ್ಯಾಲನಾಮನುಂ ದೇವರನುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೫-೨೦); ಇಂದೆಮ್ಮ ದೇವರನೇಂ ಕ್ಷೇಮದೊಳಿರ್ದನೇ (ಅನಂತು. ೨-೫೭) ; ಆ ತಪೋಧನನಾವ ನಂಬಧಿಶಂಕೆಯೋಕೆ ಜಗತ್ರ್ರಯುಖ್ಯಾತನರ್ಜುನನಿಂದ್ರಸೂನು ಮುಕುಂದ ದೇವರನುಗ್ರಶೌರ್ಯಾತುಳಂ (ಶಬಶಂ. ೨-೧೦೫). [ಸಂ.]

ದೇವರಕೆಜೆ[3] (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ದೇಗುಲಕೆ ಸಲ್ವುದು ದೇವರಕೆಜೆಯಾ ಮೂಡಣ ಕಡೆಗೋಡಿನಲಿ ಹೆಗ್ಗಟ್ಟಿ ಖಣ್ಣುಗ ಸಲ್ವುದು (ಎಪಿ. IX, ಮಾಗಡಿ. ೭೫-೦೯ ; 966). [<ದೇವ + ಕೆಜೆ]

ದೇವರಥ (ನಾ). ೧. ದೇವತಾಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಕೂರಿಸಿ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವ ಮಾಡುವ ರಥ : "ದೇವಾರ್ಥಮುವ್ವುದಕ್ಕುಂ ದೇವರಥಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೬-೨೭). ೨. ದೇವತೆಗಳ ಯಾನ ; ಪುಷ್ಪಕ. [ದೇವ + ರಥ]

ದೇವರದಾಸಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ದೇವರದಾಸಯ್ಯನ ಅಬ್ಬೆಗಳ್ . . . ಚಾಮುಕಬ್ಬೆಗಳ ನಿಸಿಧಿಗೆ (ಎಪಿ. XV, ಹೊಳೆನ. ೭೭-೫ ; ಸು. 950). [<ದೇವ + ದಾಸಯ್ಯ]

ದೇವರಮ್ಮ (ನಾ). [ಛಂದ] ಒಂದು ವೃತ್ತದ ಹೆಸರು ; ಅಕ್ಷರಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕಕ್ಷರಗಳಿರುವ ಒಂದು ವೃತ್ತ ; ರಗಣ ಮತ್ತು ಒಂದು ಗುರು ಇರುವ ವೃತ್ತ : ಪಾವಕಾಗ್ರಂ ಭಾವನೀಯಂ ದೇವದೇವಂ ದೇವರಮ್ಮಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೬೩). [ಸಂ.]

ದೇವರಾಜ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ರಾಜ ; ಇಂದ್ರ : ವಾಸವಸ್ತ್ರೀಯರ ಮುಖಾಬ್ಜಸವಸಂಬೋಧಿಗಳಪ್ಪ ಶೇಷಾಕ್ಷತಂಗಳನೀಶ್ವರನ[ಂ] ಗೆಲ್ದಗೆಲ್ಲಕ್ಕೆ ಸೇಸೆಗೊಳ್ವಂತೆ ಸೇಸೆಗೊಳುತ್ತುಂ ದೇವರಾಜನೊಡನೆ ದೇವಾಪ್ಸರೋನಿಚಯನಿಚಿತವಪ್ಪ ದೇವವಿಮಾನಮಂ ಪೊಕ್ಕಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೨೭ ವ) ; ಬಗೆಯಲ್ ಬಾರದ ದೇವರಾಜಬಲಮಂ ಭೋರೆಂದು ಪೋಪೋ . . . ನೀನೆಂಬ ದಂದುಗದಿಂ ದೇವರ ದಂಡಧಾರರೆರಡುಂ ಪಕ್ಷಂಗಳೊಳ್ ಸಾರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೨೪) ; ದೇವರಾಜ, ಈ ವಸಿಷ್ಠಶೋಕವು ಕೊನೆಗಾಣಬೇಕು (ಮಹಾಕ. ೧೨೫). [ದೇವ + ರಾಜ]

ದೇವರಾಜ್ಯ (ನಾ). ಇಂದ್ರನ ರಾಜ್ಯ ; ಸ್ವರ್ಗ : ದೇವರಾಜ್ಯಸಲ್ಲೀಲೆಯೊಳಾ ನೃಪೋತ್ತಮರನೆಯ್ದುವನೋವದೆ ಕುಂತಳೇಶ್ವರ (ಎಪಿ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೦೦-೦೪ ; 1129). [ದೇವ + ರಾಜ್ಯ]

ದೇವರಾಯಉತ್ತ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಮನೆತೆರಿಗೆ, ಹುಲ್ಲಹಣ, ದೇವರಾಯಉತ್ತ (ಸವೆದ ನಾಣ್ಯ ತೆತ್ತಾಗ ಕಡಮೆ ಬಿದ್ದಿತೆಂಬುದನ್ನು ತುಂಬಲು ಹಾಕಿದ ಹೆಚ್ಚಿನ ತರಿಗೆ) (ನಮ್ಮುನು. ೨೯೩). 'ದೇವರಾಯವಟ್ಟ' ಪರಾ.

[ದೇವರಾಯ್ಯ + ಉತ್ತ್ಯ ; P ಇಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತ' ಎಂಬುದು 'ವೃತ್ತಿ'ಯಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದು]

ದೇವರಾಯವಟ್ಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಕುಚುದೆಚಿಗೆ ಜಾತಿಗೂಟ ದೇವರಾಯವಟ್ಟ ಹೆಚ್ಚುಬೇಡಿಗೆ ಗ್ರಾಮಾದಾಯ ಚರಾದಾಯ (ಎಪಿ. XIV, ಮೈಸೂರು. ೧೧೫-೪೦೩ ; 1674) ; (೧) ಮನೆದೆರಿಗೆ, (೨) ಹುಲ್ಲುಹಣ, (೩) ದೇವರಾಯವಟ್ಟ, (೪) ಏರಸುಂಕ, (೫) ಸಮಯಾಚಾರ, (೬) ದನಕರು ಮಾರಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸುಂಕ, (೭) ಕುರಿದೆರಿಗೆ, (೮) ಗುಳುವಿನ ಪೊಮ್ಮು, (೯) ಅಂಗಡಿವಸರ, (೧೦) ಕೂಟಾಚಾರ, (೧೧) ಉಬ್ಬೆಕಾಣಿಕೆ, (೧೨) ಅಂಗಡಿ ಪಟ್ಟಡಿ, (೧೩) ಗಿಡಕಾವಲು, (೧೪) ಜಾತಿಮಣಿಮ, (೧೫) ಮಗ್ಗದ ಕಂದಾಯ, (೧೬) ಪಾಶವಾರ, (೧೭) ಮದುವೆದೆರಿಗೆ, (೧೮) ಉಪ್ಪಿನ ಮೋಳೆ, (೧೯) ಕಾದಿಯ ತೆರಿಗೆ, – ಈ ಮೇರೆಗೆ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ಬಾಬುಗಳನ್ನು ರೈತರಿಗೆ ನಿಶ್ಕರ್ಷೆ ಮಾಡಿಸಿ (ಮಹಾಪಂ. I, ೧೨೪). [ದೇವರಾಯ್ಯ + ವಟ್ಟ]

ದೇವರಾಯಿ (ನಾ). (ದೇವರಾಯನು ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ : ಇದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದವು. ಯಾವವೆಂದರೆ ಗಬರು . . . ದೇವರಾಯಿ. ರಾಮರಾಯಿ (ಚಿತ್ರಪಾ. ೧೦೪) : P ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸಿಕ್ಕಿದುವೆಂದು 'ಚಿತ್ರಪಾ. ೧೦೪' ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅವುಗಳ ಪಟ್ಟಿ ಹೀಗಿದೆ : ಗಬರು, ಪ್ರಿಯಕಾವೇರಿ, ಮೊಹರು, ಪ್ರಳಯಗಲೂರ, ಪುತಲಿ, ಪಾಪನಾಯಕಿಹೊನ್ನು, ಶಿವರಾಯಿಹೊನ್ನು, ಆದವಾನಿಹೊನ್ನು, ಬಾದಷಾಹಿಹೊನ್ನು, ತಾಡಪತ್ರಿಹೊನ್ನು, ಸಣ್ಣಗಿರಿ, ಹಿಂದೆಹೊನ್ನು, ಅಚ್ಯುತರಾಯಿ, ನಿಷಾನಿಖಲು, ದೇವರಾಯಿ, ಕಲ್ಲುಕುಂಟೆ, ರಾಮರಾಯಿ, ದುರ್ಗಿ, ಜಾತಮಾಹಿಸ್, ಇಕ್ಕೇರಿ, ಧಾರವಾಡಿ. [ದೇವರಾಯ್ಯ + –ಇ]

ದೇವರಾಸಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಯಂಭುದೇವರ ಸ್ಥಾನಾಧಿಪರಪ್ಪ ದೇವರಾಸಿಜೀಯ್ಯರ್ ಸಿಷ್ಯಂ ವಾಮದೇವ (ಸೌಇಇ. XX, ೨೪-೨೩ ; 1034). [?]

ದೇವರು 'ದೇವರ್' ನೋ.

ದೇವರುಷಿ (ನಾ). = ದೇವರ್ಷಿ ೧ : ದೇವರುಷಿಗಳು . . . ಪೂಜಿಸಲು ಬೇಕೀ ಮಹಾಗಣಪತಿಯನು (ಗಗಶಾ. ೫-೧೦). [ದೇವ + ರುಷಿ]

ದೇವರೊಘ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ (?) : ಉಭ್ಭನ ಪೇಟೆಂಗೆ ಸುಂಕ ದೇವರೊಘಂ ಮಾನವೊನ್ದು ಖಂಡಸ್ಫುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧರಣ ಗನ್ಧ ಧುಪ ದೀಪ ನಿವೇದ್ಯಕೆನ್ದು (ಕಇಆ. ೬೯-೨-೫೦ ; 1056). [?]

ದೇವರ್ಷಿ (ನಾ). ೧. ದೇವಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಋಷಿ. ೨. ಬ್ರಹ್ಮನ ಪುತ್ರನಾದ ಋಷಿ ; ನಾರದ : ದೇವರ್ಷಿಯೆ ! ಗೀತದೊಳುಂ, ಆಹಾರದೊಳುಂ . . . ನಾಣ್ಚೆಕೆಯಾಗದೆಂಬರದು ಕಾರಣದಿನೀ ಬಿಜ್ಜೆಗೆ ಲಜ್ಜೆಸಲ್ಲದೈ (ಅದ್ಭುತ. ೨೪-೨೦). ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜರ್ಷಿ, ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ, ದೇವರ್ಷಿ ಎಂಬ ಮೂರು ವರ್ಗಗಳಿವೆ. ೧. ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ರಾಜನಾಗಿದ್ದು, ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಋಷಿಧರ್ಮದಲ್ಲಿರುವವನು ರಾಜರ್ಷಿ. (ಜನಕ, ದಿಲೀಪ ಮೊದಲಾದವರು). ೨. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಅರಿತವನು ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ. (ವಾಮದೇವ, ಪರಾಶರ ಮೊದಲಾದವರು). ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಅರಿತವನು ಯಾವ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದರೂ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ–ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಹಾಗೆ. ೩. ದೇವಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ತಪಸ್ವಿಯು ದೇವರ್ಷಿಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. (ಅತ್ರಿ, ಮರೀಚಿ, ಭರದ್ವಾಜ, ಪುಲಸ್ತ್ಯ, ಪುಲಹ, ಕ್ರತು, ಭೃಗು, ವಸಿಷ್ಠ, ಪ್ರಚೇತ, ನಾರದ ಮೊದಲಾದವರು). [ದೇವ + ಋಷಿ]

ದೇವಲ (ನಾ). ೧. ದೇವರ ಪೂಜೆಯ ಆದಾಯದಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು; ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು. ೨. ದೇವರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಜೀವಿಸುವವನು ; ವಿಗ್ರಹಶಿಲ್ಪಿ : ಈ ದೇವಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಜೀವಿಸುವವ' ಎಂಬರ್ಥವು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ (ಭಾರತ. ೫೦೧). ೩. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವೊಂದನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಒಬ್ಬ ಮಹರ್ಷಿ : ಭೂನುತ ದೇವಲಮುನಿ ಬರಿಸಲ್ಕಿಮುದದಿಂ ಬಂದು (ಉದ್ಭಟ. ೩-೩೩) ; ಸುಮೇರುಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಅತ್ರಿ . . . ದೇವಲ ದಧೀಚಿ ದೂರ್ವಾಸ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಜಮದಗ್ನಿ ಜೈಮಿನಿ ಜಹ್ನು ಜಾಬಾಲಿ ರೋಮಜ ಮತಂಗ ಪತಂಜಲಿ ಪರಾಶರ ಪುಲಸ್ತ್ಯ ಶತಾನಂದ ಸಾನಂದ ಶ್ವೇತಕೇತು ಉಪಮನ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಅಷ್ಟಾಶೀತಿಸಹಸ್ರ ಋಷಿಗಳಿಗನಂತಾಶ್ರಯಂಗಳುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೧೬). [ಸಂ.]

ದೇವಲಕ (ನಾ). = ದೇವಲ ೧ : ಹಲಗೆಕಾರರನಾಪ್ಪರುಂ ದೇವಲಕರುಂ ಪೂವಡಿಗರುಂ ಬಾಗಿಲವರುಂ ಸುಯಿಧಾನರುಂ ಹಲವಾಳುಗಳನಾಯ್ದು (ಬಸವು. ೧೬-೧೩) ; ಆವನಸ್ನಾನದಲಿಯೋದುವ ದೇವಲಕರನು ಮುಟ್ಟಿಯೋದುವ . . . ಬ್ರಹ್ಮಘಾತಕರ ನೋಡುತಲುವಧ್ಯಯನ ಹೇಳುವ ಮೂಢಗಹುದತ್ಯಧಿಕ ನರಕದ ಗೂಡು (ಸಂಧಿಶ. ೪-೦೩) ; ಯಾವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಹಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ದೇವರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ದೇವಲಕನೆಂದೆನಿಸಿಕೊಂಡು ಸಕಲಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಿಷ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ (ಕುಳಸಾ. ೨೩೩). [ಸಂ.]

ದೇವಲಚ್ಚೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ಆ ವಿಭುಗೆ ದೇವಲಚ್ಚೆ ಗುಣಾವಳಿಯಿಂ (ದೋಕೇಶಾ. ೧೯೩೪, ಹಾವೇರಿ. ೬೦-೨೦ ; ?). [ದೇವಲ? + ಅಚ್ಚೆ]

ದೇವಲಿಪಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲಿಪಿ ; ವಿಷಯವನ್ನು ರಹಸ್ಯವಾಗಿಡಲು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೂಢಲಿಪಿ : ದೇವಲಿಪಿಯಲಿ ಬಂದ ಲೇಖೆಯೊಳಾವ ಸಂಖ್ಯೆಯವಿತ್ತೋವದೆಲ್ ಭಾವಿಸಲು ನೂರ್ಮಡಿಯೆನಿಸಿ ಧನರಾಶಿಯಾಗಿರಲು (ಬಸವು. ೫-೬೦) ; ಶೈಲಲಿಪಿ ದೇವಲಿಪಿ ನಂದಿಲಿಪಿ . . . ಯಾ ಅಗಣಿತಲಿಪಿಗಳ ನೋಡಲರಿಯದೆ ಬಿಜ್ಜಳರಾಯನ ಸಭೆಯೊಳು ಕಳಕಳಗೊಳುತಿರ್ದರು ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳೆಲ್ಲಾ (ಭಾಸ್ಕರ. ೬೬-೬). [ದೇವ + ಲಿಪಿ]

ದೇವಲೋಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳು ವಾಸಿಸುವ ಲೋಕ ; ಸ್ವರ್ಗ : "ಸ್ವರ್, ಸ್ವರ್ಗ: . . . ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಃ (ಚ)–ಈ ೧೧ ದೇವಲೋಕದ ಪೆಸರ್" (ಅಣಾಯು. ೩-೩) ; ನನ್ನಿಸೇನಪ್ರವರಮುನಿವರನ್ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸನ್ದಾನ್ (ಎಕ. II, ೮೯-೪ ; ಹು. 700) ; ಗೋವರ್ಧನಭಟ್ಟಾರರ್ ಸಮಾಧಿಮರಣದಿಂದು ರತ್ನತ್ರಯಮಂ ಸಾಧಿಸಿ ಮುಡಿಪಿ ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಪೋದರ್ (ಪಂಪಾ. ಶಾ. ೬೯-೨೯); ಅಂತು ದೇವಲೋಕದೊಳ್ ತನ್ನ ಮಾತೆ ಮಾತಾಗಿರ್ದ ಪರಾಕ್ರಮಧವಳನ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕಂ ಗಂಡಗಾಡಿಗಂ ರಂಭೆ ಸೋಲ್ತು (ಪಂಪಭಾ. ೮-೨೮ ವ) ; ಭುವರ್ಲೋಕದ ಸ್ಥಾವರಕ್ಕೆ ಸತ್ಯಲೋಕದ ಅಗ್ಗವಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಜ್ಜನಕ್ಕೆರೆದು ದೇವಲೋಕದ ಪುಷ್ಪದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಯ ಮಾಡಿದಡೆ (ಅವತಂ. ೪೬-೧೯೬) ; ದೇವಲೋಕ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕ ವೆಂಬುದು ಬೇರೆ ಮತ್ತುಂಟೆ (ಬಸವ. ೧೩೯) ; ದೇವಲೋಕಶ್ರೀಯನನುಭವಿಸುತ್ತಮಿರೆ ನಿಜಾಯುರುದ್ಧಿ ಯುಮರ್ಧವತ್ಸರಾವಶೇಷಮಾಗಲೊಡಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೭೮ ವ) ; ನಾಯಿ ಬೊಗಳಿದರೆ ದೇವಲೋಕ ಹಾಳೇ ? (ಗಾದೆ). [ದೇವ + ಲೋಕ]

ದೇವಲ್ಯ 'ದೇವಾಲ್ಯ' ನೋ.

ದೇವವಂದ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು : ವರವು ಶ್ರೀಪತಿ ದೇವವಂದ್ಯನಮಿತಕ್ಷೇಮಂಕರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೦೭). [ದೇವ + ವಂದ್ಯ]

ದೇವವಧು (ನಾ). ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀ : ದೇವವಧೂಸಮೀಪದೊಳೆ ಸಂಯಮವೊಪ್ಪೆ . . . ತಪಮಿರ್ದವರಲ್ಲಿ ತಾವಿವರ್ (ಚಾಳುಂಡ. ೧೦೩-೧೭೫). [ದೇವ + ವಧು]

ದೇವವರಿಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಹೊಲೆಯರ ಕಣಪೂಂಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಮಣ್ಣು ೩೧ ಹೊರೆಯಾಲ ದೇವವರಿಯರು ಗಪೊಶರು ಬೆಸ x x x (ಎಕ. IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೯೦-೧೪ : 976). [?]

ದೇವವರ್ಧಕಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಬಡಗಿ ; ವಿಶ್ವಕರ್ಮ : "ದೇವವರ್ಧಕಿ ತ್ವಷ್ಟ್ರವೆನೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಂ" (ಚುಂಗರಾ. ೬-೨೩). [ದೇವ + ವರ್ಧಕಿ]

ದೇವವಲ್ಲಭ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ,–ಸ್ವಾಮಿ : ದೇವಸಂತಾನ ಗುರು ದೇವವಲ್ಲಭನೆಂದು . . . ದೇವದುರ್ಲಭನೆಂದು ಕರೆವ ಬಿರುದಿನ ಕಹಳೆಗಳ ಮಹಾರವದೊಳಗೆ ಧರೆ ನಡುಗೆ (ಸಂಬಿರ. ೭-೧೦೭). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : (೩). [ದೇವ + ವಲ್ಲಭ]

ದೇವವಸ್ತ್ರ (ನಾ). ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರ,–ಬಟ್ಟೆ : ದೇವವಸ್ತ್ರವನುಟ್ಟು ಭಸ್ಮಾಂಗಾ ವಿಭೂಷಣರಾಂಕಿತಾ ವೀರಾವತಾರರು ವೀರಭದ್ರಾದಿ ಪ್ರಮಥವರರ ಭಾವದಲಿ ನೆನೆದು (ಬಸವು. ೩೧-೨೨). [ದೇವ + ವಸ್ತ್ರ]

ದೇವವಾಣಿ (ನಾ). ೧. ದೇವರ ಮಾತು,–ವಾಣಿ : ದೇವವಾಣಿಗಳೆಲ್ಲ ದಿಟವಾಗೆ – (ಎಂದು ದಿಟವಾಗವವು ?) ನಾವೀಗ ಕಂಡುದೇ ಪೇಳದೆ ಮುಂದೆಯೂ ಆಗುವುದ ? (ಹಾರಿಸಿ. ೩೦-೬೩೮) ; ಸೆಟ್ಟರ ಅನುಭವವಾಣಿ . . . ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ದೇವವಾಣಿಯೊಂದಿಗೆ ತುಲನೆ ಮಾಡಲು ಹಚ್ಚಿತು (ಜನಜೀ. ೫). ೨. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ; ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ದೇವವಾಣಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [ದೇವ + ವಾಣಿ]

ದೇವಮಾನಸ (ನಾ). ದೇವತೆಯಂತೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ; ದೇವತಾಮನುಷ್ಯ : ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವಂ—ದೇವಮಾನುಷ – ದೇವಮಾನಸ; ಯಮುಳಮರ್ದಳ – ಜವಳಿಮದ್ದಳೆ (ಶಮದ. ೨೯೨ ಪ್ರಯೋ). [<ಸಂ. ದೇವಮಾನುಷ]

ದೇವವಾರಣ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಆನೆ; ಐರಾವತ ; ಸುರಭಿದೇವತೆಯೆಂಬ ಕಾಪಿನೆ ಮಾಣ್ದುದೇಱುಪ್ಪವೆ. ಇದದೇದಿರದೆ ಮಾಣ್ದುದು ದೇವವಾರಣಂ (ಶಂಪಭಾ. ೧-೨೯). [ದೇವ + ವಾರಣ]

ದೇವವಿಟ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಮುಕ : ದೇವವಿಟರ್ಗೆ ಕಣ್ಮಾಯವಂ ಬಿಡಿಸಿ (ನೇಮಿಚಂ. ೧೨-೪೮) ; ಸಕಲ ಸುರಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಬುಗಳಾದ ಮಕರಧ್ವಜ ನಳಕೂಬರ ಜಯಂತ ಅನಿರುದ್ಧ ಕೂಚಿಮಾರ ಪಾಂಚಾಲ ಪಲ್ಲವ ಪ್ರವೀಣಾದಿ ದೇವವಿಟರುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೨೮).

[ದೇವ + ವಿಟ]

ದೇವವಿನೂತ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು ; ದೇವಗುರು ; ಬೃಹಸ್ಪತಿ : ದಿವಸಕರ ಚಂದ್ರಯುತ ಭಾರ್ಗವನಂ ಜನ್ಮಾವಸರದೊಳೀಕ್ಷಿಸುವೊಡೆ ದೇವವಿನೂತಂ (ಜಾತಕ. ೬-೨೯).

[ದೇವ + ವಿನೂತ]

ದೇವವೀಧಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ,-ಗುಂಪು: ದೇವವೀಧಿ ದೇವರೆ ಸುರರಾಜರಾಜ ಧಿರುರೇ ಎನೆ . . . ಭಲರೇ ಕಪರ್ದಿಯನೆ ನಂದಿಯು ನೇಱಿದನೆಮ್ಮ ಶಂಕರಂ (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೧೦-೬೯). [ದೇವ + ವೀಧಿ (<ಬೀದಿ)]

ದೇವವೀರ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ,-ಪ್ರಭಾವ,-ಮಹಿಮೆ : ಸೂರ್ಯನೊಳು . . . ವೈರಾಗ್ಯದೊಳು ದೇವವೀರ್ಯದೊಳು ಮುಕ್ತಿಯೊಳು ಶ್ರೀಯೊಳು ಮಹಾತ್ಮ್ಯಯೊಳು ಭರ್ಗನೊಳು ಭಗವೆನಿಕ್ಕುಂ (ಮಂಗರಾ. ೧೫೦-೫೧). [ದೇವ + ವೀರ್ಯ]

ದೇವವೆಸ (ನಾ). ದೇವರ ಕಾರ್ಯ,-ಸೇವೆ : ಸೊಱಬಿಡಿಯ ಹೊನ್ನಯ್ಯ ಮಗ ಬೀರಯ್ಯ ದೇವವೆಸ ಕಾರ್ಯಾಪಾಟಿಕಂ ಸರತ್ತಿ ಪ್ರವಹಣ ನಿಮಿತ್ತಮಾಗಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶಂಗೆಯ್ದು ಶಿವಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತನಾದ (ಕ್ಯಾಅರಿ. ೧೯೪೨. ೬೭-೫ : 1133). [ದೇವ + ಬೆಸ$_1$]

ದೇವವ್ರತ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತ : ಆ (ಅ)ಬ್ರಹ್ಮಂ ದಶವಿಧದಿಂ ತೀಲ್ಪಂ ನೆಲಸಿದೊಡೆ ಸೋಲ್ಪು ಸ್ಯರಿಸದೆ ಚತುರ್ಥವ್ರತಮಂ ಪೊರ್ದಿದೊಡೆನ್ನೀ ಬ್ರಹ್ಮಂ ಕಿಡಿಸಲಘಚಯಂ ಸೋರ್ತರ್ಕುಂ ಅಂತು ಪತ್ತುಂ ತೆಱದ ಬ್ರಹ್ಮದಿಂ ತುತ್ತತುದಿಯೊಳಾಪತ್ತುವಡಿಸುವ ಕರ್ಮಂಗಳ್ ಪತ್ತುಗುಂ ಅವಱಿಂ ಜೀವಂ ದುಃಖಾಗ್ನಿಯೊಳ್ ಪೊತ್ತುಗುವುವು ಬಸನಮ ಅಂತಪ್ಪ ಬ್ರಹ್ಮಂ ದಶವಿಧಮಾವುವೆಂದೊಡೆ ಇಂದ್ರಿಯವರ್ಧನಮಪ್ಪಾಹಾರಮನುಣ್ಬುದುಂ ತಂಬುಲವಮಂ ತಿಂಬುದುಂ ವಸ್ತ್ರಕಂಬಳಂಗಳಂ ಪೊದೆವುದುಂ ಮೃದುಶಯ್ಯೆಯೊಳೊಱಗುವುದುಂ ತನ್ನ ದಂತ ನಖ ತನುಮಲಾದಿಗಳಂ ಪಿಂಗಿಸುವುದುಂ ಆಗಳುಂ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಸಂಗದೊಳಿರ್ಪುದುಂ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಂಗಳಂ ಪೂಸುವುದುಂ ಸುಗಂಧಪುಷ್ಪಂಗಳಂ ವಾಸಿಸುವುದುಂ ಗೀತವಾದ್ಯಂಗಳಂ ಕೇಳ್ವುದುಂ ನೃತ್ಯನಾಟಕಂಗಳಂ ನೋಟ್ಪುದುಂ ಎಂದಿಂತು ದಶವಿಧಮಕ್ಕುಂ ಅಂತು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಮೆಂಬುದು ದೇವವ್ರತಂ ಆವ ವ್ರತಕ್ಕ ಮುತ್ತ್ಯಪ್ಪಂ (ಜೀವಸಂ. ೧೩೯-೫). ೨. ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನು. ೩. ಗಂಗಾದೇವಿಯ ಮಗ; ಭೀಷ್ಮ : ದೇವವ್ರತನೆನಿಸಿ ನೆಗಟ್ಟ ಯಶವಂ ಬೆರಸಿ . . . ಈ ಭೀಷ್ಮರಂತು ನುಡಿದರು ಮೊಳರೇ (ಶಂಪಭಾ. ೬-೪೨). ೪. [ಜೈನ] ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ರತ.

[ದೇವ + ವ್ರತ]

ದೇವಶಿಖಾಮಣಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ತಲೆಮಣಿಯಂತಿರುವವನು: ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠ : ಶಿವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ದೇವ ದೇವ ದೇವಶಿಖಾಮಣಿ ... ಕರುಣಿಸು ಎಂದು (ನಂಬಿಕ. ೨-೬೪). [ದೇವ + ಶಿಖಾಮಣಿ]

ದೇವಸಂಘಾತ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ,- ಗುಂಪು : ದೇವದುಂದುಭಿಯ ರವಮುಮಂ ಯಶೋಭದ್ರ ನೋಡಿ ದೇವಸಂಘಾತಮುಮಂ ಕಂಡು ಮಗನ ಸಾವನಱಿದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೨೯-೨೩). [ದೇವ+ಸಂಘಾತ]

ದೇವಸಂತಾನ (ನಾ). = ದೇವಸಂಘಾತ : ದೇವಸಂತಾನಗುರು . . . ದೇವದುರ್ಲಭನೆಂದು ಕರೆವ ಬಿರುದಿನ ಕಹಳೆಗಳ ಮಹಾರವದೊಳಗೆ ಧರೆ ನಡುಗೆ (ನಂಬಿಕ. ೬-೧೧೬). [ದೇವ + ಸಂತಾನ]

ದೇವಸಂಪ್ರದಾಯ(ನಾ). [ಚಿತ್ರಶಾ]ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಮೂರು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ತಾರಾನಾಥ ಆಗ್ನೆ ದೇವ, ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ನಾಗ ಎಂದು ಮೂರು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದೇವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಆರನೇ ಶತಮಾನದ ತನಕ ಮಗಧರಾಜ್ಯದಲ್ಲೂ ಯಕ್ಷಸಂಪ್ರದಾಯ ಮೂರನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ನಾಗಸಂಪ್ರದಾಯವು ಅನಂತರ ಕ್ರಿಸ್ತಶಕ ಮೂರನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ನಾಗಾರ್ಜುನನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ಆತ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ (ಭಾಂದ. ೩೨೩). [ದೇವ + ಸಂಪ್ರದಾಯ]

ದೇವಸತ್ರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ : ಸುಖ ದುಃಖಗಳ ಮೋಡಗಳು ಯಾವುವಾದರೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅವು ದೇವಸತ್ರಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡ ಬರುವ ರಾಕ್ಷಸೀಛಾಯೆಯಂತೆ ತಮ್ಮ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ವಿರೋಧದಿಂದ ಸತ್ರದ ಮಹತ್ವವನ್ನೇ ಬೆಳಸಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುವುವು (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೧೪).

[ದೇವ + ಸತ್ರ]

ದೇವಸತ್ತ್ವ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಯ ಮನಸ್ಸು,-ಚಿತ್ತ. ೨. [ಕಾಮಶಾ] ಸ್ತ್ರೀಯರ-ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ಸ್ವಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ದೇವತೆಗಳ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ಉತ್ತಮವಾಗಿರುವ ಮನಸ್ಸು : ಪರಿಮಳಾಂಗದ ಮನೋಹರ ವದನದ . . . ಭಾಸುರಗುಣದವಳೆ ದೇವಸತ್ವದವಳು (ಅನವ. ೫-೨೬) ; ದೇವಸತ್ವ ಯಕ್ಷಸತ್ವ ಗಂಧರ್ವಸತ್ವ ನರಸತ್ವ ನಾಗಸತ್ವ ಕಾಕಸತ್ವ ವಾನರಸತ್ವ ಮುನಿಸತ್ವ ಪಿಶಾಚಸತ್ವ ರಾಕ್ಷಸಸತ್ವ ಕಿನ್ನರಸತ್ವ ಖರಸತ್ವವೆಂಬ ದ್ವಾದಶಸತ್ವದ ಸತಿಯರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೪೫). 'ದ್ವಾದಶಸತ್ವ' ಪರಾ. [ದೇವ + ಸತ್ತ್ವ$_2$]

ದೇವಸದೃಶ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ದೇವತೆಯಂತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ : ದೇವಸದೃಶನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದ ಮೇಲೆ ನನಗೆ ನಿನ್ನ ಮೇಲೆ ಮನಸ್ಸಾಗಿದೆ (ವಚಥಾ. ೩೭). [ದೇವ + ಸದೃಶ]

ದೇವಸನ್ನಿಧಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮೀಪ್ಯ : ಎಲ್ಲಿ ಭೂರವೆ ದೇವಸನ್ನಿಧಿ ಬಯಸಿ ಬಿಮ್ಮನೆ ಬಂದಳೋ . . . ಅಲ್ಲೆ ಕೊಡವರ ಬೀಡಲಾ ! (ಕಪಪು. ೬-೧೫೨) ; ದೊಡ್ಡಪ್ಪನವರತ್ತ ಓಗೊಟ್ಟರಾ ಕರೆಗೆ ನಡೆದರು ದೇವಸನ್ನಿಧಿಗೆ (ಅಂಚಾತಿ. ೨೯-೩೧). [ದೇವ + ಸನ್ನಿಧಿ]

ದೇವಸಪರ್ಯೆ (ನಾ). ದೇವರ ಪೂಜೆ : ಮೃಷ್ಟಾನ್ನದಾನಿತ್ವಂ ದೇವಸಪರ್ಯೆ ಮಂತ್ರಮುಖಿಳಂ ಸಂಪೂರ್ಣವಿಪಾ ಸೋಮಯಾಜಿತ್ವಂ ತತ್ತ್ವಗಮೆನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸೆ ಜನಂ (ಕಾಇಇ. XI-1. ೪೫-೪೪ ; 980).

[ದೇವ + ಸಪರ್ಯೆ]

ದೇವಸಬಳ, ದೇವಸವಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ನಾಣ್ಯ (?) : ನಿತ್ಯದಾನಕ್ಕೆ ದೇವಸಬಳದ ಪದಿನೆಂಟುಕೋಟಿಪೊನ್ನುಮನಿತ್ತು (ಶಂಪಭಾ. ೨-೮೪ ವ): "ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ತೂಕ, ಅಥವಾ ಅಳತೆ(?)" (ಶಂಪದೀ. ೮೬) : ದೇವಸಬಳದ ಪದಿನೆಂಟುಕೋಟಿಪೊನುಮಂ ತರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟು (ಶಂಪಭಾ. ೧೨-೫೩ ವ). ದೇವಸವಳ : ದುರ್ಯೋಧನನಟ್ಟಿದ ದೇವಸವಳದ ಪದಿನೆಂಟುಕೋಟಿಪೊನ್ನುಮನೊಟ್ಟಿ ಬೆಟ್ಟಾಗೆ ಪುಂಜಿಸಿ (ಶಂಪಭಾ. ೯-೭೦ ವ). 'ದೆವಸವಳ', 'ಸಬಳಗದ್ಯಾಣ' ಪರಾ : P ಇದು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಯಾವುದೋ ದಾನ, ಪೂಜೆ, ಬಾಗಿನ ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾರಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ವರ್ತನೆಯಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದವರಿಗೆ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ದಾನವಿರಬೇಕು. [<ದೆವಸವಳ ?]

ದೇವಸಭೆ (ನಾ). ೧. ಇಂದ್ರನ ಆಸ್ಥಾನ : "ಸುಧರ್ಮಾ, ದೇವಸಭಾ—೨ ದೇವತೆಗಳ ಸಭೆಯ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೩೩) ; ದೇವಸಭೆಯೊಳಗೆ ನಾನು ನುಡಿದು ಭಾಷೆಯನಿತ್ತ (ಹಬಕಾ. ೧೪-೧೪). ೨. ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ : ಅಂತು ಓರಿದುಮೊಸಗೆಯುಂ ಮಾಡಿ ದೇವಸಭೆಯುಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಭೆಯುಮೊಡನಿರ್ದು (ಶಂಪಧಾ. ೧-೧೪೮ ವ). [ದೇವ + ಸಭೆ]

ದೇವಸಮಿತಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ : ದೇವಸಮಿತಿಯ ವಿಳಾಸಮಂ ನೆಱೆಯೆ ಪೊಗಟಲಾವೊಂ ನೆಱೆವೊಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೩).
[ದೇವ + ಸಮಿತಿ]

ದೇವಸವಳ 'ದೇವಸಬಳ' ನೋ.

ದೇವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ (ನಾ). ದೇವರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡುವುದು ; ದೇವರನ್ನು ಎದುರಿಗೆ ನೋಡುವುದು: ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕಬೀರರು ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಮನೋಧರ್ಮವನ್ನು ಜಗತ್ತಿನ ಜನರಿಗೆ ದೇವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ವಿನಿಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಧರ್ಮಕಾ. ೧೫೦).
[ದೇವ + ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ]

ದೇವಸಾತ್ಮ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ಸೇರಿದುದು : "ದೇವಸಾತ್ಮಂ ದೈವೀಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧೦-೬೧). [ಸಂ.]

ದೇವಸಾನ್ನಿಧ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಯ ಸಾಮೀಪ್ಯ; ದೇವರ ಬಳಿ ಇರುವುದು: ನಿರ್ಮಲ ವಾತಾವರಣದ ದೇವಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಅಪ್ಪ–ತಾಯಿಂದಿರು ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಏಕೆ ಹೋದರು (ಗಂಗಾಕಾ. ೦೩).
[ದೇವ + ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ]

ದೇವಸಾಯುಜ್ಯ (ನಾ). ಭಕ್ತನು ತಾನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ದೇವತೆ ಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದು; P ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ೧೦ ನೆಯ ಪ್ರಪಾಠಕದ ೧೪ನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ೧. ಸಮಾನಲೋಕತೆ, (ಇಷ್ಟದೇವತೆಯೊಂದಿಗೆ ಒಂದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದು), ೨. ಸಾರ್ಷ್ಟಿ (ಇಷ್ಟದೇವತೆಗೆ ಸರಿಸಮಾನವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಣಿಮಾದಿ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು), ೩. ಸಾಯುಜ್ಯ (ಇಷ್ಟದೇವತೆಯ ಸಹಭಾವ ಅಥವಾ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು) ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಲೋಕ್ಯ, ಸಾಮೀಪ್ಯ, ಸಾರೂಪ್ಯ, ಸಾಯುಜ್ಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಮುಕ್ತಿಗಳು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಭಾಗವತದ ೩–೨೯–೧೨ರಲ್ಲಿ ೧. ಸಾಲೋಕ್ಯ (ಭಗವಂತನ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವುದು), ೨. ಸಾರ್ಷ್ಟಿ (ದೇವರಿಗೆ ಸರಿ ಸಮಾನವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯ ಹೊಂದಿರುವುದು), ೩. ಸಾಮೀಪ್ಯ (ದೇವರ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವುದು), ೪. ಸಾರೂಪ್ಯ (ದೇವರಿಗೆ ಸಮಾನ ವಾದ ರೂಪ ಧರಿಸುವುದು), ೫. ಏಕತ್ವ (ಇಷ್ಟದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ ವಾಗುವುದು) ಎಂಬ ಐದು ಬಗೆಯ ಮುಕ್ತಿಯ ಅಂತಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅದ್ವೈತದ ಸಿದ್ಧಾಂತದಂತೆ ಇವೆಲ್ಲ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಗೌಣಮುಕ್ತಿಗಳು. ಪರಮಮುಕ್ತಿಯು ಶುದ್ಧಬ್ರಹ್ಮ ಭಾವ–ಇದು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆಯ ಬಗೆಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. [ದೇವ + ಸಾಯುಜ್ಯ]

ದೇವಸಾಲೆ (ನಾ). (?): ತಸ್ಯ ಸೀಮಾನ್ತರಂ ಕೊಳ್ತಿನಿಲೊಱೆಪ ಮೇರಿಷ್ಟ್ರಂಪ ವಾಣ್ಣೆಕ್ಕುಳ್ ತುಟ್ಟಿಲುಂ ದೇಮಸಾಲೆಯುಂ ಕಬ್ಬಱೆಪ . . . ನನ್ನಾಕ ಕೊಳ್ತಾಲೆಯುಳ್ ಕುಡಿತ್ತು (ಎಕ. XVI, ಗುಬ್ಬಿ. ೬೩-೫೦.; 733). [?]

ದೇವಸಾವರ್ಣಿಕ (ನಾ). ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಶ್ವೇತವರಾಹಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮನು;-ಮನ್ವಂತರಪ್ರವರ್ತಕ : ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಸ್ವಾರೋಚಿಷ ಉತ್ತಮ ತಾಮಸ ರೈವತ ಚಾಕ್ಷುಷ ವೈವಸ್ವತ ಸೂರ್ಯ ಸಾವರ್ಣಿಕ ದಕ್ಷಸಾವರ್ಣಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಸಾವರ್ಣಿಕ ಧರ್ಮಸಾವರ್ಣಿಕ ರುದ್ರ ಸಾವರ್ಣಿಕ ರೌಚ್ಯ ಇಂದ್ರಸಾವರ್ಣಿಕರೆಂಬ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮನುಗಳೊಳಗೆ . . . ರೌಚ್ಯನೇ ದೇವಸಾವರ್ಣಿಕನೆಂದು ಪುರಾಣಭೇದಂಗಳಿಂ ನಾಮಾಂತರ ಮುಂಟಾಗಿ (ವಿವೇಕ. ೩೧೪). 'ಮನು', 'ಮನ್ವಂತರ' ಪರಾ. P ಪ್ರತಿ ಯೊಂದು ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಹದಿನಾಲ್ಕುಮಂದಿ ಮನುಗಳಿರುತ್ತಾರೆ. ೧. ಸ್ವಾಯಂಭುವ, ೨. ಸ್ವಾರೋಚಿಷ, ೩. ಉತ್ತಮ, ೪. ತಾಮಸ, ೫. ರೈವತ, ೬. ಚಾಕ್ಷುಷ (ಇವರು ಆಗಿಹೋದವರು). ೭. ವೈವಸ್ವತ (ಈಗಿನ ಮನು). ೮. ಸಾವರ್ಣಿ, ೯. ದಕ್ಷಸಾವರ್ಣಿ, ೧೦. ಬ್ರಹ್ಮಸಾವರ್ಣಿ, ೧೧. ಧರ್ಮಸಾವರ್ಣಿ, ೧೨. ರುದ್ರ ಸಾವರ್ಣಿ, ೧೩. ದೇವಸಾವರ್ಣಿ, ೧೪. ಇಂದ್ರಸಾವರ್ಣಿ (ಇವರು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಮನುಗಳು). [ಸಂ.]

ದೇವಸಾಸವೆ, ದೇವಸಾಸಿವೆ(ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ: "ರಕ್ತಮೂಲಕಃ- ದೇವಸಾಸವೆ" (೬ಷಧಿ. ೧೩೩). **ದೇವಸಾಸಿವೆ** : "ಅಕ್ಷಃ –ತಾಡಿಕವಡೆ, ಚೆಂಡುಗ, ದೇವಸಾಸಿವೆ" (೬ಷಧಿ. ೧) ; "ನಿರ್ಜರಾದಿ ಸರ್ಷಪಃ–ದೇವ ಸಾಸಿವೆ" (೬ಷಧಿ. ೮೮). [ದೇವ + ಸಾಸವೆ]

ದೇವಸಾಸಿವೆ 'ದೇವಸಾಸವೆ' ನೋ.

ದೇವಸಾಳಿ (ನಾ). ನೆಯ್ಗೆಯವರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಂಗಡ: ನೇಕಾರರು . . . ೨ನೇ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವಸಾಳಿಗಳು, ಇಲ್ಲವೆ ದೇವಾಂಗರುಯೆಂಬ ಜಾತಿ ಯೊಂದೇ ಉಂಟು (ಕಭಾಗ. ೧೫೯). [ದೇವ + ಸಾಳಿ (<ಸೇಲೆ)]

ದೇವಸಿಂಗರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳು ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂಥ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಲಂಕಾರ,–ಲೋಕೋತ್ತರವಾದ ಶೃಂಗಾರ : ದೇವ ಸಿಂಗರಗೂಡಿ ಸಿಂಹಪೀಠದೊಳಿರ್ದ ಭಾವನ ಕಂಡ ದೂರದೊಳು (ಭರತ: ೪೯-೯೩). [ದೇವ + ಸಿಂಗರ]

ದೇವಸಿದ್ಧಿ (ನಾ). ದೇವಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಕಾರ್ಯಜಯ: ದೇವಸಿದ್ಧಿ ಮಾನುಷಸಿದ್ಧಿ ಯೆಂಬೆರಡುಂ ಸಿದ್ಧಿಯುಮಂ . . . ಸೌಧರ್ಮ ಕಲ್ಪೇಶ್ವರಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಮಾಡಿದಾಗಳ್ (ಅಜಿಪು. ೫-೩೦ ವ).
[ದೇವ + ಸಿದ್ಧಿ]

ದೇವಸುತ(ನಾ).=ದೇವಕುಮಾರ ೧ : ನೀ ದೇವಸುತನಾಗಿದ್ದರೀ ಸಿಲುಬೆ ಯಿಂದಿಳಿದು ಬಾರ ನೋಡುವ : (ಗೊಲ್ಗೊಥಾ. ೧೩-೩೦೮).
[ದೇವ + ಸುತ]

ದೇವಸುರಭಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಹಸು ; ಕಾಮಧೇನು : ಸ್ತೋತ್ರವೇ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಕರೆಯುವ ದೇವಸುರಭಿಯಲ್ಲವೆ ? (ಶತಂಬಾ. ೪).
[ದೇವ + ಸುರಭಿ]

ದೇವಸುಷಿ (ನಾ). ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಐದು ರಂಧ್ರಗಳು : ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಐದು ರಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಸ್ವರ್ಗದ್ವಾರಗಳಾಗಿರುವ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣವೇ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಕಾದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ದೇವಸುಷಿಗಳು (ಬ್ರಹ್ಮಧಾ. ೩೦೯ ಅಡಿಟಿ): P ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೃದಯಾಕಾಶರೂಪ ವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಅದು ಪರಿಪೂರ್ಣವೆನಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತದಂಗವಾಗಿ ಪಂಚದೇವಸುಷಿಗಳ ಉಪಾಸನೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಭವನವಾದ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಐದು ರಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಸುಷಿಯೆಂದರೆ ರಂಧ್ರ ಅಥವಾ ದ್ವಾರ. ದೇವತೆಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕಾವಲಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ದೇವಸುಷಿಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಸುಷಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಸುಷಿಗೆ ವ್ಯಾನ ಅಥವಾ

ಚಂದ್ರಮಸನೆಂದೂ ಪಶ್ಚಿಮದ ಸುಷಿಗೆ ಅಪಾನ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಉತ್ತರದ ಸುಷಿಗೆ ಸಮಾನ ಅಥವಾ ಪರ್ಜನ್ಯವೆಂದೂ ಮೇಲುಗಡೆಯ ಸುಷಿಗೆ ಉದಾನ ಅಥವಾ ವಾಯುವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ಐವರು ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷರೆಂದೂ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರೆಂದೂ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಮಾನವನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಸುಷಿಗಳಿಗೂ ಸುಷಿಪಾಲಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಶ್ರುತಿಯು ಅಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. [ದೇವ + ಸುಷಿ]

ದೇವಸೇನೆ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ದಂಡು,–ಸೇನೆ : ದೇವಸೇನೆ ನಡೆದತ್ತೋರಂತೆ ನೂರ್ಗ್ಮೊಯ್ದವೊಲ್ (ಅನಂಪು. ೩-೪೪). [ದೇವ + ಸೇನೆ]

ದೇವಸೌಖ್ಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳು ಅನುಭವಿಸುವ ಸುಖ,–ಭೋಗ : ದಿವ್ಯಭೋಗ ; ಲೋಕೋತ್ತರವಾದ ಸುಖ : ದೇವಸೌಖ್ಯಮಂ ಸೇವಿಸಿಯುಂ ಕಷಾಯಮೊಗೆಯುತ್ತಿರೆ ಪೋದ ಪರಾರ್ಥ್ಯವಸ್ತುದುತಾವಿಭುಗಳುದುದೆಂದು ವಿಶದಂ ಬಹಿರಂಗಮುಮಂತರಂಗಮುಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೩). [ದೇವ + ಸೌಖ್ಯ]

ದೇವಸ್ತುತಿ (ನಾ). ದೇವರನ್ನು ಕುರಿತ ಹೊಗಳಿಕೆ ; ದೇವರ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ವಿವರಣೆ ; ದೇವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ : ದೇವಸ್ತುತಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಖಿಳಾವನಿಯೊಳ್ಳಲವು ಭೇದಂ (ಸಮಪು. ೮-೮೯). [ದೇವ + ಸ್ತುತಿ]

ದೇವಸ್ತುತ್ಯ (ನಾ). ದೇವರ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು : ದೇವಸ್ತುತ್ಯನನರುಹದ್ದೇವನನರ್ಚಿಸುತಮಿರ್ಪ ಭವ್ಯನವಶ್ಯಂ ಭಾವಿಪಡೆ ಮರ್ತ್ಯನಲ್ಲಂ ದೇವಸ್ತುತ್ಯನೆ ದಲಲ್ಲಿ ಸಂದೆಯಮುಂಟೇ (ಸಮಪು. ೧-೯೩).
[ದೇವ + ಸ್ತುತ್ಯ]

ದೇವಸ್ತ್ರೀ (ನಾ). ೧. ದೇವಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಹೆಂಗಸು ; ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ : ದೇವಸ್ತ್ರೀಚಿಕುರಪರಿವೃತಪಾದೆ ಪದ್ಮಾವತಿ ವರದೆಯೆಮಗಕ್ಕೆ (ಲೀಲಾವ. ೧೦-೩). ೨. ರಂಭೆ, ಊರ್ವಶಿ ಮೊದಲಾದ ಅಪ್ಸರೆಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು. 'ದೇವಗಣಿಕೆ' ಪರಾ. [ದೇವ + ಸ್ತ್ರೀ]

ದೇವಸ್ಥಾನ (ನಾ). ೧. ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಲು ಕಟ್ಟಿರುವ ಕಟ್ಟಡ ; ಗರ್ಭಗುಡಿ. ೨. ದೇವಾಲಯ ; ಗುಡಿ : ಹರಶಂಕರೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿಯವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪೌಳಿಯುಲಿ (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೬೩-೪ ; 1749) ; ಒಂದು ಸಿಂಹವು . . . ದೇವಸ್ಥಾನದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ನೀಮಿಯ ಬಯಲಿನ ದನ ಕುರಿಗಳನ್ನು ರಾತ್ರಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಿದೆ (ಮುಚತ. ೮೮) ; ಮೂರ್ತಿಯ ಉಪಾಸನೆಗಾಗಿ ಸಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವಾಗಿ ರಚಿತವಾದ ಪ್ರಾಸಾದವೇ ದೇವಸ್ಥಾನವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು (ಭಾರದ. ೫೧) ; ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಮಾಡಬೇಕು (ನಕ್ಷತ್ರ. ೬೧).

ದೇವಸ್ಥಾನದ ಚಾವಡಿ = ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗಾಗಿ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದ್ದ ಕಚೇರಿ,–ಕಾರ್ಯಾಲಯ : ದೇವಸ್ಥಾನದ ಚಾವಡಿ – ಇದರಲ್ಲಿ ಸಕಲದೇವಾಲಯಗಳ ಆದಾಯ, ವ್ಯಯಗಳನ್ನೂ, ಅಲ್ಲಿ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಆಯಕಟ್ಟುಗಳನ್ನೂ ನೋಡುವಂತೆ ನಿಬಂಧನೆ ಮಾಡಿದರು (ಕುಹಾವಂ. I, ೧೩೦) ; ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜಒಡೆಯರವರು . . . ೧೮ ಕಚೇರಿ ಎಂಬದಾಗಿ ನಿಬಂಧನೆಮಾಡಿದರು. ಯಾವವೆಂದರೆ (೧) ನಿರೂಪದ ಚಾವಡಿ . . . (೧೬) ದೇವಸ್ಥಾನದ ಚಾವಡಿ (ಅರಮವಂ. ೧೪೬).
[ದೇವ + ಸ್ಥಾನ]

ದೇವಸ್ನಾನ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಅಭಿಷೇಕ : ಮಾನರಸಂಹತಿ ದೇವಸ್ನಾನಂ ಮಾಡುವ ಗ್ಗೆರ್(ಗೆರ್) ಗದ್ದುಗೆಯ ನೀರಂ ಸನ್ಮಾನದೆ ತಂದೀವುವೆನಲ್ಕೆ (ಎಕ. XVI, ೩-೧೦ ; ೪೮೦ ?). [ದೇವ + ಸ್ನಾನ]

ದೇವಸ್ವ (ನಾ). ದೇವರ ಸ್ವತ್ತು ; ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಆಸ್ತಿ : ಅನುದಿನಂ ದೇವಸ್ವಮಂ ತಿನ್ದು ದುರ್ಜನರೊಳಾಣದೆ ಸಂದು ಲೋಕದವಾದಕ್ಕಾಮಗಂ ಬನ್ದು ದುರ್ಮ್ಮಗದಿಂ ದೂರಿಸುತಿರ್ಪ್ಪ ತಾಪಸನಿಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಬ್ರತೀಂದ್ರನನೇಮ್ಗ್ಳೊಲ್ವರೆ (ಸೌಇಇ. XI-II, ೧೫೨-೩೩ ; 1108) ; ದೇವಸ್ವಮಿದೆನ್ನದೆ . . . ತಿಂದು ವ್ಯಸನಾವಸಥಂ ಗುಣದಕೇಡನೆಂತುಂ ನೋಡಂ (ನೇಮಿಪು. ೩-೮೬) ; ಆ ದೇವರಿಂಗೆ ನಡವ ಅಂಗರಂಗ ನೈವೇದ್ಯ ಮುಂತಾದ ಧರ್ಮಂಗಳಿಗೆ ಬಿಡು ದೇವಸ್ವವಾಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರಂಗಳ ಬಿ[ಟ್ಟು] (ಕಇ. III-1, ೬-೧೩ ; 1527) ; ಇದರಲ್ಲಿ . . . ಕೆಲ ಭೂಮಿಗಳು ಶ್ರೀಮಹಾದೇವರ ದೇವಸ್ವಗಳೆಂದು ಬರೆದಿದೆ (ಕೊಡಗಿಇ. ೬೬).
[ಸಂ.]

ದೇವಸ್ವನಿಧಿ (ನಾ). ದೇವಾಲಯದ ಖರ್ಚುವೆಚ್ಚಗಳಿಗಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿರುವ ಇಡುಗಂಟು,–ಪುದುವಟ್ಟು : ದೇವಸ್ವನಿಧಿಗೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾದ ಐವತ್ತೊಂದುಲಕ್ಷರೂಪಾಯಿಗಳ ಮೊಬಲಗು (ಭಾರಚಿನ. ೧೬೩).
[ದೇವಸ್ವ + ನಿಧಿ]

ದೇವಸ್ವರೂಪಿಣಿ (ನಾ). ದೇವತಾಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವಳು ; ದೇವತೆಯಂತೆ ಉದಾತ್ತಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವಳು : ನೀನು ಹೋಗಿ ಅವರನ್ನೂ ಅವರ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ದೇವಸ್ವರೂಪಿಣಿಯಾದ ಕೃಷ್ಣೆಯನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ (ವಚಭಾ. ೬೬). [ಸಂ. ದೇವಸ್ವರೂಪಿಣೀ]

ದೇವಳ₁ 'ದೇಗುಲ' ನೋ.

ದೇವಳ₂ (ನಾ). (?) : ಎಲೆ ಧರ್ಮನಾಥ ನೀನುಜ್ಜ್ವಳಬೋಧತ್ರಯಮನಾಂತೊಡಂ ಮಗನೆಂಬಗ್ಗಳಮಂ ದೇವಳದೊಳೊಂದಿ ನಲವಿಂದಂ ರಾಜನೀತಿಯಂ ನಿನಗುಸಿರ್ವೆಂ (ಧಾರಪು. ೦೩-೧೨೬). [?]

ದೇವಳಿ, ದೇವಾಳಿ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪರಿಚಾರಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಂಗಡ : ಕಾಳೇಕುಣಬಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಳೀಕುಲದ ಮುತ್ತೈದೆಯು ಮದಿಮಾಗಳ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಸೂತ್ರ ಕಟ್ಟುವಳು (ಕಜಾಗಿ. ೧೩೦) ; ದೇವಳಿಗಳು– ಇವರೂ ಕಾನಡಾಜಿಲ್ಲೆಯವರೇ . . . ಗುಡಿಗಳ ಪಂಚಾರಕರೊಳಗೆ ಸೇರಿದ ಹೆಂಗಸರ ಸಂತತಿಯವರು ಇವರೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ (ಕಜಾಗಿ. ೧೯೧). **ದೇವಾಳಿ** : ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸೇವಕರು . . . ದೇವಡಿಗ, ದೇವಾಳಿ, ಮಾಲಿ (ತುಳುನಾ. ೧೬೩).
[ದೇವಳ₁ (<ದೇಗುಲ) + – ಇ₃./ಸಂ. ದೇವಲ]

ದೇವಳಿಗೆ 'ದೇವಾಳ್ಗೆ' ನೋ.

ದೇವಳೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀಮತ್ತುಗಳನ ಎಡವರಿಯ ಕಾಳೆಗ ದೇವಳೂರ ಮೇಲಾವೇಗ ಉತ್ತುವಳ್ಳಂಗಾ × × × (ಎಕ. III, ಪ್ಪುಸೂರು. ೪೫-೨ ; ಸು. ೪೦೦ ?). [? + ಊರ್]

ದೇವಾಂಗ (ನಾ). ೧. ದೇವರ ಅವಯವ. ೨. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಟ್ಟೆ ; ರೇಷ್ಮೆಬಟ್ಟೆ : "ದೇವಾಂಗಮೆಂದು ಪಟಭೇದಮಕ್ಕುಂ" (ಕಂಗೆರಾ. ೧೦೦-೨೮) ; ಪಟ್ ಚಿತ್ರಾವಟ್ ಜೋಗಂ ಪಟ್ಟಿಯಂ ದೇವಾಂಗಮೆಂಬ ವಸನಂಗಳನೇಂ ಘಟಿಯಿಸುವವೊ (ಆದಿಪು. ೩-೩೪) ; ಬೊಂಗದ ನಾರರಿಗದ ದೇವಾಂಗದ ಪಲತೆಐದ ಸಕಲವಟ್ಟೆಗಳಂ . . . ಪಾಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೯೦) ; ದೇವಕಿ ಕಡುಗಂದಿಯಪ್ಪುದಱಿಂ ತೊರೆದೆಚ್ಚು ಪಾಯ್ದು ಮೊಲೆವಾಲಿಂ ಮಗನಂ ಮಜ್ಜನಂಬುಗಿಸಿ . . . ದೇವಾಂಗ ಮನುಡಿಸಿ (ಅರ್ಧನೇ. ೮-೩೦ ವ) ; ಬಜ್ಜಳನ ಭಂಡಾರದ ಚಿನಿ ಮಹಾಚಿನಿ ದೇವಾಂಗ ಲತಾವಳಿ . . . ಮೊದಲಾದ ಪಟ್ಟಾವಳಿಯ ದಿಂಡುಗಳಂ ತರಿಸಿ (ಬಸವ. ೮-೧೧) ; ಉತ್ತಮದ ದೇವಾಂಗವಸ್ತ್ರವನು ಧರಿಸುವಡೆ ಮುತ್ತು ಮಾಣಿಕವ ತೊಡುವರೆ ಮಾಡುವುದು ನಿತ್ಯದಾನವನು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೪೪). ೧, ೨ : ದೇವಾಂಗಸ್ಪರ್ಶೋಚಿತ ದೇವಾಂಗಾಮೂಲ್ಯವಸನದಿಂ

ಭಾದಿಸಿದ್ದೆ (ವರ್ಧಪು. ೧೪-೩): ದೇವಾಂಗಾಮೃತಕಣಮಂ ದೇವಾಂಗದಿನೊತ್ತಿ ಶಚಿ ವಿಭೂಷಿಸಿದಳ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೪-೧೦೦) ; ದೇವಾಂಗದಿಂದೆ ತೊಡೆದಳ್ ದೇವಾಂಗನೆ ರತ್ನಮುಕುರಮಂ ತೊಡೆವವೊಲಾ ದೇವಾಂಗವನೊರ್ದೆಯಗುವ ದೇವಾಂಗವಿಭೂಷಣಾಂಶು ಮಾರ್ಪೊಳಿವಿನೆಗಂ (ಅನಂಪು. ೩-೯೦). ೩. ಪರಮೇಶ್ವರನ ದೇಹದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಅವತಾರಪುರುಷ; ನೆಯ್ಗೆಯ ಕಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದವನು: (೩). ೪. ನೆಯ್ಗೆಯವರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಳಪಂಗಡ: "ಜಾಡ, ನೇಕಾರ, ಹಟಗಾರ, ದೇವಾಂಗ" (ಕಂನುಹು. ೮೪) ; ಕೊಂಕಣರಲ್ಲಿ ನಾಯ್ಕನೆಂದೂ ದೇವಾಂಗರಲ್ಲಿ ಚಟ್ಟಿ ಎಂದೂ . . . ಇತ್ಯಾದಿ ಕೌಟುಂಬಿಕ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ (ತುಳುನಾ. ೦೮೪).

ದೇವಾಂಗದ ಬೆಕ್ಕು = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೆಕ್ಕು: "ಪೂತಿಕ್ಸೃಶ- ದೇವಾಂಗದ ಬೆಕ್ಕು" (ಓಷಧಿ. ೧೧೩). [ದೇವ + ಅಂಗ₂]

ದೇವಾಂಗನೆ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಹೆಣ್ಣು ; ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ ; ಅಪ್ಸರೆ: ದೇವಾಂಗನೆಯರ್ ಪಾಡುವರಾವನ ಜಸಮಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೬೬) ; ಕುಲಶಿಖರಿಶೇಖರಿಯರುಮಪ್ಪ ದೇವಾಂ [ಪಾಠಾಂ. ಲೇಖಾಂ]ಗನೆಯರುಮಂ ಗಳೋದರಪರಿಶೋಧನಪ್ರಮುಖ ನಿಖಿಲನಿಯೋಗಭೋಗಕ್ಕೆ ಬೆಸಸಿದಂ (ಅನಂಪು. ೪-೭೪ ವ): ದೇವಾಂಗನೆಯರಿಂತು ಪೊಗಟ್ದುಂ ತೆಗಳ್ದುಂ ಬಯ್ದುಂ ಭಂಗಿಸಿಯುಂ ನುಡಿಸಿದೊಡಂ . . . ಕದಲದ ರಾಯನ ಕಟ್ಟಾಯಸದ ತಪದ ಬಲ್ಮೆಯುಂ ಕಂಡು ದೂರದೆ ಕೈಮುಗಿದು ಬೆಂಗೊಟ್ಟರ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೨-೩). [ದೇವ + ಅಂಗನೆ]

ದೇವಾಂಗವಸನ (ನಾ). ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರ: ಕಾಂಚನವಮಂಚೋಪಶೋಭಿತ ದೇವಾಂಗವಸನವಪ್ರಚ್ಛದಾಚ್ಛಾದಿತ ಶಯ್ಯಾತಳದೊಳ್ . . . ಪಟ್ಟಿರ್ದ ಗರ್ಭೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿಗೆ ದೂತನನಟ್ಟಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೮೩ ವ).

[ದೇವಾಂಗ + ವಸನ]

ದೇವಾಂಗವಸ್ತ್ರ (ನಾ). = ದೇವಾಂಗವಸನ: ಇಂದ್ರಾಣಿ ಭಗವದಂಗಸಂಗತ ಜಳಕಣಂಗಳಂ ದೇವಾಂಗವಸ್ತ್ರಂಗಳಿಂ ಒತ್ತಿ ಕಳೆದು (ಆದಿಪು. ೭-೧೦೩ ವ): ದಿವಿಜಪತಿ ಪೊಳೆವ ದೇವಾಂಗವಸ್ತ್ರಮುಂ ಭುವನಪತಿಯನುಡಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೩೩) : ದೇವಾಂಗವಸ್ತ್ರಮುಂ ಸೆಳೆಮಂಚಂ ಕವುಳುಡೆ ಧವಳಚ್ಛತ್ರಮು ಮಿಪ್ಪೊಪ್ಪೆ ಪಾಸಂ ಸಮಂತು ಪಾಸುವುದು (ಮುದ್ರಾ. ೧೦-೨೨).

[ದೇವಾಂಗ + ವಸ್ತ್ರ]

ದೇವಾಂಬರ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳು ಧರಿಸುವ ಬಟ್ಟೆ. ೨. ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಬಟ್ಟೆ ; ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಹಾಗೂ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಬಟ್ಟೆ: ಧನಕನಕ ದೇವಾಂಬರಾದಿಮುಖ್ಯಾಭರಣಕರ್ಪೂರವೀಟಕಾದಿಗಳನಿತ್ತು ಓವಿ ಸಿಂಹಳ ಮುಖ್ಯರಂ ತವ್ಮತವ್ಮ ದೇಶಾವಳಿಗೆ ಬೀಳ್ಕೊಡಲು (ಭಾವಚಂ. ೩-೬೦).

[ದೇವ + ಅಂಬರ]

ದೇವಾಗಮ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಆಗಮನ: ನಡೆ ನೋಡಲೊಡಂ ದೇವಾಗಮಮಂ ಪಿರಿದೊಂದು ದಂದುಗದ ಸಂದಣಿಯಿಂದಮ . . . ನೋವಿನ ಗಾದುದು (ಆದಿಪು. ೩-೩೩). [ದೇವ + ಆಗಮ]

ದೇವಾಗಮನ (ನಾ). = ದೇವಾಗಮ: ಆ ವನಿತೆ . . . ಸೌಧೋಪರಿಮತಳದೊಳ್ ನಿಂದು ದೇವಾಗಮನಮಂ ನೋಡಲೊಡಂ (ಆದಿಪು. ೩-೨೨ ವ).

[ದೇವ + ಆಗಮನ]

ದೇವಾಗಾರ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ; ಸ್ವರ್ಗ: ದೇವಾಗಾರದೊಳುರ್ವಿಯೊಳ್ ಗಗನದೊಳ್ ವಲ್ಮೀಕದೊಳ್ ನಾಕವಾಕ್ಯ (ನಾನಾರ. ೬೩). ೨. ದೇವಸ್ಥಾನ; ದೇವಾಲಯ: ನೀರ ಪೊಟ³ . . . ದೇವಾಗಾರಂ ಚೌಮಮಸದಿರ್ಪಾರವೆಯಂಬಿಡೆಗಳಟಿತಪೋಸಜ್ಗೇಟಲ್ (ಲೋಕೋಪ. ೧೨-೩೩) ; ಅವಿರಳವಾದ್ಯಸಮೇತಂ ಧವಳಪ್ರಾಸಾದಸಾರ ದೇವಾಗಾರಂ (ಜಗವಿ. ೨-೨೩): ಎಟ್ಟಂದು ದೇವಾಗಾರಮಂ ಪೊಕ್ಕು (ಉದ್ಧಟ. ೧೦-೧೩೮ ವ) ; ಕೆಱೆಯಂ ಕಟ್ಟಿಸು ಭಾವಿಯಂ ಸವಸು ದೇವಾಗಾರಮಂ ಮಾಡಿಸಜ್ಜೆಱೆಯೊಳ್ಸಿಲ್ಕಿದನಾಥರಂ ಬಿಡಿಸು (ಶಾಇಇ. IV, ೨೬೭-೪೪ ; 1380). [ದೇವ + ಆಗಾರ]

ದೇವಾಜೀವ (ನಾ). ೧. ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಜೀವಿಸುವವನು ; ದೇವಸ್ಥಾನದ ಅರ್ಚಕ; "ಪೂಜಾರಿ" (ಅಮರ. ೬೬೩). ೨. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಕೆಲಸಗಾರ,- ಸೇವಕ.

[ದೇವ + ಆಜೀವ₁]

ದೇವಾತಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶಿರಿಪುರುಷನ ಮಗ ದೇವಾತಿ ಪಡಿಸಲಿಸಿ ಉಡಿಸ್ತೊನ್ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ, ೮೩-೯ ; 978). [?]

ದೇವಾತ್ಮಜಾತ (ನಾ). ಏಸುಕ್ರಿಸ್ತ : ತನಗೆ ತಾನೆಣೆಯ ದೇವಾತ್ಮಜಾತನ ನೋಡ ! (ಗೂರ್ಜ್ರಪ್ರಥಾ. ೪-೯೩). [ದೇವ + ಆತ್ಮಜಾತ]

ದೇವಾದಾಯ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡಿದ ಭೂಮಿ,- ಜಮೀನು ; ದೇವಮಾನ್ಯ: ಆ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಡಾರಂಬ ನೀರಾರಂಬ ಗೊಪ್ಪಲ ಪೊಂಮಸುಂಕ ದೇವಾದಾಯ ಬ್ರಂಹಾದಾಯ ನಟ್ಟ ಕಲ್ಲು ಬಿಟ್ಟ ಬಸವ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಈ ಮಠಕೆ ಅವ್ಯ್ತಪಡಿ ದೀಪಾರಾಧನೆ ಕಾರ್ಯಂಗಳಿಗಾಗಿ ಕೊಡುವದು (ಎಕ. IV (R), ಚಾಮರಾ. ೨೮೩-೪೮ ; 1346) ; ನೆರೆಯೂರ ಬೀರಗವುಂಡನೇ . . . ದೇವಾದಾಯ ಮಾಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (ಸಚಿತಿ. ೧೬೬). [ದೇವ + ಆದಾಯ]

ದೇವಾಧಿದೇವ (ನಾ). ೧. ದೇವರುಗಳಿಗೂ ದೇವನಾಗಿರುವವನು; ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವವನು; ಪರಮಾತ್ಮ. ೨. ಶಿವ. ೩. ವಿಷ್ಣು. ೪. ಇಂದ್ರ. ೫. ಅರ್ಹಂತ; ಜಿನ: ದೇವಾಧಿದೇವನಪ್ಪನ ಕೇವಳಬೋಧೋದಯಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋದಯಮಂ ದೇವನಿಕಾಯಸಮೇತಂ ದೇವೇಂದ್ರಂ ಮಾಡೆ ನೆಱೆಯೆ ಪೊಗಟ್ದನುಮೊಳನೇ (ಬಂಧಿಪು. ೦೩-೩೦). [ಸಂ.]

ದೇವಾಧಿಪ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ,- ರಾಜ ; ದೇವೇಂದ್ರ. 'ದೇವಾಧಿಪಪುರ' ಪರಾ. [ದೇವ + ಅಧಿಪ]

ದೇವಾಧಿಪಪುರ (ನಾ). ೧. ಇಂದ್ರನ ಪಟ್ಟಣ ; ಅಮರಾವತಿ ; ಸ್ವರ್ಗ. ೨. [ಛಂದ] ಮೂರು ಲಘುಗಳಿರುವ ಅಕ್ಷರ ಗಣ; ನಗಣ (ᑌᑌᑌ): ಭೂಮಿ ಪ್ಯಾಲೇಂದು ದೇವಾಧಿಪಪುರಗಣಮುಂ ಮುಂತೆ ತೋಯತ್ರಯಂಗಳ್ ತಾಮೆತ್ತಂ ಬಂದು ಚೆಲ್ವಾಗಿರೆ ... ಸ್ರಗ್ಧರಾನಾಮವೃತ್ತಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೮೦). [ದೇವಾಧಿಪ+ಪುರ₂]

ದೇವಾಧೀಶ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ರಾಜ ; ದೇವೇಂದ್ರ. ೨. ವಿಷ್ಣು : ದೇವ ದೇವಾಧೀಶ ಸರ್ವಗುಣಾವಲಂಬನ . . . ನರನಾಟಕದ ಮಾಯಾ ಶ್ರೀವರನೆ ಚಿತ್ತೈಸು (ತೊರವೆ. ೬-೩೩-೬೯). ೩. ಅರ್ಹಂತ: ಜಿನ: ದೇವಾಧೀಶನನೊರ್ವ ವರ್ಣಿಸೆ ಮನೋವಾಕ್ಕಾಯಸಂಶುದ್ಧಿಯಿಂ ದೇವೇಂದ್ರತ್ವಮೆ ಸಾರ್ವುದು (ಅನಂಪು. ೧-೬೦). [ದೇವ + ಅಧೀಶ]

ದೇವಾನಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಭೇರಿ,- ದುಂದುಭಿ: ದೇವಾನಕಂಗಳ್ ಮೊಟಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೦) : ದೇವಾನಕರವಮೊದವೆ ನೃಪಾವಾಸದೊಳೊಗೆದುದಿಂತು ಪಂಚಾಶ್ಚರ್ಯಂ (ಪುಷ್ಪದಪು. ೧೪-೧೧) ; ವಿಸ್ತರದೇವಾನಕಘೋಷ ದಿಬ್ಬಗತಿಪೆತ್ತಂ ಧಾತ್ರಿ ಭಾಪ್ಪೆಂಬಿನಂ (ಶಾಇಇ. XX, ೨೪೮-೨೯ ; 1228). [ದೇವ + ಆನಕ]

ದೇವಾನಾಂಪ್ರಿಯ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನು ; ℗ ಇದು ಅಶೋಕಚಕ್ರವರ್ತಿಗಿದ್ದ ಒಂದು ಬಿರುದು. ೨. ಏನೂ ತಿಳಿಯದವನು ; ದಡ್ಡ ; ಮೂರ್ಖ : ದೇವಂಗೆ ವಿಷಮುವಲ್ಲದೆ ದೇವಾನಾಂಪ್ರಿಯರ್ಗೆ ವಿಷಮುಮೇ ಸತ್ಕಾವ್ಯಂ (ಯಶೋಧ. ೦-೬);

ದೇವಾನಾಂಪ್ರಿಯನೆ ವಲಂ ದೇವಗತಿಪ್ರೀತನಪ್ಪವಂ ತದ್ಗತಿಯಿಂ ದೇವ ಗತಿಯಿಂದೆ ಬಯಸರ್ ಭಾವಿಸೆ ಭವ್ಯರ್ಕಳಲ್ಲಿ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೭-೧೫). ೩. (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡುವ) ಹೋತ. [ಸಂ.]

ದೇವಾನೀಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು,– ಸಮೂಹ : ಇಬ್ಬರ ದೆಸೆಗೆ ದೇವಾನೀಕ ಮೆಚ್ಚಿತು (ಕುಮಾರರಾ. ೧೬-೨೪). [ದೇವ + ಅನೀಕ]

ದೇವಾನ್ನ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಆಹಾರ; ಉತ್ತಮ ವಾದ ಆಹಾರ; ದಿವ್ಯಾನ್ನ: ಪಾದದಿಯೆನ್ನಗಲೊಳಗೆ ಸಕಲ ದೇವಾನ್ನವ ಒಡೆಯರಿಂದಲೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿಕ್ಕಲು ತೆಗೆದಿರಿಸಿದೆನು (ಬಸವ. ೪೩೯); ನೀನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂ ಸಕಲ ದೇವಾನ್ನಮಂ ಸಲಿಸೆ ನಿನ್ನಯ ನೆನಹಿನಿಂ ಜನಿಸಿದ ಭೂತಜೀವರ್ಗೆ ಸಂತೃಪ್ತಿಯಹುದೆಲೆ ಮಹಾಪೂತ ವಿಖ್ಯಾತ (ಪ್ರಭುಪು. ೪-೫೫). [ದೇವ + ಅನ್ನ$_2$]

ದೇವಾಪಗೆ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ನದಿ ; ಗಂಗಾನದಿ: ತಡೆಗುಮೆ ದೇವಾಪಗೆ ತಡೆಯದೆಡೆಯೊಳಂಭೋಧಿವರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೪೬) ; ಹರಿನೀಳ ಶಿಲಾ ಸೋಪಾನಂ ನಿಮಿರ್ದುವು ದೇವಾಪಗೆಯಂ ಬಳಸಿ ಪರಿವ ಯಮುನಾನದಿ ವೋಲ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೨-೬೭). [ದೇವ + ಆಪಗೆ]

ದೇವಾಯತನ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನ; ದೇವಾಲಯ: ಆ ರಮಣೀಯ ದೇವಾಯತನನೂತ್ನಸ್ತಂಭವಂ ನೆಮ್ಮಿ ನಿಂದಿರ್ದು (ಶಾರಂಪ್ರ. ೭೮೬) : ಶ್ರೀರಾಜಾಧಿಶ್ವೇಶ್ವರದೇವರಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೈಯ್ದು ಮಹೋತ್ತುಂಗ ದೇವಾಯತನವಂ ಮಾಡಿಸಿ (ಕಇಅ. ೨೨-೭-೩೦ ;1083). [ದೇವ + ಆಯತನ]

ದೇವಾರ, ದೇಹರ, ದೇಹಾರ$_1$ (ನಾ). ೧. ದೇವಾಲಯ ; ದೇವಸ್ಥಾನ: ದೇವಾರಕ್ಕೆ ಜಕ್ಕಲಿಯೊಳ್ ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತಲ್ಕೆಯ್ಯುಂ ಕೊಟ್ಟರ್ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೩೧೯-೧೮ ; 918) ; ಈ ಕಲ್ಲ ಬಸದಿಯುಮೊನ್ದು ದೇವಾರ ಮುಮಂ ಮಾಡಿಸಿದಳ್ (ಎಕ. VIII, ನಗರ. ೪೫-೭ ; 950); ಆಗಾರಕ್ಕೆ– ಕ್ಷೀರಾಗಾರ–ಕೀರಾರ, ಕೀಲಾರ . . . ದೇವಾಗಾರ–ದೇವಾರ (ಶಮದ. ೨೪೫ ಪ್ರಯೋ) ; ಬಾಲಕನ ಕಣ್ಗೊಂದು ಬೆಲೆವಣೆಗಟ್ಟಿನ ದೇವಾರಂ ತೋಱುವರ್ಪುದುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೭೬-೨೬). **ದೇಹರ:** ೧. ಎಮ್ಮೆಮ್ಮೆಯುಂ ದೇಹರದ ಜಗಲಿಯೊಳೊಱತೆಯುಂ ತಾನಗಿವುತಿದ್ದಹಳು (ಬಸಪು. ೪೭-೨೬). **ದೇಹಾರ$_1$:** ೧. ಊರಿಂಗೀಶಾನ್ಯದ ಪಳ್ಳದ ಬಡಗಣತಡಿಯ ಪಿರಿಯ ದೇಹಾರದ ಕೆಯಿ ತೆಂಕಣಸೀಮೆ (ಶಾಇಇ. XI-i, ೬೫-೫೦ ; 1020) ; ಮಱುದಿವಸಂ ದೇಹಾರಕ್ಕೆ ದೇವರಂ ಕಾಣಲೆಂದು ಬಂದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೨೩೫) : ನವ್ಯದಿವ್ಯೋಪಕರಣಪ್ರವೃತ್ತಸಮವಸ್ಥಿತವ್ಯವಹಾರವಂ ದೇಹಾರವಂ ಪೊಕ್ಕು (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೨೯ ವ). ೨. ದೇವಾರ್ಚನೆಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಗುಡಾರ: ಮಜ್ಜನದ ದೇಹಾರದ ರೆಂಚೆಯ ಕೊಂಚೆಯದ ಕೂರವದ . . . ವಿಳಾಸನಿವಾಸಂಗಳಿಂದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೪೭ ವ) ; ಕಾಡೊಡೆಯಂಗವನೀಪತಿ ಬೇಡಿದುದಂ ಕೊಟ್ಟು ಹರಿಣಪೋತಕಯುಗವಂ ನೀಡಿಲ್ಲದೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದಂ . . . ಅಂತು ಕೊಂಡುಪೋಗಿ ತನ್ನ ದೇಹಾರದ ಮನೆಯೊಳ್ ಕಟ್ಟುವುದುಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೨-೧೬ ವ) ; ಮದುವೆ ಯುತ್ಸವಕೆಂದು ಕಟಕದ ನಡುವೆಯೊಡ್ಡಿದುದೊಂದು ಹೊಸ ಜನವಾಸ ಅದಕೆ ನೃಪರ ಮನೆ ದೇಹಾರಗಳು ನೆಲಸಿದುವವಸರಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ (ಭರತ. ೪೦-೮).

ದೇಹಾರದ ಸಮಯ = ದೇವಸ್ಥಾನದ (ಧರ್ಮದರ್ಶಿಗಳ) ಸಭೆ : ದಂಡನಾಯಕ ಕೇಶಿಮಯ್ಯಂಗಳು . . . ದಂಡನಾಯಕ ಉದಯ ಮಯ್ಯಂಗಳು ಇನ್ನಿನಿಬರುಂ ಧರ್ಮ್ಮಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವನ ದೇಹಾರದ ಸಮಯದಲಿರ್ದು (ಪ್ರಾಆರಿ. ೧೯೩೭, ೩೪-೧೬ ; 1142). [<ಸಂ. ದೇವಾಗಾರ./ಪ್ರಾ.ದೇಹರಯ; P ಇದನ್ನು ಸಂ. 'ದೇವಗೃಹ'ದಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನ ಮಾಡಬಹುದು]

ದೇವಾರಂಗೆಯ್, ದೇಹಾರಂಗೆಯ್$_1$ (ಕ್ರಿ). ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟು; ನಿರ್ಮಿಸು (?) : ಇದು ವಿದ್ಯಾದಾನಂ ದೇವಾರಂಗೆಯ್ದ ಬ್ರತಿಗಳುಣ್ಬನ್ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೧೫೫-೧ ; ಸು. 970 ?). **ದೇಹಾರಂಗೆಯ್$_1$:** ಬಸವಸೆಟ್ಟಿ ತನ್ನ ದೇಹಾರಂಗೆಯ್ದ ಚೋವವುವಂ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಭೂಮಿಯುಂ ಬಿಟ್ಟಂ ಚೋವವುವಂ ಬರೆಯಿಸಿದು (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೧೬-೨೨ ; 1021). [ದೇವಾರ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೇವಾರಣ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮೇರುಪರ್ವತದ ಕೆಳಗಿರುವ ಭದ್ರಸಾಲ ವೆಂಬ ವನ : ದೇವಾರಣ್ಯಂ ದೇಪರ ದೇವನ ಮಾನಕಿಂಬನೀಯ ತನ್ನಂದನ ದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೨). [ದೇವ + ಅರಣ್ಯ]

ದೇವಾರಾತಿ(ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರು; ರಾಕ್ಷಸ; ದೈತ್ಯ. ೨. ರಾವಣ: ವಿಳು ದೇವಾರಾತಿಯಿಂದಿನ ಕಾಳಗದ ಪರಿ ಹೊಸತು (ಕಾಶಿರಾ. ೩೨-೨೯). [ದೇವ + ಅರಾತಿ]

ದೇವಾರಿ (ನಾ). = ದೇವಾರಾತಿ೧ : ಮಡದೀ/ನೀಂ ಪಡೆವಾ ಸುತಂ . . . ತವಿಕುಮಿಪ ದೇವಾರಿಯಂ (ಜಗವಿ. ೨-೮೫). [ದೇವ + ಅರಿ$_4$]

ದೇವಾರ್ಚನ (ನಾ). ದೇವರ ಪೂಜೆ ; ದೇವತಾರಾಧನೆ: ಮೂಱು ಪೊಟ್ಟಿನ ದೇವಾರ್ಚನಮುಂ ಷಟ್ಕರ್ಮಮುಮುಳ್ಳಸವದ್ಯಂ ಶ್ರಾವಕರ್ಕ ಳೊಳ್ ಸಾಮಾಯಿಕಂ (ಅನಂಪು. ೩-೬೧). [ದೇವ + ಅರ್ಚನ]

ದೇವಾರ್ಚನೆ (ನಾ).=ದೇವಾರ್ಚನ: ದೇವಾರ್ಚನೆ ದಾನಂ ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ ಜಪವೆನಿಪ್ಪವಂ ಮಾಟಪ್ಪ ವಿಪ್ರಾವಳಿಗೆ ದರ್ಭೆಯಿಲ್ಲದೊಡಾ ವನಫಲವಲ್ಲಿ ಮಾಸುರರುಂ ಗಡ ಕೊಳ್ವರ್ (ಸಮುಪ. ೧೨-೪೬); ಪುರುಳ ದೇವಾರ್ಚನೆಯೊ ಕನಸಿನ ಸಿರಿಯೊ ಶಿಶುವಿನ ಕೈಯ ರತ್ನವೊ ... ಹರನನೀ ಚರ್ಮಾಕ್ಷಿಯಲಿ ಗೋಚರಿಸೆ ಬೇಡಿದುದಂಬು ಮರ್ತ್ಯದೋಳಿರವು ಮರ್ಥು ಭಾಪೆನ್ನ ಪುಣ್ಯ ವೆನುತ್ತ ಬಿಸುಸುಯ್ದು (ಕುಮಾರಅ. ೭-೨) ; ದೇವಾರ್ಚನೆಗಳ ಘಂಟಾರಾವಂ . . . ಚೆಲ್ವಿಂದಂ ಕಾವೇರೀಪಟ್ಟಣಂ ಕರಂ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೧೧-೪). [ದೇವ + ಅರ್ಚನೆ]

ದೇವಾರ್ಚನೆಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ದೇವರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡು ; ದೇವತಾ ರಾಧನೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು : ದೇವಾರ್ಚನೆಗೆಯ್ದಲ್ಲಿಂ ಪಾವುಗೆಯಂ ಮೆಟ್ಟಿ ನಡೆದು ಮನೆದೆಯ್ವಕ್ಕಂ ಗೋವಾಜಿಗಜಾಶಸ್ತ್ರಂ [ಶಸ್ತ್ರಕೆ] ಗಾಮಿಲ ರತಿಯಿಂದೆ ಶಾಮು ಪೊಡೆವಡುತಿಪ್ಪರ್ (ಸಮುಪ. ೯-೮೪). [ದೇವಾರ್ಚನೆ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೇವಾರ್ಚಿತ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪೂಜಿತನಾದವನು ; ದೇವಗುರು ; ಬೃಹಸ್ಪತಿ ; ಇಂದುಪ್ರಿಯನಂದನಂ ದ್ವಿತಯದೊಳ್ ದೇವಾರ್ಚಿತಂ ನಾಲ್ಕಱೊಳ್ ... ಇರಲ್ ಗೋವೃಂದಕತ್ಯುತ್ತಮಂ (ಅಲ್ಪಮಾ. ೮-೧೮೫). [ದೇವ + ಅರ್ಚಿತ]

ದೇವಾರ್ಭಕ (ನಾ). [ಜೈನ] ಅರ್ಹಂತನಾಗುವ ಶಿಶು: ಮಣಿಮಂಡಪದ ನಡುವಣರ್ಚಿಸಿದ ಸಿಂಹಾಸನದೊಳ್ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ದೇವಾರ್ಭಕ ನನಿರಿಸುವುದುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೨-೧೧೨). [ದೇವ + ಅರ್ಭಕ]

ದೇವಾಲಯ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನ ; ದೇಗುಲ ; ಗುಡಿ : "ದೇವಾಲಯ ಮಾಯತನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೪೭-೧೩): ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಂಗಳುಂಟಾದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನಿಚ್ಚಂ ಸಹಸ್ರಪೊನ್ಗಳನಲ್ಲಿ ಕೊಡುತೆ ಬಂದಮೆವು (ನಂಬಿರ. ೭-೧೬೧); ಯಾವ ಗುಡಿ ಮಿಗಿಲು ಈ ಭುವನದೇವಾಲಯಕೆ ? (ಪಕ್ಷಿಕಾ. ೨೮-೨೫). [ದೇವ + ಆಲಯ]

ದೇವಾಲಿಕೆ (ನಾ). (?): ನುಡಿದುದೆ ದೇವಾಲಿಕೆ ತನ್ನದವಲಿ ಮನುಮಾರ್ಗ್ಗ ಮಾರ್ಪು ಸುರಕುಜದ ಬನಂ ಯೆಡೆಗೊಣ್ಡು ರೂಪು ಕಾಮನ ಹಿಡಿದ ಲಗ್ಗಣೆಯೆನಿಪ ದಾವದಣ್ಡಾಧಿಪನಂ (ಎಕ. V, ಚನ್ನರಾ. ೧೮೬-೫೦ ; 1143). [?]

ದೇವಾಲೆಯ 'ದೇವಾಲ್ಕ' ನೋ.

ದೇವಾಲ್ಕ, ದೇವಲ್ಕ, ದೇವಾಲೆಯ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನ; ದೇವಾಲಯಂ; ಗುಡಿ: ಮೂಲಸ್ಥಾನ ನಂದಿಕೇಶ್ವರದೇವರ ದೇವಾಲ್ಕ(ಲಯ)ವಂ ಜೀರ್ಣ್ಣೋದ್ಧಾರಂ ಮಾಡಿ (ಇಆ. V, ೦೬-೨೭; 1019); ಸಯಂಬುದೇವರಿಗೆರಡು ಬಟ್ಟಾರ ದೇವಾಲ್ಕವಂ ಮಾಡಿಸಿದಂ (ಎಕ. XIV, ಶ್ರೀರಂಗ. ೩೯-೭; 1126); ಹಸುಳೆಯಾಗಿಯುಂ ನಾನು ಕೆಱೆ ಬಾವಿ ದೇವಾಲ್ಕ ವಿರಚಿಸಿ ಭವಕೆ ಬಂದು ಫಲವನುಂಡು ನರಕಕೆ ಬೀಳುವನ ಕರುಣಕರದಿಂದೆತ್ತಿ ನಿನ್ನ ಹೊರೆಯೊಳಗಿರಿಸಿದೆ ಯೋಗಿನಾಥ (ಶಿವ.ರಾ. XXIV, ೬೬೦೪); ಗಂಗೇಶ್ವರದೇವರ ದೇವಾಲ್ಕಮಂ ಮಾಡಿಸಿ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೫-೯೯; 1218); ಆರಾಮವಗ್ರಾರ ಧರ್ಮತಟಾಕಗಳ ಚಾರುತರದ ದೇವಾಲ್ಕ ಧಾರಿಣಿಯೊಳಗೆ ಕಂಠೀರವೇಶ್ವರನಿಂದ ಪೂರ್ವ್ವಸಿ ಮೆಱೆದುವರ್ತಿಯಲಿ (ಕಂಠವಿ. ೨೬-೩೭). **ದೇವಲ್ಕ:** ಆವಾವ ದಿಕ್ಕಿನಲಿ ಪಟ್ಟಿಯ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟು . . . ನವರತ್ನದ ಕುಚ್ಚಿಂದ ದೇವಲ್ಕವೆಸೆದುದು (ಕಂಠವಿ. ೬-೮೫). **ದೇವಾಲೆಯ:** ಇನ್ನೀ ಸ್ಥಾನಮಾನ್ಯವಂ ಶ್ರೀಮೂಲಸ್ಥಾನವ್ವಯಂಭು ಕಲಿದೇವಗ್ಗ್ಗಂ ಗವಱೇಶ್ವರದೇವಗ್ಗ್ಗಂ ದೇವಾಲೆಯವಂ ಮಾಡಿಸಿ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೦೫೫-೨೯; 1124). [<ಸಂ.ದೇವಾಲಯ./ತುಳು. ದೇವಲ್ಕ]

ದೇವಾವನಿಜಾತ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಮರ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ: ಆ ವನನಂದನಮಧ್ಯದ ದೇವಾವನಿಜಾತಮಾತನೆಂಬವೊಲಿತ್ತಂ . . . ರಾಜಶೇಖರಕ್ಷಿತಿಪಾಲಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೦-೦೦೯). [ದೇವ + ಅವನಿಜಾತ]

ದೇವಾಶ್ವ (ನಾ). ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆ; ಉಚ್ಚೈಶ್ಶ್ರವಸ್ಸು: "ಉಚ್ಚೈಶ್ಶ್ರವಾ, ದೇವಾಶ್ವಃ – ಈ ೨ ಇಂದ್ರನ ಕುದಿರೆ" (ಹಲಾಯು. ೦೦-೬೦). [ದೇವ + ಅಶ್ವ]

ದೇವಾಸ (ನಾ).=ದೇವಸ್ವ (?): ಸ್ವಂಬಳಿ ದೇವಾಸ ಖಂಡಿಕೆ ದಂಡಿಗೆ ವೊಡಗೊಱೆ ಮತ್ತೆ ಏನುಳ್ಳದಕ್ಕವೂ ಸಲವಾಗಿ ಆಗವತ್ತು ಹೊನ್ನನುಳಿದು (ಎಕ. VI, ಶೃಂಗೇರಿ. ೦-೦೭; 1346); ಶ್ರೀಮುದಶ್ಶೇಷಮಹಾಜನಂಗಳು ತಮ್ಮ ಹಳಿ ಕೆಂಪಿಡಿಯನು ದೇವಾಸ ಹೊರತಾಗಿ ಬಿದಿರನಾಯ್ಕನ ಮಗಳು ಕಾಚಮನಾಯ್ಕಿತಿ ತಮ್ಮ ಹರಿವಾಣಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟದು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೪೭-೫; 1688). [<ಸಂ.ದೇವಸ್ವ ?]

ದೇವಾಸಾಲೆ (ನಾ). (?): ನಲ್ಲ ದೇವಾಸಾಲೆ ಹುಳ್ಳೆಗೊಂಬತ್ತು ಮುಖ ಬೆಳ್ಳಿಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ತನಿಗೋಡು ಮೂಡಿದ್ದ ನಿಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೦೬೯). [?]

ದೇವಾಸುರ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸ. 'ದೇವಾಸುರ ಯುದ್ಧ' ಪಠಾ. ೨. (ಅಲಂ) ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ನಡೆದ ಯುದ್ಧ: ದೇವಾಸುರದೊಳವಿಂದಿನ ನೋವಂ ನೊಂದಱಿಯೆಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೨೦). ೩. (ಅಲಂ) ಒಳ್ಳೆಯತನಕ್ಕೂ ಕೆಟ್ಟತನಕ್ಕೂ ಉಂಟಾದ ಘರ್ಷಣೆ: ಅಂದು ಮೊದಲಾದುದೇ ದೇವಾಸುರಂ! (ಹೂಂಗಳು. ೩೭-೨೪) ೪. (?): ಸಿರಿವಚ್ಚನುಂ ಶ್ರೀಪುರುಷನುಂ ದೇವಾಸುರರಾ ಶಿವಮಾರನುಂ . . . ಎನಿಬರು ಎಱೆದು ಸತ್ತೊರ್ (ಮ್ಯಾಆರ್. ೦೯೪೪, ೬-೧; ಸು. 808). [ದೇವ + ಅಸುರ]

ದೇವಾಸುರಯುದ್ಧ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ನಡೆದ ಯುದ್ಧ,–ಕದನ: ಮುನ್ನಂ ಕೃತಯುಗದೊಳ್ ಸೋಮನ ವರುಣನ ರಾಜಸೂಯದ ಕಡೆಯೊಳ್ ದೇವಾಸುರಯುದ್ಧಂ ನೆಗೞೆ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೨೪ ವ); ದೇವಾಸುರಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕರಗಂಬೊತ್ತಳಂಬಂತನವರತಬಾಷ್ಪ ವಾರಿಧಾರಾಪೂರಪರಿವಾರಿತಪಲ್ಲವನೇತ್ರೆಯುಂ . . . ಎನಿಸಿದ ಪಾಂಚಾಲ ರಾಜತನೂಜೆ (ಗದಾಯು. ೧-೫೫ ವ). [ದೇವಾಸುರ + ಯುದ್ಧ]

ದೇವಾಳಿ 'ದೇವಳಿ' ನೋ.

ದೇವಾಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಳೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು: ರಸವಾಳೆ ಪುಟವಾಳೆ ರಾಜವಾಳೆ ಸಕ್ಕರೆಯಸೆವಾ ದೇವಾಳೆ . . . ಮೆಱೆದುವರ್ತಿಯಲಿ (ಕಂಠವಿ. ೫-೯೭). [<ದೇವ+ಬಾಳೆ, (<ಬಾೞೆ)]

ದೇವಾಳ್ಗೆ, ದೇವಳಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು: ದೇವಾಳ್ಗೆ ವಿಷಯೇ ಕಿಱುವಮುಂಡ ನೀರಿಣಾಂ ನಗರಸ್ಯ ದಶಮೋಭಾಗಃ (ಮೈಆರ್. ೦೯೩೦, ೩-೦೯; ಸು. 500). **ದೇವಳಿಗೆ:** ಶ್ರೀಮತ್ ಪೆರ್ಮ್ಮಾನಡಿಗಳ್ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರೆ ಕಲಿಗಂಗ ದೇವಳಿಗೆಬ್ಬತ್ತುವನಾಳುತ್ತುಮಿರೆ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೯೨-೭; 959). [?]

△ದೇವಾಚ್ಚನ (ನಾ). = ದೇವಾರ್ಚನ: ದೇವಾಚ್ಚನ ಒಡೆಯೊರ್ವಿ ನದಿಯುಂಕೆ ನದಿಯುಂ ಪಡೆದತ್ತುದು (ಇಆ. XIV, ೨೩-೫೦; ೧ನೆಯ ೩ಶ). [<ಸಂ. ದೇವಾರ್ಚನ]

ದೇವಿ (ನಾ). ೧. ಹೆಣ್ಣುದೇವತೆ; ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ: ನುಡಿಯೊಂದು ಮಾಟ ವೊಂದೆನಿಸಿದ ಮಾನವಂಗೆನಗೆ ದೇವಿ ಹಸಾದಮನೇಕೆ ಮಾಡಿದಳ್ (ಕಾದಂಅ. ೨೬೦); ದೇವಿವೆಸರಿಸೆವ ಲಕುಮಾದೇವಿಗವಾ ವಿಷ್ಣುವರ್ದ್ಧನಂಗಂ ತನಯಂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೯೫-೫೦; 1190). ೨. ಗೌರಿ; ಪಾರ್ವತಿ; ದುರ್ಗೆ: ಸುಮಾನದಿಂ ಗಮನಿಸುತ ಶಿವನೊಡನೆಂದಳಾ ದೇವಿ (ಬಸಪು. ೫೦-೨); ದೇವಿಯರು ಗುಹ ಗಣಪಮುಖ್ಯಗಣಾವಳಿಗೆ ಪೊಡಮಟ್ಟನು (ಶುವ್ಯಾಅ. ೬-೦೦೦). ೩. ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತಳಾದ ರಾಣಿ; ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿ: "ದೇವೀ . . . ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತಳಾದ ರಾಣಿಯ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೩); ದೇವಿಯರೊಳೊರ್ಬರೊರ್ಬರ್ ದೇವಿಯ ಪರಿವಾರರಪ್ಸರೋಗಣಮುಂ . . . ಎನಗೆ ಪೊಗಟಲಲುಂಬಂ (ಆದಿಪು. ೬-೦೫); ಏನೇನಭಿಮತವಂ ವೇಱೆ ನೀನಾಸ್ವಾದಿಸಿದೆ ದೇವಿಯರಮನೆಯೊಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೫); ದೇವಿಯರ ಪರಕೆಯಿಂದೆನಗಾವುದಱೊಳ್ ಕೊಱತೆಯಿಲ್ಲ (ಯಶೋಚ. ೩-೯); ದೇವಿಮ ಬಗೆಯನಲರ್ಚಲ್ ದೇವರವೋಲ್ ಬಲ್ಲರಾರೊ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೭೪); ದೇವಿ ಏವೆಗಳನಿಡದೆ ನೋಡುತ್ತಾ ಏಯತ್ರಳದಲ್ಲಿ ಓಹಿಲದೇವನಂ ತಾನಱಿಸಿ ಕಾಣದೆ (ಬಸಪು. ೪೯-೪೦); ಎಲೆ ದೇವಿ, ಇದೆ ಕೊಳ್ ಈ ಕದಳೀಗೃಹಕ್ಕಾ ಕಡೆಯೊಳ ಕಣ್ಗೊಳಿಪುದು (ಮಿತ್ರಗೋ. ೩೪); ದೇವಿ ಬರುವಳು; ಆಕೆ ಬಹಳ ಮಾನಗರ್ವಿತೆ (ಶಾಕುಂತ. ೯೨-೦೪). ೪. ಸಿಡುಬುರೋಗ: ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ದೇವಿ ಎದ್ದಿದೆ (ರೂಢಿ). ೫. ಹೆಗ್ಗುರುಟಿಕೆ ಗಿಡ: "ಮೂರ್ವಾ, ದೇವೀ . . . ಪೀಲುಪರ್ಣೀ–೧೦ ಹೆಗ್ಗುರುಟಿಕೆಯ ಹೆಸರುಗಳು. ಕುರುಟಿಕೇಬೀಜ ಪ್ರಸಿದ್ಧ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೫೦). ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುವಾಸನೆಯುಳ್ಳ ಬೇರಿನ ಗಿಡ; ಸಂಕೇಬೇರು: "ಪುರುಸ್ಪಾಲಾ . . . ದೇವೀ, ಲತಾ, ಲಘುಃ, ಸಮುದ್ರಾಂತಾ, ವಧೂಃ, ಕೋಟಿವರ್ಷಾ, ಲಂಕಾಸಿಕಾ – ೧೦ ಸ್ಪೃಕ್ಕೆಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥ್ಕದ್ರವ್ಯ, ಸಂಕೇ ಬೇರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೯೩). [ಸಂ. ದೇವೀ]

ದೇವಿಗ (ನಾ). ದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು; ವಿಗ್ರಹ ಶಿಲ್ಪಿ: ದೇವರಂ ಮಾಡುವಂ ದೇವುಳಿಗಂ, ದೇವಿಗಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೦೦ ಪ್ರಯೋ). [ದೇವ + –ಇಗ]

ದೇವಿಗೆಱೆ (ನಾ). ಒಂದು ಕೆರೆಯ ಹೆಸರು: ನಾಗವರ್ಮ್ಮನ್ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಿಗೆಱೆಗಂ ಪಿರಿಯಕೆಱೆಗಂ ಬಿತ್ತುವಟ್ಟವಂ ಕೊಟ್ಟರು (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೦೯೨-೮; 968). [ದೇವಿ + ಕೆಱೆ]

ದೇವಿತನ (ನಾ). ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯ ಪದವಿ,–ಸ್ಥಾನ: ಬುದ್ಧದಾಸಿಗೆ ದೇವಿತನಂಗೊಟ್ಟನಿಂತು ಕಷ್ಟನುಮೊಳನೇ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೨೦೯). [ದೇವಿ + –ತನ]

ದೇವಿದೆಱ³ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಬಸದಿಯ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲವಕ್ಕಂ ದೇವಿದೆಱ³ ಅಡೆಗಟ್ಟುರ್ಗೆ ಕಾಣಿಕೆ . . . ಸಲ್ಗೆ (ಎಕ. VIII, ನಗರ. ೩೬-೧೫೪ ; 1077). [ದೇವಿ? + ತೆಱ³₃]

ದೇವಿಯಬ್ಬೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ಬನ್ದುದತ್ತನು ಸೆಟ್ಟಿತ್ತಿ ದೇವಿಯಬ್ಬೆಯಂ ನಿಱಿಸಿ (ಎಕ.VI, ಮೂಡಗೆ. ೧೮-೯ ; ಸು. 1026) ; ಶ್ರೀಮತ್ ಪ್ರಭಾಚನ್ದ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ತದ ಭಟ್ಟಾರರ ಸಿಸ್ಯಿನ್ತಿಯರಪ್ಪ ದೇವಿಯಬ್ಬೆಕನ್ತಿಯರ ನಿಸಿಧಿಗೆ ಅಯ್ದು ದಿವಸನ್ನೋ× ಸ್ವರ್ಗ್ಗಸ್ತರಾದರ್ (ಎಕ. XV, ಹೊಳೆನ. ೬೩-೧೦ ; 950). [ದೇವಿ + ಅಬ್ಬೆ₁]

ದೇವಿಲಿ (ನಾ). ದೇವರು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸುವವನು ; ನಾಸ್ತಿಕ ; ನಿರೀಶ್ವರವಾದಿ : ಸಾವಿಗೆ ಹೆದರುವ ಹಳೆಹೇಡಿಯೇ ? ನಾ ಬೇಯುವ ನಿನಗಾಗಿ ಗಾವಿಲರೆಲ್ಲರು ದೇವಿಲಿಯಾಗರ ಭಕ್ತನ 'ಬಲಿ'ಗಾಗಿ (ನನಲ್ಲ. ೩೦-೧೫). [ದೇವ + – ಇಲಿ₂]

ದೇವಿಹಾಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಿಡುಬು ಚುಚ್ಚಿಸು ; ಡಾಕುಹಾಕಿಸು ; ಮೈಲಿ ಚುಚ್ಚಿಸು : ಮೂರುತಿಂಗಳೊಳಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ದೇವಿಹಾಕಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ರೋಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ (ಗೃಹವಿ. ೦೫೦). [ದೇವಿಹಾಕು + – ಇಸು₃]

ದೇವಿಹಾಕು (ಕ್ರಿ). ಸಿಡುಬುರೋಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿಡುಬು ರಸಿಕೆಯನ್ನು ರಕ್ತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸು ; ಸಿಡುಬುಹಾಕು ; ಡಾಕು ಹಾಕು : ಸಿಡುಬು ಬರದ ಹಾಗೆ ದೇವಿಹಾಕುವುದು ಚೀನೀಯರಿಗೆ ೧೧ನೆಯ ಶತಮಾನ ದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಿತ್ತಂತೆ (ಶಿಲ್ಪಾ. ೯೯). [ದೇವಿ + ಹಾಕು (<ಪಾಯ್ಕು₁)]

ದೇವೀಮತ (ನಾ). [ಶೈವ] ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನಾಗಮದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಭೇದ ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸ್ಥಿರಸಂಹಿತೆ ಸ್ಥಾಣುಸಂಹಿತೆ ಮಹಂತಸಂಹಿತೆ ನಂದಿ ಸಂಹಿತೆ ನಂದಿಕೇಶ್ವರಸಂಹಿತೆ ಏಕಪಾದಪುರಾಣ ಶಂಕರಾಗಣ ನೀಲ ಭದ್ರತಂತ್ರ ಶಿವಭದ್ರಾಗಮ ಕಲಾಭೇದಾಗಮ ಶ್ರೀಮುಖಾಗಮ ಶಿವಶಾಸನಾಗಮ ಶಿವರೇಖಾಗಮ ದೇವೀಮತವೆಂದು ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನಾ ಗಮದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೬೦). 'ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನಾಗಮಂ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೇವುರೆ (ನಾ). ಹರ್ಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ನುಡಿ : ದೇವ ವೀಧಿ ದೇವುರೆ ಸುರರಾಜರಾಜ ಧಿರುರೇ ಎಸೆ (೧೦೪. ೦೦-೭೯).

ದೇವುಲ 'ದೇಗುಲ' ನೋ.

ದೇವುಲಾಳು (ನಾ). ದೇಗುಲದ ಆಳು (?) : ಆ ಮಿಹಿಲಾಳು ಭೋಜ ದೇವುಲಾಳು [ಪಾಠಾಂ. ದೇವುರಾಳು, ದಬಲ್ಲಾಳು] ಆನು ಸೂಳೆ ನಮ್ಮ ಕ್ಕನೂ ಸೂಳೆ (ಬಸವ. ೬೨೬). "ದೇವಭಕ್ತ" (ಬಸವ. ಕೋಶ). [ದೇವುಲ (<ದೇಗುಲ) + ಆಳು₃ (<ಆಳ್³₃)]

ದೇವುಳಿಗ (ನಾ). ೧. = ದೇವಡಿಗ ೧: ಉಳಿಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ – ದೇವುಳಿಗಂ ಮಣ್ಣುಳಿಗಂ (ಶಮದ. ೨೦೦ ಪ್ರಯೋ). ೨. = ದೇವಿಗ : ದೇವರಂ, ಮಾಡುವಂ, ದೇವುಳಿಗಂ, ದೇವಿಗಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೯೦೦ ಪ್ರಯೋ). [ದೇವ + – ಉಳಿಗ₃]

ದೇವುಳಿಗಿತಿ (ನಾ). ದೇವುಳಿಗನ ಹೆಂಡತಿ : ಉಳಿಗ—ದೇವುಳಿಗಿತಿ, ವಾಕುಳಿ ಗಿತಿ, ಕಯ್ದುಳಿಗಿತಿ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೯೨ ಪ್ರಯೋ) ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿತಿ . . . ದೇವುಳಿಗಿತಿ, ಇತ್ಯಾದಿ (ಹೊಸಗ. ೯೬). [ದೇವುಳಿಗ + – ಇತಿ₁ (< – ಇತ್ತಿ)]

ದೇವೆಡಿತಿ 'ದೇವಡಿತಿ' ನೋ.

ದೇವೆಱೆಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಬಸನ್ತಕುಮರ ಯೆಡೆವೊಬಲ ನಾಡ ಸಲೆವುಗೆಯ ಕೊಟ್ಟ ಶಾಸನವ ಪಡೆದು ಶಾನ್ತವನ ಮಗ ದೇವೆಱೆಯಗೆ ನಷ್ಟಪ್ಪಗೊಣ್ಡು ಕೊಟ್ಟನ್ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೫೭೦-೨೫ ; 692). [ದೇವ + ಎಱೆಯ]

ದೇವೇಂದ್ರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ ; ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಅಧಿಪತಿ : ಶ್ರೀದೇವೇಂದ್ರಮುನೀಂದ್ರವಂದಿತಗುಣವ್ರಾತಂ ದಯಗೆಯ್ಯನಕ್ಕೆಮಗೆ ಮುಕ್ತಿಶ್ರೀಸುಖಾವಾಪ್ತಿಯಂ (ಆದಿಪು. ೧-೧) ; ದೇವೇಂದ್ರನುವಾಗಳ್ ದೇಶಾವಧಿಯಿಂ . . . ಆತ್ಮೀಯಭಾವಮನಜಃದಂ ವ್ಯತೀ[ತ]ಭವ ಸಂತತಿಯಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೭) ; ಅತ್ತಲ್ ದೇವೇಂದ್ರಂ ಮತ್ತಿತ್ತಲ್ ಭುಜ ಗೇಂದ್ರಂ (ಶಮದ. ೦೦೯ ಪ್ರಯೋ) ; ದೇವೇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯ ವನ್ನು ಪಡೆದು ತಾನೇ ಐರಾವತದ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಧಾರಿಯಾಗಿ ಕುಳಿತು ಹೋರಾಡಿದರೂ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಲಿಲ್ಲ (ವಕಥಾ. ೭೯). [ದೇವ + ಇಂದ್ರ]

ದೇವೇಂದ್ರಚಾಪ (ನಾ). ಇಂದ್ರನ ಧನುಸ್ಸು ; ಕಾಮನ ಬಿಲ್ಲು ; ಮಳೆ ಬಿಲ್ಲು : ದೇವೇಂದ್ರಚಾಪಂ ದಲೆಂಬಿನೆಗಂ ಬಾಹುಬಲೀಶನೇಱಿಸಿದಂ . . . ಚಾಪಮಂ (ಆದಿಪು. ೦೯-೯೯). [ದೇವೇಂದ್ರ + ಚಾಪ]

ದೇವೇಂದ್ರತಮ್ಮಡಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಪೊಟ್ಟವಿನೀತೀಶ್ವರಕ್ಕಂ ಸರ್ವ್ವಪರಿಹಾರಂ ಕೊಟ್ಟರ್ಮ್ಮಣ್ಣುಂ ಮನೆಯುಂ ತೋಟಕ್ಕಂ ದೇವೇಂದ್ರ ತಮ್ಮಡಿಗಳಾ ಮುದ್ದೆಗಣರಾ ಗೋಷ್ಠಿಧರ್ಮ್ಮಂ (ಎಕ. IV, ಚಾಮರಾ. ೬೩-೫ ; ಸು. 750). [ದೇವೇಂದ್ರ + ತಮ್ಮಡಿ₁]

ದೇವೇಂದ್ರತ್ವ (ನಾ). ದೇವೇಂದ್ರನ ಅಧಿಕಾರ,–ಪದವಿ : ದೇವಾಧೀಶನ ನೊರ್ಮೆ ವರ್ಣಿಸೆ ಮನೋವಾಕ್ಕಾಯಸಂಶುದ್ಧಿಯಿಂ ದೇವೇಂದ್ರತ್ವಮೆ ಸಾರ್ವುದು (ಅನಂಪು. ೦-೬೦); ತಾರಕನಿಂದ ಭಂಗಂಬಟ್ಟ ದೇವೇಂದ್ರತ್ವ ವೇಕೆಮಗೆ (ಬಸಪು. ೦೮-೨೨). [ಸಂ.]

ದೇವೇಂದ್ರಪಟ್ಟ (ನಾ). ದೇವೇಂದ್ರನ ಅಧಿಕಾರ ; ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಅರಸುತನ ; ದೇವತೆಗಳ ರಾಜನಾಗುವಿಕೆ ; ಇಂದ್ರಪದವಿ : ಆ ನಿಜಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯಲಿದುಸುಮಾನವಿಲ್ಲದೆ ಫಲಿಸಿ ನಿನ್ನಾಧೀನವಾಯಿತ್ತೀಗಳೀ ದೇವೇಂದ್ರಪಟ್ಟವಿದು (ಬಸಪು. ೯೦-೦೦). [ದೇವೇಂದ್ರ + ಪಟ್ಟ₃]

ದೇವೇಜ (ನಾ). ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನು ; ದೇವತಾರ್ಚನೆ ಮಾಡುವವನು : ಸುವಾಚ್, ಸುವಾಚಂ. ಏವಂ ಗುಣಭಾಜಂ, ಅಶ್ವ ಯುಜಂ, ಋತ್ವಿಜಂ, ದೇವೇಜಂ . . . ಪ್ರಷ್ಠವಾಹಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೮೨೯ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ. ದೇವೇಜ್]

ದೇವೇಶ (ನಾ). ೧. = ದೇವೇಂದ್ರ : ದೇವೇಶಮುಖ್ಯದಿಗೀಶರುಂ . . . ನೆರೆದೋಲಯಿಸುತಿರಲು (ಬಸಪು. ೨೯-೯೮). ೨. ಶಿವ ; ಪರಮೇಶ್ವರ : ಇಱಿವಂತು ನಿನಗೆ ಮನದೊಳ್ ತಱಿಸಲವುಂಟಪ್ಪೊಡೆಲವೊ ದೇವೇಶನನೇಂ ಸಱಿವಿಡಿದೆ ತೊಲಗು ದೇವನ ಮುಱಿಯಂ ಬಟ್ಟಕಱಿಯಲಕ್ಕುಮೆನಗಂ ನಿನಗಂ (ಶಂಕಥಾ. ೦೦-೦೫೦); ದೇವೇಶ ನಿಮ್ಮ ಪದರಾಜೀವದ ಭಾವನೆಯ ಪೆರ್ಮೆಯೆಂತುಟೊ (ಕಲಶಂ. ೨-೬೬). [ದೇವ + ಈಶ]

ದೇವೇಶೋತ್ತರ (ನಾ). [ಶೈವ] ಸಿದ್ಧಾಗಮದ ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸಾರೋತ್ತರ ದೇವೇಶೋತ್ತರ [ಪಾಠಾಂ. ಶೋಕ್ತ] ಶಾಲಭೇದ ಶಶಿಮಂಡಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಗಮದ ನಾಲ್ಕು ಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೬೧). [ದೇವೇಶ + ಉತ್ತರ]

ದೇವೇಶ್ವರತ್ವ (ನಾ). = ದೇವೇಂದ್ರತ್ವ : ಅರ್ಜುನನು "ದೇವರಾಜ ! ನನಗೆ ದಿವ್ಯಲೋಕಗಳಾಗಲಿ, ದೇವತ್ವವಾಗಲಿ, ದೇವೇಶ್ವರತ್ವವಾಗಲಿ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ" ಎಂದನು (ವಕಥಾ. ೧೨೪). [ಸಂ.]

ದೇವೋತ್ತಮ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು : ಕಮಲಭವ ಸುರವಂದ್ಯ ಗಿರಿಜಾರಮಣ ಭಕ್ತಕುಟುಂಬ ದೇವೋತ್ತಮ ತ್ರಿಯಂಬಕ ಪುಷ್ಟಿವರ್ಧನ ಕರುಣಿಸುವುದೆಂದ (ಕುಮ್ಮಾರ. ೬-೪೪) ; ದೇವೋತ್ತಮ ನಷ್ಟೀಶ್ವರನಾವಾಸಮೆನಿಪ್ಪ ಚೇರಮಂಡಳದೊಳ್ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೩-೧). [ದೇವ + ಉತ್ತಮ]

ದೇವೋತ್ತರಕುರು (ನಾ). [ಜೈನ] ವಿದೇಹಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇರುಪರ್ವತಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನಿಷಧಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಂದು ಭೋಗ ಭೂಮಿ : ದೇವೋತ್ತರಕುರುಗಳೆ ನಾನಾವಿಧಕಲ್ಪಾಂಘ್ರಿಪಂಗಳಿಂದಂ ಪತಿಯಂ ತೀವಿ ಬಳಸಿರ್ದುವೆನೆ (ಆದಿಪು. ೧೦-೩೩). 'ದೇವಕುರು' ಪರಾ. [ದೇವ + ಉತ್ತರಕುರು]

ದೇವೋತ್ಸವ (ನಾ). ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ದೇವರ ಉತ್ಸವ : ಸುಂದರಾಗಮಕಲಿತ ದೇವೋತ್ಸವಂಗಳನು ಸರಸ ಸಜ್ಜನಗೋಷ್ಠಿ ಸಲ್ಲಾಪಗಳನು ... ನೆನೆದಿಂತು ಸಂಹೃಷ್ಟನಾದನೈ (ಮಲದೇ. ೩೬-೭). [ದೇವ + ಉತ್ಸವ]

ದೇವೋನ್ಮಾದ (ನಾ). ದೇವಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪರವಶತೆ : ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ಶರೀಫರು ದೇವೋನ್ಮಾದದ ಪೂರ್ಣ ನಿಬ್ಬೆರಗಿನಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು (ಶರೀಫ. ೬೦ ಕವಿಕಾವ್ಯ ಪರಿಚಯ). [ದೇವ + ಉನ್ಮಾದ]

ದೇವೋಪಘಾತ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ತೊಂದರೆ,- ಬಾಧೆ : ದೇವೋಪಘಾತಮಂ ಶೌರ್ಯಾವಷ್ಟಂಭದಿನದೆಂತು ಗೆಲ್ದಯೊ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೬೪). [ದೇವ + ಉಪಘಾತ]

ದೇವ್ಯಾಗಮ (ನಾ). [ಶೈವ] ಶೈವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಶಕ್ತಿಯ ಉಪಾಸನೆ : ಶೈವಾಗಮದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನಭೇದದಿಂದ (ಉಪಾಸನಾಭೇದ ದಿಂದ) 'ಶೈವಾಗಮ, ದೇವ್ಯಾಗಮ ಅಥವಾ ಶಾಕ್ತ್ಯಾಗಮ, ಮಾತು ಕಾಗಮ ಅಥವಾ ತಾಂತ್ರಿಕಾಗಮ' ಮತ್ತು 'ವೀರಶೈವಾಗಮ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಒಳಭೇದಗಳಿವೆ (ಭಾರದ. ೭೪). [ಸಂ. (ದೇವೀ + ಆಗಮ)]

ದೇಶ (ನಾ). ೧. ಜಾಗ; ಸ್ಥಳ; ಪ್ರದೇಶ: ಸುತ್ತಲುಂ ಗಿಳಿಗಳ ಹಿಂಡುಗಳ್ ನೆರೆದು ಕೂಡಿಯುಮಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಮುಂ ನಿರಾಕುಳಮನುರಾಗದಿಂ ಪಲವುದೇಶದೊಳ್ವರ್ಪವು ಬಂದು (ಕಾದಂಪೂ. ೧೨೩). ೨. ಆಡಳಿತ ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ನಾಡು ; ಸೀಮೆ ; ಜನಪದ : "ಎಸೆವ ನೀವೃಜ್ಜನಪದಂ ದೇಶಮೆನೆ ನಾಡ ಪೆಸರಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೬-೨) ; ನಿನ್ನಯ ದೇಶಮೆತ್ತಣದು (ಕಾದಂಪೂ. ೯೦) ; ಅಳಕಾವಿಷಯಮೆಂಬ ದೇಶದೊಳೊಪ್ಪುಗುಂ ನಗರಿ ಕೋಸಳೆಯೆಂದು (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೮೦) ; ಹೇಳಿರೈ ನಿಮಗಾವ ದೇಶ ವಿಶಾಲಗೋತ್ರವದಾವುದೆನುತ (ಕುಮಾ.ಭ. ೨-೬೩); ಕೋಶ ಬಲ ತಳತಂತ್ರ ಹಚ್ಚಿದ ದೇಶ ದುರ್ಗವಮಾತ್ಯ ಮಿತ್ರ ಮಹೀಶಜನ ವೆಂಬುದು ಕಣಾ ಸಪ್ತಾಂಗ ಸನ್ನಾಹ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೮-೩) ; ದೇಶವೆಮ್ಮದು ಹೇಳುವೊಡೆ ಪರದೇಶ ಬಿದಿನ ಬಿಂಕಕಾಜಿರ ವಾಸಿಗರನಲ್ಲೆನಿಸುವಲ್ಲವು ನೆಂಬ ಪೆಸರೆನಗೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೩-೦೩). ೩. ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳ ಮಧ್ಯದ ಅಂತರ,-ಅವಕಾಶ: ಈ ಬೃಹದಂತರಗಳನ್ನು . . . ಊಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ದೇಶವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಂತರವನ್ನು ಕಾಲಮಾನದಿಂದ ಅಳೆಯಬೇಕು (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿ. ೨೬೪) ; ಕಾಲವು ನಾನು, ದೇಶವು ನಾನು, ನಿರ್ಗುಣ ನಾನು (ಪಾಂಚಜ. ೧೭-೧೮) ; ಇದು ದೇಶದ (Space) ಮಾತಾಯಿತು. ಇನ್ನು 'ಕಾಲ'ದ ಮಾತು (ನಿಬಂಧ. I, ೨೩೬). ೪. ಭಾಗ ; ವಿಭಾಗ ; ಪಕ್ಕ : 'ಏಕದೇಶ', 'ದೇಶಘಾತಿ' ಪರಾ.

ದೇಶದ ಪೇಟೆ = ಹದಿನೆಂಟು ಪಣದವರು ಅಥವಾ ಬಲಗೈ ಜಾತಿ ಎಂಬ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರಾದ ಜನರು ವಾಸಿಸುವ ಪಟ್ಟಣದ ಭಾಗ,- ಪೇಟೆ : (ಶಿ). [ಸಂ.]

ದೇಶಕುಲಕರಣಿ (ನಾ).= ದೇಶಪಾಂಡೆ ೨ : ಅದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಗಣಕನಾದವ ದೇಶಪಾಂಡೆ, ದೇಶಕುಲಕರಣಿ. ಇವನು ಗ್ರಾಮದ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಬರವಣಿಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಇವನಿಗೆ ದೇಶಕುಲಕರಣಿ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು (ಪಾಳೆಗಾ. ೧೦). [←ಮರಾ. ದೇಶಕುಳಕರಣೀ]

ದೇಶಗತಿ 'ದೇಸಗತಿ' ನೋ.

ದೇಶಗಾಹು (ನಾ). ದೇಶದ ರಕ್ಷಣೆ,-ಪಾಲನೆ : ಬ್ರಾಹ್ಮರ ಜನವ ಸುಲಿವುತ ದೇಶಗಾಹಿನ ಮನ್ನೆಯಾದಿಗಳ ಅನಿತುವನು ಸಂಹರಿಸಿ (ಸಂಧಿಶ. ೨೬-೪೯). [ದೇಶ + ಕಾಹು$_1$ (<ಕಾವು)]

ದೇಶಗೌಳ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಗೌಳ ರಾಗದ ಉಪಾಂಗರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಕರ್ಣಾಟಗೌಳ ದೇಶಗೌಳ . . . ದ್ರಾವಿಡಗೌಳವೆಂಬೀಳುಂ ಉಪಾಂಗಗೌಳರಾಗಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪). [ದೇಶ + ಗೌಳ$_1$]

ದೇಶಘಾತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೀವನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿ ; ೯ ಘಾತಿಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿಗಳು ೪೭. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೨೬ ದೇಶಘಾತಿ ಮತ್ತು ೨೧ ಸರ್ವಘಾತಿ. ನಾಲ್ಕು ಜ್ಞಾನಾವರಣ, ಮೂರು ದರ್ಶನಾವರಣ, ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮೋಹ ನೀಯ ಮತ್ತು ಐದು ಅಂತರಾಯದಾನಾಂತರಾಯಾದಿಗಳು ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ದೇಶಘಾತಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ : ಅನಂತಭಾಗಹಾರದಿಂದಂ ಭಾಗಿಸಿದೊಡೆ ಬಹುಭಾಗಂ ದೇಶಘಾತಿಗಳ್ಗಕ್ಕುಮೇಕಭಾಗಂ ಸರ್ವಂ ಘಾತಿಸಂಬಂಧದಿ ದ್ರವ್ಯಮನಿತಕ್ಕುಮಾ ದ್ರವ್ಯಮಂ ಷೋಡಶಕಷಾಯಂ ಗಳುಂ ಸರ್ವಘಾತಿಗಳಪ್ಪುದರಿಂದಂ ಪದಿನೇಳಕ್ಕಿಂ (ಗೊಮ್ಮಸಾ. ೩-೧). 'ಸರ್ವಘಾತಿ' ಪರಾ. [ದೇಶ + ಘಾತಿ$_1$]

ದೇಶತ್ಯಾಗ (ನಾ). ಸ್ವದೇಶವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದು,-ತೊರೆಯುವುದು : ಭಕ್ತರ ಮನವ ಶಿವನು ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಕಂಟಕವನೊಡ್ಡುವನು . . . ದೇಶ ತ್ಯಾಗವ ಮಾಡಿಸುವನು ಅಲ್ಲಿ ಮಹಾವ್ಯಾಧಿಗಳ ತೋರಿಸುವನು (ವಚಸಂ. ೩೩೬-೪೦): ನಿನ್ನ ದೇಶತ್ಯಾಗದ ದೆಸೆಯೊಳ್ ಪಲಕಾಲಂ ಸತ್ತನೊಳನೆಂಬ ಸುದ್ದಿಯಂ ಕೇಳ್ದಿಮಿಲ್ಲ (ಬಂಹರಿ. ೪-೦೭ ವ). [ದೇಶ + ತ್ಯಾಗ]

ದೇಶದ್ರೋಹ (ನಾ). ದೇಶಕ್ಕೆ ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ; ರಾಷ್ಟ್ರ ಘಾತಕತನ : ಅಂದು ದರಬಾರಿನಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ನ್ಯಾಯವೆಂದು ನನಗೆ ತೋರಿತೋ, ಯಾವುದು ರಾಜಧರ್ಮವೆಂದು ಹೊಳೆಯಿತೋ-ಇಂದು ಅದು ಪಾಪವೆಂದೂ, ದೇಶದ್ರೋಹವೆಂದೂ ನನಗೇ ತೋರುತ್ತಿದೆ (ಟಾಲ್ಸ್. ೧೩೪). [ದೇಶ + ದ್ರೋಹ]

ದೇಶದ್ರೋಹಿ (ನಾ). ದೇಶಕ್ಕೆ ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ; ರಾಷ್ಟ್ರಘಾತಕ : ಅವನು ಐಗುಪ್ತದೇಶದಿಂದ ಓಡಿಬಂದವನು; ಗತಿಯಿಲ್ಲ ದವನು, ದೇಶದ್ರೋಹಿ ಎಂದರು (ಮುಹಸ. ೪೭) ; ಇತ್ತಲಾ ಬಾದಷಹನು ಕಿಡಿಕಿಡಿಯಾಗಿ, ರಾಜದ್ರೋಹಿಯೂ ದೇಶದ್ರೋಹಿಯೂ ಆದ . . . ಅವನನ್ನು ಶೂಲಕ್ಕೇರಿಸುವೆನೆಂದು ಕೆರಳಿದ್ದ (ಕಲಾಧ. ೬೪).

[ಸಂ. ದೇಶದ್ರೋಹಿನ್]

ದೇಶಧರ್ಮ (ನಾ). ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ನಡೆದು ಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವ ನಡೆನುಡಿ ಮತ್ತು ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರ ; ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ನಡವಳಿಕೆ : ಕಾಲಧರ್ಮ, ದೇಶಧರ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲ ದೇಶಗಳಿಗುಚಿತವಾದ ನ ಡೆ ನು ಡಿ ಗಳೆಂದರ್ಥವು (ಆರ್ಯಾದ. ೧೧). [ದೇಶ + ಧರ್ಮ]

ದೇಶನ (ನಾ). ಉಪದೇಶ ; ಬೋಧನೆ : ಗುರು, ಈ ದೇಶನವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ . . . ಜಾತಕವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದನು (ಬುದ್ಧಕ. ೦೭). [ಸಂ.]

ದೇಶನಾಡು (ನಾ). = ದೇಶ ೨.

ದೇಶನಾಡಿನವರು = ದೇಶದ ಮುಖಂಡರು; ಗ್ರಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆ ಯುವ ವ್ಯಾಜ್ಯ, ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿ ನ್ಯಾಯನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಿಂದ ಬಂದು ಸೇರುವ ಪಂಚಾಯಿತಿ ಯವರು : ಮಲ್ಲಿಗೆಹೂವನ್ನು ಹಜಾಮರು ಮುಡಿಯಕೂಡದುಯೆನ್ದು ಈ ಮಡಿವಾಳ ಸೆಟಿಗಳೂ ದೇಶನಾಡಿನವರ ಕೂಡ ಹೇಳುವಲಿ (ಎಕ. IX, ಕಾನಕಾ. ೯೦-೦೭ ; 1700). [ದೇಶ + ನಾಡು]

ದೇಶನಾಲಬ್ಧಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಕ್ಷಯೋಪಶಮ, ವಿಶೋಧಿ, ದೇಶನಾ. ಪ್ರಾಯೋಗ್ಯ, ಕರಣ ಎಂಬ ಪಂಚಲಬ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದು : P ಆರು ದ್ರವ್ಯಗಳು, ನವಪದಾರ್ಥಗಳು ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವಂಥ ಆಚಾರ್ಯರು ದೊರಕಿ, ಅವರ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಕೇಳಲು ಸಿಗುವುದು ಮತ್ತು ಅವರು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಧರ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಧರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಇರುವುದು : ಷಡ್ದ್ರವ್ಯ ಪಂಚಾಸ್ತಿಕಾಯ ಸಪ್ತತತ್ತ್ವ ನವಪದಾರ್ಥೋಪದೇಶಕ ಜೈನಾಚಾರ್ಯ ಪ್ರಭೃತಿ ಲಾಭಮುಂ ದೇಶಿತ ಪದಾರ್ಥಾವಧಾರಣ ಲಾಭಮುಂ ಮೇಣ್ ದೇಶನಾಲಬ್ಧಿಯಕ್ಕುಂ (ತತ್ತ್ವಾಸೂ. ೮೦). 'ಪಂಚಲಬ್ಧಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೇಶನಿವೇಶೋಪದೇಶ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೈನ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದೇಶದ ವಿನ್ಯಾಸ, ವಿಸ್ತೀರ್ಣ, ರೀತಿ, ರಚನೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು: ಆ ಪುರಾಣಕ್ಕಂ ಲೋಕಾಕಾರಕಥನಮುಂ ದೇಶನಿವೇಶೋಪದೇಶಮುಂ ನಗರಸಂಪತ್ಪರಿವರ್ಣನಮುಂ ರಾಜ್ಯರಾಮಣೀಯಕಾಖ್ಯಾನಮುಂ ತೀರ್ಥಮಹಿಮಾಸಮರ್ಥನಮುಂ ಚತುರ್ಗತಿಸ್ವರೂಪನಿರೂಪಣಮುಂ ತಪೋದಾನವ್ಯಾವರ್ಣನಮುಂ ತತ್ಫಲ ಪ್ರಾಪ್ತಿಪ್ರಕಟಮುಮೆಂದಿಂತವಯವಂಗಳೆಂಟಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧-೪೩ ವ). 'ಪುರಾಣ' ಪರಾ. P 'ಆದಿಪು' ಮತ್ತು 'ಚಾವುಂಪು' ಗಳಲ್ಲಿ, ಪುರಾಣದಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಅಂಗಗಳು ಎಂಟು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ 'ಅನಂಪು. ೧-೬೬'ರಲ್ಲಿ, ಮುನಿಮಾರ್ಗೋಕ್ತವಾದ ಅಂಗಗಳು ಐದು, ಮತ್ತು ಕವಿಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ಅಂಗಗಳು ಎಂಟು (೫+೩) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. [ದೇಶ + ನಿವೇಶ + ಉಪದೇಶ]

ದೇಶಪದ್ಧತಿ (ನಾ). ದೇಶದ ಆಚಾರ,-ಸಂಪ್ರದಾಯ : ಅವನ ತಂದೆಯು ದೇಶಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಅವನನ್ನು . . . ಗೋಪಾಲಕರಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟನು (ಮತಶ. ೬೪) ; ಅವರು ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ತಮ್ಮ ದೇಶಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ).
[ದೇಶ + ಪದ್ಧತಿ]

ದೇಶಪರತ್ವ (ನಾ). ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವಿಕೆ: ಮಾಂಸದ ಗುಣಗಳು ದೇಶಪರತ್ವದಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೦೪). [ಸಂ.]

ದೇಶಪರಿಚ್ಛೇದ (ನಾ). "ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲುಂಟು ಮತ್ತೊಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದೆನಿಸಿಕೊಂಬುದೇ ದೇ ಶ ಪ ರಿ ಚ್ಛೇ ದ ಮೆ ನಿ ಸು ವು ದು" (ವಿವೇಕ.೨೩) : ಕೆಲವೆಡೆಯಿದ್ದು ಕೆಲವೆಡೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ದೇಶಪರಿಚ್ಛೇದ (ಭಾರದ. ೨೩೩). [ದೇಶ + ಪರಿಚ್ಛೇದ]

ದೇಶಪರ್ಯಟನ (ನಾ). = ದೇಶಾಟನ: ದೇಶಪರ್ಯಟನವೆಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ತುಂಬ ಖುಷಿ (ರೂಢಿ). [ದೇಶ + ಪರ್ಯಟನ]

ದೇಶಪರ್ಯಟನೆ (ನಾ). = ದೇಶಾಟನ : ದೇಶಪರ್ಯಟನೆಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ದೇಶ + ಪರ್ಯಟನೆ]

ದೇಶಪಾಂಡೆ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಂದಾಯದ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ; ಮಹಾಲ್ಕರಿ : ದಿವಾನಸಹೇಬಾ ದೇಶಮುಖಿ ದೇಶಪಾಂಡೇರೂ . . . ಹಂನೆರಡು ಆಯಗಾರರು (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೮೭-೩ ; ?). ೨. ವತನದಾರನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಗ್ರಾಮದ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವವನು ; ಶಾನಭೋಗ ; ಕರಣಿಕ ; ಕುಲಕರಣಿ ; ಶ್ಯಾನುಭೋಗ ಅಥವಾ ಮೆನನ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಬೊಂಬೈಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇಶಾಯಿ, ದೇಶಪಾಂಡೆಯಂತಲೂ ಗ್ರಾಮದ ಅಕೌಂಟೆಂಟನ ಹೆಸರುಂಟು (ಗ್ರಾಮಾಕ. ೧): ೬ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಗಣಕನಾದವ ದೇಶಪಾಂಡೆ, ದೇಶಕುಲಕರಣಿ (ಹಾಳಗಾ. ೧೧). [←ಮರಾ. ದೇಶಪಾಂಡೇ]

ದೇಶಪಾಂಡೆತನ (ನಾ). ದೇಶಪಾಂಡೆಯ ಉದ್ಯೋಗ,- ಅಧಿಕಾರ : ವೆಂಕಟಾದ್ರಿಯಜಮಾನಂಗೆ ಹುರಳಿಪಾಳೆದ ದೇಶಪಾಂಡೆತನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿವಾಗಿ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೨೮, ೬೪-೧೨ : 1538). [ದೇಶಪಾಂಡೆ + - ತನ]

ದೇಶಪ್ರೇಮ (ನಾ). ತನ್ನ ದೇಶದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮಮತೆ,-ಅಭಿಮಾನ: ಸೋದರ ಸೋದರಿಯರೆ, ಮೇಲೇಳಿ . . . ದೇಶಪ್ರೇಮಾವೇಶವ ತಾಳಿ (ಕೋಗಿಲೆ. ೩೩-೭); ಅವನ ಅಚಲನಿರ್ಧಾರವನ್ನು, ಅನುಪಮದೇಶಪ್ರೇಮವನ್ನು ಕಂಡು ಅವನ ಬಗೆಗೆ ನನಗಿದ್ದ ಆದರವಿನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿದೆ (ಆಗಸ್ಟ್. ೬೩). [ದೇಶ + ಪ್ರೇಮ]

ದೇಶಬಂಧ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಯೋಗದ ಅಷ್ಟಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಧಾರಣೆ; P ನಾಭಿ ಚಕ್ರ, ನಾಸಿಕಾಗ್ರ, ಜಿಹ್ವಾಗ್ರ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಚಲಿಸದಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು: ಧಾರಣೆಯೆಂದರೆ ಶುಭವಾದ ಆಶ್ರಯವಾದ ನಾಭಿಚಕ್ರ, ಹೃದಯ, ಜಿಹ್ವಾಗ್ರ, ನಾಸಾಗ್ರ, ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಶರೀರದವಯವದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಹೊರಗಿನ ಶುಭವಾದ ಮಂಗಳಕರವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವುದು. ಇದೇ ದೇಶಬಂಧವು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೧೬). 'ಅಷ್ಟಾಂಗಯೋಗ' ಪರಾ. [ದೇಶ + ಬಂಧ]

ದೇಶಬಾಂಧವ (ನಾ). ಒಂದೇ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದವನು: ದೇಶಬಾಂಧವರ ಬಗ್ಗೆ–ದೀನ ದಲಿತರ ಬಗ್ಗೆ ಎದೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಳಮಳವನ್ನೆಲ್ಲ ಹೊರಚೆಲ್ಲುವಂತಿದ್ದ ದೃಷ್ಟಿ (ಆಗಸ್ಟ್. ೫).
[ದೇಶ + ಬಾಂಧವ]

ದೇಶಭಕ್ತ (ನಾ). ತನ್ನ ದೇಶದ ಬಗ್ಗೆ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು,-ಗೌರವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು : ದೇಶಭಕ್ತರ ಉಪದೇಶಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ರೌದ್ರಾವೇಶವನ್ನು ತಾಳತೊಡಗಿದ (ಮರಮು. ೪೬೪) ; ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜನ ದೇಶಭಕ್ತರು ಅಸು ನೀಗಿದರು (ರೂಢಿ).
[ದೇಶ + ಭಕ್ತ]

ದೇಶಭಕ್ತಿ (ನಾ). = ದೇಶಪ್ರೇಮ : ಇವನೂ ದೇಶಭಕ್ತಿಯ ಕಾವಿನಿಂದ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗತೊಡಗಿದ (ಮರಮು. ೪೬೪) ; ದೇಶಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಅನೇಕ ಮಹನೀಯರು ನಮ್ಮ ನಾಡಿಗಾಗಿ ದುಡಿದರು (ರೂಢಿ).
[ದೇಶ + ಭಕ್ತಿ]

ದೇಶಭಾಷೆ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾತು; ನಾಡುನುಡಿ : ಈ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಗ ಮ ನಾ ರ್ಹ ವಾ ಗಿ ನೊಳಂಬರ ಮೂಲವನ್ನು ಮತ್ತು ದೇಶಭಾಷೆಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ (ನೊಳಂಬ. ೬೪): ಶ್ರೀಬಂಕಿಂಬಾಬು ಅವರ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ... ಯೂರೋಪ್ ಖಂಡದ ದೇಶಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (ಕಪಾಕುಂ. ವಿಜ್ಞಾಪನಾ). [ದೇಶ + ಭಾಷೆ]

ದೇಶಭ್ರಷ್ಟ (ನಾ). ತನ್ನ ಮಾತೃಭೂಮಿಯಿಂದ ಹೊರದೂಡಲ್ಪಟ್ಟವನು ; ತನ್ನ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ನೆಲೆಯಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಪರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರುವವನು; ಗಡೀಪಾರಾದವನು : ತಪ್ಪು ಮಾಡಿ, ಊರಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಸಿಕ್ಕಿಬೀಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೆದರಿ, ದೇಶಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ಕರುಳ. ೧೭೨); ನೀನು ತಪ್ಪುಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದೇಶಭ್ರಷ್ಟನಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ ಒಪ್ಪದಿದ್ದ ಮೇಲೆ . . . ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ (ಸೋಕ್ರಮು. ೯೩). [ದೇಶ + ಭ್ರಷ್ಟ]

ದೇಶಭ್ರಷ್ಟತ್ವ (ನಾ). ದೇಶಭ್ರಷ್ಟನಾಗುವಿಕೆ ; ಗಡೀಪಾರಾಗುವಿಕೆ.
[ಸಂ.]

ದೇಶಮುಕಿ 'ದೇಶಮುಖಿ' ನೋ.

ದೇಶಮುಖಿ, ದೇಶಮುಕಿ (ನಾ). (ಹಿಂದೆ ಮರಾಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಪರಗಣವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ದೇಶವಿಭಾಗದ ಅಧಿಕಾರಿ; ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿ: ಮೇಲಾಗಿ ಕೇತವರಾಯರೂ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ 'ದೇಶಮುಖಿ'ರಂತೆ ನಡೆದರು (ಸಮುಕೀ. ೧೨೩); ರಾಜಾನುಗ್ರಹ ಪಡೆದು ದೊಡ್ಡ ದೇಶಮುಖಿನೆಂದೆನಿಸಿಕೊಂಬ ಆಶೆಯೂ ಬಹಳ (ಕಥಾ. II, ೨೫೭): ಒಂದು ಪ್ರಾಂತದ ಆಡಳಿತವೆಲ್ಲವೂ ದೇಶಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ದೇಶಮುಖಿ . . . ದೇಶಪಾಂಡೆ, ದೇಸಾಯಿ . . . ಎಂಬೀ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಅಧೀನವಾಗಿದ್ದವು (ಛತ್ರಿ. ೦೩೭). **ದೇಶಮುಕಿ:** ಮಲಸಿ × ಗೌಡಗೆ ದಿವಾನ ಸಹೇಬಾ ದೇಶಮುಕಿ ದೇಶಪಾಂಡೇರೂ ಕನಗೊಡ × ಗೌಡ ಶಾನಬೋಗರು (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೮೭-೩; ?).
[← ಮರಾ. ದೇಶಮೂಖ್./ಸಂ. ದೇಶಮುಖ]

ದೇಶರೂಪ (ನಾ). ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವುದು; ಔಚಿತ್ಯ: ಹೊಂದಾಣಿಕೆ: "ಅಭ್ರೇಷಃ, ನ್ಯಾಯ್ಯಃ, ಕಲ್ಪಃ, ದೇಶರೂಪಂ, ಸಮಂಜಸಂ – ಈ ತನಗೆ ಉಚಿತವಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ತಪ್ಪದೇ ತಕ್ಕ ಹಾಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೦೦). [ದೇಶ + ರೂಪ]

ದೇಶವಾಚಕ (ನಾ). ದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಬ್ದ: ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಬ್ದ; ಆ ಪದಗಳು ಭಾಷಾವಾಚಕ ಪದಗಳಾಗಿರದೆ ದೇಶವಾಚಕಗಳಾಗಿರಬಹುದು (ದ್ರಾವಿ. ೯೧). [ದೇಶ + ವಾಚಕ]

ದೇಶವಿರತ (ನಾ). [ಜೈನ] ದೇಶವಿರತಿವ್ರತವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು: ಪರಮಾಗಮದೊಳ್ ಸಾಗಾರರ ನೆಲೆ ಪನ್ನೊಂದು ಪನ್ನೆರಟ್ಟಪದನಗಾರರ ನೆಗಟ್ದ ಗುಣಸ್ಥಾನಂ ಪರಿಕಿಪೊಡೇಟಲ್ತೆ ದೇಶವಿರತನಿನವಜ್‍ಓಳ್ (ಅನಂಪು. ೩-೫೭); ದೇಶವಿರತ–ಯಾವ ಜೀವವು ಜಿನೇಂದ್ರದೇವನಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ತ್ರಸಹಿಂಸೆಯಿಂದ ವಿರತ ಮತ್ತು ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾವರಹಿಂಸೆಯಿಂದ ಅವಿರತವಾಗುವುದೋ ಆ ಜೀವಕ್ಕೆ ವಿರತಾವಿರತವೆಂದು ಹೇಳುವರು (ಶ್ರಾವಕಾ. ಪರಿ. II, ೬೦೭).
[ದೇಶ + ವಿರತ]

ದೇಶವಿರತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರಾವಕರು ಧರಿಸಿರುವ ದಿಗ್ವಿರತಿ, ದೇಶವಿರತಿ ಮತ್ತು ಅನರ್ಥದಂಡವಿರತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಗುಣವ್ರತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; P ಆಜೀವ ಪರ್ಯಂತವೂ ನಿಗದಿಯಾದ ದಿನ, ತಿಂಗಳು, ವರ್ಷ ಮುಂತಾದ ಕಾಲಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅಡವಿ, ನದಿ, ತಟಾಕ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಹೊರಗೆ ಸಂಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ವ್ರತ: ಇನ್ನೆರಡನೆಯ ದೇಶವಿರತಿಯೆಂತೆನೆ ಯಾವಜ್ಜೀವಂ ತೊಟಿ‍ದುದಟಿ‍ಓಳಗೆಯುಂ ಘಟಿಕೆ ಮುಹೂರ್ತ ದಿನರಾತ್ರಿ ಪಕ್ಷಮಾಸ ಋತುಚತುರ್ಮಾಸ ಅಯನಸಂವತ್ಸರಾದಿಕಾಲ ಪ್ರಮಾಣದಿಂ ಕೆಮ್ಮನೆ ಮೂಱಡವಿ ನದೀತಟಾಕ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶಾದಿಗಳಿಂದ ತ್ತಲ್ಪೋಗೆನೆಂದು ಪ್ರಮಾಣಿಸುವುದೆರಡನೆಯ ಗುಣವ್ರತಮಕ್ಕುಂ (ಚಾಚಾರ. ೩೧೧). [ದೇಶ + ವಿರತಿ]

ದೇಶವ್ಯಾಪ್ತಿ (ನಾ). ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ: ದೇಶವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಅಣು ಮಹತ್ ಮಹತ್ತರ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಕೂಡುವುವು. ದೇಶವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ ಪರಮಾಣು ಎಷ್ಟು ಆಕಾಶಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತದೆಯೋ ದ್ವ್ಯಣುಕವು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತದೆ (ಹಿಂದೂಚಾ. ೫೧). [ದೇಶ + ವ್ಯಾಪ್ತಿ]

ದೇಶವ್ರತ (ನಾ).=ದೇಶವಿರತಿ: ದೇಶವ್ರತ–ದಿಗ್ವ್ರತದಲ್ಲಿ ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದ ಮೇರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈಚೆಗೆ ಸಮೀಪದ ನದೀಪರ್ವತಗಳ ಆಚೆಗೆ ಆಮರಣವೂ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು ದೇಶವ್ರತವು (ಕ್ಷತ್ರ. ೬೯). 'ಗುಣವ್ರತ', 'ಶೀಲವ್ರತ' ಪರಾ. [ದೇಶ + ವ್ರತ]

ದೇಶವ್ರತಿ (ನಾ).=ದೇಶವಿರತ: ದೇಶವ್ರತಿಗಳಂ ಪೇಟ್ವೆನೆಂತೆನೆ ದರ್ಶನಿಕನುಂ ವ್ರತಿಕನುಂ . . . ಉದ್ದಿಷ್ಟವಿರತನುಮೆಂದು ದೇಶವ್ರತಿಗುಣಸ್ಥಾನದ ವರ್ಪನ್ನೊಂದು ವಿಕಲ್ಪಮುಷ್ಪವರ್ತಂತವ್ಮಗುಣಂಗಳತ್ರಣಂ ಪೂರ್ವಗುಣಂಗಳ್ನೆರಸು ಕ್ರಮದಿಂ ಪೆರ್ಚಿದರ್ (ಚಾಚಾರ. ೨೯೮). [ದೇಶ + ವ್ರತಿ]

ದೇಶವ್ರಾತ (ನಾ). ದೇಶಗಳ ಸಮೂಹ: ಧರ್ಮಜನಿದ್ದ ದೇಶವ್ರಾತದೊಳು ಬಟನಿಲ್ಲ ಸವೆಯವು ಬೆಳೆದ ಬೆಳಸುಗಳು (ಕುಮ್ಯಾವಿ. ೪-೧೨).
[ದೇಶ + ವ್ರಾತ]

ದೇಶಶಾಖೆ (ನಾ). ಒಂದು ದೇಶದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಾಗ; ಜಿಲ್ಲೆ. 'ದೇಸಾಕೆ' ಪರಾ. [ದೇಶ + ಶಾಖೆ]

ದೇಶಸಂಚಾರ (ನಾ). ದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ತಿರುಗುವಿಕೆ; ನಾಡಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸುವಿಕೆ; ದೇಶಪರ್ಯಟನೆ: ಆ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ದೇಶಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ಜನರಿಗೆ ತತ್ತ್ವಬೋಧೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಲೂ೨). [ದೇಶ + ಸಂಚಾರ]

ದೇಶಸಂಯತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಐದು ಅಣುವ್ರತ, ಮೂರು ಗುಣವ್ರತ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಶಿಕ್ಷಾವ್ರತ — ಈ ಹನ್ನೆರಡು ವ್ರತಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ಶ್ರಾವಕ: ಏಕದೇಶನಿರ್ವೃತಿ ಲಕ್ಷಣಾಣುವ್ರತ ಗುಣಶಿಕ್ಷಾವ್ರತಸ್ವರೂಪ ಮೇಕಾದಶನಿಲಯಮುಮಪ್ಪ ದೇಶಚಾರಿತ್ರದೊಳು ವರ್ತಿಸುವ ಶ್ರಾವಕನೈದನೆಯ ಗುಣಸ್ಥಾನವರ್ತಿ ದೇಶಸಂಯತನಕ್ಕುಂ (ಶ್ರಾವಕಾ. ೬೮-೩).
[ದೇಶ + ಸಂಯತ]

ದೇಶಸಂಯಮ (ನಾ). [ಜೈನ] ಅಸಂಯಮ, ದೇಶಸಂಯಮ, ಸಾಮಾಯಿಕ, ಛೇದೋಪಸ್ಥಾಪನ, ಪರಿಹಾರವಿಶುದ್ಧಿ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಸಾಂಪರಾಯ, ಯಥಾಖ್ಯಾತಶುದ್ಧಿಸಂಯಮ ಎಂಬ ಏಳು ಬಗೆಯ ಸಂಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ಶ್ರಾವಕನ ಚಾರಿತ್ರ: ಸಾಮಾಯಿಕಚ್ಛೇದೋಪಸ್ಥಾಪನಾಪರಿಹಾರ ವಿಶುದ್ಧಿಸೂಕ್ಷ್ಮಸಾಂಪರಾಯಯಥಾಖ್ಯಾತಚಾರಿತ್ರದೇಶಸಂಯಮ ಅಸಂಯಮವಿಕಲ್ಪದಿಂ ಸಂಯಮಮಂ ಸಪ್ತವಿಧಂ (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೧೭): ಸಮ್ಯಕ್ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ಗುಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವವು ಸಕಲಸಂಯಮ ಇಲ್ಲವೆ ದೇಶಸಂಯಮವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ (ಶ್ರಾವಕಾ. ಪರಿ. II, ೬೦೭).
[ದೇಶ + ಸಂಯಮ]

ದೇಶಸಾತ್ಮ್ಯ (ನಾ). [ವೈದ್ಯಶಾ] ಮೂರು ಬಗೆಯ ಸಾತ್ಮ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ವಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು,– ಒಗ್ಗಿಕೊಳ್ಳುವುದು: ವಿರುದ್ಧಪಾನಾಹಾರಂಗಳು ವಿರುದ್ಧಪ್ರಕೃತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದರೂ ದೇಹಕ್ಕೆ ಒಡಂಬಟ್ಟು ಬಂದರೆ ಅದೇ ಸಾತ್ಮ್ಯವೆನಿಸಿಕೊಂಬುದು. ಆ ಸಾತ್ಮ್ಯವೆಂತೆಂದೊಡೆ . . . ದೇಶಸಾತ್ಮ್ಯ, ದೇಹಸಾತ್ಮ್ಯ, ವ್ಯಾಧಿಸಾತ್ಮ್ಯವೆಂದು ಆ ಸಾತ್ಮ್ಯ ಮೂಱು ತೆಱನಾಗಿಹುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೧೨). 'ದೇಹಸಾತ್ಮ್ಯ' ಪರಾ. [ದೇಶ + ಸಾತ್ಮ್ಯ]

ದೇಶಸೇವೆ (ನಾ). ಹುಟ್ಟಿದ ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸೇವೆ,–ಕಾರ್ಯ; ನಾಡ ಸೇವೆ: ಅವರು . . . ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಯ ನಿಮಿಷದವರೆಗೂ ದೇಶಸೇವೆ ಮಾಡಿದರು (ಕಪತ್ರ. ೫-೬೫); ಗೃಹಸ್ಥರಿಗೆ ದೇಶಸೇವೆ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲವೇ? (ಭಾರತಿ. ೬೩). [ದೇಶ + ಸೇವೆ]

ದೇಶಸ್ಥ (ಗು). ೧. ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ; ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ. (ನಾ). ೨. ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿ. ೩. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಂಗಡ; ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಕಡೆಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದು, ಸ್ಮಾರ್ತ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ವ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಆಚಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಗ: ದೇಶಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು: ಇವರನ್ನು ನಮ್ಮ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ 'ತೋಟಿಗ' ರೆಂದು ಕರೆಯುವುದೂ ಉಂಟು (ತುಳುನಾ. ೦೫೭).
[ಸಂ.]

ದೇಶಾಂತರ (ನಾ). ಬೇರೆದೇಶ; ಪರದೇಶ; ವಿದೇಶ: ಧರಣಿ ನುಂಗುವ ಅಬ್ಬರನು ಸಂಗರವ ಜಯಿಸದ ನೃಪನ ದೇಶಾಂತರವ ಚರಿಸದ ಪಂಡಿತನ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೨೨); ಹರನುರಿಗಣ್ಣೊಳೆನ್ನಾಳ್ದ ದೇಹವ ಬಿಟ್ಟು ವಿರಹದ ದೇಶಾಂತರವ ಭರವಶದೊಳು ಸಿಕ್ಕಿದ ನಾನು ಮುಂದಕೆ ಸ್ಮರನೆ ಶರಣನೆಂದ ಳವಳು (ಪ್ರೋಹಕ. ೧೦-೨೦); ನಾನು ಸರಕಾರದ ಕೆಲಸದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿಮ್ಮ ತಾಯಿಯೇ ನನ್ನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಜೋಕೆ ಮಾಡಿದಳು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೦೯೭); ಈಗ ತಂದೆಯ ತೊಡೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು . . . ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ ನಾನೆಂತು ಜೀವವನ್ನು ಧರಿಸುವೆನು (ಶಾಕುಂತ. ೫೭-೦೨); ದೇಶಾಂತರ ಹೋದರೆ ದೈವ ಬಿಟ್ಟೀತೆ? (ಗಾದೆ). [ಸಂ.]

ದೇಶಾಂತರಂಗೆಯ್(ಕ್ರಿ). ಪರದೆ ಶಕ್ಕೆ ಹೋಗು; ವಿದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗು: ಅಬಲೆ ನೀನೆಂತು ದೇಶಾಂತರಂಗೆಯ್ವೆಯಕಟಾ (ನವಪೋ. ೮-೭೪). [ದೇಶಾಂತರ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೇಶಾಂತರವಾಸ (ನಾ). ಪರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದು; ಸ್ವದೇಶ ಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿರುವುದು: ಈ ಯೂರೋಪ್‌ಖಂಡದವರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ದೇಶಾಂತರವಾಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗಾದವರು (ಭೂಗೋಳ. ೧೦೮). [ದೇಶಾಂತರ + ವಾಸ$_2$]

ದೇಶಾಂತರವಾಸಿ (ನಾ). ಪರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು; ವಿದೇಶ ವಾಸಿ: ಯೌವನಪರಿಪೂರ್ಣದೊಳ್ ದೇಶಾಂತರವಾಸಿಗಳಪ್ಪರಸು ಗಳಾಕೆಯಂ ಬೇಡಿಯಟ್ಟೆ (ಚಾವುಂಪು. ೨೮೨). [ಸಂ. ದೇಶಾಂತರವಾಸಿನ್]

ದೇಶಾಂತರಿ (ನಾ). ೧. ಪರದೇಶದಿಂದ ಬಂದಿರುವವನು; ಬೇರೆ ದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು; ವಿದೇಶಿ: ಆ ಕಾಲದೊಳ್ ನೀಂ ದೇಶಾಂತರಿಯಾಗಿಯುಂ ನೀಂ ಬದ್ಧಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಪ್ರೀತಿಂಕರನೆಂಬ ವೆಸರನಾಂತು ಬಂದಾ ಪೂಜೆಯಂ ಕಂಡು . . . ವೇರಡವಿಯೊಳು ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿ (ವೃಷ್ಯಾಸ್ರ ೧-೯೭ ಪ). ೨. ವಿರಕ್ತ; ಚರಜಂಗಮ; ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಚಲಿಸುವ ಜಂಗಮ: ದೇಶಾಂತರಿ ದೇಶಾಂತರಿ ಎಂದು ನುಡಿವ ಹುಸಿಭ್ರಷ್ಟರ ನೇನೆಂಬೆನಯ್ಯಾ (ವಚಸಂ. ೦೯೪-೪೪). [ಸಂ. ದೇಶಾಂತರಿನ್]

ದೇಶಾಂತರಿಗ (ನಾ). = ದೇಶಾಂತರಿ ೧: ಆ ಗೃಹಸ್ಥನ ಪಂಡತಿ ಮುಖ ದೊಳ್ ಸೆಜಂಗಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು ಮಗಂಗೆ ಮೊಲೆಯೂಡುವುದಂ ಕಂಡು ದೇಶಾಂತರಿಗರಿದೇನೆಂದು ಬೆಸಗೊಂಡೊಡೆ (ಪಂಚತಂ. ೨೨೪-೩). [ದೇಶಾಂತರ + -ಇಗ]

ದೇಶಾಕಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು; ದೇಶಾಕ್ಷಿ: ದೇಶಾಕಿ [ಶಾಕಾಂ. ಖಿ] (ದೇಶಿ ?) ಯಲ್ಲದ ರಾಗ ಉಪ್ಪಿಲ್ಲದ ಊಟ ಸಪ್ಪೆ ಕಾಣಿರೋ ಅಯ್ಯಾ ವಿಕ್ಕಿನ ರಾಗ ಶಿವನಲ್ಲದ ದೈವ ಫಲವಿಲ್ಲ ಕಾಣಿರೋ ಅಯ್ಯಾ ಮಿಕ್ಕಿನ ತುಂಬುರ ನಾರದರು ಶಿವನ ಕೇಳಿಸುವ ರಾಗ ಮಹಾಲಿಂಗ ಗಜೇಶ್ವರನ ನಚ್ಚಿನ ರಾಗ (ಸಚಿಶು. ೭೪-೪೦೦). [<ಸಂ. ದೇಶಾಕ್ಷೀ]

ದೇಶಾಕೆ 'ದೇಸಾಕೆ' ನೋ.

ದೇಶಾಕ್ಷಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ವಾಡಿ ವಸಂತ ಸಂಕೀರ್ಣ ದೇಶಾಕ್ಷಿಯುಗೂಡಿದ ಸಾಳಂಗಗಳೆಂಬ ಗಾಡಿಕಾತಿಯರು ಗಾನವನಾಲಾಪವ ಮಾಡಿದರುದಮರರು ಸೋಲೆ (ಸೌಬಸೋ. ೨೪-೩೫); ಬಳಿಕ ಸಮಸ್ತರಾಗಂಗಳೊಳಗೆ . . . ದೇಶಾಕ್ಷಿ . . . ಪಾಧ್ಯಮಾವತಿ ಯೆಂಬ ಮೂವತ್ತಾಱು ರಾಗಂಗಳೇ ಮುಖ್ಯಮಾಗಿ ಬಳಿಕೆಯಿಂದಧುನಾ ತನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೊಂಡಿರ್ಪುವು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪); ರಾಗ ದೇಶಾಕ್ಷಿ, ನಾದ ನಾಮಕ್ರಿಯೆ (ಪ್ರಸಕೀ. ೮). [ಸಂ. ದೇಶಾಕ್ಷೀ]

ದೇಶಾಖ್ಯಾನ (ನಾ). = ದೇಶನಿವೇಶೋಪದೇಶ: ದೇಶಾಖ್ಯಾನಮೆಂಬುದು ವಿಷಯವ್ಯಾವರ್ಣನಂ (ಚಾವುಂಪು. ೧೨). [ದೇಶ + ಆಖ್ಯಾನ]

ದೇಶಾಚಾರ (ನಾ). ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದ ನಡೆದು ಬಂದಿರುವ ಪದ್ಧತಿ – ಸಂಪ್ರದಾಯ: ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಯತಿ ದೀಕ್ಷಿತರಿಗೆ ಸೂತಕಾದಿ ಹೊಲೆಗೆಳಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಮೊದಲಾದಾಚಾರ ಭೇದಮಿರ್ಪುದಱಿಂ ದೇಶಾಚಾರ . . . ಸಂಪ್ರದಾಯವೆಂಬುದು ಮೊದಲಾದವುಗಳಂ ತಿಳಿದು (ವಿವೇಕ. ೧೯೭); ಇಂತು ತಮ್ಮನ್ನರೆನ್ನನ್ನರಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಭೂಷಣವ ತೊಡಿಸಿದರೆ ಅದು ನಮಗೆ ನೀಡಿದಂತೆಯೆ. ಇಂತು ನಮ್ಮ ದೇಶಾಚಾರ (ನವರಾ. ४, ३६); ಇದರೊಳಗಿನ ಆತ್ಮವೀರರ ಕತೆ ದೇಶಾಚಾರ, ಕಾಲಾಚಾರಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಸಾರ್ವಕಾಲೀನವಾದ ಸಾರ್ವದೇಶಿಕವಾದ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಗುರುತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ (ವೀರಯೋ. VI ಮುನ್ನುಡಿ). [ದೇಶ + ಆಚಾರ]

ದೇಶಾಟಣ (ನಾ). = ದೇಶಾಟನ: ದೇಶಾಟಣ ಮಾಡುವುದು ಸಮುದ್ರದ ಮೇಲೆ ನಾವೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು ಸಹಾ ದೇಹಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ (ಶರೀಶಾ. ೩೭). [<ಸಂ. ದೇಶಾಟನ]

ದೇಶಾಟನ (ನಾ). ದೇಶಸಂಚಾರ. 'ದೇಶಾಟನಂಗೆಯ್' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೇಶಾಟನಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ದೇಶಸಂಚಾರ ಮಾಡು: ದೇಶಾಟನಂಗೆಯ್ಯು ತಾನಂದದಿಂ ಮೂರುಸಾಸಿರಂ ವೀರಮಾಹೇಶ್ವರರ್ವೆರಸಿ ಶಿವಯೋಗಿವರನಿರೆ ಲೀಲೆಯಿಂ (ಕುಮಾಪು. ३-೫೦). [ದೇಶಾಟನ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೇಶಾಟನೆ (ನಾ). = ದೇಶಾಟನ: ದೇಶಾಟನೆಯಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರ ಜ್ಞಾನ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ಸಂ. ದೇಶಾಟನ]

ದೇಶಾದಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಾಳ: ಆದಿ, ದೇಶಾದಿ . . . ಝುಂಪೆತಾಳಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಸಂಗೀತ. ೨೯). [ದೇಶ + ಆದಿ$_3$]

ದೇಶಾಧಿನಾಥ (ನಾ). ದೇಶಕ್ಕೆ ಒಡೆಯ; ರಾಜ: ಕೀರ್ತ್ಯ ದೇಶಾಧಿನಾಥರು ವೀರ ಪರಿವಾರ ನಾಳೆ ಮೊದಲಾಗರ್ಜುನನ ನಾವ್ ಕಾಳೆಗಕೆ ಬರಲೀಯವು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ३-೫). [ದೇಶ + ಅಧಿನಾಥ]

ದೇಶಾಧಿಪ (ನಾ). = ದೇಶಾಧೀಶ: ದೇಶಾಧಿಪ ಕೃಷ್ಣರಾಯಂಗೆ ಖಳರಿಂದ ಮೋಸವ ಬರಗುಡನೆಂದು ಶೇಷ ಮಂಡಳಿಸಿದಂದದಿ ವಜ್ರದಾಳ್ವೇರಿ ಲೇಸಾದುದು (ಪ್ರೋಹಕ. ೩-೮); ದೇಶಾಧಿಪರ ಬೆಳ್ಗೊಡೆಗಳು ನಕ್ಷತ್ರ ರಾಶಿಯಂತೆಸೆಯೆ ಮಧ್ಯದಲಿ ಕೇಶವರಾಯನ ದೂಸ ರೋಹಿಣಿಯ ಪ್ರಾಣೇಶನೆಂಬಂತೆ ರಂಜಿಸಿತು (ಪ್ರೋಹಕ. ೩೭-೭೮). [ದೇಶ + ಅಧಿಪ]

ದೇಶಾಧಿಪತಿ (ನಾ). = ದೇಶಾಧೀಶ: ದೇಶಾಧಿಪತಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರರಾಯನ ಸತ್ಯಮಾಸವನ ಸಭೆಯೊಳಗೆ ನೆಗಳ್ದ ಪ್ರಸಂಗದಿಂ ಕೌಶಿಕ ವಸಿಷ್ಠಮುನಿಗಳಿಗೆ ಘನತರದ ಸಂವಾದಮಂ ಮಾಡಿ ತಂದು (ಹರಿಕಾ. ೧ ಸೂಚನೆ); ದೇಶಾಧಿಪತಿಯ ಗರ್ಭದಿ ಬಂದು ನಿನಗೀಗ ಹಾಸುವ ವಸ್ತ್ರಗಳಿಲ್ಲ (ಚಂದ್ರಹಾ. ೧-೨೪). [ದೇಶ + ಅಧಿಪತಿ]

ದೇಶಾಧೀಶ (ನಾ). ದೇಶಕ್ಕೆ ಒಡೆಯ; ರಾಜ: ದೇಶಾಧೀಶ ತನೂಭವರ್ ಸೆಡೆವುದುಂ ಸಾಕೇತಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶಂ ಕಂಡು (ಪಂರಾಮಾ. ೫-೮೧). [ದೇಶ + ಅಧೀಶ]

ದೇಶಾಭಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಮಾಳವಿ ಮಲಹರಿ ದೇಶಾಭಿ ಗುರ್ಜರಿ ಬಾಳಿ ದೇಶಿ ಧನ್ನಾಸಿ (ತಕಳಾ. ೭-೫೫). [?./ಸಂ. ದೇಶಾಭೀರೀ]

ದೇಶಾಭಿಮಾನ (ನಾ). ತನ್ನ ದೇಶದ ಮೇಲಿನ ಮಮತೆ; ಮಾತೃ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿನ ಗೌರವ; ದೇಶಪ್ರೇಮ: ದೇಶಾಭಿಮಾನವೇ ಮತವಾಗಲೆಂದು ದೇಶಸೇವೆಯೆ ನಿರತವ್ರತವಾಗಲೆಂದು (ಕವಿಪು. ೧೭-೧೦); ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ವಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಹೆಮ್ಮೆಗಳು 'ದೇಶಾಭಿಮಾನ'ವೆಂಬ ಸದ್ಗುಣವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು (ಜಗಸಂ. ೫೮). [ದೇಶ + ಅಭಿಮಾನ]

ದೇಶಾಭಿಮಾನಿ (ನಾ). ದೇಶಾಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನು; ದೇಶಭಕ್ತ : ದೇಶಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನೂ ಧಿಕ್ಕರಿಸುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ (ಭಾಗ್ಯಶಿ. ೩೦) ; ಈಗ ನಮ್ಮ ರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ದೇಶಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ನಾಯಕರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿದೆ (ಒಂಧಿ). [ಸಂ. ದೇಶಾಭಿಮಾನಿನ್]

ದೇಶಾಯಿ 'ದೇಸಾಯಿ' ನೋ.

ದೇಶಾಯಿಕೆ (ನಾ). ೧. ದೇಸಾಯಿತನ ; ದೇಸಾಯಿಯ ಅಧಿಕಾರ. ೨. ದೇಸಾಯಿಯ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಗ್ರಾಮಾದಿಗಳು : ನಂಮ ದೇಶಾಯಿಕೆಯ x x x ಗೆ ಸಲುವ (ಬೊಂಕಶಾ. ೧೯೩೫, ರಾಣಿಬೆನ್ನೂರು. ೧೬-೪೦ ; 1597). [ದೇಶಾಯಿ (<ದೇಸಾಯಿ) + -ಇಕೆ]

ದೇಶಾವಕಾಶಿಕವ್ರತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರಾವಕರು ಆಚರಿಸುವ ಒಂದು ವ್ರತ; P ಆನಯನ (ಮರ್ಯಾದಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಹೊರಗೆ ಬೇಡುವುದು), ಪ್ರೇಷ್ಯಪ್ರಯೋಗ (ಮರ್ಯಾದಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಹೊರಗೆ ಕಳುಹಿಸುವುದು), ಶಬ್ದಾನುಪಾತ (ಮರ್ಯಾದಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಹೊರಗಿನವರೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವುದು), ರೂಪಾನುಪಾತ (ಮರ್ಯಾದಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಹೊರಗಿನವರಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು) ಮತ್ತು ಪುದ್ಗಲಕ್ಷೇಪ (ಮರ್ಯಾದಿತ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಹೊರಗಿನವರಿಗೆ ಪತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಸುವುದು)—ಈ ಐದು ಅತಿಚಾರಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದು : ಆವುದೊಂದು ವ್ರತದಲ್ಲಿ ದಿಗ್ವಿರತಿಯಿಂದವು ಹವಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇಶವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹವಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾಲವನುಳ್ಳ ಯಿರವು ಅಹುದು . . . ಆ ವ್ರತವನ್ನು ದೇಶಾವಕಾಶಿಕವ್ರತವೆಂದು ಹೇಳುವರು (ಸಾಗಾರ. ೩೩). [ದೇಶಾವಕಾಶಿಕ + ವ್ರತ]

ದೇಶಾವಧಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ದೇಶಾವಧಿ, ಪರಮಾವಧಿ ಮತ್ತು ಸರ್ವಾವಧಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಅವಧಿಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಕ್ಷೇತ್ರ, ಕಾಲ, ಭಾವಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸೀಮಿತವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನ ; P ಜೈನರ ಪ್ರಕಾರ ಇರುವ ಮತಿ, ಶ್ರುತ, ಅವಧಿ, ಮನಃಪರ್ಯಯ ಮತ್ತು ಕೇವಲ ಎಂಬ ಐದು ಬಗೆಯ ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅವಧಿಜ್ಞಾನವು ಮೂರನೆಯದು : ದೇವೇಂದ್ರನುಮಾಗಳ್ ದೇಶಾವಧಿಯಿಂ . . . ಅಱಿದಂ ವ್ಯತೀ[ತ]ಭವಸಂತತಿಯಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೭) ; ದೇಶಾವಧಿ ಪರಮಾವಧಿ ಸರ್ವಾವಧಿಗಳೆನಿಪ್ಪುವುಚಿತನಾಮಯುತಂಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೯-೩೩) ; ಅವಧಿಜ್ಞಾನಂ ದೇಶಾವಧಿ ಪರಮಾವಧಿ ಸರ್ವಾವಧಿಯೆಂದು ತ್ರಿವಿಧಂ (ಶಬ್ದಾರ. ೩೭೯). [ದೇಶ+ಅವಧಿ]

ದೇಶಾವಧಿಜ್ಞಾನಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ದೇಶಾವಧಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವನು : ಸ್ತುತಿಯಿಸಿ ದೇಶಾವಧಿಜ್ಞಾನಿಯಪ್ಪ ಸೂರ್ಯಮಿತ್ರಮುನಿನಾಥನತಿವಿಶುದ್ಧಪರಿಣಾಮದಿಂ ಸರ್ವಾವಧಿಜ್ಞಾನಲೋಚನನಾಗಿ ನಿರ್ವಾಣೋರ್ವರಾಂತರ್ಭಾಗದಿಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು (ಸುಕುಮಾ. ४-೩೪ ವ). [ಸಂ. ದೇಶಾವಧಿಜ್ಞಾನಿನ್]

ದೇಶಾವರ, ದೇಶಾವರಿ, ದೇಶಾವಾರ (ನಾ). ೧. ಮದುವೆ, ಮುಂಜಿ ಮುಂತಾದ ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ದೇವರ ಉತ್ಸವ, ವ್ರತ ಮುಂತಾದ ಮತೀಯ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಊರೂರು, ಮನೆಮನೆ ಅಲೆದು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು) ಧನರೂಪವಾಗಿ ಮತ್ತು ವಸ್ತುರೂಪವಾಗಿ ಸಹಾಯ ಪಡೆಯುವುದು : ಏಕನಾದವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕನಕ ಪುರಂದರರ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಿಕೊಂಡು ದೇಶಾವರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ (ಮಧುನ. ೬೪) ; ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು 'ಐದು ರೂಪಾಯಿ, ಮಂಕ್ಕದ ಧಾವಳಿ' ಯನ್ನು ದೇಶಾವರದ ದಾಸರಿಗೆ ಸಂಭಾವನೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಸಾಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದ್ದರು ! (ಜಗದಾ. ೧೬೯) ; ಮನೆಮನೆಗೆ ಅಲೆದು ದೇಶಾವರ ನಡೆಸಿ, ಸಂಭಾವನೆ ಬೇಡಿ ... ಜೀವನಯಾಪನೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು (ಮಲಿಮು. ೨೦೯). ೨. ಮನೆಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಪಡೆಯುವ ಧನಸಹಾಯ. 'ದೇಶಾವರಬೇಡು' ಪರಾ. ೩. ವಿದೇಶ ; ಪರದೇಶ : (+). ೪. ಪರದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ವಸ್ತು ; ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಸರಕು : (+). **ದೇಶಾವರಿ** : ೧. ಅವರು ಸುತ್ತಲಿನ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಡಿ ಕಾಳುಕಡಿಗಳ ದೇಶಾವರಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು (ಹಬ್ಬಲ. ४೭) ; ದೇಶಾವರಿಗೆ ಬಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ನಡೆನುಡಿಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಿರಿ (ಮುಂಗಾಪು. ೦೧೭). **ದೇಶಾವಾರ** : ೧. ಒಂದು ಥಡೆಯ ಭಂಗಾರವನ್ನೂ ಮಾರಿ ಜೀವಿಸಿ ವಕೀಲನೊಬ್ಬನ ಬಳಿ ದೇಶಾವಾರಕ್ಕೆ ಹೋದರಂತೆ (ಕಥಾವಿ. II, ४೧೯). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಸನುಮಾಡಿದ ಅಡಕೆ ; P ಬಹುಶಃ ಪರದೇಶಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಲು ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಅಡಕೆ ಇರಬಹುದು : ಹಸಿಯ ಅಡಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಎಳಕು ಮತ್ತು ಬಹಳ ಎಳಕಾದ ಅಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಣ್ಣಾಗಿ ಕೊರೆದು ಚೂರು ಮಾಡಿ ಕುದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಭಾಗ ಕೊರಪು, ಲವಂಗಚೂರು, ಮೋಡಿ, ಅಣ್ಣಾವಾರ, ದೇಶಾವಾರ ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಾಶಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೧೫೨).

ದೇಶಾವರದ ನಗು = ದೇಶಾವರಿನಗೆ : ನಾನು ದೇಶಾವರದ ನಗು ಬೀರಿ "ಏನಿಲ್ಲ ಏನಿಲ್ಲ ಬಿಡಿರಿ" ಎಂದೆ (ನಾಪೋಲಿ. ४೫). **ದೇಶಾವರದ ನಗೆ, ದೇಶಾವಾರದ ನಗೆ = ದೇಶಾವರಿನಗೆ** : ಮುಖದ ಮೇಲೆ ದೇಶಾವರದ ನಗೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತಾ ಎದ್ದು ನಿಂತೆ (ಮನೋಸಂ. ೬೮) ; ಗುರುರಾಜರಾಯರು ಕೂಡ ದೇಶಾವರದ ನಗೆ ಬೀರುತ್ತ (ಮರಳಿ. ೨೩) ; ದೇಶಾವಾರದ ನಗೆ ಬೀರಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ನುಸುಳುತ್ತಿದ್ದ (ಊರುಳ. ೩೦). **ದೇಶಾವಾರದ ಜೀರಿಗೆ** = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜೀರಿಗೆ : ಶ್ರೀತುಳಸಿ, ಹೊಮ್ಮುಗಳು . . . ಪುತ್ರಜೀವಿ, ದೇಶಾವಾರದ ಜೀರಿಗೆ ಇವಿಷ್ಟನ್ನೂ ಅರೆದು ಕೊಡಲು ದಾಹಜ್ವರ, ವೈನೋವು, ತಲೆಭಾರವಾಗಿರುವುದು ಸಹ ನಿಲ್ಲುವುವು (ಸಕವ್ಯ. ೬೮) ; ಶುಂಠಿ ಕರ್ಕಾಟಕಶೃಂಗಿ ಅಳಲೆಕಾಯಿ ಜೀರಿಗೆ ದೇಶಾವಾರದ ಜೀರಿಗೆ ಮುಡಿವಾಳಾ ಲವಂಗಾ ಇವು ಸಮಾನಂಗೊಂಡು ಸಣ್ಣನಾಗಿ ಚೂರ್ಣಿಸಿ (ದ್ರಾಕ್ಷಾಚೂ. ೭-೮).

[←ಮರಾ. ದೇಶಾವರ್]

ದೇಶಾವರಬೇಡು, ದೇಶಾವರಿಬೇಡು (ಕ್ರಿ). ಊರೂರು ಸುತ್ತಿ ಸಹಾಯವನ್ನು ಬೇಡು : ತೆಲುಗುಬ್ರಾಹ್ಮಣರು . . . ಮದ್ರಾಸ್ ಇಲಾಖೆಯಿಂದ ದೇಶಾವರಬೇಡುವುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವರು (ಕಥಾಗ. ೯೩). **ದೇಶಾವರಿಬೇಡು** : ಯಾಚಕನು ನನಗೂ ದೇಶಾವರಿಬೇಡುವನೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಬಿಟ್ಟನಂತೆ (ಸಾಳಂಸಾ. ೩೦). [ದೇಶಾವರ + ಬೇಡು₁]

ದೇಶಾವರಿ 'ದೇಶಾವರ' ನೋ.

ದೇಶಾವರಿನಗು (ಕ್ರಿ). (ಧನಸಹಾಯವನ್ನು ಬೇಡಲು ಹೋದಾಗ) ಕೃತ್ರಿಮವಾಗಿ ನಗೆಯನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸು ; ನಗಲು ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸುಮ್ಮನೆ ಹಲ್ಲುಕಿರಿ ; ಕೃತ್ರಿಮಹಾಸವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸು : ಬಾಬೂ ಅಪರಾಧಿಯ ದೇಶಾವರಿನಕ್ಕನು (ರಕ್ತಾಕ್ಷ. ೨೦೬). [ದೇಶಾವರಿ (<ದೇಶಾವರ) + ನಗು₁]

ದೇಶಾವರಿನಗೆ (ನಾ). ಹುಸಿನಗೆ ; ಕೃತ್ರಿಮವಾದ ನಗು ; ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತೋರಿಕೆಗಾಗಿ ನಗುವಿಕೆ : ದೇಶಾವರಿನಗೆ ಬೀರುತ್ತ ಪೋಲೀಸರು ಹೊರಡಲು ಅಣಿಯಾದರು (ಹಳ್ಳಿಹಾ. ೭); ನಾನು ದೇಶಾವರಿನಗೆ ಹೊರಡಿಸಿದೆ (ಪ್ರಕೃವಿ. ४೩) ; ದೇಶಾವರಿನಗೆ ನಕ್ಕು ಕಲ್ಲಿನ ಮುಖದ ಕಡೆ ನೋಡಹತ್ತಿದ ಪಂಡಿತ (ಅಶೋಕ. ೩); ಸುಬ್ಬಣ್ಣಾಚಾರ್ಯರು ದೇಶಾವರೀ ನಗೆಯನ್ನು ನಕ್ಕರು (ಸಮುಜೀ. ४४) ; ಸಾಹೇಬರು . . . ದೇಶಾವರೀನಗೆಯನ್ನು ನಕ್ಕು (ದೀಪಹ. II, ೧೩೦).

[ದೇಶಾವರಿ (<ದೇಶಾವರ) + ನಗೆ]

ದೇಶಾವರಿಬೇಡು 'ದೇಶಾವರಬೇಡು' ನೋ.

ದೇಶಾವರಿಭಾಷೆ (ನಾ). ೧. ಧನಸಹಾಯ ಬೇಡುವಾಗ ಹೇಳುವ, ಕನಿಕರವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಾತು; ದೈನ್ಯವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ಮಾತು. ೨. ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಆಡುವ ಅತಿವಿನಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮಾತು; ಕೃತ್ರಿಮವಿನಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವ್ಯಂದುನುಡಿ: ಈಗಾಗಲೇ ನಾವು ದೇಶಾವರೀಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತರಾಗಿದ್ದೆವು (ದೀಪಹ. II, ೧೦).
[ದೇಶಾವರಿ (<ದೇಶಾವರ) + ಭಾಷೆ]

ದೇಶಾವಾರ 'ದೇಶಾವರ' ನೋ.

ದೇಶಿ₁ (ನಾ). ೧. ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟುದು. ೨. ತಾಯಿನಾಡಿನಲ್ಲೇ ತಯಾರಾದುದು; ಸ್ವದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದು; ಸ್ವದೇಶಿ: ಆ ಜನಸಗಳ ಖರೀದಿಯು ನಮ್ಮ ಆಸಾಮಿಗಳು ನಮಗೆ ಬರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ವಿಲಾಯತೀ ಬೇಕೋ ಅಥವಾ ದೇಶಿ ಬೇಕೋ ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಖುಲಾಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವದಿಲ್ಲ (ಮುಂಬಿವ್ಯಾ. ೧೦೦).
ದೇಶೀಮೆಟ್ಟು = ನಮ್ಮ ದೇಶದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ, ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲೇ ತಯಾರು ಮಾಡಿದ ಎಕ್ಕಡ,–ಚಪ್ಪಲಿ,–ಪಾದರಕ್ಷೆ; ನಾಟಿಜೋಡು: ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಉರುಟಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ಪಗಡಿ, ಕಾಲಲ್ಲಿ ದೇಶೀಮೆಟ್ಟುಗಳು (ಪ್ರಕಾಶ. ೮). [<ಸಂ. ದೇಶೀಯ]

ದೇಶಿ₂ (ನಾ). ೧. ಆಯಾ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಉಡುಪು, ಅಲಂಕಾರ, ಆಚಾರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿ,–ಬಗೆ. 'ದೇಶಿಪರಿ' ಪರಾ. ೨. ಒಂದು ದೇಶದ ಅಥವಾ ದೇಶ ವಿಭಾಗದ ಆಡುನುಡಿ; ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಭಾಷೆ; ಮಾರ್ಗವಲ್ಲದ ನಾಡನುಡಿ: ದೋಸಮಿನಿತುಂ ಬಗೆದುದ್ಭಾಸಿಸಿ ತಱಿಸಂದು ಕನ್ನಡಂಗಳೊಳೆಂದುಂ ವಾಸುಗಿಯುಮಱಿಯಲಾಱದೆ ಬೇಸಱಿಗುಂ ದೇಶಿ ಬೇಱೆವೇಱಪ್ಪುದಱಿಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೪೬); ನವರಸಮುಣ್ಮೆ ಮಾತು ಪೊಸತಾಗಿರೆ ದೇಶಿಯೆ ದೇಸೆವೆತ್ತುದೆಂಬವೋಲಿರೆ . . . ಒಡರ್ಚಿದನೀ ಪ್ರಬಂಧಮಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೧೧); ಕವಿಗಳ್ . . . ದೇಶಿಯೊಳುದ್ಭವಮಪ್ಪ ವರ್ಣದಿಂ ಪಂಚವಿಧಂ ತಾನೆಂದು ಶಿಲಿಪುವರ್ ಶುದ್ಧಗೆಯುಂ (ಶಮದ. ೩೧); ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶಿಗಳನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಂತೆ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ (ಕನ್ನಕಾ. ೨೦೭). ೩. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ದೇಶಿ ಗುಜ್ಜರಿಗಳಿಂದೀಶ ನಿಮ್ಮಂ ಹಾಡಿ ದೇಶಾಕ್ಷಿ ಗೌಳದೆ ಮಹೇಶ ನಿಮ್ಮಂ ಹಾಡಿ (ಶಿಂಗಾರ. ಹ. ೩೩೦-೩); ಸಾಳಂಗ ನಾಟಿ ಭೈರವಿ ದೇಶಿ ಗುಜ್ಜರಿ ಮಾಳವಿಯಾಹೇರಿ ಕಾಂಬೋಧಿ ಗೌಳ ವರಾಳಿ ವಸಂತ ಭೈರವಿ[ಯರಿ]ದೊಳವನವನೊಲ್ದು ಪಾಡಿದ (ತ್ರಿಶುತಿ. ೬-೩೦); ನಾಟ ದೇಶಿ ಗುಜ್ಜರಿಯಾ . . . ಗೌಳಮನಾ ವೀಣೆಯಲ್ಲಿ ಮುನಿ ಬಾಜಿಸಿದಂ (ನೀಲವಿ. ೬-೯೯). ೪. [ನಾಟ್ಯ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೃತ್ಯ: ಚೆಲ್ವಡರೆ ದೇಶಿಯನಾಡುತಿರ್ಪಳು (ರೇವಣ. ೩೨-೯೯); ಗೋಪಾಂಗ ಪ್ರತ್ಯಂಗ ಭ್ರಮರಿ ಭಾವನೆ ಮಂಡಲಂಗಳಿಂ ಶುದ್ಧ ದೇಶಿಗಳೊಳಳವಡಿಸಿ . . . ನರ್ತಿಸುವ ನೃತ್ಯದಬಲಾಜನಂ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಜಲಪು. ೨-.೯); ಭಾವಾಶ್ರಯವಾದ 'ನೃತ್ಯ'ಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ತಾಲಲಯಾಶ್ರಯವಾದ 'ನೃತ್ತ'ಕ್ಕೆ ದೇಶಿ (ದೇಸಿ)ಯೆಂದೂ ಹೆಸರಿರುವಂತೆ ದಶರೂಪಕದಿಂದ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ (ಕೃಚಿಡಿ. ೨೨೩). [ಸಂ. ದೇಶೀ]

ದೇಶಿಕ (ನಾ). ೧. ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಾರಿ ತೋರಿಸುವವನು; ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ: ಪಂಡಿತಪ್ರಿಯ ಶಾಂತಿಪೌಷ್ಟಿಕಕರ್ಮದೇಶಿಕನ [ಪಾಠಾಂ. ದೀಕ್ಷಿತನ] . . . ಪೌರೋಹಿತನ ಮಾಡುವುದರಸ ಕೇಳೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೮೬). ೨. ತತ್ತ್ವೋಪದೇಶ ಮಾಡುವವನು; ಪರಲೋಕಸಾಧನೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವನು; ಆಚಾರ್ಯ; ಗುರು: ದೇಶಿಕರಿಂ ಪೂರ್ವಭವಕ್ಲೇಶಂಗಳನಱಿದು (ಪಂರಾಮಾ. ೧೦-೧೨೦); ಕೆಲವಿತ್ತಡಿಯ ಕಡೆ ನೋಡದದೆ ದೇಶಿಕನಡಿಯ ನೋಡುತಲಿ (ಗಗಚಾ. ೨-೩೩); ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಜ್ಞಾನಬಲದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಯಾವನೋ ಆತನೇ ದೇಶಿಕನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು (ಅಜ್ಞಾವಿ. ೧). ೩. ದಾರಿಗ; ಪ್ರಯಾಣಿಕ. ೪. ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದವನು; ಅನಾಥ; ಪರದೇಶಿ: ರುದ್ರನ ಪಾಶವ ಹೊತ್ತು . . . ಭವಪಾಶದಲ್ಲಿ ತಿರುಗುವ ದೇಶಿಕರ ಕಂಡು ನಾಚಿದೆ (ಮೋಕ್ಷಮಾ. ೧೦೩-೪೦೦); ಯಾರಿಲ್ಲದಾ ದೇಶಿಕನ ತೆರದಿ ರಕ್ಕಸನ ಕೈಸಿಕ್ಕಿ ಯತಿಘಾಸಿಗೊಂಡೆದೆಯೊಡೆದು ಜೀವಿಪನೆ (ನವಮೋ. ೨೯-೯೭); ಅವನು ತನ್ನ ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೆ ತಾಯಿ–ತಂದೆಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ದೇಶಿಕನಾಗಿ ತನ್ನ ಚಿಕ್ಕನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೆ ಬೆಳೆದ (ಬಹಿಷ್ಕಾ. ೨); ದೇಶಿಕನಾಗಿ ಮನ್ಮಥನು ಪತ್ನಿಯೊಡನೆ ಹೊರಹೊರಟನು (ಕರ್ನಾಕ. ೨೭೦). 'ದೇಸಿಗ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೇಶಿಕಾತಿ 'ದೇಸಿಗಾತಿ' ನೋ.

ದೇಶಿಕೋತ್ತಮ (ನಾ). ಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು; ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಆಚಾರ್ಯ: ಅನಘನಪ್ಪಾ ಪಾದಿರಾಜನ ಮನದ ಬಲುಹಂ ನೋಡಿದವೆ ನಾನೆನುತ ಸದ್ಗುಣಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇಶಿಕೋತ್ತಮನು (ಬಸಪು. ೧೯-೮೫); ಬೇಡವೀ ನುಡಿ ದೇಶಿಕೋತ್ತಮ ಮತ್ತೊಂದನಾಡಬಾರದೆ ಬೇಗದೊಳಿಷ್ಟ ಕೊಡೆ (ತ್ರಿಶುತಿ. ೧೯-೧೭); ತಿಳಿವಂತೆ ಪೇಳುವ ದೇಶಿಕೋತ್ತಮನಂಘ್ರಿನಳಿನಂಗಳಿಗೆ ಸತಿಗೈದು (ಹರಿಬ. ೮-೩೩). [ದೇಶಿಕ + ಉತ್ತಮ]

ದೇಶಿಗ 'ದೇಸಿಗ' ನೋ.

ದೇಶಿಗಣ (ನಾ). = ದೇಸಿಗಗಣ: ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಮೂಲಸಂಘ ದೇಶಿಗಣ ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛ ಕುಂಡಕುಂದಾನ್ವಯದ . . . ತತ್ಕಾಲಧರ್ಮ್ಮಪ್ರವರ್ತ್ತಕರಾದ ಧರ್ಮ್ಮಾಚಾರ್ಯ್ಯರ ಬಿರುದಾವಲಿ ಎಂತೆಂದೊಡೆ (ಎಕ. I (R), ೧೯-೩; 1544). [ದೇಶಿ₁ + ಗಣ]

ದೇಶಿಗಿತಿ 'ದೇಸಿಗಿತಿ' ನೋ.

ದೇಶಿಗಿತ್ತಿ 'ದೇಸಿಗಿತಿ' ನೋ.

ದೇಶಿನಿ (ನಾ). ತೋರುಬೆರಳು; ಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟಿನ ಪಕ್ಕದ ಬೆರಳು; ತರ್ಜನಿ: ಅನಿಹನು ಕುಡಿ ಶಿಶುವೆ ಬೆರಳನೆನುತ್ತ ಕರುಣಾರಸದಲಿಂದ್ರನು ಕೊಟ್ಟನಾ ದೇಶಿನಿಯನರ್ಭಕಗೆ (ನಿಶಾಗ. ೯-೬-೨೫). [ಸಂ. ದೇಶಿನೀ]

ದೇಶಿಪರಿ (ನಾ). = ದೇಸಿಪರಿ: ಅಂದವೇಱಿದ ಗಡ್ಡ ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ನೆಟಿಯುಡಿಗೆಗಳ ನಾಟಕದಿಂದ ಮಟ್ಟಿಯ ಧಟ್ಟು ನೊಸಲಲಿ ದೇಶಿಪರಿ ಮೆರೆಯೆ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೦-೨). [ದೇಶಿ₂ + ಪರಿ₃]

ದೇಶೀಯ (ಗು). ೧. ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ; ನಾಡಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ: ಆ ಪರಿಚಿತ ಸನ್ಯಾಸಿಯು ಬೆಂಕಿಯ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಅದೇ ದೇಶೀಯ ಕಾಗದದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಲೇಖನವನ್ನು ತೆರೆದಿಟ್ಟು . . . ಲೆಕ್ಕ ಬಿಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನು (ಇಶ್ವಕ. ೩೧೦). (ನಾ). ೨. ನಾಡಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದುದು; ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟುದು: ಹೀಗೆ ದೇಶೀಯವಾದ . . . ಛಂದೋರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಸರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಈ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ (ಇಂಚಾಪ. ೩ ಅರಿಕೆ). ೩. ಒಂದು ದೇಶದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ನಡವಳಿಕೆ, ದೇಶ ಭಾಷೆಯ ಪದ, ಅಕ್ಷರ ಮೊದಲಾದುವು: ಇವು ವರ್ಣಾವೃತ್ತಿಗೆ ಸಲ್ಲುವು . . . ದೇಶೀಯವೆನಿಪುವಾ ಹ್ರಸ್ವಮೆನಿಸಿದಾ ಎ ಒ ಸಹಿತಂ (ಶಮದ. ೧೯); ತದ್ಭವದ ಬೆಸುಗೆಯುಂ ದೇಶೀಯಕಮರ್ದ ಸೊಂಪಂ ತಳೆವ ತತ್ಸಮದ ಬಿನ್ನಣವನುಸುರೆಂದು ಕೋವಿದರ್ ಬೆಸಸಲ್ (ಕಲ್ಯಾಕೃ. ೩); ತಱಿಸಂದನಂತನಾಮಂಗಳೊಳ್ ದೇಶೀಯ ಪಲವು ತೆಱಂ

(ಶಬ್ದಮಂ. ೧೩೦). ೪. [ಜೈನ] ಮುನಿಗಳ ಒಂದು ಗುಂಪು,– ಪರಂಪರೆ,–ಗಣ : ಗಣಗಳು : ದೇವ, ಸೇನ, ಬಲಾತ್ಕಾರ, ಬಳಗಾಇ (ಇದು ಬಲಾತ್ಕಾರವಿರಬಹುದೆ ?) ದೇಶೀಯ, ದ್ರವಿಳ . . . ಕಾರೆಯ, ಆಜಿ (ಕಶಾಅ. ೮೭). [ಸಂ.]

ದೇಶೀಯಪದ (ನಾ). ಪರಭಾಷೆಯಿಂದ ಬಾರದ, ಹಾಗೂ ಪರಭಾಷಾ ಪದಗಳಿಂದ ಜನ್ಯವಲ್ಲದ ಪದ ; ದೇಶ್ಯಪದ : ಬೆಟ್ಟರ ಕಯ್ಯೊಕ್ಕ ನಿಧಿಯೆನಿಪಪಭ್ರಂಶಕ್ಕಂ ದೇಶೀಯಪದಕಮುಂಟು ಸಮಾಸಂ (ಶಮದ. ೨೯೯).
[ದೇಶೀಯ + ಪದ]

ದೇಶೀಯಾಕ್ಷರ (ನಾ). ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಅಕ್ಷರ ; ಬೇರೆ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಬಂದು ಸೇರದ ಅಕ್ಷರ : ಅ ಎ ಒ ಸಹಿತಂ = ಅ ಎ ಒ ಎಂಬಿವು ಸಹಿತವಾಗಿ, ದೇಶೀಯಂ = ದೇಶೀಯಾಕ್ಷರಂಗಳ್, ಎನಿಪುವು = ಎನಿಸುವುವು (ಶಮದ. ೧೯ ಟೀಕು). [ದೇಶೀಯ + ಅಕ್ಷರ]

ದೇಶೋದ್ಧಾರ (ನಾ). ಹೀನಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇಶವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವುದು ; ದೇಶದ ಜನರ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ನೆಮ್ಮದಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದು ; ದೇಶಕ್ಕೆ ಒದಗಿರುವ ಆಪತ್ತನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದು; ದೇಶದ ರಕ್ಷಣೆ,–ಅಭಿವೃದ್ಧಿ : ಆತನಿಗೆ ಹಿಂದೂರಾಜ್ಯದ ಪುನರುದ್ಧಾರ ಕಾರ್ಯ, ದೇಶೋದ್ಧಾರಕಾರ್ಯ, 'ದೇವಕಾರ್ಯ'ವಾಗಿತ್ತು (ಬಂಕಿಮ. ೦೮೫); ನಾನು ದೇಶೋದ್ಧಾರ ಮಾಡುವ ಭಾರ ವಹಿಸಿಲ್ಲ. (ಭಾರತಿ. ೧೩೦) : ಆಗ ಸದಾಶಿವರಾಯರ ಮನೆಯೇ ದೇಶೋದ್ಧಾರದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಳವಾಯಿತು (ಕಪಪು. ೫–೬೪). [ದೇಶ + ಉದ್ಧಾರ]

ದೇಶ್ಯ (ಗು). ೧. ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ; ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ; ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ. (ವಾ). ೨. ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಭಾಷೆಯ ಮೂಲ ಪದ : ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಈ ಭಾಷೆಗಳು ಪರಕೀಯ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಎಣಿಸಿವೆ. ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು "ದೇಶ್ಯ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತವೆ (ನಮ್ಮನು. ೧೯) ; ಒಂದು ಭಾಷೆಯನ್ನಾಡುವ ಜನರಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ದೇಶ್ಯ" ಎಂದು ಹೆಸರು (ಕ್ನಬಿಧಿ. ೧೪). ೩. [ವ್ಯಾಕ] ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಶಬ್ದ : ಅಚ್ಚಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ದೇಶ್ಯವು (ಹೊಸಗ. ೩೪) ; ನಿಮ್ಮ ಪದರಚನೆಯು ಅವರವುಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ದೇಶ್ಯ (ಕಾಲೂರ. ೯ ಮುನ್ನುಡಿ). ೪. [ಸಂಗೀತ] (?): ಘನ, ನಯ ಮತ್ತು ದೇಶ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅವರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನುರಿತವರು (ಸಂಗೀತ. ೪೫). 'ದೇಶೀಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೇಶ್ಯಕಾಂಭೋಜಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಮಿಶ್ರರಾಗದ ಹೆಸರು : ಗುಮ್ಮಕಾಂಭೋಜಿ ಕೆ ನ ಗು ಕಾ ಂ ಭೋ ೀ ಜಿ ದೇಶ್ಯಕಾಂಭೋಜಿಯೆಂಬ ಮಾಳಜೀ ಕಾಂಭೋಜೀತಿಶ್ರಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೬೫).
[ದೇಶ್ಯ + ಕಾಂಭೋಜಿ (<ಕಾಂಬೋದಿ)]

ದೇಶ್ಯಕಾಪಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಮಿಶ್ರರಾಗದ ಹೆಸರು: ಈ ಭಾಷಾಂಗ ಕಾಪಿರಾಗಕ್ಕೆ ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನಿಕಾಪಿ, ದೇಶ್ಯಕಾಪಿ ಮತ್ತು ಮಿಶ್ರಕಾಪಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿವೆ (ಸಂಗೀತ. ೫೦).
[ದೇಶ್ಯ + ಕಾಪಿ₁]

ದೇಶ್ಯವರ್ಣ (ನಾ). = ದೇಶೀಯಾಕ್ಷರ : ದೇಶ್ಯವರ್ಣವೆಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರದೆ ಕೇವಲ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದುವು (ಭಾಷಾಶಾ. ೦೦೫).
[ದೇಶ್ಯ + ವರ್ಣ]

ದೇಶ್ಯಶಬ್ದ (ನಾ). = ದೇಶೀಯಪದ : ಅಚ್ಚಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ದೇಶ್ಯಶಬ್ದಗಳೂ ತದ್ಭವಗಳೂ ಸೇರುತ್ತವೆ (ಕ್ನಬಿಧಿ. ೬) : ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ಭಾಷೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ದೇಶ್ಯಶಬ್ದಗಳೂ ಅನ್ಯದೇಶ್ಯ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ (ಕ್ನಬಿಧಿ. ೧೪). [ದೇಶ್ಯ + ಶಬ್ದ]

ದೇಸ (ನಾ). ದೇಶ ; ನಾಡು ; ಜನಪದ : ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಗಜಿಗ್ಗಿಯುಂ ಕಡಾರಮುಂ ಪೂರ್ವದೇಸಮುಂ ಕೊಣ್ಡ ಉಡಯಾರ್ ಶ್ರೀರಾಜೇನ್ದ್ರ ಚೋಳ ದೇವರ್ಗೆ (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೧೯–೧ ; 1035) ; ಸುಕ್ಷೇ[ತ್ರ] ದಿಂದಾಯ್ಯಾ೯ಖಂಡವುದೊಳ್ಪ ತೋ ೀ ಪ್ಪ್ರ ದ ದ ಜಿಾಳ್ಳ ತ್ಯಾಳ ವಾ ದೇಸಮುಂ (ಕಇ. I, ೪೧–೪ ; 1417) ; ಉಟಿ ನಾಲ್ಕುದೆಸೆಯ ದೇಸಗಳ ಬಿರುದಿನ ಗಣಿಕೆಯರ್ವುರವರನಾರಿಯರಿಂದ ಸಿಂಗರಿಸಿಯ್ಯಿದಿದರು (ಕಂನವಿ. ೩೦–೬೪). [<ಸಂ. ದೇಶ]

ದೇಸಗತಿ, ದೇಶಗತಿ, ದೇಸಗತ್ತಿ (ನಾ). ೧. ದೇಸಾಯಿಯ ಅಧಿಕಾರ,– ಹುದ್ದೆ ; ದೇಸಾಯಿಯ ಆಳ್ವಿಕೆ,– ಆಡಳಿತ ; ದೇಸಾಯಿತನ : ಈ ಹಾಳು ದೇಸಗತಿ ಇರದೇ ಹೋಗಿ ಮೈತುಂಬ ದುಡಿತ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ, ಇಂತಹದು ಸಾಧ್ಯವಿತ್ತೆ ? (ಕಾಗಿಕ. ೫೩) ; ಊರಿನ ದೇಸಗತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬಹಳ ದಿನಗಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲ (ದೇಭಾ. ೩) ; ಅದರ ಮಂದಿವರಾಷ ಅಂದರ, ನಮ್ಮ ಈ ಊರಿನ ದೇಸಗತಿ ಹಾಳಾಗಿ ಹೋತಂತರಿ ! (ಜನಜೀ. ೮೫) ; ಕಿತ್ತೂರು . . . ದೊಡ್ಡ ದೇಸಗತಿಯ ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದಿತು (ಕವಿಂಜಿ. ೭೦). ೨. ದೇಸಾಯಿಯ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ನಾಡು : ಇದು ನಮ್ಮ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ದೇಸಗತಿ, ಜಾಗೀರು ಎನ್ನುವುದು ಬರೀ ಭ್ರಮೆ (ಕ್ರಾಂತಿ. ೧೯೦). **ದೇಶಗತಿ** : ೨. ಇವರ ತಂದೆಯವರು ಕುಂದಿವಟ್ಟ ದೇಶಗತಿಯ ಕಾರಭಾರಿಗಳು (ಜಹುಂತ. ೫೯). **ದೇಸಗತ್ತಿ**: ೧. ಒಕ್ಕಲಿಗರೂ ಶಿಕ್ಷಕರೂ ಬರಬರುತ್ತ ಇಂಥ ವೈಭವಗಳಿಗೆ ಮನಸೋತದ್ದರಿಂದ ದೇಸಗತ್ತಿಯವರ ದರ್ಪವು ಊರಲ್ಲಿ ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚತೊಡಗಿತು (ಸಮುಷೀ. ೧) ; ಮಲಸರ್ಜನು ೧೭೮೨ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ದೇಸಗತ್ತಿಯ ಪಟ್ಟವೇರಿದನು (ಮುಂಬಯಿ. ೪–೩೦೩).
[← ಮರಾ. ದೇಸಕತ್]

ದೇಸಗತ್ತಿ 'ದೇಸಗತಿ' ನೋ.

ದೇಸಾಕೆ, ದೇಶಾಕೆ (ನಾ). ದೇಶದ ಭಾಗ; ದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು; ದೇಶಿ: "ದೇಸಾಕೆ–ದೇಶಶಾಖಾ=ದೇಶಭಾಗ" (ತದ್ಭಕೋ. ೩೦) ; ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯಲೋಪಕ್ಕೆ–ದೇವಕುಲ–ದೇಗುಲ ; ದೇಶಶಾಖಾ–ದೇಸಾಕೆ (ಕಮದ. ೨೪೯ ಪ್ರಯೋ). **ದೇಶಾಕೆ** : ದೇಶಾಕೆ, ದೇಶಶಾಖಾ (ಕಭಾನು. ೩೭೮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ).
[<ಸಂ. ದೇಶಶಾಖಾ]

ದೇಸಾಯಣಿ (ನಾ). ದೇಸಾಯಿಯ ಅಧಿಕಾರವುಳ್ಳವಳು ; ದೇಸಾಯಿಣಿ: ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇವನ ಸೇನೆಯ ಒಂದುಭಾಗವನ್ನು ಬೆಳವಡಿಯ ದೇಸಾಯಣಿಯಾದ ಮಲ್ಲಮ್ಮಾಯಿಯು ತಡೆದಳು (ಹಿಂದುಇ. ೩೨೦).
[<ದೇಸಾಯಿ]

ದೇಸಾಯಿ, ದೇಶಾಯಿ (ನಾ). ೧. (ಮರಾಟರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ) ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿ ; ಕುಲಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಂದ ದೇಶಭಾಗದ ಆಡಳಿತಗಾರ; ನಾಡೊಡೆಯ : ಕಿತ್ತೂರ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಮಲಸರ್ಜನು ಸನ್ ೧೭೮೨ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ದೇಸಗತ್ತಿಯ ಪಟ್ಟವೇರಿದನು (ಮುಂಬಯಿ. ೪–೩೦೩). **ದೇಶಾಯಿ**: ೧. "ನಾಯಕ = ಕುಂಕ್ಯರನುಂ, ಮಲಯಾಳನುಂ, ದೇಶಾಯಿಯುಂ" (ಶಾಕಕ್ಕ. ೧೫೫) ; ವರ ಮಳೆಯ ಮಲ್ಲೇಶನರುಶಿಷ್ಟ ತೊರೆಸಾಲ ಪರಗಣೆಯ ಕೋಲಾರವುರಕೆ ದೇಶಾ[ಪಾಠಾಂ. ಸಾ] ಯಿ (ಹ್ಯಾತರಾ. ೦–೨೫) ; ಸೀಮೆ ದೇಶಾಯಿ ದೇಶಕರ್ಣ (ಎಇ. ೧೯೫೦, ಹಾನಗಲ್. ೧೨೭–೭ ; 1735) ; ಅಂಥಾ ದೇಶಕ್ಕೆ ಮುಖಂಡನಾದವನು ದೇಶಾಯಿ ಅಥವಾ ದೇಶಮುಖಿ (ಶಾಳೆಗಾ. ೦೦). ೨. ಶಾನುಭೋಗ : ಶ್ಯಾನುಭೋಗ ಅಥವಾ ಮೆನನ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಬೊಂಬೈಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇಶಾಯಿ, ದೇಶಪಾಂಡೆಯಂತಲೂ ಗ್ರಾಮದ ಅಕೌಂಟೆಂಟನ ಹೆಸರುಂಟು (ಗ್ರಾಮಾಕ. ೧).
[←ಮರಾ. ದೇಸಾಯ್, ದೇಸಾಈ]

ದೇಸಾಯಿಗೌಡ (ನಾ). ೧. ಮೊರಸು ಒಕ್ಕಲು ಜನಾಂಗದ ಮುಖಂಡ,–ನ್ಯಾಯತೀರ್ಮಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾಧಿಕಾರವುಳ್ಳವನು,–ಭೂಮಿಗೌಡ : (ಎಸವ್ಯ. XV, ೨೬). ೨. ಕಂದಾಯ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯನಿರ್ಣಯಗಳ ಎರಡೂ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಸ್ಥಳೀಯ ಅಧಿಕಾರಿ. [ದೇಸಾಯಿ + ಗೌಡ₁ (<ಗಾಮುಂಡ)]

ದೇಸಾಯಿತಿ (ನಾ). ದೇಸಾಯಿಯ ಹೆಂಡತಿ,–ಪತ್ನಿ : 'ದೇಸಾಯಿತಿಯು ಬಸಿರಿದ್ದದ್ದು ನಿಜ ಎಂದಾಯಿತು (ನಿರಾಶ. ೧೧೦) ; ದೇಸಾಯಿತಿ ಹತ್ತನೆ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಹಡೆದಳು (ನಿರಾಶ. ೧೧೨).

[ದೇಸಾಯಿ + –ತಿ (< –ಇತ್ತಿ)]

ದೇಸಾಳ (ನಾ). ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟುದು ; ದೇಶೀಯವಾದುದು (?) : ಉಟ್ಟ ಹೊಸ ದೇಸಾಳದುಡುಗೆ ರಂಜಿಸುತಮಿರೆ (ಚಹರ. ದೇ. ೩೨–೦೯) ; ಕೈಸಾಳಂ ಸನ್ನೆಯೊಳೊತ್ತುತ್ತಿರೆ ದೇಸಾಳಂ ನುಡಿಯೊಳಿ ಬೆಳೆವುತ್ತಿರೆ (ಶೃಂಗೀರ. ಹ. ೪೭೬–೦೯) ; ಅಗ್ಗಳದ ದೇಸಾಳ ನುಡಿಗಡಣ (ರೇವಣ. ೦೨೭–೩೩).

[←ಮರಾ. ದೇಸಾಳ್, ದೇಸೋಳೀ, ದೇಶವಳೂ ; ಹಿಂ. ದೇಸವಾರ್]

ದೇಸಿ, ದೇಸೆ (ನಾ). ೧. ಒಂದುದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡುವ ಭಾಷೆ ; ದೇಶ್ಯಭಾಷೆ : ದೊರೆಕೊಂಡಿರೆ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ ಪುರಾಣಕಾವ್ಯಪ್ರಯೋಗದೊಳ್ ತತ್ಕಾಲಂ ವಿರ(ಸ) ಕರವುವು ದೇಸಿಗೆ ಜರದ್ಧಧೂ ವಿಷಯಸುರತರಸಕತೆವೋಲ್ (ಕವಿರಾ. ೧–೫೦) ; ಹಳ್ಳಿಯ ಆಡುವ ಭಾಷೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿದೆನತ್ತ ಶಿವಮೊಗ್ಗೆಯ ದೇಸಿಯ ನುಡಿಯನು ಕೊನೆಗೆ (ಇಂಚಾಪ. ೩೩–೫೦). ೨. ಪರಭಾಷೆಯ ಅನುಕರಣವಿಲ್ಲದೆ ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮನೋಹರವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಶುದ್ಧಗನ್ನಡದ ಶೈಲಿ : ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರ್ ದೇಸಿಯನೆ ನಿಚ್ಚಾಸಿ ಖಂಡ ಪ್ರಾಸಮನತಿಶಯಮಿದೆಂದು ಯತಿಯಂ ವಿಃಕ್ಕರ್ (ಕವಿರಾ. ೦–೭೩) ; ಬಗೆ ಪೊಸತಪ್ಪುದಾಗಿ ಮೃದುಬಂಧದೊಳೊಂದುವುದೊಂದಿ ದೇಸಿಯೊಳ್ ಪುಗುವುದು ಪೊಕ್ಕ ಮಾರ್ಗದೊಳೆ ತಳ್ವುದು ತಳ್ತೊಡೆ ಕಾವ್ಯಬಂಧಮೊಪ್ಪುಗುಮೆಳಮಾವು ಕೆಂದಳಿರ ಪೂವಿನ ಬಿಣ್ಪೊಚೆಯಿಂ ಬಟಲ್ದು ತುಂಬಿಗಳಿನೆ ತುಂಬಿ ಕೋಗಿಲೆಯ ಬಗ್ಗಿಸೆ ಸುಗ್ಗಿಯೊಳೊಪ್ಪುವಂತೆವೋಲ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧–೮) ; ಅಸಗನ ದೇಸಿ ಪೊನ್ನನ ಮಹೋನ್ನತಿವೆತ್ತ ಬೆಡಂಗು ಪಂಪನೊಂದಸದೃಶವಪ್ಪಪೂರ್ವರಸವೆುಯ್ದು . . . ನೆಲಸಿರ್ಕೆ ಧಾರಿಣಿ ಮನಂಗೊಳೆ ಮತ್ಕೃತಿಯೊಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦–೩೯) ; ಮಾರ್ಗವು ತನ್ನ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಾಗ . . . 'ದೇಸಿ'ಯು ತಲೆಯೆತ್ತುತ್ತದೆ (ನವ್ಯಕಾ. ೪೦). ೩. ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಶಬ್ದ,–ಪದ : ಕನ್ನಡಕೆಂತಪ್ಪುವು ಶಬ್ದಮೆಂಬ ವಿದ್ವಜ್ಜನರಾ ಚಿಂತೆ ಪರಿಹರಿವ ಮಾಟ್ಕೆಯೊಳೆಂತುಸುರ್ವೆಂ ದೇಸಿ ತದ್ಭವಂ ತತ್ಸಮಮಂ (ಶಬ್ದಮ. ೨). ೪. ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಆಚಾರ, ವ್ಯವಹಾರ ಮೊದಲಾದುವು : ಯಹೊದ್ಯದೊಳಿರುವ ದೇಸಿ ಪರದೇಸಿಯ ತನುಮನಧನಂಗಳಂ ಸೂರೆಗೊಂಡು (ಗೂಲ್ವೆಾ. ೨–೪೮). ೫. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಚೆಲುವು,–ಸೊಬಗು ; ಸಹಜವಾದ ಸೌಂದರ್ಯ : ವಿಳಿರ್ವ ಕುರುಳ್ಗಳೊಳ್ ತೊಡರ್ದು ದೇಸಿ[ಪಾಠಾಂ. ಸೆ]ಯನಾವಗಮಿವಾವ ಬೆನ್ನ ಪೂಗಳನವನೊಯ್ಯನೋಸರಿಸುತುಂ . . . ಬರ್ಪ ಮಾದ್ರಿಯುಂ . . . ಪಾಂಡುರಾಜಂ ಕಂಡು (ಪಂಪಭಾ. ೨–೦೭) ; ಗಾಡಿಗೆ ಪಾಡಾದ ಪಸದನಕ್ಕಂ ತೇಜಕ್ಕೊಡಾದ ಕಾಂತಿಗಂ ಬೆಡಂಗಿಗೆ ಪಾಂಗಾದ ದೇಸಿಗಂ . . . ಪೊಗಟ್ಟು (ಶಾಂತಿಪು. ೩–೩೩ ವ) ; ಚರಣಂ ನವಕೇಸರದೊಂದು ದೇಸಿಯಂ ಪ್ರಕಟಿಸೆ (ಕಾದಂಬ. ೬೧) ; ನೆಲೆಮಾಡದ ಪೊಸದೇಸಿಯ ನೆಲೆಮಾಡದ ಕಲ್ಪವನಮೆಯ್ದಿದಣಂ ಕೀಟಿನ್ ನೆಲೆಯಾದುದು (ಪಂಚಾಮಾ. ೦–೧೨೬) ; ಕೊಸುಗಳಂ ಮುಂದ್ದಾಡಿಸಿ ದೇಸಿಯ ಮಾತುಗಳನಾಡಿಸಿ ಪೆರ್ಚಿಸಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫–೯೦) ; ದೇಸಿಯ ರಾಜವಟ್ಟದ ಸವಿನುಡಿಗಳನು ಸೃಷ್ಟೀಶ್ವರಗೆ ಬಿನ್ನೈಸುತ ಮಂತ್ರಿಗಳಟ್ಟಣಿಸಿಹರು (ಕಂಸವಿ. ೮–೩೭). ೬. ಗತ್ತು ; ಠೀವಿ ; ವಿಜೃಂಭಣೆ : ತಳಿರ ತೊಂಗಲೊಳ್ ಕೊಡೆಯ ಬಿಂಕಮಂ ಬೀಜೆ ಪೊಳೆವ ಕೆಂಗಾಯ್ ನೊಸಲ ಕಣ್ಣ ದೇಸಿಯ ಸೂಸೆ . . . ಶಿವಚಿಹ್ನವಾಂತಂತೆ ನೇಜಿಲ್ವರಂ ಚೆಲ್ವಾದುದು (ಪದ್ಮರಾ. ೮–೩೦) ; ಅಗ್ಗದ ಸಗ್ಗದ ಜೋಸೆಯರೊಂದು ನೆರವಿಯೊಳ್ ದೇಸಿಯಿಂ ಬೆರೆದಾಗಳುಂ ಬನದಿಸತ್ತ (ರಾಜಶೇಖ. ೧೩೬–೧೯). ೭. ಅಲಂಕರಣ ; ಶೃಂಗಾರ : ಆವ ಪರಿಯ ದೇಸಿಯಾಣ್ಮಗೆ ಬಗೆವರ್ಪುದಾ ವಿಧಗಳನಾರ್ಕೈದು ಭಾವಿಸಿ ತಿಳಿದುಟ್ಟು ತೊಟ್ಟು ಬಣ್ಣಿಗೆಯಿಂದ ಭಾವವ ಬಂದಿಗೊಳುವುದು (ಹದಿಬ. ೩–೧೭). ೮. ಬಗೆ ; ರೀತಿ ; ಕ್ರಮ ; ಸಂಪ್ರದಾಯ : ಛಂದಮಿದಾವುದೆಂದೊಡಿಬ್ಬರ್ ಪದಬಂಧದೊಳೇ ಪ್ರಯೋಗಮೆಂತಂದೊಡೆ ಬಯ್ಸರಾವ ಕವಿಮಾರ್ಗವಿದೆಂದೊಡೆ ಪೊಯ್ಸರರ್ಥವೇನೆಂದೊಡೆ ತೊಂಡುಭಂಡುಗೆಡೆದಾಟ್ಟುದನಿಕ್ಕುವರಾವ ನೀತಿ ಪೇಟೆಂದೊಡೆ ಕೊಲ್ವ ರೀಗಳಿನ ದೇಸಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಮಹಾಕವೀಶ್ವರರ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧–೩೩) ; ಮೊಗವೊಂದು ತೋಳೆರಡಟೇ ಸ್ಫುರಿಸುತೀ ಪರಿಯಿಂದೆ ವಿಟಜಂಗಮಾ ಕೃತಿಯಿನಾಂತು ಪೊಸದೇಸಿ ರಚಿಸೆ . (ಪದ್ಮರಾ. ೫–೯೨) ; ಬಲಿದು ಮಕುಟಾವಳಿಯ ಶೋಣಿತವಳಿಯ ರಕ್ಕಸ ದೇಸಿ[ಪಾಠಾಂ. ಶಿ]ಯಲಿ ಬಿಗಿದೆಳೆವ ಹಾಹೆಯನೋಜೆಗೊಳಿಸಿಕ್ಕಲಿಸಿ ಪದಯುಗವ (ಕೌರರಾ. ೧–೧೫–೦೯). ೯. "ನೇರ್ಪು, ತಕ್ಕುಮೆ, ಔಚಿತ್ಯ" (ಗೀಪಿಂ. ೧೩೭ ಟಿಪ್ಪಣಿ) : ತಕ್ಕೆಳಿಯದೆ ನಿಲ್ಲದೆ ಕಬ್ಬಿಗನ ಮಾತು ವಿಮರ್ಶಕನಿತ್ತ ದೇಸಿಯಿಂ (ಗೀಪಿಂ. ೦೦೦–೮). ೧೦. (ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ) ವರ್ತಕರ ಒಂದು ಪಂಗಡ,–ಮಂಡಲಿ : ಅಗ್ರಹಾರು ತುಂಬುಳದಲು ತಂಬುಲಿಗರುಂ ದೇಸಿಯುಂ ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮ್ಮಂ (ಸೌಇಇ. IX–1, ೨೩೯–೧೭ ; 1142) ; ಬಾವಿಯನಗಳಸಿ ತತ್ಸವಿಸಾಪದಲು ಸಮಸ್ತದೇಸಿಯನುಮತದಿಂ ದೇಸೀಶ್ವರದೇವರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಂ ಮಾ[ಡಿ] (ಸೌಇಇ. IX–1, ೨೬೮–೪೭ ; 1162). 'ನಾನಾ ದೇಸಿ' ಪರಾ. ೧೧. (ಅಲಂ) ತೋರಿಕೆ ; ಭೂಷಣ ; ಚಂದ : ಒಸೆದವಂವರೆನ್ನದೆ ಸಂತೊಸಮುಪ್ಪಿಸಮಿತ್ತು ಪಡೆದನೀ ವಸುಮತಿಯೊಳ್ ವಸುಧೈಕಬಂಧು ಪಂಬೀ ಪೆಸರಂ ರೇಚರಸನಂತು ದೇಸಿಯಿನಾಯ್ತು (ಎಕ. V, ಅರಸೀ. ೭೭–೨೯ ; 1220). ೧೨. [ನಾಟ್ಯ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೇಶೀಯ ನೃತ್ಯ : ತೋರಮುಲ್ಲಿಗೆಯ ತುಱುಂಬು ರಾಹು ತವೆ ನುಂಗಿದ ಚಂದ್ರನನೊಯ್ಯನೊಯ್ಯನಂದುಗುಟ್ಟವೊಲೊಪ್ಪಿರಲ್ ಬಲದೊಳುರ್ವಸಿ ದೇಸಿಗೆ ದೇಸಿಯಾಡಿದಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೭–೮೭) ; ಬುಧಸನ್ನುತ ದೇಶಾದ್ಯ ವಿವಿಧನೃತ್ಯಂ ದೇಸಿಯೆನಿಸಿ ಪೆಂಚಿವುದು ಜಗದೊಳ್ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೧–೨೦) ; ಭಾವಾಶ್ರಯವಾದ 'ನೃತ್ಯ'ಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ತಾಲಲಯಾಶ್ರಯವಾದ 'ನೃತ್ತ'ಕ್ಕೆ ದೇಶಿ (ದೇಸಿ)ಯೆಂದೂ ಹೆಸರಿರುವಂತೆ ದಶರೂಪಕದಿಂದ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ (ಕೃಶಿಡಿ. ೨೨೩). **ದೇಸೆ** : ೨. ಆದಿಪುರಾಣವಸ್ತುಕೃತಿಯಂ ಪೇಟ್ದಂ ಬೆಡಂಗಪ್ಪ ಮಾರ್ಗದೊಳಂ ದೇಸೆಯೊಳಂ ಪೊದಟ್ದಿಸವಿನಂ ಸಂಸಾರಸಾರೋದಯಂ (ಆದಿಪು. ೦೭–೭೮) ; ನೆಗಟ್ದ ರಸಂ ಪುಸಂಗೊಳಿಸೆ ಮಾರ್ಗಮೊಡಂಬಡೆ ದೇಸೆ ಕಬ್ಬಮಂ ಬಗೆಗೊಳಲಿಂತು ಪೇಟ್ದುದು (ಗದಾಯು. ೧–೩೭) ; ಪೊಸತೆನಿಸಿ ದೇಸೆಯಿಂ ನವರಸವಸೆಯಲ್ಕೊಳ್ಪುವೆತ್ತ ಮಾರ್ಗದಿನಿಳೆಗೇನೆಸೆದುವೊ ಸುಕವಿಗಳೆನೆ ನೆಗಟ್ದಸಗನ ಮನಸಿಜನ ಚಂದ್ರಭಟ್ಟನ ನುಡಿಗಳ್ (ಪಂಚತಂ. ೫–೯) ; ನಾಗವರ್ಮನ ನೆನಹು ಹೊನ್ನನ ದೇಸೆ [ಪಾಠಾಂ. ಸಿ] ವಿಜಯನ ಭಾವ . . . ಅನುಕರಿಸಲಿ ಕಾವ್ಯದೊಳಗೆ (ಜೀವಂಚ. ೧–೩೦). ೫. "ದೇಸೆಯು ಗಾಡಿಯು ಸೊಬಗಹುದು" (ಕವಿಶಂ. ೨೦೨) ; ಒದವಿದ ನೂಲ ತೊಂಗಲುಲಿ ದೇಸೆಯನಾಂತು ವಿಳಾಸದಿಂದಿಱುಂಕಿದ ನಿಱಿ ಗಂಡರಳ್ಳೆರ್ದೆಗಳಂ ತುಱಿ

ಪೋಚೆಯನುಂಟುಮಾಡುವಾದದೆ ನಿಡುಗಣ್ಗಳೊಳ್ನಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೩೩) : ಚಂದ್ರಬಲವುಂ . . . ತದಾನನಚಂದ್ರಂ ಕುಡೆ ದೇಸೆ ಪೊಚ್ಚಪೊಸತಾಯ್ತು (ಗದಾಯು. ೧-೬) ; ಆಗಳಂತವುರದಂಗನೆಯರ್ನಡೆತಂದು ಬಾಹುವಲ್ಲರಿ ಕುಡೆ ದೇಸೆಯಂ ತ್ರಿಭುವನಪ್ರಭುಗಿಕ್ಕಿದರೊಲ್ದು ಸೇಸೆಯಂ (ಜಗವಿ. ೧೩-೬೯) ; ನಮ್ಮಯ ಮಾತಿಂಗಿಂಬುಗೊಟ್ಟೊಡೆ . . . ಕೃತಾರ್ಥರೆ ನಾವಿದು ನಮ್ಮ ದೇಸೆಯೊಳ್ ಗಡಣಿಸೆ ನಾಡೆ ಕೌತುಕವೆನುತ್ತುಮವಳ್ ತಳರ್ದಳ್ ಪ್ರಮೋದದಿಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೨-೦೦); ದೇಸೆಯನಾಂತ ಕನ್ನಡಿತಿಯರ್ ಕವಡೊಂದಿದ ಚೆಂದದಾಂಧ್ರಿಯರ್(ಚಕವಿ. ೫-೧೬೩). ೬. ಕನಕಾಂಬುಜ ಪಾದಪೀಠದೊಳ್ ನಿಸದಮೆ ನೀಡಿ ಕಾಲನಿಡೆ ರಾಜಕುಮಾರನದೊಂದು ದೇಸೆಯಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೪); ದಿಟ್ಟಿಗೆ ನಯಂಬಡೆದ ಪೊಚ್ಚಪೊಸ ದೇಸೆಯಿಂ (ಆದಿಪು. ೪-೭ ರಗಳೆ); ಪೊಸತಿದೆಂದು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲೊಂದು ದೇಸೆಯುಂ ಪೆತ್ತು (ಜಗವಿ. ೨-೨೯). ೭. ಲಲಿತೋನ್ನತವಣಿಮಯಕೂಟದಂದಮದು ಪಲವುಂ ದೇಸೆಯು ಮಾಟದಂದಂ (ಆದಿಪು. ೪-೩೦ ರಗಳೆ). ೧೧. ಸಾಸಿರತೋಳ್ಗಳುಳ್ಳನಗೆ ಕಾಳೆಗಮಿಲ್ಲಿನಿತೊಂದು ತೋಳ್ಗಳಂ ದೇಸೆಗೆ ಪೊತ್ತನಲ್ಲದಿಟಿವಂತಿರೆ ಪೊತ್ತೆಸೆ. ಪೇಟಿಂ (ಜಗವಿ. ೧೭-೮೩) ; ಯದುರಾಜನ ಮನ್ತ್ರಿಗೀಗಳಿಂತಚ್ಯುತದೇವನೆಂಬ ಪೆಸರಾದುದಿದಲ್ಲದೆ ದೇಸೆಗಾದುದೇ (ಎಕ. V,ಬೇಲೂರು. ೧೭೩-೨೦ ; 1196): ಗುರುಶಬ್ದಂ ವಾಚ್ಯವಾಯ್ತಲ್ಲದೆ ವರಮುನಿಚಂದ್ರಂಗಿದೇಂ ದೇಸೆಗಾದ್ದು (ಸೌಇಇ. XX, ೨೪೮-೯ ; 1228). ೧೨. ತುಱುಗಿ ತುರಂಗವಂ ಪೊಳೆದು ಮೆಟ್ಟುವ ದೇಸೆಯನಾಡಿ ತೋರ್ಪವೋಲ್ ತುಱುಗಿ ಕಪೋಲರಂಗತಟದೊಳ್ ಕುಣಿಯಲ್ ಮ ಣಿ ಕು ಂ ಡ ಳ ದ್ವ ಯ ಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೭೪). ೧೩. [ಸಂಗೀತ] (?): ಬಹುಲಾಯಿ ದೇಸೆ ಪೆಲ್ಲಣೆ ಕಳಿಯೆಂಬಿವಂ ಮೆಱೆದು ಬಾಜಿಸಿದಂ ಮುರವೈರಿ ವಾಸವಂ (ಜಗವಿ. ೫-೩) : ವಾದ್ಯವಿದ್ಯಾಧರನಪ್ಪ ವಿದ್ಯಾಧರಮಾರ್ದಂಗಿಕಂ ಮೃದಂಗಸಂಗತೋತ್ಸಂಗವಾಗಿ . . . ರಿಪುವಣೆ ಸಹರಣೆ ತುಡುಕು ದರಿದು ವತ್ತಿರಿ ಜತಿ ಜೋಕೆಯೆಂಬ ದೇಸೆಯ ಶಬ್ದಂಗಳಸೆಯೆ ಬಾಜಿಸುತ್ತಿರೆಯಬಿಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೩-೭೭ ವ).

ದೇಸಿಯಂಕಕಾಱ=ಒಂದಂ ಬಿರುದು : ವೂರ ಹಳಿಯರು ತಂಮಡಿಹರದಾಡೆ ಮಂಟಿ ಬೋವ ಮಡೆಯು ಬೋವ ಅಪ್ಪಹರುಯ ಮಲ್ಲಿಗಗೆಟಿ ತೊರಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು ಎಣಿಸು ಮಗ ದೇಸಿಯಂಕಕಾಱಯಿಸಾಸ×ಗಲ್ಲ ಬರದ ಸೇನಬೋ ಗೋವಯ್ಯ (ಎಕ. XIV, ಮಳವ. ೧೪೨-೨೮ ; ಸು. 1251).

[<ಪ್ರಾ. ದೇಸೀ./ಸಂ. ದೇಶೀ./ತೆಲು. ದೇಸಿ]

ದೇಸಿಕಾರ್ತಿ 'ದೇಸಿಗಾರ್ತಿ' ನೋ.

ದೇಸಿಕಾರ್ತಿತನ (ನಾ). ಚೆಲುವು; ಸೊಬಗು; ಬೆಡಗು: ದೇಸಿಕಾರ್ತಿತನಮಂ ನೆಱಿ ಬೀಱುತದೊರ್ವಳೊಪ್ಪಿದಳ್ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೨೪-೧೫೭).

[ದೇಸಿಕಾರ್ತಿ (<ದೇಸಿಗಾರ್ತಿ) + – ತನ]

ದೇಸಿಕಾಱ 'ದೇಸಿಗಾಱ' ನೋ.

ದೇಸಿಗ, ದೇಶಿಗ (ಗು). ೧. ಪರದೇಶಿತನದ; ನಿರ್ಗತಿಕತನದ: ಪರದೇಶಕ್ಕೆ ದೇಸಿಗಮಾರ್ಗದಿಂ ಪೋಗಿ ಸೇದೆಗಿಡಲ್ವೇಡ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೩೭ ವ). (ನಾ). ೨. ಪರಸ್ಥಳದವನು; ಬೇರೆ ಕಡೆಯಿಂದ ಬಂದವನು; ಯಾತ್ರಿಕ: ಪಱಿಕಾಱಗ್ಗ೯ಂ ಪಾತ್ರಕ್ಕಂ ದೇಸಿಗ ಛಾತ್ರಭೋಜನಕ್ಕಮೆಂದು ಸಮಕಟ್ಟಿ . . . ಸರ್ವ್ವನಮಸ್ಯಮಾಗೆ ಕುಡೆ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೮೦-೧೭ ; 1018) ; ಅವಮಾಪಾಸ್ಕೆ ಸೋಮವಾರದಂದು ದೇಸಿಗ ಪ್ರವಾಸಿಗರ ಆಹಾರದಾನಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಸಕ್ತಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೪-೧೪ ; 1089). ೩. ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದವನು; ಗತಿಗೆಟ್ಟವನು; ಪರದೇಶಿ; ನಿರ್ಗತಿಕ: ಪೊಟಲೆಲ್ಲವಂ ತೊಟಲ್ದು ಬಸಿಱಿಂ ಪೊರೆವೊಂ ದೇಸಿಗಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೪೭-೮); ಎನ್ನೀ ಶ್ರೀಪತ್ನೀಶತೆಯುಂ ಬಗೆಯದೆ ಯತ್ನಪರರ್ ದೇಸಿಗಂಗೆ ಕೂಸಂ ಕೊಟ್ಟರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೪೩) ; ಧವಳವಂಗಳಗೇಯದಿನೊಪ್ಪಿ ಬರ್ಪ ಕೌರವಧವಳಂಗೆ ದೇಸಿಗನೆ ಬರ್ಪವೊಲೊರ್ವನೆ ಬರ್ಪುದಾದುದೇ (ಗದಾಯು. ೫-೪೧) ; ಆರುಮಿಲ್ಲದ ದೇಸಿಗರಂತೆ ಕಾಡಂ ಪೊಕ್ಕು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೮೦); ಮಗನರಸಿ ಮಂತ್ರಿಸಹಿತವನಿವಂ ಹಿಂದೆ ದೇಸಿಗನಂತೆ ಕೌಶಿಕನ ಕಾಹಿನೊಳು ಬರೆ (ಹರಿಕಾ. ೮-೭೨) : ಒಕರ್ಗಡಿತೆ ನೀರ್ಗೆ ಪಱಿಪಟ್ಟರ್ಕೆಱು ಪಣ್ಗಲೆಯ ಮುಱಿಗೆ ದೇಸಿಗರಂ ದೇವರ್ಕಳೊಗ್ಗಡೆಯರ್ ಮಾಟ್ಪರೆ (ಕಪುದ. ೨೪ ಪ್ರಯೋ); ಏಳಿರೈ ಸಾಕೇಳಿ ಮಕ್ಕಳಿರೇಳಿರೈ ದೇಸಿಗರು ನಾವ ಭೂಪಾಲಕರು ನೀವು (ಕುಮಾ.ಗ. ೧೧-೫೪); ಈ ಕ್ಷೋಣಿಸುತೆ ಗಂಗೆಯಂ ಕಳೆದು ಕಾಡೊಳ್ಪಾಕ್ಷೀಣೆಯಾಗಿ ದೇಸಿಗಪಂತೆ ದೆಸೆದೆಸೆಯನೀಕ್ಷಿಸುತೆ ಮಱುಗುತಳುತಿರ್ದುದಂ ಕಂಡೆನು (ಕೃಮಿಛಾ. ೧೮-೪೦). ೪. ಋಷಿ; ಮುನಿ; ತಪಸ್ವಿ: ಕರುಣಾರಾಸಿ ಪಪಡಿಸಿರಲ್ಕೆ ಕಂಡಾ ದೇಸಿಗನು ದಂಡಪ್ರಣಾಮ ಮಾಡುತ್ತೈತಂದ (ನಿಭಾಗ. ೯-೪-೨೩)– ದೇಸಿಗರಾಣ್ಮ! ಬೆಳರ್ವಯ್ಯನಾಂತ ಪಕ್ಕಿದೇರನಂತುಂ ನಾಲ್ಗೈಪೊತ್ತ ಬಾಂಬೊಟ್ಟದಲೆಯನಂತುಂ ಒತರ್ಲೆಯ ಪೊಂಬಸಿಱನಂತುಂ ನಿನ್ನಂ ಕಾಣ್ಬೆಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೭೩-೨೮). ೫. ಶಿವ; ಪರಮೇಶ್ವರ: "ಎಣ್ಮಯ್ಯಂ . . . ದೇಸಿಗಂ . . . ಐಮೊಗಂ – ಈ ೩೩ ಈಶ್ವರಂಗೆ ಪೆಸರ್" (ಕಶಸಾ. ೧-೧) : "ಗೊಂದೆವಟ್ಟುಗೆಯ ದೇಸಿಗನೆಂದುಂ . . . ಪೇಟ್ಬರ್ ಸ್ಮರಹರಂಗೆ ನಾಮವಿದೆನುತುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೧೭) : "ದೇಸಿಗನೀಶ್ವರಂ" (ಕಶರ. ೫೧). **ದೇಶಿಗ:** ೩. ನೆನೆದನು ಮಱಿದಿರದೆ ತಾನಾಪುಸುಧೆಯನು ಹರಿಹರಿಯೆ ಗೋವಿಂದ ದೇಶಿಗರೊಡೆಯ ನೀನೆನುತ (ಸಂಭಪ. ೮-೪೪) : ದೇಶಿಗನಾದನೆಂದತ್ತರಿರ್ವರು ದುಗುಡದಲಿ (ಬೋಹಕ. ೩೪-೩೩). ೬. ದೇಶದ ಪ್ರಜೆ,-ಜನ; ದೇಶದವನು: ದೇಶಿಗನು ತನ್ನೂರನುಳಿದು ವಿದೇಶದಲಿ ತೊಳಲುತ್ತ ತನ್ನಯ ದೇಶವನು ನೆನೆದಲ್ಲವನು ಬಿಸುಟೈದುವಂದದಲಿ (ನಿಭಾಗ. ೪-೧೩-೩೭). ೭. ಆಚಾರ್ಯ; ಗುರು: ಎಲೆಷೊ ದೇಶಿಗ ಕಂಕಭಟ್ಟನೆ ಹಲವು ಧರ್ಮವ ಬಲ್ಲೆ ಗಡ ನೃಪತಿಲಕಗಱುಹುವುದೇನು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗುಚಿತವಿದು ಶಿಳಿಯ ದೇಶಿಗರಿಂಗೆ ದೇಶಿಗರೊಲವು ಸಮನಿಸಬೇಕು ಸಭೆಯಲಿ ಬಲವಿಹೀನಂಗಾಪ್ತರಿಲ್ಲೆಂದಬಲೆಯೊಱಲಿದಳು (ಕುಮಾ.ವಿ. ೩-೧೯). [<ಸಂ. ದೇಶಿಕ]

ದೇಸಿಗಗಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೈನಮುನಿಗಳ ಒಂದು ಪಂಗಡ; ಪರಂಪರಾಗತವಾದ ಜೈನ ವಿರಕ್ತರ ಒಂದಂ ಗುಂಪು: ದೇಸಿಗಗಣದ ಮಹೇಂದ್ರಪಂಡಿತರ್ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೩೮-೧೦; 950); ಜಿನಶಾಸನಮಂ ಮೊದಲಿನ್ದಿಂತಳವಟ್ಟ ದೇಸಿಗಗಣ ಶ್ರೀಕೊಣ್ಡಕುನ್ದಾನ್ವಯಾಸ್ಪದವಾಚಾರ್ಯರ್ (ಕಇಇ. ೭೨-೮-೬ ; 1008) ; ದೇಸಿಗಗಣದ ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛದ ಬೋಧವಿಭವದ ಕುಕ್ಕುಟಾಸನ ಮಲಧಾರಿದೇವರ ಶಿಷ್ಯರೆನಿಪ ಪೆಂಪಿಂಗಾದಂ (ಎಕ. II, ೭೩-೩೦: 1118). [ದೇಸಿಗ + ಗಣ]

ದೇಸಿಗಣ (ನಾ). = ದೇಸಿಗಗಣ: ಶ್ರೀಮೂಲಸಂಘ ದೇಸಿಗಣ ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛದ × × × ಕೊಂಡಕುಂದಾನ್ವಯರಾರ್ಯ್ಯ ಶುಬೇನ್ದು ಕಂದವಿ[ಜಯ]ಕೀರ್ತಿದೇವರ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯರಪ್ಪ ಬಾಹುಬಲಿದೇವರು (ಎಕ. I (R), ೭೩-೨ : 1390). [ದೇಸಿ + ಗಣ]

ದೇಸಿಗತನ (ನಾ). ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ; ನಿರ್ಗತಿಕತೆ: ನಿನ್ನಾಸೆಯೊಳಾಂ ನಿನಗೆ ಸಕಲ ರಾಜ್ಯಶ್ರೀಯುಂ ಲೇಸಾಗಿ ಮಾಡದಿರ್ದೊಡೆ ದೇಸಿಗತನದಿಂದೆ ನವೆವುದೊಂದನೆ ಬಗೆವಾ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೯೯) : ಉಸಿರ್ದಳು ವರರತಿ ದೇಸಿಗತನದ ಸುದ್ದಿಯನು (ಮೋಹತ. ೧೦-೨೦). [ದೇಸಿಗ + – ತನ]

ದೇಸಿಗಾತಿ, ದೇಶಿಕಾತಿ (ನಾ). = ದೇಸಿಗಾರ್ತಿ: ದೇಸಿಗಾತಿಯರನೆಸಗೆಯಲ್ಲಿಕರ ನೊಂದು ಬೇಸತ್ತು ತುದೆಯನಿಳುಹದೆ ಸಾಸಿಗ ಕಾಮನಿಟ್ಟಕ್ಷುಚಾಪದವೊಲು ಮಿಸೆ ಅಂಜಿಪುದು ಕೇಶವನ (ವರ್ಧಪ.೪-೧೦). **ದೇಶಿಕಾತಿ:** ಸೂಸಕಂಗಳ ಮುರಿದ ಮುತ್ತಿನ ದೇಶಿಕಾತಿಯರಾನನೇಂದುಗಳಾ ಸುಧಾಕರವನಲುಗೆಲಿದುದು ಸಭೆ ನಭಸ್ಥಳವ (ಕುಮಾ.ಸ. ೧೩-೩೦). [ದೇಸಿ + – ಕಾತಿ]

ದೇಸಿಗಾರ್ತಿ, ದೇ ಸಿ ಕಾ ರ್ತಿ F, ದೇಸೆಕಾರ್ತಿ,ದೇಸೆಗಾರ್ತಿ (ನಾ). ಚೆಲುವೆ ; ಸುಂದರಿ ; ವಿಲಾಸವತಿ : ಮುನ್ನ ಬರ್ಪುದಕ್ಕೃವಡಿ ಬಣ್ಣವೇಱಿ ಕಳೆ ಧೂಸರಮಾದುದು ದೇಸಿಗಾರ್ತಿಯಾ (ವಿಕ್ರಮಾ. ೯೧). **ದೇಸಿಕಾರ್ತಿ** : ಮಿಸುಗುವ ದೋರೆವಲ್ ಕರಮೆ ವಾಸರ್ರವಾದುದು ದೇಸಿಕಾ [ಪಾಠಾಂ.ಸೆಗಾ]ರ್ತಿಯೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೩೦) : (ರಸರ. ೩-೧೩೭ ನೋ:) ಮತ್ತಮೊರ್ವ ದೇಸಿಕಾರ್ತಿ ದೇಸಿಗೆ ತಕ್ಕ ವೇಷವಳವಟ್ಟಿರೆ . . . ನೋಟಕರ ದಿಟ್ಟಿಗೆ ಮಧುರವಾಗೆ ಮೆಚ್ಚುನಟ್ಟೊತ್ತಿರ್ದಳ್ (ವಿಕ್ರಮಾ. ೯೦). **ದೇಸೆಕಾರ್ತಿ** : ಲಲಿತಾಂಗನಂ ಮನಂಗೊಳಿಸುವರಿಚ್ಛೆಕಾರ್ತನದ ಲಲ್ಲೆಯ ಸಗ್ಗದ ದೇಸೆ[ಪಾಠಾಂ. ಗಾಡಿ]ಕಾರ್ತಿಯರ್ (ಆದಿಪು. ೨-೬೧) ; ಪರಿಣತಿ ರಾಜಿಸುತ್ತುಮಿರೆ ನರ್ತಿಸಿದರ್ ಪೊಸ ದೇಸೆಕಾರ್ತಿಯರ್ (ಅಜಿಪು. ೫-೩೧) ; ಈಸು ಲಾವಣ್ಯವನುಳ್ಳ ಸರ್ವಾಂಗವಿಲಾಸದ ಪೊಸದೇಸೆ [ಪಾಠಾಂ. ಸಿ]ಕಾರ್ತಿ ಆಸೆ ಮಾಡಿದಳು ನಿನ್ನನು (ಶಬರಶಂ. ೨೫-೯೮). **ದೇಸೆಗಾರ್ತಿ** : ಮೇಲಿನ 'ಚಂದ್ರಪ್ರ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರ ವನ್ನು ನೋಡಿ. [ದೇಸಿಗಾಱ + – ಇ $_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ದೇಸಿಗಾಱ, ದೇಸಿಕಾಱ, ದೇಸೆಕಾಱ, ದೇಸೆಗಾಱ (ನಾ). ೧. ಚೆಲುವ ; ಸುಂದರ. ೨. ತನ್ನ ಕುಶಲಕಲೆಯಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವನು ; ಕಲಾವಿದ: ಶಿಲ್ಪದ ದೇಸಿಗಾಱರ ಕೈಮೆಗಳು ಲೇಸೈಸಲೇ (ಕುಮಾ.ಸ. ೧೩-೨೪). **ದೇಸಿಕಾಱ**: ೧. ಉಸಿರಿನಿಯನೆ . . . ರಸಿಕ ಚೂಡಾಮಣಿ ಪೊಸದೇಸಿ [ಪಾಠಾಂ. ಸೆ] ಕಾಱನೆ ರಸಪೂರ ಜಾತಿ ಸತ್ಕಥೆಯ (ವರ್ಧಮ. ೭-೨). **ದೇಸೆಕಾಱ** : ೧. ಕಲಿಗಳಾದಿತ್ಯಂ ದೆಸೆಕಾಱರದಗಣ್ಣರೊ [ಳ್ಪ]ಳಿವಂ ಪಿಸುಣರ್ಗೆ ಮುಳಿವಂ ವಾದ್ಯವಿದ್ಯಾಧರಂ . . . ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಶಸ್ತಿಸಹಿತಂ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಸಾಮಂತನೆಱೆಯಮ್ಮನಿರಲ್ (ಶಾಸಇ. XI-1, ೭೪-೧೨ ; 1041) ; ಗಣ್ಡಮಣ್ಡಳಿಕಗಣ್ಡ ತಳಪ್ರಹಾರಿ ದೆಸೆಕಾಱರ ದೇವ ಮೂಱುರಾಯರಾಸ್ಥಾನಕಱಿ ಬಿರುದರ ಗಂಡ ಶ್ರೀ[ಮ]ನ್ಮಹಾ ಮಣ್ಡಳೇಶ್ವರಂ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯದೇವರಸರು (ಕಳ. V, ೨೦-೪೩ ; 1125) ; ದೇಸೆಕಾಱನಂ ನಿಶ್ಚಿಂತನಂ ಸಿದ್ಧರಾಮಯ್ಯನಂ ದೂರದಿಂ ಕಂಡಳು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೭-೧). **ದೇಸೆಗಾಱ** ೧: 'ದೇಸೆಗಾರ್ತಿ' ಪರಾ.

[ದೇಸಿ + – ಕಾಱ]

ದೇಸಿಗಾಱಿಕೆ (ನಾ). ಬೆಡಗು ; ಠೀವಿ ; ಗತ್ತು : ಕಾಸೆವೆರಸಿ ಕಳದರಿ ನೀಂದದೊಂದು ವಿಲಾಸಕೆ ರಂಗದೊಳ್ನಿಂದ ದೇಸಿಗಾಱಿಕೆಯ ಸುಪಾತ್ರ ಮೋಹಿಸುವಂತೆ ಪೂಸರ ನಿಂದ ಮೋಹಿಸುತ (ಧರಣ. ೫೨-೩೪).

[ದೇಸಿಗಾಱ + – ಇಕೆ]

ದೇಸಿಗಿತಿ, ದೇಶಿಗಿತಿ, ದೇಶಿಗಿತ್ತಿ (ನಾ). ಅನಾಥೆಯಾದ ಹೆಂಗಸು ; ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದ ವಂಹಿಳೆ : ಸೆಱೆಸಿಕ್ಕಿಂ ಪಿಡಿತಂದ ದೇಸಿಗಿತಿಯಂ ಭೋಗೋಪ ಭೋಗಂಗಳಂ ಮಱೆದುಂ ಕಾಣದನಾಥೆಯಂ ನುಡಿವವೊಲ್ನಿನ್ನೊಂದು ಸಂಪತ್ತಿಯಂ ಜಱಚುತ್ತಿರ್ದವೆ (ಅನಂಪು. ೧೧-೯೦) ; ಸ್ವರಲೋಪಕ್ಕೆ– ಘಟ್ಟವಳ್ತಿ . . . ದೇಸಿಗಿತಿ (ಶಮದ. ೨೦೯ ಪ್ರಯೋ) ; ಆಸೆಗೊಡುವವ ರಿಲ್ಲವಕಟಾ ದೇಸಿ[ಪಾಠಾಂ. ಶ, ಶಿ]ಗಿತಿ ತಾನಾಹನೇ ನೆಱೆ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆ ನಿಮಗೆ ಕಂದನ ಕೊಂದವರು . . . ಎಂದಬಲೆ ಮೊಱೆಯಿಟ್ಟಳು ಭಟಾ ವಳಿಗೆ (ತೊರವೆ. ೬-೯೫-೨೪) ; ದೇಸಿಗಿತಿಯನು ಕಂಡು ಮಾಯಾಪಾಶಕಿದು ಘನವಲ್ಲೆನುತ ಬೆಸಗೊಂಡನಾ ಸತಿಯ (ಸಿಭಾಗ. ೮-೧೩-೨೭). **ದೇಶಿಗಿತಿ** : ಮೇಲಿನ 'ತೊರವೆ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ದೇಶಿಗಿತ್ತಿ** : ದೇಶಿಗಿತ್ತಿಯರನು ಕೊಲಲೊಂದು ಸಿಂಗ ಬಂದಾಸೆವಟ್ಟದೆ ನೋಡಿಮನಲು (ಅಂಜಿಚ. ೧೦-೨೫) ; ದೇಶಿಗಿತ್ತಿಯು ನುಡಿವಂತೆ . . . ಎನ್ನ ಘಾಸೆ ಮಾಡುವರೆನಿಸಿತಾಗ (ಅನಂಚ. ೧೮-೦೧೩).

[ದೇಸಿಗ + – ಇತಿ $_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ದೇಸಿಪರಿ (ನಾ). ದೇಸಿಯ ರೀತಿ ; ಸೊಬಗು: ಹೊಳೆಹೊಳೆವ ಕಂಜೆಡೆಯ ನಹಿಪತಿಯಳುಕೆ ಬಿಗಿವನು ದಂತಿಚರ್ಮವ ನೆಲಕೆ ಮುಂಜಿಱಿಗೆಳೆಯಲುಟ್ಟನು ದೇಸಿಪರಿ ಮೆಱೆಯೆ (ಕುಮಾ.ಕ. ೭-೧೧). [ದೇಸಿ + ಪರಿ $_3$]

ದೇಸಿಯಗಣ (ನಾ). = ದೇಸಿಗಗಣ : ಶ್ರೀಮೂಲಸಂಗ ದೇಸಿಯಗಣ ಪುಸ್ತಕಗಛ ಕೊಂಡಕುಂದಾನ್ವಯ ಇಂಗುಳೇಸ್ವರದ ಬಳಿಯ . . . ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರದೇವರ ನಿಸಿಧಿ (ಎಕ. I (R), ೫೯-೧ ; 1044) ; ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಮೂಲಸಂಘ ದೇಸಿಯಗಣ ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛ ಕೊಂಡಕುಂದಾನ್ವಯದ ತಾತಂಗಿಯ ಶ್ರೀಮಾಘಣಂದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ ದೇ × × ಶಾಂತಿನಾಥದೇವರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಮಾಡಿದರು (ಎಕ. I (R), ೯-೧ ; ಸು. 12ನೆಯ ಶತ).

[<ದೇಸೀಯ + ಗಣ]

ದೇಸಿವಡೆ, ದೇಸೆವಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಚೆಲುವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಸೌಂದರ್ಯ ವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಶೋಭಿಸು ; ಬೆಡಗನ್ನು ಪಡೆ : ಕಡುಚೆಲ್ವಿಂ ರತಿಗೆಗ್ಗಂ ಪಡೆದು ವಿಲಾಸಕ್ಕೆ ದೇಸಿವಡೆದವನಿಪನೊಳ್ ಪಡೆದು ಪಿರಿಯರು ತನವುಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೨-೬೨) ; ಕೆಂಜೆಡೆಗಳ ಗೊಂಚಲ್ಗಳಿಂ ದೇಸಿವಡೆದುಟ್ಟ ವ್ಯಾಘ್ರಚರ್ಮಾಂಚಲದೊಳ್ಕದ . . . ಸಾಲೋಕ್ಯಸಾಮಿಪ್ಯದವರಸೆ ದಿರ್ದರು (ಚಂಪು. ೨-೨೫) ; ತರುಣಹರಿಣಗಣಕ್ಕೆ ಸರಸೇಕ್ಷಣದ ಸವಿನೋಟ ಮನುಪದೇಶಿಪಂತೆ ದೇಸಿ[ಪಾಠಾಂ. ದೆಸೆ]ವಡೆದು (ರಾಜಶೇ. ೧-೧೩೫ ವ). **ದೇಸೆವಡೆ**: ೧: ದೇಸೆವಡೆದತ್ತು ರತ್ನಶಿಲಾಸೋಪಾನದಿಂ . . . ಕಾಸಾರಂ (ಆಗವಿ. ೧೦-೬೨) ; ನುಣ್ಪೆಳಗನುಗುಳ್ವ ಪದತಳದ ಸೌಂದರಿಯದಿಂ ದೇಸೆವಡೆದ ಹದಿನಾಱಱ ಹರೆಯದ ಹರಂ ಕರುಣಿಸಿ ನಡೆತಂದು (ಬಸರ. ೧೨-೧೦೦). ೨. ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆ : ದೇವಾ ನಿಮ್ಮ ಪೂಜಿಸಿ ದಾಸನ ಕುಲ ದೇಸೆ [ಪಾಠಾಂ. ಸಿ] ವಡೆಯಿತ್ತು (ಬಸವ. ೬೦೭).

[ದೇಸಿ + ವಡೆ $_1$]

ದೇಸಿವೆಱು, ದೇಸೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಚೆಲುವನ್ನು ಪಡೆ ; ಶೋಭೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ಶೋಭಿಸು : ರಸ ಭಾವಂ ಗಮಕಂ ಕಾಣಿಸೆ ನಾಣ್ಣುಡಿ ದೇಸಿವೆತ್ತ ಪೊಸನುಡಿ ಮಾರ್ಗಂ . . . ಇನಿತಱೊಳೆಸೆಯದ ಕೃತಿ ಕೃತಿಯೆ (ರಘುಮ್ಮ. ೧-೪೦) ; ಅಂಬರವಿತಾನದಿಂ ನರರ ಬರಿಸುತ್ತೊಪ್ಪಿದರಲ್ಲಿ ದೂಸಿಗರ್ದೇಸಿವೆತ್ತು (ಶಬ್ದರಾ. ೮-೭೭) ; ಕಿಱುಗಿವಿ ದೇಸಿವೆತ್ತಸಿಮೊಗಂ . . . ಸೂಕ್ಷ್ಮರೋಮದಿಂ ಮೆಱೆದುವು ಸಂಗರಾಂಗಣದೊಳಪ್ರತಿವೀರನ ವಾಜಿರಾಜಿಗಳ್ (ಅಪ್ರತಿ. ೧೩೩-೭) ; ಮುರಿದೆಳವಿಸಾಸೆ . . . ಎಡಗಾಲ ತೊಡರ್ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿರೆ ಪೊಸದೇಸಿವೆತ್ತಸೆದುದಲ್ಲಿ ನರೇಂದ್ರಕುಮಾರಸಂಕುಳಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೨-೪೫). **ದೇಸೆವೆಱು** : ನವರಸಮುಣ್ಕೆ ಮಾತು ಪೊಸತಾಗಿರೆ ದೇಶಿಯ ದೇಸೆವೆತ್ತುದೆಂಬವೊಲಿರೆ . . . ಒಡರ್ಚಿದೆನೀ ಪ್ರಬಂಧಮು (ಧಂದಶೋಬು. ೧-೧೧) ; ಬಾಸೆ ದೇಸೆವೆತ್ತುದು ವಳಿರೇಖೆ ಮಸುಳ್ದು ತೋಱಿದುವು (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೧೯) ; ದೇಸೆವೆತ್ತುವು ಕಮಳಭವಂಗಿಕ್ಕು ವಮಳ ಚಮರರುಹಂಗಳ್ (ಆಗವಿ. ೧-೩೪). [ದೇಸಿ + ಪೆಱು $_1$]

ದೇಸಿಸೆಟ್ಟಿ (ನಾ). ವರ್ತಕರ ಒಂದು ಪಂಗಡ : ಸಾಸನಿಸೆಟ್ಟಿ, ದೇಸಿಸೆಟ್ಟಿ ಮುಮಮಿರಿದಂಡಂ ರಪ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆ ಮಹಾಜನಂಗಳ ಸಂನಿಧಾನದಲು (ಕಕಲ. ४-೧೯ ; ?). [ದೇಸಿ + ಸೆಟ್ಟಿ]

ದೇಸೀಯ (ನಾ). ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು ; ದೇಶ್ಯ : "ಕಾಕಂದೆನೆ ದೇಸೀಯಂ" (ಶವಿಳಂ. ೨೪೭). [< ಸಂ. ದೇಶೀಯ]

ದೇಸುಕ್ಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಉದ್ಯೋಗ (?): ಹೂವಿನ ಹಡಂಗಿಲೆಯ ಚಲ್ಲಿಯ ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ವರಮಾಳಿಗೆಮನೆ ಸರ್ವ್ವಮಂ ದೇಸುಕ್ಕೆ ಎಳುವೂರೊಡೆಗೆಱೆಯ ಕೆಳಗಣ ತೋಂಟಾ (ಶಾಸಇ. IX-1, ೨೫೪-೭೭ ; 1148). [?]

ದೇಸೆ 'ದೇಸಿ' ನೋ.

ದೇಸೆಕಾರ್ತಿ 'ದೇಸಿಗಾರ್ತಿ' ನೋ.

ದೇಸೆಗಾರ್ತಿ 'ದೇಸಿಗಾರ್ತಿ' ನೋ.

ದೇಸೆಗಾಱ 'ದೇಸಿಗಾಱ' ನೋ.

ದೇಸೆಯಿಱು (ಕ್ರಿ). ಬೆಡಗನ್ನು ತಿಳಿ; ಅಂದವನ್ನು ತಿಳಿ: ಭಾಸಿಪ ಬಹುರತ್ನವಿಭೂಷಣದಿಂ ದೇಸೆಯಿಱಿದು ಸಿಂಗರಿಸಿದ ಬಳಿಕ (ಜಯಿಕಾ. ೩-೨೪). [ದೇಸೆ (<ದೇಸಿ) + ಇಱು]

ದೇಸೆವಡೆ 'ದೇಸಿವಡೆ' ನೋ.

ದೇಸೆವೆಱು 'ದೇಸಿವೆಱು' ನೋ.

ದೇಹ (ನಾ). ಮೈ; ಶರೀರ; ಅಂಗ: "ಕಾಯಂ ಸಂಹನನಂ ದೇಹಂ ವಪುಯೆಂದಿನಿತುಂ ಭಾವಿಸುವೊಡಂಗಪರ್ಯಾಯಂಗಳ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೭-೧); ದೇಹಕ್ಕಶುಚಿತ್ವಂ . . . ಅಶುದ್ಧಾಹಾರಪ್ರದ್ವಮಧುಕೀಟಾಹತ ಮತಿದುಸ್ತರಾಮಯಂ ಧಾತುಮಯಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೬೯); ಎಡದ ಕೈಯಲಿ ನಿಗಳವನಿಕ್ಕಿ ಬಲದ ಕೈಯ ಕಡಿದುಕೊಂಡರೆ ನೋಯದಿಪ್ಪುದೆ ಪ್ರಾಣ ವೊಂದಾಗಿ ದೇಹ ಬೇಱಿಲ್ಲ (ಬಸವ. ४೦೩); ದೇಹಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿರ ಬಾಹುಕನೆಂಬಧಮನಾಮಮಂ ತಳೆದಂ (ನಳಕಂ. ೬೪೭); ದೇಹ ತಾನಭಿಮನ್ನುವೋ ದಿಟ ದೇಹಿ ತಾನಭಿಮನ್ನುವೋ ಜಡದೇಹ ತಾನಭಿಮನ್ಯು ವಲ್ಲದು ಕೆಟ್ಟರೇನಾಯ್ತು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೬-೨೭); ದೇಹವೆಂತೆನೆ–ದೇಹವು ಕೃಶ, ಸ್ಥೂಲ, ಮಧ್ಯಮವೆಂದು ಮೂರು ತೆರನಾಗಿರುವುದು (ಸಕವೈ. ೧೯)·

ದೇಹ ಮಾರು = ಪರಪುರುಷನಿಗೆ ಶರೀರವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸು; ಅನೈತಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸು; ವೇಶ್ಯಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನಡೆಸು: ಶೀಲ ಚೆಲುವೆಯಿರಬಹುದು. ಗುಣವತಿಯಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅವಳ ತಾಯಿ ನಾಲ್ಕು ಜನಕ್ಕೆ ದೇಹಮಾರಿದಳೆಂದರೆ ಗೌರವವುನೆತನದ ಹುಡುಗ ಒಪ್ಪುತ್ತಾನೆಯೇ? (ಹೂಹಂ. ೬೪). [ಸಂ.]

ದೇಹಗುಣ (ನಾ). ಶರೀರದ ಗುಣ; ಶರೀರಧರ್ಮ: ದೇಹಗುಣಗಳೆಲ್ಲದು ಲಿಂಗದೇಹಿಯಾದ ಶರಣನು ಬಾಹಿರಂಗದ ಬಳಿಕ ಮಾಯಾ ಮೋಹವನ್ನು ಜಱಿದನು (ಅವಕಂ. ३೫೧-೧೩೦೩). [ದೇಹ + ಗುಣ]

ದೇಹಜ (ಗು). ೧. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ; ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ. (ನಾ). ೨. ಅಂಗಜ; ಕಾಮ; ಮನ್ಮಥ: ದೇಹಜ ತನಗೆ ಮಾರ್ಮಲೆವ ತಾಪಸರೆಂಬ ವಿಹಂಗಮಗಳ ತಲೆಯನು (ಜ್ಞಾನಸಿ. ३-೧३). [ಸಂ.]

ದೇಹಝಾಡೆ (ನಾ). ಹಳ್ಳಿಯ ಮನೆಗಳ ಮತ್ತು ಜಾನುವಾರುಗಳ ಗಣತಿ: (ಕಿಸಂಗ್ರ. ೧೯೬). [←ಮರಾ. ದೇಹಝಾಡಾ, ದೇಹೇಝಾಡಾ]

ದೇಹತೆ (ನಾ). ದೇಹದ ಭಾವ,–ಧರ್ಮ; ದೇಹತನ; ದೇಹತ್ವ: ಭಕ್ತಿಯುಕ್ತಿಯನಧಿಕಭಯಮಂ ಭಕ್ತದೇಹಿಕ ದೇಹತೆಯುಮಂ [ಪಾಠಾಂ. ದೇವತನಂಮ] ವ್ಯಕ್ತಮಾಗಲು ನಂಬಿಯಣ್ಣಂಗಱುಹಬೇಕೆಂದು (ಬಸಪು. ३೬-२४). [ಸಂ. ದೇಹತಾ]

ದೇಹತ್ಯಾಗ (ನಾ). ದೇಹವನ್ನು ಬಿಡುವುದು; ಸಾವು; ಮರಣ: ದೇಹಗತ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಜೀರ್ಣದೇಹತ್ಯಾಗವೂ ನವ್ಯದೇಹಲಾಭವೂ ಸಹಜ (ಭಾರದ. ೧೧४). [ದೇಹ + ತ್ಯಾಗ]

ದೇಹತ್ರಯ (ನಾ). [ವೇದಾಂತ] ಸ್ಥೂಲ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ಕಾರಣಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಶರೀರಗಳು; ೧. ಸ್ಥೂಲಶರೀರ: ಪಂಚಭೂತಗಳಿಂದ ಆಗಿರುವ ಶರೀರ. ೨. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರ: ಸ್ಥೂಲಶರೀರದ ಒಳಗಡೆ ಪಂಚಪ್ರಾಣಗಳೂ ದಶೇಂದ್ರಿಯಂಗಳೂ ಮನಸ್ಸೂ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಪಂಚತನ್ಮಾತ್ರೆಗಳೂ ಕೂಡಿರುವ ಶರೀರ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಶರೀರವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇದು ಮರಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿ ಪುಣ್ಯಪಾಪಫಲಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಬೇರೊಂದು ಸ್ಥೂಲಶರೀರವನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದು ಮೋಕ್ಷವಾಗುವವರೆಗೂ ಇರುತ್ತದೆ. ३. ಕಾರಣಶರೀರ: ಇದು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವ ಅವ್ಯಕ್ತ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅನಾದಿಯಾದ ಮಾಯೆ. ಇದು ಸುಷುಪ್ತಿಯಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯ ವ್ಯಾಪಾರವೆಲ್ಲ ಈ ಮಾಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುತ್ತದೆ. ಜೀವನು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅದ್ವೈತದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ: ಗುರುವು ಸ್ಥೂಲ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ಕಾರಣಗಳೆಂಬ ದೇಹತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಣವ, ಮಾಯಾ, ಕಾರ್ಮಿಕಗಳೆಂಬ ಮಲತ್ರಯಗಳನ್ನು . . . ಸುಟ್ಟು (ಅಷ್ಟಾವ. ೧); ದೇಹತ್ರಯದ ಸ್ಮೃತಿಯು ತಪ್ಪಿ ದೇವಾ ನೀನೆ ಗತಿಯು ಎಂದು (ಶರೀಶ. ೧೭-೧). [ದೇಹ + ತ್ರಯ]

ದೇಹದಂಡಣೆ (ನಾ). = ದೇಹದಂಡನೆ: ದೇಹದಂಡಣೆಯೇಕೆ ಆಯಾಸ ಗೊಳಲೇಕೆ ಮಾಯಾರಿ ಶಿವನ ನಿಜಸುಖದೊಳೊಡವೆರೆದ ಕಾಯುವೆ ಶಿವನ ನಿಜರೂಪ (ಗುರುಬೋ. ३-४४). [ದೇಹ + ದಂಡಣೆ]

ದೇಹದಂಡನೆ (ನಾ). ತಪಸ್ಸು, ವ್ರತ, ಉಪವಾಸ, ವ್ಯಾಯಾಮ ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಕ್ಲೇಶ,–ಶಿಕ್ಷೆ; ಕಾಯಕ್ಲೇಶ: "ತಪಃ–ದೇಹದಂಡನೆ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ३४). [ದೇಹ + ದಂಡನೆ]

ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯ (ನಾ). ದೇಹದ ಶಕ್ತಿ; ಶರೀರದ ಬಲ: ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯವೂ ಸಾಕಷ್ಟಿದ್ದಿತು (ಬಂಗಬ. ೧೯४). [ದೇಹ + ದಾರ್ಢ್ಯ]

ದೇಹದೀಪ್ತಿ (ನಾ). ಶರೀರದ ಕಾಂತಿ,–ಶೋಭೆ: ಹಾರ ಮರೀಚಿಯಂ ಮರಕತಚ್ಛವಿಯಂ ಗೆಲೆ ದೇಹದೀಪ್ತಿ . . . ಬಲಾಚ್ಯುತರದೇನೆಸೆದಿರ್ದರೊ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ್ (ಹಂಚಾಮಾ. ३-೧३४). [ದೇಹ + ದೀಪ್ತಿ]

ದೇಹಧರ್ಮ (ನಾ). ೧. ದೇಹದ ಸ್ವಭಾವ,–ಪ್ರಕೃತಿ. ೨. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸಾದಿ ಕಾರ್ಯ; ಶರೀರ ವ್ಯಾಪಾರ: ದೇಹಧರ್ಮ ತನ್ನ ಅದಂತೆ ಆಗಲಿ ಕೂಡಲಸಂಗನ ಪೂಜಿಸಿದಲ್ಲದೆ ನಿಲಲಾಱೆನು (ಬಸವ. ४४३); ದೇಹಧರ್ಮವೆಂದರೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ತಾನಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳು (ಆರ್ಯಧ. ೧೧). [ದೇಹ + ಧರ್ಮ]

ದೇಹಧಾರಣ (ನಾ). ಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸುವುದು; ಬದುಕಿರುವುದು: ಜೀವನು ತನ್ನ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ದೇಹಧಾರಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). [ದೇಹ + ಧಾರಣ]

ದೇಹಧಾರಿ (ಗು). ೧. ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ; ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ. (ನಾ). ೨. ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜೀವ; ಬದುಕಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ. 'ಚರಮದೇಹಧಾರಿ' ಪರಾ. [ಸಂ. ದೇಹಧಾರಿನ್]

ದೇಹನಿಸ್ಪೃಹ (ನಾ). ಶರೀರಾಭಿಮಾನವನ್ನು ತೊರೆದವನು; ವಿರಕ್ತ: ಸುಸಮಾಧಿಯೋಗದಲ್ಲಿದು ನಿಜವನು ದೇಹನಿಸ್ಪೃಹನಾಗು ನೀನೆಂದ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೮-३४). [ದೇಹ + ನಿಸ್ಪೃಹ]

ದೇಹನ್ಯಾಸ (ನಾ). ಜಪ, ಪಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೃದಯವೇ ಮೊದಲಾದ ದೇಹಭಾಗಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದು: ನಿರುತ ಸತ್ಯಾಣಯಾಮವ ತೀರ್ಥಕರ ದೇಹನ್ಯಾಸಂಗಳರ ಪೂರಿಸಿ (ನವಮೋ. ३-४३). 'ಅಂಗನ್ಯಾಸ', 'ಕರನ್ಯಾಸ' ಪರಾ. [ದೇಹ + ನ್ಯಾಸ]

ದೇಹಪುಷ್ಟಿ (ನಾ). ಶರೀರವು ಪುಷ್ಟವಾಗುವುದು,–ದೃಢವಾಗುವುದು: ರಸ, ಗಂಧಕ . . . ಕಿರುಮೂಲಕ. ಇವ ಚೂರ್ಣಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು. ದೀಪನ ಹುಟ್ಟುವುದು, ದೇಹಪುಷ್ಟಿಯಹುದು (ವಿವೈವಿ. ೧೭೦). [ದೇಹ + ಪುಷ್ಟಿ]

ದೇಹಪ್ರಕೃತಿ (ನಾ). ಶರೀರದ ಸ್ವಭಾವ ; ನೈಜವಾದ ಮೈಗುಣ : ದೇಹಪ್ರಕೃತಿಯ (Constitutional) ರೋಗಲಕ್ಷಣಗಳು (Symptoms) ಉಗ್ರವಾಗುತ್ತವೆ (ಕಲರೋ. ೧೭) ; ನನ್ನ ದೇಹಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅದು ಒಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲ (ಶರ್ಮಸ. ೨೫೫). [ದೇಹ + ಪ್ರಕೃತಿ].

ದೇಹಬಾಧೆ (ನಾ). ೧. ಶರೀರಕ್ಕೆ ಒದಗುವ ತೊಂದರೆ. ೨. ಮಲಮೂತ್ರ ವಿಸರ್ಜನೆ: ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣದಾದನು. ದೇಹಬಾಧೆಗೆ ಅವಸರವಾಗಿರಬೇಕು (ಮಲೆಮ. ೬೩೪). [ದೇಹ + ಬಾಧೆ]

ದೇಹಬಿಡು (ಕ್ರಿ). (ಜೀವಾತ್ಮನು) ಶರೀರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸು ; ಸಾಯು ; ಮರಣಹೊಂದು: ನನಗೆ ದೇಹಬಿಡಲು ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡು ; ನೀನು ಅನುಜ್ಞೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ನನಗೆ ಸದ್ಗತಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ (ಪಕಥಾ. ೩೫೪).
[ದೇಹ + ಬಿಡು$_1$]

ದೇಹಭಾನ (ನಾ). ಮೈ ಮೇಲಿನ ಎಚ್ಚರ,–ಪರಿವೆ,–ಪ್ರಜ್ಞೆ: ಮಾತುಂಗಾ ದೇಹಭಾನವಿಲ್ಲದೆ ಎದೆಯನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಗುದ್ದಿಕೊಂಡಳು (ವಾಸನಾ. ೧೨೧); ದೇಹಭಾನವನ್ನು ಮರೆತು ಸುಶೀಲೆಯ ಜೀವ ಅಲೆಯುತ್ತಿತ್ತು (ಸಮಜೀ. ೬೨೩). [ದೇಹ + ಭಾನ]

ದೇಹಭಾನಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಮೈಮೇಲಿನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆ; ಮೂರ್ಛೆ ತಿಳಿ : ತಾಯಿಯ ದರ್ಶನವಾಗುತ್ತಲೆ ಹೊಸ ದೇಹಭಾನಗೊಂಡು ತಾವು ಮನೆಗೆ ಬಂದೆನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಳು (ಹಂಸಾ. ೮).
[ದೇಹಭಾನ + ಕೊಳ್ಳು$_1$ (<ಕೊಳ್$_1$)]

ದೇಹಭಾವ (ನಾ). ಶರೀರದ ಸ್ವಭಾವ ; ಶರೀರಧರ್ಮ : ದೇಹಭಾವವಳಿದಲ್ಲದೆ ಜೀವಭಾವವಳಿಯದು ಜೀವಭಾವವಳಿದಲ್ಲದೆ ಭಕ್ತಿಭಾವವಳವಡದು (ಅವಹಂ. ೨೭೩-೧೨೩೭). [ದೇಹ + ಭಾವ$_2$]

ದೇಹಮಬ್ಬು (ನಾ). ಮೈಮೇಲೆ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣ ಹರಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚರ್ಮರೋಗ: ದೇಹಮಬ್ಬುವರ್ಧನಕ್ಕೆ :–ಶುಂಠಿ ಪಲ ೧ ತಾಳೀಬೆಲ್ಲ ಪಲ ೩, ಸಮುದ್ರಪಾಳಬೀಜ ಪಲ ೧, ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಮರ್ದಿಸಿ ಎಲಚಿಹಣ್ಣಿನ ಪ್ರಮಾಣ ಗುಳಿಗೆಯ ಕೊಡಲು ಕರ ಉಷ ಮಾಸಿ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಣ (ವಿಶ್ವವಿ. ೦೦೭).
[ದೇಹ + ಮಬ್ಬು (<ಮರ್ವು)]

ದೇಹಮುಕ್ತ (ನಾ). ದೇಹದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದವನು ; ಸತ್ತು ಹೋದವನು ; ಮೃತ : ಎರೆಯಂಗರು ದೇಹಮುಕ್ತರಾದರು (ಶಾಂತಲಾ. ೧೮). [ದೇಹ + ಮುಕ್ತ]

ದೇಹಮೋಹ (ನಾ). ಶರೀರದ ಮೇಲಿನ ಮಮತೆ ; ಬದುಕಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆ : ತಂದೆಯಳಿದಾ ಹೊತ್ತು ಹಗೆಯನು ಕೊಂದು ಸಾಯದೆ ದೇಹ ಮೋಹಕೆ ನಿಂದು ನೀ ನಿಶ್ಶಂಕನಾದೈ ವೈರಿಶರಹತಿಗೆ (ಕುವ್ಯಾಭ. ೩-೨೮).
[ದೇಹ + ಮೋಹ]

ದೇಹಯಾತ್ರೆ (ನಾ). ದೇಹವನ್ನು ಪೋಷಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಿಕೆ ; ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಗಿಸುವಿಕೆ : ಪೋಲೀಸಿನವರಿಗೆ ಗೂಢಚಾರನಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ದೇಹಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ . ಆ ಹರೇರಾಮನೇ ? (ಬಿಶಾಪ. ೧೫). [ದೇಹ + ಯಾತ್ರೆ]

ದೇಹರ 'ದೇವಾರ' ನೋ.

ದೇಹರುಚಿ (ನಾ). = ದೇಹದೀಪ್ತಿ : ಕನಕಚ್ಛಾಯೆಯನಾಳ್ದ ದೇಹರುಚಿ ಚೆಲ್ವಂ ಬೀಱೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦-೧೧). [ದೇಹ + ರುಚಿ]

ದೇಹಲಬ್ಧಾಂಗುಲ, ದೇಹಲಬ್ಧಾಂಗುಳ (ನಾ). [ಶಿಲ್ಪಶಾ] ದೇವತಾ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಕಡೆಯುವಾಗ ದೇಹದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಒಂದು ಅಳತೆ : ಮಾನಾಂಗುಲ, ಮಾತ್ರಾಂಗುಲ, ದೇಹಲಬ್ಧಾಂಗುಲವೆಂಬ ಅಳತೆಗಳಿಂದ ಪಂಚತಾಲ, ನವತಾಲಾದಿ ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ವಿಧಾನಗಳನ್ನೂ...ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ (ಭಾರದ. ೬೦). **ದೇಹಲಬ್ಧಾಂಗುಳ :** ಪ್ರತಿಮೆಯ . . . ಒಂದೊಂದವಯವಕ್ಕೆಷ್ಟು ಭಾಗವೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸುವದೇ ದೇಹಲಬ್ಧಾಂಗುಳವಕ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೩೦೦).
[ದೇಹ + ಲಬ್ಧ + ಅಂಗುಲ]

ದೇಹಲಬ್ಧಾಂಗುಳ 'ದೇಹಲಬ್ಧಾಂಗುಲ' ನೋ.

ದೇಹಲಿ, ದೇಹಳಿ (ನಾ). ೧. ಹೊಸತಿಲು ; ಹೊಸ್ತಿಲು. ೨. ಬಾಗಿಲ ಮುಂದಿನ ಜಗಲಿ : (೬). **ದೇಹಳಿ :** ೧. "ದೇಹಳಿಯದೊಗೆದ ಹೊಸತಿಲೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೫೮-೧೨) ; "ನೆಱೆ ದೇಹಳಿಯ ಪೊಸಂತಿಲ್" (ಶಬ್ದಶ್ಮ. ೪೭) : "ಹೊಸ್ತಿಲೊಳು ದೇಹಳಿಯೆನಿಕ್ಕು" (ಕಶರ. ೫೨); ಎಳಶರಧಿಪಟ್ಟೋರೆ ಪಶರದಿಕ್ಕು ದೇಹಳಿ ನೆರೆದ ಜನವೇ ಚಿತ್ರದಿರವಜಾಂಡವೆ ಚೆಂಡು ಸುಪತರು ನಿಂಬಭೂಜವಾಗಲದೇ ವಿರತಿ (ಕೃವಲ್ಮ. ೨-೨೦-೧) ; ಪಕ್ಕಂಗಳಂ ನೋಡಿ ಗೇ[ದೇ]ಹಳಿಯು ಸಾರ್ದರದರ್ಕೆ ಮೇಲೆ ನಸು ಬೆರ್ಚುತ್ತಂಗಳಂಬೊಕ್ಕರ್ (ಚಕವಿ. ೬-೧೧೯); ಶ್ರೀದ್ವಾರದ ದೇಹಳಿಯನ್ನು ದಾಂಟಿಸಿ ನಿಲಿಸಿ (ಬಟ್ಟಿಅ. ೩೭-೨) ; ರಾಣಿಯ ತೊಟ್ಟಿಯ ದೇಹಳಿಗಳ ಪಡಿಯರತಿಯರು ಮಾಟಿಕಟ್ಟೆಗೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು (ಸವತಿ. ೯೨).
[ಸಂ.]

ದೇಹಲೀದೀಪನ್ಯಾಯ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲೋಕನ್ಯಾಯ ; ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಮೇಲೆ ದೀಪವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, ಹೊಸ್ತಿಲಿನ ಎರಡು ಕಡೆಗೂ ಬೆಳಕು ಹಬ್ಬುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಬೇಕಾದ ಎರಡು ಫಲಗಳು ಲಭಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು 'ದೇಹಲೀದೀಪನ್ಯಾಯ'ವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೀಪಕಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ–ಉಪಮಾನವಾಕ್ಯದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಉಪಮೇಯವಾಕ್ಯದಲ್ಲಾಗಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪದವನ್ನು ಬಳಸಿದರೆ ಅದು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ–ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಲಂಕಾರಿಕರು ಈ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. [ಸಂ.]

ದೇಹಲೇಪ (ನಾ). ಮೈಗೆ ಬಳಿಯುವುದು : ಸಹದೇವೀಸೊಪ್ಪಿನ ರಸ . . . ಕಾಯಿಸಿ, ಹದದಲ್ಲಿಳುಹಿ, ದೇಹಲೇಪವಂ ಮಾಡಲು ಶೀತಜ್ವರ, ಗರ್ಭಿಣಿಜ್ವರ ಸಹ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಕವೈ. ೬೧). [ದೇಹ + ಲೇಪ]

ದೇಹವಂಚಕ (ನಾ). ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಹಿಂದೆಗೆಯುವವನು ; ಮೈಗಳ್ಳ; ಸೋಮಾರಿ : ಆದಿಜಂಗಮಭಕ್ತಿ ತತ್ಪ್ರಸಾದಭೋಗಂ ದೇಹವಂಚಕನಾದವಂಗಳವಡದು (ಬಸಪು. ೫೯-೧೯). [ದೇಹ + ವಂಚಕ]

ದೇಹವಾಸನೆ (ನಾ). ೧. ದೇಹಧರ್ಮ ; ದೇಹದ ಇಚ್ಛೆ ; ಶರೀರದ ಕಡೆಗಿರುವ ಅಭಿಮಾನ: ಅಂತಾ ಭೇದವಳಿದು ತಾನೆಲ್ಲಾ ಲಿಂಗವಯವಾಗಿಪ್ಪ ಸದ್ಭಕ್ತಂಗೆ . . . ದೇಹವಿಡಿದಿರ್ದು ದೇಹವಾಸನೆಯಿಲ್ಲ (ವಚಸಂ. ೩೨೮-೩ ೮೬೪). ೨. ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದ ಸಂಸ್ಕಾರ; ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಪಡೆದಿದ್ದ ದೇಹದ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಭಾವಗಳು ಈಗಿನ ದೇಹಕ್ಕೂ ಅನುಸರಿಸಿ ಬರುವಿಕೆ : ಶಾಸ್ತ್ರವಾಸನೆಯು ಲೋಕಗಳ ವಾಸನೆ ದೇಹವಾಸನೆಯು ವಾಸನೆಗಳಿವು ಮೂರು (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೩೪-೧೧).
[ದೇಹ + ವಾಸನೆ]

ದೇಹವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದು ; ದೇಹಧಾರಣೆ ಮಾಡು : ಸದ್ಭಕ್ತಂಗೆ . . . ದೇಹವಿಡಿದಿರ್ದು ದೇಹವಾಸನೆಯಿಲ್ಲ (ವಚಸಂ. ೩೨೮-೩ ೮೬೪). [ದೇಹ + ಪಿಡಿ$_1$]

ದೇಹವಿಡು (ಕ್ರಿ). ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಡು,–ತ್ಯಜಿಸು ; ಮರಣ ಹೊಂದು: ಗುರು ಜಯಂತಿ ದಿನ, ದೇಹವಿಟ್ಟ ಗೆಳೆಯ ಚೆನ್ನಮಲ್ಲಪ್ಪ ಗಲಗಲಿ (ಹೃದಸ. ೫ ಅರ್ಪಣ). [ದೇಹ + ಇಡು$_1$]

ದೇಹಶುದ್ಧಿ (ನಾ). ಶರೀರವನ್ನು ನಿರ್ಮಲಗೊಳಿಸುವಿಕೆ; ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವಿಕೆ: ದೇಹಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಶಿವೈಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ವಿವರಣೆಗಳು "ಯೋಗಪಾದ"ದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ (ಭಾರದ. ೬೩). [ದೇಹ + ಶುದ್ಧಿ]

ದೇಹಶೇಷ (ನಾ). ಹೆಣವನ್ನು ಸುಟ್ಟ ಬಳಿಕ ಉಳಿಯುವ ಬೂದಿ ಮುಂತಾದುವು: ಇವು ಅವರ ದೇಹಶೇಷಗಳು; ಇವನ್ನೂ ಈ ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ನಿಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮೃತರಿಗೆ ನಡೆಸಬೇಕಾದ ಉತ್ತರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ! ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಕೌರವರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಹೊರಟನು (ಚದಥಾ. ೧೫). [ದೇಹ + ಶೇಷ]

ದೇಹಶೋಧನೆ (ನಾ). ಭೇದಿ; ವಿರೇಚನ: ೧೦ ನಿಂಬೆಯ ಹಣ್ಣ ಹಿಂಡಿ ಅಟ್ಟು ಇಳುಹಿಕೊಂಡು ದೇಹಶೋಧನೆಯಂ ಮಾಡಿಸಿ . . . ಸೇವಿಸುತ್ತ ಬರಲು ಶ್ವಾಸ . . . ದಾಹ ಮುಂತಾಗಿ ಪರಿಹಾರಮಕ್ಕುಂ (ಸಳವೈ. ೨೩೪). [ದೇಹ + ಶೋಧನೆ]

ದೇಹಸಂಬಂಧ (ನಾ). ಶಾರೀರಕವಾದ ಸಂಬಂಧ; ದೈಹಿಕವಾದ ಸಂಪರ್ಕ: ಈಗ ಸುಬ್ಬುವಿಗೂ ಅವಳಿಗೂ ದೇಹಸಂಬಂಧ ಇಲ್ಲ. ಪರಸ್ಪರ ಗೌರವ ಮಾತ್ರ ಇದೆ (ಛೀಮುಕಾ. ೨೨೯). [ದೇಹ + ಸಂಬಂಧ]

ದೇಹಸಂಬಂಧಿ (ನಾ). ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನಂ; ಜೀವ: ದೇಹಸಂಬಂಧಿಯಾದವನನ್ನು ಜನರು ಅರಿಯಬಲ್ಲರು, ದೇಹಾತಿರಿಕ್ತನನ್ನು ಜನರು ಅರಿಯಲಾರರು (ಶುಕ್ಯಾರ. ೨೮೧). [ಸಂ. ದೇಹಸಂಬಂಧಿನ್]

ದೇಹಸಾತ್ಮ್ಯ (ನಾ). [ವೈದ್ಯಶಾ] ಮೂರು ಬಗೆಯ ಸಾತ್ಮ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ವಿರುದ್ಧವಾದ ಆಹಾರ ಪಾನೀಯಗಳಾದರೂ ದೇಹಕ್ಕೆ ಒಗ್ಗುವಿಕೆ: ದೇಶಸಾತ್ಮ್ಯ, ದೇಹಸಾತ್ಮ್ಯ, ವ್ಯಾಧಿಸಾತ್ಮ್ಯವೆಂದು ಆ ಸಾತ್ಮ್ಯ ಮೂರುತೆರನಾಗಿಹುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೦೨). 'ದೇಶಸಾತ್ಮ್ಯ' ಪರಾ. [ದೇಹ + ಸಾತ್ಮ್ಯ]

ದೇಹಸಾಮ್ಯ (ನಾ). [ಯೋಗ] ರಾಜಯೋಗದ ಹದಿನೈದು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಆಹಾರ, ಪಾನೀಯ, ನಿದ್ರೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಪರಿಮಿತಗೊಳಿಸಿ ದೇಹವನ್ನು ದಂಡಿಸಿ, ಒಣಗಿದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯಂತೆ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು: ಯುಕ್ತಾಹಾರಂಗಳನು ಮಾಡಿಯು ಯುಕ್ತನಿದ್ರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಯು ಯುಕ್ತವುದಕವು ಯುಕ್ತವ್ಯವಹರ ಯುಕ್ತಗಳು ಮಾಡಿ ಯುಕ್ತದಿಂ ದೇಹವನೆ ದಂಡಿಸಿ ಯುಕ್ತದಿಂ ತನ್ನಾಜ್ಞೆಯೊಳಗೆಯು ಯುಕ್ತ ಶುಷ್ಕಾಷ್ಠದಂತಿರಲದು ದೇಹಸಾಮ್ಯ (ಜ್ಞಾಸಸಿಂ. ೧೬-೨೭). [ಸಂ.]

ದೇಹಸುಖ (ನಾ). ಶರೀರದ ಸುಖ: ದೇಹಸುಖಹೇತುಗಳುಮಂ ದೇಹಮುಮಂ ತನ್ನವೆಂದು ಪಂಬಲಿಸದೆ ನಿರ್ಮೋಹದಿನಿರೆ ಯತಿಪತಿಗವ್ಯಾಹತ ಮಳವಟ್ಟುದುತ್ತಮಾಕಿಂಚನ್ಯಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೧-೪೮); ದೇಹಸುಖದೂರಂ ಜರಾತನ್ಮಹಾದ್ರುಮ್ಯನಂ ದೇಹಾಂತರಪ್ರಾಪ್ತಿಯುನ್ಮಹಾಧೀರಸ್ತು ತತ್ರ ಮುಹ್ಯತಿ ನ ಸುಲಸನ್ನೋಹಿಯುಷ್ಪ ಭಗವದ್ವಾಕ್ಯಮುಂಟವ್ಪ ಕಾರಣಂ (ವೀಶೈಪು. ೫-೫-೧೪). [ದೇಹ + ಸುಖ]

ದೇಹಸುಕರ್ಜ (ನಾ). ಮೈಮೇಲಿನ ಸುಕ್ಕು,- ಚರ್ಮದ ತೆರೆ: "ದೇಹಸುಕರ್ಜ ತೆರೆಯು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೧೦೬). [ದೇಹ + ಸುಕರ್ಜ₂]

ದೇಹಸ್ಥಿತಿ (ನಾ). ದೇಹದ ಇರುವಿಕೆ; ಶರೀರಾರೋಗ್ಯ; ಶರೀರದ ಪ್ರಕೃತಿ: ಚತುರ್ವಿಧ ದೇವರ್ಕಳ್ಗೆಲ್ಲಾ ಕಾಲಂ ಕಬಳಾಹಾರವಿಲ್ಲದೆಯುಂ ಶರೀರಸ್ಥಿತಿಯುಂಟೆಂದು ಕಾಣಲ್ಪಪ್ಪುದರಿಂ ಮೇಣ್ಗರ್ಭಾರ್ಭಕದೊಳು ಕಬಳಾಹಾರವಿಲ್ಲದೆಯುಂ ಶರೀರಸ್ಥಿತಿ ಕಾಣಲ್ಪಪ್ಪುದರಿಂ ದೇಹಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಬಳಾಹಾರಮೆ ನಿಯಮಮಲ್ತು (ಪಸಾರ. ೫೦೪): ಈಗೀಗ ನನ್ನ ದೇಹಸ್ಥಿತಿಯೇ ಚೆನ್ನಾಗಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದೇಹ + ಸ್ಥಿತಿ]

ದೇಹಳಿ 'ದೇಹಲಿ' ನೋ.

ದೇಹಾಂತ (ನಾ). ದೇಹದ ಕೊನೆ,-ನಾಶ; ಮರಣ; ಸಾವು: ಸಂತವಿಡಿರೇ ಮಗನ ನಿಜದೇಹಾಂತಕೃತ ಸಂಕಲ್ಪ ಗಡ ನೃಪನಂತರಂಗವ ಕರೆಸಿಯೆಂದಳಲಿದಳು ಗಾಂಧಾರಿ (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೨೧-೬೨). [ದೇಹ+ಅಂತ₁]

ದೇಹಾಂತರ (ನಾ). ಬೇರೆಯ ಶರೀರ: ವರುಷತನಕ ನಪುಂಸಕದ ಲಾಚರಿಸಬಲ್ಲೆನೆ ಸಾಕು ದೇಹಾಂತರವನಂಗೀಕರಿಸುವೆನಲಾ ತನ್ನ ಸುಡ ಲೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೮-೪೫): ದೇಹಸುಖದೂರಂ ಜರಾತನ್ಮಹಾದ್ರುಮ್ಯನಂ ದೇಹಾಂತರಪ್ರಾಪ್ತಿಯುನ್ಮಹಾಧೀರಸ್ತು ತತ್ರ ಮುಹ್ಯತಿ ನ ಸುಲಸನ್ನೋಹಿಯುಷ್ಪ ಭಗವದ್ವಾಕ್ಯಮುಂಟಪ್ಪ ಕಾರಣಂ (ವೀಶೈಪು. ೫-೫-೦೪). [ಸಂ.]

ದೇಹಾಂತಶಿಕ್ಷೆ (ನಾ). ಗಲ್ಲು; ಮರಣದಂಡನೆ: ಕಾನೂನು ಕೊಲೆಗಡುಕರಿಗೆ ದೇಹಾಂತಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ದೇಹಾಂತ + ಶಿಕ್ಷೆ]

ದೇಹಾಂಶು (ನಾ). ಶರೀರದ ಕಾಂತಿ,-ಹೊಳಪು,-ಪ್ರಭೆ: ಉದ್ಯೋತಿಸಿದಂ ಹಿಮಾಂಶುರುಚಿಯಿಂ ದೇಹಾಂಶುವಿಂ ಭೂಭುಜಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೨೪). [ದೇಹ + ಅಂಶು]

ದೇಹಾತಿರಿಕ್ತ (ಗು). ೧. ದೇಹದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ,-ಭಿನ್ನವಾದ. (ನಾ). ೨. ದೇಹದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ದೇಹದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವವನು; ಜೀವಾತ್ಮ: ದೇಹಸಂಬಂಧಿಯಾದವನನ್ನು ಜನರು ಅರಿಯಬಲ್ಲರು, ದೇಹಾತಿರಿಕ್ತನನ್ನು ಜನರು ಅರಿಯಲಾರರು (ಶುಕ್ಯಾರ. ೨೮೧). [ದೇಹ + ಅತಿರಿಕ್ತ]

ದೇಹಾತುರ (ನಾ). ದೇಹದ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಬಲವಾದ ಆಸೆ; ದೇಹವನ್ನು ಪೋಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಹೆಬ್ಬಯಕೆ: ತನ್ನ ದೇಹಾತುರದಲಡವಿಯೊಳನ್ಯರನು ಸಂಹರಿಸುತಿರೆ (ಹರಿಸಾ. ೪೩). [ದೇಹ + ಆತುರ]

ದೇಹಾಭಿಲಾಷೆ (ನಾ). ಶರೀರದ ಮೇಲಿನ ಆಸೆ; ಬದುಕಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆ: ಅರಸುಕುಲದಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಸಾಪತ್ನರುಗಳಿರೆ ದೇಹಾಭಿಲಾಷೆಯಲುರಗನಂತೊಳಗಿಹುದು ಧರ್ಮವೆ (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೩-೨೨). [ದೇಹ + ಅಭಿಲಾಷೆ]

ದೇಹಾಯಾಸ (ನಾ). ಶರೀರಶ್ರಮ; ದೇಹಾಲಸ್ಯ: ಮಹಾರಾಜರು ದೇಹಾಯಾಸದಿಂದ ಮಲಗುತ್ತಾರೆ. (ಸಂಸಳ. ೧೦೬). [ದೇಹ + ಆಯಾಸ]

ದೇಹಾರ₁ 'ದೇವಾರ' ನೋ.

ದೇಹಾರ₂ (ನಾ). ದೇವರ ವಿಗ್ರಹ; ದೇವತಾಮೂರ್ತಿ,-ಪ್ರತಿಮೆ: ತನ್ನ ದೇಹಾರವ ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನನ್ನಿಯಾಗಿಯೆ ಕಾಣ್ಬನ್ನೆವರ ತನ್ನ ದೇಹವು ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನು ತನ್ನದಲ್ಲೆಂದುಳಿದಳು (ಅಂಜಚ. ೯-೨೬೪); ತನ್ನ ದೇಹಾರವ ಕಾಣುತಲಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳು ಬಂದಂತೆ ಉನ್ನತಹರ್ಷವನೈದಿದಳದನಿನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲೆನ್ನಳವಲ್ಲ (ಅಂಜಚ. ೯-೨೭೦); ಕರಿಕರಿಗೊಂಡು ಬಾಜಿಪ ವಾದ್ಯರಭಸದೊಳುರುಜಯಜಯರಭಸದೊಳು ಕುಲುಕುಲುಮೆಟ್ಟಲಾನೆಯ ಮೇಲೆ ಬಂದನು ಮೆರೆವ ದೇಹಾರದಂದದೊಳು (ಭರಚ. ೨೧-೯೩): ಬಸದಿಗಳ್ನವರತ್ನಮಯ ಹೇಮಮಯವಲ್ಲಿ ಎಸೆವ ದೇಹಾರಗಳ್ತಾವು ಮಿಸುನಿರನ್ನದೊಳು ಸಿದ್ಧಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಜಿಸಿದುವು (ಭರಚ. ೬೨-೩೧).

ದೇಹಾರದ ಮಂದಿರ = ದೇವರ ಪ್ರತಿಮೆಯಿರುವ ಮಂದಿರ; ದೇಗುಲ; ದೇವಾಲಯ: ಒಂದುದಿನದೊಳಾಕೆಯ ದೇಹಾರದ ಮಂದಿರವನು ಹೊಕ್ಕು ಕಪಟದಿಂದ ಜಿನೇಂದ್ರಬಿಂಬವನೊಯಿದು ನಿಜವಾಸದೊಂದು ತಾಣದೊಳಿರಿಸಿದಳು (ಅಂಜಚ. ೯-೨೪೮).

[<ಸಂ. ದೇವಾಗಾರ]

ದೇಹಾರ$_2$ (ನಾ). ೧. ದೇವರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಆಹಾರ; ಎಡೆ; ನೈವೇದ್ಯ : ಮನ ಮುಟ್ಟದ ಮಜ್ಜನ ತನು ಮುಟ್ಟದ ದೇಹಾರ ಭಾವ ತಾಗದ ಪೂಜೆ ವಿವೇಕ ತಾಗದ ನೋಟ ವಾಯು ತಾಗದ ಠಾವ ತೋರ್ಬ (ಅವಕಂ. ೧೯೫-೮೬೩) ; ಕಸವ ಬೋಹರಿಸಿ ದೇಹಾರಕ್ಕೆಡೆಮಾಡಿ ಕಸನಿರಲು ದೇಹಾರ ಶುಚಿಗೆ ಸೊಬಗಿತನಲ್ಲ ಪರದೈವವುಳ್ಳವಂಗೆ ಗುರುಲಿಂಗವಿಲ್ಲ (ಸಮೂವ. ೨೨-೮೪). ೨. ಊಟ ; ಭೋಜನ; ಆರೋಗಣೆ : ಉಡಲುಂ ತುಡಲುಂ ಕೊಟ್ಟುಂ ಪಿಡಿ ತೀವಿದ ಪೊನ್ನನಿತ್ತುಮವನ್ನರೊಳನ್ನಮರ್ಪಡೆಯರ್ದೇಹಾರಮನುಡ ತುಡಲಿತ್ತುಂ ಕುಡುವರರ್ಥಿಯಿಂದಂ ಜೈನರ್ (ಸಮುಪ. ೭-೫೧) ; ಶಿಷ್ಯನಂ ಮುನ್ನಂ ಸಚ್ಚಾರಿತ್ರಂ ಮಾಡದೆ ದೇಹಾರಮನೀಯಲ್ಕೆ ಮಾಡುಗುತಿಪ್ಪರ್ಗೊರವರ್ (ಸಮುಪ. ೧೪-೨೧) ; ಆರೋಗಿಸುವೆಡೆಯೊಳ್ ದೇಹಾರದೊಳ್ . . . ನೃಪನಾರೈದಚ್ಚಿತ್ತು ನಡೆಗೆ (ನೀತಿಶಾ. ೩೫೭). ೩. ಪೂಜೆ : ನೋಡುವರುಳ್ಳರೆ ಮಾಡುವೆ ದೇಹಾರವ . . . ಲಿಂಗವ ತೋರಿ ಉದರವ ಹೊರೆವ ಭಂಗಗಾಟ ನಾನು (ಬಸವ. ೩೦೬) ; ದೇಹಾರವ ಮಾಡಿ ಲಿಂಗಾರ್ಪಿತವ ಮಾಡದೆ ಆಹಾರವ ಕೊಂಡರೆ ಕೋಳಿ ಹುಳುವನಾಯ್ದು ತಿಂದಂತೆ (ದೇದಾವ. ೫೧-೧೦೨) ; ಹೃದಯಕಮಲ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಪ್ಪ ದೇವನ ದೇಹಾರವ ಮಾಡಲರಿದು ದೇಹಿ ನಿರ್ದೇಹಿಯಾಗದನ್ನಕ್ಕರ ದೇಹಾರವೆಲ್ಲಿಯದೊ ಅನಂತಮುಖದಲ್ಲಿ ದೇಹಾರವ ಮಾಡಲು ದೇವನಲ್ಲಿಲ್ಲ ನೋಡಾ (ಚನ್ನವ. ಕ. ೪೪೫-೯೪೩). [<ಸಂ. ದೇವಾಹಾರ]

ದೇಹಾರಂಗೆಯ್$_1$ 'ದೇವಾರಂಗೆಯ್' ನೋ.

ದೇಹಾರಂಗೆಯ್$_2$ (ಕ್ರಿ). ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಯನ್ನುಮಾಡು, ಕಂಡರಿಸು: ಶ್ರೀಶಿಲಲೇಪ್ಯಕಾಂಸ್ಯರಜತಾಷ್ಟಾಪಾದರತ್ನಂಗಳಿಂ ದೇಹಾರಂಗೆಯಲಂಗ ಸೌಂದರಬಲಂ (ರಕ್ಷಾಶ. ೪೪). [ದೇಹಾರ$_2$ + ಕೆಯ್$_1$]

ದೇಹಾರಗೃಹ (ನಾ). ದೇವತಾಮೂರ್ತಿ ಇರುವ ಗೃಹ ; ದೇವಾಲಯ: ಒಳಗಣ ಪೂಜಾರಚನಾವಿಳಸನಮಂ ಪೊರಗೆ ತೋರಿಸುತ್ತುಂ ಮೆರೆಗುಂ ಪಳಿಕಿನ ಶಿಲೆಯಿಂ ಮಾಡಿದ ಥಳಥಳಿಪ ವಿಶಾಳ ಚಾರು ದೇಹಾರ ಗೃಹಂ (ಬಾಧಪು. ೧-೧೭೩). [ದೇಹಾರ$_2$ + ಗೃಹ]

ದೇಹಾರಾಗಾರ (ನಾ). ದೇಹಾರಗೃಹ ; ದೇವಾಲಯ : ಅಂತು ಬಂದು ದೇಹಾರಾಗಾರಮಂ ಪೊಕ್ಕು ವೀತರಾಗಶ್ರೀಚರಣಸಮಾರಾಧನಂಗೆಯ್ದು ಬಟಿಯಮಾರೋಗಣೆಯಂ ಮಾಡಿ (ಬಾಧಪು. ೬-೧೧೫ ಪ). [ದೇಹಾರ$_2$ + ಆಗಾರ]

ದೇಹಾರಿ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನದ ಅರ್ಚಕ,-ಪೂಜಾರಿ: ದೇವರು ಪೂಜಿಸುವ ದೇಹಾರಿಗಳಿರ್ವ್ವರ್ಗಂ ಮತ್ತ ೪೮ (ಕಇಅ. ೯-೩-೩೭೨ ; 1062). [ದೇಹಾರ$_1$ (< ದೇವಾರ) + - ಇ$_3$]

ದೇಹಾರೈಕೆ (ನಾ). ದೇಹದ ಪೋಷಣೆ : ಅಭ್ಯಂಜನಾದಿ ದೇಹಾರೈಕೆಗಳಂ ಬಿಟ್ಟು (ಚುಕಸ. ೧೭). [ದೇಹ + ಆರೈಕೆ (<ಆರಯ್)]

ದೇಹಾಲಸ್ಯ (ನಾ). ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಬಳಲಿಕೆ,-ಅನಾರೋಗ್ಯ,-ಅಸ್ವಸ್ಥತೆ : ರಾಜನ ದೇಹಾಲಸ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ವರ್ತಮಾನ ಕೊಟ್ಟರು (ಪೀಟಿಮೂ. ೨೧). [ದೇಹ + ಆಲಸ್ಯ]

ದೇಹಾವಗಾಹನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೀವಸಮಾಸದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಶರೀರದ ಆಕಾರ,-ಪ್ರಮಾಣ : ಜೀವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹದಿನಾಲ್ಕುಭಾಗಗಳಾದರೂ ಉತ್ತರಭೇದಗಳು ಐವತ್ತೇಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ (೧) ಸ್ಥಾನ . . . (೩) ದೇಹಾವಗಾಹನ (ಶರೀರದ ಆಕಾರ) (ಜೈನಪ. ೩೦೧). [ದೇಹ + ಅವಗಾಹನ]

ದೇಹಾವಸಾನ (ನಾ). ಸಾವು ; ಮರಣ : ಜೀವಭಾವದ ಭ್ರಮೆಯಳಿದು ದೇಹಾವಸಾನದಲಿ ಕೇವಲಾದ್ವಯಪದ ಒದಗುವದು (ಗಗಶಾ. ೨-೧೦). [ದೇಹ + ಅವಸಾನ]

ದೇಹಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ದೇಹವುಳ್ಳದು; ಪ್ರಾಣಿ, ಮನುಷ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ: ಕೈಕೊಳ್ವದಾತ್ಮಸುಖಮನೆ ಕೈಕೊಳ್ವುದು ದೇಹಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೧-೮೭) ; ಸಕಲ ದೇಹಿಗೆ ನೀನೆ ಶರಣ್ ಜಿನೇಶ್ವರಾ (ಶಂರಾಮಾ. ೫-೮) : ನೀಂ ನಿಃಶಂಕತೆಯಿನಿನಿತು ದೇಹಿಗಳಂ ಕೊಂದವೆ (ಯಚೋಚ. ೯-೭೦). ೨. ದೇಹದೊಳಗೆ ನೆಲಸಿರುವವನು ; ಜೀವಾತ್ಮ : ದೇಹ ತಾನಭಿಮನ್ಯವೋದಿಟ ದೇಹಿ ತಾನಭಿಮನ್ಯವೋ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೬-೨೭): ದೇಹಿದೇಹೀಯೆಂಬುದಾತ್ಮರೊಳ್ ಬೆರೆತಿಹುದು (ಉದ್ಭದೇ. ೨-೧೫). [ಸಂ. ದೇಹಿನ್]

ದೇಹಿ$_2$ (ಅ). ೧. "ಕೊಡು" ಎಂಬರ್ಥದ ಒಂದು ಶಬ್ದ: "ಭವತಿ ಭಿಕ್ಷಾಂ ದೇಹಿ" ಎಂಬುದಿದುವೆ ಕಬ್ಬಿಗರ್ಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸಿದ ಪೆರ್ಮೆಯ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರೀಮಂತ್ರಂ (ರಾಮಾಕ್ಷ. ೧೧೮-೧೯) : ಪ್ರಾತ್ಯನೆಡೆಗೆ ದೇಹಿ ಎಂದು ಬಂದೆ (ಗಜೀಶ. ೩-೫೨). ೨. (ಆಲಂ) ದೇಹಿ ಎಂದು ಬೇಡುವವನು ; ಯಾಚಕ : ದೇಹಿ ನೀನು ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ನಮ್ಮವರು ಬೇಡು ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಾ ಎಮ್ಮವರ ಕೈಯಲು (ಬಸವ. ೪೪೩); P ತ್ರಾಹಿ, ದೇಹಿ, ಪಾಹಿ, ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಕೆಲವು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಅವ್ಯಯಂಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ, ಮುಖ್ಯ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ದೇಹಿ' ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾಮಪದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗವಾಗಿದೆ. [ಸಂ.]

ದೇಹುತ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದುದು (?) : ಅಲ್ಲಿಯ ಗೌಂಡದೇವರ ದೇಹುತನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಭೂಮಿಯಬೀದು ಹತಕ್ಕೊಂದು ಮತ್ತರೋಪಾದಿಯಂ ಮೂಖಿಗರಮಾಗಿ ಮಾನ್ಯದಿಂ ಮಾಡಿಕೊಂಡುಂಬರು (ಸಾಇಇ. IX-I, ೨೫೪-೯೭ ; 1148). [< ಸಂ. ದೇವಹುತ ?]

ದೇಹೋಚ್ಛ್ರಿತಿ (ನಾ). ದೇಹದ ಎತ್ತರ : ಅಮರನ ದೇಹೋಚ್ಛ್ರಿತಿ ಮೂಱು ಮೊಳಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೩೩). [ದೇಹ + ಉಚ್ಛ್ರಿತಿ]

ದೇಹೋತ್ಥಾನ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಪ್ರಾಣಾಯಾಮಸಿದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ನಿರಾಧಾರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವುದು ; ಶ್ವಾಸನಿರೋಧದಿಂದ ದೇಹವು ಹಗುರವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೇರುವುದು : ಸ್ವೇದ ಕಂಪನ ದೇಹೋತ್ಥಾನವೆಂಬ ಕ್ರಮದಿಂ ಕನಿಷ್ಠಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮಸಿದ್ಧಿಸೂಚನಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೧೫೦). [ದೇಹ + ಉತ್ಥಾನ]

ದೇಹೋದ್ಭವ (ನಾ). ೧. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು. ೨. ಮಗ ; ತನುಜ : ರವಿ . . . ಕುಂಭದೊಳ್ ಕೂಡೆ ದೇಹೋ[ಪಾಠಾಂ. ಧರ್ಮೋ]ದ್ಭವ ಭಾಗ್ಯೋತ್ಸೃಷ್ಟನಸ್ಸಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೦೭). [ದೇಹ + ಉದ್ಭವ]

ದೇಹೋಪಚಾರ (ನಾ). ಶರೀರಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಸೇವೆ,-ಶುಶ್ರೂಷೆ : ಅತ್ತೆಗೆ ದೇಹೋಪಚಾರ ಮಾಡುತ್ತ ಮಾವನಿಗೆ ದೇವತಾಪೂಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವಾಗಿದ್ದಳು (ವಚಭಾ. ೧೭೮). [ದೇಹ + ಉಪಚಾರ]

ದೈತ (ನಾ). ೧. ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರ ; ಕಾಂತ ; ಗಂಡ ; ಪತಿ : ಆತಂ ನಿನ್ನಯ ಮೋಹದ ದೈತಂ ವಿಭು ನಾಗದತ್ತನಂಗಜವಿಕಳೋಪೇತಂ ಬೆನ್ನೊಳು ಬರುತಿರ್ಪಾತಂ ತಾನೆನಲು ಪರದಿ ವಿಸ್ಮಯಬಟ್ಟಳ್ (ಪುಚ್ಯಾಸ್ತ್ರ. ೧-೫೫). ೨. ಒಡೆಯ ; ಅಧಿಪತಿ: "ನಾಯಕಂ ನಾಥನಿಂದ್ರಂ ಕಾಂತನೀಶ್ವರಂ ಪ್ರೀಯನಧಿಪಂ ದೈ[ಪಾಠಾಂ. ದಯಿ]ತನೀಶಂ . . . ಎನಲೊಡೆಯಂಗೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಪುಂಗರಾ. ೭೭-೬). 'ದೈತೇಂದ್ರ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ದಯಿತ]

ದೈತೆ (ನಾ). ೧. ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರಳಾದ ಮಹಿಳೆ ; ನಲ್ಲೆ ; ಪ್ರಾಣಕಾಂತೆ; ಮಡದಿ ; ಪತ್ನಿ : ದೈತೆ ನೋಡೆನುತಿಳಿದು ರಾಘವ ಸೇತುವನು ಧನುವಿನಲಿ ಖಂಡಿಸೆ (ಕೌಶಿರಾ. ೪೪-೧೭). ೨. ಹೆಣ್ಣು ; ಯುವತಿ; ಸ್ತ್ರೀ : ದೈತೆಯಂ ತಂದೊರ್ಬಳಂ ಮದುವೆಯಂ ಮಾಡಿ ಸೈತಿಕ್ಕಿ ಬಿಡಬಾರದಂತೆ ನೇಹಂಗೂಡಿ (ಬಿಂದೂರೆ. ಹ. ೫೬೨-೧೯). [ದೈತ + - ಎ$_2$]

ದೈತೇಂದ್ರ (ನಾ). ಒಡೆಯಂರ ಒಡೆಯ : ದೈವ್ಯತೀಯಕ ಜನಪಂಗದ್ವೈತಂಗಜತಂಗೆ ಭುವನದಯಿತಂಗಾಗಳ್ ದೈತೇಂದ್ರರೆಲ್ಲಮೆಱಗಿದರಾತತಪುಣ್ಯಂಗೆ ಜಗದೊಳಿಱಗದರೊಳರೆ (ಅಜಿಪು. ೫-೩).
[☞ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದ'ದಯಿತೇಂದ್ರ' ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಕವಿ ಅಂಸವಾಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ]

ದೈತೇಯ (ನಾ). ೧. ದಿತಿಯ ಮಗ ; ಅಸುರ ; ರಾಕ್ಷಸ : "ದನುಜರ್ ದೈತೇಯರ್ ದಿತಿತನೂಭವರ್ ಪೂರ್ವದೇವರಸುರರ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೩) ; "ಅಸುರಃ, ದಾನವಃ, ದೈತ್ಯಃ, ದೈತೇಯಃ . . . ಪಾತಾಲನಿಲಯಃ (ಸ್ಮೃತಾಃ) – ಈ ೮ ಅಸುರರ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೨-೫) ; ಬಲಿದರ್ಪಹರಂ ಜಿತಾರಿ ದೈತೇಯನನಂತಭೋಗನಿಲಯಂ (ಗದಾಯು. ೧-೧). ೨. ಲೋಕಪಾಲಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ನಿರ್ಋತಿ : ತೊಡೆಮಂ ಶಕ್ರನ ನಾಮಮಂ ತುಡುಕಿ ನೀರೊಳ್ ಮೆಟ್ಟುವೆಂ ವಹ್ನಿಯಂ ಪೊಡೆವೆಂ ಕಾಲನನಿಕ್ಕಿ ಡೊಕ್ಕರಿಸುವೆಂ ದೈತೇಯನಂ (ಜಗವಿ. ೩-೨೦). [ಸಂ.]

ದೈತೇಯಿ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸಿ : ಅಸುರಸ್ತ್ರೀ : ಪಟಮೆತಾಯ್ ಎನ್ನವಳ್. ದೈತೇಯಿ ತೀವಿಸಳ್ (ಬಧ್ಯಪ್ರ. ೪೬-೧೦೦೧). [ದೈತೇಯ + -ಇ$_2$]

ದೈತ್ಯ (ಗು). ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ; ಅತಿಶಯವಾದ : ತಾಯೂರ್ಗೆ ಧಾವಿಸಿದನ್ನೆ ದೇವಾಸುರರ ವಿಪರ್ವ, ದೈತ್ಯಬಲಶಾಲಿ, ಆ ವಾಲಿ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೧೧-೨೬೩). (ನಾ). ೨. ರಾಕ್ಷಸ ; ಅಸುರ : "ಸುರದ್ವಿಷರೆನೆ ದೈತ್ಯರ್ ಶುಕ್ರಶಿಷ್ಯರಾರ್ಗಮದೃಶ್ಯರ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೩) ; ಕೃತಯುಗದಿಂದಾದವರ್ ತ್ರೇತೆಯೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿದವರ್ ಮತ್ತೀಗಳೀ ದ್ವಾಪರದೊಳೊಗೆದವರ್ ದೈತ್ಯರಿರ್ದಪ್ಪರ್ (ಜಗವಿ. ೧-೬೬) ; ದೈತ್ಯರಂ ಕನಸೊಳ್ ಕಾಣಲು ಬಾರದೈ (ಸೋಮೇಶ. ೬೦) ; ಸಾಕು ದೈತ್ಯನ ಕಿಡಹು . . . ತಡವು ಮಾಡದಿರು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೬-೨೩); ದೈತ್ಯರ ಕುಲವ ಸವೆಯಲು ವಿಷ್ಣು ಕ್ಷತ್ರಿಯವಧೆಗೆ ಭಾರ್ಗವನು (ಗಗಜಾ. ೧೬-೫೬). ೩. (ಆಲು) ದಡಿಗ ; ಟೊಣಪ. ೪. ಬಹಳ ದುಷ್ಟ; ಜನರಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ೫. ಬಹಳ ಶಕ್ತಿವಂತ ; ಅಮಾನುಷ ಪರಾಕ್ರಮಿ. [ಸಂ.]

ದೈತ್ಯಕುಠಾರ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಕೊಡಲಿಯಂತೆ ಇರುವವನು ; ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವನು ; ಕೃಷ್ಣ : ವೀರ ದೈತ್ಯಕುಠಾರ ಗಳಿತ ವಿಕಾರ ಗೋಪೀಜಾರ . . . ಮುರಹರ ಸಲಹಬೇಕೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೩-೮೬). [ದೈತ್ಯ + ಕುಠಾರ]

ದೈತ್ಯಗುರು (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರ ಗುರು,-ಪುರೋಹಿತ; ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ. ೨. ನವಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದು ; ಶುಕ್ರಗ್ರಹ : "ಉಶನಾಃ, ಶುಕ್ರಃ, ಕಾವ್ಯಃ, ದೈತ್ಯಗುರುಃ, ಭಾರ್ಗವಃ, ಕವಿಃ, ಧಿಷ್ಣ್ಯಃ– –ಈ ೭ ಶುಕ್ರನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೯-೪೮) : ಧರಣೀಜಂ ಪದಿನೈದು . . . ದೈತ್ಯಗುರುವಿಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಂವತ್ಸರಂ ಪರಮೋಚ್ಚಾಂಶದೊಳಿರ್ದು ನಿಂದೊಡದು ಪಿಂಡಾಯುಷ್ಯಮಕ್ಕುಂ ಧ್ರುವಂ (ಜಾತಕ. ೮-೧೦). [ದೈತ್ಯ + ಗುರು$_2$]

ದೈತ್ಯಜೀವ (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರ ಪ್ರಾಣ. ೨. ರಾಕ್ಷಸರ ರೂಪವಾದ ಚೈತನ್ಯ : ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಸುಖವಾದರೂ ದೇವಾವೇಶದಿಂದಲೇ ಹೊರತು ದೈತ್ಯಜೀವರಿಗಿಲ್ಲ (ಹಸಾರ. ೬-೧ ತಾತ್ಪರ್ಯ). [ದೈತ್ಯ + ಜೀವ]

ದೈತ್ಯಧ್ವಂಸಿ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವನು ; ದೈತ್ಯಾರಿ; ವಿಷ್ಣು. [ಸಂ. ದೈತ್ಯಧ್ವಂಸಿನ್]

ದೈತ್ಯನಿಕಾಯ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ಸಮೂಹ,-ಗುಂಪು : ದಾಯವಿದು ತಮಗೆಂದು ದೈತ್ಯನಿಕಾಯ ಬಂದು ರಸಾತಳಕೆ ಕುರುರಾಯನನು ಕೊಂಡೊಯ್ದು ತಿಳುಹಿದರವರು ಸಾಮದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨೦-೬೩).
[ದೈತ್ಯ + ನಿಕಾಯ]

ದೈತ್ಯಮರ್ದನ (ನಾ). = ದೈತ್ಯಧ್ವಂಸಿ : ದನುಜರ ಕಯ್ಯೊಳಿರ್ದಮರ್ದನಾವಗವಿಪಾಟಿಸ್ಕೊಳಲೆಂದು ದೈತ್ಯಮರ್ದನನೆನಿಸಿರ್ಪವಂ ಕಪಟದಿಂದೆ ವಿಲಾಸಿನಿಯಾದ ವೇಷಮಂ ನೆನೆಯಿಸಿದಪ್ಪುದೀ ಪಸಿಯ ಬಣ್ಣವಿವಳ್ಗೆನೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೮). [ದೈತ್ಯ + ಮರ್ದನ]

ದೈತ್ಯಮಹತ್ತರ (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಮಂತ್ರಿಯಾದವನು ; ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ. ೨. ಶುಕ್ರಗ್ರಹ : ನಿಲೆ ದೈತ್ಯಮಹತ್ತರನಸಿವಿಪದೊಳ್ ಸಮಸ್ತ ಧರಣೀಶನಕ್ಕುಮಕುಲೋದ್ಭವನುಂ (ಜಾತಕ. ೧೨-೧೩).
[ದೈತ + ಮಹತ್ತರ]

ದೈತ್ಯರಿಪು (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ಶತ್ರು ; ಅಸುರರ ವೈರಿ ; ದೈತ್ಯಾರಿ ; ಕೃಷ್ಣ : ಮಱುದಿವಸ ವೈಹಾಳಿಯಾನು ಹೊಱವಂಟರನಿಬರು ದೈತ್ಯರಿಪು ಸಹಿತ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೧೧-೧೪). [ದೈತ್ಯ + ರಿಪು]

ದೈತ್ಯವೈರಿ (ನಾ). = ದೈತ್ಯರಿಪು : ಧರಿಸಿಕೊಂಡಿಹ ದೈತ್ಯವೈರಿ ವಿರಿಂಚಿ ಮುಖ್ಯಾದಿತ್ಯಕಾಪಾಲಾಸ್ಥಿಮಾಲಾವಳಿಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಿ (ಬಸಪು. ೫೪-೫೯).
[ದೈತ್ಯ + ವೈರಿ]

ದೈತ್ಯಾಂತಕ (ನಾ). = ದೈತ್ಯರಿಪು : ದೈತ್ಯಾಂತಕನಾವುದಿಂದೆಸೆವ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಲ್ಲಭಂಗೆತ್ತಿದಾ ಗಗನಚ್ಛತ್ರದ ಹೇಮದಂಡಮೆನಿಸಲ್ ಸಾಲ್ದತ್ತು ಹೇಮಾಚಲಂ (ಜಗವಿ. ೧-೨೫) ; ಮೇಲು ಪೋಗಿನ ಸಿದ್ಧಿ ದೈತ್ಯಾಂತಕನ ಬುದ್ಧಿಯಲಿ . . . ಎನುತ್ತೈತಂದನಾ ಪಾರ್ಥ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೪-೩೪).
[ದೈತ್ಯ + ಅಂತಕ]

ದೈತ್ಯಾಮಾತ್ಯ (ನಾ). ೧ ರಾಕ್ಷಸರ ಮಂತ್ರಿ; ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ. ೨. ಶುಕ್ರಗ್ರಹ : ತುಲೆಯೊಳ್ ದೈತ್ಯಾಮಾತ್ಯಂ ನಿಲೆ . . . ಪುಟ್ಟಿದ ಮನುಜನವನಿಪಾಲಕನಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೧೨-೧೬). [ದೈತ್ಯ + ಅಮಾತ್ಯ]

ದೈತ್ಯಾರಾತಿ (ನಾ). = ದೈತ್ಯರಿಪು: ದೈತ್ಯಾರಾತಿಗೆಱಗಿಯನಂತಶಯನಖ್ಯಾತಿ ವಿಭವವನೀಕ್ಷಿಸುತ ಹರುಷದಲಿ ನಡೆತಂದ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೯ ೧೬).
[ದೈತ್ಯ + ಅರಾತಿ]

ದೈತ್ಯಾರಿ (ನಾ). = ದೈತ್ಯರಿಪು : ಒಲ್ದೀಕ್ಷಿಸಿದಂ ನಿಜಾಗ್ರಭವನಂ ದೈತ್ಯಾರಿ (ಜಗವಿ. ೪-೫೮). [ದೈತ್ಯ + ಅರಿ$_2$]

ದೈತ್ಯೆ (ನಾ). ೧. ರಕ್ಕಸಿ ; ರಾಕ್ಷಸಿ. ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯ ; ಮುರೆ: "ತಾಲಪರ್ಣೀ, ದೈತ್ಯಾ, ಗಂಧಕುಟೀ, ಮುರಾ, ಗಂಧಿನೀ–೫ ಮುರೆಯೆಂಬುವ ಗ್ರಂಧಿಕ ಜಿನಸು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೩).
[ಸಂ. ದೈತ್ಯಾ]

ದೈತ್ಯೇಂದ್ರ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸರ ರಾಜ; ಪ್ರಬಲನಾದ ರಾಕ್ಷಸ: ಚತುರಾಸ್ಯೇಂದ್ರಾದಿದೇವಲ್ ನಡೆದು ಜಲಧಿತಲ್ಪಂಗೆ ದೈತ್ಯೇಂದ್ರರು ದ್ವೃತ್ತತೆಯಂ ಪೇಳ್ಕಲ್ಕೆ ಕಂಸಪ್ರಭೃತಿದಿತಿಜರಂ ಕೊಲ್ವೆನಾನೆಂದು ಪೂರ್ಣಾಚ್ಯುತದೇವಂ ದೇವಕೀಗರ್ಭದೊಳುದಯಿಸಲೆಂದಿರ್ದಂ (ಜಗವಿ. ೨-೪೪) ; ನಿನ್ನ ಪಾಡಿನ ದುರುಳರೇ ದೈತ್ಯೇಂದ್ರರೀತನ ಕೆಣಕಿದವರು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೯-೫೯) : ಭ್ರಾಂತಿಗದ್ದಿದ ಮತಿವಿಕಾರದಾ ದೈತ್ಯೇಂದ್ರನಂ ತಂದನರಮನೆಗೆ . . . ಅತಿಪೀದದಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೧೧-೬).
[ದೈತ್ಯ + ಇಂದ್ರ]

ದೈತ್ಯೇಂದ್ರಗುರು (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರಾಜನ ಪುರೋಹಿತ,-ಆಚಾರ್ಯ; ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ. ೨. ಶುಕ್ರಗ್ರಹ : ದೈತ್ಯೇಂದ್ರಗುರುವಿಂದ ವಾಗ್ಮಿ ಸುರೇಂದ್ರಾರ್ಚಿತನಿಂದೆ ಗೀತವಿದನಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೦೫-೪).
[ದೈತ್ಯೇಂದ್ರ + ಗುರು$_2$]

ದೈನಂದಿನ (ಗು). ಪ್ರತಿದಿನದ ; ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲೂ ಉಂಟಾಗುವ ; ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಜರುಗುವ ; ದೈನಿಕ : ದೈನಂದಿನ ಸಾಮಾನ್ಯದ ನೀರಸವನೆ ಉಜ್ವಲಿಸಿದೆ ರತೀಂದ್ರಿಯ ಆವೇಶದಲಿ ! (ಅನಿಕೇ. ೪೫-೨೦) : ಪುರಂದರ,

ತ್ಯಾಗರಾಜ, ಸದಾರಂಗರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ . . . ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು ದೈನಂದಿನ ರಾಗದ್ವೇಷಗಳನ್ನು ಮರೆತು ಪ್ರಶಾಂತಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ (ಭಾರದ. ೫೩೧ ; ದೈನಂದಿನ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲಸಗಳು ಮೊದಲಿಗಿಂತ ಈಗ ಸುಲಭವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ (ಜೀವಾತ್ಮ. I ಮುಖ್ನುಡಿ); ದೈನಂದಿನ ವರ್ತಮಾನಗಳನ್ನು ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬೇಕು (ರೂಢಿ).

[ಸಂ.]

ದೈನಂದಿನಪತ್ರಿಕೆ (ನಾ). ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಹೊರಡುವ ಸಮಾಚಾರಪತ್ರಿಕೆ; ವೃತ್ತಪತ್ರಿಕೆ ; ದಿನಪತ್ರಿಕೆ : ಆ ದಿನದ ದೈನಂದಿನಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಮದ್ದಿನ ವಿಷಯವು ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಮಾರಾಟವಾಗುತಿದ್ದಿತು (ಬಿಕಾಹ. ೯೬). [ದೈನಂದಿನ+ಪತ್ರಿಕೆ]

ದೈನಾಸ (ನಾ). ೧. ಅನುಕಂಪ ಬರುವಂತೆ ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಕನಿಕರವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ. ೨. ದೈನ್ಯಭಾವ ; ದೀನತೆ : ಅದೆಷ್ಟೋ ದೈನಾಸದಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಳಿದ ಯಾವ ಸೇವಕರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅವಳಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸ ಉಂಟಾಗಲಿಲ್ಲ (ಮಹಾಪೂ. ೫೧) : ಹೇಳು ಕಮಲವೆ ಮೇಲೆ ಮುಖವಮಾಡಿ ದೈನಾಸದಿಂದೇನು ನೋಡುತಿರುವೆ ? (ನವಿಲ್ಲ. ೩೪-೪).

[<ಸಂ. ದೈನ್ಯ]

ದೈನಾಸಪಡು 'ದೈನಾಸಬಡು' ನೋ.

ದೈನಾಸಬಡು, ದೈನಾಸಪಡು (ಕ್ರಿ). ದೀನತನವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಕನಿಕರವುಂಟಾಗುವಂತೆ ವರ್ತಿಸಂ ; ಮೊರೆಯಿಡು : ಈ ಸಮ್ಮಿಲನದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಇನ್ನಾರಿಗೂ ಹೇಳಬಾರದೆಂದು ದೈನಾಸಬಡುತ ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡಳು (ಕೂಪಾಸಾ. ೫೦) : ವೈದ್ಯರನಾರೆ ಕರಕೊಂಡು ಬರ್ರಿ . . . ಹೆಂಡತಿ ದೈನಾಸಬಟ್ಟು ಹೇಳಿಕೊಂಡಳು (ನಿರಾಭ. ೧೧೩) : ಆಚಾರ್ಯರು ದೈನಾಸಬಟ್ಟರು (ಸಮಜೀ. ೩೫). **ದೈನಾಸಪಡು** : ಮನಸಿಲ್ಲದವಗೆ ದೈನಾಸಪಡೂದು ಯಾಕ ಬಿಡ (ಮುದ್ದ್ಯಹ. ೧೬೭). [ದೈನಾಸ + ಪಡು$_1$]

ದೈನಿಕ (ಗು). ೧. ದಿನದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ : "ಒಂದು ದಿನದ ; ಒಂದು ದಿನ ಹಿಡಿಯುವ ; ದೈನಿಕ" (Diurnal. ಇಂಕನಿ) ; ನಿನ್ನ ದೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವೇನು ? (ರೂಢಿ). (ನಾ). ೨. ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಹೊರಡುವ ಸಮಾಚಾರ ಪತ್ರಿಕೆ ; ದಿನಪತ್ರಿಕೆ : ಮುಂಬಯಿಯ ವಿಖ್ಯಾತ ದೈನಿಕಗಳನ್ನೋದುವ ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯಾವಂತರಿಗೂ ಅದು ಗೊತ್ತಿದೆ (ಒಂಟಿದ. ೩).

[ಸಂ.]

ದೈನ್ಯ (ನಾ). ೧. (ಬಡತನ, ಅಪರಾಧ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ) ಕರುಣಾಜನಕವಾದ ಸ್ಥಿತಿ; ದೀನತನ: "ದೈನ್ಯದಲಿ ಯಜ್ಞೋತ್ಸಾರದಲಿ ಕೋಪದಲಿ ಮನ್ಯುವೆಂದೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೦೪೫-೨೮) : "ದೈನ್ಯದಿ ಯಜ್ಞದಂತ್ಯದೊಳು . . . ಮನ್ಯುವೆನಿಕ್ಕುಂ" (ನಾನಾರ. ೩೬) ; ಮುಖದ ಕಾಮಕಾವರ್ಣ್ಯಮುಮಂ ದೃಷ್ಟಿಯ ದೈನ್ಯಮುಮನಱಿದು ಏನಾನುಮೊಂದು ನೆವಂಬಡೆದೆದ್ದು (ವಂಬಿಕ. ೪-೧೨); ತನ್ನ ಮಾಡಿದ ತಪ್ಪು ತನ್ನಂ ನೋಯಿಸೆ ತಾನೆ ತಿಳಿಪಲೆಂದು ನುಡಿದಂ ದೈನ್ಯದ ಮಾತಂ (ಆಸಂಪು. ೮-೯) ; ಮುನಿದಿನಿಯನ ಕಡುಮೊನೆವಾತಿಗೆ ನೊಂದು ಕನಲದೆ ಗಾಜುವಡೆಯದೆ ತನುಮನಗಳ ತನ್ನ ಬಸಗೈದು ದೈನ್ಯವ ಕೊನರಿಸಿ ತಂಪುಗೊಳಿಪುದು (ಹದಿಬ. ೩-೨೩) ; ನಾರಾಯಣನು ದೈನ್ಯದಿಂದ ಬೇಡಿಕೊಂಡನು (ಕಂಬಹು. ೧೩೪) ; ದೈನ್ಯದಿಂದ ಬೇಡೋಕಿಂತ ದೈವಾಧೀನವಾಗೋನುತ್ತಮ (ಗಾದೆ). ೨. ದೀನಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ; ಹೇಡಿ ; ಅಶಕ್ತ : ಪ್ರಿಯವ ನುಡಿದರೆ ದೈನ್ಯನೆಂಬರು ನಯದಿ ಬರಲ ಸಮರ್ಥನೆಂಬರು (ಕಾಶಿರಾ. ೦೫-೪೯). ೩. ವಂಚನೆಗೆ ಒಳಗಾದವನು : "ವಿಕೃತಂ ವಿಪ್ರಲಬ್ಧನೆನೆ ಸಲೆ ದೈನ್ಯನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೨-೨೦). ೪. [ಕಾವ್ಯವಿ] ರಸಕ್ಕೆ ಪರಿಪೋಷಕಗಳಾದ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವ ಅಥವಾ ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದುರವಸ್ಥೆಯೊದಗುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನಿರುತ್ಸಾಹ ಮನೋಭಾವ,-ಕುಗ್ಗಿದ ಮನಸ್ಸು ; P ಇದು ಪೆಚ್ಚುಮುಖ, ಕ್ಷೀಣಸ್ವರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಅಭಿನಯಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ : ಮತಿ ನಿರ್ವೇದ . . . ಅಮರ್ಷ ದೈನ್ಯೋತ್ಸುಕ . . . ವ್ಯಾಕಿಗಳಿವಿಂತೆಯ್ದೆ ಸಂಚಾರಿಭಾವಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೬೯೫) ; ಮನದ ಪರಿತಾಪದಿಂದಂ ಜನಿಯಿಸುಗುಂ ದೈನ್ಯಭಾವಮೆಂದದನಱಿಮಂಡನಶೂನ್ಯರೂಪಮಳಿನಾನನ ವಿಕೃತಾಕಾರಕರಣಮಪ್ಪ ಕ್ರಮದಿಂ (ಶೃಂಗಾರ. ೨-೨೬) ; ಆದಂ ಹೃತ್ತಪದೌರ್ಗತ್ಯಾದಿಯೆ ದೈನ್ಯಕೆ ವಿಭಾವಮಂತಾ ಮುಸುಕಿಂಬುದ ವ್ಯಡಾತ್ಯಾಗಂ ಮೆಯ್ಗಾದುನ್ನತಭಾರ ದೈನ್ಯವಾಗನುಭಾವಂ (ರಸರ. ೧೧೮ ಸೂತ್ರ) ; ದುರ್ಗತಿಯಿಂದ ಜನಿಸುವುದು ದೈನ್ಯ (ಭಾರಮಿ. ೩೪೭).

ದೈನ್ಯವಾಚಾಯುತ = ದೀನಭಾವದಿಂದ ಮಾತನಾಡುವವನು ; ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು : ಚಾಪಚ್ಯುತರನಪಗತವಾಹನರ ಪರಿಮುಕ್ತಕೇಶಿಗಳ ಗತಿವಿಹೀನರ ದೈನ್ಯವಾಚಾಯುತರ ತರುವಲ್ಮೀಕ ಜಲಸಂಗತರನಿಱಿವುದು ಧರ್ಮವೇ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೨೬-೩೨). [ಸಂ.]

ದೈನ್ಯಂಗಪಿ (ಕ್ರಿ). ದೀನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ದೈನ್ಯಭಾವದಿಂದಿರು : ದೈನ್ಯಂಗಪಿದು ಪೊಗಳುತ ಸಭಯಮಾನಸರಾಗಿ ವಂದಿಸುವ ಅವನಿಸುರರಿಗೆ ಅಭಯಮಂ ಕೊಟ್ಟು (ಬಸರ. ೫೭-೫೦). [ದೈನ್ಯ + ಕವಿ$_1$]

ದೈನ್ಯಂದೋಱು (ಕ್ರಿ). ದೀನತನವನ್ನು ತೋರಿಸಂ: ಆ ತಪೋಧನರೊಳೊರ್ವಂ ಪ್ರಗಲ್ಭತಾಪಸಂ ಕಿಂಕರತೆಯನಾಳ್ದು ಕರಾಂಬುಜಂಗಳಂ ಮುಗಿದು ದೈನ್ಯಂದೋಱಿ ನಿಂದು (ಶಬಶಂ. ೨-೨೫ವ). [ದೈನ್ಯ + ತೋಱು]

ದೈನ್ಯಂಬಡು, ದೈನ್ಯಪಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ದೀನತನವನ್ನು ಅನುಭವಿಸು : ತಾನು ಕೀಳೆಂಬ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಹೊಂದು : ಘನದೈನ್ಯಂಬಡುವರ್ ಗುರುತ್ವಗೆಡುವರ್ ಗ್ರಾಸಕ್ಕೆ ಕುಗ್ರಾಮವಾಗೆ (ಸೋಮೇಶ. ೪೮) : ನಾಡೆ ದೈನ್ಯಂಬಟ್ಟಭಯಮಂ ಬೇಡಿ . . . ಭಕ್ತರ ಕರುಣವಡೆವೆನು (ಬಸಪು. ೨೬-೬೬). ೨. ದೈನ್ಯದಿಂದ ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳು,-ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಂ : ಮಾರಸನ್ನಿಭನ ಪುಪಂಕಿ ಕರತಾರೆಂದುಯೆನಗೆ ದೈನ್ಯಂಬಡಲು (ನವಕೋ. ೨೬-೪೫). **ದೈನ್ಯಪಡು** : ೨. ಕೇಳು ರಘುಪತಿ ಬಿನ್ನಹವನೀ ಖೂಳ ಕೈಮುಗಿದೆನಲು ಬಗೆವನೆ ಧಾಳಿಮಾಡುವೆ ವರುಣಲೋಕವ ಹಾಳುಮಾಡುವೆನು ಗೋಳಿಡಲು ನಾ ಕಟ್ಟೆ ತಹೆ ನೀ ಕಾಳುಮೂಳನ ಬೇಡಲೇತಕ್ಕೇಳು ರಾಘವ ದೈನ್ಯಪಡದಿರುಯೆಂದ ಸುಗ್ರೀವ (ಕಾಶಿರಾ. ೦೫-೪೧).

ದೈನ್ಯಂಬಟ್ಟವ = ಮೋಸಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ವ್ಯಥೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವವನು : "ವಿಕೃತಃ, ವಿಪ್ರಲಬ್ಧಃ–ಈ ೨ ದೈನ್ಯಂಬಟ್ಟವಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೭-೨೨೮). [ದೈನ್ಯ + ಪಡು$_1$]

ದೈನ್ಯಗೂಡು (ಕ್ರಿ). ದೀನತನವನ್ನು ಹೊಂದಿರು ; ಅತ್ಯಂತ ನಮ್ರತೆಯನ್ನು ಪಡೆ : ಒಂದಾನೊಂದುದಿನಮುಮಪಾದೇವಿಯು . . . ಆ ರಾಜಶೇಖರನ ಎಡದೊಡೆಯೊಳ್ಕುಳಿತು ವಿಜ್ಞಾಪನಂಗೆಯ್ವಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ದೈನ್ಯಗೂಡಿ (ಸಕಪ್ಪ. ೬ ಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣ).

[ದೈನ್ಯ + ಕೂಡು$_1$]

ದೈನ್ಯದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ದೀನತನವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಂವ ನೋಟ : ಒಡಿದಿರ್ದ ಶಿವನ ಮೆಲ್ಲಡಿಯಂ ಬಿಟ್ಟು ದೈನ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂ ಶಿವನ ಮೊಗಮಂ ನೋಡುತ್ತಿರಲ್ (ಸಂವಿರ.೦೬-೯೦); ಪೊಸಜೆಡೆಯೊಳ್ ತೊಡಂಕಿ ನೊಸಲೊಳ್ ನಡೆಪಾಡಿ . . . ಕರಂಗಳೊಳ್ ವಿರಾಜಿಸಿ ಪದದಲ್ಲಿ ಬಿಳ್ದುವು ಭವಾನಿಯ ದೂನಿಯ ದೈನ್ಯದೃಷ್ಟಿಗಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೫-೮೭).

[ದೈನ್ಯ + ದೃಷ್ಟಿ]

ದೈನ್ಯಭಾವ (ನಾ). ೧. ದೀನತನ ; ದೈನ್ಯ. ೨. ದುಃಖ ; ವ್ಯಥೆ : ಮುಂದೆ ನಿಂದಿರ್ದ ಮೇದಿನೀದೇವಿಯು ದೈನ್ಯಭಾವಮಂ ವಿರಿಂಚಿ ಕಾರುಣ್ಯಚಿತ್ತದಿಂ ನೋಡಿ (ಜಗವಿ. ೧-೨೭ ವ) ; ತರಣಿಕುಲತಿಲಕನೊಯ್ಯನೆ ದೈನ್ಯಭಾವದಿಂ . . . ಸೌಮಿತ್ರಿಗಿಂತೆಂದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೮-೫೭).
[ದೈನ್ಯ + ಭಾವ₂]

ದೈನ್ಯವಚನ (ನಾ). ೧. ದೀನತನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತು. ೨. ದುಃಖವನ್ನು ತೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ವಾಕ್ಯ ; ಮೊರೆ : ವ್ಯಾಳಕುಳಾಂಗನಾಜನದ ದೈನ್ಯವಚನಪರಂಪರೆಗೇಳ್ದು (ಜಗವಿ. ೩-೦೧೩ ವ); ಓವಿ ಓ ಎನದಿರ್ದೊಡೆಂತೆಲೆ ದೇವ . . . ಸಂಗಮದೇವ ಎನುತತಿ ದೈನ್ಯವಚನದಲಿ (ಬಸವು. ೨೨-೫೩). [ದೈನ್ಯ + ವಚನ]

ದೈನ್ಯವಡು 'ದೈನ್ಯಂಬಡು' ನೋ.

ದೈನ್ಯವದನ (ನಾ). ೧. ದೀನತನವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಮುಖ. ೨. ದೀನತನವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ಮುಖವುಳ್ಳವನು ; ದೀನ : ಕೈಯಂ ಮುಗಿದು . . . ದೈನ್ಯವದನನುಂ ಕಾರ್ಪಣ್ಯ ಕಾಯನುಮಾಗಿ (ಬಸರ. ೬-೪೪). [ದೈನ್ಯ + ವದನ]

ದೈನ್ಯವೃತ್ತಿ (ನಾ). ೧. ಬಹಳ ದೀನತನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜೀವನ ; ಹೀನವಾದ ಬದುಕು : ಕೊಳನ ಬಿಡು ಕಾದೇಳು ಹಿಂದಣ ಹಳಿವ ತೊಳೆ . . . ಭೂವಳಯಮಾನ್ಯನು ದೈನ್ಯವೃತ್ತಿಯು ಬಳಸುವರೆ ಸುಡು ಮರುಳೆ ಕುರುಪತಿ ಕೈದುಗೊಳ್ಳೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೫-೨೩). ೨. ದೀನಭಾವ ; ದೀನತನ ; ದೈನ್ಯ : ಅರಸ ದ ಶ ರ ಥ ನಾ ವಿಭಾಂಡುಕ ವರ ಕುಮಾರನ ಚರಣದಲಿ ತನ್ನರಸಿಯರು ಸಹ ದೈನ್ಯವೃತ್ತಿಯ ಭಕ್ತಿಭಾವದಲಿ . . . ವೈಯಿಕ್ಕಿದನು (ತೊರರಾ. ೦-೬-೦೫). ೩. ಹೀನವಾದ ವ್ಯವಹಾರವುಳ್ಳುದು : ಗನ್ನಗತಕಂಗಳ ನೆಲೆಗಳಾಪನ್ನಿಧಿಗಳತಿವೋಹ ಮಾಯಾಸನ್ನವರ್ತಿಗಳಸ್ಥಿರಂಗಳು ದೈನ್ಯವೃತ್ತಿಗಳು . . . ವಾರಸತಿಯರ ಮನಸುಗಳು (ಬಸವು. ೪೦-೬೭). [ದೈನ್ಯ + ವೃತ್ತಿ₂]

ದೈರ್ಘ್ಯ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದ ; ನೀಳ ; ಆಯಾಮ : "ಸು (ವ್ಯ)ಕ್ತಂ ದೈರ್ಘ್ಯನಾಮಮಜಿಗಾಯಾಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೩-೦೫) ; ಅರಿರೌದ್ರಂ ಶರದೈರ್ಘ್ಯಮುಲ್ಲಸದಹೀನಾಲಂಕೃತಂ . . . ರಕ್ಷಿಕ್ಕೆ ಭೂಚಕ್ರಮಂ (ಜಗವಿ. ೦-೫) ; ಹಣೆಯಿಂಡ ಬಾಲದವರೆಗೆ ನೀಳವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಅಳತೆಯು ದೈರ್ಘ್ಯವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ಶಾಗಂಧಿ. ೨೬೭-೯) ; ಇದು ಚರಮಪಾಳಿ ದೈರ್ಘ್ಯದಿಂ ಗುಣಿಯಿಸಿ ವಿಶೇಷಾಧಿಕವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರಲು (ಕ್ಷೇಗಣ. ೫೨-೨೨). ೨. ಎತ್ತರ. ೩. ವಿಶಾಲತೆ ; ಹರಹು : "ದೈರ್ಘ್ಯಂ, ಆಯಾಮಃ, ಆರೋಹಃ-೩ ಉದ್ದವಾಗಿರುವ ತಿರ್ಯಕ್ಪರಿಮಾಣ, ನೀಳವಾಗಿರುವಿಕೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೦೩). [ಸಂ.]

ದೈವ (ಗು). ೧. ದೇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ; ದೇವರಿಗೆ ಸೇರಿದ. (ನಾ). ೨. ದೇವತೆ ; ದೇವರು ; ಭಗವಂತ : ಪದಿನಾಲ್ಕುಂ ರತ್ನಕ್ಕಂ ಮೊದಲೆನಗೀ ಚಕ್ರರತ್ನಮಿದಜಿಂ ಮೇಲಾವುದು ದೈವಮೆನಗಿದಯೋಧ್ಯೆಯನಿದು ಪುಗದೆ ತಜುಂಬ ನಿಂದ ಕಾರಣಮೇನೋ (ಆದಿಪು. ೦೪-೭) ; ಮಡಕೆ ದೈವ ಮೊಐ ದೈವ ... ದೈವ ದೈವವೆಂದು ಕಾಲಿಡಲಿಂಬಿಲ್ಲಾ ದೈವನೊಬ್ಬನೆ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವ (ಬಸವ. ೫೬೩) ; ಎನ್ನ ಕರುಣಾಸಿಂಧುವೇ ನೀವೆನ್ನತಿ ಪ್ರಿಯಬಂಧುವೇ ನೀವೆನ್ನ ಸತ್ಕುಲದೈವವೇ ಮನೆದೈವವೇ ಅಕಟ (ಬಸವು. ೩೬-೩) ; ದೈವದಾಧೀನದಲಿ ಜಗವಾ ದೈವ ಮಂತ್ರಾಧೀನ (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೪-೫೦) ; ದೈವವು ಮಂತ್ರವು ತೀರ್ಥವು ವೈದ್ಯವು . . . ಲೋಗರಿಗಿವು ದಿಟಸಿದ್ಧಿಯನೀವುವು (ಕುಂಚಾಪ. ೬೩-೬೬). ೩. ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆ ; ಪರಿಮಿತವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ ದೇವತೆ : ಲೋಗರ ಬೇಡಿಕೊಂಡುಂಬ ದೈವಂಗಳು ತಾವೇನ ಕೊಡುವುವು (ಬಸವ. ೫೫೫). ೪. ಅಧಿಕಾರಿ ; ಒಡೆಯ ; ಪ್ರಭು : ಜಗದೊಳು ಭೋಗಮೋಕ್ಷಂಗಳಿಗೆ ಶಿವನೇ ದೈವವಹುದು (ಬಸವು. ೪೯-೧೩). ೫. ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಪುಣ್ಯಫಲ ; ಅದೃಷ್ಟ ; ಭಾಗ್ಯ ; ಸುಕೃತ : ದೈವವಿದಿರ್ಚೆ ಬಂದುದು ಜಗಜ್ಜಯಮಂ ತಳೆ ದೇವ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೨೬) ; ಪುರುಷಂ ದೈವಮೆ ಶರಣೆಂದಿರಲಾಗದು ತನಗೆ ತಾನೆ ಮಾಡದು ದೈವಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೯೦-೨೦) ; ತನ್ನ ಚಿಂತೆಯುದೊಂದು ದೈವದ ಗನ್ನಗತಕವದೆರಡು ಭಾವದ ಬನ್ನಣೆಯು ಬಗೆ ಮೂಱು ದೈವಧ ಭಿನ್ನಮುಖ ನಾಲ್ಕು (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೩-೫) ; ದೈವ ಅಂದರೆ ಅದೃಷ್ಟ ಅಥವಾ ಕರ್ತಾ ಜೀವ (ಹಸಾರ. ೩-೧೦ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ). ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಯಾಗಲು ಯತ್ನ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ನಮಗೆ ದೈವವು ಎಂತು ಸಹಾಯ ಮಾಡೀತು ? (ಸಾವಿತ್ರಿ. ೩) ; ಕಣ್ಣು ಕೊಂಡುಹೋದ ದೈವ ಮತೀಕೊಟ್ಟಿತು (ಗಾದೆ) : ತಾನೆ ಒಂದೆಣಿಸಿದರೆ ದೈವವೊಂದೆಣಿಸಿತು (ಗಾದೆ). ೬. ದೆವ್ವ ; ಪಿಶಾಚಿ ; ಭೂತ : ಅರಸನ ಅಂಕೆಯಿಲ್ಲ ದೈವದ ಕಾಟವಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೭. (ಉಕ) ಸಮಾಜ ; ಕುಲದ ಹಿರಿಯರು : ಅವಳ 'ದೈವ'ದ ಗಂಡಸರು ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳಲು ಹೊಲ, ಕಾಡುಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ಹೆಂಗಸರು ತಿರುಪೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅದೆಷ್ಟೋ ಸಮಯ ಕಳೆದುಹೋಗಿದೆ (ಬನಸಿ. ೪೯). ೮. ಆಸ್ತಿ ; ಐಶ್ವರ್ಯ.

ದೈವ ತೆರೆ=ಅದೃಷ್ಟವುಂಟಾಗು : ದೈವ ತೆರೆದರೆ ಬಡವ ಬಲ್ಲಿದನಾಗು (ರೂಢಿ). ದೈವದ ಕಲ್ಲು = ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರು ದೇವತಾಪ್ರತಿನಿಧಿಯೆಂದು ಪೂಜಿಸುವ ಕಲ್ಲು,-ಪ್ರತಿಮೆ : ಅವರ್ ಒಂದುದಿನ ಗ್ರಾಮದ ದೈವದ ಕಲ್ಲನ್ನು ತಂದು, ತಮ್ಮ ಬಚ್ಚಲಮನೆಯ್ಲ್ಲಿ ಹಾಸಿದರು (ಹುಚ್ಚುಹು. ೩೩). ದೈವದ ಕೊಡಿ = ದೇವರ ಬಾವುಟ: ಅದಕ್ಕೆ ವರುಷ ವರುಷ ದೈವದ'ಕೊಡಿ' ಕಟ್ಟಿಸುತಿದ್ದರು. ಆ ಬಳಿಕ ಅದನ್ನಾರಾದರೂ ಕದ್ದು ತಿಂದರೆ ಅವರು ದೈವದ ಕೋಪಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾಗುವರೆಂದು ನಂಬಿಕೆ (ರಕ್ತಕೂ. ೨). ದೈವದಚ್ಚು = "ದೇವರ ವಿಗ್ರಹಾದಿಗಳಂ ಬರೆದಿರುವ ಯಂತ್ರ" (ಪದ್ಯಸಾ. II, ೮೨೨ ಟೀಕು) : ಪರಕೆಯ ದೈವದಚ್ಚುಗಳನಚ್ಚರಿಯಾಗಿರೆ ಕಟ್ಟುವರ್ ಕೆಲರ್ ಕೊರಲೊಳ್ (ಪದ್ಯಸಾ. II, ೮೨೨; ಧರ್ಮಾಪ). ದೈವರ್= ಅದೃಷ್ಟಶಾಲಿಗಳು ; ಭಾಗ್ಯವಂತರು : ಕೈವಾರದೆ ಕೈಮುತದಿಂ ಕೈವಾರದಿ ಗೆಲ್ದೆ ಲಜ್ಜಿತೆಯನೆಂತನೆ ಕೇಳ್ ದೈವರ್ಕೂಡಿದೊಡೆತ್ತಂ ದೈವಂ ಮರುಳಾದುದೆಂಬುದಂ ಕೇಳ್ದಱಿಯಾ (ಸುದತಿ. ೧೦-೪೩). ದೈವುಳ್ಳತನ = ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ; ಐಶ್ವರ್ಯ : ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ದೈವುಳ್ಳತನವಾಗಲಿ ಬಡತನವಾಗಲಿ ಬರುವದು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೯೦). ದೈವುಳ್ಳವ = ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ ; ಧನಿಕ ; ಸಾಹುಕಾರ : ಅವನು ಬಡವನೇ ಆಗಲಿ, ದೈವುಳ್ಳವನೇ ಆಗಲಿ, ಈ ತರದ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ದೊಡ್ಡ ಸಂಧಿಗಳು ಬಂದೇಬರುತ್ತವೆ (ಚರಿಸಂ. ೦೯೯) ; ದೈವುಳ್ಳವರಿಗೆ ದಯವೇ ಇಲ್ಲ ! ತಿತ್ತಿರಿ ತುಂಬಿದ ಕೂಳಿನ ಕೋಟೆ! (ಗರಿ. ೫೯-೧೧) : ದೈವುಳ್ಳವರ ಮಗನೆಂಬ ಗರ್ವವಿದ್ದಿಲ್ಲ (ನಿರಾಳ. ೭೭). [ಸಂ.]

ದೈವಂಬೊಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅದೃಷ್ಟವನ್ನೇ ನಂಬು ; ಅದೃಷ್ಟದ ಮೇಲೆ ಭಾರಹಾಕು : ''ಯದೃಚ್ಛಿಕಃ, ದೈವಪರಃ—ಈ ೨ ದೈವಂಬೊರಿ[ಱಿ] ಸಿರ್ಪವಂ'' (ಹಲಾಯು. ೬೨-೨೨೨). [ದೈವ + ಪೊಱಿಸು]

ದೈವಕಾರ್ತಿ (ನಾ). ಮಾಟ, ಮಂತ್ರ, ತಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಹೆಂಗಸು ; ಮಂತ್ರಗಾರ್ತಿ : ಆ ದೈವಕಾರ್ತಿ ಬಂದು ಮಾಯಾದೇವತೆಗಳನೀ ಪರಿಯಿಂದೊಲಿದಾರಾಧಿಸಿದಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೫-೦೦೭).
[ದೈವಕಾಟಿ + -ತಿ₁ (< -ಇತ್ತಿ)]

ದೈವಕಾಟಿ (ನಾ). ಮಾಟ, ಮಂತ್ರ, ತಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ; ಮಂತ್ರಗಾರ ; ಮಾಟಗಾರ. 'ದೈವಕಾರ್ತಿ' ಪರಾ.
[ದೈವ + -ಕಾಟಿ]

ದೈವಕೃತ (ಗು). ೧. ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಮಾಡಿದ,-ಉಂಟಾದ: ನೀವು ಸೇನಾಪತ್ಯವನು ಸಂಭಾವಿಸಿರೆ ಸಾಕಿನ್ನು ಮಿಗಿಲಾ ದೈವಕೃತ ಪೌರುಷವ ನಾಳಿನೊಳಚಿಯಬಹುದೆಂದ (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೧-೧೮). ೨. ಅದೃಷ್ಟ; ದೈವ. [ದೈವ + ಕೃತ]

ದೈವಕೃತಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳು ಮೆಚ್ಚುವಂತಹ ಕಾರ್ಯ: ನೀವು ಮೊದಲಲಿ ಬೆಸಸಿದಿರಿ ಮಾಯಾವಿಗಳ ಮಾಯೆಯಲಿ ಗೆಲುವುದು ದೈವಕೃತಿಯಿದು ರಾಜಮಂತ್ರದ ಸಾರತರವೆಂದು (ಕುವ್ಯಾ.ಗ. ೭-೪೪). [ದೈವ + ಕೃತಿ]

ದೈವಗತಿ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟದ ಘಟನೆ; ಅದೃಷ್ಟದ ಪರಿಣಾಮ; ದೈವೇಚ್ಛೆ: ದೈವಗತಿಗಾರಳಲಿ ಮಾಡುವುದೇನೆನುತ ನುಡಿಸಿದನು ಕುರುಪತಿಯ (ಕುವ್ಯಾ.ಗ. ೬-೨). [ದೈವ + ಗತಿ]

ದೈವಗೇಡಿ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟಹೀನ; ದುರ್ದೈವಿ; ದುರದೃಷ್ಟವಂತ: ಇದಕ್ಕೆ ದೈವಗೇಡಿಯಾದ ನಾನು ಇನ್ನೇನು ಮಾಡಲಿ (ಉರಾಚ. ೩೦-೩೮ ವ); ಈ ದೈವಗೇಡಿಗಳಿಗೆ ದೇವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಾರೂ ಕಾಯೋರಿಲ್ಲ (ಪ್ರೇಮಾಕ್ಕ. ೪೭). [ದೈವ + ಕೇಡು + – ಇ]

ದೈವಘಟನೆ (ನಾ). = ದೈವಗತಿ: ಈಸು ಪೌರುಷ ದೈವಘಟನೆಯೊಳೀಸು ಪರಿಯಂತಾಯ್ತು (ಕುವ್ಯಾ.ಸ. ೧೧-೬); ಆ ಮಹಾಗಿರಿದುರ್ಗವಿದು ತಾ ವ್ಯೋಮಕೇಶನು ಗೆಲಿದ ದುರ್ಗದ ಕೈಮೆಗಿಮ್ಮಡಿಸಾಧ್ಯವಾದುದು ದೈವಘಟನೆಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೫೯-೧೪). [ದೈವ + ಘಟನೆ]

ದೈವಚಿಂತಾಸಕ್ತ (ನಾ). ಭಗವಂತನ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾದುದು: ದೈವಚಿಂತಾಸಕ್ತವಾದೆನ್ನ ಹೃದಯದೊಳು ಹೊಮ್ಮಲಂತಃಶರ್ಮಲಹರಿ ಲಹರೀ (ಮಲಿದೇ. ೫೯-೦೦). [ಸಂ.]

ದೈವಜ್ಞ (ನಾ). ಗ್ರಹಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಜನರಿಗೆ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವ ಶುಭಾಶುಭ ಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವವನು; ಭವಿಷ್ಯಜ್ಞ; ಜೋಯಿಸ: "ಕಾರ್ತಾಂತಿಕಂ . . . ದೈವಜ್ಞನಾ ದಿಶಿಗಣಕಂ ತಾನಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೦-೨೦); ಮಕ್ಕಳನಾರ್ಗೆ ಕುಡುವಮೆಂದು ದೈವಜ್ಞನಂ ಬೆಸಗೊಂಡೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೧-೨೦); ದೈವಜ್ಞವದನತಿಲಕಂ ... ಜಾತಕತಿಲಕಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯತಿಲಕಮಿದು ಕೇವಲಮೇ (ಜಾತತಿ. ೨೪-೩೮); ಚಂಡ ದೈವಜ್ಞನನಧಿಕ ಗುಣಮಂಡನನ ಬಹುಶಾಸ್ತ್ರಪಠನನ ಪಂಡಿತನ ಪೌರೋಹಿತನ ಮಾಡುವುದು (ಕುವ್ಯಾ.ಉ. ೩-೦೬). [ಸಂ.]

ದೈವಜ್ಞೆ (ನಾ). ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವಳು. [ಸಂ. ದೈವಜ್ಞಾ]

ದೈವತ (ಗು). ೧. ದೇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ,- ಸೇರಿದ. (ನಾ). ೨. ದೇವತೆ; ದೇವರು: "ಆದಿತ್ಯಾಃ . . . ಅಮೃತಾಶನಃ, ಅನಿಮಿಷಾಃ, ದೇವಃ (ತಥಾ) ದೈವತಂ—ಈ ೨೧ ದೇವರ್ಕಳ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೨-೪); ಬಂದೆವು ಇಕೊ ಹಿಮಪರ್ವತ! . . . ನಿಂತಿದೆ ಅಕೊ ಶಿವದೈವತ! (ಕ್ಷ್ರಾಂಜಿರ್ಧ. ೨೦-೧೧); ಪಂತರ ಮನೆಯ ದೇವರನ್ನು ತನ್ನ ದೈವತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಳು (ದೀಪಹ. II, ೧೭೮): ಕಲೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಈ ಎರಡೂ ಮೂಲಭೂತ ದೈವತಗಳು ಕೊನೆಗೆ ಒಂದಾಗಿಯೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ (ಸವ್ಯಸಾ. ೭೦). [ಸಂ.]

ದೈವದತ್ತ (ನಾ). ದೇವರಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟುದು; ದೈವಿಕವಾಗಿ ಬಂದುದು; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು: ನೋಡು ನಿನ್ನ ಕಲೆ ದೈವದತ್ತವಾದದ್ದು (ಹುಕಗೀ. ೧೩೦). [ದೈವ + ದತ್ತ]

ದೈವದುರ್ವಿಪಾಕ (ನಾ). ವಿಧಿಯ ದುಷ್ಟಪರಿಣಾಮ; ದುರ್ದೈವ: ದೈವದುರ್ವಿಪಾಕದಿಂದ ಆ ಶ್ರೀಮಂತ ದರಿದ್ರನಾಗಿಬಿಟ್ಟ (ರೂಢಿ). [ದೈವ + ದುರ್ವಿಪಾಕ]

ದೈವದೂರ (ನಾ). ಭಾಗ್ಯದಿಂದ ದೂರವಾದವನು; ಅದೃಷ್ಟಹೀನ; ದುರ್ದೈವಿ: ದೈವದೂರರು ಧರ್ಮಹೀನರು ನೆಯ್ಯ ನೆಯ್ಗಗಳೆನುತ ಮಿಗೆ ಬಿಸುಸುಯ್ದು ತಿರ್ದರು ಕರ್ಣಕೃಪಗುರುನಂದನಾದಿಗಳು (ಕುವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೧೪-೪೬); ದೈವದೂರರಿಗೆಂತು ಸೇರುವುದುಚಿತ ಬೋಧೆಗಳು (ಜಾಶಿರಾ. ೨೩-೦೫); ಭವಣೆಗೆಗೆ ನೆಲೆ ಬರಿಸಿ ಕೊಲುವನಲಾ ಕೃತಾಂತನು ದೈವದೂರರನು (ನಿಭಾಗ. ೨-೧-೪). [ದೈವ + ದೂರ]

ದೈವದ್ರೋಹ (ನಾ). ದೇವರುಗಳ ಬಗೆಗೆ ಮಾಡುವ ಅಪಚಾರ: ದೇವಾಲಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ದುಷ್ಕೃತ್ಯ: ಗುರುವಿರೋಧ ಮಹೀಬುಧರ ಮತ್ಸರವು ದೈವದ್ರೋಹ ... ವೆಂಬಿವನರವರಿಸದಂಗೈಸೆ ಭೂಪನ ಸಿರಿಗೆ ಮೊಳೆಯದೆ ಕೇಡು (ಕುವ್ಯಾ.ಉ. ೩-೬೯); ಆವ ವಿಪ್ರದ್ರೋಹವೋ ತನಗಾವ ದೈವದ್ರೋಹವೋ ಶಿವ ಆವ ಪುಣ್ಯವನಳಿಸಿದೆನೊ (ಜಾಶಿರಾ. ೩೦-೪೩); ಬಗೆವೊಡಿವು ಮುನ್ನ ಮಾಡಿರ್ದ ದೈವದ್ರೋಹದಧದಿಂದೆ ಬನದ ಪೂಜೆ ವಳಯದೊಳ್ಪುಟ್ಟುಕಂಟಕಿಗಳಾಗಿ ಬಂದು ಸಂಭವಿಸಿರಲ್ ತಳತ ಹೂಂಗೇದಗೆಗಳು (ಕೃಮಿಥಾ. ೩-೩೩). [ದೈವ + ದ್ರೋಹ]

ದೈವದ್ರೋಹಿ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ದ್ರೋಹವನ್ನು ಮಾಡುವವನು,-ಅಪಚಾರ ಮಾಡುವವನು: ದೈವದ್ರೋಹಿಗೆತ್ತಣ ಲೇಸು ಬಹುದೆಂದ (ಕುವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೧೨-೧೯); ದೈವದ್ರೋಹಿಗಳು ನಿಮಗೆ ಅರಿವಿಜಯವೆಲ್ಲಿಯದು ನೀವ್ ಮನಬಂದರ್ಕೆ ನಿಮ್ಮನ್ನೆಯವ ಸಂಹರಿಸಿದಿರಿ ಸಾಕೆಂದು ಸಂಜಯ ತೂಗಿದನು ಶಿರವ (ಕುವ್ಯಾ.ಶ. ೦-೦೩); ಏಳು ದೈಹದ್ರೋಹಿ ಭೂದಿವಿಜಾಳಿ ನಿಂದಕ ನಿಂದಿರೆಸುರರ ಕಾಲಕರ್ಮದ ಮೃತ್ಯು ಬಂದಿದೆ ನೋಡು ಕಣ್ದೆಱೆದು (ತೊರರಾ. ೬-೯೨-೩೦). [ಸಂ. ದೈವದ್ರೋಹಿನ್]

ದೈವಪರ (ನಾ). ೧. ದೇವರಲ್ಲಿ ಒಲವುಳ್ಳವನು; ದೈವಭಕ್ತ: ಅವನು ಒಳ್ಳೆಯ ಸಾತ್ವಿಕ ಮತ್ತು ದೈವಪರ (ರೂಢಿ). ೨. ಕೇವಲ ಅದೃಷ್ಟವನ್ನೇ ನಂಬಿಕೊಂಡಿರುವವನು; ಪುರುಷಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವನು: ಜ್ಞಾತಿಬಹಿಷ್ಕೃತಂ ವ್ಯಸನಿ ದೈವಪರಂ ಶಿಶು ದೀರ್ಘರೋಷಿ . . . ಎನಿಪ ನರಪನೊಳಿಂದುಂ ವಿಜಿಗೀಷುಗಳಪ್ಪ ಮಹೀಭುಜರೇದುಂ ಸಂಧಿಮಾಡರ್ (ಪಂಚತಂ. ೨೨೦-೭). [ಸಂ.]

ದೈವಪುರುಷ (ನಾ). ದೇವಾಂಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು; ದೇವಾಂಶಸಂಭೂತ; ಮಹಾತ್ಮ: ಮುನಿಪನ ಬರಿಸಲೆನ್ನಳವಹುದೆ ಕೆರಳದಡುರುಹಿ ಕಳೆಯನೆ ದೈವಪುರುಷರು ಸುಲಭರೇ (ಜಾಶಿರಾ. ೦-೪೦). [ದೈವ + ಪುರುಷ]

ದೈವಪ್ರೇರಣೆ (ನಾ). ಅಂತಃಪ್ರೇರಣೆ; ತಾನಾಗಿಯೇ ಉಂಟಾಗುವ ಅಂತರಂಗ ಪ್ರವೃತ್ತಿ: ಹೊಮ್ಮುಗವೆತ್ತ ವಾನರರ ಸೇರುಪಡಿ ತಾನೆತ್ತ ದೈವಪ್ರೇರಣೆಯದ್ದೆ ಸಲ್ಲದಿದು ನಾವಾರು ಮಾಡುವುದಲ್ಲ (ತೊರರಾ. ೬-೩೦-೮೪). [ದೈವ + ಪ್ರೇರಣೆ]

ದೈವಬಲ, ದೈವಬಳ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟದ ಶಕ್ತಿ,-ಪ್ರಭಾವ,-ಮಹಿಮೆ: ಕುರುಪತಿಗಿಲ್ಲ ದೈವಬಲಮಾಜಿಗೆ ಮೇಲ್ಮಲೆಗೆಯ್ಯರಾಗಳುಂ ಗುರು ಗುರುಪುತ್ರ ಸಿಂಧುಸುತರಾಳ್ದನುಮೆನ್ನನೆ ನಚ್ಚಿ ಪೆರ್ಚಿ ಮುಂ ಪೊರೆದನಿದಿರ್ಚಿ ಕಾದುವರುಮೆನ್ನಯ ಸೋದರರೆಂತು ನೋಡಿ ಕೊಕ್ಕರಿಸದೆ ಕೊಲ್ವೆನೆನ್ನೊಡಲನಾಂ ತವಿಪೆಂ ರಣರಂಗಭೂಮಿಯೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೭೦); ಅಗಳವಗತವಿಷಾದರುಮುಪಗತಪ್ರಮೋದರುಮಾದಂತಃಪುರಾವರೋಧಜನಂಗಳೆಲ್ಲಂ ತನ್ನ ಮೇಗಿಲ್ಲದ ಬಲ್ಲಾಳ್ತನಮುಮಂ ದೈವಬಲಮುಮಂ ಮೆಚ್ಚಿದು (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೩೪ ವ); ದೈವಪೌರುಷದೊಳಗೆ ಶಿವ ಶಿವ ದೈವಬಲವೇ ಬಲವಲಾ (ಕುವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೬೪-೪೬). ದೈವಬಳ: ಪಾಂಡವರ್ ಬಳಸಂಪನ್ನರುದಗ್ರದೈವಬಳಸಂಪನ್ನರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೩). [ದೈವ + ಬಲ]

ದೈವಬಳ 'ದೈವಬಲ' ನೋ.

ದೈವಭಕ್ತಿ (ನಾ). ದೇವರ ಮೇಲಿನ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರೀತಿ: ತಾಯದಿರು ಇಂತ ದೃಢಮನ ದೈವಭಕ್ತಿ ಧೃತಿ ಸತ್ಯಚರಿತವ ಮೆರೆಯಬೇಕು (ನಪಜಾ. II, ೩೩); ಅವರು ಬಾಳುವುದು ದೈವಭಕ್ತಿಪೂರಕವಾಗಿ ಸಾಯುವುದು ದೈವಭಕ್ತಿಪೂರಕವಾಗಿ (ಛಾರಚ. ೩೨೬). [ದೈವ + ಭಕ್ತಿ]

ದೈವಮಾಯೆ (ನಾ). ವಿಧಿಯ ಲೀಲೆ,-ವಿಲಾಸ: ದೇವಿಯಾರೆಂದಱಿಯೆಲಾ ನೀನಾವನೆಂಬುದ ಮಱೆದ ಶಿವ ಶಿವ ದೈವಮಾಯೆಗೆ ಸಂದೊಡುಳಿದವ ರಳವೆ (ಕಾಶಿರಾ. ೪೩-೩೮). [ದೈವ + ಮಾಯೆ]

ದೈವಯಂತ್ರ (ನಾ). ದೇವರ ಹತೋಟಿ,- ನಿಯಂತ್ರಣ; ದೇವರ ಪ್ರಭುತ್ವ,-ಆಜ್ಞೆ: ಮಂತ್ರಿ ಮತ್ಸರದಿಂದ ಮುಂದೆ ತಪ್ಪುವ ದೈವ ಯಂತ್ರಭೇದವನಱಿಯದಿಂದುಹಾಸನ ಮೇಲೆ ತಂತ್ರವಂಪಣ್ಣಿಕೊಲಿಸು ವೆನೆಂದು ಕಳುಹಿದಂ ಕುಂತಳೇಂದ್ರನ ನಗರಿಗೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೯ ಸೂಚನೆ). [ದೈವ + ಯಂತ್ರ]

ದೈವಯಜ್ಞ (ನಾ). ದೇವರ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ: ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞ ಪಿತೃಯಜ್ಞ ದೇವಯಜ್ಞ ಭೂತಯಜ್ಞ ಮನುಷ್ಯಯಜ್ಞ- ಈ ಐದು ಮಹಾಯಜ್ಞಗಳು (ಆರ್ಯಧ. ೧೮೭). [ದೈವ + ಯಜ್ಞ]

ದೈವಯೋಗ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟದ ಘಟನೆ,-ಸಂಬಂಧ; ಜನ್ಮಾಂತರದ ಪುಣ್ಯಪಾಪಕರ್ಮಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಘಟಿಸುವ ಸಂಬಂಧ: ಅಂತಸ ಕೀಳ್ಮೆ ದೈವಯೋಗವ ಪರಿಹರಿಸಲಾರಳವು (ಕುವ್ಯಾಗ. ೪-೪೩); ದೈವಯೋಗದಿಂದ ನೀನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದೆ (ಶಾಕುಂತ. ೯೩-೧೦): ಈ ಮಿಂತ್ರನು ದೈವಯೋಗದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದನು (ಮಂಜುಕ. ೨); ದೈವಯೋಗ ದಿಂದ . . . ಅಲ್ಲೇ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮರದ ಟೊಂಗೆಯು . . . ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿತ್ತು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೮). [ದೈವ + ಯೋಗ]

ದೈವರೂಪು (ನಾ). ದೇವರ ಸ್ವರೂಪ; ದೇವತಾಸ್ವರೂಪ: ತನ್ನ ನೆನಹಿನವೋಲು ಕಾರ್ಯವು ಚೆನ್ನಹಡೆ ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಾ ಬೇರಿನ್ನು ದೈವವದೇಕೆ ತಾನೇ ದೈವರೂಪೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೫). [ದೈವ + ರೂಪು]

ದೈವರೇಖೆ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟದ ಗೆರೆ, – ಬರಹ; ಹಣೆಬರಹ; ಭಾಗ್ಯ ರೇಖೆ: ಒಡಲ ನೂಲಿನಿಂದ ನೇಯುವಂತೆ ಜೇಡ ಜಾಲಾ ತನ್ನ ದೈವರೇಖೆ ಬರೆಯುವಂತೆ ತಾನೆ ಭಾಲಾ (ನಾದಲೀ. ೮೯-೧೦); ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅದರದರ ದೈವರೇಖೆಯನ್ನು ಕೊರೆಯಿಸುವ ಒಂದು ಜನ್ಮಕುಂಡಲಿ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ (ಭಾಷಾಶಾ. ೧೩೮). [ದೈವ + ರೇಖೆ]

ದೈವರ್ದ್ಧಿ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟದ ಸಮೃದ್ಧಿ,-ಹೆಚ್ಚಳ,- ಅತಿಶಯ: ದೇವ ರೊಳ್ ಕೆಲರ್ಗೆ ಜಾತಿಸ್ಮರಣಂ ಕೆಲರ್ಗೆ ಧರ್ಮಶ್ರವಣಂ ಕೆಲರ್ಗೆ ಜಿನಮಹಿಮಾದರ್ಶನಂ ಕೆಲರ್ಗೆ ದೈ[ಪಾಠಾಂ. ದೇ] ವರ್ದ್ಧಿದರ್ಶನಂ ಇಂತು ಸಹಸ್ರಾರಕಲ್ಪಂಬರಂ ಅಕ್ಕುಂ (ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಸೂ. ೧೩). [ದೈವ + ಋದ್ಧಿ]

ದೈವವಂತ (ನಾ). ಭಾಗ್ಯವಂತ; ಧನಿಕ: ಯಾರಾದರೂ ದೈವವಂತರ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಆರಿಸಿ ತಂದರೆ ಸಿಗುವ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವರದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಒಡೆಯನು ನಾನಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಾರು? (ಬಿಟ್ಟಿಹೊ. ೯೭). [ಸಂ. ದೈವವತ್]

ದೈವವಶ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟ; ಭಾಗ್ಯ: ದೈವವಶದಿಂದ ವಿವಾಹ ಸಂಭ್ರಮ ಗಳೆಲ್ಲ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಅದು ವೆಂಕಟರಾಮನ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು (ಗೋಘಟ. ೧೬೨). [ದೈವ + ವಶ]

ದೈವವಶಾತ್ (ಅ). ಭಾಗ್ಯವಿಶೇಷದಿಂದ; ಸುಯೋಗದಿಂದ; ಅದೃಷ್ಟ ವಶಾತ್: ಅವರು ದೈವವಶಾತ್ ಇಂದು ಅಪಘಾತದಿಂದ ಪಾರಾದರು (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ದೈವವಾಣಿ (ನಾ). ದೇವರು ಕೊಟ್ಟ ತಿಳುವಳಿಕೆ; ದೇವರ ಆದೇಶ; ಅಂತರ್ವಾಣಿ: ಆ ದೈವವಾಣಿಯು ಬೇಡವೆಂದುದನ್ನು ಆತನು ಮಾಡು ತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಂತೆ (ಸೋಕ್ರಮ. ೩೦). [ದೈವ + ವಾಣಿ$_1$]

ದೈವವಿಡಂಬನೆ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟದ ದುರ್ವಿಲಾಸ; ದೈವದ ಮೋಸ: ತನ್ನಂತಹ ನತದೃಷ್ಟನ ಮುಂದೆ ಲೋಲಾನಂತಹ ಲಾವಣ್ಯವತಿಯು . . . ಯಾಚಿಸುವುದು ದೈವವಿಡಂಬನೆಯೆಂದುಕೊಂಡನು (ಜಯಂತ. ೧೬೨). [ದೈವ + ವಿಡಂಬನೆ]

ದೈವವಿದ (ನಾ). = ದೈವಜ್ಞ: ದೈವವಿದನಂಗನೆಯೊಳ್ ಕೆಳೆಗೊಳ್ವವಂ . . . ಕುಳೀರಸಂಭವಂ (ಜಾತತಿ. ೧೭-೪). [ಸಂ. ದೈವವಿದ್]

ದೈವವಿದ್ವಿಷ್ಟ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ವಿರೋಧಿಯಾದವನು; ದೇವರ ಶತ್ರು: ಅವನಿಂದೆಯುಂ ದೈವ ವಿದ್ವಿಷ್ಟರಾರು೦ಟು (ಕುಮಾರುನಾ. ೧೨೫-೮೭೪). [ದೈವ + ವಿದ್ವಿಷ್ಟ]

ದೈವವಿಮುಖ (ನಾ). ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದ ಅದೃಷ್ಟವುಳ್ಳವನು: ದುರ್ದೈವಿ; ದುರದೃಷ್ಟವಂತ: ದೈವವಿಮುಖಿಗೆ ತಂದೆತಾಯ್ಗಳೆ ಮೃತ್ಯು ಮಾರಿಗಳು (ಕಾಶಿರಾ. ೩೭-೬೦). [ದೈವ + ವಿಮುಖ]

ದೈವವಿಸೂತ್ರ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮಸಂಕಲ್ಪ; ವಿಧಿನಿಯಮ; ಪೂರ್ವಜನ್ಮದ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇದು ಹೀಗೆಯೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮ; ಭವಿತವ್ಯತೆ: ದೈವವಿಸೂತ್ರಮಂ ಪುರುಷಕಾರಂ ವಿಲಾಸಿಲೇನಕ್ಕುಮೇ (ಜಗವಿ. ೩-೧೯). [ದೈವ + ವಿಸೂತ್ರ]

ದೈವವಿಹೀನ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟಹೀನ; ದೌರ್ಭಾಗ್ಯವಂತ: ಏಸು ಬಲ ವೆನಿತೈಶ್ವರಿಯವಿದ್ದೇಸು ಭಟರನಿತಗ್ಗಳೆಯರಿದ್ದೇಸಜಲಿ ಫಲವೇನು ದೈವ ವಿಹೀನರಿವರೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೩-೪): ಭಾವಿಸಿದಿರೇ ಜಾಂಬವರೆ ಸದ್ಭಾವದಲಿ ನೀವುತ್ತರಾಯಿಗಳಾವು ದೈವವಿಹೀನರಾದೆವು (ತೊರರಾ. ೬-೫೧-೩೦). [ದೈವ + ವಿಹೀನ]

ದೈವವ್ಯವಸಿತ (ನಾ). ದೈವಸಂಕಲ್ಪ; ದೈವೇಚ್ಛೆ: ಇನ್ನು ದೈವವ್ಯವಸಿತದ ಫಲಿಸುವುದಲಾ ಕೌರವನ ಸಿರಿ ಪಣ್ಯಾಂಗನಾವಿಭ್ರಮವ ವರಿಸಿತಲಾ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೪-೬೦). [ದೈವ + ವ್ಯವಸಿತ]

ದೈವಶಾಲಿ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟವಂತ; ಭಾಗ್ಯವಂತ; ಧನ್ಯ. [ಸಂ. ದೈವಶಾಲಿನ್]

ದೈವಶಿಕ್ಷೆ (ನಾ). ದೇವರು ಕೊಡುವ ಶಿಕ್ಷೆ; ದೇವರಿಂದುಂಟಾಗುವ ತೊಂದರೆ,-ಕ್ಲೇಶ. [ದೈವ + ಶಿಕ್ಷೆ]

ದೈವಶಿಲ್ಪಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಬಡಗಿ; ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಶಿಲ್ಪಿ: ಎರಡನೆಯದಾಗಿ "ತ್ವಷ್ಟಾ" ಎಂಬ ದೈವಶಿಲ್ಪಿಯು ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (ಭಾರತ. ೫೦೯). [ದೈವ + ಶಿಲ್ಪಿ$_1$]

ದೈವಸಂಕಲ್ಪ (ನಾ). = ದೈವವಿಸೂತ್ರ: ನಾನು ಆ ದಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ, ಅವನಿಗೂ ಇದು ಯಾರ ಮನೆ ಎಂಬುದೂ ತಿಳಿದಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಎಂತಹ ದೈವ ಸಂಕಲ್ಪ! (ಕರುಳ. ೨೩೯). [ದೈವ + ಸಂಕಲ್ಪ]

ದೈವಸನ್ನಿಧಿ (ನಾ). ದೇವರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯ: ದೇವರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆ: ಸಾಕ್ರಟೀಸನ ಸ್ನೇಹಿತನೊಬ್ಬನು ಡೆಲ್ಫಿ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಅಲ್ಲಿಯ ದೈವಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ . . . ಕೇಳಲಾಗಿ, "ಇಲ್ಲ" ಎಂದು ಆ ದೇವತೆಯು ಉತ್ತರಕೊಡಿಸಿತಂತೆ (ಸೋಕ್ರಮ. ೨೦). [ದೈವ + ಸನ್ನಿಧಿ]

ದೈವಸಹಾಯ (ನಾ). ದೇವರ ಕೃಪೆ, – ಕರುಣೆ: ದೈವಸಹಾಯವಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ದೈವ + ಸಹಾಯ]

ದೈವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ (ನಾ). ದೇವರನ್ನು ಕಣ್ಣಾರೆ ನೋಡುವಿಕೆ; ದೇವರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ದರ್ಶನ: ತಾನು ಪಡೆದ ಅನುಭವವು ದೈವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವೆಂದೂ, ಅದೇ ಪರಮಸತ್ಯವೆಂದೂ ಅವನು ಬಗೆಯುತ್ತಾನೆ (ದೂರಕ. ೨೩೦). [ದೈವ + ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ]

ದೈವಸಾಧನೆ (ನಾ). ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಮಾಡುವ ಸಾಧನೆ; ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಾಧನೆ: ಅದಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಆಶಿಸುವ ಇಂತಹ ಕುತೂಹಲ ಮನೋಭಾವ ತಾನೇ, ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ದೈವಸಾಧನೆಗೆ ಎಳೆದಿರುವುದು (ನಿಕಲು. ೩೩). [ದೈವ + ಸಾಧನೆ]

ದೈವಸೂತ್ರ (ನಾ). = ದೈವವಿಸೂತ್ರ: ಅರಸ ಕೇಳುಪವಾಸಗಳು ಜಾಗರಗಳವಾಲ ಬ್ರಹ್ಮಚರಿಯದ ನಿರತಿಶಯ ಸುವ್ರತವು ದೊರಕಿತು ದೈವಸೂತ್ರದಲಿ [ಹಾಠಾಂ. ಗತಿಯಿಂದ] (ತೊರರಾ. ೬-೪೩-೮). [ದೈವ+ಸೂತ್ರ]

ದೈವಸೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ದೇವರಂ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದಂದು; ದೇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದಂದು; ಜಗತ್ತು: ದೈವಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅರಳಿದ ಪ್ರತಿಭಾಪುಷ್ಪ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಷ್ಟು ದೈವಸೃಷ್ಟಿಯ ಸೇವೆಮಾಡಿ, ಕೊನೆಗೆ ದಿವ್ಯಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಬೇಕು (ಹಂಸಗೀ. ೧೩೦). [ದೈವ + ಸೃಷ್ಟಿ]

ದೈವಹೀನ (ನಾ). = ದೈವವಿಹೀನ: ದೈವಹೀನನವಿನೀತ ಸೈನ್ಯನನ್ಯಾಯಿಯೆನಿಪ ನರಪನೊಳೆಂದುಂ ವಿಜಿಗೀಷುಗಳಪ್ಪ ಮಹೀಭುಜರೆಂದುಂ ಸಂಧಿಮಾಡರ್ (ಪಂಚತಂ. ೨೨೧-೧೩); ದೈವಬಲವವರಲ್ಲಿ ನೀವೇ ದೈವಹೀನರು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೧-೨೩); ತಪವನು ನಾನು ಮಾಡಿದೆ ದೈವಹೀನಗೆ ವಿಫಲವಾಯ್ತೆಂದು (ಚಾಶಿರಾ. ೨೩-೨೩). [ದೈವ + ಹೀನ]

ದೈವಹೊಡಕ (ನಾ). ದೆವ್ವಬಡಿದಿರುವವನು; ಪಿಶಾಚಗ್ರಸ್ತ: ಭೂತಾವೇಶವಾದವನು: ದೈವಹೊಡಕ ಮದ್ಯವ ಪಾನಮಾಡಿದಂತೆ ಮೊದಲೆ ಮನ್ಮಥವಿಕಾರವುಂಟಾದ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು . . . ಕದಡಿತು (ವಚಳಾ. ೨೪). [ದೈವಹೊಡೆ + - ಕ]

ದೈವಹೊಡೆ (ಕ್ರಿ). ಪಿಶಾಚಗ್ರಸ್ತವಾಗು; ಭೂತಾವೇಶವುಂಟಾಗು: ದೆವ್ವಬಡಿ: ದೈವಹೊಡೆದಂದದಲಿ ಬೆಚಿತು ಸಭಾವಲಯದಲಿ ಗರ್ವವಿಭ್ರಮಭಾವಭೂಷಿತನಾಗಿ ವೈಹಾಯಸವನೀಕ್ಷಿಸುತ ಹಾವಿನಂದದೊಳಿರದೆ ಹಾಸ್ಯರಸಾವಲಂಬನನಾಗದೆಯು ಸುಖಜೀವಿಯಾಗಿಹುದುತ್ತಮವು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೮-೩೬). [ದೈವ + ಹೊಡೆ₁ (<ಪೊಡೆ₁)]

ದೈವಾಧೀನ (ನಾ). ದೇವರಿಗೆ ವಶವರ್ತಿಯಾಗಿರುವುದಂ; ಅದೃಷ್ಟದ ವಶದಲ್ಲಿರುವುದು: ಎಲೆ ಮರುಳೆ ರಾಧೇಯ ಫಡ ಮನವಿಳುಹದಿರು ತಪ್ಪೇನು ಸೋಲವು ಗೆಲವು ದೈವಾಧೀನ ನಿನ್ನಾಳ್ತನಕೆ ಕುಂದೇನು . . . ನೀ ಮಾನವಳುಕದಿರು ಹಿಡಿ ಧನುವನನುವಾಗೆಂದನಾ ಶಲ್ಯ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೧೩-೨೧); ಏನ ಮಾಡಿದರೇನು ದೈವಾಧೀನವೆಲ್ಲವು (ಚಾಶಿರಾ. ೨೩-೨೩): ದೈವಾಧೀನದಿ ಬಂದಿದನಾವಂಗಸದಳಮನಿವ್ವುದಂ ನಿರವಿಸಿ ನೀಂ ಪಾವನರಂ ಮಾಳ್ಪುದು ನುತದೇವ ಮಹಾದೇವ ಶಂಭುವೆಮ್ಮನೆನುತ್ತಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೨-೯-೨೮); ಹುಟ್ಟು, ಸಾವು ದೈವಾಧೀನ. ಹುಟ್ಟಿದವನು ಸಾಯಲೇಬೇಕು ಎಂಬ ಮನೋಭಾವವವರದು (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೪೧).

ದೈವಾಧೀನನಾಗು = ಸಾಯು; ಮರಣಹೊಂದು: ಇವೊತ್ತಿಗೆ ಹದಿನೇಳು ದಿವಸದ ಹಿಂದೆ ಆತನು ದೈವಾಧೀನನಾದನು (ಚಿಚಥಾ. ೧೩); ಕಡೆಗೊಮ್ಮೆ ಹೃದಯವಿಕಾರದಿಂದ ದೈವಾಧೀನನಾದನು (ಸಸ್ಮಳ. ೪೭); ನಂಜುಂಡಮ್ಮನವರು ದೈವಾಧೀನರಾಗಲು ನಾನು ಮಾಡಿದ್ದ ಅನುವಾದವನ್ನು . . . ಪ್ರಕಟಿಸಲು ನನಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದೇ ಹೋಯಿತು (ಚಿತ್ರೀಶಿವಿ. ಳ, ೩೬೩೪). **ದೈವಾಧೀನವಾಗು** = ದೈವಾಧೀನನಾಗು: ಮದ್ದಗಿರಿಯಲ್ಲಿಯವರ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಗುಲಾಮ ಹೈದರಸಾಬರು ದೈವಾಧೀನವಾದ್ದರಿಂದ (ಹೈದರ. ೩೦); ದೈನ್ಯದಿಂದ ಬೇಡೋಕಿಂತ ದೈವಾಧೀನವಾಗೋದು ಉತ್ತಮ (ಗಾಡಿ). [ದೈವ + ಅಧೀನ]

ದೈವಾನ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟಶಾಲಿ; ಭಾಗ್ಯವಂತ: ದತ್ತಗೇಡಿಗೆ ಕೊಟ್ಟವರಿಲ್ಲಂತ ದೈವಾನರದು ಕಸಗೊಂಡವರಿಲ್ಲಂತ (ಅಲ್ಪವಿ. ೦೦೮).
[<ಸಂ. ದೈವವತ್]

ದೈವಾನುಕೂಲ (ನಾ). = ದೈವಸಹಾಯ: ಅನಲನಲ್ಪವದಾದಡೇನದುವ ನಿಲನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತಲಿಹುದನವರತಲಾ ನೀತಿಯಲಿ ದೈವಾನುಕೂಲವದು ಘನವೆನಿಸಿಯ್ಯದುತ್ತಿಹುದುವ ರ್ಧನವಸತ್ಕರ್ಮಾಚರಣದಲಿ ಮನುಜರೊಳಗಿದನಱಿದು ನಡೆವವ ಜಾಣನಹನೆಂದ (ತಿಮ್ಮಅ. ೨-೨೪); ಅನುದಿನ ಕರ್ಮಶುದ್ಧಿಯ ಕಾರ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಅರಿದೆನಿಪ ದೈವಾನುಕೂಲವದಿರದೆ ಕೆಡುವುದು ತಿಳಿದದನು ವಿಗೆ ನರನು ಪೃಥುತರ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮವ ಮಾಡಬೇಕೆಂದ (ತಿಮ್ಮಅ. ೨-೨೩). [ಸಂ.]

ದೈವಾನುಕೂಲತೆ (ನಾ). = ದೈವಸಹಾಯಂ: ಏನಮಾಡಿದಡೇನು ಸದ್ಧರ್ಮಾನುಭಾವಂಗೆಸಲೇ ದೈವಾನುಕೂಲತೆ (ತೊರರಾ. ೬-೨೦-೪೦).
[ಸಂ. ದೈವಾನುಕೂಲತಾ]

ದೈವಾನುಕೂಲ್ಯ (ನಾ). = ದೈವಸಹಾಯ: ಏನನಾಡಿದಡೇನು ಫಲ ದೈವಾನುಕೂಲ್ಯದ ಕುಣಿಕೆ ಬೇಱಹುದಾ ವರೇಂದ್ರನ ಸಾರಿ ಸೋತುದು ನಿಮಿಷಮಾತ್ರದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೩-೫೬). [ದೈವ + ಅನುಕೂಲ್ಯ]

ದೈವಾನುಗ್ರಹ (ನಾ). ದೇವರ ಕೃಪೆ, – ದಯೆ: ದೈವಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅರಳಿದ ಪ್ರತಿಭಾಪುಷ್ಪ, ದೈವಾನುಗ್ರಹಕಾತರನಾಗಿ, ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಷ್ಟು ದೈವಸೃಷ್ಟಿಯ ಸೇವೆ ಮಾಡಿ, ಕೊನೆಗೆ ದಿವ್ಯಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಬೇಕು (ಹಂಸಗೀ: ೧೩೦): ದೈವಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮಳೆ ಬಂದು ಕೆರೆಗೆ ನೀರು ಬಂದಿದೆ (ರೂಢಿ). [ದೈವ + ಅನುಗ್ರಹ]

ದೈವಾಪರ (ನಾ). ದೇವರನ್ನು ಅಪರ(ಪರಕೀಯನಲ್ಲದವನೆಂದು ನಂಬಿ)ದವನು; ದೈವಭಕ್ತ; ದೇವರ ಪಕ್ಷಪಾತಿ: ಅನುಪಮಚರಿತ ದೈವಾಪರನು ಪುಣ್ಯನಿಧಿ . . . ಎಂದಿಳೆ ಹೊಗಳುತಿರಲದುವೆ ಕೇಳ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೪-೪೦). [ದೈವ + ಅಪರ]

ದೈವಾಯತ (ನಾ). ದೇವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವುದು; ಅದೃಷ್ಟದ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವುದು; ಮನುಷ್ಯರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು; ದೈವಾಯತ್ತ: ನಿನಗೆ ಮುನಿದಡೆ ಸೋಯಿಸುವಡಳವಲ್ಲ ಫಡ ದೈವಾಯತಕೆ ನೀನೇಕೆ ಬೆಱೆತಿಹೆಯೆಂದನಾ ಭೂಪ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೬-೧೮).
[<ಸಂ. ದೈವಾಯತ್ತ]

ದೈವಾಯತ್ತ (ನಾ). = ದೈವಾಯತ: ಸಮರಜಯಂ ದೈವಾಯತ್ತಮದಱಿನಾ ಪುರುಷಕಾರಮೆಮಗಾಯ್ತಾಗಳ್ (ಗದಾಯು. ೩-೪೬); ಫಲವು ದೈವಾಯತ್ತ ನಾವು ಮಾಡುವುದೇನು (ಕೃಷ್ಣಾಕೊ. ೦೦೬).
[ದೈವ + ಆಯತ್ತ₂]

ದೈವಿಕ (ಗು). ೧. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ; ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ,_ಒದಗಿದ: ಮಾನುಷ ಪ್ರಮಾಣವು ದೊರೆಯದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೈವಿಕ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು (ಕಾರದ. ೫೬); ಅಲ್ಲಿನ ಶಿಕ್ಷಣ ದೈವಿಕಭಾವನೆ ಮೂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ದುತಸಹಿಷ್ಣುತೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ (ಶಿಕ್ಷದ. ೬೫); ಈ ದೈವಿಕ ಪ್ರೇರಣೆಯು ತನಗೆ ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಲಭ್ಯವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಆತನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೨೦). ೨. ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಒದಗಿದ; ಆಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಉಂಟಾದ: ಏನೋ ದೈವಿಕಘಟನೆಯಿಂದ ಅವರ ಭೇಟಿಯೊದಗಿತು (ರೂಢಿ). (ನಾ). ೩. ಅತಿಮಾನುಷವಾದುದು: ಅರಸ ಚಿತ್ತೈಸೇಳು ತಾಳಿವೆ ಸರಿಸದಲಿ ದೈವಿಕದ ಮರನಿವನುರಗನಂದದ ದೈತ್ಯಮುನಿ ಧರಿಸಿಹನು ವಿತಳದಲಿ (ತೊರರಾ. ೪-೨-೪೫). ೪. ದುರ್ದೈವ; ದುರದೃಷ್ಟ: ಪಲವುಂ ಭವಂಗಳೊಳ್ ನೆರಪಿದೆನ್ನಯ ಪಾಪಮೊ ಮೇರೆಗೆಟ್ಟ ಕೋಟಿಲೆಗಳನಾಣ್ಚೆನೆಂಬಬಲ ಸ್ವೈರಣೆಯೋ ಕಡುಪಿಂ ತಗುಳ್ದು ನಟ್ಟಲೆವಸವಾಸ್ತ್ರವಕ್ರತೆಯೊ ದೈವಿಕಮೋ ನಿನಗೇನನೆಂಬೆ ನಗ್ಗಲಿಸಿಯೆ ನಿಂದುದೆಂತುಮಸು ಪೋಗದೆ ಕಲ್ಲೆರ್ದೆಯಿಂ ಮಹೀಪತೀ (ಶಾದಂಪೂ. ೯೨೧). [ಸಂ.]

ದೈವಿಕಶರ (ನಾ). =ದೈವಿಕಾಸ್ತ್ರ: ಉರಿವುದುದೇ ಕೇರು ಕರ್ಣನ ಗುರು ನದೀನಂದನನ ದೈವಿಕಶರಹತಿಯೊಳಿಮ್ಮಿಂದ ನಿಂದುದು ಪಾರ್ಥ (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೮-೩೦). [ದೈವಿಕ + ಶರ]

ದೈವಿಕಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ದೇವರಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸ್ತ್ರ; ದಿವ್ಯಾಸ್ತ್ರ; ಮಂತ್ರಾಸ್ತ್ರ: ನಾವಿಳಿದ ಬಳಿಕೀ ರಥದೊಳಿರಲಾವ ಹದನೋ ನಿನಗೆ ಕಂಡೈ ದೈವಿಕಾಸ್ತ್ರದ ಮಹಿಮೆಗಳನು (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೮-೩೬). [ದೈವಿಕ + ಅಸ್ತ್ರ]

ದೈವೀಕೃಪೆ (ನಾ). ದೇವರ ದಯೆ,– ಕರುಣೆ: ದೈವೀಕೃಪೆಯ ಮಂತ್ರದಂಡ ತನ್ನಾವುದೋ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅರಸಿದ ಹೂವು ಜನತೆಗೆ ನೀಡುವ ತನ್ನ ಪರಿಮಳಕ್ಕೆ ಸುಂಕ ಕೇಳುತ್ತದೆಯೇ ? (ಹಂಸಗೀ. ೧೩೦). [ಸಂ. ದೈವೀಕೃಪಾ]

ದೈವೀಪ್ರವೃತ್ತಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರ,– ಆಚಾರ; ಸಾತ್ವಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ,– ಪ್ರವರ್ತನೆ: ಅವನಲ್ಲಿದ್ದ ಪಾಶವೀಶಕ್ತಿ . . . ಆ ದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಸುಳುಹುದೋರಿದ್ದ ದೈವೀಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮೆಟ್ಟಿ ತುಳಿದು ಭೂಗತವಮಾಡಿತು (ಪುನರು. ೭೩). [ಸಂ.]

ದೈವೀವಿರುದ್ಧ (ಗು). ದೈವಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ವಿರೋಧವಾದ; ಸಾತ್ವಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ; ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾದ: ದೈವೀವಿರುದ್ಧಂ ತಮಃಪ್ರವೃತ್ತಿಯಂ ನಿಗ್ರಹಿಸಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೪೩-೪). [<ಸಂ. ದೈವವಿರುದ್ಧ]

ದೈವೀಶಕ್ತಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಬಲ; ದೈವಪ್ರಭಾವ,– ಮಹಿಮೆ; ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ: ಆಗಮವು ದೈವೀಶಕ್ತಿಯ ವಿಲಾಸವನ್ನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅರಿವು ಮಾಡಿಕೊಡಲು ದೇವಸ್ಥಾನದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದೆ (ಭಾರದ. ೫೦). 'ದೈವೀಪ್ರವೃತ್ತಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೈವೀಸಂಪತ್ತು (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗುಣಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿ; ಅಹಿಂಸೆ, ಸತ್ಯ, ಶಾಂತಿ, ತ್ಯಾಗ ಮೊದಲಾದ ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣಗಳು; ಶೀಲವಂತನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ವಭಾವ; ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಸ್ವಭಾವ: ಅಹಿಂಸಾ, ಸತ್ಯ . . . ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಘೋಷಿಸಿದ ಆತ್ಮ ದೈವೀಸಂಪದ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಜಗತ್ಕಲ್ಯಾಣಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ (ಹುಳ್ಳಾರ. ೭೪೪ ಟೀಕೆ). 'ಆಸುರೀಸಂಪತ್ತು' ಪರಾ. [ಸಂ. ದೈವೀಸಂಪದ್]

ದೈವೀಸ್ಫೂರ್ತಿ (ನಾ). ದೈವಿಕವಾದ ಸ್ಫುರಣೆ; ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಸಂಗತಿಯು ತಟ್ಟನೆ ಹೊಳೆಯುವುದು: ಕಾವ್ಯ ಎಂಬುದು ಸೃಷ್ಟಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಉಸಿರು ದೈವೀಸ್ಫೂರ್ತಿ– ಎಂದು ಅವರ ನಂಬಿಕೆ (ಸೌಂದಕ. ೦೦೬). 'ದೈವೀಪ್ರವೃತ್ತಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೈವೇಚ್ಛೆ (ನಾ). ಪೂರ್ವಜನ್ಮದ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇದಂ ಹೀಗೆಯೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮಂ; ವಿಧಿನಿಯಮ; ಬ್ರಹ್ಮಸಂಕಲ್ಪ; ಭವಿತವ್ಯತೆ: ಎಮ್ಮ ಸಾವುಮುಳಿವುಂ ದೈವೇಚ್ಛೆಯಿಯಾಯ್ತಾಗದೇ (ಹಂಪಕಲಾ. ೨-೫೯); ನನ್ನದು ಹೀಗೆ ಕೊನೆಗಾಣಬೇಕೆಂದು ದೈವೇಚ್ಛೆ ಇತ್ತು. ಅದಕ್ಕೆ ನೀನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಒದಗಿ ಬಂದೆ (ಹಂಸಗೀ. ೨೦೩). [ದೈವ + ಇಚ್ಛೆ]

ದೈವೋದಯ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಅದೃಷ್ಟದ ಆರಂಭ; ಭಾಗ್ಯೋದಯ: ಅವಳ ದೈವೋದಯವದ್ಯೆಸಲೆ ಸವಡಿಸೀರೆಯು ಸುತ್ತು ಸಡಿಲದು (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೦೬-೩) [ದೈವ + ಉದಯ]

ದೈವೋಪಹತ (ಗು). ದುರದೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ಈಡಾದ; ದುರ್ದೈವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ: ಏಸಲೇ ದೈವೋಪಹತ ಮನದಾಸೆ ಜಾರಿಂದಡಗುವುದು (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೨೦-೪೭). [ದೈವ + ಉಪಹತ]

ದೈಶಿಕ (ಗು). ೧. ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ: ದಹಿಕ ದೈಶಿಕ ಕಾಲಿಕತ್ರಯ ಗಹನ ಕರ್ಮಗಳುಂಟು (ಹಸಾರ. ೯-೯). (ನಾ). ೨. ಆಯಾ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ಮ: ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರ, ದೈಹಿಕ, ದೈಶಿಕ, ಕಾಲಿಕ . . . ದೈಶಿಕ ದೇಶಸಂಬಂಧವಾದುದು (ಹಸಾರ. ೯-೯ ತಾತ್ಪರ್ಯ). [ಸಂ.]

ದೈಹಿಕ (ಗು). ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ; ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ: ಜನಾಂಗದ ದೈಹಿಕ ಯೋಗ್ಯತೆ, ಮಾನಸಿಕ ಶಕ್ತಿ... ಇದೇ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಆರೋಗ್ಯ ಮತ್ತು ಸುಖಸಂತೋಷಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದೆ (ಅದುಸಾ. ೨೦); ಮೂಢನಂಬಿಕೆಯಾದರೂ ದೃಢವಾದುವಾದರೆ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಧೈರ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿ ದೈಹಿಕ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ನಡಸಬಹುದು (ಮನೋನಂ. ೦೯೬); ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರ: ದೈಹಿಕ, ದೈಶಿಕ, ಕಾಲಿಕ,– ದೈಹಿಕವೆಂದರೆ ದೇಹದಿಂದ ಮಾಡುವ ಸೇವೆಗಳು – ನಮನಾದಿಗಳು (ಹುಳ್ಳಾರ. ೯-೬ ತಾತ್ಪರ್ಯ). [ಸಂ.]

ದೈಹಿಕಮಲ (ನಾ). ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ಅಶುಚಿದ್ರವ್ಯ,– ಕೊಳೆ,– ಹೊಲಸು: ಗುಗ್ಗೆ ಜಬುರು ಕಣ್ಣೀರು ಸಿಂಬಳ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಬೆವರು ಕನುಗು ಜಲ ಮಲ ರಕ್ತ ರೇತಸ್ಸು ಮಜ್ಜೆ ಈ ಹನ್ನೆರಡೂ ದೈಹಿಕಮಲಗಳು (ಅಧ್ಯಾಶ. ೦೦೦). [ದೈಹಿಕ + ಮಲ]

ದೈಹಿಕಯಾತನೆ (ನಾ). ಶರೀರಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗುವ ಹಿಂಸೆ,– ಬಾಧೆ: ದೈಹಿಕ ಯಾತನೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದ ನೈತಿಕ ಜುಗುಪ್ಸೆ . . . ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಅವನ ಮನಸ್ಸನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿತು (ಪುನರು. ೨೩೬). [ದೈಹಿಕ + ಯಾತನೆ]

ದೈಹಿಕವಿಕ್ರಮ (ನಾ). ಶಾರೀರಕವಾದ ಸಾಹಸ,– ಶ್ರಮ: ಹೀಗೆ ದೈಹಿಕ ವಿಕ್ರಮವೇ ಕ್ರಮವೆಂದು ಕೊರೆದುಕೊಂಡನು (ಜಯಂತ. ೨೭೯). [ದೈಹಿಕ + ವಿಕ್ರಮ]

ದೈಹಿಕಶಿಕ್ಷಣ (ನಾ). ದೇಹಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ ವ್ಯಾಯಾಮ ಶಿಕ್ಷಣ; ಅಂಗಸಾಧನೆಯನ್ನು ಕಲಿಸುವುದು: ದೈಹಿಕಶಿಕ್ಷಣವು ಪ್ರೌಢವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಒಂದು ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಭಾಗವಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). [ದೈಹಿಕ + ಶಿಕ್ಷಣ]

ದೈಹಿಕಸುಖ (ನಾ). ಶರೀರದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುವ ಸುಖ; ಕಾಮಸುಖ; ಕಾಮೋಪಭೋಗ: ಹಸಿವಾದಾಗ ರುಚಿರುಚಿಯಾದ ಭೋಜನ, ಕೋಪ ಬಂದಾಗ ಅಬ್ಬರ, ದೈಹಿಕಸುಖ ಬಯಸಿದಾಗ ಹೆಂಡತಿ ಸಾಯುತ್ತಾ ಬಿದ್ದಿದ್ದರೂ ಅವಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಯಕೆಗೆ ಬಲಿಕೊಡುವುದು ಅವರಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಹೋಗಿತ್ತು (ಶೀಲಾಗೂಂ. ೦೦೩); ಹೆಂಡೊಮ್ಮೆ ದೈಹಿಕ ಸುಖಕ್ಕೆ ತನ್ನನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಂತೆ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸಲವಕಾಶ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ . . . ಅವಳು ಯೋಚಿಸಿದಳು (ಪುನರು. ೩೩). [ದೈಹಿಕ + ಸುಖ]

ದೊಂಗರ 'ಡೊಂಗರ' ನೋ.

ದೊಂಟೆ (ನಾ). ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕೊರಳಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಮರದ ತುಂಡು; ಗುದಿ: ಕೊರಳ ದೊಂಟೆ ಟಣ್ ಟಣ್ ಎನೆ ಚಿಮ್ಮುತ ಬಿಸಿಲೊಳು ಮಲಗಿಹ ಹೊಮ್ಮಿದ ಹಸುರಲಿ ಕಟಿಯುವ ಕರುಗಳ ಕೂಡುವೆನು (ಕದಳಿ. ೨-೦೮); ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಗೊರಸಿನ ಸದ್ದು, ಕೊಂಬಿನ ಸದ್ದು, ದೊಂಟೆಯ ಸದ್ದು . . . ಕೇಳಿಸತೊಡಗಿತು (ಮಲೆಮ. ೪೦). [ದೇ.ಶ ತಮಿ. ತೊಣ್ಣು; ಮಲ. ತೊಣ್ಣ]

ದೊಂಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಮಾನಂ: ಗಜ ಮುಖವ ಕಾಗೆಂಡೆಯ್ಯ್ಯರಿಗ ದೊಂಡಿ ಕೆಂಗಟ . . . ಎಂಬ ಪರಿಪರಿಯ ವಿಮಾನ್ಗಳಂ ಗುಡಿಗೆಯ್ದರ (ಹಕಳಾ. ೩-೪೩). [ದೇ.ಶ ತಮಿ. ತೊಣ್ಣೈ; ತೆಲು. ದೊಂಡು, ದಂಡಾವ]

ದೊಂಡೆ$_1$, ಜೊಂಡು$_3$, ಜೊಂಡೆ, ತೊಂಡೆ$_4$ (ನಾ). ೧. ಸಿಕ್ಕು ಸಿಕ್ಕಾಗಿರುವುದು ; ತೊಡರಿಕೊಂಡಿರುವುದು ; ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು : ನಾನಾವ್ಯಾಗಾನೀಕದ ಕರ್ಗಂಡಂಗಳಂ ದೊಂಡೆಗಳನಡಸಿ ನುಂಗುತ್ತುಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೩-೬) ; ಪಾರ್ಥನ ಕರುಳ ದೊಂಡೆಯು ಕೊಳ ಮುದ್ದೆಯ ಬಡಿಸಿ ದೈತ್ಯರಿಗೆ . . . ದಣಿಸಿದಡರಸು ಕೌರವನೆನ್ನ ಸಾಕಿತಕೆಂದು ಫಲವೆಂದ (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೮-೪೨); ವೋಱಿವೃತಿರ್ದವ್ವ ರಣಸಮುದ್ರದ ತೆರೆಯ ಬಲುರವದಂಕೆ ನೆಣನುಬ್ಬರದ ನೆತ್ತರಿನಸ್ಥಿ ಪಮಾಂಸದ ಮಿದುಳ ದೊಂಡೆಗಳ . . . ನಡು ಹಱಿದ ಕಱಗಳ ಖಳಕದಂಬದ ಸಂಚಿರಕೆಯಲಿ (ತೊರಠಾ. ೬-೩೬-೪೨). ೨. ಅಜಿಗಿಜಿಯಾದುದಂ ; ಜಿಗುಟಾದುದು : ಕಣವೋದ ಕಾಲ್ ಸಿಡಿದ ಖಂಡದ ದೊಂಡೆಯು ರಾಶಿ ಪೊಕ್ಕವರ್ಗಡಿಯಿಡಲಿಲ್ಲೆನಲ್ (ಮುಜಾಸೀ. ೧೨-೧೩). **ಜೊಂಡು$_3$** : ೧. ಬಿಡುಮಿದುಳ ಜೊಂಡಿನಿಂ ನಡುತೊಡೆಯ ತುಂಡಿನಿಂ ಪೊಡಗೆಡೆದು ದೀಳ್ದರಿಂ ನೆತ್ತರಿನೊಳಾಳ್ದರಿಂ ರಣಧರಣ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದು (ಜಬಪು. ೩೮-೩೯). **ಜೊಂಡೆ** : ೧. ನರಳ್ವ ವೀರರ ಮಿದುಳ ಜೋಱಿನ ಜೊಂಡೆ ಜೋಡಣೆಯ . . . ಭಟರಟ್ಟೆಗಳೆಸೆದುದು ಕೂಡೆ ರಣಭೂಮಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೦೫-೩೩) ; ಕರುಳ ರಕುತದ ಜೊಂಡೆಯಲಿ ಜರಿದೆಲುಗಳಲಿ ಜವನುಂಡು ಕಾಱಿದ ನೆಲನವೊಲು ರಣಭೂಮಿ ರಂಜಿಸಿತು (ತೊರಠಾ. ೩-೬-೦೬). **ತೊಂಡೆ$_4$** : ೧. 'ತೊಂಡೆಗರುಳು' ಪರಾ.

ದೊಂಡೆ$_2$ 'ತೊಂಡೆ$_3$' ನೋ.

ದೊಂಡೆಕರುಳ್ 'ದೊಂಡೆಗರುಳ್' ನೋ.

ದೊಂಡೆಗರುಳ್, ತೊಂಡೆಗರುಳು, ದೊಂಡೆಕರುಳ್, ದೊಂಡೆಗರುಳು (ನಾ). ಕುಚ್ಚುಕುಚ್ಚಾಗಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಕರುಳು ; ಮಾಲೆಗರುಳು : ಮುನಿಸಂ ಮಾಡಿದರಾತಿನಾಥರಡಗಂ ಸುಪ್ಪಲ್ಗೆ ಕೆನ್ನೆತ್ತರಂ ಕೆನೆಗೊಂಡಾಱಿದ ಪಾಲ್ಗೆ ದೊಂಡೆಗರುಳಂ ಕರ್ದಂಗೆ ಲೆಕ್ಕ[ಕ್ಕ ತಂ]ದಿನಿಸುಂ ಮಾಣದೆ ಪೀರ್ದು ಪೀರ್ದು ನೊಣೆದು (ಹಂಪಭಾ.೧೨-೦೬೦); ದೊಂಡೆಗರುಳುಂ ತ್ರೂರಳೆಯುಂ ಮುತ್ತೆ ಬಾಡುತಂ ಪುಂಡಗುಳು ನೀರ್ಸೂರಿಯ ನಡನಡುಗಿ ಕೋಡುತಂ (ಬಿಂದೂರ. ೦-೬) ; ಕಂಡು ಪವನಜ ತುಡುಕಿ ಮಿಗೆ ಮುಂಕೊಂಡು ನೆಲಕ್ಕಪ್ಪಳಿಸೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ದೊಂಡೆಗರುಳುಱಿ ಸೂಸೆ ಚೆಲ್ಲಿತು ರಾಜಸಭೆಯೊಳಗೆ (ಕುವ್ಯಾ.ವಿ. ೬೦೪. ೪-೬೨) ; ವೀರ ದುರ್ಮುಖನ ದೊಂಡೆಗರುಳಗಲಿದವ್ವ ಪನಸನ ತುಂಡುಗಳು ತೂಱಿದವ್ವ ಮರುಳ್ಗಳ ತಂಡದಲಿ ತಱಿದೊಟ್ಟಿದನು ಮಿಕ್ಕಾದ ಯೂಥಪರ (ತೊರಠಾ. ೬-೦೬-೨೨) ; ದೊಂಡೆಗರುಳ್ಗಳನುಗಿದು ಸೌಬಲನ ನಾಸಿಕದ ಬಿಸಿನೆತ್ತರಂ ಸುರಿಯಿಸಿ (ಘೋರಾಸು. ೩೫-೨೩). **ತೊಂಡೆಗರುಳು** : ಮುಂಡದ ಹಲಗೆ ಹೆಣದ ಎಲುವಿನ ಕತ್ತಿ ತೊಂಡೆಗರುಳು ಬಿರುಹಗ್ಗ ಖಂಡದ ಹಿಡಿಗಲ್ಲು ನರದ ಚಬುಕುಗಳ ಗಂಡುಭೂತಗಳೆದ್ದವಾಗ (ಹರಿಶಾಂ. ೩-೫೬) ; ತೊಂಡೆಗರುಳನು ದಂಡೆಯನು ಮಾಡಿಸುವೆಯಾವಳಿಗೆ (ಕರಿಕ. ೬೩-೩). **ದೊಂಡೆಕರುಳ್** : ಮೊರ್ಬಿರಿ ಪಾಯೆ ಕಂಠಗತಜೀವಿತರಾದವರೆಕ್ಕಲಂ ಕನಲ್ದುರ್ಬಿ ಪಿಸುಟ್ಟು ದೊಂಡೆಕ[ಪಾಠಾಂ. ಗ]ರುಳಂ ತಳೆದಿರ್ಪವರ್ . . . ಸರ್ಬ ಮೃಗಂಗಳಂ ಕೆಡಪಿ ಬರ್ಪವರೊಪ್ಪಿದರ್ (ಮಕಸು. ೫-೪೦). **ದೊಂಡೆಗರುಳು** : ದೊಂಡೆಗರುಳಿನ ಪಾಯು ಡೋಲಿನ ಕುಂಡಲಿತಕರಜಂಘೆಗಳ ಬಿಡುಮಂಡೆಗೆದಱಿದ ಖಳನ ಕಂಡುದು ಭೂಸುರವ್ರಾತ (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೧-೩೩) ; ದೊಂಡೆಗರುಳಿನ ರಾಸಿಗಳ ಕೊಡೆಯಿಂದ ಮುರಿದಿಹ ಕಾಲ್ಗಳಿಂ ರಣವಂದು ಭೀಕರಿಸಿದುದು (ದೇವೀಮ. ೩-೨೫). [ದೊಂಡೆ$_1$ + ಕರುಳ್]

ದೊಂಡೆಗರುಳು 'ದೊಂಡೆಗರುಳ್' ನೋ.

ದೊಂಡೆಗೆಸಱು (ನಾ). ಮಂದವಾದ ಕೆಸರು ; ಅಜಿಗಿಜಿಯಾದ ಕೆಸರು : ರಕುತದ ದೊಂಡೆಗೆಸಱಿನೊಳದ್ದುದಗಣಿತ ರಥಗಡಾಕ್ಕಟೆಯ (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೬-೩೦). [ದೊಂಡೆ$_1$ + ಕೆಸಱು (<ಕೆಸಱ್)]

ದೊಂಡೆದೊಂಗುವೊಂಗು ? (ಕ್ರಿ). (?) : ಕೆದಱಿದ ಕುಂತಳಂ ಕುಸಿದು ಕೊರ್ಬಿದ ಪೆರ್ವೊಲೆ ದೊಂಡೆದೊಂ[ಪಾಠಾಂ. ವೊಂ]ಗುವೊಂಗಿದ ತುಟಿ ತಳ್ಪಿನಿಂ ಮುಱಿದ ಮೆಯ್ಮವಿರೋಪನ ತಳ್ತ ತೋಳ್ಗಳೊತ್ತಿದ ಬಱಿಮೆಯ್ಯ ಕೂರುಗುರ ಬಾಸುಱಿ ಭೂಷಣವಾಗಳುಂ ರತಾಂತದೊಳ್ (ರೀಠಾಪ. ೦೩-೩೫). [?]

ದೊಂಡೆನರವು(ನಾ). ಮುದ್ದೆಗಟ್ಟಿದ ನರ; ಹೆಣೆದುಕೊಂಡ ನರ: ತೊಗಲ ಕೊಯ್ಲಿನ ಮುಱಿದ ಮೂಳೆಗಳ ದೊಂ[ಪಾಠಾಂ. ಜೊಂ]ಡೆನರವಿನ ಜುಱಿತ ಮಿದುಳಿನ . . . ಕಾಲಾಂತಕನ ಹಬ್ಬೆಳಸು ಹುಲುಸಾಯ್ತು (ಕುವ್ಯಾ.ಭೀ. ೯-೦೩). [ದೊಂಡೆ$_1$ + ನರವು]

ದೊಂದಡಿ 'ದೊಂದುಳಿ' ನೋ.

ದೊಂದಣ 'ದೊಂದುಳಿ' ನೋ.

ದೊಂದಣೆ 'ದೊಂದುಳಿ' ನೋ.

ದೊಂದಿ 'ದೋಂದೆ' ನೋ.

ದೊಂದಿಬೆಳಕು 'ದೊಂದಿವೆಳಗು' ನೋ.

ದೊಂದಿಮೀಸೆ (ನಾ). ಗುಂಡುಗುಂಜಾಗಿರುವ ಮೀಸೆ ; ಕೆದರುಮೀಸೆ : ದೊಂದಿಮೀಸೆಯ ಆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಉದ್ದವಾಗಿ ದಡೂತಿಯಾಗಿದ್ದನು (ಪುನರು.೨೫). [ದೊಂದಿ (<ದೋಂದೆ) + ಮೀಸೆ]

ದೊಂದಿವೆಳಗು, ದೊಂದಿಬೆಳಕು (ನಾ). ಪಂಜಿನ ಬೆಳಕು: ದೊಂದಿವೆಳಗಂ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ನಿಶೀಥಿನಿಯ ಮಕಳೆ, ದ್ರಾಂಟಿದರಗಂ ಇರ್ವರ್ . . . ಕಬಿದ್ಧಜರ್ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೧೦-೦೨). **ದೊಂದಿಬೆಳಕು** : ಒಮ್ಮೆ ದೊಂದಿ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೈಲಿ ಕಾಡು ಸುತ್ತಿ ದಿಕ್ಕುತಪ್ಪಿ ನಿಂತ ಹಸುವನ್ನು ಹುಡುಕಿ (ಬಾಳಿನ್ಯ. ೦೪). [ದೊಂದಿ (< ದೋಂದೆ) + ಬೆಳಗು$_2$]

ದೊಂದುಳಿ, ದೊಂದಡಿ, ದೊಂದಣ, ದೊಂದಣೆ (ನಾ). ೧. ಗುಂಪು ; ಸಮೂಹ; ಜಂಗುಳಿ: "ಬಂಬಲ್ . . . ದೊಂದುಳಿ . . . ಗೊಂದಣೆ (ಉಂದಲ್)–ಈ ೪೦ ಸಮೂಹಂ" (ಕಶಸಾ. ೦೦-೨೨೨); "ಜಂಗುಳಿ ಕಿರಳ್ದೊಂದುಳಿ ನೆರವಿ ಘಟ್ಟು . . . ಸಂದಣಿ ಜಾಳಿಗೆಯುಮೆನೆ ಶ್ರೇಣಿಕಾಖ್ಯಂ" (ಕರ್ಣಿಕ. ೧೬); "ಸಮೂಹಾರ್ಥದೊಳ್ ದೊಂದುಳಿಯೆನಿಕ್ಕು" (ಕಶರ. ೫೩); ಸುರರ ಸಂದಣಿಯ ಕಿನ್ನರರ ದೊಂದುಳಿ[ಪಾಠಾಂ. ಗೊಂದಣೆ, ಜಂಗುಳಿ]ಯ ಖೇಚರರ ಗುಂಪಿನ ಪನ್ನಗರ ಪಂಕ್ತಿಯಿಂ . . . ಹರನ ಸಭೆ ಸುಖದ ಸೊಗಸಿನ ಜೊಮ್ಮುವಿಡಿದು ಮೆಱಿದಿರಲು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೦-೨೩) ; ಸಿಡಿಲ ದೊಂದುಳಿಯಂತೆ . . . ಜಗವ ಸುಡುವ ಪೆರ್ಗಿಚ್ಚಿನಂತಿಹ ಕೋಪಶಿಖಿ ಮುಖದೊಳಡರೆ (ಲಕ್ಷ್ಮಭಾ. ೩-೪೦). ೨. ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂತೋಷ,– ಮುದ : "ನೆರವಿ ಮುದಗಳೊಳು ದೊಂದುಳಿ" (ಕಬ್ಬಸುಂ. ೧೦೪) : "ದೊಂದುಳಿ ಮುದಂ" (ಸಂಜೀವ. ೨೫) : "ದೊಂದುಳಿಯೆನಲ್ ಸಂತೋಷಮಕ್ಕು" (ಕಶರ. ೫೨) ; ಮರಿಯ ತಿಂದಾಮೇಲೆ ಎಳಸವ್ರತೆಯು ಮೆದ್ದು ಮೊರೆದು ದೊಂದುಳಿಯನ್ನು ಸಾರುತ್ತಲಿಹುದು (ಕಾಲೂರ.೫೩-೮೦); ಎಲ್ಲಿ ದೊಂದುಳಿಗಳವ್ವ ಪಗಲಿರುಳ ತೊಡಕಲ್ಲಿ (ಕಾಲೂರ. ೬೮-೦೦೮). **ದೊಂದಡಿ** : ೧. ಸಂದಣಿಯ ಕಳಕಳದ ಮಂದಿಯು ದೊಂದಡಿ [ಪಾಠಾಂ. ಗೊಂದಣಿ, ದೊಂದಣಿ]ಯನಿಲ್ಲದೆ ಕೆಲಬರೆರವಿಂದವದನೆಯರುಪ್ಪರಿಗೆಗಳನೇಱಿ ನೋಡುವರು (ಬಸಪು. ೫-೩೮). **ದೊಂದಣ** : ೧. ಆದಣದ ಸಂದಣಿಯು ದೊಂ[ಪಾಠಾಂ. ಗೊಂ]ದಣ ಮಂದಿಯಿಬ್ಬಗಿಯಾಗಿ . . . ಮುಂದೆ ತೊಲಗದೆ ಬಪ್ಪವರ ಮುಡುಹಿಂದಣೆದು ಹೊಯ್ವುತ್ತ ಕೈದುಗಳಿಂದ ಚಿಮ್ಮುತ ಬಂದು ಹೊಕ್ಕರು ರಾಜಮಂದಿರವ (ಬಸಪು. ೬೦-೨೮) ; ಲಲನಾಶಿರೋಮಣಿಯ ಮುಖತುಹಿನಕಿರಣನಂ ನಲವಿಂದ ಬಯಸಿ ನಡೆತಂದ ತಾರಾಗಣದ ಚೆಲುವ ದೊಂ[ಪಾಠಾಂ. ಗೊಂ]ದಣಗಳತ್ತರದಿ ನಿಂದಿರ್ಪವೋಯೆನೆ (ಬಂಳಾರಾ. ೦-೨೦-೫೦). **ದೊಂದಣೆ** : ೧. ದೊಂದಣೆ

ಯೊತ್ತಿನೊಳೊತ್ತರಿಸಿದ ಬಿಲ್ಗಾಣರ್ (ವೀರೇಶ. ೨-೩೩) : ಉತ್ಕಟದ ದೊಂದಣಿಗಲಸಿ ಬಂದೈ ಸಿರಿಗಿರಿಯೊಳಿರದೆ (ಬಸಪು. ೧೮-೯) ; ಭೂತ ವೇತಾಳರಿಂ ಶಾಕಿರಿಂ ಕಡುಭಯಂಕರವಾಗೆ ಸುದಣಿಯು ದೊಂದಣಿಯು ವರ್ಣಿಸುವನಾರಿಳೆಯೊಳು (ಅಕ್ಷ್ಮಣಾ. ೩-೩೪); ಸಂತತಂ ಶುಕಕೋಕಿಲ ಧ್ವನಿಯ ದೊಂದಣಿಯ ನಾದದ ವಿನೋದದಿಂದ (ಚಿಕ್ಕಾಂಗ. ೨-೨೫) ; ಸಂಸಾರವನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ದುರ್ಜನರ ದೊಂದಣಿಯಿಂದಾಚೆ ಹೂಡಿಬಿಡೋಣ (ಜನಪಾ. ೪೪). 'ತೊಂತುಳಿ' ಹೋ. [←ತೆಲು. ದೊಂದಡಿ, ದಂದಡಿ]

ದೊಂದುಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಗುಂಪುಗೂಡು. ೨. ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ವಿನೋದ ಪಡು,_ ಸಂತಸಪಡು : ಅಳಿಗುರುಳ್ಗಳ ಮುಂದೆ ತೊಳಪ ನಾಸಿಕದಿ ಮಂಡಳಿಪ ಮೌಕ್ತಿಕ ಧಾ ಳ ಗೊ ಳ ಲ ಲಂ ಕಾ ರ ವೆಗ್ಗಳಿಸಿ ದೊಂದುಳಿಸಿ ಯೊರ್ಗುಳಿಸಿ ವನದೊಳ್ ಬಳಸಿ ಸು ಳಿ ದಾ ಡಿ ದ ರ್ ಸ ತಿ ಯ ರು (ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ. ೧೫-೨೭). [ದೊಂದುಳಿ + – ಇಸು]

ದೊಂದೆ, ದೊಂದಿ (ನಾ). ೧. ಕಟ್ಟು ; ಕಂತೆ ; ರಾಶಿ : ಹೊತ್ತಿಸಿದ ಹುಲ್ಲ ದೊಂದೆಗಳ ಕೇಸುರಿಗಳಿಂ ಸುತ್ತುವರಿದಸುವ ಶರಸಂತತಿಯ ಸಮಿತಿಯಿಂದೆ . . . ಆ ನಗರಿ ದಾರುಣತರಂ ಬಡೆದುದು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೮-೨೯); ಸುಡುವ ಸುಣ್ಣಕಲ್ಲ ಉರಿವ ಪುಲ್ಲಗಳ ದೊಂದೆ ಸುರಿವ ಕೆಂಡ ತಜೆ ಕರವೆಸೆದುದು ದುರ್ಗದೊಳಗೆ (ಕುಠಾಸಾಂ. ೩೭-೩೩); ಹುರಿದ ಮಳಲು ಹುಲ್ಲ ದೊಂದೆಗಳಿಂ ಭೀಕರಮಾಯ್ತು ಕೋಟೆ (ಚಂಪ್ರಸಾಂ. ೮-೧೦); ಬಲ್ಮೊನೆಗೆಯ್ವೆ ಶೂನುವೊಳ್ ಬೆರಸಿದ ಪುಲ್ಲ ದೊಂದೆ ಪೆಟಲುಪ್ಪಿನ ಪರ್ದಿದಿ ಮರ್ದಿಪೆಂಬಿವಾ ಸುರಿದು . . . ಅಂಭಟರಿಂತು ಕಾದುತಿರೆ ಮುತ್ತಿದರಳ್ಕದೆ ತನ್ನಹಾಭಟರ್ (ರಾಜಶೇ. ೬-೧೦೬). **ದೊಂದಿ** : ೨. ಕೋಲಿಗೆ ಬಟ್ಟೆಯ ಚೂರುಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಸುರಿದು ಹೊತ್ತಿಸಿದ ಪಂಜು,–ಹಿಲಾಲು,–ದೀವಟಿಗೆ: ವೀರಭದ್ರನ ಮುಂಗಡೆಗೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ದೊಂದಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದೊಬ್ಬ ನಿಂತ (ಬಣ್ಣಮೂ. ೯೩) ; ಮೂಢಗ್ರಾಮ್ಯರಾರಾದರೂ ದೂ ರ ದಿಂ ದ ನೋಡಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಕೊಳ್ಳಿದೆವ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿದ್ದರು; ತಿಳಿದವರು 'ದೊಂದಿ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಕಾನೂರು. ೦೦೩) ; ರಾತ್ರಿಯ ಅರ್ಚನೆ ಮುಗಿಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಹತ್ತಿಸಿದ ದೊಂದಿಗಳು ಮಂಕಾಗಿ ಜಾತ್ರೆಯ ಗಲಿಬಿಲಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೦೯೨) ; ದೊಂದಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ನವರಂಗಮಂಟಪದ ಮೇಲಿನಂಕಣದ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನನಗೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಈಚಳ. ೯೪). [ದೇ.ಶ ತುಳು. ದೊಂದಿ]

ದೊಂಬ, ಡೊಂಬ್ಬ, ದೊಮ್ಮರ (ನಾ). ಗಳೆಯ ಮೇಲೆ ಲಾಗ ಹಾಕಿ ಕಸರತ್ತುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವವನು; ಕೊಲ್ಲಟಿಗ : ಕೌಶಂಬೀಪುರದೊಳ್ ಬಹುಕರ್ವಿಯೆಂಬ ದೊಂಬನ ಮನೆಯೊಳ್ ಸ್ತ್ರೀವೇದದಿಂ ಬೆಳ್ಗತ್ತಿಯಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೧೨ ವ) ; ಮೇಲೆ ಮರದ ರೆಂಬೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಕೆಳಗೆ ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಿಗಿದಿದ್ದ ದಪ್ಪನೆಯ ಮಿಣಿಯ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲೊಬ್ಬ ದೊಂಬ ಜರ್ರನೆ ಜಾರಿಬಿಟ್ಟು ನಿಂತು, ಸಲಾಮು ಮಾಡಿದ (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೦೩೩) ; ದೊಂಬರ ಮ ಗು ವಿ ಗೆ ತಂತಿಯೂ ನೆಲ (ಶಿರಾಂ. ೬೪-೧) ; ದೊಂಬನ ಸಾವು ಗಣೆಯ ಮೇಲೆ, ಬಿಲ್ಲವರ ಸಾವು ಮರದ ಮೇಲೆ (ಗಾದೆ) ; ಅಗಸನ ಕತ್ತೆ ದೊಂಬನಿಗೆ ತ್ಯಾಗ (ಗಾದೆ). **ಡೊಂಬ್ಬ** : "ಕೊಲ್ಲಟಗನೆನೆ ಡೊಂಬನು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೬೦) ; "ಡೊಂಬನ ಪೆಸರ್ ತವೆ ಕೊಲ್ಲಟಿಗನೆಕ್ಕುಂ" (ಶಬ್ದಕೈ. ೩೭); "ಡೊಂಬವೆಸರಿಂ ಪೇಟಲ್ಬದು ಸಲ್ಗು ಕೊಲ್ಲಟಿಗನೆಂದೆನುತುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೦೬೨); ಕೋಳಿಯಂತೆ ಕೂಗಿ ಡೊಂಬರಂತೆ ಕೂಡಿ ಆಡಿ ದಾಗಿ ಹಿಂಗದಿದ್ದಡೆ ಕೊಂಡಾಡುವ ಈ ಲಾಗ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಿ (ಬಲೀಶ್ವ. ೪೩೪-೩೩); ಪಂದೆಯ ಮಾತಿನಂತೆ ಡೊಂಬರ ತೋಟಿಯಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೯೪) ; ಶುಕನೇಂದಿಂಗುಜೆ ಚೆಲ್ವೆ ಕಾಕರವ ರಂಭಾನೃತ್ಯಕಂ ಡೊಂಬರೇ (ಸೋಮೇಶ. ೩); ಅಗಣಿತರಹ ಡೊಂಬರುಗಳು ಬಗೆಬಗೆಪಾಟವ ತೋಟಿಪಾಸ್ಥಾನವ ಮಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿಸಿದರು (ಶಂಸಪ. ೨೦-೯೭): ಕಣ್ಣು ಕುಂಬಳ ಹೋಳು ಹೊಟ್ಟೆ ಡೊಂಬರ ಡೋಳು ಕೈಕಾಲು ಬಿದಿರಿನ ಕೋಲು (ಇಂಚರಪ. ೦೦೦-೪೦). **ದೊಮ್ಮರ** : ತೆಲುಗು (Telugu):– ದೇವಾಂಗ, ಸಾಲೆ . . . ಬೋಗಂ, ದೊಮ್ಮರ, ಇತರರು (ತುಳುನಾ. ೦೭೩).

ದೊಂಬರ ಕೋಡಗ = ೧. ಕೊಲ್ಲಟಿಗರು ತಮ್ಮ ಆಟಕ್ಕಾಗಿ ಪಳಗಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಪಿ. ೨. ಮಂತ್ರೊಬ್ಬನ ಪ್ರೇರಣೆಯಂತೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನೆಸಗುವವನು ; ಕಲಿಸಿದಂತೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವವನು : ದುರ್ಯೋಧನಂ . . . ಡೊಂಬರ ಕೋಡಗದಂತೆ ಆಡಿಗೆಲ್ದಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೭೨ ವ). **ದೊಂಬರಲಾಗ**, ಡೊಂಬ ಲಾಗ = ೧. ಡೊಂಬರವನು ಹಾಕುವ ಲಾಗ ; ದೊಂಬರು ಗಣೆ ಹತ್ತಿ ತಲೆ ಕೆಳಗು ಮಾಡಿ ಹಾರುವುದು; ತಿಪ್ಪರಲಾಗ : "ಅಂತರಪಲ್ಟಿ ; ಡೊಂಬರ ಲಾಗ" (Somersault. ಇಂಕನಿ) ; ಡಂಭಕ ಭಕ್ತಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಕೊಡನು ಕೃಷ್ಣ ಡೊಂಬಲಾಗವ ಹಾಕಿ ಡೊಂಡೊಂಡೆ ಹೊರಳಿದರಿಲ್ಲ, (ಪುರಂದ. ೫-೦೩೮ ಅನುಪಲ್ಲವಿ). ೨. ವಿಶ್ವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುವುದು: ಡೊಂಬರ ಲಾಗ ಹಾಕಿದರೂ ಬೇರೆಯವರು ಈ ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). **ಡೊಂಬರ ಹುಳ** = ಡೊಂಬರಲಾಗದಂತೆ ಲಾಗಹಾಕಿಸಲು ಮಕ್ಕಳು ಆಟಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು ; ಭೋರಂಗಿ ಹುಳು : (ಕ). **ದೊಂಬರ ಕುಣಿತ** = ಕಲೆಗಾರಿಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕುಣಿಯುವ ಕುಣಿತ; ಕುಮಾರರಾಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡಿಕೊಂಡು ದೊಂಬರು ಆಚರಿಸುವ ಹಬ್ಬಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೊಂಬರ ಹೆಂಗಸರು ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಾನಪದ ನೃತ್ಯ: ದೊಂಬರ ಕುಣಿತ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಜನ ಸೇರಿರುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). **ದೊಂಬರಗಿತ್ತಿ** = ದೊಂಬರ ಸ್ತ್ರೀ ; ದೊಂಬಿತಿ : (ಕ). **ದೊಂಬರ ಪೋರಿ** = ೧. ದೊಂಬರವಳು; ದೊಂಬರ ಹುಡುಗಿ : ಆ ದೊಂಬರ ಪೋರಿ ಊರೂರು ಸುತ್ತಿ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಾಳೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಬಸವಿ; ಸೂಳೆ: (ಕ). **ದೊಂಬ ರಾಟ**, ಡೊಂಬರಾಟ = ೧. ದೊಂಬರು ಆಡುವ ಗಣೆಯ ಆಟ,–ಕಸರತ್ತು : ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಏಳೂರು ಶಿಡಿತೇರುಗಳು ಬಾರದು ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆಯಾಗಿ ಕುಸ್ತಿ, ದೊಂಬರಾಟ ಎಲ್ಲಾ ಆಗುತ್ತಿದ್ದುವಂತೆ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೪); ದೊಂಬರಾಟ ಮುಂತಾದ ಹಲವಾರು ಮನರಂಜನೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ನಡೆದುವು (ಸವತಿ. ೯೦) ; ದೊಂಬರಾಟದವರು ರಂಗಸ್ಥಳದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಓಡುತ್ತಾಬಂದರು (ಶಾಕಿಹು. ೦೨೧) ; ಅರಸನಿದ್ದನು ಡೊಂಬರಾಟಕೆ ಸೆರೆಯ ಸಿಕ್ಕಿದ ಮನದಲಿ (ಕವಿಪು. ೩೭-೦); ಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅದೇನೋ ನಡೆದಿದೆಯೆಂತಲ್ಲ—ಹಗರಣವೋ ಡೊಂಬರಾಟವೋ (ಮೂಕರುದಾ. ೩೦). ೨. ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯತ್ನ ; ಮಹತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ; ಆಟೋಪ : ಯಮುನಿಯಮಗಳ ಡೊಂಬರಾಟದಿಂದ ಫಲವೇನು (ವಿದಾಮಂ. ೪೯); ಕವಿಯ ಕಲ್ಪನಾಶಕ್ತಿ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಹೋದರೂ ಡೊಂಬರಾಟಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತೋರಬಹುದು (ಕರ್ನಾಟ. ೫೦). ೩. ಹಸಿವು: ಕಣ್ಣುರುಮಮ್ಮು ನೋಟ, ಕಾಲು ಸೋಲುವ ತನಕ ಓಟ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಡೊಂಬರಾಟ (ನಿಲಮು. ೬೫-೨). **ದೊಂಬರು ಗಣೆ** = ಕೊಲ್ಲಟಿಗರು ಆಟದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಗಣೆ,–ಬಿದಿರಿನ ಕೋಲು : ಯೆಲ್ಲಕ್ಕನು ಭಾರಿ ದೊಂಬರುಗಣೆ ಮೇಲೆಯಿಂದ ಬಿದದ ಕಾರಣ (ಮೈಅರಿ. ೦೯೩೮, ೯೮-೪ ; ಸು. 17 ನೆಯ ಕಲ).

[ದೇ.ಶ ತಮಿ. ತೊಮ್ಮ ; ಮಲ. ದೊಮ್ಮರ್, ಡೊಮ್ಮರ್; ತುಳು. ದೊಂಬೆ, ದೊಮ್ಮರೆ, ಡೊಂಬೆ, ಡೊಂಬಾರೆ; ತೆಲು. ದೊಮ್ಮರ./ಸಂ. ಡೋಂಬ, ಡೋಮ]

ದೊಂಬಚ್ಚೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು: ತ್ರೈಲೋಕವೊಬಲಂ ದೊಪ್ಪುಚ್ಚೆ ಆಳುತ್ತಿರೆ ಅಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟದು ಅಙಗಣ್ಣಾಗ ವಣ್ಣಾ (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೨೯-೪೩ ; ಸು. ೯೦೦). [ದೊಂಬಂ + ಅಚ್ಚೆ$_1$]

ದೊಂಬಿ, ಡೊಂಬಿ$_1$, ಡೊಂಬು$_1$, ಡೊಂಬೆ$_1$, ದೊಂಬೆ (ನಾ). ೧. ಗುಂಪು ; ಸಮೂಹ : ಕುಸುಮಸೌರಭಕೆ ಊಟೆವರಿವ ತುಂಬಿಗಳ ದೊಂಬಿ (ಚೋಚಕ. ೩-೨೫); ದ್ವಾದಶಾರ್ಕಬಿಂಬ ಪೂರ್ವೋದಧಿಯನುಚ್ಚಳಿಸಿ ಕತ್ತಲೆಯ ದೊಂಬಿಯಂ ತುಳಿವುತುದಯಾಚಲಾಗ್ರವ ನಿಲ್ಕಲಂಬುಜೋದರ . . . ಸಂಗವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆಂತಂದನೊಲಿದು (ವಂಕಾಠಾ. ೬-೦೮-೧). ೨. ಗದ್ದಲ; ಗೊಂದಲ. ೩. ದಂಗೆ ; ವಿರೋಧದ ಚಳುವಳಿ ; ಜಗಳ ; ಕದನ ; ಕಾಳಗ : ದೊಡ್ಡ ದೊಂಬಿ ಉಂಟಾಗುವಂತಿತ್ತು (ವ್ಯಾಸಜ. ೬೦); ದೊಂಬಿಗೆ ಹೋದವನು ಶರೀರದ ಹಂಬಲು ಬಿಟ್ಟರ ಲೇಸು (ಗಾದೆ). **ಡೊಂಬಿ$_1$** : ೧. ನೆರನೆರದು ಮೊರೆವ ಮಱಿದುಂಬಿಗಳ ಡೊಂ[ಪಾಠಾಂ. ದೊಂ]ಬಿ (ಕೃಷಿಠಾ. ೨೯-೪೬); ತನಿಗಂಪನುಂಡುಂಡು ಪೆಸಾರಲವ್ವುದಿಹ ತುಂಬಿಗಳ ಡೊಂಬಿಗಳ ನೆರವಿ ಕಾಣುತಲಿ (ವಂಕಾಠಾ. ೧-೩-೩೬). ೩. 'ಡೊಂಬಿಗ$_1$' ನೋಡಿ. **ಡೊಂಬು$_1$** : ೧. ಸರಸಿಜದ ನಿಜಗಂಧದಲಿ ತನುವರಿಮಳವ ತಕ್ಕೈಸಿ ವನದಲಿ ತರಳೆಯರು ತುಂಬಿದರು ಮಱಿದುಂಬಿಗಳ ಡೊಂಬಿನಲಿ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೮-೬); ಅಂಬುನಿಧಿ ಬಡಬಡನಗೆ ತೆಗೆದುಂಬಿಗೊಡಲೊಡ್ಡುವುದೆ ಕಪಿಗಳ ಡೊಂಬಿಗೀವುದೆ ಬೆನ್ನ ದಿಟ್ಟಿಕೆ ಕಥೆಯ ಮಾತಲ್ಲ (ತೊರರಾ. ೬-೩೪-೦೯). **ಡೊಂಬೆ$_1$** : ೨. ಆ ಖರ್ಪರನ ಕೂಡಲ ಜೋಗಿಗಳು ಡೊಂಬೆಯಂ ಮಾಡಿ ರಾಮಯ್ಯನ ಶಿಷ್ಯರ ನೋಯಿಸಲು (ಭೃರಚೂ. ೩೨೬). **ದೊಂಬೆ** : ೩. ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಈ ದೊಂಬೆಯಿಂದ ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಗೊಳಗೆ ಬಹಳ ಆನಂದವಾಗಿರಲಿಕ್ಕೆಬೇಕು (ಕುರಾಹಿಂ. ೦೪೦). 'ತೊಂಬೆ$_1$' ನೋಡಿ.

ದೊಂಬಿ ಎಬ್ಬಿಸು = ದಂಗೆಯೇಳುವಂತೆ ಮಾಡು : ನಿನಗೇನು ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊಂಬಿ ಎಬ್ಬಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶವೊ ? (ಯೋಧವು. ೮೫). **ದೊಂಬಿ ಏಳು** = ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನಿಲ್ಲು ; ದಂಗೆ ಏಳು: ಅವನ ಮನಸ್ಸು ದೊಂಬಿ ಏಳಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ಬಿಕಂಠಾ. ೦೦೩). **ದೊಂಬಿಮಾಡು, ಡೊಂಬಿ ಮಾಡು, ಡೊಂಬು ಮಾಡು**=ದಂಗೆ ಏಳು: ದೊಂಬಿಮಾಡಿ ಜನರು ಅವರ ಜಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಂತೆ ಆಯಿತು (ಯುಕ್ಷಕ್ಷ. ೩೬) ; ಜನರು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೇ ಮರೆತು ಪಂಗಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ದೊಂಬಿ ಮಾಡಲುಪಕ್ರಮಿಸಿದರು (ಪ್ರಗಂಅ. ೩) ; ಹಿಮಕರಹಾಸನನು ಸೆಳೆದು ಡೊಂಬಿ ಮಾಡುವ ಪಾಲಿತನುಜನ ಸಂಬಳಿಸಿ (ತೊರರಾ. ೬-೪೮-೨೭) ; ಪಾಳಿಸಿತು ರಥ ಜಡಿವ ಕೌರವನಾಳ ರೆಯೋಂಟಿಸಿ ಡೊಂಬು ಮಾಡುವ ಪಾಳ ಠುಸಾಡಿಸಿ ಬೈದು ಹೊಕ್ಕನು ಮತ್ತೆ ಗುರುಸೂನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦೯-೨೯). **ದೊಂಬಿಯ ಜಗಳ** = **ದೊಂಬಿಜಗಳ** : ಬರಿದೆ ದೊಂಬಿಯ ಜಗಳವನು ನರಹರಿಯ ನೀ ಮಾಡಿದೊಡೆಯೊಪ್ಪೆನು (ಅಜಾವಿ. ೦೦-೦೬). **ದೊಂಬಿ ಹಚ್ಚು** = ದೊಂಬಿ ಮಾಡು : ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎಡೆಬಿಡದೆ ನೆಲಕ್ಕುರುಳಿಸಿದರೆಂದು ಕೂಗುತ ದೊಂಬಿ ಹಚ್ಚಿದರು (ಕೋಹಿಸೂ. ೦೪).

[ದೇ.೩ ತುಳು. ದೊಂಬಿ, ಡೊಂಬಿ, ಡೊಂಬೆ; ತೆಲು. ದೊಮ್ಮಿ]

ದೊಂಬಿಗ, ಡೊಂಬಿಗ$_1$ (ನಾ). ೧. ಗೊಂದಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು; ಗದ್ದಲ ಮಾಡುವವನು : (ಕ). **ಡೊಂಬಿಗ$_1$** : ೨. ಕಾಳಗ ಮಾಡುವವನು ; ವೇಲೆಬೀಳುವವನು : ಅಂಬರಕೆ ಜಡದಿಟ್ಟನೌಕುವ ಡೊಂಬಿಗರ ದವಡಿಗರ ದಳ್ಳಿದ ರಕ್ಕಸರ ಹನುಮ (ತೊರರಾ. ೩-೪-೨೨).

[ದೊಂಬಿ + - ಗ$_2$]

ದೊಂಬಿಗಾರ, ಡೊಂಬಿಗಾರ (ನಾ). ೧. ಗದ್ದಲ ಮಾಡುವವನು ; ಗಲಾಟೆ ಮಾಡುವವನು : ಬೀದಿಯ ದೊಂಬಿಗಾರರೂ ವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮರ್ಕಟಚೇಷ್ಟೆ ನಡಿಸುವಂತೆ (ವಿಜಾಮಂ. ೦೧೨). **ಡೊಂಬಿಗಾರ** : ೨. ದಂಗೆಎಬ್ಬಿಸುವವನು : ಡೊಂಬಿಗಾರನಿವನಂ ಮರಳಿ ಹಿಡಿವುದೆನೆ ಸಾಧ್ಯನೇನಿನ್ನು (ಗೊರೂಧಾ. ೬-೧೭೦).

[ದೊಂಬಿ + - ಕಾರ$_1$ (< - ಕಾಜ)]

ದೊಂಬಿಗೂಡು (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪು ಸೇರು ; ಸಂದಣಿಗೂಡು : ಈ ಗುಂಬದಂಬಟೆಯವರ್ ದೊಂಬಿಗೂಡಿ ಪಾಡುವ ಬಣ್ಣವಾದಂ ಕೇಳುತ್ತೆ (ಚಿಕವಿ. ೬-೧೩೯ ಪ). [ದೊಂಬಿ + ಕೂಡು$_1$]

ದೊಂಬಿಜಗಳ (ನಾ). ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಜಗಳ ; ಬೀದಿಜಗಳ ; ಹಾದಿಜಗಳ : ಹೆಚ್ಚು ಗುಡಿಸಿಲುಗಳಿರುವಲ್ಲಿ ದೊಂಬಿಜಗಳ ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಬೂಧಿ). [ದೊಂಬಿ + ಜಗಳ (<ಜಗಟ)]

ದೊಂಬಿತಿ, ಡೊಂಬತಿ, ಡೊಂಬಿತಿ$_1$ (ನಾ). ದೊಂಬರ ಹೆಂಗಸು ; ಕೊಲ್ಲಟಗಿತ್ತಿ: ತನ್ನ ಗುರು ದೊಂಬಿತಿಯು ಕೂಡುಣುತ್ತಿರಲ್ (ಶಾಕೋವು. ೧೩-೪). **ಡೊಂಬತಿ** : ಇದು ವಿಷದ ಮರನೆಂದು ಮುಳ್ಳ ಕಟ್ಟಿರಲು ಅದನಱಿದು ಒಬ್ಬ ಡೊಂಬತಿ . . . ರಾಯನ ತೋಟದ ವಿಷದ ಹಣ್ಣ ಮೆದ್ದು (ಭೃರಚೂ. ೧೬೩) ; ಸಂಕೆಯುಂಗಡಿ ಸೂಳೆ ಮುಂತೊಲಿವ ಡೊಂಬತಿಯ . . . ಹೋದವನ ಸಂತಾನ ಕೆಡುಗು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೯೪೬) ; ಬಲ್ಲಂತೆ ನಾನು ನಾಡಾಡಿ ಡೊಂಬತಿಯಾಗಿ ಗಣಮಿಣಗಳನ್ನೇರಿ ಕುಣಿಯಬಹುದು (ಸಚೀಗೀ. ೩೯-೬). **ಡೊಂಬಿತಿ$_1$**: ಅಮಿತವೈಭವದೊಳು ಬರುತ್ತ ಗುರು ಡೊಂಬಿತಿಯು ಮಮತೆಯಿಂ ಪೋದನೆನೆ (ವೀಶೈವು. ೬-೪-೦೬).

[ದೊಂಬ + - ಇತಿ$_1$ (< - ಇತ್ರಿ)]

ದೊಂಬಿದಾಸ (ನಾ). ಊರೂರು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾ, ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯ ಹೊತ್ತು ನಾಟಕ ಆಡುವ ವೃತ್ತಿಯವನು ; P ಇವರಿಗೆ 'ಹೆಣ್ಣುವೇಷ' ದವರು ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ : ದೊಂಬಿಯಾಗಿ ಆಟ ಆಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಯಕ್ಷಗಾನವನ್ನು ನನ್ನೂರಿನಲ್ಲಿ ದೊಂಬೀಆಟವೆಂದು, ದೊಂಬೀಆಟ ಆಡುವ ಜನರಿಗೆ ದೊಂಬೀದಾಸರೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ನನ್ನೂರು. ೩೦೩) : ದೊಂಬೀದಾಸರ ಆಟಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಇನ್ನೂ ನಿಂತಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಬಲ್ಲೆವು (ಸಾಹಿಚೀ. ೧೬) ; ದೊಂಬಿದಾಸನ ನಿಲುವಂಗಿ ಹಾಕಿದಂಥ ನಾರದ ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಯುಕ್ಷಬ. ೧೦೮) :

[ದೊಂಬಿ + ದಾಸ]

ದೊಂಬಿದುಳುಕು (ನಾ). ಬಹಳವಾದ ತುಳುಕು ; ಕಲ್ಲೋಲ ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕಿದನು ಸರಸಿಯಲಿ ದೊಂಬಿದುಳುಕಿನೊಳದನು ಕಾಣದೆ ಶಂಬರಾಂತಕನಟ್ಟ ಮೂಡಿಗೆಯಂಬೆನಲು ಪೊರಮಟ್ಟ ದಿವ್ಯಾಂಗನೆಯ ರೂಪಿನಲಿ (ಅನಂರಾ. ೪-೧-೦೩). [ದೊಂಬಿ + ತುಳುಕು$_2$ (<ತುಳುಂಕು$_2$)]

ದೊಂಬಿಯುದ್ಧ (ನಾ). ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ ; ಅನೇಕ ಜನರು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ : ಕೌರವಬಲದೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಮುಹೂರ್ತ ಮಾತ್ರವು ದೊಂಬಿಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಿ (ಕೃಪಾಅ. ೩೩೯). [ದೊಂಬಿ + ಯುದ್ಧ]

ದೊಂಬಿಸಾಕ್ಷಿ (ನಾ). ಗೊಂದಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಹೇಳಿಕೆ,-ಸಾಕ್ಷಿ : (ಕ). [ದೊಂಬಿ + ಸಾಕ್ಷಿ]

ದೊಂಬಿಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ (ನಾ). ೧. ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವಿಕೆ. ೨. ಜಾತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಕಡೆ, ಗಲಾಟೆಯ ನಡುವೆ, ಗೊಂದಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಅತ್ಯಾಚಾರ : (ಕ).

[ದೊಂಬಿ + ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ]

ದೊಂಬೆ 'ದೊಂಬಿ' ನೋ.

ದೊಕ್ಕನೆ (ಅ). ೧. ದೊಕ್ಕೆಂದು ಶಬ್ದವಾಗುವ ಹಾಗೆ: ಒಂದೆ ಸರಲಿಂದವು ವನರ್ದೆಯಂ ದೊಕ್ಕನೆ ತಿಣ್ಣಮೆಚ್ಚು ಕೊಲಲೊಲ್ಲನೆ ಸಂಕ್ರಂದನನಂದನ

ತನಯಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೯೭): ಇಕ್ಕೆಯೊಳಱಸಿ ಕಾಣದೆ ಪಕ್ಕಿಯಂಪಿರಕಕ್ಕಱು ಮಿಗೆ ಪಾಱಿ ನೆಲಕೆ ದೊಕ್ಕನೆ ಕೆಡೆದು ಪ್ರಳಾಪಿಸಿತದಱೊಂದು ದುಃಖ ಮಂನದನೇನೆಂಬೆ (ಅಂಜನ. ೭-೧೭೭). ೨. ಕೂಡಲೆ; ಬೇಗನೆ; ತಕ್ಷಣ: ಎಕ್ಕೆಯ ಕೋರಕವಂ . . . ಅರೆದು ಕದಡೀಂಟಲೊಡಂ ದೊಕ್ಕನೆ ಮಣ್ಣಾಂ ಪೇಕುಳಿಯುಕ್ಕಿದ ಶುನಕನ ವಿಷಂ (ಖಮದ. ೧೬-೩೭); ಪಕ್ಕ ವಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಕಿಯಂದದಿ ನನ್ನನಂ ದೊಕ್ಕನೆ ಮಾಡಿದ ಮಗನೆ ದಿಕ್ಕಾವುದು ಪೇಳೆನಗಿನ್ನು ನಂದನ ಅಕ್ಕಟ ತಾಯಂನು ತೊಱೆದೈ (ಕವಿಚ. II, ೪೪. ಕಾಮನ ಕಥೆ); ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಬಂದೊಂದು ಮರದಲಿ ಪಕ್ಷಿ ಕುಳಿತು ರಾತ್ರಿಯಲಿ ಅರ್ಕನುದಯವಾಗೆ ತಮತಮ್ಮ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ದೊಕ್ಕನೆ ಪೋಪಂತೆ ಕಾಣ (ದ್ವಾದಶಾ. ೦-೩೭); ರುಗುಮಿಣಿ ದೊಕ್ಕನಾಕೆಯ ಕರಸಿ ನೋಡಿ ದಳಕ್ಕೞಿಂದ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೦-೩೩); ದೊಕ್ಕಸ ಭಂಡಾರ ದೇಶ ರಾಣಿಯ ವಾಸ ಮಿಕ್ಕ ಕುಮಾರವರ್ಗವನು ದೊಕ್ಕನೆ ಬಿಟ್ಟುಹೋದನು (ಅನುಭ. ೩-೨೦೭). [ದೊಕ್ಕು + -ಅನೆ₁]

ದೊಕ್ಕರಿ 'ಡೊಕ್ಕರ್₂' ನೋ.

ದೊಕ್ಕರಿಗೊಳ್ 'ಡೂಕ್ಕರಂಗೊಳ್' ನೋ.

ದೊಕ್ಕರಿಸು 'ಡೊಕ್ಕರಿಸು' ನೋ.

ದೊಕ್ಕು (ನಾ). ಒಂದಂ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ಧೊ]ಕ್ಕು ಧಡ ಸಬುದಗಳಲಿಳೆ ಗುಮ್ಮಿಕ್ಕಿ ಕೂರುಮಾನಱಿಟೆ . . . ಧೈರ್ಯಬಲ ರೊದಗಿದರು ಸರಿಸದಲಿ (ತೊರಣಾ. ೪-೪-೨೭).

ದೊಕ್ಕೆ 'ಡೊಕ್ಕೆ' ನೋ.

ದೊಕ್ಕೆನ್ (ಕ್ರಿ). ದೊಕ್ಕೆಂದಂ ಶಬ್ದವುಂಟಾಗು: ಉರ್ಕಾಂಬುಗಳೆಱಗಿ ರೋಮರೋಮಕ್ಕೆ ನೆಳಲ್ ನೆಕ್ಕು ಚಳಿಲ್ ಚಕ್ಕು ದೊಗಲ್ ದೊಕ್ಕೆನೆ ನಾಂಟಿದುವರಾತಿಭಟರವಯವಮಂ (ಜಗವಿ. ೭-೮೦): ಹಾಳಾಹಳಸಮಾನ ತೀವ್ರಾನುಭಾಗದ ದುರಿತಭಾರದಿಂ ಬೀಟ್ಟಂತೆ ದೊಕ್ಕೆನೆ [ಪಾಠಾಂ. ದೊಕ್ಕನೆ] ಬಿಟ್ಟು (ಪರ್ವಪು. ೧೦-೧೫ ವ); ಕರಘಾತದಲಿ ದಡ ದೊಕ್ಕೆನಲು ಕೆಡಹಿದನು ಕೇಳೀ ಸೌಧಸಂಕುಳವ (ತೊರಣಾ. ೫-೪-೧೫).

[ದೊಕ್ಕು + ಎನ್₁]

ದೊಗರು 'ಡೊಂಗಱ' ನೋ.

ದೊಗಲ್ (ನಾ). ಒಂದಂ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಉರ್ಕಾಂಬುಗಳೆಱಗಿ ರೋಮರೋಮಕ್ಕೆ ನೆಳಲ್ ನೆಕ್ಕು ಚಳಿಲ್ ಚಕ್ಕು ದೊಗಲ್ ದೊಕ್ಕೆನೆ ನಾಂಟಿದುವರಾತಿಭಟರವಯವಮಂ (ಜಗವಿ. ೭-೮೦).

ದೊಗಲೆ 'ದಗಲ್₂' ನೋ.

ದೊಗಹು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಘೀಲೆಂಬ ಘಣ್ಣೆಂಬ ದೊಗಹೆಂಬ ದೊಕ್ಕೆಂಬ . . . ಕೂರಸಿಗಳುರವಣೆಯ ದನಿಯಡಸುತಂ ಪುಟ್ಟೆ (ಇಹರ. ದೀ. ೪೧-೨೨); ಖಣಿಲ್ಪಟಲ್ದೊಗಹು . . . ಗರಿಗರಿಲೆಂಬ ನಿಷ್ಠುರರವಂ ಮಿಗೆ ತಟ್ಟಿಱಿದತ್ತು ಯುದ್ಧದೊಳ್ (ಗಿರಿಜಾ. ೬-೩೮).

ದೊಗಳೆ 'ದಗಲ್₂' ನೋ.

ದೊಗೆ₁ (ಕ್ರಿ). ಉಗುರಿನಿಂದ ಗೆಬರು; ಕವರು: ಮಣ್ಣನ್ನು ದೊಗೆದು ಅಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ಗೋಲಿಯನ್ನುಹುಡುಕತೊಡಗಿದ (ಜಾ). [?]

ದೊಗೆ₂ (ನಾ). ಕೆತ್ತಿದ ಪ್ರದೇಶ; ಹಳ್ಳ ಮಾಡಿರುವ ಜಾಗ (?): ಕಲ್ಲ ಮೇಗಣ ದೊಗೆಯುಲುಂ ಜೆಯಕೇತನಿವರ್ತ್ತಿತ್ತು ಮಾ[ಳ]ಕಯ್ಯ ಕೆಲಸಂಗೆಯ್ದು (ಸೌಇಇ. XI-1, ೮೫-೪೦; 1049). [<ದೊಗೆ₁]

ದೊಗ್ಗ (ನಾ). ೧. ಹುಳಿಯಾದುದಂ: ಕಳ್ಳಂ ಕುಡಿದರಂತೆ ಸೊರ್ಕಿ ದೊಗ್ಗಳೆಯಂತುರ್ಬಿ [ಪಾಠಾಂ. ಕಾಯ್ದ ಪಾಲಂತುರ್ಕಿ] [ಬಳೆವ ಪೊಲೆಯಂತೆ ಕೊರ್ವಿ] ಎಳವೆಱೆಯಂತೆ ವಕ್ರನಾಗಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೦೫). ೨. ಹುಳಿನುಚ್ಚು; ತರಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಅಂಬಲಿ: ಅಗ್ಗಸಗ್ಗಿಗಳುಂಟು ದೊಗ್ಗ[ಪಾಠಾಂ. ಡೊಗ್ಗೆ]ಮಜ್ಜಿಗೆಯುಂಟು ಹೆಗ್ಗಳದ ಕಾಯಿ ಮೆಲಲುಂಟು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೭೦೯). [?]

ದೊಗ್ಗಳೆ, ದಗ್ಗಳೆ, ದಗ್ಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: ಹುಲಿಗಿಲ್ ದೊಗ್ಗಳೆ[ಪಾಠಾಂ. ಡೊಗ್ಗಗೆ, ದೊಗ್ಗಗೆ]ಯ ಹಱುಹೆಯೆಂಬವಱೆಲೆಯಂ ಕಱಿಯೊಳಿಱಿ ಕಾಸಿ ಕಟ್ಟಿಲ್ ತೊಲಗುಗುಮೊದಱೆಸುವ ಮುಳ್ಳ ವಿಷಮೆನಿತನಿತುಂ (ಖಮದ. ೨-೨೦೦). ದಗ್ಗಳೆ: ಸೊಪ್ಪುಗಳು: ಅಗಸೆ . . . ಹರಿವೆ, ಚಿಲಕಿ, ದಗ್ಗಳೆ, ಕೆಸವೆ, ದೊಡ್ಡಬಸಲಿ (ನಮ್ಮನು. ೨೩೭). ದಗ್ಲಿ: ದಗ್ಲಿಸೊಪ್ಪು, ಚಿಲಕೀರೇಸೊಪ್ಪು (ಪ್ಯಾಜಿಗಿ. ೬-೯೭).

[ದೇ.೫ ತುಳು. ದೊಗ್ಗಲಿ, ದೊಗ್ಗೊಲಿ; ತೆಲು. ದೊಗ್ಗಲಿ, ದಗ್ಗಲಿ]

ದೊಗ್ಗಾಲು 'ಡೊಗ್ಗಾಲು' ನೋ.

ದೊಗ್ಗಾಲೂರು 'ಡೊಗ್ಗಾಲೂರು' ನೋ.

ದೊಟ್ಟಿ (ನಾ). (ಕರಾ) ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವ ಸಾಧನ; ಏತ: ನೀರಿನ ಆಳ ಲಕ್ಕು ದೊಟ್ಟಿಯ ನೀರು ಸೇದಲು ಬಂದಾಗ ರಾಮನಾಥ ಹಾಗೂ ಅವನ ತಂದೆ ಇಬ್ಬರೂ ಹಿತ್ತಲಲ್ಲಿದ್ದರು (ಮೂರುನಾ. ೨೯): ಇಪ್ಪ ವರ್ಷ ದೊಟ್ಟಿಯಿಂದ ಅವರು ನೀರನ್ನು ಮೊಗೆಯುತ್ತಿದ್ದರು (ಮರಮ. ೫೪). [←ತುಳು. ದೊಟ್ಟಿ]

ದೊಠಾರ (ನಾ). ೧. ಶೂರ; ಪರಾಕ್ರಮಿ; ಕಲಿ: ಆರಿವನು ಕಲಿ ಪಾರ್ಥನೇ ತ್ರಿಪುರಾರಿ ಹಿಡಿವಂಬಾಯಿತೆಂಬ ದೊಠಾರನೇ ದೈತ್ಯಾರಿ ಸಾರಥಿಯೆಂಬ ಗರ್ವಿತನೆ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೯-೪೨); ಮೇಳವದ ಮರಿ ಲೇಸ್ಸು ಕರ್ಣನ ಸೋಲದಲಿ ಸೀವರಿಸಿದರೆ ಭೂಪಾಲನಾಣೆ ದೊಠಾರರಹಿರೆನು ತಚ್ಚನಾ ಪಾರ್ಥ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೨೪-೪೦). ೨. ನಿಂದೆ; ಮೂದಲೆ; ಚುಚ್ಚುಮಾತಾಡುವಿಕೆ; ಬಯ್ಗುಳ. 'ತುಂಟಾರ', 'ದೊಠಾರತನ', 'ದೊಠಾರಿಸು' ಪರಾ. [?]

ದೊಠಾರತನ (ನಾ). ೧. ಶೌರ್ಯ; ಸಾಹಸ; ಪರಾಕ್ರಮ: ಆಳುತನದ ದೊಠಾರತನ ಸರಿಯಾಳಿನಲಿ ಸೊಸಾದೊಡೊಳ್ಳಿತು ಮೇಳವೇ ಗುರುದೈವದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೦-೨೭); ಆರ ತೇಜದಲೊಲಿಸಿದೆನು ಮದನಾರಿಯನು ಮಱಗಾಳಗದ ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ಕು]ಠಾರತನದಲಿ ಮೆಚ್ಚಿ ಕೊಟ್ಟನಲ್ಲೆ ನಿಜಾಸ್ತ್ರವನು (ನಿಭಾಗ. ೧-೦೦-೪೩). ೨. ನಿಂದಿಸುವಿಕೆ; ಮೂದಲಿಸುವಿಕೆ; ಬಯ್ಯುವಿಕೆ: ನಾಡ ಮಾತನು ಕಲಿತು ನಮ್ಮೊಡನಾಡುತಿಹರೆ ದೊಠಾರತನದಲಿ ಮರುಳುತನದಿಂದೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೦೩-೮೨).

[ದೊಠಾರ + -ತನ]

ದೊಠಾರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸು; ಶೌರ್ಯ ತಾಳು; ಸಾಹಸಮಾಡು: ಅಳಿವನ ಘಾಟವೆ ದೊಠಾರಿಸಿ ಸೋಲಿಸುವ ದೇನರಿದೆ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೨೭-೩೩). ೨. ಮೂದಲಿಸು; ನಿಂದಿಸಿ ಮಾತಾಡು: ಮೋದಿ ಮಾಡದಿರಲೆ ಕಿರೀಟಿ ವಿಭಾಡಿಸುವುದರಿಂದೇ ದೊಠಾರಿಸಿಯಾಡುವುದು ದೊರೆಗುಚಿತವೇ (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೯-೩೭); ಫಡ ದೊಠಾರಿಸಿ ನುಡಿದ ಜಿಹ್ವೆಯ ಹೆಡತಲೆಯಲುಗಿವೆನು ಕಣಾ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೭-೩೪): ಇವನ ದೊಠಾರಿಸುವ ನಾಲಗೆಯ ಕೊಯ್ಲಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರವಿವೆಯೆನುತ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೪-೦೦).

[ದೊಠಾರ + -ಇಸು₂]

ದೊಡಹಳತ 'ದೊಡ್ಡಹಾಳತ' ನೋ.

ದೊಡ್ಡ (ಗು). ೧. ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿರಿದಾದ; ದಪ್ಪವಾದ; ಸ್ಥೂಲವಾದ: ಅವಳ ತಂದೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಕುಳಿತು ದೊಡ್ಡ ಒಂದು ಡೋಲನ್ನು ಬಡಿಯುತ್ತಿದ್ದನು (ಸಂಪ್ರಕ. IV, ೩೨). 'ದೊಡ್ಡನೇಱಿಲ್' ಪರಾ. ೨. ವಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿರಿಯರಾದ; ಹಿರಿಯ; ಜ್ಯೇಷ್ಠ. 'ದೊಡ್ಡಕ್ಕ', 'ದೊಡ್ಡಣ್ಣ' ಪರಾ. ೩. ಮುಖ್ಯವಾದ; ಪ್ರಧಾನವಾದ. 'ದೊಡ್ಡಗಿಡ್ಡಂಗಿ', 'ದೊಡ್ಡಬೀದಿ' ಪರಾ. ೪. ಉದಾರವಾದ; ಉದಾತ್ತವಾದ;

ಧಾರಾಳ. 'ದೊಡ್ಡಮನಸ್ಸು' ಪರಾ. ೫. ಒಳ್ಳೆಯ ತಳಿಯ; ಉತ್ತಮವಾದ. 'ದೊಡ್ಡದನ' ಪರಾ. ೬. ವಿಸ್ತಾರವಾದ; ವಿಶಾಲವಾದ; ಅಗಲವಾದ: ಅವನದು ತುಂಬಾ ದೊಡ್ಡಮುಖ (ರೂಢಿ). 'ದೊಡ್ಡಮನೆ' ಪರಾ. ೭. ಎತ್ತರವಾದ; ಬೆಳೆದ. 'ದೊಡ್ಡಮರ' ಪರಾ. ೮. ಉಬ್ಬಿದ; ಚಾಚಿದ. 'ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆ' ಪರಾ. ೯. ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ; ಬಲವಾದ. ೧೦. ಉದ್ದವಾದ; ನೀಳವಾದ. 'ದೊಡ್ಡಿತು' ಪರಾ. ೧೧. ಅತಿಯಾದ; ಆಡಂಬರದ; ವೈಭವದಿಂದ ಕೂಡಿದ: ಆಗಾಗ ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಮೇಜವಾನಿಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತವೆ (ರೂಢಿ). ೧೨. ಭರ್ತಿಯಾದ; ತುಂಬಿದ: ಇಂದು ಮಳೆ ಬಂದಿರುವ ಕಾರಣ ದೊಡ್ಡ ಹೊಳೆ ಆರಂಭವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಬರಲು ಯಾರೂ ಸಾಹಸ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೧೩. ಗಟ್ಟಿಯಾದ; ಜೋರಾದ. 'ದೊಡ್ಡದನಿ' ಪರಾ. ೧೪. ಗಾಢವಾದ; ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲದ. 'ದೊಡ್ಡನಿದ್ದೆ' ಪರಾ. ೧೫. ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ; ವೇಗವಾದ. 'ದೊಡ್ಡನಡೆ' ಪರಾ. ೧೬. ಸಿರಿ ತುಂಬಿದ; ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ. 'ದೊಡ್ಡೊಕ್ಕಲು' ಪರಾ. ೧೭. ಹೆಚ್ಚಿನದಾದ; ಮಹತ್ತಾದ. 'ದೊಡ್ಡಸುದ್ದಿ' ಪರಾ. ೧೮. ತಿಳಿದ; ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಹೊಂದಿದ. 'ದೊಡ್ಡಮಾತು' ಪರಾ.

ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಗಂಡಶೈಲಃ . . . ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಉರುಳಿಕೊಂಡು ಜಾರಿದ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಗುಂಡುಗಳು (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೮); ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಮೆಡ್ಡರಿಸಿಕೊಂಡು . . . ಬಸ್ಸು ಗಾಡಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಎತ್ತುಗಳಿಗೆ ಬೆಟ್ಟದಾಕಾರದ ಭೂತವೇ ಬಂದಂತೆ ಕಂಡು... ಪರಾರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು (ನನ್ನೂರು. ೩೯).

ದೊಡ್ಡಂಕಂ ಬಡಿವ, ದೊಡ್ಡಂಕ ಬಡಿವ = ಮಹಾಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡುವವನು; ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೋರಾಡುವವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು: ತೂಗಿ ತುತ್ತಿಡುವ ಬಿರುದರ ವೆಣ್ಣರ ಗಣ್ಣಂ . . . ದೊಡ್ಡಂಕಂ ಬಡಿವ ಗೀತ ಪ್ರಗೀತಂ ಗೇಯವಿನೋದನ್ ನಿಜಕುಳೋತ್ತುಂಗ ಶ್ರೀಮದೆಜೆಯಂಗದೇವ ಸ್ಥಿರಂ ಜೀಯಾತ್ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೩೯, ೩೭-೩೦: ೧೦೯೮); ದೊಡ್ಡಂಕ ಬಡಿವ ಜಗವಣ್ಣಲೆವ ಸಿತಗರ ಗಣ್ಣ ಸಾಮನ್ತ ಬಿಟ್ಟದೇವರು (ಎಕ. XVI, ಕ್ನಿನಾ. ೯೮-೦೩: ೧೧೬೯); ದೊಡ್ಡಂಕ ಬಡಿವನೆಂಬ ಬಿರುದಂ ಚಾಲುಕ್ಯಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಹವ[ಮ]ಲ್ಲನ ಕಯ್ಯಲು ಪಡೆದು (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ನಾ. ೬೩-೬೩: ೧೨೪೨).

ದೊಡ್ಡಕುದುರೆ ಚೇಷ್ಟೆ = ಹಣದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದವರು ಮಾಡುವ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಹಣವಿಲ್ಲದವರು ಅನುಕರಿಸುವ ನಡವಳಿ: ಅವರದೆಲ್ಲ ದೊಡ್ಡಕುದುರೆ ಚೇಷ್ಟೆ. ನಾವು ಅವರಿಗೆ ಈಡೇನೂ ಅಲ್ಲ (ಮಹಾಗ. ೨).

ದೊಡ್ಡದಾಗು = ೧. ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿರಿದಾಗು; ದಪ್ಪವಾಗು: ಬಲೂನಿನಲ್ಲಿ ಗಾಳಿ ತುಂಬುತ್ತಾ ತುಂಬುತ್ತಾ ಅದು ದೊಡ್ಡದಾಗುತ್ತಾ ಬಂತು (ರೂಢಿ). ೨. ವಿಶಾಲವಾಗು; ವಿಸ್ತಾರವಾಗು: ಜನರಲ್ ವಾರ್ಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚ ದೊಡ್ಡದಾಗಿತ್ತು (ಕೀಲುಗೊಂ. ೧೪೨). ೩. ನೀಳವಾಗು; ಉದ್ದವಾಗು: ಈ ದಿನದ ನನ್ನ ಭಾಷಣ ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡದಾಗಬಹುದು (ರೂಢಿ). ೪. ದೊಡ್ಡವಳಾಗು; ಮೈನೆರೆ: ಆರೇಳು ತಿಂಗಳುಗಳಾದವು. ಹೆಣ್ಣು ದೊಡ್ಡದಾಯಿತು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೧೬).

ದೊಡ್ಡದು = ೧. ಹಿರಿದಾದುದು; ಹೆಚ್ಚಿನದು: ನಿಮ್ಮ ಭಾಗ್ಯ ದೊಡ್ಡದೋ ನಮ್ಮ ಭಾಗ್ಯ ದೊಡ್ಡದೋ (ಪುರಂದ. ೨-೩೦ ಪಲ್ಲವಿ); ಕ್ಷಮೆಯು ದೊಡ್ಡದೇ ಹೊರತಾಗಿ ಪಾಪಕೃತ್ಯದಿಂದುಂಟಾಗುವ ಭೋಗವು ದೊಡ್ಡದಲ್ಲ (ಶ್ರವಾಲು. ೩೧); ನಿನ್ನನ್ನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಒತ್ತಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಆಶೆಯಾಗುವುದು. ನೀನು ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡವಳು! ನಿನ್ನ ಹೃದಯ ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದು, ಶಾಂತಲೆ! (ಶಾಂತಲಾ. ೩೯೨). ೨. ವಿಶಾಲವಾದುದು: ಕುಪ್ಪತ್ತೂರಿನ ದೇವಾಲಯವು ಬಹಳ ಹಳೆಯದು ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡದು (ಮ್ಯಾವಾಸ್ತು. ೧೨೦). ೩. ಅಪಮೂಲ್ಯವಾದುದು; ಮಹತ್ತಾದುದು: ಮಾನವಜನ್ಮ ದೊಡ್ಡದು ಇದ ಹಾನಿ ಮಾಡಲಿಬೇಡಿ ಹುಚ್ಚಪ್ಪಗಳಿರಾ (ಪುರಂದ. ೧-೧೪-೧). ೪. ಅಶಕ್ಯವಾದುದು; ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು: ಇದೇನು ದೊಡ್ಡದೆಂದು ಕೈಯನ್ನು ತೂಗುತ್ತಾ ಪಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದನು (ಕಾಲೂರ. ೧೦ ಕಥಾಸಾರ).

ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡು = ಅಲ್ಪವನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಭಾವಿಸು: ಇಷ್ಟು ಸಣ್ಣದಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡಬಾರದು (ಆಳಿನಿ. ೨೪); ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿಗಾದ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಪಚಾರವನ್ನು ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡಿ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಮನೆ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಸಂಸಾರ ಹೂಡಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ).

ದೊಡ್ಡವ, ದೊಡ್ಡವನು = ೧. ವಯಸ್ಕ; ಹಿರಿಯ: ಎಡ್ಡಮಂ ಮುಬ್ಬನೊಳ್ ದೊಡ್ಡನುಂ ನೋಡಿದಂ ದೊಡ್ಡವಂ ಕಿರಿದಾಗಿ ಬಯಕೆಯೊಳಗಿಳಿದಂ (ಕಾಲೂರ. ೯೦-೫೦); ಹೌದು ಮಗು, ನೀನೀಗ ತುಂಬ ದೊಡ್ಡವ (ಮರಳು. ೩೭೬); ವೆಂಕಟಕಾಮಿ ನನಗಿಂತ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ವರುಷ ದೊಡ್ಡವನು (ಸತ್ಯಾ. IV, ೩೦); ಮಧು ದೊಡ್ಡವನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಓದಿ ವಿದ್ಯಾವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ (ಕೀಲುಗೊಂ. ೮೦). ೨. ಶ್ರೀಮಂತ; ಸಾಹುಕಾರ: ದೊಡ್ಡವನುಂಡರೆ ಮದ್ದು ಬಡವನುಂಡರೆ ಹೇಸಿಗೆ (ಗಾದೆ); ದೊಡ್ಡವನ ಮಾತು ಸವಿ, ಬಡವನ ಊಟ ಸವಿ (ಗಾದೆ). ೩. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು.

ದೊಡ್ಡವರು, ದೊಡ್ಡರ್ (ಬಹುವ) = ೧. ಹಿರಿಯರು: ಹೆದ್ದರೆಂಬುವರೇನೋ ಲಂಗೋಟಿ ಜನರನ್ನು ದೊಡ್ಡವರೆಂದು ವಂದಿಸುವರು ಯತಿಗಳ (ಪುರಂದ. ೪-೫೫-೩); ಗೊಡ್ಡು ನಾಮ ತೀಡಿಕೊಂಡು ಅಡ್ಡಾದಿಡ್ಡಿ ಮುದ್ರೆಗಳ ಬಡಿದುಕೊಂಡಿನ್ನು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮಾತುಗಳಾಡಿ ದೊಡ್ಡವರೆಂದ್ಹೇಳಿಕೊಂಬ ಬಡ್ಡೀ ಧಗಡೀಮಕ್ಕಳಿಗಿನ್ನು ವೈಷ್ಣವ ಸಲ್ಲುವುದೆ (ಪುರಂದ. ೪-೧೧೧-೧); ತಮ್ಮ ಚಾತುರ್ಯವನ್ನು ದೊಡ್ಡವರಿಗೆ ತೋರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹುಡುಗರು ಸದಾ ಅಭಿಲಾಷಿಸುವರು (ಶಾವಿಚಿ. ೨೨); ದೊಡ್ಡವರದೆಲ್ಲವು ದೊಡ್ಡದೆಂಬುವ ಮಾತು ಸುಳ್ಳಲ್ಲ! (ಉದ್ಯಾಸಿ. ೬೫-೦). ೨. ಸಾಹುಕಾರರು; ಶ್ರೀಮಂತರು: ಗುರುಕಾರರಿಗೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವರುಗಳ ಮನೆವಾರ್ತೆಗಳ ಮತ್ತು ಚಾಕರರುಗಳ ನೆಂಟಸ್ತನ ಮತ್ತು ಗೆಳೆತನ ಬಹಳ ಉಂಟಂತೆ (ಕಲಿಸ. ೨೨೦); ದೊಡ್ಡವರ ಮನೆ ನೋಟ ಚಂದ, ಬಡವರ ಮನೆ ಊಟ ಚಂದ (ಗಾದೆ); ದೊಡ್ಡವರ ಕೈ ಗಿಡ್ಡ (ಗಾದೆ). ೩. ಮೇಲೆನಿಸಿಕೊಂಡವರು; ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಗಳು; ಹೆಚ್ಚಿನವರು: ಜಾಗೃತಿಯು ಘನ,-ಕೃತಿಯು ಘನವು,-ವಿಸ್ಮೃತಿಯು ಘನ! ದೊಡ್ಡವರು! (ಉದ್ಯಾಸಿ. ೬೫-೧೬); ಅಂತು ಪೊಡಮಡುವರಾಕಿಕಾಲಾನಲನಂ ಕಂಡು ಕಡ್ಡುವಂದ ದೊಡ್ಡರೆಲ್ಲಂ ಮುಸುಕಿ (ಶಂಪಧಾ. ೩-೬೦ ವ); "ವೃದ್ಧರು" (ಶಂಪದೀ. ೦೧೫).

ದೊಡ್ಡವಳಾಗು = ೧. ವಯಸ್ಕಳಾಗು: ನೀನು ಚಿಕ್ಕವಳು . . . ದೊಡ್ಡವಳಾದ ಮೇಲೆ ನಿನಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತೆ (ಕೀಲುಗೊಂ. ೧೨). ೨. ಪ್ರಥಮ ಋತುಮತಿಯಾಗು; ಪುಷ್ಪವತಿಯಾಗು; ಮೈನೆರೆ: ಈ ಅನಾಥ ಬಾಲಿಕೆಯ ವಿವಾಹದ ಭಾರವೂ ಗುರುಚರಣರ ಮೇಲೆಯೇ ಬಿದ್ದಿದೆ. ದೊಡ್ಡವಳಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ (ಶರಿಹೆ. ೨೯); ಅಬ್ಬಬ್ಬಾ ಅಂದ್ರೆ ಇನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವಳಾಗುತ್ತಾಳೆ (ಕೀಲುಗೊಂ. ೩೦).

ದೊಡ್ಡವಳು = ೧. ಹಿರಿಯಳು: ಹಾಗಾದರೆ ನೀನು ದೊಡ್ಡವಳಲ್ಲಾ, ನಿನಗೇಕೆ ಮಕ್ಕಳಾಗೋದಿಲ್ಲ? (ಕೀಲುಗೊಂ. ೧೧). ೨. ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದವಳು: ನೀನು ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡವಳು! ನಿನ್ನ ಹೃದಯ ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದು, ಶಾಂತಲೆ! (ಶಾಂತಲಾ. ೩೯೨). ೩. ಎತ್ತರವಾಗಿರುವವಳು: ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ ದೊಡ್ಡವಳು ಯಾರು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ).

ದೊಡ್ಡ ಹಾಲುಗೆಯ ದೇವರು = ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಕುರಿತ

ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದ : ಸಯುಂಭುದೇವರ ಗುಡಿಯು ದೊಡ್ಡ ಹಾಉಗೆಯ ದೇವರ ಕೃಪೆಯಿಂದ ದನಗೂರ ದೊರೆ . . . ಸುಬರಾಜ್ಯಂಗೆ ಯುಕ್ತಿರಲು (ಎಕ. III, ಮಳವ. ೬೩-೩ ; 1603). ದೊಡ್ಡಾಳು = ೧. ಎತ್ತರವಾದ ಆಳು : ಅಪ್ಪಾಜಿಯು ಅಷ್ಟು ದೊಡ್ಡಾಳಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿತ್ತು (ಕಂಗಾಳ್ಯ. ೨೫). ೨. ಬಲವಾದ ಆಳು : ಗಾರೆಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಜನ ದೊಡ್ಡಾಳುಗಳು ಅವಶ್ಯಕ (ಜೂ). ದೊಡ್ಡಿಹ = ೧. ದಪ್ಪವಾದ ; ಸ್ಥೂಲವಾದ : ಗಂಡಶೈಲಂಗಳ್ – ಬೆಟ್ಟದತ್ತಣಿಂದ ಉರುಳ್ದ ದೊಡ್ಡಿಹ ಕಲ್ಲುಗಳು (ನಾಚಿರಾ. ೬) ; ಮಹೋಕ್ಷ–ದೊಡ್ಡಿಹ ಎತ್ತು (ನಾಚಿರಾ. ೬). ೨. ಹಿರಿದಾದ ; ಹೆಚ್ಚಿನ ; ಶ್ರೇಷ್ಠ : ಒಡ್ಡಿದ ಮೋಹರಗಳನೊಡೆ ಹಾಯ್ಸುವೆ ದೊಡ್ಡಿಹ ರಾವುತರುಗಳ ಒಡ್ಡಮುಜುವೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೦೫-೧೬); ಒಡ್ಡಿದ ಶೂಲವ ಹಾಯ್ದು ವೈರಾರದ ದೊಡ್ಡಿಹ [ಹಾಕಾಂ.ಯು] ದೇವರಿಂದವನ ಅಡ್ಡಾಕಿಲ್ಲದೆ ತರಿಸಿ ನಿನ್ನಯು ಕಾಲಿಗಡ್ಡಗೆಡಹುವೆನಾಜದಿರು (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೯-೩೬). P ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ನಾಮವಾಚಕಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ– ದೊಡ್ಡ ಅಂಗಡಿ, ದೊಡ್ಡ ಊರು, ದೊಡ್ಡಕೆರೆ, ದೊಡ್ಡ ಕೆಲಸ, ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆ, ದೊಡ್ಡ ತಪ್ಪು, ದೊಡ್ಡಧಿಕಾರಿ, ದೊಡ್ಡನದಿ, ದೊಡ್ಡ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ, ದೊಡ್ಡ ವಸ್ತುಪ್ರದರ್ಶನ, ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯ, ದೊಡ್ಡಹಳ್ಳಿ, ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದುವು.

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೊಟ್ಟ; ತುಳು. ದೊಡ್ಡ, ದೊಡ್ಡು; ತೆಲು.ದೊಡ್ಡ; ಕೊಡ. ದೊಡ್; ಕೊಲಾ. ದೊಡಾಂದ್]

ದೊಡ್ಡ ಅಂಚಿಹುಲ್ಲು 'ದೊಡ್ಡ ಹಂಚಿಹುಲ್ಲು' ನೋ.

ದೊಡ್ಡ ಅಂಟುಪುರಲೆಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಅಂಟುಪುರಲೆ ಹುಲ್ಲು : ದೊಡ್ಡಅಂಟುಪುರಲೆಹುಲ್ಲು, ಕರೀಅಟ್ಟೆಹುಲ್ಲು (ಮೈಕಿಗಿ. ೬೯-೦೯೩೦). [ದೊಡ್ಡ + ಅಂಟುಪುರಲೆ + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ದೊಡ್ಡ ಏಲಕ್ಕಿ 'ದೊಡ್ಡೇಲಕ್ಕಿ' ನೋ.

ದೊಡ್ಡಕಡಗ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ತೇಗದ ಮರ : ಹೆತ್ತೇಗ, ಎಟ್ಟೆಗ, ಎತ್ತಾಗ, ಅರ್ಸಿನತೇಗ, ದೊಡ್ಡಕಡಗ, ಹಡ್ಡ (ಮೈಕಿಗಿ. ೩-೪೦).

[ದೊಡ್ಡ + ಕಡಗ₃]

ದೊಡ್ಡಕಡವ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ಕದಂಬವೃಕ್ಷ : "ಮಹಾಕದಂಬಃ–ದೊಡ್ಡಕಡವ, ರಾಶ್ಮೆ" (ಓಷಧಿ. ೦೨೨).

[ದೊಡ್ಡ + ಕಡವ₁ (<ಕದಂಬ)]

ದೊಡ್ಡಕರುಳು (ನಾ). ಜಠರದ ಕೊನೆಯಿಂದ ಗುದದ್ವಾರದವರೆಗಿನ ಅನ್ನನಾಳದ ಭಾಗ : ಸಣ್ಣಕರುಳಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಅರಗದ ಹಾಗೂ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಬೇಡವಾದ ಅನ್ನದ ಭಾಗವು ದೊಡ್ಡಕರುಳಿನಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತದೆ (ಗೋಗ್ರಾಸ. ೪೫) ; ಕೆಲವು ಕೀಟಗಳಲ್ಲಿ . . . ದೊಡ್ಡಕರುಳು (ಕೊಲೊನ್) ಗುದನಾಳದ ಚೀಲ (Rectal sac) ಮತ್ತು ಗುದಗಳೆಂತ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು (ಕೀಟಕ. ೨೮). 'ಸಣ್ಣಕರುಳು' ಪರಾ.

[ದೊಡ್ಡ + ಕರುಳು (<ಕರುಳ್)]

ದೊಡ್ಡಕಹಿಮೆಣಸು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಕಂಕೊಳ : "ಕಂಕೊಲ–ಕಂಕೊಳ, ದೊಡ್ಡಕಹಿಮೆಣಸು" (ಓಷಧಿ. ೨೨).

[ದೊಡ್ಡ + ಕಹಿಮೆಣಸು]

ದೊಡ್ಡಕಳವಿ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಕಳವಿ ಗಿಡ,– ಕಮರಿಕೆಗಿಡ : "ಮಹಾಶ್ವೇತ–ದೊಡ್ಡಕಳವಿ, ಬಿಳಿಯ ಬಳ್ಳಿ, ಸುಂಡೆ, ಕೆಂಜಿಡೆ" (ಓಷಧಿ. ೦೭೭) ; "ಶಿರಿಪತ್ರಃ–ದೊಡ್ಡಕಳವಿ" (ಓಷಧಿ. ೦೭೭).

[ದೊಡ್ಡ + ಕಳವಿ (<ಕಳವೆ₁)]

ದೊಡ್ಡಕಳವಿಗೆ (ನಾ). ಮುಳ್ಳಗಸೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : "ಗಿರಿಕರ್ಣಿಕೆ–ದೊಡ್ಡಕಳವಿಗೆ" (ಓಷಧಿ. ೪೮). [ದೊಡ್ಡ + ಕಳವಿಗೆ₃]

ದೊಡ್ಡಕಳ್ಳಂಗಡಲೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಳ್ಳಂಗಡಲೆ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ದೊಡ್ಡದಾದ ಏಲಾವಾಲುಕ : "ವರ್ಷಪುತ್ರಿ–ದೊಡ್ಡಕಳ್ಳಂಗಡಲೆ" (ಓಷಧಿ. ೦೪೪).

[ದೊಡ್ಡ + ಕಳ್ಳಂಗಡಲೆ]

ದೊಡ್ಡಕಾಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾಗೆ ; ಮಂಡಕಾಗೆ : "ಅರಣ್ಯವಾಯಸಃ–ದೊಡ್ಡಕಾಗೆ" (ಓಷಧಿ. ೯); "ಕಾಕೋಲ–ಚವ್ಯ, ದೊಡ್ಡಕಾಗೆ, ನೀರುಳ್ಳಿ" (ಓಷಧಿ. ೨೯). [ದೊಡ್ಡ + ಕಾಗೆ]

ದೊಡ್ಡಕಾವಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ಕರಂಡಹಣ್ಣಿನ ಗಿಡ, ಕಬಳಿಗಿಡ, ಕಳಾಗಿಡ, ದೊಡ್ಡಕಾವಲಿ, ಹಜ್ಜಾರಿಗೆ (ಮೈಕಿಗಿ. ೦೮-೩೨೨).

[ದೊಡ್ಡ + ಕಾವಲಿ₀]

ದೊಡ್ಡಕಿತ್ತೀಳೆ (ನಾ). ಈಳೆ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು : "ದ್ವಿಪದಃ–ದೊಡ್ಡಕಿ(ತ್ತ್ರಿ)ತ್ತೀಟಿ[ಳೆ]" (ಓಷಧಿ. ೭೭) : "ದ್ವಿಪಖರ್ಜೂರೀ–ದೊಡ್ಡಕಿತ್ತೀಟಿ[ಳೆ]" (ಓಷಧಿ. ೭೭) : "ಬೃಹತ್ಪಾರಾವತಂ–ದೊಡ್ಡ ಕಿತ್ತೀಟಿ[ಳೆ]" (ಓಷಧಿ. ೦೦೯). [ದೊಡ್ಡ + ಕಿತ್ತೀಳೆ]

ದೊಡ್ಡಕುಶೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಹುಲ್ಲು : "ಶವಿಷಾ–ಬನ್ನಿ, ದೊಡ್ಡಕುಶೆ" (ಓಷಧಿ. ೦೫೯). [ದೊಡ್ಡ + ಕುಶೆ₁]

ದೊಡ್ಡಕೂವೆ (ನಾ). ಗೆಣಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : ದೊಡ್ಡಕೂವೆ, ಕೆಂಪುಕೂವೆ (ಮೈಕಿಗಿ. ೨೬-೫೨೦೦). [ದೊಡ್ಡ + ಕೂವೆ₁]

ದೊಡ್ಡಕ್ಕ (ನಾ). ಅಕ್ಕಂದಿರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯಳಾದವಳು ; ಹಿರಿಯ ಅಕ್ಕ ; ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಸೋದರಿ : ದೊಡ್ಡಕ್ಕನನ್ನು ಕಕ್ಕಿ ಗದರಿಸಿದಳೆಂದು ಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲಾ ನಗತೊಡಗುವಾಗ ಯಶೋದೆಯ ಮೊಗದಲ್ಲೂ ಮೂಡುತ್ತಿದ್ದುದು ನಗುವೆ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೮೦) : ದೊಡ್ಡಕ್ಕನ ಚಾಳಿ ಮನೆಮಂದಿಗೆಲ್ಲಾ (ಗಾದೆ).

[ದೊಡ್ಡ + ಅಕ್ಕ₁]

ದೊಡ್ಡಕ್ಕಿಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಹೊಲದಲ್ಲಿ ತಾನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ದೊಡ್ಡದಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು : ದೊಡ್ಡಕ್ಕಿಹುಲ್ಲು, ಮಣ್ಣಕ್ಕಿಹುಲ್ಲು (ಮೈಕಿಗಿ. ೩೦-೫೪೪). [ದೊಡ್ಡ + ಅಕ್ಕಿಹುಲ್ಲು]

ದೊಡ್ಡಕ್ಷರ (ನಾ). (ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ) ವಾಕ್ಯದ ಅಥವಾ ಹೆಸರಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರ ; ಆದಿಯ ಅಕ್ಷರ : ಪ್ರತಿ ಫಾಂಟಿನಲ್ಲಿಯೂ ದೊಡ್ಡಕ್ಷರಗಳು (Capitals) ಚಿಕ್ಕಅಕ್ಷರಗಳು . . . ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ (ಮುದ್ರಣ. ೦೮). [ದೊಡ್ಡ + ಅಕ್ಷರ]

ದೊಡ್ಡಖಚೋರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಖಚೋರ : ಅಗಿಲು, ಸಣ್ಣಖಚೋರ, ದೊಡ್ಡಖಚೋರ . . . ಇವಿಷ್ಟನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಎರಡು ವರಹ ತೂಕಗಳನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಚೂರ್ಣಿಸಿ ಹಾಕಿ . . . ನಸ್ಯಂಗಳ ಮಾಡಿಸಲು ನೇತ್ರರೋಗ, ಶಿರೋರೋಗಂಗಳು ಶಮನವಹವು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೦೩೫). [ದೊಡ್ಡ + ಖಚೋರ]

ದೊಡ್ಡಖರ್ಜೂರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಖರ್ಜೂರದ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು : "ರಾಜಪಿಂಡಾ–ದೊಡ್ಡಖರ್ಜೂರ" (ಓಷಧಿ. ೦೫೭) ; "ರಾಜಜ್ಯೇಷ್ಠಾ–ಬಾಟಿ, ದೊಡ್ಡಖರ್ಜೂರ" (ಓಷಧಿ. ೦೫೭). [ದೊಡ್ಡ + ಖರ್ಜೂರ]

ದೊಡ್ಡಗಟ್ಟು (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಅಣೆಕಟ್ಟು : ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವೇದಿಜೀಯರಂ ಕಾಲಂ ಕರ್ಚ್ಚಿಯುೂರಿಂ ಪಡುವ ದೊಡ್ಡಗಟ್ಟನ ಕೆಳಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಗಟ್ಡಿ ಮ ತ್ತ ರೊ ೦ ದು (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೦೨೬-೨೦ : 1037). [ದೊಡ್ಡ + ಕಟ್ಟು₈]

ದೊಡ್ಡಗರಿಕೆಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗರಿಕೆಹುಲ್ಲು : (ವ್ಯಶಿಗ. ೩೮-೬೬೪). [ದೊಡ್ಡ + ಗರಿಕೆ (<ಕಱುಂಕೆ) + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ದೊಡ್ಡಗಾದಾರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ದೊಡ್ಡಮಾಚಿಪತ್ರೆ : (*). [ದೊಡ್ಡ + ಗಾದಾರಿ]

ದೊಡ್ಡಗಿಡ್ಡಂಗಿ (ನಾ). ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಾಗೃಹ : ನಿಮ್ಮನ್ನೆಲ್ಲ ದೊಡ್ಡ ಗಿಡ್ಡಂಗಿಯ ಗುಪ್ತಗೃಹದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಆ ಹಲಕೆಲವು ಮುಟ್ಟುಗಳ ಶಸ್ತ್ರಗಳ ಯಂತ್ರಗಳ ಕಡಿಕರ ಸಾಹಾಯ್ಯದಿಂದ (ಚಟ್ಟುಅ. ೫೨-೫).
[ದೊಡ್ಡ + ಗಿಡ್ಡಂಗಿ$_2$]

ದೊಡ್ಡಗುಣ (ನಾ). ಉದಾರವಾದ ಗುಣ : ದೊಡ್ಡಗುಣವನೊಂದ ನೇನೆಂಬೆ ಪತಿಯ ಮೈಯೊಡ್ಡಿನೊಳುಣ ಕುಳಿತಾಗ ಅದ್ದಣಿಗೆಯನೊಲ್ಲರ ವಕೇನು ಲೋಕದ ಹೆಡ್ಡ ಹೆಂಗಳೆ ಹೇಳುವಾಗ (ಭರತ. ೪-೫೯) ; ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವದೇ ದೊಡ್ಡಗುಣ (ಧೀಮಕಾ. ೨೨೯).
[ದೊಡ್ಡ + ಗುಣ]

ದೊಡ್ಡಗುಲಗಂಜಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅರ್ಧ ಕೆಂಪಾಗಿಯೂ ಅರ್ಧ ಕಪ್ಪಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅದರ ಬೀಜ ; ಆನೆಗುಲಗಂಜಿ : ಮಂಜತ್ತಿ, ಮಂಜಟಿ, ಮುಂಜಟ್ಟಿ, ದೊಡ್ಡಗುಲಗಂಜಿ, ಆನೆಗುಲಗಂಜಿ (ವ್ಯಶಿಗ. ೩-೩೮).
[ದೊಡ್ಡ + ಗುಲಗಂಜಿ (<ಗುರುಗುಂಜಿ)]

ದೊಡ್ಡಗೆಣಸು (ನಾ). ಗೆಣಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : "ವರಾಹಕಃ–ದೊಡ್ಡ ಗೆಣಸು" (ಓಷಧಿ. ೯೨). [ದೊಡ್ಡ + ಗೆಣಸು (<ಗೆಣಸು)]

ದೊಡ್ಡಗೋಣಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೋಣಿಮರ : (ವ್ಯಶಿಗ. ೬೮-೧೨೯೩). [ದೊಡ್ಡ + ಗೋಣಿ$_1$ (<ಗೋಳಿ$_1$)]

ದೊಡ್ಡಗೋರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೊಪ್ಪು : ಸೊಪ್ಪುಗಳು : ಅಗಸೆ . . . ತುಂಬೆ, ಚಿಟಗಿನೆ, ಪರಪಾಟಕ, ದೊಡ್ಡಗೋರ, ಹು ಳಿ ಬ ಟ್ಟ ಲಿ (ನಮ್ಮನು. ೨೩೬). [ದೊಡ್ಡ + ಗೋರ]

ದೊಡ್ಡಗೋರಂಟಿ 'ದೊಡ್ಡಗೋರಂಟೆ' ನೋ.

ದೊಡ್ಡಗೋರಂಟೆ ದೊಡ್ಡಗೋರಂಟಿ, ದೊಡ್ಡಗೋರಟೆ (ನಾ). ಕೆಂಪುಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಕುರವಕಗಿಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ ; ಹೆಗ್ಗೋರಂಟೆ : "ಅಮ್ಲಾನಃ, ಮಹಾಸಹಾ–೨ ದೊಡ್ಡಗೋರಂಟೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೯). **ದೊಡ್ಡಗೋರಂಟೆ** : "ಕುರವಕಃ, ಶೋಣೀ, ತತ್ರ ಕೆಂಪುಹುವ್ವುಗಳುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡಗೋರಂಟಿ, ಹೆಗ್ಗೋರಂಟ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೩). **ದೊಡ್ಡಗೋರಟೆ** : "ಮಹಾಸಹಾ–ಸೇವಂತಿಗೆ, ಕಾಡುದ್ದು, ದೊಡ್ಡ ಗೋರಟೆ, ಕಾಡಹುರುಳಿ" (ಓಷಧಿ. ೧೧೮). [ದೊಡ್ಡ + ಗೋರಂಟೆ]

ದೊಡ್ಡಗೋರಟೆ 'ದೊಡ್ಡಗೋರಂಟೆ' ನೋ.

ದೊಡ್ಡಚಂಚು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಹರಳು ಗಿಡ : "ಬೃಹಚ್ಚಂಚುಃ–ದೊಡ್ಡಚಂಚು" (ಓಷಧಿ. ೧೧೯). [ದೊಡ್ಡ + ಚಂಚು$_1$]

ದೊಡ್ಡಚಿರಾಯತ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೂಲಿಕೆ ; ನೀಲಿ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಚಿ ರಾ ಯ ತ ಎಂಬ ಸಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : (ವ್ಯಶಿಗ. ೩೬-೭೦೦). [ದೊಡ್ಡ + ಚಿರಾಯತ (<ಕಿರಿಯಾತು)]

ದೊಡ್ಡಚಿಲ್ಲ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಿಲ್ಲದ ಗಿಡ : "ಕಾಲಮಂಜಿಷ್ಠ–ಕೋಲಿಕುಟುಮ, ಕರಿಯ ತಿಗಡೆ, ದೊ ಡ್ಡ ಚಿ ಲ್ಲ, ಮೆಣಸು" (ಓಷಧಿ. ೨೮). [ದೊಡ್ಡ + ಚಿಲ್ಲ$_1$]

ದೊಡ್ಡಚುಂಚು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ : "ಮಹಾಚುಂಚು–ದೊಡ್ಡಚುಂಚು" (ಓಷಧಿ. ೧೧೬). [ದೊಡ್ಡ + ಚುಂಚು$_1$]

ದೊಡ್ಡಜಡ (ನಾ). ಕಾಲರಾಬೇನೆ : ಊರಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಜಡ ಬಂದಂದಿನಿಂದ ಜನಗಳು ನರಳುವುದು ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ+ಜಡ]

ದೊಡ್ಡಜಾಜಿಕಾಯಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾಯಿ : ದೊಡ್ಡಜಾಜಿಕಾಯಿ, ಕನಾಗಿ (ವ್ಯಶಿಗ. ೫೬-೧೧೧೫).
[ದೊಡ್ಡ + ಜಾಜಿಕಾಯಿ (<ಜಾದಿಕಾಯ್)]

ದೊಡ್ಡಜೀರಗೆ (ನಾ). ಜೀರಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : "ತವಸಃ–ದೊಡ್ಡ ಜೀರಗೆ, ಬಿಡಲ" (ಓಷಧಿ. ೬೫). [ದೊಡ್ಡ + ಜೀರಗೆ]

ದೊಡ್ಡಜೀರಿಗೆ (ನಾ). = ದೊಡ್ಡಜೀರಗೆ : ದೊಡ್ಡ ಸೋಂಪು, ದೊಡ್ಡ ಜೀರಿಗೆ (ವ್ಯಶಿಗ. ೩೮-೬೮೭). [ದೊಡ್ಡ + ಜೀರಿಗೆ]

ದೊಡ್ಡಜೀವ (ನಾ). ಮುಖ್ಯವಾದ ಜೀವ,–ಪ್ರಾಣ ; P ಹೆಣ್ಣು ಬಸುರಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಅವಳನ್ನು ದೊಡ್ಡಜೀವ, ದೊಡ್ಡಪ್ರಾಣ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದುಂಟು : ಅವನೆದೆಗೆ ಕಿವಿಯೊಡ್ಡಿ . . . "ದೊಡ್ಡ ಜೀವವೇ ಹಾರಿಹೋಗಿದೆ" ಎಂದವನು ಗೊಣಗುಟ್ಟಿದನು (ಪುನರು. ೪೫೨) ; ಗರ್ಭದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಿಂಡವು ಸಿರುಗಿ ಸ್ಥಳಪಲ್ಲಟವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಹೊರತೆಗೆಯದಿದ್ದರೆ ದೊಡ್ಡಜೀವಕ್ಕೆ ಅಪಾಯವೆಂದು ಮಾತ ನಾಡಿಕೊಂಡರು ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಲ್ಲಿ (ಬಂಗಬ. ೧೯೭) ; ಸತತವಾದ ಗಮನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ವೈದ್ಯರು ದೊಡ್ಡಜೀವ ಸಣ್ಣಜೀವಗಳೆರಡನ್ನೂ ಉಳಿಸಿದರು (ರೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ಜೀವ]

ದೊಡ್ಡಜೋಳ (ನಾ). ಮುಸುಕಿನ ಜೋಳ : (*).
[ದೊಡ್ಡ + ಜೋಳ]

ದೊಡ್ಡಜ್ವರ (ನಾ). ಕಾಲರಾಬೇನೆ : ಊರೂರಿಗೆ ದೊಡ್ಡಜ್ವರ ಬಂದು ಬಿಟ್ಟಿದೆ (ರೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ಜ್ವರ]

ದೊಡ್ಡಣ (ಗು). ದೊಡ್ಡದಾದಂಥ ; ಗಾತ್ರವಾದ : ಕುಣಿಹಲ್ಲ ಪುರುಷ ನಂತೆ ಮಾತು ದೊಡ್ಡಣ ಕಾಲು ಕೆಂಪಾಗಿದ್ದ ಕೇಶ (ಶಾಮುಂ. ೨೯-೨).
[<ದೊಡ್ಡ]

ದೊಡ್ಡಣ್ಣ (ನಾ). ಅಣ್ಣಂದಿರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯನಾದವನು ; ಮೊದಲನೆಯ ಅಣ್ಣ : ಏನು ಲೀಲೆಯೊಳು ಚಿಕ್ಕಣ್ಣನಿಹನು ತನ್ನ ವಿ ಜಾ ನ ಲೋ ಚ ನೆ ಯ ರೆಂ ತಿ ಹ ರು ತಾನು ದೊಡ್ಡಣ್ಣನಂತುಪವಾಸಗೈವನೊ ಮಾನಿನಿ ಹೇಳೆಂದಳಾಗ (ಭರತ. ೦೯-೩೩) ; ನಮ್ಮ ದೊಡ್ಡಣ್ಣನಿಂದ ಕಾಗದ ಬಂದು ಬಹಳ ದಿನವಾಯಿತು (ರೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ಅಣ್ಣ$_1$]

ದೊಡ್ಡತಂಗಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ತಂಗಡಿ ಸಸ್ಯ : ದೊಡ್ಡತಂಗಡಿ, ಸೀಮೆ ಅಗಸೆ (ವ್ಯಶಿಗ. ೦೮-೩೨೫).
[ದೊಡ್ಡ + ತಂಗಡಿ]

ದೊಡ್ಡತಂದೆ (ನಾ). ೧. ತಂದೆಯ ಅಣ್ಣ : ದೊಡ್ಡಪ್ಪ. ೨. ತಾಯಿಯ ಅಕ್ಕನ ಗಂಡ : (*). [ದೊಡ್ಡ + ತಂದೆ]

ದೊಡ್ಡತಗಚೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ತಗಚೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : ಕೋಲ್‌ತಗಸಿ, ದೊಡ್ಡತಗಚೆ, ಆನೆಸೊಗಚೆ (ವ್ಯಶಿಗ. ೦೯-೩೩೬).
[ದೊಡ್ಡ + ತಗಚೆ]

ದೊಡ್ಡತನ (ನಾ). ೧. ಹಿರಿಯತನ ; ಘನತೆ ; ಮರ್ಯಾದೆ : ದೊಡ್ಡ ತನವೆನಗಿಲ್ಲ ಅಂಜುವೆನಂಜುವೆ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಮಥರಿಗೆ (ಬಸವ. ೪೧೨) ; ದೊಡ್ಡತನವ ನೀಗಿ ಗಡ್ಡದ ತಾಪಸನಡ್ಡಬಿದ್ದಿರೆ ಗೋಪಿಯರು ಗಡ್ಡವ ಪಿಡಿದು ತೂಗುತ ಗೋ ೬ ವ ರೊ ಳು ವೇಳ್ವರಡ್ಡಬಿದ್ದಿದ್ದು ನಗುವರು (ಅಂಬಿಕ. ೨-೬೬) : ಅಡ್ಡಮೋಜಿಯನಿಕ್ಕಿ ನಗುವಳು ನೋಡುವಳೊಡ್ಡೊಡ್ಡಿ ನುಡಿದೇಡಿಸುವಳು ದೊಡ್ಡತನವೆ ಭಾವ ನಿನಗಿದೆಂಬಳು ರಾಯ ಸಡ್ಡೆ ಮಾಡದೆ ಕೇಳುತಿಹನು (ಭರತ. ೯-೧೧೪). ೨. ಗುಣಾತಿಶಯ ; ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣ : ತಂದೆಯ ಸಹಾನುಭೂತಿಯ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದಾಗಿ ಹೈಮವತಿಯ ಮನಸು ಗೋವರ್ಧನನ ದೊಡ್ಡತನದಲ್ಲಿ ಅನುರಕ್ತವಾಯಿತು (ಎರಡ. ೫೦). 'ಸಣ್ಣತನ' ಪರಾ. [ದೊಡ್ಡ + – ತನ]

ದೊಡ್ಡತಾಯಿ (ನಾ). ೧. ತಾಯಿಯ ಅಕ್ಕ ; ದೊಡ್ಡಮ್ಮ. ೨. ತಂದೆಯ ಅಣ್ಣನ ಹೆಂಡತಿ ; ದೊಡ್ಡಪ್ಪನ ಹೆಂಡತಿ : ದೊಡ್ಡತಾಯಿ ತೀರಿಕೊಂಡ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನದು ತನಗೇನೂ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ (ಬಾತ್ಕ್ರಿ. ೧೦) ; ಆ ವಂಗುವಿ ಗಾದರೂ . . . ತಾಯಿಯೊಡನೆ ಇರಲು ಮನಸ್ಸಾಗದೆ ನಿತ್ಯವೂ ಬಯಲು, ಬೆಂಗರೆ, ಅರಾಲುಗಳಿಂದು ಮನೆಯ ಹೊರಗೇನೆ ದಿನ ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದೊಡ್ಡತಾಯಿಯುನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವ ಮನಸ್ಸಾಯಿತು (ಮರಮ. ೧೪೩). [ದೊಡ್ಡ + ತಾಯಿ (<ತಾಯ್)]

ದೊಡ್ಡತಿಪ್ಪಲಿ 'ದೊಡ್ಡಹಿಪ್ಪಲಿ' ನೋ.

ದೊಡ್ಡತುಂಬೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ತುಂಬೆ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: ಹಸುರುತುಂಬೆ, ದೊಡ್ಡತುಂಬೆ (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೩೦-೦೦೦೩). [ದೊಡ್ಡ + ತುಂಬೆ]

ದೊಡ್ಡತೊಪ್ಪೆಮರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ದೊಡ್ಡತೊಪ್ಪೆಮರ, ...ದಲ್ಲಿಮರ, ಬಟ್ಟಗ (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೯೩-೮೮೩). [ದೊಡ್ಡ+ತೊಪ್ಪೆ+ಮರ]

ದೊಡ್ಡದಗರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಗರೆ ಸಸ್ಯ : (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೦೫-೩೩೩). [ದೊಡ್ಡ + ತಗರೆ]

ದೊಡ್ಡದತ್ತ್ರಿಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಎಳ್ಳಗಸೆ ಸಸ್ಯ : ದೊಡ್ಡದತ್ತ್ರಿಲೆ, ಉಮ (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೬೩-೦೩೦೪). [ದೊಡ್ಡ + ದತ್ತ್ರಿಲೆ]

ದೊಡ್ಡದನ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ತಳಿಯ ಪಶು ; ಉತ್ತಮಜಾತಿಯ ದನ : ಹೆಚ್ಚು ದನಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಬದಲು ಎರಡು ದೊಡ್ಡದನಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸಾಕು (ರೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ದನ]

ದೊಡ್ಡದನಿ (ನಾ). ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿ; ಜೋರಾದ ಧ್ವನಿ : ಕೆಲಹೊತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಭಟ್ಟರು ತಮ್ಮ ದೊಡ್ಡದನಿಯಲ್ಲಿ, "ವಾದ್ಯಾ ಬಾರಿಸಿರೋ" ಎಂದರು (ಅಜೋ೮೦. ೩೩).

ದೊಡ್ಡದನಿ ತೆಗೆ = ಎತ್ತರದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡು ; ಜೋರು ಮಾಡು : ನಾಗಮ್ಮನ ಅಳು ಅಳತೆ ಮೀರಿತು . . . ಅಳುತ್ತ "ನಾನು ನನ್ನ ಮಾವನವರ ಊರಿಗೇ ಹೋಗ್ತೀನಿ" ಎಂದು ದೊಡ್ಡದನಿ ತೆಗೆದಳು (ದಾಸಕಥಾ. ೮೬) ; ಅವನು ದೊಡ್ಡದನಿ ತೆಗೆಯದೆ ಮಾತನಾಡುವುದತಯೇ ಇಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ದನಿ]

ದೊಡ್ಡದರ್ಭೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು: "ಬಹುಮೂಲಃ – ದೊಡ್ಡದರ್ಭೆ, ಮಗ್ಗೆ" (ಓಷಧಿ. ೦೦೬). [ದೊಡ್ಡ + ದರ್ಭೆ]

ದೊಡ್ಡನಡೆ (ನಾ). ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಡಿಗೆ ; ವೇಗವಾದ ನಡಿಗೆ : ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡನಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಡು (ರೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ನಡೆ]

ದೊಡ್ಡನಸುಕು (ನಾ). ಇನ್ನೂ ಕತ್ತಲು ಇರುವ ಜಾವ ; ಬೆಳಗು ಬರಲು ಇನ್ನೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಮಯವಿರುವ ಪ್ರಭಾತಕಾಲ : ದೊಡ್ಡನಸುಕಿನಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಸೋನಾಮಣಿಯು . . . ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಬಂದು ಸದ್ದಿಲ್ಲದೆ ನಿಂತಳು (ಇಶ್ವಕ. ೦೫೦) ; ಅವು ಅಡ್ಡಾಡುವ ಕಾಲವೆಂದರೆ ಧೂಳಸಂಜೆ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡನಸುಕು (ಕನ್ನಡಾ. ೨೦). [ದೊಡ್ಡ + ನಸುಕು]

ದೊಡ್ಡನಾತದಗಿಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ಅರದ್ರಿ, ದೊಡ್ಡನಾತದ ಗಿಡ, ಇಟನ್ನೆ, ರುಚಿಕತ್ರಿ (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೦೫-೨೮೩). [ದೊಡ್ಡ + ನಾತ + ಗಿಡ (<ಗಿಡು)]

ದೊಡ್ಡನಾಯಿ (ನಾ). ೧. ಎತ್ತರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ನಾಯಿ, –ಶುನಕ: ದೊಡ್ಡತಲೆ ಯಮನ ದೂತರು ಗಡ್ಡದ ದೂತರು ಓಡಿ ಬಂದರು ದೊಡ್ಡ ನಾಯಿಗಳ ಟೊಂಕಕೆ ಬಿಗಿದು ಚಿಕ್ಕನಾಯಿಗಳ ಎಡಕೈಯಲಿ ಕೊಂಡು (ಪುರಂದ. ೩-೧೨೬-೩). ೨. ಹೆಬ್ಬುಲಿ : "ಶಾರ್ದೂಲಃ, ದ್ವೀಪೀ, ವ್ಯಾಘ್ರಃ – ಕಿ ದೊಡ್ಡಹುಲಿ, ಹೆಬ್ಬುರಹುಲಿ, ದೊಡ್ಡನಾಯಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೩). [ದೊಡ್ಡ + ನಾಯಿ (<ನಾಯ್)]

ದೊಡ್ಡನಾಳಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಹುಲ್ಲುಗಿಡ : ದೊಡ್ಡದಾದ ಜೊಂಡುಗಿಡ : "ದೇವನಾಳಃ – ದೊಡ್ಡನಾಳ(ನ)ಲು" (ಓಷಧಿ. ೭೯). [ದೊಡ್ಡ + ನಾಳಲು (< ನಾನಲ್)]

ದೊಡ್ಡನಿಂಬೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ನಿಂಬೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು ; ಗಜನಿಂಬೆ : "ಜಂಬೀರ = ದೊಡ್ಡನಿಂಬೆ" (ಅಕಾನಿ. ೧೧-೩). [ದೊಡ್ಡ + ನಿಂಬೆ]

ದೊಡ್ಡನಿದ್ದೆ (ನಾ). ೧. ಗಾಢವಾದ ನಿದ್ರೆ ; ೨. ಸಾವು ; ಮರಣ : "ದೊಡ್ಡನಿದ್ದೆ–ಗಾಢನಿದ್ರೆ, ಸಾವು" (ಅನಕೋ. ೭). [ದೊಡ್ಡ + ನಿದ್ದೆ]

ದೊಡ್ಡನಿದ್ರೆ (ನಾ). = ದೊಡ್ಡನಿದ್ದೆ : (ಕ). [ದೊಡ್ಡ + ನಿದ್ರೆ]

ದೊಡ್ಡನೀರಂಜಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ನೀರಂಜಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : ದೊಡ್ಡನೆಗ್ಗಿಲು, ದೊಡ್ಡನೀರಂಜಿ, ಆನೆನೆಗ್ಗಿಲು (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೬೦-೦೨೦೬). [ದೊಡ್ಡ + ನೀರಂಜಿ (<ನೀರುವಂಜಿ)]

ದೊಡ್ಡನೀಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ನೀಲಿಗಿಡ : "ರಾಜನೀಲಿಕಾ – ದೊಡ್ಡನೀಲಿ" (ಓಷಧಿ. ೦೩೮) ; ಕೊಮ್ಮೆಬೇರು, ದೊಡ್ಡ ನೀಲಿ, ಅಣಬೆ ಇವಿಷ್ಟನ್ನು . . . ಕಲ್ಲೊಳಿಟ್ಟು ಅರೆದು ಹಸುವಿನ ಮಜ್ಜಿಗೆ ಯಲ್ಲಿ ಕುಡಿಯ ಕೊಡಿಸಲು . . . ವಿಷ ಪರಿಹರವಹುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೨೦೬). [ದೊಡ್ಡ + ನೀಲಿ]

ದೊಡ್ಡನೂಲು (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ, ಒರಟು ನೂಲು: ಸ್ಥೂಲ, ಶಾಟಕ – ದೊಡ್ಡನೂಲ ಸೀರೆ (ನಾಚಿರಾ. ೬). [ದೊಡ್ಡ + ನೂಲು (<ನೂಲ್)]

ದೊಡ್ಡನೆಕ್ಕರೆ (ನಾ). ನೇರಳೆ ಬಣ್ಣದ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ನೆಕ್ಕರೆ ಎಂಬ ಗುಲ್ಮಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೩೩-೦೦೬೯). [ದೊಡ್ಡ + ನೆಕ್ಕರೆ]

ದೊಡ್ಡನೆಗ್ಗಿಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ನೆಗ್ಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : ದೊಡ್ಡನೆಗ್ಗಿಲು, ದೊಡ್ಡನೀರಂಜಿ, ಆನೆನೆಗ್ಗಿಲು (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೬೦-೦೨೦೬). [ದೊಡ್ಡ + ನೆಗ್ಗಿಲು (<ನೆಗ್ಗಿಲ್)]

ದೊಡ್ಡನೆಲದಾವರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೂವಿನ ಗಿಡ ; ನೆಲದಾವರೆ ಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : "ಶುದ್ಧಮೂಲಂ – ದೊಡ್ಡನೆಲದಾವರೆ" (ಓಷಧಿ. ೦೬೮). [ದೊಡ್ಡ + ನೆಲದಾವರೆ]

ದೊಡ್ಡನೆಲ್ಲಿ (ನಾ). ನೆಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : ಬೆಟ್ಟದ ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ . . . ದೊಡ್ಡನೆಲ್ಲಿ, ಬೆಟ್ಟನೆಲ್ಲಿ (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೪೪-೬೪೯). [ದೊಡ್ಡ + ನೆಲ್ಲಿ]

ದೊಡ್ಡನೇಟಿಲ್, ದೊಡ್ಡನೇಟಿಲು (ನಾ). ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿರಿದಾದ ನೇರಳೆಹಣ್ಣಿನ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು : "ಮಹಾಫಲ – ಬೆಲ್ಲವತ್ತ, ಹಲಸು, ದೊಡ್ಡನೇಟಿಲ್" (ಓಷಧಿ. ೦೦೦). **ದೊಡ್ಡನೇಟಿಲು** : "ಕೋಕಿ ಲೇಷ್ಟಾ – ದೊಡ್ಡನೇಟಿಲು" (ಓಷಧಿ. ೪೧). [ದೊಡ್ಡ + ನೇಟಿಲ್]

ದೊಡ್ಡನೇಟಿಲು 'ದೊಡ್ಡನೇಟಿಲ್' ನೋ.

ದೊಡ್ಡಪಟಿಕ (ನಾ). ಸ್ಫಟಿಕದ ಗಿಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು : ದೊಡ್ಡಪಟಿಕ, ನಾಗಮಲ್ಲಿಗೆ (ವ್ಮಕಿಗಿ. ೬೬-೦೩೯೩). [ದೊಡ್ಡ + ಪಟಿಕ]

ದೊಡ್ಡಪಡಪತ್ರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೂಲಿಕೆ : ದೊಡ್ಡಪಡಪತ್ರೆ ಚೂರ್ಣ ವರಾಹ ತೂಕ ಗುಳಿಗೆ ಮಾಡಿ ಕೊಡಲು ಹಾವುಗಳ ನಾನಾ ವಿಷ, ನಾನಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ವಿಷ ಹರ (ವಿಶ್ವವಿ. ೦೦೪). [ದೊಡ್ಡ+ಪಡಪತ್ರೆ]

ದೊಡ್ಡಪತ್ರೆ, ದೊಡ್ಡಿಪತ್ರೆ (ನಾ). ಅಡುಗೆಗೂ ಔಷಧಿಗೂ ಉಪಯೋ ಗಿಸುವ, ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ದಪ್ಪ ಎಲೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಎಲೆ : "ಛತ್ರಕೋಶಾತಕೀ–ದೊಡ್ಡಪತ್ರೆ (ಬೋಟತರ ?)" (ಓಷಧಿ. ೩೯). **ದೊಡ್ಡಿಪತ್ರೆ** : "ಅಜಪಾದಃ – ಎಲೆಗಳ್ಳಿ, ದೊಡ್ಡಿಪತ್ರೆ" (ಓಷಧಿ. ೬). [ದೊಡ್ಡ + ಪತ್ರೆ]

ದೊಡ್ಡಪರೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ಮುಂದಿನ ತರಗತಿಗೆ ತೇರ್ಗಡೆ ಮಾಡಲು ಮಾಡುವ ಪರೀಕ್ಷೆ; ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯವರು ನಡೆಸುವ ಸರ್ವಶಾಲಾ ಪರೀಕ್ಷೆ : ದೊಡ್ಡಪರೀಕ್ಷೆಯೊಳಿನ್ನ ದುರ್ದೈವಕೆ ವಿಜಯವು ಅರೆಬರೆಯಾಗೆ (ಇಂಚಾಪ. ೧೯-೮೦). 'ಸಣ್ಣಪರೀಕ್ಷೆ' ಪರಾ. [ದೊಡ್ಡ + ಪರೀಕ್ಷೆ]

ದೊಡ್ಡಪುಂಡರೀಕ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಬಿಳಿ ತಾವರೆಯ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು : "ಪುಂಡರೀಯಕಂ – ದೊಡ್ಡಪುಂಡರೀಕಂ" (ಚಿಷಧಿ. ೧೦೦). [ದೊಡ್ಡ + ಪುಂಡರೀಕ]

ದೊಡ್ಡಪುರಲೇಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು : ದೊಡ್ಡಪುರಲೇ ಹುಲ್ಲು, ಸಣ್ಣಊಗು ಹುಲ್ಲು (ವ್ಯಕಿ. ೩೪-೬೬೧).
[ದೊಡ್ಡ + ಪುರಲೈ (<ಪುರುಲೈ) + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ದೊಡ್ಡಪ್ಪ (ನಾ). ೧. ತಂದೆಯ ಅಣ್ಣ ; ದೊಡ್ಡತಂದೆ : "ಪಿತೃವ್ಯಃ, ಪಿತುರ್ಭ್ರಾತಾ – ತಂದೆಗೆ ಪಡಹುಟ್ಟಿದವನ ಪೆಸರು. ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ, ದೊಡ್ಡಪ್ಪ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೭೫); ಇಲ್ಲ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ, ಇಲ್ಲಿಯೇ ಮಲಗುತ್ತೇನೆ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೦) : ವೈದಿಕಲೌಕಿಕೋಭಯವಿದ್ಯಾನಿಪುಣರು ನನ್ನ ಆ ದೊಡ್ಡಪ್ಪನವರು (ಇಂಚಾಪ. ೧೫-೬೦). ೨. ಗೌರವವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಮನ್ನಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು : ದುಡ್ಡು ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ವಿದ್ಯಾ ಗಂಡರಾಗಲು ಬಹುದೆ ದುಡಿದುಂಡರು ಗಂಡರಿರದೇಕ (ಕನ್ನಜಾ. ೩೯೬): ದುಡ್ಡಿದ್ದವನೇ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ (ಗಾದೆ). [ದೊಡ್ಡ + ಅಪ್ಪ$_1$]

ದೊಡ್ಡಬರ (ನಾ). (ಹಿಂದೆ ೧೮೭೭-೭೮ರ ಧಾತು ಮತ್ತು ಈಶ್ವರ ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಇಡೀ ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನೇ ತಲ್ಲಣಗೊಳಿಸಿದ) ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕ್ಷಾಮ ; ಭಯಂಕರವಾದ ಬರ : ಆಚಾರ್ಯರು . . . ಮೂರು ವರ್ಷದ ಬರ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡಬರ, ಜೋಳದ ಬರಗಳನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದರು (ನನ್ನೂರು.೦೯೨) : ಮೊದಲೇ ಬಡತನ, ಅದರಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಬರ (ಕನ್ನಜಾ. ೨೦).
[ದೊಡ್ಡ + ಬರ$_1$ (<ಬಟ)]

ದೊಡ್ಡಬಸಲೆ, ದೊಡ್ಡಬಸಳೆ (ನಾ). (ಅಡುಗೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸೊಪ್ಪು : ಸೊಪ್ಪುಗಳು : ಅಗಸೆ . . . ದಗ್ಗಳಿ, ಕಿಸವೆ, ದೊಡ್ಡಬಸಲೆ, ಬಿಲವರಗ (ನಮ್ಮನು. ೩೫೭). ದೊಡ್ಡಬಸಳೆ : ದೊಡ್ಡಬಸಳೆ ಬಳ್ಳಿ ತಾರಸಿಯ ಮೇಲಕ್ಕೂ ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿದೆ (ಜೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ಬಸಳೆ]

ದೊಡ್ಡಬಸಳೆ 'ದೊಡ್ಡಬಸಲೆ' ನೋ.

ದೊಡ್ಡಬಿಂದಿಗೆಗಿಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೂವಿನ ಗಿಡ : (ವ್ಯಕಿ. ೫-೮೭). [ದೊಡ್ಡ + ಬಿಂದಿಗೆ + ಗಿಡ (<ಗಿಡು)]

ದೊಡ್ಡಬೀದಿ (ನಾ). ಮುಖ್ಯವಾದ ಬೀದಿ ; ಪ್ರಧಾನ ರಸ್ತೆ : ದೇವರ ಉತ್ಸವದ ಕಾರಣ ಆ ದೊಡ್ಡಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಜನರು ಸೇರಿದ್ದಾರೆ (ಜೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ಬೀದಿ]

ದೊಡ್ಡಬೆಂಡೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಾಯಿಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಬೆಂಡೆ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ : ದೊಡ್ಡಬೆಂಡೆ, ಕಾಡುಕುತ್ರಿ (ವ್ಯಕಿ. ೬೬-೦೫೬೦). [ದೊಡ್ಡ + ಬೆಂಡೆ]

ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟ (ನಾ). ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟ : "ತ್ರಿಕೂಟಃ . . . ಮೂರು ಶಿಖರಗಳುಳ್ಳ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೯೪); ಅಂಬುಧಿಯೊಳ್ ಮಗನ ಮಲಗಿಸಿ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಇಟ್ಟು ಬನ್ನಿರೋ (ಪುರಂದ. ೪-೭-೩) : ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಕಟ್ವಪ್ಪು ಎಂದೂ ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟವನ್ನು 'ಪೆರ್ಗಟ್ವಪ್ಪು' ಎಂದೂ ಕರೆದಿದೆ (ಕಶಾಅ ೬೮). P ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರಗಿರಿಗೂ ಊಟಿಯ ಬಳಿಯಿರುವ ನೀಲಗಿರಿಯ ಶಿಖರಕ್ಕೂ ದೊಡ್ಡಬೆಟ್ಟವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. [ದೊಡ್ಡ + ಬೆಟ್ಟ (<ಬೆಟ್ಟು$_3$)]

ದೊಡ್ಡಬೆಲ್ಲಗೆಣಸು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಿಹಿಗೆಣಸು : "ತಾಂಬೂಲ ಪತ್ರಿಕಾ – ದೊಡ್ಡಬೆಲ್ಲಗೆಣಸು" (ಚಿಷಧಿ. ೬೮).
[ದೊಡ್ಡ + ಬೆಲ್ಲ + ಗೆಣಸು (<ಗೆಣಸು)]

ದೊಡ್ಡಬೆಳ್ಳಿಹಣ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೆಳ್ಳಿ ನಾಣ್ಯ : (*).
[ದೊಡ್ಡ + ಬೆಳ್ಳಿ + ಹಣ]

ದೊಡ್ಡಬೇನೆ (ನಾ). ಕ್ಷಯ ಮೊದಲಾದ ಭಯಾನಕ ವಾದ ರೋಗ ; ದೊಡ್ಡ ರೋಗ : ಜಗಳದ ಕಾವಿನಲ್ಲಿ ಆಕೆ ನಿನಗೆ ದೊಡ್ಡ ಬೇನೆ ಬರ, ಎಂದು ನಟಿಕೆ ಮುರಿದಳು (ಜೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ಬೇನೆ]

ದೊಡ್ಡಬೇವು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೇವಿನ ಮರ : "ರಕ್ತಃ – ದೊಡ್ಡ ಬೇವು, ತಾರೆ, ಕಡುಸಿಗೆ" (ಚಿಷಧಿ. ೧೫೩) : "ವಿನಿಂಬಃ–ದೊಡ್ಡಬೇವು" (ಚಿಷಧಿ. ೧೫೩). [ದೊಡ್ಡ + ಬೇವು]

ದೊಡ್ಡಬೊಂಬೆಯಾಟ (ನಾ). ಬೊಂಬೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ. ದೊಡ್ಡಬೊಂಬೆಯಾಟದವರು = ದೊಡ್ಡ ಬೊಂಬೆಯಾಟವನ್ನು ಆಡಿಸುವವರು : (ಎಪಿಕ್ಯ. XXII, ೩). [ದೊಡ್ಡ + ಬೊಂಬೆಯಾಟ]

ದೊಡ್ಡಮದ್ದು (ನಾ). ಅಶ್ವಗಂಧದ ಬೇರು ; ಹಿರೇಮದ್ದು : (*).
[ದೊಡ್ಡ + ಮದ್ದು$_1$ (<ಮರ್ದು)]

ದೊಡ್ಡಮನಸ್ಸು (ನಾ). ಉದಾರಬುದ್ಧಿ ; ವಿಶಾಲಹೃದಯ : ಗಿರಿಜ ಬದುಕಿದ್ದಾಗ "ದೋಸೆ ತಿನ್ನು" ಎಂದು ದೊಡ್ಡಮನಸ್ಸು ತೋರಿಸಿರಲಿಲ್ಲ (ಹದ್ಯಕ. ೬೨) : ನೀವು ಅಂತಹ ದೊಡ್ಡಮನಸ್ಸಿನವರೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿ ಬಲ್ಲುದು ಮಹಾರಾಣಿ (ಸವತಿ. ೧೨).
ದೊಡ್ಡಮನಸ್ಸು ಮಾಡು=ಉದಾರಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ತೋರು; ಕರುಣೆ ತೋರು : ತಾವು ದೊಡ್ಡಮನಸ್ಸು ಮಾಡಬೇಕು (ಚಳಿ. ೯೧) : ಈಗ ಕುಂತಿಯು ದೊಡ್ಡಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದರೆ ನನಗೂ ಮಕ್ಕಳಾದಾವು (ವಚಳಾ. ೧೩). [ದೊಡ್ಡ + ಮನಸ್ಸು]

ದೊಡ್ಡಮನುಷ್ಯ (ನಾ). ೧. ಗೌರವಯುತ ಮನುಷ್ಯ : ನನ್ನ ಸಬ್ ಡಿವಿಜನ್ ಆಫೀಸರು ದಳವಾಯಿ ಮನೆತನದ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜೇಅರಸರೆಂಬ ದೊಡ್ಡಮನುಷ್ಯರು (ಕಲಿಸಿ. ೨೧೭) : ಊರಿಗೆ ದೊಡ್ಡಮನುಷ್ಯ ಅನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳೋಕೆ ನಾನು, ಬಂದೋರ ಚಾಕರಿ ಮಾಡೋಕೆ ನೀವಾ? (ಕಂದಕೋ.೩೬). ೨. ಶ್ರೀಮಂತ : "ದೊಡ್ಡಮನುಷ್ಯ, ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆಗಾರ" (Aristocrat. ಪಾರಿಸಿ. ೭). [ದೊಡ್ಡ + ಮನುಷ್ಯ]

ದೊಡ್ಡಮನೆ (ನಾ). ೧. ವಿಶಾಲವಾದ ಮನೆ : ಸಾಹುಕಾರನು ಆ ದೊಡ್ಡ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಬೀದಿಯ ಕಡೆಯ ಒಂದು ಕೊಠಡಿಯನ್ನು ಸುಬ್ಬಣ್ಣನವರಿಗೆ ತೋರಿಸಿ, ನೀವು ಬೇಕಾದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇರಿ, ಎಂದು ಹೇಳಿದನು (ಸಣ್ಣಕ. I, ೩೪) : ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅದು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡಮನೆ ಆಗಿದ್ದಿರಬೇಕು (ಕಂದಕೋ. ೩೦). ೨. (ಆಲಂ) ಕಾರಾಗೃಹ ; ಸೆರೆಮನೆ : (*).
[ದೊಡ್ಡ + ಮನೆ]

ದೊಡ್ಡಮಬ್ಬು (ನಾ). ಬೆಳಗಿನ ಜಾವಕ್ಕೂ ಮುಂಚಿನ ಸಮಯ ; ಬೆಳಗಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ತುಂಬಾ ಮುಂಚಿನ ಸಮಯ : ಚನ್ನ ದೊಡ್ಡ ಮಬ್ಬಿಗೇ ಊರು ಬಿಟ್ಟು ಮೂರಾಳುದ್ದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬೆಟ್ಟ ಸೇರಿದ (ನನ್ನೂರು. ೨೦೯). 'ನಸುಮಂಬರ್' ಪರಾ.
[ದೊಡ್ಡ + ಮಬ್ಬು (<ಮರ್ಬು)]

ದೊಡ್ಡಮರ (ನಾ). ೧. ದೊಡ್ಡದಾದ ಮರ ; ಎತ್ತರವಾದ ವೃಕ್ಷ. ೨. ಹಿರೇಮರ ; ಹೆಮ್ಮರ : "ಮಂಡೂಕಪರ್ಣಃ, ಪತ್ರೋರ್ಣಃ, ನಟಃ, ಕಟ್ವಂಗಃ . . . ೧೨ ಹೆಮ್ಮರದ ಹೆಸರುಗಳು. ದೊಡ್ಡಮರ, ಹೆಗ್ಗೊಗಟೇ ಮರ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೧೯) : ದೊಡ್ಡಮರ, ಹೆಮ್ಮರ, ಹಿರೇಮರ (ವ್ಯಕಿ. ೪-೫೮). [ದೊಡ್ಡ + ಮರ$_1$]

ದೊಡ್ಡಮಳೆ (ನಾ). ಜೋರಾಗಿ ಸುರಿಯುವ ಮಳೆ ; ಬಿರುಮಳೆ : ದೊಡ್ಡಮಳೆ ಬೆಳ್ಳಿಬಿಸಿಲುಗಳೆರಡ ಮುಕ್ಕುಳಿಸಲೆಡ್ಡಮೆನೆ ಬಾನೊಡಲ್ ಬರಿದಾಗುತಿತ್ತು (ಕಾಲಾರ. ೩೭-೪೭); ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕೂಡಿ ನಾಲ್ಕಾರು ದೊಡ್ಡಮಳೆಗಳು ಬಿದ್ದರೆ ಬಹು ಸುದೈವ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೧೯೪). [ದೊಡ್ಡ + ಮಳೆ (<ಮಳೆ)]

ದೊಡ್ಡಮಾತು (ನಾ). ಅತಿ ಉಚಿತವಾದ ಮಾತು ; ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಬಹುದಾದ ಮಾತು ; ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತು : ದೊಡ್ಡ ಮಾತೇನು, ಗಿಡ್ಡಮಾತೇನು ? (ಪೀಟಿಮಾ. ೨೯) ; ಇಂತಹ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ನಿಮಗೆ ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲವಂತೆ . . . ಮತ್ತೆ ಮರ್ಯಾದಿ ಬಗ್ಗೆ ದೊಡ್ಡಮಾತು ಹೇಳುತ್ತೀರಿ (ದೇವಹಂ. ೧೭೨) ; ನಮಗೇಕಪ್ಪ ಅಷ್ಟು ದೊಡ್ಡಮಾತು (ಕತ್ತಲೆ. ೩೯). [ದೊಡ್ಡ + ಮಾತು₁]

ದೊಡ್ಡಮಾರವಾಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಒಣಹುಲ್ಲು : (ಕ).
[ದೊಡ್ಡ + ಮಾರವಾಳ (<ಮಾರುಳ)]

ದೊಡ್ಡಮಾರ್ಗ (ನಾ). ಆನೆ, ಕುದುರೆಗಳ ಸವಾರಿಯಿಂದ ಕಿರುದೊಡೆಯಲ್ಲುಂಟಾಗುವ ಜಡ್ಡು,-ದಡ್ಡು : "ದೊಡ್ಡಮಾರ್ಗಂ = ಆನೆ ಕುದುರೆಗಳೊಳಾದ ಕಿಱುದೊಡೆಯ ಜಡ್ಡು. (ಜಡ್ಡು, ದಡ್ಡು)" (ಶಮದ. ಶಬ್ದ. ೨): "ದೊಡ್ಡಮಾರ್ಗಮೆಂದಾನೆ ಕುದುರೆಗಳ ಕಿಱುದೊಡೆಯೊಳಿರದಾದ ದಡ್ಡಕ್ಕು" (ಕಲ್ಮಶ. ೯೧) ; ಆರೂಢಸರ್ವಜ್ಞನ ದೊಡ್ಡ [ಪಾಠಾಂ. ಡ್ಡಿ]ಮಾರ್ಗಂಗಳೆಳವಾಟೆಯ ದಿಂಡಿನೊಳ್ ಸಾಣೆಗಟ್ಟಿದಂತಾದುವು (ಪಂಪಭಾ. ೨-೩೯ ವ) ; ಮದಗಜದ ಪೊರಜು ಪೊಯ್ದೇಟ್ಟ ದೊಡ್ಡಮಾರ್ಗದ ಕಿಣಂಗಳಂ ಕಿಗ್ಗಣ್ಣೊಳ್ ಪದನತನ್ನಪರೀಕ್ಷಿಸೆ (ಅನಂತ. ೨-೯). [ದೊಡ್ಡ+ಮಾರ್ಗ]

ದೊಡ್ಡಮಾವು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : "ಶರಾಟಿಕಾ – ದೊಡ್ಡಮಾವು" (ಓಷಧಿ. ೧೬೦). [ದೊಡ್ಡ + ಮಾವು]

ದೊಡ್ಡಮೆಕ್ಕೆಗಿಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ ; ಹಾಲ್ಮೆಕ್ಕೆ ಬಳ್ಳಿ: (ಕ).
[ದೊಡ್ಡ + ಮೆಕ್ಕೆ + ಗಿಡ (<ಗಿಡು)]

ದೊಡ್ಡಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ (ನಾ). = ದೊಣ್ಣೆಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ : (ಮೈಕಿಗಿ. ೧೭-೩೦೩). [ದೊಡ್ಡ + ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ]

ದೊಡ್ಡಮೇದೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೂಲಿಕೆ: "ವೃಕ್ಷಾರ್ಹಃ – ದೊಡ್ಡಮೇದೆ" (ಓಷಧಿ. ೦೫೭). [ದೊಡ್ಡ + ಮೇದೆ]

ದೊಡ್ಡಮ್ಮ (ನಾ). ೧. = ದೊಡ್ಡತಾಯಿ ೧ : ಚಿಕ್ಕಮ್ಮಗಾ ರಾಯ ಕೈಲಾಗು ಗೊಟ್ಟೊಳಹೊಕ್ಕು ದೊಡ್ಡಮ್ಮನ ಕಂಡ (ಭರತ. ೩೨-೧೯೦) ; ಕಾಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಗಿರಿಜಳ ದೊಡ್ಡಮ್ಮನ ಮನೆಯಿದೆ (ದೇವಹಂ. ೯೭). ೨. = ದೊಡ್ಡತಾಯಿ ೨ : ನಿದ್ದೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಂತು ದೊಡ್ಡಮ್ಮ (ಪಾತ್ಕಲ್ಯ. ೧೭). ೩. ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಒಬ್ಬ ಹೆಣ್ಣು ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು : ಮಾರುದ್ದ ಮಂಡೇ ಧಂಸೊ ದೊಡ್ಡಮ್ಮಾ ನಿನ್ನ ಮಾಯಾ ಒಬ್ಬರಿಗೂ ತಿಳಿಯಾದೋ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೬೨) ; ಕೋಣಗಳನ್ನು ಕಡಿದ ರಕ್ತ ಚಿಕ್ಕಮ್ಮನ ಗುಡಿಯಿಂದ ದೊಡ್ಡಮ್ಮನ ಗುಡಿಯತನಕ ಹರಿದು ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು (ನನ್ನೂರು. ೩೦). ೪. ಸಿಡುಬು : ಮಗೂಗೆ ದೊಡ್ಡಮ್ಮ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೈಲಿಗೆ ಆಗಗೊಡಬಾರದು (ರೂಢಿ). ೫. ದನಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಕಾಲರಾ ಜಾತಿಯ ರೋಗ ; ದೊಡ್ಡರೋಗ : (ಎಸಮ್ಮು. XV, ೩೭). [ದೊಡ್ಡ + ಅಮ್ಮ₂]

ದೊಡ್ಡಯ್ಯ (ನಾ). = ದೊಡ್ಡಪ್ಪ : (ಕ). [ದೊಡ್ಡ + ಅಯ್ಯ₁]

ದೊಡ್ಡರತ್ನಗಂಧಿ (ನಾ). ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಹಳದಿ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು ; ಗುಲ್ಮೊಹೋರ್ ಮರ: ಸೀಮಸಂಕೇಶ್ವರ, ದೊಡ್ಡರತ್ನಗಂಧಿ, ಕೆಂಪುತುರಾಯಿ, ಗುಲ್ಮಹರ್ ಮರ, ಕತ್ತೀಕಾಯಿ (ಮೈಕಿಗಿ. ೨೯-೩೭೪). [ದೊಡ್ಡ + ರತ್ನಗಂಧಿ]

ದೊಡ್ಡರಾಗಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ರಾಗಿ; ಆರು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಯ್ಲಿಗೆ ಬರುವ ರಾಗಿ : ಹೊಲಗಳಲ್ಲಿ ಗಿಡ್ಡರಾಗಿಯು ಬಂದು, ದೊಡ್ಡರಾಗಿಯ ನಾಟಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದರು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೬೨). [ದೊಡ್ಡ + ರಾಗಿ₁]

ದೊಡ್ಡರಾಜಾನ್ನ (ನಾ). ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿರಿದಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಭತ್ತ,-ನೆಲ್ಲು : "ಗಂಧಾಢ್ಯ-ಶಾಲಿ, ದೊಡ್ಡರಾಜಾನ್ನ" (ಓಷಧಿ. ೪೭).
[ದೊಡ್ಡ + ರಾಜಾನ್ನ]

ದೊಡ್ಡರಿಸಿನ (ನಾ). ಅರಿಸಿನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: "ಪೀತದ್ರುಃ, ಕಾಲೀಯಕಃ . . . ಪರ್ಜನೀ-೭ ಮರದರಿಸಿನ, ಕಸ್ತೂರಿಅರಿಸಿನವೆಂದು ಕೆಲವರನ್ನುವರು ದೊಡ್ಡರಿಸಿನ, ಕಾಡುಅರಿಸಿನ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೩). [ದೊಡ್ಡ + ಅರಿಸಿನ]

ದೊಡ್ಡರೋಗ (ನಾ). ೧. ಭಯಂಕರವಾದ ರೋಗ ; ಸಾವು ತರುವ ರೋಗ: ಕ್ಷಯ ಮೊದಲಾದ ಭಯಾನಕವಾದ ರೋಗ : ನಿಂಗೆ ದೊಡ್ಡರೋಗ ಬರ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೦೫೯). ೨. ದನಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಕಾಲರಾ ಜಾತಿಯ ರೋಗ : ದೊಡ್ಡಮ್ಮ : (ಎಸಮ್ಮು. XV, ೩೭).
[ದೊಡ್ಡ + ರೋಗ]

ದೊಡ್ಡವನಮುಗುಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಾಡುಮರ: (ಮೈಕಿಗಿ. ೭೦-೧೯೬೨). [ದೊಡ್ಡ + ವನಮುಗುಳಿ₀]

ದೊಡ್ಡವರಹ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ನಾಣ್ಯ : ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಾಣ್ಯಗಳೂ, ಅಳತೆಗಳೂ:- ಗದ್ಯಾಣ . . . ವರಹ, ದೊಡ್ಡವರಹ, ಮಂಗಳೂರು ಗದ್ಯಾಣ (ತುಳುನಾ. ೨೬೦). [ದೊಡ್ಡ + ವರಹ]

ದೊಡ್ಡವೂಸಿ (ನಾ). ಪುಷ್ಯ ಮಳೆ: (ಎಸಮ್ಮು. XV, ೩೦). 'ಚಿಕ್ಕವೂಸಿ' ಪರಾ. [ದೊಡ್ಡ + ಪೂಸ್ಯ (<ಪುಷ್ಯ₁)]

ದೊಡ್ಡವ್ವ (ನಾ). = ದೊಡ್ಡತಾಯಿ : (ಕ). 'ಚಿಕ್ಕವ್ವ' ಪರಾ.
[ದೊಡ್ಡ + ಅವ್ವ₁ (<ಅವ್ವೆ)]

ದೊಡ್ಡಶಣಬು 'ದೊಡ್ಡಸಣಬು' ನೋ.

ದೊಡ್ಡಶರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು : "ಮಹಾಶರಂ-ದೊಡ್ಡಶರ" (ಓಷಧಿ. ೧೧೭). [ದೊಡ್ಡ + ಶರ]

ದೊಡ್ಡಸಂಪಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಂಪಿಗೆ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು : (ಮೈಕಿಗಿ. ೩೩-೦೦೭೩). [ದೊಡ್ಡ + ಸಂಪಿಗೆ (<ಸಂಪಗೆ)]

ದೊಡ್ಡಸಣಬು, ದೊಡ್ಡಶಣಬು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ: "ಮಹಾಶ್ವೇತವರ್ಣೀ-ದೊಡ್ಡ ಸಣಬು" (ಓಷಧಿ. ೦೨೨). **ದೊಡ್ಡಶಣಬು:** "ಮಹಾಶಣಪುಷ್ಪಿಕಾ – ದೊಡ್ಡಶಣಬು" (ಓಷಧಿ. ೦೨೩).
[ದೊಡ್ಡ + ಸಣಬು (<ಸಣಂಬು)]

ದೊಡ್ಡಸರ್ಲೆಹಕ್ಕಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ. ೧. ಸಿರಿಗಿರಿ. ೨. ತಾಡಿಗ್ಯ. ೩. ಸಲಿಕಿಬಾಯಿ ಹಕ್ಕಿ : (ಕ).
[ದೊಡ್ಡ + ಸರ್ಲೆ (<ಸರಲೆ) + ಹಕ್ಕಿ₁ (<ಪಕ್ಕಿ₁)]

ದೊಡ್ಡಸಾಮೆ (ನಾ). ಸಾಮೆಧಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ ; ಹೆಜ್ಜಾವೆ ; ದೊಡ್ಡ ಜಾತಿಯ ಸಾಮೆ ಅಕ್ಕಿ : (ಎಸಮ್ಮು. I, ೩೦).
[ದೊಡ್ಡ + ಸಾಮೆ₁ (<ಸಾವೆ₁)]

ದೊಡ್ಡಸಾಸುವೆ (ನಾ). ಸಾಸವೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : (ಕ).
[ದೊಡ್ಡ + ಸಾಸುವೆ (<ಸಾಸವೆ)]

ದೊಡ್ಡಸಿವನ್ನಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಸಿವನ್ನಿ ಮರ : "ಮಹಾಕುಮುದ-ದೊಡ್ಡ ಸಿವನ್ನಿ" (ಓಷಧಿ. ೧೨೨).
[ದೊಡ್ಡ + ಸಿವನ್ನಿ (<ಸೀವನ್ನಿ)]

ದೊಡ್ಡಸಿಹಿಗೆಣಸು (ನಾ). ಸಿಹಿಗೆಣಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : "ಮಹಾನೀಲಾ ಕರಿಯ ಗಿರಿಕರ್ಣಿ, ಹಿರಿಯ ನೇಟಿಲ್, ದೊಡ್ಡಸಿಹಿಗೆಣಸು" (ಓಷಧಿ. ೧೧೭).
[ದೊಡ್ಡ + ಸಿಹಿಗೆಣಸು (<ಸೀಗೆಣಸು)]

ದೊಡ್ಡಸುದ್ದಿ (ನಾ). ವಿಶೇಷವಾದ ಸುದ್ದಿ ; ಮಹತ್ವದ ಸಮಾಚಾರ : ಶಾನುಭೋಗರ ಮಗಳಿಗೆ ಮದುವೆ ನಿಶ್ಚಯವಾದದ್ದು ಊರಿಗೆಲ್ಲ ದೊಡ್ಡ ಸುದ್ದಿಯಾಯಿತು (ಊಧ). [ದೊಡ್ಡ + ಸುದ್ದಿ]

ದೊಡ್ಡಸುರುಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ದೊಡ್ಡಸೊಳ್ತಿ, ದೊಡ್ಡ ಸುರುಟ (ವೃಶಿಗ. ೦೦-೧೬೧). [ದೊಡ್ಡ + ಸುರುಟ₀]

ದೊಡ್ಡಸೇವಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೇವಿಗೆ ; ದಪ್ಪನಾದ ಸೇವಿಗೆ : ಪರಡಿ ಗೌವಲಿಯಪ್ಪ ಮಣ ಸಣ್ಣ ಗೋಧೂಮ ಸರವಳಿಗೆ ದೊಡ್ಡಸೇವಗೆ ಕಡುಬುಪೇಡಲಿಗೆ ಬೆರಲ ಸೇವಗೆಯಾದಿಯಾಗಿಯಡವಾದ ಕಜ್ಜಾಯಗಳ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು (ಸೂಪಶಾ. ೩-೬). [ದೊಡ್ಡ + ಸೇವಗೆ (<ಸೇವಿಗೆ)]

ದೊಡ್ಡಸೊಳ್ತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ದೊಡ್ಡಸೊಳ್ತಿ, ದೊಡ್ಡ ಸುರುಟ (ವೃಶಿಗ. ೦೦-೧೬೧). [ದೊಡ್ಡ + ಸೊಳ್ತಿ₀]

ದೊಡ್ಡಸೋಂಪು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಸಾಂಬಾರದ ಕಾಳು : ದೊಡ್ಡ ಸೋಂಪು, ದೊಡ್ಡಜೀರಿಗೆ (ವೃಶಿಗ. ೩೮-೬೪೬). [ದೊಡ್ಡ + ಸೋಂಪು]

ದೊಡ್ಡಸೋರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೋರೆ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ : ಕಾಯಿಗಳು :-ಅಗಸೆ . . . ದೊಡ್ಡಕುಂಬಳ, ದೊಡ್ಡಸೋರೆ (ನಮ್ಮನು. ೨೩೬). [ದೊಡ್ಡ + ಸೋರೆ₁]

ದೊಡ್ಡಸೌತೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತರಕಾರಿ ಬಳ್ಳಿ ; ಸೌತೆಗಿಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ : "ನಾಗಮಾತಾ – ಮಣಸಿಲೆ, ತುಳಸಿ, ದೊಡ್ಡಸೌತೆ" (ಓಷಧಿ. ೮೬). [ದೊಡ್ಡ + ಸೌತೆ (<ಸವುತೆ)]

ದೊಡ್ಡಸ್ತ (ನಾ). ದೊಡ್ಡತನವುಳ್ಳವನು ; ಹಿರಿಮೆಯುಳ್ಳವನು. 'ದೊಡ್ಡಸ್ತನ' 'ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ' ಪರಾ. [ದೊಡ್ಡ + – ಸ್ತ]

ದೊಡ್ಡಸ್ತನ, ದೊಡ್ಡಿಸ್ತನ (ನಾ). ದೊಡ್ಡತನ ; ಗೌರವ ; ಮರ್ಯಾದೆ; ಹಿರಿಮೆ : "ದೊಡ್ಡಸ್ತನ-ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ" (ಜಾನಕೋ. ೬). **ದೊಡ್ಡಿಸ್ತನ** : ತಮ್ಮ ಅಣ್ಣನ ದೊಡ್ಡಿಸ್ತನವನ್ನು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಇದ್ದಳು (ಪ್ರತಿಬಿಂ. ೪೬); ನಿಮ್ಮ ಮರ್ಯಾದೆಯು ದೊಡ್ಡಿಸ್ತನವಾದರೂ ಏನು ? (ರಂಗಕೋ. ೬೯). [ದೊಡ್ಡಸ್ತ + – ತನ]

ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಹಿರಿಮೆ ; ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆ ; ಘನತೆ; ಗೌರವ ; ಮರ್ಯಾದೆ : ಮನುಷ್ಯನ ಹಿರಿಮೆ ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆಗಳು ತಾಯಿ ತಂದೆ ಗಳನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತವೆ (ಶ್ಯಾಮಶಾ. ೧); ಮಾಡಬಾರದು ಎಂದು ಯಾವಾಗ ದೊಡ್ಡವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಹಾಗೆ ಮಾಡದಿರುವುದೂ ಒಂದು ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ! (ಕಂಲಹು. ೭೨) ; ಇದರಿಂದ ನನ್ನ ಅವನ ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ ಮತ್ತೂ ಬೆಳೆಯಿತು (ಕಾಲಿಮ. ೨೨೮) : ಒಂದು ಬಾನಿ ಹೆಂಡಕ್ಕೆ ಎರಡರ ಬಾನಿ ನೀರು ಬೆರಸಿ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿದಾರೆ ಈ ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೇನ (ಮುಠಳ. ೩೩). ೨. ಠೀವಿ ; ಜಬರ್ : "ಠೀವಿ = ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ" (ಗಂಗಾಮು. ೧೪೪) ; ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆಯ ಆಶೀರ್ವಾದಗಳಿಂದ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಳಿಸಬೇಕು (ಹುಡುಹು. ೧೦೨). [ದೊಡ್ಡಸ್ತ + – ಇಕೆ]

ದೊಡ್ಡಸ್ತು (ನಾ). ಹಿರಿಮೆ ; ಘನತೆ : ದೊಡ್ಡಸ್ತಿನೀದೂಡನೆ ಸುಪ್ರಧಾನಿ ವರೇಣ್ಯ ಗದ್ದಮಂ ಗಂಟಿಕ್ಕಿ (ಶರಶು. ೯-೨೦). [ದೊಡ್ಡಸ್ತ + – ಉ₄]

ದೊಡ್ಡಹಂಚೀಹುಲ್ಲು, ದೊಡ್ಡಅಂಚಿಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು : ದೊಡ್ಡಹಂಚೀಹುಲ್ಲು . . . ಕರೀಸಣ್ಣ ಹಂಚೀ ಹುಲ್ಲು (ವೃಶಿಗ. ೯-೧೪೬). **ದೊಡ್ಡಅಂಚಿಹುಲ್ಲು** : ಚೆಟ್ಟಂಚಿ ಹುಲ್ಲು, ಭೀಮನ ಹಂಚಿ, ದೊಡ್ಡಅಂಚಿಹುಲ್ಲು, ಗುಂಡುಮುಂಚಿ ಹುಲ್ಲು, ಗಂಟುಕಾಚಿ (ವೃಶಿಗ. ೭೪-೦೫೦೯). [ದೊಡ್ಡ + ಹಂಚಿಹುಲ್ಲು]

ದೊಡ್ಡಹತ್ತಿ (ನಾ). ಹತ್ತಿಯ ಗಿಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : (ವೃಶಿಗ. ೪೦-೭೯೨). [ದೊಡ್ಡ + ಹತ್ತಿ₁ (<ಪಟ್ಟಿ)]

ದೊಡ್ಡಹನಿಚೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : (ವೃಶಿಗ. ೧೫-೨೬೫). [ದೊಡ್ಡ + ಹನಿಚೆ]

ದೊಡ್ಡಹರಳು (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಹರಳು ಮತ್ತು ಅದರ ಗಿಡ: ದೊಡ್ಡಹರಳು, ಚಿಟ್ಟಹರಳು, ತುರುಕುಹರಳು, ಮರಹರಳು, ಕಾಡು ಹರಳು (ವೃಶಿಗ. ೪೬-೯೪೩). 'ಚಿಟ್ಟುಹರಳು' ಪರಾ. [ದೊಡ್ಡ + ಹರಳು (<ಪರಲ್)]

ದೊಡ್ಡಹಲ್ಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೂವಿನ ಗಿಡ : "ಕಂಭವಿಪುಷ್ಪ- ದೊಡ್ಡಹಲ್ಲಿ" (ಓಷಧಿ. ೩೬). [ದೊಡ್ಡ + ಹಲ್ಲಿ₀]

ದೊಡ್ಡಹಾಲುಗುಂಬಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕುಂಬಳ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ : "ನಾಡ್ಯಲಾಬೂಃ – ದೊಡ್ಡಹಾಲುಗುಂಬಳ" (ಓಷಧಿ. ೮೫). [ದೊಡ್ಡ + ಹಾಲುಗುಂಬಳ (<ಪಾಲ್ಗುಂಬಳ)]

ದೊಡ್ಡಹಾಲ್ಮೆಕ್ಕೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಹಾಲುಮೆಕ್ಕೆ ಗಿಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : ದೊಡ್ಡಹಾಲ್ಮೆಕ್ಕೆ, ಹಾವುಮೆಕ್ಕೆಕಾಯಿ, ಇಂದ್ರಾವರುಣ (ವೃಶಿಗ. ೨೨-೪೦೦). [ದೊಡ್ಡ + ಹಾಲ್ಮೆಕ್ಕೆ]

ದೊಡ್ಡಹಾಳಿತ, ದೊಡಹಳತ (ನಾ). ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಅಳತೆಯ ಪ್ರಮಾಣ : ದೊಡ್ಡಹಾಳಿತದ ಮಣವಿನ ತೂಕಕ್ಕೆ ಇದೆ: ೪೪-೪೬ ಸೇರು ಎಂತಲೂ ನಿಬಂಧನೆ ಮಾಡಿದರು (ಚಾಮುಚಂ. ೧೧೯). **ದೊಡಹಳತ** : ಹೊನ್ನವರದ ಲಿಂಗಸೆಟರ ಮಗ ಸಿದಲಿಂಗಸೆಟಿ ಯಡವುರ ಸಿದಲಿಂಗೇಸ್ವರ ಸೋಮಿ ಪದಕೆ ಮಲರ ಸೆ ೩ ನ ಕಳಸ ಯಾ ನಗದ ತೂಕ ದೊಡಹಳತ ನ ೨ ತಿಮೂರು ಸೇರು (ಎಕ. XVI, ಕುಣಿಗ. ೭೮-೨ ; ?). [ದೊಡ್ಡ + ಹಾಳಿತ (<ಪಾಳತ)]

ದೊಡ್ಡಹಿಂಗಿನಬಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ : (ವೃಶಿಗ. ೩೮-೬೪೬). [ದೊಡ್ಡ + ಹಿಂಗು₃ + ಬಳ್ಳಿ]

ದೊಡ್ಡಹಿಂಡಿಗಿಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ವೃಶಿಗ. ೩-೫೦). [ದೊಡ್ಡ + ಹಿಂಡಿ₂ (<ಪಿಂಡಿ₁) + ಗಿಡ (<ಗಿಡು)]

ದೊಡ್ಡಹಿಟ್ಟಳಿಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಮಹಾಫಲ-ದೊಡ್ಡ ಹಿಟ್ಟಳಿಕ" (ಓಷಧಿ. ೧೧೮). [ದೊಡ್ಡ + ಹಿಟ್ಟಳಿಕ]

ದೊಡ್ಡಹಿಪ್ಪಲಿ, ದೊಡ್ಡತಿಪ್ಪಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಿಪ್ಪಲಿ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಳು ; ಬಾಲಮೆಣಸು : "ಕಪಿವಲ್ಲಿ-ದೊಡ್ಡಹಿಪ್ಪಲಿ" (ಗಂಗಾಮು. ೬೦) ; ಗಜಹಿಪ್ಪಲಿ, ದೊಡ್ಡಹಿಪ್ಪಲಿ (ವೃಶಿಗ. ೬೮-೧೩೪೮) ; ಜೀನಸುಗಳು–೧ ಅಕ್ಕಲಕಾರ . . . ೭೭ ದೊಡ್ಡಹಿಪ್ಪಲಿ (ಮುಂಬಮ್ಯಾ. ೦೨೫). **ದೊಡ್ಡತಿಪ್ಪಲಿ** : (ವೃಶಿಗ. ೬೬-೦೬೪೨). [ದೊಡ್ಡ + ಹಿಪ್ಪಲಿ]

ದೊಡ್ಡಹೀರೆ (ನಾ). ಹೀರೆಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ : "ಕೋಶಾತಿ–ದೊಡ್ಡಹೀರೆ" (ಓಷಧಿ. ೪೧) [ದೊಡ್ಡ + ಹೀರೆ₁ (<ಪೀರೆ)]

ದೊಡ್ಡಹುಳಕ (ನಾ). ನೀಳವಾದ ಕೊಕ್ಕಿನ, ವಕ್ರವಾಗಿ ಹಾರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬೇಟೆಯ ಹಕ್ಕಿ ; ತೇವದ ಮರಳುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿ ; ಉಲ್ಲಂಗಿ : (+). [ದೊಡ್ಡ + ಹುಳಕ]

ದೊಡ್ಡಹುಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ನಿಂಬೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ : ಕಾಡುನಿಂಬೆ, ದೊಡ್ಡಹುಳಿ (ವೃಶಿಗ. ೧೦-೧೬೩). [ದೊಡ್ಡ + ಹುಳಿ₁ (<ಪುಳಿ₁)]

ದೊಡ್ಡಹೆಂಡತಿ (ನಾ). ಮೊದಲನೆಯ ಹೆಂಡತಿ ; ಹಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿ : "ಕೃತಸಾಪತ್ನಿಕಾ, ಅಧ್ಯೂಢಾ, ಅಧಿವಿನ್ನಾ–ಇ ದೊಡ್ಡಹೆಂಡತಿ, ಹಿರೇ ಹೆಂಡತಿ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೪೬). [ದೊಡ್ಡ + ಹೆಂಡತಿ (<ಪೆಂಡತಿ)]

ದೊಡ್ಡಹೆಮ್ಮರ (ನಾ). ಹೆಮ್ಮರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ "ಭೂತಸಾರಃ–ದೊಡ್ಡಹೆಮ್ಮರ" (ಒಷಧಿ. ೧೧೩). [ದೊಡ್ಡ + ಹೆಮ್ಮರ (<ಪೇರ್ಮರ)]

ದೊಡ್ಡಹೊಂಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೊಂಗೆ: "ಕಳಾರಾಮಃ–ದೊಡ್ಡಹೊಂಗೆ" (ಒಷಧಿ. ೨೪). [ದೊಡ್ಡ + ಹೊಂಗೆ]

ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾದ ಉಬ್ಬಿದ ಹೊಟ್ಟೆ, – ಉದರ ; ಡೊಳ್ಳುಹೊಟ್ಟೆ : ಮನದೊಳಿದ್ದುದನೆಹಗೆ ಹೇಳಿದೆಯೆನುತ ಪಡೆದಾ ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆಯನೆನುತ ಬಡನುಡಿಯಂ ನುಡಿವರೇ (ಬಸಪು. ೫೯–೧೪) : ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆಯಿದ್ದವ ಹೆಡ್ಡನೋ (ಗಾದೆ).

ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆಯವ = ದೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಉಳ್ಳವನು ; ಗಣೇಶ : "ಪಿಚಿಂಡಿಲಃ, ಪಿಚಂಡಿಲಃ–ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆಯವ, ಗಣೇಶ" (ಗಂಗಾಮು. ೨೧೩). [ದೊಡ್ಡ + ಹೊಟ್ಟೆ$_1$ (<ಪೊಟ್ಟೆ)]

ದೊಡ್ಡಹೊನ್ನೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡದಾದ ಹೊನ್ನೆಮರ: "ಅವಸಾಯನಿ–ದೊಡ್ಡಹೊನ್ನೆ" (ಒಷಧಿ. ೮). [ದೊಡ್ಡ + ಹೊನ್ನೆ (<ಪೊನ್ನೆ)]

ದೊಡ್ಡಹೊಲೆಗಾರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ದೊಡ್ಡಹೊಲೆಗಾರ, ಬೆಟ್ಟಹೊಲೆಗಾರ (ವ್ಯಾಜಿಗಿ. ೪೪–೮೬೦). [ದೊಡ್ಡ + ಹೊಲೆಗಾರ$_0$]

ದೊಡ್ಡಾಟ (ನಾ). ಬಯಲಾಟದ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ ; ಮೇಳ : ಮೊನ್ನೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡಾಟವೂ ಆಯ್ತು, ಸತ್ಯಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಅಂತ (ತುಂಗಳ. ೧೪). [ದೊಡ್ಡ + ಆಟ]

ದೊಡ್ಡಾಣೆ (ನಾ). ಎಂಟನೆಯ ಒಂದು (⅛) ರೂಪಾಯಿಯ ಬೆಲೆಯಿದ್ದ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಾಣ್ಯ : ಒಂದೆರಡು ದಿವಸಗಳ ಮೇಲೆ ಊದಿದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ದೊಡ್ಡಾಣೆಯಷ್ಟು ಅಗಲ ನೀಲಿಬಣ್ಣದ ಗುಳ್ಳೆಗಳೇಳುತ್ತವೆ (ಗ್ರಾಮಾಳ. ೧೬೦). [ದೊಡ್ಡ + ಆಣೆ$_6$]

ದೊಡ್ಡಾನೆ (ನಾ). ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹಿರಿದಾದ ಆನೆ ; ಗುಂಪಿನ ಒಡೆಯನಾದ ಆನೆ ; ಸಲಗ : "ಯೂಥನಾಥಃ, ಯೂಥಪಃ–೨ ಆನೆಗಳ ಹಿಂಡಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗಜದ ಪೆಸರುಗಳು ; ಸಲಗ, ದೊಡ್ಡಾನೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೧೧). [ದೊಡ್ಡ + ಆನೆ$_1$]

ದೊಡ್ಡಿ$_1$ 'ತೊಟ್ಟಿ$_1$' ನೋ.

ದೊಡ್ಡಿ$_2$ (ನಾ). ಸೂಳೆ ; ವೇಶ್ಯೆ. 'ದೊಡ್ಡಿತನ' ಪರಾ. [<ತೊಟ್ಟಿ$_3$]

ದೊಡ್ಡಿ$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೂಲಿಕೆ : ದುಗ್ಧಿಕ, ದೊಡ್ಡಿ, ಹಾಲದೊಡ್ಡಿ . . . . ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ ಳ ತೂಕವಂ ಸೇವಿಸುವುದು (ಸಳವ್ಯ. ೨೧೮). 'ತೊಟ್ಟಿ$_4$' ಪರಾ. [?]

ದೊಡ್ಡಿಗೂಡು (ಕ್ರಿ). ದೊಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಹಾಕು : ಆ ಮಂದೆಯನ್ನು ಅರಮನೆಯ ಅಯ್ಯನೆಯ–ಎಂದರೆ, ತಳಾತಳದ ಹಸರ–ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಿಗೂಡಿರು (ಚಟ್ಟಿಅ. ೧೪೩–೭). [ದೊಡ್ಡಿ$_1$ (<ತೊಟ್ಟಿ$_1$) + ಕೂಡು$_1$]

ದೊಡ್ಡಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪುಗೂಡು ; ಗುಂಪಾಗು : ತನೆಯ ಸಂದಿಗಳೊಳ್ ಸಂದಣಿಸಿ ನೇಲ್ವ ವೀರಭಟ ಕುಣಪಂಗಳಿಂ ಪೆಣೆದ ಪೆರ್ಮರ್ಚಿಯಂ ಕಱುವ ವಿಳಯಜಳಧರದೊಡ್ಡಿನಂತೆ ದೊಡ್ಡಿಗೊಂಡಿರ್ದುದು (ಅನಂಪು. ೧೧–೮೪ ವ). [ದೊಡ್ಡಿ$_1$ (<ತೊಟ್ಟಿ$_1$) + ಕೊಳ್$_1$]

ದೊಡ್ಡಿತನ (ನಾ). ೧. ಸೂಳೆತನ ; ಸೂಳೆಗಾರಿಕೆ : ನಾನು ವೇಶ್ಯೆ ! ನಾನು ಸೂಳೆ ! ಎಂದು ಕಂಡಕಂಡವರೊಡನೆ ಸಾರಿಕೊಳ್ಳುವುದಿದೊಂದು ದೊಡ್ಡತನವೇನು . . . ಅಲ್ಲ ದೊಡ್ಡಿತನ (ಮಂತ್ರಕ. ೨೭–೨೨). ೨. ಮೋಸ ; ವಂಚನೆ : ಸಲೆ ನಂಬಿದರೊಳೆರಡುಟನೆಣಿಸುವರು ಕೈವಿಡಿದು ದೊಡ್ಡಿತನ ಮಾಡಿದನ ಲೆಕ್ಕಿಸದಿಹರು (ನಿಜಶಿ. ೮೪). [ದೊಡ್ಡಿ$_2$ + – ತನ]

ದೊಡ್ಡಿತು, ದೊಡ್ಡಿತ್ತು (ನಾ). ೧. ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿರಿದಾದುದು ; ದಪ್ಪವಾದುದು ; ಸ್ಥೂಲವಾದುದು : "ದೊಡ್ಡಿತೆನಲ್ಕೆ ಮಹಾರ್ಥಶಬ್ದದೊಳ್" (ಕರ್ಣನಿ. ೧೮) : ಅಸಿದು ಬೆಳೆಯದೆ ಕೊಬ್ಬಿ ದೊಡ್ಡಿತಹ [ಪಾಠಾಂ. ಗೊಡ್ಡಿಡದ] ತೆನೆಗಳೊಳು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨–೨೯) ; ಕಲ್ಲನತಿ ದೊಡ್ಡಿತಂ ಒಡೆದು ತೊಟ್ಟಿಯೊಳಿಯೆ ಚಿತ್ರೋಲ್ಲಾಸದಿಂದೆತ್ತಿ ಹಾಯ್ಕಲ್ (ಪಾಕೋಪು. ೪–೧೦೭). ೨. ಅಗಾಧವಾದುದು ; ಗಹನವಾದುದು ; ಮುಖ್ಯವಾದುದು : ದೇವ ಚಿತ್ತೈಸೈ ಸಲೆ ನಿಜಸೇವಕರು ನಾವಿರಲು ದೊಡ್ಡಿತದಾವುದು (ತೊರರಾ. ೪–೮–೧೦); ಅದೇನು ದೊಡ್ಡಿತು ಮಾಂಧಾತ ಸುತ್ಯಾಗವ ಬೇಡ ಬಂದವಗೆ ರಾಗದಿಂದೊಡಲ ಧಿಕ್ಕನೆ ಸೀಳ್ದು ದಕ್ಷಿಣಭಾಗವ ಕೊಟ್ಟುದನರಿಯಾ (ಮೋಹತ. ೩–೩೪). ೩. ಎತ್ತರವಾದುದು ; ದೊಡ್ಡಿತಾದ ಎಲವದ ಮರದ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಗಿಣಗಳಿರುವುವು (ಕಾದಂಬ. ೩). ೪. ಉದ್ದವಾದುದು ; ನೀಳವಾದುದು : ಮಹಾಬಾಹೋ ಎಲ್ಲೈ ದೊಡ್ಡಿತಾದ ತೋಳುಗಳುಳ್ಳಂಥಾ ಹೀಗೆ ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ (ಉತ್ತಟೀ. ೨–೩). ೫. ಗಟ್ಟಿಯಾದುದು ; ಜೋರಾದುದು : ಐದು ತಿಂಗಳ ಕೂಸಂ ಸಂಸಿನಿಯೆಂಬ ದೇವತೆ ಒಡಿದೊಡಾ ಕೂಸು . . . ಆಕಾಶವಂ ನೋಡುಗುಂ ದೊಡ್ಡಿತಪ್ಪ ಧ್ವನಿಯಿಂದಳುಗುಂ (ಬಾಲಚಿ. ೦೨೩–೧೭) : ಒಡ್ಡಿದ ಭೈರವ ಬಲರಾಮನ ಪೆಟ್ಟು ದೊಡ್ಡಿತೆನುತ್ತೆ ನಿಮ್ಮರದಿ ಒಡ್ಡಿಯ ನುಡಿದು (ಮೋಹತ. ೩೯–೧೩) ; ಕೇಳಿ ಕಿಡಿಕಿಡಿವೋಗಿ ಬಾಯ್ ದೊಡ್ಡಿತೆಂದೆನ್ನನೊಳುವೆಯ (ಬಲಪು. ೪೭–೨೯). ೬. ಹೆಚ್ಚಿನದು; ಮಿಗಿಲಾದುದು ; ಮಹತ್ತಾದುದು : ಕೊಡುವರ್ಗಾವುದು ದೊಡ್ಡಿತ್ತೆ (ಸೋಮೇಶ. ೮೪) : ಪರವೊಮ್ಮದನುಭವವೊಂದುಳ್ಳರವನಿಗೆ ದೊರಕದ ದೊಡ್ಡಿತೊಂದುಂಟೆ (ಭರತ. ೩–೮೩) : ತುಪ್ಪ ಸಕ್ಕರೆ ಪಾಲ ಸವಿವ ಮನುಜರ ತಂದೊಟ್ಟಿಸುವುದು ದೊಡ್ಡಿತಲ್ಲ (ಕಂಸವಿ. ೧೦–೪) : ಎನ್ನೀ ಕೀರ್ತಿಯೆ ದೊಡ್ಡಿತೆಂಬ ತೆರದಿಂ . . . ಕೀರ್ತಿಯ ನಾಂತು ಕಂಗೊಳಿಸಿದರ್ (ಶ್ರೀಸೂಕು. ೭–೨೨೨). ೭. ಅಮೂಲ್ಯವಾದುದು; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು: ವ್ಯರ್ಥವಾದುದು ಮದ್ವಚನ ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಸಮರ್ಥ ಪೇರ್ಗಾವನೈಶ್ವರ್ಯ ಕರ್ತಳೀತನ ರಾಣಿ ನಿಖಿಳಮೈಭೋಗವು ವ್ಯರ್ಥ ದ್ವಾರಕಿ ದೊಡ್ಡಿತಹುದೆ (ಮೋಹತ. ೨೯–೨೭). ೮. ಹೆಚ್ಚಳ ; ಹಿರಿಮೆ ; ಘನತೆ : ನಾವಿವಗೆ ಮನವೊಡ್ಡಿಬಿಡದೆ ಸುಖಿಸುವ ದೊಡ್ಡಿತೆಂದಿಂಗಹುದೊ ಎಂದು ಕೆಲಬರು ಗುಡ್ಡಣಿಕೆಯನೆಣಿಸುವರು (ನೇಮಿಸಂ. ೮–೩೭). ೯. ದೊಡ್ಡವಸ್ತು ; ಹಿರಿಯ ವಸ್ತು : ಪೇತೆ ನೀನೇನು ದೊಡ್ಡಿತು ನನ್ನ ಸರಲ ಮುಯ್ಯಾತುಕೊಂಬೊಡೆ ರುದ್ರಗರಿದು ಮಾತುಗಾಳಿಕೆ ಬೇಡ ಹಿಡಿಯೆಂದು ಭಾಳದ ತೂತೇಳಲೆಚ್ಚು ಬೊಬ್ಬಿರಿದ (ಮೋಹತ. ೧೨–೫೯). **ದೊಡ್ಡಿತ್ತು** : ೧. ಆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೊಂದು ಎಳಗನಂ ಕಳಿಪಿ ಯಥೇಷ್ಟ ಗ್ರಾಸವನಿಕ್ಕುವುದು ಬಡವಾದಡೆಯು ದೊಡ್ಡಿತ್ತಾ [ಪಾಠಾಂ. ಡ್ಡನಾ] ದಡೆಯು ತಪ್ಪು ಸಮಾನವಾಗಿರಿಸದಿರ್ದೊಡೆ ನಿಮ್ಮ ಗ್ರಾಮಮಂ ಕೆಡಿಸುವೆಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೩–೨೭ ವ) ; ಅದಱಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಿತ್ತಾದ ತಗರು ಹುಟ್ಟಿ ಮಲವೃತ್ತ ಬರಲು (ಛಂದಸೂ. ೦೨೩) : ಮೆಯ್ಯು ನುಣುಪಾಗಿ ಬಟುವಾಗಿ ದೊಡ್ಡಿತ್ತಾಗಿ ತನ್ನ ಮೆಯ್ಯಿಗೆ ತಕ್ಕ ಚೆಂದವಾದ ರೂಪು ಕಾಣಿಸುವುದು (ಅಶ್ವಟೀ. ೨೨–೧೧). ೨. ಸುವ್ರತದ ಫಲದಿನುರಗ ನರ ನಾಕವೆಂಬ ನೆಲಕೊಡೆಯರಾಗುವರ್ ಕೈವಲ್ಯಕಾಂತೆಯೊಳಗಲಸದೇ ಕೂಡುವರೆಂದೇನು ದೊಡ್ಡಿತ್ತೆನಲ್ (ಸಮ್ಯಕಾ. ೬–೭). ೬. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಾಣದಾಸೆ ದೊಡ್ಡಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ . . . ಬದುಕಿರುವುದು ಕಾರ್ಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚೈಸಿ (ಪಕಶಾ. ೪೦). ೭. ಗ್ರಹನಿಚಯಾ ಆದಿತ್ಯಾದಿ ನವಗ್ರಹಂಗಳೂ ಉರುತತ್ವ ಶಿವಾದಿ ಪೃಥುವ್ಯಾಂತವಾದ ದೊಡ್ಡಿತ್ತಾದ ಮೂವತ್ತಾಱು ತತ್ವಂಗಳು ಶ್ರೀಗುರುವಿನ ಪಾದದ ಜಂಘೆಯಲ್ಲಿಹವು (ಅಕ್ಷತ್ರಿ. ೫ ಟೀಕು) ; ಓಂಕಾರವು ಶಿವಾತ್ಮ ಹಕಾರವು ಉರು ಪಂಚ ಪ್ರಣವ

ದೊಡ್ಡಿತ್ತಾದವೈದು ಪ್ರಣವಂಗಳು (ಅಕ್ಕತ್ರಿ. ೯೧ ಟೀಕು). ೧೦. ಅಗಲವಾದುದಂ ; ವಿಶಾಲವಾದುದಂ : ಸಿಂಹಕಟಿತಟಮನಿಳಿಸುವ ರಿಪುತುರಂಗಕಂಠೀರವನ ಕಟಿತಟವೊಲ್ದು ನೋಡುವ ಗಾಡಿಕಾರ್ತಿಯರ ಕಣ್ಗೆ ಕಾವು [ನ]ಡ್ಡಣವಂತೆ ದೊಡ್ಡಿತ್ತಾಗಿ ಮಾಡುವುದ್ಯೃತ್ತತೆಯು [ನೀಟ್ದು] ಕೊಂಡಂತುದ್ವೃತ್ತಂಗಳಾದುವು (ಪಂಪಭಾ. ೨-೩೯ ವ) ; ಹುಕ್ಕಿನವೋಲ್ ಕೆಟಗು. ದೊಡ್ಡಿತ್ತಾಗಿ ಮೇಗಸಿದವ್ವ ಶರೀರರೂಪ (ತತ್ತ್ವಶ್ರ. ೨೯೭). (ಗಂ). ೧೧. ಹಿರಿದಾದ ; ದೊಡ್ಡದಾದ : ತುಕಾರ ದುಕಾರಂಗಳ ಕಡೆಯಾಗಿ ಪಲವು ಗುಣವಚನಂಗಳೊಳವು ; ಅವಱೊಳ್ ತುಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂ ದ್ವಿತ್ವಮುಂಟು . . . ಅಗಲಿತ್ತು, ದೊಡ್ಡಿತ್ತು, ಒಳ್ಳಿತ್ತು ಎಂಬಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ವುದು (ಶಮದ. ೭೭ ಪ್ರಯೋ).

ದೊಡ್ಡಿದ = ೧. ಹಿರಿಯ ; ಪೂಜ್ಯ : ಭೀಮನ ಮಱೆಯಂ ಬಂದು ಪುಗೆ ಕೊಂದು ಕುಡೆ ನೀನಂದಿಂಬಟೆಕಹಹ ದೇವ ದೊಡ್ಡಿದನಾದಯ್ (ಗದಾಯು. ೭-೯೯) ; ನಿನ್ನನತ್ತಾದುದರಿಂ ದೇವನ ದಿಂಡನೆಯಂದೊಡೆ ದೇವಂ ನೀನೆಂತದಂತು ದೊಡ್ಡಿದನಪ್ಪೈ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೧೦೭). ೨. ಶೂರ ; ಪರಾಕ್ರಮಿ : ನಿಮ್ಮ ಕಣ್ಣಗೆ ನರನು ದೊಡ್ಡಿದನುಳಿದ [ಪಾಠಾಂ. ದೊಡ್ಡಿತು ಉಳಿದ] ವೀರರ ಕಣ್ಗೆ ತುಸು ಮಾತ್ರ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೭-೧೧) ; ವಿನವನು ದೊಡ್ಡಿದನು ಶರಸಂಧಾನಸಮಯಿಗಳಾವು ನವಗಾ ವಾನರಮಿತ್ರತ್ವವೆಂಬುದು ಲೋಕಹಾಸ್ಯವಲೆ (ತೊರರಾ. ೪-೭-೧೪).

ದೊಡ್ಡಿದುವು (ಬಹುವ) = ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿರಿದಾಗಿರುವಂಥವು : ನಡೆನೋಟ್ನೊಡಮಂತುಮಿಂತು ಮೂಱಿಸಿಯುವು ಮೂಱು ದೊಡ್ಡಿದುವು ಮೂಱೆಡೆ ಕೆಳ್ಳಿದುವೆಂಬುಜಾಕ್ಷಿಯಾ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೭೩) ; ಅತಿರಥನಾತಂ ಗಡ . . . ತದ್ರಥದ ಗಾಲಿಗಳ್ದೊಡ್ಡಿದುವೇ (ಗದಾಯು. ೩-೫೫).

ದೊಡ್ಡಿಯ = ಬಲವುಳ್ಳ ; ಶಕ್ತಿಯ : ಇವಂ ದೊಡ್ಡಿಯಾಳ್ಕುದುರೆಯಂ ಕೋಱು ಮಾಱು ಕಾಡಿದಡೆ ಎನ್ನ ಸತ್ತ ಸಾವುಂ ಕೆಟ್ಟ ಕೇಡುಂ ನಂಬಿಯುಮಂ ನರಸಿಂಗವೊನೆಯರುಮಂ ತಾಗುವುದು (ಸಂಬಿಶ. ೬-೧೦೨).

[<ದೊಡ್ಡ]

ದೊಡ್ಡಿತೆ (ನಾ). = ದೊಡ್ಡತನ ೧ : ಅವಳ ದೊಡ್ಡಿತೆಯು ಸಹನಶೀಲತೆಯಲ್ಲಿಯಷ್ಟೇ ಮುಗಿಯುವುದಿಲ್ಲ (ಗೂತ್ತುಗು. ೦೩೯) ; ಖಾನನಿಗೆ ತಾವು ಕಂಡ ಆ ದೊರೆಯ ದೊಡ್ಡಿತೆಯನ್ನು ಬಿನ್ನವಿಸುವರು (ಕರ್ಣಾಟಟ. ೦೯೧) ; ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಧೈರ್ಯ–ಇವೇ ದೊಡ್ಡಿತೆಯ ಹಾಗೂ ಹಿರಿಮೆಯ ಅಡಿಗಲ್ಲು (ದಾಬುತ್ರಿ. ೦೯). [<ದೊಡ್ಡಿತು]

ದೊಡ್ಡಿತ್ತು 'ದೊಡ್ಡಿತು' ನೋ.

ದೊಡ್ಡಿದಾರ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲೆಂದು ನಿಯುಕ್ತನಾದ ಅಧಿಕಾರಿ : ಡಿಸ್ಟಿಕ್ಟ್‌ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟರವರು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೊಡ್ಡಿಗೂ ದೊಡ್ಡಿದಾರರುಗಳನ್ನು ಸಹಾ ನೇಮಿಸುವರು (ಗ್ರಾಮಕ. ೧೦೩). [ದೊಡ್ಡಿ₁ (<ತೊಟ್ಟಿ₁) + – ದಾರ್₄]

ದೊಡ್ಡಿಪತ್ರೆ 'ದೊಡ್ಡಪತ್ರೆ' ನೋ.

ದೊಡ್ಡಿಪ್ಪೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಇಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ : ಇಪ್ಪೆ, ದೊಡ್ಡಿಪ್ಪೆ, ಹಿಪ್ಪೆ, ಹಾಲಿಪ್ಪೆ (ವೃಕ್ಷಿಗಿ. ೦೩-೨೦೪).

[ದೊಡ್ಡ + ಇಪ್ಪೆ₁ (<ಇರ್ಪೆ)]

ದೊಡ್ಡಿಮರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ,–ವೃಕ್ಷ : ದೊಡ್ಡತೊಪ್ಪೆ ಮರ, ದೊಡ್ಡಿಮರ, ಬಿಂದಾರಿಮರ, ದಲ್ಲಿಮರ, ಬಟ್ಟಗ(ವೃಕ್ಷಿಗಿ. ೪೫-೮೮೫).

[ದೊಡ್ಡಿ₃ + ಮರ₁]

ದೊಡ್ಡಿಮೆ (ನಾ). ಮರ್ಯಾದೆ ; ಘನತೆ ; ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ : ವ್ಯಾಪಾರೋದ್ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದೆ . . . ಒಕ್ಕಲತನದಲ್ಲಿ ದುಡಿತಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ದೊಡ್ಡಿಮೆ ಇದೆ (ಠಕ್ಸ್ಯ. ೦೦೨). [<ದೊಡ್ಡಿತು + – ಮೆ₁]

ದೊಡ್ಡಿಲಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಇಲಿ ; ಹೆಗ್ಗಣ : "ಮೂಷೀ–ದೊಡ್ಡಿಲಿ" (ಒಷಧಿ. ೧೨೭) ; ಸಣ್ಣಿಲಿ, ದೊಡ್ಡಿಲಿ, ಮೂಗಿಲಿ . . . ಹುಡುಗಿಲಿ, ಎಲ್ಲಾ ಬಂದುವು ಓಡೋಡಿ, ಜೋಗಿಯು ಬಾರಿಸೆ ಕಿಂದರಿಯು (ದೂತಜೋಗಿ. ೧೦-೨೫೭). [ದೊಡ್ಡ + ಇಲಿ₁]

ದೊಡ್ಡಿಲೆ, ದೊಡ್ಡಿಲ್ಲ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾಡುನಿಂಬೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ : ಮಾದಲ ನಿಂಬೆ ದೊಡ್ಡಿಲೆ ಕಂಚಿ ಕಿತ್ತಿಳೆ ಸ್ವಾದು ಖರ್ಜೂರ ದ್ರಾಕ್ಷೆಗಳು (ದೋಹಕ. ೨೯-೬೨); "ದದ್ದಿಲೆಹಣ್ಣು" (ಪ್ರಭ್ಮಾ). ದೊಡ್ಡಿಲ್ಲ : (ಕ). [←ತುಳು. ದೊಡ್ಡಲೆ, ದೊಡ್ಡೆ]

ದೊಡ್ಡಿವೆಸರ್ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಹೆಸರು ; ಕೀರ್ತಿ : ವಾರಿಜನಾಭಂ ಹರಿಯಂ ದೊಡ್ಡಿ [ಪಾಠಾಂ. ದ್ದ]ವೆಸರಂ ಪೊತ್ತಿರ್ದ ನೀಂ ಮಂತ್ರಿಯಾಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೯೭) ; ಬಲದ ಕೆಲದೊಳು ಮಿಱುಮಿಱುಮಿಱುಗಿ ತನ್ನ ಪಡೆದೊಂಗಂ ತನ್ನ ವೆಸರಿಂದಮೆ ದೊಡ್ಡಿವೆಸರಾಗಿ ನೆಗಟ್ದ ಚಕ್ರಮಂ ನೋಡ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೪೮ ವ). [<ದೊಡ್ಡಿತು + ಪೆಸರ್]

ದೊಡ್ಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳು ; ವಿವರಿಸು : ಗಂಗಾದೇವಿಗಾ ಗೋವಿಂದನೀ ರೀತಿಯಲಿ ದೊಡ್ಡಿಸಿಯಂದು ತನ್ನಾನಸದ ಬಹುದುಃಖವನು ಬಿಡಿಸಿದನು (ತಿಮ್ಮಳ. ೧೦-೯೭). [ದೊಡ್ಡಿತು + – ಇಸು₃]

ದೊಡ್ಡಿಸ್ತನ 'ದೊಡ್ಡಸ್ತನ' ನೋ.

ದೊಡ್ಡೀಚಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಈಚಲುಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು : "ಪಿಂಡಖರ್ಜೂರೀ–ದೊಡ್ಡೀಚಲು" (ಒಷಧಿ. ೯೮).

[ದೊಡ್ಡ + ಈಚಲು₁ (<ಈಂಚಿಲ್)]

ದೊಡ್ಡೀಳೆ (ನಾ). ಈಳೆಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು : ತೆಂಗಡಕೆ ಪಲಸುಗಳ್ ನಾರಂಗಂ ಕಿತ್ತಿಳೆ ನಿಂಬೆ ದೊಡ್ಡೀಳೆ[ಳೆ]ಗಳಿಂ ಸಂಗಳಸಿದ ಸವಿನಿಂಬೆಗಳಿಂಗಿತದಿಂ ಬೆಳೆದ ರಾಯಗಿತ್ತಿಳೆ[ಳೆ]ಗಳುಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೦-೦೪-೦೦). [ದೊಡ್ಡ + ಈಳೆ]

ದೊಡ್ಡು₁, ದುಡ್ಡು₂, ದೊಡ್ಡೆ₁ (ನಾ). ಕಾಡುಕೋಣ; ಕಾಸರ : ಅದ್ವಿಸಿ ಸೋಹಿದರು ಕೋಣನ ದೊಡ್ಡುಗಳ ದಂತಿಗಳ ಮರೆಗಳ ಒಡ್ಡೊಡೆಯದವೊಲಾ ಸುಮಿತ್ರಾಸುತನ ಸರಿಸದಲಿ (ತೊರರಾ. ೩-೩-೧೨) ; ಕಾಡುಕೋಣಗಳಿಗೆ 'ದೊಡ್ಡು' ಎಂದು ಹೆಸರು (ಕಾನೂರು. ೫೪) ; ಕಡ ಮತ್ತು ಸಾರಗದ ಹಿಂಡುಗಳೂ ದೊಡ್ಡುಗಳ ಮಂದೆಗಳೂ . . . ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ಸುತ್ತಾಡುತ್ತಿದ್ದವು (ಶಂಜಹಂ. ೨). ದುಡ್ಡು₂ : ಗುಡ್ಡಗಳ ವೆಂಬಂತೆ ರಥನಿವಹ ಕಾರ್ಮುಗಿಲಿನೊಡ್ಡಿನಂತಿಭರಾಜಿ ಹಯನಿಕರ ಕಡಲಂತೆ ದುಡ್ಡಿನಂತಿಪ್ಪುಪ್ಪಿ ಕಾಲ್ಬಲಂ ಕೂಡಿಕಿದರಾವ ನಾಡೀಡಂಬೊಲು (ಶರಶು ೯-೨೧) ; ಕೋಣಕ್ಕೆ "ದುಡ್ಡು" ಎಂದು ನಮ್ಮವರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಶಾಂಪತ್ರ. III, ೦೭೦೯). ದೊಡ್ಡೆ₁ : ಹುಲಿಯಾಗಲಿ ಕರಡಿಯಾಗಲಿ ದೊಡ್ಡೆಯಾಗಲಿ ಉರಿಯುವ ಬೆಂಕಿಗೆ ಅಂಜಿ ಅದರ ಬಳಿ ಸಾರುವುದಿಲ್ಲ (ದುಲಿಮು. ೨೯೯).

ದೊಡ್ಡಿನ ಮೃಗ = ಕೋಣದ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಾಣಿ: ಪರಿಹರಿಕುಂ ದೊಡ್ಡಿನ ಮೃಗ [ಪಾಠಾಂ. ದೊಡ್ಡಿಮೃಗ] ದುರುವಿಷಮಂ ನಸ್ಯಲೇಪ ನಾಂಜನದಿಂದಂ (ಖಮದ. ೦೩-೬೯). ದೊಡ್ಡಿನ ಹೋರಿ = ಹೋರಿ ಕೋಣ : ಉಡು ನವಿಲಾವೆ ಬೆಕ್ಕು ನರಿ ಲಾವುಗೆ ದೊಡ್ಡಿನ ಹೋರಿ ಹೇರನಲ್ . . . ಕೊಂಡುಗುಱು ಕೂರಗೆಯೆಂಬಿವನ್ನೆದೆ . . . ಪೊತ್ತು ಬೇಡವಡೆ ಬಂದುದು (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೩-೦೬೮). [ತೆ ೯.೩ ತುಳು. ದೊಡ್ಡು]

ದೊಡ್ಡೆ₁ 'ದೊಡ್ಡು' ನೋ.

ದೊಡ್ಡೆ₂ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾಗಿರುವವಳು; ಸ್ಥೂಲವಾಗಿರುವವಳು : ಕಡು ನಿಡಿಯಳ್ ಕರಮ ಗುಜ್ಜೆ ಮೇಣ್ ಕರಮುಸಿಯಳ್ ಕಡು ದೊಡ್ಡೆಯೆನಿಪ್ಪೊಡಂ ನೋಟ್ಪೊಡೆ ಪುರುಷಾಕಾರೆಯಪ್ಪೊಡಂ ಕಪ್ಪೆಯವಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೧೦-೬೦). [ದೊಡ್ಡ + – ಎ₂]

ದೊಡ್ಡೆಲಚಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಎಲಚಿಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು: "ರಾಜವಲ್ಲಭಃ-ಹಣ್ಣಿನ ಹಾಲೆ, ದೊಡ್ಡೆಲಚಿ" (ಓಷಧಿ. ೧೪೮). [ದೊಡ್ಡ + ಎಲಚಿ]

ದೊಡ್ಡೆರೆಭೋಗಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ಉನ್ನಿಮರ: ಹೈಗ, ಉನ್ನಿಮರ, ಕಲ್‌ದೋವು, ದೊಡ್ಡೆರೆಭೋಗಿ (ಪ್ರುಕಿಗಿ. ೪೪-೬೬೪). [ದೊಡ್ಡ + ಎರೆ₁ + ಭೋಗಿ]

ದೊಡ್ಡೇಲಕ್ಕಿ, ದೊಡ್ಡ ಏಲಕ್ಕಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಏಲಕ್ಕಿ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ: "ದಿವ್ಯಗಂಧಾ-ದೊಡ್ಡೇಲಕ್ಕಿ" (ಓಷಧಿ. ೬೪). **ದೊಡ್ಡ ಏಲಕ್ಕಿ**: "ಪೃಥ್ವೀಕಾ-ಜೀರಗೆ, ದೊಡ್ಡ ಏಲಕ್ಕಿ, ಹಿಂಗುಪತ್ರ, ಹರೇಣುಕ" (ಓಷಧಿ. ೦೦೨). [ದೊಡ್ಡ + ಏಲಕ್ಕಿ]

ದೊಡ್ಡೊಕ್ಕಲು (ನಾ). ಹಿರಿಯ ಒಕ್ಕಲು; ಮುಖ್ಯವಾದ ಒಕ್ಕಲು; ಶ್ರೀಮಂತ ಒಕ್ಕಲು: ಊರಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವರದೇ ದೊಡ್ಡೊಕ್ಕಲು (ರೂಢಿ). [ದೊಡ್ಡ + ಒಕ್ಕಲು₂ (<ಒಕ್ಕಲ್₂)]

ದೊಡ್ಲಿ 'ದೊಡ್ಡಿಲೆ' ನೋ.

ದೊಣೆ₁, ಜೊಣೆ, ಡೊಣೆ₁, ಡೋಣೆ₁, ಧೊಣೆ, ದೋಣೆ₁, ಧೋಣೆ (ನಾ). ೧. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಹೊಂಡ,-ಕೊಳ: ಮುಗಿಲ ನೀರಂ ನಂಬಿ ದೊಣೆಯ ನೀರಂ ತುಳುಂಕುವ ಕೋಡಗವುಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೩೦); ಕಾಯುದ್ದೇಶ್ಯವ ದೊಣೆಯುದಕ ದೊರೆವೆಡೆ ಚಂಚು ಬೆಂದು (ಕುಸುಮಾ. ೮-೧೨೮); ಎಲ್ಲರೂ ದೊಣೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಸಮಯಕ್ಕೆ ಊರಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದರು (ಶಾಂತಲಾ. ೩೭೮); ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೋ ಒಂದು ದೊಣೆ ಇದ್ದಹಂಗಿತ್ತಪ್ಪಾ (ಮುಕಿಮ. ೨೩೯); ದೊಣೆಗೆ ಹೋದರೂ ಹೊಣೆ ತಪ್ಪದು (ಗಾದೆ). ೨. (ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅಥವಾ ನಿರ್ವಿಸಿದ) ಕೊಳ,-ಕಲ್ಯಾಣಿ: ಆನಂದಸಂವಚ್ಛದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೊಣೆಯು (ಎಕ. II, ೦೬೨-೦; 1194 ?); ಹೊಸ್ತಾಗಿ ಹಂಪೆಯ ದೊಣೆಯ ತೋಡ್ಸಿ ಬರಸಿದ ಶಾಸನ (ಸೌಇಇ. IX-1- ೩೫೯-೧೨: 1340). ೩. ಹಳ್ಳ; ತಗ್ಗು: "ದ್ರೋಣಿಃ, ಶೈಲಸಂಧಿಃ . . . ಈ ೨ ದೊಣೆಯ ಹೆಸರು" (ಪಾಚಿಕಾ. ೦೦೪); ದನಕಟ್ಟುವ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ದೊಣೆಗಳು ಬಿದ್ದಿವೆ (ರೂಢಿ). **ಜೊಣೆ**: ೧. ಕೆರೆ ಕೊರೆ ಮಡು ಜೊಣೆ ಪರಿವಾ ನಿರ್ಝರ (ಶಬ್ದ. ೩೯೦). **ಡೊಣೆ₁**: ೧. ಮುಗಿಲ ನೀರಂ ನಚ್ಚಿ ಡೊಣೆಯ ನೀರಂ ತುಳುಂಕಿದ ಕೋಡಗದಂದಂ ನಿನಗಕ್ಕುಂ (ಶಬ್ದಶಂ. ೬೮-೮); ನಾವೀ ಪ್ರದೇಶದೊಳು ಕೆಱೆಯಾಗಿ ತೊಱೆಯಾಗಿ ಡೊಣೆಯಾಗಿ ವಾಪಿಕೂಪಂಗಳಾಗಿ ಈಶನಭಿಷವದಗ್ರುಡಲಕೆ ಸಂದಿಪ್ಪೆವು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೪-೨೩); ನೀರಡಸಿ ಬಟಲ್ದು ಬಂದು ಬೆಟ್ಟದ ಡೊಣೆಗಳೊಳ್ ಮುನ್ನ ಪೊಕ್ಕಿರ್ದ ಕಳ್ಳುಂ ಬಳಿದು ತೀವಿದಿರ್ದೊಡದಂ ಕುಡಿದು ಸೊಕ್ಕಿ (ಜೀವಸಂ. ೧೪೪-೧೯); ದಂಟೆ ಡೊಣೆ ದೀರ್ಘಿಕೆ ಕರ್ಮಡು ಪಳ್ಳ ಕೊಳ್ಳ ನೀರೊಱೆವ ಕೊಳಂ (ಅಭ್ಯಕು. ೦.೪೮); ದಿವಿಜ ಧಾರುಣಿರುಹಂಗಳ ನೆಲೆಯೊ ಕಡವರದಿರವೊ ಶೋಭನದ ಡೊ[ಪಾಠಾಂ. ದೊ]ಣೆಯೊ (ಬಸವ. ೦-೩೯). ೨. ಬಡಗಣ ಭಾಗೆಯು ಪಡುವಣ ಭಾಗದಲು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಡೊಣೆ (ಎಕ. XII, ತುಮುಕೂ. ೩೯-೮; 1387); ಕನ್ನರಿದೇವನ ಮಲವಗಳು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಲಖುಮಣ್ಣಗಳ ಬಾಗಿಲು ಡೊಣೆ ಸೋಪಾನಕೆ (ಎಕ. X, ಬಾಗೇಪ. ೫೩-೮; 1406). ೩. "ಡೊಣೆ-ತಗ್ಗು" (ಶಾಸಕೋ. ೬೩): "ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವಣ ಆಳವಾದ ಗುಂಡು ಪೊಳ್ಳು" (Punch-bowl, ಇಂಕಸಿ). **ಡೋಣೆ₁**: ೧. ಕಾಮ ಧೇನುವಿನ ನಡುವೊಂದು ಕೋಣ ಕಟ್ಟಯಿದ್ದಿತ್ತು ಕೋಣನ ಗವಲು ತಾಗಿ ಕಾಮಧೇನು ಕೆಡುತ್ತದೆ. ಕೋಣನ ಡೋಣೆ [ಪಾಠಾಂ. ದೊಣೆ]ಗೆ ತಳ್ಳಿ ಕಾಮಧೇನುವ ಕಾಣದಂತೆ ಮಾಡು (ಕೋಲಶಾಂ. ೭೨-೩೨); ಕೆಱೆ ಬಾವಿ ಬಗರಗೆ ಡೊಣೆ ಡೋಣೆ [ಪಾಠಾಂ. ಣೆ] ದೀರ್ಘಿಕೆಯೊಳಿತ ಕಾಲುವೆ ಬೆಂಟೆ ಪಳ್ಳ ಮೆಱೆದಿರುತಿಹವು (ಕುರಾಸಾಂ. ೪-೬೭); ಸುರಕುಜದ ತೋಪು ಸುರಧೇನುವಿನ ಹಿಂಡು ಸಿದ್ಧರಸ ತೀವಿರ್ದ ಡೋಣಿಗಳ್ವ್ಯತದ ತಟಾಕಗಳು (ನಂದಿಮಾ. ೧೧-೧೧). ೨. ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಟ್ಟಪಯ್ಯಂಗಳ ಪ × × × ಸಿನಲು ಡೋಣೆಯಿಂ ಬಡಗಲು ಶಿವಾರಾಜನ ವೃತ್ತಿಯ ಮತ್ತರು ೪ (ಕೂರ್ಮಾಶಾ. ೮-೬೪: 1147). ೩. ಎರಡು ಕೊರಿಗೆಯ ಡೋಣೆಯ ಹೊಲವೊಂದು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದ್ದಿತು (ವಿಶರ್ಗ. ೨೮೨). 'ಡೋಣೆವಟ್ಟೆ' ಪರಾ. **ಧೊಣೆ**: ೧. "ಧುಣಾ-ಧೊಣೆ" (ಶಾಶಕ್ಸ. ೩೩). **ದೋಣೆ₁**: ೧. ದೋಣೆಯ ತಿಳಿನೀರ ಕುಡಿದು (ಮಹಾವಿ. ೬-೩೮); ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ದೋಣೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಬಹಳ ಗಲೀಜಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದರಿಂದ ಹೀಗೆಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು (ಕಂಗಾಳ್ಳ. ೩೪೮). ೩. 'ದೋಣೆವೋಗು' ಪರಾ. ೪. ತಗ್ಗಿನ ನೆಲ; ಹಳ್ಳವಾಗಿರುವ ಹೊಲ,-ಗದ್ದೆ: ಸರ್ವನಮಸ್ಯ ಮಾಡಿ ಬಿಟ್ಟ ಮತ್ತರು ೧೦೦ ದೋಣೆಯಿಂ [ತೆಂ]ಕ ದೇ × × × ತೋಟ ಮತ್ತ ೨೭ (ಸೌಇಇ. XX, ೨೩-೨೨; 1029); ಕೇತಯ್ಯಂ ಬಿಟ್ಟ ದೋಣೆಯ ನೆಲ ಮತ್ತ[ರು ನಾ]ಲ್ವತ್ತು (ಸೌಇಇ. XI-1, ೮೩-೩೦: 1049); ಶ್ರೀಸೋಮೇಶ್ವರದೇವರ್ಗ್ಗೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವದ ದೋಣೆಯಿಂ ತೆಂಕ ಒಡ್ಡವಾಡಿಗೆಯು ಬಟ್ಟೆಯಿಂ ಪಡುವ ಬಸ್ತುಚಿನ್ತಾಮಣಿಯ ಈರ್ಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಗೇಣ ಕೋಲಲು ತಮ್ಮಂ[ಶ]ಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮತ್ತರಯ್ವತ್ತೇಳು (ಸೌಇಇ. XX, ೬೯-೪೪; 1107); × × × ಪೇಸ್ವರ ದೇವರ ೩ ದೋಣೆ × ಬೆಂಣ್ಣೆ × × × ದೇವ[ರು] ನದಿಯೊಳ[ವ]ಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ [ದೇವ]ರು ಗುಂಡಿಯ ಹಳ್ಳಿಯ ರಾವಣನಾಥದೇವ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೩೦-೩೩; ಸು. 12ನೆಯ ಶತ). **ಧೋಣೆ**: ೫. ಬಾವಿ: ಸಾನ್ಸರಸ . . . ಬಟರಿಜ್ಗೆ ಕೊಟಾರ್ ಧೋಣೆಗೂಡಲಾ ನರಡಿ ಇಬ್ಬು ಕೊಟಾರ್ (ಎಕ. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೩೯-೪; ಸು. 700 ?).

ದೋಣೆಗೆರೆ = ಹೊಲ, ಗದ್ದೆಗಳನ್ನು ಉಳುವಾಗ ನೇಗಿಲಿನಿಂದ ಮಾಡುವ ಹಳ್ಳದ ಗೆರೆ; ಸೀತೆಸಾಲು; ಉಕ್ಕೆಗೆರೆ.-ಸಾಲು: ದೋಣೆಗೆರೆಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಪೈರನ್ನು ನಾಟಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). **ದೋಣೆಸಾಲು** = ದೋಣೆಗೆರೆ: ಉಳುವಾಗ ದೋಣೆಸಾಲುಗಳು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಮೂಡುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತವೆ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.ಶ ತೆಲು. ದೊನ./ಸಂ. ದ್ರೋಣೀ]

ದೊಣೆ₂ 'ತೊಣೆ₁' ನೋ.

ದೊಣೆನಾಯಕ, ಡೊಣೆನಾಯಕ (ನಾ). ಕೆರೆ, ಕುಂಟೆಯ ಕಾವಲುಗಾರ; ದೊಣೆಯನ್ನು ಕಾಯುದ್ದಕೊಂಡಿರತಕ್ಕವನು; ದೊಣೆಯ ರಕ್ಷಕ: ಹೊಳೇ ನೀರು ಕುಡಿಯಕ್ಕೆ ದೊಣೇನಾಯಕನ ಅಪ್ಪಣೆ ಬೇಕಿಲ್ಲ (ಕಂಗಾಳ್ಳ. ೩೩೩). **ಡೊಣೆನಾಯಕ**: ಹರಿಯೋ ನೀರಿಗೆ ಡೊಣನಾಯಕನ ಅಪ್ಪಣೆ ಯೇನು (ಹುಟ್ಯಹ. ೦೨೩); ಹೊಳೆಯ ನೀರಿಗೆ ಡೊಣೆನಾಯಕನ ಅಪ್ಪಣೆಯೇ? (ಗಾದೆ). [ದೊಣೆ₁ + ನಾಯಕ]

ದೊಣೆವೋಗು, ಡೊಣೆವೋಗು, ಡೋಣೆವೋಗು, ದೋಣೆಯೋಗು, ದೋಣೆವೋಗು (ಕ್ರಿ). ಡೊಗರು ಬೀಳು; ತಗ್ಗುಬೀಳು; ಹಳ್ಳವಾಗು: ಪಿಸುಟ್ಟ ಕಿಟ್ಟೂಡಿಯುಂ ಕಣಿವೋದ ಕಣಕಾಲುಂ ದೊಣೆ [ಪಾಠಾಂ. ಡೊಣೆ, ದೋಣೆ]ವೋದ ಮೇಗಾಲುಂ ಪಱಿದು ಪಾಯ್ದು ಪಂದಲೆಗಳುಂ (ಶಬ್ದಾಮ. ೦೩-೩೪ ವ). **ಡೊಣೆವೋಗು**: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ಡೋಣೆವೋಗು**: ಕುಮತಿ ಸಿದ್ಧಾಂಜನದಿನೊಡದೊಂದು ಕಣ್ಗಳಿಂ ತಱುದುಕೊಳೆ ಡೋಣೆವೋಗಿರ್ದ ಪೆರ್ಬುಣ್ಗಳಿಂ (ಕಾದಂಬ. ೨೬೦ ಕಗಳ). **ದೋಣೆಯೋಗು**: ೬೦ತು ಚಕ್ರಹತಿಯಿಂ ದೋಣೆಯೋದ [ಪಾಠಾಂ. ವೋದ] ರಣಕ್ಷೋಣಿಯಂ . . . ರಥಿಗಳಟ್ಟೆಗಳೆಂಬ ಬೆಟ್ಟುಗಳಿಂ ಪೂಱ್ದು ಸಮತಳಂ ಮಾಡಿ

(ಪಾಠ ಸಪು. ೩-೧೨೦ ವ). **ದೋಣೆವೋಗು** : ಒಡೆದಿರ್ದಗಿಯಾಗಿ ಪೋಟ್ಟು ನೀರೇಱಿದ ನಾಳಿವುಣ್ಗಡೆದು ಸೌಳೆನೆ ಸೀಳ್ದುದು ದೋಣಿವೋಪಿನಂ [ಪಾಠಾಂ. ದೋಳಿವೋಪಿನಂ] (ಸುಕುಮಾ. ೫-೧೭) ; ತನು ದೋಣಿವೋದುವು ನೆತ್ತರ್ ಕೊಡನೆತ್ತಿ ಸುರಿವವೊಲ್ ಸುರಿದು (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೧೭೫).

[ದೋಣೆ₁ + ಪೋಗು₁]

ದೊಣ್ಣೆ₁, ಡೊಣ್ಣೆ₁ (ನಾ). ೧. ದಪ್ಪವಾದ ಕೋಲು; ದಂಡ: ಲಗುಡ : ಕೈಯಲ್ಲಿ ದೊಣ್ಣೆ [ಪಾಠಾಂ. ದಾಣೆ] ಮನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಧ ವಚನದಲ್ಲಿ ಕಿಂಕಿಲ ಲಿಂಗದ ವಾರ್ತೆ ನಿನಗೇಕೆ (ಅದಕಂ. ೨೬೫-೧೨೬೩) ; ಮಂದರಗಿರಿಯನೆತ್ತುವಡೆ ನುಗ್ಗೆಯ ದೊಣ್ಣೆಯಿಂದ ಮೀಟಬಹುದೇಳುವುದೆ (ಪೋಜಚಕ. ೨೯-೩೮) ; ನೂತನ ಕತ್ತಿ ಕಠಾರಿ ದೊಣ್ಣೆಯು ಸಾಧಕೋತ್ತಮ ರಾಜಕುವರರು (ಕಂನವಿ. ೬-೧೮) ; ನಾನೆಷ್ಟು ಮುದುಕನಾದೊಡುವೆನಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಭಾನದೊಳಗೆಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯುಂ ತಿರುಗುವದು ತಪ್ಪದೇನಂ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತಿ ಕುಂದಿರ್ದುದೆಂದೂರಿಕೊಂಡಿರ್ದ ದೊಣ್ಣೆಯಿಂದು (ಅಜಾವಿ. ೧-೮೫) ; ಈ ಡಕಾಯಿತರ ಕಥೆಗೆ ಸೂಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಇದರಲ್ಲಿ "ಆ ಕಾಲದ ಪೀನಲ್ ಕೋಡಾಗಿದ್ದ" ದೊಣ್ಣೆಯ ಸ್ತೋತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ (ಬಂಕಿಮ. ೨೪೮) ; ಕುಂಬಾರನಿಗೆ ವರುಷ, ದೊಣ್ಣೆಗೆ ನಿಮಿಷ (ಗಾದೆ) ; ಕಂಕುಳಲ್ಲಿ ದೊಣ್ಣೆ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶರಣಾರ್ಥಿ (ಗಾದೆ). (ಗು). ೨. ದಪ್ಪವಾದ; ದೊಡ್ಡದಾದ. 'ದೊಣ್ಣೆಮುಳ್ಳು' ಪರಾ. **ಡೊಣ್ಣೆ₁** : ೧. ಗಿಡುಗನ ಉಡು ನುಂಗಿ ಹೊಡೆವವನ ದಡಿ ನುಂಗಿತ್ತು . . . ಗಿಡುಗನ ಉಡುವ ಹೊಡೆವವನ ಡೊಣ್ಣೆಯ ಬಾಯಿಲ್ಲದ ಇರುಹೆ ನುಂಗಿತ್ತ ಕಂಡೆ (ಅಕಾಮಾ. ೧೯೭-೧೭೦) ; ಡೊಣ್ಣೆಯೊಳು ಚಚ್ಚಿ ಕೆಲವು ಮೃಗಗಳ ಕೊಂದರು (ನೇಮಿಸಂ. ೨-೫೦) ; ಅಣ್ಣಾತಮ್ಮಂದಿರಿನ್ನು ಜಗದೊಳಿದ್ದವರೆಲ್ಲ ಡೊ[ಪಾಠಾಂ. ದೊ]ಣ್ಣೆಯೊಳ್ಬಡಿದಾಡದಿಹರೆ (ಭರತೇ. ೪೮-೫೮) ; ಡೊಣ್ಣೆಗಳನ್ನು ಹಿಡುಕೊಂಡು ಬಂದು ಆ ಮೃಗವನ್ನು . . . ಕೊಂದುಬಿಟ್ಟರು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೪೨). ೨. 'ಡೊಣ್ಣೆಮುಳ್ಳು' ಪರಾ. ೩. ಟೊಣಪ : (ಕ) **ಡೊಣ್ಣೆ ಭಾಗವತ** = ಸೋಮಾರಿ; ಲವಲವಿಕೆಯಿಲ್ಲದವನು; ಕೂತ ಕಡೆಯೇ ಕೂತಿರುವವನು : ಹೊತ್ತಿಗೆ ಮುಂಚೆ ಏಳದ ಡೊಣ್ಣೆ ಭಾಗವತನಂತೆ ಬಿದ್ದು ಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತುಳು. ದೊಣೆಲ್, ಡೊಣ್ಣೆ ; ಕೊಡ. ದೊಣ್ಣೆ; ಕೊಲಾ. ದೊಣ್]

ದೊಣ್ಣೆ₂ 'ತೊಂಡೆ₂' ನೋ.

ದೊಣ್ಣಕಾಟ 'ತೊಂಡೆಕೇತ' ನೋ.

ದೊಣ್ಣೆಗ, ಡೊಣಗ, ಡೊಣ್ಣೆಗ (ನಾ). ೧. ಟೊಣಪ; ದಡಿಗ : ಶಿವಕಥಾಮೃತರಸವ ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ಡೊ]ಣ್ಣೆಗರ್ ಕವಟಾಂಧನರರಱಿವರೇ ಪರಮಸತ್ಕವಿಗಳಱಿವಂದದಿ (ರಾಘವ. ೦-೧೯). **ಡೊಣಗ** : ೧. ಈ ಡೊಣಗಕ್ಷತ್ರಿಯಾಧಮನು ಅವರೆಲ್ಲರನ್ನು ಮೂರ್ಖರಲ್ಲಿ ಎಣಿಸಿ, ನಮ್ಮನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಬಂದಿರವನಲ್ಲ (ಧಾಮ್ರಕ. ೨೧೯). ೨. ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯ : ರಣದೊಳು ಜಯವಧೂಟಿಯು ಮುಂದೆ ನಿನ್ನಯ ಡೊಣಗನ ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರಲು ಅಣಕವಾಡುವರಪ್ಸರಗಣಕೆಯರೆಲೆ ರಣಭೀರು ಹೋಗೆಂದು ನುಡಿದ (ಪೋಜಚಕ. ೩೯-೪). **ಡೊಣ್ಣೆಗ** : ೧. ಮೇಲಿನ 'ದೊಣ್ಣೆಗ' ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ದೊಣ್ಣೆ₁ + – ಗ₂]

ದೊಣ್ಣೆಮುಳ್ಳು, ಡೊಣ್ಣೆಮುಳ್ಳು (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಮುಳ್ಳು; ದೊಡ್ಡ ಮುಳ್ಳು : (ಕ). **ಡೊಣ್ಣೆಮುಳ್ಳು** : ಎಣ್ಣೆ ಬಲು ಕಾಸಿ ಕಣ್ಣೊಳಗೆ ಸುರಿದಂತೆ ಡೊಣ್ಣೆಮುಳ್ಳುಗಳು ನಟ್ಟಂತೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೨೩೯).

[ದೊಣ್ಣೆ₁ + ಮುಳ್ಳು (<ಮುಳ್)]

ದೊಣ್ಣೆಮೂಗು, ಡೊಣ್ಣೆಮೂಗು (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಮೂಗು : ಅವಳದು ದೊಣ್ಣೆಮೂಗು, ಲಕ್ಷಣವಾಗಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). **ಡೊಣ್ಣೆಮೂಗು** : ಗುಳ್ಳಗಣ್ಣು ಮತ್ತು ಡೊಣ್ಣೆಮೂಗು ಇರುವವಳೇನು ?(ಮೋಹಿನೀ. ೨೮).

[ದೊಣ್ಣೆ₁ + ಮೂಗು₁]

ದೊಣ್ಣೆಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಡೊಣ್ಣೆಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ (ನಾ). ಹೆಚ್ಚು ಖಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ, ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ ದುಂಡಗೂ ಇರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ; ದಪ್ಪಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ; ರುಚಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇದನ್ನು ತರಕಾರಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ : ದೊಣ್ಣೆಮೆಣಸಿನಕಾಯಿಯ ಬೋಂಡ ಬಹಳ ರುಚಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). **ಡೊಣ್ಣೆಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ** : ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಡೊಣ್ಣೆಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಶಾವಿ ಹುಣಸೀಯಕಾಯಿ ಹುಳಿಪಲ್ಯ ದಾಸೋಹಕೆ ಹಣ್ಣುಗಳ ತಂದಿಹರು ತರತರದ (ಸಿದ್ಧಪು. ೧೭-೪೮) ; ನಾನೇನು ನಿಮ್ಮ ಕೈತೋಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಬದನೆಕಾಯಿಯೇ, ಚಳ್ಳವರಿಯೇ, ಡೊಣ್ಣೆಮೆಣಸಿನಕಾಯಿಯೇ (ಇಪ್ಪಕ. ೨೦೫). [ದೊಣ್ಣೆ₁ + ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ]

ದೊದಿಪಂದಿಗಲಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಪಟ್ಟಲ್ಗಟ್ಟದ ಮೂರನೇ ವಂಶದನ್ದು ದಾವರಙ್ಗದ ದೊದಿಪನ್ದಿಗಲಿಯು ಕಲ್ಲೂರುಂ ಕಬೂರು ಮೊಳನಿಕೆ ಕರ್ಪೂರ . . . ತುಱುವನಿಕ್ಕಿಸಿ ಮಗುೞ್ದು ಬರುತಿರ್ಪ್ಪೊಡೆ (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೦೦-೪ ; ಸು. ೫೩೦ ?). [?]

ದೊದ್ದಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : "ಶಂ(ಕ)ಖಶರ್ಣಃ-ದೊದ್ದಿ, ಕತ್ತಿ" (ಓಷಧಿ. ೧೬೦). [?]

ದೊದ್ದೆ₁, ದೊದ್ದೆಯ (ನಾ). ೧. ಗುಂಪು ; ಸಮೂಹ : ಎನಿತು ದೇವರ ದೊದ್ದೆ ಹಿಂಡುಗೊಳ್ಳದು ನೆನೆಯೆ (ರುದ್ರಗ. ಪೀ. ೨೦೭-೦೪) ; ಎತ್ತ ನೈರುತಿಗೀರುತಿಗಳವರೆತ್ತ ಜಲಧಿವಗೀಧಿಪಂ ಘಡಯೆತ್ತ ಪವನಂಗಿವನ ದೊದ್ದೆಗೆ ಹೊದ್ದಲೇಸಲ್ಲಿ (ಸಾಸಂಕ. ೯-೧೫) ; ದೊದ್ದೆ ತಗೆಯಲಿ ಪಾರ್ಥ ಪವನಜರಿದ್ದರಾದರೆ ಬರಲಿ ಸಮರವ ಹೊದ್ದಲಾಪರೆ ಹೊಗಲಿ ಹರಿ ತೋಱಲಿ ಸಹಾಯತೆಯ (ಕುಮ್ಹಾಭೀ. ೮-೨೦) ; ಎದ್ದಾ ನೃಪಂ . . . ನಿರ್ಮಲತಪಸ್ವಿಗಳ ನಿಶ್ಚಲಹೃದಯ ಮಧ್ಯಪಂಕೇಜಾತದ ಗದ್ದುಗೆಯೊಳಿಪ್ಪ ಚಿದ್ರೂಪನಂ ಜಗವಱಿಯೆ ದೊದ್ದೆಯೊಳ್ಮಾಡಿ ತೇರ್ಗುರುದುರೆಯುಂ ಪೊಡೆವುದುಂ ಪೊದ್ದಿಸಿದ ಪಾರ್ಥನಾರಿದರೋಳಿನಲರ್ಜುನಂ ಬಂದಾತನಂ ಕಂಡನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೫-೯). ೨. ಗದ್ದಲ; ದೊಂಬಿ ; ಗಲಭೆ ; ಗೊಂದಲ : ನೆಱೆ ಕೂಗುವ ಕೊಳರ್ವಕ್ಕಿಯ ದೆಾದ್ದ [ಪಾಠಾಂ. ಡ್ಡಿ]ಯ ಪಱಿಯೊಪ್ಪ ಮಱಿದುಂಬಿಗಳ ಗಱಿಯ ಝುಂಕಾರಸುಸ್ವರ ಪೂರಿತ ಮಹಪುರುಮೆಗಳಱಿದವಾಗ (ಪೋಜಚಕ. ೬-೧೭). ೩. ಸೈನ್ಯ; ಪಡೆ ನೆರೆದ ದೊದ್ದೆಯನೊರಸಬಹುದೇನೆಂದು . . . ಗಹನವೆ ನಿನ್ನ ವೀರರಿಗೆ (ಕುಮ್ಹಾಭೀ. ೧-೬) ; ಧಾತುಗೆಟ್ಟುದು ದೊದ್ದೆಯಿಂದೇ ಭೂತಳಾಧಿಪ ಬಗೆಯದಿರು (ಕುಮ್ಹಾದ್ರೋ. ೧೬-೦೩) ; ತವರು ದೊದ್ದೆಯ ಹೊಗಿಸಬೇಡು ಈದವರನೇಂದೊಳಪೊಗುತ ನೇಮುವನವಸರದ ಸೇವಕರಿಗಿತ್ತು (ಕೊರಠಾ. ೨-೨-೨೫) ; ಗದ್ದೆಯ ಗೊರವನೊಳ್ ಕಡಿದಾಡಿ ಪೊಗರುವೆತ್ತಿದ್ದೆ ನೀ ರಣರಂಗದೊಳಗೆ ಬಿದ್ದೆಯ ನನ್ನ ದಾಳಿಗೆ ಕೃಷ್ಣ ಕರೆ ನಿನ್ನ ದೊದ್ದೆಯ ನಿಲಲೊಲ್ಲಗರಿದು (ಪೋಜಚಕ. ೪೦-೦೮) ; ಇಂತು ದೊದ್ದೆಯ ಹೊಯ್ಲಿನಿಂ ಕ್ಷಿತಿಯಂತರದಿ ಮಡುಗಟ್ಟ ನೆತ್ತರ ಸಂತತಂ ಪರಿಯಲ್ಕೆ (ಅಜಾವಿ. ೬-೬೯). **ದೊದ್ದೆಯ** : ೧. ಗದ್ದುದ್ದೇ ರಣವೆಲವೂ ದಿವಿಜರ ದೊದ್ದೆಯದ ಸೂಳೆಯರ ಚೌಂಗೆ ಬಿದ್ದಿನರ ವೀಳಯದ ಬಡಗರು ಭಟರ ಮೋಡಿಯಲಿ (ಕುಮ್ಹಾಅ. ೧೪-೨೫).

ದೊದ್ದೆ₂ (ನಾ). ಉಗ್ಗು ; ತೊದಲುಮಾತು : (ಕ).

[ದೇ.॥ ತುಳು. ದೊದ್ದೆ, ಗೊದ್ದೆ]

ದೊದ್ದೆಕಾಱ (ನಾ). ಕೋಲಾಹಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು; ಗೊಂದಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು; ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು: ಗುದ್ದುಗಳ ಮಳೆಗಱೆಯೆ ಕೌರವ ದೊದ್ದೆಕಾಱನು ಕಾಣನವನನು ಹೊದ್ದಿಸಿದ ಹೊಲದತ್ತ ಬುತ್ತಿಯನುಂಡು ನಿಂದಿದನ (ಸಂಭಪ. ೨೩-೭೦). [ದೊದ್ದೆ$_1$ + -ಕಾಱ]

ದೊದ್ದೆಗ (ನಾ). ೧. ಸೈನಿಕ: ಇದ್ದ ರಱುವತ್ತಾಱುಕೋಟಿಯ ದೊದ್ದೆಗರು ಮುನ್ನಮೃತಮಥನದಲ್ಲಿದ್ದವರು ಮತ್ತಲ್ಲಿ ದೇವಾಸುರರ ಕದನದಲಿ (ಸಂಭಪ. ೮-೦೦೫); ಎಲೆಲೆ ದೊದ್ದೆಗರೇಕೆ ಕೊಬ್ಬಿದರಳವನಱಿಯದೆ ನುಗ್ಗುವಂಱಿದರೆ ದಳದ ದೊರೆಗದು ಭಂಗವೇ ಬಾಹಿರನ ಹೊಯ್ಕನುತ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೭-೨೯): ಅದ್ದಲಿಸಿದುದು ತಲೆ ರಘೂತ್ತಮನಿದ್ದ ಠಾವನು ಹೇಳೆನುತ ಕಪಿ ದೊದ್ದೆಗರನಱೆಯಟ್ಟಿ ಕೊಲುತಿಟ್ಟಣಿಸಿತಿದಿರಿನಲಿ (ಮೂರಾ. ೬-೨೮-೬೦): ದೊದ್ದೆಗರೇಕೆ ಹೊಕ್ಕರು ಕೊಲ್ಲುಕೊಲ್ಲೆಂದು ಹೆದ್ದೊರೆ ದೈತ್ಯರೆಯ್ದಿದರು (ಮೋಹತ. ೩೫-೧೮); ತುಳುನಾಡಿನರಸು ದೊದ್ದೆಗರ ತುಳಿಸುತೆಯ್ದಿ ತುಳಿಲಾಗೈದನು ಚಕ್ರಧರಗೆ (ಭರಜ. ೨೨-೫೯): ದಾನವರ ಬಲದ ನೆರೆದ ದೊದ್ದೆಗರಾನಲರಿಯದೋಡಲ್ ಕಂಡು ದುರುಳಬಲ ಶುಂಭ ಧೂಮ್ರಾಕ್ಷವೃತ್ರಾದಿಗಳ್ ಕೈಕೊಂಡರಾಹವವನು (ಚಬಪು. ೨೬-೨೨). ೨. ಸಾಮಾನ್ಯಜನ; ನಾಡಾಡಿ: ದೊದ್ದೆಗರು ರಕ್ಕಸನ ಕಾಣುತ ಕದ್ದು ಹಾಯ್ದರು ಜನಕ ಚಿಂತೆಯುಲಿದ್ದನವ ನಡೆತಂದನುಗ್ರಡಣೆಯ ನಿನಾದದಲಿ (ತೊರಾ. ೦-೧೫-೧೦); ಮುದ್ದಿಸುತಿಹರು ಮಕ್ಕಳನವು ತೊಡೆಯ ಮೇಲಿದ್ದಂತೆ ಮಲವ ಬಿಡುವುವು ಎದ್ದು ವಸ್ತ್ರವ ಹಾಕಿ ಹೇಸುತಿಹರು ಥೀ ಥೀ ದೊದ್ದೆಗರೆನೆ ನಕ್ಕರವರು (ಭರಜ. ೬೫-೩೦): ಮದ್ದಳೆಯ ಗತಿಗೆ ಜಘನಗಳೆದ್ದಾಡಲು ನಗುತ ಕಂಡು ಲಾಲಿಪರಲ್ಲದೆ ಪದ್ಯ ಪದ ಕಾವ್ಯದರ್ಥವ ದೊದ್ದೆಗರೇಂ ಬಲ್ಲರೆಂದ ಚೂಡಾರತ್ನ (ನೀತಿಸಾ. ೬೩). [ದೊದ್ದೆ$_1$ +-ಗ$_2$]

ದೊದ್ದೆಗವಿಸು (ಕ್ರಿ). ಗುಂಪಾಗಿ ಮುತ್ತುವಂತೆ ಮಾಡು; ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿಸು: ಎದ್ದು ತಾನೈತಂದು ಸೇನೆಯ ದೊದ್ದೆಗವಿಸಿದ ಮುನಿವ ರಾಶ್ರಮಕಿದ್ದು ಗೃಹಮಂಡಲವ ಕೊಂಡರು ಸೂಱೆಗರು ನೃಪನ (ಸಂಭಪ. ೨೬-೨೦). [ದೊದ್ದೆ$_1$ + ಕವಿಸು]

ದೊದ್ದೆಗೂಳು (ನಾ). ರಾಶಿಗಟ್ಟಲೆಯ ಕೂಳು,-ಅನ್ನ: ದೊದ್ದೆಗೂಳಿನ ವೈಸಿರಿಯ ಬಲು ಬಿದ್ದನಿಕ್ಕುವ ಭೂತ ಪವಮಾನಜನ ಕಿಬ್ಬರಿಯ ಗುದ್ದಿದರೆ ಕಲಿಭೀಮನದಕುಬ್ಬೆದ್ದು ಗೋಣನು ತಿರುಹಿ ಬಸುಱೊಳಗದ್ದಯಿಸಿ ಯರೆದರೆದು ಕಾಲಲಿ ತಿಕ್ಕಿದನು ಭೀಮ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ಒರಿ೩. ೯-೬೦). [ದೊದ್ದೆ$_1$ + ಕೂಳು$_2$ (<ಕೂೞ್$_1$)]

ದೊದ್ದೆಯ 'ದೊದ್ದೆ'$_1$ ನೋ.

ದೊದ್ದೆವೋಗು (ಕ್ರಿ). ಗಲಭೆಯಾಗು; ಕೋಲಾಹಲವುಂಟಾಗು: ಹೊದ್ದದೊಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಕಲಹವಾಗೆದ್ದು ತಾವಿಱಿದಾಡಿದರು ಪುರಿ ದೊದ್ದೆವೋದಂದು ಹುಟ್ಟಿದುದು ವಿಪರೀತವದಱೊಳಗೆ (ಬಸಪು. ೬೦-೩೭). [ದೊದ್ದೆ$_1$ + ಪೋಗು$_1$]

ದೊನವುರ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ನೂರ್ಮಡಿ ಚೋೞಂ ನವಲಖ(ಕ್ಷ)ಬಲಂಬೆರಸು ಬಂದು ದೊನವುರದೊಳ್ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದು ದೇಸ(ಶ)ವೆಲ್ಲಮಂ ಸೂಱೆಗೊಣ್ಡು (ಎಇ. XVI, ೭೪-೨ ; 1007). [? ಇದು 'ದೋನವುರ' ಅಥವಾ 'ದ್ರೋಣಪುರ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ ವಿರಬಹುದೇ ?]

ದೊನ್ನಮಾರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀರಾಮರಾ ರಾಮಡಿನಾಡು ಮೂನೂಱಱ ನಾಣ್ದರಸಾ ಆಳೆ ಅವರ ಮಗನ್ದೊನ್ನಮಾರನ್ ಬೋಱದ ನಚ್ಚಯನ್ನೊಳ್ಪತ್ತಿಟ್ಟು (ಎಕ. X, ಗೌರಿಬಿ. ೭೬-೩ ; ಸು. 760). [ದೊನ್ನ? + ಮಾರ]

ದೊನ್ನೆ (ನಾ). ಬಾಳೆಯ ಅಥವಾ ಅಡಿಕೆಯ ಪಟ್ಟೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬಟ್ಟಲು; ಎಲೆಬಟ್ಟಲು: ಮೃದುತರವೆನಿಪ ಪರಿಮಳಿಪ ಹೊಸ ಖಂಡಂಗಳಂ ಸವಿಗೊಳುತ ಪುಳಕಿಸಿ ಹೊಲಿದ ದೊನ್ನೆಯೊಳಿರಿಸಿ ಬಾಸಣಿಸಿ (ಬಸಪು. ೧೮-೨೯); ದೊನ್ನೆಗಳ ಹರಹಿ ಬಾಳೆಲೆಹಾಳೆಯುಂ ಹಾಕಿ ಬಿನ್ನಣದಿ ಮಾಡಿದಾ ಚೌಕದೆಡೆಗಳ ಮುಂದೆ . . . ಕುಳ್ಳಿರ್ದು (ಸಮ್ಯಕೌ. ೬-೨೩); ಮತ್ತದಕೆ ಹಾಲು ನೀರೆಱೆದು ಸಂಪಳಿಗಲಿಸಿ ಎತ್ತರದ ಮೇಲೆ ದೊನ್ನೆಯನಿರಿಸಿ ತುಪ್ಪವಂ ಹತ್ತದಂದದಿ ತೊಡೆದು ಹೊಯ್ದುಕೊಂಡದನಿಡ್ಡಲಿಗೆಯಂತೆ ಬೇಯಿಸುವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೬-೭); ಸಣ್ಣಸುಚ್ಚು ಇಟ್ಟುಕೊ ಗೊಡ್ಡಳಿ ಕಾಸಿಕೊ ದೊನ್ನೆಯೊಳಗೆ ತುಪ್ಪ ಬಡಿಸಿಕೊ (ಪುರಂದ. ೩-೧೮೭-೭); ನಳಿನದಳದ ದೊನ್ನೆಯೊಳು ಶಾಂತೋದಕವ ಮೊಗೆದು ಪಾಸಂಗೈಸಿ (ನವಮೋ. ೬-೬೦): ಅಡಕೆಯ ಹಾಳೆಗಳಿಂದ ಐದಾರು ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ದೊನ್ನೆಗಳನ್ನು ಹೊಲಿದರು (ಕಳಹು. ೬೫).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತೊನ್ನೈ; ಮಲ. ದೊನ್ನ; ತುಳು. ತೆಲು. ದೊನ್ನೆ; ಕುೞ. ಡೊನೊ; ಕುವಿ. ದುನ್ನೋ]

ದೊಪ್ಪನೆ (ಅ). ದೊಪ್ಪೆಂದು ಶಬ್ದವಾಗುವ ಹಾಗೆ: ರಂಗಮಂಟಪದೊಳು ದೊಪ್ಪನೆ ಬಿದ್ದು (ಲಸರ. ೨-೫೦); ದೊ [ಪಾಠಾಂ. ತೊ]ಪ್ಪನೆ ಕೆಡೆಗು ದನಿಗೊಟ್ಟು ಕರೆದು ಕರಂ ಮುಗಿದು ಹೊಡಮಟ್ಟು ಗಿಣ್ಣಲನಂತು ನೂಕುಗು ಮತ್ತೆ ಮುಂದಿಡುಗು (ಬಸಪು. ೦೪-೧೮); ತನ್ನ ಬಾಯಂ ಹೊಯ್ದುಕೊಳುತಂ ತನ್ನ ಶೋಕಾಕ್ರಾಂತದಿಂದಂ ತನ್ನ ತಾ ಮಱೆದಿಂತು ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ಧೊ]ಪ್ಪನೆ ಕೆಡೆದು ನೆಲದಲ್ಲಿ (ಬಸಪು. ೪೫-೬); ನೆಲಕೆ ದೊಪ್ಪನೆ ಹಾಯ್ದುಕೊಂಡನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೧೫-೨೭); ದೊಪ್ಪನೆ ಎಚ್ಚರ ತಪ್ಪಿ ಬಿದ್ದಳು (ಬಂಕಿಮ. ೦೧೧).

ದೊಪ್ಪದೊಪ್ಪನೆ, ದೊಪ್ಪುದೊಪ್ಪನೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ದೊಪ್ಪದೊ [ಪಾಠಾಂ. ತೊಪ್ಪತೊ]ಪ್ಪನೆ ಪಿರಿಯ ಕಲ್ಗೊಳು ತಪ್ಪಲಿಡುತಂ ಸೋಹುತಂ ಹರಿತಪ್ಪ ಕೆಲವಾಡುಗಳನು . . . ಹೊಡೆದು (ಬಸಪು. ೨೦-೧೪): ಶೂಲೆ ಬಾಧಿಸುತಿಪ್ಪ ಸಂಕಟಕಾಲದಿಳೆಯೊಳು ದೊಪ್ಪದೊ[ಪಾಠಾಂ. ತೊಪ್ಪತೊ]ಪ್ಪನೆ ಕೆಡೆದು ಹೊರಳುತ್ತ ಮಿಗೆ ನರಳುತಿರಲು (ಬಸಪು. ೪೯-೨೬): ದೊಪ್ಪುದೊಪ್ಪನೆ ಪಜ್ಜೆಯಿಡುವಳು ದುಗುಡವ ಸೊಪ್ಪುಸೊಪ್ಪನೆ ತುಳಿಪಂತೆ (ಭರಜ. ೧೩-೬೫). [ದೊಪ್ಪು + -ಅನೆ$_1$]

ದೊಪ್ಪು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಬೆರಸಿ ಪದಾತಿ ನೆಕ್ಕು ನೆರಿಲೆಂಬ ನೆಳಲ್‌ನೆಳಲೆಂಬ ಘಾರು ಘರ್ಘರ ಘರಿಲೆಂಬ ದೊಪ್ಪು ದೊದಲೆಂಬ . . . ನಿಷ್ಠುರರವಂ ಮಿಗೆ ತಳ್ತಿಱಿದತ್ತು ಯುದ್ಧದೊಳು (ಗಿರಿಕ. ೬-೬೮).

ದೊಪ್ಪುಟು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು: ಸ್ಪರ್ಶರಸಮೆರಡುಮನಱಿವ ಶಂಖ ಶುಕ್ತಿ ಗುಳ್ಳೆ ಗುಬ್ಬಿ ನಾಯಿನೊಳಲೆ ದೊಪ್ಪುಟು ಗೊಣ್ಣೆಹುಳು ಕ್ರಿಮಿ ಮೊದಲಾದುವೆಲ್ಲಱೊಳಂ (ಜಸಾರ. ೪೯). [? + ಪುಟು]

ದೊಪ್ಪೆ 'ಡೊಪ್ಪೆ' ನೋ.

ದೊಪ್ಪೆಗಿವಿ (ನಾ). ದೊನ್ನೆಯಂತೆ ಅಗಲವಾಗಿರುವ ಕಿವಿ: ಕೈಕಾಲುವತಿ ತೋರ ದೊಪ್ಪೆಗಿವಿ ದನಿ ಕಾಕು (ಕಕ್ಕೋಕ. ೨-೧೭). [ದೊಪ್ಪೆ (<ಡೊಪ್ಪೆ) + ಕಿವಿ$_2$]

ದೊಪ್ಪೆನ್ (ಕ್ರಿ). ದೊಪ್ಪೆಂದು ಶಬ್ದಮಾಡು: ಘಾಯವಡೆದಾನೆಗಳು ಗುಳವನು ಹಾಯಿಕಲು ನೆಲಕುರುಳಿದವು ಮಾನಾಯುಜಂಗಳು ಬಿಗುಹ ಬಿಡೆ ದೊಪ್ಪೆಂದವಾಜೆಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೫-೪); ತಲ್ಲಿಂಗಮುಂ ಕಂಡು ಕೋಪಾವೃತಚಿತ್ತಂ ಬೇಗದಿಂ ಕೈಗೊಡಲಿಯನಧಟಿಂದೆತ್ತಿ ಹಾಯ್ದಿಕ್ಕಿದಂ ತಕ್ಷಿತನಂ ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ಧೊ]ಪ್ಪೆಂದು ಮುಂಡಂ ಕೆಡೆಯೆ ತಲೆ ಕರಂ ಬೀಳ್ವನಂ (ಬೃಷವಿ. ೬-೧೬). [ದೊಪ್ಪು + ಎನ್$_1$]

ದೊಬ್ಬಿಕೆ (ನಾ). ದಬ್ಬುವುದು; ನೂಕುವುದು: ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾದ ಈ ದೊಬ್ಬಿಕೆಯಿಂದಾಗಿ ಅನಂತನ ಹೆಜ್ಜೆ ತಪ್ಪಿಹೋಗಿ ಅವನು ಮುಗ್ಗರಿಸಿ ಬಿದ್ದನು (ಒಡ್ಡಿಉ. ೧೨೭). [ದೊಬ್ಬು (<ದಬ್ಬು$_1$) + –ಇಕೆ]

ದೊಬ್ಬಿಸು 'ದಬ್ಬಿಸು' ನೋ.

ದೊಬ್ಬು 'ದಬ್ಬು$_1$' ನೋ.

ದೊಬ್ಬುಳಿ 'ದಂಪ್ಪಳ' ನೋ.

ದೊಮ್ಮ (ನಾ). ಒಂದು ಮನೆತನದ ಹೆಸರು (?): ಪುಯ್ಯಲೊಳ್ ದೊಮ್ಮರ ಕಾಡವಂ ಸತ್ತು ಸ್ವರ್ಗ್ಗಾಲಯಕ್ಕೇಱಿದನ್ (ಎಕ. VI, ೦೭೩-೪; 780). [?]

ದೊಮ್ಮರ 'ದೊಂಬ' ನೋ.

ದೊಮ್ಮಳಿ (ನಾ). ೧. ಗುಂಪು; ಸಮೂಹ. ೨. ಗಾಬರಿ. 'ದೊಮ್ಮಳಿಸು' ಪರಾ. [<ದೊಂದುಳಿ ?]

ದೊಮ್ಮಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಗುಂಪುಗೂಡು; ಸಂದಣಿಗೊಳ್ಳು: ಧರಾಚಕ್ರಮನಾಕ್ರಮಿಸಿ ನಿಶಾತಹೇತಿಗರ್ಭಂಗಳುಮನೇಕಪ್ರಕಾರಕೇತನ ವಾಜಿರಾಜಿಗಳುಮಾಗಿ ದೊಮ್ಮಳಿಸಿ ನಡೆವ ರಥಂಗಳುಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦–೩೦ ವ): ಅವಿತಾಳಾಪಂಗಳಿಂ ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ಮ್ಮಳಿಸಿ ಕಿನಿಸಿ ಕೊಟ್ಟೊಳ್ಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭–೪೦); ನೆರೆದ ರಾಜಲೋಕಮೆಲ್ಲಂ ರಾಜಸುತೆಯನೀಡಾಡಿ ಬಂದು ದೊಮ್ಮಳಿಸಿ ಮುಮ್ಮಳಿಕೊಂಡು ನೋಡುತ್ತಿರ್ಪುದುಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೭–೩೯ ವ); ಅಂತುಭಯಬಳಚತುರಂಗವಾಹನಂಗಳೊಳೊರ್ವೊರ್ದರೆ ದೊಮ್ಮಳಿಸಿ ಬೆರಸಿದಾಗಳ್ (ವರ್ಧಪು. ೮–೪೭). ೨. ಗಾಬರಿಯಾಗು; ಗಾಬರಿಪಡಂ: "ದೊಮ್ಮಳಿಸು–ತಿರ್ಯಕ್ಸಮೂಹಸಂಭ್ರಮೇ (ದನದ ಹಿಂಡಿನಂತೆ ಗಾಬರಿಪಡು)" (ಶಮಧಾ); ಅಗ್ನಿಶಿಖಾಮುಖಕ್ಕೆ ದೂರಮಪ್ಪ ಬಕ್ಕಬಯಲ ತಾಣದೊಳ್ ದೊಮ್ಮ[ಪಾಠಾಂ. ರ್ಮ]ಳಿಸಿ ನಿಂದು ಬಹುಜನಂಗಳುಮ್ಮಳಿಸಿ ತಮ್ಮೊಳಿಂತೆಂದರ್ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೧–೧೩೩ ವ); ಆಗಳಂಜಲಿಮಂಜಲಿಮೆಂದು ಬೆಗಡುಗೊಂಡ ಗೋವಳಿಗರ ನೊಡಗೊಂಡು ದೊಮ್ಮಳಿಸಿ ಮಮ್ಮಳಿಗೊಳ್ವ ಗೋವುಗಳನಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಕಿಱಿದಂತರದೊಳಿರ್ದ ಗೋವರ್ಧನಗಿರಿಯ ಮಱಿಗೆ ಪೋಗಿ (ಅರ್ಧನೇ. ೮–೧೦ ವ); ಹಯಂ ತಾಂ ತನಗೆ ತೂಪಿಱಿದ ಕೂರ್ಪಿನ ಪೆರ್ಮೆಯಿಂ ಸೊಮ್ಮುವೆರ್ಚಿ ದೊಮ್ಮಳಿಸಿ ಕಿಚಿಕಿಲ್ದು ಬಿಮ್ಮನೆ ನಡೆದು ಬಱಿಯ ಪೊಱಿಯಾ ಮಿಕ್ಕು ಪೊಕ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗೆಟ್ಟು ಮುಱುಂಗಿ ಕಣ್ಮಾಯವಾಯ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೨೦–೨೩). ೩. ವೇಗಗೊಳ್ಳು: ರಭಸಗೊಳ್ಳು: ಅಂತು ನೆಗಟ್ದ ಭಾವವ್ಯತಿಕರಂಗಳ್ ದೊಮ್ಮಳಿಸೆ ತಮ್ಮನಿಬರುಂ ಘಟ್ಟಿಸಿ ನಿಂದು ಶಟ್ಟುತ್ತು ತಾಗಿ ಪೋಗದೆ (ಅನಂಪು. ೭–೪೭ ವ); ಅಂತು ನಿಂದಳವಿಯೊಳ್ ದೊಮ್ಮಳಿಸಿ ನೂಂಕುವ ದೈತೇಯಚಕ್ರಿಯ ಚತುರಂಗಬಲಮುಮನಿತುಮೊಂದೆ ಮುಖದೊಳ್ ಕೈಕೊಂಡು ನಿಜಗಜಘಟಾಪಟಲಕ್ಕೆ ಸೂಚೀಯಾನೆಯಂ ಮಾಡಿ (ಅನಂಪು. ೧೪–೭ ವ).

[ದೊಮ್ಮಳಿ + –ಇಸು$_3$]

ದೊಮ್ಮೇಜಾಡ್ಯ (ನಾ). ಪಶುಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ: (ಎಸಮ್ಮ. XV, ೪೦). [ದೊಮ್ಮೆ (P←ತೆಲು. ದೊಮ್ಮ) + ಜಾಡ್ಯ]

ದೊರಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ಪಡೆ; ಹೊಂದು; ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳು: ಎಲ್ಲಾದರೂ ಒಂದು ಉದ್ಯೋಗ ದೊರಕಿಸಿ ಉಪಜೀವನಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಮುಂಬಯಿ. ೪–೩೦); ಸರ್ಕಾರದ ಆ ಅನ್ಯಾಯದ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿ ದೊರಕಿಸಿದ ಪ್ರಥಮವಿಜಯದಿಂದಾಗಿ ಹುಡುಗರೆಲ್ಲ ಹರ್ಷದಿಂದ ಹಾರಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಆಗಸ್ಟ್. ೪೧); ಗಾಂಧೀಜಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ–'ರಾಟೆಯ ತಿರುಗಿಸಿರಿ! ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವ ದೊರಕಿಸಿರಿ' ಎಂದು! (ಇತಿಶ್ರೀ. ೧೩೭).

[ದೊರಕು + –ಇಸು$_3$]

ದೊರಕು (ಕ್ರಿ). ಸಿಗು; ಸಿಕ್ಕು; ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು; ಲಭ್ಯವಾಗು; ದೊರೆ; ವರರಾಜ್ಯಂ ಶ್ರೀಸಹಿತಂ ದೊರಕಲ್ ಕೈಕೊಳ್ಳದಿರ್ಪರಾರ್ (ಪಂಚತಂ. ೧೦೦–೧೩); ಮಂದಮತಿಗಳಿಗೆ ದೊರಕದ ಲೇಸನೀಯಬೇಕೆಂದು ಮನದೊಳು ನೆನೆದನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧–೨೩); ತನಗೆ ಮಣಿ ದೊರಕದೆಂಬೊಂದನುತಾಪದೆ ತಪನನೆಯ್ದಿದನೊ ಶರನಿಧಿಗೆಂಬಿನಮೆಸೆವರಾಗದಿಂ ಭೋಂಕೆನಲಪರಾಂಭೋಧಿಗಿಳಿದನಬ್ಜಸಹಾಯಂ (ದಶಕು. ೩–೧೮); ಧೇನುವೇತಕೆ ದಾನಗೊಂಬ ಮಹಾನುಭಾವರು ದೊರಕದಿದ್ದರೆ (ಸಂಭಪ. ೧೦–೧೧); ಇರಲಿರಲಿ ತೋಱುಸುವೆ ಮುಂದಕೆ . . . ದೊರಕು ಪಶುಭವ ಬೀದಿಗಲಹವನೆಂದಳು (ತೊರರಾ. ೨–೧–೨೯); ಪರಮಪಟ್ಟಸ್ಥಲ ಮಾರ್ಗವೀ ಶರೀರದೊಳಿಲ್ಲಿ ದೊರಕಲರಿಯದು (ಚಬಪು. ೩–೨); ದುರ್ಲಭವಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ದೊರಕಿದ್ದವು (ಪರಿಹೀ. ೧೦).

[<ದೊರೆ$_1$./ತುಳು.ದೊರಕು, ದೊರಂಕು, ದೊರಕ್; ತೆಲು. ದೊರಕು]

ದೊರಗು 'ತರಕು' ನೋ.

ದೊರಗುಉಸುಬು (ನಾ). ಒರಟಾದ ಮರಳು,–ಉಸುಬು; ದಪ್ಪ ಮರಳಂ: ಹೋಗುವ ದಾರಿಗೆ ದೊರಗುಉಸುಬನ್ನು ತಂದು ಸುರಿದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ಅಪೂಪ. ೩೨).

[ದೊರಗು (<ತರಕು) + ಉಸುಬು (<ಉಸುಕು)]

ದೊರಗುಗಾಜು (ನಾ). ಒರಟಾದ ಮೇಲ್ಮೈಯುಳ್ಳ ಗಾಜು; ಪಾರದರ್ಶಕವಲ್ಲದ ಗಾಜು: ಅದರ ಮುಂಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೂತಕನ್ನಡಿಯೂ ಹಿಂಗಡೆ ಒಂದು ದೊರಗುಗಾಜಿನ ಹಲಗೆಯೂ ಇವೆ (ವಿಜ್ಞಾವಿ. ೮).

[ದೊರಗು (<ತರಕು) + ಗಾಜು (<ಕಾಜು)]

ದೊರಪಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಪಡಿಯಱ ದೊರಪಯ್ಯನ ಓರಿಯರಸಿ ಪಾಂಬಬ್ಬೆ ತಲೆವಱಿದುಮೂವತ್ತುವರಿಸಂ ತಪಂಗೆಯ್ದುಯ್ದಂ ನೋನ್ತುಚ್ಛಮಂಡಾಣಮೇಱಿದರ್ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೦–೧೩; 971).

[<ದೋರ$_3$ + ಅಪ (<ಅಪ್ಪ$_1$) + ಅಯ್ಯ$_{61}$]

ದೊರಯ್ಯನಾಯಕ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಅಯ್ಯಹರಸರ ಮಗಮ್ ದೊರಯ್ಯನಾಯಕ (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೨೪, ೯೩–೯; 1021).

[<ದೋರ$_3$ + ಅಯ್ಯ$_{61}$ + ನಾಯಕ]

ದೊರೆ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರು; ಬಳಿಸಾರಂ: ಮುಳಿಯಿಸುವ ಮುಳಿವ ತಿಳಿಪುವ ತಿಳಿವೊಲಿಸುವ ದೊರೆವ ನೆರೆವ ರಮಣೀರಮಣಾಕುಳ ಕಳಕಳದಿಂದಂಗಜವಿಳಾಸದೆಱವಟ್ಟು ಸೆಟ್ಟನಿದೆ ಪೆಱತಂಟೇ (ಶಾಂತಿಪು. ೩–೧೧). ೨. ಕಾಣು; ತೋರು: ಮೂಡದೆಸೆಯೊಳ್ಕೆಂಪು ದೊರೆಯೆ ತಾರಗೆ ಪರೆಯೆ ಕೂಡೆ ತಂಗಾಳಿ ಮುಂಬರಿಯೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨–೬೩). ೩. ದೊರಕು; ಸಿಕ್ಕು; ಸಿಗು; ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು; ಲಭಿಸಂ: ಎಮ್ಮ ಮಮ್ಮಂಗಮೆಮಗವಿಾಗಳನುವರಂ ದೊರೆಯಲಾಯ್ತು [ಪಾಠಾಂ. ದೊರೆಯಾಯ್ತು] (ಪಂಪಭಾ. ೧೧–೪೨ ವ); ನಗರಾಂಗನೆಯರ್ಮಹೋತ್ಸವಂ ದೊರೆದುದೆನುತ್ತಲಂಪು ಮಿಗೆ ನೋಡಿದರಾ ಮನುಜೇಂದ್ರಚಂದ್ರನಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೨೩); ಬಿಜ್ಜಳನಡೆಯ ಪದಹತಿಗಳಿವ ಪಲತೆಱದ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ವಿಮೋಕ್ಷಂ ದೊ[ರೆ]ವುದೆಂದಡೆ ಬೊಮ್ಮಯನ ಕೈಯಲಿ ಮರಣವಾದ (ಬಸಪು. ೩೪–೭೬); ಗುರುವಿನ ಗುಲಾಮನಾಗುವ ತನಕ ದೊರೆಯದಣ್ಣ ಮುಕುತಿ (ಪುರಂದ. ೩–೧೪೯ ಪಲ್ಲವಿ); ವಿಶೇಷ ಸುಕೃತದ ಫಲಂ ದೊರೆತುದೆನಗೆಂದವಂ ಬಿದ್ದನಚ್ಯುತನಂಘ್ರಿಗೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೭–೬೩): ಸೀಮೆಗೆ ಯಿರಪಗೌಡ × ರಡು ಕೈವಡ ಮುಂತಾಗಿ ಸೀಮೆನಹೆಸು ಮುಂತಾಗಿ ದೊರೆವ ತರು ಮುಂತಾಗಿ ಭೂಮಿಗೆ ನಾಲ್ಕುಮೂಲೆಗೆ ಕಲ್ಲು ನೆಟ್ಟದ್ದು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೯೩–೨೭; ?): ಪರಮಾತ್ಮನ ದರ್ಶನ

ಕೇವಲ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಕರ್ಮಯೋಗದಿಂದಲೂ ದೊರೆಯಬೇಕೆಂಬುದಿಲ್ಲ (ಧರ್ಮಸಾ. ೮೫). ೪. ಉಂಟಾಗು ; ಸಂಭವಿಸು : ಮಂತ್ರಿ ಚತುರೋಪಾಯಂಗಳಂ ಬಲ್ಲೊಡಂ ದೊರೆವೋಲ್ ಚಿನ್ನಕೆ ಸೌರಭಂ (ಸೋಮೇಶ. ೧೧).

[ದೇ.೫ ತೆಲು. ದೊರೆಯು, ದೊರವು]

ದೊರೆ₂ (ನಾ). ೧. ಸಮಾನ ; ಎಣೆ ; ಸಾಟಿ; ಸರಿ: "ಸರಿ, ದೊರೆ . . . ಸಂಗಡಂ–ಈ ೧ರ ಸಮಾನಕ್ಕೆ ಪೆಸರ್" (ಶಶಾ. ೫೯–೨೯೧) ; ಹರಿಣಧರ ಸರಸಿಜಂಗಳ್ ದೊರೆಯಲ್ಲವು ತನಗೆ ತಾನೆ ದೊರೆ ನಿನ್ನ ಮೊಗಂ (ಕವಿರಾ. ೩–೭೭) ; ಇದಱ ದೊರೆಗೆ ಗಿರಿಗಳುವೊಳವೇ (ಆದಿಪು. ೭–೬೫) ; ಪಾಕವ್ವೆ ಗುಟ್ಟಿದ ಪೆಂಡಿರ್ ದೊರೆಯೇ (ಪಂಪಭಾ. ೧–೪೦) ; ನರನಾರಾಯಣರೆಂಬಿರ್ವರುಮೊಡಗೂಡಿದೊಡೆ ಗೆಲ್ವರಾರುರ್ವರೆಯೊಳ್ ನಿರುತಮೆನೆ ನೆಗಟ್ದ ನಿಮ್ಮಿರ್ವರ ದೊರೆಗಂ ಬಗೆವೊಡಗ್ಗಳಂ ನರರೊಳರೇ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨–೧೨೩) ; ದೊರೆಗಾಣೆಂ ನಿನಗೆ ಜಿನೇಶ್ವರ ಪೆಱರಂ ನಿನಗೆ ನೀನೆ ದೊರೆಯೆನಿಪ್ಪೈ (ಅಜಿಪು. ೮–೨೨) ; ತೆನಿರಸದಿಂದವ್ಯುತದ ದೊರೆಯೆನಿಸುವ ಕುಂಕುಮದ ರುಚಿಯನನುಕರಿಸುವ ಮಾವಿನ ಪಣ್ಣಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮–೧೭); ಕಡೆಯಲೆಂದು ಪಾಲ್ಗಡಲೊಳ್ ತಂದಿರಿಸಿದ ಮಂದರಗಿರಿಗೇಂ ದೊರೆಯಾದುದೊ ಪೊನ್ನ ಕೋಂಟೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨–೫೧). ೨. ಸರಿಯಾದುದಂ; ಸಮಂಜಸವಾದುದಂ : ಕವಿಗಳ ನಾಮಧಾರಕನರಾಧಿಪರೋಳಿಯೋಳೀತನೊಳ್ಪಿದಂ ಕವಿ ನೃಪನೀತನೊಳ್ಪಿದನೆನಲ್ ದೊರೆಯಲ್ತು (ಪಂಪಭಾ. ೧–೧೦); ನಿನ್ನಂ ಪುಸಿಯಾಡಿ ಕಾಡಲೆನಗೇಂ ದೊರೆಯೇ (ಪಂಪಭಾ. ೮–೪) ; ದೊರೆಯೊಳೊಬ್ಬನ ಹಾನಿ ಭಟರಲ್ಲರಿಗೆ ದೊರೆ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨–೧೯). ೩. ರೀತಿ ; ಬಗೆ ; ಕ್ರಮ : ಸ್ಕಂದನಾಶ್ವಂಗಳನೊಂದೆ ದೊರೆಯೊಳ್ ಪರಿಯೆ ಪರಿಚೋದಿಸಿ ಬಾಣಪಾತಪ್ರಮಾಣದೊಳ್ ನಿಱಸುವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೪–೧೧ ವ) ; ಮದವಮಾಂದ್ಯೋತ್ಪಾದನಾಪಹರಣಮಾರಣ ವಶೀಕರಣವಿದ್ವೇಷಣಾದಿಗಳ್ಗೆ ಪೆಜವುವಿಾ ದೊರೆಯವರ್ಕೆ ಪಿರಿದುಮಾಗಮಂಗಳ ಪ್ರಮಾಣಂಗಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೬೪೮); ಪೂಮಳೆಯಿಾ ದೊರೆಯಕ್ಕುಮೆಂಬಿನಂ ಸುರಿದುದು ಪುಷ್ಪವೃಷ್ಟಿ (ಎಕ. II, ೨೩೪–೫೯ ; ಸು. 1180).

ದೊರೆಗೆ ವರ್ = ಸಮನಾಗು ; ಸಮಾನವಾಗು : ಸಮಕ್ಕೆ ಬರು : ಹಾರಾದ್ಯಾಭರಣಂಗಳಿನಾ ರೂಪಾಶ್ಚರ್ಯವಾಗೆ ಪಾಣಿಕಟಕ್ಕಂ ನೀರಂಜಿಸಿ ದಳಿವಿಡಿದ ಮಹಾರತ್ನದ ದೊರೆಗೆವಂದುದಾ ಸ್ತ್ರೀರತ್ನಂ (ಆದಿಪು. ೪–೯೨) ; ಖಳರೋಳಿಯೊಳ್ದೊರೆಗೆವಂದನೆನ್ನನದೇನನೆಂದಪೆಂ (ಕಾದಂಬ. ೪೦೦) ; ಚತುರಾನ್ವಿತಮೆಂಬ ನೆಗೞ್ತೆಯಿಂದಿರಾವಂತರೊಳಾರುಮೇಂ ದೊರೆಗೆ ವರ್ಪರೆ ಪೋಲಿಸೆ ಭಟ್ಟಪಾರ್ಯನೊಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೧–೧೧) ; ಹರಿಕಾನ್ತೆಯುಮಿಾ ಕಾನ್ತೆಯ ದೊರೆಗೆ ವರಲ್ಕಾಱಳು (ಎಕ. VI, ಮೂಡಗೆ. ೨೨–೨೪ ; 1129). **ದೊರೆಯಾಗು** = ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆ,–ಹೊಂದು ; ಹೋಲು : ನೇಣ್ಬಲಿಯ ತೊಡರೊಳ್ ತೊಡಂಕಿ ನಡುಗುವ ಕುರಂಗಿಯೊಳ್ದೊರೆಯಪ್ಪಳ್ (ವರ್ಧಪು. ೪–೫೭ ವ) ; ಸುರನದಿಯ ಫೇನಪುಂಜದ ಸಿರಿಯಂ ಸಲೆ ತಳೆದು ತೊಳಪ ತುಹಿನಾಚಲದೊಳ್ ದೊರೆಯಾದಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧–೧೨೧). 'ಒರೆ₂' ಪರಾ.

ದೊರೆ₃, ಧೊರೆ (ನಾ). ೧. ಒಡೆಯಂ; ರಾಜ; ಪ್ರಭು; ಅರಸು : ಗಾಂಗೇಯಂ ದೊರೆಯ ಪಿರಿಯ ಮಗನುಂ ಕ್ರಮಕ್ರಮಾರ್ಹನುಮಿರ್ದಂತೆನ್ನ ಮಗಳಂ ಕುಡೆವು (ಪಂಪಭಾ. ೧–೭೦ ವ) ; ಹೊನ್ನುಳ್ಳ ದೊರೆಯಂತೆ ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡಂ ಹಮ್ಮಿನಲಿಪ್ಪನೆ ಭಕ್ತನು (ಚೆನ್ನವ. ೪. ೧೨೧–೨೭೭) ; ದೊರೆಯೊಳ್ ಸ್ನೇಹವನಾಂತವಂ ಬಡವರಂ ತಾಂ ನೋಳ್ಪನೇ ಪ್ರೀತಿಯಿಂ (ಸೋಮೇಶ. ೪೦) ; ದೊರೆ ತತ್ಪರುಳಿದರು ನೆರವು ಬಹುದು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨–೧೯) ; ಮಗಳಿಗೆ ವರನಾವ ಧರೆಯ ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ಧೊ]ರೆಗಳೊಳಗೆಂದ (ವರ್ಧಪ. ೪–೮೩) : ದೊರೆ ಎನ್ನ ಒಲವು ಸುಸ್ಥಿರವೆಂದೆಲ್ಲರ ಹಗೆತರವಲ್ಲ (ಪುರಂದ. ೨–೪೫–೨) : ದೊರೆಯು ರಥವಾದರೂ ಎತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ತಿರುಗದು (ಗಾದೆ). ೨. ಯೂರೋಪಿನಿಂದ (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿನಿಂದ) ಬಂದ ಮನುಷ್ಯ ; ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿ, ಕಾಫಿತೋಟದ ಒಡೆಯ, ಪಾದ್ರಿ ಮುಂತಾದವರು : ದೊರೆಗಳ ಮನಸ್ಸಿಗೆ, ಅವಳು ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರಬೇಕೆಂಬ, ಭೀತಿ ಹುಟ್ಟಿತು (ಕಾಮದು. ೯೪) ; ದೊರೆಗಳು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಇನಾಮು ಕೊಡುವದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೧–೧೪). ೩. ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ; ಪರಾಕ್ರಮಂ : ಪರಿಭವದ ಪೊಱೆಯನಾಂತಿರ್ದರಾತಿಗಳ್ಗಳ್ಕೆ ತನ್ನ ಕುಲಮುಂ ಚಲಮುಂ ದೊರೆಯುಂ ಕಿಡೆ ದಾಟ್ಟಂ ಗಂಡರೂಪಿನೊಳ್ ಗಂಡನಲ್ತು ಪೆಂಡತಿಯ ವಲಂ (ಆದಿಪು. ೧೨–೯೭). ೪. ಹಿರಿಮೆ ; ಯೋಗ್ಯತೆ. 'ದೊರೆಗೆಡಿಸು' ಪರಾ. ೫. ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ; ಆಧಿಕ್ಯ. 'ದೊರೆಪೆಟ್ಟು' ಪರಾ. ಧೊರೆ : ೧. ನಿಮ್ಮ ಧೊರೆಗೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಅರಿಕೆಮಾಡು (ಕೃಪಾಕ. ೫೩) ; ಆ ಸವಿಾಪದ ಮಹೀಶೂರಪುರದ ಧೊರೆಗಳಂ ಕಾಪಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಿರುವಳು (ಪಟ್ಟಿಅ. ೧೭–೨೫). ೬. ಅಧಿಕಾರಿ (?) : ಮಳಿಗೆಯೊಳಗೈನೂರ್ವರ್ ಸ್ವಾಮಿಗಳ್ ಬಟ್ಟಾಯಂ ಹೊಂಗೆ ಕೊಟ್ಟವರಲ್ಲಿಯಡಕೆಯೊಂದು ಕೊಂಡವರಲ್ಲಿಯಡಕೆಯೊಂದು ಎಣಿಸಿದ ಧೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಡಕೆಯೊಂದು (ಎಇ.XX, ೧೨–೫೩ ; 1167).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ತುರೈ, ಮಲ; ತುರ ; ತುಳು. ದೊರೆ, ಧೊರೆ ; ತೆಲು. ದೊರ, ಧೊರ]

ದೊರೆಕಾರ್ಯ (ನಾ). (ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯ) ಆಡಂಬರ : ಕಡೆವಳ್ಳಿ ಬೀಟು ಮನೆ ಮುಂಗೆಯ್ಯಾರ್ಭಟಂ ಸಾಲದಾ ದೊರೆಕಾರ್ಯಂ ಘೃತಮಿಲ್ಲದೂಟದ ಸುಖಂ . . . ಬಱಗ್ಯೆಯಂ ಸುಱದಂತೆ (ಸೋಮೇಶ. ೧೭).

[ದೊರೆ₃ + ಕಾರ್ಯ]

ದೊರೆಕುಮಾರಿತಿ (ನಾ). ದೊರೆಯ ಮಗಳು ; ರಾಜಕುಮಾರಿ : ದೊರೆಕುಮಾರಿತಿಯರಾ ಬೀದಿಯೊಳರ್ತಿಯೊಳೆಡೆಯಾಡುತಿಹರು (ಕಂಸವಿ. ೭–೧೯).

[ದೊರೆ₃ + ಕುಮಾರಿತಿ]

ದೊರೆಕೊಳ್₁, ದೊರೆಕೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಿಕ್ಕು ; ಸಿಗು ; ಲಭಿಸು ; ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು : "ದೊರೆಕೊಳ್ – ಪ್ರಾಪ್ತೌ" (ಶಮಧಾ) ; ಧರಣೀಶರ ಕಾರುಣ್ಯಂ ದೊರೆಕೊಣ್ಡೊಡೆ (ಎಇ. XIII, ೩೬೦–೧೪ : 929) ; ಪೂರ್ವಪುಣ್ಯಫಲದಿಂ ದೊರೆಕೊಂಡ ವಿಮಾನಂ (ಆದಿಪು. ೨–೬೫); ಸೌಖ್ಯಮದೆಂತುಂ ದೊರೆಕೊಂಡಿತಿಲ್ಲ ಹೃದಯಕ್ಕೋರಂತೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೪೭) ; ಸಂದ ತಿರಿಕಂಗೆ ತೊವೆ ತುಪ್ಪಂ ದೊರೆಕೊಳಲುಣ್ಮೆ ನಲಿವ ತೆಱದಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯–೩೦) : ದಿವಸಶ್ರೀ ದೊರೆಕೊಂಡ ಕೋಕಮಿಥುನಂ . . . ವಿರಾಜತ್ಕಳಹಂಸಯುಗ್ಮಮೆನೆ ಕೂಡಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿರ್ಪರುತ್ಸವದಿಂದಾ ವಿಜಯಾವತೀ ಯುವತಿಯುಂ ವಿಶ್ವಂಭರೋರ್ವೀಶನುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೩–೨೭) ; ಕೇಳಿದಗೆ ಮೋಕ್ಷದ ಮಂದಿರವು ದೊರೆಕೊಳ್ಗು (ಸಂಭಪ. ೮–೧೪೨). ೨. ಉಂಟಾಗು; ಸಂಭವಿಸು; ಕೂಡಿಬರು : ನಿಮ್ಮ ಮನದಿಂ ವಿಘ್ನಕಳಂಕಂ ತೆರಳ್ದಿನಿಸುಂ ಪೋಗದು ಕಾಲಲಬ್ಧಿ ದೊರೆಕೊಂಡಂದಲ್ಲದೇಂ ಪೋಕುಮೇ (ಆದಿಪು. ೨–೨೨) ; ಪ್ರಸವಸಮಯಂ ದೊರೆಕೊಳೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧–೪೧೪ ವ) ; ನುಡಿತಡವಪ್ಪುದೊಂದು ಮೊಗದೊಳ್ ಮುಱುಕಂ ದೊರೆಕೊಳ್ವುದೊಂದು . . . ಕಳ್ಗುಡಿದವರಂದದವಿಂತು (ಪಂಪಭಾ. ೨–೪೯) ; ಆ ಪುಲಿಯ ಪೂರ್ವಭವವೃತ್ತಾಂತಮುಮಂ ಕಾಲಲಬ್ಧಿ ದೊರೆಕೊಳೆ ತೋಱದಿರ್ದುದುಮ ನಱಪಿ (ಚಾವುಂಪು. ೨೫) : ಗುರುವಂ ಲಘುಸಂಧಾನದೆ ನರನಿಸೆ ಗುರು ಲಘುವಿಮಿಶ್ರಿತಂ ದೊರೆಕೊಳೆ ತದ್ಗುರು ತಚ್ಛಂದೋವ್ಯತ್ಯಿಗೆ ದೊರೆಯೆನಿಸಿರ್ದುದು ಮನಕ್ಕೆ ದುರ್ಯೋಧನನಾ (ಗದಾಯು. ೪–೪೮) ; ಇನಿತೊದಾಕ್ರೋಶವಿಾ ನಾಗಶರ್ಮನೊಳೇಕಾರಣದಿಂದವಿಾಂದು ದೊರೆಕೊಂಡತ್ತುಂ

(ಸುಕುಮಾ. ೭-೪೩) ; ಪುರುಷಂಗೆ ಸುದ್ಯಕ್ಷಿತ್ವಂ ದೊರೆಕೊಂಡೊಡೆ (ಸಮುಹ. ೩-೧೧) ; ಬಲಿ ಕಾಲಲಬ್ಧಿ ದೊರೆಕೊಳೆ ಬಲವಂದಾ ಯತಿವರಂಘ್ರಿಯುಗ ದೊಳ್ ಬಿಟ್ಟು (ನೇಮಿಪು. ೩-೨೫) ; ಸ್ವರದಿಂ ಯಲದಿನಸಾದಿಷ್ಟರೇಫದಿಂ ಪರದೊಳಮದುರ್ಗ ಶೋಜ್ ಪವರ್ಗಂ ದೊರೆಕೊಳ್ಗುಂ ವಾದೇಶಂ (ಶಾಬ್ದಾವ. ೭೩) ; ಪರಿಹಾಸಹೇತುಭಾವನೆ ದೊರೆಕೊಳೆ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಹಾಸ್ಯ ಮೆಂಬ ರಸಂ ತಾಂ ಸರಸೋಕ್ತಿಗಳಿಂದಮುದಾಹರಿಪೆಂ (ಶೃಂಗಾರ. ೧-೬೬). ೩. ಈಡೇರು ; ನೆರವೇರು : ಬಗೆ ದೊರೆಕೊಂಡುದಿಲ್ಲಿದು ವಿಧಾತ್ರನ ದೋಷವೆ (ಹಂಪಭಾ. ೧೩-೧೦೩) : "ಲಭಿಸು" (ಹಂಪದೀ. ೩೫೦). ೪. ಸಿಕ್ಕಿ ಬೀಳು ; ವಶವಾಗು ; ಅಧೀನವಾಗು : ದೊರೆಕೊಂಡಯೆಂತು ಮುಂ ಪಂಜರಬಂಧನವಾದುದೆಂತು (ಕಾದಂಪೂ. ೯೧). ೫. ಕಾಣು ; ತೋರು ; ಪ್ರಕಟವಾಗು : ಉರದೊಳ್ ಫಣ ಕರದೊಳ್ ಬಿಲ್ ಶಿರದೊಳ್ [ತೊ]ಟ್ ತೊಡುಟಿಯು ಕಿಲದೊಳೆಸೆದಿರೆ ಪೆಟ್ ಮುಂಗೊರಲೊಳ್ ಕಟಿಮಟಿಯಲ್ಲದೆ ದೊರೆಕೊಳೆ ಮೃಡನಡಿಗೆ ಹರಿಗನೆಱಗಿದನಾಗಳ್ (ಹಂಪಭಾ. ೮-೨೪) ; ಗುಣಲೋಪಂ ವರಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರದೊಳ್ ತಾಂ ದೊರೆಕೊಳ್ಗುಂ (ವರ್ಧಪು. ೧-೪೭). ದೊರೆಕೊಳ್ಳು : ೬. ಪಡೆ ; ಹೊಂದು : ಸೀತಾ, ಚಂದ್ರಮತೀ, ದಮಯಂತೀ ಮೊದಲಾಗಿ ಸತಿಯರು ದೊರೆಕೊಂಡ ಸುಖವೇನು? (ಭಾರದ. ೪೮೩). [ದೊರೆ$_1$ + ಕೊಳ್$_1$]

ದೊರೆಕೊಳ್₂, ದೊರೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಸಮಾನವಾಗು ; ಸಾಟಿಯಾಗು ; ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳು : ದೊರೆಕೊಂಡಿರೆ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ ಪುರಾಣಕಾವ್ಯ ಪ್ರಯೋಗದೊಳ್ತತ್ಕಾಲಂ ವಿರಸಂ ಕರಮವು ದೇಸಿಗೆ ಜರದ್ಧ್ರಮವಿಷಯ ಸುರತರಸರಸಿಕತೆವೊಲ್ (ಕವಿರಾ. ೧-೫೦) ; ಪರಿಗೀತಾರ್ಥಂ ಪೂರ್ವಾಪರ ದೊಳ್ಪಗೆವಾಗಲೆಂದುವೊಂದಱೊಳೊಂದುಂ ದೊರೆಕೊಂಡೊಂದದೊಡದು ದುಷ್ಕರಮೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವೆಂಬುದಾದಂ ದೋಷಂ (ಕವಿರಾ. ೦-೮೦) ; ಸುಂವರಲೊಂದು ಬೆಳ್ಸರಿಯದಾತ್ಮತನೂಭವನುತ್ತಮಾಂಗದೊಳ್ ದೊರೆಕೊಳೆ ನಿಲ್ಲದಲ್ಲಿ ಕುಸುಮಂ ಕಿಲವಲ್ಲುಗೆ ತನ್ನ ರತ್ನವಿಸ್ಫುರಿತಕಿರೀಟಮಂ ಕವಿದು ತಾನೆ ನರಂಗೆ ಕಿರೀಟನಾಮಮಂ ಸರಸದಿನಾಗಳುಚ್ಚರಿಸಿ ಸಾಹಸಮಂ ಪೊಗಟ್ಟಂ ಸುರಾಧಿಪಂ (ಹಂಪಭಾ. ೫-೧೦೩) ; ನಾಲ್ಕುಂ ಚರಣಂಗಳು ಮೊಂದಕ್ಕೊಂದು ದೊರೆಕೊಂಡಿರೆಯದು ಸಮತ್ವಮೆನಿಪುದು (ಅಪ್ರತಿ. ೯-೧). ದೊರೆಗೊಳ್ : ಇವಂ ಧರ್ಮದೊಳ್ ಧರ್ಮಸುತನಂ ನೇಮದೊಳ್ ರಾಮಚಂದ್ರನಂ ದೊರೆಗೊಂಡು (ಚಿಕವಿ. ೩-೧೧).

[ದೊರೆ$_2$ + ಕೊಳ್$_1$]

ದೊರೆಕೊಳಿಸು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು ; ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡು : ಪರ[ವ]ಸದ ಬಗೆಯೊಳೊಂದಂ ದೊರೆಕೊಳಿಸುವುದಱಿಗತರ್ಕ ತೋಪಸ್ಥಾನಂ ನಿರುತಂ ಸಮಾಹಿತಾಳಂಕರಣಾಂತರಮಕ್ಕುಮಿಂತು ತದುದಾಹರಣಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೨೩) : ಪುರುಪರಮೇಶ್ವರನಂದನ ದೊರೆಕೊಳಿಸುಗೆ ನಿನಗೆ . . . ಮಂಗಳಮಂ (ಆದಿಪು. ೧೨-೩೪) ; ನಾಳೆನುಣಸ ನೆನಗೆ ದೊರೆಕೊಳಿಸಿ ಬಂದುದು ಕರವೊಳ್ಳಿತಾಯ್ತೆಂದು ನಗುತಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ಹಂಪಭಾ. ೩-೨೬ ವ) ; ಭಕ್ತಿಸಂಪದದ ದೊರೆಕೊಳಿಸಿ ಪಾಲಿಸಿದ ಪರಮ ಗುರುವೇ (ಶಿವಗೀ. ೬೩-೩೮೨) ; ಪರಿಣಾಮವಶದೆ ಜನ್ಮಾಂತರದೊಳ್ ಶುಭಮಶುಭಮೆಂಬ ಕರ್ಮಂಗಳೊಳಾರ್ ದೊರೆಕೊಳಿಸಿದರಾವುದನಾ ದೊರೆಯದೆ ಫಲಮಕ್ಕುಮವರ್ಗೆ ಪೆಱತಾದವುದೇ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೬೬). ೨. ಉಂಟುಮಾಡು : ತರಳತರಲೋಚನಂ ನಿರ್ಭರರಾಗರಸಂ ಮುಖಾರ ವಿಂದಂ ನಿನ್ನಾ ದೊರೆಕೊಳಿಸಿದೊಸಗೆಯೇಂ ಬಂಧುರಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೭) ; ದೊರೆಕೊಳಿಸುವ ತತ್ಕ್ರಿಯೆಯೊಳ್ ಪರಿಣಮಿಸುವ ಫಳಮನಸ್ತ್ರಶಸ್ತ್ರ ತನುತ್ರೋತ್ಕರರಹಿತಂಗಸಹಾಯುಂಗರಾತಿಬಲಜಯಮಸಳವೆ ದೊರೆಕೊಳಿಸುವವೊಲ್ (ಆದಿಪು. ೦೫-೦೭) ; ಕರವಿಲುಳಿತ ನೀಲಕಬರಿಭರಮಂ ಪಿಡಿದುಂ ಪರಿಭವಿಸಲ್ ಕೃಷ್ಣೆಗೆ ಪಿಗೆ ದೊರೆಕೊಳಿಸದೆ ಕೋಪಮುಂ ಮನಸ್ತಾಪಮುಮಂ (ಗದಾಯು. ೧-೫೯) ; ಭಾವಿಸಲ್ಕೌತುಕಮೇನಂ ಮಾಡದೇನಂ ದೊರೆಕೊಳಿಸದೊ ಸಂಸಾರಿಗೇನೇನನೇನಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೪೮) ; ಮಹಾಬಲನ ಭುಜಾಪರಿಘಕ್ಕೆ ಕುಂದನಿನಿಸಂ ದೊರೆಕೊಳಿಸದನೆಂದೊಡೇಂ ಮಯಂ ದುರ್ಜಯನೋ (ಹಂಪಣಮಾ. ೧೪-೦೩೯) ; ಪಿರಿದುಂ ಬಿದಿ ನಿಜ ಜನ್ಮಾಕರಮೆನಿಸಿದ ಪದ್ಮಜಾತಿಗಂ ಮ್ಲಾನತೆಯಂ ದೊರೆಕೊಳಿಸಿದನೆನೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೧೪). ೩. ಈಡೇರಿಸು ; ನೆರವೇರಿಸು : ಅಮರನಾಯಕರೆಲ್ಲಂ ನೆರೆದು ವಿವಾಹಮನಾಕೆಗೆ ದೊರೆಕೊಳಿಸಿದರ್ (ಆದಿಪು. ೭-೮೭). ೪. ಸೇರಿಸು ; ಕೂಡಿಸು : ಪಿರಿದಾಯಾಸದೆ ಗುಣಮಂ ದೊರೆಕೊಳಿಸಿದೊಡಂ ಖಲಂಗೆ ಗುಣಮಂ ಪಶ್ಚಾತ್ಕರಿಸಿ ಗುಣಿಯಂ ವಿಭೇದಿಪ ಪರಿ ತೀಕ್ಷ್ಣ ಮುಖಂಗೆ ಸೂಚಿಯಂತಿರೆ ಸಹಜಂ (ಚಲಕಂ. ೧-೧೭).

[ದೊರೆಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ದೊರೆಕೊಳಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೋಲಿಕೆಗೊಳ್ಳು ; ಹೋಲು ; ಸಮವಾಗಿ ಕಾಣು : ಶರದುದಿತಶಿಶಿರಕರನುಂ ಸರಸಿರುಹಮುಮಿಾ ತ್ವದೀಯ ವದನ ಮುಮಿನಿತುಂ ದೊರೆಕೊಳಿಸುವೊಡೆ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧಿಗಳ್ ನಿರುತಮೆನೆ ವಿರೋಧೋಪಮಿತಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೭೫). ೨. ಸರಿಯಾಗಿ ಕಂಡುಹಿಡಿ ; ಗ್ರಹಿಸಂ : ಸ್ಮರನಸ್ತ್ರಸಮಿತಿಯುದು ನಿರ್ಭರಮಂಗಮನುರ್ಚಿ ಪೋಗೆಯುಂ ಪೋಬಟಿಯುಂ ದೊರೆಕೊಳಿಸಲಾಗದದಱಿಂ ಶರತತಿಯಲ್ತೆಂಬುದಿಂತು ಧರ್ಮಾಪೋಹಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೦೮೫). [ದೊರೆಕೊಳ್$_2$ + – ಇಸು$_3$]

ದೊರೆಕೊಳ್ಳು 'ದೊರೆಕೊಳ್$_1$' ನೋ.

ದೊರೆಗದ್ದುಗೆ (ನಾ). ೧. ರಾಜನ ಪೀಠ,–ಸಿಂಹಾಸನ. ೨. ರಾಜತ್ವ : ತೊರೆದು ದೊರೆಗದ್ದುಗೆಯನಿಲ್ಲಿಗೈತಂದನ್ನೆಸೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦೭-೩೩೫).

[ದೊರೆ$_3$ + ಗದ್ದುಗೆ$_2$ (<ಗರ್ದುಗೆ$_2$)]

ದೊರೆಗಲಿ (ನಾ). ಸರಿಸಮಾನನಾದ ಪರಾಕ್ರಮಿ,–ಕಲಿ : ಹರಣದ ಬಿಯಕೊಂದಿನಿಸುಮನೆಣಿಸದ ದೊರೆಗಲಿಗಳ್ ಬಿನದಕೆ ನಡೆವಂದದಿ ಹರಿಸಂ ಪಿಗೆ ನಡೆತಂದರ್ (ಜಯಶಾ. ೬-೨೪). [ದೊರೆ$_2$ + ಕಲಿ$_3$]

ದೊರೆಗಾಣ್ (ಕ್ರಿ). ಸಮಾನವಾಗಿ ಕಾಣು ; ಸರಿಯಾಗಿ ಕಾಣು : ದೊರೆಗಾಣೆಂ ನಿನಗೆ ಜಿನೇಶ್ವರ ಪೆಱರಂ ನಿನಗೆ ನೀನೆ ದೊರೆಯೆನಿಪ್ಪೈ ಮಂದರಗಿರಿಗೆ ಮಂದರಾದ್ರಿಯೆ ದೊರೆ ಜಲಧಿಗಗಾಧಜಲಧಿ ದೊರೆ ಪೆಱವೊಳವೆ (ಅಜಿಪು. ೮-೨೨). [ದೊರೆ$_2$ + ಕಾಣ್]

ದೊರೆಗಿಡಿಸು 'ದೊರೆಗೆಡಿಸು' ನೋ.

ದೊರೆಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಪರಾಕ್ರಮ ವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಅಸಮರ್ಥವಾಗು : ಶರಚಾಪಚಕ್ರಭೀಕರಕರ ವಾಳಾಯುಧವಿರಾಜಿ ಪಾತ್ರಕರಯುಗವಿಂ ದೊರೆಗಿಡೆ ಪೆಱಂಗೆ ಮುಗಿವುದೆ (ಆದಿಪು. ೧೨-೧೦೧). ೨. ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಅಯೋಗ್ಯ ವಾಗು : ದೊರೆಗಿಡೆ ಬಾಯ್ಗೆ ಬಂದುದನೆ ಬಯ್ವೆಂ (ಶೃಂಗಾರ. ೩-೧೫).

[ದೊರೆ$_3$ + ಕಿಡು (<ಕೆಡು$_1$)]

ದೊರೆಗೆಡಿಸು, ದೊರೆಗಿಡಿಸಂ (ಕ್ರಿ). ಯೋಗ್ಯತೆ, ಹಿರಿಮೆ ಮೊದಲಾದುದ ವನ್ನು ಕಡಮೆ ಮಾಡು,–ಕೀಳಾಗಿಸು : ಸರ್ವೇಶನ ನಿಶ್ಚಳತಪದುರ ವಣೆಯ ತೇಜಮಂ ದೊರೆಗೆಡಿಸಲ್ ಕಳರವದಿಂ ಬಗ್ಗಿ ಸುಪರಗಳಿಗಳ ಚಪ್ಪ ರಣೆಯೊಂದೆ ಸಾಲದೆ (ಗಿರಿಕ. ೭-೬೨) ; ವರುಣನ ಪುರುಳುಗೆಡಿಸಿ . . . ಧನದನನು ದೊರೆಗೆಡಿಸಿದನೀಶಾನ್ಯನನಿಳೆಯೊಳು ತಿರಿದುಣಿಸಿದನದಟಂದ (ತ್ರಿಪುಸಾಂ. ೬-೬೬). ದೊರೆಗಿಡಿಸು : ಕುರುವೃದ್ಧಂ ಕುಲವೃದ್ಧಂ ಸರಿತ್ಸುತಂ ತಕ್ಕನೆಂದು ನಂಬಿದ ಸಭೆಯೊಳ್ ದೊರೆಗಿಡಿಸಿ ನುಡಿದೊಡೀ ನೊಲವರಮೆನ್ನದೆ ನೀನುಮದನೆ ಕೊಂಡೆಸಗುವುದೇ (ಹಂಪಭಾ. ೭-೪೪) ; ಮನುಜಲೆಲ್ಲರ ಪೆಂಪಂ ದೊರೆಗಿಡಿಸಿ ವೀರಗಜ್ಜನ ಹನುಮಂ ಧರೆ ಪೊಗಳಲು

ಸುರಗತಿ ಪೋಪ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೫೬-೨೬ ; 1125) : ದೊರೆಗಿಡಿಸಿ ನುಡಿದು ಪರನಂ ಪರಿಭವಿಸಿಯುಮವನ ಮನದೊಳಾದಂ ಖೇದಂ ದೊರೆಕೊಂಡೊಡಂತೆ ಸುಖಿಯಿಪ ನರಂಗೆ ಮಾರಕರೆ ಮೆಚ್ಚಿಯಟ್ಟರೆ ಬಳಿಯಂ (ಉಸಾರ. ೪೬-೨೮೫). [ದೊರ್ೆ$_3$ + ಕೆಡಿಸು$_1$]

ದೊರೆಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಕ್ರಮತಪ್ಪು ; ರೀತಿತಪ್ಪು : ರಘುರಾಮನಂಗನೆಯನೆನ್ನಂ ಸೀತೆಯಂ ಪಾತಕಂ ದೊರೆಗೆಟ್ಟುಯ್ದುಪಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೯-೧೪೩) ; ದೊರೆಗೆಟ್ಟು ಹುಸಿದೊಡು ನರಕ ರಾಜ್ಯಾಂತರಂ ನರಕವರಸುಗಳಿಗಾದೇಶವೆಂದೆನೆ ನರಕಿ ನರಕಕ್ಕೆ ತೆಕ್ಕುವನೆ (ಹದಕಾ. ೧೦-೩೩) ; ದೊರೆಗೆಟ್ಟ ಮಾತು ಸೊಕ್ಕುವ ತಕ್ಕೆ ರಾಜಿಸೆ ನೆರೆದರನೇಕ ಬಂಧಗಳಿಂದೆ (ತ್ರಿಭುತಿ. ೧೩-೪೨). [ದೊರ್ೆ$_3$ + ಕೆಡು$_1$]

ದೊರೆಗೊಳ್ ‘ದೊರೆಕೊಳ್$_2$’ ನೋ.

ದೊರೆತನ (ನಾ). ರಾಜನಾಗಿರುವಿಕೆ ; ರಾಜತ್ವ : ದೊರೆತನವದಿಲ್ಲೀತಗೆಂದಡೆ ದೊರೆಯ ಮಗನೀ ಊರೊಳಗೆ ಸತ್ಪುರುಷನಲ್ಲೆಂದೂಹಿಪಡೆ ಪುರುಷಾರ್ಥಪರ ಸಾನು (ಬಸಪು. ೪೦-೧೫) ; ಉರಗನ ತುಳಿದ . . . ದೊರೆತನದೇಳ್ಗೆಯ ತೋಱಿಂದು ಧೂರ್ಜಟಿ ಶರತತಿಯಿಂದಲಿಕ್ಕಿದನು (ಮೋಹತ. ೩೯-೩೪) ; ದೊರೆತನದ ಬಾಳು ಮತ್ತು ಕೇಳಯ್ಯ ಕೃಷ್ಣ (ಪುರಂದ. ೩-೨೦೪-೧) ; ಎಮ್ಮ ರಾಜ್ಯಗಳ ಸುತ್ತಿ ಸುಳಿದು ಧೂಳಿಪಟಮಾಡಿ ನಮಗಿನ್ನೆತ್ತಣ ದೊರೆತನವೆಂದ (ಕಂಸವಿ. ೨೭-೭೬) ; ಶಲನೆಂಬ ರಾಜನು ದಕ್ಷಿಣದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು (ನೀತಿಚಂ. XI, ೧೨).

[ದೊರ್ೆ$_3$ + – ತನ]

ದೊರೆತಾಯಿ (ನಾ). ರಾಜನ ತಾಯಿ ; ರಾಜಮಾತೆ : ಅದೆ ಕೋ, ಬರುವಳು . . . ದೇವರ ಕಣ್ಬೊಳಪಿನ ದೊರೆತಾಯಿ (ಪಾರಸಿ. ೮-೧೭೬).

[ದೊರ್ೆ$_3$ + ತಾಯಿ (<ತಾಯ್)]

ದೊರೆನಿರಿಗೆ (ನಾ). ರಾಜನಿಗೆ ತಕ್ಕಂಥ ಮರ್ಯಾದೆ,–ರೀತಿ ; ರಾಜಮರ್ಯಾದೆ ; ರಾಜಯೋಗ್ಯವಾದ ಗೌರವ : ದೊರೆಯನಂಪಚರಿಸಿದನು ದೊರೆನಿರಿಗೆಯಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೦೨-೨೦೪).

[ದೊರ್ೆ$_3$ + ನಿರಿಗೆ (<ನಿಱಿಗೆ)]

ದೊರೆಪಾಟ (ನಾ). ದೊರೆಯ ಅಂತಃಪುರ : ಹಂಹರದೇವಿ ನಿಮ್ಮಮ್ಮ ನೂರ್ವಳಿ ಪಟ್ಟದರಸಿ ರಾಯಗೆ . . . ಮಿಕ್ಕ ನಾವೆಲ್ಲರು ದೊರೆಪಾಟಯೊಳಗದವರು (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೬-೧೦೯).

[P ಇದು ‘ದೊರೆಪಾಡಿ’ ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದೊರೆಮಗ (ನಾ). ಅರಸನಮಗ ; ರಾಜಕುಮಾರ : ಹಿಂತನದ ಪೆರ್ಮೆಯುಳ್ಳ ದೊರೆಮಗನಾದರೇನು ಸಲ್ಲದೊ ಈ ಕಾರ್ಯ (ಪುರಂದ. ೨-೨೦೪-೦) ; ಅತಿಸುಲಭಸ್ವರ್ಗ ದೊರೆಮಗನ ಮೇಲೆ ಹೂಡಿತ್ತು ಘೋರಯುದ್ಧ (ಶಿರಾಂ. ೫೫-೮) ; ಹುಡುಗನು ದೊರೆಯ ತೋಟದಲ್ಲಿ ಆಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಒಂದು ಕಣಜ ಹಾರಿಬಂದು ದೊರೆಮಗನ ಕಣ್ಣನ್ನು ಕಡಿಯಿತು (ನೀತಿಚಂ.III, ೧೨) ; ದೊರೆಮಗನಿಗೆ ಉಡಿದಾರ ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ (ನೀತಿಚಂ. VIII, ೧೧) ; ನಾನು ಕಲಿತ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ದೊರೆಮಗನಿಗೆ ಕಲಿಸಿಕೊಡುತ್ತೇನೆ (ಹಾಹುತ್ರ. ೮೧). [ದೊರ್ೆ$_3$ + ಮಗ]

ದೊರೆಮಗಳು (ನಾ). ಅರಸನ ಮಗಳು ; ರಾಜಕುಮಾರಿ : ಒಲುಮೆವೊಲೆ ಸವಿಯಾದ ಗಾನವನುಲಿವ ದೊರೆಮಗಳೆಂಬೆನೋ! (ಇಂಗೀತ. ೧೨-೨೫).

[ದೊರ್ೆ$_3$ + ಮಗಳು (<ಮಗಳ್)]

ದೊರೆಮುಗಿಲು (ನಾ). ದೊಡ್ಡಮುಗಿಲು ; ರಾಜಮುಗಿಲು : ದೊರೆಮುಗಿಲು ತೆರೆಮುಗಿಲು ನಿಡುಮೋಹರದ ಮುಗಿಲುಪ್ಪರದ ಮುಗಿಲು ಬ್ಬರದ ಝಾಡಿಯ ಜೋಡಿಗಳ ಜಂಗಳದ ಮುಗಿಲಿನಲಿ ತರಣಿ ಶಶಿ ತಾರಾಗೃಹಂಗಳ ಹರವು ನಿಂದುದು (ತೊರರಾ. ೪-೭-೫).

[ದೊರ್ೆ$_3$ + ಮುಗಿಲು (<ಮುಗಿಲ್)]

ದೊರೆಮೋಡಿ (ನಾ). ರಾಜನಿಗೆ ತಕ್ಕ ರೀತಿ ; ರಾಜರೀತಿ, –ಗಾಂಭೀರ್ಯ : ಬೆಡಗಾದ ಸಿಂಗರ ಬೆಡಗಿನ ನಗೆನೋಟ ದೊರೆಮೋಡಿಗೂಡಿ ಬಪ್ಪಾಗ ಭರತರಾಜಗೆ ತಕ್ಕ ಮೈದುನನಿವನು (ಭರತ. ೩೯-೯೦).

[ದೊರ್ೆ$_3$ + ಮೋಡಿ]

ದೊರೆಯ (ನಾ). ಸಾಟಿಯಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಸಮಾನನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಸುರನದಿಯ ನೀರೊಳ್ ಮಿಂದಿನಸಂ ನೋಡಿ ನಿನ್ನ ದೊರೆಯನೆ ಮಗನಕ್ಕೆಂದಾಹ್ವಾನಂಗೆಯ್ಯಲೊಡಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೯೧) ; ಪುತ್ರನೆನ್ನ ದೊರೆಯಂ ನಿನಗಕ್ಕೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೯೪). ‘ಆದೊರೆಯ’, ‘ಈ ದೊರೆಯ’ ಪರಾ.

ದೊರೆಯರ್ (ಬಹುವ) : ಅಗ್ರಮಹಿಷಿ ಭುವನಾಂಬಿಕೆ ವಾಗ್ದೇವಿಯರ ದೊರೆಯರೆನಿಸಿದ ದೇವಬ್ಬರಸಿಯರ ದೊರೆಗೆಟ್ಟರ್ ಪೆಱರೊಳರೆ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೩೮-೩; ಸು. 890). [ದೊರ್ೆ$_2$ + – ಅ$_6$]

ದೊರೆಯಕ್ಕರ (ನಾ). [ಛಂದ] ಪಿರಿಯಕ್ಕರ, ದೊರೆಯಕ್ಕರ, ನಡುವಣಕ್ಕರ, ಎಡೆಯಕ್ಕರ ಮತ್ತು ಕಿರಿಯಕ್ಕರ ಎಂಬ ಐದು ಬಗೆಯ ಅಕ್ಕರವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ವಿಷ್ಣು, ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮ, ಎರಡು ವಿಷ್ಣು ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮ ಇರುವ, ಒಟ್ಟು ಆರು ಗಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ಅಕ್ಕರವೃತ್ತ : ದೊರೆವೆತ್ತ ಗಣದಿಂ ದೊರೆವೆತ್ತ ಪೆಸರಿಂ ದೊರೆಯಾಗಿ ಸಂದುದು ದೊರೆಯಕ್ಕರಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೫-೨೪೩). ‘ಪಿರಿಯಕ್ಕರ’ ಪರಾ.

[ದೊರ್ೆ$_2$ + ಅಕ್ಕರ$_2$]

ದೊರೆಯಾಳ್ (ನಾ). ಸರಿಸಮಾನನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಕಾದಲೆನಗೆ ದೊರೆಯಾಳ್ದಿಟದೊಳಾರೆಂದು ವೀರಭದ್ರಾ ಕೋಟಿಸಿಡಿಲಂತೆ ಗರ್ಜಿಸಿದನು (ವೀಬಪು. ೩೧-೦೪). [ದೊರ್ೆ$_2$ + ಆಳ್$_3$]

ದೊರೆಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಸಿಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ಸುರೆ ನೆತ್ತರಿಂದೆ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಮಂ ಕಳಿದ ಹಿರಿಯರಿದೆ . . . ಯತಿಮಾಸವಂ ಭಾದ್ರಪದಕೆ ಬಿಡದೆ ದೊರೆಯಿಸುವೆಂದೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೭-೨೮).

[ದೊರ್ೆ$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ದೊರೆಯೆಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಮಾನವಾಗಿ ಭಾವಿಸು ; ಹೋಲು : ಗುಣಜಾತ್ಯಾದಿಗಳಿಂ ದೊರೆಯೆಣಿಸುವುದು ಸಹೋಕ್ತಿಯೆಂಬುದಕ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೫೪). [ದೊರ್ೆ$_2$ + ಎಣಿಸು]

ದೊರೆವಕ್ಕಿ (ನಾ). ಎಣೆವಕ್ಕಿ ; ಚಕ್ರವಾಕ : ನಿಡುಕೇಶಪಾಶಮಂ ಬೀಸಿ ಮಿಗೆ ಚದರಿಸುತ್ತುವೊಮ್ಮೆ ದೊರೆವಕ್ಕಿಯ ಬೆಡಗಿನಂ . . . ಎಡೆಯಾಡುತಿರುತಿಪ್ಪ ಪಾಂಥರಂ ಕಣ್ಗೊನೆಯ ಕಡುನೋಟದಲಗಿನಿಂದಣಕಿಪಾಪಾಪುರಿಯುರಿಹ ಸೊಬಗದೇವೇಳ್ವೆನು (ಪರಶು. ೪-೦೮). [ದೊರ್ೆ$_2$+ಪಕ್ಕಿ$_1$]

ದೊರೆವಟ್ಟೆ (ನಾ). ರಾಜಮಾರ್ಗ ; ರಾಜಬೀದಿ : ದೊರೆವಟ್ಟೆಯಂ ಪಿಡಿದು ಮಂಗಳವರೆಯ ನಾದಕ್ಕೆ ನಡೆನಡೆಯೆ ನಿಡುಮೊಸಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೦-೭೪೭).

[ದೊರ್ೆ$_3$ + ಬಟ್ಟೆ$_1$]

ದೊರೆವಡು (ಕ್ರಿ). ಸಾಟಿಯಾಗು ; ಎಣೆಯಾಗು : ನೀಳದ ಪುತ್ಥಳಿಯ ದೊರೆವಟ್ಟ ಶಿಶುವನು ಕಂಡು ನಲಿವುತ ದೇವಿಗೆಱಗಿದನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೧-೨೩). [ದೊರ್ೆ$_2$ + ಪಡು$_1$]

ದೊರೆವಡೆ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಿಕ್ಕು ; ಸಿಗು ; ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು : ಪರಮಂಗಪ್ಪ ಮಹಾಪ್ರತೀಹಾರಂ ದೊರೆವಡೆದೊಪ್ಪಿದುದದಱೊಳಪಾರಂ (ಅನಂಪು. ೧೦-೧೮ ರಗಳೆ) ; ತಂಬೆಲರು ಮೆಲ್ಲನೆ ತೀಡಲು ದೊರೆವಡೆದ ಕನಕಲತೆಯಂಗಪರಿಮಳವಿದೆಂದಱಿದು (ಸೌಂದಪು. ೧೪-೧೧) : ತನಗೆ ದೊರೆವಡೆದೊಂದು ಜವ್ವನವ ಪೊಸಕುದುರೆಯಂ ನಿಟ್ಟಿಸಿಯುಬ್ಬಿದೞಿಂ ಪೊಂಪುಳಿವೋಗಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೮೫-೧). ೨. ಈಡೇರು ; ನೆರವೇರು : ದೊರೆವಡೆದುದಿರ್ವರ ಮನೋರಥಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೭೯). [ದೊರ್ೆ$_1$ + ಪಡೆ$_1$]

ದೊರೆವಡೆ₂ (ಕ್ರಿ). ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ಹೆಸರಾಗು ; ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆ : ದೊರೆವಡೆದ ಯಶೌಘನ ಭೂವರತಿಳಕನ ಕಣ್ಗಳಂಗರಕ್ಕರ್ ಮನವಮಾಭರಣಂ . . . ಎನೆ ಸಂದತ್ತು ಚಂದ್ರಮತಿಗರಸಿತನಂ (ಯಶೋಚ. ೨-೩); ದೊರೆವಡೆದವ್ಯಯಲಿಂಗಂ ಸರಿ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಗಂ ತ್ರಿಲಿಂಗಕ್ಕಂ... ಸರಿಯೆನಿಸಿ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದರ್ಥಮನೀಗುಂ (ಶಮದ. ೯೦) ; ದೊರೆವಡೆದಿರ್ದ ಮುಂಬರೆಯದೊಳ್ಪವಮಂ ಮರುಳಾಗಿ ಮತ್ತಮಾ ದೊರೆಯವರಾವಗಂ ತಳಿಯ ಬಂದ ವಸಂತದ ಸೊಂಪು ಪಲ್ಲಿಕಾವರಿಪುಳದೇಟ್ಗೆ . . . ಭಾವಿಸೆ ಬಂಜೆಯಾಗದೇ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೫-೯೮); ಆ ಜನನಾಯಕಂ . . . ತೋಳ್ಗಲಮೆ ಬಲಂ ನೈಜಮೆನಲಿಂತು ದೊರೆವಡೆದೀ ಜಗತೀಭರಮನೊಂದೆ ಪುರಮೆನಲಾಳ್ವಂ (ಧರ್ಮನಾ. ೩-೨) ; ದೊರೆವಡೆದ ಸಿರಿವಂತನಾತನ ವರತನುಜೆ ಗಂಧರ್ವದತ್ತೆಯು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೭-೨). [ದೊರ್ರ್ಕೆ + ಪಡೆ₁]

ದೊರೆವರ್ (ಕ್ರಿ). ಸದೃಶವಾಗು ; ಎಣೆಯಾಗು ; ಸಮವಾಗು : ಬಂದ ಬಸಂತಂಗಂದರವಿಂದಿನಿ ಸೇಸಿಕ್ಕಲೆಂದು ನೆಗಪಿದ ಹಸ್ತಕ್ಕೆಂ ದೊರೆವಂದುವೊ ಜಲಲವದಿಂದೆಸೆವುನ್ನಾಳವಿಕಚಕೋಕನದಂಗಳ್ (ಜ ೬ ದ್ರ ಪು. ೬-೫೯) ; ತಣ್ಣೀರೊಳಟ್ಟಿದ ತನಿಗೆಂಡಕ್ಕೆ ದೊರೆವರ್ಪ ಬವರಿಗಳ ಗಾವರಕ್ಕೆಟ್ಟತ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೦೧೦-೧೨). [ದೊರ್ರ್ಕೆ + ಬರ್]

ದೊರೆವಾಡು (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಾಡು; ಉತ್ತಮವಾದ ಹಾಡು : ಭೀಮವಿಕ್ರಮವಲ್ಲ ! ಹಾಹಾದಿ ಹೂಹೂಗಳ ಸ್ತೋಮವಿದು–ತಿರುಹಾಡು ಸಾಕು ! ದೊರೆವಾಡುಗಳ ಸೀಮೆಗಳ ಸಮ್ರಾಟನಾಗಿ ಆಳುವವರೆಗೆ ಏನಾದರೇನು ನನಗೆ ? (ಗಂ. ೧೨-೨). [ದೊರ್ರ್ಕೆ + ಪಾಡು₂]

ದೊರೆವೆಣ್ಣು (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ ಸ್ತ್ರೀ; ಉತ್ತಮ ಸ್ತ್ರೀ: ಓಣಿಯಕ್ಕೆಲದಲಿ ದೊರೆವೆಣ್ಣುಗಳು ಮುತ್ತುಮಾಣಿಕದಾರತಿ ಬೆಳಗಿ ಕಾಣಿಕೆಯಿತ್ತು ಕೆಯ್ಮುಗಿದರು (ಮೋಹತ. ೨೪-೧೮). [ದೊರ್ರ್ಕೆ + ಪೆಣ್ಣು (< ಪೆಣ್)]

ದೊರೆವೆಸರು (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹೆಸರು : ಹೊರೆಹೊಗದೆ ಬಳಕರಸವಾನರರರಸಗೆಂದನು ರವಿಜನೆಂಬೀ ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ಧೊ]ರೆವೆಸರು ಬಂದಂದವಾವುದು ಹೇಳಬೇಕೆಂದ (ತೊರರಾ. ೪-೨-೧೨). [ದೊರ್ರ್ಕೆ + ಪೆಸರು₁ (< ಪೆಸರ್)]

ದೊರೆವೆಱು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಲಭಿಸು ; ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗು ; ದೊರಕು : ಅನಂತಕರ್ಮಜಯದಿಂ ದೊರೆವೆತ್ತುದು ಮತ್ತನಂತಜನ್ನಾವಮಂ (ಅನಂಪು. ೧-೦). ೨. ಸೇರಿರು ; ಕೂಡಿರಂ : ನಿರ್ವ್ಯಾಕುಲವಮಪ್ಪನಂತಸುಖಮುಂ ಮೆಯ್ವೆತ್ತು ನಿನ್ನೊಳ್ಕರಂ ದೊರೆವೆತ್ತಿರ್ದುದು (ಸುಕುಮಾ. ೪-೫೨). [ದೊರ್ರ್ಕೆ + ಪೆಱು₁]

ದೊರೆವೆಱು₂ (ಕ್ರಿ). ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗು ; ಸರಿಯಾಗು : ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಸಂಜಾತಗುಣಂ ತದೇಕವಚನಂಗಳೊಳಂ ದೊರೆವೆತ್ತು ಕೂಡುಗುಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೧೧೯). [ದೊರ್ರ್ಕೆ + ಪೆಱು₁]

ದೊರೆವೆಱು₃ (ಕ್ರಿ). ೧. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗು ; ಮಿಗಿಲಾಗು ; ಅಧಿಕವಾಗು ; ಅತಿಶಯವಾಗು: ಅನುಕ್ರಮದಿಂದಂ ದೊರೆವೆತ್ತ ಸಪ್ತಪರಮಸ್ಥಾನಂಗಳಂ ಪೊರ್ದುವೈ (ಆದಿಪು. ೫-೬೩); ಪೊದಜೋಲಗಸಾಲೆ ಮೊಕ್ಕಳಂ ಬೀಸುವಗಾಳಿ ಚಾಮರದ ಗಾಳಿಯೆನಲ್ ದೊರೆವೆತ್ತದೇಂ ಸುಖಾವಾಸನಿವಿತ್ತ ವಾಯ್ತೊ ವನವಾಸನಿವಾಸಮೆ ಪಾಂಡುಪುತ್ರರಾ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೨೯) ; ಅರಸನಚಿದೇಂ ಮಹಾಪುರುಷರತ್ನದೊಳ್ ರತ್ನಮಂ ತಗುಳ್ಚಿದನೊ ಕರಂ ದೊರೆವೆತ್ತಿ ಪೆರಡುವಿದೆ ಜೀವರತ್ನಮಿದಜೀವರತ್ನಮೆಂಬಿನಿತೆ ವಲಂ (ಶಾಂತಿಪು.೨-೬೩); ಈರೇಟ್ಟಸೀಭಾಗಮುಮಂ ದೊರೆವೆತ್ತುತ್ತಮಭೋಗದೊಳ್ ತಣಿಪಿದಂ ಭೂಪೋತ್ತಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೧೪) ; ದೊರೆವೆತ್ತ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದ ಪರಿಣತಿಗಂ ನೆಗಟ್ದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಸಭೆಯೊಳ್ ಬೆರಲೆತ್ತಿದರ್ (ಸುಕುಮಾ. ೧-೫೪) ; ತರುಣಮೃಗಾಕ್ಷಿಯ ದೊರೆವೆತ್ತರುಣತಳಂ ಬಾಹುಲತೆಯ ಪಲ್ಲವಮೆನೆ ಭಾಸುರತಮನಾಗಿರ್ದನನೊಳ್ ಸುರತವಂನಿರ್ಮಡಿಸಂಗುಂ ನಿಜಸ್ಪರ್ಶನದಿಂ (ಜಗವಿ. ೧೦-೩೩) ; ಮನಸ್ಸಂಜಾತನಾರಾಯಣಾಮರಸಿಂಹಾದಿಗಳಿಂ ನೆಗಟ್ತೆವಡೆದೀ ಶೃಂಗಾರವಿಾಗಳ್ಕರಂ ದೊರೆವೆತ್ತತ್ತನೆ ಬೇಟಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದಂ (ಶೃಂಗಾರ. ೦-೧೫) ; ಪರಮದಯಾಗುಣಂ ನಯನದೊಳ್ ದೊರೆವೆತ್ತನುಕಂಪೆ ಕಾಯದೊಳ್ . . . ದೊರೆವಡೆದೊಪ್ಪೆ (ಅನಂಪು. ೦-೫) ; ಕಣ್ಗಳೋ ದೊರೆವೆತ್ತೊಪ್ಪುವ ನೈದಿಲೋ (ಕಬ್ಬಿಗಾ. ೩೩೯). ೨. ಶೋಭೆಗೊಳ್ಳು ; ಶೋಭಿಸು : ಅಂತು ದೊರೆವೆತ್ತು ಬಂದ ಬಸಂತದೊಳಾ ಮಾರಿದತ್ತನುಂ ಪುರಜನಮುಂ ತಂತಮ್ಮಂಗೆ ಚಂಡಮಾರಿಗೆ ಸಂತಸಮಂ ಮಾಡಲೆಂದು ಜಾತ್ರೆಗೆ ನೆರೆದರ್ (ಯಶೋಚ. ೦-೫೯) ; ದೊರೆವೆತ್ತು ತೋರ್ಪಯೋಧ್ಯಾಪುರದೊಳ್ ಚಿತ್ರಿಕಲಲಾಮನಿಪ್ಪನದೊರ್ವಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೬-೫೯). [ದೊರ್ರ್ಕೆ + ಪೆಱು₁]

ದೊರೆಸಾನಿ (ನಾ). ೧. ಅರಸನ ಪತ್ನಿ ; ರಾಣಿ : ಪರಚಿತ್ರಲೇಖೆಯನಿತಾ ದೊರೆಸಾನಿಯ ನುಡಿಗಳೊರೆಯೆ ಧೊರೆಯಿಂತೆಂದಂ (ಸೌಗಂಪ. ೧೧೯-೧೦); ಮಣಭಾರ ಚಿನ್ನವ ಹೊತ್ತರೆ ಬಂತೇನು ಬಡತೊತ್ತು ದೊರೆಸಾನಿಯಲ್ಲ (ಇಂಬಾಪ. ೧೧೪-೬೯). ೨. ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಹೆಂಗಸು ; ಆಂಗ್ಲಸ್ತ್ರೀ : ನನ್ನೂರಿನ ಚಾರ್ಲಿಚಾಪ್ಲಿನ್ ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ದೊರೆಸಾನಿಯ 'ಲೇಡಿವೇಷ' ಹಾಕಿಯೇ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ (ನನ್ನೂರು. ೪೭) : ಈ ಊರಿನ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ . . . ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಲು ಒಬ್ಬ ದೊರೆಸಾನಿಯವರನ್ನೇ ನೇಮಿಸುತ್ತೇವೆ (ಪ್ರತಾಪ. ೧೧೬). 'ಅರಸಾನಿ' ಪರಾ.

[ದೊರ್ರ್ಕೆ + ಸಾನಿ]

ದೊರೆಹುಲ್ಲು (ನಾ). ನೀರು ನಿಂತಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು ; ಜೊಂಡು : ಈಜಿಪ್ಟನವರು ಒಂದು ರೀತಿಯ ದೊರೆ ಹುಲ್ಲನ್ನು (Water Weeds) ಹೆಣೆದು ಅವುಗಳ ಚಾಪೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಚ್ಚಿ (Brush) ನಿಂದ ಬರೆದರು (ಚಾಲಪ್ರ. I, ೨೦೭).

[<ತೊಚ್ಚ್₂ + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ದೊರ್ಪ್ಪ ? (ನಾ). (?) : ತೊಡೆಯುಂ ಪೂಡೆಯುಂ ದೊರ್ಪಿಂ [ಪಾಠಾಂ. ರ್ಪಂ] ತೊಡೆವಲದಿಂ ಮದನನನಿಸೆ ನನೆಯಂಬುಗಳಂ ತೊಡೆಸಕ್ಕಿ ಮಾಡಿ ಕಾಂತೆಯ ತೊಡೆ ತೊಡೆದುವು ಕನಕಕದಳಿಕಾವಿಲಸನಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೬೦): "ಸಾರ; ತಿರುಳು" (ಪ್ರಭಂ.). [?]

ದೊಲ್ಲಯಿಸು 'ದೋಲಯಿಸು' ನೋ.

ದೊಸಕ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ದೊಸಕ್ಕನೆ' ಪರಾ.

ದೊಸಕ್ಕನೆ (ಅ). ದೊಸಕ್ಕೆಂದು ಶಬ್ದವಾಗುವ ಹಾಗೆ ; ಒಮ್ಮೆಲೆ : ಬಿರುಗಾಳಿಯ ದಾಳಿಗೆ ಸಿಲುಕಿದ ಬಾಳೆಯ ಗಿಡ ದೊಸಕ್ಕನೆ ನೆಲಕ್ಕೊರಗಿ ದಂತಾಯ್ತು (ಆಕಾಶ. ೧೭). [ದೊಸಕ್ + – ಅನೆ₁]

ದೊಸರು (ನಾ). ಹುದಲು ; ಕೆಸರು ; ಪಂಕ : ಹಸುರಿನ ಆಶೆಗೆ ಹೋಗಿ ದೊಸರಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಹಾಗಾಯ್ತು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೦೨೩). [<ಬಸರ್₂]

ದೊಸೆ (ಕ್ರಿ). ಕುಸಿ.

ದೊಸೆದು ಬೀಳು = ಕುಸಿದು ಬೀಳು : ಅದು ತುಂಬಾ ಹಳೆಯ ಮನೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಗೋಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ದೊಸೆದು ಬಿದ್ದವು (ರೂಢಿ). [?]

ದೊಳದೊಳ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಧುಳುಧುಳುಂ ದೊಪ್ಪೆಂಬ . . . ದೊಳದೊಳೆಂಬೀ ಧ್ವನಿಗಳವನಿಗೆ ಭಯವನೀವುತಿರೆ (ಸಾನಂತ. ೮-೧೩).

ದೊಳ್ಳಾಯಿ (ನಾ). ಆಧಿಕ್ಯ ; ಹೆಚ್ಚಳ : ಮಗುಳೆ ಮಗುಳೆ ಸುಮಂತ್ರ ಮನದುಬ್ಬೆಗದಲುಟಿ ಬೆಂಡಾಗಿ ವಿರಹದ ಥಗೆಯ ದೊ[ಪಾಠಾಂ. ಡಿ,ಡೊ]ಳ್ಳಾಯಿಯಲಿ ಬಂದನು ಕೌಸಲಾವತಿಗೆ (ತೊರರಾ. ೨-೫-೨). 'ಡೊಳ್ಳಾಸ' ಪರಾ. [?]

ದೊಳ್ಳಾಸ 'ಡೊಳ್ಳಾಸ' ನೋ.

ದೊಳ್ಳು 'ಟೊಳ್ಳು' ನೋ.

ದೊಳ್ಳೆ 'ಟೊಳ್ಳು' ನೋ.

ದೊಳ್ಳೆಗಣ್ಣ (ನಾ). ಗುಳಿ ಬಿದ್ದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು : ದೊಳ್ಳಾಯ್ತು ನೇತ್ರಂ ಅದಱಿಂ ಬಟ್ಟಿಕ್ಕವೆನಗಾದುದು ಭಾವಿಸೆ ದೊಳ್ಳೆಗಣ್ಣನೆಂಬೀ ನಾಮಂ (ಪದ್ಯಸಾ. II, ೫೮೭ ; ಧರ್ಮಾಪ).

[ದೊಳ್ಳೆ (<ಟೊಳ್ಳು) + ಕಣ್ + – ಅ$_7$]

ದೊಳ್ಳೆತನ (ನಾ). ಉಬ್ಬಿದ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ; ಡೊಳ್ಳು ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು : "ತುಂದಿಲತಾ – ದೊಳ್ಳೆ [ಳ್ಳೆ] ತನವಂ೦" (ನೀತಿವಾ. ೨೪-೬೩). [ದೊಳ್ಳೆ (<ಟೊಳ್ಳು) + – ತನ]

ದೋಂಟಿ, ದೋಟಿ$_1$ (ನಾ). ೧. (ಎಲೆ, ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಕೀಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂಥ) ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಕ್ಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಉದ್ದನೆಯ ಕೋಲು ; ಕೊಕ್ಕೆಕೋಲು: ಬೇಡಂ ತರುಶಾಖಾಖಗನೀಡವುನಳ್ಳಿಱಿದು ದೋಂಟಿಯಿಂ ಕೆದಱುವವೋಲ್ (ಅನಂಪು. ೦೩-೨೮); ನಿತ್ಯಬಿಂದುಗೆ–ಬೆಡಂಗು . . . ದೋಂಟಿ, ಪೋಂಟಿ, ಏಾಟು (ಶಮದ.೩೭ ಪ್ರಯೋ) : ದೇವಲೋಕದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷದಗ್ರದ ರಸಫಲಾವಳಿಯ ನಿಟ್ಟಣಿಗೆ ದೋಂಟಿಯಿಲ್ಲದೆ ನೀಳ್ದೊಡಾವ ಯತ್ನವು (ವೀಶೈಪು. ೧-೫-೨). **ದೋಟಿ$_1$** : ೧. ತೊಟ್ಟು ಬಿಡುವ ವೇಳೆಯನಱಿದ ಮಾತ್ರೆ ದೋಟಿಯನಿಕ್ಕಲೇತಕ್ಕೆ (ದಾಸೋಸಂ. ೬೫) : ನಿಲುಕದ ಹೂವಿ ಗೊರ್ವಳು ದೋಟಿಯ ಹಾಕಿ ಸೆಳೆಯೆ (ಕಂಪ್ರಸಾಂ. ೦೭-೦೦೩): ಏಾಟು ವಸ್ತ್ರಸವ ಶಿವಭಕ್ತರೊಳ್ನುಡಿವರಕೆಯಾಟದಿಂದಿರಲೆರಲ್ವಟ್ಟೆ ದೊರೆದಲೆಗ ಪೂದೋಟದೊಳ್ಳೆಗರೆದು ಶರಣಾರ್ತಿಯೆಂದೆನಲು ಶರಣಾಶರಣಾರ್ತಿ ಯೆಂದು ದೋಟಿಯಿಂದಲೆ ಗುತ್ತುಬಿಂಗೆದರ್ದು (ಮದೀಪು. ೨೪-೪೩); ದೋಟಿಗೆ ದೊರೆತ ದೋರೆಹಣ್ಣನವನಿಗೆ ಮಾರಿಸುವೆ (ಗೀವಿಂ ೬೧-೩೧) : ಪತ್ರೆ ಕೊಯ್ಯಲು . . . ಗೋದಾವರಮ್ಮನನ್ನು ದೋಟಿಗಾಗಿ ಕೇಳಿದೆ (ಪ್ರಶ್ನೆ. ೧೪೯) : ದೋಟಿಯಿಂದ ಜೇನು ತೆಗೆದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ೨. ಆನೆಯನ್ನು ತಿವಿಯುವ ಅಂಕುಶ. 'ಕೈದೋಟಿ', 'ದೋಟಿಕೋಲು' ಪರಾ.

ದೋಂಟಿ ವಿಳಾಸ = ಅಂಕುಶಗಳಿಂದ ಆನೆಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಕಾಡಾನೆಮಲ್ಲರುಂ ಅಡವಿಕಂದರ್ಪರುಂ ದೋಂಟಿವಿಳಾಸರುಂ ಮಱಿವುಗೆ ಕಾವರುಂ (ಸೌಇಇ. XV, ೨೧೧-೪೦ ; 1196). **ದೋಟಿಯನಿಕ್ಕು** = ಪ್ರಯತ್ನಪಡು ; ಯತ್ನಿಸು : ಬಂದುದನತಿಗಳೆಯದೆ ಬಾರದುದಕ್ಕೆ ದೋಟಿಯನಿಕ್ಕದೆ (ಚಬೊಮ್ಮ. ೪೦).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತೋಟ್ಟಿ ; ತುಳು. ದೋಂಟಿ ; ತೆಲು. ದೋಟಿ]

ದೋಂಟಿಗೋಲು, ದೋಟಿಕೋಲು, ದೋಟಿಗೋಲು (ನಾ). ೧. = ದೋಂಟಿ ೧ : ಅರಳಿದ ಪುಷ್ಪ ಪರಿಮಳಿಸದಿಹುದೇ ತುಂಬಿದ ಸಾಗರ ತೊರೆನೆರೆಯಾಡದಿಹುದೇ ಆಕಾಶವ ಮುಟ್ಟುವವ ದೋಂಟಿಗೋಲ ಹಿಡಿವನೇ (ವಚಸಂ. ೫೦೭-೪೭). **ದೋಟಿಕೋಲು** : ೨. ಆನೆಯನ್ನು ತಿವಿಯುವ ಕೋಲು ; ಅಂಕುಶ : "ಅಂಕುಶಃ, ಸೃಣಿಃ–೨ ಅಂಕುಶದ ಹೆಸರುಗಳು, ಕೊಕ್ಕೆಕೋಲು, ದೋಟಿಕೋಲು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೦೩). **ದೋಟಿಗೋಲು** : ೧. ಪಾರಿಜಾತವೃಕ್ಷವೊಂದು ಕೊಂಬೆಗೆ ಊರುಗೋಲಾಗಿಯೂ ದೋಟಿಗೋಲಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ (ರೇವೀಜಾ. ೧೨೧). [ದೋಂಟಿ + ಕೋಲು$_1$ (<ಕೋಲ್$_1$)]

ದೋಂಟಿವಲೆ, ದೋಟಿವಲೆ (ನಾ). ಪಕ್ಷಿಗಳ ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತು ಹಕ್ಕಿಯ ಮೊಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು, ಮರಗಿಡಗಳಿಂದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಇಳಿಸಲು ಮತ್ತು ಬೇಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಬಳಸುವ ದೋಟಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಿದ ಬಲೆ : ಕೋಸುವಲೆ ದೋಂಟಿವಲೆ ಬಾಣಾಸನವಲಗುಂಬು . . . ಪಾಶದ ಸಾಯ್ವೆರಸು ಬನಕೆ ಬೇಡರ್ ನಡೆದರ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೩-೧೦೩). **ದೋಟಿವಲೆ** : ದೋಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ತೊಟ್ಟು, ತೋಟಿ, ತೋಡಿ]ವಲೆ ಗೂಟವಲೆ ಕಣ್ಣವಲೆ ... ಮುಂದಸಿನವಲೆಯು ಹೊಱಿಗಳ ಬೇಡವಡೆ ನೆರೆದುದು (ಹಕಕಾ. ೫-೮).

[ದೋಂಟಿ + ಬಲೆ$_1$]

ದೋಂಟಿಕಾಲು (ನಾ). ೧. ನೀಳವಾದ ಕಾಲು. ೨. ಬೀಸಂಗಾಲು ; ದಾಪುಗಾಲು : ಐತಾಳರು– 'ಇದೊಂದು ಮುಲಾಜೇ' ಎಂದು ದೋಂಟಿ ಕಾಲಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು, ಅಗೆಯ ಪೊರೆಯನ್ನು ನಟ್ಟಿಗದ್ದೆಗೆ ಸಾಗಿಸಿಯೇ ಬಿಟ್ಟರು (ಮರಮ. ೩೭). [←ತುಳು. ದೋಂಟಿಕಾರು]

ದೋಃಕಂಡೂಯನ (ನಾ). ತೋಳಿನ ತೀಟೆ,–ತುಂಡಿತ : ಎನಗೆ ರಣ ರಭಸದಿಂ ಗಡ ಮನುಜಂ ಮೇಲೆತ್ತಿ ಬಂದನಿಂ ದೋಃಕಂಡೂಯನಮಂ ಕಟಲ್ವಲೆಡೆಯಾಯ್ತೆನುತ್ತುಮುತ್ತರಳತಾಮ್ರಲೋಚನನಾದಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೩-೩). [ಸಂ.]

ದೋಕರಿ (ನಾ). ಹುಲ್ಲನ್ನು ಕೀಳಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಾಧನ : (ಕ). [<ದೋಕು]

ದೋಕು 'ದೇಕು' ನೋ.

ದೋಃಖಂಡೇರಾಯ (ನಾ). ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲೂ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹೋರಾಡುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಇಕ್ಕೆಯ್ಯ ಖಡ್ಗದಿಂ ಕುರಿದರಿದಾ ಶ್ರೀಕರವೆಂಕಟಭೂಪಂ ದೋಃಖಂಡೇರಾಯನೆಂಬ ಬಿರುದಂ ಮೆರೆದಂ (ಕೆಳನೃ. ೫-೧೭). [< ದು + ಖಂಡೇರಾಯ$_0$]

ದೋಗುಣ (ಗು).=ದ್ವಿಗುಣ : ಅಧಸ್ತನೋಪರಿತನ ನಾನಾಗುಣಹಾನಿ ಶಲಾಕೆಗಳುಂ ದುಗುಣಂ ದೋಗುಣಹಾನಿಯುಂ ಉಭಯಮನ್ಯೋನ್ಯಂ (ಗೊಮ್ಮಸಾ. ೫೫-೫). [<ದುಗುಣ]

ದೋಚಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀಪಾದಪದ್ಮಾರಾಧಕ ರಾಚಯ್ಯ ದೋಚಯ್ಯ ಮಗ ಜಗದೇವ (ಎಕ. VII, ಚನ್ನಗಿ.೩೩-೨೩೫ ; ಸು. 1050 ?). [ದೋಚ$_0$ + ಅಯ್ಯ$_{61}$]

ದೋಚು (ಕ್ರಿ). (ಸಿಕ್ಕಿದುದೆಲ್ಲವನ್ನು) ಕದಿ ; ಅಪಹರಿಸು ; ಲೂಟಿ ಮಾಡು : ಅವನ ಆಸ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ದೋಚಿಕೊಂಡು ಹೋದುದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಕೊಡು (ಆರ್ಯಕ. ೧೮) ; ದಾಮಾಜಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಹಣವನ್ನು ದೋಚುತ್ತಿದ್ದನು (ಕರಾಧ. ೬೦) ; ನೀನು . . . ದೋಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವವಳು, ಅಂತ ಗುಮಾನಿ ಇಡುತ್ತಾರೆ (ಚಂಗೂಲಿ. ೪೪) ; ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಣವೂ ಇತ್ತು. ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಆ ಅಳಿಯ ದೋಚಿಕೊಂಡ (ಹಳ್ಳಿಹಾ. ೦೦೩). [ದೇ.೫ ತೆಲು. ದೋಚು]

ದೋಜಕ್ 'ದೋಜಕು' ನೋ.

ದೋಜಕು, ದೋಜಕ್ (ನಾ). ನರಕ : ಹಿಂದೂಜನರ ಉಪ್ಪ ತಿಂದು ಷಹೀದು ಆದರೆ ದೋಜಕು ಶಿವಾಯಿ ಅನ್ಯಥಾ ಇಲ್ಲ (ಚಿತ್ರಪಾ.೯೪). **ದೋಜಕ್** : ಹಿಂದೂಜನರ ಉಪ್ಪ ತಿಂದು ಷಹೀದ್ ಆದರೆ, ದೋಜಕ್ (ನರಕ) ಶಿವಾಯಿ ಅನ್ಯಥಾ ಇಲ್ಲ (ಪಾಳೆಗಾ. ೩೩).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ದೋಜಖ್]

ದೋಟಿ$_1$ 'ದೋಂಟಿ' ನೋ.

ದೋಟಿ$_2$ (ನಾ). ಖಡ್ಗಯುದ್ಧದ ಒಂದು ಪಟ್ಟು,–ವರಸೆ : ಮೊಳಕಾಲುಗಳನ್ನು ವಕ್ಷಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಮಾಡಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಬೇಕು ಅದು ದೋಟಿಯೆಂದು ನುಡಿಯಲ್ಪಡುವುದು (ಖಡ್ಗಲೀ. ೪-೨೪). [?]

ದೋಟಿಕೋಲು 'ದೋಂಟಿಗೋಲು' ನೋ.

ದೋಟಗೋಲು 'ದೋಂಟಗೋಲು' ನೋ.

ದೋಟಿಯಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ದೋಟಿಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಕೀಳು: ಜನಪತಿಗೆಜಗದೆ ಬಲ್ಲಾಳ್ತನದಿಂದಂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ವೆನೆಂಬೊಡೆ ಸುಖಮಂ ತನಗದು ಪೋಗ್ಗಾದುದೆ ಮಾವಿನ ಪಣ್ಣೀಂ ದೋಟಿಯಿಕ್ಕಿ ತೆಗೆವಂತೆ ಸುಖಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೦೭೦). [ದೋಟ$_1$ (<ದೋಂಟಿ) + ಇಕ್ಕು]

ದೋಟಿವಲೆ 'ದೋಂಟಿವಲೆ' ನೋ.

ದೋಣ$_1$ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು; ಡೊಳ್ಳುಹೊಟ್ಟೆಯವನು: (ಈ). [ದೋಣು + -ಅ$_7$]

ದೋಣ$_2$ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಅಳತೆ; ನಾಲ್ಕು ಕೊಳಗ: "ದೋಣ – ದ್ರೋಣ = ನಾಲ್ಕು ಕೊಳಗ" (ತರ್ಕಕೋ. ೩೦). ೨. ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯ: ಪರಿವೃತರೇಫಲೋಪಕ್ಕೆ ಕ್ರೀಣಿ – ಕೇಣಿ . . . ದ್ರೋಣ – ದೋಣ (ಶಮದ. ೨೬೧ ಪ್ರಯೋ). ೩. ಮರದ ದೋಣಿ. ೪. ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿ. ೫. ಒಂದು ದೇಶದ ಹೆಸರು. ೬. ಒಂದು ಪರ್ವತ. ೭. ಚೀಲ. ೮. ಕಣಿಗಿಲೆಗಿಡ. [<ಪ್ರಾ. ದೋಣ./ಸಂ. ದ್ರೋಣ]

ದೋಣಗಾವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ದೋಣಗಾವುಣ್ಡರುಂ ಏಳಗಾವುಣ್ಡರುಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೯-೧೭; ಸು. ೯ನೆಯ ಶತ ?). [ದೋಣ$_2$ + ಗಾವುಂಡ]

ದೋಣಮರಸ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ದೋಣಮರಸನ ತಂಮ ಬಾಚರಸ ತಂನ್ನ ಪುಲ್ಲಿವಿಗೆಯ ಸಿದ್ಧಾಯದೊಳಗೆ ಆಚಂದ್ರಕಾಲಂ ಸಲಲು ಸೊಡರೆಣ್ಣೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಪಣವಯ್ದು (ಕಇಅ. ೮೦-೦೯-೩; ಸು. 1088). [ದೋಣ$_2$ + ಅಮ (<ಅಮ್ಮ$_1$) + ಅರಸ$_1$]

ದೋಣಶರ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ರೇಕಾದಿ ಬೋಯಸ್ಯ ಕಾಶ್ಯಾ(ಶ್ಯ)ಪಗೋತ್ರ ದೋಣಶರ್ಮ್ಮಣ ಏಕ್ಕರಿಶ (ಇಇ. VII, ೧೧೮–೩೨: 663). [ದೋಣ$_2$ + ಶರ್ಮ]

ದೋಣಿ$_1$ (ನಾ). ದೊಡ್ಡಹೊಟ್ಟೆಯವಳು; ಡೊಳ್ಳುಹೊಟ್ಟೆಯವಳು: ಆ ದೋಣಿ ಹೇಗೆ ಓಡಬಲ್ಲಳು? (ರೂಢಿ). [ದೋಣ$_1$ + -ಇ$_2$]

ದೋಣಿ$_2$ 'ದೋಣಿ$_3$' ನೋ.

ದೋಣಿ$_3$, ಡೋಣಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ನೀರು ತುಂಬಲು ಇರುವ ತೊಟ್ಟಿ; ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿ: ಕಲ್ಲ ದೋಣಿಯೊಳೆಱೆದ ನೀರಂತೆ ಕೈಕೊಳ್ಳದೆ ಸತಿಯರ ರೂಪನೆ ಭಾವಿಸುತಿರ್ಪುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೧೭೩). ೨. ಅಗಲವಾದ ಬಾಯಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪಾತ್ರೆ; ಬಾನಿ: ತಿಂದನಾ ಕಱಿಕೋಣ ಕಾಟಯನೊಂದು ಕಡೆಯಿಹ ಸುರೆಯ ದೋಣಿಯ ಹಲವು ಬಱಿಗೆಯ್ದ (ಕೌಶಿರಾ. ೨೪-೧೪); ಚಾರು ಕಸ್ತೂರಿ ಕರ್ಪೂರ ವರ ಸಿದ ಪನ್ನೀರ ಕೊಪ್ಪರಿಗೆದೋಣಿಗಳ ಕೇರಿಕೇರಿಯೊಳೆಡೆಗಟ್ಟಿನೊಳೆಡೆ ಪರಿವಾರ ವಸಂತವಾಡಿದುದು (ಭರತೇ. ೪೦-೨೮); ಎಡೆಯೆಡೆಗೆ ತೀವಿದ ಸುಗಂಧದ ಕಟಾಹದಿಂ ಕಡುಗೆಂಪು ಬೀಱುವ ಜವಾದಿಯ ಘಟಂಗಳಿಂದೊಡನೆ ತೀವಿದ ಸುಕಸ್ತೂರಿಗಳ ದೋಣಿಯಿಂದೆಸೆವ ಕರ್ಪೂರಂಗಳ ಕೊಡಗಳಿಂ (ಚಲಪು. ೩೬-೨೯). ೩. (ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಡುವ ಅಂಡಾಕಾರವಾದ) ದೊಡ್ಡ ಹರವಿ; ಗುಡಾಣ: ಉಗ್ರಾಣದ ಅಕ್ಕಿಯ ದೋಣಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ತು ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಇಲಿಯನ್ನು ಬಾಲದಿಂದೆತ್ತಿ . . . ಹೊರಗೆಸೆಯಲು (ಕಂಸ್ಕೃಕ. ೬೩). ೪. ತಟ್ಟೆ; ಹರಿವಾಣ: ನಾಯುಣ್ಣದ ದೋಣಿಯೊಳೂಡಿದೊಂಗೆ ಪದಯಿದನೆ ಕರು (ಸುಕುಮಾ. ೨-೬೯). ೫. (ಮಳೆಯ) ನೀರು ಬಿದ್ದು ಹರಿದು ಹೋಗಲು ಮನೆಯ ಮಾಳಿಗೆಗೆ ಅಳವಡಿಸಿದ ಕೊಳವೆ; ಹರಿನಾಳಿಗೆ. ೬. ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ತೇಲುವ ಸಾಧನ; ನಾವೆ; ತೆಪ್ಪ; ಹರಿಗೋಲು: "ದೋ [ಪಾಠಾಂ. ಡೋ]ಣಿಯೆಂದೆನಲ್ ನಾವೆಯಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೦-೪); ತುಳುಕುನೀರಾಡಿದಂ ದೋಣಿಯಿಂದೇಱಿದನೆಂಬಂತೆ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೪೩); ಕಲ್ಲ ದೋಣಿಯನೇಱಿ ಬಂದ ತೊಱೆಯೊಳ್ ಪೋಪೆನೆಂಬನುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೩೭); ತಾವರೆಯೆಸಳ ದೋಣಿಯ ಮೇಲೆ ಹಾಯ್ದುವು . . . ತುಂಬಿಗಳು (ಸಂಭವ. ೧೬-೯); ಎಡೆಯಾಡುತಿಹ ದೋಣಿ ದುಗ್ಗಿ ಕಪ್ಪಲು ದೊಡ್ಡ ಹಡಗುಗಳಿರವ ನೋಡಿದರು (ಭರತೇ. ೨೩-೯೭); ಈಗ ಶೋಣದಲ್ಲಿ ದೋಣಿಗಳು ಓಡಾಡುತ್ತವೇನು? (ಪಾಂಡವ. ೫). **ಡೋಣಿ$_2$**: ೩. ಹಣನಸು ತೈಲದ ಡೋಣಿಯೊಳಗಿರಿಸಿದಳು ಯೊ ೦ ಗ ದ ಲಿ (ನಿಜಗ. ೪-೧೧-೩೨); ಬಾಯದು ಕಲಗಚ್ಚಿನ ಡೋಣಿ (ಚೆರಾವ. ೩೭-೬). ೪. ಹೊಸನಾಯ ಡೋಣಿಯೊಳು ನೀನುಂಡು ನಾಯ್ಗಾವನಸವಸದೊಳೆಯ್ದುವದ್ವೈತಿಯೆಂದೆನಿಪ ಪುಲ್ಕಸನೆ ನಿನಗೇಕೆ ಬೊಮ್ಮದ ಮಾತುಗಳು (ವೀಶೈಪು. ೪-೯-೨೩); ಕತ್ತಿಯಂ ತಕ್ಕೊಂಡು ಮರದ ಡೋಣಿಯೊಳುಂಡು . . . ಚೆನ್ನಬಸವಾಂಕನಲ್ಲಿಗಂ ಬಂದು (ಪ್ರಭುಪು. ೯-೨೦೦); ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ರಾಧಕ್ಕನವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಕುಳಿತೊಡನೆ ಡೋಣಿಗೆ ನೀಡಿಸಿ? ಗಂಗಾಸಾನಿ ಶಂಭುಲಿಂಗನ ಮೂರ್ತಿಯ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತು ಕೊಂಡಳು (ಗಂಗಾಸಾ. ೮೫). ೬. ಜಾಲಗಾಱನ ಡೋಣಿಯಂತೆ ಬಳಸುವ ಹುಟ್ಟನಂತೆ ಬೈಚಿಟ್ಟ ನೆಲೆಯಂತೆ ಇದ್ದಡೇನು ಭೋಗಿಸಲರಿಯವಾಗಿ (ಮೋಳಿಮಾ. ೩೦-೧೩೪); ಗುಂಡಿಗೆ ಕೊಡ ಕೊಪ್ಪರಿಗೆ ಡೋಣಿ ಪಱಿಗೋಲು ಬೆಂಡುವರಗಳನು ತರಿಸಿ ಮಂಡಲಪತಿ . . . ಎಯ್ದಿದನು (ಕುಠಾಸಾಂ. ೨೭-೧೦೩); ಪೆಸರುವಡೆದ ಮಧುರಸವಾಹಿನಿಯ ದಾಂಟಿಸಲು ಚಂದನ ಡೋಣಿಗಡರ್ದು (ಮೋಹತ. ೫-೨೬); ಎಡೆಯೆಡೆಯೊಳಿಡಿಕಿಱಿದ ಡೋಣಿಗಳ ಶ್ರೇಣಿಗಳ . . . ಪಡೆಪಿನಿಂ ಕಡಲೆಸೆದುದು (ಚಲಪು. ೨-೪); ಇವರ ನಾವು ಇನ್ನೂ ಆ ಸಂಗನ ಡೋಣಿಯಿಂದ ತುಸ ದೂರದಲ್ಲೇ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು (ಇಂದುಮು. ೬೬); ಒಡಕು ಡೋಣಿಗೆ ಗಿಡ್ಡ ಜಲ್ಲು (ಗಾದೆ). ೭. ಅಭಿಷೇಕದ ನೀರನ್ನು ತುಂಬುವ ಪಾತ್ರೆ: ದೇ ವ ರ ಂ ಗ ಭೋ ಗ ಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಡೋಣಿ ಮೂಱು (ಸೌಇಇ. XI-ii, ೨೦೩-೬; ?). ೮. ದನಗಳಿಗೆ ನೀರು ಹಾಕಲೆಂದು (ಮರದಿಂದ ಅಥವಾ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ) ಮಾಡಿರುವ ಎಡೆ, -ಸ್ಥಳ: ಹೊಲೆಯರ ದನಗಳಿಗಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನ ಡೋಣಿಗಳನ್ನು ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿಯೇ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತು (ಹಬ್ಬಿಬ. ೨೩).

ದೋಣಿಯ ಪಂದ್ಯ = ನಾವೆಗಳನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಸ್ಪರ್ಧೆ: P ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕ್ರೀಡೆ: ಓಣಂ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ದೋಣಿಯ ಪಂದ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ (ರೂಢಿ).

[<ಪಾಲಿ. ಪ್ರಾ. ದೋಣೀ./ಸಂ. ದ್ರೋಣೀ]

ದೋಣಿಕಡವು (ನಾ). ನಾವೆಯ ಮೂಲಕ ನದಿಯನ್ನು ಹಾಯ್ದು ದಾಟುವ ಸ್ಥಳ; ಈ ಊರಿಗೆ ಒಂದು ಮೈಲಿಯ ಕೆಳಗೆ ಹೊಳೆ ದಾಟಲು ದೋಣಿಕಡವು ಇದೆ (ರೂಢಿ).

[ದೋಣಿ$_3$ + ಕಡವು$_3$ (<ಕಡಹು$_2$)]

ದೋಣಿಕೊಂಡ 'ದೋಣಿಗೊಂಡ' ನೋ.

ದೋಣಿಗಾರ (ನಾ). ನಾವೆ ನಡೆಸುವವನು; ಓಡುಗಾರ; ಅಂಬಿಗ: ವಿದುರನು ಕಳಿಸಿದ್ದ ದೋಣಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ದೋಣಿಗಾರನು ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಸ್ನೇಹಿತನೆಂಬುದನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು (ವ್ಯಾಸಭಾ. ೬೬). [ದೋಣಿ$_3$ + -ಗಾರ (< -ಕಾಱ)]

ದೋಣಿಗೊಂಡ, ದೋಣಿಕೊಂಡ (ನಾ). ೧. ದೋಣಿಯಾಕಾರದ ಪಾತ್ರೆ; ದೊನ್ನೆಯಾಕಾರದ ಹರವಿ, -ಮಡಕೆ: ಮನುಷ್ಯಗರ್ಗಱಿಯ ಲಾಗದಂದದೊಂದು ದೋಣಿಗೊಂ[ಪಾಠಾಂ. ಕೊಂ]ಡಮಂ ತರಿಸಿ ನೀರಂ ತಕ್ಕನೆ ತೀವಿಯದಱೊಳಗೆ ಚಮರಿಯನರ್ದಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೨-೪). ೨. ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿ: (ಈ). **ದೋಣಿಕೊಂಡ**: ೧. ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ದೋಣಿ$_3$ + ಕೊಂಡ$_2$]

ದೋಣಿದಳ (ನಾ). ನಾವೆಯ ಆಕಾರದ ದಳ,–ಪಕಳೆ : ಉಳಿದ ಎರಡು ದಳಗಳು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ದೋಣಿ ಆಕಾರದಂತಿವೆ. ಇವೇ ದೋಣಿದಳಗಳು (ಸಸ್ಯಶಾ. ೩೮). [ದೋಣಿ$_3$ + ದಳ$_2$ (= ದಲ)]

ದೋಣಿದಾಟು (ನಾ). = ದೋಣಿಕಡವು: "ದೋಣಿದಾಟು ; ಕಡವು" (Grind. ಇಂಕನಿ). [ದೋಣಿ$_3$ + ದಾಟು$_2$ (<ದಾಂಟು$_3$)]

ದೋಣಿಯೋಗು 'ದೋಣಿವೋಗು' ನೋ.

ದೋಣಿವಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ: ಕಾಲಸ:ಭಟರು ದೋಣಿದ [ವ]ರೆಗಳ ತೋಳ ಖಂಡಿಯು ಜಾಳುವಲೆಗಳವೋಲಿಯೇರಿನ ದೋರಿವಲೆಗಳಲ್ಗೆದೆ ಕೂಡಿದರು (ಸಂಭವ. ೮.೧೭೬) [ದೋಣಿ$_3$ + ಬಲೆ$_1$]

ದೋಣಿವೀಟ್ (ಕ್ರಿ). ಡೊಗರು ಬೀಳು ; ಕುಳಿಯಾಗು ; ಹಳ್ಳವುಂಟಾಗು : ಮದದಾನೆಗಳಾನೆಯೊಳ್ ವೊಗಂಬುಗುತರೆ ದಂತದಂಡಹತಿಯಿಂ ಬಿಸುನೆತ್ತರ ಧಾರೆಗಳ್ ಭಂಗಿಲ್ಬುಗಿಲೆನೆ ಪಾಯ್ವು ಪೊಣ್ಮದುವು ಕೋಟ್ಟಿಮುದುಳೊಕ್ಕುವು ಬಲ್ಗರುಳ್ಗಳ್ಬಗಿಯೆನೆ ದೋಣಿವಿಟ್ಟುದು [ಪಾಠಾಂ. ದೋಣಿಬಿರ್ದುವು] ಶಿರಂ ಬಿರಿಕೆರ್ದುದು ಕುಂಭಮಂಡಲಂ (ಶಂಠಾಮಾ. ೧೦-೮೧). 'ದೋಣಿವೀಟ್' ಪರಾ. [ದೋಣಿ$_2$ (<ದೊಣೆ$_1$) + ಬೀಟ್$_1$]

ದೋಣಿವೋಗು 'ದೊಣೆವೋಗು' ನೋ.

ದೋಣು (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಹೊಟ್ಟೆ ; ಡೊಳ್ಳುಹೊಟ್ಟೆ. 'ದೋಣು ಹೊಟ್ಟೆ' ಪರಾ. [<ಟೊಳ್ಳು]

ದೋಣುಹೊಟ್ಟೆ (ನಾ). ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವ ಹೊಟ್ಟೆ: ಡೊಳ್ಳುಹೊಟ್ಟೆ: "ದೋಣುಹೊಟ್ಟೆ – ಗಡಗಿ ಪೊಟ್ಟೆ" (ಜಾನಕೋ. ೮). [ದೋಣು + ಹೊಟ್ಟೆ$_1$ (<ಪೊಟ್ಟೆ$_1$)]

ದೋಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ದಟಿಯಾರು ಕುರ[ಬ]ರು ಗಣಿಗರು . . . ದೋಣೆಯ ಆಟ (ಇಅ. XIV, ೨೩೩-೫೯ ; ಸು. 9ನೆಯ ಶತ ?) : ದೋಣೇ ಕ್ರಮಯಿತಭಟ್ಟವುತ್ರಾಯ (ಇಅ. XVI. ೨೪-೬೪ ; 1009). [?]

ದೋತರ 'ಧೋತ್ರ' ನೋ.

ದೋತರಜೋಡು (ನಾ). ಎರಡು ದೋತರಗಳು ; ಜೋಡಿ ಪಂಚೆ : ಒಂದೇ ತರದ ಎರಡು ದೋತರಗಳಿಗೆ ದೋತರಜೋಡು ಅನ್ನುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೯೪). [ದೋತರ (<ಧೋತ್ರ) + ಜೋಡು]

ದೋತ್ರ 'ಧೋತ್ರ' ನೋ.

ದೋಧಕವೃತ್ತ (ನಾ). [ಛಂದ] ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚರಣದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವ ಒಂದು ಅಕ್ಷರವೃತ್ತದ ಹೆಸರು : ಇಂದುಗಣಂಗಳ್ ಮೂಱವಱಿಂದಂ ಮುಂದೆ ಗುರುದ್ವಯಮಾಗೆ ವಿರಾಮಂ ಬಂದು ಪದಾಂತದೊಳಿರ್ದೊಡೆ . . . ದೋಧಕವೃತ್ತಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೦೬); ೧೧ನೆಯ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ...(vii) ಭತ್ರಯಮಿರ್ಗುರು ದೋಧಕವೃತ್ತಂ (ಕೃಪಿಡಿ. ೮೦). [ಸಂ.]

ದೋನೇಜ (ನಾ). ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲೂ ಭರ್ಜಿ ಅಥವಾ ಈಟಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹೋರಾಡುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ವರ ಪಾತುಶಾಹ ಸೈನ್ಯೋತ್ಕರವನೆರಳ್ಕಯ್ಯೊಳಾಂತ ನೇಜಗಳಿಂ ಕೋಡಿರಿದು ಕಾಲ್ದೆಗೆಸಿ ವೆಂಕಟನರಪತಿ ದೋನೇಜನೆಂಬ ಬಿರುದಂ ಪೊರೆದಂ (ಕೆಳದಿ. ೫-೨೭). [<ದು + ನೇಜ (<ನೇಜಯ)]

ದೋಪಿಡು (ಕ್ರಿ). ಹಾಳುಮಾಡು ; ನಾಶವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡು : ಪರಸ್ಥಳದವರ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಮನೆ ಕೊಟ್ಟು ಇಲ್ಲಿಂದ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಳುಹಿಸಿ ದೋಪಿಡುವುದು ಯಾವ ದೇವರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿ ? (ತುರಾಯಿ. ೧೧೨). [ದೋಪು + ಇಡು$_1$]

ದೋಪು (ನಾ). ನಾಶ; ಹಾಳು : ಮನೆಯನ್ನು ದೋಪು ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟು ಬಂದೆಯಾ ? (ಸಾವಿತ್ರಿ. ೩೫).

ದೋಪು ಕೊಡು = ಹಾಳಾಗುವಂತೆ ಕೊಡು : ದೋಪುಕೊಟ್ಟು ದರಿದ್ರನಾದ ಸುಮುಖನಿಗೆ ಬಹಳ ವ್ಯಸನವುಂಟಾಗಿ (ಕಥಾಮಂ. IV, ೬೪). [←ತೆಲು. ದೋಪು= ಕಳವುಮಾಡು]

ದೋಪೆನ್ (ಕ್ರಿ). ದೋಪ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವುಂಟಾಗು ; ದೊಪ್ಪೆನ್ನು : ಉಡಿಗುಂ ಸಿಜ್ಗದ ದಾಡೆಯುಂ ಛಿಟಿಲ್ಲೆನಲ್ ಸಮ್ಯಕ್ರುದ್ಧ ನಾಗೇನ್ದ್ರನಂ ಪೊಡೆಗುಂ ದೋಪೆನೆ ಮೇರೆದಪ್ಪ ಕವಿತರ್ಷ್ಯಂಭೋಧಿಯಂ ಕೋಪದಿಂ ಕುಡಿಗುಂ (ಎಕ. XI, ಹೊಳಲ್ಕ. ೧೨೦-೩೩ ; ಸು. 1240). [P ಇದು 'ದೊಪ್ಪೆನ್' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ದೋಬಿ 'ಧೋಬಿ' ನೋ.

ದೋಬಿಖಾನೆ (ನಾ). ಅಗಸರು ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಚಲುವೆ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ: (Laundry. ಇಂಕನಿ). [ದೋಬಿ (<ಧೋಬಿ) + ಖಾನೆ]

ದೋಬಿಘಾಟ್ (ನಾ). ಅಗಸರು ಬಟ್ಟೆ ಒಗೆಯುವ ಸ್ಥಳ : ದೋಬಿಘಾಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಸರು ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಒಗೆಯುತ್ತಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). [←ಹಿಂ. ಧೋಬಿಘಾಟ್]

ದೋಬೀಪಾಟ್ (ನಾ). ಕುಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಟ್ಟು : ಕಳಾವರ್‌ಜಂಗ್, ಏಕಲಾಂಗ್, ದೋಬೀಪಾಟ್, ಟಬ್ಬಿ ಹಾರಿಸುವುದು, ಸವಾರಿ ಹಾಕುವುದು . . . ಇತ್ಯಾದಿ ಪಟ್ಟುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸುಟ್ಟು ಚಟುಕಾಗಿ, ಸರಾಗವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತೆ ಕಲಿತ (ಭೀಮುಕಾ. ೪೩). [←ಹಿಂ. ಧೋಬೀಪಾಟ್]

ದೋಭಿ 'ಧೋಬಿ' ನೋ.

ದೋಮ 'ದೋವೆಂ' ನೋ.

ದೋಮದೆರೆ 'ದೋಮೆಂತೆರೆ' ನೋ.

ದೋಮೆ, ದೋಮ (ನಾ). ಸೊಳ್ಳೆ ; ಗುಂಗಾಡಂ ; ನೊರಜು : ಧಾನ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿದರೆ ದೋಮೆಗೆ ಏನು ? (ಗಾದೆ). **ದೋಮ** : 'ದೋವಂದೆರೆ' ಪರಾ. [ದೇ.II ತೆಲು. ದೋಮ ; ಕೊಲಾ. ದೋಮೆ]

ದೋಮೆತೆರೆ, ದೋವಂದೆರೆ (ನಾ). ಸೊಳ್ಳೆಗಳು ಬಾರದಂತೆ ತಡೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪರದೆ; ಸೊಳ್ಳೆಪರದೆ: "ಅಂದೋಳ ಪರಿಯಂಕವೆನೆ ತೂಗುವಂಚವುಕ್ಕುಂ ದೆಸೆಗೆ ತೆರೆವಿಡಲ್ದೋಮೆತೆರೆ [ಪಾಠಾಂ. ದೋಮದೆರೆ] ಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೧-೧೭). **ದೋಮದೆರೆ** : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ದೋಮ + ತೆರೆ$_4$]

ದೋಯಿಸ (ನಾ). = ಜೋಯಿಸ : ಕಾಲನಾಥದೋಯಿಸರ ಕೊಡಗಿಯನು ಅಪಹರಿಸ್ಸವರು ಕಾಶಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಾಯಿ ಗೋಉ ಬ್ರಾಹ್ಮರ ಕೊನ್ದ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಹರು (ಎಕ. XIV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೧೨೦-೧ ; ?). 'ಜೋಯಿಸ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ಜ್ಯೋತಿಷ]

ದೋರ್$_1$ 'ದೋರೆ$_1$' ನೋ.

ದೋರ್$_2$ 'ದಾರ$_2$' ನೋ.

ದೋರ್$_3$, ಧೋರ$_1$ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ದೋರಂ ಪ್ರಿಥುವಿರಾಜ್ಯಂ ಕೆಯೆ (ಎಇ. VI, ೦೬೩-೧ ; ಸು. 780) ; ಕಲಿದೋರನಾ ನೋಡಿಸಿ ಪಲರಾನಿಱಿದು ಕೊನ್ದು ಗೆಲ್ದು ತಾನುಮ್ಮಡಿದು ಕಳಿಜನ್ ಸುರಾಲಯಮೇಱಿದಾನ್ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೫೪೨-೫ ; ಸು. 800). **ಧೋರ** : ಬೆಳ್ಗೊಳಾಧಿಪತಿಗಳಪ್ಪ ಶ್ರೀವರವಾತಿಸಾಗರಪಂಡಿತಭಟಾರರ ಬೆಸದೊಳಣ್ಣಯನ:ಂ ದೇವಕೊಮಾರನುಂ ಧೋರನುಂ (ಎಕ. III, ಶ್ರೀರಂಗ. ೧೪೮-೧೧ ; 904 ?). 'ದೊರಪಯ್ಯ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ಧ್ರುವ]

ದೋರ್$_4$ (ನಾ). ೧. ದಾರ; ರಜ್ಜು. ೨. ಕೈಗೆ ತೊಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ. [ಸಂ.]

ದೋರಗವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಕಿಱಿಗೂಡಲ ದೋರಗವುಣ್ಡ (ಪ್ರಾಆರಿ. ೧೯೧೯, ೧೦-೭೯ ; 900).

[ದೋರ್$_3$ + ಗವುಂಡ (<ಗಾಮುಂಡ]

ದೋರಗಾಯಿ 'ದೋರೆಗಾಯ್' ನೋ.

ದೋರನೇರಿಳೆ (ನಾ). ಅರ್ಧ ಮಾಗಿದ ನೇರಿಲೆಹಣ್ಣು: ಆದರ ತಲೆ ಮೇಲೆ ಕೊಂಬು ಮೊಳೆತಿವೆ ದೋರನೇರಿಳೆಯ ಹಣ್ಣ ತೆರ (ಅಹಲ್ಯ. ೧೬-೧೩). [ದೋರ್$_1$ (<ದೋರೆ$_1$) + ನೇರಿಳೆ$_1$ (<ನೇಱಿಲ್)]

ದೋರಪಾಲ (ನಾ). ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು; ದ್ವಾರಪಾಲಕ: ಬಂದನರಮನೆಗಾಗಿ ಬಾಗಿಲ ಮುಂದಣೆಡಬಲ ಹೇಮವೇದಿಯ ಸಂದಣಿಯ ಜನ ನೋಡಲೆಂದನು ದೋರಪಾಲರಿಗೆ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೫-೨೬).

[<ಸಂ. ದ್ವಾರಪಾಲ]

ದೋರಪ್ಪರಸ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ದೋರಪ್ಪರಸರ್ ಪೃಥಿವೀರಾಜ್ಯಂಗೆಯೆ (ಸಾಇಇ. XX, ೧೦-೧ ; 8 ನೆಯ ಶತ) : P ಇದು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟದ ಅರಸು ಧ್ರುವನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

[ದೋರ್$_3$ + ಅಪ್ಪ$_1$ + ಅರಸ$_1$]

ದೋರಬ್ಬೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು: ದೋರಬ್ಬೆಯ ಮಗಂ ಮಲ್ಲುಗ ಕೊಟ್ಟುಯಲ್ಪರಿದು ತುಱುವುಂ ಶೆಱೆಯುಮನಿಕ್ಕಿಸಿ ಕಾದಿ ಸತ್ತಂ (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೫೫-೩ ; ಸು. 880). [ದೋರ್$_3$ + ಅಬ್ಬೆ$_1$]

ದೋರಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಗಜಗ್ಗಿಗೊಣ್ಡ ಭೋಟಿಗಾವುಣ್ಡ ನುಮ್ ದೋರಯ್ಯನುಮ್ ... ಮೂವರುಮ್ (ಪ್ರಾಆರಿ. ೧೯೧೫, ೧೯-೯ ; 1060) : ಪೂರಿತ × × × ವಂಸದ × × × ದೋರಯ್ಯ × × × ರುಳ್ಳಿಕಾಯ್ದುಕೊಜ್ಜಣ್ಗಣ ವರ್ಮ್ಮ ಧರ್ಮ್ಮ (ಎಕ. V, ಹಾಸನ. ೧೮೫-೧ ; ?).

[ದೋರ್$_3$ + ಅಯ್ಯ$_{61}$]

ದೋರಸಮುದ್ರ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು; P ಈಗಿನ ಹಳೆ ಬೀಡಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಹೆಸರು. ಹೊಯ್ಸಳ ಬಲ್ಲಾಳ ಅರಸನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ನಗರ. 'ಧ್ರುವಸಮುದ್ರ' ಎಂಬುದರ ಈಚಿನ ರೂಪ: ದೋರಸಮುದ್ರಕ್ಕಿದಿರೆತ್ತಿ ಬೇಲಾಪುರಮಂ ಕೊಂಡಂತೆ (ಮುಂಬರಾ. ೩೪೦-೨೦ ; 1060) : ಈ ಜನಾಲಯಮನೆತ್ತಿಸಿದಂ ವಿಭು ಬೊಪ್ಪದೇವನಗ್ಗಳಿಕೆಯ ರಾಜಧಾನಿಗಳೊಳೊಪ್ಪುವ ದೋರಸಮುದ್ರಮಧ್ಯ ದೊಳ್ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೦೨೪-೫೩ ; 1133) ; ಅಂತು ಸುಖಸಂಕಥಾ ವಿನೋದದಿಂ ದೋರಸಮುದ್ರದ ನೆಲವೀಡಿನೊಳು ರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಮಿರೆ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೫-೧೧ ; 1218).

[ದೋರ್$_3$ + ಸಮುದ್ರ$_1$]

ದೋರಹಣ್ಣು 'ದೋರೆವಣ್' ನೋ.

ದೋರಾಂದೋಳನ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಚಲನೆ,-ಅಲುಗಾಟ: ಲಸದ್ದೋರಾಂದೋಳನಜಾ ತಕಂಕಣರಝಣತ್ಕಾರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೦-೩).

[ಸಂ. ದೋರಾಂದೋಲನ]

ದೋರಿಯ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೆಯ್ಗೆಯ ಬಟ್ಟೆ; ಪಟ್ಟೆ ಇರುವ ಬಟ್ಟೆ: "ದೋರಿಯ ನಾಗವಟ್ಟ ... ದೇವಾಂಗಮೆಂದು ಪಟಭೇದ ಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೧-೨೮) ; ಮಗರಿಯ ದೋರಿಯದ ... ಮಂಟಿಗೆಗಳಿಂ ಸೋಲಿಪ್ಪುವು ಸೀರೆವರದರ ಪಸರಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೩೮) : ದೋರಿಯ ಪಟ್ಟೆಯ ತೊಱೆದಳೊರ್ವಳು ಹೊಸ ಸೀರೆಯ ತೊಱೆದ ಳೊರ್ವಬಲೆ (ಭರತ. ೨೧-೩೦).

[←ಹಿಂ. ಡೋರಿಯಾ; ಮರಾ. ದೋರಪಾ]

ದೋರಿಯ$_2$ 'ದೋರ್ಕೆ$_2$' ನೋ.

ದೋರೆ$_1$, ಡೋರೆ, ದೋರ್$_1$ (ಗು). ೧. ಅರ್ಧ ಮಾಗಿದ; ಅರೆ ಹಣ್ಣಾದ; ಪಕ್ವವಾಗುತ್ತಿರುವ. 'ದೋರೆಗಾಯ್', 'ದೋರೆವಣ್' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ಅರ್ಧ ಮಾಗಿದ ಫಲ; ಅರೆಮಾಗಿದುದು: ಅಪರ ದಿಗ್ವಿಭಾಗದೊಳಿನಿಸೊಂದಾರಕ್ತಮಾಗಿ ನೇಱಿಲ ದೋರೆಯನನುಕರಿಪುದಾ ದುದಾಗಸಮಾಗಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೫೦೬) : ಅಂಕುರದಿಂ ಪ್ರವಾಳಕುಲದಿಂ ನನೆಯಿಂ ಮುಗುಳಿಂ ಪ್ರಸೂನದಿಂ ಕಿಱುಗಾಯ್ಗಳಿಂ ತೊಱೆದ ದೋರೆಗಳಿಂ ತನಿವಣ್ಣ ಪಂಕ್ತಿಯಿಂದಂ ... ಆಮ್ರಮೊಪ್ಪುಗುಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೩೩) : ಮಿಡಿದೊಂಗಲನೊಂದು ಕೊಂಬು ಕಾಯ್ಗಳಗಮನೊಂದು ಕೊಂಬು ಹದದೋರೆಗಳೋಳಿಯನೊಂದು ಕೊಂಬು ... ತಳೆದಿಂತು ಮನೋಹರ ಮಾಯ್ತು ಮಾಮರಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೦-೧೫೫) ; ಪೂ ಕದಿರ್ ಮಿಡಿ ದೋರೆ ಪಕ್ವಫಲಸಂತತಿಯಿಂ ದೊರೆವೆತ್ತು ಮಾಮರಂ ಮದನನ ಜನ್ಮಭೂಮಿಯೆನೆ ಪೆರ್ಮೆಯನಾಂತಿರೆಲೇನೊ ಕೌತುಕಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೩-೭೯). **ಡೋರೆ**: ೨. ಕಾಯಿ ಡೋರೆ ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಗಂಧವನಱಿವುದು ಆಚಾರಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಸಾದಲಿಂಗ (ಅದವ. ೧೯೪-೩೫೧). **ದೋರ**: ೧. 'ದೋರನೇರಿಳೆ' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತುಳು. ದೋರೆ; ತೆಲು. ದೋರ]

ದೋರೆ$_2$, ದೋರಿಯ$_2$, ದೋರ್ಯ (ನಾ). ೧. (ಕೈಗೆ ತೊಡುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ,-ಬಳೆ: "ಆವಾಪಕಃ ಪಾರಿಹಾರ್ಯಃ-ಸೂಡಿಗಮೆಂಬ ಕಡಗ, ಚೂಡಾಲು, ಪೌಂಚಿ, ಕಂಕಣ, ಚೌಕಟ್ಟು, ದೋರೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೩೦೦); ಕಡಗ ಕಂಕಣ ಮಣಿ ದೋರೆ (ವಿದಾಳ್ಯ. ೭೧-೩) : ಕಂಕಣಾ ಚೂಡೆ ದೋರೆಯು ಪರಡಿ ... ಕರದ್ವಯದ ಮಣಿಬಂಧದಲಿ ಒಲವಿನಿಂದಿಟ್ಟರು (ನವಮೋ. ೨೩-೪೦) ; ಅಳವಡಿಸಿ ತೋಳ ಬಾಪುರಿ ಬಂದಿ ಭುಜಕೀರ್ತಿಗಳನು ಪೊಂಬಳೆ ದೋರೆ ಕಂಕಣಂ ಚೂಡೆಯುಜ್ವಳಿಪ ಮಣಿ ಮಯದ ಕಾಂಚೀಧಾಮ ರುಳಿಯು (ನವಮೋ. ೧೦-೨೫). **ದೋರಿಯ$_2$**: ೨. (ಕರಾ) ಕೈಬಳೆಗಳ ಹಿಂದೆ ಇಡುವ ಆಭರಣ. **ದೋರ್ಯ**: ೧. ದೋರ್ಯ ಹರಡಿ ಕೈಕಟ್ಟು ಚೂಡ್ಯ ಈರೈದುಂಗುರವುಳ್ಳ ಬೆಟ್ಟು (ವಿದಾಳ್ಯ. ೦೨೩-೬) ; ಕಡಗ ಕಂಕಣ ದೋರ್ಯ ಚಳಕಿ ಭಾಪುರಿಯ ಪೊನ್ನುಡಿಗೆಯ ರಮಣಿ ತೋರಿದಳು (ದೇವೀಪ್ರ. ೪೬) ; ಸುಮಂಗಲಿಯರು ... ಹಿಂಬಳೆ, ಮುಂಬಳೆ, ದೋರ್ಯ, ಪೌಂಚಿ, ಹರಡೀಗುಂಡು, ಗೆಜ್ಜೆ, ಕಾಲುಸರ ... ಡಾಬು ಮೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು (ಮಲಮ. ೩೮). [ದೇ.॥ ತುಳು. ದೋರೆ]

ದೋರೆಕಾಯಿ 'ದೋರೆಗಾಯ್' ನೋ.

ದೋರೆಗರುಳು (ನಾ). ದೋರೆಗಾಯಂತೆ ಕೆಂಪಗಿರುವ ಕರುಳು: ಸಾರಥಿಯ ಶಿವ ಕೊಟ್ಟನಾದೊಡೆ ಮಾರಿಗುಬ್ಬಸವಾಗದಂತಕನೂರು ತುಂಬದೆ ದೊಳ್ಳು ನೂಕದೆ ರಣಪಿಶಾಚರಿಗೆ ದೋರೆಗರುಳಲಿ ದಾನವಿಯ ರೊಡಲೇಱು ಹತ್ತದೆ ಹಬ್ಬವಾಗದೆ ಭೂರಿ ಭೇತಾಳರಿಗೆ ಹೋಹುದೆ ಬಱಿದೆ ರಣವೆಂದ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೫-೨೫).

[ದೋರೆ$_1$ + ಕರುಳು (<ಕರುಳ್)]

ದೋರೆಗಾಯ್, ದೋರಗಾಯಿ, ದೋರೆಕಾಯಿ, ದೋರೆಗಾಯಿ (ನಾ). ಅರ್ಧ ಮಾಗಿದ ಕಾಯಿ; ಹಣ್ಣಾಗಲು ಬಂದ ಕಾಯಿ: ಪುದಿದೆಳಗಾಯ್ ಬಸಂತದ ಮೊದಲ್ ನೆರೆದೊಪ್ಪುವ ದೋರೆಗಾಯ್ ಬಸಂತದ ನಡು ಪಣ್ ಬಸಂತದ ಸೆಱಂಗೆನೆ ತನ್ಮಯಮಪ್ಪಿನಂ ಬಸಂತದ ನಿಮಿರ್ದಾದಿಮಧ್ಯಮಂಪ ಸಾನಮೊಡಂಬಡೆ ತನ್ನೊಳಂ ಬಸಂತದೊ[ಳಮಿರ್ದೇಂ] ಬಸಂತದದಗುಂತಿಗೆ ಬಾಳ್ಕೆಮ್ದಲಾಯ್ತೊ ಮಾಮರಂ (ಶಾಂತಿಪು.೭-೧೪೩) ; ಸೀಮಾವಿನ ದೋರೆ ಗಾಯ್ಗಳಂ ಗೊಲೆವೆರಸು ನೆಲಕ್ಕೆ ಬೀಱಲೀಯದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೩-೩೦) : ಪೊಳೆವಲರ ಸಿಂಧೂರತಿಲಕದಿಂ ತತ್ಕಂಸುಮಕೆಳಸಿ ಬಂದೆಱಗಿದಳಿಗಳ

ಕುಂತಳದಿನವಟ ಕಳರಾಶಿಯ ಸವಿಮಾಶಿನಿಂ ತೋಱ[ರ]ದೋಱ[ರೆ]ಗಾಯ್ಗಳ ಕುಚಂಗಳಿನೊಪ್ಪುತೆ . . . ದಾಡಿಮಿಫಲನೆ ಶುಕನು ಮನೊಲಿಸಿಕೊಂಡಳಿನೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೮-೩೬). **ದೋರಗಾಯಿ :** ಸೀಬೆಯ ಮರದಲ್ಲಿದ್ದ ದೋರಗಾಯಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹುಡುಗರು ಕಿತ್ತು ಹಾಕಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). **ದೋರೆಕಾಯಿ :** ಒಂದು ಮಾಗಿದ ಹಣ್ಣು, ಇನ್ನೊಂದು ಮಿಂಚುವ ದೋರೆಕಾಯಿ (ಶರಶ. ೯೯೭). **ದೋರೆಗಾಯಿ :** "ಶಲಾಟುಃ, ಆಮೋಫಲೇ-ಪಕ್ವವಾಗದೇ ಇರುವ ಕಾಯಿ, ಕಸುಗಾಯಿ, ದೋರೆಗಾಯಿ, ಎಳೆಗಾಯಿ, ಮಿಡಿಗಾಯಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೦) ; ನಸುಮಿಡಿಗಾಯಿ ಕಸುಗಾಯ್ದೋರೆಗಾಯಿಗಳ . . . ಭೂಜದಿನೆಸೆದುದ ದ್ಯಾನ (ಕೊರರಾ. ೧-೯-೧೩): ಚಿಟ್ಟಾಗಿರಲಿ, ದೋರೆಗಾಯಾಗಿರಲಿ, ಅಥವಾ ಹಣ್ಣೇ ಆಗಲಿ ಬಹಳ ರುಚಿ (ನನ್ನೂರು. ೧೯೯).

[ದೋರೆ$_1$ + ಕಾಯ್$_4$./ತುಳು. ದೋರೆಕಾಯಿ ; ತೆಲು. ದೋರಗಾಯ]

ದೋರೆಗಾಯಿ 'ದೋರೆಗಾಯ್' ನೋ.

ದೋರೆಗೆಂಬಿಸಿಲ್ (ನಾ). ಅರ್ಧ ಮಾಗಿದ ಫಲದ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಬಿಸಿಲು ; ಕೆಂಬಿಸಿಲು : ವಧೂಜನಪಾದಪಲ್ಲವಪ್ರಸರದ ಕಾಂತಿ ಕಾಮರ್ಗಿಲ ಮೇಗೆಳನೇಸಱ ದೋರೆಗೆಂಬಿಸಿಲ್ಪಸರಿಸಿದಂತಿರಾಯ್ತು (ಅನಂಪು. ೧೦-೩೫). [ದೋರೆ$_1$ + ಕೆಂಬಿಸಿಲ್]

ದೋರೆಪಣ್ 'ದೋರೆವಣ್' ನೋ.

ದೋರೆವಣ್, ದೋರಹಣ್ಣು, ದೋರೆಪಣ್, ದೋರೆಹಣ್ಣು (ನಾ). ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಾಗದ ಹಣ್ಣು ; ಮಾಗಲಿರುವ ಹಣ್ಣು : ಅಂಬುಧಿಯೊಳುದಿರ್ದು ತೇಂಕುವುದುಂಬರ ಜಂಬುವಿನ ದೋರೆವಣ್ಣುಪೋಲೆಸೆಗುಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೦-೫೫) ; ತಳಿರ ಕಳಿಕೆಯ ಮಿಡಿಯ ಪೂಗುಡಿಯ ಪಣ್ಣ ದೋರೆವಣ್ಣ ಬೆರಕೆವಣ್ಣದೊಳ್ದಳಿರ ಪುದುವಿನಿಂ ಬೆಡಂಗುವಡೆದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೦೦೫ ವ) ; ಜಂಬು ದೋರೆವಣ್ಗೊಂಗಲನಾಂತುದು (ಅನಂಪು. ೯-೬) : ಕೆಂಬರಲೆಂಬಂತೆ ಸಾರತರವಾದ ದೋರೆವಣ್ಗಳಿಂದಿಂದ್ರನೀಲದಂದಂಬಡೆದು (ಶಬಶಂ. ೩-೯೩ ವ). **ದೋರಹಣ್ಣು :** ಪೂರ್ತಿ ಮಾಗಿದ ಹಣ್ಣಿಗಿಂತ ದೋರಹಣ್ಣು ಹೆಚ್ಚು ರುಚಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). **ದೋರೆಪಣ್ :** ಕಳಿಕೆ ಕೊನರ್ ತಳಿರ್ ಮುಗುಳಲರ್ ಮಿಡಿ ಕಾಯ್ ನಸುದೋರೆ ದೋರೆಪಣ್ ಬಳಸಿರಲ್ . . . ಮದನತೋಮರವಾದುದು ಬಂದ ಮಾಮರಂ (ಜಗವಿ. ೧೪-೨೭). **ದೋರೆಹಣ್ಣು :** ಕಾಯಿ ದೋರೆಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದವ ಱಲ್ಲಿಯ ಗಂಧವನಱಿವುದು ಆಚಾರಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಸಾದಲಿಂಗ ಇಂತಿದಱಲ್ಲಿಯ ಗಂಧತೃಪ್ತಿಯನಱಿವುದು ಆಚಾರಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಲಿಂಗ (ಆದವ. ೫-೧೩) ; ವಿಜಯನ ಸತಿಯಿಂದ ಫಲವಾಯಿತು ಅದು ಗಜರಾಜನಿಂದ ದೋರೆಹಣ್ಣಾಯ್ತು (ಕುರಂದ. ೫-೯೩-೩) ; ಬೋರೆಗಿಡದ ದೋಟಗೆ ದೊರೆತ ದೋರೆಹಣ್ಣಿನವನಿಗೆ ಮಂಲಿಸುವೆ (ಗೀವಿಂ. ೬೧-೩೩).

[ದೋರೆ$_1$ + ಪಣ್$_3$]

ದೋರೆವಲ್, ದೋರೆವಲ್ಲು (ನಾ). ದೋರೆಹಣ್ಣಿನಂಥ ನಸುಗೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಹಲ್ಲು : ಮಿಸುಗುವ ದೋರೆವಲ್ ಕರಮೆ ಮಾಸರಮಾದುದು ದೇಸೆಕಾರ್ತಿಯೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೫೧) : ಮಿಸುನಿಯ ಕಂಕಣಂ ಪೊಳೆವ ಪೊಂಬಳೆ . . . ಹಳದಿಯಂಬರವೊಪ್ಪುವ ದೋರೆವಲ್ ಕರಂ ಮಿಸುಗುವ ಪುಷ್ಪರಾಗಮಣಿಮುದ್ರಿಕೆಯಿಂದಮಲಂಪುಗೊಂಡು ನಿಂದಸಿಯಳು ಪೋಲ್ತಳಂಗಜನ ವಲ್ಲಭೆಯರ್ಚಿಪ ಪೊನ್ನ ಬೊಂಬೆಯಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೪೧೯) : ಕೆಂಬರಲ ಪಳಿವ ದೋರೆವಲ್ (ನಾಗಷ. ೩-೧೧೪). **ದೋರೆವಲ್ಲು :** ಗಂಡಸ್ಥಲವನ್ನೆ ಕೊನರುವ ಕರ್ಮಿಸೆ ತೊಂಡೆವಣ್ದುಟಿ ದೋರೆವಲ್ಲು ಮಂಡಳಿಸುವ ಕಂಠಸರದ ನುಣ್ಗೊರಲನ ಕಂಡಾಕ್ಷಣ ಸೋತರೊಲಿದು (ಮೋಹತ. ೦೮-೬೩). [ದೋರೆ$_1$ + ಪಲ್]

ದೋರೆವಲಸು (ನಾ). ಅರ್ಧ ಮಾಗಿದ ಹಲಸು : ಕೆಲವು ಹೊಸ ದೋರೆವಲಸಿನ ತೊಳೆಯನುಕ್ಕರಿಸಿ ಪಲಭಾಗೆಯಂ ಮಾಡಿ ತಾಳಿದಂಗಳನಟ್ಟು (ಸೂಪಶಾ. ೫-೫೭). [ದೋರೆ$_1$ + ಪಲಸು (<ಪನಸು)]

ದೋರೆವಲ್ಲು 'ದೋರೆವಲ್' ನೋ.

ದೋರೆವಾಯ್ (ನಾ). ದೋರೆಹಣ್ಣಿನಂತೆ ಕೆಂಪಗಿರುವ ಬಾಯಿ ; ಕೆಂಬಾಯಿ : ಅಳಿದ ಕುರುಳ್ ತಡಂಮುಡಿದ ಸೋರ್ಮುಡಿ ಬೀಗಿ ಬೆಳರ್ತ ದೋರೆವಾಯ್ . . . ಸವನಶಾಂಕಮಲಂಕರಿಸಲ್ ನಿಜೇಚ್ಛೆಯಿಂ ಸುಳಿಪಬಲಾಜನಂ ದಿನಕರೋದಯಕಾಲದೊಳೊಪ್ಪಿ ತೋಱಗುಂ ೯-೬೧). [ದೋರೆ$_1$ + ಬಾಯ್]

ದೋರೆವಾಯ್ದುಟಿ[3] (ನಾ). ದೋರೆಹಣ್ಣಿನಂತೆ ಕೆಂಪಗಿರುವ ತುಟಿ ; ಕೆಂದುಟಿ : ಪಾಪುರಿಯರ ದೋಱ[ರೆ]ವಾಯ್ದುಟಿಗಳಂ ನೆಱಮಿಕ್ಷಿಸಿ ಬೀಡೆವೆತ್ತು ಬಿತ್ತರಿಸುವ ದಾಡಿಮಪ್ರಜಮಿವೆಂಬಭಿಶಂಕೆಯನಪ್ಪುಕೆಯ್ದು (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧-೯೩). [ದೋರೆ$_1$ + ಬಾಯ್ದುಟಿ$^3_2$]

ದೋರೆವಿಸಿಲು (ನಾ). = ದೋರೆಗೆಂಬಿಸಿಲ್ : ಎಳನೇಸಱ ದೋರೆವಿಸಿಲು ಕತ್ತಲೆಯೊಳು ಪೊಳೆವಂತೆ (ಅನಂಚ. ೧೫-೫).

[ದೋರೆ$_1$ + ಬಿಸಿಲು (<ಬಿಸಿಲ್)]

ದೋರೆಹಣ್ಣು 'ದೋರೆವಣ್' ನೋ.

ದೋರ್ಗರ್ವ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮದ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಹೆಮ್ಮೆ,- ಗರ್ವ : ದೋರ್ಗರ್ವಮನಿರ್ವಲಂ ಪೊಗಟ್ಟಿನಂ ಸೌಮಿತ್ರಿಯುಂ ರಾಮನುಂ ವಿರಥರ್ಮಾಡಿ ರಣಾಗ್ರದೊಳ್ ಪಿಡಿದುತಂದಾಂ ಕೆಟ್ಟಪೆಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೪-೧೦೯) ; ದೋರ್ಗ್ಗರ್ವದೊಂದು x x ಆತನ ಸಹೋದರಂ ತಾಂ ಭೂತಳದೊಳು ಕೀರ್ತಿವೆತ್ತ(೦)ನಮಳಚರಿತ್ರಂ (ಸೌಇಇ. XV, ೩೩೩-೮ ; 1203); ಮೌನಮಂ ತಾಳ್ದು ಮಹಾಸಭೆಯೊಳ್ ದೋರ್ಗರ್ವಮುಳಿದ ಭಟರಂ ಮಿತ್ರರಂ ಬಂಧುವರ್ಗಂಗಳಂ ನೋಡಿ (ಜಿಬಪು. ೫೦-೪). [ಸಂ.]

ದೋರ್ದಂಡ (ನಾ). ದಂಡದಂತೆ ಉದ್ದವಾದ ತೋಳು ; ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಬಾಹು ; ಭುಜಾದಂಡ : ಸುರಸಂದೋಹದ ತೀವಿ ತಂದಡಂ ಘಟಸಂಘಾತಂಗಳಾನಲ್ಕೆರಟ್ಕರದಿಂ ಬಾರದೆ ಮಾಣೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೋರ್ದಂಗಳೊಳ್ ಭೂಷಣೋತ್ಕರಮಿಂಬಾಗಿರೆ (ಆದಿಪು. ೭-೮೭) ; ಈ ವಜ್ರಾವರ್ತಕೋದಂಡಮನವಯವದಿಂದೇಱಿಸಲ್ ಸಾಲ್ವ ದೋರ್ದಂಡಾವಷ್ಟಂಭ ಪ್ರಚಂಡಂ ಜನಕಜೆಗೆ ವರಂ ಬರ್ಪುದು (ಪಂರಾಮಾ. ೫-೭೭). [ಸಂ.]

ದೋರ್ದರ್ಪ (ನಾ). =ದೋರ್ಗರ್ವ: ದರ್ಪಕ ಮೇಘಚಂದ್ರಮುನಿಯೊಳ್ ಮಾಣ್ ನಿನ್ನ ದೋರ್ದರ್ಪಮಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧-೩೦); ಇವು ಕಂದರ್ಪಂಗೆ ದೋರ್ದರ್ಪವನಳಿಗಳಿಪಂ ಗಂಧವಾಹಂಗೆ ಸೌಗಂಧಪನಬ್ಜಂಗೂರ್ಜಿತಾಟೋಪವನದರಿಸುಗುಂ (ಜಗವಿ. ೪-೬೫). [ಸಂ.]

ದೋರ್ದಿ (ನಾ). (ತೆಂಗಿನ ನಾರಿನ) ದಪ್ಪವಾದ ಹಗ್ಗ : ಆಗ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಸದಸ್ಯರಲೊಬ್ಬನು "ದೋರ್ದಿಯಂತೆ (ತೆಂಗಿನ ನಾರಿನ ಹಗ್ಗದಂತೆ) ಯಾಕೆ ತಿರುಚಿಕೊಂಡು ಸುತ್ತುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ ?" ಎಂದು ಆತನನ್ನು ವಿನೋದವಾಗಿ ಕೇಳಿದನು (ದಾದಾನ. ४) ; 'ದೋರ್ದಿ'ಯನ್ನು ಸುಟ್ಟರೂ, ಅದರ ರುಚಿನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ದಾದಾನ. ४).

[←ಗುಜ. ದೋರಡಿ]

ದೋರ್ಬಲ, ದೋರ್ಬಳ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಬಲ,-ಕಸುವು; ಭುಜಬಲ ; ಪರಾಕ್ರಮ : ಕಾಡ ಬಡಸರಿ ಮೊಲ ಪುಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸಾಹಸಮುಂ ದೋರ್ಬಲಮುಂ ಮೆಱೆಗುವುದಲ್ಲದೆ ಚಲದಂಕನೊಳೆನ್ನೊಳೆಂತುಮೇಂ ಮೆಱೆದಪ್ಪುದೇ (ಶಬಶಂ. ४-೩೭) ; ಹರ್ಷವರ್ಧನನನ್ನು ತನ್ನ ದೋರ್ಬಲದಿಂದ ಇರಿದಿಕ್ಕಿ . . . 'ಪರಮೇಶ್ವರ'ನೆಂದು ಬಿರುದು ಪ ಡೆ ದ ನು

(ಶವೀರ. ೧೪). **ದೋರ್ಬಳ :** ಕುಂತಳನೃಪಾಳಂ [ಕೂಡೆ] ಕೊಣ್ಡಾಡೆ ದೋರ್ಬಳಮಂ . . . ಮಧುವದಣ್ಣಾಧೀಶ್ವರಂ ತಾಳ್ದಿದಂ (ಕಶಿಳ. ೪-೩-೧೩೧ ; 1058) ; ದ್ವಿಗುಣಿಸಿದತ್ತು ದೋರ್ಬಳ ಚತುರ್ಬಳವಿಾತನಿನೀ ನೃಪಂಗೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೧೫೦) ; ದೋರ್ಬಳವಾಯುನಂದನನೆ ಪುಟ್ಟಿದ ನಂದನನೆಂದು ನೋಡಿ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೧೧೯). 'ದೋರ್ವಲ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದೋರ್ಬಲಿ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಬಲವುಳ್ಳವನು ; ಭುಜಬಲವುಳ್ಳವನು ; ಪರಾಕ್ರಮಿ : ದೋರ್ಬಲಿಯೆನಗೆಣಗದ ಮೇಲರಸುಗಳಾರ್ಬಿದೆಣಗಿದರೇನು ಮಾರ್ಬಲವಿದ್ದೇನು ಫಲ ನನಗಿನ್ನೀ ದೋರ್ಬಲವಿದ್ದೇನು ಫಲವು (ಗೋಮಟೀ. ೦೩-೩೬). [ಸಂ. ದೋರ್ಬಲಿನ್]

ದೋರ್ಬಳ 'ದೋರ್ಬಲ' ನೋ.

ದೋರ್ಭಂಗ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಅವಮಾನ ಮಾಡುವುದು; ಸೋಲಿಸುವುದು : ವೀರಂಗೆ ದೋರ್ಭಂಗಂ ಮಾಡಿದನೇನಲಂಘ್ಯಬಲನೋ ರಾಮಾನುಜಂ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೮-೩೯) ; ಸಂಗರದೊಳ್ ಕುಡುವೆಂ ದೋರ್ಭಂಗಮಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೦೪-೧೯೯) [ಸಂ.]

ದೋರ್ಮಂಡಲ (ನಾ). ಭುಜಪ್ರದೇಶ; ಬಾಹುವಲಯ : ದೋರ್ಮಂಡಲದೊಳ್ ತಳೆದಂ ಭೂಮಂಡಲಮಂ ತ್ರಿದಶಜಯಂ ಜಯಶ್ರೀರಮಣಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೦-೬೮). [ಸಂ.]

ದೋರ್ಮಹಿಮೆ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಶಕ್ತಿ ; ಪರಾಕ್ರಮದ ಹಿರಿಮೆ : ರಕ್ಕಸನ ದೋರ್ಮಹಿಮೆ ಮಡಲಿಟ್ಟು ಪರ್ಬಿದುದು (ಹರಿಪು. ೪೭-೦೪). [ಸಂ. ದೋರ್ಮಹಿಮನ್]

ದೋರ್ಮೂಲ (ನಾ). ಬಾಹುಮೂಲ ; ಕಂಕುಳು; ಬಗಲು: ಅಸಿತೇಕ್ಷುಕಾರ್ಮುಕನೊಡಲನೇಳಿಪ ದೋರ್ಮೂಲ ಜಡೆವಾಳ ಬೇರ್ಮೂಲವೆರ್ದೆಗೊಳ್ವ ಧರ್ಮತಾಪಂರ ಸಾಸ್ಕ ಕೂರ್ಮೆಗಿಕ್ಕಿದ ವಸ್ಕುವೊರ್ಮೆದಲಿವೆನೆ ರತಿಗೆ ನೂರ್ಮಡಿಯ ಗಾಡಿವಡೆದರ್ (ಉದ್ಭಟೀ. ೫-೩೩) : ಬಲಗಾಲ್ಪಿಂದೆಸೆಗಾಗೆ ವಾಮಪದಮಂ ಮುಂದಿಟ್ಟು ದೋರ್ಮೂಲಮುಂ ಮೊಲೆಯುಗ್ರಂ ತದೆಲೋಟ್ಟಿ ತಳ್ನಡು ಬಳುಂಕಲ್ ನುಣ್ಗೊರಲ್ಕೊಂಕೆ ಕೋಮಲೆ ನಿಂದು . . . ಎಚ್ಚಳಿನಿಯಂ ಭಾಪೆಂಬಿನಂ ದ್ವೀಪಿಯಂ (ರಾಜಶೇ. ೫-೪೮). [ಸಂ.]

ದೋರ್ಯ 'ದೋರ್ಸ್' ನೋ.

ದೋರ್ಯುಗ (ನಾ). ಎರಡು ತೋಳುಗಳು ; ಬಾಹುಯುಗ್ಮ : ತನುಲತೆಗೆ ಶಾಖೆ ಕರತಳವನಜಕ್ಕೆ ಮೃಣಾಳನಾಳಮಕ್ಷಿಭ್ರಮರಕ್ಕೆ ನವೀನಶಿರೀಷಸ್ರಜಮೆನೆ ವನಿತೆಯ ದೋರ್ಯುಗಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯಂಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೧೦೧) ; ಹರಭಕ್ತರ್ ಬಂದೊಡುರ್ಬುತ್ತವರ ಚರಣಮಂ ಕಣ್ಗಳೊಳ್ ಕಂಠದೊಳ್ ಪೇರುರದೊಳ್ ಭಾಳಾಗ್ರ ದೋರ್ಯುಗದೊಳುಭಯಗಂಡಂಗಳೊಳ್ ತಾಳ್ದುವೆತ್ತುತ್ತೊರೆಯುತ್ತುಪ್ಪುತ್ತೆ . . . ಬಾಳ್ದಿರ್ಪರವಂ ನೀನಿತ್ತು ಪಂಪಾಪುರದರಸ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ರಕ್ಷಿಪ್ಪುದೆನ್ನಂ (ರಕ್ಷಾಶ. ೫೮) . [ಸಂ.]

ದೋರ್ಯುದ್ಧ (ನಾ). ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧ ; ಹೋರಾಟ ; ಜಗಳ : "ದೋರ್ಮಧ್ಯ [ಯುದ್ಧ]ಮೆನೆ ಕರೀರಕಮಸಲು ಜಗಳಕ್ಕೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೩-೩೦). [ಸಂ.]

ದೋರ್ವಲ, ದೋರ್ವಳ (ನಾ). ೧. = ದೋರ್ಬಲ : ವಿಜಯಶ್ರೀಕಾಂತೆಗಂ ಕಾಂತೆಗಂ ನಿನಗಂ ದೋರ್ವಲದಿಂದಮೊಂದೆ ಪಸೆಯೊಳ್ ಪಾಣಿಗ್ರಹಂಗೆಯ್ಕನೇ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೬೫); ತನ್ನ ಬಾಣದ ಮೊನೆಯೊಳ್ ಮಾರ್ವಲಮಂ ತವಿಸಿದನೆನೆ ದೋರ್ವಲಮೇಂ ಬ್ರಹ್ಮರಥನೊಳವಿತಥಮಾಯ್ತೋ (ಪಂರಾಮಾ. ೩-೬೩); ಎನ್ನ ಪೆಂಡತಿಯನ್ನ ಬಾಂಧವರೆನ್ನ ಮೈಯನ್ನ ದೋರ್ವಲವೆಂದು ಧರ್ಮದ ಬಟ್ಟೆಗಾಣದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೧೩೦): ಪರ್ವಿದ ಗರ್ವದ ಕೊರ್ವಿಂದಮರರಗರ್ವಿಸೆ ಭರ್ಜಿಸಿ ದೋರ್ವಲಮಂ ಮೆಟ್ಟಿದುರ್ವಿನ ದುಷ್ಟಜಲಂಧರವಾರಿಧಿಗೌರ್ವಾನಲ ಜಯತು (ಉದ್ಭಟೀ. ೬-೧೯). **ದೋರ್ವಳ :** ೧. ದೋರ್ವಳದಿಂ ಚತುರಬ್ಧಿ ಮೇಖಲಾವಳಯಿತ ಭೂಮಿಗಾದನೆಟ್ಟಿಯಂ . . . ಶೂದ್ರಕನೆಂಬ ಭೂಭುಜಂ (ಕಾದಂಪೂ.೮): ದೋರ್ವಳದೃಪ್ತಂ ತಳತಂತ್ರಮಿರ್ಕೆಲದೊಳೆಂಬಾಗಿರ್ಪಿನಂ ಲೀಲೆಯಿಂ ತಳೆರ್ದಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೧೮). ೨. ತೋಳಿನ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು; ಪರಾಕ್ರಮಿ : ಅದನಾಳ್ವನಪ್ರತಿಮ ದೋರ್ವಳನಾ ವಿಭುದೇವಸೇನಂ (ನೇಮಿಪು. ೬-೩) : ಪುರದ ಬಹಿರಾವರಣಸೀಮಾಂತರದ ಸಂವೇಶದಲಿ ದೊರೆಗಳಿ ಬೀಡಾಯ್ತರಸು ಮನ್ನೆಯ ಮಾಂಡಲೇಶ್ವರ ಸೌರ್ವಭೌಮರಿಗೆ ದೋರ್ವಳರಿಗವನೀಸುರರಿಗಾ ವಿಟಶೂದ್ರ ಮೊದಲಾದರಿಗೆ ವಿಕ್ಕಿನ ವಿವಿಧ ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಜನಂಗಳಿಗೆ (ತೊರರಾ. ೧-೦೩-೩೦). [< ಸಂ. ದೋರ್ಬಲ]

ದೋರ್ವಲನ (ನಾ). ತೋಳುಗಳನ್ನು ಆಡಿಸುವುದು ; ಬಾಹುಚಲನೆ : ಚಾರಿ ಮೆಟ್ಟುವ ಭಂಗಿ ದೋರ್ವಲನಂ ಮನಂಗೊಳೆ ಮಂಜುಮಂಜೀರ ಕಂಕಣಕಿಂಕಿಣೀರುತಿ ಪೊಣ್ಮೆ ವಕ್ರಿತ ಕಂಧರಂ ಸ್ಮೇರವಕ್ತ್ರಸರೋರುಹಂ ಲಲಿತಾಯತೇಕ್ಷಣನಾಗಿ ಸಂಸಾರನಾಟಕಸೂತ್ರಧಾರಿ ಮುರಾರಿ ಕೈಪಟ್ಟಿಗಾಡಿದಂ (ಜಗವಿ. ೩-೫೩). [ಸಂ.]

ದೋರ್ವಳ 'ದೋರ್ವಲ' ನೋ.

ದೋರ್ವಳಯ (ನಾ). ತೋಳಿಗೆ ತೊಡಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ; ತೋಳುಬಂದಿ ; ತೋಳುಬಳೆ ; ಬಾಹುಪೂರ : ಕಂಕಣಮಂ ತಗುಳ್ಚಿ ದೋರ್ವಳಯಮನಿಕ್ಕಿ ಮುದ್ರಿಕೆಯನೇರಿಸಿ ನೂಪುರಮಂ ತೊಡರ್ಚಿ ಮಂಜುಳ ಕಟಿಸೂತ್ರಮಂ ತುಡಿಸಿ ಕಯ್ಗೆಯೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದಂ ಜಿನಾರ್ಭಕಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೦-೬೩). [ಸಂ. ದೋರ್ವಲಯ]

ದೋರ್ವಳಯುತ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ; ಭುಜಬಲವುಳ್ಳವನು ; ಪರಾಕ್ರಮಿ : ಎಲೆ ಸಹಜಾತೆ ನಿನ್ನನತಿವೇಗದೊಳಿಂದು ಪುರಂದರಾದಿಗಳ್ಪಳಯುತರಡ್ಡವಿಕ್ಕಿದೊಡೆ ಪೋಪೆನೆ ತಪ್ಪೆನೆನುತ್ತ . . . ದೋರ್ವಳಯುತನಾಹವಕ್ಕೆಳಸಿ ಪೊರ್ದಿರೆ ನಾಗಕುಮಾರಕುಂಜರಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೭-೬೩). [< ಸಂ. ದೋರ್ಬಲಯುತ]

ದೋರ್ವಿಕ್ರಾಂತ (ನಾ). = ದೋರ್ಬಲ : ನೆಗಟ್ದನಖಿಳರಾಜ್ಯಾಂಗನಾವಲ್ಲಭಂ ತಾನೆನೆ ದೋರ್ವಿಕ್ರಾಂತದಿಂದಾಚುಗಿನೃಪತನಯಂ ಬೊಮ್ಮಭೂಪಂ (ಸೌಇಇ. XI-II, ೦೧೯-೧೮ ; ೪೪೮). [ಸಂ.]

ದೋಲ, ದೋಳ (ನಾ). ೧. ತೂಗಾಡುವುದು ; ಓಲಾಡುವುದು ; ಹೊಯ್ದಾಡುವುದು: ಕಾರುಣ್ಯದೋಲದಯ್ಯಾಲೆಯಂ ನೆನೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೧೦-೩೩೯). ೨. ಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ದಿನ ಮಾಡುವ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಉತ್ಸವ,—ಡೋಲೋತ್ಸವ. ೩. ಅಂದಣ ; ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ. ೪. ಉಯ್ಯಾಲೆ ; ತೂಗುಮಂಚ : "ದೋಲಾಂದೋಲ [ಪಾಠಾಂ. ದೋಳಾಂದೋಳ]ಮುಯ್ಯಲಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೧-೧೭). 'ಆಂದೋಲ' ಪರಾ. ೫. ವ್ಯವಸಾಯದ ಒಂದು ಉಪಕರಣ ; ಕುಂಟೆ : (ಕ). **ದೋಳ :** ೪. ಮೇಲಿನ 'ಮಂಗರಾ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. 'ಆಂದೋಳ' ಪರಾ. ೫. "ದೋಳಂ ಕುಂಟೆ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೯-೧). [ಸಂ.]

ದೋಲಕ (ನಾ). ತೂಗಾಡುವ ಕುಚ್ಚು ; ಲೋಲಕ: ಗಾಳಿಗೆ ತೂಗಾಡುವ ಝಲ್ಲರಿಗಳ ಸ್ಫಟಿಕ ದೋಲಕಗಳ ಟುಣ್‌ಟುಣ್ ಧ್ವನಿ ... ಕೇಳಬರುತ್ತವೆ (ಇಪ್ಪಕ. ೦೪೭). [ಸಂ.]

ದೋಲಯಿಸು 'ದೋಲಿಸು' ನೋ.

ದೋಲಾಯಂತ್ರ (ನಾ). "ಒಂದು ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕಷಾಯವನ್ನು ಹಾಕಿ ಅದರ ಬಾಯ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನಿಟ್ಟು, ಅದಕ್ಕೆ ಔಷಧದ ಗಂಟು ಇಳಿಬಿಡಬೇಕು. ಆ ಗಂಟು ಕಷಾಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಮುಳುಗಿರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ದೋಲಾಯಂತ್ರವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುತ್ತದೆ" (ಗೃಹವೈ. ೮ ಅಡಿ): ಅದರೊಳಗಿನ ಕಸರು ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನಾರಿಸಿ ಅರಿವೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಟುಕಟ್ಟಿ ತ್ರಿಫಲಾದ ಕಷಾಯದೊಳಗೆ ದೋಲಾಯಂತ್ರದಿಂದ ಕುದಿಸಬೇಕು (ಗೃಹವೈ. ೮). [ಸಂ.]

ದೋಲಿ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟ ಮುಂತಾದ ಇಳಿಜಾರಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ಮಂನುಷ್ಯರೇ ಹೊರುವ ತೊಟ್ಟಿಲಿನಂಥ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಾಹನ: ಮದುವೆಯಾಗಿ ಮರುದಿಬ್ಬಣ ಬಂದದ್ದು ದೋಲಿಯಲ್ಲಿ (ಪಳಮ. ೩೩): ದೋಲಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವನ್ನು ಹತ್ತುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಪರ್ವತದ ಮೇಲು ಕೆಳಗು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಚೈತ್ರಮಾಸದ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಬೆಳೆ . . . ಸೌಂದರ್ಯದ ಉರಿಯನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿತ್ತು (ನಿಲಂಧ. II, ೬೯): ಎರಡು ದೋಲಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಂಡು . . . ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ (ಬಂಕಿಮ. ೩೩೦). 'ಡೋಲಿ' ಪರಾ.

[ಸಂ. ದೋಲೀ]

ದೋಲಿಗ (ನಾ). ಕೆಲಸಗಾರ; ಸೇವಕ: ದಾವಣಿಗೊಂಟಮಂ ಪೊಡೆವ . . . ಗುಡಿವೊಯ್ವ ಬೆನ್ನ ಪುಟ್ಟೊೀವುವ ನೀರ್ಗೊಳಕ್ಕೆ ಬಟಲ್ವೆಟ್ಟುಗಳಂ ಪೊಡವಕ್ಕೆಯಂ ಕರಂ ಭಾವಿಸೆ ಸೇರೆಗೊಂಡಡುವ ದೋಲಿಗರಿಂದೆಸೆದು ವಣಿಗ್ವರಂ (ದಶಕು. ೪-೭೮). [<ಡೋಲಿ$_1$ + -ಗ$_2$]

ದೋಲಿಸು, ದೊಲ್ಲಯಿಸು, ದೋಲಯಿಸಂ (ಕ್ರಿ). ಅಲ್ಲಾಡುವಂತೆ ಮಾಡು; ತೂಗಾಡಿಸು: ತಡಿಯ ಹೆಮ್ಮರದ ನೆರಳ ದೋಲಿಸುತ ಬಳಿಗೆ ಬರುವ ತೆರೆಯ ಕರದೊಳಾಂತು (ಹಂಸದ. ೬-೨೦). **ದೊಲ್ಲಯಿಸು:** ಇನ್ನು ಮೇತಕೆ ನಿನ್ನ ಮುಸುಕುವನೌನವ ತೂರೆಯೆ? ಮುಜ್ಜಾಲೆಯಾಡಿ ದೊಲ್ಲಯಿಸುವೇತಕ್ಕೆ? (ಗೀವಿಂ. ೨೭-೨). **ದೋಲಯಿಸು:** ಐರಾವತವನೆ ಬೀಳಮುಗಿಲಾನೆಯ ಸದರದಿ ಮುಟ್ಟುತ ನೇವರಿಸಿ, ಕುಸುಮಾವಳಿಯನೆ ಬಾನಿನ ನೀಲವ ಟೊಂಗೆಯ ತುದಿಯೊಳು ದೋಲಯಿಸಿ (ಮಾಂದಳಿ. ೫೭-೧೩). [ದೋಲ + -ಇಸು$_1$]

ದೋಲು 'ಡೋಲು' ನೋ.

ದೋಲೆ (ನಾ). ಉಯ್ಯಾಲೆ; ತೊಟ್ಟಿಲು: "ದೋಲೆ (ದೋಲಿ)-ದೋಲಾ= ಡೋಲಿ" (ತದ್ಭಕೋ. ೨೦). 'ಡೋಲೆ' ಪರಾ. [ಸಂ. ದೋಲಾ]

ದೋಲೋತ್ಸವ (ನಾ). ದೇವರ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಉಯ್ಯಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೂರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಉತ್ಸವ: ಶ್ರೀನಿವಾಸದೇವರ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದು ದೋಲೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ (ಜೂ). 'ಡೋಲೋತ್ಸವ' ಪರಾ.

[ದೋಲ + ಉತ್ಸವ]

ದೋವತಿ 'ಧೋವತಿ' ನೋ.

ದೋವತ್ರಿ 'ಧೋವತಿ' ನೋ.

ದೋವು (ನಾ). (?): ಪಾಡಟಿದು ಕೋಮಳಾಂಗಂ ಬಾಡೆ ನಿಜಾವಯವ ದಮಳಮಣಿಭೂಷಣಮಂ ನೋಡುವಡೆ ದೋವಿನೋಲಿಯ (?) ತೋಡುಟಿಯಲ್ ಪೊಕ್ಕಳಲೆ ಜನಕಾವಲಯಮಂ (ನೇಕಂ. ೫೭೦). [?]

ದೋಶಿ (ನಾ). ಜೋಯಿಸ: ಜೋಶಿಗಳೂ ದೋಶಿಗಳೂ (ಹುಬ್ಬಾಟ. ೦೬). 'ಜೋಶಿ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ಜ್ಯೋತಿಷಿನ್]

ದೋಶ್ಚಕ್ರ (ನಾ). ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಚಕ್ರಾಯುಧ; ಹಸ್ತವರ್ತಿಯಾದ ಚಕ್ರಾಯುಧ: ಚಕ್ರರತ್ನವೊಂದೆಯಲ್ತು ಚಕ್ರಿಗಾನುಮಲ್ತೆ ದೋಶ್ಚಕ್ರಮೆಂದು ಬಂದು ಮುಂದೆ ನಿಲ್ವ ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂ ಪ್ರಭಾಚಕ್ರಮೆಸೆಯೆ (ಆದಿಪು. ೧೨-೫೫). [ಸಂ.

ದೋಶ್ಶಾಲಿ (ನಾ). (ಸಮರ್ಥವಾದ) ತೋಳುಳ್ಳವನು; ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿ: ವಿಜಯಾರ್ಧನಗಕೀರ್ತಿದನಜೇಯದೋಶ್ಶಾಲಿ ರಾವಣಂ ನಿಜವಿಜಯಧ್ವಜನಿಗೆಳೆಯಂ ನಿಜಸೀಮಾವಜ್ರವೇದಿಯಿಂ ತಳರ್ದು ಪೊನಲ್ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೦-೧೯೭). [ಸಂ. ದೋಶ್ಶಾಲಿನ್]

ದೋಷ (ನಾ). ೧. ಕುಂದು; ಕಳಂಕ: "ಕುಚುಹಿನಲ್ಲಿಯುಂ ಕಳಂಕದಲ್ಲಿಯುಂ ದೋಷವೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೩೭-೩೮): "ಕದುಹಿ[ಕುಬುಹಿ]ನಲಿ ದೋಷದಲ್ಲಿ ವಿಗೆ ಕಳಂಕವು ದೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೦೪೨-೦೯). ೨. ಕೊರತೆ; ನ್ಯೂನತೆ. 'ದೃಷ್ಟಿದೋಷ' ಪರಾ. ೩. ತಪ್ಪು; ಅಪರಾಧ: "ದೋಷವಪರಾಧ" (ಬಸ್ತುಕೋ. ೧೦೧-೦೩); ಗುಣಾರ್ಣವನೊಳ್ಕು ಮನ್ಮನೋವಾಸಮನೆಯ್ದೆ ಪೇಟ್ಟುಪನದಲ್ಲದೆ ಗರ್ವಮೆ ದೋಷಮ[ಟ್ಟಿ]ಗುಂ ದೋಷಮೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೦೩); ದೋಷಮುಮೇವಮುಂ ಶಕುನಿಯಿಂ ಯುವರಾಜನಿನಾಯ್ತು (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೬೮); ಅವರ ಮಾತು ಮೀರಿದ ದೋಷಕ್ಕೆ ನಾವು ಪಾತ್ರರಾಗುವೆವು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೪೮). ೪. ಕೆಟ್ಟ ಕಾರ್ಯ; ಪಾಪ: "ಅಘಂ ಸಕ್ತ್ರಾಂಕ ದೋಷಾಹ್ವಯಂ" (ನಾನಾರ. ೦೭): ದೋಷವೆಲ್ಲಿಯದೊ ದುರಿತವೆಲ್ಲಿಯದೊ ಸಂಗಯ್ಯಾ ನಿಮ್ಮ ಮಾಣದೆ ನೆನೆವವಂಗೆ ಭವಕರ್ಮವೆಲ್ಲಿಯದೊ (ಬಸವ. ೮೬೦): ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದ ದೋಷ ಒಂದುಳಿಯದಲುಹಿದನೊ ತಂದೆ ಪುರಂದರವಿಠಲ ಬಂದೆನ್ನ ಸಲಹೊ (ಪುರಂದ. ೪-೪೪-೫). ೫. ಕೆಟ್ಟ ಗುಣ; ದುರ್ಗುಣ; ಅವಗುಣ: ಏಸು ಪುಣ್ಯವ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡರು ದ್ವೇಷವೆಂಬೀ ದೋಷದಿಂದಲಿ ಲೇಸು ದೊರಕಾವುದೆ (ಅಮೃತ. ೨-೬೭); ರಾಗದ್ವೇಷಗಳೆಂಬುದು ದೋಷಗಳು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೦೫). ೬. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆ; ದುಶ್ಚಾರಿತ್ರ್ಯ: ನೀಂ ಪೊಲ್ಲಮೆಗೆ ಕರಂ ಗೆಂಟಾಗಿರ್ದುಂ ನಿನ್ನ ದೋಷಮಂ ಕಂಡುಮೇಕೆ ಕಳೆಯದಿರ್ಪೆಯ್ ಬೇಗಂ ಕಳೆ ಕಳೆಯದುದಾಸೀನನಾಗಿರ್ದೆಯಾದೊಡೆ ಸೂಜಿಯ ಬಟಿಯ ದಾರದಂತೆ ದೋಷದ ಬಟಿಯನೆ ಪಾಪಂ ತಗುಳ್ದು ಬರ್ಕುಂ (ಜೀವಸಂ. ೩೪-೪೮ ವ). ೭. ಕೇಡುಕು; ಅನರ್ಥ: ಪರಮೇಶ್ವರನಾತಂ ತತ್ಪ್ರಮಾದಮಂ ಸೈರಿಸಿದೋಂ ನಿರುಪಮಮಿದೆಂದು ಶಂಕಿಸದಿರು ಮುಟ್ಟದು ಗುಣಿಗೆ ದೋಷಿಗಳ್ಕುಂ ದೋಷಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೮೮); ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವ ಮಾಡಿದರೆ ಹೊಂದುವುವು ದೋಷಂಗಳು ಮುಂದೆ ಬಂದು ಕಾಡುವುವು ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಂಗಳು (ಬಸವ. ೯೪೦). ೮. ಅಮಂಗಳವಾದುದು; ಅಶುಭವಾದುದು: ಕೊರಲೊಳ್ ಕಣ್ಗೆಸೆದೊಪ್ಪೆ ದೇಪಮಣಿ ಮೇಣ್ ರೋಚಮಾನಂ ಪೊದಟ್ಟಿರೆ ಪೂರ್ವಾಂಗದ ದೋಷಮಂ ನಿಟಲದೊಳ್ ನಿಶ್ರೇಣಿಕಾಕಾರದಿಂದಿರೆ ಮೇಣ್ ಪ(ವು)ಲ್ಲಿಯ ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂದಿರೆ ಶಿರೋದೋಷಂಗಳಂ ಮೇಖಳಾಂತರದೊಳ್ ತೋಟಿರೆ ಪಶ್ಚಿಮಾರ್ಧದ ಶುಭಾವರ್ತಂಗಳಂ ಪಿಂಗುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೦-೮೧). ೯. ಕತ್ತಲೆ; ಅಂಧಕಾರ. 'ದೋಷಾನುಷಂಗ' ಪರಾ. ೧೦. (ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರರ ಬಗೆಯ ನ್ಯೂನತೆಗಳು: ಅನಾಮಯಂ, ಆರೋಗ್ಯಂ –ಎ ರೋಗವಿಲ್ಲದೆ ಯಿರುವಿಕೆ, ವಾತ ಪಿತ್ತ ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವಿಕೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೬೨). ೧೧. (ರೋಗವು ತೀವ್ರವಾದಾಗ) ನಾಲಗೆಯ ಮೇಲೆ ಉಂಟಾಗುವ ಕೆಂಪು ಅಥವಾ ಕಪ್ಪು ಕಲೆ: ರೋಗವು ಬಲವಾಗಿ ನಾಲಗೆಯ ಮೇಲೆ ದೋಷ ಬಂತು (ನೀತಿಚಿಂ. I, ೨೭). ೧೨. (ರೋಗದ) ಚಿಕಿತ್ಸೆ: "ದೋಷಂ ಪ್ರತಿಕಾರಕ್ರಿಯೆ" (ಬಸ್ತುಕೋ. ೬೪-೯೨). ೧೩. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಪದ, ಅರ್ಥ, ರಸಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾವ್ಯಪ್ರಯೋಗದ ನ್ಯೂನತೆಗಳು; ▶ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಲಂಕಾರಿಕರ ಹೇಳಿಕೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಕಾವ್ಯದೋಷಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹಾಗೂ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ

ಹಾಗು ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಕಾವ್ಯದೋಷಗಳು ಹತ್ತು. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ : "(ಅ) ಗೂಢಾರ್ಥ, ಅರ್ಥಾಂತರ, ಅರ್ಥಹೀನ, ಭಿನ್ನಾರ್ಥ, ಏಕಾರ್ಥ, ಅಭಿಪ್ಲುತಾರ್ಥ, ನ್ಯಾಯಾದಪೇತ, ವಿಷಮ, ವಿಸಂಧಿ, ಶಬ್ದಚ್ಯುತ (ನಾಟ್ಯಶಾ. ೧೬-೮೮/೧೭-೮೮). (ಆ) ಅಪಾರ್ಥ, ವ್ಯರ್ಥ, ಏಕಾರ್ಥ, ಸಸಂಶಯ, ಉಪಕ್ರಮ, ಶಬ್ದಹೀನ, ಯತಿಭ್ರಷ್ಟ, ಭಿನ್ನವೃತ್ತ, ವಿಸಂಧಿಕ, ದೇಶಕಾಲಕಲಾಲೋಕನ್ಯಾಯಾಗಮವಿರೋಧಿ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೮೧-೮೮)'' (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೧೦೯): ಛಂದೋಂಬುಧಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಕಾವ್ಯದೋಷಗಳು ಹದಿನೆಂಟು. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ: "ಅಸದರ್ಥ, ವಿಪರೀತಕಲ್ಪನೆ, ಅಭವ್ಯ, ದುಷ್ಕರ, ಗ್ರಾಮ್ಯ, ನೀರಸ, ಅಪ್ರೌಢತೆ, ಅಪ್ರತೀತಿವಚನ, ದುಸ್ಸಂಧಿ, ವಿಶ್ಲೇಷ, ನಷ್ಟಸಮಾಸ, ನಯನಾಶ, ರೀತಿವಿಫಲ, ದುರ್ಲಕ್ಷಣ, ಹಾಸ್ಯವಾಕ್, ವಿಷಮ, ಅಸೌಮ್ಯ, ಅನೋಜೆ (ಛಂದೋ.ಪು. ೧೦೦-ಪ. ೧)" (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೧೦೯). ಸಂಸ್ಕೃತ ಆಲಂಕಾರಿಕರು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಆಲಂಕಾರಿಕರೆಲ್ಲರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ, ಕನ್ನಡ ಕೈಪಿಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆ ವಿಭಾಗದ ಮೇರೆಗೆ ಈ ಕೆಳಕಂಡ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ, ಅರ್ಥ, ರಸಗಳೆಂಬುವು ಮುಖ್ಯವಾದುವುಗಳಾದುದರಿಂದ, ಕಾವ್ಯದೋಷಗಳನ್ನು ಪದದೋಷ, ಅರ್ಥದೋಷ ಮತ್ತು ರಸದೋಷಗಳೆಂದು ಮೂರು ಭಾಗಮಾಡಬಹುದು. "೧. ಪದದೋಷಗಳು ... ೧. ಶ್ರುತಿಕಟು- ಪರುಷಾಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಿವಿಗೆ ಅಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ಇರುವುದು. ೨. ಚ್ಯುತಸಂಸ್ಕಾರ - ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ೩. ಅಪ್ರಯುಕ್ತ - ಕೋಶ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಿದ್ದರೂ, ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದು. ೪. ನಿಹತಾರ್ಥ-ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ೫. ಅನುಚಿತಾರ್ಥ - ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವ ಅರ್ಥದ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ಕೆಡಿಸುವುದು. ೬. ನಿರರ್ಥಕ - ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಹಾಕಿರುವುದು. ೭. ಅಶ್ಲೀಲ - ಮನಸ್ಸು ಹಿಂದೆಗೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ಇದು ಮೂರು ವಿಧ :-(i) ನಾಚಿಕೆಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ, (ii) ಜುಗುಪ್ಸೆ ಅಥವಾ ಅಸಹ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ, (iii) ಅಮಂಗಲ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ. ೮. ಸಂದಿಗ್ಧ - ಗೊತ್ತಾದ ಒಂದು ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ ಹೀಗೋ ಹಾಗೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಇರುವುದು. ೯. ಅಪ್ರತೀತ - ಕೇವಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಬರುವುದು. ೧೦. ಗ್ರಾಮ್ಯ - ಗಂಭೀರವಲ್ಲದ್ದು. ೧೧. ಕ್ಲಿಷ್ಟ - ಪಾಠಕರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗದಿರುವುದು. ೧೨. ಅವಿಮೃಷ್ಟವಿಧೇಯಾಂಶ - ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಭಾಗಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಕೊಡದಂತಿರುವುದು. ೧೩. ವಿರುದ್ಧಮತಿಕೃತ್ - ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿದ್ದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಆಗುವಂತಿರುವುದು. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರತಕ್ಕ ದೋಷಗಳು. ೧. ಪ್ರತಿಕೂಲವರ್ಣ - ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಲ್ಲದ ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದು. ೨. ವಿಸಂಧಿ-ಎಂದರೆ (i) ಅಶ್ಲೀಲವು ತೋರುವ ಹಾಗೆ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿರುವುದು. (ii) ಕಿವಿಗೆ ಬಿರುಸಾಗಿರುವಂತೆ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿರುವುದು. ೩. ಅನುಚಿತ ವೃತ್ತ-(i) ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅನುಸಾರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಕಿವಿಗೆ ಶ್ರಾವ್ಯವಲ್ಲದೆ ಇರುವುದು. (ii) ರಸಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಲ್ಲದ ವೃತ್ತವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ೪. ನ್ಯೂನಪದ - ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ೫. ಅಧಿಕಪದ - ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಬೇಡದೆ ಇರುವ ಹೆಚ್ಚು ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ೬. ಪುನರುಕ್ತಿ - ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಒಂದೇ ಪದವನ್ನು ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ೭. ಪತತ್ಪ್ರಕರ್ಷ - (ಅಲಂಕಾರವಾಗಲಿ ಬಂಧವಾಗಲಿ) ಮೊದಲು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಬರಬರುತ್ತ ಕೀಳಾಗುವುದು. ೮. ಅಸ್ಥಾನಪದ - ಪದಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಇರುವುದು. ೯. ಸಂಕೀರ್ಣ - ಎರಡು ಮೂರು ವಾಕ್ಯಗಳಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಪದಗಳು ಮತ್ತೊಂದರೊಡನೆ ಬೆರೆದು ಹೋಗಿ (ಅರ್ಥ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಕಷ್ಟವಾಗಿ) ಇರುವುದು. ೧೦. ಪ್ರಸಿದ್ಧಿವಿರೋಧ - ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದದು . ೧೧. ಅಕ್ರಮ-ಕ್ರಮತಪ್ಪಿರುವುದು. ೨. ಅರ್ಥದೋಷಗಳು. ೧. ಅಪುಷ್ಟ - ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅಂಶದಲ್ಲಿಯೂ ಪುಷ್ಟಿ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವನ್ನು ತರದೇ ಇರುವ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ೨. ಕಷ್ಟತೆ - ಸುಲಭವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಿಡಿಯದೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಕ್ಲೇಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ೩. ವ್ಯಾಹತಿ - (ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊಗಳಿ ಅಥವಾ ನಿಂದಿಸಿ, ಆಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ) ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಮತ್ತೇನನ್ನಾದರೂ ಹೇಳುವುದು. ೪. ಪುನರುಕ್ತಿ - ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಹೇಳುವುದು. ೫. ದುಷ್ಕ್ರಮ - ಲೋಕಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ೬. ಗ್ರಾಮ್ಯತೆ - ಸಭ್ಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಕೋಚವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ೭. ಸಂದಿಗ್ಧತೆ - ಕವಿಯ ಭಾವವು ಹೀಗೋ ಹಾಗೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವಾಗುವಂತೆ ಇರುವುದು. ೮. (i) (ಲೋಕ)ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ವಿರೋಧ - ಜನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲದೆ ಇರುವುದು. (ii) (ಕವಿ) ಪ್ರಸಿದ್ಧಿವಿರೋಧ - ಕವಿಗಳು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಅನುಸರಿಸಿರುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಅಥವಾ 'ಸಮಯ'ಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ೯. ವಿದ್ಯಾವಿರೋಧ - ಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದುಗಳಿಗೆ (ದೇಶಕಾಲಾದಿಗಳಿಗೂ) ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ೧೦. ಅನವೀಕೃತತ್ವ - ಅನೇಕ ಸಂಗತಿಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಸ ಹೊಸ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ, ಒಂದೇ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು . . . ೩. ರಸದೋಷಗಳು. ೧-೩. ರಸಗಳು, ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ, ಸಂಚಾರಿಭಾವ ಇವುಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವುದು. (ಇವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸನ್ನಿವೇಶವಿಶೇಷದಿಂದಲೂ ಅನುಭಾವಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಬೇಕು). ೪-೫. ವಿಭಾವಾನುಭಾವಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವುದು. ೬. ಪ್ರಕೃತರಸಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಿಭಾವಾನುಭಾವ ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು . . . ೭. ಒಂದೇ ರಸವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು. ೮. ಅನುಚಿತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು. ೯. ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ರಸವು ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ತಟ್ಟನೆ ಅದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿಬಿಡುವುದು. ೧೦. ಅಂಗವಾದ ರಸವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರ ಮಾಡುವುದು. ೧೧. ನಾಯಕ ನಾಯಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಧಾನಾಂಶಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಗಮನ ಕೊಡದೆ ಹೋಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಮುಖ್ಯರಸಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಾಗುವುದು). ೧೨. ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಪರ್ಯಯ - ಪಾತ್ರಗಳ 'ಪ್ರಕೃತಿ' ಅಥವಾ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ (ದಿವ್ಯ, ಅದಿವ್ಯ, ದಿವ್ಯಾದಿವ್ಯ, ಧೀರೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ)

ಅನುಚಿತವಾಗಿರಬಹುದಾದ ನಡತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ದೇಶ, ಕಾಲ, ಪಾತ್ರಗಳ ವಯಸ್ಸು, ಜಾತಿ, ವೇಷ, ಮಾತು, ಕಥೆ ಇವುಗಳ 'ವಿಪರ್ಯಯ'ವನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (೧೩). ರಸೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅಂಗವಾಗದಿರುವ, ಎಂದರೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಲ್ಲದಿರುವ, ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು. (೧೪). ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಎರಡು ರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು" (ಕೈಪಿಡಿ. ೨೨೭) : ಅಸದರ್ಥಂ ವಿಪರೀತಕಲ್ಪನೆಯಭವ್ಯಂ ದುಷ್ಕರಂ . . . ಅಸೌಮ್ಯಮನೋಜೆಯೆಂಬವಿನಿತುಂ ದೋಷಂಗಳಷ್ಟಾದಶಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೭ ಅಡಿಟಿಪ್ಪ) : ಶ್ರುತಿವಿರಸಪದಕ್ಷೇಪಸ್ಥಿತಿಕಷ್ಟಂ ಗ್ರಾಮ್ಯಶಬ್ದ ಸಂದರ್ಭ ಸಮನ್ವಿತಮುಮಸಭ್ಯಾರ್ಥತ್ಯತಿಸ್ಮೃತಿಯುಂ ನೀರಸಮೆನಿಪ್ಪುದಕ್ಕುಂ ದೋಷಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೪೪೩) ; ಗುಣಮಂ ಕಂಡೊಡೆ ದುರ್ಜನಂ ಬಗೆವನಲ್ಲಂ ದೋಷಮುಮಂ ಕಂಡ ಸದ್ಗುಣಿವೊಲ್ ದೋಷಮುಮನಲ್ಲಿ ಕಂಡೊಡೆ ಖಳಂ ವಿಸ್ತಾರಿಕುಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧-೬೩) ; ರಸಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಾಗುವುದೇ 'ದೋಷ' ವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು (ಕೈಪಿಡಿ. ೨೨೬). 'ಅಷ್ಟಾದಶದೋಷ' ಪರಾ. ೧೪. [ಜ್ಯೋತಿ] ಗ್ರಹಗಳ ಚಲನೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಕೆಡುಕು : ಘಟಿಯಿಕ್ಕುಂ ಜಲಧೀಶಮಂಡಲದ ದೋಷಂ ಸದ್ಯಪುತ್ರಿಂದ್ರಮಂಡಳದೋಷಂ ದಿನಸಪ್ತಮಕ್ಕೊಗೆಗು ಮತ್ತಾ ತಿಂಗಳೊಳ್ ವಹ್ನಿಮಂಡಳದೋಷಂ ಪವಮಾನಮಂಡಳದ ದೋಷಂ ತೋರ್ಕುವಿರ್ತಿಂಗಳೊಳ್ ಸಲೆಯುರ್ವೀವಳಯಪ್ರಕಂಪನಫಲಂ ಷಣ್ಮಾಸದೊಳ್ ತೋಱುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೪-೮೯). ೧೫. [ನ್ಯಾಯ] ಪ್ರಮೇಯದ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; P ಆತ್ಮ, ಶರೀರ, ಇಂದ್ರಿಯ, ಅರ್ಥ, ಬುದ್ಧಿ, ಮನಸ್ಸು, ಪ್ರವೃತ್ತಿ, ದೋಷ, ಪ್ರೇತ್ಯಭಾವ, ಫಲ, ದುಃಖ ಮತ್ತು ಅಪವರ್ಗ ಎಂಬಿವು ಹನ್ನೆರಡು ವಿಭಾಗಗಳು. ಇವುಗಳ ವಿವರವು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ಇದೆ. ಆತ್ಮ = ಸರ್ವವನ್ನೂ ನೋಡತಕ್ಕವನು, ಅನುಭವಿಸತಕ್ಕವನು, ತಿಳಿಯತಕ್ಕವನು ; ಶರೀರ = ಆತ್ಮನ ಭೋಗಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದು ; ಇಂದ್ರಿಯಗಳು = ಸಾಧನಗಳು ; ಅರ್ಥ = ವಿಷಯಗಳು ; ಬುದ್ಧಿ = ಭೋಗ ; ಮನಸ್ಸು = ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಸಕಲವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯಾರ್ಥ ಬುದ್ಧಿ ಸುಖವೇದನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣವಾದುದು; ಪ್ರವೃತ್ತಿ= ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳು ; ದೋಷ = ರಾಗದ್ವೇಷಗಳು ; ಪ್ರೇತ್ಯಭಾವ = ಕೊನೆಯ ಹಂತವಾದ ಮೋಕ್ಷ ; ಫಲ = ಸುಖದುಃಖಾನುಭವಗಳು ; ಅಪವರ್ಗ = ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇತುವಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವ ಉಪಾದೇಯ. ೧೬. [ತರ್ಕಶಾ] ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಹೇತುದೋಷಗಳು ; P ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅಸಂಭವ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ, ಆತ್ಮಾಶ್ರಯಗಳೆಂಬಿವು ಲಕ್ಷಣದೋಷಗಳು. ವ್ಯಭಿಚಾರ, ವಿರೋಧ, ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷ, ಅಸಿದ್ಧಿ, ಬಾಧೆಗಳೆಂಬಿವು ಹೇತುದೋಷಗಳು. 'ಲಕ್ಷಣದೋಷ', 'ಹೇತು ದೋಷ' ಪರಾ. ೧೭. [ಜೈನ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ವಿಘ್ನಗಳು ; P ದಿಗಂಬರ, ಶ್ವೇತಾಂಬರ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಇವನ್ನು ಎರಡು ಪಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು : "ದಿಗಂಬರ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ- ಕ್ಷುತ್ (ಹಸಿವು), ಪಿಪಾಸಾ (ನೀರಡಿಕೆ), ಜರಾ (ಮುಪ್ಪು), ಆತಂಕ (ರೋಗ), ಜನ್ಮ (ಹುಟ್ಟು), ಅಂತಕ (ಸಾವು), ಭಯ (ಅಂಜಿಕೆ), ಸ್ಮಯ (ಗರ್ವ), ರಾಗ, ದ್ವೇಷ, ಮೋಹ, ಚಿಂತೆ, ರತಿ, ನಿದ್ರೆ, ವಿಸ್ಮಯ, ವಿಷಾದ, ಸ್ವೇದ, ಖೇದ (ರತ್ನಕ. ದ. ಅ. ೬ ವ್ಯಾ). ಶ್ವೇತಾಂಬರ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ- ವೀರ್ಯಾಂತರಾಯ, ಭೋಗಾಂತರಾಯ, ಉಪಭೋಗಾಂತರಾಯ, ದಾನಾಂತರಾಯ, ಲಾಭಾಂತರಾಯ, ನಿದ್ರಾ, ಭಯ, ಅಜ್ಞಾನ, ಜುಗುಪ್ಸಾ, ಹಾಸ್ಯ, ರತಿ, ಅರತಿ, ರಾಗ, ದ್ವೇಷ, ಅವಿರತಿ, ಕಾಮ, ಶೋಕ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ (ರತ್ನಕ. ದ. ಅ. ೬ ವ್ಯಾ)" (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೨೦೩) : ನಿಧನ ನಿದ್ರೆ ಚಿಂತೆ ಲಜ್ಜೆ ಕ್ಷುಧೆ ತೃಷೆ ವಿಷಯ ಆಧಿವ್ಯಾಧಿ ದ್ಯೂತೋದ್ಯೋಗ ದಾಹಶೋಷ ರತಿ ಸ್ವೇದ ಕೋಪ ಶೋಕ ಉದ್ಭ್ರಮೆ ಭಯ ಎಂಬ ಹದಿನೆಂಟು ದೋಷಾವರಣನಾಗಿ (ಆದಪ. ೦೫೧-೬೬೧). P ಈ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಪಟ್ಟಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಮೊದಲಿನ ಪಟ್ಟಿಗೆ ಹೊರತಾಗಿವೆಯಾದರೂ ಜೈನಮತದ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆಯೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಇದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ [ವೀಶೈ] ಎಂದು ಸೂಚಿಸದೆ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ದೋಷ ಕೊಡು = ತಪ್ಪು ಹೊರಿಸು ; ಆಪಾದನೆ ಮಾಡು ; ಆಪಾದಿಸು : ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜನರಿದ್ದಾರೆ, ಯಾರಿಗೆಂದು ದೋಷ ಕೊಡುವಿರಿ? (ಇಷ್ಟಕ. ೩೦೭). [ಸಂ.]

ದೋಷಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ತಪ್ಪುಮಾಡು ; ಅಪರಾಧ ಮಾಡು : ಪೊಲ್ಲಮೆಯೊಳ್ ತೀವಿರ್ದ ಗೃಹಸ್ಥರೆಲ್ಲಂ ಕಣ್ಣಿವೆ ಮಱೆಯಾದೊಡೆ ಬಾಟದನಿತಂ ಮಾಟ್ಟ ಸ್ನೇಹದ ಪ್ರಾಣವಲ್ಲಭೆಯುಮಂ ದೋಷಂಗೆಯ್ದಳೆಂಬುದಂ ಕೇಳ್ದನಿತಱೊಳೆ ಪೊಱಮಡಿಸಿ ಕಳೆವರ್ (ಜೀವಸಂ.೩೪-೧೪ವ). [ದೋಷ+ಕೆಯ್,[1]]

ದೋಷಕರ (ನಾ). ೧. ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂಥದು ; ಅನರ್ಥಕಾರಿ : ಮೂಲಕಂ ಬಾಲಂ ದೋಷಹರಮಬಾಲಂ ದೋಷಕರಮದಱಿಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪರಿಚ್ಛೇದ್ಯಂ ವಸ್ತುತತ್ತ್ವಮನುಮಾನದಿಂ ವ್ಯಭಿಚರಿಸುಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೮ ವ) ; ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಶಮನಾರ್ಥಂ ಕೊಟ್ಟೌಷಧಂ ಪೆಱವುಟಿ ದೋಷಕರಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೯೩). ೨. ತಪ್ಪನ್ನು ಉಳ್ಳುದು; ತಪ್ಪಾದುದು: ಪಗಲಿರುಳೆಂಬಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಗತಿಯಿನಾ ವ್ಯಂಜನಾಂತದೊಳೆ ಪೇಟ್ವರ್ ಸೂರಿಗಳಾಗಳೀಗಳೆಂಬೆಡೆಗಗಲ್ವರುಟುದೆಡೆಗಿನಾಗಮುಂ ದೋಷಕರಂ (ಶಮದ. ೧೦೯). [ಸಂ.]

ದೋಷಕಾರಿ (ನಾ). ೧. ಪಾತಕಿ; ಪಾಪಿಷ್ಠ; ಪಾಪಿ: ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಲಿಂಗವಂತನು ಏಕಭುಕ್ತ ಉಪವಾಸಂಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದು . . . ದೋಷಕಾರಿಯಪ್ಪನು (ಉರಿಪ. ೦೩೩-೧೨೨). ೨. ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂಥದು. ೩. ಕೆಡುಕನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು; ಕೆಡುಕ. [ಸಂ. ದೋಷಕಾರಿನ್]

ದೋಷಗರ್ಭಿತ (ಗು). ಕಳಂಕದಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ಕಲುಷಿತವಾದ : ದೋಷಗರ್ಭಿತಧರ್ಮವನು ನಿರ್ಣೈಸಲಱಿಯದ ಮೂಢಮತಿಗೆ ಮುನೀಶ ಕೃಪೆಮಾಡೆಂದು ಮೈಯಿಕ್ಕಿದನು ಪಾಂಚಾಲ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೦೬-೩೭). [ಸಂ.]

ದೋಷಗವೇಷಣ (ನಾ). ತಪ್ಪುಗಳನ್ನೇ ಹುಡುಕುವುದು ; ರಂಧ್ರಾನ್ವೇಷಣೆ ಮಾಡುವುದು ; ಛಿದ್ರಾನ್ವೇಷಣೆ : ಭಾಷಾವಿದರ್ ಕವಿತ್ವವಿಶೇಷಜ್ಞರ್ ನಿಕಷರಪ್ಪೊಡಪ್ಪುದು ಸಭೆಯೊಳ್ ಮಾಷಮುಖರಂತೆ ದೋಷಗವೇಷಣಪರರಪ್ಪರೆಂದೊಡದು ತೆಗಟಲ್ತೆ (ಆದಿಪು. ೧-೨೧). [ಸಂ.]

ದೋಷಗ್ರಾಹಿ (ನಾ). ೧. ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವವನು ; ದುರ್ಜನ : "ದೋಷಗ್ರಾಹಿ ಪುರೋಭಾಗಿ ದುರ್ಮುಖಂ ಮುಖರನವಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೦-೦೮) ; "ದೋಷಗ್ರಾಹೀ, ಪುರೋಭಾಗೀ, ದ್ವಿಜಿಹ್ವಃ, ಮತ್ಸರೀ – ಈ ೪ ಮಚ್ಚರಿಪಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೭-೧೯೧). ೨. ಕೆಟ್ಟರಕ್ತವನ್ನು ಹೀರುವುದು. ೧, ೨ : ಗೋಳಾಂಗೂಳರಂತೆ ಸಹಜಚಾಪಲ್ಯರುಂ ಜಳೂಕಾಮುಖರಂತೆ ದೋಷಗ್ರಾಹಿಗಳುಂ . . . ಎನಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೫ ವ). [ಸಂ. ದೋಷಗ್ರಾಹಿನ್]

ದೋಷಘ್ನ (ನಾ). ೧. ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕವನು ; ಪಾತಕವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವವನು : ದೋಷಘ್ನನೆಯಾಪ್ತಂ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ್ಮಕಮಪ್ಪುದಾಗಮಂ (ಪಶಾರ. ೪೫೬). ೨. ಕೆಡುಕನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವವನು. [ಸಂ.]

ದೋಷಜ (ನಾ). (ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ವ್ಯಾಧಿ : ವ್ಯಾಧಿಯುಂ ಕರ್ಮಜವೆಂದೂ, ದೋಷಜವೆಂದೂ, ಕರ್ಮದೋಷಜವೆಂದೂ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು . . . ವಾತ ಪಿತ್ತ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಂದುಂಟಾದ ವ್ಯಾಧಿಯು ದೋಷಜವೆನಿಸಿಕೊಂಬುದು (ಸಕವೈ. ೨೩). [ಸಂ.]

ದೋಷಜ್ಞ (ನಾ). ೧. ತಿಳಿದವನು ; ಪಂಡಿತ ; ವಿದ್ವಾಂಸ : "ಸೂರಿ ಬುಧಂ ಕವಿ ವಾಗ್ಮಿ ವಿಶಾರದನಭಿರೂಪವನನ್ವಿತಂ ದೋಷಜ್ಞಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೮-೪) : ದೋಷಜ್ಞರ್ ಮುನಿದೊಸೆದು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದೊಡಮುಸುಪಮಗುಣಮೊಂದದೆಂದು ಕೃತಿ ಸಂದಪುದೇ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧-೭೯). ೨. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ. ೩. [ವೈದ್ಯ] ರೋಗವು ಯಾವ ದೋಷದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಬಲ್ಲವನು ; ರೋಗನಿದಾನವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು ; ವೈದ್ಯ : "ದೋಷಜ್ಞಂ ತಂತ್ರವೇದಿ ಬೆಜ್ಜಂ ವೈದ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭೪-೪೩) ; "ಆಯುರ್ವೇದೀ, ಭಿಷಕ್, ವೈದ್ಯ, ದೋಷಜ್ಞ, ಚಿಕಿತ್ಸಕಃ –ಈ ೫ ವೈದ್ಯಂ" (ಕಲಾಯು. ೧೦೦-೪೩೮). [ಸಂ.]

ದೋಷಜ್ವರ (ನಾ). (ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ವರ : ಕೊಡಸಿಗೆಬೀಜ, ಹಿಪ್ಪಲಿ, ಶೀಗೆ . . . ಕಷಾಯವಿಕ್ಕಿ ಕೊಡಲು, ಪೈತ್ಯಜ್ವರ, ವಿಷಮಜ್ವರ, ದೋಷಜ್ವರ ಸಹ ಗುಣವಾಗುವುವು (ಸಕವೈ. ೮೦). [ದೋಷ + ಜ್ವರ]

ದೋಷತಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಕಳಂಕ ತಗುಲು ; ಅಪವಾದ ಬರು: ಒಡಲೊಳಗೇ ಉಸಿರಿಲ್ಲ ಒಂದು ಕ್ಷಣವಾದರೆ ಜೀವ ನಿಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ ಮಡಿದರೆ ದೋಷತಟ್ಟುವುದು ಒಂದು ಹಿಡಿ ಅಕ್ಕಿಯಿಂದಲೆ ಕೀರ್ತಿ ಬಾಹೋದು (ಪುರಂದ. ४-೬೯-೭). [ದೋಷ + ತಟ್ಟು₁]

ದೋಷತ್ರಯ (ನಾ). ೧. ದೋಷಾಶ್ರಯಂ, ಛಿದ್ರವಕ್ರ, ಕ್ರಿಮಿ ದೂಷಣಗಳೇೆಂಬ (ಹವಳದ) ಮೂರು ಬಗೆಯ ನ್ಯೂನತೆಗಳು : ದೋಷಾಶ್ರಯಂ ಛಿದ್ರವಕ್ರಂ ಕ್ರಿಮಿದೂಷಣವೆಂದು ದೋಷತ್ರಯಮುಂಟದನುಳಿದು ನಿರ್ದೋಷವಿದ್ರುಮಮಂ ಕಾಮಿನಿಯರ್ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಾಳಲ್ ಸುಪಾಯುಷ್ಯಸುಪುತ್ರಾರೋಗ್ಯಾದಿಸಿದ್ಧಿಗಳಪ್ಪುವು (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೨-೧-೧೧೪ವ). ೨. (ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳು: "ದೋಷತ್ರಯಂವಾತ ಪಿತ್ತ ಶ್ಲೇಷ್ಮಂಗಳಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೪-೩) ; ಲವಂಗ, ಶುಂಠಿ . . . ಇವಿಷ್ಟನ್ನೂ ಸಮಭಾಗವಾಗಿ ಕೂಡಿ ಒಂದು ತೂಕ ಸಕ್ಕರೆ ಬೆರಸಿ ಬಿಸಿನೀರಿನಲ್ಲಿ ಕಲಸಿ, ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ವಾತಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮ, ದ್ವಂದ್ವಜ್ವರ, ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರ, ದೋಷತ್ರಯ . . . ಅತಿಸಾರ ಮೊದಲಾದ ಪೈತ್ಯಜ್ವರಂ ವಾಸಿಯಾಗುವುವು (ಸಕವೈ. ೬೬). [ದೋಷ + ತ್ರಯ]

ದೋಷದೂರ (ನಾ). ೧. ಕುಂದಿಲ್ಲದುದು ; ಕಳಂಕವಿಲ್ಲದುದು: ಶಾಸನಂ ವಿಶ್ರುತಮಖಿಳಹಿತಂ ದೋಷದೂರಂ ಗಭೀರಂ (ಎಕ. II, ೬೩-೨ ; 1313) ; ಇಂತಿವೈದನಾನೊರ್ಬುಳಿಯಾಗಿ ಪೇಳ್ದನೆಲೆ ಮಂತ್ರಿಗಳಾಲಿಪುದೀ ಗುಣಾಂಕದಿಂದುರ್ಬಿದ ದೋಷದೂರವೆನಿಸುತ್ತ ವಿರಾಜಿಪ ಪಚ್ಚೆಯಂ ಜನರ್ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೨-೧-೯೦). ೨. ಕಳಂಕಗಳಿಂದ ದೂರವಾದವನು; ಕಳಂಕರಹಿತವಾದವನು : ದೋಷದೂರ ಶ್ರೀಪುರಂದರ ವಿಠ್ಠಲ ಪೋಷಭಕ್ತ ಸುಪ್ರಿಯಂದ (ಪುರಂದ. ೩-೨೪-೧೧). [ದೋಷ + ದೂರ]

ದೋಷದೂರತೆ (ನಾ). ೧. ತಪ್ಪಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ. ೨. (ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ದೂರವಾಗಿರುವಿಕೆ: ಕಫ ವಾತ ಪಿತ್ತ ದೋಷದೂರತೆಯುಂ ಜರಾಮಯ ವ್ಯಾಬಾಧಾಬಾಧಿತತ್ವಮುಂ . . . ತನುಗಸುಸಂಗತಮಾಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೯೪ ವ). [ಸಂ. ದೋಷದೂರತಾ]

ದೋಷದೂರೀಕರಣ(ನಾ). ಕುಂದು, ನ್ಯೂನತೆಗಳ ನಿವಾರಣೆ : ಅಶೇಷ ದೋಷದೂರೀಕರಣಪರಿಣತಾನ್ತಃಕರಣರುಮಪ್ಪ ಶ್ರೀಮನ್ನಯಕೀರ್ತಿ ಸಿದ್ಧಾನ್ತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ್ (ಎಕ. II, ೬೬-೬೯ : 1176).
[ದೋಷ + ದೂರೀಕರಣ₂]

ದೋಷದೂಷಿತ (ನಾ). ಪಾಪದಿಂದ ಕಳಂಕಿತನಾದವನು.
[ದೋಷ + ದೂಷಿತ]

ದೋಷದೂಷಿತೆ (ನಾ). ಪಾಪ ಮಾಡಿದವಳು ; ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಕಳಂಕ ಹೊಂದಿದವಳು: ಎಲೆ ಎಲೆ ದೋಷದೂಷಿತೆ ದುರಾತ್ಮಿಕೆ ಲಿಂಗದ ಪಾಪನಾಂಗಮಂ ತೊಲಗದೆ ಬಾಯಬಾಗುಗಳ್ ಸಿಡಿಯೆ ತೂಂಕಿಡಿದಪ್ಪೆ ವರಾಕಿ ಪಾಪಿನುತ್ತರಿದುಲಿದಾಕೆಯಂ ನಿಳಯದಿಂ ಪೊಱಗಿಕ್ಕಿ ನಿರೀಕ್ಷಿಪಾಗಳ್ (ವೃಷವಿ. ೯-೫೬). [ದೋಷ + ದೂಷಿತೆ]

ದೋಷದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ನ್ಯೂನತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೃಷ್ಟಿ. ೨. ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಯುಳ್ಳವನು ; ದೃಷ್ಟಿ ದೋಷವುಳ್ಳವನು : ಥಳಥಳಿಪ ಪದಾರ್ಥವನೇಂ ಗಳ ಕಾಣ್ಬನೆ ದೋಷದೃಷ್ಟಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೪೬).
[ದೋಷ + ದೃಷ್ಟಿ]

ದೋಷನಿವಾರಣ (ನಾ). ಕುಂದು, ನ್ಯೂನತೆಗಳ ನಿವಾರಣೆ : ಜಡರುಂ ಜಾತಿವಿಹೀನರುಂ . . . ಪಡೆದಾ ದೋಷನಿವಾರಣಕ್ಕಮೃತದಂಡಾಧೀಶನಂ ಪುಣ್ಯದಿಂ ಪಡೆದಂ ಪದ್ಮಜಂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೫-೬೨ ; 1196).
[ದೋಷ + ನಿವಾರಣ]

ದೋಷಪ್ರತಿಕಾರ (ನಾ). ಪಾಪದ ವಿರುದ್ಧ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕ್ರಿಯೆ ; ಪಾಪನಾಶ : ನಿಜದ ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗದೊಳ್ ಶುದ್ಧಿ ತಳ್ತಿರೆ ದೋಷ ಪ್ರತಿಕಾರ ಸಾರತಪಮಂ ತತ್ಕಾಪಸ ತಾಳ್ದಿದಂ (ಸುಕುಮಾ. ४-೧೫).
[ದೋಷ + ಪ್ರತಿಕಾರ₂]

ದೋಷಭಾವ (ನಾ). ಪಾಪದ ಆಲೋಚನೆ ; ಪಾತಕದ ಚಿಂತೆ : ಗಣಭೃತ್ಪದಾಂಬುರುಹಸಂಕುಳವಾಗಮಾಸ್ಮದೀಯಭಾವಾಂಗ ಪವಿತ್ರಮಾನಸ ದೂಳಿಂತೆಸೆದಿರ್ಕೆ ಸುರಾಗದೇಟ್ಟಿಯಿಂ ಪಿಂಗದೆ ದೋಷಭಾವಭವಬಂಧನ ಮುದಾಮುಮುದುಃಖಸಂಕುಳಂ (ಖಮದ. ೧-೯). [ದೋಷ + ಭಾವ₂]

ದೋಷಭೂಯಿಷ್ಠ (ನಾ). (ಅನೇಕ) ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು,– ತುಂಬಿದುದು : ಸಹಜವಾದ ಕರ್ಮವು ದೋಷಭೂಯಿಷ್ಠವಾಗಿದ್ದರೂ ಬಿಡಬಾರದ್ದು (ಭಾರದ. ೧೧೭). [ದೋಷ + ಭೂಯಿಷ್ಠ]

ದೋಷಮುಕ್ತ (ನಾ). ತಪ್ಪಿಲ್ಲದುದು ; ಸರಿಯಾದುದು : ಶಾಸನಸ ಕಟ್ಟಳೆಗಳ ಅನ್ವಯ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ದೋಷಮುಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆ ಇಲ್ಲವೆ ಎಂದು ಸೆನೆಟ್ ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತದೆ (ಪುನಲು. ೩೯೨).
[ದೋಷ + ಮುಕ್ತ]

ದೋಷಮೂರ್ಛಿತ (ನಾ). ಪಚ್ಚೆಯ ಐದು ವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಕೆಂಪುತಾವರೆಯ ಎಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪಚ್ಚೆ : ದೋಷಲೇಶಾನ್ವಿತಂ ದುಷ್ಟಂ ದೋಷಮೂರ್ಛಿತಂ ದೋ[ಷಲೇಶಂ] ಮಂದದೋಷಮೆಂದಿಂತೀ ಪಂಚವಿಧಮಾದ ಸದೋಷ ಜಾತಿ ಮಾರಕತಮಂ ಪೇಳ್ದಿಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೨-೧-೮೮ ವ) ; ಹಲ್ಲೆಬಾಹ್ಯಪತ್ರದ ವರ್ಣಮಂತಡೆ ಲೋಕದೊಳ್ ಪಾಡಿನಿಂದಮೆ ದೋಷಮೂರ್ಛಿತ ಮೆಂಬರೆಯ್ದೆ ಪರೀಕ್ಷಕರ್ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೨-೧-೮೯). [ಸಂ.]

ದೋಷಮೂರ್ಛೆ (ನಾ). (ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ಉಂಟಾಗುವ ಮೂರ್ಛೆ: ದುಂಪರಾಸ್ಮೆ, ಪಿಲ್ಲ ಪೀಲುಪಿಂಜರಗೆಡ್ಡೆ . . . ಇವಂ ಸಮಭಾಗವಾಗಿ ಕಷಾಯಂ ಮಾಡಿ ಕೊಡಲು ದೋಷಮೂರ್ಛೆ ಪರಿಹರ (ಸಕವೈ. ೧೬೩).

[ದೋಷ + ಮೂರ್ಛೆ]

ದೋಷರಹಿತ (ನಾ). ೧. ಪಾಪರಹಿತವಾದುದು ; ಶುದ್ಧವಾದುದು : ದೋಷಸಹಿತರಾದವರು ಪೇಳುವ ಧರ್ಮ ಲೇಸಲ್ಲವೆಂದವನೀಯದು ದೋಷರಹಿತಮಪ್ಪ ದಯಯುತ ಧರ್ಮವ ಲೇಸಾಗಿ ಪಿಡಿಯಬಲ್ಲವರು (ದ್ವಾದಶಾ. ೧೧-೦೨). ೨. ಪಾಪಗಳಿಲ್ಲದವನು ; ಪವಿತ್ರನಾದವನು : ದೋಷಿಯು ನಾನಾದಡೇನಯ್ಯ ಸರ್ವದೋಷರಹಿತ ನೀನಲ್ಲವೆ (ಪುರಂದ. ೪-೦೪೨-೩). [ಸಂ.]

ದೋಷರಹಿತೆ (ನಾ). ಕಳಂಕಗಳಿಲ್ಲದವಳು; ಪವಿತ್ರಳಾದವಳು : ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಸಿರಿಯ ನೀನುಕ್ಕಿ ಬಾ ಬೆಡಗುಗಾರ್ತಿ ನೀನೊಲಿದು ಬಾ ಭಾವಜಲಧಿ ಕೃಪೆ ದೋರು ಬಾ ದೋಷರಹಿತೆ ನೀ ಸಾರಿ ಬಾ (ಚಂದ್ರಮಾ. ೯-೦೪).

[ದೋಷರಹಿತ + – ಎ₃]

ದೋಷಲೇಶಾನ್ವಿತ (ನಾ). ಪಚ್ಚೆಯ ಐದು ವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಕಾಡುನಿಂಬೆ ಬಣ್ಣದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪಚ್ಚೆ : ದೋಷಲೇಶಾನ್ವಿತಂ ದುಷ್ಟಂ ದೋಷಮೂರ್ಛಿತಂ ದೋ[ಷಲೇಶಂ] ವಂಂದದೋಷವೆಂದಿಂತೀ ಪಂಚವಿಧಮಾದ ಸದೋಷಜಾತಿ ಮರಕತಮಂ ಪೇಳ್ವೆಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೨-೦-೮೮ ಪ). [ಸಂ.]

ದೋಷವರ್ಜಿತ (ನಾ). ೧. ಪಾಪದಿಂದ ದೂರವಾದುದು ; ಪವಿತ್ರವಾದುದು : ದೋಷವರ್ಜಿತವುಂ ಜ್ಞಾನಲತಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನಶೇಷಪ್ರೀತಿಯಂ ಲೋಕವಿಶ್ರುತವುಂ ಧರ್ಮವನೇಕೆ ಮಿಕ್ಕ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕಂ ಸಮಂ ಮಾಟ್ಪರೋ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೦-೪೩). ೨. ಪಾಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನು ; ಪವಿತ್ರನಾದವನು : ದೃಷ್ಟ ಶ್ರುತಾನುಭೂತ ದೋಷವರ್ಜಿತನುಂ ಮಂದ ತರಕಷಾಯಾನುರಂಜಿತಮಪ್ಪಾತಂಗಕ್ಕುಮಾವ ಟಿಓ ಳ ಪಾ ಯ ವಿ ಚ ಯ ಂ (ಜಾವುಂಪು. ೪೪೩). [ದೋಷ + ವರ್ಜಿತ]

ದೋಷವಿಡು (ಕ್ರಿ). ತಪ್ಪು ಹೊರಿಸು ; ಅಪಾದಿಸು : ತಮ್ಮ ವೆಚ್ಚಕ್ಕೆ ದೋಷವಿಡಬೇಕಲ್ಲದೆ ಎರಡನೆಯವರಿಗೆ ದೋಷವಿಡಬಾರದು (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೮೬). [ದೋಷ + ಇಡು₁]

ದೋಷವಿದೂರ (ನಾ). ಪಾಪಗಳಿಂದ ದೂರನಾದವನು ; ಪವಿತ್ರನಾದವನು : ಲೇಸಾಗಿ ಮಡುವಿನೊಳ್ ಶೇಷನ ತುಳಿದಿಟ್ಟ ದೋಷವಿದೂರನ ತೂಗಿರೆ (ಪುರಂದ. ೨-೦೩೬-೪). [ಸಂ.]

ದೋಷವಿರಕ್ತ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಗುಣ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು : ದೋಷವಿರಕ್ತನುಂ ಗುಣಾನುರಕ್ತನುಮಲ್ಲದೆ ಧರ್ಮಾಗೆಯ್ಮನುಂ ಎಂತು ಪೆರ್ಚುಗುಂ (ಜೀವಸಂ. ೪೭-೨೦).

[ದೋಷ + ವಿರಕ್ತ]

ದೋಷಸಹಿತ (ನಾ). ಪಾಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಪಾಪಿ : ದೋಷಸಹಿತರಾದವರು ಪೇಳುವ ಧರ್ಮ ಲೇಸಲ್ಲವೆಂದವನೀಯದು ದೋಷರಹಿತಮಪ್ಪ ದಯಯುತ ಧರ್ಮವ ಲೇಸಾಗಿ ಪಿಡಿಯಬಲ್ಲವರು (ದ್ವಾದಶಾ. ೧೧-೦೨). [ದೋಷ + ಸಹಿತ]

ದೋಷಸಿದ್ಧಿ (ನಾ). ಅಪರಾಧಿಯೆಂಬ ನಿರ್ಧಾರ : ಜಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ವಿಧಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದುದಕ್ಕಲ್ಲದೆ ಮತ್ತಾವ ಅಪರಾಧಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅವನ ಮೇಲೆ ದೋಷಸಿದ್ಧಿ ನಡೆಯತಕ್ಕುದಲ್ಲ (ಭಾರಸಂ. ೧೨).

[ದೋಷ + ಸಿದ್ಧಿ]

ದೋಷಹಚ್ಚು (ಕ್ರಿ). = ದೋಷವಿಡು : ಅವನಿಗೆ ಕೆಲವು ಜನರು ದೋಷ ಹಚ್ಚುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೨೦೬). [ದೋಷ+ಹಚ್ಚು₁ (<ಪಚ್ಚು₂)]

ದೋಷಹರ (ನಾ). ಕೇಡುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವಂಥದು : ಮೂಲಕಂ ಬಾಲಂ ದೋಷಹರಮುಬಾಲಂ ದೋಷಕರಮುದಜಿಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪರಿಚ್ಛೇದ್ಯಂ ವಸ್ತುತತ್ತ್ವಮನುಮಾನದಿಂ ವ್ಯಭಿಚರಿಸುಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೮ ಪ).

[ಸಂ.]

ದೋಷಹರಣ (ನಾ). ೧. ಪಾಪವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವಿಕೆ. ೨. (ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ನ್ಯೂನತೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವಿಕೆ.

[ದೋಷ + ಹರಣ₃]

ದೋಷಹೊರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಪವಾದಕ್ಕೆ ಹೊಣೆ ಮಾಡು,– ಈಡು ಮಾಡು : ಚೌಡಪ್ಪನವರ ಮೇಲೆ ದೋಷಹೊರಿಸುವುದು ನನಗೇಕೋ ಸರಿಯೆನಿಸದು (ಹಳ್ಳಿ.ಹಾ. ೦೦೫). [ದೋಷ + ಹೊರಿಸು (<ಪೊರಿಸು)]

ದೋಷಹೊರು (ಕ್ರಿ). ಅಪವಾದಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗು,– ಈಡಾಗು; ಅಪವಾದ ಹೊರು. 'ದೋಷಹೊರಿಸು' ಪರಾ.

[ದೋಷ + ಹೊರು (<ಪೊರು)]

ದೋಷಾಂಧ (ನಾ). ದೋಷದಿಂದ ಕುರುಡಾದವನು : ಕಾಮಾತುರರುಂ ರಜೋಧಿಕರುಮೇಂ ಪೇದಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾಗದಿರ್ಪರೆ ದೋಷಾಂಧರ್ (ಹಂಪಾಮಾ. ೭-೩) : ಪರಮದೇಶಿಕಶಿರೋಮಣಿಯ ದೋಷಾಂಧಮುದಕರಿ ವಿಳಸಿತ ಸೃಣಿಯ (ಪೀಕ್ಷಿಪು. ೫-೮-೨). [ದೋಷ + ಅಂಧ]

ದೋಷಾಕರ (ನಾ). ೧. ಪಾಪಗಳ ಆಕರ,–ನೆಲೆ,–ಗಣಿ. ೨. ಕಪ್ಪು ಕಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ; ಚಂದ್ರ : ಸಂದಧಿಪತಿಯುಂ ದೋಷಾಕರ ನಂತರ್ಮಲಿನನಾಗಿಯುಂ ಪೆರ್ಚಿಸುಗುಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೩೫) ; ಮುಗ್ಧ ದೋಷಾಕರನಿಂ ವಕ್ರತ್ವಮಂ ದುಶ್ಚ್ಯವನ ಹಯದಿಂ ವೇಗಮಂ ತಾಳ್ದಿ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೪೬) ; ಇರದೆಯ್ತಪ್ಪ ದೋಷಾಕರನವನಂ ನೋಡಲಾಗ ದೆಂದಾ ದಿನಮಂ ವರಧರ್ಮರಾಜಜನಕಂ ಕರಕುಳಮಂ ತೆಗೆದು ನೀಳ ಗಿರಿಯಂ ಸಾರ್ದಂ (ಹಮ್ಮಿ.ರ. ೩-೦೩).

[ಸಂ. (ದೋಷ + ಆಕರ ; ದೋಷಾ + ಕರ)]

ದೋಷಾಕರರಹಿತ (ನಾ). ೧. ಪಾಪಗಳಿಗೆ ನೆಲೆ ನೀಡದಂಥದು ; ಪಾಪರಹಿತವಾದುದು. ೨. ಚಂದ್ರನಿಂದ ದೂರವಾದುದು ; ಚಂದ್ರ ರಹಿತವಾದುದು. ೧, ೨ : ಸರಸಗುಣಶಾಲಿ ದೋಷಾಕರರಹಿತಂ ಸ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧಮತಿಬಂಧುರಗಂಬುರುಹಮದು ಮಿತ್ರರುಚಿವಿಸ್ಫುರಿತಂ ಸಿರಿ ಗಾದುದಲ್ತೆ ಮನೆ (ಶಾಬಕೇ. ೬-೦೨೬). [ಸಂ.]

ದೋಷಾಗಮನ (ನಾ). ಪಾಪದ ಬರುವಿಕೆ ; ಪಾಪಸಂಬಂಧ ಉಂಟಾಗುವಿಕೆ : ರಾಗಮ ದೊರೆಕೊಳಿಕುಂ ದೋಷಾಗಮನಮನೆಂದು ಪೇಟ್ಟ ತೆಱದಿಂ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗಮ ದೊರೆಕೊಳಿಸಿತು ತಿಮಿರಾಗಮಮಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೩-೨೦). [ದೋಷ + ಆಗಮನ]

ದೋಷಾಚರ (ನಾ). ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುವವನು; ನಿಶಾಚರ: ಪೇಚರ ಕಿನ್ನರ ಯಕ್ಷಪಿಶಾಚರ್ ಗಂಧರ್ವರಪ್ಸರಃಪ್ರಕರಂ ದೋಷಾಚರರೆಂದದ್ಭುತ ಗುಣಗೋಚರರವರೆಯ್ದೆ ದೇವಯೋನಿಗಳೆನಿಪರ್ (ವಸು.ಕೋ. ೦೦-೫೪).

[ಸಂ.]

ದೋಷಾತಿರೇಕ (ನಾ). ೧. ಹೆಚ್ಚಾದ ಕತ್ತಲೆ. ೨. ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳ ಆಧಿಕ್ಯ. ೧, ೨ : ಸೊಡರ್ಗಳಿರುಳೆಣ್ಣೆಯಂ ನಿಲೆ ಕುಡಿದಟ್ಟುಮ ವಟ್ಟುವೆನಿಸಿ ನಮೆದುವು ತನುಗಳ್ ಜಡತೆಯಿನದಂತೆ ಪೊಡರಲ್ ಕುಡು ಗುಮೆ ದೋಷಾತಿರೇಕಮಂರುಚಿನಿಮಿತ್ತಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೮-೧೭).

[ದೋಷ + ಅತಿರೇಕ]

ದೋಷಾತಿಸಾರ (ನಾ). (ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳೆಂಬ ದೇಹದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅತಿಸಾರ,-ಭೇದಿ: ಭದ್ರಮುಸ್ತೆ, ಅಮೃತದವಳ್ಳಿ . . . ಅತಿಬಲೆ, ಶುಂಠಿ, ನೆಲಬೇವು ಇವಂ ಸಮಭಾಗ ಕಷಾಯಂ ಕಾಸಿ ಕೊಡಲು ದೋಷಾತಿಸಾರಂ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಕವೈ. ೩೩೨). [ದೋಷ + ಅತಿಸಾರ]

ದೋಷಾನುವರ್ತನೆ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟತನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವಿಕೆ; ಕೇಡನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದು. ೨. ರಾತ್ರಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದು. ೧, ೨: ಜಗತ್ರಿತಿಕರವರ್ಗ್ಯಹೀತನಾಗಿಯುಂ ದೋಷಾನುವರ್ತನೆಗೊಳಗಾಗದಕಳಂಕರಾಜನುಂ . . . ಪುಣ್ಯಜನೇಶ್ವರನುಮೆನಿಸಿ (ಪುಣ್ಯಾಶ್ರ. ೩-೨೦ ವ). [ದೋಷ + ಅನುವರ್ತನೆ]

ದೋಷಾನುಷಂಗ (ನಾ). ಕತ್ತಲೆಯ ಸಹವಾಸ,-ಸಂಬಂಧ: ಕೋಕವಿಹಂಗಮ ವಿಯೋಗೋದ್ರೇಕಂ ದೋಷಾನುಷಂಗದಿಂ ಸಮನಿಸೆ ಚಿಂತಾಕುಲಿತಮಾದುದಾರ್ಗಂ ವ್ಯಾಕುಲತೆಯನುಂಟುಮಾಡುವಿಪ್ರವಿಯೋಗಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೧-೧೦೨). [ದೋಷ + ಅನುಷಂಗ]

ದೋಷಾನುಷಂಗೆ (ನಾ). ೧. ಕಳಂಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳು; ಕಳಂಕಿತೆ. ೨. ಕತ್ತಲೆಯ ಸಹವಾಸವನ್ನುಳ್ಳವಳು. ೧, ೨: ಲಕ್ಷ್ಮೀಮಹಾದೇವಿ ಕಮಳಿನೀಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ ಜಡಾಶಯನಿವಾಸಿಯೆನಿಸಿಯುಂ ಇಂದುಲೇಖಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ ವಕ್ರಸ್ವಭಾವೆಯೆನಿಸಿಯುಂ ನಕ್ಷತ್ರಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ ದೋಷಾನುಷಂಗೆಯೆನಿಸಿಯುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೩೪ ವ). [ಸಂ. ದೋಷಾನುಷಂಗಾ (ದೋಷ + ಅನುಷಂಗ + –)]

ದೋಷಾನ್ವೇಷಣ (ನಾ). ೧. ತಪ್ಪನ್ನು ಹುಡುಕುವುದು; ದೋಷವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದು: ತದೀಯ ವಯಸ್ಯನಾತನೆಗ್ಗಂ ಮಾರ್ಕೊಂಡು ದೋಷಾನ್ವೇಷಣಮಂ ಬಾರಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೭೯ವ). ೨. ತಪ್ಪನ್ನು ಹುಡುಕುವವನು: ಕಾಳೋಗ್ರೋರಗನಂತೆ ದಾರುಣಮುಖರ್ ದುಷ್ಟರ್ ಖಳರ್ ದುರ್ಮುಖರ್ ದೋಷಾನ್ವೇಷಣರಪ್ಪವರ್ ಪಟುದೊಡೇನಂ ಮಾಟ್ಪರೇಗೆಯ್ವರೋ (?) (ಸುಕುಮಾ. ೦-೪೬). [ದೋಷ + ಅನ್ವೇಷಣ]

ದೋಷಾಪಚಯ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟತನದ ಹಾನಿ,-ಹ್ರಾಸ. ೨. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು. ೧, ೨: ಪ್ರಚುರಕಲಾನ್ವಿತರಕುಟಿಲಚಂಚಲರ್ ಶುದ್ಧಪಕ್ಷವೃತ್ತರ್ ದೋಷಾಪಚಯಪ್ರಕಾಶರೆನೆ ಬಾಲಚಂದ್ರದೇವಪ್ರಭಾವಮೇನಚ್ಚರಿಯೋ (ಶಂರಾಮಾ. ೦-೫೮). [ದೋಷ + ಅಪಚಯ]

ದೋಷಾಪತಿ (ನಾ). ರಾತ್ರಿಯ ಒಡೆಯ; ದೋಷಾಕರ; ಚಂದ್ರ: ದೋಷಾಪತಿ ಪಾಪಗ್ರಹಯುತನೆನೆ ಚತುರ್ಥಮಂದಿರದೊಳಾಕೆಗಕ್ಕುಂ ಕ್ಲೇಶಂ (ಜಾತಕ. ೪-೨೮). [ಸಂ.]

ದೋಷಾಬಂಧು (ನಾ). ರಾತ್ರಿಯ ಬಂಧು; ಚಂದ್ರ: ಸಂಧಿಗಳುಂ ಕೆಲವೆಡೆಯೊಳ್ ಬಂದು ವಿರೂಪಂಗಳಾಗಿ ಸಮನಿಸಿ ಕವಿತಾಬಂಧನದೊಳಾಗೆ ದೋಷಾಬಂಧುಗೆ ಶಶಲಕ್ಷ್ಮದಂತೆ ಕಚ್ಚಿಯಂ ತರ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೦-೯೪). [ಸಂ.]

ದೋಷಾಭಾಸ (ನಾ). ತಪ್ಪಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತಪ್ಪಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡುವಿಕೆ: ದೋಷಾಭಾಸಮನೊದವಿಪರೊಂದೆಡೆಗೆ ದುರ್ಜನಸ್ತುತ್ಯತು ಯೆಂಬುದನನುಕರಿಸಿ ಕವೀಂದ್ರರ್ ಪದಪಿಂ ಕೃತಿಯೊಳ್ ಪರೋಪಕೃತಿಪರತಂತ್ರರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೪೬). [ದೋಷ + ಆಭಾಸ]

ದೋಷಾಭಿಸಂಧಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಡುಕನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶ; ದೋಷಪೂರ್ಣವಾದ ಉದ್ದೇಶ; ಮೋಸ; ಸಂಚು: ಮನ್ನಿಸುವಿರೆಲೆ ಮಕ್ಕಳಿರ ಸಂಪನ್ನಸತ್ಕರು ನೀವು ಕರ್ಮಿಗಳೆನ್ನವರು ದೋಷಾಭಿಸಂಧಿಯ ಮಚಿದು ಕಳೆಯೆಂದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೩.೬೦). ೨. ಕತ್ತಲೆಯ ಸಂಬಂಧ,-ಕೂಟ. ೧, ೨: ವರ್ಣಸಂಕರಂ ಚಿತ್ರದೊಳ್ ದೋಷಾಭಿಸಂಧಿ ದಿವಸವಿರಾಮದೊಳ್ . . . ಪಂಕ್ತಿಭೇದಂ ಲಿಪಿಗಳೊಳ್ ಅಕ್ಕುಮಲ್ಲದೆ ಜನಪದದ ಜನಂಗಳೊಳಿಲ್ಲ (ಆಗವಿ. ೨-೧ ವ). [ದೋಷ + ಅಭಿಸಂಧಿ]

ದೋಷಾರಿ (ನಾ). ಪಾಪಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವಾದವನು; ದೇವರು: ಈಶನನೊಲಿದರ್ಚಿಸುವನ ಕೈ ಶುದ್ಧಂ ಶಿವನ ಪಾಡುವನ ಬಾಯ್ ಶುದ್ಧಂ ದೋಷಾರಿಯು ನೆನೆವನ ಮನ ತಾ ಶುದ್ಧ ಕಣಾ (ಶಂಕಶಂ. ೯೦). [ದೋಷ + ಅರಿ₂]

ದೋಷಾರೋಪ (ನಾ). ತಪ್ಪು ಹೊರಿಸುವುದು; ಅಪಾದನೆ: ಈ ಸಂವಿಧಾನದ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಯವರನ್ನು ಮಹಾಭಿಯೋಗಕ್ಕೆ ಗುರಿಪಡಿಸಬೇಕಾದರೆ, ಸಂಸತ್ತಿನ ಉಭಯಸದನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಸದನದವರಾಗಲಿ ದೋಷಾರೋಪ ಮಾಡತಕ್ಕುದು (ಭಾಶಾಸ. ೩೦). [ದೋಷ + ಆರೋಪ]

ದೋಷಾರೋಪಣ (ನಾ). =ದೋಷಾರೋಪ. [ದೋಷ + ಆರೋಪಣ]

ದೋಷಾರೋಪಣೆ (ನಾ). =ದೋಷಾರೋಪ: ಪಾಪರ್‌ಚೀಟಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಸಾಲಗಾರನನ್ನು ದೋಷಾರೋಪಣೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿದ್ದಾಯ್ತು (ಪುನರು. ೨೦೨). [ದೋಷ + ಆರೋಪಣೆ]

ದೋಷಾರ್ತಿ (ನಾ). ಪಾಪದ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವವನು: ಸಜ್ಜನದ್ವೇಷಿಯುಂ ಸಂಚಳನಂ ದೋಷಾರ್ತಿಯುಂ ದುರ್ಧರತರವಿರಸಕ್ರೀಡನಂ . . . ರಕ್ಷಿಪ್ಪುದು (ರಕ್ಷಾಶ. ೪೭). [ದೋಷ + ಆರ್ತಿ₂]

ದೋಷಾಲೇಪ (ನಾ). ತಪ್ಪುಗಳ ಸಂಬಂಧ: ಈ ಪೇಟ್ದ ಮಾಟ್ಕೆಯುಂ ದೋಷಾಲೇಪಂ ಪೊರ್ದದಂತಿರೆ ಸನ್ನಿಬಂಧವ್ಯಾಪೃತನಕ್ಕೆ ಗುಣವದರ್ಥಂ ವ್ಯಾಪಕಮಾಗೆ (ಕಾವ್ಯಾವ.೯೯೩). [ದೋಷ + ಆಲೇಪ]

ದೋಷಾವಕಾಶ (ನಾ). ೧. ಪಾಪ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಸಂದರ್ಭ,-ಸೌಕರ್ಯ. ೨. ಕತ್ತಲೆಗೆ ಆಸ್ಪದ. ೧, ೨: ಒದವಂ ಭವ್ಯಮುಖಾಂಬುಜಕ್ಕೆ ಮುದಮಂ ಸದ್ಧರ್ಮಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಪದಮಂ ಲೋಕದ ದೃಷ್ಟಿಗಸ್ತಪದಮಂ ದೋಷಾವಕಾಶಕ್ಕೆ . . . ಪಡೆಯುತ್ತಿಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶೇಂದ್ರಶೈಲದಿನತ್ಯೂರ್ಜಿತತೇಜನುದ್ಭವಿಸಿದಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನಾಥಂ ಜಿನಂ (ಪುಣ್ಯಾಶ್ರ. ೧೧-೨). [ದೋಷ + ಅವಕಾಶ]

ದೋಷಾವಸಥ (ನಾ). ೧. ಪಾಪದ ನೆಲೆ,-ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನ: ವಸೆಯೊಳ್ ವಸುವರ್ಗಂದರೊಳಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಯೊಳ್ ಕೊಂಡ ಪಾಂಡುಪತಿಯಿರೆ ದೋಷಾವಸಥರ್ ಪಾದರದಿಂ ಜನಿಯಿಸಿದರ್ (ಗದಾಯು. ೩-೩೮). ೨. ಕೆಡುಕಿಗೆ ನೆಲೆ: ನಯಮಂ ಪೇಟ್ಟೊಡೆ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿಟಿಯದಿರ್ ಕೌಂತೇಯರೊಳ್ ಯುದ್ಧಮಕ್ಷಯದೋಷಾವಸಥಂ ಪ್ರಧಾನಪುರುಷರ್ ಕ್ಷತ್ರಕ್ಷಯಸ್ಥಾನಮೆಂದು ಯಥಾರ್ಥಂ ನುಡಿದಾರ್ತರಿಲ್ಲ (ಗದಾಯು. ೪-೬೬). [ದೋಷ + ಅವಸಥ]

ದೋಷಾವಹ (ನಾ). ಅಮಂಗಳವನ್ನು ತರುವಂಥದು; ಅಶುಭ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತಹುದು: ಮನೆಯಿಂದೋಸಲಿಗೇಳಲೆಂದು ಬರಲಾಗಲ್ ಭೇರಿವಾಂಗಲ್ಯ ತೂರ್ಯನಿನಾದಂ ಗುಡಿ ತೋರಣಂ . . . ಕಟ್ಟಿದಿರಾಗಿ ತೋಟಿ ಶುಭದಂ . . . ಮೇಷದವರಂ ಕಾಣಲ್ಕೆ ದೋಷಾವಹಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೨-೩೦); ದೇವ ಕನಸಿದು ಕರಂ ದೋಷಾವಹಂ (ಯಶೋಧ. ೩-೦೩). [ದೋಷ + ಅವಹ]

ದೋಷಾವಳಿ (ನಾ). ೧. ತಪ್ಪುಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ. ೨. ಕತ್ತಲೆಯ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ. ೧, ೨ : ಮಳಿನತೆ ಇಲ್ಲದ ಕುನ್ದಂ ತಳೆಯದ ಸಲೆ ರಾಹುಪೀಡೆಯ್ಯೆದದ ದೋಷಾವಳಿಯೊಳ್ಪರಿಯಿಸದಸ್ತಾಚಳಕಿಳಸದ ಚನ್ದ್ರನೆನಿಸುವಂ ಶುಭಚಂದ್ರಂ (ಎಳ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೨೬-೭೧ ; 1204). [ದೋಷ + ಆವಳಿ₁ (=ಆವಲಿ)]

ದೋಷಾವಿಲ (ನಾ). ೧. ತಪ್ಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದಂ. ೨. ಕೆಡುಂಕಿನಿಂದ ಕೀಳಾದುದಂ : ಸೇವೆಯ ಕಷ್ಟಂ ಸೀತಾದೇವಿಯನೀಡಾಡಿ ಬರ್ಪುದಡವಿಯೊಳೆನೆ ದೋಷಾವಿಲ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ಮನಳ್ಕಿ ರಾಘವದೇವಂಗೆ ಕೃತಾಂತ ವಕ್ತ್ರನದನೇಗೊಂಡಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೦೬-೭೪). [ದೋಷ + ಆವಿಲ]

ದೋಷಾವೇಶ (ನಾ). ಪಚ್ಚೆಯ ಐದು ವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಇಬ್ಬನಿ ಬಿದ್ದ ತಾವರೆಯ ಪತ್ರದಂತಿರುವ ಪಚ್ಚೆ : ದೋಷಲೇಶಾನ್ವಿತಂ ದುಷ್ಟಂ ದೋಷಮೂರ್ಛಿತಂ ದೋಷಾವೇಶಂ [ಪಾಠಾಂ. ಷಲೇಶಂ] ಮಂದದೋಷವೆಂದಿಂತೀ ಪಂಚವಿಧಮಾದ ಸದೋಷಜಾತಿಮರಕತಮಂ ಪೇಳ್ವೆಂ (ಪಾರಾಶ್ವ. ೨-೧-೮೮ ವ). [ಸಂ.]

ದೋಷಾಶ್ರಯ (ನಾ). ಹವಳದ ಮೂರು ಬಗೆಯ ನ್ಯೂನತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಕಳಂಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂಥ ಹವಳ : ದೋಷಾಶ್ರಯಂ ಛಿದ್ರವಕ್ರಂ ಕ್ರಿಮಿದೂಷಣಮೆಂದು ದೋಷತ್ರಯಮುಂಟದನುಳಿದು ನಿರ್ದೋಷವಿದ್ರುಮಮಂ ಕಾಮಿನಿಯರ್ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಾಳಲ್ ಸುಖಾಯುಷ್ಯ ಸುಪುತ್ರಾರೋಗ್ಯಾದಿ ಸಿದ್ಧಿಗಳಪ್ಪುವು (ಪಾರಾಶ್ವ. ೨-೦-೧೦೪ ವ). 'ದೋಷತ್ರಯಂ' ಪಾಠ. [ಸಂ.]

ದೋಷಿ (ನಾ). ೧. ಕಳಂಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು; ಕಪ್ಪು ಕಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ; ಚಂದ್ರ : ದೋಷಿ [ಪಾಠಾಂ. ಸಿ]ಯೊಡನಾಗಸವ ತಿರುಗಲಲಸಿ ಬಂದು ಧಗಧಗಿಪ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳೊರ್ಮೊತ್ತಮಾಗಿ ಸೈನಿಗುರಿದತ್ತೆಂಬವೋಲ್ (ಸಂದಿಪೂ. ೨-೪೦). ೨. ತಪ್ಪುಮಾಡಿದವನು ; ಅಪರಾಧಿ : ಶಂಕಿಸದಿರು ಮುಟ್ಟದು ಗುಣಿಗೆ ದೋಷಿಗಕ್ಕುಂ ದೋಷಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೮೮) : ದೋಷಿ ಪಿಡಿವಂತೆ ದಿವ್ಯದ ಕಾಸಿದ ಕುಟುಮಂ ಕಡಂಗಿ ಕಾಳೋರಗನಂ ಕೂಸು ಪಿಡಿವಂತೆ ಪಿಡಿದಂ ಸಾಹಿಗನವಿವೇಕಿ ಸೀತೆಯಂ ದಶಕಂಠಂ (ಪಾರಾಮಾ. ೯-೧೦೦) : ತುಡುಕಿದ ದೋಷಿಯನಲ್ಲದೆ ಪಿಡಿಯದು ಘಟಸರ್ಪನಂತುಟಲ್ಲದೆ ತನ್ನಂ ತುಡುಕದ ನಿರ್ದೋಷಿಯುಮಂ ಪಿಡಿವುದು ಖಳಮುಖಘಟೋಗ್ರಜಿಹ್ವಾಸರ್ಪಂ (ಜಗವಿ. ೧-೦೨) ; ದೋಷಿಗೆ ತಕ್ಕ ದಂಡನೆಯ ಮಾಳ್ಪುದು ಮಾಡದುಪೇಕ್ಷಿಸಿರ್ದೊಡಾ ದೋಷಿ ಬಟಿಕ್ಕೆ ಧಾರಿಣಿಯೊಳಂ ಕುಶವಿಲ್ಲದ ಹಸ್ತಿಯಂತೆ ನಿರ್ದೋಷಿಗಳಂ ಮದಾಂಧಗುಣದಿಂ ತುಟಿಗುಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೭-೦೦). ೩. ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳವನು ; ದುರಾಚಾರಿ : ವಿಷಯದ ಸವಿ ತಲೆಗೇಱಿ ಶಿವಪೂಜೆಯ ಬಿಟ್ಟು ವೇಶಿಯರ ಎಂಜಲ ಹೇಸದೆ ತಿಂಬ ದೋಷಿಗಳನೇನೆಂಬೆನೈ (ದೇರಾವ. ೩೬-೭೬). [ಸಂ. ದೋಷಿನ್]

ದೋಷಿಗ (ನಾ). ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವನು ; ಅಪರಾಧಿ : ಆದ ಮುಳಿಸಿಂದ ಮೆಲ್ಲಂ ತೇದುಂ ಕುಡಿಯಲ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಪಗೆವನ ರುಧಿರಾಬ್ಧ್ಯೋದಮನೆ ಕುಡಿದು ಮೂಣ್ದ ವೃಕೋದರನೇನಾವ ತೆಱದೊಳಂ ದೋಷಿಗನೇ (ಶಂಪಭಾ. ೦೨-೦೫೯). [ದೋಷ + -ಇಗ]

ದೋಷೆ (ನಾ). ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದಂ ; ರಾತ್ರಿ : "ತಮಿಸ್ರ ನಿಶೆ ರಜನಿ ದೋಷೆ ರಾತ್ರಿ . . . ತ್ರಿಯಾಮೈ ಯಾಮಿನಿಯಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೬-೫) ; "ದೋಷಾ, ನಕ್ತಂ-೨ ರಜನೌ - ಇತಿ ರಾತ್ರಿಯೊಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸುವವು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೭೭). [ಸಂ. ದೋಷಾ]

ದೋಷೇಂಗಿತೆ (ನಾ). ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಳಂಕವುಳ್ಳವಳಂ : ನಡುಗುವೊಡಂ ಮೂಗರಳ್ದೊಡಂ ವ[ಪ]ದನೆರನನೆತ್ತುವಡವುಬಲೆಯುರ್ಕಣ್ಕಾಡುಕೆಂಪಾದೊಡವಧರಂ ತವೆ (?) ತೆತ್ತುವಡಮಾಱಗೆ ದೋಷೇಂಗಿತೆಯರಂ (ಮುದಕಿ. ೦೦-೩೩). [ಸಂ. ದೋಷೇಂಗಿತಾ (ದೋಷ + ಇಂಗಿತ + -)]

ದೋಷೇತರ (ನಾ). ಕೆಡುಕನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರುವಂಥದು : ದೋಷೇತರನಾಪ್ತಂ ತದ್ಭಾಷಿತಮಪಹಿಂಸಮಾಗಮಂ ಷಡ್ಭೇದಾಕ್ಲೇಶಂ ಪದಾರ್ಥವಿದೆ ಗಂಡೂಷಂ ನಿನಗಕ್ಕೆ ದುರಿತಕಫವಿಳಯನದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೪). [ದೋಷ + ಇತರ]

ದೋಷೈಕದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ಕೇವಲ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನೇ ಹುಡುಕುವುದು : ಕರ್ಣರಸಾಯನಮೆನಿಸುವ ಕೃತಿಯೊಳು ದೋಷೈಕದೃಷ್ಟಿಯ ಖಳರು . . . ಕುಂದನೆ ಪರಿಗಣಿಸುವರು (ಇಂಧಾಶ. ೩೭-೨೩). ೨. ಕೇವಲ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನೇ ಹುಡುಕುವವನು : ದೋಷೈಕದೃಷ್ಟಿಯಾದವನು ವಿಮರ್ಶಕನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ (ಲೂಂ) [ಸಂ.]

ದೋಷೋದ್ಗಮ (ನಾ). ೧. ಕೆಡುಕಿನ ಹುಟ್ಟು ; ಕೆಡುಕುಂಟಾಗುವಿಕೆ. ೨. ಕತ್ತಲೆಯಾಗುವಿಕೆ. ೧, ೨: ಕೀತಕೀಧೃತಸತ್ಕಂಟಕಮಲ್ಲದಿಲ್ಲ ವಸುಧಾಸತ್ಕಂಟಕಂ ಕಾಳಕಲ್ಪಿತ ದೋಷೋದ್ಗಮಮಲ್ಲದಿಲ್ಲ ಪೆಱವುಂ ದೋಷೋದ್ಗಮಂ ದೇಶದೊಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೩೦). [ದೋಷ + ಉದ್ಗಮ]

ದೋಸ (ನಾ). ೧. ತಪ್ಪು ; ಅಪರಾಧ : ಆ ಸುಕರಂ ಗಡ ತಮಗತಿಭಾಸುರ ಮೃಗರಾಜನಾಮಮುಂ ಗಡಮೆಂದಾ ದೋಸಕ್ಕೆ ಮುಳಿದು ನೆಗಟ್ದರಿಕೇಸರಿ ಕೇಸರಂಗಳನಿತುಮಂ ತಳ್ತಿಱಿದಂ (ಶಂಪಭಾ. ೫-೪೯) ; ನನ್ನಿಗೆ ಬೀಗುವರ್ ನುಡಿ ತೊದಳ್ ದೋಸಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾದೊಡಂ ಬಡಗಣ್ಡರ್ ಕಲಿಕಾಲದೊಳ್ ಕಲಿಗಳೊಳ್ಗಣ್ಡಂ ಬರಂ ಗಣ್ಡರೇ (ಎಳ. II, ೦೩೩-೭೦ : 982) : ಕೂಸಂ ಕೊಟ್ಟಪೆನೆಂಬೀ ದೂಸಱ ನೀವಿಂತವಜ್ಞೆಗೆಯ್ಯುತ್ತನ್ನಂ ಬೀಸರಮನೆ ನುಡಿದಪಿರೀ ದೋಸಮೆ ನೀಮಱಿದುಮಱಿಯಿರೆನ್ನುನ್ನತಿಯಂ (ಶಂಹತಿ. ೨೩೦-೪) ; ಏಂ ದೋಸಮುದೇಂ ಬನ್ನಂ ಬಿಸುಡಾ ಸವಣನ ಪೇಟ್ದ ಜೈನಮತಮಂ ಬ್ರತಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೪೯). ೨. ಪಾಪ ; ಕೆಟ್ಟ ಕಾರ್ಯ : "ದೋಸಂ ಸಪಾಪಾಹ್ವಯಂ" (ಕರ್ಣನಿ. ೭೦) ; ಸಾಹಿಗನೈ ಹರಿ ನೀಂ ಪೆಣ್ಗೂಸಂ ವಧಿಯಿಸಿದೆ ಪಶುವನಟ್ದೈ ಮತ್ತಾ ದೋಸಕ್ಕೆ ಹೇಸದೀಗ ಮಹಾಸಭೆಯೊಳಗಗ್ರಪೂಜೆಗಗ್ರಣಿಯಾದೈ (ಜಗವಿ. ೦೭-೯೨) : ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಮಂ ಕವಿಲೆಯು[ಮ]ನಳಿದ ದೋಸಕ್ಕೆ ಹೋಹರ್ (ಸೌಇಇ, IX-1, ೨೮೨-೦೭ ; ಸು. 1190) ; ನರಕಿಗಳು ಹೋಹ ದೋಸಕ್ಕೆ ಹೋಹರು (ಎಳ. IX, ಚನ್ನಪ. ೫೮-೨೩ ; 1478 ?). ೩. = ದೋಷ ೧೩ : ದೋಸಮಿನಿತೆಂದು ಬಗೆದುದ್ಭಾಸಿಸಿ ತಱಿಸಂದು (ಕವಿರಾ. ೦-೪೭) ; ದೋಸಮನೆ ಗುಣದವೋಲುದ್ಭಾಸಿಸಿ ಕನ್ನಡದೊಳೊಲ್ದು ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರ್ ದೇಸಿಯನೆ ನಿಱಿಸಿ ಖಂಡಪ್ರಾಸಮನತಿಶಯಮಿದೆಂದು ಯತಿಯಂ ಮಿಕ್ಕರ್ (ಕವಿರಾ. ೧-೭೪). [<ಪ್ರಾ. ದೋಸ./ಸಂ. ದೋಷ]

ದೋಸಂಬೊರ್ದು (ಕ್ರಿ). (ಸೋಲನ್ನು ಪಡೆದು) ಕಳಂಕವನ್ನು ಹೊಂದು; ಕುಂದನ್ನು ಹೊಂದು : ದೋಸಂಬೊರ್ದಿದ ತಂಟಿಲಸಂದನಂತೆ ಕಂದಿ ಚಾರಿತ್ರಂಗೆಟ್ಟ ಋಷಿಯಂತೆ ಮೆಯ್ಯಱಿಯದೆ ಕೋಳ್ಪಟ್ಟರಂತೆ ಪುಯ್ಯಲಿಟ್ಟೊಳಱಿಯುಟುತ್ತುಮಿರೆ (ಜೀವಸಂ. ೧೦೩-೪೭ವ). [ದೋಸ + ಪೊರ್ದು]

ದೋಸವಂತ (ನಾ). ದೋಷಿ ; ಅಪರಾಧಿ : ಜಗಳವಂತಂ, ದೋಸವಂತಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೦೨ ಪ್ರಯೋ). [ದೋಸ+-ವಂತ]

ದೋಸಿ (ನಾ). ೧. ಕಳಂಕವುಳ್ಳವನು ; ಕಲೆಯುಳ್ಳವನು : ದೋಸಿಯಾದಾ ಸಸಿಯ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ತಾಳ್ದೆ ಪೂಬಾಸಿಗದೊಲೆನ್ನನೇಳಿಲಗೈದೆಯಿದು ಮಹಾದೋಸವೆಮ್ಮಿರ್ವರಂ ದಯದಲೆಡಬಲಗಣ್ಗಳಾಗಿ ನೀಂ ಕಾಣ್ಬುದೆಂದು ನೇಸಱಿಡಿದಾವರೆಯ ಭಯಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೋಲೈಸುವಂದದೊಳು

ಸದ್ರುಚಿರತ್ನರುಚಿರಸಿಂಹಾಸನಂ ಭಾಸಮಾನಮದಾಗಿ ರಂಜಿಸಿದುದು (ಸಂದಿಮಾ. ೪-೩೦). ೨. ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವನು; ಅಪರಾಧಿ: ನಡುಗಣ್ಣನಿಂದ ಬೀರನ ಪೆತ್ತು ಕಳುಪೆ ಫುಡುಘುಡಿಸಿ ದೋಸಿಯ ತಲೆಯ ಹೊಡೆದಗ್ನಿಯೊಳಗಾರ್ದು ಕೆಡಹಿ ಕುಟಿಲದರೆಯಿತ್ತನು (ಶಾವಜೀ. ೩-೦೩). [< ಪ್ರಾ. ದೋಸಿ./ ಸಂ. ದೋಷಿನ್]

ದೋಸಿಅರಸ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಬಿಜಯಿತ್ತು ಬಾಣರಸ ಪ್ರಿಥಿವೀ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯೆ ದೋಸಿಅರಸರಾ ಕಳಿವುಲಿನಾಡಪುವತ್ತುಂ ಪಡೆದು ಕೊಟ್ಟೊಡುಂ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೨೪೪-೬; ಸು. ೨೦೦).
[ದೋಸಿ? + ಅರಸ₁]

ದೋಸಿಗ (ನಾ). = ದೋಸಿ ೧: ದೋಸಿಗನ ಕವರ್ದ್ದುಂಟದೊರ್ಗೆ ಪರಿಹಾ[ರ]ಂ (ಎಕ. X, ೦೬೪-೬; 7ನೆಯ ಶತ?); ದೂಸಕರ ದೂಷುಗೇಳ್ದುಂ ಸಾಸಿಗನೆನ್ನವನಜುದುವುಜಿಯದೆ ಪಿರಿದುಂ ದೋಸಿಗನಾದೊಡೆ ಕೊಲ್ಲಂ ಪೇಸುವನಲ್ಲಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೦೩). [ದೋಸ + -ಇಗ]

ದೋಸೆ₁, ದ್ವಾಶಿ (ನಾ). ಅಕ್ಕಿ ಹಾಗೂ ಉದ್ದು ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನೆನೆಸಿಟ್ಟು ನಂತರ ರುಬ್ಬಿ ಹೆಂಚಿನ ಮೇಲೆ ಹೊಯ್ದು ಬೇಯಿಸಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಖಾದ್ಯ,- ತಿಂಡಿ: ವಿಾಸಲು ಸೂಸಲಾಗಿ ದೋಸೆ ಕಡುಬ ಹೊಯ್ದು ಹಬ್ಬವ ಮಾಡಿಹೆನೆಂಬ ಹೇಸಿಗಳ ಮಾತ ಕೇಳಲಾಗದು (ವಚಸಂ. ೩೬೮-೪); ದೋಸೆಯನಟ್ಟ ಪೋಲ್ ಮಳಲ ರಾಶಿಗಳೊಪ್ಪುಮನಾಳ್ದುವು (ಶಾಧಪು. ೪-೭೪); ದೋಸೆಯಿಡ್ಡಲಿಗೆ ತಟಿಗು...ಎಂಬಿವನಾ ನಾರೀತತಿ ಮುನಿಜನಕ್ಕೆ ಬಡಿಸಿದುದಾಗಳ್ (ಶ್ರೀಪುವಿ. ೧೦-೩೪); ಹೆಸಟ ದೋಸೆಯ ಹೂವಿನಸಳಂತೆ ಸಂಬಳಿಸಿ ಪಸನಾಗಿ ಯುವ್ವುಮೆಣಸಿಕ್ಕಿ (ಸೂಶಶಾ. ೪-೩೩): ಸಣ್ಣಸೇವಗೆಯ ಮದೆ ಎಟ್ ಯುಪ್ಪುಡಡಕಿಲಿಡ್ಡಲಿಗೆಗಳ ಬೋನ ದೋಸೆಯ ಲಗ್ಗೆ (ಸಮ್ಮಳಾ. ೬-೨೫): ದೋಸೆ ಕಜ್ಜಾಯ ... ಕಬ್ಬುವಿಲ್ಲಿಗಳನುಟ್ ಮಾಡುವರ್ ಬರುತಿರ್ದರು (ಜಿಂಪು. ೪೭-೪೨); ಹಸನಾದ ದೋಸೆಯುಂಡಲಿಗೆ . . . ಪನ್ನೀರನೊಸೆದರ್ಪಿಸಿದರಂಬಿಕೆಗೆ (ಕಂಸವಿ. ೨೨-೨೯); ದೋಸೆಯ ಊಟ ಊಟವಲ್ಲ, ದಾಸರ ಆಟ ಆಟವಲ್ಲ (ಗಾದೆ): ಎಲ್ಲರ ಮನೆಯ ದೋಸೆಯೂ ತೂತೇ (ಗಾದೆ); ಆರು ದೋಸೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಅತ್ತ ಕಡೆ, ಮೂರು ದೋಸೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಮಾವನ ಕಡೆ (ಗಾದೆ). ದ್ವಾಶಿ: ಯಿದಕೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಆಗ್ನೋದಕದ ಭಾವಿ ಸುತ್ತಲು ವಡೆ ದ್ವಾಶಿಗೆ ಗದೆ ಅಗಲ ೨೦ ಉದ ೨೦ ಬೀಜವರ್ರಿ ಲೌ ೨ (ಎಕ. XI, ಹೊಳಲ್ಕೆ. ೬-೨೪; 1568). P ಇದರಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿದೋಸೆ, ಅವಲಕ್ಕಿದೋಸೆ, ಈರುಳ್ಳಿದೋಸೆ, ಒಗ್ಗರಣೆದೋಸೆ, ಕಡಲೇಬೇಳೆ ದೋಸೆ, ಕಾಯಿದೋಸೆ, ಖಾಲಿದೋಸೆ, ಗೋದಿದೋಸೆ, ತುಪ್ಪದ ದೋಸೆ, ಮಸಾಲೆದೋಸೆ, ಮೆಂತ್ಯದ ದೋಸೆ, ಮೊಟ್ಟೆದೋಸೆ, ರವೆ ದೋಸೆ, ರಾಗಿದೋಸೆ, ಹೆಸರುಬೇಳೆ ದೋಸೆ ಮುಂತಾಗಿ ಅನೇಕ ಬಗೆಗಳಿವೆ.
[ದೇ.೩ ತಮಿ. ತೋಶೈ; ಮಲ. ದೋಶ; ತುಳು. ಕೊಡ. ತೆಲು. ದೋಸೆ]

ದೋಸೆ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತರಕಾರಿ; ಸೌತೆಕಾಯಿ: ದೋಸೆ, ಸೋರೆಕಾಯಿ, ಸೊಂಡೆಗೆಣಸು, ಹುಳಿ . . . ಮೊಸರು, ಮಜ್ಜಿಗೆ ಮತ್ತು ಗುರುತ್ವವಾದಾಹಾರಂಗಳೆಲ್ಲಂ ಕಾಸ, ಶ್ವಾಸ, ಬಿಕ್ಕುಳರೋಗಂಗಳವರಿಗೆ ಅಪಥ್ಯಂಗಳೆಂದರಿವುದು (ಸಶಸ್ತ್ರ. ೨೪೩). [← ತೆಲು. ದೋಸ]

ದೋಸೆವದ (ನಾ). ದೋಸೆಯ ಹಿಟ್ಟಿನ ಹದ; ದೋಸೆಯಂತೆ ತೆಳ್ಳಗೆ ಬಳಕುವುದು: ಬಿಸಿಲ ಹೊಡೆಯಿಂದ ಕಂದದೆ ದೋಸೆವದದಿ ಸೊಗಯಿಸುವ ಸಕ್ಕರೆಗಳೆಳನೀರ ಕುಯಿದಿಳುಪಿ ತಣ್ಣಸವಾದ ತಾಣದೊಳಗಿರಿಸಿ (ಸೂಶಶಾ. ೨-೩೦). [ದೋಸೆ₁ + ಪದ₁]

ದೋಸ್ತ 'ದೋಸ್ತಿ' ನೋ.

ದೋಸ್ತದಾರ, ದೋಸ್ತಾರ, ದೋಸ್ತುದಾರ (ನಾ). ಗೆಳೆಯಂ; ಮಿತ್ರ: ಈ ಪ್ರಕಾರ ನಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸಖಿತ್ವವಾಗಿ ಇರುವ ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿ ನಡಸುವ ಬಗ್ಗೆ ದೋಸ್ತದಾರರಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಆಗ್ರಹಾ ಉಂಟಾಗಿ ಇರುವದರಿಂದ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೬೬). ದೋಸ್ತಾರ: ದೋಸ್ತಾರರ ಮಾತ ವಿಾರಬಾರದು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೯೩). ದೋಸ್ತುದಾರ: ದೋಸ್ತುದಾರರಾದಂಥವರ ಹೆಸರಿಗೆ ಒಂದು ವಕೀಲು ಟೀಪುಸುಲ್ತಾನರ ಬಳಿಗೆ ನೇಮಿಸಿ ಕಳುಹಿಸುವಾ ಎಂಬುದಾಗಿ, ಬರದು ಕಳುಹಿಸಿ ಇದ್ದೀತು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೩೩).
[ದೋಸ್ತ (<ದೋಸ್ತಿ) + -ದಾರ₄]

ದೋಸ್ತಾರ 'ದೋಸ್ತದಾರ' ನೋ.

ದೋಸ್ತಿ, ದೋಸ್ತ, ದೋಸ್ತು (ನಾ). ೧. ಮಿತ್ರತ್ವ; ಗೆಳೆತನ; ಸ್ನೇಹ: ತಮ್ಮ ದೋಸ್ತಿಯಿಂದಾ ನಮ್ಮನಸ್ಸಿನ ಸಂತೋಷ ವಡಂಬಡಿಕೆ ವರ್ತಟೆ ಎಲ್ಲಾ ಜನರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇದ್ದೇವೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೨೨೮); ನನಗೂ ಅವರಿಗೂ ಬಾಳ ದೋಸ್ತಿ (ಮಣ್ಣುಹೆ. ೦೨೦): ವಕೀಲರದು ನಮ್ಮದು ದೋಸ್ತೀ ಬಹಳಿರಿ (ಚಿತ್ರ. ೦೯೬); ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಬಹಳ ದೋಸ್ತಿಯಾಯಿತು (ಮಧುನ. ೧೨೬). ೨. ಗೆಳೆಯ; ಮಿತ್ರ: ಅವನೂ ಅವನ ದೋಸ್ತಿ ಗಣೇಶನೂ ಬೀದಿ ಬೀದಿ ಅಲೆಯುತ್ತಾರೆ (ಶ್ಯಾಗಮ. ೦೯೦); ನಿಮ್ಮ ತಂದೆಯ ದೋಸ್ತಿ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇನಲ್ಲ (ಪುನರು. ೩೩೦); ಅವನ ಹಳೆಯ ದೋಸ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಎಲ್ಲಾ ವಯಸ್ಸಾಗಿ ಶಕ್ತಿ ಉಡುಗಿದವರು (ಯೋಧಪು. ೯೩). ದೋಸ್ತ: ೨. ಮಹಾರಾಜೆಸಾಹೇಬರವರು ತಮ್ಮ ದೋಸ್ತರಾದ ಕರ್ನಲ ಕುಲೂಸ ಸಾಹೇಬರವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ . . . ಕಟ್ಟಿಸಿದರು (ಎಕ. IX, ದನ್ನಪ. ೩-೨; 1799); ವಸ್ತಾದ ಅಲ್ಲಿಭಟ್ಟರ ಜೀವದ ದೋಸ್ತನಾದ (ಹಲ್ಮಿಬ. ೪೬). ದೋಸ್ತು: ೧. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯ ದೋಸ್ತು (ರೂಢಿ).
ದೋಸ್ತಿ ಮಾಡು = ಸ್ನೇಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು; ಗೆಳೆತನ ಬೆಳೆಸು: ಈಗ ಕೊಡಗಿನ ದೊರೆಗಳು ಹೈದರಲ್ಲೀಖಾನರ ಮಗ ಟೀಪುಸುಲ್ತಾನರ ಸಂಗಡ ವಿರುದ್ಧ ಮಡಗಿ ಇಂಗ್ರೇಜಿಯವರ ದೋಸ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಟೀಪುಸುಲ್ತಾನರಿಗೆ ಶತ್ರುವಾಗಿ ಇದ್ದಾರೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೮೪).
[← ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದೋಸ್ತೀ, ದೋಸ್ತ್]

ದೋಸ್ತಿಗಾರ (ನಾ). ಗೆಳೆಯಂ; ಸ್ನೇಹಿತ: ಅವನ ನಾಲ್ಕೈದು ದೋಸ್ತಿಗಾರರು ಆಗ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು (ಹೊಸಕ್ಷ. ೬೨).
[ದೋಸ್ತಿ + -ಗಾರ (<-ಕಾಱ)]

ದೋಸ್ತು 'ದೋಸ್ತಿ' ನೋ.

ದೋಸ್ತುದಾರ 'ದೋಸ್ತದಾರ' ನೋ.

ದೋಸ್ಸಾರ (ನಾ). ೧. ತೋಳಿನ ಶಕ್ತಿ,-ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. ೨. ತೋಳಿನ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು; ಬಾಹುಬಲವುಳ್ಳವನು; ಪರಾಕ್ರಮಿ: . ಆರಾಧಿಸಿ ಪಡೆದಂ ಗಡ ತೇರಂ ದೋಸ್ಸಾರನಲ್ಲದಂಗೇವುದೊ ಪೇಟ್ ಕೇರೆಂದು ಸಿಂಹರಥಮಂ ವೀರಶ್ರೀರಮಣನೇಱಿದಂ ರಘುವೀರಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೪-೦೩೦). [ಸಂ.]

ದೋಸ್ಸಾಹಸ (ನಾ). ತೋಳಿನ ಬಲ,-ಶಕ್ತಿ,-ಸಾಹಸ; ಬಾಹುಬಲ; ಪರಾಕ್ರಮ: ಅನೇಕಾಹವದೃಷ್ಟದೋಸ್ಸಾಹಸವಿದುದ ಪರಾಟಸುಭಟಬಲಂ (ಆದಿಪು. ೦೩-೪೩ ವ). [ಸಂ.]

ದೋಹ₁ (ನಾ). = ದ್ರೋಹ: "ದೋಹ - ದ್ರೋಹ = ಹಾನಿ" (ಶಬ್ದಕೋ. ೨೦); ಪರಿವೃತ ರೇಫಲೋಪಕ್ಕೆ — ಕ್ರೇಣಿ - ಕೇಣಿ . . . ದ್ರೋಹ - ದೋಹ (ಶಮದ. ೨೩೦ ಪ್ರಯೋ). [<ಪ್ರಾ. ದೋಹ./ಸಂ. ದ್ರೋಹ]

ದೋಹ₂ (ನಾ). ೧. ಹಾಲು ಕರೆಯುವುದು. ೨. ಹಾಲು; ಕ್ಷೀರ. ೩. ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಪಾತ್ರೆ. [ಸಂ.]

ದೋಹಂಬಡೆ (ಕ್ರಿ). ವಂಚನೆಗೊಳ್ಳು ; ಮೋಸಹೋಗು : ಆಹಾ ಕಾಮವಿದಿ ದೋಹಂಬಡೆದು ದೇಹದೊಳಾತ್ಮಾಧ್ಯಾಸಂದಳೆದು . . . ಆನೆಂಬೀ ಭಾವಂ ಬಲುಹಾಗಿ ಈ ತೆಱದಿಂ ಪುರಃಪುನಯನಿಸಿರ್ಪ ವಿತತ ಪ್ರಾಕೃತಸೃಷ್ಟಿಯೊಳಿರ್ಪ (ಶಬರೀ. ೫-೭). [ದೋಹ್ನ + ಪಡ್ನ]

ದೋಹದ (ನಾ). ೧. ಗರ್ಭಿಣಿಯರಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಶೇಷ ಬಯಕೆ : ಸನ್ನಿಹಿತಗರ್ಭದೋಹದಸಂಪಾದನದಿಂ ವಿಳಾಸವತೀಮಹಾದೇವಿಯಂ ಪ್ರಮುದಿತೆಯಪ್ಪಂತು ನೆಗಟುತ್ತುಮಿರೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೦೮) : ಬಯಕೆಯ ಬಾಗುಳಮಾ ಕಾಂತೆಯೊಳಂತದು ನೆಗಟ್ದುದಿಲ್ಲಣಂ ತೃಷ್ಣಾರ್ತಿಕ್ಷಯಕರನಿರೆ [ತಾಂ] ಗರ್ಭಾಶಯದೊಳ್ ತೋಱುಗುಮೆ ದೋಹದಂಗಳ್ಪೊದಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೧೧-೬೨) ; ತಾನೆ ಸೀತೆ ದೋಹದದಿನದವಿಯ ರಿಸಿವೆಣ್ಗಳಂ ಕಾಣಲ್ಕೆಂದು ಬಯಸಿದಳ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೭-೨೬). ೨. ಗರ್ಭ ; ಬಸಿರು. ೩. ಗಿಡಲತೆಗಳು ಪುಷ್ಪಿತವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯೆ ; ವೃಕ್ಷಾಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಗಿಡಗಳಿಗೆ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಿಕಿತ್ಸೆ,-ಸಂಸ್ಕಾರ : ದೋಹದವೆಂದರೆ ಮರಗಿಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ಫಲಪುಷ್ಪಗಳು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ (ಲೋಕೋಪ. XIV ಮುನ್ನುಡಿ) : 'ರತ್ನಾವಳಿ'ಯಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಿಣಿ ದೋಹದ ಮುಂತಾದ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಂದಲೂ ಗಿಣಿ ಕೋತಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದಲೂ ಕಥೆ ಕಟ್ಟಿ, ಕವಿ ತನ್ನ ಸಂವಿಧಾನಕೌಶಲವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೋರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ (ಸಂನಾಟ. ೧೯೭). P ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುವ ಕವಿಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರಸ್ತ್ರೀಯರು ಸ್ಪರ್ಶ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಿಯಂಗು ವೃಕ್ಷವೂ, ಮಂದ್ಯಪಾನಮಾಡಿ ಉಗುಳುವುದರಿಂದ ವಕುಳವೃಕ್ಷವೂ, ಕಾಲಿನಿಂದ ಒದೆಯುವುದರಿಂದ ಅಶೋಕವೃಕ್ಷವೂ, ಕಡೆಗಣ್ಣನ್ನು ಹಾಯಿಸುವುದರಿಂದ ತಿಲಕವೃಕ್ಷವೂ, ಆಲಿಂಗನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕುರವಕವೃಕ್ಷವೂ ಕೂಡಲೇ ಚಿಗುರಿ ಪುಷ್ಪಭರಿತವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ವಿವರಣೆಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ೪. ಬಯಕೆ ; ಇಚ್ಛೆ ; ಅಭಿಲಾಷೆ ; ಮನೋರಥ.

ದೋಹದ ಮಾಡು = ಗಿಡಲತೆಗಳ ಬಯಕೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸು ; ಗಿಡಲತೆಗಳು ಪುಷ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡು : ರಾಜೋದ್ಯಾನದ ಅಶೋಕವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ದೋಹದ ಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೂ ಬಿಡಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು (ಸಂನಾಟ. ೦೨೪). [ಸಂ.]

ದೋಹದಕ್ರಿಯೆ (ನಾ). ಗಿಡಲತೆಗಳ ಬಯಕೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸುವಿಕೆ ; ಗಿಡಲತೆಗಳು ಪುಷ್ಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವಿಕೆ. [ದೋಹದ + ಕ್ರಿಯೆ]

ದೋಹದವತಿ (ನಾ). ಬಯಕೆಯುಳ್ಳ ಗರ್ಭಿಣಿ ; ಬಸಿರಾಗಿ ಬಯಕೆಗಳನ್ನುಳ್ಳವಳು : "ಶ್ರದ್ಧಾಳು,-ದೋಹದವತೀ-೨ ಬಸುರಿಂದ ಬಯಕೆಯುಳ್ಳವಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೭೩) ; ಮತ್ತೆ ನೀನು ದೋಹದವತಿಯಲ್ಲವೆ ? – ಏನದು ನಿನ್ನ ಬಯಕೆ ? (ಮಂತ್ರಕ. ೧೪೨-೯).

[ಸಂ. ದೋಹದವತೀ]

ದೋಹದವೃಕ್ಷ (ನಾ). ಹೂವು ಬಿಡಲು ಸ್ತ್ರೀಯ ಪಾದಾಘಾತ,ಆಲಿಂಗನ, ನಗು, ಉಗುಳುವಿಕೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬಯಸುವ ಮರ,–ವೃಕ್ಷ : P ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಮರಗಳಿವೆ ; ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಒಂದೊಂದು ದೋಹದವುಂಟು. ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪಾದಾಘಾತವನ್ನು ಬಯಸುವುದು ಅಶೋಕ, ಉಗುಳುವಿಕೆಯನ್ನು ಬಯಸುವುದು ವಕುಳ,ಸ್ಪರ್ಶವನ್ನು ಬಯಸುವುದು ಚೂತ,ನಗುವನ್ನುಬಯಸುವುದು ಸುರಹೊನ್ನೆ, ಕಣ್ಣು ಹಾಯಿಸುವಿಕೆ ಅಥವಾ ನೋಟವನ್ನು ಬಯಸುವುದು ತಿಲಕ, ಆಲಿಂಗನವನ್ನು ಬಯಸುವುದು ಕುರವಕ, ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಬಯಸುವುದು ಕರ್ಣಿಕಾರ, ಉಸುರಿನ ಸೋಂಕನ್ನು ಬಯಸುವುದು ಸಿಂಧುವಾರ, ಹಾಡನ್ನುಬಯಸುವುದು ಪ್ರಿಯಾಳು, ಮುಖಪ್ರಸನ್ನತೆಯನ್ನು ಬಯಸುವುದು ಚಂಪಕ : ಪ್ರೌಢೆಯರಾದ ವನಿತೆಯರೊದೆದಡೆ ಮೇಲುಗಿದೊಡೆ ಸೋಂಕಿದೊಡೆ ನಕ್ಕರೆ ನೋಡಿದೊಡೆ ಆಲಂಗಿಸಿದೊಡೆ ನುಡಿದೊಡೆ ಉಸುರು ಸೋಂಕಿದೊಡೆ ಪಾಡಿದೊಡೆ ಮುಖಪ್ರಸನ್ನತೆ ಕಂಡರೆ ಕ್ರಮದಿಂ ಕುಸುಮಿತಂಗಳಪ್ಪ ಅಶೋಕ ವಕುಳ ಚೂತ ಸುರಹೊನ್ನೆ ತಿಲಕ ಕುರವಕ ಕರ್ಣಿಕಾರ ಸಿಂಧುವಾರ ಪ್ರಿಯಾಳು ಚಂಪಕಂಗಳೆಂಬ ದಶ ದೋಹದ [ಪಾಶಾಂ. ೪] ವೃಕ್ಷಜಾತಿಗಳುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೨೬). [ದೋಹದ + ವೃಕ್ಷ]

ದೋಹದಶಂಸಿನಿ (ನಾ). ದೋಹದವನ್ನು ಮಾಡಲು ಬಯಸುವವಳು : ದೋಹದಶಂಸಿನಿಯು ಒದೆದರೆ ಅಶೋಕವೃಕ್ಷವು ಬಹಳ ಹೂ ಬಿಡುವುದೆಂದು ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಸಮಯವಿದೆ (ಕ್ರಾಂತಿಕಿ. X ಮುನ್ನುಡಿ).

[ಸಂ. ದೋಹದಶಂಸಿನೀ]

ದೋಹನ (ನಾ). ೧. ಹಾಲು ಕರೆಯುವುದು,-ಹಿಂಡುವುದು : "ಕಟಿ-ದೋಹನೇ (ಹಾಲು ಕರೆ)" (ಕಮುಧಾ) ; ಯಜ್ಞಾರ್ಥದಿಂ ಪಡೆದ ಪಶುಗಳ ಕ್ರಯವಿಕ್ರಯ ದೋಹನವಾಹನಾದಿಗಳೊಳುಪಯೋಗಿಗಳಾದಂದನಿಷ್ಟಫಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಪ್ರಸಂಗಮಕ್ಕುಂ (ಜಾವುಂಪು. ೨೯೩) : ತೊರೆಯೆಂಬುದುಂಟು ನದಿಗಳೊಳು ದೋಹನದಲ್ಲಿ ಕಟಿಯೆಂಬುದುಂಟು . . . ಕುಟಿಲತನವೆಂದೆಂಬುದದು ಸಟಿಯಿಂಡಿಯರುಗಳಳಕಂಗಳೊಳಗುಂಟು (ಸಿದ್ಧೇಪು. ೨-೧೭). ೨. ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಪಾತ್ರೆ. ೩. ಬಯಕೆಗಳನ್ನು ಈಡೇರಿಸುವಿಕೆ. ೪. [ಯೋಗ] ನಾಲಗೆಗೆ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕಾರ (?) ಛೇದನ ಚಾಲನ ದೋಹನಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂ ಪೆರ್ಚಿದ ಜಿಹ್ವೆಯಂ ಭ್ರೂಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೇಱಿಸಿ ಸ್ಥಿರವೃತ್ತಿಯಾಗಿಹುದೇ ಬಾಹ್ಯಖೇಚರಿಯೆನಿಸುವುದು (ಶರಮಾ. ೦-೯). [ಸಂ.]

ದೋಹಲ, ದೋಹಳ (ನಾ). ೧. ಇಚ್ಛೆ ; ಬಯಕೆ ; ಅಪೇಕ್ಷೆ : "ದೋಹಲಮಿಚ್ಛೆ ಮನೋರಥಮೀಹೆ ಸ್ಪೃಹೆ ಕಾಂಕ್ಷೆ . . . ಸಮಾನವಾಚಕಮಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧೧-೩). ೨. ಬಸಿರಾದ ಹೆಂಗಸಿನ ಬಯಕೆ,-ಅಪೇಕ್ಷೆ : "ಗರ್ಭಿಣಿಗಳಪ್ಪ ಕಾಮಿನಿಯರ್ ಬಯಸುವ ಬಯಕೆ ದೋಹಲಂ ದೌಹೃದಮುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೫೯-೦೯). ೩. ಒಣಗಿದ ಸಗಣಿ ; ಬೆರಣಿ.ದೋಹಳ : ೧. ಕುಸುಮಾಪಚಯವಿಹರಣ ಪರಿಶ್ರಾಂತಿವಿಷ್ಣವವನಕೇಳೀದೋಹಳಸುರಕುಮಾರಪುಕರಾನುಲಿಪ್ಯಮಾನಸರ್ವಾಂಗೀಣಚಂದನದ್ರವನಿವೇಶದಿಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೮೫).೨. "ದೋಹಳಂ, ದೌಹೃದಂ, ಶ್ರದ್ಧಾ, ಲಾಲಸಾ-ಈ ೪ ಬಯಕೆ" (ಹಲಾಯು. ೬೨-೩೪೪) : "ದೋಹಳಂ ದೌಹೃದಂ ಶ್ರದ್ಧೆ ಲಾಲಸೆಯೆನಲು ಬಯಕೆಗಳ್ಕು ನಾಮಮು" (ಮಂಗರಾ. ೯೧-೭) : ಗೆಲ್ದು ಜೆಟ್ಟಿಗರೆಸೆ ಸಂದ ಮಲ್ಲರನೆ ಪೋರಿಸಲುಂ ಏರಿದೊಂದು ದೋಹಳಂ ನೆಗಟ್ದುದು ಗರ್ಭದರ್ಭಕನ ದೋರ್ಬಲಗರ್ವಮನಂದು ಪೇಟ್ವವೋಲ್ (ಆದಿಪು. ೮-೪೮) : ಆಕೆಯಂ ದೋಹಳಂ ಕರಂ ಪೆರ್ಚಿದುದು (ಪುಂಸಛಾ. ೧-೧೪೨) ; ನಿಮ್ಮಡಿಗಳ ವಕ್ಷಸ್ಥಳಮಂ ವಿದಾರಿಸಿ ರಕ್ತಪಾನಮಂ ಮಾಟ್ಪೆನೆಂಬ ದೋಹಳಮೆನಗೆ ಪಾಪಿಷ್ಠೆಗೆ ಪುಟ್ಟಿರ್ಪುದು (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೩-೮೭ ಪ). 'ಪುತ್ರದೋಹಳ' ಪರಾ.

[ಸಂ.]

ದೋಹಳ 'ದೋಹಲ' ನೋ.

ದೋಹಳಗ್ಗೆ (ಕ್ರಿ). ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಪಡೆ ; ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ಬಯಸು ; ಅಪೇಕ್ಷಿಪಡು : ಇಂತೊಪ್ಪುತಿಹ ನಾರಿಯರು ನಂದನದಲ್ಲಿ ಕಂತುವ ಕೂರಾಳ್ಗಳಂತೆ ಸಂತೋಷದಲಿ ದೋಹಳಗೈದು ವರಪ್ರಾಣಕಾಂತರ ಬಳಿಗೈದಿದರು (ಕಂಸವಿ. ೫-೦೧೯).

[ದೋಹಳ (= ದೋಹಲ) + ಗೈ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ದೋಹಳಸಂದೋಹ (ನಾ). ಬಯಂಕೆಗಳ ಸಮೂಹ : ಅಂತು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಜನ್ಮೋತ್ಸವಸೂಚಕವಪ್ಪ ದೋಹಳಸಂದೋಹಂ ನೆಗಟೆ ಸುಖಪ್ರಸೂತಿ ಸಮಯದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೮-೩೩ಚ).

[ದೋಹಳ (= ದೋಹಲ) + ಸಂದೋಹ]

ದೋಹಾ, ದೋಹೆ (ನಾ). ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡುಂ ಸಾಲುಗಳಿರುವ ಒಂದುಂ ಬಗೆಯುಂ ಪದ್ಯಜಾತಿ ; ದ್ವಿಪದಿ ; P ೪ ಸಾಲುಗಳಿದ್ದರೂ ಇದನ್ನು ಎರಡು ಸಾಲುಗಳಾಗಿ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ. ೧ ಮತ್ತು ೩ನೇ ಚರಣಗಳಲ್ಲಿ ೧೩ ಮಾತ್ರೆಗಳೂ ೨ ಮತ್ತು ೪ರಲ್ಲಿ ೧೧ ಮಾತ್ರೆಗಳಿದ್ದು ೨ ಮತ್ತು ೪ರ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಪ್ರಾಸವಿರುತ್ತದೆ : ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಕಥೆಯ ದಾಸರು ಕಬೀರನ ದೋಹಾಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ (ಕೂಧಿ). **ದೋಹೆ** : ಕಬೀರನ ದೋಹೆಗಳ ತ್ಯಾಗರಾಜನ ಕೃತಿಗಳ, ಗಗನಭೇದಕ . . . ಜೀವತಲ್ಲೀನಕ ಶಕ್ತಿಯು ರಾಗರಸವಾದ ಕನ್ನಡ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಕನ್ನಡ ಕಂಠದಿಂದ ಬಂದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಂಚ್ಚಿಲಾರದೆ ? (ವಿಚಾಮು. ೩). 'ದುಂಮಯಿ' ಪರಾ.

[←ಹಿಂ. ದೋಹಾ, ದೋಹರಾ ; ಮರಾ. ದೋಹಾ, ದೋಹರಾ, ದೋಹೋರಾ]

ದೋಹಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟವನುಂ ; ದ್ರೋಹಿ : (ಕ).

[<ಪ್ರಾ. ದೋಹಿ./ಸಂ. ದ್ರೋಹಿನ್]

ದೋಹಿಲ್, ದೋಹಿಲು, ದೋಹಿಲೆ (ನಾ). ದೂಷಣೆ ; ಮಿಥ್ಯಾಪವಾದ ; ನಿಂದೆ : "ದೋಹಿಲ್ – ದೂಱುವುದು" (ಕತುನಿ. ಕ. I, ೬೮). **ದೋಹಿಲು** : ಬಯಲಿಗಿಂತಕಟ ದೋಹಿಲನಿಕ್ಕಿದವನು ನಿರ್ದಯದಿಂದಲೀ ಮುದುಕನವನನೀ ಸಭೆಯ ನಿರ್ಭಯದಿ ಪೊಗಿಸಿದ ಮೂಢನಾರವಗೆ ತಕ್ಕುದಂ ಮಾಳ್ಪನು (ಸೌಂದಪು. ೪-೬೬). **ದೋಹಿಲೆ** : "ದೋಹಿಲೆ ಗಾರಣಮೆಂದು" (ಕವಿಕಂ. ೦೯೭). [?]

ದೋಹಿಲು 'ದೋಹಿಲ್' ನೋ.

ದೋಹಿಲೆ 'ದೋಹಿಲ್' ನೋ.

ದೋಹೆ 'ದೋಹಾ' ನೋ.

ದೋಳ 'ದೋಲ' ನೋ.

ದೋಳು₁ 'ದೋಲು' ನೋ.

ದೋಳು₂ (ನಾ). (?) : ಕೊಳನ ಕರಿಯ ಕಯದೊಡಗುಡಿಯ ಕಟಿಗೌಡಾ ವೀರಗರ ವೈಯಣಾ ದೋಳನತಿವಿದನ ಚೀಕವರ ಕಲದಲು ಗುಡಿಗಳು ಕೆರೆಗಳು ಆದಲು (ಎಕ. XI, ಹೊಳೆಕೈ. ೬೬-೩೯ : ?). [?]

ದೋಳುಗೆ (ನಾ). (?) : ಬತ್ತುವ ಬಾಯ್ ವಾತಜ್ವರ ಚೇಷ್ಟೆ ನೋಯ ಕಿವಿ ದೋಳುಗೆಗಳ್ (ಕಲ್ಯಾಕಾ. ೩-೬). [?]

ದೋಱು 'ಡೊಂಗಱು' ನೋ.

ದೋಱುಮೀಟ್ 'ಡೊಗರುಂಬೀಳಂ' ನೋ.

ದೋಱುವೋಗು 'ದೋಱುವೋಗು' ನೋ.

ದೌಕೂಲ (ನಾ). ರೇಶಿಮೆಯುಂ ಬಟ್ಟೆ ; ದುಕೂಲ. [ಸಂ.]

ದೌಡಾಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಅತಿವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವಂತೆ ಮಾಡು ; ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸು : ಕುದುರೆಯನ್ನು ದೌಡಾಯಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿದನು (ಛಾಚೇಮು. ೬೪) : ಮಿಗಿಲಾದ ಹೆದರಿಕೆಯೊಂದು ಆ ಕಂರಿಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯರಿದ್ದೆಡೆಗೆ ದೌಡಾಯಿಸಿ ಓಡಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಮೂರ್ತಿ ಭಾವಿಸಿದನು (ಕಂಜಕಂ. ೨೦೦) ; ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ದೌಡಾಯಿಸಿಕೊಂಡು ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ವೇಳೆಗೆ ಸಂತೆಯುಂ ಮಾಳವನ್ನು ಸೇರಿದ್ದರು (ಸರ್ವಮಂ. ೩೯೨). ೨. ಓಡು ; ಧಾವಿಸು : ಅವಳ ಅಭಿಲಾಷೆಯು ಹುಚ್ಚು ಕುದುರೆಯಾಗಿ ದೌಡಾಯಿಸಿರದೆ ಆದರ್ಶದ ಅಧೀನವಾಗಿದ್ದಿತು (ಅಂಬುಜಾ. ೨೩) : ಎಲ್ಲರೂ ಸವಾರರಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಓಡಿಸಿಕೊಂಡು ದೌಡಾಯಿಸಿದರು (ಒಡಕ. ೬೮). ೩. (ಆಲಂ) ಒಂದುಂ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಆತುರದಿಂದ ಮಧ್ಯೆ ಬಿಡು,– ಹಾರಿಸು ; ಚುಟುಕಂಗೊಳಿಸು : ಯಾವ ಭಾಗವನ್ನೂ ಅತಿ ಹಿಗ್ಗಲಿಸದೆ, ಕೊನೆಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ದೌಡಾಯಿಸದೆ . . . ಈ ಗುರಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವುದು ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್ ನಿಘಂಟುಕಾರರ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (ಸಮಾಲೋ. ೨೬೮).

[<ದೌಡು + – ಇಸು₃]

ದೌಡು, ಡವುಡು (ನಾ). ೧. ಓಡುವುದುಂ ; ಓಟ : ಈ ಮರೆವಿನ ಭೂತ ಮೆಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಆಕರ್ಮಣ್ಯ ದಿನಗಳಿಂದ ಒಂದೇ ದೌಡಿನಲ್ಲಿ ಓಡಿಹೋಗಿ ಬಿಡೋಣ ಎಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ನಿಬಂಧ. II, ೧೨೬). ೨. "(ಕುದುರೆ, ಮೊ.ಗಳ) ನಾಗಾಲೋಟ (ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳೂ ಒಂದೇ ಬಾರಿ ನೆಲ ಬಿಟ್ಟು ಎಗರುವ ಓಟ) ; ದೌಡು ; ನಾಗಾಲೋಟದ ಸವಾರಿ" (Gallop. ಇಂಕನಿ). ೩. ಆಕ್ರಮಣ ; ಧಾಳಿ ; ದಂಡಯಾತ್ರೆ : ಕ್ರಿಸ್ತೀಶಕದ ೧೧ನೇ ಶತಕದಲ್ಲಿ ಗಿಝನಿಯ ಮಹಮೂದನು ಹಿಂದುಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ದೌಡುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಂದಿನಿಂದ ಉತ್ತರಹಿಂದುಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರು . . . ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (ಕಥಾಗ. ೩೩೯). ೪. (ಉಕ) ಬೇಗ ; ಜಾಗ್ರತೆ. **ಡವುಡು** : (ಕ).

ದೌಡು ಕೀಳು = ಪಲಾಯನ ಮಾಡು ; ಬೇಗದಿಂದ ಧಾವಿಸು ; ಓಡು : ಕುದುರೆಯು ಸಮೀಪ ಬರುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ಭಯದಿಂದೇದುತ್ತ ದೌಡು ಕಿತ್ತರು (ಕೋಹಿನೂ. ೦೬). **ದೌಡು ಬರು** = ಅವಸರವಾಗಿ ಬರು ; ವೇಗವಾಗಿ ಬರು ; ಬೇಗ ಬರು : ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಓಡಿ ಓಡಿಯ ದೌಡುಬರಬೇಕಾಯ್ತು (ಮಲೆಮ. ೮೦೧) ; ಸೀತಮ್ಮನವರು ಮುಸುರೆ ಕೈಯಲ್ಲೇ ದಡ ದಡ ದೌಡುಬಂದರು (ಹಾಗಿ. ೧೨೬). **ದೌಡು ಬಿಡು** = ದೌಡುಂ ಕೀಳು : ಅವನು ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ. . . ಉಸುಬಿನ ಬಯಲ ಮೇಲೆ ನಾಗಾಲೋಟದಲ್ಲಿ ದೌಡುಬಿಡುತ್ತಿದ್ದನು (ಛಾವೀ. ೩೯). **ದೌಡು ಮಾಡು** = ದಂಡೆತ್ತಿ ಬರು ; ಧಾಳಿ ಮಾಡು : ಆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೌಡುಂ ಮಾಡುವಂಥಾದ್ದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ . . . ಆ ಠಾಣ್ಯದ ಮಂದಿಗೆ ಸರದಾರನಾಗಿ, ಈ ನಗರಹಳ್ಳಿ ಪುಟ್ಟೇಗೌಡನು ಇದ್ದನು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೫೦) ; ಗಿಝನಿಯ ವಂಶದ ತುರ್ಕರು ಹಿಂದುಸ್ತಾನದ ಮೇಲೆ ದೌಡು ಮಾಡುವವರೆಗೆ ಮುಂದೆ ೨೦೦ ವರ್ಷ ಹಿಂದುಸ್ಥಾನವು ಶಾಂತವಾಗಿದ್ದಿತು (ಹಿಂಮುಸ. ೨೨) ; ತುಗಲಖ ಮಹಮ್ಮದನು ಈ ಪ್ರಾಂತದ ಮೇಲೆ ದೌಡುಂ ಮಾಡಿ ನಾಗನಾಯಕನನ್ನು ಹಣ್ಣು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ (ಕಮಲ. ೮೨). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ದೌಡ್]

ದೌಡೆ 'ದವಡೆ' ನೋ.

ದೌಡೋಡು (ಕ್ರಿ). ವೇಗವಾಗಿ ಓಡು ; ಅತಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಓಡು : ತಂದನಿನ್ನೊರ್ವಂ ದುರಂತ ವೃತ್ತಾಂತಮಂ . . . ರಕ್ಕಸರ ಪಡೆ ಕೆಟ್ಟು, ಕಂಗೆಟ್ಟು . . . ಸೇನಾನಿಗಳ ಕಳೇವರಂಗಳಂ ತುಳಿ ತುಳಿದಿರದೆ ಲಂಕೆಯ ಕಡೆಗೆ ಪಡುಂಮೆಟ್ಟ ದೌಡೋಡಿ ಬರುತಿರ್ಪುದಂ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೩೭-೪೦೨); ಇನ್ನೇ ಮಂಚಿಸುವಾಟವು ಸಾಗದು ಬಿನದ ಸಾಕಣ್ಣಾ, ಯಾರಿಗೆ ಮೆಚ್ಚು ? ಇಂತೀ ತೆರನಾ ಸರಸದಿ ನುಡಿಯಲು ದೌಡೋಡಿತು ಮೃಗ ಬಲು ನಾಚಿದ ಪೊಲು (ಸೌಂದಕ. ೩೬). [ದೌಡು + ಓಡು₁]

ದೌತಿ 'ದವುತಿ' ನೋ.

ದೌತಿಮಣೆ (ನಾ). ಮಸಿಕುಡಿಕೆಯನ್ನಿಡುವ ಮಣೆ : (ಒಂದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ದೌತಿಗಳನ್ನಿಡುವುದಕ್ಕೆ, ಸಾ., ಲೇಖನಿಯಾಸರೆ, ಮೊ.ಗಳೊಂದಿಗೆ ಇರುವ) ದೌತಿಮಣೆ (Ink Stand. ಇಂಕನಿ).

[ದೌತಿ (<ದವುತಿ) + ಮಣೆ]

ದೌತ್ಯ (ನಾ). ೧. ದೂತನಾಗಿರುವಿಕೆ; ದೂತನ ಕೆಲಸ: "ದೂತ್ಯಂ, ದೌತ್ಯಂ – ತದ್ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ, ದೂತಭಾವಕ್ಕೂ ದೂತಕೃತ್ಯಕ್ಕೂ ಹೆಸರು, ದೂತನಾಗುವಿಕೆ, ದೂತನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಕೆಲಸ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೬೯). ೨. ರಾಯಭಾರ; ದೂತತನ: ಅವರ ದೌತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿ, ಖುದ್ದು ವೆಂಕಟುವಿನ ಸವಾರಿಯೇ ಚಂದುವಿನ ಮನೆಗೆ ಹೋಯಿತು (ಚಾರುದಾ. ೭೦). ೩. ಸಂದೇಶ; ವಾರ್ತೆ. [ಸಂ.]

ದೌವಾಷಾಯು 'ದಾವಾಷೆ' ನೋ.

ದೌರಾತ್ಮ್ಯ (ನಾ). ಕೇಡಿಗತನ; ದುರುಳತನ; ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವ: ಅವನು ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಯಜಮಾನಿಕೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ದೌರಾತ್ಮ್ಯ ನಡಸಿದ್ದರೆ . . . ಏನೋ ಒಂದು (ಪದಾರ್ಥ) ಆಗುತ್ತಿದ್ದೆ (ನಿಬಂಧ. II, ೪); ನನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ನಾನಾ ವಿರೋಧಗಳ ವಿಷಮ ದೌರಾತ್ಮ್ಯ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ . . . ಇಷ್ಟು ನಿರಂತರವೂ ಇಷ್ಟು ಪ್ರಬಲವೂ ಆದ ರೋದನ (ನಿಬಂಧ. II, ೧೨೫). [ಸಂ.]

ದೌರಿತಕ (ನಾ). ಧೌರಿತಕ, ಆಸ್ಕಂದಿತ, ಪ್ಲುತ, ವಲ್ಗಿತ, ಚಾರುರೇಚಿತ ಗಳೆಂಬ ಐದು ವಿಧವಾದ ಕುದುರೆಯ ಓಟಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಕುಕ್ಕುಲೋಟ: ಮೇಲಣ ರಾವುತನ ಭಾರವನು ಸಡ್ಡೆ ಮಾಡದೆ ಇದ್ದ ಸತ್ವದಿಂದ ಹುಟುತ ನಡೆಯಲದು ದೌರಿತಕವೆನಿಸಿಕೊಂಬುವುದು (ಅಶ್ವಟೀ. ೨೫-೦). [<ಸಂ. ಧೌರಿತಕ]

ದೌರ್ಘಟ್ಯ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಘಟನೆಯುಂಟಾಗುವಿಕೆ; ದುರ್ಘಟನೆ ಯಾಗುವಿಕೆ: ಹೀನೋತ್ಪಾತದ ಸೂಚನಾರ್ಥಮೊ . . . ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಸೃಷ್ಟ್ಯಂತಮೋ ನಾನೋಪಾಯದೊಳೊಂದಿ ನೋಡಲಮಮಾ ದೌರ್ಘಟ್ಯ ಮಾಯ್ತಲ್ಲದೇ ನೂನಂ ಪೋಗದು (ಹಮ್ಮಿ.ರ. ೭-೯). [ಸಂ.]

ದೌರ್ಜನ್ಯ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟತನ; ದುಷ್ಟತನ. ೨. ಕೆಟ್ಟತನವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ; ದುರುಳ; ನೀಚ: ಅಮರೇಂದ್ರನಂದದಿಂ ಶರಚಾಪಗಳ ಧರಿಸಿ ದಿವ್ಯ ತೇಜೋಮಯದಿ ಮೆರೆವ ನರಪುಂಗವನ ನೋಡಿ ವಿಸ್ಮಿತರಾದರಾಗಲಾ ದೌರ್ಜನ್ಯರು (ಪಂಪಾರಾ. ೩-೧೧-೧೨). [ಸಂ.]

ದೌರ್ಜನ್ಯಕಾರಿ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವನು; ದುಷ್ಟ: ಸಜ್ಜನರು ಸಾಯಲೊಡೆ ನಿರ್ಜರರು ಮಱುಗುವರು ದೌರ್ಜನ್ಯಕಾರಿ ಸತ್ತರೆ ಹತ್ತಿದ್ದ ಕಜ್ಜಿ ಹಱಿದಂತೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೮೧೪). [ಸಂ. ದೌರ್ಜನ್ಯಕಾರಿನ್]

ದೌರ್ಜ್ಞ್ಯತಂತ್ರ (ನಾ). ಕಾರಣಾಗಮದ ಏಳು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಕಾರಣತಂತ್ರ ಪಾವನತಂತ್ರ ದೌರ್ಜ್ಞ್ಯ[ಪಾಠಾಂ. ದೌರ್ಘ್ಯ]ತಂತ್ರ ಮಹೇಂದ್ರ ತಂತ್ರ ಭೀಮತಂತ್ರ ಮಾರಣತಂತ್ರ ಈಶಾನತಂತ್ರವೆಂದು ಕಾರಣಾಗಮದ ಸಪ್ತಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೭೦). [ಸಂ. ?]

ದೌರ್ಬಲ್ಯ (ನಾ). ೧. ಬಲಹೀನತೆ; ಅಶಕ್ತತೆ; ದುರ್ಬಲತ್ವ: ಅವನ ದೇಹದ ದೌರ್ಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಕೆಟ್ಟ ಚಟಗಳೇ ಕಾರಣ (ರೂಢಿ). ೨. ಚಾಪಲ್ಯ; ಗೀಳು: ಅವರ ಅಷ್ಟೊಂದು ಸಣ್ಣ ದೌರ್ಬಲ್ಯವನ್ನು ಒತ್ತಿ ತೋರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅವರಾರಿಗೂ ಮನಸ್ಸು ಬರುವುದಿಲ್ಲ (ಕಂಬಹು. ೭೧); ಅವರಿಗೂ ಕೆಲವು ದೌರ್ಬಲ್ಯಗಳು ಇವೆ. ಅದರಿಂದಾಗಿ ಅವರು ತುಂಬಿದ ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತಾರೆ (ಕುಸುಸಂ. ೧೪೭); ತನ್ನ ಮೃದುಹೃದಯದೊಂದು ದೌರ್ಬಲ್ಯಮುಂ ಗುಪ್ತಮುಂ, ಕಳ್ದಡಗಿ ಕಾಣ್ಬನಂ ಕಾಣ್ಬ ಕಲಿಯಾತ್ಮದಮೃತಂ ಕಾಳಕೂಟಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವೊಲ್ ಕ್ರೂರವಾಯ್ತಾ ಕರ್ಬುರೇಂದ್ರನ ಭುಗಿಲ್ ಕೋಪ ಕರ್ಕೋಟಕಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೭೯-೧೨೭). [ಸಂ.]

ದೌರ್ಭಾಗ್ಯ (ನಾ). ೧. ಅದೃಷ್ಟಹೀನತೆ; ದುರ್ದೈವ: ಮಕ್ಕಳು ಸೌಭಾಗ್ಯಗಳೂ ಆಗಬಹುದು, ದೌರ್ಭಾಗ್ಯಗಳೂ ಆಗಬಹುದು (ಶಾಂತಲಾ. ೧೯೩). ೨. ಬಡತನ; ದಾರಿದ್ರ್ಯ: ಬಡವನ ದೌರ್ಭಾಗ್ಯವಾತನ ತುಳಿವುದು ಪಾತಾಳದಿಂದತ್ತ ತಳಕೆ (ಇಂಚಾಹ. ೧೯೭-೭೩). [ಸಂ.]

ದೌರ್ಮದ್ಯ (ನಾ). ಕುಡಿದು ಅಮಲೇರಿ ಮಾಡುವ ರಂಪ. [ಸಂ.]

ದೌರ್ಮನಸ್ಯ (ನಾ). ದುರುದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿ: ದುರ್ಯೋಧನ ಮಾಡಿದವರ ದೌರ್ಮನಸ್ಯದಂತೆ ಏನೋ ದುಗುಡ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ದುಮದುಮುಗುಟ್ಟುತ್ತಿದೆ (ಪುಹಾಣ. ೨೯೩). [ಸಂ.]

ದೌರ್ಹೃದ (ನಾ). ೧. ಹಗೆತನ; ವೈರ; ದ್ವೇಷ; ಶತ್ರುತ್ವ. ೨. ಗರ್ಭ; ಬಸಿರು. ೩. ಗರ್ಭಿಣಿಯರಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಶೇಷವಾದ ಬಯಕೆ. ೪. ಬಯಕೆ; ಅಭಿಲಾಷೆ. 'ದೋಹದ' ಪರ್ಯಾ. [ಸಂ.]

ದೌಲಚ್ಚಾದ, ದೌಲತ್‌ಜಾದಾ (ನಾ). ನರ್ತಕಿಯರು ಗಣ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಗೌರವ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಜಯಕಾರದೊಡನೆ ಮಾಡುವ ಸಲಾಮು: ಅವಳು ಅದೇ ದಿವಸ ಗೆಜ್ಜೆಕಟ್ಟಿ ಬಂದ ಬೀಗರಿಗೆ 'ದೌಲಚ್ಚಾದ' ಮಾಡಿ . . . ನಿನ್ನ ಮಗಳು ನಿನ್ನ ಹೆಸರು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎನ್ನಿಸಿದ್ದಳು (ಹಹಸ. ೩೨); ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರ ಮುಂದೆ ನಿಂತು ಹರಿವಾಣ ಮುಂದೆ ಹಿಡಿದು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ 'ದೌಲಚ್ಚಾದ' ಎಂದು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ್ದಾಳೆ ಆಕೆ (ಬಿಬ್ಬಿಮಾ. ೧೩). **ದೌಲತ್‌ಜಾದಾ**: ಶೀನಪ್ಪಯ್ಯನು ಹದಿನೆಂಟು ಬಾರಿ 'ಶೀನಪ್ಪಯ್ಯ ಮಹಾರಾಜಕೂ ದೌಲತ್‌ಜಾದಾ' ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡನು (ಮುದಮು. ೧೬೪). [←ಅರ. ಮರಾ. ದೌಲತ್‌ಜಾದಾ, ದೌಲತ್‌ಜ್ಯಾದಾ]

ದೌಲತ್ 'ದೌಲತ್ತು' ನೋ.

ದೌಲತ್‌ಜಾದಾ 'ದೌಲಚ್ಚಾದ' ನೋ.

ದೌಲತ್ತು, ದವಲತ್, ದವಲತ್ತು, ದೌಲತ್ (ನಾ). ೧. ಐಶ್ವರ್ಯ; ಸಂಪತ್ತು; ಸಿರಿ: ದೊರೆಗಳವರ ಖುದ್ದು ದೌಲತ್ತು (ಮಹಾಮಂ. II, ೩೮); ನಿಮಗೆ ಪ್ರಾಣ, ಮಾನ (ಮರ್ಯಾದೆ), ದೌಲತ್ತು, ಇಜ್ಜತ್ತು ಮುಂತಾದವು ಹೆಚ್ಚಾಗಲಿ (ದೇವೀಚಾ. ೮೪). ೨. ವೈಭವ; ಆಡಂಬರ; ಠೀವಿ; ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ: ಎಪ್ರಿ ಅಂತಹ ದೌಲತ್ತು ಬಂದಿರೋದು ನಿಮಗೇ? ಅಂತ ಕೇಳ್ತೀನಿ! (ಹನ್ನೊಂದ. ೮೩). ೩. ಅಧಿಕಾರ; ಆಳ್ವಿಕೆ; ಒಡೆತನ; ದೊರೆತನ; ಪ್ರಭುತ್ವ: ದೌಲತ್ತು ಕಂಪನಿಸರ್ಕಾರದ ಸುಫರ್ದಾಯಿತಂ (ಕಂಠೀರ. ೪೩); ಹಿಂದಿನ ಜಗದ್ಗುರುಗಳವರು . . . ಬಾಳೆಹಳ್ಳಿ ದೌಲತ್ತು ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಸಂಪತ್ತು ಎಂಬ ನಾಣ್ನುಡಿಯನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಗೊಳಿಸಿ ಸತ್ಕೀರ್ತಿವಂತರಾಗಿದ್ದರು (ಗುರುಚ. ೧೯). **ದವಲತ್**: ೧. ದವಲತ್– ದವಲತ್ತು (ಹೊಸುಗ. ೧೧೨). **ದವಲತ್ತು**: ೧. ದನಗಳೇನು ಧನವಲ್ಲ ದವಲತ್ತೂ ಅಲ್ಲ (ಅಶೋಕ. ೭೭); ರೂಪಾಯಿ ದವಲತ್ತಿಗೆ ಬೆಲೆಯೇ ಹೊರತು ಮನುಷ್ಯರಿಗ್ಯಾರಯ್ಯಾ ಬೆಲೆ ಕಟ್ತುತ್ತಾರೆ (ಸಾಹೇಬ್. ೦೯೨). ೨. ಠಾಕುಟೀಕಿನ ಕಟ್ಟು ಅದಕೆ ಚಿನ್ನದ ಕಟ್ಟು ಸಾಕೊ ಅಣ್ಣಯ್ಯ ದವಲತ್ತು (ಹಳ್ಳಿಹಾ. ೧೩೦); ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯ ದವಲತ್ತು ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಭೌಮ ವಂಶದೊಡನೆಯ ಸಂಬಂಧ, ಇದರಿಂದಾಗಿ ಅವರ ಶೀಲ ಮತ್ತಷ್ಟು ಹದಗೆಡುತ್ತಿದೆ (ಪುನರು. ೬೨); ದವಲತ್ತೇನೆ ಬೂಬಿ ಅಂದರೆ ಶೇಕದಾರ ನನ್ನ ಅಳಿಯ ಅಂದ್ಹಂತೆ (ಗಾದೆ). ೩. ಸರಕಾರದ ಅಹಂಮದಿ ದವಲತ್ತಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಸುಖದಲ್ಲಿಯಿರೋದು (ಎಕ. IX, ದೊಡ್ಡಬ. ೦೨-೩; ಸು. 1785); ನಮ್ಮ ಮಗನಿಗೆ ಪೆರಿಯಾಪಟ್ಟಣದ ದವಲತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಒಡಂಬಡಿಕೆಯಿಂದ ಕೂರಿಸಿ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೩); ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹಣವನ್ನು ದವಲತ್ತಿಗೆ ಎಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷೆ ಮಾಡಿದರು (ಚಾಮುಮಂ. I, ೦೨೪); ಇಲ್ಲಿ ಏನಿದ್ದರೂ ಔರಂಗಜೇಬನ ಮಹತ್ವ– ಅವನ ವೈಭವ, ದವಲತ್ತು, ಅಂತಃಪುರ ಇವುಗಳ ವರ್ಣನೆ (ಬಂಕಿಮ. ೨೫೭); ಅವನಿಗೂ ದವಲತ್ತು, ಆಟಾಟೋಪ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ (ಸಾಹೇಬ್. ೩೩೭). **ದೌಲತ್**: ೨. ಒಳ್ಳೆಯ ದೌಲತ್ ನಡೆಸಿದವರಂತೆ ತಮ್ಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಮುರಳಿ. ೫೯). ೩. ಏನು ಮೋಸವಾಯಿತೋ ಸುಲ್ತಾನ ದೌಲತ್ ಯಾರ ಪಾಲಿಗೆ ಸೇರಿತೋ (ನಾಹರ. ೨೫).

ದೌಲತ್ತು ಮಾಡು, ದವಲತ್ತು ಮಾಡು, ದೌಲತ್ ಮಾಡು = ಆಡಳಿತ ನಡೆಸು ; ಅಧಿಕಾರ ಚಲಾಯಿಸು : ಎಲ್ಲಾರೂ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ದೌಲತ್ತು ಮಾಡ್ತಾರೆ (ಅನ್ನಾದ. ೪೧) ; ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ದವಲತ್ತು ಮಾಡಿದ ನವಾಬ ಹೈದರಲ್ಲಿಖಾನಬಹದರವರ ದರಬಾರಿನ ವರ್ತಮಾನದ ವಿವರ (ಹೈದರ. ೨೯) ; ನಮ್ಮೂರಿನಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಫ್ರೆಂಚ್‌ಮನುಷ್ಯ ದೌಲತ್ ಮಾಡ್ತಾ ಇದ್ದಾನೆ (ಪುನರು. ೩೧೮).

[←ಅರ.ಪಾರ. ಹಿಂ. ದೌಲತ್ ; ಮರಾ. ದೌಲತ್, ದವಲತ್]

ದೌವಾರಪಾರಿಕ (ನಾ). (?): ಚಿತ್ರನ್ಯಸ್ತ ದೌವಾರಪಾರಿಕಾಪ್ರಕಾಶದಿಂದೆಲೆ ವಿಡುಕದೆ ಮರವಟ್ಟು ನಿಂದ ಮಹಾಪ್ರಾತಿಹಾರ್ಯರುಮಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೩-೯ ವ). [< ದ್ವಾರ]

ದೌವಾರಿಕ (ನಾ). ಬಾಗಿಲುಕಾಯುವವನು ; ದ್ವಾರಪಾಲಕ ; ಪ್ರತೀಹಾರ : "ದ್ವಾಸ್ಥಃ, ದೌವಾರಿಕಃ ... ದ್ವಾರಪಾಲಃ, ಪ್ರತೀಹಾರಃ – ಈ ೮ ಪಡಿ(ಯ)ಹಾರಂ" (ಹಲಾಯು. ೭೦-೨೬೦) ; ಮಕರ ತೋರಣಾಳಂಕೃತ ಜ್ಯೋತಿರಮರದೌವಾರಿಕಪರಿಪಾಳಿತ . . . ಮಂಗಳ ನವನಿಧಿಸಮನ್ವಿತ ಜಾತರೂಪಗೋಪುರಾಭ್ಯಂತರ ಮಹಾವೀಥೀಮಧ್ಯದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೦-೨೨ ವ) : ಖೇಚರಂ ಬಂದು ದೌವಾರಿಕನಿವೇದಿತ ವೃತ್ತಾಂತನಾಗಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೧೮ ವ) : ಸಮಯವಿದಸಮಯವೆಂದೆನ್ನ ದಂತಃಪುರದ ದೌವಾರಿಕರ್ತಡೆಯದಿರಲಿದೇ ವರವೆಂದನು (ರಾಜಶೇ. ೯-೩೦) : ಒಳಗೆವೊಗಲೆಳಸೆ ದೌವಾರಿಕರು ತಡುಬಿದೊಡೆ [ಪಾಠಾಂ. ಸಿದರೆ ಕಾವಾಳುಗಳು ತಡಬಿಟ] ಬಳಸಿ ಲಿಂಗಾಲಯವ . . . ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಬಂದುದಾ ಶುನಕನು (ಗುರುಚಾ. ೭-೮೪). [ಸಂ.]

ದೌವಾರಿಕೆ (ನಾ). ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವಳು; ದ್ವಾರಪಾಲಕಿ : ದೌವಾರಿಕೆ ಬಣ್ಣಿಸಿದೊಡಮಾ ವಧು ತನ್ನ ಪವನನುಡಿದೆ ಪೋದಳ್ ಸಿರಿಯಂ ಜೀವದ ಮತಿ ತರೆ ಪುಣ್ಯಾಭಾವದಿನದು ನೆಲಸಿ ತೊಲಗಿ ಪೋದಂತಾಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೩೬): ಅವಳಿ ದೂರದೊಳಿರ್ದ ದೌವಾರಿಕೆಯಂ ವೈಶಂಪಾಯನ ನೊಡಗೊಂಡು ಬರ್ಪುದೆಂದು ತದ್ವೃತ್ತಾಂತಾಕರ್ಣನ ಕೌತುಕದಿಂ ಬೆಸಸೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೧). [ಸಂ. ದೌವಾರಿಕಾ]

ದೌಷ್ಟ್ಯ (ನಾ). ದುಷ್ಟತನ; ಕೆಡುಕು : ಚಾರುದೃಶ್ಯಂಗಳಿಂ ಪ್ರೀತಿ ಹೃದಯ ವಿಕಾಸ ಕ್ರೂರ ದೌಷ್ಟ್ಯಂಗಳಿಂ ವೀರಾನುಕಂಪ . . . ದಾರಿಯುದ್ಧಾರಕವು (ಮುಂಕುಳ. ೪೫೬) : ಅತಿಥಿದೇವರಂತೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದವನ ದೌಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಎಣಿಸಬಾರದು (ಮುಹಾಣ. ೧೮) : ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರಂ, ವಿಭೀಷಣಶ್ರೀಬುದ್ಧಿ ತಾಂ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿರೆ . . . ದಾನವಕುಲದ ದೌಷ್ಟ್ಯಕೆ ದವಾಗ್ನಿ ತಾನಾಗಿ, ನಮ್ಮನುಯ್ವನ್ ದೇವಿ ಸೀತೆಯ ಪತಿವ್ರತಾಧರ್ಮ ಧವಳ ಅರಾಕ್ಷಸಾಲಯಕೆ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೪-೧೮೬). [ಸಂ.]

ದೌಹಿತ್ರ (ನಾ). ಮಗಳ ಮಗ ; ಮೊಮ್ಮಗ : "ಮಗಳ ಮಗಂ ದೌಹಿತ್ರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೫೫-೨೨) : "ಮಗಳ ಸುತ ದೌಹಿತ್ರವೆಂದೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೩-೧೪) : ಕವಿಸುಮನೋಬಾಣನ ಯಾದವ ಕಟಕಾಚಾರ್ಯನೆಸೆವ ದೌಹಿತ್ರವೆ ನಾಂ ಕವಿ ಕೇಶವನೆಂ ಯೋಗಿಪ್ರವರ ಚಿದಾನಂದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಸುತನೆಂ (ಶಮದ. ೨ ಟೀಕೆ). [ಸಂ.]

ದೌಹೃದ (ನಾ). ೧. ಹಗೆತನ ; ವೈರ ; ದ್ವೇಷ ; ಶತ್ರುತ್ವ. ೨. ಗರ್ಭ ; ಬಸಿರು. ೩. ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದ ಹೆಂಗಸಿನ ಬಯಕೆ : "ಗರ್ಭಿಣಿಯರಪ್ಪ ಕಾಮಿನಿಯರ್ ಬಯಸುವ ಬಯಕೆ ದೋಹಲಂ ದೌಹೃದಮುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೫೪-೧೪) ; ತತ್ಕಾಂತೆಗೆ ನೆಗಟ್ದುವು ಗರ್ಭಸ್ಥನುತ್ಸಾಹಮಂ ತೋಳ್ಬಲಮಂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮಂ ಸೂಚಿಸುವುವೊಲತಿ ಚೋದ್ಯಂಗಳೀ ದೌಹೃದಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೮-೩೩). ೪. ಬಯಕೆ; ಅಭಿಲಾಷೆ. "ದೋಹಳಂ ದೌಹೃದಂ . . . ಬಯಕೆಗಕ್ಕು ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೦-೭). [ಸಂ.]

ದ್ಯಾಸ 'ಧ್ಯಾಸ' ನೋ.

ದ್ಯು (ನಾ). ೧. ಹಗಲು ; ದಿವಸ : "ದಿವಸಃ, ದಿವಾ, ದಿನಂ, ದ್ಯುಃ, ಅಹಃ, ವಾಸರಃ, ಘಸ್ರಃ—ಈ ೭ ಹಗಲ್" (ಹಲಾಯು. ೧೮-೧೦೬) ; "ಅಹೆ ದ್ಯು ದಿನಂ ದಿವಂ ಘಸ್ರಮಾ ದಿವಸಮೆನೆ ಹಗಲ ಪೆಸರೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೨೦-೬). ೨. ಆಕಾಶ ; ಗಗನ : "ನಭಃ . . . ದ್ಯೌಃ, ವಿಹಾಯಸಃ, ಗಗನಂ, ದ್ಯುಃ—ಈ ೧೫ ಆಕಾಶಂ" (ಹಲಾಯು. ೨೨-೧೩೬). ೩. ಕಾಂತಿ; ಪ್ರಕಾಶ. ೪. ಸ್ವರ್ಗ : ದ್ಯುವಿಂ ಪಿಂಚಿತ್ತವನ ಸಂಕಲ್ಪಾಶ್ವದ ಮನೋರಥಂ (ಸೌನಂದ. ೧೨-೫). [ಸಂ.]

ದ್ಯುಚರ (ನಾ). ೧. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ; ಗಂಧರ್ವ ; ವಿದ್ಯಾಧರ : ಖೇಚರನಿಶಾಚರದ್ಯುಚರಸಂಚಾರಮಲ್ಲದೆ ಭೂಚರ ಗೋಚರಮಲ್ಲೆಂದು (ಸುಕುಮಾ. ೭-೧೮ವ) : ದ್ಯುಚರಖಚರಾವನೀಚರ ನಿಚಯಂ ನಿಚಿತಪ್ರಮೋದಭರದಿಂ ಪುರದೊಳ್...ನರ್ತಿಸುತುಮಿರ್ದುದತಿ ಕೌತುಕದಿಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೪-೫೬). ೨. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಚರಿಸುವಂಥದು ; ಗ್ರಹ. ೩. ಪಕ್ಷಿ ; ಹಕ್ಕಿ. ೪. ದೇವತೆ. [ಸಂ.]

ದ್ಯುತಿ (ನಾ). ೧. ಬೆಳಕು ; ಕಾಂತಿ ; ಪ್ರಕಾಶ ; ಪ್ರಭೆ : "ಬೆಳಗುಂ ದ್ಯುತಿಯುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೨೯-೬೬) : "ಕರಮುಸ್ರಮಂಶುವಸುರೋಚಿ ದೀಧಿತಿ . . . ದ್ಯುತಿ ಪ್ರಗ್ರಹಂ ದೀಪ್ತಿ . . . ಶೋಚಿ ಘೃಣಿಯುಂ ಪ್ರದ್ಯೋತಮಾ ರಶ್ಮಿ" (ಮಂಗರಾ. ೦೧-೩) : ಶದ್ಯೋಗಿಫಣಾಮಣಿ ದ್ಯುತಿಯ ಕಟ್ಟಲೆಯಂ ತಲೆದೋಱಲೀಯದಾ ನಾಗರ ನಾಗಕನ್ನೆಯರ ರೂಪುಗಳಿಟ್ಟಳಿವಾಗೆ (ಶಂಪಥಾ ४-೧೬) : ಮೃಡಹಾಸದ್ಯುತಿಯಂತೆ ಕಂತು ಶರದಂತಿರ್ದಟ್ಟವೆಳ್ದಿಂಗಳಂ ಕಡುದಣ್ಪಂಗೆಡೆಗೊಂಡಿದೊಂದು ಬಿಸಿಲೆಂದಾಶ್ಚರ್ಯದಿಂದಂ ಜನಂ ನಡೆ ನೋಡುತ್ತೆ (ಜಗವಿ. ೪-೭೪) : ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯ ಕಲ್ಗಬ್ಬಮಂ ಸೀಳ್ದು ಕೋಟಿಮಿಂಚುಗಳೊಮ್ಮೆ ಮಿಂಚಿದುವೆನಲ್ಕೆ ದ್ಯುತಿ ಪೊಣ್ಮಿದುದು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೩-೩೨೯). ೨. ಕದಿರು ; ಕಿರಣ ; ರಶ್ಮಿ : ಚೆಲ್ವಿಂದಿಟ್ಟಳವೆನಿಸಿರ್ದುವರುಣಚರಣದ್ಯುತಿಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ४५). ೩. ಸೌಂದರ್ಯ : ಅತುಳ ಸ್ವಚ್ಛಾಂಬುವಿಂ ಮಜ್ಜನಕೆಱೆದು ನವೀನ ಪ್ರಸೂನಪ್ರತಾನದ್ಯುತಿ ಸುತ್ತಲ್ ಸುತ್ತಿ (ರಕ್ಷಾಶ. ೬४). [ಸಂ.]

ದ್ಯುತಿಗರೆ (ಕ್ರಿ). ಬೆಳಕನ್ನು ಬೀರು ; ಹೊಳಪು ನೀಡು ; ಕಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ದ್ಯುತಿಗರೆವ ಮಣಿಕಂಕಣಗಳಿಟ್ಟು (ನವಮೋ. ೨೫-೨೯).

[ದ್ಯುತಿ + ಕರೆ$_2$ (<ಕಱೆ^{3}$_1$)]

ದ್ಯುತಿಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ಕಾಂತಿಹೀನವಾಗು; ನಿಸ್ತೇಜಗೊಳ್ಳು ; ಮಂಕಾಗು: ದ್ಯುತಿಗುಂದಿದರ್ಕನು ಪಡುಗಡೆ ನೋಡಿರಿ ಮುಳುಗುತಲಿರುವನು ಭರದೆ (ಇಂಚಾಪ. ೧೦೧-೯೫). [ದ್ಯುತಿ + ಕುಂದು$_1$]

ದ್ಯುತಿಮಾಲಿ (ನಾ). ಕಿರಣಗಳ ಮಾಲೆಯುಳ್ಳವನು ; ಸೂರ್ಯ : ಮಿಕ್ಕಂ ವಿಷವಹ್ನಿಯಿಂ ವಿಳಯಕಾಲಜ್ವಾಲೆಯಿಂ ಭೋಗರತ್ನದ ಚೆಲ್ವಿಂ ದ್ಯುತಿಮಾಲಿಯಿಂ ಮಸಕದಿಂ ದಂಭೋಳಿಯಿಂ ಕಾಳಿಯಂ (ಜಗವಿ. ೩-೮೩).

[ಸಂ. ದ್ಯುತಿಮಾಲಿನ್]

ದ್ಯುತಿವೀಱು (ಕ್ರಿ). ಬೆಳಕನ್ನು ಬೀರು : ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಸೂಸು : ಪ್ರಕಾಶಿಸು : ದ್ಯುತಿವೀಱುವ ಮುತ್ತಿನ ಚೆಳಕಿಗೆಯಂ ಯುವತಿಯ ನಳಿತೋಳ್ಗೆ ಕಟ್ಟಿದಳ್ (ಜಗವಿ. ೧೦-೧೦೬). [ದ್ಯುತಿ + ಬೀಱು$_1$]

ದ್ಯುತಿಸಂಶ್ಲೇಷಣ (ನಾ). [ವಿಜ್ಞಾ] ಸಸ್ಯಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರ ಮೂಲಕ ತನಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕ್ರಿಯೆ ; ಬೆಳಕನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸುವಿಕೆ ; ಕಿರಣಸಂಯೋಜನೆ : ಆ ಶಕ್ತಿ ಸಸ್ಯಗಳು ದ್ಯುತಿಸಂಶ್ಲೇಷಣ (Photosynthesis)ದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಿದ ಸೂರ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಒದಗುತ್ತದೆ (ಕೀಟಚಿ. ೨೪). [ದ್ಯುತಿ + ಸಂಶ್ಲೇಷಣ]

ದ್ಯುತಿಸಂಶ್ಲೇಷಣೆ (ನಾ). = ದ್ಯುತಿಸಂಶ್ಲೇಷಣ : ದ್ಯುತಿಸಂಶ್ಲೇಷಣೆ (ಫೋಟೊಸಿಂತೆಸಿಸ್) ಉಸಿರಾಡುವಿಕೆ, ನೀರು ಮತ್ತು ಲವಣಗಳನ್ನು ಬೇರುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಹೀರುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿ ಶರೀರದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಉಷ್ಣಾಂಶ ಆವಶ್ಯಕ (ಕವಿಕೋ. I, ೧೦). [ದ್ಯುತಿ + ಸಂಶ್ಲೇಷಣೆ]

ದ್ಯುತ್ತು (ನಾ). ೧. ಕಾಂತಿ ; ಪ್ರಕಾಶ : ಉಗಾಗಮಂ ಬಂದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಮುಂಟು. ಅಪ್, ವಿಯತ್, ಸಂಯತ್, ವಿದ್ಯುತ್, ಜಗತ್, ದ್ಯುತ್ . . . ತಟಿತ್–ಇವಾದಿಯಾದುವು ಅಬಾದ್ಯಾಕೃತಿಗಣಂ (ಶಮದ. ೮೭ ಅಡಿಟಿ); ಅಪ್ ವಿಯತ್ . . . ದ್ಯುತ್ . . . ತಟಿತ್ ಇತಿ ಅಬಾದಿರಾಕೃತಿಗಣಃ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೩೩ ಪ್ರಯೋ). ೨. ಕದಿರು ; ಕಿರಣ ; ರಶ್ಮಿ. [ಸಂ. ದ್ಯುತ್]

ದ್ಯುನ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಲಗ್ನದಿಂದ ಏಳನೆಯ ರಾಶಿ,–ಸಪ್ತಮಸ್ಥಾನ: ದ್ವಾದಶರಾಶಿ ರೀಫಮದು ಜಾಮಿತ್ರ ದ್ಯುನ ದ್ಯೂನಮೆಂದು ಮಲಂ ಸಪ್ತಮ ರಾಶಿ ಛಿದ್ರಮದು ಲಗ್ನಕೃಷ್ಣಮಸ್ಥಾನಕಂ(ಜಾತತಿ.೧–೩೩). 'ದ್ಯೂನ'ಪಠಾ. [ಸಂ.]

ದ್ಯುನಗೃಹ (ನಾ). = ದ್ಯುನ : ದ್ಯುನಗೃಹಮಂದು ಪುಂರಾಶಿಯಾದಂದು ಪಾಪಗೃಹಮಂತಾ ರಾಶಿಯಂ ನೋಟ್ಗೊಡೆ ಕೃಶತನುವಕ್ಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೨೦–೮). [ದ್ಯುನ + ಗೃಹ]

ದ್ಯುನದಿ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ನದಿ ; ದೇವಗಂಗೆ ; ಸುರನದಿ : ಸಜ್ಜನಾಧಾರನಿರ್ದಂ ದ್ಯುನದೀಫೇನಪ್ರತಾನಪ್ರಥಿತಪೃಥುಯಶಂ ಭಾರತೀ ಕರ್ಣಪೂರಂ (ಪಂಚರಾಮಾ. ೭–೧೭೨) : ದ್ಯುನದೀಸಮ್ಮೋಹದಿಂದಂ ಜಡೆಗೆದಱ ಲುಮಾವಲ್ಲಭಂ ನಾಡೆಯುಂ ಸಾರ್ವಿನೆಗಂ . . . ಮುದ್ರಿಸಿದಂದು ಜಗಮಂ ಚಾರುಚಂದ್ರಾಂಶುಜಾಲಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮–೪೦ ವ). [ಸಂ. ದ್ಯುನದೀ]

ದ್ಯುನದೀಜ (ನಾ). ಗಂಗೆಯ ಮಗ ; ಭೀಷ್ಮ : ದ್ಯುನದೀಜಂ ಕುಡೆ ತೋಯಮಂತ್ರಬಲದಿಂ ಪೊಕ್ಕಿರ್ದಮಂ ಕಾಲವಂಚನೆಗೆಯ್ಯಲ್ಕೊಳನಂ (ಗದಾಯು. ೭–೩೮). [ಸಂ.]

ದ್ಯುನದೀನಂದನ (ನಾ). = ದ್ಯುನದೀಜ : ಪೆಂಪಂಬರಾಭೋಗಮಂ ದ್ಯುನದೀನನ್ದನನಂ ವಿನೂತಚರಿತಂ ಕೀಳ್ಮಾಡೆ ಮೇಲ್ಮಾಡಿದಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೩೦–೩೦ ; 1169). [ಸಂ.]

ದ್ಯುನದೀಶ (ನಾ). ಗಂಗೆಯ ಒಡೆಯ,–ಪತಿ ; ಶಿವ : ದ್ಯುನದೀಶಂ ಚಿತ್‌ಪ್ರಕಾಶಂ ಶರಣಜನಸದಾತೋಷನಾನಂದಕೋಶಂ (ಪಂಪಾಶ. ೮೦). [ದ್ಯುನದಿ + ಈಶ]

ದ್ಯುಮಣಿ (ನಾ). ಗಗನದ ರತ್ನ ; ದಿನಮಣಿ ; ಸೂರ್ಯ : "ರವಿ ಮಾರ್ತಾಂಡಂ ... ದ್ಯುಮಣಿ ತರಣಿ ಸಪ್ತಾಶ್ವನಾದಿತ್ಯನಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦–೬೪) : ಧರ್ಮಾಂಭೋಜಷಂಡದ್ಯುಮಣಿ ಬುಧಜನ ಪ್ರೀಣನಾಗ್ರೇಸರ ಗ್ರಾಮಣಿಯಾದಂ (ಅಜಿಪು. ೦೨–೦೩) : ದ್ವಿಜನಂಶಾ[ಂಭೋದ]ಮಾರ್ಗ್ಗ ದ್ಯುಮಣಿ ಸಕಳಸಾಮನ್ತ ಚ[ಕ್ರಾಧಿ]ನಾಥಂ (ಕಇಅ. ೩೦–೪೧–೩೭ ; ಸು. 11ನೆಯ ಶತ) : ದ್ಯುಮಣಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಲೆ ಶರಭಕ್ಕೆ ಮೃಗೇಂದ್ರ ಸೆಡೆವ ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂ ಸೆಡೆದನಿವಂ ನಿಮಗೆ (ಪಂಚರಾಮಾ. ೭–೧೦೯) : ದ್ಯುಮಣಿ ಯೊದೆದರೆ ತರಹರಿಸುವುದು ತಿಮಿರರಾಜನ ದೇಹವೀ ವಿಕ್ರಮದರಿದ್ರ ರಿಗಳುಕಿದರೆ ಬಳಿಕವ ಧನಂಜಯನೆ (ಕುಮಾದ್ರೋ. ೦೪–೬೨) : ದ್ಯುಮಣಿ ಕರ್ಣದ್ಯುಮಣಿ ಸಹಿತಸ್ತಮಿಸೆ ಕಮಲಿನಿ ಕೌರವನ ಮುಖಕಮಲ ಬಾಡಿತು ತಿಮಿರ ಹೆಚ್ಚಿತು ಶೋಕತಮದೊಡನೆ (ಕುಮಾಕ. ೨೭–೩೧) : ದ್ಯುಮಣಿ ಯಲ್ಲಮ ಸಿಕ್ಕದಾದನು ತಮದ ಮಾಯೆಗೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೮–೩). [ಸಂ.]

ದ್ಯುಮಣಿದ್ಯುತಿ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕು : ದ್ಯುಮಣಿದ್ಯುತಿ ಕುಮುದಕ್ಕಂ ಕಮಲಕ್ಕಂ ಮಾಡುವಂತೆ ಸಂಕೋಚ ವಿಕಾಸಮನೇಕ ಸಮಯದೊಳ್ ಶತ್ರುಮಿತ್ರಮಂಡಲಕೆ ಮಾಟ್ಪುವಾತನ ತೇಜಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩–೧೭). [ದ್ಯುಮಣಿ + ದ್ಯುತಿ]

ದ್ಯುಮಣಿಪ್ರದ್ಯೋತ (ನಾ). =ದ್ಯುಮಣಿದ್ಯುತಿ : ದ್ಯುಮಣಿಪ್ರದ್ಯೋತದಿಂ ಪದ್ಮಿನಿಗೆ ನಗೆಯುಮಾನಂದಮುಂ ಲೀಲೆಯಿಂ ಶ್ರೀಯುಮಂನೂನಂ. . . ಪುಟ್ಟುವಂತೆ (ಅರ್ಧನೇ. ೪–೭೩). [ದ್ಯುಮಣಿ + ಪ್ರದ್ಯೋತ]

ದ್ಯುಮಣಿಮಂಡಲ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನ ಬಿಂಬ ; ಭಾನುಮಲಯಂ : ತಮದ ಗಂಟಲನೊಡೆದ ಹರುಷ ದ್ಯುಮಣಿಮಂಡಲದಂತೆ ಜೀವಭ್ರಮೆಯ ಕವಚವ ಕಳೆದು ಹೊಳೆಹೊಳೆವಾತ್ಮನಂದದಲಿ . . . ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ದೇವ ನೆಸೆದನು ರಾಜತೇಜದಲಿ (ಕುಮಾವಿ. ೧೦–೩). [ದ್ಯುಮಣಿ + ಮಂಡಲ]

ದ್ಯುಮಣಿಮಯೂಖ (ನಾ). = ದ್ಯುಮಣಿದ್ಯುತಿ : ತಮಮಂ ದ್ಯುಮಣಿ ಮಯೂಖೋದ್ಗಮಮಲೆವವೊಲಲೆಗೆ ಜಗದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವತಮಸ್ತಮನ ಅಕಳಂಕದೇವಪ್ರಮಾಣ ರತ್ನಪ್ರದೀಪರಶ್ಮಿಕಳಾಪಂ (ಆದಿಪು. ೧–೦೭). [ದ್ಯುಮಣಿ + ಮಯೂಖ]

ದ್ಯುಮುಖ (ನಾ). ಮುಂಜಾವ ; ಉಷಃಕಾಲ ; ಪ್ರಭಾತ : "ದ್ಯುಮುಖಂ ವಿಭಾತ ಪ್ರತ್ಯೂಷಮೆನಲಾ ಪ್ರಭಾತಮೆನೆ . . . ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಾತಮೆನಲು ಕಲ್ಯಮೆಂದೆನಲು ಪ್ರಾಕ್ಕಾಲಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೦–೨). [ಸಂ.]

ದ್ಯುಮ್ನ (ನಾ). ೧. ಕಾಂತಿ; ಪ್ರಕಾಶ. ೨. ಕಸುವು; ಬಲ; ಪರಾಕ್ರಮ ; ಶಕ್ತಿ : "ಪ್ರಾಣಃ, ಸ್ಥಾಮ, ಬಲಂ, ದ್ಯುಮ್ನಂ, ಓಜಃ, ಊಷ್ಮಾ, ತರಃ, ಸಹಃ–ಈ ೮ ಬಲ್ಪು(ಬಲುಹು)" (ಹಲಾಯು. ೧೨೦–೩೮). ೩. ಹಣ ; ಸಂಪತ್ತು ; ಐಶ್ವರ್ಯ ; ದ್ರವ್ಯ : "ದ್ಯುಮ್ನಂ ದ್ರವ್ಯಂ ದ್ರವಿಣಂ, . . . ವಿಭವಃ–ಈ ೧೫ ಒಡಮೆಯ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೪–೮೦) : "ಧನಮದಾ ದ್ಯುಮ್ನಮಾ ದ್ರವ್ಯಮೆಂದೆನಲು ವಿತ್ತಮದಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೭–೧೭). [ಸಂ.]

ದ್ಯುಲೋಕ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ; ದೇವಲೋಕ : ಒಬ್ಬ ಶಿಷ್ಯನು ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವೆಂದೂ, ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಸೂರ್ಯನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ . . . ನಿರೂಪಿಸಿದರು (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೭೦) : ಅಗ್ನಿಯು . . . ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತಿತ್ವ ವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ (ಋಕಾರ. ೪೨). [ಸಂ.]

ದ್ಯೂತ (ನಾ). ೧. ಆಟ ; ಕ್ರೀಡೆ. ೨. ಪಗಡೆಯ ಆಟ ; ಜೂಜಂ : "ದ್ಯೂತಮದಕ್ಷವತಿ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭೩–೭೮) ; ಕೃತಕದ್ಯೂತವಿನೋದದಿಂ ದ್ರುಪದಜಾಕೇಶಾಂಬರಾಕೃಷ್ಟಿಯಿಂ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರಾತ್ಮಜ ಪಾಂಡುರಾಜಸುತರ ಮುನ್ನಂ ಕೊಲಲ್ಕೋಡಿದ್ದೆ (ಗದಾಯು. ೭–೪೦) ; ದ್ಯೂತದಲಿ ಮುನ್ನೇನ ನೊಡ್ಡಿದ ಸೋತನೇನನು ಶಿವಶಿವಾ (ಕುಮಾಸ. ೧೪–೬೨) : ದ್ಯೂತಾದಿಯಿಂ ಕೆಟ್ಟ ಭೂವರರಂ ಬಣ್ಣಿಪರೇಕೆ ಮೂಢ ಕವಿಗಳ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೧–೨೭). ೩. ಜೂಜಿಗೆ ಒಡ್ಡುವ ಹಣ : "ದ್ಯೂತಕರಂ ದ್ಯೂತಪಣಂ ದ್ಯೂತ ಮೆನಿಪ್ಪುವು" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೬೨–೮೪). [ಸಂ.]

ದ್ಯೂತಕರ (ನಾ). ೧. ಆಟಗಾರ. ೨. ಜೂಜಾಡುವವನು ; ಜೂಜು ಗಾರ : "ದ್ಯೂತಕರನೆನೆ ಕಿತವನೆನೆ ಜೂಜುಗಾಱಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭೨–೨೪). ೩. ಜೂಜಿಗೆ ಒಡ್ಡುವ ಹಣ : "ದ್ಯೂತಕರಂ ದ್ಯೂತಪಣಂ ದ್ಯೂತಮೆನಿ ಪ್ಪುವು" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೬೨–೮೮). [ಸಂ.]

ದ್ಯೂತಕಾರ (ನಾ). = ದ್ಯೂತಕರ ೨ : "ಕಿತವಃ, ದ್ಯೂತಕಾರಃ–ಈ ೨ ಜೂದುಗಾಱಂ" (ಹಲಾಯು. ೭೪–೨೩೪) ; ದ್ಯೂತಕಾರನ ಪತ್ನಿಯು ಅವನಿಂದ ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟವಳಾಗಿ ಪರಿತಾಪ ಪಡುತ್ತಾಳೆ (ಋಕಾರ. ೩೦೯). [ಸಂ.]

ದ್ಯೂತಕಾರಕ (ನಾ). ೧. ಜೂಜನ್ನು ಆಡಿಸುವವನು ; ಜೂಜಿನ ಮನೆ ಯನ್ನು ನಡೆಸುವವನು : " ದ್ಯೂತಕಾರಕನೆನಲ್ಕಾಡಿಸುವನೆನಿಕ್ಕು " (ಮಂಗರಾ. ೭೨–೨೪). ೨. ಜೂಜಾಡುವವನು. [ಸಂ.]

ದ್ಯೂತಕೃತ್ತು (ನಾ). = ದ್ಯೂತಕರ ೨ : "ಧೂರ್ತಃ, ಅಕ್ಷದೇವೀ, ಕಿತವಃ, ಅಕ್ಷಧೂರ್ತಃ, ದ್ಯೂತಕೃತ್–ಇ ಜೂಜು ಆಡುವವನ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೬೮). [ಸಂ. ದ್ಯೂತಕೃತ್]

ದ್ಯೂತಕೇಳಿ (ನಾ). ಪಗಡೆಯ ಆಟ ; ಜೂಜಿನ ಆಟ ; ಜೂಜಾಟ : ಎಲವೊ ಕಪಟದ್ಯೂತಕೇಳೀಕಲುಷಿತಾಂತಃಕರಣ ನಿನ್ನೀ ಬಲಕೆ ಪತಿ ನೀನೋ ಕೃಪಾಚಾರಿಯನೊ ಗುರುಸುತನೊ (ಕುಭಾಗ. ೧-೨) ; ದ್ಯೂತ ಕೇಳಿಯೊಳಜ್ಞಾತವಾಸದೊಳಂದು ಧಾತುಗುಂದದೆ ಪಾಂಚಾಲಿ ಓತು ಪಾಂಡವರನೊಲಿಸಿ ಹದಿಬದೆಯರ ಬೈತಲೆವಣಿಯೆನಿಸಿದಳು (ಹದಿಬ. ೩-೪೮). [ದ್ಯೂತ + ಕೇಳಿ₂ (= ಕೇಲಿ)]

ದ್ಯೂತಕೌಶಲ (ನಾ). ಪಗಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವ ಕೌಶಲ,– ಚಾತುರ್ಯ ; ಜೂಜಾಟದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವ ಜಾಣತನ : ಬಳಿ ದೊಡ್ಡಾಟವೇತಕೆ ವಿಜಯಸಿರಿ ಪಾಳಾಟರಿಗೆ ಮೆಚ್ಚುವಳೆ ತೋಱಾ ದ್ಯೂತಕೌಶಲವ (ಕುಭಾ.ಸ. ೧೩-೯೭). [ದ್ಯೂತ + ಕೌಶಲ]

ದ್ಯೂತಪಣ (ನಾ). ಜೂಜಿನಲ್ಲಿ ಒಡ್ಡುವ ಹಣ ; ಒಡ್ಡು : "ದ್ಯೂತಕರಂ ದ್ಯೂತಪಣಂ ದ್ಯೂತವೆನಿಪ್ಪುವು" (ಪಕ್ಷು ಕೋ. ೦೬೩-೯೮). [ದ್ಯೂತ + ಪಣ₂]

ದ್ಯೂತಲೋಲುಪ (ನಾ). ಜೂಜಿನ ಗೀಳು ಹಿಡಿದವನು ; ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದವನು : ನೃಪನಗ್ಗಳದ ಧರ್ಮಜ್ಞನು ವಿಶೇಷದ್ಯೂತ ಲೋಲುಪನು (ಕುಭಾ.ಸ. ೦೨-೦೮). [ದ್ಯೂತ + ಲೋಲುಪ]

ದ್ಯೂತವರ್ತಿ (ನಾ). ಜೂಜಿನಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದವನು ; ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಯಾದ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸುವವನು ; ಜೂಜುಗಾರ : ನೃಪರು ಕಟ್ಟರೆ ಮಾನ್ಯವುಂಟೇ ಶಪಥವುಂಟೇ ದ್ಯೂತವರ್ತಿಗೆ (ಕಾಶಿರಾ. ೦೯-೨೦). [ಸಂ. ದ್ಯೂತವರ್ತಿನ್]

ದ್ಯೂತಾಳಿ (ನಾ). ಜೂಜಾಡುವವನು ; ಜೂಜುಗಾರ : ಬಾಲರಜ್ಞರಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಲೋಲ ದ್ಯೂತಾಳಿಗಂ ಕೀಳು ಸುರೆಮಾಂಸಭಕ್ಷಿಗೆ ವ್ಯಸನದೋಷಿಗಂ ದೀಕ್ಷೆಯಿಂದುಮಗೆ ಶಿವ ಶಿಕ್ಷೆಗಳಹವು ಮಗನೆ (ದೀಕ್ಷಾಬೋ. ೧೩-೨೩೦). 'ಜೂದಾಳಿ' ಪರಾ. [ದ್ಯೂತ + – ಆಳಿ₃]

ದ್ಯೂನ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಜಾತಕನ ಲಗ್ನದಿಂದ ಏಳನೆಯ ಸ್ಥಾನ. 'ದ್ಯೂನಗೇಹ', 'ದ್ಯೂನಾಲಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದ್ಯೂನಗೇಹ (ನಾ). = ದ್ಯೂನ : ಓಮಧಾಮಂ ದ್ಯೂನಗೇಹೋಪಚಯ ದೊಳ್ . . . ಸೌಮ್ಯನಿಂ ಪಂಚಮ ಕೇಂದ್ರಾಯತ್ರಿರಂಧ್ರಂಗಳೊಳತಿ ಶುಭದಂ ಶೇಷದೊಳ್ ಪೊಲ್ಲನಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೦೦-೪). [ದ್ಯೂನ + ಗೇಹ]

ದ್ಯೂನಪತಿ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಲಗ್ನದಿಂದ ಏಳನೆಯ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಡೆಯ ನಾದವನು ; ಏಳನೆಯ ಮನೆಯ ಅಧಿಪತಿ : ದ್ಯೂನಪತಿಯೆನಿಸೆ ಕುಲದಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆನಿಸಿ ತತ್ಸೂನು ಸೌಭಾಗ್ಯನೆನಿಸುವ ನಾರಿ ದೊರಕುವಳು ಸೋಮಸುತ ನೀಚಾರಿ ಮೂಢದೊಳ್ ಕಾಮಪತಿಯೆಂದೆನಿಸೆ ಪಾಪಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿರಲವನು ಕುಲನಾಶಕಾರಿಯೆನಿಸುವನು (ಕೇಲಚ್ರ.೦೦-೨೦). [ದ್ಯೂನ + ಪತಿ₂]

ದ್ಯೂನಾಲಯ (ನಾ). = ದ್ಯೂನ : ದ್ಯೂನಾಲಯಗತಮೆನಿತು ಗ್ರಹಮಾ ಲೆಕ್ಕದಲೇಡು ಬೆನ್ನಲಾ ಪಶುಗಳಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೩-೩). [ದ್ಯೂನ + ಆಲಯ]

ದ್ಯೋತ (ನಾ). ೧. ಹೊಳಪು ; ಪ್ರಕಾಶ ; ಕಾಂತಿ : ಸುಟಿಲುದುದು ಪದಚಂಚನ್ನಖದ್ಯೋತಸುವ್ಯಕ್ತಪದಂ ಮಾಣರ್ಕಳಪಾಳಂ ಬಳಸಿದ ಜಳದೇಪೀಸಮೂಹಂಬೊಲ್ . . . ಇರುಳೊಳ್ ಜಾರನಾರೀಕದಂಬಂ (ಆಗಿಪು. ೪-೨೯). ೨. ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕು ; ಬಿಸಿಲು : "ಪ್ರಕಾಶಃ, ದ್ಯೋತಃ, ಆತಪಃ– ೩ ಬಿಸಲಿನ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೩). ೩. ಶಾಖ ; ಉಷ್ಣ.

ದ್ಯೋತವಾಗು=ಹೊಳೆ ; ಸ್ಫುರಿಸು : ಕವಿಯ ಆಶಯ ಈ ಪದ್ಯದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ದ್ಯೋತವಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ದ್ಯೋತಕ (ಗು). ೧. ಹೊಳೆಯುವ ; ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ. (ನಾ). ೨. ಸ್ಪಷ್ಟ ವಾಗಿ ತೋರಿಸುವಂಥದು,–ತಿಳಿಸುವಂಥದು : ಕಥಾಕಾವ್ಯಗಳೂ ಆ ಕಾಲದ ಜನರ ಮನಃಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಎರಡನೆಯ ದ್ಯೋತಕಗಳಾಗಿದ್ದುವು (ಸಾಹಿಸ. ೦೫) ; ಭಾಷೆಯು ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಬಂಧದ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿದೆಯೇ ಹೊರತು, ಜಾನಾಂಗಿಕ ಐಕ್ಯದ ಗುರುತಾಗಲಾರದು (ಭಾಷಾಶಾ. ೩೦) ; ಕುಸುಮಾ–ಶೀನರ ಬಗ್ಗೆ ನರಹರಿಯ ಕನಸು ಅವನ ಚಿಂತೆಯ ದ್ಯೋತಕ ವಾಗಿದೆ (ಸವಂಹೀ.೨೬ ಬೀಡಿಕೆ). [ಸಂ.]

ದ್ಯೋತನ (ಗು). ೧. ಹೊಳೆಯುವ ; ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ; ಬೆಳಗುವ. ೨. ವಿವರಿಸಿ ತೋರಿಸುವ ; ವಿವರಿಸುವ. (ನಾ). ೩. ಬೆಳಕು ; ಕಾಂತಿ ; ಹೊಳಪು : "ದ್ಯುತ್, ದ್ಯುತಿಃ, ದ್ಯೋತನೀಯಂ, ದ್ಯುತ್ಯಂ, ದ್ಯೌತ್ಯಂ ಈ ೬ ಬೆಳಕು" (ಕಾಕಶ್. ೦೩೦). ೪. ನೋಟ ; ದೃಶ್ಯ : "ನಿಭಾಳನಂ, ನಿಶಮನಂ, ನಿಧ್ಯಾನಂ, ಅವಲೋಕನಂ, ಲಕ್ಷಣಂ, ದರ್ಶನಂ, ದೃಷ್ಟಿಃ, ದ್ಯೋತನಂ – ಈ ೮ ನೋಟಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೩-೯೬). [ಸಂ.]

ದ್ಯೋತಿ₁ (ನಾ). ಹೊಳಪು ; ಪ್ರಕಾಶ ; ಕಾಂತಿ : ಅಮರಧನುರ್ದ್ಯೋತಿಯಂ ಪಂಚರತ್ನಚ್ಛವಿಯಿಂ ಕೀಳ್ಮಾಟ್ಟಿ ಸಲ್ಲಕ್ಷಣಗುಣನಿಧಿಗಳ್ ಪಲ್ಲಣಂ ಗಟ್ಟಿ ಬಂದಿರ್ದುವು . . . ತುರಂಗಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೦೦). [ಸಂ. ದ್ಯೋತಿಸ್]

ದ್ಯೋತಿ₂ (ಗು). ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ; ಹೊಳೆಯುವ : ಶ್ರೀಮನ್ನಾಗೇಂದ್ರಭೋಗಸ್ಫುರದರುಣಮಣಿದ್ಯೋತಿಸಂಧ್ಯಾನಿಬದ್ಧಪ್ರೇಮಂ . . . ಹೇಮಪ್ರಭಾಪ್ರಸ್ಫುರಿತ ಗಿರೀಶ ಚಂಚಜ್ಜಟಾಜಾಲಜೂಟವ್ಯೋಮಪ್ರೋಧ್ಯಾಸಿಚಂದ್ರಂ ತ್ರಿಭುವನಜನಕಾನಂದಮಂ ಮಾಡುಗೆಂದುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೧). [ಸಂ. ದ್ಯೋತಿನ್]

ದ್ಯೋತಿತ (ಗು). ಹೊಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ; ಬೆಳಗಿಸಿದ : ಆಳ್ದನಧಿಕ ಬಲನವನಿಪತಿವ್ರಾತಮಣಿಮಕುಟಕಿರಣದ್ಯೋತಿತಪಾದಂ ಸಪಾದಲಕ್ಷ ಕ್ಷಿತಿಯಂ (ಶಂಪಥಾ. ೦-೦೬) ; ಶ್ರೀಮನ್ನಾಕಾಧಿನಾಥಾನತಮಕುಟಮಣಿ ದ್ಯೋತಿತಾಂಘ್ರಿದ್ವಯಂ . . . ಕುಡುಗೆಮಗವ್ಯಾತಾಪಾಸಮಂ ವೀರನಾಥಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦-೦). [ಸಂ.]

ದ್ಯೋತಿತಾತ್ಮ (ನಾ). ಪ್ರಕಾಶಗೊಂಡ ಆತ್ಮವುಳ್ಳವನು ; ತಿಳಿವು ಹೊಂದಿದ ಅಂತರಂಗವುಳ್ಳವನು : ಆದರೆ ಸೂಕ್ತಿಸಹಸ್ರಗಳಿಂದ ದ್ಯೋತಿತಾತ್ಮರಾದ ಮಹಾತ್ಮರ ದೋಷಗಳನ್ನು ಉದ್ಯೋತಿಸುವುದು ವಿಮರ್ಶಕನ ದೋಷವೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನಿಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ (ರನ್ನಾಲೋ. ೯೭). [ಸಂ.]

ದ್ಯೋತಿರಿಂಗಣ (ನಾ). ಮಿಂಚುಹುಳು ; ದೀಪದ ಹುಳು. 'ಜ್ಯೋತಿ ರಿಂಗಣ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದ್ಯೋತಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಪ್ರಕಟವಾಗು ; ಕಾಣು ; ತೋರು : ಶೀತಕರ ತೋಯಂ ದ್ಯೋತಿಸಿರೆ ನೀಲಾಬ್ಜಾಯತನಯನೇ ಕೇಳೋತು ಶಶಿಕಾಂತಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೭೬). ೨. ಕಾಣಿಸು ; ತೋರಿಸು ; ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸು ; ಪ್ರಕಟಪಡಿಸು : ಮಹಾಪುಂಡರೀಕಮುಂಬಿದು ಕಾಲಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂ ವಜ್ರಧರ ಹಲಧರ ಚಕ್ರಧರಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣಮಂ ಅನುಷ್ಠಾನಮಂ ದ್ಯೋತಿಸುಗುಂ (ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಸೂ. ೬೬). [ದ್ಯೋತನ + – ಇಸು₁]

ದ್ಯೋಧುನಿ (ನಾ). ದೇವನದಿ ; ಗಂಗೆ. [ಸಂ. ದ್ಯೋಧುನೀ]

ದ್ರಂಗ (ನಾ). ಪುರ ; ಪಟ್ಟಣ ; ನಗರ : 'ದ್ರಂಗ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಮಚಂದ್ರಾಚಾರ್ಯನು ಪುರ, ನಗರ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ (ಶಬ್ದವಿ. ೭೭). 'ಡಂಗ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದ್ರಜ (ನಾ). (?) : ಸಾರಂಗದ ತಿದಿಯಲ್ಲಿ ದೋರೋ (ದಾರೂ ?) ದ್ರಜವ ತುಂಬಿದರು ಮೇರುಮಂದಿರದ ಮೇಲೆ ಮನೆಯ ಮಾಡಿದರು ಆರೋ ! ತಿದಿಯು ಹಱಿವೆ ಮನೆಯು ಸುಡುವೆ ನಿಲುವೆ ಹೊಸಪರಿಯಱಿಯಾ ಎಸ್ಮ ಪರಿಯು (ಸರ್ವಸ. ೨೯-೧೪೮). [?]

ದ್ರಢಿಮ (ನಾ). ಬಲವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಬಿಗುಹು ; ದೃಢತೆ : "ಯಂದ್ರುಜ್ಯ ದಾರ್ಢ್ಯಂ ದ್ರಢಿಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧೫-೨೭). [ಸಂ. ದ್ರಢಿಮನ್]

ದ್ರಪ್ಸ (ಗು). ೧. ಹನಿಹನಿಯಾಗಿ ಬೀಳುವ ; ತೊಟ್ಟುತೊಟ್ಟಾಗಿ ಹನಿಯುವ. (ನಾ). ೨. ತೊಟ್ಟು ; ಹನಿ. ೩. ನೀರು ಬೆರಸಿದ ಮೊಸರು : "ದಧಿ ಘನೇತರಂ ತಾಂ ದ್ರಪ್ಸಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೨-೩). [ಸಂ.]

ದ್ರಬ್ಯ (ನಾ). ಹಣ ; ಧನ : ಬಿನಕಗಳುಡನ ಕಯ್ಯಲು ತೆತ್ತಾಲೋಚಿತ ಕ್ರಯ ದ್ರಬ್ಯವನು ಕ್ರಯಲಕ್ಷಣಲಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಸಾಕಲ್ಯೇನ ಹಸ್ತಸ್ಥವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೦೨-೧೮ ; 1286). [<ಸಂ. ದ್ರವ್ಯ]

ದ್ರಬ್ಯನಿವೇದನಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಹಣವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸು ; ಧನವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸು : ನಗರ ಮಹಾಜನಂಗಳ್ಗಂ ಧರ್ಮಾರ್ತ್ಥರ ಪ್ರಾರ್ತ್ಥಿಸಿ ದ್ರಬ್ಯನಿವೇದನಂ [ಗೆ]ಯ್ದು (ಸೌಇಇ. XX, ೭೪-೩೧; 1112). [ದ್ರಬ್ಯ + ನಿವೇದನ + ಕೆಯ್$_1$]

ದ್ರಮಿಳ 'ದ್ರವಿಳ' ನೋ.

ದ್ರವಿಳ, ದ್ರಮಿಳ, ದ್ರವಿಳ, ದ್ರವಿಟ (ನಾ). ೧. ಭಾರತದ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರದೇಶದ ಪೂರ್ವ ತೀರದ ಪ್ರದೇಶ ; ದ್ರಾವಿಡದೇಶ ; ತಮಿಳು ನಾಡು : ವಂಗಾಙ್ಗ ಕಳಿಙ್ಗ ವತ್ಸೂರ ಮಗಧ ಮದ್ರಕ ಕೇರಳ ಗಙ್ಗ ಮೂಷಕಪಾಣ್ಡ್ಯ ದ್ರಮಿಟ ಚೋಟಿಯಾಳುಕ ವೈಜಯಂತ್ಯ ಪ್ರಭುತಿರನೇಕ ಪರನೃಪತಿ ಸಮೂಹಾವಮರ್ದ್ದ ಲಬ್ಧ ವಿಜಯೋ (ಇಆ. XIX, ೦೭-೭ ; ಸು. 602). **ದ್ರಮಿಳ** : ೨. ದಕ್ಷಿಣದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಜೈನಮುನಿ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಗಣಗಳು: ದೇವ, ಸೇನ . . . ದ್ರಮಿಳ, ಪುನ್ನಾಗ ವೃಕ್ಷಮೂಲ (ಕಶಾಅ. ೮೬). **ದ್ರವಿಳ** : ೧. ದ್ರವಿಳಾನ್ಧ್ರ ಮಾಳವ ತುರುಷ್ಕಾದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾವನೀಶ್ವರರಂ ಸಾಧಿಸಿದ ಭುಜಾಸಿಬಳದಿಂ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರೇಶ್ವರಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೩-೧೦ ; 1121). **ದ್ರವಿಟ** : ಇವರ್ಗಳೆಲ್ಲರುಮನಾಚಾರ್ಯರ್ ಮಾಡಿ ದ್ರವಿಟ [ಪಾಠಾಂ. ಡ. ಳ] ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಪೋಗಿವೆಂದು ವಿಶಾಖಾಚಾರ್ಯರೊಡನೆ ಎಣ್ಣಾಸಿರ್ವರ್ ರಿಸಿಯರನಟ್ಟಿದರ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೮೮-೨೨) ; ಕೌಶಿಕಾಂಧ್ರ ದ್ರವಿಳ[ಟ] ಗಜಮುಖಾಶ್ವಮುಖೋಷ್ಟ್ರಮುಖ ಖರಮುಖ . . . ತುರುಷ್ಕ ಪ್ರವರ ನಾನಾದ್ವೀಪ ದೇಶಾಧೀಶ್ವರರುಂ (ಶಂಪರಾ. ೯-೯೩ ವ). [<ತಮಿಟ್./ಪ್ರಾ. ದವಿಲ./ಸಂ. ದ್ರವಿಡ]

ದ್ರಮ್ಮ, ದಮ್ಮ$_1$ (ನಾ). ಚಿನ್ನದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನಾಣ್ಯ ; ಹದಿನಾರು ಪಣ ; ನಿಷ್ಕದ ಹದಿನಾರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ : ದೀವಳಿಗೆಯು ಪರ್ವದನ್ದು ಕರಣಕ್ಕೆ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ದ್ರಮ್ಮ ತಳಾರರಿಗೆ ಇಪ್ಪತುನಾಲ್ಕು ದ್ರಮ್ಮ (ಹೈಆರಿ. VI, ೧೯೩೩-೩೪, ೧-೦೦ ; 972) ; ವರಿಸಕ್ಕೆ ಲೋಹ ದ್ರಮ್ಮಗಟ್ಟಳೆ ಪದಿನೈಯ್ದು ಪಣಮುಂ ಪನ್ನಿರ್ಕಳೆ ಮಾರಿಯುಂ ಒಕ್ಕಳ ತುಪ್ಪಮುನ್ನಿಟುವೋನ್ (ಎಕ. III, ಕುಂಡ್ಯ. ೦೪-೧೧ ; 907) ; ವಿಪ್ರರ ವಿವಾಹಮುಮಾಗಪ್ಪನಿತಱೊಳೆಲ್ಲಮೊಸಗೆ ದ್ರಮ್ಮಮುಂ ಅಱಿಯಂ ತಪ್ಪಾ[ದೆ] ಮಾಣೆಯೊಳೆರಡು ಕೆಟ್ಟಿದರ್ (ಕಇ. II, ೪-೭ ; 918) ; ಸಿದ್ಧಾಯಮೆಲ್ಲಮ್ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಬರಿಸಕ್ಕೆ ಅರಸರ್ಗ್ಗೆ ನಿಬದ್ಧಂ ಮೂವತ್ತು ಕರಿಯ ದ್ರಮ್ಮ(ಮ್ಮ)ಮಂ ಗೊರ ವರ್ತ್ತಿಪುವರ್ (ಇಆ. XII, ೨೫೭-೧೦ ; 951) : ಎಲೆಯ ಸುಂಕಮಾವಟಿಗೆ ಕಟ್ಟು ೨ ಬೀಳಯೆಲೆಯ ಪೇಱಿಂಗೆ ೫ ಪೆರ್ಜುಂಕಕ್ಕೆ ದ್ರಮ್ಮ ೧ (ನಾಂದೇಡ್. ೩-೨೨ ; 1047) : ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ್ವಮರ್ಯ್ಯಾದೆಯಾಡನ್ಲಂಘನಕ್ಕೆ ದಣ್ಡಂ ಕರಿಯ ದ್ರ x x ಮಯ್ಯತ್ತೆರಡು ಒಡಿದಂಗೆ ದ್ರಮ್ಮ ಪನ್ನೆರಡು (ಹೈಆಸಿ. ೭-೧೧೦ ; 1066) ; ಕವಡೆಗಳಿಪ್ಪತ್ತಾಗಲು ಪವಣಿಸೆ ಕಾಕಿಣಿಯು ನಾಲ್ಕು ಪಣ ಪದಿನಾಱು ಭುವನದಿ ದ್ರಮ್ಮಗಳೆನಿತಂ ಸವನಿಸಿ ಪದಿನಾಱೊಳದುವೆ ನಿಷ್ಕಮೆಂ [ಮೆಂ] ದಕ್ಕುಂ (ಭಾಸ್ಕರ. ೭೬-೪) : ನಾಣ್ಯಗಳ ಕೋಷ್ಟಕ: ೨೦ ವರಾಟಕ=೧ ಕಾಕಿನಿ, ೪ ಕಾಕಿನಿ=೧ ಪಣ . . . ೧೬ ಪಣ = ೧ ದ್ರಮ್ಮ, ೧೬ ದ್ರಮ್ಮ=೧ ನಿಷ್ಕ (ಗಶಿಡ. ೨೮೩ ಅಡಿಟಿ). **ದಮ್ಮ$_1$** : ಕೆಯ್ಗೆ ಪನ್ನೆರಡುಂ ವರಿಸ ಪರಿಯಾರಯುಮ್ಮತ್ತ[ಗ್ಗೆ]ಒನ್ದು ದಮ್ಮ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೧೨-೨೨ ; ೮೬೭) ; ಅಯ್ಯಾ ಎನಗುಡಲಿಲ್ಲೇನುಮೊಂದು ದಮ್ಮಕ್ಕಾದೊಡಂ ಸೀರೆಯಂ ಕೊಂಡೀಯಿಮೆಂದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭೭-೧೧) ; ಎಂಟು ದಮ್ಮದ ಪುಳ್ಳಿಯಂ ತಂದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭೭-೨೦). 'ಕಳ್ಳದಮ್ಮ' ಪರಾ. [←ಗ್ರೀಕ್. Drachme./<ಪ್ರಾ. ದಮ್ಮ./ಸಂ. ದ್ರಮ್ಮ]

ದ್ರವ (ಗು). ೧. ಓಡುವ. ೨. ಒಸರುವ ; ಜಿನುಗುವ. ೩. ಹರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವದ ; ಪ್ರವಹಿಸುವ. (ನಾ). ೪. ಪಲಾಯನ ; ಓಟ : "ಪ್ರದ್ರಾವಃ, ಉದ್ರಾವಃ, ಸಂದಾವಃ, ವಿದ್ರವಃ, ದ್ರವಃ, ಅಪಕ್ರಮಃ, ಅಪಯಾನಂ-೮ ಪಲಾಯನವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿ ಹೋಗುವಿಕೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೭೦). ೫. ಹರಿಯುವಂತಹ ವಸ್ತು ; ನೀರು, ರಸ ಮೊದಲಾದುದು : "ರಸಂ ತಾಂ ದ್ರವಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೨೨-೨೫) : ಪವಣಱಿದು ಮಧುವುಮಂ ಹಿಕ್ಕವತ್ತಿಗೆಯ ಬೇರ ರಸಮಂ ಶಶಿಯುಮನೊಂದುವಿನಂ ತೊಡೆದೊಡೆ ಪುಷ್ಪಂ ದ್ರವಮಂ ಮಾಟ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೭-೪೭) ; ಯಾವತ್ತು ಸೃಷ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಭಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಅವು ಘನ, ದ್ರವ, ಬಾಷ್ಪ ಅಂದರೆ ಅಪ್ರವಾಹಿ, ಪ್ರವಾಹಿ ವಾಯುರೂಪ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ (ಕುಂಬಯ. ೫-೩೩) : ಕಂಡರೆ ಕರ್ರಗಿನ ದ್ರವದಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ದೀಪದ. ೨೫). ೬. ಆಟ ; ಕ್ರೀಡೆ ; ಲೀಲೆ : "ದ್ರವಃ, ಕೇಳಿಃ, ಪರೀಹಾಸಃ, ಕ್ರೀಡಾ,ಲೀಲಾ, ನರ್ಮ- ೬ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಪರಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಹೆಸರುಗಳು. ಅಂದರೆ ಹೆಣ್ಣುಗಂಡು ಸೇರಿ ಸೊಗಸಿನಿಂದಾಡುವಿಕೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೬೦). 'ದ್ರವಿಸು' ಪರಾ. ೭. ತೇವ ; ಹಸಿ ; ಆರ್ದ್ರತೆ. ೮. ಕರಗುವಿಕೆ. ೯. ಕಷಾಯ ; ಅರ್ಕ. [ಸಂ.]

ದ್ರವಂತಿ (ನಾ). ೧. ನದಿ ; ಹೊಳೆ : ದಿವ್ಯದ್ರವಂತಿಗಳ್ ಕೂಡುವ ಮಹದ್ ಧ್ವನಿಯು ಜೋಗುಳವನಾಲಿಸುತ ನಿದ್ರಿಸಿದರಿನವಂಶಜರ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೩೭-೩೩೬). ೨. ಇಲಿ ಯಾಲದಗಿಡ: "ನ್ಯಗ್ರೋಧೀ – ಅಲ, ಇಲಿವಾಲ, ದ್ರವಂತಿ" (ಓಷಧಿ. ೮೫). [ಸಂ. ದ್ರವಂತೀ]

ದ್ರವಗಲ್ಲು (ನಾ). ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣಗಳ ಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಒಸರುವ ಕಲ್ಲು ; ಚಂದ್ರಕಾಂತ ಶಿಲೆ : ದ್ರವಗಲ್ಲ ಸೋಪಾನದ ಸರೋವರ ಕೇಶವನ ಕಣ್ಮನಕೆ ರಂಜಿಸಿತು (ಪೋಹಕ. ೪-೫೫). [ದ್ರವ + ಕಲ್ಲು (<ಕಲ್$_2$)]

ದ್ರವಗಾಳಿ (ನಾ). = ದ್ರವವಾಯು : ರಾಸಾಯನಿಕಗಳನ್ನು (Chemicals) ಶುದ್ಧೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಶಕ್ತಿಯ ಉತ್ಪಾದನೆಗೂ . . . ದ್ರವಗಾಳಿಯನ್ನು (Liquid Air) ಬಳಸುತ್ತಾರೆ (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೨೦೧). [ದ್ರವ + ಗಾಳಿ$_1$]

ದ್ರವಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ನೀರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಕರಗುವಂತೆ ಮಾಡು. [ದ್ರವ + ಕೊಳ್$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ದ್ರವಣ (ನಾ). ೧. ಓಡುವಿಕೆ ; ಓಟ. ೨. ಒಸರುವಿಕೆ ; ಜಿನುಗುವಿಕೆ ; ಸ್ರವಿಸುವಿಕೆ : "ದ್ರವಣಂ, ದ್ರಾವಣಂ, ದ್ರುವಂ, ದ್ರೋತವ್ಯಂ . . . ದ್ರವ್ಯಂ – ಈ ೭ ನೀರ ಜಲ್ಲಿ" (ಆಕಶ್ಯ. ೭೬). ೩. ಪ್ರವಹಿಸುವಿಕೆ ; ಹರಿಯುವಿಕೆ. [ಸಂ.]

ದ್ರವತ್ರಪು (ನಾ). ೧. ಕರಗಿಸಿದ ಸೀಸ ಅಥವಾ ತವರ. ೨. ಕರಗಿಸಿದ ಸೀಸ ಅಥವಾ ತವರವನ್ನು ಮೈಮೇಲೆ ಸುರಿದು ಹಿಂಸಿಸುವ ನರಕ:

ಮತ್ತಂ ಕ್ರತು, ಪೂತಿಮಾಂಸ, ತಪ್ತ ಜತುಲೇಪ. ದ್ರವತ್ರಪು, ಉಚ್ಛ್ವಾಸವೆಂಬೈದು ಮಂತ್ರಿನರಕಂಗಳಿಂ ಕೂಡಿ (ವಿವೇಕ. ೦೮೦). [ದ್ರವ + ತ್ರಪು]

ದ್ರವತ್ವ (ನಾ). ೧. ಕರಗುವ ಸ್ವಭಾವ,-ಗುಣ. ೨. [ದ್ವೈತ] ನಲವತ್ತು ಬಗೆಯ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; P ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ, ಸ್ಪರ್ಶ, ಸಂಖ್ಯಾ, ಪರಿಮಾಣ, ಸಂಯೋಗ, ವಿಭಾಗ, ಪರತ್ವ, ಅಪರತ್ವ, ಗುರುತ್ವ, ದ್ರವತ್ವ, ಲಘುತ್ವ, ಮೃದುತ್ವ, ಕಠಿನತ್ವ, ಸ್ನೇಹ, ಶಬ್ದ, ಬುದ್ಧಿ, ಸುಖ, ದುಃಖ, ಇಚ್ಛಾ, ದ್ವೇಷ, ಪ್ರಯತ್ನ, ಧರ್ಮ, ಅಧರ್ಮ, ಸಂಸ್ಕಾರ, ಆಲೋಕ, ಶಮ, ದಮ, ದಯೆ, ತಿತಿಕ್ಷೆ, ಭಯ, ಬಲ, ಲಜ್ಜೆ, ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಔದಾರ್ಯ, ಸ್ಥೈರ್ಯ, ಶೌರ್ಯ, ಸೌಭಾಗ್ಯಗಳೆಂಬವು ನಲವತ್ತು ಬಗೆಯ ಗುಣಗಳು : ರೂಪ . . . ದ್ರವತ್ವ . . . ಸೌಭಾಗ್ಯವೆಂದು, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಲವತ್ತು ವಿಧ ಗುಣಗಳು (ಹಿಂದಸಾ. ೨೭೩). [ಸಂ.]

ದ್ರವಪಾವುಡ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿ, ಒರೆಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಬಟ್ಟೆ ; ಉದಕಪಾವುಡ. [ದ್ರವ + ಪಾವುಡ$_1$ (<ಪಾವಡ$_1$)]

ದ್ರವರೂಪ (ನಾ). ಘನರೂಪವೂ ವಾಯುರೂಪವೂ ಅಲ್ಲದ, ನೀರನ್ನು ಅಥವಾ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹೋಲುವ ಆಕೃತಿ : ಒಳವಲಯದಲ್ಲಿ ತರಿತರಿಯಾಗಿರುವ ದ್ರವರೂಪದ ವಸ್ತುವಿರುತ್ತದೆ (ಪ್ರಾಣಿಶಾ. ೪೪) : ಒಂದು ಗ್ರಾಮ್ ತೂಕವುಳ್ಳ ಘನಪದಾರ್ಥವು ಬಿಸಿಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೊಂದದೆ ದ್ರವರೂಪಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಉಷ್ಣಕ್ಕೆ ದ್ರವಗುಪ್ತೋಷ್ಣವೆಂದೂ . . . ಹೆಸರು (ಭೌತವಿ. ೨೪೦). [ದ್ರವ + ರೂಪ]

ದ್ರವವಸ್ತು (ನಾ). ಹರಿಯುವಂಥ ವಸ್ತು ; ದ್ರವರೂಪದ ಪದಾರ್ಥ: ಒಂದು ಗ್ರಾಮ್ ದ್ರವವಸ್ತುವು ಆವಿಯಾಗಲು ಬೇಕಾಗುವ ಉಷ್ಣಕ್ಕೆ ಬಾಷ್ಪಗುಪ್ತೋಷ್ಣವೆಂದೂ (Latent heat of vaporisation) ಹೆಸರು (ಭೌತವಿ. ೨೪೦). [ದ್ರವ + ವಸ್ತು]

ದ್ರವವಸ್ತ್ರ (ನಾ). = ದ್ರವಪಾವುಡ. [ದ್ರವ + ವಸ್ತ್ರ]

ದ್ರವವಾಯು (ನಾ). ನೀರಿನ ರೂಪಕ್ಕೆ ತಂದ ಅನಿಲ, - ಗಾಳಿ : "ಅತ್ಯಧಿಕ ಒತ್ತಡದಿಂದಲೂ ಶೈತ್ಯದಿಂದಲೂ ದ್ರವರೂಪಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದ ವಾಯು : ದ್ರವವಾಯು" (Liquid-air. ಇಂಕನಿ) ; ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ದ್ರವವಾಯುವಿನಿಂದ ಒಂದು ಮೋಟಾರು ಕಾರನ್ನು ನಡೆಸಿದರು (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೨೦೧). [ದ್ರವ + ವಾಯು]

ದ್ರವಸೇಚಕ (ನಾ). ನೀರನ್ನು ಹಾಯಿಸುವ ಸಾಧನ : "ನೀರನ್ನು ಹಾಯಿಸುವವನು (ವದು) ದ್ರವಸೇಚಕ ; ದ್ರವ ಹಾಯಿಸುವ ಸಲಕರಣೆ" (Irrigator. ಇಂಕನಿ). [ದ್ರವ + ಸೇಚಕ]

ದ್ರವಾಗ್ನಿ (ನಾ). ೧. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉರಿಯೆರಚುವ ಯಂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಚೆಲ್ಲುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉರಿಯುವ ದ್ರವ : (Liquid-fire. ಇಂಕನಿ). ೨. ಹರಳುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹೊಳಪಿನ ರೇಖೆ : ವಜ್ರದ ಹರಳೊಳಡಕವಾಗಿರುವ ದ್ರವಾಗ್ನಿಯಂತಾ ಫಾಲಗುಲ್ಫಮಾನಿಪ್ಪಟ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದ ದೀಧಿತಿಯ ನೋಡ (ಗೊಲ್ಲಕ್ಷೇ. ೪-೮೭). [ದ್ರವ + ಅಗ್ನಿ]

ದ್ರವಾಶಯ (ನಾ). ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡುವ ಸ್ಥಳ: ನಾಳಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸುರುಳಿ, ಕವಲು ಅಥವಾ ಹಾಲೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ದ್ರವಾಶಯಗಳುಳ್ಳವು (ಕೀಟದ. ೪೩) ; ಗಂಟಲಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ, ಅಂತರ್ಜೀವಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದ್ರವಾಶಯ (Reservoir) ಇರುವುದು (ಪ್ರಾಣಿಶಾ. ೩೨). 'ಜಲಾಶಯ' ಪರಾ. [ದ್ರವ + ಆಶಯ]

ದ್ರವಿಡ (ನಾ). ೧. ಭಾರತದ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರದೇಶದ ಪೂರ್ವತೀರದ ಪ್ರದೇಶ; ದ್ರಾವಿಡದೇಶ ; ತಮಿಳುನಾಡು : ಕರ್ಣಾಟಾಂಧ್ರ ದ್ರವಿಡ ಮರಾಟ . . . ಪಾಂಚಾಲ ವೆಂಗಿ ತೌಳವಾದಿ ದೇಶಭಾಷೆಗಳೊಳ್ ಪುಟ್ಟುವುವೆಲ್ಲಂ ಸರ್ವವಿಷಯಭಾಷಾಜಾತಿಗಳಕ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೭) : ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ ಗುಜರಾಷ್ಟ್ರ ತುರುಕಾ ಇವು ಸ್ತ್ರೀರಾಜ್ಯ ವಜ್ರ ದ್ರವಿಡವೂ (ದೇವಾಂಪು. ೩-೪೧) : ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ ಸಿಂಗಳ ದ್ರವಿಡ ಕಾಂಬೋಜದೇಶದ ಸಕಲಶರಣರೈತರುತಿರ್ದರು (ಚೆಲಪು. ೬-೪೪). ೨. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಜನಾಂಗದ ಅಥವಾ ನಿವಾಸಿಗಳ ಹೆಸರು : "ತಿಗುಳನೆನೆ ದ್ರವಿಡ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೬೩) : ಈ ದೇಶದ ಮೂಲನಿವಾಸಿಗಳು ದ್ರವಿಡರು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೨೩). ೩. ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ತಮಿಳು. 'ದ್ರವಿಡ ಭಾಷೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದ್ರವಿಡಭಾಷೆ (ನಾ). ತಮಿಳು ಭಾಷೆ : ಒಳ್ಪೆನ್ನೈನಾರರಿಂಬಾಗಿರ್ದೊಂದಿತಿಹಾಸಮಂ ದ್ರವಿಡಭಾಷಾಭೇದದಿಂ ಮಾಡಿದರ್ (ರಾಜಶೇ. ೧-೭೭) : ತಮಿಳಿಗೆ ದ್ರವಿಡಭಾಷೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ತೀರ ಇತ್ತೀಚಿನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೦೧೦). [ದ್ರವಿಡ + ಭಾಷೆ]

ದ್ರವಿಡಮುಂಟಂನ್ಯಾಯ 'ದ್ರವಿಡಮುಂಟಕನ್ಯಾಯ' ನೋ.

ದ್ರವಿಡಮುಂಟಕನ್ಯಾಯ, ದ್ರವಿಡಮುಂಟಂನ್ಯಾಯ, ದ್ರವಿಡಮುಂಡಕನ್ಯಾಯ (ನಾ). ಅನವಶ್ಯಕವಾದ ಶ್ರಮ ; ವ್ಯಥಾ ಶ್ರಮ ; ಸುತ್ತುಬಳಸು : ಅಱಿವಿನಿಂದಲೆ ದ್ರವಿಡಮುಂಟಕನ್ಯಾಯದಿಂ ಗುರುಸಿದ್ಧನೊಲವಹುದು ಕರ್ಮದಿಂದಿಲ್ಲಂ ಜಱಿಯುತೆ ನ ಕರ್ಮಣಾ ಎಂದಿಂತು ಶ್ರುತಿ ಮತ್ತೆ ಹರುಷದಿಂ ಜ್ಞಾನಾತ್ ಎನುತೆ ಪೊಗಳಿರಲು (ಕೈಕವ. ೩-೩-೩). ದ್ರವಿಡಮುಂಟಂನ್ಯಾಯ : ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರಾಯಾಸದಿಂದ ಕೂರಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲ್ಲು ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುಲಭವಾದ ಭೂಮಿ ಇರಲಾಗಿ "ದ್ರವಿಡಮುಂಟಂ" ನ್ಯಾಯದಂತೆ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಗದ್ದೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೦೩). ದ್ರವಿಡಮುಂಡಕನ್ಯಾಯ : ಘನಮುಕ್ತಿಯನೀವ ಮತವನುಳಿದು ಮಹಾಯಾತನೆಗೈಯ್ಯುವರೊಲಿದಾತಂಗನುವಕ್ಕುಂ ದ್ರವಿಡಮುಂಡಕನ್ಯಾಯಮಿದುಂ (ಶರಗೀ. ೦-೭) 'ದ್ರಾವಿಡ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ' ಪರಾ. [ದ್ರವಿಡ + ಮುಂಟಕ ? + ನ್ಯಾಯಂ]

ದ್ರವಿಡಮುಂಡಕನ್ಯಾಯ 'ದ್ರವಿಡಮುಂಟಕನ್ಯಾಯ' ನೋ.

ದ್ರವಿಡವೇದ (ನಾ). ತಮಿಳುದೇಶದ ವೈಷ್ಣವಭಕ್ತರು ಶರಣಾಗತಿ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ರಚಿಸಿದ ವೇದಾಂತತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕೃತಿಗಳು ; ಆಳ್ವಾರುಗಳ ರಚನೆಗಳು. [ದ್ರವಿಡ + ವೇದ]

ದ್ರವಿಡಾಮ್ನಾಯ (ನಾ). = ದ್ರವಿಡವೇದ. [ದ್ರವಿಡ + ಆಮ್ನಾಯ]

ದ್ರವಿಣ (ನಾ). ೧. ಆಸ್ತಿ ; ಸಂಪತ್ತು ; ಐಶ್ವರ್ಯ : "ದ್ಯುಮ್ನಮಾ ದ್ರವಿಣಮಾ ದ್ರವ್ಯವೆಂದೆನಲು ವಿತ್ತಮದಕ್ಕು" (ಪಂಗರಾ. ೧೭-೦೭) : ಸಾಹಸದ್ರವಿಣಸಾಧನದಂತೆಯುಂ ಗುಣಗಣಮಣಿಗಣಕೋಶಗೃಹದಂತೆಯುಮಾಗಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೦-೮೦) ; ಗುಣದ್ರವಿಣದಿನಿರ್ಪರುಂ ವಿನಯದಿಂ ಸಭೆಗುತ್ಸವಮಂ ನಿಮಿರ್ಚಿದರ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೪-೬೩) ; ಸುಕವಿನಿಕರ ದಾರಿದ್ರ್ಯವಿದ್ರಾವಣ ದ್ರವಿಣ ಧಾರ ಧಾರಾಧರ ಕರಾಗ್ರ ಪರಿಹತ ಸುರಧರಾರುಹ ಪ್ರಭಾವನುಂ (ರಾಜಶೇ. ೩-೧). ೨. ಹಣ ; ಉಪಾಧ್ಯಾಯೊಳ್ ದ್ರವಿಣಮಂ ಬಯ್ತು (ಆದಿಪು. ೩-೪) ; ಆ ಕೃಷೀವಲಂ ನೇಗಿಲಂ ಪಿಡಿದು ಪೊಡೆದು ಕಳಶಮಂ ಕಂಡು ಚೋದ್ಯಂಬಟ್ಟು ಇಂದಿಲ್ಲಿಯುಂಡಾತನ ದ್ರವಿಣಮಾಗದೆ ಮಾಣದಾನಿದಂ ಮನೆಗೊಯ್ಯುದನುಚಿತಮಾತನಂ ಕರೆದೀವೆನೆಂದು . . . ಎಯ್ದೆವಂದು ಪೊಡವಟ್ಟಂತೆಂದಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧೩-೧೭ ವ). ೩. ಚಿನ್ನ. ೪. ಕಸುವು ; ಬಲ ; ಶಕ್ತಿ. ೫. ಶೌರ್ಯ; ಪರಾಕ್ರಮ. ೬. ವಸ್ತು; ಪದಾರ್ಥ. [ಸಂ.]

ದ್ರವಿಣೇಂದ್ರ (ನಾ). ಧನದ ಅಧಿಪತಿ ; ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಂ ; ಕುಬೇರ : ಇಂದ್ರಂ ದಲಗ್ನಿಯುಮನುಂ ರುಂದ್ರತೆಯಿಂ ನಿರುತಿ ವರುಣನುಂ ವಾಯು ದ್ರವಿಣೇಂದ್ರಂ ಲಸದೀಶಾನಂ ಸಾಂದ್ರರ್ ದಿಕ್ಪಾಲಕರಷ್ಟಕಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೪-೧೭-೨೫). [ದ್ರವಿಣ + ಇಂದ್ರ]

ದ್ರವಿತ (ನಾ). ೧. (ಮನಸ್ಸು) ಕರಗುವಿಕೆ, – ಆರ್ದ್ರವಾಗುವಿಕೆ : ಅವಳನ್ನು ಕಂಡೊಡನೆ ಸಿದ್ಧನಾಥನ ತಪಸ್ವೀಹೃದಯವೂ ದ್ರವಿತವಾಯಿತು (ಅಶ್ವಮ. ೭). ೨. ಅನುಕಂಪೆಯಿಂದ ಕರಗಿದವನು ; ಮೃದುವಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು : ಸ್ನೇಹದಿಂದ ದ್ರವಿತನಾಗಿ ತನ್ನ ಕೈಯನ್ನು ಕೋಮಲವಾದ ಮಾಯಾದೇವಿಯ ಭುಜದ ಮೇಲಾಡಿಸಿದನು (ಮೃಚಲಿ. ೧೧೦). [ಸಂ]

ದ್ರವಿಯಿಸು 'ದ್ರವಿಸು' ನೋ.

ದ್ರವಿಸು, ದ್ರವಿಯಿಂಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕು ; ಸುರಿ ; ಸ್ರವಿಸು : ಜೇನುತುಪ್ಪಂ, ಹಿಕ್ಕವತ್ತಿಗೆಯ ಬೇರ ರಸಂ, ಕರ್ಪೂರಂ ಇವನೊಂದಾಗಿ ಕೂಡಿ ಅವುದೊಂದು ಕಂಪುಳ್ಳ ಪೂಗಳ ಮೇಲೆ ತೊಡೆಯಲ್ ಆ ಪೂಗಳ್ ದ್ರವಿಸಿ ಪರಿಮಳಂಗಿಡದೆ ಕಂಪಪ್ಪುವು (ಲೋಕೋಪ. ೭-೯೭ ಟೀಕು) : ಶಶಿಕಾಂತದಿಂದೆಸೆವ ಕನ್ನಡಿಗೋಡೆಯ ಬಂದು ಮಜಿಗೊಂಡಿರಲ್ಕದು ದ್ರವಿಸುತಿರಲಾಗಿ (ಭಾಗ್ಯ. ೩. ೬-೩೩) : ತಾವವನೀಶನೊಡಗೂಡಿದಂತೆ ನವ ಭಾರತಿಯಲ್ಲಿ ತಣದಂದ್ರಿಯರಸ ದ್ರವಿಸಿತು ಮಜಿಯ ಮಾತೇನು (ಭರತ ೭೨-೧೩೭) ; ಚಂದ್ರಕಿರಣಗಳು ಸೋ[ಸೋ]೦ಕಿದ ಚಂದ್ರಕಾಂತಿಮಯ ಮಾದ ಪುತ್ಥಳಿ ದೇವರ್ವಂತೆ ಸ್ತ್ರೀರು ಆ ಪರಿ ಕಾಮುಕಳೆಯು ದ್ರವಿಸುವುದು (ಸೌಗಂಧಿ. ೯೧೨-೯). ೨. ರಮಿಸು ; ಕ್ರೀಡಿಸು : ಕೂಟದೊಳ್ಳನ ಮುಳುಗಿ ಸೌಖ್ಯದಿಂ ದ್ರವಿಸುವರ್ಕಾಮುಕಲೆಯುರಿದಂಗನೆಯರಲ್ಲಿ ದೊರೆಕೊಂಡ ಪುರುಷ ರೊಡನೆ (ಜ್ಞಮಿಥಾ. ೦೫-೯೭). ೩. ಹಸಿಯಾಗಿರು ; ಒಣಗದಿರು ; ಬಾಡದಿರು. ೪. (ಮನಸ್ಸು) ಕರಗು,-ಆರ್ದ್ರವಾಗು : (ಕ). ೫. ದ್ರವವಾಗು; ನೀರಾಗು : ಎಳೆಯಬಾಳೆಯ ಕಾಯಿ . . . ಜಾದಿಯ ಸೊಪ್ಪು[ವು]ರ ನೇಜಿಲ ತಳಿರು ಮತ್ತಿವರ ತೊಕ್ಕವಜಿಳಗೆಯೊಂದೊಂದ ಕಳಿತಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣನೊಳು ಕಲಸಿ ಬಲು ಬಿಸಿಲಿನೊಳಗಿರಿಸೆ ತಾಂ ದ್ರವಿಸಿ ರಸವೊಸರೆ ಪಾನ ಕಕ್ಕತಿ ಸೊಗಸುವಡೆದಿರ್ಪುದು (ಸೂಶಾಸ. ೨-೩೪) ; ಬೆಂಗದಿರನುಂಗಿ ಕರ್ಪೂರಶಿಲೆಯಂತೆಪೋಲ್ ದ್ರವಿಸಿತಾ ಕಿರ್ಬಂಡೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೮-೨೮೫).

ದ್ರವಿಯಿಸು: ೧. ಅರನೇಜಿಲ ಪಣ್ಣಳನಿಕ್ಷುರಸದೊಳಿಂಟಾಗಿ ತೊಡೆ[ಳ]ದ ಘರ್ಮದೊಳಿಡುಗಟ್ಟರಿಯನೆ ತತ್ಕ್ಷಣದಿಂದವಱ ರಸಂ ದ್ರವಿಯಿಸು ವಮಾವಗಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೫೭). ೩. ಕುದಿಯಿಸಿ ಶಿಗ್ರುಮೂಳರಸಮಂ . . . ಪೂಸಿ ಬಟ್ಟಲೊಳ್ ಸದಮಳ ಕೇತಕೀದಳಮನಿಕ್ಕಿರದಿಂದಿನೊಳಂ ವಿಶಿಷ್ಟದಿಂ ಮೃದುತರಮಪ್ಪಿಯೋಳ್ ವಿದಿಯನಿಕ್ಕಿಲೊಡಂ ದ್ರವಿಯಿಕ್ಕು ವಮಾವಗಂ (ಲೋಕೋಪ. ೭-೪೮). ೪. ಎಳೆಯ ಕಱುಂಕೆ ನೇಜಿಲೆಲೆಯೆಂಬವ ನಿಂಬಿನೆ ಪೂಸಿ ಘರ್ಮದೊಳ್ ಕಳೆದೊಡೆ ಬೆಳ್ಳಂ ಸುಲಿದ ಬಾಚೆಯ ಪಣ್ ದ್ರವಿಯಿಕ್ಕುಮಾವಗಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೩೭). ೬. ಒಸರು ; ಜಿನುಗು : ಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂದಂ ದ್ರವಿಯಿಪ ಚಂದ್ರೋಪಲದಂತೆ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಣದಿಂದ ಚಂದ್ರಮುಖಿ ನಾಂದನಾಗಿ ನರೇಂದ್ರಂ ನುಡಿಯಲ್ಕಮಜಿಯದಿರ್ದಪಂ (ಕಾದಂಬ. ೦೭೭). [ದ್ರವ + – ಇಸು]

ದ್ರವಿಳ 'ದ್ರವಿಂಟ' ನೋ.

ದ್ರವಿಳಗಣ 'ದ್ರವಿಟಗಣ' ನೋ.

ದ್ರವಿಳದೇಶ (ನಾ). ದ್ರಾವಿಡದೇಶ ; ತಮಿಳರ ನಾಡು : ದ್ರವಿಳ[ಖಂ ಡ]ದೇಶದೊಳರಸ ಕೇಳೊರ್ವನಿಪಂ . . . ಭವರಹಿತನಿಱಭಕ್ತನೆಂಟಾ ಶಿವಗಣಾಗ್ರಣಿ ವಿತರಣದ ಕಣಿ ಸುವಿಮಳ ಸದಾಚಾರಮಾರ್ಗ ಸದಾನು ಪಾಲಕನು (ಬಸವು. ೨೨-೦). [ದ್ರವಿಳ (<ದ್ರಮಿಟ) + ದೇಶ]

ದ್ರವಿಳಸಂಘ (ನಾ). [ಜೈನ] ದಕ್ಷಿಣದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ ಜೈನಮುನಿಗಳ ಸಂಘಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಅಯಿಚ ೩೦೦೩೦[ಲಾ] ಊರೂರಲು ಪಣ ೨ ಇನ್ನಿನಿತುಮಂ ದ್ರವಿಳಸಂಘಾಶ್ರಯಮುಪ್ಪ ಪಲ್ಲವಜನಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಂ (ಕಇಆ. ೪೧-೫೬-೨೪ : 1087) : ಶ್ರೀಮದ್ರವಿಳಸಂಘದರುಙ್ಗ ಳಾನ್ವಯದ ಗುಡ್ಡರಪ್ಪ ಶ್ರೀಮತುನಾರಸಿಙ್ಗ ಹೊಯ್ಸಳಗಾವುಣ್ಣಂ (ಎಕ.VI, ಕಡೂರು. ೬೯-೨೭ ; 1160). 'ದ್ರಾವಿಡಸಂಘ' ಪರಾ.

[ದ್ರವಿಳ (<ದ್ರಮಿಟ) + ಸಂಘ]

ದ್ರವಿಟ 'ದ್ರವಿಂಟ' ನೋ.

ದ್ರವಿಟಗಣ, ದ್ರವಿಳಗಣ (ನಾ).=ದ್ರವಿಂಟ : ೨ ಪೋಚಬ್ಬರಸಿಯರ್ದ್ರವಿಟ ಗಣದ ನನ್ದಿಸಂಘದರುಙ್ಗಳಾನ್ವಯದ ಗುಣಸೇನಪಣ್ಡಿತದೇವರ ಗುಡ್ಡಿ ಮಾಡಿಸಿದ ಬಸದಿ (ಎಕ. I (R), ೬೮-೦ ; ಸು. 11ನೆಯ ಶತ). ದ್ರವಿಳ ಗಣ : ಪೋಚಬ್ಬರಸಿಯರ್ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳು ದ್ರವಿಳಗಣದ ನಂದಿಸಂಘ ದರುಂಗಳಾನ್ವಯದ ಗುಣಸೇನಪಣ್ಡಿತದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಮಾಡಿಸಿ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಕೊಟ್ಟರು (ಎಕ. I (R), ೬೨-೪೩ ; 1059 ; ಎಕ. IX, ಕೊಡಗು. ೩೫-೪೩ ; 1058 ನೋ) ; ಗುರುಗಳ್ಸಿದ್ಧಾನ್ತ ತತ್ವಪ್ರಕಟನಪಟುಗಳ್ಪುಷ್ಪ ಸೇನವ್ರತೀಂದ್ರರ್ವ್ವರ ಸಂಘನ್ನನ್ದಿಸಂಘಂ ದ್ರವಿಳಗಣವಂ[ಹಾ]ರುಙ್ಗಳಾ ವಮ್ನಾಯನಾಥಂ (ಎಕ. I (R), ೭೦-೩೪ ; 1064).

[ದ್ರವಿಟ (<ದ್ರಮಿಟ) + ಗಣ]

ದ್ರವೀಕರಣ (ನಾ). ೧. ಕರಗಿಸುವಿಕೆ ; ನೀರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವಿಕೆ : ಅವನು ವಾಯುಗಳ ದ್ರವೀಕರಣ (Liquefaction) ಮಾಡಿದುದನ್ನು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ತಾನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ (ವಿಜ್ಞಾ. ೮೫). ೨. ಹಸಿಮಾಡುವಿಕೆ ; ತೇವಗೊಳಿಸುವಿಕೆ : "ನಾಂದು – ದ್ರವೀಕರಣೇ" (ಕಮುಧಾ). ೩. ಹನಿಯಿಸುವಿಕೆ ; ಸ್ರವಿಸುವಿಕೆ. [ಸಂ.]

ದ್ರವೀಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕರಗಿಸು; ಆರ್ದ್ರೀಕರಿಸು : ಯಾವುದು . . . ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ದ್ರವೀಕರಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಮತ್ತು ತನ್ಮೂಲಕ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆನಂದಪಡಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಅದು 'ಸುಂದರ' (ಸೌಂದಸ. ೪೭).

[ದ್ರವೀಕರಣ + – ಇಸು]

ದ್ರವೀಕೃತ (ಗು). ಕರಗಿಸಿದ : ದ್ರವೀಕೃತ ಶಿಲಾಲೋಹಪ್ರವಾಹಂಗಳಂ ಓಕರಿಸುವಗ್ನಿಕುಕ್ಷೀಲದಂದದೊಳಿಂತು ಕರೆದನುರಿವೆಂಕೆಯಂ ಮೇಘನಾದಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೬೭-೪೨೯). [ಸಂ.]

ದ್ರವ್ಯ (ನಾ). ೧. ವಸ್ತು ; ಪದಾರ್ಥ : ಮುಕುಂದಂ ನಗಯಜ್ಞೋಪಯೋಗ್ಯ ದ್ರವ್ಯಂಗಳಂ ತಂದು (ಜಗವಿ. ೪-೮೦ ಪ) ; ಅನಲನ ನುಂಗಿದ ಶಿಲೆಯಂತೆ ಅರುಣನ ಕಿರಣವ ಕೊಂಡ ದ್ರವ್ಯದಂತೆ ಇನ್ನೇನುಪಮಿಸುವೆ (ಪೋಲೀಮಾ. ೬-೨೨) ; ವಸ್ತುವಿನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ದ್ರವ್ಯದ ಮೊತ್ತವು (Mass) ಒಂದು (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೦೮೪). ೨. ಮೂಲವಸ್ತು ; ಕಚ್ಚಾಮಾಲು : ಯಾವುದು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿರುವುದೋ ಅದು ದ್ರವ್ಯವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ತತ್ವಕು. ೨). ೩. ಆಸ್ತಿ ; ಐಶ್ವರ್ಯ; ಸಂಪತ್ತು : "ದ್ರವಿಣಂ ದ್ರವ್ಯಂ ವಸ್ವರ್ಥವಿತ್ತ ರೈ ರಿಕ್ಥ ಸಾರಧನವೇ ಕಾರ್ಥಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೯-೦೨) : "ದ್ಯುಮ್ನವಮಾ ದ್ರವಿಣಮಾ ದ್ರವ್ಯವೆಂದೆನಲು ವಿತ್ತಮದಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೧೭-೦೬) ; ಹುಟ್ಟುತ ದ್ರವ್ಯವನಱಿಯದವಂಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ ಮಗನಾದರೆ ಲಕ್ಷಸಂಖೆಯ ಹಿರಣ್ಯವ ತಂದು ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸುವಂತೆ (ಬಸವ. ೭೦೫). ೪. ಹಣ ; ಧನ : ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯರುಮಂ . . . ಒಸೆದರ್ಚಿಸಿ ಭೂಪೇಂದ್ರಂ ದ್ವಿಜರ್ಗಾದರದಿಂ ದ್ರವ್ಯಮನೀಯಲನಿತುಮುಪಶಮಮಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೪-೪೩) ; ದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗೆಗಲಂದೆಯ ಮುದ್ರಾಪಣದ ಸುಂಕದೊಳಗೆ ತಿಂಗಳ್ವಂಗಳ್ಗೆ ಹತ್ತುಹತ್ತು ದ್ರ[ವ್ಯಮಂ] ಬಿಟ್ಟಂ (ಎಇ. XXVIII, ೫೫-೫೬ ; 1088) :

ಬಿಟ್ಟಾಗ್ಲಿ ತನಗೆ ನೀಡಲಾದ ಅಷ್ಟೆಲ್ಲ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಮರಳಿ ಮದುಕನಿಗೇ ಅರ್ಪಿಸಿ . . . ಸಾಷ್ಟಾಂಗನಮಸ್ಕಾರ ಹಾಕಿದನು (ಕಂಬಳು. ೨೦); ದ್ರವ್ಯವಿದ್ದವನು ತಿಂದು ಸಾಯಲಿಲ್ಲ, ಸಾಲ ಮಾಡಿದವನು ತಿದ್ದಿ ಸಾಯಲಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ನಾಣ್ಯ ಮತ್ತು ಅದರ ತೂಕ: ಒಂದು ದ್ರವ್ಯದಷ್ಟು ಹಿಪ್ಪಲಿಚೂರ್ಣವನ್ನು ಈ ಹಿಪ್ಪಲಿಯೊಳರ್ಧ ಗಾಜುಲವಣವನ್ನು ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ ಹಾಕಿ . . . ಒಂದು ಗುಳಿಗೆಯಂ ಕೊಡೆ ಜ್ವರಾತಿಸಾರ ಗ್ರಹಿಣಿ ಮುಂತಾಗಿ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಕಳಕ್ಕ. ೩೦೯). ೬. ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪ್ರತಿಮೆ: "ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ರೂಪು ಕಸ್ತುರ ಷಡುದ್ರವ್ಯಂಗಳುಂ ದ್ರವ್ಯಮಕ್ಕು" (ಸಾವಾರ. ೦೪೩). ೭. ಔಷಧಿ: ಮೂಲಿಕೆ: ಸಿರಿಸಂ ಗೋದಿ(ಣ) ಪಟೋಳಮಾಡುಂಬಮಾ ಸಪ್ತಚ್ಛದಂ ದೇವ ಧನ್ನರುಹಂ ಪುಲ್ಗಿಲನಿಶ್ಚಿವಂ ತೆಗಟಿ ತದ್ದ್ರವ್ಯಂಗಳಂ ಕೊಂಡು ವೆಯ್ಯುರಸಟ್ಟಿಕ್ಕುಗೆ . . . ಮಾಣ್ಗುಂ ಕಫಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೨೩); ಅಡಕವುಟ್ಟನಬೇರು, ಬಿಳಿಹುಲಿಗಿಡದ ಬೇರು, ನೆಲತಾಟಿಗೆಡ್ಡೆ ಈ ಮೂರು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ . . . ಕಲ್ಕಮಾಡಿ ಸೇವಿಸಿದರೆ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರ ಮತ್ತು ಶುಕ್ಲಮೇಹ ಮಾಣುವುವು (ಕಳಕ್ಕ. ಹು. ೯೯೩). ೮. [ಗಣಿತ] ಆರು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: "ದಾ, ಖರ, ದ್ರವ್ಯ, ಋತು ... ಇಂತಿನಿತುಂ ಒಕ್ಕೆ ಪೆಸರು" (ವ್ಯವಹಾ. ೦೦-೨೩). ೯. [ತರ್ಕಶಾ] ದ್ರವ್ಯ, ಗುಣ, ಕರ್ಮ, ಸಾಮಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷ, ಸಮವಾಯ ಮತ್ತು ಅಭಾವಗಳೆಂಬ ಏಳು ಬಗೆಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಕಣಾದನೆಂಬ ವೈಶೇಷಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ದ್ರವ್ಯ ಗುಣ ಕರ್ಮ . . . ಅಭಾವಗಳೆಂಬ ಪದಾರ್ಥ ಸಪ್ತಕಮುಂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಱಿಂ (ವಿವೇಕ. ೦೦); ವೈಶೇಷಿಕ ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ದ್ರವ್ಯ, ಗುಣ, ಕರ್ಮ, ಸಾಮಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷ, ಸಮವಾಯ ಮತ್ತು ಅಭಾವವೆಂದು ಏಳು ಪದಾರ್ಥಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿರುವರು (ಹಿಂದೂಸಾ. ೦೦೨). ೧೦. ದ್ರವ್ಯ, ಗುಣ, ಕರ್ಮ, ಸಾಮಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷ, ವಿಶಿಷ್ಟ, ಅಂಶಿ, ಶಕ್ತಿ, ಸಾದೃಶ್ಯ ಮತ್ತು ಅಭಾವಗಳೆಂಬ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ☞ (ತಾರ್ಕಿಕದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮೇಯಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗೃಹೀತ ವಾಗಿರುವ) ವೈಶೇಷಿಕದರ್ಶನದ ಪ್ರಕಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಏಳಾದರೆ, ದ್ವೈತದರ್ಶನದ ಪ್ರಕಾರ ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹತ್ತು ಎಂದಾಗಿದೆ. ದ್ವೈತದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ವಿಭಾಗದ ಹತ್ತು ಬಗೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ಇದೆ:- (೧). ದ್ರವ್ಯ:-ಪರಮಾತ್ಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಜೀವಾತ್ಮ, ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶ, ಪ್ರಕೃತಿ, ಗುಣತ್ರಯ, ಮಹತ್ತತ್ತ್ವ, ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವ, ಬುದ್ಧಿ, ಮನಸ್ಸು, ಇಂದ್ರಿಯ, ಮಾತ್ರಾ, ಭೂತ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ, ಅವಿದ್ಯೆ, ವರ್ಣ, ಅಂಧಕಾರ, ಕಾಲ, ವಾಸನಾ, ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಎಂದು ಇಪ್ಪತ್ತು ವಿಧಗಳು. (೨). ಗುಣ:-ಇದರಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತು ವಿಧಗಳಿವೆ. ವಿವರಣೆಗೆ- 'ದ್ರವತ್ವ' ಪರಾ. (೩). ಕರ್ಮ:-ವಿಹಿತ, ನಿಷಿದ್ಧ, ಉದಾಸೀನ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಶಾಸ್ತ್ರಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಕರ್ಮವೆಲ್ಲವೂ ವಿಹಿತ, ನಿಷಿದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುವುವು. ಚಲನೆಯೆಂಬ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ಮ ಉದಾಸೀನ. (೪). ಸಾಮಾನ್ಯ:-ಜಾತಿ, ಉಪಾಧಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧಗಳಿವೆ. ಆತ್ಮತ್ವ, ಮನುಷ್ಯತ್ವ, ಗೋತ್ವಾದಿಗಳು ಜಾತಿ ಗಳು. ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಪ್ರಮೇಯತ್ವ, ವಾಚ್ಯತ್ವಾದಿಗಳು ಉಪಾಧಿ ಗಳು. (೫). ವಿಶೇಷ:-ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದವ್ಯವ ಹಾರಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಾಹಕವಾಗಿರುವುದು. (೬), (೭). ವಿಶಿಷ್ಟ, ಅಂಶಿ:- ಈ ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳು ಅಬಾಧಿತ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ವ್ಯವಹಾರ ದಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. (೮), (೯), (೧೦). ಶಕ್ತಿ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಅಭಾವ:-ಈ ಮೂರು ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಇತರ ದರ್ಶನ ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾಯಃ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುವು. ಸಹಜ ಶಕ್ತಿ, ಆಧೇಯಶಕ್ತಿ, ಪದಶಕ್ತಿ-ಈ ಮೂರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುವುಗಳು. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯೊಂದಿರುವುದು. ಪದಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಗೌಣಗಳಲ್ಲದೆ ಪರಮಮುಖ್ಯವೆಂದೊಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸಕಲ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಭಾವದಲ್ಲಿ ಭೇದವೆಂಬ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಆಶ್ರಯಸ್ವರೂಪ ವಾಗಿರುವುದು. ಅತ್ಯಂತಾಭಾವವು ಅಸತ್ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವು. ಶಶಶೃಂಗ, ಗಗನಕುಸುಮ ಮೊದಲಾದ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಅಸದ್ವಸ್ತು ಗಳ ಅಭಾವವು: ದ್ರವ್ಯ, ಗುಣ, ಕರ್ಮ, ಸಾಮಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷ, ವಿಶಿಷ್ಟ, ಅಂಶಿ, ಶಕ್ತಿ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಅಭಾವ ಎಂದು ಪದಾರ್ಥಗಳು ಹತ್ತು (ಹಿಂದೂಸಾ. ೨೭೩). ೧೧. [ಬೌದ್ಧ] ಜಾತಿ, ಗುಣ, ಕ್ರಿಯೆ, ನಾಮ ಮತ್ತು ದ್ರವ್ಯಗಳೆಂಬ ಐದು ವಿಧವಾದ ವಿಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ವಿಕಲ್ಪಗಳು ಐದು-ಜಾತಿ, ಗುಣ, ಕ್ರಿಯೆ, ನಾಮ ಮತ್ತು ದ್ರವ್ಯ ಎಂದು. ಜಾತಿ, ಗುಣ, ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅಭಿನ್ನವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುವು . . . ಗುಣ, ಕ್ರಿಯೆ, ನಾಮ ಮತ್ತು ದ್ರವ್ಯವಿಕಲ್ಪಗಳು ಭಿನ್ನವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುವು (ಶಾಕತ್ತ್ವ. ೨೨೩). 'ದ್ರವ್ಯಕಲ್ಪನೆ' ಪರಾ. ೧೨. [ಜೈನ] ದ್ರವ್ಯ, ಕ್ಷೇತ್ರ, ಕಾಲ, ಭವ, ಭಾವಗಳೆಂಬ ಐದು ವಿಧವಾದ ಸಂಸಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಮುಕ್ತಿಕಾರಣಂಗಳುಪಾದೇಯಂ ಗಳ್ ಅವಱೊಳ್ ದ್ರವ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾಲ ಭವ ಭಾವ ಭೇದದಿಂ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಂಸಾರಂ (ಅರಿಪು. ೦೦-೬೦ ವ); ದ್ರವ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾಲ ಭವ ಭಾವದಿಂದೊಡ ಗೂಡಿ ಉರ್ವಿಯ ಗತಿ ನಾಲ್ಕಱಿ ಪೂರ್ವಚತುರ್ದಶಜೀವಸಮಾಸದಿ ತೀವ್ರಭ್ರಮಣ ಸಂಸಾರ (ದ್ವಾದಶಾ. ೫-೨). 'ದ್ರವ್ಯಸಂಸಾರ' ಪರಾ. ೧೩. ಜೀವ, ಪುದ್ಗಲ, ಧರ್ಮ, ಅಧರ್ಮ, ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಕಾಲ ಗಳೆಂಬ ಆರು ಬಗೆಯ ದ್ರವ್ಯಗಳು: ಕರ್ಮಾವೃತಂಗಳುಂ ಕರ್ಮ ವಿಮುಕ್ತಂಗಳುಮಪ್ಪ ಜೀವಾದಿ ದ್ರವ್ಯಂಗಳಾಧಾರಭೂತಮಪ್ಪ ಲೋಕ ವಿಭಾಗಮಂ ಕಂಡೊಡೆ (ಅಜಿಪು. ೦೦-೨ ವ). 'ಷಡ್ದ್ರವ್ಯ' ಪರಾ. ೧೪. ತೀರ್ಥಂಕರರು ಉಪದೇಶಿಸಿರುವ ಪ್ರಥಮ, ಕರಣ, ಚರಣ ಮತ್ತು ದ್ರವ್ಯಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅನುಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಜೀವಾದಿ ಷಡ್ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಏಳು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಭಾಗ: ಪ್ರಥಮ, ಕರಣ, ಚರಣ, ದ್ರವ್ಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅನುಯೋಗಗಳನ್ನು ಜೈನರ ಚತುರ್ವೇದಗಳೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು (ಧಾರದ. ೦೬೯). 'ದ್ರವ್ಯಾನುಯೋಗ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದ್ರವ್ಯಕರ್ಮ (ನಾ). [ಜೈನ] ಆತ್ಮನ ಬಂಧದೊಂದಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನಾವರಣಾದಿ ಪುದ್ಗಲಕರ್ಮದ ಸಮೂಹ: ಹೀಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟರೂಪ ವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪೌದ್ಗಲಿಕ ಪರಮಾಣುಪುಂಜವೇ ದ್ರವ್ಯಕರ್ಮವೆನಿಸು ವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಮಣಶರೀರವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇದು ಜನ್ಮಾಂತರ ದಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವದ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಗಿ, ಸ್ಥೂಲಶರೀರದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ಕೃಪಕ. ೯). 'ಭಾವಕರ್ಮ' ಪರಾ.
[ದ್ರವ್ಯ + ಕರ್ಮ]

ದ್ರವ್ಯಕಲ್ಪನೆ (ನಾ). [ಬೌದ್ಧ] ಜಾತಿಕಲ್ಪನೆ, ಗುಣಕಲ್ಪನೆ, ಕ್ರಿಯಾ ಕಲ್ಪನೆ, ನಾಮಕಲ್ಪನೆ ಮತ್ತು ದ್ರವ್ಯಕಲ್ಪನೆಗಳೆಂಬ ಐದು ವಿಧವಾದ ವಿಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಒಂದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಸ್ತು ಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು; ☞ ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ವಿಕಲ್ಪಗಳು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಅಭಿನ್ನ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುವು. ಗೋವಿಗೂ ಗೋತ್ವಕ್ಕೂ ಭೇದವು ಕಂಡುಬರುವು

ದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಗೋತ್ವವೆಂಬ ಜಾತಿಯು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ಇದರಂತೆ ಗುಣಕಲ್ಪನೆ, ಕ್ರಿಯಾಕಲ್ಪನೆಗಳು ಅಭಿನ್ನ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡುವುವು. ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವಾದುವುಗಳು. ನಾಮಕಲ್ಪನೆಯು ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ದ್ರವ್ಯಕಲ್ಪನೆಯು ಒಂದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು: ವಿಕಲ್ಪಗಳು ಅಥವಾ ಕಲ್ಪನೆಗಳು ಐದುವಿಧ–ಜಾತಿಕಲ್ಪನೆ, ಗುಣಕಲ್ಪನೆ, ಕ್ರಿಯಾಕಲ್ಪನೆ, ನಾಮಕಲ್ಪನೆ ಮತ್ತು ದ್ರವ್ಯಕಲ್ಪನೆ ಎಂದು (ಭಾಕತ್ವ. ೨೬೬). [ದ್ರವ್ಯ + ಕಲ್ಪನೆ]

ದ್ರವ್ಯಚೇತನವಾದ (ನಾ). ಚೇತನವು ವಸ್ತುವಿನ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಒಂದು ಗುಣ ಎಂದು ವಾದಿಸುವ ವಾದ: "ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಚೇತನವಿದೆ ಎಂಬ, ಅಥವಾ ಚೇತನವು ದ್ರವ್ಯದ ಒಂದು ಗುಣ ಎಂಬ ವಾದ: ದ್ರವ್ಯಚೇತನವಾದ" (Hylozoism. ಇಂಕೆನಿ). [ದ್ರವ್ಯ + ಚೇತನ + ವಾದ್ಯ]

ದ್ರವ್ಯತಪ (ನಾ). ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ತಪಸ್ಸು; ಕಪಟವಾದ ತಪಸ್ಸು: ದ್ರವ್ಯತಪದಿಂದಮಲ್ಲದೆ ನಿರ್ವಾಣಕಳ ಭಾವತಪಮುಮಂ ತಳೆಯಂ ತಾಂ ನಿರ್ವಾಣಮಿನಾತನೆಂದಾ ದಿವ್ಯಾವಧಿಬೋಧರಱಿದು ತಪಮಂ ಕೊಟ್ಟರ್ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೩೩). 'ಭಾವತಪ' ನರಾ.

[ದ್ರವ್ಯ + ತಪ್ಯ]

ದ್ರವ್ಯತ್ವ (ನಾ). ವಸ್ತುವಾಗಿರುವಿಕೆ; ವಸ್ತುವಿನ ಭಾವ: ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ರವ್ಯತ್ವಮಂ ಜೈನರ್ ಪೇಳ್ದಪರ್ (ಶಮದ. ೨ ಟೀಕೆ); ದ್ರವ್ಯತ್ವ ವಿಧಾನ ಪ್ರಕರಣಮಪ್ಪುದಱಿಂ ಉಕ್ತಜೀವಂಗಳ್ಗಂ ಅದ್ರವ್ಯತ್ವ ವ್ಯವಚ್ಛೇದಾರ್ಥಂ ಉತ್ತರಸೂತ್ರಾವತಾರಂ (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೨೬೦); ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಅದೆಂತೆಂದರೆ ವಿಭುತ್ವ, ದ್ರವ್ಯತ್ವ, ನಿತ್ಯತ್ವ, ನಿರವಯವತ್ವ ನಾನಾತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳೊಡನೆ ಯಾವತ್ಕಾಲ ನಿರ್ದುಃಖಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ (ಹಿಂದಶಾ. ೦೨೪). [ಸಂ.]

ದ್ರವ್ಯನಿವೇದನಂಗೆಯ್ (ನಾ). =ದ್ರವ್ಯನಿವೇದನಂಗೆಯ್: ಮಹಾಜನ ನೂಱಪ್ಪದಿಂಬರ ಕಯ್ಯಲು ದಂಡನಾಯಕಂ ನಾಗವರ್ಮ್ಮಯ್ಯಂಗಳು ದ್ರವ್ಯನಿವೇದನಂಗೆಯ್ದು ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಸರ್ವ್ವನಮಸ್ಯ ಸರ್ವ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರಮಾಗೆ ಪಡೆದು (ಸೌಇಇ. XX, ೮೦-೦೦ ; 1122).

[ದ್ರವ್ಯ + ನಿವೇದನ +ಕೆಯ್$_1$]

ದ್ರವ್ಯಪರಾವರ್ತನ (ನಾ). = ದ್ರವ್ಯಪರಿವರ್ತನ: ಮುನ್ನೆ ಕೊಂಡ ಪುದ್ಗಲಂಗಳಂ ಬಿಸುಟ್ಟು ಪೆಱವುಂ ಸ್ನಿಗ್ಧರೂಕ್ಷಾದಿ ವಿಕಲ್ಪಂಗಳಂ ಜನ್ಮಜನ್ಮಾಂತರಂಗಳೊಳ್ ಕೊಳ್ಳುತ್ತುಮಿಂತು ಮೂಱುಂ ಲೋಕದೊಳುಳ್ಳ ರೂಪದ್ರವ್ಯಂಗಳೆಲ್ಲಮಂ ನಿರವಶೇಷಮಾಗೆ ಕೈಕೊಳ್ವುದು ದ್ರವ್ಯಪರಾವರ್ತನಮೆಂಬುದು (ಸುಕುಮಾ. ೬-೩ ಪ); ಜೀವಾಜೀವ ದ್ರವ್ಯಪರಾವರ್ತನ ಹೇತು ವರ್ತನಾಲಕ್ಷಣಸದ್ಭಾವಂ ನಿತ್ಯಮಮೂರ್ತಂ ಕೇವಲಗಮ್ಯಂ ಸದಾನುಮೇಯಂ ಕಾಲಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧-೯೩). 'ಕ್ಷೇತ್ರಪರಾವರ್ತನ' ನರಾ. [ದ್ರವ್ಯ + ಪರಾವರ್ತನ]

ದ್ರವ್ಯಪರಿವರ್ತನ (ನಾ). [ಜೈನ] (ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಪರಿಭ್ರಮಣ ಮಾಡುವ ಜೀವಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ) ದ್ರವ್ಯ, ಕ್ಷೇತ್ರ, ಕಾಲ, ಭವ ಮತ್ತು ಭಾವಗಳೆಂಬ ಐದು ರೀತಿಯ ಪರಿವರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಪುದ್ಗಲ ಅಥವಾ ದ್ರವ್ಯದ ಮೂಲಕ ಆಗುವ ಭ್ರಮಣಕ್ಕೆ ತಗುಲುವ ಕಾಲಾವಧಿ: ಒಂದು ಜೀವಂಗಪ್ಪ ದ್ರವ್ಯಪರಿವರ್ತನಂ ನೋಕರ್ಮ ಪುದ್ಗಲಪರಿವರ್ತನಮೆಂದು ಕರ್ಮಪುದ್ಗಲಪರಿವರ್ತನಮೆಂದಿತ್ತೆಱಂ (ಜಾವುಂಪು. ೨೬೨); ದ್ರವ್ಯಪರಿವರ್ತನಂ ಲಬ್ಧ್ಯಪರ್ಯಾಪ್ತಕನುಂ ಸರ್ವಜಘನ್ಯಪ್ರದೇಶಶರೀರನುಂ ಲೋಕಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶಾಷ್ಟಕಮಂ ಸ್ಪರ್ಶರೀರ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶಂ ಮಾಡಿ ಪುಟ್ಟಿದುದಂ ಕ್ಷುದ್ರಭವಗ್ರಹಣಮಂ ಪೊರ್ದಿ ಬಟ್ಟು ಮೃತಮಾದುದುಮಪ್ಪಾಪುದೊಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮನಿಗೋಧಜೀವನದುವೇ (ಜಸಾರ. ೩೯೬). [ದ್ರವ್ಯ + ಪರಿವರ್ತನ]

ದ್ರವ್ಯಪೂರ್ವಕ (ನಾ). ಧನಸಹಿತವಾದುದು; ಹಣದಿಂದ ಕೂಡಿದುದು: ಸ್ಥಾನಶಕ್ತಿಪಣ್ಡಿತರ್ ದ್ರವ್ಯಪೂರ್ವಕದಿಂ ಸರ್ವ್ವನಮಸ್ಯಮಾಗೆ ಯುಱಿಂಗೇಶಾನ್ಯದ ಶತ್ರುದ ಕೆಯ್ಯಂ ಪಡುವಣ ಪಾಳ ಕೆಯ್ಯಂ ಕೊಣ್ಡು (ಸೌಇಇ. XX, ೫೭-೫೭ ; 1084). [ಸಂ.]

ದ್ರವ್ಯಭೋಗ (ನಾ). (?): ನರಭೋಗ ಶಿಲಾಭೋಗ ಪ್ರತಿಮಾಭೋಗ ದ್ರವ್ಯಭೋಗಾದಿಗಳ ವೈಚಿತ್ರ್ಯಮುಳ್ಳ ಲೋಕದಷ್ಟಾಂಶಗಳಂ . . . ಸಮನ್ವಯಗೊಂಡು (ವಿವೇಳ. ೦೯೮). [ದ್ರವ್ಯ + ಭೋಗ]

ದ್ರವ್ಯಭ್ರಮೆ (ನಾ). ಸಂಸಾರದ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವ ಮೂರು ಭ್ರಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಪದಾರ್ಥಗಳ ಗೋಚರತ್ವ, ಗುಣಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ತಪ್ಪುತಿಳಿವಳಿಕೆ ಅಥವಾ ಭ್ರಾಂತಿ: ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ದುಃಖಗಳನ್ನು ಕೊಡಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಪುನಃಪುನಃ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಓಲಾಡುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಕಾರಕಭ್ರಮೆ, ಕ್ರಿಯಾಭ್ರಮೆ, ದ್ರವ್ಯಭ್ರಮೆ ಎಂಬ ಮೂರುವಿಧ ಭ್ರಮೆಗಳು ಕಾರಣವಾಗಿರುವುವು . . . ನಮ್ಮ ದೇಹ, ಹೆಂಡರು, ದ್ರವ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳೆ ನಮಗೆ ಸುಖಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದೇ ದ್ರವ್ಯಭ್ರಮೆಯು (ಹಸಾರ. ೦೬-೨೯ ತಾತ್ಪರ್ಯ). 'ಕ್ರಿಯಾಭ್ರಮೆ' ನರಾ. [ದ್ರವ್ಯ + ಭ್ರಮೆ]

ದ್ರವ್ಯಮುದ್ರೆ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಮಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಸ್ತಮುದ್ರೆ (?): ದ್ರವ್ಯಮುದ್ರೆ . . . ಸಂಹಾರಮುದ್ರೆಯುಂಬಾದಿಯಾಗಿ ಸಕಲ ಮುದ್ರೋಪಮುದ್ರಾಬಂಧಲಕ್ಷಣಂಗಳಂ ಗುರುಮುಖದಿಂದಱಿತು (ವಿವೇಳ. ೦೦೩). 'ಚಕ್ರಮುದ್ರೆ' ನರಾ.

[ದ್ರವ್ಯ + ಮುದ್ರೆ]

ದ್ರವ್ಯಮೋಕ್ಷ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಎಂಟು ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಶರೀರಾದಿ ಬಂಧನಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸಿದ್ಧರೂಪದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು: ಆ ಕರ್ಮವು ಕರಗಿಹೋಯಿತೆಂದರೆ, ಆತ್ಮನು ಈ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುವನು. ಆಗ ದ್ರವ್ಯಮೋಕ್ಷವು ಒದಗಿತೆಂದು ಹೇಳುವರು (ಕೃಸಹ. ೫೦೦). 'ಭಾವಮೋಕ್ಷ' ನರಾ. [ದ್ರವ್ಯ + ಮೋಕ್ಷ]

ದ್ರವ್ಯಯಜ್ಞ (ನಾ). ಯಾಗ, ದಾನ, ದೇವರ ಪೂಜೆ ಮುಂತಾದ ಸತ್ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಹಣವನ್ನು ಅಥವಾ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸುವುದು: ದ್ರವ್ಯಯಜ್ಞ, ತಪೋಯಜ್ಞ, ಯೋಗಯಜ್ಞ . . . ಹೀಗೆ ಅನಂತಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಯಜ್ಞದ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಕುರಿತು ಮೇಲಣ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ (ಭಾಕದ. ೦೦೬).

[ದ್ರವ್ಯ + ಯಜ್ಞ]

ದ್ರವ್ಯಯೋಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶರೀರ ನಾಮಕರ್ಮದ ಉದಯದಿಂದ ಮನಸ್ಸು, ವಚನ, ಶರೀರ ಇವುಗಳ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಜೀವಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಚಂಚಲತೆ: ಆತ್ಮಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಪರಿಸ್ಪಂದನಾತ್ಮಕಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಕರ್ಮಕಟ್ಟುವುದು. ಆ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯು ದ್ರವ್ಯಯೋಗವೆನಿಸುವುದು (ಕೃಸಹ. ೦೯೬). 'ಭಾವಯೋಗ' ನರಾ.

[ದ್ರವ್ಯ + ಯೋಗ]

ದ್ರವ್ಯರ್ಷಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಮುನಿ; ಆತ್ಮಜ್ಞಾನರಹಿತನಾದ ಮುನಿ; ಮುನಿವೇಷಧಾರಿ: ನಾಲ್ಸಾಸಿರ್ವರಸುಮಕ್ಕಳ್ ಪೋಗಲೊಲ್ಲದೆ ಅರಸನಾದುದನಪ್ಪವೆಂದು ಜಾತರೂಪಮಂ ಕೈಕೊಂಡು ದ್ರವ್ಯರ್ಷಿಯಾರಾಗಿರ್ದರ್ (ಜಾವುಂಪು. ೩೪). [ದ್ರವ್ಯ + ಋಷಿ]

ದ್ರವ್ಯಲಿಂಗಿ (ನಾ). = ದ್ರವ್ಯರ್ಷಿ : ಒಲವಿಂದೆ ಕೇವಲಂ ದ್ರವ್ಯಲಿಂಗಿಗಳ್ ತನ್ನನಂದು ಬಳಸಿಯುಮಿರೆ ನಿಶ್ಚಲತನು ಬಾಲಕುಜಂಗಳ ಪಲವಱ ನಡು ವಿರ್ದ ಕಲ್ಪಕುಜಮನೆ ಪೋಲ್ತಂ (ಅದಿಪು. ೯-೮೨) ; ದೀಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ದ್ರವ್ಯ ಲಿಂಗಿಗಳಾಗಿರ್ದಾ ಕ್ಷಿತಿಪರ ನಟ್ಟನಡುವೆ ನಕ್ಷತ್ರಮಧ್ಯದ ಚಂದ್ರನಂತಾದಿ ಮುಮುಕ್ಷುವೊಪ್ಪಿದನು (ಗೋಮಟಚ. ೬-೯೨). [ಸಂ. ದ್ರವ್ಯಲಿಂಗಿನ್]

ದ್ರವ್ಯಲೇಶ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ವರ್ಣನಾಮಕರ್ಮದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶರೀರದ ಬಣ್ಣ,-ವರ್ಣ ; P ಇದರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ, ನೀಲ, ಕಾಪೋತ, ತೇಜ, ಪದ್ಮ ಮತ್ತು ಶುಕ್ಲಗಳೆಂಬ ಆರು ವರ್ಣಗಳಿವೆ : ನಿರ್ಗ್ರಂಥ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವಲೇಶ್ಯ-ದ್ರವ್ಯಲೇಶ್ಯಗಳ ವಿವೇಚನೆಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ (ಜೈನಪ. ೩೧೦). [ದ್ರವ್ಯ + ಲೇಶ್ಯ]

ದ್ರವ್ಯಲೇಶ್ಯೆ (ನಾ). = ದ್ರವ್ಯಲೇಶ್ಯ : ಶರೀರದೊಳಾದ ವರ್ಣಂ ದ್ರವ್ಯ ಲೇಶ್ಯೆ ಪರಿಣಾಮದೊಳಾದ ವರ್ಣಂ ಭಾವಲೇಶ್ಯೆಯಕ್ಕುಂ (ಜಸಾರ. ೪೧೦). 'ಭಾವಲೇಶ್ಯೆ' ಪರಾ. [ದ್ರವ್ಯ + ಲೇಶ್ಯೆ]

ದ್ರವ್ಯಲೋಪ (ನಾ). ದ್ರವ್ಯದ ಅಭಾವ ; ಹಣದ ಕೊರತೆ. [ದ್ರವ್ಯ + ಲೋಪ]

ದ್ರವ್ಯವಂತ (ನಾ). ಹಣವುಳ್ಳವನು ; ಶ್ರೀಮಂತ : ಸರ್ವರೂ ದ್ರವ್ಯ ವಂತರು ಅವರು ಅವರಲ್ಲಿ ಆಸೆಯ ಅಯ್ಯಾ (ಸಿದ್ಧವ. ೪. ೬೨೦-೧೩೩೩) ; ಧನವಂತಂ, ದ್ರವ್ಯವಂತಂ (ಶಬ್ದಾಮ. ೪೦೩ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ. ದ್ರವ್ಯವತ್]

ದ್ರವ್ಯವಿವಕ್ಷೆ (ನಾ). ವಸ್ತುವಿನ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಾವಯವವಾಗಿ ಅರಿಯುವ ದೃಷ್ಟಿ : ಅನ್ವಯರೂಪವಾದ ದ್ರವ್ಯ ವಿವಕ್ಷೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಬೇರೆ ಪರ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರೆ ವಸ್ತುವು ಬರಿಯ ಪರ್ಯಾಯರೂಪವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ (ಧಾರದ. ೧೮೦). [ದ್ರವ್ಯ + ವಿವಕ್ಷೆ]

ದ್ರವ್ಯವ್ಯಸನ (ನಾ). ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಚಿಂತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಧನವನ್ನು ಶೇಖರಿಸಬೇಕೆಂಬ ತೀವ್ರಾಪೇಕ್ಷೆ ; ಹಣದ ಚಿಂತೆ : ತನುವ್ಯಸನ ರಾಜ್ಯವ್ಯಸನ ವಿಶ್ವವ್ಯಸನ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಸನ ಧಾನ್ಯವ್ಯಸನ ದ್ರವ್ಯವ್ಯಸನ ವಿದ್ಯಾವ್ಯಸನ ಉತ್ಸಾಹಕವ್ಯಸನ ಸೇವಕವ್ಯಸನ ಕಾಷ್ಠವ್ಯಸನಗಳೆಂಬ ದಶವ್ಯಸನಗಳಂ ಹಸಗೆಟ್ಟು (ವಿವೇಕ. ೩೯೬). 'ಸಪ್ತವ್ಯಸನ' ಹೋ. [ದ್ರವ್ಯ + ವ್ಯಸನ]

ದ್ರವ್ಯಶಕ್ತಿ (ನಾ). ವಸ್ತುವಿನ ಮೂಲಗುಣ,-ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣಮುಮವಸ್ಥಾದೇಶಕಾಲಾದಿಗಳ್ ಭಿನ್ನಮಪ್ಪುದಱಿಂ ದ್ರವ್ಯಶಕ್ತಿಯುಂ ಭಿನ್ನಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೮ ವ). [ದ್ರವ್ಯ + ಶಕ್ತಿ]

ದ್ರವ್ಯಶುದ್ಧಿ (ನಾ). ೧. (ಉಪಯೋಗಿಸುವ) ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಶುಚಿ ಮಾಡುವಿಕೆ : ದ್ರವ್ಯಶುದ್ಧಿ ಕ್ಷೇತ್ರಶುದ್ಧಿ ಕಾಲಶುದ್ಧಿ ಭಾವಶುದ್ಧಿವೆರಸಿ ಶ್ರುತಮುಮಂ ಶ್ರುತಧರರುಮಂ ಮನ್ನಿಸಿ ಪರಮಾಗಮಾಭ್ಯಾಸಮಂ ಮಾಳ್ಪುದು ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಮೆಂಬುದು (ಜಸಾರ. ೩೭೯) ; ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿ ಸ್ನಾನಶುದ್ಧಿ ಲಿಂಗಶುದ್ಧಿ ಮಂತ್ರಶುದ್ಧಿಗಳಂ ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಲ್ಲಿ (ವಿವೇಕ. ೧೦೩) : ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯ ಜೀವನ . . . ನಿಷಿದ್ಧಾಹಾರ, ಆಶೌಚ, ದ್ರವ್ಯಶುದ್ಧಿ ಶ್ರಾದ್ಧ . . . ಶಾಂತಿಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ (ಧಾರದ. ೩೭). 'ಭಾವಶುದ್ಧಿ' ಪರಾ. [ದ್ರವ್ಯ + ಶುದ್ಧಿ]

ದ್ರವ್ಯಶೂನ್ಯ (ನಾ). ಏನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ; ನಿರ್ವಾಯುವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ನಿರ್ವಾತಸ್ಥಿತಿ : ಗೆಲಿಲಿಯೊವಿನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಟಾರಿಸೆಲಿಯು . . . ಪಾದ ರಸದ ವಾಯುಮಾಪಕಯಂತ್ರವನ್ನು (Barometer) ಕಂಡುಹಿಡಿದು ದ್ರವ್ಯಶೂನ್ಯವಾದ ಸ್ಥಳದ (Vacuum) ಭಾವನೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು (ಶಿಲ್ಪಶಾ. ೧೦೧). [ದ್ರವ್ಯ + ಶೂನ್ಯ]

ದ್ರವ್ಯಸಂವರೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ಬರಲಿರುವ ದ್ರವ್ಯದ ಆಸ್ರವವನ್ನು ತಡೆ ಯುವುದು ; ಕರ್ಮವು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ತಡೆಯುವುದು : ದ್ರವ್ಯಕರ್ಮದ ಬರವಂ ತಳರ್ವುದು ದ್ರವ್ಯಸಂವರೆಯೆಂಬುದು (ಶಾಸ್ತ್ರಸಾ. ೦೪೯-೧). [ದ್ರವ್ಯ + ಸಂವರೆ]

ದ್ರವ್ಯಸಂಸಾರ (ನಾ). [ಜೈನ] "ಪರಮಾಣು ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶರೀರವನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅನಂತರ ತ್ಯಜಿಸುವುದು" (ದ್ರಾದಶಾ. ೨೮೧ ಪಾರಿಭಾಷಿಕಕೋಶ) : ಪುದ್ಗಲಪರಿವರ್ತನದೊಳ್ ಕರ್ಮಪರಿವರ್ತನಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮನಿಗೋದಂ ಲಬ್ಧ್ಯಪರ್ಯಾಪ್ತನವಿಗ್ರಹ ಪ್ರಥಮಸಮಯಮಂ ನೋಡ (ಮೊದ)ಲ್ಮಾಳ್ಪುದು ನೋಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪೇೞ್ದ ಪಂಚಂತ(ಪಜ್ಜತ್ತನ) ಶರೀರೋದಯ ಪ್ರಥಮಸಮಯಮಂ ಮೊದಲ್ ಮಾಳ್ಪುದು ದ್ರವ್ಯಸಂಸಾರಂ (ಧಾಪುಲ. ೨೭) ; ಅಮೂರ್ತಾತೀಂದ್ರಿಯಾನಂ ತಜ್ಞಾನಸುಖಾದ್ಯನಂತಗುಣಾಧಾರಭೂತಸಹಜಶುದ್ಧಪರಮಾತ್ಮದ್ರವ್ಯೇ ತರ ಚೇತನಾಚೇತನ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತರೂಪ ಪೂರ್ವಾಪೂರ್ವ ಮಿಶ್ರಸಮಸ್ತಪುದ್ಗಲದ್ರವ್ಯಸಮೂಹಮಂ ಜ್ಞಾನಾವರಣಾದಿ ದ್ರವ್ಯಕರ್ಮ ರೂಪದಿಂ ಶರೀರಾದಿ ನೋಕರ್ಮರೂಪದಿಂ ಶರೀರಪೋಷಣನಿಮಿತ್ತಮಾದ ಅಶನಪಾನಾದಿ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯವಿಷಯರೂಪದಿಂ ಮೇಣನಂತವಾರಂ ಜೀವನಿಂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಬಿಡೆಪಟ್ಟ ಪರಿಸಂಖ್ಯೆಯನೊಂದು ದ್ರವ್ಯಸಂಸಾರ ಮೆಂಬುದು (ಜಸಾರ. ೩೩೬) ; ಪರಮಾಣು ಮುಂತಾದೆಲ್ಲ ಶರೀರವನೆಂರು ಮೊದಲೊಳು ಕೊಂಡು ಬಿಟ್ಟು ಮರಳನಂತಬಾರಿ ಕೊಳುತಿರಲಂತದನ ಜುವುದು ದ್ರವ್ಯಸಂಸಾರ (ದ್ವಾದಶಾ. ೩-೩). [ದ್ರವ್ಯ + ಸಂಸಾರ]

ದ್ರವ್ಯಸ್ಥಾಪನೆ (ನಾ). ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹಣವನ್ನು ಹುದುಗಿಸುವುದು ; ನಿಧಿ ಯನ್ನು ಹುಗಿದಿಡುವುದು. [ದ್ರವ್ಯ + ಸ್ಥಾಪನೆ]

ದ್ರವ್ಯಸ್ವಭಾವಾಖ್ಯಾನ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿ ಅಲಂಕಾ ರದ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ವರ್ಣಿಸುವುದು : ಆಯತ ವಿಲೋಲಲೋಚನೆ ಯನುನ್ನತಸ್ತನಯುಗೆಯುಂ . . . ಪೃಥುನಿತಂಬಬಿಂಬೆಯನುಱದಂ ದ್ರವ್ಯ ಸ್ವಭಾವಾಖ್ಯಾನಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೦) : ದ್ರವ್ಯಸ್ವಭಾವಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ – ಕಟಿ ಕೊರಲೊಳ್ ಕಣ್ ನೊಸಲೊಳ್ . . . ನೆಱದಿರೆ ಕರಮೆಸೆದು ಪಲಕೆಱದ ಮರುಳ್ವಡೆಯ ನಡುವುವಾಪತಿರುದ್ರಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೬೧೦). [ದ್ರವ್ಯ + ಸ್ವಭಾವ + ಅಖ್ಯಾನ]

ದ್ರವ್ಯಹರಣ (ನಾ). ಹಣವನ್ನು ಕದಿಯುವುದು ; ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವುದು : (+). [ದ್ರವ್ಯ + ಹರಣ]

ದ್ರವ್ಯಹೀನ (ನಾ). ಹಣವಿಲ್ಲದಿರುವವನು ; ಬಡವ ; ದರಿದ್ರ : ತನು ಕೇಶಂ ಪುಣ್ಯವಂತಂ . . . ರೋಮಶಂ ದ್ರವ್ಯಹೀನಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೨೬) ; ದ್ರವ್ಯಹೀನರೆಂದು ಬಂದು ಸುಂದರೇಶಮೂರ್ತಿಯುಂ ಭವ್ಯಚಿತ್ತ ದಿಂದೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತೆ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೬-೬-೨೪). [ದ್ರವ್ಯ + ಹೀನ]

ದ್ರವ್ಯಾಂಜನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಂಟು, ಲೇಪನದ್ರವ್ಯ ; P ಎಡಗೈಗೆ ಈ ಲೇಪನದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಬಳಿದರೆ ಕಳೆದು ಹೋಗಿರುವ ಹಣವು ಮತ್ತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. [ದ್ರವ್ಯ + ಅಂಜನ]

ದ್ರವ್ಯಾದ್ವೈತ (ನಾ). ಭಾವಾದ್ವೈತ, ದ್ರವ್ಯಾದ್ವೈತ, ಕ್ರಿಯಾದ್ವೈತ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಅದ್ವೈತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; P "ತಾನೂ, ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ಮಕ್ಕಳು ಮೊದಲಾದವರು ಮಾಡುವುದೂ ನೋಡು ವುದೂ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳೂ, ಒಬ್ಬರಿಂದೊಬ್ಬರಿಗೆ ಉಪಕಾರ ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮಾಡಿಸುವವನು ಎಂದು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ

ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗಿ ಭಾವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ದ್ರವ್ಯಾದ್ವೈತವೆಂದು ಹೆಸರು" (ಹಸಾರ. ೫-೧೧ ತಾತ್ಪರ್ಯ): ಭಾವಾದ್ವೈತ, ದ್ರವ್ಯಾದ್ವೈತ, ಕ್ರಿಯಾದ್ವೈತ ಎಂಬ ಮೂರು ಅದ್ವೈತಗಳನ್ನು ಭಾವಿಸಬೇಕು (ಹಸಾರ. ೫-೧೦ ಟೀಕು). [ದ್ರವ್ಯ + ಅದ್ವೈತ]

ದ್ರವ್ಯಾನುಕೂಲ (ನಾ). ಹಣ ಒದಗುವುದು ; ಹಣದ ಸೌಕರ್ಯ : ದಾನದಲಿ ವಿದ್ಯೆಯು ದಾನವೇ ದಾನಂ . . . ಜ್ಞಾನವನು ಗಳಿಸುವರೆ, ದ್ರವ್ಯಾನುಕೂಲಂ (ಕಪುಕು. ೧೬-೬). [ದ್ರವ್ಯ + ಅನುಕೂಲ]

ದ್ರವ್ಯಾನುಯೋಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಅನುಯೋಗ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಜೀವಾದಿ ಷಡ್ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಏಳು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಭಾಗ : ಇನ್ನೊಂದಧಿಕಾರಮುಂಟು ದ್ರವ್ಯಾನುಯೋಗವೆಂಬುದು ಕೇಳ್ದು ಬಳಿಕ್ಕೆ ಜ್ಯೋತಿಷಶಾಸ್ತ್ರಮಂ ವಖ್ಯಾಣಿಸುವೆಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬-೧೩) : ಕಿಱಿದುವೊಂದಧಿಕಾರದಿಂ ದ್ರವ್ಯಾನುಯೋಗಮೆಂಬುದುಂಟದು ನಿಮ್ಮನ್ನರವ್ಪ ನಿಶಿತಮತಿಗಳ್ಗೆ ಪಂಚರಾತ್ರಿಯೊಳೆ ಪ್ರತೀತಿಯಕ್ಕುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೭ ವ). 'ಕರಣಾನುಯೋಗ' ಪರಾ. [ದ್ರವ್ಯ + ಅನುಯೋಗ]

ದ್ರವ್ಯಾಯಿಲ (ನಾ). ಹಣವಂತ ; ಧನಿಕ ; ಶ್ರೀಮಂತ : ಮಲ್ಲಿಶೆಟ್ಟಿಯುಮೆಂಬ ಹರದಂಗೆ ಶರಧಿಪರ್ಯಂತ ವ್ಯಾಪಾರವಂ ಮಾಳ್ಪ ಸುತರುಂ . . . ಬಾಂಧವಜನಂ ಪರಿವೇಷ್ಟಿಸಿರೆ ಕೋಟಿ ದ್ರವ್ಯಾಯಿಲಂ ತ್ಯಾಗಭೋಗದೊಳಂ ಕೊಱತೆಯಿಲ್ಲದೆ (ಗುರುಚಾ. ೮-೯೩). [ದ್ರವ್ಯ + – ಆಯಿಲ]

ದ್ರವ್ಯಾರ್ಜನೆ (ನಾ). ಹಣವನ್ನು ಗಳಿಸುವಿಕೆ ; ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವಿಕೆ : ಅವರ ಜೀವನದ ಮುಖ್ಯಗುರಿ ದ್ರವ್ಯಾರ್ಜನೆಯಲ್ಲ (ಧರ್ಮಸಾ. ೦೦೬). [ದ್ರವ್ಯ + ಆರ್ಜನೆ]

ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಿಕನಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಿಕನಯ ಮತ್ತು ಪರ್ಯಾಯಾರ್ಥಿಕನಯಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಯ ನಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ದ್ರವ್ಯದ ಕಡೆಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಡುವುದು ; ಸಾಮಾನ್ಯ, ಅನ್ವಯ ಅಭೇದ, ಏಕತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾವುದೇ ವಿಚಾರಮಾರ್ಗದಿಂದ ದ್ರವ್ಯದ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದು : ಏಳು ನಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಿಕನಯ, ಪರ್ಯಾಯಾರ್ಥಿಕನಯಗಳು ಎಂದು ಎರಡು ಭಾಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ . . . ಸಾಮಾನ್ಯ, ಅನ್ವಯ, ಅಭೇದ, ಏಕತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾವುದೇ ವಿಚಾರಮಾರ್ಗದಿಂದ ದ್ರವ್ಯದ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದು ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಿಕನಯವು (ಜೈನಶ. ೨೨೪). [ಸಂ.]

ದ್ರವ್ಯಾಶೆ (ನಾ). ಹಣದ ಆಸೆ ; ಧನಾಪೇಕ್ಷೆ. [ದ್ರವ್ಯ + ಆಶೆ]

ದ್ರವ್ಯೇಂದ್ರಿಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶರೀರನಾಮಕರ್ಮದಿಂದ ದೇಹಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಶೇಷ ಚಿಹ್ನೆಗಳು, ಸ್ಪರ್ಶನ, ರಸನಾ, ಘ್ರಾಣ, ಚಕ್ಷು ಮತ್ತು ಶ್ರೋತ್ರಗಳೆಂಬುವು ; ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೂಗು, ನಾಲಗೆ ಮತ್ತು ಚರ್ಮಗಳೆಂಬ ಐದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು : ದ್ರವ್ಯೇಂದ್ರಿಯಮುಂ ಭಾವೇಂದ್ರಿಯಮುಂ ಎಂದಿಂತು ಇಂದ್ರಿಯಂಗಳೆರಡಱಂ (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೯೬) ; ದ್ರವ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಕೇಂದ್ರಿಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಐದು ವಿಭಾಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ (ಜೈನಶ.೨೯೫) ; ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯೇಂದ್ರಿಯ, ಭಾವೇಂದ್ರಿಯ ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಗಳು (ಜೈನಧ. ೩೦). 'ಭಾವೇಂದ್ರಿಯ' ಪರಾ. [ದ್ರವ್ಯ + ಇಂದ್ರಿಯ]

ದ್ರಷ್ಟ (ನಾ). ೧. ಕಣ್ಣಿಂ ಕಾಣುವವನು ; ನೋಡುವವನು : ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ತೇಲುವನ ಉಡಿಯ ಹಿಡಿದು ಹೋಹಂತೆ ಅಂಧಕ ದೃ [ದ್ರ] ಷ್ಟನ. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದು ನಡೆನಡೆವಂತೆ (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೩೫-೦೯೮) : ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ . . . ನೋಡುತ್ತಿರುವ ಸ್ವಭಾವ ಎಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಿತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ ಇವನು ದ್ರಷ್ಟಾ, ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು ದೃಶ್ಯ (ಹಿಂದಸಾ. ೫೯) : ಕಣ್ಣು ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯ, ದ್ರಷ್ಟ ಎಂದರೆ ನೋಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಮತ್ತು ನೋಡುವವನ ಭೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೯೩). ೨. ಕಾಣಬಹುದಾದುದು; ಗೋಚರಿಸುವುದು; ನೋಟಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕುವುದು : ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೂ ದ್ರಷ್ಟಾ, ಬೋದ್ಧಾ, ಸರ್ವಜ್ಞಾತಾ ಎಂದು ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೨೬). [ಸಂ. ದ್ರಷ್ಟೃ]

ದ್ರಷ್ಟವ್ಯ (ನಾ). ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದವನು ; ದರ್ಶನವಾಗಬೇಕಾದವನು : ಸೇವ್ಯನೆನಿಸು ಸತ್ಕೃತಿಗಳಲಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯನೆನಿಸು ದೃಢಚಿತ್ತರಲಿ ಮಂತ್ರವ್ಯನಾ ಶ್ರೋತವ್ಯನೆನಿಸು . . . ಅಜ್ಞಾನದಲಿ ಯೋದ್ಧ [ಜ್ಞಾತ : ಗ]ವ್ಯನೆಂದೇ ಸೆಣಸಿದೆವಲಾ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೬-೭೪). [ಸಂ.]

ದ್ರಷ್ಟಾರ (ನಾ). ದೈವಿಕವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ; ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು ; ದಾರ್ಶನಿಕ ; ಪ್ರವಾದಿ : ಕ್ರೌಂಚದರ್ಶನ ಕವಿಯು ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರ (ಕ್ರೌಂಚದ. ೩೩-೦೭) : ಸಾಂಖ್ಯದರ್ಶನದ ದ್ರಷ್ಟಾರ ಮಹರ್ಷಿ ಕಪಿಲ (ಭಾರದ. ೧೧೩) ; ಆ ಕ್ಷಣದಿಂದಲೇ ಹಜರತ್ ಮಹಮ್ಮದರು ದ್ರಷ್ಟಾರರಾದರು (ಮಸೋನಂ. ೨೮೮). [ಸಂ. ದ್ರಷ್ಟೃ]

ದ್ರಾಕ್ಷಾಪಾಕ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಸರಳವಾಗಿ ಹಾಗು ಸುಲಭವಾಗಿ ರಸವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ ಶೈಲಿ ; P ದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಹಣ್ಣನ್ನು ಬಾಯಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಸುಲಭವಾಗಿ ಅಗಿದು ಅದರ ರಸವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ದ್ರಾಕ್ಷಾಪಾಕ : ದ್ರಾಕ್ಷಾಪಾಕಮೆನೆ . . . ಅರ್ಥಮಂ ತಿಳಿವಾಗುಳುಂ ತಾತ್ಪರ್ಯಮನೂಹಿಸುವಾಗಳುಂ ಒಂದೇ ಬಗೆಯಾಗಿ ಅಂದವಾಗಿರ್ಕುಂ (ಅಪ್ರಕಿ. ೨೩-೦೯) : ದ್ರಾಕ್ಷಾಪಾಕದಂದದಿ . . . ನಾ ರಚಿಪೆ ಕಾವ್ಯವ ಸಾರಳ್ಗಿತದಲಿ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೩-೯) : ದ್ರಾಕ್ಷಾಪಾಕಕ್ಕೆ :–ಎಣಸೆ ನಮಂಗಳಂ ದುಡಿಯುದಿರ್ದ ಚಿಗುರ್ ಕಡೆದೆಜ್ಜವಿಕ್ಕದೊಳ್ಕಣಿ ಸವಿ ನೋಡದಿರ್ದಧಿನವಂ ಮಧು . . . ಆಕೆಯ ರೂಪನಘಂ ಗಡಾ ಅದಕ್ಕಣೆಯೆನೆ ಭೋಕ್ತೃವಂ ವಿಧಿಯುದಾವನನೊಂದಿಪನಾಹ ಕಾಣೆ ನಾಂ (ಕೃಬಿಧಿ. ೨೨೫). 'ನಾರಿಕೇಳಪಾಕ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದ್ರಾಕ್ಷಾಫಳ (ನಾ). ದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಹಣ್ಣು : ಆಯ್ಯ ಹಾವುಮೆಕ್ಕೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರಾಕ್ಷಾಫಳವನಱಸುವರೆ (ಆದಶ. ೦೩-೨೯). [ಸಂ. ದ್ರಾಕ್ಷಾಫಲ]

ದ್ರಾಕ್ಷಾರಸ (ನಾ). ೧. ದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಹಣ್ಣಿನ ರಸ ; ದ್ರಾಕ್ಷಾಸಾರ. ೨. ದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ರಸದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಮದ್ಯ : ಪುರೋಹಿತ . . . ತಟ್ಟೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ರೊಟ್ಟಿಯನ್ನು ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಚೂರುಗಳಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಕ್ರಮವಾಗಿರಿಸಿ, ಅನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದು ಬಟ್ಟಲಿನಲ್ಲಿದ್ದ ದ್ರಾಕ್ಷಾರಸಕ್ಕೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿದ್ದನು (ಪ್ರನಡು. ೧೬೫) : ಸೀಸೆಯನ್ನು ತಂಪಾದ ಕೆಂಪು ದ್ರಾಕ್ಷಾರಸದಿಂದ ತುಂಬಿ ಮರ್ಯಂಕಳು ಅದನ್ನು ವನ್ಯೂಷನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಳು (ಮುಲಿನಾ. ೬೭). [ಸಂ.]

ದ್ರಾಕ್ಷಾರಿಷ್ಟ (ನಾ). [ವೈದ್ಯ] ಕೆಲವು ಔಷಧದ್ರವ್ಯಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಬಟ್ಟಿಯಿಳಿಸಿ ತೆಗೆದು, ಸಕ್ಕರೆ, ಜೇನು ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಸಿ ದ್ರಾಕ್ಷಾರಸವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ತಯಾರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಷಾಯ. [ಸಂ.]

ದ್ರಾಕ್ಷಾವಲ್ಲಿ (ನಾ). ದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಹಣ್ಣಿನ ಬಳ್ಳಿ ; ದ್ರಾಕ್ಷೆಬಳ್ಳಿ : ದ್ರಾಕ್ಷಾವಲ್ಲಿಯು ಫಲಮನಪೇಕ್ಷಿಸುವೊಡೆ ಕೋಟಿಯ(ಯ)ಟ್ಟಮಂ ಕೊಡೆ ವೇಣ ಭ್ಯಕ್ಷಿಸು ಮಾಂಸಕಷಾಯಮನಕ್ಷಣಫಲಂಗಳಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೬-೫೩). [ಸಂ.]

ದ್ರಾಕ್ಷಾಸವ (ನಾ). = ದ್ರಾಕ್ಷಾರಸ ೨ : ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಪೋರ್ಚುಗಾಲ ದೇಶಗಳಿಂದ ತರತರದ ದ್ರಾಕ್ಷಾಸವಗಳೂ ಮದ್ಯಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೦೬೦). [ಸಂ.]

ದ್ರಾಕ್ಷಿ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು; ಗೋಸ್ತನಿ: "ಗೋಸ್ತನಿ ಮೃದ್ವೀಕಾಭಿಧಾನೆ ತಾಂ ದ್ರಾಕ್ಷಿ" (ಚಮ್ಮ.ಕೋ. ೩೬-೨೨): ಮಾಂಸರಸಮಂ ಕಷಾಯಂ ಮಾಡಿ ತೊಡೆಯುತ್ತುವಿರಲ್ ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಫಲವಮಪ್ಪುದು (ಲೋಕೋಪ. ೬-೩೩ ಟೀಕೆ); ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ದ್ರಾಕ್ಷಿಯನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಬಹುದು (ಕೃಷಮ. ೫೮). ೨. ಒಣಗಿದ ದ್ರಾಕ್ಷಿ: ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಗೋಡಂಬಿಗಳ ಬೆಲೆ ಈಗ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚು (ಲೂಢಿ).

[ಸಂ. ದ್ರಾಕ್ಷಾ]

ದ್ರಾಕ್ಷಿಚೂರ್ಣ (ನಾ). ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಔಷಧಿದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಮಾಡಿದ ಪುಡಿ: ದ್ರಾಕ್ಷಿಚೂರ್ಣ-ದ್ರಾಕ್ಷಿಹಣ್ಣು, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ . . . ಚೂರ್ಣಿಸಿ . . . ನಿತ್ಯವೂ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇವಿಸೆ ಪಿತ್ತಜ್ವರ; ಪಾಂಡು, ಕಾಮಾಲೆ ಸಹ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಕವೈ. ೮೪).

[ದ್ರಾಕ್ಷಿ + ಚೂರ್ಣ]

ದ್ರಾಕ್ಷೆ (ನಾ). ೧. = ದ್ರಾಕ್ಷಿ ೧.: "ಮೃದ್ವೀಕಾ, ಗೋಸ್ತನೀ, ದ್ರಾಕ್ಷಾ, ಹಾರಹೂರಾ-ಈ ೪ ದ್ರಾಕ್ಷೆ" (ಹಲಾಯು. ೩೨-೯೦); ಓಳ ಮೆಣಸನಂ ದ್ರಾಕ್ಷೆಯನು ರಸದಾಳಿ ದಾಳಿಂಬಂಗಳಂ ತವೆ ಬಾಲದಿಂದಲಿ ಕಿತ್ತು ರಸಿ ಹುಡಿಹುಡಿಮಾಡಿದನು ಹನುಮ (ಕೌಶಿರಾ. ೧೦-೨೦); ತಗೆದ ತೊಟಿ ಕಾಲುವೆಗಳುದ್ಯಾನಗಳ ಕಳವು ದ್ರಾಕ್ಷೆ ಧವಳೇಕ್ಷುಗಳ ವನವೀಥಿಗಳನೀಕ್ಷಿಸು ತರಸನೈತಂದ (ತೊರಚಾ. ೧-೬-೧೦). ೨. = ದ್ರಾಕ್ಷಿ ೨: ಆರದಿಂಬಾಗಿರೆ ಬೆಂದ ಪೋಟಗೆಗಳಂ ತಚ್ಚೂರ್ಣ ಪಂಚಾಂಶಮಾಗಿರೆ ಖರ್ಜೂರಮನಲ್ಲದು ದೆಜದ ವಣ್ಣಂ ದ್ರಾಕ್ಷೆಯುಂ ಮತ್ತೆ ಶರ್ಕರೆಯು ಪೊಯ್ದು . . . ಖಂಡ ಲಡ್ಡುಗೆಗಳಂ ಮಾಟ್ಕೆಂದುವಿಾ ಮಾಟ್ಕೆಯಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೦೪).

ದ್ರಾಕ್ಷಾದಿ ಘೃತ = ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಔಷಧಿದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಮಾಡಿದ ಔಷಧಿ,-ಲೇಹ್ಯ: ದ್ರಾಕ್ಷಾದಿಘೃತ . . . ಈ ಘೃತ ವನ್ನು ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಸೇವಿಸುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಥಿಗತಜ್ವರ ... ಪುರಾಣಜ್ವರಗಳೆಲ್ಲಾ ಮಾಣುವುವು (ಸಕವೈ. ಪರಿ ೧೦೬). **ದ್ರಾಕ್ಷಾದಿ ಚೂರ್ಣ** = ದ್ರಾಕ್ಷಿಚೂರ್ಣ: ದ್ರಾಕ್ಷಾದಿಚೂರ್ಣ-ದ್ರಾಕ್ಷೆ, ಛತ್ರದರಳು . . . ಈ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮಭಾಗ ಸಕ್ಕರೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಸೇವಿಸಲು ಪಿತ್ತರೋಗ, ಪಾಂಡು, ಕಾಮಿಲಾ ರೋಗಿ ಗಳು, ರಕ್ತಪಿತ್ತ, ದಾಹಜ್ವರಗಳು ಪ್ರಮೇಹಗಳು ಮಾಣುವುವು (ಸಕವೈ. ಪರಿ ೧೦೬). **ದ್ರಾಕ್ಷಾದಿ ಲೇಹ್ಯ** = ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಔಷಧಿ ದ್ರವ್ಯ ಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಮಾಡಿದ ಔಷಧಿ,-ಲೇಹ್ಯ: (೬).

[ಸಂ. ದ್ರಾಕ್ಷಾ]

ದ್ರಾಗ್ಗೃತಕ (ನಾ). ಬಾವಿಯಿಂದ ಆಗ ತಾನೆ ಸೇದಿದ ನೀರು: "ದ್ರಾಗ್ಗೃತಕಮೆಂಬುದು ಅಗಟ್ಟಿಯ ನೀರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೦೬-೨೬).

[ಸಂ.]

ದ್ರಾಘಿಮ (ನಾ). ಉದ್ದ; ನೀಳ; ದೀರ್ಘತೆ: "ದ್ರಾಘಿಮಾಯಮಕ್ಕುಂ ಪ್ರಾಂಶುತ" (ವಶ್ಯ.ಕೋ. ೧೦೫-೨೯); ಮುದದಿಂದಂ ದ್ರಾಘಿಮಶ್ಲಾಘಿ ಬಾಹುಗಳಿಂದಂ ತಗೆದಪ್ಪಿಕೊಂಡನರಸಂ ಶ್ರೀರೂಪಕಂದರ್ಪನಂ (ಹುಕುಮಾ. ೧೦-೨); ಮೊಳೆಯಟ್ಟು ತೆಟದಿಂ ಗ್ರಾವಸ್ಥಲಂ ಲೋಹಮಾದುದು ರೇಣುಸ್ಥಲಿ ಕಾಹುವಿಟ್ಟುವು ನಿದಾಘದ್ರಾಘಿಮೋದ್ರೇಕದೊಳ್ (ಪುಂರಾಮಾ. ೬-೯೬); ದಿನಕರಿ ಹಸ್ತಾಯತಮಾಣಸಲು ಭುಜಗರಾಜದ್ರಾಘಿಮಂ ವಿಶ್ವಭೂಧರಮಂ ತಾಳ್ದಿದುದೊಂದೆ ದಕ್ಷಿಣಭುಜಾದಂಡಂ ಧರಾಧೀಶನಾ (ಅನಂಪು. ೨-೬).

[ಸಂ. ದ್ರಾಘಿಮನ್]

ದ್ರಾಘಿಷ್ಠ (ಗು). ತುಂಬಾ ಉದ್ದವಾದ; ಅತಿ ದೀರ್ಘವಾದ; ಬಲು ನೀಳವಾದ. [ಸಂ.]

ದ್ರಾಣ (ನಾ). ೧. ಕೆಸರು; ರಾಡಿ. ೨. ಗಗನ; ಆಕಾಶ. ೩. ದಡ್ಡ; ಮೂರ್ಖ; ಪೆಳಗೇಡಿ. [ಸಂ.]

ದ್ರಾಬೆ, ದ್ರಾಭೆ (ನಾ). ೧. ದಡ್ಡ; ಪೆದ್ದ; ಮೂರ್ಖ. ೨. ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರ ದವನು; ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕ. ೩. ಕೊಳಕ; ಹೊಲಸು ಮನುಷ್ಯ. ೪. ದುರ್ಬಲ ವ್ಯಕ್ತಿ: ಈಗಿನವರು ನಾಜೂಕು ಕಲಿತುಕೊಂಡು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರಷ್ಟೆ . . . ಒಂದೋ ಎರಡೋ ಆಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ-ದ್ರಾಬೆಗಳ ಹಾಗೆ ಆಗುವುದು (ಕಾಯಿಲೆ. ೯೬). **ದ್ರಾಭೆ**: ೩. ಅವನ ಮೈಬಟ್ಟೆಗಳೂ ಕೊಳೆ ಹತ್ತಿ ನಾರುತ್ತಿದ್ದುವು . . . ಅಂತಹ ಎಷ್ಟೋ ಒಂದು ದ್ರಾಭೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದ್ದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ನ್ಯೂನತೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಕಾಣಿಸಲಿಲ್ಲ (ಸುಖಪಿ. ೮೪).

ದ್ರಾಬೆ ಜನ = ಕೊಳಕುತನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜನ: ಮೈಗೆ ಸ್ನಾನವನ್ನು ಕಾಣಿಸದಂಥ ದ್ರಾಬೆಜನಗಳು ಇವರು (ಲೂಢಿ). **ದ್ರಾಬೆ ನಂಟ** = ಅಸಹ್ಯ ವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ನಂಟ; ಬೇಜಾರು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಬಂಧು: ಈ ದ್ರಾಬೆ ನಂಟನ ಕಾಟ ನಮಗೆ ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ (ಲೂಢಿ). **ದ್ರಾಬೆ ಮಾತು** = ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದ ಮಾತು; ನೀರಸವಾಕ್ಯ: ಅವನ ದ್ರಾಬೆ ಮಾತು ಯಾವ ಪರಿಣಾಮವನ್ನೂ ಬೀರುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ (ಲೂಢಿ). **ದ್ರಾಬೆ ಮುಖ** = ಸಪ್ಪೆಯಾದ ಮುಖ; ನೀರಸ ಮುಖ; ನಿಸ್ತೇಜವಾದ ಮುಖ: ದ್ರಾಬೆಮುಖಕ್ಕೆ ಸೋಬಾನೆ ಒಂದು ಕೇಡು (ಗಾದೆ). **ದ್ರಾಬೆ ಮೂತಿ** = ದ್ರಾಬೆಮುಖ: ಈ ದ್ರಾಬೆಮೂತಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಮಾಡಿದರೂ ಅಷ್ಟೇ (ಲೂಢಿ). **ದ್ರಾಬೆಮೋರೆ** = ದ್ರಾಬೆಮುಖ: ಅವರು ದ್ರಾಬೆಮೋರೆ ಹಾಕಿ ಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಮತ್ತೂ ರೇಗುತ್ತದೆ (ಲೂಢಿ).

[<ಸಂ. ದ್ರಾವ./ತಮಿ. ತಿರಾಪ್ಪೆ; ತೆಲು. ದ್ರಾಬ, ದೇಬೆ]

ದ್ರಾಭೆ 'ದ್ರಾಬೆ' ನೋ.

ದ್ರಾಮಿಡ (ಗು). ದ್ರಾವಿಡದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ: ತಾಂತ್ರಿಕಸಿದ್ಧಿ ಮಂತ್ರಂಗಳಂ ದ್ರಾಮಿಡ ವೈಕೃತ ಪ್ರಾಕೃತ . . . ಕ್ಷುದ್ರಮಂತ್ರಂಗಳಂ ಬೇಟ ಬೇಟ ಉಪದೇಶ ಅನುಷ್ಠಾನಪರೀಕ್ಷೆಗಳಿಂ ವಿವೇಕಿಸಿ ತಿಳಿದಿರಲಕ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೮೦). [<ಸಂ. ದ್ರಾವಿಡ]

ದ್ರಾಮಿಡಗೌಳ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು; ಗೌಳ ರಾಗದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ: ಕರ್ನಾಟಗೌಳ ದ್ರಾಮಿಡಗೌಳಮೆಂಬೇಳುಂ ಉಪಾಂಗಗೌಳ ರಾಗಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪). [< ಸಂ. ದ್ರಾವಿಡಗೌಲ]

ದ್ರಾಮಿಡಘೂರ್ಜರಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು; ಘೂರ್ಜರಿ ರಾಗದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ: ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಘೂರ್ಜರಿ ಸೌರಾಷ್ಟ್ರಘೂರ್ಜರಿ ದ್ರಾಮಿಡಘೂರ್ಜರಿ ದಕ್ಷಿಣಘೂರ್ಜರಿಯೆಂಬ ನಾಲ್ಕುಂ ಉಪಾಂಗಘೂರ್ಜರೀ ರಾಗಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪).

[<ಸಂ. ದ್ರಾವಿಡಗೂರ್ಜರೀ]

ದ್ರಾಮಿಡವರಾಳಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು; ವರಾಳಿ ರಾಗದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ: ಸಿಂಧುವರಾಳಿ ಕನ್ನಡವರಾಳಿ ದ್ರಾಮಿಡ ವರಾಳಿ ಪ್ರಥಮವರಾಳಿಯೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ರಾಗಂಗಳುಂ ಉಪಾಂಗವರಾಳಿಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪). [<ಸಂ. ದ್ರಾವಿಡವರಾಲೀ]

ದ್ರಾಮಿಡಿ (ನಾ). ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಹೆಂಗಸು; ದ್ರಾವಿಡ ದೇಶದ ಸ್ತ್ರೀ: ಜೃಂಭತ್ಕೋಕೀ ವಿಯೋಗಾನಲ ವಿಪುಲ ಶಿಖಾಜಾಲ ಮುತ್ಪಾಲನತ್ಪಾರಂಧ ಕ್ಷುಭ್ಯದ್ದಿಗ್ದೀಶಪ್ರಚುರತರ ಜಟಾಮಾಲಮಾಶಾಂಗನಾ ಕೌಸುಂಭಾರಕ್ತೋ ತ್ತರೀಯಂ ಮಸಗಿತು ರಜನೀದ್ರಾಮಿಡೀಗಂಡಪಾಳೀಶುಂಭತ್ಸಿಂಧೂರಕಂ ಸಾಂಧ್ಯರುಚಿರವಿಕರೋತ್ಕೃತ್ತಮಂ ದೇಹರಳ್ಳಂ (ಆಕಪಿ. ೬-೮).

[ದ್ರಾಮಿಡ + -ಇ]

ದ್ರಾವ (ನಾ). ೧. ಓಡುವಿಕೆ; ಪಲಾಯನ. ೨. ವೇಗ; ರಭಸ. ೩. ಹರಿಯುವಿಕೆ; ಪ್ರವಹಿಸುವಿಕೆ. ೪. ಕರಗಿಸುವಿಕೆ. ೫. ಬಟ್ಟಿ ಯಿಳಿಸುವುದು. [ಸಂ.]

ದ್ರಾವಕ (ಗು). ೧. ಓಡುವಂತೆ ಅಥವಾ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ. ೨. ಕರಗಿಸುವ; ನೀರಾಗಿಸುವ. (ನಾ). ೩. ಕಾಂತಾಕರ್ಷಣವುಳ್ಳುದು; ಅಯಸ್ಕಾಂತ; ಸೂಜಿಗಲ್ಲು. ೪. ಚಂದ್ರಕಾಂತಶಿಲೆ. ೫. ಕಳ್ಳ; ಚೋರ. ೬. ಚಾತುರ್ಯವುಳ್ಳವನು; ಕುಶಲ; ಚತುರ: ಶೀವಿದರು ಹೊಱವಳಯದರಿ ನಾನಾವಿಧದ ನಾಟಕದ ನರ್ತನ ಭಾವಕದ್ರಾವಕ ಸುಗಾಯಕ ಮಲ್ಲಚಿತ್ರಕರು (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೮-೨೦); ಕೋವಿದರು ಕರ್ಣಾಕ್ಷು ಯುಂಗಹೀನರು ಮೂಕವಾಮನರು ದ್ರಾವಕರು ಜೂಜಿಗರು ಬಿರುದುಗಳ ತೋರುವರು (ತುರಂಗ. ೩೯-೩೩). ೭. ಕಾಮುಕ; ವ್ಯಭಿಚಾರಿ. ೮. ಜೇನು ಮೇಣ. ೯. [ವೈದ್ಯ] ಬಟ್ಟೆಯಿಲಿಸಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಔಷಧಿ: ದ್ರಾವಕವನ್ನು ಗಂಟಲೊಳಕ್ಕೆ ಲೇಪನ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡೆ (ನಂಟರು. ೩೦). ೧೦. [ವಿಜ್ಞಾ] ಲೋಹವೇ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಕರಗಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರಾಸಾಯನಿಕ ದ್ರಾವಣವಸ್ತು: ಸುಬ್ಬುವಿನ ಸಿಟ್ಟು ದ್ರಾವಕದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಲೋಹದಂತೆ ಕರಗಿಹೋಯಿತು (ಧೀಮಸೇ. ೦೬೨); ರಾಸಾಯನಿಕಯಂತ್ರಗಳಿಂದ ಬರುವ ದುರ್ವಾಸನೆಯ ದ್ರಾವಕಗಳೆಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆರೆತರೆ ಇನ್ನೇನಾಗುತ್ತೆ? (ಶಿಲ್ಪಸಾ. ೦೩೭).

[ಸಂ.]

ದ್ರಾವಣ (ನಾ). ೧. ದ್ರವರೂಪದ ವಸ್ತು; ದ್ರವವಸ್ತು: ಪೊಟಾಸಿಯಂ ಪರ್ಮಾಂಗನೇಟ್ ದ್ರಾವಣವಾದರೋ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಊದಾಬಣ್ಣವಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಹಸುರು, ನೀಲಿ ಬಣ್ಣಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಪಾರದರ್ಶಕವಾಗಿರದೆ ಉಳಿದ ಬಣ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಭೌತವಿ. ೦೩೩): ಇನ್ನೊಂದು ಚೂರನ್ನು ಅದರೊಡನೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬೆರೆಯುವ ದ್ರಾವಣದಲ್ಲಿಡುತ್ತೀನೆ (ಯೋಳಪು. ೩೭). ೨. ಕರಗಿಸುವಿಕೆ. ೩. (ಅಲಂ) ಮರುಳಾಗುವಿಕೆ; ಮೋಹಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ: ಆ ಬೇರನ್ನು ತಾಮ್ರದ ತಗಡಿಗೆ ಹುದುಗಿಸಿ ಹಲ್ಲು ನುಲಿಯೆ ಏಳನೆಯ ಉಪ್ಪರಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಸ್ತ್ರೀಯಾದರೂ ದ್ರಾವಣ ತಪ್ಪದು (ಶಿಕ್ಷವಿ. ೨೦೨). [ಸಂ.]

ದ್ರಾವಣ (ನಾ). ಕರಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳುದು; ನೀರಾಗುವಂಥುದು: ಲವುರ್ದಿನುಂಡಿಗೆಗಳೆನಿಸುವ ಪಾಲುಂಡೆಗಳುಮನತಿಮೃದುಲಲಿತಕೋಮಲ ತಲಸಂಗಮಾತ್ರ ದ್ರಾವಣೆಯಪ್ಪ ಶಾಕವರ್ತಿಗೆಗಳುಮಂ ... ಪಂಜಣಕ್ಕೆಲ್ಲಂ ಬಡ್ಡಿಸಿದಾಗಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೦೦-೨೯ ವ). [ಸಂ. ದ್ರಾವಣೀ]

ದ್ರಾವಣೀಯ (ಗು). ಕರಗುವ; ದ್ರವಿಸುವ: ಅತಿಮೃದುಸುನಾಸಮ್ಮರ್ದನ ಮಾತ್ರದ್ರಾವಣೀಯಘೃತಪೂರಮುಂ (ಆದಿಪು. ೦೧-೨೬ ವ). [ಸಂ.]

ದ್ರಾವಾಗ್ನಿ (ನಾ). ಕರಗಿ ಹರಿಯುವ ಬೆಂಕಿ; ಲಾವಾರಸ: ಬೆಂಕಿವಟ್ಟು ಗಳೋಕರಿಸಿದುವು ಭಯಂಕರಯುಗಾಂತಕದ್ರಾವಾಗ್ನಿಯುಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೦೭-೦೯೭). [ದ್ರಾವ + ಅಗ್ನಿ]

ದ್ರಾವಿಡ (ಗು). ೧. ದ್ರವಿಡಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ: "ದ್ರಾವಿಡ" ಎಂಬ ಶಬ್ದ ದ್ರಮಿಳ ಎಂಬ ಒಂದು ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಬೆಳೆದಿರುವ ರೂಪ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ (ನಮ್ಮನು. ೦೯). 'ದ್ರಾವಿಡಕುಲ', 'ದ್ರಾವಿಡಭಾಷೆ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. ದ್ರಾವಿಡದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು: ಮಧ್ಯಭಾರತದ ಪಶ್ಚಿಮ ಉತ್ತರ ಮಧ್ಯಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೧೫೦೦ ರಿಂದ ೮೦೦ರವರೆಗೆ ... ತುರೇನಿಯನ್ ಪಂಗಡದವರು ಪ್ರಭುತ್ವ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರನ್ನೇ ಸೌಲಭ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದ್ರಾವಿಡರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ (ಭಾಕರ. ೦೭೦). ೩. ದ್ರಾವಿಡದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭಾಷೆ: ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ... ದ್ರಾವಿಡದ ಪದಗಳು ಮುಖ್ಯವೆನ್ನಬಹುದು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೬೨). ೪. ತಮಿಳು ದೇಶ: ಅವಱಂ ಪೂಱಗೆ ಮತ್ತಂ ಕರ್ನಾಟಕ ಆಂಧ್ರ ದ್ರಾವಿಡ ... ದೇಶಭಾಷೆಗಳೊಳ್ ಪುಟ್ಟುವವೆಲ್ಲಂ ಸರ್ವವಿಷಯಭಾಷಾಜಾತಿಗಳಕ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೬. ೧-೭೭ ಅಡಿಟಿ). ೫. ಒಂದು ಜನಾಂಗ ಮತ್ತು ಆ ಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು; ತಮಿಳುನಾಡಿನವನು; ತಿಗುಳ: "ತಿಗುಳ ದ್ರಾವಿಡನಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮ. ೧೦೩-೭). ೬. = ದ್ರಾವಿಡಸಂಘ: ಸಂಘಗಳು: ಮೂಲ, ನಂದಿ, ಯಾಪನೀಯ, ಯಾಪನೀಯನಂದಿ, ದ್ರಾವಿಡ, ಶ್ರೀಸಂಘ, ಕಿತ್ತೂರು (ಕಶಾಇ. ೮೭). ೭. [ವಾಸ್ತು] ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ನಾಗರ, ದ್ರಾವಿಡ ಮತ್ತು ವೇಸರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ: ಆರು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಮುಂಚಿಗಳುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯ: ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ . . . ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಾಗರ, ಕಾವೇರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇಸರ ರೀತಿಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಹೊಯ್ಸಳವಾ. ೧): ಕಾಮಿಕಾಗಮ ಮತ್ತು ಸುಪ್ರಭೇದಾಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮೂರು ರೀತಿ (style)ಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅವುಗಳೇ ನಾಗರ, ದ್ರಾವಿಡ ಮತ್ತು ವೇಸರ (ಭಾರಕ. ೯೯೨).

ದ್ರಾವಿಡ ನಮೂನೆ = ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮಾದರಿ: ದ್ರಾವಿಡ ನಮೂನೆಯ ಶಿಖರವು ಅಡ್ಡಡ್ಡವಾದ ಹಂತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ಪಿರಮಿಡ್ಡಿನ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ (ಭಾರಕ. ೯೯೨). **ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿ** = ದ್ರಾವಿಡ ನಮೂನೆ: ನಾಗರ ಮತ್ತು ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಗಳ ವಿಮಾನಗಳು ಚತುರಸ್ರಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ (ಮೈವಾಸ್ತು. ೩೭). **ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ** = ದ್ರಾವಿಡ ನಮೂನೆ: ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿಯು ಐಹೊಳೆ, ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಪಲ್ಲವ ಮತ್ತು ಚೋಳರು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಭವ್ಯವಾದ ದೇವಾಲಯ ಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯದ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ (ಮೈವಾಸ್ತು. ೩೩).

[ಸಂ.]

ದ್ರಾವಿಡಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಕಾಡುಅರಿಸಿನದ ಗಿಡ; ವನ ಹರಿದ್ರ; ಕಚೋರ: "ಕಚ್ಚೂರಕಃ . . . ದ್ರಾವಿಡಕಃ, ಕಾಲ್ಯಕಃ, ವೇದ ಮುಖ್ಯಕಃ-ಈ ೪ ಗಂಧ ಕಚೋರದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೯೩).

[ಸಂ.]

ದ್ರಾವಿಡತಪಸ್ಸು (ನಾ). ಆರ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರದ, ಸಾತ್ವಿಕವಲ್ಲದ ತಪಸ್ಸು; ದುಷ್ಟಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ತಪಸ್ಸು: ದ್ರಾವಿಡತಪಸ್ಸಿನಿಂ ಮೃಡನಿಂ ಬರಂಗಳಂ ಪಡೆದನೆಂಬರ್ ಕಣಾ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೯-೩೦). [ದ್ರಾವಿಡ + ತಪಸ್ಸು]

ದ್ರಾವಿಡದೇಶ (ನಾ). = ದ್ರಾವಿಡಧರೆ: ದ್ರಾವಿಡದೇಶದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ ನರಾಧಿಪನೆಂಬ ಧರ್ತ್ರಂ . . . ಒಪ್ಪುತಿರ್ಪಂ (ವೃಷವಿ. ೧೪-೦೦೦).

[ದ್ರಾವಿಡ + ದೇಶ]

ದ್ರಾವಿಡಧರೆ (ನಾ). ತಮಿಳುನಾಡು: ಸಂದ ಮಹಂತರೊಳು ದ್ರಾವಿಡ [ಪಾಠಾಂ. ಳ]ಧರೆಯೊಳತ್ಯಂತಭಕ್ತನು (ಬಸಪು. ೨೪-೭೭).

[ದ್ರಾವಿಡ + ಧರೆ]

ದ್ರಾವಿಡಪದ್ಧತಿ (ನಾ). ೧. ದ್ರಾವಿಡಜನರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ೨. [ಛಂದ] ದ್ರವಿಡವರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರೀತಿ: ಆದರೂ ಶುದ್ಧದ್ರಾವಿಡಪದ್ಧತಿಯೊಂದು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು (ಕ್ಷಛಿ. ೦೮೨).

[ದ್ರಾವಿಡ + ಪದ್ಧತಿ]

ದ್ರಾವಿಡಪ್ರಬಂಧ (ನಾ). ತಮಿಳುದೇಶದ ವೈಷ್ಣವಭಕ್ತರು ಶರಣಾಗತಿ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ರಚಿಸಿದ ವೇದಾಂತತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕೃತಿಗಳು; ಆಳ್ವಾರುಗಳ ರಚನೆಗಳು: ಆಚಾರ್ಯರ ಹೊಸಮತಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ದ್ರಾವಿಡಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜಾತಿಯವರಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ಭಾರಕ. ೨೦೩).

[ದ್ರಾವಿಡ + ಪ್ರಬಂಧ]

ದ್ರಾವಿಡಪ್ರಾಣಾಯಾಮ (ನಾ). (ಆಲಂ) ಬಳಸುದಾರಿಯ ಸಾಧನೆ; ಅನವಶ್ಯಕವಾದ ಶ್ರಮ: ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ದ್ರಾವಿಡಪ್ರಾಣಾಯಾಮ ಮಾಡಿ. ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೇಳಿ ಇನ್ನು ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಕೈ ಹಚ್ಚುತ್ತೇನೆ (ನಾಡಿಗೇ. ೨೮೪); ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ಒದ್ದಾಡಿ ದ್ರಾವಿಡಪ್ರಾಣಾಯಾಮ ಮಾಡ ಬೇಕೆ? (ಕುರುಳು. ೧೩); ಈ ದ್ರಾವಿಡಪ್ರಾಣಾಯಾಮವೆಲ್ಲಾ ಬೇಡ (ಹುಗೀತ. ೪೩). P ದ್ರಾವಿಡರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ ಮಾಡುವಾಗ ಮೂಗನ್ನು ಹಿಡಿಯಬೇಕಾದರೆ ಬಲಗೈಯನ್ನು ತಲೆಯ ಸುತ್ತ ಬರುವಂತೆ ಚಾಲಿಸುವುದು ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ.

[ದ್ರಾವಿಡ + ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ]

ದ್ರಾವಿಡಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ನಾ). ೧. ಪಂಚದ್ರಾವಿಡಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ತಾಯ್ನುಡಿಯಾಗುಳ್ಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. 'ಪಂಚದ್ರಾವಿಡ' ಪರಾ. ೨. ತಮಿಳುಭಾಷೆಯನ್ನು ತಾಯ್ನುಡಿಯಾಗುಳ್ಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ.

[ದ್ರಾವಿಡ + ಬ್ರಾಹ್ಮಣ]

ದ್ರಾವಿಡಭಾಷೆ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣದೇಶದ ದ್ರವಿಡವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತಮಿಳು, ಕನ್ನಡ, ಮಲಯಾಳ, ತುಳು, ತೆಲುಗು, ಕೊಡಗು ಇತ್ಯಾದಿ; P ದ್ರಾವಿಡಭಾಷಾವರ್ಗದ ಉಗಮ ಹಾಗು ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಖಚಿತವಾದ ವಿವರಣೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ದೊರೆತಿರುವ ವಿವರಣೆಯ ಆಧಾರದ ಪ್ರಕಾರ ಅದರ ಉಪಭಾಷೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಮೂವತ್ತಕ್ಕೂ ಮೀರಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉತ್ತರದೇಶದ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೆಲೆನಿಂತಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಗೋಂಡಿ (ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ, ಬಿಹಾರ, ಒರಿಸ್ಸಾ), ಬ್ರಾಹೂಈ (ಬಲೂಚಿಸ್ಥಾನ, ಸಿಂಧ್), ಕುಈ (ಒರಿಸ್ಸಾ), ಕುವಿ (ಒರಿಸ್ಸಾ, ಆಂಧ್ರ), ಪೆಂಗು (ಒರಿಸ್ಸಾ), ಕೋಲಾಮಿ (ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ, ಬೀರಾರ್), ಪರ್ಜಿ (ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ, ಪಶ್ಚಿಮಬಂಗಾಳ), ಮಲ್ತೊ (ರಾಜಮಹಾಲ್ ಪರ್ವತಪಂಕ್ತಿ), ಒಲ್ಲಾರಿ, ಕೊರಗ (ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ), ಗದಬ (ಒರಿಸ್ಸಾ), ಕೊಯ (ಆಂಧ್ರ), ಕೊಂಡ (ಒರಿಸ್ಸಾ), ತೋಡ, ಬಡಗ, ಕೋತ (ನೀಲಗಿರಿ), ಕುರುಂಖ್ (ಬಿಹಾರ್, ಅಸ್ಸಾಂ), ನಾಯ್ಕಿ (ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಛಾಂದಾಜಿಲ್ಲೆ) ಮೊದಲಾದುವು: ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರಭಾವ ಉಳಿದ ದ್ರಾವಿಡಭಾಷೆಗಳಿಗಿಂತ ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿ ಕಡಮೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೧೧೭); ದ್ರಾವಿಡಭಾಷೆಯು ಗುಂಟಿಗೆ–ತಮಿಳು (ದ್ರಾವಿಡ), ತೆಲುಗು, ಕರ್ಣಾಟಕ, ತುಳುವು, ಮಲೆಯಾಳ ಭಾಷೆಗಳು ಸೇರಿರುವುವು (ಛಾರದ. ೪೩). [ದ್ರಾವಿಡ + ಭಾಷೆ]

ದ್ರಾವಿಡವೇದ (ನಾ). = ದ್ರಾವಿಡಪ್ರಬಂಧ: ಈ ಆಳ್ವಾರುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ರಚಿಸಿದ ತಿರುವಾಯ್ಮೊಳಿ ಮುಂತಾದ ಗೀತೆಗಳು ಚತುರ್ವೇದದ ಸಾರವನ್ನೊಳಗೊಂಡು ದ್ರಾವಿಡವೇದವೆಂದು ಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ (ಛಾರದ. ೨೯೩).

[ದ್ರಾವಿಡ + ವೇದ]

ದ್ರಾವಿಡಸಂಘ (ನಾ). [ಜೈನ] ದಕ್ಷಿಣದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ ಜೈನಮುನಿಗಳ ಸಂಘ: ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡಸಂಘವೆಂಬ ಸಂಘವಿದ್ದರೂ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ (ಕಜಾಅ. ೫೭). 'ದ್ರವಿಳಸಂಘ' ಪರಾ. [ದ್ರಾವಿಡ + ಸಂಘ]

ದ್ರಾವಿಡಸಂಪ್ರದಾಯ (ನಾ). = ದ್ರಾವಿಡಪದ್ಧತಿ.

[ದ್ರಾವಿಡ + ಸಂಪ್ರದಾಯ]

ದ್ರಾವಿಡಸಂಸ್ಕೃತಿ (ನಾ). ದಕ್ಷಿಣದೇಶದ ದ್ರವಿಡವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ: ಡಾ॥ ಎ. ಪಿ. ಕರಮರಕರ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸ ಮೊಹೆಂಜೊದಾರೊದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ದ್ರಾವಿಡಸಂಸ್ಕೃತಿಯೆಂದೇ ಸಾರಿದನು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೨೩). [ದ್ರಾವಿಡ + ಸಂಸ್ಕೃತಿ]

ದ್ರಾವಿಡಿ (ನಾ). ೧. ದ್ರಾವಿಡದೇಶದ ಹೆಂಗಸು. ೨. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಭರತಖಂಡದ ಹಲವು ಒಳನಾಡುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಗಾನಪದ್ಧತಿಯಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಂಧ್ರಿ, ದ್ರಾವಿಡಿ, ಸೌವೀರಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಜಾತಿರಾಗಗಳ ಹೆಸರುಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ (ಗಾನಶಿ. ೪೭). [ಸಂ. ದ್ರಾವಿಡೀ]

ದ್ರಾವಿತ (ಗು). ಕರಗಿದ; ದ್ರವವಾದ: ಕೊಳದೊಳ್ಮಿಂದು ತರತ್ತರಂಗಜಳಮಂ ಮಿಂದಲ್ಲಿ ನಗ್ನಾಂಗಿ ಪೊಕ್ಕಳಿನಾದಚ್ಛಲದಿಂ ಕುಮಂತ್ರಜಪಮಂ ತದ್ವೇಷದಿಂ ಮಾಡೆ ಕೋಮಳೆ ಶೂನ್ಯಾರ್ಘ್ಯಮನ್ನೆದೆ ದಾಂಟ ನಿಜಪಾದಂ ಸೋಗೆ ಪ್ಮೆಗಂದಿ ಬೀಳ್ದಳಿದಂ ದ್ರಾವಿತ ಚಂದ್ರಸಾಂದ್ರತರರುಗ್ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವರಂ ಭಾಸ್ಕರಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೩-೬೩). [ಸಂ.]

ದ್ರಾವಿಳ (ನಾ). = ದ್ರಾವಿಡ ೨: ನಾಗರದ್ರಾವಿಳಕಳಿಂಗವೆಸರ ಯಾವುಂ ನಾತ್ಕಂಕರಮೆಂಬ ಜಾತಿಗಳೊಳಂ (ಮಹಾಪು. ೦೫-೨೭ ಪ).

[<ದ್ರಾವಿಡ]

ದ್ರು (ನಾ). ಮರ; ವೃಕ್ಷ: "ತರು ಶಾಖಿ . . . ದ್ರುಮಂ ದ್ರು ಶಾಳಂ . . . ಮರಂ ನಗಂ ಕುಟಮನೋಕಹಂ ಶಿಖಿ ವೃಕ್ಷಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೦-೧): "ತರು ವನಸ್ಪತಿ ಸಾಲಮಂಘ್ರಿಪಂ ದ್ರು ದ್ರುಮಂ . . . ಕುಜಮೆನಲು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಾಮವಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೦-೧). [ಸಂ.]

ದ್ರುಕಿಲಿಮ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ದೇವದಾರು ವೃಕ್ಷ: "ಚಕ್ರಪಾದಪಃ, ಪಾರಿಭದ್ರಃ, ಭದ್ರದಾರು, ದ್ರುಕಿಲಿಮಂ . . . ಪೂತಿಕಾಷ್ಠಂ–೭ ದೇವದಾರು ವೃಕ್ಷದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೪). [ಸಂ.]

ದ್ರುಗುಯುಗಳ (ನಾ). ಕಣ್ಣುಗಳ ಜೋಡಿ; ನಯನದ್ವಯ: ದ್ರುಗುಯುಗಳ ಮರೆದೆಜೆಯ [ಪಾಠಾಂ. ದೃಗುಯುಗವನರೆದೆಱದು] ರೋಮಾಳಿಗಳು ತಕ್ಕಿಯ ಸಾರೆ ಕೊರಳರೆಮಗುಳೆ ಹಿಂಗಾಲ್ಗೊಂಡು ಖುರವನು ತೂಗಿಯೊಲೆದೊಲೆದು . . . ತೋಱಡಿಸಿದವು ತುರಗ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೮-೮೪). [<ಸಂ. ದೃಗ್ಯುಗಲ]

ದ್ರುಗುರಜ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದ ದೂಳು: ರುಜೆಯುನಲುಗುವ ರದನವ ದ್ರುಗುರಜವನು . . . ವೈರಿವ್ರಜವನುಳುಹುವನೆಗ್ಗನು (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೮-೩೯)

[<ಸಂ.ದೃಗ್ರಜ]

ದ್ರುಗ್ಧ (ಗು). ೧. ಕಾಡಿಸಿದ; ಪೀಡಿಸಿದ; ತೊಂದರೆಪಡಿಸಿದ. ೨. ದ್ರೋಹಮಾಡಿದ. (ನಾ). ೩. ತೊಂದರೆ; ಪೀಡೆ. [ಸಂ.]

ದ್ರುಘಣ (ನಾ). ೧. (ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ) ಕೊಡತಿ; ಗುದಿಗೆ: "ಮುದ್ಗರಃ, ದ್ರುಘಣಃ–ಈ ೨ ಡಂಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೭೮-೬೦); "ದ್ರುಘಣಮೆನೆ ಡಂಗೆ" (ಮಂಗರಾ. ೮೮-೩೭). ೨. ಕೊಡಲಿ; ಪರಶು.

[ಸಂ.]

ದ್ರುಣ (ನಾ). ೧. ಚೇಳು; ವೃಶ್ಚಿಕ: "ವೃಶ್ಚಿಕಂ ದ್ರುಣಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೪೦-೮). ೨. ಬಿಲ್ಲು; ಧನುಸ್ಸು: "ದ್ರುಣಂ ಕಾರ್ಮುಕಂ . . . ಚಾಪಮೆನಲು ಬಿಲ್ಲಿಂಗೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೭-೬೩). ೩. ಕತ್ತಿ. [ಸಂ.]

ದ್ರುಣೆ (ನಾ). ೧. ಜರಿ; ಸಾವಿರಕಾಲು; ಲಕ್ಷ್ಮೀಚೇಳು. ೨. ಹೆಣ್ಣು ಆಮೆ. ೩. ಮರದ ತೊಟ್ಟಿ; ದೋಣಿ. [ಸಂ. ದ್ರುಣ, ದ್ರುಣೀ]

ದ್ರುತ (ಗು). ೧. ವೇಗವಾದ; ಶೀಘ್ರವಾದ. 'ದ್ರುತಗತಿ' ಪರಾ. ೨. ಹರಿದ; ಓಡಿದ. ೩. ಕರಗಿದ; ದ್ರವವಾದ: ಗಗನಕೆ ಸಹಜಾಭರಣಂ ಜಗದಾತ್ಮಂ ಕಲ್ಪಿತ ಶಶಿಮೂರ್ತಿಯೆನಿಪ್ಪಾ ಜಗಕಪ್ರಸೂತಿ ನೀಡುಗೆ ಸೊಗಮಂ ದ್ರುತಕನಕಸದೃಶದಶಶತಕಿರಣಂ (ಹಾಶಿ. XI ಉಪೋದ್ಘಾತ). ೪. ಚದರಿದ; ಹರಡಿದ. (ನಾ). ೫. ವೇಗ; ರಭಸ: "ದ್ರಾಕ್, ಚಪಳಂ . . . ದ್ರುತಂ, ಅಂಜಸಾ, ಝಟಿತಿ – ಈ ೧೬ ಶೀಘ್ರಂ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೬-೦೨): "ತ್ವರಿತಂ ದ್ರುತಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಾಶು ಲಘು

. . . ತೂರ್ಣಮಹ್ನಂ ಶೀಘ್ರಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೭-೭); ದ್ರುತದೊಳ್ ಪೋಗಿ ದೇವಿಯು ಸಮೀಪದೆ . . . ನಿನ್ನ ಮಧುರಾವಳಿ ವೀಣೆಯ ವಾದನ ಪ್ರಗಲ್ಭಿತ ಪದದಿಂದೆ ಕೌತುಕಮನೋಲಗಿಸು (ಕುಸುಮಾ. ೦೪-೩೩); ವರ್ಣಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬರಬಹುದಾದ 'ದ್ರುತ', 'ವಿಲಂಬಿತ' ಮುಂತಾದ ವಕ್ತೃವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ "ಧ್ವನಿ"ಯೆನ್ನಲಾಗಿದೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೩೯ ಅಡಿಟಿ). ೭. ಶೀಘ್ರಗತಿ; ಶೀಘ್ರವಾದ ಚಲನೆ: ಪುಣ್ಯರೇಖೆಯ ಕೊಂಕಿ ಪುಟ್ಟಿತೆನೆ ಪಾಪಚಕ್ರದ ವಕ್ರತಾದ್ರುತಂ, ಇಂದೊ ನಾಳೆಯೊ ಎಂದೊ ಗೆಲ್ಲದಿರ್ಪುದೆ ಋತಂ ತನ್ನ ಮುನ್ನಿನ ಋಜುತೆವೆತ್ತು ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೦೩-೦೩೦). ೭. ಚೇಳು; ವೃಶ್ಚಿಕ: "ದ್ರುತಃ, ಅಳಿಃ, ವೃಶ್ಚಿಕಃ – ಈ ೩ ಚೇಳ್‌ (ಚೇಳು)" (ಹಲಾಯು. ೦೦೬-೨೩); "ದ್ರುತವತಾಲಿ ವೃಶ್ಚಿಕಂ ಕ್ರೂರಚೇಟಿನಿಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೯-೩). ೮. ದೋಣಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವ ಸಾಧನ; ಹುಟ್ಟು: "ಖಜಿಕೆ ದರ್ವೀ ದಾರುಹಸ್ತಂ ದ್ರುತಂ ಹುಟ್ಟೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೦-೦೮). ೯. [ಸಂಗೀತ] ಅನುದ್ರುತ, ದ್ರುತ, ಲಘು, ಗುರು, ಪ್ಲುತ ಮತ್ತು ಕಾಕಪಾದ ಎಂಬ ತಾಳದ ಆರು ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಅನುದ್ರುತದ ಎರಡರಷ್ಟು ಕಾಲ: ಗುರು ಲಘು ದ್ರುತ ಪ್ಲುತಂಗಳ ಸರ್ವಪಂವಿಧಿದು ಸೂಡಿ ದಾಭರಣಗಳುಲಿಯ ನೆಟಿ ತಾಡಿಸಲು ತಾಳಗಳ (ಸವತ್ಸು. ೯-೧೨); ಅನುದ್ರುತ, ದ್ರುತ, ಲಘು, ಗುರು, ಪ್ಲುತ ಮತ್ತು ಕಾಕಪಾದ ಇವೇ ಷಡಂಗಗಳು (ಸಂಗೀತಂ. ೩೪). ೧೦. ದ್ರುತ, ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಳಂಬ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಲಯಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ವೇಗವಾದ ಕಾಲ; ಶೀಘ್ರವಾದ ಲಯ: ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತಮಧ್ಯಲಯಂ ತತ್ಸಾನುಗತಾಘಗತಿತ್ರಯಂ ಜತಿಯೊಳೊಂದುವಿನಂ ಪದಿನೆಂಟು ಚಾರಿ ಮನೋಹರಮಾಗೆ . . . ಭಾರತಿಕನೋಜೆಗೆ ಬಾಹಿಸಿದಂ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಚಮತ್ಕೃತಿಯಪ್ಪಿನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೩೩); ದ್ರುತಮಧ್ಯಲಯವಿಳಂಬಿತಗತಿಯುತಿ ಕೌತುಕಮನೀಯ (ಮಹಾನೀ. ೮-೩೪); ಲಯದಲ್ಲಿ ದ್ರುತ (ಹೆಚ್ಚಿನ ವೇಗ) ಮಧ್ಯ (ಹೆಚ್ಚೂ ಅಲ್ಲದ, ನಿಧಾನವೂ ಅಲ್ಲದ) ಮತ್ತು ವಿಳಂಬ (ನಿಧಾನ) ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ (ಸಂಗೀತಂ. ೩೭); ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಕೆಲವರು ಗೀತವನ್ನು ವಿಲಂಬವೂ ದ್ರುತವೂ ಅಲ್ಲದ ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿಸಬೇಕೆನ್ನುವರು (ಗಾನಕಳ. ೭೭). [ಸಂ.]

ದ್ರುತಕಾಲ (ನಾ). = ದ್ರುತ ೧೦: ಕೃಷ್ಣಯ್ಯರ್ . . . ಸ್ವರಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ನಾಲ್ಕುಸ್ಥಾಯಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ್ರುತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಲಂಬಿತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ (ಮಂದ ಮತ್ತು ಶೀಘ್ರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ) ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಸಂಗೀತ. ೯೭). [ದ್ರುತ + ಕಾಲ]

ದ್ರುತಗತಿ (ನಾ). ಶೀಘ್ರವಾದ ಚಲನೆ,-ಗಮನ: ದ್ರುತಗತಿಯಿಂ ಮೇಧಾವಿಳಯುತದಿಂದೇಟ್ಟಂದು ಭೂಪವಮನ್ನ ಘನಂತಾ ಪ್ರತಿಪತಿಯಾ ಪದಪಯೋಜ ದ್ವಿತಯಕ್ಕಾನವುನಾದನತ್ಯುತ್ಸವದಿಂ (ಕುಸುಮಾ. ೦೩-೦೦೪); ಗತಿರಹಿತರಿರವು ತನ್ನಂ ಚಿತೆಗೋಳಿಸಲ್ಕಾಕಲಾಜಿದುದ್ಧರಣಾರ್ಥಂ ದ್ರುತಗತಿಯಿನವರ ನೆಲೆಗೀ ಧೃತವ್ರತಂ ನಡೆವ ಭಂಗಿಯೇನಚ್ಚರಿಯೋ (ವಸ್ತುವಿ. ೬-೩೩); ತನಗೆ ಅರ್ಥವಾಗದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಓದಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಏರಿಳಿತಗಳ ಆವೃತ್ತಿ, ದ್ರುತಗತಿ ಅಥವಾ ವಿಲಂಬ ಚಲನೆ ಸ್ವರಮೇಳದಂತೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹದ ಅಥವಾ ವಿಷಾದದ ಭಾವವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತದೆ (ಸಾಹಿತ್ಯ. ೭೦); ದ್ರುತಗತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತವು ಮುಗಿದ ಮೇಲೂ ನಿರಂತರವಾದ ಶ್ರುತಿಯು ಶಾಂತವಾಗಿ ಸಾಗುವಂತೆ (ಪಂಚಪ್ರ. ೨). [ದ್ರುತ + ಗತಿ]

ದ್ರುತಚಾಲನ (ನಾ). ತ್ವರಿತಗತಿ; ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಿಕೆ: ದ್ರುತಚಾಲನದಿಂದ ವೇಗವಾಗಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಯಂತ್ರದ ಗಾಡಿಯ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗುಬಹುದು (ನಿಬಂಧ. II. ೨೦೦). [ದ್ರುತ+ಚಾಲನ]

ದ್ರುತಪದ (ನಾ). [ಛಂದ] ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ಭೇದ; ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳ ಒಂದು ವರ್ಣವೃತ್ತ; ಕ್ರಮವಾಗಿ ನ ಭ ಜ ಯ ಗಣಗಳು ಒಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿರುವ ವೃತ್ತ: ಕತವುವೇಂದು ರವಿತೋಯಮುವಾಗಲ್ ಯತಿಪದಂ ನಿಲವು ದಂತಿಯೊಳಕ್ಕುಂ ಶತದಳಾಯತವಿಲೋಚನೆ ವೃತ್ತಂ ದ್ರುತಪದಂ ದ್ರುತಪದೋಕ್ತಿಗಳಿಂದಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೩೨); ದ್ರುತಪದಂ ನಭಜಯಂಗಳಿನಕ್ಕುಂ (ಕ್ರಿ.ಹಿ. ೫೦). [ಸಂ.]

ದ್ರುತಯಾನ (ನಾ). ವೇಗವಾದ ನಡಗೆ; ತ್ವರಿತಗತಿ; ತೀವ್ರಗಮನ: ದ್ರುತಯಾನೋತ್ಕಂಠಿ ಪೀನೋದರನವನಿಪನೊಡ್ಡೋಲಗಕ್ಕೈದೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೭೪). [ದ್ರುತ + ಯಾನ]

ದ್ರುತವಿಡು (ಕ್ರಿ). ನೊಂದುಕೊಳ್ಳು; ದುಃಖಪಡು: ವಸುಧಾಧೀಶನ ತೇಜವಲ್ಲವೆ ಕುಮಾರಂ ನಿಮ್ಮನಾರಯ್ದು ರಕ್ಷಿಸಲೀ ಮಂಗಲಯಾತ್ರೆಯೊಳ್ ದ್ರುತವಿಡಲ್ ಬಾಯ್ವಿಟ್ಟಬಲ್ಕಾಗ ಸೈರಿಸಿಮಿಂ ಸ್ವಾಮಿಯು ಚಿತ್ತಮಂ ಕಡಪದತ್ತಲ್ಕಾರಿಪೆಂದೊತ್ತಿ ಬಗ್ಗಿಸಿದರ್ ಮಂತ್ರಿ ಮಹತ್ತರರ್ ನೃಪವಧೂವಾರಾಂಗನಾವರ್ಗಮಂ (ಅನಂಪು. ೩-೦೦೩). [ದ್ರುತ + ಇಡು₁]

ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತ, ದ್ರುತವಿಳಂಬಿತ (ಗು). ೧. (ಚಲನೆಯಲ್ಲಿ) ವೇಗ ಮತ್ತು ಮಂದವಾಗಿರುವ. (ನಾ). ೨. ವೇಗವಾದ ನಡತೆ ಮತ್ತು ಮಂದವಾದ ನಡಗೆ: ನಗರಾರಣ್ಯವಿಶೇಷಂ ಬಗೆಗಿಲ್ಲೆನೆ ಕಾಲನಿಯಮದಿಂ ಬನದಿಂ ಚರ್ಯೆಗೆ ಪೊಱಮಟ್ಟುಂ ಮುನಿ ತನ್ನ ಗಮನಮಂ ದ್ರುತವಿಲಂ[ಶಾಕಾಂ. ೪೦]ಬಿತಂ ಪೂರ್ದದನರ್ (ಶಂರಾಮಾ. ೦೬-೬೩). ೩. [ಛಂದ] ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ಭೇದ; ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳ ಒಂದು ವರ್ಣವೃತ್ತ; ನ ಭ ಭ ರ ಗಣಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವ ವೃತ್ತ: ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತಂ ನಭಭರಂಗಳುಮೊಂದಿರೆ ಪಾದದೊಳ್ ಶುಭಕರಂ ಯತಿ ನಿಲ್ಕಿರೆ ರಂಧ್ರದೊಳ್ ಪ್ರಥು ಕವೀಂದ್ರಸಹಾಯದೊಳಾದುದಿಂತಿಭಗತೀದ್ರುತಪೂರ್ವವಿಲಂಬಿತಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೨೩). ದ್ರುತವಿಳಂಬಿತ: ೧. ದ್ರುತವಿಳಂಬಿತಮನ್ನುಚಯಂಗಳೊಳ್ ತತಘನಾದಿ ಚತುರ್ವಿಧವಾದ್ಯದೊಳ್ . . . ಶತಮಖಂ ಮೆರ್ದಕೀ ಯೊಳಾಡಿದಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೦೩-೩೦). ೨. ದ್ರುತವಿಳಂಬಿತ ಸಂಭ್ರಮ . . . ವರ್ಜಿತ ಗತಿಕ್ರಮಮೊಪ್ಪೆ ವನಾಂತರದಿಂ ವ್ರತಿ ಬರುತ್ತಿರೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೩-೧೦೭). ೩. ದ್ರುತವಿಳಂಬಿತಂ-ಎನಿಸಿ ಪೆರ್ಚಲಿಂದಮ ಕ್ರಮಮಂ ಗುಣಿಸುಗಾಪೆರಲಂ ಪದಿಮೂಜಿಂ ಗಣದಮೇನವನೆತ್ತುವುದೇಟಿಜಿಂ ದುಟಿದುಮಂತವು ಶಸ್ತ್ರದ ಲಕ್ಷಣಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೦-೧೦೨). [ಸಂ.]

ದ್ರುತವಿಳಂಬಿತ 'ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತ' ನೋ.

ದ್ರುತಿ (ನಾ). ೧. ಕರಗುವಿಕೆ; ದ್ರವಿಸುವುದು: ಇದು ಸ್ವಾಂತಃಕರಣದ ದ್ರುತಿಯೇ ಸರಿ; ಲೌಕಿಕವಾದ ಶೋಕದಂತಲ್ಲ. ರಸದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಗಡಿಗೆ ತುಳುಕುವಂತೆ, ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯು ಉಕ್ಕಿ ಹೊರಮೂಡುವ ಮಾತುಗಳಂತೆ . . . ಅದು ಸಮುಚಿತ ಛಂದೋರೂಪವನ್ನು ತಳೆದು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿತು (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೦೯ ಅಡಿಟಿ). ೨. ಕರಗಿದುದು; ರಸ; ದ್ರವ: ಪೊಳೆವ ರಜತಾಭ್ರಕ ದ್ರುತಿಗೀನವ್ಯುತರಸಪ್ರವಾಹದಿಂದಭಿಷವಮಗ್ಗಳಿಸೆ ತಳತಳಿಸಿ ತೊಳಗುವ ಪಳುಕಿನ ಪುತ್ಥಳಿಕೆಯಂತೆ ಕರಮೆಸೆದಿರ್ದಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೬೪). [ಸಂ.]

ದ್ರುಹದ₁ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಾಳ: ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ...ಚಲ್ಪದ, ಧೂಮಾಳಿ, ಏಕ್ತಾ ಎಂಬ ಹಲವು ತಾಳಪದ್ಧತಿಗಳಿರುವುವು (ಚಾಲಪ್ರ. II. ೦೦೪೦). [<ಸಂ. ದ್ರುತಪದ]

ದ್ರುಪದ (ನಾ). ೧. ಮರದ ಕಂಬ. ೨. ಪಾಂಚಾಲ ದೇಶದ ಅರಸು ; ದ್ರೌಪದಿಯ ತಂದೆ : ಕುಂಭಸಂಭವನಸಾ ದ್ರುಪದಂ ಕಡುಸಿಗ್ಗು ಮಾಡಿದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೪೮) ; ದ್ರುಪದನನುಜರು ಸೋಲಿಸಿದರ್ದ್ದ ಕೌರವೇಂದ್ರನ ಬಲವ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೭-೬೪). ೧, ೨ : ಆ ಮಹಾವನಂ . . . ಪಾಂಡವಪ್ರಕರ ದಂತಾತ್ರಭೀಮನಕುಲದ್ರುಪದಮುಂ ಅರ್ಜುನೋರ್ಜಿತಮುಂ (ಜಿನಪು. ೫-೩೨ ವ). [ಸಂ.]

ದ್ರುಪದಜೆ (ನಾ). ದ್ರುಪದರಾಜನ ಮಗಳು ; ದ್ರೌಪದಿ : ಗುಣಾರ್ಣವ ವನಾ ದ್ರುಪದಜೆಯನೊಡನೆ ಕಳ್ಳಿರಿಸಿ ಹಿತಪುರೋಹಿತ ಪ್ರಾಜ್ಯಾಜ್ಯಾಹುತಿ ಹುತಹುತವಹ ಸಮಕ್ಷದೊಳ್ ಕೆಯ್ನೀರೆರೆದು ಪಾಣಿಗ್ರಹಣಂಗೆಯ್ದು (ಪಂಪಭಾ. ೩-೭೪ ವ). [ಸಂ. ದ್ರುಪದಜಾ]

ದ್ರುಪದತನೂಭವ (ನಾ). ದ್ರುಪದರಾಜನ ಮಗ ; ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನ : ದ್ರುಪದತನೂಭವಂ ಕುಪಿತನಾಗಿ ಮಹಾಭರದಿಂದೆ ಬಂದು (ಮುಜಾನೇ. ೧೪-೪೦). [ದ್ರುಪದ + ತನೂಭವ]

ದ್ರುಪದನಂದನ (ನಾ). = ದ್ರುಪದತನೂಭವ : ಧ ರ್ಮ ನ ಂ ದ ನ ಂ ದ್ರುಪದನಂದನಂಗೆ ಬಟ್ಟಯನಟ್ಟಿ ಬರಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೫ ಆ).
[ದ್ರುಪದ + ನಂದನ]

ದ್ರುಪದನಂದನೆ (ನಾ). = ದ್ರುಪದಜೆ : ಈ ಭುಜಾದಂಡಮುಂ . . . ಈ ಧನುರ್ದಂಡಮುಮುಳ್ಳನಂ ದ್ರುಪದನಂದನೆ ಸಂಧಿಯನಾಗಲೀವೆನೇ (ಗದಾಯು. ೦-೬೩). [ದ್ರುಪದ + ನಂದನೆ]

ದ್ರುಮ (ನಾ). ಮರ ; ವೃಕ್ಷ : "ವೃಕ್ಷಃ . . . ದ್ರುಮಃ, ಪಾದಪಃ-ಈ ೧೯ ಮರಂ" (ಹಲಾಯು. ೨೯-೩೬) ; "ತರು ವನಸ್ಪತಿ ಸಾಲಮಂಘ್ರಿಪಂ ದ್ರು ದ್ರುಮಂ ಧರಣಿಜಂ . . . ಕುಜಮೆನಲು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಕುಂಗಿರಾ. ೩೦-೦) : ದ್ರುಮಪಲ್ಲವ ತಳನಿಪತಿತ ಹಿಮಾಂಬು ಘಟಿಕಾಳಿ ನಾಡೆ ಸೊಗಯಿಸಿದವುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೮೯) : ಶಾಲ್ಮಲೀಚೈತ್ಯಜಂಬೂದ್ರುಮದೊಳ್ . . . ವಿಶ್ರುತಾಕೃತಿಮ ಚೈತ್ಯಾವಾಸ ಪೂರ್ಣೋತ್ಸವದಿನಗಲನಲ್ಲಿಂಪಮೆಂದುಂ ಸುರೇಂದ್ರಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೯೧) ; ಕರ್ಣನು ಬೇರು ಹಱಿದಾ ದ್ರುಮದವೊಲು ಗತಶೌರ್ಯನು (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೬-೫೬). [ಸಂ.]

ದ್ರುಮಪತ್ರಪಾತ್ರ (ನಾ). ಎಲೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾತ್ರ ; ದೊನ್ನೆ : ಸುಮುಮುಕರಂಡದಿಂದೆ ಕಪಿ ಕೈದೊಳೆದಾ ದ್ರುಮಪತ್ರಪಾತ್ರೆಯಂ ಸಮೆದದಱಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ತಳಿವೊಂದದ ಪೂಗಳನೈದೆ ತಂದಿಕೊಂಡು (ಹಾಅಕೀ. ೦-೦೨೭). [ದ್ರುಮ + ಪತ್ರ + ಪಾತ್ರ]

ದ್ರುಮಯೋಧಿ (ಗು). ಗಿಡ, ಮರಗಳನ್ನೇ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ : ಇತ್ತಲಿಂತಿಂತೆ ಶಿಬಿರಶಿಬಿರದಿ ಬೀಡುಬೀಡಿನೊಳ್ ದ್ರುಮಯೋಧಿ ಸೈನಿಕರ್ ತಂತಮ್ಮ ಸತ್ತ್ವದ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ವಾದಿಸುತ್ತಿರಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೨೪-೩೪೧). [ಸಂ. ದ್ರುಮಯೋಧಿನ್]

ದ್ರುಮರಾಜಿ (ನಾ). ಮರಗಳ ಸಾಲು : ದ್ರುಮರಾಜೀರಾಜಿತಂ ಜಂಗಮ ಮಿದುದಯಶೈಳಂ ಕದಗ್ರಾಧಿರೂಢಂ ಹಿಮರೋಚಿರ್ಮಂಡಳಾಳಂಕೃತ ಮಿದಭಿನವಂ ಲಕ್ಷ್ಮಂ (ವರ್ಧಮಾಪು. ೮-೪). [ದ್ರುಮ + ರಾಜಿ]

ದ್ರುಮವಿತತಿ (ನಾ). ಮರಗಳ ಗುಂಪು ; ತೋಪು : ಬೇರಿಂ ಪೀರ್ದಾ ತಣಿಯದೆ ನೀರಜಗಂಧಾನುಬಂಧಿಪವನಂ ಕೊಂಡಿಂ ಪೀರ ಲ್ಕೊಡರಿಸಿದವುದೆನೆ ತೀರದ್ರುಮವಿತತಿಯಱಾ ತಳುಗಿದುದದಱೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦-೮೪). [ದ್ರುಮ + ವಿತತಿ]

ದ್ರುಮಾಮಯ (ನಾ). ೧. ಮರಗಳಿಗೆ ಬರುವ ರೋಗ ; ವೃಕ್ಷರೋಗ : (+). ೨. ಅರಗು ; ಲಾಕ್ಷ : "ಲಾಕ್ಷಾ, ರಾಕ್ಷಾ . . . ದ್ರುಮಾಮಯಃ-೬ ಅರಗಿನ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೦೭೯). ೩. ಅಂಟು ; ಗೋಂದು.
[ದ್ರುಮ + ಆಮಯ]

ದ್ರುಮೋತ್ಪಲ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದಾವರೆ ; ಕೊಸಗು : "ದ್ರುಮೋತ್ಪಲಃ, ಕರ್ಣಿಕಾರಃ, ಪರಿವ್ಯಾಧಃ-ಈ ೩ ಕೊಸಗಿನ ಮರ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೧೮) ; "ದ್ರುಮೋತ್ಪಲಃ, ಕರ್ಣಿಕಾರಃ . . . ಬೆಟ್ಟತಾವರೇ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೦೦೦). [ಸಂ.]

ದ್ರುವಜಲ (ನಾ). ಸದಾ ನೀರು ಇರುವುದು ; ಬತ್ತದ ಸೆಲೆಯುಳ್ಳುದು : ನೀವು ಕಟಸ್ತಕ ಕೆಱೆ ದ್ರುವಜಲವಾದರೆ (ಸೌಇಇ. ೧೯೩೪, ಶೃಂಗನೂರು. ೦೫೭-೧೭ : 1410). [<ಸಂ. ಧ್ರುವಜಲ]

ದ್ರುವಣ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : "ಘೋರಾವಿ ಹುಳುಕುಡಿ ದ್ರುವಣ[ಪಾಠಾಂ. ದ್ರವಣ, ಧ್ರುವಣ] ವೃಕ್ಷಕವಲ್ಲಿ ಗೌರಿ ಗೊಟ್ಟಿಕ್ಕೆ ವನ್ನಂಗಿಯೆನೆ ನೆಲಬೇವು" (ಮಂಗರಾ. ೪೪-೪೫). [?]

ದ್ರುವಯ (ನಾ). ಮಾನ ; ಅಳತೆ : "ದ್ರುವಯಂ, ಪಾಯ್ಯಂ . . . ಮಾನಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೨೫೭). [ಸಂ.]

ದ್ರುಹಿಣ (ನಾ). ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ಬ್ರಹ್ಮ ; ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ : "ಬ್ರಹ್ಮಾ . . . ದ್ರುಹಿಣಃ . . . ಕಮಲಾಸನಃ-ಈ ೨೦ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೨-೭) : ದ್ರುಹಿಣವಿನಿರ್ಮಿತಮೆನೆ x x ನಯುತಂ ಬಾಣ ಗದ್ಯ[ವಾ] ಲಿಖಿತ ಪಿತಾಮಹನೆನ್ದೊರೆಯೊಳೊಪ್ಪಿರಲ್ (ಸೌಇಇ. XI-ii, ೧೪೭-೬೫ : 1099) : ಕ ಣ್ಣೆ ಸೆ ದ ಂ ತ್ರಿಶೂಲಿಯಸಮಕರೋಟಿಮಾಲಿ ದ್ರುಹಿಣಶಿರಃಕಪಾಲಿ (ಧರ್ಮಾಪ. ೧-೦೯) ; ಯಮಲೋಕಕನಿತಱೊಳ್ ದ್ರುಹಿಣನೆಯ್ತಂದು-ಇವರೆಲ್ಲರ್ ನಿಚ್ಚಂ ವಿಮ್ಮವಂ ಗಾನದೋಗದಿಂ ಪೂಜಿಸುತಿರ್ದರ್ . . . ಎಂಬಾಗಳ್ (ಅದ್ಭುತ. ೧೮-೮). [ಸಂ.]

ದ್ರುಹಿಣಸುತ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗ ; ಕರ್ದಮನೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ : ಯಥೋಕ್ತವಿಧಿಗಳಿಲಿ ದ್ರುಹಿಣಸುತನಲಿ ಸುತೆಗೆ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣವನು ಮಾಡಿಸಿದನು (ನಿಭಾಗ. ೩-೦೦-೨೮). [ದ್ರುಹಿಣ + ಸುತ]

ದ್ರುಹಿಣಾಂಡ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ; ಜಗತ್ತು : ದ್ರುಹಿಣಾಂಡೋದರ ಪಂಕಜಾಕರದೊಳುತ್ಕೂರ್ಮಂ . . . ರಾಜದ್ಯಾತ್ರಿಯಂಬಾ ಸರೋರುಹ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿತ ನೂತ್ನಕರ್ಣಿಕೆಯವೊಲ್ತೋರ್ಕುಂ ಸುವರ್ಣಾಚಲಂ (ಅದ್ಭುತ. ೦-೪೧). [ದ್ರುಹಿಣ + ಅಂಡ]

ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಲಗ್ನದ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ; P ಇದರಲ್ಲಿ ಮೇಷ, ಕರ್ಕಾಟಕ, ತುಲಾ, ಮಕರರಾಶಿಗಳ ಮೊದಲನೆಯ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣವು ಆ ರಾಶಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣವು ಅದರ ಐದನೆಯ ರಾಶಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆಯ ಭಾಗವು ಅದರ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ರಾಶಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೆ ವೃಷಭ, ಸಿಂಹ, ವೃಶ್ಚಿಕ, ಕುಂಭ ಈ ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣವು ಅದರ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ರಾಶಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು ಲಗ್ನದ್ರೇಕ್ಕಾಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆಯ ಭಾಗವು ಪಂಚಮರಾಶಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿಥುನ, ಕನ್ಯಾ, ಧನಸ್ಸು, ಮೀನ ಈ ರಾಶಿಗಳ ಒಂದನೆಯ ಭಾಗ ಪಂಚಮರಾಶಿ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ. ಎರಡನೆಯ ಭಾಗ ನವಮರಾಶಿ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ, ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ ಲಗ್ನರಾಶಿ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ : ಮೇಷಲಗ್ನಪ್ರಮಾಣ ೪-೨೮. ಇದರಲ್ಲಿ-೧-೨೯ ಮೇಷದ್ರೇಕ್ಕಾಣ, ೨-೫೮ ಸಿಂಹ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ, ೪-೨೮ ಧನುಃದ್ರೇಕ್ಕಾಣ. ವೃಷಭಲಗ್ನಪ್ರಮಾಣ ೫-೩. ಇದರಲ್ಲಿ-೧-೪೧ ಮಕರದ್ರೇಕ್ಕಾಣ, ೩-೨೨ ವೃಷಭ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ, ೫-೩ ಕನ್ಯಾದ್ರೇಕ್ಕಾಣ. ಮಿಥುನಲಗ್ನಪ್ರಮಾಣ ೫-೨೮. ಇದರಲ್ಲಿ—೧-೪೯ ತುಲಾದ್ರೇಕ್ಕಾಣ, ೩-೫೯ ಕುಂಭ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ, ೫-೨೮ ಮಿಥುನದ್ರೇಕ್ಕಾಣ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ರಾಶಿಗಳಿಗೂ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದ್ರೇಕ್ಕಾಣವು ಜಾತಕಫಲ ಮತ್ತು

ಪ್ರಶ್ನೆ ಹೇಳಂವಾಗ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ: ದ್ರೇಕ್ಕಾಣಮುಂ ಮೊಳಚಿನಿಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕಿ. ೧-೨೭); ದ್ರೇಕ್ಕಾಣಮುಚಿತಮಪ್ಪುದಱಿಂ ಮಿಕ್ಕಿರ್ದಂ ಹೋರೆ (ಜಾವಿ. ೪-೪೭); ಶುಭಲಗ್ನಂ ಶುಭತಾರೆ ಯೋಗಕರಣಂ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ ಹೋರಾಸವಂ (ರಾಂಶಮುಂ ?) ಶುಭಂ (ಬೀಳವಂ. ೨-೧೭೮). [ಸಂ.]

ದ್ರೋಣ (ನಾ). ೧. (ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಡುವ) ದೋಣಿಯಾಕಾರದ ಮರದ ಪಾತ್ರೆ. ೨. ಎಲೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾತ್ರೆ; ದೊನ್ನೆ: ಮೂಣದೆ ಸೋರ್ವಿಂದ್ರಿಯಮುಂ ದ್ರೋಣದೊಳಾಂತಲ್ಲಿಯೊಗೆದ ಶಿಶುವಂ ಕಂಡೀ ದ್ರೋಣದೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿದೀತಂ ದ್ರೋಣನೆ ಪೋಗೆಂದು ಪೆಸರನಿಟ್ಟಂ ಮುನಿಪಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೪೩). ೩. ಒಂದು ಅಳತೆ; ನಾಲ್ಕು ಕೊಳಗ: "ಆಢಕಃ-೧ ಕೊಳಗದ ಹೆಸರು, ದ್ರೋಣಃ-೧ ನಾಗಳಧ ಹೆಸರು, ಕೆಲವರು ಇಕ್ಕಳವೆಂಬುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೯); ಒಂದು ಸೊಲ್ಲಗೆಯೇ ನಿಕುಂಜವದು ನಾಲ್ಕಾಗಲೊಂದು ಕುಡಬವದು ನಾಲ್ಕಾಗಲೊಂದು ಪ್ರಸ್ಥವಾ ಪ್ರಸ್ಥವೆರಡಾಗಲೊಂದು ಮಾಹವದೆರಡಾಗಲೊಂದು ಆಢಕವದು ನಾಲ್ಕಾಗಲೊಂದು ದ್ರೋಣ (ವಿವೇಕ. ೬): ದ್ರೋಣದಿ ಷೋಡಶಭಾಗವ ಕಾಣುತಲಂ ಭಾರ್ಯವೆನ್ನುತದು ನಾಲ್ಕುಕಂಯಣಿಸೆ ದಾಢಕ ಪ್ರಸ್ಥಂ ಕ್ಷೋಣಿಯೊಳಂ ಭಾಗಗಾಣು ನಾಲ್ಕೆ ಕುಡುಬಂ (ಭಾಸ್ಕರ. ೬೪-೧); ೪ ಆಢಕ=೧ ದ್ರೋಣ (೩೨ ಸೇರು) (ಕಶಪ್ರ. XIII, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). P ಈ ಅಳತೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ೪. ಇಂದ್ರನ ಏಳಂ ಮೇಘ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಂ; P ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ: ೧. ಸಂವರ್ತ, ಭೀಮನಾದ, ದ್ರೋಣ, ಚಂಡ, ಬಲಾಹಕ, ವಿದ್ಯುತ್ಪತಾಕ, ಶೋಣ. ೨. ಸಂವರ್ತ, ಆವರ್ತ, ಪುಷ್ಕಲಾವರ್ತ, ದ್ರೋಣ, ಕಾಳ, ನೀಲ, ಮಹಾಕಾಳ: ಸಿಡಿಲ ಬಳಗಮನೊಳಕೊಂಡ ದ್ರೋಣ ಮಹಾದ್ರೋಣ ಪುಷ್ಕಳಾವರ್ತ ಸಂವರ್ತಕಂಗಳೆಂಬ ಮುಗಿಲ್ಗಳಂ ಬೆಸಸಿದಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೯೩ ವ). ೫. ಕಾಡ ಕಾಗೆ; ಹೊಲೆಕಾಗೆ; ಮಂಡಕಾಗೆ; ಅಡವಿಯ ಕಾಗೆ: "ಕಾಕೋಲಃ, ಮೌಕುಳಿಃ, ದ್ರೋಣಃ, ಕೃಷ್ಣಕಾಕಃ, ವನಾಶ್ರಯಃ—ಈ ೫ ಅಡವಿಯ ಕಾಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೪೦-೯೩); "ಶಿತಿಕಾಕಂ ವನಾಶ್ರಯಂ ಮೌಕುಳಿ ದ್ರೋಣಮಾ ಕಾಕೋಳಮೆನೆ ಕಾಡ ಕಾಗೆ" (ಮಂಗರಾ. ೫೦-೪). ೬. ಚೇಳಂ; ವೃಶ್ಚಿಕ. ೭. [ಜ್ಯೋತಿ] ವೃಶ್ಚಿಕರಾಶಿ. ೬, ೭: ಮಕರ ಕರ್ಕಟಕ ಹರಿ ಮಿಥುನದಿಂದನಿಮೇಷಾಕರದಿಂ ದ್ರೋಣಂ ತಿಮಿಾನಂಗಳಿಂ ದೊಪ್ಪುತಕಳಂಕಮೆನೆ . . . ರಂಜಿಸಿತು ವಾರಾಶಿ (ಶ್ರೀರಾಮ. ೩-೨೯). ೮. ಕಪ್ಪೆ; ಮಂಡೂಕ. ೯. ಪಾಂಡವ, ಕೌರವರುಗಳಿಗೆ ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಸಿದ ಗುರು; ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನ ತಂದೆ: P ಭರದ್ವಾಜನೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ಘೃತಾಚಿಯೆಂಬ ಅಪ್ಸರ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನೋಡಿದ ಕೂಡಲೆ ವೀರ್ಯಸ್ಖಲನವಾಗಲು, ಅದನ್ನು ದೊನ್ನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಮಗನೊಬ್ಬನು ಹುಟ್ಟಿದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ದ್ರೋಣನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು: ದ್ರೋಣಂ ಗಡಮಿಷುವಿದ್ಯೆಗೆ ಜಾಣಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೫೭): ದ್ರೋಣನೆಮಗೊಳ್ಳಿಕೆಯ್ದಂ ದ್ರೋಣನ ಸುತನೊಳ್ಳಿಕೆಯ್ಯದಿರ್ದಮೆ (ಗದಾಯು. ೩-೬೧); ಹಳಿವಿದಿರ ಮೆಳೆಯಲಿ ಮೊಳಗಿದುರಿಯವೊಲುಬ್ಬಿಹಿದನು ದ್ರೋಣ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ದ್ರೋ. ೦೭-೨೫). ೧೦. ಬಿಲ್ಲು; ಧನಸ್ಸು: ಈಶ್ವರನ ದ್ರೋಣವ ಮಾಡಿ ಪದ್ಮನಾಭನ ನಾರಿಯ ಮಾಡಿ ಕಮಲಜನೆಂಬ ಬಾಣವ ತೊಟ್ಟು ಮೂಱುಭುವನವನೆಚ್ಚ ವರಾರೋ (ಅಪಹಂ. ೧೭೭-೬೯೧); ಚಾಪದಿಂದ (ಒಂದು ರೀತಿಯ ಬೊಂಬು) ಮಾಡಿದ್ದು ಕೋದಂಡ, ದಾರುವಿನಿಂದ (ಒಂದು ರೀತಿಯ ಮರ) ಮಾಡಿದ್ದು ದ್ರೋಣ, ಶೃಂಗದಿಂದ (= ಕೊಂಬು) ಮಾಡಿದ್ದು ಧನುಸ್ ಅಥವಾ ಶಾರ್ಙ್ಗ (ಕಶಾಟ. ೨೭೩ ಅಡಿಟಿ). ೧೧. = ದ್ರೋಣಮುಖ: ರಾಮಣೀಯಕ ಖೇಟ ಪತ್ತನ ಭೂಮಿಗೆಸೆವ ದ್ರೋಣ ಸಂವಾಹನಗಳಂ ಪೊಕ್ಕು . . . ನಡೆತಂದನು ಪ್ರಿಯಂಗುಷಾಮಹಾವನಕೆ (ಸನತ್ಕು. ೩-೨೦) ೧೨. ತುಂಬೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು. 'ದ್ರೋಣಕುಸುಮ', 'ದ್ರೋಣಪುಷ್ಪ' ನೋಡಿ. [ಸಂ.]

ದ್ರೋಣಕಲಶ (ನಾ). = ದ್ರೋಣ ೨: ದ್ರೋಣಕಲಶದೊಳಾದ ದೆಸೆಯಿಂ ದ್ರೋಣನಾದನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ಆ. ೬-೨೨). [ಸಂ.]

ದ್ರೋಣಕಾಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾಗೆ; ದೊಡ್ಡಕಾಗೆ: "ದ್ರೋಣಕಾಕಃ, ಕಾಕೋಲಃ-೨ ಮುದಿಕಾಗೆ, ಮಾದೇಕಾಗೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೯). [ಸಂ.]

ದ್ರೋಣಕುಸುಮ (ನಾ). ತುಂಬೆಹೂವು: ಪ್ರಭುಶೆಟ್ಟಿಯ ಮಿದ್ದಯೊಳು ದ್ರೋಣಕುಸುಮದ ಮಳೆಯಂ ಕಱೆಸಿದಂ (ಗುರುಬಸ. ೦೩-೮೯). [ದ್ರೋಣ + ಕುಸುಮ]

ದ್ರೋಣಕ್ಷೀರೆ (ನಾ). ನಾಲ್ಕು ಕೊಳಗದಷ್ಟು ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಹಸು: "ದ್ರೋಣಕ್ಷೀರಾ, ದ್ರೋಣದುಘಾ-೨ ಇಕ್ಕಳ ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಆಕಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೯೫). [ಸಂ. ದ್ರೋಣಕ್ಷೀರಾ]

ದ್ರೋಣಜ (ನಾ). =ದ್ರೋಣಪುತ್ರ: ದ್ರೋಣಜನಾ ಪಾಂಚಾಲಕ್ಷೋಣೀಶರ ನಿಕ್ಕಿ ತಲೆಗಳಂ ತಂದು ಕುರುಕ್ಷೋಣೀಶನಿದಿಕೊಳೆಂಬಿ ಕೃಪಾಣೋಗ್ರ ಭುಜಾಗ್ರನಿರ್ವ್ಯದುಂ (ಮುಹಾನೀ. ೦೩-೫೦); ದಿವ್ಯಾಸ್ತ್ರಶಸ್ತ್ರಂಗಳಿಂ ಕಲ್ಗಳಿಂ ಕಾಷ್ಠದಿಂ ಹಿಮದಿಂದೆ ಬೆಂಕಿಯಿಂ ಹಸ್ತದಿಂ ಪಾದದಿಂ ದಮಿತ ಹನನೋಪಾಯದಿಂ ನೋಯಿಸುವರಿಲ್ಲವಮರ ಯಕ್ಷ ಪಿಶಾಚ ರಾಕ್ಷಸ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳೊಳು ದ್ರೋಣಜನ ಕೇಳಾ (ರಾಘವ. ೬-೩೫). [ಸಂ.]

ದ್ರೋಣದುಘೆ (ನಾ). =ದ್ರೋಣಕ್ಷೀರೆ: "ದ್ರೋಣಕ್ಷೀರಾ, ದ್ರೋಣದುಘಾ-೨ ಇಕ್ಕಳ ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಆಕಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೯೫); ಓಹೋ ಹೊಗಟದಿರೆನಿಸಿದುವಾ ಹದದೊಳ್ ಜಲಧಿಘೋಷಮುಂ ಧೇನುಪ್ರಷ್ಠಿ ದ್ರೋಣದುಘಾಧೃತದೋಹನಘನಧೀರದುಗ್ಧಧಾರಾಧ್ವನಿಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೫-೧೦೮). [ಸಂ. ದ್ರೋಣದುಘಾ]

ದ್ರೋಣಪುತ್ರ (ನಾ). ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯನ ಮಗ; ಅಶ್ವತ್ಥಾಮ: ಇನಜನಿಂ ತೀರದ ಕಜ್ಜಂ ದ್ರೋಣಪುತ್ರನಿಂ ತೀರ್ದಪ್ಪುದೇ (ಗದಾಯು. ೩-೬೦): ದ್ರೋಣಪುತ್ರ, ರುದ್ರಮಿತ್ರ, ನಿನ್ನ ಪೆಸರ ಪಟಿ ಇದೇನ್ ? (ಅಶ್ವತ್ಥಾ. ೬-೦೦೮). [ದ್ರೋಣ + ಪುತ್ರ]

ದ್ರೋಣಪುಷ್ಪ (ನಾ). = ದ್ರೋಣಕುಸುಮ: ಸಂತತಂ ದ್ರೋಣಪುಷ್ಪಂಗಳಿಂ ಬ್ರಹ್ಮನತ್ಯಂತ ಸದ್ಭಕ್ತಿಯಿಂ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರನ ಪಾದಮಂ ತಾನೆ ಪೂಜೆಯಂ ರಚಿಸಿ ಮತ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯಂ ಸಲೆ ಪಡೆದನು (ಆರಾಧ. ೩-೨೩); ದೂರ್ವಾಂಕುರ ದ್ರೋಣಪುಷ್ಪವದ್ರುಗಂಟೆಗಳಿಂ ಪರ್ವತದೊಳಿಳಿವ ಜಲದಿಂದೊರ್ವನೆಯಭಿಷೇಕಕೆಱೆವುದೆಂದು ಗದಭವಾ (ಗುರುಬೋ. ೫-೦೩೬). [ದ್ರೋಣ + ಪುಷ್ಪ]

ದ್ರೋಣಮುಖ (ನಾ). ನಾಲ್ಕುನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸೀಮೆಯ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ; ಜಲಸ್ಥಲಮಾರ್ಗಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಪುರ; P ಇದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಂಗಳಿವೆ:(೪)ದಂಬಪತ್ತನಮಾ ದ್ರೋಣಮ್ಮಂಖಿಗಳಿಂ (ಬೊಂಕಶಾ. ೧೯೪೪, ಬಂಕಾಪುರ. ೨೧-೦೩ : 1069). [ಸಂ.]

ದ್ರೋಣಮ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಸಾನಾನ್ಯಪಕುಳಪ್ರಧಾನ ಭೂತಾಗುಣಮಶೋತ್ಪನ್ನೋ ದ್ರೋಣಮ್ಮ ನಾಮಧೇಯಸ್ತಸ್ಯ ಸೂನುಃ (ಶಾಕಶ. XX, ೫-೨೫ : 728). [ದ್ರೋಣ + ಅಮ್ಮ[1]]

ದ್ರೋಣಾಮುಖ (ನಾ). = ದ್ರೋಣಮುಖ : ಗ್ರಾಮ ನಗರ ಖೇಡ ಖರ್ವಡ ಮಡಂಬ ಪತ್ತನ ದ್ರೋಣಾಮುಖಂಗಳಂ ವಿಹಾರಿಸುತ್ತಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭-೨) : ತೊಂಭತ್ತೈಸಾಸಿರ ದ್ರೋಣಾಮುಖಂಗಳುಂ ನಾಲ್ಕತ್ತೆಣ್ಸಾಸಿರ ಪಟ್ಟಣಂಗಳುಂ . . . ಪದಿನೆಣ್ಸಾಸಿರ ಮ್ಲೇಚ್ಛರಾಜರು ಮಾತ್ತೀಯಸಾವಮ್ರಾಜ್ಯಪರಿಚ್ಛೇದಮಾಗೆ (ಆದಿಪು. ೦೫-೩ ವ) : ತೊಂಬತ್ತಾಱುಸಾಸಿರ ದ್ರೋಣಾಮುಖಂಗಳಿಂದಂ . . . ಪದಿನೆಣ್ಸಾಸಿರರ್ ವ್ಲೇಚ್ಛರಾಜರಿಂದಂ ನೆಱೆದೈಶ್ವರ್ಯದ ಮೇಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೮೪ ವ) : ಗ್ರಾಮ ನಗರ ಖೇಡ ಖರ್ವಡ ಮಡಂಬ ಪಟ್ಟಣ ದ್ರೋಣಾಮುಖ ಸಂವಾಹಗಳೊಳ್ ವಿಹಾರಿಸುತ್ತುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೪-೨೦ ವ) : ಗ್ರಾಮ ಮಡಂಬ ಖರ್ವಡ ಪುರ ದ್ರೋಣಾಮುಖಾದ್ಯಂಗಳಂ ಸನಿವಾಸಾರ್ಥ ಮೊದಲ್ಗೆ ಸರ್ವಜನತುಂ ವಾಸ್ತುಪ್ರಕಾರಂಗಳಿಂದನಾವಪ್ಪಂತೆ ನೆಗಳ್ಗುಂ ಮನೆಗಳಂ ತತ್ತನ್ನಹಾಸ್ಥಾನದೊಳ್ (ವಿಷ್ಣು.ಪು. ೧-೨-೨೨).

[<ದ್ರೋಣಮುಖ]

ದ್ರೋಣಾಸ್ಯ (ನಾ). = ದ್ರೋಣಮುಖ : ತನತು ಪದಪಾಂಸುವಿಂ ಗ್ರಾಮ ನಗರ . . . ದ್ರೋಣಾಸ್ಯ ನಿಗಮಪತ್ತನತತಿ ಪಾವನಮಾಗೆ ವಿಹಾರಿಸುತ್ತ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೪-೦೪). [ಸಂ.]

ದ್ರೋಣಿ (ನಾ). ೧. ದೋಣಿ ; ನಾವೆ : "ಅಂಬುವಾಹಿ ತಾಂ ದ್ರೋಣಿ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೪-೧೨) : ಸೋಪಾನಪದ್ಧತಿಗಳೊಳ್ ಗಿರಿದುರ್ಗಾರೋಹಣಮುಮಂ ದ್ರೋಣಿ ಯಾನಪಾತ್ರಾದಿಗಳೊಳ್ ಜಲದುರ್ಗೋತ್ತರಣಮುಮ ನುಪದೇಶಂಗೆಯ್ದು (ಆದಿಪು. ೬-೬೨ ವ) : ನೋಡುತಿರೆ ಮಂತ್ರಿ ದಡದರಿ ನಿಂತು, ಬರಬರುತ ಕಿರಿದಾಗಿ, ಕಡೆಗೆ ಕಣ್ಮರೆಯಾದುದಾ ದ್ರೋಣಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೯೮-೩೫೪). ೨. ದೊನ್ನೆ : ತಂದರ್ ಸುರಸುಂದರಿ ಚಂದನರಸಭರಿತಾಯತ ಕೇತಕೀದಲದ್ರೋಣಿಗಳಂ (ಹಂಪಾಮಾ. ೦೬-೯೦). ೩. ಮರದಲ್ಲಿ ಕೊರೆದಂ ಮಾಡಿದ ಪಾತ್ರೆ. ೪. ಎರಡು ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವಿನ ಕಣಿವೆಪ್ರದೇಶ ; ಕಮ್ಮರಿ ; ಕಂದರ : ಹೊಕ್ಕನು ಕನಕಶೈಲ ದ್ರೋಣಿಗಳ ದುರ್ಬಲಸುರಾರಿಭವನಾಸೆಗಂಜಿಸಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡನು ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ (ಕುಮಾ.ಸ. ೩-೮೦). ೫. (ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿಯ) ಅತಿ ಆಳವಾದ ಪ್ರದೇಶ ; ಕೊಲ್ಲಿ : ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸಾಗರ ಬಹಳ ಆಳವಾಗಿದೆ. ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ದ್ರೋಣಿ ಅಥವಾ ಪಾತಾಳ (Troughs or Deeps) ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಭೂವಿಜ. ೮೦). ೬. ನೀಲಿಯ ಗಿಡ. ೭. ವೀಣೆಯ ಬುರುಡೆ : ವೀಣೆಗೆ ಪತ್ರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಚರ್ಮವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ದ್ರೋಣಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ದಂಡವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಉಪವೀಣೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ತಂತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಕಮಾನು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಪುರುಷನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶಬ್ದ ಹುಟ್ಟುವುದೆ ? (ಬುದ್ಧಜ. ಮಿಲಿಂದ. ೬೩).

[ಸಂ. ದ್ರೋಣಿ, ದ್ರೋಣೀ]

ದ್ರೋಣಿಕೆ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ದೋಣಿ ; ಚಿಕ್ಕ ನಾವೆ : ತೆಗಳ್ಲೇರೊಡ್ಡುಗಳ್ ಪವಣಂ ಮಿಱಿದಸ್ಯಗ್ಗಳಾಪಗೆಯೊಳಂದಾಳುತ್ತುಮೇಟಾತ್ತೆ ಪೋದುವು ದುರ್ವಾರಯುಗೆ ಸಂದ ವಾರಿಧಿಯು ನಾನಾ ದ್ರೋಣಿಕಾಶ್ರೇಣಿಯೊಲ್ (ಮಹಾನೀ. ೬೨-೪೩). [ಸಂ. ದ್ರೋಣಿಕಾ]

ದ್ರೋಣೀದಹನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಯುದ್ಧಸಾಧನ (?) : ಬಿಲ್ಲು ತೀರು . . . ದ್ರೋಣೀದಹನ ಶತಘ್ನಿ ಸಹಸ್ರಘ್ನಿ . . . ಪೇಟಕ ಮುಂತಾದ ಶತ್ರುಜಯಾತ್ಮರಕ್ಷಾದಿ ಸಾಧನವಿಶೇಷಂಗಳಿಂದಲುಂ (ವಿಪೇಳ. ೨೬೩).

[ಸಂ.]

ದ್ರೋಹ (ನಾ). ೧. ವಿಶ್ವಾಸಘಾತ ; ವಂಚನೆ ; ಮೋಸ : "ಅಪಕಾರಿ, ದ್ರೋಹಃ-ಈ ೨ ಹೊಲ್ಲವೆ" (ಹರಾಯು. ೧೨೬-೮೬) ; "ದ್ರೋಹಮಪಕಾರಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೨-೨೬) : ನೀ ಮುಂತಾಗಿ ಬಂದ ಭಕ್ತರ ನೀಯೆನ್ನದಿದ್ದರೆ ಅದೇ ದ್ರೋಹ (ಬಸವ. ೭೦೫) : ದ್ರೋಹದಿಂದ ಪಡೆದ ರಾಜ್ಯ, ದ್ರೋಹದಿಂದಲೇ ಹೋಗಬಹುದು (ಹಂಗೀತ. ೦೯೪). ೨. ತಪ್ಪು ; ಅಪರಾಧ. ೩. ಹಗೆ ; ವೈರ : "ವಿದ್ವೇಷಂ ದ್ರೋಹಂ ವೈರಂ ವಿರೋಧಮನೆ ಪಗೆಯಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೦-೪). ೪. ಮೋಸಮಾಡುವವನು ; ವಂಚಕ : ನೀಚನಾ ದ್ರೋಹನಾ ಪಂಚಳನಾ ಚಂಡಾಲನಾ ಪಾತಕನಿರವನಿದಂ ನೋಡು ಪಂಕೇಜವಕ್ತ್ರೇ (ಗದಾಯು. ೮-೯೩) : ನೀವಿಹಾ ದ್ರೋಹನ ಮುಂದೆ ನಿಂದಿರ್ದೇನೆಂದು ಚಿಂತಿಸುತಿರ್ದಪಿರೆನೆ (ಪಂಚತಂ. ೦೮೦-೦೦).

ದ್ರೋಹ ಎಣಿಸು = ದ್ರೋಹ ಬಗೆ : ಹಾಲು ಕುಡಿದ ಮೇಲೆ ಮನೆಗೆ ದ್ರೋಹ ಎಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ಪದ್ಯಸ. ೦೫೬). **ದ್ರೋಹಕಾಲಾನಳ** = ದ್ರೋಹ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಪ್ರಳಯಾಗ್ನಿಯಂತಿರುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ವೈರಿಬಳಜಳಧಿಬಡವಾನಳಂ ದ್ರೋಹಕಾಲಾನಳಂ . . . ಶ್ರೀಮತು ಮನ್ನಿಯ ದೋಂಗಯ್ಯಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೦-೧೫ ; 1082). **ದ್ರೋಹ ಘರಟ್ಟ**=ವಂಚಕರಿಗೆ ಅರೆಗಲ್ಲಿನಂತಿರುವವನು; ಶತ್ರುನಾಶಕ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಪ್ರಧಾನಂ ದಂಡನಾಯಕಂ ದ್ರೋಹಘರಟ್ಟಂ ಗಂಗರಾಜಂ (ಎಕ. II, ೬೩-೨೦ ; 1118) : ವೈರಿಭೇರುಂಡಂ ರಿಪುರಾಯಘಟೆಯ ದಿಶಾಪಟ್ಟಂ ದ್ರೋಹಘರಟ್ಟಂ ದೇವಗುರುಚರಣ ಸರಸೀರುಹಭೃಂಗಂ (ನಾಂದೇಡ್.೨೯-೦೦; 1130). **ದ್ರೋಹ ಬಗೆ**=ಅಪಕಾರವನ್ನು ಎಣಿಸು ; ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸು ; ದ್ರೋಹ ಮಾಡು : ನಿಮಗೆ ದೇವರು ಎಂದಿಗೂ ದ್ರೋಹ ಬಗೆಯುವುದಿಲ್ಲ (ದೇವಹಂ. ೨೯೪). **ದ್ರೋಹ ಮಾಡು** = ಎರಡು ಬಗೆ ; ಕೇಡೆಣಿಸು ; ವಂಚಿಸು : ಅವರು ನಿಮಗೆ ದ್ರೋಹ ಮಾಡಬಾರದು (ಧರ್ಮಸಾ. ೪೩) : ದೋಸೆ ತಿನ್ನುವ ಆಸೆಯಿಂದ ಇದ್ದ ಸೊಸೆಗೆ ದ್ರೋಹ ಮಾಡಿದ ಪಾಪ ನನ್ನದು (ಪದ್ಯಸ.೬೦). **ದ್ರೋಹವಾಗು** = ಅಪಕಾರವಾಗು ; ಕೇಡಾಗು : ನನ್ನಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ಯಾವ ದ್ರೋಹವಾಗಿದೆ ? (ಪದ್ಯಸ. ೦೫೨) : ಅದರಿಂದ ಮಗಳಿಗೆ ದ್ರೋಹವಾಗುತ್ತದೆಯೆ ? (ದೇವಹಂ. ೦೦೪). [ಸಂ.]

ದ್ರೋಹಚಿಂತನ (ನಾ). ಮೋಸಮಾಡುವಿಕೆ ; ದ್ರೋಹವನ್ನು ಬಗೆಯುವಿಕೆ : ವ್ಯಾಪಾದಃ ದ್ರೋಹಚಿಂತನಂ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೪೨).

[ದ್ರೋಹ + ಚಿಂತನ]

ದ್ರೋಹಿ (ನಾ). ೧. ಕೇಡಿಗ ; ಮೋಸಗಾರ ; ವಂಚಕ : ಪಚ್ಚಡಿಕೆಯಂ ಪತ್ತಿರ್ದ ಕೂಱೆಯಂ ಕಂಡರಸಂಗೆ ನಿದ್ರಾಭಂಗಮಂ ಮಾಡಿದ ದ್ರೋಹಿಯಿ [ಪಾಠಾಂ. ಹನಿ] ದಕ್ಕುಮೆಂದು ಮಂದವಿಸರ್ಪಿಣಿಯಂ ಕೊಂದರ್ (ಪಂಚತಂ. ೦೫೦-೦೬) : ಆನು ಭಕ್ತನೆನ್ನಲ್ಲಿ ಲೇಸುಂಟೆಂದು ಪರಿಣಾಮಿಸಿದರೆ ನಿಮಗಾನು ದ್ರೋ[ಹಿಯು]ಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೪೦೬) : ಕೈಯ ಕರಾಳಪರಶುವನೆತ್ತಿ ನೆಲದಲಿ ಬೀಳಹೊಡೆದನು ಪಿತನ ತಲೆಯನು ದ್ರೋಹಿ ಕಡೆಯೆನುತ (ಬಸಪು. ೯-೧೩) : ದ್ರೋಹಿಗಳು ಧೂಳಾಯ್ತು ಬೆಳಕಿನೋಳೀ ಹದನು ಬಂದಿದೆ (ಕುಮಾ.ಸ. ೭-೪೩) : ಪಡೆಯೊಳಗದಾವನು ದ್ರೋಹಿಯಿಲ್ಲೆಂದ (ಕೌರಿಕಾ. ೪೩-೨೦). ೨. ಮೋಸ ಮಾಡಿದುದಂ; ವಂಚನೆ ಮಾಡಿದುದಂ: ಕರ್ಣನುಗ್ರರಥವಂ ಮುಂ ನುಂಗಿದೀ ದ್ರೋಹಿಯೊಳ್ ನೆಲದೊಳ್ ಪಂಬಲೆ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೦೬).

[ಸಂ. ದ್ರೋಹಿನ್]

ದ್ರೋಹಿಗ (ನಾ). = ದ್ರೋಹಿ ೧ : ಹೊಯಸಳರಾಜ್ಯದ ದ್ರೋಹಿಗರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ದೇಶವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಪಡಿಸಿ, ನಿರುಪಾಧಿಕ ಮಾಡಿ, ದೇಶಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ ಈ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಇನ್ನು ನೀನು ಹಿಡಿ (ಶಾಂತಲಾ. ೧೪೧).

[ದ್ರೋಹ + - ಇಗ]

ದ್ರೋಹಿತನ (ನಾ). ಮೋಸಗಾರಿಕೆ ; ವಂಚನೆ : ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವು ಬಹು ಬಲವಾದದ್ದು. ಒಳಗಿನವರ ದ್ರೋಹಿತನವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹೈದರನಿಗೂ ಜೈಸಲಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದು (ಚಿತ್ರಾ. ೯). [ದ್ರೋಹಿ + - ತನ]

ದ್ರೌಣಿ (ನಾ). ೧. ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯನ ಮಗ ; ಅಶ್ವತ್ಥಾಮಂ : ನಡೆ ಕುರುಕ್ಷ್ಮಾಪಾಳನಿರ್ದಲ್ಲಿಗಂದರವಿಂದಾಲಯಾಯಂ ಮಗುಟ್ಟಿದನದೇನಾ ದ್ರೌಣಿ ಶೌರ್ಯಾರ್ಥಿಯೋ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೧೦೩) ; ಜೋಳದ ಪಾಟಿಯಂ ಬಗೆದರಿಲ್ಲಾ ದ್ರೌಣಿಯುಂ ದ್ರೋಣನುಂ (ಗದಾಯು. ೩-೧೧) ; ಇವರಂ ಸುಡುವುದೇ ಲೋಹಿತಾಶ್ವಾಸ್ತ್ರವೆನೆ ದ್ರೌಣಿ ನಾನಲ್ಲವೆ ಶಿವಾರ್ಚಕನೆಂದನು (ರಾಘಶ. ೬-೩೬). ೨. ದೋಣಿ ; ನಾವೆ. ೧, ೨: ಕೌರವಕ್ಷಿತಿವರನ ಸೇನೆಯಂತಾ ದ್ರೌಣಿಯಿಂ ವ್ಯಕ್ತದಂತಾ ಪ್ರವಾಳದಿಂದ . . . ಒಪ್ಪಿತು ಸಮುದ್ರಂ (ಧಾಭಜಂ. ೦-೩೬). P ಇಲ್ಲಿರುವ ಶ್ಲೇಷಾರ್ಥವು ವ್ಯಾಕರಣ ಶುದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. [ಸಂ.]

ದ್ರೌಣಿಕ (ನಾ). ನಾಲ್ಕು ಕೊಳಗ ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವಷ್ಟು ಭೂಮಿ : ದ್ರೌಣಿಕ – ನಾಲ್ಕು ಕೊಳಗ ಬಿತ್ತತಕ್ಕ ಭೂಮಿಯ ಪೆಸರು (ಗುರುಬಾ. ೨೯೭). [ಸಂ.]

ದ್ರೌಪದಿ (ನಾ). ೧. ದ್ರುಪದರಾಜನ ಮಗಳು ; ಪಾಂಡವರ ಪತ್ನಿ : ಆಗಳ್ ದ್ರೌಪದಿ ತನ್ನ ಕೇಶಪಾಶಮಂ ದುಶ್ಶಾಸನಂ ಪಿಡಿದು ತೆಗೆದನೆಂಬ ಸಿಗ್ಗಗ್ಗಳಂ ಪೆರ್ಚೆ ಸಭೆಯೊಳಿಂತೆಂದಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೯ ವ) ; ಮರು ತ್ಪುತ್ರಂ ಬಟಿಯಟ್ಟೆ ಕರೆಸಿ ತೋಜಿಲ್ಕೇಳಚ್ಛಿತ್ರೀಕೃತ ಜಗದುತ್ಕಟಕ್ಷತ್ರಿಯ ಕುಳಕಾಳರಾತ್ರಿಯಂ ದ್ರೌಪದಿಯಂ (ಗದಾಯು. ೮-೪೪) ; ಮಗನು ಧೃಷ್ಟ ದ್ಯುಮ್ನ ದ್ರೌಪದಿ ಮಗಳು ಭಾರದ್ವಾಜನೆತ್ತಿದ ಹಗೆಗೆ ಹರುವಾಯ್ತೆನುತ ಹಿಗ್ಗಿದ ದ್ರುಪದಭೂಪಾಲ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೬-೭೬). ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರದ ಹೆಸರು : ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಕುಂತಿಯವರೆಗಿನ ಖಗೋಳಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ಆಂಡ್ರಾಮಿಡ ರಾಶಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಆಂಡ್ರಾಮಿಡವನ್ನು ದ್ರೌಪದಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೨೦). [ಸಂ. ದ್ರೌಪದೀ]

ದ್ವಂದ್ವ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ; ಜೊತೆ ; ಯುಗಳ : "ಯುಗ್ಮಂ, ಯುಗಂ, ಯುಗಳಂ, ದ್ವಂದ್ವಂ . . . ಯಮುಳಂ–ಈ ೮ ಅವಳ್" (ಹಲಾಯು. ೧೦೬-೦೫) : ಎರಡರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವಾಗಿ ಎರಡೆಂಬುದೆ ಅಲ್ಲವಾಗಿ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ದಂಪತಿ ಏಕ್ಯವಾದ ಶಿವಸತಿ (ಅರಳು. ೪೪೬-೦೮) ; ಚೆಂದ ವೇಗ ಸ್ಮಿಮಿತ ದನುವು ಹುಱಿಯಂಪ್ಪನುವು ದ್ವಂದ್ವದನುವುಗಳಿಂದ (ಮಂಕುಳ. ೪೪೮). ೨. ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಗುಣ, ಸ್ವಭಾವ, ಸ್ಥಿತಿ ಅಥವಾ ವಸ್ತು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಜೋಡಿ ; ಶೀತ – ಉಷ್ಣ, ಕತ್ತಲೆ– ಬೆಳಕು, ಸುಖ – ದುಃಖ, ಕಹಿ – ಸಿಹಿ ಇತ್ಯಾದಿ : ಸುಖ – ದುಃಖಗಳ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕದಿರು (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೩೩) ; ಜೀವನು . . . ಲಾಭ– ನಷ್ಟ, ಜಯ–ಅಪಜಯಂಗಳೆಂಬ ದ್ವಂದ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಿಲುಕಿ ನರಳುತ್ತಿರುವನು (ಕಳ್ತಿ.ವಿ. ೧೭). ೩. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ; ದ್ವೈತಭಾವ: ಹುಟ್ಟಿಸುವಾತ ಬ್ರಹ್ಮನಾದಡೆ ಅರ್ಚಿಸಲೇಕೊ ನಿಮ್ಮುವ . . . ಕೊಂದು ಹೊದ್ದಿಸುವಾತ ರುದ್ರನಾದಡೆ ಮಹಾದ್ವಂದ್ವವ ನುಡಿಯ ಲೇಕೊ ನಿಮ್ಮುವ (ಪೋಲೀಷಾ. ೬-೩೩); ಆ ಒಂದಾದುದನದೆ ನೋಡಿ ದ್ವಂದ್ವವನೆ ಹಱಿದು ನಿಮ್ಮ ಸಂಗಸುಖದೊಳಗೋಲಾಡಿ ಸುಖಿಯಾದೆ ನಯ್ಯಾ (ಲಿಂಗವ. ೭೬-೭೯) : "ದ್ವಂದ್ವಗಳ ಗೆದ್ದಂದು" ; "ಕಾನನಕೆ ನಡೆದು ಏಕಾಂತದಲಿ ಕುಳಿತಂದು" ; ಎಂದು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೊಂದನು ಹೇಳಿ ತೆರಳಿದರು (ಕೋಗಿಲೆ. ೭೯-೦೬). ೪. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಬ್ಬರು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ ; ಮಲ್ಲಯುದ್ಧ, ಕುಸ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ : "ಸಂಗ್ರಾಮಃ, ಸಮಿತಿಃ, ಸಮಿತ್ . . . ದ್ವಂದ್ವಃ, ವಿಗ್ರಹಃ – ಈ ೩೫ ಕಾಳಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೭೩-೨೯೯). ೫. ಸಂದೇಹ ; ಸಂಶಯ. ೬. ಜಗಳ ; ಚರ್ಚೆ ; ವಾದವಿವಾದ : ಚರ್ಚಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೂ . . . ಚರಿತ್ರೆಯ ಅಧ್ಯಾಪಕರಿಗೂ ದ್ವಂದ್ವ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಿತ್ತು ! (ಭೂಮಿಕಾ. ೭). ೭. ಇಬ್ಬರು ಸೇರಿ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡುವ ರಹಸ್ಯ,–ಗುಟ್ಟು. ೮.=ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ: ದ್ವಿಪದಂ ಪೇಂಣ್ ಬಹುಪದಮನ್ನಪದಾರ್ಥದೊಳೊಂದಿ ನಿಲೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ್ಯಪದಾರ್ಥಂ ದ್ವಂದ್ವಂ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಾಧಾನ್ಯಮವ್ಯಯೀಭಾವಾಖ್ಯಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೦೮) ; ಪದಾರ್ಥದ ಗಡಣಂ ದ್ವಂದ್ವವೆನಿಪ್ಪುದು (ಶಮದ. ೧೬೫ ಅಡಿಟಿ) ; ಅನೇಕ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಯವು ತೋರಿ ಆಗುವ ಸಮಾಸವು ದ್ವಂದ್ವ (ಕೃಪಿಡಿ. ೨೨). [ಸಂ.]

ದ್ವಂದ್ವಕರ್ಮ (ನಾ). ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕಾರ್ಯ : ಸರ್ವ ಜೀವರು ಗಳಂತೆ ಪುಣ್ಯಪಾಪ ಸುಖದುಃಖ ಸ್ವರ್ಗ ನರಕಂಗಳೆಂಬ ದ್ವಂದ್ವಕರ್ಮಂಗಳ ಹೊದ್ದಿರ್ಪನೆ ಶಿವನು (ಅಣಂಡೇ. ೦೦೬-೬೨). [ದ್ವಂದ್ವ + ಕರ್ಮ]

ದ್ವಂದ್ವಜ (ಗು). ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದಂದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದಂಟಾದ ; ಭಿನ್ನಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಸಂಕರದಿಂದ ಜನ್ಯವಾದ : ದ್ವಂದ್ವಜ ಪಿತೃವಮಾತೃತೆ ಯಿಂ ದ್ವಂದ್ವಜಯವಸಾನ್ನಪಾನಖಾನಾದಿಗಳಿಂ ದ್ವಂದ್ವಜ ಋತುಸಂಗತದಿಂ ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಕೃತಿಗಳೆ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ತುರಗಂಗಳ್ (ಅಶ್ವಶಾ. ೬-೮೯).
[ಸಂ.]

ದ್ವಂದ್ವಜ್ವರ (ನಾ). ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫ–ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಎರಡರ ದೋಷದಿಂದ ಬರುವ ಜ್ವರ ; ಎರಡು ದಿನಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ಬರುವ ಜ್ವರ : ದ್ರಾಕ್ಷಿಹಣ್ಣು . . . ಕಟುಕರೋಹಿಣಿ ಇವುಗಳ ಕಷಾಯ ವನ್ನು ಕಾಯಿಸಿ . . . ಕೊಡಲು ತ್ರಿದೋಷಜ್ವರ, ದಾಹಜ್ವರ, ಶ್ವಾಸ, ದ್ವಂದ್ವಜ್ವರ, ಮದ, ಮೂರ್ಛೆ ಸಹ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಳವ್ಯ. ೧೧೧).
[ದ್ವಂದ್ವ + ಜ್ವರ]

ದ್ವಂದ್ವನಾಡಿ (ನಾ). ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕಫ ಇವುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಎರಡು ನಾಡಿ : ನಾಡಿಯ ಗತಿಭೇದಂ ಗಳಿಂದ ವಾತ ಮೊದಲಾದ ನಾಡಿಗಳನ್ನೂ ವಾತ ಪಿತ್ತಾದಿ ದ್ವಂದ್ವನಾಡಿ ಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಹೇಳುವುದು (ಸಳವ್ಯ. ೧೩). [ದ್ವಂದ್ವ + ನಾಡಿ$_1$]

ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಕೃತಿ (ನಾ). ೧. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವಭಾವ. ೨. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದು : ದ್ವಂದ್ವಜ ಪಿತೃಮಾತೃತೆಯಿಂ ದ್ವಂದ್ವಜಯವಸ್ಥಾನ ಪಾನಖಾನಾದಿಗಳಿಂ ದ್ವಂದ್ವಜ ಋತುಸಂಗತದಿಂ ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಕೃತಿಗಳೆ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ತುರಗಂಗಳ್ (ಅಶ್ವಶಾ. ೬-೮೯). [ದ್ವಂದ್ವ + ಪ್ರಕೃತಿ]

ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಯತ್ನ (ನಾ). ಯುದ್ಧದ ಪ್ರಯತ್ನ ; ಕದನ ಹೂಡುವಿಕೆ : ಖಂಡೇರಾಯನೊಡನೆ ಪುನಃ ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬಾರದೆಂದು . . . ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಭದ್ರಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡನು (ಒಡಳ. ೯೪).
[ದ್ವಂದ್ವ + ಪ್ರಯತ್ನ]

ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಾಸ (ನಾ). [ಛಂದ] ಪದ್ಯದ ಪ್ರತಿಸಾಲಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಸ್ವರಗಳ ನಡುವೆ ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ವ್ಯಂಜನ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಜನಗುಚ್ಛ ಎರಡು ಸಾರಿ ಆವೃತ್ತಿಗೊಳ್ಳತಕ್ಕುದು (?) : ದ್ವಿಪ್ರಾಸಂ ಸುಭಗ ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಾಸಂ ಕಾವ್ಯರಚನೆಘಟಿ(ಗುಟಿ) ತಮ (ಮೆ) [ನಿ]ಪ್ಪ ತ್ರಿಪ್ರಾಸಂ [ಸಲೆಯಂತಾ] [ದಿಪ್ರಾಸಂ] ಬೇಟಿ ನಾಲ್ಕು ತೆಱ ನಾಗಿರ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೪೦) ; ಉದಾ :–ಒಂದೊಂದಱ ಸೌಂದರ್ಯ ಮನೊಂದೊಂದೀಕ್ಷಿಸಲೊಡರ್ಚೆ ನಾಸಿಕಮಡ್ಡಂ ಬಂದಂದಮನೀಕ್ಷಿಸಿ ಪೆಱಿನಿಂ[ದಂ] ದೀಕ್ಷಿಸು [ವು]ವವಳ ನಿಡಿಯೆಸಟ್ಟಗ್ಗಳ್ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೪೩) : ದ್ವಿಪ್ರಾಸಂ ಸುಭಗಂ ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಾಸಂ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗುಚಿತಮೆನಿಪ್ಪ ತ್ರಿಪ್ರಾಸಂ ಸಲೆಯಂತಾದಿಪ್ರಾಸಂ ಬೇಟಿ ನಾಲ್ಕುತೆಱನಾಗಿರ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೦-೧೯).
[ದ್ವಂದ್ವ + ಪ್ರಾಸ]

ದ್ವಂದ್ವಮೇಹ (ನಾ). ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಮೇಹರೋಗ : ವಿಷ್ಣುಕ್ರಾಂತಿ ಪರ್ಣವಂ ತಂದು ಕರದಿಂ ಮರ್ದಿಸಿ ಬಂದ ನೊರೆ ಕೂಡೆ ಒಂದು ಪಾವು ರಾಯಪುರಿಯ ಸಕ್ಕರೆಯಿಂದ ಕಲ್ಕ ಮಾಡಿ ಕೂಡೆ ಮೂರು ದಿನ ಕೊಳ್ಳಲು ದ್ವಂದ್ವಮೇಹ ನಾಶ (ವಿದ್ಯಾವಿ. ೧೨೨). [ದ್ವಂದ್ವ + ಮೇಹ]

ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧ (ನಾ). ಇಬ್ಬರು ಮಾಡುವ ಕಾಳಗ ; ಕುಸ್ತಿ ; ಮಲ್ಲಯುದ್ಧ : ಅಂತಿರ್ವರುಂ ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧದೊಳ್ ತಟ್ಟು ಕಾದೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೪೪ ವ) ; ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಧರ್ಮನಂದನನಾದಿಗಳ ಬೊಗಮಂ ನೋಡಿ (ಗದಾಯು. ೭-೭೧ ವ) ; ಕೊಂದು ವಜ್ರಹನುವಂ ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧದೊಳ್ ದ್ವಿವಿದಂ ತಾನುಮೇರ್ವಡೆದುರುಳಿದನ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೩೧-೬೦). [ದ್ವಂದ್ವ + ಯುದ್ಧ]

ದ್ವಂದ್ವಯೋಗ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ಎರಡು ಉಗುರುಗಳಿಂದಾದ ಗಾಯದ ಗುರುತು : ಎರಡುಗುರ್ಗಳಿಂ ಕದಪಧರಮುರೋಜಂಗಳಂ ಕರಮೊತ್ತಲಂತದೇ ದ್ವಂದ್ವಯೋಗ (ಜವವ. ೭-೩೮) ; ಪಂಚನಖಯೋಗ, ದ್ವಂದ್ವಯೋಗ, ಅರ್ಧಚಂದ್ರಕ, ಮಂಡಲ, ಮಯೂರಪಥ, ಶತಪ್ಲುತ, ಉತ್ಪಲಪೆಂಟ ಸಪ್ತವಿಧ ನಖೋಪಕ್ಷತವಿಹಿತರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೩೦). 'ನಖಕ್ಷತ' ವರಾ. [ಸಂ.]

ದ್ವಂದ್ವರೋಗ (ನಾ). ವಾತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತ ಈ ಎರಡರ ದೋಷದಿಂದಾದ ಕಾಯಿಲೆ : ಬಹಳ ಶ್ಲೇಷ್ಮರೋಗಗಳಲ್ಲಿ . . . ಕೋಳಿಗಳ ಹಾಗೂ ನಾಡಿ ನಡೆವುದು. ವಾತ ಪಿತ್ತವೆರಡೂ ಕೂಡಿದ ದ್ವಂದ್ವರೋಗದಲ್ಲಿ ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಹಾವಿನ ಹಾಗೆ ನಡೆಯುತ್ತ ಮತ್ತು ತಟತಟನೆ ಹಾರಾಡುತ್ತಲಿಹುದು (ಸಕವೈ. ೦೫). [ದ್ವಂದ್ವ + ರೋಗ]

ದ್ವಂದ್ವವಿರಹಿತ (ನಾ). ಜೀವಾತ್ಮನ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಕಂಡವನು ; ಯೋಗಿ ; ಯಂತಿ : ಇಂದ್ರಿಯವನೊಡೆತುಳಿದು ಕರ್ಮದ ಬಂದಿಯನು ತಲೆಬಳಚಿ . . . ದ್ವಂದ್ವವಿರಹಿತನಾಗಿ ವಿಶ್ವದಲೊಂದಿ ಮೆಟ್ಟಿಯಲು ಬಲ್ಲವನ ಗುರುವೆಂದೆನಿಸುವನು (ಕುಮ್ಮಾಉ. ೩-೮೩). [ದ್ವಂದ್ವ + ವಿರಹಿತ]

ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] "ಎರಡು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಪದಗಳು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಅಮುಖ್ಯ ಎಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲದಂತೆ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಸಮಾಸವಾದರೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು" (ಮಧ್ಯಮ. ೦೪೭) : ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಕ್ಕೆ–ರಾಮರಾವಣೌ . . . ಸುಖದುಃಖ (ಶಬ್ದಾ.ದ. ೪೬). [ದ್ವಂದ್ವ + ಸಮಾಸ]

ದ್ವಂದ್ವಾಗಮ (ನಾ). ಶಾಂತಾಗಮದ ಏಳು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಲಿಂಗಾಧ್ಯಕ್ಷ ಸುರಾಧ್ಯಕ್ಷ ಶಂಕರತಂತ್ರ ಮಹೇಶ್ವರಾಗಮ ಅಸಂಖ್ಯತಂತ್ರ ಅನಿಲಾಗಮ ದ್ವಂದ್ವಾಗಮವೆಂದು ಶಾಂತಾಗಮದೇಳು ಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೬೦). [ದ್ವಂದ್ವ + ಆಗಮ]

ದ್ವಂದ್ವಾರ್ಥ (ನಾ). ಶ್ಲೇಷಾರ್ಥ ; ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥ ; ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಅರ್ಥ: ಅರ್ಥವಾಯಿತು ಕಾನೆ, ದ್ವಂದ್ವಾರ್ಥ ? (ಚಂದ್ರಸ. ೪೪-೩). [ದ್ವಂದ್ವ + ಅರ್ಥ]

ದ್ವಂದ್ವಾರ್ಥತೆ (ನಾ). ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ; ಭಿನ್ನವಾದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವಿಕೆ : ದ್ವಂದ್ವಾರ್ಥತೆ, ಸಂದಿಗ್ಧತೆ ; ಅನಿಶ್ಚಯಾರ್ಥ (Ambiguity. ಇಂಕನ). [ಸಂ. ದ್ವಂದ್ವಾರ್ಥತಾ]

ದ್ವತೊಗೆಯನೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಕೊಡವಮೂಕುನಾಮ ಗ್ರಾಮಂ ಕುಂಬ(ಭ)ಸ(ಶ)ರ್ಮ್ಮಭಟ್ಟಃ ದ್ವತೊಗೆಯನೂರ್ನ್ನಾಮಗ್ರಾಮಂ ಕಾಶ್ಯಪಗೋತ್ರಃ (ಇಂಶಿ. XVIII, ೩೬೭-೦೫ ; ೭ನೆಯ ಶತ). [? + ಊರ್]

ದ್ವಯ (ನಾ). ಜೊತೆ; ಜೋಡಿ; ಮಿಥುನ ; ಯುಗಳ : "ಯುಗ್ಮಂ, ಯುಗಂ . . . ದ್ವಯಂ, ಯಮಂ, ಯಮಳಂ – ಈ ೮ ಅವಳ್" (ಹಲಾಯು. ೦೦೭-೦೫) : ಮೃಷ್ಟಾನ್ನವ ನೆನೆದರೆ ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬುವುದೇ . . . ನೆನೆದಡಾಗದು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ದ್ವಯಕುಳವೀದು ಬೆರೆಯಬಲ್ಲಡೆ ಸದ್ಗುರು ಸಿದ್ಧಸೋಮೇಶ್ವರಲಿಂಗವು ತಾನೇ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೫೨-೪೩೫) ; ಬೆಳೆಯೆಂಬ ಧಾತು ಸಸ್ಯಾವಳಿಯೊಳ್ ಬಳೆಯೆಂಬ ಧಾತು ವಿಕ್ರಿಡೆಯೊಳ್ ಸಂಗಳಿಕುಂ ತಿಳಿಯಲ್ಬರ್ಪುದು ಬೆಳೆ ಬಳಪಿಗಳೆಂಬ ಭಾವವಚನದ್ವಯದೊಳ್ (ಕಮಟ. ೨೦೪) ; ಬಿಜಯಂಗೈದ ಮಂಗಳದ್ವಯಗಳಂ ಮುದ್ದಿಸಿದರುಪಚರಿಸಿದರ್ ದಶರಥಕುವರರಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೫-೦೪೭). [ಸಂ.]

ದ್ವಯಭಾವ (ನಾ). ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂಬ ಭಾವ ; ದ್ವೈತ : ದ್ವಯಭಾವಂ ನಮಗಿಲ್ಲ ಬಲ್ಲವರೆ ನಾನುಂ ನೀನುಮಿಪ ಮಾತ ನಿಶ್ಚಯಂ (ಜಗು. ೦೮-೬೬). [ದ್ವಯ + ಭಾವ]

ದ್ವಯವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ದ್ವೈತಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದು : ದ್ವಯುವಿಡಿದುದಕ್ಕೆ ಎರಡಿಲ್ಲದ ಮಿಸಿಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಜಗವನೆಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ದಿವರಾತ್ರಿಯಲ್ಲದೆ ಮಿಟ್ಟಿ ಕೋಟಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಸಂಸಾರವ ಹಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ನಿಃಕಳಂಕಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನಲ್ಲದಿಲ್ಲವಾಗಿ (ಷೋಳಮಾ. ೦-೦). [ದ್ವಯ + ಪಿಡಿ]

ದ್ವಯಾತಿಗ (ನಾ). ೧. ರಜೋಗುಣ ಹಾಗೂ ತಮೋಗುಣಗಳೆರಡನ್ನೂ ಮೀರಿದವನು ; ಸತ್ತ್ವಗುಣವುಳ್ಳವನು ; ಸಾತ್ವಿಕ : "ವಿರಜಸ್ಸಮಃ, ದ್ವಯಾತಿಗಃ – ೨ ರಜೋಗುಣವನ್ನೂ ತಮೋಗುಣವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟ ಸಾತ್ವಿಕನ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೨೮). ೨. ಸುಖ, ದುಃಖ ಮೊದಲಾದ ದ್ವಂದ್ವಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನು ; ನಿರ್ಲಿಪ್ತ ; ವಿರಕ್ತ. [ಸಂ.]

ದ್ವಾಃಸ್ಥ (ನಾ). = ದ್ವಾಸ್ಥ : ವಂದಿಪ ನುತಿಪ ದ್ವಾಃಸ್ಥರಂ ಮನ್ನಿಸುತ . . . ಮೌನದಿಂ ದಿಟ್ಟಿಸಿದನು (ಕಂಠೀರಾ. ೨-೮-೦). [ಸಂ.]

ದ್ವಾಃಸ್ಥಿತ (ನಾ). ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು ; ದ್ವಾರಪಾಲಕ. [ಸಂ.]

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಿ (ನಾ). = ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ತು. 'ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಿದೋಷ' ವರಾ. [ಸಂ.]

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಿದೋಷ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಾಮಾಯಿಕಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಾದ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಬಗೆಯ ದೋಷಗಳು ; P ವ್ರತಾಚರಣೆಯನ್ನು– ೧. ಆಯಾಸಪಡುತ್ತ ಪ್ರೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಮಾಡುವುದು. ೨. ಬೇಸರದಿಂದ ಮಾಡುವುದು. ೩. ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಒಳಹೊಕ್ಕು ಮಾಡುವುದು. ೪. ಬೇರೆಯವರನ್ನು ಗದರಿಸುತ್ತ ತಾನು ಒಲೆದಾಡುತ್ತ ಮಾಡುವುದು. ೫. ಮುಖವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಮಾಡುವುದು. ೬. ತೆವಳಿ, ತೆವಳಿ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. ೭. ಮೀನಿನಂತೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತ ಆಡಂಬರದಿಂದ ಮಾಡುವುದು. ೮. ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಮೇಲೆ ಬಹಳ ಕೋಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮಾಡುವುದು. ೯. ಕೈಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಅನಾಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾಡುವುದು. ೧೦. ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಹೆದರಿ ಮಾಡುವುದು. ೧೧. ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಂದ ಹೆದರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮಾಡುವುದು. ೧೨. ಅತಿಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಮಾಡುವುದು. ೧೩. ಇತರರು ತಿಳಿಯದಂತೆ ಕದ್ದು ಮಾಡುವುದು. ೧೪. ಇತರರಿಗೆ ಅಡ್ಡಿತಂದು ತಾನು ಗರ್ವದಿಂದ ಮಾಡುವುದು. ೧೫. ಜಗಳವಾಡಿ, ಆ ಅಸಮಾಧಾನ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡದೆ ಮಾಡುವುದು. ೧೬. ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪಠನ ಮಾಡುತ್ತ ಮಾಡುವುದು. ೧೭. ಮಾಡಲಾಗದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡುತ್ತ ಮಾಡುವುದು. ೧೮. ಇತರರನ್ನು ಅವಹೇಳನ ಮಾಡುತ್ತ ಮಾಡುವುದು. ೧೯. ಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೇಖೆಯುಂಟಾಗುವಷ್ಟು ಕೋಪದಿಂದ ಮಾಡುವುದು. ೨೦. ಅವಯವಗಳನ್ನು ಮುದುರಿಕೊಂಡು ಮಾಡುವುದು. ೨೧. ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲದ ಗುರುಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಮಾಡುವುದು. ೨೨. ಅಣಿಯಿಲ್ಲದೆ ಮಾಡುವುದು. ೨೩. ಗುರುಗಳಿಗೆ ಕಾಣಗೊಡದಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ೨೪. ಶ್ರಮಣರು ಬಂದರಲ್ಲಾ ಈ ಬಿಟ್ಟಿಯ ಕೆಲಸ ಹೇಗಾದರೂ ಮುಗಿಯಲೆಂದು ವಿವಿಧ ಉಪಕರಣ

ಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಮಾಡುವುದು. ೨೫. ಉಪಕರಣಗಳು ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಮಾಡುವುದು. ೨೬, ೨೭, ೨೮. ತ್ರಿಸಂಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಮೂರು ಘಳಿಗೆ ಮುಂಚೆ ಅಥವಾ ತಡಮಾಡಿ ಮಾಡುವುದು. ೨೯. ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ಮೌನವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. ೩೦. ಸನ್ನೆಗಳನ್ನು ತೋರುತ್ತ ಮಾಡುವುದು. ೩೧. ಬಹಳ ಕರ್ಕಶ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮಾಡುವುದು. ೩೨. ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತ ಮಾಡುವುದು : ಪ್ರತಿದಿನ ಸಾಮಾಯಿಕವ ನಿರಾಲಸ್ಯಯುತನಾಗಿ ಮಾಳ್ಪುದರ್ಕಿಯೊಳು ಸತತ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಿ ದೋಷವ ತೊಲಗಿಸಿ ಅತಿವಿಶೋಧಿ ಸಹಿತಾಗಿ (ದ್ವಾದಶಾ. ೧೧-೭೦೯). 'ದೋಷ' ನೋಡಿ. [ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಿ + ದೋಷ]

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ತು (ನಾ). ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ ; ಮೂವತ್ತೆರಡು : ಅಭಿನವೋದ್ಧೃತ್ತ ಧೌತ ಶಂಖಶಶಾಂಕವಿಶದ ಜಲಾರ್ದ್ರಜಲ ಕುಸುಮಂಗಳಂ ಸಾರ್ವಭೌಮೋಚಿತ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಚ್ಚಾರುಚಾಮರಂಗಳಂ ಮಾಡಿ ಒಡಿಸಿಯುಂ (ಆದಿಪು. ೮-೯೧ ವ). [ಸಂ. ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್]

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ತ್ರಿದಶಪತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮೂವತ್ತೆರಡು ಮಂದಿ ವ್ಯಂತರೇಂದ್ರರು; ಈ ಇವರಲ್ಲಿ ಕಿನ್ನರರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಇಂದ್ರರಿದ್ದಾರೆ : ೧. ಕಿನ್ನರ. ೨. ಕಿಂಪುರುಷ. ಕಿಂಪುರುಷರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಇಂದ್ರರಿದ್ದಾರೆ: ೧. ಸತ್ಪುರುಷ. ೨. ಮಹಾಪುರುಷ. ಮಹೋರಗರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಇಂದ್ರರಿದ್ದಾರೆ. ೧. ಅತಿಕಾಯ. ೨. ಮಹಾಕಾಯ. ಗಂಧರ್ವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಇಂದ್ರರಿದ್ದಾರೆ: ೧. ಗೀತರತಿ. ೨. ಗೀತಯಶ. ಯಕ್ಷರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಇಂದ್ರರಿದ್ದಾರೆ : ೧. ಪೂರ್ಣಭದ್ರ. ೨. ಮಣಿಭದ್ರ. ರಾಕ್ಷಸರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಇಂದ್ರರಿದ್ದಾರೆ : ೧. ಭೀಮ. ೨. ಮಹಾಭೀಮ. ಪಿಶಾಚಿಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಇಂದ್ರರಿದ್ದಾರೆ : ೧. ಕಾಳ. ೨. ಮಹಾಕಾಳ. ಭೂತಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಇಂದ್ರರಿದ್ದಾರೆ : ೧. ಸುರೂಪ. ೨. ಪ್ರತಿರೂಪ. ಇವರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಭೇದದಿಂದ ದ್ವಿಗುಣಿತವಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಮಂದಿ ವ್ಯಂತರೇಂದ್ರರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಒಟ್ಟು ಇಂದ್ರರ ಸಂಖ್ಯೆ ನೂರು. ಹೇಗೆಂದರೆ–ಭವನವಾಸಿಗಳು ೪೦, ವ್ಯಂತರೇಂದ್ರರು ೩೨, ಕಲ್ಪವಾಸಿಗಳು ೨೪, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ೨, ಚಕ್ರವರ್ತಿ ೧, ಸಿಂಹ ೧ : ಚಿತ್ರಾತಪತ್ರದಿಂ ಶತಪತ್ರವನಸ್ಥಳಿಯನಿಟಿಸೆ ಗಗನಂ ದೆಸೆಯಂ ಚಿತ್ರಿಸೆ ಕಿರೀಟಕಿರಣಂ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ತ್ರಿದಶಪತಿಗಳಂದೆಟ್ಟಿಂದರ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೦೪-೨೬೪). [ಸಂ.]

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದಿಂದ್ರ (ನಾ). = ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ತ್ರಿದಶಪತಿ : ಕೈಲಾಸಶೈಲವಿಶಾಲಸ್ಫಟಿಕಸ್ಥಲೀನಿಕಟಮಂ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದಿಂದ್ರರ್ಕಳುತ್ಸವದಿಂದರ್ಚಿಸುವಾಗಳೇಂ ಕಱೆದುದೋ ಕರ್ಣಾಮೃತಾಸಾರಮಂ . . . ಸುರಸತೀಮಂಜೀರಶಿಂಜಿತಂ (ಶಂಕರಮಾ. ೦೬-೯೬). [ಸಂ.]

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದುಪಚಾರ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಮೂವತ್ತೆರಡು ಬಗೆಯ ಸೇವೆ: ಬಳಿಕ ಪರಮಪವಿತ್ರದ್ರವ್ಯಂಗಳಿಂ ಮಾಳ್ಪ ಉಪಚಾರಂಗಳೊಳಗೆ ತ್ರಿವಿಧೋಪಚಾರ . . . ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದುಪಚಾರ [೩೨] ಉಂಟವಱಲ್ಲಿ ಆವಾಹನ ಅಸನ ಪಾದ್ಯ ಅರ್ಘ್ಯ ಆಚಮನೀಯ ಸ್ನಾನ ವಸ್ತ್ರ ಯಜ್ಞಸೂತ್ರ ಭೂಷಣ ಗಂಧ ಅಕ್ಷತೆ ಪುಷ್ಪ ಧೂಪ ದೀಪ ನೈವೇದ್ಯ ಮುಖವಾಸನ ನೀರಾಜನ ದರ್ಪಣ ಫಲಾರ್ಪಣ ತಾಂಬೂಲ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ನಮಸ್ಕಾರ ಸ್ತೋತ್ರ ಪುರಾಣಪಠಣ ಛತ್ರ ಚಾಮರ ವ್ಯಜನ ಶಯ್ಯೆ ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯ ವಾದ್ಯ ಆತ್ಮಾರೋಪಣಮೆಂಬ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದುಪಚಾರಂಗಳಂ ಸಮಂತ್ರಕಮಾಗಿ ಮಾಡಿ (ವಿವೇಕ. ೦೭೪). [ಸಂ.]

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದೇಕಕಲ್ಯಾಣ (ನಾ). [ಜೈನ]ಒಂದು ವ್ರತ: ಧರ್ಮಮಂ ಕೇಳ್ದು ಸಂಸಾರಶರೀರಭೋಗನಿರ್ವೇಗಮಂ ಬೋಧಿಸೆ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನಸಮೇತಂ ಸಕಳಶ್ರಾವಕವ್ರತಂಗಳಂ ಕೈಕೊಂಡು ಮನೆಗೆ ವಂದು ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದೇಕಕಲ್ಯಾಣಂಗಳಂ ನೋಂತುತಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೮೩ ವ). [ಸಂ.]

ದ್ವಾದಶ (ಗು). ೧. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ : ದ್ವಾದಶಭಾಗಮೊಂದು ಗೃಹಕಕ್ಷಮಂ (ಜಾತಕ. ೦-೨೭) ; ದ್ವಾದಶದಿನಕ್ಕೆ ನಾಮಕರಣೋತ್ಸವಮಂ ಮಾಡಲೆಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯನೆಂಬ ಪುರೋಹಿತಂ ತಿರೋಹಿತವೇಷನಾಗಿ ಬಂದು (ಜಗವಿ. ೩-೨೭ ವ). (ನಾ). ೨. ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ; ಹನ್ನೆರಡು: ದ್ವಾದಶಯೋಜನಸಂಸರ್ಪನ್ನಿನಾದಂಗಳಪ್ಪ ನಂದಿಗಳೆಂಬ ಪನ್ನೆರಡುಂ ಮಹಾಭೇರಿಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೦೫-೩ ವ) ; ಗಗನತಲದೊಳು ದ್ವಾದಶಯೋಜನಸಮವೃತ್ತಸಂಸ್ಥಾನಮುಂ (ಅಜಿಪು. ೭-೨೦ ವ). [ಸಂ.]

ದ್ವಾದಶಕೂಟ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಕನ್ಯೆಗೂ ವರನಿಗೂ ವಿವಾಹವು ಕೂಡಿಬರುವುದೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ನೋಡುವ ಹನ್ನೆರಡು ಕೂಟಗಳು ; ಈ ೧. ದಿನ, ೨. ಗಣ, ೩. ಮಾಹೇಂದ್ರ, ೪. ಸ್ತ್ರೀದೀರ್ಘ, ೫. ಯೋನಿ, ೬. ರಾಶಿ, ೭. ಗ್ರಹಮೈತ್ರ, ೮. ವಶ್ಯ, ೯. ರಜ್ಜು, ೧೦. ವೇಧಾ, ೧೧. ವರ್ಣ, ೧೨. ನಾಡೀ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದಿನಕೂಟಕ್ಕೆ ಮೂರು, ಗಣಕೂಟಕ್ಕೆ ಆರು, ಯೋನಿಕೂಟಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು, ರಾಶಿಕೂಟಕ್ಕೆ ಏಳು, ಗ್ರಹಮೈತ್ರಕ್ಕೆ ಐದು, ವಶ್ಯಕೂಟಕ್ಕೆ ಎರಡು, ವರ್ಣಕೂಟಕ್ಕೆ ಒಂದು, ನಾಡೀಕೂಟಕ್ಕೆ ಎಂಟು ಹೀಗೆ ದ್ವಾದಶಕೂಟಗಳಿಂದ ಮೂವತ್ತಾರು ಗುಣಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟು ಕೂಡಿಬಂದರೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಗಣಕೂಟ, ಯೋನಿಕೂಟ, ರಾಶಿಕೂಟ, ಗ್ರಹಮೈತ್ರಕೂಟ, ನಾಡೀಕೂಟವೆಂಬ ಐದು ಕೂಟಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಕೊಡುತ್ತಾರೆ. [ದ್ವಾದಶ + ಕೂಟ]

ದ್ವಾದಶಗಂಧರ್ವ (ನಾ). ತುಂಬುರು, ನಾರದ, ಹಾಹಾ, ಹೂಹೂ, ವಿಶ್ವಾವಸು, ಉಗ್ರಸೇನ (ಅಗ್ರಸೇನ), ವಸುರುಚಿ (ಸುರುಚಿ), ಪರಾವಸು (ಸರ್ವಾವಸು), ಚಿತ್ರಸೇನ, ಊರ್ಣಾಯು (ಊರ್ಣಾಹ), ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯವರ್ಚರೆಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಗಂಧರ್ವರು: ತುಂಬುರ ನಾರದ . . . ಸೂರ್ಯವರ್ಚ[ರ್ಚ]ರೆಂಬ ದ್ವಾದಶಗಂಧರ್ವರೇ ಪರಿಪಾಟಿಯಿಂ ಪಾಡುವರು (ವಿವೇಕ. ೨೬೭). [ದ್ವಾದಶ + ಗಂಧರ್ವ]

ದ್ವಾದಶಗಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಮವಸರಣಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ವರ್ಗಗಳು ; ಈ ೧. ಮುನಿ, ೨. ಕಲ್ಪಜಸ್ತ್ರೀ, ೩. ಆರ್ಯಿಕೆಯರ, ೪. ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕಸ್ತ್ರೀ, ೫. ವ್ಯಂತರಸ್ತ್ರೀ, ೬. ನಾಗಸ್ತ್ರೀ, ೭. ನಾಗದೇವತೆ, ೮. ವ್ಯಂತರ ದೇವತೆ, ೯. ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕದೇವತೆ, ೧೦. ಕಲ್ಪವಾಸಿ, ೧೧. ಮನುಷ್ಯ, ೧೨. ತಿರ್ಯಕ್ ಪ್ರಾಣಿ: ದ್ವಾದಶಗಣ ಸರಸ್ಸರೋಜವಿದಳನಶೋಭಾಪ್ರಭಾವಪ್ರಸವಪಾರೀಣದಿವ್ಯವಚನಮರೀಚಮಾಲಿರೋಚಿರ್ನಿಚಯತ್ರಿಜಗಚ್ಚೂಡಾಮಣಿಯುಂ ಕರಣತ್ರಯಶುದ್ಧಿಯಿಂದೆಱಗಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೬೯) ; ಗಣಧರಾದೀಶ್ವರವರ್ಗಮುಂ . . . ನರನಿಕುರುಂಬಮುಂ ತಿರ್ಯಕ್ತತಿಯುಮೆಂಬೀ ದ್ವಾದಶಗಣಂಗಳುಮಂ ಇಂತನುಕ್ರಮದೊಳಿರ್ದ ಸಮವಸರಣಭೂಮಂಡಲದೊಳು (ಚಾವುಂಪು. ೪೭) : ಮುನಿ ಕಲ್ಪಜಸ್ತ್ರೀಯರು . . . ನರ ತಿರ್ಯಂಚರುಗಳೆಂಬ ದ್ವಾದಶಗಣ ಕರಮ ಮಂಗಿದು ಬಳಸಿರಲು (ದ್ವಾದಶಾ. ೧೦-೪೬೯) ; ಧರ್ಮಶ್ರವಣಮಂ ಕೇಳ್ದ ಪರಿವೃತದ್ವಾದಶಗಣಗಳಿಂ ಪರಮಶೋಭೆಯನಾಂತ ದೇವನ ಚರಣದಿದಿರಲಿ ಹರಹಿದನು ತನುಲತೆಯನವನಿಪತಿ (ಸನತ್ಕು. ೧-೩೭). [ದ್ವಾದಶ + ಗಣ]

ದ್ವಾದಶಗ್ರಾಮಿ (ನಾ). ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಸಾರಥಿಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನು ; ☞ ೧. ರಥಭೃತ್, ೨. ರಥಜ, ೩. ರಥಚಿತ್ರ, ೪. ರಥಾಶ್ವ, ೫. ಅರುಣ, ೬. ಸುಷೇಣ, ೭. ಸೇನಜಿತ್, ೮. ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯ, ೯. ವೃತ್ತ, ೧೦. ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿ, ೧೧. ಋತಜಿತ್, ೧೨. ಸತ್ಯಜಿತ್: ರಥಭೃತ್ ರಥಜ . . . ಸತ್ಯಜಿತ್ತುಗಳೆಂಬ ದ್ವಾದಶಗ್ರಾಮಿಗಳೆ ಪರಿಕ್ರಮದಿಂ ಸಾರಥಿಗಳು (ವಿವೇಳ. ೨೬೭). [ಸಂ. ದ್ವಾದಶಗ್ರಾಮಿನ್]

ದ್ವಾದಶಚಕ್ರವರ್ತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಅರುವತ್ತುಮೂರು ಮಂದಿ ಶಲಾಕಾಪುರುಷರಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಸಾಮ್ರಾಟರು; ☞ ೧. ಭರತ, ೨. ಸಗರ, ೩. ಮಘವಾ, ೪. ಸನತ್ಕುಮಾರ, ೫. ಶಾಂತಿ, ೬. ಕುಂಥು, ೭. ಅರ, ೮. ಸುಭೌಮ, ೯. ಪದ್ಮ (ಮಹಾಪದ್ಮ), ೧೦. ಹರಿಷೇಣ, ೧೧. ಜಯಸೇನ (ವಿಜಯ), ೧೨. ಬ್ರಹ್ಮದತ್ತ : ಅವಸರ್ಪಿಣಿಕಾಲದ (ದೊಳ್) . . . ದ್ವಾದಶಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳುಂ ನವಬಲದೇವರುಂ ನವಕೇಶವರುಂ ನವಪ್ರತಿಶತ್ರುಗಳಪ್ಪರೆಂಬುದುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೯೭). [ದ್ವಾದಶ + ಚಕ್ರವರ್ತಿ]

ದ್ವಾದಶತಪ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಂವರಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ತಪಸ್ಸು ; ☞ ಇದು ಬಹಿರಂಗ ತಪಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅಂತರಂಗ ತಪಸ್ಸು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಅನಶನ (ಉಪವಾಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದು), ಅವಮೋದರ್ಯ (ಅಲ್ಪಾಹಾರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು), ವೃತ್ತಿಪರಿಸಂಖ್ಯಾನ (ಆಹಾರನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಇಷ್ಟೇ ಮನೆಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೇ ಹೋಗುತ್ತೇನೆಂದು ಮುಂತಾಗಿ ನಿಯಮ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು), ರಸಪರಿತ್ಯಾಗ (ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ರಸಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದು), ವಿವಿಕ್ತಾವಾಸ (ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದು), ಕಾಯಕ್ಲೇಶ (ಶರೀರವನ್ನು ದಂಡಿಸುವುದು) ಎಂಬುದು ಆರು ಬಗೆಯ ಬಹಿರಂಗತಪಸ್ಸು. ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ (ದೋಷಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದು), ವಿನಯ (ಪೂಜ್ಯವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಆದರಭಾವ, ನಮ್ರತೆ), ವೈಯಾವೃತ್ಯ (ಸ್ವತಃ ಮತ್ತು ಅನ್ಯದ್ರವ್ಯಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸೇವೆ ಮಾಡುವುದು), ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ (ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಆಲಸ್ಯವನ್ನು ಬಿಡುವುದು), ವ್ಯುತ್ಸರ್ಗ (ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಪರಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಮಮತೆಯನ್ನು ಬಿಡುವುದು), ಧ್ಯಾನ (ಚಿತ್ತಚಾಂಚಲ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುವುದು) ಎಂಬುದು ಆರು ಬಗೆಯ ಅಂತರಂಗತಪಸ್ಸು : ದ್ವಾದಶತಪಂಗಳುಂ ಕರಮಾದರದಿಂ ಮೂರ್ತಿಗೊಂಡು ನಮ್ಮಯ ಪುರಕತ್ಕಾರದಿಂ ಬಂದುವು ಪುಣ್ಯೋದಯದಿಂದೆನಿಸಿ ನೆಗಳ್ದ ದಿವ್ಯಮುನೀಂದ್ರರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೧೫) : ಆ ದ್ವಾದಶತಪಮಂ ತಳೆದಾ ದ್ವಾವಿಂಶತಿ ಪರೀಷಹಂಗಳುಮಂ ಗೆಲ್ದದ್ವೈತಂ ಮುನಿಮುಖ್ಯಂ ಸ್ಯಾದ್ವಾದಮತಾದ್ವಿತೀಯನೆನೆ ಪೆಸರ್ವೆತ್ತಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೧-೧೬) : ದ್ವಾದಶತಪದಧಿದೇವತೆಯಾದ ದಯಾಲಕ್ಷ್ಮಿಪೋದ ಬಟ್ಟೆ . . . ಜೀವಂ ಪೋದೊಡಲಂ ತಾದುದಾ ತಪೋಧನನ ಮನಂ (ವರ್ಧಪು. ೩-೧೯) : ಜೈನಮತದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಗುಪ್ತಿಗಳು . . . ಪಂಚಚಾರಿತ್ರಗಳು ದ್ವಾದಶತಪಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಸಂವರವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು (ಜೈನಧ. ೩). [ದ್ವಾದಶ + ತಪ]

ದ್ವಾದಶನಾಮ (ನಾ). ೧. ಕೇಶವ, ನಾರಾಯಣ, ಮಾಧವ, ಗೋವಿಂದ, ವಿಷ್ಣು, ಮಧುಸೂದನ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ವಾಮನ, ಶ್ರೀಧರ, ಹೃಷೀಕೇಶ, ಪದ್ಮನಾಭ ಮತ್ತು ದಾಮೋದರನೆಂಬ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಹೆಸರುಗಳು. ೨. ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಧರಿಸುವ ಹನ್ನೆರಡು ನಾಮಗಳು : ದ್ವಾದಶನಾಮದ ಗಂಧಂ ವೇದಾಧ್ಯಯನಾನುವಾದದಾನನಮೆಸೆಯಲ್ ವೇದಾಢ್ಯ ವಿಪ್ರವೇಷಮನಾದಂ ಕೈಕೊಂಡು (ಮುದ್ರಾಮಂ. ೭-೧೬೩) : ಸಿರಿ ಊರ್ಧ್ವಪುಂಡ್ರ ದ್ವಾದಶನಾಮವಿಡುವರ ಪರಿಚಾರಕರ ಪರಿಚಾರಕನೆನಿಸೆನ್ನ (ಕನಕ. ೧೬೦-೨) : ದ್ವಾದಶನಾಮ ತುಲಸಿಮಾಲಾವಳಿಯ ಧಾರಣದಿ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಯ ಭಜಿಸುವಾ ವಸುಧೆಸುರರಂ ಕೆಲರುಮಾ ಪಟ್ಟಣಮನಿರದೆ ಪೊಸೆದಾಣ್ಮ ಕರ್ತೃದಾರೆನಲುಸುರ್ವೆ (ನಶಮೋ. ೧೬-೧೧).

[ದ್ವಾದಶ + ನಾಮ]

ದ್ವಾದಶಭಾವನೆ (ನಾ). = ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ದ್ವಾದಶಭಾವನೆಗಳು . . . ಆ ಹನ್ನೆರಡು ಭಾವನೆಗಳು ಅನಿತ್ಯ ಅಶರಣ . . . ಬೋಧಿ ದುರ್ಲಭ ಮತ್ತು ಧರ್ಮ ಎಂದು ಇವೆ . . . ಈ ಭಾವನೆಗಳು ದ್ವಾದಶಾಂಗವಾಣಿಯ ಕೇವಲಸಾರದಂತಿವೆ . . . ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು (ಶ್ರಾವಕಾ. ೪೫೮). [ದ್ವಾದಶ + ಭಾವನೆ]

ದ್ವಾದಶಮಾರ್ತಂಡ (ನಾ). ಧಾತಾ, ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ, ಶಕ್ರ, ವರುಣ, ಅಂಶ, ಭಗ, ವಿವಸ್ವಾನ್, ಪೂಷಾ, ಸವಿತಾ, ತ್ವಷ್ಟಾ, ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಜನ ಆದಿತ್ಯರು ; ☞ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ೧೨ ಜನ ಆದಿತ್ಯರ ಉಲ್ಲೇಖ ಇನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಕರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ : ದ್ವಾದಶಮಾರ್ತಂಡರನೇಕಾದಶರುದ್ರರ ನಷ್ಟವಸುಗಳಂ ನೆಟ್ಟೆ ಕಂಡಂ (ಜಗವಿ. ೫-೧೦೯).

[ದ್ವಾದಶ + ಮಾರ್ತಂಡ]

ದ್ವಾದಶರವಿ (ನಾ). = ದ್ವಾದಶಮಾರ್ತಂಡ : ಸಂತಸದಿಂದಂ ದ್ವಾದಶರವಿಗಳ್ ಮಹೋಜ್ಜ್ವಳರ್ ನಡೆತಂದರ್ (೧೦೪. ೧೦-೬೫).

[ದ್ವಾದಶ + ರವಿ]

ದ್ವಾದಶರಾಕ್ಷಸ (ನಾ). ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಿಗೆ ಅಂಗರಕ್ಷಕರಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ದೈತ್ಯರು ; ☞ ಪ್ರಹೇತಿ, ಪೌರುಷೇಯ, ವಧ, ದರ್ಪ, ವ್ಯಾಘ್ರ, ಕ್ರೂರ, ಆಪಸ್ಸ, ವಾತ, ವಿದ್ಯುತ್, ದಿವಾಕರ, ಬ್ರಹ್ಮವೇತ್ತ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವೇತ್ತ : ಪ್ರಹೇತಿ ಪೌರುಷೇಯ . . . ಯಜ್ಞವೇತ್ತರೆಂಬ ದ್ವಾದಶರಾಕ್ಷಸರೇ ಕ್ರಮದಿಂದವರ ಮೈಗಾವಲವರು (ವಿವೇಳ. ೨೬೭). [ದ್ವಾದಶ + ರಾಕ್ಷಸ]

ದ್ವಾದಶರಾಜಕ (ನಾ). = ದ್ವಾದಶಚಕ್ರವರ್ತಿ : ದ್ವಾದಶರಾಜಕವೆಂ[ಬಾಕಾಂ. ರೆಂ]ಬುದನೋದುಗಳೊಳ್ ಕೇಳಲಾದುದಲ್ಲದೆ ಕಾಣಲ್ಕಾದುದೆ ಲವಣೋದಧಿವೃತಮೇದಿನಿಯೊಳ್ ದೇವ ನಿನ್ನ ಪೆಸರೆಸೆವೆಡೆಯೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೪-೦೪) : ದ್ವಾದಶರಾಜಕಮಂ ಗೆಲ್ದಾದುನ್ನತಿ ಪೆರ್ಚೆ ಕರ್ಮರಿಪುವಿಜಯದೊಳಾಸಾದಿತ ಕೇವಳಲೋಚನನಾ ದೇವಂ ಮೋಕ್ಷಲಕ್ಷ್ಮಿಗಧಿಪತಿಯಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೫೨).

[ದ್ವಾದಶ + ರಾಜಕ]

ದ್ವಾದಶರಾಶಿ (ನಾ). ೧. [ಜ್ಯೋತಿ] ಮೇಷ, ವೃಷಭ, ಮಿಥುನ, ಕರ್ಕಾಟಕ, ಸಿಂಹ, ಕನ್ಯಾ, ತುಲಾ, ವೃಶ್ಚಿಕ, ಧನುಸ್ಸು, ಮಕರ, ಕುಂಭ ಮತ್ತು ಮೀನ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳ ಹೆಸರು : ದ್ವಾದಶಕೋಷ್ಠಗಣಂಗಳುಮಾದರದಿಂ ಬಳಸೆ ಮೊದಲ ಪೀಠಮುದೇಂ ಚೆಲ್ವಾದುದೊ ರವಿಮಂಡಳಮಂ ದ್ವಾದಶರಾಶಿಗಳ್ ಬಳಸಿದುದದಿನಾದಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೫-೮೨) : ಗ್ರೀಕರ ದ್ವಾದಶರಾಶಿಪದ್ಧತಿಯು ಭಾರತದ ಖಗೋಳಜ್ಞರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿತು (ನಕ್ಷತ್ರ. ೪೭). ೨. ಜಾತಕನ ಜನ್ಮಲಗ್ನದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ರಾಶಿ : ದುಶ್ಚಿಕ್ಯಸಂಜ್ಞಂ ತೃತೀಯಮೆದರ್ ದ್ವಾದಶರಾಶಿ ರಿಃಫಮದು (ಜಾತಕತಿ. ೧-೩೫). [ದ್ವಾದಶ + ರಾಶಿ]

ದ್ವಾದಶವರ್ಣ (ನಾ). ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು : ಯಕಾರದಿಂ ಅಕಾರಾದಿ ಷೋಡಶವರ್ಣಂಗಳು ಣಕಾರದಿಂ ಕಕಾರಾದಿ ದ್ವಾದಶವರ್ಣಂಗಳು . . . ಉದಿಸಿದವು (ಉದ್ಯಾ. ೭-೨). [ದ್ವಾದಶ + ವರ್ಣ]

ದ್ವಾದಶಸಂಗ್ರಹಕೃಷ್ಟಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಅಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ರೋಧ, ಅಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾನ, ಅಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಯೆ, ಅಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಲೋಭ, ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಾವರಣಕ್ರೋಧ, ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಾವರಣ ಮಾನ, ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಾವರಣಮಾಯೆ, ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಾವರಣಲೋಭ, ಸಂಜ್ವಲನಕ್ರೋಧ, ಸಂಜ್ವಲನಮಾನ, ಸಂಜ್ವಲನಮಾಯೆ, ಸಂಜ್ವಲನ ಲೋಭ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಸಂಗ್ರಹಗಳ ಕರ್ಮಪರಮಾಣುಶಕ್ತಿ ಯನ್ನು ಕುಂಠಿತಗೊಳಿಸುವುದು; "ಅಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಸಂಜ್ವಲನ ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಕಷಾಯಗಳ ಫಲ ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುವುದು" (ಅದಿಕೃ. ಕೋಶ): ಉಚಿತ ಕೃಷ್ಟಿವಿಧಾನದಿನನಂತಗುಣಹಾನಿರೂಪದಿಂ ದ್ವಾದಶಸಂಗ್ರಹಕೃಷ್ಟಿಗಳಂ ಮಾಡುತ್ತುಂ (ಅದಿಪು. ೧೦-೧೯ ವ); ಉಚಿತಕೃಷ್ಟಿಕ್ರಿಯೆಯಿಂ ಪೂರ್ವಾ ಪೂರ್ವಸ್ಪರ್ಧಕಾನುಭಾಗವನನಂತಗುಣಹಾನಿರೂಪದಿಂ ದ್ವಾದಶಸಂಗ್ರಹ ಕೃಷ್ಟಿಗಳಂ ಮಾಡುತ್ತುಂ (ಶಂಕ್ರಪು. ೦೯-೭೦ ವ).

[ದ್ವಾದಶ + ಸಂಗ್ರಹ + ಕೃಷ್ಟಿ]

ದ್ವಾದಶಸತ್ತ್ವ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ಮನೋಧರ್ಮಗಳು; P 'ಜನವಶ್ಯ' ಗ್ರಂಥದ ಐದನೆಯ ಸಂಧಿ ಯಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ-"ಸುರ ಯಕ್ಷ ಗಂಧರ್ವ ನ[ಪಾಠಾಂ. ವ]ರ ನಾಗ ಕಾ[ಪಾಠಾಂ. ನಾ]ಕ ವಾನರ ಮುನಿ ಪಿಶಾಚ ರಾಕ್ಷಸ ಕಿನ್ನರ ಖರಮೆಂಬ ಪೆಸರ ಪನ್ನೆರಡು ಸ[ಪಾಠಾಂ. ತ]ತ್ತ್ವದ ಬಗೆಯ ನೂರೆಪನಾಲಿಸು ಸರೋಜಾಯತಾಕ್ಷಿ ॥೨೫॥ ಪರಿಮಳಾಂಗದ ಮನೋಹರ ವದನದುಜ್ಜ್ವಲದ ಗರುವಿಕೆಯ ದಾನಶಕ್ತಿಯ ಯುಕ್ತಿಯ ಪುರುಷಭಕ್ತಿಯ ಪಲರ ಪೊರೆವ ಧನವುಳ್ಳ ಭಾಸುರಗುಣದವಳೆ ದೇವಸತ್ತ್ವದವಳು ॥೨೬॥ ಸುರತಕ್ಕೆ ನಲಿವ ಸಿಂಗರಕೆ ಸೇರುವ ಸುರೆಗೆ ಹರುಷಿಸುವ ಘನಜಲಕ್ರೀಡೆ ಗೊಲಿವ ಸರಸಕ್ಕೆ ಸಲಲುವ ಸೌಂದರಕೆ ಲಜ್ಜೆಗೆ ನಿಜಾಕರಮೆನಿಪವಳೆ ಯಕ್ಷ ಸತ್ತ್ವದವಳು ॥೨೭॥ ತಾಂಬೂಲ ಗಂಧ ಮಾಲ್ಯಾಂಬರಾಂಬುಪ್ರಿಯದ ಪೊಂಬಣ್ಣದೊಳ್ನುಡಿಯ ರತಿಯಿಚ್ಛೆಯ ಇಂಬಚಿಪ ಸಂಗೀತವಂ ಬಲ್ಲ ಬಗೆಯೊಳಾರಂ ಬಗೆಯದವಳೆ ಗಂ[ಪಾಠಾಂ. ಗಾಂ]ಧರ್ವಸತ್ತ್ವ ॥೨೮॥ ಷುಡುಚಿತ್ತದಿತ್ತಗ್ರೆ ನಿಜದೊಳೊಲಿದಿರ್ಪ ಭಾವಜಕೇಳಿಗುತ್ಸಾಹಿಸುವ ದೈವವ ಭಜಿಸುವೊಡಲಂ ಕಟ್ಟುವ ಜಡಮನಿಪವಮಲನೀರಜನೇತ್ರೆಯವಳೆ ನರಸತ್ತ್ವದವಳು ॥೨೯॥ ಮೃದುಶೈತ್ಯಮಪ್ಪ ದೇಹದ ನಿದ್ದೆಗೆಯ್ವುರವಿನಧಿಕ ವಂಚೆನಿಪ ವಸ್ತುಗಳನೊಲ್ಲ ಪುದುಗುವ ತೊಳಲ್ವ ಗೀತದೊಳಿಚ್ಛೆಯಿಡುವ ಸುಯ್ಯೊದವಿದವಳೇ ನಾಗಸತ್ತ್ವದವಳು ॥೩೦॥ ಕ್ರೂರಬುದ್ಧಿಯ ಚಲಿಸು ವೋರೆಗಣ್ಣಿನ ಪಲರೊಳೋರಂತೆ ಪಿರಿದುಂಬ ಗೂಢರತದ ಆರನುಚಿ ನಂಬದಾಚಾರದಿಂ ನಡೆಯುದ ಕಠೋರಸ್ವರದವಳೇ ಕಾಕಸತ್ತ್ವ ॥೩೧॥ ಹಿತವನರಿಯದ ಚಲಿಪ ಮತಿಯ ಕೋಪದ ಕುಹಕದತಿಶಯದ ಬಹ್ವಾಶನದ ನಿಲ್ಲದ ಗತಿಯ ಘನನಖದಂತಪತಿಯುಳ್ಳ ಸರಸಸಂಗತಿಯರಿಯದವಳೆ ಕಪಿಸತ್ತ್ವದವಳು ॥೩೨॥ ವಿನಯದ ವಿವೇಕದಿಂಪಿನ 'ಸೈರಣೆಯ ನುಡಿಯ ಜನನಿಜನಕರ್ಗಂಜಿ ನಡೆವ ಹಿತವ ನೆನೆವ ನಿರ್ಮತ್ಸರದ' ಘನ ಭಕ್ತಿರತದ ಮಾನಿನಿಯೆ ಮುನಿಸತ್ತ್ವದವಳಬ್ಜಗಂಧಿ ॥೩೩॥ ಅಸಿಯ ನಡುವಿನ ಮಿಸುಗುವೆಸಳ್ಗಣ್ಣ ಪಿರಿದುಂಬ ಬಿಸುಮೆಯ್ಯ ಮದ್ಯ ಮಾಂಸ ಪ್ರೀತಿಯ ಪುಸಿಗೇಳ್ವರುಳ್ ತೊಳಲ್ವ ಸಸಿನಿರದೆ ಲಜ್ಜೆಯಾರದೆಸೆವಳ ಪಿಶಾಚ[ಪಾಠಾಂ. ಚಿ]ಸತ್ತ್ವದವಳಂಗನೆ ॥೩೪॥ ಚಲದ ಕೋಪದ ಪುಸಿಯ ಕಲಹದಾತುರದಿರುಳ್ ನೆಲೆಗೆಟ್ಟು ಸುಳಿವ ಕಡುಗೆಂಪು ಮೆಯ್ಯ ಪಲಲಾಶನದ ಸುರೆಗೆ ನಲಿವ ಸಾಹಸದ ಚಾಪಲದವಳೆ ದೈತ್ಯಸತ್ತ್ವ[ಪಾಠಾಂ. ತ್ವ]ದವಳ ಬಲೆ ॥೩೫॥ ಬಗೆ ಲಜ್ಜೆಯುಳವೆಂಬಿವಗಲ್ಲ ಘನಮತ್ಸರದ ಜಗಳವಾಡುವ ತೊಡುವ ಪೂಗಂಧವ ಮಿಗೆ ಬಯಸುವಳಿಗಳಿಗೆ ನಿಲ್ಲ ಬಣ್ಣವನೆ ಬಿಡಿದುಡುವಳವಳೆ ಕಿನ್ನರಸತ್ತ್ವಯು ॥೩೬॥ ಎರಸ ನಿರ್ಲಜ್ಜೆ ದುಶ್ಚರಿತ ದುರ್ವಾಕ್ಕೆ ಮತ್ಸರಯುಕ್ತೆ ದುಷ್ಟೆ ಪುರುಷಾನುರಕ್ತೆ ಪಿರಿದೆನಲಂ ಬೈದು ಪೊಯ್ವುದರಂದಿರದೊದೆದೊಡಂ ಹರುಷೆಯುಪ್ಪವಳೆ ಖರಸತ್ತ್ವದವಳು ॥೩೭॥: ದೇವಸತ್ತ್ವ ಯಕ್ಷಸತ್ತ್ವ ಗಂಧರ್ವಸತ್ತ್ವ ನರಸತ್ತ್ವ ನಾಗಸತ್ತ್ವ ಕಾಕಸತ್ತ್ವ ವಾನರಸತ್ತ್ವ ಮುನಿಸತ್ತ್ವ ಪಿಶಾಚಸತ್ತ್ವ ರಾಕ್ಷಸಸತ್ತ್ವ ಕಿನ್ನರಸತ್ತ್ವ ಖರಸತ್ತ್ವ ವೆಂಬ ದ್ವಾದಶಸತ್ತ್ವದ ಸತಿಯರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೯೫). [ದ್ವಾದಶ + ಸತ್ತ್ವ₁]

ದ್ವಾದಶಸರ್ಪ (ನಾ). ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ವಾಸುಕಿ, ಕಂಕವೀರ, ತಕ್ಷಕ, ನಾಗ, ಇಳಾಪುತ್ರ, ಶಂಖಪಾಲ, ಐರಾವತ, ಧನಂಜಯ, ಮಹಾಪದ್ಮ, ಕರ್ಕೋಟಕ, ಕಂಬಳ ಮತ್ತು ಅಶ್ವತರವೆಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧವಾದ ಹಾವುಗಳು: ವಾಸುಕಿ ಕಂಕವೀರ ತಕ್ಷಕ . . . ಅಶ್ವತರರೆಂಬ ದ್ವಾದಶಸರ್ಪಂಗಳೇ ಪರಿ ವಿಡಿದಾ ವಾಜಿಬಂಧನಾಧಿಕಾರಿಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೬೬).

[ದ್ವಾದಶ + ಸರ್ಪ]

ದ್ವಾದಶಸಾರತೈಲ (ನಾ). ಗರುಗ, ಬಳ್ಳಿಸೊಂಡೆ, ಆಡುಸೋಗೆ, ನೆಲ ಗುಳ್ಳ, ಚೇಳುಬಾಲ, ಅಡಿಕೆಚಟ್ಟು, ಕೊಮ್ಮೆ, ಲೊಕ್ಕಿ, ಸೂರ್ಯ ಭಕ್ತ, ತಾರೆ, ಎಸಗ ಮತ್ತು ಎಲಹುರಿಗಳೆಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧವಾದ ಔಷಧಿಮೂಲಿಕೆಗಳಿಂದ ತೆಗೆದ ಎಣ್ಣೆ: ದ್ವಾದಶಸಾರತೈಲ – ಗರುಗ, ಬಳ್ಳಿಸೊಂಡೆ, ಆಡುಸೋಗೆ . . . ಎಲಹುರಿ-ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ವರಸಗಳ ಸಮವಾಗಿ ತೆಗೆದು (ಕಳವೈ. ೨೨೬). [ದ್ವಾದಶ + ಸಾರ₃ + ತೈಲ₁]

ದ್ವಾದಶಸ್ಥಾನ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಜಾತಕನ ಜನ್ಮಕುಂಡಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೆರಡು ಮನೆ,-ಭಾವ; P ೧. ಜನ್ಮಲಗ್ನದ ಮನೆ-ಲಗ್ನಸ್ಥಾನ (ತನುಸ್ಥಾನ), ೨. ಧನಸ್ಥಾನ, ೩. ಭ್ರಾತೃಸ್ಥಾನ (ಸಹಜ), ೪. ಬಂಧುಸ್ಥಾನ (ಮಿತ್ರಸ್ಥಾನ), ೫. ಪುತ್ರಸ್ಥಾನ, ೬. ರಿಪುಸ್ಥಾನ, ೭. ಭಾರ್ಯಾಸ್ಥಾನ, ೮. ಮೃತ್ಯುಸ್ಥಾನ (ನೈಧನ), ೯. ಭಾಗ್ಯ ಸ್ಥಾನ (ಧರ್ಮಸ್ಥಾನ), ೧೦. ಕರ್ಮಸ್ಥಾನ (ಉದ್ಯೋಗ), ೧೧. ಲಾಭಸ್ಥಾನ, ೧೨. ವ್ಯಯಸ್ಥಾನ. ಆಯಾ ಸ್ಥಾನಗಳ ವಿಷಯ ವನ್ನು ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಹಗಳ ಬಲಾಬಲಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸು ತ್ತಾರೆ. ಉದಾ: ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗುರು ಮೊದಲಾದ ಶುಭ ಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಶುಭಗ್ರಹಗಳ ದೃಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿದ್ದರೆ ಜಾತಕನು ಧನವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಇತ್ಯಾದಿ: ದ್ವಾದಶಸ್ಥಾನಗಳ ಬಲಾ ಬಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ಜಾತಕಫಲವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ದ್ವಾದಶ + ಸ್ಥಾನ]

ದ್ವಾದಶಾಂಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೈನರ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳ ಹನ್ನೆರಡು ಭಾಗಗಳು; P ೧. ಆಚಾರಾಂಗ-ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾ ಗುವ ಆಚಾರಗಳ ಅಂದರೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಲಗುವುದು, ಆಹಾರಸ್ವೀಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ವಿಧಗಳ ವರ್ಣನೆ. ೨. ಸೂತ್ರ ಕೃತಾಂಗ-ಜ್ಞಾನದ, ವಿನಯಾದಿಯ ಅಥವಾ ಸ್ವಮಂತ, ಪರಮತಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ವರ್ಣನೆ. ೩. ಸ್ಥಾನಾಂಗ-ಒಂದರಿಂದ ಅನೇಕ ಭೇದರೂಪ ಜೀವ ಪುದ್ಗಲಾದಿಗಳ ವರ್ಣನೆ. ೪. ಸಮ ವಾಯಾಂಗ-ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಂಗೋಪಾಂಗಗಳ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನ. ೫. ವ್ಯಾಖ್ಯಾಪ್ರಜ್ಞಪ್ತ್ಯಂಗ-ಗಣಧರರಿಂದ ಕೇಳಲಾದ ೬೦ ಸಾವಿರ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ತೀರ್ಥಕರರು ಉತ್ತರ ಹೇಳಿದ ವರ್ಣನೆ. ೬. ಜ್ಞಾತೃ ಧರ್ಮಕಥಾಂಗ ಜ್ಞಾತಾ ಎಂಬ ಗಣಧರದೇವನ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳ ಅನು ಸಾರವಾಗಿ ಉತ್ತರರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಕಥೆ ೭. ಉಪಾಸಕಾಧ್ಯಯ ನಾಂಗ ಶ್ರಾವಕರು ಆಚರಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. ಉಪಾಸಕನು ದಾನ ಅಥವಾ ಪೂಜೆಯಿಂದ ಸಂಘದ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ

ವಿವರಣೆ. ಶ್ರಾವಕರ ಪ್ರತಿಮಾ, ವ್ರತ, ಶೀಲ, ಆಚಾರ, ಕ್ರಿಯೆ, ಮಂತ್ರಾದಿಕಗಳ ವರ್ಣನೆ. ೮. ಅಂತಕೃದ್ದಶಾಂಗ-ಕೈವಲ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವರ ವರ್ಣನೆ; ಮೋಕ್ಷಗಾಮಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವರ್ಣನೆ. ೯. ಅನುತ್ತರೋಪಪಾದಿಕದಶಾಂಗ - ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಜೀವನಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಜನ ಮಹಾಮುನಿಗಳು ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ೫ ಅನುತ್ತರ ವಿಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದರಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಭಾಗದ ವರ್ಣನೆ. ೧೦. ಪ್ರಶ್ನವ್ಯಾಕರಣಾಂಗ-ಆಕ್ಷೇಪಣೀಯ, ವಿಕ್ಷೇಪಣೀಯ, ಸಂವೇದನೀಯ, ನಿರ್ವೇದನೀಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಧರ್ಮಕಥೆಗಳ ವರ್ಣನೆ; ಅನೇಕ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳುವ ರೀತಿ. ೧೧. ವಿಪಾಕಸೂತ್ರಾಂಗ-ಕರ್ಮದ ಬಂಧ, ಉದಯ, ಫಲ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ವರ್ಣನೆ. ೧೨. ದೃಷ್ಟಿವಾದಾಂಗ-೩೬೩ ಮಿಥ್ಯಾವಾದದ ನಿರಾಕರಣೆಯ ವಿವರಣೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೫ ಭೇದಗಳಿವೆ. ೧. ಪರಿಕರ್ಮ ೨. ಸೂತ್ರ. ೩. ಪ್ರಥಮಾನುಯೋಗ. ೪. ಪೂರ್ವಗತ.೫. ಚೂಲಿಕಾ: ಗುರುವಿನನುಮತದಿಂ ದ್ವಾದಶಾಂಗಚತುರ್ದಶಪೂರ್ವಾಂಗಳಂ ಕಲ್ತು (ಆದಿಪು. ೧೯-೧೬೯ ವ); ವಿಶಾಖಿಗಣಪ್ರಮುಖಂ ಮಾರ್ಗಶಿರ ಸಿತೈಕಾದಶಿಯ ಪೂರ್ವಾಹ್ನದೊಳ್ ದ್ವಾದಶಾಂಗದರ್ಥಂಗಳುಮಂ . . . ಅವಧಾರಿಸಿ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೯-೨೬೬). [ದ್ವಾದಶ + ಅಂಗ]

ದ್ವಾದಶಾಂಗವೇದ (ನಾ). = ದ್ವಾದಶಾಂಗ : ಆಚಾರಾಂಗ, ಸೂತ್ರಕೃತಾಂಗ, ಸ್ಥಾನಾಂಗ, ಸಮವಾಯಾಂಗ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾಪ್ರಜ್ಞಪ್ತ್ಯಂಗ, ಜ್ಞಾತೃಕಥಾಂಗ, ಉಪಾಸಕಾಧ್ಯಯನಾಂಗ, ಅಂತಕೃದ್ದಶಾಂಗ, ಔಪಪಾದಕ ದಶಾಂಗ, ಪ್ರಶ್ನವ್ಯಾಕರಣಾಂಗ, ವಿಪಾಕಸೂತ್ರಾಂಗ, ದೃಷ್ಟಿವಾದಾಂಗ ಗಳೆಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಾದಶಾಂಗವೇದಗಳೆಂದೂ ಜೈನಾಗಮದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವಿದೆ (ಧಾರಿದ. ೧೬೯). [ದ್ವಾದಶಾಂಗ + ವೇದ]

ದ್ವಾದಶಾಂಶ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ರಾಶಿಯ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ; ೭ ಲಗ್ನವನ್ನು ಹನ್ನೆರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗಕ್ಕೂ ದ್ವಾದಶಾಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರಾಶಿಯ ಮೊದಲನೆಯ ದ್ವಾದಶಾಂಶವು ಆ ರಾಶಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ರಾಶಿಗಳ ದ್ವಾದಶಾಂಶಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ.- ಮೇಷಲಗ್ನ ಪ್ರಮಾಣ ೪-೨೮ ಆದರೆ ಗ್ಗೆತ್ತ ಎಂದರೆ ೦-೨೨ ಆಗುತ್ತದೆ. ೦-೨೨ ಮೇಷ, ೦-೪೫ ವೃಷಭ, ೧-೭ ಮಿಥುನ, ೧-೨೯ ಕರ್ಕಾಟಕ, ೧-೫೨ ಸಿಂಹ, ೨-೧೪ ಕನ್ಯಾ, ೨-೩೭ ತುಲಾ, ೨-೫೯ ವೃಶ್ಚಿಕ, ೩-೨೧ ಧನುಸ್ಸು, ೩-೪೩ ಮಕರ, ೪-೬ ಕುಂಭ, ೪-೨೮ ಮೀನ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ರಾಶಿಗಳಿಗೂ ಲೆಕ್ಕ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಜಾತಕಫಲನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಬಹಳ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ : ತದ್ಗೃಹ ದ್ವಾದಶಾಂಶಮನಾಳ್ವರ್ ಸ್ವಗೃಹಾದಿ ರಾಶಿಪತಿಗಳ್ (ಜಾತಿ. ೧-೨೦). [ದ್ವಾದಶ + ಅಂಶ]

ದ್ವಾದಶಾತ್ಮ (ನಾ). ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವವನು; ಸೂರ್ಯ; ನೇಸರು : "ಆದಿತ್ಯಃ, ಸವಿತಾ ; . . . ದ್ವಾದಶಾತ್ಮಾ, ತ್ರಯೀತನು:-ಈ ೪೭ ಆದಿತ್ಯನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೬-೬೬) ; "ಸಿತಿವೈರಿ ಮಿಹಿರಂ . . . ದ್ವಾದಶಾತ್ಮಂ ತ್ರಯೀತನು ವಿಭಾವಸು ಸಪ್ತಸಪ್ತಿ ಸವಿತಾರಂ ಸಹಸ್ರಾಂಶು ಪೂಷ್ಣನೆನೆ ಸೂರ್ಯನಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦-೨); ಆದಿಶಕ್ತಿಯನಾಂತು ಮೆಟ್ಟಿ ದ್ವಾದಶಾತ್ಮನನಮೃತಕರನಂ ಕಟ್ಟಿ . . . ಓಂಕಾರವಂ ತಾನುಚ್ಚರಿಸಲು (ಬಸವಪು. ೩೩-೯೯) : ದ್ವಾದಶಾತ್ಮನ ಭಜಿಸಿದರೆ ಭಕ್ಷ್ಯಾದಿ ಬಹುವಿಧದನ್ನ ಸಿದ್ಧಿಪುದು (ಕುಮ್ಯಾ.ಅ. ೧-೭). [ಸಂ. ದ್ವಾದಶಾತ್ಮನ್]

ದ್ವಾದಶಾತ್ಮಕ (ನಾ). = ದ್ವಾದಶಾತ್ಮ : ದ್ವಾದಶಾತ್ಮಕನಿಂದಲುಱೆ ದಿವಸ ಮೆಂತಂತೆ ದೇವರಾಜೇಂದ್ರನಿಂ ಪಿರಿದು ಸೊಬಗಿಂದೊಪ್ಪಿತತುಳ ಪಂಪಾನಗರವು (ರಾಘಶ. ೧-೪೩). [ಸಂ.]

ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯ (ನಾ). = ದ್ವಾದಶಮಾರ್ತಾಂಡ : ಅತಿಶಯಮಪ್ಪ ರೂಪುಂ . . . ತೇಜಮುಂ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರ್ಕಳೊರ್ಮೊದಲೆ ಉದಯಂಗೆಯ್ದಂತೆ ಬೆಳಗಿದಪ್ಪುದು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೬-೭); ಶ್ರುತಿಗಗಮ್ಯ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯ ನಪ್ರತಿಮಮಹಿಮಂಗೆ ಪ್ರತಿಯುಂಟೆ (ಬಸವ. ೩೦೯) : ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ನವಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಬುಧ ಸಪ್ತಋಷಿಗಳುಂ . . . ಬಂದರೀಶನನೋಲಯಿಸಲೆಂದು (ಬಸವಪು. ೧-೪೩) ; ಧಾತಾ ಅರ್ಯಮಾ ಮಿತ್ರ ವರುಣ ಇಂದ್ರ ವಿವಸ್ವಾನ್ ಪರ್ಜನ್ಯ ಪೂಷ ಅಂಶುಮಾನ್ ಗಭಸ್ತಿಮಾನ್ ತ್ವಷ್ಟೃ ವಿಷ್ಣುಗಳೆಂಬರೀ ಕ್ರಮದಿಂ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು (ವಿಪೇಕ. ೨೬೬) [ದ್ವಾದಶ + ಆದಿತ್ಯ]

ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೈನಮುನಿಗಳು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕಾದ ೧೨ ಬಗೆಯ ತತ್ತ್ವಗಳ ಅನುಚಿಂತನೆ; ಜೈನಮುನಿಗಳಿಗೆ ವೈರಾಗ್ಯ ಹುಟ್ಟಲು ಕಾರಣವಾದ ೧೨ ಬಗೆಯ ಭಾವನೆಗಳ ಚಿಂತನೆ; ೭ ೧. ಅನಿತ್ಯಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ದೇಹವು ಕ್ಷಣಭಂಗುರವಾದುದು ; ಸಂಸಾರದ ಸರ್ವ ಅವಸ್ಥೆಗಳೂ ಅನಿತ್ಯವಾದುದು ಎಂಬ ಭಾವನೆ. ೨. ಅಶರಣಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ: ಹುಟ್ಟು, ಸಾವು, ಮುಪ್ಪು, ರೋಗ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಭಯದಿಂದ ಯಾರೂ ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಾರರೆಂದೂ ರತ್ನತ್ರಯಾತ್ಮಕ ಧರ್ಮವೇ ಶರಣೆಂದೂ ಭಾವಿಸುವಿಕೆ. ೩. ಸಂಸಾರಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ನರಕ, ಪಶು, ಮಾನವ, ದೇವ ಈ ೪ ಗತಿಯೂ ದುಃಖಮಯವಾದುದೆಂದು ಭಾವಿಸುವಿಕೆ. ೪. ಏಕತ್ವಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ಜೀವನು ಒಂಟಿಯಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟುವುದು ಮತ್ತು ಸಾಯುವುದು. ಒಂಟಿಯಾಗಿಯೇ ಸುಖ - ದುಃಖಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದು ಎಂಬ ಭಾವನೆ. ೫. ಅನ್ಯತ್ವಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ಜೀವದಿಂದ ದೇಹ, ಕುಟುಂಬ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಭಿನ್ನ ಎಂಬ ಚಿಂತನೆ. ೬. ಅಶುಚಿತ್ವಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ದೇಹವು ಮಲ, ಮೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಅಪವಿತ್ರವಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯದೇಹದಲ್ಲಿ ಒಂದಾದರೂ ಶುಚಿಯೂ ಪವಿತ್ರವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದು. ೭. ಆಸ್ರವಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ: ಮನ, ವಚನ, ಕಾಯಗಳ ಶುಭ ಅಥವಾ ಅಶುಭ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕರ್ಮದ ಜನನ. ಅದು ಬಂಧನಕಾರಿಯಾಗುದು ಎಂಬ ಚಿಂತನೆ. ೮. ಸಂವರಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ಮನ, ವಚನ, ಕಾಯಗಳ ನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಅಥವಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಧರ್ಮದಿಂದ ನಡೆಸುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಬಂಧ ನಿರೋಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಚಿಂತನೆ. ೯. ನಿರ್ಜರಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ತಪಸ್ಸು ಅಥವಾ ಆತ್ಮಧ್ಯಾನದ ಮೂಲಕ ಕರ್ಮಕ್ಷಯದ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಕರ್ಮವು ಕ್ಷಯಿಸುವುದು ಎಂಬ ಭಾವನೆ. ಕರ್ಮವನ್ನು ಕ್ಷಯಿಸುವ ಅನಶನವೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಹದಿಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಚಾರ, - ಚಿಂತನೆ. ೧೦. ಲೋಕಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವಿಗಳು ಯಾವುವು ಇದು ಸಾದಿಯೋ ಅನಾದಿಯೋ ಎಂದು ಭಾವಿಸುವುದು. ೧೧. ಬೋಧಿದುರ್ಲಭಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ: ರತ್ನತ್ರಯಧರ್ಮವು ಲಭ್ಯವಾಗುವುದು ಬಹಳ ಕಠಿನವೆಂಬ ಭಾವನೆ. ೧೨. ಧರ್ಮಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ : ಜಿನೇಂದ್ರನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಧರ್ಮವೇ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಭಾವನೆ: ಸಿದ್ಧಪರಮೇಷ್ಠಿಗಳಷ್ಟಗುಣಂಗಳಂ ನೆನೆಯುತ್ತುಮಧ್ರುವಾದಿ ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷಾಭಾವನಾಭಾವಿತಾಂತಃಕರಣನಾಗಿ . . . ಧರ್ಮಧ್ಯಾನಮಂ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತುಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೧೯ ವ) ; ಭಟ್ಟಾರಕರ್ ದಶಕುಲಧರ್ಮ

ಮುಮಂ ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಯುಮಂ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಪರೀಷಹಂಗಳುಮಂ . . . , ಕೇಳ್ದು (ಜಾವುಂಪು. ೬೪) : ಎಂದಿಂತು ಪರಮಸಂವೇಗ ಪರನಾಗಿ ನುಡಿದನಿತಱಿಂ ಮಾಣದೆ ಮತ್ತಂ ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳನನು ಗಶಿಯನನು ಸ್ಮರಿಸಲ್ ಬಗೆದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೩-೪೩ ಪ).

[ದ್ವಾದಶ + ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ]

ದ್ವಾದಶಾಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀ (ನಾ). ಕೃತಸ್ಥಲೆ, ಪುಂಜಿಕಸ್ಥಲೆ, ಮೇನಕೆ, ಸಹ ಕನ್ಯೆ, ಪ್ರಮೋಚಂತಿ, ವಿಶ್ವಾಚಿ, ಘೃತಾಚಿ, ಊರ್ವಶಿ, ಪೂರ್ವ ಚಿತ್ತಿ, ತಿಲೋತ್ತಮೆ, ರಂಭೆ ಮತ್ತು ಭದ್ರೆಯರೆಂಬ ಹನ್ನೆರಡಂ ಮಂದಿ ದೇವಗಣಿಕೆಯರು : ಕೃತಸ್ಥಲಿ . . . ತಿಲೋತ್ತಮೆ ರಂಭೆ ಭದ್ರೆಯರೆಂಬ ದ್ವಾದಶಾಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರು ಕ್ರಮದಿಂ ನರ್ತನವಂ ಮಾಳ್ಪರು (ವಿವೇಕ. ೫೬೬). [ದ್ವಾದಶ + ಅಪ್ಸರ + ಸ್ತ್ರೀ]

ದ್ವಾದಶಾಯತನ (ನಾ). [ಬೌದ್ಧ] ಕಿವಿ, ಚರ್ಮ, ಕಣ್ಣು, ನಾಲಗೆ, ಮೂಗು ಎಂಬ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ಹಾಗು ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯ ವಿಷಯಗಳಾದ ಶಬ್ದ, ಸ್ಪರ್ಶ, ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ ಮತ್ತು ಧರ್ಮ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ಆಯತನಗಳ : ಈ ಸ್ಕಂದಪಂಚಕದಲ್ಲೇ ದ್ವಾದಶಾಯತನ ಅಷ್ಟಾದಶ ಧಾತುಗಳು ಎಂದು ವಿಚಾರವಿರುವುದು. ದ್ವಾದಶಾಯತನವೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಆರು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಧರ್ಮವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಆರುವಿಷಯಗಳು (ಹಿಂದಸಾ. ೫೯). [ದ್ವಾದಶ + ಆಯತನ]

ದ್ವಾದಶಾಹ (ನಾ). ೧. ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಕಾಲ. ೨. ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಒಂದು ಯಜ್ಞ : ದ್ವಾದಶಾಹವೆಂಬುದು ಹನ್ನೆರಡು ಹಗಲುಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಒಂದು ಯಜ್ಞ (ಕಕ್ತ್ರವಿ. ೯೮). ೩. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಮೃತನಾದಾಗ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ದಿನ ಮಾಡುವ ಪಿತೃಕ್ರಿಯೆ ; ಸಪಿಂಡೀಕರಣಾದಿಕರ್ಮ. [ಸಂ.]

ದ್ವಾದಶಿ (ನಾ). ಚಾಂದ್ರಮಾನದ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ತಿಥಿ : ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ದ್ವಾದಶಿ (ಯುವರಾಜ್ಞದೊಳ್) . . . ಸಾಸಿರ್ವರರಸು ಮಕ್ಕಳ್ವೆರಸು ದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೈಕೊಂಡು (ಜಾವುಂಪು. ೧೧೪) ; ದ್ವಾದಶಿಯೊಳ್ ದಿನಾಧಿಪತಿ ಪಂಚಮಿಯೊಳ್ ಮಹಿಜಂ . . . ನಿಲೆ ದಗ್ಧವಾರಂ (ಲೋಕೋಪ. ೦-೪) ; ರಾಮಭಟ್ಟಾರಕರೆಂತುಮಸ್ಖಲಿತಚಿತ್ತದಿಂ ಶುಕ್ಲಧ್ಯಾನಪ್ರವಿಷ್ಟರಾಗಿ ಮಾಘಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ದ್ವಾದಶಿಯ ಬೆಳಗಪ್ಪ ಜಾವದೊಳ್ (ಶಂತಾಮಾ. ೧೬-೬೭ ಪ) ; ದ್ವಾದಶಿಯೊಳು ಕುಶಶಯನ ಪೂಜೆಯಂ ಮಾಡಿ ಭುಂಜಿಪರ್ (ಕೃಮಿಥಾ. ೫೯-೦೩). [ಸಂ. ದ್ವಾದಶೀ]

ದ್ವಾದಸಿ (ನಾ). = ದ್ವಾದಶಿ : ಹೇಮಳಂಬಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಸ್ವಸ್ತಂ ಮಾಸಂಗಡಂ ಕಾರ್ತ್ತಿಕಮಸಿತದಿನಂ ದ್ವಾದಸೀಸೋಮವಾರಂ (ಎಕ. IV, ಹಗ್ಗಡ, ೦೮-೨ ; 1067) : ಅಮಾವಾಸೆ ದ್ವಾದಸಿಗೆ ದೋಸಗೆ ಉದು ಮು೧ ಅಕಿಮು ೧ (ಸೌಇಇ. IX-11, ೪೫೨-೪೭ ; 1450). [<ಸಂ. ದ್ವಾದಶೀ]

ದ್ವಾಪರ (ನಾ). ೧. ಚತುರ್ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದು ; ಮಾನವ ಮಾನದಲ್ಲಿ (೮೬೪,೦೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯನ್ನುಳ್ಳ) ಮೂರನೆಯ ಯುಗ : ದ್ವಾಪರದಲಿ ಶ್ರೀಗುರು ಶಿಷ್ಯಂಗೆ ಝಂಕಿಸಿ ಬುದ್ಧಿಯ ಕಲಿಸಿದರೆ ಆಗಲಿ ಮಹಾಪ್ರಸಾದವೆಂದೆನಯ್ಯ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಗುರು ಶಿಷ್ಯಂಗೆ ವಂದಿಸಿ ಬುದ್ಧಿಯ ಕಲಿಸಿದರೆ ಆಗಲಿ ಮಹಾಪ್ರಸಾದವೆಂದೆನಯ್ಯ (ಅದಅಂ. ೦೩-೫೨) ; ದ್ವಾಪರದ ಮಱೆ ಜವನಿಕೆಯಲೀ ದ್ವಾಪರವೊ ಕೃತಯುಗವೊ ಧರ್ಮದ ರೂಪು ನಾನಾಮುಖವಲವತರಿಸಿತೊ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೬-೦೨) ; ಸಾರಸುತನಿಲ್ಲದೆ ತದ್ರಾಜಂ ದ್ವಾಪರದೊಳ್ ಶಿವನೈಜೋನ್ನತಭಕ್ತಿ ಮುಕ್ತಿಗೆಂತೆನುತಿರ್ದಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೨) ; ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನು ಹಾಡಿದನೆಂದರೆ ಕಲಿಯುಗ ದ್ವಾಪರವಾಗುವುದು ! (ಶಾಂಕಳ. ೦೨-೨). ೨. ಎರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ ಪಗಡೆಯ ದಾಳದ ಒಂದು ಮುಖ, – ದುಗವಿರುವ ಮುಖ : ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳಿರುವುವು. ಆ ಅಂಕವು ಬಿದ್ದರೆ ತ್ರೇತೆ (೩), ದ್ವಾಪರ (೨), ಕಲಿ (೧) ಎಂಬ ಗರಗಳ ಅಂಕಗಳೂ ಸೇರಿ ಹತ್ತಾಗುವುವು (ಬೃಹತ್ಕಥಾ. ೫೦೭ ಅಡಿಟಿ). ೩. ದ್ವಾಪರಯುಗಪುರುಷ. ೪. ಶಂಕೆ; ಸಂದೇಹ ; ಸಂಶಯ : "ಸಂದೇಹದಲ್ಲಿಯುಂ ದ್ವಾಪರಮೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೩೧-೩) ; "ಚಿ(ಕಿ)ಕ್ತಿತವಚನಂ ದ್ವಾಪರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೩೯-೦೨೬). ೫. ಕಾಳಗ ; ಯುದ್ಧ : "ಯುಗಂ ಕದನಂ ಸಂದೆಗಮಿಂತು ದ್ವಾಪರವೆನಿಕ್ಕುಂ" (ನಾನಾರ. ೯೭). ೬. (ಆಲು) ಹಳೆಯ ಕಾಲ ; ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲ. [ಸಂ.]

ದ್ವಾಪರಯುಗ (ನಾ). = ದ್ವಾಪರ ೧ : ದ್ವಾಪರಯುಗ ಎಂಟುಲಕ್ಷ ಅಱುವತ್ತುನಾಲ್ಕುಸಾವಿರವರುಷದಲ್ಲಿ ಸೌರಾಷ್ಟ್ರಸೋಮೇಶ್ವರದೇವರು ಮೂಲಸ್ಥಾನ (ಅದವ. ೪೬-೦೫೦). [ದ್ವಾಪರ + ಯುಗ]

ದ್ವಾಪಾರ (ನಾ). ೧ = ದ್ವಾಪರ ೧. : ತ್ರಿಪುರಂ ಬೆಂದುದು ರುದ್ರನಿಂ ಕೃತಯುಗ ಪ್ರಾರಂಭದೊಳ್ . . . ದ್ವಾಪಾರದೊಳ್ ಖಾಂಡವಂ ಕಪಿರಾಜಧ್ವಜನಿಂ (ಗದಾಯು. ೦-೫೫) : ದ್ವಾಪಾರದಲಿ ಭಾವಜಜನಕನಾಗುದವಿಸಿದನು ತ್ರಿಜಗವಱಿಯಲು ಬಾದರಾಯಣನೆಂಬ ನಾಮದಲಿ (ಬಸವ. ೫೪-೩೨). ೨.=ದ್ವಾಪರ ೪ : "ಸರ್ವಸಂದೇಹದಲ್ಲಿ ದ್ವಾಪಾರವೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೦೩೮-೦). [<ಸಂ. ದ್ವಾಪರ]

ದ್ವಾಮುಷ್ಯಾಯಣ (ನಾ). ಜನ್ಮ ಕೊಟ್ಟ ತಂದೆ ಮತ್ತು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ತಂದೆ ಈ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗುವ ಮಗ : ಆದರೆ ನಾವು ದ್ವಾಮುಷ್ಯಾಯಣರು. ನಾವು ದೇವತೆಗಳ ಪುತ್ರರು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ದಾನವರಿಗೂ ಪುತ್ರವರ್ಗ (ನಡಬಾ. II, ೦೩೮೮). [ಸಂ.]

ದ್ವಾರ (ನಾ). ೧. ಬಾಗಿಲು : "ದ್ವಾಃ, ದ್ವಾರಂ, ಪಳಜಂ-ಈ ೩ ಬಾಗಿಲ್" (ಹಲಾಯು. ೫೦-೦೪೩) ; "ವಳಜಮಾ ದ್ವಾರ್ ದ್ವಾರಮೆನಲು ಮನೆವಾಗಿಲಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೫೯-೦೨) ; ಒಂದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆತ್ಮಂಗೆ ಹಲವು ದ್ವಾರ ಉಂಟೆಂದು ಹೊಲಬುದಪ್ಪಿ ನುಡಿವವರ ನೋಡಾ (ಪ್ರೋಕಮಾ. ೧-೦) ; ದ್ವಾರ ಚತುಷ್ಕಾನ್ವಿತಮಂ . . . ನಯನವಿನೋದಾಗರಮೆನಿಪ್ಪ ಪಟಮಂಡಪಮಂ ಸೌಧಮೆನಿಂದ್ರದತ್ತ ಹಸ್ತಾವಳಂಬನೊಳಪೊಕ್ಕು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦೩-೦೦೪). ೨. ದೇಹದ ನವರಂಧ್ರಗಳು : ಸಪ್ತಧಾತುಮಯ ಒಂಬತ್ತು ದ್ವಾರದಿಂ . . . ಪೂತಿ ಗಂಧ ಕುತ್ಸಿತದಾಗರವೆನಿಸುವುದು (ದ್ವಾದಶಾ. ೦೦-೬೪೦). 'ನವದ್ವಾರ' ಪರಾ. ೩. ಉಪಾಯ ; ಮಾರ್ಗ ; ದಾರಿ. [ಸಂ.]

ದ್ವಾರಗೊಲ್ಲ (ನಾ). ಬಾಗಿಲನ್ನು ಕಾಯುವ ಸೇವಕ ; ದ್ವಾರಪಾಲಕ : ಚಂದಮಂದಿರಬಾಗಿಲೊಳು ಮುನಿ ನಿಂದು ನುಡಿದನು ದ್ವಾರಗೊಲ್ಲಗೆ ಬಂದ ಕೌಶಿಕನೆಂದು ನೃಪನಿಗೆ ಇಂದು ತಿಳುಪೆಂದು (ಹಮಚ. ೦೧).

[ದ್ವಾರ + ಗೊಲ್ಲ$_1$]

ದ್ವಾರನಿಯುಕ್ತ (ನಾ). ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನೇಮಕಗೊಂಡವನು; ದ್ವಾರಪಾಲಕನಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡವನು : ರಜತಮಯ ಚತುರ್ಗೋಪುರದೊಳ್ ಕನಕಗದಾಹಸ್ತರ್ ದ್ವಾರನಿಯುಕ್ತರ್ ಜ್ಯೋತಿರಮರನಾಯಕರಿರ್ಪರ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೦೪-೦೩೯). [ದ್ವಾರ + ನಿಯುಕ್ತ]

ದ್ವಾರಪಟ್ಟ (ನಾ). ೧. ಬಾಗಿಲುವಾಡ. ೨. ಕದ. ೩. ಬಾಗಿಲ ತೆರೆ ; ಬಾಗಿಲಿನ ಪರದೆ. [ಸಂ.]

ದ್ವಾರಪತಾಕೆ (ನಾ). ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಬಾವುಟ, – ನಿಶಾನೆ : ದ್ವಾರಪತಾಕೆಗಳುಂ . . . ಇಂದ್ರಧ್ವಜಂಗಳೆಂದಿಂತಿವು ನಿಷ್ಕಾರಣದಿನುಡಿದು ಕೆಡೆದೊಡೆ ಧಾರಿಣಿಯಧಿಪತಿಗೆ ಮರಣಮಕ್ಕುಮದೋಷಂ (ಲೋಕೋಪ. ೪-೫೯). [ದ್ವಾರ + ಪತಾಕೆ]

ದ್ವಾರಪಾಲ (ನಾ). ರಾಜಸೇವಕರಾದ ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ; ದ್ವಾರನಿಯಂತ್ರ; ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು: "ದ್ವಾಸ್ಸ್ಥಃ, ದೌವಾರಿಕಃ . . . ದ್ವಾರಪಾಲಃ, ಪ್ರತೀಹಾರಃ–ಈ ೮ ಪಡಿ(ಯ)ಹಾಱಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೦-೨೬೦); ಪೌರೋಹಿತಂ ದಂಡನಾಥನಧ್ಯಕ್ಷನಧಿಕಾರಿ ಮಂತ್ರಿಪ್ರಧಾನಂ ಮಹೋಗ್ರಾಣಿ ಭಂಡಾರಿ ಸೇನಾನಾಯಕಂ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ ಪ್ರತಿಹಾರಿಯಂತಸ್ಥಿತಂ ದ್ವಾರಪಾಲಂ ಕರಣಿಕಂ ದಂಡಪಾಣಿ ಕೊತಾರಿ ಯುವರಾಜನಾ ತಳವಾಱನೆಂಬವರು ಭೂರಮಣರಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗವಂ ತಾಳ್ದು ಪದಿನೆಣ್ಬರ್ ಪ್ರಧಾನರೆನಿಪಂ (ಮಂಗರಾ. ೮೦-೧೧); ಬಸವನಿರವಂ ದ್ವಾರಪಾಲರ ದೆಸೆಯೊಳಱಿದು ಮರಳ್ದು (ಬಸಪು. ೩೫-೭೨). [ದ್ವಾರ + ಪಾಲ]

ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ದ್ವಾರಪಾಳಕ (ನಾ). ೧. = ದ್ವಾರಪಾಲ: ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮಹೀಪಾಲನಂ ದ್ವಾರಪಾಲಕಸಂದರ್ಶಿತಂ ಕಂಡು (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೯೦ ವ); ಕರೆಯಿರೆ ಹಿತವರಂ ಕರಣಿಕನಿಯೋಗಪ್ರತತಿಯಂ ಪರಿಚಾರಕರನಾ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ (ಬಸಪು. ೩೫-೪೪). ೨. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಎರಡು ಕಡೆ ಇರುವ ವಿಗ್ರಹ. ದ್ವಾರಪಾಳಕ: ೧. ಸಿದ್ಧಾರ್ಥನೆಂಬ ದ್ವಾರಪಾಳಕಂ ಕಂಡು (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೦೦-೨೦ ವ). [ದ್ವಾರ + ಪಾಲಕ]

ದ್ವಾರಪಾಳಕ 'ದ್ವಾರಪಾಲಕ' ನೋ.

ದ್ವಾರಪ್ರದೇಶ (ನಾ). ಬಾಗಿಲಿನ ಸಮೀಪದ ಪ್ರದೇಶ: ಆ ಕಿರಾತಂ ಕೊಂಡೊಯ್ದು ದೇತಾಳಗುಹೆಯಂ ದೂರಾಂತರದೊಳ್ ತೋಱಲದಱ ದ್ವಾರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೬-೬೬ ವ). [ದ್ವಾರ + ಪ್ರದೇಶ]

ದ್ವಾರಬಂಧ (ನಾ). ೧. ಬಾಗಿಲಿನ ನಿಲುವು; ಕದಗಳಿಗೆ ಆಸರೆಯಾದ ಬಾಗಿಲಿನ ಚೌಕಟ್ಟು: ವಿಚಿತ್ರಮಣಿಮಯೂಖಚಿತ್ರಿತದ್ವಾರಬಂಧಬಂಧುರಮುಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೪೬ ವ): ಪವಿಮಣಿಯ ದ್ವಾರಬಂಧಂ ಜಂತೆ (ಕುಮಾಪು. ೦-೩೩): ಮೇಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ, ದ್ವಾರಬಂಧ, ಗೋಡೆಯ ಹೊರಭಾಗ, ಶಿಖರ ಎಲ್ಲವೂ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ (ಹೊಯ್ಸಳ. ೦೦). ೨. ಕದ; ಬಾಗಿಲುವಾಡ: "ಸಾವ್ಯದೊಳು ಕುಡುಬದೊಳ್ ದ್ವಾರಬಂಧದೊಳ್ ಪಡಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಶಬ್ದಮ. ೯೬).

[ದ್ವಾರ + ಬಂಧ]

ದ್ವಾರವಟ್ಟ 'ದಾರವಟ್ಟ' ನೋ.

ದ್ವಾರವಾಟಿಕೆ (ನಾ). ಬಾಗಿಲುವಾಡ: ಎದ್ದ ಹುಲಿಮುಖ ದ್ವಾರವಾಟಿಕೆ ವಜ್ರದುಕ್ಕಿನ ಲಾಳವಿಂಡಿಗೆಯಾದ್ದ ಬಾಗಿಲ ಹೊಕ್ಕು ನೋಡುತ ಒಳಗೆ ಬರಂತಿರ್ದ (ರೇವಣಾ. ೨-೫). [<ದ್ವಾರವಟ್ಟ ?]

ದ್ವಾರಾ (ಅ). ಮೂಲಕ; ಮುಖಾಂತರ: ಅಂಚೆ ದ್ವಾರಾ ಪುಸ್ತಕದ ಭಾಂಗಿ ಈ ದಿನ ಬಂದಿದೆ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ದ್ವಾರಾಪೇಕ್ಷೆ (ನಾ). [ಜೈನ] (ಅಡುಗೆ ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ ಗೃಹಸ್ಥನು) ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಜೈನಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಚರಿಗೆಬರುವುದನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವಿಕೆ: ವ್ರತೋಪೇತಂ ದೀನಜನತಾಕಲ್ಪಾಂಘ್ರಿಪಂ ಶ್ರೀಯಂ ವಿರಾಕುಳಮನನುಭವಿಸುತ್ತುಮಿರ್ದು ಮತ್ತೊಂದು ಪುಣ್ಯದಿನದೊಳನಗಾರಸಮಯದೊಳ್ ದ್ವಾರಾಪೇಕ್ಷೆಯೊಳಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೬೯ ವ).

[ದ್ವಾರ + ಅಪೇಕ್ಷೆ]

ದ್ವಾರಾವತೀಪುರ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ವೀರಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾನ್ತಂ ದ್ವಾರಾವತೀಪುರವರೇಸ್ವ × × × ಗರುಡಧ್ವಜಂ ಸಂಕಚಕ್ರಲಾಂಛನಂ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಸಾಮಂತ್ರಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೮೬-೧೪; 1060). [ಸಂ.]

ದ್ವಾರಾವಲೋಕನ (ನಾ). = ದ್ವಾರಾಪೇಕ್ಷೆ: ತನ್ನ ಭೂಮಿಡಾಯವ ಬಿಟ್ಟು ದ್ವಾರಾವಲೋಕನಕಡಿಯಿಟ್ಟನಂಗಶೃಂಗಾರವೆರಸಿ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ (ಧರಣ. ೩-೩). [ದ್ವಾರ + ಅವಲೋಕನ]

ದ್ವಾರಿಕ (ನಾ). = ದ್ವಾರಪಾಲ: "ದ್ವಾರಿಕಂ [ಪಾಠಾಂ. ದೌವಾರಿಕಂ] ದ್ವಾಸ್ಥನೆನೆ ಬಾಗಿಲವನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೯-೫). [ಸಂ.]

ದ್ವಾರಿಗ (ನಾ). = ದ್ವಾರಪಾಲ: ಸುಂಕದೊಳ್ ನಿಯುಕ್ತಂ, ಸುಂಕಿಗಂ. ಏವಂ ಬಾಗಿಲಿಗಂ, ದ್ವಾರಿಗಂ, ಭಂಡಾರಿಗಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೧೮ ಪ್ರಯೋ).

[ದ್ವಾರ + –ಇಗ]

ದ್ವಾವತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯರ್ಕಳಣಸಾಗೆಯುಂ ಚಕ್ರವೆ ಬೇಳವಾಗೆಯುಂ ವಜ್ರಕವಚವು ಕಂಚುಳಿಕೆಯಾಗೆಯುಂ ದ್ವಾವತಿಯ ಭಂಡವು ತಾಯಿ [ಭ]ಂಡವಾಗೆಯುಂ ಐಸಂಬರಮ ಅಮೌಲ್ಯ ವಸುಗಳಾಗೆಯುಂ ನಡೆದುಂ ನುಡಿದುಂ ಸಂದ . . . ಸ್ವಾಮಿಗಳ್ಗೆ ಸಾಷ್ಟಾಂಗವೆಱಗಿ ಪೊಡಮಟ್ಟು (ಕಇ. IV, ೩೫-೦೩; 1000 ?) [☞ ಇದು 'ದ್ವಾರಾವತಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ ?]

ದ್ವಾವಿಂಶತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ; ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು: ದಶಸಹಸ್ರಧರಣೀಶ್ವರರೊಡನೆ ಜಿನೇಶರೂಪಮಂ ತಾಳ್ದಿ . . . ಅಚ್ಯುತಕಲ್ಪದೊಳ್ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಪಾರಾವಾರಪರಮಾಯುಷ್ಯನನಚ್ಯುತೇಂದ್ರನುಮಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೩-೫೬ ವ); ಆ ಕಲ್ಪದ್ವಯದ ಕಲ್ಪವಾಸಿಗರೆಲ್ಲಂ ತ್ರಿಹಸ್ತೋತ್ಸೇಧರುಂ ದ್ವಾವಿಂಶತಿ ಸಾಗರೋಪಮಾಯುಷ್ಯರುಂ ಮನಃಪ್ರವೀಚಾರದಿವ್ಯಸುಖಿರುಮಪ್ಪರ್ (ಸುಕುಮಾ. ೦೦-೬೮ ವ); ಉತ್ಕೃಷ್ಟದಿಂ ಯಥಾಸಂಖ್ಯೆಯಿಂ ಏಕ ತ್ರಿ ಸಪ್ತ ದಶ ಸಪ್ತದಶ ದ್ವಾವಿಂಶತಿ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ಸಾಗರೋಪಮಪ್ರಮಿತಂ (ತತ್ತ್ವಾರ್ಥ. ೩.೨). [ಸಂ.]

ದ್ವಾವಿಂಶತಿಜಲಧಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಾಗರವೆಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಷ್ಟು ಕಾಲ: ಅಖಿಲಸುಖಮನುಂಡರ್ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಜಲಧಿವರೆಗಮಿಂದ್ರಪ್ರತೀಂದ್ರರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೦೦೦). [ದ್ವಾವಿಂಶತಿ + ಜಲಧಿ]

ದ್ವಾವಿಂಶತಿಪರೀಷಹ (ನಾ). [ಜೈನ] ಕ್ಷುತ್ತು, ಪಿಪಾಸೆ (ತೃಷ್ಣೆ), ಶೀತ, ಉಷ್ಣ, ದಂಶಮಂಶಕ (ದಂಶವಂಶಕ), ನಗ್ನತೆ, ಅರತಿ, ಸ್ತ್ರೀ(?)ಣ, ಚರ್ಯೆ, ಶಯ್ಯೆ, ನಿಷದ್ಯೆ, ಆಕ್ರೋಶ, ವಧೆ, ಯಾಚನೆ, ಅಲಾಭ, ಅದರ್ಶನ, ರೋಗ, ಸತೃಣಸ್ಪರ್ಶ, ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಅಜ್ಞಾನ, ಮಲ, ಸಸತ್ಕಾರಪುರಸ್ಕಾರ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಬಗೆಯ ಪರೀಷಹಗಳು: ಭಟ್ಟಾರಕರ್ ದಶಕುಲಧರ್ಮಮುಮಂ ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಯುಮಂ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಪರೀಷಹಂಗಳುಮಂ . . . ಕೇಳ್ದು (ಕಾವ್ಯಾಂಪು. ೮೩); ಮತ್ತಂ ತ್ರಿದಂಡ ತ್ರಿಶಲ್ಯ ತ್ರಿಗಾರವಂಗಳಂ ಕ್ರಮಕ್ರಮದಿಂ ಕಟಲ್ಚಿ ಕಳೆಯುತ್ತುಂ . . . ದ್ವಾವಿಂಶತಿಪರೀಷಹಮುಮಂ ತನ್ನಂ ವಿಗಲೀಯದೆ ತಳೆದು (ಸುಕುಮಾ. ೩-೪೬ ವ). 'ಪರೀಷಹ' ಪರಾ.

[ದ್ವಾವಿಂಶತಿ + ಪರೀಷಹ]

ದ್ವಾವಿಂಶತಿಶ್ರುತಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ನಾದಾಂತಾ, ನಿಷ್ಕಲಾ, ಗೂಢಾ, ಸಕಲಾ, ಮಧುರಾ, ಕಥಾ, ಏಕಾಕ್ಷರಾ, ಭೃಂಗರೀತಿ, ರಥಗೀತಿಕಾ, ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಾ, ರಂಜಿತಾ, ಪೂರ್ಣಾ, ಅಲಂಕಾರಿಣೀ, ವಾಂಶೀ, ಮಣಿಕಾ, ತ್ರಿಸ್ಥಾನಾ, ಲಲಿತಾ, ಸುಸ್ವರಾ, ಭಾಷಾಂಗಾ, ಪಾಲಿಕಾ, ಸಂಪೂರ್ಣಾ, ಪ್ರಸನ್ನಾ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ವಿಧವಾದ ಶ್ರುತಿಗಳು: ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಶ್ರುತಿ, ಅವುಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುವ ಧ್ರುವವೀಣೆ . . . ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಭಾರತದ. ೫೩೮). 'ಶ್ರುತಿ' ಪರಾ.

[ದ್ವಾವಿಂಶತಿ + ಶ್ರುತಿ]

ದ್ವಾಶಿ 'ದೋಸೆ' ನೋ.

ದ್ವಾಸ್ಥ (ನಾ). = ದ್ವಾರಪಾಲ: "ದೌವಾರಿಕಂ ದ್ವಾಸ್ಥ [ಪಾಠಾಂ. ಸ್ಥ] ನೆನೆ ಬಾಗಿಲವನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೯-೫). [ಸಂ.]

ದ್ವಿ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ ; ಎರಡು : ದ್ವಿ ತ್ರಿ ಪದರಚಿತವೃತ್ತಿ ವಿಚಿತ್ರಾಪವರ್ಗ್ಯಾದ್ಯಲಂಕ್ರಿಯಾಸಮುಪೇತಂ . . . ಪಾಂಚಾಲರೀತಿಯೆನೆ ಪೆಸರ್ವಡೆಗುಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೭೮೪) ; ಬೆ, ಬೆನ್ನಿ, ಯುಮ, ನಯನ, ಅಕ್ಷಿ, ದ್ವಂದ್ವ, ದ್ವ, ದ್ವಿ, ದ್ವಯ, ದಂಪತಿ ಇಂತಿನಿತುಂ ೨ಕ್ಕೆ ಪೆಸರು (ವೃತ್ತವಿ. ೧೧-೦೩) ; ಏಕ ದ್ವಿ ತ್ರಿ ಚತುಃ – ಪಂಚಾಂಕಲಿತಾರ್ಥಂಗಳಾಗಿ ಅಬನೊಳವು (ಶಮದ. ೨೩). ೨. = ದ್ವಿವಚನ : ಏಕ ದ್ವಿತ್ವ ಬಹುತ್ವ ಮನೇಕ ದ್ವಿ ಬಹುತ್ವವಸ್ತುಗಳೊಳಾಚರಿಪರ್ (ಶಮದ. ೯೪). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಕ (ನಾ). ೧. ಎರಡನ್ನು ಒಳಗೊಂಡುದು ; ಯುಗಳ ; ಜೋಡಿ ; ಜೊತೆ : ಇನ್ನು ಕೆಲವು ದ್ವಿಕ (ಜೋಡಿ)ಗಳಾಗಿಯೂ ತ್ರಿಕ(ಮೂರು ಮೂರು) ಗಳಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಅನೇಕಗಳಾಗಿಯೂ ಇವೆ (ಜ್ಯೋತಿವಿ. ೨೦). ೨. ಕಾಗೆ. ೩. ಚಕ್ರವಾಕ. [ಸಂ.]

ದ್ವಿಕರ್ಮ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಕರ್ಮಗಳು ; ಪಾಪ ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯ ಎಂಬ ಕರ್ಮ. ೨. [ವ್ಯಾಕ] ಎರಡು ಕರ್ಮಪದಗಳು : (೬).

[ದ್ವಿ + ಕರ್ಮ]

ದ್ವಿಕರ್ಮಕ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಎರಡು ಕರ್ಮಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕ್ರಿಯಾಪದ : ದೋಹನಾದಿಗಳೊಳ್ ದ್ವಿಕರ್ಮಕಮುಂಟು (ಶಮದ. ೧೨೮ ಪ್ರಯೋ) ; ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎರಡು ಕರ್ಮಪದಗಳಿರುವುದುಂಟು. ಅಂಥವಕ್ಕೆ ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ಹೆಸರು (ಮಧ್ಯಮ. ೦೬೭). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಖುರ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಗೊರಸು. ೨. ಸೀಳಿದ ಗೊರಸನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕುದುರೆ : ಹಸುಗಳ ಗೊರಸಿನಂತೆ ಯೆರಡು ಗೊರಸುಗಳುಳ್ಳ ಅಶ್ವವು ದ್ವಿಖುರವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ಸೌಗಂಧಿ. ೩೦೨-೦೦).

[ದ್ವಿ + ಖುರ]

ದ್ವಿಗು (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದ ಒಂದು ಭೇದ ; ಪೂರ್ವ ಪದವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾಗಿರುವ ತತ್ಪುರುಷ : ಉತ್ತರಪದದರ್ಥಂ ಮೆಯ್ವೆತ್ತಿರೆ ತತ್ಪುರುಷಮಂತದೇಕಾಶ್ರಯವಾಗುತ್ತುಮಿರೆ ಕರ್ಮಧಾರಯಮತ್ತಂ ದ್ವಿಗುಸಂಜ್ಞಮದಃವೆ ಸಂಖ್ಯಾದಿಪದಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೦೪) ; ತತ್ಪುರುಷಂ ಸಮಂತದೇಕಾಶ್ರಯಮಾಗೆ ಕರ್ಮಧಾರಯಮಕ್ಕುಂ ಅದು ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವಕಮಾಗೆ ದ್ವಿಗುವಕ್ಕುಂ (ಶಮದ. ೦೬೪ ವೃತ್ತಿ) ; ವಿಶೇಷಣವು ಸಾಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೆ ದ್ವಿಗು. ಉದಾ. ಒಂದು + ಪಿಡಿ = ಒರ್ಪಿಡಿ (ಕೃಪಿಡಿ. ೨೦). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಗುಣ (ನಾ). ೧. ಎರಡರಷ್ಟು ; ದುಪ್ಪಟ್ಟು ; ಎರಡರಿಂದ ಗುಣಿಸಿದುದು : ದ್ವಿಗುಣಂ ಗುಡಮಾಗಿರೆ ಬೇಸಗೆಯೊಳ್ . . . ಅಷ್ಟಗುಣಂ ಮಾಗಿಯೊಳಿಂಬಿನೆ ಪೂಗೆಗೆಡೆಗೊಟ್ಟಂದು ಸಾದು ತಾಂ ಲೇಸಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೭-೩೯) ; ನೆಗಟ್ದ ನೃಪರೊಳಗೆ ಮುಂ ಕವಿತೆಗೆ ಮುಂದಂ ಭೋಜನುತ್ಪಲಂ ಶ್ರೀಹರ್ಷಂ ಮಿಗಿಲವರಿಂ ಬಲ್ಲಾಳಂ ದ್ವಿಗುಣಂ ತ್ರಿಗುಣಂ ಚತುರ್ಗುಣಂ ಪಂಚಗುಣಂ (ಜುಕೋಚ. ೦-೧೭). ೨. ರಜೋಗುಣ ಮತ್ತು ತಮೋಗುಣವೆಂಬ ಎರಡು ಗುಣ: [ವಿಗ ರ]ಣದೊಳ್ ಪರಿಚಿತ[ಮಾ] ದ್ವಿಗುಣಮದೋರಂತೆ ಮುಟ್ಟಮಿರ್ದುದು ಮತ್ತಂ ವಿಗತ ವಿಕಾರಾಕಾರಂ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ ನಿನ್ನ ರೂಪು ಶಾಂತಾಧಾರಂ (ಶವಿರಾ. ೬-೧೯೭).

ದ್ವಿಗುಣ ದ್ವಿಗುಣ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಸುತ್ತಿರ್ದುದು ನಂದೀಶ್ವರ ಸಮುದ್ರ ಮಿಂತು ದ್ವಿಗುಣದ್ವಿಗುಣ ವಿಸ್ತಾರದಿಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೩೪ ವ). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಗುಣಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಎರಡರಿಂದ ಗುಣಿಸು ; ಇಮ್ಮಡಿಗೊಳಿಸು ; ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡು: ಬಗೆದಾವೃತ್ತಪದಾಂತಮೆಯ್ದುವಿನೆಗಂ ಸಂಖ್ಯಾಂಕಮಂ ಸೂತ್ರದಿಂ ದ್ವಿಗುಣಂಗೆಯ್ದು (ಛಂದೋಂಬು. ೬-೨೬೩).

[ದ್ವಿಗುಣ + ಕೆಯ್$_1$]

ದ್ವಿಗುಣಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಎರಡರಷ್ಟಾಗು ; ಇಮ್ಮಡಿಯಾಗಂ; ಹೆಚ್ಚಾಗು: ನೆಕ್ಕಾದೋವ್ ದ್ವಿಗುಣಗೊಂಡ ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ನುಡಿದನು (ಪುನರು. ೩೦೩).

[ದ್ವಿಗುಣ + ಕೊಳ್ಳು$_1$ (< ಕೊಳ್$_1$)]

ದ್ವಿಗುಣಿ (ನಾ). ೧. ಎರಡರಷ್ಟು ಗುಣ ಉಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಥವಾ ವಸ್ತು. ೨. ಎರಡರಷ್ಟು ಆದುದು ; ಇಮ್ಮಡಿಯಾದುದು.

[ಸಂ. ದ್ವಿಗುಣಿನ್]

ದ್ವಿಗುಣಿತ (ನಾ). ಎರಡರಷ್ಟಾದುದು; ಇಮ್ಮಡಿಯಾದುದು: ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ದ್ವಿಗುಣಿತವಾಗಿವೆ(ಹೊಯ್ಸಳವಾ.೧೨೩): ವಣಜನ ವೃತ್ತಾಂತದಿಂದ ನಮ್ಮ ಮಹಾರಾಜನ ದುಃಖವು ದ್ವಿಗುಣಿತವಾಯಿತು (ಶಾಕುಂತ. ೯೪-೦೧). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಗುಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಎರಡರಿಂದ ಗುಣಾಕಾರ ಮಾಡು ; ಹೆಚ್ಚಿಸು ; ಇಮ್ಮಡಿಗೊಳಿಸು : ದ್ವಿಗುಣಿಸಿ ವೃತ್ತಮನದಜೊಳ್ ಬಗೆದೊಂದಂ ಕಳೆದೊಡಕ್ಕುಮಂಗುಲಿಗಳವಂ ವಿಗಳಿತರದಧ್ವಯೋಗದೆ ನೆಗಟ್ದುಪದೇಶದೊಳಪರಿಮಿತಂ ಪ್ರಸ್ತಾರಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೬-೨೬೬) ; ಯುವತಿಯ ರೋರೊರ್ವರ ತಲೆನವಿರಂ ತಲೆನವಿರೊಳಡಸಿ ಕಟ್ಟುತ್ತುಂ ಮೋದುವುದುಂ ದ್ವಿಗುಣಿಸಿದುದು ಹಾರವಂ ಪ್ರತಿಧ್ವಾನದಿಂ ಜಿನೇಂದ್ರಾಲಯದೊಳ್ (ಶಂಖಮಾ. ೧೪-೦೦೧) ; ವದನಾಬ್ಜಾ ಸವಗಂಧಲಂಪಟರಟದ್ಭೃಂಗಂಗಳಂ ಸೋಯಲಿತ್ತಿದ ನೀಲೋತ್ಪಳಮಾಲೆಯಂ ದ್ವಿಗುಣಿಸಲ್ಕಾರ್ತತ್ತು . . . ಅಪಾಂಗಾಳೋಕನಂ ನಲ್ಲಳಾ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೯೩೦) : ದ್ವಿಗುಣಿಸಿದುವು ಶಕ್ರನ ನಿವಿಂದರ್ಗೆಗಿವ ಭುಜಂಗಳ ನಖಂಗಳಂ . . . ನವಗ್ರಹಂಗಳ ರುಚಿಗಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೨-೩೮). [ದ್ವಿಗುಣ + – ಇಸು$_3$]

ದ್ವಿಗುಣೀಕೃತ (ಗು). ಎರಡರಷ್ಟಾಗಿ ಮಾಡಿದ ; ದುಪ್ಪಟ್ಟಾಗಿಸಿದ ; ಇಮ್ಮಡಿಗೊಳಿಸಿದ : ತಪ್ತತಪನೀಯಮವರ್ಣಂ ಸಪ್ತಾರತ್ನಿಪ್ರಮಾಣನಾಪ್ರಥಮ ಮಹಿಪ್ರಾಪ್ತಾವಬೋಧನುಪಚಿತದೀಪ್ತಿದ್ವಿಗುಣೀಕೃತಾಂಗನನುಪಮವಿಭವಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೬-೪೭) : ದ್ವಿಗುಣೀಕೃತಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಮೋದನುಂ . . . ದಶಾಂಗಭೋಗಸಂಗತನುಮಾಗಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೩೩ ವ).

[ಸಂ.]

ದ್ವಿಗುಣೀಭೂತ (ಗು). ಎರಡರಷ್ಟಾದ ; ಇಮ್ಮಡಿಯಾದ : ಅದು ಕಾಣಲೊಡಂ ದ್ವಿಗುಣೀಭೂತ ಶೋಕೋದ್ರೇಕನಾಗಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೦೧ವ).

[ಸಂ.]

ದ್ವಿಗುಸಮಾಸ (ನಾ).=ದ್ವಿಗು : ದ್ವಿಗು=ದ್ವಿಗುಸಮಾಸ (ಶಮದ. ೧೬೪ ಅಡಿಟಿ): ದ್ವಿಗುಸಮಾಸಕ್ಕೆ–ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ, ಸಪ್ತಾಂಗಾನಿ (ಕರ್ನಾ.ಶ. ೪೭).

[ದ್ವಿಗು + ಸಮಾಸ]

ದ್ವಿಚರಮ (ನಾ). [ಜೈನ] ಎರಡು ಸಲ ಮಾನವಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತನಾಗುವವನು ; P ವಿಜಯಾದಿ ವಿಮಾನಗಳಿಂದ ಚ್ಯುತನಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಸಂಯಮಿಯಾಗಿ ಮತ್ತೆ ವಿಜಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಚ್ಯುತನಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಮಾನವನಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವವನು : ದ್ವಿಚರಮಾಃ – ದ್ವಿಚರಮರಪ್ಪರ್ (ತತ್ತ್ವಾಸ್ತ್ರ. ೨೨೩).

[ಸಂ.]

ದ್ವಿಚರಮತ್ವ (ನಾ). [ಜೈನ] ಎರಡುಸಲ ಮಾನವಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದುವಿಕೆ ; P ಒಂದು ಜನ್ಮ, ಎರಡು ಜನ್ಮ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಗಳಿವೆ : ಪರಮೋತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವದಿಂ ಅವರ್ಗೆ ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿನಾಮಮನ್ವರ್ಥಾಭಿಧಾನಮಕ್ಕುಂ ಅದಱಂ ಅವರ್ಗೆ ಏಕಚರಮತ್ವಸಿದ್ಧಿಯಕ್ಕುಂ ದ್ವಿಚರಮತ್ವಂ ಮನುಷ್ಯಶರೀರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂ ಅಪ್ಪುದು (ತತ್ತ್ವಾಸ್ತ್ರ. ೨೨೩).

[ಸಂ.]

ದ್ವಿಚರಮದೇಹ (ನಾ). = ದ್ವಿಚರಮ : ದ್ವಿಚರಮದೇಹನೆ ನೀನೀ ಸಚರಾಚರಸೇವ್ಯಂ (ಮಹಾನೀ. ೧೬-೭೫). [ದ್ವಿಚರಮ + ದೇಹ]

ದ್ವಿಚರಮಸಮಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಮಾನವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಅವಧಿ : ಸ್ವಕೀಯ ದ್ವಿಚರಮಸಮಯದೊಳನ್ಯತರ . . . ನೀಚೈರ್ಗೋತ್ರಂಗಳೆಂಬ ದ್ವ್ಯಧಿಕ ಸಪ್ತತಿ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಂ ನಿರವಶೇಷಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಮಹಾನೀ. ೦೬-೦೧೧ ಶ); ಮುಂದೆ ಈ ಗುಣಸ್ಥಾನದ ದ್ವಿಚರಮ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ೭೨ ಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿಗಳು ತೊಲಗುವುವು (ಜೈನಪ. ೩೮೪). 'ದ್ವಿಚರಮತ್ವ' ಪರಾ. [ದ್ವಿಚರಮ + ಸಮಯ]

ದ್ವಿಚಾರಿಣಿ (ನಾ). ಇಬ್ಬರು ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಅನೈತಿಕ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವಳು: ದಿಲ್ಲೀಶ್ವರನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿಚಾರಿಣಿಯಾಗೆನು (ಕಪಾಕುಂ. ೮೦). [ಸಂ. ದ್ವಿಚಾರಿಣೀ]

ದ್ವಿಜ (ಗು). ೧. ಎರಡಂ ಸಲ ಹುಟ್ಟಿದ. (ನಾ). ೨. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ : "ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ, ಬಾಡವಃ, ವಿಪ್ರಃ . . . ದ್ವಿಜಃ – ಈ ೧೦ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೫-೨೩೭) ; ವ್ರತಸಂಸ್ಕಾರದಿನಾದರ್ ವಿ ತ ತ ಗು ಣ ರ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ್ ಕ್ರಿಯಾಸಂತತಿ ಸಂಯುತರುಚಿತಸತ್ಕ್ರಿಯಾವಿರಹಿತನಾತಂ ನಾಮಧಾರಕಂ ದ್ವಿಜನಲ್ಲಂ (ಆದಿಪು. ೦೫-೧೫) ; ದೀನಾನಾಥರ್ಗೆ ವೃದ್ಧ ದ್ವಿಜ ಮುನಿನಿಕರಕ್ಕಂದೆಡರ್ ಪೋಪಿನಂ . . . ಧರ್ಮಜಂ ಸೂಳೆಗೊಟ್ಟಂ (ಜಂಪಥಾ. ೬-೪೦) ; ದ್ವಿಜನಾಚಾರತೆಯುಳ್ಳವಂ (ಸೋಮೇಶ. ೯) ; ಅರಸುಗಳಿಗಿದು ವೀರ ದ್ವಿಜರಿಗೆ ಪರಮವೇದದ ಸಾರ . . . ಕಾವ್ಯಕೆ ಗುರುವೆನಲು ರಚಿಸಿದ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತವ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೦-೦೯). ೩. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಈ ಮೂರಂ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು ; ಉಪನಯನವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಜನ್ಮವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಈ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಉಪನಯನದ ಯೋಗ್ಯತೆಯಿದೆ: "ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಃ, ವೈಶ್ಯಃ –ಈ ಮೂಱು ವರ್ಣಮಂ ದ್ವಿಜರೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೬೫-೨೩೮) ; "ನಾಲ್ಕುವರ್ಣಂಗಳೊಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಂ ವೈಶ್ಯನೆಂಬೀ ಮೂಱುವರ್ಣಂ ದ್ವಿಜಾಖ್ಯಮಕ್ಕುಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೬೪-೦). ೪. ಮೊಟ್ಟೆಯಾಗಿ ಒಮ್ಮೆ, ಮೊಟ್ಟೆಯೊಡೆದು ಒಮ್ಮೆ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಸಲ ಹುಟ್ಟುವುದು ; ಹಕ್ಕಿ, ಹಾವು, ಗೋಸುಂಬೆ ಇತ್ಯಾದಿ : "ಪತತ್, ಪತಂಗಃ . . . ವಾಜೀ, ದ್ವಿಜಃ – ಈ ೨೬ ಹಕ್ಕಿ" (ಹಲಾಯು. ೪೦-೮೫) : "ಶಕುನಿ . . . ದ್ವಿಜಂ ಪಕ್ಷಿ ವಿಖಗಂ ವಿಹಾಯಸಂ ಪತಗಂ ಪತಂಗಂ . . . ಶಕುಂತಿಯೆನೆ ಪಕ್ಷಿ" (ಮುಂಗರಾ. ೫೦-೧) ; ದ್ವಿಜರೊಳ್ಪಂಡಿತ ಕಾಮವಾಜಿಮುನಿ ನಾಮಾನಂದ ಸಂತಾನ ಹಾ ಸುಜನ ಶ್ರೀನಗವಾಸ ಚೆಂಗುಡಿಯ ಮಾಗೆನ್ನಾತ್ಮಚೈತನ್ಯಮೋ (ಹಮ್ಮಿರ. ೪-೩೦). ೫. ಹಲ್ಲು ; ದಂತ : "ದಶನಃ, ದ್ವಿಜಃ, ದಂತಃ, ರದಃ, ರದನಃ–ಈ ೫ ಪಲ್ (ಹಲ್ಲು)" (ಹಲಾಯು. ೮೬-೩೭೩) ; "ಸಾಲು ವಲ್ಲು ದ್ವಿಜಂ ರದನಂ ರದಂ ದಶನಮಾ ದಂತಮೆಂದೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೯೪-೪). 'ದ್ವಿಜಹತಿ' ಪರಾ. ೬. ನಕ್ಷತ್ರ ; ತಾರೆ. 'ದ್ವಿಜಸಮೂಹ' ಪರಾ. ೭. ಧಾನ್ಯಸಮೂಹ. ೮. ಚಂದ್ರ ; ಶಶಿ : "ವಿಪ್ರರೊಳು ದಂತದೊಳು ಚಂದ್ರನೊಳು ಪಕ್ಷಿಯೊಳು ಸರ್ಪನೊಳ್ ತಾರೆಯೊಳ್ ದ್ವಿಜಮಕ್ಕು" (ಮುಂಗರಾ. ೦೫೦-೪೯) ; "ಅಂಡಜ ಗೃಹೋರಗ ಭೂಸುರ ದಂತ ಚಂದ್ರನೊಳ್ ಧಾನ್ಯಸಮೂಹದೊಳ್ ಸರಟದೊಳ್ ಭಗಣಂಗಳೊಳಂ ದ್ವಿಜಾಂಕಿತಂ" (ನಾನಾರ. ೩೭). ೯. ಕಿವಿಯ ಆಭರಣ ; ಓಲೆ : "ಖಗಕುಲ ಸರ್ಪಂ ವಿಪ್ರಂ ಮೃಗಧರ ನಕ್ಷತ್ರ ಧಾನ್ಯ ತಾಟಂಕಂ ಹಲ್ ಬಗೆಗೆಂಟು ನಾವು ನೋಡಲ್ ಜಗಕೀ ದ್ವಿಜ ಶಬ್ದ" (ನಾನಾಕಂ. ೭೯).

[ಸಂ.]

ದ್ವಿಜಕುಲ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಕುಲ, – ಜಾತಿ : ದ್ವಿಜಕುಲತಿಲಕೋಪಮರಗ್ರಜಾನುಜರ್ ಮಲ್ಲಪಯ್ಯ ಪುನ್ನಮಯ್ಯಂಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೬೩) ; ದ್ವಿಜಕುಲ ಸಂಜಾತರ್ಗಡ ನಿಜದಿಂ ನೀಮಾರ್ಯಪುರುಷರುಂಗಡ (ವ್ಯಷವಿ. ೩೧-೦೩). ೨. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣ : ಕುಡುವುದೆ ಕನ್ನೆಯಂ ದ್ವಿಜಕುಲಂಗಿದು ವಿಶ್ವನರೇಂದ್ರವೃಂದದೊಳ್ ತೊಡರ್ದ ಪರಾಭವಂ (ಜಂಪಥಾ. ೩-೬೬) ; ದ್ವಿಜಕುಲನೆನಿಸುವನೀ ಪ್ರವ್ರಜಿತದೊಳೆಸಗಿದೊಡೆ ದೋಷಮುಂಟೆಂದು ಮನುವ್ರಜವಾಕ್ಯಮುಂಟು (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೦). ೩. ಹಕ್ಕಿಗಳ ಗುಂಪು : ಮಾಂಸವನಿಕ್ಕಿಯಾ ದ್ವಿಜಕುಲಕೆ ಸತ್ರವನಿಕ್ಕಿದುವು ದಿಗುವಲಯದೊಳು ರಣಧೀರನಂಬುಗಳು (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೭ರಿಇ. ೮-೪೩). [ದ್ವಿಜ + ಕುಲ]

ದ್ವಿಜಗತಿ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ವ್ಯವಹಾರ. ೨. ಪಕ್ಷಿಗಳ ಚಲನೆ ; ಹಕ್ಕಿಗಳ ಹಾರಾಟ. ೧, ೨ : ಘನನಾಮಂ ಲೋಕದೊಳ್ ಪೆರ್ಗೆಗೆಡೆಯೆನೆಸಿತ್ತಕ್ಕಟಾ ಕಮ್ಮನೀ ಮಿತ್ರನ ತೇಜಕ್ಕಡ್ಡಲಾದೆಂ ದ್ವಿಜಗತಿಗೆಡಿಸಿರ್ದೆಂ ಜಗತ್ಪಂಕಮೆನ್ನಿಂ ಜನಿಸಿತ್ತು . . . ಎನುತ್ತಂ ಚಿಂತೆಯಿಂ ಬೆಳ್ಪಡರ್ದುದೆನೆ ತದಬ್ದಂ ಶರನ್ಮೇಘಮಿರ್ಕುಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೪). [ದ್ವಿಜ + ಗತಿ]

ದ್ವಿಜಗಮನ (ನಾ). (ಗರುಡ) ಪಕ್ಷಿಯ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವವನು; ವಿಷ್ಣು : ದ್ವಿಜನಾಗಿ ಬಂದ ನಾರದಮುನಿ ಅಂದು ದ್ವಿಜಗಮನನ ಬಳಿಗೆ ಪೋಗಿ ತುತಿಸಿ (ತೀರ್ಥಮು. ೨೮೦). [ದ್ವಿಜ + ಗಮನ₂]

ದ್ವಿಜಗಮನೆ (ನಾ). (ಹಂಸ)ಪಕ್ಷಿಯ ನಡಗೆಯಂತೆ ನಡಗೆಯುಳ್ಳವಳು; ಹಂಸಗಮನೆ : ದ್ವಿಜಗಮನೆ ದ್ವಿಜಯುಗ್ಮವಕ್ಷೋಜೆ ಲಾಲಿಸೌ (ನವಮೋ. ೩-೨೭). [ಸಂ. ದ್ವಿಜಗಮನಾ]

ದ್ವಿಜಚಕ್ರ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸಮುದಾಯ. ೨. (ಚಕ್ರವಾಕ) ಪಕ್ಷಿ. ೧, ೨ : ದ್ವಿಜಚಕ್ರಕ್ಕನಿಮಿತ್ತಮಾತ್ಮಕರದಿಂ ಸಂತಾಪಮಂ ಮಾಡಿಯುಂ ದ್ವಿಜರಾಜಂ . . . ರಜನೀಸಂಚರನಾಗಿಯುಂ ಕುವಲಯಾಪ್ತಂ ನೋಡಿದೇಂ ಚಿತ್ರಮೋ (ರಾಜಶೇ. ೦೦-೭೩). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜತನೂಜ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಮಗ : ವ್ಯಾಡನ ಸುತನುಂ ದ್ವಿಜತನೂಜನೆಂದುಂ ತಾನೆ ತಾನಾಗಿ ಬಾಲಲೀಲೆಯ ಬಸವನೊಪ್ಪಿದಂ (ಬಸರ. ೧-೧೫೬). [ದ್ವಿಜ + ತನೂಜ]

ದ್ವಿಜತ್ವ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವ ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯ : ಮತ್ತಂ ತಮ್ಮ ದ್ವಿಜತ್ವಮನಱಿಪುವ ಬಗೆಯಿಂನಿಂತೆಂದಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೨೬) : ದ್ವಿಜತ್ವವು ಸಧರ್ಮಲೋತ್ತಮಭಕ್ತಿನಿಷ್ಠತವಹುದೆ ಭಾವಿಸಲು (ಬಸಪು. ೩-೭೮) ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣ–ಕ್ಷತ್ರಿಯ–ವೈಶ್ಯ ಈ ಮೂರುವರ್ಣದವರಿಗೆ ಉಪನಯನದಿಂದ ದ್ವಿಜತ್ವ ಬರುವದರಿಂದ . . . ವೇದಾಧಿಕಾರವಿರುವದು (ಮಾಧವ. ೪೦೨). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜನಿಕರ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಗುಂಪು. ೨. ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಮೂಹ : ತಾರೆಗಳು ತಮತಮಗೆ ತಲೆದೋಱೆ ಕತ್ತಲೆಯು ಪೀಱೆ ಭೀಕರಮಾಗೆ ದ್ವಿಜನಿಕರಮಾಶ್ರಯವ ಸೇರೆ (ಪ್ರಾರ್ಥರಾ. ೧೩-೨೮) ; ಒಂದು ಮಾರ್ಗದೊಳೆ ನಡೆಯದೆ ಸದಾ ದ್ವಿಜನಿಕರದಂದಮಂ ಕಿಡಿಸಿ . . . ಕುಂದನಿತ್ತುದಱಿಂದೆ ಸಾರಥಿ ಹೆಳವನಾದಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೬-೪೩). ೧, ೨ : ದ್ವಿಜನಿಕರಂ ಧೌತವ ನಕ್ಕಜದಿಂ ಮೇಲ್ಪಿಡಿದು ಪೋಪ ತೆಱದಿಂದಾಗಳ್ ದ್ವಿಜನಿಕರಂ ಧೌತವ ನಕ್ಕಜದಿಂ ಮೇಲ್ಪಿಡಿದು ಪೋದುದೀಕ್ಷಿಸೆ ಭೂಪಂ (ನಳಚಂ. ೫೨೯).

[ದ್ವಿಜ + ನಿಕರ₁]

ದ್ವಿಜನ್ಮ (ನಾ). ೧. (ಉಪನಯನದಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಹೊಂದಿದ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಅಥವಾ ವೈಶ್ಯ ; ದ್ವಿಜ : ಆಱುಂ ವೃತ್ತಿಗಳನಿವಂ ಮಾಡಿದರಲ್ಲರ್ ದ್ವಿಜನ್ಮರೀ ವೃತ್ತಿಗಳಂ ಬೇಱಾದರ್ ದ್ವಿಜರುಂತೇಂ ಬೇಱುಂಟೆ ಮನುಷ್ಯಜಾತಿ ತಾನೊಂದೆ ವಲಂ (ಆದಿಪು. ೦೫-೧೪). ೨. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ : ಧರಾಮರರೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದು ಕೊಂಡು ಕೊನೆ

ದಾ ಷಟ್ಖಂಡ ಭೂಮಂಡಲೇಶ್ವರನೋರಂತೆ ನೆಗಟ್ಟಿ ಕೂಡೆ ನೆಗಟ್ವತ್ತ್ರಂ ದ್ವಿಜನ್ಮಾನ್ವಯಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೨೦) ; ದ್ವಿಜನ್ಮಂಗೆ ಗುಣಾನ್ವಿತೆ ಸತಿ ಸಜ್ಜನಿಕೆಗರುಂಧತಿಗೆ ಮಿಗಿಲ್ ಕೌಂಡಿಕಬ್ಬೆ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೧೬) ; ಜಗಮುಖಿಯಲೀ ದ್ವಿಜನ್ಮನ ಮಗಳಂತೀ ಕನ್ನೆ ಮುನ್ನಮೋದಿದ ವೇದಾದಿಗಳನೊಚಿಲ್ದೀಗೆಳಯದಾತ್ತಗೀತದಿಂದೋದಿದಂದಮಿದು ಬಿಸವಂದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೫೭). [ಸಂ. ದ್ವಿಜನ್ಮನ್]

ದ್ವಿಜನ್ಮದಾನ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನೀಡುವ ದಾನ, – ಕೊಡುಗೆ : ವಸುವಂ ದ್ವಿಜನ್ಮದಾನದೆ ಪೊಸಜವ್ವನಮಂ ಸ್ವದಾರಸಂತೋಷದೆ ನಿನ್ನಸುವಂ ಪತಿಕಾರ್ಯದೆ ವರ್ಜಿಸಿದೈ (ಗದಾಯು. ೫-೨೨). [ದ್ವಿಜನ್ಮ + ದಾನ]

ದ್ವಿಜನ್ಮವಂಶ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಂಶ,– ಕುಲ : ಸೋಮಶರ್ಮನೆಂಬೊಂ ದ್ವಿಜನ್ಮವಂಶಲಲಾಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೩). [ದ್ವಿಜನ್ಮ + ವಂಶ]

ದ್ವಿಜನ್ಮವರ್ಣ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿ ; ದ್ವಿಜವರ್ಗ : ಅಂತು ಭವಿಷ್ಯ ದ್ವಿಜನ್ಮವರ್ಣಕಧ್ಯಯನಾಧ್ಯಾಪನದಾನಪ್ರತಿಗ್ರಹಯಜನಯಾಜನವಿಶಿಷ್ಟ ವೃತ್ತಿಯುಮಂ . . . ನಿಜಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೮-೫೩ ವ). [ದ್ವಿಜನ್ಮ + ವರ್ಣ]

ದ್ವಿಜನ್ಮಸಭೆ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಗುಂಪು : ಮೂಡುವ ಬಾಳದಿನೇಶಬಿಂಬ ದೊಂದೆಸಕದಿನಾ ದ್ವಿಜನ್ಮಸಭೆಯಂ ಪೊಜೆವಟ್ಟೊಡೆ ಮಾಸಿದಂದದಮುಂ ಪಸದನದಂತೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದು ತೋಱುದುದಾ ಕದನತ್ರಿಣೇತ್ರನಾ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೬೦). [ದ್ವಿಜನ್ಮ + ಸಭೆ]

ದ್ವಿಜಪ್ರಕರ (ನಾ). = ದ್ವಿಜನಿಕರ ೨ : ಬಲ್ಮಿಂ ದಾಳಿಂಬಮರಂ ದ್ವಿಜ ಪ್ರಕರಮುಂ ಭೃಂಗಾಳಿ ತಂಗಾಳಿಯುಂ . . . ಇರ್ದ ವನಾಂತರಾಳದೊಳ್ ಪದ್ಮಾಕರಮಿರ್ಪುದು (ಹಮ್ಮಿ.ಕ. ೪-೧೬). [ದ್ವಿಜ + ಪ್ರಕರ]

ದ್ವಿಜರಾಜ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠ : ದ್ವಿಜರಾಜಂ ನಾಗದೇವಂ ಕಮಳಜಕುಳದಿಗ್ನಾಗನನ್ನಾತನಗ್ರಾತ್ಮಜನುರ್ವೀಸುಂದರಂ ಸೋವರಸನು (ಸೌಇಇ. XX, ೩೦೩-೦ : ೧೨ನೆಯ ಶಿ). ೨. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಅಧಿಪತಿ,– ಅಧಿದೇವತೆ ; ಚಂದ್ರ : "ಇಂದುಃ, ಚಂದ್ರಃ . . . ದ್ವಿಜರಾಜಃ, ರಜನಿಕರಃ . . . ವಿಧುಃ, ದಾಕ್ಷಾಯಣೀರಮಣಃ – ಈ ೨೧ ಚಂದ್ರನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೬-೪೩) ; "ಇಂದು . . . ಚಂದ್ರಮಂ ವಿಧು ಸೋಮನತ್ರಿಗೋತ್ರಜನಬ್ಧಿ ನಂದನಂ ದ್ವಿಜರಾಜನೆನೆ ಸುಧಾಂಶುವೆನಿಕ್ಕು" (ವಂಗಿಲಾ. ೦೧-೪) ; ದ್ವಿಜರಾಜಂಗೆಣೆಯಂದು ಚಕ್ರಹತಿಯಿಂ ಸ್ವರ್ಭಾನು ತುಂಡಾಗನೇ (ಸೋಮೇಶ. ೪೫) ; ದ್ವಿಜರಾಜಂ ಕಮಲಾರಿಯಾಗಿ ವಿಧು ಹಂಸದ್ವೇಷಿ ಮೇಣಾಗಿಯುಂ ನಿಜದಿಂದಬ್ಜನಭಂಗಲಕ್ಷಣಯುತಂ ತಾನಾಗಿ (ರಾಜಶೇ. ೦೧-೬೩) ; ಜನತಾಹ್ಲಾದವನೀವುದಚ್ಚರಿಯೆ ಚಂದ್ರಂ . . . ದ್ವಿಜರಾಜನಬ್ಜನರಿದೇ ದೃಕ್ಕಪ್ಪುದುಂ ಶೌರಿಯಾ (ಜಿಶಪ. ೬-೨೦). ೧, ೨ : ಈ ಮಹಾಪುರುಷಂ . . . ತೀವ್ರತೇಜನಾಗಿಯುಂ ಮಾರ್ತಂಡ ನಲ್ಲು, ದ್ವಿಜರಾಜನಾಗಿಯುಂ ನಕ್ಷತ್ರಪತಿಯಲ್ಲು (ಜಗಪಿ. ೮-೧೦ ವ). ೩. ಪಕ್ಷಿಗಳ ರಾಜ ; ಗರುಡ. ೧, ೩ : ದ್ವಿಜರಾಜಸುಸೇವಿತಂ ಬಲ ಜ್ಯಾಯನಭೇದ್ಯಮಂತ್ರಕುಶಲಂ ಬಲಿಬಂಧನನಂತೆ ರಾಯನಾರಾಯಣ ನೆಂಬುದುರ್ವಿ . . . ಬೂಚನ (ಎಕ. V, ಅರಸೀ. ೧೭೨-೨೩ ; 1162). ೪. ಗಂಡಭೇರುಂಡ ಪಕ್ಷಿ : ಪವನನಿನವಂ ... ದ್ವಿಜರಾಜರಿಂದವನುದಕದಿಂ ಮಾರ್ಕೊಂಡಾಂತಾಂತವಂ ಹಳಿಗೆಲ್ವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೦). ೫. ಹಾವು ಗಳ ರಾಜ ; ಆದಿಶೇಷ. [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜರಾಜಧರ (ನಾ). ಚಂದ್ರನನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ;– ಶಿವ : ಸಾಂತ್ವನವೆಸರ ದ್ವಿಜಂ ದ್ವಿಜರಾಜಧರನನೋರೊಂದು ದೆವಸಂ ನೀರುಂಡುಂ ಗಾಳಿಯುಂಡು ಮುಣದೆಯುಂ ತಪಮನಾಚರಿಸುತಿರಲೊಡಂ (ರಾಮಾಕ್ಷ. ೦೩೭-೦೦). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜವಂತಿ (ನಾ). = ದ್ವಿಜಾವಂತಿ : ಪಲ್ಲವಿ ಶೇಷಯ್ಯರ್ ಅವರು . . . ಬೇರೊಂದು ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿಜವಂತೀ ರಾಗವನ್ನು ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹಾಡಿ ತೋರಿಸಿದರು (ಸಂಗೀತ. ೪೭). [<ಸಂ. ದ್ವಿಜಾವಂತೀ]

ದ್ವಿಜವಂಶ (ನಾ). = ದ್ವಿಜನ್ಮವಂಶ : ದ್ವಿಜವಂಶವಮಾ ಭರತಂ ಸೃಜೆಯಿಸಿದಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೧೩) ; ಇನ್ನು ನಿಜಗೋತ್ರಶಿಖಾವಣಿಯಂ ದ್ವಿಜವಂಶ ಭೂಷಣ[ರುಮೆ]ನಿಸಿ ನೆಗರ್ತ್ತೆ[ವಡೆದು] (ಸೌಇಇ. XX, ೭೪-೧೬ : 1112) ; ದ್ವಿಜವಂಶಾರ್ಣವಪಾರಿಜಾತಕಜದೇಶೀಯಂ ... ನಾಗವರ್ಮನಿದನುರ್ವೀ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಮಾಡಿದಂ (ಶಾವ್ಯಾ.ವ. ೯೭೦). [ದ್ವಿಜ + ವಂಶ]

ದ್ವಿಜವಂಶಜ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣ : ಮಹೀಪತಿಗಂ ದ್ವಿಜವಂಶಜಗಮೇತೆಱ ಕೆಳೆ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೪೮). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜವರ (ನಾ). ೧. = ದ್ವಿಜರಾಜ ೧ : ವರಮಬ್ರುಹ್ಮತನೂಭವರ್ ದ್ವಿಜ ವರರ್ ವರ್ಣೋತ್ತಮರ್ ಲೋಕಪೂಜ್ಯರ್ (ಆದಿಪು. ೧೫-೨೦) ; ಫಲಾ ವಳಿಯಂ ವಿನಯದಿನಾ ದ್ವಿಜವರಂಗೆ ಕಪಿವರನಿತ್ತಂ[ಪಾಠಾಂ. ಜಂಗೆ ಕಪಿ ತಂದಿತ್ತಂ] (ಪಂಪರಾ. ೦೦೦-೧೯) : ದ್ವಿಜವರ ಸೋಮಶರ್ಮನ ವಧೂಟಿಕೆ . . . ದಾನವಂ ಖುಷಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು (ಪುಷ್ಪಾಸ್ರ. ೧೨-೨೯). ೨. ಪಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ; ರಾಜಹಂಸ : ಉಣಲ್ಕಿತ್ತಬ್ಜಬೀಜಂಗಳಂ ಶರದಂಭೋಜನಿ ಮಾಡಿದಳ್ ದ್ವಿಜವರಂಗಾತಿಥ್ಯಸತ್ಕಾರಮಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೦೦). [ದ್ವಿಜ + ವರ]

ದ್ವಿಜಸಂತತಿ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಗುಂಪು. ೨. ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಮೂಹ. ೧, ೨ : ದ್ವಿಜಸಂತತಿಮುಕ್ತಾಫಾನಿಜಾಶ್ರಿತಸ್ಥಿತಿಯನಿರ್ಪವೊಲ್ ತದ್ವನ ದೊಳ್ ದ್ವಿಜಸಂತತಿ ಮುಕ್ತಾಫಾನಿಜಾಶ್ರಿತಸ್ಥಿತಿಯನಿರ್ಪುದು (ನಳಚಂ. ೩೦೭). [ದ್ವಿಜ + ಸಂತತಿ]

ದ್ವಿಜಸಮೂಹ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪು ; ತಾರೆಗಳ ಸಮೂಹ : ಅದೋ ದ್ವಿಜಸಮೂಹವು, ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಲೆಂದು ಕಣ್ದೆರೆದು ನಿಲುಕಂತ್ರಿದ (ಹಗಂ. ೧೦). [ದ್ವಿಜ + ಸಮೂಹ]

ದ್ವಿಜಹತಿ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಕೊಲೆ. ೨. ಹಲ್ಲಿನಿಂದುಂಟಾದ ಗಾಯ ; ದಂತಕ್ಷತ. ೧, ೨ : ದ್ವಿಜಹತಿ ವನಿತಾಧರದೊಳ್ ಪ್ರಜಾತಿಪಾತಂ ಮದಾಳಿಕುಳದೊಳ್ಪನದೊಳ್ಕಜನಾಳೀಕಾಕರಸಂಭಜನಂ ತಲೆದೋರ್ಕುಮಲ್ಲದಿಲ್ಲಾ ನಾಡೊಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೨-೨೯). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜಾಂಗನೆ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತ್ರೀ. ೨. ಹೆಣ್ಣು ಹಕ್ಕಿ : ಎನ್ನನಿಲ್ಲಿರಿಸಿ ಪೆಱತೊಂದು ದ್ವಿಜಾಂಗನೆಯೊಳ್ ನೆರೆದು ಸುಖದಿನಿರ್ಪರೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೨೨೦). [ದ್ವಿಜ + ಅಂಗನೆ]

ದ್ವಿಜಾತ (ನಾ). ದ್ವಿಜ ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣ : ಸಹಜಭಕ್ತರ್ಗೆ ಒಲವಿನೆತ್ತುವ ಕೈಗಳಂ ದುರ್ಮಲಿನ ಕರ್ಮಚರದ್ವಿಜಾತರ್ಗಲಸದೆತ್ತುವದಧಮಜಾತರ್ಗಧಮ ಜಾತವಲಾ (ಬಸವಪು. ೩-೪೭). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜಾತಿ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಈ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನು : ನಟ್ಟನಡು ಕಟ್ಟಕಡೆ . . . ನೀರ ತಡಿ ಮನೆಗಟ್ಟುವೊಡಶುಭಂ ದ್ವಿಜಾತಿವರ್ಗಕ್ಕೆಲ್ಲಂ (ಲೋಕೋಪ. ೩-೦೨). ೨. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು : ಬ್ರಾಹ್ಮಣ : ಅಂಗವಂಗಿಗಸಾಧ್ಯವಾದುದನಂಗಿಗೊಡಬಡುವುದೆ ದ್ವಿಜಾತಿಗೆ ಸಂಗತಾನುಷ್ಠಾನಪರವೆಂಬುದು ನೃಪಸ್ತೋಮ (ಕುಮಾ.ಭ. ೦೨-೦೪). ೩. ಪಕ್ಷಿ ; ಹಕ್ಕಿ. ೨, ೩ : ಮತ್ತಮಾ ವನಂ . . . ಕುಜಾತಿ ಸಮೃದ್ಧ ಮಾಗಿಯುಂ ದ್ವಿಜಾತಿಮನೋಜ್ಞಮುಂ ಪರಿಗತಶಬರೋಪಯುಕ್ತ ಮಾಗಿಯುಮವಿಗ್ರಹಸಂಗ್ರಸ್ಥಳಮುಂ . . . ಎನಿಸಿರ್ದುದು (ರಾಜಶೇ. ೫-೭೪ ವ). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜಾತಿರೂಪ (ನಾ). ಪಕ್ಷಿಯ ಸ್ವರೂಪ ; ಹಕ್ಕಿಯ ಆಕಾರ : ಕದನದೊಳಾನ್ತರಾತಿಗಹಿ[ಯಲ್ಲ]ದ ರಾಹು ದ್ವಿಜಾತಿರೂಪನಲ್ಲದ ವಿನತಾಸು[ತಂ] (ಸೌಂಇ. XX, ೩೦-೧೬ ; ೭). [ದ್ವಿಜಾತಿ + ರೂಪ]

ದ್ವಿಜಾಧಮ (ನಾ). ಕೀಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ; ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು : "ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುಃ, ದ್ವಿಜಾಧಮಃ – ಈ ೨ ದ್ವಿಜಾಧಮನು" (ಹಲಾಯು. ೬೭-೨೫೧) ; "ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುವೆನೆ ದ್ವಿಜಾಧಮನೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೬೫-೬). [ದ್ವಿಜ + ಅಧಮ]

ದ್ವಿಜಾವಂತಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು ; ಹರಿಕಾಂಭೋಜಿಯ ೨೮ನೆಯ ಮೇಳಕರ್ತ ರಾಗ : ರಾಗ ದ್ವಿಜಾವಂತಿ (ಶಂಕರಾಭರಣ) ಆದಿತಾಳ (ಹನುಮ. ೬೨). [ಸಂ. ದ್ವಿಜಾವಂತೀ]

ದ್ವಿಜಿಹ್ವ (ಗು). ೧. ಎರಡು ನಾಲಗೆಯುಳ್ಳ ; ಎರಡು ನುಡಿಯುವ. (ನಾ). ೨. ಎರಡು ಮಾತನಾಡುವವನು ; ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪುವವನು ; ಅವಿಶ್ವಾಸಿ : "ಎರಡು ನುಡಿವವ ಪುರೋಭಾಗಿ ದ್ವಿಜಿಹ್ವನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ ೬೮-೯). ೩. ಚಾಡಿ ಹೇಳುವವನು : ಚಾಡಿಕೋರ. ೪. ಎರಡು ನಾಲಗೆಯುಳ್ಳದು ; ಹಾವು ; ಸರ್ಪ : "ಉರಗಂ ಭೋಗಿ . . . ಸರ್ಪಂ ದ್ವಿಜಿಹ್ವಾಹ್ವಯಂ" (ಚಸ್ತುಕೋ. ೦೯-೬). ೨, ೪ : ಉದಧಿಯಂತೆ ಜಡಸ್ವಭಾವರುಂ ವಿಷಮೋರಗನಂತೆ ದ್ವಿಜಿಹ್ವರುಂ . . . ಎನಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೫ ವ) ; ಅದು ಸಲೆ ರಾಜಶೂನ್ಯಮುರುರಾಜವಿಭಾಸಿಯೆನಾಂ ದ್ವಿಜಿಹ್ವಸಂಪದಮದು ಸಜ್ಜನಕ್ಕೆ ಶರಣಾಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೬೨) ; ಛಿದ್ರನಿವಾಸರಂ ಪದವಿಹೀನರನಶ್ರುತರು ದ್ವಿಜಿಹ್ವರಂ . . . ರೌದ್ರತರಾಸ್ಯರಂ ಬೆರಸುವಾತನನೀತಿಯಾ ಸೇತುವಲ್ಲವೇ (ನಳಚಂ. ೬೦೦). ೫. ಸೀಳಿದ ನಾಲಗೆಯುಳ್ಳದು : ದ್ವಿಜಿಹ್ವಂ ಹೀನಾಧಿಕದಂತನೇಕಮುಷ್ಕಂ ತ್ರಿಕರ್ಣವೆನಿಪಶ್ವಮಾಶುಭಲಕ್ಷಣಮಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೦೧-೮೬). ೬. ನಾಲಗೆಯ ಒಂದು ರೋಗ. [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜೆ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಂಟುಗಿಡ ; ಭಾರಂಗಿ ಗಿಡ. ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಂದಿಗೆ ವಸ್ತು ; ರೇಣುಕ : "ದ್ವಿಜಾ, ಹರೇಣುಃ . . . ಭಸ್ಮಗಂಧಿನೀ – ೬ ರೇಣುಕಾ ಎಂಬುವ ಗ್ರಂಧ್ಯ ದ್ರವ್ಯದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೦೪೦). [ಸಂ. ದ್ವಿಜಾ]

ದ್ವಿಜೇಶ (ನಾ) ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಅಧಿಪತಿ; ಚಂದ್ರ : ಪರನಖಕಾಂತಿಯೊಳ್ಪೊಳೆವ ಚಂದ್ರನನೀಕ್ಷಿಸಿ ಸದ್ವಿಜೇಶ ಮಚ್ಚರಣದೊಳೇಕೆ ಬಿರ್ದಯೆನುತಂ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೨೪-೧೬೦). ೨. ಪಕ್ಷಿಗಳ ರಾಜ ; ಗರುಡ. ೩. ಕರ್ಪೂರ. [ಸಂ.]

ದ್ವಿಜೋತ್ತಮ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು; ಉತ್ತಮನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ : ಒಂಭತ್ತನೆಯ ತಿಂಗಳೊಳ್ . . . ದ್ವಿಜೋತ್ತಮರಿಂ ಗೋತ್ರಿಕಾಬಂಧನಮುಂ ಮಂತ್ರಪ್ರಸಾಧನಮುಂ ರಕ್ಷಸೂತ್ರಮುಮಂ ಗರ್ಭಿಣಿಗೆ ಮಾಟ್ಪುದು (ಚಾವುಂಪು. ೨೦೪). [ದ್ವಿಜ + ಉತ್ತಮ]

ದ್ವಿಜೋತ್ತಮೆ (ನಾ). ಉತ್ತಮಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತ್ರೀ : ಆ ದ್ವಿಜೋತ್ತಮೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಮಣಿಮಯವಿಚಿತ್ರಜಿನಭವನಂಗಳಂ ಕಂಡು ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕಮವೆಲ್ಲಮಂ ಪೂಜಿಸಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧-೯೪ ವ). [ಸಂ. ದ್ವಿಜೋತ್ತಮಾ]

ದ್ವಿಜೋಪಚಾರ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಮಾಡುವ ಸತ್ಕಾರ. ೨. ಹಲ್ಲನ್ನು ಉಜ್ಜುವುದು. ೧, ೨ : ಸ್ವರಾಗಸಂತತಿ ಶುನಕಗೋಷ್ಠಿಯೊಳು ಚತುರದ್ವಿಜೋಪಚಾರು ದಂತಧಾವನದೊಳು ವಿತತಧರ್ಮಶ್ರವಣವಂತ್ಯಕಾಲದೊಳಗೆ . . . ಅಲ್ಲದಾ ನಾಡೊಳಿಲ್ಲೆಂದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು (ಹಚಳಾ. ೨-೦೦). [ದ್ವಿಜ + ಉಪಚಾರ]

ದ್ವಿಟ್ಕುಲ (ನಾ). = ದ್ವಿಟ್ಚಕ್ರ : ನೆಗಟ್ದಂ ದ್ವಿಟ್ಕುಲತುಲನಗದಳನಪಟುಪವಿಪ್ರತಿಮಭುಜಂ (ಅಭ್ಯಾದ. ೧೯೬). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಟ್ಚಕ್ರ (ನಾ). ವೈರಿಗಳ ಗುಂಪು ; ಶತ್ರುಗಳ ಸಮೂಹ : ದ್ವಿಟ್ಚಕ್ರಯೋಧನ ಪ್ರಕಟಸೂದನ ಘನವಿರಾಟ್ಟಾರುಗಾತ್ರಕೃತವಿಷ್ಣುಕಪಾಳಜತುರಾಷಾಟ್ಟಕಿತಚಂಚಲಿತ ತಾಂಡವಾಡಂಬರ ದಿಗಂಬರಾಂಬರಕುಂತಲ (ಉದ್ಭಟ. ೬-೩೨). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಟ್ಪುರ (ನಾ). ೧. ಶತ್ರುಗಳ ನಗರ ; ಹಗೆಗಳ ಪಟ್ಟಣ. ೨. ಶತ್ರುವಿನ ಶರೀರ : ದ್ವಿಟ್ಪುರಧ್ವಂಸರತಕ್ರೋಧಂ ವೃಷಾಂಕಂ . . . ರಕ್ಷಿಸುಗೆ ವಸುಧೆಯಂ ಯುದ್ಧರಂಗತ್ರಿಣೇತ್ರಂ (ಜಗವಿ. ೧-೩). [ಸಂ.]

ದ್ವಿತಯ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ; ಜೊತೆ ; ಜೋಡಿ ; ಯುಗಳ : ಯುಗ್ಮಂ . . . ದ್ವಿತಯಂ, . . . ಯಮಳಂ – ಈ ೮ ಅಮಳ್" (ಹಲಾಯು. ೦೦೬-೦೫) ; ಅತಿಶಯಪುಣ್ಯಂ ಗರ್ಭಾವತರಣ ಜನ್ಮಾಭಿಷೇಕ ಸುತಕಲ್ಯಾಣ ದ್ವಿತಯಮನೆಯ್ದಿರ್ದ ಜಗತ್ಪತಿ ಘನರಥನಭಿಮುಖಂ ವಿಮೋಹಾಂತರಥಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೯) ; ವೀರರ ವೀರ ವಿಮುಕ್ತ್ಯಾಹಾರಂ ಭವದರಿವಧೂಸ್ತನ ದ್ವಿತಯಂ ಕಣ್ಣೀರಿಂ ಮಿಂದೆದೆಗಿರ್ಚಿಂದೋರಂತಿರೆ ಬಂದು ಚರಿಸುತಿರ್ಪುದು ತಪಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೧). ೨. [ಗಣಿತ] ಎರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆ : ಇಂತಿದು ಸಮಬಾಧದ್ವಿತಯಾಂತರವಾ ವಿಷಮಬಂಧವಿನ್ನಿಂತಕ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೫೬); ಗಗನ ಗಗನಾಕಾಶ ರಸನವದ್ವಿತಯ್ಯ[ಪಾಠಾಂ.ದ್ವಿತೀಯ್ಯ]ಕ್ಯದಂತೆಗಳ್ ತ್ರೇತೆಯಕ್ಕುಂ (ಮಂಗರಾ. ೨೨-೦೪). [ಸಂ.]

ದ್ವಿತೀಯ (ಗು). ೧. ಎರಡನೆಯ : ಅಂತು ಯತಿಯಂ ವೇಟ್ಟಾಗ್ರವರ್ಣಂತಾದ್ಯದೊಳಲಸದಾರ್ಯೆಯೊಳ್ ಕಂದದೊಳಂ ಸಂತಂ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಗತಾಂತದೊಳಕ್ಕದು ಚತುಷ್ಪದೀಪದವಿಗಳೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೦-೭೬) : ಆ ದ್ವಿತೀಯ ಮುನೀಶ್ವರನಗ್ರಮುನೀಶ್ವರಾದೇಶದಿಂ . . . ಜನ್ಮಾಂಧಕಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು (ಸುಕುಮಾ. ೫-೨೩ ವ) : ಈ ತೆಱದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವನುದ್ದಿಷ್ಟನೆಂಬಾತ ದ್ವಿತೀಯಗುಣಧಾಮ (ದ್ವಾದಶಾ. ೦೦-೬೬೦). (ನಾ). ೨. ಜೊತೆಗಾರ ; ಸಂಗಾತಿ. ೩. ಎರಡು ; ಭಿನ್ನವಾದುದು : ಶ್ರುತಿಯೇಕ ಏವ ರುದ್ರೋನ ದ್ವಿತೀಯೆಂದಾವಗಂ ಪೇಳ್ವಂದದಿಂ (ಬಸವಪು. ೫೪-೯).

ದ್ವಿತೀಯ ವಯಸ್ಸು = ಆಯುಷ್ಯದ ಉತ್ತರಭಾಗ ; ಇಳಿವಯಸ್ಸು ; ಅಪರವಯಸ್ಸು : (ಹ). **ದ್ವಿತೀಯವಿವಾಹ** = ಎರಡನೆಯ ಮದುವೆ : (ಹ). **ದ್ವಿತೀಯಾವತಾರ** = (ದೇವರ) ಎರಡನೆಯ ಹುಟ್ಟು ; (ದೇವರು) ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಹುಟ್ಟಿ ಬರುವಿಕೆ : ಸಾರಲಿಲ್ಲದ ಪುರುಷನೀತ ದ್ವಿತೀಯಾವತಾರದ ಶ್ರೀದೇವಿ ನೀನು ಓರಂತೆ ಸೊಗವಾಳುವುದೆಂದು ಬೀಳ್ಕೊಂಡು.ನಾರದನಸಡರಿದ ನಭವ (ಮೋಹತ. ೦೩-೮೨). [ಸಂ.]

ದ್ವಿತೀಯಕಲ್ಯಾಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜಿನನ ಪಂಚಮಹಾಕಲ್ಯಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಜನ್ಮಾಭಿಷೇಕೋತ್ಸವ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಕಲ್ಯಾಣ : ಪರಮೇಶ್ವರ ದ್ವಿತೀಯ ಕಲ್ಯಾಣಕರಣೋತ್ಸುಕಾಂತಃಕರಣನ್ಯೆರಾವತಾರೂಢಂ ಶಚೀಸಮೇತನುಂ ಚತುರ್ವಿಧಾಮರಪರೀತನುಮಾಗಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೦-೫ ವ). 'ಜನ್ಮಸವನ', 'ಪಂಚಮಹಾಕಲ್ಯಾಣ' ಪರಾ.
[ದ್ವಿತೀಯ + ಕಲ್ಯಾಣ]

ದ್ವಿತೀಯದ್ವೀಪ (ನಾ). [ಜೈನ] ಎರಡನೆಯ ದ್ವೀಪ ; ಧಾತಕೀದ್ವೀಪ : ಅಂತಲ್ಲಿಂದಂ ತಳರ್ದು ಬಂದು ದ್ವಿತೀಯದ್ವೀಪದ ಯಾಮ್ಯದಿಶೆಯೊಳೆಸೆವಿಷುಕಾಧಾರಿಣೀಧರದ ಮೂಡಣ ಭರತದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೬೯ ವ). 'ದ್ವೀಪ' ಪರಾ. [ದ್ವಿತೀಯ + ದ್ವೀಪ]

ದ್ವಿತೀಯಪೀಠ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜಿನನು ಸಮವಸರಣದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸುವ ಮೂರು ಪೀಠಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಆಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದು : ಮೇಘರಥಧರಾಧೀಶ್ವರನುಂ . . . ಸಮವಸರಣಮಂ ಪೊಕ್ಕು ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯ ಪೀಠಂಗಳುಮನನುಕ್ರಮದಿನರ್ಚಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೬೯ ವ).
[ದ್ವಿತೀಯ + ಪೀಠ]

ದ್ವಿತೀಯರ್ಕ್ಷ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ಇನವರ್ಜ್ಯಂ ಕ್ಷಿತಿಜಾದಿಗಳ್ ಹಿಮಮಯೂಖಂಗೆ . . . ಒಂದಿ ನಿಲೆ ಮತ್ತಂ ತದ್ದ್ವಿತೀಯರ್ಕ್ಷದೊಳ್ ಸುನಫಾಯೋಗಂ (ಜಾತಕ. ೧೯-೧). [ದ್ವಿತೀಯ + ಋಕ್ಷ]

ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದು : ಕರ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಿಭಕ್ತಿ : ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ – ಚೆಚ್ಚರಂ ನುಡಿದನೆಂಬಲ್ಲಿ ಚೆಚ್ಚರಮಂ ನುಡಿದನೆಂಬ ದ್ವಿತೀಯೆಯನಱಿವುದು (ಶಮದ. ೯೦ ವೃತ್ತಿ) ; ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ . . . ಇದು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ವಿಷಯವಾದದ್ದು (ಕೃಬಿಡಿ. ೩೪). [ಸಂ.]

ದ್ವಿತೀಯೆ (ನಾ). ೧. ಹೆಂಡತಿ ; ಭಾರ್ಯೆ ; ಪತ್ನಿ : "ಹೆಂಡತಿ[ಯಲ್ಲಿ]ಯುಂ ದ್ವಿತೀಯಾಯೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೩೩-೦೬) ; "ವಿವಾಹವಮಾದಾ ಕಾಂತೆಯು ದ್ವಿತೀಯೆಯೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೦೩೯-೬) ; ನಿನ್ನ ದ್ವಿತೀಯೆಯನವಳನೊರ್ವ ರಕ್ಕಸಂ ಕೊಂಡುಯ್ದ್ಗ (ಅದ್ಭುತ. ೦೩-೧೦). ೨. ಪಕ್ಷದ ಎರಡನೆಯ ತಿಥಿ ; ಬಿದಿಗೆ. ೩. = ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ : ಮತ್ತಾ ದ್ವಿತೀಯೆಗಂ ಮನವೊತ್ತರಿಸಿರ್ಕುಂ ವಿಭಾಷೆಯಿಂ ನಿಧನದೊಳಂ ಪತ್ನಿ ನಿವಿರ್ದವರ್ದು ನಿಲ್ಕುಮುದಾತ್ತತೆ ಮಿಗೆ ದಂ ತೃತೀಯೆಗೇದಂತಂ ಮೋಣ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೦೦೬) ; ನಾನಾ ತೆಜದ ಲಿಂಗಂಗಳ್ಗೆ ಪರವಾಗಿ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಗಳ್, ವ್ (ಸೂ. ೧೦೫), ಅಮ್ (ಸೂ. ೧೦೪, ೧೦೬), ಇಮ್ (ಸೂ. ೧೦೭), ಕೆ (ಸೂ. ೧೧೩, ೧೧೪), ಅತ್ (ಸೂ. ೧೦೬, ೧೧೬), ಅದ್ (ಸೂ. ೧೦೬, ೧೧೭), ಒಳ್ (ಸೂ. ೧೧೯) ಎಂದು, ಪ್ರಥಮೆಗಂ, ದ್ವಿತೀಯೆಗಂ, ತೃತೀಯೆಗಂ, ಚತುರ್ಥಿಗಂ, ಪಂಚಮಿಗಂ, ಷಷ್ಠಿಗಂ, ಸಪ್ತಮಿಗಂ – ಏಟಾಗಿ, ಕಾರಕವಶದಿಂ ಪತ್ತುಗುಂ (ಶಮದ. ೯೩ ವೃತ್ತಿ). [ಸಂ. ದ್ವಿತೀಯಾ]

ದ್ವಿತ್ವ (ನಾ). ೧. ಜೋಡಿ ; ಜೊತೆ. ೨. [ಗಣಿತ] ಎರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆ. ೩. [ವ್ಯಾಕ] ವ್ಯಂಜನಗಳ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರ ; ಒತ್ತಕ್ಷರ : ಮೊದಲೊಳನುಸ್ವಾರಂ ಬೆರಸದಂತವುಲ್ಲಿಂಗದೊಳ್ ಗೆಯುಕ್ಕುಂ ದ್ವಿತ್ವಂ ಏದಿತ ನಪುಂಸಕದೊಳ್ ಪಕ್ಷದಿಂ ತೃತೀಯುಂ ಚತುರ್ಥಿಗಂತುಟಿದುವಱಿರೊಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೧೩) ; ಒಂದು ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಣಯಲಳಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ ಪರವಾದರೆ ಆ ಅಂತ್ಯವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ (ಕೃಬಿಡಿ. ೧೧) ; ದ್ವಿತ್ವವೆಂದರೆ ಒಂದೇ ವರ್ಣವನ್ನು ಎರಡು ವರ್ಣವಾಗಿಮ್ಮಡಿಸಿ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು (ಹೊಸಗ. ೩೬). ೪. ಒತ್ತಕ್ಷರವುಳ್ಳ ಪದ ; ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪದ : ಕೆಲವು ನಿಜಬಿಂದುಗಳ್ ಕಲಕೆಲವು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಬಿಂದುಗಳ್ ದ್ವಿತ್ವಂಗಳ್ ಕೆಲವಾ ಶಿಥಿಲದ್ವಿತ್ವಂ ಕೆಲವುಭಯಮುಮಾಗಿ ಕೆಲವು ಪದಸಱಿವುದವಂ (ಶಮದ. ೩೬). ೫. = ದ್ವಿವಚನ : ಅವಱೊಳ್ ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಂ ಬವರಿಸೆ ತಳ್ತಿರ್ಕುಮಲ್ಲಿ ಗಳ್ ಶಬ್ದಂ ಮತ್ತವು ಸರ್ವನಾಮ ಗಣವಚನ ವೃತ್ತಿಯುಂ ತಾಳ್ದಿ ನೆಗಟ್ಟುಮವು ಬಹುಳತೆಯಿಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೫೭) : ಏಕ ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವ ಮನೇಕದ್ವಿ ಬಹುತ್ವವಸ್ತುಗಳೊಳಾಚರಿಪರ್ ಸ್ವೀಕಾರ್ಯಂ ಕನ್ನಡದೊಳ ಗೇಕಬಹುತ್ವಂ (ಶಮದ. ೯೪). [ಸಂ.]

ದ್ವಿತ್ವವಿಕಲ್ಪ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಒತ್ತಕ್ಷರವು ಇಲ್ಲದೆಯೂ ಇರುವುದು : ಚತುರ್ಥಿಯ 'ಗೆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಕಲ್ಪವೂ ಇದೆ—ಬುಧರ್ಗೆ, ಬುಧರ್ಗ್ಗೆ . . . ಇತ್ಯಾದಿ (ಸಂಹೋಧ. ೬೦). [ದ್ವಿತ್ವ + ವಿಕಲ್ಪ]

ದ್ವಿತ್ವವೃತ್ತಿ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ವ್ಯಂಜನಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ಸ್ವರೂಪ ; ಒತ್ತಕ್ಷರವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಸ್ವರಮುಮರ್ದಿರೆ ಮುಂದೇಕಸ್ವರದೊಳ್ ನಣಲಯಳಕಾರಮನಿತುಂ ಹ್ರಸ್ವಾಕ್ಷರ ಪೂರ್ವಮಾಗೆ ಪೀನಂ ಸ್ವರೂಪದಿಂ ದ್ವಿತ್ವವೃತ್ತಿಯುಂ ತಾಳ್ದಿರ್ಕುಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೬೯) ; ಪ್ರತಿಷೇಧದರ್ಥದೊಳೆ ಧಾತುವಿಂಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಮಾದೊಡಂ ಭೂತಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಳ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಮನುಸಿರ್ವ ಅದೆ ಎಂಬುದು ಪರಮಾದೊಡಂ ಣಲಯಳಂಗಳ್ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೃತ್ತಿ ನಿತ್ಯಂ (ಶಮದ. ೭೧ ವೃತ್ತಿ). [ದ್ವಿತ್ವ + ವೃತ್ತಿ]

ದ್ವಿತ್ವಾಕ್ಷರ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ವ್ಯಂಜನಗಳ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರ ; ಒತ್ತಕ್ಷರ : "ದ್ವಿತ್ವಾಕ್ಷರವದು ದಡ್ಡಕ್ಕರವೆಂದು ತಿಳಿವುದು" (ಶಶನಿ. ೩೪) ; ಪರಪದಪೂರ್ವಂ ದ್ವಿತ್ವಾಕ್ಷರಮಾಗಿರೆ ಪೂರ್ವಪದದ ಚರಮಂ ಹ್ರಸ್ವಾಕ್ಷರಮಾಗೆ ಸಂಧಿದೋಷಂ ಸರೇಫಮಿದಿರಾಗೆ ಶಿಥಿಲಮೆಂದನುಸರಿಪರ್ (ಶಮದ. ೩೯). 'ದಡ್ಡಕ್ಕರ' ಪರಾ. [ದ್ವಿತ್ವ + ಅಕ್ಷರ]

ದ್ವಿದಲ, ದ್ವಿದಳ (ಗು). ೧. ಎರಡು ಬೇಳೆಯಾಗುವ,–ಹೋಳಾಗುವ. (ನಾ). ೨. ಎರಡು ಪಕಳೆಗಳು. ೩. ಎರಡಂ ಬೇಳೆ ಆಗಂವ ಕಾಳು. ದ್ವಿದಳ: ೧. 'ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯ' ಪರಾ. ೨. ಷೋಡಶದಳ ಷೋಡಶಾಕ್ಷರ ದ್ವಿದಳ ದ್ವಿಯಕ್ಷರ (ದ್ವಯಾಕ್ಷರ) ಎಂಬ ಚಕ್ರದಳ ಅಕ್ಷರಂಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಯಲಾದವು (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೨೦೦-೬೧೪). [ದ್ವಿ + ದಲ]

ದ್ವಿದಳ 'ದ್ವಿದಲ' ನೋ.

ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯ (ನಾ). ಅವರೆ, ತೊಗರಿ, ಉದ್ದು, ಹೆಸರು ಮೊದಲಾದ, ಎರಡು ಬೇಳೆಯಾಗುವ ಧಾನ್ಯ,– ಕಾಳು : ಭಾರಿ ಅವಾಸಿಕೆರೆಯಿದ್ದು . . . ರಾಗಿ, ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ (ನಿಟ್ರೂಶಾಂ. ೩) ; ದೇಹವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವ ಆಹಾರಗಳು . . . ಅವರೆ, ಸೋಯಾಬೀನ್ (Soya Bean) ಇತ್ಯಾದಿ ದ್ವಿದಳಧಾನ್ಯಗಳು (ಗೃಹವಿ. ೮). [ದ್ವಿದಳ (= ದ್ವಿದಲ) + ಧಾನ್ಯ]

ದ್ವಿದಳಪದ್ಮ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಯೋಗ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಿನಿಯ ಶಕ್ತಿಯು ಎಚ್ಚತ್ತು ನಿಲ್ಲುವ ಸ್ಥಾನ : ಆಜ್ಞಾಚಕ್ರದ ದ್ವಿದಳಪದ್ಮದಲ್ಲಿ ಅವಿರಳ ಸುಜ್ಞಾನಪೀಠದೊಳಗೆ ಅಮೃತಮಯ ಲಿಂಗವ ಕಂಡೆನು ನೋಡಾ (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೦೬೮-೩೯೧). [ದ್ವಿದಳ (= ದ್ವಿದಲ) + ಪದ್ಮ]

ದ್ವಿದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ಬಿಂಬಗಳು ಎರಡಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದು ; ಒಂದಂ ಬಗೆಯ ಕಣ್ಣಿನ ದೋಷ : ಮಗುವಿಗುಂಟಾಗುವ ಅಡಚಣೆಗಳು : (೧) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸದೇ ಇರುವುದು . . . ದ್ವಿದೃಷ್ಟಿ ಅಥವಾ ಮಂಜುದೃಷ್ಟಿ (ನಿಮ್ಮಕ್ರ. ೪೪). [ದ್ವಿ + ದೃಷ್ಟಿ]

ದ್ವಿಧರ್ಮ (ನಾ). ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮತ,–ಧರ್ಮ ; ಭಿನ್ನಧರ್ಮ. ದ್ವಿಧರ್ಮದ ಕುಟುಂಬ=ಗಂಡಹೆಂಡಿರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮತಾಚರಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಂಸಾರ ; ಗಂಡ ಹೆಂಡಿರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮತಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ಕುಟುಂಬ: ಇಂಥದೊಂದು ದ್ವಿಧರ್ಮದ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿ . . . ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಮಗ ಇವರಷ್ಟೇ ಹಿಂದೂಗಳಾಗಿ ಇರುವಂಥ ಅವಸ್ಥೆ ಕೆಲದಿನ ನಡೆದು ಬಂತು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೪). [ದ್ವಿ + ಧರ್ಮ]

ದ್ವಿಧಾ (ಅ). ೧. ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ. ೨. ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ,– ರೀತಿಯಾಗಿ. [ಸಂ.]

ದ್ವಿಧಾಕೃತ (ನಾ). ಎರಡಾಗಿ ಒಡೆದುದು ; ಎರಡು ಹೋಳಾದುದು ; ಭಗ್ನವಾದುದು : "ಭಿನ್ನಂ ಭಂಗುರ ಭಗ್ನಂ ಛಿನ್ನಂ ವೃಕ್ಣಂ ದ್ವಿಧಾಕೃತಂ ಛಿತಮಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧೬-೪೪). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಧಾಕೃತಿ (ನಾ). ಎರಡು ಆಕಾರ ; ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಎರಡು ರೂಪ : ಕೀರ್ತಿಯ ಮುಡಲ್ಯ ಸುಧೆಯೊಳ್ದ್ವಿಧಾಕೃತಿಯಾಯ್ತೊ ಸಂತಸದ ಬೆಳಸಿನ ಬೆಳೆದ ಪಸುಗೆಯೋ ಸಲ್ವ ಕುಲದೇಳ್ಗೆಯ ಸಸಿಯ ಕೋಡೊ . . . ಎನಲ್ಕುಶಲವರ್ಕುಶಲದಿಂ ಶಣ್ಗೆಸೆದರಾಶ್ರಮದೊಳು (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೯-೪೯). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಧಾಗತಿ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ರೀತಿಯ ಸಂಚಾರ. ೨. ಮೋಸ; ಇಬ್ಬಗೆಯ ನಡವಳಿಕೆ. ೩. ನೀರು ಮತ್ತು ನೆಲ ಎರಡರ ಮೇಲೂ ಚಲಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿ; ಏಡಿ, ಮೊಸಳೆ ಇತ್ಯಾದಿ. [ಸಂ.]

ದ್ವಿಧಾಭಾವ (ನಾ). ಇಬ್ಬಗೆಯ ಭಾವನೆ; ಎರಡು ಬಗೆಯ ಯೋಚನೆ: ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದಿಷ್ಟು ಒಂದು ಸಲವಾದರೂ ದ್ವಿಧಾಭಾವ ಮೂಡಬಾರದೆ? (ಇಪ್ಪಳ. ೨೬೧). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಧಾವೃತ್ತಿ (ನಾ). ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ಧೋರಣೆಗಳಿರುವ ವೃತ್ತಿ,-ನಡವಳಿಕೆ,-ವ್ಯವಹಾರ: ಆದಮನಾ ನಂದನಚ್ಯುತಿಯನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿರುವ ಮಹಾಕವಿಯ ದ್ವಿಧಾವೃತ್ತಿ ನಿನ್ನ ಮನದಿ ಬಂದಿತು (ಚಿಂತನ. ೨೯-೧೨): ಅವನಲ್ಲಿಯ ದ್ವಿಧಾವೃತ್ತಿಯ ನಿರ್ಣಯವನ್ನೂ ಅವನು ದೈವಕ್ಕೇ ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ (ಸಮುಜೀ. ೩೬೨); ಎರಡು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ವಸ್ತು ಒಂದು, ಎರಡು ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳಿಸುವ ಶಬ್ದ ಒಂದು. ಅವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಿಧಾವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಮೂಲತಃ (ಅರಳು. ೦೯). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಪ (ನಾ). ಎರಡು ಹಂತದಲ್ಲಿ ನೀರು ಕುಡಿಯುವಂಥದು; ✻ ಸೊಂಡಿಲಿನಿಂದ ನೀರನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಹೀರಿ ತರುವಾಯ ಅದನ್ನು ಬಾಯಿಗೆ ಸುರಿದುಕೊಂಡು ಕುಡಿಯುವಂಥದು; ಆನೆ: "ಮಾತಂಗಃ, ದ್ವಿರದಃ, ದ್ವಿಪಃ, ಕರೀ, ಗಜಃ, ಸ್ತಂಬೇರಮಃ, ಅನೇಕಪಃ, ಕುಂಭೀ, ಕುಂಜರಃ, ವಾರಣಃ, ಇಭಃ, ರದೀ, ಸಾಮೋದ್ಭವಃ, ಸಿಂಧುರಃ— ಈ ೧೪ ಆನೆಯ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೩೬-೬೧): ವಿಪುಳತರಕಟಕನುದ್ಯದ್ದ್ವಿಪಹಲಿ (ರಿ)ಮಹೀಶನಿಷೇವ್ಯನುನ್ನತಪಾದಂ ವ್ಯಪನೀತಶ್ರೀಫಲದಂ ವಿಪರೀತಕನಪ್ಪನಂತು ಭೂಭೃನ್ನಾಥಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೧೦); ಭಗದತ್ತಂ ಸುಪ್ರತೀಕದ್ವಿಪಮನುಪಚಿತೋತ್ಸಾಹದಿಂ ತೋಳ್ ಕೊಟ್ಟಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೬೯): ಘನಶೌರ್ಯಾನಲಧೂಮವಲ್ಲಿವದನಾಂಭೋಜಾಳಿನೀಮಾಲಿ ಯೌವನಗಂಧದ್ವಿಪದಾನಲೇಖೆ ವಪುರಾಲೇಖ್ಯಪ್ರಭೋನ್ಮೀಲನಾಂಜನರುಗ್ರೇಖೆ ವಿವಾಹಮಂಗಳಕಿದೇ ಭ್ರೂಸಂಜ್ಞೆಯೆಂಬಂತೆ ಚೆಲ್ವನದೇಂ ಶ್ಮಶ್ರುವಿಕಾಸರೇಖೆ ತಳೆದತ್ತೀಗಳ್ಸ್ಮರಾಸ್ಪದದೊಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೪೦೦); [ತಪಿ]ಯಿಂ ನಿರ್ಧೂತದೋಷಂ ವಿಶದಶಶಿಯಿನತ್ಯಂತಕಾಂತಂ ಸದಾನದ್ವಿಪದಿಂ ಭದ್ರಾನ್ವ [ಯಂ] (ಸುಕುಮಾ. ೯-೧೦೬). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಪಕ್ಷ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ರೆಕ್ಕೆ: ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಿದ್ದರೆ ದ್ವಿಪಕ್ಷವಿಮಾನ (Biplane) ಎನಿಸುವುದು (ಬಾಲಶ್ರ. II, ೯೪೩). ೨. ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವ,-ಬದಿ: ದ್ವಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮಹಾಸೌಧಗಳಿದ್ದ ವಿಶಾಲವೂ ಸುಂದರವೂ ಆದ ರಾಜವೀಧಿಗಳಲ್ಲಿ . . . ಆ ಬಂಡಿ ಮೆರಿಯಟ್ಟಳ ಗೃಹಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಾಗಿತು (ಪುನರು. ೩೩೬). ೩. ಎರಡು ಗುಂಪು,-ಪಂಗಡ. [ದ್ವಿ + ಪಕ್ಷ]

ದ್ವಿಪಕ್ಷೀಯ (ಗು). ಎರಡು ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ; ಎರಡು ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. [ದ್ವಿ + ಪಕ್ಷೀಯ]

ದ್ವಿಪಘಟಾಳಿ (ನಾ). ಗಜಗಳ ಗುಂಪು; ಆನೆಗಳ ಸಮೂಹ: ನೆಗಟ್ದರಿ ಘೂರ್ಜರದ್ವಿಪಘಟಾಳಿಗೆ ತನ್ನಯ ಸೂಚಿಯಾನೆ ತೊಟ್ಟಗೆ ಸಮರಾಗ್ರದೊಳ್ಪರಿಯೆ (ಗದಾಯು. ೧-೮೬). [ದ್ವಿಪ + ಘಟಾಳಿ]

ದ್ವಿಪಘಟೆ (ನಾ). = ದ್ವಿಪಘಟಾಳಿ: ಪಡುವಣ ಕಡಲೊಳ್ ನಿತ್ರಾಂಸದೆ ನೆಗೆದುವು ಜಳಮತ್ತ ದ್ವಿಪಘಟೆಗಳೆನಿಸಿದುವು ಘನಘಟೆಗಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೮೪). [ದ್ವಿಪ + ಘಟೆ]

ದ್ವಿಪದ (ಗು). ೧. ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ. (ನಾ). ೨. ಎರಡು ಕಾಲುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಜೀವ,-ಪ್ರಾಣಿ: ಕ್ಷೇತ್ರವಾಸ್ತು ಧನಧಾನ್ಯದ್ವಿಪದ . . . ಭಾಂಡಪ್ರಭೇದದಿಂ ಪತ್ತುಂ ತೆಱದ ಬಾಹ್ಯಪರಿಗ್ರಹಮುಮಂ . . . ಪತ್ತುವಿಟ್ಟು (ವರ್ಧಮಾ. ೧೦-೬ ವ). ೩. ಎರಡು ಪದಗಳು: ದ್ವಿಪದಂ ಮೇಣ್ ಬಹುಪದಮನ್ಯಪದಾರ್ಥದೊಳೊಂದಿ ನಿಲೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೦೮). ೪. [ಛಂದ] ಪ್ರತಿ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಷ್ಣು, ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮಗಣ ಬರುವ ಪದ್ಯಜಾತಿ: ಈ ದ್ವಿಪದದ ಧಾಟಿ ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ಬಲು ಹಳೆಯದು (ಸಮಾಲೋ. ೨೦೮); ಈ ನಾಟಕಗಳು ಪದ್ಯ, ಕಥ್ಯ, ದ್ವಿಪದ, ಭಾಷಣಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ರಂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (ಭಾರತ. ೩೩೩). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಪದಿ (ನಾ). ೧. [ಛಂದ] ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಂದು ವೃತ್ತ. ೨. ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ಮಾತ್ರೆಯ ಗಣ ಮೂರೂ, ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯ ಗಣ ಒಂದೂ ಇರುವ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಪದ್ಯಜಾತಿ; ಒಟ್ಟು ಹದಿನೆಂಟು ಮಾತ್ರೆಗಳು ಒಂದೊಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಪದ್ಯ; ✻ ಕನ್ನಡ ಕೈಪಿಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ದ್ವಿಪದಿಯಲ್ಲಿ "ಮೋಸಗಾರರ ಕೂಡೆ ಬೆರಸದಿರಬೇಕು" ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ೫ ಮಾತ್ರೆಯ ೩ ಗಣ, ೩ ಮಾತ್ರೆಯ ೧ ಗಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಟ್ಟು ೧೮ ಮಾತ್ರೆಗಳಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಗಣದಲ್ಲಿ ೬ ಮಾತ್ರೆಗಳೂ ಬಳಿಕ ೪ ಮಾತ್ರೆಗಳ ೫ ಗಣಗಳಿರಬೇಕೆಂದೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವಿರಬೇಕೆಂದೂ ೨ ಮತ್ತು ೬ನೆಯ ಗಣಗಳು ಜಗಣವೇ ಆಗಬೇಕೆಂದೂ ದ್ವಿಪದಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರನೆಂಬುವನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆಂದು ಭರತ ಕೋಶದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣದಂತೆ ೨೮ ಮಾತ್ರೆಗಳು ಒಂದೊಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿಪದಿಯನ್ನು ಚರ್ಚರೀನರ್ತನದಲ್ಲಿ, ಗೀತದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ: ದ್ವಿಪದಿ (ತೆಲುಗಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿಪದ) . . . ಪಾದಕ್ಕೆ ಮೂರು ವಿಷ್ಣು, ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮ; ೫.೫.೫.೩—ಎರಡು ಸಲ: ಹಸಿದು ಬಂದವರಿಂಗಶನವೀಯಬೇಕು ಶಿಶುಗಳಿಗೆ ಪಾಲ್ಬೆಣ್ಣೆಗಳ ನಡಸಬೇಕು (ಕೈಪಿಡಿ. ೧೩೧); ಇದರಲ್ಲಿಯ ಪದ್ಯಗಳು ದ್ವಿಪದಿಗಳು. ಇಲ್ಲವೆ ಚೌಪದಿಗಳು (ಕವಿಪು. ೩೮೬೪): ದ್ವಿಪದಿಯನ್ನೆ ದ್ವಿಗುಣಿತಗೊಳಿಸಿದಾಗ ಚೌಪದಿಯಾಗುವುದು (ಸಂಕೋಧ. ೧೩೨). 'ತ್ರಿಪದಿ' ಪರಾ. ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪ್ರಾಕೃತದ ಪದ್ಯ.

[ಸಂ. ದ್ವಿಪದೀ]

ದ್ವಿಪದೀಖಂಡ (ನಾ). ಹಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವ ಮಾತ್ರಾಪ್ರಧಾನವಾದ ಎರಡು ಸಾಲಿನ ಪದ್ಯ; ಬಿಡಿಪದ್ಯ; ✻ ಇದರಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಭೇದಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀ ಹರ್ಷನ ರತ್ನಾವಳೀನಾಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ದ್ವಿಪದೀಖಂಡದಲ್ಲಿ ಒಂದನೇ ಅಂಕದ ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಪದ್ಯಗಳ ಒಂದೊಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ೨೮ ಮಾತ್ರೆಗಳಿವೆ ಕಲಾವತಿ, ಕನಕಾಂಗಿಯೆಂಬ ಚೇಟಿಯರಿರ್ವರುಂ ದ್ವಿಪದೀಖಂಡಮೆಂಬ ಪಾಡುಗಳಂ ಪಾಡುತ್ತ ಬಂದರ್ (ಮಿತ್ರಗೋ. ೯). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಪದ್ವಿಷ್ಟ (ನಾ). ಆನೆಯ ವೈರಿ; ಸಿಂಹ: ರುಂದ್ರದ್ವಿಪದ್ವಿಷ್ಟವಿಷ್ಟರವಿಶ್ರುಂತನನಾತ್ಮಕಾಂತನನುಪಾಂತೋದ್ದಾಮ ಸೀಮಂತಿನೀಕರಚಾಮರೋತ್ಕರ ಮರುದ್ವ್ಯಾಕೀರ್ಣಕರ್ಣಾಗ್ಬ್ನನಂ ಸಾರ್ತಂದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೦೦೮).

[ದ್ವಿಪ + ದ್ವಿಷ್ಟ]

ದ್ವಿಪಪತಿ (ನಾ). ಆನೆಗಳ ಒಡೆಯ; ಗಜೇಂದ್ರ: ದ್ವಿಪಪತಿಗೆ ದಂತಭಂಗಂ . . . ಅಪಮಾನಿಗೆ ಮಾನಭಂಗವಾದುದೆ ಮರಣಂ (ನೀತಿಸಾ. ೦೧೧).

[ದ್ವಿಪ + ಪತಿ]

ದ್ವಿಪಮಾರ್ಗ (ನಾ). ಆನೆಯು ಹಾದುಹೋಗಿರುವ ದಾರಿ: ಅಪಗತಫಲತ್ವಮಂ ಭಗ್ನಪಾತಿತೋತ್ಪಾತ ವಿಧಿಯನೆಯ್ದಿದ ನೃಪರಿಂ ದ್ವಿಪಮಾರ್ಗಮೆಂತು ಹತಪಾದಪಂಗಳಿಂ ಭಯದಮಂತೆ ಭಯದಂ ಮಾರ್ಗಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೧೩೮). [ದ್ವಿಪ + ಮಾರ್ಗ]

ದ್ವಿಪರೂಪು (ನಾ). ಆನೆಯ ಆಕಾರ, - ಆಕೃತಿ : ವಸಿತೆ ಭೂತಿಯ ಉದರದಲ್ಲಿ ಗಜಮುಖನೆಂಬ ದನುಜ ಪುಟ್ಟಲ್ಕವಳು ದ್ವಿಪರೂಪ ಬಿಟ್ಟು ಮುನ್ನಿನ ತೆಱದಿ ತನ್ನೋಪನೆಡೆಗೆ ಪೋಗಲ್ಕೆ (ಪ್ರಾಕರ. ೧-೮).
[ದ್ವಿಪ + ರೂಪು]

ದ್ವಿಪವಿಲಸಿತ (ಗುಂ). ೧. ಎರಡು ವಜ್ರಾಯುಧಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ. ೨. ಆನೆಯ ವಿಲಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ. ೧, ೨ : ಆ ವನಂ . . . ದ್ವಿಪವಿಲಸಿತವಮಾಗಿಯುಮುಗಣಿತವಜ್ರೋಪರಂಜಿತಮುಂ ವಿತತಕರಾರ್ಕೋಪಲಸಿತವವಾಗಿಯುಂ ಬಹುಲತಾರಾರಾಜಿತಮುಂ ತತತಾಪಸಸಮುಚ್ಚಯಮಾಗಿಯುಮಶೋಕಸಂಗತಮೆನಿಸಿರ್ದುದು (ರಾಜಶೇ. ೩-೭೪ ವ).
[ಸಂ. (ದ್ವಿ + ಪವಿ + ಲಸಿತ) ; (ದ್ವಿಪ + ವಿಲಸಿತ)]

ದ್ವಿಪವೈರಿ (ನಾ). = ದ್ವಿಪದ್ವಿಷ್ಟ : ಉಪಶಮದಿಂದಾಸ್ತಿಕ್ಯದಿನುವಾಸ್ತಿಸಂಯೋಗದಿಂ ದಯಾಳುತೆಯಿಂದಂ ದ್ವಿಪವೈರಿ ಬೆಳಗುಗುವ್ವುಘವಿಪಾಟನಪ್ರವಣಮನುಪಮಂ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೬-೨೫). [ದ್ವಿಪ + ವೈರಿ]

ದ್ವಿಪಸ್ಕಂಧ (ನಾ). ಆನೆಯ ಹೆಗಲು, - ಭುಜ : ರದನಂಗಳ್ ನಾಲ್ಕಱಿಂದದ್ಭುತಮೆನಿಪ ಸಹಸ್ರದ್ವಿಪಸ್ಕಂಧದೊಳ್ ಪೂಡಿದ ವಿದ್ಯಾದೇವತಾನಿರ್ಮಿತರಥಮನತಿಕ್ಷೋಭದಿಂದೇಱ ಬಂದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೪-೦೨೯).
[ದ್ವಿಪ + ಸ್ಕಂಧ]

ದ್ವಿಪಾದ (ನಾ). ಎರಡು ಪಾದಗಳು : ಮನುಜಂ ದ್ವಿಪಾದಪಶು ತಾನೆನಿಪವನುಂ . . . ಜಿನಮತವನರ್ಥಿಯಿಂ ಕೇಳ್ದ ಸರು ತಾಂ ಜೈನನೆನಿಸಿ ಪಂಡಿತನಕ್ಕುಂ (ಸಮಪ. ೩-೩೨). 'ದ್ವಿಪಾದಶೀರ್ಷಾಸನ' ಪರಾ.
[ದ್ವಿ + ಪಾದ]

ದ್ವಿಪಾದಶೀರ್ಷಾಸನ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಯೋಗಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಂಗಿ; ಎರಡೂ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿ ಮಾಡುವ ಶೀರ್ಷಾಸನದ ಒಂದು ಭಂಗಿ : ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಆಸನಗಳು :- ಅಷ್ಟವಿನ್ಯಾಸಗಳು: ೧. ಉತ್ತಾನಾಸನ . . . ೩೦. ದ್ವಿಪಾದಶೀರ್ಷಾಸನ (ಭಾರರ. ೦೬೭).
[ದ್ವಿಪಾದ + ಶೀರ್ಷಾಸನ]

ದ್ವಿಪಾದ್ಯ (ನಾ). ಎರಡು ಪಟ್ಟು ತಪ್ಪುದಂಡ ; ಇಮ್ಮಡಿ ತಪ್ಪುದಂಡ : "ದ್ವಿಪಾದ್ಯಃ, ದ್ವಿಗುಣೋ ದಂಡಃ-ಎರಡರಷ್ಟು ದಂಡ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ದುಗುಣಜುಲ್ಮಾನೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦೯). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಪಾರಿ (ನಾ). = ದ್ವಿಪದ್ವಿಷ್ಟ : ದ್ವಿಪಾರಿಗುಣ್ಯಾವ ರಸನಾಗ್ರಮಂ ಪುಲಿಗೆ ಕೈಯೆರಡಂ ನಿರ್ಮಿದೆತ್ತಿ ಪಂದಿಗೊಪ್ಪುವ ಮೊಳಕೈಯ ತೋರ್ಪರರೆಬರ್ ಬಿಯದರ್ ಸಲೆ ಸನ್ನವೇಂಟೆಯೊಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೩-೮೫). [ದ್ವಿಪ +ಅರಿ]

ದ್ವಿಪೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ದೊಡ್ಡ ಕಣಿಗಿಲೆ ಗಿಡ : "ದ್ವಿಪೆಯನ್ನ ದಿಕೆ[ಪಾಠಾಂ. ಯುನ್ನಧುಕೆ] ವೆರ್ಗಣಗಿಲಿಸಿವರ್ಣ" (ಮಂಗರಾ. ೪೨-೩೭).
[?]

ದ್ವಿಪೇಂದ್ರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆನೆ; ಗಜರಾಜ : ಯಾವುದ್ವಿಪೇಂದ್ರಪ್ರತಾನಕಟೋನ್ಮುಕ್ತಮದೌಘಕರ್ದಮಿತಕಾಂತಂ ರಾ ಜ ಗೇ ಹಾ ಜ ರಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೦-೫೧) ; ಅನ್ನೆಗಮಾ ದ್ವಿಪೇಂದ್ರನುಂ ದಿನದಿನಂ ಮೊದಲಾಗಿ ನೀರಂ ಕುಡಿಯದೆ ಕವಳಂಗೊಳ್ಳದಿರ್ಪುದದಱ ಪರಿಚಾರಕಂ ಬಂದು ರಾಮಂಗೆ ಬಿನ್ನವಿಸಲ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೨-೮ ವ).
[ದ್ವಿಪ + ಇಂದ್ರ]

ದ್ವಿಪ್ರತಿ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಪ್ರತಿ : ದ್ವಿಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಪತ್ರವನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು (ರೂಢಿ). ೨. ಮೂಲ ಮತ್ತು ಅದರ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತಿ; ನಕಲು : ಸ್ಟೀರಿಯೋ ಮತ್ತು ಎಲೆಕ್ಟ್ರೋಫಲಕಗಳನ್ನು ಹಾಫ್‌ಟೋನ್ ಮತ್ತು ಲೈನ್ ಪಡಿಯಚ್ಚುಗಳನ್ನು ದ್ವಿಪ್ರತಿಗಳೆಂದು ಕ ರೆ ಯು ವ ರು (ಮುದ್ರಶ. ೫೭). [ದ್ವಿ + ಪ್ರತಿ]

ದ್ವಿಪ್ರಾಸ (ನಾ). [ಛಂದ] ಪದ್ಯದ ಪ್ರತಿಸಾಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಸ್ವರಗಳ ನಡುವೆ ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಎರಡು ವ್ಯಂಜನಗಳು ಸಮವಾಗಿ ಬರುವ ಪ್ರಾಸ; ಉದಾ:- ಅರಸರೊಳೆಲೆ ನೀಂ ಸರಸಮನರಸಿಯೊಳಾಡುತಿರ್ಪೆ ನಿನಗಿದು ಗುಣಮೇ ಅರಸರ್ ಸರಸಮನಱಿವರೆ ಸರಸಮನಾಡರಸರಲ್ಲದವರೊಳ್ ಮಗಳೇ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೩೩) : ದ್ವಿಪ್ರಾಸಂ ಸುಭಗಂ ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಾಸಂ ಕಾವ್ಯರಚನೆ(ಗುಚಿ)ತ(ಮೆಂ)[ನಿ]ಪ್ಪ ತ್ರಿಪ್ರಾಸಂ [ಸಲೆಯಂತಾ ದಿಪ್ರಾಸಂ] ಬೇಱ ನಾಲ್ಕು ತೆಱನಾಗಿರ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೩೭) : ದ್ವಿಪ್ರಾಸಂ ಸುಭಗಂ ದ್ವಂದ್ವಪ್ರಾಸಂ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗುಚಿತಮೆನಿಪ್ಪ ತ್ರಿಪ್ರಾಸಂ ಸಲೆಯಂತಾದಿಪ್ರಾಸಂ ಬೇಱ ನಾಲ್ಕು ತೆಱನಾಗಿರ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೬ ಅಡಿಬರಹ). [ದ್ವಿ+ಪ್ರಾಸ]

ದ್ವಿಭಂಗಿ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ದೇಹವು ಎರಡು ಕಡೆ ಮಣಿದಿರುವುದು,- ಬಾಗಿರುವುದು ; ಅಂಗಭಂಗಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳ . . . ಸಮಭಂಗಿ, ದ್ವಿಭಂಗಿ, ತ್ರಿಭಂಗಿ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗವಿನ್ಯಾಸಗಳ ವೈಖರಿಗಳನ್ನು ಸಕಾರಣವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಭಾರರ. ೭೭).
[ದ್ವಿ + ಭಂಗಿ]

ದ್ವಿಭಾಗ (ನಾ). ಎರಡು ಸಮಭಾಗ. 'ದ್ವಿಭಾಗಿಸು' ಪರಾ.
[ದ್ವಿ + ಭಾಗ]

ದ್ವಿಭಾಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ಎರಡು ಸಮಭಾಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು,-ಬೇರ್ಪಡಿಸು: ಒಂದೇ ಆದ ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರನನ್ನು ದ್ವಿಭಾಗಿಸಿ ಈಶ್ವರ-ಪಾರ್ವತಿಯರನ್ನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅವರನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸುವ ರತಿ ಕಾಮರು ಬೇಕೇ ಬೇಕು (ಸಾಹಿಸ. ೦೯೩). [ದ್ವಿಭಾಗ + - ಇಸು]

ದ್ವಿಭಾಷಾಕ್ಷೇತ್ರ (ನಾ). ಯಾವುದಾದರೂ ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಡುವ ಮಾತಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಕ್ಷೇತ್ರ,- ಸಂಗಮಪ್ರದೇಶ; ಕೋಲಾರ, ಕಾಸರಗೋಡು, ಬೆಳಗಾವಿ ಇತ್ಯಾದಿ.
[ಸಂ.]

ದ್ವಿಭಾಷಾಚತುರ (ನಾ). ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ನೈಪುಣ್ಯ ಪಡೆದವನು ; ಕೇಶವನ ಇನ್ನೊಂದು ಸಮಸ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಎಡಬಿಡಂಗಿತನ, ಅವನು ದ್ವಿಭಾಷಾಚತುರ (ಹೊಸಕ್ಷಿ. ೨೯೬). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಭಾಷಾವಲಯ (ನಾ). = ದ್ವಿಭಾಷಾಕ್ಷೇತ್ರ : ಕರ್ನಾಟಕ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಂ ಮತ್ತು ಮಡಕಸಿರಾಗಳು ದ್ವಿಭಾಷಾವಲಯಗಳು (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಭಾಷಿ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನು. ೨. ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿ ಹೇಳುವವನು ; ದುಂಬಾಷಿ : ಆದುದರಿಂದ ದ್ವಿಭಾಷಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಿಪಾಯಿಯ ಕಡೆ ಅವನೂ ತಿರುಗಿದನು (ಪುಲನಾ. ೧೦೩) ; ಎಷ್ಟೋ ಸಲ ತಾನೇ ದ್ವಿಭಾಷಿಯಾಗಿ ಅವರೆದುರು ನಿಂತು ಮಾತನಾಡಿದ್ದುಂಟು (ಜಯಂತ. ೩೨). [ಸಂ. ದ್ವಿಭಾಷಿನ್]

ದ್ವಿಭಾಷಿತ್ವ (ನಾ). ಎರಡು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು: ಈ ದ್ವಿಭಾಷಿತ್ವದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಪರ್ಜಭಾಷೆ ಪರಭಾಷೆಯ ಪದಗಳನ್ನು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಪಡೆಯತೊಡಗಿದೆ (ದ್ರಾವಿ. ೧೮೩). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಮಾತ್ರ (ನಾ). [ಛಂದ] (ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ) ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಗಳಷ್ಟು ಕಾಲ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ; ದೀರ್ಘಾಕ್ಷರ ; ಗುರು : ಸ್ವರದೊಳಗ ಮೇಕಮಾತ್ರಾನಿರತಂ ಹ್ರಸ್ವಂ ದ್ವಿಮಾತ್ರಮಂತದು ದೀರ್ಘಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೧): ಸ್ವರ ವ್ಯಂಜನದಿನೇಕಮಾತ್ರಮಾದೊಡೆ ಹ್ರಸ್ವಂ, ದ್ವಿಮಾತ್ರಮಾದೊಡೆ ದೀರ್ಘಂ, ತ್ರಿಮಾತ್ರಮಾದೊಡೆ ಪ್ಲುತಂ (ಶಮದ. ೧೧ ವೃತ್ತಿ). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಮಾಸ (ನಾ). ಎರಡು ತಿಂಗಳು : ತ್ರಿದಿನಕ್ಕೊರ್ಮೆ ಫಲಾದನಂ ನೆಗಳ್ದುದಾತಂಗೊಂದು ತಿಂ ಗ ಳ್ ದ್ವಿಮಾಸದೊಳಾಱುಂ ದಿನಕೊರ್ಮೆ ತತ್ಫಲಚಯಾಹಾರಂ (ಶಲಕಂ. ೨-೯೯). [ದ್ವಿ + ಮಾಸ]

ದ್ವಿಮುಖ (ಗುಂ). ೧. ಎರಡು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ಎರಡು ಮುಖಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು: ಸಾಪ್ಯಾವಾಚಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ–ಏಕಾಂಗ, ದ್ವಿಮುಖ . . . ದಶವ್ಯಾಕರಣ–ಎಂದು ಸಮಾಸವಾಗಲೊಡಂ (ಶಮದ. ೮೨ ಪ್ರಯೋ). ೩. ಇಬ್ಬಗೆಯಾದುದು; ಎರಡು ವಿಧವಾದುದು: ಮಾನವನ ಜೀವನದ ಹೋರಾಟ ದ್ವಿಮುಖ–ಬದುಕುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಹೋರಾಟವೊಂದು; ಉತ್ತಮ ಆದರ್ಶಸಾಧನೆಗಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಹೋರಾಟ ವೊಂದು (ಹುಕ್ನಾರ. ೧ ಟೀಕೆ)). ೪. ಎರಡು ತಲೆಯ ಹಾವು; ಇರ್ತಲೆಹಾವು: " ದ್ವಿಮುಖಮಹಿರಣೆಯೆನಲ್ಕಿರ್ತಲೆಗನಕ್ಕು " (ಮಂಗರಾ. ೧೧೮–೨). [ದ್ವಿ + ಮುಖ]

ದ್ವಿಮುಖಿ (ನಾ). ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು: ಕುವಿಭಾಷೆ ಒರಿಯಾ ಮತ್ತು ತೆಲುಗುಭಾಷೆಗಳ ಗಡಿಯು ನಡುವೆ ದ್ವಿಮುಖಿಯಾದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ ಬಾಳುತ್ತಿದೆ (ದ್ರಾವಿ. ೧೬೦). [ಸಂ. ದ್ವಿಮುಖಿ:]

ದ್ವಿಯಾಮ (ನಾ). ಎರಡು ಝಾವ,–ಯಾಮಂ: ದೂಜಾವಂ, ಮುಜಾವಂ, ದ್ವಿಯಾಮಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೭೭ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ.]

ದ್ವಿರದ (ಗು). ೧. ಎರಡು ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ: ಎರಡು ದಂತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಆನೆ; ಗಜ: "ಮಾತಂಗಃ, ದ್ವಿರದಃ . . . ಸಿಂಧುರಃ– ಈ ೧೪ ಆನೆಯ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೫೭–೬೦); ವನ್ಯ ಗಂಧದ್ವಿರದಮೆ ಕೊಳನಂ ಪೊಕ್ಕವೋಲ್ ಕಾದಿ ಕೋರ್ವಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧–೮೭); ಸಿಂಹಹಸ್ತಾವಲಂಬದ್ವಿರದಂಬೋಲಿರ್ದನೀ ಮಾಯೆಯ ಮುಖದೆಡೆಯೊಳ್ (ರಕ್ಷಾಶ. ೨೭); ಹರಿದುದಗ್ಗದ ಸುಪ್ರತೀಕ ದ್ವಿರದ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೪–೭೭). [ಸಂ.]

ದ್ವಿರದಕರ (ನಾ). ಆನೆಯ ಸೊಂಡಿಲು: ಕರಮೆಂಬುದು (ದ್ವಿರದಕರಂ) ಪರಿಭಾವಿಪುದಿಂತಿದಂ ಪ್ರಯೋಗಾಂತರದಿಂ (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೩೫–೧೦೨).

[ದ್ವಿರದ + ಕರ$_3$]

ದ್ವಿರದಘಟಾಳಿ (ನಾ). =ದ್ವಿಪಘಟಾಳಿ: ದ್ವಿರದಘಟಾಳಿಯೊತ್ತರದಿ ಪಾಯ್ವೆಡೆಯೊಳ್ನದಿ ಸೇತುಗಟ್ಟಿದಂತಿರೆ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೨೪–೨೮೪) [ದ್ವಿರದ + ಘಟಾಳಿ]

ದ್ವಿರದಘಟೆ (ನಾ). =ದ್ವಿಪಘಟಾಳಿ: ವಜ್ರಾಯುಧಾಂಕಂ ದ್ವಿರದಘಟೆಯುಂ . . . ಸಮರದೊಳೋರಂತೆ ಮಾಜಾಂತು ಗೆಲ್ದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭–೪).

[ದ್ವಿರದ + ಘಟೆ]

ದ್ವಿರದಾನನ (ನಾ). ಆನೆಯ ಮುಖವುಳ್ಳವನು; ಗಣಪತಿ; ಗಜಾನನ: ಷಟ್ಪದರಾಜಿಚುಂಬಿತಕಪೋಲಯುಗಂ ದ್ವಿರದಾನನಂ . . . ನಮಗೀಗೆ ಮನೋರಥಂಗಳಂ (ಹಂಜಿಕಂ. ೨೭೨–೧೮). [ದ್ವಿರದ + ಆನನ]

ದ್ವಿರದಾರೋಹ (ನಾ). ಆನೆಯನ್ನು ಏರುವವನು; ಮಾವುತ: ದ್ವಿರದಾರೋಹಂ ಯುದ್ಧೋದ್ಧುರಮನನಾಧೋರಣಾ ನಿಷಾದಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೪–೮೧). [ದ್ವಿರದ + ಆರೋಹ]

ದ್ವಿರದಾರೋಹಕ (ನಾ). = ದ್ವಿರದಾರೋಹ: ದ್ವಿರದಾರೋಹಕ ವಾಜಿವಾಹಕ ವರೂಥಾರೂಢ ಭೂಪಾಲ ಕಿನ್ನರಯಾತಾಂಕುಶ ಪಾಶ ಖಡ್ಗ ಖರ ಕಾಂಡಾನೇಕಶಸ್ತ್ರಾಂಶುವುಂ ಸ್ಫುರಿತಾಂಗಾಭರಣಾಂಶುವುಂ ಭುವನಮಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಂ ಮಾಡೆ (ಮುಹಾನೇ. ೧೧–೮೧೦).

[ದ್ವಿರದ + ಆರೋಹಕ]

ದ್ವಿರದಾರೋಹಣ (ನಾ). ಆನೆಯನ್ನು ಏರುವಿಕೆ; ಆನೆಸವಾರಿ: ದ್ವಿರದಾರೋಹಣ ಯೋಗ್ಯವೀಥಿ ಹಯಪೈಪಾಳಿ ಪ್ರದೇಶಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೪–೫೪).

[ದ್ವಿರದ + ಆರೋಹಣ]

ದ್ವಿರದಾಸ್ಯ (ನಾ). = ದ್ವಿರದಾನನ: ಈ ಮಹಾಪುರುಷಂ . . . ಕ್ರೌಂಚಾರಾತಿಯಾಗಿಯುಂ ಷಣ್ಮುಖನಲ್ತು ಪರಶುಧರನಾಗಿಯುಂ ದ್ವಿರದಾಸ್ಯನಲ್ತು (ಜಗವಿ. ೮–೧೦ ವ). [ದ್ವಿರದ + ಆಸ್ಯ]

ದ್ವಿರದೇಂದ್ರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆನೆ; ಗಜರಾಜ; ಗಜೇಂದ್ರ: ದ್ವಿರದೇಂದ್ರಸ್ಕಂಧಮಂ ರುಗ್ಮಿಣಿಯೊಡನೊಲವಿಂದೇರಿ . . . ಲೀಲೆಯಿಂ ಬಂದು ಪೊಕ್ಕಂ ಪುರಮಂ (ಮುಹಾನೇ. ೭–೪೦); ಆ ದ್ವಿರದೇಂದ್ರಂ ಮೂಱುದಿನಂಬರಂ ನಿರಾಹಾರನಾಗಿರಲ್ (ಕ್ಷತ್ರಸ. ೨–೮ ವ).

[ದ್ವಿರದ + ಇಂದ್ರ]

ದ್ವಿರಸನ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ನಾಲಗೆಯುಳ್ಳುದು; ಹಾವು; ನಾಗ: "ವಿಷಧರಃ, ದಂದಶೂಕಃ . . . ದ್ವಿರಸನಃ, ಕಾದ್ರವೇಯಃ, ದರ್ವೀಕರಃ, ದೃಕ್‌ಶ್ರುತಿಃ, ಭುಜಂಗಮಃ–ಈ ೨೫ ಹಾವಿನ ಪೆಸರ್"(ಹಲಾಯು. ೧೨೫–೧೮). ೨. ನಾಗದೇವತೆ: ದ್ವಿರಸನರಟ್ಟಿದರ್ ಕಿಟಿಗೆ ಮೇಗೆ ದಿವೌಕಸರುಳ್ಳಿದರ್ (ಮುಹಾನೇ. ೦೨–೪). ೩. ಆಡಿದ ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪುವವನು; ವಂಚಕ. ೧, ೩: ಅಪದಸ್ಥಂ ವಿಷವಕ್ತ್ರಕಂ ದ್ವಿರಸನಂ ಮಿತ್ರದ್ವಿಷಂ ವಕ್ರಗಾಮಿ ಪರೋಪದ್ರವಕಾರಿ ದುಷ್ಟಮತಿ ಛಿದ್ರಾನ್ವೇಷಿ . . . ಎನೆ ಪಾವಂ ಪೋಲ್ತು ಲೋಕಕ್ಕೆ ವರ್ತಿಪ ದುರ್ಯೋದ[ಬೋಧ]ನನುಗ್ರನಂ ತವಸಿಯೆಂಬಮೂರ್ಧರೀ ಲೋಕದೊಳ್ (ಸಮುಪ. ೧೪–೧೪). [ಸಂ.]

ದ್ವಿರಸನಬಾಣ (ನಾ). ಹಾವಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಅಸ್ತ್ರ; ಸರ್ಪಾಸ್ತ್ರ: ದ್ವಿರಸನಬಾಣಂ ವಿಜಯನ ಗರುತ್ಮಶರದಿಂದೆ ಸುಟ್ಟುನುಱಿಯಪ್ಪುದುಂ (ಮುಹಾನೇ. ೦೨–೨೩೨). [ದ್ವಿರಸನ + ಬಾಣ]

ದ್ವಿರಾಷ್ಟ್ರವ್ಯಾಪಾರ (ನಾ). ಎರಡು ದೇಶಗಳ ನಡುವಿನ ಪರಸ್ಪರ ಮಾರಾಟ, ಕೊಳ್ಳಾಟ; ಅಂತರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವ್ಯಾಪಾರ: ರಕ್ಷಣಾಸುಂಕ, (Protective Tariff), ವಿನಿಮಯಹತೋಟಿ . . . ದ್ವಿರಾಷ್ಟ್ರವ್ಯಾಪಾರ (Bilateral Trade), ಹಾಗು ವಿನಿಮಯ ಒಪ್ಪಂದಗಳು (ಅಂತಸಂ. ೯).

[ದ್ವಿ + ರಾಷ್ಟ್ರ + ವ್ಯಾಪಾರ]

ದ್ವಿರುಕ್ತ (ನಾ). ೧. [ವ್ಯಾಕ]ಒಂದು ವರ್ಣ ಅಥವಾ ಒಂದು ಪದವನ್ನು ಎರಡು ಸಲ ಉಚ್ಚರಿಸುವಿಕೆ: ಹೀಗೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪದವನ್ನು ಎರಡು ಬಾರಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿರುಕ್ತ ಎಂದು ಹೆಸರು (ಮಧ್ಯಮ. ೧೯೦): ದ್ವಿರುಕ್ತ (೧) ದೂರ, ಸಾಮೀಪ್ಯ . . . ಬಾಧೆ ಇವು ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದವನ್ನು ಅನೇಕಾವೃತ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರು (ಕೈಪಿಡಿ. ೬೦). ೨. ಒತ್ತಕ್ಷರ; ದ್ವಿತ್ವ: ಸ್ವರಮಾದಿಯಪ್ಪವವು ಮುಂತಿರೆ ದೀರ್ಘಂ ಮೊದಲೊಳಗುರುಗಕ್ಕುಂ ತದಮಾಂತರದೊಳ್ ಣಟಳನತಂಗಳ್ ದೊರೆಕೊಳೆ ತಳಿಗುಂ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಂ ಬಹುಳತೆಯಿಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೧೯); ಅತ್ವಂ = ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಾದ ನಡು ಕಡೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಂಗಳ ಮೊದಲ ಪದದ ಕಡೆಗೆ ಅಕಾರಂ . . . ಬರ್ಪುದು (ಶಮದ. ೧೯೩ ಟೀಕೆ).

ದ್ವಿರುಕ್ತಿಕಾರ್ಯ = ವೀಪ್ಸೆ ಮತ್ತು ಅನುಕರಣ–ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ,–ಬದಲಾವಣೆ: ದ್ವಿರುಕ್ತಿಕಾರ್ಯಗಳು: –(i) ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದ ತುದಿ ಮೊದಲ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತುತ್ತ ಮೊತ್ತ ಎಂದೂ ಕಡೆ ನಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟ ನಟ್ಟ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳು ಬರುವುವು. ಉದಾ:–ತುತ್ತ ತುದಿ, ಮೊತ್ತಮೊದಲ್, ಕಟ್ಟಕಡೆ, ನಟ್ಟನಡು (ಕೈಪಿಡಿ. ೬೦). [ಸಂ.]

ದ್ವಿರೂಢೆ (ನಾ). ಎರಡು ಸಲ ಮದುವೆಯಾದ ಹೆಂಗಸು.

[ಸಂ. ದ್ವಿರೂಢಾ]

ದ್ವಿರೂಪ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಆಕಾರ, – ಸ್ವರೂಪ: ದರಹಾಸವಿಭಾಸಿತ ವಕ್ತ್ರಶೋಭೆಯ ಸೆಪದಿಂದೆ ಚಂಪ್ರವಳಮುಂ ತಳೆದತ್ತನಿಶಂ ದ್ವಿರೂಪಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨–೧೫). ೨. ಎರಡು ರೂಪವುಳ್ಳುದು: ದ್ವಿರೂಪ–ಬಹುರೂಪತ್ವ . . . ಹವಳದ ನಿರ್ಮಾಣ – ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈ ವಂಶದ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳು (ಪ್ರಾಣಿಶಾ. ೧೩೨). [ಸಂ.]

ದ್ವಿರೇಫ (ನಾ). ಭ್ರಮರ ಎಂಬ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ರಕಾರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಕೀಟ ; ತುಂಬಿ : "ಮಧುಕರಃ . . . ಅಳೀ, ದ್ವಿರೇಫಃ – ಈ ೧೩ ತುಂಬಿ" (ಹಲಾಯು. ೪೩-೧೨೦) ; "ಅಳಿ ಚಂಚರೀಕಮಿಂದಿಂದಿರಂ ತುಂಬಿ . . . ಶಿಳೀಮುಖಮುದಳಿನಂ ದ್ವಿರೇಫಮದು ... ಭ್ರಮರಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೫೩-೧೧) ; ಸರಸಿಜಮೋ ಮೊಗಮೋ ಮೇಣ್ದ್ವಿರೇಫಮೋ ಲೋಲನಯನಯುಗಮೋ ಮನದೊಳ್ಪಿರಿದುಂ ಸಂಶಯಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೭೦) ; ಸಿರಿಸದ ಪೂಮಾಲೆಗಳುಂ ದ್ವಿರೇಫಮಾಲೆಗಳ ಬಳಸಿದಂತಿಕ್ಕಿದಳಾ ತರುಣಿಯ ಮುಂಗೈಗಳೊಳಂ ಹರಿನೀಲದ ತೊಡುಗಂಕಣಂಗಳನಾಗಳ್ (ಪಾರಪು. ೧೧-೫೯) ; ತ್ರಾಹಿ ಗಿರಿಜಾನನಾಂಭೋಜಮಗ್ನಮಾದ್ಯದ್ವಿರೇಫ (ಕಾದ್ಯದ್ವೀ. ೩-೩೧). [ಸಂ.]

ದ್ವಿರೇಫಕುಳ (ನಾ). ತುಂಬಿಗಳ ಗುಂಪು ; ಭ್ರಮರಗಳ ಸಮೂಹ : ಅಲರ ತೊಂಗಲ ಮೇಲೆ ಗಾವರಿಪ ದ್ವಿರೇಫಕುಳಂಗಳಿಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೧-೧೧-೪). [ದ್ವಿರೇಫ + ಕುಳ$_{6}$ (= ಕುಲ)]

ದ್ವಿರೇಫತತಿ (ನಾ). = ದ್ವಿರೇಫಕುಳ : ನಿಜಶರೀರಸೌರಭಕೆ ಸೋಲ್ತು ತದ್ವ್ಯಾಜದಿಂ ದ್ವಿರೇಫತತಿ ಚಾಪದಿಂ ತೊಲಗೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೫೮೩). [ದ್ವಿರೇಫ + ತತಿ$_{2}$]

ದ್ವಿರೇಫಾಳಿ (ನಾ). = ದ್ವಿರೇಫತತಿ : ಶಾಳಿವನಗಂಧಾಂಧದ್ವಿರೇಫಾಳಿ ಕಣ್ಗೊಳಿಸಿತ್ತು (ಶಂಖಪು. ೭-೭೦). [ದ್ವಿರೇಫ + ಅಳಿ$_{4}$ (= ಅಲಿ$_{4}$)]

ದ್ವಿರ್ಭಾವ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಒತ್ತಕ್ಷರ ; ದ್ವಿತ್ವ : ಅಪ್, ಕ್ಷುತ್ . . . ವಾಕ್ – ಇವು ಮೊದಲಾದುವರ್ಕೆ ಉತ್ವಂ ಬೆರಸಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಮಾಗಿ ಅಪ್ಪು, ಕ್ಷುತ್ತು – ಎಂಬಂತಾದೊಡಂ (ಶಮದ. ೮೭ ಪ್ರಯೋ) : ಅಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಕೆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವವೂ ಇದೆ – 'ಮರಕ್ಕೆ' ಎಂಬಂತೆ (ಸಂಶೋಧ. ೭೦). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಲಿಪಿ (ನಾ). ಎರಡು ಬಗೆಯ ಲಿಪಿ : ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಬಾಧೆ ತರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಶವೆಂದರೆ ಭಿನ್ನಲಿಪಿಗಳನ್ನು ಬಳಸುವ ಮತ್ತು ಭಿನ್ನಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಆಡುವ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಗಡಿಗಳ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಎಡೆಬಿಡದೆ ಇರುವ ದ್ವಿಭಾಷಾ, ದ್ವಿಲಿಪಿವಲಯಗಳು (ಭಾರಲ. ೫೯). [ದ್ವಿ + ಲಿಪಿ]

ದ್ವಿವಚನ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಎರಡು ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಸ್ತು, ವ್ಯಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದರೂಪ : ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ಸಂಖ್ಯಾನಿವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಂ ದ್ವಿವಚನನಿರ್ದೇಶಂ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಮೊದಲೆಪಟ್ಟುತ್ತು (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೫೩) : ಸ್ವೀಕಾರ್ಯಂ ಕನ್ನಡದೊಳಗೇಕ ಬಹುತ್ವಂ ದ್ವಿವಚನಮುಚಿತದೆ ಬರ್ಕುಂ (ಶಮದ. ೯೪) ; ಫಿಜಿಯನ್ ಎಂಬ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ತ್ರಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ವಚನಗಳಿವೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೨೭೩). [ಸಂ.]

ದ್ವಿವಪ್ತೃ (ನಾ). ಮಲತಂದೆ ; ಬಲತಂದೆ : "ಬಲದಂದೆ ದ್ವಿವಪ್ತೃವಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೩-೧೨). [ಸಂ.]

ದ್ವಿವಾರಂ (ಅ). ಎರಡು ಸಲ ; ಎರಡು ಬಾರಿ : ಮತ್ತಂ ತದವಗಾಹನದಿಂ ದ್ವಿವಾರಮ ಯೇ ಪುಟ್ಟಿ ಪಂಚತ್ವಮನೆಯ್ದಿ (ಪಸಾರ. ೫೯೬). [ಸಂ.]

ದ್ವಿವಿಧ (ನಾ). ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ : ನಿನ್ನ ಬೆಸಗೊಂಡ ತತ್ತ್ವಮುಂ ಹೇಯೋಪಾದೇಯರೂಪದಿಂ ದ್ವಿವಿಧಮಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೭೧ ವ). [ದ್ವಿ + ವಿಧ]

ದ್ವಿವೇದನೀಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸುಖ ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಸಾತಾವೇದನೀಯ ಮತ್ತು ಅಸಾತಾವೇದನೀಯ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿ ; P ಜೀವನಿಗೆ ಸುಖಾನುಭವವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕರ್ಮೋದಯ ಸಾತಾವೇದನೀಯ, ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಕರ್ಮೋದಯ ಅಸಾತಾವೇದನೀಯ : ಪಂಚಜ್ಞಾನಾವರಣಂಗಳುಂ ದ್ವಿವೇದನೀಯಂಗಳುಂ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿ ಮೋಹನೀಯಂಗಳುಂ . . . ಸತ್ವಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಂದುತ್ತರಪ್ರಕೃತಿಗಳು ಕ್ಷೀಣತರಾಗಸರ್ವಜ್ಞರಿಂದು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟುವು (ಗೊಮ್ಮಸಾ. ೬-೮). [ದ್ವಿ + ವೇದನೀಯ]

ದ್ವಿವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ (ನಾ). ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ; ದ್ವಿಮುಖ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ : ಹಾಗೆ ಮಾಡಲು ಯುಕ್ತಿಸಿದರೂ ದ್ವಿವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವು ಹೆಚ್ಚು ದಿನ ಬಾಳಲಾರದು (ಆರ್ಮಶ್ರೀ. ೨೭೯). [ದ್ವಿ + ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ]

ದ್ವಿಶಾಲಾಲಯ (ನಾ). ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನ ಮನೆ : ತದ್ಗುರು . . . ದ್ವಿಶರೀರರಾಶಿಯೊಳಿರಲ್ಕಕ್ಕುಂ ದ್ವಿಶಾಲಾಲಯಂ (ಜಾತತಿ. ೪-೧೪). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಶಿಖರ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಹೆಸರು : ಶೈಲೇಂದ್ರ ದ್ವಿಶಿಖರ . . . ಹಿಮಾದ್ರಿಗಳೆಂಬ ದಶಕುಲಪರ್ವತಂಗಳೇ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಗಂಧಮಾದನವೆಂಬ ಕೀಲಕಪರ್ವತಕ್ಕೆ ತೆಂಕಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಹವು (ವಿವೇಕ. ೨೧೩). ೨. [ನಾಟ್ಯ] ಎರಡು ಶಿಖರಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಹಿಡಿಯುವುದು ; P "ಮತ್ತೊಬ್ಬರನ್ನು ಶಪಿಸುವುದು, ಚಿಟುಕುಮುರಿಯುವುದು, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಜಗಳ, 'ಇಲ್ಲ' ಎನ್ನುವುದು ಇವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ" (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೫೧೬ ಗದ್ಯಾನುವಾದ) ; ದ್ವಿಶಿಖರ – ಎರಡುಂ ಶಿಖರಕರಂಗಳ್ ಸರಿಯಾಗೊಂದಲ್ಕೆ ಸಂಯುತಂಗಳೊಳಧಿಕಂ ತರುಣೀ ದ್ವಯಶಿಖರಾಖ್ಯಂ ಪಿರಿದುಂ ಶಾಪಿಸುವ ಚಿಟುಕುಮುರಿವಿನಿತಱೊಳಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೨-೯೦). [ದ್ವಿ + ಶಿಖರ]

ದ್ವಿಶಿರ (ನಾ). ಎರಡು ತಲೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ; ಭೇರುಂಡಪಕ್ಷಿ : ಪಸಿದೆಯ್ದುಂದುಣ್ಬುದಾ ಪೆಣ್ಬುಲಿಯ ಮೊಲೆಯನಲ್ಲಿರ್ದ ಸಾರಂಗಶಾಬಂ ದ್ವಿಶಿರಂ ತಾಯ್ದಪ್ಪಿ ಪಾಯ್ದಂಟಡಿಗೆ ಕುಟುಕನೊಲ್ದೂಡುಗುಂ (ಶಬಶಂ. ೨-೭೩). [ದ್ವಿ + ಶಿರ$_{2}$]

ದ್ವಿಷ (ನಾ). ಹಗೆ ; ಶತ್ರು : "ಅರಿ ವಿರೋಧಿ . . . ದ್ವಿಷಂ ಶಾತ್ರವ ಸರಾತಿಯಾಪ್ರತ್ಯನೀಕಂ ಪರಿಪಂಥಿಯೆನಲು ಹಗೆಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೮೭-೨೯) ; ಬಲಸಂಪನ್ನಂ ದ್ವಿಪ[ಷ]ನಂ ರಣದೊಳ್ ಭಿನ್ನರಥಂ ಮಾಡಿ ಪಿಡಿದು ತಂದೆನಗಿತ್ತಂ (ಬಂಕಹರಿ. ೫-೩೧). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಷಜ್ಜನ (ನಾ). ಹಗೆಯಾದ ಜನ ; ವೈರಿಜನ ; ಶತ್ರುಜನ: ಶ್ರೀಶೀಲಭದ್ರಂ ದ್ವಿಷಜ್ಜನದುರ್ಭರಗಜಾಂಕುಶಂ ಸುಜನರತ್ನಂ ತಾನೆನಲ್ಕೀಂ ಕೃತಾರ್ಥನೊ . . . ಶ್ರೀಧರಂ (ಜಾತತಿ. ೧-೫). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಷಜ್ಜಾತ (ನಾ). ೧. ಶತ್ರುವಿನಿಂದುಂಟಾದುದು. ೨. ಶತ್ರುವಿನ ಮಗ: ದ್ವಿಷಜ್ಜಾತಂ ಚೂತಂ ಪಿತೃವನಮದಾಯ್ತುಂಬುಜವನಂ ವಿಷಮದಾಯಂ ಕಾಯಂ ವಸಿತೆಗವನಿಂ ಚಿತ್ರಭವನಿಂ (ಲೀಲಾವ. ೭-೮೩). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಷತೆ (ನಾ). ಹಗೆತನ ; ಶತ್ರುತ್ವ : ಹುಸಿ ಪರದ್ರೋಹವು ಪರಸ್ತ್ರೀವ್ಯಸನವೇಯವಸೂಯೆ ಮಾನ್ಯದ್ವಿಷತೆ ಪತಿತಸಮೇತವಾತ್ಮಸ್ತುತಿಯೆ ನಿಷ್ಟುವನು ಬಿಸುಟು ತದ್ವಿಪರೀತದಲಿ ವರ್ತಿಸುವನವನೇ ರಾಯನು (ಕುಮಾವ್ಯಾಉ. ೩-೭೦). [ಸಂ. ದ್ವಿಷತಾ]

ದ್ವಿಷತ್ತು (ನಾ). ಶತ್ರು ; ವೈರಿ : "ಅಭಿಯಾತಿಃ, ಅರಾತಿಃ, ಅಮಿತ್ರಂ, ರಿಪುಃ, ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಃ, ವಿಪಕ್ಷಃ, ವಿರೋಧೀ, ಅರಿಃ, ಅಹಿತಃ, ಅಸಹನಃ, ಜಿಘಾಂಸುಃ, ಪರಿಪಂಥೀ, ಪರಃ, ಅಸುಹೃತ್, ಪ್ರತ್ಯರ್ಥೀ, ಪ(ತ್ಯ)ರ್ಯುಪಸ್ಥಾತಾ, ದ್ವೇಷೀ, ವೈರೀ, ಶಾತ್ರವಃ, ಶತ್ರುಃ, ಸಪತ್ನಃ, ಭ್ರಾತೃವ್ಯಃ, ಪ್ರತ್ಯನೀಕಃ, ದ್ವಿಷತ್ – ಈ ೨೪ ಹಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೭೫-೩೦೨). [ಸಂ. ದ್ವಿಷತ್]

ದ್ವಿಷತ್ಸೇನೆ (ನಾ). ಶತ್ರುಸೈನ್ಯ ; ಹಗೆಗಳ ಪಡೆ : ಎರಡುಂ ತೋಳ್ ನೆರಪೂಡೆ ಬಲ್ನೆರಪಸಂಖ್ಯಾತಂ ದ್ವಿಷತ್ಸೇನೆ ಖೇಚರರಂ ಭೂಚರರನೊಂದೆ ಮೊಯ್ಯೊಳೆ ಕೊಲುತ್ತಿರ್ದಪ್ಪಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೨೨). [ಸಂ. ದ್ವಿಷತ್ಸೇನಾ]

ದ್ವಿಷದ್ಬಲ (ನಾ). = ದ್ವಿಷತ್ಸೇನೆ : ಶ್ರೀರಮಣಿಯಂ ದ್ವಿಷದ್ಬಲಪಾರಾವಾರದೊಳುದಗ್ರಭುಜವಿಜಯಮಹಾಮೇರುವನೆ ಕಡೆದು ಪಡೆದಳವಾರುವಂ ನಿಬಿಸಿದುದುದಾತ್ತನಾರಾಯಣನಾ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧). [ಸಂ. ದ್ವಿಷದ್ಬಲ]

ದ್ವಿಷದ್ಭೂಮಿಪ (ನಾ). ಶತ್ರುರಾಜ : ತ್ರಿಜಗದ್ವ್ಯಾಪಿತಕೀರ್ತಿಕಂಠತಳಧರಾಧೀಶಂ ದ್ವಿಷದ್ಭೂಮಿಪವ್ರಜಕಾಲಂ ಹರಿಮೂರ್ತಿ ನಿರ್ಮಳಗುಣಂ (ಮುದಶಿ. ೧-೩). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಷದ್ಯೋಷೆ (ನಾ). ಹಗೆಯ ಹೆಂಡತಿ ; ಶತ್ರುವಿನ ಪತ್ನಿ : ನಾವೆಸಗವೇಳ್ಪುದಂ ತಾನೆ ಸಾಧಿಸಿಹನಾ ದ್ವಿಷದ್ಯೋಷೆಯ ತಂದು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೬೨-೨೯೨). [ಸಂ. ದ್ವಿಷದ್ಯೋಷಾ]

ದ್ವಿಷನ್ನೃಪ (ನಾ). ಶತ್ರುರಾಜ : ಸಾಧಿತಶತ್ರುಪದ್ಮಲರನುಕ್ರಮದಿಂ ಚರರಂ ದ್ವಿಷನ್ನೃಪಾಷ್ಟಾದಶತೀರ್ಥದೊಳ್ನಡೆಯಿಸಲ್ಕೆಬಿವರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೪೨) ; ಒಂದು ದಿವಸಂ ದ್ವಿಷನ್ನೃಪವಂದಿತಚರಣಂ . . . ತಂದಂ ಜಿನೇಂದ್ರ ದೀಕ್ಷೆಗೆ ಬಗೆಯಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೩-೩೬). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಷನ್ಮೇದಿನೀಶ್ವರ (ನಾ). = ದ್ವಿಷನ್ನೃಪ : ರಣಜಯೋದ್ಯೋಗಂ ದ್ವಿಷನ್ಮೇದಿನೀಶ್ವರಸಂಹಾರಹವಿರ್ಭುಜಂ ಭುಜಬಳಂ (ಎಕ. II, ೧೪೩-೧೬ ; 982). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಷ್ಟ (ಗು). ೧. ದ್ವೇಷದ ; ಹಗೆತನದ ; ಪ್ರತಿಪಕ್ಷದ. (ನಾ). ೨. ತಾಮ್ರ. [ಸಂ.]

ದ್ವಿಷ್ಠ (ಗು). ಎರಡರಲ್ಲಿರುವ ; ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರುವ. [ಸಂ.]

ದ್ವಿಸಂದಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ದ್ವಿಸನ್ದಿ ಸತ್ತಿವಂಗಲದ ಗಂಗಪ್ಪೂರ ತತ್ ಪಶ್ಚಿಮಶ್ಯಾಮ್ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೧೯, ೧೧-೧೦ ; ?). [?]

ದ್ವಿಸಂಧಿಗ್ರಾಹಿ (ನಾ). ಶ್ಲೋಕ, ಕಾವ್ಯ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಎರಡು ಸಲ ಕೇಳಿದ ಕೂಡಲೆ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು. [ಸಂ. ದ್ವಿಸಂಧಿಗ್ರಾಹಿನ್]

ದ್ವಿಸಪ್ತತಿಪ್ರಕೃತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಗಳು; P ೧. ಅನ್ಯತರವೇದನೀಯ, ೨. ದೇವಗತಿ, ೩. ನರಕಗತ್ಯಾನುಪೂರ್ವಿ, ೪. ತಿರ್ಯಗ್ಗತ್ಯಾನುಪೂರ್ವಿ, ೫. ಮನುಷ್ಯಗತ್ಯಾನುಪೂರ್ವಿ, ೬. ದೇವಗತ್ಯಾನುಪೂರ್ವಿ, ೭. ಔದಾರಿಕಶರೀರ, ೮. ವೈಕ್ರಿಯಿಕಶರೀರ, ೯. ಆಹಾರಕಶರೀರ, ೧೦. ತೈಜಸಶರೀರ, ೧೧. ಕಾರ್ಮಣಶರೀರ, ೧೨. ಸಮಚತುರಸಂಸ್ಥಾನ, ೧೩. ನ್ಯಗ್ರೋಧಸಂಸ್ಥಾನ, ೧೪. ಸ್ವಾತಿಸಂಸ್ಥಾನ, ೧೫. ಕುಬ್ಜಸಂಸ್ಥಾನ, ೧೬. ವಾಮನಸಂಸ್ಥಾನ, ೧೭. ಹುಂಡಸಂಸ್ಥಾನ, ೧೮. ಶ್ವೇತವರ್ಣ, ೧೯. ಪೀತವರ್ಣ, ೨೦. ಹರಿತವರ್ಣ, ೨೧. ಅರುಣವರ್ಣ, ೨೨. ಕೃಷ್ಣವರ್ಣ, ೨೩. ತಿಕ್ತ, ೨೪. ಕಟು, ೨೫. ಕಷಾಯ, ೨೬. ಆಮ್ಲ, ೨೭. ಮಧುರ, ೨೮. ವಜ್ರವೃಷಭನಾರಾಚಸಂಹನನ, ೨೯. ವಜ್ರನಾರಾಚಸಂಹನನ, ೩೦. ನಾರಾಚಸಂಹನನ, ೩೧. ಅರ್ಧನಾರಾಚಸಂಹನನ, ೩೨. ಕೀಲಿತಸಂಹನನ, ೩೩. ಅಸಂಪ್ರಾಪ್ತಸೃಪಾಟಿಕಾಸಂಹನನ, ೩೪. ಔದಾರಿಕಾಂಗೋಪಾಂಗ, ೩೫. ವೈಕ್ರಿಯಿಕಾಂಗೋಪಾಂಗ, ೩೬. ಆಹಾರಕಾಂಗೋಪಾಂಗ, ೩೭. ಸುಗಂಧ, ೩೮. ದುರ್ಗಂಧ, ೩೯. ಮೃದುಸ್ಪರ್ಶ, ೪೦. ಕರ್ಕಶಸ್ಪರ್ಶ, ೪೧. ಗುರುಸ್ಪರ್ಶ, ೪೨. ಲಘುಸ್ಪರ್ಶ, ೪೩. ಶೀತಸ್ಪರ್ಶ, ೪೪. ಉಷ್ಣಸ್ಪರ್ಶ, ೪೫. ಸ್ನಿಗ್ಧಸ್ಪರ್ಶ, ೪೬. ರೂಕ್ಷಸ್ಪರ್ಶ, ೪೭. ಅಗುರುಲಘು, ೪೮. ಉಪಘಾತ, ೪೯. ಪರಘಾತ, ೫೦. ಉಚ್ಛ್ವಾಸ, ೫೧. ಪ್ರಶಸ್ತವಿಹಾಯೋಗತಿ, ೫೨. ಅಪ್ರಶಸ್ತವಿಹಾಯೋಗತಿ, ೫೩. ಸ್ಥಿರ, ೫೪. ಅಸ್ಥಿರ, ೫೫. ಶುಭ, ೫೬. ಅಶುಭ, ೫೭. ಸುಸ್ವರ, ೫೮. ದುಸ್ವರ, ೫೯. ಸುಭಗ, ೬೦. ದುರ್ಭಗ, ೬೧. ಪ್ರತ್ಯೇಕಶರೀರ, ೬೨. ಅಯಶ, ೬೩. ಯಶ (ಕೀರ್ತಿ), ೬೪. ಅನಾದೇಯ, ೬೫. ನಿರ್ಮಾಣ, ೬೬. ಆಹಾರಪರ್ಯಾಪ್ತಿ, ೬೭. ಶರೀರಪರ್ಯಾಪ್ತಿ, ೬೮. ಇಂದ್ರಿಯಪರ್ಯಾಪ್ತಿ, ೬೯. ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಪರ್ಯಾಪ್ತಿ, ೭೦. ಭಾಷಾಪರ್ಯಾಪ್ತಿ, ೭೧. ಮನಃಪರ್ಯಾಪ್ತಿ, ೭೨. ನೀಚೈರ್ಗೋತ್ರ. ಇದರ ಗಣನೆಯಲ್ಲಿ ಆದಿಪುರಾಣದ ಬೇರೆ ಮುದ್ರಣಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ತತ್ತ್ವರತ್ನಪ್ರದೀಪಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಜೈನಾಕರಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಹೊಸದಾಗಿ ಸೇರಿವೆ, ಕೆಲವು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಗಣನೆಯು ಆದಿಪುರಾಣದ ೧೬-೪೯ ವಚನದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಪಾಠವನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ: ಪಂಚಷಟ್ಕಾಂಗೋಪಾಂಗದ್ವಿಕಂ ಗಂಧದ್ವಿಕಂ ಸ್ಪರ್ಶಾಷ್ಟಕಂ ಅಗುರುಲಘುಂ . . . ನೀಚೈರ್ಗೋತ್ರಂಗಳೆಂಬ ದ್ವಿಸಪ್ತತಿಪ್ರಕೃತಿಗಳಂ ನಿರವಶೇಷಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೬-೪೯ ವ). [ದ್ವಿ + ಸಪ್ತತಿ + ಪ್ರಕೃತಿ]

ದ್ವಿಸಪ್ತಲೋಕ (ನಾ). ಈರೇಳು ಲೋಕ ; ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳು ; P ೧. ಭೂಲೋಕ, ೨. ಭುವರ್ಲೋಕ, ೩. ಸುವರ್ಲೋಕ, ೪. ಮಹರ್ಲೋಕ, ೫. ಜನಲೋಕ, ೬. ತಪೋಲೋಕ, ೭. ಸತ್ಯಲೋಕ, ೮. ಪಾತಾಳ, ೯. ಮಹಾತಳ, ೧೦. ರಸಾತಳ, ೧೧. ತಳಾತಳ, ೧೨. ಸುತಳ, ೧೩. ವಿತಳ, ೧೪. ಅತಳ : ಸಪ್ತಾಶ್ವ ಚಂದ್ರಮಸಮನುಗಳಂ ಬಡಿದು ದ್ವಿಸಪ್ತಲೋಕಂಗಳ್ಗೆ ಆಳೆಯುಮನಿಟ್ಟು (ಜಿಬಪು. ೪೭-೧೧). [ದ್ವಿ + ಸಪ್ತಲೋಕ]

ದ್ವಿಸರ (ನಾ). ಎರಡೆಳೆಯ ಹಾರ,-ಸರ : ತುಲಸಿಯ ಮಣಿ ಸರೋಜಮಣಿಗಳ ಕೊರಲೊಳಪ್ಪಕಪ್ಪಕೆ ಯೇಕಸರ ದ್ವಿಸರ ತ್ರಿಸರಂಗಳಂ ಧರಿಸಿ ಮಿಸುನಿವರಿಸಿ (ಕೃಷ್ಣವಿ. ೨-೧೭). [ದ್ವಿ + ಸರ್ಕ]

ದ್ವಿಸಹಸ್ರಜಿಹ್ವ (ನಾ). ಎರಡುಸಾವಿರ ನಾಲಗೆಯುಳ್ಳವನು; ಆದಿಶೇಷ : ಅಹಿರಾಜಂ ದ್ವಿಸಹಸ್ರಜಿಹ್ವನೞಿಯಂ ವ್ಯಾವರ್ಣಿಸಲ್ ಬಲ್ಲನೇ ಮಹಿಯೊಳ್ ಮಾನವನೊಂದೆ ನಾಲಗೆಯೊಳ್ (ಜಗನ್ನಿ. ೨-೩೭). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಸಾಗರೋಪಮಾಯುಷ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಎರಡುಸಾಗರದಷ್ಟು ಆಯುಷ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಅಲ್ಲಿಯ ವೈಮಾನಿಕರೆಲ್ಲಂ ಸಪ್ತಹಸ್ತೋತ್ಸೇಧಶರೀರರುಮುತ್ಕೃಷ್ಟದಿಂ ದ್ವಿಸಾಗರೋಪಮಾಯುಷ್ಯರುಂ ಕಾಯಪ್ರವೀಚಾರರುಮಪ್ಪರ್ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೬೦ ವ). [ಸಂ.]

ದ್ವಿಸ್ವಭಾವ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ವಭಾವ. ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ದ್ವಾದಶರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಗ ; ಚರ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರರಾಶಿಗಳ ಧರ್ಮವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ ರಾಶಿ ; P ಮೇಷಾದಿ ದ್ವಾದಶರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಗೆಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಚರರಾಶಿ, ಕೆಲವು ಸ್ಥಿರರಾಶಿ, ಕೆಲವು ದ್ವಿಸ್ವಭಾವರಾಶಿ. ಚರರಾಶಿ – ಮೇಷ, ಕರ್ಕಾಟಕ, ತುಲಾ, ಮಕರ. ಸ್ಥಿರರಾಶಿ–ವೃಷಭ, ಸಿಂಹ, ವೃಶ್ಚಿಕ, ಕುಂಭ. ದ್ವಿಸ್ವಭಾವರಾಶಿ – ಮಿಥುನ, ಕನ್ಯಾ, ಧನುಸ್ಸು, ಮೀನ : ಅಂಶಕದೊಳ್ ವರ್ಗೋತ್ತಮದಂಶಕಮುಕ್ಕುಂ . . . ಸ್ಥಿರಗೃಹ ಮಧ್ಯಾಂಶಕಮುಂ ದ್ವಿಸ್ವಭಾವದಂತ್ಯಾಂಶಕಮುಂ (ಜಾತತಿ. ೧-೩೮). [ದ್ವಿ + ಸ್ವಭಾವ]

ದ್ವೀಂದ್ರಿಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸ್ಪರ್ಶನ ಮತ್ತು ರಸನ ಈ ಎರಡು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವ ಜಂತು : ಸ್ಪರ್ಶನ ರಸನೇಂದ್ರಿಯೋಪೇತಂಗಳಪ್ಪ ಶಂಖಾದಿ ದ್ವೀಂದ್ರಿಯಂಗಳುಂ . . . ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಂಗಳುಮೆಂದಿಂತು ತ್ರಸಜೀವಂಗಳ್ ಚತುರ್ವಿಧಮಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೬೦ ವ) ; ಆ ತ್ರಸಜೀವಿಗಳುಂ ದ್ವೀಂದ್ರಿಯಾದಿ ವಿಕಳೇಂದ್ರಿಯಂ ಷಡ್ವಿಧಂ (ಜೀವಸಂ. ೭-೩ ವ) ; ದ್ವೀಂದ್ರಿಯಂಗಳು ಇಱುವೆ ತಗುಣೆ . . . ಮೊದಲಾಗೊಡೆಯವಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿ ಕೆಲವು ಸತ್ತು . . . ದುರ್ಗತಿಗಳ್ಗೆ ಸಲ್ವುವು (ಶ್ರಾವಕಾ. ೧೨೩). [ದ್ವಿ + ಇಂದ್ರಿಯ]

ದ್ವೀಪ (ನಾ). ೧. ಸುತ್ತಲೂ ನೀರುಳ್ಳ ಎತ್ತರವಾದ ಭೂಭಾಗ; ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಭೂಮಿ; ಅಂತರೀಪ; ನಡುಗಡ್ಡೆ: ದ್ವೀಪಾಬ್ಧಿವರ್ಗಕ್ರಮಮವದುವುಮಸಂಖ್ಯಾತಮಾ ಸಂಖ್ಯೆಯೊಳ್ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಗೆಯ್ಯನ್ನಮೆಂಬಗ್ಗಳಿಕೆಯಿನೆಸೆದತ್ತೇಕರಜ್ಜುಪ್ರಮಾಣಂ (ಆದಿಪು. ೧-೯೮); ನೆಗಬ್ದಾ ದ್ವೀಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಲಶಂ ಚಂಡಪ್ರಭಂ ಪಂಜರಂ ಭಗಣಂ ಪಲ್ಲವಮಂಬುರಾಶಿಯೆನೆ . . . ಗಗನಚ್ಛತ್ರದ ಹೇಮದಂಡಮೆನಿಸಲ್ ಸಾಲ್ದತ್ತು ಹೇಮಾಚಲಂ (ಜಗವಿ. ೧-೨೫); ಜಲಧಿ ಮಾತೃಕೆ ವಾರ ಕುಲ ಗಿರಿಗಳು ವಿಭಕ್ತ ದ್ವೀಪ ಸರ್ವಾವಳಿ ಮುನೀಶ್ವರರುಗಳ ಧಾತುಗಡಣದ ವೇದಿಗಳ ತಿಳಿದು . . . ನಡೆವವರುಗಳು ನಿರ್ವಾಣದಲೆಡಹದೆ ಬೆರಸಿ ಕೊಂಬರು ಮುಕ್ತಿರಾಜ್ಯವನು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೯-೩೯); ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಭೂಭಾಗವು "ದ್ವೀಪವು (Island)" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ಭೂಗೋಳ. ೧೦). ೨. ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದ ಮರಳಿನ ದಿಣ್ಣೆ: "ಸೈಕತಃ, ಪುಳಿನಂ, ದ್ವೀಪಂ (ಸಿಕತಾ) – ಈ ೩ ಮಳಲ ದಿಣೆ (ದಿಣ್ಣೆ)" (ಹಲಾಯು. ೧೦೦-೯೮); "ಪುಳಿನಮೆನೆ ಸೈಕತಮೆನಲು ದ್ವೀಪ ಮೆಂದೆನಲು ಮಳಲೊಟ್ಟಲಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೨-೧೧). ೩. ಮೇರು ಪರ್ವತದ ಸುತ್ತಲಿನ ಭೂಭಾಗ; P ಪುರಾಣಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಂಬೂ, ಪ್ಲಕ್ಷ, ಶಾಲ್ಮಲಿ, ಕುಶ, ಕ್ರೌಂಚ, ಶಾಕ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಕರ ಎಂದು ಏಳು ದ್ವೀಪಗಳಿವೆ. ಇವು ಕಮಲದ ದಳದಂತೆ ಮೇರು ಪರ್ವತವನ್ನು ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿವೆ ಮತ್ತು ಒಂದೊಂದೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸಾಗರದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ. ಈ ದ್ವೀಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಬಗೆಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. 'ಸಪ್ತದ್ವೀಪ' ಪರಾ. ೪. ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನ. ೫. ಒಂದು ಅಳತೆ: "ವರ್ತನೆಯದ್ವೈವತ್ತು ಮಂಡಲಮೆನಿಕ್ಕುವೈವತ್ತು ವಾರ್ತಮೆನಿಕ್ಕವೈವತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆವರಲುತ್ತಮದ್ವೀಪಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೬-೦೨). ೬. [ಜೈನ] ಜೈನಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎಂಟು ದ್ವೀಪಗಳು; P ೧. ಜಂಬೂದ್ವೀಪ, ೨. ಧಾತಕೀದ್ವೀಪ, ೩. ಪುಷ್ಕರವರದ್ವೀಪ, ೪. ವಾರುಣೀವರದ್ವೀಪ, ೫. ಕ್ಷೀರವರ ದ್ವೀಪ, ೬. ಘೃತವರದ್ವೀಪ, ೭. ಇಕ್ಷುವರದ್ವೀಪ, ೮. ನಂದೀಶ್ವರ ದ್ವೀಪ. 'ದ್ವಿತೀಯದ್ವೀಪ', 'ತೃತೀಯದ್ವೀಪ' ಪರಾ. ೭. (ಅಲಂ) ಸಂಪರ್ಕರಹಿತ ಸ್ಥಳ. [ಸಂ.]

ದ್ವೀಪಕಲ್ಪ (ನಾ). ಮೂರುಕಡೆ ನೀರುಳ್ಳ ಭೂಭಾಗ; ಪರ್ಯಾಯ ದ್ವೀಪ: ಹಿಂದೂದೇಶದ ತೀರ ದಕ್ಷಿಣತುದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಲಯಾ ದ್ವೀಪಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ . . . ವಾಸವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ (ಮಾಂಬಯು. ೩-೨೯೦); ಕೊಂಚ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಭೂಭಾಗವು "ಅರ್ಧ ದ್ವೀಪವು (Peninsula), ಪರ್ಯಾಯದ್ವೀಪ, ದ್ವೀಪ ಕಲ್ಪ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ಭೂಗೋಳ. ೧೦); ದ್ವೀಪಕಲ್ಪ (ಪೆನಿನ್‌ಸ್ಯುಲ)ದಲ್ಲಿಯ ಬಹಳ ಬತ್ತಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಂದರೆ ಬಳ್ಳಾರಿಯ ಸುತ್ತಲಿರುವ ಎತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶಗಳು (ದಧಾ೩. ೩). [ಸಂ.]

ದ್ವೀಪಖಂಡ (ನಾ). = ದ್ವೀಪ ೧: ಪೊರಪೊಣ್ಮುತ್ತಿ ಗೋಚರಿಪುದೊಂದದ್ಭುತಂ ದ್ವೀಪಖಂಡಮದೊ ಸಸ್ಯಹೀನಂ ಪ್ರಾಣರಹಿತಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೬೩-೩೬). [ದ್ವೀಪ + ಖಂಡ]

ದ್ವೀಪಜಾಲ (ನಾ). ನಡುಗಡ್ಡೆಗಳ ಗುಂಪು,– ಸಮುದಾಯ: ಒಂದ ಕ್ಕೊಂದು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ದ್ವೀಪಗಳಿಗೆ "ದ್ವೀಪಜಾಲವು (Archipelago)" ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಷ್ಯಾಮೈನರಿಗೂ ಮತ್ತು ಗ್ರೀಸ್ ದೇಶಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವೀಪಜಾಲಕ್ಕೆ "ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದ್ವೀಪಜಾಲ (The Archipelago)" ಎಂದು ಹೆಸರು (ಭೂಗೋಳ. ೧೦). [ದ್ವೀಪ + ಜಾಲ$_1$]

ದ್ವೀಪದ್ರಾಕ್ಷಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಒಣದ್ರಾಕ್ಷಿ: "ದ್ವೀಪದ್ರಾಕ್ಷಿ (ಮೆಡಿಟರೇನಿಯನ್ ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಬೀಜವಿಲ್ಲದ ದ್ರಾಕ್ಷಿಯನ್ನು ಒಣಗಿಸಿ ತಯಾರಿಸಿದ್ದು)" (Currant. ಇಂಕನಿ); ದ್ವೀಪ ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಖರ್ಜೂರದ ಹಣ್ಣು . . . ಲವಂಗ ಇವುಗಳನ್ನು ಸಮಭಾಗವಾಗಿ ಚೂರ್ಣವನ್ನು ಮಾಡಿ (ಸಕವೈ. ೬೪). 'ದೀಪದ್ರಾಕ್ಷಿ' ಪರಾ. [ದ್ವೀಪ + ದ್ರಾಕ್ಷಿ]

ದ್ವೀಪದ್ರಾಕ್ಷೆ (ನಾ). = ದ್ವೀಪದ್ರಾಕ್ಷಿ: ಸಕ್ಕರೆ ದ್ವೀಪದ್ರಾಕ್ಷೆಹಣ್ಣು ಈ ಎರಡುಮಂ ಜೇನ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಲಸಿ ಮೆದ್ದು ತಣುವಾಯೊಳ್ ತಣ್ಣೀರಂ ಕುಡಿಯಲ್ ಪಿತ್ತಂ ಕಿಡುವುದು (ಲೋಕೋಪ. ೯-೧೦ ಟೀಕು). 'ದೀಪದ್ರಾಕ್ಷೆ' ಪರಾ. [ದ್ವೀಪ + ದ್ರಾಕ್ಷೆ]

ದ್ವೀಪಧಾತ್ರಿ (ನಾ). = ದ್ವೀಪ ೧: ಧರಣಿಜಾಪ್ರಾರ್ಥನಾಶೀರ್ವಾದ ಮಿದಿರುಗೊಳೆ ಬಂದುದೆನೆ ಧಾವಿಸಿತ್ತೀರ್ದು ತನಗಭಿಮುಖಂ ಆ ದ್ವೀಪಧಾತ್ರಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೦೭-೪೦೫). [ದ್ವೀಪ + ಧಾತ್ರಿ]

ದ್ವೀಪಪತಿ (ನಾ). ದ್ವೀಪದ ಒಡೆಯ,–ರಾಜ: ಶರಧಿಗಳ ಪಳಯುದಖಿಳ ದ್ವೀಪಪತಿಗಳ ತರೆಗಳನು ಹೊಡೆದು (ತೊರವೆ. ೧-೮-೩೭). [ದ್ವೀಪ + ಪತಿ$_1$]

ದ್ವೀಪವತಿ (ನಾ). ೧. (ಮಧ್ಯೆಮಧ್ಯೆ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ) ನದಿ; ಹೊಳೆ; ತೊರೆ: "ಸಿಂಧುಃ . . . ದ್ವೀಪವತೀ, ಸರಿತ್, ರೋಧೋವಕ್ರಾ – ಈ ೨೧ ತೊಱೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೦-೪೪); "ನದಿ ತರಂಗಿಣಿ ತಟಿನಿ . . . ದ್ವೀಪವತಿಯಾಪಗೆಯೆನೆ ತೊಱೆಗೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೨-೧೦). ೨. ಭೂಮಿ. [ಸಂ. ದ್ವೀಪವತೀ]

ದ್ವೀಪಸಮುದಾಯ (ನಾ). = ದ್ವೀಪಜಾಲ: (Archipelago. ಪಾರಿನಿ. ೬). [ದ್ವೀಪ + ಸಮುದಾಯ]

ದ್ವೀಪಾಂತರ (ನಾ). ಬೇರೆ ದ್ವೀಪ; ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವೀಪ; ಪರದೇಶ: ದ್ವೀಪಾಂತರಮಂ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಸ್ಥೀ ನೋಡಲೆಂದು ಬಂದಲೊ (ಶಾದಂಪೂ. ೬೬೬); ವಾತಾಪಿಪುರವರೇಶ್ವರನುಮಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞದೀಕ್ಷಿತನುಂ ದ್ವೀಪಾಂ ತರಪ್ರಕಟಪ್ರಭಾವನುಮೆನಿಸಿದ ಪುಲಿಕೇಶಿದೇವನಿಂ (ಗದಾಯು. ೨-೬ ವ). ದ್ವೀಪಾಂತರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸು = ಕರಿನೀರಿನ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗುಮಾಡು; ದೇಶಭ್ರಷ್ಟನನ್ನಾಗಿಸು. [ದ್ವೀಪ + ಅಂತರ]

ದ್ವೀಪಾಂತರವಾಸ (ನಾ). ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ದೂರದ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವಂತೆ ಕೊಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶಿಕ್ಷೆ; ಕರಿನೀರಿನ ಶಿಕ್ಷೆ: ದ್ವೀಪಾಂತರವಾಸ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ರಾಜದಂಡನೆಗೆ ಗುರಿಯಾದವರು ಇರುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ದ್ವೀಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳವು ಏರ್ಪಾಟಾಗಿದೆ (ಭೂಗೋಳ. ೩೦). [ದ್ವೀಪಾಂತರ + ವಾಸ$_1$]

ದ್ವೀಪಾಂತರಶಿಕ್ಷೆ (ನಾ). ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ದ್ವೀಪಾಂತರವಾಸವನ್ನು ದಂಡನೆಯಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ; ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಠಿನಶಿಕ್ಷೆ; ಕರಿ ನೀರಿನ ಶಿಕ್ಷೆ: ರಾಜದ್ರೋಹನನಿಗೂ ಭಿಕ್ಷುವಿಗೂ ದ್ವೀಪಾಂತರಶಿಕ್ಷೆ ಯಾಯಿತು (ಬಂಕಿಮ. ೪೨). [ದ್ವೀಪಾಂತರ + ಶಿಕ್ಷೆ]

ದ್ವೀಪಿ (ನಾ). ೧. ಹುಲಿ; ಶಾರ್ದೂಲ; ವ್ಯಾಘ್ರ: "ವ್ಯಾಘ್ರಃ, ದ್ವೀಪೀ, ಪುಂಡರೀಕಃ, ತರಕ್ಷುಃ, ಶಾರ್ದೂಲಃ, ಚಿತ್ರಕಾಯಃ, ಮೃಗಾರಿಃ – ಈ ೭ ಹುಲಿ" (ಹಲಾಯು. ೩೮-೭೩); ನಿನಗಾದುಪಹತಿಯೆನಗಾದುದು ನಡೆಯಂ ದೆರಡುಂ ಆ ಕಪಟತಾಪಸರೂಪಧಾರಿಯಪ್ಪ ದ್ವೀಪಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪೊಡೆವಟ್ಟು (ಪಂಚತಂ. ೨೩೩-೧೦); ಸಳನೆಂಬ ನೃಪಂ ಸೆಳೆಯಿಂದೆ ಕೋಪನ ದ್ವೀಪಿಯನೊಂದನೊರ್ವ ಮುನಿ ಪೊಯ್ಸಳೆಯೆಂದಡೆ ಪೊಯ್ದು ಗೆಲ್ದು (ಎಕ. IV, ನಾಗಮಂ. ೭೦-೨; 1178). ೨. ಚಿರತೆ. [ಸಂ. ದ್ವೀಪಿನ್]

ದ್ವೇಷ (ನಾ). ೧. ಹಗೆತನ; ವಿರೋಧ; ವೈರ: ಷೋಡಶವಿಕಾರ – ರಾಗ, ದ್ವೇಷ, ಕಾಮ, ಕ್ರೋಧ, ಲೋಭ . . . ಶ್ರದ್ಧೆ ಈ ಹದಿನಾರೆಂದು ವಾಸುದೇವಮನನದಲ್ಲಿರುವದು (ಅಮೃತ. ೬-೩೬ ಟೀಕು); ಅವಿದ್ಯಾ, ರಾಗ, ದ್ವೇಷ, ಭಯ, ಮೋಹ ಮುಂತಾದುವು ಅಥವಾ ಅವಿದ್ಯಾ, ಅಸ್ಮಿತಾ, ರಾಗ, ದ್ವೇಷ, ಅಭಿನಿವೇಶ – ಇವು (ಬ್ರಹ್ಮಛಾ. ೪೭ ಅಡಿಟಿ); ಸ್ಮೃತಿ . . . ದ್ವೇಷ ಮೊದಲಾದುವು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುವು (ಧಾತತ್ತ್ವ. ೨೯೬); ನಿವ್ವಿಬ್ಬರ ಮೇಲೂ ಆಕೆಗೆ ದ್ವೇಷವಿದೆ (ಪದ್ಮಸ. ೧೩೦). ೨. ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ; ಅರುಚಿ: ಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯೇ ರಾಗ, ಬೇಡವೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯೇ ದ್ವೇಷ (ಹಿಂದಸಾ. ೩೩); ದ್ವೇಷ ಅಥವಾ ಅನಿಚ್ಛೆಯು ನಿವೃತ್ತಿಕಾರಣ (ಹಿಂದಸಾ. ೬೮). ೩. ಜುಗುಪ್ಸೆ; ಅಸಹ್ಯ; ಹೇವರಿಕೆ. ೪. ಕೋಪ; ಕ್ರೋಧ: ದ್ವೇಷಂ ವಿರಹಿಗಳೊಳ್ ಪರಿತೋಷಂ ಮಧುಮತದೊಳಾಗೆ ಬಂದರ್ ಕೆಲರುಂ ಯೋಷಿಜ್ಜನಮುಲರಂಬಿನ ವೇಷಂಗೊಂಡಂತೆ ನೆಟಿದು ಪೂದುಡುಗೆಗಳಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೩೩).

ದ್ವೇಷ ಸಾಧಿಸು=ಹಗೆಯನ್ನು ಸಾಧನೆಮಾಡು: ಇಷ್ಟು ದ್ವೇಷ ಸಾಧಿಸಿ, ಆ ಮಕ್ಕಳಾದರೂ ಸುಖವಾಗಿದ್ದಾರೆಯೇ ? (ಕರುಳ. ೧೧೬).

[ಸಂ.]

ದ್ವೇಷಣ (ನಾ). ೧. ಶತ್ರುತ್ವ; ಹಗೆತನ; ವೈರ. ೨. ಶತ್ರು; ಹಗೆ; ವೈರಿ. [ಸಂ.]

ದ್ವೇಷಿ (ನಾ). ಹಗೆ; ಶತ್ರು; ವೈರಿ: "ಅಭಿಯಾತಿಃ . . . ದ್ವೇಷೀ, ವೈರೀ . . . ದ್ವಿಷತ್–ಈ ೨೪ ಹಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೭೫-೭೦೩).

[ಸಂ. ದ್ವೇಷಿನ್]

ದ್ವೇಷಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹಗೆತನ ಸಾಧಿಸು; ಶತ್ರುತ್ವವನ್ನು ಬೆಳೆಸು: ನಾನು ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತೇನೆ; ಆ ಕಾರಣ ದ್ವೇಷವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತೇನೆ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೨೯೬). ೨. ಹೇವರಿಸು; ಅಸಹ್ಯಪಡು: ಅವನು ತೀರಾ ದ್ವೇಷಿಸುವ ಹುರಿಹಿಟ್ಟನ್ನು ತಿನ್ನೆಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಕೋಪ ಉಂಟಾಗದೆ ಇರುವುದೇ ? (ಮೊಗ್ಗು. ೩೬). [ದ್ವೇಷ + – ಇಸು₃]

ದ್ವೇಷ್ಟೃ (ನಾ). = ದ್ವೇಷಿ. [ಸಂ.]

ದ್ವೇಷ್ಯ (ಗು). ೧. ಹಗೆತನದ; ಶತ್ರುತ್ವದ; ವೈರದ. (ನಾ). ೨. ಶತ್ರು; ವೈರಿ: "ಅಕ್ಷಿಗತಃ, ದ್ವೇಷ್ಯಃ, ಪ್ರಣಾಯ್ಯಃ, ಅಸಮ್ಮತಃ – ಈ ೪ ಅನಿಷ್ಟಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೦-೭೦೦). [ಸಂ.]

ದ್ವೈಗುಣಿಕ (ನಾ). ಹೆಚ್ಚು ಬಡ್ಡಿಗೆ ಹಣ ಕೊಡುವವನು; ದುಪ್ಪಟ್ಟು ಬಡ್ಡಿ ಹಾಕುವವನು; ಕುಸೀದಕ: "ದ್ವೈಗುಣಿಕಃ, ವಾರ್ಧುಷಿಕಃ, ವೃದ್ಧ್ಯಾಜೀವಃ, ಕುಸೀದಕಃ – ಈ ೪ ಬಡ್ಡಿಗುಡುವವಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೩-೯೧೬); "ಕುಸೀದಕನು ವಾರ್ಧುಷಿಕನು ದ್ವೈಗುಣಿಕ[ಪಾಠಾಂ. ದ್ವೈತಗುಣಿ] ನೆನಲು ವೃಧ್ಯಾಜೀವನೆನೆ ಬಡ್ಡಿಗೊಡುವಸಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೨-೧).

[ಸಂ.]

ದ್ವೈತ (ನಾ). ೧. ಉಭಯಂತ್ವ; ಎರಡಾಗಿರುವಿಕೆ; ದ್ವಿತ್ವ; ದ್ವಂದ್ವಸ್ಥಿತಿ: ಕೂರ್ಮೆ ಬೆಸುಗೆಯಿಂ ದ್ವೈತ ತಾನದ್ವೈತವಪ್ಪುದೊಂದಚ್ಚರಿಯೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೨-೩೧೫); ಕಾಯುಕೆ ಕಣ್ಗಳೆರಡಿರ್ಪ ಮಾಳ್ಕೆಯಿಂ ದ್ವೈತವಿರ್ದುದು ಸೀತೆ ರಾಮರೊಳಗದ್ವೈತಿ ತಾನಾಗಿ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೫-೫೦). ೨. ಎರಡು; ಜೊತೆ; ಜೋಡಿ: "ದ್ವಂದ್ವಮುಭಯಂ ದ್ವಯಂ ಯುಗ್ಮ ಯುಮಳಂ ಯುಗಂ ದ್ವೈತಮೆನಲ್ಕುಯೆರಡಕ್ಕೆ ಪೆಸರಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೯-೧೨). ೩. [ತತ್ತ್ವಶಾ] ಜೀವ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಒಂದು ತತ್ತ್ವ; ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ತತ್ತ್ವ; ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದ್ವೈತ, ಅದ್ವೈತ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಗಳೆಂಬ ತ್ರಿಮತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಕೋವಿದರ ಸಂಗವನುಳಿದು ಮಾಯಾವಿಲಾಸದ ನೆಲೆಯ ನೋಡದೆ ಸಾವುತಿಹುದೇ ದ್ವೈತ (ಕುವ್ಯಾ. ಉ. ೯-೭೫); ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಂಕರರು ಅದ್ವೈತವನ್ನು ಕಂಡರೆ ಮಧ್ವರು ದ್ವೈತವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾರೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೨೯). ೪. ಸಂದೇಹ; ಶಂಕೆ; ಸಂಶಯ. ೩, ೪: ದ್ವೈತವ ಹೇಳುವ ಹಿರಿಯರೆಲ್ಲರು ದ್ವೈತಕ್ಕೊಳಗಾದರು ನಿಸ್ಸಂಸಾರವ ಹೇಳುವ ಹಿರಿಯರೆಲ್ಲರು ಸಂಸಾರದ ಸಾರವ ಚಪ್ಪರಿದು ಕೆಟ್ಟರು (ಪ್ರಭುವಚ. ೧೮-೫೦). [ಸಂ.]

ದ್ವೈತದರ್ಶನ (ನಾ). = ದ್ವೈತಮತ: ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು . . . ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವ ದ್ವೈತವೇದಾಂತವನ್ನು ದ್ವೈತದರ್ಶನವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಭಾರದ. ೨೭೩). [ದ್ವೈತ + ದರ್ಶನ]

ದ್ವೈತಪಾಶುಪತ (ನಾ). [ಶೈವ] ಶೈವಮತದ ಎಂಟು ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಶೈವಮತದಲ್ಲಿ ನಾವು ಎಂಟು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. (೧) ದ್ವೈತ ಪಾಶುಪತ, (೨) ದ್ವೈತಶೈವಸಿದ್ಧಾಂತ, (೩) ದ್ವೈತಾದ್ವೈತ ಲಕುಲೀಶಪಾಶುಪತ, (೪) ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಶೈವ, (೫) ವಿಶೇಷಾದ್ವೈತ (ವೀರಶೈವ), (೬) ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಶೈವ, (೭) ರಸೇಶ್ವರಶೈವ, (೮) ಕಾಶ್ಮೀರಶೈವ (ಭಾರದ. ೨೦೦). [ದ್ವೈತ + ಪಾಶುಪತ]

ದ್ವೈತಭಕ್ತಿ (ನಾ). ಜೀವಾತ್ಮವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತೋರುವ ಭಕ್ತಿ : ದ್ವೈತಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಭೇದವು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು . . . ಈ ದ್ವೈತಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಇದು ಸಂಸಾರಬಂಧವಿಮೋಚಕವಲ್ಲ (ಶಿವಾನುಭ. ೧೩೫-೪೫); ಸದಮಲದ್ವೈತಭಕ್ತಿಯು ನವವಿಧವಾಗಿ ಚದುರೆ ತೋರುವುದದ ವಿವರಿಪೆ (ವೀರಾಂಭ. ೯). 'ಅದ್ವೈತಭಕ್ತಿ' ಪರಾ. [ದ್ವೈತ + ಭಕ್ತಿ]

ದ್ವೈತಭಾವನೆ (ನಾ). ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮ ಎರಡೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವಿಕೆ: ಭಕ್ತಸ್ಥಲದಿಂದ ಐಕ್ಯಸ್ಥಲಕ್ಕೆ ದ್ವೈತಭಾವನೆಯಿಂದ ಅದ್ವೈತಸಿದ್ಧಿಗೆ ಮುಂದುವರಿಯುವುದೇ ಸಾಧನೆ (ಶೂನ್ಯಕು. ೬).

[ದ್ವೈತ + ಭಾವನೆ]

ದ್ವೈತಮತ (ನಾ). ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಮತ; ಆತ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮರಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮತ: ಜೀವಂಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಇಹದಲ್ಲಿಯೂ ಪರದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಮತಕ್ಕೆ ದ್ವೈತಮತವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ (ಭಾರದ. ೨೭೪). P "ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತತತ್ತ್ವಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರಮೇಯಂಗಳ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಅವರ ಗ್ರಂಥದ ಆಧಾರದಿಂದಲೇ ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ೧. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನು. ೨. ಈ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವಾದುದು (ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ, ಸುಳ್ಳಲ್ಲ). ೩. ಚೇತನ, ಅಚೇತನ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರ ಇವರಿಗಿರುವ ಭೇದವು ಸತ್ಯವಾದಂದು (ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು). ೪. ಸಕಲಜೀವರೂ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅಧೀನರು ಮತ್ತು ಅವನ ದಾಸರು. ೫. ಜೀವರು ಪರಸ್ಪರ ತಾರತಮ್ಯವುಳ್ಳವರು. ೬. ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವುಂಟಾಗುವುದೇ ಮುಕ್ತಿಯು. ೭. ಅಂತಹ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಭಕ್ತಿಯು ಮುಖ್ಯಸಾಧನವು. ೮. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ ಮತ್ತು ಆಗಮ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿವೆ. ೯. ಸಕಲ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ಶ್ರೀಹರಿಯು. ಈ ಪ್ರಮೇಯನವರತ್ನಮಾಲಿಕೆಯೇ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥರು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಧಾರೆಯೆರೆದಿರುವ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಸಾರವು" (ಭಾರದ. ೨೭೫).

[ದ್ವೈತ + ಮತ]

ದ್ವೈತಮಾರ್ಗ (ನಾ). = ದ್ವೈತಮತ: ದ್ವೈತಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎಂಬುದು ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಸಟೆ (ಘನತ. ೧೭-೦೫). [ದ್ವೈತ + ಮಾರ್ಗ]

ದ್ವೈತವಾದ (ನಾ). ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮರಲ್ಲಿರುವ ಭೇದವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ವಾದ; P ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಸಾರಿದ ಸಿದ್ಧಾಂತ. "ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವದಿಂದ ಎಂಬ ವಾದವನ್ನು ಏಕತ್ವವಾದ ಅಥವಾ ಏಕತತ್ತ್ವವಾದ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಎರಡರಿಂದ ಎನ್ನುವ ವಾದವನ್ನು ದ್ವೈತವಾದ, ದ್ವಿತತ್ತ್ವವಾದ(ಡ್ಯೂಯಲಿಸಂ) ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ" (ಕವಿಕೋ. IX, ೮೮೦). [ದ್ವೈತ + ವಾದ]

ದ್ವೈತವೇದಾಂತ (ನಾ). = ದ್ವೈತಮತ: ಜೀವ ಜಗತ್ತುಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಶರೀರರೂಪದಿಂದ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಸಹಿಸಲಾಗದೆ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ದ್ವೈತವೇದಾಂತವು ಹೊರಟಿತು (ಶಕ್ತಿವಿ. ೦೬). [ದ್ವೈತ + ವೇದಾಂತ]

ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತ (ನಾ). = ದ್ವೈತಮತ: ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯಪುರುಷರಾದ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಉಡುಪಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ . . . ಜನಿಸಿದರು (ಕಿಶಾಅ. ೦೭೧); ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವರು ಪರಸ್ಪರ ತಾರತಮ್ಯಸಹಿತರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾರೆಂಬುದು . . . ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು (ಭಾರದ. ೨೬೭). [ದ್ವೈತ + ಸಿದ್ಧಾಂತ]

ದ್ವೈತಾದ್ವೈತ (ನಾ). ೧. ದ್ವೈತ ಮತ್ತು ಅದ್ವೈತಸಂಪ್ರದಾಯ: ಇತರ ಮತದ ದ್ವೈತಾದ್ವೈತಶಾಸ್ತ್ರವ ಕೇಳಿ ಅಹುದೋ ಅಲ್ಲವೋ ಏನೋ ಎಂತೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅದು ಅಜ್ಞಾನ ನೋಡಾ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೨೦-೫೬). ೨. [ವೀಶೈ] ದ್ವೈತದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದ್ವೈತದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ಮತ; ವೀರಶೈವಮತ: "ವೀರಶೈವಧರ್ಮವನ್ನು ದ್ವೈತಾದ್ವೈತವೆಂದೂ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತವೆಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು" (ಕಿಶಾಸ್ಪಕು. ೧೩೫); ಶಿವಶರಣರ ತತ್ತ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ, ದ್ವೈತಾದ್ವೈತ, ಷಟ್ಸ್ಥಲಸಿದ್ಧಾಂತ, ಭೇದಾಭೇದ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ (ಭಾರದ. ೩೦೮). [ದ್ವೈತ + ಅದ್ವೈತ]

ದ್ವೈತಿ (ನಾ). ೧. ಜೀವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮ ಬೇರೆಬೇರೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವವನು: ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನಾದ ನಿಜಲಿಂಗೈಕ್ಯನು ದ್ವೈತಿಯಲ್ಲ ಅದ್ವೈತಿಯಲ್ಲ ಕಾಣಾ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೨೨-೫೯); ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಜೀವಿಗೂ ಯಾವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ ದ್ವೈತವೇ ವೇದಾಂತದ ಸಿದ್ಧಾಂತವೆನ್ನುವವರು ದ್ವೈತಿಗಳು (ಭಾರದ. ೦೫೧). ೨. ಮಾಧ್ವಮತಸ್ಥ. [ಸಂ. ದ್ವೈತಿನ್]

ದ್ವೈತೀಯಕ (ಗು). ಎರಡನೆಯ: ದ್ವೈತೀಯಕಜನಪಂಗದ್ವೈತಂಗಜತಂಗ ಭುವನದಯತಂಗಾಗಳ್ ದೈತೇಂದ್ರರೆಲ್ಲಮೆಣಗಿದರಾತತಪ್ರಣ್ಯಂಗೆ ಜಗದೋಳಿಜಗದರೊಳರೆ (ಅಜಿಪು. ೫-೩). [ಸಂ.]

ದ್ವೈಧ (ನಾ). ೧. ಎರಡಾಗಿರುವಿಕೆ; ಬೇರೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ. ೨. ಎರಡು ವಿಧ; ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ: ಅರ್ಥಂ ದ್ವೈಧಮಾಗೆ ಮನದ ಸಂಶಯಮಂ ಪರಿಚ್ಛೇದಿಸಿ . . . ತಿಳಿದು (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೦೦). ೩. ದ್ವೇಷ; ವಿರೋಧ: ಕುರುಕುಲವರರೊಳೆ ಮೊಳೆತಕಟಸೂಯೆ ಕೌರವರು ಪಾಂಡವರೆಂದು ದ್ವೈಧದ ತೃಣಾಗ್ನಿ ಕೂಮೆಕೂಮೆದು ಸಿಮಿಸಿಮಿಸುತಿದೆ! ಎಂದಿಗಾವ ದವಾಗ್ನಿಯಾಗಿ ಧಗಧಗಿಸುವುದೊ (ಹಪ್ಪಿಕ. ೨೪-೦೭). ೪. ಭೇದ: ಚಿತ್ತವಿರೆ ಚಿಂತೆಗಳು ಜೀವವಿರೆ ಜಗವೆಂಬ ದ್ವೈಧವೇ ಮೆರೆಯೆ (ಮಂಕಿದೇ. ೧೭-೬). ೫. = ದ್ವೈಧೀಭಾವ ೨: "ದ್ವೈಧಂ–ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಿಕೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೨೪೦). 'ಷಡ್ಗುಣ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ದ್ವೈಧೀಭಾವ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಭಾವನೆ; ಸಂಶಯಭಾವನೆ: ಮನುಷ್ಯನು ಹೀಗೋ ಹಾಗೋ ಎಂದು ದ್ವೈಧೀಭಾವದಿಂದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಹೋಗಬಾರದು (ಲೀಕ್ಷ್ನಿಕ. ೯೬). ೨. [ರಾಜನೀ] ಸಂಧಿ, ವಿಗ್ರಹ, ಯಾನ, ಆಸನ, ದ್ವೈಧೀಭಾವ ಮತ್ತು ಸಂಶ್ರಯ ಎಂಬ ಆರು ಬಗೆಯ ಭೇದೋಪಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಭೇದೋಪಾಯಂಗಳಿಂದ ಒಡೆಯುವಿಕೆ: ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹದ್ವಯಾವಸ್ಥಾನಂ ದ್ವೈಧೀಭಾವಮಕ್ಕುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೩೦೦); ತನ್ನ ಮಾನವಾನೆನ್ನರುಮಱಿಯದಂತು ಕೞಿಶತ್ರುಗೋಳಕನ್ಯಾಯದಿಂದಿರ್ಪುದು ದ್ವೈಧೀಭಾವಮೆಂಬುದಕ್ಕುಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೦೯-೧೩). [ಸಂ.]

ದ್ವೈಪ (ಗು). ೧. ಹುಲಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ; ಹುಲಿಯ ತೊಗಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಹುಲಿಯ ಚರ್ಮ. ೩. ಹುಲಿಯ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊದಿಸಿದ ರಥ: "ದ್ವೈಪಃ, ವೈಯಾಘ್ರಃ–೨ ದ್ವೀಪಿಚರ್ಮಾವೃತರಥ–ಹುಲಿಯ ತೊಗಲು ಹೊದಿಕೆಯುಳ್ಳ ರಥದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೨೦೭). [ಸಂ.]

ದ್ವೈಪಾಯನ (ನಾ). ೧. (ಯಮುನಾನದಿಯ) ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು; ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿ: "ಸಾತ್ಯವತೇಯಃ, ಪಾರಶರ್ಯಃ, ದ್ವೈಪಾಯನಃ, ವ್ಯಾಸಃ – ಈ ೪ ವ್ಯಾಸ" (ಹಲಾಯು. ೬೮-೨೫೯). 'ಕೃಷ್ಣದ್ವೈಪಾಯನ' ಪರಾ. ೨. ಒಂದು ಮಡುವಿನ ಹೆಸರು: ಪಾಂಡವರು ದ್ವೈಪಾಯನವೆಂಬ ಆ ಮಡುವಿನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕೂಡಲೆ ಧರ್ಮರಾಜನು ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಕುರಿತು . . . ಎಂದನು (ವಚಭಾ. ೩೦೯). P ಕನ್ನಡಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನೇ ವೈಶಂಪಾಯನಸರೋವರವೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. [ಸಂ.]

ದ್ವೈಮಾತುರ (ನಾ). ೧. ಇಬ್ಬರು ತಾಯಂದಿರನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು. ೨. ಗಣೇಶ: "ವಿನಾಯಕಃ, ವಿಘ್ನರಾಜಃ, ದ್ವೈಮಾತುರಃ . . . ಗಜಾನನಃ–೮ ಶಿವಪುತ್ರನಾದ ಗಣಪತಿಯ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೨೦); P (i) ಸ್ಕಂದಪುರಾಣದ ಮೇರೆಗೆ: ಗಣಪತಿಯು ರಾಜವರೇಣ್ಯನಿಗೆ ರಾಣಿ ಪುಷ್ಪಕೆಯಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಭುಜ, ಆನೆಯ ತಲೆಯೊಡನೆ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಪುಷ್ಪಕೆ ಭಯಗೊಂಡು ಆ ಶಿಶುವನ್ನು ಒಂದು ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಳು. ಪಾರ್ಶ್ವನೆಂಬ ಋಷಿ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದು ತನ್ನ ಸತಿ ದೀಪವತ್ಸಲೆಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಆಕೆ ಆ ಶಿಶುವನ್ನು ಸಲಹಿದಳು. ಗಣಪತಿಗೆ ಹೀಗೆ ಇಬ್ಬರು ತಾಯಂದಿರಾದರು. (ii) ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣದ ಮೇರೆಗೆ: ಪಾರ್ವತಿಯು ತನ್ನ ಮೈಗೆ ಅಂಗರಾಗವನ್ನು ಪೂಸಿಕೊಂಡಾಗ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುರುಷಾಕಾರದ ಬೊಂಬೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದಳು. ಅದು ಆನೆಯ ಆಕಾರವಾಗಿತ್ತು. ಆಕೆ ಅದನ್ನು ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ತೇಲಿಬಿಟ್ಟಳು. ಗಂಗೆ ಅದನ್ನು ಪುತ್ರವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಮಗೂ ಎಂದಳು. ಪಾರ್ವತಿಯೂ ಹಾಗೇ ಕರೆದಳು. ಹೀಗೆ ಗಣಪತಿ ಇಬ್ಬರು ತಾಯಂದಿರನ್ನು ಪಡೆದನು. ೩. ಜರಾಸಂಧ; P ಬೃಹದ್ರಥನಿಗೆ ಬಹುಕಾಲ ಮಕ್ಕಳಾಗದುದರಿಂದ ಅವನು ಚಂಡಕೌಶಿಕಮುನಿಯ ಮರೆಹೊಕ್ಕನು. ಆ ಮಹರ್ಷಿ ಒಂದು ಮಾವಿನ ಹಣ್ಣನ್ನು ಮಂತ್ರಿಸಿ ರಾಣಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೊಟ್ಟನು. ರಾಜನು ಆ ಹಣ್ಣನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರಿಗೂ ಕೊಟ್ಟನು. ರಾಣಿಯರು ಗರ್ಭವತಿಯರಾಗಿ, ನವಮಾಸಾನಂತರ ಶಿಶುವಿನ ಒಂದೊಂದು ಹೋಳನ್ನು ಹೆತ್ತು, ಆ ವಿಕಾರಶಿಶುವನ್ನು ತಿಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಸಾಡಿದರು. ಜರೆಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸಿ ಆ ಎರಡು ಸೀಳುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದುದರಿಂದ ಮಗು ಬದುಕಿತು. ಜರಾಸಂಧನ ಜನನವಾದುದು ಹೀಗೆ. [ಸಂ.]

ದ್ವೈವಿಧ್ಯ (ನಾ). ೧. ಎರಡಂ ವಿಧ, - ಪ್ರಕಾರ. ೨. ಉಭಯಸಂಕಟ : ಬಿಕ್ಕಟ್ಟು ; ಪೇಚಂ : ಮಹಾಶಯ ! ತಾವು ದ್ವೈವಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು (ಬಿಶಾಪ. ೧೧). [ಸಂ.]

ದ್ವೈಹಾಯನ (ನಾ). ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿ. [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಂಗರಾಶಿ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಚರರಾಶಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರರಾಶಿ ಎರಡರ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ರಾಶಿ; ದ್ವಿಸ್ವಭಾವದ ರಾಶಿ; ಮಿಥುನ, ಕನ್ಯಾ, ಧನುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮೀನ ಎಂಬ ರಾಶಿಗಳು: ಚರಗೃಹಮಷ್ಟಮಮಾಗಿರೆ [ಪರ]ಮಂಡಲದೊಳ್ . . . ದ್ವ್ಯಂಗ ರಾಶಿಯಾಗಿರೆ ತದೃಕ್ಷಮಧ್ಯದೆ ಮಂಡಿಗುಂ (ಜಾತಕ. ೨೩-೩). [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಕ್ಷರ (ನಾ). ೧. ಎರಡುಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳುದು : ದ್ವಿದಳ ದ್ವ್ಯಕ್ಷರ [ಪಾಠಾಂ. ದ್ವಿಯಕ್ಷರ, ದ್ವಯಾಕ್ಷರ]ಎಂಬ ಚಕ್ರದಳ ಅಕ್ಷರಂಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಯ ಲಾದವು ನೋಡಾ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೨೦೦-೬೦೪). ೨. [ಛಂದ]ಎರಡೇ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಪದ್ಯ ; ಎರಡುಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಳಸಿ ಬರೆದ ಪದ್ಯ : ನಿರೋಷ್ಠ್ಯ, ಅತಾಲವ್ಯ, ಏಕಾಕ್ಷರ, ದ್ವ್ಯಕ್ಷರ, ಹಾರಬಂಧ, ಮುರಜಬಂಧ ಮುಂತಾದ ನಾನಾವಿಧಗಳುಂಟು (ಕೃಪಿಡಿ. ೨೩೪). [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಕ್ಷರಿ (ನಾ). ೧. ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಮಂತ್ರ : ಏಕಾಕ್ಷರಿ, ದ್ವ್ಯಕ್ಷರಿ, ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಿ, ಚತುರಾಕ್ಷರಿ, ಪಂಚಾಕ್ಷರಿ, ಷಡಕ್ಷರಿ ಮುಂತಪ್ಪ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಂತ್ರಂಗಳೊಳವಲ್ತೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೧೬-೧). ೨. = ದ್ವ್ಯಕ್ಷರ ೨ : ದ್ವ್ಯಕ್ಷರಿ ದನುಸಂದನನಿನನಂದನನಿನನಂದನನಿನನನಂದನನ ನಂದನನಂ (ಮುದತಿ. ೬-೧೧): ಅಕ್ಷರಬಿಂದುಚ್ಯುತಕಂ ದ್ವ್ಯಕ್ಷರಿಯೇಕಾಕ್ಷರಂ ನಿರೋಷ್ಠ್ಯ ಮತಾಲವ್ಯಾಕ್ಷರಮೆನೆ . . . ನೆಗಟ್ದುಂ ಪಲವುಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೫೬೦). [ಸಂ. ದ್ವ್ಯಕ್ಷರೀ]

ದ್ವ್ಯಣುಕ (ನಾ). ಎರಡು ಪರಮಾಣುಗಳ ಸೇರಿಕೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದುದು : ಎರಡು ಪರಮಾಣುಗಳು ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿ ದ್ವ್ಯಣುಕ ಹುಟ್ಟುವದು (ಭಾರದ. ೨೩೦) ; ಎರಡು ಅಣುಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದು ದ್ವ್ಯಣುಕವಾಗುತ್ತದೆ (ತತ್ವಪ್ರಾ. ೨೫೬). [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಧಿಕ (ನಾ). ಎರಡರಷ್ಟು ; ಇಮ್ಮಡಿ : ನೀಚೈರ್ಗೋತ್ರಂಗಳೆಂಬ ದ್ವ್ಯಧಿಕಸಪ್ತತಿಪ್ರಕೃತಿಗಳಂ ನಿರವಶೇಷಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಮಹಾನೇ. ೧೬-೧೧೧ ವ). [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಧಿಕತೆ (ನಾ). ಎರಡರಷ್ಟಾಗಿರುವುದು ; ಎರಡುಪಟ್ಟಾಗಿರುವುದು : ಇಮ್ಮಡಿ : ದ್ವಿಗುಣಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಗುಣಂ ದ್ವಿಗುಣದ್ವಯಾಧಿಕಮಪ್ಪುದಱಿಂ ದ್ವ್ಯಧಿಕಮೆಂಬುದಕ್ಕುಂ ಆ ಶಬ್ದಂ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥಂ ತತ್ಪ್ರಕಾರಂ ದ್ವ್ಯಧಿಕತೆ ಯಕ್ಕುಂ (ತತ್ವಪ್ರ. ೨೪೯). [ಸಂ. ದ್ವ್ಯಧಿಕತಾ]

ದ್ವ್ಯರ್ಥಕ (ಗು). ೧. ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳ. ೨. ಸಂದಿಗ್ಧಾರ್ಥವುಳ್ಳ. [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯರ್ಧ (ನಾ). ಒಂದೂವರೆ; ಒಂದು ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ. [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯರ್ಧಾಕ್ಷ (ನಾ). ಚಿತ್ರಕಲೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೂವರೆ ಕಣ್ಣು ಕಾಣುವಂತಿರುವ ಭಂಗಿ : ಎಸೆಗುಂ ಋಜ್ವಾಗತಂ . . . ಮೆಚ್ಚಿಸುಗಂ ದ್ವ್ಯರ್ಧಾಕ್ಷಮೆಂಬಂತಿರೆ ಸೊಗಯಿಪುತಿರ್ಪಂಗನಾಭಂಗಿಯಂ ಚಿತ್ರಿಸಿ ಚಿತ್ರಕ್ರಾಯಮುಮೊಯ್ಯಂ ಮದನನೆನೆ ಮಹಾದೇವಿ ಕಣ್ಗೊಪ್ಪಿ ತೋರ್ಪಳ್ (ಅಜಿಪು. ೨-೪೫). [ಸಂ. (ದ್ವ್ಯರ್ಧ + ಅಕ್ಷಿ + –)]

ದ್ವ್ಯರ್ಧಾಕ್ಷಿ (ನಾ). = ದ್ವ್ಯರ್ಧಾಕ್ಷ : ರಥಾಂಗಮಿಥುನಂ ದ್ವ್ಯರ್ಧಾಕ್ಷಿಯಿಂ ಬರ್ಹಿಮಂಡಳಿ ಪಾರ್ಶ್ವಗತದಿಂದದೇಂ ಪಡೆದುವೋ ಪಂಚಾಂಡಕವ್ಯಕ್ತಿ ಕಣ್ಗೊಳೆ ಕಂದರ್ಪನ ಬಾಣಪಂಚಕದವೊಲ್ ಚಿತ್ರಕೃತಿಕ್ಷೋಭಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೪೧). [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಷ್ಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲೋಹ; ತಾಮ್ರ: "ತಾಮ್ರಕಂ–ಶುಲ್ಬಂ, ಮ್ಲೇಚ್ಛಮುಖಂ, ದ್ವ್ಯಷ್ಟಂ, ವರಿಷ್ಟಂ, ಉದುಂಬರಂ, ಓದುಂಬರಂ–೬ ತಾಮ್ರದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೬೧). [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಹ (ನಾ). ಎರಡು ದಿನಗಳ ಅವಧಿ. [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಾಮುಷ್ಯಾಯಣ (ನಾ). = ದ್ವಾಮುಷ್ಯಾಯಣ. [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಾಹಿಕ (ನಾ). ಎರಡು ದಿನಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಬರುವ ಜ್ವರ ; ಎರಡರ ಜ್ವರ : ಮಾಕ್ಷಿಕ, ತಾಳಕ, ಸುವರ್ಣ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಎಕ್ಕದ ಹಾಲಲ್ಲೂ . . . ಜೇನುತುಪ್ಪದಲ್ಲೂ ಕೊಡಲು ಸರ್ವ ವಿಷಮಜ್ವರ, ಏಕಾಹಿಕ, ದ್ವ್ಯಾಹಿಕ, . . . ಧಾತುಗತಶ್ವಾಸ ಹರಂ (ವೈವಿ. ೧೬). [ಸಂ.]

ದ್ವ್ಯಾಹಿಕಜ್ವರ (ನಾ).=ದ್ವ್ಯಾಹಿಕ : ಬೆಳ್ಳುಳ್ಳಿ, ಅಗರಧೂಮ ಇವುಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ತೂಕ ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ . . . ತೈಲವನ್ನು ಅಭ್ಯಂಗನಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲು . . . ದ್ವ್ಯಾಹಿಕಜ್ವರ,ವಿಷಮಜ್ವರ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ನಾಶವಾಗುವುವು (ಸಕವೈ. ೬೩). [ದ್ವ್ಯಾಹಿಕ + ಜ್ವರ]

*

ಧ

ಧ (ನಾ). ೧. ಕನ್ನಡ ವರ್ಣಮಾಲೆಯ ಮೂವತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಅಕ್ಷರ. ೨. [ಗಣಿತ] ಒಂಬತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ಅಜ್ ಝುಧಳ ಮೊಂಬತ್ತು" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೪-೧೧). ೩. [ಸಂಗೀತ] ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದು ; ಧೈವತ : ಸ್ಥಾಯಿಸಂಚಾರಿಗಳ ಸ ರಿ ಗ ಮ ಪ ಧ ನಿ ಯ ಸರದಾಯತದ . . . ತಾರ ಮಧ್ಯ ಮಂದ್ರಗಳಿಂದೆ ಸೊಗಸುಗೊಳಿಸಿ ಗೇಯರಸಮೊಸರೆ ಪಾಡಿದರು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೧-೫೮) ; ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ, ರಿ, ಗ, ಮ, ಪ, ಧ, ನಿ ಎಂಬ ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ (ಸಂಗೀದಂ. ೧೫). ೪. [ಛಂದ] ಅಂಶಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ರುದ್ರಗಣ ; ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳನ್ನುಳ್ಳಗಣ.

ಧಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದಂ : ಪೊಗೆದುದು ಪೊತ್ತಿದತ್ತು . . . ಧಂ ಧಗಿಲ್ ಧಗಿಲ್ ಧಗಿಲೆನುತಟ್ಟಿ ತಟ್ಟಿದುದು ಮುಟ್ಟಿತು ಸುಟ್ಟಿತು ತಿಂದು ತೇಗಿದತ್ತಗಿಯದೆ ನಿಂದ ಪೊಗಣೆಯನಂ ಪಣೆಗಣ್ಣುರಿ ಹಂಪೆಯಾಳ್ದನಾ (ಗಿರಿಜಾ. ೮-೪೬) ; ನಿಸ್ಸಾಣಧ್ವನಿ ತಂಬಟ ಸ್ಫುಟ ಧಡಂ ಧಂ ನಾದಭೇತಪ್ರ್ರಲರ್ನಿಸ್ಸತ್ತ್ವರ್ವಿಸುಟೋಡಿ ನಾಡ ನಗರಿ ಭಂಡಾರಮಂ ಪೆಂಡಿರಂ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೦೫-೨೮ ; 1218) ; ಧಂ ಧಳಧಳರೆಂದು ಬಾಜಿಸಿದರು ದೇವದುಂದುಭಿಗಳನುಘೆಯೆನುತೆ (ಮೋಹತ. ೪೨-೧೨) ; ಕಡಲು ಕುಣಿಯೆ ಗೊಂದಣ ತೆರೆಮುರಿ ನೊರೆ ಧಂ ಧಣ (ಹೃದಸ. ೩೬-೧೨) ; ಧಂ ಧಂ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದ ಕೇಳಿಬರುತ್ತಿದೆ (ಋಧಿ).

ಧಂಧಂ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಧಂಧಂ ಧಗಿಲ್ಬುಭುಗಿಲ್ ಘಂಘರಿಲೆಂದೇ ನಳ್ಳಿತೋ ಸೇವುಣಬಳವನವಂ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಕೋವೋದ್ದುರದಾವೋಗ್ರಾ ನಳಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರ್. ೯೩-೯೩ : 1196) ; ತ್ರಿದಶರಬ್ಬರಿಸಿ ಆನಕ ದುಂದುಭಿಶಂಖ ಧಂಧಂ ಧಣಾ ಸಂಗಮಪಥನೀಯೆಂದೆನುತ . . . ತುತಿಸಿದರು (ವಿದಾಕ್ಕ. ೯೨-೨).

ಧಂದೆ, ದಂಧೆ, ಧಂಧೆ (ನಾ). ೧. ಜೀವನೋದ್ಯೋಗ; ಜೀವನೋಪಾಯ; ಹೊಟ್ಟೆಪಾಡಿನ ವೃತ್ತಿ : ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವುದೇ ಅವರ ಮುಖ್ಯ ಧಂದೆ ಯಾಗಿತ್ತು (ಜಾನಕ. ೬) : ಸ್ವಂತ ಧಂದೆಯಿಂದ ಉಪಜೀವನ ಮಾಡುವ ವೈದ್ಯ ವೆಂಕಪ್ಪ (ಸಮಜೀ. ೧೧ ಜೀಂಕೆ). ೨. ಕೆಲಸ ; ಕಾರ್ಯ : ಊಟಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಎಲೆ–ದೊನ್ನೆಗಳನ್ನು ಅಂಗಡಿಯಿಂದ ಖರೀದಿಮಾಡಿ ತರುವದು ಕೇವಲ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯ ಧಂದೇ ಎಂದು ಅವನ ಅಭಿಮತ (ದೀಪಕ. II, ೨). ೩. ವ್ಯಾಪಾರ : 'ಮೋಹಿನೀಸಿಂಧೂರ'ದ ಧಂದೆ ತೆಗೆದುಹಾಕಿಬಿಡುತ್ತಾ ರಂತೆ (ಸಾಹೀಬ್. ೨೩೩). ದಂಧೆ : ೨. ನಾವು ಎಂದಾದರೂ ಆ ದಂಧೆ ಮಾಡೇವೇ ? (ಬದುಜ. ೨೦೩) ; ಅಂಗಡಿಯಲ್ಲಿ ದಂಧೆ ಮಾಡು (ಮುಕ್ತಿ. ೦೯೩). ೩. ಅದೇ ದಂಧೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಾಂತರರೂಪಾಯಿ ಸಂಪಾದನೆಮಾಡಿದ ಕಂಪನಿಗಳೂ ಕುಂಟುತ್ತಲೇ ಇದ್ದವು (ಮರುಸಂ. ೩೫). ಧಂಧೆ : ೧. ಹೊಟ್ಟೆ ಧಂಧೇನ ಬರವಣಿಗೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಇಂಗ್ಲಂಡದೊಳಗ, ಅಮೇರಿಕಾ ದೊಳಗ ನಡೀಬಹುದು (ಅಪನಾ. ೨೦೨). ೩. ಅವನ ಧಂಧೆ ಮುಗ್ಗಿಸುವ ಉತ್ಸುಕತೆಯೂ ನನಗಿಲ್ಲ (ಗಾಳಿಪ. ೧೯೭).

[←ಹಿಂ. ಧಂಧಾ ; ಮರಾ. ಧಂದಾ ; ಗುಜ. ಧಂಧೋ]

ಧ ಧೆ 'ಧಂದೆ' ನೋ.

ಧಕಲ್ಪಟ್ಟಿ 'ಧಕಲಪಟ್ಟಿ' ನೋ.

ಧಕಾರ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] 'ಧ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ : ಯುತ್ವಮಿಶ್ರ ಧಕಾರಕ್ಕೆತ್ವಂ ಬೆರಸಿದ ದಕಾರಂ_ಅಧ್ಯಕ್ಷ_ಅದ್ಧಿಕ (ಶಮದ. ೨೬೭ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ.]

ಧಕುಕು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ವಿಕಳಾಂಧಕಾಸುರನ ಶೂಲ ದಿಂದಿಱಿದು ಮೇಲಕೆ ನೆಗಹಿ ನೆಲಕ್ಕೆಯ್ದೆಯ ತೂಗಾಡಿದಂ ಧಕುಕು ಥಿಕುಕೆಂಬ ವಾದ್ಯಧ್ವನಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಲೀಲೆಯುಂ ಶಿವ ನ ಮ ಸ್ತೇ (ಗುರುಜಾ. ೪-೧೧).

ಧಕ್ಕಡ, ದಕ್ಕಡ, ದಕ್ಕಡೆ, ದಕ್ಕಳ, ಧಕ್ಕಡಿ, ಧಕ್ಕಡೆ, ಧಕ್ಕಳ (ಗು). ೧. ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದ; ದೃಢಕಾಯವಾದ : ಪೃಸಂದ ಬಲುಬಂಧ ಧಕ್ಕಡ ವಾಸುಗಿಯಂ ಮೇಳವದ ವರಪಕ್ಷೀಶ ಮಾರುತಿ ಕದನಕೈವಡಿಯಿಂದ ಮಿಗಿಲೆನಲು (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೬ರಿಕ. ೪-೬೫) ; ಜಡಿದಿಟ್ಟನೊಳುವ ಡೊಂಬಿಗರ ದವಡಿಗರ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ಕ್ಕಡ ರಕ್ಕಸರ ಹನುಮ (ತೊರರಾ. ೫-೪-೨೨). (ನಾ). ೨. ದಿಟ್ಟ; ಧೈರ್ಯಸ್ಥ; ಸಾಹಸಿಗ; ಶೂರ : ಸಿಕ್ಕಿದವು ಧಾಳಿ ಯಲಿ ಧೈರ್ಯದ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ಕ್ಕಡರ ಮನ ಹರಹಿನೊಳಹಾಯಿಕ್ಕಿದರು ಕಡೆಗಣ್ಣ ಬಲೆಗಳ ಮುನಿಮೃಗಾವಳಿಗೆ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೮-೭) ; ನೋಡಿದೊಡೆ ಕರ್ಣಾದಿ ದೊರೆಗಳ ಡಾಕನಾನುವರಾರು ದಿವಿಜಾನೀಕದಲಿ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ಕ್ಕಡರು:ಸಂರು ದುಮ್ಮಾಳಿಸಿತು ಸಭಿಕೆ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೯-೦೩) ; ಭಾನು ಬಿಂಬವ ಮೊಗೆವ ಲೌಡಿಯ ಮಾನಸದ ಧಕ್ಕಡರು ಕಲಿ ಪವಮಾನತನಯನ ಮುತ್ತಿಕೊಂಡರು ರಾಯರಾವುತರು ಧಕ್ಕಡರು ನೂಕಿದರು ಪಯಗಳಂ ತೇರ್ಗಳಂ (ತುರಂಗ. ೫೨-೧೪). ೩. ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ; ತೀವ್ರತೆ; ಉಜ್ಜ್ವಲತೆ: ಆಗ ದೀ ಪ್ತಿ ಯು ಧಕ್ಕಡದಿ ತೋರುವವು ಖಳಖಳ ನೀರು ಕುದಿ ವಂತೆ (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೧೩-೪೪). ದಕ್ಕಡ : ೨. ದಾನವರು ದಕ್ಕಡರು ಧೈರ್ಯೋದ್ವಾನಶೀಲರು ಘಾಯವನು ಗಿರಿಯಾನಬಾರದು ಮುಟ್ಟಿಬಲು ವೆಗ್ಗಳರು ಸತ್ತ್ವದಲಿ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೬-೩೫) : ಭೀತಿಗೊಳುತಿದೆ ಮಾಜು ಬಲ ಮುರುಹು ಪೂತು ದಕ್ಕಡ ದಿಟ್ಟರಿಪುಸಂಘಾತ ವಾರಿಧಿಬಾಡಬಾನಲಕೀರ್ತಿ ಜಗರಝಂಪ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೦-೦೩) ; ದಕ್ಕಡರು ಬಿಲ್ಲವರಾಂತರರಿಭಟನ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨-೪೪). ೪. ದಿಟ್ಟತನ ; ಸಾಹಸ ; ಶೌರ್ಯ : ಆ ಕುದುರೆಯ ಬೆಂಗಾಪಿನ ದಕ್ಕಡದ ಗಂಡುಗಲಿಗಳ ಗಂಡಂ ರಾಘವಾವರಜನೆನ್ನನಿಂತು ವೇಟ್ದಟ್ಟಿದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೯೨-೦೬). ದಕ್ಕಡೆ : ೨. ಕಕ್ಕಡೆಯ ಕರವಾಳ ಹರಿಗೆಯ ದಕ್ಕಡೆಯರೊತ್ತಂಬರಿಸಿ ಬೊಬ್ಬಿಕ್ಕಿ ಬಿಱುಗುಂಡುಗಳರಿದ್ದಿದರಂಜ ನಾಸುತನ (ತೊರರಾ. ೫-೫-೦೯). ೫. ದಾಂಡಿಗ ; ಸ್ಥೂಲಕಾಯ ; ದೃಢ ಕಾಯಂ: ತೋಱದಿರಲವಗೆಚ್ಚಱಿಕೆ ಕರ್ವುರಜರುಕ್ಕಿನ ಚಮ್ಮಟಿಗೆಗಳಲೀಱು ಹೊಯ್ದರು . . . ದಳವೇಱಿದುದು ದಕ್ಕಡೆಯ ರಕ್ಕಸನೊಱಕೆಯ ಬಲುನಿದ್ರೆ ತೊಡೆಯನು ತಟ್ಟದಂದದಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೨೬-೨೬). ದಕ್ಕಳ : ೪. ತ್ರಿಭುವನ ಕಂಪಿಸುತಿರ್ದುದೈ ರಣದವಕಿಗರ ದ[ಪಾಠಾಂ. ಧ]ಕ್ಕಳ [ಪಾಠಾಂ. ಡ]ದ ದೆಬ್ಬಾಳದ ಮಹಾಹವಕೆ (ತೊರರಾ. ೪-೩-೦೨). ಧಕ್ಕಡಿ: ೬. ಅತಿಶಯ; ಹೆಚ್ಚಳ : ಬೆಕ್ಕಸಂಬಡುತಸುರಪತಿ ತನ್ನಿಕ್ಕೆಲದ ಕರತಳದ ಮುಸುಕಿನ ಧಕ್ಕಡಿಯ ದುಮ್ಮಾನದಲಿ ಹೊಕ್ಕನು ಪುರಾಂತರವ (ತೊರರಾ. ೬-೨೬-೨). ಧಕ್ಕಡೆ : ೨. ಧಕ್ಕಡೆಯರಾನಕದ ದನಿ ದಶದಿಕ್ಕನುಬ್ಬಿಸೆ (ತೊರರಾ. ೧-೦೫-೯೩) : ಅರಿಶರೌಘಂಗಳಂ ಕತ್ತರಿಸಿ ಕರಚಮತ್ಕೃತಿಯೊಳ್ದ ಕ್ಕಡೆಯರೆಚ್ಚಸ್ತ್ರವಂ (ತುರಂಗ. ೬೬-೭). ಧಕ್ಕಳ : ೪. ಮೇಲಿನ 'ದಕ್ಕಳ' ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ತೊರರಾ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರ ವನ್ನು ನೋಡಿ. [←ಮರಾ. ಧಕ್ಕಡ್, ಧಾಕಡ್]

ಧಕ್ಕಡತನ, ದಕ್ಕಡತನ (ನಾ). ೧. ಶೂರತನ; ಸಾಹಸಪ್ರವೃತ್ತಿ : ದಾನವರ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ಕ್ಕಡತನವನದನೇನನೆಂಬೆನು ಜೀಯ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೨-೨೦). ದಕ್ಕಡತನ: ೨. ದುಷ್ಟತನ; ಕೇಡಿಗತನ: ವಿವಿಧವನಪರಿಯಟಣದಾಯಾಸ ವನು ತತ್ಪರಿಸರದ ಕಂಟಕನಿವಹವನು ದಾನವರ ದಕ್ಕಡತನದ ದಟ್ಟಣೆಯ . . . ವಿವರಣವನೆಱಹಿದನು (ಕುವ್ಯಾಆ. ೦೭-೫). [ಧಕ್ಕಡ + – ತನ]

ಧಕ್ಕಡಿ 'ಧಕ್ಕಡ' ನೋ.

ಧಕ್ಕಡಿಗ, ದಕ್ಕಡಿಗ (ನಾ). ೧. ದಿಟ್ಟ; ಬಲಶಾಲಿ; ಶೂರ. ೨. ದಂಷ್ಟ ; ಕೇಡುಕ. 'ಧಕ್ಕಡಿಗತನ' ಪರಾ. ದಕ್ಕಡಿಗ : ೧. ಅವರು ಬಲುಂ ದಕ್ಕಡಿಗ ರೆಮಗೆ ಮಣಿಯರು (ಪ್ರಭುಪು. ೯-೨೪೬); ದಾಟಿಡುವ ದೆಬ್ಬಾಳದ ದಕ್ಕಡಿ ಗರಂ ತಱುಬಿ ನಿಂದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೯೩-೨೦). ೨. ತಾಯಿಗೆ ತಪ್ಪಿದ ದಕ್ಕಡಿಗನಿಗೆ ಆವಾಜ್ಞೆಯಿಂದು ನೀವೆಲ್ಲರು ಪೇಳಿ (ಸಾರಂಗ. ೨೦) ; ನಿನ್ನ ಮಾನವಂ ಕೊಂಬ ದಕ್ಕಡಿಗರಾರು (ನವಮೋ. ೯-೩೪).

[ಧಕ್ಕಡ + – ಇಗ]

ಧಕ್ಕಡಿಗತನ (ನಾ). ದುಷ್ಟತನ ; ಕೆಡುಕಂತನ : ಧನಗಿತ್ತಿಯಾ ಧಕ್ಕಡಿಗ [ಪಾಠಾಂ. ಯ]ತನವ ನೋಡುನೋಡನುಮಾನದನು ಲೇಸುಲೇಸೆಂದು ತಲೆದೂಗಿ ಕೌಟಿಲ್ಯವನು ಮಾಡಿ ಕಣ್ಗಟ್ಟುವಳು ಬಾಯ ಕಟ್ಟದಿರಳಂ (ಸಿಂಗಿರಾ. ೦೫-೧೦). [ಧಕ್ಕಡಿಗ + – ತನ]

ಧಕ್ಕಡೆ 'ಧಕ್ಕಡ' ನೋ.

ಧಕ್ಕಡೆಯ, ದಕ್ಕಡೆಯ (ನಾ). ಕಲಿ; ಶೂರ; ಸಮರ್ಥ; ದಿಟ್ಟ : ಆಥವಂಗೆ ಶಕ್ಕ ಮುನ್ನಲ್ಲನದೇಸರ ಧಕ್ಕಡೆಯ ನಾಚಿಸದಿರೀ ಕಡೆಗಿಕ್ಕು ಸಂಗರದಾ ನಿರೂಪಿಸ್ಥಿತಿಯ ವೀಳೆಯವ (ಅಂಬಿಕಾ. ೩೯-೭). ದಕ್ಕಡೆಯ : ಚಕ್ಕನೆ ನಿಜರಥವನಂತಲ್ಲಿಗೈದಿಸುತ ದಕ್ಕಡೆಯನಹ ವ್ಯಾಘ್ರವಂಖನಿಂಗಿಂತೆಂದನು (ಪ್ರೋರಾಕು. ೦೩). [ಧಕ್ಕಡೆ (<ಧಕ್ಕಡ) + – ಅ]

ಧಕ್ಕಡೆಯತನ, ದಕ್ಕಡೆಯತನ (ನಾ). ೧. ಕಲಿತನ ; ಪರಾಕ್ರಮ ; ಶೌರ್ಯ ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ: ಮರ್ಕಟರ ದಳದುಳದ ದೂಱಿನ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ] ಕ್ಕಡೆಯತನ ಬಿದ್ದುದೈ ಕರ್ಣಕ್ಕೆ ಕಮಲಪ್ರಿಯನ ಸುತ ಸಾರ್ವನಂದನೆಯ (ತೊರರಾ. ೪-೧೧-೦೬). ೨.=ಧಕ್ಕಡಿಗತನ : ನೈಋತಿ ಮಾತನಾಡದಿರು ತೆಗೆ ವಳಾವಳಿ ಬೇಡ ವರುಣ ಚಲಿಸದಿರು ಪವಮಾನ ಧನದೇಶ ಧಕ್ಕಡೆಯತನವು

ಸಲದು ಸಾರಿರಿ ದನುಜಸುರರು...ಎಂದು ಸಲೆ ವೇತ್ರಕರ್ ಬರಾ ಬರಿಗೆಯ್ಯೆ ತಿರ್ದರಾ ಭಾಳನೇತ್ರನ ಸಭೆಯೊಳು (ನಂದಿಮಾ. ೫-೩೫). **ದಕ್ಕಡೆಯತನ:** ೧. ಚಕ್ಕನೆ ಮೇಘನಾದಂ ಮುಳಿದು ಘರ್ಜಸುತ್ತ ಉಕ್ಕು ವಾತುರದಿಂದೆ ನಿಜವರೂಥವನುಳಿದು ದಕ್ಕಡೆಯತನದಿನಂಬರಕಡರ್ದು ಧನುವಿನಿಂ ಶರ ವರ್ಷಮಂ ಕರೆವುತೆ (ಭೋಗಾಹು. ೨೭). [ಧಕ್ಕಡೆಯ + – ತನ]

ಧಕ್ಕಲು 'ದಕ್ಕಲು' ನೋ.

ಧಕ್ಕಳ 'ಧಕ್ಕಡ' ನೋ.

ಧಕ್ಕಾ 'ಧಕ್ಕೆ₃' ನೋ.

ಧಕ್ಕಾಧಿಂಗಿ (ನಾ). ತಾಳಮೇಳವಿಲ್ಲದ ಕುಣಿತವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಕುಣೀಬ್ಯಾಡ, ಕುಣೀಬ್ಯಾಡಾ ಧಕ್ಕಾಧಿಂಗಿ, ನಿನಗೇನು ಗೊತ್ತ ತಂಗಿ (ದಾಸಹು. ೫೩).

ಧಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿ, ಧಕ್ಕಾಮುಂಕ್ಕಿ, ಧಕ್ಕೆಮುಂಕ್ಕಿ, ಧಕ್ಕೆಮುಂಕ್ಕೆ (ನಾ). ೧. ಗದ್ದಲ ; ತಿಕ್ಕಾಟ ; ನೂಕಂನುಗ್ಗಲು ; ಸಂಮರ್ದ: ಆ ರಸ್ತೆ ಒಮ್ಮೆಗೇ ಎರಡಡಿ ಅಗಲದ ಓಣಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರೆ, ಹೋಗಿ ಬರುವವರಲ್ಲಿ ಧಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ! (ಶಾಂಪ್ರ. III, ೧೩೦೪). ೨. ಗುದ್ದಾಟ ; ಹೊಡೆದಾಟ; ಮಾರಾಮಾರಿ : "ಧಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿ-ತಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ; ಬಡಿದಾಟ" (ಜಾನಕೋ. ೮); ಅದೇನು ಇಲ್ಲ. ಧಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿಯ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವ ತುಸು ಕಚ್ಚಿದ್ದ (ಕುರಿಹಿಂ. ೩೫). **ಧಕ್ಕಾಮುಕ್ಕಿ :** (೬). **ಧಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ :** ೧. ದಯಮಾಡಿ ನನಗೆ ಧಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ ಮಾಡಬೇಡಿರಿ. ದೂರಿಂದಲೇ ಮಾತಾಡಿರಿ (ಮೋಹಿನೀ. ೧೨೭). ೩. ಪೆಟ್ಟು ; ಹೊಡೆತ ; ಆಘಾತ : ಮುಂದೆ ಎಷ್ಟೋ ಧಕ್ಕೆಮುಕ್ಕಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ಪೇನಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಹಡಗಗಳು ಸಹ ಉಳಿದಿದ್ದಿಲ್ಲ (ಇಂಗ್ಲಇ. ೩೯). **ಧಕ್ಕೆಮುಕ್ಕೆ :** ೩. ಹಿಂದೂಧರ್ಮವು ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಪರಧರ್ಮದವರ ಧಕ್ಕೆಮುಕ್ಕೆಗಳ ಪರಂಪರೆಗಳಿಗೆ ತಲೆ ಕೊಟ್ಟು ನುಗ್ಗುನುರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ . . . ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿರುವದು (ಹಿಂಮುಸ. ೨).

[←ಹಿಂ. ಧಕ್ಕಾಮುಕ್ಕೀ ; ಮರಾ. ಧಕ್ಕಾಬುಕ್ಕೀ, ಧಕಾಬುಕಾ ಧಕಾಬುಕೀ, ಧಕೀಬುಕೀ.]

ಧಕ್ಕಿಮುಕ್ಕಿ 'ಧಕ್ಕಾಮುಂಕ್ಕಿ' ನೋ.

ಧಕ್ಕೆ₁ 'ಡಕ್ಕೆ' ನೋ.

ಧಕ್ಕೆ₂, ದಕ್ಕೆ₂ (ನಾ). ೧. ಏಟು ; ಪೆಟ್ಟು ; ಹೊಡೆತ ; ಆಘಾತ : ಲೇಡನ್‌ಜಾರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ತು ಬಹಳ ಸಂಚಿತವಾಗಿದ್ದರೆ, ಅದರ ಧಕ್ಕೆಯು ನಮಗೆ ತಡೆಯುವದಿಲ್ಲ (ಮುಂಬಯು. ೫-೨೦೪); ಕಲ್ಲು ಬೀಳುತ್ತಲೆ ಇದ್ದವು. ಯಾರಿಗೂ ಧಕ್ಕೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ (ಮೀರಿದಮ. ೧೨೪). ೨. ವಿಪತ್ತು ; ಆತಂಕ ; ಹಾನಿ ; ನಷ್ಟ : ಜ್ಞಾನಾಂಬೆಗೆ ನಡುಕವುಂಟಾಗಿ ಜ್ವರವೂ ಬಂದು ಗರ್ಭಕ್ಕೇ ಧಕ್ಕೆ ಬರುವಂತಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತು (ಪ್ರತಾಪ. ೪೦) ; ಮನೆಯ ಮಾನಕ್ಕೆ ಧಕ್ಕೆ ತಗಲಿದಾಗ ಜೀವದ ಹಂಗುದೊರೆದು ಕಾದಿದ್ದ (ದಕ್ಷಿನ. ೧೧೧) ; ಕುಲದ ಕೀರ್ತಿಗೆ, ತನ್ನ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೆ ಧಕ್ಕೆ ಬರದಂತೆ ಭಯದಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವವನು (ವಾರಾಶ್ಕ. ೬೯) : ನಿನ್ನ ನೌಕರಿಗೆ ಧಕ್ಕೆ ಬಂದೀತು (ನಾಪೋಲಿ. ೩೫೭). **ದಕ್ಕೆ₂ :** ೨. ಅನ್ನ ತಿನ್ನದೇ ಸತ್ತರೂ ಅವರವರ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ದಕ್ಕೆಯಾಗಬಾರದು (ಕಾವೇರಿ. ೨೯).

ಧಕ್ಕೆ ಹತ್ತು = ತೊಂದರೆಯಾಗು : ನಿನ್ನಂಥ ಸಾವಿರಾರುಜನ ಸಾಹಸಿಗಳು . . . ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೂ ನನ್ನ ಒಂದು ಕೂದಲಿಗೆ ಕೂಡ ಧಕ್ಕೆ ಹತ್ತಲಾರದು (ಅಂಬಿಕ. ೧೫). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ಧಕ್ಕಾ]

ಧಕ್ಕೆ₃, ಧಕ್ಕಾ (ನಾ). ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹಡಗುಗಳು ನಿಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ಸ್ಥಳ ; ಹಡಗಂಕಟ್ಟೆ : ಧಕ್ಕೆಗಳೆಂಬುವು ಸಮುದ್ರದಿಂದ, ಶಾಂತವಾದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಂದು, ದಡಕ್ಕೆ ತಾಗಿ ಹಡಗುಗಳು ನಿಲ್ಲುವ ಸ್ಥಳಗಳು (ಶಾಲಪ್ರ. II, ೫೦೭) : ಬಂದರದ ಧಕ್ಕೆಗೆ ದೇಶ ಬಿಟ್ಟು ಇಷ್ಟು ದೂರ ಬಂದು, ಸ್ವಾಗತಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಂದ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದೆ ಒಬ್ಬ ಮಹಾಪುರುಷನನ್ನು (ಭಾರತಿ. ೨೫) ; ಆ ಸಂತೆಯ ಬಯಲನ್ನು ಕೊರೆದು ತೆಗೆದಂತೆ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿ ಗಚ್ಚಿನ ಧಕ್ಕೆ ! (ಚಿಟ್ಟಹೊ. ೨). **ಧಕ್ಕಾ :** ಜಲಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕಳುಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಧಕ್ಕಾ ಫಿ ಹೋಡಿ ಬಾಡಿಗೆಯ ಖರ್ಚು ತಕ್ಕೊಳ್ಳುವ ದರಗಳು (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೪೦ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ).

[←ಮರಾ. ಧಕ್ಕಾ./ಇಂ. Dock]

ಧಕ್ಕೆ₄ (ನಾ). ಹಡಗಿನ ಅಟ್ಟ,-ಮೇಲುಭಾಗ: ನನ್ನ ಸೋದರನೊಡನೆಯೂ ಸ್ನೇಹಿತರೊಡನೆಯೂ ಹಡಗಿನ ಧಕ್ಕೆಗೆ ಬಂದುದಾಯಿತು (ಅಪೂಪ. ೪) ; ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು ಹಡಗಿನ ಧಕ್ಕೆಗೆ ಬಂದು ಕಣ್ಣಾರಳಿಸಿ ನೋಡಿದನು (ಕಪಕು. ೬-೫೬). [←ಇಂ. Deck]

ಧಕ್ಕೆಬಲಿ 'ಡಕ್ಕೆಬಲಿ' ನೋ.

ಧಕ್ಕೆಮುಕ್ಕೆ 'ಧಕ್ಕಾಮುಂಕ್ಕಿ' ನೋ.

ಧಗ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ನಿಶಾಚರನುಂಡನಗ್ನಿ ಧುಮ್ಮೆಂಬ ಧಟಚಟಿಂಬ ಧಗಯೆಂಬ ಧಗದ್ಧಗಯೆಂಬ [ಪಾಠಾಂ. ಧಗಲ್‌ಧಗಲೆಂಬ] ಥಟ್ಟುಪುಟ್ಟೆಂಬ ರವಂ ಕಡುತ್ತಡಸಿ ಮೆಲ್ಲ ಸರಕ್ಕನುಸಾರಿಯಪ್ಪನಂ (ಕಾವ್ಯಾ ವ. ೩೪).

ಧಗಧಗ, ಧಗದ್ಧಗ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಪಶ್ಚಿಮಾಶಾನಿಳಪಾತೋಜ್ಜೃಂಭಿತಂ ಬಂದುದು ವಿರಹಿತರುವ್ರಾತಮಂ ಪರ್ವುಗ್ರಾನಳನೆಂಬಂತಬ್ಧ ಕಾಲಂ ಸ್ವನಿತಧಗಧಗಧ್ವಾನರೌದ್ರಾಯಮಾಣಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೩೯) ; ಧಗಧಗಂ ಧಗಧಗಂ ಧಗಧಗಿಲ್ ಛಿಮಿಛಿಮಿಲ್ ಧುರಿಧುರಿಲ್ ಥಟಥಟೆಂದು . . . ಕೆಂಗಿಡಿಗೆದರೆ ದಾವಾಗ್ನಿ ಮುತ್ತಿತ್ತು ನಾಲ್ದೆಸೆಯನು (ಹಕಶಾ. ೧೧-೭) ; ಧಗಧಗ ಎಂಬುದಂ ಧಗಧಗಂ ಎನಲಾಗದು (ಶಮದ. ೬೧ ಪ್ರಯೋ) ; ಉರಿಯೊಳಾಜ್ಯವನೆಱೆದೊಡಂತುಬ್ಬರಿಸಿ ಧಗಧಗ ಎನುತ ಶಕಿಯಾವರಿಸಿದ ವೊಲು (ಬಸವು. ೪೪-೨) ; ಧಗಧಗ ನಿಸ್ಸನಂ ನಿವಿರೆ ಕೆಂಗಿಡಿ ಸೂಸೆ (ವೃಷಪಿ. ೩೯-೧೧೦); ಧಗಧಗಾ ಉರಿಯುತಿದೆ ಹೇಗೊ ಹಚ್ಚಿದ ಬೆಂಕಿ (ಅರರೋ. ೨೭) ; ಧಗದ್ಧಗೆಂದುರಿವ ದಳ್ಳುರಿಯೊಳ್ ಪಿಡಿದೊತ್ತಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೨೩೮). **ಧಗಧಗಧಗಿಸು** = ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸು : ಉರಿಯ ತೆಕ್ಕೆಯುಲಿ ಧಗಧಗಧಗಿಸಿ ಧಾಳಿಟ್ಟುದು ಮಹಾಶರವಹಿತಮೋಹರಕೆ (ಕುಮಾರರಾ. ೧೯-೩೩).

ಧಗಡ₁ (ನಾ). ಜಾರ; ವಿಟ: ಎಲ್ಲಿಗ್ಯೆದಿದನೊ ಧಗಡ ತೋರು ಬೇಗದಿ ನಿನ್ನ ಚಲ್ವಿಕೆಯು ಘನವಾಯ್ತೆಯೆನುತ ಕೊಲ್ಲುತಿರೆ (ಚಂದ್ರಾವ. ೪೫).

[←ಹಿಂ. ಧಗಡಾ ; ಮರಾ. ಧಗಡ]

ಧಗಡ₂ (ನಾ). ದಾಂಡಿಗ; ದಡಿಯ; "ಹುಂಬ" (ಜಾನಕೋ. ೮). P ಸಂಸ್ಕೃತ ಜೈನಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಮಹಮ್ಮದೀಯ ಸೈನಿಕ,-ಭಟ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ.

[←ಮರಾ. ಧಾಂಗಡ್ ; ಗುಜ. ದಗಡ, ಧಗಡೋ]

ಧಗಡಿ₁, ದಗಡಿ (ನಾ). ಉದ್ಧಟ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಧೂರ್ತವ್ಯಕ್ತಿ ; ಜಗಳಗಂಟಿ : ಬುಗುಡೀಯ ಕೊಟ್ಟೇನೆಂದು ಬೆಡಗಿನಿಂದ ಎನ್ನ ತಂದ ಬುಗ್ಗೀ ಕೇಳಿದರಲ್ಲಿ ಬುಗ್ಗಿ ಪಾಂಡವರಾದ್ದ ಪಗ್ಗಿ ... ಥೀ ಅತ್ತ ಹೋಗು ಧಗಡಿ ಹೋಗೆನುತಾನೆ (ಕನಪ. ೮೪-೭) ; ಬುಗುಡಿ ಆದರೆ ಧಗಡೀ ಮಗಳಿಗೆ ಆಗದೆ ? (ಗಾದೆ). **ದಗಡಿ :** ಥೀ ದಗಡಿ ಜಾಯೆಂದು ನಿಜಕರದೊಳಿಹ ಕಲ್ಲ ಬೈದು ಕೊಡೆ (ಪ್ರಾಥರಾ. ೭-೪೭) : "ವಾಗ್ದೇವಿ ಬಂದಳು ದಗಡಿ" ಎಂದು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತ . . . ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಹೊರಳಿದರು (ವಾಗ್ಮೇವಿ. ೪೦).

[←ಮರಾ. ಧಗಡೀ. ಧಾಂಗಡೀ./ತೆಲು. ಧಗಿಡಿ. ಧಗಿಡೀ]

ಧಗಡಿ₂ 'ದಾಗುಡಿ' ನೋ.

ಧಗದ್ಧಗಿತ (ಗು). ಧಗಧಗ ಎಂದು ಸದ್ದುಮಾಡುವ; ಧಗಧಗಿಸುವ: ಧೃತ ಧಗದ್ಧಗಿತರವ ನಿರ್ಮಳಶಿಖಾಳಿಯುಂ ಸತತಗತಿಪಥಮನಡರ್ದುಜ್ಜ್ವಳ ಜ್ವಾಲೆಯುಂ . . . ನೋಡಿ ಗಜಗಮನೆ ಕನಸೊಂದು ಬಗೆವನ್ನೆಗಂ (ಆದಿಪು. ೭-೨೭ ಠಗಳ). [ಸಂ.]

ಧಗದ್ಧಗಿಸು 'ಧಗಧಗಿಸು' ನೋ.

ಧಗಧಗನೆ (ಅ). ಧಗಧಗ ಎಂದು; ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಚಿಮ್ಮಿ; ಪ್ರಜ್ವಲಿಸಿ: ಸಿಡಿಲು ತಗಲಿದ ಮರ ಧಗಧಗನೆ ಉರಿದು ಹೋಯಿತು (ರೂಢಿ).

ಧಗಧಗಧಗನೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಧಗಧಗಧಗನೆ ಪೊತ್ತುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಮಾಲೆ ಭುಗುಭುಗುಭ ಗಿಲ್ಬುಗಿಲ್ಬುಗಿಲೆಂದು ಡಾವರಿಸೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೮-೩೯).

[<ಧಗ + – ಅನೆ$_1$]

ಧಗಧಗಿಲ್ (ನಾ). ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ಉರಿಯುವುದನ್ನು ಅನುಕರಿಸುವ ಶಬ್ದ: ಧಗಧಗಿಲ್ ಧಗಧಗಿಲ್ ಘರಿಘರಿಲ್ ಘರಿಘರಿಲ್ . . . ಧಗಧಗಿಲ್ ಥಿಮಿಥಿಮಿಲ್ ಘುರಿಘುರಿಲ್ ಛಟಛಟೆಂದು . . . ಕೆಂಗಿಡಿಗೆದಱಿ ದಾವಾಗ್ನಿ ಮುತ್ತಿತ್ತು ನಾಲ್ದೆಸೆಯನು (ಹಡಕಾ. ೧೦-೬).

ಧಗಧಗಿಸು, ಧಗದ್ಧಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. (ಬೆಂಕಿ) ಧಗಧಗವೆಂದು ಉರಿ; ಪ್ರದೀಪ್ತವಾಗು; ಪ್ರಜ್ವಲಿಸು: ದೆಸೆಗಳಂ ದಹಿಸುತ್ತೆ ರಸೆಯನಲ್ಲಾಡಿಸುತೆ . . . ಒಗೆದುದು ಮಹಾವಿಷಂ ಧಗಧಗಿ[ಪಾಠಾಂ. ಥಳಥಳಿ, ದಳದುಳಿ]ಸಿ ಮುಳಿದು ಬೆಂಬತ್ತಿತು ಮಹಾವಿಷಂ (ನಂಬಿರ. ೧-೦೪): ಧಗಧಗಿಸಿ ಮಸಗಿ ದಳ್ಳುರಿ ನೆಗೆತೆರೆ (ಬಂಹರಿ. ೮-೩೦); ಉಬ್ಬುತುಪರಿಗೆ ಧಗಧಗಿಸುತಡುಗಬ್ಬುಗಳನಾಹುತಿಗೊಳುತ್ತಂ . . . ಫಾಳನೇತ್ರನ ನಿಬ್ಬರದ ಫಾಳಾಂಬಕಾಗ್ನಿಗೆ ಸಮವೆನಿಸುತಿರಲು (ಬಸಪು. ೪೪-೨೦); ವಿಕಟ ವಿಕ್ರಮ ವಿಸ್ಫುಲಿಂಗಪ್ರಕರದಲಿ ಧಗಧಗಿಸುತಿದೆ ಸಾಯಕವ ನಿಲಿಸಾ ನೀನೆನುತ ಭಂಗಿಸಿತು ಪರಿವಾರ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೯-೨೨); ಗಗನದಲಿ ಬಳಿಕಸುರಪತಿ ಧಗಧಗಿಪ ಕಿಚ್ಚನು ಕಂಡು ಬೆಚ್ಚಿದು ಬೆಗಡಿನಲಿ ಬೆಸಸಿದನು (ತೊರರಾ. ೫-೮-೩೯); ಬಿದಿರುಮೆಳೆ ಧಗಧಗಿಸೆ ಘನ ಹೆಬ್ಬಿದಿರು ಛಟಛಟಿರೆನಲುಪ್ಪರಿಯೊಳು ಕದಳಿಗಳು ಸಿಮಿಸಿಮಿಸೆ (ನಳಚ. ೬-೬); ಹಗಲೆಲ್ಲ ಧಗಧಗಿಸಿ, ಇರುಳು ಮಗಮಗಿಸಿ ಬೆಳಗು ಬಾದಿತು ದುಃಖದುಮ್ಮಾನಗಳ ಕುಡಿದು ಸುಖದ ಸುಮ್ಮಾನಗಳ ಹೆಜ್ಜೆಯಿರಿಸಿ (ನೆಲಮು. ೯೩-೧೩). ೨. ಸುಟ್ಟುಹೋಗು; ಉರಿದುಹೋಗು; ದಹಿಸಿಹೋಗು: ಧಗಧಗಿಸಿದಱುವತ್ತುಸಾವಿರ ಸಗರತನು ಸಂಸ್ಕಾರಮುಖದಲಿ ತೆಗೆಯುತೆಸೆಸುಗ ತಪದಲಿದ್ದನು ಕಮಲಗರ್ಭಂಗೆ (ತೊರರಾ. ೦-೧೨-೦೩). ೩. ಥಳಥಳಿಸಂ; ಮಿರುಗು: ಅಗಣಿತ ಕಲಶಗಳಿಂದ ಸೌಧದ ಸಾಲು ಧಗಧಗಿಸಲು ಕಂಡರವರು (ಅಂಜಚ. ೭-೨೦೬): ಕಣ್ಗೆ ತೋಱಿದನಿಂದ್ರಚಾಪದೊಳು ಮೂಡಿದ ನೃಪನಂತೆ ಮಿಗೆ ತೋರಮುತ್ತಿನ ತೊಡಿಗೆಯೊಡನೆ ಧಗಧಗಿಸುವ ಲಾವಣ್ಯದಿಂದ (ಭರಚ. ೧-೪೪). **ಧಗದ್ಧಗಿಸು**: ೪. (ರ್ಘಳ) ಹೆಚ್ಚಾಗು; ಪ್ರಖರವಾಗು: ಮಂದರಮಹೀಧರಪ್ರಮಾಣದಾಲಿಗೋಡುವ ಲೋಹಪಿಂಡಮಂ . . . ಕರಗಿಸಲಾರ್ಪ ಘರ್ಮವೊರ್ಮೆ ಮಾಣದೆ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ಗದ್ಧಗಿಸುತ್ತು ಮಿರ್ಪುದು (ವರ್ಧಪು. ೧೧-೩ ವ); ಒಗೆವ ದಿನೇಶನಂ ಹರಿವ ಸಿಂಧುವ ನೊದುವ ಗಾಳಿಯಂ ಧಗದ್ಧಗಿಸುವ ಕಿಚ್ಚಂ . . . ದೈವವೊಂದೆಱಗುವಾತನೆ ದೇವವಿಮೂಢನಾಗನೆ (ಶಸಾರ. ೪೬೩). 'ದಹಿಸು' ಪರಾ.

[<ಧಗ + – ಇಸು$_3$]

ಧಗಮು 'ದಗಮು' ನೋ.

ಧಗಮೆನ್ (ಕ್ರಿ). ಧಗ್ಗನೆ ಉರಿ: ಮಗನೆ ಪದಿನಾಲ್ಕು ವರುಷದ ಮಗನ್ನೆ ನಿನ್ನನ್ನನೊರ್ವನಂ ಪಗೆವಡೆಯೆಡ್ದು[illegible]ವೇಟ್ಟಿರ್ದ ಧಗಮೆನೆ ಸೈರಿಸುವುಪಾಯಮಾವುದು ಕಱಾವೇ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೯೧). [ಧಗ+ಎನ್$_1$]

ಧಗಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧಗಲಿಡು' ಪರಾ.

ಧಗಲಿಡು (ಕ್ರಿ). ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ಉರಿ; ಭುಗಿಲಿಡು: ಪುಟನೆಗೆವ ಕಿಡಿಗಳ ತೇಜಿಗಳ ಭುಗಿಭುಗಿಪ ಕೆಮ್ಮುರಿ ರಥದ ಸಾಲ್ಗಳೊಳೊಗುವ ಕೆಂಡಗಳ ಧಗಲಿಡುವ ಕಾಲಾಳ ಕಡುಹಿನ ಹೊಗರಿನಲಿ ಹೊದರೆದ್ದು ದೈತ್ಯನ ವಿಗಡದಳಪನು ಮುಸುಕಿದನು (ಅಂಬಿಕಾ. ೦೬-೩೭). [ಧಗಲ್ + ಇಡು$_1$]

ಧಗಿಲ್, ಧಗಿಲು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಧಂ ಧಗಿಲ್ ಧಗಿಲ್ ಧಗಿಲೆನುತಟ್ಟಿ ತಟ್ಟಿದುದು ಮುಟ್ಟಿತು ಸುಟ್ಟಿತು ತಿಂದು ತೇಗಿದತ್ತಗಿಯದೆ ನಿಂದ ಪೂಗಣೆಯುಸಂ ಪಣೆಗಣ್ಣುರಿ ಹಂಪೆಯಾಳ್ದನಾ (ಗಿರಿಕ. ೮-೪೭). **ಧಗಿಲು**: ಯುಗಜುಗ ಪ್ರಳಯವಹಂದೂ ಕಾಣೆನಿಂದೂ ಕಾಣೆ ಧಗಿಲು ಭುಗಿಲೆಂದುರಿವಂದೂ ಕಾಣೆನಿಂದೂ ಕಾಣೆ (ಬಸವ. ೫೪೨); ಧಗಿಲು ಭುಗಿಲೆಂದು ಮುಸುಕಿದ ಮಹಾಜ್ವಾಲೆ ಇದೇನೊ (ಸಿದ್ಧಚ. ಕ. ೧೯-೫೪): ಧಗಿಲು ಭುಗಿಲೆನುತೆ ಮೂಮುಸಕದಿ ಮಸಗಿ ತೊನೆದು ಬಸುಱಿಂ ಹೊಸೆದು (ತಿರುರ. ದೇ. ೧೮-೩).

ಧಗಿಲು 'ಧಗಿಲ್' ನೋ.

ಧಗೆ 'ದಗೆ$_1$' ನೋ.

ಧಗ್ಗನೆ (ಅ). ಬೇಗನೆ; ಒಮ್ಮಿಂದೊಮ್ಮೆ: ಇದು ಧಗ್ಗನೆ ಉರಿಯುತ್ತದೆ. ಉರಿಯುವಾಗ ಸುಟ್ಟ ಕಾಗದದ ವಾಸನೆ ಬರುತ್ತದೆ (ಗೃಹವಿ. ೬೨).

[ಧಗ್$_0$ + – ಅನೆ$_1$]

ಧಟ (ನಾ). ೧. ತಕ್ಕಡಿ; ತ್ರಾಸು: "ಧಟ–ದಿಬ್ಬದ ತೊಲೆ" (ನಾಚಿರಾ. ೬): "ಧಟಃ–ತಕ್ಕಡಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೯೦). ೨. ದಿವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತಕ್ಕಡಿಯಿಂದ ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ದಿವ್ಯ: 'ದಿವ್ಯ' ಪರಾ. ೩. [ಜ್ಯೋತಿ] ತುಲಾರಾಶಿ: "ಧಟ = ತುಲಾರಾಶಿ" (ಜಾತಕಿ. ಪರಿ. ೩೭೭). [ಸಂ.]

ಧಟಧಟ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಸೆಳೆವುತೆ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟುತೆ ನಿಂದಿರುತಂ ಪದತಳದಿಂ ಧಟಧಟ ಕಿಟ್ಟಿಸುತಂ [ಪಾಠಾಂ. ಪದತಳದೊಳೆ ತಟಗಿರೆಂದೆನುತಂ] ಮೃದುಗತಿಯೊಳ್ ಘಲಘಲೆಂದೆನುತಂ (ಭೃಂಗೀರ. ಹ. ೪೭೦-೦೦).

ಧಟಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ಹರಕುಬಟ್ಟೆ; ಚಿಂದಿಬಟ್ಟೆ. ೨. ಲಂಗೋಟಿ; ಕೌಪೀನ.

[ಸಂ. ಧಟೀ]

ಧಟಿ$_2$ (ನಾ). ಶಿವ. [ಸಂ. ಧಟಿನ್]

ಧಟಿನಿ (ನಾ). ಉಡಿದಾರ; ಕಟಿಸೂತ್ರ. [ಸಂ. ಧಟಿನೀ]

ಧಟ್ಟಣೆ (ನಾ). ೧. ಅಬ್ಬರ; ಆಟೋಪ; ಉರವಣೆ: ಉರುಪರಾಕ್ರಮ ತೇಜ ಪಡುವಣ ತರಣಿಯಾದುದು ಧಟ್ಟಣೆಯು ಧರಧುರಕೆ ನಿದ್ರ್ಯವಜಿಹ್ವೆಯಾದುದು ನಿಮಿಷನಿಮಿಷದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೨-೧೦೩): ವಾದ್ಯಧ್ವನಿಯ ಧಟ್ಟಣೆ ಧಾತುಗೆಡಿಸಿತು ಜಗದ ಜೋಡಿಗಳ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೯-೧೩); ಅರಸಕೇಳಿವರಬ್ಬರುಬ್ಬಿನ ಧುರದಧ [ಪಾಠಾಂ. ಥ]ಟ್ಟಣೆ ಪಸರಿಸಿತು ಸುರನರರನಾ ಸಮಯದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೫-೫೬); ನಿನ್ನವನೆನಿಸುವಂತಕನಾಜೆ ಭಜಿಸುತ್ತಿಹೆನು ನಿಮ್ಮಡಿಯು ದಿನದ ಭೋಗವದಾ ಚತುರ್ದಶಮನುಗಳಿರವಾತಂಗೆ ಮಿಗಿಲೀ ಮನುಜರಿನ್ನೆಂತಂಜದಿಹರಂತೀನ ಧಟ್ಟಣೆಗೆ (ನಿಭಾಗ. ೪-೧೬-೨೬): ಕುಶಿಕಸುತ ತತ್ಪುತ್ರರೆಡೆಗೈದಿ ಬಿನ್ನವಿಸೆ ವಿಸದ ನುಡಿಗಳ ಕೇಳುತವರು ಫಲವಿಹಾಯದಿರೆ ರಸೆಯೊಳತಿದುರ್ಘಟದೊಳೀ ಪರಿಯ ಧಟ್ಟಣೆಯು ವ[ಪಾಠಾಂ.ರ] ಚನದಿಂ ಗೈದರ್ಪೆಸ (ವಂಕಾರಾ.೧-೧೮-೧೨): ಭೀಮನ ಧಟ್ಟಣೆಯು ದೆಸೆಯಿಂದ ಜರಾಸಂಧನ ನಾಲಗೆಯು ನಿದ್ರ್ಯವವಾಯಿತು (ರಾಜಸೂ. ೨೪). ೨. ಘಟ್ಟಣೆ; ಏಟು; ಹೊಡೆತ: ಏಳುದಿನ ಪರಿಯಂತ ಧರಣೀಪಾಲಕುಲಕೌಸ್ತುಭನು . . . ಅಮರಾದ್ರಿಯನು ಬಲಗೊಂಡು ಕಾಲನನು ಜವಗೆಡಿಸಿ ತಿರುಗಿದಡೇಳುಸಾವಿರ ಕಲ್ಪನೆಗಳಾ ಫಾಲಿಗಳ ಧಟ್ಟಣೆಯಲಾದವು (ನಿಭಾಗ. ೫-೦ ೨೯). [ಧಟ್ಟಿಸು+–ಅಣೆ$_1$./ಮರಾ. ದಟಾವಣೀ, ದಟಣೀ]

ಧಟ್ಟಿ ' ದಟ್ಟಿ$_1$ ' ನೋ.

ಧಟ್ಟಿಸು ' ದಟ್ಟಿಸು$_2$ ' ನೋ.

ಧಟ್ಟುಟಿ (ನಾ). (?) : ತೊಳ್ಳುಟಿ, ಧಟ್ಟುಟಿ, ಮುವ್ವುಟಿ, ಮಣ್ಣುಟಿ. ಚಪ್ಪುಟಿ (ಶಬ್ದಾನು. ೧೧೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). "ತುಳಿದಾಟ ; ಹಾವಳಿ" (ಶ್ರಕೋ.). [?]

ಧಟ್ಟೈಸು ' ದಟ್ಟಿಸು$_2$ ' ನೋ.

ಧಡ$_1$ ' ತಡ$_2$ ' ನೋ.

ಧಡ$_2$ (ನಾ). ಮುಂಡ; ಅಟ್ಟೆ: "ಅಟ್ಟೆ, ದಿಂಡು, ಧಡ" (ಕಂಸುಹು. ೬೮) ; ಧಡವು ನಿಡಿದಾಗಿ ಪುಚ್ಛದ ಕಡೆಗೆ ಸಣ್ಣಾಗುತ್ತ ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೩೩) ; ಶಿವಪ್ಪನ ಧಡ ಒಂದೆಡೆ ಹಾಗು ರುಂಡವೊಂದೆಡೆ ಬಿದ್ದಿತ್ತು (ಶಿಲಾಮು .೨೦) ; ನೀನು ಆಕೆಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತರದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ಸಿರವು ಧಡದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯಲಾರದೆಂಬುದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೋ (ಅಂಧಿಕ. ೩೯). [<ಪ್ರಾ. ಧಡ]

ಧಡ$_3$ 'ದಿಡ' ನೋ.

ಧಡಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ನಿಸ್ಸಾಣಧ್ವನಿ ತಂಬಟಸ್ಫುಟ ಧಡಂ ಧಂ ನಾದ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೦೫-೨೬: 1218).

ಧಡಂಧುಡುಕಿ = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಟ; ಪ ಮಧ್ಯ ಒಂದು ಕಂಭಕ್ಕೆ ಜೋಡಿಸಿರುವ ಉದ್ದವಾದ ಮರದ ತುಂಡಿನ ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಲೀ ಅನೇಕರಾಗಲೀ ಕುಳಿತು ಕೆಳಕ್ಕೂ ಮೇಲಕ್ಕೂ ಚಲಿಸಿ ಆಡುವ ಆಟ. ಇಂಗ್ಲೀಷಿನ see-saw ಎಂಬ ಆಟಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ' ಉಚ್ಚಾವಚಕ್ರೀಡೆ ' ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಧಡಕ್, ಧಡಕು (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಧಡಕ್, ಧಡಕ್ ಎಂದು ಸದ್ದು ಮಾಡುತ್ತಾ ರೈಲು ಹೊರಟಿತು (ರೂಢಿ). **ಧಡಕು** : ೨. ಕುಲುಕಾಟ : ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಹಾಯ್ದರು. ಆದರೆ ಪ್ರತಿ ಧಡಕಿಗೆ ಅದು ಕಿರ್ರೆಂದು ಒದರಿ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು (ರಕ್ತಕ್ಷ. ೧೫೦) ; ಬಂಡಿ ಉಯ್ಯಾಲೆಯಂತೆ ತೂಗಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಗಳೇನೂ ಇರದಿದ್ದುದರಿಂದ ಧಡಕಿರಲಿಲ್ಲ (ದೀಂಡಜೀ. ೩).

ಧಡಕಸ (ನಾ). ರಭಸ ; ವೇಗ : ಧಡಕಸದಿಂದ ತಾ ಖಡ್ಗವ ಸೆಳೆದಾನು ಬಿಡದೆ ಕಡಿವೆನೆನುತಾಲಿವರನ್ನು (ಸಾನಂಗ. ೦೯). [?]

ಧಡಕು ' ಧಡಕ್ ' ನೋ.

ಧಡಕ್ಕನೆ (ಅ). ಒಮ್ಮೆಲೆ ; ತಕ್ಷಣ ; ಕೂಡಲೆ : ನೀನು ಬರುವುದೊಂದೇ ತಡ, ಧಡಕ್ಕನೇ ಆರಾಮುಕುರ್ಚಿಯ ಮೇಲೆ ಬಹಳ ದಣಿದವನಂತೆ ಬಿದ್ದು ತೇಕುತ್ತ ಉಶ್, ಉಶ್, ಎನ್ನುವಿ (ಬ್ರಹ್ಮಜೀ. ೦೯೮). [ಧಡಕ್ + -ಅನೆ$_1$]

ಧಡಗ (ನಾ). (?) : ಕಡಗವ ಕೊಟ್ಟೇನೆಂದು ಸಡಗರದನ್ನ ತಂದ ಕಡಗ ಕೇಳಿದರಲ್ಲಿ ಕಡಗ ಅಂಬರದಲ್ಲಿ ಗುಡುಗ ಮುಂಗೈ ಮೇಲಿನ ಗಿಡುಗ ಎತ್ತಿನ ಮ್ಯಾಲಿನ ಧಡಗ ಹೋಗೆನುತಾನೆ (ಕನಕ. ೮೮-೩). [?]

ಧಡಧಡ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧಡಧಡನೆ' ಪರಾ.

ಧಡಧಡನೆ (ಅ). ಬೇಗಬೇಗನೆ : ಧಡಧಡನೆ ಅಂಬುಧಿಯಾ ದಾಟಿ ಸೀತೆಗೆ ಗುರುತಾ ಕೊಡಕೊಡುತ್ತ ಕುಸ್ತರಿಸಿದುತ ಹನುಮಂತಾ (ಜಾಧಿಕ. ೨೮-೦). [ಧಡಧಡ + -ಅನೆ$_1$]

ಧಡಧಡಿ ' ಧಡಧಡೀತ ' ನೋ.

ಧಡಧಡಿಸು$_1$ 'ದಡದಡಿಸು' ನೋ.

ಧಡಧಡಿಸು$_2$ (ಕ್ರಿ). ಧಡಧಡನೆ ಹರಿ ; ರಭಸದಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸು : ರಕ್ತಬೀಜಂಗೇರು ಕಾಣೆಸಲೊಡನೆ ಭುಗುಳಿಸಿ ಮೇರೆಯಿಲ್ಲದ ರಕುತ ಧಡಧಡಿಸಿತ್ತು ಕುಂಭನಿಗೆ (ಅಂಬಿಕಾ. ೪೧-೨೬). [ಧಡಧಡ + -ಇಸು$_3$]

ಧಡಧಡೀತ, ಧಡಧಡಿ (ಅ). ಮುಚ್ಚುಮರೆಯಿಲ್ಲದೆ; ಬಹಿರಂಗವಾಗಿ; ನಿಸ್ಸಂಕೋಚವಾಗಿ: ಧಡಧಡೀತ ಮನ್ಯಾಗ ಸೊಸೀ ಇದಾಳ, ಮತ್ತೊಂದ ಮದವೀ ಮಾಡತ್ನಾನಂದರ ಯಾರರ ಹೆಣ್ಣ ಕೊಟ್ಟಾರು? (ನಿಸರ್ಗ. ೨೦೦). **ಧಡಧಡಿ** : ಹಗಲೀಗೇ ಸರಸವಾಡ್ತೀಯೇನೆ ಬಂದವನ ಜತೆಗೆ ಧಡಧಡೀ ಜಗಲಿಯ ಮೇಲೆ ? (ಮುಊರುದಾ. ೦೭೬). [←ಮರಾ. ಧಡಧಡೀತ]

ಧಡಪಡ, ದಡಬಡ$_2$ (ನಾ). ೧. ಆತುರ; ವೇಗ. 'ಧಡಪಡಿಸು' ಪರಾ. ೨. ಗದ್ದಲ; ಗಲಾಟೆ;ಅಬ್ಬರ: ಕಿಟ್ಟಯ ಧಡಪಡವನ್ನು ಕೇಳಿ ಪುಸ್ತಕದತ್ತ ಲಕ್ಷ್ಯಕೊಡದೆ ಸದ್ದು ಕೇಳತೊಡಗಿದಳು (ಗಂಮಾಯಿ. ೦೩) ; ೩. ಈಗ ಹೀಗೆ ಮನೆಯೊಳಗ ಧಡಪಡವಾಡಿದರೆ? (ಅಹೋಕ. ೭೨). ಶ್ರಮ; ಪ್ರಯತ್ನ; ದುಡಿಮೆ : ನಮ್ಮ ಧಡಪಡ ಸರ್ವರ ಕಲ್ಯಾಣದ ಸಲುವಾಗಿ ನಡೆದಿತ್ತು (ದೀಕ್ಷಹ. II, ೩೭೦). ' ಧಡಪಡಿಸು' ಪರಾ. **ದಡಬಡ$_2$** : ೧. ಕೆಲಸವನ್ನು ಬೇಗ ಮುಗಿಸಬೇಕೆಂದು ದಡಬಡ ಅಂತ ಮಾಡಿದರೆ ಕೆಲಸವೇ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ).

ಧಡಪಡ ಮಾಡು, ದಡಬಡ ಮಾಡು = ೧. ಅಬ್ಬರಮಾಡು ; ಗದ್ದಲ ಮಾಡು: ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಯಾಕೆ ಹೀಗೆ ಧಡಪಡ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೀ ? (ರೂಢಿ). ೨. ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡು ; ಶ್ರಮಪಡು : ನೀನು ಕಲಿಯಬೇಕು . . . ಒಬ್ಬ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಧೀಸರನ ಅಥವಾ ಡಾಕ್ಟರನ ಕೈಹಿಡಿಯಬೇಕು ಎಂದು ನಾನು ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಧಡಪಡ ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆ (ಕ್ಷಿತಿಜ. ೬೬). ೩. ಚಡಪಡಿಸು; ಒದ್ದಾಡು : ರೋಗಿಯು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದಂತೆ ನಿಃಸತ್ವನೂ ಚಿಂತಾತುರನೂ . . . ಧಡಪಡ ಮಾಡುವವನೂ ಆಗಿರುವನು (ಒಷಧೀ. ೬). ೪. ಆತುರ ಪಡು : ಇದರಲ್ಲೆಲ್ಲ ದಡಬಡ ಮಾಡಿದರೆ ಕೆಲಸವೇ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತ (ಮುನಿಸೂ. ೦೧೩). [←ಮರಾ. ಧಡಪಡ, ಧಡಫಡ, ಧಡಬಡ]

ಧಡಪಡಿಸು, ತಡಪಡಿಸು, ತಡಫಡಿಸು, ದಡಪಡಿಸು, ದಡಬಡಿಸು$_2$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಆತುರಪಡು; ತವಕಿಸು; ಗಡಿಬಿಡಿಮಾಡು : ನನ್ನನ್ನು ಜೇಲಿಗಟ್ಟಲು ಬ್ರಿಟಿಶ್ ಸರಕಾರವೇ ಟೊಂಕಕಟ್ಟಿ ನಿಂತಿರುವಾಗ ಇವನು ಇಷ್ಟು ಧಡಪಡಿಸಿದನಲ್ಲ ! (ಮನಿಬಿ. ೪೨) : ಅಂಥ ಮನೆಗೆ ಆಸುಪಾಸಿನ ಜನ ಹೆಣ್ಣು ಕೊಟ್ಟು ದಿವ್ಯಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಲು ಹೇಗೆ ಧಡಪಡಿಸಲಿಲ್ಲವೋ – ಅರಿಯೆ! (ದೀಪನಿ. ೨೩). ೨. ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡು : ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಒಂದು ಹೊಳವು ಹೆಣೆಯಬೇಕೆಂದು . . . ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಚಡಪಡಿಸಿ, ಧಡಪಡಿಸಿ, ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ಒಂದು ಮಾಡಿ, ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ಬೆವರು ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ (ಗಾಂಧಿಹ. ೮೩) ; ಐದುಮವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಧಡಪಡಿಸಿದರೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಾವ ಫಲವೂ ನನಗೆ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ(ಮಹಾಯೋ. ೦೮೩) ; ನಿನ್ನದೊಳ್ಳೆಯದಾಗಲಿಯೆಂದೇ ನಾನು ಧಡಪಡಿಸಿದೆ (ಸಮಜೀ. ೦೯೮) ; ಎಲ್ಲಾ ಅದಕ್ಕೆ, ಅದರ ಉನ್ನತಿಗೆ ಎಂದೇ ಧಡಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ (ದೀಕ್ಷಹ. I, ೦೬). ೩. ಚಡಪಡಿಸು ; ಒದ್ದಾಡು; ಕಳವಳಿಸು : ಪಾಪ! ಬಡ ಮನೋಹರನಂತೂ ಒಂದೇ ಸಮನೆ ಧಡಪಡಿಸುತ್ತಿರಬಹುದು (ಕುಬ್ಬಣ್ಣ. ೨೨೨) ; ಬೇಟೆಗಾರರ ಸಪ್ಪಳವನ್ನು ಕೇಳಿ ಚಿಗರೆಗಳು ನಿಲ್ಲುವ ಹಾಗೆ ಬಾಗಿಲಮುಂದೆ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಗೋಪಿಯು ಮಾತ್ರ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ನಿಮಿರಿಸಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ, ಧಡಪಡಿಸುತ್ತದೆ (ಫಲಸಂ. ೪). **ತಡಪಡಿಸು** : ೧. ಓಡೋಡಿ ಬಂದಿರುವೆ ಹಡೆದವ್ವ ತಡೆದರು ಒಡೆಯಗೆ ಉಣಸಲು ತಡಪಡಿಸಿ ಬಂದರೆ ಓಡೆಲ್ಲಿ ಹೋದೆಯೊ ಎನ ತಂದೆ (ಸಿದ್ಧಪು. ೪-೮). **ತಡಫಡಿಸು** : ೧. ಆಕೆಯು ತಡಪಡಿಸುತ್ತ ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ (ತುಳಸೀ.೨೨೭). ೩. ನಿರ್ಮಲೆ ತಡಫಡಿಸುತ್ತ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಎದ್ದೇ ಕುಳಿತಳು (ಮುಊರುದಾ. ೨೦೭). **ದಡಪಡಿಸು** : ೧. "ದಡಪಡಿಸು–ಒದ್ದಾಡು ; ಗಡಿಬಿಡಿ ಮಾಡು" (ಹಾನಕೋ. ೦). **ದಡಬಡಿಸು$_2$**: ೧. ಸದ್ದು ಕೇಳಿ ಹೆಂಗಸರೆಲ್ಲ ದಡಬಡಿಸುತ್ತ ಎದ್ದು ಹೋದರು (ರೂಢಿ). [ಧಡಪಡ + -ಇಸು$_3$]

ಧಡಯ 'ಧಡೆ$_1$' ನೋ.

ಧಡರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಬೆದಚಿ ಎದೆ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ವ]ಡರೆಂದು ಬಡಿಯಲು (ಸಮ್ಮಿಳಾ. ೧೦-೬೯).

ಧಡಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಆನೆಪಟಾಕಿ ಹಚ್ಚಿದ ತಕ್ಷಣ ಧಡಲ್ ಎಂದು ಸಿಡಿಯಿತು (ರೂಢಿ).

ಧಡಲ್ಬಾಜಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಟಾಕಿ; ದೊಡ್ಡ ಆನೆಪಟಾಕಿ : ನೆಲಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಳಿಸಿ ಗರ್ಜಿಸುವ 'ನೆಲಗುಮ್ಮ', ಹೆಡೆಬಿಚ್ಚಿದ ಹಾವಿನ ಮರಿಯಂತಹ ತಾಳೆಮಡಲಿನ 'ಧಡಲ್ಬಾಜೀ' (ಮೂರುದಾ. ೩೦೬); ಧಡಲ್ಬಾಜಿ ಸಪ್ಪಳವ ಬೇಡುವವರು ಡೊಳ್ಳು ಡೊಂಬರಾಟ(ಜೀವಲ. ೯೩-೯) : ಪಟಾಕ್ಷಿ, ಚಟಾಕಿ, ಧಡಲ್‌ಬಾಜಿ . . . ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುಕರಣದಿಂದಲೇ ಬಂದುವು (ಭಾಷಾಶಾ. ೩). [< ಧಡಲ್]

ಧಡವ (ನಾ). ದಾಂಡಿಗ; ಟೊಣಪ: ಹತ್ತುವರ್ಷದ ಧಡವ ಆಗಿದ್ದೀಯೇ. ಇನ್ನೂ ಬರೆಯಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆ ? (ರೂಢಿ) 'ಗಡವ' ಪರಾ. [?]

ಧಡವೆ (ನಾ). ದಾಂಡಿಗಿತ್ತಿ; ಟೊಣಪೆ : ಹನ್ನೆರಡು ಹದಿಮೂರು ವರ್ಷದ ಧಡವೆಯರಾಗಿ ಏನ್ರೀ ಅದು ಆಡೋದು? (ಕನಕ. ೯೬). [ಧಡವ+-ಎ$_2$]

ಧಡಾಡಿ (ನಾ). ಜಬರ್ದಸ್ತು; ಜೋರು : ಭಾಳ ಧಡಾಡಿ ಆಸಾಮಿ (ಧನಂಜ. ೩೦). [← ಮರಾ. ಧಡಾಡೀ]

ಧಡಾರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧಡಾರನೆ' ಪರಾ.

ಧಡಾರನೆ (ಅ). ಜೋರಾಗಿ; ರಭಸವಾಗಿ : ಒಳಗೆ ನಡೆದು ಧಡಾರನೆ ಬಾಗಿಲು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೊರಟೇ ಹೋದರು (ಮೂಪ್ರೇಮ. ೦೬೭). [ಧಡಾರ್ + – ಅನೆ$_1$]

ಧಡಿ 'ತಡ್ಡಿ$_2$' ನೋ.

ಧಡಿಕೆ (ನಾ). ಕುಲುಕಾಟ; ತುಯ್ದಾಟ : ಗಾಡಿಯ ಧಡಿಕೆಗೆ ಒಳಗೆ ಕುಳಿತವರ ಮೈ ನುಗ್ಗುನುಚ್ಚಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಕಂಬಹು. ೨೫) ; ಬೀದಿಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಏರಿ – ಇಳಿಜಾರಿನ ಧಡಿಕೆಗೆ ಕೆಸರು ಅಲುಗಾಡಿ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದು . . . ಪ್ರಯಾಣಿಕರನ್ನು ತೊಂದರೆಗೀಡುಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಬೆಂಬಿನ್. ೩೦೯). [<ಧಡಕ್]

ಧಡಿಗ 'ದಡಿಗ' ನೋ.

ಧಡಿಗತನ (ನಾ). ದುಷ್ಟತನ ; ನೀಚತನ : ಕಡನ ಕೊಟ್ಟವರೊಡನೆ ಧಡಿಗತನ ಮಾಡುವ ಭ್ರಷ್ಟ ಬಡವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ನುಡಿ ನಡೆಸದವ ಭ್ರಷ್ಟ (ಪುರಂದ. ೪-೦೩೮೮-೧). [ಧಡಿಗ (< ದಡಿಗ) + – ತನ]

ಧಡಿದೋತರ 'ದಡಿದೋತ್ರ' ನೋ.

ಧಡಿಯ$_1$ 'ದಡಿಯಂ$_1$' ನೋ.

ಧಡಿಯ$_2$ 'ಧಡೆ$_1$' ನೋ.

ಧಡೂತಿ, ದಡೂತಿ (ನಾ). ೧. ಗಟ್ಟಿಮಂಟಾಗಿರುವುದು : ದಪ್ಪಪುಷ್ಟ; ದೃಢಕಾಯ : ಆರೋಗ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಗಂಧವನ್ನೇ ಅರಿಯದ ಹಳ್ಳಿಗರು ಎಷ್ಟೊಂದು ಧಡೂತಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ (ಮೂಲಾನ. ೮೫) ; ಮುದುಕಿ ಧಡೂತಿಯಾಗಿದ್ದಳು (ಎದೀ. ೨೯). ೨. (ಸೀರೆ, ಧೋತರ ಮೊದಲಾದಂವು) ಒತ್ತಾಗಿ ನೆಯ್ದಿರುವಿಕೆ; ತೂಕವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಸೀರೆ ಧಡೂತಿಯಾಗಿದೆ. ಬಾಳಿಕೆ ಬರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). **ದಡೂತಿ** : ೧. ದೊಂದಿವಿನಾಸೆಯ ಆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಉದ್ದವಾಗಿ ದಡೂತಿಯಾಗಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೨೫). ೨. ಎಲ್ಲಾ ಸೀರೆಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿ "ಅಕ್ಕ, ಇದು ತುಂಬ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ ! ದಡೂತಿಯಾಗಿದೆ ! ಇದನ್ನು ಉಟ್ಟುಕೊ" ಎಂದಳು (ಇಲದು. ೬೩). ೩. ಶಕ್ತಿ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; ಸತ್ವ ; ಯೋಗ್ಯತೆ : ಹನ್ನೊಂದನೇ ದಿನ ಅವರವರ ದಡೂತಿಯಿದ್ದಷ್ಟು ದಾನ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೬೯). [← ಮರಾ. ಧಡೋತೀ, ಧಡೌತಾ]

ಧಡೆ$_1$, ದಡಯಂ, ದಡಿಯ$_2$, ದಡ್ಡೆ$_3$, ದಡೆಯ, ಧಡಯ, ಧಡಿಯ$_2$, ಧಡೆಯ (ನಾ). ಹತ್ತು ಅಥವಾ ಹನ್ನೆರಡು ಸೇರುಗಳ ಒಂದು ಅಳತೆ; ಮಣದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ : ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿ ೧೨ ಸೇರಿಗೆ ಒಂದು ಧಡೆ, ೪ ಧಡೆಗೆ ಒಂದು ಮಣ (ಕಭಾಗ. ೨೮೯) ; ಧಡೆ ಬತ್ತಾಸನ್ನೂ ನಾಲ್ಕುಸೇರು ಪುಟಾಣಿಯನ್ನೂ ಬಹಳ ಸೋತವರಂತೆ ಖರೀದಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಕೃಷ್ಣಹೊ. ೯೬) ; ನನಗೆ ಧಡೇ ಬಂಗಾರ ಇಡಸತಾನು (ರಕ್ತಾಕ್ಷ. ೦೨೧). **ದಡಯಂ** : ಮಂದು ಮಣುವಿಂಗೆ ದಡಯ ನಾಲ್ಕುಂ ಮಂಚೇರು ಧಂದದೊಳಿಂಟು ಡಾಶೇರು ಷೋಡಶವಕ್ಕುಂ (ಭಾಸ್ಕರ. ೬೫-೬). **ದಡಿಯ$_2$** : ಒಂದು ದಡಿಯ ಹುಣಿಸೆಹಣ್ಣು ತಾ (ರೂಢಿ). **ದಡ್ಡೆ$_3$** : ಬೆಲ್ಲ ಏದ್ದ ಕಡೆ ನೊಣ, ದಡೆ ನಾಲ್ಕಕ್ಕೆ ಮಣ (ಗಾದೆ). **ದಡೆಯ**: ಶಶಿ ಖಂಡುಗಕಿಪ್ಪತುಮಣ ಶಶಿ ಮಣುವಿಗೆ ದಡೆಯ ನಾಲ್ಕು ತಪ್ಪದು ಬಟಾಕಂ ಶಶಿ ದಡೆಯಕೆ ಸೇರ್ ಪತ್ತುಂ ಶಶಿ ಸೇರಿಂಗಂ ಪಾವು ನಾಲ್ಕು ತಪ್ಪದು ನಿರುತಂ (ವ್ಯವಹಾ. ಅನುಬಂಧ. I. ೨). **ಧಡಯ**: ವೇಷಭೂಷಣಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ . . . ಒಂದು ಧಡಯ ಬಂಗಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ಲಗ್ನಮಾಡಿಸಿದರಂತೆ (ಕಳವಿ. ೪೦೯). **ಧಡಿಯ$_2$** : ಒಂದು ಧಡಿಯ ಬೆಲ್ಲ ಹೊತ್ತು ತರಲು ಆಗಲಿಲ್ಲವೆ ? (ರೂಢಿ). **ಧಡೆಯ**: ಮಂಚೇರು ಧಡೆಯ ಮಣ ಪ್ರಮಿಂತಾದುವುಗಳಿಂದ . . . ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವಂತೆ ಕಟ್ಟಳೆ ಮಾಡಿಸಿದರು (ಜಾಹುಮಂ. ೧೧೯). [←ಮರಾ. ಧಡಾ]

ಧಡೆ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕರುಳುರೋಗ ; ಕಾಲರಾ : ನಾನಾ ಧಡೇದ ಬ್ಯಾನಿ ಬಂದು ಸತ್ತಾ ಅಂತ ನಾ ಸುಳ್ಳು ಹೇಳೂದಿಲ್ಲ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೩೨). [←ಮರಾ. ಧಡಾ]

ಧಡೆಯ 'ಧಡೆ$_1$' ನೋ.

ಧಡ್ಡ 'ದಡ್ಡ$_2$' ನೋ.

ಧಣಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧಣಮ್ಮನೆ' ಪರಾ.

ಧಣಗರಿ (ನಾ). ಎತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಾತಿ : ಎತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋರಟೀ . . . ಧಣಗರೀ, ಖಿಲಾರೀ, ಹಣಬಿ, ಚೆಲ್ಲರಿ ಎಂಬ ೮ ಜಾತಿಗಳುಂಟು (ಕಭಾಗ. ೩೭). [?]

ಧಣಧಣ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಧಣಧಣಮೆಂದುಲಿದೊಡನೇಂ ತಣಿದುಬೀವರೆ ನೀಂ ಧನಂ ಧನಂ ಧನವೆನಲ್ (ಚಳವಿ. ೬-೧೩೩). [ಸಂ.]

ಧಣಧಣತ್ಕೃತಿ (ನಾ). ಧಣಧಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದ : ಸಿಡಿಲ ಮಿಂಚು ತಾ ಕಾರ್ಮುಗಿಲೊಳುಗ್ಗಡಿಸುವಂತಿರೆ ಧಣಧಣ[ಪಾಠಾಂ. ಧಣಧಣ]ತ್ಕೃತಿ ಜಡಿಯೆ (ತೊರವೆರಾ. ೩-೬-೩೦). [ಸಂ.]

ಧಣಧಣರು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಮೊರೆವ ಶಂಖಮೃದಂಗ ಭೇರಿಗಳುಲಿಬ ಧಣ[ಪಾಠಾಂ. ಧಂ]ಧಣರೆನಲು ಮಿಗೆ ಮೋಹರಿಸಲಾ ನಿಸ್ಸಾಳತತಿ ಘನವಾದ್ಯ ಘೋಷಿಸಲು (ನಳಚ. ೩-೭೩).

ಧಣಮ್ಮನೆ (ಅ). ಧಣಂ ಎಂದು : ಅನುಕರಣಕ್ಕೆ–ಖಣಿಲ್ಲನೆ . . . ಧಣಮ್ಮ[ಪಾಠಾಂ. ಮ್ಮ]ನೆ ಫೊಟ್ಟನೆ (ಶಮದ. ೦೪ ಪ್ರಯೋ). [ಧಣಂ + – ಅನೆ$_1$]

ಧಣಾ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ತ್ರಿದಶರಬ್ಬರಿಸಿ ಆನಕ ದುಂದುಭಿ ಶಂಖ ಧಂ ಧಂ ಧಣಾ ಸಂಗಮುಪಧನೀಯೆಂದೆನುತ . . . ತಾಡಿಸಿದರು (ವಿದಾಕ್ಷ. ೯೨-೨).

ಧಣಾರ್ (ನಾ). ಲೋಹದ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಬೀಳುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಸದ್ದನ್ನು ಅನುಕರಿಸುವ ಶಬ್ದ : ಅಟ್ಟದ ಮೇಲಿನಿಂದ ಪಾತ್ರೆ ಧಣಾರ್ ಎಂಬ ಸದ್ದಿನೊಂದಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತು (ರೂಢಿ).

ಧಣಿ 'ದನಿ$_2$' ನೋ.

ಧಣಿಧಣಿ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಪರನು ಧಣಿಧಣಿ ಎಂದು ರೂಪಾಯಿ ಸುರಿದನು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೦೪).

ಧಣಿಯ, ಧನಿಯ$_1$ (ನಾ). ೧. ಒಡೆಯಂ; ಯಜಮಾನ : ಧಣಿಯರ ಮನಿ ಮುಂದ ಕಾವಲು ಮಾಡಣ್ಣ (ಅರಳು. ೯೩೦-೭). **ಧನಿಯ$_1$** : ೨. ಹಣವಂತ; ಧನಿಕ : "ಉಳ್ಳವ, ಒಡೆಯ, ರೊಕ್ಕಸ್ತ, ಧನಿ(ಯ)" (ಕಂಸುಚು. ೭೯). [<ಪ್ರಾ. ಧಣಿಅ./ಸಂ. ಧನಿಕ]

ಧಣರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಹಟ್ಟೀಲಿ ಒಳಕಲ್ಲು ಕೊಟ್ಟಿಗೇಲಿ ಸೇದೋ ಬಾವಿ ಹೊಕ್ಕು ಕುಟ್ಟಿದರೆ ಧಣರೆಂಬೋ ಒನಕೆಯ ಕಿತ್ತಿಸಿದವ್ವಾಡೆ ಸುಖ ಬಾಳೊ (ನಾಪದ. ೧೩೪).

ಧಣು$_1$ (ನಾ). ಮೆಚ್ಚಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಾತು ; ಕೊಂಡಾಟದ ನುಡಿ : "ಅರರೆ ಧಣು ಭಾಪು ಭಳರೇ ಧಿರುರೇ ಮಝು ಪೂತುರೆ ವಾಯ್ಯು ಚಾಗು ಸಲೆ ಸುಂದರಮೆನೆ ಕೊಂಡಾಟದ ನುಡಿ" (ಧಾರನಿ. ೪೬) ; ಕೈದುಡುಕು ಕಿರ್ದರು ಧಣು ದರುರಿ ಜಗಜಟ್ಟಿ ಭಾಪ್ಪೆನುತ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೨-೭೭).

ಧಣುಧಣು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಏರ ಧಣುಧಣು ಪೂತುರೇ ಬಿಲುಗಾಱ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೪-೧೮) ; ಅರರೆ ಧಣುಧಣು ಪೂತು ಪಾಯಕು ಸರಿಯು ಕಾಣೆನು ಭುವನಾತ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ದಾನವವೈರಿ ಕರ್ಣನ ಹಿರಿದು ಹೊಗಳಿದನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೩-೦೭) ; ಖಂಡಿಸಿದೆ ನೀನಿವನ ಧಣುಧಣುವೆನುತ ಪೊಗಳಿದರು (ರಾಮಾಕಂ. ೬-೭-೨೮).

ಧಣು$_2$ (ನಾ). ಮಲ್ಲಯುದ್ಧದ ಒಂದು ಪಟ್ಟು (?) : ಕರವಳಯ ತಳಹತ್ತ ಡೊಕ್ಕರ ಶಿರವ ಧಣು ಧಣುವಟ್ಟ ತಳ ಪೊಪ್ಪರ ದುವಂಗುಲ ಕಂದ ಡೊಕ್ಕರ ತೋರಹತ್ತದಲಿ . . . ತೋಱಿದರು ಕೌಶಲವ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೬-೨೯). [?]

ಧಣುರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಕೊಂಡಾಟದ ನುಡಿ : ಲೇಸು ಲೇಸೆಲೆ ಪಾರ್ಥ ಧಣುರೆ ಸೆಬಾಸು ಕಾಣೆವು ತಾವು ಬದುಕಿದ್ದೀಸುಕಾಲ ಮಹಾಸುಭಟರ ಪರಿವಿಡಿತವುಂಟವರ್ಗೆ ಈಸು ದೃಢಮನವಿಲ್ಲ (ಕೋಗಯ. ೧೮-೩೩). 'ಧಿರುರೆ'. 'ಭಳಿರೆ' ಪರಾ.

ಧಣುವಟ್ಟ 'ದಣುಪಟ್ಟ' ನೋ.

ಧಣುವಟ್ಟ 'ದಣುಪಟ್ಟ' ನೋ.

ಧಣ್ಣಗವಾಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಮತ್ ಶ್ರೀಪುರುಷ ಮಹಾರಾಜರ್ ಪೃಥುವೀರಾಜ್ಯಂಗೆಯೆ ಕೆಸುಗೊಳವೊಡೆಯ ಬಿನಾಮ್ಮಬ್ಬಿ ಧಣ್ಣಗವಾಡಿಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದೇಯಂಗೊಟ್ಟಂ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗ.ದ. ೪-೩ ; ಸು. 750). [ಧಣ್ಣಗ$_0$ + ಪಾಡಿ$_1$]

ಧಣ್ಣಕುತ್ತಾರೆವಿಗುರವಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಪೆರುಮಾಳು ಗುರುವಡಿಗಳಾ ಶಿಷ್ಯ ಧಣ್ಣಕುತ್ತಾರೆವಿಗುರವಿ × × × ಡಿಷ್ಠಿದಾರ್ (ಎಕ. II, ೭-೧ ; ಸು. 700). [?]

ಧತ್ತೂರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಉಮ್ಮತ್ತ ; ಮದ್ದುಗುಣಿಕೆ : "ಧ[ಪಾಕಾಂ. ದು]ತ್ತೂರಮಾ ಕನಕಮುನ್ಮತ್ತಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗಳಾ. ೩೮-೨೭). [ಸಂ.]

ಧತ್ತೂರಿ 'ದತ್ತೂರ' ನೋ.

ಧತ್ವ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಧಕಾರ : ಯತ್ವ ಮಿಶ್ರ ಧತ್ವಕ್ಕೆ ದತ್ವಮತ್ವಕ್ಕಿತ್ವಂ (ಶಮದ. ೨೭೬). [ಸಂ.]

ಧಧಾಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಮುಟ್ಟಿದುದು ಕುಲನಗ ವ್ರಾತಮಂ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನೃಪಂ ಸೂಳ್ಪೆಸವೇಟ್ಟಿಕ್ಕಸರ ಸಮರಧಾಂ ಧಧಾಂ ಧಾಂ ಧಧಾಂಧ ಧ್ವನಿ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೮-೦೭).

ಧನ (ನಾ). ೧. ದುಡ್ಡು ; ಹಣ : "ದ್ರವಿಣಂ ದ್ರವ್ಯಂ ವಸ್ವರ್ಥ ವಿತ್ತ . . . ಧನವೇಕಾರ್ಥಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೯-೦೩) ; ಧನಮಂ ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದಾರ್ಜಿಸಿ (ಶಂರಾಮಾ. ೩-೦೬೦) ; ಧನಮುಳ್ಳನೆಗಂ ವೇಶ್ಯಾಂಗನೆ ಪ[ತ್ತು]ಗುಂ (ಬಂಹರಿ. ೪-೩೦). ೨. ಸಂಪತ್ತು ; ಐಶ್ವರ್ಯ : "ದ್ಯುಮ್ನಂ . . . ಧನಂ, ಹಿರಣ್ಯಂ, ವಸು, ವಿಭವಂ-ಈ ೧೫ ಒಡವೆಯ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೪-೮೦) ; ಧನಮೆಂಬುದು ವಿಭುಗೆ ಯಶೋಧನಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೭೪) : ಧನವ ಬೇಡಿದಡೀವೆ (ಬಸವ. ೭೦೭) ; ಸರ್ವಋತುಗಳೊಳು ಫಲವಿಡಿದೊಱಗುವ ತರುಕುಲಂ ಬತ್ತದೊಂದೇ ಪರಿಯಲಿಹ ಸರೋವರವೆಮ್ಮ ಧನವು (ಹತಕಾ. ೮-೭) ; ಧನವನುಳ್ಳ ಮಹಾತ್ಮನಾವುದ ನೆನೆದೊಡದು ಕೈಸಾರುವುದು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೪-೩೩). ೩. ಗೋಧನ ; ಪಶು ಸಂಪತ್ತು : "ಗೋವೃಂದಂ, ಗೋಧನಂ, ಧನಂ-ಈ ಮೂಱು ತುಱು ವಿನ ಹಿಂಡು" (ಹಲಾಯು. ೪೪-೧೦೭) : "ಗೋ ಮಹಿಷ ಪ್ರಭೃತಿ ಪಶುಸ್ತೋಮಂ ಪ್ರಧನಂ ಧನಾಹ್ವಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೧-೧೪). ೪. [ಜ್ಯೋತಿ] ಜಾತಕನ ಜನ್ಮಲಗ್ನದಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ಸಹಜಾಯವ್ಯಯ ಧನ ದಶ ಸುಹೃದ್ಗೃಹಸ್ಥಾಯಿಯಾಗೆ ತತ್ಕಾಲದೊಳಾ ಗ್ರಹವಂತದು ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಸುಹೃದ್ಗ್ರಹಂ ಮರಯುತಂ ದ್ವಿಷದ್ಗ್ರಹಮೆನಿಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೩-೦೭). ೫. [ಗಣಿತ] ಅಧಿಕ ಚಿಹ್ನೆ ; ಸಂಕಲನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಚಿಹ್ನೆ ; + ಗುರುತು : ವರ್ಗಮೂಲಕ್ಕೆ ಧನ, ಋಣ ಚಿಹ್ನೆಗಳೆರಡನ್ನೂ ಕೊಡದೆ ಒಂದೇ ಮೂಲವು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಗಣಿಶ. ೧೪) ; ಬ್ರಹ್ಮಗುಪ್ತ ಹೇಳಿರುವಂತೆ : "ಧನ ಮತ್ತು ಋಣ ಇವುಗಳ ಗುಣಲಬ್ಧ ಋಣ ; ಎರಡು ಋಣಗಳದ್ದು ಧನ ; ಧನವನ್ನು ಧನದಿಂದ ಗುಣಿಸಿದರೆ ಧನ" (ಕಕ್ಕಪ್ರಾ. ೪೬೦) ; ಋಣಾವಿಷ್ಟಕಣಗಳು ಧನ ಆಧಾರಬಿಂದುವನ್ನು (Nucleus) ಸುತ್ತುವರಿದು ಪರಮಾಣುಗಳುಂಟಾಗಿವೆ (ನಿಕಿಉ. ೨೩೦). ೬. [ಜ್ಯೋತಿ] ಮನೆ ಕಟ್ಟುವಾಗ ನೋಡುವ ಒಂದು ಲೆಕ್ಕಾಚಾರ ; P ಮನೆಯ ನಿವೇಶನದ ಉದ್ದಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಅಗಲಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಗುಣಿಸಿ ಬಂದ ಫಲವೇ ಕ್ಷೇತ್ರಫಲ. ಅದನ್ನು ಎಂಟರಿಂದ ಗುಣಿಸಿ, ಹನ್ನೆರಡರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದರೆ ಉಳಿಯುವ ಶೇಷವೇ ಧನ. ಕ್ಷೇತ್ರಫಲವನ್ನು ಮೂರರಿಂದ ಗುಣಿಸಿ, ಎಂಟರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದರೆ ಉಳಿಯುವ ಶೇಷವೇ ಋಣ. ಋಣಕ್ಕಿಂತ ಧನ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೆ ಶುಭ : ಪದಮಂ ರಂಧ್ರದಿನೊತ್ತಿಯೆತ್ತಿ ಗಜದಿಂ ಕೊಳ್ ಮಿಕ್ಕುದಕ್ಕಂ ಧನಂ ತದವಾಪ್ತಂ ನಗಸಂಗುಣಂ ಫಣಿಹೃತಂ ಶೇಷಂ ಋಣಂ ಲಬ್ಧಮಂತದು ಶುಭಾ ಮನೆಗಾಯಂ (ಲೋಕೋಶ. ೩-೨೦).

ಧನಕನಕ = ಹಣ ಮತ್ತು ಹೊನ್ನು : "ಧನಕನಕವಾಚಕಂ ರೈ ಶಬ್ದಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೨೩-೪೨) ; ಧನಕನಕಮುಳ್ಳನಕ ದಿನಕರನವೋಲಕ್ಕು ಧನಕನಕ ಹೋದ ಮಱುದಿನ ಹಾಳೂರ ಶುನಕನಂತಕ್ಕು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೨೩೭): ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ತಂದು ಧನಕನಕಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು (ವಚಭಾ. ೬೦). **ಧನಕನಕವಸ್ತುವಾಹನ** = ಐಶ್ವರ್ಯ, ವಾಹನ ಮೊಂತಾದುವು. **ಧನದಾತ** = ಹಣವಂತ; ಧನಿಕ: ಧನದಾತಂ ಕಿಱಿದಾಗಿ ದೊಡ್ಡಿತನೆ ಲಿಂಗಂ ದೊಡ್ಡದುದೆಂದು ನಿರ್ಧನಂ (ಲೋಕೋಶ. ೧೧-೩). **ಧನಧಾನ್ಯ** = ಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಆಹಾರಧಾನ್ಯ : ಧನಧಾನ್ಯದಿಂ ಪೂರ್ಣಮಪ್ಪಾದಿಳೆಯೊಡೆತನವ ತನ್ನಂ ತಾನೆ ಕೊಟ್ಟಿದು (ಕರ್ಣವ. ೯-೮). **ಧನಧಾನ್ಯಸಮೃದ್ಧಿ** = ಸಂಪತ್ತು ಹಾಗು ದವಸಧಾನ್ಯಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದು : ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲವಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರವು ಧನಧಾನ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಿತು (ಕೂಪಿ). **ಧನಮುಳ್ಳಂ, ಧನವುಳ್ಳವ**=ಹಣವನ್ನುಳ್ಳವನು; ಹಣವಂತ : ಧನಮುಳ್ಳನುಮಂ ಬಿಡದೊಯ್ಯನೆ ಸಾಯದೆ ಬಂದಿವಿಡಿದಂ ಬಾಟ್ಗಿಂದಂದನವರತಂ ಜನರಂ ಪಿಡಿದ ನರಂಗೆರಡುಂಟೆ ಬಗೆವೊಡನ್ನೀ ಜಗದೊಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೯೭) ; ಧನಮುಳ್ಳನುಮಿಲ್ಲದನುಂ ಮನದಾಣ್ಮನುಮೊತ್ತೆಯಣ್ಮನುಂ ನೆರೆವೆಡೆಯೊಳ್ ತನಗೆ ಸರಿಯೆನಿಪ ಬರ್ದಿನ ವನಿತೆಗೆ ಸಲೆ ಸಂದುದುಟ್ಟಿದರೊಳ್ ಸಂದಪುದೇ (ಲೀಲಾವ. ೨-೮೭);

ಪ್ರತ್ಯಯುಕ್ತ–ಧನವುಳ್ಳಂ, ಧಾನ್ಯಮುಳ್ಳಂ, ಗುಣಮುಳ್ಳಂ (ಶಮದ. ೨೧೬ ಪ್ರಯೋ); ಹಡೆದುಂಬ ಸೂಳೆಯಂತೆ ಧನವುಳ್ಳವರನಱಸಿಯುಱು ಬೋಧಿಸಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಮುನ್ನ ನಾನಱಿಯೆನಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೪೧೨). ಧನಮುಳ್ಳಾತ = ಧನದಾತ : ಧನಮುಳ್ಳಾತಂ ದಿಟಂ ಜಾಣೊಡೆಯನಧಿಕ ನುರ್ವೀಶ್ವರು ಮನ್ಮಥು ಸಜ್ಜನನೆಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯೆಯೊಳ್ ಬಲ್ಲವಂ (ರಕ್ಕಸ. ೮-೬೯). [ಸಂ.]

ಧನಂಗುಳಿ (ನಾ). ಹಣವನ್ನು ಗೇಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು : ಅಟಂಗುಳಿ, ಲಂಚಂಗುಳಿ, ಧನಂಗುಳಿ (ಶಬ್ದಾನು. ೩೦೩ ಪ್ರಯೋ).
[ಧನ + – ಗುಳಿ₃ (< – ಕುಳಿ₃)]

ಧನಂಜಯ (ಗು). ೧. ಧನವನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವ. (ನಾ). ೨. ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ : ಗಿರಿಶಲಲಾಟಲೋಚನಧನಂಜಯದಿಂ ಪಂದಗ್ಧನಾದ ಭಾಸುರಕುಸುಮೇಷು . . . ಜಲಕ್ಕನುದ್ಯವಿಪನೆಂಬವೊಲ್ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೬೦). ೩. ಅಗ್ನಿಯ ಅಧಿದೇವತೆ : "ಸ್ವಾಹಾಪ್ರಿಯಂ ಸಪ್ತರಸನನಪ್ಪಿತ್ತಂ ಧನಂಜಯಂ . . . ವಿರೋಚನನೆನಿಸ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೪-೬); ತೂಗಿ ಬಾ ಣ ವ ಹೂಡಿ ಶಿವಿವರಿಗಾಗಿ ಬರಸೆಳೆದುರಿ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದಾಗಲಿಂತೆದನು ಧನಂಜಯನಾ ಧನಂಜಯಗೆ (ಕುಮಾ.ಅ. ೨೦-೨೪). ೩. ಅರ್ಜುನನಿಗಿರುವ ಹತ್ತು ಹೆಸರು ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಧ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದ ಸಮಯ ದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾದ ಧನರಾಶಿಯನ್ನು ಅರ್ಜುನನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ತಂದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು : ನಸುನಗುತರ್ಜುನನು ಫಲುಗುಣ ಧನಂಜಯು ಜಿಷ್ಣು ಸಿತವಾಹನ ವಿಜಯ ಬೀಭತ್ಸು ಪಾರ್ಥ ಕಿರೀಟಿ ಮೊದಲಾದ ವಿನುತ ಕೃಷ್ಣನು ಸವ್ಯಸಾಚಿಗಳೆನಿಪ ಪೆಸರನು ತಿಳುಹಿ (ಕುಮಾ.ವಿ. ೬-೪೬). 'ದಶನಾಮ' ಪರಾ. ೪. ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಗ, ಕೂರ್ಮ, ಕೃಕರ, ದೇವದತ್ತ ಮತ್ತು ಧನಂಜಯವೆಂಬ ಪಂಚ ವಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : "ಶೀರ್ಷದಲಿಹಾನಿಲಂ ಧನಂಜಯನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೩-೧೨) : ಶಿವ ಜೀವರೊಂದಾದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನ . . . ಧನಂಜಯ ಎಂಬ ದಶವಾಯುಗಳ ಗಮನಾಗಮನದ ವಿಷಯವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳು ಅಡಗಿ ಆತ್ಮಲಿಂಗಸಂಬಂಧಿಯಾದೆನು (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೦೦೩-೩೦). 'ಧನಂಜಯ ವಾಯು' ಪರಾ. ೫. ದ ಶ ರೂ ಪ ಕ ವೆಂ ಬ ಲಕ್ಷಣಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದವನು : ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವಾದ ಧನಂಜಯ ಗ್ರಂಥಾಂತ್ಯಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ . . . ಅದರ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ (ರಕರೂ.XII, ಪೀಠಿಕೆ). [ಸಂ.]

ಧನಂಜಯಲೋಚನ (ನಾ). ಕೆಂಡಗಣ್ಣ ; ಶಿವ : ಕಾಲಕಂಧರವರ ದೇವ ದೇವ ಹರಿರಾಜ ಧನಂಜಯಲೋಚನಾಂಧಕಾಸುರಹರ . . . ಪಾಲಿಸಾ (ಹಮ್ಮಿ.ರ. ೮-೮೯). [ಧನಂಜಯ + ಲೋಚನ]

ಧನಂಜಯವಾಯು (ನಾ) = ಧನಂಜಯ ೪ : ನುಡಿ ನು ಡಿ ಯ ಲಿ ಕ್ಕಿ ಬುದ್ಧಿಯ ಮಾಡಿಸುವದೊಂದು ಧನಂಜಯವಾಯು . . . ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತವಾಯು ಜಿಹ್ವೆಯಲ್ಲಿ ಧನಂಜಯವಾಯು (ಚನ್ನಪ. ೩೬-೦೩) ; ಧನಂಜಯವಾಯು ನೀಲವರ್ಣ (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೦೦೯-೩೬೪) ; ಧನಂಜಯ ವಾಯುವಿನಿಂ ಶೋಕಮೋಹಂಗಳಹವು (ವಿವೇಕ. ೩೨).
[ಧನಂಜಯ + ವಾಯು]

ಧನಂಜಯಾಂಬಕ (ನಾ). = ಧನಂಜಯಲೋಚನ : ಪಾಂಡುಪುತ್ರನಾತಂ ಜಡಿದೊತ್ತಿ ಜಾಱಿ ಪೆಱಸಾರ್ದನೆ ಧೀರಧನಂಜಯಾಂಬಕಂ (ಕಜಶಂ. ೪-೪೪). [ಧನಂಜಯ + ಅಂಬಕ]

ಧನಂಬಡೆ (ಕ್ರಿ). ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸು : ತಾಯುಮಂ ವನಿತೆ ಯುಮಂ ಬಸುಟ್ಟು ಪರದಾಡಿ ಧನಂಬಡೆಯಲ್ಕೆ ಪೋಗೆ (ಮಹಾನೀ. ೪-೦೦೭); ಸಂಸ್ಕೃತದ ನಿತ್ಯಬೀದುಗೆ–ಗುಣಂಗೊಂಡಂ . . . ಪ್ರಿಯಂ ನುಡಿದಂ ; ಧನಂಬಡೆದಂ (ಶಮದ. ೧೬೭ ಪ್ರಯೋ). [ಧನ + ಪಡೆ₁]

ಧನಕೋ (ಗು). ೧. ಸಾಲ ಕೊಡುವ ; ಲೇವಾದೇವಿಯ : ಛಣಕೋ ಜನರ ಹೊಲಮನೆಗಳನ್ನು ಜಪ್ತ ಮಾಡಿಸಿ, ದನಕರುಗಳನ್ನು ಮಾರಿಸಲು ಹಂಬಲಿಸುವ ಧನಕೋ ಜನರು ಅರ್ಥರ್ವದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸು ತ್ತಾರೆ (ಧಾತಸಂ. ೦೬೩). (ನಾ). ೨. ಬಡ್ಡಿವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುವ ವನು ; ಲೇವಾದೇವಿ ಮಾಡುವವನು : ವಿಶ್ವಾಸ ಅವನ ಬಿನ್ ವ್ಯಾಜದ ಧನಕೋ ಆಗಿದ್ದ (ದೀಪಹ. I, ೧೩೮). [← ಮರಾ. ಧನಕೋ]

ಧನಕೋಶ (ನಾ). ಹಣವನ್ನು ಶೇಖರಿಸುವ ಸ್ಥಳ ; ಕೋಶಾಗಾರ ; ಭಾಂಡಾರ ; ಖಜಾನೆ : ಧನಕೋಶಂ ನವಹೇಮತಾಮರಸಕೋಶಂ ದೇಶಮಾ ಸೈಕತಾವನಿದೇಶಂ ಸಹಕಾರಿ ಸಾರಸಹಕಾರಂ ಮಂತ್ರಿ ಮಂದಾ ನಿಳಂ . . . ತಾನಾಗಿ ತದ್ವನದೊಳ್ ದರ್ಪಕಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೆಱೆದಂ ಸಪ್ತಾಂಗಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೧-೫೯).
[ಧನ + ಕೋಶ]

ಧನಕ್ಷಯ (ನಾ). ಹಣ ಹಾಳಾಗುವುದು; ದ್ರವ್ಯಹಾನಿ : ಶುಸಕಶಕುನಮಂ ಪೇಟ್ಕಿಂ . . . ಪಿಂದೆ ಪಕ್ಕಿಸೆ ಮುಂದೆ ಕಿರ್ದೆ ಸಮಂತು ಮುಂದೆ ಧನಕ್ಷಯಂ (ಶೋಕೋಶ. ೧೨-೨೪) ; ಧನಕ್ಷಯವನುಂ ದ್ರವ್ಯಾರ್ಜನೆಯನುಂ ಗೃಹ ಛಿದ್ರವನುಂ ತನಗಾದವಮಾನವನುಂ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗದು (ವಿವೇಕ. ೦೩೦).
[ಧನ + ಕ್ಷಯ]

ಧನಗರ (ನಾ). ೧. ಕುರಿ ಕಾಯುವವನು ; ಕುರುಬ : ಧನಗರರು– ಇವರು ಕಾನಡಾಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ . . . ಇರುತ್ತಾರೆ (ಕಥಾಗ. ೦೬೫). ೨. ವಿನೂ ತಿಳಿಯದವನು ; ದಡ್ಡ. [← ಮರಾ. ಧನಗರ]

ಧನಗಾಹಿ (ನಾ). ಹಣವನ್ನು ಕಾಯುವವನು ; ಕೋಶವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ವನು ; ಭಂಡಾರಿ : ಸುರವ ನಾಯಕನಗ್ನಿಯಿಂಧನಿ ಮರುತ ಬೋಪನು ಯಮನು ಗೋಪನು ವರುಣನಸಗನು ಹರನು ಹರಸುವ ಯಕ್ಷ ಧನಗಾಹಿ (ಶಾಕಿರಾ. ೧೧-೭೭). [ಧನ + ಕಾಹಿ]

ಧನಚಿಹ್ನೆ (ನಾ). = ಧನ ೫ : ಈ ದೂರಗಳು ಕನ್ನಡಿಯ ಮುಂದುಗಡೆ ಇದ್ದರೆ ಧನಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು (ಭೌತವಿ. ೦೭೨). [ಧನ + ಚಿಹ್ನೆ]

ಧನದ (ಗು). ೧. ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ. (ನಾ). ೨. ಕುಬೇರ : "ಧನದಂ ಕುಬೇರನಳಕಾಧಿನಾಯಕಂ ಗುಹ್ಯಕೇಶ್ವರಂ ವೈಶ್ರವಣಂ" (ಅಸ್ತ್ರಕೋ. ೮-೪೬); "ಪೊನ್ನೊಡೆಯ ಕಿಸುಗೆಗೆಳೆಯನುಮೆನ್ನಲ್ ತಾಂ ಧನದ ನಕ್ಕು" (ಕವಿಕಂ. ೩೯); ಧನದಂ ಕಾಂಚನಪಂಜರತ್ನಮಯಮಂ ರೈಪ್ಯಪ್ಪಿಯಂ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ (ಆದಿಪು. ೭-೨೪); ಧನದನ ಕಾಂಚನಮಿಪರನುದಿನಮೊರೆವ ಸುವರ್ಣರಜದ ತೂಕಕ್ಕೆ ಪರಲ್ ಕನಸಿನೊಳಮೊಜದೆನಿಸುವ ಧನಪತಿಗಳ ಬಚ್ಚ ರಾಮಣಂಗಳೆಲುಂಬಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೮೭) ; ಆ ಮಹಾಂತಕ ವರುಣ ಧನದರು ಕೊಟ್ಟರೆಂಬುಗಳ (ಕುಮಾ.ಅ. ೭-೭) ; ಪಿರಿಯಳ್ಗೆ ಧನದಂ ಕಿಱಿಯಳ್ಗೆ ರಾವಣ ಕುಂಭಕರ್ಣ ವಿಭೀಷಣ ಶೂರ್ಪನಖೆಯರುದ್ಭವಿಸಿದರ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೬-೦೩). ೩. ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ ; ಶ್ರೀಮಂತ. ೨, ೩ : ಅಳಕಾಪುರಿಯೆನೆ ಧನ ದಾವಳಿಯಿಂದಮರಾವತಿಯೆನೆ ವಿಬುಧಾಶ್ರಯದಿಂ ವೀಸದ್ಭೋಗಾವತಿಯೆನೆ ಸಲೆ ಭೋಗಿಗಳಿಂ ಬಬಾವ್ರು ಮಾಳಿಗೆ ರಯ್ಯಂ (ಎಕ. XV, ೩೧೫; 1172); (ಶಾಶಮಂ. ೯೦೮ ನೋ). ೪. ಧನವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡುವವನು. ೨, ೩, ೪ : ಅತಿಭೋಗಿಸೇವ್ಯಮನ್ನದು ಪೆಸರ್ವೆತ್ತು ರಂಜಿಸುವ ಭೋಗವತೀ ಪುರದನ್ತೆ ಭಾವಿಸಲ್ಕದು ಧನದ ಪ್ರಸೇವ್ಯವಳಕಾಪುರದನ್ತೆನೆ ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ ಗಾವುದೊ ಪಡಿಪಟ್ಟಣಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ, ೧೦೦-೩೭; 1129). ೨, ೪ : ಧನದಂ ಭಕ್ಷುಕುಬುಂಗಳ್ಗನಿತಂ ಧನಮಿಯದಾದನಾ ನಾಮಮಂ ಸುಮ್ಮನೆ ಬಂದುದೆಂದು ನಗುತುಂ ಧನದಾಪ್ತನಸಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿಪರ್ ಘನಧನದರ್ (ರಾಜಶೇ. ೨-೯೫). ೩, ೪ : ಧನದರಲ್ಲದ ಧನದರಲ್ಲ ತಕ್ಕರಲ್ಲದೆ ಟಕ್ಕರಿಲ್ಲ ಜನ್ನಮಲ್ಲದೆ ಬನ್ನಮಿಲ್ಲ (ಅಜಿಪು. ೧-೨೦ ವ). [ಸಂ.]

ಧನದನಿವಾಸ (ನಾ). ೧. ಕುಬೇರನ ವಾಸಸ್ಥಾನ. ೨. ಶ್ರೀಮಂತನ ವಾಸಸ್ಥಾನ. ೧, ೨: ಧನದನಿವಾಸದಿಂ ಮಣಿಮಯೋಜ್ಜ್ವಳದೇವಕುಲಂ ಗಳಿಂದೆ ನಂದನವನದಿಂ . . . ಪೌದನಪುರಮೊಪ್ಪುತ್ತಿರ್ಪುದಮರಾವತಿಯಂತೆ ಸುವರ್ಣಗೋಪುರಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦-೧೧೧). [ಧನದ + ನಿವಾಸ]

ಧನದಭವನ (ನಾ). ಕುಬೇರನ ಅರಮನೆ: ಧನದಭವನಮೆನಿಪ ಸಿರಿಯ ಬಚ್ಚರಾವಣಂಗಳಿಂ ಪೊದಟ್ಟ [ಕಾವ]ಣಂಗಳಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೫೮ ರಗಳೆ). ಧನದ + ಭವನ]

ಧನದಮಿತ್ರ (ನಾ). ಕುಬೇರನ ಗೆಳೆಯ; ಶಿವ: ಉದ್ರಿಕ್ತಸತ್ತ್ವಾವೇಶಂ ಕಲ್ಯಾಣಭೂಭೃತ್ಸದನ ಧನದಮಿತ್ರಂ ಧರಾಧಾರಧರ್ಮಂ . . . ನಂದಿ ಕೇಶಂ ಮಹೇಶಂ (ರಾಜಶೇ. ೧-೧). [ಧನದ + ಮಿತ್ರ]

ಧನದಸಖ (ನಾ).=ಧನದಮಿತ್ರ: ಅನಘನಪ್ಪ ಹಲಾಯುಧನಾ ಧನದಸಖ ನನುರಾಗನಾಗುತ ತೆಗೆದು ಬಿಗಿಯಪ್ಪಿ (ಬಸಪು. ೨೫-೪೯); ಶಿಶಿರಗಿರಿಸುತೆ ಯರಸ ಸರಸಗುಣಗಣನಿಖಿಳಮುಪಿಹೃದಯ ನಿಲಯ ಧನದಸಖ ಜಿತಗೇಜ ದನುಜ . . . ಜಯಜಯತು (ಸೌಂದಪು. ೧೬-೧) [ಸಂ.]

ಧನದಾಚಲ (ನಾ). ಕುಬೇರನು ವಾಸಿಸುವ ಬೆಟ್ಟ; ಕೈಲಾಸಪರ್ವತ: ಧನದಾ[ಪಾಠಾಂ. ಕನಕಾ]ಚಲಕ್ಕೆ ಬಡಗಣದೆನೆ ವಿಜಯಾರ್ಧಾಚಲಕ್ಕೆ ತೆಂಕಣ ದೆನೆ . . . ಮ್ಲೇಚ್ಛದೇಶಮಿರ್ಪುದಪಾರಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೪-೩೭).
[ಧನದ + ಅಚಲ]

ಧನದಾಚಳ (ನಾ). = ಧನದಾಚಲ: ಅದು ಕನಕಾದ್ರಿಯಂ ತಾಳಿ × × × ಸ್ತಿತಿಕರಂ ಧನದಾಚಳದಾ × × × (ಸೌಇಇ. XX, ೭೯-೯: 1119).
[<ಸಂ. ಧನದಾಚಲ]

ಧನದಾದ್ರಿ (ನಾ). = ಧನದಾಚಲ: ವಿವಿಧವಿನೋದಸುಖಂ ವೈಶ್ರವಣಂ ಧನದಾದ್ರಿಯೊಳ್ ಸುಖಂ ಮಸಿಯಿಸುವಂತವನಿಪನಾ ಮಾಡದೊಳುದ್ಧ ಮಾಂಬುನಿಧಿ ವಿಶ್ವಸೇನನನುದಿನಮಿರ್ಕುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೪೯).
[ಧನದ + ಅದ್ರಿ]

ಧನದಾನ (ನಾ). ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ದಾನ; ದ್ರವ್ಯದಾನ: ಸುರೇಶ್ವರಂ ವಿಲೋಕನದಿನಹೀಶ್ವರಂ ವಿಭವವರ್ಣನೆಯಿಂದೆ ಧನೇಶ್ವರಂ ವಿನೂತನ ಧನದಾನದಿಂ ನೆರೆದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೪೩); ಆದರದಿಂ ಗೋದಾನಂ ಸ್ತ್ರೀದಾನಂ ವಸ್ತ್ರದಾನವಿಭಕುಲದಾನಂ ಭೂದಾನಂ ಧನದಾನಂ ಶ್ರೀದಾನಂ ಗುಡುತುಮೊಪ್ಪಿದಂ ಗಿರಿರಾಜಂ (ಗಿರಿಕ. ೩-೭೩). ಧನಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ನಿಮಗೊಲಿಯಬೇಕೆಂದು, ಮನದಣಿಯೆ ಧನದಾನ ಮಾಡಿ ನಮಗಿಂದು (ಕವಿಪು. ೧೫-೨). [ಧನ + ದಾನ]

ಧನದಾನುಜ (ನಾ). ಕುಬೇರನ ಸಹೋದರ; ರಾವಣ: ಕಂಡಾ ಧನಪ ದಿಗ್ಭಾಗದಲಿ ಧನದಾನುಜನ ಪುರವರವ (ತೊರರಾ. ೫-೧-೩೭).
[ಧನದ + ಅನುಜ]

ಧನದಾಪ್ತ (ನಾ).=ಧನದಮಿತ್ರ: ಧನದು ಭಿಕ್ಷುಸಖಂಗೆಳ್ಳನಿತಂ ಧನವಿಹಾಯ ದಾದನಾ ನಾಮಂ ಸುಮ್ಮನೆ ಬಂದುದೆಂದು ನಗುತುಂ ಧನದಾಪ್ತನನಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿಪರ್ ಘನಧನದರ್ (ರಾಜಶೇ. ೨-೯೫). [ಧನದ + ಆಪ್ತ]

ಧನದಾಹಿ (ನಾ). ಹಣದ ದಾಹವುಳ್ಳವನು; ಧನದ ದುರಾಸೆಯುಳ್ಳ ವನು: ಅಂತರಂಗಜೀವನದಲ್ಲಿ ಆಸೆಬುರುಕರು, ಧನದಾಹಿಗಳು ಆಗಿ ಯಾವುದೇ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಹೇಸದ ಜನ . . . ನಮ್ಮ ನಾಯಕರಾಗಿ (ಭಾರತ- ೪೭೧). [ಸಂ. ಧನದಾಹಿನ್]

ಧನಧವ (ನಾ). ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದವನು; ಕುಬೇರ: ದಿನ ಕರಂ ಬಂದುದಯವಾದನೊ ಧನಧವಂ [ಪಾಠಾಂ. ವರಂ] ಬೈಚಿಟ್ಟ ನಿಧಿಯೋ ಕನಕಗಿರಿ ಮೂಡಿದುದೋಯೆನಲುಜ್ಜ್ವಳಿತವಾಗಿರಲು (ಬಸಪು. ೫-೩೮). [ಧನ + ಧವ]

ಧನನಾಥ (ನಾ).= ಧನಧವ: ಅಮರನಾಥ ಮಹಿಷನಾಥ ಸರಿನ್ನಾಥ ಧನನಾಥ ಸನಾಥಮಪ್ಪ ದಿಕ್ಪಾಲರ ಕೇಳೀಪ್ರಸಾದಂಗಳಿಂದಂ (ಆಜಿಪು. ೬-೨೦ ವ).
[ಧನ + ನಾಥ]

ಧನನಾಶ (ನಾ). ಸಂಪತ್ತು ಹಾಳಾಗುವಿಕೆ: ಧನುಜೀಜ್ಯಂ ಕುಜಗೇಹ ದೊಳ್ ನಿಲೆ ಪರಸ್ತ್ರೀಲೋಲನಾಳಾಪದಿಂ ಧನನಾಶಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೨೯).
[ಧನ + ನಾಶ]

ಧನಪ (ನಾ). = ಧನಧವ: "ಧನಪನಂ ಏಕಕುಂಡಲನೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೮-೧); ಧನಪ ವಿಷ್ವಕ್ಸೇನ ವೈದ್ಯಾಶ್ವಿನಿಗಳಿಗೆ ಸರಿಯೆನಿಪ ಷಣ್ಮುಖನನುಜ (ಹರಿರ. ೨೮-೪). [ಸಂ.]

ಧನಪತಿ (ನಾ). ೧. = ಧನಧವ: "ಧನಪತಿ ಯಕ್ಷಂ ಶ್ರೀದಂ ಮನುಷ್ಯ ಧರ್ಮಂ . . . ಗುಹ್ಯಕೇಶ್ವರಂ ವೈಶ್ರವಣಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮-೪೬); ಧನಪತಿಯೆಂಬಭಿಧಾನಂ ತನಗೆಂತನ್ವರ್ಥರಕ್ಷಕಂಗೇದು ಕುಬೇರನ ನಿಳಿಕೆಯ್ವರ್ ನಿಜಮಪ್ಪನುಪಮಧನದಿಂದೆ ಚೆನ್ನವರದರ್ ಪುರದೊಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೨-೧೨೩); ನುತ ಸುರಪತಿಯುಂ ಸ್ವಾಹಾಪತಿಯುಂ ಪಿತೃ ಪತಿಯುಮಸುರಯಾದಃಪತಿಯುಂ ರಯಪತಿಯುಂ ಧನಪತಿಯುಂ ಪಶು ಪತಿಯುಮೆನಿಸಿದಾಶಾಪತಿಗಳ್ . . . ಇರ್ದರ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೧-೮೦); ನೀ ಯಕ್ಷೇಶನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬೇಡುವುದೀ ಸರೋರುಹಮಾವ ಘನ ಧನ ಪತಿಯುದಾರನಲೆ (ಕುಮಾಅ. ೧೦-೪೮). ೨. ಧನಿಕ; ಶ್ರೀಮಂತ: ರವಿ ಚಾಪಕ್ಷೇತ್ರದೊಳ್ ನಿಂದೊಡೆ ಧ[ಪಾಠಾ. ಜ]ನಪತಿ ಸತ್ಪೂಜಿತಂ ದಾರುಣಂ ವೈದ್ಯವಿದಂ ತತ್ಕೋಪಜೀವ್ಯಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೦೭); ಅತಿಶುದ್ಧ ವರ್ಣದಿಂದಂ ಕ್ಷಿತಿಪತಿ ಸಾಮಾನ್ಯವರ್ಣದಿಂದೆ ಧನಪತಿ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೩೦); ಕಳೆ ನೊಳಗಲಗುಡಿದ ಕಲಿಯಂತೆ ಧನಪತಿ ಸುಲಿಗೆವಡೆದಂತೆ . . . ಹಂಪೆಯಿರ್ದ ನಸುರೇಂದ್ರ (ತೊರರಾ. ೬-೨೭-೬); ಕೋಡುಳ್ಳವನ್ನೆ ನೀನಂಟಿ ಮಾಡುಳ್ಳವನಹುದು ಭಳಿರೆ ಧನಪತಿ ರವಿಗಂ ನೋಡಿ ಬಡ ಕಾಣಿ ಸೊಡರಂ ನೀಡುವೊಲ್ಲುಡಿದ್ದಿರದೆ ನಡೆನಡೆಯೆಂಗರ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೧೧೮).
[ಧನ + ಪತಿ]

ಧನಪತಿತ್ವ (ನಾ). ಧನದ ಒಡೆತನ: ಪ್ರಜಾಪತಿಬ್ರಹ್ಮನು ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ವೈಶ್ರವಣನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಗೊಂಡು ಅವನಿಗೆ ಅಮರತ್ವ ಧನಪತಿತ್ವ ಲೋಕ ಪಾಲತ್ವ . . . ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು (ವಕಥಾ. ೧೦೩). [ಸಂ.]

ಧನಪತಿಪ್ರಿಯ (ನಾ). = ಧನದಮಿತ್ರ: ಮನಸಿನೊಳು ಗರ್ವಿಸಿದ ಸಿರಿ ಯಾಳನ ಮದಾಪಹರಾರ್ಥವಾಗಲು ಧನಪತಿಪ್ರಿಯನಾ ಹಲಾಯುಧನಂ ಮೆಚ್ಚಿದನಂದು (ಬಸಪು. ೨೫-೫೨). [ಧನಪತಿ + ಪ್ರಿಯ]

ಧನಪತಿಮಿತ್ರ (ನಾ). = ಧನದಮಿತ್ರ: ಧರೆಯ ರಥ ವನಜಾಸನನು ರಥ ಸೂತನಾ ಶೈಲೇಶ ಧನಪತಿಮಿತ್ರ ಸುರಕುಲಸಾರ್ವಭೌಮಂಗೆ (ಅಮೃತ. ೬-೧); ಧನಪತಿಮಿತ್ರ ಗಾತ್ರರುಚಿನಿರ್ಜಿತಮಿತ್ರ ಕರಾಲಕಾಲಮರ್ದನ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೫೯). [ಧನಪತಿ + ಮಿತ್ರ]

ಧನಪದಿಕ್ಕು (ನಾ). ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕು: ಕಂಡಾ ಧನಪದಿಗ್ಭಾಗದಲಿ ಧನದಾನು ಜನ ಪುರವರವ (ತೊರರಾ. ೫-೧-೩೭). [ಧನಪ + ದಿಕ್ಕು]

ಧನಪಸಖ (ನಾ). = ಧನದಮಿತ್ರ: ಧನಪಸಖನೊಲಿದಾಗ ನಿಜರೂಪಮಂ ತೋರಿ . . . ಸಾಯುಜ್ಯಮನು ಕೊಡುವೆ ಬಾಯೆಂದು ಕರೆದೊಡೆ (ಪ್ರಾಢರಾ. ೧೦-೫೦). [ಸಂ.]

ಧನಪಾಲ, ಧನಪಾಳ (ನಾ). ಧನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು; ಕುಬೇರ. ಧನಪಾಳ: ಧನಪಾಳನ ಪುಣ್ಯಮನೆಯ್ದೆ ನುನಯದಿಂ ಧಾರೆಗೊಂಡು ನಿಜ ರಾಜ್ಯಮನಿತ್ತು ನೃಪಂ ಪುರಮಂ ಪೊಱಮಡಲನುಗೆಯ್ಯಲ್ ಶಂಭು ರೂಪುದೋಱಿದನಾಗಳ್ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೫೯-೧೧). [ಸಂ.]

ಧನಪಾಳ 'ಧನಪಾಲ' ನೋ.

ಧನಬಲ, ಧನಬಳ (ನಾ). ೧. ಹಣದ ಬಲ ; ಸಂಪತ್ತಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ತನ್ನ ಧನಬಲದಿಂದ ವಿದೇಶಿವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅದು . . . ಪ್ರಬಲಿಸಲು ಶಕ್ತವಾಗಿತ್ತು (ಹಂಪ್ರ. ೩೧೨). ಧನಬಳ : ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಅಲ್ಲಿ ಮನ್ನೆಯ ನಿಬನ್ಧದ ಕಿಱುದೆಱೆಗಳೆಲ್ಲಾವುವೆನ್ದಡೆ ಮನೆವಣ ಪಿರಿಯ ರವಣ ಧನಬಳಂ ಕಾಳಗೊಲ್ಲು . . . ಇ ನ್ನೀ ನ ಡೆ ವ ತೆಱೆಗಳ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೯೭-೩೭ ; 1074). [ಧನ + ಬಲ್ಕ]

ಧನಬಳ 'ಧನಬಲ' ನೋ.

ಧನಮದ (ನಾ). ಅಷ್ಟಮದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಐಶ್ವರ್ಯದ ಸೊಕ್ಕು ; ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯ ಅಹಂಕಾರ : ಧನಮದ ಪೊತ್ತಲ್ಲಿ ದರಿದ್ರವಾಗಿ ಕಾಡಿತ್ತು ಮಾಯೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಂಗೆ (ಸಿದ್ಧವ. ಶ. ೧೫೫-೫೨೦) ; ಧನಮದದಿ ಕುಲಮದದಿ ವಿದ್ಯಾಧನದಿ . . . ದ್ವಿಜಗುರುವನು ವಿಧಾಡಿಸಿ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೩-೪೧). [ಧನ + ಮದ]

ಧನರಕ್ಷಕ (ನಾ). ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು ; ಕುಬೇರ : ಧನರಕ್ಷಕ ನುಮಕೃತ್ರಿಮಜಿನಗೃಹಮಂ ನೋಡಿ ಸಮವಸೃತಿಯಂ ಪದೆದಿಂಬಿನೆ ಮಾಟ್ಟಿಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦೩-೦೮). [ಧನ + ರಕ್ಷಕ]

ಧನರಕ್ಷೆ (ನಾ). ಸಂಪತ್ತಿನ ರಕ್ಷಣೆ : ಧನರಕ್ಷೆಗೆ ಲೋಭಂ ನಿಜತನುರಕ್ಷೆಗೆ ಪುಸಿ ನಿಜಾತ್ಮರಕ್ಷೆಗೆ ಭಯಮೆಂಬಿನಿತುಮಕಾರಣಮಿಮಿಪಱೊಳಗನಪೇಕ್ಷಕನೆನಿಸಿ ನೆಗಟ್ದನಿಱಿವ ಬೆಡಂಗಂ (ಗದಾಯು. ೨-೮). [ಧನ + ರಕ್ಷೆ]

ಧನರೇಖೆ (ನಾ). [ಸಾಮುದ್ರಿ] ಸಿರಿವಂತನಾಗುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಂಗೈಯ ಗೆರೆ: "ಮಧ್ಯಮರೇಖೆಯುಂ ಧನರೇಖೆಯೆನಿಸುಗು" (ಸಾಮುಲ. ೯೭-೧೧) ; ಈ ರೇಖೆಯೆ ಧನರೇಖೆಯಿದಾರಯ್ಯಂ ನುಡಿಗುಮವನ ಪೇರ್ಮೆ ಸಿರಿಯಂ ನೂಱೆಣ್ಬರ್ ಧನದರುಮಾ ಶ್ರೀರಮಣಂ ಕೊಟ್ಟ ಕತದೆ ಧನಿಕ ರೆನಿಕ್ಕುಂ (ವಸ್ತುಪಂ. ೫-೩೫). 'ಅರ್ಥರೇಖೆ' ಪರಾ. [ಧನ + ರೇಖೆ]

ಧನಲಕ್ಷ್ಮಿ (ನಾ). ಐಶ್ವರ್ಯದ ಅಧಿದೇವತೆ : ಧನಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ನಿಮಗೊಲಿಯಬೇಕೆಂದು, ಮನದಣಿಯೆ ಧನದಾನ ಮಾಡಿ ನವಗಿಂದು (ಕಎಪು. ೦೫-೨).

ಧನಲಕ್ಷ್ಮಿಪೂಜೆ = ದೀಪಾವಳಿಯ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಮಾಡುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿಶೇಷವಾದ ಪೂಜೆ : ಧನಲಕ್ಷ್ಮಿಪೂಜೆಯಾ ದಿನವಾದುದೆಂದು ಮನೆಬಾಗಿಲಿಗೆ ನಾವು ಬಂದಿರುವೆವಿಂದು (ಕಎಪು. ೦೫-೨).

[ಧನ + ಲಕ್ಷ್ಮಿ]

ಧನಲಾಭ (ನಾ). ಹಣದ ಗಳಿಕೆ; ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದು : ಅವನೀಪತಿಗಳನೋಲೈಸಿ ಪಡೆವ ಧನಲಾಭದಿನುನ್ನತಗಿರಿಗುಹಾಂತರಾಳ ಸ್ಥಿತಿಲಾಭಂ ಪೂಜ್ಯಂ (ಪಂಚತಂ. ೦೩೪-೨) ; ಧನಲಾಭಮ[ನೊಳ್ಪುಣಿಸಂ ಕನಕಮ]ನೋಪವರ ಕೂಟಮಂ ಕಬ್ಬಿಲಿಯೆ ತಿಳಿವುಗುಂ ಮುಂಬಗಲೊಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೧೨-೩೩). [ಧನ + ಲಾಭ]

ಧನಲೋಭ (ನಾ). ಹಣದ ಅತ್ಯಾಶೆ ; ಸಿರಿಯ ದುರಾಸೆ : ತನುಲೋಭ ಮನಲೋಭ ಧನಲೋಭ ಮುಂದುಗೆಡಿಸಿ ಕಾಡಿಹುವೆನ್ನ (ಬಸವ. ೩೦೫). [ಧನ + ಲೋಭ]

ಧನಲೋಭಿ (ನಾ). ಹಣದ ದುರಾಸೆಯುಳ್ಳವನು ; ಜಿಪುಣ. [ಸಂ. ಧನಲೋಭಿನ್]

ಧನವಂಚಕ (ನಾ). ಹಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೋಸಮಾಡುವವನು : ಪೆಱರ್ ಧನವಂಚಕರ್ ಕರುಣಮಿಲ್ಲದೆ ಕೊಂದರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೦೨೦) ; ಭಕ್ತಿಯೆಳ್ಳನಿತಿಲ್ಲ . . . ತನುವಂಚಕ ಮನವಂಚಕ ಧನವಂಚಕ ನಾನಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೩೦೭) : ಮೂದಲಿಸಲುಂ ಪ್ರಾಣವಂಚಕನಾದವಂಗಂ ಲಿಂಗಭಕ್ತಿ ಸುವೇಧಿಸದು ಧನವಂಚಕಂಗೆ ಸುಸಾಧ್ಯವಾಗದದು (ಬಸಪು. ೩೯-೧೯). [ಧನ + ವಂಚಕ]

ಧನವಂತ (ನಾ). ಶ್ರೀಮಂತ ; ಸಾಹುಕಾರ : ಹಣವಂತ : "ಆಢ್ಯಃ, ಸಮೃದ್ಧಃ, ಧನವಾನ್, ಇನಃ, ಇಭ್ಯಃ, ಧನೀ, ಈಶ್ವರಃ – ಈ ೭ ಧನವಂತಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೯-೨೦೦) ; ಧನವಂತಂ ಶುಚಿವಿಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಕುಶಲಂ ಮೇಧಾವಿ ರೋಗಾನ್ವಿತಂ . . . ನಿಡಿಯಂ ಚಲತ್ಕಶರೀರಂ ತುಂಗನಾಸಂ ಸ್ವಬಂಧುನಿಕಾಯಕ್ಕುಪಕಾರಿ ತೆತ್ತಿಗನೆನಿಕ್ಕುಂ ಪೌಲಿಗೇಹೋದ್ಭವಂ (ಜಾತತಿ. ೧೭-೭) ; ಧನವಂತಂ ಸ್ನಿಗ್ಧತ್ವಚನ ನೂನಸೌಖ್ಯಂ ಮೃದುತ್ವಚಂ (ಲೋಕೋಪ. ೦೦-೩೫) ; ಸ್ಥೂಲಭಾಗ್ಯಪ್ರಾಣಿ ಭಾಪುರೆ ಲೋಲಕಾರು ಜ್ಞಾತ್ಮ ಭಲರೇ ಪಾಲಿತಾರ್ಥನಿಕಾಯ ಭಲರೇ ಭಲರೆ ಧನವಂತ (ಬಸಪು. ೩೦-೨೫) ; ಕಾಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಧನವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ (ವಚಧಾ. ೦೮೧). [ಸಂ. ಧನವತ್]

ಧನವಂತ್ರಿ 'ಧನ್ವಂತ್ರಿ' ನೋ.

ಧನವಿಕಾರ (ನಾ). ೧. ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅವಗುಣ ; ಧನಮದ. ೨. ಹಣದ ಮೇಲಿನ ಮೋಹ,–ಆಸೆ : ಲಿಂಗವಿಕಾರಿಗೆ ಅಂಗವಿಕಾರವೆಂಬುದಿಲ್ಲ ಜಂಗಮವಿಕಾರಿಗೆ ಧನವಿಕಾರವೆಂಬುದಿಲ್ಲ (ಬಸವ. ೭೯೫) ; ತನು ಮನವನಂಡಲೆವ ಧನವಿಕಾರದ ಭಯ ನೋಡಾ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೯೫-೦೨೮). [ಧನ + ವಿಕಾರ]

ಧನವಿಕಾರಿ (ನಾ). ಐಶ್ವರ್ಯದ ಮದವುಳ್ಳವನು : ಮನವಿಕಾರಿಗೆ ಲಿಂಗ ವಲ್ಲಿಯದೊ ಧನವಿಕಾರಿಗೆ ಪ್ರಸಾದವಲ್ಲಿಯದೊ (ಸಿದ್ಧವ. ಶ. ೪೦೮-೧೩೦೪). [ಸಂ. ಧನವಿಕಾರಿನ್]

ಧನವಿಧೇಯಕ (ನಾ). ಹಣಕಾಸಿನ ಮಸೂದೆ: ಧನವಿಧೇಯಕಗಳ ಮತ್ತು ಇತರ ವಿತ್ತವಿಧೇಯಕಗಳ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ . . . ಒಂದು ವಿಧೇಯಕವನ್ನು ಮಂಡಿಸುವುದು ಸಂಸತ್ತಿನ ಉಭಯಸದನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದರಲ್ಲಾದರೂ ಪ್ರಥಮತಃ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಬಹುದು (ಭಾಧಾತ. ೩೫). [ಧನ + ವಿಧೇಯಕ]

ಧನವಿಹೀನ (ನಾ). ಹಣವಿಲ್ಲದವನು ; ಬಡವ : ಅಶ್ವಮೇಧವು ಘನವೆನಿಸಿ ಬಹುದಕ್ಷಿಣಾನ್ವಿತವಾಗಬೇಕದಕೆ ಧನವಿಹೀನನು ನಾನು ರಣಹತ ಮನುಜಪತಿಗಳು ಸುತರು ಬಾಲಕರನವರತವತ್ಯಂತಶೋಕಾಕ್ರಾಂತರಾಗಿಹರು (ತಿಮ್ಮಅ. ೦-೦೬) ; ಧನವಿಹೀನಗೆ ತನ್ನ ಕುಲ ಜಾತಿ ಧರ್ಮಂಗಳನುಗೂಡಿ ಕೊನೆಸಾಗುವುವೆ (ಕರ್ಣಾಭ್ಯ. ೯-೨೨). [ಧನ + ವಿಹೀನ]

ಧನವು (ನಾ). ಹಣ ; ಧನ : ತನುವಿನ ಧನವಿನ ಪೆಂಡಿರ ತನಯನ ಕಡು ಮೋಹದಿಂದೆ ನೀನಿಂತಾದ್ಯೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೪-೭೭) ; ರಾಜ್ಯನಿವಹದೊಳ್ಪ ನವಿಗಂ ಬಗೆಯಿಲ್ಲ ಮುನ್ನ ಕೌರವನು ಸೇದಿಹನಲ್ಲ ಪಣಗಳಂ ಪುಜೆಗಳಿರಿ ಹರಣವನ್ನುಳಿಸಿ ಬಿಟ್ಟು (ಕುರಂಗ. ೫೦-೭). 'ದನವು' ಪರಾ. ☞ ಇದನ್ನು 'ಕದ, ಕದವು', 'ದನ, ದನವು' ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. [<ಸಂ. ಧನ]

ಧನವ್ಯಸನ (ನಾ). ಸಪ್ತವ್ಯಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಹಣ ಕೂಡಿಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಆಸಕ್ತಿ: ತನುವ್ಯಸನ ಮನವ್ಯಸನ ಧನವ್ಯಸನ ವಾಹನವ್ಯಸನ ಉತ್ಸಾಹವ್ಯಸನ ಸೇವಕವ್ಯಸನ ಮತ್ಸರವ್ಯಸನವೆಂಬ ಸಪ್ತವ್ಯಸನಂಗಳ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ನೆನೆಯದೆ (ವಚಸಂ. ೪೫೩-೮೯) ; ತನುವ್ಯಸನ ಮನವ್ಯಸನ ಧನವ್ಯಸನ ರಾಜ್ಯವ್ಯಸನ ವಿಶ್ವವ್ಯಸನ ಉತ್ಸಾಹವ್ಯಸನ ಸೇವಕ(ಸೇವಕಾ)ವ್ಯಸನ ಎಂಬ ಸಪ್ತವ್ಯಸನಂಗಳ ಸಂಹಾರವ ಮಾಡಿದ ನಿರ್ವ್ಯಸನಿಯ ನೋಡಾ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೦೫೮-೪೭೭). 'ಸಪ್ತವ್ಯಸನ' ಪರಾ. [ಧನ + ವ್ಯಸನ]

ಧನವ್ಯಯ (ನಾ). ಹಣದ ವೆಚ್ಚ ; ಧನವ್ಯಯ : ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವು ಧನಾರ್ಜನೆ ಮತ್ತು ಧನವ್ಯಯ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತದೆ (ಭಾರದ. ೩೫೨). [ಧನ + ವ್ಯಯ]

ಧನಸಂಗ್ರಹ (ನಾ). ೧. ಹಣವನ್ನು ಕೂಡಿಡುವುದು: ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಂತ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳೀಯ ಧನಸಂಗ್ರಹಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ಯಾವ ಸಂಬಂಧಗಳು ಏರ್ಪಟ್ಟಿವೆ (ಹಣಶ. ೨೨೭). ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಮನ್ನೆಯವಲ್ಲಭನುಂಮೆನಿಸಿದ ಪಿರಿಯ ಧನಸಂಗ್ರಹನೆ ಮಗ(ಂ) ನಿನ್ನವತಸಂ . . . ಧನಸಂಗ್ರಹನ ಮಗ (ಶಾಶಾ. XX, ೭೦-೩೩: 1100): ಶ್ರೀಕೈಲಾಸನೃಪಂ ಜಗತ್ತ್ರಿಳಕನನುದ್ಧಾಮಧಾಮಂಗೆ . . . ಸಂಗ್ರಾಮರಾಮಂ ಜಸಮಶ್ರೀಕಾನ್ತಂ ಧನಸಂಗ್ರಹಂ ತನಯಂ (ಶಾಶಾ. XX, ೩೦೯-೧೮: 12ನೆಯ ಶತ). [ಧನ + ಸಂಗ್ರಹ]

ಧನಸಂಚಯ (ನಾ). = ಧನಸಂಗ್ರಹ ೧: ಕೃಷಿ ಗೋರಕ್ಷಣ ವಾಣಿಜ್ಯಗಳಿಂದ ಧನಸಂಚಯ ಮಾಡಿ ತದ್ದ್ವಾರಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಾ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಭೋಗಿಸತಕ್ಕದ್ದು (ಮೂಢವ. ೩೯೩). [ಧನ + ಸಂಚಯ]

ಧನಸಂಪತ್ತಿ (ನಾ). ಹಣಕಾಸು; ಐಶ್ವರ್ಯ: ಧನಸಂಪತ್ತಿ ವಿಭೂತ್ಯ ವೃತ್ತಿ ಘನದೋರ್ದರ್ಪಪ್ರಭಾವ್ಯಾಪ್ತಿ . . . ತನ್ನೊಳ್ಗೆಳವೆಟ್ಟೋರೆಂತಿರಲ್ (ನೇಮಿಪು. ೧-೭೮); ಲಜ್ಜನದಿಂದಲೊ ಧನಸಂಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೊ . . . ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಜನರು ಎದುರಿಗಿರುವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾರದಿರಬಹುದು (ಹಣಶ. ೧೨೬). [ಧನ + ಸಂಪತ್ತಿ]

ಧನಸಂಸ್ಥ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಜಾತಕನ ಜನ್ಮಲಗ್ನದಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನು: ಖರರುಚ್ಯುಂದನನೊಂದಿದಂದುದಯದೊಳ್ ರೋಗಾನ್ವಿತಂ . . . ಧನಸಂಸ್ಥನಾಗಧನನಕ್ಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೧೮-೧೮). [ಸಂ.]

ಧನಸಹಾಯ (ನಾ). ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವು; ಹಣದ ಪೂರೈಕೆ: ಆ ಕನ್ಯೆಯರ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಂಡಲೇಶ್ವರರಿಗೆ ಜನ ಧನಸಹಾಯ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಆ ಸಾಮಂತರಿಗೂ ದೊಡ್ಡವರೊಡನೆ ನಂಟುತನ ಬೆಳೆಸಿದೆವೆಂಬ ಮಾನ ಗೌರವಗಳೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು (ಶಾಂತಲಾ. ೯೩); ಸರ್ಕಾರದ ಧನಸಹಾಯ ಪಡೆದು ಖಾಸಗಿಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಬೆಳೆದಿವೆ (ರೂಢಿ). [ಧನ + ಸಹಾಯ]

ಧನಸ್ಥಾನ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ: ದಿವಸೇಂದ್ರಂ ಕೇಂದ್ರ ಲಾಭಾಷ್ಟಮ ನವಮ ಧನಸ್ಥಾನದೊಳ್ ಭೌಮನಿಂ . . . ಲಗ್ನದಿನುಪಚಯ ತೂರ್ಯಾಂತ್ಯದೊಳ್ ಪಾಟ್ಯುಮೊಳ್ಪಂ (ಜಾತತಿ. ೧೧-೩); ಅಮರೇಜ್ಯಂ ಕೇಂದ್ರ ಲಾಭಾಷ್ಟಮ ಸಹಜ ಧನಸ್ಥಾನದೊಳ್ ಲಗ್ನದಿಂ ಪಂಚಮಷಷ್ಠ್ಯೇಕಾದಶಸ್ತ್ಸನ್ನಿತನು ನವಮಪಾತಾಳಕರ್ಮಂಗಳೊಳ್ . . . ಪೂಜ್ಯನಕ್ಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೧೧-೧೧). [ಧನ + ಸ್ಥಾನ]

ಧನಹರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ: "ರಾಕ್ಷಸೀ, ಚಂಡಾ, ಧನಹರೀ . . . ಗಣಹಾಸಕಃ–೭ ಕರೀಕಚೋರಂ, ಬಲರಾಕ್ಷಸೀಗಡ್ಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೪೧). [ಸಂ. ಧನಹರೀ]

ಧನಹಾರಿ (ನಾ). = ಧನಹರಿ: "ರಾಕ್ಷಸೀ–ತುಳಸಿ, ಚಂಡೆ, ಧನಹಾರಿ" (ಓಷಧಿ. ೧೩೭). [< ಸಂ. ಧನಹರೀ]

ಧನಹೀನ (ನಾ). ಧನವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು; ದರಿದ್ರ: ಧರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧನಹೀನನಾದಾತಂಗೆ ಬಡತನವಾದೊಡಂ ಒಪ್ಪುವಸಂ (ಪಂಚತಂ. ೩೦೦-೧೨); ಲಿಂಗವುಂದ್ಧವಿಲ್ಲದೆ ಕಿಡಿದಾಗಿ ದೊಡ್ಡಿತಾಗಿರಲ್ ಧನವಂತನಪ್ಪಂ ಉದ್ದಮಾಗಿರಲ್ ಧನಹೀನನಪ್ಪಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೩ ಟೀಕೆ); ಧನಹೀನು ಧನಮಿತ್ರಂ ಧನಮುಳ್ಳವನಾವನಸ್ವರೂಪಂ ಚಿದ್ರೂಪನಿವಾಸಿಯಾನದರ್ಶಂದೆನಗಮವಂಗಂ ವಿದೂಷಕರ್ ಪಗೆವೊಯ್ದರ್ (ದಶಕು. ೨-೮೧); ಧನಹೀನರು ಸೇರಿ ಬರುತಿರೆ ಧನವುಳ್ಳ ಜನರು ಪಾತಕಿಯ ಕಂಡಂತೆ ತನುವ ಕೊಂಕಿಪರು (ಕರ್ಣಾವ. ೯-೧೫). [ಧನ + ಹೀನ]

ಧನಾಕಾಂಕ್ಷೆ (ನಾ). ಹಣದ ಆಶೆ: ಅವಳಿಗೆ ತಂದೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರೀತಿಯು ಧನಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದಲ್ಲವೆಂದೂ ವಿಶದವಾಯಿತು (ಕವಿಕ. ೨೪). [ಧನ + ಆಕಾಂಕ್ಷೆ]

ಧನಾಗಮ (ನಾ). ಹಣದ ಪ್ರಾಪ್ತಿ; ಧನಲಾಭ: ತನಗೆ ಧನಾಗಮಮಂ ಕಾಣದೆ (ನೇಮಿಪು. ೯-೫೫ವ); ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಗಿರ್ದವನಧಿಕಾರಿಯಾದುದು . . . ಯಶವಹುದಮಿತ ಧನಾಗಮವಪ್ಪುದು ನಾಕಲೋಕದ ಸುಖವಹುದು (ಇಂಚಾಪ. ೧೭೩-೫೧). [ಧನ + ಆಗಮ]

ಧನಾಢ್ಯ (ಗು). ೧. ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ: ಗೃಹೋಪಕಂಠವನ ಭೂಜಮ ಕಲ್ಪಮಹೀಜದೊಪ್ಪಮಂ ತಳೆಯೆ ಧನಾಢ್ಯ ದಂಪತಿಯ ತಪ್ಪದದಂಪತಿಯುಂದಮಂ ಪುದುಂಗೊಳಿಸೆ ಪುರಾ ವಿರಾಜಿಪುದು ದೇವಕುರು ಪ್ರತಿವಾಸಮೆಂಬಿನಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೭೨). (ನಾ). ೨. ಹಣವಂತ; ಸಿರಿವಂತ: "ಪೊನ್ನುಳ್ಳವಂ ಧನಾಢ್ಯನೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೦-೧೬); ಉದಯಾಸ್ತದಾಲಯಕ್ಕು ಪಚಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತಸೌಮ್ಯರೊಂದಿದೊಡತಿ ಧನ್ಯನೊಗುಮಮರಾಯೆಡೆಯೊಳ್ ನೆಲಸಲ್ ಧನಾಢ್ಯಂ (ಜಾತತಿ. ೧೨-೩೩). [ಧನ + ಆಢ್ಯ]

ಧನಾದೇಶ (ನಾ). ಅಂಚೆಯ ಮೂಲಕ ಹಣವನ್ನು ಕಳಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಮನಿಯಾರ್ಡರು: ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಧನಾದೇಶದ ಶುಲ್ಕವನ್ನು ಏರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ಧನ + ಆದೇಶ]

ಧನಾಧಿಕ (ನಾ). = ಧನಾಢ್ಯ ೨: "ಧನಿ ಧನಾಧಿಕನಾಢ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೨-೭೫). [ಧನ + ಅಧಿಕ]

ಧನಾಧಿಪ (ನಾ). ೧. ಶ್ರೀಮಂತ; ಧನಿಕ: ಜನೇಂದ್ರಮಂದಿರಮಂ . . . ಕೀರ್ತಿ ಧಿಂಕಿಡೆ ದೆಸೆಗಂ ವಿಳಾಸದೊಳು ಮಾಡಿಸಿದಂ ಭರದಿಂ ಧನಾಧಿಪಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೮-೪). ೨. ಸಂಪತ್ತಿನ ಒಡೆಯ; ಕುಬೇರ. [ಧನ + ಅಧಿಪ]

ಧನಾಧೀಶ್ವರ (ನಾ). = ಧನಾಧಿಪ ೨: "ಧನಾಧೀಶ್ವರಂ ಬಲನುಂ ಪಟ್ಟಣಮೇಕ ಕುಂಡಲಮೆನಿಕ್ಕುಂ" (ನಾನಾರ. ೧೪೮). [ಧನ + ಅಧೀಶ್ವರ]

ಧನಾಧ್ಯಕ್ಷ (ನಾ). ೧. = ಧನಾಧಿಪ ೨: "ಏಳಬಿಳಃ, ಪೌಲಸ್ತ್ಯಃ . . . ಧನಾಧ್ಯಕ್ಷಃ, ಉತ್ತರಾಶಾಪತಿಃ . . . ಪುಣ್ಯಜನೇಶ್ವರಃ–ಈ ೧೭ ಕುಬೇರನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೪-೭೪); "ಯಕ್ಷಂ ಮನುಷ್ಯಧರ್ಮಾಂ ನೃವಾಹನ ಧನಾಧ್ಯಕ್ಷನುತ್ತರದಿಗ್ಧರಂ . . . ಎನೆ ಕುಬೇರನೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೭-೧೫); ಮಾತ್ರವಾ ಧನಾಧ್ಯಕ್ಷನ ಕಡೆಯ ವಸುಧಾರೆ (ಮಹಾನೀ. ೮-೪೨ ವ). ೨. ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿ; ಭಂಡಾರಿ. [ಧನ + ಅಧ್ಯಕ್ಷ]

ಧನಾಯೆ (ನಾ). ಹಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಆಸೆ; ಧನಲೋಭ: "ತೃಷ್ಣಾ, ಅಭಿಲಾಷಾ . . . ಧನಾಯಾ, ಗರ್ಧನಾ–ಈ ೬ ಕಾಂಕ್ಷೆ" (ಹಲಾಯು. ೭೦-೩೦೯). [ಸಂ. ಧನಾಯಾ]

ಧನಾರ್ಜನೆ (ನಾ). ಹಣದ ಸಂಪಾದನೆ: ಕರ್ಮಗಳಲಿ ಧನಾರ್ಜನೆಗಳಲಿ ಶರ್ಮ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿ ಕರದಿಂ ನಿರ್ಮಲಿನದಮೃತತ್ವವಾಗದು ತ್ಯಾಗಮನ ವಿರದೆ (ಗಗಶಾ. ೧೬-೨೩); ಮಾನವನು ಸರ್ವ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೂ ಧನಾರ್ಜನೆ ಮಾಡಬೇಕು (ಹುಕ್ಕಾರ. ೮೭ ಟೀಕೆ). [ಧನ + ಅರ್ಜನೆ]

ಧನಾರ್ಥಿ (ನಾ). ಹಣವನ್ನು ಬಯಸುವವನು: ಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀಧಾಮ ಧನಾರ್ಥಿಯೆನಿಸಲ್ಕಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೯೯-೧೯). [ಸಂ. ಧನಾರ್ಥಿನ್]

ಧನಾಶಾವೃದ್ಧಿ (ನಾ). = ಧನಾಯೆ: "ಧನಾಶಾವೃದ್ಧಿ ಧನಾಯಾಖ್ಯೆ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೨-೭೫). [ಸಂ.]

ಧನಾಶ್ರಯ (ನಾ). ಕೋಶಾಗಾರ; ಭಂಡಾರ: "ಆ ಲತಿಕಾಸಮೂಹ ಗುರುಗುಂಜ ಧನಾಶ್ರಯ ಗುಂಜವಾಚಕಂ" (ನಾನಾರ. ೧೩೪). [ಧನ + ಆಶ್ರಯ]

ಧನಾಶ್ರೀ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ನಮ್ಮ ಧನ್ಯಾಸಿಯನ್ನೇ ಹೋಲುವ 'ಧನಾಶ್ರೀ' ರಾಗದ ರೂಪವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ಭಾರದ. ೫೪೩). [ಸಂ.]

ಧನಿ$_1$ 'ದನಿ$_1$' ನೋ.

ಧನಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ಹಣವಂತ; ಧನಿಕ: "ಧನಿ ಧನಾಧಿಕನಾಢ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೨-೭೫) ; ನಿಲೆ ಬುಧಂ . . . ಉಕ್ತಶೌಲಿಗಳೊಳಾಚಾರ್ಯಂ ಬಹುಸ್ತ್ರೀಸುತಂ ಗುರುಭಕ್ತಂ ಧನಿ [ಪಾಠಾಂ. ದಾನಿ] ಸತ್ಯವಾಕ್ಯನೆನಿಕುಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೨೨). ೨. ಒಡೆಯ ; ಯಜಮಾನ ; ಸ್ವಾಮಿ : ನಾಲ್ವತ್ತುಕೋಟಿ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಅವನು ಧನಿಯಾಗಿದ್ದನು (ಬುದ್ಧಚ. ೧೩೮) ; ಬಡಬಗ್ಗರು ಕೈಒಡ್ಡಿದಾಗ ನೀಡೂ ಧನಿ ಬಾಪೂಸಾಬ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೨೭) ; ಧನಿಯ ಹೆಂಡತಿ ಕಂಡರೆ . . . ಶಿಕ್ಷೆ ಕೂಡ ಸಿಗಬಹುದಿತ್ತು (ರಕ್ತರೂ. ೨). ೩. ಧನಾಧಿಪ ; ಕುಬೇರ : "ಐಳಬಿಳಃ, ಪೌಲಸ್ತ್ಯಃ . . . ಧನೀ, ಪುಣ್ಯಜನೇಶ್ವರಃ— ಈ ೧೭ ಕುಬೇರನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೪-೭೯) ; ಸುರಪತಿ ಕೇಳ್ ಶಿಖಿ ಕೇಳ್ ಯಮ ಕೇಳ್ . . . ಧನಿ ಕೇಳ್ ಶಿವ ಕೇಳ್ ದುರುಳನೊಡಲ ಮೇಲಿನ್ನಿರನಿರನಿನೆಂದಟಿಸ್ತುವವೊಲ್ ತಲೆ ತಿರುಗಿದುದು (ವೀರೇಶ. ೧-೬೩) ; ಧನಿ ಧನದನೆಂಬ ನಾಮಮ ತನಗೇಕೆ ಪರಾರ್ಥರಕ್ಷಕಂಗೆ ಕುಬೇರಂಗೆನುತಿಟ್ಟಿಕೆಯ್ವರ್ ತಮ್ಮಯ ಧನವೆಣಿಕೆಯನಱಿಯದಾ ಪುರದ ಸಿರಿವಂತರ್ (ಶಾಂತೀಶ. ೧-೧೨೦) ; ಬೇಡು ಬೇಡು ದಾನವೇಂದ್ರನೊ ಯಿಂದ್ರಪದವೋ . . . ಭೂನಾಥ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಂತೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವೊ ಧನಿಯಂತೆ ನವನಿಧಿಗಳೋ (ನವಮೋ. ೦೯-೬೨). ೪. ಬುದ್ಧ : "ಬುದ್ಧನದ್ವಯವಾದಿ ದಶಬಲಂ ಜನನತನುಜಿದ್ಧರ್ಮವಾನ್ ಶೌಕ್ಯನಾ ಸುಗತನಾ ಲೋಕಜಿದ್ಧನಿ ಸಮಂತಭದ್ರನೆನಲ್ಕೆ ಬೌದ್ಧಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭-೨೩). [ಸಂ. ಧನಿನ್]

ಧನಿಕ (ನಾ). ಹಣವಂತ ; ಸಿರಿವಂತ ; ಸಾಹುಕಾರ : ಹೃದಯದೊಳೆನ್ನವರ್ ಪೆಱರವರ್ ಧನಿಕರ್ ಬಡವರ್ ಸಮಂತು ಬೇಡದವರಡುರ್ತು ಪೇಡಿದವರೆನ್ನದೆ . . . ಕೋಶಗೃಹಂ ಬಱಿದಾಗೆ ಕೊಟ್ಟು (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೮೧) ; ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಬಾಳ್ವ ಧನಿಕನನಕ್ಕಱಿಂದೀರ್ಕೈದು ಸಾಸಿರದೊಕ್ಕಲಾಗಿ ಬರ್ದುಂಕು ನೀನೆಂದುಟಿ ಪರಸಿದಂತ (ಬಸಪು. ೧-೩೪) ; ಧನಿಕನಂತೆ ಸಮಸ್ತಸುಖ ಸಂಜನಿಸುವುದೆ ಸರ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಧನ ಧನ (ಕುಮಾವ್ಯ. ೪-೫೫) ; ಧನದಾಸೆಗಾಗಿ ನಾ ಧನಿಕರ ಮನೆಗಳ ಕೊನೆಬಾಗಿಲಲಿ ನಿಂದು ತೊಳಲಿ ಬಳಲಿದೆನೊ (ಪುರಂದ. ೪-೧೨೭-೧) ; ಕೊಟ್ಟ ಧನಿತರು ಬಂದು ನಿಷ್ಠುರದ ಮಾತಾಡಿ ಕೆಟ್ಟ ಬೈ ಬೈಯುವರು (ಕಏಪು. ೨೨-೧). [ಸಂ.]

ಧನಿಯ$_1$ 'ಧಣಿಯ' ನೋ.

ಧನಿಯ$_2$ (ನಾ). ಸ್ತುತಿಪಾತ್ರ ; ಧನ್ಯ ; ಕೃತಾರ್ಥ : ಮನದ ಭಾವಗಳ ಪೂರ್ಣದಿನೊರೆಯುಲರಿತ ಕವಿ . . . ಅನುರೂಪದಿಂದ ವಾಸ್ತವಗೊಳಿವ ಕೃತಿಚತುರ ಧನಿಯರಿವರೆಲ್ಲಿಹರೊ ? (ಮಂಕುಳ. ೫೭೭).

[<ಪ್ರಾ. ಧಣಿಅ./ಸಂ. ಧನ್ಯ]

ಧನಿಯ$_3$ (ನಾ). ಕೊತ್ತುಂಬರಿಬೀಜ ; ಹವೀಜ : ವಾಯುವಿಳಂಗ, ಹಿಪ್ಪಲಿ, ಬೆಲ್ಲ, ಧನಿಯ . . . ಒಂದು ವರ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಳೆಯದಾಗಿರಬೇಕು (ಸಕವ್ಯ. XIII, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ) ; ಧನಿಯ, ಸಾಸಿವೆ, ಹುಚ್ಚೆಳ್ಳು ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಅನುಕೂಲವಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ (ವ್ಯವಮ. ೪೪). [<ಸಂ. ಧನ್ಯಾ]

ಧನಿಷ್ಠ$_1$ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮತ್ತು ಆ ನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಳೆ ; ಫೆಬ್ರವರಿ ತಿಂಗಳ ೨ನೆಯ ತಾರೀಖಿನಿಂದ ೧೫ನೆಯ ತಾರೀಖಿನ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮಳೆ : (ಮುಗ್ಯಕೆ. IV, ೭೭೪). [ಸಂ. ಧನಿಷ್ಠಾ]

ಧನಿಷ್ಠ$_2$ (ನಾ). ಬಹಳ ಧನವುಳ್ಳವನು ; ದೊಡ್ಡ ಶ್ರೀಮಂತ. [ಸಂ.]

ಧನಿಷ್ಠೆ (ನಾ). ೧. ಬಹಳ ಹಣವಂತಳಾದ ಹೆಂಗಸು. ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಅಶ್ವಿನಿ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯದು : "ಧನಿಷ್ಠಾ, ಶ್ರವಿಷ್ಠಾ—ಈ ೨ ದನಿಷ್ಠೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೦-೫೧) ; ಧನಿಷ್ಠೆ ಪೊದರೆನೆ ಭಗಣಾ (ಜಾತಕ. ೨೪-೧೫) ; ಅಶ್ವಿನಿ ಭರಣಿ ಕೃತ್ತಿಕೆ . . . ಶ್ರವಣ ಧನಿಷ್ಠೆ . . . ರೇವತಿಗಳೆಂಬಿಪ್ಪತ್ತೇಳು ತಾರೆಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೫೪). [ಸಂ. ಧನಿಷ್ಠಾ]

ಧನಿಸುತ (ನಾ). ಕುಬೇರನ ಮಗ ; ನಳಕೂಬರ : ಭದ್ರನೊ ದತ್ತಕನೊ ಪಂಚಾಳನೋ ಮೇಣ್ ಕುಚಿಮಾರನೊ ಮೇಲೆ ಧನಿಸುತನೋ ಜಯಂತನೊ ಕಾಮನೋ ಎನಲು (ಬಸಪು. ४೦-೧೫). [ಧನಿ$_2$ + ಸುತ]

ಧನು (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲು ; ಧನುಸ್ಸು : "ಧನು ಕೋದಂಡಂ ಬಾಣಾಸನಮಸ್ತ್ರಂ ಕಾರ್ಮುಕಾಖ್ಯಮದು ಚಾಪಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೫-೧೭) ; ಧನು ಕಾಪಂ ಗಿಕ್ಷುದಂಡಂ (ಆದಿಪು. ೩-೯೧) ; ಧನುವುಂ ಕರ್ಬಿನ ಬಿಲ್ ಗಡಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೭೫೨) ; ಧನುವಿನ ಟಂಕೃತಂ ವಿಶಿಖಭೀಂಕೃತಂ . . . ವನಜಭವಾಂಡಮಂ ಪುದಿಯೆ (ಜಗವಿ. ೧೫-೫) ; ಧನುವಂ ಕೊಂಡೊತ್ತಿ . . . ಕಾಯ್ಪಿನಿಂ ದೇಱಿಸುವ ಸರಭಸಕ್ಕುರ್ವಿ ತರ್ಗಿತ್ತು ನಾಗೇಂದ್ರನ ಭೋಗಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೧-೪೫) ; ಧನು ತನಗೆ ನೆಗಹಲ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವೊ ಸಾಲಗ್ರಾಮದೇವರೊ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೧೫-೧೭). ೨. ನಾಲ್ಕು ಹಸ್ತಗಳ ಒಂದು ಅಳತೆ ; ಧನುವೆಂಟು ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕಂತನುಕ್ರಮದಿನುದಯಮೆನಿಪ ಮೂಱುಂ ಪೀಠಂ ಘನವೈಡೂರ್ಯಮಯಂ ಧರ್ಮನಿರ್ಮಿತಂ ಪಂಚರತ್ನಸಂಚಿತ ಮೆಸೆಗುಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೭-೩೦) ; ವ್ಯಂತರದೇವರ್ಕಳೆಲ್ಲರುತ್ಸೇಧವು ಸಂತತ ಪತ್ತುಧನುಗಳು (ದ್ವಾದಶಾ. ೭-೧೫೨). ೩. [ಜ್ಯೋತಿ] ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯದು ; ಮೂಲಾ, ಪೂರ್ವಾಷಾಢ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಷಾಢದ ಒಂದು ಪಾದ ಸೇರಿ ಧನೂರಾಶಿಯಾಗುತ್ತದೆ : ಚರರಾಶಿ ಕುಳೀರ ತುಲಾಧರ ಮೃಗ ಮೇಷಂ ಘಟೋಕ್ಷ ವೃಶ್ಚಿಕ ಸಿಂಹಂ ಸ್ಥಿರರಾಶಿ ಧನು ಝಷಂ ಸುಂದರಿ ಮಿಥುನಂ ದ್ವಿಸ್ವಭಾವರಾಶಿಗಳೆನಿಕುಂ (ಜಾತಕ. ೧-೨೩) ; ಧನು ಮಿಥುನಂ ಘಟಂ ವನಿತೆ ಗೋಪತಿ ವೃಶ್ಚಿಕಮೆಂಬ ಲಗ್ನಮೇಟಸೆಯುದು (ಲೋಕೋಪ. ೨-೫೨) ; ಧನುಗೆವರೆ ದೇವಗುರು ಮೀಂಬಿನಲಿ ತಿಳಂ ಪಟ್ಟಿಯುವು ಮುಂ ಘನಮಕ್ಕಂ (ಅಟ್ಟಮ. ೧೨-೧೪೭) ; ವನಿತೆಯೊಳು ಕಮಲಾರಿಯಿದ್ದನು ಕನಕ ಮನ್ಮಥನೆಡೆಯೊಳಿದ್ದನು ಧನುವಿನೊಳಗಿನತನುಜನಿದ್ದನು ಭಗಣಚಕ್ರದಲಿ (ಕೌಶಿಕಾ. ೧೩-೪೪). 'ದ್ವಾದಶರಾಶಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧನುಕೋಟಿ (ನಾ). = ಧನುಷ್ಕೋಟಿ ೧ : "ಬಿಲ್ಲ ಕೊಪ್ಪಟನಿ ಧನುಕೋಟಿಯೆಂದೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೮೭-೩೩). [ಧನು + ಕೋಟಿ$_1$]

ಧನುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಬಿಲ್ಲನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು : ಕಡುಗಾಯ್ದು ಕೋಪದಿಂ . . . ಗಾಂಡಿವಿಯುಂ ಧನುಗೊಂಡೊಡೆ (ನೇಮಿಪು. ೧೦-೫೪).

[ಧನು + ಕೊಳ್$_1$]

ಧನುಧಾರಿ (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಧನುರ್ಧಾರಿ. ೨. ಅರ್ಜುನ: ಯೋಗೇಶನಿಂದ ಧನುಧಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅನಿಮೇಷ ಭೇದವಾಯ್ತು (ಹೃದಸ. ೯-೧೧). [ಸಂ. ಧನುಧಾರಿನ್]

ಧನುರಾಗಮ (ನಾ). ಅಸ್ತ್ರಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಶಾಸ್ತ್ರ : ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆ: ಇನಿಬರೊಳಗೀತನೊರ್ವನೆ ಧನುರಾಗಮದೆಡೆಗೆ ಕುಶಲನಕ್ಕುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೫೫) ; ಆ ಗಗನೇಚರನುಂ ಧನುರಾಗಮವಿದ್ಯಾಗಮೈಕನಿಧಿ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಂ ಪೋಗದೆ ಕಾದುತ್ತಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೨೫). [ಸಂ.]

ಧನುರಾಸನ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಬಿಲ್ಲಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಶರೀರವನ್ನು ಬಾಗಿಸುವ ಒಂದು ಆಸನ : ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಆಸನಗಳು : ೧. ಉತ್ತಾನಾಸನ . . . ೨೧. ಧನುರಾಸನ (ಭಾರದ. ೧೭೭). [ಸಂ.]

ಧನುರಿ (ನಾ). ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಬಿಲ್ಲಿನಂತೆ ಬಾಗಿರುವ ರಚನೆ: ಧನುರಿ ಮಧುರಿ ಸಾಧಾರಣಿ ಪಾಸಿಯೆಂಬ ರೇಖಾ ಚತುಷ್ಕದೊಳಂ ಚಾರುತವೆತ್ತ್ತು (ಮಹಾನೀ. ೧೫-೨೭ ವ). P ಇದಂ ಸಾಮುದ್ರಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ 'ಬಿಲ್ಲಿನಂತೆ ಬಾಗಿರುವ ರೇಖೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. [?]

ಧನುರ್ಗತಿ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಆಕಾರ: ಗುದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಧಾರಚಕ್ರ ಪೃಥ್ವಿ ಎಂಬ ಮಹಾಭೂತ ಚತುಃಕೋಣ ಚೌದಳ ಪದ್ಮ . . . ಲಿಂಗಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಧಿಷ್ಠಾನಚಕ್ರ ಅಪ್ಪುವೆಂಬ ಮಹಾಭೂತ ಧನುರ್ಗತಿ ಷಡುದಳ ಪದ್ಮ (ಅವಕಂ. ೪೪-೧೮೪). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಗುಣ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆ; ಸಿಂಜಿನಿ: ಧನುರ್ಗುಣವೇಗತಾಡನಾ ಕಳಿತವಿಕೀರ್ಣಕೋಷ್ಮವನೆ ಕೂರ್ಮವಿನಿಷ್ಟುರಪೃಷ್ಠಭಾಗವೆಂದು . . . ಧರಿತ್ರಿ ಬಂದು ನಿಶ್ಚಳತೆಯನಿರ್ದಳಲ್ತೆ ಭುಜಮಂಡಳದೊಳ್ ವಸುಧಾಧಿನಾಥನಾ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೨೦) ; ಚಂಡ ಧನುರ್ಗುಣಮಂ ನೀವಿ ಜೇವೊಡೆಯ ಲೊಡನೆ (ಕಬಕಂ. ೪-೧೭ ವ). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಗುಣಕ್ವಣಿತ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆಯನ್ನು ಮಿಡಿದಾಗ ಆಗುವ ಧ್ವನಿ; ಧನುಷ್ಟಂಕಾರ: ಜಾಣ್ಮಾತು ಧನುರ್ಗುಣಕ್ವಣಿತಮಂ ಪುಷ್ಪಾಸ್ತ್ರನಿಂದಾಗಳಾಗಿಸೆ ಪಣ್ಯಾಜನಮಿರ್ದುದೋಲಗದೊಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೧೨-೪೭). [ಧನುರ್ಗುಣ + ಕ್ವಣಿತ]

ಧನುರ್ಗೇಹಜ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಧನುರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನಂ: ಬಸಿವಾಯಂ ಕವಿ ವಾಗ್ಮಿ ದೀರ್ಘಮುಖಕಂಠಂ ಧಾರ್ಮಿಕಂ ತ್ಯಾಗಿ . . . ನಿಪುಣಂ ಮಹೋದ್ಯಮಿ ನಿಗೂಢಾಂಸಂ ಧನುರ್ಗೇಹಜಂ (ಜಾತಕ. ೦೭-೯). 'ದ್ವಾದಶರಾಶಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಗ್ರಹ (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲುಗಾರ. ೨. ಕ್ಷೇತ್ರಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಅಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ಒಂದು ಮಾನ; ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಅಂಗುಲಗಳ ಒಂದು ಅಳತೆ: ಕ್ಷೇತ್ರಪರಿಮಾಣವನು ಯೋಜನವನಂ ಧನುರ್ಹಸ್ತದಿಂ ಮಾಡುವದು ಮತ್ತಮಾ ಧನುರ್ಗ್ರಹಹಸ್ತವು ನಾಲ್ಕಾಗಲೊಂದು ಧನುವೆನಿಸುವದು (ವಿವೇಕ. ೩೦೧). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಜ್ಯಾರವ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆಯ ಟಂಕಾರ; ಸಿಂಜಿನಿಯ ಧ್ವನಿ: ಧನುರ್ಜ್ಯಾರವಂ ಬಳೆಯಲ್ ಜೇವೊಡೆಗೆಯ್ದು (ನೇಮಿಪು. ೧೨-೮). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಜ್ಯಾರುತಿ (ನಾ). = ಧನುರ್ಗುಣಕ್ವಣಿತ: "ಧನುರ್ಜ್ಯಾರುತಿಯೊಳ್ ಟಂಕಾರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೧-೩೯). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ದಂಡ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲು; ಧನುಸ್ಸು: (ನ್ಯದುರ್ಧರನಿಜಧನುರ್ದಂಡಮಂ ತದ್ವೃಜನಿಗೆ ಕೋಪಕುಟಿಲದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಪಾಲಭ್ರುಕುಟೀವಿಭ್ರಮಮಂ ಮಾಡಲ್ಬಡೆಯದೆಯುಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೧೦೩ ವ) ; ಆಹವಶೌಂಡಮಿ ಧನುರ್ದಂಡಮುಮುಳ್ಳನಂ ದ್ರುಪದನಂದನ ಸಂಧಿಯನಾಗಲೀವನೇ (ಗದಾಯು. ೦-೭೩): ಶಬರಶಂಕರಂ ಪ್ರಚಂಡಧನುರ್ದಂಡಮಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡು ತಿರುವೊಯ್ದು ಜೇವೊಡೆದು ಬಾಣಮಂ ಪೂಡಿ ತೆಗೆನೆಚ್ಚಿದೆಚ್ಚಾಗಳ್ (ಕಬಕಂ. ೪-೪೭ ವ). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಧರ (ನಾ). ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು; ಬಿಲ್ಲುಗಾರ: ಮಾನಂ ಸಮಂತೆಚ್ಚು ಮೆಚ್ಚಿಸಿದಂ ದೇವರುಮಂ ಧನುರ್ಧರರುಮಂ ವಿದ್ವಿಷ್ಟ ವಿದ್ರಾವಣಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೬೩); ಪ್ರವಿಪುಲಧನುರ್ಧರಂ ಶ್ಯಾಮವರ್ಣನಾಯ ವ್ಯಯಕ್ರಿಯಾರುಚಿ . . . ಯುವತಿಮಧ್ಯಮ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣಂ (ಜಾತಕ. ೧೯-೦೭) ; ಜವನೆರ್ದೆ ಬಿರ್ಚುವ ತೆಜದಿಂ ತವುತವುದುಮುಭಯಬಲ ಧನುರ್ಧರಸೈನ್ಯಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೩-೩೩) ; ದಿಕ್ಕುಗಳೇಣು ಮುಚಿಯಲು ಹೊಕ್ಕಿಸುವ ಬಿಲುಜಾಣರುರವಣೆ ಲಜ್ಜಿಸಿತು ಲೋಕದ ಧನುರ್ಧರರ (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೪-೧೭). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಧರಪ್ರಾಯ (ಗು). ಅನೇಕ ಬಿಲ್ಲುಗಾರರಿಂದ ಕೂಡಿರುವ: ಚಿರಾತಾವರ್ತರೆಂಬಿರ್ವರ್ ಮ್ಲೇಚ್ಛರಾಜರ್ ಧನುರ್ಧರಪ್ರಾಯಮುಮಪ್ಪ ಶ್ರೀಯ ಬಹಳಮುಂ ಹಾಸ್ತಿಕಸಾಧನಮುಮಪ್ಪ ತಮ್ಮ ಬಲಮನೊಂದು ಮಾಡಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ಆದಿಪು. ೧೩-೩೭ ವ). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಧರಫಾಲನೇತ್ರ (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲುಗಾರರಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗೆ ಸಮಾನನಾದವನು. ೨. ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯ: ಸಾತ್ಯಕಿ ಬಿಲ್ಲನಿಳುಹಿದ ನುತ್ತಮಾಂಗಕೆ ಕರಯುಗವ ಚಾಚುತ್ತ ಬಿನ್ನೈಸಿದ ಧನುರ್ಧರಫಾಲನೇತ್ರಂಗೆ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೧-೮). [ಧನುರ್ಧರ + ಫಾಲನೇತ್ರ]

ಧನುರ್ಧಾರಣ (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದು. ೨. ಪ್ರೋದ್ಗೀತಾಗಮದ ಹದಿನಾರು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಕವಚಾಗಮ ವರಾಹತಂತ್ರ . . . ಪಶುಬಂಧಸಂಹಿತೆ ದಂಡಧರತಂತ್ರ ಕುಶತಂತ್ರ ಧನುರ್ಧಾರಣ ಶಿವಜ್ಞಾನ ವಿಜ್ಞಾನ . . . ಭರತ ಆತೋದ್ಯವೆಂದು ಪ್ರೋದ್ಗಿತಾಗಮದ ಷೋಡಶಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೭೧). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಧಾರಿ (ನಾ). = ಧನುರ್ಧರ: ದ್ರೇಕ್ಕಾಣದೇವತೆಯು ಮನುಷ್ಯನ ಮುಖ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಯ ಶರೀರವುಳ್ಳವನೂ ಧನುರ್ಧಾರಿಯೂ . . . ಆಗಿರುವವನು (ಜಾತಕ. ೧೯-೨೫ ಟೀಕ). [ಸಂ. ಧನುರ್ಧಾರಿನ್]

ಧನುರ್ಬಲ, ಧನುರ್ಬಳ (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲುಗಾರರ ಪಡೆ; ಧನುರ್ಧಾರಿಗಳ ಸೈನ್ಯ: ಕೀಜು ಬಂದುವು ಹಯಂ ರಣಭೂಮಿಗೆ ತೇರ್ ತೆರಳ್ದು ಬಂದುವು ತಚಿಸಂದು ಬಂದುವು ಕಡಂಗಿ ಧನುರ್ಬಲಮಿರ್ವಲಂಗಳೊಳ್ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೩-೯೫). ೨. ಬಿಲ್ಲಿನ ಬಲ: ಈಗ ನಾನು ನಿನಗೆ ದಾರಿ ಕೊಟ್ಟರೆ, ಮಿಕ್ಕವರೂ ಹೀಗೆಯೇ ನನ್ನನ್ನು ಧನುರ್ಬಲದಿಂದ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿಯಾರು (ವಚಭಾ. ೪೦೦). **ಧನುರ್ಬಳ**: ೧. ಅಂತು ಚತುರ್ಭುಜನಗುರ್ವಾದ ಧನುರ್ಬಳಂ ಕಟಿವ ಶರಾಸಾರದಿಂ . . . ತರ್ಗ ಮುಗ್ಗುವುದಂ ಕಂಡು (ನೇಮಿಪು. ೭-೩೪ ವ). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಬಳ 'ಧನುರ್ಬಲ' ನೋ.

ಧನುರ್ಭಂಗ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಮುರಿಯುವುದು. [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಭೇದನ (ನಾ). = ಧನುರ್ಭಂಗ. [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಮಧ್ಯ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ಬಾಣ ಹೂಡುವ ಸ್ಥಳ; ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯುವ ಸ್ಥಳ. [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಮಾಸ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನು ಧನುರಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅವಧಿ; ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಡಿಸೆಂಬರ್ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ತಾರೀಖಿನಿಂದ ಜನವರಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ತಾರೀಖಿನವರೆಗಿನ ಕಾಲ; P ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿನ ಜಾವದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಪೂಜೆ, ವ್ರತಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುವುದು: ಧನುರ್ಮಾಸದಂಥ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಹುಗ್ಗಿಯ ಸಮಾರಂಭವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೧೪೭) ; ಧನುರ್ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಎದ್ದು ಸ್ನಾನಾದಿಗಳ ನಂತರ ಹುಗ್ಗಿ ಪೊಂಗಲುಗಳನ್ನು . . . ತಿಂದು ಕುಡಿಯಬೇಕೆಂಬ ಋತುಧರ್ಮಗಳು ಎಂಥ ಹಿತಕರ್ತವ್ಯಗಳೋ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗೆಳೆತನವನ್ನು ಬಯಸುವುದು ಅಂಥ ಹಿತಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದು (ನಕ್ಷತ್ರ. ೨). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಮುಷ್ಟಿ (ನಾ). ಕ್ಷೇತ್ರಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಅಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ಒಂದು ಮಾನ: ಪಟ್ಟಣಾದಿಕವನೇ ಧನುರ್ಮುಷ್ಟಿಹಸ್ತದಿಂ ಮಾಡುವದು (ವಿವೇಕ. ೩೦೦). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ಲತೆ (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲು; ಧನುಸ್ಸು: ಧನುರ್ಲತಾಗುಣನಿನಾದಮನಾಲಿಸಿ ಕೇಳಲುಂ ಮನಂ ಬೆರ್ಚದೆ ಸಿಂಹಪೋತಕಮನೋವಲುಮಾಕೆಯ ದೋಹಳಂ ಕರಂ ಪೆರ್ಚಿದುದಾ ಗುಣಾರ್ಣವನ ಮುಂದಣ ಬೀರಮನಂ[ದೆ] ತೋರ್ಪವೋಲ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೧೧೨) : ವಿಳಾಸದಿಂದಮೇಚಿಸಿದಲರ್ವಿಲ್ಲನ್ನೆಕ್ಷವ ಧನುರ್ಲತೆ . . . ಎನಿಪ್ಪವೊಲಾಂತಳಾಕೆಯಾ ಪಸದನದೊಳ್ ಜಗತ್ತ್ರಿತಯ

ಚಿತ್ರವಿಮೋಹನಶಕ್ತಿಯೋಟ್ಸಿಯಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೬೩) ; ನಿನ್ನ ಧನುರ್ಲತಾ ಹತಿಯ ಬಾಸುಳೆ ಪೂಗಳ ಮಾಲೆಯೊಳ್ಚತಂ ನಿನ್ನಯ ಮುಷ್ಟಿಯುದ್ಧವಮ ಮತ್ತಮದಪೂಜೆ ನಿಜಂ ಧನಂಜಯಾ (ಕಬಿಶಂ. ೫-೪೦). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ ; ಸೋಮಲತೆ. [ಸಂ. ಧನುರ್ಲತಾ]

ಧನುರ್ವಂಶ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನಂತೆ ಬಾಗಿದ ಬೆನ್ನುಮೂಳೆಯುಳ್ಳುದಂ: ಪರಿಪೂರ್ಣಗ್ರೀವನುಮತಿವಿಶಾಲೋರಸ್ಸ್ಥಳನುಂ ಧನುರ್ವಂಶನುಂ ವಿಪುಲೋಪಚಿತಾಂಸನುಂ (ಅಜಿಪು. ೪-೨೦ವ). 'ವಂಶ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧನುರ್ವರ್ಮ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೊದಿಕೆ; - ಗವಸಣಿಗೆ: "ಬಿಲ್ಲ ಗವಸಣಿಗೆ ಧನುರ್ವರ್ಮಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೮೭-೩೩). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ವಳ (ನಾ). = ಧನುರ್ಬಲ ೧ : ಯಾದವಪತಾಕಿನೀಪತಿ ಧನುರ್ವಳಕ್ಕೆ ಕೆಯ್ಯಾಸುವುದುಂ (ನೇಮಿಪು. ೬-೮೩ ವ). [<ಸಂ. ಧನುರ್ಬಲ]

ಧನುರ್ವಾತ (ನಾ). ದೇಹವು ಬಿಲ್ಲಿನಂತೆ ಸೆಟೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾತರೋಗ ; ಸೆಟೆರೋಗ ; ಬೆಳ್ಳುಳ್ಳಿ, ಚಿತ್ರಮೂಲದ ರಸದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲು ಅಷ್ಟವಿಧ ಧನುರ್ವಾತಂಗಳು ಮಾಣುವುವು (ವಿವೃವಿ. ೪೭) : ಪಾಂಡುರೋಗ, ಶ್ವಾಸ, ಖಾಸ, ಜ್ವರ, ಧನುರ್ವಾತ ಮುಂತಾದ ರೋಗಂ ಬಿಡುಗಡೆಯಹುದು (ಸಕಪ್ರ. ೦೭೯) ; ವಾತವಿಕಾರ, ಸನ್ನಿ, ಧನುರ್ವಾತ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಆಯುವರಿತು ಕಲ್ಲು, ಬಿಸಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹಾಕಲು ಬಲ್ಲವಳಾಗಿದ್ದಳು (ಶಾಂತಲಾ. ೩೨೬). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ವಾಯು (ನಾ). = ಧನುರ್ವಾತ : ದಪ್ಪದುಟಿಯ, ಧನುರ್ವಾಯು ಹಿಡಿದ ಕಂಠದ . . . ರಾಜಕುಮಾರ ಕೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಅನಂತರ ಬಂದನು (ಪುನರು. ೯೩೮). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆ (ನಾ). ಬಿಲ್ವಿದ್ಯೆ : ನೆಱೆಯ ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆಯ ಕಣ್ಡಿಱಿವಿನಗಂ ಕಲ್ತ ನಿಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳ ಮೆಯ್ಯೊಳ್ ಮೆಱೆದಪ್ಪೆನೆನ್ನ ವಿದ್ದೆಯಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೬೫) ; ಕೃಪಾಚಾರ್ಯನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ವೃಷ್ಣಿವಂಶದ ರಾಜರಿಗೂ ಇತರ ರಾಜರಿಗೂ ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು (ವಚಭಾ. ೦೭). [ಸಂ. ಧನುರ್ವಿದ್ಯಾ]

ಧನುರ್ವೀಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತಂತೀವಾದ್ಯ : ಧನುಸ್ಸಿನ ಹಂಬಿನ ಮೇಲೆ ಬಾಣ ಹರಿದು ನಾದೋತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿ, ಈಗಿನ ಪಿಟೀಲುವಾದ್ಯಕ್ಕೆ ರೂಪ ಕೊಟ್ಟ ಕಾರಣ, ಈ ವಾದ್ಯದ ಪ್ರಾಚೀನರೂಪಕ್ಕೆ ಧನುರ್ವೀಣಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ (ಸಂಗೀಶಂ. ೦೦೯) ; ಧನುರ್ವೀಣೆ ಅಥವಾ ಪಿಟೀಲಿನ ಪೂರ್ವ ಮಾದರಿಯಾದ ರಾವಣಾಸ್ತ್ರವು ಇಂದಿನ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಿಟೀಲು ರೂಪಿತವಾದುದರಲ್ಲಿ ಬಹು ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದೆ (ಭಾರಶ. ೫೯೫). [ಸಂ. ಧನುರ್ವೀಣಾ]

ಧನುರ್ವೇದ (ನಾ). ಆಯುರ್ವೇದ, ಧನುರ್ವೇದ, ಗಾಂಧರ್ವವೇದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಉಪವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಅಸ್ತ್ರಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ವೇದ ; ಬಿಲ್ವಿದ್ಯೆ: ಬಾಹುಬಲಿಗೆ ಕಾಮತಂತ್ರ ಸಾಮುದ್ರಿಕಾಯುರ್ವೇದ ಧನುರ್ವೇದ ಹಸ್ತ್ಯಶ್ವತಂತ್ರ ರತ್ನಪರೀಕ್ಷೆಗಳುಮಂ . . . ಉಪದೇಶಂಗೆಯ್ದಂ (ಆದಿಪು. ೮-೬೦ ವ); ಯಾದವವಂಶಜರುಂ ನಾನಾ ದೇಶ ನರೇಂದ್ರರುಂ ಘಟೋದ್ಭವನ ಧನುರ್ವೇದಮನೆ ಕಲಲ್ ಬಂದಾಳಾದರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೫೬); ಪರಶುರಾಮನ ಕಂಡು ಹೊಕ್ಕನು ಗರುಡಿಯನು ದ್ವಿಜನೆಂದು ಕಲಿತನು ವರಧನುರ್ವೇದವನು ಪಡೆದನು ದಿವ್ಯಮಾರ್ಗಣವ (ಕುಮ್ವಾಕ. ೯-೩೦) ; ಉಪವೇದ ಚತುರ್ವಿಧಂಗಳಲ್ಲಿ ಧನುರ್ವೇದವು ಶತ್ರುಜಯಾರ್ಥಮಾಗಿಯೇ ಮಂತ್ರಾಸ್ತ್ರಪ್ರಯೋಗಾಧಿಗಳಂ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು (ವಿವೇಕ. ೪) ; ಅನುಪಮ ಧನುರ್ವೇದದುರುಮಂತ್ರ ಶಕ್ತಿಯಿಂ ಶೀವಿದ ಮಹಾಶರವನು ತೆಗೆದಾರ್ದು ಫಲುಗುಣನೆಚ್ಚನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೩-೪೭). [ಸಂ.]

ಧನುರ್ವೇದಿ (ನಾ). ಧನುರ್ವೇದವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದವನು : ಧನುರ್ವೇದಿಯುಂ ಶಬ್ದವೇದಿಯುಮಪ್ಪ ಬಿಲ್ಲ ಬಿನ್ನಣಿಯನೊರ್ವನಂ ಕರೆದು ನಿಜ್ಜಂ ವಕ್ರಿಸುತ್ತಿರ್ಪ ನಿಚ್ಚಲವಕ್ಕಿಯನೆಚ್ಚು ಬಾಯೆಂದು ಪೇಳ್ವುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೨೭-೦೮). [ಸಂ. ಧನುರ್ವೇದಿನ್]

ಧನುರ್ಹಸ್ತ (ನಾ). = ಧನುರ್ಮುಷ್ಟಿ (?) : ಕ್ಷೇತ್ರಪರಿಮಾಣವನು ಯೋಜನವನಂ ಧನುರ್ಹಸ್ತದಿಂ ಮಾಡುವದು ಮತ್ತಮಾ ಧನುರ್ಗ್ರಹ ಹಸ್ತವು ನಾಲ್ಕಾಗಲೊಂದು ಧನುವೆನಿಸುವದು (ವಿವೇಕ. ೩೦೦). [ಸಂ.]

ಧನುವಟ್ಟ 'ದಣಾವಟ್ಟ' ನೋ.

ಧನುಶ್ರುತಿ (ನಾ). = ಧನುರ್ವೇದ : ಕೃಪನನುಜೆಯನು ತಂದು ದ್ರೋಣಂಗುಪಯಮವ ಮಾಡಿದನು ಹರ್ಷದಿ ದ್ರುಪದ ಬಂದೀ ದ್ರೋಣನೊಡನೆಱೆದನು ಧನುಶ್ರುತಿಯ (ಕುಮ್ವಾಆ. ೬-೨೩). [ಸಂ.]

ಧನುಶ್ಶಲಾಕೆ (ನಾ). = ಧನುರ್ದಂಡ : ಮಣಿಯನೆ ಕಾತ . ಕಲ್ಪಲತೆ ಸಿಂಜನಿಯಂ ತೆಗೆದಿಟ್ಟ ಪುಷ್ಪಮಾರ್ಗಣನ ಧನುಶ್ಶ[ಪಾಠಾಂ· ನುಃಶ]ಲಾಕೆ ಮುಗುಳೇಱದ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಸುತ್ತುತಂ ನಭೋಮಣಿರುಚಿಯಿಂ ತೆಱಂಬೊಳೆವ ಪದ್ಮಿನಿ ತಾನೆನಿಸುತ್ತೆ ತಾಳ್ದ ಸನ್ಮಣಿಪಿಣಿಲಚ್ಚಮುತ್ತು ಕನಕಾಂಬರದಿಂ ಕಮಳಾಕ್ಷಿ ತೋಱದಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೦೭). [ಸಂ. ಧನುಶ್ಶಲಾಕಾ]

ಧನುಷ್ಕೋಟಿ (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲಿನ ತುದಿ ; ಕೊಪ್ಪು ; ಗೊಲೆ: "ಧನುಷ್ಕೋ[ಪಾಠಾಂ. ನುಃಕೋ]ಟಿ ಕೊಪ್ಪು ಗೊಲೆಯೆನಿಸಿರ್ಕುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೮೦). ೨. ರಾಮೇಶ್ವರದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ: ವರ ಧನುಷ್ಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಿಂದೀಶ್ವರಪದಾಂಬುಜಕೆಱಗಿ (ಕುಮ್ವಾಆ. ೧೯-೧೫). ೩. [ಜ್ಯೋತಿ] ಧನೂರಾಶಿ. ೨. ೩ : ಮಕರ ಕರ್ಕಟಕ ಹರಿ ಮಿಥುನದಿಂ ದನಿಮೇಷನಿಕರದಿಂ ದ್ರೋಣಂ ತಿಮಿಮಾನಂಗಳಿಂದೊಪ್ಪುತಕಳಂಕಮನೆ ಧನುಷ್ಕೋಟಿಯಿಂ ಬೆರೆದತುಳ ವೃಷಕೆ ನೆಲೆವನೆಯಿದೆನಿಸಿ . . . ರಂಜಿಸಿತು ಮಾರಾಶಿ ರಾಶಿರಾಶಿಯನಾಂತ ಗಗನದಂತೆ (ಶ್ರೀರಾಮ. ೩-೨೯). [ಸಂ.]

ಧನುಷ್ಟಂಕಾರ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆಯನ್ನು ಮಿಡಿದಾಗ ಆಗುವ ಧ್ವನಿ ; ಸಿಂಜಿನಿಯ ಧ್ವನಿ; ಬಿಲ್ಲಿನ ಟಂಕಾರ : ತುರಗಗರ್ಜನೆ ರಥದ ಚೀತ್ಕೃತಿ ವರ ಧನುಷ್ಟಂಕಾರ ಕಪಿಯಬ್ಬರಣೆ . . . ಅರರೆ ಹೊದಱದ್ದವು (ಕುಮ್ವಾವಿ. ೬-೬೩). [ಸಂ.]

ಧನುಷ್ಟಂಕೃತ (ನಾ). = ಧನುಷ್ಟಂಕಾರ : ಲಲಿತಭ್ರೂಕಾರ್ಮುಕಂ ಕೀಕರರುಚಿ ನನೆಗೋಲ್ ಕುಂತಳಂ ಮೌರ್ವಿ ಮಂಜೀರಲಸದ್ವಾನಂ ಧನುಷ್ಟಂಕೃತವೆನೆ . . . ಪಂಚೇಷು ಗೆಲ್ಲಂಬಡೆವಿನಮಿಸುಗುಂ (ಜಗವಿ. ೨-೩೩). [ಸಂ.]

ಧನುಷ್ಪಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ಮೊರಲಿ; ಪ್ರಿಯಾಲು; "ಮೊರಟೆಗಿಡ" (ಅಮರ. ೮೮೪). [ಸಂ.]

ಧನುಷ್ಪಾಣಿ (ನಾ). ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು ; ಧನುರ್ಧಾರಿ : ನಡೆಗೊಂಡನಡವಿಕೆಲ್ಲಟ್ಟಿಯೊಳಾತ್ಮಜಾವಲ್ಲಭಂ . . . ಭೀಷಣ ಧನುಷ್ಪಾಣಿಯಾಗಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೨೭-೩೫). [ಸಂ.]

ಧನುಸ್ಸು (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲು : ಮನಸ್ಸು, ಪಯಸ್ಸು, ಯಶಸ್ಸು, ಶಿರಸ್ಸು, ಧನಸ್ಸು (ಶಬ್ದಾನು. ೦೩೩ ಪ್ರಯೋ.). ೨. ವೃತ್ತದ ಒಂದು ಭಾಗ ; ಕಮಾನು. ೩. [ಜ್ಯೋತಿ]ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯದು; ಧನೂರಾಶಿ : ಖಗೋಳದಲ್ಲಿ ಮೇಷ ವೃಷಭ ಮಿಥುನ ಕರ್ಕಟ ಸಿಂಹ ಕನ್ಯೆ ತುಲೆ ವೃಶ್ಚಿಕ ಧನುಸ್ಸು ಮಕರ ಕುಂಭ ಮೀನವೆಂಬ ಪನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳೇ . . . ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಂದ ನೂಱೆಂಟಾಗಿ (ವಿವೇಕ. ೨೫೮) ; ಲಗ್ನವು . . . ಮಿಥುನ ಮೀನ ಧನುಸ್ಸು ಕನ್ಯಾರಾಶಿಗಳಾದರೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ರುತ್ತದೆ (ಜಾತಕ. ೪-೦೭ ಟೀಕೆ). [ಸಂ. ಧನುಸ್]

ಧನೂರಾಶಿ (ನಾ). =ಧನುಸ್ಸು ೩: ಧನೂರಾಶಿಯ ಮೊದಲನೆಯ ದ್ರೇಕ್ಕಾಣ ದೇವತೆಯು ಮನುಷ್ಯನ ಮುಖ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಯ ಶರೀರವುಳ್ಳವನೂ ಧನುರ್ಧಾರಿಯೂ . . . ಆಗಿರುವನು (ಜಾತಕ. ೧೯-೩೫ ಟೀಕೆ). [ಸಂ.]

ಧನೇಶ (ನಾ). =ಧನಾಧಿಪ ೨: ನೆಜ್ದೀಂತಿವರಾನಲಾರ್ಪರೇ ಸಂದ ಸುರೇಂದ್ರನುಂ . . . ಧನೇಶನುಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೧೦೩) : ಪಲಬರ್ಧನವರ್ ತವೆಸ್ಕೊಳಗಲಿಕೆಯಲೊರ್ವಂ ಧನೇಶನೆಂದೇಳಿಸುತಂ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೭-೨೫). [ಧನ + ಈಶ]

ಧನೇಶ್ವರ (ನಾ). ೧. ಧನಾಧಿಪತಿ; ಕುಬೇರ: ಸುರಪತಿ ಸೂತ್ರಧಾರ ನಮರಾವಳಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಾ ಧನೇಶ್ವರಂ ಬರೆದು [ದ] ಪವಣ್ಗೆ ಜಾಣ್ಗೆವರೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದಂ ಪುರಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೫೮) : ಸರಸಿಧಿನಾಯಕನ ದಿಶಾವರದೆಡೆಯೊಳ್ನಟ್ಟ ಕಲ್ ಧನೇಶ್ವರನ ದಿಶಾವರದೆಡೆಯೊಳ್ ಪುಟಾಗೆ ದೇವರ ತೋಂಟಂ ಮೇರೆ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೯೯-೪೭ ; 1113) : ಪುಷ್ಪಕದಲ್ಲೈ ತಂದನು ಧನೇಶ್ವರನಾ ತಪೋವನಕೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೭-೪). ೨. ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ; ಹಣವಂತ: ಬುದ್ಧಿವಂತಂ ಧನೇಶ್ವರನುರ್ವೀಪತಿ (ಜಾತಕ. ೧೪-೧೩). [ಧನ + ಈಶ್ವರ]

ಧನೋತ್ಕರ (ನಾ). ಹಣದ ಮೊತ್ತ; ಸಂಪತ್ತು : ಧನೋತ್ಕರಮುಂ ಮೆಯ್ಕುರವುಂ ಕಳತ್ರಭರಮುಂ ಸಂಕ್ಲೇಶಮುಂ ಮಾಡುಗುಂ (ಜೀವಸಂ. ೧೪-೨೭). [ಧನ + ಉತ್ಕರ]

ಧನ್ಯ (ಗುಂ). ೧. ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ; ಧನಲಾಭಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ. (ನಾ). ೨. ಹಣವಂತ; ಸಿರಿವಂತ; ಧನಿಕ: ಮುಸಲಭವಂ ಧನ್ಯಂ ಮಾನಸಮೇತಂ ಬಹುವಿಧಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತನವಂ (ಜಾತಕ. ೧೩-೧೧) ; ಸುಭಗನುದ್ಧಮೆಸಿಪ್ಪೆದೆಯಾತಂ ಧನ್ಯಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೮). ೩. ಅದೃಷ್ಟಶಾಲಿ; ಪುಣ್ಯಶಾಲಿ; ಸುದೈವಿ: "ಸುಕೃತೀ, ಪುಣ್ಯವಾನ್, ಧನ್ಯಃ – ೩ ಪುಣ್ಯವುಳ್ಳವನ ಪೆಸರು, ಒಳ್ಳಿಯ ಅದೃಷ್ಟವಂತನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೭೮) : ಕ್ಷೇಮಂಕರತೀರ್ಥಕರನ್ಯಪಕುಮಾರಂಗಂ ಧನ್ಯಂ ಕನಕಚಿತ್ರೆಗಂ ವಜ್ರಾಂಕಿತ ತಳವಿಳಸಿತಂ ಪವಿತ್ರಂ ಪುತ್ರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೧೫) ; ನೀನೊಲಿದವನೇ ಧನ್ಯ ಜಗಕ್ಕೆ ಪಾವನ (ಬಸವ. ೫೦೭) ; ಧನ್ಯರೆಪ್ಪುವೊಲದಾರ್ ಮುನ್ನಾದವರ್ (ಜಗವಿ. ೩-೫) ; ನಿಮ್ಮ ದೆಸೆಯಿಂದೇಸು ಧನ್ಯರೊ ನಾವು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೪-೩೮); ಏನು ಧನ್ಯಳೋ ಲಕುಮಿ ಎಂಥಾ ಮಾನ್ಯಳೊ ಸಾನುರಾಗದಿಂದ ಹರಿಯ ತಾನೆ ಸೇವೆ ಮಾಡುತಿಹಳು (ಪುರಂದ. ೧-೭೭ ಪಲ್ಲವಿ) : ಸಕಲಮಂತ್ರಾಸ್ತ್ರವಿದನೀ ರಣಕಲಾಪಂಡಿತಂ ತಾನೆ ಗುರುವಹನೆನಲ್ ಧನ್ಯನೆನಿಸಲೆ ರಾಮಚಂದ್ರಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦-೭೭). ೪. ಗುಣವಂತ; ಸದ್ಗುಣಿ; ಸಜ್ಜನ: ಅಗಣಿತಪುಣ್ಯನಬ್ಬೆಯೊಡವುಟ್ಟಿದ ಮಾವನಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಪಾರಗನತಿಧನ್ಯನೆಂದು ಪರಿಭಾವಿಸಿ ಬಂದೊಡವಣ್ಣಿಗೆಯ್ದು ನಾಯ್ಕುಗದೆಡೆಯೆಲ್ಲಮಂ ಪುಗಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೬೩). ೫. ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದವನು; ಕೃತಕೃತ್ಯ: ಕೃತಾರ್ಥ : ಇಂದು ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದೆಂ ದೇವ ಸಡೆ ತಂದೆ ಇಂದಾನು ಧನ್ಯನಾದೆಂ ದೇವ ಕರುಣಿಸಿದೆ (ಹರ. ದಾ. ೩೭-೮) ; ಧನ್ಯನಾದೆಂ ಪುಣ್ಯನಾದೆಂ ಮಾನ್ಯನಾದೆಂ . . . ಯತಿವರಂಗಿಂದೆನ್ನುವಂ ಕೊಟ್ಟು (ಬಸಪು. ೨೪-೧೫) ; ನಿನ್ನ ನೋಡಿ ಧನ್ಯನಾದೆನೊ ಹೇ ಶ್ರೀನಿವಾಸ (ಪುರಂದ. ೩-೭ ಪಲ್ಲವಿ) : ಧನ್ಯ ನಾಂ! ಧನ್ಯೆ ನೀಂ! ಧನ್ಯಮೀ ರವಿಕುಲಂ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೮-೪೮೩) ; ನಿನ್ನ ದರ್ಶನದಿಂದ ನನ್ನ ಪಾಪವೆಲ್ಲ ತಾ ಹೋಯಿತು ನಾನು ಧನ್ಯನಾದೆನು (ಶೀಷರ. ೧). ೬. ಧನ; ಸಂಪತ್ತು. [ಸಂ.]

ಧನ್ಯಂಗಿರು (ಕ್ರಿ). ಧನ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸು; ಕೃತಾರ್ಥನೆಂದು ತಿಳಿ: ಛಂದೋವೇದೀನಟಂ ನೀಂ ಕೊಳದೊಡಮಿಂದೆ ಕೊಳ್ಳಿಂದನೇದಂದೆ ಧನ್ಯಂಗೆತ್ತಾಂ ಸಿಗ್ಗಾಗೆ ; ನೀನಕ್ಕಿಮ ಕೊಳುವುಳಿವಂ. ನೀಡೆ ತಪ್ಪೇನೊ ದೇವಾ! (ಗೀವಿಂ. VII, ಸಮರ್ಪಣ). [ಧನ್ಯ + ಗಿರು (<ಗಿಜು)]

ಧನ್ಯತೆ (ನಾ). ೧. ಐಶ್ವರ್ಯವಂತಿಕೆ; ಸಂಪತ್ಸಮೃದ್ಧಿ. ೨. ಅದೃಷ್ಟ; ಸುದೈವ; ಸೌಭಾಗ್ಯ : ಕ್ಷಿತಿಯೊಳಂತನ್ಯಾಯದಿಂದವಹಿತವನಾಚರಿಸಲ್ಕೆ ಮಿಗೆ ಧನ್ಯತೆಯನೀವುದು ಚೋದ್ಯವಲ್ಲ . . . ಭಕ್ತಿಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕೂರ್ತಿಹೆ ಭಕ್ತವತ್ಸಳ ಭಕ್ತಪರತಂತ್ರ (ಬಸಪು. ೫೦-೭೩) : ಒಂದು ಛಲದಿಂದೆ ತನ್ನ ಕುವರಿಗೆ ಮಾರುತ್ಸುಖನಲ್ಲದೆ ಅನ್ಯರು ಪತಿಯಾಗಿ ವರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಚೈತನ್ಯಮಿಲ್ಲೇನು ಮಾತುವೆನಿನ್ನು ನಿನಗೀವ ಧನ್ಯತೆಗೆ ಬಾಹಿರು ತಾನಾದೆನು (ಕ್ರಿಮಿಥಾ. ೯-೭). ೩. ಕೃತಾರ್ಥತೆ; ಕೃತಕೃತ್ಯತೆ; ಸಾರ್ಥಕತೆ: ಕಣ್ಣಿರುವ ನಿಮಗೆ ಕಣ್ಣ ಧನ್ಯತೆಯೆ ತಿಳಿಯದಲ್ಲಾ (ಚಂದ್ರಸ. ೪೫-೧೭) ; ನಿನ್ನಂಥ ಒಬ್ಬ ಸಚ್ಛಿಷ್ಯನನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಲ್ಲೇ ಗುರುವಿನ ಧನ್ಯತೆಯಿದೆ (ಹೊಸಕ್ಷ. ೩೮). [ಸಂ. ಧನ್ಯತಾ]

ಧನ್ಯವಾದ (ನಾ). ೧. ಕೃತಜ್ಞತೆಯ ನುಡಿ: ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಪ್ರಶಂಸೆ ಹಾಗು ವಂದನೆ: ಸಭೆಯ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನೆರವಾದವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳು ಧನ್ಯವಾದವನ್ನು ಹೇಳಿದರು (ರೂಢಿ). ೨. (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕ್ರೈಸ್ತರು) ದೇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಕೃತಜ್ಞತೆ: ಅವನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಪ್ರಭುಭೋಜನ ಧನ್ಯವಾದಸಮರ್ಪಣ ಆರಾಧನೋತ್ಸವ ಮೊದಲಾದ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಹಾಜರಿ ಹಾಕಬೇಕಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೩೭೨). ೩. ಮೆಚ್ಚುಗೆ; ಪ್ರಶಂಸೆ; ಹೊಗಳಿಕೆಯ ಮಾತು: ಶೇಷಣ್ಣನವರು ಕೀರ್ತಿಶೇಷರಾದರು. ಬದುಕಿದ್ದಷ್ಟು ದಿನ ನಿಮಿಷ ನಿಮಿಷವನ್ನೂ ಧನ್ಯವಾದಗಳಿಂದ ಕಳೆದರು (ಗಾನಕ. ೭). [ಧನ್ಯ + ವಾದ]

ಧನ್ಯಾಸಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಸಮಸ್ತರಾಗಂಗಳೊಳಗೆ ರಾಮಕ್ರಿಯೆ ಭೂಪಾಳಿ . . . ಬಿಲಹರಿ ಧನ್ಯಾಸಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ . . . ಮಧ್ಯಮಾವತಿಯೆಂಬ ಮೂವತ್ತಾರು ರಾಗಂಗಳೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಿಂದಧುನಾತನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗೊಂಡಿರ್ಪುವು (ವಿವೇಕ. ೨೩೪) : ಧನ್ಯಾಸಿ ಎಂದು ಈ ರಾಗದ ಪ್ರಾಚೀನನಾಮ . . . ೮ನೇ ಮೇಳಕರ್ತ ಹನುಮತೋಡಿಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಯ. ಉಪಾಂಗರಾಗ. ಕರುಣಾರಸಪ್ರಧಾನರಾಗ. ಸಾಧಾರಣ ಗಾಂಧಾರ, ಶುದ್ಧಧೈವತ, ಕೈಶಿಕಿನಿಷಾದಗಳು ಜೀವಸ್ವರಗಳು (ಸಂಗೀಕಂ. ೧೫೩) : ಪಲ್ಲವಿ ಶೇಷಯ್ಯರ್ ಅವರು ಧನ್ಯಾಸಿರಾಗದ ಆಲಾಪನೆ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವಿಯನ್ನು ೮ ಗಂಟೆಗಳ ಕಾಲ ಹಾಡಿದರು (ಸಂಗೀತ. ೪೭) : ನಮ್ಮ ಧನ್ಯಾಸಿಯನ್ನೇ ಹೋಲುವ "ಧನಾಶ್ರೀ" ರಾಗದ ರೂಪವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ಭಾರದ ೫೪೩). [ಸಂ.]

ಧನ್ಯೆ (ನಾ). ೧. ಪುಣ್ಯವಂತೆ; ಭಾಗ್ಯವಂತೆ: ಆಸ್ಯಂ ಶರಚ್ಚಂದ್ರನನಿಟಾಸೆ ಕರಂ ಧನ್ಯೆ ತತ್ಕನ್ಯೆಯಾಕ್ಸ್ಯಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೫೦) : ಧನ್ಯ ನಾಂ! ಧನ್ಯೆ ನೀಂ! ಧನ್ಯಮೀ ರವಿಕುಲಂ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೮-೪೮೩). ೨. ದಾದಿ. ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೆಲ್ಲಿ; ಬೆಟ್ಟನೆಲ್ಲಿ. ೪. ಕೊತ್ತುಂಬರಿ; ಧನಿಯಂ. [ಸಂ. ಧನ್ಯಾ]

ಧನ್ವ (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲು; ಧನುಸ್ಸು: "ಅಸ್ತ್ರಂ, ಧನುಃ, ಇಷ್ವಾಸಃ, ಕೋದಂಡಃ, ಧನ್ವ . . . ದ್ರುಣಾ – ಈ ೯ ಬಿಲ್ಲು" (ಹಲಾಯು. ೭೭-೩೧೧) : ನೊದೆ ನಾಣಲ್ಪೆತ್ತ ಬಲ್ಪಜಧನ್ವಂಗಳಂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಂಗೆಯ್ಯಬೇಕು (ಭಾರಕಾಂ. ೫೨೭-೨೮). ೨. ಮರುಭೂಮಿ: "ಮರುಧನ್ವಾಹ್ವಯಮೂಷರಮೀರಿಣಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೭-೨) : "ನೀರಿಲ್ಲದಿಳೆ ಮರುಧನ್ವಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೮-೨). [ಸಂ. ಧನ್ವನ್]

ಧನ್ವಂತರಿ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯ; ನೇಸರು. ೨. ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯ: ಮೂಲಿಕೆ ಲಿಂಗವ ಪೂಜಿಸಿ ಮರಣದೂರತ್ವ ದುಃಖಸಮೀಪತ್ವ ಪಡೆದರು ನೋಡಾ ಧನ್ವಂತರಿಗಳು (ಸಿದ್ಧವ. ಕ. ೧೮೨-೭೧೧) : ಧನ್ವಂತರಿ ನಮ್ಮಾ ದಾಶರಥಿ (ಆಹಳ್ಳಿ. ೧೧೫-೧೧) : ನನ್ನ ಧನ್ವಂತರಿ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಸಮಾನ

ವಾದ ಔಷಧವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ (ನಿಘಂಟು. ೬೩). ೭ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸರು ಸಮುದ್ರಮಥನ ಮಾಡಿದಾಗ ಈತನು ಕ್ಷೀರ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಮೃತಕಲಶದೊಂದಿಗೆ ಉದಿಸಿ, ಆಯುರ್ವೇದ ವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಮಾಡಿದನು. [ಸಂ.]

ಧನ್ವಂತ್ರಿ, ಧನವಂತ್ರಿ (ನಾ). = ಧನ್ವಂತರಿ ೨: "ಔಷಧಾಚಾರ್ಯರೆನೆ ಧನ್ವಂತ್ರಿಯೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೫-೭). **ಧನವಂತ್ರಿ** : ತನುಶುದ್ಧರಾದ ರೆಂಬೋದು ಮನಕೆ ಧನವಂತ್ರಿ ವೈದ್ಯನೆ ನಿನಗೆ ತೋರಿತು ಕಾಣೊ (ಮೋಹನದೀ. ೨೪-೨೦). [<ಸಂ. ಧನ್ವಂತರಿ]

ಧನ್ವನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ: "ಒಚ್ಛಲಃ -ಧನ್ವನ, ಚೆಳ್ಳಿ" (ಒಷಧಿ. ೯೭) ; "ಮಹಾಬಲ-ತಮಾಲ, ಧನ್ವನ, ಮೊಸಳೆ" (ಒಷಧಿ. ೧೧೭). [ಸಂ.]

ಧನ್ವಯಾಸ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ; ತುರಿಚೆ : "ಯಾಸಃ, ಯವಾಸಃ, ದುಸ್ಪರ್ಶಃ, ಧನ್ವಯಾಸಃ, ಕಃನಾಶಕಃ . ... ದುರಾಲಭಾ- ೧೦ ತೀಟಕಸಂಧಿ ಹೆಸರುಗಳು, ನಸುಗುನ್ನೀ ಹೆಸರುಗಳು, ತುರುಚೀಬಳ್ಳಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೩). [ಸಂ.]

ಧನ್ವಿ (ನಾ). ೧. ಬಿಲ್ಲುಗಾರ ; ಧನುರ್ಧರ : ತುಡೆ ಧನ್ವಿ ಸರಲನೊರ್ವಂ ಗೆಡೆವುಗೆ ಮತ್ತೊರ್ವನವನನದು ತಱಿವವೊಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೨೯) : ಒರ್ವನೆ ಧನ್ವಿಯೆನಲ್ ಸಕಲೋರ್ವರೆಯುಂ ಕಾದು ತನ್ನ ಬಾಣದ ಮೊನೆಯೊಳ್ ಪೂರ್ವಲವಂ ತವಿಸಿದಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೨-೬೨) ; ಧನ್ವಿ ಪದಾತಿವ್ರಾತಟಂಕಾರದಿನುರುಕಹಳಾಜಾಲಪೂತ್ಕಾರದಿಂ . . . ವಿಷ್ಟಪಮಂ ಶಬ್ದಾತ್ಮಕಂ ಮಾಡಿದುದುಭಯಮಹೀಭೃಚ್ಚಮೂಚಕ್ರವಾಳಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೦-೬೭) ; ನಗರಾಜನಂತಚಲಾಂಗನಾಗಿ ಧನ್ವಿಯಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಯಕಾಗ್ರಚಿತ್ತನೆನಿಸಿ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೫೭ ವ) ; ನಿಶ್ಶಿತ ನಾರಾಚಮಯ ತೂಣೀರಮಂ ಧರಿಸಿ . . . ಕಲಿ ಧನ್ವಿ ಹಳುವ ಹೊಕ್ಕನು ಹೊಮ್ಮರೆಯ ಹಿಂದೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೩೫-೧೯೦). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ಕೆಂಪು ಮತ್ತಿಮರ : "ಬಿಲ್ವರಂ ಧನ್ವಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೭-೧೮). ೩. ಅರ್ಜುನ. ೪. ವಿಷ್ಣು. ೫. ಶಿವ. [ಸಂ. ಧನ್ವಿನ್]

ಧಬಕ (ನಾ). (ಉಕ) ದಡ್ಡ ; ಹೆಡ್ಡ : ಎತ್ತು ಮಟೆ ಹೊತ್ತಂತೆ ಡಿಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಹೊರಲು ಬಂದ ಧಬಕರು ಉಮೇಶನ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಕಂಡು ದಿಙ್ಮೂಢರಾಗಿ ಶರಣು ಬಂದಿದ್ದರು (ದಾಕೂಟ. ೩). [?]

ಧಬಕಿ (ನಾ). (ಉಕ) ದಡ್ಡಿ ; ತಿಳಿಗೇಡಿ ಹೆಂಗಸು ; ಮೂರ್ಖ ಹೆಂಗಸು : ಆಕೇನು ಧಡ್ಡಿ, ಧಬಕಿ ? ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳಿದ ಮ್ಯಾಲೆ ಯಾಕ ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳೊದಿಲ್ಲಾ (ವ್ಯನಿ. ೧೭೬). [ಧಬಕ + – ಇ$_3$]

ಧಬಧಬೆ, ದಬದಬೆ (ನಾ). (ಉಕ) ತಡಸಲು ; ಜಲಪಾತ : ನದಿಯ ಮುಖ, ಧಬಧಬೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು . . . ತೋರಿಸಿ ಕಲಿಸುವುದರಿಂದ ಆಗುವಷ್ಟು ಲಾಭವು ಬರೀ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಹೇಳಿದರೂ ಆಗುವದಿಲ್ಲ (ವಿಶಾಭೂ. ೩); ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಳಗಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಧಬಧಬೆಯಾದ ಗೇರಸೊಪ್ಪೆ (ಅಂಬಿಕ. ೨೭). **ದಬದಬೆ** : ಎನ್ನನುಳಿದು ಪೋಗದಿರಿನೀವೆಂದು ಪೇಳುವಳು ಕೇಳ್ಕೊರ್ಗರೆವ ದಬದಬೆಯ ಸರದಿಂ ನದೀರಮಣ ನಬಗೆ ಯೊಳು (ಮುಹಾಂತೇ.೨೨-೩೮).
[←ಮರಾ. ಧಬಧಬಾ, ಧಬಧಬೀ]

ಧಮಕಿ (ನಾ). ಬೆದರಿಕೆ ; ಗದರಿಕೆ : ಗಂಡನಾಗುವವನ ಬಗ್ಗೆ ಯೋಚಿಸು ತ್ತಿರಲಿ . . . ಯಾವುದರದೂ 'ಧಮಕಿ' ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ (ಮೂರುದಾ. ೧೦೩) ; ಜಮೀನ್ದಾರನ ಧಮಕಿಗೆ ಏನು ಉತ್ತರ ಕೊಡುವುದು, ಇದೇ ವಿಚಾರಣೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿತ್ತು (ಅವಿಶಾ. ೬೨) ; ನೀ ದಾದಾಗ ಕೊಟ್ಟ ಧಮಕೀಯಿಂದ ಪುಷ್ಕಳ ಫಾಯದೇ ಆಗೇದ (ದೀಪಹ. II, ೨೮೧). **ಧಮಕಿ ಹಾಕು** = ಬೆದರಿಕೆ ಹಾಕು : ಕುಡಿಯೂದಕ್ಕ ರೊಕ್ಕಾ ಕೊಡಿರಂತ ಧಮಕೀ ಹಾಕೂದೇನು . . . ಸಿಕ್ಕವರನ್ನು ಹಿಡಿದು ಬಡಿಯೂದೇನು (ಮಾಂಡ್ಯಹ. ೩೮) [←ಮರಾ. ಧಮಕೀ, ಧಮಕಾ ; ಹಿಂ. ಧಮಕೀ]

ಧಮಣಿ 'ದಮಣಿ' ನೋ.

ಧಮಣಿಗ (ನಾ). ದಮಣಿಗಾಡಿ ಹೊಡೆಯುವವನು ; ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಗಾಡಿ ಹೊಡೆಯುವವನು : ಇಬ್ಬರೂ ಅದರೊಳಗಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿದರು. ಧಮಣಿಗನು ಅವರ ಗಂಟು ಗದಡಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟನು (ರಕ್ತಾಕ್ಷಿ. ೧೦೧). [ಧಮಣಿ (<ದಮಣಿ) + – ಗ$_3$]

ಧಮನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು ; ಲಾಳದ ಕಡ್ಡಿ. [ಸಂ.]

ಧಮನಿ (ನಾ). ೧. ಕೊಳವಿ ; ನಳಿಕೆ ; ನಾಳ : "ಧಮನಿಯುಮೆ ಕೊಳವಿ" (ಮಂಗರಾ. ೬೧-೨೦) ; ಕೆಂಗೆಂಡದ ಧಮನಿಯುಂ ಸುಖಮೆಂದು ಮುದ್ದಿಸ ಲ್ಕೋಗೆ ಸುಖಮನೀವುದೆ (ಪಂಪರಾ. ೨-೯-೧೭). ೨. ರಕ್ತನಾಳ; ನರ ; ನಾಡಿ : ಧಮನಿ, ಗಮನಿ, ಲೋಲೆ, ಧೃತಿ, ಸರ್ವಗಾ ಎಂಬೈದು ನಾಮವನುಳ್ಳ ನಾಡಿಯು ತಾನು ಏಕರೂಪವಾಗಿಯೇ ಆಲದ ಬೀಳಿನ ಹಾಗೆ ನೂಲಿನಂತೆ ಐದು ಬೆರಳಿಗೂ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟಿನ ಮೂಲ ದಲ್ಲಿರುವ ನರದ ಮೇಲೆ ಸಣ್ಣನಾಗಿ ಕಾಣಬರುವುದು (ಸಕಶ್ಯ. ೧೦) ; ವೈದಿಕವಲ್ಲದೆ ಶೂರಶಿವಾಜಿಯ ನೆತ್ತರೂ ನಮ್ಮ ಧಮನಿಯಲ್ಲಿ ಆಡುತ್ತಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅವು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ (ದೀಪಹ. II, ೯೪). ೩. ಕೊರಳು ; ಕಂಠ : "ಕೊರಲುಮಾಸ್ಕಂ ಗಳಂ ಧಮನಿ ಕಂಧರ ಶಿರೋಧರಮದಾ ಗ್ರೀವಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೫-೭). [ಸಂ.]

ಧಮ್ಮ$_1$, ದಮ್ಮ$_1$, ದರುಮಂ, ದರ್ಮ, ಧರುಮ (ನಾ). ೧. ದಾನ ; ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ : ರಾಜರಕ್ಷಿತಂ ಧಮ್ಮ[ಂ] (ಕಇಅ. ೦೦-೩-೩೪೭ : 1062) ; ಇ ಧಮ್ಮಕ್ಕಾರಾನುಂ ಅಡ್ಡಂ ಬಂದವರು ಅಯ್ನೂರ್ವ್ವ ಸ್ವಾಮಿಗಳ್ಗೆ ದಿರಾದವರು (ಸೌಇಇ. XX, ೦೩೯-೦೮ : 1163) ; ಪಾರಣೆಯ ಜಂಗಮಾರಾ[ಧ]ನೆಗೆ ಕೊತ್ತಸಿಗೆ ಇ (ಈ) ಧಮ್ಮಕ್ಕೆ [ಇ]ದು ಏವರ ಎಂದು ನಾಗರಸ[ರು] ಕೊಟ್ಟ ಸಾಸನ (ಎಇ. XXI, ೧೯-೭೫ : 1260) ; ಯಿಾ ಧಮ್ಮಪ್ಪೆ ಆವನಾನೊಬ್ಬ ತಪ್ಪಿದಡೂ ಗಂಗೆಯ ತಡಿಯ ಖಪಿಲೆಯ ಕೊಂದ ಪಾಪದಲಿ ಹೋಹರು (ಎಕ. IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೮-೩೯ : 1440). **ದಮ್ಮ$_1$** : ೧. ಈ ದಮ್ಮವನಟಿದವರ್ ಕವಿಲೆಯುಂ ಬಾಣಾರಾಸಿಯು ಮನಟಿದ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಪೋವರ್ (ಎಕ. X, ಚಿಂತಾಮ. ೩೦-೦೭ : 1047) ; ಉಜಿದೆ ನಿಜ ದಮ್ಮಮಂ ಮೇಣ್ ಕಱುಪಿಂದ ಪೆಱರ ದಮ್ಮಮಂ ಮೇಣಳಿವಂತೆಱಿಗೊಳುವಂ ಪುಳುಕೊಣ್ಣದೊಳಱುವತ್ತುಸಹಸ್ರಮುದು ಭವಿಸಿಕು (ಎಕ. VI, ಕಡೀಕ. ೬೨-೨೭ : 1104?). ೨. ಧರ್ಮ ; ನೀತಿ : "ಧರ್ಮ-ದಮ್ಮ" (ಶಮದ. ೨೬೧ ಪ್ರಯೋ) : ಮನೆವಾಟ ದಮ್ಮಮ ವೆಲ್ಲಮಂ ನೀನೆ ಬಲ್ಲೆ (ಪಂಪಭಾ. ೦೩೦-೬) ; ದಮ್ಮವಿಮ್ಮಡಿಯಾಯ್ತು ದನುಜರ ಹೆಮ್ಮೆ ಕರಿವೊಳಿಯೋಯ್ತು (ಅಕ್ರೂಚ. ೬-೩೨). ೩. ಧರ್ಮದ ಅಧಿದೇವತೆ ; ಯಮ : "ಜವನಱಿಂ ದಮ್ಮನು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೦೩) : "ದಮ್ಮನೇದೆನಲಂತಕಂ" (ಕಶಕ. ೫೦). ೪. ತತ್ತ್ವೋಪದೇಶ : ವಿಮಲ ವಾಹನ ಜಿನಪತಿಯಂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂಗೆಯ್ದು ಪೂಜಿಸಿ ಪೊಡೆವಟ್ಟು ದಮ್ಮ [ಪಾಠಾಂ. ಧರ್ಮ]ಮಂ ಕೇಳ್ದು (ಅರ್ಹನೇ. ೨-೪೨ ವ). **ದರುಮ** : ೨. ದರುಮದ ಚರಿತಂ ನನ್ನಿಯ ಪೊರ್ಕುಳುಮರಿವು ಸಮಾಧಿ ಧೃತಿಯುಮಿರೆ ನೇಮಿ ಅರಮನೆ ನಯವಿನಯಮುಮಂ ಹಿತಕಾ ಪರಿಷದದೊಳವಂ ನಡೆಸುಸಿವಂ (ಶಾನಂದ. ೩-೦೦). **ದರ್ಮ** : ೧. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನರಾಯ ಮಹಾರಾಯರಿಗೆ ದರ್ಮವಾಗಿ ಬಿಟು ದರ್ಮಶಾಸನಗಳನೂ ಬರಸಿ ಕೊಡಹೇಳಿ (ಎಕ. X, ಬೌರಿಂಗ್. ೦೨-೪: 1465). ೫. ಪುಣ್ಯವುಂಟಾಗುವಿಕೆ ; ಪುಣ್ಯ ಸಂಪಾದನೆ : ಸಾಳುವ ನರಸಿಂಗರಾಜವೊಡಯರಿಗೆ ದರ್ಮವಾಗ

ಬೇಕೆಂದು ಯಾಸ್ವರಿನಾಯಕರು ಎಳ × × × (ಎಕ್. X, ಬೌರಿಂಗ್. ೧೯-೬ ; 1472). ಧರುಮ : ೨. ಧರುಮಕೆನ್ನ ಮಾರಿ, ಕಾನು ಕರುಮಬಾಹ್ಯ ಆಗಿಹನು (ನತರಾ. I, ೪೨೦). ೬. ಮತ : ನನ್ನ ಕಾಣದ ಮುನ್ನ ಕಾಣೆ ನಾ ನಿನ್ನನೆಂದು ಸಾರುವವ್ವೆಸೆ ಧರುಮಂಗಳಲ್ಲ (ಗೀವಿಂ. ೩೬-೩).

[<ಪ್ರಾ. ಧಮ್ಮ./ಸಂ. ಧರ್ಮ]

ಧಮ್ಮ₃ 'ದಮ್ಮ₃' ನೋ.

ಧಮ್ಮಕಾಳು (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಕಾಳಂ,-ಬೀಜ; ದಡಿಗಾಳಂ : ಗಿಡ್ಡಕಾಳು ಧಮ್ಮಕಾಳು ಮೊದಲಾದ ಕನಿಷ್ಠಪ್ರತಿಯ ನೆಲ್ಲುಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಕೆಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೬೪).

[ಧಮ್ಮ₃ (<ದಮ್ಮ₃) + ಕಾಳು₂ (<ಕಾಬ್ಳ್₂)]

ಧಮ್ಮಗಳ್ (ನಾ). ಬಿಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೊಡುವ ಹೆಂಡ : ಧಮ್ಮಗಳ್ಳಿಆಪುತಂ (ಚಾರಪು. ೦೦-೧೬). [ಧಮ್ಮ₁ + ಕಳ್₃]

ಧಮ್ಮಗುದ್ದಿ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಮರದ ತುಂಡು : ಹಮ್ಮುಯೆಂಬೋದೆ ಎಮ್ಮೆ ಗಮ್ಮುಯೆಂಬೋದ ಹಗ್ಗ ಹೆಮ್ಮೆಯೆಂಬೊದ ಅದಕ್ಕೆ ಧಮ್ಮಗುದ್ದಿ (ಪುರಂದ. ೨-೩೩-೧). [ಧಮ್ಮ₃ (<ದಮ್ಮ₃) + ಗುದ್ದಿ (<ಗುದ್ದಿ₃)]

ಧಮ್ಮಪದ (ನಾ). ಬುದ್ಧನ ವಚನಗಳ ಸಂಕಲನ : ಧಮ್ಮಪದ ಥೇರಗಾಥಾ ಥೇರೀಗಾಥೆಗಳೂ, ಸುತ್ತನಿಪಾತದ 'ಸುತ್ತ' ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಶುದ್ಧಗಾಥೆಗಳೂ 'ಗಾಥಾ' (ಬುದ್ಧಪ. ೩ ಪ್ರವೇಶ). [ಧಮ್ಮ₁ + ಪದ₃]

ಧಮ್ಮಮಗ್ಗ (ನಾ). [ಬೌದ್ಧ] ಧರ್ಮಮಾರ್ಗ; ಬುದ್ಧನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಆರ್ಯ ಅಷ್ಟಾಂಗಿಕ ಮಾರ್ಗ; ೧ಸಮ್ಯಕ್‌ದೃಷ್ಟಿ, ಸಮ್ಯಕ್‌ಸಂಕಲ್ಪ, ಸಮ್ಯಕ್‌ವಾಕ್, ಸಮ್ಯಕ್‌ಕರ್ಮಾಂತ, ಸಮ್ಯಕ್ ಆಜೀವ, ಸಮ್ಯಕ್ ವ್ಯಾಯಾಮ, ಸಮ್ಯಕ್‌ಸ್ಮೃತಿ, ಸಮ್ಯಕ್‌ಸಮಾಧಿ–ಇವೇ ಆ ಮಾರ್ಗದ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳು : ಮಾರನಂ ಮುಂದು ಸಂಬುದ್ಧನೆಮ ಗಗ್ಗಂ ನಿಬ್ಬಾಣವೊಂದೆ, ತಣ್ಣಿಯರಣ್ಮಮಂ ತರಿದು, ತೋರ್ದಸರಿ ಯಟ್ಟಂಗಿಕದ ಧಮ್ಮಮಗ್ಗಂ (ಗೀವಿಂ. ೪೩-೮). 'ಸಮ್ಯಕ್‌ದೃಷ್ಟಿ' ಪರಾ.

[< ಸಂ. ಧರ್ಮಮಾರ್ಗ]

ಧಮ್ಮಸ 'ದಮ್ಮಸಂ' ನೋ.

ಧಮ್ಮಸವಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ನೆಲವನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಸಮಮಾಡು ; ಧಮ್ಮಸುಮಾಡು: ಹೊತ್ತ ಅರೆಬಂಡೆಯಂ ಹೆಗಲಿಂದೆ ಹಾಯ್ಕಿ . . . ಬದ್ದನಿಯ ಚಪ್ಪಳೆ ಗಳುಣ್ಮುವೋಲಪ್ಪಳಿಸಿ ತೋಳ್ಗಳಂ ಜಂಘೆ ಧಮ್ಮಸವಿಕ್ಕೆ ಕುಪ್ಪಳಿಸಿ . . . ವಾನರರಸಂಖ್ಯಪಂಕ್ತಿಗಳೆಸೆದುವಲ್ಲಲ್ಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೯೨-೨೨೪).

[ಧಮ್ಮಸ (<ದಮ್ಮಸು) + ಇಕ್ಕು]

ಧಮ್ಮಿಲ್ಲ (ನಾ). ಹೆಣೆದಂ ಮುಡಿಕಟ್ಟಿ ಅಲಂಕರಿಸಿದ ಕೂದಲು, – ಕೇಶ ರಚನೆ; ತುರುಬು ; ಮುಡಿ; ಕಬರಿ: "ಕಬರಿ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲ ಕಚೋದ್ಬಂಧನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭೦-೨೦) ; "ವೇಣೀ, ಧಮ್ಮಿಲ್ಲಃ, ಕುಂತಳಃ, ಕಬರೀ – ಈ ೪ ಮುಡಿ" (ಹಲಾಯು. ೮೭-೩೭೩) ; "ಕಬರಿ ಕುಂತಳಂ ವೇಣಿ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲ ಮೆನಲಾ ಕಟ್ಟುಮುಡಿ" (ಮಂಗರಾ. ೯೪-೬): ಮೊಗಮಂ ತಾವರೆ ಕಣ್ಣಸುತ್ಪಳದಳಂ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲಮಂ ಸೋಗೆ ಸೆಳ್ಳುಗುರಂ ಕೇದಗೆ . . . ಆರಾಧಿಸಿ ಪೋಲ್ಪುವೆನ್ನದೆ ಸರೋಜಾತಾದಿ ನಿಸ್ಸಾರವಸ್ತುಗಳೊಳ್ ಪೋಲಿಸುವಂತುಟೇಮ್ಮರುಳನೇ ರೂಪಂ ವಿಚಿತ್ರಾಂಗಿಯಾ (ಆದಿಪು. ೬-೮೩); ದುಶ್ಶಾಸನಂ ತನಗಂ ಮೆಲ್ಲನೆ ಮೃತ್ಯು ಸಾರೆ ತೆಗೆದಂ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲಮಂ ಕೃಷ್ಣೆಯಾ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೩) ; ಬಿಟ್ಟಿರ್ದ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲಮುಂ ಪೊಸತೊಂದೊಪ್ಪ ಮನೀಯೆ . . . ಬಂದತ್ತು ಗೋಪೀಜನಂ (ಜಗವಿ. ೩-೮೯) ; ಉರಮಿಂಬಿಲ್ಲ ಪಯೋಧರದ್ವಯದ ಕೊರ್ಬಿಂಗೆ . . . ಬೆನ್ನಿಂಬಿಲ್ಲ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲಬಂಧುರ ಸೀಮಾವಳಯಕ್ಕೆ (ಗಿರಿಕ. ೪-೩೮) ; ಧಮ್ಮಿಲ್ಲದುರುಭರಕೆ ನಟನೆಯಲಿ ಬಳುಕಿದುದು ಕೊರಳು (ತೊರರಾ. ೩-೪-೬) : ನಸುವಣ್ಣದುಟಿಯರ್ಗೆ ಕಿಸು ವಣ್ಣಗಣ್ಣರ್ಗೆ ಸಸಿನಾದ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲದವರ್ಗೆ ಒಸೆದುದತ್ತೊಡಲು ಕೊಟ್ಟು (ಭ್ರರತೂ. ೨೮೩) : ಬಲುಮುಡಿಗಳುಂಟು ಭಾವೆಯರ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲದೊಳ್ ಹೊಳೆಹು ಮುರುಹುಂಟು ನಾಟ್ಯದ ಮನೆಯರೊಳು (ರುಕ್ಮಾಂಗ. ೪-೧೯); ಧಮ್ಮಿಲ್ಲವನು ರಚಿಸು, ಮೆಯ್ಯ ಸಿಂಗರಿಸು (ಹಂಕೋಧ. ೪೭-೦೩) ; ಸಿಲ್ಕಿದು ವೆನಲ್ಕೆ ರಜನಿಯ ಕುರುಳ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲಕ್ಕೆ ಪೂವರಿಲ್ಗಳಂತಪೋಲಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೋರ್ದುವಯ್ ಮಿಸುಗುವ ಮಿಸುನಿ ತಾರೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೬೦-೮೭೯).

[ಸಂ.]

ಧಮ್ಮಿಲ್ಲದ್ಯುತಿ (ನಾ). ಮುಡಿಯ ಹೊಳಪು; ತುರುಬಿನ ಕಾಂತಿ : ಪಿರಿದುಂ ಮಾಡಿತ್ತು . . . ಸುರಸ್ತ್ರೀಯರಪಾಂಗಾಕ್ಷಿಪ್ರಭಾಸಂಚಯದಿನುದಿತ ದೇಹಾಂಶುಸಂದೋಹದಿಂ ಮೇದುರಧಮ್ಮಿಲ್ಲದ್ಯುತಿಸ್ತೋಮ ದಿನಧರಮಯೂಖಾಳಿಯಿಂದೆತ್ತಲುಂ ಪಾಂಡುರಿತಂ ಪೈಶಂಗಿತಂ ಕರ್ಬುರಿತ ಮರುಣಿತಂ ವ್ಯೋಮರಂಗಂ ಬೆಡಂಗಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೨-೭೭).

[ಧಮ್ಮಿಲ್ಲ + ದ್ಯುತಿ]

ಧಮ್ಮೇತ (ನಾ). ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಎತ್ತುವ ಏತ : ಬಾಡನ ಹಟ್ಟಿಯಲು ಧಮ್ಮೇತದ ಸ್ಥಳದಿಂ ತೆಂಕಲು ತಕ್ಕಿಲವು (ಎಕ. XIV, ೨೬೨-೪೦ ; 1173) ; ಹಿರಿವ ಕಿಱುವಳ್ಳದಿಂ ಪಡುವಲು ಧಂಮೇತದ ಬಾವಿಯಿಂ ತೆಂಕಲು ತೋಟ ಮತ್ತ × × × (ಸೌಇಇ. XV, ೦೨೮-೩೪ ; 1174). 'ಧರ್ಮೇತ' ಪರಾ. [ಧಮ್ಮ₁ + ಏತ₁]

ಧರ (ನಾ). ೧. ಬೆಟ್ಟ ; ಪರ್ವತ : "ಅಚಳಃ, ಶಿಲೋಚ್ಚಯಃ . . . ಧರಃ, ಅದ್ರಿಃ, ಕುಧ್ರಃ–ಈ ೧೪ ಬೆಟ್ಟು" (ಹಲಾಯು. ೨೭-೦೦). ೨. ವಿಷ. 'ಧರಭೋಗಿ' ಪರಾ. ೩. ಖಡ್ಗ. [ಸಂ.]

ಧರಣ₁ (ಗು). ೧. ಧರಿಸಿರುವ ; ಹೊತ್ತಿರುವ : ಆಧಾರವಾಗಿರುವ. (ನಾ). ೨. ಧರಿಸುವಿಕೆ : "ಧರಣಂ, ಧಾರಣಂ . . . ಧಾರ್ಯಂ ಈ ೬ ತಾಳ್ಕೆ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೦೨೮). ೩. ಆಧಾರ. ೪. ಅಣೆಕಟ್ಟು ; ಕಟ್ಟೆ. ೫. ಸೂರ್ಯ. ೬. ಚಿನ್ನದ ಅಥವಾ ಬೆಳ್ಳಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನಾಣ್ಯ ; ಗದ್ಯಾಣದ ಅರ್ಧಭಾಗ : "ನಾಲ್ಕು ಹಾಗಂ ಪಣ ಮಯ್ದು ಪಣಂ ಧರಣಂ ಧರಣದ್ವಯಂ ಗದ್ಯಾಣಂ" (ಶಸಾರ. ೯೪) ; ಪೂಸವ ನಕ್ಕಂ ಚೌಲಕ್ಕಂ ಧರಣಂ (ಇಆ. VIII, ೨೦೭-೫೯ ; ೨ನೆಯ ಕಶ) ; ಮತ್ತೊನ್ದು ಈಸ್ವರಲಯಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ಧರಣಂ ಎವ(ಂ)ಬ್ಗಲ್ಲಳೊನ್ದು (ಸೌಇಇ. XI-1, ೩೫-೯ ; 933) ; ಕಿಱಿಯ ದೀಪಾವಳಿಯಲು ಕಿಱುವ ಆರುವಣಂ ಗದ್ಯಾಣ ೧ ಧರಣ ೧ (ಸೌಇಇ. XX, ೦೦೯-೫೦ ; 1148) ; ಪ್ರತಾಪಕೆ ಪಣವು ಬಾಣಂ ಪ್ರತಾಪಕಂ ಧರಣವೆರಡು ಚೌಲಂ ನಾಲ್ಕಂ (ವ್ಯವಹಾ. ಅನುಬಂಧ. I, ೩) ; ಬೆಳೂರು ಗದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಕಂದಾಯ ಅಯಿದು ಹೊನ್ನು ಧರಣದ ಭೂಮಿಗೆಯಲ್ಲ ಚತುಸ್ಸೀಮೆ ವಿವರ (ಎಕ. XIV, ತಿರುಮ. ೦೬೪-೦೯ ; 1663) ; ರಾಮಟಂಕೀನಾಣ್ಯವು ಕಟಾಕಟ ನಾಲ್ಕು ತೊಲಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು . . . ಕಾಲುಪಾಲಿನ ನಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಧರಣವೆನ್ನುವರು. ಅದು ೧ ತೊಲಿ ತೂಕವಿರುತ್ತಿತ್ತು (ಕಥಾಗಿ. ೨೮೦) ; ಪಾವಲೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಧರಣ ಕೊಡಬಾರದೆ ? (ಗಾದೆ). ೭. ಒಂದು ತೂಕದ ಪ್ರಮಾಣ; ಕಾಲು ತೊಲೆ; ಹತ್ತು ಪಲದ ತೂಕ : ಭಂಗಿಸೊಪ್ಪಿನ ರಸದಿಂ ಮರ್ದಿಸಿ ಮೂರು ಧರಣ ತೂಕವಂ ಜೇನುತುಪ್ಪವೆರಸಿ ಕೊಡಲು ಸಕಲವಾದ ಅತಿಸಾರವೂ ಗುಣವಹುದು (ಸಕವೈ. ೩೨೪) ; ಗ ೧ ತೂಕ ಶರ್ಕರೆ, ಧರಣ ತೂಕ ಏಲಕ್ಕಿಯನು ಹಾಕಿ . . . ಉಣ್ಣಲು ಬಹುಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರ, ಮೇಹ ಮುಂತಾಗಿ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಕವೈ. ೩೮೩) ; ವಟಕಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಗುಡಪಾಕ ಮಾಡಿ ಕಲಸಿ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದೊಂದು ಧರಣ (ಕಾಲು ತೊಲ) ಯವಕ್ಷಾರ, ಸದ್ಯಕ್ಷಾರ . . . ಸೇವಿಸಿದರೆ ಶ್ವಾಸಕಾಸ . . . ಅತಿಸಾರ ಗಳೆಲ್ಲಾ ನಾಶವಾಗುವುವು (ಸಕವೈ. ಪರಿ. ೪೪೭). [ಸಂ.]

ಧರಣ$_2$ 'ಧರಣಿ$_2$' ನೋ.

ಧರಣಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ಇಳೆ; ಭೂಮಿ; ಪೃಥ್ವಿ; ನೆಲ: "ಸ್ಥಿರೆ ಧರಣಿ ಧಾತ್ರಿ ಮೇದಿನಿ ಧರಿತ್ರಿ ಧರೆಯವನಿ ಪೃಥ್ವಿ ರಸೆ ವಸುಧೆ ವಸುಂಧರೆ ಕು ಮಹಿ ಜಗತಿ ವಿಶ್ವಂಭರೆ ಗೋ ಕ್ಷ್ಮಾ ಕ್ಷೋಣಿ ಭೂಮಿ ಭೂ ಗೋತ್ರ ನೆಲಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೬-೧); ಮೆಚ್ಚಿ ನಾನೀ ಧರಣಿಯುಳಿರವಾನೆನ್ನ ಸನ್ಯಾಸನಂ ಗೆಯ್ವೆ (ಎಕ. II, ೮೮-೩; ಸು. 700); ಧರಣಿಯಂ ವಿಕ್ರಾಂತದಿಂದಂ ರಸಾತಲದಿಂ ದೆತ್ತಿದನಾವಂ (ಹಂಪಭಾ. ೬-೪೦); ಧರಣಿಗೆ ಧೈರ್ಯಮಂಬುಧಿಗೆ ಗುಣ್ಪು ಸಹಸ್ರಕರಂಗೆ ತೇಜಂ . . . ತನ್ನದೊಂದಿರವಿನೊಳಾದುವು (ಕಾದಂಪೂ. ೨೪೩); ಧರಣಿಯ ಮೇಲೊಂದು ಹಿರಿದಪ್ಪ ಅಂಗಡಿಯನಿಕ್ಕಿ ಹರದ ಕುಳ್ಳಿರ್ದ (ಬಸವ. ೧೧೫); ಧರಣಿಯನೊಕ್ಕಲಿಕ್ಕಿ ದಿಗಧೀಶರನೊತ್ತಿ ಮೆಟ್ಟಿ (ಗಿರಿಜಾ. ೬-೫). ೨. ಭೂಮಿದೇವಿ; ಭೂಮಿತಾಯಿ: ಧರಣಿ ನುಂಗುವಳೆಬ್ಬರನು ಸಂಗರವ ಜಯಿಸದ ನೃಪನ ದೇಶಾಂತರವ ಚರಿಸದ ಪಂಡಿತನನು (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೩-೨೨). 'ಧರಣಿಜಾತೆ' ಪರಾ. ೩. ರಾಜ್ಯ: ಧರಣಿಯಂ ಪಚ್ಚುಳ್ವಂ (ಹಂಪಭಾ. ೧೩-೮೫). ೪. [ಗಣಿತ] ಒಂದು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: "ಧರಣಿ ಶಶಿಯೆನಲೊಂದು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೩-೮). ೫. [ಛಂದ] ಅಕ್ಷರಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಂ; ಮಗಣ (– – –): ಗುರುಲಘುಮಿಶ್ರಂ ಮೂಱಕ್ಕರದಿಂ ಗಣಮಿಡು ಲತಾಂಗಿ ಬರೆದೆಂಟುಗಣಂ ಧರಣಿ ಜಲಾಗ್ನಿ ಮರುದ್ವ್ಯೋಮ ರವಿ ಶಶಾಂಕೇಂದ್ರನಿಲಯಮಿವು ಗಣನಾಮಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೩೭). ೬. ಒಂದು ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು; ಪ್ಲೇಗಿನಮ್ಮ: ಹೊತ್ತಿನಂತೆ ಮತ್ಕಾರ ನೆನೆದೇವು ಹುತ್ತದಲ್ಲಿರುವೋ ಧರಣೀಯ ಧರಣಿ ಕಾಳಿಂಗನ ಹೊತ್ತಿನಂತ ಎದ್ದು ನೆನೆದೇವು (ಸನ್ಮರು. ೩೦). ೭. (?): ಆಶಿಯ ಅರಿಕೆಯ ಕರವಿಡಿದು ಭವವಾಸನೆ ಲೇಸು ತನಗೆಂದು ಅನುದಿನವು ಅದಕ್ಕೆ ಧರಣಿಯೆಂಬರು (ಉದ್ಯೋಪ್ರ. ೭-೩೭-೨೨).

ಧರಣಿಯಮರ=ಧರಣಿಸುರ: ಧರಣಿಯಮರರ ಸೇವೆಯನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೫-೬೭); ಧರಣಿಯಮರರ ಶಾಪವದು ಪರಿಹರಿಸುವುದೆ (ವಿಭಾಗ. ೦-೧೦-೫೯). [ಸಂ.]

ಧರಣಿ$_2$, ಧರಣ$_2$, ಧರಣೆ (ನಾ). ಕೊಟ್ಟ ಮಾತಿನ ಅಥವಾ ಕೋರಿಕೆಯ ಪೂರೈಕೆಗಾಗಿ ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರ ಸಮಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಉದ್ದೇಶ ಫಲಿಸುವವರೆಗೂ ಕದಲದೆ ಪಟ್ಟು ಹಿಡಿದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ: ಅಂದೇ ಸಂಪನ್ನೂ ಅರ್ಧದಿನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೋಗದೇ ಕಚೇರಿಯ ಮುಂದೆ ಧರಣೀ ಕೂತು ಆಚರಿಸಲು ಯೋಚಿಸಿದರು (ಅಪನಾ. ೧೧೧). **ಧರಣ$_2$:** ಅವರು ಧರಣ ಕೂತು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡರು (ರೂಢಿ). **ಧರಣೆ:** ಫವುಜಿಗೆ ಕರಾರು ಬಾಕಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ್ದಕ್ಕೆ ದಂಗೆ ಧರಣೆ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿದು (ಹೈದರ. ೬೦).

ಧರಣಿ ಮುಷ್ಕರ = ಕೋರಿಕೆಯ ಪೂರೈಕೆಗಾಗಿ ಪಟ್ಟು ಹಿಡಿಯುವುದು: ತಮ್ಮ ಬೇಡಿಕೆಗಳ ಪೂರೈಕೆಗಾಗಿ ಒತ್ತಾಯಿಸಿ ಕಚೇರಿಯವರೆಲ್ಲರೂ ಇಂದು ಧರಣಿ ಮುಷ್ಕರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು (ರೂಢಿ). **ಧರಣಿ ಹಿಡಿ, ಧರಣ ಹಿಡಿ** = ಧರಣಿಮುಷ್ಕರವನ್ನು ಮಾಡು: ತಮ್ಮ ಅಹವಾಲಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ಸಿಗದಿದ್ದಾಗ ಶ್ರಮಜೀವಿಗಳು ಧರಣಿ ಹಿಡಿಯದೆ ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ): ಆ ದುರಾಗ್ರಹಿ ಇನ್ನೂ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಧರಣ ಹಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅದನ್ನು ನೋಡುವುದೆಂತು ಎಂಬ ಭೀತಿ (ಕರುಳ. ೬೦). **ಧರಣಿ ಹೂಡು** = ಧರಣಿಹಿಡಿ: ಅವರು ತಮ್ಮ ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಈಡೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಇಂದಿನಿಂದ ಧರಣಿಹೂಡಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). **ಧರಣೀಸಂಪು** = ಧರಣಿಮುಷ್ಕರ: ಅವನ ಪ್ರೇಯಸಿ . . . ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಧರಣೀಸಂಪು ಹೂಡಿ ನೆಲಪನ್ನಪ್ಪಿ ಮಲಗಿಬಿಡುತ್ತಾಳೆ (ಗಾಳಿಪ. ೧೧).

[← ಹಿಂ. ಧರನಾ; ಮರಾ. ಧರಣೇ]

ಧರಣಿಜ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು; ಗಿಡ; ಮರ: "ತರು ವನಸ್ಪತಿ ಸಾಲಮಂಘ್ರಿಪಂ ದ್ರು ದ್ರುಮಂ ಧರಣಿಜಂ . . . ಕುಜಮೆನಲು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಾಮವಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೧-೦). ೨. ಭೂಮಿದೇವಿಯ ಮಗ; ಅಂಗಾರಕ; ಮಂಗಳಗ್ರಹ: ಧರಣಿಜಗೃಹಮೆನಿಪೆಂಟನೆಯ ರಾಶಿಯೊಳ್ ನಿಂದ ಗುರುವನೀಕ್ಷಿಸೆ ಶನಿ . . . ಮಾಡಿಗುಮಮಂ (ಜಾತಕಿ. ೬-೨೦). ೩. ನರಕಾಸುರ. [ಸಂ.]

ಧರಣಿಜಾತ (ನಾ). =ಧರಣಿಜ ೧: ಪರಿಪರಿಯ ಘನಸಾರಚಂದನಧರಣಿಜಾತಾಮೋದಶೀತಳ ಪರಮಸಂಗತಿಗಂಗಮಂ ತಾನೊಗ್ಗುತಂ ಶಿವನು (ಬಸಪು. ೨೬-೪೪). [ಸಂ.]

ಧರಣಿಜಾತೆ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಮಗಳಂ; ಭೂಜಾತೆ; ಸೀತೆ: ನಡೆಯುತೆಲೆವನೆಯಂಗಳಕ್ಕಲ್ಲಿ ನಿಂದಳು ಧರಣಿಜಾತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೩೯-೨೯೮).

[ಸಂ. ಧರಣಿಜಾತಾ]

ಧರಣಿಜೆ (ನಾ). = ಧರಣಿಜಾತೆ: ಧರಣಿಜೆಯನುಯ್ದ ಲಂಕಾಪುರೇಶನಂತಪ್ಪ ಗಂಡರುಂ ಸತ್ತರ್ ನಿತ್ತರಿಸದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೨೩೯); ಹರಿಗೆ ಧರಣಿಜೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂಗಾ ತರುಣಿಯೂರ್ಮಿಳೆ ಕೀರ್ತಿಯೆಂಬಳ ಭರತದೇವಗೆ ಇತ್ತು ಶತ್ರುಹದನನಿಗಿತ್ತು ಮಾಲಿನಿಯ (ಕಾಶಿರಾ. ೨-೫೯). [ಸಂ. ಧರಣಿಜಾ]

ಧರಣಿಧರ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವುದಂ. ೨. ವಿಷ್ಣು: "ವಿಷ್ಣುಃ, ಕೃಷ್ಣಃ . . . ಗೋವಿಂದಃ, ಧರಣಿಧರಃ, ಸುಪರ್ಣಕೇತುಃ . . . ಗದಾಧರಃ – ಈ ೪೫ ನಾರಾಯಣನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೫-೨೩). ೩. ಪರ್ವತ. ೪. (ಅಷ್ಟ)ದಿಗ್ಗಜ. ೫. ಆಮೆ; ಕೂರ್ಮ. ೬. ಆದಿಶೇಷ. ೭. ರಾಜ: ಧರಣಿಧರ ನಮ್ಮ ದುರ್ನೀತಿಯಂ ನೋಡದಿರು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೪-೩೮). [ಸಂ.]

ಧರಣಿಪ (ನಾ). ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನಂ; ಅರಸ; ರಾಜ; ಭೂಪಾಲ: ಧರಣಿಪನಂ ಬೀಟ್ಕೊಂಡಾತುರದಿಂ . . . ಶಿವಭದ್ರಂ ಬರಲ್ (ಉದ್ಭಟ. ೭-೫); ಧರಣಿಪಂ ಮೊದಲಾಗಿ ತಾವೊಂದೊಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ನರರು ಸರ್ಬರು ಬಂದು ನೋಡಲು (ಬಸಪು. ೩೪-೩೦); ಧರಣಿಪನ ಸಂತೈಸಿದನು ಮುನಿವರನು (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೪-೧೨೨). [ಸಂ.]

ಧರಣಿಪತಿ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ: ಧರಣಿಪತಿ ಕೀರ್ತಿದೇವಂ ನಿರುತಂ ಪೊಂಕವಿಮಿತ್ರಾದುದೆನಿಸಿದಂ (ಸಮುಪ. ೧-೪೭); ಧರಣಿಪತಿಯಪ್ಪ ಚಕ್ರೇಶ್ವರನೊಳ್ ಧುರಧರಗೆ ವಂದು (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೯೭); ಧರಣಿಪತಿ ಧರ್ಮಜನ ಮುಖಸಂದರುಶನವ ಮಾಡಿದನು (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೪-೪೦).

[ಧರಣಿ$_1$ + ಪತಿ$_2$]

ಧರಣಿಪಾಗ್ರಣಿ (ನಾ). ರಾಜರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನಂ: ಕೇಳ್ಗುಣಮಣಿಯೆ ಧರಣಿಪಾಗ್ರಣಿಯೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೨-೫). [ಧರಣಿಪ + ಅಗ್ರಣಿ]

ಧರಣಿಪಾಧ್ವರ (ನಾ). ರಾಜಸೂಯಯಾಗ: ನಿಮ್ಮ ಕೃಪೆಯಲಿ ಧರಣಿಪಾಧ್ವರ ಸಿದ್ಧಿಯಾಯ್ತು ನಿರಂತರಾಯದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೧೧-೭).

[ಧರಣಿಪ + ಅಧ್ವರ]

ಧರಣಿಪಾಲ, ಧರಣಿಪಾಳ (ನಾ). ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನಂ ರಾಜ: ಧರಣಿಪಾಲಾಜ್ಞಾಧಿಮುದ್ರಾಸಮಂಕಿತಮಾಗಿರ್ದುದು ಕಾರಣಂ ತಲೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟಾದರಂ ಮಾಡರೇ (ಬಾಧಪು. ೦-೪೨); ಧರಣಿಪಾಲ ಮೃಗಂಗಳನು ಸಲೆ ಬರಿಸಿ ಸದೆದನು (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೧೪-೧೮). **ಧರಣಿಪಾಳ:** ಈ ಧರಣಿಪಾಳತನೂಜೆಗೆ ಮುತ್ತಿನ ನ್ಯಕನ್ಯಾವಳಿಗಳ್ ಸಮಾನತೆಯನೆಯ್ದುಪರಾರೊ ಸಮಸ್ತಲೋಕದೊಳ್ (ಬಾಧಪು. ೧೧-೧೬೦).

[ಧರಣಿ$_1$ + ಪಾಲ$_4$]

ಧರಣಿಪಾಲಕ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ: ಧರಣಿಪಾಲಕನಾಗ ಕಳುಹಿದಡರಿಯುವ ರಸಂ ಮರಳಿ ಬರುತಂ (ಬಸಪು. ೫೩-೪೬). [ಧರಣಿ$_1$ + ಪಾಲಕ]

ಧರಣಿಪಾಳ 'ಧರಣಿಪಾಲ' ನೋ.

ಧರಣಿಭೃತ್ತು (ನಾ). ೧. ಬೆಟ್ಟ; ಪರ್ವತ. ೨. ದೊರೆ; ರಾಜ. ೧, ೨: ಜನಚಿತ್ತಾಹ್ಲಾದಪಾದಂ ಸಕಲಧರಣಿಭೃನ್ಮಸ್ತಕನ್ಯಸ್ತಪಾಗಿರ್ಪಿನಮುಚ್ಚಂಡ ಪ್ರತಾಪೋದಯುಮರಿಕುಮುದಾಭೋಗವಿಧ್ವಂಸಿಯಾಗಿರ್ಪಿನಂ . . . ಒಳ್ಪಂ ಪೆತ್ತುದಾತ್ರಂ ಬೆಳಗುಗೆ ಜಗಮಂ ಗೋಪಮಾರ್ತಂಡದೇವಂ (ಜಗವಿ. ೧-೪). [ಸಂ. ಧರಣಿಭೃತ್]

ಧರಣಿಮಂಡಲ (ನಾ). ಭೂಮಂಡಲ; ಪೃಥ್ವಿ: ಧರಣಿಮಂಡಲಮಧ್ಯದೊಳಗೆ ಮೆರೆಯುತಿಹ ಕರ್ನಾಟದೇಶದೊಳಿರುವ ಕಾಳಿಂಗನೆಂಬ ಗೊಲ್ಲನ ಪರಿಯ ನಾನೆಂತು ಪೇಳ್ವೆನು (ಗೋಹಾಡು. ೧-೧). [ಧರಣಿ$_1$+ಮಂಡಲ]

ಧರಣಿಮತ್ಸ್ಯನ್ಯಾಯ (ನಾ). ಲೌಕಿಕನ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ನೀರಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ಮೀನಿನ ದೃಷ್ಟಾಂತ; P ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನ್ಯಾಯ. ಇದರ ಪರಿಣಾಮ ನಾಶವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆ: ಪರಚಕ್ರಕ್ಕೆಡೆಮಾಡಿ ಧರಿತ್ರಿಯು ತರುಣಿಯರ್ಬಾಲವೃದ್ಧರನೆಯ್ದೆ ಅರಸ ಕೇಳ್ಪಟ್ಟು ನೀವಿಲ್ಲಿರುತಿರಲಿನ್ನು ಧರಣಿಮತ್ಸ್ಯನ್ಯಾಯವೆನೆ ಕೇಳ್ದು (ಶ್ರೀಭುತಿ. ೪-೧೮). [ಧರಣಿ$_1$ + ಮತ್ಸ್ಯ$_4$ + ನ್ಯಾಯ]

ಧರಣಿರುಹ (ನಾ). =ಧರಣಿಜ ೧: ತಮ್ಮಲ್ಲಿರ್ದ ಪಕ್ವಫಳಮಿರದೀವೆಯೆಂಬತ್ತಿಯುಮಳವಣ್ಕಾರದಿಂದುರೆ ಬದರಿ ಧರಣಿರುಹ ಸಲೆ ವಿರಾಜಿಸುತಿರ್ದವಾ ಬನದೊಳು (ನವಮೋ. ೪-೩೯). [ಸಂ.]

ಧರಣಿವರ (ನಾ). =ಧರಣಿಪ: ಶಿವನ ಹೊರೆಯರಿಂಗೆ ಶಿವಭಕ್ತಿಮಹಿಮೆಯ ದಳವಿಯೇ ತಿಳಿಯಲಿಕೆ ಬಿಜ್ಜಳಧರಣಿವರ ಕೇಳು (ಬಸವು. ೩೭-೪೯). [ಧರಣಿ$_1$ + ವರ$_3$]

ಧರಣಿವಲ್ಲಭ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ: ಅನುಮತಿಸಿ ಸಕಲರಾಜ್ಯೋದ್ಧರಣ ಕರಣಮನಿತ್ತು ಬಿಜ್ಜಳಧರಣಿವಲ್ಲಭನು (ಬಸವು. ೩-೧೯). [ಧರಣಿ$_1$+ವಲ್ಲಭ]

ಧರಣಿಸಂಭೂತೆ (ನಾ). =ಧರಣಿಜಾತೆ: ಧರಣಿಸಂಭೂತೆ ಊರ್ವಿಳೆಯೊಡನೆ ಮಾತಾಡಿ ಮುಗಿವನಿತರೊಳ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೪-೪೩೭). [ಸಂ. ಧರಣಿಸಂಭೂತಾ]

ಧರಣಿಸುತ (ನಾ). ಮಂಗಳಗ್ರಹ; ಕುಜಗ್ರಹ: ಧರಣಿಸುತಾಂಶದೊಳ್ ಪ್ರಹರಣಾನಲ ಸಾಹಸಧಾತುವಿಂ (ಜಾತಕ. ೧೧-೪): ಧರಣಿಸುತ ಮೃಗವೇಱಿ ನಿಂದಿರೆ ಶಶಿಜ ವಿನಯುದಲಿ ತರಣಿಸುತ ಜೂಕದಲಿ ಮೆಱೆದಿರೆ . . . ಪ್ರಶೋದಯಗಳಾದುವು ಭೂಪ ದಶರಥಗೆ (ಕಾಶಿರಾ. ೧-೭೬). [ಧರಣಿ$_1$ + ಸುತ]

ಧರಣಿಸುತೆ (ನಾ). = ಧರಣಿಜಾತೆ: ಅಂತನಿಪ ವಣ್ಣಮಯ್ಯನ ಕಾಂತೆ ಗುಣವ್ರಾತೆ ಧರಣಿಸುತೆಗಂ ಮಿಗಿಲೆಂಬಂತೊದವಿದ ಪತಿಭಕ್ತಿಯೆನಾಂತಿಸೆದಳ್ ಪೋಟಕಬ್ಬೆಯೆಂಬಳ್ ಪಸರಿಂ (ಧಂದೋಂಬು. ೧-೨೧). [ಸಂ. ಧರಣಿಸುತಾ]

ಧರಣಿಸುರ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾದವನು; ಭೂಸುರ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣ: ಧರಣಿಸುರಂ ಮನದೊಳ್ ಕೊಕ್ಕರಿಸದೆ ಕಪಿಳನ ಸಪಜ್ಞಿಭೋಜನಮಂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೬-೩೪); ಧರಣಿಸುರರಾ ಪಾದರಕ್ಷೆಯ ಸರಿಯ ತೂಕಕೆ ಬಾರದಾದರು (ಬಸವು. ೩೩-೫೭); ಧರಣಿಸುರನೆಂದೆನ್ನ ಠಕ್ಕಿಸಿ ಶರಪ ಬೇಡಿದೆ (ಕುಮಾ.ಕ. ೯-೩೨). [ಧರಣಿ$_1$ + ಸುರ]

ಧರಣೀಂದ್ರ$_1$ (ನಾ). (?): ಹರನ ಕೊರಳಲ್ಲಿಪ್ಪ ಕರೋಟಿಮಾಲೆಯ ಶಿರದ ಲಿಖಿತವ ಕಂಡು ಮರುಳುತಂಡಗಳು ಓದಿ ನೋಡಲು ಇವನಜ ಇವ ಹರಿ ಇವ ಸುರಪತಿ ಇವ ಧರಣೀಂದ್ರನಿವನಂತಕನೆಂದು ಹರುಷದಿಂದ ಸರಸವಾಡಿತ್ತ ಕಂಡು (ಬಸವ. ೩೩೯).

[P ಇದು 'ಧರಣೀಧ್ರ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ಧರಣೀಂದ್ರ$_2$ (ನಾ). [ಜೈನ] ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಯಕ್ಷ: ಧರಣೀಂದ್ರನೆನಭವನ ಕಿಂಕರನೆಂ (ಆದಿಪು. ೯-೧೧೧); ವಂದನಾಭಕ್ತಿಗೆ ವೇದ ಧರಣೀಂದ್ರನಂ ಕಂಡು ತತ್ಸೌಂದರ್ಯಮಹಿಮೆಗೆ ನಿದಾನಂಗೆಯ್ದು ಭವನಾಮರಲೋಕದೊಳ್ ಧರಣೀಂದ್ರನಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೮೨ ವ); ದೇವರ್ ಬಿಲ್ವಿಡಿವಂತು ಬಲ್ಮಿಡೆಯ ವಜ್ರಾವರ್ತ ಚಾಪಕ್ಕೆ ಮೇಣ್ ದೇವೇಂದ್ರಂ ಧರಣೀಂದ್ರನಲ್ಲದುಚಿದರ್ ಬಿಲ್ಮೊಯ್ದು ನಿಲ್ವನ್ನರಾರ್ (ಪಂಪಾಮಾ. ೯-೫೬); ಈ ನಾಗಾಲಯದ ಧರಣೀಂದ್ರಂಗೆ ತೋಱಿ ಪೊಡೆಮಟ್ಟು ಬಾಯೆಂದು ಬೇಱೊಂದು ಮನೆಯೊಳಿರಿಸಿದ ಚರುಗಮಂ ಕುಡುವುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೧-೧೩೪).

[P ಇದು 'ಧರಣೀಂದ್ರ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ಧರಣೀಕಂದ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಡ್ಡೆ: "ಪಕ್ರಕಂದಃ–ಧರಣೀಕಂದ" (ಒಷಧಿ. ೧೪೭). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಚಕ್ರ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಂಡಲ: ಧರಣೀಚಕ್ರಮನೊಪ್ಪಗೊಳ್ ಬಗೆಯದಿರ್ವಿದ್ವೇಷಮಂ (ಗದಾಯು. ೭-೪೪), ಧರಣೀಚಕ್ರದೊಳಾರ್ಗ ಮುಗ್ಗಳಮಿಳಾದೇವಾನ್ನವಾಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೪೭); ಧರಣೀಚಕ್ರಮುಮಂ ವಿಯತ್ತಳಮುಮಂ ಗಂಟಿಕ್ಕುವರ್ . . . ಮಳಲೊಳಂ ನೀರ್ಪಾಡುವರ್ ಜೋಡೆದುರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೩೪). ೨. ಭೂಮಂಡಲದ ಜನ: ಧರಣೀಚಕ್ರಂ ಪದಪಂಕರುಹಮನೀ ತೆಱದಿನಗಲದೋಲಗಿಸುವುದಂ ನಿರವಿಸುತಿರ್ದುದು (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೭-೧೦೭). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಜ (ನಾ). ೧. = ಧರಣಿಜ ೧: ನೆಱೆಯ ಪಣೆಮುಟ್ಟ ಕೈವಂದೆಱಗಿದುದಿದು ದೇವ ನಿನಗೆ ಹೃದಯಂ ತಾನೆತ್ತಱುದುದೆನವೇಡ ಧಾರಿಣಿಯೆಱೆವಂಗೆಱಗುವುದು ಚೋದ್ಯಮೇ ಧರಣೀಜಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೯೪). ೨. =ಧರಣಿಜ ೨: ಧರಣೀಜಂ ಪದಿನೈದು . . . ದೈತ್ಯಗುರುವಿಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಂವತ್ಸರಂ ಪರಮೋಚ್ಚಾಂಶದೊಳೊಂದಿ ನಿಂದೊಡದು ಪಿಂಡಾಯುಷ್ಯಮಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೮-೧೧). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಜಾತ (ನಾ). = ಧರಣಿಜ ೧: ತೋರವಣ್ಣೋಗಲಿಂ ಕಳಿದೊಪ್ಪ ಕ್ಕೊಳಗಾದ ಚೂತ ಧರಣೀಜಾತಂಗಳಿಂ . . . ಪಡೆದುದಾನಂದಮಂ ನಂದನಂ (ಮಹಾನೇ. ೪-೨೩). [ಸಂ.]

ಧರಣೀತಲ, ಧರಣೀತಳ (ನಾ). ನೆಲ; ಭೂಮಿ; ಭೂತಳ. **ಧರಣೀತಳ:** ಧರಣೀತಳ ಘನತಮಮಂ ಕರಗಿಸಿ ಭಾಸ್ವತ್ಕರಂಗಳಿಂ ಗಗನತಳಕ್ಕಿರದಡರ್ವ ವಿಸ್ಫುರದ್ದಿನಕರನಂ ಚಿತ್ರಾಂಗದಾವನೀಶಂ ಕಂಡಂ (ಅದಿಪು. ೧೬-೪೮); ತಳಕ್ಕೆ–ಕರತಳ, ಕೆಂದಳ, ತಟ್ಟತಳ, ತಳಹಗ್ಗ, ಧರಣೀತಳ (ಕಮಿದ. ೨೯೮ ಪ್ರಯೋ); ಮಾಚಯ್ಯಂಗೆಱಗಲೊಡನೆ ಆತನುಂ ತಾವಿಬ್ಬರುಮಸಂಖ್ಯಾತ ಭಕ್ತಗಣಗಂಗಳಿಗೆ ಧರಣೀತಳದೊಳಷ್ಟಾಂಗದಂಡಪ್ರಣಾಮಮಂ ಮಾಡಿ (ಬಸವು. ೩೭-೫೭). [ಸಂ.]

ಧರಣೀತಳ 'ಧರಣೀತಲ' ನೋ.

ಧರಣೀಧರ (ನಾ). ೧. ವಿಷ್ಣು: ಧರಣೀಧರಂ ದ್ರುಹಿಣನಪ್ಪದಿಕ್ಪಾಲಕರ್ ಭರದಿಂದ ಬಂದು ಹೊಱಹೊಯ್ಕಲಿಂ ತಾಗೆ (ಲಕಿತು. ೧೭-೧೮). ೨. ಬೆಟ್ಟ; ಪರ್ವತ: "ಧರಮದ್ರಿ ಕುಧರಂ . . . ಪರ್ವತಂ ಧರಣೀಧರಂ ಶೃಂಗಿ ಸಾನುಮಂತಂ ಗೋತ್ರಮೆನಲು ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೨೯-೧); ಧರಣೀಧರಂಗಳ್ಗೆವತ್ತೆರಡಱೊಳಂ ಚೆಲ್ವುವೆತ್ತ ಜಿನಗೃಹಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೫೦). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಧರಣ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವುದು; ಬೆಟ್ಟ. ೨. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು; ಭೂಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವವನು: ಹರಿಯ ಧರಣೀಶಕ್ತಿ ತಾನೆಂದೊರೆವನಲ್ಲದೆ ಹರನೆ ಧರಣೀಧರಣನೆಂದೊರೆಯನು (ಬಸವು. ೫೭-೨೭). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಧವ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಒಡೆಯಂ ; ಅರಸ ; ರಾಜ : ಧರಣೀಧವ ವೇಟಿನಗಾ ವ: ಮಲ್ಲಣ ಚೋಳ ಮೂರ್ಖನಯನಾರಿಗಳಂಬರ ಚಾರಿತ್ರವಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೨-೨೯). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಧ್ರ (ನಾ). ೧. ಪರ್ವತ : ಧರಣೀಧ ಂಗಳ್ಗ ಮಬ್ಬ ಪ್ರತತಿಗ (ಮೆಸಗುಂ) ಕೂಡೆ ಜೀವಮೂತನಾವಂ (ಪಶು.ಕೋ.೧೧೯-೭). ೨. ಆದಿಶೇಷ: ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮುನೀಂದ್ರರಿಂದ್ರಧರಣೀಧ್ರನಿಭಕ್ಷಮರೀಡ್ಯಸತ್ಕೃಮರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೨೭). ೩. ಆದಿಕೂರ್ಮ. [ಸಂ.]

ಧರಣೀನಾಥ (ನಾ). = ಧರಣೀಧವ : ಧರಣೀನಾಥರ ಸಾಮಂತರ ದಂಡೇಶ್ವರರ ಪಡೆವಳರ ಕಲಿಗಳ . . . ಗೃಹವೀಧಿಗಳಿನಾ ಪುರಂ ರಂಜಿಸುಗುಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧-೮೦) ; ಧರಣೀನಾಥರನೆಯ್ದೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳುತ್ತುಂ . . . ಅನತರನೀಗಳ್ ಕಾಯುತುಂ ಬಂದು (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೩-೬೩). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಪತಿ (ನಾ). = ಧರಣೀಧವ : ಆನೆಯಂ ಕುದುರೆಯಂ ಧರಣೀಪತಿ ಸಾಟಿ ಬೀಟಿದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೮೦). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಪಾಲ, ಧರಣೀಪಾಳ (ನಾ). = ಧರಣೀಧವ : ಧರಣೀಪಾಲ ಸಹಸ್ರ ಸಂವೃತನೆನಲ್ ಸಂದಿರ್ದುವೇಕಾಕಿಯಂತಿರೆ . . . ತನ್ನಂ ಬಗೆವಂ ತನೂಜರಹಿತಂ ವಿಶ್ವಂಭರಾವಲ್ಲಭಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೨೭) ; ಧರಣೀಪಾಲ ಸುತರ್ಕಳಂ ತೃಣಸಮಾನರ್ಗಂಡು (ಮಹಾನೀ. ೯-೧೦೩); ಧರಣೀಪಾಲರೊಳ ಗಗ್ಗಳೆಯನ್ನೆ ಧರ್ಮಜನು (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೪-೧೨೦). **ಧರಣೀಪಾಳ** : ವರಸಿಂಹಾಸನದಿಂದಮೆಟ್ಟಿ ಧರಣೀಪಾಳಂ . . . ಸದ್ಭಕ್ತಿಯಿಂ ಪೋಗಿ (ಬಾಧಪು. ೩-೧೩). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಪಾಳ 'ಧರಣೀಪಾಲ' ನೋ.

ಧರಣೀಪಾಳಕ (ನಾ). = ಧರಣೀಧವ : ಧರಣೀಪಾಳಕ ದಂಡನಾಯಕ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಂತ್ರಿವ್ರಜಂಬೆರಸಾಸ್ಥಾನದೊಳಿರ್ದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೧೦೪) ; ಧರಣೀಪಾಳಕನಾ ಕುಮಾರಕನ ವಕ್ತ್ರಾಲೋಕನಂಗೆಯ್ದು (ಬಾಧಪು. ೦೨-೬೩). [ಸಂ. ಧರಣೀಪಾಲಕ]

ಧರಣೀಪುತ್ರ (ನಾ). ಅಂಗಾರಕ ; ಮಂಗಳಗ್ರಹ. 'ಧರಣೀಪುತ್ರನಿವಾಸ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧರಣೀಪುತ್ರನಿವಾಸ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಮೇಷ ಮತ್ತು ವೃಶ್ಚಿಕ ರಾಶಿ ; ಅಂಗಾರಕನ ಕ್ಷೇತ್ರ: ಧರಣೀಪುತ್ರನಿವಾಸದೊಳ್ ನಿಲೆ ಬುಧಂ ಕೂಟಕ್ರಿಯಾವೇದಿ ತಸ್ಕರನದ್ರವ್ಯನಸತ್ಯವಾದಿ . . . ನಾಸ್ತಿಕಂ (ಜಾತತಿ. ೦೭-೨೨). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಪೂಜ್ಯ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಗೌರವಾರ್ಹವಾದುದು : ಧರಣೀಪೂಜ್ಯಂ ಭವ್ಯೋತ್ಕರವಂದ್ಯಂ ಕಾವ್ಯರತ್ನಮುಮಳಯಶಶ್ರೀಕರಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೪-೧೬೩). ೨. ಭೂಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಗೌರವಾರ್ಹನಾದವನು ; ಲೋಕಪೂಜ್ಯ. [ಸಂ.]

ಧರಣೀಭರ (ನಾ). = ಧರಣೀಭಾರ : ಭರತನನೇಕಾಧ್ವರಭರನಿರತಂ ಜಸಮುಟಾಯೆ ಕಟಾಯೆ ಭೂಪರ್ ಪಲರಾಪದಿಸಿದ ಧರಣೀಭರಮಂ ಧರಿಯಿಸಿದಂ ಪ್ರತಿಮನೆಂಬನಪ್ರತಿಮಬಲಂ (ಶಂಪಭಾ. ೦-೬೪). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಭರ್ತೃ (ನಾ). = ಧರಣೀಧವ : ಧರಣೀಭರ್ತೃ ಭುಜಂಗಸೇನನವನೀ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮಂ ಕೀರ್ತಿಶೇಖರನೊಳ್ ನೆರ್ವಿಸಿ (ಅನಂಪು. ೨-೩೭). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಭಾರ (ನಾ). ರಾಜ್ಯದ ಹೊಣೆ; ಆಡಳಿತದ ಹೊಣೆ; ರಾಜ್ಯಭಾರ : ಧರಣೀಭಾರವನಾರೊ ಪೊತ್ತಪರಿದಂ ನೀಂ ಪೋಗಿ ಭಾಸ್ವತ್ತಪೋಭರಮಂ ತಾಳ್ದಿದೊಡೆ (ವರ್ಧಪು. ೨-೬೦) ; ಧರಣೀಭಾರಕ್ಕೆ ಯಶೋಧರನನೊಡಂಬಡಿಸಿ . . . ಕಂಭಂದಪ್ಪಿದ ಕರಿಯಂತೆ ತಪೋವನಕ್ಕೆ ನಡೆದನಿಳೇಶಂ (ಯಶೋಚ. ೨-೦೩). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಭೃತ್ಪತಿ (ನಾ). ೧. ರಾಜರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು. ೨. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ೧, ೨ : ದೊರೆವೆತ್ತುನ್ನತಿಯಿಂ . . . ವಸುಂಧರೆಗೆ ತಾಂ ಮಧ್ಯಸ್ಥಮಾದೊಳ್ಪಿನಿಂ ಧರಣೀಭೃತ್ಪತಿಪೂಜ್ಯಮಾದ ಮಹಿಮಾವಷ್ಟಂಭದಿಂ ನಾಡೆ ಸುಂದರಮಾಗಿರ್ದುದು ಪೋಲ್ತು ಮಂದರನಗಂ ಸಾಹಿತ್ಯಸರ್ವಜ್ಞನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧-೬೯). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಮಂಡನ (ನಾ). ಭೂಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯಮಾದುದು. ಧರಣೀಮಂಡನನೊಪ್ಪುಗುಂ ಮಳಯದೇಶಂ ತನ್ನ ಹೀಶ್ರೀಗೆ ಕುಂಜರಶೈಳಂ ತೊಡವಂತದಕ್ಕೆ ತಿಳಕಂ ವೇಗಾವತೀಸಿಂಧು(ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೪-೩೭). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಮಂಡಲ, ಧರಣೀಮಂಡಳ (ನಾ). = ಧರಣಿಮಂಡಲ : ವರ ಶೃಂಗಾರರಸಪ್ರವಾಹಮಮತುಳಾಲಂಕಾರಸಂಶೋಭಿತಂ ಧರಣೀಮಂಡಲ ರಾಲಿತಂ (ಬಾಧಪು. ೦-೩೦) ; ಕೊಂಡಗುಳಿಯೊಳು ಕೇಶಿರಾಜನಖಂಡಿತ ಪ್ರತಿಭಾಷೆ ಧರಣೀಮಂಡಲ[ಪಾಠಾಂ. ಳ] ದೊಳತಿಕೀರ್ತಿಯಾಯಿತ್ತೀ ಕಟಕವಚಾಯ (ಬಸಪು. ೩೭-೩೯). **ಧರಣೀಮಂಡಳ** : ಧರಣೀಮಂಡಳದಲ್ಲಿ ಸಾರತರಸೌಖ್ಯೈಕೀಕೆಯೋ ಸೀಮೆ (ಬಾಧಪು. ೨-೩೩). [ಸಂ.]

ಧರಣೀಮಂಡಳ 'ಧರಣೀಮಂಡಲ' ನೋ.

ಧರಣೀಮಾರ್ಗ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಮೇಲ್ಮೈ ; ಭೂತಳ ; ಭೂಮಾರ್ಗ: ಅತಿಶಯಪಂಚರುಚಿಪ್ರತಿಸ್ಫುರಿತಂ ತಾಮ್ರಕೃಷ್ಣ ಪೀತಸಿತಶ್ರೀಧೃತಮಾಗಿ ಸೂಯಿಯಾಣದ ವಿತಾನಮಂ ಪೋಲ್ತುದಖಿಳಧರಣೀಮಾರ್ಗಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೨೨). [ಸಂ.]

ಧರಣೀರಕ್ಷಣ (ನಾ). ರಾಜ್ಯದ ಕಾಪು : ಧರಣೀರಕ್ಷಣಮಂತ್ರಾಕ್ಷರಮಂ . . . ಪೊನ್ನೊರೆಯಿಂದಂ ಬರೆದಂತಾ ನೃಪನ ತೋಳ ಬಾಳ್ಪೊಗರೆಸೆಗುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೧೩) : ಧರಣೀರಕ್ಷಣದಕ್ಷದಕ್ಷಣಭುಜಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರಂ ಮೈದುನಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೯-೧೪೩). [ಸಂ.]

ಧರಣೀರಾಯ (ನಾ). ದೊರೆ; ರಾಜ : ಧರಣೀರಾಯರೆಲ್ಲರ ಗೆಲಿದು ತಂದೆನು . . . ಅನುಪಮಿತಮಾಲ್ಯಪನಮಲಮೌಕ್ತಿಕವ (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೦೭-೬). [<ಧರಣಿ$_1$ + ರಾಯ]

ಧರಣೀರುಹ (ನಾ). = ಧರಣಿಜ ೧ : ತ್ರಿದಶಧರಣೀರುಹದೊಳೊಳಗಂಪು ವಿರ್ಪವೊಲಖಿಳಭಕ್ತರೊಳು ಪೂರವಾಗಿಹ ನಿಮ್ಮ ಕೃತಿಯಂ ಪಾರವೆಯ್ದಿಸಿ ಪೊರೆವುದು (ಬಸಪು. ೧-೭). [ಸಂ.]

ಧರಣೀವರಾಹ(ನಾ). ೧. ಭೂಮಂಡಲವನ್ನು ತನ್ನ ಕೋರೆದಾಡೆಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿಹಿಡಿದ ವರಾಹ : ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ . . . ಈ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ : ರತಿ–ಮನ್ಮಥ . . . ಹೂಮಾಲೆ ಹಿಡಿದ ಭೂದೇವಿ, ಧರಣೀವರಾಹ, ಕಾಳಿಂಗಮರ್ದನ (ಹೊಯ್ಸಶಿ. ೧೧೩). ೨. ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬಿರುದು : ಧರಣೀವರಾಹ ಕಠಾರಿಯ ಸಾಳ್ವ ಬಿರಿದಂತೆಂಬರ ಗಂಡ (ಸೌಇಇ. XX, ೨೩೭-೬ ; 1566). [ಸಂ.]

ಧರಣೀವಲ್ಲಭ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ : ಧರಣೀವಲ್ಲಭನಾಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದೆನಗೆಂತುಂ ಬರ್ಪುದೌಚಿತ್ಯಮಲ್ತು (ಶಂರಾಮಾ. ೧೧-೧೧೦) ; ಧರಣೀವಲ್ಲಭ ನೀಂ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯಿಂ ಬಂದು . . . ಸಮಂತಿರು (ನೇಮಿಪು. ೩-೧೯) : ಧರಣೀವಲ್ಲಭ ತನ್ಮುನಿನಿರೀಕ್ಷಣಕ್ಷಣದೊಳಿರ್ದು ಕಡವಿನ ಮರಗಳ್ ಪರಿಗತರೋಮಾಂಚಿತಯಿಂ ದೊರೆವಾಡಿದುದನ್ನ ತನುವುಮಂ ನೆಟಿ ತನ್ನೊಳೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೯೯). [ಸಂ.]

ಧರಣೀವಳಯ (ನಾ). ೧. ಭೂಲೋಕ ; ಭೂಮಂಡಲ. ೨. ಭೂಮಂಡಲದ ಜನ : ಧರಣೀವಳಯಂ ಚೀ ಎನೆ ಪರಧನಮಂ ಕಪಟವೃತ್ತಿಯಿಂ ಮಾಚಿಸಿ ಕೊಂಡು (ಶಂಪಶಂ. ೦೭೨-೨೩) ; ಒಳಗೆ ಕುಜನರು ಹೊಲಗೆ ಧರಣೀವಳಯವಾನ್ನರು (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೧-೩೪). [ಸಂ. ಧರಣೀವಲಯ]

ಧರಣೇಶ (ನಾ). ದೊರೆ; ರಾಜ: ಧರಣೇಶಂ ದಯೆಗೆಯ್ದುಮುಗ್ರಮಹಿಷೀ ಸಂಪತ್ತಿಯಂ . . . ಪುತ್ರಮೋಹರಸಾಸ್ವಾದನತೃಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆನುತುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೧೦೭); ಧರಣೇಶನ ಯಂತ್ರದ ಕತ್ತುರಿನೀರಸೆವಸಿಯ ಧಾರೆ ಯಗ್ರದೊಳೊರ್ವಳ್ ಸ್ಮರನಸಿಯ ಧಾರೆಯಗ್ರದೊಳಿರವಿಂತುಟು ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆಂಬವೊಲಿರ್ದಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೦೩೩); ಧರಣೇಶಂ ಕವಿದೊತ್ತಿ ಮುತ್ತಿ ಪೊಸನೀರಂ ಸೂಸುವ . . . ಕಾಮಿನೀವೃಂದಮಂ ಪಿರಿದಾನಂದದಿ ನೊಲ್ದು ನೋಡಿ (ಉದ್ಭಟ. ೯-೧೩೦). [ಸಂ.]

ಧರಣೇಶಕ್ತಿ (ನಾ). ಭೂಮಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಶಕ್ತಿ: ಹರಿಯೆ ಧರಣೇಶಕ್ತಿ ತಾನೆಂದೊರೆವನಲ್ಲದೆ ಹರನೆ ಧರಣೀಧರಣನೆಂದೊರೆಯನು (ಬಸವ. ೫೭-೫೭). [ಸಂ.]

ಧರಣೇಶಾವಾಸ (ನಾ). ಅರಮನೆ; ರಾಜಭವನ: ಸಿಂಗದ ಸಿಸು ಬಳೆವೊಂದಂದದಿಂದಾರ್ವು ತೇಜಸ್ಸ್ಫುರಿತಂ ವಿಕ್ರಾಂತಮೆಂಬೀ ಗುಣಮೊಡವೆಳೆಯುತ್ತಿರ್ಪನಂ ನಂದನಂ ತದ್ಧರಣೀಶಾವಾಸದೊಳ್ ಶೋಭಿಸುತಿರೆ ಬಳೆದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೧೦೪). [ಧರಣೇಶ + ಆವಾಸ]

ಧರಣೇಶ್ವರ (ನಾ). ೧. = ಧರಣೇಶ: ಧರಣೀಶ್ವರ ವಚನಾಮೃತಪರಿಷೇಕದೆ . . . ಪರಮೇಶ್ವರಿ ಪುಗನನಂದು ಪೆತ್ತಂತೊಸೆದಳ್ (ಅಜಿತಪು. ೩-೦೫); ಧರಣೇಶ್ವರಸುತೆಯಾಗಿಯುಮರಣ್ಯದೊಳ್ ಬಿಟ್ಟು ಸಾವ ದುಷ್ಕರ್ಮಫಲಂ ದೊರೆಕೊಂಡತ್ತೆನಗೆ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೪-೫೫); ಸೊಗಯಿಸುವುದು ಧರಣೇಶ್ವರಗೇಹ ವಿಶಾಲವಜ್ರನಿರ್ಮಿತಶಾಲಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೦೩೮). ೨. ಶಿವ. ೩. [ಗಣಿತ] ಹದಿನಾರು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ; **P** ಹದಿನಾರು ಜನ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ಆದುದರಿಂದ 'ಧರಣೇಶ್ವರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ೧೬ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ: ಎರಡುಂ ಮೂರುಂ ನಾಲ್ಕುಂ ಗುರುವಿಂ ಪ್ರಸ್ತರಿಸಲುಬುನಿಧಿ ಗಜ ಧರಣೇಶ್ವರ ಗಣಮೊಗೆಗುಮವರ್ಕಂ ಸರಸಿಜಭವವಿಷ್ಣುರುದ್ರಸಂಜ್ಞೆಗಳಕ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೩-೩). [ಸಂ.]

ಧರಣೇಸಮುತ್ಥಿತ (ನಾ). ನೆಲದಿಂದ ಮೇಲೆ ಎದ್ದುದು: ಧರಣೀಸಮುತ್ಥಿತಂ ಪಾಂಸುರೇಣು ಚೂರ್ಣಾಭಿಧಾನಕಂ ಕ್ಷೋದಂ ಧೂಳಿ ರಜಂ ಪರಾಗಮೆಂದಿಪ್ಪ ತೆರಳ್ದು ಪುದಿದಿರ್ದುದಕ್ಕುಮದು ಪಿಂಜಳಕಂ (ಪಶು. ಕೋ. ೯೦-೦೩). [ಸಂ.]

ಧರಣೇಸುತ (ನಾ). ೧. ಅಂಗಾರಕ. ೨. ಭೂದೇವಿಯ ಮೊಮ್ಮಗ; ಭಗದತ್ತ: ಧರಣೀಸುತನಬಿವಂ ದಿಕ್ಕರಿ ಕೆಡೆದುದು ನರಶರಂಗಳಿಂ ಭುವನಮುಮಿಸ್ಸುರಿಯದಿರದು (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೮೨). **P** ಇದು 'ಧರಣಿಜಸುತ', ಎಂಬುವರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬೇಕು. [ಸಂ.]

ಧರಣೇಸುತೆ (ನಾ). ಭೂಸುತೆ; ಸೀತೆ: ಅಭಿರಾಮಗುಣಗಣವಶೀಕರಣೀಯತಾಸುಕರಣೀಯ ಧರಣೀಸುತೆಯುಂ (ಎಕ. II (R), ೦೫೮-೫೪; 1120). [ಸಂ. ಧರಣೀಸುತಾ]

ಧರಣೇಸುರ (ನಾ). = ಧರಣಿಸುರ: ಧರಣೀಸುರರಂ ವಿಮಲಾಧ್ವರಮಂ ಸಜ್ಜನರಂ . . . ಭೂವರರೊಲ್ದು ರಕ್ಷಿಸದೊಡಾರ್ಪೊರೆವವರ್ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೫೩); ಉಲ್ಲಾಸಿಸಭಕ್ತಿರತಿಸ್ಥಿರರು ಧರಣೀಸುರರು ಹರವೇಷಧರರಘಹರರು ಚಿದ್ವರರು (ಬಸವ. ೪೬-೯); ಆನೆಯನು ತಂದಿತ್ತು ಧರಣೀಸುರನ ಮನ್ನಿಸಿ . . . ಕಳುಹಿದನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩೩-೫೨). [ಸಂ.]

ಧರಣೇಹಾರ (ನಾ). ಭೂಮಿಗೆ ಸರದಂತೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯವಾದುದು: ಧರಣೀಹಾರಂ ಹಸ್ತಿನಪುರ ಮಮರಪುರೋಪಹಾಸಿ ಭೂವನಿತೆಯ ಕರ್ಪುರದ ಕರಂಡಗೆ ಸೌಖ್ಯದ ಪರಮಂ ಪೊಸವೇಟದಿರ್ಕೆ ಸಮ್ಮಿನ ತಾಣಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೦೫೪). [ಸಂ.]

ಧರಣೆ 'ಧರಣ್ಯೆ' ನೋ.

ಧರಣೇಂದ್ರ (ನಾ). [ಜೈನ] ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥತೀರ್ಥಂಕರನ ಯಕ್ಷ: ಧರಣೇಂದ್ರನೆಳದು ಭೋಂಕನೆ ಧರಾತಳಂ ಬಿರಿಯೆ ನೆಗೆದು ಬರ್ಪಂ (ಆದಿಪು. ೯-೧೦೦); ಧರಣೇಂದ್ರನ ಸತಿಯರ್ಗಂ ಸುರರಾಜನ ಪೆಂಡವಾಸದೊಳ್ಪೆಂಡಿರ್ಗಂ ಕರಮೆನ್ನರಸಿಯರುರಯ್ಯೂರ್ವರುಮುಗ್ಗಳಮಪರನೆಂತು ಬಿಸುಟಾನಿರ್ಪೆಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೪-೪೦). [ಸಂ.]

ಧರತಿ, ಧರ್ತಿ (ನಾ). (ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ) ಶೈಲಿ; ರೀತಿ; ಧೋರಣೆ; ಧಾಟಿ: ಕೆಲಸಾನ ಆಟಿಗೆ ಮಾಡೂವ ಸೂಟಿಗೆ ಹಸನಾದ ಧರತಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದೆ ಗರತಿಗೆ (ಗಂಗಾಹ. ೩೩-೧೨); ಪಲ್ಲವಿಗಳ ಸೊಲ್ಲಿತ್ತುವ ಧಾಟಿ ಧರತಿಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ (ಕನ್ನಾಕ. ೩೭೭); ಅವಳು ನಗುವ 'ಧರತಿ' ಪೂರ್ಣ ಹಾಗೆಯೇ ಇದೆ (ಹೊಸಕ್ಕ. ೦೯೭); ಅಹಾ! ಏನು ಧಾಟಿ! ಅಹಾ! ಏನು ಹಾಡುವ ಧರತಿ! (ಕನ್ನಡಾ. ೪೩). ಧರ್ತಿ: ಇಂದಿರೆಯ ಮಾತಿನ ಧರ್ತಿ ಪೋಜನ ದೆನಿಸಿ ಎಲ್ಲರೂ ಬಿದ್ದು ಬಿದ್ದು ನಕ್ಕರು (ಕೊಸಶಾ. ೧೦); ತಾನು ಅನಿಕೇತ, ಅನಂತಪ್ರವಾಸಿ ಎನ್ನುವ ಧರ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ (ದೀಪಹ. II, ೧೭೩). [←ಮರಾ. ಧರತೀ, ಧರ್ತೀ]

ಧರಧುರ, ದರದುರ (ನಾ). ೧. ಆರ್ಭಟ; ಕೋಲಾಹಲ; ರಭಸ; ಅಬ್ಬರ; ಆಡಂಬರ: ನೆಟ್ ನಂಬೊ ನೆಟ್ ನಂಬೊ ಧರಧುರವಿಲ್ಲದೆ ಸಾವ ವೇದಿಗಳಂತೆ (ಬಸವ. ೬೪೫); ಬಿರಿಯಲಬುಜಭವಾಂಡವಿದೆ ಕಪಿವರನ ಕಳಕಳ ದೇವದತ್ತದ ಧರಧುರದ ದೆಖ್ಖಾಳವಿದೆ ಗಾಂಡಿವದ ಬೊಬ್ಬೆಯಿದೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾವಿ. ೭-೪); ತುರಗಹೃದಯಧ್ವನಿಯ ಸಿಡಿಲಿನ ಧರಧುರದ ಗರ್ಜನೆಯ . . . ಬಜಿನ ಬರವನು ವಿರಚಿಸುವೊಡೆ ವಿಧಾತೃಗಳವಲ್ಲ (ಕುಮಾವ್ಯಾಉ. ೩-೭೩); ಗಿರಿಯ ಮುತ್ತಿದ ಮುಗಿಲವೊಲು ಹೊಗೆ ಹೊರಳಿಗಟ್ಟಿತು ಮೇಲೆ ದಳ್ಳುರಿ ಧರಧುರದರಲೊಳಬೀಳುತಿದ್ದವು ಕಿಡಿಯ ಚೂಣಿಯಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೯-೪೩); ನಿಸ್ಸಾಳಕೋಟಿಯ ಧರಧುರದ ದೆಖ್ಖಾಳದಲಿ ಕಲೆದೋಟಿದನು ಪಾರ್ಥ (ಕುಮಾವ್ಯಾಕ. ೪-೦೯). ೨. ಹೆಚ್ಚಳ; ಅತಿಶಯ; ಆಧಿಕ್ಯ: ಹರೆದ ಬಲ . . . ಪೊರೆವ ಬಹುವಿಧವಾದ್ಯರಭಸದ ಧರಧುರದ ಕಂಧೂಳಿಯಲಿ ಮೋಹರಿಸಿ ಮುಸುಕಿತು ಭೀಮಸೇನನ ರಥದ ಬಳಸಿನಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಕ. ೧೯-೭); ಬೆರಳಲಂಬನು ತೂಗಲುರಿ ಘೂತ್ಕರಣೆಯಲಿ ಪಂತಿಸಿತು ಸುಬ್ಬುನ ಧರಧುರದ ಬೆಳುನೊರೆಯ ಲಹರಿಯ ವಿಷದ ಲೋಳೆಗಳ (ಕುಮಾವ್ಯಾಕ. ೨೫-೫); ಹೊಳೆವಡವಿ ಜನಪ್ಯೆದ ಮಧುರಾಪುರಕೆ ಪೋಡುವ ಬಿಲ್ಲ ಹಬ್ಬದ ಧರಧುರದ ಸಂಭ್ರಮವನಾ ಹೊಳಲೊಪ್ಪವನು (ನಿಘಂಗ. ೧೦-೩೪-೦೯). ೩. ತೀವ್ರತೆ; ತೀಕ್ಷ್ಣತೆ: ಬರಬರಲು ರಿಪುಭಟನ ಹೊಯ್ಲುಗಳ ಧರಧುರಕೆ ಕಲಿ ಸಾತ್ಯಕಿಯ ತರಹರಣೆ ತಗ್ಗಿತು ಮಹಿಮೆ ಮುಗ್ಗಿತು ಮಂಜಿದುದಗ್ಗಳಿಕೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೪-೧೦). ೪. ಉಗ್ರವಾದ ಕಾಳಗ; ತೀವ್ರವಾದ ಯುದ್ಧ (?): ಅಸಂಖ್ಯಾತ ನಿವಾತಕವಚರಂ ಧರಧುರದೊಳ್ ತಳತಾಳುಕನಿಕಾಯಮಂ [ಪಾಠಾಂ. ಧುರಂಧರರೋದ್ಯತ್ತಾಳತಳತ್ತಾಳನಿಕಾಯಮಂ] ಸಾಯಕಸಘಾತದಿಂ ಯಮಪುರಕ್ಕೆ ಕಳುಪಿ (ಜಗವಿ. ೧೫-೫ ವ). **ದರದುರ**: ೫. ಶ್ರೇಷ್ಠ; ಅಧಿಕ; ದುರಂಧರ: ಅನು ನಿಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದರದುರನೆಂಬೆ ದಿಟಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಕಾಣದಂತಪ್ಪಮೊಗ ವಿಕ್ಕುವೆಗರುಡಂಗೆ ಘಟಸರ್ಪನ ತೋಱುವಂತೆ (ಬಸವ. ೩೧೧). [?]

ಧರಭೋಗಿ (ನಾ). ೧. ವಿಷವನ್ನುಳ್ಳುದು; ಹಾವು. ೨. ಖಡ್ಗವನ್ನು ಬಳಸುವವನು; ಖಡ್ಗಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಿಸುವವನು. ೧, ೨: ಜಳನಿಧಿಪೋಲು(ಲ್) ಗಭೀರನಹಿರಾಜನಪೋಲು(ಲ್) ಧರಭೋಗಿ ಚಂದ್ರಮಂಡಳದವೊಲೀ(ಲೀ)ಕ್ಷಣಪ್ರಿಯಂ . . . ಎನುತ್ತೆ ಬಣ್ಣಿಸುತಮಿಪ್ಪುದು ಧಾರಿಣಿ ಚೀಲಗೊಂಡನ (ಕಇ. IV, ೧೧-೩೦; 1121). [ಸಂ. ಧರಭೋಗಿನ್]

ಧರಸೋಡಿ (ನಾ). ಹೊಲ ಗದ್ದೆಗಳ ಮೇರೆಯನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡುವಾಗ ಅಂಕುಡೊಂಕಾಗಿರುವ ಅಂಚನ್ನು ನೇರವಾಗಿರುವಂತೆ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಭೂಮಿಯ ಭಾಗವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ: ಧರಸೋಡಿ ಕೊಡುವಾಗ ಹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಹ ಕಂಪಾಸು ಇಟ್ಟು ಅಂತರ ತೆಗೆದು ಉಳಿದ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಹೊರಗಿನದು ಧರಸೋಡಿ ಅಂದರೆ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು (ಭೂಮಿಅ. ೪೭).

[←ಮರಾ. ಧರಸೋಡ]

ಧರಾಗ್ರ (ನಾ). = ಧರಣೀತಲ : ಸುರನರರಾಜಕಂ ಸಭೆ ಧರಾಗ್ರಮೆ ಕೂಡೆ ಸಮಗ್ರರಂಗಂ (ನೇಮಿಪು. ೮-೧೬೩) ; ವಿದಿತಮಾಯಮಶ್ರೀಯುಂ ಕೀರ್ತಿಯುಂ ಸದಮಳ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯುಂ ಒದಗಿ ಬಾಳುತ್ತಿಪ್ಪರವಿರತಮೀ ಧರಾಗ್ರದೊಳು (ಬಸಪು. ೪೮-೩೨). [ಸಂ.]

ಧರಾಚಕ್ರ (ನಾ). = ಧರಣೀಚಕ್ರ ೧: ಪೆಜ[ನಾ]ವಂ ಧರಾಚಕ್ರಕ್ಕೆಱಿಯಂ ಕೆಳೆಯಪ್ಪವಂ ನೆಱೆ ಯಾರೆಣೆಯೆಂಬನ್ನಂ ಕುಱಿತಬ್ಧಿಗೆ ಬನ್ನಮಂ (ಶವಿರಾ. ೨-೧೨೩) ; ಬೆಸಕೆಯ್ದತ್ತು ಸಮುದ್ರಮುದ್ರಿತಧರಾಚಕ್ರಂ (ಶಂಪಭಾ. ೧-೧೧೦) ; ತಿಱ್ರನೆ ತಿರುಗುವ ಧರಾಚಕ್ರಭ್ರಾಂತಿಯೊಳ್ ತಮಗೆ ಚಿತ್ತಭ್ರಾಂತಿಯಾಗೆ (ಗದಾಯು. ೮-೨೦ ವ). [ಸಂ.]

ಧರಾತಲ, ಧರಾತಳ (ನಾ). = ಧರಣೀತಲ : ಮಾನಕ್ಕೆ ದೊರಕಲು ಸಂತಸದಿ ಕೊಂಡಧಿಕಸಂಭ್ರಮವಾಂತು ಪರಿತರಲೆಡಹೆ ಅಕ್ಕಿ ಧರಾತಲ [ಪಾಠಾಂ. ಳ]ದೊಳೊಗಲು (ಬಸಪು. ೨೭-೧೭) : ಆ ಸತ್ಕೇಶಚಾಮಯನ ಸಾಂಗಭಾಷೆ ಧರಾತಲ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ದೊಳುತ್ತುಂಗವಾಯಿತು (ಬಸಪು. ೩೭-೫೮). **ಧರಾತಳ** : ಪಟಿಯ ಧರಾತಳಮಂ ಗುಣದಟಿವನೊಡಂಬಡದ ಕಾಮದಂಗೀಯದದರ್ಕಟಿಪೆ ದೆಸೆಗಳ್ಗೆ ಕೆಮ್ಮನೆ ಮೊಬಗುವಿರೇಂ ಮೊಬಗಿದಂತೆ ಕೊಳ್ವವೆ ಮಟಿಗಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೪೩೭ ಕೂದ್ರಳ) : ಧರಾತಳಮಂ ಕೊಟ್ಟನಿವಂ ಜಳಾಂಜಳಿಯುಮಂ ನಾಂ ಕೊಟ್ಟೆನಿಲ್ಲ (ಗದಾಯು. ೫-೩೦) ; ಬುಡಸಹಿತ ಬಲುಮರ ಧರಾತಳಕುಡಿದು ಬಿದ್ದವು (ತೊರರಾ. ೧-೧೦-೧೪).

[ಸಂ.]

ಧರಾತಳ 'ಧರಾತಲ' ನೋ.

ಧರಾತ್ಮಜ (ನಾ). = ಧರಣಿಸುತ: "ವಕ್ರಃ, ಅಂಗಾರಕಃ . . . ಧರಾತ್ಮಜಃ – ಈ ೫ ಮಂಗಳನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೯-೪೭). [ಸಂ.]

ಧರಾತ್ಮಜೆ (ನಾ). = ಧರಣಿಜಾತೆ : ತಿಂಗಳ್ಮನೆಯ ಮಿಗಮೆ. . . ಬರುತಿರೆ ಧರಾತ್ಮಜಾವದನಮಂ ತನ್ನ ಸದನಂಗೆತ್ತು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೩೦-೮೨).

[ಸಂ. ಧರಾತ್ಮಜಾ]

ಧರಾದಾನ (ನಾ). ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡುವುದು ; ಭೂದಾನ : ಷೋಡಶಮಹಾದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ . . . ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರು. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ . . . ೧೧. ಧರಾದಾನ ೧೨. ವಿಶ್ವಚಕ್ರದಾನ (ಚಾಮುವಂ. ೯೬). 'ಷೋಡಶದಾನ' ಪರಾ.

[ಸಂ.]

ಧರಾಧರ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವಂಥದು : ಧುರದಗ್ಗಳದ ಗಮನಕೆ ಕರಿಗಳಡೆಗೆಡವು ಧರಾಧರದ [ಪಾಠಾಂ. ದಿಶಾವಳಿಯ, ಧರಾತಳದ, ಧರಾತಳಕೆ] (ತೊರರಾ. ೩-೨೭-೬). ೨. ಪರ್ವತ : ಆಯುಂ ಶ್ರೀಯುಂ ವಿಜಯಮುಮಾಯತಿಯುಂ ನೃಪತಿ ನಿನಗೆ ನಿಜಸಂತತಿಯುಂ ನ್ಯಾಯದೆ ಪೆರ್ಚುವುದಕ್ಕೀ ತೋಯಧಿ ಧರ[ಣೀಧ]ರಾಧರಸ್ಥಿತಿವರೆಗಂ (ಶವಿರಾ. ೩-೨೦೬) ; ಅನ್ಯದೈವಧರಾಧರಾಶನಿ ಅನ್ಯದೇವಾರ್ಣವಕಳಶಭವ (ಬಸಪು ೫೩-೪). 'ಧರಾಧರಧರ' ಪರಾ. ೩. ವಿಷ್ಣು. ೪. ದೊರೆ; ರಾಜ : ಚೌಪಳಿಗೆಗಳೊಳ್ ಧರಾಧರಧುರಂಧರಬಂಧುರರಾಜಕಂ . . . ಅವ್ವಳಿಸಿರೆ (ಶಂಪಭಾ. ೩-೫೩). [ಸಂ.]

ಧರಾಧರಧನ್ವ (ನಾ). (ಮೇರು) ಪರ್ವತವನ್ನು ಬಿಲ್ಲಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡವನು ; ಶಿವ : ಧನಪತಿಮಿತ್ರ ಗಾತ್ರರುಚಿ ನಿರ್ಜಿತಮಿತ್ರ . . . ಧರಾಧರಧನ್ವ ಶಶಾಂಕಖಂಡಮಂಡನ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೫೯).

[ಸಂ. ಧರಾಧರಧನ್ವನ್]

ಧರಾಧರಧರ (ನಾ). ೧. ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದವನು. ೨. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿದವನು ; ವಿಷ್ಣು : ೩. ಕೃಷ್ಣ : ದೋರ್ಗರ್ವದಿಂದಾಂತ ವೈರಿ ಧರಾಧೀಶಬಲಕ್ಕೆ ಗಾಂಡಿವಧರಂ ಗಂಗಾಧರಂ ತುಂಗಶಕ್ತಿಧರಂ ವಜ್ರಧರಂ ಧರಾಧರಧರಂ ಶ್ರೀ ಕೀರ್ತಿ ವಿದ್ಯಾಧರಂ (ಪಂಚತಂ. ೮-೬) ; ಸಾಹಸದೊಳ್ ಧರಾಧರಧರಂ ಭುಜವೀರ್ಯ್ಯ ನಿಜಪ್ರತಾಪನನ್ನೋಹದೊಳರ್ಜ್ಜುನಂ . . . ವಿಷ್ಣುನೃಪಾಳನೋಳಾರಿದಿರ್ಪ್ಪವರ್ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೫೧-೧೧. 1169). 'ಗಿರಿಧರ' ಪರಾ.

[ಸಂ.]

ಧರಾಧರಧೈರ್ಯ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದಂತೆ ಅಚಲವಾದ ಸ್ಥೈರ್ಯವುಳ್ಳವನು : ಗುರುಸನ್ನಿಧಿಯೊಳ್ಮನ್ನಂ ಪರಿಣತಿವಡೆದಿರ್ದ ಸಕಳವಿದ್ಯೆಯನೀಗಳ್ ಪರಿವಿಡಿಗೆಯ್ವಂತೆ ಕಳಾಧರನಾದಂ ಶ್ರೀಧರಂ ಧರಾಧರಧೈರ್ಯಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೧೩೪). [ಧರಾಧರ + ಧೈರ್ಯ]

ಧರಾಧರೇಂದ್ರ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟ; ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು: ದುರ್ಬ್ಬಾರಾರಿಧರಾಧರೇಂದ್ರಕುಳಿಶಂ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುಭೂಪಾಳನಾದ್ದರ್ಗ್ಬರ್ಟ್ಟಲ್ ಸೆಡೆದೋಡಿ ಪೋಗಿ ಭಯದಿಂದಾಬಂದನೀಬಂದನೆಂದುರ್ಬ್ಬೀಪಾಳರ ಕಣ್ಗೆ ಲೋಕವನಿತುಂ ತದ್ರೂಪವಾಗಿರ್ಪ್ಪುದುಂ ಸರ್ಬ್ಬಂ ವಿಷ್ಣುಮಯಂ ಜಗತ್ತೆನಿಪುದೇಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಾಗಿರ್ದ್ದುದೋ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೦೭೧-೦೯ : ಸು. 1160). [ಧರಾಧರ + ಇಂದ್ರ]

ಧರಾಧಾರ (ನಾ). ೧. ದೊರೆ ; ರಾಜ : ಪಾರಾವತಮಂ ಗಿಡಿಗಂ ಭೋರೆಂದೋರಂತೆ ಮುಟ್ಟೆ ಬೆನ್ನಟ್ಟೆ ಧರಾಧಾರನೆಯನ್ನಂ ಕಾವುದಕಾರಣಮಿಾ ಶ್ಯೇನಕೋಪಮುಪಗತಪಾಪಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೮೪). ೨. ಬೆಟ್ಟ ; ಪರ್ವತ. 'ಧರಾಧಾರಧರ್ಮ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧರಾಧಾರಧರ್ಮ (ನಾ). ೧. (ಮೇರು)ಪರ್ವತವನ್ನೇ ಬಿಲ್ಲನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡವನು ; ಶಿವ. ೨. ಬಹುಜನರು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಶೈವಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದವನು ; ಬಸವೇಶ್ವರ. ೧, ೨ : ಶ್ರೀಶೈಲಾದಿಪ್ರಸಿದ್ಧಂ . . . ಧನದಮಿತ್ರಂ ಧರಾಧಾರಧರ್ಮಂ (ರಾಜಶೇ. ೧-೧).

[ಸಂ. ಧರಾಧಾರಧರ್ಮನ್ (ಧರಾಧಾರ + ಧರ್ಮ + –) : (ಧರಾ + ಆಧಾರ + ಧರ್ಮ + –)]

ಧರಾಧಿಪ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ : ಪುಣ್ಯಕಥೆಯಂದದೆ ಭಾವಿಸಿ ಕೇಳ್ವುದಾಧರಾಧಿಪನ ಶರನ್ನಿಶಾಸರಕಳೋಜ್ವಳಮಂ ಜಸಮಂ ಜಗಜ್ಜನಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೬) : ಧರಾಧಿಪನತುಳಹರುಷದ ತೊನಲಿಸಲಿ ಹೊದಱಿದ್ದು . . ನುಡಿದನು (ತೊರರಾ. ೧-೫-೧೦) ; ಸಂತಾನಕಾಮಿ ಧರಾಧಿಪಂ . . ಪುತ್ರಾಭಿವಾಂಛೆಯಾ ಸಮಾಧಿಯೊಳ್ ತಾನಿರಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ ೧೨-೩೦೬).

[ಸಂ.]

ಧರಾಧಿಪತಿ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ : ತದ್ಧರಾಧಿಪತಿ ತನ್ಮುನಿನಾಥರ ಪಾದಪದ್ಮದೊಳ್ ಬಿಟ್ಟಿಟ್ಟು (ನೇಮಿಪು. ೨-೨೪) ; ಬರೆ ಬಳವಾ ಧರಾಧಿಪತಿ ಕಾಲನದಾಟಿಯ ಮೂಲಕರ್ತೃವೀ ನರಪತಿಯೆಂಬಿನಂ ನಡೆದು (ಮುಹಾನೇ. ೫-೮೦).

[ಸಂ.]

ಧರಾಧಿಪತ್ಯ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಒಡೆತನ : ಧರಾಧಿಪತ್ಯಪತಿಯಾಗದವಂ ಧರಣೀಶಪುತ್ರನೇ (ಮುಹಾನೇ. ೪-೩೪) ; ತಂದಳು ಮತ್ತೆ ವಲ್ಕಲವ ವನನಿವಾಸಧರಾಧಿಪತ್ಯದ ಜನಪತನದುಡುಗೊಱೆಯಿದೀಗೆಂದೆನುತ (ತೊರರಾ. ೨-೩-೪೫). [ಸಂ.]

ಧರಾಧೀಶ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ : ಈಬಂದಂ ಧರಾಧೀಶನೆಂಬರವಂ ಪೊಂಪುಟ್ಟಿಪ್ಪೋಗೆ (ಆದಿಪು. ೧೨-೧೨೬) ; ಚಂಪಾಪುರದ ಧರಾಧೀಶನಪ್ಪ ಸೂರ್ಯವರ್ಮಹಾರಾಜನ ಸುತಂ ಸಾಮಾನ್ಯಲ್ಲೆಂಬುದುಂ (ಮಹಾನೇ. ೯-೪೫ ವ). [ಸಂ.]

ಧರಾಧೀಶ್ವರ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ : ಸ್ತಿಮಿತಸಾಗರ ಧರಾಧೀಶ್ವರನವಿನಶ್ವರ ಸುಖಾನುಭವನಿರತಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೭೩ ವ) ; ಧಿಗಿಲೆಂದುದು ಧರಾಧೀಶ್ವರನ ತಂದೆಯ ಹೃದಯದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೧-೨). [ಸಂ.]

ಧರಾಧ್ರ (ನಾ). = ಧರಾಧರ ೨ : ಪ್ರತಾಪಮಿನನಂ ಘನಧೈರ್ಯಗುಣಂ ಧರಾಧ್ರಮಂ . . . ಗೆಲ್ದು ತೋಱದಾ ಭೂಪನ ಖಡ್ಗವೊಂದೆ ಸಲೆ ಗೆಲ್ದುದೆ ವೈರಿನರಾಧಿನಾಥರಾ (ರಾಜಶೇ. ೩-೭). [ಸಂ.]

ಧರಾನಂದನೆ (ನಾ). = ಧರಣಿಜಾತೆ : ಧರಾನಂದನೆಯ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣದುಜ್ಜುಗದನಿತ ಪೇಳ್ದಿಟ್ಟಱಸಿದನು ಮೇಲಣ ಮಹೋತ್ಸವವ (ತೊರರಾ. ೦-೦೬-೮). [ಸಂ. ಧರಾನಂದನಾ]

ಧರಾಪುತ್ರಿ (ನಾ). = ಧರಣಿಜಾತೆ : ಮಂತ್ರದಿಂ ಮಾಡಿನಿಂದೊಬ್ಬರೊಬ್ಬರ ಕಾಡಿ ಕರಬಿಂದೆ ಬಂದರಿಲ್ಲಿಗೆ ಧರಾಪುತ್ರಿಯಂ ಕೈವಿಡಿಯ (ತ್ರೀರಾಮಾ. ೪೦-೩೭೨). [ಸಂ. ಧರಾಪುತ್ರೀ]

ಧರಾಭಾಗ (ನಾ). ಭೂಮಿ ; ನೆಲ : ಆ ಮರುತಾತ್ಮಪ್ರಭವಂ ಮರುಜ್ಜವದಿನೆಯ್ತಂದುದ್ಧತಂ ಕೌರವೇಶ್ವರನೂರುದ್ವಯಮಂ ಗದಾಪರಿಘದಿಂ ಪೊಯ್ಯಲ್ ಧರಾಭಾಗದೊಳ್ ಗಿರಿ ಬೀೞ್ವಂತಿರೆ ಬಿೞ್ದಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೨-೨೦೨). [ಸಂ.]

ಧರಾಭಾರ (ನಾ). ಆಡಳಿತದ ಹೊಣೆ ; ರಾಜ್ಯಭಾರ : ನೀನೆ ಜಟ್ಟಿಗನೈ ಮುನ್ನಿನೊರಂಟುವೇಡ ಮಗನೇ ಕೈಕೊಳ್ ಧರಾಭಾರಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೦) ; ನಿನಗಸ್ಮದ್ವಚನಂ ವಿಧೇಯಮಪ್ಪುದಱಿಂ ಕೈಕೊಳ್ ಧರಾಭಾರಮಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೬-೮೬) : ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಪೇಸಿ . . . ಅರಿಂಜಯಂಗೆ [ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕಂ ಮಾಡಿ] ಧರಾಭಾರಮನೊಪ್ಪಿಸಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೨೬೯). [ಸಂ.]

ಧರಾಮಂಡಲ, ಧರಾಮಂಡಳ (ನಾ). ಧರಣಿಮಂಡಲ; ಭೂಮಂಡಲ; ಪೃಥ್ವಿ : ಮುಂ ಕೋಟ ಮಂದಿ ಕುದುರೆಗೆ ಧರಾಮಂಡಲಂ ಸಂಕುಲದ ವಾದ್ಯಧ್ವನಿಗೆ ದಿಶಾಮಂಡಲಂ . . . ಸಂಕೋಚಮೆನೆ ಬಂದು ಪಿಡಿದು ಪಾರ್ಥನ ತುರಗಮಂ ಕಟ್ಟಿ ಬಳಸಿ ಪದ್ಮವ್ಯೂಹಮಾಗಿ ನಿಂದಾರ್ದುದಾ ಸೇನೆ ನಲಿದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೨-೯). **ಧರಾಮಂಡಳ** : ಅಕ್ಕಣನ ಸುತಂ ಸಾಸ್ತನೊಳಕ್ಕಂ ದೊರೆ ಚಾರುದತ್ತ ಬಲಿ[ಸಿ]ಬಗುತ್ತಂ ಏಕ್ಕ ನರನಾತನಾರ್ಕ್ಕೆ[ರ್ರ]ಗಕ್ಕುಮೆ ದೊರೆಯಾಗಲೀ ಧರಾಮಣ್ಡಳದೊಳ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೫೫-೩೪ ; 1081) [ಸಂ.]

ಧರಾಮಂಡಳ 'ಧರಾಮಂಡಲ' ನೋ.

ಧರಾಮರ (ನಾ). = ಧರಣಿಸುರ: ಚಾರಿತ್ರಶುದ್ಧರ್ ಧರಾಮರರೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದು ಕೊಂಡುಕೊಂಡಾ ಷಟ್ಖಂಡಭೂಮಂಡಲೇಶ್ವರನೋರಂತೆ ನೆಗೞ್ಚಿಕೊಡೆ ನೆಗೞ್ದತ್ತ್ತಂ ದ್ವಿಜನ್ಮಾನ್ವಯಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೨೧) : ಪೊಸವ ಧರಾಮರರ ಪರಕೆಯ ರವಂಗಳಿಂ (ಅಜಿಪು. ೪-೭) ; ಧಾಮನಾಮಧೇಯಗ್ರಾಮದೊಳಿರ್ಪಂ ಧರಾಮರಂ ವಿಮುಂಚಿಯೆಂಬಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೬-೩೨ ವ) ; ಧರಾಮರರಂ ಕನಿಷ್ಠಕುಲದ ಮನುಜರಿಗೆ ಸೋಂಕಲಾಗದಿದೆಂಬುದೊಂದುಂಟೇ (ಬಸವು. ೫೫-೩೫). [ಸಂ.]

ಧರಾಮರತ್ವ (ನಾ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯ ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿರುವಿಕೆ : ಪಡೆಯಬಾರದ ದಿವ್ಯಮಪ್ಪ ಧರಾಮರತ್ವಮನವ್ವ ನೀಂ ಪಡೆದು ಮತ್ತದನೊಲ್ಲದಿಲ್ಲಿಗೆ ವಂದು . . . ಪೊರ್ದಿದ್ದೆ ಜಿನದೀಕ್ಷೆಯಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೬೬). [ಸಂ.]

ಧರಾಮರಪತಿ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಿಗೆ ಇಂದ್ರನಂತಿರುವವನಂ ; ದೊರೆ ; ರಾಜ : ಇರೆ ಚಂದ್ರಾ ತೊಲೆಯೊಳ್ ಹಿಮಕಿರಣಸುತಾದಿ ಗ್ರಹತ್ರಯಂ ನೋಡೆ ಧರಾಮರಪತಿ (ಜಾತಕ. ೨೦-೭). ೨. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ : ಕಮಂಡಲು ಪಳಚ್ಚನೆಸೆದಿರ್ದುದು ಶುದ್ಧಾಂತಃಕರಣೋಪಾಧ್ಯಾಯಾಂತೇವಾಸಿಯುಪೊಲಾಧರಾಮರಪತಿಯಾ (ಅನಂಪು. ೨-೪೪). [ಸಂ.]

ಧರಾರುಹ (ನಾ). ಮರ ; ವೃಕ್ಷ : ಪೆಡೆಯೆತ್ತಿ ನಲಿವ ನಾಗಂಗಳಂ ಕೊನೆಗೊಂಬುಗಳೊಳ್ ತಾಳ್ದು . . . ಮಾಣಿಕ್ಯದ ಮರಂಗಳಂತಿರಂದಂಬೆತ್ತ ಚಂದನಧರಾರುಹಂಗಳಿಂ (ಕಬಕಂ. ೩-೩೫ ವ). [ಸಂ.]

ಧರಾವರ (ನಾ). ರಾಜ ; ದೊರೆ : ಅಂತು ಬಂದ ನಾರದನನಾದರದಿಂದಾ ಧರಾವರಂ ಸಮುಚಿತಾಸನದೊಳಿರಿಸಿ (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೬೮ ವ). [ಸಂ.]

ಧರಾವರೆ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಭೂಮಿ : ಪಲಕಾಲಂ ಭರತಧರಾವರೆಯೆಲ್ಲಂ ಭೋಗಭೂಮಿಯಾಗಿರೆ . . . ಭೋಗಭೂಮಿಜರ್ ಸುಖದಿನಿರಲ್ (ಸಮುತ. ೨-೯). [ಸಂ. ಧರಾವರಾ]

ಧರಾವಲಯ, ಧರಾವಳಯ (ನಾ). = ಧರಾಮಂಡಲ: ಅಡಿದಳಿರ್ಗೆ ಧರಾವಲಯಂ ಕಡುವೆಟ್ಟತ್ತಾಗೆ ನಡೆಯಲಱಿಯದೆ ಮನುಜರ್ ಸೆಡೆಯೆ ಹಯಾದಿಗಳಿಂದಂ ನಡೆಯಿಸಿದಂ ಕಲಿಸಿ ವಾಹನಾರೋಹಣಮಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧-೬೬). **ಧರಾವಳಯ** : ಅಂತು ನಿರಂತರಂ ಧರಾವಳಯಮೆಲ್ಲಂ ಬಲಮಯಮಾಗೆಯುಂ ... ಅಗುರ್ವಾಗಿ ನಡೆಯೆ (ವರ್ಧಮಾ. ೮-೫೧ ವ) ; ಧರಾವಳಯಮಂ ಪ್ರಚಂಡಭುಜದಂಡದೊಳ್ ತಾಳ್ದಿದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೧೨) ; ಶೂರತ್ವದೊಳೀ ಧರಾವಳಯದೊಳ್ ವಿಭು ಕೇಶವರಾಜನೊಪ್ಪುವಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೨೪೮-೩೪ ; 1228) ; ಧರಾವಳಯಪೂಜಿತನಾ ಜಿತಶತ್ರುಭೂಭುಜಂ ಮಗಳ್ದಿರುಮನಳಿಯನುಮಂ ಮುಂದಿಟ್ಟು ಪುರಮನರಮನೆಯುಮಂ ಪೊಕ್ಕು (ಮಹಾನೇ. ೪-೫೮). [ಸಂ.]

ಧರಾವಲ್ಲಭ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ : ಆ ಧರಾವಲ್ಲಭಂ ಮಂಥರೆಯ ಭೀಷಣೈಕಾಂತತೆಗೆ ಬಗೆಗರಗಿ (ತ್ರೀರಾಮಾ. ೨೩-೭೦೪). [ಸಂ.]

ಧರಾವಳಯ 'ಧರಾವಲಯ' ನೋ.

ಧರಾವಿಭಾಗ (ನಾ). ಭೂಭಾಗ ; ದೇಶ : ಪನ್ನಗಕೇತನಂಗೆ ಧರಾವಿಭಾಗಮನಿತ್ತು . . . ಬನ್ನಮಿಲ್ಲದೆ ಬಾೞ್ವುದೇಂ ಪುಟಮಾನಸಂಗೆನಗಕ್ಕುಮೇ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೧೬). [ಸಂ.]

ಧರಾಸುತ (ನಾ). = ಧರಣಿಸುತ. [ಸಂ.]

ಧರಿತ್ರಿ (ನಾ). ೧. ನೆಲ ; ಭೂಮಿ ; ಪೃಥ್ವಿ : "ಸ್ಥಿರ ಧರಣಿ ಧಾತ್ರಿ ಮೇದಿನಿ ಧರಿತ್ರಿ ಧರೆಯವನಿ ಪೃಥ್ವಿ . . . ಭೂಮಿ ಭೂ ಗೋತ್ರ ನೆಲಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೬-೧) ; ಧರಿತ್ರಿಯಂ ಜೀಯನೆ ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ವಿರೋಧಿನರೇಂದ್ರರನೊತ್ತಿಕೊಂಡುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧) ; ನಿನಗಾರ್ ದೊರೆ ಮಾನವರೀ ಧರಿತ್ರಿಯೊಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೮-೬೬) ; ವಿರಹ ವಿಸ್ಮೃತಿ ಕೇವಳಮೋ ಧರಿತ್ರಿಯೊಳ್ (ನಳಚಂ. ೬೩); ಅವಗೆ ಧರಿತ್ರಿಯೊಳಗೆಣೆಯಾವನ್ಯ ಭೂಪಾಲ (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೩-೬೩). ೨. ಜನ : ಮಗನೆಂಬಂತು ಧರಿತ್ರಿ ನಿನ್ನನುಜರಂ ಕೈಕೊಂಡು ಮುಂ ಪೊಣ್ದು ನನ್ನಿಗೆ ಬನ್ನಂ ಬರಲೀಯದಾರ್ತಸಗಿದೀ ವಿಖ್ಯಾತಿಯುಂ ಕೀರ್ತಿಯುಂ ಮುಗಿಲಂ ಮುಟ್ಟಿದುದಲ್ತೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೧). [ಸಂ. ಧರಿತ್ರೀ]

ಧರಿತ್ರೀಜಾತ (ನಾ). = ಧರಾರುಹ : ಆತಪಂ ಪಿರಿದಾದಡಂ ಸಂಪ್ರೀತಿಯಲಿ ಬಂದೇಱಿದಡೆ ಚಂದ್ರಾತಪದೊಳಿರಿಸುವ ಧರಿತ್ರೀಜಾತ ಜಾತಿಗಳ (ಬಸವು. ೧೯-೫೯). [ಸಂ.]

ಧರಿತ್ರೀತಳ (ನಾ). ಭೂಲೋಕ ; ಭೂಮಿ : ಅಪ್ರಮಿತಮುನಿಮಾಲೆಯೊಳ್ ವರ್ಧಮಾನಮುನಿ ನೆಗೞ್ದನೀ ಧರಿತ್ರೀತಳದೊಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೧-೨೪). [ಸಂ. ಧರಿತ್ರೀತಲ]

ಧರಿತ್ರೀತಿಳಕ (ನಾ). ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ತಿಲಕದಂತೆ ಭೂಷಣಪ್ರಾಯ ವಾದಂದು: ಆ ಕುರುಜಾಂಗಲವಿಷಯಮಹೀಕಾಂತೆಗೆ ಪೊಸತೆ ಸವೆದ ಮುತ್ತಿನ ಮುಡಿ ಧಾತ್ರೀಕರ್ಣಪೂರವುವನಿಸ್ತ್ರೀಕರಲೀಲಾಂಬುಜಂ ಧರಿತ್ರೀ ತಿಳಕಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬ ೧೩೮). [ಸಂ. ಧರಿತ್ರೀತಿಲಕ]

ಧರಿತ್ರೀಧವ (ನಾ). = ಧರಣಿಪತಿ: ಅವರವರ ಮತಗಳ ಧರಿತ್ರೀಧವ ನೊರೆಯಲು (ಶಂಕರವಿ. ೧೧-೬). [ಸಂ.]

ಧರಿತ್ರೀನಾಥ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ: ಕುಸುಮದತ್ತಂಗೆ ಧಾತ್ರೀನಾಥ ಪದವಿಯ ಕೊಟ್ಟು ನರಪತಿ ಬಟಿಕ ದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೈಕೊಂದು (ಯಶೋಧ. ೪-೭೬). [ಸಂ.]

ಧರಿತ್ರೀಪಾಲ, ಧರಿತ್ರೀಪಾಳ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ: ಕೇಳು ಜನಮೇಜಯ ಧರಿತ್ರೀಪಾಲ ನಿಮ್ಮಯ ಪೂರ್ವವೃಥ್ವೀಪಾಲರಿದ್ದರು ಸುವ್ರತದಿಂದ ವಿರಾಟನಗರಿಯಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೧). **ಧರಿತ್ರೀಪಾಳ**: ವನದೇವಂ ಕಂಡೋಲಗಿಸಿದಂ ಧರಿತ್ರೀಪಾಳಂಗೆ ಸಗೇಂದ್ರುಸಂತವಸ್ತೂತ್ಕರಮಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೯-೬೩). [ಸಂ.]

ಧರಿತ್ರೀಪಾಳ 'ಧರಿತ್ರೀಪಾಲ' ನೋ.

ಧರಿತ್ರೀಮಿತ್ರ (ನಾ). ಇಡೀ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಗೆಳೆಯನಂತಿರುವವನು; ಲೋಕಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಿಯಾದವನು: ಎಲ್ಲಿ ಬಂದುದೊ ತುರಂಗಂ ಕೇಳಿಯೇಕಾದುದೀ ಶಿಶುವಿಂತೇಕಳದತ್ತೊ . . . ಕೋಪಿಸಿ ಚೋಳಾಧಿಪನೇಕೆ ಕೊಲ್ವನೊ ಧರಿತ್ರೀಮಿತ್ರನಂ ಪುತ್ರನಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೪-೪೬). [ಸಂ.]

ಧರಿತ್ರೀರಮಣ (ನಾ).=ಧರಣಿಪ: ಪತ್ರೀಂದ್ರವಾಹನಂ ಬಳಿಕ್ಕೆದೆ ಪಾಂಡವ ಧರಿತ್ರೀರಮಣರಿದಿರ್ಗೆಂಡರು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩-೪೭). [ಸಂ.]

ಧರಿತ್ರೀವಲ್ಲಭ (ನಾ). = ಧರಣಿಪ: ರತ್ನಕಂಬಲಮುನು ಧರಿತ್ರೀವಲ್ಲಭಂ ಮುಹುರ್ಮುಹುರಾಲೋಕನಕುತೂಹಳಚಿತ್ರನಾಗಿ ವಿಸ್ಮಯಂಬಟ್ಟು (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೧೦೫ ವ). [ಸಂ.]

ಧರಿತ್ರೀಸ್ತುತ್ಯ (ನಾ). ಲೋಕದ ಹೊಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು; ಲೋಕಪೂಜ್ಯ: ಸೂರ್ಯಮಿತ್ರಪ್ರಭೃತಿಪತಿಗವಧಿಜ್ಞಾನವೊಪ್ಪಿರ್ದುದಂ ಕಂಡು ಧರಿತ್ರೀಸ್ತುತ್ಯಂ . . . ತುಷ್ಟನಾದಂ ಪರಮಜನಮತಾಂಭೋಜಿನೀ ರಾಜಹಂಸಂ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೪೮). [ಸಂ.]

ಧರಿಯಿಸು 'ಧರಿಸು' ನೋ.

ಧರಿಸು, ಧರಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. (ಕೈಯಲ್ಲಿ) ಹಿಡಿ; ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು: ಹರಕೆಯನು ಕೈಕೊಂಡಮಿತವಿಕ್ರಮನಿಪುಧಿಚಾಪಕ್ಷಪಾಣವನು ಧರಿಸಿ ಗಮಿಸಿದನು ಮುನಿಯೊಡನೆ (ತೊರವೆ. ೦-೯-೪೩). ೨. ಹೊರು; ನಿರ್ವಹಿಸು; ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳು: ರುಂಹರಿ ರುಚಿಗೆ ಸಂದಳು ಧರಿಸಲಾಟದೆ ವೈರಿವಾಹಿನಿಯು (ತೊರವೆ. ೬-೦೭-೦೩). ೩. ತಾಳು; ತಳೆ: ತನುವಿನಲ್ಲಿ ಸುಖವ ಧರಿಸಿಕೊಂಡಡೆ ಆ ತನುವಿಂಗೆ ಕೊಟಿತೆ ನೋಡಾ (ಅವಚಂ. ೯೬-೪೩೫); ಮಧುಸೇಕಮನಾದರಿಸದೆ ವಕುಳಂ ಮುಕುಳಿಮನರಲಂ ಧರಿಸಿದುದು ಕೊಂಬುಕೊಂಬಿನೊಳೆಲ್ಲಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೯೩): ಶಿರದೊಳು ಧರಿಸಿಯವರ ನಿಜಾಜ್ಞೆಯಂ (ಬಸಪು. ೯೮-೩೧); ಬಂಜೆ ಗರ್ಭವ ಧರಿಸುವಳು ಧನಧಾನ್ಯಗೋಧನಸಂಪದಾದಿಗಳು ಭಂತವಾಗಿಹವಾ ಮುನಿಪನಿಹ ಧರಣಿಯಲಿ (ತೊರವೆ. ೦-೩-೬೦); ಪರಮಪವಿತ್ರೋದಕವ ಹಸ್ತದೊಳಾಂತಾ ಶಿರದೊಳು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು (ಮೋಹತ. ೬-೪೪); ನಕ್ಷತ್ರಮಯ ರಾತ್ರಿಯಂ ಧರಿಸಿ ಸೂರ್ಯನ ಶೋಭಿಪಂತೆ . . . ಪೊಳೆದುದು ಕಣ್ಗೆ ಮಂಗಳದಮರ ಮೂರ್ತಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೩-೩೪೩). ೪. (ಉಡುಪು, ಆಭರಣ ಮೊದಲಾದಂವನ್ನು) ತೊಡು; ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳು; ಧಾರಣೆಮಾಡು: ಏಕ ಮುಖದ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಒಂದನೆ ಪಚ್ಚಿಮುದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವುದಯ್ಯ (ಅವಚ. ೧೮-೪೫); ನೆನೆದು ಭೋಂಕೆನಲೆದ್ದು ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಯಂ ಧರಿಸಿ (ಸಂಶಿರ. ೦೯-೭೩): ಮಗುವು ವೇಷವ ಧರಿಸಿ ದೂರದಲಗಲಿ ಹೋಗಲು ತನ್ನ ಚಿತ್ತಕೆ ಧಗೆಯು ದಾವರವಾಯ್ತು (ಕುಮಾರ್ದ್ರೋ. ೬-೬೪); ಧರಿಸಿದನು ನವರತ್ನಖಚಿತಾಭರಣ ದಿವ್ಯಾಂಬರ ಸುಮಾಲ್ಯಸುಗಂಧನಿಕರವನು (ಸಳಕ. ೩-೧೧); ವಿಜುಪ ಕಿರೀಟವುಂಟದನಂದು ಧರಿಸಿತಿಲ್ಲಾಟ ಮನದೊಂದು ಲೀಲೆಯೊಳು (ಭರತ. ೧-೩೪); ಜಡೆಯೆಡೆಯೊಳು ಗಂಗೆಯ ಮುಡಿದಂಡೆ ಯಾಗಿ ಧರಿಸಿದ . . . ಚೆನ್ನ ನಂಜುಂಡನಡಿದಾವರೆಗೆಱಗುವೆನು (ಶಂಸವಿ. ೦-೭); ಇನ್ನಿಬ್ಬರು ಒಳ್ಳೇ ಉಡುವು ಧರಿಸಿದ್ದ ಗಂಡಸರು ಬಂದಿದ್ದರು (ಕಂಗಾಳ್ಯ. ೪೬೩). ೫. ತಿಲಕ, ವಿಭೂತಿ, ಗಂಧ, ಮುದ್ರೆ, ನಾಮ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳು, – ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳು: ನಿಮ್ಮ ರಾಂಧನವ ಧರಿಸಿಪ್ಪ ಉದರಪೋಷಕ ನಾನಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೩೪೦); ಭಸಿತ ರುದ್ರಾಕ್ಷಾದಿ ಮುದ್ರೆಗಳ ನಿರ್ಮಲತೆಯಿಂ ಧರಿಸಿ ಚರಿಸುತ ಚರ್ಮ ದುರ್ಮುದ್ರೆಗಳನೇ . . . ಧರಿಸುವುದುಚಿತವೇ ಹೇಳು (ಬಸಪು. ೩-೨೪೮). ೬. ತೊಡಿಸು; ಮುಂಡಿಸು; ತೊಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು: ಕೆಲರು ಹೂವಿನ ಹಾಸಿಗೆಯ ಕೋಮಲೆಗೆ ಸಮೆದರು ಕೆಲರು ಚಿಗುರಿನ ತೊಡವ ಧರಿಸಿದರು[ಶಾಕಾಂ. ನಾನಾ ವಿವಿಧ ಶೈತ್ಯೋಪಚಾರವ ರಚಿಸಿ] (ಸಳಕ. ೦-೪೦). ೭. ಪಡೆ; ಹೊಂದು: ಕೋಲು ಧರಿಸಿದವೆಟಕೆಗಳನೆನೆ ಚಾಳಿಸಿತು ಪಡೆ (ಕುಮಾರ್ದ್ರೋ. ೧-೭೦): ರಕ್ತಜಲದಲಿ ಕರುಳ ಹೂಮಾಲೆಯಲಿ ವೀರರಣಾಭಿಷೇಕವನು ಧರಿಸಿ . . . ಮನದುಬ್ಬರದಲಿದಾಡಿದರೆ ದಿಟ ಕೃತಕೃತ್ಯ ತಾನೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಕ. ೮-೩೯); ಲತಾಂಗಿಯ ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತಂ ಧರಿಸಿತು ಪಿರಿದುಂ ಚೆಲ್ವಿಕೆಯಾ (ಜಯಕಾ. ೩-೦೪); ವಿಶೇಷವಾದ್ಯವನಾಂತು ದೊಳ್ಳಡೆ ಬಳಲ್ಕೆಯಂ ಧರಿಸಿ (ಚಬಪು. ೪-೧೧); ಶರ್ಮ ಎಂಬ ಉಪಪದ ವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲದೆ ಅನ್ಯರು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕವಿಡ ಬೇಕು (ಕರ್ಣಾಟ. ೭). ೮. (ವ್ರತ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಕೈಕೊಳ್ಳು; ಆಚರಿಸು: ಪಾಶುಪತ ಸುವ್ರತವ ಧರಿಸಿದುದಾ ಸುಪರ್ವಸ್ತೋಮ (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಕ. ೬-೩೩). ೯. ತಡೆ; ತಡೆಹಿಡಿ; ನಿರೋಧಿಸು; ನಿಲ್ಲಿಸು: ವರನದಿಗಳಲಿ ಮುಳುಗಿ ಮೂಗಿನ ಬೆರಳಲೂರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸವವನ ಧರಿಸಿ ಕಾಲತ್ರಯಜಪಾನುಷ್ಠಾನಹೋಮದಲಿ . . . ನೀಮಾಚರಿಸುವುದು (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಕ. ೧೧-೬೦). ೩, ೯: ಶಶಿರವಿಗಳ ನೆಱೆ ಧರಿಸಿ ಸಂತೋಷದೆ ಪಶುಪತಿಯಂತೆ ರಾಜಿಸುತ . . . ರಂಜಿಸಿದುದಾ ಬನ ದೊರೆಯಂತೆ (ಶಂಸವಿ. ೩-೩೦). ೧೦. ಒಳಕೊಳ್ಳು; ಒಳಗೊಂಡಿರು: ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿ ಹರಿಯ ಧರಿಸಿಕೊಂಡಿಹುದು (ಶಂಸವಿ. ೩-೯೨). ೧೧. ಆಧಾರವಾಗು; ಆಸರೆಯಾಗು: ಅಗ್ನಿ ವಾಯುವ ಧರಿಸಿ ವಾಯು ಆಕಾಶವ ಧರಿಸಿ ಆಕಾಶ ಅಪ್ಪುವ ಧರಿಸಿ (ಮೋಕ್ಷಮಾ. ೩-೩). **ಧರಿಯಿಸು**: ೨. ಪಲ ರಾದರಿಸಿದ ಧರಣೀಭರಮಂ ಧರಿಯಿಸಿದಂ ಪ್ರತಿಮನಂಬನಪ್ರತಿಮಬಲಂ (ಜಂಪಭಾ. ೦-೩೪); ಧರಿಯಿಸಿ ಮಂದರಮಂ ಕೂರ್ಮರೂಪದಿಂ (ಜಗವಿ. ೮-೮೩); ಕಡು ಸೊಗಯಿಸುವೀ ಕುಸುಮದ ಫಲಮೇ ಪೊಡವಿಯನೆಲ್ಲಮ ನೊಂದೇ ತೋಳೊಳ್ ಗಡಣದಿ ಧರಿಯಿಸುವದಪ್ಪುದು ನಿಶ್ಚಯಂ (ಜಯಕಾ. ೩-೪೭). ೩. ಪರಮಜಿನೇಂದ್ರವಾಣಿಯ ಸರಸ್ವತಿ ದೇಜದು ಪೆಣ್ಣ ರೂಪಮಂ ಧರಿಯಿಸಿ ನಿಂದುದಲ್ತು (ಆದಿಪು. ೧-೯); ಹರಿ ಪರ್ವಜಳನುವಂ ಸಂಹರಿಸ ಲೊಡಂ ಜೈತ್ರಚಾಪಮಂ ಜಿನಚಂದ್ರಂ ಧರಿಯಿಸಿದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೧೩೫); ಮಲವಮಂ ಧರಿಯಿಸಿ ನಾಣಂ ತೊಲಗಿಸಿ ನಿರ್ಗ್ರಂಥವಿರ್ದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೦೦೩); ಎಟ್ಟ ಸುಟ್ಟುರಯವೊಳಪ್ಪ ದರ್ಪಮನುಪಾರ್ಜಿಸುವಲ್ಲಿ ನಿಜಾಭಿ ಮಾನಮಂ ಧರಿಯಿಸುವಲ್ಲಿ ಚಾದಗೆಪೊಲಪ್ಪುದು ತಪ್ಪದಮಾತ್ಮಲಕ್ಷಣಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೪೨೨). ೪. ಧರಿಯಿಸಿ ಮಣಿಮೇಖಲೆಯಂ ಕರಮೆಸೆದತ್ತಲಘು ಜಘನೆಯತಿಘನಜಘನಂ (ಜಗವಿ. ೧೧-೦೦೩). ೭. ಆನಿದಜಂದವಂ ಧರಿಯಿಸಲ್ವೇಟ್ಕೆಂದು ನೀಲೋತ್ಪಲಪ್ರಿಯನಿನ್ನುಂ ನೆಱೆ ಮೆರ್ಚಿತು

ಕ್ಯುಯುತಮಂ ತಾನಿರ್ವನೆಭ್ಯಾಸದಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೦೬೭) ; ಇರೆ ನವಪದ್ಮ ರಾಗಚಷಕಂ ನಿಜಹಸ್ತತಳಾಗ್ರದೊಳ್ ಮನೋಹರಿ . . . ನವೋದಿತಚಂದ್ರ ಬಿಂಬಮಂ ಧರಿಯಿಸಿದಿಂದ್ರುದಿಗ್ವನಿತೆಯಂತೆಸೆದಳ್ ಮಧುಪಾನಗೋಷ್ಠಿ ಯೊಳ್ (ಅಗವಿ. ೦೬-೧೧೩) ; ಇರದಧಿಕಭ್ರಾಂತತೆಯಂ ಧರಿಯಿಸಿ ಕಡುಗಂದಿ ಜಿನುಗುವಾಬಿಡಿಯಾದಂತಿರೆ ತೋರ್ಪೀ ಪರಿಜನಮಂ ಹರಿಸದೆ ಕೋಳೊಡಗೂಡಿ ತೋಜು ಚರಣಾಂಬುಜಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೦೩) ; ಈ ಚಿತ್ರದ ಪಡಿರೂಪಂ ಧರಿಯಿಸಿದಾ ಚೆನ್ನಿಗನಲ್ಲದೆಯುಳಿದವರೆನ್ನಯ ಸೋದರರು (ಚಯುಕಾ. ೩-೭೩) ; ಅರಸುಗುಣಂಗಳನತಿಭೀಕರಕಾಂತಂಗಳನವಂ ವಿಯಚ್ಚರರಾಜಂ ಧರಿಯಿಸಿದಂ ಜಳನಿಧಿ ಜಳಚರಚಯಮುಮಂ ರತ್ನಚಯಮುಮಂ ಧರಿಯಿಪ ವೊಲ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೪೯). ೮. ನಿಷ್ಠುರಮಪ್ಪ ಬಾಹ್ಯತಪಮಂ ಧರಿಯಿಸಿದಂ ಸೂರ್ಪನಂದು ವಹಾಯಾತಪಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ.೬-೩೭) : ಸಮಸ್ತ ಬುಧರ್ಮುದದಿ ಧರಿಯಿಸುವ ರತ್ನತ್ರಯಸುರತ್ನಗಿರಿ ಪೆರ್ಮವಡೆದುದು (ಜಿಳ್ಳಭಾ. ೦-೭). ೧೦. ಧರಿಯಿಸೆ ತನ್ನಾಜ್ಞೆ ವಸುಂಧರೆಯಂ ಧರೆ ತಾಳ್ದ ತನ್ನ ವಿಶದಯಶೋವಲ್ಲರಿಯಂ ವಿದ್ವದ್ಗೋಷ್ಠೀನಿರತಂ ಸುಖಸಂಕಥಾ ವಿನೋದದೊಳಿರ್ದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೨೩) ; ಶರಧಿಯ ನದಿಗಳ್ ಧರಿಯಿಸ ಲಾರ್ತಪುವೆ ಕೋಟಿಯ ನೀರಂ ಕೆರೆಗಳ್ ಧರಿಯಿಸಲಾರ್ಪುವೆ ಭಾವಿ ಗಳಿಂದೆನಿಸುವ ಕೋಟಿಯ ನೀರ್ಗಳಂ ತಾಳ್ದುಗುಮೇ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೦೩೪). ೧೨. ಪಾಲಿಸು ; ರಕ್ಷಿಸು : ಧರೆಯಂ ಸದ್ಧರ್ಮಾಶ್ರಯ ಧರೆಯಂ . . . ಆಕಲ್ಪಂ ನೀಂ ಧರಿಯಿಸೆ ತಪಮದೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೯-೪೦).

[ಧರಣ$_1$ + –ಇಸು$_3$]

ಧರುಮ 'ಧರ್ಮ$_1$' ನೋ.

ಧರೆ (ನಾ). ೧. ನೆಲ ; ಭೂಮಿ ; ಭೂಲೋಕ : "ತಿರೆ ಪೊಡವಿ ರನ್ನವಸಿಖಳ್ ಧರೆಯೆಳೆಯೆಂದೆನ್ನಲಿರದೆ ಧಾರಿಣಿಯಕ್ಕುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೯೭) : ಧರೆ ರತ್ನಗರ್ಭವಾದುದು ಸುರರೆಲ್ಲಂ ಹರ್ಷಗರ್ಭರಾದರ್ (ಆದಿಪು. ೭-೨೬) ; ಧರೆ ಕಂಪಂಗೊಳ್ವನಂ ಪೆರ್ವಡೆಗಳೆರಡುಮೋರೊಂದಟಿಳ್ ತಾಗೆ ತೂರ್ಯಸ್ವರಮುಂ . . . ಕ್ಷುಭಿತಜಲನಿಧಿಧ್ವಾನದಂತಾದುದೆತ್ತಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೩-೩೭) ; ಮಟಿಯಲ್ಲದೆ ಪೊಯ್ಯಾರಿಂ ಬೆಳೆಗುಮೆ ಧರೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೪೯) ; ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆಯಬಹುದೆ ಧರೆಯಿಲ್ಲದೆ (ಬಸವ. ೩೯೮) ; ಧರೆಯುಂ ಮೂಜಡಿ ಮಾಡಿದ ಹರಿ ಬರ್ಪೊಡೆ ತಡವೆ (ಜಗವಿ. ೧೧-೩೨) ; ಧರೆ ಬೀಜಂಗಳ ನುಂಗೆ ಬೇಲಿ ಹೊಲನೆಲ್ಲಂ ಮೇದೊಡಂ (ಸೋಮೇಶ. ೨೯) ; ಕರೆವ ಕಹಳೆಗಳ ಮಹಾರವದೊಳಗೆ ಧರೆ ನಡುಗೆ (ನೇಮಿರ. ೭-೦೫೦) ; ಧರೆಯುಂ ಸ್ಥಿರೆಯೆನಿಸಿದಂ . . . ಅದೇಂ ಸಮರ್ಥನೊ ಪದ್ಮಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೨) ; ಧರೆಯೊಳೀ ಹೊತ್ತಿನಲಿ ನಿನಗೆ . . . ಅದಾವುದು ಕೊಣತೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೭೮). ೨. ಭೂಲೋಕದ ಜನ ; ಜನತೆ : ಧರೆ ಬಣ್ಣಿಸೆ ಸ್ಥೈಯಡಿಯೊಳ್ . . . ಹರಿಹರಭವನಂಗಳನಚ್ಚರಿಯೆನೆ ಮಾಡಿಸಿದಂ (ಶಂಕರಹಂ. ೧೦-೦೩) ; ಧರೆ ಕೊಂಡು ಕೊನೆದು ಬಣ್ಣಿಪುದರಿದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೨೬೩) ; ಧರೆಗಾಚಾರಮನಟಿಪಲ್ ಗುರುವಿಂ ಕೃತವಿದ್ಯನಾದ ಕೃಷ್ಣಂ ಗುರುವಂ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯಂ ಬೇಡೆನೆ (ಅಗವಿ. ೬-೧೯) ; ಧರೆಯೊಳಗೆ ಕಡು ಮೂರ್ಖರಿವರಿಬ್ಬರು ಕಣಾ ದುರಿಯೋಧನನು ದಶಶಿರನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೦೭). ೩. ರಾಜ್ಯ : ಧರೆಯುಂ ಕುಡುವಂದೆನಗಂ ಗುರು ತನಗಂ ರಾಜ ನಾಮಮಂ ಕೊಟ್ಟೊಡೆ ನೋಡಿರೆ ತನಗೀಗಳ್ ರಾಜಾಧಿರಾಜನೆಂದಿಟ್ಟು ಕೊಂಡನಡಕಿಲ್ಲಿಸರಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೭೪) ; ಕುರುಪತಿಯಂ ವಿಷ್ಣು ಬೇಡಿದುಂ ಧರೆಯರೆಯಂ (ಕವಮ. ೬೪ ಪ್ರಯೋ) ; ಸಕಲ ಧರೆಯ ಜನವ್ಯತಹುದು ಗಡ (ನಿಘಂ. ೧೦-೫೪-೧೯). ೪. ಮಣ್ಣು ; ಧೂಳು : ಬೆಂದ ಮಡಕೆ ಮರಳಿ ಧರೆಯ ಕೂಡಬಲ್ಲುದೆ (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೨೦೨-೬೨೦). ೫. ಭೂದೇವಿ : ರಮೆ ಧರೆಯರಿಂದಲಾಲಿಂಗಿತ್ವದಿ ಕಮಲಜಾದಿಗಳಿಂದ ತುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ ಹೃದಯ ಕಮಲದೊಳಗಿರುವ ಶ್ರೀ ವಿ ಜ ಯ ವಿ ಠ ಲ ನ ಕಂಡೆ (ವಿದಾಕೃ. ೫೭-೫). ೬. [ಗಣಿತ] ಒಂದು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ಶಶಾಂಕ ಸೋಮಂ . . . ವಸುಧಾತಳಮಾ ಸಿತಕರ ರಸೆ ಧರೆ ಇಳೆ ರೂಪವ್ಯಕಮೊಂದಟ ನಾಮಂ" (ವ್ಯವಹಾ. ೯-೧) ; ೧೧ ೧೧ ದಿ ದಿ ೧೧ ಗುಣದಿ ದಿ ೧೧ ಗುಣನಿಕರಂ ಪುರಗಣಿತಂ ಧರೆ ಧರೆ ಧರೆ ಧರೆ ಧರೆ ಧರೆ ಧರೆ ಧರೆ ಧರೆಯಂ ಪರಿಗಣಿತಂ (ಭಾಸ್ಕರ. ೪೪-೩). ೭. [ಛಂದ] ಅಕ್ಷರ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಮಗಣ (– – –) : ಆದಿಯ ಮಧ್ಯಾಂತದ ಗುರುವಾದೊಡೆ ಶಶಿ ಸೂರ್ಯ ವಾಯು ಗುರುವಿರೆ ಧರೆ ಮತ್ತಾದಿಯ ಮಧ್ಯಾಂತದ ಲಘುವಾದೊಡೆ ಜಲ ವಹ್ನಿ ಗಗನ ಲಘುವಿಂ ನಾಕಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೩೭ ಅದಿಪದ್ಯ) ; ಧರೆ ಜಲ ನಿಶಾಕರಂ ಸುರಪುರಗಣಮುಂ ಶುಭಮನಿಕ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೪).

[ಸಂ. ಧರಾ]

ಧರೆಪೋಜು (ನಾ). ಪ್ರಪಂಚವೇ ಸಂತೋಷದಿಂದ ತುಂಬಿರುವಂತೆ ತೋರುವಿಕೆ ; ಅತಿಯಾದ ಸಂತೋಷ : ಸರಗೀಯ ಕೊಂಡ್ಹಂಗ ಸರದಿತ್ತ ನನ ಮನವು ಸರಿಬಾರದವರು ಇದರೀಗಿ ಬಂದರ ಧರೆಪೋಜನ ಮನವು ನೆಲ ನೋಡಿ (ಕನ್ನಜಾ. ೧೦೬). [ಧರೆ + ಪೋಜು]

ಧರ್ತಿ 'ಧರತಿ' ನೋ.

ಧರ್ಮ (ನಾ). ೧. ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೃಢವಾಗಿ ಹಿಡಿಯಬೇಕಾದುದು,–ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಪಾಲಿಸಬೇಕಾದುದು ; ವಾಡಿಕೆ ಯಾಗಿ ಬಂದ ಮತಸಂಬಂಧವಾದ ಅನುಷ್ಠಾನ ; ಕಟ್ಟಳೆ ; ವಿಧಿ ; ಆಚಾರ; ಸಂಪ್ರದಾಯ; ವಿಹಿತವಾದ ಆಚರಣೆ: ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೊಳ್ ಧರ್ಮಾಧರ್ಮಸ್ಥಿತಿಯ ವಲಂ ಸ್ವರ್ಗನರಕಸುಖದುಃಖಕರಂ(ಆದಿಪು. ೫-೭೭): ದಯವಿಲ್ಲದ ಧರ್ಮವದೇವುದಯ್ಯಾ . . . ದಯವೇ ಧರ್ಮದ ಮೂಲ ವಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೨೪೭) ; ಧರ್ಮಮನಾದಿಯನೊದವಿದ ಕರ್ಮದ ಕೇಡಿಂಗೆ ಮೂಲಂ (ಜೀವಸಂ. ೨೦೩-೧) : ಧರ್ಮಂ ಧಾರ್ಮಿಕನಿಂದೆ ನಿಲ್ಪುದು (ಅನಂಪು. ೩-೭೩) ; ಧರ್ಮದಾಧಾರದಲಿಹುದು ಜಗ ಧರ್ಮವುಳ್ಳನಾಶ್ರ ಯಿಸುವುದು ಧರ್ಮವೇ ನೂಕುವುದು ಜನ್ಮಾಂತರದ ಪಾತಕವ . . . ಆ ಧರ್ಮವನು ಬಿಟ್ಟಹುದು ಬದುಕಲ್ಲ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೪-೫೯) ; ಧರ್ಮವೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನು ಇಹಪರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕೆಲಸಗಳು (ಹಿಂದಸಾ. ೦೪೯). ೨. ಪುಣ್ಯ : "ಧರ್ಮಃ, ಪುಣ್ಯಂ, ವೃಷಃ, ಶ್ರೇಯಃ, ಸುಕೃತಂ–ಈ ೫ ಪುಣ್ಯದ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೨೦-೦೨೫) ; ಇದನಾರಾರ್ಸ ಲಿಪ್ಪೋರ[ವ]ರ್ಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಮಾರಾನಿರಿದಾ ಕಡಿಪ್ಪೋರವರ್ಕ್ಕೆ ಪಾಪ (ಶಾಶಇ. XX, ೯-೨೦.; ಸು. ೭ನೆಯ ಶತ) ; ಧರ್ಮಕೆ ಕೈಬಾರದೀ ಕಾಲ ಪಾಪಕರ್ಮಕೆ ಮನಸೋಲಿಲೋದೀ ಕಲಿಕಾಲ (ಪುರಂದ. ೧-೧೨೦ ಪಲ್ಲವಿ). ೩. ಚತುರ್ವಿಧ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಸದ್ಗತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಅನುಷ್ಠಾನ : "ಧರ್ಮಾದಿ ಪುರುಷಾರ್ಥಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೭-೧೨) ; ಪರಮಸುಖಪದ ಶ್ರೀಧರ್ಮಕಾಮಾರ್ಥಮೋಕ್ಷಸ್ಥಿರವಿಷಯ ವಿಶೇಷಾಖ್ಯಾನವಿಖ್ಯಾತತತ್ತ್ವಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೦೦) ; ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೆಂಬಿವು ಧರ್ಮಾರ್ಥಿಜನಕ್ಕೆ ನೆಱೆದ ನೆರ್ಮಂತವಱೊಳ್ ಧರ್ಮಂ ಪ್ರಧಾನಮರ್ಥಂ ಧರ್ಮಾಂಘ್ರಿಪಫಲಮದರ್ಕೆ ರಸಮದು ಕಾಮಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೫೦) ; ಅರ್ಥದಿಂ ಧರ್ಮವನು ಧರ್ಮ ದಿನರ್ಥವನು ಧರ್ಮಾರ್ಥವೆರಡನು ವ್ಯರ್ಥಕಾಮದಲಳಿಯಲೇ ರಾಜ್ಯಾಭಿ ಲಾಷೆಯಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೧-೨೮) ; ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಕಾಮ ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಚತುರ್ವಿಧಫಲಪದಂಗಳ ನಾನೊಲ್ಲೆನಯ್ಯಾ (ಅಬಾದೇ. ೧೬೧-೨೨). ೪. ಕರ್ತವ್ಯ : ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಹೇಳುವುದು ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಧರ್ಮ (ರೂಢಿ). ೫. ಯಮರಾಜ: "ಯಮುನರ್ಕಸುತಂ ಧರ್ಮಂ . . . ಅಂತಕಂ ಕೀನಾಶಂ" (ಪಶು.ಕೋ. ೮-೪೦) ; "ಯಮಂ ಧರ್ಮನಂತಕಂ . . . ಕೀನಾಶಂ ಕೃತಾಂತನಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೫-೧೦) ; ಧರ್ಮನಂ ಮೊದಲಿಸಲ್

ಪೋದಂ ಪುತ್ರನನಱಸಲ್ಪೋದನೆ ಯಮಪುರಕೆ ಮುತ್ತ್ರಬಾಣಂ ದ್ರೋಣಂ (ಗದಾಯು. ೩-೨೫); ಸುರಪತಿ ದಹನಂ ಧರ್ಮಂ ನಿರುತಿ ವರುಣಾನಿಳನೈಳಬಿಳನೀಶ ಮಹೇಶ್ವರನಿಂದುವೆಂಬ ದಿಕ್ಪಾಳರುಮಂ ದಶದಿಶೆಯೊಳಿರಿಸಿ ಪರಿಕರಸಹಿತಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೨-೧೧೩). 'ಧರ್ಮಜ' ಪರಾ. ೬. ಪಾಂಡವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ; ಯುಧಿಷ್ಠಿರ. ೨, ೬ :, ಸುತಧರ್ಮ್ಮಂ ರಿಪುಭೀಮನರ್ಜ್ಜುನಯಶಂ ವಿದ್ವಿಷ್ಟಭೂಭೃದ್ಯಮಂ ... ಭಾಸ್ವತ್ಸುಮಿತ್ರೋದ್ಯಮಂ ಕ್ಷಿತಿಪಾಳಂ ನರಸಿಂಹದೇವಂ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು, ೧೯೩-೯೪ ; 1161). ೭. ಗುಣ ; ಸ್ವಭಾವ ; ಲಕ್ಷಣ : "ಧರ್ಮಃ, ಸ್ವಭಾವಃ, ಆತ್ಮಾ – ಈ ೩ ಸ್ವಭಾವ" (ಶಬ್ದಾಯು. ೧೨೯-೯೭) : "ಧರ್ಮಂ ಗುಣಸ್ವಭಾವವಾಚಿ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೨೯-೭೧) ; ಬಗೆಯಲ್ಕೆ ಧರ್ಮದಿಂ ಕ್ಷತ್ರಧರ್ಮವರ್ಗ ವಿರುದ್ಧಂ (ಗದಾಯು. ೩-೩೫) ; ಪೆಱವ ಧರ್ಮಂಗಳನೇತೆಱದಿಂದು ತಱವ ಪೆಱವರೊಳ್ ಪತ್ತಿಸಿ ಕಣ್ದೆಱೆಯೆ ಚತುರೋಕ್ತಿ ಕೃತಿಯೊಳ್ ನೆಱೆದಿರ ಪೇೞ್ವುದು ಸಮಾಧಿಯೆನೆ ಪೆಸರ್ವಡೆಗುಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩೦೯) ; ಶೈಶವದಲ್ಲಿ . . . ಉಷಾ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಳು. ಬೆಳೆಯುವದೇ ಅವಳ ಧರ್ಮವಾಗಿತ್ತು (ಸಮಜೀ. ೧೨೩೩). ೮. ಬಿಲ್ಲು ; ಚಾಪ : ಸ್ಮರವೈರಿಧರ್ಮವಕ್ಷೋಜ ಸ್ಮರಹರಕಾಂಡಚತುರಾವತಾರವಪ್ರಥ್ಯೇ (ಪ್ರಾಗ್ರಾಸ. ೬-೨೨). ೧, ರ : ಗುಣಮೇಱೆದ ಧರ್ಮಾ ಮಾರ್ಗಣತತಿಯಂ ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧಿಯೊಳ್ ಕೂಡಿ ನೃಪಾಗ್ರಣಿಯಾನಿಹಸೌಖ್ಯದಿಾದಮ ತಣಿವುದದೆ ಪರಮಸುಖೈಕಕಾರಣಮಲ್ತೇ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೧೧). 'ದಶಧರ್ಮಧಾರಿ' ಪರಾ. ೯. ನ್ಯಾಯ ; ನೀತಿ : ಧರ್ಮವೆಂಬುದು ಪರಮಪದವಾ ಧರ್ಮವನು ಬಿಟ್ಟಹುದು ಬದುಕಲ್ಲರಸ ಕೇಳೆಂದ (ಶುವ್ಯಾಉ. ೮-೩೯) ; ಸತಿ ಸಹಜಾತ ಸುತರುಗಳ ತವಿಸುವುದು ತಾ ಧರ್ಮವಲ್ಲ (ತೊರರಾ. ೪-೨-೩೦) : ಧರ್ಮವೇ ಜಯವೆಂಬ ದಿವ್ಯಮಂತ್ರ ಮರ್ಮವನ್ನಱಿತು ಮಾಡಲು ಬೇಕು ತಂತ್ರ (ಪುರಂದ. ೨-೭೫ ಪಲ್ಲವಿ) : ಆತನೇ ಪಾಲಿಸುವನಿವನ ಭೂತಳಮಂ ನಿಜಾತಿಶಯಧರ್ಮದಿಂದೆಳ್ಳನಿತು ದೋಷವಿಲ್ಲದೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೭-೧೩). ೧೦. ದತ್ತಿ ; ದಾನ ; ಉಚಿತವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟುದು: ಈ ಧರ್ಮಮಂ ಕಿಡಿಸಿದಾತ ವಾರಣಾಸಿಯೊಳು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದೊಳು ಸಾಸಿರ್ವ್ವ x x ರ ಸಾಸಿರ್ವ್ವ ಕವಿಲೆಯು ಕೊನ್ದ ಪಂಚಮಹಾಪಾತಕ[ವಕ್ಕು] (ಸಾಇಇ. XX, ೩೨-೪೪ ; 1046) : ಈ ಧರ್ಮ್ಮವ ನೋನ್ತಿರ್ ಕಿಡಿಸಿದವರಧೋಗತಿಗಿಳಿವರು (ಸಾಇಇ. XX, ೧೭೫-೭೨ ; 1190) ; ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ದಟ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟರೆ ಹಿತ್ತಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮೊಳ ಹಾಕಿ ನೋಡಿದ (ಗಾದೆ) ; ಕೆಟ್ಟು ನಂಟರ ಸೇರಬೇಡ. ಕೊಟ್ಟು ಧರ್ಮ ತಿರುಗಿ ಕೇಳಬೇಡ (ಗಾದೆ). ೧೧. ನಿಷ್ಠೆ ; ಶ್ರದ್ಧೆ ; ಭಕ್ತಿ : (ಕ). ೧೨. ಮತ ; ದರ್ಶನ : ಜೈನಧರ್ಮವು ವಿಶ್ವದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನಧರ್ಮಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ (ಭಾರದ. ೧೬೮) ; ಇತರ ಪಂಥದವರು 'ಮತ', 'ದರ್ಶನ', 'ಸಿದ್ಧಾಂತ' ಎಂದು ಯಾವುದನ್ನು ಹೆಸರಿಸುವರೋ ಅದನ್ನು ಬುದ್ಧನು "ಧರ್ಮ" ಎಂದು ಕರೆದನು (ಭಾರದ. ೧೯೧). ೧೩. ದಯೆ ; ಕರುಣೆ; ಕೃಪೆ : ಬೆಂದ ಮನವೆನ್ನ ಮತಿಗೆಡಿಸಿ ಕಾಡಿತ್ತು ಎನ್ನ ತಂದೆ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಾ ಇವ ಮಾಣಿಸು ನಿಮ್ಮ ಧರ್ಮ (ಬಸವ. ೪೯) : ದೇವರ ಧರ್ಮದೊಳೊಂದು ಬೇಂಟೆ ದೊರೆಕೊಂಡರೆ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಂಗರ್ಪಿತವ ಮಾಡುವೆ (ಬಸವ. ೯೦೭) : ನೀನೆ ಜಂದಾಳ್ವಾಡೆ ಯುಕ್ತಿ ಕೊಂಬುದೆ ದೇವ ನೀನೇ ಬಂದಾಳೆನಲು ಧರ್ಮವುಂಟೇ ದೇವ (ನಂದಿರ. ೭-೧೫). ೧೪. ರೀತಿ; ಕ್ರಮ : ಶೆಟ್ಟರು ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರಿ. ಅದೇ ಧರ್ಮದಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದರು (ಹೊಸಕೃ: ೩೩). ೧೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಒಂದು ಹೊಲದ ಮೇಲೆ ಹಾಕಬಹುದಾಗಿದ್ದ ಕೆಂಗೆಗಳವು—ಸಿದ್ಧಾಯ, ಅರಸರ ಸೇಸೆ, ಕಾಣಿಕೆ, ದಾಯ, ಧರ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು (ಕಶಾಅ. ೪೦೫). ೧೬. ನ್ಯಾಯವಾದ ಬುದ್ಧಿ : ಧನವೆಲ್ಲ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಧರ್ಮವ್ಯಯದದೆನೆ ಧರ್ಮದೊಳಗೆಮ್ಮ ಭಾಗೆಯರ್ಥದಲಿ ಬೆಳೆವನಿತು ಧರ್ಮವನಾದೊಡಂ ಕರುಣಿಸೆಮಗೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೫) : ಒಡಲಿಲ್ಲದುಸುಱಂಟೆ ನಿಮಗೆನ್ನ ಮೇಲೆ ಬಪ್ಪೊಡವೆಯಿಲ್ಲನೆ ಧರ್ಮವುಂಟೆ ಕಿಡುವೊಡವೆಯಾ ಕೊಡೆ ಕಂಡು ಕೆಡದ ಧರ್ಮವ ಕೊಡುವೆನೇ ಎನಲು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೬) : ಈತ ಕದ್ದು ತಂದೆಮ್ಮರ್ಥದೊಳಗೆಮ್ಮ ಭಾಗೆಯಂ ಕೊಡು ಕೊಡದೊಡದಱ ಬೆಂಬಳಿಯ ಧರ್ಮವನಾದೊಡಂ ಕೊಡೆಂದೆನೆ ಕೊಡಂ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೮). ೧೭. ಬಿಟ್ಟಿ ; ಪುಕ್ಕಟೆ : ನೀನೇನು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಸಂಬಳ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡು (ರೂಢಿ). ೧೮. ಯಜ್ಞ ; ಯಾಗ. ೧೯. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವವನು. ೨೦. ಶಿವ. ೨೧. ಅರಸ ; ದೊರೆ. ೨೨. ಉತ್ಪಾತ. ೨೩. ವಿಷ ; ಗರಳ: "ಗಿರಿಶನೊಳು ಕಾಲನೊಳು ಪುಣ್ಯದೊಳು ಬಲ್ಲಿನೊಳು ಗರಳದೊಳ್ ಕ್ರತುವಿನೊಳು ಧರ್ಮಮಕ್ಕು" (ಪಾಂಗರಾ. ೧೪೫-೪೪) ; "ಅರಸುತ್ಪಾತಂ ಬಿಲು ವಿಷ ಹರ ಪುಣ್ಯಂ ಯಜ್ಞಮಹಿಂಸೆ ಯಮ ಚಾರಿತ್ರಂ ನಿರುತದಿ ದಶ ಧರ್ಮಾಖ್ಯಂ" (ನಾನಾಕಂ. ೧೦೯). ೨೪. [ಕಾವ್ಯವಿ] ಉಪಮಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ವಸ್ತುಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮ.— ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮ : ಉಪಮೇಯಮುಮುಪಮಾನಮುಮುಪಮಾವಾಚಕಮುಮಂತೆ ಧರ್ಮಮುಮಿವರಲ್ಲಪವರ್ತಿಸೊಂದೆರಡು ಮೂರ್ಱವಲಾಕ್ಷಿಯಿಂದೆಂಟು ಬಗೆಯ ಲುಪ್ತೋಪಮೆಗಳ್ (ನರಚ. ೧೦-೩). ೨೫. [ಜ್ಯೋತಿ] ಜನ್ಮಲಗ್ನದಿಂದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ಸಿತನಿಂ ಧರ್ಮಧನಾರಿ ಪಂಚಮ ದಶಾಯಸ್ಥಾನದೊಳ್ ಮಂದನಿಂ ತ್ರಿತಯಾರಾತಿ ಸಂಕಾಂತ್ಯದೊಳ್ . . . ಇಂದ್ರಮಂತ್ರಿ ಶುಭದಂ ಶೇಷಾಗಳೊಳ್ ನಿಂದಿತಂ (ಜಾತಕ. ೧೦-೧೧) ; ದನುಜೇಜ್ಯಂ ಧರ್ಮ ಕರ್ಮ ತ್ರಿ ತನು ಧನ ಚತುಷ್ಪಂಚ ರಂಧ್ರಾಯದೊಳ್ . . . ಲೇಸೆನಿಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೧೦-೧೨). 'ಧರ್ಮನಿವಾಸ' ಪರಾ. ೨೬. = ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ : ಆರ್ತ ರೌದ್ರ ಧರ್ಮ ಶುಕ್ಲಾಭಿಧಾನಧ್ಯಾನಚತುಷ್ಟಯಮುಮಂ (ಸುಕುಪಾ. ೩-೨೯ ವ) ; ಪರಿಹರಿಸಿ ಚಿತ್ತದಿಂದಾರ್ತರೌದ್ರಮುಂ ಧರ್ಮ ಶುಕ್ಲಮೆಂಬೀಯೆರಡುಂ ಸ್ಥಿರಮಾಗೆ ದಿವ್ಯಮುನಿಪಂ ನಿರಂತರಧ್ಯಾನಯೋಗತತ್ಪರನಾದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೧-೪೪). 'ಧ್ಯಾನಚತುಷ್ಟಯ' ಪರಾ. ೨೭. ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದನೆಯವನು ; ಧರ್ಮನಾಥ : ವಿಮಳ ಅನಂತ ಧರ್ಮ . . . ವರ್ಧಮಾನರೆಂಬಿಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ವರ್ ತೀರ್ಥಕರರ್ (ಜಾಪುಂಪು. ೪೦೨). ೨೮. = ಧರ್ಮದ್ರವ್ಯ : ಚೇತನಾರಹಿತಮಜೀವತತ್ತ್ವಂ ಅದು ಗತಿಸ್ಥಿತ್ಯವಗಾಹಶರೀರಾದಿ ವರ್ತನಾಹೇತು ಧರ್ಮಾಧರ್ಮಾಕಾಶ ಪುದ್ಗಲ ಕಾಲಭೇದದಿಂ ಪಂಚವಿಧಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೬೩ ವ) : ಲೋಕಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ಎಂಬುವ ಒಂದು ದ್ರವ್ಯವಿದೆ. ಈ ದ್ರವ್ಯವು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹವೆಯು ಇರುವಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ . . . ಇದು ಆತ್ಮನ ಗಮನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ (ಜೈನಪ. ೩೯೦). ೨೯. ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತ ಚಿಂತನೆ : ಅಧ್ರುವಮಶರಣಮೇಕತ್ವಮನ್ಯತ್ವಮಶುಚಿತ್ವಂ ಸಂಸಾರಂ ಲೋಕಮಾಸ್ರವಂ ಸಂವರೆ ನಿರ್ಜರೆ ಬೋಧಿದುರ್ಲಭ ಧರ್ಮಸ್ವಾಖ್ಯಾತಮೆಂಬುವ ಪನ್ನೆರಡುಮನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಯಂ ಕ್ರಮದಿನನುಸ್ಮರಿಸುತ್ತುಮಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ಅಜಿಪು. ೬-೬೧ ವ). 'ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ' ಪರಾ. ೩೦. [ದ್ವೈತ] ನಲವತ್ತು ವಿಧವಾದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ, ಸ್ಪರ್ಶ . . . ಧರ್ಮ, ಅಧರ್ಮ, ಸಂಸ್ಕಾರ . . . ಸೌಭಾಗ್ಯವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಲವತ್ತು ವಿಧ ಗುಣಗಳು (ಹಿಂದಸಾ. ೨೭೫). ೩೧. [ಯೋಗ] ಮೂರು ಬಗೆಯ ಚಿತ್ತ ಪರಿಣಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ನಿರೋಧ, ಸಮಾಧಿ, ಏಕಾಗ್ರತಾ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಚಿತ್ತಸ್ಥಿತಿಗಳು ಧರ್ಮ ಲಕ್ಷಣ ಅವಸ್ಥಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ಷ್ಮ

ಸ್ಥೂಲರೂಪವಾದ ಚಿತ್ರಪರಿಣಾಮಗಳೆನ್ನಲ್ಪಡುವುವು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೦೪). **P** ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾರೆ. "ಧರ್ಮ-೨: (ಅ) ಪ್ರವೃತ್ತಿಧರ್ಮ, ನಿವೃತ್ತಿಧರ್ಮ (ಮಹಾಭಾ. ಶಾಂತಿ. ೨೪೦-೬, ಅನುಶಾಸನ. ೨೧೧). (ಆ) ವಿದಿತ (ವ್ಯಕ್ತ), ಅವಿದಿತ (ಅವ್ಯಕ್ತ) (ಕೇನ. ೨-೪ ಭಾ). (ಇ) ಪಶುಧರ್ಮ, ಪತಿಧರ್ಮ (ಕ್ರಿಯಾಸಾರ. ಉಪದೇಶ. ೩). ಧರ್ಮ-೩: (ಅ) ದ್ವಿಜಾತಿಯ: ಅಧ್ಯಯನ, ಇಜ್ಯಾ, ದಾನ (ಗೌಧಸೂ. ೧೦-೧; ೮-೯ಭಾ; ಭಾಗ. ೧೧-೩೯; ಕಾಠಕ. ೨೮).(ಆ)ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವ: ಪ್ರವಚನ (ಅಧ್ಯಾಪನ), ಯಾಜನ, (ಶುದ್ಧನಾದವನಿಂದ) ಪ್ರತಿಗ್ರಹ (ಗೌಧಸೂ. ೧೦-೨; ೭-೧ ಭಾ.; ಧರ್ಮಸಿಂ. ಪೂ. ೩-೨೪೦). ಅಥವಾ- ಯಾಜನ, ಅಧ್ಯಾಪನ, ಶುದ್ಧ ಪ್ರತಿಗ್ರಹ (ಮನು. ೧೦-೭೬-೪೧೧) (ಇ) ನಿತ್ಯಕರ್ಮ, ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಕರ್ಮ, ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮ (ವ್ಯಾಸಸ್ಮೃತಿ, ೩-೧; ಛಾಂದೋಗ್ಯ. ೧೦೬೫). (ಈ) ಕಾಯಿಕ, ವಾಚಿಕ, ಮಾನಸಿಕ (ಚರಕ. ೧೧-೫೪). (ಉ) ಸತ್ಯ, ತಪಸ್ಸು, ಅಧ್ಯಯನಾಧ್ಯಾಪನ (ತೈತ್ತಿರೀ. ೩೨೩). (ಊ) ಯಜ್ಞ, ದಾನ, ತಪಸ್ಸು (ಗೀತಾಭಾ. ೧೮-೩). (ಋ) ದೈವ, ಪಿತ್ರ್ಯ, ಮಾನುಷ (ಬೃಹದಾ. I, ೫೬). (ಋೂ) ಹೀನ, ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮ (ಚರಕ. ೨೨೭). (ಎ) ಫಲಭೋಗದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ: ಸಂಚಿತ, ಆರಬ್ಧ, ಆಗಾಮಿ (ತೈತ್ತಿರೀ. ೪). (ಏ) ಸಾತ್ತ್ವಿಕ, ರಾಜಸ, ತಾಮಸ (ಗೀತಾಭಾ. II ೧೮-೨೩-೨೫). (ಐ) ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಯ: ಪೂರ್ವಕರ್ಮ, ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮ, ಪಶ್ಚಾತ್ ಕರ್ಮ (ಸುಶ್ರುತ). (ಒ) ಪೂಜಾರಾಧ್ಯ, ಪುಣ್ಯಯಜ್ಞ, ದೃಢಚರ್ಯಾ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೬ ವ). (ಓ) ಶಸ್ತ್ರಕರ್ಮ, ಕ್ಷಾರಕರ್ಮ, ಅಗ್ನಿಕರ್ಮ (ಚರಕ. II ೧೪-೩೫). (ಔ) ಕರ್ಮ, ಅಕರ್ಮ, ವಿಕರ್ಮ (ಗೀತಾಭಾ. ೨೫೨). (ಅಂ) ಮೃದಂಗವಾದನದ: ತ್ರ್ಯಂಕ್ಯ, ಆಲಿಂಗ್ಯ, ಊರ್ಧ್ವಕ (ವಿಚಿಂ. ೪-೩೯೪). (ಅಃ) ಪರಸ್ವಾನಭಿಧ್ಯತೆ, ಸರ್ವಸತ್ತ್ವಸೌಹಾರ್ದ, ಕರ್ಮಫಲಶ್ರದ್ಧೆ (ಮಹಾಭಾ. ಅನುಶಾಸನ. ೧೩-೫). (ಕ) ಪರಸ್ವಗ್ರಹಣ, ಅಶಾಸ್ತ್ರೀಯಹಿಂಸೆ, ಪರದಾರಗ್ರಹಣ (ಮನು. ೧೨-೭). ಧರ್ಮ-೫: (ಅ) ವರ್ಣಧರ್ಮ,ಆಶ್ರಮ-,ಗುಣ-, ವರ್ಣಾಶ್ರಮ-, ನಿಮಿತ್ತ-(ಗೌಧಸೂ. ೧-೧-ಭಾ). (ಆ) ಅಹಿಂಸಾ, ಸತ್ಯ, ಅಕ್ರೋಧ, ಶೌಚ, ಇಂದ್ರಿಯಸಂಯಮ (ಮನು- ಗೌಧಸೂ. ೧೦-೧ ಭಾ). (ಇ) ಸತ್ಯ, ಅಕ್ರೋಧ, ದಾನ, ಅಹಿಂಸಾ, ಪ್ರಜನನ (ವಸಿಷ್ಠ - ಗೌಧಸೂ. ೧೦.೫೧ ಭಾ). (ಈ) ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದವು: ಜಾತಿ, ದ್ರವ್ಯ, ಗುಣ, ಕ್ರಿಯೆ, ಸಂಬಂಧ. (ಉ) ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದ: ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ, ಧ್ಯಾನ, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ, ಧಾರಣಾ, ಸ್ಮರಣ (ವಾಯುಪು. I-೧೦-೭೧). ಧರ್ಮ-೮: (ಅ) ಕ್ಷಮೆ, ಸತ್ಯ, ದಯೆ, ದಾನ, ಶೌಚ, ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ, ದೇವಪೂಜೆ, ಹವನ, ಸಂತೋಷ, ಸ್ತೇಯವರ್ಜನ (ಧರ್ಮಸಿಂ. ೧-೮). (ಆ) ಧರ್ಮದ (i) ಇಜ್ಯಾ, ಅಧ್ಯಯನ, ದಾನ, ತಪಸ್ಸು, ಸತ್ಯ, ಕ್ಷಮಾ, ದಮ, ಅಲೋಭ (ಮಹಾಭಾ. ವನ. ೨-೭೫). (ii) ತಪ, ಸತ್ಯ, ಕ್ಷಮಾ, ದಯ, ಶೌಚ, ದಾನ, ಯೋಗ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ (ವಾಮನ. ಅ. ೨೨-ಸಂ. ೧೫೧). ಧರ್ಮ-೯: ಸಾರ್ವವರ್ಣಿಕ ಧರ್ಮಗಳು: ಅಕ್ರೋಧ, ಸತ್ಯವಚನ, ಸಂವಿಭಾಗ, ಕ್ಷಮಾ, ಸ್ವಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಜನನ, ಶೌಚ, ಅದ್ರೋಹ, ಆರ್ಜವ, ಭೃತ್ಯಭರಣ (ಮಹಾಭಾ. ಶಾಂತಿ. ೬೦-೭, ೮). ಧರ್ಮ-೧೦: (ಅ) ಆತ್ಮನ: ಉತ್ತಮ ಕ್ಷಮೆ, ಮಾರ್ದವ, ಆರ್ಜವ, ಶೌಚ, ಸತ್ಯ, ಸಂಯಮ, ತಪಸ್ಸು, ತ್ಯಾಗ, ಆಕಿಂಚನ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೯-೩೨೫, ೩೨೬; ಪೂರ್ವಪು. ೧೧-೧೦೩, ೧೦೪). (ಆ) ಭೈಕ್ಷ, ಅಸ್ತೇಯಂ, ಶೌಚ, ಅಪ್ರಮಾದ, ಅವ್ಯವಾಯ, ಭೂತದಯೆ, ಕ್ಷಮಾ, ಅಕ್ರೋಧ, ಗುರುಶುಶ್ರೂಷಾ, ಸತ್ಯ (ವಾಯುಪು. I-೮-೧೭೬, ೧೭೭)" (ಶ್ರೀತತ್ತ್ವ. ೨೧೮).

ಧರ್ಮ ಕೊಡು=ದಾನಮಾಡು: ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಧರ್ಮ ಕೊಡಲು ಹಿಂಜರಿಯಬಾರದು (ರೂಢಿ). **ಧರ್ಮದ ಬಡ್ಡಿ** = ನ್ಯಾಯವಾದ ಬಡ್ಡಿ: ಧರ್ಮದ ಬಡ್ಡಿಯ ಮೇಲೆ ಹಣ ಕೊಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಂತೂ ಯಾವ ಸಂದೇಹವೂ ಇರಲಾರದು (ಯೋಧಪು. ೩೧). **ಧರ್ಮದ ಮದುವೆ** = ತೆರ ಇಲ್ಲದೆ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ತಂದುಕೊಳ್ಳುವುದು. **ಧರ್ಮದ ಮೇರು**= ಧರ್ಮದ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೇರುವಿನ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ಪಡೆದವನು; ಒಂದು ಬಿರುದು: [ಗು]ಣಸಂಪನ್ನಂ ಸ್ಥಿರನುಡಿವಾತಂ ಧರ್ಮ್ಮದ ಮೇರು ಸೋಮೇಸ್ವರ[ದಾ]ಸ ಪಾ × × × ಪಯ್ಯಂ (ಶಾಇ. XX, ೨೯-೩೪; 1084): ವಿಪ್ರಕುಳಪ್ರದೀಪರೀಶ್ವರಚರಣಾಬ್ಜಭೃಂಗರಧಿಕರ್ಸ್ಸಲೆ ಧರ್ಮ್ಮದ ಮೇರುಗಳ್ (ಶಾಇ. XX, ೩೭-೦೪; 1084). **ಧರ್ಮ ನೀಡು** = ಧರ್ಮ ಕೊಡು: ಪ್ರವಾಹಪರಿಹಾರನಿಧಿಗೆ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಉದಾರವಾಗಿ ಧರ್ಮ ನೀಡಿತು (ರೂಢಿ). **ಧರ್ಮ ಬೇಡು**= ದಾನ ಬೇಡು: ಕೆಲವರು ಸೋಮಾರಿಗಳಾಗಿ ಧರ್ಮ ಬೇಡುವುದನ್ನೇ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಿಡುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). **ಧರ್ಮ ಮಾಡು** = ೧. ಸತ್ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡು; ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯ ಮಾಡು: ಧರ್ಮ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಿ ಧನಾರ್ಜನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಜಾತಕ. ೧೭-೧೦ ಟೀಕ). ೨. ದಾನ ಮಾಡು: ಇಂಥಾ ಜನ್ಮಾ ನೋಡೋ ಧರ್ಮಾ ಮಾಡೊ (ದಾಸಗೀ. ೬೭-೨); ಧರ್ಮ ಮಾಡಿದರೂ ಮರ್ಮ ತಿಳಿಯಬೇಕು (ಗಾದೆ). **ಧರ್ಮ ಹಾಕು** = ಧರ್ಮ ಕೊಡು: ಆಗರ್ಭಶ್ರೀಮಂತರಾದವರು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಧರ್ಮ ಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸ್ವಲ್ಪ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಮೀಸಲಾಗಿಡುತ್ತಿದ್ದರು (ರೂಢಿ).

[ಸಂ.]

ಧರ್ಮಏತ್ರ (ನಾ). = ಧರ್ಮೈತ (?): ಶ್ರೀ[ಮ][ದಾ]ಹವಮಲ್ಲದೇವರಲ್ಲಿ ಮೂನೂಱು ಗದ್ಯಾಣಂ ಧರ್ಮಏತ್ರಜಿಗ್ಗೆಯ್ಯೆ ಪ[ಞ್ಚ]ರ ಸಂಪಜಮಾಗಿ ಪ್ಪಡೆದಂ ಊರಂ ವಿದ್ವಜ್ಜನಕ್ಕಾದರದೊಳ್ ಭರಣಂಗೆಯ್ದು (ಶಾಇ. XI-i, ೯೫-೯೭; ೯೮೦). [**P** ಇದು 'ಧರ್ಮಏತ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ]

ಧರ್ಮಏತ 'ಧರ್ಮೈತ' ನೋ.

ಧರ್ಮಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು: ಧರ್ಮಂಗೆಯ್ಯಲ್ ಬಯಸುಗುಮೊರ್ಮೆ ಜನಾಗಮಮನೋಜಯಿಂ ಕೇಳ್ದ ನರಂ (ಸಮುಹ. ೩-೩೦): ಧರ್ಮಂಗೆಯ್ವನ ಫಲಮನಿಲ್ಲಿಯ ಮನ್ನಣೆಯುಮಂ ಮಹಿಮೆಯುಮನಱಿವುತಿರ್ಪುದನೊಳ್ಳಿತ್ತು ಬಗೆದು ಭಾವಿಸಿ ನೋಟ್ಪುದು (ಬಂಹರಿ. ೧೦-೧೨ ವ). ೨. ದಾನಮಾಡು: ಬಸವಯ್ಯಂ ರುದ್ರಹೋಮಂಗ್ಗೆಯ್ದು ಸಹಸ್ರಭೋಜನಮಾಡಿ ಬಲಿಯಂ ಕಳೆದು ಧರ್ಮ್ಮಂಗೆಯ್ದು (ಎಕ. IV, ಹಗ್ಗಡ. ೦೬-೭; 1021). [ಧರ್ಮ + ಕೆಯ್$_1$]

ಧರ್ಮಂಪಡೆ (ಕ್ರಿ). ಧರ್ಮದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆ: ಆ ಮುನಿನಾಥಂ ಜಿನಮಾರ್ಗಮನೀಯೆ . . . ಶುಕ್ರನುಮಾ ವಿನುತ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯುಮಂತೆ ಧರ್ಮಂಪೆತ್ತರ್ (ನೇಮಿಪು. ೩-೨೬). [ಧರ್ಮ + ಪೆಱು$_1$]

ಧರ್ಮಂಬೇಟ್ (ಕ್ರಿ). ನ್ಯಾಯವಾದುದನ್ನು ಹೇಳು; ಧರ್ಮಸಮ್ಮತವಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಸು: ಕರ್ಮಮುಳ್ಳಿಂ ಮನುಷ್ಯಭವಂಬಡೆದು ಧರ್ಮಮಂ ಮಱೆದು ನೆಗೞ್ದೊಡಂ . . . ಧರ್ಮಂಬೇಟಲ್ ಬಲ್ಲವರುಮೇಗೆಯ್ವರ್ (ಜೀವಸಂ. ೭೨-೨೪ವ). [ಧರ್ಮ + ಪೇೞ್]

ಧರ್ಮಕಂಟಕ(ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗುವ ತೊಂದರೆ, -ವಿಪತ್ತು. ೨. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು: ಧರಣಿಯಲಿ ಮುರವೈರಿಯಿರ್ದಡೆ ನಿರುತ ತಮಗೀ ವಿಧಿಯೆ ದುಷ್ಪರ ಶಿರವನುಚಿ[3] ಚಂಡಾಡದಿಹನೇ ಧರ್ಮಕಂಟಕರ (ನಿಭಾಗ. ೧-೧೩-೧೧). [ಧರ್ಮ + ಕಂಟಕ]

ಧರ್ಮಕಥನ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದು, -ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದು; ಧರ್ಮಬೋಧೆ: ಮುನಿಪತಿ ವಾಚನೆಯಿಂ ಪೃಚ್ಛನೆ ಯಿನನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಯಿಂ . . . ಧರ್ಮಕಥನದಿಂದಂ ವಿನುತಸ್ವಾಧ್ಯಾಯವೆಂಬ ತಪಮಂ ತಳೆದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೪-೧೮). [ಧರ್ಮ + ಕಥನ]

ಧರ್ಮಕಥೆ (ನಾ). ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಕಥೆ: ಇತ್ತ ಮೇಘರಥಂ . . . ಧರ್ಮಕಥೆಯಂ ಪಲರ್ಗೆ ಪೇೞುತ್ತಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ಶಾಪುಂಪು. ೨೦೮); ಕೇಸುವದಣ್ಣನಾಯಕಂ . . . ಧರ್ಮ್ಮಕಥಾಪ್ರಸಂಗದಿಂ ಧರ್ಮ್ಮಕಾರ್ಯ್ಯತತ್ಪರನಾಗಿ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೩೭-೨೭ : 1161). [ಧರ್ಮ + ಕಥೆ]

ಧರ್ಮಕರ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. ೨. ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು. ೧, ೨: ಕನಕನಗೇಂದ್ರಧರ್ಮಕರನಾಗಿಯುಮುನ್ನತ ಧರ್ಮಹಂತೃ . . . ಎಂದೆನಿಸಿರ್ದನಹೀಂದ್ರಭೂಷಣಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೪-೧೪೪). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಕರಕ (ನಾ). ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ನೀರಿನ ಪಾತ್ರೆ: ಸ್ಥವಿರನು [ಒಂದು] ಧರ್ಮಕರಕದಲ್ಲಿ ನೀರು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು (ಬುದ್ಧ ಪ. ಮಿಲಿಂದ. ೯೩). [ಧರ್ಮ + ಕರಕ]

ಧರ್ಮಕರ್ತ (ನಾ). ದೇವಸ್ಥಾನದ ಖರ್ಚಿನ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕ; ಧರ್ಮದರ್ಶಿ; ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ: (ಶ). [ಧರ್ಮ + ಕರ್ತ]

ಧರ್ಮಕರ್ಮ (ನಾ). ೧. ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯ; ಯಜ್ಞ, ಯಾಗ, ಪೂಜೆ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮ: ಜನ್ಮಕುಲಧನಜಾತಿವರ್ಣಪ್ರಭೇದವಂ ಗಣಿಸದೆಯು ಮನದ ಹೃದಯದ ಧರ್ಮಕರ್ಮವನೆ ಹಿಡಿದು ಮನ್ನಣೆಮಾಡಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭-೧೮೧); ವೇದಗಳೂ ವೇದೋದಿತ ಧರ್ಮಕರ್ಮಗಳೂ ಅಳಿಸಿ ಹೋಗುವ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುವರಾರು? (ಭಾರಶ. ೭೮). ೨. ಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮ; ಪುಣ್ಯಸಂಪಾದನೆಯ ಕಾರ್ಯ.

ಧರ್ಮಕರ್ಮ ಸಂಯೋಗ = ೧. ಪುಣ್ಯಕರ್ಮ ಫಲಿಸುವಿಕೆ; ಅದೃಷ್ಟ ಕೂಡಿಬರುವಿಕೆ: ಧರ್ಮಕರ್ಮ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಅವರೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದುದರಿಂದ ನನಗೆ ಅವರ ದರ್ಶನ ಆಯಿತು (ರೂಢಿ). ೨. ಆಕಸ್ಮಿಕ. [ಧರ್ಮ + ಕರ್ಮ]

ಧರ್ಮಕಹಳೆ 'ಧರ್ಮಗಹಳೆ' ನೋ.

ಧರ್ಮಕಾಯ (ನಾ). ಧರ್ಮರೂಪವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನು; ಧರ್ಮವೇ ಶರೀರವಾಗಿರುವವನು: ಬುದ್ಧನ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಕಾಯ ಕಣ್ಮರೆ ಯಾದರೂ ಆತ 'ಧರ್ಮಕಾಯ'ನಾಗಿ ಶಾಶ್ವತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ಭಾರಶ. ೧೯೩). [ಧರ್ಮ + ಕಾಯ]

ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮ ಅಥವಾ ಮತಸಂಬಂಧವಾದ ಆಚರಣೆ; ಸದಾಚಾರ. ೨. ಸತ್ಕರ್ಮ; ಪರೋಪಕಾರದ ಕೆಲಸ; ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯ: ಆದಿಭಟ್ಟಾರಕವೃತಿಕರಸ್ಥಿತಿಯನಾನಂದನೆಂಬಂ ಧರ್ಮ ಕಾರ್ಯನಿಮಿತ್ತಂ ಬಾದಜಿಪಿದೊಡೆ (ಆದಿಪು. ೧೭-೪೯ ವ); ಮೃತ್ಯುಪಾಶದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಚತುರಂಗಸೇನೆಯನ್ನು ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ (ವಚಭಾ. ೨೩೦). [ಧರ್ಮ + ಕಾರ್ಯ]

ಧರ್ಮಕುಮಾರ (ನಾ). ಯಮಧರ್ಮನ ಮಗ; ಧರ್ಮರಾಯ; ಯುಧಿಷ್ಠಿರ: ಪಾಂಡವರಾಯ ಧರ್ಮಕುಮಾರ ಗೆಲಿದನು ಕೌರವೇಶ್ವರನ (ಕುಪ್ಪಾ. ಕ. ೪ ಸೂಚನೆ). [ಧರ್ಮ + ಕುಮಾರ]

ಧರ್ಮಕೃತ್ಯ (ನಾ). = ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ ೨: ಭಾಷೆಯನ್ನು ಯಾರೂ ಯಾರ ಉಪಕಾರಕ್ಕೆ ಕಲಿಯುವುದಿಲ್ಲ; ಅದು ಧರ್ಮಕೃತ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ; ಉಸಿರಾಟದಂತೆ ಅದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೂ ಅಲ್ಲ (ವಿಚಾಮಂ. ೧೮). [ಧರ್ಮ + ಕೃತ್ಯ₂]

ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮವು ಬೆಳೆಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರ; ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ; ಪವಿತ್ರಕ್ಷೇತ್ರ; ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ: ಅಂತು ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರಂಗಳಂ ವಿಹಾರಿಸಿ ವಿನೇಯಜನಾಶಯಕುಶೇಶಯಂಗಳನಲರ್ಚುತಂ ಬಂದು (ಆದಿಪು. ೧೧-೭೮ ವ); ಅಮರಾನೀಕಮನೇಕಂ ಕ್ರಮಯುಗವಿನ್ಯಸ್ತವಾಸ್ತುಕಂ ಬಳಸಿರೆ ವಿಶ್ರಮಿಸುವಪೋಲ್ ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರಮದಾವುದೆನೆ ಸಮವಸರಣ ದೆಡೆಯನೆ ನಡೆದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೨೦); ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರವೇ ಕರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ (ಭಾರಶ. ೧೧೦). ೨. ಭಾರತ. ೩. ಧಾರ್ಮಿಕನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ. [ಧರ್ಮ+ಕ್ಷೇತ್ರ]

ಧರ್ಮಗತಿ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದ ಮಾರ್ಗ; ಧರ್ಮದ ಹಾದಿ: ಧರ್ಮಗತಿಯ ತಾರತಮ್ಯವ ತಿಳಿಯದೆ ಪೆರ್ಮೆಯ ಬಿಟ್ಟು ಬೇಸಱದೆ ನಿರ್ಮಲಮತಿಯಾಗಿ ನೀ ನಡೆ ಮಿಥಿಲೆಗೆ ಧರ್ಮವ್ಯಾಧನ ಬಳಿಗೆ (ಹದಿಬ. ೬೨-೪೯). ೨. ನ್ಯಾಯ ವಾದ ಕ್ರಮ, -ರೀತಿ; ಸರಿಯಾದ ನಡವಳಿಕೆ: ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯ ತಂದೆ ಪ್ರೇಮಮತಿ ಮತಿಗೆಟ್ಟು ಧರ್ಮಗತಿಯಂ ಬಿಟ್ಟು (ಶಂಕಕಂ. ೧೭೭-೨೦); ಗೆಲವಿದೆಂತುಟೊ ತನ್ನ ಸೋಲಿದು ಬಳಿಕ ಸೋತರೆ ಧರ್ಮ ಗತಿಯನು ತಿಳಿದು ಹೇಳಲಿ ತತ್ಸಭಾಸದರೆಂದಳೆಂದುಮುಖಿ (ಕುಪ್ಪಾ. ಸ ೧೪-೬೦). [ಧರ್ಮ + ಗತಿ]

ಧರ್ಮಗರಣಿಗ (ನಾ). ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ವ್ಯಯವನ್ನು ಬರೆಯುವವನು; ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳ ಲೆಕ್ಕವನ್ನಿಡುವವನು: ಪಾಲಿಪು ಕೊಳ್ಳಿಯುಂ ಅರಮನೆ ತಾಣದ ಭಾಗಮುಂಮ್ ಅರ್ಚ್ಚಕಮ್ಮನ್ನಿಯಕಿ ಕೊಟ್ಟ ಸೇನವರಸರುಂ ಧರ್ಮ್ಮಗರಣಿಗರುಂ (ಎಕ. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೩೭-೧೧ : ಸು. 6767). [ಧರ್ಮ + <ಕರಣಿಕ]

ಧರ್ಮಗಹಳೆ, ಧರ್ಮಕಹಳೆ, ಧರ್ಮಗಾಳೆ (ನಾ). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಕರುಣೆಯಿಂದ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಸೂಚನೆಗಾಗಿ ಊದಿಸುವ ಕಹಳೆ: ಮುಱಿಯಲಿಱಿದು ಪಾಳೆಯ ಪರಿಯಂತರ ಒಱಲಿಸಿ ಧರ್ಮಗಹಳೆಯ [ಪಾಠಾಂ.ಗಾಳೆಯನು] ನೆಱಿಗಲಿ ರಾಮ ತಿರುಗಿದನೊಯ್ಯನೆ ತನ್ನುಱುವ ಭಟರ ಮೋಹರದೊಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೦೩-೧೨೧): ಬರಲು ಬಹುದು . . . ದುರ್ಧರದ ಸಾಹಸರೆಂದು ಅಡ್ಡೈತರೆ ವಿಭೀಷಣ ಧರ್ಮಗಹಳೆಗಳಲಿಯಲಿತ್ತರದಿ (ತೊರಾಮಾ. ೨೬೨-೭೪). **ಧರ್ಮಕಹಳೆ:** ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕನು ಧರ್ಮಕಹಳೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಸಿದನು. ಕದನವು ನಿಂತಿತು (ಕವೀರ. ೧೨೨); ದಂಡಿನವರ ತಿಳುವಳಿಕೆಗೆ ಕೂಚುನಗಾರಿ, ಧರ್ಮಕಹಳೆ ಮೊದಲಾದ್ದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯಬರುವ ಸಂಗತಿಯು . . . ಸೇನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ತರಬಿಯತ್ತು ಇತ್ತೆಂದು ತೋರಿ ಸುವುದು (ಚಿತ್ರಪಾ. ೭ ಉಪೋದ್ಘಾತ). **ಧರ್ಮಗಾಳೆ:** ಪಾಳೆಯ ಪರಿಯಂತ ಮುಱಿಯಲಿಱಿದು ಧರ್ಮಗಾಳೆಯ ದನಿಯನೆಲ್ಲರನು ಕೇಳಿಸುತೊಯ್ಯನೆ ತಿರುಗಿದನಂದು ಕಟ್ಟಾಳು ಕಾಟಣ್ಣ ಲೀಲೆಯೊಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೯೭-೭೮); ದಾಳಿಯಂ ಮಾಡಿದುದು ಹರಗಣಂ ಪುರದ ಪೆರ್ಬಾಗಿಲೊಳ್ ಗಾಡದಿಂ ಧರ್ಮಗಾಳೆಯನಿರದೆ ಪಿಡಿಸಿ ತಿರುಗಿತು ವಿಜಯದುತ್ಸವದೊಳು (ಚಬಸು. ೪೯-೪೭); ಸಾವಿಗೆ ಭಯಗೊಂಡು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳವರನು ಕಾವೆನು ಭಯ ಬೇಡೆಂದು ಕೀವಿದ ಧರ್ಮಗಾಳೆಯ ಹಿಡಿಸಿದನಾ ಭೂಪರನಂಜರಾಜೇಂದ್ರು (ಕಂನವಿ. ೧೭-೯೫). 'ದಮ್ಮಗಹಳೆ' ಪರಾ. [ಧರ್ಮ + ಕಹಳೆ]

ಧರ್ಮಗಳ್ (ನಾ). ಉಚಿತವಾಗಿ ಕೊಡುವಕಳ್ಳು; ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಮದ್ಯ: ನೆರೆದಲ್ಲರ್ ಕಳ್ಗುಡಿಯುತ್ತಿರೆ ಬಡವರ್ಗಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಗಳ್ಳೆಂದೆಱೆವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೦೪೪). 'ಧರ್ಮಗಳ್ಗುಡಿ' ಪರಾ. [ಧರ್ಮ + ಕಳ್$_3$]

ಧರ್ಮಗಳೆ (ನಾ). (ಲಕುಲೀಶ) ಯತಿಯ ಧರ್ಮದಂಡ; ಯೋಗದಂಡ: ಹರನರಸಂ ಸುರನ್ರ್ಮರದ ಗುಣ್ಣು ಜಟಾವಳಿ ತೊಂಗಲಿನ್ದುರ್ಧರಗಿರಿ ಸೇತು ಧರ್ಮ್ಮಗಳೆಯಂಕದ ಮದ್ದಳೆ ಧೂಮ ವೇಳೆ ವಿಸ್ಫುರಿತ ಶಿವಾಗಮಂ ಸುರಗಿಗೆಯಾಗಿರೆ ಪಾಪವನೊತ್ತಿ ಕುತ್ತಿ ನಿಮ್ಮುರಮಿಱಿದಿನ್ತು ಕೊನ್ದ ತಪದಂಕಮಿದೀ ತಪದಂಕಕಾಱನ (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೨೭-೬೮: ೨೬೩). [ಧರ್ಮ + ಗಳೆ (<ಗಟ^3)]

ಧರ್ಮಗಳ್ಗುಡಿ (ಕ್ರಿ). ಉಚಿತವಾಗಿ ಕಳ್ಳನ್ನು ಕುಡಿ; ಬಿಟ್ಟಿ ಹೆಂಡ ಕುಡಿ: ಕಳ್ಗೊಳ್ ಬೊಟ್ಟನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕೆಲವರ್ಗಲ್ಲಂ ಬೊಟ್ಟಿಟ್ಟು ಕೀಱುಯರ್ಪಿರಿಯರಱದು ಪೊಡಮಟ್ಟು ಧರ್ಮಗಳ್ಗುಡಿವರ್ಗಲ್ಲಂ ವಿಸಸಲ್ಗಳ್ವನೆಱದು (ಜಂಪಥಾ. ೯-೮೭ ವ). [ಧರ್ಮಗಳ್ + ಕುಡಿ$_1$]

ಧರ್ಮಗಾಮಿ (ನಾ). ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವನು: ಧರ್ಮಗಾಮಿಗಳಾದ ಅವರು ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆಯಾಯಿತೆಂದರೆ ಸುಮ್ಮನಿರುವುದಿಲ್ಲ (ವಕಥಾ. ೨೯). [ಸಂ. ಧರ್ಮಗಾಮಿನ್]

ಧರ್ಮಗಾಮುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀಪಾಲನಾಚಾಸ್ಯ ಧರ್ಮ್ಮಗಾವುಣ್ಡ ಪುತ್ರಱ ಪ್ರಾತಿಷ್ಠಿಪಟ್ಟಿಲಾಪಟ್ಟಂ ಸ್ಥೀಯಾದಾಚನ್ದ್ರತಾರಕಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೯-೦೪: ಸು. ೩ನೆಯ ಶತ). [ಧರ್ಮ + ಗಾಮುಂಡ]

ಧರ್ಮಗಾರಿಯ (ನಾ). = ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ೨: ಯಾ ಮರಿಯಾದೆಯುಉ ಧರ್ಮ್ಮಗಾರಿಯವನು ನಡಸುವರು (ಎಕ. XI, ಹೊಳಕೆ. ೬೪-೨೦: 1406 ?). [<ಸಂ. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ]

ಧರ್ಮಗಾಳೆ 'ಧರ್ಮಗಹಳೆ' ನೋ.

ಧರ್ಮಗುಣ (ನಾ). ೧. ಸತ್ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವ ಗುಣ; ಸದ್ಗುಣ: ವನಜದ್ವಿಟ್ಸುತನೊಂದಿದಂದುದಯದೊಳ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ . . . ಜಾಮಿತ್ರು ಕೇತನದೊಳ್ ಧರ್ಮಗುಣಾನ್ವಿತಂ (ಜಾತಿ. ೦೪-೧೦). ೨. ಬಿಲ್ಲಿನ ಹೆದೆ: ಸೊಗಯಿಪ ಧರ್ಮಗುಣಂಗಳನಗಲಿದೊಡಾಕ್ಷಣದೊಳ್ಸ್ಯರಂ ಕೊಂದವ ವಂಬುಗಳೆಂದಡೆ ವಿರಹಿತಧರ್ಮಗುಣರ್ ಪೆಱರೇ ವಿಘಾತಿಸು ವುದದ್ಭುತಮೇ (ಜಾಧಪು. ೧೩-೬೩). ೧, ೨: ಕೃತವಿದ್ಯರ ಭೀಕರಶರ ತತಿ ಮೊಳೆತೇವಂತೆ ಸಮೆದು ಬಿಟ್ ಸಂಗರದೊಳ್ ಗತಿಗಂತುಟು ಧರ್ಮಗುಣಚ್ಯುತದಿ ನರ್ಥೋಗತಿಗೆ ಬೀಱ್ವುದೊಂದಚ್ಚರಿಯೇ (ಗದಾಯು. ೪-೩೩); ಕಡುವೇಗಿ ಧರ್ಮ್ಮಗುಣಮಂ ಬಿಡುವುದು ಖರದೂಷಣಾನ್ವಿತಂ ಮೂದಲೆಯಂ ಪಡೆದುದು ಬಲ್ಲಾಳನ ದಿಟನುಡಿಯೊಳ್ಪಡಿಯಾ ಗಲಾಪ್ಪ್ರ್ರದೇ ರಾಮಶರಂ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೦೭೩-೯; 1186). [ಧರ್ಮ + ಗುಣ]

ಧರ್ಮಗುತ್ತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬತ್ತ: ಕುಂದದ ಚಂದ್ರುಲೇಖೆ . . . ನಿರಂತರಮೊಪ್ಪುವ ಧರ್ಮಗುತ್ತಿಯೆಂಬಂದನೇಕ ನಾಮವೆಸೆಗಂ ಮೃದುಬಂಧುರ ಗಂಧಶಾಲಿಗಳ್ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೯-೬೪). [?]

ಧರ್ಮಗುರು (ನಾ). ಧರ್ಮಮಾರ್ಗವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಗುರು: ಶ್ರೀಮನ್ನಾಗಸ್ವಾಮಿ × × × ಧರ್ಮ್ಮಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ಜಪಳ[ಗು]ಳವಂ ಮೃನ್ನಣೆ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿವೆರಸು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗೆ ಕೇರಿಯು [ಕೆ]ಯ್ಯುಮಂ . . . ಪಡೆದು (ಸೌಇಇ. XI-I, ೬೪-೦೮: 1028); ಡಾ. ಆಬಟ್‌ರು ಆಗ ಟಳಕರ ಧರ್ಮಗುರುವಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೦೪೭). [ಧರ್ಮ + ಗುರು$_2$]

ಧರ್ಮಗೇಹ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದು: ಧರ್ಮದ ನೆಲೆ: ನಿಜನೇತ್ರಂ ಲೋಕನೇತ್ರಂ ನಿಜಭರಣಮಿಳಾಚಕ್ರಭಾರಾವಹಂ ಮೇಣ್ ನಿಜವಾಹಂ ಧರ್ಮಗೇಹಂ ನಿಜಧನು ದನುಜಾರಾತಿಜಾತಾಧಿವಾಸಂ . . . ಕು ಡು ಗೆ ಮ ಗ ತು ಳ ಶ್ರೇಯಮಂ ಶೈಲಜೇಶಂ (ರಾಜಶೇ. ೦-೨). ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಜಾತಕನ ಜನ್ಮಲಗ್ನದಿಂದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ. [ಧರ್ಮ + ಗೇಹ]

ಧರ್ಮಗೊಡ್ಡು (ನಾ). ೧. ಕಂದಾಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆ; ವ್ಯವಹಾರಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ: ಧರ್ಮಗೊಡ್ಡಿನ ಹುಚ್ಚನೀ ನಮ್ಮವನ ಕಯ್ಗೆ ಈ ಶಾಸನವು ದೊರೆವಟ್ಟು (ಮಂತ್ರಶಿ. ೧೩-೧೦). ೨. ವ್ಯವಹಾರಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಕರ್ಮಠ. [ಧರ್ಮ + ಗೊಡ್ಡು$_1$]

ಧರ್ಮಗೊಳಗ (ನಾ). ಕಣದ ಧಾನ್ಯರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ತೆಗೆದಿಡುವ ಒಂದು ಕೊಳಗದಷ್ಟು ಧಾನ್ಯ: ಅದಱ ಸೀಮೆ ಮಾಡಲು ವಿರಟನ ದಿಬ್ಬೆ ಬಡಗ ಕೈರವಿಯ ಹಳ್ಳ ತೆಂಕ ಕಱಯ ಹಳ್ಳಂ ಮೇರೆ ಕಱಯ ಕೊರಲು ದೇವಗೊಳಗಂ ಧರ್ಮಗೊಳಗವೆರಡು ದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಗಾಣವೆರಡು (ಎಕ. XI, ಚಳ್ಳಕೆ. ೨೦-೩೭: 1087). 'ದೇವಗೊಳಗ' ಪರಾ. [ಧರ್ಮ + ಕೊಳಗ$_1$]

ಧರ್ಮಗೋಷ್ಠಿ (ನಾ). ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರವಚನಗಳ ಸಭೆ, – ಕೂಟ: ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೊರಾನಿನ ಪಠನದ ಮೂಲಕ ನಡೆಯುವ ಸನ್ಮಾರ್ಗಬೋಧನೆಯೂ ಹಿಂದೂದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಧರ್ಮಗೋಷ್ಠಿಗಳೂ . . . ಉತ್ತಮವೂ ಉದಾತ್ತವೂ ಆದ ಸಮಾಜನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುತ್ತಿವೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೬೩). [ಧರ್ಮ + ಗೋಷ್ಠಿ]

ಧರ್ಮಗೌರವ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ಇರುವ ಆದರ; ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತ ಶ್ರದ್ಧೆ: ಈ ಕ್ರೂರಜನರ ನಡತೆಯಿಂದ ನಿನ್ನ ಧರ್ಮಗೌರವವೆಲ್ಲಾ ಹೋಗಿ ಬಿಟ್ಟಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ವಕಥಾ. ೯೯). [ಧರ್ಮ + ಗೌರವ]

ಧರ್ಮಗ್ರಂಥ (ನಾ). ಮತದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ, ತತ್ತ್ವ, ವಿಧಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಗ್ರಂಥ; P ವೇದ, ಬೈಬಲ್ಲು, ಕೊರಾನು ಮುಂತಾದುವು: ವೈದಿಕರೂ ಅವೈದಿಕರೂ ಪರಸ್ಪರರ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದಲ್ಲವೆ? (ಮಾರಿವ. ೪೨೦); ಲಕುಲೀಶ–ಪಾಶುಪತದ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳು ದೊರಕಿದಂತೆ ಕಾಳಾಮುಖರ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದೊರೆತಿಲ್ಲ (ಕಹಾಅ. ೦೩೩). [ಧರ್ಮ + ಗ್ರಂಥ]

ಧರ್ಮಗ್ಲಾನಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಹಾನಿ; ಧರ್ಮ ನಷ್ಟವಾಗುವಿಕೆ: ಕೃಷ್ಣಾವತಾರವಾದದ್ದು ದ್ವಾಪರಯುಗದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಧರ್ಮಗ್ಲಾನಿಯ ಕಾರಣದಿಂದ (ಭಾರಿದ. ೧೦೪); ಅರ್ಜುನನ ಅಳಲಿಗೆ ಕಾರಣ . . . ವರ್ಣಸಾಂಕರ್ಯ, ವರ್ಣಸಾಂಕರ್ಯದಿಂದ ಧರ್ಮಗ್ಲಾನಿ, ಧರ್ಮಗ್ಲಾನಿಯಿಂದ ನರಕಪ್ರಾಪ್ತಿ (ಭಾರಿದ. ೧೧೨). [ಧರ್ಮ + ಗ್ಲಾನಿ]

ಧರ್ಮಘಾತಕ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದ ಉಲ್ಲಂಘನೆ; ಧರ್ಮದ್ರೋಹ: ನನ್ನನ್ನು ಕೋರದೆಯೇ ನೀನು ಆ ರಾಜನ ಸಹವಾಸ ಮಾಡಿದ್ದು ಧರ್ಮಘಾತಕವೇನಲ್ಲ (ವಕಥಾ. ೩೯೩). ೨. ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುವವನು; ಧರ್ಮದ್ರೋಹಿ. [ಧರ್ಮ + ಘಾತಕ]

ಧರ್ಮಚಕ್ರ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ; ಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯ. ೨. ಧರ್ಮರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದ ಚಕ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು; ವಿಷ್ಣು. ೧, ೨: ಪ್ರತಿಪಾಲಿತಧರ್ಮಚಕ್ರಂ . . . ಈ ಚಳುಕ್ಯನಾರಾಯಣದೇವನೀಗೆಮಗೆ ಮಂಗಳಕಾರಣಮುತ್ತಮಂಗಳಂ (ಗದಾಯು. ೧-೧). ೩. ಬುದ್ಧ. ೪. [ಬೌದ್ಧ] ಧರ್ಮದ ಸಂಕೇತವಾದ ಚಕ್ರ: ಭರತಖಂಡದ ರಾಷ್ಟ್ರ

ಧ್ವಜದಲ್ಲಿ . . . "ಧರ್ಮಚಕ್ರ" ವಿಶ್ವಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದ ವೈದಿಕಋಷಿಗಳ ದಿವ್ಯಸಂದೇಶದ ಪ್ರತೀಕ (ಹುಕ್ಮಾರ. ೧೭೭ ಹಿ೬೦೪); ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ನೆಹರೂ ಅವರು ವೇದ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾದ ಆದಿತ್ಯನ ಧರ್ಮಚಕ್ರವನ್ನೂ . . . ರಾಷ್ಟ್ರಧ್ವಜದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿ (ಹುಕ್ಮಾರ. ೧೩೦ ಹಿ೬೦೪); ಎಂತಾದರು ಈ ದುರಂತಕಿಹುದೆ ಕೊನೆಯ ಅಂಕವು? 'ಸಂಭವಾಮಿ ಯುಗೇಯುಗೇ' ಆಗೋ ಧರ್ಮಚಕ್ರವು (ನೆರಮು. ೪೦-೩೪); ಬೌದ್ಧರಿಗೆ (ಹೀನಯಾನ) ಪೂಜಾರ್ಹವಾದ ಸಂಕೇತ ಗಳನ್ನು ಮೂರು ಗುಂಪುಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು . . . (iii) ಉದ್ದೇಶಿತ: ಸ್ತೂಪ, ಧರ್ಮಚಕ್ರ ಮತ್ತು ತ್ರಿರತ್ನಚಿಹ್ನೆಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು (ಭಾರದ. ೪೯೫). 'ಧರ್ಮಚಕ್ರಪ್ರವರ್ತನ' ಪರಾ. ೫. [ಜೈನ] ತೀರ್ಥಂಕರನು ವಿಹಾರ ಮಾಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಆತನ ಮುಂದೆ ಚಲಿಸುವ, ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮೀರಿಸುವ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಸಾವಿರ ಅರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಚಕ್ರ: ಜನಚಂದ್ರದೇವಂ ನಡೆಯೆ ಧರ್ಮಚಕ್ರಂ ಮುಂದೆ ನಡೆಯೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೩-೧೯ ವ); ಪಸರಿಸಿದ ಕುತೀರ್ಥಧ್ವಾಂತಮಂ ತೂಳ್ದಿ . . . ಪೊಱ ವಿಶದವಿಭವತೇಜ ಶ್ಚಕ್ರವರ್ಕಂಬೊಲುದೆ ್ಮೆಸಿಸು ಸಕಲಧಾತ್ರೀಚಕ್ರದೊಳ್ ಧರ್ಮಚಕ್ರಂ (ಅಜಿಪು. ೧-೧೭); ಪಡೆದಚ್ಚರಿಯಿಂ ಸಹಸ್ರಭಾನು ತ್ವಿ [ಡ] ದುದ್ಯೋತಿ ಸುರೇಂದ್ರಕಲ್ಪಿತಾರ್ಘ್ಯಂ ಕಿಡೆ ದುರ್ವರ್ತದುಸ್ತಮ ಪ್ರಭಾವಂ ನಡೆಗುಂ ಸಂದಿಸಿ ಮುಂದೆ ಧರ್ಮಚಕ್ರಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೧೯-೩೭). ೬. ಯಕ್ಷರ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಸಮವಸರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಚಕ್ರಾಕಾರವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ: ಧರ್ಮಚಕ್ರಪರಚಕ್ರಮನಾಕ್ರಮಿಸಲ್ಕೆ ಸಾಲ್ದ ಭಾಸುರತರ ತೀವ್ರತೇಜದಪರಾಜಿತ ಮಾಟ್ಕೆಮುತಿಪ್ರಕಾಶವಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧-೯); ನಾಲ್ಕುಂ ದೆಸೆಯೊಳಂ ಧರ್ಮಚಕ್ರಮಂ ಧರಿಯಿಸಿರ್ದ ಯಕ್ಷೇಂದ್ರರಿಂ . . . ಪ್ರಥಮಪೀಠಮಕ್ಕುಂ (ಹಸಾರ. ೫೭೭). ೭. ಚಕ್ರಾ ಕಾರವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು: ಆದಜ ನಾಲ್ಕುಂ ದಿಙ್ಮುಖಂಗಳೊಳ್ . . . ಧರ್ಮ ಚಕ್ರರ್. ಯಕ್ಷರ್ಕಳಿರ್ವರ್ (ಮಹಾನೇ. ೧೫-೭೮ ವ). [ಧರ್ಮ + ಚಕ್ರ$_1$]

ಧರ್ಮಚಕ್ರಪ್ರವರ್ತನ (ನಾ). ೧. [ಬೌದ್ಧ] ಧರ್ಮಚಕ್ರವನ್ನು ಚಲಿಸು ವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ೨. "ಬುದ್ಧನು ಮಾಡಿದ ಮೊತ್ತಮೊದಲನೆಯ ಉಪದೇಶಕ್ಕೆ 'ಧರ್ಮಚಕ್ರಪ್ರವರ್ತನ' ವೆಂದೂ ಆತನ ವಚನಗಳ ಮಣಿಹಾರಕ್ಕೆ 'ಧರ್ಮಪದ'ವೆಂದೂ ಹೆಸರು" (ಭಾರದ. ೧೯೨): ನಾಲ್ಕು ಆರ್ಯಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ಮೊದಲ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ವಿಶದೀ ಕರಿಸಿದನು. ಈ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು "ಧರ್ಮಚಕ್ರಪ್ರವರ್ತನ" ಎಂದು ಕರೆದಿ ದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಚಕ್ರ'ವೆಂದರೆ 'ರಾಜ್ಯ'. ಭಗವಂತನು ಧರ್ಮರಾಜ್ಯವನ್ನು 'ಪ್ರವರ್ತನ' ಮಾಡಿದನೆ ಹೊರತು 'ಸ್ಥಾಪನ' ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಒಳ ಅರ್ಥ ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು (ಭಾರದ. ೧೯೭); ಭಗವಂತನು ಧರ್ಮಚಕ್ರ ಪ್ರವರ್ತನವನ್ನು ಗೈದಾಗ . . . ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳೂ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು (ಬುದ್ಧಪ. ಮಿಲಿಂದ. ೨೫). [ಧರ್ಮಚಕ್ರ + ಪ್ರವರ್ತನ]

ಧರ್ಮಚಕ್ರಮುದ್ರೆ (ನಾ). [ಶಿಲ್ಪಶಾ] (ಬುದ್ಧನ) ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದ ಒಂದು ಭಂಗಿ,-ಮುದ್ರೆ: ವೈರೋಚನನ ಪ್ರತಿಮೆಯು "ಧರ್ಮಚಕ್ರ ಮುದ್ರೆ" ಇಂದಲೂ ಅಕ್ಷೋಭ್ಯಬುದ್ಧನ ಪ್ರತಿಮೆಯು 'ಭೂಮಿಸ್ಪರ್ಶ' ಮುದ್ರೆಯಿಂದಲೂ . . . ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ (ಭಾರದ. ೫೧೪).

[ಧರ್ಮಚಕ್ರ + ಮುದ್ರೆ]

ಧರ್ಮಚತ್ರ, ಧರ್ಮಛತ್ರ (ನಾ). ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಊಟ ವಸತಿ ಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಸ್ಥಳ: ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಧರ್ಮಚತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಡಬಗ್ಗರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). **ಧರ್ಮಛತ್ರ**: ರಂಗಮ್ಮನ ವಠಾರವೇನು ಧರ್ಮಛತ್ರ ಕೆಟ್ಟು ಹೋಯ್ತೆ? (ರಂಗವ ೩೨); ಆ ಧರ್ಮಛತ್ರದ ಆವಾರದಲ್ಲಿ . . . ವಸುಮತಿಯೂ ಒಬ್ಬಳಾಗಿ ನಿಂತಳು (ಮುತ್ತುಮು. ೦೬೫).

[<ಸಂ. ಧರ್ಮಸತ್ರ]

ಧರ್ಮಚರಿತ (ನಾ). = ಧರ್ಮಚಾರಿ: ಧರ್ಮಚರಿತ ದ:ರಿತದೂರ . . . ಪ್ರಪಂಚರಹಿತ ಪರಾಪರ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೩-೭). [ಧರ್ಮ + ಚರಿತ]

ಧರ್ಮಚಾರಿ (ನಾ). ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವನು; ಧರ್ಮ ವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು: ಧರ್ಮವೇ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಧರ್ಮಚಾರಿ ಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ (ಭಾರದ. ೧೯೩). [ಸಂ. ಧರ್ಮಚಾರಿನ್]

ಧರ್ಮಚಿಂತಾಪನ್ನೆ (ನಾ). ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತೆಗೆ ಒಳಗಾದವಳು: ನಿನ್ನ ನೆನೆದಂಗನೆಗೆ ಬಹುದು ಪತಿವ್ರತಾಭಾವ ಎನ್ನನುಜ್ಜೆಗೆ ಧರ್ಮಚಿಂತಾಪನ್ನೆಯಾಗದಿರೆಂದು ಕೃಪೆಯುಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಿರಿಕರ ತಳವನಿರಿಸಿದನುತ್ತಮಾಂಗದಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೧೭-೩೨).

[ಸಂ. ಧರ್ಮಚಿಂತಾಪನ್ನಾ]

ಧರ್ಮಚಿಂತಾಯಕ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸುವವನು: ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಸೆಟ್ಟಿಪಂ . . . ಭಾನುದತ್ತಶೆಟ್ಟಿಯ ಧರ್ಮಚಿಂತಾಯಕನಪ್ಪ ಧನದತ್ತನ ಸಮಿಪದೊಳಿರಿಸಿ (ಮಹಾನೇ. ೪-೧೧೯ ವ).

[ಧರ್ಮ + ಚಿಂತಾಯ:ಕ]

ಧರ್ಮಚಿಂತೆ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ; ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತ ಎಣಿಕೆ; ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿ: "ಉಪಾಸ್ತಿ:, ಧರ್ಮಚಿಂತಾ-ಈ ೨ ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿ" (ಹಲಾಯು. ೦೨೭-೮೫); ಅನುಪಮ ಧರ್ಮಚಿಂತೆ . . . ಕಿಂಕರರ ಪರಿವರ್ತನ ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಮ್ಮದದೊಳ್ ಸಲೆ ಕೂಡಿ ತದ್ದರಾಮರನಖಿಲಾವನೀವಳಯಮಂ ಪರಿಪಾಲಿಸುತಿರ್ದಂ (ಮಹಾನೇ. ೩-೩೨). [ಸಂ. ಧರ್ಮಚಿಂತಾ]

ಧರ್ಮಚಿತ್ತ (ನಾ). ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿ: ಧರ್ಮಿಷ್ಠತೆ: ಬರ್ಮಗಾವುಣ್ಣಂ ಧರ್ಮಚಿತ್ತದೊಳ್ಳೆಗಳ್ದು . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕದಿಂ ಬೆಂಗೇರಿಯ ಕೆಱೆಯ ಕೆಳಗೆ ಬಟ್ಟ ಗಟ್ಟಿ ಮತ್ತರೊನ್ದು (ಸಾಇಇ. XX, ೩೫-೦೦; 1055).

[ಧರ್ಮ + ಚಿತ್ತ]

ಧರ್ಮಚ್ಯುತ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನು; ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟ; ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಿಂದ ದೂರವಾದವನು: ರಾಜನನ್ನು ಕೊಂದು ಧರ್ಮಚ್ಯುತನಾದ ಇವನಿಗೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿದೆಯಲ್ಲಾ, ಇಂಥ, ನೀನು ಧರ್ಮಾತ್ಮ ಹೇಗಾದೀಯೆ? (ವಚಭಾ. ೮೨). [ಧರ್ಮ + ಚ್ಯುತ]

ಧರ್ಮಚ್ಯುತಿ (ನಾ). ೧. (ಕೈಕೊಂಡ) ಧರ್ಮವನ್ನು ಬಿಡುವುದು; ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟತೆ. ೨. ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವುದು; ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಚಿಮ್ಮಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು. ೧, ೨: ಧೃತಧರ್ಮಚ್ಯುತಿ ಬಾಣಸಂಹತಿಗೆ ಬದ್ಧಾವೈಕೃತಂ ವಾರಣಕ್ಕೆ ತವಃಸಂಗತಿ ರಾತ್ರಿಗೆ . . . ಜನಕ್ಕಿಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಲ್ಲಿಯುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೩೯). [ಧರ್ಮ + ಚ್ಯುತಿ]

ಧರ್ಮಛತ್ರ 'ಧರ್ಮಚತ್ರ' ನೋ.

ಧರ್ಮಜ (ಗುಂ). ೧. ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ. (ನಾ). ೨. ಯಮ ಧರ್ಮನ ಮಗ; ಪಾಂಡವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ; ಯುಧಿಷ್ಠಿರ: "ಪಾಂಡವಂ ಧರ್ಮಜಂ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಧರ್ಮಪುತ್ರನೆಂದೆನಿಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭೮-೩); ಕಃ ಕೇನಾರ್ಥೀ ಕೋ ದರಿದ್ರಃ ಎನುತುಮನಿತುಮಂ ಧರ್ಮಜಂ ಸೂಱೆಗೊಟ್ಟಂ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೪೦); ಹರಿ ಕೇಳ್ ಧರ್ಮಜ ಕೇಳ್ ಸುರೇಂದ್ರಸುತ ಕೇಳ್ ಮಾದ್ರೀಸುತರ್ ಕೇಳಿಮಿರ್ವರುಮಿಂತೆಯ್ದಿದುದಲ್ತೆ . . . ಭೀಮಪ್ರತಿಜ್ಞಾಕ್ಷರಂ (ಗದಾಯು. ೮-೭೪); ಜೂಜನಾಡಿ ಧರ್ಮಜ ಮುಖ್ಯರೆಳದರು (ಬಸಪು. ೪೪-೭೪); ವಾರುವದ ಖುರ ನಾಲ್ಕಱಲಿ ಮಣಿಚಾರು ಕನಕದ ಸುರಿದು ಧರ್ಮಜ ತೇರನೇಱಿದನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಭೀ. ೧-೬೨);

ನಿರ್ಮಲವಾಜಿಯಂ ಸುವೇಗಂ ತಂದು ನಿಲಿಸಿದಂ ಧರ್ಮಜನ ಸಮ್ಮುಖದೊಳೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೫-೧೧). ೩. ಬಿಳಿಯ ಹಕ್ಕಿ ; ¶ ಧರ್ಮಜ ನೆಂದರೆ ಪಾಂಡವ. 'ಪಾಂಡವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಬಿಳಿಹಕ್ಕಿ' ಎಂಬರ್ಥವೂ ಉಂಟು : ಸುರಪತಿಯ ಬೆಳ್ಕಡಿಯ ರಥಚರಣದ ಪಾವಕನ ಮಾನಿಯ ಧರ್ಮಜನ ಲಸತ್ಸ್ವರಗದ ಗಜಗಂಡದ ಭಾಸುರವಾದ್ಯದ ಪೆಸರ ಖಗಕುಳಂ ಕರಮೆಸೆಗುಂ (ರಾಜಶೇ. ೫-೭೦). ೪. ಔರಸಪುತ್ರ. [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಜನಕ (ನಾ). ೧. ಯಮನ ತಂದೆ ; ಸೂರ್ಯ. ೨. ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುವವನು; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ. ೧, ೨ : ಕಮಳಾನಂದನಕಾರಿ ಚಾರುಕಮಳ ಪ್ರೋದ್ಭಾಸಿಹಸ್ತಂ ವಿರೋಧಿವಿದಧ್ವಾಂತವಿಭೇದಿ ಧರ್ಮ್ಮಜನಕಂ ಸನ್ಮಾರ್ಗವಿದ್ಯೋತನಂ . . . ಲೋಕಮನೆಲ್ಲಂ ಬೆಳಗುತ್ತ ಮಿರ್ಕ್ಕೆ ದೊರೆವೆತ್ತಾದಿತ್ಯನತ್ಯೂರ್ಜ್ಜಿತಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೬೬-೩೮ ; 1172). [ಧರ್ಮ + ಜನಕ]

ಧರ್ಮಜಾಗೃತಿ (ನಾ). ಧರ್ಮವು ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು: ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಹಾತ್ಮರು ಜನಿಸಿ ಧರ್ಮಜಾಗೃತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ಧರ್ಮ + ಜಾಗೃತಿ]

ಧರ್ಮಜ್ಞ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು : ಧರ್ಮಜ್ಞರಧರ್ಮಮೆನೆ ವಾರ್ಧಕರಸಂಬದ್ಧಮೆನೆ . . . ಸಮುದ್ರಕ್ಷೋಭದಂತೆ ಘೂರ್ಣಿಸುವ ಜನಕ್ಷೋಭಮುಂ ಕೈಕೊಳ್ಳದೆ (ಆಗಿಪು. ೨-೫೩ವ) ; ಕಾರುಣಿಕರ್ ಧರ್ಮಜ್ಞರ್ ಚಾರಿತ್ರಸಮೇತರೆನಿಪ ನಿಮ್ಮನ್ನರನಾಗಾರತೆಯಿಂ ಪಾವನ ಮನಗಾರತೆಯಿಂದೆಸಗುವೆಸಕಮಿಂ ಪೆಱತುಂಟೇ (ಚಂದ್ರಪ್ರ ೯-೯೦); ಧರ್ಮ್ಮಜ್ಞನೇ ಧರ್ಮ್ಮಜಂ ಬಲವದ್ವೈರಿಮದಪ್ರತಾಪಹ[ರ]ನೇ ಅಮ್ಮಮ್ಮ ತಾನನ್ನಕಂ . . . ಬುಧನುತ ಶ್ರೀನಾಕಭೂಪಾಳಕಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೩೦೩-೬ ; ಸು. 12ನೆಯ ಶತ) ; ನೀನೆಲಾ ಧರ್ಮಜ್ಞನೆಂದಾ ಮಾನಿನಿಯರ ವಿವಾಹದಲಿ ನೀನೇನ ಮಾಡಿದೆ ಬೇಸಱಿಸಿ ಬಳಲಿಸಿದೆ ಬಾಲಕಿಯ (ಕುಮ್ಯಾ.ಸ. ೧೦-೯೦) : ಜನನಿ ಶಿಶುವನು ಸತ್ಕುಲೀನನು ವಿನುತ ಸದ್ವರ್ತನೆಯ ಸತ್ಪುರುಷನು ಸದಾ ಚಾರವನು ಸಜ್ಜನನಧಿಕ ಸದ್ಗುಣವ ಜನವನೈಶ್ವರಿಯವನು ಧರ್ಮಜ್ಞನು ಯಶೋಲಭ್ಯವನು ಸಲಹುವ ನೆನಹಿನವೊಲಭಿಮಾನರಕ್ಷೆಯ ಸತಿಯ ಕಪಿ ಕಂಡ (ತೊರರಾ. ೫-೩-೨೫). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಜ್ಞತೆ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿಕೆ; ಧರ್ಮಜ್ಞನಾಗಿರುವಿಕೆ: ಯತಿಗಳಾದಿರಿ ನೀವು ರೋಷಚ್ಯುತರಲೇ ಬಳಿಕೇನು ಧರ್ಮಜ್ಞತೆಯ ನೆಲೆಗಳನಱಿದ ಮನವೆಱಗುವುದೆ ಕಾಳಗಕೆ (ಕುಮ್ಯಾ.ಉ. ೬-೨೧).
[ಸಂ. ಧರ್ಮಜ್ಞತಾ]

ಧರ್ಮಡೋಣಿ (ನಾ). (ದನಕರುಂ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ತೊಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ದೋಣಿ : ನಂಮ ಗ್ರಾಮಕೆ ಧರ್ಮಡೋಣಿಗೆ ನೀರ ಹೊಯಿವದಕೆ ಉರಿಗೆ ಪಡುವಲು ಅಲದ ಮರನ ಪಟಯನು ಧರ್ಮಪತದ ನೀರ ಯೆತುವದಕೆ ನಾಲು ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟೆಉ . . . ಗಟ ತಿಂಮೋಜ ಗೊಪುಲಪಲಿ ಮಲ್ಲೋಜಯಿವರು ಮುಂತಾದ ಪ್ರೋಜುಗಳು ಧರ್ಮಡೋಣಿಗೆ ನೀರ ಎತುವ ಕಬಿನದ ಏತದ ಬಾನೆ ಕದಿನದ ಕಟ್ಟು ಯಿಷ್ಟಂ ಧರ್ಮವನು ತಪದೆ ನಡಸಿ ಬಾಹೆಉ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೬೭೦-೯ ; 1559).
[ಧರ್ಮ + ಡೋಣಿ೩ (<ದ್ರೋಣಿ)]

ಧರ್ಮತತ್ಪರ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದವನು ; ಧರ್ಮಪರಾಯಣ : ಸಕಳಾಗಮಕೋವಿದರೆಂದು ಧರ್ಮ್ಮತತ್ಪರರಿವರೆಂದು ಕೂರ್ತ್ತು ಮಲಯಾಳ ತಪೋನಿಧಿ ದೇವಸಿಂಗಿಜೀಯರ ಪದಯುಗ್ಮಮಂ ಪಡೆದು ಕಚ್ಚಿದರ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೯೯-೫೮ ; 1076?).
[ಧರ್ಮ + ತತ್ಪರ]

ಧರ್ಮತನಯ (ನಾ). ೧. ಯುಧಿಷ್ಠಿರ; ಧರ್ಮರಾಯ : ಶಶಾಂಕಸಂಕಾಶ ಯಶೋಧವಳಿತಭುವನಂ ಶಾಗಿದನವಯವದಿಂ ಬಂದು ಧರ್ಮತನಯನ ಬಲದೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೩೯) : ಒಡವುಟ್ಟಿದನೆಂದಱಿದೊಡೆ ಕುಡುಗುಂ ರಾಜ್ಯಮನೆ ಧರ್ಮತನಯಂ ನಿನಗಾಂ ಕುಡಲಾರ್ತೆನಿಲ್ಲ (ಗದಾಯು. ೫-೧೯). ೨. ಧರ್ಮವನ್ನು ತನ್ನ ಬಳಿ ಕಲಿತ ಶಿಷ್ಯ, - ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ : ರಾಮದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಧರ್ಮತನಯನಾದ ಜಯದೇವಪಂಡಿತನಿಗೆ . . . ಪೂಜಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು (ಕಶಾಇಆ. ೮೯). ೩. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಮಗನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು. [ಧರ್ಮ + ತನಯ]

ಧರ್ಮತೂಂಬು (ನಾ). ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ತೂಬು : ಇದುವೆ ಸೊದೂಱು ನೊಯ್ಯಮಾಲರಯ್ಯಮ್ಮನ್ಗೆ ಧರ್ಮತೂಂಬುಂ ಕೊಟ್ಟರ್ (ಎಕ. XIV, ತಿರುಮ. ೨೫೩-೧೨ ; ಸು. 800). [ಧರ್ಮ + ತೂಂಬು]

ಧರ್ಮದ (ನಾ). ಧರ್ಮ ಮಾಡುವವನು; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ಪ್ರಿಯಮಾದುದು ಧರ್ಮಂ ಪೃಥ್ವಿಯ ಸೂನುವಿನಿಂದಧರ್ಮಮುಂತದು ತಾನಪ್ರಿಯಮಾಯ್ತು ತನಗೆ ಸಹಜಾರಿಯಿಂದಮೇನಾ ಧರಾಧಿಪಂ ಧರ್ಮದನೋ (ವರ್ಧಮಾ. ೭-೫೫) : ಧರ್ಮದರಾಗೆ ಮೇಗೆ ಸುಖಿಯಪ್ಪುದು ಸಂದೆಯಮೆಂದು ಗೆಯ್ಯದಿರ್ಪೊಡದು ಮರುಳ್ತನಂ ತಗುಳ್ದಮಂದಿರಂ (ಬಂಹರಿ. ೧೧-೧೩).
[ಸಂ.]

ಧರ್ಮದರ್ಶಿ (ನಾ). ಛತ್ರ, ದೇವಾಲಯ, ಮಠ ಮುಂತಾದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಗೌರವ ಸದಸ್ಯ ; ಟ್ರಸ್ಟಿ : ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಬಂದ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ನಾಲ್ಕಾರು ಜನರನ್ನು ಧರ್ಮದರ್ಶಿಗಳಾಗುವಂತೆ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಕಶಾಇ. ೦೬೯) : ಕಂದಾಯ ರಾಜ ಅಥವಾ ರಾಜಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಸ್ವಂತ ವೇತನವಲ್ಲ ; ಅದು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಅವರು ಬರಿಯ ಧರ್ಮದರ್ಶಿ ಮಾತ್ರ (ಭಾರದ. ೩೬೦) : ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹಣಕಾಸಿನ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಧರ್ಮದರ್ಶಿ (Trustee) ಅಥವಾ ಏಜೆಂಟ್ ಆಗಿ ವರ್ತಿಸುವುದು ಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆಯ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಾಗಿದೆ (ಅಂಕಸಂ. ೦೯೬). [ಸಂ. ಧರ್ಮದರ್ಶಿನ್]

ಧರ್ಮದರ್ಶಿಮಂಡಲಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದರ್ಶಿಗಳ ಸಮಿತಿ : ಭಗವಂತನಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿದ್ದ ಈ ಸುಸ್ಥಿರ ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಕೇವಲ ಮಾನವೀಯ ಸಂಸ್ಥೆಯಾದ ಧರ್ಮದರ್ಶಿಮಂಡಲಿಯ ರಕ್ಷಣೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೩೯೩). [ಧರ್ಮದರ್ಶಿ + ಮಂಡಲಿ]

ಧರ್ಮದಾಯ (ನಾ). ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ ದತ್ತಿ, - ಕಾಣಿಕೆ, - ದೇಣಿಗೆ : ಪೂರ್ವದಿಂದ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವ ದೇವದಾಯ ಬ್ರಹ್ಮದಾಯ ಧರ್ಮದಾಯ . . . ಉಂಬಳಿ ರಕ್ತಕೊಡಗೆ ಮುಂತಾದುವೇನೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆಯಾಗದಂತೆಯೂ . . . ನಮ್ಮ ಕರಣಿಕರು ಎಚ್ಚತ್ತಿರಬೇಕು (ಬಿರುಗಂ. ೩೬-೨೧).
[ಧರ್ಮ + ದಾಯ೨]

ಧರ್ಮದೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಮತಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಮಾಡುವ ಸಂಸ್ಕಾರ : ಕ್ರಿಸ್ತೀಯಧರ್ಮದ ಅಭ್ಯಾಸವಾದ ನಂತರ ನಾಲ್ಕುತಿಂಗಳಿಗೆ ಮುಂಬಯಿಯ ಭೇಂಡೀಬಜಾರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮೆರಿಕನ್ ಮಿಶನ್ನದ ಚರ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಧರ್ಮದೀಕ್ಷೆ ಕೊಟ್ಟರು(ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೧೪೬).
[ಧರ್ಮ + ದೀಕ್ಷೆ]

ಧರ್ಮದೂರ (ನಾ). = ಧರ್ಮಚ್ಯುತ : ಧರ್ಮದೂರನು ನಿನ್ನವನು ಸತ್ಕರ್ಮಬಾಹಿರನಾತ್ಮರಚಿತವಿಕರ್ಮದೋಷದೊಳಿಳಿವ ನಿನ್ನವನೆಂದನಾ ವಿದುರ (ಕುಮ್ಯಾ.ಉ. ೬೦೩. ೩-೦೩ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪದ್ಯ).
[ಧರ್ಮ + ದೂರ]

ಧರ್ಮದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ ; ಧರ್ಮಪರತೆ : ನಮ್ಮ ರಾಯನ ಧರ್ಮದೃಷ್ಟಿಯು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದದ್ದು ! (ಹಾಕುಂತ. ೭೭-೧೬) : ಮನ ವಚನ ಕಾಯಗಳಲ್ಲೂ ಸತ್ಯನಿಷ್ಠೆ, ಧರ್ಮದೃಷ್ಟಿ, ನ್ಯಾಯಪರತೆ – ಇವು ವ್ಯಾಪಿಸಿದಲ್ಲದೆ ಶಿವಾನುಗ್ರಹ ದೊರೆಯದು (ಕಕ್ಕವಿ. ೬೪). [ಧರ್ಮ + ದೃಷ್ಟಿ]

ಧರ್ಮದೇವತೆ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ; ಧರ್ಮದ ಅಧಿದೇವತೆ : ಬಿಲ್ವಫಲ ಲಿಂಗವ ಪೂಜಿಸಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರಥಮವಾದವ ಪಡೆದರು ನೋಡಾ ಧರ್ಮದೇವತೆಗಳು (ಸಿದ್ಧವ. ಕ. ೧೯೩-೭೦೦) ; ಧರ್ಮದೇವತೆಯೇ ಈ ರೂಪವನ್ನು ತಳೆದು ಬಂದು ನ್ಯಾಯವನ್ನು ತೀರ್ಪು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಳು (ಕವಿಳ. ೧೯) ; ಗೀತಾಂಜಲಿಯು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತದ ಪರಿಪಾಕವಿದೆ. ಧರ್ಮದೇವತೆಯ ಅವತಾರವಿದೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೮೨). [ಧರ್ಮ + ದೇವತೆ]

ಧರ್ಮದೇಶನ (ನಾ). ಧರ್ಮೋಪದೇಶ ; ಧರ್ಮಬೋಧನೆ : "ಅನಿತ್ಯ–ದುಃಖ–ಅನಾತ್ಮ" ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ಮೊದಲಿನ ಮೂರು ಧರ್ಮದೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಭಾರದ. ೨೦೦). [ಧರ್ಮ + ದೇಶನ]

ಧರ್ಮದೇಶನೆ (ನಾ). = ಧರ್ಮದೇಶನ : ಯೇಸು ತನ್ನ ಧರ್ಮದೇಶನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಂದಿನಿಂದ . . . ಡಂಭಾಚಾರವನ್ನೂ, ಆಷಾಢಭೂತಿತನವನ್ನೂ . . . ಅಣಕಿಸುತ್ತಿದ್ದನು (ಗೂಲಿಷ್ಟಾ. VI, ಮುನ್ನುಡಿ). [ಸಂ. ಧರ್ಮದೇಶನಾ]

ಧರ್ಮದ್ರವ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೀವ, ಪುದ್ಗಲ, ಧರ್ಮ, ಅಧರ್ಮ, ಕಾಲ ಮತ್ತು ಆಕಾಶವೆಂಬ ಆರುಬಗೆಯ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಲೋಕಾಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ಅಖಂಡ, ಅಮೂರ್ತ ದ್ರವ್ಯವು ಉದಾಸೀನಭಾವದಿಂದ ಜೀವ, ಪುದ್ಗಲಗಳ ಗತಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ : ಜೀವದ್ರವ್ಯ ಪುದ್ಗಲದ್ರವ್ಯ ಧರ್ಮದ್ರವ್ಯ ಅಧರ್ಮದ್ರವ್ಯ ಆಕಾಶದ್ರವ್ಯ ಕಾಲದ್ರವ್ಯಮೆಂಬ ಷಡ್ದ್ರವ್ಯಂಗಳ ಗುಣಪರ್ಯಾಯಮುಮಂ . . . ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂಗೆಯ್ಯಲ್ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೯ ವ) ; ಜೀವ–ಪುದ್ಗಲಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲತೆಯು ಇದೆ. ಇವು ಒಂದು ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ, ಸ್ಥಳಾಂತರದ ಕ್ರಿಯೆಗೆ–ಗತಿಗೆ–ಉದಾಸೀನಭಾವದಿಂದ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ (Medium of Motion) ಧರ್ಮದ್ರವ್ಯವೆಂದು ಜೈನರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಜೈನಕ. ೪೨೨) ; ಧರ್ಮದ್ರವ್ಯ (Principle of Motion). ಜೀವ ಮತ್ತು ಅಜೀವ ದ್ರವ್ಯಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದು (ಭಾರದ. ೧೮೬). [ಧರ್ಮ + ದ್ರವ್ಯ]

ಧರ್ಮದ್ರೋಹ (ನಾ). ೧. ನಿಯಮವನ್ನು ಮೀರುವುದು ; ಕರ್ತವ್ಯಚ್ಯುತಿ ; ಧರ್ಮದ ಉಲ್ಲಂಘನೆ : ಮತ್ತಾಗ್ಗಂ ಸಲ್ಲದೀ ಬಸದಿಯೊಡಮೆಯನತ್ಯುದ್ವೃತ್ತಂಗನ್ನದು ತಾನೆಟ್ಟಿಗುತ್ತಂಗಾವುಮಕ್ಕೆ x x ಧರ್ಮ್ಮದ್ರೋಹಂ (ಸೌಇಶಾ. XI–I, ೩೨-೭೭ ; 1007) ; ಉದ್ರೇಕದಿಂ ಮುನಿವರನೊಳಾಡಿ ತಪ್ಪಿದ ಗುರುದ್ರೋಹವೊಂದು . . . ಇದಱ ಸಂಗಡಕೆ ಧರ್ಮದ್ರೋಹಮ್ಮದಾಗದಿಹುದೆ ತನಗಶ್ವಮಂ ಕಂಡು ಕೊಂಡೊಯ್ಯದಿರಲು (ಜೈಮಿಭಾ. ೪-೨) ; ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವುದೂ ಇದ್ದದ್ದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಮಾಡಹೋಗುವವೂ ಧರ್ಮದ್ರೋಹವೇ ಸರಿ (ಮಾಧವ. ೪೪೧). ೨. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ದ್ರೋಹ ಬಗೆಯುವವನು : ಧರ್ಮದ್ರೋಹಚಕ್ರಂ ಸುಗಿದು ಪುಗೆ ದಿಶಾಚಕ್ರಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೨೩೩). [ಧರ್ಮ + ದ್ರೋಹ]

ಧರ್ಮದ್ರೋಹಪರ (ನಾ). ಧರ್ಮದ್ರೋಹದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದವನು,–ಆಸಕ್ತನಾದವನು : ಅನ್ಯಾಯಿಗಳಿಗೆತ್ತಣ ದೈವ ಧರ್ಮದ್ರೋಹಪರರಿಂಗೆ ಜಯವದೆತ್ತಣದು (ಕೌಶಿಕಾ. ೨೬-೯). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮದ್ರೋಹಿ (ನಾ). = ಧರ್ಮದ್ರೋಹಪರ : ಪಾಪಿಗಳುಂ ಧರ್ಮದ್ರೋಹಿಗಳುಂ ತಮ್ಮನಱಿಯಲೀಯದೆ ದಿವಸಕ್ರಮದಿಂ ಬಳೆದ ಪಾಪದಿಂದಂ ಮಹಾನರಕದೊಳ್ಬಿರ್ದು ಬಹುದುಃಖಮನುಣ್ಬರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೯೨) ; ಗಾಹುಂಗತಕದಲುಳಿವ ಧರ್ಮದ್ರೋಹಿ ತಾನಲ್ಲ (ಕುಮಾರರಾ. ೧೯-೪೩). [ಸಂ. ಧರ್ಮದ್ರೋಹಿನ್]

ಧರ್ಮಧರ (ನಾ). = ಧರ್ಮರಕ್ಷಕ : ಗಟ್ಟಿಯ ಪಾಟಿಯನಟ್ಟಿದು ಬೆಳೆವೆನೆಂಬನುಂ ಧರ್ಮದ ಪಾಟಿಯನಟ್ಟಿದು ಸುಖಮಂ ಪಡೆವೆನೆಂಬನುಂ ಬೇಳಪ್ಪರ್ ಬುದ್ಧಿಯೊಡೆಯನಾಗನದಱನೆಡೆಯುಡುಗದೆ ಧರ್ಮಧರನ [ಪಾಠಾಂ. ಧರ್ಮಜರ]ಪ್ಪುದು (ಜೀವಸಂ. ೨೨೩-೦೯). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಆರ್ತಧ್ಯಾನ, ರೌದ್ರಧ್ಯಾನ, ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಶುಕ್ಲಧ್ಯಾನಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಧ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಧರ್ಮವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸದಾ ನೆನೆಯುತ್ತಿರುವುದು ; P ಸಾಧಕನು ಸಾಮ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವನೋ ಅದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಧ್ಯಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ರಾಗದ್ವೇಷಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅರ್ಥಾತ್ ಸೌಮ್ಯಭಾವದಿಂದ ಜೀವಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ಅವು ಯಾವ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುವೋ ಅವೇ ರೂಪಗಳಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸುವುದು ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞಾವಿಚಯ, ಅಪಾಯವಿಚಯ, ವಿಪಾಕವಿಚಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥಾನವಿಚಯಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಒಳಭೇದಗಳಿವೆ. ಜೈನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಒಳಭೇದಗಳು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ: ಮೃತಕಸೆಜ್ಜೆಯೊಳಿರ್ದು ಸಂನ್ಯಸನಂಗೆಯ್ದು ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ ಶುಕ್ಲಧ್ಯಾನಂಗಳಂ ಧ್ಯಾನಿಸುತಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೨೯-೨) ; ಮುನ್ನಮಾಜ್ಞಾವಿಚಯಮಪಾಯವಿಚಯವಿಪಾಕವಿಚಯಸಂಸ್ಥಾನವಿಚಯಮೆಂಬ ನಾಲ್ಕುಂ ಧರ್ಮಧ್ಯಾನಮಂ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತುಂ (ಆದಿಪು. ೧೦.೦೪ ವ) ; ದುರಿತವೃಕ್ಷದ ಬೇರಂ ಧರ್ಮ[ಪಾಠಾಂ. ಶುಭ]ಧ್ಯಾನಮೆಂಬ ಕುಠಾರದಿಂ ಕಡಿಯುತ್ತಿರೆ (ಜೀವಸಂ. ೧೮೦-೭) : ತವದಾಜ್ಞಾವಿಚಯಮಪಾಕವಿಚಯವೆನೆಯುಂ ವಿ ಪಾ ಕ ವಿಚಯಂ ಸಂಸ್ಥಾನವಿಚಯವೆನೆಯುಂ ಪೆಸರ್ವೆತ್ತುವು ನಾಲ್ಕುಂ ತಮ್ಮೊಳಿಸೆಯೆ ಧರ್ಮಧ್ಯಾನಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೪-೩೩) ; ಅಪಾಯವಿಚಯಂ ಉಪಾಯವಿಚಯಂ ಜೀವವಿಚಯಂ ಅಜೀವವಿಚಯಂ ವಿಪಾಕವಿಚಯಂ ವಿರಾಗವಿಚಯಂ ಭವವಿಚಯಂ ಸಂಸ್ಥಾನವಿಚಯಂ ಆಜ್ಞಾವಿಚಯಂ ಕಾರಣವಿಚಯಮೆಂದಿಂತು ಧರ್ಮಧ್ಯಾನಂ ಪತ್ತು ತೆಱನಪ್ಪುದು (ಪಹಾರ. ೫೯೩). 'ಧರ್ಮಯೋಗ' ಪರಾ. [ಧರ್ಮ + ಧ್ಯಾನ]

ಧರ್ಮಧ್ವಜ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದ ಸಂಕೇತವಾದ ಧ್ವಜ: ಧರ್ಮರಾಜನು ಸಿಂಹಪೀಠವನು ಅಡರಿದೊಲು ಧರ್ಮಪ್ರಾಣವು ಧರ್ಮಧ್ವಜದ ನೆಳಲಿನಲೀ ಧರ್ಮಚೇತನವ ಪುಷ್ಟಿಮಿಂಬದುತಿರುವ ನೃಪಧರ್ಮದಿಂ ಪಾಲಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ (ಕವಿಪು. ೩೩-೧೮). ೨. (ಅಲಂ) ಧರ್ಮದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವವನು ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠನ ವೇಷ ಹಾಕಿಕೊಂಡವನು ; ಆಷಾಢಭೂತಿ : "ಧರ್ಮಧ್ವಜರ, ಲಿಂಗವೃತ್ತಿ–ಈ ೨ ತಪೋವೇಷಗೊಂಡವಂ" (ಹರಿಶ್ಚಂ. ೭೭-೨೩೦) : "ಬ್ರಹ್ಮರೊಳು ತಪವೇಷಗೊಂಬವಂ ಧರ್ಮಧ್ವಜಂ ಲಿಂಗವೃತ್ತಿಯುಕ್ಕುಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೭೩-೭) ; ವನಿತಾಪುತ್ರರತಂ ವಿಲಜ್ಜನಲಸಂ ಧರ್ಮಧ್ವಜಂ . . . ವ್ಯಗಪ್ರೋದ್ಭವಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೧೦). [ಧರ್ಮ + ಧ್ವಜ]

ಧರ್ಮಧ್ವಜಿ (ನಾ). = ಧರ್ಮಧ್ವಜ ೨. [ಸಂ. ಧರ್ಮಧ್ವಜಿನ್]

ಧರ್ಮನಂದನ (ನಾ). ಯಮನ ಮಗ ; ಪಾಂಡವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ : ಧರ್ಮರಾಜ ; ಯುಧಿಷ್ಠಿರ : ಆಗಳ್ ಧರ್ಮನಂದನಂ ಮುಕುಂದಂಗೆ ಬಱಿಯನಟ್ಟಿ ಬರಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೪೨) : ಎನಗಿದಯುಕ್ತವೆಂದಿರದೆ

ಪೆರ್ಬುಸಿಯೊಳ್ಪುದಿದಿರ್ದ ಧರ್ಮನಂದನನನೆ ಧರ್ಮನಂದನನೆನಲ್ದೊರೆ . . . ಪೇಡಿಯಾಗಿ ಮತ್ಸ್ಯನ ಮನೆವೊಕ್ಕ ಪಾರ್ಥನನೆ ಪಾರ್ಥನೆನಲ್ದೊರೆ ಗಂಡರೆಂಬರೇ (ಗದಾಯು. ೩-೩೨) ; ರಾಜಪರಿಪಾಟಿಗಳ ಪಂಥದ ಜೂಜ ಬಲ್ಲರೆ ಆರಿಯ ಬಾರದಡಾ ಜನಾರ್ದನನಾಣೆಯೆಂದನು ಧರ್ಮನಂದನನು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೩-೪೦). [ಧರ್ಮ + ನಂದನ]

ಧರ್ಮನಿರ್ಣಯ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ನಿಯಮ.–ಸಿದ್ಧಾಂತ : ಆವುದಿದಕನು ನೀತಿಯೆನೆ ಧೌಮ್ಯಾದಿ ಸುಜನವ್ರಾತ ನಿಶ್ಚೈಸಿದರು ಮನದಲಿ ಧರ್ಮ ನಿರ್ಣಯವ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೨೨-೩೯) ; ನಾಥಿಯಿಂದವೆ ಕೆಳಗೆ ಕೈವಾಡುವುದು ಸಲ್ಲದು ಗದೆಯ ಕದನದಲಿ ಚಲಿಸಲಾಗದು ಧರ್ಮನಿರ್ಣಯದೊಳಗಿದೊಂದೆ ಭಾಷೆ ಮಾಡಿದಿರೆಳೆದಿರನ್ಯಾಯದಲಿ ಕೊಂದಿರಿ ಕೌರವೇಶ್ವರನ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೮-೨೩). [ಧರ್ಮ + ನಿರ್ಣಯ]

ಧರ್ಮನಿರ್ಧಾರಕ (ಗು). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡುವ,– ನಿಶ್ಚಯಿಸುವ : ಧರ್ಮನಿರ್ಧಾರಕ ಪ್ರಮಾಣವು ವೇದ (ಭಾರದ. ೪೯). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮನಿವಾಸ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಜನ್ಮಲಗ್ನದಿಂದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ಕನ್ಯೆನಿರೆ ಲಗ್ನದೊಳ್ ಕ್ಷತತನು ವಿಕ್ರಸ್ಥಾನದೊಳ್ ಕದನ್ನಭುಜಂ ಧರ್ಮನಿವಾಸದೊಳಘಕರನನ್ಯನಿಲಯದೊಳ್ ರವಿಗೆ ಪೇಟ್ಟಫಲಮಂ ಪಡೆಗುಂ (ಜಾತಿ. ೦೮-೯). [ಧರ್ಮ + ನಿವಾಸ]

ಧರ್ಮನಿಶ್ಚಯ (ನಾ). = ಧರ್ಮನಿರ್ಣಯ : ಈ ನುಡಿಯ ಸಲಿಸಿದೊಡೆ ಇವನಪಮಾನಹತನಿದು ಧರ್ಮನಿಶ್ಚಯವೇನು ಸಂಶಯವಿಲ್ಲೆನುತ ನುಡಿ ದುದು ಮುನಿಸ್ತೋಮ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೨೨-೪೦) ; ಧರ್ಮನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ನನ್ನಂಥವನು ಅನ್ಯರ ಕೈಸೇರಿದ ಹೆಂಗಸನ್ನು . . . ಹೇಗೆ ಇಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳುವುದು ? (ವಕಥಾ. ೪೧೨). [ಧರ್ಮ + ನಿಶ್ಚಯ]

ಧರ್ಮನಿಷ್ಠ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆಯುಳ್ಳವನು, – ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳ ವನು; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ವಸುಧೆಯೊಳು ಧರ್ಮನಿಷ್ಠರನೊಯ್ಯ ಮಾರ್ಗವದು ಸಸಿನವದು ಸಾರಿಯದು ಸ್ವಸ್ಥವದು ಸೌಖ್ಯವದು (ಸಾನಂಚ. ೪-೯೯) : ಅಧರ್ಮಶೀಲರು ಪರರು ನೀವತಿ ಧರ್ಮನಿಷ್ಠರು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧-೧೦). [ಧರ್ಮ + ನಿಷ್ಠ]

ಧರ್ಮನಿಷ್ಠೆ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಅಚಲವಾದ ನಂಬಿಕೆ, – ಶ್ರದ್ಧೆ: ಧರ್ಮನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಭಾರತೀಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನವೇ ಬೆಳಗಿತು (ಭಾರದ. ೩೮೮) ; ಕಠಿಣವಾದ ಧರ್ಮನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ನಡೆಯುವವಳು ಅಜ್ಜ (ಕಂಬಚು. ೪೪). [ಧರ್ಮ + ನಿಷ್ಠೆ]

ಧರ್ಮಪಟ್ಟು (ನಾ). ಧರ್ಮದ ವಿವರಣೆ; ದಾನದ ಪಟ್ಟಿ, – ದಾಖಲು: ಯಿ ಧರ್ಮಪಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಿ ನಡಸಿದರೆ ವಂಕ್ಕಾದಲ್ಲಿ ಹಂದಿಭಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದ ಹಾಗೆ ಯೆಂದು ಬರಸಿ ಕೊಟ್ಟ ಧರ್ಮಪರವಾನೂ (ಎಕ. IX, ಚನ್ನಪ. ೦೦೪-೧೭ ; 1767). [ಧರ್ಮ + ಪಟ್ಟು೩ (<ಪಟ್ಟಿ೩)]

ಧರ್ಮಪತ್ತನ (ನಾ). ೧. ಶ್ರಾವಂತಿ ನಗರ. ೨. ಮೆಣಸು. [ಧರ್ಮ + ಪತ್ತನ]

ಧರ್ಮಪತ್ನಿ (ನಾ). ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮದುವೆಯಾದ ಹೆಂಡತಿ : ಧರ್ಮಪತ್ನಿ ಬಾಯಬಿಡದು ಕೊರಲ್ಗೆ ಪಾಯ್ದು ಪರಿದಾಡುವ ಬಾಲಕನಾದ ಶೋಕದಿಂ ಗಳಗಳ ಕಣ್ಣ ನೀರ್ ಸುರಿಯೆ ಚಿಂತಿಪ ಪಾರ್ವನ ಶೋಕ ದೊಂದು ಪೊಂಪುಳಿಯನೆ ನೋಡಿ (ಹಂಪಚಾ. ೩-೨೫) ; ನೀಮಿಾ ಯತಿ ಸ್ವರೂಪಮಂ ಕೈಕೊಂಡ ವಾರ್ತೆಯಂ ನಿಮ್ಮ ಮುನ್ನಿನ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಪ್ಪ ಕೋಮಲದತ್ತೆ . . . ಅಱಿದು (ಸುಕುಮಾ. ೩-೭೭) ; ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನ ಹೆಸರನ್ನು ಎತ್ತುವುದಕ್ಕೆ ಯಾರಿಗೆ ತಾನೆ ಮನಸ್ಸು ಬಂದೀತು ? (ಜಾಕುಂತ. ೧೦೭-೩). [ಸಂ. ಧರ್ಮಪತ್ನೀ]

ಧರ್ಮಪಥ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಹಾದಿ,– ಮಾರ್ಗ : ಭಲರೆ ನೃಪೇಂದ್ರಾ ದಯೆಯೊಳ್ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ ಮನಮಂ . . . ಧರ್ಮಪಥದೊಳ್ ಸಲೆ ಸಂದಪೆ ಕಾಲಲಬ್ಧಿ ಪೊಲಗೆಡಿಸುವುದೇ (ಯಶೋಚ. ೧-೬೯) ; ಧರ್ಮಪಥ ಹಾಲುವಟ್ಟಿಯೆನಿಸಿದ ಹಮ್ಮಿನಲಿ ಕೆಡಬೇಡ ನೀತಿಯ ನೆಮ್ಮಿದವ ಕೆಡನೆಂದು ನಾರದ ನುಡಿದನರಸಂಗೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೯-೦೩). [ಸಂ. (ಧರ್ಮ+ಪಥಿನ್+–)]

ಧರ್ಮಪದ್ಧತಿ (ನಾ). = ಧರ್ಮಪಥ: ಧರ್ಮಪದ್ಧತಿಯನೀಕ್ಷಿಸಲಿವಳನೀದು ವಿಚಾರಿಪುದು ಮತವಲ್ಲೆಂದವಂ ತಿಳಿದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೧-೨೦). [ಧರ್ಮ + ಪದ್ಧತಿ]

ಧರ್ಮಪರ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನು ; ಧರ್ಮನಿಷ್ಠ ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ನಿರ್ದುವ್ಯನಂ ಸೊಳೆಯರ್ ಖಳನಂ ಧರ್ಮಪರರ್ . . . ಬಿಡುವಂತೆ ರಾಜ್ಯದೇಳಿಪಂ ಬಿಟ್ಟಿಂ ಖಗಾಧೀಶ್ವರಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೪೩) : ಧರ್ಮಪರರ್ಗಲ್ಲದೆಮ್ಮಯ ನಿರ್ಮಲಚಾರಿತ್ರ ವಿಂಬುಕೆಯ್ಯದು (ಯಶೋಚ. ೧-೬೪) ; ದೈವಬಲವವರಲ್ಲಿ ನೀವೇ ದೈವ ಹೀನರು ಧರ್ಮಪರರವರ್ಗವರೂ ಸತ್ಪುರುಷಶೀಲರು ನೀವಧಾರ್ಮಿಕರು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೧-೨೩). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಪರವಾನಿಗೆ (ನಾ). = ಧರ್ಮಪರವಾನು : ಸೈದುಮಹಮ್ಮದು ಅಕಲಶಾ ಖಾದ್ರಿಯವರಿಗೆ ಬರಸಿ ಕೊಟ್ಟ ಧರ್ಮಪರವಾನಿಗೆ ಕ್ರಮವೆನ್ತೆನ್ದರೆ (ಎಕ. IX, ಚನ್ನಪ. ೦೦೪-೬ ; 1767). [ಧರ್ಮ + ಪರವಾನಿಗೆ (<ಪರವಾನಗಿ)]

ಧರ್ಮಪರವಾನು (ನಾ).ದತ್ತಿ ಅಥವಾ ದಾನ ಕೊಟ್ಟುದಕ್ಕಾಗಿ ಬರೆಸಿದ ಶಾಸನ ; ದಾನಶಾಸನ : ಯಿ ಧರ್ಮಪಟ್ಟನಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಿ ನಡಸಿದರೆ ಮಕ್ಕಾದಲ್ಲಿ ಹಂದಿಭಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದ ಹಾಗೆ ಯೆಂದು ಬರಸಿ ಕೊಟ್ಟ ಧರ್ಮ ಪರವಾನೂ (ಎಕ. IX, ಚನ್ನಪ. ೦೦೪-೧೭ ; 1767). [ಧರ್ಮ + ಪರವಾನು (<ಪರವಾನಾ)]

ಧರ್ಮಪರಾಙ್ಮುಖ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ಉದಾಸೀನತೆಯುಳ್ಳ ಹೋದಿದವನು : ಧರ್ಮಪರಾಙ್ಮುಖರನ್ನು ಉಪಾಯಾಂತರದಿಂದ ದಂಡಿಸಿ ಮಾಡುವ ಧರ್ಮರಕ್ಷಣವು ಅಧರ್ಮವಾಗಬಹುದೋ ? (ಮಾಧವ. ೩೬೨). [ಧರ್ಮ + ಪರಾಙ್ಮುಖ]

ಧರ್ಮಪರಾಙ್ಮುಖತೆ (ನಾ).ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ವಿಮುಖವಾಗಿರುವುದು.– ಉದಾಸೀನತೆ: ಕೃತಕಾಯ ದ್ವೇಷವೊ ವಿಶ್ರುತ ಧರ್ಮಪರಾಙ್ಮುಖತೆಯೊ ಅವಹೇಳನವೋ (ಶಾಕುಂತ. ೬೭-೨). [ಧರ್ಮ + ಪರಾಙ್ಮುಖತೆ]

ಧರ್ಮಪರಾಯಣ (ನಾ). =ಧರ್ಮಪರ: ನಿಮ್ಮಯ್ಯಂ ಧರ್ಮಪರಾಯಣಂ ಮಹಾಪುರುಷಂ (ಚಾವುಪು. ೨೧೪) ; ಅವನ ಮಗನೂ ಈಗ ತಂದೆಯಂತೆಯೇ ಧರ್ಮಪರಾಯಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ವಕಥಾ. ೫೮). [ಧರ್ಮ + ಪರಾಯಣ]

ಧರ್ಮಪರಿಣಾಮ (ನಾ). (ವಸ್ತುವಿನ) ಸ್ವಭಾವ ಅಥವಾ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಬದಲಾವಣೆ,– ವ್ಯತ್ಯಾಸ : ಬಾಹ್ಯವಸ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ತಂತುಗಳಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಪಟಾದಿ ಪರಿಣಾಮವು ಧರ್ಮಪರಿಣಾಮ (ಹಿಂದಸಾ. ೧೦೩). [ಧರ್ಮ + ಪರಿಣಾಮ]

ಧರ್ಮಪಾನೀಯ (ನಾ). ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ (ದಾರಿಗರಿಗೆ) ಕೊಡುವ ನೀರು ಅಥವಾ ಪಾನೀಯ : ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಮಾಂ ಉತ್ತರಪದಾದಿಗೆ ಲೋಪಮುಮಾಗಿ–ಕಾಂಸ್ಯತಾಳ–ಕಂಸಾಳ ; ಧರ್ಮ ಪಾನೀಯ–ದಮ್ಮಾಣಿಎಂದಾಯ್ತು (ಶಮದ. ೨೯೩ ಪ್ರಯೋ). [ಧರ್ಮ + ಪಾನೀಯ]

ಧರ್ಮಪಾಲ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಮಾಡುವವನು ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ನಿನ್ನಂತಾಮ ಜನ್ಮಸಾಫಲ್ಯಮನಱಿ ಪಡೆದಂ ಭೂಪರೊಳ್ ಧರ್ಮಪಾಲಂ (ಚಾಧಪು. ೩-೬೩). [ಧರ್ಮ + ಪಾಲ೪]

ಧರ್ಮಪಾಲನ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ; ಧರ್ಮದ ರಕ್ಷಣೆ : ಧರ್ಮಪಾಲನರೂಪವಾದ ತಪಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು . . . ಹೆಚ್ಚು ಕಠಿಣತರ ವಾಗಿಯೇ ಅಲ್ಲ, ಉಗ್ರತರವಾಗಿಯೂ ಆಚರಿಸಬೇಕಾಗುವದು (ಮಾಧವ. ೩೭೫). [ಧರ್ಮ + ಪಾಲನ]

ಧರ್ಮಪೀಠ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದ ತಳಹದಿ,-ಬುನಾದಿ : ರಾಜ್ಯವಾಗಲಿ ಕೋಶವಾಗಲಿ ಧರ್ಮಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದಾಗ ಭೂಷಣವಾಗುವುದು (ದಾನಚಿಂ. ೧೬೩). ೨. ಧರ್ಮಪ್ರಸಾರ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ : ಮಠ : ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಧರ್ಮಪೀಠದಿಂದ ಮಾಡುವ ಉಪದೇಶಗಳನ್ನು ಜನರು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಆಲಿಸಬೇಕು (ರೂಢಿ). ೩. ನ್ಯಾಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಳ : ಧರ್ಮಪೀಠದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನು ಕೊಡುವ ತೀರ್ಪನ್ನು ಜನರು ಒಪ್ಪಬೇಕು (ರೂಢಿ). [ಧರ್ಮ + ಪೀಠ]

ಧರ್ಮಪುತ್ರ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ. ೨. ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಗನೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನಾಗು ವವನು. ೩. ಪಾಂಡವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ; ಯುಧಿಷ್ಠಿರ : "ಪಾಂಡವಂ ಧರ್ಮಜಂ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಧರ್ಮಪುತ್ರನೇದೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೮-೩) : ಧರ್ಮದೊಳ್ ನಿರ್ಮಲಚಿತ್ತಂ ಧರ್ಮಪುತ್ರಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೯-೬೪) : ಆ ಧರ್ಮಪುತ್ರಂ ದಯಾಪರನೆಂದೆಲ್ಲರ ಪೇೞ್ದ ಪಾತು ಪುಸಿಯಾಯ್ತಾ ಕಾಮುರ್ಕರಾಚಾರ್ಯನಂ . . . ಕೋದಾಗಳ್ (ಗದಾಯು. ೩-೨೩) : ಹಯಮೇಧಸತ್ರಸಾಧನಕೆ ವೇದವ್ಯಾಸಮುನಿ ಧರ್ಮಪುತ್ರನಂ ಬೋಧಿಸಿ ಮರಳ್ದಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨-೪೭). [ಧರ್ಮ + ಪುತ್ರ]

ಧರ್ಮಪುರ (ನಾ). = ಧರ್ಮಪುರಿ: ವಿನುತಚಳುಕ್ಯವಂಶಪತಿ ವಿಕ್ಕರಿಕೇಸರಿ ಸನ್ನ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನವಿಜಯಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಪುರಮನ್ನು ಮದೀಯವಿಃದೆನ್ನು ಕೀರ್ತಿಶಾಸನಮನೆ ಕೊಟ್ಟ ಶಾಸನದ ಪಂಪನನಾ ಬಿರುದೊಂದು ಜೈನ ಶಾಸನದ ನೆಗಟ್ತೆಯ ವೃಷಭಪರ್ವತಮನ್ನದು ತಾನೆ ಪೇೞದೇ (ಕನ್ನಸು. ೩೨-೧೧-೯) : ಭ್ರಾತರ್ಧರ್ಮ್ಮಪುರಂ ಪ್ರಯಾಮ ಕಿಮತೋ ಜೈನಾಭಿಷೇಕೋತ್ಸವ ಕ್ಷೀರಪ್ಲಾವಿತತುಂಗ ಶೃಂಗ ವೃಷಭಕ್ಷೋಣೀಧ್ರ ವಿೞ್ಷಾವಹೇ ಯಾತ್ರಾಯಾತಸಮಸ್ತಭವ್ಯ ಜನತಾ ಸನ್ಮಾನದಾನೋದ್ಯತಂ ಪಂಪಾರ್ಯಾನುಜಮತ್ರ ಭಾಮತನುಜಂ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವರತ್ನಾಕರಂ (ಕನ್ನಸು. ೩೨-೧೧೮). [ಧರ್ಮ + ಪುರ]

ಧರ್ಮಪೋಷಕ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾದುದು : ಧರ್ಮ ಪೋಷಕವಾದ ಅರ್ಥ ಕಾಮಗಳೆ ಜೀವನದ ಪುಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸಾರ್ಥಕ್ಯ ಸಂಪಾದಕ (ಜುಕ್ಕಾರ. ೧೧೭ ಪೀಠಿಕೆ). ೨. ಧರ್ಮವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವ ರಾಜನೇ ಮೊದಲಾದವರು : ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಧರ್ಮ ಪೋಷಕರಾಗಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). [ಧರ್ಮ + ಪೋಷಕ]

ಧರ್ಮಪ್ರಕಾಶನ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತರುವುದು ; ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರ : ಧರ್ಮಪ್ರಕಾಶನ ಕುಂಠಿತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಲ್ಲ ವಸಿಷ್ಠಾದಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಪನ್ನರೆ ರಾಷ್ಟ್ರನಾಯಕರಾಗಿ ಧರ್ಮಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಜುಕ್ಕಾರ. ೧೨೨ ಪೀಠಿಕೆ). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರಕಾಶನ]

ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಪ್ರಸಾರ ; ಧರ್ಮವನ್ನು ಹರಡುವಿಕೆ : ವಾಸ್ಕೋಡಿಗಾಮನು ಇಂಡಿಯಾಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಕ್ರೈಸ್ತಮತದ ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು (ರೂಢಿ). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರಚಾರ]

ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರಕ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಮಾಡು ವವನು : ಅಶೋಕನು ಮಹಿಷಮಂಡಲಕ್ಕೂ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರಕರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಬೌದ್ಧಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ (ಕರ್ನಾಇ. ೨). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರಚಾರಕ]

ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾಳ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ಮಹಾಮಹೇಸ್ವರಂ ಸಮಯಧ[ರ್ಮ್ಮ]ಪ್ರತಿಪಾಳರುಮಪ್ಪ ಕಾಟಿಯ ಸಾಹಣಿ[ಯುಂ] . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XX, ೨೨೮-೧೨ ; 1207). [ಸಂ. ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾಲ]

ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾಳಕ (ನಾ). = ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾಳ : ಕಿರಿಯ ಗೋವಣರಸ ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾಳಕನಿಂ[ದ]ರಸನ ಮಗ ಆಹುವಲ್ಲರಸ . . . ಭೂಮಿಯುಂ ಸರ್ವ್ವನಮಸ್ಯಮಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XX, ೮೫-೧೮ ; 1124). [ಸಂ. ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾಲಕ]

ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾಳನ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದು,-ಆಚರಿಸು ವುದು : ವೀರಬಣಂಜಸಮಯಧರ್ಮ್ಮಪ್ರತಿಪಾಳನ ವಿಸುದ್ಧ ಗುಡ್ಡಧ್ವಜ ವಿರಾಜಿತಾನೂನ . . . ಆಚಾರಕಲಿಗಳಪ್ಪ ಶ್ರೀಮದಯ್ಯಾವೊಳ್ವರ್ಸ್ವಾಮಿ ಗಳುಂ (ಸೌಇಇ. XI-ii, ೧೯೮-೭ ; 1099). [ಸಂ. ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾಲನ]

ಧರ್ಮಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಕ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವವನು : ರಾಮನು ಇಂದಿಗೂ ನಮಗೆ ಧರ್ಮಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಕನೆಂದು ಅವತಾರವಾಗಿ ತೋರುವನು (ಪ್ರಬಂಧ. ೫೩). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಕ]

ಧರ್ಮಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸುವಿಕೆ: ಅಧರ್ಮವು ತಲೆದೋರಿದಾಗ ಮಹಾತ್ಮರು ಧರ್ಮಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ]

ಧರ್ಮಪ್ರಭಾವ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದ ಮಹಿಮೆ,-ವರ್ಚಸ್ಸು : ಅವಂ . . . ಧರ್ಮಪ್ರಭಾವವಮಂ ದಿವಿಜಲೋಕಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿಯುತ್ತಂ ನಿಜನಿವಾಸಕ್ಕೆ ಪಂದು (ವರ್ಧಮಾ. ೭-೯೭ಪ) ; ಕಂಟಕನಲಾ ಧರ್ಮಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಕೌರವೇಶ್ವರನು (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೩-೨). ೨. ಯಮಧರ್ಮನ ಮಹಿಮೆ,-ಶಕ್ತಿ. ೧, ೨ : ಸತ್ಪುರುಷನಂತೆ ನಿಷ್ಕಪಟಮಹಿಮಾವಳಂಬಿಯುಂ ಯಾಮ್ಯದಿಶೆಯಂತೆ ಧರ್ಮಪ್ರಭಾವವಿಭಾವಿತಮುಮೆಂಬ ಮಹನೀಯ ಮಹಿಮೆಯಂ ತಳೆದು (ಪುಣ್ಯಪು. ೯-೩೦ ವ). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರಭಾವ]

ಧರ್ಮಪ್ರಭಾವನೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನದ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದು : ನಿಶ್ಶಂಕೆಯುಂ ... ವಾತ್ಸಲ್ಯಮುಂ ಧರ್ಮಪ್ರಭಾವನೆಯು ಮೆಂದು ಎಸೆವಂಗಮೆಂಟುಂ ರಂಜಿಸುವ ಮಹಾನರ್ಘ್ಯಮಪ್ಪ ದರ್ಶನಮಂ . . . ಕೈಕೊಂಡು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೭೮) ; ಕಡೆಯಲುಳಿದಿರ್ದ ಪಲ್ಯಪ್ರಮಿತಕಾಲದೊಳ್ ಧರ್ಮಪ್ರಭಾವನಾಪ್ರಕಾಶಮೆಲ್ಲಂ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯ ನೆಯ್ದಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೩೭ ವ). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರಭಾವನೆ]

ಧರ್ಮಪ್ರವರ (ನಾ). ೧. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧರ್ಮ. ೨. ಧರ್ಮದ ಆಚರಣೆ ಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ಅವರು ನಿಮಗತಿಭಕ್ತರ್ಕೈ ಬಾಂಧವರಲೇ ತಪ್ಪೇನು ಧರ್ಮಪ್ರವರರಿಗೆ ನೀವೊಲಿದಿರಿಂದನು ಕೌರವರ ರಾಯ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೧೭-೯). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರವರ]

ಧರ್ಮಪ್ರವಚನ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ : ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರವಚನ ಗಳು ನಡೆದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದು (ರೂಢಿ). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರವಚನ]

ಧರ್ಮಪ್ರವರ್ತಕ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುವವನು; ಧರ್ಮದ ಪ್ರೇರಕ : ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು . . . ಮಹಾತ್ಮರಾದ ಧರ್ಮ ಪ್ರವರ್ತಕರ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿ ಜ್ಞಾನರಾಶಿಯನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟಿರುವನು (ಮಾಧವ. ೪೦೪). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರವರ್ತಕ]

ಧರ್ಮಪ್ರವರ್ತನ (ನಾ). ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರಚೋದನೆ : ತ್ರಿಜ್ಞಾನಧರರುಂ ಪುಟ್ಟಿ . . . ಸಕಲಭುವನವಿಹಿತಧರ್ಮಪ್ರವರ್ತನಹೇತು ವಪ್ಪುದರಿಂ ಧರ್ಮನಾಥರೆಂದನ್ವರ್ಥನಾಮಮನಿಟ್ಟು ಪೋದಂ (ಚಾವುಂಪು. ೧೭೩). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರವರ್ತನ]

ಧರ್ಮಪ್ರವೃದ್ಧಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಏಳಿಗೆ; ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದ ವೇಲ್ಮೆ,-ಹೆಚ್ಚಳ: ಎಲ್ಲಿಯವು ಧರ್ಮಪ್ರವೃದ್ಧಿ ಗಳಿಲ್ಲಿಯದು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮವಿವೆಲ್ಲವಂ ತಾಂ ಹೇಳಲೇನಿನ್ನೆಂತು ಸಂದಹವು (ಬಸಪು. ೩೩-೬). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರವೃದ್ಧಿ]

ಧರ್ಮಪ್ರಸಂಗ (ನಾ). ಪುಣ್ಯದ ವಿಚಾರ,-ಸಂಗತಿ,-ವಿಷಯ: ಬಜ್ಜಲ ಮಹಾರಾಜಂ ಬಿಜಯಂಗೆಯ್ದು . . . ಅನಿಬರುವೊಂದಾಗಿ ಬಂದು ಕುಳ್ಳಿರ್ದ್ದ ಕೋಡಿಯಮಠದ ಧರ್ಮ್ಮಪ್ರಸಂಗವಂ ಮಾಪ್ಪುದುಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೦೨-೩೩ : 1162) ; ಕುವರ[ವು]ಲಿದೇವಂ . . . ಸುಖ ಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುಯುತಿರ್ದ್ದದೊಂದು ದಿವಸಂ ಧರ್ಮ ಪ್ರಸಂಗವಾಗೆ . . . ಒದವಿದ ಸರಸಿಜಮರ್ಕ್ಕಭ್ಯುದಯದಿನಲರ್ವನ್ತೆ ಜನದ ಮನ[ಮ]ಲರ್ವಿನೆಗಂ ಸದಯೋಕ್ತಿಮುಕ್ತಿಯಿಂ ವಿಭೂ [ವು] ಳಿಯಣ್ನಂ ಧರ್ಮ್ಮಪ್ರಸಂಗವಂ ಪುಟ್ಟಿಸಿದಂ (ಕಇ. IV. ೩೮-೪೧. : 1187) ; ಕೋಣ ವತ್ತಿಯ ಸೆಟ್ಟಿಕಪ್ಪೆ ಮಾಡ್ಸಿದ ಸಾತೆಯನಹಳ್ಳಿಯ ಹರಿಹರೇಶ್ವರದೇವರ ಧಂರ್ಮ್ಮಪ್ರಸಂಗವಂ ಬಿಂನಪಂಗೆಯ್ದು ಆ ದೇವರ ಶ್ರೀಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಹಡೆದ ವೃತ್ತಿ (ಕಇ. IV, ೧-೯೯ ; 1204). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರಸಂಗ]

ಧರ್ಮಪ್ರಿಯ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ: ಯಥಾ ರಾಜಾ ತಥಾ ಪ್ರಜಾ ಎಂಬವೊಲೋಜೆಯೊಳೋಜೆಗೊಂಡು ಧರ್ಮಪ್ರಿಯರಾದರ್ ಪ್ರಜೆಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೧೬-೪೦). ೨. ಧರ್ಮರಾಜ ನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವನು. ೧,೨: ಪಾರ್ಥನಂತೆ ಧರ್ಮಪ್ರಿಯನುಂ...ನಿಚ್ಚ ಗಲಿಯಂತೆ [ಧರ್ಮದೊಳ್] ನಿಶ್ಶಂಕನುಮಪ್ಪುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೪೬). [ಧರ್ಮ + ಪ್ರಿಯ]

ಧರ್ಮಫಲ (ನಾ). ವಿಹಿತವಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಫಲ,-ಲಾಭ: ನಮ್ಮನ್ನು ನಾವು ಕೊಂದುಕೊಂಡು ಏನು ಧರ್ಮಫಲ ಸಾಧಿಸಿದ ಹಾಗಾಯಿತು ? (ವಚಕಥಾ. ೩೨೮). [ಧರ್ಮ + ಫಲ$_1$]

ಧರ್ಮಬಂಧಿತ (ಗು). ೧. ಧರ್ಮದ ನಿಬಂಧನೆ ಅಥವಾ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಒಳಗಾದ. (ನಾ). ೨. ಧರ್ಮದ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಒಳಗಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ನಾನೇನು ಮಾಡಲಿ ? ನಾನಿಂದು ಧರ್ಮಬಂಧಿತಳು (ವಿಕಾಸ. ೩೦೨). [ಧರ್ಮ + ಬಂಧಿತ]

ಧರ್ಮಬಲ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ,-ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ಎತ್ತಲೊಲೆವುದು ಧರ್ಮಬಲ ತಾನತ್ತಲೊಲೆವುದು ದೈವ ದೈವವದತ್ತಲೊಲೆದಿಹುದತ್ತ ವಿಜಯಶ್ರೀಯ ಕುಡಿನೋಟ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೯-೨). [ಧರ್ಮ+ಬಲ$_2$]

ಧರ್ಮಬಹಿರ್ಮುಖ (ನಾ). ಧರ್ಮದಿಂದ ವಿಮುಖನಾದವನು : ಬಳಿಮುಖ ಧರ್ಮಬಹಿರ್ಮುಖ ಚಳಮತಿ ನೀಂ ರೌದ್ರಭಾವಮಂ ತಳೆ ದಿಂತೇಕೊಳಪುಗುವೆ ಘೋರದುರ್ಗತಿಗಳೊಳ್ (ನೇಮಿಪು. ೩-೬೩). [ಧರ್ಮ + ಬಹಿರ್ಮುಖ]

ಧರ್ಮಬಾಹಿರ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೊರತಾದುದು : ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಹೊರಗಾದ ಉದಾಹರಣಗಳು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಕಂಡುಬಂದರೆ ಅವು ಕೇವಲ ಅಪವಾದವೆಂದಾಗಲಿ, ಧರ್ಮಬಾಹಿರವೆಂದಾಗಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು (ಮಾಧವ. ೩೨೬). ೨. ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘನೆ ಮಾಡಿದವನು; ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟ : ಧರ್ಮಬಾಹಿರನೂ ಕಠಿನಹೃದಯನೂ ದುಷ್ಟನೂ . . . ಆದ ರಾಜನನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಹುಸೇನರು ಹೇಗೆ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲವೋ (ರಾಮಮಾ. ೯೬). [ಧರ್ಮ + ಬಾಹಿರ]

ಧರ್ಮಬಾಹಿರತೆ (ನಾ). ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟತೆ; ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗಿರುವಿಕೆ: ಗೋವಿಂದರಾಯರ ಧರ್ಮಬಾಹಿರತೆ-ನೀತಿಬಾಹಿರತೆಯನ್ನು ಶ್ರೀಗಳವರ ನಿದರ್ಶನಕ್ಕೆ ತರಬೇಕು (ಸಮಾಜೀ. ೩೭). [ಧರ್ಮಬಾಹಿರ+-ತೆ$_3$]

ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿ (ನಾ). ೧. ಸತ್ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ; ಸದಾಚಾರ : ವಿಟ್ಟರಸಂಗಳು . . . ಧರ್ಮ್ಮಬುದ್ಧಿಯಿಂ ಪಡೆದು ನಿಜಾರ್ತ್ಥದಿಂದೆಸೆಯೆ ನಿರ್ಮ್ಮಿಸಿದಂ ಪ್ರಿಯಗೇಹಮಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೧೫-೪೪ ; 1146) ; ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದ ಮೇಲಾದರೂ ನನಗೆ ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಬೇಡವೇ ? (ಕೃಶಾಕ. ೧೩). ೨. (ದೇವರ) ಸೇವೆ ; ಉಪಾಸನೆ ; ಆರಾಧನೆ : "ಉಪಾಸ್ತಿಯೆನೆ ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿಯದು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೬-೩೯). [ಧರ್ಮ + ಬುದ್ಧಿ]

ಧರ್ಮಬೋಧನೆ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡುವ ಉಪದೇಶ ; ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ಅರಿವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಿಕೆ : ಅವರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಧರ್ಮಬೋಧನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಅವಕಾಶ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು (ಕರಾಇ. ೦೬೮). [ಧರ್ಮ + ಬೋಧನೆ]

ಧರ್ಮಬೋಧೆ (ನಾ). = ಧರ್ಮಬೋಧನೆ : ಧರ್ಮವಿಪ್ಲವಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಯುಂಟಾದಾಗ ಮಹಾತ್ಮರು ಅವತರಿಸಿ ಜನರಿಗೆ ಧರ್ಮಬೋಧೆಯನ್ನೂ ತತ್ವಬೋಧೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಭಾರದ. ೨೬೯). [ಧರ್ಮ + ಬೋಧೆ]

ಧರ್ಮಬ್ರಿಯ 'ಧರ್ಮಪ್ರಿಯ' ನೋ...

ಧರ್ಮಭಗಿನಿ (ನಾ). ೧. ಒಡಹುಟ್ಟಿದವಳು ; ಸಹೋದರಿ. ೨. ಧಾರ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಹೋದರಿ ಯೆನಿಸಿದವಳು : ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಂಥಾ ಸಂಕುಚಿತಾರ್ಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಾವು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಅಂಥಾ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಧರ್ಮಭ್ರಾತ, ಧರ್ಮಭಗಿನಿ, ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯ, ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅನ್ನುತ್ತೇವೆ (ಆರ್ಯಧ. ೧೦) ; ಒಂದೇ ಮತದವರಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು ಪರಸ್ಪರ ಧರ್ಮಭ್ರಾತರು, ಧರ್ಮಭಗಿನಿಯರು (ಆರ್ಯಧ. ೧೧ ಅಡಿಟಿ). [ಸಂ. ಧರ್ಮಭಗಿನೀ]

ಧರ್ಮಭಂಡಾರ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಕೋಶ,-ನೆಲೆ: ಹರಿಗನ ಧರ್ಮಭಂಡಾರದಂತೆ ಸಾರವಾದುದು . . . ಧರ್ಮಪುರಂ (ಶಂಕಥಾ. ೦೪-೩೬). [ಧರ್ಮ + ಭಂಡಾರ (<ಬಂಡಾರ)]

ಧರ್ಮಭೂತಜ್ಞಾನ (ನಾ). [ವಿಶಿಷ್ಟಾ] (ದೀಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಭೆಯಂತೆ) ಜೀವಾತ್ಮ ಪರಮಾತ್ಮರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷ ; P ಇದಂ ಸಕಲ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೂ ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿದೆ. ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಕವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಇದು ಪ್ರತಿ ಜೀವಕ್ಕೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ : ಧರ್ಮಭೂತಜ್ಞಾನ, ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಜ್ಞಾನ ಮೀಮಾಂಸೆಯ ಆಧಾರ. ಅದು ಜಗತ್ತು, ಆತ್ಮ, ಬ್ರಹ್ಮ ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಬೇಕಾದ ಬೆಳಕು ನೀಡುತ್ತದೆ (ತತ್ವಶಾ. ೩೨೩) ; ಆತ್ಮ ದ್ರವ್ಯಗಳೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ತೋರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಧರ್ಮಭೂತಜ್ಞಾನ ವೆಂದು ಇದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು (ಹಿಂದಸಾ. ೨೩೯). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಭೂಮಿ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಭೂಮಿ ; ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ : ಮಹಾಪು(೦)ಣ್ಯನದೀತೀರದಲು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿರ್ದ್ದ ಧರ್ಮ್ಮಭೂಮಿಯಂ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಪ್ರಧಾ[ನಂ] . . . ಕಂಡು (ಸೌಇಇ. XX, ೦೩೪-೪೩ ; 1172) ; ಭಾರತವು ಜಗತ್ತಿನ ಸತ್ಯಪ್ರೇಮಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಭೂಮಿಯೆಂಬ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ (ಭಾರದ. ೪೭). ೨. ಭಾರತ. [ಧರ್ಮ + ಭೂಮಿ]

ಧರ್ಮಭೂಷಣ (ನಾ). ಧರ್ಮವೇ ಆಭರಣವಾಗುಳ್ಳವನು ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ಆ ಮುನಿಮುಖ್ಯಶಿಷ್ಯತಿಲಕಂ ನೆಗಟ್ದಂ ಸಲೆ ಧರ್ಮಭೂಷಣಂ (ಖಮರ. ೧-೧೯). [ಧರ್ಮ + ಭೂಷಣ]

ಧರ್ಮಭ್ರಂಶ (ನಾ). = ಧರ್ಮಬಾಹಿರತೆ : ಗಂಡನೊಡನೆ ಬಾಳುವುದು ಹೆಂಗಸಿಗೆ ಧರ್ಮಭ್ರಂಶವೆಂಬ ಈ ಕುಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿನಗೆ ಕೊಟ್ಟವರು ಯಾರು ? (ಬಂಕಿಮ. ೩೨೧). [ಧರ್ಮ + ಭ್ರಂಶ]

ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟ (ನಾ). = ಧರ್ಮಬಾಹಿರ ೨: ಅನೃತವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಪಾಪ ಬರುತ್ತದೆ. ತಾನೂ ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟನಾಗುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಧರ್ಮರಾಜನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಭಾರದ. ೧೦೩). [ಧರ್ಮ + ಭ್ರಷ್ಟ]

ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟತೆ (ನಾ). = ಧರ್ಮಬಾಹಿರತೆ : ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈಗ ಹಲವು ವೈದಿಕಧರ್ಮಗಳೂ ಹಲವು ಅವೈದಿಕಧರ್ಮಗಳೂ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರಲಿಕ್ಕೆ . . . ಮನುಷ್ಯನ ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟತೆಯೇ ಕಾರಣವು (ಮಾಧವ. ೪೧೯). [ಸಂ. ಧರ್ಮಭ್ರಷ್ಟತಾ]

ಧರ್ಮಭ್ರಾತ (ನಾ). ೧. ಒಡಹುಟ್ಟಿದವನು ; ಸಹೋದರ. ೨. ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಅಥವಾ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ವ್ಯಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಹೋದರ ನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು : ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಂಥಾ ಸಂಕುಚಿತಾರ್ಥವಿಲ್ಲ ದಿದ್ದರೂ ನಾವು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಅಂಥಾ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಧರ್ಮ ಭ್ರಾತಧರ್ಮಭಗಿನಿ, ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯ, ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅನ್ನುತ್ತೇವೆ (ಅರ್ಥ. ೧೦). [ಸಂ. ಧರ್ಮಭ್ರಾತೃ]

ಧರ್ಮಮಾತೆ (ನಾ). (ಕ್ರೈಸ್ತರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಸ್ನಾನ ಮಾಡಿಸುವಾಗ) ರಕ್ಷಣೆಯ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತವಳು ; P ಇದು ಇಂಗ್ಲೀಷಿನ 'God Mother' ಎಂಬುದರ ಅನುವಾದ ; ನನ್ನನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಜತೆಗೆ ಕರಕೊಂಡು ಹೋಗಿರಿ . . . ನೀವು ನನ್ನ ಧರ್ಮಮಾತೆಯಾಗಿರಿ (ಸ್ತ್ರೀಶಿ. ೨೪೪). [ಧರ್ಮ + ಮಾತೆ]

ಧರ್ಮಮಾರ್ಗ (ನಾ). ಧರ್ಮಸಮ್ಮತವಾದ ಮಾರ್ಗ ; ನ್ಯಾಯವಾದ ದಾರಿ,-ಕ್ರಮ ; ಸನ್ಮಾರ್ಗ : ಭವಪ್ರಭವಜೀವಿಗೆ ನಿರ್ಮಲಧರ್ಮ ಮಾರ್ಗದೊಳ್ ಮನಮೊಸೆದಾಗಳುಂ ನಡೆಯವೇಟ್ಟುದು (ಶಂಕಶಂ. ೫೯-೧೭): ತಂದೆ ತನ್ನೊಡಹುಟ್ಟಿದಾತನುಯೆಂದು ಕಾಣದೆ ಧರ್ಮಮಾರ್ಗವು (ಕೌಶಿರಾ. ೩೭-೬೩) ; ಮೆಚ್ಚಿವ ನಾನಾಬಗೆವಸ್ತುಗಳನು ದಯವೆರೆಸುತೆ ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಲಿ ಕರೆದಾ ಕ್ಷಣ ಕ್ರಯಕೀವ ಹರದರ ಸುರುಚಿರಗೃಹ ಗಳೊಪ್ಪಿದುವು (ಕಂನವಿ. ೬-೫೧). [ಧರ್ಮ + ಮಾರ್ಗ]

ಧರ್ಮಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಹಿರಿಮೆ,-ಘನತೆ,-ಹೆಚ್ಚಳ : ಪೇಟ್ಟವನೀಶಂ ಧರ್ಮಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಮಂ (ಸಮುಪ. ೪-೯೦). [ಧರ್ಮ + ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ]

ಧರ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಯ ಮಾಡಲು ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ ; ಜೈಮಿನಿಮಹರ್ಷಿಗಳಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತ ವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ ; ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರ : ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ವೇದಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಗ್ರಂಥಗಳಾದುದರಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದ ಧರ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರ, ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸೆ ಎಂದೂ ವೇದಾಂತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರ ಉತ್ತರಮೀಮಾಂಸೆ ಎಂದೂ ವ್ಯವಹಾರ (ಹಿಂದಸಾ. ೧೮೩). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಮೀಮಾಂಸೆ (ನಾ). = ಧರ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರ : ಜೈಮಿನಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸೆ, ಧರ್ಮಮೀಮಾಂಸೆಯೆಂದೂ ಬಾದರಾಯಣ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಮೀಮಾಂಸೆ, ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸೆಯೆಂದೂ ವ್ಯವಹಾರ (ಹಿಂದಸಾ. ೧೮೪). [ಧರ್ಮ + ಮೀಮಾಂಸೆ]

ಧರ್ಮಮೂಢ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು : ಜಗತ್ತು ಧರ್ಮಮೂಢರಿಂದ ಹಾಗೂ ನೀತಿಬಾಹಿರರಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಕವಿಯ ಮನಸ್ಸು ಅಧೀರವಾಗುವುದು (ಗೊತ್ತುಗು. ೩೭). [ಧರ್ಮ + ಮೂಢ]

ಧರ್ಮಮೂಲ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿ ಉಳ್ಳದು : ತಿಳಿದು ನೋಡಿದರೆ ರಾಮ ಧರ್ಮಸ್ಥಳಕೆ ನೀವು ಸಹಾಯವಿನಿಬರ ಗೆಲವು ನಿರ್ಮಳಧರ್ಮಮೂಲವೊ ಧರ್ಮವಿರಹಿತವೊ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೬-೫). ೨. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ಗ್ರಂಥ ; ವೇದ, ಆಗಮ ಮುಂತಾದುವು. [ಧರ್ಮ + ಮೂಲ]

ಧರ್ಮಮೇಘ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಧ್ಯಾನಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಆನಂದ ; P ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಜ್ಞಾತ ಸಮಾಧಿ, ಅಸಂಪ್ರಜ್ಞಾತ ಸಮಾಧಿ ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆ. ಸಂಪ್ರಜ್ಞಾತವು ಒಂದು ಆಲಂಬನವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡುವ ಸಮಾಧಿ. ಅದು ಸವಿಕಲ್ಪ. ವಿರಕ್ತನಾದವನ ಸಾಧನೆಯು ನಿರಾಲಂಬ, ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಸಂಪ್ರಜ್ಞಾತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿವೇಕವುಂಟಾ ಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಮಸಿದ್ಧಿ : ಧ್ಯಾನಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಬರತಕ್ಕ ಆನಂದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಮೇಘವೆಂದು ಹೆಸರು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೧೯). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಯುದ್ಧ (ನಾ). ೧. ಮರೆ ಮೋಸವಿಲ್ಲದೆ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ ; ಧರ್ಮಸಮ್ಮತವಾದ ಕಟ್ಟಳೆಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಯುದ್ಧ : ಸಮಸ್ತಜನಸಂಹರಣಕಾರಣಮಪ್ಪರಣದೊಳೇವಂದಪ್ಪುದೆಂದು ಧರ್ಮಯುದ್ಧ ಮನೆ ತಮ್ಮೊಳ್ ಸಮಕಟ್ಟಿ (ಆದಿಪು. ೧೪-೧೦೦ ವ); ಪೆಱತನಿನ್ನನಗೆ ನುಡಿಯ ಲೆಡೆಯಿಲ್ಲ ಧರ್ಮಯುದ್ಧಮಂ ನೋಡಲ್ವೇಟ್ಟುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೯೦ ವ) ; ಆ ಪ್ರಸ್ತಾವದೊಳ್ ಧರ್ಮಯುದ್ಧಮಂ ನೆನೆದು ಇಱಿಯೆಂ ಬಿಟ್ಟನೆಂದೀ ಬಿಱುಬಿಂದು ಬೀಸಿ ಗದೆಯ ಗಾಳಿಯ ಕೋಟೆ ಚಿಟ್ಟುಱಿಸಿದುದು ಭೀಮನಂ ಮೆಯ್ಯುಱಿದವನಂ (ಗದಾಯು. ೮-೪೧ ವ). ೨. ಧರ್ಮರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧ ; ಜೀಹಾದ್ ; P 'Crusade' ಎಂಬ ಆಂಗ್ಲಪದವನ್ನು ಕೆಲವುವೇಳೆ 'ಧರ್ಮಯುದ್ಧ' ಎಂದು ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. [ಧರ್ಮ + ಯುದ್ಧ]

ಧರ್ಮಯೋಗ (ನಾ). = ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ: ಚಿತ್ರಪನಾತ್ಮನೊಳಡಗಿಸೆ ನಿಶ್ಚಯ ದುತ್ತಮ ಧರ್ಮಯೋಗವದು (ಭರತ. ೬೯-೩೭) ; ಅಱಿವು ಬೆಳಗು ಸುಖ ಕಿಱಿದಾಗಿ ತೋಱುತ ಮಱೆಸುತಹುದು ಧರ್ಮಯೋಗ ಅಱಿವು ಬೆಳಗು ಸುಖ ಪಿರಿದಾಗಿ ತೋಱುತ ಮಱೆಸದಿಹುದು ಶುಕ್ಲಯೋಗ (ಭರತ. ೬೯-೪೮). [ಧರ್ಮ + ಯೋಗ]

ಧರ್ಮರಕ್ಷಕ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು : ಧರ್ಮರಕ್ಷಕಂ ಜಲಧಿಮುದ್ರಿತಧರಾಧೀಶ ಪಾವನ ಶಿವನ ಕಳೆಯಂಶ ಚೆನ್ನಾನಿನೀಶ ಸೌರಂಭಾಳಿಯಿಂದ ಸತ್ಕರಿಂದ್ರನೆಸೆದಂ (ಭಾಪಶಂ. ೪-೨೦). [ಧರ್ಮ+ರಕ್ಷಕ]

ಧರ್ಮರಕ್ಷಣ(ನಾ).=ಧರ್ಮರಕ್ಷಣೆ: ಧರ್ಮರಕ್ಷಣ ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಸ್ವತಃ ಕೃತಘ್ನತೆಯ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದದ್ದು ಅವರ ಸ್ವಾರ್ಥತ್ಯಾಗದ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುವದು (ಮಾಧವ. ೩೭೦). [ಧರ್ಮ + ರಕ್ಷಣ]

ಧರ್ಮರಕ್ಷಣೆ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಳಿಸುವುದು,-ಕಾಪಾಡುವುದು : ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಗಿಂತ ಧರ್ಮರಕ್ಷಣೆಯು ಪ್ರಿಯವಾಯಿತು (ಭಾರದ. ೩೮೮). [ಧರ್ಮ + ರಕ್ಷಣೆ]

ಧರ್ಮರತ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾದವನು ; ಧರ್ಮಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವನು : ಧರ್ಮಸ್ವಾಮಿ ಜಿನೇಶ್ವರಧರ್ಮರತಂ ಸಾರ್ಥವಾಹಕಂ . . . ಬೀಡಂ ಬಿಟ್ಟಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೬-೭). [ಧರ್ಮ + ರತ]

ಧರ್ಮರತಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ,-ಪ್ರೀತಿ ಅಭಿವಿನುತ ಧರ್ಮ ರತಿಯುಂ ಸ್ವಭಾವವೈರಾಗ್ಯಭಾವಮುಂ ಸರ್ವಭವಾನುಭವವಿರಕ್ತತೆಯುಂ ದುರ್ಲಭಮದು ಭವ್ಯಪ್ರಬೋಧಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦೩-೩೭) ; ಇದೆಂಥ ಗುರುಭಕ್ತಿ, ಇದೆಂಥ ಧರ್ಮರತಿ, ಇದೆಂಥ ನಿಯಮನಿಷ್ಠೆ! (ಶರಣ. ೪೯೪). [ಧರ್ಮ + ರತಿ$_1$]

ಧರ್ಮರಾಜ (ನಾ). ೧. ಯಮ : "ಶಮನಃ . . . ಧರ್ಮರಾಜಃ, ಯಮಃ . . . ಶ್ರಾದ್ಧದೇವಃ . . . ಈ ೧೬ ಜವನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೩-೭೨). ೨. ಬುದ್ಧ : ಬೌದ್ಧಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ . . . ಬುದ್ಧನು 'ಧರ್ಮರಾಜ,' ಆತನ ಶಿಷ್ಯಪ್ರಧಾನನಾದ ಸಾರಿಪುತ್ರನು 'ಧರ್ಮಸೇನಾಪತಿ' (ಭಾರದ.೧೯೨). ೩. ಜಿನ. ೪. ಪಂಚಪಾಂಡವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವನು; ಯುಧಿಷ್ಠಿರ : ಉಭಯಸೈನ್ಯಂಗಳಂ ಕಂಡತ್ತ ರಾಜರಾಜನುಮಿತ್ತ ಧರ್ಮರಾಜನುಮೊಡನೊಡನೆ ಕೆಯ್ವೀಸಿದಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೩೩ವ) : ಪರಹಿತಕಾರ್ಯ್ಯವಮಂ ನೆಱೆಯೆ ಮಾರ್ಪಡೆಗಂ ಸಲೆ ಧರ್ಮ್ಮರಾಜಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೭೬-೩೮; 1118) ; ಧರ್ಮರಾಜನಿಗೆ "ಅಣ್ಣಾ! ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಿಂದಲೇ ರಾಜ್ಯ ಪಡೆದುಕೋ . . ." ಎಂದು ಹೇಳಿದನು] (ವಚಭಾ. ೧೨೦). ೫. (ಧರ್ಮದಿಂದ ಆಳುವ) ರಾಜ ; ದೊರೆ. [ಧರ್ಮ + ರಾಜ]

ಧರ್ಮರಾಜಜನಕ (ನಾ). ಯಮನ ತಂದೆ; ಸೂರ್ಯ : ಇರದೆಯ್ತಿರ್ಪಂ ದೋಷಾಕರನವನಂ ನೋಡಲಾಗದೆಂದಾ ದಿನಪಂ ವರಧರ್ಮರಾಜಜನಕಂ . . . ನೀಳಗಿರಿಯಂ ಸಾರ್ದಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೩-೦೩).

[ಧರ್ಮರಾಜ + ಜನಕ]

ಧರ್ಮರಾಜ್ಯ (ನಾ). ಸತ್ಯ, ನ್ಯಾಯ, ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತತೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ ರಾಜ್ಯ; ಸುರಾಜ್ಯ: ಭಗವಂತನು ಧರ್ಮರಾಜ್ಯವನ್ನು 'ಪ್ರವರ್ತನ' ಮಾಡಿದನೆ ಹೊರತು 'ಸ್ಥಾಪನ' ಮಾಡಲಿಲ್ಲ (ಭಾರದ. ೧೯೬). [ಧರ್ಮ + ರಾಜ್ಯ]

ಧರ್ಮರಾಯ (ನಾ). ೧. ಯುಧಿಷ್ಠಿರ : ಕ್ಷಮೆಯೊಳ್ ಧರ್ಮರಾಯ ಶಕ್ತಿಗೆ ಭೀಮ . . . ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಜವಡೆಯರ್ಯ್ಯನವರು (ಎಕ. III (R), ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೮೦-೫ ; 1673) : ಕುದುರೆ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದುಬಿಟ್ಟು ಧರ್ಮರಾಯನ ಯಾಗ ನಿಂತುಹೋದೀತು (ಬಿದುರಿ. ೮ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). ೨. ಸತ್ಯವಂತ; ನ್ಯಾಯವಂತ ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ. [ಧರ್ಮ + ರಾಯ]

ಧರ್ಮರುಚಿ (ನಾ). ಧರ್ಮಪ್ರಿಯ ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ಸ್ಥಿರಸತ್ಯವ್ರತಿಯೆಂದು ಧರ್ಮರುಚಿಯೆಂದಾ ಧರ್ಮಪುತ್ರಂ ದಯಾಪರನೆಂದೆಲ್ಲರ ಪೇೞ್ದ ಮಾತು ಪುಸಿಯಾಯ್ತು ಕಾಮುರ್ಕಾಚಾರ್ಯನಂ . . . ಕೊಂದಾಗಳ್ (ಗದಾಯು. ೩-೨೩) : ರಾಜಗುರು, ಧರ್ಮರುಚಿ, ಶಿಷ್ಟತತಭಕ್ತನ್, ಯೋಧಾಗ್ರಗಣ್ಯನ್ (ಅಶ್ವಶಾ. ೧೬-೩೭೩). [ಧರ್ಮ + ರುಚಿ]

ಧರ್ಮಲಂಡ (ನಾ). ಧರ್ಮವಿರೋಧಿ ; ಧರ್ಮದ್ರೋಹಿ : ಅವರೆಲ್ಲ ಅವನ ಮೇಲೆ ಧರ್ಮಲಂಡನೆಂಬ ಅಪವಾದನೆ ಹೊರಿಸಿ . . . ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಗುರಿಮಾಡಿದ್ದರು (ಬಂಜನ್. ೦೫೯) ; ಅವರು ಧರ್ಮಲಂಡರಾಗಿ, ಹೇಡಿಗಳಾಗಿ . . . ತಮ್ಮ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನು ಯವನರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯರಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರು (ರಾಜ್ಯೋದ. ೩); ಧರ್ಮಲಂಡ ತಾನು! ಮತ್ತೆ ಮೊದಲಿಗೆ "ಶ್ರೀ" ಅಂತ ಬೇರೆ ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳೋದು! (ಅಶ್ವಮೇ. ೧೯).

[ಧರ್ಮ + ಲಂಡ]

ಧರ್ಮಲುಪ್ತೆ (ನಾ). = ಧರ್ಮಲುಪ್ತೋಪಮೆ : ಧರ್ಮಲುಪ್ತೆಯೆಂತೆನೆ ಚಂದ್ರಂಗಿಂದ್ರಂಗೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಂಗೆಣೆಯೆಂದೊಡಾವ ಚಂದಂ ಚಕ್ರದೇವೇಂದ್ರಂಗೆ ಸದ್ಗುಣಾಬ್ಧಿಗುಪೇಂದ್ರಂಗೆಣೆಯೆಂಬುದೊಂದೆಯಂದಮಿಕ್ಕುಂ ಇದಱೊಳ್ ಚಂದ್ರೇಂದ್ರ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರರಂ ದೊರೆಗೊಳಿಸುವೆಡೆಯೊಳಾಹ್ಲಾದಕರತ್ವೈಶ್ವರ್ಯಸತ್ಯವಾಕ್ಯತ್ವಂಗಳೆಂಬ ಸಮಾನಧರ್ಮಂಗಳಂ ಪೇೞದಿರ್ಪುದಱಿಂ ಧರ್ಮಲುಪ್ತೆಯಾದುದು (ಅಶ್ರಿ. ೩೪-೨೦).

[ಸಂ. ಧರ್ಮಲುಪ್ತಾ]

ಧರ್ಮಲುಪ್ತೋಪಮೆ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯವಿ] ವಾಚಕಲುಪ್ತೆ, ಧರ್ಮಲುಪ್ತೆ, ಧರ್ಮವಾಚಕಲುಪ್ತೆ, ವಾಚಕೋಪಮೇಯಲುಪ್ತೆ, ಉಪಮಾನಲುಪ್ತೆ, ವಾಚಕೋಪಮಾನಲುಪ್ತೆ, ಧರ್ಮೋಪಮಾನಲುಪ್ತೆ ಮತ್ತು ಧರ್ಮೋಪಮಾನವಾಚಕಲುಪ್ತೆ ಎಂಬ ಎಂಟು ಬಗೆಯ ಲುಪ್ತೋಪಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿರುವ ಉಪಮಾಲಂಕಾರ ; P 'ಇವಳ ಮುಖವು ಚಂದ್ರನಂತಿದೆ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಮುಖ'-ಉಪಮೇಯ, 'ಚಂದ್ರ'-ಉಪಮಾನ, 'ಅಂತೆ'-ಉಪಮಾವಾಚಕ. 'ಕಾಂತಿಯಲ್ಲಿ' ಎಂಬ ಪದವಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಧರ್ಮ. ಅದು ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಲುಪ್ತೆ. ಉದಾ : ಅನಿಮಿಷ ಚಾಪದಂತೆ ಸಿರಿ ಶಾರದನೀರದಕಾಂತಿಯಂತೆ ಯೌವನದೆಸಕಂ ತೃಣಾಗ್ರಗತವಾಃಕಣಿಕಾಗಣದಂತೆ ಸಂದ ಜೀವನಂ (ಪಂಚತಂ. ೫೯-೦೬). [ಸಂ. ಧರ್ಮಲುಪ್ತೋಪಮಾ]

ಧರ್ಮವಂತ (ನಾ). ೧. ಸದ್ಗುಣಿ ; ಸದಾಚಾರಸಂಪನ್ನ ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ಈತನು ಧರ್ಮವಂತ, ರೂಪವಂತ, ಗುಣವಂತ (ವಚಭಾ. ೧೬೧). ೨. ಉದಾರಿ ; ದಾನಶೀಲ : ದುಡ್ಡು ಎಲ್ಲಿಂದೋ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಡವರಿಗಾಗಿ ಧರ್ಮವಂತರು ಕಳಿಸುತ್ತಾರೆ (ಮುಕ್ತಿಮು. ೧೩೫).

[ಸಂ. ಧರ್ಮವತ್]

ಧರ್ಮವಣ್ಣಿಗೆ (ನಾ). (?) : ಚೈತ್ರಪವಿತ್ರ ಅತಿಥಿಯಭ್ಯಾಗತ ತಪೋಧನರ ಗ್ರಾಸಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ತಕ್ಕಿಲ ಮತ್ತರ್ ೧ ಅಲ್ಲಿಂ ಪಡುವಲು ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳ್ಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮವಣ್ಣಿಗೆಗೆ ಕಂಬ ೪೫೦ (ಸೌಇಇ. IX-I, ೨೯೬-೬೮ ; 1176).

[ಧರ್ಮ + ?]

ಧರ್ಮವತಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಧರ್ಮವತಿ–ಜನಕರಾಗ ೧೧ನೇ ದಿಶಿಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ೫ನೇ ಮೇಳ. ಕ್ರಮಸಂಖ್ಯೆ ೫೯ (ಸಂಗೀದಂ. ೦೬೫). [ಸಂ. ಧರ್ಮವತೀ]

ಧರ್ಮವತ್ತಳೆ, ಧರ್ಮವತ್ಥಳೆ (ನಾ). ದಾನಪತ್ರ; ದಾನಶಾಸನ: ಧರ್ಮ್ಮವತ್ತಳೆಯ ಶಾಸನಮರ್ಯ್ಯಾದೆಯಲ್ ತಿಱುವ ಸಿದ್ದಾಯಂ (ಎಇ. XV, ೭೯-೨೦ ; 1050) : ಲಕ್ಷ್ಮಮಂಡಲಿಕಂ ನಿರ್ಮ್ಮಳ ಧರ್ಮವತ್ತಳೆಯ ನಷ್ಟೋದ್ಧಾರಮಂ ಮಾಡಿದಂ (ಎಇ. XV, ೩೪೦-೩೨; 1071) ; ೫೦ ಗದ್ಯಾಣ ಪೊಂನಂ ಕೊಡಾದಾನದಿಂದಂ ಧರ್ಮ್ಮವತ್ತಳೆಯಿಂ ತಿಱುವಂತಾಗಿ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿ ಆಚಂದ್ರಾರ್ಕ್ಕತಾರಂಬರಂ ಕೊಟ್ಟರ್ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೧೫೪-೬೩ ; 1104) : ತುಂಬುಳದ ಮಹಾಜನಂ ನೂರನಾಲ್ವದಿಂಬರ್ಗ್ಗಂ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿ ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮ್ಮವಾವೂರಲು ಧರ್ಮ್ಮವತ್ತಳೆಯಾಗಿ ತಿಱುವ ಸಿದ್ಧಾಯದ ಪೊಂನೊಳಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದುಪಾಧ್ಯಾಯರ್ಗ್ಗೆ ಗದ್ಯಾಣ ಮೊಂಟು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೦೭೫-೨೦ ; 1107). **ಧರ್ಮವತ್ಥಳೆ** : ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕಂ ಪೂರಾಯಂ ಹೀನಾಯಮೆನ್ನದೆ ವರ್ಷನಿಬನ್ಧದಿಂ ಧರ್ಮ್ಮವತ್ಥಳೆಯಾಗಿ × × × (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೧೪೨-೨೫ ; 1062).

[ಧರ್ಮ + ಪತ್ತಳೆ]

ಧರ್ಮವತ್ಥಳೆ 'ಧರ್ಮವತ್ತಳೆ' ನೋ.

ಧರ್ಮವನಚಾರಿ (ಗು). ತಪೋಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ : ಆವನಿಂದಾದೊಡಂ ಹತಿ ತಾಂ ಸಂಭವಿಸಿತ್ತೊ ಧರ್ಮವನಚಾರಿಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಕ್ಕೆ . . . ಎಂದು ತೊಳಲ್ದುದೆನ್ನಯ ಮನಂ ನಿರ್ವ್ಯಸದೇನೊಂದುಮಂ (ಶಾಕುಂತ. ೬೩-೨೧)

[ಸಂ. ಧರ್ಮವನಚಾರಿನ್]

ಧರ್ಮವರ್ತನೆ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆ; ಸತ್ಯಮಾರ್ಗದ ಆಚರಣೆ ; ಸದಾಚಾರ: ನೆಟ್ಟನನಂತಸಾಧನಪವರ್ಗಮನೆಯ್ದಿದನಂತರಂ ಕರಂ ಕಿಟ್ಟುದು ಧರ್ಮವರ್ತನೆ (ಚಾರಪು. ೦೬-೪೭). [ಧರ್ಮ + ವರ್ತನೆ]

ಧರ್ಮವರ್ಧನ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಏಳಿಗೆ,–ಅಭಿವೃದ್ಧಿ : ಈಶನ ಭವನಮುಮ್ಮುಕುನ್ದಭವನಂಗಳನಿಂಬಿನೆ ಮಾಡಿ ಧರ್ಮ್ಮವರ್ದ್ಧನದೆ ಕನೀಯನನ್ದನನ ರಾಜ್ಯಮನೀಕ್ಷಿಸುಗೆ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೩೮-೩೨ ; ಸು. 890).

[ಧರ್ಮ + ವರ್ಧನ]

ಧರ್ಮವಾದಿನಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಪರವಾಗಿ ವಾದಿಸುವವಳು ; ಧರ್ಮದ ಪಕ್ಷಪಾತಿ : ಅವಳು ಧರ್ಮವಾದಿನಿ. ಪತಿಯು ದೇವರೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದಳು (ಕಾವೇರಿ. ೨೮). [ಸಂ. ಧರ್ಮವಾದಿನೀ]

ಧರ್ಮವಿಘಾತಕ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕೆಡಿಸುವವನು ; ಧರ್ಮವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವನು ; ಧರ್ಮದ್ರೋಹಿ ; ದುರ್ಮಾರ್ಗಿ : ಸುನೀತನಾ ಧರ್ಮಜನು ಧರ್ಮವಿಘಾತಕರು ನಾವೆಮ್ಮ ಕಳುಹುವುದೆನುತ ಹೋಬ ವಂಟ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೨-೫೬) : ಅನ್ಯರನ್ನು ಬಲಾತ್ಕರಿಸುವ ದುಷ್ಟರು, ಅಧಾರ್ಮಿಕ ನೀಚಸ್ವಾರ್ಥಪರಾಯಣರಾದದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಧರ್ಮ ವಿಘಾತಕರಾಗುವರು (ಮಾಧವ. ೪೯೮). [ಧರ್ಮ + ವಿಘಾತಕ]

ಧರ್ಮವಿಚಾರ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದ ವಿಷಯ,- ದೃಷ್ಟಿ : ಧರ್ಮವಿಚಾರ ದೊಳಂ ಜನಧರ್ಮಮೆ ಮಿಗಿಲೆಂದು ನಂಬಿ ಭಾಸ್ಕರದೇವಂ . . . ಸದ್ಧರ್ಮ ಕಥಾಳಾಪದಿಂದಮಿರ್ದ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೧೦೨). ೨. ಧರ್ಮದ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಚರ್ಚೆ. [ಧರ್ಮ + ವಿಚಾರ]

ಧರ್ಮವಿಜಯ (ನಾ). ಧರ್ಮದಿಂದ ಗೆಲ್ಲುವವನು ಇದು . . . ಶ್ರೀಮದಜಿತಸೇನಭಟ್ಟಾರಕಚರಣಕಮಲಚಂಚರೀಕಂ ಧರ್ಮ ವಿಜಯ ಶ್ರೀಮಚ್ಚಾವುಂಡರಾಜವಿರಚಿತ ತ್ರಿಷಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಮಹಾಪುರಾಣದೊಳ್ ವೃಷ ದಂತಪುರಾಣಂ (ಚಾವುಂಪು. ೧೨೪). [ಧರ್ಮ + ವಿಜಯ]

ಧರ್ಮವಿಜಯಿ (ನಾ). ಧರ್ಮವು ತನ್ನ ಕಡೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಸೋಲುವವನು ; ಅಹಿಂಸಾಮಾರ್ಗದಿಂದ ಗೆಲ್ಲಬಹುದಾದವನು : ಅರ್ಥವಿಜಯಿಯುಂ ಅಸುರವಿಜಯಿಯುಂ ಧರ್ಮವಿಜಯಿಯುಮೆಂ ದರಸುಗಳ್ ಮೂವರಪ್ಪರ್ . . . ಅವಱೊಳುತ್ತಮಸ್ವಭಾವಮಪ್ಪರ್ ಧರ್ಮವಿಜಯಿಗಳ್ ಸಾಮಲಕ್ಷಣಮಪ್ಪುಪಾಯದಿಂ ಸಾಧ್ಯರ್ (ಚಾವುಂಪು. ೩೦೮). [ಸಂ.ಧರ್ಮವಿಜಯಿನ್]

ಧರ್ಮವಿನಾಶಿ (ನಾ). = ಧರ್ಮವಿಘಾತಕ : ಆ ಶಕುನಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಜಿತದ ಡೊಳ್ಳಾಸದಲಿ ಡಾವರಿಸಿ ಧರ್ಮವಿನಾಶಿ ನಕುಲನ ಗೆಲಿದು ಬೊಬ್ಬಿಱಿದವ ನಿಪನ ಜಱಿದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೪-೦೪). [ಸಂ. ಧರ್ಮವಿನಾಶಿನ್]

ಧರ್ಮವಿನೋದ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಗೊಳ್ಳುವವನು : ಎಸೆವ ಸಕವರ್ಷಮುಂ ಮಾಣಿಸಿ ವಿಕ್ರಮವರ್ಷಮೆಂದು ತನ್ನಯ ಪೆಸರಂ ಪಸುವುತಿ ನೆಗೞ್ದ ಸಾಹಸಿಗಂ ಜಗದೇಕದಾನಿ ಧರ್ಮ್ಮವಿನೋದ (ಸೌಇಇ. XX, ೯೩-೫೦ ; ?). [ಧರ್ಮ + ವಿನೋದ]

ಧರ್ಮವಿಪ್ಲವ (ನಾ). ಧರ್ಮವು ನಷ್ಟವಾಗಿ ಹೋಗುವಿಕೆ,-ಲೋಪ ವಾಗುವಿಕೆ : ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವಿಪ್ಲವಪರಿಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಾದಾಗ ಮಹಾತ್ಮರು ಅವತರಿಸಿ ಜನರಿಗೆ ಧರ್ಮಬೋಧೆಯನ್ನೂ ತತ್ತ್ವಬೋಧ ಯನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಭಾರತ. ೨೬೯). [ಧರ್ಮ + ವಿಪ್ಲವ]

ಧರ್ಮವಿರೋಧಿ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವವನು : ಧರ್ಮ ವಿರೋಧಿಗಳು ದುಷ್ಕರ್ಮಪರಯೋಧಿಗಳು ... ನಿರ್ಮೂಳಿಸುಗೆ ಗಜೇಂದ್ರಂ ಪೆರ್ಮೆಯ ಯಕ್ಷಂ (ವರ್ಧಪು. ೧-೮). [ಸಂ. ಧರ್ಮವಿರೋಧಿನ್]

ಧರ್ಮವಿವಾಹ (ನಾ). ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮದುವೆ : ಧರ್ಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈ ಸಲ ನಡೆದ ಧರ್ಮವಿವಾಹದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮದುವೆ ಗಳಾದುವು (ರೂಢಿ). [ಧರ್ಮ + ವಿವಾಹ]

ಧರ್ಮವಿಹೀನ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದಿಂದ ದೂರವಾದುದು ; ನೀತಿಯಿಂದ ಹೊರತಾದುದು : ಧರ್ಮವಿಹೀನವಾದ ಈಗಿನ ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ . . . ಸುರಕ್ಷಿತತೆಯ ನಂಬಿಗೆಯು ಎಲ್ಲಿ ಉಳಿದದೆ (ಮಾಧವ. ೩೫೦). ೨. ಸದ್ಗುಣವಿಲ್ಲದವನು ; ಧರ್ಮಲಂಡ : ಸಕಳ ಧರ್ಮ[ಪಾಠಾಂ. ಪುಣ್ಯ] ವಿಹೀನರುಗಳಂ ... ಅಲ್ಪಶೀಲರನೆಮ್ಮನುದ್ಧರಿಸಿ (ಬಸವು. ೫೬-೪೪). [ಧರ್ಮ + ವಿಹೀನ

ಧರ್ಮವೀರ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಅಥವಾ ಯಾವುದೇ ಮಹೋ ದ್ದೇಶಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಹಿಂಸೆ ಅಥವಾ ಸಾವಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗುವವನು ; ಹುತಾತ್ಮ : ಆರ್ಕಿವಿಡಿಸನಿಗೆ ಧರ್ಮವೀರನ (Martyr) ಸಾವು ಬಂತು (ಕಿಲ್ಪಿನಾ. ೮೪) ; ಧರ್ಮವೀರರ ತ್ಯಾಗಶೀಲವೂ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಆನಂದವೂ ವ್ರತಶೀಲರ ಸಂಯಮಶಕ್ತಿಯೂ ಆದ ಯೇಸುಭಗವಾನ್ ನಮ್ಮ ನ್ನುದ್ಧರಿಸು (ಪುನರು. ೧೭೮). ೨. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ವೀರರಸದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ; ದಾನವೀರ, ಧರ್ಮವೀರ, ದಯಾವೀರ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧ ವೀರ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಭರತನು ದಾನವೀರ, ಧರ್ಮವೀರ, ಯುದ್ಧವೀರ-ಎಂದು ವೀರರಸವನ್ನು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾನೆ ; ದಯಾವೀರವನ್ನು ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕೆಲವರು ಸೇರಿಸು ತ್ತಾರೆ . . . ಧರ್ಮರಾಯನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರತಕ್ಕದ್ದು ಧರ್ಮವೀರವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ (ಧಾರಮೀ. ೪೦೧). ೩. ಧರ್ಮವೀರ ಎಂಬ ರಸಕ್ಕೆ ಆಧಾರನಾದ ನಾಯಕ. [ಧರ್ಮ + ವೀರ]

ಧರ್ಮಪುರ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು ; ℗ ಕನ್ನಡದ ಆದಿಕವಿ ಪಂಪನು ನೆಲಸಿದ್ದ ಊರು : ಹಱಿಗನ ಧರ್ಮಭಂಡಾರದಂತೆ ಸಾರಮಾ ದುದು ಬಿಟ್ಟಗ್ರಹಾರಮಾ ಬಿಟ್ಟಿಸಾಸಿರದೊಳಂ ಧರ್ಮಪುರಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೪-೫೦) ; ಜಿನವಲ್ಲಭಂ ಸಬ್ಬಿನಾಡ ನಟ್ಟನಡುವಣ ಧರ್ಮ್ಮಪುದುತ್ತರ ದಿಗ್ಭಾಗದ ವೃಷಭಗಿರಿಯೆಂಬನಾದಿಸಂಸಿದ್ಧತೀರ್ತ್ಥದ ದಕ್ಷಿಣದಿಶಾಭಾಗದೀ ಸಿದ್ಧಶಿಲೆಯೊಳ್ತಮ್ಮ ಕುಲದೈವಮಪ್ಪರ್ಹನ್ತ ಜಿನಬಿಂಬಂಗಳುಮಂ . . . ಮಾಡಿಸಿದಂ . . . ಬರೆದುದೆ ತಾಂಬ್ರಶಾಸನಮದೇಯಮ ಧರ್ಮಪುರಂ ನೆಗೞ್ತೆವೆತ್ತರಿಗನ ಕೊಟ್ಟುದೇ ನೆಗೞ್ದ ಪಂಪನ ಪೆತ್ತುದೆ ಪೇೞಿಮೆನ್ನು ನೀಮ್ಮರುಳೆ ಪಲರ್ಮ್ಮೆಯುಂ ಪಲಬರಂ ಬೆಸಗೊಳ್ಳದೆ ಪೋಗಿ ನೋಡ ಸುನ್ದರವೃಷಭಾಚಳೋನ್ನತಶಿಳಾತಳದೊಳ್ಬರೆದಕ್ಕರಂಗಳಂ (ಕನ್ನಸು. ೩೨-೧೦-೮,೯). [< ಧರ್ಮಪುರ]

ಧರ್ಮವೃಂದ (ನಾ). ಕರ್ತವ್ಯಗಳ ಸಮೂಹ : ಒಂದರೊಡನೊಂದಾಗಿ ಬಂದು ನಿಂದಿಹ ಧರ್ಮವೃಂದದಲಿ ಪೂರ್ಣವನ ಹೊಂದಿಸುತಲಿ (ಕಎಪು. ೫೩-೨). [ಧರ್ಮ + ವೃಂದ]

ಧರ್ಮವೃತ್ತಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಕೆಲಸ ; ಧಾರ್ಮಿಕಕಾರ್ಯ : ಶ್ರೀಯುಂ ಕೂರಿಸಿ ತಾಳ್ದಂ ಶ್ರೇಯೋನಿಧಿ ಧರ್ಮವೃತ್ತಿಯುಂ ಪೆರ್ಚಿಸುತುಂ (ಧಾರಪು. ೧೨-೧). [ಧರ್ಮ + ವೃತ್ತಿ]

ಧರ್ಮವೃದ್ಧಿ (ನಾ) ಪುಣ್ಯದ ಏಳಿಗೆ,-ಹೆಚ್ಚಳ: ನಿಟಲನ್ಯಸ್ತಕರಾಬ್ಜಸಂಪುಟ ವಿನಮ್ರಾತ್ಮಾಂಗರಂ ಭಕ್ತಿಲಂಪಟರಂ ತನ್ಮುನಿ ಧರ್ಮವೃದ್ಧಿ ನಿಮಗೆಂದಾ ನಾಲ್ವರಂತಸ್ತ್ರಮಃಪಟಮಂ ಪಿಂಗಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೯). [ಧರ್ಮ+ವೃದ್ಧಿ]

ಧರ್ಮವೃಕ್ಷ (ನಾ). ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ನಟ್ಟ ಮರ,-ಸಾಲುಮರ : ಒಡೆದು ತಟಾಕವ ಧರ್ಮವೃಕ್ಷಗಳನು ಕಡಿದು . . . ಕಣ್ಗೆಡಿಸಿದರೇಳ್ವೆಸೆದನು (ಕಂಎವಿ. ೪-೧೪). [ಧರ್ಮ + ವೃಕ್ಷ]

ಧರ್ಮವೊಳಲ್ 'ಧರ್ಮವೊಟಲ್' ನೋ.

ಧರ್ಮವೊಟಲ್, ಧರ್ಮವೊಳಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು ; ℗ ಈಗಿನ ಧಾರವಾಡಜಿಲ್ಲೆಯ ಡಂಬಳ : ಪರಮಮಾಹಾದೇವಿ ಧರ್ಮ್ಮವೊಟಲನಾಲುತ್ತಿರೆ ಅಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟುದು ಪದಿಕ್ಕಣ್ಣಾಗ ಮಣ್ಣು (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೨೪-೩೯ ; ಸು. 900) ; ಶ್ರೀಮತ್ ಬಾಚಯ್ಯಸೆಟ್ಟಿಯರ ಳಿಯಂ ಗೋತ್ರಪವಿತ್ರಂ ಬಿರಯ್ಯಸೆಟ್ಟಿಯರ್ ಧರ್ಮ್ಮವೊಟಲ ನಗರ ಜನಾಳಯಕ್ಕೆ . . . ಕೊಟ್ಟ ಮೊಕ್ಕೆಯ ಪೊಸವೊಂಗದ್ಯಾಣ ಶಿತಿ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೯೪-೭ ; 1058). **ಧರ್ಮವೊಳಲ್** : ಮಹಿಮೋನ್ನತರಪ್ಪ ಶ್ರೀಮದ್ಧರ್ಮವೊಳಲ ಪದಿನಱುವರು(ವರ್) ಸೆಟ್ಟಿಗಳು ಮಹಾನಗರಮು (ಮು)ಮಿರ್ದ್ದು (ಇಆ. X, ೦೨೬-೦೫; 1095). [ಧರ್ಮ + ಪೊಟಲ್]

ಧರ್ಮವ್ಯಯ (ನಾ). ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಖರ್ಚಿನ ಹಣ : ತನ್ನ ಸಖನಂ ಧರಾಮರನನ್ವಯದಿಂ ಬರಿಸಿ ರುದ್ರದತ್ತಂಗಿತ್ತಂ ಮುನ್ನಿನ ಲೆಕ್ಕದ ಪೊನ್ನಂ ಪನ್ನೆರಡಬ್ಧಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಧರ್ಮವ್ಯಯಮಂ (ನೇಮಿಪು. ೩-೮೫).
[ಧರ್ಮ + ವ್ಯಯ]

ಧರ್ಮವ್ರಯ, ಧರ್ಮಬ್ರಯ (ನಾ). ದಾನ, ಧರ್ಮಗಳಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ವೆಚ್ಚ : ಗುಣಶಾಸನದಿನಾಳ್ವರ ಸತ್ರಕ್ಕೆ ಮತ್ತನ್ನೂರ್ಐಟು ಮನೆಯೆರಡು ಅನ್ತು ಧರ್ಮ್ಮವ್ರಯಕ್ಕಂ ಉಪಬಿಯಕ್ಕಂ ಮತ್ತಮೂರ್ನ್ನೂರೂಱು (ಎಇ. XX, ೬-೩೧ : 1012). **ಧರ್ಮಬ್ರಯ** : ತವಗಂ ಮಹಾಜನಕ್ಕಂ ಪ್ರಜೆಗಂ ಮಾಡಿದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯುಂ ಧರ್ಮ್ಮಬ್ರಯದುಪಬಿಯದ ಮಾನ್ಯದ ಭೂಮಿಯ ನಿವೇಶನದ ಪ್ರಮಾಣಮೆನ್ತೆನೆ (ಎಇ. XX, ೬-೧೫ : 1012) ; ಮಾನ್ಯದ ಸತ್ರದ ಧರ್ಮ್ಮಬ್ರಯದುಪಬಿಯದನ್ತನಿತುಮೆಡೆಯ ಕೆಯ್ಮತ್ತರ್ಯ್ನೂಱುಮ ನಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯ ನಿವೇಶನಂಗಳುಮನೆನಿತು ದುಷ್ಕಾಲವಾದಡಂ ಮಹಾಜನಂ ಕಾದೂಡುವರ್ (ಎಇ. XX, ೬-೪೪ : 1012). [ಧರ್ಮ + ವ್ರಯ]

ಧರ್ಮವ್ಯಚ್ಛೇದ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ನಾಶ,-ಲಯ : ಅಂತು ಧರ್ಮ ವ್ಯಚ್ಛೇದಮಾದ ಕಾಲದೊಳ್ (ಅನಂಪು. ೪-೧೩೫ ವ). [ಧರ್ಮ+ವ್ಯಚ್ಛೇದ]

ಧರ್ಮಶಪಥ (ನಾ). ಧರ್ಮದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ : ನಾನು ಸತಿಯಾಗಿ ಇದುದ್ದು ನಿಜವಾಗಿದ್ದರೆ, ಭಗವಂತನೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿರುವ, ನೀನು ಸಹಸಾ ಎಂದೆಂದಿಗೂ ನಿನ್ನ ಧರ್ಮಶಪಥ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಲಾರಿ (ಇಪ್ಕಕ. ೨೨೩). [ಧರ್ಮ + ಶಪಥ]

ಧರ್ಮಶರಣ (ನಾ). ಧರ್ಮವೇ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವವನು; ಧರ್ಮವನ್ನು ಮೊರೆಹೊಕ್ಕವನು,-ನಂಬಿದವನು : ಯಾರು ಆತ್ಮದೀಪರಾಗಿ . . . ಧರ್ಮದೀಪರಾಗಿ, ಧರ್ಮಶರಣರಾಗಿ, ಅನನ್ಯಶರಣರಾಗಿ ವಿಹರಿಸುವರೋ ಆ ಶಿಕ್ಷಾಕಾಮರು, ನನ್ನ ಭಿಕ್ಷುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗ್ರರಾಗುವರು (ಭಾರದ. ೨೦೧).
[ಧರ್ಮ + ಶರಣ]

ಧರ್ಮಶಾಲೆ (ನಾ). ೧. ಪ್ರವಾಸಿಗಳು ಇಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿರುವ ಮನೆ ; ಧರ್ಮಛತ್ರ : ತಿರುಕನೋರ್ವನೂರ ಮುಂದೆ ಮುರುಕು ಧರ್ಮಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಒರಗಿ ಇರಲು ಅಲ್ಲೆ ಒಂದು ಕನಸ ಕಂಡನು (ಕನಕ. ೨೧೩-೧) ; ನಿನಗೆ ಅರಮನೆ ಯಾವುದು, ಧರ್ಮಶಾಲೆ ಯಾವುದು ಇಷ್ಟು ಸಹ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೊ ? (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೫೨). ೨. ಬಡವರ ವಸತಿಗಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ಆಶ್ರಯ : ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಬಂದ ನಿರ್ಗತಿಕರ ಬಿಡಾರವಾಗಿತ್ತು ಈ ಪಟ್ಟಣದ ಧರ್ಮಶಾಲೆ (ಮತ್ಸ್ಯಮ. ೧೩೧).
[ಸಂ. ಧರ್ಮಶಾಲಾ]

ಧರ್ಮಶಾಸನ (ನಾ). ೧. = ಧರ್ಮಸಾಧನ ೨ : ಇಂದರಸವೊಡೆಯರು ತಮಗೆ ಪುಣ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಬರಸಿದ ಧರ್ಮ್ಮಶಾಸನದ ಕ್ರಮವೆಂತೆಂದರೆ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೧೬೪-೧೮ : 1498) ; ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯಪಾರಂಪರ್ಯ ವಾಗಿ ಆಧಿಕ್ರಯದಾನ ಪರಿವರ್ತನೆಗೆ ಸಲ್ಲುವ ಹಾಗೆ ಅನುಭವಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುಲುಳ್ಳವರು ಯಂದು ಕೊಟ್ಟ ಭೂದಾನ ಧರ್ಮಶಾಸನ (ಎಕ. XIV, ಮೈಸೂರು. ೧೧೪-೬೮ ; 1663). ೨. ಧರ್ಮದಿಂದ ಆಳುವವನು : ಕಟ್ಟುಕೊಡಿಗೆ, ಧರ್ಮಶಾಸನ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮ ಜನರಿಗೆ ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಇವರು ನಾಡು ಹಾಗೂ ಗಾವುಡರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾದ ಅಧಿಕಾರಿ ಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ತುಳುನಾ. ೧೧೨). [ಧರ್ಮ + ಶಾಸನ]

ಧರ್ಮಶಾಸ್ತೃ (ನಾ). ಧರ್ಮಾಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಜನತೆಗೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡಿಸುವವನು ; ಧರ್ಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವವನು,-ಶಾಸನ ಮಾಡುವವನು : ಕವಿ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತೃವೆಂಬದಟವೆಸರ್ಗೆ ಸಿಲ್ಕದೆ ಜನಂ ತನಗೊಪ್ಪುತೆ ಮರ್ಬಿ ನಚ್ಚಿ ಪೋದದೆ ಪುದುವಾಳ್ವವೋಲ್ ವಿಧಿಸುವಂ ಬಿಸವಂದಮೆ ಲೋಕಶಾಸನಂ (ಸಂಸಕ. ೩೯-೧೧). [ಧರ್ಮ + ಶಾಸ್ತೃ]

ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ೧. ಸದಾಚರಣೆಯ ವಿಧಿ, ನಿಯಮಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ; ಮನು, ಪರಾಶರ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ರಚಿತ ವಾದ ಸ್ಮೃತಿ : ಎರಡ(ಎಂಟ)ನೆಯ ದೀಕ್ಷಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆಯೊಳ್ ಅವತಾರ ವೆಂಬುದು ತನ್ನನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಭವ್ಯಜನಕ್ಕೆ ವೇದಮುಂ ಪುರಾಣಮುಂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಮುಂ ಚಾರಿತ್ರಮುಂ . . . ಎಂಬ ದಶವಿಧದೊಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ವೇದವೆಂಬುದು (ಚಾವುಂಪು. ೨೨೧) ; ಬಣ್ಣಸರಂಗೊಳ್ವಂತೆ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪೇಳ್ವರ್ (ಸಮಪ. ೩-೬೬) ; ಹಿರಿಯರಿದೆ ಸಾಮಾಜಿಕರು ಸಚ್ಚರಿತರಿದೆಲಾ ಸ್ತ್ರೀಮತವನುತ್ತರಿಸಲಾಗದೆ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದೊಳೆಂದಳೆಂದುಮುಖಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೪-೮೪) ; ಈ ದಿವ್ಯಸಂದೇಶ ಉಪನಿಷತ್ತು, ಗೀತಾ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ, ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ . . . ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಪ್ರಣಾಳಿಕೆಗಳ ಮೂಲಕ . . . ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದೆ (ಜುಕಸ್ಮಾರ. ೯೬ ಟೀಕೆ). ೨. ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ : ಅಕಟೆಮ್ಮ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದಿ ಮರಣದಂಡಕೆಡೆಯಿರೆ, ಪರರ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ನೀತಿಭಿಕ್ಷೆಗೆ ಬರುವವೇನಿಂತು (ಗೊಲ್ಲೂಥಾ. ೬-೧೬೫).
[ಧರ್ಮ + ಶಾಸ್ತ್ರ]

ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ (ನಾ). ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. [ಸಂ]

ಧರ್ಮಶೀಲ (ನಾ). ಸದಾಚಾರಸಂಪನ್ನ ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ಧರ್ಮಶೀಲರಿ ಗೆಳಿಪದೆತ್ತಣ ಧರ್ಮವರ್ತಿಗಳದೆಲ್ಲ ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮ ನಿಷ್ಫಲವೆಂಬ ನೀತಿ ಯದಿಲ್ಲಿ ಕಂಡುದಲ (ಕಾಶಿರಾ. ೧೯-೬೩) ; ಧರ್ಮಶೀಲರೊಡನೆ ಒತ್ತಾಯದ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸ ಹೋಗುವದು . . . ತಮ್ಮ ರಾಷ್ಟ್ರೋದ್ಧಾರತೆ ಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವದಿಲ್ಲವೊ? (ಮಾಧವ. ೪೬೫). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಶೀಲೆ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆಯುಳ್ಳವಳು ; ಗುಣವಂತೆ ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠೆ. [ಸಂ. ಧರ್ಮಶೀಲಾ]

ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ,-ನಿಷ್ಠೆ : ಭಾರತೀಯರ ಜೀವನ ದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆ ಜೀವನಾದ್ಯಂತವನ್ನೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆವರಿಸಿದೆ (ಭಾರದ. ೩೨೬); ಅವರ ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯ ದೃಢತೆಯು ಬಲು ಬೆರೆಯುಳ್ಳದ್ದು (ಮಾಧವ. ೩೭೭). [ಧರ್ಮ + ಶ್ರದ್ಧೆ]

ಧರ್ಮಶ್ರವಣ (ನಾ). ೧. ಧಾರ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವಗಳ ನಿರೂಪಣವನ್ನು ಕೇಳು ವುದು : ಧರ್ಮಶ್ರವಣಾನಂತರಮಿಂತೆಂದು ಬಿನ್ನಪಂಗೆಯ್ದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೬೬ ವ) ; ವಿತತಧರ್ಮಶ್ರವಣವಂತ್ಯಕಾಲದೊಳಗಾಶ್ರಿತ ಪರ್ವವಿಭವ ವೇಣುಗಳೊಳು . . . ಅಲ್ಲದಾ ನಾಡೊಳಿಲ್ಲೆಂದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು (ಹರಿಶ್ಚ. ೨-೧೧); ಧರ್ಮಶ್ರವಣಾನಂತರಮೊರ್ಮೆಯೆ ತಮ್ಮಿರ್ವರಾಯುರವಸಾನಮಂ . . . ಮುನಿಗಳಂ ಬೆಸಗೊಂಡರ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೭-೪೩) ; ಅವಧರಿಸು ಮಾರ ವೈರಿ ಧರ್ಮಶ್ರವಣಕೋಸುಗ ಬಾರೆವಾವ್ ಪಾರ್ಥಿವರ ಪಂಥದ ಕದನ ವಿದ್ಯಾಕಾಮಾವೆಮಗಾಯ್ತು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೧-೩೧) ; ಅವನಿಪತಿ ಚಿತ್ರೈಸು ಧರ್ಮಶ್ರವಣಮುಖದಲಿ . . . ಸುಷೇಣಾದಿಗಳು ಸತಿಸಹಜಾತಸುತರು ಗಳ ತವಿಸುವುದು ತಾ ಧರ್ಮವಲ್ಲೆಂದವರು ನುಡಿಯಲು (ತೊರರಾ. ೪-೨-೩೨) ; ಧರ್ಮಶ್ರವಣವಿದೇತಕೆ ಮೂರ್ಖಗೆ (ಪುರಂದ. ೨-೧೭೭ ಪಲ್ಲವಿ). ೨. ಧಾರ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವಗಳ ಬಗೆಗೆ ಮಾಡುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ,-ಪ್ರವಚನ: ಎನಗುಱದಿರ್ಕುಮೆ ನಿನ್ನ ಪೇಟ್ದ ಧರ್ಮಶ್ರವಣಂ (ಶಂಖಥಾ. ೯-೪೫) ; ಶ್ರವಣಾಮೃತಮೆನೆ ಧರ್ಮಶ್ರವಣಂ ಮೃದುಮಧುರರುಚಿರಗಂಭೀರರವಂ ಶ್ರವಣದಿ ನಾಱಿಸಿದು ವಿವಿಧವಿನೇಯಮನಿಂತು ಶಾಂತಿಜಿನನಪವೃಜಿನಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೨೩) ; ಹೈಂಗರ ಸಭಾಮಂಟ [ಪದಲು ವೈ]ಗಿನ ಧರ್ಮ್ಮ ಶ್ರವಣಕ್ಕೂ ತಮ್ಮ ವಕ್ಖಣಶಾಲೆಯಲು ತರ್ಕ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಮಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡು ವಂತಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಗದ್ಯಾಣ ೩೦ (ಸೌಇಇ. XI-1I, ೧೫೯-೩೨ ; 1111) ; ದುಃಖ ದೊಳ್ ಸೈರಿಸುವುದೆಂದು ನಿಮ್ಮ ಪೇಟ್ದ ಧರ್ಮಶ್ರವಣಮೆನಗೆಯೊ ನಿಮಗವು ಕ್ಕುಮೊ ಪೆ ಟಾಂ (ಜೀವಸಂ. ೨೨-೪೦ ವ). [ಧರ್ಮ + ಶ್ರವಣ]

ಧರ್ಮಶ್ರವಣಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಧರ್ಮೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡು; ಧಾರ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸು: ನೀಂ ತಪ್ಪದೆ ನುಡಿಯೆಂದು ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣಾ ಧರ್ಮಶ್ರವಣಂಗೆಯ್ದು ಸಿರದಿರ್ಪುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೭೭-೧೯). [ಧರ್ಮಶ್ರವಣ + ಕೆಯ್$_1$]

ಧರ್ಮಶ್ರವಣಂಗೆಯ್ಸು (ಕ್ರಿ). ಧಾರ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡು: ದೇವರುಳ್ಳೊಡೆ ಧಾರಿಣೀಶ್ವರನ ಮುಂಗಡೆ ತೋಱಲಾಗದೆ ತೋರ್ಪೆನೆಂಬವನುರ್ವಿಯೊಳ್ ಎಂದು ಧರ್ಮಶ್ರವಣಂಗೆಯ್ಸುತಿರ್ಪನ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೨೪೬). [ಧರ್ಮಶ್ರವಣ + ಕೆಯ್ಸು]

ಧರ್ಮಸಂಕಟ (ನಾ). ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಪೇಚಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ; ಇಕ್ಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರಸಂಗ; ಉಭಯ ಸಂಕಟ: 'ಧರ್ಮಸಂಕಟ' ಎಂದರೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ವಿರೋಧವಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಎಂಬುದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯದೆ ಭ್ರಾಂತಿಯಾಗುವ ಸ್ಥಿತಿ (ವ್ಯಾಸಡಿ. ೩೦೯); ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯು ಶಿಬಿಯ ಮನೋದಾರ್ಢ್ಯವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವನಿಗೊಂದು ಧರ್ಮಸಂಕಟವನ್ನು ತಂದಿದುತ್ತಾರೆ (ಭಾರದ. ೦೦೩); ಭಾವನೊಡನೆ ಮಾತನಾಡದೆ ಈ ಧರ್ಮಸಂಕಟ ಬಗೆಹರಿಯುವಂತಿಲ್ಲ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೩೩೮); ಅವನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದ ದೊಡ್ಡ ಧರ್ಮಸಂಕಟ . . . ಪ್ರಮಿತ್ಯೂಸನ್ನೆ ಪರ್ವತಾರಣ್ಯದ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗೆ ಬಂಧಿಸಿ ಬೆಸೆಯಬೇಕಾಗಿ ಬಂದದ್ದು (ಬದ್ಧಪ್ರ. XLVI, ಪೀಠಿಕೆ). [ಧರ್ಮ + ಸಂಕಟ]

ಧರ್ಮಸಂತತಿ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಿಂದ ಪಡೆದ ಸಂತಾನ: ಧರ್ಮಸಂತತಿನಿಮಿತ್ತಂ ಧರ್ಮಪತ್ನೀಪರಿಗ್ರಹಮಂ ಕೈಕೊಳವೇಳ್ಪುದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೯೩); ಸಹಜಂ ಮುನ್ನಮೆ ದೇವ ನಿನ್ನ ಮನದೊಳ್ ವೈರಾಗ್ಯಮುಂಟಾದೊಡಂ ಮಹಿಕಂ [ಯಂ] ರಕ್ಷಿಪ ಧರ್ಮಸಂತತಿನಿಮಿತ್ತಂ ರಾಜ್ಯಮಂ ತಾಳ್ದಿ ನಿಸ್ಪೃಹನಃ ಗಿರ್ವಪೊಲಿರ್ದನಿನ್ನೆವರಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೬೩). ೨. ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಮಗನಂತಿರುವವನು. [ಧರ್ಮ + ಸಂತತಿ]

ಧರ್ಮಸಂತಾನ (ನಾ). ೧.=ಧರ್ಮಸಂತತಿ ೧. ೨. ಒಂದೇ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಂಬಿರುವ ಜನರ ಗುಂಪು ಮತ್ತು ಆ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನು: ಸೂಳೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಸಿನಂತೆ ಅರಸನಾದಡೆಯೂ ಅಯ್ಯಾ ಅಯ್ಯಾ ಎನಲಾಱೆ ಚೆನ್ನಯ್ಯನೆಮ್ಮಯ್ಯನು ಚೆನ್ನಯ್ಯನ ಮಗ ನಾನು ಕೂಡಲಸಂಗನ ಮಹಾಮನೆಯೊಳು ಧರ್ಮಸಂತಾನ ಭಂಡಾರಿ ಬಸವಣ್ಣನು (ಬಸವ. ೩೪೬). [ಧರ್ಮ + ಸಂತಾನ]

ಧರ್ಮಸಂತೆ, ಧರ್ಮಸಂಥೆ (ನಾ).=ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥೆ: ಎಲ್ಲರಂ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಯೆ ಕೇಳ್ದ [ಧ]ರ್ಮ್ಮಸಂಥೆಯೆನಿಸಿಯೆ ಮಾಡ್ವೇವರಸಂ ಮಾಡಿದ ಧ(೦)ರ್ಮ್ಮಂ ಧರೆಯೊಳಗಿದು ಧರ್ಮ್ಮಸಂತೆಯಾಚಂದ್ರಾರ್ಕ್ಕಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೭೫-೩೩; 1190). **ಧರ್ಮಸಂಥೆ:** ಮಾಯಿದೇವ ದಣ್ಣಾಯಕಂ ತಂಮಾಳ್ಕೆಯ ಮೂವತ್ತಾಱುಂ ಬಾಡದ ರಾಜಧಾನಿ ಬೇವಿನೂರಲು ಧರ್ಮದಾರವೆಯುಮಂ ಧರ್ಮ್ಮಸಂಥೆಯುಂ ಮಾಡಿ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೭೫-೩೩; 1190). [< ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥೆ]

ಧರ್ಮಸಂಥೆ 'ಧರ್ಮಸಂತೆ' ನೋ.

ಧರ್ಮಸಂದೇಶ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಬೋಧೆ: ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳು, ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕಾವ್ಯಗಳು, ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗಳು ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ ಧರ್ಮಸಂದೇಶ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತಾಯಿತು (ಜುಕ್ಕಾರ. ೧೦೭ ಪೀಠಿಕೆ). [ಧರ್ಮ + ಸಂದೇಶ]

ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥಾಪನೆ (ನಾ). ಅಳಿದುಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪುನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸುವುದು,-ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸುವುದು: ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯರನ್ನು ಹರಿಹರನು "ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಪರಂಜ್ಯೋತಿಯ ಅಪರ ಅವತಾರ"ವೆಂದೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಜುಕ್ಕಾರ. ೧೧೦ ಪೀಠಿಕೆ). [ಧರ್ಮ + ಸಂಸ್ಥಾಪನೆ]

ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥೆ (ನಾ). ಅಗತ್ಯವಿರುವ ದರಿದ್ರರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ಸಂಘ: ಬಡವರ ಹಿತಚಿಂತನೆಗಾಗಿ ಅನಾಥಾಲಯ, ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥೆ, ಅಶಕ್ತಪೋಷಕಸಂಘ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [ಧರ್ಮ + ಸಂಸ್ಥೆ]

ಧರ್ಮಸಂಹಿತೆ (ನಾ). = ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ೧: ಶಿವಪುರಾಣದ ಧರ್ಮಸಂಹಿತೆಯೊಳಜಸುತಗೆ ಶಿವನು ವಿಷಮಂ ಧರಿಸಿ ಚಂದ್ರಧರನಾದುದಂ . . . ಪೇಳ್ದಪೆಂ (ಲಕಿಜಿಂ. ೧೨ ಸೂಚನೆ). [ಧರ್ಮ + ಸಂಹಿತೆ]

ಧರ್ಮಸಖಾಯಿ (ನಾ). ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕನಾದವನು,-ಜೊತೆಗಾರ: ತಂನ ಧರ್ಮ್ಮಸಖಾಯಿಯಪ್ಪ ತಣ್ಣಂತುಳದಾಸರಿಗೆ ಸಂತಾನಗಾಮಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರಸಾದ ಮಾನ ೧ (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೪೬, ೩೦-೨೨; 1314). [ಧರ್ಮ + ಸಖಾಯಿ$_3$ (<ಸಹಾಯಿ)]

ಧರ್ಮಸತ್ರ (ನಾ). ಪ್ರಯಾಣಿಕರು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಪುಕ್ಕಟೆಯಾಗಿ ವಸತಿ, ಊಟಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗುವ ಮನೆ; ಛತ್ರ: ಇದೇನು ಮನೆಯೋ ಧರ್ಮಸತ್ರವೋ? (ರೂಢಿ). [ಧರ್ಮ + ಸತ್ರ]

ಧರ್ಮಸಭೆ (ನಾ). ೧. ನ್ಯಾಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರುವ ಸಭೆ; ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನ. ೨. ಮತಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸೇರುವ ಸಭೆ: ಪೂರ್ವಾಚಾರಪರಾಯಣರು ಆಗಿಂದಾಗ್ಗೆ ಧರ್ಮಸಭೆಗಳನ್ನು ನಡಸಿ, ಸದ್ಧರ್ಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ ಸ್ಥಿರಪಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು (ಭಾರದ. ೨೦೩). ೩. [ಜೈನ] ಕೇವಲಜ್ಞಾನ ದೊರಕಿದ ಮೇಲೆ ತೀರ್ಥಂಕರನು ಧರ್ಮೋಪದೇಶ ಮಾಡುವ ಸಭೆ; ಸಮವಸರಣಮಂಟಪ: ಮಹಾವೀರನ ಧರ್ಮಸಭೆಯಲ್ಲಿ (ಸಮವಸರಣ) ಎಲ್ಲ ಜಾತಿಯ ಜನರೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು (ಜೈನಪ. ೫೧). [ಧರ್ಮ + ಸಭೆ]

ಧರ್ಮಸಾಕ್ಷಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಪ್ರಮಾಣ,-ಸಾಕ್ಷಿ: ಸಾವಂತ ಮನ್ನೆಯ ಮಂಡಲೇಶ್ವರರು ಪೊಡವಿ ತಮ್ಮನಿತಱಲಿ ರಾವಣನಡಗಿರದಪೋಲಾಣೆ ಭಾರದ ಗಡಿಯ ಕೊಟ್ಟರು ಬಳಿಕ ತಮ್ಮಯ ಧರ್ಮಸಾಕ್ಷಿಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೯-೯-೨೨). [ಧರ್ಮ + ಸಾಕ್ಷಿ]

ಧರ್ಮಸಾಧನ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮವನ್ನು ಗಳಿಸುವಿಕೆ: ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಸಾಧನಮಪ್ಪ ಧನಮಂ ಕುಡೆ ಕೊಟ್ಟಂಗಂ ಕೊಂಡಂಗಂ ಉಭಯಲೋಕದೊಳ್ ಹಿತಮಕ್ಕುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೧೩೬); ಅರ್ಥಸಾಧನ ಧರ್ಮಸಾಧನವರ್ಥಧರ್ಮದಲುಭಯಲೋಕಕನರ್ಥಸಾಧನ ಕಾಮವೆಂದನು ಮುನಿ ನೃಪಾಲಂಗೆ (ಕುಭಾವ್ಯಾಸ. ೧-೨೮); ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಧರ್ಮಸಾಧನಕ್ಕೆ ಐಹಿಕವ್ಯವಹಾರದ ತೃಪ್ತಿಯು ಬೇಕು (ಮಾಧವ. ೩೮೭). ೨. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ದತ್ತಿ; ಧರ್ಮಶಾಸನ: ಚವುಡಿಸೆಟ್ಟರಿಗೆ ಹೂವಿನ ಚೆಂನಯ್ಯನು ಕೊಟ ಧರ್ಮಸಾಧನದ ಸಂಬಂಧ ನನ್ನ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಅಡಹಾಗಿಃಲು ನೀವು ಆ ಕ್ಷೇತ್ರವನು ಬಿಡಿಸಿ (ಎಕ. II (R), ೩೩೮-೩; 1537); ಸ್ಥಾನಿಕ ಅಪ್ಪಾಜಿ ಪೂಜೆಯನು ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡುಯಿರೆಂದು ಕೊಟ್ಟ ಧರ್ಮಸಾಧನ (ಎಕ. IX, ಹೊಸಕೋ. ೧-೧೯; 1569). ☞ ಧರ್ಮಸಾಧನಗಳು-ಅಹಿಂಸೆ, ಕ್ಷಮೆ, ಸತ್ಯ, ಅಲೋಭ, ಲಜ್ಜೆ, ಶ್ರದ್ಧೆ, ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ, ದಾನ, ಯಜ್ಞ, ತಪ, ಧ್ಯಾನ. [ಧರ್ಮ + ಸಾಧನ]

ಧರ್ಮಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ (ನಾ). ಧರ್ಮವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ರಾಜ್ಯ.
[ಧರ್ಮ + ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ]

ಧರ್ಮಸಾರ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ತಿರುಳು, - ಸತ್ತ್ವ : ನೀನು ಧರ್ಮಸಾರವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು (ಭೀಷ್ಮಪ. ೨೦೯). [ಧರ್ಮ + ಸಾರ೨]

ಧರ್ಮಸಾರಥಿ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವವನು : ಶ್ರೀಮದ್ಭೀಮರಸರ್ಸರ್ವ್ವಗುಣಜನಸಂಸ್ತೂಯಮಾನ ಧರ್ಮ್ಮಸಾರಥಿ ಚತುಸ್ಸಮಯಾಶ್ರಯ ಸಕಳಭುವನವಿಖ್ಯಾತಕೀರ್ತ್ತಿ (ಕಇಅ. ೮೫-೧೮-೧೯, ೪೩೨). [<ಸಂ. ಧರ್ಮಸಾರಥಿ]

ಧರ್ಮಸಾವರ್ಣಿಕ (ನಾ). ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮನುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಮನು : ಸಕಲಧರ್ಮವಸ್ಥಿತಿಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಿ ಶಿವಪ್ರಸಾದದಿಂ ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯಂಗೈದು ಸ್ವಾಯಂಭುವ . . . ಧರ್ಮಸಾವರ್ಣಿಕ . . . ಇಂದ್ರಸಾವರ್ಣಿಕರೆಂಬ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮನುಗಳೊಳಗೆ(ವಿವೇಕ. ೨೦೯). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಸಿದ್ಧ (ನಾ). ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವನು ; ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದವನು: ನೀನು ಧರ್ಮಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತೀಯೆ ; ನಿನಗೆ ತಿಳಿಯದ್ದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನನಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ (ವಚಥಾ. ೧೫೭). [ಧರ್ಮ + ಸಿದ್ಧ]

ಧರ್ಮಸುತ (ನಾ).=ಧರ್ಮಪುತ್ರ ೨ : ಲಜ್ಜಾಭರದಿಂದಂ ತಲೆಯನೆತ್ತಿಗಿದಂ ಧರ್ಮಸುತಂ (ಗದಾಯು. ೬-೩೯) ; ಧರ್ಮಮಯವೀ ಯಜ್ಞ ನೀನೇ ಧರ್ಮಸುತನೆಂದಿದ್ದೆವಿಲ್ಲಿ ವಿಕರ್ಮವಾಯಿತು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೮೫೧) ; ಹೆಯಮಂ ಬಿಟ್ಟು ನೆಲದೆಱೆಯ ಧರ್ಮಸುತನಂ ಕಂಡು ಬದುಕುವುದು ಲೇಸು (ಕೃವಿಭಾ. ೧೯-೯); ಧರ್ಮಸುತನಿಂದೆಯುಂ ಮಿಗೆ ಧಾರ್ಮಿಕನೆನಿಪವನ ಮೊಮ್ಮನೆಂದ ದೊಳೊಗೆದಂ . . . ಚಾಮರಾಜನಾದಿಬಿಡೌಜಂ (ಚಕವಿ. ೨-೬೨).
[ಧರ್ಮ + ಸುತ]

ಧರ್ಮಸೂಕ್ಷ್ಮ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ರಹಸ್ಯ,-ಮರ್ಮ : ರಾಯ ಮುನ್ನವೆ ತನ್ನ ಸೋತಬುಜಾಯತಾಕ್ಷಿಯ ಬಳಿಕ ಸೋತರೆ ಧರ್ಮಸೂಕ್ಷ್ಮದಲಿ ರಾಯ ಸಭೆಯಲಿ ಹಿರಿಯರೆಱೆದರಾಯತವನಱುಹಿದರೆ ಬಹೆನೆಂದಾ ಯುವತಿ ಬಿನ್ನಹ ಮಾಡಿದಳು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೯-೫೨) ; ಧರ್ಮಸೂಕ್ಷ್ಮವನ್ನು ಅರಿಯದೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಬಾರದು (ನೀತಿಚಿಂ. X, ೧೧) ; ಪಾಂಡವರೇ! ನೀವು ಹುಡುಗರು; ಧರ್ಮಸೂಕ್ಷ್ಮವನ್ನರಿಯಿರಿ (ವಚಥಾ. ೮೧).
[ಧರ್ಮ + ಸೂಕ್ಷ್ಮ]

ಧರ್ಮಸೂತ್ರ (ನಾ). ಸನಾತನ ಹಿಂದೂಜನಾಂಗದ ವರ್ಣಾಶ್ರಮಾಚಾರ, ರಾಜಧರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ಮೃತಿಗ್ರಂಥ; P ಗೌತಮಧರ್ಮಸೂತ್ರ, ಬೋಧಾಯನಧರ್ಮಸೂತ್ರ, ಆಪಸ್ತಂಬಧರ್ಮಸೂತ್ರವೆಂಬ ಮೂರು ಧರ್ಮಸೂತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿವೆ. ಧರ್ಮಸೂತ್ರಗಳು ಆಚಾರವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವಂತೆ, ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳು ಹಿಂದೂಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರಿಗಳು ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಪುಂಸವನ, ಸೀಮಂತ, ಜಾತಕರ್ಮ, ವಿವಾಹ, ಅಂತ್ಯೇಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತವೆ. ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಶ್ಲೋಕರೂಪವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಇವು ಸೂತ್ರರೂಪವಾಗಿವೆ : ಗೌತಮಧರ್ಮಸೂತ್ರ (೧-೨) ವಶಿಷ್ಠಧರ್ಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ "ಸ್ಮೃತಿಯು ಧರ್ಮದ ಆಧಾರ" ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಭಾರಧ. ೫೦). [ಧರ್ಮ + ಸೂತ್ರ]

ಧರ್ಮಸೂತ್ರಕಾರ (ನಾ). ಧರ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವನು : ಆಪಸ್ತಂಬಾದಿ ಧರ್ಮಸೂತ್ರಕಾರರು ಭರತಖಂಡದ ಸಮಗ್ರ ಸಾಮಾಜಿಕ ನೀತಿಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನೂ ದಾರ್ಢ್ಯವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಿದರು (ಹುಕ್ಕಾರ. ೧೦೪ ಟಿಟಿಣಿ). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಸೆರೆ (ನಾ). ಮದುವೆಯಾಗುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಹೆಣ್ಣಿನ ಸ್ಥಿತಿ ; ಕನ್ಯಾಸೆರೆ : ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಿರುವಳು. ಬ್ರಹ್ಮಲಿಖಿತವಿದ್ದರೆ ಈ ವರುಷ ಧರ್ಮಸೆರೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವೆ (ಜಯಂತ. ೨೬೫).

ಧರ್ಮಸೆರೆ ಬಿಡಿಸು=ಮದುವೆಯಾಗುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಸು : ಅಂಗಹೀನ ಹುಡುಗಿಯರಿಗೆ ಮಂಗಳಸೂತ್ರ ಕಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೆ 'ಧರ್ಮಸೆರೆ ಬಿಡಿಸುವುದು' ಅಥವಾ 'ಕನ್ಯಾಸೆರೆ ಬಿಡಿಸುವುದು' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಧರ್ಮಸಿ. ಮುನ್ನುಡಿ) ; ಲೀಲೀ ಲಗ್ನದಾಗ ಆಕೀದು ಧರ್ಮಸೆರೆ ಬಿಡಿಸಿದರಾತು (ಧರ್ಮಸಿ. ೮೮).
[ಧರ್ಮ + ಸೆರೆ೨ (<ಸೆಱೆ೨)]

ಧರ್ಮಸೇನ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀಕಿತ್ತೂರಾ ವೆಳ್ಮಾದದಾ ಧರ್ಮ್ಮಸೇನ ಗುರವಡಿಗಳಾ ಶಿಷ್ಯರ್ (ಎಕ. II, ೨೪-೧ ; ಸು. 700).
[ಸಂ.]

ಧರ್ಮಸ್ತಂಭ (ನಾ). ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವ ಕಂಭ : ಶ್ರೀಮಂಕುಟೇಶ್ವರದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂದೆ ಧರ್ಮಸ್ತಂಭವನ್ನು ಊರಿದನು (ಕರ್ಣಾಅ. ೫೫). [ಧರ್ಮ + ಸ್ತಂಭ]

ಧರ್ಮಸ್ಥಲ, ಧರ್ಮಸ್ಥಳ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದ ನೆಲೆ; ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿ. ಧರ್ಮಸ್ಥಳ : ೧. ಈ ಶಾಸನಮರ್ಯಾದೆಯುಂ ಮಿಱಿದವರು ಧರ್ಮಸ್ಥಳವ ಕೆಡಸಿದವರು . . . ಸಮಯದ್ರೋಹರು ರಾಜದ್ರೋಹರು (ಎಕ. II, ೩೫೫-೩೦ ; 1206) ; ತಿಳಿದು ನೋಡಿರೆ ರಾಮ ಧರ್ಮಸ್ಥಳಕೆ ನೀವು ಸಹಾಯವು (ಕುವ್ಯಾಗ. ೬-೫). ೨. ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರ : ಪಡುಬಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಜರಗುವ ಢಕ್ಕೆಬಲಿ, ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹದಿನೆರಡು ವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ನಡೆವ 'ನಡಾವಳಿ' ಎಂಬ ಉತ್ಸವ . . . ಇವುಗಳು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದುವುಗಳಾಗಿವೆ (ತುಳುನಾ. ೨೫೩). ೩. ನ್ಯಾಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಸ್ಥಳ ; ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನ : ಆ ಕಾಂತೆಯರೆನ್ನ ತನ್ನ ಪತಿಯೆಂದೋರೊರ್ವರೊಳ್ ಕಾದುತಿರ್ಪನೆಗಂ ಮಾಣಿಸಿಯರ್ದ ನಾಲ್ವರವರಂ ಧರ್ಮಸ್ಥಳಕಟ್ಟಿದರ್ (ಪದ್ಮಸಾ. II, ೬೧೨ : ಧರ್ಮಪ). ೪. ಪವಿತ್ರವಾದ ಸ್ಥಳ ; ಪುಣ್ಯಸ್ಥಳ.
[ಧರ್ಮ + ಸ್ಥಲ]

ಧರ್ಮಸ್ಥಳ 'ಧರ್ಮಸ್ಥಲ' ನೋ.

ಧರ್ಮಸ್ಥಾಪಕ (ನಾ). ಧರ್ಮವು ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ; ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುವವನು : ನೀವು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಧರ್ಮಸ್ಥಾಪಕರೇ ಸರಿ (ಮಾಧವ. ೩೮೭). [ಧರ್ಮ + ಸ್ಥಾಪಕ]

ಧರ್ಮಸ್ಥಾಪನೆ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸುವುದು.
[ಧರ್ಮ + ಸ್ಥಾಪನೆ]

ಧರ್ಮಸ್ಥಿತಿ (ನಾ). ನ್ಯಾಯವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಧರ್ಮದ ನೆಲೆ : ಗಣಧರದೇವರುಮಂ ಮುನಿಗಣಮುಮನತಿಭಕ್ತಿಭರದೆ ಬಂದಿಸಿ ಭವ್ಯಾಗ್ರಣಿಗಳ್ ಬೞಿಯಂ ಮಾನವ ಗಣಭೂಮಿಯೊಳಿರ್ದು ಕೇಳ್ದು ಧರ್ಮಸ್ಥಿತಿಯಂ (ಮಹಾನೇ. ೩-೫); ಧ್ಯಾನಿಸುವೆಂ ಧರ್ಮಜಿನಾಧೀಶನನೀ ಪಂಚದಶಸುತೀರ್ಥಾಧಿಪನಂ ಮಾನಿತಧರ್ಮಸ್ಥಿತಿಯಂ . . . ಒಲವಿಂ (ಬಾಧಪು. ೧೬-೩೯೬) ; ಪತಿಗಳೆವರಂಜಿದರು ಧರ್ಮಸ್ಥಿತಿಯನಱಿದವರಳುಕಿದರು . . . ಕೃಷ್ಣ ನೀನೆ ಗತಿಯೆನುತ ಬಾಯ್ಬಿಡಲು ಲಜ್ಜಾಸ್ಥಿತಿಯನುಳುಹಿದ ದೈವ ನೀ ಮೈದೋಱಿದ್ದೆ ತನಗೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨-೦೩). [ಧರ್ಮ + ಸ್ಥಿತಿ]

ಧರ್ಮಸ್ವ (ನಾ). ಧಾರ್ಮಿಕಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ದತ್ತಿ ; ಧರ್ಮನಿಧಿ : ಧಾರ್ಮಿಕಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದ ಕಟ್ಟುಪಾಡುಳ್ಳ ಯಾವುದಾದರೂ ಧರ್ಮಸ್ವಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿ ಆ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ (ಭಾಧಾನ. ೧೭). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಹಂತೃ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡುವವನು. ೨. [ವಿಶೈ] ಕಾಲಯಮನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನು. ೧, ೨: ಕನಕನಗೇಂದ್ರಧರ್ಮಕರನಾಗಿಯುಮುನ್ನತಧರ್ಮಹಂತೃ[ಪಾಠಾಂ.ತ್ರ] ಸಂಜನಿತಪರಾರ್ಥನಾಗಿಯುಮುದಗ್ರಪರಾರ್ಥಹರಂ ಪ್ರದತ್ತಕಾಮನುಮನಿಸಿರ್ದು ಕಾಮಮಥನಂ . . . ಎಂದನಿಸಿರ್ದನಹೀಂದ್ರಭೂಷಣಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೯-೪೪). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಹಸ್ತ (ನಾ). ೧. ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡುವ ಕೈ; ಅಭಯಹಸ್ತ: ಅವನತಗೈರ್ಗೆ ಧರ್ಮಹಸ್ತವನವಯವದಿಂ ನೀಡಿ ಜಾಣ × × ಯೊಳವರತ [ವಂ] ಕೊಂಡುಂ ಧಾರ್ಮ್ಮಿಕನೆನಿಸುವನೀ ಜಯಕೇಸಿದೇ × × ವಿಪರೀತ (ಸೌಇಇ. XX, ೦೦೭-೩೮; 1139). ೨. ದಾನವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಹಾನಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ನಾಶ; ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಒದಗುವ ಕೇಡು,–ತೊಂದರೆ: ನಿನ್ನಂತಪ್ಪ ದುರ್ಮಂತ್ರಿಯ ಕಾರಣದಿಂ ಪಿಂಗಳಕಂಗೆ ಧರ್ಮಹಾನಿಯುಂ ಯಶೋಹಾನಿಯುಮಪ್ಪಾಗಿ ಮಾಣದೆ ಪ್ರಾಣಹಾನಿಯುಮಪ್ಪಾಗಲಿರ್ದುದು (ಪಂಚತಂ. ೦೬೮-೩); ಏಕೆ ನಾಚಿಕೆ ಧರ್ಮಹಾನಿ ವ್ಯಾಕುಳತೆಯಿನ್ನೇಕೆ . . . ಏಕೆ ಭಯ ನವಗಿನ್ನು (ಕುಮ್ಮಾದ್ರ್ಯೌ. ೧೯-೪೦). [ಧರ್ಮ + ಹಾನಿ]

ಧರ್ಮಹೀನ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ದೂರವಾದುದು; ಧರ್ಮಬಾಹಿರವಾದುದು: ರಾಷ್ಟ್ರವು . . . ಧರ್ಮಹೀನವಾದ ಮಾಯಾವೀ ಯುದ್ಧಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ಶಾರೀರಬಲವನ್ನು ಕಳಕೊಳ್ಳುವದು (ಮಾರ್ಧವ. ೪೯೭). ೨. ನೀತಿ, ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನು; ಅಧರ್ಮಿ; ಧರ್ಮಬಾಹಿರ: ಅಲ್ಲಿ ನೀನು ಸುಯಿಧಾನದಿಂ ರಕ್ಷಿಸಲು ಧರ್ಮಹೀನನ ಸಾರೆ ನಿಲ್ಲೆನೆಂದು ನೆಲದಲಡಗಿ ಹೋಗುತ್ತಲದೆ (ಉರಿಷಿ. ಕ. ೯-೦೩); ದೈವದೂರರು ಧರ್ಮಹೀನರು ನೆಯ್ಮ ನೆಯ್ಗ್ಗಳೆನುತ ಮಿಗೆ ಬಿಸುಸುಯ್ಯುತಿರ್ದರು ಕರ್ಣ ಕೃಪ ಗುರು ನಂದನಾದಿಗಳು (ಕುಮ್ಮಾದ್ರ್ಯೌ. ೧೯-೪೭). [ಧರ್ಮ + ಹೀನ]

ಧರ್ಮಾಂತರ (ನಾ). ತನ್ನ ಮತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಮತವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು; ಮತಾಂತರ: ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಕಂಡು "ನೀನು ಧರ್ಮಾಂತರವಾಗುವುದು ಸಾಧ್ಯವೇ" ಎಂದು ಕಿವಿಯಲ್ಲುಸಿರುವ ಪಾದ್ರಿ (ಸಮಜೀ. ೧೫ ಪೀಠಿಕೆ); ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಾಂತರವೆಂದರೆ ಜನಕ್ಕೆ ಮೃತ್ಯುವಿಗಿಂತ ಭಯಂಕರವೆನಿಸಿತ್ತು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೭). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಾಂಧ (ನಾ). ತನ್ನ ಮತವನ್ನು ಕುರಿತು ಆತ್ಮಭಿಮಾನವೂ ಅನ್ಯಮತಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ದ್ವೇಷವೂ ಉಳ್ಳವನು; ಸ್ವಮತಾಭಿಮಾನದಿಂದ ವಿವೇಕವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು; ಮತಾಂಧ: ಧರ್ಮಾಂಧರೀಯೇಹೂದ್ಯರ್ (ಗೊಲ್ಗೊಥಾ. ೭-೦೯೩); ಮುಕ್ತಿಯ ಸರ್ಟಿಫಿಕೇಟ್‌ಗಾಗಿ . . . ಧರ್ಮಾಂಧರ ಆಷಾಢಭೂತಿ ನೀತಿಗಳಿಗೆ ಕೊನೆ ಮೊದಲೇ ಇಲ್ಲ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೨೦೭). [ಧರ್ಮ + ಅಂಧ]

ಧರ್ಮಾಂಧತೆ (ನಾ). ತನ್ನ ಮತವನ್ನು ಕುರಿತು ಆತ್ಮಭಿಮಾನವನ್ನೂ ಅನ್ಯಮತಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ದ್ವೇಷವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ: ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಧರ್ಮಾಂಧತೆಯ ತಳದಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಕ್ಕುಬಿದ್ದ ಅವರ ಪ್ರೀತಿಯು . . . ಈಗ ಎಚ್ಚರಾಗಿತ್ತು (ಸಮಜೀ. ೩೪೧). [ಸಂ. ಧರ್ಮಾಂಧತಾ]

ಧರ್ಮಾಗಮ (ನಾ). ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳ ಗ್ರಂಥ; ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ: ಧರ್ಮಾಗಮ, ಧರ್ಮಾಸನ, ಧರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಧರ್ಮಾಧಿಷ್ಠಾನ, ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಯ ಎಂದರ್ಥವು (ಅರ್ಯಧ. ೧೧). [ಧರ್ಮ + ಆಗಮ]

ಧರ್ಮಾಗ್ರೇಸರ (ನಾ). ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು: ಜನರು 'ಇವನೇ ಮಧ್ಯಮ ಪಾಂಡವ!' ಎಂದರು ... 'ಅಸ್ತ್ರವಿದ್ಯಾಗ್ರಗಣ್ಯ' ಎಂದರು; 'ಧರ್ಮಾಗ್ರೇಸರ' ಎಂದರು (ವಚಭಾ. ೨೩). [ಧರ್ಮ + ಅಗ್ರೇಸರ]

ಧರ್ಮಾಚರಣ (ನಾ). ಸದಾಚಾರ ಪರಿಪಾಲನೆ; ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ: ಈಗ ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದ ಈಕೆಯನ್ನು ಧರ್ಮಾಚರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಸುವುದು (ಶಾಕುಂತ. ೬೬-೮). [ಧರ್ಮ + ಆಚರಣ]

ಧರ್ಮಾಚರಣೆ (ನಾ). = ಧರ್ಮಾಚರಣ: ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈಕೆ ಪರಾಧೀನೆ (ಶಾಕುಂತ. ೦೩-೦೦); ವಿವಾಹವು ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಧರ್ಮಾಚರಣೆಗೆ ಏಕಮಾತ್ರ ಸೋಪಾನವಾಗಿರುವುದು (ಕಪಾಕುಂ. ೩೧). [ಧರ್ಮ + ಆಚರಣೆ]

ಧರ್ಮಾಚಾರ (ನಾ). = ಧರ್ಮಾಚರಣ. [ಧರ್ಮ + ಆಚಾರ]

ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯ (ನಾ). ಮತದ ಗುರು; ಧರ್ಮಗುರು; ಮತಾಚಾರ್ಯ: ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯ, ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ . . . ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವೆಂದರೆ ಮತವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು (ಆರ್ಯಧ. ೧೦); ಈ ದಿವ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯದ ಕಾವ್ಯಮಯವಾದ ಅನುಭವವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯರು ನಾನಾಬಗೆಯಾಗಿ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ (ಸೌಂದಸ. ೦೦೨). [ಧರ್ಮ + ಆಚಾರ್ಯ]

ಧರ್ಮಾತ್ಮ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನು; ಸದಾಚಾರಸಂಪನ್ನ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ: ಕುರುಭೂಪಾಲನು ಪಾಂಡುಪುತ್ರರು ಮಹಾಧರ್ಮಾತ್ಮರೆಂದಿತ್ತನೇ (ಸೋಮೇಶ. ೩೪): ಪ್ರಕಟಪಾಪರಿಗಹುದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕವು ಧರ್ಮಾತ್ಮರಿಗೆಯಾ ಪರಿ ವಿಕಟತೆಯಸುರರಾಜ್ಯವೆಂಬುದು ಪೌರಜನ ಮಱುಗಿ (ಕುಮ್ಮಾಆ. ೮-೮೯); ಧರ್ಮಾತ್ಮನೆಂದರೆ ಪುಣ್ಯಾತ್ಮನು (ಆರ್ಯಧ. ೦೧). ೨. ದಯಾವಂತ; ದಾನಶೀಲ: ಅನಾಥನಾದ ಆ ಬಾಲಕನು ಧರ್ಮಾತ್ಮರ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಪೂರೈಸಿದನು (ಬಳಕೆ). [ಸಂ. ಧರ್ಮಾತ್ಮನ್]

ಧರ್ಮಾತ್ಮಜ (ನಾ). = ಧರ್ಮಪುತ್ರ ೨: ಅರಿಯಂತೀಯರಿಯಂ ಕಱುತ್ತತಿಯೆನುತ್ತಾರ್ದಿಟ್ಟಮತ್ರಂ ನಭೋಂತರದೊಳ್ ತಾಂ ಶಿಶುಪಾಲಮಸ್ತಕ ಸಮೇತಂ ಪಾಱೆ ಧರ್ಮಾತ್ಮಜಾಧ್ವರದೊಳ್ ಬಾಯಿನವಂ ಸುರಾಂಗನೆಯರೀವಂತಾಯ್ತು (ಜಗವಿ. ೦-೬೨). [ಧರ್ಮ + ಆತ್ಮಜ]

ಧರ್ಮಾದಾಯ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಸರಕಾರವು ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ವಿಶಾಸಲಾಗಿರಿಸುವ ಮೊತ್ತ. ೨. ದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ ಹಣ; ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ತೆಗೆದಿಡುವ ಹಣ; ದೇವರ ಹಣ: ಭಂಗಾರ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಖರೀದಿಗೆ ಆಡತಿ ಧರ್ಮಾದಾಯ, ದಲಾಲಿ ಹಾಂಗು ಹಕ್ಕಶಾಯಿಯ ದರಗಳು (ಪಾನು ೧೨, ಕಲಮು ೨೪) (ಮುಂಬಮ್ಮಾ. ೧೫ ಪ್ರಸ್ತಾವನ); ನಾವು ಖರೀದಿ ಮತ್ತು ವಿಕ್ರಯದ ಜಿನಸುಗಳ ಮೇಲೆ ಹೊರಿಸುವ ಪಾಠಶಾಲಾ ಅಥವಾ ಧರ್ಮಾದಾಯವೆಂಬ ಬಾಬು ಸೋಲಾಪುರದ ವೀರಶೈವ ಲಿಂಗಾಯತರ ಸಂಸ್ಕೃತಪಾಠಶಾಲೆಗಾಗಿ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳೋಣಾಗುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಮ್ಮಾ. ೩ ಅಡಿಟಿ); ಧರ್ಮಾದಾಯ–ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗೆ ಅರ್ಧಾ ಆಣೆ (ಮುಂಬಮ್ಮಾ. ೧೩). [ಧರ್ಮ + ಆದಾಯ]

ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣ (ನಾ). ೧. ನ್ಯಾಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಆಡಳಿತಶಾಖೆ; ನ್ಯಾಯಾಲಯ; ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನ: ತಳವಾಱಂ . . . ನಾವಿದನುಮವನ ಪೆಂಡತಿಯುಮಂ ಪಿಡಿದೊಡಗೊಂಡು ಪೋಗಿ ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣದ ತಾಪಾಂತರದೊಳಿರಿಸಿದಂ (ಪಂಚತಂ. ೭೯-೨); ಧರ್ಮಾಧಿಷ್ಠಾನ, ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣ-ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಯ ಎಂದರ್ಥವು(ಆರ್ಯಧ.೧೦). ೨. ನ್ಯಾಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಿ; ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿ:

ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣಂಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ತಂತಮ್ಮ ವೃತ್ತಾಂತಮಂ ಸವಿಸ್ತರಂ ಪೇಟ್ ಕೇಳ್ದು . . . ಶಿರವಾರವಲ್ಲಭನದು ಅವರ್ಗೆ ಪತಿಯಕ್ಕುಂ ಎಂದು ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣಂಗಳ್ ಪೇಟ್ದು ಪೋದರ್ (ಪದ್ಮಸಾ. II, ೬೧೩ ವ ; ಧರ್ಮಾಶ).

ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣದವರ್ = ನ್ಯಾಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು : ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣದವರ್ ನಾವಿದನಂ ಕರೆದು . . . ಬೆಸಗೊಂಡೊಡೆ (ಪಂಚತಂ. ೭೯-೬) ; ಹೆದಱದಿರು ತೆಕ್ಕದಿರು ಅಂಜದಿರು ಲೋಗರಿಂಟ್ಟುದೊ ನಿನ್ನ ಕೃತಕವೋ ಹೇಳು ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣವವರಂ ಕರಸುಪಂ ನುಡಿಸುವೆಂ ಕಾವನೆಂದವನಿಪಂ ಬೆಸಗೊಂಡಡೆ (ಹದಕಾ. ೧೪-೭) [ಧರ್ಮ + ಅಧಿಕರಣ]

ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುವುದು ; ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳಂ ಸರಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ರಾಜ್ಯಭಾರ : ಪುರುವಂಶದ ಅರಸರಿಂದ ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತನಾದ ನಾನು, ಆಶ್ರಮವಾಸಿಗಳ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಧರ್ಮಾರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವೆನು (ಶಾಕುಂತ. ೧೭-೧೪). ೨. ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಹಕ್ಕು,-ಅಧಿಕಾರ : ಕ್ಷತ್ರಿಯ-ವೈಶ್ಯವರ್ಣದವರಿಗೆ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರವೂ ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವವು (ಮೂಢಪ. ೪೦೪). [ಧರ್ಮ + ಅಧಿಕಾರ]

ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ (ನಾ). ೧. ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ; ನ್ಯಾಯಾಧಿಕಾರಿ : "ಪ್ರಾಡ್ವಿವಾಕಃ, ಅಕ್ಷದರ್ಶಕಃ -೨ . . . ನ್ಯಾಯನಿರ್ಣಾಯಕನ ಹೆಸರುಗಳು. ಜಡ್ಜಿ, ಮುನಸೀಫ್, ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೩೬). ೨. ಮಠಾಧಿಕಾರಿ; ಮಠಾಧಿಪತಿ : ಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯ, ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ . . . ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವೆಂದರೆ ಮತವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು (ಅರ್ಯಾರ್ಥ. ೧೦) ; ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ವೈದಿ ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬನ ಮಗಳು (ಪುವರು. ೧೪೩). ೩. ರಾಜನು ಮಾಡಿದ ದಾನ, ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹಂಚಲು ನಿಯುಕ್ತನಾಗಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರಿ. [ಸಂ. ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿನ್]

ಧರ್ಮಾಧಿಕ್ರಮ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಅನುಸರಣೆ ; ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ : ಬರಿಯ ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಗಳು ದಾನಗಳು-ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಧರ್ಮಾಧಿಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಮಾರ್ಗದಿಂದ ಗತಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ . . . ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ (ಬೃಹ್ಯಭಾ. ೪೩). [ಧರ್ಮ + ಅಧಿಕ್ರಮ]

ಧರ್ಮಾಧಿಷ್ಠಾನ (ನಾ). ನ್ಯಾಯಾಲಯ; ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನ : ಧರ್ಮಾಸನ, ಧರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷ, ಧರ್ಮಾಧಿಷ್ಠಾನ, ಧರ್ಮಾಧಿಕರಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಯ ಎಂದರ್ಥವು (ಅರ್ಯಾರ್ಥ. ೧೧). [ಧರ್ಮ + ಅಧಿಷ್ಠಾನ]

ಧರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷ (ನಾ). ೧. ನ್ಯಾಯಾಧೀಶ ; ನ್ಯಾಯಾಧಿಪತಿ : ತದಾಭರಣವೃತ್ತಾಂತವಂ ಪೇಟ್ದುದುಮರಸಂ ಧರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷರಂ ಬರಿಸಿ ವಿಚಾರಿಸಿಮನೆ (ಚಾವುಂಪು. ೪೩೯) ; ಧರ್ಮಾಸನ, ಧರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷ . . . ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಯ ಎಂದರ್ಥವು (ಅರ್ಯಾರ್ಥ. ೧೧). ೨. ವಿಷ್ಣು. ೩. ಮತ-ಧರ್ಮ, ನೀತಿ-ನಿಯಮಂಗಳ ಪಾಲಕ,-ರಕ್ಷಕ : (೬). ೪. ಮಠಾಧಿಪತಿ. [ಧರ್ಮ + ಅಧ್ಯಕ್ಷ]

ಧರ್ಮಾನುಜ (ನಾ). ೧.ಧರ್ಮರಾಯನ ತಮ್ಮ; ಅರ್ಜುನ: ಜಗದ್ಗುರು ಪೆಂಬರ್ . . . ಧರ್ಮಾನುಜಂಗೇಕೆ ಕಿಂಕರನಾದಂ (ಗದಾಯು. ೩-೪೩) ; ವಾಸವನ ಸೂನು ಮೃತನಾದನೇ ಧರ್ಮಾನುಜಂ ಪ್ರಾಣಮಂ ತೊಱೆದನೇ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೩-೩೪). ೨. ಧರ್ಮರಾಯನ ತಮ್ಮಂದಿರಾದ ಭೀಮ, ನಕುಲ, ಸಹದೇವ. [ಧರ್ಮ + ಅನುಜ]

ಧರ್ಮಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹನ್ನೆರಡು ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಧರ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಅಭ್ಯುದಯಂ, ನಿಶ್ರೇಯಸಗಳು ದೊರೆಯುವುದೆಂಬ ಭಾವನೆ : ಆ ಧರ್ಮಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆಯಂ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥಮಾಗೆ ನೀನಿಂ ನೆಗಟಲ್ವೇಟ್ಕುಂ (ಜೀವಸಂ. ೨೦೫ ಅಡಿಟ) ; ಪನ್ನೊಂದುತೆಱದ ಗೃಹಸ್ಥಧರ್ಮದೊಳು ಪತ್ತುತೆಱದ ಭೇದ ರತ್ನತ್ರಯಾತ್ಮಕಧರ್ಮದೊಳಂ ನೆಗೆಟ್ದೊಡಲ್ಲದೆ ಪರಹಿರ್ಮೋತ್ತಮಮುಕ್ತಿಸುಖಂ ದೊರಕೊಳ್ಳದೆಂದು ಚಿಂತಿಸುವುದು ಧರ್ಮಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ (ಶ್ರಾವಕಾ. ೧೪೭-೩). 'ದ್ವಾದಶಾನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ' ಪರಾ. [ಧರ್ಮ + ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ]

ಧರ್ಮಾನುರಕ್ತ (ಗು). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ: ಶ್ರೀಕಣ್ಠಪರಮೇಶ್ವರಚರಣಕಮಳಭಕ್ತಿಯಿಂ ಧರ್ಮಾನುರಕ್ತಚಿತ್ತದಿಂ . . . ಬಿಟ್ಟ ವೃತ್ತಿ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೪೭೭-೧೧ ; ೯೯೧). [ಧರ್ಮ + ಅನುರಕ್ತ]

ಧರ್ಮಾನುರಕ್ತಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗಿರುವ ಆಸಕ್ತಿ,-ಒಲವು. [ಧರ್ಮ + ಅನುರಕ್ತಿ]

ಧರ್ಮಾನುರಾಗ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಆಸಕ್ತಿ,-ಶ್ರದ್ಧೆ : ಧರ್ಮಾನರಾಗದಿಂ . . . ಜಿನಧರ್ಮದ ಪೆರ್ಮೆಗೆ ರಾಗಿಸರೆ ಭವ್ಯರಱಿವಿನ ದಿವ್ಯರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೩೭) ; ಅನೇಕ ದೇವಕಾಂತೆಯರಂ ಧರ್ಮಾನುರಾಗದಿಂ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕಟ್ಟುವುದುಂ (ಮಹಾನೇ. ೮-೪೨ ವ). ೨. ದಾನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ; ದಾನಬುದ್ಧಿ : ಧರ್ಮ್ಮಾ[ನು] ರಾಗದಿಂ × × × ಕೊಟ್ಟರೀ ಧರ್ಮ್ಮಮಂ (ಶಾಶಇ. XX, ೪೮-೨೦ : 1074). [ಧರ್ಮ + ಅನುರಾಗ]

ಧರ್ಮಾನುರಾಗಿ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ಮತ್ತಮುಟಾದ ದೇಶಾಧೀಶ್ವರರುಂ ಧರ್ಮಾನುರಾಗಿಗಳಲ್ಲದೆ ಪರಾಂಗನಾಪೇಕ್ಷಕರಲ್ಲರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೨೦೩); ಪೊಲ್ಲಮೆಯೊಳಡಂಗಿ ಕಿಡದೆ ಧರ್ಮಾನುರಾಗಿಯಪ್ಪುದು (ಜೀವಸಂ. ೦೨೪-೪ ವ). [ಸಂ. ಧರ್ಮಾನುರಾಗಿನ್]

ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ (ನಾ). ವಿಹಿತವಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಆಚರಣೆ : ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳುವುದೇ ಸ್ಮೃತಿಗಳ ಮುಖ್ಯಧ್ಯೇಯ (ಭಾರದ. ೫೧). [ಧರ್ಮ + ಅನುಷ್ಠಾನ]

ಧರ್ಮಾನುಸರಣ (ನಾ). = ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ : ಧರ್ಮಾನುಸರಣದಿಂದಲೆ ಉಳಿದ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ (ಪುಣ್ಯಾರ. ೧೦೪ ಟೀಕೆ). [ಧರ್ಮ + ಅನುಸರಣ]

ಧರ್ಮಾಪೋಹ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯವಿ] ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಂ ; ಅಪಹ್ನುತಿ ಅಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಭೇದ : ಕುಸುಮಂಗಳೆಂಬ ಮಾತದು ಪುಸಿ ದಹನಮಯಂಗಳಂಬುಗಳ್ ಮನಸಿಜನಾ ಜಸಮಾಟಿಯೆ ಸುಡುವುದೆ (ವೆ)ರ್ದೆಯಂ ಬಿಸಿಯವಿವೆಂದಿಂತೆ ಪೇಟ್ ಧರ್ಮಾಪೋಹಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೩೪); ಸ್ಮರನಸ್ತ್ರಸಮಿತಿಯದು ನಿರ್ಭರಮಂಗಮನುರ್ಚಿ ಪೋಗೆಯುಂ ಪೋಬಟಿಯುಂ ದೊರೆಕೊಳಿಸಲಾಗದದಱಿಂ ಶರತತಿಯಲ್ತೆಂಬುದಿಂತು ಧರ್ಮಾಪೋಹಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೩೫). P ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಹಜವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆದು ಬೇರೆಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಮನ್ಮಥನ ಬಾಣಗಳು ಹೂವುಗಳು' ಎಂಬ ಮಾತು ಸುಳ್ಳು. ಅವು ಅಗ್ನಿರೂಪಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಕುಸುಮಧರ್ಮವನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆದು ಅಗ್ನಿಧರ್ಮವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧರ್ಮಾಪೋಹಾಪಹ್ನುತಿ. ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥನ ಬಾಣಗಳ ಸಮೂಹವು ಶರೀರವನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡುಹೋದರೂ ಹೋದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇವು ಬಾಣಗಳ ಸಮೂಹವಲ್ಲ. ಬಾಣಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಹೋದ ಸ್ಥಳ ಮತ್ತು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಬಾಣಗಳಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿಲ್ಲ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ. ದಂಡಿಯು ಇದನ್ನು 'ಸ್ವರೂಪಾಪಹ್ನುತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. [ಧರ್ಮ + ಅಪೋಹ]

ಧರ್ಮಾಯತ್ತ (ನಾ). ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ; ಧರ್ಮಸಮ್ಮತವಾದುದು : ನ್ಯಾಯಾರ್ಜಿತವಿತ್ತಂ ಧರ್ಮಾಯತ್ತಮೆನಿಪ್ಪ ರಾಜವೃತ್ತಂ ತನಗೇಕಾಯತ್ತಮಾಗೆ ಧರೆಯಂ ಜೀಯೆನಿಸಿದನಿಂತುದಾತ್ತಚರಿತರುಮೊಳರೇ (ಶಂಗಾಮಾ. ೨-೭೦). [ಧರ್ಮ + ಆಯತ್ತ$_2$]

ಧರ್ಮಾರಣ್ಯ (ನಾ). ಋಷಿಗಳು ವಾಸಿಸುವ ಅರಣ್ಯ ; ತಪೋವನ ; ಧರ್ಮವನ್ನು ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವ ಸ್ಥಳ ; P ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅರಣ್ಯದ ಮೃಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ದ್ವೇಷಾದಿಗಳು ಮಾಯವಾಗಿರುವ ಕಾಡು ; ಋಷ್ಯಾಶ್ರಮ : ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತನಾದ ನಾನು ಆಶ್ರಮವಾಸಿಗಳ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಧರ್ಮಾರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವೆನು (ಶಾಕುಂತ. ೧೩-೧೭) ; ಸಾವಿರಾರು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕೊಂದು ರಾ ಮ ನು ಆ ಧರ್ಮಾರಣ್ಯವನ್ನು ಕ್ಷೇಮಗೊಳಿಸಿದನು (ವಚಥಾ. ೪೦೩). [ಧರ್ಮ + ಅರಣ್ಯ]

ಧರ್ಮಾರ್ಥ (ಗು). ೧. ಉಚಿತವಾದ ; ಪುಕ್ಕಟೆಯಾದ : ಧರ್ಮಾರ್ಥ ದಾನಗಳು ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾರ್ಥ ದಾನಗಳ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು (ಭಾಧಾನಿ. ೨೯೩). (ನಾ). ೨. ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ಮನೋಧರ್ಮ ; ಧರ್ಮದೃಷ್ಟಿ : ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಔಷಧ ಕೊಡುವ ಏರ್ಪಾಡು (ಶೀಕೋಆ. ೩೪). ೩. ಪುಕ್ಕಟೆ ; ಬಿಟ್ಟಿ : ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ದೋಣಿ ನಡೆಸುತ್ತೀನೆ (ವಚಥಾ. ೩). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಾರ್ಥಿ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಬಯಕೆಯುಳ್ಳವನು ; ಪುಣ್ಯಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಲು ಬಯಸುವವನು : ಇಂತಪ್ಪ ಧರ್ಮಾರ್ಥಿ [ಪಾಠಾಂ. ಧರ್ಮವರ್ತಿ]ಯನ್ನ ಮನೆಯೊಳಿರಲ್ವೇಡ (ವದ್ಯಾರಾ. ೧೩೧-೮); ಧರ್ಮಾರ್ಥಿಗಳ್ಗೆ ಧರ್ಮಮುಮನಾಗಳುಂ ಪ್ರತಿಬೋಧಿಸಿ (ಜಾವುಂಪು. ೨೦೭) ; ಧರ್ಮಪುತ್ರನಪ್ಪ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಂ ಧರ್ಮಾರ್ಥಿಯುಂ ಯಶೋರ್ಥಿಯುಮಾಗಿ ರಾಜಸೂಯಯಾಗಂಮಾಡಲುದ್ಯೋಗಂಗೆಯ್ದು (ಪಂಕಥಂ. ೨೩೩-೨೦). [ಸಂ. ಧರ್ಮಾರ್ಥಿನ್]

ಧರ್ಮಾವರ್ಣವಾದ (ನಾ). [ಜೈನ] ದರ್ಶನಮೋಹನೀಯಕರ್ಮದ ಆಸ್ರವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತ ನಿಂದೆ ; ಧರ್ಮನಿಂದೆ: ಜಿನೋಪದಿಷ್ಟಧರ್ಮಂ ನಿರ್ಗುಣಂ ತದುಪಸೇವಿಗಳಸುರರಪ್ಪರೆಂಬ ಅಸದುತ್ತರಸಮೂಹಂ ಧರ್ಮಾವರ್ಣವಾದಂ (ತತ್ತ್ವಸೂತ್ರ. ೨೬೦). 'ಅವರ್ಣವಾದ' ಪರಾ. P ಇದರಲ್ಲಿ ಕೇವಲ್ಯವರ್ಣವಾದ, ಶ್ರುತಾವರ್ಣವಾದ, ಸಂಘಾವರ್ಣವಾದ, ಧರ್ಮಾವರ್ಣವಾದ ಮತ್ತು ದೇವಾವರ್ಣವಾದ ಎಂಬ ಐದು ಬಗೆಗಳಿವೆ. ಕೇವಲಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವಲ್ಲಿ ದೋಷೋದ್ಭಾಟನೆಯು ದರ್ಶನಮೋಹನೀಯಕರ್ಮಾಸ್ರವವಾಗುತ್ತದೆ. [ಧರ್ಮ + ಅವರ್ಣವಾದ]

ಧರ್ಮಾವಳಿ (ನಾ). ಧರ್ಮಗಳ ಸಮೂಹ ; ಧರ್ಮವಿಚಾರಗಳ ವಿವರ : ತಿಳುಹು ಧರ್ಮಜ ಸಕಲ ಧರ್ಮಾವಳಿಯ ಸಾರವನು (ಕುಮ್ಮಾಭಾ. ೨೩-೩೮). [ಧರ್ಮ + ಆವಳಿ$_1$ (= ಆವಲಿ)]

ಧರ್ಮಾವಾಸ (ನಾ). ಧರ್ಮದ ನೆಲೆ ; ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಸ್ಥಳ: ಪಾವನನದಿಗಳಾಡುಂಬೊಲ ವಿಪುಳಧರ್ಮಾವಾಸ ವಿಪುಳಪುಣ್ಯದ ಪಕ್ಕೆ ಶೀವಿರ್ದ ಶಿವಭಕ್ತಿಯಾಗಾರಮುಖಿಳದೇಶಾವಳಿದು ನಾ ಯ ಕ ರ ತ್ನ (ಶ್ರೀಭುಶಿ. ೨-೧೧). [ಧರ್ಮ + ಆವಾಸ]

ಧರ್ಮಾವಿರುದ್ಧತ್ವ (ನಾ). ಧ ರ್ಮ ಕ್ಕೆ ಅವಿರೋಧವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಧರ್ಮಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಧರ್ಮಾವಿರುದ್ಧತ್ವ : ಭಾರತೀಯ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವು ಧರ್ಮ, ಮತ, ನೀತಿ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೂ ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ (ಭಾರಅ. ೩೩೩). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮಾಸನ (ನಾ). ನ್ಯಾಯನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವಾಗ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ನ್ಯಾಯಪೀಠ : ಧರ್ಮಾಗಮ, ಧರ್ಮಾಸನ, ಧರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷ . . . ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಯ ಎಂದರ್ಥವು (ಆಯಿಗಳ. ೧೧); ಧರ್ಮಾಸನ ಹೊರಳುತಿವೆ ಸಿಂಹಾಸನ ಉರುಳುತಿವೆ (ಗರಿ. ೧೧೩-೧೪). [ಧರ್ಮ + ಆಸನ]

ಧರ್ಮಾಸೂಯೆ (ನಾ). (ಅನ್ಯ) ಮತವನ್ನು ಕುರಿತ ಅಸಹನೆ : ಧರ್ಮಾಂಧರೀ ಯೇಹೂದ್ಯರಿವರಿಗೀ ಯೇಸುವಿನೊಳಿರುವ ಧರ್ಮಾಸೂಯೆಗಾಂ ದುಡುಕಿ ಗಂಡೋಲಿಗಳ ಗೂಡಿಗೆಸೆದ ಕಲ್ಲಂತಾಗದಿರದು (ಗೊರೂಥಾ. ೭-೧೪೭). [ಧರ್ಮ + ಅಸೂಯೆ]

ಧರ್ಮಾಸ್ತಿಕಾಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೀವ, ಪುದ್ಗಲ, ಧರ್ಮ, ಅಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಆಕಾಶ ಎಂಬ ಐದು ಬಗೆಯ ಅಸ್ತಿಕಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಬಹುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುವ ಧರ್ಮದ್ರವ್ಯ : ಪುಣ್ಯಪಾಪಮೆಂಬುದು ಗಂಧರ್ವನಗರವಿಳಾಸಮುಂ ಧರ್ಮಾಸ್ತಿಕಾಯಮೆಂಬುದು ಮರುಮರೀಚಿಕಾನಿಕಾಯಂಗಳುಂ . . . ಜೀವಿತ ಮರಣಂಗಳೆಂಬಿವಜಿಟ್ಟಿಳಮುಂ ಪುಸಿಯ ಪೊಟ್ಟಳಮುಮಕ್ಕುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೩೨ ವ) ; ಜೀವಾಸ್ತಿಕಾಯಂ ಪುದ್ಗಲಾಸ್ತಿಕಾಯಂ ಧರ್ಮಾಸ್ತಿಕಾಯಂ ಅಧರ್ಮಾಸ್ತಿಕಾಯಂ ಆಕಾಶಾಸ್ತಿಕಾಯಮೆಂಬ ಪಂಚಾಸ್ತಿಕಾಯನಿಕಾಯಮುಮಂ . . . ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂಗೆಯ್ಯಲ್ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೯ ವ) ; ಅಣುಗಳ ಪುಂಜವೇ ಪುದ್ಗಲದ್ರವ್ಯವು. ಆದರಲ್ಲೂ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಅಂಶಗಳಿರುವುವು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು . . . ಅಸ್ತಿಕಾಯವೆಂದರೆ ಬಹುಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವೆಂದರ್ಥ . . . ಜೀವಾಸ್ತಿಕಾಯ, ಧರ್ಮಾಸ್ತಿಕಾಯ, ಅಧರ್ಮಾಸ್ತಿಕಾಯ ಆಕಾಶಾಸ್ತಿಕಾಯ, ಪುದ್ಗಲಾಸ್ತಿಕಾಯ ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದು (ಹಿಂದಸಾ. ೮೧). 'ಪಂಚಾಸ್ತಿಕಾಯ' ಪರಾ. P ಇದು ಅನಂತ ಹಾಗೂ ಗುರುವೂ ಲಘುವೂ ಅಲ್ಲದ ಗುಣವುಳ್ಳುದು. ಇದರ ರೂಪವು ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯ. ಗತಿಕ್ರಿಯಾಯುಕ್ತವಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಭೂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಯಾವುದರ ಕಾರ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ. [ಧರ್ಮ + ಅಸ್ತಿಕಾಯ]

ಧರ್ಮಾಸ್ಪತ್ರೆ (ನಾ). ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಪುಕ್ಕಟೆಯಾಗಿ ಔಷಧೋಪಚಾರ ಮಾಡುವ ಆಸ್ಪತ್ರೆ ; ಉಚಿತ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೀಡುವ ದವಾಖಾನೆ : ಹೇಗಿದ್ದರೂ ಧರ್ಮಾಸ್ಪತ್ರೆ. ಆದರಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವವರು ಎಲ್ಲ ನಿರ್ಗತಿಕರು (ದೀಪರ. ೯೭). [ಧರ್ಮ + ಆಸ್ಪತ್ರೆ]

ಧರ್ಮಿ (ಗು). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣವುಳ್ಳ ; ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ. ೨. ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ; ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡ. (ನಾ). ೩. ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನುಳ್ಳುದು ; ವಿಶಿಷ್ಟಗುಣ ಅಥವಾ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದು : ನೇರವಾಗಿ ಧರ್ಮಿಯನ್ನು ಹೇಳದೇ ಗೌಣವಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ಧರ್ಮಿಯಿರುವುದನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಿ ಎನ್ನುವುದು ಯಾವ ನ್ಯಾಯ ? (ಭಾಕಮೀ. ೧೩೭) ; ಆತ್ಮ, ಅನಾತ್ಮ—ಎಂಬ ಧರ್ಮಿಗಳನ್ನು ಇವುಗಳ ಧರ್ಮಗಳನ್ನೂ (ಬ್ರಹ್ಮಸೂ. ೨ ಅಡಿಟಿ). ೪. ಸದಾಚಾರಿ ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ಧರ್ಮಿಗಂ ಕೊಲೆಯೇ ಮಂತ್ರಿಗವಿಚ್ಚಕಾಟತನಮೇ (ಗದಾಯು. ೩-೯೭) ; ದೇ ವ ಂ ಗಾ ಐ ದೆ ಧರ್ಮಿಯೂ ಬಡಿದರ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೨-೮೭) ; ಧರ್ಮಿಯನು ಜನವಾಶ್ರಯಿಸುವುದು (ಕುಮ್ಮಾಉ. ಓರಿಇ. ೩-೧೩ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪದ್ಯ) ; ಹೊಲಗೇರಿಯಲಿ ಹುಟ್ಟು ಎಲುವಿನ ಗೃಹವಾಸ ಸಲೆ ಧರ್ಮಿ ದಾನಿಯೆನಿಸದ ಹಾರುವನು ಕುಲಕಿ ಹೋರಿಹನು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೯೬೦). ೫. ಕ ರು ಣೆ ಯು ಳ್ಳ ವ ನು ; ದಯಾಮಯ : ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಾ ನೀನೆನಗೊಳ್ಳಿದನಾದರೆ ಎನ್ನ

ಹೊಗಳತೆಗಡ ಬಾರಾ ಧರ್ಮಿ (ಬಸವ. ೩೮೭) : ಎನ್ನ ಜನ್ಮವ ತೊಡೆದನೀ ಧರ್ಮಿ ಎನ್ನ ಜನ್ಮವನತಿಗಳೆದನೀ ಧರ್ಮಿ (ಬಸವ. ೪೮೧) : ಪಶು ಪಂಕದಲ್ಲಿರೆಬ್ಬಿಸುವ ಧರ್ಮಿಯ ಕಾಣೆ (ದೀಕ್ಷಾಬೋ. ೧೫-೩೪) : ನೊಡರು ಲಂಚವ ಕೊಂಡು ಕೊಡುವದೊಪ್ಪಚಿ ಬೆಳಗ ಪೊಡವಿಗೆ ಸೂರ್ಯ ಬೆಳಗೀವೊಲ್ ಲಂಚವನು ಹಿಡಿಯನವ ಧರ್ಮಿ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೩೧೭). ೨. [ನಾಟ್ಯ] "(ನಾಟ್ಯ) 'ಧರ್ಮಿ' ಎಂದರೆ ನಟರು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ "ಸಮಯ" ಅಥವಾ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಆಡುವ ಮಾತನ್ನು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು, ನರ್ತನ ಮಾಡುತ್ತ ನಡೆದು ಬರುವುದು, ಸ್ವಗತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ನಟರೂ ಆಡಿದ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳದಂತಿರುವುದು-ಇತ್ಯಾದಿ" (ಸಂಪಾಟ. ೧೨).

[ಸಂ. ಧರ್ಮಿನ್]

ಧರ್ಮಿಷ್ಠ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನು ; ಧರ್ಮ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವನು ; ಧರ್ಮಾತ್ಮ : ಅನಲ್ಪಬುದ್ಧಿ ಸುಖಿ ಧರ್ಮಿಷ್ಠ ಕಲಾವೇದಿ ಸತ್ಯರತಂ ಶಾಸ್ತ್ರವಿದಂ . . . ಕನ್ಯಾನಿವಾಸೋದ್ಭವಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೬) ; ಅರಸ ಧರ್ಮಿಷ್ಠನು ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ಧರಣಿಪತಿಯುತ್ತಮನು ಪವನಜ ನರರು ವಿನಯಾನ್ವಿತರು (ಕುಮಾವ್ಯಾಸ ೧೨-೫೨) : ಪಾಂಡವರು ಧರ್ಮಿಷ್ಠರು (ನೀತಿಚಂ. I, ೧೮). [ಸಂ.]

ಧರ್ಮೋತ, ಧರ್ಮಪಿತ(ನಾ). =ಧರ್ಮ್ಮೋತ : ಪುರಿಕರನಗರದ ಅಯ್ನೂರ್ಬರ್ ನಡೆಯಿಸುವನ್ತು ಮಾಡಿ ಧರ್ಮ್ಮೋತಮುಮಂ . . . ಸಾನನ್ದದೆ ಶ್ರೀಸಾನ್ತಿಸೆಟ್ಟಿ ಪರಿರಕ್ಷಿಸಿದಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೫೫-೩೦ : 1082) ; ಕೋಟೆಯ ಕೆಯ್ಯ ಸ್ಥಳದೊಳಗೆ ಪಾತ್ರ ಪಾವುಳಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಮತ್ತರು ಇಂನೂಱ ಇಪ್ಪತ್ತು . . . ಧರ್ಮ್ಮೋತಕ್ಕೆ ಹತ್ತು (ಕಇ. II, ೧೭-೪೪ : 1122) ; ನಾಗವಾಪಿಯ ಖಂಡಸ್ಫುಟಿತ ಜೀರ್ನ್ನೋ(ರ್ಣ್ಣೋ)ದ್ಧಾರಕ್ಕವಲ್ಲಿಯ ಧರ್ಮ್ಮೋತಕ್ಕಂ . . . ಕೊಕ್ಕಳಿಗೇರಿಯ ಹಾಳಹಸುಗೆಯೊಳಗೆ ಸರ್ವನಮಶ್ಯ(ಸ್ಯ)ವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಮತ್ತರಾಱು (ಎಇ. XVIII, ೨೧೬-೪೦ : 1162); ಕೆಱೆಯ ಕೆಳಗಣ ಧರ್ಮ್ಮೋತದ ಭಾವಿಯಿಂ ತೆಂಕಲುಂ ಬಡಗಲುಂ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೭೭-೨೭ : 1229) : [ಧ]ರ್ಮೋತದ ಕೆಯ್ಯ ಪಡುವಣ ಬಡಗಣ ಗುಡ್ಡೆ (ಸೌಇಇ. XX, ೩೩೫-೧ ; ಸು. 13ನೆಯ ಶತ). ಧರ್ಮಪಿತ : ತಿಂಮಣನಾಯಕರು ತಂಮ ವೊಡೆಯಗೆ ಪು[೧]ಣ್ಯವಾಗಲೆಂದು ಸೋಗೆಯ ಧರ್ಮಪಿತಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ದಣಾಯಕರ ಪುರ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೫೦೩-೬ ; 1516). [ಧರ್ಮ + ಪಿತ$_1$]

ಧರ್ಮೈಕರಕ್ಷಕ (ನಾ). ನ್ಯಾಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಏಕೈಕ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಧರ್ಮ ಪಕ್ಷಪಾತಿ : ನೀವು ಮಾಡಿದ ಸತ್ಯಭಾಷೆಗೆ ನೀವಲಾ ತಪ್ಪಿದಿಂ ನೋಟಕರಾವು ಮಧ್ಯಸ್ಥಿತರರೇ ಧರ್ಮ್ಮೈಕರಕ್ಷಕರು (ಕುಮಾಗ. ೮-೩೪).

[ಧರ್ಮ + ಏಕ + ರಕ್ಷಕ]

ಧರ್ಮೋತ್ತರ (ಗು). ಧರ್ಮಪ್ರಧಾನವಾದ ; ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ : ಶಿವಮತದೊಳುಚ್ಚರಿಪ ಶಿವಪುರಾಣಂಗಳಂ ಶಿವಧರ್ಮ ಧರ್ಮೋತ್ತರಪ್ರಸಂಗಂಗಳಂ . . . ಪೇಳುತುಂ (ನಂಬಿರ. ೯-೧೦೨).

[ಧರ್ಮ + ಉತ್ತರ]

ಧರ್ಮೋತ್ಸವ (ನಾ). ಧಾರ್ಮಿಕ ಉತ್ಸವ ; ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳ ಆಚರಣೆ : ಬಗೆ ಧರ್ಮೋತ್ಸವಮೆಲ್ಲಿತಲ್ಲಿಗೆ . . . ತನ್ನಂ ತಡವಿಲ್ಲದುಯ್ಯ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೭೭). [ಧರ್ಮ + ಉತ್ಸವ]

ಧರ್ಮೋದಕ (ನಾ). ಮೃತರಾದವರಿಗೆ ಮರಣದಿನದಿಂದ ಹತ್ತನೆಯ ದಿನ ಎಂದರೆ ದಶಾಹದಂದು ಜ್ಞಾತಿಗಳೂ ಬಂಧುಗಳೂ ಕೊಡುವ ತಿಲೋದಕ : ಹಿಂದಿನ ದ್ವೇಷವನ್ನು ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಧರ್ಮೋದಕವನ್ನು ನೀಡಲು ಸ್ವಂತ ತಮ್ಮನೇ ಬರಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ).

[ಧರ್ಮ + ಉದಕ$_2$]

ಧರ್ಮೋದಯ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ,-ಏಳಿಗೆ : ಕೃತಯುಗದೊಳ್ ಧರ್ಮೋದಯದತಿಸುಖದುನ್ನತಿಗಳಿಂದಮಿಪ್ಪುದು ಲೋಕಂ (ಲಾಕ್ಷರಂ. ೦-೩). ೨. ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಎಚ್ಚರ,-ತಿಳಿವಳಿಕೆ. [ಧರ್ಮ + ಉದಯ]

ಧರ್ಮೋದ್ಧಾರ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುವುದು ; ಧರ್ಮಸಂರಕ್ಷಣೆ : ಧರ್ಮ್ಮೋದ್ಧಾರವಂ ಮಾಡಿದವರ ಮಹಿಮೆಯಂತೆಂದೊ × × × (ಸೌಇಇ. XX, ೨೩೪-೧೧ : 1206). ೨. ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು,-ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುವವನು : ಶೂರಧೀರನುದಾರಧರ್ಮೋದ್ಧಾರ ವಿವಿಧವಿಚಾರ ಸುಜನಾಧಾರ ರಿಪುಸಂಹಾರ. . . ಸುಜನ ಸ್ವಾಮಿಕಾರ್ಯಾಗಾರ ನೆನಿಸುವ ಮಂತ್ರಿಯುಂಟೇ ರಾಯ ನಿನಗೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾಸ. ೧-೭೧).

[ಧರ್ಮ + ಉದ್ಧಾರ]

ಧರ್ಮೋದ್ಧಾರಕ (ನಾ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುವವನು ; ಧರ್ಮಸಂರಕ್ಷಕ : ಕೃಷ್ಣನು ಧರ್ಮೋದ್ಧಾರಕನಾದನು (ಹುಕ್ಕಾರ. ೭೦೨ ಟೀಕೆ). [ಧರ್ಮ + ಉದ್ಧಾರಕ]

ಧರ್ಮೋದ್ಯೋಗ (ನಾ). ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ ; ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆಚಾರ,-ವ್ಯವಹಾರ : ಆಗಣಮಿಾಗಣಮೆಮ್ಮವೆನ್ನದೆ ಧರ್ಮ್ಮೋದ್ಯೋಗದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವರ್ (ಸೌಇಇ. XI-i, ೫೨-೮೦ : 1007) ; ಪಾಪೋದ್ಯೋಗಮನೆ ಬಿಸುಟು ಧರ್ಮೋದ್ಯೋಗದೊಳಡರಿರ್ಪ ಜೈನರಣ್ಣ ವಿದಗ್ಧರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೨೦೯) : ಧರ್ಮೋದ್ಯೋಗಾನುರಾಗೋಲ್ಲಸಿತಹೃದಯಸದ್ಭದ್ಧಿಭೂಷಾ ಪಳೀರೋಚಿರ್ಮಾಳಾಚಿತ್ರಿತಾಭ್ರಂ . . . ಸೌಧರ್ಮೇಂದ್ರಂ ಬಂದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೨-೪೩). [ಧರ್ಮ + ಉದ್ಯೋಗ]

ಧರ್ಮೋದ್ಯೋಗಿನಿ (ನಾ). ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತಳಾಗಿರುವವಳು : ಕಂಚಲಮಹಾದೇವಿಯರ ಮಹಿಮೋನ್ನತಿಕೆಯೇ ದೊರೆತನೆ . . . ನಿತ್ಯ ಪ್ರವರ್ತ್ತಿತ ದಯದಾನಧರ್ಮ್ಮೋದ್ಯೋಗಿನಿ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೭-೧೧; 1045).

[ಸಂ. ಧರ್ಮೋದ್ಯೋಗಿನೀ]

ಧರ್ಮೋಪದೇಶ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ. ೨. ಧಾರ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು : ಆತನುಮಾ ಪೇಳ್ದ ಧರ್ಮೋಪದೇಶಮುಮಂ ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಮುನ್ನಿನ ದುಷ್ಟಮಂತ್ರಿಗಳ ಮಾತಂ ಕೈಕೊಂಡಂ (ಪಂಚತಂ. ೦೩೭-೧೩) ; ಧರ್ಮೋಪದೇಶಮಿಲ್ಲದೆ ಕರ್ಮವಶಾಪಶವಿಪ ಚರಿತವಿಲ್ಲದೆ ದುಃಖಕ್ಕಾರ್ಮಮನಿಸಿರ್ದ ಲೌಕಿಕಧರ್ಮದೊಳಿಸಗುವನೆ ಸಮಯಮೂಢಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫-೨೯೨) ; ದೇಶಂ ಧರ್ಮೋಪದೇಶಂ ಶ್ರುತಬಲಮೆ ಬಲಂ . . . ಆದತ್ತನೆ ತನಗೆ ಜಗತ್ಸಿದ್ಧರಾದ್ಧಾಂತಚಕ್ರಾಧೀಶಂ ಸಪ್ತಾಂಗ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಿನಿಳೆಗೆಸೆದಂ ವೀರನಂದಿವ್ರತೀಂದ್ರಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೩೯) : ನೀನೇನೂ ನಮಗೆ ಧರ್ಮೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ (ಕವಿಕ. ೨೮). ೩. [ಜೈನ] ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯದ ಐದು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯವು ವಾಚನೆ, ಪೃಚ್ಛನೆ, ಅನುಪ್ರೇಕ್ಷೆ, ಆಮ್ನಾಯ, ಧರ್ಮೋಪದೇಶ ಎಂದು ಅಯ್ದು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ . . . ದುರ್ಮಾರ್ಗದಿಂದ ತಿರುಗಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸುವುದು ಧರ್ಮೋಪದೇಶ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯವು (ಜೈನಧ. ೮೮).

[ಧರ್ಮ + ಉಪದೇಶ]

ಧರ್ಮೋಪದೇಶಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪದೇಶಿಸು : ನಭೋಯಾನದೊಳ್ ಕಿಱಿದು ಪೊಟ್ಟಾಗೆಯುಂ . . . ಧರ್ಮೋಪದೇಶಂಗೆಯುತ್ತುಮುತ್ತಮತೀರ್ಥೇಶ್ವರಂ ವಿಹಾರಿಸೆ (ಶಾಂತಿಪು.೧೨-೨೩ ವ) : ಆ ಕೇಸರಿಗಾಸುರಕರ್ಮಂಗೆಯ್ಯಲ್ವೇಡೆಂದು ಧರ್ಮೋಪದೇಶಂಗೆಯ್ದು ಪರಲೋಕಕ್ಕುತ್ತರಸಾಧಕನಾಗಿ ನಡೆವೇ (ಪಂಚತಂ. ೧೩೭-೨).

[ಧರ್ಮೋಪದೇಶ + ಕೆಯ್$_1$]

ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವವನು; ಧರ್ಮಗುರು. ೨. ಮತಪ್ರಚಾರಕ: ಅಶೋಕಮಹಾರಾಜನು ಬನವಾಸಿಗೆ ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದನೆಂಬ ಮಹಾವಂಶದ ವಚನದಿಂದ ದೃಢವಾಗುತ್ತದೆ (ಕರ್ಣಾಅ. ೨). [ಧರ್ಮ + ಉಪದೇಶಕ]

ಧರ್ಮೋಪದೇಶಿ (ನಾ). ಧಾರ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವನು; ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕ: ಧರ್ಮೋಪದೇಶಿಯಪ್ಪಂ ದುರ್ಮನನೇ ಶಾಂತನಾಪ್ತ ನಲ್ಲಂ ರುದ್ರಂ (ಸಮುಶ. ೮-೬೩). [ಸಂ. ಧರ್ಮೋಪದೇಶಿನ್]

ಧರ್ಮೋಪನಯನ (ನಾ). ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮುಂಜಿ: ಇಂದು ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮೋಪನಯನವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದರು (ಜನಿ). [ಧರ್ಮ + ಉಪನಯನ]

ಧರ್ಮೋಪಮಾನಲುಪ್ತೆ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ]ಲುಪ್ತೋಪಮಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ; ಉಪಮಾನ ಉಪಮೇಯಂಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮವೂ ಉಪಮಾನವೂ ಉಕ್ತವಾಗದಿರುವುದು: ಧರ್ಮೋಪಮಾನಲುಪ್ತೆಯೆಂತೆನೆ :– ಗಂಡೇಟ್ಟಂದೂರಂ ಕೈಕೊಂಡಿರೆ ನೀಂ ಕೊಂಗುನಾಡ ಪೆಱಗೋಂಟೆಗಳಂ ಕೊಂಡುದುದಂ ಕೊನರಿಪುದದು ದಂಡಾ ಘೂರ್ಮಚೊಲಲ್ತೆ ಚಿಕದೇವೇಂದ್ರಾ (ಅಪ್ರತಿ. ೩೭-೧೧): ಇದಱೊಳ್ ಅಂದೂರಂ ಪೆಱಗೋಂಟೆಗಳಂ ಕೊಂಡೈ ಎಂಬ ಉಪಮೇಯಮಂ ಪೊಲ್ ಎಂದು ವಾಚಕಪದಮಂ ಪೇೞ್ದು ಕೋಲಂ ಕಜ್ಜಾಯಂಗಳಂ ನುಂಗಿದನೆಂಬ ಉಪಮಾನಮಂ ಕಡುಗೆಯ್ಮೆ ಮೆಲ್ಗೆಯ್ಮೆಗಳೆಂಬ ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮಮುಮಂ ಪೇೞದಿರ್ಪುದಱಿಂ ಧರ್ಮೋಪಮಾನಲುಪ್ತೆಯಾದುದು (ಅಪ್ರತಿ. ೩೮-೧). [ಸಂ. ಧರ್ಮೋಪಮಾನಲುಪ್ತಾ]

ಧರ್ಮೋಪಮಾನವಾಚಕಲುಪ್ತೆ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಲುಪ್ತೋಪಮಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ; ಉಪಮಾನ ಉಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮವೂ ಉಪಮಾನವೂ ಉಪಮಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವೂ ಲೋಪವಾಗಿರುವುದು: ಧರ್ಮೋಪಮಾನವಾಚಕಲುಪ್ತೆಯೆಂತೆನೆ :–ಪೊಸಊರಂ ಮುತ್ತಿದುದಂ ಮಸಗಿ ಮಹೀಶೂರಸುಭಟರೆಯ್ದಿದುದಂ ತಾಂ ಮಿಸುಗುವಿನಂ ಮೂಗರಿದುದನೆಸವಂತಂ ಕೋಕಿಲಾಮ್ರ ಮೆಂದಂ ಮಂದಂ ಇದಱೊಳ್ ಎಸವಂತರಾವು ತನ್ನ ಮೂಗು ಪೋದುದುಂ ಕೋಗಿಲೆ ಬರ್ಪುದುಂ ಮಾಂಬಳಂ ಬಿಟ್ಟಂತಾಕಸ್ಮಿಕಮಾದುದೆಂಬಲ್ಲಿ ಮೂಗರಿದುದೆಂಬ ಉಪಮೇಯಮಾತ್ರಮುಂ ಪೇೞ್ದು ಇದರ್ಕುಪಮಾನಮಾದ ಆಮ್ರಪತನಮಂ ಆಕಸ್ಮಿಕಮೆಂಬ ಸಮಾನಧರ್ಮಮುಮಂ ಅಂತೆಯೆಂಬ ವಾಚಕಪದಮುಮಂ ಪೇೞದಿರ್ಪುದಱಿಂ ಧರ್ಮೋಪಮಾನವಾಚಕಲುಪ್ತೆಯಾದುದು (ಅಪ್ರತಿ. ೩೮-೧೩). [ಸಂ. ಧರ್ಮೋಪಮಾನವಾಚಕಲುಪ್ತಾ]

ಧರ್ಮೋಪಮೆ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಉಪಮಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ; ಉಪಮಾನ ಉಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮವು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು: ತಳಿರ್ಗಳವೋಲ್ ಮೆಲ್ಲಿದುವೀ ತಳಂಗಳಳಿಕುಳದವೋಲ್ ವಿನೀಳಂಗಳ್ ನಿನ್ನಳಕಾಳಿಗಳೆಂಬುದನಾಕುಳಮಿಲ್ಲದೆ ವಿಬುಧರಱಿಗೆ ಧರ್ಮೋಪಮೆಯಂ (ಕವಿರಾ.೩-೬೧): ▶ ಈ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ತಳಿರ್ಗಳವೋಲ್ ಮೆಲ್ಲಿದುವೀ ತಳಂಗಳ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನವಾದ ತಳಿರುಗಳಲ್ಲೂ ಉಪಮೇಯವಾದ ಅಂಗೈಯಲ್ಲೂ ಇರುವ ಸಮಾನಧರ್ಮವಾದ ಮೆಲ್ಪು ಶಬ್ದತಃ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧರ್ಮೋಪಮೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು; ಧರ್ಮೋಪಮೆಗೆ ಜಲನಿಧಿವೋಲ್ ಗಂಭೀರಂ ಬಲವೈರಿಯವೋಲ್ ಸಮಗ್ರವಿಭವಸನಾಥಂ ಕುಲಗಿರಿವೋಲ್ ನಿಷ್ಕಂಪಂ ಬಲಿಯಂತವೋಲಧಿಕದಾನದಾನವಿನೋದಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೭೭೭). [ಧರ್ಮ + ಉಪಮೆ]

ಧರ್ಮೋಪಮೇಯಲುಪ್ತೋಪಮೆ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಲುಪ್ತೋಪಮಾಲಂಕಾರದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ; ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮವೂ ಉಪಮೇಯವೂ ಉಕ್ತವಾಗದಿರುವುದು; ▶ ಇದು ಎಂಟು ವಿಧವಾದ ಲುಪ್ತೋಪಮೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ: ಧರ್ಮೋಪಮೇಯಲುಪ್ತೋಪಮೆ: ಎಳ್ಳನಿತು ನಿನ್ನ ಮಾತಂ ಕೇಳ್ವೆನೆಂದೆಣಿಕೆಗೊಳ್ಳದಿರು ಪರಿಚರ್ಯೆ ಮನೆವಾಳ್ತೆಯೆಂದೆಂಬ ತಳ್ಳಿಯವಳಲ್ಲ ನೀನೆಂದುದಂ ಮಾಡೆನೆಂದಾ ಚಂಡಿ ಚಂಡಿಗೊಳಲು ಮುಳ್ಳಿಡಿದ ಮರನೇಱಿದಂತಾದುದಿಹಪರಕದೊಳ್ಳಿತಾದಪುದೆ ಬಂದುದು ತಪೋಹಾನಿಯೆಂದಳ್ಳೆಯೊಳ್ ಕೋಲ್ಗೊಂಡ ತೆಱದೊಳುದ್ದಾಲಕಂ ಚಿಂತಿಪಂ ಪ್ರತಿದಿನದೊಳು. ಈ 'ಮುಳ್ಳಿಡಿದ ಮರನೇಱಿದಂತಾದುದು' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಚಂಡಿಯನ್ನು ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದು' ಎಂಬ ಉಪಮೇಯವಾಗಲಿ 'ಹಿಂಸೆ ಕೊಡುವುದು' ಎಂಬ ಧರ್ಮವಾಗಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ (ಕೈಪಿಡಿ. ೨೫೭): (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೦-೨೪ ನೋ.) [ಧರ್ಮ + ಉಪಮೇಯ + ಲುಪ್ತೋಪಮೆ]

ಧರ್ಮ್ಯ (ಗು). ೧. ಧರ್ಮಸಮ್ಮತವಾದ; ಪುಣ್ಯಕರವಾದ. (ನಾ). ೨. ನ್ಯಾಯಯುಕ್ತವಾದುದು: ಯಾರು ಸರ್ವಾಧಾರನಾದ ನನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಧರ್ಮ್ಯವೆನಿಸುವ ನನ್ನ ಪ್ರೀತಿಸಾಧನವಾದ ಇದುವರೆಗೆ ನಿರೂಪಿತವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ . . . ಉಪಾಸನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರೇ ನನ್ನ ಭಕ್ತರು (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೦೨೪). [ಸಂ.]

ಧರ್ಷ (ನಾ). ೧. ಧೈರ್ಯ; ದಿಟ್ಟತನ; ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯ. ೨. ಸೊಕ್ಕು; ಗರ್ವ. ೩. ದೂಷಣೆ; ನಿಂದೆ. ೪. ನಪುಂಸಕ; ಕೊಜ್ಜೆ. [ಸಂ.]

ಧರ್ಷಣ (ನಾ). ೧. ಅಪಚಾರಮಾಡುವುದು; ನೋಯಿಸುವುದು. ೨. ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದು; ಆಕ್ರಮಿಸುವುದು; ಆಕ್ರಮಣ. ೩. ಅಪಮಾನ. ೪. ಸಂಭೋಗ. ೫. ಅತ್ಯಾಚಾರ. [ಸಂ.]

ಧರ್ಷಣಿ (ನಾ). ನೀತಿಗೆಟ್ಟವಳು; ವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ: "ಪುಂಶ್ಚಲೀ ಧರ್ಷಣೀ . . . ಪಾಂಸುಲಾ–೮ ಹಾದರಗಿತ್ತಿಯ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೬೪). [ಸಂ.]

ಧರ್ಷಿಣಿ (ನಾ). = ಧರ್ಷಣಿ: "ಪಾಂಸುಲಾ, ಬಂಧಕೀ, ಸ್ವೈರಿಣೀ . . . ಧರ್ಷಿಣೀ, ಕುಲಟಾ, ಅವಿನೀತಾ, ಅಭಿಸಾರಿಕಾ–ಈ ೧೦ ಹಾದರಗಿತ್ತಿ" (ಹಲಾಯು. ೮೧-೩೪೨). [ಸಂ. ಧರ್ಷಿಣೀ]

ಧವ (ನಾ). ೧. ಗಂಡಸು; ಪುರುಷ. ೨. ಗಂಡ; ಪತಿ: "ಕಾಂತಃ, ರಮಿತಾ, . . . ಧವಃ . . . ಅನುಕಃ – ಈ ೧೪ ಗಂಡು" (ಹಲಾಯು. ೮೨-೩೪೩); ನಿನ್ನ ಧವನುಗ್ರನತಿದುಶ್ಚರಿತ್ರಂ ಸಂತತಂ (ಅರಾಚ.೧೭-೩): ನವದಶೈಕಾದಶ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಧವರ ನೆಱೆ ವರಿಸಿರ್ದ ಪಾಞ್ಚಾಲಿಪೆಯರೆಣೆಯೇ ನಾಗವಮಾಬಾಸತ್ಪತಿವ್ರತೆಗೆ (ತಿಮ್ಮಶಾಂ. ೧-೧೨). ೩. ಒಡೆಯ; ಯಜಮಾನ; ಅಧಿಪತಿ: ಉದಯಾದ್ಗ್ರಹದ್ರೇಕ್ಕಾಣಂ ಮೊದಲಾಗಿರೆ ಮಂದಣಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆ ತ್ರ್ಯಂಶಾಂಶದ ಪತಿಯ ಗುಣದೆ ಮೇಣ್ ತತ್ಸದನದ ಧವಗುಣದೆ ಸಾವು ಸಮನಿಸಿ ಬರ್ಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೨೩-೨೧). 'ದಿಗ್ಧವ' ಪರಾ. ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ: "ಧವಃ, ಅರ್ಜುನಃ . . . ಮೋಕ್ಷಃ–ಎಂಬಿವು ಮರಂಗಳು ಮಪ್ಪುವು" (ಹಲಾಯು. ೧೩೩-೨೭). [ಸಂ.]

ಧವಗೇಡಿ (ನಾ). ಒಡೆಯನಿಲ್ಲದವನು; ಅನಾಥ; ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದವನು: ದಯೆಗೆಯ್ದು ಧವಗೇಡಿಯೆನಿಸದವರ ಅವಿರಳನೇ ಗುರು ನಮಸ್ತೇ (ಮೈಲಾರ. ೧೪೪-೧). [ಧವ + ಕೇಡಿ₁]

ಧವಡ₁, ದವಡ (ನಾ). ೧. ಹುಂಬ; ಅವಿವೇಕಿ: ಧವಡರ್ಕೆ ನೀವ್ [ಪಾಠಾಂ. ಧವಡತನವಲಿ, ಕವಡುತನದಲಿ] ದಿಟ್ಟರಹಿರಂಗವಣೆಯೊಳ್ಳಿತು ನಿಮ್ಮ ನಿಜವನು ವಿವರಿಸಾ ನೀವಾರು (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೭೮೩. ೨-೮೩). ದವಡ: ೨. ಹಟಮಾರಿ: ಕಳ್ಳ ಹಾದರಿಗ ಕೊಯ್ಮ ದವಡ ಬಾಜಾರ ಪಲ್ಲರನೆಲ್ಲ ನೆರವಿದೆ (ಬಿಜ್ಜರಾ. ೮-೪೨). ೩. ಕೆಡುಕ; ನೀಚ; ದುಷ್ಟ. 'ಅತಿದವಡ' ಪರಾ. [←ಮರಾ. ಧವಡ]

ಧವಡ₂ (ನಾ). (?) : ವರ್ಗಚತುರ್ಥಾಕ್ಷರಂಗಳ್ಗೆ ಘಟಿಯುಂ . . . ಘಟಂ, ಧಾಳಿ, ಧಾರಿ, ಧವಳಂ (ಧವಡಂ) (ಶಮದ. ೦೫ ಪ್ರಯೋ). [?]

ಧವಡತನ, ದವಡತನ (ನಾ). ೧. ಹುಂಬತನ ; ಅವಿವೇಕ : ಕೈತವದ ಭಂಡರು ನೀವೂ ನಾವೋ ಸಾಕದಂತಿರಲಿ ಧವಡತನ[ಪಾಠಾಂ. ದವಡತನ, ಕವಡುತನ]ದಲಿ ದಿಟ್ಟರಹಿರಂಘವಣೆಯೊಳ್ಳಿತು ನಿಮ್ಮ ನಿಜವನು ವಿವರಿಸಿರೆ ನೀವಾರು ಹೇಳೆಂದನು ಜರಾಸಂಧ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೩-೭೯). ೨. ಹಟಮಾರಿತನ. **ದವಡತನ :** ೧. ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಧವಡ₁ + – ತನ]

ಧವಲ, ಧವಳ (ಗು). ೧. ಬಿಳಿಯ ; ಶುಭ್ರವಾದ. 'ಧವಲಪಕ್ಷ' ಪರಾ. ೨. ಅಂದವಾದ ; ಸುಂದರವಾದ. ೩. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ; ಘನತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೪. ಬಿಳುಪು. ೫. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಎತ್ತು. ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕರ್ಪೂರ ; ಚೀನಿಕರ್ಪೂರ. ೭. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೀತಪ್ರಬಂಧ ; ವಿವಾಹ ಮೊದಲಾದ ಮಂಗಳಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುವ ಆಶೀರ್ವಾದಪರವಾದ ಹಾಡು ; ಇದು ನಾಲ್ಕು, ಆರು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಪಾದಗಳಿಂದಲೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆರು ಮಾತ್ರೆಯ ಗಣಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ : ಶುಭಮುಹೂರ್ತದೊಳು ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪದಿ ಕಃಳತಾ ರಾಣಿಯರು ಸಹಿತಿಲ್ಲಿ ಧವಲಶೋಭನಗಳಂ ಜಾಣತನದಿಂ ಕೇಳಿ ಪರಕೆಯಂ ಕೈಕೊಂಡು (ಶೀಳಂ. ೩-೧೧೫) ; ಆ ಧವಲದ ಕವಿಗಳ ಕೊಂಡಾಟದ ನಾದವೊಪ್ಪಿದ.ದು (ಗುರುಚ. ೯೭೫). **ಧವಳ :** ೧. ಧವಳಧೌತ ದುಕೂಲಾಂತರೀಯಮುಮಂ . . . ಪ್ರಸೂನರಚನಾವಿಚಿತ್ರಶೇಖರನುಂ . . . ಗಾರುಡಮಣಿಪ್ರಭಾವಿಭಾಸಿತಮಣಿಯಂಗುಳೀಯನುಮಪ್ಪಾಗಿ (ವರ್ಧಮಾ. ೧೩-೩೩ ವ) ; ಚತುರ್ಥಸ್ನಾನದೊಳ್ ಧವಳಮಂಗಳಾಲಂಕೃತೆಯಾಗಿ ನಿಜಮನಃಪ್ರಿಯನ ಸೂಟಿಗೆ ವಂದು. (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೮೩ವ) ; ಶಂಖಧವಳಕಂಠದೊಳ್ ಪತ್ತುವಿಡಿದೇಕ ಮುಖೀರುದ್ರಾಕ್ಷವೊಂದು ಶಿಖಿಯೊಳೆಯೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೦-೩೫). ೪. "ಗೌರಃ, ಶ್ವೇತಃ, ಸಿತಃ, ಶುಭ್ರಃ, ವಳಕ್ಷಃ, ಧವಳಃ . . . ಪಾಂಡುರಃ– ಈ ೧೨ ಬಿಳಿದು" (ಹಲಾಯು. ೧೨೧-೯೭) ; ಶರದದ ಮುಗಿಲ್ಗಳೆಸೆದುವತಿಧವಳಂಗಳ್ (ಆಧಿಪು. ೪-೭೦) ; ಚೆಂದುಟಿ ಹವಳವು ಸುಲಿಪಲ್ಲು ಧವಳವು (ಇಂಪಾಪ. ೮೮-೨೭). ೭. ಧವಳಗಜೇಂದ್ರಮುಂ ಧವಳಚಾಮರಮುಂ ಧವಳಾತಪತ್ರಮುಂ . . . ಬೆರಸಪ್ಪದಿಕ್ಕಟಂ ಧವಳಿಸೆ ಕೀರ್ತಿಯಿಂ ಧವಳ[ಪಾಠಾಂ. ಬೆಳಗಿ]ಮಂಗಳಗೇಯದಿನೊಪ್ಪಿ ಬರ್ಪ ಕೌರವಧವಳಂಗೆ ದೇಸಿಗನೆ ಬರ್ಪವೊಲೊರ್ವನೆ ಬರ್ಪುದಾದುದೇ (ಗದಾಯು. ೫-೪೦) ; ವಿವಾಹಗೇಹವನು ನೋಡುತ್ತ ಬರಬರಲಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಾರತಿವಿಡಿದು ಧವಳಮಂ ಹಾಡುತಿರಲು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೮೯) ; ಸುಣ್ಣನಿಯರ್[ಯ]ಿಂ ಧವಳಕ್ಕಿವಂ ಸುವಾಸಿನಿಯರೊಲವಿಂದ ಪಾಡಿಯೆ ಸುತಿರ್ಪ ರವಂ ಪರೆದಿರ್ದುದೆಲ್ಲಿಯುಂ (ನಳಚಂ. ೪೨೫) ; ಇಕ್ಕೆಲದಿ ಕಳಸಕನ್ನಡಿವಿಡಿದು ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಧವಳಮಂ ಪಾಡಲು (ರಶಿಚಂ. ೦೫-೩೫) ; ಎಲ್ಲಿಯುಂ ಪಾಡುತಿಹ ಧವಳಶೋಭಾನೆಗಳನೆಲ್ಲಮಂ ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮ ತೋರುತ್ತೆ (ಶರಕು. ೪-೬೩). 'ಧವಳಾರ್ಕ' ಪರಾ. ೮. ಪಂಚಮಹಾವಾದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಶಂಖ : ಶೃಂಗವಾದ್ಯವೆಂಬ ಕೊಂಬು ತಮ್ಮಟವೆಂಬ ಹಲಿಗೆ ಶಂಖವೆಂಬ ಧ[ಪಾಠಾಂ. ದ]ವಳ ಭೇರಿಯೆಂಬ ಬಾಜಾ ಜಯಘಂಟೆಯೆಂಬ ಜಾಗಟೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಪಂಚಮಹಾವಾದ್ಯಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೨೩೭). [ಸಂ.]

ಧವಲಚಾಮರ, ಧವಳಚಾಮರ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಚಾಮರ, – ಚವರಿ : ವಿಲಾಸಿನೀನಿಕರಕರಾಂದೋಳಿತ ಧವಲಚಾಮರಸ್ತೋಮಮಯೂಖಂಗಳುಂ ತತ್ಕೇಕರಕಾಂತಿಸಂತಾನಂಗಳುಮಮೃತಪಯೋಧಿ ಲಹರಿಕಾಲಾವಣ್ಯಮಂ ಬೀರಿಲ್ (ಮಹಾಸೀ. ೧೧-೦೨೭ ವ). **ಧವಳಚಾಮರ :** ಧವಳಚಾಮರಮುಂ ಧವಳಾತಪತ್ರಮುಂ . . . ಬೆರಸಪ್ಪದಿಕ್ಕಟಂ ಧವಳಿಸೆ ಕೀರ್ತಿಯಿಂ (ಗದಾಯು. ೫-೪೦) ; ನಲಿದು ನರ್ತಿಪಂಚೆಗಳೆನೆ ಬೀಸುವ ಧವಳಚಾಮರಂಗಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೧೭). [ಧವಲ + ಚಾಮರ]

ಧವಲಚ್ಛತ್ರ, ಧವಳಚ್ಛತ್ರ (ನಾ). (ಅರಸೊತ್ತಿಗೆಯ ಚಿಹ್ನೆಯಾದ) ಬಿಳಿಯ ಕೊಡೆ ; ಶ್ವೇತಚ್ಛತ್ರ : ಧವಲಚ್ಛತ್ರಚ್ಛಾಯೆಯಿಂನವನೀಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಚಂಡಕರತಾಪಂ ಸಂಭವಿಸದೆನೆ ತನ್ನ ಜಸದಿಂ ಧವಳಿಸಿದಂ ಧವಳಕೀರ್ತಿ ದಿಗ್ಭಿತ್ತಿಗಳಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೦-೧೦೬). **ಧವಳಚ್ಛತ್ರ :** ಉನ್ನತಧವಳಚ್ಛತ್ರಚ್ಛನ್ನವಿಯತ್ತಳನೀಂದುಕುಳತಿಳಕನನಿಂತನ್ನಯದಿಂದೀ ಪಟುವಿನೊಳೆನ್ನರಸನನಿಂತು ಬಿದಿಯ ತಂದಿಕ್ಕುವುದೇ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೮೨) ; ಕಿಕ್ಕಿಱಿಗಿಱಿದ ಧವಳಚ್ಛತ್ರಂಗಳೊಳ್ ತಳ್ಪೊಯ್ದು (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೨೦ ವ) ; ಪುರಾರಿಯ ಕಾರುಣ್ಯದಿಂ ಬಂದ ದಂಡಿಗೆಯು ಧವಳಚ್ಛತ್ರದ . . . ಬಿಂಕದ ಬಾಹತ್ತರ ನಿಯೋಗಂ (ನಂಬಿರ. ೮-೧೭) ; ಧವಳಚ್ಛತ್ರದೆಡಬಲಕೊಲಿವ ಚೌರಿಗಳ . . . ಕುಮಾರವರ್ಗದ ಸುಳಿವುಗಳ ಸೌರಂಭದಲಿ ಹೊಱವಂಟನಾ ಭೂಪ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೨-೯೮). [ಸಂ.]

ಧವಲತೆ, ಧವಳತೆ (ನಾ). ಬಿಳುಪು ; ಗೌರವರ್ಣ : ಅವಿಶೇಷದಿನುದ್ಗಮದೊಳ್ ಧವಲ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ತೆ . . . ವಿವಿಕ್ತವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದೆಂದಿರ್ಗಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೮೯೪). **ಧವಳತೆ :** ಸಲಿಲಂ ನಿರ್ಮಳಮಾದುವು ತಳೆದುದಾಗಸಂ ಧವಳತೆಯಂ (೧೧೪. ೯-೬೪) ; ಪೊರೆಪೊರೆಯಾಗಿ ದಳವೇಱೆ ಬಹಳತರ ಧವಳತೆಯನಾಂತ ಮುಗಿಲ ಮೊತ್ತಮೆತ್ತಲುಂ ಬಿತ್ತರಂಬಡೆಯೆ (ಪಾಲ್ಪು. ೪-೭೭ ವ) ; ತೊಳೆದರೆ ಮಸಿಗೆ ಧವಳತೆಯುಂಟೆ (ಕಾಶಿರಾ. ೩೬-೪೭). [ಸಂ. ಧವಲತಾ]

ಧವಲಪಕ್ಷ, ಧವಳಪಕ್ಷ (ನಾ). ೧. ಬಿಳಿಯ ರೆಕ್ಕೆ. ೨. ಬಿಳಿಯ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿ. ೩. ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ. **ಧವಳಪಕ್ಷ :** ೩. ವೈಶಾಖಮಾಸದ ಧವಳಪಕ್ಷದ ಪಂಚಮಿಯ ಶುಭದಿವಸದಭಿಜಲ್ಲಗ್ನದಲಿ ಮೂರ್ಧಾಭಿಷೇಚನದ ವಿವರವಾಯ್ತು (ತೊರರಾ. ೨-೧-೧೪). [ಧವಲ + ಪಕ್ಷ]

ಧವಲಯಶ, ಧವಳಯಶ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಕೀರ್ತಿ ; ಕಳಂಕರಹಿತವಾದ ಯಶಸ್ಸು : ಧವಲ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ಯಶದಿಂ ಬೊಮ್ಮಿದೇವಂ ಭುವನವಂದಿತನಾಗಿ ಪರಮೋತ್ಸವದೊಳಾ ಕಲ್ಯಾಣಕಟಕದೊಳೆಂದಿನಂತಿರ್ದ (ಬಸಪು. ೩೪-೩೭). **ಧವಳಯಶ :** ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಸಂ. ಧವಲಯಶಸ್]

ಧವಲಾಂಗ, ಧವಳಾಂಗ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಮೈ, – ದೇಹ : ಸ್ವಚ್ಛತರ ಧವಲಾಂ[ಪಾಠಾಂ. ಳಾಂ]ಗದತಿಮನೋಹರ ಪೀತಪುಚ್ಛದ . . . ಕೋಮಲ ತುರಂಗವಂ ಸಾಧಿಸಿ ಮಹಾಕ್ರತುವನಾಚರಿಪೊಡೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೩-೨೬). **ಧವಳಾಂಗ :** ಧವಲಾಂಗ[ಪಾಠಾಂ. ಳಾರ]ಪ್ರಭೆ ದೆಸೆಯಂ ಧವಳಿಸಲಮರಾವತೀ ನಗರದಿಂದಾಗಳ್ . . . ಸುರಗಜಮದಿರದೆ ಬಂದತ್ತಾಗಳ್ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೭೩-೬). [ಧವಲ + ಅಂಗ₂]

ಧವಲಾಕ್ಷತ, ಧವಳಾಕ್ಷತ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಅಕ್ಷತೆ : ಶಿವದೇವ್ಯಾದಿ ಸವಿತ್ರೀನಿವಹಮುಂ . . . ಪರಸುತ್ತಿಕ್ಕುವ ಧವಲಾಕ್ಷತಮವರೆ ಮಸ್ತಕಾಗ್ರದೊಳ್ (ಮಹಾಸೀ. ೧೧-೧೦೪). **ಧವಳಾಕ್ಷತ :** ಧವಳಾಕ್ಷತಕುಸುಮಚರುಪ್ರವರ ಸುಗಂಧಪ್ರದೀಪಫಳಪಂಕರದಿಂ . . . ಅರ್ಘ್ಯಮೇನೊಪ್ಪಿದುದೋ (ವರ್ಧಮಾ. ೧೨-೨೬). [ಸಂ.]

ಧವಲಾಗಾರ, ಧವಳಾಗಾರ (ನಾ). ೧. ಸುಣ್ಣ ಬಳಿದ ಮನೆ. ೨. ಸೌಧ ; ಹರ್ಮ್ಯ ; ಅರಮನೆ. **ಧವಳಾಗಾರ :** ೨. ಧವಳಾಗಾರತರತ್ತರಂಗಬಹಳಾ . . . ಇಳಾಮಧ್ಯದೊಳೆಲ್ದು ಪಾಲ್ಗಡಲೆನಲ್ ಸಾಕೇತಮೇಂ ಸಾಲ್ವುದೋ (ಅನಂಪು. ೧-೮೮) ; ಆಗಾರಕ್ಕೆ–ಕ್ಷೀರಾಗಾರ_ಕೀರಾರ, ಕೀಲಾರ . . . ಧವಳಾಗಾರ_ಧವಳಾರ (ಶಮದ. ೨೯೫ ಪ್ರಯೋ). 'ಧವಳಾರ್ಕ' ಪರಾ. [ಧವಲ + ಆಗಾರ]

ಧವಲಾತಪತ್ರ, ಧವಳಾತಪತ್ರ (ನಾ). = ಧವಲಚ್ಛತ್ರ: ಧವಲಾತಪತ್ರ ವಾರಣವಿವಿಧಧ್ವಜಚಾಮರಂಗಳಿಂ ರಾಜ್ಯಶ್ರೀಗಿವು ತೊಡವೆಂದವನೊಲ್ಲದೆ ಭುವನೇಶಂ ರಾಜಭವನಮಂ ಪೊಱಮಟ್ಟಂ (ಶಂಲಾಮಾ. ೩-೪೮). **ಧವಳಾತಪತ್ರ**: ಧವಳಾತಪತ್ರಮುಮಡ್ಡಂ ದಿವಸಕೆ ಸಲಿಲೀಯದುಂತಿರ್ಪುದು ವಿಚಳದ್ಧವಳಮಚಮರರುಹಂ ಬೀಸುವ ನೆವದಿಂ ವಾಜಿ ಬೀಸುವುದು ನೃಪಗುಣಮಂ (ಗದಾಯು. ೯-೧೧); ತನ್ನು ಬೇಂದುವನಭೀಕ್ಷಿಸಲ್ಕೆದಿದ ಚಂದ್ರಬಿಂಬದಂತಿರೆ ಧವಳಾತಪತ್ರಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೧೪). [ಧವಲ + ಆತಪತ್ರ]

ಧವಲಾಯತ, ಧವಳಾಯತ (ನಾ). = ಧವಲಾಗಾರ ೨: ಗೌರಿಯರಸಂ ನಿರ್ವಿಸಿದ ಶೃಂಗಾರಸಿಂಹಾಸನವೊ ಶಿವನ ವಿಹಾರಧವಲಾ [ಪಾಠಾಂ. ಳಾ]ಯತವೊ ಶಂಕರರಚಿತಮಂಟಪವೊ (ಬಸಪು. ೧೨-೧೫). **ಧವಳಾಯತ**: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ.

[ಧವಲ + ಆಯತ₂]

ಧವಲಿ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಹಸು,-ಆಕಳು. [ಸಂ. ಧವಲೀ]

ಧವಲಿತ, ಧವಳಿತ (ಗು). ೧. ಬಿಳಿದಾಗಿಸಿದ; ಅಚ್ಚ ಬಿಳಿದಾಗಿ ಮಾಡಿದ. **ಧವಳಿತ**: ೧. ಅಚ್ಚಬೆಳ್ದಿಂಗಳೊಳ್ ಸುಧಾಧವಳಿತತೋತ್ತುಂಗ ರಮ್ಯಹರ್ಮ್ಯದೆರಡನೆಯ ನೆಲೆಯ ಚೌಪಳಿಗೆಯ ಮುಂದಣ ರಮ್ಯಹರ್ಮ್ಯಾಗ್ರದೊಳ್ (ಶಂಪಭಾ. ೪-೫೨ ವ); ರಾಕ್ಷಸರಾಜಂ ಕೇಳ್ದು ದುಷ್ಪ್ರಾಕಿರಣಧವಳಿತಾಸ್ಥಾನನಿಂತೆಂದನಾಗಳ್(ಜಗವಿ. ೩-೪೫). (ನಾ).೨. ಬಿಳುಪು; ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣ: ಆಗಳಾಗಳೆಸೆಯೆ ಪಾಸುವ ವಸುಧಾಲೀಪದಿನತಿವಿಶಾಲಭಿತ್ತಿ [ಬಿಭ್ರದ್ಯಾ]ಗಮೆಲ್ಲಂ ಧವಳಿತಮಾದುವು (ವರ್ಧಮಾ. ೧೧-೬೯ ವ). ೩. ಶಿವ: ಒಬ್ಬ ಕೆಂಚನೊಬ್ಬ ಕರಿಕನೊಬ್ಬ ಶುದ್ಧಧವಳಿತನೆಂತಯ್ಯಾ ಲಿಂಗವ (ಬಸವ. ೫೮೪). [ಸಂ.]

ಧವಲಿಮ, ಧವಳಿಮ (ಗು). ೧. ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ; ಬಿಳುಪಾದ: ಅವಿರಳ ಪಯೋನಿಧಿಯುನಟ್ಟಹಾಸಂ ಮಾಡುವವೊಲಿರ್ದುದಾ ಪುರಂ ಪ್ರಾಸಾದ ಕೋಟಿಗಳ ಧವಲಿ [ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ಮ ಸುಧಾಕೀರ್ಣರುಚಿಗಳಿಂ (ಕ್ರಮಿಭಾ. ೧೨-೫೩). (ನಾ). ೨. = ಧವಲತೆ: ಸರ್ವಾಂಗಭಸಿತದಿಂ ನರೆಯಿಂ ಕಾರುಣ್ಯದಿನತಿಧವಲಿಮದಿಂ ಪುಣ್ಯಂ ಪಣ್ಣಾದ ತೆಱದೆ ತಾಪಸರಿರ್ಪರ್ (ಗಿರಿಳ. ೦-೬೩). **ಧವಳಿಮ**: ೧. ವಿಚಳದ್ಧವಳಿಮಾಚಮರರುಹಂ ಬೀಸುವ ನೆವದಿಂ ವಾಜಿ ಬೀಸುವುದು ನೃಪಗುಣಮಂ (ಗದಾಯು. ೯-೧೧). ೨. ಅಮಲತರ ರದನರುಚಿಸಂಕ್ರಮದಿಂ ಧವಳಿಮಮಧರವಿದ್ರುಮಂ ನರ್ತಕಿಯಾ (ರಾಜಶೇ. ೧೨-೮೦); ದಶರಥನ ಕೀರ್ತಿಯೋಲುಳಿದುದಯ್ ಭಸ್ಮ ಧವಳಿಮರಾಶಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೨೦-೩೨೮). [ಸಂ. ಧವಲಿಮನ್]

ಧವಲೆ (ನಾ). = ಧವಲಿ. [ಸಂ. ಧವಲಾ]

ಧವಲೋತ್ಪಲ, ಧವಳೋತ್ಪಳ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ನೈದಿಲೆ: ಇಡೆ ಶಶಿಮುಖಿಯರ್ ಕಂಡಾಗಡೆ ಧವಲೋತ್ಪಲ [ಪಾಠಾಂ. ಳೋತ್ಪಳ]ದ ನಡುವೆ ಚಂದನರಸಮಂ ಬಿಡೆ ತೀವಿಕೊಂಡು ನಡೆನಡೆದೊಡನೊಡನಿಟ್ಟಟ್ಟು ಜೊನ್ನಮಂ ಪಸರಿಸಿದರ್ (ಗಿರಿಳ. ೪-೩೮). **ಧವಳೋತ್ಪಳ**: ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಧವಲ + ಉತ್ಪಲ]

ಧವಳ 'ಧವಲ' ನೋ.

ಧವಳಕ (ನಾ). ಬೆಳ್ಳಗಿರುವವನು; ಗೌರಾಂಗ: ಹಿರಿಯ ಬೊಮ್ಮನು ಕೆಂಚ ಕಿಱಿಯ ಹರಿ ತಾ ಕರಿಗ ಪುರಹರನು ಶುದ್ಧಧವಳಕನು [ಪಾಠಾಂ. ಧವಳಾಂಕ] ಇಮರುಗಳು ಸರಿಯೆ ದೈವಕ್ಕೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೦೯).

[ಸಂ. ಧವಲಕ]

ಧವಳಕಮಳ (ನಾ). ಬಿಳಿಯಬಣ್ಣದ ತಾವರೆ: ಸಮುತ್ತುಂಗಮಂಗಳಸ್ತೂಪಂಗಳಂ ಧವಳಕಮಲದಳಾಳಂಕೃತಂಗಳೆಂಬ ಸಂಕೆಯನನುಕರಿಸೆಯುಂ (ಪಾಢಪು. ೧೬-೨೨೫ ವ). [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ಕಮಳ (=ಕಮಲ)]

ಧವಳಗಜ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಆನೆ; ಐರಾವತ: ಇಂದ್ರಾಣೀಯುಕ್ತನಿಂದ್ರಂ ಧವಳಗಜಸವಾರೋಹಣಂಗೆಯ್ದು . . . ಬಂದಂ (ಪಾಢಪು. ೧೬-೩೩೬).

[ಧವಳ (=ಧವಲ) + ಗಜ]

ಧವಳಗಜೇಂದ್ರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಿಳಿಯ ಆನೆ: ಧವಳಗಜೇಂದ್ರಮುಂ ಧವಳಚಾಮರಮುಂ . . . ಬೆರಸಪ್ಪದಿಕ್ಕಟಂ ಧವಳಿಸೆ ಕೀರ್ತಿಯಿಂ (ಗದಾಯು. ೫-೪೧). [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ಗಜೇಂದ್ರ]

ಧವಳಗಿರಿ (ನಾ). ೧. ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತ: ಇಂದಿನ ಬೆಳಕಿಗೆ ಕಣ್ಣು ತೆರೆದು, ಧ್ವಜಪತ್ರಿ ಹಿಡಿಯಲಿದೆ ಧವಳಗಿರಿ! (ನಲಮು. ೭೫-೨೦); ಧವಳಗಿರಿಯಿಂದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯವರೆಗೆ ಬಿಡುಗಡೆಗೆ ಕಾದಿಹುದು ಒಂದು ಖಂಡ (ದೀಪಮು. ೩೧-೧೬). ೨. ಹಿಮಾಲಯಪರ್ವತದ ಒಂದು ಅತ್ಯುನ್ನತ ಶಿಖರ: ಉನ್ನತದಲ್ಲಿ ಎವರೆಸ್ಟ್ ಶಿಖರಕ್ಕೆ ಎರಡನೇದು ಧವಳಗಿರಿ (ಭೂಗೋಳ. ೫೦). [ಸಂ. ಧವಲಗಿರಿ]

ಧವಳಗ್ರೀವ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಕೊರಳು; ಬೆಳ್ಳನೆಯ ಕಂಠ: ಧವಳಗ್ರೀವಾವೇಷ್ಟಿತ ಸುವರ್ಣಪರಿಪೂರ್ಣಶೃಂಖಳಾಬಂಧಮದೇಂ ಧವಳಾಂಭೋಧರ ಪರಿರಂಭವಿಳಾಸಿನಿಯ ಚಿರರುಚಿಯನಭಿನಯಿಸಿದುದೋ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೧೫೩). [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ಗ್ರೀವ]

ಧವಳಚಮರರುಹ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಚಾಮರ: ಧವಳಚಮರರುಹಪವನನ ನವಮಾನಂಗೆಯ್ದು ಕಂಡ ನಿಷ್ಠುರಚೇರೀರವ ಮುಖಪರುಷಕಾನನಪವಮಾನನ ಸೋಂಕನಾಸೆಗೆಯ್ಮಲ್ ಬಗೆದೈ (ಶಂಲಾಮಾ. ೭-೧೧).

[ಧವಳ (=ಧವಲ) + ಚಮರರುಹ]

ಧವಳಚಾಮರ 'ಧವಲಚಾಮರ' ನೋ.

ಧವಳಚ್ಛತ್ರ 'ಧವಲಚ್ಛತ್ರ' ನೋ.

ಧವಳತಲ್ಪ, ಧವಳತಳ್ಪ (ನಾ). ಬೆಳ್ಳನೆಯ ಹಾಸಿಗೆ; ಶುಭ್ರವಾದ ಹಾಸಿಗೆ: ಜಳಶಯನನವತಂಸುವುದಂ ತಿಳಿದಲ್ಲಿಂ ಮುನ್ನ ದುಗ್ಧವಾರಿಧಿ ತಳ್ಪಚ್ಛಳದಿಂದವತರಿಸಿತ್ತಾ ನಿಳಯದೊಳೆನೆ ಧವಳತಲ್ಪಮೆಸೆದುದನಲ್ಪಂ (ಜಗವಿ. ೩-೭೪). **ಧವಳತಳ್ಪ**: ಶರದದ ಬೆಳ್ಮುಗಿಲ್ಗೊಟ್ಟಿಯಿನುಣ್ಮುವ ನಿರ್ಮಳಮೌಕ್ತಿಕಕ್ಕೆ ತಾಂ ದೊರೆಯೆನೆ ಪುಟ್ಟಿದಂ ಧವಳತಳ್ಪಯುಗಾಂತರದೊಳ್ ನಮೇರುಶೇಖರಧರನಾತ್ಮನೂತ್ನವಯಸಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೬೧).

[ಸಂ. ಧವಲತಲ್ಪ]

ಧವಳತಳ್ಪ 'ಧವಳತಲ್ಪ' ನೋ.

ಧವಳತೆ 'ಧವಲತೆ' ನೋ.

ಧವಳದಂತ (ನಾ). ಬೆಳ್ಳನೆಯ ಹಲ್ಲು: ವನಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತೆಯ ಕಾಂತಧವಳದಂತಾಳಿಯವೊಲ್ ಸೊಗಯಿಸಿತು ಕುಂದಕುಟ್ಮಲನಿಕರಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೯೫). [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ದಂತ₁]

ಧವಳದಂತಿ (ನಾ). = ಧವಳಗಜೇಂದ್ರ: ಧವಳದಂತಿಯ ಹೆಗಲಿನಲಿ ರಾಘವನ ಕಂಡೆನು (ತೊರರಾ. ೫-೩-೭೦). [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ದಂತಿ]

ಧವಳದ್ಯುತಿ (ನಾ). ಬೆಳ್ಳನೆಯ ಕಾಂತಿ: ಧವಳದ್ಯುತಿಯಿಂ ದೆಸೆಯಂ ಧವಳಿಸುತುಂ . . . ಧವಳೇಂದುಕಾಂತವಿರಚಿತಧವಳಾಗಾರಂಗಳೊರ್ಮೆಯುಂ ರಮ್ಯತರಂ (ಕುಸುಮಾ. ೩-೪೧). [ಸಂ. ಧವಲದ್ಯುತಿ]

ಧವಳಪಕ್ಷ 'ಧವಲಪಕ್ಷ' ನೋ.

ಧವಳಪ್ರಾಸಾದ (ನಾ). = ಧವಲಾಗಾರ ೨: ವಿವಿಧಮಣಿಶಬಲಿತಂ ರಮ್ಯವಿಧಾನ ಸುವರ್ಣಕಲಶಕಿರಣೋದ್ಯೋತಂ ಅವಿರಳವಾದ್ಯಸಮೇತಂ ಧವಳಪ್ರಾಸಾದ ಸಾರದೇವಾಗಾರಂ (ಜಗವಿ. ೩-೨೩). [ಸಂ. ಧವಲಪ್ರಾಸಾದ]

ಧವಳಮರೀಚಿ (ನಾ). ಬೆಳ್ಳನೆಯ ರಶ್ಮಿ, - ಕಾಂತಿ: ದುಕೂಲದ ಧವಳಮರೀಚಿಯುಂ ಭಸಿತದ ಪ್ರಭೆಯುಂ ದಟ್ಟೈಸಿ ಪೆಱಿಯ (ಬಸರ. ೪-೬೩).

[ಧವಳ (=ಧವಲ) + ಮರೀಚಿ]

ಧವಳಯಶ ‘ಧವಲಯಶ’ ನೋ.

ಧವಳಯಶೋನಿಧಿ (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾದವನು : ಅವಿಳಕಳಾಪ್ರವೀಣನನಿಮಿತ್ತಬಾನ್ಧವಂ ಮನುಚರಿತಂ ಧವಳಯಶೋನಿಧಿ ಯೆನೆ ಪೆಂಪುವಡೆದು ಜಗದೊಳಗೆ [ಕೊ]ವ್ವಿಮಯ್ಯ ನೆಗಳ್ದಂ (ಸೌಇಇ. V, ೮೪೩-೨೩ ; 1066). [ಸಂ. ಧವಲಯಶೋನಿಧಿ]

ಧವಳರಥ (ನಾ). ೧. ಬಿಳಿಯ ರಥ. ೨. ಬಿಳಿಯರಥವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು: ಧವಳಹಯಂ ಧವಳರಥಂ ಧವಳೋಷ್ಣೀಷಂ ಶಶಾಂಕಸಂಕಾಶ ಯಶೋಧವಳಿತಭುವನಂ ತಾಗಿದನವಯವದಿಂ ಬಂದು ಧರ್ಮತನಯನ ಬಲದೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೩೯). [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ರಥ]

ಧವಳಲೋಚನೆ (ನಾ). ಹೊಳಪಿನ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವಳು : ಧವಳಲೋಚನೆಯ ಕಟಾಕ್ಷಾಳೋಕಂ ಮುತ್ತಿನ ಝುಂಪಾಳಂ ಕವಿದಂತೆ ಬಳಸಿದುದು ತತ್ಕುಜಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೧೦೩). [ಸಂ. ಧವಲಲೋಚನಾ]

ಧವಳವಸನ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಬಟ್ಟೆ : ಧವಳವಸನಂಗಳೊಳವಿತರವಸ್ತ್ರ ಸಾಧಾರಣ ವಿವಾದೊಳಂ ತಾಂ ವ್ಯವಹರಿಸುವಂಶುಕಾಖ್ಯಾನ (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೪೦-೦೩೨). [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ವಸನ]

ಧವಳವಿಲೋಚನ (ನಾ). ಹೊಳಪಿನ ಕಣ್ಣು; ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ ಕಣ್ಣು : ಧವಳವಿಲೋಚನಂ ಧವಳಚಾಮರವಾಗೆ ಲಲಾಟಪಟ್ಟವೊಪ್ಪುವ ಪೊಸವಟ್ಟವಾಗೆ . . . ಪೋಲ್ತು ತೋಱುವುದಸಿತೋತ್ಪಲೇಕ್ಷಣೆಯ ಯೌವನಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ (ಅಜಪು. ೨-೨೫) ; ಧವಳಾತಪತ್ರಮುಂ ಧವಳವಿಲೋಚನೋತ್ಪಲವಧೂಜನವುಂ ಬೆರಸಷ್ಟದಿಕ್ತಟಂ ಧವಳಿಸೆ ಕೀರ್ತಿಯಿಂ (ಗದಾಯು. ೫-೪೧) : ಧವಳವಿಲೋಚನಂ ಪೋಲ್ವ ಪೂವನೆ . . . ಜಾತ್ಯರುಣಾಧರಾಂಶು ಪಲ್ಲವಮನೆ ಪೋಲೆ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೩೮). [ಸಂ. ಧವಲವಿಲೋಚನ]

ಧವಳವಿಲೋಚನೆ (ನಾ). =ಧವಳಲೋಚನೆ : ಜವನಿಕೆಯಂ ಕಳೆಯೆ ರಂಗದೊಳ್ಕಣ್ಗೆಸೆದಳ್ ಧವಳವಿಲೋಚನೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೩೮). [ಸಂ. ಧವಲವಿಲೋಚನಾ]

ಧವಳವಿಷಯ (ನಾ). ಒಂದು ನಾಡಿನ ಹೆಸರು ; ಬೆಳುವಲನಾಡು : ಪಾಳಯತಿ ಮಹಾಶ್ರೀವತಿ ವಿನಯಾಂಬುಧಿನಾಮ್ನೀ ಧವಳವಿಷಯಂ ಸರ್ವ್ವಂ (ಮುಂಬಯಿ. X, ೦೪೦-೪ ; 902) ; (ಎಇ. XIII, ೦೪೨-೪ : 902 ನೋ). P ಇದು ‘ಬೆಳ್ವೊಲ’ ಎಂಬುದರ ಸಂಸ್ಕೃತೀಕರಣ. [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ವಿಷಯ]

ಧವಳಸರ್ಷಪ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಸಾಸುವೆ : ದೂರ್ವಾಂಕುರ ಸಿತಾಕ್ಷತ ಧವಳ ಸರ್ಷಪ ವರಫಲಾವಳಿಯ ತರಿಸಿದನು (ಶಬ್ದಾಕ. ೧-೨೮). [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ಸರ್ಷಪ]

ಧವಳಸ್ತಂಬೇರಮ (ನಾ). = ಧವಳಗಜ : ಧವಳಸ್ತಂಬೇರಮಂ ಗೋಪತಿ ಹರಿ ಸಿರಿ ಪೂಮಾಲೆ ಪೂರ್ಣೇಂದುಬಿಂಬಂ . . . ಎಂದಿಂತಿವನಾರ್ನಿನ್ನಂದದಿಂ ಸುಂದರಿ ಕನಸುಗಳಂ ಕಾಣ್ಬ ಸ್ವೈಪಿಂಗೆ ನೋಂತರ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೧-೧೨೦). [ಧವಳ (=ಧವಲ) + ಸ್ತಂಬೇರಮ]

ಧವಳಹಯ (ನಾ). ೧. ಬಿಳಿಯ ಕುದುರೆ. ೨. ಬಿಳಿಯ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ; ಬಿಳಿಯ ಕುದುರೆಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು : ಧವಳಹಯಂ ಧವಳರಥಂ ಧವಳೋಷ್ಣೀಷಂ . . . ತಾಗಿದನವಯವದಿಂ ಬಂದು ಧರ್ಮತನಯನ ಬಲದೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೩೯). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಹಯ]

ಧವಳಹಾಸ (ನಾ). ಬೆಳ್ಳನೆಯ ನಗೆ : ಹೊರಗೆ ನೀಲಾಕಾಶ, ಮುಗಿಲು, ತೊರೆ, ತೆರೆ, ಕಾನು, ಹಿಮಗಿರಿಯಾ ಕಂದರದ ಧವಳಹಾಸ (ನಡಲಂ. ೪೧-೪). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಹಾಸ₂]

ಧವಳಾಂಗ ‘ಧವಲಾಂಗ’ ನೋ.

ಧವಳಾಂಗಪ್ರಭೆ (ನಾ). ಬೆಳ್ಳನೆಯ ದೇಹಕಾಂತಿ : ಧವಳಾಂಗಪ್ರಭೆ ದೆಸೆಯಂ ಧವಳಿಸೆ [ತನಗಂಪನಾಳ್ದು ಕಡುದಣ್ಪೆನಸಂ] ಕವಿ ತರೆ ನೀಡಿದನಾಗಳ್ ದಿವಿಜೇಭಕರಾನುಕಾರಿ ನಿಜಕರಯುಗವಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೩೮). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಅಂಗಪ್ರಭೆ]

ಧವಳಾಂಬರ (ನಾ). = ಧವಳವಸನ : ರುಚಿರವೆನಿಸಿರ್ದ ಧೌತ ಧವಳಾಂಬರದಿಂ ಕರಮೆಸೆದಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೮). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಅಂಬರ]

ಧವಳಾಂಶು (ನಾ). ಶುಭ್ರವಾದ ಕಿರಣ : ಧವಳಾಂಶುಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಳಂಬಿ ದೀಧಿತಿಯಿನಾ ರತ್ನಾಕರಂ ಕೂಡೆ ಬಣ್ಣವುರಂ ತೀವಿದ ಪಾಟಿಶ್ರೀಯಿಂ ದೆಸೆವಿನಂ ಚೆಲ್ವಾದನಬ್ಜೋದರಂ (ಜಗವಿ. ೧-೪೯). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಅಂಶು]

ಧವಳಾಕ್ಷ (ನಾ). = ಧವಳವಿಲೋಚನ : ಅನುಲೇಪಾತಿಶಯಪ್ರಭಾವದಿಂ . . . ಕರವೊಪ್ಪಿ ತೋರ್ಪ ಧವಳಾಕ್ಷಂ ಶೋಭಿತಾಂಗಂ ಭುಜಾನನಮಂದಿಂ ತಿವಗಣ್ಯಪುಣ್ಯಜನಿತಂ ಜೀವಕ್ಕೆ ನಿವ್ಯಾಕುಲಂ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೩೭). [ಸಂ. ಧವಲಾಕ್ಷ]

ಧವಳಾಕ್ಷತ ‘ಧವಲಾಕ್ಷತ’ ನೋ.

ಧವಳಾಕ್ಷತೆ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಅಕ್ಷತೆ : ವಿಕೀರ್ಯಮಾಣಪ್ರಸವ ಧವಳಾಕ್ಷತಾಸಾರ ಪ್ರಕಾಶವಿಶದಮುಂ . . . ಎನಿಸಿ ಗೋವರ್ಧನ ನಗಂ ಸೊಗಯಿಸೆ (ಜಗವಿ. ೯-೮೨). [ಸಂ. ಧವಲಾಕ್ಷತಾ]

ಧವಳಾಕ್ಷಿ (ನಾ). = ಧವಳಲೋಚನೆ : ಧವಳಾಕ್ಷಿ ಸುಧಾಧವಳಿತಗವಾಕ್ಷ ಜಾಳಾಂತರಂಗಳೊಳ್ ವದನವನಿಟ್ಟವಳೋಕಿಸುವವಳಿಂದಂ ಧವಳಿಸಿದುವೊ ಕಣ್ಣವೆಳ್ಪು ದಿಗುಭಿತ್ತಿಗಳಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೯) ; ರವಿಜಂ ಕಂಡುದಱಿಂದಂ ಧವಳಾಕ್ಷಿ ಜಿನೇಂದ್ರಸಮಯವರ್ಧನನಂ . . . ಪಡೆವ್ಯೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೧-೧೭). [ಸಂ. ಧವಲಾಕ್ಷೀ]

ಧವಳಾಗಾರ ‘ಧವಲಾಗಾರ’ ನೋ.

ಧವಳಾತಪತ್ರ ‘ಧವಲಾತಪತ್ರ’ ನೋ.

ಧವಳಾತಪವಾರಣ (ನಾ). = ಧವಲಾತಪತ್ರ : ಧವಳಾತಪವಾರಣಮುಂ ಪ್ರವಿಮಳ ಚಮರಜಮನಸಮಸಿಂಹಾಸನಮಂ ಭುವನಪ್ರಭುವಿಂಗಿತ್ತಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೧-೧೮). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಆತಪವಾರಣ]

ಧವಳಾಪಾಂಗ (ನಾ). ೧. ಬೆಳ್ಳಗೆ ಹೊಳೆಯುವ ಕಡೆಗಣ್ಣು. ೨. ಚೆಲುವಾದ ಕಡೆಗಣ್ಣುಳ್ಳುದು : ಧವಳಾಪಾಂಗಂ ಕೇಕಾರವಮುಖರಂ ಹರಿತಶಾಬಲಾಂಕಕಳಾಪಂ ನವಿಲಾಟಂ ಸೊಗಯಿಸಂಗುಂ ಸುವಿನೀಲಾಯತ ತಗಳಂ ಪಯೋದಾಗಮದೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೩-೭); ಧವಳಾಪಾಂಗಮರೀಚಿಗಳ್ ಪುದಿದುವೆಂಬನ್ನಂ ಕಪೋಲಂ ಬೆಳರ್ತುವು (ಮಲ್ಲಿಪು. ೯-೯೩) ; ಧವಳಾಪಾಂಗ ಮರೀಚಿ ಮಂಡಳಿಸಿ ನಿಂದಂತಿರ್ಪ ಕರ್ಪೂರಕರ್ಣಾವತಂಸಂ (ಅನಂಪು. ೭-೯೦). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಅಪಾಂಗ]

ಧವಳಾಬ್ಜ (ನಾ). = ಧವಳಕಮಳ : ಧವಳಾಬ್ಜಸಿತಚ್ಛತ್ರಂ ನವೀನ ಕಳಹಂಸಧವಳಚಾಮರನಿರ್ವರ್ಪವೊಲೆಸೆವಂ ನಿನಗುತ್ಪಲಧವಲಂ ಶರದವನಿಪಾಲಕಂ ಕವಿಧವಳಾ (ಲೀಲಾವ. ೫-೪೩) ; ಧವಳಾಬ್ಜ ಗೌರಹಂಸ ಪ್ರವರನ ಮೇಲಬ್ಜರಾಗರುಚಿಯೆನಿಪಬ್ಜೋದ್ಭವನೇಂ ಬೆಳಗುತ್ತಿರ್ದನೊ ಧವಳಾಭ್ರದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಗುವೆಳನೇಸಱವೊಲ್ (ಜಗವಿ. ೧-೩೭). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಅಬ್ಜ]

ಧವಳಾಭ್ರ (ನಾ). ಬೆಳ್ಮುಗಿಲು ; ಬಿಳಿಯ ಮೋಡ : ಅಬ್ಜೋದ್ಭವನೇಂ ಬೆಳಗುತ್ತಿರ್ದನೊ ಧವಳಾಭ್ರದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಗುವೆಳನೇಸಱವೊಲ್ (ಜಗವಿ. ೧-೩೭). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಅಭ್ರ]

ಧವಳಾಯತ ‘ಧವಲಾಯತ’ ನೋ.

ಧವಳಾರ$_1$ 'ದವಳಾರ$_4$' ನೋ.

ಧವಳಾರ$_2$, ಧವಳಾರ, ದವಳಾರ$_3$ (ನಾ). ೧. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೀತೆ : ಧವಳಾರಮಂ ಪಾಡುವರು ಮಾಂಗಲ್ಯ ಪಾರ್ವತಿಯು ಹರ್ಮ್ಯವಿದು ನೋಡೆಂದು ಬಿನ್ನವಿಸಿದಂ ಮುನಿಪನು (ರಾಘಶ. ೭-೭೪) ; ಧ ವ ಳಾ ರ ಸೋಭಾನಾ (ಪಾಡಿಕ್ಕಾ. VI, ೧೫೩೯). **ಧವಳಾರ :** ೧. ರಾಗ=ತೋಡಿ, ಧವಳಾರ, ಏಕತಾಳ (ಸಮುಮು. ೨೫). ೨. ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಕೆಲವೊಂದು ಮಂಗಳಗೀತಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುವ ವಾಡಿಕೆಯಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಧವಳಾರ'ವೆಂಬ ಅಪೂರ್ವವಾದ ರಾಗವನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ (ಜಾನಗೀ. ೦೦೭). **ದವಳಾರ$_3$:** ೧. ಚಿಕ್ಕಲಿಗ ಮುದ್ದವ್ವೆಯರ್ಗಂ ವ್ಯಕ್ತದಿಂ ದವಳಾರಮಂ ಪಾಡಿ ಸಂತತಂ ನಕ್ಕರ ಜೂಟಶರಣರ ಸೇವೆಯಂ ಮಾಡಿ (ಪ್ರಭುಪು. ೯-೧೩೩) ; ಸೂಳೆಯರು ದವಳಾರ ಶೋಭನಗಳನು ಪಾಡುತಲಿ ಇದಿರುಗೊಂಡರು (ಶಂಕದಾ. ೫-೨೬).
[ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಅರ? ./ಸಂ. ಧವಲ]

ಧವಳಾರ$_3$ (ನಾ). ಸುಣ್ಣ (?) : ವಿಳಿ ತುಪ್ಪ ನೂಲು ಧವಳಾರದ ಭಂಡಿ ಕಳುಕು ಅಡುಗಬ್ಬು ಹೊಗೆದೆಱೆ ಕಬ್ಬಿಲದೆಱೆ ಮಗ್ಗದೆಱೆ ಕಾವಲಿದೆಱೆ . . . ಎಲ್ಲವನೂ ಕಾರುಣ್ಯಂ ಮಾಡಿ ಧಾರಾಪೂರ್ಬ್ಬಕಂ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೪೯-೪೦ ; 1201) ; ಧವಳಾರದ ಭಂಡಿ ಅಡುಗಬ್ಬಿನ ಭಂಡಿ . . . ಬಿಟ್ಟು (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೭೧-೨೫ ; ?). [?]

ಧವಳಿತ 'ಧವಲಿತ' ನೋ.

ಧವಳಿಮ 'ಧವಲಿಮ' ನೋ.

ಧವಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬೆಳ್ಳಗಾಗು ; ಅಚ್ಚಬಿಳುಪಾಗು : ಧವಳಗಜೇಂದ್ರಮುಂ ಧವಳಚಾಮರಮುಂ . . . ಬೆರಸಷ್ಟದಿಕ್ತಟಂ ಧವಳಿಸೆ ಕೀರ್ತಿಯಿಂ ಧವಳಮಂಗಳಗೇಯದಿನೊಪ್ಪಿ ಬರ್ಪ ಕೌರವಧವಳಂಗೆ ದೇ ಸಿ ಗ ನೆ ಬರ್ಪವೊಲೊರ್ವನೆ ಬರ್ಪುದಾದುದೇ (ಗದಾಯು. ೫-೪೦) ; ಅಕಳಂಕಚಂದ್ರ ವಾಕ್ಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂ ಧವಳಿಸೆ ದಿಗಂಬರಶ್ರೀಭವ್ಯಪ್ರಕರಚಕೋರಂ ನಲಿದುದು (ಶಂರಾಮಾ. ೧-೧೩) ; ಅನಿಮಿಷವಧು ಕತ್ತುರಿಗದಡಿನ ಚಳಯಂಗೊಟ್ಟಳಲ್ಲಿ . . . ಕಡೆಗಣ್ಣ ಕಾಂತಿ ಧವಳಿಸುವಿನೆಗಂ (ಅನಂಪು. ೬-೪೭) ; ಮಹೋತ್ಪಲ ವಿತ್ರಸದಿರಿನಲಿ ಧಾತು ಧವಳಿಸಬಲ್ಲುದೇ ಖದ್ಯೋತಕೀಟಕದ (ತೊರರಾ. ೩-೭-೩೮). ೨. ಹೊಳೆ ; ಮಿರುಗು : ತಱಿದ ಕಣ್ಣಳೊಳೆ ಧವಳಿಸಿದ ನಿಜವದನವಂ (ಆದಿಪು. ೭-೨೭ ರಗಳೆ) ; ಮಿಸುಗಿ ದರ್ಪಣ ಧವಳಿಸಿದುದು ಭೂಪನ ಶಶಿಮುಖಿ ಗರ್ಭವ ಧರಿಸೆ (ಕಂನವಿ. ೪-೫೯). ೩. ಸುಣ್ಣವನ್ನು ಬಳಿ ; ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಲೇಪಿಸಂ : ಬೀಸುವ ಚಾಮರಂಗಳ ಪೊಳಪಿನೊಳಮೆತ್ತಿದ ಬೆಳ್ಗೊಡೆಗಳ ಬೆಳ್ಪಿನೊಳಂ ದೆಸೆಗಳೆಲ್ಲಂ ಧವಳಿಸಿದನ್ನವಾಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೫೪ ವ) ; ನಸುನಗೆ ದಶನಪ್ರಭೆಯಿಂದೆ ಕೂಡಲಾ ದೆಸೆ ಧವಳಿಸಿದವೊಲಾಯ್ತು (ಕಾದಂಪೂ. ೪೮೨ ರಗಳೆ) ; ಒಳಗೆ ಶೋಧಿಸಿ ಹೊಱಗೆ ಧವಳಿಸಿ ಭಾವದಿಂದ ಗುಡಿತೋರಣವ ಕಟ್ಟಿದೆನಯ್ಯಾ (ಸರ್ವವ. ೭೫-೪೨೧) ; ನಯನಪ್ರಭೋಜ್ಜ್ವಲಜ್ಯೋತ್ಸ್ನೆಯಿನಾದಂ ಕನ್ನೆ ಮುನ್ನ ಧವಳಿಸಿ ಭೂಷಾಚಯಮಣಿಗಣನಿಚಯದೆ ತಾಂ ಬಯಲಂ ಚಿತ್ರಿಸಿದಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೧೦೫) ; ಕಡುಚೆಲ್ವ ಮೇಲ್ವಲಗೆ ನೆಲಗಟ್ಟುಗೋಡೆಗಳ ಗಡಣಮಂ ಧವಳಿಸಲು ನೃಪಕೀರ್ತಿ ದಶದಿಕ್ಕಿನೆಡೆಗೆ ಕೀವಿದ ತೆಱದೊಳೆಸೆಯೆ . . . ಬರೆದರು (ಭಾವಚಿಂ. ೫-೨೫). ೪. ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವಂತೆಮಾಡು ; ಬೆಳಗು : ಭವನಾಂತರಮಂ ನೆಱೆ ಧವಳಿಸುತಿರ್ದಪುದೀ ತುಱುಗೆಮೊಗಚ್ಚೆಳಗು ಪುಂಡರೀಕೇಕ್ಷಣನಾ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೨೦) ; ಬಾಯ್ದೆಱೆಯಂ ಧವಳಿಸೆ ನಿಜದಂತಕಾಂತಿಸಂತಾನಂಗಳ್ . . . ನೆಱೆನುಡಿದಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೮೬) ; ಧವಳಿಸಿತವ್ವಂಚಿ ಕೌಮುದಿ ಧೌತಧಾತ್ರಿಯಂ ಸುಪ್ತಜನರಾತ್ರಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೭೪-೦೪).
[ಧವಳ (= ಧವಲ) + – ಇಸು$_3$]

ಧವಳೇಕ್ಷಣೆ (ನಾ). = ಧವಳಲೋಚನೆ : ಧವಳೇಕ್ಷಣೆ ಬಾಯ್ದೆಱೆಯಂ ಧವಳಿಸೆ ನಿಜದಂತಕಾಂತಿಸಂತಾನಂಗಳ್ . . . ನೆಱೆ ನುಡಿದಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೮೬). [ಸಂ. ಧವಲೇಕ್ಷಣಾ]

ಧವಳೇಕ್ಷು (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಕಬ್ಬು ; ರಸದಾಳಿ ಕಬ್ಬು : ಧವಳೇಕ್ಷುಚ್ಛಾಯ ನಿಷಣ್ಣವಪುಗಳಂದದೊಳೆ ನೆಗೞ್ದ ಬಣ್ಣಮನಾ ಶೈಶವದಿಂ ಕಾಳಿಯೊಳ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಂ ಪಾಡಿ ಶಾಳಿಗೋಪಿಯರೆಸೆದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೩೪) ; ಕಳಮ ದ್ರಾಕ್ಷೆ ಧವಳೇಕ್ಷುಗಳ ವನವೀಥಿಗಳನೀಕ್ಷಿಸುತರಸನೈತಂದ (ತೊರರಾ. ೧-೬-೧೧) ; ಮದನದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕೆದುವನೆಂದು ಧನುಗಳ ಮು ದ ದೆ ಪೂಜೆಪೊಡಿಟ್ಟಂತೆ ಒದಗಿದ ಧವಳೇಕ್ಷುದಂಡವೊಲಗದ ಚೌಸದನದೆ ಪೂಗಳೊಪ್ಪಿದವು (ಕಂನವಿ. ೨೦-೩೩). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಇಕ್ಷು]

ಧವಳೋತ್ತರೀಯ (ನಾ). ಬಿಳಿಯ ಮೇಲುವಸ್ತ್ರ, – ಶಲ್ಯ : ಇಟ್ಟ ವಿಭೂತಿಯ ತೊಟ್ಟ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಯ ಹೊದೆದ ಧವಳೋತ್ತರೀಯದ ಉಟ್ಟ ತಳಿರ್ಗಾಸೆಯ . . . ಶೈವಶೃಂಗಾರಂ ಸರ್ವಾಂಗದೊಳ್ ಬಳೆಯೆ (ನಂಬಿರ. ೧೬-೧೦೫). [ಧವಳ (= ಧವಲ) + ಉತ್ತರೀಯ]

ಧವಳೋತ್ಪಳ 'ಧವಲೋತ್ಪಲ' ನೋ.

ಧವಾದಿನಿ (ನಾ). ಗಂಡನನ್ನು ನುಂಗಿದವಳು ; ಗಂಡನ ಸಾವಿಗೆ ಕಾರಣಳಾದವಳು : ಕಂಲವಿನಾಶಿನಿ ಧ ವಾ ದಿ ನಿ ಪಾಪಿ ದುರ್ಮಾರ್ಗಕಲಿತೆ ಸುರಪತಿಯಂತಜೇಯನಂ ಗಿರಿಯಂತೆ ಚಲನೆಯಿಲ್ಲದನಂ . . . ಪಲವುವಿಧ ಕರ್ಮದಿಂ ಸಂತಾಪಗೊಳಿಸುತಿಹೆ (ವೆಂಕಾರಾ. ೨-೧೨-೨೦).
[ಸಂ. ಧವಾದಿನೀ]

ಧವಿತ್ರ (ನಾ). (ಯಜ್ಞದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಗಾಳಿಹಾಕಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ) ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬೀಸಣಿಗೆ. [ಸಂ.]

ಧಸ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವಳ ಎದೆ ಧಸ್ ಅಂದಿತು (ಮಂಜುಕ. ೯೧).

ಧಸಕ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧಸಕ್ಕೆನ್ನು' ಪರಾ.

ಧಸಕ್ಕೆನ್ನು (ಕ್ರಿ). ಹೌಹಾರು ; ನಡುಗು : ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿಯ ಎದೆಯು ಧಸಕ್ಕೆಂದಿತು (ಹುಟ್ಟುಹ. ೫೩) ; ಆಚಾರ್ಯರ ಎದೆ ಧಸಕ್ಕೆಂದಿತು (ಸಮುಜೀ. ೦೦೭). [ಧಸಕ್ + ಎನ್ನು (<ಎನ್$_1$)]

ಧಸರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೊಪ್ಪು : ಬಹುಮೂತ್ರವಾಗಿ ಇರುವಂಥ ವರುಗಳಿಗೆ . . . ಕೊಡುವಂಥಾ ಮೇಲೋಗರಗಳು – ಗಣಜಿಲೆಸೊಪ್ಪು . . . ಮಜ್ಜಿಗೆ, ಹೊನಗೊನ್ನೆ, ಧಸರಿ, ಬೇವಿನಹೂವು, (ವಿಷ್ಣುವಿ.೧೫೬).
[?]

ಧಸವಂಧ 'ದಶವಂಧ' ನೋ.

ಧಸಿಕೆ (ನಾ). ಆಕಸ್ಮಿಕ ಭಯ, ದುಃಖ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಉಂಟಾದ ಆಘಾತ, – ಪೆಟ್ಟು : ರಾತ್ರಿ ಕೆಟ್ಟಕನಸುಗಳು ಬೀಳುತ್ತವೆ. ಮನಸಿನಲ್ಲಿ ಧಸಿಕೆ ಕುಳಿತಿದೆ (ಕುರಿಹಿಂ. ೪೨). [←ಮರಾ. ಧಸಕಾ]

ಧಸ್ಸೆನ್ನು (ಕ್ರಿ). ಹೌಹಾರು ; ಭಯಹೊಂದು : ಆ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಕಂಡು ನಾರಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರಿಯ ಹೊರತು ಉಳಿದವರೆಲ್ಲರ ಎದೆಗಳು ಧಸ್ಸೆಂದವು! (ಅಂಬಿಕ. ೧೩) ; ಕಕ್ಕನ ಎದೆ ಧಸ್ಸೆಂದಿತು (ಕನಕ. ೩೧).
[ಧಸ್ + ಎನ್ನು (<ಎನ್$_1$)]

ಧಳಂ 'ಧಟಂ' ನೋ.

ಧಳಧಳನೆ (ಅ). ದಡದಡನೆ ; ಸಂಸರನೆ : ಹೆಳವನಲ್ಲಿಗೆ ಗಂಗೆ ಧಳಧಳನೆ ಬರ್ಪಂತೆ (ದೀಕ್ಷಾಬೋ. ೦೫-೦೦) ; ಧಳಧಳ[ಪಾಠಾಂ. ದಳದಳ]ನೆ ಪುಳಕದಗೆ ಸಳಸಳಿಸೆ ಕಣ್ಗಳೊಳು ಗಳಗಳನೆ ಬಾಷ್ಪಂಳಿದೊಗುತಿರೆ (ಸಾನಂಶ. ೧-೬೫) ; ಆನಂದಾಶ್ರು ಕಣ್ಗಳೊಳ್ ಧಳಧಳ[ಪಾಠಾಂ. ದಳದಳ]ನೆ ಸುರಿಯೆ (ಶದ್ಮರಾ. ೭-೨೮). [<ಧಳಂ + – ಅನೆ$_1$]

ಧಟ (ನಾ). (?) : ಆದಿಗ್ರಹಣಾದನ್ಯತ್ರಾಪಿ – ಘಟಿಯಂ, ಝಳಂ, ಠಕ್ಕು, ಢೊಕ್ಕರಂ, ಧಟಂ[ಪಾಠಾಂ. ಳಂ],ಭರಂ (ಶಾಶಾಭೂ. ೧೦ ವೃತ್ತಿ) : ವರ್ಗ ಚತುರ್ಥಾಕ್ಷರಂಗಳ್ಗೆ – ಘಟಿಯಂ, ಝಾಟಿಗೆ . . . ಢೊಕ್ಕರಂ, ಧಟ [ಪಾಠಾಂ.ಳಂ], ಧಾಳಿ, ಧಾರಿ, ಧವಳಂ (ಧವಡಂ) (ಶಮದ. ೧೫ ಪ್ರಯೋ). [P ಇದು 'ದಟ' ಎಂಬುದರ ಪರ್ಯಾಯರೂಪವಿರಬಹುದು]

ಧಟಂ, ಧಳಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಖಟಿಲ್ಲನೆ . . . ಧಟ ವ್ಮನೆ, ಫಟಿಲ್ಲನೆ – ಇವು ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಪ್ರಾಣಾನುಕರಣಂಗಳ್ ನಿತ್ಯಖಟಂಗಳ್ (ಶಮದ. ಪರಿ. ೧). **ಧಳಂ :** ಕೋಳಾಹಳೋತ್ಕರ ನಿಸ್ಸಾಳ ಧಳಂ ಧಳಂ ಧಳರವಂ ಪರ್ಬಿತ್ತು ಮೂಲೋಕವಂ (ಗಿರಿಳ. ೬-೫೪).

ಧಳಂಧಳಂ, ಧಳಂಧಳ, ಧಳಧಳಂ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ನಿಸ್ಸಾಳಧ್ವನಿ ಧಳಂ ಧಳವ್ಮನೆ (ತಿರುನಾ. ದೀ. ೨೨೨-೧) : ಕೋಳಿಳಕುಳ ನಿಸ್ಸಾಳ ಧಳಂಧಳಂ ಧಳಂಧಳ ನಿನಾದವಮಣ್ಮತ್ತಾಗಳ್ (ಗಿರಿಳ. ೮-೩) : ಧಳಧಳಂ ಜೋಬಿಂಬ ದಬದಬ ದೊಳದೊಳೆಂಬೀ ಧ್ವನಿಗಳವನಿಗೆ ಭಯವನೀವುತಿರೆ (ಸಾನಂಚ. ೮-೦೩) ; ಧಳಧಳಂ ಧಳಧಳಂ ಧಳವೆಂಬ ಶಬ್ದಸವ್ಮಿಳಿತ ಕೋಣಪ್ರಹಾರ ದಿನುಣ್ಮಿದತಿರವಂ . . . ಆವರಿಸಲು (ಕಬಪು. ೩೮-೧). 'ಧಟವ್ಮನೆ' ಪರಾ.

ಧಟಗ (ನಾ). ಒಂದು ನಾಯಿಯ ಹೆಸರು : ಲೋಕನೆಂಬುದು ಎಟ್ಟಕ್ಕೈದು ಪಂದಿಯಂ ಕೊನ್ದತ್ತು, ಇದುವೆರಸಿ ಯೀ ನಾಯಕ ಧಟಗನೆಂಬುದು ಒರಿಸನ್ದಿ ಮಗ ಯಿಪ್ಪತ್ತಱು ಪನ್ದಿಯಂ ಕೊನ್ದನ್ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೮೫-೨ ; ಸು. 975). [?]

ಧಟವ್ಮನೆ (ಅ). ಧಳಂ ಎಂಬ ಸದ್ದಿನೊಂದಿಗೆ : ಅನುಕರಣಕ್ಕೆ – ಖಣಿಲ್ಲನೆ . . . ಧಟವ್ಮನೆ, ಭೋರನೆ ಎಂಬಿವಾದಿಯಾಗಱುವುದು (ಶಮದ. ೧೪ ಪ್ರಯೋ) : ಘುಳುವ್ಮನೆ ಧಟ[ಪಾಠಾಂ. ಳು]ವ್ಮನೆ ಮೊದಲಾದುವು ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರವುಳ್ಳ ಅನುಕರಣಗತ ನಿತ್ಯಖಟಗಳಾದ ಪದಗಳು (ಶಬ್ದಾನು. ೦೪೧ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). [ಧಟಂ + – ಅನ್ನೆ]

ಧಾಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಕುಳ ಭೂಭೃನ್ಮಸ್ತಕಂ ಸೀಳೆ ಧಾತ್ರಿಗೆ ತಾಂ ಪರ್ಬಿದುದುರ್ಬಿ ಧಾಂ[ಪಾಠಾಂ. ದಾಂ]ಧಳಧಳ ಸ್ವರೋರು ಭೇರೀರವಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೩೧) ; ಬಳೆದು ನೆಗೆತಂದು ಧಾಂ[ಪಾಠಾಂ. ದಾಂ] ಧಳಧಳಂಧಳ ಧ್ವನಿಯುಳರ್ಕೆಗೊಳೆ (ರಾಜಶೇ. ೬-೪೪).

ಧಾಂಧಾಂ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಧಾಂಧಾಂ ಧಾಂಧಳಂಬಿಕ್ಕಿದ ಕುಡುಹಿನ ನಿಸ್ಸಾಳ ಘೋಷಕ್ಕೆ ರಾಯರ್ ಕೆಡೆದರ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೮-೨).

ಧಾಂಡಿಗ 'ದಾಂಡಿಗ' ನೋ.

ಧಾಂಡಿಗಿತ್ತಿ (ನಾ). ಕಸುವುಳ್ಳವಳು ; ಗಟ್ಟಿಗಿತ್ತಿ : ಧಾಂಡಿಗಿತ್ತಿಯೊಬ್ಬಳು ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಒಳಗೆ ಬಂದಳು (ರೂಢಿ).

[ಧಾಂಡಿಗ (<ದಾಂಡಿಗ) + – ಇತ್ತಿ]

ಧಾಂದಲೆ, ದಾಂದಲೆ, ದಾಂಧಲೆ (ನಾ). ಗದ್ದಲ ; ಗಲಾಟೆ ; ಹಾವಳಿ ; ಕೋಲಾಹಲ : ಒಂದು ಕಡೆ ಮರಾಠರ ಧಾಂದಲೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ನಿಜಾಮನ ಉಪಟಳ (ಸುವರ್ಣ. ೨೯೯) ; ಹಿಂಡು ಹೊಲೆಯರಿಗೆ ಬೆಳತನಕ ಧಾಂದಲೆ ಹಾಕಲಿಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕೊಟ್ಟಾನ (ಗಂಗಾಸಾ. ೧೧೩) ; ಯಾರಾರೆ ಧಾಂದಲೆ ಹಾಕತಾರ. ಆದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಥಮ್ಮಣಿ ಮಾಡತೀವಿ (ಧನಂಜ. ೩೧). **ದಾಂದಲೆ:** ಅಲ್ಲೇ ನೀ ಎಟ್ಟದು ದಾಂದಲೇ ಹಾಕೂದು? (ಹೂಬಿಸಿ. ೧೧); ಈ ದಾಂದಲೆ ಏಕೆ ಬೇಕು? (ತುಳುನಾ. ೯). **ದಾಂಧಲೆ :** ದೇವರ ಉತ್ಸವ ದಲ್ಲೂ ದಾಂಧಲೇನಾ ? (ನಮ್ಮಳ್ಳಿ. ೫೯) : ಬಲಿಷ್ಠರಾದವರು ಪ್ರಬಲಿಸಿ ದಾಂಧಲೆ ಮಾಡಿ ದೊರೆತಷ್ಟು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ವಿವಿಧ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ದೋಚು ತ್ತಿದ್ದರು (ಪ್ರಮುಹ. ೨೧). [←ಹಿಂ. ಧಾಂಧಲ್ ; ಮರಾ. ಧಾಂದಲ್]

ಧಾಂಧೂಂ 'ಧಾಮಧೂಮ' ನೋ.

ಧಾಕ (ನಾ). ಹೆದರಿಕೆ ; ದಿಗಿಲು ; ಭಯ ; ಆತಂಕ : ಇಷ್ಟು ಜನರು ಕೂಡಿದಾಗ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರೋದು ಅವಸರದ ಕೆಲಸ ಅದೀತೇನೋ ಅಂತ ನನಗ ಧಾಕ (ಹೆದರಿಕೆ) ಅದ (ನಿಹಾರ. ೨೦). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ಧಾಕ್]

ಧಾಟಿ$_1$ (ನಾ). ಆಕ್ರಮಣ ; ಮುತ್ತಿಗೆ ; ದಾಳಿ (?) : ಪುರುಡಿನ ಗರುಡಿ ಸೊರ್ಕಿನೆರ್ಕೆ ಮುಳಿಸಿನ ಬೆಳಸು . . . ಬಲ್ ಚದುರ ಚಾವಡಿ ಚಢಾಳ ದೋಳಿ ಬೇಟದ ಧಾಟಿ ಸಿಂಗರದ ರಂಗಭೂಮಿ ... ರಾಜಿಸುವ ಸೂಳೆಗೇರಿ (ಪದ್ಮರಾ. ೮-೮೭). 'ದಾಟಿ$_3$' ಪರಾ. [<ಸಂ. ಧಾಟೀ]

ಧಾಟಿ$_2$ 'ದಾಟಿ$_2$' ನೋ.

ಧಾಡಧಾಡ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಗೆಲವಿಂದಂ ಮದ್ದುಗುಂಡಂ ತುಂಬಿ ಹಾರಿಸುತ ಧಾಡಧಾಡೆಂಬ ರವದಿಂ (ಕೃಷ್ಣವಿ. ೫-೯೩).

ಧಾಡನೆ (ಅ). ರಭಸದಿಂದ ; ಇದ್ದಕ್ಕಿದಂತೆ : "ಧಾಡನೇ" ಬಿದ್ದಿದ್ದು ರೋದನಮಾಡಿದಳು ಕಲ್ಮರಗುವಂತೆಯೆ (ಪಾರ್ವಪ. ೧-೩೨).

[ಧಾಡ್$_0$ + ಅನೆ$_1$]

ಧಾಡಸಿ 'ಧಾಡಸಿ' ನೋ.

ಧಾಡಸೀ, ಧಾಡಸಿ (ಗು). ೧. ದಿಟ್ಟತನದ ; ಅಪಾಯಂಪನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸದ ; ಸಾಹಸ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯ. ೨. ದುಡುಕಿನ ; ದುಡುಕುತನದ : ವಾಮನ ರಾಯರೇ ನಿಮ್ಮದು ಬಹು ಧಾಡಸೀ ಸ್ವಭಾವ (ಚೀಟಿನಾ. ೨೩೧). **ಧಾಡಸಿ:** ೧. ಉಡುಪೀಯುವರು ಭಾಳ ಧಾಡಸಿ ಮಂದಿ (ಕಕ್ತಧ್ಮ. ೨೨). ೨. ಹಿರಿಯ ಮಗ ಧೀರನ ಧಾಡಸಿ ಪ್ರಕರಣವೊಂದು ಕರುಳು ಕೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು (ಸಾವಿಉ. ೧೬೦). [←ಮರಾ. ಧಾಡಸೀ, ಧಾಡಶೀ]

ಧಾಡಸೀತನ (ನಾ). ದುಡುಕು ; ದುಡುಕುತನ : ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ನಾನೇನೂ ಧಾಡಸೀತನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ (ಗೀಜುಗಿ. ೪೭) : ಅನುಭವ, ಧಾಡಸೀತನ ಆನನಿಗೆ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಾನದಿಂದ ಬರಲಿಲ್ಲ (ದೀಪಹ. II, ೪೨೦). [ಧಾಡಸೀ + – ತನ]

ಧಾಡಿ, ದಾಡಿ$_3$ (ನಾ). ಕೇಡು ; ತೊಂದರೆ ; ವಿಪತ್ತು ; ರೋಗ : ನನಗೇನಾಗಿದೆ ಧಾಡಿ, ಗುಂಡಕಲ್ಲ ಹಾಗಿದ್ದೀನಿ (ಮರಳಿ. ೧೬೧) ; ಅವನಿಗೇನು ಧಾಡಿ, ಊರ ತುಂಬ ಸ್ನೇಹಿತರು, ಎಲ್ಲೋ `ಂಡಿ ತೀರ್ಥ ಆಗಿರುತ್ತೆ (ನಲಸಾ. ೫) ; ಅಲ್ಲಿಕ್ಕೇನಾತೋ ಧಾಡೀ ನಿನಗ ಏಳು (ತಿರುಗು. ೨೦) ; ನಾಲ್ಕುವರ್ಷ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿ ಕುಳಿತಿ ಅಂದರ ಆ ಹೊಲಕ್ಕೂ ಧಾಡಿ ಬರತದ (ಅಶೋಳ. ೫೭). **ದಾಡಿ$_3$:** ಇನ್ನು ಹತ್ತು ದಿನ ರಾತ್ರಿ ಎಲ್ಲಾ ಜಾಗರಣೆ ಮಾಡಿದರೂ ಈ ದೇಹಕ್ಕೆ ದಾಡಿಯಿಲ್ಲ (ಪದ್ಮಸ. ೨೩೩) : ನನಗೆ ದಾಡಿ ಬರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ (ಮರವು. ೨೫೭). [←ಮರಾ. ಧಾಡ್]

ಧಾತ (ನಾ). ೧. ಬ್ರಹ್ಮ ; ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ: ಧಾತ ಮಾಡುವ ತಬಪನಱಿಯದೆ ಕಾಡುವ ಕವ್ಮಟದೇಹಿಗಳ ನೋಡಾ (ಕೋಲಶಾಂ. ೭-೨೫) ; ಧಾತೃ ಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ – ಧಾತ, ಮಾಂಧಾತ (ಶಮದ. ಕಿ. ೮೪ ಪ್ರಯೋ) ; ಧಾತನಣ್ಣಿಯ ಗಾಣದೆಳ್ಳುಕಾಳೆಲೆ ನೀನು (ಮಂಕುಳ. ೩೫೭). ೨. ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು: ಧಾತಾ, ಅರ್ಯಮಾ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ... ತ್ವಷ್ಟ, ವಿಷ್ಣುಗಳೆಂಬವರೇ ಕ್ರಮದಿಂ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು (ವಿವೇಳ. ೨೬೬).

[ಸಂ. ಧಾತೃ]

ಧಾತಕಿ (ನಾ). ಆರೆಹೂವು ; "ಮರಾಟಿಮೊಗ್ಗು" (ಸಂಕನಿ) : ಓಷ್ಣೋದಕ ಗುಡ ಧಾತಕೀ ಸಂಯೋಗದಿಂದಮಂತು ಮದವಿಕಾರಮಸೆದಪ್ಪುದು ಅಂತೆ (ಆದಿಪು. ೨-೯ ವ) : 'ಧಾತಕೀಕುಸುಮ' ಪರಾ. [ಸಂ. ಧಾತಕೀ]

ಧಾತಕೀಕುಸುಮ (ನಾ). ಆರೆ ಹೂವು : "ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲಾ, ಸುಭಿಕ್ಷಾ, ಧಾತಕೀ, ಧಾತುಪುಷ್ಪಿಕಾ ಈ ೪ ಧಾತಕೀಕುಸುಮ" (ನಾಜಿರಾ. ೦೧೦) ; "ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲಾ, ಸುಭಿಕ್ಷಾ, ಧಾತಕೀ, ಧಾತುಪುಷ್ಪಿಕಾ–೪ ಧಾತಕೀಕುಸುಮ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೪೦) ; ಧಾತಕೀಕುಸುಮ, ಲೋಧ್ರ, ಮಂಜಿಷ್ಠೆ, ಲಾಮಂಚ,

ಶ್ರೀಗಂಧ ಇಷ್ಟನೂ ಸಮಾಂಶವಾಗಿ ನೀರಿಂದ ಅರೆದು ಮೈಗೆ ಲೇಪಿಸಲು ಸಕಲಗ್ರಹಗಳು ಪರಿಹರವಹವು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೧೫) ; ಮಂಜಿಷ್ಠ, ಧಾತಕೀ ಕುಸುಮ, ತಾವರೆಕುಸುಮ . . . ಪಾಕದಲ್ಲಿಳುಹಿ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಲೇಪಿಸೆ ಪಿತ್ತ ಜ್ವರ, ಉನ್ಮಾದ, ಮೂರ್ಛೆ ಸಹ ಮಾಣುವುವು (ಸಕವೈ. ೮೫). [ಸಂ.]

ಧಾತಕೀಖಂಡ (ನಾ). = ಧಾತಕೀಷಂಡ; P ಮಧ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ದ್ವೀಪ. ಇದರ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧಾತಕೀವೃಕ್ಷವಿದೆ. ಇದು ರತ್ನ ಮಯವಾಗಿದೆ. ಆದರಿಂದಲೇ ಈ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಧಾತಕೀಖಂಡವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇದು ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಯೋಜನ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಇದರ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ಕಾಲೋದಧಿ ಸಮುದ್ರವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಪರುಗಳು ವ್ಯಂತರದೇವರಾದ ಪ್ರಭಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಿಯ ದರ್ಶನರು : ಜಂಬೂದ್ವೀಪಂ ಲವಣಸಮುದ್ರಂ ಧಾತಕೀಖಂಡದ್ವೀಪಂ ಕಾಳೋದಕಸಮುದ್ರಂ ಪುಷ್ಕರವರದ್ವೀಪಂ ಪುಷ್ಕರವರಸಮುದ್ರಂ (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೧೨೫). [ಸಂ.]

ಧಾತಕೀಷಂಡ (ನಾ). [ಜೈನ] ಪುಷ್ಕರದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ; ಧಾತಕೀ ಎಂಬ ವೃಕ್ಷ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ದ್ವೀಪ : ಆನೀ ಭವಕ್ಕೆ ಮೂಱನೆಯ ಭವದೊಳ್ ಈ ಧಾತಕೀಷಂಡದ ಮೂಡಣ ಮಂದರದ . . . ಪಾಟಳಿಗ್ರಾಮದೊಳ್ . . . ನೆಲಸಲೊಡಂ (ಆದಿಪು. ೩-೩೩ ವ) : ಧಾತಕೀಷಂಡದ ಮೂಡಣಮಂದರದ ಪೂರ್ವವಿದೇಹದ ಸೀತಾನದಿಯ . . . ದಕ್ಷಿಣಶ್ರೇಣಿಯೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೮೪ ವ) : ಲವಣಸಮುದ್ರಮುಮಂ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಯೋಜನದಗಲದಿಂ ಬಳಸಿರ್ದುದು ಧಾತಕೀಷಂಡದ್ವೀಪಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೫೦ ವ) ; ಉದ್ಗತೋಲ್ಬಣ ರೋಷಂ ಪರಿಯಿಟ್ಟು ಮುತ್ತಿದ ಪೊಲಿಕೆರ್ಗಂ ಧಾತಕೀಷಂಡವಿಖ್ಯಾತಭದ್ರಂ ಸಸಮುದ್ರಮಂ ಬಳಸಿ ಜಂಬೂದ್ವೀಪವಿನ್ಯಾಸಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦-೬೨). [ಸಂ.]

ಧಾತಾರ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮ ; ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ : "ಬ್ರಹ್ಮಾ-ಧಾತಾರಂ" (ಶಬ್ದಮ. ೨೮೦) : ಭರ್ತಾರಂ, ಭರ್ತೃ ; ಧಾತಾರಂ, ಧಾತೃ ; ಹೋತಾರಂ, ಹೋತೃ (ಭಾಷಾಭೂ. ೧೧೦ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ. ಧಾತೃ]

ಧಾತು (ನಾ). ೧. ಮೂಲವಸ್ತು ; ಮೂಲಘಟಕ,– ಅಂಶ,– ಸತ್ವ : ಆಚಾರಲಿಂಗವಿಡಿದು ಗುರುಲಿಂಗವ ಕಾಣಬೇಕು . . . ಪ್ರಸಾದಲಿಂಗ ವಿಡಿದು ಮಹಾಲಿಂಗವ ಕಾಣಬೇಕು ಇಂತೀ ಷಡುಸ್ಥಲದ ಧಾತುವ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಒಂದು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿಪ್ಪ ಈ ಕರಸ್ಥಲದ ಅನುವ ಗೋಹೇಶ್ವರನ ಶರಣ ಸಂಗನ ಬಸವಣ್ಣ ಬಲ್ಲ (ಅವಚಂ. ೦೬೮-೭೫೬) ; ಕಲ್ಲುಪ್ಪು ಕರ್ಪುರವು ಸೊಲ್ಲೆರಡು ಧಾತೊಂದು ಖುಲ್ಲನೊಳ್ಳಿದನ ರೂಪೊಂದು ಗುಣದೊಳಗೆ ಎಲ್ಲ ಅಂತರವು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೮೧೨). ೨. ಪೃಥ್ವಿ, ಅಪ್ಪು, ತೇಜಸ್ಸು, ವಾಯು, ಆಕಾಶಗಳೆಂಬ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು. ೩. ಆಕಾಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಭೂತಗಳು : "ಅಂಬರವರ್ಜಿತ ಪಂಚಭೂತದೊಳ್ . . . ಶೀಲಮಿಂತಿವಕೆ ಧಾತುವೆನಿಕ್ಕು" (ನಾನಾರ. ೮೩). ೪. ದೇಹದೊಳಗಿನ ರಸ, ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ, ಮೇದಸ್ಸು, ಅಸ್ಥಿ, ಮಜ್ಜೆ, ಶುಕ್ರಗಳೆಂಬ ಏಳು ಮುಖ್ಯವಾದ ಘಟಕಗಳು ; ಸಪ್ತಧಾತುಗಳು : ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯ ಸಪ್ತಧಾತು ಹಂಚು ಹಱಿಮಾಡಿ ಕಾಡಿಹುವಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೪೭) : ಜಲಧಿ ಮಹಾತ್ಯಕೆ ವಾರಕುಲಗಿರಿಗಳು ವಿಭಕ್ತ ದ್ವೀಪ ಸರ್ವಾವಳಿ ಮುನೀಶ್ವರರುಗಳ ಧಾತುಗಡಣದ ವೇದಿಗಳ ತಿಳಿದು . . . . ಪಡೆವವರುಗಳು ನಿರ್ಮಳ ದಲೆಡಹದೆ ಬೆರಸಿಕೊಂಬರು ಮುಕ್ತಿರಾಜ್ಯವನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೪-೩೪) : ಧಾರುಣಿಯ ಲಂಪಟರು ಕದನವ ಹಾರಿ ಬಂದರು ಗಡ ಕೃತಾಂತನ ಭೂರಿ ಭೂತದ ಧಾತುವಾಯಿತು ಲೇಸುಲೇಸೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾಭೀ. ೦-೪) : ಧಾತು ಏಳನು ಕಲೆತು ಭೂತ ಪಂಚಕವಾಗಿ ಓತು ದೇಹವನು ಧರಿಸಿರ್ದ ಮನುಜರ್ಗೆ ಜಾತಿ ಎತ್ತಣದು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೯೬೫) : ಧಾತುಗಳು ರಸಧಾತು, ರಕ್ತಧಾತು, ಮಾಂಸಧಾತು, ಮೇದೋಧಾತು, ಅಸ್ಥಿಧಾತು, ಮಜ್ಜಧಾತು, ಶುಕ್ಲಧಾತು ಎಂದು ಏಳು ತೆರನಾಗಿವೆ (ಸಕವೈ. ೯೮). ೫. ದೇಹದೊಳಗಿನ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದ್ರವ್ಯಗಳು : ಒಂದೊಂದು ಧಾತುವಿನ ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯಿಂದಲೂ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯಮ ಮಾಂದ್ಯಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಂದಲೂ ಪುಟ್ಟುವ ಸನ್ನಿದೋಷವಾರು (ಸಕವೈ. ೦೫೧) : ಅನ್ನೋದಕ ಅಗ್ನಿಗಳೆಂಬ ಮೂರರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ವೆಂಬ ಮೂರು ಧಾತುಗಳು (ಹಸಾರ. ೯-೩ ಟೀಕು). ೬. ಲೋಹ ; ಖನಿಜ : ಧಾತುವಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುವ ಮನೆಗಳು ತೀರ ವಿರಳವಾಗಿದ್ದವು (ಪ್ರೇಮಾಕ್ಷಿ. ೨೪೮) : ಸುಟ್ಟು ಅದಿರು ಶುದ್ಧವಾಗಿ ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ (ಕಲಿಕ್ಷ್ಣೀಲ. ೧೮-೨) : ಅರರೆ! ಧಾತು ಪ್ರಕರವರಸನೆನಿಸುವ ಕನಕ! ಅರಿಯೆಯಾ ನಿನಗೆಂತು ಬಂದುದೀ ದೇಹಂ ? (ಹಂಪಿನ. ೧೬೭-೧೧) : ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯಗಳ ಮಾತ್ತೇಳಿ ಒಲಿಸುವರು ಧಾತು ಬಂಗಾರ ಮಾಡುವರು (ಸಿದ್ಧಪು. ೨೨-೧೮). ೭. ಆತ್ಮ ; ಪರಮಾತ್ಮ ; ಪರಬ್ರಹ್ಮ. 'ಧಾತುಗೆಡು' ಪರಾ. ೮. ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೂಗು, ನಾಲಗೆ ಮತ್ತು ಚರ್ಮಗಳೆಂಬ ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಗಳು. ೯. ಶಬ್ದ, ಸ್ಪರ್ಶ, ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧಗಳೆಂಬ (ಪಂಚಮಹಾ ಭೂತಗಳ) ಐದು ಗುಣಗಳು ; ಪಂಚ ತನ್ಮಾತ್ರೆಗಳು : ವಿಕಳನಾದೆನು ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಮತಿಗೆಟ್ಟೆನು ಮನದ ವಿಕಾರದಿಂದ (ಬಸವ. ೯೩). ೧೦. ಮೂಳೆ; ಎಲುಬು : "ಅಸ್ಥಿ, ಧಾತು, ಕೀಕಸಂ, ಕುಲ್ಯಂ– ಈ ೪ ಎಲ್ವು" (ಹಲಾಯು. ೧೦೪-೦೦). ೧೧. ಕಾವಿಬಣ್ಣದ ಕಲ್ಲು ; ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಶಿಲೆ ; ಗೈರಿಕ : "ಗೈರಿಕಂ, ಧಾತುಃ–ಈ ೨ ಜಾದು" (ಹಲಾಯು. ೨೮-೧೩) : "ಗೈರಿಕಂ ಧಾತುವೆನೆ ಜಾಜಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೦-೩) : ಧಾತು ರಕ್ತಾತಶೋಕಕಿಸಲಯವಿಭಾಸಿಭಾಸು ಸಟಾಕಲಾಪಮಲ್ಲಾಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩೫-೧೩) : ದಾರುಣರಕ್ತವಕ್ತ್ರಮೃಗರಾಜಯುಗಕ್ಕೆ . . . ಸಧಾತು ಕುಭೃದ್ಯುಗಕ್ಕೆ ಸಿಂದೂರಿತ ಗಂಧಸಿಂಧುರಯುಗಕ್ಕೆಣೆಯೆಂಬಿನಮಣ್ಮಿ ಕಾದಿ ದರ್ ಕೌರವರಾಜನುಂ ಕುರುಕುಲಾಂತಕನುಂ ರುಧಿರಾಕ್ತಮೂರ್ತಿಗಳ್ (ಗದಾಯು. ೮-೧೭) ; ಮಹೋತ್ಪಲಮಿತ್ರನಿದಿರಿನಲಿ ಧಾತು ಧವಳಿಸಬಲ್ಲುದೇ (ತೊರರಾ. ೩-೭-೩೮). ೧೨. ಸ್ವಭಾವ ; ಸಹಜವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಗುಣ ; ಇರವು ; ಸ್ಥಿತಿ : ಪೂತುರೇ ರಣವೆಂಬುದೆಮ್ಮಯ ಧಾತು ಕಲಿ ಮೂದಲಿಸಿ ಕರೆದರ ರಾಜ್ಯಸಿರಿಯೇಕೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೫-೨೫) : ಬನದ ಸೀತೆಯ ಧಾತನಱಿ ಹೋಗೆನೆ . . . ಲಂಕಾನಗರಿಗೈತಂದ (ತೊರರಾ. ೬-೪೨-೧) : ಮಾತು ಮುನ್ನಿನವೋಲು ಬಳಕೆಯ ರೀತಿ ಮುನ್ನಿನವೋಲು ಚಿತ್ತದ ಧಾತು ಬೇಱೊಂದಾಯ್ತು (ವಿಧಾಗ. ೧೦-೬೨-೨೪) : "ಇಳೆಯಾದಿ ಭೂತಂಗಳಲಿ ಪಂಚಲೋಹದಲಿ ಹಲವು ವರ್ಣದಲಿ ಸ್ವಭಾವದಲಿ ರಸ ಅಧಿರ ಮೆಲುಮಾಂಸ ಮೊದಲಾದ ದೇಹದಲಿ ಧಾತುವೆಂಬಭಿಧಾನ ವರ್ತಿಸಿರ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೪೬-೩೪). ೧೩. ರೇತಸ್ಸು ; ಶುಕ್ಲ ; ವೀರ್ಯ : "ಧಾತು ರೇತಂ ಶುಕ್ಲಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೨-೩೦) : ರುಧಿರ . . . ಶುಕ್ಲಮೆಂಬ ಸಪ್ತ ಧಾತುಗಳ್ ಕ್ರಮದಿಂ ವರ್ಧಿಸಲಾ ಜೀವನಾದೊಡೆ ಆಯಾ ಧಾತುಮಯನಾಗಿ ಪುರುಷನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಸತ್ರಯಮಿರ್ದು (ವಿವೇಕ. ೩೩೫). ೧೪. ಶಕ್ತಿ ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. 'ಧಾತುಗೆಡಿಸು', 'ಧಾತುಗೆಡು' ಪರಾ. ೧೫. ಧೈರ್ಯ. 'ಧಾತುಗುಂದು' ಪರಾ. ೧೬. ಅರುವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಹತ್ತನೆಯ ಸಂವತ್ಸರ : ಮತ್ತಮಾ ವರುಷವೇ ಪ್ರಭವ . . . ಧಾತು . . . ಅಕ್ಷಯವೆಂದಱುವತ್ತು ತೆಱನಾಗಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೬೦೧). ೧೭. ಎಚ್ಚರ; ಪ್ರಜ್ಞೆ : ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಪ್ಪಿ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದ ರಂಗಮ್ಮನಿಗೆ ಶೈತ್ಯೋಪಚಾರ ಮಾಡಿ ಧಾತು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದರಂತೆ (ಮಲೆಮ. ೪೭೬). ೧೮. [ಗಣಿತ] ಏಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ತುರಗ ಹಯಂ ಧಾತು . . . ಸ್ವರ ಸಾಗರ ಪರ್ವತಾದ್ರಿಯೆಂಬರ ನಾಮಂ (ವ್ಯವಹಾ. ೯-೭).

೧೯. [ವ್ಯಾಕ] ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಮೂಲರೂಪ ; ಪ್ರತ್ಯಯರಹಿತವಾದ ರೂಪ : ಧಾತುಗನೇಕಾಕ್ಷರಕಾಖ್ಯಾತವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಮೊದಲೊಳ್ ಸುಕಾನಕ್ಕಂ ಹೇತು ಪ್ರಯೋಗದೊಳ್ (ಶಬ್ದಾ.ವ. ೪೧೭) ; ಕ್ರಿಯೆಯರ್ಥದ ಮೂಲಂ ಪ್ರತ್ಯಯರಹಿತಂ ಧಾತು . . . ಧಾತುಗೆ ವಿಭಕ್ತ್ಯಾಯಾಖ್ಯಾಗಿರ್ಕುಂ (ಶಮದಃ ೩೧೭) ; ಸಂಧಿ, ಸಮಾಸ, ತದ್ಧಿತ, ಆಖ್ಯಾತ, ಧಾತು, ಅಪಭ್ರಂಶ, ಅವ್ಯಯವೆಂಬಷ್ಟಪ್ರಕಾರವಮಂ ಪ್ರಪಂಚಿಸುವ ವ್ಯಾಕರಣದೋಷಮಿಲ್ಲದೆ (ವಿವೇಕ. ೨೪೧) : ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಧಾತು (ಮಧ್ಯಮ. ೭೦). ೨೦. [ಸಂಗೀತ] ಹಾಡಿನ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಬರುವ ದ್ರವ್ಯ ; ✱ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಸ್ವರ, ಪದ, ಬಿರುದ, ಪಾಟ, ತೇನ (ತೇನಕ ಅಥವಾ ತೆನ್ನ), ತಾಳಗಳೆಂಬ ಆರು ದ್ರವ್ಯಗಳು. ಆಧುನಿಕ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ರಾಗ, ಗಮಕ, ವರ್ಣಮಟ್ಟುಗಳು. ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ 'ಧಾತು' ಮತ್ತು 'ಮಾತು'ಗಳೆರಡೂ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಭರತಕೋಶದಲ್ಲಿ 'ಧಾತು' ಎಂಬುದು, (ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ಬಾರಿಸುವಾಗ ಅಥವಾ ನುಡಿಸುವಾಗ ಹೊರಡುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಸ್ವರವಿಶೇಷವೆಂದೂ ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರ, ಆವಿದ್ಧ, ವ್ಯಂಜನ ಮತ್ತು ಕರಣಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಗಳಿವೆಯೆಂದೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ : ಕಳಪಿಕಪಂಚಮಾಂಚಿತ ಮೃದುಧ್ವನಿಯಿಂ ಗಲೆವಂದು ಸುಸ್ವರಂ ಲಳಿ ಲುಳಿ ಧಾತು ರೀತಿ ಗತಿಯೋಜೆ ಬಜಾವಣೆ . . . ಬೆಡಂಗು ಭಂಗಿ ಸಂಗಳಿಸೆ ಸುಕಂಠೆ ಪಾಡಿ ಪುದಿದಳ್ ಮುದಮಂ ನರನಾಥಚಿತ್ತದೊಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೦-೩೭) : ಜಾತಿ ಲಯ ತಾಳ ರೀತಿ ಗಮಕಂ ಯತ[ತಿ] ತೋಪು ಕಳಾಸ ಧಾತು ಮೇಣತಿರಸಭಾವಬಿಂಕಂ . . . ರುಚಿರಗಾನಸುತಾಳದ ಮಾರ್ಗಮೊಪ್ಪವಂತತಿ ಚತುರತ್ವದಿಂದಭಿನಯಂಗಳನೂಹಿಸುತಾಡಿ ತೋಱಿದರ್ (ಚಿಕ್ಕದೇ. ೦೩೩) ; ಪೂರ್ಣಕಂಠದಿಂದ (ಧಾತು ಮತ್ತು ಮಾಟು) ಮಹಾವೈದ್ಯನಾಥ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಸಂಗೀತ. ೯). [ಸಂ.]

ಧಾತುಕ್ಷಯ (ನಾ). ೧. ದೇಹದೊಳಗಿನ ರಸಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು. ೨. ವೀರ್ಯನಾಶ : ಧಾತುಕ್ಷಯದಿಂದ ರಕ್ತವು ಕ್ಷೀಣಿಸಿ ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗಿನ ಅಂತ್ರಗಳು ದುರ್ಬಲವಾಗಿ ಅನ್ನವು ಚನ್ನಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗಲಾರದೆಂದು ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿರುವದು (ಬ್ರಹ್ಮಚ. ೨೨). ೩. ನಿತ್ರಾಣ ; ದೌರ್ಬಲ್ಯ ; ನಿಶ್ಶಕ್ತಿ : ಧಾತುಕ್ಷಯಂ ಮನಃಪ್ರತಿಘಾತಂ ಪುಟ್ಟಿಸುಗುಮೊಂದುಮಾಲಸ್ಯಮನಪ್ರೀತಿಯಿನಸಹ್ಯತೆಯಿನಭಿಜಾತೋಜ್ಜ್ವಂ ಭಣತೆಯಿಂದಮದನಱಿಗಱಿಪಂ (ಶೃಂಗಾರ. ೨-೨೯). [ಧಾತು + ಕ್ಷಯ]

ಧಾತುಕ್ಷೀಣತೆ (ನಾ). = ಧಾತುಕ್ಷಯ ೨ : ವೀರ್ಯವು ನೀರಿನಂತೆ ತೆಳ್ಳಗಾಗುವದು . . . ಧಾತುಕ್ಷೀಣತೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು (ಬ್ರಹ್ಮಚ. ೨೦). [ಧಾತು + ಕ್ಷೀಣತೆ]

ಧಾತುಗತ (ಗು). ಮಜ್ಜೆಯೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ; ಅಸ್ಥಿಗತವಾದ : ಸರ್ವವಿಷಮಜ್ವರ, ಏಕಾಹಿಕ, ದ್ವ್ಯಾಹಿಕ, ತ್ರ್ಯಾಹಿಕ, ಚಾತುರ್ಥಿಕ, ಸನ್ನಿಪಾತ ಧಾತುಗತಶ್ವಾಸಹರಂ (ವೈದ್ಯಾ. ೦೭). [ಧಾತು + ಗತ೭]

ಧಾತುಗರ್ಭ (ನಾ).[ಬೌದ್ಧ] ಬುದ್ಧನ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಯ್ದಿಟ್ಟಿರುವ ಕಟ್ಟಡ ; ಚೈತ್ಯಾಲಯ ; ಡಾಗೋಬ ; ಪಗೋಡ : ಈ ರಾಜ್ಯಗಳಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ, ಬೌದ್ಧಸ್ತೂಪಗಳೂ, ಧಾತುಗರ್ಭಗಳೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೊರೆತಿವೆ (ಭಾರದ. ೩೪೧) ; 'ಪಾಗನ್'ನ ರಾಜ . . . ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಧಾತುಗರ್ಭಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ . . . . ಬರ್ಮಾ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಯುಗವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ (ಭಾರದ. ೩೪೧). [ಧಾತು + ಗರ್ಭ]

ಧಾತುಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ೧. ಶಕ್ತಿಗುಂದು ; ದುರ್ಬಲವಾಗು ; ನಿರ್ವಿಣ್ಣವಾಗು : ಘಾತಿಯಲಿ . . . ಧಾತುಗುಂದಿದನಳ್ಕಿಱಿದವಳ್ಳೆಗಳು (ಕುಮ್ಯಾ.ಆ. ೧೯-೧೦) : ಅಂಗಜನವುಪಟಲದಿ ಕಡುನೊಂದು ಧಾತುಗುಂದಿಹಳಾ ತರುಣಿ (ನಳಚ. ೨-೯೭) ; ಮುಸಗಿದುದು ಕೆಂದೂಳಿ ಗಗನವ ಮುಸುಕಿದರೆ ರವಿ ಧಾತುಗುಂದಿ ಪಸರಿಸಿತು ಎಣ್ದೆಸೆಯಾ (ರಾಮಚ. ೯೮) ; ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಧಾತುಗುಂದುವ ಧೈರ್ಯಮೆಸೆಯಲೆಸೆದಳ್ ಶಿವನ ಬೆಂಕೊಂಡು ಸುರಸತಿಯರು (ಚೆಬಪು. ೧೯-೩೨) ; ದ್ಯೂತಕೇಳಿಯೊಳಜ್ಞಾತವಾಸದೊಳಂದು ಧಾತುಗುಂದದೆ ಪಾಂಚಾಲಿ ಓತು ಪಾಂಡವರನೊಲಿಸಿ ಹದಿಬದೆಯರ ಬೈತಲೆವಣಿಯೆನಿಸಿದಳು (ಹದಿಬ. ೩-೪೮). ೨. ಧೈರ್ಯಗುಂದು; ಕಂಗೆಡು: ಈತನಿನ್ನೇನ ತಂದಪನೆಂದು ಚಿತ್ತದಲಿ ಧಾ[ತಾಕಾಂ. ದಾ]ತುಗುಂದದಿರಿ ಮಱುಗದಿರಿ (ಸೋಮಚ. ೨-೦೨೨) ; ಧಾತುಗುಂದಿದೆ ಪತಿಯ ಕಾಣದೆ ಭೀತಿಯಿಂ ನಿಮ್ಮಡಿಯ ಕಂಡೆನು (ನಳಚ. ೫-೩೭). [ಧಾತು + ಕುಂದು೧]

ಧಾತುಗೆಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಶಕ್ತಿಗುಂದಿಸು ; ದುರ್ಬಲಗೊಳಿಸು; ಸತ್ವಗುಂದಿಸು: ರಜನೀಚರರ ಥಟ್ಟಣೆ ಧಾತುಗೆಡಿಸಿತು ದಿಟ್ಟರುಬ್ಬಟೆಯ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೫-೨೩) ; ಈತನೆಮ್ಮುವ ತನ್ನ ಮೂಗಿನ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಬಿಱುಬಿನಲಿ ನೆಱೆ ಧಾತುಗೆಡಿಸಿದನು (ತೊರರಾ. ೫-೮-೪೩). ೨. ಧೈರ್ಯಗುಂದಿಸು ; ಹೆದರಿಸು : ತನ್ನನೀ ಪರಿ ಧಾತುಗೆಡಿಸುವುದುಚಿತವೇ (ತೊರರಾ. ೬-೧೧-೪೧). [ಧಾತುಗೆಡು + -ಇಸು೩]

ಧಾತುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಶಕ್ತಿಗುಂದು ; ದುರ್ಬಲವಾಗು : ಬಳಲು ; ಆಯಾಸಗೊಳ್ಳು : ಧೃತಿಗೆಟ್ಟು ಮನ ಧಾತುಗೆಟ್ಟರೆ ಅಪ್ಪುದು ತಪ್ಪದು (ಬಸವ. ೭೮೭) ; ಸತಿ ಮಾಯಾಮೋಹವಾಚ್ಛಾದಿಸೆ ನೆಱೆ ಧೃತಿಗೆಟ್ಟಂ ವೃಥಾ ಧಾತುಗೆಟ್ಟಂ (ರಕ್ಷಾಶ. ೫೩): ಈರೈದುಪವಾಸದಿಂ ಧಾ[ತಾಕಾಂ. ದಾ]ತುಗೆಟ್ಟಱಿಯದೀ ವ್ಯಾಘ್ರಪುರವಮಂ ಪೊಗಲು ವ್ಯಾಘ್ರಪುರವಮಾದುದೆಮಗೆ (ಸೋಮಚ. ೨-೮೮) ; ಯಕ್ಷನಿಟ್ಟ ನಿವಾತತ್ಯಣವಮಂ ನೆಗಪಲಾಱದೆ ಧಾತುಗೆಟ್ಟರು ವಿಷ್ಣುಧಾತರು ತಾವೆ ಘನವೆಂದು (ಬಸಪು. ೫೯-೯೭) ; ಘಾಸಿಯಾದರು ಘಾಯವಡೆದು ವಿಳಾಸವಳಿದುದು ರಿಪುಭಟನ ಗೆಲುವಾಸೆ ಬೀತುದು ಧಾತುಗೆಟ್ಟುದು ಸರಳ ಸಾರದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೬-೨೦) : ಟೆಬ್ಬರಿಸುವನೆ ಕಲಿಭೀಮನುಬ್ಬಟೆಯರಿಗಳಾಹವಧೀರರಾದರೆ ಧಾತುಗೆಡುವವನೆ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೦೩-೨೭) ; ನೆಗ್ಗಿದುದು ಧರೆ ಭಟರ ಘಾಯದ ಲಗ್ಗೆಗಮರೇಶ್ವರರು ಸರಕನು ಹುಗ್ಗಿದರು . . . ದಿಗ್ಗಜಂಗಳು ಧಾತುಗೆಟ್ಟವು (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೪೯-೫೭) ; ಆ ತುರಂಗಮವ ಬಿಡು ಧಾತುಗೆಡಬೇಡೆನುತ್ತಾತನಂ ನರನೆಚ್ಚನಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೩-೭). ೨. ಧೈರ್ಯಗುಂದು ; ಕಂಗೆಡು ; ತಬ್ಬಿಬ್ಬಾಗು : ಓತು ನಡೆಗೊಂಡು ಕಂಗೆಟ್ಟು ಮಗುಳೆಯ್ತಂದು ಭೀತಿಯಿಂದೆಱಗಿ ಕಿಂಕಂ ವಾರ್ಣಮಂ ತೋಱೆ ಧಾತುಗೆಡಬೇಡೆಂದು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಸುಖಿಸದನಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೯-೪೭): ಏನು ಮಾಡಲಯ್ಯ . . . ಧಾತುಗೆಟ್ಟು ಬೆಳ್ಳಿ ಬಂಗಾರದಲಿ ಮೆಱೆವ ಧೂರ್ತೆಯರ ನೋಡುವೀ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಕೆ (ಕನಕ. ೮೪-೦). ೩. ಎಚ್ಚರತಪ್ಪು ; ಪ್ರಜ್ಞೆತಪ್ಪು ; ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತನಾಗು: ಧಾತುಗೆಟ್ಟನು ಭೀಮ ಮುಸುಕಿತು ಭೀತಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರನು (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೭-೪೫). ೪. ಕಳೆಗುಂದು ; ನಿಸ್ತೇಜವಾಗು : ಕಂಠಮಾಲೆಯೊಳ್ನಾತಿನಾಯಕರತ್ನಮಂ ತೆಗೆದು ಬಿಸುಟಂತೆ ಧಾತುಗೆಟ್ಟಿದೆ ತಮ್ಮ ಬಲಂ (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೩-೫೦). ೫. ಆಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ರೂಪುಗೆಡು : ಪವನಬಲ ಪರಿದಳಿತ ಕದಳೀನಿವಹದಲಿ ನಭ ಧಾತುಗೆಟ್ಟುದು ರವಿಗೆ ಕಾಪಥವಾಯ್ತು (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೩-೧೦). ೬. ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು : ಹಸಿದು ತಾರಕಕೂಟವ ಕೇಳಹೋದರೆ ಕೂಟವೆದ್ದು ಬಡಿದರು ಸಾಕಾರ ಮೊದಲು ಧಾತುಗೆಟ್ಟೆಯಲ್ಲಾ ಪರಶಿವಾ (ಸರ್ವಪ. ೬-೦೨೦). [ಧಾತು + ಕೆಡು೧]

ಧಾತುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳು ; ಚೇತನಗೊಳ್ಳು : ಮೊದಲ್ ಚೇತನಂಗೊಡೆಬ್ದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಶೈತ್ಯೋಪಚಾರದಿಂ ರಾಘವಂ ಧಾತು ಗೊಂಡರೆಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಂತಂ ಮೋಸವಿರ್ದು (ಅದ್ಭುತ. ೩೪-೨೪). [ಧಾತು + ಕೊಳ್$_1$]

ಧಾತುಜ್ಞ (ನಾ). ಚಿನ್ನ ಮೊದಲಾದ ಖನಿಜಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲಿದ : ಧಾತುಜ್ಞರ್ ಸಂತತ ತನುಧಾತುಜ್ಞರ್ ಭೂರಿ ಸಾರಧಾತುಜ್ಞರ್ ಸದ್ಧಾತುಜ್ಞರ್ ನೆರೆದಿರ್ದರ್ ಕೌತುಕ ಹಮ್ಮೀರ ವೀರರಾಜನ ಸಭೆಯೊಳ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೦೦೩). [ಸಂ.]

ಧಾತುತಪ್ಪು (ಕ್ರಿ). ಎಚ್ಚರ ತಪ್ಪು ; ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಪ್ಪು : ಸಿಡಿಲು ಬಡಿದ್ಹಾಂಗಾಯ್ತು. ಧಾತುತಪ್ಪಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದೆ (ಕಾನೂರು. ೦೩೩). [ಧಾತು + ತಪ್ಪು$_1$]

ಧಾತುನಷ್ಟ (ನಾ). ೧. ವೀರ್ಯನಾಶ : ಎಲೆ ಬಂಗಾರವನ್ನು . . . ಮೂಱು ತೂಕ ಪರ್ಯಂತರ ಶರೀರಧಾತುನಷ್ಟಕ್ಕೆ ಜೇನುತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಗುಳಿಗೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವುದು (ವಿಶ್ವವಿ. ೪೦). ೨. ಚೈತನ್ಯಗುಂದುವಿಕೆ ; ಬಲಹೀನತೆ. [ಧಾತು + ನಷ್ಟ]

ಧಾತುನಾಶ (ನಾ). = ಧಾತುನಷ್ಟ ೨ : ವಾತದೋಷದಿಂದ . . . ಧಾತು ನಾಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ತೃಷ್ಣೆ ಐದು ಪ್ರಕಾರ (ವೈದ್ಯಸಾ. I. ೦೦೩). [ಧಾತು + ನಾಶ]

ಧಾತುನಾಶನ (ನಾ). ೧. ದೇಹದ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡು ವಂಥದು. ೨. = ಧಾತುನಷ್ಟ ೨. ೩. ಹುಳಿ ಅಂಬಲಿ,-ಗಂಜಿ. [ಧಾತು + ನಾಶನ]

ಧಾತುಪ (ನಾ). ದೇಹದೊಳಗಿನ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಖಿ ವಾದುದು,- ಮೊದಲನೆಯದು ; ರಸ ; ಅನ್ನರಸ ; ಅನ್ನಕ್ಷೀರ. [ಸಂ.]

ಧಾತುಪಾಠ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಮೂಲರೂಪಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಭಾಗ : ಪ್ರತಿವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೂ ಒಂದು ಧಾತುಪಾಠವು ಸೇರಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯ (ಕಾಕಕ್ಕ. VII, ೩೬೩೪). [ಧಾತು + ಪಾಠ$_2$]

ಧಾತುಪುಷ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ದೇಹದ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆ. ೨. ವೀರ್ಯವೃದ್ಧಿ. ೩. ದೈಹಿಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ,-ಶಕ್ತಿ. [ಧಾತು + ಪುಷ್ಟಿ]

ಧಾತುಪುಷ್ಪಿಕೆ (ನಾ). = ಧಾತಕಿ. [ಸಂ. ಧಾತುಪುಷ್ಪಿಕಾ]

ಧಾತುಭಾವ (ನಾ). (?) : ಈ ತೆಱದ ಕರುಣಾಂತರಂಗವ್ರಾತದೊಳ್ಳೆಳೆ ವಿಡಿದು ಬಳಲುವ ಧಾತುಭಾವಂ ವಿಕರಿಸದುಯೆಂದಿಹುದು ಕೃಪೋಕ್ತಿ (ವಿವೇಕ. ೯-೩೦). [ಧಾತು + ಭಾವ$_2$]

ಧಾತುಮಲ, ಧಾತುಮಳ (ನಾ). ೧. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಕೊಳೆ ; ಬೆವರು ಮೊದಲಾದುವು : ಧಾತುಮಲಾದಿ ದೋಷಸಹಿತಂ ಪೊಱಗುಗ್ರದುರಂತ ಕರ್ಮ ಸಂಘಾತವಿಭಾಗ ಮತ್ತೊಳಗೆ ಬೋಧದ ಭಾಗಮದತ್ತ (ಜೀವಸಂ. ೧೨೮-೦೮) : ಮೆಯ್ಯ ಪೊರೆಗಳಂತು ಮೂಱುಭಾಗಂ ಅಲ್ಲಿ ಪೊಱಗಣ ಭಾಗಂ ಧಾತುಮಲಾದಿ. ದೋಷಸಹಿತಂ (ಜೀವಸಂ. ೧೨೮-೦೮ ವ). ೨. ಸೀಸ. **ಧಾತುಮಳ** : ೧. ಧಾತುಮಳ[ಪಾಠಾಂ. ಲ] ದೋಷರಹಿತಂ ವೀತನಖಶ್ಮಶ್ರುಕೇಶಲೋಮಂ . . . ಮನೋಹರರೂಪಂ (ಆದಿಪು. ೬-೩೮). [ಸಂ.]

ಧಾತುಮಳ 'ಧಾತುಮಲ' ನೋ.

ಧಾತುಮಾಕ್ಷಿಕ (ನಾ). ಗಂಧಕ ಹಾಗು ಕಬ್ಬಿಣಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಾದ ರಾಸಾಯನಿಕ ದ್ರವ್ಯ : "ಧಾತುಮಾಕ್ಷಿಕ-ಮಕ್ಷಿಕಭೇದ" (ಓಷಧಿ. ೮೦). [ಸಂ.]

ಧಾತುಮಾಕ್ಷಿಕಚೂರ್ಣ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಚೂರ್ಣ : ಧಾತವಮಾಕ್ಷಿಕಚೂರ್ಣಂ:- ಕಬ್ಬಿಣದ ಪುಡಿ, ಎಳ್ಳು, ಶುಂಠಿ, ಹಿಪ್ಪಲಿ, ಮೆಣಸು . . . ಎಂಬಿವಂ ಸಮಾನಂಕೊಂಡು ಇವೆಲ್ಲರ ಸಮಾನ ಧಾತು ಮಾಕ್ಷಿಕಚೂರ್ಣಂ ಇದಂ ಜೇನುತುಪ್ಪದೊಳು ಕಲಸಿ ಗುಳಿಗೆಯಂ ಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ಹಾಲಲ್ಲಿ ಕುಡಿಯಲು ಹಲವುಕಾಲದಿಂ ಕೂಡಿಬಂದ ಪಾಂಡುರೋಗ ಹರವೆಂದು ಪೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ವಿಶ್ವವಿ. ೩೪). [ಧಾತುಮಾಕ್ಷಿಕ + ಚೂರ್ಣ$_2$]

ಧಾತುರಸ (ನಾ). ೧. ಕರಗಿದ ಲೋಹ ; ಲೋಹರಸ : ಖನಿಜಕ್ಕೆ ಉಷ್ಣತೆ ತಗಲಿ ಅದರಿಂದ ಧಾತುರಸ ಹೊರಟದ್ದರಿಂದ ಜನರಿಗೆ ಅದು ತಿಳಿದಿರಬಹುದು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೯೧). ೨. ಕೆಂಪುವರ್ಣದ ರಸ : ವದನಸರೋಜದೀ ಪರಿವಮಳಕ್ಕೆಱಗಿರ್ದಳಿಯೆಂಬ ಚೆಲ್ವನೊಲ್ದೊದವಿದ ಕುಂತಳಂ . . . ಅರುಣಾಧರ ಧಾತುರಸಾನುಲೇಪನಂ ಪುದಿದ ಕಪೋಲ ಭಿತ್ತಿ ಮೆಱೆಗುಂ ಪದಪಿಂ ಮೃಗಶಾಬನೇತ್ರೆಯಾ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೬-೬೬). [ಧಾತು + ರಸ]

ಧಾತುರೇಣು (ನಾ). ಕಾವಿಯ ಕಲ್ಲಿನ ಧೂಳಂ ; ಗೈರಿಕ ಧಾತುವಿನ ಧೂಳಂ : ಬಳಸಿದುದರ್ಕವಾಜಿ ಖುರಪುಟ್ಟತವಾದವರಾದ್ರಿಯಿಂದಮುಚ್ಚ ಳಿಸಿದ ಧಾತುರೇಣುವೆನೆ . . . ಸಂಜೆಯ ಕೆಂಪುಲೋಕವಂ (ಚಂದ್ರಕು. ೮-೪). [ಧಾತು + ರೇಣು]

ಧಾತುಲಕ್ಷಣ (ನಾ). ೧. ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಾದಿಗಳ ಲಕ್ಷಣ. ೨. ವೇದ ಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಕ್ರಿಯಾಪ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ. [ಧಾತು + ಲಕ್ಷಣ]

ಧಾತುವಾದ (ನಾ). ೧. ಅದುರಿನಿಂದ ಲೋಹವನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ವಿದ್ಯೆ ; ಖನಿಜಶಾಸ್ತ್ರ : ಧಾತುವಾದೋಪಾಧ್ಯಾಯನ ಕಯ್ಗೆವಂದ ಸುವರ್ಣಪಾಷಾಣಮೆಂತು ಪಿಂಡೀಬದ್ಧದಹನತಾಪನತಾಡನಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂ ಶುದ್ಧಲೋಹಮಕ್ಕುಮಂತೆ ಭವ್ಯನುಂ ಮನುಷ್ಯಭವಕ್ಕೆ ವಂದಲ್ಲಿ . . . ಶ್ರಾವಕನಪ್ಪುದು (ಜೀವಸಂ. ೪-೯ ವ). ೨. ಕ್ಷುದ್ರಲೋಹಗಳಿಂದ ಚಿನ್ನ ವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ವಿದ್ಯೆ : "ರಸವಾದ" (ನಾನಾರ್ಥ. ೩. ೦೪) : ದಿವಸಾಧೀಶನೊಳೊಂದಿನಿಂದ ಶಶಿಯಿಂ ಯಂತ್ರಂಗಳಂ ಬಲ್ಲನೈಂದವನಿಂದಂ ನಿಪುಣಂ ದಿನೇಶಸುತನಿಂದಂ ಧಾತುವಾದಪ್ರಿಯಂ . . . ಎನಿಕುಂ (ಜಾತಕ. ೦೩-೦೧). [ಧಾತು + ವಾದ$_2$]

ಧಾತುವಿಜ್ಞಾನ (ನಾ). ಖನಿಜಶಾಸ್ತ್ರ. [ಧಾತು + ವಿಜ್ಞಾನ]

ಧಾತುವೃದ್ಧಿ (ನಾ). ವೀರ್ಯವೃದ್ಧಿ ; ಶುಕ್ಲವೃದ್ಧಿ : ಶರೀರಕಾಂತಿ, ಕಂಠ ಶುದ್ಧಿ, ಅಗ್ನಿಪಟುತ್ವ, ಧಾತುವೃದ್ಧಿ ಸಹ ಉಂಟಾಗುವುದು (ಸಕಪ್ಪ. ೨೦೪). [ಧಾತು + ವೃದ್ಧಿ]

ಧಾತುವೈರಿ (ನಾ). ಗಂಧಕ. [ಸಂ. ಧಾತು ವೈರಿನ್]

ಧಾತೂವಾದ (ನಾ). = ಧಾತುವಾದ ೨ : ನಾರು ಬೇರಂಜನಂ ಘುಟಿಕೆ ಮೂಲಿಕೆ ಬಿಲದ್ವಾರ ರಸಸಿದ್ಧಿ ಧಾತೂವಾದ ವಶ್ಯ ಕುಟಿಲಾರಾಧನಂ . . . ಪರಕಾಯಪ್ರವೇಶವಂ ಬಯಸುವ ವಿಕಾರಿಸಿದ್ಧರು ಸರಿಯೆ ಸಿದ್ಧ ರಾಮಂಗೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೯). [P ಇದು ಛಂದಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರೂಪ]

ಧಾತೃ (ನಾ). ೧. ನಿರ್ಮಾಪಕ ; ಸಂರಕ್ಷಕ. ೨. ಆಧಾರನಾದವನು ; ಆಕರನಾದವನು. ೩. ಬ್ರಹ್ಮ. ೪. ವಿಷ್ಣು. ೫. ಆತ್ಮ ; ಪರಬ್ರಹ್ಮ. ೬. ಬ್ರಹ್ಮಸೃಷ್ಟಿಯ ನಂತರ ಉಳಿದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಸಪ್ತಋಷಿಗಳು. ೭. (ವಿವಾಹಿತ)ಸ್ತ್ರೀಯ ಉಪಪತಿ ; ಮಿಂಡ. ೮. ನಲವತ್ತೊಂಬತ್ತು ವಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ೯. ಕ್ರಮಪಡಿಸು ವವನು ; ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಇಡುವವನು. ೧೦. ವಿಧಿ ; ಅದೃಷ್ಟ.

೧೧. [ಛಂದ] ಬ್ರಹ್ಮಗಣದ ಒಂದು ವಿಧ ; ಒಂದು ಗುರುಂ ಒಂದಂ ಲಘುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಣ (—U) : ಬ್ರಹ್ಮಗಣಮೆಂತೆಂದೊಡೆ :– ಬ್ರಹ್ಮಂ ದ್ರುಹಿಣಂ ಧಾತೃ ಸುರವ (ಛಂದೋಂಬು. ೫-೨೪೦ ವ). ೧೨. [ವೀಶೈ] ರುದ್ರನ ನೂರು ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಕಪಾಲೀಶ . . . ಧಾತೃ ವಿಧಾತೃ . . . ಎಂಬ ದಶರುದ್ರರುಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದರ್ಧ್ವ ದೇಶದಲ್ಲಿಹರು . . . ಸರ್ವಜ್ಞರೆನಿಸಿರ್ವರು ವಿಪೀಶ. ೩೨೩). [ಸಂ.]

ಧಾತೃಪುತ್ರ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗ ; ನಾರದ : ಇರೆ ಸರಸಿಜೋದರನಾದರದಿಂದಂ ಧಾತೃಪುತ್ರನಂ ಬೆಸಗೊಂಡಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೬೩).
[ಧಾತೃ + ಪುತ್ರ]

ಧಾತೃಸೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿ : ಅವುದು ಧಾತೃಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲ್ ಹುತಹವ್ಯಮನಾಂವುದಾವುದಿನ್ನಾವುದು ಹೋತೃ ಶಬ್ದ ಗುಣವಾವುದವಾವುವು ಕಾಲಕರ್ತೃಗಳ್ (ಶಾಕುಂತ. ೧-೧). [ಧಾತೃ + ಸೃಷ್ಟಿ]

ಧಾತ್ರ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮ; ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ: "ಅರಲಿಚ ನಾಲ್ಮೊಗ ನುಡಿವೆಣ್ಣಳಿಯು . . . ಬಿದಿಯು ಬೊಮ್ಮಂ ಪರಿಕಿಸೆ ಸಲೆ ಬೇದಬಜ್ಜೆಗನುಮೆನೆ ಧಾತ್ರಂ" (ಕವಿಕಂ. ೨೯) ; ಏಂ ಜಾಣನೋ ಧಾತ್ರಂ ರೂಪನಿಷ್ಪಾದನವಿಧಿಯೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೩-೯೧) ; ಉಜ್ವಲಾಂಗಿಯಂ ಧವಳಗುಣದೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದನಾಗವೇಳ್ಕುಂ ಧಾತ್ರಂ [ಪಾಠಾಂ. ಪೊಲ್ಕಂ] (ಕಾದಂಪೂ. ೬೬೧) : ನಮ್ಮ ಕೊಳ್ಕುಡೆಗೆ ತಕ್ಕಡೆಯಂ ಸಮಂಕಟ್ಟಿ ಕೊಟ್ಟನೇಂ ಧನ್ಯನೊ ಧಾತ್ರಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೨-೬) : ಧಾತ್ರಪಂಚಮಶಿರಪಾತ್ರ ಪನ್ನಗಯಜ್ಞಸೂತ್ರ (ಭೈರವೇ. ೧-೪).
[ಸಂ. ಧಾತೃ]

ಧಾತ್ರಿ (ನಾ). ೧. ದಾದಿ ; ಸಾಕುತಾಯಿ ; ಉಪಮಾತೆ : "ಧಾತ್ರೀ, ಉಪಮಾತಾ–ಈ ೨ ದಾದಿ" (ಹಲಾಯು. ೮೪-೩೫೩) ; "ಓತು ಸಾಕಿದ ಧಾತ್ರಿ ದಾದಿಯೆನಿಸಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೨-೧೨) : ಧಾತ್ರಿಯೊಳನ್ಮರ ತೇಜೋಮಾತ್ರಮನಾಂ ಸಲಿಸೆನೆಂಬ ತೆಱದಿಂ ಪೊಯ್ಕಲ್ ಧಾತ್ರಿಯ ಕಯ್ಯಂ ನಿಮಿರ್ದಂ ಕ್ಷತ್ರಶಿಖಾಮಣಿ ಮಣಿಪ್ರದೀಪಾಂಕುರಮಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೩-೧೨೫) ; ವರಣಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಧಾತ್ರೀಸಮೇತಳಾಗಿ ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಿಂತಳು (ಆರ್ಯಕೀ. ೪). ೨. ತಾಯಿ ; ಜನನಿ. ೩. ನೆಲ; ಭೂಮಿ; ಇಳೆ : "ಸ್ಥಿರೆ ಧರಣಿ ಧಾತ್ರಿ ಮೇದಿನಿ ಧರಿತ್ರಿ ಧರೆ . . . ಭೂಮಿ ಭೂ ಗೋತ್ರ ನೆಲಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೬-೧) : ಮಾರಿ ಪಸವಿಟ್ಟು ಬಱಂ ಪೆಱವುಂ ಭಯಂಗಳಾಕುಲಿತೆಗಳಲ್ಲ ಧಾತ್ರಿ ಪುಸಿಪೋಗದು . . . ಬಣ್ಣಿಸಲಾನಱಿಯೆಂ ವಿದೇಹಮಂ (ಆದಿಪು. ೧-೫೨) ; ಧಾತ್ರಿಯುಮನೀ ಹುತಾಶನಪುತ್ರಿಯುಮಂ ಬಱಿದೆ ಸೋಲ್ತನಲ್ಲಂಜೂದಿಂ (ಗದಾಯು. ೧-೬೦) ; ಕಾಳೆಗದೊಳ್ತಡಂಗಡಿದು ಮುಂದಣ ಥಟ್ಟನಪೊಕ್ಕಿ . . . ಮೆಟ್ಟಿ ತಿವಿದಾಳ್ತನವಚ್ಚರಿಯಾಯ್ತು ಧಾತ್ರಿಯೊಳ್ (ಎಕ. VI, ಕರೀಕ. ೪೫-೨೫: 1196 ; ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಭೂನಾಥನೊಳಗಸತ್ಯವನು ಕಾಣಿಸಲು ಬಲ್ಲರು ಧಾತ್ರಿಯೊಳು ಮುನ್ನ ಹುಟ್ಟಿದವರಿಲ್ಲ (ಹಚಕಾ. ೨-೨೦) : ನಿಂದ ಭರಕ್ಕೆ ಧಾತ್ರಿ ನಡುಗುತ್ತಿರೆ ಮೆಟ್ಟಿ ಲಯಕ್ಕೆ ದಿಗ್ಗಜಂ ಬಿಂದಡಿಯಿಟ್ಟು ಬೆಚ್ಚುತಿರೆ (ಅನಂಪು. ೫-೪೮) ; ಪುತ್ರ ಕಳತ್ರ ಪರಿಗ್ರಹ ಗಾತ್ರ ಧನೈಶ್ವರ್ಯಮೆಂಬಿವಾರ್ಗಮನಿತ್ಯಂ ಧಾತ್ರಿಯೊಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೨೬) : ಸುಯೋಧನ ನರಸಿಯಲಾಪ್ಪ ಧಾತ್ರಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೨-೫೪). ೪. ಭೂಲೋಕದ ಜನ ; ಜನತೆ : ತುಱುಗೆಮೆ ನೀಳ್ದ ಪುರ್ವು ನಿಡುಗಣ್ . . . ಎಂದು ಧಾತ್ರಿ ಪೊಗಟ್ಟಂ ಪೊಗಟ್ಟನ್ನರೆ ಬಂತಿ ಮಾದ್ರಿಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೦೮) : ಧಾತ್ರಿ ಪಱಿವಂತು ತನ್ನಂ ಧಾತ್ರೀಜನಮಡಸಿ ಪಿಡಿದು ಪರಿಭವಿಸುವುದುಂ ಮಿತ್ರಂ ಶಲಭಕ್ಕೆ ನೆಮೆನಿ ನೇತ್ರೇಂದ್ರಿಯಲೋಭದಿಂದಮಂದಘವಟ್ಟಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೪-೮೫). ೫. ನೆಲ್ಲಿಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ ; ಆಮಲಕ: "ಧಾತ್ರೀ, ಆಮಳಕೀ, ಶಿವಾ–ಈ ೩ ನೆಲ್ಲಿ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೦-೪೩೪). ೬. [ಛಂದ] ಅಕ್ಷರಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಂ ; ಮೂರು ಗುರುಂಗಳಿರುವ ಗಣ; ಮಗಣ (— — —) : ಗುರು ಮೂಱಾಗಿರೆ ಧಾತ್ರಿ ಮುಂತೆರಡು ಬಿಣ್ಪಂ ತೋಯಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೩೮). [ಸಂ. ಧಾತ್ರೀ]

ಧಾತ್ರಿಕೆ (ನಾ). ೧.=ಧಾತ್ರಿ ೧: ಅನಂತರಮಮರ ಧಾತ್ರಿಕಾನಿಕಾಯಮುಮಂ . . . ಜಗತ್ಪತಿ ಪಿತೃಗಳುಮಂ ಬೀಳ್ಕೊಂಡು (ನೇಮಿಪು. ೮-೦೬೬ ವ) : ಉತ್ಸವೋನ್ಮತ್ತ ಧಾತ್ರಿಕಾ [ಪಾಠಾಂ. ಧಾತ್ರೇಯಿಕಾ] ನಿಕಾಯವಿಕೀರ್ಣ ಪಿಷ್ಟಾತಕ ಚೂರ್ಣ ಸಂಜಾತಪಿಂಜರವರ್ಣಪಲಿತಶ್ಮಶ್ರುಕೂರ್ಚೋಪವಿದ್ಧ ವೃದ್ಧಕಂಚುಕಿಸಂಚಯಮುಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೯೬ ವ). ೨. = ಧಾತ್ರಿ ೫.
[ಸಂ. ಧಾತ್ರಿಕಾ]

ಧಾತ್ರಿಜ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಿಯ ಮಗ. ೨. ಅಂಗಾರಕ. ೩. ನರಕಾಸುರ. 'ಧಾತ್ರಿಜಾಂತಕ' ಪರಾ. ೪. ಮರ ; ವೃಕ್ಷ. [<ಸಂ. ಧಾತ್ರೀಜ]

ಧಾತ್ರಿಜಾಂತಕ (ನಾ). ನರಕಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದವನು; ಕೃಷ್ಣ ; ವಿಷ್ಣು: ಧಾತ್ರಿಜಾಂತಕ ಕಪಟನಾಟಕಸೂತ್ರ ಪರಮಪವಿತ್ರ . . . ರಕ್ಷಿಸು ನಮ್ಮನನವರತ (ಹರಿಸಾ. ೯). [ಧಾತ್ರಿಜ +ಅಂತಕ]

ಧಾತ್ರಿಜೆ (ನಾ). ದಾದಿಯ ಮಗಳು · ಕನ್ನಿಕೆ ಧಾತ್ರಿಜೆಯಂತಿರದೆ ಕುಮಾರಿಕೆಯ ಮನದ ಪರಿಚಾರಿಕೆಯಂ ರಥಮಂ ನಡೆಯಿಸೆಂಬುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೧೧). ೨. ಭೂಮಿಯ ಮಗಳು ; ಸೀತೆ. [<ಸಂ. ಧಾತ್ರೀಜಾ]

ಧಾತ್ರಿಧರ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟ ; ಪರ್ವತ : ಲಾಕ್ಷ ಕೃಶಾನು ಧಾತ್ರಿಧರ ಕಾಷ್ಠಗಳೆಂಬಿವು ಕೀಲಕಾಹ್ವಯಂ (ನಾನಾರ. ೧೧೨). [<ಸಂ. ಧಾತ್ರೀಧರ]

ಧಾತ್ರಿಪ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಒಡೆಯ,–ರಾಜ ; ಭೂಲೋಕದ ಒಡೆಯ: ಧಾತ್ರಿಪ ಫಣಿಪರ್ ಖೇಚರಪ ತ್ರಿದಶಪರೆಯ್ದೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಂ ಬರೆದಂ ಚಿತ್ರಪಟಮಂ ದಲೆನೆ ಭುವನತ್ರಿತಯಂ ಕಾಣಲಾದುದಭವನ ಸಭೆಯೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೬೯). [ಸಂ. ಧಾತ್ರೀಪ]

ಧಾತ್ರಿಪತಿ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಒಡೆಯ ; ರಾಜ ; ದೊರೆ : ವಿಷಧಿಪರೀತ ಧಾತ್ರಿಪತಿ ವಾರಿಧಿಯಿಂ ಮಹಿಪಾಳಯಂ ಗಜದ್ವಿಷದಿನಘೋರ ಭೂರಿಭುಜ ನನ್ನನನಿಂ ಪಡೆವೈ ತನೂದರೀ (ನೇಮಿಪು. ೭-೧೦೮) : ಧನವೆ ಸಾಧನವರಸಿಗಾ ಧನವನಿತು ದೊರಕೊಳಲಿದಿರದಾರ್ಯ ಧಾತ್ರಿಪತಿಗಳಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೦-೭೦).
[ಸಂ. ಧಾತ್ರೀಪತಿ]

ಧಾತ್ರಿಪಾಲ (ನಾ). ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು ; ರಾಜ : ದೊರೆ : ಧಾತ್ರಿಪಾಲನೇ ಕೇಳು ನಿನ್ನಯಾ ಮಿತ್ರನೋರ್ವನೂ ಕಾದಿ ರಣದೊಳು ಪೃಥ್ವಿಗೊರಗಿಹ (ರಕ್ಷಾಕ. ೨೦). [ಸಂ. ಧಾತ್ರೀಪಾಲ]

ಧಾತ್ರಿವಲ್ಲಭ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಒಡೆಯಂ; ರಾಜ; ದೊರೆ: ಭವದನುಜಕ್ಷಯಮಂ ಧಾತ್ರಿವಲ್ಲಭಂ ಕಂಡು ಸಂಧಿಮಾಡಲ್ ಶೋಕಾನಿವಹಂ ಬಗೆಮಂ ಧರ್ಮಜನವನಂ ಕೃತಕಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಂ ಕೇಳ್ದಱಿಯಾ (ಗದಾಯು. ೪-೬).
[ಸಂ. ಧಾತ್ರೀವಲ್ಲಭ]

ಧಾತ್ರಿಸರ (ನಾ). (?) : ಲಲಿತ ಶ್ರೀಮುದ್ರೆ ಊರ್ಧ್ವತಿಲಕ ತಪ್ತಲಾಂಛನ ಹೊಳೆವ ದ್ವಾದಶನಾಮ ತುಲಸಿ ದಂಡೆ ಕಳಧೌತವಿರ್ಮಾಂಗಾರಾ ನಳಿನಾಕ್ಷ ಧಾತ್ರಿಸರ ಗಳದೊಳೊಪ್ಪ ಶ್ಲಾಘ್ಯ ಬಲು ವೈರಾಗ್ಯಭಾಗ್ಯದ (ಪ್ರಸಕೀ. ೪೪-೩). "ನೆಲ್ಲೀಕಾಯಿ ಸರ" (ಪ್ರಸಕೀ. ಟಿಪ್ಪಣಿ).
[ಧಾತ್ರಿ + ಸರ೬ ; P ಇದು ನಳಿನಾಕ್ಷದಾ ತ್ರಿಸರ ಎಂದು ಇರುಬಹುದೆ ?]

ಧಾತ್ರೀಜನ (ನಾ). ೧. ದಾದಿಯರು: ನಿರ್ವರ್ತಿತ ತ್ರಿಭುವನಪತಿಭವೋತ್ಸವನಾಗಿ ಸಮವಯಾದಿ ವಿಜಯಮಯಸ್ಕರುಮನಮರ ಧಾತ್ರೀಜನಮುಮಂ . . . ನಿಯೋಜಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೮೦ ವ) : ಮಾತೃಗಣಪೂಜಾವಿಧಾನ ತತ್ಪರರಾದ ಧಾತ್ರೀಜನಂಗಳೊಳಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೧೩). ೨. ಭೂಲೋಕದ ಜನ : ಪರಿವಾರ ಸಮುದ್ಧರಣೆ ಧಾತ್ರೀಜನರಕ್ಷಾಮಣಿ ಸಾಹಸವಿದ್ಯಾಧರಂ

ಸಕಳಕಳಾವತಿ ಶ್ರೀಮತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ವಿಶಾಳವಕ್ಷಸ್ಥಳ [ನಿವಾಸಿನಿ]ಯರಪ್ಪ ಪಟ್ಟಮಹಾದೇವಿ (ಸೌಇಇ. XX, ೬೦-೯; 1094). ೧. ೨: ಗೋತ್ರಾರಿ ಬೆಸಸೆ ನೆಗಳ್ದಪಗೋತ್ರಾರಿಯ ಶೈಶವೋಚಿತಕ್ರಿಯೆಗಲ್ಲಂ ಧಾತ್ರೀಜನಮಾಗಿಯದು ಧಾತ್ರೀಜನಚಾರುಚತುರದೇವೀಜನಮಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೨-೩೯). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀಜಾತ (ನಾ). ಗಿಡ ; ಮರ : ಒಂದನೊಂದಟ್ಟೊಳೊತ್ತಿ ಪಾಟಲು ಮುಂದೆ ಪೇರುರಿಯೊಗೆದು ಬೇಯಲಿ ಮಂದವಾಗಿ ನೆಗಳ್ದ ಧಾತ್ರೀಜಾತ ಜಾತಿಗಳ (ಬಸಪು. ೧೯-೩೭). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀತನಯ (ನಾ). ಮಂಗಳಗ್ರಹ ; ಅಂಗಾರಕ ; ಕುಜ : ಇರೆ ಧಾತ್ರೀತನಯಂ ದಿನೇಶಗೃಹದೊಳ್ ಸ್ವಲ್ಪಾಂಗನಾಸೂನು ದುರ್ಗರತಂ ಕ್ಲೇಶ ಸಹಿಷ್ಣು ನಿಸ್ವನೆನಿಕುಂ (ಜಾತತಿ. ೧೭-೨೦). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀತನಯೆ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಮಗಳು ; ಸೀತೆ. [ಸಂ. ಧಾತ್ರೀತನಯಾ]

ಧಾತ್ರೀತಲ, ಧಾತ್ರೀತಳ (ನಾ). ಭೂತಳ ; ಭೂಲೋಕ : ಆ ವಧು ಬೆರ್ಚಿ ತದ್ವಸನಮಂ ಧಾತ್ರೀತಲಕ್ಕಿಕ್ಕಿ ಪಾದನಿಘರ್ಷಣೆಕ್ಕೊಳಗಾಗಿಸುತ್ತುಮಿರೆ ಕಂಡು (ಮಹಾನೇ. ೫-೧೩೦) : ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯದು ಸದುಭಕ್ತಿ ಬೀತುದಲ್ಲಾ ಹರಹರಾ ಧಾತ್ರೀತಲ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ದೊಳೆಂದೆನುತ ಭಕ್ತವ್ರಾತವುಮ್ಮಳಿಸುತ್ತ (ಬಸಪು. ೩೭-೨೨). **ಧಾತ್ರೀತಳ** : ಶ್ರುತದೇವೀವಚನಾಮೃತಂ ಶ್ರುತಕಥಾಳಾಪಂ . . . ಮ[ಹೋಮ್ಮರ್ಲ್ಲಾ]ಸಿ ವಾರಾಶಿವಾರಿತಧಾತ್ರೀತಳಗೀತಿ ನಿರ್ಮಳ ಯಶಂಗಾರರೂಢಸರ್ವಜ್ಞ ಭೂಪತಿಗೊಲ್ದಾಗಳುಮಿಪಾಗೆ ಮಂಗಳ ಮಹಾ ಶ್ರೀಯಂ ಜಯಶ್ರೀಯುಮಮಂ (ಶಂಪಥಾ. ೧೯-೩೨) : ಬಳಾಚ್ಯುತರ್ ನಡೆದುಬಂದುತೆಯ್ದಿದರ್ ತಾಳತರೂಢರವಮಂ ಸಂಗತತುಂಗಶೃಂಗ ಕುಳಮಂ ಧಾತ್ರೀತಳಖ್ಯಾತಮಂ (ನೇಮಿಪು. ೭-೭೮). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀತಳ 'ಧಾತ್ರೀತಲ' ನೋ.

ಧಾತ್ರೀಧರ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟ ; ಪರ್ವತ : ಹರಹಾಸಕ್ಕೊಂದೆರಟು ದಿಕ್ಕರಿ ರದನಕ್ಕೆರಟ್ಯೂಟು . . . ಕೈಲಾಸಧಾತ್ರೀಧರಕೆಂಟೊಂಬತ್ತು ಮೇಲಾಗಿರೆ ಪಸರಿಸಿದಂ ಕೀರ್ತಿಯಂ ನಾಗವರ್ಮಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೦-೨೩) : ಪರಮ ಸ್ಯಾದ್ವಾದ ವಿದ್ಯಾನಿಶಿತಕುಲಿಶದಿಂ ತೀವ್ರಮಿಥ್ಯಾತ್ವಧಾತ್ರೀಧರಮಂ ಮುಂ ನುಚ್ಚುನೂಱಪ್ಪಿನೆಗಮೊಡೆದು. . . ವಿಖ್ಯಾತಿವೆತ್ತೀ ಧರೆಗಾಚಾರ್ಯಾಕಳಂಕ ವ್ರತಿಯ ಚರಣಮಂ ವಂದಿಪೆಂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಂ (ಚಾರಿತ್ರ. ೦-೧೯). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀಧವ (ನಾ). ದೊರೆ ; ರಾಜ : ನಿಜಸಾಮರ್ತ್ಥ್ಯದಿಂದಾದ್ಯ ಧಾತ್ರೀಧವರಂ ತಾಂ ತನ್ನೊಳುಜ್ಜೀವಿಸಿ ಪೆಸರ್ವ್ವಡೆದಂ ವೀರಬಲ್ಲಾಳದೇವಂ (ಎಕ. V, ಅರಸೀ. ೧೨೭-೨೨ ; 1185); ಶಿವಸಮಯ ನಸುನಗುತ ಧಾತ್ರೀಧವನ ಮುಖಮಂ ನೋಡಿ ತಾನಿಂತೆಂದು ಬೆಸಸಿದನು (ಬಸಪು. ೫೦-೩೯). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀಪತಿ (ನಾ). = ಧಾತ್ರೀಧವ : ಧಾತ್ರೀಪತಿಗಳ್ ಮರುತ್ಸುತ್ರಂ ಬಟಿಯಟ್ಟಿ ಕರೆಸಿ ತೋಱಿಲ್ . . . ದ್ರೌಪದಿಯಂ (ಗದಾಯು. ೮-೪೪). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀಪುತ್ರಿ (ನಾ). ೧. ದಾದಿಯ ಮಗಳು: ಧಾತ್ರೀಪುತ್ರಿಯ ಮಾತನಯ್ದೆ ಕೇಳ್ದಾತನಂ ನೋಡಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೦೯ ವ). ೨. ಭೂಮಿಯ ಮಗಳು ; ಸೀತೆ. [ಸಂ. ಧಾತ್ರೀಪುತ್ರೀ]

ಧಾತ್ರೀಫಲ, ಧಾತ್ರೀಫಳ (ನಾ). ನೆಲ್ಲಿಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾಯಿ ; ಆಮಲಕ : ಹೊಳೆಕೌವಮರ, ಧಾತ್ರೀಫಲ, ನೀರುಗಣಗಲು (ವೃಕ್ಷಾ. ೧೨-೨೨೦). **ಧಾತ್ರೀಫಳ** : ತ್ರಿದ್ವ್ಯೇಕದಿನಾಂತರಿತ ಬದರಾಕ್ಷ ಧಾತ್ರೀ ಫಳ[ಪಾಠಾಂ. ಬದರಾಕ್ಷಾಮಲಕ]ಪ್ರಮಾಣಾಹಾರಂಗಳುಮಪ್ಪ ವಿಧಾನ ಗಳ್ಗೆ ಸಂಭೋಗ್ಯಮಾಗಿ ಸಲೆ (ಆದಿಪು. ೭-೪೮ ವ). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀಫಳ 'ಧಾತ್ರೀಫಲ' ನೋ.

ಧಾತ್ರೀರಜ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಧೂಳು : ಎತ್ತತ್ತಲುಂ . . . ಮುಸುಕಿತ್ತೀ ಜಗಮೆಲ್ಲಮಂ ಬಳಪದ ಪುಕ್ಕುಣ್ಣ ಧಾತ್ರೀರಜಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೯-೩೮). [ಸಂ. ಧಾತ್ರೀರಜಸ್]

ಧಾತ್ರೀರುಹ (ನಾ). ಮರ ; ಗಿಡ : ವಿಯುತ್ತಳದಿಂ ತಮಾಲಧಾತ್ರೀರುಹ ಮೂಲಭೂತಳಕೆ ಪರ್ವನಂ . . . ಚಾರಣಯೋಗಿಯಂ ನೃಪತಿ ಕಂಡಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೬೯); ಮನದಿಂ ಬೇಗಂ ಮುಟ್ಟಿದಂ . . . ಪವನನಂದನನನಿಂದ್ಯ ಗುಣನೆಸೆವಶೋಕಧಾತ್ರೀರುಹಮಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೦೦೬) : (ಕಮಠ. ೦೦೬ ಪೃಯೂ ನೋ). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀವಲ್ಲಭ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಒಡೆಯ ; ರಾಜ ; ದೊರೆ : ಧಾತ್ರೀವಲ್ಲಭಂನಿಜ ರ ಾಜಭವನದೊಳಂ ರಾಜಧಾನಿಯೊಳಮೆಡೆವಱಿಯದೆ . . . ಪಿರಿದುಮೊಸಗೆಯಂ ಮಾಡಿಸುತ್ತುಂ (ಚಾರಿತ್ರ. ೬-೪೪ ವ). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೀಶ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಒಡೆಯ ; ರಾಜ ; ದೊರೆ : ಧಾತ್ರೀಶನ ಸಾಂದ್ರಮನಸ್ಸೂತ್ರದೊಳಾ ಸತಿಯ ಗುಣಗಣೋದ್ಗಮತತಿಯಂ ಚಿತ್ರ ವಿಧದಿಂ ತೊಡರ್ಚಿದ ಧಾತ್ರಂ ಮುಂ ಪಾಲಿಗಾಱಿರೊಡನಾಡಿದನೋ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೨೮) : ವಿತ್ರೀಶ ಕೇಳ್ಕೌತುಕವನೇಳುದಿನಮಹೋರಾತ್ರಿಗಳೊಳಂ ಬಿಡದೆ ಕಾದಿದರ್ (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೫-೩೮). [ಸಂ. (ಧಾತ್ರೀ + ಈಶ)]

ಧಾತ್ರೀಶಾಜ್ಞೆ (ನಾ). ಅರಸನ ಅಪ್ಪಣೆ ; ರಾಜಾಜ್ಞೆ : ಧಾತ್ರೀಶಾಜ್ಞೆಯ ನುಣ್ಮೆದತ್ತು ಪೊಟಲೊಳ್ ಪಾಪಪ್ರಕೀಪದ್ವಿವೈಕತ್ರಾಸಪ್ರದಪುಣ್ಯ ಕೇಸರಿಸ್ತವ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೧೧೯). [ಧಾತ್ರೀಶ + ಆಜ್ಞೆ]

ಧಾತ್ರೀಸುತೆ (ನಾ). ದಾದಿಯ ಮಗಳು : ಅ[ಜ್ಜ]ರನಾಪ್ರರನಱೆಯ [ಬೆಜ್ಜ]ರವೊಡನಾಡಿ ಬೆಳೆದ ಧಾತ್ರೀಸುತೆಯಂ ಗು[ಜ್ಜ]ರನಡವದ ಡವಕೆಯ ಮಜ್ಜನದ ವಿಳಾಸವತಿಯರಂ . . . ಮಗಳ್ಗೆ ಬ ಟಾ ವ ಟಾ ಗೊ ಟ್ಟಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೩-೯೮). [ಸಂ. ಧಾತ್ರೀಸುತಾ]

ಧಾತ್ರೀಹವನ (ನಾ). ಕಾರ್ತೀಕಮಾಸದಲ್ಲಿ ತೋಟ ಮುಂತಾದ ವನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲ್ಲಿಯ ಮರದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಒಂದು ಹೋಮ ; P ಈ ಹೋಮವಾದ ಮೇಲೆ ವನಭೋಜನ ನಡೆಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿದೆ. [ಸಂ.]

ಧಾತ್ರೇಯಿ (ನಾ). ದಾದಿಯ ಮಗಳು ; ಉಪಮಾತೆಯ ಮಗಳು : "ಉಪಮಾತೃ ಧಾತ್ರಿ ತತ್ಪುತ್ರಿ ಪೇಟ³ ಧಾತ್ರೇಯಿಯುಂ ಭುಜಿಷ್ಯೆಯುಂ ಮತ್ತುಂ" (ಚಕು ಕೋ. ೫೭-೨೫). [ಸಂ. ಧಾತ್ರೇಯೀ]

ಧಾತ್ರೇಯಿಕ (ನಾ). ದಾದಿಯ ಮಗ ; ಉಪಮಾತೆಯ ಮಗ : ದಾದಿಯ ಮಗಂ ಧಾತ್ರೇಯಿಕಂ (ಅಭಿಧಾ. ೮-೨೦೬). [ಸಂ.]

ಧಾತ್ವಂಗ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಸಂಗೀತದ ಅಂಗ,-ಭಾಗ ; P "ಧಾತು ವೆಂದರೆ ಪ್ರಬಂಧದ ಅವಯವ. ಅದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ; ಉದ್ಗ್ರಾಹವು ಮೊದಲನೆಯದು ; ನಂತರ ಮೇಲಾಪಕ ಧ್ರುವಗಳು, ಮತ್ತು ಆಭೋಗ ; ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಪ್ರಬಂಧದ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗವು ಉದ್ಗ್ರಾಹವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿದೆ-ಮೊದಲಿನಲ್ಲಿ ಗೀತವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ-ಎಂದರೆ ಇದ ರಿಂದ ಗೀತವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ (ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ). ಉದ್ಗ್ರಾಹ ಧ್ರುವಗಳೆರಡನ್ನೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಗೂಡಿಸುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಬಂಧದ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು ಮೇಲಾಪಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ (ಇದ್ದೇ ತೀರಬೇಕಾದುದರಿಂದ) ಮೂರನೆಯ ಅವಯವವು ಧ್ರುವವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಪ್ರಬಂಧದ ಆಭೋಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪರಿಪೂರ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಬಂಧದ ನಾಲ್ಕನೆಯ

ಅವಯಂವವು ಅಭೋಗವೆಂದಂ ಸ್ಮೃತವಾಗಿದೆ" (ಚತುತ್ರ. ೮೧) : ಉದ್ಗ್ರಾಹ ಧ್ರುವ ಮೇಲಾಪಕ ಆಭೋಗಂಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕುಂ ಧಾತ್ವಂಗಂಗಳಿಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೩-೬೩ ವ). [ಧಾತು + ಅಂಗ]

ಧಾತ್ವರ್ಥ (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ಧಾತುವಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ, - ಆಶಯ : ಪ್ರಕೃತಿಗಳುಂ ಧಾತ್ವರ್ಥದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದಜಿೞದು ಸಮಜಿೞಕೊಳ್ವುದು ಬಹುರೂಪಕಮನದಂ ಪೇೞಲ್ಕಾ ಸಕಳಂ ವಾಕ್ಕೃತಿಯುಮವಾಜಿಂ (ಶಾಬ್ದಾವ. ೪೨೦). [ಧಾತು + ಅರ್ಥ]

ಧಾನುಷ್ಕ(ನಾ). ಬಿಲ್ಲುಬಾಣಗಳಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡುವವನು; ಬಿಲ್ಗಾರ: ಆಚೂಲಸ್ವಸ್ತಿಕಬದ್ಧ ವಿಚಿತ್ರವಸ್ತ್ರದ್ವಯೋದ್ದಾಮ ಧಾನುಷ್ಕಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೭೫ ವ) ; ಅತ್ಯುತ್ಕಟಪ್ರವಂಶಂಗಳನ್ನಿತಸದ್ಧರ್ಮಗುಣಂಗಳಸ್ಮತಿಶಿಗಳ್ ನಿಸ್ತ್ರಿಂಶ ಧಾನುಷ್ಕಸಂಗತಿಯಿಂದಂ ಪರಮರ್ಮಭೇದಿಗಳೆನಲ್ ತೀಕ್ಷ್ಣಂಗಳುಂ ಮಾಂಸಲೋಹಿತವಕ್ತ್ರಂಗಳುಮಾದುವೆನ್ನರುಮನೇಂ ದುಸ್ಸಂಗವೇಗೆಯ್ಯದೋ (ಶಾಂತಿನಾ. ೧೩-೩೦). [ಸಂ.]

ಧಾನುಷ್ಕತೆ (ನಾ). ಬಿಲ್ಲುಗಾರಿಕೆ ; ಬಿಲ್ವಿದ್ಯೆಯ ಜಾಣ್ಮೆ ; ಬಿಲ್ಬಲ್ಮೆ : ನಿನ್ನ ಧಾನುಷ್ಕತೆಯುನಾಂ ಜಗದಿ ಜಸವಡೆವೆ! ಉದ್ದಂಡ ಬಾಳಣಾಗಾ! (ಹರಿಶ್ಚ. ೮-೨೦). [ಸಂ. ಧಾನುಷ್ಕತಾ]

ಧಾನುಷ್ಕಬಲ, ಧಾನುಷ್ಕಬಳ (ನಾ). ಬಿಲ್ಗಾರರ ಪಡೆ: ಅನೇಕವರ್ಣಾಕೀರ್ಣತ್ರಿಸರವೇಣಿಕಾಗಾಢಗ್ರಥಿತತ್ರಾಪುಷಕೋಶ . . . ಪ್ರಾಪ್ತಖಡ್ಗಧೇನುಕಮಾಂಧ್ರಧಾನುಷ್ಕಬಲಂ[ಪಾಠಾಂ. ೪೦] (ಆದಿಪು. ೧೩-೭೫ ವ). **ಧಾನುಷ್ಕಬಳ :** ಎಡಜಿ ಕಡಲೊಳ್ ಮಹಾರ್ಣವಂ . . . ತಾಪವೋಲ್ ಭರದಿಂದಾಗಡೆ ತಡೆಯದೆ ಕಡುಗಾಯ್ಪಿಂದಡುರ್ತು ಭೋರೆಂದು ತಾಗೆ ಧಾನುಷ್ಕಬಳಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೩-೨೦೭). [ಧಾನುಷ್ಕ + ಬಲ]

ಧಾನುಷ್ಕಬಳ 'ಧಾನುಷ್ಕಬಲ' ನೋ.

ಧಾನುಷ್ಕಾನೀಕ (ನಾ).=ಧಾನುಷ್ಕಬಲ : ಧಾನುಷ್ಕಾನೀಕದೊಳಾ ಧಾನುಷ್ಕಾನೀಕವಶ್ವದಟಮುಶ್ವದೊಳ್ . . . ತಾಗಿದುವಾಗಳ್ (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೧೫೦). [ಧಾನುಷ್ಕ + ಅನೀಕ]

ಧಾನುಷ್ಕತೆ (ನಾ).=ಧಾನುಷ್ಕತೆ : ಸವನಕರ್ಮದಲೀತ ದಾಷ್ಯಂತಿವೋಲು ಧಾನುಷ್ಕತೆಯಲಂಗ್ರಾಹವದಲರ್ಜುನ ಪವನನಂದನರಬ್ಬರಿಗೆ ಸಮನು (ನಿಘಾಗ. ೧-೮-೯). [ಸಂ. ಧನುಷ್ಕತಾ]

ಧಾನೆ (ನಾ). ೧. ಹುರಿದ ಯವೆ ಅಥವಾ ಅಕ್ಕಿ; ಕಾಚಿಕ್ಕಿ : "ಧಾನಾಯೆಂಬುದು ಉಮ್ಮಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೯೭-೯೩೦) : "ಪರಿಧೃಷ್ಟಂ ಯವಮದಜಿೞಗೆ ಧಾನಾನಾಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೩-೧೧). ೨. ಹುರಿದ ಧಾನ್ಯದ ಹಿಟ್ಟು; ಹುರಿಹಿಟ್ಟು. ೩. ಕಾಳು ; ಧಾನ್ಯ. ೪. ಕೊತ್ತುಂಬರಿಬೀಜ ; ಧನಿಯಂ. [ಸಂ. ಧಾನಾ]

ಧಾನ್ಯ (ನಾ). ೧. ಕಾಳು ; ದವಸ : ಉಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ-ಧನಮುಳ್ಳಂ, ಧಾನ್ಯಮುಳ್ಳಂ, ಗುಣಮುಳ್ಳಂ (ಶಮದ. ೨೦೭ ಪ್ರಯೋ) : ಶಮಿ, ಶಿಂಬೆ-ಧಾನ್ಯದ ತೊಗಟು (ನಾಚಿರಾ. ೬) ; ಕದಿರೆಂದು ಧಾನ್ಯದ ತೆನೆಗೆ ನಾಮವಕ್ಕುಂ (ಅಬ್ಬಿಮಂ. ೬೭) : ಇನಕುಲಾನ್ವಯತಿಲಕ ಚಿತ್ರಸೇನೆಗೆ ಸವಿಯಹುದಿನ್ನು ಧಾನ್ಯದ ತನುವನೀಕ್ಷಣ ಬೇಕು ದೇವರು ತರಿಸಿ ನೀವೆಂದಾ (ರಾಮಚ. ೧೧-೩೦) ; ದೇಶ ಕೋಸಲವಿಹುದು ಧನ ಧಾನ್ಯ ಜನ ತುಂಬಿ ಸರಯೂನದಿಯ ಮೇಲೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬-೦೫೭) : ಧಾನ್ಯ ಧನವಾಗದೇ, ಮಾನ್ಯ ಪೂಜ್ಯನಾಗನೇ ? (ಗಾದೆ). ೨. ಕೊತ್ತುಂಬರಿಬೀಜ ; ಧನಿಯಂ. ೩. "ಭತ್ತ" (ಲೋಕೋಪ. ೯-೭೭ ಟೀಕೆ) ; ನೆಲದಾವರೆದು ಪಾಲೊಳ್ ಕಲಸಿ ಬಟಿೞಕ್ಕಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಗೊಂಡೇಬುದಿನಂ ನಿಲಿಸಿಟ್ಟು ಧಾನ್ಯದೊಳ್ ಕರ್ಣಲೇಪನಂಗೆಯ್ಯೆ ಕರ್ಣವರ್ಧನಮಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೭೭).

೪. ಒಂದಂ ತೂಕದ ಪ್ರಮಾಣ ; ನಾಲ್ಕು ಎಳ್ಳಿನ ತೂಕ : ಪರದರವುತ್ರಿಗೆತ್ರಣದೊ ವೀಣೆಯ ಜಾಣಜಿೞವಂತು ಬಳ್ಳವೋ ಪರಿಕಿಸೆ ಮಾನವೋ ಪೆಡಗೆಯೋ ಮೊಜಿನೋ ಪಸರಕ್ಕೆದಂದು ಬಿತ್ತರಿಸುವ ಧಾನ್ಯವೋ ಪೊಸತಿದೆಂದಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೦೩).

ಧಾನ್ಯದ ಸುಂಕ=ಭತ್ತ, ಜೋಳ, ಗೋದಿ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳ ಕವಚದ ಮೊನಚಾದ ತುದಿ; ಊಬು : "ಕಿಂಶಾರುः-ಧಾನ್ಯದ ಸುಂಕು" (ಓಷಧಿ. ೩೩). [ಸಂ.]

ಧಾನ್ಯಕ (ನಾ). ೧. ಕೊತ್ತುಂಬರಿಬೀಜ ; ಧನಿಯ ; ಹವೀಜ : "ಕುಸ್ತುಂಬುರು, ಧಾನ್ಯಕಂ-ಈ ೨ ಕೊತ್ತುಂಬರಿ" (ಹಲಾಯು. ೧೧೧-೪೬೩) ; ಕುಸುಂಭಕಾರ್ಪಾಸ ಸರ್ಷಪ ಜೀರಕಧಾನ್ಯಕಾದಿ ವಿವಿಧಧಾನ್ಯಭೇದಂಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೬-೭೩ ವ). ೨. ಭತ್ತ: "ಸ್ತಂಬಕಂ ಧಾನ್ಯಕಂ ವ್ರೀಹಿ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೪-೧೭). [ಸಂ.]

ಧಾನ್ಯಕಚೂರ್ಣ (ನಾ). ಕೊತ್ತುಂಬರಿಬೀಜದ ಪುಡಿ; ಧನಿಯದ ಪುಡಿ: ಸಮನಾಗಿ ಕೂಡಿ ಪೊಸತುಪ್ಪಮಣ್ಣೆ ಮೊಸರಳಿಗಳೆಂಬಿವಂ ಧಾನ್ಯಕಚೂರ್ಣಮನಿಕ್ಕಿ ಕಾಸಿದಂದುತ್ತಮಗಂಧಂ ತಾನೆನಿಪ್ಪ ತುಪ್ಪಮದಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೪೦). [ಧಾನ್ಯಕ + ಚೂರ್ಣ]

ಧಾನ್ಯಕೋಷ್ಠ (ನಾ). ದವಸ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡುವ ಕಣಜ ; ಹಗೇವು ; ಕುಸೂಲ : "ಧಾನ್ಯಕೋಷ್ಠಂ ಕುಸೂಲಂ" (ಮಂಗರಾ. ೬೩-೧). [ಧಾನ್ಯ + ಕೋಷ್ಠ]

ಧಾನ್ಯಕೋಷ್ಠಕ (ನಾ).=ಧಾನ್ಯಕೋಷ್ಠ : "ಕುಸೂಲಂ, ಧಾನ್ಯಕೋಷ್ಠಕಂ-ಈ ೨ ಕಂದಿರು" (ಹಲಾಯು. ೩೩-೧೫೭). [ಧಾನ್ಯ + ಕೋಷ್ಠಕ]

ಧಾನ್ಯತ್ವಚೆ (ನಾ). ಧಾನ್ಯದ ಮೇಲಿನ ಸಿಪ್ಪೆ ; ತುಷ : "ಧಾನ್ಯತ್ವಚಂ ತುಷಂ ತಾನಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೩-೨೦). [ಸಂ. ಧಾನ್ಯತ್ವಚ್]

ಧಾನ್ಯಪುಟ (ನಾ). (ಔಷಧಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ) ಧಾನ್ಯದ ನಡುವೆ ಅಡಗಿಸಿಟ್ಟು ಶಾಖ ಕೊಡುವುದು : ಬೆಲ್ಲವತ್ತ್ರದ ಬೇರಿನ ಚಕ್ಕೆ . . . ಪಾಕವ ಮಾಡಿ ಇಳುಹಿ ಪೂಜೆಯ ಮಾಡಿ ಧಾನ್ಯಪುಟದಲ್ಲಿರಿಸಿ . . . ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು (ಸಕವೈ. ೧೪೩) ; ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಸಿ ಬಾಯಿಕಟ್ಟಿ ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಧಾನ್ಯಪುಟದಲ್ಲಿರಿಸಿ . . . ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಳ ತೂಕವಂ ಸೇವಿಸುವುದು (ಸಕವೈ. ೨೧೪). [ಧಾನ್ಯ + ಪುಟ]

ಧಾನ್ಯಮಂಜರಿ (ನಾ). ಕಾಳಿಂ ತುಂಬಿದ ತೆನೆ,- ಕದಿರು : ತಿಳಿದ ತಡಿದಡಿಯ ಮಡಿಗಳ ಜಳದೊಳ್ ರಂಜಿಸುವ ಧಾನ್ಯಮಂಜರಿಯ ನೆಟಲ್ ಪೊಳೆಯ ತೆನೆವೋದುವಿವು ಬೀರ್ಗಳೆನಿಪುವು ಬೆಳೆದ ಕಟವೆ ಭೂಸಾರತೆಯಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೯೩). [ಧಾನ್ಯ + ಮಂಜರಿ]

ಧಾನ್ಯಮಂಜರಿಕೆ (ನಾ).=ಧಾನ್ಯಮಂಜರಿ : ತಿಂಗಳ್ಗೆ ಮೂಜಿೞ ಮಜಿೞಗಳ್ ಒಂಗದೆ ಪದನಾಗಿ ಕೊಳ್ವವಲ್ಲಿಯ ಬೆಳೆಯುಂ ಕಂಗದ್ಭುತಮಂ ಪೆರ್ಚಿಪುದಂಗೀಕೃತ ಬಹಳ ಧಾನ್ಯಮಂಜರಿಕೆಗಳಿಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೪-೬). [ಧಾನ್ಯ + ಮಂಜರಿಕೆ]

ಧಾನ್ಯಮದ್ಯ (ನಾ). ಕಾಳುಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಮದ್ಯ : ಧಾನ್ಯದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಏಲ್, ಬಿಯರ್, ಪೋರ್ಟರ್, ಮೊ. ಮದ್ಯ; ಧಾನ್ಯಮದ್ಯ (Malt-Liquor. ಇಂಕನ್ನಿ). [ಧಾನ್ಯ + ಮದ್ಯ]

ಧಾನ್ಯರೇಖೆ (ನಾ). [ಸಾಮುಂದ್ರಿ] ದವಸ ಧಾನ್ಯಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಹಸ್ತರೇಖೆ : ಮಣಿಬಂಧಕ್ಕೆ ವಾಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯರೇಖೆಯಿರುವುದು (ಸಾಮುಲ. ೬೨-೦೪). [ಧಾನ್ಯ + ರೇಖೆ]

ಧಾನ್ಯವೃದ್ಧಿ (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ದವಸ ಧಾನ್ಯಗಳ ಬೆಳೆ; ಕಾಳುಬೆಳೆಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿ : ಧಾನ್ಯವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗಿ ಅವರು ಸುಖದಿಂದ ಜೀವಿಸುವರು (ಸಾಮುಲ. ೬೨-೦೪). [ಧಾನ್ಯ + ವೃದ್ಧಿ]

ಧಾನ್ಯವ್ಯಸನ (ನಾ). ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ವ್ಯಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಕಾಳು ಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಗೀಳು: ತನುವ್ಯಸನ ರಾಜ್ಯವ್ಯಸನ ವಿಶ್ವ ವ್ಯಸನ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಸನ ಧಾನ್ಯವ್ಯಸನ ದ್ರವ್ಯವ್ಯಸನ ವಿದ್ಯಾವ್ಯಸನ ಉತ್ಸಾಹಕವ್ಯಸನ ಸೇವಕವ್ಯಸನ ಕಾಷ್ಠವ್ಯಸನಗಳೆಂಬ ದಶವ್ಯಸನಗಳಿಂ ಹಸಗೆಟ್ಟು (ವಿವೇಕ. ೨೪೭). 'ಸಪ್ತವ್ಯಸನ' ವರಾ.
[ಧಾನ್ಯ + ವ್ಯಸನ]

ಧಾನ್ಯಶೀರ್ಷಕ (ನಾ). ತೆನೆ; ಕದಿರು: "ಕಣಿಶಂ, ಧಾನ್ಯಶೀರ್ಷಕಂ–ಈ ೨ ತೆನೆ" (ಹಲಾಯು. ೯೫–೯೨೫). [ಧಾನ್ಯ + ಶೀರ್ಷಕ]

ಧಾನ್ಯಶೂಕ (ನಾ). ಕಾಳಿನ ಮೇಲಿರುವ ಊಬು: "ಧಾನ್ಯಶೂಕಂ, ಕಿಂಶಾರು–ಈ ೨ × × ×" (ಹಲಾಯು. ೯೫–೯೨೫). [ಧಾನ್ಯ + ಶೂಕ]

ಧಾನ್ಯಸಂಚಯ (ನಾ). ಕಾಳು, ದವಸಗಳ ಸಂಗ್ರಹ: ಶಿಲಾಪ್ರೌಢ ಧಾನ್ಯಸಂಚಯೋಪಭೋಗಿಜನನಿವಾಸಿಗಳಪ್ಪ ಸಂವಾಹಂಗಳು ಪಂಂ (ಆದಿಪು. ೮–೬೪ ವ). [ಧಾನ್ಯ + ಸಂಚಯ]

ಧಾನ್ಯಸಮಿತಿ (ನಾ). ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಧಾನ್ಯಗಳು: ಪುದಿದ ತಱಗೆಲೆಗಳಂ ಕಂಡುದಱಿಂದಂ ಧಾನ್ಯಸಮಿತಿ ನೀರಸಮಕ್ಕುಂ (ಅದಿಪು. ೦೫–೯೩).
[ಧಾನ್ಯ + ಸಮಿತಿ]

ಧಾನ್ಯಸುಂಕ (ನಾ). ೧. ದವಸರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ತೆರಿಗೆ: ಬೆಳೆದದ್ದ ರಲ್ಲಿ ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನೇ ಧಾನ್ಯಸುಂಕಕ್ಕೆ ವಿಮಾಸಲಿಡಲಾಯಿತು (ದೂಠಿ). ೨. ದವಸಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕುವ ತೆರಿಗೆ: ಧಾನ್ಯಸುಂಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಂದಾಯಗಳನ್ನು, ವಸೂಲಾದ ಕೂಡಲೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಖಜಾನೆಗೆ ತಲುಪಿಸುವ ಕೆಲಸ ತಳವಾರನದು (ದೂಠಿ). [ಧಾನ್ಯ + ಸುಂಕ]

ಧಾನ್ಯಾಂಶ (ನಾ). ಕಾಳಿನ ತುಂಡು,–ನುಚ್ಚು: "ಕಣಮುಕ್ಕುಂ ಧಾನ್ಯಾಂಶ ಮುಂ" (ವಸ್ತು.ಕೋ. ೦೪೭–೦೦೭). [ಧಾನ್ಯ + ಅಂಶ]

ಧಾನ್ಯಾಗಾರ (ನಾ). ದವಸಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡುವ ಉಗ್ರಾಣ; ಕಣಜ: 'ಮಳಿಗೆ' ಎಂಬುದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಧಾನ್ಯಾ ಗಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಇಂತಹ ಧಾನ್ಯಾಗಾರಗಳು ಈಗ ಇಲ್ಲ ವಾದರೂ . . . ಹಿಂದೆ ಕೆಲವು ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗಾಗಿ ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಮನೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು (ಕಠಾಅ. ೩೫೯).
[ಧಾನ್ಯ + ಆಗಾರ]

ಧಾನ್ಯಾಗುರು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಗುರು,–ಧೂಪ: "ಧೂಪಾ ಗುರುಃ–ಧಾನ್ಯಾಗುರು" (ಒಷಧಿ. ೮೩). [ಧಾನ್ಯ + ಅಗುರು]

ಧಾನ್ಯಾಮ್ಲ (ನಾ). ಹುಳಿಮಜ್ಜಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಅಂಬಲಿ,– ಗಂಜಿ: "ಧಾನ್ಯಾಮ್ಲಂ, ಅರನಾಳಂ, ಸಂಧಾನಂ, ಕಾಂಜಿಕಂ, ಸೌವೀರಂ– ಈ ೫ ಅಂಬಲಿಂ" (ಹಲಾಯು. ೫೩–೦೬೩). [ಧಾನ್ಯ + ಅಮ್ಲ]

ಧಾನ್ವನ (ಗು). ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ: 'ಧಾನ್ವನದುರ್ಗ' ವರಾ.
[ಸಂ.]

ಧಾನ್ವನದುರ್ಗ (ನಾ). ಮರುಭೂಮಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ದುಸ್ಸಾಧ್ಯವಾದ ದುರ್ಗ; ಧನ್ವದುರ್ಗ; ಸ್ಥಳದುರ್ಗ: ಅನತಕ್ಷತ್ರಿಯರೊತ್ತುಗೊಂಡ ಗಿರಿದುರ್ಗಕ್ಕುಗ್ರವಜ್ರಾಗ್ನಿ . . . ಧಾನ್ವನ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಬೃಹಲ್ಲಯಾಗ್ನಿಯೆನೆ ತನ್ನುದ್ವೃತ್ತತಾಪಾಗ್ನಿ ನೀಟ್ಸಿನಸುಂ ಪರ್ವಿ ವಿಗುರ್ವಿಸಲ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫–೩೦). [ಧಾನ್ವನ + ದುರ್ಗ]

ಧಾಪಿಸು (ಕ್ರಿ). ಜೋರಾಗಿ ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸ ಮಾಡು; ಏದುಸಿರು ಬಿಡು; ಉಬ್ಬಸಪಡು: ಕುಂಬಾರನ ಕುಲಿಮಿಯ ತಿದಿಯಂತೆ ಧಾಪಿಸು ತಿಪ್ಪುದು (ಉದ್ಯೋಪ್ರ. ೭–೩೦–೫). [ಧಾಪು + – ಇಸು]

ಧಾಪು (ನಾ). ಉಸಿರು; ಶ್ವಾಸ: ಮೂರುಗಾವುದ ದೂರದಿಂದ ಒಂದೇ ಧಾಪಿನಲ್ಲಿ ಓಡಿಬಂದು (ದೀಪಹ. II, ೩೪೮). [←ಮರಾ. ಧಾಪ್]

ಧಾಬಳಿ, ಡಾವಳಿ, ಧಾವಳಿ (ನಾ). ೧. ಮಡಿಗಾಗಿ ಉಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಉಣ್ಣೆಯ ಒರಟಾದ ಬಟ್ಟೆ: ಮಡಿ ಯಾಕ? ಧಾಬಳಿ ಕೊಡು ಅವಗ (ಸಾವಿಅ. ೦೫); ಜಾನಕೀಬಾಯಿಯರು ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಉಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ಧಾಬಳಿ (ಸಮುತೀ. ೭ ೬೬೩೪). **ಡಾವಳಿ**: (೩). **ಧಾವಳಿ**: ೧. ದತ್ತಹು ಮಗನಲ್ಲ ಧಾವಳಿ ಮಡಿಯಲ್ಲ ಭಟ್ಟನು ಭಟನು ತಾನಲ್ಲ (ಇಜಾಶ. ೦೬೧–೯೩); ಆಚಾರ್ಯರೇ ದಾವ ಊರು ಅಂದರೆ ಧಾವಳಿ ಮೂರು ಹಣ ಎಂದರಂತೆ (ಗಾದೆ). ೨. ನಯವಾದ ಉಣ್ಣೆಯ ಬಿಳಿ ಕಂಬಳಿ; ಉಣ್ಣೆಯ ಹೊದಿಕೆ; ಶಾಲು; ಒಂದು ಒಳ್ಳೇ ಮಂಡ್ಯದ ಧಾವಳಿ . . . ಕೊಟ್ಟರಾಯಿತೆಂದರು (ಕಥಾ. ೫. ೨೨೩); ಹೆಗಲ ಮೇಲಿನ ಧಾವಳಿಯನ್ನೇಕೆ ಕೆಳಗೆಸೆದ ಸಲೀಮಾ (ಹುಲುನಾ. ೦೪೭).

ಧಾಬಳಿ ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳು, ಧಾಬಳಿ ಹಚ್ಚಿಗೊಳ್ಳು = (ಮಡಿಯ ಸಲುವಾಗಿ) ಧಾಬಳಿಯನ್ನು ಉಟ್ಟುಕೊಳ್ಳು: ಅಜ್ಜ ಧಾವಳಿ ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡು ನೀರಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದರು (ವೀನಾದ. ೩೪); ಬೀ. ಎ. ಕ್ಕ ಬಂದರೂ ಧಾಬಳೀ ಹಚ್ಚಿಗೊಂಬೂದನ್ನೇನು ಬಿಡವಲ್ಲಿ (ದೀಪಹ. II, ೧೩).
[?./ ಮರಾ. ಧಾಬಳೀ, ಧಾಬಳ, ಧಾಬಡೀ./ತಮಿ. ತಾವಳಿ; ತೆಲು. ಧಾವಳಿ]

ಧಾಬೆ (ನಾ). ದನದ ಹಕ್ಕೆ; ಕೊಟ್ಟಿಗೆ: ಬಾಪೂಸಾಹೇಬ ಧಾಬೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತು ಆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿಸಬೇಕಾಯಿತು (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೦೪); ಕಾಕಾನ ದನದ ಧಾಬೇದಲ್ಲಿ . . . ಇಜ್ಜೋಡಿನ ದನ ಸಿಗುವಂತಿಲ್ಲ (ದೀಪಹ. I, ೦೩).
[← ಮರಾ. ಧಾಬೇ = ಮಣ್ಣಿನ ಛಾವಣಿಯುಳ್ಳ ಮನೆ; ಹಿಂ. ಧಾಬಾ = ಮಣ್ಣಿನ ಮಾಳಿಗೆ]

ಧಾಮ (ನಾ). ೧. ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನ; ವಾಸಸ್ಥಾನ; ಮನೆ: "ಧಾಮ, ನಿಕೇತನಂ, ಸದನಂ . . . ನಿವಸನಂ, ಆಲಯಃ–ಈ ೩೦ ಮನೆ" (ಹಲಾಯು. ೯೯–೦೩೭); "ಮಂದಿರಂ ಧಾಮ ವಸಿತಂ . . . ಮನೆಗೆ ಪೆಸರಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫೮–೭); ಆರ್ಹಂತ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀಧಾಮಂ ಮಾಟ್ಕೆಮ್ಮ ಹೃತ್ಪದ್ಮಮನಜಿತಜಿನೇಂದ್ರಕ್ರಮಾಂಭೋರುಹಶ್ರೀ (ಅ ಜಿ ಪು. ೦–೧); ರಾಮಂಗೆ ಸುಕವಿಕಲ್ಪಾರಾಮಂಗೆ . . . ಸಕಳಗುಣಗಣಧಾಮಂಗೆಣೆ ಯೊಳರೆ ವಸುಮತೀಮಂಡಳದೊಳ್ (ಶಾಸಮು. ೦೪೬೦; 1151); ಜಿತ ಕಾಮನತಿಭೀಮ ಸುಖಧಾಮ . . . ಸೋಮಧರ ಸಲಹೆಮ್ಮ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೦–೧); ಈ ಮಹಿಮನಿರ್ದಲ್ಲಿಹುದು ಪರಿಣಾಮವೆಂದು ಶಿವಾಲ್ಯದೊತ್ತಿನ ಧಾಮದೊಳಗಾಶ್ರಯಿಸಿದಂ ಸತಿಶಿಷ್ಯಸಹವಾಗಿ (ಶಂಕರಾ. ೬–೯೭). ೨. ನೆಲೆ; ಸ್ಥಳ; ಜಾಗ: ವಾಮೆಯಂಗಲ್ಲ ವಾಮಾಂಗಸೂಚನೆ ಶುಭದ ಧಾಮವೆಂದೆನುತ . . . ಅವನೀಜಾತೆಯತುಲಸಂತಸವ ತಳೆದು (ಪಂಚಾರಾ. ೫–೦೦–೯೫). ೩. ಕಿರಣ; ರಶ್ಮಿ: "ಉಸ್ರಃ, ಧಾಮ, ವಸುಃ . . . ಕರಃ, ಪಾದಃ, ವಿರೋಚಃ, ಗೌಃ –ಈ ೩೨ ರಶ್ಮಿಗಳ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೮–೩೯); ಸೋಮಧಾಮಾವೃತ ಜಟಾಪಟಲವೇಷನಾಶಾಮಯ ಭಯಾತೀತನೂತನಾಂಗಂ . . . ಪ್ರೇಮದಿಂದೆಮಗೆ ಭಕ್ತಿಯನೀಗೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧–೧). ೪. ಹೊಳಪು; ಕಾಂತಿ; ತೇಜಸ್ಸು; ಬೆಳಕು: "ತೇಜದಲ್ಲಿಯುಂ ಧಾಮಮೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೩೩–೧೩); "ಕಾಂತಿಯಂ ಧಾಮಮಂ ದೆಂಬುದು" (ಮಂಗರಾ. ೦೩೯–೬); ಸೋಮನೊಳು ತಿಳಿಜೊನ್ನ ರವಿಯೊಳು ಧಾಮ ದರ್ಪಣದೊಳಗೆ ನಿರ್ಮಳ . . . ಎಸೆವಂತೆ (ಶಂಕರಾ. ೦–೯೭). ೫. ಘನತೆ; ಗೌರವ; ಠೀವಿ; ವೈಭವ. ೬. ಶಕ್ತಿ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; ಪ್ರತಾಪ: ಸ್ಥಿರಪೂರ್ಣಧಾಮ ಧಾಮಪ್ರಬಲ ಬಲವಂತ ಶ್ರುತಿಸಕಲ ಸಾಮ ಸಾಮಸ್ತುತ್ಯ ಪಂಪಾಧಿಪತಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಕರುಣಿಸುವುದೆಮಗೆ (ಹರಿಕಾ. ೦–೩). ೭. ದೇಹ; ಶರೀರ. ೮. ಗುಂಪು; ಹಿಂಡು; ತಂಡ.
[ಸಂ. ಧಾಮನ್]

ಧಾಮಕ (ನಾ). = ದಾಮಂ : ಅಸುಕೆಯ ಪೊಸದಳದುರ್ದಾಮಗಲಿಂ . . . ಅಮರಪುಸವದ ಧಾಮಕಪರೀತಧಮನಿಗಳಿಂದಂ (ಮಹಾನೇ. ೮-೧೧೧). [✱ ಇದು ದಾಮಂಕ ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು.]

ಧಾಮಣ (ನಾ). ವಿಷವಿಲ್ಲದ ಸರ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: ನಿರ್ವಿಷಸರ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬಾವು ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಇಪಲ್ಲದೆ ಮಣ್ಣುಮುಕ್ಕ, ಧಿವಡ, ಧಾಮಣ, ಅಧೇಲಾ, ಹಸರುಹಾವು ಮುಂತಾದ ಜಾತಿಗಳು ಹಲವುಂಟು (ಕಥಾಗ. ೬೭). [←ಮರಾ.ಧಾಮಣ ; ಹಿಂ. ಧಾಮಿನ್]

ಧಾಮಧೂಮು, ದಾಮದೂಮ, ಧಾಂಧೂಂ (ನಾ). ೧. ಗಡಿಬಿಡಿ ; ಗೊಂದಲ ; ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲ ; ಕ್ಷೋಭೆ : ನಡೆದ ಧಾಮಧೂಮಿನಲ್ಲಿ ಜಯಚಂದ್ರನ ದೇಹವು ಅನೇಕರ ತುಳಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಜರ್ಝರಿತವಾಯಿತು (ಧಾತ್ರಿಪ್ರ. ೩೩೮). **ದಾಮದೂಮು :** ೨. ನಾಶ; "ಬೀಳು ; ಹಾಳು" (ಜಾನಕೋ. ೪) : ಕಿಟಿಕಿಟ್ಟು ಹರವರಿಯು ಬಿಂಜದಡವಿಯು ನಿವಿಸದೊಳ್ ದಾಮದೂಮುಮಂ ಮಾಡದಿಹುದೆ (ಸಮ್ಮುಖಾ. ೧-೪೮) : "ಧಾಳಾಧೂಳಿ ಮಾಡುವುದು" (ಸಮ್ಮುಖಾ. ೮೩೪). **ಧಾಂಧೂಂ :** ೧. ಶತ್ರುಗಳ ಧಾಂಧೂಂ ಶಬ್ದಗಳು ಕಿವಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತಲೇ ಉಳಿದಿದ್ದ ರಾಜಪುತ್ರರ ರಮಣಿಯರೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವಹಸ್ತದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಚಿತೆಗಳನ್ನೇರಿ . . . ನಭೋಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಲೀನರಾದರು (ಛತ್ರಪತಿ. ೧೯೧).

ಧಾಂಧೂಂ ಮಾಡು = ದುಂದುವೆಚ್ಚ ಮಾಡು ; ಸಿಕ್ಕಾಪಟ್ಟೆ ವೆಚ್ಚ ಮಾಡು : ಸುಮ್ಮನೆ ಇದ್ದರೆ ಗೂಂಡಾಗಳು ಧಾಂಧೂಂ ಮಾಡಿ ಎಲ್ಲ ಹಾಳು ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [←ಮರಾ. ಧಾಮಧೂಮ್]

ಧಾಮನಿಧಿ (ನಾ). ತೇಜೋನಿಧಿ ; ಸೂರ್ಯ. [ಸಂ.]

ಧಾಮಾರ್ಗವ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಉತ್ತರಣೆ ; ಅಪಾಮಾರ್ಗ. ೨. ಕಹಿ ಹೀರೆ ಬಳ್ಳಿ. [ಸಂ.]

ಧಾಯಿಟಹೂವು (ನಾ). ಧಾತಕೀಕುಸುಮ : ಧಾಯಿಟಹೂವು (ದಾದಿ ಹೂವು) (ಮುಂಬಯ್ಯಾ. ೧೬೧). 'ಧಾತಕಿ' ಪರಾ. [ಧಾಯಿಟ (✱ ←ಮರಾ. ಧಾಯಟೀ) + ಹೂವು (<ಪೂ)]

ಧಾಯ್ಯೆ (ನಾ). ಯಾಗಮಂತ್ರಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರ : ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಿತನ್ನು ಹಾಕಿ ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸಲು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರ : "ಸಾಮಿಧೇನೀ, ಧಾಯ್ಯಾ—೨ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಳಬೇಕಾದ ವೇದಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೮೯). [ಸಂ. ಧಾಯ್ಯಾ]

ಧಾರ (ನಾ). ೧. ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಮಳೆ ಸುರಿಯುವಿಕೆ ; ಜೋರಾಗಿ ಮಳೆಬರುವಿಕೆ. ೨. ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಬೀಳುವ ಸುರಿಮಳೆ. ೩. ಆಳವಾದ ಜಾಗ ; ಕುಳಿ ; ಗರ್ತ. ೪. ಮಂಜು ; ಹಿಮ ; ತುಷಾರ. ೫. ಅಲೆ ; ತರಂಗ. ೬. ರೋಗ; ವ್ಯಾಧಿ. ೭. ಭಯದ ನುಡಿ: "ತುಷಾರ ತರಂಗ ರೋಗ ಭೀತ್ಯುಕ್ತಿ ಗರ್ತಸೂತ್ರವಿ ವೃ ಧಾರಸಮಾಹ್ವಯಂ " (ನಾನಾರ. ೧೩). [ಸಂ.]

ಧಾರಕ (ಗುಂ). ೧. ಧರಿಸಿರುವ; ಹೊತ್ತಿರುವ ; ಹೊಂದಿರುವ. 'ಕರ್ಣ ಧಾರಕ', 'ಲಿಂಗಧಾರಕ' ಪರಾ. (ನಾ). ೨. (ವಸ್ತುವಿಗೆ) ಆಧಾರ ವಾದುದು, ಪಾತ್ರೆ, ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಮುಂತಾದುವು. ೩. ಕಂಭ ; ಸ್ತಂಭ : "ಧಾರಕಂ ಸ್ತಂಭಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೯-೧೩). ೪. ಧರಿಸಿದವನು; ತಾಳಿದವನು; ಕೈಕೊಂಡವನು : "ಧರಕಃ, ಧರಮಾಣಃ, ಧಾರಕಃ. ಈ ೩ ತಾಳ್ವಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೧೩೮) : ವೀರಶೈವಾಚಾರ ದೀಕ್ಷಾಧಾರಕನನತಿ ನಿರ್ವಿಶೋಭಯುಕರ್ಮನಿರ್ಮಲನ (ಬಸವು. ೩-೪೯). ೫. ಆಧಾರನಾದವನು ; ಬೆಂಬಲಿಗ : ನೆನೆದವರಿಗೆ ನಾನು ಧಾರಕನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತೇನೆ (ರಾಜಶೂ. ೧೧೧). ೬. ಜೀವನಾವಶ್ಯಕವಸ್ತು ; ಜೀವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ದ್ರವ್ಯ : ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳು (Necessaries), ಪ್ರಿಯಕರಗಳು (Comforts) ಮತ್ತು ಭೋಗವರಿಕರಗಳು (Luxuries) . . . ಈ ಮೂರು ಜಾತಿಯ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ರಾಮಾನುಜ ಗೀತಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಧಾರಕ, ಪೋಷಕ, ಭೋಗ್ಯಕ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ (ಭಾರದ. ೩೫೫). [ಸಂ.]

ಧಾರಣ (ನಾ). ೧. ಹಿಡಿಯುವಿಕೆ ; ಧರಿಸುವಿಕೆ ; ಆಧಾರವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಅವಕಾಶ, ವ್ಯೂಹನ, ಪಚನ, ಸಂಗ್ರಹಣ, ಧಾರಣವೆಂದು ಆಕಾಶಾದಿ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳ ಕೃತ್ಯಗಳು (ಹಿಂದಸಾ. ೨೯೮); ಕರ್ಮದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಧಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೧೮). ೨. ಆಧಾರವಾದುದು : ಅನೂನ ದಾನಗುಣದರ್ಪಿತಪೂರಣನಿಷ್ಪತುಷ್ಪದಾ [ಧಾ] ರಣಂ . . . ಅಮ್ಮನ ಗಂಧವಾರಣಂ (ಗದಾಯು. ೧-೧೭). ೩. (ಉಡುಪು, ಆಭರಣ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ತೊಡುವಿಕೆ ; ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ : ಒಂದು ಫೇತ್ಕಾರಿಣೀ ತಂತ್ರೋಕ್ತ ಕವಚವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕಳಿಸುವೆನು, ಅದನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡಿ ನೋಡಿರಿ (ಕುರಿಹಿಂ. ೧೬೭). ೪. ತಾಳುವಿಕೆ ; ಸಹಿಸುವಿಕೆ ; ತಾಳ್ಮೆ. ೫. ಜೋಪಾನವಾಗಿ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವಿಕೆ ; ಕಾಪಾಡುವಿಕೆ : ಪಾಲನೆ ; ಪೋಷಣೆ. ೬. ಹೊಂದಿರುವಿಕೆ ; ಪಡೆದಿರುವಿಕೆ. ೭. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನದ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಒಮ್ಮೆ ನೋಡಿ ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ನೋಡಿದಾಗ ಗುರುತು ಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿ; ಸ್ಮರಣಶಕ್ತಿ: ಒಂದನೆಯದರಲ್ಲಿ ಅವಗ್ರಹ, ಈಹಾ, ಅವಾಯ, ಧಾರಣ ಎಂದು ನಾಲ್ಕುವಿಧ . . . ಅನಂತರ ಯಾವಾಗ ನೋಡಿದರೂ ಗುರುತುಹಿಡಿಯುವ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನ ಧಾರಣೆ (ಹಿಂದಸಾ. ೮೫). ೮. ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿಡುವಿಕೆ ; ನಿಗ್ರಹ. ೯. ಉಪವಾಸವ್ರತವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವಿಕೆ ; ಉಪವಾಸಾಚರಣೆ. 'ಧಾರಣ ಪಾರಣೆ' ಪರಾ. ೧೦. [ಯೋಗ] ಯೋಗದ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಿ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಹೃತ್ಕಮಲದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸುವುದು: ಯಮನಿಯಮ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಧ್ಯಾನಧಾರಣಮೋನಾನುಷ್ಠಾನಜಪಸಮಾಧಿಶೀಳಸಂಪನ್ನರ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೬-೧೬ ; 1072) ; ಯಮನಿಯಮಾಸನ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಧ್ಯಾನ ಧಾರಣ ಸಮಾಧ್ಯಷ್ಟಾಂಗ ಯೋಗನಿಷ್ಠೆ (ವಿವೇಕ. ೧೯೩) : ವಶವ ಮಾಡಿದ ಚಿತ್ತವಾತ್ಮನ ವ್ಯಸನದಲ್ಲಿರೆ ಧಾರಣವು (ಅಮ್ಮುಕ. ೬-೮೦). [ಸಂ.]

ಧಾರಣಪಾರಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ದಿವಸ ಉಪವಾಸ, ಮರುದಿವಸ ಊಟ ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ವ್ರತ : (ಕ). [ಧಾರಣ + ಪಾರಣೆ₁./ಮರಾ. ಧಾರಣಪಾರಣ, ಧಾರಣಾಪಾರಣಾ]

ಧಾರಣಯೋಗ (ನಾ). = ಧಾರಣ ೧೦ : ಅನವಚ್ಛಿನ್ನ ತೈಲಧಾರೆಯಂತೆ ಶಿವಧ್ಯಾನಮಂ ಮಾಡುತಿರಲು ಆ ಧ್ಯಾನಾಕಾರದಿಂ ಕರಿಗೊಂಡ ವಸ್ತುವಿನೊಳು ಆ ಮನವು ನಿಶ್ಚಲವಾಗಲದೇ ಧಾರಣಯೋಗ ನೋಡಾ (ಅಖಂಡೇ. ೨೨೦-೬೧) ; ಅದೇ ನಾದಬಿಂದು ಅವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯು ಕಳೆಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿಯುಯಿರುವುದು ಯಿದೇ ದಾ [ಧಾ] ರಣಯೋಗ (ಶತ್ಸ್ಥಲ. ೨೭-೪). [ಧಾರಣ + ಯೋಗ]

ಧಾರಣಶಕ್ತಿ (ನಾ). ೧. ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಶಕ್ತಿ; ಧರಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ: ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಧಾರಣಶಕ್ತಿಯೂ . . . ಆಕಾಶದಲ್ಲ ವ್ಯಾಪನಶಕ್ತಿಯೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದನ್ನು . . . ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ (ಶಕ್ತಿವಿ. ೩೦). ೨. ತಡೆಯುವ ಶಕ್ತಿ ; ಸಹಿಸುವ ಶಕ್ತಿ : ಧಾರಣಶಕ್ತಿ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಂಥ ಖಾಯಿಲೆಯಿಂದ ಪಾರಾದರು (ರೂಢಿ). ೩. ನೆನಪಿಡುವ ಶಕ್ತಿ : ಒಮ್ಮೆ ಅನುಭವಿಸಿದ ಬಿಂಬಗಳನ್ನು ಅಳಿಯದಂತೆ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಧಾರಣಶಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು (ಶಿಕ್ಷದ. ೫೨೧). [ಧಾರಣ + ಶಕ್ತಿ]

ಧಾರಣಹಾರಣ (ನಾ). = ಧಾರಣಪಾರಣೆ : ಧಾರಣಹಾರಣಬ್ರತದೊಳಿಂ ತೊಡಲಂಜದೆ ಮಾಡಿ ನೈಷ್ಠಿಕಾಚಾರಿತದೊಳೊಪ್ಪಿ . . . ಕಾಮಾರಿಯ ನಟ್ಟಿರ್ಸಲ್ಕೆ ನಲಿದಿರ್ಪ್ಪ ಮುನೀಶ್ವರ ನೀ ಧ್ರುವೇಶ್ವರ (ಸೌಇಇ. XI-I, ೯೭-೩೨ ; 1062). [< ಧಾರಣಪಾರಣೆ]

ಧಾರಣಾವಂತ (ನಾ). ಸ್ಮರಣಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. [ಸಂ. ಧಾರಣಾವತ್]

ಧಾರಣಾವ್ರತ (ನಾ). ಉಪವಾಸ ವ್ರತ; ಅನಶನ ವ್ರತ: ಅವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಬೇರೆ ಗತಿಗಾಣದೆ ನಂಜರಾಜಯ್ಯನ ಮನೆ ಮುಂದೆ ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ಧಾರಣಾವ್ರತ ಹಿಡಿದು ಅವರು ಕುಳಿತುಬಿಟ್ಟರು (ಒಡಳ. ೬೯). [ಸಂ.]

ಧಾರಣೆ₂ 'ಧಾರಣೆ' ನೋ.

ಧಾರಣೆ₁ (ನಾ). ೧. ಹಿಡಿಯುವಿಕೆ; ಧರಿಸುವಿಕೆ ; ಆಧಾರವಾಗಿರುವಿಕೆ: ಓರಪೋರೆಯೊಳಾಡಿ ಧರ್ಮದ ಧಾರಣೆಯ ಧಟ್ಟಿಸುವದಿದು ಗಂಭೀರರಿಂಗೆ ಗರುವಾಯಿಯೋ (ಶುಭ್ರಾಶ. ೦೪-೮೪). ೨. ಪಾಲನೆ ; ಪೋಷಣೆ : ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ತನ್ನ ಮತ್ತು ಸಮಾಜದ ಧಾರಣೆ ಹಾಗೂ ವಿಕಾಸಕ್ಕಾಗಿ . . . ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಮಾಡತಕ್ಕ ಕರ್ತವ್ಯವು (ವಚರ. ೮೮). ೩. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನದ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಒಮ್ಮೆ ನೋಡಿ ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ನೋಡಿದಾಗ ಗುರುತು ಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿ ; ಸ್ಮರಣಶಕ್ತಿ : ಧಾರಣೆಯು (Perceptual Retention) ಇಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಥಿತಿಶೀಲವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು . . . ಧಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನವು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗುವುದು (ಜ್ಞಾನಧ. V, ಉಪೋದ್ಘಾತ). ೪. ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಷ್ಠೆ, – ಸ್ಥಿರಣೆ, – ಧೃತಿ. ೫. [ಯೋಗ] ಯೋಗದ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಿ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಹೃತ್ಕಮಲದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸುವುದು : ಜಾಗ್ರಸ್ವಪ್ನಸುಷುಪ್ತಿಯಲಿ ಅತಿಶೀಘ್ರದಿಂ ತೋರಿಸುವ ತೋರ್ಕೆಯು ಭರ್ಗನೆಂದೇ ಕಾಣುತಿಹುದೇ ಧಾರಣೆಯುಯೆಂದ (ಜ್ಞಾಸಿಂ. ೦೭-೩೩); ಧಾರಣೆಯೆಂದರೆ ಶುಭವಾದ ಆಶ್ರಯವಾದ ನಾಭಿಚಕ್ರ, ಹೃದಯ, ಜಿಹ್ವಾಗ್ರ, ನಾಸಾಗ್ರ, ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಶರೀರದವಯವದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಹೊರಗಿನ ಶುಭವಾದ ಮಂಗಳಕರವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದು. ಇದೇ ದೇಶಬಂಧವು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೦೬) ; ಸಂಪ್ರಜ್ಞಾತ ಸಮಾಧಿಯ ಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ನಾಭಿಚಕ್ರ, ಹೃದಯ, ನಾಸಿಕಾಗ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಸ್ಥಿರಪಡಿಸುವುದರ ಹೆಸರು ಧಾರಣೆ ಎನಿಸುವುದು (ಮುಮುಕ್ಷು. ದ್ವಿತೀಯಸೋಪಾನ). [ಸಂ. ಧಾರಣಾ]

ಧಾರಣೆ₂, ದಾರಣೆ, ಧಾರಣೆ (ನಾ). ಪೇಟೆಯ ವಸ್ತುಗಳ ಮಾರಾಟದ ಬೆಲೆ : ಊರೊಳಗಿದ್ದ ತಂಬುಲಿಗರ್ ಹುಟ್ಟಿದ ಧಾರಣೆಯಿಂ ರೊಕ್ಕಮಾಡಿ ಕುಡುವರ್ (ಮಾಂಬರಾ. XII, ೧೩-೪೯ ; 1228): ಧಾನ್ಯಮಂ ಗಣಿಸಿ ಕೂಡುತ್ತ್ರದಟ ವೃದ್ಧಿಯಂ ಬಯಸಿ ಧಾರಣೆಯ ತರ್ಗಂ ಹೋರುವವನು (ವೀಶೈಪು. ೪-೦೭-೨೯) ; ಹನ್ನೆರಡೊನ್ನಿಗೆ ಖಂಡುಗ ಇನ್ನೂಱಂ ಕೊಡಲು ಮತ್ತೆ ಆ ಧಾರಣೆಯೊಳಂ ಮುನ್ನೂಱು ಹೊನ್ನಿಂಗೆ ಕೊಡರೆ ಸನ್ಮತಮತಿ ಬತ್ತವೆನಿತು ಖಂಡುಗಮಕ್ಕುಂ (ಭಾಸ್ಕರ. ೨೧-೦) : ಅಳತೆಯಲ್ಲಿ ತಟವಟವುಂಟಾಗದೆ ಧಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕುಂದಿಲ್ಲದೆ (ಸಾಗಂಧಿ. ೬೭೬-೦೪) ; ವರ್ತಕರು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ಏರಿಸದಂತೆ ಸರ್ಕಾರವು ತಡೆದು ಧಾರಣೆಯನ್ನು ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಬೇಕು (ಭಾರದ. ೩೬೦). ದಾರಣೆ: 'ದಾರಣೆವಾಸಿ' ಪರಾ. ಧಾರಣೆ : ಊರುಊರಲಿ ಧನ ಸೂರೆ ಬಿಟ್ಟರೆ ಏನು ಮಾರುವ ಧಾರಣೆ ಏರಿ ಇಳಿದರೇನು (ವಿಶಾಸು. ೪೮-೩) : ಮುಂದಿಗೆಲ್ಲ ಯಾವ ಧಾರಣೆಯಿಂದ ಕೊಡುತ್ತೀಯೋ ಅದೇ ಧಾರಣೆಯಿಂದ ಕೊಡು (ಪ್ರಬಸ. ೧೩). [?./ಮರಾ. ಧಾರಣ./ತಮಿ. ತಾರಣೈ; ತೆಲು. ದಾರಣ]

ಧಾರಣೆವಾಸಿ, ದಾರಣೆವಾಸಿ (ನಾ). = ಧಾರಣೆ₂ : ಧಾರಣೆವಾಸಿ ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಗಗನಕ್ಕೇರುತ್ತಿದೆ (ಬೂಧಿ). ದಾರಣೆವಾಸಿ: ಒಳವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ದಾರಣೆವಾಸಿಗಳೂ ಹೊರವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಮಾರುವೆಯ ದರವೂ ಹಣದ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಅಳೆಯುವುವು (ಹಣಪ್ರ. XVII, ವಿಷಯಸಂಗ್ರಹ.

[ಧಾರಣೆ₂ + ವಾಸಿ₁]

ಧಾರಪೂರ್ಬಕ 'ಧಾರಾಪೂರ್ಬಕಂ' ನೋ.

ಧಾರಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ತಾಳು ; ಹೊಂದಿರು ; ಧರಿಸು : ಆರೋಗ್ಯಭಾಗ್ಯವನು ಮನಕೆ ತನುಗೆಂತಂತೆ ಹಾರಯಿಸುವೊಡೆ ಹಲವು ಸರಳನೀತಿಗಳ ಧಾರಯಿಸು ನೆನಸಿನಲಿ ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ನಡತೆಯಲಿ ಪಾರಾಗು ಸುಳಿಯಿಂದ (ಮಂಕುಕ. ೮೦೬). [ಧಾರಣ + – ಇಸು₃]

ಧಾರಯ್ಸು (ಕ್ರಿ). ಧಾರೆಯಾಗಿ ಸುರಿಸು ; ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಎರಚು : ಕಾಮಿನೀವೃಂದವಂ ಒಂದಾನಂದದಿನೊಲ್ದು ನೋಡಿ ನಗುತುಂ ಬೆಳ್ಪಂ ಪ್ರಸಾರಪ್ಪ ಸಚ್ಛರದಿಂದೂಪಳಶೃಂಗಮುಕ್ತವಿಮಳಾಂಭೋಧಾರೆ ಧಾರಯ್ಸಿದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೯-೨೨೧). [ಧಾರ + – ಇಸು₃]

ಧಾರವಾಡಿ (ನಾ). ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ಒಂದು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ ; ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಟಂಕಿಸಿದ ನಾಣ್ಯ : ಧಾರವಾಡಿ . . . ಕಿಮ್ಮತ್ತು ರೂ. ೩, ಆ. ೮ (ಕಭಾಗಿ. ೨೮೦) ; ಇನ್ನೂ ಇತರ ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದವು, ಯಾವವೆಂದರೆ :– ೧ ಗಬರು ೧ ಮೊಹರು . . . ೧ ಧಾರವಾಡಿ (ಚಿತ್ರಪಾ. ೧೦೪). [< ಧಾರವಾಡ₀]

ಧಾರಾಕಾರ (ನಾ). ಏಕಪ್ರಕಾರವಾದುದು ; ಸತತವಾದುದು ; ಬಿಡುವಿಲ್ಲದಿರುವುದು : ಮೋಡ ನೂತೇ ನೂಲುವದು ಬಿಳಿ ದಾರ ಧಾರಾಕಾರದಿ (ನೆಲಮು. ೦೦-೦೬).

ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ = ಎಡೆಬಿಡದೆ ; ಒಂದೇಸಮನೆ : ಕೆನ್ನೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕಣ್ಣೀರು ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ಪುನರು. ೧೯೩) : ಮಳೆ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿಯಿತು (ಪುನರು. ೨೯೯). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಗೃಹ (ನಾ). ತಾಪನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ, ಕಾರಂಜಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಧಾರೆಯಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಎರಚುವ ಮನೆ ; ನೀರು ಸಿಂಪಡಿಸುವ ಏರ್ಪಾಟಿರುವ ಮನೆ ; ಕಾರಂಜಿಮನೆ : ಎಲ್ಲಿ ಕೊಳನಲ್ಲಿ ತಣ್ಬುಟ್ಟಲಲ್ಲಿ ಲತಾಭವನಮಲ್ಲಿ ಧಾರಾಗೃಹಮಂತಲ್ಲಿಯ ತೊಡರ್ದಲ್ಲಿಯ ನಿಂದಲ್ಲಿಯ ರಮಿಸಿದಳಾಕೆ ಮರು[ದಾ]ತ್ಮಜನೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೦೯) : ತಳಿರ ತಳಿರ ಜೊಂಪಂ ಕೂಡೆ ಸೇಡಾಗಿರಲ್ ಕೆಯ್ ಕೊಳೆ ಕಳಿರ್ವುವು ಬಂದತ್ತೊಳಗುಟ್ಟಿದೆನಿಕುಂ ಧಾರಾಗೃಹಂ ಚಂದ್ರಕಾಂತೋಪಳದೊಳೆ ಸಮೆದಿರ್ದಂತಾಲಿ ಕೋಡುತ್ತುಮಿರ್ಕುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೦೪) : ಬಿಡದೆ ಸುರಿವ ಸೊನೆಯ ಸೋನೆಯಿಂ ತಳೆದ ಸಹಕಾರವಂ ತಳೆದು ರತಿಪತಿಯ ಧಾರಾಗೃಹದಂತಿರ್ದ ಮಾಧವೀಲತೆಯ ಜೊಂಪಂಗಳೊಳಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೩೩) ; ಸರಸಿ ಪೋಲ್ತುದು ಚಿತ್ತಜನ ನಿಯಂತ್ರಯಂತ್ರಧಾರಾಗೃಹವಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೦೪೪). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಗೃಹೀತ (ನಾ). ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾದ ದಾನದಲ್ಲಿ ಪಡೆದುದು ; ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಡೆದುದು,– ಸ್ವೀಕರಿಸಿದುದು. [ಸಂ.]

ಧಾರಾಗ್ರ (ನಾ). ಅಲಗಿನ ತುದಿ,– ಮೊನೆ. [ಸಂ.]

ಧಾರಾಟ (ನಾ). ೧. ಚಾತಕಪಕ್ಷಿ : ಎಲೆ ಧಾರಾಟವೆ ಕಾಲಕಾಲದೊಳ ಗಾಪತ್ತಾಪ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಂ ತಳೆಯುತ್ತಿಪ್ಪ ಪಯೋ[ೕ]ಧರಂಗೆ ಘನದಾನಶ್ರೇಷ್ಠವೆ ಪೇಳಲುಜ್ವಲಮಾಗಿಪ್ಪುದು ಪುಟ್ಟುವಾಗಲೆ ವಿದಾಹವ್ಯಾಧಿಪೀಡಾಮಹೀಜಲತಾಜೀವನ ಜೀವನಪ್ರಕೃತಿ ನೋಡಿಂತನ್ನ (ಅಪ್ರಶ. ೨೯). ೨. ಕುದುರೆ. ೩. ಮೋಡ. ೪. ಮದಿಸಿದ ಆನೆ ; ಮದ್ದಾನೆ.

[ಸಂ.]

ಧಾರಾದತ್ತ (ನಾ). ಧಾರೆ ಎರೆದು ಕೊಟ್ಟ ದಾನ ; ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡಿದುದು. [ಸಂ.]

ಧಾರಾಧರ (ನಾ). ೧. ಮೋಡ ; ಮೇಘ : "ಅಭ್ರಂ, ಅಬ್ದಃ, ಘನಃ . . . ಧಾರಾಧರಃ, ಧೂಮಯೋನಿಃ, ಜೀಮೂತಃ, ಬಲಾಹಕಃ– ಈ ೧೦ ಮುಗಿಲ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೧-೫೫) : ಕರಿಕಳಭಂಗಳ್ ಬಿಸವಲ್ಲರಿಗೆತ್ತಿ ಬಿಗುತ್ತುಮಿರ್ಪ ಧಾರಾಧರಪುಷ್ಕರಧಾರೆಗಳಂ ಕರಪುಷ್ಕರದಿಂ ಬರೆ ತೆಗೆದುಮಂದರಣ್ಯಾಂತರದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೪-೨೪). ೨. ಸ್ರವಿಸುವ ತುಟಿಯುಳ್ಳುದಂ. ೧, ೨ : ಅದು ಧಾರಾಧರಮುಬ್ಬಿದಂತೆ ಪೊಳೆಯಂತಾವರ್ತಯುಕ್ತಂ . . . ಉದಂಚಚ್ಚಂದ್ರಬಿಂಬಾಬೊಲಭ್ಯುದಯ ಶ್ರೀಕರಲಕ್ಷಣಾಂಕಮೆನಿಸಿತ್ತು ರಾಜವಾಜಿದ್ವಯಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೧೦೩).

[ಸಂ. (ಧಾರಾ + ಧರ ; ಧಾರಾ + ಅಧರ)]

ಧಾರಾನಾಥ (ನಾ). ೧. ಧಾರಾಪಟ್ಟಣದ ದೊರೆ ; ಮಾಳವ ರಾಜ. ೨. ಭೋಜರಾಜ. P 'ಧಾರಾ' ಎಂಬುದು ಈಗಿನ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದ 'ಧಾರ್' ಎಂಬ ಪಟ್ಟಣ : ಧಾರಾನಾಥ ಮಹಾಭಯಜ್ವರಕರಂ ಚೋಳೋಗ್ರಕಾಳಾನ್ತಕಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೨೪-೬ ; 1077). [ಸಂ.]

ಧಾರಾನಿಳಯ (ನಾ). = ಧಾರಾಗೃಹ : ಮಂಗಲಸವನಸಮಯಾನಂತರಂ ಜಾನಕಿ ನೀರಾಜನ ವಿರಾಜಮಾನೆ ಧಾರಾನಿಳಯಜಲಯಂತ್ರಪುತ್ರಿಕೆಯಂತೆ ನಯನಪುತ್ರಿಕೆಗೆ ಮಣಿಭೂಷಣಮೆನಿಸಿ (ಪಂರಾಮಾ. ೫-೪೦ ವ).

[ಸಂ. ಧಾರಾನಿಲಯ]

ಧಾರಾಪಂಚಕ (ನಾ). [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಯ ಆಸ್ಕಂದಿತ, ಧೌರಿತಕ, ರೇಚಿತ, ವಲ್ಗಿತ ಮತ್ತು ಪ್ಲುತಗಳೆಂಬ ಐದು ಬಗೆಯ ನಡಗೆಗಳು; P ಈ ಐದು ಬಗೆಗಳ ಇನ್ನೊಂದು ಪಟ್ಟಿ ಹೀಗಿದೆ : "ವಿಕ್ರಮಾ (ಸಾಮಾನ್ಯ ನಡಗೆ), ಪುಲಕಾ (ನಾಗಾಲೋಟ), ಪೂರ್ಣಕಂಠೀ (ಮುಖ ನೆಟ್ಟಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಓಡುವುದು), ತ್ವರಿತಾ (ಸ್ವ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವುದು), ನಿರಾಲಂಬಾ (ಪೆಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟ ಮೇ[illegible]ಓಟ): (ನಕುಲನ ಅಶ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಧಾರಾಧ್ಯಾಯಂ, ಪ. ೧, ೨.)" (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೨೨೩): ವಾಜಿಯಂ ಧಾರಾಪಂಚಕದೊಳ್ ವಿಚಿತ್ರಲಯದಿ ತಾಮೇಱಿ ಬರ್ಪೀ ಮಹಾಧೀರರ್ ಕಾಲ್ನಡೆಯೊಳ್ ನೃಪಾವಸಥದಿಂ ಬರ್ಪಂದಮಾವಂದಮೋ (ಪಂರಾಮಾ. ೬-೧೮೦). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಪಾತ (ನಾ). ೧. ಮಳೆಯ ಧಾರೆಯ ಹೊಡೆತ. ೨. ಖಡ್ಗಧಾರೆಯ ಹೊಡೆತ. ೧, ೨ : ಪಿರಿದುಂ ಸಂಗರಂಗದೊಳ್ ಕವಿವ ಧಾರಾಘಾ[ಪಾ]ತದಿಂ ಪಾಱುಗಟ್ಟಿರಿಯಲ್ಪುದ್ಗತ ರಾಜಹಂಸನಿವಹಂ (ಮಲ್ಲಿನಾ. ೫-೧೦೧). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಪೂರ್ಬಕಂ, ಧಾರಪೂರ್ಬಕ (ಅ). = ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ.

ಧಾರಾಪೂರ್ಬಕಂ ಮಾಡು, ಧಾರಪೂರ್ಬಕಮಾಡು = ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಎರೆದು ದಾನಮಾಡು : ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಗೆ ಧಾರಾಪೂರ್ಬ್ಬಕಂ ಮಾಡಿ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೩೨-೧೮ ; 1139) ; ಕೇತಲದೇವಿಯರು ಚಂಡೇಸ್ವರದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಧಾರಪೂರ್ಬ್ಬಕ ಮಾಡಿ ಒಱಟನ ಕೋಲಲು ಬಿಟ್ಟ ಕೆಯಿ ಮತ್ತ ೧೪ (ಸೌಇಇ. XX, ೫೧-೨೩ ; 1077). [<ಸಂ. ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ]

ಧಾರಾಪೂರ್ವಂ (ಅ). = ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ : ಪಲವು ಜೈನಾಗ್ರಹಾರಂಗಳನಾಗಳ್ ಕೊಟ್ಟನಲ್ಲಿ ರತ್ನತ್ರಯಮಂಜುಳ ಜೈನೋಪಾಧ್ಯಾಯರ ಬಳಗಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯಕಾದಿ ಧಾರಾಪೂರ್ವಂ (ಬಾಧಪು. ೧೬-೩೮೦). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಪೂರ್ವಕ (ಅ). ಧಾರೆಸಹಿತವಾಗಿ ; ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ : ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಮೂಱು ಗದ್ಯಾಣ ಪೊನ್ನನಾಚಂದ್ರಾರ್ಕ್ಕತಾರಂಬರಂ ಸಲ್ವನ್ತಾಗಿ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕವಾಗಿ ಕಾಲಂ ಕರ್ಚ್ಚಿ ಬಿಟ್ಟರ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೦೪-೨೪ ; 1188) : ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮದುವೆಯಾದ ಹೆಣ್ಣು (ಭಾರದ. ೧೮೩). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ (ಅ). ಧಾರೆಸಹಿತವಾಗಿ ; ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ : ಆ ಧರಾಮರಂಗೆ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಮಪ್ಪ ಪದದೊಳ್ ಶುಕ್ರನೆಂದಂ (ನೇಮಿಪು. ೫-೨೨ ವ) ; ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರವರಂ ತಾಮಾಕ್ಷಣಂ ಹರ್ಷದಿಂ (ದಿವ್ಯಚ. ೧೩-೪೯).

ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಮಾಡು = ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಎರೆದು ದಾನ ಮಾಡು : ತೆಱೆಯಾಳತೆಯ ಪಿರಿಯ ಕೋಲೊಳ್ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿ ಬಿಟ್ಟ ನೆಲಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೨೧-೬೪ ; 1019). **ಧಾರಾಪೂರ್ವಕ ಮಾಗು** = ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮದುವೆಯಾಗು,-ಪರಿಗ್ರಹಿಸು : ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಮಾದ ಪೆಣ್ಗಳೊಳವರ್ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮೇಕೈಕ ಪತ್ನೀರಾಗವ್ರತಿಕರ್ ಮದಕ್ಷಯನಿಮಿತ್ತಂ ಕಾಮಮಂ ತೀರ್ಚುವರ್ (ರತ್ನಾಕ. ೬೩).

[ಸಂ.]

ಧಾರಾಭಿಷೇಕ (ನಾ). ಧಾರೆಯೆರೆದು ಮಾಡುವ ಅಭಿಷೇಕ : ಮಾಗಧಾದಿ ವ್ಯಂತರಾಮರರ್ ಮಾಡಿದ ಧಾರಾ [ಪಾಠಾಂ. ಪಾದಾ] ಭಿಷೇಕದೊಳಂ ಪೌರರ್ ಮಾಡಿದ ನಳಿನೀಪತ್ರಪುಟಪ್ರಸಾದಿತ ಸಾರಜಳಪಾದಾಭಿಷೇಚನದೊಳಂ ಅಭಿಷೇಕವಿಧಿಯಂ ನಿರ್ವರ್ತಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೮-೬೪ ವ) ; ಧಾರಾಭಿಷೇಕವಿದುವೆ ತಪೋರಾಜ್ಯಕ್ಕೆನಿಸೆ ಸುರಿವ ಮಟಿ ಘನರುತಿ ತೂರ್ಯಾರವಮಾಗೆ ಮುನೀಂದ್ರಂ ಬೇರೂಱಿದ ಬೀಟಲಂತೆ ಮರಮೊದಲಿರ್ದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೧೪). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಮದ (ನಾ). ಧಾರೆಯಾಗಿ ಸುರಿವ (ಆನೆಯ) ಮದೋದಕ ; ಎಡೆಬಿಡದೆ ಸುರಿವ ಮದಜಲ : ಧಾರಾಮದದಿಂದೆ ನೆಲಂ ಬೈರಗಿ ಬೀಟ್ವಂದದಿಂದೆ ಬಿಡುತಪ್ಪ ಮಹಾವಾರಣಘಟೆಯಿಂ ನಿಚ್ಚಂ ಕಾರಂ ಕೈಕೊಂಡು ಮೆಱೆವುದಾತನ ರಾಜ್ಯಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೫-೮). [ಸಂ.]

ಧಾರಾರಶ್ಮಿ (ನಾ). (ಖಡ್ಗದ) ಅಲಗಿನ ಹೊಳಪು ; ಖಡ್ಗಧಾರೆಯಿಂದ ಹೊಮ್ಮುವ ಕಾಂತಿ : ಮಕುಟರತ್ನದ ಲಹರಿ ಖಡುಗದ ವಿಕಟ ಧಾರಾರಶ್ಮಿ ದೀಪಪ್ರಕರದಲಿ ಥಳಥಳಿಸೆ ರವಿಯವೊಲೆಸೆದನಾ ದ್ರೋಣ (ಕುಮಾದ್ರೋ. ೦-೩೮). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಲಯ (ನಾ). ೧. ಕುದುರೆಯ ಐದು ಬಗೆಯ ನಡಗೆಯ ಲಯ. ೨. ಧಾರಾಗೃಹ. ೧, ೨ : ವನವಲ್ಲೀಲಾಸ್ಯದಿಂ ಜೀರ್ಣೋಟವಿಯಾನನು ಬದ್ಧಾಳಿಯಿಂ ವಾರನಾರೀಜನಮಂ ಧಾರಾಲಯೋದ್ಯದ್ಗತಿಚತುರತೆಯಿಂ ವಾಜಿಯಂ ಸೌರಭಾಲಂಬನದಿಂ ಗೋಸರ್ಗಮಂ ಲಾಲಿತ ಕುಶಲವ ಸಾಂಗತ್ಯದಿಂ ರಾಮಸೀಮಂತಿನಿಯಂ ಪೋಲ್ತಲ್ಲಿ ನಿಚ್ಚಂ ಸುಱಿವುದು ಬಹಳಾಮೋದಪೂರಂ ಸಮೀರಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೨೪).

[ಸಂ. (ಧಾರಾ + ಲಯ ; ಧಾರಾ + ಆಲಯ)]

ಧಾರಾವರುಷ (ನಾ). ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿಯುವ ಮಳೆ : ತಂತ್ರನೀಡಿದರಮರಪತಿಗೆ ಘೃತವೆತ್ತಿ ಧಾರಾವರುಷದಲಿ ಶಿಖಿ ತುತ್ತ ನಾಲಗೆ ಗೊನೆಗಳಲಿ ಕೈಕೊಂಡು ಹುರಿಗೊಂಡ (ನಿಭಾಗ. ೧-೮-೩೭).

[<ಸಂ. ಧಾರಾವರ್ಷ]

ಧಾರಾವರ್ತ (ನಾ). ಧಾರಾಕಾರವಾದ ಮಳೆ ; ಸುರಿಮಳೆ : ಕಾರಮೇಘವೆದ್ದು ಧಾರಾವರ್ತ[ಪಾಠಾಂ. ತಿ] ಸುರಿವಾಗ ಧಾರಿಣಿಯೆಲ್ಲವು ಮುಳುಗಿತ್ತು ನೋಡಾ (ಅವಚಂ. ೭೬-೩೪೦) ; ಧಾರಾವರ್ತವೆನಿಸಿ ಕಾಮುರ್ಗಿಲಿಂ ಕಱಿವ ಪೆರ್ಮಟಿಯೊಳಮಂಜದೆ . . . ತಳೆದರ್ ನಡೆವಾಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೩-೮ ವ).

[ಸಂ.]

ಧಾರಾವರ್ಷ (ನಾ). ೧. = ಧಾರಾವರುಷ. ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು ; P ಧ್ರುವನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಇದ್ದ ಹೆಸರು : ಧಾರಾವರ್ಷಶ್ರೀವಲ್ಲಭ ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ (ಎಕ. III (R), ನಂಜನ. ೨೭೮-೫೧ ; 808).

[ಸಂ.]

ಧಾರಾವರ್ಷಕಂ (ಅ).=ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ : ದೇವರ್ಗೆ ತಿರು[ವ]ಮುದಿಬಿಗ್ಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಭೂಮಿಯುಮಂ ಕಲ್ನಟ್ಟಿ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ತಿರುವಾಯಿಮೊಟಿ ಷುದಿಯಿನಾಲ್ ಒಡೆಯಾರ್ ಧಾರಾವರ್ಷಕಂ ಈವನು . . . ಈಶಾನ ಈಶ್ವರ ಮುದಿಯಾರ್ಗ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟುದು ಒಡೆಯಾರ್ಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ್ಮ ಧಾರಾವರ್ಷಕಂ . . . ಕೊಟ್ಟ ತಿವಳಿ ೧ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೯೭, ೨೦-೮ ; 1032). [ಸಂ.]

ಧಾರಾವಾಹಿ (ಗು). ೧. ಎಡೆಬಿಡದ; ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ; ಸಂತತವಾದ. (ನಾ). ೨. ಸಂತತವಾದುದು ; ಎಡೆಬಿಡದುದು : ನವೀನವೂ ಮಹತ್ತರವೂ ಆದ ಸ್ವಯಂದರ್ಶನವು . . . ಕಲ್ಪನೆಯೊಳಗೂ ಜೀವನ ದೊಳಗೂ ಸಂತತವಾಗಿ ಧಾರಾವಾಹಿಯಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಲಿರುವುದು (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೩೭). ೩. ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ, ಭಾಗಶಃ ಅನೇಕ ಸಂಚಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ಕಥೆ, ಕಾದಂಬರಿ ಮೊದಲಾದುದು : ಈಚೀಚೆಗೆ ನಿಯತಕಾಲಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ಧಾರಾವಾಹಿಗಳು ಜನಪ್ರಿಯ ವಾಗಿವೆ(ರೂಢಿ). [ಸಂ. ಧಾರಾವಾಹಿನ್]

ಧಾರಾವಾಹಿಜ್ಞಾನ (ನಾ). ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡುವುದು: ಒಂದು ವಿಷಯದ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾದ ಬಳಿಕ ಉಂಟಾಗುವ ಅದೇ ವಿಷಯದ ಧಾರಾಕಾರವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಧಾರಾವಾಹಿಜ್ಞಾನ (ಅನುವ್ಯವಸಾಯ)ವೆಂದು ಹೇಳುವರು (ಜ್ಞನಧ. XI, ಉಪೋದ್ಘಾತ). [ಧಾರಾವಾಹಿ + ಜ್ಞಾನ]

ಧಾರಾಸಂಪಾತ (ನಾ). ಎಡೆಬಿಡದೆ ಸುರಿವ ಮಳೆ ; ಒಂದೇ ಸಮನೆ ಸುರಿಯುವ ಮಳೆ ; ಆಸಾರ : "ಧಾರಾಸಂಪಾತಃ ಆಸಾರಃ—ಈ ೨ ಮಟ" (ಹಲಾಯು. ೧೧-೫೯) ; "ಧಾರಾಸಂಪಾತಮದಾಸಾರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧-೬೧). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಸಾರ (ನಾ). = ಧಾರಾಸಂಪಾತ : ಚಾರುನಯನಾಪಾಂಗ ಧಾರಾಸಾರ ಪಿಯೂಷದಲಿ ಲೀಲೋದಾರನಿಧಿ ಮೆಟಿಸುತ್ತಲಿರ್ದನು ಭೋಜನದ ಸವಿಯ (ನಿಘಗ. ೧೦-೦೩-೧೨) ; ಧಾರಾಸಾರ ಸುರಿವ ಮುನ್ನಾಕಾಶದಂತೆ ಮೇಘಾಚ್ಛನ್ನವಾಗುತ್ತಿದೆ (ಹರ್ಷಚ. ೨೩-೨). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಹತಿ (ನಾ). ಅಲಗಿನ ಏಟು,-ಹೊಡೆತ : ಧಾರಾಹತಿಯಿಂ ಖಂಡಿಸದಾರಂ ಜನನಾಥನುಟಿಯಲುಟಿದರನೇಕಾಕಾರಂ ಲೆಂಕಾಕಾರ ದೊಳೋರಗಲಮೆನಿಪ್ಪ ಕಾಲಚಕ್ರಮಮೋಘಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧-೯೭). [ಸಂ.]

ಧಾರಾಳ (ನಾ). ೧. ಸಮೃದ್ಧಿ; ವಿಪುಲತೆ. ೨. ಅಡೆತಡೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು; ಹಿಡಿತವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ; ಸಂಕೋಚವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ೩. ಉದಾರ ಬುದ್ಧಿ ; ಔದಾರ್ಯ ; ದಾನಶೀಲತೆ : ಧಾರಾಳದವನ ಹತ್ತಿರ ಹೇರಾಳ ಕೇಳಬಹುದು (ಗಾದೆ).

ಧಾರಾಳವಾಗಿ=೧. ವಿಪುಲವಾಗಿ; ಹೇರಳವಾಗಿ ; ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ, ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ : ಎಲ್ಲವನ್ನು ಮನೆಯಾಕೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಬಡಿಸಿದಳು (ರಂಗಳ. ೧೨೭) ; ತರಕಾರಿಗಿಡಗಳಿಗೆ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ನೀರು ಹಾಕಬೇಕು (ಅಡುಸಾ. ೧೨೭). ೨. ನಿಸ್ಸಂಕೋಚವಾಗಿ ; ಅಡೆತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ; ಮುಂಕ್ತಕಂಠದಿಂದ : ರಸಿಕತೆ, ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಕಲಾಭಿಮಾನ ಇವುಗಳು ರಾಜನ ವೈಯುಕ್ತಿಕ ಗುಣವಿಶೇಷಗಳೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು (ಕೃದೇವ. ೧೧). ೩. ಉದಾರಬುದ್ಧಿಯಿಂದ: ಗೋಮತೀತೀರದಲ್ಲಿ ಧಾರಾಳವಾಗಿಯೂ ನಿರಾತಂಕವಾಗಿಯೂ ಹತ್ತು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗಗಳನ್ನು ನಡಸಿದನು (ವಚಭಾ. ೪೧೪) ; ಒಬ್ಬ ಪರೀಕ್ಷಕರು ಅಂಕಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಹಿಡಿತದಿಂದಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಧಾರಾಳವಾಗಿರ ಬಹುದು (ಶಿಕ್ಷದ. ೩೪೪).

[ಸಂ. ಧಾರಾಲ./ತಮಿ. ತಾರಾಳ ; ಮಲ. ತೆಲು. ಧಾರಾಳ]

ಧಾರಾಳತನ (ನಾ). = ಧಾರಾಳತ್ವ : ಧಾರಾಳತನದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯನ್ನೂ ಮೀರಿಸುವ ಮಗ ಈತ (ರೂಢಿ). [ಧಾರಾಳ + – ತನ]

ಧಾರಾಳತೆ (ನಾ). = ಧಾರಾಳತ್ವ : ಅವರ ಧಾರಾಳತೆ ಅನೇಕರ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವಾಯಿತು (ರೂಢಿ). [ಧಾರಾಳ + – ತೆ₂]

ಧಾರಾಳತ್ವ (ನಾ). ಬಿಡುಗೈಯ ಗುಣ ; ದಾನಶೀಲತೆ ; ಔದಾರ್ಯ : ಅಪ್ಪಾಜಿಯ ಅನ್ನದಾನ ಧಾರಾಳತ್ವವನ್ನು ಹೊಗಳಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಕಂಗಾಳ್ಕೆ. ೧೬೩). [ಸಂ. ಧಾರಾಲತ್ವ]

ಧಾರಾಳಿ (ನಾ). ಉದಾರಿ ; ದಾನಶೀಲ : ಒಬ್ಬರು ದುಡ್ಡು ಹೆಚ್ಚು ಖರ್ಚು ಮಾಡಿದರು ಎಂದರೆ ನಾವು ಅವರನ್ನು 'ಧಾರಾಳಿ' ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ (ಅಆನಿ. ೧೬೨) ; ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯು ಧಾರಾಳಿಯಾಗಿದ್ದಳು (ಶೀತಿಚಂ. VI, ೧೩); ಮನೆಯ ತುಂಬ ಧಾರಾಳಿಗಳೇ (ದಾನಚಂ. ೧೦೩).

[ಧಾರಾಳ + – ಇ₃]

-ಧಾರಿ (ಪ್ರ). ಧರಿಸಿರುವವನು, ಹೊಂದಿರುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹತ್ತುವ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಖದ್ದರಧಾರಿ', 'ತಿರುನಾಮಧಾರಿ' ಪರಾ. [ಸಂ. ಧಾರಿನ್]

ಧಾರಿಡು (ಕ್ರಿ). ಧಾರೆಯಾಗಿ ಸುರಿ ; ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಹರಿ : ಸಿಡಿವ ತಲೆಗಳ ಬಳಿವಿಡಿದು ಧಾರಿಡುವ ರಕುತದರೆರಡು ಬಲದಲಿ ಹಿಡಿದ ದೀವಿಗೆ ನಂದಿದವು (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೂ. ೧೬-೧೭) ; ಶರ ಶರಾಸನ ಖಡ್ಗ ಕವಚವ ಧರಿಸಿ ಧಾರಿಡುವಶ್ರುಕಣದುಬ್ಬರದ ಚಿಂತಾಭಾರದಲಿ ಹೊಱವಂಟನಾಶ್ರಮವ (ತೊರೆರಾ. ೩-೮-೦೯). [ಧಾರ + ಇಡು₁]

ಧಾರಿಣಿ (ನಾ). ೧. ನೆಲ ; ಭೂಮಿ ; ಪೃಥ್ವಿ "ತಿರೆ ಪೊಡವಿ ರನ್ನವಸಿಱಿಲ್ ಧರೆಯಿಳೆಯೆಂದೆನ್ನಲಿರದ ಧಾರಿಣಿಯಕ್ಕುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೪೭) ; ಶ್ರೀರಮಣ ಗೌರಿ ಸಟಿ ಧಾರಿಣಿಯ ಪುತ್ರಿ . . . ಜಯಧಾರೆ ಜಸಧಾರೆ ನಯಧಾರೆ ಭಯಹಾರೆ ಪತಿಭಕ್ತಿ ಧೃತಶಕ್ತಿಯೆನೆ (ಎಕ. III (R), ಹೆಗ್ಗಡ. ೬೦-೨೮ ; 1057) ; ಧಾರಿಣಿಯಂ ಮಗುಟ್ಟಿ ಕುಲಪರ್ವತಮಂ ನೆಲೆಯಿಂ ತೆರಳ್ಚಿ . . . ಅರಿದಿರಾಂತೊಡಂ ಜವನ ಬಾರಿಗೆ ಸೋವತವಾಗಿರೆ ಮಾಟ್ಪೆಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೯-೦೩೩) ; ಧಾರಿ[ಪಾಠಾಂ. ರು]ಣಿಯ ಜನರೆಲ್ಲರೂ ಹೇಡಿ ಮಾಸ್ತಿ ಎಂದ ಬಳಿಕ ವೀರತ್ವವೆಲ್ಲಿಯದೋ (ಮಾಧೂಳ. ೪೮೦-೧೦೩) ; ಸ್ಫಟಿಕೋಪಲಂಗಳಿಂ ಧಾರಿಣಿ ಕೂಡೆ ಹಪ್ಪಳಿಗೆಯೊತ್ತಿದುದೋ . . . ದಿಟಕೆ ತಾನೆನಿಸಿತ್ತಮೃತಾಂಶುರಶ್ಮಿಯಿಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೩೯) ; ಆರು ಹಿತವರು ನಿನಗೆ ಮೂಱು ಮಂದಿಗಳೊಳಗೆ ನಾರಿಯೋ ಧಾರಿಣಿಯೊ ಬಲು ಧನದ ಸಿರಿಯೋ (ಪುರಂದ. ೧-೧೩೩ ಪಲ್ಲವಿ). ೨. ರಾಜ್ಯ : ಗುಣಹಾನಿಗೆ ಬೆರ್ಚದೆ ಧಾರಿಣಿಯಂ ಪ್ರಣಯದಿನಿಳೇಶನಿತ್ತೊಡಮೇಂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೀಯಲೀಯನೆಂಬುದ ನೆಣಿಸಳೆ (ಶಂರಾಮಾ. ೬-೦೦೭). ೩. ಸುಷುಮ್ನಾನಾಡಿಯ ನಾಲ್ಕು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವ ನಾಲ್ಕು ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಇಡಾ, ಪಿಂಗಳಾ, ವಜ್ರಿಕಾ, ಧಾರಿಣೀ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ನಾಡಿಗಳಿರುವವು (ಶಸಾರ. ೮-೩ ತಾತ್ಪರ್ಯ).

[ಸಂ. ಧಾರಿಣೀ]

ಧಾರಿಣೀಧವ (ನಾ). ದೊರೆ ; ಅರಸ : ನೂರಂ ಕಲಿವನೆ ಪಂಡಿತ ನೂರಂ ಉಳಿಸಿದನೆ ಧನಿಕ ನೂರೂರಾಳ್ವನೆ ಧಾರಿಣೀಧವನೆನಿಪಧಿಕನು ನೂರಕೆ ನಂಜುಂಡಲಿಂಗ ನತಜನಸಂಗಾ (ಶಂಚಶ. ೨೯-೯೦). [ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಧವ]

ಧಾರಿಣೀಚ್ಛಾಯ (ನಾ). [ಅಶ್ವಶಾ] ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಛಾಯೆಯುಳ್ಳ ಕುದುರೆ : ನಾನಾವರ್ಣದೊಳವಿಚ್ಛಿನ್ನಾನನದ ಸ್ನಿಗ್ಧ ಬಹುಳ ರುಚಿ ಭಾವಿಪೊಡಂ ಶಾನಧಿಕವಾಗಿ ದೇಹಸ್ಥಾನಕದೊಳ್ ನೆಗಟ್ ಧಾರಿಣೀಚ್ಛಾಯ ಹಯಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೩-೪೭). 'ತಳಚ್ಛವಿ' ಪರಾ. [ಸಂ. (ಧಾರಿಣೀ + ಛಾಯಾ + –)]

ಧಾರಿಣೀಚ್ಛಾಯಿ (ನಾ). = ಧಾರಿಣೀಚ್ಛಾಯ : ಶಿಳಿಗೊಳನ ಬಿಳಿಯ ತಾವರೆಯಲರ್ಗಳ ಗೊಂದಣೆ(ಳಿ)ವ ಕಾಮರ್ಮುಗಿಲ್ಗಳ ರುಚಿಯುಂ ತಳೆದು ಥಳಥಳಿಸಿ ತೊಳತೊಳತೊಳಗುತ್ತಿರ್ಪುದು ಧಾರಿಣೀಚ್ಛಾಯಿ ಹಯಂ (ಅಕ್ಷ್ಮಿಶಾ. ೩-೯೮). [ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಚ್ಛಾಯಿಯನ್]

ಧಾರಿಣೀಧವತೆ (ನಾ). ದೊರೆತನ ; ರಾಜನ ಪದವಿ : ಈ ದಿವ್ಯಕಾವ್ಯಮುಂ ಭಕ್ತಿಯೊಳು ನೂರೆಂಟು ಬಾರಿ ವಾಚಿಸಿ ಕೇಳ್ದರಿಗಹುದು ಧಾರಿಣೀಧವತೆ ಮನದಿಷ್ಟಸಾಧನಗಳುಂ ಕೈಸಾರ್ಗುರ್ಮಮತಿವೇಗದೆ (ವಂಕಾರಾ. ೫ ಫಲಶ್ರುತಿ. ೧೬). [ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಧವತಾ]

ಧಾರಿಣೀಪತಿ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಒಡೆಯಂ ; ರಾಜ ; ದೊರೆ : ಪುತ್ರದೋಹಳಕಾರಣಮಂ ಧಾರಿಣೀಪತಿಗೆ ಸವಿಸ್ತರಂ ಬಿನ್ನವಿಸೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೬೩ ವ). [ಸಂ.]

ಧಾರಿಣೀಶ (ನಾ). = ಧಾರಿಣೀಪತಿ : ಆರುಮಟೆಯದವೊಲೀ ಕಾನನ ದೊಳರ್ದನಾಂ ಧಾರಿಣೀಶರಭೂಷಣಂಗಳೇತಕೆ ನಮಗೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೦-೯೩). [ಸಂ. (ಧಾರಿಣೀ + ಈಶ)]

ಧಾರಿಣೀಶಯನ (ನಾ). ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಮಲಗುವುದು : ಒಳ್ಪೊತ್ತು ನಿಂದುಣ್ಬುದಾರಯಮಸ್ನಾನಮಚೇಳ ಸಂಯಮಮಮದಂತೋನ್ಮಾರ್ಜನಂ ಧಾರಿಣೀಶಯನಂ ರೋಚೆನಿಸಿರ್ದ ಮೂಲಗುಣಮಿಪ್ಪತ್ತೆಂಟುಮಂ ತಾಳ್ದಿದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೯೬). [ಸಂ.]

ಧಾರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಲಗಿನಿಂದ ಸೀಳು.– ಕತ್ತರಿಸಂ : ವೀರಶರಣರ ನೋಡು ಕೈಯೊಳು ಚೂರಿ ಹಿಡಿದಿಹರಾಡಿಕೊಳುವರ ಧಾರಿಸುವರ್ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೬೦-೪೮). [ಧಾರೆ + – ಇಸು₂]

ಧಾರುಣಿ (ನಾ). ನೆಲ ; ಭೂಮಿ ; ಪೃಥ್ವಿ : "ಧರಣಿ ಧಾರು[ಪಾಠಾಂ. ರಿ]ಣಿ ಧಾತ್ರಿ ಭೂರ್ಭೂಮಿ ಮಹಿ ವಸುಂಧರೆ . . . ಸರ್ವಂಸಹಾಖ್ಯೆಯನೆ ನೆಲಕೆ ನಾಮಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೮-೧) ; ಸಿಂಹಪೀಠದೊಳೆಸೆದಿರ್ದು ಧಾರುಣಿಗೆ ಚೋದ್ಯಮನಾಗಿಪ ನಂಬಿಯಣ್ಣನೊಪ್ಪಿದಂ (ನಂಚಿಂ. ೪-೩) ; ಧಾರುಣಿ ಯೊಳೊಜಿರ್ದ ಶರಣಶರೀರವಂ ನೋಡುತ್ತ . . . ಬರುತಿರಲು (ಬಸಪು. ೨೨-೧೨) ; ಧಾರುಣಿಯ ಲಂಪಟರು ಕದನವ ಹಾರಿ ಬಂದರು ಗಡ (ಕವ್ಯಾಭೀ. ೧-೪). [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀ]

ಧಾರುಣಿಯಾಣ್ಮ (ನಾ). = ಧಾರುಣಿಧವ : ಧಾರುಣಿಯಾಣ್ಮನಿದಕೆ ಮಾರ್ನುಡಿ ಯಾವುದೆಂದು ಚಿಂತಿಸುತ ಮಗುಳಿಂತೆಂದನು (ಸೌಂದಪು. ೪-೬೬). [ಧಾರುಣಿ + ಆಣ್ಮ (<ಆಳ್ಮ)]

ಧಾರುಣಿರುಹ 'ಧಾರುಣೀರುಹ' ನೋ.

ಧಾರುಣೀಜಾತ (ನಾ). = ಧಾರುಣೀರುಹ : ದೂರದಲಿ ನೆಳಲೊಪ್ಪಿ ತೋಱುವ ಧಾರುಣೀಜಾತಾವಳಿಗಳೊಳು . . . ವಿಹರಿಸುವರು (ಬಸಪು. ೧೯-೯೬). [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಜಾತ]

ಧಾರುಣೀತಲ, ಧಾರುಣೀತಳ (ನಾ). ಭೂತಳ ; ಭೂಲೋಕ : ಧಾರುಣೀತಲ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ಕವತರಿಸಿ ಸುಕುಮಾರನಂ ತಕ್ಕೈಸುತಂ (ಬಸಪು. ೫೦-೩). **ಧಾರುಣೀತಳ** : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀತಲ]

ಧಾರುಣೀತಳ 'ಧಾರುಣೀತಲ' ನೋ.

ಧಾರುಣೀಧರ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟ ; ಪರ್ವತ : ಕಕುದ್ಧಾರುಣೀಧರದ ಮೇಲಣ ಗವಿಯ ಶಾಂತನಂಜೇಶ ಜಯ ಸುಪ್ರಕಾಶ (ವೀಶೈಪು. ೫-೧-೨). [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಧರ]

ಧಾರುಣೀನಾಥ (ನಾ). = ಧಾರುಣಿಧವ : ಶೈವದೀಕ್ಷಾಲಿಂಗಿತನನಂತ್ಯಜ ನೆನುತ್ತವೆ ಹೇಂಗೆ ನುಡಿಯಲುಬಹುದು ಹೇಳಾ ಧಾರುಣೀನಾಥ (ಬಸಪು. ೫೬-೬೬). [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀನಾಥ]

ಧಾರುಣೀಪತಿ (ನಾ). = ಧಾರುಣಿಧವ : ಧಾರುಣೀಪತಿಯಿದಿರೊಳೊಪ್ಪುಚಿ ದೂರದಲಿ ಕಂಡಸಮ ಬಸವಕುಮಾರನಂ (ಬಸಪು. ೫-೧೫) ; ನಿನ್ನ ವೈಭವಕೆ ಆರು ಸರಿಬ್ಯೆ ಕರ್ಣ ನಡೆನಡೆ ಧಾರುಣೀಪತಿಯಾಗು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೦೦-೦೦). [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಪತಿ]

ಧಾರುಣೀರುಹ, ಧಾರುಣಿರುಹ (ನಾ). ಗಿಡ ; ಮರ ; ವೃಕ್ಷ : ಧಾರುಣೀ ರುಹತತಿಯೊಳಾ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವಾ ಮಾರುತಾಶನಿಗಳೊಳು ಶೇಷಂ . . . ಎಂತಧಿಕವೆಂತಾರಯ್ಯಲೆಲ್ಲ ಶೈವದೊಳು ಮಿಗಿಲೆನಿಸುವೀ ವೀರಶೈವವದು (ವೀಶೈಪು. ೭-೩-೨). **ಧಾರುಣಿರುಹ** : ಕಣಿಯೊ ಪರುಷದ ನಿಧಿಯೊ ಚಿಂತಾಮಣಿಯ ನಂದನವೋ ದಿವಿಜಧಾರುಣಿರುಹಂಗಳ ನೆಲೆಯೊ (ಬಸಪು. ೧-೩೯). [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀರುಹ]

ಧಾರುಣೀವಲಯ, ಧಾರುಣೀವಳಯ (ನಾ). ಭೂಮಂಡಲ ; ಪೃಥ್ವಿ : ಸಕಳೇಶ್ವರನೆ ಬಲ್ಲನು ಧಾರುಣೀವಲ[ಪಾಠಾಂ. ಳ]ಯದೊಳೆಸೆವ ನಿಮ್ಮನು ವಿನಿರವೆನುತ (ಬಸಪು. ೬೧-೬೨) **ಧಾರುಣೀವಳಯ** : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋ ಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀವಲಯ]

ಧಾರುಣೀವಳಯ 'ಧಾರುಣೀವಲಯ' ನೋ.

ಧಾರುಣೀಶ (ನಾ). ದೊರೆ ; ರಾಜ : ನಿಡುಮಾರನೆಂಬಾ ಧಾರುಣೀಶನು ವೀರಶೈವಾಚಾರ್ಯವಾರ್ಯನುದಾರಿ ಕಾನಾಳ್ದ (ಬಸಪು. ೫೦-೯೩). [< ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಶ]

ಧಾರುಣೀಷಣ (ನಾ). ನೆಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಆಸೆ ; ರಾಜ್ಯದಾಸೆ : ಸತ್ಯವೆನಿಪ್ಪ ಸಬಳದಲಿ ಧಾರುಣೀಷಣ ದರ್ಪವೆಂಬಾ ತೋರ ಕರಡಿಯನಿರಿದು ಸಮಯಾಚಾರವೆಂಬಾ ತೋಮರದಿನಘ ಖಡ್ಗಿಯಂ ಹೞಿಸಿ (ಬಸಪು. ೩೯-೩೪). [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಷಣ]

ಧಾರುಣೀಸುತೆ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಮಗಳು ; ಸೀತೆ : ಧಾರುಣೀಸುತೆಯ ವೊಲು ದೃಢಮನಸ್ಕರದಾರು ? (ಮಂಕುಳ. ೨೬೬). [< ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಸುತಾ]

ಧಾರುಣೀಸುರ (ನಾ). ಭೂಸುರ ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣ : ಧಾರುಣೀಸುರ ಕರ್ಮ ಜನ್ಮವು ಕ್ರೂರಕರ್ಮವಲಾ (ಬಸಪು. ೩-೪೫). [<ಸಂ. ಧಾರಿಣೀಸುರ]

ಧಾರೆ (ನಾ). ೧. ಪ್ರವಾಹ : ಈ ಜಲಪಾತವು ನಾಲ್ಕು ಧಾರೆಗಳಾಗಿ ಧುಮುಕುತ್ತದೆ (ಕಶಪು. ೬-೬೦). ೨. ಮೇಲಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ನೀರು, ಎಣ್ಣೆ ಮೊದಲಾದ ದ್ರವಪದಾರ್ಥಗಳ ಹರಿಯುವಿಕೆ : "ಓಘಃ, ಪ್ರವಾಹಃ, ವೇಣೀ, ಧಾರಾ, ಸ್ರೋತಃ, ರಯಃ – ಈ ೬ ತೊಱೆಯ ಹರಿಪಂ" (ಹಲಾಯು. ೦೦೦-೯೬) ; "ಧಾರೆ ಪ್ರವಾಹಮೋಘಂ ವೇಣಿ ರಯಮೆನಲು ನೀರ ಹರಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೩-೧೨) : ಕ್ಷೀರಂ ದಧಿ [ಘೃ]ತ ಸಿತಮಧುಧಾರಾಳಿಯ ಲಕ್ಕಗಡುಗೆಗೊಟ್ಟ [ಸೊಂ]ಟಿಗೆ ಕರ್ಪೂರದಿ ಪೂರಣೆಮಾಡಿ ಮನೋರಾಗದೆ ಚಿತ್ರವಿಧದ ಪೂಜಾವಿಧಿಯಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೯-೫೦ ; 1076 ?) ; ಕೋಪಿ ಮಜ್ಜನಕ್ಕೆಱೆದರೆ ರಕ್ತದ ಧಾರೆ (ಬಸವ. ೬೫೦) ; ಧಾರೆಗಳವನಿಯನೊಳಪೊಕ್ಕೋರಂತುಚ್ಚಳಿಸಿ ವಿಯಚು ತಿರೆ . . . ತೆಱಪುಗುಡದೆ ಕಱೆದುವು ಮುಗಿಲ್ಗಳ್ (೧೦ಕ. ೯-೪೯). ೩. ಎಡೆ ಬಿಡದೆ ಸುರಿವ ಮಳೆ ; ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಬೀಳುವ ಮಳೆ. ೪. (ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ) ಹರಿತವಾದ ಅಂಚು,– ಅಲಗು,– ಬಾಯಿ : ಭೂಮಂಡಳಪತಿಯ ಖಡ್ಗಧಾರಾಜಳದೊಳ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸಲೆ ನೆಲಸಿರ್ಪಳ್ (ಕಾರಂಪೂ. ೧೧) ; ಶಿವಾಚಾರವೆಂಬುದೊಂದು ಬಾಳ ಬಾಯ ಧಾರೆ (ಬಸವ. ೭೮೯) : ಪೊಸಮಸೆಯ ಧಾರೆಯೊಳ್ಪೊಳೆಸೆದಿರೆ ಜಸದಗೆ ಗಳಂತೆ ಮುತ್ತುಗಳಿಂದಿರಾದ ಸುಹೃತ್ಕರಿಶಿರಮಂ ಪೋಳ್ದಸಿ ವಿಸುವುದು ಸೋಯಿದೇವಭೂವಲ್ಲಭನ (ಎಕ. V, ಚನ್ನರಾ. ೨೦೩-೧೮ ; 1223) ; ಚಪಳ ವಿಶಾಳಲೋಚನೆ ಜಯಾಂಗನೆ ಧಾರೆಯೊಳಿರ್ದು ನೋಡಿ ಮನ್ನಿಪಳೆನೆ

(ಅನಂಪು. ೨-೭) ; ನೀ ಸಹಿತ ನಿನ್ನೆಣೆಗಳಹ ಸೈಂಧವನನೀ ರಾಧೇಯ ಶಕುನಿಗಳ ರಣದೊಳಗೆ ಭೀಮಾರ್ಜುನರ ಮಾರ್ಗಣದ ಧಾರೆಗೆ ವೀರನಾರಾಯಣನೆ ಸೇರಿಸಿ ಕೊಡುವನು (ಕುವ್ಯಾ.ಸ. ೧೩-೭೮) ; ಕೂರಲಗ ಧಾರೆಯ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ (ಕೊರಠಾ. ೩-೯-೦೫) ; ಹೆಂಗೊಲೆ ವೀರರಿಗೆ ವೈಸಿರಿಯೆ ತಂಗಿಗೆ ಪಾಱ್ ಬರುಹವೆ ಕೊರಳ ಖಡುಗದ ಧಾರೆ ಲೇಸೆಂದ (ನಿಭಾಗ. ೦೦-೨-೧೧) ; ಬಾನ ನೀಲಿಯ ಕುಡಿದು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಮುಡಿದು ವೋಡ – ಕುಡಿವಿಂಚುಗಳ ಧಾರೆ ಹಿಡಿದು (ನಲಮು. ೫೦-೨). ೫. (ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ) ಕೈನೀರೆರೆಯುವಿಕೆ ; ಕನ್ಯಾದಾನ : ನಾಳೆ ಶುಕ್ರವಾರ ಧಾರೆ (ಸಾಲ್ಕಮು. ೧೮) ; ಧಾರೆಸಮಯಕ್ಕೆ ಯಾಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ ? (ಸೋತುಗ. ೯೦). ೬. ದಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಎರೆಯುವ ನೀರು ಮೊದಲಾದುವು : ಜನಮೇಜಯನು ಮುನ್ನಿತ್ತ ಅಗ್ರಹಾರವಿದಂ ಪುನರಪಿ ಸಮಗ್ರದಲ್ಲುದ್ಧರಿಸಿ ಧಾರೆಯನಗ್ರದಿಂದಿಂದೆಱದು . . . ಸಲಿಹ (ಬಸಪು. ೫೭-೪೫) ; ತೋರಣವಿಂದಿರವಿಲ್ಲು ವೃಷ್ಟಿಯೇ ಸಂಗತಧಾರೆಯಾಲಿವರಲೊಪ್ಪುವ ಮುತ್ತಿನ ಸೇಸೆಯಾಗೆ ಕಾರುಂ ಗಗನಸ್ಥಳೀರಮೆಯುಮೊಂದಿದರೊಂದು ವಿವಾಹಲೀಲೆಯಂ (ರಾಜಶೇ. ೮-೦೧೮). ೭. ಸಾತತ್ಯ ; ಎಡೆಬಿಡದಿರುವಿಕೆ ; ನಿರಂತರತೆ : ಒಂದರ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಬರುವ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಏಕ್ಯತೆ ಮತ್ತು ಧಾರೆ (ನಿರಂತರತೆ) ಇರಬಲ್ಲದು (ಜೀವಾತ್ಮ. ೨೩೭). ೮. [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಯ ಆಸ್ಕಂದಿತ, ಧೌರಿತಕ, ರೇಚಿತ, ವಲ್ಗಿತ ಮತ್ತು ಪ್ಲುತಗಳೆಂಬ ಐದು ಬಗೆಯ ನಡಗೆಗಳು : ಐದು ಧಾರೆಗಳಿಂದ ತಿದ್ದುವಡೆವುದು. ಐದು ಧಾರೆಗಳು ಆವುವೆಂದರೆ ಆಸ್ಕಂದಿತ, ಧೌರಿತಕ, ರೇಚಿತ, ವಲ್ಗಿತ, ಪ್ಲುತ (ಅಶ್ವಟೀ. ೨೯-೭). 'ಧಾರಾಪಂಚಕ', 'ಪಂಚಧಾರೆ$_1$' ಪರಾ.

ಧಾರೆಯನೆಱ್ = ಧಾರೆಯೆಱ್ ೨ : ತನುಗುಳ್ಳ ಸರ್ವರಾಜ್ಯವನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುನಿಗೆ ಧಾರೆಯನೆಱ್ದ[ಶಾಸಂ. ದಾನಪತ್ರ]ನವನೀಶನು (ಹಠಳಾ. ೮-೩೩). **ಧಾರೆಯಾಗಿಸು** = ಧಾರೆಯೆಱ್ ೨ : ಹೃದಯವನ್ನು ತನ್ನನ್ನಲ್ಲದ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಧಾರೆಯಾಗಿಸಿದ್ದೇನೆಂದು ಆನಂದ ಬಗೆದ (ಕಮನ. ೨೩೩). **ಧಾರೆಯಾಗು** = ಕನ್ಯಾದಾನವಿಧಿ ಪೂರೈಸು, – ಪೂರೈಕೆಯಾಗು : ಧಾರೆಯಾದ ನಂತರ ಕೈತೊಳೆಸಿ ಗಂಡಿನ ಕೈಯಿಂದ ಹೆಣ್ಣಿನ ಕೊರಳಿಗೆ ತಾಲಿ ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಾರೆ ಜೋಯಿಸರು (ಪನ್ನಾರು. ೯೦).

[ಸಂ. ಧಾರಾ]

ಧಾರೆಕಂಕಣ (ನಾ). ಧಾರೆಯೆರೆದು ಕೊಡುವಾಗ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ತೊಡಿಸುವ ಕಡಗ, – ಬಳೆ : ಧಾರೆಕಂಕಣ ಜೋಡ್ಕ ತೋಳ್ಕಾಯಿತ . . . ವೀರ ಮುದ್ರಿಕೆಯ ಗಂಭೀರಳಿಟ್ಟು (ಕರ್ಣಾಕ. ೨೩೭). [ಧಾರೆ + ಕಂಕಣ]

ಧಾರೆಗಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಧಾರಾಕಾರವಾಗು ; ಎಡೆಬಿಡದೆ ಸುರಿ : ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನ ಭಾವನಾಪ್ರವಾಹವೇ ಕಾವ್ಯರೂಪದಿಂದ ಧಾರೆಗಟ್ಟಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದೊ ಎಂದೆನಿಸುವುದು (ಮುಂಗಾಪು. ೭೦) ; ಶರೀರದಲ್ಲಿಯ ಬೆವರು ಧಾರೆಗಟ್ಟುವ ತನಕ ದುಡಿಯುವೆನು (ಬೃಹತ್ಕೀ. ೦೯೪) ; ಕಣ್ಣೀರು ಧಾರೆಗಟ್ಟಿ ಹರಿಯ ಹತ್ತಿದವು (ವೃನಿ. ೦೫) ; ಕಣ್ಣೀರು ಧಾರೆಗಟ್ಟಿಹವು ಕೊಳ್ಳ ತುಂಬಿ (ಸಿದ್ಧಪು. ೫-೮೯). [ಧಾರೆ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ಧಾರೆಗಱ್ (ಕ್ರಿ). ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿಸು : ಮಿಗೆ ವಸುಧಾರೆಗಱ್ದದ ಱಿಂದ ವಸುಮತಿಯು ಭೂಲಲನೆಗಾ ರತ್ನಗರ್ಭೆಯು ಮೇಲೆನಿಸಿದಾ ಪೆಸರೆರಡು ಸಮ್ಮೇಳವಾಯ್ತು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೨-೪). [ಧಾರೆ + ಕಱ್$_1$]

ಧಾರೆಗಾಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಹಳೆ : ಪರಂಪರಂ ಪಳಂಚಲೆದು ಬಂದಡೆ ವಿಕ್ರಮಚಕ್ರಿ ತಂನನಾದರಿಸಿ ಪಿ[ಳ್ಳಾ]ಸದಿಂ ಧವಳಶಂಖಮನಗ್ಗದ ಧಾ[ರೆ]ಗಾಳೆಯಂ ಬರುದಿನ ಹಾಮಮಂ . . . ಅಚ್ಚರಿಯೆನೆ ಪೆತ್ತ ಪೆಂಪಿನಳವಾರಳವೀಶ್ವರದಣ್ಣನಾಥನ (ಸೌಇಇ. XX, ೭೯-೦೩ ; 1112).

[ಧಾರೆ? + ಕಾಳೆ (< ಕಹಳೆ)]

ಧಾರೆಗೆದಱು (ಕ್ರಿ). ಧಾರೆಯಾಗಿ ಹರಡು ; ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಪಸರಿಸು : ಅದಟ ಕರ್ಣಚಮರದ ರ್ಥುಲ್ಲಿಯಂತೆ ಜಲ್ಲೆನೊಟ್ಟಿ ಧಾರೆಗೆದಱ್ ಪೇರ್ಚಿಸಿ ಸೂಸುವುಭಯಕಟದ ಸೋರ್ಕುಕದಡಿನ ತೆರ್ಕೆಗಡಲ್ಗಳ್ (ಅನಂಪು. ೧೩-೨೦ ವ).

[ಧಾರೆ + ಕೆದಱು$_1$ (< ಕೆದಱ್$_1$)]

ಧಾರೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಡೆ ; ದಾನವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸು : ಗೂಳಿಗನ ಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಜನಂಗಳ ಕೈಯ್ಯಲು ಧಾರೆಗೊಂಡ ಕೆಯಿಮತ್ತರು ಮೂಱು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೩೩-೫೦ ; 1216).

[ಧಾರೆ + ಕೊಳ್$_1$]

ಧಾರೆಣ್ಣೆ (ನಾ). (ನಂದಾದೀವಿಗೆಗೆ) ಸದಾ ಪೂರೈಸಬೇಕಾದ ಎಣ್ಣೆ : ದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗೆ ನಡೆವಂತಾಗಿ ಗಾಣಂಗಳನಿತೊಡವನಿತಱಲುಂ ಹೊಯ್ಯ ಗಾಣಗಳಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನೋಡಿ ಕೊಂಬಂತಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಧಾರೆಣ್ಣೆಯದ್ದ ಸೊಳಸ (ಕಇ. I, ೨೫-೯೦ ; ಸು. 1186). [ಧಾರೆ + ಎಣ್ಣೆ]

ಧಾರೆನೀರು (ನಾ). ಕನ್ಯಾದಾನವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ವರನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ವಧುವಿನ ಕೈಗಳನ್ನಿರಿಸಿ ಧಾರೆ ಎರೆಯುವ ನೀರು.

[ಧಾರೆ + ನೀರು$_1$ (< ನೀರ್$_1$)]

ಧಾರೆಮುಹೂರ್ತ (ನಾ). ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡುವ ಲಗ್ನ, – ಸಮಯ : 'ಇವತ್ತೇನು ದಿಬ್ಬಣ ಧಾರೆಮುಹೂರ್ತಕ್ಕೆ ಬರಾ ತರಾ ಇಲ್ಲ!' ಅಂತಾ ಹೇಳ್ತಾ ಇದ್ದ (ಮಳಮು. ೬೫೦).

[ಧಾರೆ + ಮುಹೂರ್ತ]

ಧಾರೆಯೆರೆ 'ಧಾರೆಯೆಱ್' ನೋ.

ಧಾರೆಯೆಱ್, ಧಾರೆಯೆರೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕನ್ಯಾದಾನ ಮಾಡು ; ಮದುವೆಮಾಡಿ ಕೊಡು : ಧಾರೆಯಱ್ದನು ದ್ರುಪದ ಪಾಂಡುಕುಮಾರರಿಗೆ ನಿಜಸುತೆಯನು(ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೭-೭೫). ೨. ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದಾನಮಾಡು : ಆ ನೆಲನ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಧಾರೆಯೆಱ್ದು ಕೊಟ್ಟು ತಮ್ಮ ಧರ್ಮ್ಮಂ ಮಾಡಿ ಪ್ರತಿಪಾಳಿಸಿದರ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೨೦-೭೨ ; 1019) ; ಹಿಡಿಯದಿರು ಮಾರವೈರಿ ಪಾರ್ಥನ ಬಿಡುಬಿಡೀತನ ಖಡ್ಗಕಿದೆಯೆನ್ನೊಡಲು ತನ್ನನೆ ಧಾರೆಯಱ್ದೆನು ನಯನಪಾರಿಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೦೭-೪) ; ಭೂಸುರರಿಗೊಲಿದು ಊರುಗಳ ನೂಱಗ್ರಹಾರವ ಧಾರೆಯಱ್ದಿತ್ತಂತೆ ಫಲ ಕೈಸೇರುವದು (ಹರಿಶಾ. ೧೦೭). **ಧಾರೆಯೆರೆ** : ೧. ಮಗಳನ್ನು ಧಾರೆಯೆರೆದು ನರಸಿಂಹಯ್ಯನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದರು (ಕೀಲುಗೊಂ. ೩೫) ; ಇಂದು ಧಾರೆಯೆರೆಯುವ ದಿನ (ವಮೂಲಾನ. ೧೨೪) ; ಪಂಡಿತರು . . . ಅಧಿಕ ಸಂತೋಷದಿಂದ ತಮ್ಮ ಹೃದಯಮಣಿಯಂತಿದ್ದ ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಭುಗಳಿಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆದು ಕೊಟ್ಟರು (ಶಾಂತಲಾ. ೧೦೮). ೨. ಸಮರ್ಪಿಸು ; ನೀಡು : ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಬೆಳವಳಿಗೆಗೆ ತಮ್ಮ ಸರ್ವಸಾಹಸವನ್ನೂ ಧಾರೆಯೆರೆಯುವುದು ಅವರ ವಿದ್ಯಾಪ್ರೇಮವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಮಾಡುತ್ತದೆ (ಸೀಗಟ್ಟು. ೭೯) ; ಇರುವ ಪ್ರೀತಿಯ ಧಾರೆಯೆರೆದಿರಿ, ಪಾಮತಿ ಹೂಗಳ ಸುರಿದಿರಿ (ನಲಮು. ೫೨-೫).

ಧಾರೆಯೆರೆದು ಕೊಡು=ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಡು: ಮಗಳನ್ನು ಎಂಟನೆಯ ವರುಷದಲ್ಲಿಯೇ ಧಾರೆಯೆರೆದು ಕೊಡದ್ದು ದೊಡ್ಡ ಅಪರಾಧವೂ ಆಗಿದ್ದಿತು (ಗಂಗಾಪಾ. ೨೭). [ಧಾರೆ + ಎಱ್$_1$]

ಧಾರೆವಟ್ಟಲು (ನಾ). ೧. ಅಭಿಷೇಕಕ್ಕಾಗಿ ದೇವರ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ತೂಗುಬಿಟ್ಟ ಧಾರಾಪಾತ್ರೆ. ೨. ಸೋಸುವ ಪಾತ್ರೆ : ಮನ ಧಾರೆವಟ್ಟಲು ಕೂಡಲಸಂಗನ ಶರಣರು ಹಿಡಿಯದ ಭಂಡವನು ಆರಾದೊಡಾಗಲಿ ಹೋಗಲೀಯರಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೨೩೮) ; ಈರ್ಬೈದು ತಲೆಯನರಿದು ಧಾರೆವಟ್ಟಲಲಿ [ಶಾಸಂ. ನಿ]ಕ್ಕಿ ಧಾರುಣಿಯ ಮೇಲೆ ತಂದಿರಿಸಿದವರಾರೋ (ಅವಕಂ. ೭೭-೨೬೦) ; ಧಾರೆವಟ್ಟಲ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ನೀರ ಸೋದಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ ದೂರದಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತಿಹುದು ನೋಡಾ (ಅವಕಂ. ೭೫-೩೩೧). ೩. ಜರಡಿ:

ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕಠಿಣವುಂಟೆ . . . ಪ್ರಸಾದದಲ್ಲಿ ಅನುರುಚಿಯುಂಟೆ ಈ ತ್ರಿವಿಧದಲ್ಲಿ ಭಾವಭೇದವನಱಸುವೆನು ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಾ ಧಾರೆವಟ್ಟಲೆನ್ನ ಭಕ್ತಿ (ಬಸವ. ೨೧೫) ; ಬಿಟ್ಟು ರಸವನುಱೆ ಕಸವ ಪಿಡಿವ ಧಾರೆವಟ್ಟಲ ಪೋಲ್ವ ದೂಸಕರು (ನಾಗಕು. ೧-೭೨). [ಧಾರೆ + ಬಟ್ಟಲು(<ಬಟ್ಟಲ್)]

ಧಾರೆಸೀರೆ (ನಾ). ಧಾರೆಯೆರೆದು ಕೊಡುವಾಗ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಉಡಿಸುವ ಸೀರೆ : ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಮುಚ್ಚಳಕ್ಕೆ ಬಿಗಿದ ಧಾರೆಸೀರೆ ಮತ್ತು ಕುಪ್ಪಸ (ನನ್ನೂರು. ೮೩). [ಧಾರೆ + ಸೀರೆ]

ಧಾರೆಹುಳಿ 'ದಾರೆಹುಳಿ' ನೋ.

ಧಾರೋದಕ (ನಾ). = ಧಾರೆನೀರು : ಧಾರೋದಕದಿಂದ ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಧಾರೆಯೆರೆದು ... ಶಾಂತಲೆಯನ್ನು ಆ ಮಹಾಭಾಗನಿಗೆ ಇತ್ತರು (ಶಾಂತಲಾ. ೧೦೮೨). [ಸಂ.]

ಧಾರೋಷ್ಣ (ಗು). ೧. (ಹಾಲು) ಕರೆಯುವಾಗ ಧಾರೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವಷ್ಟು ಬಿಸಿಯ: ಆರೋಗ್ಯವುಳ್ಳ ದನದ ಆಗ ತಾನೆ ಕರೆದ ಧಾರೋಷ್ಣ ಹಾಲು ಕುಡಿಸುವುದು (ಮನೆಮ. ೨೩). (ನಾ). ೨. ಆಗ ತಾನೇ ಕರೆದ ಬೆಚ್ಚನೆ ಹಾಲು : ಏಲಕ್ಕಿ, ಜೀರಿಗೆಯುಂ ಸಮಸಕ್ಕರೆಗೂಡಿ ನಿತ್ಯವು ೨ ವರಹತೂಕವಂ ಧಾರೋಷ್ಣದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಪಿತ್ತಹರ (ಸಕಳವೈ. ೦೫೨). [ಸಂ.]

ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರ (ನಾ). ೧. ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮಗ; ಕೌರವ; (ವಿಶೇಷವಾಗಿ) ದುರ್ಯೋಧನ ; P ನೂರು ಜನ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರರ (ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಪುತ್ರರ) ಹೆಸರುಗಳ ಪಟ್ಟಿ ಹೀಗಿದೆ: ದುರ್ಯೋಧನ, ದುಶ್ಶಾಸನ, ದುಸ್ಸಹ, ದುಶ್ಶಲ, ಜಲಸಂಧ, ಸಮ, ಸಹ, ವಿಂದ, ಅನುವಿಂದ, ದುರ್ಧರ್ಷ, ಸುಬಾಹು, ದುಷ್ಪ್ರಧರ್ಷಣ, ದುರ್ಮರ್ಷಣ, ದುರ್ಮುಖ, ದುಷ್ಕರ್ಣ, ಕರ್ಣ, ವಿವಿಂಶತಿ, ವಿಕರ್ಣ, ಶಲ, ಸತ್ವ, ಸುಲೋಚನ, ಚಿತ್ರ, ಉಪಚಿತ್ರ, ಚಿತ್ರಾಕ್ಷ, ಚಾರುಚಿತ್ರ (ಶರಾಸನ), ದುರ್ಮದ, ದುರ್ವಿಗಾಹ, ವಿವಿತ್ಸು, ವಿಕಟಾನನ, ಊರ್ಣನಾಭ, ಸುನಾಭ, ನಂದ, ಉಪನಂದಕ, ಚಿತ್ರಬಾಣ, ಚಿತ್ರವರ್ಮ, ಸುವರ್ಮ, ದುರ್ವಿರೋಚನ, ಅಯೋಬಾಹು, ಮಹಾಬಾಹು, ಚಿತ್ರಾಂಗ, ಚಿತ್ರಕುಂಡಲ, ಭೀಮವೇಗ, ಭೀಮಬಲ, ಬಲಾಕೀ, ಬಲವರ್ಧನ, ಉಗ್ರಾಯುಧ, ಸುಷೇಣ, ಕುಂಡೋದರ, ಮಹೋದರ, ಚಿತ್ರಾಯುಧ, ನಿಷಂಗೀ, ಪಾಶೀ, ವೃಂದಾರಕ, ದೃಢವರ್ಮ, ದೃಢಕ್ಷತ್ರ, ಸೋಮಕೀರ್ತಿ, ಅನೂದರ, ದೃಢಸಂಧ, ಜರಾಸಂಧ, ಸತ್ಯಸಂಧ, ಸದಸ್ಸುವಾಕ್, ಉಗ್ರಶ್ರವ, ಉಗ್ರಸೇನ, ಸೇನಾನೀ, ದುಷ್ಪರಾಜಯ, ಅಪರಾಜಿತ, ಪಂಡಿತಕ, ವಿಶಾಲಾಕ್ಷ, ದುರಾಧರ, ದೃಢಹಸ್ತ, ಸುಹಸ್ತ, ವಾತವೇಗ, ಸುವರ್ಚಸ (ಬಹ್ವಾಶೀ), ಆದಿತ್ಯಕೇತು, ನಾಗದತ್ತ, ಅಗ್ರಯಾಯಿ, ಕವಚೀ, ಕ್ರಥನ, ದಂಡೀ, ದಂಡಧಾರ, ಧನುರ್ಗ್ರಹ, ಉಗ್ರ, ಭೀಮರಥ, ವೀರಬಾಹು, ಅಲೋಲುಪ, ಅಭಯ, ರೌದ್ರಕರ್ಮ, ದೃಢರಥಾಶ್ರಯ, ಅನಾಧೃಷ್ಯ, ಕುಂಡಭೇದೀ, ವಿರಾವೀ, ಚಿತ್ರಕುಂಡಲ, ಪ್ರಮಥ,ಪ್ರಮಾಥೀ (ವೀರ್ಯವಾನ್), ದೀರ್ಘರೋಮ,ದೀರ್ಘಬಾಹು, ಮಹಾಬಾಹು, ವ್ಯೂಢೋರು, ಕನಕಧ್ವಜ (ಕುಂಡಾಶೀ), ವಿರಜಾ. ಹೀಗೆ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನಿಗೆ ನೂರು ಜನ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳೂ ದುಶ್ಶಲಾ ಎಂಬ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳೂ ಗಾಂಧಾರಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಯುಯುತ್ಸು ಎಂಬುವನು ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನಿಗೆ ವೇಶ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ. ಹೀಗೆ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರರು 'ನೂರೊಂದು ಮಂದಿ' ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತದ ಆದಿಪರ್ವದ ೧೧೭ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ಗೋರಖಪುರದ ಪ್ರತಿ). ಇವರ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಆನುಪೂರ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೨೨೩ ನೋ) : ಕೆಡೆದನಿಳಾಭಾಗದೊಳ್ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೯೭) ; ನಿಜಭುಜಗದೆಯಿಂ ತೂಗಿದಂ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಂ (ಗದಾಯು. ೭-೩೦). ೨. ಕೊಕ್ಕು ಮತ್ತು ಕಾಲು ಕಪ್ಪಾಗಿರುವ ಹಂಸಪಕ್ಷಿ : "ಕರಿಯವಪ್ಪ ಕಾಲ್ಗೊಂಗಂಗಳಿಂ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಂಗಳೆಂಬುದು" (ಹರಾಯು. ೪೨-೯೯) ; "ಆ ಕಾಲ್ಗೊಗಂ ಕಪ್ಪನಲು ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರವೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫೦-೭). ೧, ೨ : ಭ್ರೂಲತೆಯ ಸುರಚಾಪದುರುಕೇಶಾಳಿಗಳ ಕಾರ್ಮುಗಿಲಪಾಂಗದ ಸಾಲ ಕುಡಿಮಿಂಚುಗಳ ನೂಪುರರವದ ಪೊಳಗುಗಳ ಆ ಲತಾಂಗಿಯ ಗಮನವೇ ಮಳೆಗಾಲದಂತಿರೆ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಕುಲಾಳಿ ನಿಲುವುದೆ ಪವನಜನ ಸಂಪ್ರತಿಯ ಸೇರುವೆಗೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೬-೧೭) ; ಅಹಿತರುಗಳಂ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರರಂ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿಹುದಱಿಂದಚಲನಾಗಿಹನೆಂದು ಹರಿಯೊಡನೆ ಬಹ ಪಾರ್ಥನಂ ಕರೆದು ಮೂದಲಿಪ ತೆಱದಿಂದೆ ವಿಂಧ್ಯಾದ್ರಿ ಮುಂದೆಸದುದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೦-೨). [ಸಂ.]

ಧಾರ್ಮಿಕ (ಗು). ೧. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ; ಮಂತ ಅಥವಾ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ : ವಿಚಾರಪರ ತಾತ್ವಿಕ ಧಾರ್ಮಿಕಗ್ರಂಥಗಳು ರವೀಂದ್ರರನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯಲೋಕದ 'ಗುರುದೇವ'ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿವೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೫೦) ; ಯಾವುದಾದರೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಥವಾ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳ ಸಂಬಂಧದ ಯಾವನಾದರೂ ಪದಧಾರಿಯಾಗಲಿ . . . ಯಾವುದಾದರೂ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಉಪಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಧಿಯ ಅಮಲಿಗೂ ಬಾಧಕವಾಗತಕ್ಕುದಲ್ಲ (ಭಾಧಾನ. ೯). ೨. ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿಯ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠನಾದ : ಆ ಬರಗೆಟ್ಟ ಬಡ ಹುಡುಗರು ಉಣ್ಣುವ ಸಂಭ್ರಮ ನೋಡಿ, ಆ ಧಾರ್ಮಿಕ ವೈದ್ಯನಿಗೆ ಪರಮಸಂತೋಷವಾಯಿತು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೭೫). (ನಾ). ೩. ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ; ಪುಣ್ಯಕರವಾದುದು: ಕೃತಯುಗಮಾದುದು ಕಲಿಯುಗಮತಿ ಧಾರ್ಮಿಕಮಾಯ್ತು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೃಪಂ ಪ್ರತಿಪಾಳಿಪ ರಾಷ್ಟ್ರಂ (ಎಇ. XXVIII, ೫-೯ : 1082). ೪. ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು : ಬಸವಾಖ್ಯಂ ಕವಿ ವಾಗ್ಮಿ ದೀರ್ಘಮುಖಕಂಠಂ ಧಾರ್ಮಿಕಂ ತ್ಯಾಗಿ . . . ಧನುರ್ಗೇಹಜಂ (ಜಾತಕ. ೧೭-೯) ; ಧರ್ಮಂ ಧಾರ್ಮಿಕನಿಂದೆ ನಿಲ್ವುದದಱಿಂದು ಧಾರ್ಮಿಕಾಗ್ರೇಸರಂ ಧರ್ಮಂ (ಅನಂಪು. ೩-೬೩) ; ಕಾಪಥವೇಕೆ ನಿಮಗಿದು ಪಾಂಡುಪುತ್ರರು ನೀವು ಧಾರ್ಮಿಕರು (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೭-೩೪) ; ಫಲಸಂಪ್ರಸರ ಛತ್ರುವನೆಸಗಿಯುಪವನ ವೆಸೆದುದೈ ಧಾರ್ಮಿಕನಪೊಲು ಯದುರಾಯನಿದಿರಿನಲಿ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೬-೨೪). ೫. ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು. ೪, ೫ : ಮಾಣಿಯ ಕೌಂಕುಟ ಚರಿತಪುರಾಣದ ಕವಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾಯ್ತುಮಳವಟೋಬಾಣಂ ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿದ ತೂಣೀರತಳಾಗ್ರಭಾಗದೊಳ್ ಧಾರ್ಮಿಕನಾ (ಅನಂಪು. ೩-೯೩). [ಸಂ.]

ಧಾರ್ಮಿಕಜನ (ನಾ). ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳ ಜನ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠರಾದ ಮಂದಿ : ಧಾರ್ಮಿಕಜನಜನಿತಾನಂದಸಂದೋಹವಿದ್ಯಾರಸದೊಳ್ ಸಂಸಾರಸಾರೋದಯವಿರಚಿತದೊಳ್ ವಾಗ್ವಧೂಮುದ್ರೆಯೊಳ್ ಮು ದ್ರಿ ಸಿ ನಿಂದತ್ತಾದಿತೀರ್ಥೇಶ್ವರನ ಚರಿತದೊಳ್ ವಾಕ್ಯಮಾಣಿಕ್ಯಕೋಶಂ (ಆದಿಪು. ೧೬-೭೯). [ಧಾರ್ಮಿಕ + ಜನ]

ಧಾರ್ಮಿಕಜಿಜ್ಞಾಸೆ (ನಾ). ೧. ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತ ಆಸಕ್ತಿ, - ಕುತೂಹಲ. ೨. ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತ ವಾದ : ಅನುಭವಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಧಾರ್ಮಿಕಜಿಜ್ಞಾಸೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾದ ವಚನರಾಶಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯ್ತು (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೨೫). [ಧಾರ್ಮಿಕ + ಜಿಜ್ಞಾಸೆ]

ಧಾರ್ಮಿಕತತ್ತ್ವ (ನಾ). ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಿದ್ಧಾಂತ: ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಧಾರ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಗಳ . . . ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೦೩೯). [ಧಾರ್ಮಿಕ + ತತ್ತ್ವ$_1$]

ಧಾರ್ಮಿಕತನ (ನಾ). ಸದಾಚಾರಸಂಪನ್ನತೆ ; ಗುಣವಂತಿಕೆ ; ಧರ್ಮಪರತೆ : ವಿದೇಹ ಪರಂಪರೆಯ ನೃಪರ ಚರಿತವನು ಕೊಂಡಾಡಿ ಜನಕನ ನಿರತಿಶಯವಂಶಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಫುರಿತಧಾರ್ಮಿಕತನವನೊರೆದನು ಮುನಿ ವಸಿಷ್ಠಂಗೆ (ತೊರರಾ. ೧-೧೬-೨೧). [ಧಾರ್ಮಿಕ + – ತನ]

ಧಾರ್ಮಿಕತೆ (ನಾ). = ಧಾರ್ಮಿಕತನ : ಅಜಂತಾಕಲೆಯಲ್ಲಿನ ಮಾನವೀ ಲಕ್ಷಣ, ಸಂತೋಷ, ನಯವಾದ ಉದ್ದೀಪನ, ಪರಿಶುದ್ಧ ಧಾರ್ಮಿಕತೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ರಜಪೂತ ಕಲೆಯಲ್ಲಿದೆ (ಭಾರದ. ೫೨೯). [ಸಂ. ಧಾರ್ಮಿಕತಾ]

ಧಾರ್ಮಿಕವೃತ್ತಿ(ನಾ). ೧. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವೃತ್ತಿ,-ನಡವಳಿಕೆ. ೨. ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವುದು. ೧, ೨: ವಿತತಗುಣಮಾರ್ಗಣಾಸಕ್ತತೆಯಿಂದನವರತ ಮೋಕ್ಷಸಂಧಾನಮನಸ್ಕತೆಯಿಂ ಧಾರ್ಮಿಕವೃತ್ತಿಯಿನತಿಶಯಿಪಂ ನೇಮಿಚಂದ್ರಸ್ಯೆದ್ವಾಂಶೀಶಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೩೪). [ಧಾರ್ಮಿಕ + ವೃತ್ತಿ$_{2}$]

ಧಾರ್ಮಿಕಶಿಕ್ಷಣ (ನಾ). ಮತೀಯ ತತ್ತ್ವಗಳ ಹಾಗೂ ಆಚಾರಗಳ ಬೋಧನೆ: ರಾಜ್ಯನಿಧಿಯಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪೋಷಿತವಾದ ಯಾವುದೇ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಕೊಡತಕ್ಕದಲ್ಲ (ಭಾಧಾನ. ೧೬). [ಧಾರ್ಮಿಕ + ಶಿಕ್ಷಣ]

ಧಾರ್ಷ್ಟಿಕ (ಗು). ದಿಟ್ಟನಾದ ; ಧೈರ್ಯವಂತನಾದ. [ಸಂ.]

ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯ (ನಾ). ೧. ಉದ್ಧಟತನ ; ಔದ್ಧತ್ಯ ; ಕೊಬ್ಬು : ಬಿನ್ನಪಂಗೆಯ್ವುದೆ ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯಂ ಸೇವೆಯುಂ ಚಾಪಲಂ . . . ಈವುದೆ ವಿಭವದ ಗರ್ವಂಬೊಲಾದಪ್ಪುದೀಗಳ್ (ಕಾದಂಉ. ೧೧೨) ; ವಿದೊರೆ ಪೆಂಪೊ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ನಿಜವಲ್ಲಭೆ ಜಾಹ್ನವಿ ತನ್ನ ಪಾದಪದ್ಮೋದಕಂ ... ಎಂದೆನಿಪ್ಪ ದುಗ್ಧೋದಧಿ ತಲ್ಪನಂ ನರನಭಿಷ್ಟುತಿಗೆಯ್ವುದು ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯಮಲ್ಲವೇ (ಜಗವಿ. ೧-೨೦) ; ಬಂಗಾಳಿ ಭಾಷೆಯ ಪರಿಚಯವಿಲ್ಲದ ನಾನು ಠಾಕೂರರ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡಿರುವುದು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯ (ನಿಬಂಧ. II, IX ಮುನ್ನುಡಿ). ೨. ದಿಟ್ಟತನ ; ಕೆಚ್ಚು : ಧೈರ್ಯ : ಸರ್ ಕೆ. ಶೇಷಾದ್ರಿ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯದಿಂದಲೂ . . . ದೇಶವು ಹೊಸರೂಪವನ್ನೇ ತಾಳಿತು (ಮೈವಾಸು. ೨೦). [ಸಂ.]

ಧಾರ್ಷ್ಣ್ಯ (ನಾ). ಉದ್ಧಟತನ ; ಜೋರು ; ಜುಲುಮು ; ಒರಟುತನ. [ಸಂ.]

ಧಾಲಕೆ ? (ನಾ). (?) : ಸ್ವಸ್ತ್ಯಕಾಳವರ್ಷದೇವ ಶ್ರೀಪೃಥು(ಥಿ)ವೀವಲ್ಲಭ ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜನಾನೆವೆಡೆ(ಡ)ಙ್ಗಂ ಮದಗಜಮಲ್ಲಂ ಧಾಲಕೆ ನಲ್ಲಾತಂ ಶ್ರೀಕನ್ನರದೇವನ ರಾಜ್ಯಮುತ್ತರೋತ್ತರಂ ಸಲುತ್ತಿರೆ (ಇಆ. XII,೨೫೬-೭; ೨೬1). [P ಇದು 'ಧಲಕೆ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ಧಾವ (ನಾ). (ಉಕ) ಬಂಡಿಯ ಗಾಲಿಗಳಿಗೆ ಸುತ್ತಲೂ ಬಡಿದಿರುವ ಕಬ್ಬಿಣದ ಪಟ್ಟಿ ; ಚಕ್ರದ ಪಟ್ಟಿ ; ಗಾಡಿಪಟ್ಟಿ ; ಗಾಡಿಯ ಹಳಿ : ಧಾವ ಬಿಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಗಾಡಿಯ ಗಾಲಿಗಳನ್ನು ಕಮ್ಮಾರನ ಮನೆಗೆ ಕಳಿಸಿದೆ (ರೂಢಿ). [←ಮರಾ. ಧಾವ]

ಧಾವಂತ, ದಾವಂತ (ನಾ). ೧. ಅವಸರ ; ಗಡಿಬಿಡಿ ; ತರಾತುರಿ : ನಮ್ಮ ಧಾವಂತದಲಿ ನಮಗೆ ಕಾಣುವುದೆಲ್ಲ ಕೋಳಿ ಬೆದಕಿದ ಬೂದಿರಾಸಿ (ಶಿರಾಲ. ೮೬-೬) ; ಈ ದಿನ ರಜ. ಧಾವಂತವೇನೂ ಇಲ್ಲ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೧೩೮) ; ಈಗ ಇಷ್ಟೊಂದು ಏದುಸಿರು ಬರುವಂಥ, ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳ ಧಾವಂತ ವಿರಲಿಲ್ಲ (ನಿಬಂಧ. II, ೩೧). ೨. ಕಕ್ಕುಲತೆ ; ಮೋಹ ; ಮಮಕಾರ : ಊರು, ಕೇರಿ, ದೇಶ ಅಂತ ಧಾವಂತ ಮಾಡಬಾರದು. ದೇಶವೆಲ್ಲ ನಮ್ಮ ಸಂಸಾರ . . . ಅಂತ ಭಾವಿಸಬೇಕು (ಚಂಗೂಂ. ೧೨). ೩. ಕಠಿನವಾದ ಕೆಲಸ ; ಘನವಾದ ಕಾರ್ಯ (?) : ನನಗೇನ ಅಡಿಗೆ ಧಾವಂತೇನ ಬಿಡ (ರಶ್ಮಿಧ್ರ. ೨೨೦). ೪. (?) : ಅಷ್ಟಾಂಗ ಬಂಧಕವು ಆಸನದ ಬಂಧಕವು ದೃಷ್ಟಿ ಕುಡುರಿಸುವ ಧಾವಂತ ಬಂಧಕವು (ಚಿದಾಕೋ. ೧೦೦-೬). **ದಾವಂತ**: ೫. ಬಳಲಿಕೆ ; ಸಂಕಟ ; ಆಯಾಸ ; ಶ್ರಮ : ನಡೆಯಿಂದ ದಾ[ಪಾಠಾಂ. ಧಾ]ವಂತಮಾಯಿತು (ವಂಕಾರಾ. ೨-೨೪-೫೨) ; ಬಲರಾಮನಿಗೆ ಹಸಿವಿನ ದಾವಂತದಿಂದ ಮಾಸನಾಶಕ್ತಿ ಎರಡರಷ್ಟಾಗಿ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಿಟ್ಟದ್ದ ಅಲಿಮಾರು ವಿನ ಬಳಿಗೆ ಅಂಬು ಎಸೆದಂತೆ ಆತ ಹೋಗಿನಿಂತನು (ಕೊನಕ್ಕ. ೨೬). [?./ತಮಿ. ತಾವನ್ತ ; ತೆಲು. ದಾವಂತ]

ಧಾವಂತಪಡು, ದಾವಂತಬಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಆತುರಪಡು : ನೀವೇ ಬೇಗರಾಗುವ ಹಾಗೆ ಧಾವಂತಪಡುತ್ತಿದ್ದೀರಲ್ಲಪ್ಪಾ (ರಾಗಿಹ. ೧೫೨). **ದಾವಂತಬಡು** : ೨. ಬಳಲಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ಬಳಲು ; ಆಯಾಸಪಡು : ದಾವಂತಬಡುತ ತನ್ನಿಚ್ಛೆಯನೆ ಘೋಷಿಸುವ ಭಾವವೆಂತಹ ಭಕುತಿ (ಷಂಕುಶ. ೫೮೦). [ಧಾವಂತ + ಪಡು$_{1}$]

ಧಾವಕ (ಗು). ೧. ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ; ತೊಳೆಯುವ. 'ಅಸಿಧಾವಕ' ಪರಾ. ೨. ಓಡುವ; ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ. [ಸಂ.]

ಧಾವತಿ, ದಾವತಿ (ನಾ). ೧. ದಣಿವು ; ಬಳಲಿಕೆ ; ಆಯಾಸ ; ಶ್ರಮ : ಈಸು ಧಾವತಿಯಿಂದೆ ನಾ ಕಡುಘಾಸಿಯಾದೆನು ಬೆಂದ ಹುಣ್ಣನು ಕೀಸುವರೆ ಕಂಬಿಯಲಿ ಕೇಳಕಟೆಂದಳಾ ಮಾಯೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೭-೬೪) ; ಭಾವಿಸಿ ಗುಳಿಗೆಯನಿತ್ತರೆ ಜ್ವರಗಳ ಧಾವತಿ ಪರಿಹರವಹುದು (ಸಾಳ್ವಸಾಂ. ೧೯) ; ನಾನಾ ತರದ ದುಃಖ ಧಾವತಿಯಿಂದೆ ಆತ್ಮ ಕೆಟ್ಟು ನಷ್ಟವಾಗಿ ಹೋಯಿತ್ತು ನೋಡಾ (ಅಚಂದೀ. ೧೦-೭) ; ಇಬ್ಬರೂ ತನಗಾಗಿ ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಧಾವತಿ ಕಂಡು ಅವಳು ನಕ್ಕಳು (ಶನಿಸಂ. ೧೧೮). ೨. ನೋವು ; ತೊಂದರೆ ; ದುಃಖ : ಭವವುಳ್ಳನ್ನಕ್ಕರ ಧಾವತಿ ಮಾಣದು ಶರೀರ ಉಳ್ಳನ್ನಕ್ಕರ ಅವಸ್ಥೆ ಮಾಣದು (ಅವಚಂ. ೩೦-೧೨೫) ; ಆಯ್ಯ ನಿಮ್ಮ ಮಹಂತರ ಕೂಡಿಯಗಲುವ ಧಾವತಿಯಿಂದ ಸಾವುದೇ ಕರ ಲೇಸು ಕಂಡಯ್ಯ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೬೦-೧೯೯) ; ಈ ಸತಿಯನೀ ಶುಚಿಯನೀ ಪತಿವ್ರತೆಯ ನಾನೀಸು ಧಾವತಿಗೊಳಗುಮಾಡಿದೆನು (ಹಚಕಾ. ೧೨-೪೬) ; ಸ್ಮೃತಿಪುರಾಣದೊಳು ತೊಳಲಿ ಕಂಗಾಣದಲೆ ಪರಿಪರಿಯ ಮಾರ್ಗಗಳ ಹಿಡಿಹಿಡಿದು ಧಾವತಿಯೊಳು ಬಳಲುವರು (ವಂಕಾರಾ. ೫-೨೧-೧೩) ; ದೇವನಲ್ಲಿ ಬಕುತಿಭಾವದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆ ನೋವಿಗೆ ಹೆದರಬೇಡವ್ವ ಸಂಸಾರದಿ ಧಾವತಿ ಶಿಳಿದು ನಡೆಯವ್ವ (ಸಿದ್ಧಪು. ೧-೬೫). ೩. ದುಡಿಮೆ ; ಕೆಲಸ ; ಉದ್ಯೋಗ; ಪರಿಶ್ರಮ : ತನ್ನ ತಾನರಿಯುವ ಧಾವತಿ ಹಗುರವಲ್ಲ (ಬಾಳಬ. ೨೦) ; ಧಾವತಿ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಅವನ ದೃಷ್ಟಿ ಬಿತ್ತು (ಕೈಹಿಕಾ. ೧೧೬) ; ಆಯುಧವನು ಹೂಡದೇನೆ ಆದ ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಯುದ್ಧವೆ ಸ್ಥಿರವಾದರೂನು ಶಾಂತಿಗಾಗಿ ಧಾವತಿ (ನಲಮು. ೪೨-೮). ೪. ಗಡಿಬಿಡಿ ; ಅವಸರ : ಬಹಳ ಧಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಟು ಬರಬೇಕಾಯ್ತು (ರೂಢಿ). **ದಾವತಿ** : ೧. ಕಿತಕಂ ದೇವತೆಗೇಕೆ ಪೇಟ್ ಪರಸಿ ಗಂಡಂ ಬೇಡಿಕೊಂಡನ್ನ ಪೆಂಡತಿಗಿತ್ತ್ಯ ಪುಟಿಕೊಂದು ಪೆಣ್ಣನಿದನೊಲ್ಲಳ್ನೀನೆ ಕೊಳ್ಳದ ದಾವತಿಯಕ್ಕುಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೬-೫೦) ; ಬಲು ದಾವತಿಯಾಯ್ತು ಮಂತ್ರಿ ನಿನಗೆ (ಜನರಾ. ೬-೧೩೪); ಸಂಸೃತಿಯ ದಾವತಿಯ ಕಳೆದು ಘನಮುಕ್ತಿಯೆಂದೆಂಬ ಭಾವೆಯೊಡವೆರಸಿ (ಕೈಕವ. ೧-೧-೫); ಹೈಮಾವತಿಯ ಅಡಿಗೆಯ ದಾವತಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದು (ಎರಸಿ. ೧೦೨). ೨. ತನ್ನ ಸುತನಾದ ಮಾಲು ಹಣಗೆ ಆತನು ದಾ[ಪಾಠಾಂ. ಧಾ]ವತಿಯಿಲ್ಲದಂತೆ ದಿನಕ್ಕೆ ಸಾವಿರ ಹೊನ್ನ ಬಳಸಿ ಸುಖಿಮಿರಲಿಯೆಂದು (ಭ್ರರಸೂ. ೪೯). ೩. "ದಾವತಿ = ದುಡಿಮೆ ; ಕೆಲಸ"(ಜಾನಕೋ. ೪); ಹೊತ್ತ ಹೊರೆಗಳಿಂದ ನೆತ್ತಿ ಬೋರೆಯು ಹರಳೊತ್ತಿ ಪಾದವು ಬೊಕ್ಕೆಯೊಡೆದು ಹಸ್ತಕೆ ದಾವತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದೆನಲಾಗ (ಅಮುಸಾಂ. ೬-೫) ; ಹಿರಿಯ ಗೌಡನು ದಾವತಿಗಳನ್ನು ಹಂಚಿ ಹಾಕುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ... ಕೆಲಸ ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆದಿದೆಯೊ ಇಲ್ಲವೊ ಎಂಬುದನ್ನು ನೋಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ವೇಳೆಯನ್ನು ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದನು (ಮತಂಬ. ೫೨). 'ಧಾವಂತ' ಪರಾ.

ದಾವತಿ ಬೀಳು = ಕಷ್ಟಪಡು; ಶ್ರಮಿಸು: (ಜ). ದಾವತಿ ಮಾಡು = ದಾವತಿ ಬೀಳು: (ಜ). [?./ಮರಾ. ಧಾವತೀ]

ಧಾವತಿಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಕೆಲಸವಿಲ್ಲದಿರು: ಧಾವತಿಗೆಟ್ಟು ನಾ ತಿರುಗೆನು ಕರುಣೆಯ ತೀವಿದ ಸಾಕಾರ ನೀನಿರಲು (ಸಿದ್ಧಪು. ೬-೫). [ಧಾವತಿ+ಕೆಡು$_1$]

ಧಾವತಿಗೊಳ್, ದಾವತಿಗೊಳ್, ಧಾವತಿಗೊಳು, ಧಾವತಿಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಆಯಾಸಪಡು; ಬಳಲು; ದಣಿ: ದೇವ ನಿಮ್ಮ ಪೂಜಿಸಿ ಧಾ[ಪಾಠಾಂ. ದಾ]ವತಿಗೊಂಬಡೆ ಆ ದಾವತಿಯಿಂದ ಮುನ್ನಿನ ವಿಧಿಯೇ ಸಾಲದೆ (ಅಬಚಂ. ೧೭-೬೬); ಕಾಯ ಕಲ್ಪಿತಕ್ಕೆ ಒಳಗು ಜೀವ ಭವಕ್ಕೊಳಗು ಈ ಉಭಯದ ಕಾವನಱಿಯದೆ ಧಾವತಿಗೊಂಬರೆಲ್ಲರು (ನಗಿಮಾ. ೪೧೯-೨೭); ಅನ್ಯರಾಳಾಗಿ ದುಡಿದು ಧಾವತಿಗೊಂಡು ಧನವನಾರ್ಜಿಸಿ (ಹಕಶಾ. ೩೩-೨೯). ೨. ಶ್ರಮಪಡು; ಕಷ್ಟಪಡು; ದುಡಿ; ಕೆಲಸಮಾಡು: ಹಲವು ಕಾಲ ಧಾ[ಪಾಠಾಂ. ದಾ]ವತಿಗೊಂಡು ಒಟ್ಟಿದ ಹಿದಿರೆಯು ಒಂದು ಮಿಡುಕುಬಲ್ಲಿ ಬೇವಂತೆ (ಬಸವ. ೨೧೬). **ದಾವತಿಗೊಳ್**: ೧. ಮೇಲಿನ 'ಅಬಚಂ. ೧೭-೬೬' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. **ಧಾವತಿಗೊಳು**: ೧. ದ್ವೈತತಂತ್ರಾಖ್ಯವೆ ಬಿಂಬ ಕ್ರಿಯವೇ ತಿಳಿ ಧಾವತಿಗೊಳದಿರಿ ಇದನೆ ತೊರದು ವ್ಯರ್ಥ (ವಿಶ್ವಕು. ೨೭-೧೫). **ಧಾವತಿಗೊಳ್ಳು**: ೧. ಕೈಗೆ ಕೈಗಳ ಪಿಡಿವುತೊರ್ವರೊರ್ವರನಪ್ಪಿ ಬನದಿ ಧಾವತಿಗೊಳ್ಳುತ ಸುಯ್ಗಂಪ ಬೀರುತೆಡೆಯಾಡುತೆ (ಪಂಕಾರಾ. ೨-೨೦-೧೨); ಧಾವನಂದನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಹೂವರಳಲು ಧಾವತಿಗೊಳ್ಳುತೆ ಕೋಗಿಲೇ! ಯಾವ ನೂತನ ನನ್ನಿ ಕಾವನ ಶರಕೆಂದು ಕೂಗುವಿ ನೀ ಹೇಳು ಕೋಗಿಲೇ! (ಗರಿ. ೨೭-೪). ೨. ಹಿಂದೆ ಧಾವತಿಗೊಂಡು ಫಲವೇನಿಂದು ಕೆಡಿಸದ ರಾವಣನೆಂದಳಲಿತ್ತು ಕಪಿಸೇನೆ (ಕಾಶಿರಾ. ೪೩-೬೫); ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ದೇರಿಳಿಸಿ, ವೀರದಲ್ಲಿ ಕುಡಿವರಿದು, ಹಾಸ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬುಗೊಂಡು ಶಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ರಸಿಕತೆಯು ಧಾವತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (ಸುವರ್ಣ. ೪೨). [ಧಾವತಿ + ಕೊಳ್$_1$]

ಧಾವತಿಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಳಲಿಸು; ಆಯಾಸಪಡಿಸು: ಆ ಮನಸ್ಸು ಸಂಕಲ್ಪ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಹಿಡಿಯುತ್ತ ಬಿಡುತ್ತ ಬೇಕು ಬೇಡ ಎಂಬೆರಡರಲ್ಲಿ ಸರ್ವರನ್ನೂ ಧಾವತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವುದು (ಅಬಚಂ. ೩೪೨-೬೪ ಭಾವಾನುವಾದ). ೨. ದುಃಖಗೊಳಿಸು; ತೊಂದರೆಪಡಿಸು: ಹಸಿವು ನೀರಡಿಕೆ ನಿದ್ರಾಲಸ್ಯವಾಗಿ ಸೊಡಿಸಿ ಹೋಗಿ ಹೊಕ್ಕಲ್ಲಿ ಹೊಕ್ಕು ಧಾವತಿಗೊಳಿಸಿ ಹುಸಿಗೆ ಹೊಂಕೊಳಿಸುವೆ (ಹಕಶಾ. ೯-೧೪); ಒಬ್ಬುಳ್ಳ ಮಗ ದುರುಳನಾಗಿ ಜಡನಾಗಿ ಧಾವತಿಗೊಳಿಸದೆ ನಡೆದು ಹರದಾಡಿ ಗಳಿಸಿದವನೆಂಬುದನು ನಮ್ಮೊಡಲು ಹದುಳಿಪ್ಪಲ್ಲಿ ಕಂಡೆವು (ಸೋಮಾಚ. ೧-೪೭). [ಧಾವತಿಗೊಳ್ + – ಇಸು$_2$]

ಧಾವತಿಗೊಳು 'ಧಾವತಿಗೊಳ್' ನೋ.

ಧಾವತಿಗೊಳ್ಳು 'ಧಾವತಿಗೊಳ್' ನೋ.

ಧಾವತಿಪಡು 'ಧಾವತಿಬಡು' ನೋ.

ಧಾವತಿಬಡು, ದಾವತಿಪಡು, ದಾವತಿಬಡು, ಧಾವತಿಪಡು (ಕ್ರಿ). ದಣಿ; ಬಳಲು; ಆಯಾಸಪಡು: ಗೋವ ಕಾಯಲು ಪೋಗಿ ಧಾವತಿಬಟ್ಟು ಬಹು ದೇವಕಿದೇವಿಯ ಈವಾಗ ಬಂದೆನು (ಪುರಂದ. ೦-೪೦-೦); ಧಾವತಿ ಬಟ್ಟು ಬಂದಿರಿ ಬಳಲಿದಿರಿಯೆಂದಾ ವಿಭು ಮೈದುನರ್ಗೊರೆದ (ಭರತ. ೭೯-೬೬). **ದಾವತಿಪಡು**: ಇವರು ಆತನ ಪರಮಮಿತ್ರರೆಂದೇ ಇಲ್ಲಿಯ ತನಕ ದಾವತಿಪಟ್ಟು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ (ಅಠಗಿ. ೦೩). **ದಾವತಿಬಡು**: ಪದ್ಮಾವತಿ . . . ನೆಟ್ ದಾವತಿಬಡುತ್ತಳವಳಿವ ಕಾಪ್ಯಾಂಗಾರಕನ ಕಂಡು ಕ್ಷಿತಿಯೊಳಿವನಿಂತಿಲ್ಲ ಬಿಡದ ಧೃತಿಬಡುವ ನರನೆಂದು ವಿಟಗದ್ಯುತದಿ ತೋಱಿಸಲು (ಜೀವಂಧ. ೩-೫). **ಧಾವತಿಪಡು**: ಕುಲಕೆ ದುರ್ಯಶಮಡಸಿತೆಂದು ಧಾವತಿಪಟ್ಟು ಜಲಧಿಯು ಕಟ್ಟಿ (ಪಂಕಾರಾ. ೬-೬೩-೨೪). [ಧಾವತಿ + ಪಡು$_1$]

ಧಾವನ (ನಾ). ೧. ಓಡುವುದು. ೨. ಹರಿಯುವುದು. ೩. ಆಕ್ರಮಣ; ಮುತ್ತಿಗೆ. ೪. ಉಜ್ಜುವುದು; ತೊಳೆಯುವುದು; ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವುದು: "ಧಾವನಂ ತೀಡುವುದೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೦-೨೫). 'ದಂತಧಾವನ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧಾವನಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ; ನರಿಹೊನ್ನೆಗಿಡ: "ಕ್ರೋಷ್ಟುವಿನ್ನಾ, ಸಿಂಹಪುಚ್ಛೀ, ಕಲಶೀ, ಧಾವನೀ, ಗುಹಾ–ಈ ನರಿಬಾಲದ ಹುಲ್ಲು, ನರಿಬಾಲದ ಹೊನ್ನೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೧೭). [ಸಂ. ಧಾವನೀ]

ಧಾವಲ್ಯ, ಧಾವಳ್ಯ (ನಾ). ಬಿಳುಪು; ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣ: ಮಿಸುಪ ನಯನಂಗಳೋ ತನ್ನೊಳಗೆ ತೋಱುವೀಕ್ಷಾಂಘ್ರಿನಖಧಾವಲ್ಯಮೋ (ಅರಾಜ. ೫-೨); ಮದಧಾರಾಸಾರದಿಂ ಧಾರಿಣಿಯನಣಿಯರಂ ನಾಂದು ತದ್ಗಂಧಧಾವಲ್ಯದ ಪಿಂಚಿಂದೆಲ್ಲ ದಿಕ್ಕಂ ತೋಗಿ ಬೆಳಗುತಂ . . . ಒಪ್ಪಿದುದು ಮುದಿತ ನೀಲಾಚಲಾಭಂ ಮದೇಭಂ (ಮಲ್ಲಕಾ. ೪-೬೨೦). 'ಧಾವಲ್ಯಗಾತ್ರ' ಪರಾ. **ಧಾವಳ್ಯ**: ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಶೈತ್ಯವು ತಗ್ಗಿಗೆ ಇಳಿಯೋಣವೂ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರೋಣವೂ . . . ಅಣುತ್ವವೂ ಧಾವಳ್ಯವೂ ಅಣಗದ ಇರೋಣವೂ ಈ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು ಉಂಟು (ಅನಂತ. ೪೬). [ಸಂ.]

ಧಾವಲ್ಯಗಾತ್ರ (ನಾ). ಬೆಳ್ಳನೆಯ ಮೈಬಣ್ಣದವನು; ಗೌರಾಂಗ: ಧಾತ್ರಪಂಚಮಶಿರಪಾತ್ರ ಪನ್ನಗಯಜ್ಞಸೂತ್ರ ತ್ರಿನೇತ್ರ ಧಾವಲ್ಯಗಾತ್ರ (ಕೃಕರವೇ. ೦-೪). [ಧಾವಲ್ಯ + ಗಾತ್ರ]

ಧಾವಳಿ$_1$ 'ದಾವಣಿ$_2$' ನೋ.

ಧಾವಳಿ$_2$ 'ಧಾಬಳಿ' ನೋ.

ಧಾವಳ್ಯ 'ಧಾವಲ್ಯ' ನೋ.

ಧಾವಿಸು (ಕ್ರಿ). ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸು; ಓಡು: ಧಾವಿಸಿತ್ತತಿಜವದಿ ಕಡವ ಹಿಂಡೊಂದು (ಶ್ರೀರಾಮ. ೦೫೬-೧೧೦); ಅನಾಥ ಜೀವದಂತೆ ರೈಲು ಧಾವಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ರೂಪಸ. ೧); ಪುರುಷರು . . . ಗಲಭೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಧಾವಿಸಿದರು (ಯೋಧರು. ೧). [ಧಾವನ +– ಇಸು$_2$]

ಧಾಷತ್ತು$_1$ (ನಾ). ಹೆದರಿಕೆ; ಭಯ; ದಿಗಿಲು: (ಜ). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ದಹಶತ್]

ಧಾಷತ್ತು$_2$ (ನಾ). ದಿಟ್ಟತನ; ಧೈರ್ಯ: (ಜ). [<ಸಂ. ಧೃಷತ್]

ಧಾಳ 'ಡಾಲು$_2$' ನೋ.

ಧಾಳಾಧೂಳಿ 'ದಾಟಾದಾಟಿ' ನೋ.

ಧಾಳಿ 'ದಾಟಿ' ನೋ.

ಧಾಳಿಕಾರ 'ದಾಟಿಕಾಱ' ನೋ.

ಧಾಳಿಕ್ರಮ (ನಾ). ಆಕ್ರಮಣದ ರೀತಿ–ಬಗೆ: ಅರಸರ್ದ್ಧಾಳಿಕ್ರಮದೊಳ್ ಶಿವಾಪಂನ ಪಿಡಿದು ಮಗುಳೆ ಬಂದು ಪೂವಿನ ಪಡಂಗಿಲಿಯಪ್ಪಯಣವೀಡಿನೊಳ್ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೧೦೦-೨೯; 1045). [ಧಾಳಿ (<ದಾಟಿ) + ಕ್ರಮ]

ಧಾಳಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಈಡಾಗು–ಒಳಗಾಗು: ಧಾಳಿಗೊಂಡ ವರೊಳಗೆ ಮುನ್ನಿನ ಕಾಲನೇಮಿಯ ಪರಿಯ ಕದನವ ಹೋಲಿಸಲು ಬಹುದಲ್ಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಆ. ಒರಿಇ. ೨೬-೨೭). [ಧಾಳಿ (<ದಾಟಿ) + ಕೊಳ್$_1$]

ಧಾಳಿಡು 'ದಾಟಿಯಿಡು' ನೋ.

ಧಾಳಿನಡೆಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮೇಲೆ ಬೀಳು; ಮುತ್ತು; ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕು; ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡು: ಮುಷ್ಕರದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪೋಲೀಸ್ ಠಾಣೆಯ ಮೇಲೆ ಧಾಳಿ ನಡೆಸಿದರು (ರೂಢಿ). ೨. (ಬರಹ ಅಥವಾ ಮಾತಿನ ಮೂಲಕ) ಪ್ರತಿಭಟಿಸು; ವಿರೋಧಿಸು: ನಾವು ಹೇಳಿಕೊಡುವವರ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಧಾಳಿ ನಡೆಸೋಣ (ಶಾಲಮ. ೫೪). [ಧಾಳಿ (<ದಾಟಿ) + ನಡೆಸು$_1$ (<ನಡೆಯಿಸು)]

ಧಾಳಿಯಿಡು 'ದಾಟಿಯಿಡು' ನೋ.
ಧಾಳಿವರಿ 'ದಾಳಿವರಿ' ನೋ.
ಧಾಟಾಧಾಟಿ 'ದಾಟಾದಾಟಿ' ನೋ.
ಧಾಟಿ 'ದಾಟಿ' ನೋ.
ಧಾಟಿಡು 'ದಾಟಿಯಿಡು' ನೋ.
ಧಾಟಿವರಿ 'ದಾಳಿವರಿ' ನೋ.
ಧಿಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧಿಮ್ಮನ್' ಪರಾ.

ಧಿಂಧಿಂ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಧಿಂಧಿಂ ಧಿಮಿಕ್ಕು ಧಿಮಿಕೆಂದಿಂದೀವರಲೋಲ ಲೋಚನೆಯು ಮುಂದೊಲವಿಂ ವೃಂದಾರಕವಧೂವರ್ಗಳ್ ಕುಂದದ ಜಾಣಿಂದ ಮುರಜಮಂ ಬಾಜಿಸಿದಳ್ (ಬಾಧಪು. ೬-೮೮); ತಂದೋಂ ಧಿಕ್ತೋಂ ಧೋಮೆಂದೆನುತುಂ ಧಿಂಧಿಂ ಧಿಮಿಧೀಧಿಮಿತೆಂದೆನುತಂ (ತುಂಗಳ. ೩).
ಧಿಂಕಿಡು 'ಧೀಂಕಿಡು' ನೋ.
ಧಿಂಕು 'ಧೀಂಕು' ನೋ.
ಧಿಂಗು, ಡಿಂಗು₂, ದಿಂಗು (ನಾ). ೧. "ಉಲ್ಲಾಸ; ಸಂತೋಷ" (ಶ್ರಭಣ್ಡ) : ಹೊಂಗಿತಿತ್ತಲು ವಿಜಯ ದುರ್ಜಯ ನುಂಗಿತಿತ್ತಲು ರಾಯಭೇರಿ ಮೃದಂಗ ವಿತ್ತಲು ಬಾಯ ಹೊಯ್ಗುಳವತ್ತ ಮೊಳಗಿದುವು ಧೀಂಗುಯಿತ್ತಲು ಧುರದ ಭಾರಿಯ ಕಂಗೆಡಿತೆ ಮೇಣತ್ತ (ಅಂಬಿಕಾ. ೨೮-೪೪). **ಡಿಂಗು₂**: ೨. ಆಡಂಬರ; ಠೀವಿ; ಡೌಲು : ಈಗ ನೋಡಿದರೆ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ಚಪ್ಪರ ಸಹ ಡಿಂಗು ಆಗಿ ಬಿಟ್ಟದೆ (ಮರವು. ೮೪). **ದಿಂಗು** : ೩. ಅಬ್ಬರ; ಗದ್ದಲ; ಕೋಲಾಹಲ : ಬಲಸಹಿತಲೆ ದಿಂಗಿನಿಂದೈತಂದು ಸಾಗರನ ಬಲುಸಾಹಸಂಗಳ ಮ್ಮುರಿದು (ತುರಂಗ. ೨೧-೪೭).

ದಿಂಗಾಗು = ಠೀವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರು; ಜೋರಾಗಿರು: ಇನ್ನೂ ಮಿಸೆ ಹುಟ್ಟದ ಬೋಳ, ಆಗಲೆ ಆ ಹುಡುಗೀನ ಕಟ್ಕೊಂಡು ಏನು ದಿಂಗಾಗಿದಾನೆ (ಮಲಮು. ೦೮೭). [←ಮರಾ. ಧಿಂಗಾ]
ಧಿಕು (ನಾ). ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಮಾತು,-ನುಡಿ.

ಧಿಕುಧಿಕು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಮುಕುತಿಯ ಒಲ್ಲೆ ಮುಕುತಾರ್ಥ ಇದನೆ ಬೇಕು ಧಿಕುಧಿಕು ಈ ಸೌಖ್ಯ ಬೇಡದವನ ಜನ್ಮ (ಶೋಕ್ಷದೀ. ೨೯-೨). [ಸಂ. ಧಿಕ್]
ಧಿಕ್ಕನೆ (ಅ). ಕೂಡಲೆ; ಬೇಗನೆ: "ತುರುಹಂ, ಭೋರೆನೆ, ಭೋಂಕನೆ, ಚಿಕ್ಕನೆ, ಗಬಗಬನೆ, ಧಿಕ್ಕನೆ, ಘಟಿಲನೆ, ಬೇಗಂ – ಈ ೮ ಶೀಘ್ರಂ" (ಕರಣಾ. ೧೨-೨೨೯); "ಚಿಕ್ಕನೆ ಧಿಕ್ಕನೆ ಭೋರನೆಯನೆ ಭೋಂಕನೆನಲು . . . ಗಟಗಟನೆ . . . ಘ[ಟಿ]ಲನೆನ್ನಲದು ಶೀಘ್ರಾರ್ಥಂ" (ಕವಿಕಂ. ೦೦೧); ಧಿಕ್ಕನೆ ಮನೆಯ ಶೆಟ್ಟಿ ಬಂದನಾ ಹೊತ್ತಿನೊಳು (ಕಾರಿರ. ದೇ. ೨೮೫-೬); ಇತ್ತ ಸದ್ಗುರುಮೂರ್ತಿಯಂ ಕಾಣುತ್ತ ಧಿಕ್ಕನೆ ಹದಟಿ ಸಂಭ್ರಮಿಸುತ್ತ ಬಸವನು . . . ಸಾಷ್ಟಾಂಗದೊಳೆರಗಿ ನಮಿಸಿ (ಬಸಪು. ೪-೫೮); ಮಾಂಧಾತ ಸುತ್ಯಾಗವ ಬೇಡ ಬಂದವಗೆ ರಾಗದಿಂದೊಡಲ ಧಿಕ್ಕನೆ ಸೀಳ್ದು ಭಾಗವ ಕೊಟ್ಟುದನರಿಯಾ (ಮೋಹತ. ೫-೫೪); ಧಿ[ಪಾಠಾಂ. ದಿ]ಕ್ಕನೇಳಿನ್ನು ಮುನ್ನಿನ ಭೋಗದಿಂದ ಶತಕೋಟಿ ಮಡಿ ಮಿಗಿಲಪ್ಪುದು (ಗುಭಶ. ೨-೦೦೭); ಸಂಸಾರ ಧಿಕ್ಕನೆ ಬಿಟ್ಟು ತಂದೆಗೆ ತಿರಿದು (ಷಕಿಲ. ೩-೦೨೨). 'ದಿಕ್ಕನೆ' ಪರಾ. [ಧಿಕ್₀ + – ಅನ್ನೆ₁]
ಧಿಕ್ಕರಣೆ (ನಾ). ತಿರಸ್ಕಾರ: ನಿಂದೆ; ಧಿಕ್ಕಾರ: ಸಗರನಂದನರುರಿಯೊಳದ್ದರು ಮುನಿಯ ಧಿಕ್ಕರಣೆಯ ವಿಘಾತಿಯಲಿ (ತೊರರಾ. ೧-೦೨-೧೨). [ಸಂ. ಧಿಕ್ಕರಣ]
ಧಿಕ್ಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೀಯಾಳಿಸು; ನಿಂದಿಸು; ತಿರಸ್ಕರಿಸು; ಕಡೆಗಣಿಸು; ಕೀಳುಮಾಡು: ನಿನಗೆ ತರಳತೆಯಿಂದತೃಣಂ ಬಂದುದೆಂದು ವೈರ್ಯಾರ್ಣಮೆ ಧಿಕ್ಕರಿಸುವಂತೆಯುಂ ಅತಿಲಜ್ಜಿತೆಯಾಗಿ (ಕಾದಂಬ. ೭೩); ಜಾಯಿಲನ ಬಡನಡುವಂ ಚಕ್ಕನೆ ತುಂಡಿಸಿ ಮಲೆಯುತೆ ಧಿಕ್ಕರಿಸಿತ್ತತುಳಕೋಪನೀಡಂ ಕ್ರೋಡಂ (ಗಿರಿಕ. ೦-೦೦೫); ಹಿರಿಯರೆವೆಂದು ಧಿಕ್ಕರಿಸಿ ಬಯ್ವುದು ತಕ್ಕುದೆ (ಶಮದ. ೨೨೦ ಪ್ರಯೋ); ಇಂತು ಕಿನ್ನರ ಬೊಮ್ಮಿದೇವ ಮಹಂತನಂ ಧಿಕ್ಕರಿಸಿ ನುಡಿಯಲು (ಬಸಪು. ೨೯-೨೨); ದಿಕ್ಕರಿಸಿಕುರುಂಬಮನುರುಮುದದಿಂ ಧಿಕ್ಕರಿಸುವ ಗಜಘಟೆ (ಜಯಿಕಾ. ೬-೦೮); ಮೃಢನ ಧಿಕ್ಕರಿಸುವೆನೆಂದು ಕೋಪವ ತಾಳಿ ನಡೆದ ಮನ್ಮಥ ಸೂಟಿಯಲಿ (ಮೋಹತ. ೬-೨೭); ರಕ್ಕಸನು . . . ಸರ್ವರ ಸೊಕ್ಕಿ ಪೆಕ್ಕಸವಾಗಿ ಗರ್ವದಿ ಧಿಕ್ಕರಿಸಿ ನುಡಿವ (ಅಮ್ಮಿಕ. ೨-೩೨). [ಧಿಕ್ಕರಣೆ + – ಇಸು₁]
ಧಿಕ್ಕವಣೆ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] (?) : ರಘುಂಕಾರದ ಸುಸಿರಿಕೆಯಂ ನೋಡಿ ಸಂಚದೊಳ್ ಸುಸಂಚನೆನಿಸಿ ಕರಂಗಳ ಬಹುರೇಖೆಯ ಚಾರಣೆಯ ಧಿಕ್ಕವಣೆಯ ನೇವಣ ಬೊಲ್ಲವಣೆಯ ಬೆಡಂಗು ಬಿತ್ತರಿಕೆಯಂ ಬೀಜಿ ಬಾಜಿಸುತ್ತಿರೆಯುಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೬-೪೩ ವ). [?]
ಧಿಕ್ಕಾರ (ನಾ). ೧. ನಿಂದೆ; ತಿರಸ್ಕಾರ; ಅಗೌರವ: ವಾರಿತಾಹಂಕಾರನಂ ಹೊಂಕಾರವಮದಧಿಕ್ಕಾರನಂ ಗತಮಾರಕರ್ಮವಿಕಾರನಂ ವೀರಾವತಾರನನು (ಬಸಪು. ೫-೦೭); ಪ್ರಾಚೀನಸಾಂಪ್ರದಾಯ ಪಾಲಿಸಿದ ಭಾರತೀಯರಿಗೆ . . . ಸಾರ್ವಜನಿಕಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಧಿಕ್ಕಾರ (ಹುಕ್ಕಾರ. ೧೧೫ ಟೀಕೆ). ೨. ತಿರಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು; ಹೀನಾಯ: ತಾಯಿಯ ಮಾತು ನಿನಗೂ ಧಿಕ್ಕಾರವಾಗಿದೆ (ಕಾವೇರಿ. ೨೯). [ಸಂ.]
ಧಿಕ್ಕಿಟ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಟಕ ಏಕಟ ಧಿಕ್ಕಿ[ಪಾಠಾಂ. ಕ್ಕ]ಟ ಧಿಕಟ ಧಿಮ್ಮಿಕಟವೆಂಬಾ ರವವೆಸೆವ ಕೇಳಿಕೆಯನಾಡಿಸುತ್ತಿರ್ದಹರು (ಬಸಪು. ೩೭-೮); ನೀರಿನೊಂದಿಗೆ ಆರು ಬಂದಿಗೆ ಹೇರಿ ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲಕೆ, ಹಾರಿ ಧಿಕ್ಕಿಟ, ಕುಣಿವನಕ್ಕಟ ನೀರು ಹೊರಗಡೆ ಚೆಲ್ಲದೆ (ಕಿಪು. ೩೮-೬).
ಧಿಕ್ಕೃತ (ಗು). ೧. ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ; ಕಡೆಗಣಿಸಿದ: "ಅವಮಾಣಂ ಧಿಕ್ಕೃತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೦೬-೫೦). (ನಾ). ೨. ಬೈಗುಳು; ನಿಂದೆ. [ಸಂ.]
ಧಿಕ್ಕೃತಿ (ನಾ). = ಧಿಕ್ಕಾರ ೧. 'ಧಿಕ್ಕೃತಿಗೈ' ಪರಾ. [ಸಂ.]
ಧಿಕ್ಕೃತಿಗೈ (ಕ್ರಿ). ತಿರಸ್ಕಾರ ಮಾಡು; ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರು: ಹಿಮಕಣಸಂಗತ ಕುಂದವನಳಿಪೊಲ್ ಹಿತವಾಗನುಭವಿಸಲುಮಿವಾಕೆಯ ಧಿಕ್ಕೃತಿಗೈಯಲುಮಪಾರಂ (ಕಾಕಂತ. ೭೭ ಅಡಿಟಿ). [ಧಿಕ್ಕೃತಿ + ಗೈ (<ಕೆಯ್₁)]
ಧಿಕ್ಕೃತೆ (ನಾ). ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳು; ತಿರಸ್ಕೃತೆ: ಎನ್ನಿಂ ಧಿಕ್ಕೃತೆಯಾಗಿ ತನ್ನ ಜನಮುಂ ಬೆನ್ನಂಟಲುದ್ಯುಕ್ತೆಯಪ್ಪನ್ನಂ (ಕಾಕಂತ. ೮೫-೬). [ಸಂ. ಧಿಕ್ಕೃತಾ]
ಧಿಗಿಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಅಗಲಿದನೆಂದೆನ್ನ ಮನ ಧಿಗಿಲೆಂದಿತ್ತೆಲಗವ್ವಾ (ಬಸವ. ೩೭೪); ಜಗದಾಧಾರಕನದಟಿಂ ಧಿಗಿಲೆನೆ ಮೇಲೇಜಿ ತುಳಿದು ರಾಕ್ಷಸನಸುವಂ ತೆಗೆದು (ಜಗಪಿ. ೬-೭೭); ಬೆದಱಿತಾಯಸ್ಥಾನ ಧಿಗಿಲೆಂದುದು ಧರಾಧೀಶ್ವರನ ತಂದೆಯ ಹೃದಯದಲಿ (ಕುಪ್ವಾಕ. ೧-೨); ಧೊಕ್ಕು ಧಡ ಸಬುದಗಳಲಿಳೆ ಗುಮ್ಮಿಕ್ಕೆ ಕೂರುಮನಱಿಚಿ ದಿಗ್ಗಜ ಧಿತ್ತು ಧಿಗಿಲೆನೆ ಧೈರ್ಯಬಲರೊದಗಿದರು ಸರಿಸದಲಿ (ಕೊರರಾ. ೪-೪-೨೭). 'ದಿಗಿಲ್' ಪರಾ.
ಧಿಗಿಲನೆ (ಅ). ೧. ಕೂಡಲೆ; ಬೇಗನೆ; ಸರಕ್ಕನೆ: ಧಿಗಿಲನೆ ಮನಂ ಬೆದಱಿ ಪರಮ ಕಾಣುತ್ತಿಲ್ಲಿ (ಸಂದಿರ. ೯-೦೦೧); ಯೋಗವಟ್ಟಿಗೆಯ ಏಱಿ ಸಡಿಲಿಸಿ ಧಿಗಿಲನೆದ್ದನು (ನಿಭಾಗ. ೪-೩-೩೮); ಧಿಗಿಲನೆದ್ದಳು ಕುಸುಮಾಜಿ ಕೈಮುಗಿದಿಂದು . . . ಸುಗತನಿವಾಸಕೆ ಪೋಪೆನೆಂದಳು (ಭರತ. ೬-೦೧); ಆಱು ಖಂಡದ ನೃಪರು ಚಕ್ರಿಗೆ ತೊಂಡರವನೆಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಧಿಗಿಲನೆಯ್ದುವನೇನು (ಭರತ. ೩೭-೪೯). ೨. ಭಯದಿಂದ ಕೂಡಿ; ನಿಬ್ಬೆರಗಾಗಿ: ಧಿಗಿಲ[ಪಾಠಾಂ. ಲೆ]ನೆ, ಭುಗಿಲನೆ, ಭೋರನೆ ಎಂಬನುಕರಣಪದಂಗಳ್ ಬರೆಯುಂ . . . ಅವ್ಯಯಪದಂಗಳಪ್ಪುವು (ಶಮದ. ೩೦೦ ವೃತ್ತಿ). 'ದಿಗಿಲನೆ' ಪರಾ. [ಧಿಗಿಲ್ + – ಅನ್ನೆ₁]

ಧಿಟ್ಟ 'ದಿಟ್ಟ₁' ನೋ.

ಧಿಟ್ಟತನ 'ದಿಟ್ಟತನ' ನೋ.

ಧಿವಾಕು 'ದಿವಾಕು' ನೋ.

ಧಿಮಿ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಧೀಧಿಂ ಧಿಮಿ ಧೀ ಧಿಮಿ ತ್ರೆಂದೆನುತಂ (ತುಂಗಭ. ೨).

ಧಿಮಿಧಿಮಿ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಬೊಗರಿಯಂತೆಯೆ ತಿಗರಿಯಂತೆಯೆ ನೆಗೆದು ಕುಣಿದನು ಧಿಮಿಧಿಮಿ (ಕಎಪು. ೩೮-೮).

ಧಿಮಿಕಿಟ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ ಮದ್ದಳೆಗಳಂ ಹರುಷದಿಂ ಧಿಂ ಧಿಮಿಕಿಟೆಂದು ಧ್ವನಿಮಾಡೆ (ಗುರುಬಾ. ೧-೧೯).

ಧಿಮಿಕು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ತದ್ಧಿಮಿಕಾ ಧಿಮಿಕೆಂದು ಕುಣಿಸೆ ಕುಣಿದಾಡುತ್ತ (ವಿದಾಕ್ಕ. ೬೪-೩).

ಧಿಮಿಕ್ಕು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಧಿಂಧಿಂ ಧಿಮಿಕ್ಕು ಧಿಮಿಕೆಂ ದಿಂದೀವರಲೋಲಲೋಚನೆಯ ಮುಂ ದೊ ಲ ವಿಂ ವೃಂದಾರಕವಧು ವೊರ್ವಳ್ ಕುಂದದ ಜಾಣಿಂದ ಮುರಜಮಂ ಬಾಜಿಸಿದಳ್ (ಜಾರಪು. ೬-೮೮).

ಧಿಮುಕ (ನಾ). ತಟ್ಟುವಿಕೆ; ಚುಕ್ಕುಬಡಿಯುವಿಕೆ: ಅತ್ತಾನ ಕಾಡ್ಯಾನ ಮತ್ತೇನು ಬೇಡ್ಯಾನ ಮೆತ್ತಮೆತ್ತನ ಧಿಮುಕವ ಕೊಟ್ಟರ ಗಪ್ಪುಚಿಪ್ಪಾಗಿ ಮಲಗ್ಯಾನ (ಗರತಿ. ೮೫); "ಏಟು" (ಗರತಿ. ಕೋಶ). [?]

ಧಿಮ್ಮನೆ (ಅ). ಕೂಡಲೆ; ತಟ್ಟನೆ: ಧಿಮ್ಮನೆ ಭೀಷ್ಮನಡಹಾಯ್ದು ಸೆಳೆದು ಕೊಂಡನು ಖಡುಗವನು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೧-೨೬); ಎನಲು ಧಿಮ್ಮನೆ ಕೊಳ ದೊಳಗೆ ನಿಂದನು ಮುಕುಂದನು ಸುರಪಸುತನಾನನವ ನೋಡುತದೇನ ದೇನೆನೆ ಬಿಕ್ಕಿ ಬಿರಿದಳುತ ತನಯನಳಿಯದೆ ವಾಣ ಗಗನಧ್ವನಿಯೊಳಾದುದು ವಾರ್ತೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೮-೬); ಧರಣಿಪತಿ ಮುನಿಸಾರ್ವಭೌಮನ ಬರವ ಕಾಣುತ ಧಿ [ಪಾಠಾಂ.ದಿ] ಮ್ಮನುರುವಿಷ್ಟರವನಿಳಿದಿರ್ದಿರ್ದುದು (ತೊರರಾ. ೧-೯-೨೦); ಆ ನುಡಿಗೆ ಸುಕೇತು ಕಿಸುಗಣ್ಣೆ ಗಜೆಗೊಂಡು ತನ್ನಾ ತೇರಿನೆಳಗೆ ಧಿಮ್ಮನೆ ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೯೫-೨೪); "ರಭಸದಿಂದ" (ಪ್ರಭಾ.); ಧಿಮ್ಮನೇ ಬರಲಿಹರು ಈ ದಿನ ಉಂ ಮಹಾಶಯರು (ಅರಿಕೋ. ೩). 'ದಿಮ್ಮನೆ' ಪರಾ. [ಧಿಂ + – ಅನೆ₁]

ಧಿಮ್ಮಿಕಿಟ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಟಕ ವಿಕಟ ಧಿಕ್ಕಟ ಧಿಕಟ ಧಿಮ್ಮಿಕಿ [ಪಾಠಾಂ. ಕ]ಟವೆಂಬಾ ರವವೆಸೆವ ಕೇಳಿಕೆಯನಾಡಿಸುತಿದ್ದಹರು (ಬಸಪು. ೩೭-೮).

ಧಿಮ್ಮೆನ್ (ಕ್ರಿ). ಧಿಂ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗು: ದಂಧಣಂ ಧಳಧಳ ಧಳಂಧಳ ಧ್ವನಿಗೆ ದಿಕ್ಸಂಧಿಗಳ್ ಸಡಿಲಲಾ ಫಣಿಪ ದಿಕ್ಕರಿಗಳ ಶಿರಂ ಧಿಮ್ಮೆನುತ್ತೆ ಕಿವುಡೆಸೆಯಲಾ . . . ಜಗದೊಳಂಧಕಾಸುರನ ಭೇರೀರವಂ ಪೊಣ್ಮಿದುದು (ಚಲಪು. ೪೭-೩೦). [ಧಿಂ + ಎನ್₁]

ಧಿರು (ನಾ). ಭಲೆ, ಭಾಪು ಎಂಬಂತೆ ಮೆಚ್ಚಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಮಾತು.–ಕೊಂಡಾಟದ ನುಡಿ: ಧಿರು ಮಾಧವಿಯೂರ್ವಶಿ ಹೋಯಿರೆ ನಚ್ಚಣಿ ರಂಭೆ ಭಲ ತಿಲೋತ್ತಮೆ . . . ಎನೆ ಪೊಗಟ್ದರಲ್ಲಿ ಸುರಭಾರತಿಯರ್ (ಅನಂಪು. ೪-೯೦); ಮುಂದೆ ಪಾಯವಧಾರು ರಿಪುನೃಪ ಬಂದಿಕಾಜವಧಾರು ಧಿರುಪಯವೆಂದು ಕಳಕಳ ಗಜಬು ಮಿಗೆ ಕುರುಭೂಮಿಗೈ ತಂದ.(ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧-೧೯).

ಧಿರುಧಿರು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಪೂತು ಸಾರಥಿ ಭಾಪು ಮಝುರೇ ಸೂತ ಧಿರ.ಧಿರು ಎನುತ ರಥಿಕವ್ರಾತ ಮಿಗೆ ಬೋಳೈಸಿಕೊಂಡರು ಹಯದ ವಾಘೆಗಳ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೪-೯೩); ಹಳುರೆ ಧಿರುಧಿರು ಭಾಪು ಮಝು ಮಂಗಳೆ ಮಹಾಸತಿಯಾದಿಪಾಯಾಲಲನೆಯುವಧಾರೆಂಬ ದನಿ ಕೇಳಿಸಿತು ರಘುಪತಿಯ (ತೊರರಾ. ೬-೫೩-೪೯).

ಧಿರುರೆ, ಧೀರುರೆ (ನಾ). = ಧಿರು: "ಅರರೆ ಘಣಂ ಭಾಪು ಭಳಿರೇ ಧಿರುರೇ [ಪಾಠಾಂ. ಧೀರುರೆ] ಮಝು ಪೂತುರೆ ಪಾಯ್ಕು ಚಾಗು ಸಲಿ ಸಂಪುರೆಯೆನೆ ಕೊಂಡಾಟದ ನುಡಿ" (ಭಾರನಿ. ೪೭); ಧಿರುರೆ ಪಾಯವಧಾರೆನಲು ಸತಿಯರ ಸಮೇಳದಲಬಲೆ ಮಣಿಬಂಧುರದ ಹಾವುಗೆಯಿಂದ ಬಂದಳು ಮಜ್ಜನದ ಮನೆಗೆ (ತೊರರಾ. ೧-೧೪-೧೪); ಭಾಪುರೆ ಧಿರುರೆ ತಿರುರೆ ಝಣುರೆಂಬ ನುಡಿಗಳೊಪ್ಪಿದುವು (ಭರತ. ೬೩-೪೭); ಸುರರು ಭಾಪು ಧಿರುರೆ ಎನಲು ಹರಿ ಸುರೇಂದ್ರು ಜೀಯವೆನಲು (ಸುಸಾರ. ೪೧-೩). ಧೀರುರೆ: ಮೇಲಿನ 'ಭಾರನಿ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ.

ಧಿವಡ (ನಾ). ವಿಷವಿಲ್ಲದ ಸರ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: ನಿರ್ವಿಷಸರ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಬ್ಬಾವು ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಇವಲ್ಲದೆ ಮಣ್ಣುಮುಕ್ಕ, ಧಿವಡ, ಧಾವಣ, ಅಧೇಲಾ, ಹಸರುಹಾವು ಮುಂತಾದ ಜಾತಿಗಳು ಹಲವುಂಟು (ಕಭಾಗ. ೬೭).

[?]

ಧಿಷಣ (ನಾ). ೧. ಬುದ್ಧಿವಂತ; ಮೇಧಾವಿ; ಪಂಡಿತ: "ಪ್ರತಿಭಾ ಸಂವಿತ್ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತಿ . . . ಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ಧೀ ಮನೀಷಾನ್ವಿತನಪ್ಪಂ ಪಂಡಿತಂ ವಿಪಶ್ಚಿದ್ಧಿಷಣಾ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೮-೩); ಧಿಷಣರ ಕೃತಿಗಳೊಳೆಸೆವಭಿಲಷಿತ ಗುಣಂಗಳನೆ ಬಿಸುಟು . . . ದೋಷಾವಿಷಮನೆ ಪೊರ್ದಿರ್ಪೃವಲ್ಲೆ ಕುಕವಿ ಬಕಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೧-೨೨); ಎಸೆವ ಸ ತ್ಯ ತ್ಯಾ ಗ ಶೌ ರ್ಯೋ ಚಿ ತ ವ್ಯವಸಾಯೇತರನಪ್ಪವಂಗೆ ಧಿಷಣರ್ ನಿಮ್ಮಂದಿಗರ್ . . . ಈವುದೆ ಖಗೇಂದ್ರಚಕ್ರವರ್ತಿತ್ವಮಂ (ಪಂಪಶಂ. ೨೨೬-೮); ಧಿಷಣನೆನಿಪ್ಪ ಮಂತ್ರಿ ಗುಣಚಿತಂ ಪತಿಕಾರ್ಯಂ (ಜಗಪಿ. ೫-೬೪). ೨. ದೇವತೆಗಳ ಗುರು; ಬೃಹಸ್ಪತಿ: "ವಾಚಸ್ಪತಿಃ, ಆಂಗಿರಸಃ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ, ಗುರುಃ, ಜೀವಃ, ಧಿಷಣಃ, ತ್ರಿದಶಾಚಾರ್ಯಃ,ಚಿತ್ರಶಿಖಂಡಿಪ್ರಸೂತಿಃ (ಕಥ್ಯತೇ)–ಈ ೮ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೯-೪೭); ದಂಡದೊಳ್ ರೋಹಿಣೀ ನಂದನನಂತಾ ದ್ವಂದ್ವದೊಳ್ವಿಶ್ರುತಮೆನೆ ಧಿಷಣಂ ಕರ್ಕಿಯೊಳ್ಸಂತವಿಂತಿ ರ್ಪಿನಂ . . . ಪುತ್ರನಂ ಪೆತ್ತಳಾಗಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೨೬); ಆ ದೇವರ್ಷಿ ನಿಕಾಯಂ ಧಿಷಣಯುತಂ ಮನದೊಳ್ಪಿಂದಿಂತು ಪೊಗಳ್ದುದು (ವಿಷ್ಣುಪು. ೨-೧೬೦). ೩. (ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ) ಗುರು. [ಸಂ.]

ಧಿಷಣೆ (ನಾ). ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ; ಪ್ರಜ್ಞೆ: "ಬುದ್ಧಿಃ, ಮನೀಷಾ, ಧಿಷಣಾ, ಧೀಃ . . . ಚೇತನಾ–೧೪ ಬುದ್ಧಿಯ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೪೪).

[ಸಂ. ಧಿಷಣಾ]

ಧಿಷ್ಣ್ಯ (ನಾ). ೧. ರಾಕ್ಷಸರ ಗುರು; ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ: "ಉಶನಾ, ಶುಕ್ರಃ, ಕಾವ್ಯಃ, ದೈತ್ಯಗುರುಃ, ಭಾರ್ಗವಃ, ಕವಿಃ, ಧಿಷ್ಣ್ಯಃ–ಈ ೭ ಶುಕ್ರನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೯-೪೮). 'ಧಿಷ್ಣ್ಯಶಿಷ್ಯ' ಪರಾ. ೨. ಸ್ಥಾನ; ಜಾಗ; ನಿವಾಸ; ಮನೆ: "ಆವಾಸಃ . . . ಮಂದಿರಂ, ಧಿಷ್ಣ್ಯಂ, ಧಾಮ . . . ನಿವಸನಂ, ಆಲಯಃ – ಈ ೩೧ ಮನೆ" (ಹಲಾಯು. ೪೯-೧೩೬); ಧಿಷ್ಣ್ಯವರಧರ ವಿಗತತೃಷ್ಣಾಘ ರಜತಗಿರಿಧಿಷ್ಣ್ಯ (ಪದ್ಮರಾ. ೭-೧); ತುಷ್ಟಮಾನಸರಾಗಿ ತಿರುಗಿ ತಾವಿಬ್ಬರಿರ್ದ ಧಿಷ್ಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ (ವಹವ. ೩-೪೨). ೩. ಬೆಂಕಿ; ಅಗ್ನಿ: "ಧಿಷ್ಣ್ಯಂ ಗೃಹರ್ಕ್ಷ ಪಾವಕನಾಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೨೦-೧೫). 'ಧಿಷ್ಣ್ಯನೇತ್ರ' ಪರಾ. ೪. ತಾರೆ; ನಕ್ಷತ್ರ: "ರಿಕ್ಷಮುಡು ತಾರೆ ತಾರಗೆ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಜ್ಯೋತಿ ತಾರಕಂ ಭಂ [ಧಿಷ್ಣ್ಯಂ]" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೪-೭೮). 'ಧಿಷ್ಣ್ಯವರ' ಪರಾ. ೫. ನಕ್ಷತ್ರಪುಂಜ; ಅಶ್ವಿನೀ, ಭರಣೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. ೬. ಬುದ್ಧಿವಂತ; ಧೀಮಂತ; ಮೇಧಾವಿ. ೭. ಬ್ರಹ್ಮ; ಚತುರ್ಮುಖ: "ಭವನಂ ನಕ್ಷತ್ರ ಧೀಮಾನ್ವನಜಜಮಿವು ಧಿಷ್ಣ್ಯಾಭಿಧಾನಂ" (ನಾನಾರ. ೬೦). ೮. ಭಕ್ತ (?): ಧಿಷ್ಣ್ಯಗಣಸೇವ್ಯೋನ್ನದಿಷ್ಣು ದನುಜ ನಿರಾಕರಿಷ್ಣು ಜಯ ವಿಶ್ವನಾಥ (ಪದ್ಮರಾ. ೭-೧). [ಸಂ.]

ಧಿಷ್ಣ್ಯನೇತ್ರ (ನಾ). ಕೆಂಡಗಣ್ಣು ; ಶಿವ : ಧಿಷ್ಣ್ಯನೇತ್ರಾಪತ್ರಪಿಷ್ಣು ದಕ್ಷ ಸಹಿಷ್ಣು . . . ಜಯ ವಿಶ್ವನಾಥ (ಪದ್ಮರಾ. ೭-೧).
[ಧಿಷ್ಣ್ಯ + ನೇತ್ರ]

ಧಿಷ್ಣ್ಯವರ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಒಡೆಯ ; ತಾರಾಪತಿ ; ಉಡುಪತಿ ; ಚಂದ್ರ. 'ಧಿಷ್ಣ್ಯವರಧರ' ಪರಾ. [ಧಿಷ್ಣ್ಯ + ವರ]

ಧಿಷ್ಣ್ಯವರಧರ (ನಾ). ಚಂದ್ರನನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಶಿವ: ಧಿಷ್ಣ್ಯವರಧರ ವಿಗತತೃಷ್ಣೌಘ ರಜತಗಿರಿಧಿಷ್ಣ್ಯ . . . ಜಯ ವಿಶ್ವನಾಥ (ಪದ್ಮರಾ. ೭-೧).
[ಸಂ.]

ಧಿಷ್ಣ್ಯಶಿಷ್ಯ (ನಾ). ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯನ ಶಿಷ್ಯ ; ರಾಕ್ಷಸ ; ಅಸುರ : ಧಿಷ್ಣ್ಯಶಿಷ್ಯಾರಿನಂತ ಕೃಷ್ಣಕಂಕಾಳಕರ . . . ಜಯ ವಿಶ್ವನಾಥ (ಪದ್ಮರಾ. ೭-೧). [ಧಿಷ್ಣ್ಯ + ಶಿಷ್ಯ]

ಧಿಙ್ನನೆ (ಅ). ಜೋರಾಗಿ ; ಗಿರ್ರನೆ ; ರಭಸವಾಗಿ ; ಹೊಡೆದ ನಿಷ್ಠುರಹತಿ ಗಂಧ್ರಮಗೊಂಡು ಪೇರೊಡಲ ಧಿಙ್ನನೆ ತಿರುಗಿಸುತೆ (ಮೋಹತ. ೩೮-೬೦).
[ಧಿಙ್ + -ಅನೆ]

ಧೀ (ನಾ). ಅರಿವು ; ಬುದ್ಧಿ ; ಜಾಣ್ಮೆ ; ವಿವೇಕ : "ಪ್ರೇಕ್ಷಾ, ಪ್ರಜ್ಞಾ, ಪ್ರತಿಭಾ, ಧೀಃ, ಧಿಷಣಾ . . . ಉಪಲಬ್ಧಿಃ – ಈ ೧೩ ಬುದ್ಧಿ" (ಹಲಾಯು. ೫೫-೧೭೫) ; ಗಾಯತ್ರಿಯನೆ ಪರಮಮಂತ್ರವೆಂದಾರ್ಯರ್ ಧೀಯಂ ಪ್ರಚೋದಿಸೆಂದನುದಿನದಿ ಬೇಡಿದರು ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಧೀಮಹಿಮ (ಮುಂಕುಕ. ೫೪೭) ; ಧೀಯೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೂ, ಅನುಭವದಿಂದಲೂ, ಹಿತಾಹಿತವನರಿಯುವ ಬುದ್ಧಿಯು (ಆಯುರ್ಧ. ೨೨೨). [ಸಂ.]

ಧೀಂಕಿಡು, ದಿಂಕಿಡು, ದೀಂಕಿಡು, ಧಿಂಕಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೆಗೆ; ಜಿಗಿ; ಎಗರು; ಹಾರು : "ಧೀಂಕಿಡುವುದೆಂದುಂ, ಕೊಣಕಿಡುವುದೆಂದುಂ, ಸರಳಿಸಿತೆಂದುಂ ದಾಂಟುವುದರ್ಕೆ ಪೆಸರ್" (ಶಶಸಾ. ೭-೧೧೧) ; ಉಪವನತಳದೊಳ್ ತಳ್ತು ದೆಂಬಂತೆ ದಿಗ್ಗಾಜಿಗಳೊಳ್ ಧೀಂ[ಪಾಠಾಂ. ಧಿಂ]ಕಿಟ್ಟುದೆಂಬಂತೆ . . . ಒಗೆ ದತ್ತುತ್ತಾರರಾಗಂ ತ್ರಿಭುವನಭವನೋದ್ಭೇದಿ ಶಂಖಪ್ರಣಾದಂ (ಕಾದಂಊ. ೪೨೪) ; ಮುಂಕೊಂಡು ಧೀಂಕಿಟ್ಟು ಪಾಯುತ್ತುಮರುತ್ತೋಡುತ್ತೆ ಪೀಲಿ ತ್ರಿದಶಿ ಕಿಡಪತೊಂದೇಣನಂ ಚಿತ್ರಕಾಯಂ (೧೧೮೪. ೧-೯೫) ; ನೆಲಗಟ್ಟನೊಳ್ ಮೆಟ್ಟಿದು ಮಾರ್ಪೊಳೆಯುತ್ತಿರೆ ಕಂಡು ಕುಂತಲು ಕೆದೆಟ್ ಕುಚಂ ಕದಕ್ಕದಿಸೆ . . . ಇದೊಂದು ದೂಳಿಚಿತ್ರದ ಖಣಮೆಂದು ಮೈಯೊರಸಿ ಧೀಂಕಿಡುವರ್ ಕಡೆಯೊಳ್ ಲತಾಂಗಿಯರ್ (ಅನಂಪು. ೭-೪೪); ಧೀಂಕಿಟ್ಟನಲ್ಲಿಂದೆ ಕಲಿ ಹನುಮನಾ ರಣದೊಳಂತಿತದ ಕುಶನ ಬಾಣಂಗಳಿಂ (ತೃಪಿಭಾ. ೨೦-೧೧) ; ಅಬುಲ್‌ಫಜಲ್, ಧೀಂಕಿಟ್ಟು ಬಂದು . . . ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ (ಸೂರಜ. ೧೪) ; ಓಡು, ಧೀಂಕಿಡು, ಹರಿ, ಧಾವಿಸು (ಕಂಸುಹು. ೮೦). ೨. ಹಬ್ಬು ; ಚಾಚು ; ಪಸರಿಸು ; ದಾಂಗುಡಿಯಿಡು : ಸಂತತಂ ಸೌಭಾಗ್ಯಲತೆ ಧೀಂಕಿಡುತಿರಲ್ (ಮಾನಸ. ಹ. ೭೫-೩೨) ; ನಿಸ್ಸಾಳಧ್ವನಿ ದಿಕ್ತಟಕ್ಕೆ ಧೀಂ[ಪಾಠಾಂ. ದಿಂ]ಕಿಡೆ ಭೇರೀರವಂ ಬೊಮ್ಮಾಂಡವನಡರೆ (ನೇಮಿಚ. ೧೮-೫೯) ; ನಾನಾಪಟಹಪಟು ನಿನಾದಂ ನಭಕ್ಕಾಕ್ಷಣಂ ಧೀಂಕಿಡೆ (ಕುಸುಮಾ. ೩-೨೮) ; ಇಂತು ತಪೋಬೀಜಂ ಚಿತ್ತಭೂಮಿಯೊಳ್ ಬೇರೂಱ . . . ನಿಷ್ಠೆಯೊಳ್ ಕುಡಿವರಿದು ಪಂದು ಪರ್ವಿ ಪುರಹರನರಸಿಯ ಮೆಲ್ಲಡಿಗಳ್ಗೆ ನಿಲ್ವದೆ ಧೀಂಕಿಡೆ (೧೧೮೪. ೩-೧೨ ಪ). ೩. ಮುಂದುವರಿ ; ಮುನ್ನುಗ್ಗು : ಪೊಡೆಯಲರಾತನಕ್ಷಿಗಮಗೋಚರಮಾಗಿರೆ ನೀಟ್ಸಿ ನೋಡಿ ಧೀಂಕಿಡುವ ರಥಧ್ವಜಾಗ್ರಮನದುಂ ಮಸುಳುತ್ತಿರೆ ತೇರ ಧೂಳಿಯುಂ ಬಡೆ ನಡೆ ನೋಡಿ (ಜಗವಿ. ೫-೧೦೦) ; ಝಗಝಗಿಸಿ ಹೊಳೆ ಹೊಳೆವ ಬಾಯ್ದಾರೆಗಳ ಬೆಳಗಿನ ದಾಳಿ ಧೀಂಕಿಡೆ ಮೊಗೆದವರ್ಜುನನಂಬು ರಿಪುಚತುರಂಗಜೀವನವ (ಕುಮಾರಭೀ. ೮-೩೦). **ದಿಂಕಿಡು** : ೧. "ದಿಂಕಿಡು ದಾಂಟು ಮಿಳ್ಳಿಸೆನೆ ಸರಳಿಸೆನೆ ಕೊಣಕಿಡುವುದಕ್ಕ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೩೨) ; ಪರಿವ ಲೋಹಿತದಿಂ ಪರಿದಂಬರಕ್ಕೆ ದಿಂ[ಪಾಠಾಂ. ಧಿಂ]ಕಿಡುವ ಶಿರಂಗಳಿಂದತಿ ಭಯಂಕರಮಾದುದು ಸಂಗರಾಂಗಣಂ (ಶಂಪರಾಮಾ. ೧೩-೧೦೪) ; ಜಳಮೃಣಾಳ ನಾಳಮಂ ಜಳವ್ಯಾಳಮೆಂದು ಕೆಲದ ಬಿಲದಿಂ ಓಡಿಯಲೆಂದು ದಿಂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೀಂ]ಕಿಡುವ ವಿಷಾಪಹಾರಶಾಲೂರಜಾಲಂಗಳೊಳಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರು. ೫-೪೦ ಪ). ೨. ಅಷ್ಟದಿಗ್ಭಿತ್ತಿಯಂ ದಿಂ[ಪಾಠಾ. ಧೀಂ]ಕಿಟ್ಟತ್ತು ರಘುಪ್ರವೀರವಿಜಯ ಪ್ರಸ್ಥಾನಭೇರೀರವಂ (ಶಂಪರಾಮಾ. ೧೨-೧೭). ೩. ಕಡುದೀರ್ಘ ಗುಹೆ ಬಲು ಕಾಲ ಮುಚ್ಚಿದ್ದು ಬಾಯ್ಬಿಡುವಾಗ ಬೆಂಕಿ ದಿಂಕಿಡದೆ (ಭರತ. ೨೮-೭೬). **ದೀಂಕಿಡು** : ೧. ನಲಿನಲಿದು ದೀಂ[ಪಾಠಾಂ. ಧಿಂ]ಕಿಟ್ಟು ತಾಯ ಮುಂದೆ ಪರಿವೆಳಗಳುಮಿನಂತೆ (ವರ್ಧಪು. ೧೧-೯೯ ವ) ; ಜಂಕೆಯೊಲು ದೀಂಕಿಡುವ ಸೋಂಕು ಸೊಗವೇ (ಗಂ. ೪-೭). **ಧಿಂಕಿಡು** : ೧. ಜಲಧಿಯನು ಧಿಂಕಿಟ್ಟು ಸೀತಾಲಲನೆಗುಂಗುರವಿತ್ತು (ಅರ್ಜಾವಿ. ೧೪-೧೦). ೩. ಪಂಚವಟಿಯಿಂದ ಅಣ್ಣ ರಾವಣನಲ್ಲಿಗೆ ಓಡಿಹೋದ ಶೂರ್ಪಣಖಿಯಂತೆ ಗಾಢಾಂಧಕಾರದ ಕಾಡಿಗೆ ಧಿಂಕಿಟ್ಟುದು (ಹಗಂ. ೪೮). [ಧೀಂಕು + ಇಡು]

ಧೀಂಕು, ದಿಂಕು, ದೀಂಕು, ಧಿಂಕು (ನಾ). ೧. ನೆಗೆತ ; ಜಿಗಿತ ; ಹಾರಿಕೆ. 'ಎರಲೆಧೀಂಕು', 'ಧೀಂಕಿಡು' ಪರಾ. **ದಿಂಕು** : ೧. ದಿಂಕಿಂ ತೆಗೆನೆಱ ದಿಸೆ ಚಾಪಂ ಕುಟಿಲತೆಗೆಟ್ಟು . . . ಬಲ್ಲ ಕೊಪ್ಪು ಕೊಡಂಕೆಯ ಕೊಪ್ಪಿನ ಪೊಲಮರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೪೩). 'ಎರಲೆದಿಂಕು', 'ದಿಂಕುಗೊಳ್', 'ದಿಂಕುವಾಯ್' ಪರಾ. ೨. ಉಲ್ಲಾಸದಿಂದ ಕುಣಿದಾಡುವಿಕೆ, – ಕಂಪ್ಪಳಿಸುವಿಕೆ : (?). **ದೀಂಕು** : ೧. 'ದೀಂಕಿಡು' ಪರಾ. **ಧಿಂಕು** : ೧. ಮಱಗಟಿಗೆಯೊಂದು ಧಿಂಕಾದತ್ತು ಹುಡುಗನೆನಿಸುವ ಪಾರ್ವನಾ ಪರಶುರಾಮನೆಚ್ಚಂಬಿಗೊಳಗಾದುದಬ್ಧಿ (ವೀರಶೈಪು. ೨-೩-೧೮). [?]

ಧೀಂದ್ರಿಯ (ನಾ). ಮನಸ್ಸು, ಕಣ್ಣು, ನಾಲಗೆ, ಮೂಗು, ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಕಿವಿಗಳೆಂಬ ಆರು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು : "ಧೀಂದ್ರಿಯಂ – ಮ ನೋ ನೇ ತ್ರಾ ದಿ ಮನೋನೇತ್ರಜಿಹ್ವಾಘ್ರಾಣತ್ವಕ್‌ಶ್ರೋತ್ರಗಳ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೪೬). ▶ ಕೆಲವರು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಐದಂ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಂಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವರು ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಆರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. [ಧೀ + ಇಂದ್ರಿಯ]

ಧೀತೃಷ್ಣೆ (ನಾ). ಬುದ್ಧಿಯ ಬಯಕೆ ; ಜ್ಞಾನಪಿಪಾಸೆ : ನಿನ್ನೀ ಮೇರು ಕೃತಿಯ . . . ಮಾನಸಸರೋವರದಿ ಪೂರ್ಣತೃಪ್ತಿಯನೀಂಟಿ ಶಾಂತವಾದುದು ನನ್ನ ಧೀತೃಷ್ಣೆ (ಅಗ್ನಿಹಂ. ೮೯-೭). [ಧೀ + ತೃಷ್ಣೆ]

ಧೀಬಿಗರ್ತ ? (ನಾ). ನರಕಕೂಪ (?) : ಧರ್ಮ್ಮಮನಿದಂ ಪರಿಪಾಲಿಸಿದಂಗೆ ಸರ್ಬ್ಬಪಾಪಕ್ಷಯಮಪ್ಪುದ್ ಇತ್ಕೆಯಿನಿದಕ್ಕೀವಂ ಬ ಗೆ ದ ಂ ಗ ಶೇ ಷ ವಂ ಶ ಕ್ಷ ಯ ವಕ್ಕುಮಾ ಖಳನಿಕಾಮರ ಗೋನಿವಹಂಗಳಂ ಸ್ವಹಸ್ತಕ್ಷತಿಗೆಯ್ದ ಪಾತಕನಪ್ಪಂ ನೆಱ ಬೀಳುವ ಧೀಬಿಗರ್ತ್ತದೊಳ್ (ಶಾಸಕ. ೯೭ ; ೧೧೭೫). [?]

ಧೀಮಂತ (ನಾ). ೧. ಬುದ್ಧಿವಂತ ; ಜಾಣ ; ಮೇಧಾವಿ : ಮಹಾಮಹಿಭುಜರ್ ಶೌರ್ಯೋಗ್ರ ಧೀಮಂತರಂಕದ ಸಾಮಂತರುದಾರವೀರವಿಭವ ಶ್ರೀಮನ್ನೆಯರ್ (ಪುಷ್ಪದ. ೮-೫೧) ; ಕುವರವಿಷ್ಣು ಯೋಗ್ಯಪುತ್ರ, ಧೀಮಂತ, ಸತ್ತ್ವಶಾಲಿ (ಶಾಂತಲಾ. ೩೮). ೨. ಜ್ಞಾನಿ ; ಪಂಡಿತ : ಧೀಮಂತಂ ದೇವದೇವಂ ಪುಲಿಗಿರಿನಗರೀಶಾಸನಾಂಕಂ ಮೃಗಾಂಕಂ (ಸೋಮೇಶ. ೧) ; ಧೀಮಂತರುದ್ದೀಪ್ತ ಚಿತ್ರದುರ್ಗಿವನು ಮರೆವ ನಾರಣನ ಕರುಣಾಕಟಾಕ್ಷ (ಮುಲಿದೇ. ೫೮-೯). [ಸಂ. ಧೀಮತ್]

ಧೀಮಂತಿಕೆ (ನಾ). ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ ; ಜಾಣ್ಮೆ : ಕಾವೇರಿಯ . . . ದರ್ಶನ ತೆಗೆದುಕೊಂಡವರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಧೀಮಂತಿಕೆ, ಗಂಭೀರತೆಯನ್ನು ತುಂಬ ಕಳಿಸುತ್ತಿದೆ (ಅವತಲ. ೨೯). [ಧೀಮಂತ + –ಇಕೆ]

ಧೀಮಣಿ (ನಾ). ೧. ಬುದ್ಧಿವಂತರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ; ಮಹಾಮೇಧಾವಿ : ಬಲದೇವಧೀಮಣಿ ತನಯಳಂ ಬಸವಂಗೆ ಭಕ್ತಿಯೊಳಿತ್ತು ಶರಣೆಂದ (ಬಸಪು. ೪ ಸೂಚನೆ) ; ಭೂಮಿಯೊಳು ಕೇಳುವವೆ ಕಾಂಚಿವ ವೇಮಧೀಮಣಿ

ನಿವ್ಮೊಳಲ್ಲದೆ ಸೋಮನೇಮ ಕಪರ್ದರೂಪಾ ಸತ್ಯಸಲ್ಲಾಪ (ಬಸಪು. ೪೬-೭೫). ೨. ಪಂಡಿತಶ್ರೇಷ್ಠ : ಒಡನೆ ಬಾವಡಿಗೆಯ್ದು ಧೀಮಣಿಗಳಂ ಕರೆಸಿ (ಗುರುಚಾ. ೧೪-೬೪). [<ಸಂ. ಧೀಮನ್ಮಣಿ]

ಧೀಮತಿ (ನಾ). ಜಾಣೆ ; ಬುದ್ಧಿವಂತೆ "ಪ್ರಾಜ್ಞಾ, ಧೀಮತೀ–೨ ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೬೦). [ಸಂ. ಧೀಮತೀ]

ಧೀಮಾಯಿ (ನಾ). ಜಡತೆ ; ಮಾಂದ್ಯ ; ಚುರುಕಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ : ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರ ತಮ್ಮ ಘನತೆಗೆ ತಕ್ಕುದಲ್ಲವೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಧೀಮಾಯಿ ಇಂದಲೋ, ಅವರು ಕೆಲಸವನ್ನು ಹೊತ್ತು ಮುತವರ್ಜಿ ತೋರಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಕಲಸಿ. ೨೧೬).

[←ಮರಾ. ಧಿಮಾಈ, ಧಿಮ್ಮಾಈ]

ಧೀಮೂಢತೆ (ನಾ). ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ; ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ; ಮೂಢತ್ವ : ವ್ಯಮುಟ್ಟೆ ಮನಮುಟ್ಟ ಬರುವೆ, ರೂಪವ ನೋಡೆ ನೀ ಮೂಢಿ ಬುದ್ಧಿಯೊಳು ನೆಡುವೆ, ರಸವನು ಸವಿಯೆ ಧೀಮೂಢತೆಯ ನೊಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವೆ ಚಿತ್ರವನು (ಗಿರಿ. ೯-೩). [ಧೀ + ಮೂಢತೆ]

ಧೀಯುತ (ನಾ). = ಧೀಮಂತ ೧ : ಧೀಯುತರು ನವನಾಥಸಿದ್ಧರಬೇಯ ಸಾಧ್ಯಪ್ರವರಮುಖ್ಯಮಹಾಯತೀಂದ್ರರು ಬಂದರೀಶನನೋಲಯಿಸಲೆಂದು (ಬಸಪು. ೧-೪೧) ; ಧೀಯುತಂ ನೀನುಗ್ರಕೋಪಮಂ ಬಿಡಬೇಹುದು (ವೀಶೈಪು. ೩-೧೧-೨೮). [ಧೀ + ಯುತ]

ಧೀರ (ಗು). ೧. ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ದಿಟ್ಟತನದ. ೨. ಸ್ಥಿರವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ; ದೃಢತೆಯುಳ್ಳ : ಧೀರ ಪಗಲ್ತೊಣೆಯಾಂಡಂ ರಾರಾಜಿಸು ತಿರ್ಪ ಪುಷ್ಪಕಂ . . . ತಾರಾದ್ರಿಗೆ ಬಂದುದಭವನಾಜ್ಞೆಯೊಳಾಗಳ್ (ಶ್ರೀಪುವಿ. ೦೨-೩೦). ೩. ಗಂಭೀರವಾದ ; ಉದ್ವೇಗವಿಲ್ಲದ : ಅತಿಕುಶಲ [ಸ]ಲೀಲಾಚಾರ ಲೋಕೋಪಕಾರೋದಿತ ಪರಮಗುಣೈಕೋದಾರ ಧೀರಾಧಿಕಾರಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೦೯). 'ಧೀರಪ್ರಕೃತಿ' ಪರಾ. ೪. ಮನೋಹರವಾದ. (ನಾ). ೫. ಧೈರ್ಯ ; ದಿಟ್ಟತನ ; ಎದೆಗಾರಿಕೆ : ಅರಿದರಿದು ತೆಗೆವವನ ಧೀರವು ಹಿರಿದು ನೋಡೆನಲಖಿಳದೇವರ ನೆಂವಿ ಭಾವನೆ (ಕಾಶಿರಾ. ೨-೪೩). 'ಧೀರನಿಧಿ' ಪರಾ. ೬. ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ ; ದಿಟ್ಟ : ಧೀರಂ ಮದೀಯತನಯಂ ಮಾರನಿಭಂ ತೊಟ್ಟದನೆನ್ನ ಕಾರಣ ದಿಂದಂ ಚಾರುತರಸ್ತ್ರೀಯುರಂ (ನೇಮಿಪು. ೩-೨೮) ; ನಮ್ಮ ಕೂಡಲಸಂಗನ ಶರಣರು ಧೀರರು ಉಳಿದವರೆಲ್ಲಾ ಅಧೀರರು (ಬಸವ. ೪೪೪) ; ಧೀರಂ ಧೀರಂಜಿತಂ ನಿಂ ತಡೆದಿರದೆ ಯಶಸ್ಸಾಧನಂ ಸಾಧನಂ (ಜಗವಿ. ೦೩-೫೬) ; ಧೀರಾ ನಮೋಸ್ತು ಗಣಾಗಣಾಧಾರಾರಾಜಿತ ತಪಃಕ್ರಮೋದಿತ ಶೂರಾ (ಜೀವಸಂ. ೧೧೬-೫೩) ; ಧೀರಂ ಪಿಂಗಳಲೋಚನಂ ನಿಶಿತದಂಷ್ಟ್ರಂ ಭೀಷ್ಮ ವಕ್ತ್ರಂ . . . ವಿರಾಜಿಸಿದುದುದ್ಯದ್ಭೀಕರಂ ಸೂಕರಂ (ಗಿರಿಳ. ೧-೧೧೦) ; ಕಿಟ್ಟಿ ಕರವಾಳ್ಗಮನಗಂ . . . ಬೆದಱದೆ ನಿಂದಟ್ಟಿಯನೆ ನುಡಿವರಿವರ ನೆಗಟ್ಟಿ ಕರಂ ಪಿರಿದ ಧೀರರಕಟ ಕುಮಾರರ್ (ಯಶೋಚ. ೧-೬೧) ; ಧೀರಂ ದಿವ್ಯಮಹತ್ವಸತ್ವಮಹಿತಂ ಭರ್ಗೋಪಮಂ ಭಾಸುರಾಕಾರಂ (ವೃಷವಿ. ೩೬-೨). ೭. ಬುದ್ಧಿವಂತ ; ಜಾಣ : ಧೀರನಪ್ಪನುಮಂ ಹಾಸ್ಯಂ ಮಾಟ್ಪಳ್ . . . ವಿನೀತನಂ ದೂರದಿಂ ನೋಡಿ ಪಾತಕನಿವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಪೋಗಳಿಂದಿರೆ ನಂಬದಿರ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೪೯). ೮. ಪಂಡಿತ ; ವಿದ್ವಾಂಸ : "ಧೀರಃ, ಧೀಮಾನ್ . . . ಮತಿಮಾನ್–ಈ ೨೮ ವಿದ್ವಾಂಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೫೫-೦೬೭). ೯. ಸಮುದ್ರ ; ಕಡಲು. ೧೦. ಕೇಸರ ; ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ. ೧೧. ಗೌತಮ ಬುದ್ಧ. [ಸಂ.]

ಧೀರತನ (ನಾ). = ಧೀರತೆ ೧ : ಶರಣು ದಶರಥರಾಮದೂತಗೆ . . . ಧೀರ ತನದಲಿ ಅಕ್ಷಕುಮಾರನ ಪ್ರಾಣವನು ಕೊಂಡಗೆ (ಕನಳ. ೧೩-೧).

[ಧೀರ + – ತನ]

ಧೀರತನು (ನಾ). ದೃಢವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನು : ಧೀರತನು ಧುರದುಂಡಿ ಹನುಮಯ್ಯರಿಂ ಸೇವಿಸಿದ ನಿಮ್ಮಂಘ್ರಿಕಮಲವ ದೂರ ಮಾಡದೆ ಸಲಹಯ್ಯ (ಕನಳ. ೭-೩). [ಧೀರ + ತನು]

ಧೀರತೆ (ನಾ). ೧. ಕೆಚ್ಚು ; ದಿಟ್ಟತನ ; ಧೈರ್ಯ : ವಸುಮತಿ ಸಾಕ್ಷಿ ಧೀರತೆಗೆ . . . ರಿಪುಬ್ರಜಿ ಮಂಡಳಮೆಯ್ದೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಸಾಹಸಕೆ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೬-೩೦ ; 1072) ; ಧೀರತೆಯನೊಡನೆ ತೊಟ್ಟದು ತಪೋರಮಣಸಹಸ್ರ ಮಂತು ಬಳಸಿರ್ಪನೆಗಂ ತಾರಾನಿಕರಂ ಬಳಸಿದ ಮೇರುವಿನಂತಿರ್ದನಾ ಜಗತ್ರಯತಿಲಕಂ (ಅನಂಪು. ೯-೭೮). ೨. ದೃಢತೆ ; ಸ್ಥೈರ್ಯ. 'ಧೀರತೆಗಿಡಂ' ಪರಾ. [ಸಂ. ಧೀರತಾ]

ಧೀರತೆಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ಸ್ಥೈರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ದಾರ್ಢ್ಯವಿಲ್ಲದಾಗು : ಧೀರತೆಗಿಡದೆ ಪರೀಷಹವೀರರನುಗ್ರೋಗ್ರತಪದೊಳಂ ಗೆಲ್ದು (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೧೨೯). [ಧೀರತೆ + ಕಿಡು (<ಕೆಡು$_1$)]

ಧೀರತೆವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ದಿಟ್ಟತನವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಕೆಚ್ಚಿನಿಂದ ಕೂಡಿರು : ಅರಿವಿನ ಬೇಲಿಯು ತಲೆಮಟ್ಟ ಧೀರತೆವಿಡಿಯುತ ಹಾರುತ ನೆಗೆಯುತ ಚಿದ್ಘನಜಪಲೆಯು ಸಾಗುತಿರೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೦೮). [ಧೀರತೆ + ಪಿಡಿ$_1$]

ಧೀರತ್ವ (ನಾ). ೧. ಕೆಚ್ಚು ; ಧೈರ್ಯ : ಊರಿಂಗೆ ದೊರೆ ರೂಪು . . . ರಾಜಂಗೆ ಧೀರತ್ವ ರೂಪು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೭೦೮). ೨. ದೃಢತೆ ; ಸ್ಥೈರ್ಯ : ನನೆಗೋಲ್ ನಟ್ಟು ಕೊನರ್ತವೋಲ್ ಪುಳಕಮುಣ್ಮುತ್ತು . . . ದಿಟದಿಂ ಹೃದ್ಗೇಹಮಂ ತನ್ನಿತಂಬಿನಿ ಪೊಕ್ಕಂತಿರೆ ಕಂಪನಕ್ಕೆ ತನು ಕೈಗೊಟ್ಟತ್ತು ಧೀರತ್ವಮುಂ ಮನದಿಂ ಸುಯ್ ಪೊಱಗಣ್ಗೆ ಪೊತ್ತಡಕುವಂತಿರ್ದತ್ತು ಭೂಪಾಲನಾ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೫೬೦) ; ನೀನೀಗ ಧೀರತ್ವವಳಿದು ಮೇರೆಯ ಮೀಱು ಬಲು ಮೋಹವಾರಿಧಿಯೊಳು ಮುಳುಗುವುದೆ (ಕಂನವಿ. ೯-೧೫೨). [ಸಂ.]

ಧೀರನಿಧಿ (ನಾ). ಧೈರ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕರನಾದವನು ; ಧೈರ್ಯನಿಧಿ : ಧೈರ್ಯಸ್ಥ : ಧೀರನಿಧಿ ಬಿಟ್ಟದೇವನೊಳೋರಗೆ ಬಲ್ಲಾಳನಿಂತು ನರಸಿಂಹ ಸುತಂಗಾರಣೆ (ಯಶೋಚ. ೧-೧೩). [ಧೀರ + ನಿಧಿ]

ಧೀರಪ್ರಕೃತಿ (ನಾ). ಗಂಭೀರಸ್ವಭಾವ: ಧೀರಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಸೌಮ್ಯಾಕಾರಕ್ಕನು ಗುಣಮೆನಿಪ್ಪ ನಯವಿನಯವಚಸ್ಸಾರತೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ರಘುಕುಲವೀರಂ ಕಾರುಣ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದೀಕ್ಷಿಸಿದಂ (ಕುಂರಾಮಾ. ೧೧-೪೦). [ಧೀರ + ಪ್ರಕೃತಿ]

ಧೀರಪ್ರಶಾಂತ (ನಾ). = ಧೀರಶಾಂತ : ನಾಯಕನಲ್ಲಿ ಧೀರೋದಾತ್ತ, ಧೀರಲಲಿತ, ಧೀರೋದ್ಧತ, ಧೀರ (ಪ್ರ)ಶಾಂತ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ . . . ಧೀರ(ಪ್ರ)ಶಾಂತನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಾಯಕ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತವೆ. (ಇವರು ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅಥವಾ ವೈಶ್ಯರು). ಉದಾಹರಣೆ :–ಮಾಧವ, ಚಾರುದತ್ತ (ಕೃಪಿಡಿ. ೨೦೯) ; ವೀರಶೃಂಗಾರದ ಪ್ರಧಾನನಾಯಕ 'ಧೀರಲಲಿತ', ದಾನವೀರ–ಧರ್ಮವೀರ–ಶಾಂತರಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನನಾಯಕ 'ಧೀರಪ್ರಶಾಂತ' (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೧೩೮ ಅಡಿಟಿ). [ಧೀರ + ಪ್ರಶಾಂತ]

ಧೀರಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ಧೈರ್ಯವಂತ ; ದಿಟ್ಟ : ಮೊಸಳೆಯು ರಾಜಾಧಿರಾಜನು ನೀರೊಳು ಇಲಿ ಬಿಲದೊಳು ಧೀರಮೂರ್ತಿ (ಇಂಚಾಪ. ೨೩೩-೫೪).

[ಧೀರ + ಮೂರ್ತಿ]

ಧೀರಲಲಿತ (ನಾ).[ಕಾವ್ಯವಿ]ಕಾವ್ಯ ಅಥವಾ ರೂಪಕದ ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ ; ಮೃದುಸ್ವಭಾವದವನೂ ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನೂ ಆದ ನಾಯಕ : ಧೀರೋದಾತ್ತ ಧೀರೋದ್ಧತ ಧೀರಲಲಿತ ಧೀರಶಾಂತರೆಂಬ ಚತುರ್ವಿಧ ಶೃಂಗಾರನಾಯಕರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೨೮) ; ಧೀರಲಲಿತನ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳು–ಮೃದುಸ್ವಭಾವ, ಸಂಗೀತಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿ ನಿಶ್ಚಿಂತನಾಗಿ ಸುಖವಾಗಿ ಇದ್ದುಬಿಡುವಿಕೆ. ಉದಾಹರಣೆ–ವತ್ಸರಾಜ (ಸಂನಾಟ. ೧೭). [ಧೀರ + ಲಲಿತ]

ಧೀರವಶಿ (ನಾ). ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ವಶವಾಗುವವನು: ಶ್ರೀರಾಮನಾಹ್ಲಾದ ರೂಪಿ. ಔದಾರ್ಯನಿಧಿ . . . ಮತ್ಸರವಿದೂರನತ್ಯಂತಶಾಂತಿಖನಿ. ಪ್ರಿಯಭಾಷಿ. ಹಿತಸಖಂ. ವಿತಮಾರ್ಗಿ. ಧೀರವಶಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೭-೯೪). [ಸಂ. ಧೀರವಶಿನ್]

ಧೀರಶಾಂತ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮಿಾ] ಕಾವ್ಯ ಅಥವಾ ರೂಪಕದ ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ; ರಸಿಕನೂ ಮಾರ್ದವವುಳ್ಳವನೂ ಶುಚಿಯೂ ಸುಖಿಯೂ ಪ್ರಸನ್ನನೂ ಮನೋಹರನೂ ಆಗಿದ್ದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೋ ಅಥವಾ ವಣಿಜನೋ ಆಗಿರುವ ನಾಯಕ: ಧೀರೋದಾತ್ತ ಧೀರೋದ್ಧತ ಧೀರಲಲಿತ ಧೀರಶಾಂತರೆಂಬ ಚತುರ್ವಿಧ ಶೃಂಗಾರನಾಯಕರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೩೩೮); ಧೀರೋದಾತ್ತಲಲಿತರೀ ಧರಣಿಯೊಳ್ ನೆಗಳ್ದ ಧೀರಶಾಂತೋದ್ಧತರೆಂದುರಯೆ ಪೇಳ್ದೀ ಗುಣಯುತರೋರಂತಿರೆ ನಾಲ್ವರಾದರ್ (ರಸರ. ೩-೭೩ ಸೂತ್ರ); ಧೀರಶಾಂತನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳಿಲ್ಲ. ನಾಯಕ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣವೇ ಅವನ ಗುಣಗಳು (ಅವನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಅಥವಾ ವೈಶ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ). ಉದಾಹರಣೆ – ಮಾಧವ, ಚಾರುದತ್ತ (ಸಂನಾಟ. ೧೮). [ಧೀರ + ಶಾಂತ]

ಧೀರಾರಾಧಿತ (ಗು). ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿತವಾದ: ಧೀರಾರಾಧಿತಪಾದಪದ್ಮನಖಿಲಶ್ರುತ್ಯಂತವಿದ್ಯೋದಿತಂ (ಪಶ್ಚಿಮ. ೧೧೮). [ಧೀರ + ಆರಾಧಿತ]

ಧೀರುರೆ 'ಧಿರುರೆ' ನೋ.

ಧೀರೈಸು (ಕ್ರಿ). ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಎದುರಿಸು: ದೂರದ ಸೀಮೆಗೆ ನಾರಿ ನಾನೊಬ್ಬಳೆ ಧೀರೈಸನಾರೆ ದಿನಗಳ (ನಾಶರ. ೬೮).
ಧೀರೈಸಿಕೊಳ್ಳು = ಧೈರ್ಯ ತಂದುಕೊಳ್ಳು; (ಮನಸ್ಸಿಗೆ) ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳು: ದೂರದ ಅಕ್ಕಯ್ಯ ಸುಖದಾಗೆ ಇದಾಳೆಂದು ಧೀರೈಸಿಕೊಂಡೆ ಮನದಾಗೆ (ನಾಶರ. ೬೮). [ಧೀರ + –ಇಸು]

ಧೀರೋದಾತ್ತ (ಗು) ೧. ಆಳವಾದ ಮತ್ತು ಉನ್ನತವಾದ: ಧೀರೋದಾತ್ತಗುಣೋತ್ತರನಾರಯ ಚಿಕದೇವರಾಯನತಿರವಿತೇಜಂ(ಅಪ್ರತಿ.೪೪-೧೭); ಜನಕಜಾರಮಣ ಧೀರೋದಾತ್ತ ವಕ್ಷವಾರ್ಧಿಯ ನೀಲನಾವೆಯೊಳ್ ತೇಲಿದನು ಶಾಂತಿಯ ತುರೀಯಕೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೬೪-೩೪೭); ಇಂತಹ ಪ್ರತಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಧೀರೋದಾತ್ತಗುಣಗಳೂ ಮಾನವ ಮೈತ್ರಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಸೇರಿ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಬಹುಮುಖತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಉಜ್ವಲಿಸುತ್ತವೆ (ಬದ್ಧಶ್ರ. Lxvii ಪೀಠಿಕೆ). (ನಾ). ೨. ಧೀರನೂ ಉದಾತ್ತವಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಗಂಭೀರನೂ ಸದ್ಗುಣಿಯೂ ಆದವನು: ಬಸವರಾಜಂ ಲಿಂಗಸದರ್ಥಂ ಜಂಗಮಸುರತರುಸಾರಹೃದಯಂ ಧೀರೋದಾತ್ತಂ ಸತ್ಯಸಂಧಂ ದಯಾನಿಧಿ (ಬಸರ. ೧೨-೫೦); ಚಚ್ಚರ ಬೆಸಸು ಬೆಸನಾವುದೆಂದು ಧೀರೋದಾತ್ತನೆರಡುಕೈಮುಗಿಯುಲು (ಹಡಕಾ. ೮-೪೮); ಧೀರೋದಾತ್ತಂ ಜಲಧಿಗಭೀರಂ (ನಳಚಂ. ೧೫೦); ಚೆಲ್ವಿದ ಕರಣಂಗಳಂ ಮೆಲ್ಲನೆ ಸಂತೈಸಿಕೊಂಡು ಧೀರೋದಾತ್ತ ಸಾರ್ವಭೌಮಂ ಮುಂದಣ್ಗೆ ನಡೆತರುತ್ತಂ (ರಾಜಶೇ. ೭-೭೧ ವ). ೩. [ಕಾವ್ಯಮಿಾ] ಕಾವ್ಯ ಅಥವಾ ರೂಪಕದ ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ; ಉದಾತ್ತನೂ ಗಂಭೀರನೂ ಆದ ನಾಯಕ: ಧೀರೋದಾತ್ತ ಧೀರೋದ್ಧತ ಧೀರಲಲಿತ ಧೀರಶಾಂತರೆಂಬ ಚತುರ್ವಿಧ ಶೃಂಗಾರನಾಯಕರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೩೩೮); ಧೀರೋದಾತ್ತನಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳೇನೆಂದರೆ:–ಸುಖದುಃಖಗಳಿಂದ ಚಲಿತವಾಗದಿರುವ 'ಮಹಾಸತ್ತ್ವ', ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ಕ್ಷಮೆ, ಆತ್ಮಶ್ಲಾಘನೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿರುವುದು, ಸ್ಥೈರ್ಯ, ವಿನಯದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ಅಹಂಕಾರ, ಹಿಡಿದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ:– ದುಷ್ಯಂತ, ರಾಮ, ಜೀಮೂತವಾಹನ, ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ (ಕೈಪಿಡಿ. ೨೦೯). [ಧೀರ + ಉದಾತ್ತ]

ಧೀರೋದಾರ (ನಾ).=ಧೀರೋದಾತ್ತ ೨: ತನಯನನೆತ್ತಿಕೊಳುತ ಮಂತ್ರಿಯನು ಮಾತಾಡಿಸುತ ಸತಿಯನೋವುತ್ತ ನಕ್ಷತ್ರೇಶನ ಕೂಡುತ್ತರ್ಕ್ಷಂಗಳುಡುತ ರಣ್ಮಮಂ ನೋಡುತ್ತ ನಡೆದ ಧೀರೋದಾರನು[ಪಾಠಾಂ. ನಾ ಭೂಪಾಲನು] (ಹಡಕಾ. ೧೧-೧). [ಧೀರ + ಉದಾರ]

ಧೀರೋದ್ಧತ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮಿಾ] ಕಾವ್ಯ ಅಥವಾ ರೂಪಕದ ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ; ದರ್ಪ, ಮಾತ್ಸರ್ಯ, ಅಹಂಕಾರ, ರೌದ್ರ, ಚಾಂಚಲ್ಯ, ಆತ್ಮಶ್ಲಾಘನೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾಯಕ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿನಾಯಕ: ಧೀರೋದ್ಧತನಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳೇನೆಂದರೆ:–ದರ್ಪಮಾತ್ಸರ್ಯಗಳು, ಮಾಯಾಮೋಸಗಳು, ಅಹಂಕಾರ, ರೌದ್ರ ಚಾಂಚಲ್ಯಗಳು, ಆತ್ಮಶ್ಲಾಘನೆ. (ಪ್ರತಿನಾಯಕನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧೀರೋದ್ಧತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ). ಉದಾಹರಣೆ:– ದುರ್ಯೋಧನ, ರಾವಣ (ಕೈಪಿಡಿ. ೨೦೯); ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಧೀರೋದಾತ್ತ, ಧೀರಲಲಿತ, ಧೀರೋದ್ಧತ, ಧೀರಶಾಂತ ಎಂದು ನಾಲ್ಕುವಿಧ (ಸಂನಾಟ. ೦೭); ವೀರರೌದ್ರದ ಪ್ರಧಾನ ನಾಯಕ 'ಧೀರೋದ್ಧತ' (ಛನ್ನಾಕೇಶೀ. ೦೩೮ ಅಡಿಟಿ). [ಧೀರ + ಉದ್ಧತ]

ಧೀವರ (ನಾ). ೧. ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು; ಬುದ್ಧಿವಂತ; ಜ್ಞಾನಿ: ಹರುಷದಿಂ ತಾನುಂ ಬಸವಧೀವರನುಮಖಿಳನಿಯೋಗದೊಳ ಗವೆರಸಿ ಬರುತಿಪ್ಪೆಡೆಯೊಳು (ಬಸಪು. ೫-೧೯); ವರದ ಮಹಿಮಾನ್ವಿತನೆ ಧೀವರನುರುಜಿತೇಂದ್ರಿಯ ಪರಮಚಿದ್ಘನ (ಮಡಿಳ. ೪). ೨. ಬೆಸ್ತರವನು; ಮಿಾನುಗಾರ; ಜಾಲಗಾರ: "ಕೈವರ್ತಃ, ಧೀವರಃ, ದಾಶಃ, ಮತ್ಸ್ಯಬಂಧೀ, ಜಾಳಿಕಃ – ಈ ೫ ಜಾಲಗಾಱಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೭-೪೪೦); "ಧೀವರ ಜಾಳಿಕ ದಾಶನಾಮ ಮಿಾಂಗುಲಿಗಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೭-೮೪); ಕರೆಸಿದನು ಧೀವರನ ನಯ್ಯಂಗರಸಿಯಾಗಲಿ ನಿನ್ನ ಮಗಳೆನಲು (ಕುವ್ಯಾಆ. ೨-೨೭); ಪ್ರಳಯಕಾಲದೇಕಾರ್ಣವದೊಳುನ್ನತ್ತ ಕಚ್ಛಪ ಮತ್ಸ್ಯಯುಗಮಂ ಕೆಗೆವ ಧೀವರೋತ್ತಂಸರೂಪಂ ಹರಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೧-೦೩೪); ಧೀವರಗೆ ಬೇಡಿದುದನಿತ್ತು ಕಳುಹೆ (ಪ್ರಾಕರಾ. ೧೧-೬೩). ೩. ಬೇಟೆಗಾರ; ಬೇಡ; ವ್ಯಾಧ: ಹಸ್ತ ಮನಾ ಪಾವಿನ ಪಲ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಸತ್ತಾತನ ಪೊಟಲೊಳೆ ಮುಖ್ಯನಪ್ಪ ಧೀವರ[ಪಾಠಾಂ. ದೀವರ, ದೀವಳ]ನಾದಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೮೫); ಪಿಡಿದೊಂದು ಪೆರ್ಬುಲಿಯನೊರ್ವಂ ಕಕ್ಷದೀದೊತ್ತಿ ತನ್ನ ಗೃಹಕ್ಕೆಟ್ಟರುತಿರ್ದನೊಂದೆಡೆಯೊಳುದ್ಧದ್ಧೀವರಂ ಧೀವರಂ (ಜಗವಿ. ೦೭-೩೦); ಬಂದ ಸುಜನಮ್ಮಗ ಧೀವರಂ[ಪಾಠಾಂ. ನಖಿಳ ಮುನಿಪಾವನಂ, ನಖಿಳ ಮುನಿಪಾವಕಂ, ದ.ಬೋಧಭಾವಕಂ] ಕಪಟಪಟು ಕೌಶಿಕಂ ವಾಸಿಷ್ಠಮುನಿ ಹೋದ ಹೊತ್ತನಜಿದು (ಹಡಕಾ. ೩-೫); ಹೇವವಿಲ್ಲದೆ ಕಾದಬೇಹುದು ಧೀವರರ ಪೋಲ್ ತಡಿಕೆವಲೆಯಲಿ ಲಾವುಗೆಯ ಹೊಯ್ದಂದವಲ್ಲೆನುತಚ್ಚನಾ ಪಾರ್ಥ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೨-೨೮); ಗಗನಗಹನದೊಳೆ ಗವಿಯಿಪ ಖಗಕ್ಕೆ ಪತ್ರಿಂದ್ರ ಧೀವರಂ ಬೀಸಿದ ರೇಣುಗಣ ನವಜಾಲಕೊಳಗಾಯ್ತೊಗುಮಿಗೆಯಿಂದನಿಮಿಷ ಪ್ರತಾನಂ ಚಿತ್ರಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೪೩). [ಸಂ.]

ಧೀವರೆ (ನಾ). ಬೇಡಿತಿ; ಶಬರಿ: ಪೊಸಮುತ್ತಿನ ಪುಟ್ಟುವ ನೀರೊ ತೋರ್ಪ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ ಬಯ್ಕೆಯೋ ಜಗದ ಧೀ[ಪಾಠಾಂ. ದೀ]ವರೆಯರ್ಕಳ ಕಣ್ಣ ಬೆಳ್ಪು ಬೆಳ್ಪಂಗೆಡೆದತ್ತೊ ಪೆಂಪಿನೆಮೆ ನಿರ್ಮಳವಾದುದು ನೀರಜಾಕರಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೫-೧೦೦). [ಧೀವರ + –ಎ]

ಧೀವರ್ತನೆ (ನಾ). ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಚರಣೆ: "ಬುದ್ಧಿಯ ನಡತೆ" (ಮಂಕುಕ. ಕೋಶ): ದೈವವೆನಿಸಿರುತೆ ವಿಶ್ವಪ್ರಕೃತಿಶಕ್ತಿಯಲಿ ಜೀವವಾಸನೆಗಳಲಿ ಪೂರ್ವಕೃತವೆನಿಸಿ ಧೀವರ್ತನೆಯಲಿ ಪೌರುಷವೆನಿಸಿ ಪರಸತ್ತ್ವ ತ್ರೈವಿಧದೊಳಿರುತಿಹುದು (ಮಂಕುಕ. ೦೫೦). [ಧೀ + ವರ್ತನೆ]

ಧೀವಶ (ನಾ). ೧. ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಶವಾದುದು. ೨. ಕೆಚ್ಚು; ಧೈರ್ಯ: ಆಳ ನೋಯಿಸಿ ನೋಡುತಿಹ ಹೀಹಾಳಿ ತಾನೇಕಕಟಕಟ ದೊರೆಯಾಳ ಧೀವಶವೆನುತ ಸಹದೇವಾದಿಗಳು ಜಱೆದು (ಕುಮ್ಮಾ.ಕ. ೧೧-೩೯). ೩. ಉದ್ಧಟತನ; ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯ: ತಪೋವನದೊಳಿಂದೆಮ್ಮನೀಂ ಕೊಱಚಾಡ ಲೆಂದು ಬೀಡಂ ಬಿಟ್ಟೆಯಱೆದಱೆದು ನಿನ್ನ ಧೀವಶವೆಂದನಂ (ಹರಿಕಾ. ೮-೫). [ಸಂ.]

ಧೀವಶಿ (ನಾ). ದಿಟ್ಟ; ಶೂರ; ಸಾಹಸಿ: ಇನ್ನೇಕೆ ನುಡಿದೆನ್ನ ನಾಚಿಸುವೆ ಭೂಪಾಲ ನಿನ್ನಂತೆ ಸತ್ಯರುತ್ತಮರಧಿಕಧೀವಶಿಗಳುನ್ನತ ಶಿವೈಕ್ಯರಿಳೆಯೊಳ ಗಿಲ್ಲ (ಹರಿಕಾ. ೧೧-೩೯); ಭಟರು ಬಳಲಿದರಿಂದು ರಣವುತ್ಕಟವು ಧೀವಶಿ ಗಳು ಮಹಾರಥರಟಕಟಸುತಿದೆ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೧೫-೪೨). [ಸಂ. ಧೀವಶಿನ್]

ಧೀವಸ 'ದೀವಸ' ನೋ.

ಧೀವಸತನ (ನಾ). ಎದೆಗಾರಿಕೆ; ಧೈರ್ಯ: ಬಿಸಿಲು ಮಳೆ ಚಳಿಗಳಿಗೆ ಸಲಿ ಸೈರಿಸುವ ದೇಹವೆ ನಿನ್ನದಿದು ಧೀವಸತನಕ್ಕಾ[ಪಾಠಾಂ. ದೀವಸಿಕೆಗಾ]ವಂಜು ವೆವು ಕೆಲಸಾರು ನೀನೆಂದ (ತೊರರಾ. ೨-೩-೩೫). [ಧೀವಸ (<ದೀವಸ) + -ತನ]

ಧೀವಸಿ 'ದೀವಸಿ' ನೋ.

ಧೀವಸಿಗ 'ದೀವಸಿಗ' ನೋ.

ಧೀವಾಸ (ನಾ). ಮನಸ್ಸಿನ ಆಶಯ; ಮನೋರಥ; ಸಂಕಲ್ಪ: ಆ ಸರೋಜಾನನೆಯ ಬಲು ಧೀವಾಸವೆಂತುಟೊ ತಪವಪೆತ್ತ ಶಿರೀಷ ಕುಸುಮಾಧಿಕ ಸುಕೋಮಲಗಾತ್ರ ತಾನೆತ್ತ (ನಿಳಾಗ. ೪-೫-೨೮)). [ಸಂ.]

ಧೀಶಕ್ತಿ (ನಾ). ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ; ಪ್ರಜ್ಞೆ: ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಅನ್ವೇಷಣೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಧೀಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ . . . ಜೀವವನ್ನು ಪಡೆಯದಿರುವ ಮತಶ್ರದ್ಧೆ ಶ್ರದ್ಧೆ ಯಲ್ಲ (ಜುಕ್ಸಾಕ. ೯ ಪುಟ೮೪). [ಧೀ + ಶಕ್ತಿ]

ಧೀಸಚಿವ (ನಾ). ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದ ಮಂತ್ರಿ; ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಮಂತ್ರಿ: "ಮಂತ್ರೀ, ಧೀಸಚಿವಃ, ಅಮಾತ್ಯಃ - ೩ ಆಲೋಚನೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರಿಯ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೫). [ಧೀ + ಸಚಿವ]

ಧುಂಧುಮಾರ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು; ಇಂದ್ರಗೋಪ. ೨. ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಬರುವ ಹೊಗೆ. ೩. ಹಲ್ಲಿ. [ಸಂ.]

ಧುಡುಂ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧುಡುಮ್ಮಿಱೆ' ಪರಾ.

ಧುಡುಮಿಸು (ಕ್ರಿ). ಧಾವಿಸು: ಕೂಡಲೇ ಸಲೂನಿನಲ್ಲಿ ಧುಡುಮಿಸುತ್ತೀರಿ (ಗಾಳಿಪ. ೮೦). [ಧುಡುಂ + -ಇಸು$_3$]

ಧುಡುಮ್ಮಿಱೆ (ಕ್ರಿ). ಎರಡೂ ಕೈಗಳಿಂದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಧುಡುಂ ಎಂದು ಶಬ್ದಮಾಡು: ಮನೋಜಸುಖಾರ್ಣವಮಧ್ಯದೊಳ್ ಮನಂಗುಡುತ ಮಮರ್ಚುತೀಸುತೆ ಧುಡುಮ್ಮಿಱೆಯುತ್ತಮೆ ಪಾಂಥನೊಪ್ಪಿದಂ (೧೦೪. ೨-೧೯). [ಧುಡುಂ + ಇಱೆ$_1$]

ಧುಡುಮ್ಮಿಱೆವೊಯ್ (ಕ್ರಿ). "ನೀರನ್ನು ಬಡಿದು ಹೊಡೆ" (ಶಬ್ದ.): ಮೇಲಕೆ ಪುಟನೆಗೆವ ಧುಡುಮ್ಮಿಱೆವೊಯ್ವ ತಿರುವ ತೇಂಕಾಡುವ ಮುಕ್ಕುಳಿಪ . . . ಅಬಲಾಸಂತತಿ . . . ಅರಸನ ಬಗೆಯಂ ಬಂಧಿಸಿತು (ಜಯಕಾ. ೧೧-೪೦). [ಧುಡುಮ್ಮಿಱೆ + ಪೊಯ್$_1$]

ಧುಡುಮ್ಮಿಱೆವೊಯ್ಲು (ನಾ). ಎರಡೂ ಕೈಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಸಶಬ್ದ ವಾಗಿ ಹೊಡೆಯುವಿಕೆ: ವಿಳಸದ್ವಿಮಲಾಬ್ಜದ ಕಳಿವೂವಿಂ ಕಳಿದೆಸೆವಸಳ ನಡುವೆ ತಮ್ಮಯ ಕರತಳದ ಧುಡುಮ್ಮಿಱೆವೊಯ್ಲಿಂದೇಳ್ವಮಲಾಂಬುಕಣಾ ಬಿಲ್ದು ತಳತಳಿಸುತ್ತಿರೆ (ಜಯಕಾ. ೧೧-೫೧). [ಧುಡುಮ್ಮಿಱೆ + ಪೊಯ್ಲು]

ಧುಂತ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧುಂತ್ತೆನ್' ಪರಾ.

ಧುತ (ಗುಂ). ೧. ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿದ; ಕಲಕಿದ; ಕಂಪನಗೊಳಿಸಿದ. ೨. ಬಿಟ್ಟ; ತ್ಯಜಿಸಿದ. (ನಾ). ೩. [ನಾಟ್ಯ] ತಲೆಯನ್ನು ಮೆಲ್ಲನೆ ಎಡಕ್ಕೂ ಬಲಕ್ಕೂ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ತಿರುಗಿಸುವುದು: ಪಲ್ಲಟದಿಂದೆಡಬಲಕಂ ಮೆಲ್ಲನೆ ತಿರುಪಲ್ಕೆ ಶಿರಮನದು ಧುತಮೆನಿಕುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೧-೭೯); ಧುತಂ ವಿಧುತಂ . . . ಸಮಂ ಪಾರ್ಶ್ವಾಭಿಮುಖಂ-ಈ ಹತ್ತೊಂಬತ್ತುಂ ಶಿರೋಭೇದಂಗಳ್ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೧-೭೮ ವ). [ಸಂ.]

ಧುತಿಪುರ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಧುತಿಪುರೇ ನಿವರ್ತನಾನಿ ಅಷ್ಟ (ಎಇ. V, ೮-೫; 650). [ಧುತಿ$_0$ + ಪುರ$_8$]

ಧುತ್ತೂರ 'ದುತ್ತೂರ' ನೋ.

ಧುತ್ತೂರಮತ್ತ (ನಾ). ದತ್ತೂರಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಭ್ರಮೆಗೊಂಡವನು,-ಹುಚ್ಚು ಹಿಡಿದವನು: ಧುತ್ತೂರಮತ್ತರೊಳ್ ಸ್ತಂಭಕುಂಭಾದಿಗಳೆಲ್ಲಂ ಶಾತಕುಂಭಾಭಾಸಂಗಳಾಗಿ ತೋರ್ಪಂತೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೫೫ ವ). P ದತ್ತೂರಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸಿದವರಿಗೆ ಲೋಕವೆಲ್ಲ ಹಳದಿಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. [ಧುತ್ತೂರ (<ದುತ್ತೂರ) + ಮತ್ತ$_3$]

ಧುತ್ತೆನ್ (ಕ್ರಿ). ಧುತ್ ಎಂದು ಕಾಣಿಸು; ದಿಢೀರನೆ ಎದುರಿಗೆ ನಿಲ್ಲು: ಮುರಾರಿಯ ಸಮಸ್ಯೆ ಧುತ್ತೆಂದು ಬಂದಿತು (ಮುಗಿಮ. ೮); ಮಗಳ ಮದುವೆಯ ಚಿಂತೆ ಧುತ್ತೆಂದು ಮುಂದೆ ನಿಂತು ಎದೆಯನ್ನು ಚೂರುಚೂರು ಮಾಡಿತು (ಅಪರಾ. ೧೦೫); ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಕಾಣದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಅವರ ಮುಂದೆ ಧುತ್ತೆಂದು ನಿಂತುವು (ಮುತ್ತ್ರಡ. ೧೬); ಅನ್ನದ ಸಮಸ್ಯೆ 'ಧುತ್ತೆಂದು' ಬಾಯ್ದೆರೆದು ನುಂಗಲು ನಿಂತಿತು (ಬರಹಾ. ೯೨). [ಧುತ್ + ಎನ್$_1$]

ಧುತ್ತ್ಯಾ (ನಾ). ೧. ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಬಂದು ಎದುರಿಗೆ ನಿಲ್ಲುವವನು. ೨. ದಾಂಡಿಗ; ದಡಿಯ: ಎಂಟು ಜನಾ ಹಾವನೂರವರು, ಧುತ್ತ್ಯಾ ನಂತವರು ಬಂದರ ಅಸಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲರಿ ಅಂವಾ (ಗ್ರಾಮಾಪು. ೨೯೦). [←ಮರಾ. ಧುತ್ಯಾ]

ಧುನಿ (ನಾ). ನದಿ; ಹೊಳೆ: "ಹ್ರದಿನಿ ತರಂಗಿಣಿ . . . ಸಮುದ್ರಸತಿ ಧುನಿ ತೊಱೆ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೩-೧೧); "ನದಿ ತರಂಗಿಣಿ ತಟಿನಿ ಧುನಿ . . . ಎನೆ ತೊಱೆಗೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೨-೧೦); ಧುನಿ ಶಶಿ ನಿಟಿಲಾಕ್ಷಂ . . . ಪಂಚಾಸ್ಯದಿಂದಪಿನಾಕ್ಷರನೆಸೆದಂ (ಶ್ರೀಪುವಿ. ೩೪-೧೮); ಗೋಮತಿ ಸಮಾಖ್ಯದ ಧುನಿಯದೊಂದುಂಟು (ಶಿವಪುಶಾಂ. ೧೧-೩೭); ಮುಂತೆ ನಿಲಂವೀಯ್ವದತಿಘೋರರಲೋಹಿತದ ಧುನಿ ಲವಣಾಬ್ಧಿಯೊಳ್ ಕಿಡೆ ಪೊಲು (ಪಂಕಾಸಾ. ೬-೩೬-೪೨); ಹೊಸಸೃಷ್ಟಿಯ ಕನಸೊಂದನು ಬಗೆ ಗೊಂಡನೊ ನಲ್ಲಂ . . . ಈ ವನಕಂದರವಂ, ಮಂಜುಳನಾದಿನಿ ಧುನಿಯಂ, ಸ್ವರ್ಣಾರುಣನಭವಂ (ಮಾಂದಳಿ. ೪೬-೧೧). [ಸಂ.]

ಧುನಿಕುಮಾರಕ (ನಾ). ನದಿಯ ಮಗ; ಗಾಂಗೇಯ; ಭೀಷ್ಮ: ಧುನಿ ಕುಮಾರಕ ನುಡಿದನು (ಶಿವಪುಶಾಂ. ೨-೬೬). [ಧುನಿ + ಕುಮಾರಕ]

ಧುನಿಬಾವಾ (ನಾ). ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ ಮೊದಲಾದ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಗಳ ಹೊಗೆ ಹಾಕಿ ಮೈಕಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಧು,-ಗೋಸಾಯಿ: ಶಿವನ ನಕಲು ಮಾಡುವ ಧುನಿಬಾವಾಗಳೂ ಇಲ್ಲಿದ್ದರು (ಪರಿಶಾ. ೧೫೯೫). [ಧುನಿ$_0$ (P← ಹಿಂ. ಧೂನೀ) + ಬಾವಾ]

ಧುನಿರಾಣಿ (ನಾ). ನದಿಗಳ ಅರಸಿ; ಮಹಾನದಿ: ಧುನಿರಾಣಿ ಗಂಗೆಯು ನಿನಗೆ ನೆನವಿಹುದೇನಾ ಶುಭಗಳೆಗೆ (೧೪ವಿಂ. ೧೦-೫). [ಧುನಿ + ರಾಣಿ]

ಧುಪ್ಪುಧುಪ್ಪು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ಇರ್ವರು ಧುಪ್ಪು ಧುಪ್ಪೆಂಬಂತೆ ಹೊಡೆದಾಡುತಿರ್ದರಾಹವದೆ (ಮೋಹತ. ೩೮-೩೭). 'ದುಪ್ಪು ದುಪ್ಪು' ಪರಾ.

ಧುಬಲಿ (ನಾ). ದಪ್ಪವಾದ ಹೆಂಗಸು ; ಟೊಣಪಿ : ನಮ್ಮವ್ವ ! ಏನು ಕಾಟ ಈ ಧುಬಲೇರದು ! (ಎತ್ತಿಕ್ಕ. ೯೭) ; ಗೋಲ ಉಟಗೊಂಡು ಧುಬಲಿ ಬರತದಲ್ಲ, ಅದರ ಜೋಡಿ ಹೋಗಿದ್ದಾಳು ಹವಾ ತಿನ್ನಲಿಕ್ಕೆ ! (ಎತ್ತಿಕ್ಕ.೧೨೨). [<ಡುಬಲಿ./ಮರಾ. ಢಬುಲಾ]

ಧುವಮ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧುಮ್ಮೆನ್' ಪರಾ.

ಧುಮಧುಮಲಾಡು (ಕ್ರಿ). ದುಮುಗುಟ್ಟು ; ಸಿಡುಕು ; ಕೋಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸು : ಹಬ್ಬದ ದಿನದಿಂದಲೂ ಸೊಸೆಯ ಮೇಲೆ ಆಕೆ ಧುಮ ಧುಮಲಾಡುತ್ತಲೇ ಇದ್ದಾಳೆ (ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರ. ೯೩). [←ತೆಲು. ದುಮದುಮಲಾಡು]

ಧುಮಶ್ಚಕ್ರಿ (ನಾ). ಗೊಂದಲ; ಗಲಾಟೆ: ಈ ಪ್ರಕಾರ ಆ ಜನವಸತಿಯಿಂದ ದೂರವಾಗಿದ್ದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ತಾಸೆರಡು ತಾಸು ಧುಮಶ್ಚಕ್ರಿಯು ನಡೆದರೂ ಯಾರಿಗೂ ಗೊತ್ತಾಗಲಿಲ್ಲ (ಮಂಜುಳ. ೭೯). [←ಮರಾ. ಧುಮಶ್ಚಕ್ರೀ]

ಧುಮಾಂಕು 'ದುಮ್ಮಿಕ್ಕು' ನೋ.

ಧುಮ್ಮನೆ (ಅ). ಧುವಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಅನುಕರಣಕ್ಕೆ-ಖಣಿಲ್ಲನೆ, ಖಟಿಲ್ಲನೆ. ಧವ್ಮನೆ, ಧುವ್ಮನೆ [ಪಾಠಾಂ. ಧುವ್ಮನೆ] (ಶಮದ. ೧೯ ಪ್ರಯೋ). [ಧುಂವ್ + – ಅನೆ$_1$]

ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕು 'ದುಮ್ಮಿಕ್ಕು' ನೋ.

ಧುಮ್ಮಿಡು (ಕ್ರಿ). ಕೆಳಗೆ ಇಳಿ ; ಬೀಳು : ಮುಡಿಯುಳಿದ ಶಿರೋಜ ಧುಮ್ಮಿಟ್ಟು-ನೆಲದೊಳಗೀಜ ಮೂರ್ಜಡೆಗಳುಗಟ್ಟಿ ತನು ಬಾಗಿ ಬಳಲುತಲಿ (ಹನುಮ. ೩೯-೩). [ಧುವಮ್ + ಇಡು$_1$]

ಧುಮ್ಮುಚಿ 'ದುಮಂಜಿ' ನೋ.

ಧುಮ್ಮೆನ್ (ಕ್ರಿ). ಧುವಮ್ ಎಂದು ಶಬ್ದಮಾಡು: ಧುಡುಹೆಂಬ ಧುಮ್ಮೆಂಬ ಘೋರೆಂಬ ಭೋರೆಂಬ ಕೂರಸಿಗಳುರವಣಿಯ ದನಿಯುಡಸುತಂ ಪುಟ್ಟೆ (ಇಹರ. ದೀ. ೪೨-೨). [ಧುಮ್ + ಎನ್$_1$]

ಧುರ$_1$ 'ದುರ' ನೋ.

ಧುರ$_2$ (ನಾ). ೧. ನೊಗ. ೨. ಬಂಡಿಯ ಈಸಿನ ಮುಂಭಾಗ ; ಗಾಡಿ ಯಲ್ಲಿ ನೊಗವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಭಾಗ ; ಮೂಕಿ. ೩. ಕಡಾಣಿ ; ಕಡೆ ಗೀಲು. ೪. ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನ ; ಗೌರವಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ಥಾನ. ೫. ಭಾರ; ಹೊಣೆ ; ಜವಾಬ್ದಾರಿ : ದೊರೆತನದ ಜಟಿಲಗಳ, ಕುಲಟಿಗಳ, ಕಠಿಣಗಳ ಭರತನುಳಿಸಿದನೆ ರಾಮನ ತೀರ್ಪಿಗೇದು ? ಅರಿವಿಗಿಹ ಕರ್ತವ್ಯಭಾರವನು ತಾನರಿತು ಧುರವ ಧರಿಸಿದನವನು (ಮಂಕುತ. ೭೦೯). [ಸಂ. ಧುರ್]

ಧುರಂಧರ (ಗು). ೧. ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವ. – ಹೊತ್ತಿರುವ. ೨. ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ. (ನಾ). ೩. ಭಾರ ಹೊರಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪಶು; ಹೊರೆ ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳಲು ಅರ್ಹವಾದ ಪ್ರಾಣಿ : "ಧೂರ್ವಹಃ, ಧುರ್ಯಃ, ಧೌರೇಯಃ, ಧುರೀಣಃ, ಧುರಂಧರಃ–ಶ ಬಂಡಿ, ಗೋಣಿ, ನೇಗಲು ಮುಂತಾದ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು ಶೆಳೆಯುವ ಎತ್ತು ಮುಂತಾದ ದನಗಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೯೩). ೪. ಹೊಣೆಯನ್ನು ಹೊರುವವನು ; ಮುಖಂಡ ; ನಾಯಕ ; ಮುಂದಾಳು ; ವಿಚಿತ್ರವೀರ್ಯನಂ ಗಾಂಗೇಯಂ ಧರಾಭಾರ ಧುರಂಧರನಂ ಮಾಡಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೭೩ ವ). 'ಧುರಂಧರಿಕೆ' ಪರಾ. ೫. ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವನು ; ಸಮರ್ಥ : ಸಹದೇವನಾತನ ಸವಹರೆಯ ನಕುಲಾಂಕನಿವರಾಹವಧುರಂಧರರು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೨-೧೫) ; ಅಸಹಾಯಶೂರ ಧೈರ್ಯದ ಪರಾಕ್ರಮಧೀರನಸಮಕೀರ್ತಿಯ ವಿಸ್ತಾರ ಜಸದ ಕಾರ್ಯಕ ಧುರಂಧರ ನಂಜರಾಜೇಂದ್ರ ರಸೆಯ ತೊಟಿದು ಪೋದ ನಿಂದು (ಶಂನವಿ. ೧೯-೯೪.) 'ಕಾರ್ಯಂಧುರಧರ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧುರಂಧರತೆ (ನಾ). ೧. ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ; ಜವಾಬ್ದಾರಿ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳು ವುದು : ವಿಶ್ವವಿಶ್ವಂಭರಾ ಧುರಂಧರತೆಗಂ ವೀರಶ್ರೀನಿವಾಸವಿಳಾಸಕ್ಕಂ. . . ತಾನೊರ್ವನೆ ನಿರುಪಮಜನ್ಮಭೂಮಿಯಾಗಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೪೯ ವ) ; ರಾಜ್ಯಭರಧುರಂಧರತೆಗೆ ಕುಮಾರಂ ತರುಣನಾದೊಡಂ ನೀಮೆ ಸಾಲ್ವಿರ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೯-೯೯). ೨. ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ಈ ರಣಧುರದೊಳ್ ಧುರಂಧರತೆಯಂ ಹರಿಕಂಧರನೆಂಬನೊಡ್ಡಿದಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೪-೩೦). [ಸಂ. ಧುರಂಧರತಾ]

ಧುರಂಧರಿ, ಧುರಂಧುರಿ (ನಾ). ೧. ಅದ್ಧೂರಿ ; ವೈಭವ ; ಭವ್ಯತೆ : ನಿನ್ನ ಮನಿ ಲಗ್ನದ ಧುರಂಧರಿ ನೋಡಿದರ ಜಮಖಂಡಿ ಮಹಾರಾಜನ ಲಗ್ನ ನೆನಸೂ ಹಂಗ ಆಯ್ತು (ಗಂಪಾಯಿ. ೧೬೮) ; ಕಲ್ಯಾಣವುಂಟಪವು ಹೇಗಾಗಿದೆ . . . ಏನು ಕೇಳುವಿಯಪ್ಪ ! ಎಷ್ಟು ಧುರಂಧುರಿಯಿಂದ ಮಾಡಿರುವಿ (ಕನಕ. ೬೩). **ಧುರಂಧುರಿ** : (ಗು). ೨. ಸಡಗರದ; ಅದ್ಧೂರಿಯಾದ : ಹಗಲಾಗಲಿ ಧುರಂಧುರಿ ಜಾತ್ರಿ ನಿದ್ದಿಗಿರಲಿ ರಾತ್ರಿ (ಹಾಡುಪಾ. ೪೨-೩). [←ಮರಾ. ಧುರಂಧರೀ, ಧುರಂಧುರೀ]

ಧುರಂಧರಿಕೆ (ನಾ). ಮುಂದಾಳುತನ ; ಮುಖಂಡತ್ವ : ಧುರಧುರಂಧರಿಕೆ ಯನು ತಾನೇ ಧರಿಸಿ ಕಳುಹಿದನಿಂದ್ರಜಿತುವನು (ತೊರರಾ. ೬-೨೦-೬). [ಧುರಂಧರ + – ಇಕೆ]

ಧುರಂಧುರಿ 'ಧುರಂಧರಿ' ನೋ.

ಧುರಕೋಳಾಹಳಿಗ (ನಾ). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೋಲಾಹಲವನ್ನು ಮಾಡು ವವನು ; ಶೂರ : ರಣದಗ್ಗಳೆಯ ಸುಭಟರ ಜಯಿಸು ಧುರಕೋಳಾಹಳಿಗ ನೆನಿಸು (ಕುಮಾರರಾಮ. ಓಬಿಇ. ಪಿ. ೨೭೯). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಕೋಳಾಹಳ (=ಕೋಲಾಹಲ) + – ಇಗ]

ಧುರಗಲಿ 'ದುರಗಲಿ' ನೋ.

ಧುರಗಳ್ಳ (ನಾ). ಯುದ್ಧದಿಂದ ಪಲಾಯನ ಮಾಡುವವನು,–ತಪ್ಪಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವವನು ; ರಣಹೇಡಿ : ವೀರರಂಗವ ಬಿಟ್ಟು ನೀನೀ ಚೋರರಂಗವ ಕಲಿತ ಹೊಸತೇ ನಾರಿಗಳ್ಳನು ತಂದೆ ನೀ ಧುರಗಳ್ಳ ಹಸನಾಯ್ತು (ಕೌಶಿರಾ. ೧೯-೨೮). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಕಳ್ಳ$_1$]

ಧುರಚಮತ್ಕೃತಿ (ನಾ). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಕೌಶಲ,–ಚಾತುರ್ಯ: ಜೋದರ ಧುರಚಮತ್ಕೃತಿ ಬೆಜಗನಿತ್ತುದು ದೇವಸಂತತಿಗೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೪-೮೬). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಚಮತ್ಕೃತಿ]

ಧುರಧರ (ನಾ). ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹೊರುವವನು ; ಹೊಣೆಗಾರ : ಎಂದಾದಪನೋ ಲಲನೆಗೆ ನಂದನನುರುರಾಜ್ಯಭಾರಧುರಧರನೆಂಬೀ ಸಂದೇಹ ಮೆನ್ನ ಮನದೊಳ್ ಕುಂದದೆ ನೆಲಸಿರ್ದುದೆಂದು ಬಿನ್ನಯಿಸಲೊಡ (ಜಾಧಪು. ೩-೩೮). [ಸಂ.]

ಧುರಧರಣಿ (ನಾ). = ಧುರಧರೆ : ಅಘಾಸುರಧ್ವಂಸಧರಾಧರಣಿಯಂತೆ ನೀಲಕಂಠನೃತ್ಯಾಡಂಬರವುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧-೭೪ ವ) ; ಧುರಧರಣಿ ಪೆಣ ಮಯಮಹಾಗೆ ಭಯಂಕರಮನಾಳ್ದುದಾಹವರಂಗಂ (ಮಹಾನೇ.೧೨-೬೪) ; ಪರಿ ಮಿತಪರಿವಾರ ತುರಗಸಹಿತ ರಾಮ ಧುರಧರಣಿಯೊಳು ಮಾಜಾಂತು ಇರದೆ ನಿಂದನು ಸುರುತಾಳನ ಸಕಲ ಮೋಹರಕಿದಿರಾಗಿ ಬೇಗದೊಳು (ತೊರಾಸಾಂ. ೪೩-೩೦). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಧರಣಿ$_1$]

ಧುರಧರೆ (ನಾ). ಕಾಳಗದ ಕಣ ; ಯುದ್ಧಭೂಮಿ ; ರಣರಂಗ : ನೆತ್ತರ ಪೆರ್ಮಡು ಕಡಿದತ್ತುಪೇಂದ್ರನಿಂ ಧುರಧರೆಯೊಳ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೯-೬೬) ; ಶರಣೆನುತಂಜ ಬಂದು ಮಜೆವೊಕ್ಕಡೆ ಕಾವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಪಂಜರ . . . ಧುರಧರೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಳಿಕ್ರಿತಾಂತನೆನುತ್ತ ಜಸ್ಟೆಕುಂ ವರವಿಬುಧವ್ರಜಂ (ಕಶಿ. IV, ೧-೬೮ ; 1204) ; ಧುರಧರೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಲ್ತು ತಮವೇಳ್ವರಗಾ ಕೃತಿಯಿಂ ವರೂಥವುಂ ಧರಿಯಿಸಿ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೭-೫೨). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಧರೆ]

ಧುರಧಾರಿಣಿ (ನಾ). = ಧುರಧರೆ : ಧುರಭರವನಾಂಪ ತನಗದು ಸಿರಕ್ಕೆ ಸಿವುಡೆನಿಸೆ ತೆರ್ಕೆಯಿಂ ಶುಂಡಂ ದೋಃಪರಿಘಾಸಿಯಿಂದೆ ಪೊಯ್ದಂ ಕರಿಕರಮಂ ಪಱಿದು ಪಾಱಿ ಧುರಧಾರಿಣಿಯೊಳ್ (ಮಹಾನೇ. ೧೨-೬೮). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಧಾರಿಣಿ]

ಧುರಧೀರ (ನಾ). ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶೂರನಾದವನು ; ರಣಧೀರ : ಧರಣೀಶಂ ಧುರಧೀರನಾಗೆ ಧನಮುಳ್ಳಂ ತ್ಯಾಗಿಯಾಗಲ್ . . . ದೊರೆವೋಲ್ ಚಿನ್ನಕೆ ಸೌರಭಂ (ಸೋಮೇಶ. ೧೧) ; ಧುರಧೀರ ಸಾಹಸ ಚಿತ್ರಸೇನನುದಾರಗುಣನಿಧಿ ಬಂದು ಕಂಡನು ವಿಚಿತ್ರಭಾವದಲಿ (ಕುವ್ಯಾ.ಉ. ೧೧-೨೬) ; ಧುರಧೀರ ಸೇದಿರಾಜಂ ಗುರುತರ ಗಣಪದಮನಿತ್ತು ಸುರತತಿ ಪೊಗಳುತ್ತಿರೆ ಮೆಱೆದೊಪ್ಪುವ ಪುಲಿಗೆಱೆಪುರಪತಿ ಸೋಮೇಶನೊಲ್ದು ಪಾಲಿಕೆ ನಮ್ಮಂ (ತ್ರಿಪು. ೨೩-೦) ; ಧುರಧೀರ ರಕ್ತಬೀಜಾಸುರನಂ ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬಾಯ್ದೆಱೆದಿರ್ದಾ ವರದುರ್ಗಿಯು ಪಲ್ಗಳವೋಲ್ ಹಿರಿದುಪ್ಪರ ಗೋಂಟೆದೆನೆಗಳೊಪ್ಪಿದವಮವು (ಹಮ್ಮಿ.ರ. ೧-೬೦). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಧೀರ]

ಧುರಧುರಂಧರ(ನಾ). ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಳು: ವರಯುಧಾಮನ್ಯು ತ್ರವೌಂಜಸನುರು ಶಿಖಂಡಿ ಸುಚೇಕಿತಾನರು ಧುರಧುರಂಧರ ವೀರ ಪಾಂಚಾಲಕ್ಷಿತೀಶ್ವರರು (ಕುವ್ಯಾ.ಉ. ೧೧-೨೨) ; ವಿಮಲ ಸಹಣಿಗಳವರ ಕರೆಯೆನುತ ಧುರಧುರಂಧರರೊಱಲಿದರು (ಕುವ್ಯಾ.ಭೀ. ೪-೪೭) ; ವಿರಚಿಸಿದನಾ ವೀರ ದಶಕಂಧರಶಿರಃಕಂತುಕವಿನೋದದ ಧು[ಪಾಠಾಂ. ಧ]ರ ಧುರಂಧರ ದುಷ್ಪದೋರ್ದಂಡಪ್ರತಾಪಕವ (ತೊರರಾ. ೬-೫೨-೩). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಧುರಂಧರ]

ಧುರಧುರೀಣತೆ (ನಾ). ಯುದ್ಧದ ಮುಂದಾಳುತನ,-ನಾಯಕತ್ವ : ಸರಿಯದಾರ್ಕೆ ನಿನಗೆ ನಂಬುಗೆಗೆರವ ತಾರದೆ ಸ್ವಾಮಿಕಾರ್ಯದ ಧುರಧುರೀ[ಪಾಠಾಂ. ಧುರದ ಪರಿ]ಣತೆ ನಿನ್ನೊಳಾಯ್ತು (ತೊರರಾ. ೬-೩೮-೧೪). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಧುರೀಣತೆ]

ಧುರಪರಿಷ್ಕೃತ (ನಾ). ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಪಡೆದವನು; ಯುದ್ಧಪರಿಣತ: ಎಲವೋ ಧುರಪರಿಷ್ಕೃತನಲ್ಲ ಸಾರ್ಸುಡು ನಿನ್ನ ಸಾಹಸವ (ತೊರರಾ. ೬-೪೪-೨). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಪರಿಷ್ಕೃತ]

ಧುರಪಲಾಯನ (ನಾ). ಯುದ್ಧಮಾಡಲಾರದೆ ಅಂಜಿ ಓಡಿಹೋಗುವುದು ; ಹೋರಾಟದಿಂದ ಪಲಾಯನ ಮಾಡುವಿಕೆ : ಆರ ದಳವದು ಧುರಪಲಾಯನ ಚಾರುದೀಕ್ಷಿತರಾಯ್ತು (ಕುವ್ಯಾ.ಶ. ೧೪-೯). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಪಲಾಯನ]

ಧುರಭರ (ನಾ). ಯುದ್ಧದ ವೇಗ; ಕದನದ ತೀವ್ರತೆ : ಧುರಭರವನಾಂಪ ತನಗದು ಸಿರಕ್ಕೆ ಸಿವುಡೆನಿಸೆ ತೆರ್ಕೆಯಿಂ ಶುಂಡಂ ದೋಃಪರಿಘಾಸಿಯಿಂದೆ ಪೊಯ್ದಂ ಕರಿಕರಮಂ ಪಱಿದು ಪಾಱಿ ಧುರಧಾರಿಣಿಯೊಳ್ (ಮಹಾನೇ. ೧೨-೬೮). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಭರ]

ಧುರಮಂಡಲ (ನಾ). = ಧುರಧರೆ : ಧುರಮಂಡಲದೆ ದೇವರ ಪಾದಪದ್ಮವ ಹರುಷದೆ ಕಾದು ಬೆಸಸಿದ ಪಿರಿದು ಸೇವೆಯ ಪಾಳ್ಪೆವೆಂಬೂಳಿಗದರ ಬಿರುದಿನ ನುಡಿಗಳೊಪ್ಪಿದುವು (ಕಂಸವಿ. ೮-೪೩). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಮಂಡಲ]

ಧುರಮುಖ (ನಾ). ಯುದ್ಧದ ಮುಂಚೂಣಿ : ಧುರಮುಖದೊಳಂತಕನ ಹಸಿವಡಗೆ ಮಾರಿ ಕೊಕ್ಕರಿಸಿ (ಹದಿಶಾ. ೧೧-೧೪). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಮುಖ]

ಧುರವಿಜಯ (ನಾ). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವನು,-ಜಯಶಾಲಿಯಾದವನು: ವರಚಂದ್ರಗಿರಿಯ ಸುಪರಿಪ್ಪರಣವನಾಕ್ರಮಿಸಿರಲ್ಕೆ ಸೈನ್ಯಸಮೇತಂ ಧುರವಿಜಯನನಿಕ್ಕೇರಿಯ ಮುಖಿಯಪನಂ ಕಳುಹಿ ಮುಗುಳ್ದದಂ ವಶಗೆಯ್ದಂ (ಕೆಳನೃ. ೧೧-೫೬). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ವಿಜಯ]

ಧುರವಿಶಾರದ (ನಾ). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತ ; ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣ ; ಶೂರ : ಧುರವಿಶಾರದನಹೆ ವಿರಾಟನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ನೀನು (ಕುವ್ಯಾ.ಭೀ. ೫-೨೫). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ವಿಶಾರದ]

ಧುರಾವನಿ (ನಾ). = ಧುರಧರೆ : ನೆತ್ತರ ತೆರೆಱೆಗಳ್ ಪರಿದವು ಸುತ್ತುಂ ಬಳಸು ಧುರಾವನೀಮಂಡಳದೊಳ್ ಸತ್ತ ಚತುರಂಗವಿನಿತೆನಲತ್ತಳಗಂ ಬಗೆದು ನೋಟ್ಟಿಡಾ ಬ್ರಹ್ಮಂಗಂ (ಮಹಾನೇ. ೧೨-೦೩೩) ; ಪರಿಹರಿಸಿ ನರನಂ ಧುರಾವನಿಯೊಳಡಗೆಡಹಿ ಹರನಂದು ಮೆಟ್ಟಿ ಮಲ್ಲಡಿ ಸೋಂಕುಮಾತ್ರದಿಂದರುಣಜಲಮಂ ಕಾಱಿದಂ. (ಕಬಪು. ೫೩-೫೬). [ಧುರ$_1$ (<ದುರ) + ಅವನಿ]

ಧುರಾವಹ (ನಾ). ಹೊಣೆಯನ್ನು ಹೊರುವವನು ; ಹೊಣೆಗಾರ : ನೀವು ಕೌರವ ಸರ್ವದಳದ ಧು[ಪಾಠಾಂ. ದು]ರಾವಹರಲೆ ಬಾಣಸೃಷ್ಟಿ ಕೃತಾವಧಾನವ ತೋಱೆನುತ ನೃಪನೆಚ್ಚು ಬೊಬ್ಬಿಱಿದ (ಕುವ್ಯಾ.ಶ. ೨-೫೫). [ಸಂ.]

ಧುರೀಣ (ಗು). ೧. ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತ,-ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ; ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ,-ಹೊತ್ತಿರುವ. (ನಾ). ೨. ದಕ್ಷನಾದವನು ; ಸಮರ್ಥ ; ನಿಪುಣನಾದವನು : ತಳ್ತೀಸಾಡಿದಂ ಕೋಟಿಗೊರ್ವನೆ ಬಿಲ್ಗೊಂಡು . . . ಧನುರ್ಧರಧುರೀಣಂ ದ ರ್ಧರಂ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೪-೧೭೭) ; ಅಪಾರವಾಗಿ ದುಡಿವ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸೇವಾಧುರೀಣರಲ್ಲಿ . . . ಇವನೂ ಉನ್ನತಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ (ಪಾಶ್ಚಾವಿ. ೪೯೬). ೩. ಮುಂದಾಳು ; ಅಗ್ರಗಣ್ಯ ; ನಾಯಕ : ಆಧುನಿಕ ಪ್ರಪಂಚದ ಕೆಲವೊಂದು ಮುಖ್ಯಮುಖ್ಯ ಸಂಗತಿಗಳು ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ಧುರೀಣರ ಹಾಗು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವಾನಿರತಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೆಳೆದಿದ್ದವು (ಮಹಾಯೋ. ೨೯) ; ಕ್ರಾಂತಿದೇವಿಯ ಪರಮಭಕ್ತರೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳದ ಧುರೀಣರೂ ಆಗುವರು (ಜಗಸಂ. ೨) ; ಸಾಮ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಮಾನವತಾವಾದದ ಧುರೀಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಮೇರೆಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸುಲಿಗೆಯ ಸಾಧನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಧರ್ಮವು ಸುಳ್ಳುಸುಖದ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನೀಯುತ್ತದೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೧೧). ೪. ಭಾರ ಹೊರುವ ಪ್ರಾಣಿ ; ನೊಗವನ್ನು ಹೊರುವ ಎತ್ತು : "ಧುರೀಣ ಧೌರೇಯ ಧುರ್ಯನಾಮೂ ಭದ್ರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೯-೩); "ಧೂರ್ವಹಃ, ಧುರ್ಯಃ, ಧೌರೇಯಃ, ಧುರೀಣಃ, ಧುರಂಧರಃ-ಇ ಬಂಡಿ, ಗೋಣಿ, ನೇಗಲು ಮುಂತಾದ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು ಸೆಳೆಯುವ ಎತ್ತು ಮುಂತಾದ ದನಗಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂಕ. ೨೯೩). [ಸಂ.]

ಧುರೀಣತೆ(ನಾ). ೧.ಕಾರ್ಯಚತುರತೆ,-ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. ೨. ಮುಂದಾಳುತನ ; ನಾಯಕತ್ವ ; ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ : ಜಾನಕಿಬಾಯರ ಧುರೀಣತೆಯು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ತೀರ ಪ್ರಖರವಾಗಿತ್ತು (ಸಮುಜೀ. ೭೩). [ಸಂ. ಧುರೀಣತಾ]

ಧುರೀಣತ್ವ (ನಾ). ಮುಂದಾಳುತನ ; ನಾಯಕತ್ವ : ಕುಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಪಾದಳ್ಳಿಯ ಕುಸ್ತಿಗಡಿಗಳು ದಾದಾನ ಧುರೀಣತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದರು (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೫೧). [ಸಂ.]

ಧುರ್ಯ (ನಾ). ೧. ಸಮರ್ಥ ; ಚತುರ ; ಕಾರ್ಯಧುರಂಧರ : ಧನುರ್ಜೇಶ್ಮಂ . . . ನಿಲೆ . . . ದುಮಪತಿಕ್ಷೇತ್ರದೊಳ್ ಧನವಂತಂ ಧರಣೀಶ ಕಾರ್ಯಭರಧುರ್ಯಂ ಸತ್ಕಳಾಕೋವಿದಂ (ಜಾತತಿ. ೧೭-೨೯) ; ನಿಜಗುರು ಸ ಪ ರಿ ಯ ಕ್ಷೀ ಣ ನಂ ಗುರುಚರಣಗಂಧಾಘ್ರಾಣನಂ ಗುರುಕಾರ್ಯಧುರ್ಯನನು (ಬಸಪು. ೩೯-೫೩) ; ಜಕ್ಕಣಾಚಾರ್ಯ ಭಕ್ತಿಸಾಕಾರ್ಯ ಪರಮಶಿವಸಮಯ ಧುರ್ಯ (ಪ್ರಾಥರಾ. ೧೧-೮). ೨. ಪ್ರಮುಖಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನು ; ಆಡಳಿತಗಾರ. ೩. ಸಚಿವ. ೪. ಮುಂದಾಳು ; ನಾಯಕ ; ಅಗ್ರಗಣ್ಯ. ೫. (ಬಂಡಿಯ ಮೂಕಿಗೆ ಹೂಡಿಸಿರುವ)

ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವ ಕುದುರೆ, ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುವು ; ಗಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ದನ : "ಧುರ್ಯಃ, ಧೌರೇಯಃ–ಈ ೨ ಹೊಟದೆತ್ತು" (ಹಲಾಯು. ೪೪–೧೦೦); "ಧುರ್ಯನಾ ಶಿದ್ಧಿ ದುಕ್ಷಮದು" (ಮಂಗರಾ. ೩೩–೧). ೬. ಚತುರತೆ ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ : ಅವರೊಳೊಂದೊಂದಕ್ಕೊಡಂಬಡಿಸಿ ಸಾಂಗದಿಂದ ಪುರಾಣ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾರ್ಥಂಗಳೊಳು ಬ ಹು ಸ ಮ ಯ ಗ ಳ ಚಿತ್ರಂಗಳೊಳಗಹುದಹುದೆನಿಸಿ ಚಾತುರ್ಯಧುರ್ಯದಲಿ (ಬಸಪು. ೩೩–೫೯). [ಸಂ.]

ಧುರ್ಯೆ (ನಾ.) ಗರ್ಭಿಣಿ ; ಬಸುರಿ : "ವರಧುರ್ಯೆ [ಪಾಠಾಂ. ದುರ್ಯೆ] ಸತ್ವೆಯಂತರ್ವತ್ನಿ ಗುರ್ವಿಯೆಂದರೆ ಗರ್ಭಿಣಿಯೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯–೦೭). [ಸಂ. ಧುರ್ಯಾ]

ಧುವನ (ಗು). ೧. ಅಲ್ಲಾಡಿಸುವ ; ನಡುಗಿಸುವ. (ನಾ). ೨. ಅಲ್ಲಾಡಿಸುವುದು ; ಕಂಪನ. ೩. ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ. [ಸಂ.]

ಧುವಿತ್ರ (ನಾ). ೧. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉರಿಯಿಸಲು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಬೀಸಣಿಗೆ: "ಧುವಿತ್ರಂ [ಪಾಠಾಂ. ಧವಿತ್ರಂ] . . . ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಜ್ವಲನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬೀಸಣಿಗೆ ಹೆಸರು, ಹುಲ್ಲೆಚರ್ಮದ ಬೀಸಣಿಗೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೦). ೨. ಬೀಸಣಿಗೆ. [ಸಂ.]

ಧುಸುಮುಸಿ 'ಧುಸುಮುಸು' ನೋ.

ಧುಸುಮುಸು, ದುಸುಮುಸಿ, ದುಸುಮುಸು, ಧುಸುಮುಸಿ (ನಾ). ಅಂತಸ್ತಾಪ ; ದುಮುಗುಡುವಿಕೆ ; ಆಂತರಿಕ ಕೋಪ ; ಕೋಪದಿಂದ ಒಳಗೊಳಗೇ ಸಿಡಿಮಿಡಿಗೊಳ್ಳುವುದು : ರಾಣಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ . . . ಮದುವೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಒಳಗಿಂದೊಳಗೆ ಧುಸುಮುಸು ಇದ್ದದ್ದು ನಿನಗೆ ಗೊತ್ತೇ ಅದೆ (ಮಂಜುಳ. ೧೧೩). **ದುಸುಮುಸಿ** : ನಾನು ವೈನಿಯವರೊಂದಿಗೆ ಇಲ್ಲದ ದುಸುಮುಸಿ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟುದಕ್ಕೆ ವತ್ಸಲೆಗೂ ಎಷ್ಟೊಂದು ತೃಪ್ತಿ! (ವೈನಿ. ೧೧೧) ; ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ಜಗಳಾಟ, ದುಸುಮುಸು ಇವು ನಡಿಯೋವ (ಗಂಡಾಯಿ. ೩೦). **ದುಸುಮುಸು** : ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ಯಾಸಂಜರರು ದುಸುಮುಸು ಶುರುಮಾಡಿದರು (ಬೆಂಗಬ. ೧೯೬). **ಧುಸುಮುಸಿ** : ಮದುಮಮನೆಯಲ್ಲೇ ಬೀಗರ ಧುಸುಮುಸಿ ಶುರು ಆಗಿಬಿಟ್ಟಿತು (ರೂಪಿ).

ದುಸುಮುಸುಗುಟ್ಟು=ಸಿಡಿಮಿಡಿಗೊಳ್ಳು ; ದುಮುಗುಟ್ಟು : ದುಸುಮುಸುಗುಟ್ಟುವ ಸತಿಸುತರಿಂದಲಿ ಹಸಗೆಟ್ಟದ್ದೇನೊ (ಜಗದಾ. ೩೦೮–೩). **ದುಸುಮುಸು ಮಾಡು, ದುಸುಮುಸಿ ಮಾಡು, ಧುಸುಮುಸಿ ಮಾಡು**=ದುಸುಮುಸುಗುಟ್ಟು : ದುರುಗಮ್ಮನಂತೆ ಮುಖ ಮಾಡಿ ದುಸುಮುಸು ಮಾಡೋದು ಒಂದು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಇನ್ನೇನೂ ನಾ ಕಾಣೆ (ಬೆಂಗಬ. ೧೩) ; ಸಧ್ಯಕ್ಕೆ ನೀನು ನಲನೊಡನೆ ದುಸುಮುಸು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು (ನಲದ. ೬೦); ತಂದೆ ತಾಯಿಯ ಸಂಗಡ ದುಸುಮುಸಿ ಮಾಡಿರದಿದ್ದರೂ ಕಿರಣಲೇಖಗೆ ಅದು ಯಾವುದೂ ಅನ್ಯಾಯವೆಂದು ಅನಿಸುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ (ಇಪ್ಪತ. ೪೧೩) ; ಅವರು ಮೆಲ್ಲ ಮೆಲ್ಲನೆ ನಮ್ಮಂತೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. . . . ಒಂದೂ ಅಪಶಬ್ದವನ್ನಾಡಲಿಲ್ಲ. ಎಂದೂ ಧುಸುಮುಸಿ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೩೬೩). **ಧುಸುಮುಸು ಹಾಯು** = ದುಸುಮುಸುಗುಟ್ಟು : ಅವೂ ಧುಸುಮುಸು ಹಾಯುವ ಕ್ಷುದ್ರಗುಣಾ ಕಲೀತಾವಲ್ಲ ಅಂತ ಚಿಂತಿ ಬಿದ್ದದ (ಕಾಗಿಳಿ. ೧೦೨). [←ಮರಾ. ಧುಸ್‌ಮುಸ್]

ಧುಸ್ತೂರ (ನಾ). = ಧುಸ್ತೂರ. [ಸಂ.]

ಧುಸ್ತೂರ (ನಾ). ಉಮ್ಮತ್ತಿಗಿಡ ; ದತ್ತೂರ. [ಸಂ.]

ಧುಳಧುಳ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧುಳಧುಳನೆ' ಪರಾ.

ಧುಳಧುಳನೆ (ಅ). ಧುಳಧುಳ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ; ವೇಗವಾಗಿ : ಬಂದರು ಧುಳಧುಳನಬಲೆಯರಾ ಗಾಡಿಕಾಜನಿದ್ದೆಡೆಗೆ (ಭರತ. ೪–೧೧೭). [ಧುಳಧುಳ + – ಅನೆ$_1$]

ಧುಳುಧುಳು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ : ಭಟಲ್ ಭಟಲೆಂಬ ಕಟಪಟನಿಟಲು ನಿಟಿಲೆಂಬ ಧುಳುಧುಳುಂ ದೊಪ್ಪೆಂಬ ಗುಜುಗುಜು ಧಳಧಳಂ ಜೋಜೆಂಬುದಜದಜದೊಳದೊಳೆಂಬೀ ಧ್ವನಿಗಳವನಿಗೆ ಭಯವನೀವುತಿರೆ (ಸಾನಂಭ. ೮–೧೩) ; ಕಲಕಿ ಸಾಗರ ತುಳುಕಿ ಜಲ ದುಂ ಧುಳುಧುಳುಂ . . . ಎನಿಪ ಹೆಚ್ಚಳದ ಘೋಷಗಳೆಸಗಿ ಘುಮ್ಮಿಡಿದವು ನಭೋಂತರವ (ಅನಂತಾ. ೩–೪–೩೩).

ಧೂಧಸೆಲ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಕಾಡುತೆಂಗು : ಡಡ್ಸಲ, ಧೂಧಸೆಲ, ಬಿಟ್ಟತೆಂಗು, ಕಾಡುತೆಂಗು (ವೃಶಿಗ. ೮–೧೯೦). [?]

ಧೂತ (ಗು). ೧. ನಡುಗಿದ ; ಕಂಪನಗೊಂಡ. ೨. ಕೊಡವಿದ ; ಝಾಡಿಸಿದ. 'ಪದಧೂತಧೂಳಿ' ಪರಾ. ೩. ತೆಗೆದು ಹಾಕಿದ ; ನಿವಾರಿಸಿದ ; ನಾಶಮಾಡಿದ. 'ಧೂತಪಾಪೆ' ಪರಾ. ೪. (ಗಾಳಿಯಿಂದ) ಹರಡಿದ : ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ; ಹಬ್ಬಿದ ; ಚದರಿದ. 'ಧೂತಧೂಮ' ಪರಾ. ೫. ಬಿಟ್ಟ ; ತೊರೆದ ; ತ್ಯಜಿಸಿದ ; ಮುಕ್ತವಾದ. 'ಧೂತಪಾಪ' ಪರಾ. ೬. ಶುಚಿಮಾಡಿದ ; ಸ್ವಚ್ಛಗೊಳಿಸಿದ. (ನಾ). ೭. ಬಿಟ್ಟುದು ; ತ್ಯಜಿಸಿದುದು : "ತ್ಯಕ್ತಂ, ಹೀನಂ, ವಿಧುತಂ, ಸಮುಜ್ಝಿತಂ, ಧೂತಂ, ಉತ್ಸೃಷ್ಟಂ–೬ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೩೨). [ಸಂ.]

ಧೂತಧೂಮ (ನಾ). ಹರಡಿದ ಹೊಗೆ ; ಹಬ್ಬಿದ ಹೊಗೆ : ಕಾಸಿದವು ಫಣಿಕುಲವ ಮೇಣ್ದೊಳ್ಳಸದಲಿ ಡಾವರಿಸಿದವು ಕಿಡಿ ಧೂತಧೂಮದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಭ. ೨೦–೬೦). [ಧೂತ + ಧೂಮ]

ಧೂತಪಾತಕ (ನಾ). ಪಾತಕವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಪಾಪದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದವನು : ನೀತಿವಿದ ಕೀರ್ತಿದಿದರು ನಿಮ್ಮಾತಗಳು ಹಿಮಗಿರಿಗೆ ಹರಿವವಪೂತಪುಣ್ಯನದೀವಿಗಃ ಹನಧೂತಪಾತಕರು (ನಿಧಾಗ. ೧–೯–೪೧). [ಧೂತ + ಪಾತಕ]

ಧೂತಪಾಪ (ಗು). ಪಾತಕದಿಂದ ಮುಕ್ತವಾದ; ಪವಿತ್ರವಾದ: ಅಂಧಕಾಸುರನ ಸುಕುಮಾರನೆನಿಸುವ ತಾ ಕಂ ಧರಾವಲಯದ ಕಕುದ್ಗಿರಿಯ ದಕ್ಷಿಣದೊಳಂ ಧೂತಪಾಪಸಂಕುಲಭವಿಷ್ಯಚ್ಛೀಲಲೋಲ್ಯಶ್ಚಸತ್ಸರ್ವಕಾ ಕಂಧರದೋಳ್ . . . ತಪದಿಂದಿರ್ದನು (ವೀಶೈಪು. ೩–೨೧–೩೩). [ಧೂತ+ಪಾಪ]

ಧೂತಪಾಪೆ (ನಾ). ೧. ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವಳು,–ಕಳೆಯುವವಳು. ೨. ಪಾಪಮುಕ್ತೆ ; ನಿರ್ದೋಷಿ ; ಪಾಪವಿರಹಿತೆ. ೩. ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿಯ ಹೆಸರು ; P ಈ ನದಿಯ ವಿಷಯವು ಕಾಶೀಖಂಡದ ೫೯ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿದೆ. ಭೃಗುವಂಶದ ವೇದಶಿರನೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮಗಳು ಧೂತಪಾಪೆ ಎಂಬುವಳು ತಪಸ್ಸಿನ ಮೂಲಕ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಾನು ಅತ್ಯಂತ ಪವಿತ್ರಳಾಗಿರುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಒಮ್ಮೆ ಧರ್ಮಪುರುಷನು ಇವಳನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ತಾನು ನದಿಯಾಗುವಂತೆ ಶಾಪವನ್ನು ಪಡೆದನು ಮತ್ತು ಇವಳು ಶಿಲೆಯಾಗುವಂತೆ ಶಪಿಸಿದನು. ಧೂತಪಾಪೆಯು ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಾಗಿ ಚಂದ್ರೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ರವವಾಗಿ ನದಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಧರ್ಮನನ್ನು ಸೇರಿದಳು. ಅವಿಮುಕ್ತಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾಶೀಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಧೂತಪಾಪಾನದೀ ಮತ್ತು ಧರ್ಮನದಿಗಳು ಐಕ್ಯರೂಪದಿಂದಿವೆಯೆಂದು ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ೧, ೨, ೩ : ಗೋಮತಿ ಧೂತಪಾಪೆ . . . ಸಮಸ್ತದೇವತಾವರಣ ಕವೇರಕನ್ಯೆ ಕಳಗೊಂಡಲನೇಕನದೀವಿಳಾಸಮುಂ (ರಾಜಶೇ. ೨–೬) ; ಪುತ್ರನೊರ್ವಂ ರಾಜನಣುಗಿಯ ಜಗನ್ಮಾತೆ ಮಿತ್ರನಭವಂ ಧೂತಪಾಪೆ ತನ್ನರಸಿ . . . ಎಂದು ಘೋಷಿಪುದಂ ಬೊಲರ್ಣವಂ ಬಾಯ್ಬಿಡುತ್ತಿರ್ಪುದೆಂದುಂ (ಶೀರಾಮ. ೩–೨೧). [ಸಂ. ಧೂತಪಾಪಾ (ಧೂತ + ಪಾಪ + –)]

ಧೂತಾಂಗ (ನಾ). [ಬೌದ್ಧ] "ಭಿಕ್ಷುವು ಧೌತನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಹದಿಮೂರು ವಿಶೇಷನಿಯಮಗಳು" (ಬುದ್ಧ.ಪ. ಮಿಲಿಂದ. ೨೬ ಟೀಕ); P ಧೂತಾಂಗಗಳು ೧೩. ಅವುಗಳ ವಿವರವು 'ವಿನಯ', 'ವಿಸುದ್ಧಿಮಗ್ಗ' ಮತ್ತು 'ಮಿಲಿಂದಪಞ್ಹ' ಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ : ೧. ಪಂಸುಕೂಲಿಕ ಅಂಗ : ತೇಪೆ ಹಾಕಿದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದು. ೨. ತೇಚೀವರಿಕ ಅಂಗ: ಮೂರು ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಧರಿಸುವುದು. ೩. ಪಿಂಡಪಾತಿಕ ಅಂಗ : ಭಿಕ್ಷೆಗಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು. ೪. ಸಪದಾನಿಕ ಅಂಗ : ಭಿಕ್ಷೆಗಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಯಾವ ಮನೆಯನ್ನೂ ಬಿಡದಿರುವುದು. ೫. ಏಕಾಸನಿಕ ಅಂಗ : ಕುಳಿತು, ಒಂದೇ ಸಲಕ್ಕೆ ಊಟ ಮುಗಿಸುವುದು. ೬. ಪತ್ತಪಿಂಡಿಕ ಅಂಗ: ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆಯೊಂದರಿಂದಲೇಊಟ ಮಾಡುವುದು. ೭. ಖಲುಪಚ್ಛಾಭಕ್ತಿಕ ಅಂಗ: ಒಂದು ಸಲ ಊಟಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಏನೂ ತಿನ್ನದಿರುವುದು. ೮. ಆರಞ್ಞಿಕ ಅಂಗ : ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದು. ೯. ರುಕ್ಖಮೂಲಿಕ ಅಂಗ : ವೃಕ್ಷಮೂಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದು. ೧೦. ಅಬ್ಭೋಕಾಸಿಕ ಅಂಗ : ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದು. ೧೧. ಸುಸಾನಿಕ ಅಂಗ : ಶ್ಮಶಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದು. ೧೨. ಯಥಾಸಂಥತಿಕ ಅಂಗ : ವಾಸಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಎಡೆ ಸಿಕ್ಕಿದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ತೃಪ್ತನಾಗಿರುವುದು. ೧೩. ನೇಸಜ್ಜಿಕ ಅಂಗ : ಕುಳಿತಿರುವ ಹಾಗೆಯೇ (ಎಂದಿಗೂ ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳದೆ) ನಿದ್ರೆ ಮಾಡುವುದು. ಈ ಧೂತಾಂಗಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರಿಂದ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜೀವನಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಾಗುವ "ಕ್ಲೇಶ" (ಕಿಲೇಸ)ಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇಂಥ ಕ್ಲೇಶಗಳು ಹತ್ತು. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ :- ಲೋಭ, ದ್ವೇಷ, ಮೋಹ, ಮಾನ, ದೃಷ್ಟಿ, ವಿಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಸ್ತ್ಯಾನ, ಔದ್ಧತ್ಯ, ಅಹ್ರೀಕ ಮತ್ತು ಅನೌತ್ರಪ್ಯ : ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಪಾಪಕರ್ಮಗಳ ಫಲದಿಂದ ಈ ಶಾಕ್ಯಪುತ್ರರಾದ ಶ್ರಮಣರು ಪರಿವ್ರಜಿಸುವರು ; ಧೂತಾಂಗಗಳನ್ನೂ ಕಾಪಾಡುವರು (ಬುದ್ಧ.ಪ. ಮಿಲಿಂದ. ೨೬) ; ಹದಿಮೂರು ಧೂತಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರು (ಜೀನಾಬೌ. ೯೦). [ಧೂತ + ಅಂಗ]

ಧೂತಿ (ನಾ). ಅಲುಗಾಡಿಸುವುದು; ಬೀಸುವುದು. 'ಧೂತಿಸು' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧೂತಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಚಾಮರವನ್ನು) ಬೀಸು : ಆತಪತ್ರವನಾಂತಿರೊಗ್ಗಿ ಮಾಳೆಲೆ ಮಗುಳೆ ದೂ[ಧೂ]ತಿಸಲೆ ರೋಹಿಣಿ ಸಿತಚಾಮರವ ಶೈಲಜಾತೆಯುಂಗಕ್ಕೆ . . . ರತಿ ತೋಱು ಕೈಪಿಡಿಯನೆಂಬ ಕಳಕಳಮೆಸದುದು (ಮಾವೀಪು. ೧-೫೧). [ಧೂತಿ + - ಇಸು]

ಧೂನನ (ನಾ). ೧. ಅಲುಗಾಡಿಸುವಿಕೆ ; ಬೀಸುವಿಕೆ. ೨. ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವಿಕೆ. ೩. [ನಾಟ್ಯ] ಇಪ್ಪತ್ತು ಬಗೆಯ ಕರಕರ್ಮಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಧೂನನ, ಶ್ಲೇಷ, ವಿಶ್ಲೇಷ, ಕ್ಷೇಪ, ರಕ್ಷಣ, ಮೋಕ್ಷಣ, ಪರಿಗ್ರಹ, ನಿಗ್ರಹ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟ, ಆಕೃಷ್ಟಿ, ವಿಕೃಷ್ಟಿ, ತಾಡನ, ದೋಡಸ, ಛೇದ, ಭೇದ, ಸ್ಫೋಟನ, ಮೋಟನ, ವಿಸರ್ಜನ, ಆಹ್ವಾನ, ತರ್ಜನ - ಈ ಇಪ್ಪತ್ತುಕ ಕರ್ಮಭೇದಂಗಳ್ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೪-೦೩ ವ). [ಸಂ.]

ಧೂಪ (ನಾ). ೧. ಬೆಂಕಿ ತಗುಲಿದಾಗ ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಬೀರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಂಟುಪದಾರ್ಥ ; ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ, ಹಾಲುಮಡ್ಡಿ, ಗುಗ್ಗುಳ ಮುಂತಾದ ಸುಗಂಧಪದಾರ್ಥ : P ದೇವತಾರ್ಚನ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಧೂಪಭೇದಗಳು ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೧. **ಪಂಚಾಂಗ ಧೂಪ :** ಚಂದನ, ಕುಂಕುಮ, ಹೊಸಕರ್ಪೂರ, ಗುಗ್ಗುಳ ಮತ್ತು ಅಗರು-ಈ ಐದು ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಧೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ೨. **ಷಡಂಗಧೂಪ :** ಸಕ್ಕರೆ, ತುಪ್ಪ, ಜೇನುತುಪ್ಪ, ಗುಗ್ಗುಳ, ಅಗರು, ಚಂದನ ಈ ಆರು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಧೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ೩. **ಅಷ್ಟಾಂಗಧೂಪ :** ಗುಗ್ಗುಳ, ಅಗರು, ತೇಜಪತ್ರ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಕರ್ಪೂರ, ಬಾಲಕ, ಕುಷ್ಠ ಮತ್ತು ಹೊಸ ಕುಂಕುಮ-ಈ ಎಂಟು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಧೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ೪. **ದಶಾಂಗಧೂಪ :** ಮಧು, ಮುಸ್ತ, ಘೃತ, ಗಂಧ ಗುಗ್ಗುಳ, ಅಗರು, ಶೈಲಜ, ಸರಲ, ಸಿಹ್ಲ(ಲೋಬಾನ ಅಥವಾ ಹಾಲುಮಡ್ಡಿ) ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ (ಬಿಳಿಸಾಸಿವೆ)-ಈ ಹತ್ತು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಧೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ೫. **ದ್ವಾದಶಾಂಗ ಧೂಪ :** ಗುಗ್ಗುಳ, ಚಂದನ, ಪುತ್ರ, ಕುಷ್ಠ, ಅಗರು, ಕುಂಕುಮ, ಜಾತೀಕೋಶ, ಕರ್ಪೂರ, ಜಟಾಮಾಂಸಿ, ಬಾಲಕ, ತ್ವಕ್(ಲವಂಗ) ಮತ್ತು ಲಾಮಂಚ-ಈ ಹನ್ನೆರಡು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಧೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ೬. **ಷೋಡಶಾಂಗಧೂಪ :** ಗುಗ್ಗುಳ, ಸರಲ, ದಾರು (ದೇವದಾರು), ಪತ್ರ, ಚಂದನ, ಹ್ರೀವೇರ, ಅಗರು, ಕುಷ್ಠ, ಬೆಲ್ಲ, ಸರ್ಜರಸ, ಘನ(ಕೊನ್ನಾರಿಗಡ್ಡೆ), ಹರೀತಕಿ, ನಖಿ, ಲಾಕ್ಷಾ, ಜಟಾಮಾಂಸಿ, ಶೈಲಜ-ಈ ಹದಿನಾರು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಧೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವುದು : ಆ ದಂಪತಿಯುಂ ಪುದುಂಗೊಳಿಸಿ ಲೋಕಾಶ್ಚರ್ಯಮಂ ಮಾಡಿ ಕೊಂದುದು ಕೃಷ್ಣಾಗರು ಧೂಪಧೂಮನಿವಹಂ ಕೃಷ್ಣೋರಗಂ ಕೊಲ್ವವೋಲ್ (ಆದಿಪು. ೫-೨೩) ; ಒಂದು ತೊಳೆ ಪೊಸ ಧೂಪಮಂ ತಂದು (ಕೊಂಗುರ. ದೇ. ೧೫೨-೨೨) ; ಧೂಪದೆಣೆಗೊಲ್ದು ಚಂದ್ರಕಲಾಪಂಗರ್ಪಿಸುವೆನೆನ್ನ ದೇಹವನು (ಉದ್ಭಟ. ೦೦-೧೨೧) ; ಅಮರದವಳ್ಳಿ, ರಾಸ್ನೆ . . . ಶುಂಠಿ ಇವು ಸಮಾನವಾಗಿ ಕೂಡಿ ಇಷ್ಟರ ಸಮಾಂಶ, ಗುಗ್ಗುಳದ ಧೂಪವನ್ನು ಸಹ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಟ್ಟು . . . ಸೇವಿಸಲು ವಾತಜ್ವರಂ ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಕವ್ಯ. ೬೮). ೨. (ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ, ಹಾಲುಮಡ್ಡಿ ಮುಂತಾದ) ಸುವಾಸನೆಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಹೊರಡುವ ಹೊಗೆ : ಅಗಳಾಚಾರಧೂಪಗ್ರಹಣಾಂಜನಕ್ಲೇದಸಮಾಕುಲಾಕ್ಷಿಪರಿಮ್ಲಾನ(ತಾ)ಬೀಜಾಂಕು (ರೀಭೂತ) ರ ಕರ್ಣಪೂರ ಪಾಟಳ ಗಂಡರೇಖಾಮುಖಮಂಡಳಜ್ಯೋತಿಃಪ್ರಭೆಯೊಂದು ಲೀಲಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗಾವಾಸಮಾಗಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೨೮ ವ) ; ಮಗಮಗಿಪ ಧೂಪದಿಂ ಜೊಂಡುಗರ್ಬಿನಿಂಪಂ ಫಲಂಗಳಿಂದುಣಿಸಿಂ . . . ಬಗೆಗೊಳಿಕುಂ ಚಿತ್ರಶಾಲೆ (ಪುದತಿ. ೦೦-೨೭) ; ನಲಿದು ಬೀಸುವ ಧೂಪವೆಣ್ಣೆಸಗಳುಂ ಮುಟ್ಟಿ (ಕೊಂಗುರ. ದೇ. ೧೫೩-೬) ; ಧೂಪಿತ ದಿಙ್ಮಂಡಲದಿಂದಾಪತದಳಿನೀವಿತಾನಕಾಘ್ರಾತದಿನುದ್ವ್ಯಾಪಿತೋಪ್ಮಾಯಮಾಣಸುಧೂಪದಿನಾಂ ಧರ್ಮನಾಥನಂ ಪೂಜಿಸುವೆಂ (ಚಾಧಪು. ೮-೧೪೯) ; ಶೈತ್ಯ ಸೌರಭ್ಯ ಮಾಂದ್ಯಮೆಂಬ ತ್ರಿವಿಧಮದಸಮೃದ್ಧಮಾದ ಪನ್ನೀರು ಲಾಮಂಚ ಅಗರು ಕೃಷ್ಣಾಗರು ಧೂಪ ಶ್ರೀಗಂಧ ಪುಷ್ಪವೃಕ್ಷ ದಿವ್ಯಮೂಲ ಪರಿಮಳಮೃಗ ಕರ್ಪೂರವೃಕ್ಷ ಹಿಮಾದಿ ಸಂಪರ್ಕದಿಂ ರಮ್ಯಮಾದ ಮಂದಮಾರುತ ಸ್ಪರ್ಶನದಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯಮಾಗಿಕುಂ (ವಿವೇಕ ೨೦೩): ಧೂಪ ಹಾಕಿದರೆ ಪಾಪ ಹೋದೀತೆ (ಗಾದ). ೩. ಹೊಗೆ; ಧೂಮ: ಎಡೆಗೊಡದು ಬೇಂಟೆ ದಿಗುಬಂಧನಂ ಮಾಡು ಕಾಡೊಡೆಯನಂ ನೋನು ಸೊಕ್ಕಿನ ಧೂಪಮಂ ಬೀಸು (ಹಕಳಾ. ೫-೨೯). ೪. ಗುಗ್ಗುಳದ ಮರ : "ಶ್ರೀವಾಸಃ—ದೇವದಾರು, ಧೂಪ" (ಒಷಧಿ. ೧೬೭); ಚಿಲಕಧೂಪ, ಚಿಲಕಡಿ, ಗುಗ್ಗುಳಧೂಪ, ಮಡ್ಡಿಮರ, ಮಾದಿ, ಚಿತ್ತ, ಧೂಪ (ಮ್ಯಾಜಿಗಿ. ೦೩-೨೩೭).

ಧೂಪದ ಕಡ್ಡಿ = ಧೂಪದ ಬತ್ತಿ ; ಊದುಗಡ್ಡಿ ; ಊದುಬತ್ತಿ : ದೇವರ ಮುಂದೆ ಧೂಪದ ಕಡ್ಡಿ ಉರಿಯುತ್ತಿದೆ (ಒಂಧ). **ಧೂಪದ ಕೊಡ**= ಧೂಪ ಹಾಕುವ ಪಾತ್ರೆ,- ಉಪಕರಣ; "ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ, ಶಿವಪೂಜೆಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವ ವಸ್ತು" (ಶರಶಾ. ೨೪-೮). **ಧೂಪದ ಗಿಡ** = ಧೂಪ

೪ : "ಕುಂಭೀ, ಉಲೂಖಲಕಂ, ಕೌಶಿಕಃ, ಗುಗ್ಗುಲುಃ, ಪುರಃ – ೫ ಗುಗ್ಗುಳ ಗಿಡ, ರಾಳದ ಗಿಡ, ಧೂಪದ ಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೫). **ಧೂಪದ ಬತ್ತಿ** = ಊದುಬತ್ತಿ : ದೇವರ ಮುಂದೆ ಹತ್ತಿಸಿಟ್ಟಿರುವ ಧೂಪದ ಬತ್ತಿ ಘಮ ಘಮಿಸುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). **ಧೂಪದ ಮರ** = ಗುಗ್ಗುಳದ ಮರ : "ಸರ್ಜರಸ = ಧೂಪದ ಮರಂ" (ಕಾಶಕೃ. ೯೬) ; ಧೂಪದ ಮರ, ಸಾಲುಧೂಪ, ಬಿಳೀ ಗುಗ್ಗುಲ, ಬಿಳೀಡಾಮರ್, ಹಾಗಡಮರ, ಉ ಗು ಳು ಧೂ ಪ (ವ್ಯಾಶಿಗ. ೭೭-೦೫೭೭). **ಧೂಪ ದೀಪ ನೈವೇದ್ಯ** = ಮೂರ್ತಿಪೂಜೆಯ ಮೂರು ಪ್ರಮುಖ ಅಂಗಗಳು ; ಧೂಪ ಹಾಕುವುದು, ದೀಪ ಬೆಳಗುವುದು ಮತ್ತು ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಅರ್ಪಣೆ ಮಾಡುವುದು : ದೇವರಂಗ ಭೋಗಕ್ಕ ಧೂಪ ದೀಪ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕ ತಪೋಧನರಾಹಾರದಾನಕ್ಕಮೆಂದು . . . ಅಡಕೆದೋಂಟ ಕಮ್ಮವಿಪ್ಪತ್ತೆಯ್ದು (ಕಶಿ. IV, ೦೦-೬೫ ; 1121). **ಧೂಪಮಂ ತೋಱು**=(ಅಲಂ) ಮಂನಸ್ಸನ್ನು ಕೆರಳಿಸು,-ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸು : ಮನದ ಪಿಶಾಚಕ್ಕೆ ವಚನರಚನಾಧೂಪಮಂ ತೋಱಿ ವಿರಹವಿಕಾರಮಂ ಕೆಳರ್ಚಿ ನಿನ್ನೊಳಾಕೆಯಂ ಕೂಡುವುಪಾಯಮನೀಗಳೆ ಮಾಡಿದಪೆಂ (ಅನಂಪು. ೦೦-೩೭ವ).

[ಸಂ.]

ಧೂಪಂಗುಡು 'ಧೂಪಂಗೊಡು' ನೋ.

ಧೂಪಂಗೊಡು, ಧೂಪಂಗುಡು (ಕ್ರಿ). ೧.=ಧೂಪವಿಕ್ಕು ೧ : ವರದ್ಮವಕೆ ಧೂಪಂಗೊಡೆ ಪೊರೆಯದೆ ಮಾಣ್ದುದೆ ಕೊಟ್ಟ ಪೂಜಕನಿರವಂ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೧-೪೧). **ಧೂಪಂಗುಡು** : ೨. =ಧೂಪವಿಕ್ಕು ೨ : ಕಸ್ತೂರಿ ಒಂದು ಭಾಗೆ, ಶ್ರೀಗಂಧಂ ಎರಡು ಭಾಗೆ . . . ಕೊಂಡು ಅರೆದು ಪುಟವನಿಕ್ಕಿ ಜೇನುತುಪ್ಪ ಸಕ್ಕರೆಗಳಂ ಕೂಡಿ ಧೂಪಂಗುಡಲ್ ಉದಯಭಾಸ್ಕರನೆಂಬ ಸಾದವಪ್ಪುದು (ಲೋಕೋಪ. ೭-೩೪ ಟೀಕೆ). [ಧೂಪ + ಕೊಡು₁]

ಧೂಪಂದೋಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ಧೂಪ ವನ್ನು ಹಾಕು. ೨. (ಅಲಂ) ಕೆರಳಿಸು ; ಉದ್ರೇಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ನಾನವನ ಬಟ್ ಇರ್ದುದ ಮರುಳೆ ಧೂಪಂದೋಱುತಾ ಮನಃಕ್ಷೋಭಂ ತೆರೆವಂಸಗೆ ಊದಿದೆನ್ (ಅಶ್ವಶಾ. ೩-೯೭). [ಧೂಪ + ತೋಱು]

ಧೂಪಕ (ನಾ). ೧. ಸಂವಾಸನೆಯ ಹೊಗೆ ; ಧೂಪ. ೨. ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ಮಾರುವವನು; ಸುಗಂಧಕಾರ. **ಧೂಪಕದಂಟು** = ಹಾಲುಮಡ್ಡಿ, ಗುಗ್ಗುಳ ಮುಂತಾದ ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳ ಅಂಟು : ಭೀಮಗುಂಡರಸನು ತಂನಾಳ್ಕೆಯೊಳು ಕಾ[ಲ್ದು]ಗೆ ಯಲಿ ಕೊಟ್ಟ . . . ಮ ೧೨ ಮನೆ ೧ ಮತ್ತಂ ಬೆಳ್ಳಗಲಿಯಲಿ ಕುದುರೆ ಮಾಱಿದಡೆ ಧೂಪಕದಂಟಿಗೆ ಮ ೧ (ಸೌಇಇ. XX, ೨೨೭-೨೭ ; 1306).

[ಸಂ.]

ಧೂಪಗುಂಡಿಗೆ (ನಾ). ಧೂಪವನ್ನು ಹಾಕುವ ಪಾತ್ರೆ : ಸೂರ್ಯಕಾಂತದ ಧೂಪಗುಂಡಿಗೆಯೊಳಳವಱಿಯದೆ ಸೆಜ್ಜೆವಳನಿಕ್ಕಿದ ಕೇಶಸಂಸ್ಕಾರದ ಕಾಲಾಗರುಧೂಪಂ (ಆದಿಪು. ೫-೨೨ ವ) ; ಧೂಪಗುಂಡಿಗೆಯೊಳಳವಱಿಯದೆ ಸೆಜ್ಜೆವಳನಿಕ್ಕಿದ ಕೇಶಸಂಸ್ಕಾರದ ಧೂಪದ ಪೊಗೆ ಪುದಿದು ಕೊಳೆ (ಜಾವುಂಪು. ೨೭) ; ಕೋಪದಲ್ಲಿ ಶಿವಕಳೆಯುದ ಕರಡಿಗೆಯನೆ ಮುಱಿದ ಧೂಪ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂಪದ] ಗುಂಡಿಗೆಯನೊಡೆದ ದೀಪಾರತಿಯು ನಂದಿಸಿದ . . . ಪಾಪಕರ್ಮ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವಾ ನಿಮ್ಮ ಶರಣ (ಬಸವ. ೯೦೦). [ಧೂಪ + ಗುಂಡಿಗೆ₂]

ಧೂಪಘಟ (ನಾ). ಧೂಪ ಹಾಕುವ ಪಾತ್ರೆ : ಪದಿನಾಱು ಧೂಪಘಟಂ ಗಳಿಂದಮೊಪ್ಪಿ ತತ್ಕನಕಶಾಲಾಭ್ಯಂತರದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೦-೩೦ ವ) ; ಒಂದೊಂದು ನಾಟ್ಯಶಾಲೆಯ ಮುಂದೊಂದೊಂದೆನಿಸಿ ಧೂಪಘಟಮುಂ ಪದಿನಾಱಂದೆಸೆದಿರ್ದುವು ಪದಿನಾಱುಂ ದಿವಮುಮನಡರೆ ಸುರಭಿಧೂಮ ಸ್ತೋಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೫-೩೪); ಪ್ರಶಸ್ತವಸ್ತುವಿಸ್ತಾರಗೋಪುರಸ್ತೂಪ ಧೂಪಘಟಮಂಡಳೀಮಂಡಿತ ಶ್ರೀಮಂಡಪ ಮಧ್ಯಾಧ್ಯಾಸಿತ ವಿಚಿತ್ರ ಪೀಠತ್ರಯಾಗ್ರಮಂ . . . ಅಳಂಕರಿಸಿ (ವರ್ಧಪು. ೦೭-೦೭ ವ); ಕೆಲಂಬರ್ . . . ಮಗಮಗಿಸುವಗರು ಧೂಪದ ಪೊಗೆಯು ಪೊದಱ್ ಕಮಲ್ದಿರಿದು ನೊಗದಿಂದೊಗೆದು ಸಮಾವರಿಸುವ ಧೂಪಘಟಂಗಳಂ ಕರವಲ್ಲವದಿಂ ಪಿಡಿದು ನಡೆಯೆಯುಂ (ಶಾಂತಪು. ೦೭-೩೫೪ ವ). [ಧೂಪ + ಘಟ]

ಧೂಪದಾನಿ (ನಾ). ಧೂಪ ಹಾಕುವ ಪಾತ್ರೆ,-ಕರಂಡಕ: ಧೂಪದಾನಿಗಳು ನಡೆಯುಲಿರುವ ಧರ್ಮಕಥಾಶ್ರವಣದಿಂದ ತೃಪ್ತವಾಗಿಯೋ ಎಂಬಂತೆ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಧೂಪಮೇಘಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು (ನಡದಾ. II, 1452) ; ಪುರೋಹಿತನ ಮುಂದೆ ಧೂಪದಾನಿಯನ್ನು ತಂದಿಟ್ಟು ಬಾಗಿಲ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತಿದ್ದ ಕಾತ್ಯೂಪಾಳ ಮೇಲೆಯು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಸಮಸ್ತವೂ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೬೭). [ಧೂಪ + ದಾನಿ₁]

ಧೂಪಧೂಮ (ನಾ). ಧೂಪದಿಂದ ಹೊರಟ ಸುವಾಸನೆಯ ಹೊಗೆ : ನವಧೂಪಧೂಮಧೂಸರಿತನಭೋವಿವರಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೨೯) ; ನೆಱೆ ಶೀವಿ ಪುರದೊಳಗೆ ಧೂಪಧೂಮಂ ಕೂಡೆ (ತಿರುಶ. ದೇ. ೬-೬) ; ಕಾಳಾಗುರು ಪ್ರಮುಖಧೂಪಧೂಮಂಗಳಂ . . . ಪೂಜಿಸಿದಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೫) ; ಅಗರು ಚಂದನಂಗಳ ಧೂಪಧೂಮದಾಮೋದಮುಂ ಮೂಗಿಂಗೆ ನಲ್ಗಂಪನೀಯಂ ದಿಹುದು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೦೫-೦೫೬) ; ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಸೃಷ್ಟಿದೇವಿಗಿಟ್ಟ ಧೂಪ ಧೂಮಾ ಲಹರಿಲಹರಿ ಕಂಪಬಳ್ಳಿ ; ಚಿತ್ರರಂಗ ಭೂಮಾ ದಾಂಗುಡಿಗಳ ಬಿಡುತಲಿತ್ತು (ನಾದಲೀ. ೮೪-೦೭). [ಧೂಪ + ಧೂಮ]

ಧೂಪಧೂಮಘಟ (ನಾ). = ಧೂಪದಾನಿ : ವಿವಿಧಮಣಿಪ್ರಕಾರವಿರಾಜಿತ ಧೂಪಧೂಮಘಟಮೆಸೆದಿರ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೨೯). [ಧೂಪಧೂಮ + ಘಟ]

ಧೂಪಧೂಮ್ರ (ನಾ).=ಧೂಪಧೂಮ : ವಿತತನಾನಾಧೂಪಧೂಮ್ರಜನಿತ ಘನಾವಳಿ ಮುಸುಂಕಿದಂದದೊಳತಿತಮಂ ಪರ್ಬಿದುದು (ಬಸವು. ೦೦-೪೪).

[ಧೂಪ + ಧೂಮ್ರ]

ಧೂಪಪಾತ್ರೆ (ನಾ). = ಧೂಪದಾನಿ : "ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಗೆ ಹಾಕುವ ಪಾತ್ರೆ : ಧೂಪಪಾತ್ರೆ ; ರಂಧ್ರಗಳಿರುವ ಮುಚ್ಚಳವುಳ್ಳ ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಸಂಪುಟ" (Cassolette. ಇಂಕನಿ). [ಧೂಪ + ಪಾತ್ರೆ]

ಧೂಪಭಾಜನ (ನಾ). = ಧೂಪದಾನಿ : ಚರು ಮಣಿಪರ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಬಿಡು ಮುತ್ತಿನ ಸೇಸೆಗೆ ಧೂಪಭಾಜನಕ್ಕೆ . . . ಪುಣ್ಯನದೀಜಲಪೂರ್ಣರತ್ನ ಭಾಸುರಕಲಶಕ್ಕೆ ಮೇಣಿ ಪಮಣಿಲ್ಲೆನೆ ಪೂಜಿಸಿದಂ ರಘೂದ್ವಹಂ (ಕುಂರಾಮಾ. ೧೨-೬). [ಧೂಪ + ಭಾಜನ]

ಧೂಪಮಾನೆಯ (ನಾ). ಧೂಪಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಭೂದಾನ : ದೀಪ ಮಾನೆಯ ಕೊಟ್ಟ ಧೂಪಮಾನೆಯ ಕೊಟ್ಟ ಸೋಪಾನ ಕಟ್ಟ ಭೀಮಯೊಳು ಇಳಿಯುದಕೆ ಸೋಪಾನವಮಾನೆ ಪತನಿತ್ತ (ಕರಜ. ೩೩೨) ; (ಕನ್ನಜಾ. ೩೦೭ ನೋ). 'ದೀಪಮಾನೆಯ' ಪರಾ. [ಧೂಪ + ಮಾನೆಯ (<ಮಾನ್ಯ)]

ಧೂಪಮಿಕ್ಕು, ಧೂಪವಿಕ್ಕು, ಧೂಪಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ೧. ಗುಗ್ಗುಳ, ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ ಮೊದಲಾದ ಸುಗಂಧವಸ್ತುಗಳ ಹೊಗೆಹಾಕು ; ಧೂಪಹಾಕು. ೨. (ಅಲಂ) ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸು ; ಕೆರಳಿಸು ; ಆವೇಶಗೊಳಿಸು : ಸಾಹಸಿಯ ಆವೇಶಕ್ಕೆತ್ತಿದಾರತಿಯಾಯ್ತುದವಿವೇಕ : ಧೂಪಮಿಕ್ಕಿತು ಹಗಿನ ಗಂಪು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೦೭-೮೦). **ಧೂಪವಿಕ್ಕು** : ೧. ತನಗೆ ನೇಮವ ಕೊಂಗುಲಿಯ ಧೂಪವಿಕ್ಕುವುದು (ಕೊಂಗುರ. ದೇ. ೦೫೨-೦೦). ೩. ಹೊಗೆ ಹಾಕು : ನಖವೆಂಬ ಗಂಧದ್ರವ್ಯದ ಹಸುವಿನ ತುಪ್ಪವೆರಸಿ ಧೂಪವಿಕ್ಕಲುಂ ಶಿಶುವಿಗೆ ಸುಖವಹುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೦೭) ; ಲೊಕ್ಕಿ ಸೊಪ್ಪು, ಕೊಮ್ಮೆ ಸೊಪ್ಪು . . . ಚೂರ್ಣಿಸಿ ಧೂಪವಿಕ್ಕಲು ಸನ್ನಿಪಾತ ಗುಣವಹುದು (ಸಕವ್ಯ. ೦೫೦). **ಧೂಪಿಕ್ಕು** : ೨. ಏರ್ವಡಿದ ಮರದ ಮೆಯ್ಯಿಂ ಸೋರ್ದ ಕಂಪಿನಂಟುಗಳುರಿಯೆ ಧೂಪಿಕ್ಕಿದವೊಲಾಯ್ತು ಹನುಮನಾವೇಶಕ್ಕೆ ಗಂಧ ಧೂಮಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೦೪-೩೦). [ಧೂಪ + ಇಕ್ಕು]

ಧೂಪವರ್ತಿ (ನಾ). ಸುಗಂಧವಸ್ತುಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಬತ್ತಿ; ಊದು ಕಡ್ಡಿ; ಅಗರುಬತ್ತಿ: ಸುರದಾರು ಪೂತಿ ಮುರೆ ಸಜ್ಜರಸಂ ಲಘುಲಾಕ್ಷೆ ಯಿವರ ಚೂರ್ಣವನಿಂಬಾಗರಳಿಯೊಳೆ ಪುದಿದು ಪೊತ್ತಿಸೆ ಸುರಭಿಸ್ವತಂ ಧೂಪ ವರ್ತಿಯುದು ಕೇವಳವೇ (ಲೋಕೋಪ. ೭-೩೩); ಕದಂಬದೂವಿನಿಡುಕು ಟಿಗೊಳ್ ಮಡಂಗಿದ ಧೂಪವರ್ತಿಯ ಕರಂಡಕಂಗಳಿಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೪ ವ). [ಧೂಪ + ವರ್ತಿ]

ಧೂಪವರ್ತಿಕೆ (ನಾ). = ಧೂಪವರ್ತಿ: ಯುವತಿಯರ ಮುಡಿಗಳೊಳ್ ಧೂಪವರ್ತಿಕಾಧೂಮವಲೇಖವಿಡಿದಿವು ಮೊರೆಯುಂತ್ತಿವೆ ಕೇಳಿಸಿದಪುವಂ ಗೋದ್ಧವಶಿಕ್ಷಿತ ವಂಶವಾದ್ಯಮಂ ಸಭೆಗಳಿಗಳ್ (ವರ್ಧಪು. ೫-೭). [ಧೂಪ + ವರ್ತಿಕೆ]

ಧೂಪವಿಕ್ಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೊಗೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಸು: ನಖ ಎಂಬ ಗಂಧದ್ರವ್ಯ, ಹಸುವಿನ ಹಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಧೂಪವಿಕ್ಕಿಸಲು ಶಿಶುವಿಗೆ ಸುಖವಹುದು. (ಗೃಹ ಹರವಹುದು.) (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೨೦). [ಧೂಪವಿಕ್ಕು (<ಧೂಪವಿಡುಕ್ಕು) +– ಇಸು₃]

ಧೂಪವಿಕ್ಕು 'ಧೂಪವಿಂಕ್ಕು' ನೋ.

ಧೂಪಹಾಕು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುಗಂಧವಸ್ತುಗಳ ಹೊಗೆ ಹಾಕು; ಧೂಪ ವಿಕ್ಕು: ನೀವು ದೃಢದ ಹೋಗಿ ದೇವರ ಗುಡಿಗೆ ಧೂಪಾ ಹಾಕ್ರಿ (ಕನ್ನಜಾ. ೦೬೭). ೨. ಹೊಗೆಹಾಕು: ಗೂಗೆಯು ಎಡವಕ್ಕದ ಗರಿ, ಜೇನುತುಪ್ಪ . . . ಕಾಗೆಯ ವಿಷ್ಟೆ ಇವಂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ . . . ಈ ಚೂರ್ಣವನ್ನೇ ಧೂಪ ಹಾಕುವುದು (ಸಕವೈ. ೦೧೯). ೩. (ಆಲಂ) ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸು; ರೇಗಿಸು; ಕೆರಳಿಸು: ಅವನಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧೂಪ ಹಾಕಿ ಬಂದಿದ್ದೇನೆ (ರೂಢಿ). [ಧೂಪ + ಹಾಕು (<ಪಾಯ್ಕು₁)]

ಧೂಪಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಿಟ್ಟುಸಿರು ಬಿಡು: ಧೂಪಳಿಸುತಡೆಗೆಡೆಗೆ ಸ್ಮರಿಸುತಾ ಪುರಂಧ್ರಿಯು ಮರಳಿ ಮರಕಲಾಪಧನ್ನೆಯ ನೆಟ್ಟದೃಷ್ಟಿಯೊಳಿರ್ದರೀಕ್ಷಿಸುತ (ಅಂಬಿಕಾ. ೩೯-೭೭); "ಮೂರ್ಛೆಹೋಗು; ಭ್ರಮೆಗೊಳ್ಳು" (ಶಬ್ದಮ). [< ದೂಪಿಸು₁]

ಧೂಪಾಮೋದ (ನಾ). ಧೂಪದ ಕಂಪು,–ಪರಿಮಳ: ತೆಟಿಯದೆ ರನ್ನದ ಪಡಿಗಳ್ ತೆಟಿದುವು . . . ಮೊಟಿದು ಪಾಟುವ ಪಟಿಮೆಗಳೊಡನುಣ್ಮೆ ಪೊಣ್ಮೆ ಧೂಪಾಮೋದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೦೭); ಅವಿರಳಧೂಪಾಮೋದಸಂಸಂಗಿ ಭೃಂಗಾನ್ವಿತಂ . . . ಎಸೆವುದು (ಚಂದ್ರಪು. ೦-೦೫೦); ಬಗೆಗೋಳಿಪ ಧೂಪಾ ಮೋದದೊಳ್ಪೊಟಿದ ದವನದ ಸೀಗುಱಿಯಂ ಪೊಂಬಾಳೆಯ ಚಾಮರವಂ . . . ಕೆಲಕೆಲದೊಳ್ ಪಿಡಿದು (ಜಾತಕೀ. ೦೩-೪೫ ವ). [ಧೂಪ + ಆಮೋದ]

ಧೂಪಾಯಿತ (ಗು). ೧. ಪರಿಮಳಿತವಾದ; ಸುಗಂಧಪೂರಿತ. ೨. ನೊಂದ; ಕ್ಲೇಶಗೊಂಡ; ಬಳಲಿದ; ಆಯಾಸಗೊಂಡ; ದಣಿದ. ೩. ಕಾಯಿಸಿದ; ಕಾದ; ಸಂತಪ್ತ. (ನಾ). ೪. ಕಾಯಿಸಿದುದು; ಸಂತಪ್ತ ವಾದುದಂ: "ಸಂತಾಪಿತಃ, ಸಂತಪ್ತಃ, ಧೂಪಾಯಿತಃ, ಧೂಪಿತಃ, ದೂನಃ–ಸಿ ಬಿಸಿಲು, ಸೆಕೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಹೊರಡ ವಂತೆ ವಣಗಿಸಿ ಕಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂಥಾದ್ದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೫೦). [ಸಂ.]

ಧೂಪಾರತಿ (ನಾ). ೧. ಸುಗಂಧವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಆರತಿ ಎತ್ತುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಧನ, – ಉಪಕರಣ; ಧೂಪಾರತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಹಿಡಿಯುಳ್ಳ ಪಾತ್ರೆ,–ಸಾಧನ: ತಿರುಮಲದೇವಿ ಅ(೦)ಮ್ಮನವರು ಶ್ರೀವಿಠಲದೇವರಿಗೆ . . . ಸಮರ್ಪಿಸ್ಸ ಬೆ(೦)ನ್ನದ ಹರಿವಾಣ ೧ . . . ನಾಗಾರತಿ ೧ ಧೂಪಾರತಿ[೧] (ಸಾಇಇ. IV, ೨೭೩-೪೨; 1513); ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿಯ ಧೂಪಾರತಿಯೊಳಗಿನ ಅಂಗಾರವನ್ನು ಹಚ್ಚಿಗೊಂಡಳು (ಗಂಗಸಾ. ೯). ೨. ಧೂಪದಿಂದ ಮಾಡುವ ಆರತಿ: ಮಹದಾಕಾಶವೇ ಅಕ್ಷತೆ ಪರಾಪರವೆ ಪತ್ರೆ ಪುಷ್ಪ ನಿರ್ಮಳವೆ ಲಿಂಗಾರ್ಚನೆ ಮಹಾಪ್ರಕಾಶವೆ ಪೂಜೆ ನಿತ್ಯನಿರಂಜನವೆ ಧೂಪಾರತಿ [ಪಾಠಾಂ. ಧೂಪ ದೀಪಾರತಿ] (ಅವಚಂ. ೮೪-೫೭೪); ಮಜ್ಜನಕ್ಕೆರೆದು ಧೂಪಾರತಿಗಳಂ ಕೊಟ್ಟು ಸಜ್ಜನಸ್ನೇಹದಿಂ ಭಕುತಿಯಂ ಮುಂದಿಟ್ಟು (ಪಾಗೀರ. ದೇ. ೨೫೫-೦೯); ಧೂಪಾರತಿಯ ನಾ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ ಒಂದು ದೀಪವನಾದರೂ ಹಚ್ಚಲಿಲ್ಲ (ಪುರಂದ. ೧-೦೭೭-೮); ನರುಗಂಪಿನ ನವ್ಯೊಲವಿನ ಧೂಪಾರತಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ ಹಾಲ್ಗಡಲೊಳು ಹರಿಯಂದದಿ ಎಂದುವಿಂತೆ ನಲಿನಲಿದಿರು (ಗೋಕುನಿ. ೩೦-೫); ಮೂರು ನಿಮಿಷಗಳಲ್ಲಿ ಧೂಪಾರತಿ ಮುಗಿಸಿ ಮಂಗಳಾರತಿಗೇ ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟದ್ದ (ವೃನಿ. ೨೨೦). 'ದೂಪಾರತಿ' ಪರಾ. [ಧೂಪ + ಆರತಿ₁]

ಧೂಪಾರ್ತಿ (ನಾ). ಧೂಪ ಹಾಕುವ ಪಾತ್ರೆ; ಧೂಪದಾನಿ: "ಧೂಪಾರ್ತಿ= ಶಿವಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಬ್ರಾಣಿ (ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ)ವೊದಲಾದವನ್ನು ಹಾಕಲು ಅನುವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಪಾತ್ರೆ" (ಕರಸಾ. ೨೪-೮); "ಧೂಪ ಸುಡುವ ಪಾತ್ರೆ: ಧೂಪದಾನಿ; ಧೂಪಾರ್ತಿ" (Censor. ಇಂಕನಿ). [< ಧೂಪಾರತಿ]

ಧೂಪಿಕ್ಕು 'ಧೂಪವಿಂಕ್ಕು' ನೋ.

ಧೂಪಿತ (ಗು). ೧. ಸುಗಂಧವಸ್ತುಗಳಿಂದ ವಾಸನೆ ಹಿಡಿದಿರುವ; ಧೂಪದ ಹೊಗೆ ಹಾಕಿದ; ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಪರಿಮಳಿತ ವಾದ: ಧೂಪಿತದಿಙ್ಮಂಡಲದಿಂವಾಪತದಳೀವಿತಾನಕಾಘ್ರಾತದಿನುದ್ಧಾ ತೋಷ್ಮಾಯಮಾಣಸುಧೂಪದಿನಾಂ ಧರ್ಮನಾಥನಂ ಪೂಜಿಸುವೆಂ (ಬಾಧಪು. ೮-೦೪೯). ೨. ನೊಂದ; ಕ್ಲೇಶಗೊಂಡ; ಬಳಲಿದ; ಆಯಾಸಗೊಂಡ. ೩. ಪ್ರಚೋದನೆಗೊಂಡ; ಉದ್ದೀಪ್ತವಾದ: ಮಧುರಸ್ಮಿತಕಟಾಕ್ಷ ನಿರೀಕ್ಷಣಂಗಳಲಿ ಧೂಪಿತಸ್ಮರವಶತೆಯಲಿ ತದ್ರೂಪವನು ನೆನೆವುತ್ತ ಭವಭಯ ತಾಪವನು ತಳದೈದಿದರು (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೧೦೨-೩೪). ೪. ಕಾಯಿಸಿದ; ಸಂತಪ್ತಗೊಂಡ. (ನಾ). ೫. ಕಾಯಿಸಿದಂದು; ಸಂತಪ್ತವಾದುದು: "ಸಂತಾಪಿತಃ, ಸಂತಪ್ತಃ, ಧೂಪಾಯಿತಃ, ಧೂಪಿತಃ, ದೂನಃ–ಸಿ ಬಿಸಿಲು, ಸೆಕೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಹೊರಡುವಂತೆ ವಣಗಿಸಿ ಕಾಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂಥಾದ್ದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೫೦). 'ಧೂಪಾಯಿತ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧೂಪಿಸು₁ 'ದೂಪಿಸು₁' ನೋ.

ಧೂಪಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುಗಂಧವಸ್ತುಗಳ ಹೊಗೆಯನ್ನು ಹಾಕು; ಧೂಪಹಾಕು; ಪರಿಮಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡು: ಚೆನ್ನೆಸದು ಮಹಿಷಾಕ್ಷಿ ಗುಗ್ಗುಳವಂ ಧೂಪಿಸಿ[ಪಾಠಾಂ. ನಿಧೂಪಿಸಿ, ನಿರೂಪಿಸಿ] ಸೋಮಧಾರಿಗೆ ತನ್ನ ತೂಕವನಿಕ್ಕಿಯುಂತರ್ಘ್ಯವಂ ಕೊಟ್ಟು (ಬಸಪು. ೪೩-೨೦); ಹಲವು ಪರಿಯ ಸುಗಂಧಧೂಪಂಗಳನು ಧೂಪಿಸಿ[ಪಾಠಾಂ. ಸಮರ್ಪಿಸಿ] (ಪ್ರಭುಲೀ. ೪-೪೨); ಮಲಯಜವನನುಲೇಪನಂಗೆಯ್ದು ಧೂಪಿಸಿದ ಬಿಳಿಯ ಪಟ್ಟೆಯನುಟ್ಟು . . . ಸೌಂದರಂ ವನಕೆ ಪೊಱಮಟ್ಟನು (ಸೌಂದಪು. ೧೦-೧೧); "ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹಚ್ಚು" (ಶಬ್ದಮ). ೨. ಹೊಗೆ ಹಾಕು,–ಹಾಯಿಸು; ಹೊಗೆಕೊಡು: ಸ್ವಯಂಪತಿತ ಸಾರವತ್ಸಫಳಬೀಜಮಂ . . . ಬೃಹತೀ(ಪ)ಲಕ್ಷಾರವಾರಿಯೊಳ್ ಪುದಿದುಕೊಂಡು ಧೂಪಿಸಿ ನೆಳಂಗದಿಂ ತುಪ್ಪದಿಂ (ಲೋಕೋಪ. ೬-೬). ೩. ಹೊಗೆಯಾಡು; ಹೊರಸೂಸು; ಸುಳಿವು ತೋರು: ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಸೀಮೆಯನ್ನು ಮೀರಿದ ಸುಗ್ರೀವನ ಗೈಮೆ ಎಂಬುದು ಒಂದಿಷ್ಟು ಅಧಿಕಪ್ರಸಂಗವೇ ಆಯಿತೆಂದು ರಾಮನ ಆ 'ಕಡೆ ಗಣ್ಣ'ನಲ್ಲರಳಿದ ಕೆನಿಸಿನಲ್ಲಿ ಧೂಪಿಸುತ್ತಿದೆ (ಪಾರ್ತಿಸು. ೯೭). ೪. (ಆಲಂ) ಇಲ್ಲವಾಗು; ನಾಶವಾಗು: ಪಾಣಿವಲ್ಲಭಗಾದುದತಿನಿತ್ರಾಣ ನಾಲಿಗೆ ನೆತ್ತಿಗಡರ್ದುದು ಧೈರ್ಯ ಧೂಪಿಸಿತು (ಅಂಬಿಕಾ. ೪೦-೪೫). [ಧೂಪ + – ಇಸು₃]

ಧೂಪೋದ್ಧಾರ (ನಾ). ಧೂಪವನ್ನು ಎತ್ತುವುದು ; ಧೂಪದ ಅರ್ಪಣೆ ; ಧೂಪಹಾಕುವುದು: ಮೂಱು ಪೊತ್ತುಮಾರ್ಜನಾ ಪುರಸ್ಸರಂ ಧೂಪೋದ್ಧಾರಂಗೆಯ್ದು ನಿರಂತರ ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾಸೇವೆಯುಮೊಂದೆಂಟು ತೆಱದ ಪೂಜೆಯುಮನರ್ಕಪೂಜೆಯುಮಂ ಮನ್ನಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೪೭). [ಧೂಪ + ಉದ್ಧಾರ]

ಧೂಮ (ನಾ). ೧. ಹೊಗೆ : "ಧೂಮವೆನೆ ಹೊಗೆಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೪-೮) ; ಆ ದಂಪತಿಯುಂ ಪುದುಂಗೊಳಿಸಿ ಲೋಕಾಶ್ಚರ್ಯಮಂ ಮಾಡಿ ಕೊಂದುದು ಕೃಷ್ಣಾಗರುಧೂಪಧೂಮನಿವಹಂ ಕೃಷ್ಣೋರಗಂ ಕೊಲ್ವವೋಲ್ (ಆದಿಪು. ೫-೨೩) ; ಚಾಮರಿಯರ್ ಧೂಮಂಪೊಕ್ಕ ಕಣ್ಣಂತೆ ನೋಡಲಾಱದಿರೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೧೫೯) ; ಅಪ್ಪುವಿನ ಯೋಗದ ಕಾಷ್ಠ ಹೊತ್ತುವಲ್ಲಿ ಮೆತ್ತನೆ ತವಿದ ಧೂಮ ಶುಷ್ಕದ ಅಪ್ಪುವಿನ ಗುಣ (ಪ್ರಭುಲಿಂಗಲೀ. ೭-೨೪) ; ಕಪಿಯುಂ ಗಾಣಿಗ ಮಾವು . . . ವಿಧವೆಯುಂ ಕೊಂಡಾಟಮುಂ ಧೂಮಮುಂ ನಿಪುಣರ್ ಕಂಡರೆ ಪೋಗರ್ಕೆ (ಸೂಕ್ತಿಸುಧಾ. ೬೮); ಧೂಮಂ ಪಿಂಗಿದ ಶಿಖಿಯಂತೆ . . . ತೊಳಗಿದಂ ಭೂಪಾಲಂ (ನೇಮಿಚಂ. ೬೨೮) ; ಧೂಮಚುಂಬಿತ ಚಿತ್ರದಂತೆ ಸನಾಮಮಂದ್ಯದು (ಕಬ್ಬಿಗ. ೨೭-೩) ; ಮುಸುಕುವ ಮರ್ಬಿನಿಬ್ಬದುವ ಬಾಣತುಷಾ ಽಕದ ಧೂಮದುರ್ಬುಗಂ (ಚಿಕವಿ. ೬-೧೭). ೨. ಮೋಡ ; ಮೇಘ. ೩. ಉಲ್ಕೆ ; ಬಾಲಚುಕ್ಕೆ. 'ಧೂಮಕೇತು' ಪರಾ. ೪. ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು : ಮತ್ತಂ ಪೂತಿವಕ್ತ್ರ ರಕ್ತಪೂತಿ ಮೃತ್ತಿಕೆ ಕಣ ಧೂಮವೆಂಬ್ಬಿದು ಮಂತ್ರಿನರಕಂಗಳಂ ಸುತ್ತಿ ಭೀಮವೆಂಬರಸುನರಕವಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೦೪೦). 'ಧೂಮಪ್ರಭೆ' ಪರಾ. ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ: (ವೃಕ್ಷಿಗಿ. ೩೦-೭೦೬); ಪಶ್ಚಿಮಘಟ್ಟದ ಕಾಡುಗಳ ಅತಿ ಎತ್ತರವಾದ ಮರ ಇದುಧೂಮ (ಹಸುಹೋ ೨೭೩). ೬. ರಾವಣನ ಒಬ್ಬ ಮಂತ್ರಿಯ ಹೆಸರು: ಧೂಮನೆನಿಸಿದೆ ಹಿಂದೆ ಮತ್ತಾ ಧೂಮಕೇತುವೆನಿಪ್ಪ ರಣದಲಿ (ತೊರವೆರಾ. ೨೦-೭). ೭. = ಧೂಮಾಯ : ಪಸರಿಸೆ ತರದಿಂ ಧ್ವಜಧೂಮಸಿಂಹಶುನಕೋಕ್ಷಖರಗಜಧ್ವಾಂಕ್ಷಂಗಳ್ ದೆಸೆಯಿಂದೆ ಮೂಡಣಾಳ್ಗಿಂ ದೆಸೆಯಾಯಂ ಶುಭದಮಲ್ಲಿ ಪೆಱವಶುಭಂಗಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೩-೧೫) ; ವಿವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಸಾದಾದಿಗಳು ಎಂಟು ವಿಧವಾದ ಗಜ, ಉಷ್ಟ್ರ (ಒಂಟೆ) . . . ಧ್ವಜ, ಧೂಮ, ಶ್ವಾನ ಎಂಬ ಆಯಗಳನ್ನರಿತು ನಿರ್ಮಾಣಾಂಗತಕ್ಕದೆಂದೂ . . . ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ (ಭಾರದ. ೮೦). ೮. [ದ್ವೈತ] ಪರಮಾತ್ಮ ; ವಿಷ್ಣು : ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಧೂಮನೆಂದು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಹೆಸರು (ಹಸಾರ. ೭-೨ ಟೀಕು).

ದೂಮಮಾಡು=(ಸುಟ್ಟು) ಹೊಗೆಯೇಳುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಹಾಳುಮಾಡು ; ನಾಶಮಾಡು : ಧೂಮಮಾಡಿದನೆನಿಸದಿರ್ದಡೆ ನಾಮವನು ನಾ ಕಳೆಸಿಕೊಂಬೆನು ನಾಮಶೂನ್ಯರ ಮಾಡಿದುವೆನು ರಾಮಸೇನೆಯನು (ತೊರವೆರಾ. ೨೦-೭). [ಸಂ.]

ಧೂಮಕರ (ನಾ). ಹೊಗೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವನು ; ಅಗ್ನಿ : ಹರಿಮುಖಸುರರ್ ಭೀತಿಯಿಂ ನುಡಿಯುಡುಗಿ ಧೂಮಕರನನೀಕ್ಷಿಸೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೦-೨೨೦). [ಸಂ.]

ಧೂಮಕುಣಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ಮೋಹಲತೆಯುಂ ಧೂಮಕುಣಿಕೆಯುಂ . . . ಕೃತಾಂಜಲಿಯಿಂದು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಮುರುಟುವನು (ಕಾಮಶಾ. ೧೦-೨೩೯) ; ಕೆಂಗೊಡದ ಲಿಂಗಮಂ ಕರ್ಪೂರ ಧೂಮಕುಣಿಕೆ ಬೀಜ ಜೇನುತುಪ್ಪ ಪಾದರಸ ಇವೆಲ್ಲವಂ ಕೊಡುವದು (ಕಾಮಶಾ. ೧೦-೨೬೮).
[ಧೂಮ ? + ಕುಣಿಕೆ]

ಧೂಮಕೇತನ (ನಾ). ೧. ಹೊಗೆಯನ್ನು ಧ್ವಜವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ಅಗ್ನಿ : "ವಸು ಸಿತೇತರಗತಿ ಸ್ವಾಹಾಪ್ರಿಯಂ . . . ಧೂಮಕೇತನಂ ಶುಚಿ ವಿರೋಚನನೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೪-೬). ೨. ಧೂಮಕೇತು ; ಉಲ್ಕೆ. [ಧೂಮ + ಕೇತನ]

ಧೂಮಕೇತು (ನಾ). ೧. ಹೊಗೆಯನ್ನು ಧ್ವಜವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು : ಅಗ್ನಿ : ನುತವರಪ್ರಸಾಧಿ ಪಸಮಯು ನಿರ್ಧೂಮ ಧೂಮಕೇತುಂ ಶಿಷ್ಟಪರಿಪಾಲ್ಯಂ (ಗುರುಚಾ. ೧೫-೩) ; ಕೋಪದಿಂ ತನ್ನ ನಿಟಿಲ ಧೂಮಕೇತುವಿನ ನಯನಮಂ ತೆರೆಯಲಿದವನು (ನವಮೋ. ೫-೧೧). ೨. ಹೊಗೆಯಂತೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಉಲ್ಕೆ ; ಆಕಾಶದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವ ತೇಜಃಪುಂಜವಾದ ವಸ್ತು ; ಬಾಲಚುಕ್ಕೆ : ಆಂಜನೇಯನೊಡರಿಸೆ ಲಂಕಾದಹನವನಸುರೇಂದ್ರ ವಿನಾಶಹೇತುಗಳ್ ಧೂಮಕೇತುಗಳ್ ನೆಗೆದುವೆನಲ್ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೦-೧೪೫) ; ತೋಱುತಿದ್ದನು ಧೂಮಕೇತುವಿನಂತೆ ಕಪಿಪಡೆಗೆ (ತೊರವೆರಾ. ೨೪-೩೪) ; ಮೇಳವಿಸಿದವು ಧೂಮಕೇತು ದಿಶಾಳಿಯಲಿ ರಥಕೇತುದಂಡದ ಮೇಲೆ ಹದ್ದೆಱಗಿದವು ಕಲಿಖರದೂಷಣಾದಿಗಳ (ತೊರರಾ. ೩-೫-೮) ; ಮೂಡಿದವು ಪ್ರತಿಸೂರ್ಯ ಧೂಮಕೇತುಗಳು ಓಡಾಡಿದವು ಬೀಡಿನಲಿ ಹದ್ದು ಕಾಗೆಗಳು (ಕನಕ. ೨೦೨-೦೨) ; ಕಂಜಬಾಂಧವನ ರಥದಶ್ವಗಳು ಬೆದರಿದವು ಧೂಮಕೇತು ಮೂಡಲು (ನವಮೋ. ೧೨-೭೩) ; ಧೂಮಕೇತುಗಳ್ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಮುಸುಕಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೬-೮) ; ಪಡುವಲಲ್ಲಿ ಧೂಮಕೇತು ಬಾಲಬೀಸಿ ಮೂಡಿರೆ (ಅರಳು. ೨೪೭-೩). ೩. (ಆಲಂ) ಅಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ; ಅನಿಷ್ಟಕರವಾದುದು : "ಉನ್ನತ ತೀವ್ರ ಶಕ್ತನಹ ಸರ್ಪಾರ್ಚಿಯೊಳು ಮಹೋತ್ಪಾತದೊಳು ಧೂಮಕೇತುವದೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೪೪-೨೫) ; "ಮಹೋತ್ಪಾತಂ ಪಾವಕಂ ಧೂಮಕೇತುವೆನಿಕ್ಕುಂ" (ನಾನಾರ. ೩೪) ; ಧಾರೆಯ ಮಿಗೆ ಹಿಡಿದ ಖಂಡೆಯವೊ ಕಾಪುನ ಹಗೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಧೂಮಕೇತುವೊ ರೂಪು ಸುರಸತಿಯ (ಕಬ್ಬಿಅ. ೮-೩) ; ಈ ನಿರ್ಣಯವು ಯೋಗ್ಯವಿದ್ದರೂ ರಾಜಕೀಯ ಧೂಮಕೇತುವಾಗಿದೆ (ಸತರಜ. ೪೩). ೪. ಅಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ; ಅನಿಷ್ಟವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು : ನುಡಿದನ್ತೆಗಣ್ಣಂ ಸಮರಧನಂಜಯ ವೈರಿಕುಳಾನ್ತಕಮಂಬ[ಲ]ಧೂಮಕೇತುಯಾಪಮಲ್ಲನಂಕಕಾಱಂ (ಕಇಅ. ೪೮-೫-೦೪ ; ೯೭೮) ; ಫಣಿಪತಿಕೇತನ ಧೂಮಕೇತುವುಂ ಪಾಂಡವಬಲಪ್ರದೀಪನುಂ . . . ಎನಿಸಿದ ಭೀಮಸೇನಂ (ಗದಾಯು. ೨-೧ ವ) ; ತ್ರಿದಶಾರಿ ಧೂಮಕೇತುವನುದರದೋಳೀ ದೇವಿ ತಳೆದುದರ್ಕಿದೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದ ಧೂಮಲೇಖೆಯೆನೆ ಕರ್ಪೊರ್ದವಿದ ರೋಮಾಳಿ ರಂಜಿಕುಂ (ಜಗವಿ. ೨-೯೧). [ಧೂಮ + ಕೇತು]

ಧೂಮಜ್ವಾಲೆ (ನಾ). ಹೊಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೆಂಕಿ ; ಉರಿ : ನೆಗೆವ ಧೂಮಜ್ವಾಲೆಗಳ್ ಬಿಟ್ಟ ಪೆರ್ಗಿಡಿಗಳ್ ಪೆಣ್ಯಾವ ಪೊಕ್ಕಿರಿಯಾರಭಸಮಾದಂ ಭೀತಿಯಂ ಮಾಡೆ (ವರ್ಧಪು. ೦೪-೬೮). [ಧೂಮ + ಜ್ವಾಲೆ]

ಧೂಮಧೂಸರಿತ (ಗು). ಹೊಗೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿ ಮಲಿನವಾದ ಗಿರಣಿಗಳ ಧೂಮ–ಧೂಸರಿತ ಬಂದಳದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಮೆರೆವು ದೊ ನಿಮ್ಮ ತ್ಯಾಗಧ್ವಜವು! (ಗಂಗಾತ. ೫೩-೯). [ಧೂಮ + ಧೂಸರಿತ]

ಧೂಮಧ್ವಜ (ನಾ). ೧. ಹೊಗೆಯನ್ನು ಲಾಂಛನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ಬೆಂಕಿ ; ಅಗ್ನಿ : "ವಸು ವೈಶ್ವಾನರನಾಶುಶುಕ್ಷಣಿ ಹುತಾಶಂ . . . ಧೂಮಧ್ವಜಂ ಪಾವಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭-೩೯); ವಾಮನಪದಹತಿ ವಿದಳಿತ ಜೀಮೂತವಿಮುಕ್ತಬಹುಳಜಲಧಾರೆಗಳಿಂದಾ ಮುನಿಜನಾಪಕಾರಕಧೂಮಧ್ವಜನೆಯ್ದೆ ನಂದಿಪೋದತ್ತಾಗಳ್ (ಅರ್ಧನೇ. ೭-೪೫) ; ಭೂಮಿಯುಂದದೊಳು ಸರ್ವಕಾತ್ರ್ಯಯಮವಾದೆಯ್ಯ . . . ಧೂಮಧ್ವಜಂಬೊಲರಿವಿಧ್ವಂಸನಾವಾಯುಮಂತೀ ಜಗತ್ಪ್ರಾಣವೈ (ವೀಕ್ಷಪು. ೫-೬-೨). ೨. ಮೂರು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ಭುಜಪಕ್ಷಯುಗ ಧೂಮಧ್ವಜ ಪಾದಗುರುವಿನೊಳಜನಿರ್ದ ರಸದೊಳಂ ಪೆಱವೆಡೆಗಳೊಳಧೋಕ್ಷಜಗಣಮಾದೊಡದುವೆ ಚಿತ್ರಿಕೆ (ಛಂದೋಂಬು. ೫-೨೦೯ ಅಡಿಟಿ). ☞ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಆಹವನೀಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಮೂರು ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಈ ಅರ್ಥ ಬಂದಿದೆ.
[ಧೂಮ + ಧ್ವಜ]

ಧೂಮಧ್ವಜಾಕ್ಷ (ನಾ). ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಣ್ಣಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ಕೆಂಡಗಣ್ಣ ; ಶಿವ : ಭಕ್ತಜನಪ್ರೇಮಿಯಾನತಕಲ್ಪಕುಜ ಕುಮುದಸಖಗೋಪ ಧೂಮ ಧ್ವಜಾಕ್ಷ ದುರಿತವ ಪರಿಹರಿಸು ಪಾಲಿಪುದು (ಪ್ರಾಥಾ. ೧-೧). [ಸಂ. (ಧೂಮಧ್ವಜ + ಅಕ್ಷಿ + -)]

ಧೂಮಪಟ (ನಾ). "(ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳನ್ನು ಮರಸಿಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ) ಹೊಗೆಯ ತೆರೆ, ಧೂಮಪಟ" (Smoke Screen. ಇಂಕನಿ). 'ಧೂಮಗೋಳ' ಪರಾ. [ಧೂಮ + ಪಟ₂]

ಧೂಮಪತಾಕ (ನಾ). = ಧೂಮಧ್ವಜ ೧ : ಹರಿ ಕೇಳ್ ಧೂಮಪತಾಕ ಕೇಳ್ ನಿರುತಿ ಕೇಳ್ (ಶಮದ. ೨೩೦ ಪ್ರಯೋ). [ಧೂಮ + ಪತಾಕ]

ಧೂಮಪತಾಕೆ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಚಿಹ್ನೆ,-ಪತಾಕೆ : ಧೂಮಪತಾಕೆ ಮುದ್ಗ್ರವತೀವ ಭಯಂಕರಸಪ್ತಜಿಹ್ವೆಗಳ್ . . . ಒಪ್ಪಿ ಸಂತತಂ ಹೇಮ ನಿಭಾಂಗನಾದನಲನಿಂದ್ರಸಮೀಪದೊಳಿರ್ದಂ (ನಳಚಂ. ೨೩೮). [ಧೂಮ + ಪತಾಕೆ]

ಧೂಮಪಾನ (ನಾ). ೧. (ಕೆಲವು ರೋಗಗಳ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ) ಹೊಗೆಯನ್ನು ಸೇದುವುದು,-ಕುಡಿಯುವುದು : ರೂಕ್ಷಾಹಾರ . . . ಧೂಮ ಪಾನ, ಮಧುರಾಹಾರ, ನಸ್ಯ, ವಮನ, ಸೇಕ, ಉಪವಾಸ ಮೊದಲಾದಂಥಾ ಪಾನಾಹಾರವಿಹಾರಗಳೆಂಬ ಔಷಧಗಳಿಂದ ಅತ್ಯುಗ್ರವಾದ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಶಮನ ವಹುದು (ವೃದ್ಧಸಾ. I. ೨೪); ಧೂಮಪಾನ.-ಕುರುಟಿಗೆ ಸೊಪ್ಪು, ಅವರದ ವಳ್ಳಿ . . . ಗರುಗದ ಸೊಪ್ಪು-ಇವುಗಳ ರಸದಿಂದ ಪಟ್ಟೆ ಅರಿವೆಯನಾದರು, ಸಣ್ಣಪಾವಡೆಯನಾದರು ಪ್ರತ್ಯೇಕನಾಗಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಭಾವನೆಯ ಮಾಡಿ ಆ ಪಾವಡೆಗೆ ಮಣಿಶಿಲೆಯ ಚೂರ್ಣವ ತೊಡೆದು ಅದು ಬತ್ತಿಯ ಮಾಡಿ ಔಡಲದ ದಂಟಿನಿಂದ ಹೊಗೆಯ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು (ಸಕವೈ. ೨೨೭). ೨. (ಚುಟ್ಟಾ, ಬೀಡಿ, ಸಿಗರೇಟು ಮುಂತಾದ) ಹೊಗೆಬತ್ತಿಯನ್ನು ಸೇದುವುದು,-ಕುಡಿಯುವುದು: ತಾವು ಧೂಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೇನೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ ? (ಬಿನ್ನಹೀ. ೫೩) ; ಇಬ್ಬರು ಟಿಕೆಟ್‌ರು ಒಬ್ಬ ಸ್ನೇಹಿತನ ಮನೆಯ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಕುಕ್ಕರಗಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಉದಾಸೀನರಾಗಿ ಧೂಮಪಾನ ಮಾಡಿ ಉಗಿಯುತ್ತಿದ್ದರು (ಮಲೆನಾ. ೦೮೪) ; ಧೂಮಪಾನ ವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದೆ (ರೂಢಿ). [ಧೂಮ + ಪಾನ₂]

ಧೂಮಪ್ರಭೆ (ನಾ). [ಜೈನ] ರತ್ನಪ್ರಭೆ, ಶರ್ಕರಾಪ್ರಭೆ, ವಾಲುಕಪ್ರಭೆ, ಪಂಕಪ್ರಭೆ, ಧೂಮಪ್ರಭೆ, ತಮಃಪ್ರಭೆ ಮತ್ತು ಮಹಾತಮಃಪ್ರಭೆ ಎಂಬ ಏಳು ನರಕಗಳಲ್ಲಿ ಐದನೆಯದು : ಅರಿಷ್ಟೆಯೆಂಬ ಪೆಸರನ್ನುಳ್ಳ ಧೂಮಪ್ರಭೆಯೆಂಬಯ್ದನೆಯ ನರಕಬಿಲಂಗಳೆಲ್ಲಂ ಮೂಱು ಲಕ್ಕಮಕ್ಕುಂ (ಆಡಿಪು.೧೧-೬ ವ) ; ಇರ್ಪತ್ತು ಸಾಸಿರ ಯೋಜನಬಾಹುಲ್ಯದಿಂ ಧೂಮಪ್ರಭೆ ಯೆಂಬಯ್ದನೆಯ ನರಕಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೯೦ ವ); ಮೂಱು ಲಕ್ಕ ಬಿಲದಿಂ ಪುದಿದಿರ್ದಯ್ದನೆಯದೆನಿಪ ಧೂಮಪ್ರಭೆಯೊಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೦೫೦) ; ಅಮೃತಮತಿಯಪ್ಪವಂಗೆ ಮರುಳ್ಗೊಂಡತ್ತೆ ಗಂಡನಂ ವಿಷದಿಂ ಕೊಂದು ಮಡುರ್ತು ಯಮಂ ಕೊಲೆ ಪಂಚಮನರಕದೊಳಟ್ಟಳರಸ ಧೂಮ ಪ್ರಭೆಯೊಳ್ (ಯಶೋಚ. ೪-೫೭). [ಧೂಮ + ಪ್ರಭೆ]

ಧೂಮಮಾರ್ಗ (ನಾ). ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಪರ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ: ಮೂರುಗತಿ-ದೇವತೋಪಾಸಕರ ದೇವಯಾನ . . . ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವರ ಪಿತೃಯಾಣ (ಇದಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಮಾರ್ಗವೆಂದೂ, ಧೂಮಮಾರ್ಗ ವೆಂದೂ ಹೆಸರು) (ಅಮೃತ. ೭-೨೨ ಟೀಕು). [ಧೂಮ + ಮಾರ್ಗ]

ಧೂಮಮಾಲಿಕೆ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಸಾಲು,-ಪಂಕ್ತಿ,-ಪರಂಪರೆ : ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಹೀರುವ ಹಾಗೆ ಬಿರುಘಾಳಿ ಬೀಸಲು ಧೂಮಮಾಲಿಕೆ ಗಳು ಏಳುತ್ತವೆ (ಅನಂಶ. ೫೦). [ಧೂಮ + ಮಾಲಿಕೆ]

ಧೂಮಮಾಳೆ (ನಾ). = ಧೂಮಮಾಲಿಕೆ : ಭ್ರಾಜಿತ ಧೂಮಮಾಳೆ ಮಧುಪಾವಳಿ ಕೇಸುರಿ ಕೆಂದಳಿರ್ ತದುರ್ವೀಜಮುದಗ್ರವಹ್ನಿಯೆನೆ . . . ಪೊತ್ತಿಸಿದ ದೀಪಮೆನಿಪ್ಪುವು ತಳ್ತಶೋಕೆಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೩೨). [ಧೂಮ + ಮಾಳೆ₁ (= ಮಾಲೆ)]

ಧೂಮಯೋನಿ (ನಾ). ಹೊಗೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ; ಮೋಡ : "ಸ್ತನಯಿತ್ನು ವಾರಿವಾಹಂ ಘನಾಘನಂ ಧೂಮಯೋನಿ . . . ಬಳಾಹಕಂ ಜೀಮೂತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦-೫೮); "ವಾರಿಧರಮಬ್ದಂ . . . ಧೂಮ ಯೋನಿ . . . ಜೀಮೂತಮೆನಲು ಮೇಘಕ್ಕೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩-೩). [ಸಂ.]

ಧೂಮರಾಶಿ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ರಾಶಿ,-ಗುಂಪು : ಇಡಿದ ಧೂಳಿಯ ಧೂಮರಾಶಿಯ ಪಡೆ ವಿರಾಟನ ಮಗನ ಕಂಗಳಿಗೊಡನೊಡನೆ ದಾವಾಗ್ನಿ ಯಂತಿರೆ ತೋಱುತಿದಿರಿನಲಿ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೭-೩). [ಧೂಮ + ರಾಶಿ]

ಧೂಮಲ, ಧೂಮಳ (ಗು). ೧. ಬೂದುಬಣ್ಣದ. (ನಾ). ೨. ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಬಣ್ಣ ; ಊದಾ ಬಣ್ಣ ; ಬೂದುಬಣ್ಣ ; ಹೊಗೆಬಣ್ಣ : "ಧೂಮಲಂ [ಪಾಠಾಂ. ಳಂ] ಧೂಮ್ರಮೆನೆ ಕೆಂಪುಗೂಡಿದ ಹಸುರು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೦-೨೦). **ಧೂಮಳ:** ೨. "ಧೂಮ್ರಃ, ಧೂಮಳಃ-ಈ ೨ ಕೆಂಪುಹಸುರುಮಪ್ಪುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೨೨-೫೩). [ಸಂ.]

ಧೂಮಲಿಪಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೂಢಲಿಪಿ : ಲಿಪಿಗಳ ವಿವರ-ಗಗನಲಿಪಿ, ಧೂಮಲಿಪಿ, ಜಲಲಿಪಿ . . . ಯಾ ಅಗಣಿತ ಲಿಪಿಗಳ ನೋಡಲಱಿಯದೆ ಬಿಜ್ಜಳರಾಯನ ಸಭೆಯೊಳು ಕಳಕಳಗೊಳುತಿದ್ದರು ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳೆಲ್ಲಾ (ಧಾನ್ಯರ. ೭೭-೪). [ಧೂಮ + ಲಿಪಿ]

ಧೂಮಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣವನ್ನು ತಾಳು ; ಬೂದುಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗು : ಬಗೆಯ ನಸು ಧೂಮಲಿಸಿ ಹೊಗರುವೀ ಸಂಜೆ ನಿನ್ನೆಗರಿಕೆಯ ಸುತ್ತಲು ಕರಗುತಿಹುದು (ಗೀವಿಂ. ೪-೧೯). [ಧೂಮಲ + -ಇಸು₁]

ಧೂಮಲೇಖೆ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಗೆರೆ,-ರೇಖೆ : ತ್ರಿದಶಾರಿ ಧೂಮ ಕೇತುವನುದರದೊಳೀ ದೇವಿ ತಳೆದುದರ್ಕಿದೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದ ಧೂಮಲೇಖೆ ಯೆನೆ ಕರ್ಪೊದವಿದ ರೋಮಾಳಿ ರಂಜಿಕುಂ ದೇವಕಿಯ (ಜಗವಿ. ೨-೯೧) ; ನಾವೆಯೊಳ್ ನಿಂದ ಭರತಂ ಧೂಮಲೇಖೆಯೆನೆ ನೋಡುತಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೬೧-೨೬೦). [ಧೂಮ + ಲೇಖೆ]

ಧೂಮವರ್ಣ (ಗು). ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣ ; ಬೂದುಬಣ್ಣ. [ಧೂಮ + ವರ್ಣ]

ಧೂಮವ್ರಾತ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಸಮೂಹ,-ದಟ್ಟಣೆ : ಎಳೆಯ ರವಿ ರಶ್ಮಿಯುಲಿ ಪ್ರೇತಾಂಗಗಳ ಧೂಮವ್ರಾತದ[ಪಾಠಾಂ. ಜ್ವಾಲೆಯ] ಲಿ . . . , ಆಯುಷವಿಳಿದು ಹೋಗದೆ ದಿನದಿನದೊಳು (ಕುಮ್ಮಾಉ. ೩-೫೭ . [ಧೂಮ + ವ್ರಾತ]

ಧೂಮಶಕಟ (ನಾ). ಹಬೆಯಿಂದ ಓಡುವ ಗಾಡಿ ; ಹೊಗೆಬಂಡಿ ; ರೈಲುಗಾಡಿ ; ಉಗಿಬಂಡಿ : ರಾಮಶರ್ಮನು ಆ ರಾತ್ರಿಯ ಧೂಮ ಶಕಟದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಹೋದನು (ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ರ. ೨೭೬) ; ಕನ್ನಡದ ಕುಲಕ್ಕೇ ಸೇರಿ ಹೋಗಿರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆದು ಹೊಗೆಬಂಡಿ (ಅಥವಾ ಧೂಮಶಕಟ), ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಬಳಸಬೇಕೆಂದು ಯಾರನ್ನೂ ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ನಂಟರು. ೨೩). [ಧೂಮ + ಶಕಟ]

ಧೂಮಸಂಹತಿ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಸಮೂಹ,-ಗುಂಪು : "ಧೂಮ್ಯಾ, ಧೂಮಸಂಹತಿಃ-ಈ ೨ ಪೊಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೨-೭೭). [ಧೂಮ + ಸಂಹತಿ]

ಧೂಮಸ್ತೋಮ (ನಾ). = ಧೂಮಸಂಹತಿ : ಕಾಳಾಗರು ಧೂಪೋದ್ದಾಮ ಧೂಮಸ್ತೋಮ ಜಲ ಜೀಮೂತ ಸಮುಂದಯ ಶ್ಯಾಮಳಮುಂ . . . ಎನಿಸಿ ಗೋವರ್ಧನ ನಗಂ ಸೊಗಯಿಸೆ (ಜಗವಿ. ೪-೮೩ ವ) ; ವಜ್ರಜಂಘನುಂ ಶ್ರೀಮತಿಯುಂ ಸೆಜ್ಜಾಗೃಹದೊಳು ನಿದ್ರೆಗೆಯ್ವರೆ ಸೆಜ್ಜೆವಳಂ ಧೂಪಘಟ ಮಾನುದ್ದೀಪಿಸಿ ಗವಾಕ್ಷಮಂ ತೆಱೆಯಲ್ಮಱೆದು ಪೋಗೆಯಾ ಧೂಮ ಸ್ತೋಮದಿಂ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂಮದಿಂ]ಮರಣಮನೆಯ್ದಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧೦-೧ ವ); ತಲೆಗೆ ಕಂಬಳಿ ಕವಿಚಿಕೊಂಡು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಅಡರುವ ಧೂಮಸ್ತೋಮವನ್ನು . . . ಹೀರಿ ಹೀರಿ (ನಂಟರು. ೩೮). [ಧೂಮ + ಸ್ತೋಮ]

ಧೂಮಳ 'ಧೂಮಲ' ನೋ.

ಧೂಮಾಂಕ (ನಾ). ಧೂಮಧ್ವಜ ; ಅಗ್ನಿ ; ಬೆಂಕಿ : ಧೂಮಾಂಕ ರಾಮಾಕ್ಷ ಶ್ಯಾಮಾಂಗ ವಾಮಾಲಲಾಮಾಂಕ ವಾಮಾಂಗ ಹೇಮಾಂಗ ಧಾಮಾರಿಕಾ ಮಾಂತಕ (ಉದ್ಭಟೀ. ೩೦-೩೭). [ಧೂಮ + ಅಂಕ₂]

ಧೂಮಾಕ್ಷ (ನಾ). ಈಶ್ವರ ; ಶಿವ : ಸಾಮಜವೇಱಿ ಸಕ್ತಿಗೆಯ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಧೂಮಾಕ್ಷನಂತಿಹನಾರೊ (ಕಂನವಿ. ೧೩-೩೭).

[ಸಂ. (ಧೂಮ + ಅಕ್ಷಿ + –)]

ಧೂಮಾದಿಮಾರ್ಗ (ನಾ). = ಧೂಮಮಾರ್ಗ : ಏದಿತ ಧೂಮಾದಿಮಾರ್ಗ ದೊಳರ್ಚಿರಾದಿಮಾರ್ಗದೊಳಯ್ದಿ ಮರಳಲಿಲ್ಲವಾತಂ ಪೂರ್ಣಪದವ ತಾನಾದ ಕತದಿಂದೆ (ಅನುಸಾ. ೭-೭-೧೩) ; ಮಿಸುಪ ಕೈವಲ್ಯವಿಷಯವದು ಕಾರಣಂ ಕರ್ಮಯೋಗದುರು ಧೂಮಾದಿಮಾರ್ಗ (ವೀಕೃಪು. ೩-೨೦ ೩). [ಸಂ.]

ಧೂಮಾಯ (ನಾ). [ವಾಸ್ತು] ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನೋಡಬೇಕಾದ ಎಂಟು ಬಗೆಯ ಆಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; P ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಆಯ'ವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಯವು ಸರಿಯಾಗಿರದಿದ್ದರೆ ಆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವರಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟವುಂಟಾಗುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಯಿತ್ತು. ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣದ ೨೫೭ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆಯದ ವಿಷಯವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಯಜಮಾನನ ಮೊಳದಿಂದಲಾಗಲಿ, ಗೇಣಿನಿಂದಲಾಗಲಿ ನಿವೇಶನದ ಉದ್ದ, ಅಗಲಗಳನ್ನು ಅಳೆದು ಉದ್ದದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಅಗಲದ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಗುಣಿಸಿ ೮ ರಿಂದ ಭಾಗಿಸಲು ೧ ಉಳಿದರೆ ಅದು ಧ್ವಜಾಯ, ೨ ಉಳಿದರೆ ಅದು ಧೂಮಾಯಂ. ಹೀಗೆಯೇ ೩ ಉಳಿದರೆ ಸಿಂಹಾಯಂ, ೪ ಉಳಿದರೆ ಶುನಕಾಯಂ, ೫ ಉಳಿದರೆ ವೃಷಭಾಯಂ, ೬ ಉಳಿದರೆ ಖರಾಯಂ, ೭ ಉಳಿದರೆ ಗಜಾಯಂ ಮತ್ತು ನಿಶ್ಶೇಷವಾದರೆ ಕಾಕಾಯಂ. ಧ್ವಜಾ ಯಂಕ್ಕೆ ಯಾವ ಕಡೆ ಬೇಕಾದರೂ ಬಾಗಿಲಿರಬಹುದು, ಆದರೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ಬಾಗಿಲು ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಸಿಂಹಾಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದ ಬಾಗಿಲು, ವೃಷಭಾಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದ ಬಾಗಿಲು ಮತ್ತು ಗಜಾಯಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದ ಬಾಗಿಲು ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. 'ಕಾಲಾಮೃತ'ವೆಂಬ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ–ನಿವೇಶನದ ಉದ್ದದ ಅಳತೆಯು ಅಗಲದ ಅಳತೆಗಿಂತ ಕಾಲುಭಾಗ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಧ್ವಜಾಯಂ, ಕಾಲುಭಾಗ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿ ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಗಜಾಯಂ, ಕಾಲುಭಾಗ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿ ಬೆಸಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಸಿಂಹಾಯಂ, ಕಾಲುಭಾಗ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಸಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ವೃಷ ಭಾಯಂ, ಹೆಚ್ಚು ಕಮ್ಮಿಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾದರೆ ಕಾಕಾಯ, ಅರ್ಧ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವಿಷಮಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಖರಾಯಂ, ಕೇವಲ ವಿಷಯಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾದರೆ ಶುನಕಾಯಂ, ಅರ್ಧಾರ್ಧಿಕ ವಾಗಿ ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾದರೆ ಧೂಮಾಯ—ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಯಾವ ಆಯವು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಗಜಶಾಲೆ. ಗೋಶಾಲೆ ಮೊದಲಾದ ವುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಧ್ವಜಾಯವು ಎಲ್ಲ ಆಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೆಂದು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಇವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಗಳಿಂದ ಆಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದೂ ಉಂಟು : ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಉದ್ದ ಅಗಲವನು ಅಳೆದು ಪೊಟ್ಟುಗೂಡಿಕೊಂಡ ಕೋಲು ಯೆಷ್ಟೋ ಅದನು ೩ ಹೆಚ್ಚಿ . . . ಅದಂ ೮ರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿ ಉಳಿದವು ಆಯಂಗಳೂ ೧ ವುಳಿದರೆ ಧ್ವಜಾಯ, ೨ಕ್ಕೆ ಧೂಮಾಯ (ಆಯಪಟ. ೧-೩); ತಱುವಾಯಿಂದೆ ಧ್ವಜಾಯಂ, ಧೂಮಾಯಂ . . . ವಾಯಸಾಯಂ–ಈ ಎಂಟು ಆಯಂಗಳುಂ ಮೂಡಲ್ ಮೊದಲಾಗಿ ಸವ್ಯದಿಂದೆ ಎಂಟು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯುಮಿರ್ಪುವು (ಲೋಕೋಪ. ೩-೧೯ ಟೀಕೆ).

[ಧೂಮ + ಆಯ₁]

ಧೂಮಾವಳಿ (ನಾ). = ಧೂಮಾಳಿ₁: "ಧೂಮಾವಳಿ ಧೂಮ್ಯ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೩-೩೦). [ಧೂಮ + ಆವಳಿ₁ (= ಆವಲಿ)]

ಧೂಮಾಳಿ₁ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಸಮೂಹ,–ದಟ್ಟಣೆ : ಆ ಕುಂಕುಮ ವಾರಿಧಾರೆಗಳೆ ಸಜ್ಜ್ವಾಳಾಳಿ ಧೂಮಾಳಿ ಪಟ್ಟರಣಂಗಳ್ ನೆಗೆದಾಡುತಿರ್ಪ ವೆನಲಾ ಕಾಮಪ್ರತಾಪಾಗ್ನಿ ಯುಟ್ಟುರಿವಂತಿರ್ದುದು ನೋಟ್ಟ ಕಾಮುಕ ಜನಕ್ಕಾ ವಾರಿಕೇಳೀಹ್ರದಂ (ನೇಮಿಪು. ೧೩-೩೩). ಥಾಳಿಸುವ ಪರಿಧೌತ ಮೌನ ಕರಾಳ ತೇಜೋಗರ್ಭ ತಪಧೂಮಾಳಿಯಲಿ ಮೇಘಾಳಿ ಮಸಗಿದುದು (ಶುಬ್ರಾಳಿ. ೩-೧೦). [ಧೂಮ + ಆಳಿ₄ (=ಆಲಿ₄)]

ಧೂಮಾಳಿ₂ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ತಾಳದ ಹೆಸರು : ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ರೂಪಕ (ದಾದರಾ) . . . ತ್ರಿವುಡೆ (ಧಮಾರ), ಧೂಮಾಳಿ, ಏಕ್ಕಾ ಎಂಬ ಹಲವು ತಾಳಪದ್ಧತಿಗಳಿರುವುವು (ಬಾಲಪ್ರ. II. ೧೧೯೦).

[?]

ಧೂಮ್ಯ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಸಮೂಹ,–ಗುಂಪು : ಬಳಿಗುಂ ತಕ್ಷಣ ಶಾಂತ ಸಾಂಧ್ಯರುಚಿವಹ್ನಿಜ್ವಾಲಧೂಮ್ಯಂ (ಜಿಕವಿ. ೭-೧೧). 'ಧೂಮ್ಯೆ' ಪರಾ.

[ಸಂ. ಧೂಮ್ಯಾ]

ಧೂಮ್ಯಾಟ (ನಾ). ೧. (ನೀರಿನೊಳಗಾಡುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ : ಕುಕ್ಕುಟಹಕ್ಕಿ : "ಕಳಿಂಗಃ, ಭೃಂಗಃ, ಧೂಮ್ಯಾಟಃ–೩ ಕುಕ್ಕುಟಯೆಂಬ ಹಕ್ಕಿಯ ಹೆಸರುಗಳು, ಆಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಕೂಕಲಮೂಗ ಪಕ್ಷಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೮). ೨. ಚಾತಕ ಪಕ್ಷಿ : "ಭೃಂಗಃ, ಕಳಿಂಗಃ, ಧೂಮ್ಯಾಟಃ, ಸಾರಂಗಃ, ಚಾತಕಃ–ಈ ೫ ಚಾದಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೪೩-೯೫). [ಸಂ.]

ಧೂಮ್ಯೆ (ನಾ). = ಧೂಮ್ಯ : "ಧೂಮಾವಳಿ ಧೂಮ್ಯೆ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೩-೩೦) ; "ಧೂಮ್ಯಾ, ಧೂಮಸಂಹತಿಃ– ಈ ೨ ಪೊಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೩-೭೭). [ಸಂ. ಧೂಮ್ಯಾ]

ಧೂಮ್ರ (ಗು). ೧. ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣದ ; ಬೂದುಬಣ್ಣದ : ಅರಸಿಯರ ಕಣ್ಣನೀರ್ಗಳ ಬೆರಸಿದ ಕಾಡಿಗೆಯ ಕರ್ಪು ಪೋಲ್ತತ್ತು ಕಂಚಾಂತರದೊಳ್ ಬೀಟುತ್ತುಂ ತತ್ಪರಿತಾಪಜ್ವಲನಧೂಮ್ರಧೂಮಚ್ಛವಿಯುಂ ಆಜಿಪು. ೧೦-೪೪). ೨. ಮಂಕಾದ ; ಮಾಸಲುಬಣ್ಣದ. (ನಾ). ೩. ಬೂದು ಬಣ್ಣ ; ಹೊಗೆಯಬಣ್ಣ : "ಧೂಮ್ರ ಧೂಸರ ನಾಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೯-೬೪) ; ವೀರಂ ಗೌರಂ ರೌದ್ರಮಹಾರಕ್ತಂ . . . ಕಾರುಣ್ಯಂ ಧೂಮ್ರಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೮೭೭). ೪. ಅಚ್ಚಕೆಂಪು ; ಕಡುಗೆಂಪು. ೫. ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ; ಊದಾಬಣ್ಣ : "ಧೂಮ್ರಃ, ಧೂಮಳಃ–ಈ ೨ ಕೆಂಪು ಹಸುರುಮಪ್ಪುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೩೩-೩೩) ; "ಧೂಮ್ರಃ, ಧೂಮಲಃ, ಕೃಷ್ಣಲೋಹಿತಃ–೩ ಕಪ್ಪುಕೆಂಪು ಬೆರತ ಬಣ್ಣ. ಅಂದರೆ ಕಾಮುರ್ಗಿಲ ಕೆಂಬಾರದ ಬಣ್ಣ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೪೮). ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಧೂಪ,–ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ ; ಲೋಬಾನ : ಅನವರತ ಸಂಧುಕ್ಷ್ಯಮಾಣ

ಕಾಲಾಗುರುಧೂಪಧೂಮ್ರಸುರಭಿಪರಿಮಳವಿಳಸಿತಶಾಲಾಕುಲೀಕೃತ ಕನ್ಯಾ ಪರಿವಾರ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೧೫ ವ). ೭. ಪಾಪ ; ದುಷ್ಟತನ ; ಕೆಟ್ಟತನ. ೮. ಹೊಗೆ ; ಧೂಮ. 'ಧೂಪಧೂಮ್ರ', 'ಧೂಮ್ರವರ್ಣ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧೂಮ್ರಕ (ನಾ). ಬೂದುಬಣ್ಣದ ಪ್ರಾಣಿ; ಒಂಟೆ ; ಉಷ್ಟ್ರ. [ಸಂ.]

ಧೂಮ್ರಚ್ಛದ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣದ ಪಕ್ಕಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ ; ಲಂಬೂತ : "ಧೂಮ್ರಚ್ಛದಂ ಲಂಬೋತವೆಂದೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೨-೧೧). [ಸಂ.]

ಧೂಮ್ರಪತ್ರ (ನಾ). ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು ; ತಂಬಾಕು. 'ಧೂಮ್ರಪತ್ರೆ' ಪರಾ. [ಧೂಮ್ರ + ಪತ್ರ./ ತೆಲು. ಧೂಮ್ರಪತ್ರ]

ಧೂಮ್ರಪತ್ರೆ (ನಾ). ಬೂದಿಯ ಬಣ್ಣ ಅಥವಾ ಅಚ್ಚಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಎಲೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು : "ಗುಂದ್ರುಣೀ – ಧೂ ಮ್ರ ಪ ತ್ರೆ" (ಓಷಧಿ. ೩೦) ; "ಗೃಧ್ರಪತ್ರ – ಧೂ ಮ್ರ ಪ ತ್ರೆ" (ಓಷಧಿ. ೩೦). [ಧೂಮ್ರ + ಪತ್ರೆ]

ಧೂಮ್ರಪಾನ (ನಾ). ಹೊಗೆಬತ್ತಿಯನ್ನು ಸೇದುವುದು : ಧೂಮ್ರಪಾನದ ಆತುರವು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು (ಕುಟುಮಾ. ೪೭). 'ಧೂಮಪಾನ' ಪರಾ. [ಧೂಮ್ರ + ಪಾನ₂]

ಧೂಮ್ರಪಾನಿ (ನಾ). (ತಪಸ್ಸಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಹೊಗೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೇವಿಸುವವನು : ಧೂಮ್ರಪಾನಿಗಳೂ, ಪಂಚಾಗ್ನಿ ಸಾಧನಿಗಳೂ ಆದ ನೈಷ್ಠಿಕ ತಾಪಸಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಕಾಮತಾಪವನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ ವಸಂತರಾಜನ . . . ವಿರಾಜಮಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ಮಂಜುಳ. ೧೧). [ಸಂ. ಧೂಮ್ರಪಾನಿನ್]

ಧೂಮ್ರವಕ್ತ್ರ (ನಾ). (ಕೋಪದಿಂದ) ಕೆಂಪಡರಿದ ಮುಖ ; ಕೆಂಪೇರಿದ ಮುಖ : ಧೂಮ್ರವಕ್ತ್ರದ ಸ್ವೇದಬಿಂದುಗಳ ಜಡಿವ ರೋಷದ ಭರದಲಿ . . . ಕಡಿಕಡಿದು ಬಿಸುಟನು ಗುರುಸುತನು ಸಾರಥಿಯ ರಥಹಯವ (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೧೪-೩೦). [ಧೂಮ್ರ + ವಕ್ತ್ರ]

ಧೂಮ್ರವರ್ಣ (ನಾ). ೧. ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣ ; ಬೂದುಬಣ್ಣ : ಚೇಳು ಕಚ್ಚಿದರೆ . . . ಕಚ್ಚಿದ ಗಾಯ ಅತಿವೇದನೆಯುಳ್ಳದಾಗಿಹುದು. ಧೂಮ್ರ ವರ್ಣ ಉಳ್ಳದಾಗಿಹುದು (ವೃಕ್ಷಶಾ. II, ೯೯೦). ೨. ಅಚ್ಚಕೆಂಪು ; ಕಡುಗೆಂಪು. ೩. ಧೂಪ ; ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ. ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ. [ಧೂಮ್ರ + ವರ್ಣ]

ಧೂಮ್ರಾಂಬರ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆ ; ಬೂದು ವರ್ಣದ ವಸ್ತ್ರ : ಮೆಲ್ಲನೆ ಮಲಗಿಸುತ ಹಿಮಾಚೂರ್ಣಮಂ ಎದೆಯೊಳಂ ಪರಪಿ ಧೂಮ್ರಾಂಬರವ ಒದ್ದೆಗೈದದನು ಬಾಸಣಿಸಿ . . . ಬಹು ಶೈತ್ಯೋಪಚಾರಮಂಗೈವುತಿರೆ (ನವಮೋ. ೬-೩೭) ; ಆಳಿಯರು ಧೂಮ್ರಾಂಬರವ ಪೊದಿಸಿ . . . ಪೊರವಳಿಯಂದೊಳಗೆಯುತಿ ಜಾಗ್ರದಿಂ ಕಾಯ್ದಿರಲು (ನವಮೋ. ೨೬-೩೮). [ಧೂಮ್ರ + ಅಂಬರ]

ಧೂಮ್ರಾಂಶ (ನಾ). ಹೊಗೆಯ ಕಣ,–ಅಂಶ: ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಈ ಮೋಡಗಳು ಧೂಮ್ರಾಂಶಗಳಿಂದ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ನಂಬಿದ್ದಾರೆ (ಆಕಾಶ. ೧೬). [ಧೂಮ್ರ + ಅಂಶ]

ಧೂಮ್ರಾಕ್ಷ (ಗು). ೧. ಬೂದುಬಣ್ಣದ ಕಣ್ಣುಳ್ಳ. (ನಾ). ೨. ರಾವಣನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಸರು : ಆತು ನಿಂದನು ಕಪಿಬಲಕೆ ಬಳಿಕಾ ತಮಿಸ್ರಾಚರ ವನೇಚರ ದೂತಧೂಳೀಪಟಲಪಟುಧೂಮ್ರಾಕ್ಷ ಗರ್ಜಿಸುತ (ತೊರರಾ. ೬-೧೭-೧೮). [ಸಂ. (ಧೂಮ್ರ + ಅಕ್ಷಿ +–)]

ಧೂಮ್ರಾರ್ಚಿ (ನಾ). ಹೊಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೆಂಕಿಯ ಜ್ವಾಲೆ: ಮೇಲೆ ಧೂಮ್ರಾರ್ಚಿಯಾ ನೀಲರಕ್ತಂ (ವೀಕ್ಷಿಪು.೨-೧೧-೩೧). [ಧೂಮ್ರ + ಅರ್ಚಿ]

ಧೂಮ್ರಾವರ್ತ (ನಾ). = ಧೂಮ್ರಾವರ್ತನ : ಪುಲಕಂ ಪತ್ರಕಂ ಬಿಂದುಕಂ ಧೂಮ್ರಾವರ್ತಂ ಉದ್ವರ್ತನಂ ಚಿತ್ರವರ್ತಮೆಂಬಾಱುಪಂಕ್ತಿಗಳೊಳಂ . . . ಮಯ ಮಾಂಡವ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೆಂಬ ಮರ್ತ್ಯಚಿತ್ರಕರ್ ಬರೆದ ಚಿತ್ರಂಗಳೊಳಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೫-೭೦ ವ). [ಸಂ.]

ಧೂಮ್ರಾವರ್ತನ (ನಾ). ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಣ್ಣ ಹಾಕುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೀತಿ : ಅನಿಲಕಂ ಪತ್ರಕಂ ಬಿಂದುಕಂ ಧೂಮ್ರಾವರ್ತನ[ಪಾಠಾಂ. ಕ] ಮುದ್ವರ್ತನಂ ಚಿತ್ರಪ್ರವರ್ತನಮೆಂಬಾಱುಂ ತಜ್ಞದಕ್ಷಯುಮಂ ಚಿತ್ರ ಚಿತ್ರಾರ್ಧ ಚಿತ್ರಾಭಾಸಮೆಂಬ ಮೂಱುಂ ಪ್ರಕಾರಮುಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೪೨). [ಸಂ.]

ಧೂಯ್ಮ (ನಾ). (?): ಆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಲುವ ಗದ್ದೆ ಬೆದ್ದಲು ತೋಟ ತುಡಕೆ ಅಡುಮನೆ ಕಳೆ ಕೊಟಾರ ಸುಂಕ × × × ಸುವರ್ನಾದಾಯ ಅಣೆ ಅಚು ಕಟ್ಟು ಒಗ್ಗ ಮನೆವಣಗೂಡೆ ಧೂಯ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಆ ಸಕಲ ಸ್ವಾಮ್ಯ ಸಹವಾದ ಯಿಾ ಗ್ರಾಮದ ಚತುಸೀಮೆಯೊಳಗೆ (ಎಕ. III, ತಿರುಮ. ೪೯–೮೨ ; 1526). [?]

ಧೂರ್ಜಟಿ (ನಾ). ಶಿವ ; ಈಶ್ವರ : "ಭವನೀಶಂ ಶಂಭು ರುದ್ರಂ . . . ಮೃಡಂ ಧೂರ್ಜಟಿ ಫಣಿಕಟಕಂ ವಾಮದೇವಂ ವೃಷಾಂಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩-೧೩) : ನುಡಿಯದೆ ಪೋಗಲೀಯೆನಲೆ ಪೋದೊಡೆ ಧೂರ್ಜಟಿಯಾಣೆ ಮಾಱಿ ಪೋದೊಡೆ ಕಲಿಭೀಮನಾಣೆಯೆಂನೆ (ಗದಾಯು. ೯-೪೫) ; ಧೂರ್ಜಟಿಯುಮವಧಾರೆಂದೆನುತರ್ಜುನವರದಂಗೆ ಗುಗ್ಗಳವನರ್ಪಿಸುತಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೧-೮೦) ; ತಾರಕಾಸುರಗೆ . . . ವರಧೂರ್ಜಟಿಯಿಂದಲುದಿಸಿದ ನಂದನನಿಂದ ಕೇಡಹುದು (ಮೋಹತ. ೩-೧೬) ; ಧೂರ್ಜಟಿ ಜಟಿಲಜಟಾಮಾಲಿ ಕಾಲಾಂತಕಂ ಶಂಕರಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೪-೧೫೩) ; ಅದಕರ್ಾ ಧೂರ್ಜಟಿ . . . ದೂಱಿದಿರೆನ್ನನೆಂಬುದುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೨೬-೧೯) ; ಧೂರ್ಜಟಿಯೆ ನರರೂಪಮಂ ತಾಳ್ದಿದನೆನಲ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಸುಲಗ್ನಮನನೊರ್ವ ತೇಜಸ್ವಿಋಷಿಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾಗಿರ್ದಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೩೩-೨೦೨). ೨. [ಛಂದ] ಒಂದು ಗುರು, ಎರಡು ಲಘುಗಳು ಬರುವ ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರೆಗಳ ಒಂದು ಗಣ : ಗಿರಿಶಂ ಧೂರ್ಜಟಿ ಶರ್ವಂ ಪುರಾರಿ ಪುರರಿಪುವೆನಿಪ್ಪವಿಂತಯ್ದು ಬರೆ ಶಶಿ ಪುರ ವಿಷಯಾದ್ರಿಯೊಳಿರದಿರ್ಕೆ ಪುರಾರಿಯೆಂಬ ಗಣಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೯-೨೨೮). [ಸಂ.]

ಧೂರ್ತ (ಗು). ೧. ಮೋಸದ ; ವಂಚನೆಯ ; ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದ : ಧೂರ್ತಜನಂ ನಿಜವ್ಯಸನಮಂ ಪರಿತರ್ಪಿಸಲೆಂದಧರ್ಮದೊಳ್ ವರ್ತಿಸುವಂತು ಯೋಚಿಸುಗುಮುಳ್ಳರಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೬೮). ೨. ವಿಷಯ ಲಂಪಟನಾದ ; ವಿಟವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳ ; ಕಾಮುಕನಾದ ; ಪಟಿಂಗತನದ. (ನಾ). ೩. ದುರುಳ; ದುಷ್ಟ; ಕೆಡುಕುಮಾಡುವವನು: "ದುರುಳನೆನಲ್ ಧೂರ್ತನಾಮಂ" (ಅಭಿನಿ. ೮೨) ; ಬನಮೆನ್ನಾಳ್ವ ಬನಂ ನಿಶಾಬಲವಿದಿಂ ತಸ್ಕರ್ದ್ಧಲಂ ಧೂರ್ತನ್ಯೆ ನಿನಗೀ ಪೊಟ್ಟಱಿಯೊಳೆತ್ತ ಬರ್ಪದಟನಿಂತಾರಿತ್ತರೆಂದಾಂತೊಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೩೪) ; ಆ ಪುರದೊಳ್ ದ್ಯೂತವ್ಯಸನ ವಿಶಳ ಭೂತಿಯಾಷಾಢಭೂತಿಯೆಂಬ ಧೂರ್ತನೊರ್ವನಿರ್ಪಂ (ಪಂಚತಂ. ೭೦-೯) ; ಕ್ರೂರರರತ್ಕಧಮರುದ್ರೇಕಿಗಳು ದುರ್ಜನಾಕಾರಿಗಳು ಧೂರ್ತ [ಪಾಠಾಂ. ಕಾರ ದುರ್ನೀತ] ರೊಳಗಾಗಿ ಶರಣೆನಲು ನಿಜವೈರವಂ ಬಿಡುವರು (ಹಚಳಾ. ೮-೨೧) ; ನಿಮ್ಮ ಕೆಡಿಸುವರಲ್ಲ ಧೂರ್ತರು ತಮ್ಮ ಮತದಲಿ ತಾವೆ ಕೆಟ್ಟರು (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೩-೧೨೮) ; ಧೂರ್ತರೀ ತೆರದಿನಾರ್ಯರಂ ಕೊಲುತಿರ್ದರ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೯೯೦-೪೦೧). ೫. ಮೋಸಗಾರ ; ವಂಚಕ ; ಮಾಯಾವಿ ; ಕಪಟಿ: "ಕಿತವಂ ಮಾಯಾವಿ ಧೂರ್ತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೯-೬) ; "ದಾಂಡಾಜನಿಕಃ, ಕುಹಕಃ . . . ಧೂರ್ತಃ . . . ಮಾಯಾ – ಈ ೧೧ ಮಾಯಾವಿ" (ಹಲಾಯು. ೫೮-೯೯೪) ; ವರವಿನೀತರು ಕೆಲರು ಕೆಲಬರು ಧೂರ್ತರಾಗಿಹರು

(ಕುವ್ಯಾದರ್ಶ. ೧೩-೯); ನಿಜಶ್ರೀಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಶುಂಠತನದಲಿ ಮೆಚ್ಚಿದ ಕರಣಿಕ ಧೂರ್ತರನು ಕಂಡ (ಕೌಶಿಂಪು. ೧೦-೩೦). ೬. ವಿಟ; ಕಾಮುಕ; ಸ್ತ್ರೀಲೋಲ: "ಷಿಡ್ಗ – ಧೂರ್ತ" (ಬಿಷಧಿ. ೧೬೩); ಧೂರ್ತಂ ತಂಟಂಕೆ ಕತ್ತುರಿನೀರ್ತುಳಿಯಾಗಿದ ಮೊಗದಿನಲೆದುವಬಲೆಯ ಮೊಲೆಗಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೧೩-೧೩೪). ೭. ಉಮ್ಮತ್ತಿಗಿಡ; ದತ್ತೂರಿ: "ಉನ್ಮತ್ತಃ, ಕಿತವಃ, ಧೂರ್ತಃ, ದುತ್ತೂರಃ, ಕನಕಾಹ್ವಯಃ, ಮಾತುಲಃ, ಮದನಃ – ೭ ಉಮ್ಮತ್ತೀಗಿಡದ ಹೆಸರುಗಳು. ಉಮ್ಮತ್ತಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೧೩೦). ೮. ಜೂಜುಕೋರ. ೯. ತುಂಟ; ಕಿಡಿಗೇಡಿ: ಮಗನು ಕನಲದೆ ಮಾಣನೆನಗಿನ್ನಿಗವೆನುತ್ತೆಂತೆಂದು ಕಂಡಳು ಮಗನ ಕೆಲಸವನೆತ್ತ ಹೋದನೊ ಧೂರ್ತನೆಂದೆನುತ (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೮-೨೯). [ಸಂ.]

ಧೂರ್ತಕ (ನಾ). ೧. ಮೋಸಗಾರ; ಕಪಟಿ: ಪರಧೂರ್ತಕನೊಂದೆಸಗಲ್ ಪುರಕಲ್ಲಿ ಕೇಡು ಬರ್ಪುದಿದು ಸಿದ್ಧಾಂತಂ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೦-೨೫). ೨. ನರಿ. [ಸಂ.]

ಧೂರ್ತಕಾಮಿ (ನಾ). ವಂಚಕನಾದ ಕಾಮುಕ; ಶಠ: ಧೂರ್ತಕಾಮಿಯ ಪೋಲು ಕಂಡ ಶ್ರೀಶಂಭುವಿನ ಬಾಣಾಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಪಾಪವನ್ನೆಲ್ಲ ಸುಟ್ಟು ರುಹಲಿ (ಧನ್ಯಾಲೋ. ೬೪). [ಧೂರ್ತ + ಕಾಮಿ]

ಧೂರ್ತಜನ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಜನ; ದುರುಳ ಮಂದಿ; ಕಪಟಿಗಳಾದ ಜನ: ಜಗತ್ಪೂತಮೆನಿಸಿದ ಮಹಾಪೂತಜನಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದನೇಕ ಧೂರ್ತಜನ ಮನಸಮ್ಮೋಹನಕಪಟಮಂ ಚಿತ್ರಪಟಮನಾ ಚೈತ್ಯಾಲಯದ ಕೆಲದ ಪಟ್ಟಸಾಲೆಯ ಮುಂತೆ ನೇಟ್ (ಆದಿಪು. ೩-೯೫ ವ): ಸೇವಕಂ ಮೊದಲೊಳ ರಸಂಗಂ ತದನಂತರಂ ಪ್ರಧಾನರ್ಗಂ . . . ಸಲುಗೆಯನುಳ್ಳವರ್ಗಂ ಧೂರ್ತ ಜನಕ್ಕಂ ಭೀತನಾಗಿರಲ್ವೇಳ್ಕುಂ (ಪಂಚತಂ. ೫೨-೧೮); ಕೀರ್ತಿಯನುಹುದರಿ ಭುಟನ ಸಮರದೊಳಾರ್ತರಲಿ ಕಾದಿದರೆ ಸೇರದು ಧೂರ್ತಜನ ನಗದಿಹುದೆ ರಾವಣನಧಿಬಲನೆಂದು (ತೊರರಾ. ೬-೯೫-೩೫). [ಧೂರ್ತ + ಜನ]

ಧೂರ್ತತನ (ನಾ). ೧. ಮೋಸಗಾರಿಕೆ; ಕಪಟತನ; ವಂಚಕತ್ವ: ಆ ಪಾತಕಂ ನರಕಗತಿಗೆಯ್ದುವ ಧೂರ್ತತನದಿಂ ಕುಟಿಲಮಾರ್ಗಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಪೋಗೆ (ಪಂಚತಂ. ೬೦-೧೯); ಧೂರ್ತತನದಿಂ ಕಾದಿ ಕೂಡುವೆನಾರ್ತ ಪರಿಯಂತರದರಾ ತ್ರ್ಯಮೂರ್ತಿಯನು ಮಾಡದಲಿಸಿದಲ್ಲದೆ ಮುಕುತಿಯಿಲ್ಲೆಂದ (ಕೌಶರಾ. ೨೩-೧೯); ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ದೊಡ್ಡಮನುಷ್ಯ, ಸಾಧು ಮನುಷ್ಯ ಅಂತಾರಲ್ಲ. ಎಂಥ ಧೂರ್ತತನ ತೋರಿಸಿದರು (ಮೂರುದಾ. ೧೩೪) ೨. ಶಠವೃತ್ತಿ; ವಿಟವೃತ್ತಿ: ನಿನ್ನ ಧೂರ್ತತನವನ್ನರಿತಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಂತೆ ಬಾಹುಪಾಶದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಹಾಕುವೆನು (ಧನ್ಯಾಲೋ. ೬೩ ಅಟಿ). [ಧೂರ್ತ + –ತನ]

ಧೂರ್ತತ್ವ (ನಾ). ಮೋಸ; ಕುತಂತ್ರ; ಕಪಟ; ವಂಚನೆ. [ಸಂ.]

ಧೂರ್ತಭಂಜನ (ನಾ). ದುರುಳರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು; ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವವನು; ಪರಮಾತ್ಮ: ಧೂರ್ತಭಂಜನ [ಪಾಠಾಂ. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ] ಕಾಗಿನೆಲೆಯಾದಿಕೇಶವನ ಸಂಕೀರ್ತನೆಯ ಮಾಡಿ ಸುಖಿಯಾಗೊ ಮನ (ಕನಕ. ೧೦೯-೩). [ಧೂರ್ತ + ಭಂಜನ]

ಧೂರ್ತಲಕ್ಷಣ (ನಾ). ಮೋಸಗಾರನ ಲಕ್ಷಣ; ವಂಚಕನ ಲಕ್ಷಣ: ನಾನು ಮಾಡಿದ ಆತ್ಮಸಮರ್ಪಣವು ಅತಿವಿನಯಗೂಡಿದ ಧೂರ್ತಲಕ್ಷಣವಾಯಿತು (ವಚಳಾ. ೮೫). P ಧೂರ್ತಲಕ್ಷಣಗಳು ಆರು ವಿಧ: "ಅತ್ಯಾಚಾರ, ಅನಾಚಾರ, ಅತಿನಿಂದೆ, ಅತಿಸ್ತುತಿ, ಅತಿಶೌಚ, ಅಶೌಚ" (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೨೨೬). [ಧೂರ್ತ + ಲಕ್ಷಣ]

ಧೂರ್ತವಿದ್ಯೆ (ನಾ). ಮೋಸಗಾರಿಕೆ; ಕಪಟತನ: ಒಲಿದುದನು ಬೇಡೆನೆ ದುಷ್ಪಕೌರವ ನಮ್ಮ ನಟ್ಟದ ಧೂರ್ತವಿದ್ಯೆಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೦೬-೯೯). [ಧೂರ್ತ + ವಿದ್ಯೆ]

ಧೂರ್ತಶಿಖಾಮಣಿ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಮೋಸಗಾರ: ಮಹಾವಂಚಕ: ಆ ಧೂರ್ತಶಿಖಾಮಣಿ ನಾರಾಯಣಭಟ್ಟಂಗೆ ನಂಬುಗೆಯನೆಂತು ಪುಟ್ಟಿಪ್ಪಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೨೯-೧೯). [ಧೂರ್ತ + ಶಿಖಾಮಣಿ]

ಧೂರ್ತೆ (ನಾ). ೧. ಮೋಸಗಾತಿ; ವಂಚಕಿ: ರಾಕ್ಷಸಾಂಶಕೆಯೆಂದು ನೀನಜ್ ಧೂರ್ತೆಯಂ (ಮುವತಿ. ೩-೪); ವನಪಾಕ್ಷಿ ದೋಷಿಯಲ್ಲದ ನಿನಗೆ ಕರಂ ಪೊಲ್ಲಗೆಯ್ದನೆಂದಿರದಾತ್ಮಾಂಗನೆಯ ಪದಕ್ಕೆಱಗಿದನೆನ್ನನುಮುಱಗುಮೆ ಧೂರ್ತೆಯಪ್ಪ ಕಾಂತೆಯ ಮನಮಂ (ಪಂಚತಂ. ೬೮-೨); ಕಪಟೆಯರು ಧೂರ್ತೆಯರು ಹಾಸ್ಯದ ಕುವರಿಯರು (ಬಸಪು. ೪೦-೩೪). ೨. ಕಾಮುಕಿಯಾದವಳು. [ಸಂ. ಧೂರ್ತಾ]

ಧೂರ್ತೋಕ್ತಿ (ನಾ). ಮೋಸದ ಮಾತು; ಕಪಟದ ನುಡಿ: ಬೇಗಂ ಕ್ಷುರಭಾಂಡಮನೀಯೆಂದು ಬೇಡಿದೊಡವಳ್ ಧೂರ್ತೋಕ್ತಿಯಿಂ ತನ್ನ ದೋಷಮಂ ಪರಿಹರಿಸಲಿದೊಂದು ಉಪಾಯಮಾದುದೆಂದು ಚಾಳಂ ಕಲ್ಲ ಮೇಲೀಡಾಡಿದೊಡೆ (ಪಂಚತಂ. ೬೮-೧೮). [ಧೂರ್ತ + ಉಕ್ತಿ]

ಧೂರ್ವಹ (ಗು). ೧. ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವ. (ನಾ). ೨ ಭಾರಹೊರುವ ಎತ್ತು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿ: "ಧೂರ್ವಹಃ, ಧುರ್ಯಃ, ಧೌರೇಯಃ, ಧುರೀಣಃ, ಧುರಂಧರಃ–೫ ಬಂಡಿ, ಗೋಣಿ, ನೇಗಲು ಮುಂತಾದ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು ಶೆಳೆಯುವ ಎತ್ತು ಮುಂತಾದ ದನಗಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೨೫೩). ೩. ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವನು. [ಸಂ.]

ಧೂಲ 'ದೂಲ' ನೋಡಿ.

ಧೂಲಿ, ಧೂಳಿ (ನಾ). ೧. ಮಣ್ಣಿನ ಪುಡಿ,–ರಜ,–ರೇಣು; ದೂಳು. ೨. ಪುಡಿ; ಚೂರ್ಣ: "ಚೂರ್ಣಂ ಧೂಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ೪] ಪಾಂಸು ರೇಣು ಕ್ಷೋದವಾ ರಜಂ ಸಣ್ಣಹುಡಿಯೆಂದೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೪-೨೩). ೩. ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ: (೩). ಧೂಳಿ: ೧. "ಪಾಂಸುಃ, ಕ್ಷೋದಃ, ರೇಣುಃ, ಚೂರ್ಣಂ, ಧೂಳೀ, ರಜಃ–ಈ ೬ ಧೂಳಿ" (ಹಲಾಯು. ೭೩-೨೮೯); ನೆಲನುಮಾಕಾಶಮೊಂದೊಂದಱೊಳ್ ತಾಗಿದ ಬೇಗದೊಳಂಬರಂಬರಂ ನೆಗೆದ ಧೂಳಿಯೊಳ್ ದೆಸೆಯುಱಿಯುದೆಂಬುಂ (ಪಂಚತಾ. ೧೦-೭೦ ವ); ಕೆಳವಳಿಸುವ ಕಪಿಯು ಭೂತ ಹೊಡೆದು ಚೀರೂಟು ಧಾಳಿಯೊಳು ನಿಂದು ಧೂಳಿಯ ಹೊಯ್ಯುತ್ತಿದೆ (ಆದವ. ೧೫-೬೨); ಸುರತರಜನೀಚಳಾಳಕಮ್ಯಗೋಧೃಪರೇಣು . . . ಧೂಪದೊಳ್ ಪೊರದಿರೆ ಧೂಳಿಯಂತ ತರಲಾರ್ತದಮಾರ್ತ್ಕರ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಗಂಬರತಲಯಾನಮಲ್ಲದವನೀತಲಯಾನಮಿದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಂ (ಅನಂಪು. ೫-೪೨); ತರುಣಿಗೆ ಅರಿವಿಧುಂತುದನಾಯ್ತು ರಥಪದಕೆಳತ ಧೂಳಿಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾದಶ್ರೀ. ೪-೩೮); ಧೂಳಿ ಧಟ್ಟಸಲಟ್ಟ ಸುಂಟರಗಾಳಿ ಬೀಸಿತು (ತೊರರಾ. ೩-೫-೮); ಬಾಲೆಮಾರಸಮ್ಮೇಳವೆಂಬೀ ಧೂಳಿ ಬಿದ್ದರೆ ಕಾಹುದೇ ಕಣ್ಣಾಲಿ (ನಿಭಾಗ. ೬-೭-೧೧); ಸುಟ್ಟುರಿಗೆ ಧೂಳಿ ತರಗೆಲೆ ತಿರ್ರನೆಯ ಸುತ್ತುಪೋಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೭-೭೧೩). [ಸಂ.]

ಧೂಲಿದೂಸರ (ನಾ). ಧೂಳಿನಿಂದ ತುಂಬಿದುದು; ಧೂಳಿನಿಂದ ಬೂದು ಬಣ್ಣವಾದುದು: ಆಗ ಪುಷ್ಪಪರಾಗಗಳ ಲೇಪನದಿಂದ ಅವುಗಳ ದೇಹಗಳು ಧೂಲಿದೂಸರವಾದಂತಾಗಿರಲು. ಅವಕ್ಕೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶೋಭೆಯುಂಟಾಗಿತ್ತು (ಮಾಧವ. ೪೪). [<ಸಂ. ಧೂಲಿಧೂಸರ]

ಧೂಲಿಶಾಲ, ಧೂಳಿಶಾಲ (ನಾ). = ಧೂಳೀಶಾಲ: ಕೈಲಾಸಾಚಳಮನೇಱಿ ಧೂಲಿ [ಪಾಠಾಂ. ೪೧] ಶಾಲದಿಂ ತಗುಳ್ದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವರ್ಣನೋಪೇತಮಪ್ಪ ವೃಷಭನಾಥನಾಸ್ಥಾನಮಂಟಪಮಂ ನೋಡುತ್ತುಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೮೨ ವ). ಧೂಳಿಶಾಳ: ಆದಱೊಳ್ ಪರ್ಯಂತದೇಶಂಬಿಡಿದು ಬಳಸಿಯುಂ ಸುತ್ತುಗೊಂಡೆಯ್ದೆ ನೀ[ಳ್ದಿರ್ಪು]ದು ನಾನಾರತ್ನಪಾಂಶುಪ್ರಕರವರಕರಂ ಧೂಳಿಶಾಳ[ಂ] ವಿಶಾಳಂ (ಪರ್ವಮಾ. ೧೩-೩೦). [ಸಂ.]

ಧೂಳೀಪಟಲ, ಧೂಳೀಃಪಟಲ (ನಾ). ಧೂಳಿನ ಆವರಣ, – ತೆರೆ : ಕಿವಿಯುಂ ಮುಚ್ಚಿತ್ತು . . . ಧೂಳೀಪಟಲಪಿಹಿತಕೇತುದ್ವಿಪಾನೀಕ ಘಂಟಾನಿವಹಪ್ರಾಪಾರಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೯೪). **ಧೂಳೀಪಟಲ** : ಪಾದಾಭಿಘಾತವಿಚಲಂ ಮೇದಿನ್ಯುತ್ಕ್ಷಿಪ್ತವಿಶಾಲಧೂಳೀಪಟಲಾಚ್ಛಾದಿತ ಗಗನಂ ನಡದುದು ಪಾದಾತಂ ಚತುರಶೀತಿಕೋಟಿಪ್ರಮಿತಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೩೩); ಲೋಕೈಕಪವಿತ್ರನಿರೆ ಪಚಿರ್ಗೀಕೆಯೊ ಪೃಥುತೇಜವೆಂದು ಸ್ವೈರಿಸದ ಪೊಲತ್ಮಾಕೀರ್ಣಂ ಮಸೞಿಸಿತು ದಿವಾಕರಕಿರಣಮಸುದಗ್ರಧೂಳೀಪಟಲಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೪೧); ಪದಘಾತಧೂಳೀಪಟಲ ಪರಿಚುಂಬಿಸಿದಂಬರವ (ಶಬ್ದಾಆ. ೧೮-೪೧). [ಸಂ.]

ಧೂಳೀಪ್ರತಾನ, ಧೂಳೀಃಪ್ರತಾನ (ನಾ). = ಧೂಳೀಪಟಲ : ಕುಲಿಶನಿಭ ಶಿಲಾಭೇದಿಬಾಣಂಗಳಿಂ ಭೇದಿಸವೆಂಬಂತಾಯ್ತು ತಿಕ್ಷ್ಣೋಭದಿಸುಭಯಬಲಕ್ಷೋಭಧೂಳೀ[ಪಾಠಾಂ. ೪೧]ಪ್ರತಾನಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೯೫). **ಧೂಳೀಪ್ರತಾನ**: ದೊರೆಗೆವಂದುರ್ವಿ ಕೈಮಿಕ್ಕ ಪೆರ್ಚಿಂ ರೋದಸ್ಯಾಭಾಗಮಂ ತೀವಿದುದಖಿಳ ಬಳೋದ್ಧೂತಧೂಳೀಪ್ರತಾನಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೮-೯೩). [ಸಂ.]

ಧೂವಳಿಸು (ಕ್ರಿ). (?) : ಹಾವಳಿಸಿ ಧೂವಳಿಸಿ ಕಾವಳಿಸಿದಹಿತರೊಳಗಾವರಿಗಿ (ಜಿನಮು. ೨೦-೫೦). 'ಧೂಪಳಿಸು' ಪರಾ. [?]

ಧೂಸರ (ಗು). ೧. ಬೂದಿಬಣ್ಣದ ; ಧೂಳಿನ ಬಣ್ಣದ. ೨. ಬಿಳಿ ಹಾಗು ಹಳದಿ ಬೆರೆತ ಬಣ್ಣದ : ವಿಮಲವಕ್ಷಸ್ಥಲನಂ ದೀರ್ಘಾಯುತಬಾಹುಯುಗಳನುಂ ಪರ್ಯುಷಿತಚಂದನಾಂಗರಾಗಧೂಸರೋರುದಂಡನುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೮೬). (ನಾ). ೩. ಬೂದುಬಣ್ಣ : "ಧೂಮ್ರ ಧೂಸರ ನಾಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೩-೬೪); ಉದಕಂ . . . ಧೂಸರಂ ಪೊನ್ನ ಬಣ್ಣದ ಮಣ್ಣೋಳ್ ಪರಲಾಗಿ ಕಂಪೆಸೆವ ಮಣ್ಣೋಳ್ ಕೈಪೆಯಾಗಿರ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೫-೮); ಆ ಸೇನಾರಜದಿಂ ಪರಿಧೂಸರಮಾದಂರುನಿಜಾಂಗಮಂ ತೊಳೆಯಲ್ಕೆಂದು (ರಾಜಶೇ. ೭-೨೭). [ಸಂ.]

ಧೂಸರಿತ (ಗು). ೧. ಬೂದುಬಣ್ಣವಾದ : ಬೂದುಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ : ನವಧೂಪಧೂಮಧೂಸರಿತನಭೋವಿವರಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೨೯); ತತ್ಪ್ರವಾಹಾವಿರಳಿಸಮುಚ್ಚಳದಗುರುಧೂಪಧೂಮಧೂಸರಿತಸುರಸರಣಿ ಮಣಿಮಯಧೂಪಘಟಸಮೇತಮುಂ ಅಷ್ಟ ಜಾತರೂಪಮಯ ವಿಶಾಳಶಾಳಂ ಬಳಸೆ ವಿಳಸಿತಮಾದ ಸಮುದ್ಯದುದ್ಯಾನಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ (ವರ್ಧಪು. ೧೫-೯೭ ವ). ೨. ಮಲಿನವಾದ ; ಮಾಸಲಾದ. (ನಾ). ೩. ಮಲಿನವಾದುದು ; ಮಾಸಲಾದುದು : ಚಳಗಳಕಬಲಂ ಚಳನ ಕಂಪಿತತುಂಗಕಕುದ್ಯರಂ . . . ಖುರೋಚ್ಚಳದುರುರೇಣುಧೂಸರಿತನಗ್ರವಿಶೀರ್ಣ ವಿಷಾಣನಾತ್ತಮಾಂಸಳತನು ಬಂದುದಂದು ಮುಹುರುತ್ಥ ಬೃಹದ್ರವನೊಂದು ಪುಂಗವಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೨೦). [ಸಂ.]

ಧೂಸರು (ನಾ). ಬಣ್ಣಗುಂದುವಿಕೆ ; ಮಲಿನವಾಗುವಿಕೆ : ಪರಿತಾಪದಿನಲರ್ವಾಸೆಯೊಳ್ ಪೊರಳ್ದು ಮೇಣ್ ಧೂಸರಾಂತ ಬಿಸಖಂಡಗಳಂ ಪರಿವಾಳಿಪ ನಿನ್ನ ಮೆಯ್ಯೊಡಲ್ (ಶಾಕುಂತ. ೩೪ ೬೯). [<ಸಂ. ಧೂಸರ]

ಧೂಳ್ 'ದೂಳಿ' ನೋ.

ಧೂಳಾಟ 'ದೂಳಾಟ' ನೋ.

ಧೂಳಿ 'ಧೂಲಿ' ನೋ.

ಧೂಳಿಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ರಾಗಿ : "ಧೂಳಿಕಂ ರಾಗಿಯದು" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೧-೪). [?]

ಧೂಳಿಕಡವ 'ದೂಳಿಗಡವ' ನೋ.

ಧೂಳಿಕಾಕೇಳಿ (ನಾ). ಮಣ್ಣಿನ ಆಟ ; ಧೂಳಾಟ : ಸುರಕುಮಾರರ್ ಧೂಳಿಕಾಕೇಳಿಯೊಳ್ . . . ಜಿನಾರ್ಭಕನ ಮೇಲೆಲ್ಲಂ ರಜೋಜಾಳಮಂ ಕಡು ಪಿಂದಂ ಕೆದಱುತ್ತಿರ್ಪಂ (ರಾಘಪು. ೯-೫೫). [ಸಂ. ಧೂಳಿಕಾಕೇಳಿ]

ಧೂಳಿಕೇಳಿ (ನಾ). = ಧೂಳಿಕಾಕೇಳಿ : ಮಾಣದೆ ಧೂಳಿಕೇಳಿಗೆ ಕ[ಪಾಠಾಂ. ಮ್ಯೋಳಿಗೆಗ]ಡಂಗುವ ಸ್ವಾರ್ಜದ ತಾಯ ಜಂಘೆ ನಿಶ್ರೇಣಿಯೊಲಾಗೆ ಮೆಟ್ಟಿ ತೊಡೆಯೇಱುವ . . . ಕಂಧರ ಹಸ್ತತಾಳಕಲ್ಯಾಣರವಕ್ಕೆ ನರ್ತಿಸುವಮುದ್ದುಗಳೊಪ್ಪುಗುಮಾ ಮುಕುಂದನಾ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೬-೦೭೦); (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೬-೭೭ ನೋ.) [ಧೂಳಿ (=ಧೂಲಿ) + ಕೇಳಿ₂ (=ಕೇಲಿ)]

ಧೂಳಿಕೋಂಟೆ 'ಧೂಳಿಗೋಂಟೆ' ನೋ.

ಧೂಳಿಗಡವ 'ದೂಳಿಗಡವ' ನೋ.

ಧೂಳಿಗಾಲ್ (ನಾ). ಧೂಳಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾಲು : ತತ್ಪುರರಾಜಸ್ಸುತ್ಕನತ್ಯಾಸುರಭುಜಗಮಹಾಶಯ್ಯೆಯುಂ ಧೂಳಿಗಾಲೊಳ್ ತ್ವರಿತಂ ಬಂದೇಱಿ ಪಟ್ಟಿರ್ದಡದ ಕರದೊಳಾ ಶಾರ್ಙ್ಗಮಂ ಕೊಂಡು ಭೋಂಕರ್ (ನೇಮಿಪು. ೧೩-೪೨). [ಧೂಳಿ (=ಧೂಲಿ) + ಕಾಲ್₁)]

ಧೂಳಿಗೆದಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ಧೂಳೆಬ್ಬಿಸು. ೨. ನಾಶಮಾಡು: ಕಾಳಗಕೆ ನೆರೆದಖಿಳ ದೂತರ ಧೂಳಿಗೆದಱಿದು [ಪಾಠಾಂ. ದಹಿದು] ಮೃತ್ಯುವಿನ ಗೋಣಾಗ್ರಜಂ ಚಾಚಿದನು ಚಾಪಳಚಂದ್ರಹಾಸಕವ (ತೊರರಾ. ೧-೮-೪೫). [ಧೂಳಿ (=ಧೂಲಿ) + ಕೆದಱು₁ (<ಕೆದಱ್₁)]

ಧೂಳಿಗೈ (ಕ್ರಿ). ಹಾಳುಮಾಡು ; ನಾಶಮಾಡು : ಬಾಲಕಿಯ ರೂಪದಲಿ ಬಂದಿಹ ಕಾಲಮೃತ್ಯು ಕಣಾ ಮಹೀಸುತೆ ಧೂಳಿಗೈಯದೆ ಬಿಡಳು ರಾಕ್ಷಸ ಕುಲವ (ಅನಂರಾ. ೫-೨-೫೧). [ಧೂಳಿ (=ಧೂಲಿ) + ಗೈ (<ಕೆಯ್₁)]

ಧೂಳಿಗೊಳಗ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಳತೆ (?) : ಶ್ರೀಮದಂಗಜೇಶ್ವರ ದೇವರಂಗಭೋಗಕ್ಕ . . . ತಪೋಧನರಾಹಾರದಾನಕ್ಕವೆಂದು . . . ಕೊಳದ ಕೆಳಗೆ ಹಕ್ಕಲು ಮತ್ತರು ಮೂಱು ಆಯ ಹೊಂಗೆ ಬೇಳೆ ಧೂಳಿಗೊಳಗ೧ (ಕಶಿ. IV, ೧೧-೬೫, 1121). [ಧೂಳಿ? + ಕೊಳಗ₁]

ಧೂಳಿಗೋಂಟೆ, ಧೂಳಿಕೋಂಟೆ, ಧೂಳಿಗೋಟೆ (ನಾ). ಪುಡಿಪುಡಿಯಾದ ಕೋಟೆ; ಧ್ವಂಸವಾದ ಕೋಟೆ; ಧೂಳಾದ ದುರ್ಗ : ಧೂಳಿಗೋಂಟೆಯ ಕೊಂಡಳಿದು ರಾಜಾಲಯಕೆ ಬರೆ (ಸಂಥಶ. ೧೮-೮೯); ಆ ನಗರಿಯ ಧೂಳಿಗೋಂಟೆಯ ಕೊಳಲೆಂದಾ ನಾಡ ನಾಡಮನ್ನೆಯರು ಅನದೆ ಬಂದು ಮುತ್ತಿದ ರಾರ್ಭಟೆಯಿಂ (ನೇಮಿಸಂ. ೧೨-೬೨); ಮಲೆತರಂ ದಿಂಡುದಱಿವುತ್ತಮಿದಿರಾದ ದುರ್ಗಂಗಳಂ ಧೂಳಿಗೋಂಟೆಗಳ ಕೊಂಡು (ಜಬಪು. ೨೩-೩೧). **ಧೂಳಿಕೋಂಟೆ** : ಕೋಂಟೆಗೆ – ತಟಿಗೋಂಟೆ, ಧೂಳಿಕೋಂಟೆ, ಹತ್ತುಗೋಂಟೆ (ಕಮುದ. ೨೪೮ ಪ್ರಯೋ); ನಡೆದು ಬಂದಾ ನೇಮಿ ಕಂಡನು ಕಂಪಿಲಪೊಡವಿಪತಿಯ ಪೌಜುಗಳನು ಕೆಡಹಿ ಕೋಂಟೆಯ ಧೂಳಿಕೋಂ[ಪಾಠಾಂ. ಗೋಂ]ಟೆಯ ಕೊಳ್ಳಿಮೆಂದೊಡನೆ ನುಡಿದನು ಪಾನರಿಗೆ (ಕುಮಾರಾಮ. ೩೯-೧೧). **ಧೂಳಿಗೋಟೆ** : ಉಚ್ಚಙ್ಗಿಯುಂ ಮುತ್ತಿ ದುರ್ದ್ಧರ ತೇಜೋನಿಧಿ ಧೂಳಿಗೋಟೆಯನೆ ಕೊಣ್ಡಾ ಕಾಮದೇವ (ಎಕ. II, ೩೩೫-೧೪; 1195); ದನುಜರಧಮರು ಧೂಳಿಗೋಟೆಯ ಕ್ಷಣಕೆ ಕೊಂಡರದಿಂದ್ರನಮರಾವತಿಯ ವ್ಯಾಹೃತಿಯ (ಸಂಥಶ. ೬-೨೩); ಇಂದು ನಾಳೆನಲಿ ಧೂಳಿಗೋಟೆಯ ಕೊಂಡು ಲಂಕೆಯ ಹಾಳುಮಾಡಿ ನರೇಂದ್ರ ತನ್ನಯ ಬಾಲಕಿಯ ಕೊಂಡೊಯ್ಯದಿರನು (ತೊರರಾ. ೬-೬-೫೭); ಧಾಳಿಯೊಳಗೆ ವೈರಿನೃಪರ ದುರ್ಗಂಗಳ ಧೂಳಿಗೋಟೆಯ ಕೊಂಡ ಧೀರ (ಕಂಸವಿ. ೮-೭೭). 'ದೂಳಿಗೋಂಟೆ' ಪರಾ.

ಧೂಳಿಗೋಟೆಯಾಗು = ಧೂಳಿಗೋಟೆವೋಗಂ : ಕೋಟೆಮನ್ನತ್ತರ ಬಾಣಂಗಳ ಮಸಕವ ನೋಟದೊಳಗೆ ತೋಱುತಹಳೆ ಪಾಟ ಯಾರವಳಿಗೆ ನಾಳೆ ನಿನ್ನದೆ ಧೂಳಿಗೋಟೆಯಹುದು ಕಾಣಲೊಡನೆ (ಭರತ. ೩೭-೪೪). **ಧೂಳಿಗೋಟೆವೋಗು** = ಹಾಳಾಗು ; ನಾಶವಾಗಂ : ವಿಷ್ಣು ಮಹೀಪತಿ ಧೂಳಿಗೋಟೆವೋದುದು ತಳಕಾಡು ತಲೆಮಲೆ ಪೆರ್ಮ್ಮೆಯಲಾದುದು (ಮೈಆರಿ. ೧೯೪೦, ೧-೨೦; ಸು. 12ನೆಯ ಶತ).

[ಧೂಳಿ (=ಧೂಲಿ) + ಕೋಂಟೆ]

ಧೂಳಿಚಿತ್ರ (ನಾ). =ದೂಳಿಚಿತ್ರ : ಇದೊಂದು ಧೂ[ಪಾಠಾಂ. ದೂ]ಳಿಚಿತ್ರದ ಖಣಮೆಂದು ಮೆಯ್ಯೊಳ್ಗರಸಿ ಧೀಂಕಿಡುವರ್ ಕಡೆಯೊಳ್ ಲತಾಂಗಿಯರ್ (ಅನಂಪು. ೬-೪೪). [ಧೂಳಿ (= ಧೂಲಿ) + ಚಿತ್ರ]

ಧೂಳಿಗೋಟೆ 'ಧೂಳಿಗೋಂಟೆ' ನೋ.

ಧೂಳಿಜಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಧೂಳನ್ನು ಕೊಡಹು,-ಒದರು : ಧೂಳಿಜಾಡಿಸಿ ಸುರುಳಿ ಬಿಚ್ಚಿದ ನಕಾಶದಲಿ ಮೂಡಿಸಿರಿ ಹೊಸಬಾಳ ಸಂಚಿಕೆಯನು (ನೆಲಮು. ೨೦-೧೬). [ಧೂಳಿ (= ಧೂಲಿ) + ಜಾಡಿಸು]

ಧೂಳಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಧೂಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ೨. ಹಾಳುಮಾಡು : ರಥಗಳಲಿ ಲಟಕಟಿಸಿ, ದುರ್ಗಗಳ ಧೂಳಿಡಿಸಿ, ಜನಜನವನೇ ಬಡಿದು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ತರಲು (ಪಾರಸಿ. ೬-೧೩೫). [ಧೂಳ್ (<ದೂಳಿ) + ಇಡಿಸು₂]

ಧೂಳಿತ (ನಾ). (ಪವಿತ್ರವಾದ) ಭಸ್ಮ,-ಬೂದಿ: ಕೊಡುವೆ ನೀ ಸಂಬೆಂದು ಮೃಡಮೂರ್ತಿ ಭಸಿತವ ಬಿಡದೆ ಧರಿಸಿ ಧೂಳಿತವನು ತಡೆಯದದನು ಕೈಯ್ಯೊಳಿಡಲದ ಸೆಟಗಿಗೆ ಕಡುವೇಗದಿಂದ ಹರಸುತ (ಅಮುಸಾಂ. ೧-೫). [ಸಂ. ಧೂಲಿತ]

ಧೂಳಿಧೂಸರ (ನಾ). = ಧೂಲಿದೂಸರ : ಧೂಳಿಧೂಸರದ ಸಂಧ್ಯಾಂಗನೆಯ ಬಗೆಯನಂಗೀಕರಿಸಿ . . . ಎಸೆದಿರ್ದಳು (ಭೀಷ್ಮಪ. ೩-೩೩). [ಧೂಳಿ (= ಧೂಲಿ) + ಧೂಸರ]

ಧೂಳಿಧೂಸರಿತ (ಗು). ೧. ಧೂಳಿನಿಂದ ಆವೃತವಾದ,-ಮುಸುಕಾದ : ನೋಡು ನೋಡಲೆ ಮಗನೆ ನಿನ್ನೊಡನಾಡಿಮಕ್ಕಳು . . . ಸಂತೋಷದಲಿ ನಿನ್ನೊಡನಾಡುತಿದ್ದರೆ ನೀನು ಹಸಿದಿಂತಾಡುವೈ ನೆಟ್ ಧೂಳಿಧೂ[ಪಾಠಾಂ. ದೂ]ಸರಿತಾಂಗನೆಂದೆನಿಸಿ (ನಿಘಾಗ. ೧೦-೧೦-೫೦). (ನಾ). ೨. ಹಾಳಾದುದು ; ಮಣ್ಣುಪಾಲಾದುದು : ದಾದಾನ ಆಶೆ-ಆಕಾಂಕ್ಷೆ, ಅವನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಮನೋಮಂದಿರ ಧೂಳಿಧೂಸರಿತವಾಗುತ್ತವೆ (ದೀಪಹ. II. ೨೨೧). [ಧೂಳಿ (= ಧೂಲಿ) + ಧೂಸರಿತ]

ಧೂಳಿಪಟ (ನಾ). ಮುರಿದುಬಿದ್ದು, ಹುಡಿಹುಡಿ ಯಾಗುವಿಕೆ ; ನಾಶವಾಗುವಿಕೆ: "ಧೂಳಿಪಟ, ಧೂಳೀಪಟ್ಟ-ಧೂಲೀಪಟ" (ತದ್ಭಕೋ. ೫೧); ಕೋಟೆಗ × × × ನಾಟ್ಟಿಶಿದನೊಪ್ಪೊದೊಡ ಸಿಶಾರ್ದ್ದದೆ ಧೂಳಿಪಟಂಗಳಾಗವೇ (ಎಕ. VIII (S). ಸೊರಬ. ೫೮೬-೧೯ ; 1207) ; ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ . . . ಮಾತ್ರಿದನೋ ಇಂದೆ ಕೋಟೆ ಧೂಳಿಪಟಾ [ಪಾಠಾಂ. ಧೂಳಿಪಟ್ಟಂ] (ಕಮದ. ೫೬ ಪ್ರಯೋ). 'ದಿಶಾಪಟ' ಪರಾ.

ಧೂಳಿಪಟ ಮಾಡು = ನಾಶಗೊಳಿಸು ; ಹಾಳಂಮಾಡು ; ಪುಡಿಪುಡಿ ಮಾಡು : ನಿಮಿಷಕೆ ಧೂಳಿಪಟ ಮಾಡಿದನು ಕರ್ಣನ ಮನ್ನಣೆಯ ಭಟರ (ಕುವಾ ಕ. ೦೩-೧೫) ; ಚಾಮರದ ಗೋವಳಿಗೋಲ ಡೊಂಕಣಿಯೆಡ್ಡನೆತ್ತಿದ ಸಿಂಧ ಸೀಗುರಿಯ ಧೂಳಿಪಟ ಮಾಡಿದನು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೨೪-೧೦) ; ಮಾತ್ತಿಗೆಯಿಕ್ಕಿ ಸಾಂಬಳ್ಳಿಯ ಸೆಳೆದಪನೊತ್ತಿ ಬಂದೆಮ್ಮ ರಾಜ್ಯಗಳ ಸುತ್ತಿಸುಳಿದು ಧೂಳಿಪಟ ಮಾಡೆ ನಮಗಿನ್ನೆತ್ತಣ ದೊರೆತನವೆಂದ (ಕಂನವಿ. ೧೬-೬೬) ; ಕೌರವನ ಸೇನೆಯನ್ನು ಧೂಳಿಪಟ ಮಾಡಿ ತೊಲಗಿಸಿ ಬಿಡುತ್ತೇನೆ (ಕಸಾಚಿ. ೭೯). **ಧೂಳಿಪಟವಾಗು** = ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗು ; ಮಣ್ಣುಪಾಲಾಗಂ :ಅಗ್ಗಿಗ ತಗ್ಗದ ನೆಲೆಗೋಟೆ ಧೂಳಿಪಟವಾಗದ ದುರ್ಗ್ಗಕುಳಂ (ಎಕ V, ೧೬-೧೦ ; 1121) ; ಉಲ್ಲಾಸದಿಂ ಮೆಟ್ಟುವ ಪದದೊಳಿಳೆ ಧೂಳಿಪಟವಾಗೆ (ಬಸಪು. ೧೭-೦೬) ; ಆದಿತ್ಯರ ಮನೆಯು ನೆಟ್ ಧೂಳಿಪಟವಾಯ್ತು (ಬಸಪು. ೫೬-೩೩) ; ಧೂಳಿಪಟವಾಯಿತು ಹಿರ್ಣ್ಯಪುರಾಲಯದ ನೆಲೆಗಟ್ಟು (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧೨-೪೭). [ಸಂ. ಧೂಲಿಪಟ]

ಧೂಳಿಪಟ್ಟ (ನಾ). = ಧೂಳಿಪಟ : ಘನಸಂಗ್ರಾಮದೆ ಭೈರಾದೇವಿಯ ಸೀಮೆಯನುರೆ ಧೂಳಿಪಟ್ಟಮಂ ವಿರಚಿಸಿದಂ (ಕಳನ್ನ. ೩-೮೩). [ಸಂ. ಧೂಲಿಪಟ್ಟ]

ಧೂಳಿಮಾಕಾಳ (ನಾ). ಈಶ್ವರನ ಒಂದು ರೂಪ; ಕಾಲಭೈರವ : ಸಿದ್ಧರಾಮಯ್ಯನೆಂದಾತಂಗೆ ಗಿರಿಜಾತೆ ಕೊಟ್ಟ ಹೆಸರಂ ಬಿಟ್ಟು ಧೂಳಿಮಾ[ಪಾಠಾಂ. ಧೂಳಿಮಹ]ಕಾಳನೆಂದು ನೀತಿಗೆಡೆ ಕುಲದೈವವೆಸರಿಂದ ಕರೆದು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೩-೯) ; ಧೂಳಿಮಾಕಾಳನೇ ಮೈಗೊಂಡು ಬೀಸುತಿರೆ ನಿಮ್ಮ ಬೇವೇ ತಂಪು ಸೂಸುತಿರಲು (ಗಂಗಾತ. ೫೧-೫). [ಧೂಳಿ(=ಧೂಲಿ) + ಮಾಕಾಳ]

ಧೂಳಿಮಾರುತ (ನಾ). ಧೂಳಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಬಿರುಗಾಳಿ : ಮರಳುಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಧೂಳಿಮಾರುತ (Dust Storms)ಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಹೆದರಬೇಕು (ಭೂವಿವ. ೨೫೭). [ಧೂಳಿ (=ಧೂಲಿ) + ಮಾರುತ]

ಧೂಳಿಮುಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಮಣ್ಣುಮುಕ್ಕು ; ನಾಶವಾಗು. [ಧೂಳಿ (= ಧೂಲಿ) + ಮುಕ್ಕು₁]

ಧೂಳಿವಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಧೂಳನ್ನು ಏಳಿಸು ; ಧೂಳೆಂಟುಮಾಡು : ಕಡೆವಾಯ ಕೆನ್ನೆತ್ತರ ಹೊಲಸಿಂಗೆ ಪೋಗದೆ ಮುಸುಱುವ ನೊಣವಿಂಗೆ ಕೆರಳ್ದು ಝಾಡಿಸುತೊಡೆಯ ಜೇರೆಟ್ಟ ಹೆಟ್ಟಿಗಳ್ ಮೇಲೆ ಪಳಂಚಿ ಧೂಳಿವಿಡುತಿರೆ (ಕುಸುಮಾ. ೦೪-೨೯ ವ). ೨. (ಆಲಂ) ಒಣಗು ; ನಿದ್ರ್ರವವಾಗು (?) : ತೇರ ಧೂಳಿಯಂ ಬಿಡೆ ನಡೆ ನೋಡಿ ಧೂಳಿಯುಮಡಂಗಿರೆ ಕೃಷ್ಣನ ತೇರಧೂಳಿಯಪ್ಪುಡಮಿರದಾಯ್ತೆನುತ್ತಬಳಿ ಧೂಳಿವಿಡುತ್ತಿರೆ ಬಾಯ್ಕುಲುಂಬಿದಳ್ (ಜಗವಿ. ೫-೧೦೦). [ಧೂಳಿ (= ಧೂಲಿ) + ಇಡು₁]

ಧೂಳಿಶಾಳ 'ಧೂಲಿಶಾಲ' ನೋ.

ಧೂಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹುಡಿ ಹರಡು, ಕೀಟಗಳ ಹತೋಟಿಗೆ . . . ಪುಡಿಯನ್ನು ಧೂಳಿಸಬೇಕು (ಕೀಟಚಿ. ೭೪). ೨. ಧೂಳನ್ನೆಬ್ಬಿಸು ; ಧೂಳು ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡು : ಬಾದನು ಶಿಖಾಡಿ ರಥವನ್ನಡರಿ ಧೂಳಿಸುತ್ತೆಂದು ಬಿಲ್ಲಂ ಪಿಡಿದು (ತುರಂಗ. ೪೭-೨೨). ೩. ಲೇಪಿಸು ; ಪೂಸು : ವಿಭೂತಿಯ ಗುಳಿಗೆಯನು ನೆಗ್ಗೊತ್ತಿ ಸರ್ವಾಂಗದಲಿ ಧೂಳಿಸಿದ[ಪಾಠಾಂ. ಲೇಪಿಸಿದ] (ಕುವ್ಯಾಕ. ೭-೧೧;) ವರವಿಭೂತಿಯನೆಸೆವ ಸರ್ವಾಂಗದೊಳ್ ಧೂಳಿಸಿ (ಚಬಪು. ೫೦-೪೭) ; ೪. ನಾಶಮಾಡು : ಆಳು ಅವನಾಗಿರ್ದು ಲೋಕವ ಧೂಳಿಸುವ ಸತ್ವಾದಿರಕ್ಷಣೆ ದಾಳಿಯವನೊಪ್ಪಿಸುವುದುಚಿತವೆ(ಜನಧಾ.೪೭-೪೪). [ಧೂಳಿ (= ಧೂಲಿ) + ಇಸು₂]

ಧೂಳೀಕೇಳಿ (ನಾ). ದೂಳಿನಲ್ಲಿ ಆಡುವ ಆಟ ; ಮಣ್ಣಾಟ : ನುತಮಾರಸಿತ್ರೀಕುಚಾಗ್ರಚ್ಯುತಮೃಗಮದಕಾಶ್ಮೀರಕರ್ಪೂರಧೂಳೀಕೃತಧೂಳೀಕೇಳಿ ಚಂಚದ್ಭ್ರಮರಚಲಶಿಖಂಡಂ . . . ಲೀಲೆಯಿಂ ಬಾಲಕನೆನೆ ಸುಳಿದಂ ಸ್ವೈರಚಾರಂ ಸವಿಾರಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೭೭). [ಸಂ. ಧೂಲೀಕೇಲಿ]

ಧೂಳೀಚಿತ್ರ (ನಾ). ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಪುಡಿಯಿಂದ ರಚಿಸಿದ ಚಿತ್ರ : ಧೂಳೀಚಿತ್ರದೋಜೆಯುಮಂ . . . ಪರಿಭಾವಿಸಿ ನೋಡಿ (ಮಲ್ಲಿಪು.೫-೪೩) ; ಆಯಾಮ ವಿಸ್ತಾರವೆಂಬ ಮಾನದ್ವಯದೊಳಂ ರಸಚಿತ್ರಂ ಧೂಳೀಚಿತ್ರಮೆಂಬೆರಡೋಜೆಯೊಳಂ . . . ಅಳವಡೆ (ಚಂದ್ರಪು.೧೫-೭೦ ವ) ; ಮೂವಿಧ ರಸಚಿತ್ರದ ಧೂಳೀಚಿತ್ರದ ಕಡುಬಿನ್ನಣದೆರಡು ತೆಱಂ . . . ಭೂಪನ ಕಣ್ಗನಿದಂ ಪುಟ್ಟಿಸಿತು (ಅದುಕಾ. ೩-೬). [ಸಂ. ಧೂಲೀಚಿತ್ರ]

ಧೂಳೀದೂಸರ (ನಾ). = ಧೂಲಿದೂಸರ : ದೆಸೆಗಳೇ ವಾಸಸ್ಸು ರಾಜ್ಯಪ್ರಸರಣವು ನಿರ್ಲಜ್ಜ ಜಟೆ ರಂಜಿಸುವ ಧೂಳೀದೂಸರದ ಗಂಗಾಧರನವೋಲು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೪-೧೧೧). [<ಸಂ. ಧೂಲೀಧೂಸರ]

ಧೂಳೀಧೂಸರ (ಗು). ೧. ಧೂಳಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ; ಧೂಳಿನಿಂದ ಬೂದುಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದ: ಧೂಳೀಧೂಸರ ವರರತ್ನಾಳಿಗಳಂ ಕಾಡ ದೂಸಱಿಂದಂ ಧರಣೀಪಾಳಕಮುನಿವರ್ ಪಂಚಮಕಾಲದೊಳಣಮಾಗರಲ್ತೆ ಬುದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತರ್ (ಆದಿಪು. ೧೫-೩೮). (ನಾ). ೨. = ಧೂಲಿದೂಸರ : ಧೂಳೀಧೂಸರದ ರಥದೊಳಗೆ ನಿಂದಾ ಶಕ್ರಸಾರಥಿ ನುಡಿಸಿದನು ನರನ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೭-೧೯ [ಸಂ. ಧೂಲೀಧೂಸರ]

ಧೂಳೀಧ್ವಂಸ (ನಾ). ಮಣ್ಣುಪಾಲಾಗುವಿಕೆ ; ನಾಶ ; ಹಾಳಾಗುವಿಕೆ : ನೆಲಕ್ಕೂ ಭೂಮಿಗೂ ನಡುವೆ ಮಿಂಚು ಬಡಿಯುವುದು. ಇಂಥ ಬಡಿತಕ್ಕೆ ಮರಗಳೂ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ ಧೂಳೀಧ್ವಂಸವಾಗುವುದುಂಟು (ಬಾಲಪ್ರ. III, ೧೩೬೪). [ಸಂ. ಧೂಲೀಧ್ವಂಸ]

ಧೂಳೀಪಟ (ನಾ). = ಧೂಳಿಪಟ : ಎಷ್ಟು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಗಳು ಧೂಳೀಪಟವಾಗಿವೆ (ನನದಿ. ೩೮).

ಧೂಳೀಪಟ ಮಾಡು=ಧೂಳಿಪಟಮಾಡು ; ನಾಶಮಾಡು ; ಹಾಳುಮಾಡು : ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಧೂಳೀಪಟ ಮಾಡಿ ಹೇಳಹೆಸರಿಲ್ಲದೆ ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದೆ (ಕುತುಕಾ. ೯೮) ; ರಾಯ ರಾಮಲಿಂಗನ ಸೂಚನೆ ಕೇಳಿದೊಡನೆಯೆ ಬಿರುಗಾಳಿಯಂತೆ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲ್ಬಿದ್ದು ಧೂಳೀಪಟ ಮಾಡಿದನು (ಅಳಿಳ. ೨೨). [ಸಂ. ಧೂಲೀಪಟ]

ಧೂಳೀಪಟಲ 'ಧೂಲೀಪಟಲ' ನೋ.

ಧೂಳೀಪಟ್ಟ (ನಾ). = ಧೂಳಿಪಟ : ಮುತ್ತಿದನೋ ಇಂದೆ ಕೋಂಟೆ ಧೂಳೀಪಟ್ಟಂ [ಪಾಠಾಂ. ಧೂಳಿಪಟಂ] (ಶಮುರ. ೫೭ ಪ್ರಹೋ); ಇದಿರಾದ ಬಲುದುರ್ಗಗಳನು ಧೂಳೀಪಟ್ಟಮಂ ಮಾಡುತ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೮-೨೭). ೨. ಧೂಳಿನ ರಾಶಿ, ಒಟ್ಟಿಲು : "ಧೂಳೀಪಟ್ಟಮೆನಲ್ಕಡರೆ ಧೂಳಿ ಪುಟ್ಟದುದಕ್ಕುಂ" (ಛಾಂದಿ. ೬೭). [ಸಂ. ಧೂಲೀಪಟ್ಟ]

ಧೂಳೀಪ್ರತಾನ 'ಧೂಲೀಪ್ರತಾನ' ನೋ.

ಧೂಳೀಪ್ರಾಕಾರ (ನಾ). = ಧೂಳೀಶಾಲ : ಆ ಧೂಳೀಪ್ರ[ಪ್ರಾ]ಕಾರದಿಂದೊಳಗೆ ನಾಲ್ಕುಂ ದಿಶಾಭಾಗದೊಳಮಿನ್ನೇಸಲುಮಿರ್ಬದಲುಮಾಗಿ ನೀಳ್ದ ಪರ್ವೀದಿಗಳ ನಟ್ಟನಡುವೆ (ವರ್ಧಮಾ. ೧೩-೩೦ ವ). [ಸಂ. ಧೂಲೀಪ್ರಾಕಾರ]

ಧೂಳೀಶಾಲ, ಧೂಳೀಶಾಳ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸಮವಸರಣಮಂಟಪದ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಾಕಾರ : ಕೈಲಾಸಾಚಳಮನೇಟಿ ಧೂಳೀ[ಪಾಠಾಂ. ಲಿ] ಶಾಲದಿಂ ತಗುಳ್ದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವರ್ಣನೋಪೇತಮಪ್ಪ ವೃಷಭನಾಥನಾಸ್ಥಾನ ಮಂಟಪಮಂ ನೋಡುತ್ತುಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೮೨ವ). ಧೂಳೀಶಾಳ : ವಲಯಾಕೃತಿಯಿಂದಿದನೇಂ ಬಳಸಿದುದೊ ಸುರೇಂದ್ರಚಾಪಮಂಡಲಮೆನೆ ಬಳ್ಳಳ ಬಳೆದ ಪಂಚರತ್ನದ ಬೆಳಗಿಂದಂ ಬೆಳಪುದಲ್ಲಿ ಧೂಳೀಶಾಳಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೨೬) ; ಪಂಚರತ್ನಧೂಳೀಶಾಳದಿಂ ಪರಿವೇಷ್ಟಗೊಂಡ ಸಮವಸರಣಮಂಡಳಮಂ ಪುಗುವ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷನ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೦೯-೨೦೦). [ಸಂ. ಧೂಲೀಶಾಲ]

ಧೂಳೀಶಾಳ 'ಧೂಳೀಶಾಲ' ನೋ.

ಧೂಳೀಸಾಲ (ನಾ). = ಧೂಳೀಶಾಲ : ರುತುಮಾನದ ದ್ವಾರಕುಟ್ಯಂ ಮೊದಲ್ಗೊಂಡು ಧೂಳೀಸಾಲಂಬರಮಂತರಾಳಚಕ್ರವಾಳಸ್ಥಳದೊಳೆಲ್ಲಂ ಕಿಕ್ಕಿಱಿಗಿಱಿದು (ಅಾದಪು. ೧೬-೨೨೦ ವ). [ಸಂ. ಧೂಲೀಸಾಲ]

ಧೂಳು 'ದೂಳಿ' ನೋ.

ಧೂಳುಭೂಮ (ನಾ). ಮದುವೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂರಿಸಿ ಸಂಜೆಯ ಹೊತ್ತು ಹಾಕುವ ಊಟ : ವಧೂವರರನ್ನು ಧೂಳುಭೂಮಕ್ಕೆ ಕೂರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಜಾನ). [ಧೂಳು (<ದೂಳಿ) + ಭೂಮ (<ಭೂವ)]

ಧೂಳುಮಣಿ (ನಾ). ಘರ್ಷಣೆಯಾಗುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ರಥಕ್ಕೆ ಹಾಕಿರುವ ಮರದ ಅಥವಾ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಾಪು ;–ಸಾಧನ : "ರಥಗುಪ್ತಿಃ, ವರೂಥಃ–ಈ ೨ ಧೂಳುಮಣಿ" (ನಾಚಿರಾ. ೦೬೪). [ಧೂಳು (<ದೂಳಿ) + ಮಣಿ]

ಧೂಳೆಬ್ಬಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಧೂಳು ಏಳುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಧೂಳನ್ನು ಏಳಿಸು : ಕುದುರೆಗಳು ಧೂಳೆಬ್ಬಿಸುತ್ತಾ ಓಡಿದವು (ಜಾನ). ೨. ಮಣ್ಣುಪಾಲುಮಾಡು ; ಹಾಳುಮಾಡು : ಇವತ್ತು ಇವರ ಮಾನ ಮರ್ಯಾದೆಯೆಲ್ಲಾ ಧೂಳೆಬ್ಬಿಸಿಬಿಡ್ತೀನಿ (ರಂಗನ. ೨೨೯). ೩. (ಆಲಂ) ತಿರುಗು ; ಅಲೆದಾಡು : ಅವನ ಎಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ–ಆ ಸ್ನೇಹಿತರು ಬಂದದ್ದಾದರೆ, ನಾಲ್ಕು ದಿನ ನಗರದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಧೂಳೆಬ್ಬಿಸಬಹುದು – ಎಂದಿತ್ತು (ಅಳಿವಿ. ೧೦೭). ೪. ಕೀಟಲೆಮಾಡು : ಸುಮ್ಮನೆ ಧೂಳೆಬ್ಬಿಸುವುದೇ ಅವನ ಸ್ವಭಾವ (ಜಾನ). [ಧೂಳು (<ದೂಳಿ) + ಎಬ್ಬಿಸು (<ಎಬ್ಬಿಸು)]

ಧೂಳೆರಚು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮಣ್ಣನ್ನು ಎರಚು. ೨. (ಆಲಂ) ಕಳಂಕಗೊಳಿಸು ; ಕೆಟ್ಟ ಹೆಸರನ್ನು ತರು : ವಂಶದ ಮೇಲೆ ಧೂಳೆರಚಿದೆಯಲ್ಲ (ಕಗದ್ಯ. II. ೨೯). [ಧೂಳು (<ದೂಳಿ) + ಎರಚು (<ಎಱಚು)]

ಧೂಳೋದಕ (ನಾ). [ವೀಶೈ] "ಗುರು ಮನೆಗೆ ಬಂದಾಗ ಪಾದ ತೊಳೆದ ತೀರ್ಥ" (ಕರಶಾ. ೨೪-೭). [P. ಇದು 'ಧೂಳ್ಯುದಕ' ಎಂಬುದರ ಅಶುದ್ಧವಾದ ರೂಪ]

ಧೂಳ್ಗೋಂಟೆ 'ದೂಳಿಗೋಂಟೆ' ನೋ.

ಧೃತ (ಗು). ೧. ತಳೆದ; ಧರಿಸಿದ: ಧೃತದೇವೇಂದ್ರವಿಮಾನರುಂದ್ರಮಹಿಮಂ . . . ಕಲಧೌತತುಂಗಕಲಶಾ ಚೆಲ್ವಾಯ್ತು ರಾಜಾಲಯಂ (ಆದಿಪು. ೬-೧೦೭) ; ಆರೋಪಿತಚಾಪಂ ಸಂಧಾರಿತಕವಚಂ ಧೃತತೋಗ್ರಶರಧಿಯುಗಂ ತಾನಾರುದ ಮಲ್ಲಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೧೨) ; ಧೃತ ಪಂಚರತ್ನಮಂ ರಾಗಿಕೆಯೊಳ್ ಭೂಷಣಮನಾಂಪ ತೆಱದಿಂದೆ ವಿರಾಗಿತೆಯೊಳ್. . . ಆತನಾ ವಿಭು ತಪಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೬-೨) ; ಧೃತಪಂಕಜರ್ದ್ವಿಮಯೂಖಿಕಂ ಧೃತ ವಿಶೀರ್ಣಾಗೆ ಕೋಚ್ಚಶೃಂಗಂ . . . ಬರುತಿದ್ದುದುದ್ಧತಘಸಧ್ವಾನೋತ್ಕರಂ ಶಾಕ್ವರಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೦-೦೯೨) ; ಧೃತನಿವ್ರಾಲಸ್ಯಭಾರಂ ತೊಲಗೆ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೯-೬೫) ; ಧೃತಚಕ್ರವಾಹಿನೀಪರಿಪೂತನಾಕಿನೀ . . . ಎನುತಿರ್ದರು (ವೀಶೈಪು. ೩-೨೩-೬೪). ೨. ಹಿಡಿದ : ಧೃತಕನಕವೇತ್ರಲತೆ ಚಿತ್ರಿತವಾಗೆ ಕರಾಂಗುಲೀಯಕಪ್ರಭೆಯಿಂದಂ ಪ್ರತಿಹಾರವರವಿಯಾ ತಳೆದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೩-೦೦೫). ೩. ಹೊಂದಿದ ; ಪಡೆದಿರುವ : ಧೃತನಾನಾವರ್ಣವರ್ಣಚ್ಛವಿಸಮುದಯ ಸಂದರ್ಶನೀಯಂ . . . ಪೌರಗೇ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಸುಖದೊದವಂ ನಂದನಂ ಮಾಟ್ಬುದೆಂದುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೧೧೨). ೪. ಕಾಪಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ; ರಕ್ಷಣೆಗೊಂಡ. ೫. ಇಟ್ಟ ; ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ. ೬. ನಿರ್ಧರಿಸಿದ ; ದೃಢವಾದ. ೭. ತಯಾರಾದ ; ಸಿದ್ಧವಾದ. ೮. ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ; ಬಳಸಿದ. (ನಾ). ೯. ಹೊರುವುದು ; ತಳೆಯುವುದು ; ಧರಿಸುವುದು ; ಧಾರಣೆ. [ಸಂ.]

ಧೃತಕಂಟಕ (ನಾ). ಮುಳ್ಳುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದು ; ಮುಳ್ಳುಗಳನ್ನುಳ್ಳದ್ದು : ಧೃತಕಂಟಕಮಾದೊಡಮುನ್ನತಿಯಿಂ ಕೇತಕಿಯೊಳಿಱಿದುದು ಮಧುಕರಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೬೪). [ಧೃತ + ಕಂಟಕ]

ಧೃತಕಂಬಲ (ನಾ). ಕಂಬಲನೆಂಬ ಸರ್ಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಶಿವ : ನಿಜಾಂಗಧೃತಕಂಬಲ ಧನಂಜಯ ಮದಂಬಕ (ಹಾಜಶೀ. ೦೩-೩೪). [ಧೃತ + ಕಂಬಲ]

ಧೃತಕಳಾಕಳಾಪ (ನಾ). ೧. ಅರುವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಕಲೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದವನು. ೨. ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು. ೧, ೨ : ಅಂಗೋತ್ರಭೇದಿ ವಿಬುಧೇಶ್ವರನಲ್ಲಂ ಧೃತಕಳಾಕಳಾಪ ದೋಷಾಕರನಲ್ಲಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೧೨). [ಧೃತ + ಕಳಾಕಳಾಪ (= ಕಲಾಕಲಾಪ)]

ಧೃತಗೋತ್ರ (ನಾ). (ಮಂದರ) ಪರ್ವತವನ್ನು ಹೊತ್ತವನು; ಕೂರ್ಮ: ಚಿತ್ರವದನೇವೇಳುವೆನು ಧೃತಗೋತ್ರನುತ್ಸಾಸದಲಿ ವರವೇದತ್ರಯಂಗಳ ನುಗುಳಿದನು ಕಾರುಣ್ಯಾನಿಧಿಯೆಂದ (ನಿಭಾಗ. ೨-೩-೩೨). [ಧೃತ + ಗೋತ್ರ]

ಧೃತಚಂದ್ರ (ನಾ). ಚಂದ್ರನನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಶಶಿಧರ ; ಶಿವ ಮಳೆಯರಾಜನ ಕಥೆಯ ಕೇಳ್ದರ್ಗೆ ಧೃತಚಂದ್ರ ಮಾನದಿಷ್ಟವೀವನು (ಪ್ರಾರಾ. ೯-೬೫). [ಧೃತ + ಚಂದ್ರ$_2$]

ಧೃತದೀಕ್ಷ (ನಾ). ವ್ರತವನ್ನು ಹಿಡಿದವನು ; ವ್ರತವನ್ನು ತೊಟ್ಟವನು : ಧಾತ್ರಿಯೊಳಾವನ್ನಾಭಯಸಕ್ರದೆ ಧೃತದೀಕ್ಷರಲ್ತೆ ಪುರುಕುಲದರಸರ್ (ಶಾಕುಂತ. ೨೮-೫೦). [ಸಂ. (ಧೃತ + ದೀಕ್ಷಾ + -)]

ಧೃತಧೈರ್ಯ (ನಾ). ಧೈರ್ಯವನ್ನು ಉಳ್ಳವನು ; ದಿಟ್ಟ : ಧೃತಧೈರ್ಯಂ ತುಂಗಶೌರ್ಯಂ ರಜತಶಿಖರಿಧಾಮಂ . . . ಪಂಪಾಧಿನಾಥಂ (ಅದ್ಭುಟ. ೧೩-೧೪೮). [ಧೃತ + ಧೈರ್ಯ]

ಧೃತನವಶಶಿ (ನಾ). ಬಾಲಚಂದ್ರನನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ಶಿವ: ಅತಿಶಯ ಮಹಿಮಂ ಧೃತನವಶಶಿವಿಶ್ರುತವರಗುಣಗಣಧಾಮಂ (ಹರಿಶ್ಚಂ ಕ. ೨-೧೦). [ಧೃತ + ನವಶಶಿ]

ಧೃತಮಂಡಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ತ್ರಿಪದಿ ಧೃತಮಂಡಲಿ [ಪಾಠಾಂ. ೪] ಮರಾಳಪದಿಯೆನೆ ಹಂಸಪಾದಿ" (ಮಂಗರಾ. ೪೨-೩೯). [ಸಂ.]

ಧೃತಮನೋರಥ (ನಾ). ದೃಢವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು ; ಸ್ಥಿರಮನಸ್ಕ : ಆ ಪುರವನಾಳ್ವನ:ದ್ಧತ ಗೋಪುರದ:ಂ ವಿ ಜ ತ ಶ ಕ್ರ ಧ ನ ಪ ತಿ ವ ರು ಣ ಶ್ರೀಪುರವಂ ಧರಣೀಮಣಿ ನೂಪುರಮಂ ಧೃತಮನೋರಥಂ ಪದ್ಮರಥಂ (ಅನಂತಪು. ೩-೧೯). [ಧೃತ + ಮನೋರಥ]

ಧೃತಮೋಹ (ನಾ). ಮೋಹಕ್ಕೊಳಗಾದವನು : ಹಾಹಾಧ್ವನಿ . . . ಸುತ್ತಿರ್ದೊಡದು ಸಾಹಸಿಗಂ ಕೇಳ್ದುಂ ಧೃತಮೋಹಂ ಕೇಳ್ಗಿಮೆ ಜಿತಾರ್ತ ಕುರರೀರವಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೩೩). [ಧೃತ + ಮೋಹ]

ಧೃತರಜ (ನಾ). ಧೂಳಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದು : ಧೃತರಜನಾನಿಲಂ ದಿತಿಜಪ್ರತಿ ಕೂಲಂ ಹರಿಗೆ ಸ್ವಸ್ಯಂದರ್ಶನದನುಕೂಲತೆಯಂ ಮೆಱೆವಂ (ಜಗಪು. ೧೫-೦೫). [ಧೃತ + ರಜ$_1$]

ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರ (ನಾ). ೧. ಸ್ಥಿರವಾದ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಉಳ್ಳವನು. ೨. ಒಳ್ಳೆಯ ಅರಸ. ೩. ಒಳ್ಳೆಯ ಅರಸನಿಂದ ಆಳಲ್ಪಟ್ಟ ದೇಶ. ೪. ಕುರುವಂಶದ (ದುರ್ಯೋಧನ ಮುಂತಾದ ನೂರು ಜನ ಕೌರವರ ತಂದೆಯಾದ) ಅಂಧ ದೊರೆ : "ಅಂಧರಾಜನೆನೆ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭೮-೩) ; ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರಂ ನುಡಿದಾರ್ತನೇ ಹರಿ ಭರಂಗೆಯ್ವಾರ್ತನೇ (ಶಂಶಭಾ. ೧೧-೧೦) ; ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಷಿತಿಪಾಲ ಕೇಳ್ ಜನನಿ ಕೇಳ್ ಗಾಂಧಾರಿ (ಗದಾಯು.೬-೩೫); ಭರತವಂಶದೊಳ್ಗಿದು ಮಿಗೆ ನೂರ್ವರು ಕುಮಾರರು ಪಾಂಡು ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರರಿಗೆ ಜನಿಸಿದರು (ಕುಪ್ಪಾಅ. ೪ ಸೂಚನೆ). ೫. ಒಂದು ಹಾವಿನ ಹೆಸರು : ಬಳಿಕ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನೆಂಬ ದುರ್ವ್ಯಾಳಪತಿ ನುಡಿವನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೯-೨೦). ೬. ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನ ಹೆಸರು : ಪುರುದರು ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನೆಂಬ ಗಂಧರ್ವಂಗೆ ನೇಮಿಸಿದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೫-೯೧). ೭. ಒಬ್ಬ ಯಕ್ಷನ ಹೆಸರು : ಹೇಮಕೂಟಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಮಣಿಭದ್ರ . . . ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರ ಪೂರ್ಣಭದ್ರ ವಿರೂಪಾಕ್ಷರೆಂಬವರು ಮೊದಲಾದ ಕೋಟಿಯಕ್ಷರ ಪಟ್ಟಣಂಗಳುಂ (ವಿವೇಕ. ೩೧೭). ೮. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ. ೯. (ಅಲಂ)ಕುರುಡ ; ಅಂಧ. [ಸಂ.]

ಧೃತವೇತ್ರ (ನಾ). ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡವನು : ಧೃತವೇತ್ರಂ ಚಾರುಚೀನಾಂಬರರಚಿತಶಿರೋವೇಷ್ಟನಂ . . . ಅವನಿಪನೊಡ್ಡೋಲಗ ಕ್ಕೈದೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೭೪). [ಧೃತ + ವೇತ್ರ]

ಧೃತವ್ರತ (ನಾ) ೧. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ರತಗಳ ನಿಯಾಮಕ : ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಧೃತವ್ರತನೂ, ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಥ:ಪೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ವರುಣನೂ ನೀನೆ (ಹುಕ್ಕಾಕ. ೧೭). ೨. ವ್ರತವನ್ನು ಹಿಡಿದವನು. [ಧೃತ + ವ್ರತ]

ಧೃತಶಕ್ತಿ (ನಾ). ೧. ವೀರರಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳು ; ಪರಾಕ್ರಮಿಯ ಹೆಂಡತಿ. ೨. ಸಮರ್ಥರಾದವರನ್ನು ಪೋಷಿಸುವವಳು ; ಶೂರರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕೊಡುವವಳು. ೧, ೨ : ಶ್ರೀರಮಣಿ ಗೌರಿ . . . ಪತಿಭಕ್ತಿ ಧೃತಶಕ್ತಿಯೆನೆ ಸ್ವಾಮಿ ವೀರನಿಧಿಯಂ ಚಲದ ವಾರಿನಿಧಿಯಂ ಗುಣದ ಚಾರುನಿಧಿಯಂ ನೆಗರ್ದ ದೇಶಲೆಯನಿನ್ನೀ ನಾರಿಜನರನ್ನಮನದಾರೊ ಮೞೆವರ್ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೧೮-೩೯ ; 1057). ೧೧೬-೧೧). [ಸಂ. ಧೃತಶಕ್ತಿ]

ಧೃತಶಶಿಖಂಡ (ನಾ). ಚಂದ್ರಕಳೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಶಿವ : ಧೃತಶಶಿಖಂಡ ಜಿತಸುಮಕಾಂಡ ವಿತರಣಶೌಂಡ ಭೃತಜಗದಂಡ (ಶಾಕುಂತ. [ಧೃತ + ಶಶಿಖಂಡ]

ಧೃತಶಶಿಶಕಲ (ನಾ).=ಧೃತಶಶಿಖಂಡ : ಧೃತಶಶಿಶಕಲಂ ಕೃತಭವನಕುಲಂ . . . ನುತಗಿರಿಜಾರಮಣಂ (ವೃಷಪು. ೩೯-೬೫). [ಧೃತ + ಶಶಿಶಕಲ]

ಧೃತಶಸ್ತ್ರ (ನಾ). ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಶಸ್ತ್ರಧಾರಿ : ಕೊಲಬಹುದು ಧೃತಶಸ್ತ್ರನಾದಡೆ ಕೊಲುವೆನೆಂಕಾಚಾರ್ಯಸುತನನು ಕಳಿಯ ಹೇಳೆಂದೆಸುತ ಬೀಡಿಕೆಗಾಗಿ ನಡೆತಂದ (ವಿಭಾಗ. ೧-೪-೩೦). [ಧೃತ + ಶಸ್ತ್ರ]

ಧೃತಶೈತ್ಯ (ನಾ). ತಂಪನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ; ಶೈತ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು: ಧೃತಶೈತ್ಯಂ ಧಾರಾಜಲಯುತಮನುಕಂಪಾನ್ವಿತಂ ದಲೆನಿಸಿಯುಂ . . . ರಿಪುನೃಪರ್ಗೀವುದಧಿಕತಾಪೋದಯಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೨-೩). [ಧೃತ + ಶೈತ್ಯ]

ಧೃತಸತ್ವ (ನಾ). ಗರ್ಭಿಣಿ : "ಗುರ್ವಿಣಿ ಧೃತಸತ್ವೆಯುಮಂತರ್ವತ್ನಿಯೆನಿಪ್ಪೊಡಾಕೆ ಗರ್ಭಿಣಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಪಾಟ್ಯಕೋ. ೫೪-೧೪). [ಸಂ. ಧೃತಸತ್ವಾ]

ಧೃತಸೋಮ (ನಾ). =ಧೃತಚಂದ್ರ : ಧೃತಸೋಮ ಗತಕಾಮ ಚಿರಲಿಂಗ ವರಸಂಗ . . . ಗಿರಿಜೇಶ (ಹರಿಕಾ. ೧-೫). [ಧೃತ + ಸೋಮ]

ಧೃತಿ (ನಾ). ೧. ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ; ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ೨. ತಾಳುವಿಕೆ ; ಧರಿಸುವುದು. ೩. ಪಡೆಯುವುದು ; ಹೊಂದುವುದು. ೪. ಧೈರ್ಯ ; ಧೀರತನ ; ಎದೆಗಾರಿಕೆ ; ಕೆಚ್ಚು : ಧೃತಿಯ ನವಳಂಬಿಸಿ . . . ನಡೆವಾಗಳ್ (ರೇರಾಪ. ೬-೯೯) ; ಪೂಜಿಗತುರ ಧೃತಿಯ ನಾಂತಂ ನೆಱೆ ಮನದೊಳ್ ತಳೆದನೆಸೆವ ಕುಸುಮಾವಳಿಯಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೦-೧೦೫) : ಮರಳಿ ಧೃತಿಯಿಂದೆದ್ದು ಕೋಪಾತುರನು ತುರಗವನೊದೆದು ಕೆಡಹಲು (ಕಾಶಿಕಾ. ೨೬-೨೯) ; ಪೆಣ್ಣಾದೊಡಂ ನೀನೆನಗೆ ಮತಿಯೊಳಂ ಧೃತಿಯೊಳಂ ಗಂಡಿಗೆಣೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೧೫-೧೨೭). ೫. ತಾಳ್ಮೆ ; ಸಹನೆ ; ಸಂಯಮ : ಧೃತಿ ಬಂದಾಗಳೆ ಮಾಣೆಂಬ ತೆಱದೆ ಪೇಸಿದನರಸಂ (ಹುಟೋಕ. ೨-೩೩) : ವಿರತಿ ವಿವೇಕ . . . ಧೃತಿ ಸ್ಮೃತಿ . . . ತಪಸ್ಸು ಯೋಗ ನಿಶ್ಚಯ ಮುಂತಾದ ಸಾತ್ವಿಕಗುಣಗಳಂ ಸುಖಮಹಿತೋರ್ಧ್ವಲೋಕಂಗಳಂ ಸಾರ್ದು (ವಿವೇಕ. ೨೯೭) ; ಅಱೆದು ಪಂಚಾರ್ಥವನು ಧೃತಿಯನು ಮೆಱೆದು ಮಾನವನು ನಿಲಿಸಿ ತನ್ನೀ ದಿವ್ಯಮೂರ್ತಿಯಲಿ ಅಱೆಯಿದಿತರವನಿರಲು ನೀವೆನ್ನಱೆಯಲಿ ನಾಲುಕು ಯುಗಗಳುತ್ತರಿಸಲಾ ನಿಮಗಂದು ಮೈದೋಱೆದೆನು ನಾನೆಂದ (ವಿಭಾಗ ೧೦-೪-೨). ೬. ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದು ; ಅಚಲತೆ ; ಸ್ಥೈರ್ಯ : ಆತನ ಮಾತಂ ಕೇಳ್ದಿ ಪಗತಶೋಕನುಮುಪಗತವಿವೇಕನುಮಾಗಿ ಧೃತಿಯಂ ತಾಳ್ದು (ಅಜಿಪು. ೯-೬೮) ; ಧೃತಿಯಿಂ ಮಚ್ಚರಿಸುವ ಪರ್ವತಮಂ ತಾನಿಕ್ಕಿ ಮೆಟ್ಟಿದಂತಿರೆ . . . ಇರ್ದಂ ಯೋಗದುರ್ಯನಚಲಿತಧೈರ್ಯಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೬ ೩೦) ; ಅರ್ಥಬಂಧುಸುತಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹರ್ಷಶೋಕ ವಿಲ್ಲದಿರ್ಪುದೇ ಧೃತಿಯೆನಿಸುವುದು (ವಿವೇಕ. ೦೯೯) ; ಧೃತಿಯಾ ಶ್ರದ್ಧಾ ಸುಖವಿವಿದಿಷಾವಿವಿದಿಷಮೆಂಬತಿಶಯಗಳ್ಗಿದು ವಿಧಮಂತು ಮತ್ತದ ತಿಳಿದು ಮತಿಯಿಂದ ಮತ್ತುಸಿರಿ ಕೊನೆಗಾಣಲೆಸಗುವುದೆ ಧೃತಿ(ವಂಶಾರಾ. ೩-೭-೯೩);

ಹಾನಿವೃದ್ಧಿಯಿಂ ಮತಿಗೆ ವಿಕೃತಿ ತೋರದಿರಲದೆ ಧೃತಿ (ವೇದಾಂಪ. ೩-೫-೦೭). ೭. ಸಂತೋಷ; ಆನಂದ; ಉಲ್ಲಾಸ. 'ಧೃತಿವೆಱು' ಪರಾ. ೮. ಚಂದ್ರನ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಚಂದ್ರನಾದೊಡೆ ಅಮೃತ . . . ಧೃತಿ ಶಶಿನಿ ಚಂದ್ರಿಕೆ . . . ಕಾಮದಾಯಿನಿಯೆಂಬ ಷೋಡಶಕಲೆಗಳಿಂ ಭರಿತನಾಗಿ (ವಿವೇಕ. ೨೬೭). ೯. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: "ಧೃತಿ [ಪಾಠಾಂ. ದ್ಯುತಿ]ಯೆನಲು ಮುಷ್ಪೆಯುಕ್ಕ್ಯ" (ಮಂಗರಾ. ೪೫-೪೮) ೧೦. ಒಂದು ನಾಡಿಯ ಹೆಸರು: ಧಮನಿ, ಗಮನಿ, ಲೋಲೆ, ಧೃತಿ, ಸರ್ವಗಾ ಎಂಬೈದು ನಾಮವನುಳ್ಳ ನಾಡಿಯು . . . ಕಾಣಬರುವುದು (ಸಕಪ್ರ. ೧೦). ೧೧. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು. 'ವಿಶ್ವೇದೇವ' ಪರಾ. ೧೨. ಮನಸ್ಸಿನ ಹದಿನಾರು ಬಗೆಯ ವಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾನ (ಚೇತನಭಾವ) . . . ಪ್ರಜ್ಞಾನ, ಮೇಧಾ, ದೃಷ್ಟಿ, ಧೃತಿ, ಮತಿ, ಮನೀಷಾ . . . ಈ ಹದಿನಾರು ಮನಸ್ಸಿನ ವಿಕಾರಗಳೆಂದಿರುವವು (ಅಮೃತ. ೬-೨೭ ಟೀಕು). ೧೩. [ಛಂದ] ಅಕ್ಷರ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹೆಸರು: ಉಕ್ತೆ ಅತ್ಯುಕ್ತೆ . . . ಧೃತಿ ಅತಿಧೃತಿ . . . ಉತ್ಕೃತಿ ಎಂದಿಪ್ಪತ್ತಾಱು ಛಂದಂಗಳಕ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೭ವ). ೧೪. [ಜ್ಯೋತಿ] ವಿಷ್ಕಂಭ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯದು: ವಿಷ್ಕಂಭ ಪ್ರೀತಿ . . . ಧೃತಿ ಶೂಲ . . . ಬ್ರಹ್ಮ ಐಂದ್ರ ವೈಧೃತಿಗಳೆಂಬಿಪ್ಪತ್ತೇಳು ಯೋಗಂಗಳುಂ (ವಿವೇಕ. ೩೩೦); ಯೋಗಗಳತಿಶಯುವನರಿಯ್ಯೆಯ ಪೇಳುವೆ ವೃತಿಯು ಧೃತಿ ವಿಷ್ಕಂಭ ಶೂಲವು (ಗಗಶಾ. ೪-೭೯). 'ಧೃತಿಯೋಗ' ಪರಾ. ೧೫. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಮೂವತ್ತಮೂರು ಸಂಚಾರೀಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಜ್ಞಾನ, ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಆಸೆಯು ಪೂರ್ಣವಾಗುವುದು; ಸಂತುಷ್ಟಿ; ತೃಪ್ತಿ: ಧೃತಿ ನಿದ್ರಾ ವೇಗ . . . ಇವಿಂತೆಯ್ದೆ ಸಂಚಾರಿಭಾವಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೭೯೫); ಮತಿ ಲಜ್ಜೆ . . . ಧೃತಿ ತರ್ಕ ಉನ್ಮಾದ . . . ಅಪಸ್ಮಾರಗಳೆಂಬ ಮೂವತ್ತುಮೂಱು ಸಂಚಾರೀಭಾವಂಗಳಿಂ ಪರಿವರ್ಧಿಸಿ (ವಿವೇಕ. ೨೨೭); ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂತುಷ್ಟಿಯೇ ಧೃತಿ (ಭಾರಮೀ. ೩೪೭). ; ೧೬. [ಯೋಗ] ಧ್ಯೇಯವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಚಲವಾಗಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸುವುದು; ಧಾರಣ. 'ಧೃತಿತ್ರಯ' ಪರಾ. ೧೭. [ಜೈನ] ಐವತ್ತುಮೂರು ಗರ್ಭಾನ್ವಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದು: ದ್ವಾದಶಾಂಗದೊಳ್ ಪೇಟ್ದ ಆಧಾನ ಪ್ರೀತಿ ಸುಪ್ರೀತಿ ಧೃತಿ . . . ಎಂಬಯ್ವತ್ತುಮೂಱು ಗರ್ಭಾದಿ ನಿರ್ವಾಣ ಪರ್ಯಂತಂಗಳಪ್ಪ ಗರ್ಭಾನ್ವಯಕ್ರಿಯೆಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೫೨ವ); ೨ನೇ ತಿಂಗಳ ಗರ್ಭವತಿಗೆ . . . ಅತ್ತಿಹಣ್ಣಿನ ರಸಮಂ ಸಹ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕ ಉದರದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಹಾಕುವುದೇ ಧೃತಿಯೆಂಬ ನಾಲ್ಕನೆ ಕರ್ಮವು (ಪುರುಪ. ೧೯೯). 'ದೀಕ್ಷೆ' ಪರಾ. ೧೮. [ನ್ಯಾಯ] ದೇವರಿದ್ದಾನೆಂದು ಸಾಧಿಸುವ ಹೇತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; P ವಿಶ್ವವು ಕುಸಿದು ಬೀಳದಂತೆ ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದವನು ಒಬ್ಬನು ಇರಲೇಬೇಕು-ಅವನೇ ದೇವರು ಎಂದು ತಾರ್ಕಿಕರು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ: ಧೃತಿಯೆಂದರೆ ಭೂಗೋಳ ಖಗೋಳ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವ ಪುರುಷನಿರಬೇಕು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೨೭). [ಸಂ.]

ಧೃತಿಗಿಡಿಸು 'ಧೃತಿಗೆಡಿಸು' ನೋ.

ಧೃತಿಗಿಡು 'ಧೃತಿಗೆಡು' ನೋ.

ಧೃತಿಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ಎದೆಗುಂದು; ಧೈರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು: ಪರಿಜನಮಾಮೆ ದಲ್ ನಿನಗೆ ನೀಂ ಧೃತಿಗುಂದದಿರು (ಕುಸುಮಾ. ೦೪-೧೧೮); ಪುರಹರನಿಟ್ಟ ಪುಲ್ಲ ಮುಱಿಯುಂ ಮುರವೈರಿ ವಿರಿಂಚಿ ಮುಖ್ಯ ನಿರ್ಜರರದ ನೆತ್ತಲಾಱದ ವಲಂ ಧೃತಿಗುಂದಿದರ್ (ರಾಜಶೇ. ೦೩-೨೪).
[ಧೃತಿ + ಕುಂದು$_1$]

ಧೃತಿಗೆಡಿಸು, ಧೃತಿಗಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಧೈರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ಎದೆಗೆಡಿಸು: ಅತಿಕಾಂಕ್ಷೆಯೆಂಬಗಳತಿ ವಿಸ್ಮಯವಾಗಿ ಕ್ಷಿತಿಯನೊಡೆದು ನಾಗತಿಯ ಧೃತಿಗೆಡಿಸುತ ಬಳಸಿಹುದಾ ಪುರದೊಳು (ತ್ರಿಪುಸಾಂ ೪-೪೦); ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಆತನನ್ನು ಧೃತಿಗೆಡಿಸುತ್ತಿದ್ದವು ಅಂಥವೇ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೨೭೬). ಧೃತಿಗಿಡಿಸು: ಮೂದಲಿಸಿ ಧೃತಿಗಿಡಿಸಿ ಬೆಂಕೊಣ್ಡು ಮತ್ತಂ (ಎಕ. II, ೨೪೦-೨೭; ಕು. 1175). [ಧೃತಿ + ಕೆಡಿಸು$_1$]

ಧೃತಿಗೆಡು, ಧೃತಿಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ಧೈರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು; ಅಧೈರ್ಯಪಡು; ಎದೆಗುಂದು: ಮದನ ಮದೋದ್ರೇಕದಿನೆನ್ನಿದಿರೊಳ್ ಧೃತಿಗೆಟ್ಟು ಸಿಗ್ಗಿನಿಂ ತನ್ನೊಳ್ ಪೊಲ್ಲದನೆತ್ತಾಚರಿಸುಗುವೊ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೨೫); ಮತಿಗೆಟ್ಟನು ಮನದ ವಿಕಾರದಿಂದ ಧೃತಿಗೆಟ್ಟನು ಕಾಯವಿಕಾರದಿಂದ (ಬಸವ. ೪೩); ವೃತಿಗಳ್ . . . ಮತಿಗೆಟ್ಟರ್ ಧೃತಿಗೆಟ್ಟರ್ (ಗಿರಿಕ. ೮-೨೩); ಇನಿತು ಧೃತಿಗೆಡಲೇಕೆ (ಬಸಪು. ೨೫-೨೩); ಪಟುಭಟರು ಧೃತಿಗೆಟ್ಟು ದೆಸೆದೆಸೆಗಳಲಿ ಮಿಗೆ ಸಾಲಿಟ್ಟು ಸಂದುದು (ಕುವ್ಯಾಕ. ೧೯-೯೮). ಧೃತಿಗಿಡು: ಧೃತಿಗಿ[ಪಾಠಾಂ. ಗೆ]ಡಬೇಡ ಧೈರ್ಯವನಾಂತು ಬಾರೆಂದು ರತಿರಾಜ ಮೂದಲಿಸಿದನು (ಮೋಹತ. ೦೨-೯೨). [ಧೃತಿ + ಕೆಡು$_1$]

ಧೃತಿತ್ರಯ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಸಾತ್ತ್ವಿಕಿ, ರಾಜಸಿ ಮತ್ತು ತಾಮಸಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಧೃತಿ,-ಯೋಗಾಂಗವಾದ ಧಾರಣ; P ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಮನಸ್ಸು, ಪ್ರಾಣ, ಇಂದ್ರಿಯವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ತಿರುಗದಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಸಾತ್ತ್ವಿಕೀಧೃತಿ; ಫಲಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮನಸ್ಸು, ಪ್ರಾಣ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಬಿಗಿಹಿಡಿದು ಮಾಡುವ ಧ್ಯಾನ ರಾಜಸೀಧೃತಿ; ನಿದ್ರೆ, ಭಯ, ಶೋಕ, ವಿಷಾದ, ಮದ ಇವೊಂದನ್ನೂ ಬಿಡದೆ ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ತಾಮಸೀಧೃತಿ. ಹೀಗೆ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಧೃತಿತ್ರಯದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ: ತಾಪತ್ರಯ ಕರ್ಮತ್ರಯ . . . ಧೃತಿತ್ರಯ ಗುಣತ್ರಯ ಶಕ್ತಿತ್ರಯ ಕಾಲತ್ರಯ (ವೇದಾಂಪ. ೪-೧೮-೪). [ಧೃತಿ + ತ್ರಯ]

ಧೃತಿಯುಕ್ತ (ಗು). ೧. =ಧೃತಿಯುತ ೧. (ನಾ). ೨. =ಧೃತಿಯುತ ೨: ಧೃತಿಯುಕ್ತರ್ ಶೌರ್ಯಯುಕ್ತರ್ ಕುರುಕುಲಧರಣೀಶರ್ಕಳ್ (ಮಹಾನೀ. ೧೩-೯). [ಸಂ.]

ಧೃತಿಯುತ (ಗು). ೧. ಧೀರತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ; ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳ: ಧೃತಿಯುತಕ್ಷತ್ರಿಯನು ವೇದಪ್ರತಿಯುತಶ್ರೋತ್ರಿಯನಹಂಸಾರತನು ಮಹಪುರುಷನು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨೩-೪೧). (ನಾ). ೨. ಧೀರ; ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ: ಪತಿಯು ಮುನಿಸುಕಿದನಾ ಸಾಮಂತನು ಧೃತಿಯುತರ ನೆಟಿಗಾಹಲಿರಿಸಿದ ಸುತರ ಬಳಿಗಟ್ಟಿದನು ದೂತರ ಬೇಗ ಬಹುದೆನುತ (ಕೌಶಿರಾ. ೪-೭). [ಸಂ.]

ಧೃತಿಯೋಗ (ನಾ). = ಧೃತಿ ೧೪: ಧೃತಿಯೋಗಕೆ ರವಿ: ೪೨ ಗಳಿಗೆ ಮೇಲೆ ತ್ಯಾಜ್ಯ (ಭಾಸ್ಕರ. ೭೦-೮). [ಧೃತಿ + ಯೋಗ]

ಧೃತಿವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿರು; ಉಲ್ಲಾಸಗೊಳ್ಳು: ಸಂಭ್ರಮಂಪಡಂ: ಧೃತಿವೆತ್ತು ತವದಿಗ್ಗಯೋದ್ಯಮಭವದ್ಭೇರೀಪ್ರಣಾದಕ್ಕೆ ಕಂಪಿತಮಪ್ಪುದಿಯ ಕೂರ್ಮನಂ ಫಣಿಪನಂ . . . ಭೂಮಿ ಬಿಸುಟ್ಟು ಬಂದು ಪಿರಿದುಂ ನಿಶ್ಚಿಂತದಿ ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾಗಿರ್ಪುದು ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಪಟಿಷ್ಠೋದ್ದಂಡದೋರ್ದಂಡದೊಳ್ (ಅರ್ಧನೇ. ೪-೩೪); ಧೃತಿವೆತ್ತಂ ನೃಪಕಂತುವೀ ತೆಱಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೦-೧೧೪). [ಧೃತಿ + ಪೆಱು$_1$]

ಧೃತಿಹೀನ (ನಾ). ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲದವನು : ಕ್ಷಿತಿಯೊಳು ಧನಾಢ್ಯರುಂ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಿಗಳು ಧೃತಿಹೀನತರರೆನೆ ಕುಬೇರರೆಂದೆನಿಸುವರು. . .ವೈಶ್ಯರು (ನವವೋ. ೨-೪೧). [ಧೃತಿ + ಹೀನ]

ಧೃಷ್ಟ (ಗು). ೧. ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳ; ಕೆಚ್ಚಿನ; ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸದ. ೨. ದಯೆಯಿಲ್ಲದ; ಕ್ರೂರವಾದ; ಒರಟಾದ. ೩. ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ; ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದ. ೪. ವಿಷಯಲಂಪಟನಾದ; ದುರ್ಮಾರ್ಗಿಯಾದ. ೫. ಮುಂದೆ ನುಗ್ಗುವ ಸ್ವಭಾವದ; ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯದ; ದುಡುಕುತನದ. ೬. ದುರಭಿಮಾನದ; ಗರ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೭. ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳವನು; ಗಟ್ಟಿಗ; ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ : ಧೃಷ್ಟಂ ವರವಕ್ರೋಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟಂ . . . ಎನಿಪ್ಪ ದೂತಮುಖ್ಯನಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೨-೩೦). ೮. ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯವುಳ್ಳವನು; ಉದ್ಧಟ; ದಂಡಂಕಿನವನು: "(ಧೃಷ್ಟ) ನಾತಂ ವಿಯಾತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೪೪-೬); "ವಿಯಾತಾ. ಧೃಷ್ಟಃ - ಈ ೨ ಬಗೆಯದವಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೧-೨೦೬); "ಧೃಷ್ಟಃ, ಧೃಷ್ಣುಃ, ವಿಯಾತಃ- ೩ ದಿಟ್ಟತನವುಳ್ಳವನ ಪೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೨೪); ಈ ಕಥೆ ಗುಣ್ಪುವೆತ್ತುದವರುಂ ಜ್ಞಾನರ್ಧಿಸಂಪನ್ನರಂದಿರದಾಂ ಧೃಷ್ಟನನೀ ಕಥಾಬ್ಧಿಯುಮನೇನೀಸಲ್ಪನಂದಂದೆನೋ (ಆದಿಪು.೧-೩೩). ೯. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ದಕ್ಷಿಣ, ಧೃಷ್ಟ, ಅನುಕೂಲ ಮತ್ತು ಶಠ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಶೃಂಗಾರನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ: "ಧೃಷ್ಟನೆಂದರೆ, ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಪರಾಧ ಮಾಡಿ ದೋಷಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು ತಾನು ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗೆ ಗುರಿಯಾದರೂ ನಾಚಿಕೆ ಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದವನು" (ಕೈಪಿಡಿ. ೨೦೦); ಅಗಳರಸನಾ ಧೃಷ್ಟನ ಖಾತ್ಯಾಸಮಿಾಕರಣನ್ಯಾಯಮೂದ ಮುಳಿಸುಂ ತಿಳಿಪುವಿರ್ವರ್ಗ ಮುಬ್ಬೆಗಮಂ ಪಡೆದುದೆಂದಿಂತೆಂದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೫೧ವ); ಶೃಂಗಾರನಾಯಕರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ, ಧೃಷ್ಟ, ಅನುಕೂಲ, ಶಠ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ (ಸಂನಾಟ. ೧೮). [ಸಂ.]

ಧೃಷ್ಣು (ಗು). ೧. ಕೆಚ್ಚಿನ; ದಿಟ್ಟತನವುಳ್ಳ; ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳ. ೨. ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ; ನಿರ್ಲಜ್ಜೆಯ. ೩. ಬಲವುಳ್ಳ; ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ. (ನಾ). ೪. ದಿಟ್ಟತನವುಳ್ಳವನು; ಉದ್ಧಟ: "ಧೃಷ್ಟ, ಧೃಷ್ಣು, ವಿಯಾತ" (ನಾಚಿರಾ. ೬); "ಧೃಷ್ಟಃ, ಧೃಷ್ಣುಃ, ವಿಯಾತಃ-೩ ದಿಟ್ಟತನವುಳ್ಳವನ ಪೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೨೪). [ಸಂ.]

ಧೇನಿಕೆ, ಗೇಣಿಕೆ, ಗೇನಿಕೆ (ನಾ). ಯೋಚನೆ; ಧ್ಯಾನಿಸುವಿಕೆ : ಎದೆ ಶೀವಿ, ಕಣ್ ತುಂಬ ನಲುಮೆ ಹರಿದಾಡಿತ್ತು ತಾಯ ಧೇನಿಕೆ, ಎಣಿಕೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಮುಳುಗೆ (ಬಿಚಾಸಿ. ೩೬-೮). ಗೇಣಿಕೆ: "ಗೇಣಿಕೆ-ವಿಚಾರ; ಕಲ್ಪನೆ" (ಜಾನಕೋ. ೫೦). ಗೇನಿಕೆ : ಕೈಯೊಳಗೆ ಕಾಸಿದ್ದರೆ, ಕುಣಿದಾಡಿಸಿಬಿಡುವೆ. ಮತ್ತ ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗೆ ಗೇನಿಕೆ ಹಾಕ ಹತ್ತಿದ (ಕೊಡಕಾ. ೩೨). 'ಧೇನಿಸು' ಪರಾ. [<ಧ್ಯಾನ + - ಇಕೆ]

ಧೇನಿಸು, ಗೇಣಿಸು, ಗೇನಿಸು, ಜಾನಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಚಿಂತಿಸು; ಧ್ಯಾನ ಮಾಡು : ಈಸು ಪುಣ್ಯವ ಮಾಡಿ ದಿನದಿನ ಧೇನಿಸೆ (ವೃಕುಂವ. ೩-೪೪); ಮನೋಭಾವವ ಧೇನಿಸಿ ನೋಡುತ್ತ (ವಿದಾಕ್ಕ. ೧-೪೪); ಅಹರ್ನಿಶೀ ಧೇನಿಸುವೆ ನಿನ್ನನ್ನು (ಜಗದಾ. ೧೬೮); ತವುಗೊಗ್ಗಿದುದನು ಧೇನಿಸಿ ಜರ್ಜಿಸಿ ನಭದಲಿ ನೆಗೆದು ಸೊಬಗನು ವರ್ಣಿಸಿ (ಚಿಂತನ. ೫೦-೨೩). ೨. ಯೋಚಿಸು; ವಿಚಾರಿಸು; ಬಗೆ : ಧೇನಿಸಿದರೀ ಜಗದೊಳೆಲ್ಲಿಯು ಕಾಣೆ ನಿನಗನುರೂಪ ಪುರುಷನ (ಪಾರ್ವತಿಪ. ೨-೪೬); ಪದ್ಮಾವತಿಯು ಮನದಲ್ಲಿ ಧೇನಿಸಿದಳು (ಸಮುಜೀ. ೮೭). ೩. ನೆನೆಸಿಕೊಳ್ಳು; ಸ್ಮರಿಸು : ಆಗ ಕಂಡ ಅವಳನ್ನು ಅನಂತನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧೇನಿಸಿಕೊಂಡ (ಕಾಗಿಳ. ೫೩). ಗೇಣಿಸು : ೨. ಅವಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೂಡ್ರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಲು 'ಖುಷಿ'ಯಿಂದ ಮಕ್ಕಳಾದ ಮೇಲೆ ಉತ್ತಮ ನಡೆತನವನ್ನು ಮಾಡೋಣವೆಂದು ಗೇಣಿಸುತ್ತಾನೆ (ಕನ್ನಕಾ. ೬೦). ಗೇನಿಸು : ೨. ಏನು ಮಾಡಲಿ . . . ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗೆಯೇ ಗೇನಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು (ಕೊತಕಾ. ೧೩); ಬಿದ್ದುಕೊಂಡೇ ಗೇನಿಸತೊಡಗಿದಳು (ಮೂಲತಿ. ೧); ಗೇನಿಸಿ ಗೇನಿಸಿ ಜಂಪುಹತ್ತಲು ಒಂದು ಕನಸು ಸುಳಿಯಿತು (ಪವನ. ೩೭). ಜಾನಿಸು: ೧. "ಜಾನಿಸು-ಧ್ಯಾನೇ" (ಶಮುಧಾ); ದೇವರಂ ಜಾನಿಸುತ್ತಂ ಪಂಚನಮಸ್ಕಾರಮಂ ಮನದೊಳುಚ್ಚಾರಿಸುತ್ತಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೧೧-೧೬); ಜಿನೇಂದ್ರನಂ ಬಗೆವ ಮನಂ ಗಡಂ ಮಾಸುಬ್ಬು ಜಾನಿಪ ಕಣ್ಗಡಂ (ಆದಿಪು. ೨-೬೦); ಮುನ್ನಿನಂದದೊಳ್ ಮನಂಗೊಂಡು ಜಾನಿಸುತಿರ್ದಂ (ಕಾದಂಉ. ೪೪೬). ೨. ಈ ನುಡಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಭೀಷ್ಮಕಭಗಿನಿ ಜಾನಿಸಿ ನುಡಿದಳು ಜಾಣೆ (ಕಾಮುಕ. ೧-೨೭); ಎಂದಿಗವನ ಪಡಿವೊಗದೆಳು ಸಂದಪನೆಂದೆಡವಿಡದೆ ಜಾನಿಪಳು (ಹದಿಬ. ೭-೨೯); ರಘುಪ್ರವರನುಂ ಮನಮಜುಗಿ ಇನಿಸುಂ ಪೊಲ್ತು ಜಾನಿಸಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೦-೨೪). ೩. ಆನಂದವ ಮಾಡು ಮಾಡುತೊಪ್ಪುವೃತ್ತಮಾಂಗಿಯಂ ಜಾನಿಸಿದಂ ನೃಪಾಲಕಂ (ಉದ್ಭಟ. ೩-೧೧೧). ☞ ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಿರುವ 'ಧೇನಿಸು' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದ ಪರ್ಯಾಯರೂಪಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಅನುಮಾನವಿದೆ. 'ಧೇನಿಸು', 'ಜಾನಿಸು' ಎನ್ನುವ ರೂಪಗಳು 'ಧ್ಯಾನ' ದಿಂದಲೂ, 'ಗೇಣಿಸು', 'ಗೇನಿಸು' ಎನ್ನುವ ರೂಪಗಳು 'ಜ್ಞಾನ' ದಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಬೇಕು. ಇದು ಪರಿಶೀಲನಾರ್ಹ. [<ಧ್ಯಾನ + - ಇಸು]

ಧೇನು (ನಾ). ೧. ಆಕಳು; ಹಸು; ಗೋವು: ಪೊಸರಂ ದುಗ್ಧಮನಾಜ್ಯಮಂ ಸೆಗಣಮಂ ಧಾನ್ಯಂಗಳಂ ಧೇನುವಂ . . . ಬಸೆಯಂ ತನ್ನಿದಿರಾಗಿ ಬರ್ಪವವ(ನಿಂ)ಕಣ್ಬಂತುಟತ್ಯುತ್ತಮಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೨-೪೮); ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರಭೂಭುಜಂ ತನ್ನ ಸಾರ್ದರ . . . ತನ್ನಂತೆ ಮಾಳ್ಪನ್ನತಿಕೆಯುಂ ಕಂಡು . . . ಮರುಗುವಟ್ಟುದಮರರ ಧೇನು [ಪಾಠಾಂ. ಹಯಂ] (ಹರಿಶ್ಚ. ೧-೪೨); ಧೇನುಮಹಾತ್ಮ್ಯಯನಿತೋಂದು ದೊಡ್ಡಿಕೇಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೦೪-೮); ನಾನು ಅತಿಶಯವಾದ ಸ್ತುತಿಯ ಮೂಲಕ ಧೇನುವಿಗೆ ಆಹ್ವಾನ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ (ಹುಕ್ಕಾಂ. ೨೬೯). ೨. ಹೊಸದಾಗಿ ಕರುಹಾಕಿರುವ ಹಸು : ಈದ ಆಕಳು; ಎಳಗಂದಿ : "ಧೇನು ನವಸೂತಿ . . . ಸೃಚಿಕೆಯೆನಿಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೯೦-೭); "ಧೇನುಃ, ನವಪ್ರಸೂತಾ-ಈ ೨ ಎಳಗಂದಿ" (ಹಲಾಯು. ೪೫-೧೧೫); . ಎಳಗಂದಿ ಧೇನುವಕ್ಕು (ಮಂಗರಾ. ೫೪-೪). ೩. ಬಯಸಿದುದನ್ನು ಕೊಡುವ ದೇವಲೋಕದ ಹಸು; ಕಾಮಧೇನು: "ಸುರಭಿ ಸುರಪಶು ಧೇನುವನೆ ಕಾಮಧೇನುವಿಗೆ ಪೆಸರನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯-೩೦). ೪. ಹೆಣ್ಣಾನೆ; ಪಿಡಿ : "ವಶಾ ಕರಿಣೀ ಧೇನು ಕರೇಣುಗಳ್ ಗಜವಧೂಪರ್ಯಾಯದೊಳ್ ವರ್ತಿಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೭-೩೦). ೫. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಕೊಡುವ ಹಸು ಅಥವಾ ಅದರ ಬದಲಾಗಿ ಇನ್ನು ಯಾವುದಾದರೂ ವಸ್ತುಗಳ ದಕ್ಷಿಣೆ,-ದಾನ. ೬. ಭೂಮಿ. ೭. ಖಡ್ಗ; ಅಸಿಧೇನು : ಮುನಿಪಂತೆ ಕರಿಯಂತೆ ಶಶಿಯಂತೆ ಭಟನಂತೆ ವನಕುಸುಮದಂತೆಯಿಾಶಾನ್ಯವ್ಯಭವದಂತೆ ಘನತರವ್ರತವಶಾಲೋಹಿಣೀ ಧೇನು ಸಂಸುರಭಿ ವೃಷಯುಕ್ತವಾಗಿ . . . ವೈಶಾಖಶಬ್ದದೊಳ್ ಪ್ರಜಮಸೆದುದು (ಚಬಪು. ೧೧-೦೪). [ಸಂ.]

ಧೇನುಕ (ನಾ). ೧. ಕತ್ತೆಯ ಆಕಾರದ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ; ಧೇನುಕಾಸುರ; ಆ ಮಹಾ ತಾಳವನಮಂ ಧೇನುಕನೆಂ ರಾಸಭರಾಕ್ಷಸಂ ಕಾದಿರ್ಪಂ (ಜಗವಿ. ೪-೩೯ವ); ಸುರರು ಭಾವಿಸೆ ತಾಳವನವನು ಬೆರಸಿ ಮುಂಚಿದರು ಬಾಲಕೇಳಿಯ ಪರಿಣತರು ಧೇನುಕನಸಚ್ಚುಕರಾಮರುರವಣಿಸಿ (ನಿಘಾಗ. ೧೧-೧೫ ಸೂಚನ). ೨. [ಕಾಮಶಾ] ಒಂದು ವಿಧವಾದ ರತಿಬಂಧ; ಹಸುವಿನಂತೆ ಅಂಬೆಗಾಲಿನ ಬಂಧದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಪುರುಷನು ಗೂಳಿಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಭೋಗಿಸುವುದು : ಸ್ತ್ರೀಯು ಪಶುವಿನ ಹಾಗೆ

ವ್ಯಗಾಲು ಮೇಲೆಯೆರಡು ಕೈಗಳನಿಕ್ಕಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ನಡೆಯಲ್ಕೆ ಗೂಳಿಯಂತೆ ಪತ್ತುಗಳ ರವಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಾ ಪುರುಷ ರಮಿಸುತ್ತಾ ನಡೆಯುತ್ತಿರೆ ಧೇನುಕ ಮೆಂಬ ಕರಣಂ (ಕಾಮಶಾ. ೭-೧೪೯). [ಸಂ.]

ಧೇನುಕಕರಣ (ನಾ). = ಧೇನುಕ ೨ : ಬಾಗಿ ಪದಯುಗಕೆ ಕಾಮಿನಿ ಕೆಯ್ಗಳ ನಿಟ್ಟೊಯ್ಯನಡಿಯಿಡಲ್ ಪ್ರಿಯನದರಿಂ ಬಾಗಿ ತಳವೂರು ಪೃಷ್ಠ ವಿಭಾಗದೆ ಮನ ಮೊಲ್ದು ನೆರೆಯೆ ಧೇನುಕಕರಣಂ (ಪುನ್ನವಿ. ೧೪-೩೬). [ಸಂ.]

ಧೇನುಕುಚ (ನಾ). ಹಸುವಿನ ಕೆಚ್ಚಲು : ಸುಗಂಧಿಯೆಂಬ ವಿಷಯಮುಂಟ ದಱಿಂ ಕರಪೀಡನಂ ಧೇನುಕುಚದೊಳ್ ಬಂಧನಂ ಕಜದೊಳ್ . . . ಅಲ್ಲದಿಲ್ಲಮೆಲ್ಲಿಯುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೯೨). [ಧೇನು + ಕುಚ]

ಧೇನುಕೆ (ನಾ). ೧. ಹೊಸದಾಗಿ ಕರು ಹಾಕಿರುವ ಹಸು; ಈದ ಆಕಳಂ: ಎಳಗಂದಿ. ೨. ಹೆಣ್ಣಾನೆ ; ಪಿಡಿ : "ಪಿಡಿಯಾನೆಯಲ್ಲಿಯುಂ ಧೇನುಕಾ, ಗಣಿಕಾ ಎಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೩೩-೧೩). ೩. ಆನೆಯ ಹೆಣ್ಣು ಮರಿ ; ಮರಿ ಹೆಣ್ಣಾನೆ : "ಎಳೆಯ ಪಿಡಿಯಾನೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಗೊಳಿಸಿ ಧೇನುಕಾ ಗಣಿಕಾಯೆನಿಪುದು"(ಮಂಗರಾ.೦೩೯-೭). ೪. (ಯಾವುದಾದರೂ) ಹೆಣ್ಣುಪ್ರಾಣಿ. ೫. ಕಠಾರಿ ; ಸುರಿಗೆ ; ಚೂರಿ : "ಬಾಲತರೇಣಾ ಶಸ್ತ್ರ ದನುಜಂ ಪಶುವಿಂತಿವು ಧೇನುಕಾಖ್ಯ" (ನಾನಾರ. ೯೯). [ಸಂ. ಧೇನುಕಾ]

ಧೇನುವಿಗ್ರಹಣ (ನಾ). ಹಸುಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದೊಯ್ಯುವುದು ; ಗೋಗ್ರಹಣ : ಧೇನುವಿಗ್ರಹಣವನು ಮಾಡಿದನಂದು ಕುರುರಾಯ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೪-೩೧). [ಸಂ.]

ಧೇನುಷ್ಯೆ (ನಾ). ೧. ಸಾಲ ತೀರುವವರೆಗೂ ಹಾಲು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಲ ಕೊಟ್ಟವನ ವಶದಲ್ಲಿರುವ ಹಸು : "ಧೇನುಷ್ಯಾ-ಬಂಧಕೀ-ಸೆರೆ ಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಆಕಳಿಗೂ ಅಡವು ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ ಆಕಳಿಗೂ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂಕಿ. ೨೯೩). ೨. ಕ್ಷೀರಾಗಾರದಲ್ಲಿರುವ ಹಸು. [ಸಂ. ಧೇನುಷ್ಯಾ].

ಧೇಯ (ಗು).. ೧. ಇಡಬೇಕಾದ. ೨. ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ. ೩. ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ. (ನಾ). ೪. ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದುದು. [ಸಂ.]

ಧೈಂಚ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: ಮುಳ್ಳು ಜೀನಂಗಿ. ಧೈಂಚ (ಮೃಜಿಗಿ. ೬೯-೦೪೧೪). [?]

ಧೈಂಡಿ (ನಾ). (ಮೊಸರಂ) ಗಟ್ಟಿಯಾದಂದು ; ಗಡ್ಡೆ ; ಗರಣೆ: ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಪ್ಪು ಹಾಕಿದ ಧೈಂಡಿ ಮೊಸರು (ಕಂಗಳ. ೧೨೬) ; ಅವರೆಕಾಯಿ ಹುಳಿ, ಹುರುಳಿ ಹಪ್ಪಳ ಮತ್ತು ಧೈಂಡಿ ಮೊಸರು (ಮನೋಲಿನಂ. ೨೧೦). [?]

ಧೈನುಕ (ನಾ). ಹಸುಗಳ ಸಮುದಾಯಂ ; ಆಕಳ ಹಿಂಡು. [ಸಂ.]

ಧೈರಿಯ (ನಾ). ದಿಟ್ಟತನ ; " ಧೈರ್ಯ " (ಪ್ರಶಬ್ದ). [< ಸಂ. ಧೈರ್ಯ]

ಧೈರ್ಯ (ನಾ). ೧. ದಿಟ್ಟತನ ; ಕೆಚ್ಚು ; ಎದೆಗಾರಿಕೆ : "ಧೈರ್ಯದೊಳು ತೊನ್ನಿನೊಳು ಕ್ರೂರದೊಳು ... ಪರುಷವಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೦-೫೧); ಎಲ್ಲಿತ್ತೊ ಧೈರ್ಯಮುಪಶಮಮೆಲ್ಲಿತ್ತೊ ಜಿತೇಂದ್ರಿಯತ್ವಗುಣಮೆಲ್ಲಿತ್ತೋ ಎಲ್ಲಿತ್ತೊ ನಿನ್ನ ಶೌರ್ಯಮದಲ್ಲಿತ್ತುಪಭೋಗರಾಗವಿಷಯದ್ವೇಷಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭೩); ಮಱಿವುಗೆ ಕಾವಂ ಯುದ್ಧಧುರನ್ಧರಂ ಧೈರ್ಯ್ಯಧರಾಧರಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೯೨-೮; 1054). ಧೈರ್ಯಂ ಘೋರತಪಂ ಪರೀಷಹ ಸಮೂಹಪ್ರಾಪ್ತಿಯೊಳ್ ಸಂದ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧-೩) ; ಧೈರ್ಯಂ ಸರ್ವಪರೀಷಹಾನ್ವಯ ಜಯಂ (ಜೀವಸಂ. ೨-೩) ; ತಳರು ಬಾಡದೆ ಧೈರ್ಯಸುರಭಿಜದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೪-೮೭) ; ಬಳಿಕ ಧೈರ್ಯಂ ಸರ್ವತ್ರಸಾಧನ ವೆಂಬ ವಿಳಸಿತ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನು ತಿಳಿದವನೀಶ್ವರನಲೆವ ವಿಷಾದವ ತೊಳೆದು ವಿವೇಕಜಲದೊಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೪೨-೩೩) ; ನಡೆತಂದನಾ ವೀರಭದ್ರಂ ಧೈರ್ಯರಸಸಮುದ್ರಂ (ವೀಕೃಪು. ೩-೩-೪೨) ; ತೃಷ್ಣೆಯೆ ದೇವಿಯೆ ನಿನಗಿದೊ ನಮನವು ಧೈರ್ಯವಿಪ್ಲವಕಾರಿಯೆಂದೆ ಮೂರು ಲೋಕದ ನಾಥನಾದರು ವಿಷ್ಣುವು ವಾಮನನಾದ ನಿನ್ನಿಂದೆ (ಇಂಚಾಪ. ೦೮೨-೯೨). ೨. ಅಚಲವಾಗಿರುವುದು ; ಗಾಂಭೀರ್ಯ : ನಿಶ್ಚಲತೆ ; ದೃಢತೆ : "ಪಾಷಾಣಮುಂ ಪರ್ವತಂ ಧೈರ್ಯಂ ಗ್ರಾವಸಮಾಹ್ವಯಂ"(ನಾನಾರ.೧೦೭. ೩. ಸಹನೆ ; ಶಾಂತತೆ ; ತಾಳ್ಮೆ. [ಸಂ.]

ಧೈರ್ಯಂಗಿಡು ' ಧೈರ್ಯಂಗೆಡು ' ನೋ.

ಧೈರ್ಯಂಗೆಡು, ಧೈರ್ಯಂಗಿಡು, ಧೈರ್ಯಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಎದೆಗುಂದಂ ; ಅಧೈರ್ಯಪಡು ; ಧೈರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು : ಧೈರ್ಯಂಗೆಟ್ಟತ್ತು [ಪಾಠಾಂ ಕೆಟ್ಟತ್ತು] ಸರ್ವಾಕ್ಷಮಮೆನಿಪ್ಪುದಱಿಂ ಒಳ್ತಿರ್ಸುತಿರ್ಪೆನಿಂತೀ ತಿರ್ಯಗ್ಜಾತಿತ್ವದೊಳ್ (ಕಾದಂಉ. ೭೦೩) ; ಎದುರು ಬಂದಡಸಿರಲು ಧೈರ್ಯಂಗೆಡು ವರೇ (ಕೌಶಿರಾ. ೯-೨೭). **ಧೈರ್ಯಂಗಿಡು** : ಮಱುಗಿಸೆ ಪರೀಷಹಂಗಳ್ ನೆಱೆ ಧೈರ್ಯಂಗಿಡುವವರನ್ಯಯತಿಗಳ್ (ಸಮಶ. ೭-೨೦) ; ನಿಷ್ಕಂಪಿತಶರೀರ ನಾಗಿ ಧೈರ್ಯಂಗಿಡದಿರಲ್ವೇಟ್ಕುಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೧೧೨). **ಧೈರ್ಯಗೆಡು** : ಇವನ ಕಡುನಿಬ್ಬರದ ಧಾಳಿಗೆ ಧೈರ್ಯ [ಪಾಠಾಂ. ಧಾತು]ಗೆಟ್ಟುದು ಕೂಡೆ ಪುರುಸೇನೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೭-೧೨). [ಧೈರ್ಯ + ಕೆಡು₁]

ಧೈರ್ಯಕ್ಷತಿ (ನಾ). ಕೆಚ್ಚಿನ ನಾಶ,-ನಷ್ಟ ; ಎದೆಗೇಡು ; ಅಧೈರ್ಯ : ದುರ್ಯೋಧನನ ಮನದ ಧೈರ್ಯಕ್ಷತಿಗೆ ಮನಃಕ್ಷತನಾಗಿ ಸಿಗ್ಗಾಗಿ ತಲೆಯಂ ಬಾಗಿ ಧರ್ಮನಂದನನಿರೆ (ಗದಾಯು. ೬-೩೯೨). [ಧೈರ್ಯ + ಕ್ಷತಿ]

ಧೈರ್ಯಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ಧೈರ್ಯಕುಗ್ಗು : ಅಸಮಸಾಹಸಿ ಧೈರ್ಯ ಗುಂದದೆ ದೆಸೆಯ ನೋಡದೆ ಕಾದುತಿರೆ (ಕೌಶಿರಾ. ೨೭-೩೨). [ಧೈರ್ಯ + ಕುಂದು₁]

ಧೈರ್ಯಗುಣ (ನಾ). ಸ್ಥಿರತ್ವ ; ನಿಶ್ಚಲತೆ : ಕ್ಷಿತಿಪತಿಯ ಧೈರ್ಯಗುಣ ಪರ್ವತಮಂ ತಱಗೆಲೆಗಳೊಟ್ಟಲಂ ತೂಳ್ದುವವೋಲ್ ಅತಿವೇಗದ ಪಾಱಿಸಿದುದು ಸುತವಿರಹಪ್ರಳಯಮರುಷಪವಮಾನಪಾತಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೯). [ಧೈರ್ಯ + ಗುಣ]

ಧೈರ್ಯಗೆಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಭಯಂಪಡಿಸಂ ; ಎದೆಗೆಡಿಸಂ : ಜಝ್ಝುರದ ಡಿಂಡಿಮ ಡಮರು ಪಟಹದ ಧಂಧುರದ ದನಿ ಧೈರ್ಯಗೆಡಿಸಿತು ಸಕಲಸಾಗರವ (ಕುವ್ಯಾಶ. ೧೮-೮). [ಧೈರ್ಯ + ಕೆಡಿಸು₁]

ಧೈರ್ಯಗೆಡು 'ಧೈರ್ಯಂಗೆಡು' ನೋ.

ಧೈರ್ಯಗೊಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಧೈರ್ಯವನ್ನು ತುಂಬು. [ಧೈರ್ಯಗೊಳ್ಳು + - ಇಸು₃]

ಧೈರ್ಯಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ಕೆಚ್ಚನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳು, - ಹೊಂದು ; ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಯಾಗು. [ಧೈರ್ಯ + ಕೊಳ್ಳು₁ (< ಕೊಳ್₁)]

ಧೈರ್ಯದರಿದ್ರ (ನಾ). ಕೆಚ್ಚನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು ; ಎದೆಗುಂದಿದ ವನು ; ಎದೆಗೇಡಿ : ಘನವಿಕರ್ಮದ ವಿಲಗದಲಿ ನಿಜತನುಜಶೋಕದ ತಗಹಿನೊಳಗರ್ಜುನನು ಧೈರ್ಯದರಿದ್ರನಾದನು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೮-೩೩). [ಧೈರ್ಯ + ದರಿದ್ರ]

ಧೈರ್ಯನಿಧಿ (ನಾ). ಕೆಚ್ಚಿನ ಆಗರ,-ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನ ; ಬಹಳ ಧೈರ್ಯ ಶಾಲಿ ; ಅಚಲವಾಗಿರುವವನು: ಧೈರ್ಯನಿಧಿ ಕೊಂಡಕುಂದಾಚಾರ್ಯರ ಚರಣಂಗಳೊಲಿದು ನೆಲಮುಟ್ಟದ ತಾತ್ಪರ್ಯಮನಱಿದಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೧-೧೪) ; ಅಡಿಗೆಱಗಿ ನಡೆದನಾ ಧೈರ್ಯನಿಧಿ ಭೂಪಾಲನು (ಹಕಳಾ, ೮-೬೦). [ಧೈರ್ಯ + ನಿಧಿ]

ಧೈರ್ಯಪರ (ಗು). ೧. ಧೀರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ; ಧೀರನಾದ : ಧೈರ್ಯಪರ ಗೃದ್ಧಪಿಂಛಾಚಾರ್ಯ ಪಟ್ಟಾಸಿಂಹನಂದಿ ಜಗತ್ಪ್ರಖ್ಯಾತಾಚಾರ್ಯ ವೃಷಭಾಪಮತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಮದಂ ಪೊಗಟ್ಟಡಬ್ಜಜಂಗಮಸಾಧ್ಯಂ (ಮಹಾನೇ. ೧-೧೪). (ನಾ). ೨. ಧೀರ ; ಅಚಲನಾಗಿರುವವನು : ಧೈರ್ಯಪರಸ್ವರ್ಪರತಪಸ್ಕಾರ್ಯರ್ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಕರ್ತೃಗಳ್ ಜಿನಮತತಾತ್ಪರ್ಯರ್ (ಸುಕುಮಾ. ೧-೧೩). [ಸಂ.]

ಧೈರ್ಯಯುತ (ನಾ). = ಧೈರ್ಯಪರ: ಧೈರ್ಯಯುತರ್ಧರಸೇನಾಚಾರ್ಯರ್ . . . ದಯುಗೆಯ್ಗೆ ವಿಮಳರತ್ನತ್ರಯಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೧೨). [ಸಂ.]

ಧೈರ್ಯವಂತ (ನಾ). = ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ: ಸುಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯನಹೊ ಸೂರಾ ಅಹೊ ಮಹಾಪುರುಷ ಅಹೊ ಧೈರ್ಯವಂತ ಅಹೊ ಸಂಸಾರಭೀರು . . . ಎಂದು ದೇವತೆಗಳ್ ಪೊಗೞ್ವ ಕಳಕಳಧ್ವನಿಯುಮಂ ದೇವದುಂದುಭಿಯ ರವಮುಮಂ ಯಶೋಭದ್ರೆ ನೋಡಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೨೯-೨೦).

[ಸಂ. ಧೈರ್ಯವತ್]

ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ (ನಾ). ದಿಟ್ಟತನವುಳ್ಳವನು; ಕೆಚ್ಚು ತುಂಬಿದವನು: ಅವನು ತುಂಬ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ (ರೂಢಿ). [ಸಂ. ಧೈರ್ಯಶಾಲಿನ್]

ಧೈರ್ಯಸ್ಖಲನ (ನಾ). ಎದೆಗೆಡುವಿಕೆ; ಹೆದರುವಿಕೆ: ಜಲವೃಷ್ಟಿಮಾಟ್ದು ಧೈರ್ಯಸ್ಖಲನಾರ್ಥಂ ಬೆಟ್ಟುಗಳ್ ಸಿಡಿಲ್ದೊಡಮ ಪರ್ವತಂಗಳಸಿದೊಡೆ ಯೋಗೋತ್ಕಲಿತಮನರ್ ಬಯಲೋರ್ವರ್ಥಾಗವದೊಳ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೧೧೨). [ಧೈರ್ಯ + ಸ್ಖಲನ]

ಧೈರ್ಯಸ್ಥ (ನಾ). ಭಯಪಡದವನು; ಧೈರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದವನು; ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ: ಅವನು ಬಹಳ ಧೈರ್ಯಸ್ಥನಾದ ಮನುಷ್ಯ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ಧೈರ್ಯಾವಲಂಬೆ (ನಾ). ದಿಟ್ಟತನವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವವಳು: ಧೀರೆ: ಧೈರ್ಯಾವಲಂಬೆಯೆನಿಸಿದ ಭಾರ್ಯೆಯ ಧೀರಾಭಿಧಾನಮಂ ತಾಳ್ದುಗುಂ (ಶೃಂಗಾರ. ೩-೩೭).

[ಸಂ. ಧೈರ್ಯಾವಲಂಬಾ (ಧೈರ್ಯ + ಅವಲಂಬ + –)]

ಧೈವತ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದು: ಷಡ್ಜ ವೃಷಭ ಗಾಂಧಾರ ಮಧ್ಯಮ ಪಂಚಮ ಧೈವತ ನಿಷಾದಗಳೆಂಬ ಸಪ್ತಸ್ವರಮುಮಂ (ಅಜಿಪು. ೫-೩೦೪); ಶೃಂಗಾರಾದ್ರ್ಯಂ ಕಕುಭಜನಿತಂ ಧೈವತಂ ಸಂಗ್ರಹನ್ಯಾಸಾಂಗಂ . . . ಮಧ್ಯಮಂ ಮಂದ್ರಮೆಂಬೀ ಪಾಂಗಿಂ ವೇಳಾವಳಿಯ ನೊಲವಿಂ ಪ್ರೌಢೆ ಪಾಡುತ್ತುಮಿರ್ದಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೨-೩೦); ಮಧ್ಯಮ ಧೈವತ ಷಡ್ಜ ಪಂಚಮ ನಿಷಾದ ರುಷಭ ಗಾಂಧಾರಂಗಳೆಂಬ ಸಪ್ತಸ್ವರ ಸಂಯೋಗಸಂಜಾತ ದೇಶೀಯರಾಗಂಗಳಂ . . . ವಲಿ ಹವಣ ರಾಯಂ ಗಳಿಂದಾಳಾಪನೆಗೆಯ್ದು (ಚಾರಿತ್ರ. ೯-೧ ಪ); ಷಡ್ಜಮಾ ಋಷಭಮಾ . . . ಧೈವತಂ ಸುನಿಷಾದಮೋರಂತೆ ಸಪ್ತಸ್ವರಂಗಳಕ್ಕು (ಮಾಗರಾ. ೨೩-೩); ಕ್ರಮವಾಗಿ ಷಡ್ಜ, ಋಷಭ, ಗಾಂಧಾರ, ಮಧ್ಯಮ, ಪಂಚಮ, ಧೈವತ ಮತ್ತು ನಿಷಾದ ಎಂದು ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳ ಹೆಸರುಗಳು (ಸಂಗೀತಂ. ೧೫).

[ಸಂ.]

ಧೊಕ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ.

ಧೊಕ್ಕನೆ = ಧೊಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಪೇರುರಮಂ ಧೊಕ್ಕನೆ ಕುತ್ತಿ ಚಕ್ಕನೆ ಭುಜದ್ವಂದ್ವಂಗಳಿಂದೆತ್ತಿ (ಎಕ್. VI, ತರೀಕ. ೪೫-೩೩; 1190).

ಧೊಕ್ಕನೆ (ಅ). ಕೂಡಲೇ; ತಕ್ಷಣ; ಬೇಗನೆ: ಇಕ್ಕಲ್ ಧೂಪಮನದು ತಾಂ ಧೊಕ್ಕನೆ ಫಣಿವೃಶ್ಚಿಕಾಖುವಿಷಮಂ ಕಳೆಗುಂ (ಖಮರ. ೧೬-೯೪); ಧೊಕ್ಕನೆ ಪೊಱಮಟ್ಟು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಸರಿ ಪೌಜಕ್ಕ ಪೇಳಿಸಿದ ಭೂಭುಜರ (ಮೋಹತ. ೩೭-೩). 'ದೊಕ್ಕನೆ' ಪರಾ. [ಧೊಕ್ + – ಅನೆ$_1$]

ಧೊಣೆ 'ದೊಣೆ1' ನೋ.

ಧೊಪ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ.

ಧೊಪ್ಪನೆ = ಧೊಪ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ: ಧೊಕ್ಕನೆ, ಧೊಪ್ಪನೆ, [ಪಾಠಾಂ. ಧೋಪನೆ] ಭೋಂಕನೆ (ಭಾಷಾಭೂ. ೧೧ ವೃತ್ತಿ); ಅನುಕರಣಕ್ಕೆ–ಖಣಲ್ಲನೆ . . . ಧೊಪ್ಪನೆ[ಪಾಠಾಂ. ಧೊಪ್ಪನೆ, ಧೂಪ್ಪನೆ] ಪೊಟ್ಟನೆ (ಶಮದ. ೧೪ ಪ್ರಯೋ).

ಧೊಪ್ಪನೆ (ಅ). ಧೊಪ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುವಂತೆ; ಒಮ್ಮೆಲೆ: ತಿರುನೀಲಕಂಠರುಬ್ಬರಿಸುತ್ತ ಪರಿತಂದು ಚರಣತಳದಲ್ಲಿ ಧೊಪ್ಪನೆ ಕೆಡೆದು (ತಿರುರ. ದೇ. ೨೫-೨೦); ಸುಭದ್ರೆ ನಡೆತಂದು ನೆಲಕೆ ಧೊಪ್ಪನೆ ಕೆಡೆದು ಸಭೆಯಲಿ ಹಲುಬಿದಳು (ಕುಮಾ.ದ್ರೌ. ೬-೧೩); ಧೊಪ್ಪನೆ ಕೆಡೆದು ಹೊರಳಿದನು (ಕೌಶಿಕಾ. ೨೨-೩೩): ಹಾ ರಣಧೀರ ಹಾಹಾಯೆಂದು ಧೊಪ್ಪನೆ ಕೆಡೆದಳಾ ತಾರೆ (ತೊರವಾ. ೪-೫-೨).

ಧೊಪ್ಪಧೊಪ್ಪನೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಧೊಪ್ಪಧೊಪ್ಪನೆ ಕಲ್ಗಳಿಂದಿಡುತೋಡುವಾಡುಗಳಂ ಕರಂ ತಪ್ಪುವಂತಿರೆ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಬಂದು (ವೃಷಪು. ೧೧-೬೪).

[ಧೊಪ್ + – ಅನೆ$_1$]

ಧೊಪ್ಪಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ಧೊಪ್ ಎಂದು ಉರುಳು, –ಕುಸಿ: ಎರಡನೆಯ ಕ್ಷಣಕ್ಕೆ 'ಅಯ್ಯೋ' ಎಂದು ಕಿರುಚಿ ನೆಲಕ್ಕೆ ಧೊಪ್ಪಳಿಸಿದಳು (ಕಾಡಿಕೂ. ೨೫); ಕಣಿಯ ಎದುರಿಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಹೊಡೆಮುಂಚದ ಮೇಲೆ ಅದು ಧೊಪ್ಪಳಿಸಿ ಎರಗಿತು (ಕಾಡಿಕೂ. ೩೦೩). [< ಧೊಪ್ + – ಅಳಿಸು]

ಧೊರಯ್ಗ (ನಾ). (?): ಕನ್ನಡಕಮಾಳಿನ ಧಟಕೆ ಧೊರಯ್ಗಂ ವೈರಿ ಕಾಳಾನಳಂ ಚಣ್ಣಮಾರ್ತ್ತಣ್ಣಂ (ಎಕ್. VIII, ಸೊರಬ. ೮೮-೨; 912); ಗುಣಕೆ ಧೊರಯ್ಗ ಸುಭಟಚೂಡಾಮಣಿ ಸತ್ಯರತ್ನಾಗರಂ ತೇಜಾಗರಂ ಶ್ರೀಮತ್ತಾನ್ನಿಪರ್ಮ (ಎಕ್. VIII, ಸೊರಬ. ೪೭೭-೧೧; 991). [?]

ಧೊರೆ 'ದೊರೆ$_3$' ನೋ.

ಧೊರೆಪೂಜೆ (ನಾ). ವೈಭವದಿಂದ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆ, –ಆರಾಧನೆ: ಸುರಹರಿ ನಮ ದೇವರ ಕಾಳಿ ಧೊರೆಪೂಜೆ ಮಾಡುವೆನ (ಮಲ್ಲಿಗೆ. ೩).

[ಧೊರೆ (< ದೊರೆ$_3$) + ಪೂಜೆ$_1$]

ಧೋ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ಧೋಯೆನ್' ಪರಾ.

ಧೋಧೋ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಧೋಧೋ ಮಳೆ ಬಿದ್ದಿತು (ಉದ್ಯಾ. ೧೨); **ಧೋಧೋಕಾರ** = ಮಳೆಯು ಹೊಡೆತದ ಶಬ್ದ: ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿಯುವ ಮಳೆಯ ಧೋಧೋಕಾರ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೨).

ಧೋಂಕಾರ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ: ನಮ್ಮ ತನು ಮನ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಧೋಂಕಾರದ ಶಂಖನಾದ ದುಮುದುಮಿಸತೊಡಗಿತು (ಮಾಕ್ಸ್. ೫೫).

ಧೋಕಾ, ಡೋಕಾ, ಧೋಖಾ (ನಾ). ೧. ಅನರ್ಥ; ಅಪಾಯ: ಧೋಂಡೂ ಬಾಯಿಗೆ ತುಳಸಿಯನ್ನು ಕಸಬಿನ ಕಣದಲ್ಲಿ ನಿರಂತರ ಬಿಡುವುದು ಧೋಕಾದ್ದೆಂದು ಅನಿಸತೊಡಗಿತ್ತು (ದೀಪಕ. II, ೪೦೬). **ಡೋಕಾ:** (+). **ಧೋಕಾ:** ೨. ಮೋಸ; ವಂಚನೆ; ಅದರಲ್ಲೇನು ಧೋಕಾ ಇಲ್ಲ (ಒಡಮು. ೩). [← ಹಿಂ. ಧೋಕಾ, ಧೋಖಾ ; ಮರಾ. ಧೋಕಾ]

ಧೋತರ 'ಧೋತ್ರ' ನೋ.

ಧೋತಿ 'ಧೋವತಿ' ನೋ.

ಧೋತ್ರ, ದೋತರ, ದೋತ್ರ, ಧೋತರ (ನಾ). ೧. ಉಡುವ ಬಟ್ಟೆ,–ವಸ್ತ್ರ: ಕೂಡೆ ಕುಳ್ಳಿರ್ದಖಿಳ ವಿಪ್ರರ ನೋಡಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ಧೋತ್ರ ದರ್ಭೆಯ ಗೂಡ ಸಂವರಿಸುತ್ತ ಸಭೆಯಿಂದೆದ್ದನಾ ಪಾರ್ಥ (ಕುಮಾ.ಆ. ೧೫-೯); ನೆಲಕೆಳಲ್ದು ಬಹಿರ್ವಾಸವಲ್ಕ ಧೋತ್ರಂಗಳ (ವೀರಪಿ. ೪-೧೧); ಕಟ್ಟದಿರಿಸೊಳ್ ತೋರ್ಪ ಮಟ್ಟಿಯ ಮರುಳ್ ವಿಪ್ರರುಟ್ಟ ಧೋತ್ರಂಗಳಂ ಸೆಳೆದು ಭಂಗಿಸಿ (ಕಪಾಪು. ೬೨-೯೫); ಧೋತ್ರಗಳನ್ನು ಉಡುಗೊರೆಯಾಗಿ ಕಳಿಸಿದ್ದಳು (ದೇವೀಕಾ. ೫). ೨. ಭುಜದ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ವಸ್ತ್ರ; ವಲ್ಲಿ; ಉತ್ತರೀಯ: "ವಿಪರ್ಯಸ್ತಕಂ ಧೋತ್ರಮಕ್ಕು" (ಸಂಗರಾ. ೭೭-೯); ತೆಗೆ ಶಿಲವನೌವಾಸನದ ಕೊಳವಿಗಳ ಧೋತ್ರವ ಪುಸ್ತಕವ (ತೊರವಾ. ೫-೮-೭೦); ಜರಿಯ ಧೋತ್ರವನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಂಡು ಸ್ವಯಂ ವೆಂಕಪ್ಪ ನಾಯಕರು ದಯಮಾಡಿಸಿ (ಶ್ರೀರಾಯ. ೧೯೭). **ದೋತರ:** ೧. ದೋತರ ಉಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬೀದಿಯೊಳಗೆ ನೀರು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ

ಯಾವುದೊ ಅನಾಥ ಬಡ ವಿಧವಾ ಕಾಣಿಸ್ತಾಳೆ (ಸಂಧ್ಯಾಕಾ. ೪೫); 'ಈತನ ತಪವನ್ನೂ ತೀರದಿರೆ ವಿಘ್ನಕೆ ನಿಮ್ಮುಯ ವಾಣಿಯ ತಂದಿರೆ' ಎನ್ನುವ ನಾ ಮುನಿ ದೋತರವೆಳೆದು (ಗಣೇಶ. ೧೧-೨೨೭); ಒಂದು ಚಕ್ಕಡಿಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು . . . ಹಿಂದಕ್ಕೂ ಮುಂದಕ್ಕೂ ದೋತರ ಬಿಗಿದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾರಿರುವರೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ರಕ್ತಾಕ್ಷಿ. ೧೨). ೨. ಧಡಿಯ ದೋತರವನ್ನು ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಒಗೆದುಕೊಂಡು ಒಂದು ಮೂಲೆಗೆ ಹೋಗಿ ಬಾಯೊಳಗಿನ ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ಉಗುಳಿ ಬರುತ್ತ ನುಡಿದ (ಅಕೋಳ. ೪).

ದೋತ್ರ: ೧. ಎಸೆವ ದೋತ್ರುದಿನುಜ್ಜ್ವಲಿವ ಕಟಿದೇಶಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೩-೧೭); ನುತ ಪಲ್ಲವಮ ದೋತ್ರಮುಂ ಬಹಿರ್ವಾಸಮುಂ ತತಪಿಕಸ್ವರವು ವೇದಸ್ವರಂ . . . ಎನೆಯೊಂದಶೋಕವೃಕ್ಷಂ ಮೆಱೆದುದು (ಪದ್ಮರಾ. ೫-೨೫); ದೋತ್ರ ದೊಡ್ಡದಾದರೆ ಗೋತ್ರ ದೊಡ್ಡದೇ (ಗಾದೆ). **ಧೋತರ:** ೧. ಹಳೆಯ ಮಾದರಿಯ ಅಂಗಿ, ಅಂಥದೇ ಕೋಟು, ಒಂದು ಧೋತರ (ರಕ್ತಗೋ. ೩); ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಮುಚ್ಚುವಂತೆ ಉಟ್ಟ ಶುಭ್ರವರ್ಣದ ಧೋತರ (ಅಜೋಲೇ. ೧೩೦); ನನಗೆ ಒಂದು ಜೋಡಿ ಧೋತರ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಮತ್ತಷ್ಟು ಹಿಗ್ಗಾಯಿತು (ವ್ಯಸಿ. ೧೭೪); ಮೈಯಾಗ ಒಂಟೀ (ಪಟ್ಟಿ) ಧೋತರವಾ ಧರಸ್ಯಾರೋ (ಹುಬ್ಬಿಹ. ೧೦೦); ಕೋಟು ಶರ್ಟುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು, ಧೋತರದ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ್ದ ರಾಯರು (ಫಲಸಂ. ೩೦). ೨. ಧೋತರದಿಂದ ಹಣೆಯ ಮೇಲಿನ ಬೆವರು ಹನಿಗಳನ್ನು ಒರೆಯುತ್ತಿ ಕೊಂಡರು (ಹಂದುಟಿ. ೦೦೦); ಧೋತರವನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಂಡು ಶೆಟ್ಟಿಯ ಮನೆಗೆ ಹೋಗೋಣ ನಡೆಯಿರಿ (ಹಳ್ಳಿಬ. ೦೪). 'ಧೋವತಿ' ಪರಾ.

[←ಮರಾ. ಧೋತ್ರ್, ಧೋತ್ರಾ, ಧೋತರ್; ಹಿಂ. ಧೋತರ್, ಧೋತರಾ./ತುಳು. ದೋತ್ರ]

ಧೋಬಿ, ಡೋಬಿ, ದೋಬಿ, ದೋಭಿ (ನಾ). ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಒಗೆದು ಮಡಿಮಾಡುವ ಕಸಬಿನವನು; ಅಗಸ; ಮಡಿವಾಳ; ರಜಕ: ನಮ್ಮ ಧೋಬಿ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಗೆಯುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). **ಡೋಬಿ:** ಅಗಸ, ಡೋಬಿ, ಮಡಿವಾಳ (ತುಳುನಾ. ೧೭೩); ರೈಲಿನಲ್ಲಿ ಹಜಾಮರಿದ್ದಾರೆ ಡೋಬಿಗಳೂ ಇದ್ದಾರೆ (ಅಳಸಿ. ೩). **ದೋಬಿ:** ಅವಲು ಬಡಲಾಗಿ ಹುದೀಯುಂಗಿಯನ್ನುತ ದೋಬಿಯ ಬರಿದೆ ದೂರುವರೆ (ಹಂಪ್ರವೀ. ೦೦೬-೨೨). **ದೋಭಿ:** ದೇವಭಾವದ ಹೊಳೆಗೆ ಮರುಳುಕಡ ಸಾಬಿ, ಕಲ್ಲು ಕಡಮಮ್ಮ ಗುಡಿ ಭಟ್ಟನೇ ದೋಭಿ (ಗಣೇಶ. ೭೦-೪).

[←ಹಿಂ. ಮರಾ. ಧೋಬೀ]

ಧೋಯೆನ್ (ಕ್ರಿ). ಧೋ ಎಂದು ಕೂಗು: ಈಯಲಿಱಿಯಲ್ ಶರಣ್ಬಾಗೆ ಕಾಯಲ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯರೆ ಬಲ್ಲರಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮರ್ ಧೋಯೆನಲುಂ ಬಲ್ಲರ್ ಕೊಲೆ ಧೋಯೆನಲುಂ ಬಲ್ಲರಿಱಿಯಲವರೆತ್ತಱಿವರ್ (ಗದಾಯು. ೩-೧೭). P ಗದಾಯುದ್ಧಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಶೀನಂಶ್ರೀಯವರು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವ ಪಾಠಾಂತರ 'ಅವಿಧೋ' ಎನ್ನುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ನಿಘಂಟಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಅವಿಧೋ' ಪರಾ. [ಧೋ + ಎನ್$_1$]

ಧೋರ$_1$ 'ದೋರ್ರ' ನೋ.

ಧೋರ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ; ನಗಾರಿ; ಭೇರಿ: ಕಾಹಳ ವೇಟ ಗೌರಿಕಾಳೆ ದುಂದುಭಿಯೆಂಬ ಧೋರ . . . ವಾದ್ಯಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೨೬೬). [?]

ಧೋರಣ (ನಾ). ೧. (ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ರಥ ಮೊದಲಾದ) ವಾಹನ: "ಅದಿದೆನ್ನದೆ ವಾಹನವಾವುದಾದೊ[ಡಂ] ಪತ್ರ ಯುಗ್ಯ ಧೋರಣನಾಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೮-೪೦); "ಪಕ್ಷಮಾ ವಾಹನಂ ಧೋರಣಂ ರಥ ಹಯಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೫-೨೫); "ಯಾನಂ, ಯುಗ್ಯಂ, ಪತ್ರಂ, ಧೋರಣಂ ಆ ಸರ್ವಂ ವಾಹನಂ – ನಾನಾ ಬಗೆಯಾದ ಸಕಲ ವಾಹನಗಳಿಗೂ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೪). ೨. ಕುದುರೆಯ ನಡಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ. ೩. ಚುರುಕಾಗಿ ಹೋಗುವುದು; ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದ ನಡೆಯುವುದು. ೪. ಗುರಿ; ಧ್ಯೇಯ: (*). ೫. ಕ್ರಮ; ಧಾಟಿ: (*). ೬. ಶೈಲಿ; ರೀತಿ: (*). ೭. ವಿಚಾರಧಾರೆ; ಆಲೋಚನೆಯ ಮಾರ್ಗ: ಎಲ್ಲೋ ವಿಳಾಸ ತಪ್ಪಿ ಬಂದಿರಬೇಕು ಎಂಬ ಧೋರಣದಿಂದ ಆ ಆಗಂತುಕನನ್ನು ಅವರು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ ಹಾಗಿತ್ತು (ಹೊಸಕ್ಕ. ೪೦); ಆದಷ್ಟು ವಸತಿಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದಾರಿಹಿಡಿಯುವ ಧೋರಣವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡವು (ಮಾದಿಮ. ೧೨೪). ೮. ವರ್ತನೆ; ವೃತ್ತಿ; ನಡವಳಿಕೆ: ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಲು ಧೋರಣವನ್ನು ಕಾಯಲು ನಿರ್ದೇಶಕರ ಮಂಡಲವೊಂದನ್ನು ಆರಿಸುತ್ತಾರೆ (ತತ್ತ್ವಡಿ. ೪೬). ೯. ಒಲವು; ಪ್ರವೃತ್ತಿ: (*). [ಸಂ.]

ಧೋರಣೆ (ನಾ). ೧. (ರಚಿಸುವುದರಲ್ಲಿ) ಒಳ್ಳೆಯ ಶೈಲಿ, -ರೀತಿ: (*). ೨. ಧಾಟಿ; ಕ್ರಮ: ಮ್ಯಾನೇಜರರಿಗೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷರ ಧೋರಣೆ ಸರಿ ಬೀಳಲಿಲ್ಲ (ದುಂಬಿಳ. ೧೫೪); ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಧೋರಣೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ (ಧಾರದ. ೨೫೪); ಈ ಪ್ರಜಾಸತ್ತಾತ್ಮಕ ಧೋರಣೆಯು ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನಾದರೂ ಆವರಿಸಿದೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೦); ನೀವು ಈಗ ಎಂತಹ ಅನುಚಿತ ಧೋರಣೆಯನ್ನು ತಳೆದಿದ್ದೀರಿ (ಹಳ್ಳಿಬ. ೨೨೪); ಇದುವರೆಗೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮುಂದಾಳುಗಳ ಧೋರಣೆಯಲ್ಲಿ ತಿಲಕ್ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದರು (ಸ್ವಾವೀರ. ೫೪). ೩. ವಿಚಾರಧಾರೆ; ಆಲೋಚನೆಯ ಮಾರ್ಗ: ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ವಿಚಾರವನ್ನೂ ಧೋರಣೆಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದೇವೆ (ದೂರಸ. ೮೦); ಅವರಿಗೆ ನನ್ನ ಮಾತುಗಳು, ವಿಚಾರಗಳು ಮತ್ತು ಧೋರಣೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅರಿವಿದ್ದಿತು (ಜೇಮಂತ. ೨೫೫); ಪತ್ರದ ಧೋರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ದೇಸಾಯರಿಗೆ ಅವಮರ್ಯಾದೆಯಾದಂತಾಯಿತು (ಗಂಮಾಯಿ. ೪೮). ೪. ವರ್ತನೆ; ವೃತ್ತಿ; ನಡವಳಿಕೆ: ಇವರೆಲ್ಲರ ಮಧ್ಯೆ ತಟಸ್ಥ ಧೋರಣೆಯನ್ನು ವಹಿಸುವವಳೆಂದರೆ ಮುದುಕಿ (ಹಳ್ಳಿಹಾ. ೧೦೭); ಬರ್‍ಬ್ಯಾಂಕ್ . . . ತನ್ನ ಧೋರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಟೀಕೆ ಅಥವಾ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕೊಡದವನು (ಸಸ್ಯಕ. ೩೨). ೫. ಗತ್ತು; ಠೇಂಕಾರ; ಹಮ್ಮು: ಅವರು ತುಂಬ ಧೋರಣೆಯಿಂದ ಮಾತನಾಡುವರು (ರೂಢಿ); ಅವನು ತುಂಬ ಧೋರಣೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿ, (ರೂಢಿ). ೬. ನಿಲುವು: ಈಗಿನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಧೋರಣೆ ಪ್ರಾಚೀನಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ); ೭. (ಅಲಂ) ಉದಾಸೀನತೆ; ಅಲಕ್ಷ್ಯ: ದುರ್ಯೋಧನನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಪಾಂಡವರನ್ನು ಧೋರಣೆಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದನು (ಪಕಥಾ. ೧೮); ರಭಸ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೋ ಧೋರಣೆಯನ್ನೋ ಅವಲಂಬಿಸಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯ (ಕನ್ನಸಂ. ೧೬೩); ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇಂಜಿನಿಯರಿಂಗ್ ಖಾತೆಯ ಧೋರಣೆಯೆ ಕಾರಣ (ಶಿಕ್ಷದ. ೭೩೫. [ಸಂ. ಧೋರಣ]

ಧೋವತಿ, ದೋವತಿ, ಧೋತಿ (ನಾ). ಗಂಡಸರು ಉಡುವ ಬಟ್ಟೆ; ಪಂಚೆ; ಧೋತ್ರ: ಬಂದನಿತ್ತಲು ಪಾರ್ವನೊಳಿದಂದು ಪೂಸಿದ ವಿಭೂತಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಧೋವತಿಯೆಸೆಯೆ (ಕಣ್ಣರ. ದೇ. ೧೩೩-೧೫); ವಿಗಿಲು ಧೋ[ಪಾಠಾಂ. ದೋ]ವತಿ ದರ್ಭೆ ಸಂಬಳಿಗೆಗಳನೊಂದೆಡೆಯಲಿ ಮಡಗಿ (ಬಸಪು. ೫೭-೨೮). **ದೋವತಿ:** ದೋವತಿಯುಂ ಪಾದರಕ್ಷೆಯುಂ [ಪಾಠಾಂ. ಧೋತ್ರಮುಮಂ ಪಾದರಕ್ಷೆಯುಂ] ಸುತ್ತಿ (ಸಮುಶ. ೧೪-೧೫೪); ಪುಲಿದೊವಲ ದೋವತಿಯ ನಿರ್ಮಲಂ . . . ವಿರೂಪಾಕ್ಷನೊಪ್ಪಿದಂ (ಕಾಠಿರ. ದೇ. ೨೪೭-೧೭); ಜನ್ನಿವಾರವುಂ ನೇರಗಟ್ಟ ದೋವತಿಯುಂ ಮಲ್ಲಗಾಸೆಯುನುಟ್ಟು (ವೃಷವಿ. ೩೮-೯೦೩). **ಧೋತಿ:** ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಧೋತಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ರೂಢಿ). 'ಧೋತ್ರ' ಪರಾ.

[<ಸಂ ಧೃತವಸ್ತ್ರ ?./ಹಿಂ. ಧೋವತೀ, ಧೋತಿ; ಮರಾ. ಧೋತೀ./ತೆಲು. ದೋವತಿ, ದೋತಿ]

ಧೌತ (ಗು). ೧. ತೊಳೆದ; ಸ್ವಚ್ಛಮಾಡಿದ; ಶುಭ್ರಗೊಳಿಸಿದ: ತರುಣೋರಗನಹನಿರ್ಮೋಕರುಚಿರಮೆನಿಸಿರ್ದ ಧೌತಧವಳಾಂಬರದಿಂ ಕರಮೆಸೆದಂ . . . ನರೇಂದ್ರಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೪); ಶ್ರೀಮದಮರಮಣಿಮಕುಟರಂಜಿತ ರತ್ನಧಾಮಾಬಾಧಾರಾಧೌತಶಾತಃರಸಾಂಘ್ರಿಯುಗಲ ವೀರನಾಥನುದ್ಧಾಮಸುಖವನೀವುದೆಮಗೆ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೦-೧). ೨. ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ; ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ: ಎಂದಾಗಳ್ ಅವಿತತತೇಜಂ ದಂತಾಂಶುಧೌತಕಪೋಳಫಳಕನಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೪-೮೦೩). (ನಾ). ೩. ತೊಳೆದುದು; ಶುಭ್ರವಾದುದು; ಸ್ವಚ್ಛವಾದುದು: "ನಿರ್ಣಿಕ್ತಂ, ಪ್ರಕ್ಷಾಳಿತಂ, ಧೌತಂ – ಈ ೩ ತೊಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟುದು" (ಹಲಾಯು. ೬೮-೩೪೪); "ಧೌತಮೆನಲು ಪ್ರಕ್ಷಾಳಿತಮದೆನಲು ತೊಳೆವುದಕ್ಕೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭೭-೮); ಅಸಿಲತೆ ರಣಧೌತಮದಿ' [ಪಾಠಾಂ. ರಣಧೌತಿಮದಿ] ಮಸಿಮುಸುಡನ ಜೀವಕಳ್ಪನಿಂ ಕಂದಿದೆಡೆನ್ನೆಸೆಯನಡರ್ದನ್ನ ಕೀರ್ತಿಪ್ರಸರದ ಕುಡಿ ಕೈಪೆಸೊರೆಯ ಕುಡಿಯವೊಲಕ್ಕುಂ (ಯಶೋಚ. ೩-೫೫). ೪. ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು: "ಧೌತಂ ಸಿತಂ ಗೌರಮರ್ಜುನಂ . . . ನಿಜ ಶ್ವೇತಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೦-೩೩). ೫. ಬೆಳ್ಳಿ; ರಜತ. ೬. ಮಡಿ ಮಾಡಿದ ಬಟ್ಟೆ; ಒಗೆದ ಬಟ್ಟೆ: ಒಂದುದಯದಲ್ಲೆದ್ದು ಸುಸ್ನಾನಮಂಗೈದು ಚಂದದಿಂ ಧೌತಮುಮನುಟ್ಟು (ನವಮೋ. ೧೧-೬); ಅಸುರೇಂದ್ರ ಸ್ನಾನವ ಮಾಡಲಾದು ತರುಣಿಯರು ಧೌತಮನೀಯ್ಕಳ ವಟ್ಟು ಮಣಿಖಚಿತವಾವುಗೆಗಳಾ ತ್ವರಿತದಿಂದೀಯ್ಕಲವನಡಿಯಾಂಗಂಗಳಗವರ್ಚೆ (ನವಮೋ. ೧೮-೪೦). ೭. (ಆಲು) ಮಸೆದುದು; ಹರಿತಮಾಡಿದುದು: "ನಿಶಾತಂ, ನಿಶಿತಂ, ಧೌತಂ, ತೇಜಿತಂ – ಈ ೪ ಮಸೆದುದು" (ಹಲಾಯು. ೬೮-೩೩೦); "ಧೌತಂ ತೇಜಿತಂ ಮಸೆವತೆಜನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೮೮-೩೮). [ಸಂ.]

ಧೌತಕೀರ್ತಿ (ನಾ). ಧವಳಕೀರ್ತಿ; ಶುದ್ಧವಾದ ಯಶಸ್ಸು: ಅನವದ್ಯಜನಾಗಮವಿದ್ಯನಿದ್ಧದುಗ್ಧೋದಧಿಧೌತಕೀರ್ತಿವಿಶದಂ ಭರತಾವನಿರಾಜಪೂಜಿತಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦-೨೮). [ಧೌತ + ಕೀರ್ತಿ]

ಧೌತವಲ್ಕಲ (ನಾ). ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ ನಾರುಬಟ್ಟೆ: ಧೌತವಲ್ಕಲಮನಲಂಬುವಕ್ಷಮನೆಯಂ ಸಮೆವೀ ವ್ಯವಸಾಯಮೇತ್ರಲಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೩೪).
[ಧೌತ + ವಲ್ಕಲ]

ಧೌತವಸನ (ನಾ). = ಧೌತವಸ್ತ್ರ; ಕುಶಜಾತಪವಿತ್ರಮಾತ್ರಧೌತವಸನಮುದ್ರಿಮೌಂಜಿ ಮೃಗತುಂದಿಯರಟ್ಟಿಸ್ಸ ಕೋವಣಂಗಳಿಂಬಿಪುಕಡುರಮ್ಯಮಾದ ವಟುವೇಷಮನಾಂತು (ವರ್ಧಪು. ೧೭-೪); ಪರಿವೃತಧೌತವಸನಸಮಂಚಿತ ಕೋಮಳ ಕಳೇವರರುಂ (ರಾಜಶೇ. ೪-೨೭೮).
[ಧೌತ + ವಸನ]

ಧೌತವಸ್ತ್ರ (ನಾ). ಮಡಿಮಾಡಿದ ಬಟ್ಟೆ; ಶುಭ್ರವಸ್ತ್ರ: ತದ್ದರ್ವಿಕಳಸಾರೋಹಣಮಾಗಿ ನೆಱೆಯನಿರ್ವಹಿಸಿದಗ್ಗಂಗಾಜಳಧೌತವಸ್ತ್ರಪವಿತ್ರೀಕ್ರಿತೋತ್ತಮಾಂಗೆಯರಪ್ಪರ್ ಶ್ರೀಮದಕ್ಕಂ ನಾಲಬರಸಿಯರು (ಕಶಾಆ. ೪೯-೫-೫೭; 973); ತೀರ್ಥಸ್ನಾನಾರ್ಥಂ ಪರಸ್ಥಾನಂಗೆಯ್ದ ವಾನಪ್ರಸ್ಥಜನಂಗಳ ಧೌತವಸ್ತ್ರಪವಿತ್ರಾಕ್ಷಸೂತ್ರಂಗಳಂ ತಮ್ಮ ಕವಲ್ಗೊಂಬುಗಳೊಳ್ ನೇಱಿಸಿಕೊಂಡಿಂಬಿನೊಳವರೊಡನೆ ನಡೆವ ಸಾರಂಗಸಮೂಹಮುಮಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೧೯-೩); ವ್ರಾತೀಸಮಯದೊಳ್ ಜರಾಸಂಧಚಕ್ರವರ್ತಿ ಪಾವನಜಳಸ್ನಾನಪವಿತ್ರಗಾತ್ರನುಂ ಧೌತವಸ್ತ್ರಪರಿಧಾನನುಮಾಗಿ (ನುಹಾನೇ. ೧೧-೧೪೦೨). [ಧೌತ + ವಸ]

ಧೌತಾಂಬರ (ನಾ). ೧. = ಮಡಿಬಟ್ಟೆ: "ಮರಣದೆೊಳು ಧೌತಾಂಬರದೆೊಳು ಮಡಿ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೯೫); ಮಡಿಯೆಂಬುದು ಧೌತಾಂಬರದೆಡೆಯೊಳ್ಪಡಿಯೆಂಬುದಲ್ಪದಂಡದೊಳೆಗಂ ಪಡಿಯೆಂಬುದು ಕರಣೆಯೊಳೆಡೆವಿಡದಿರ್ಪುವುಬೇಱೆ ಮತ್ತಮಿಲ್ಲ ನಾಡೊಳ್ (ವೀರವಿ. ೦-೪೮). ೨. ಬಿಳಿಯಂ ಬಟ್ಟೆ: ಅಂಬರಮೆಲ್ಲಂ ಕೂಡೆ ಧೌತಾಂಬರದ ನವವಿತಾನಂಬೊಲಿಂಬಾದುದು (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೬೭). [ಧೌತ + ಅಂಬರ]

ಧೌತಾಂಶುಕ (ನಾ). = ಧೌತವಸ್ತ್ರ: ಧೌತಾಂಶುಕದೊಳಗೆ ತಂಬುಲವಕಟ್ಟಿದರು (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೧೮-೮). [ಧೌತ + ಅಂಶುಕ]

ಧೌತಿ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಧೌತಿ, ಬಸ್ತಿ, ನೇತಿ, ತ್ರಾಟಕ, ನೌಲಿಕ ಮತ್ತು ಕಪಾಲಭಿತ್ತಿ ಎಂಬ ಹಠಯೋಗದ ಆರು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ೪ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲ ಅಗಲದ, ಹದಿನೈದು ಮೊಳ ಉದ್ದದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ನೆನೆಸಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ನುಂಗಿ ಪುನಃ ಅದನ್ನು ಗುದದ್ವಾರದ ಮೂಲಕ ಹೊರಗೆ ತೆಗೆಯಬೇಕು. ಈ ಧೌತಿಕರ್ಮದಿಂದ ಕೆಮ್ಮು, ಕುಷ್ಠ ಮುಂತಾದ ಇಪ್ಪತ್ತು ವಿಧ ಶ್ಲೇಷ್ಮರೋಗಗಳೂ ವಾಸಿಯಾಗುವುವು: ಬಿಳಿಯ ಮಾವದೆಯನೊಂದು ತುದಿಯಂ ಪಿಡಿದು ಮತ್ತೊಂದು ತುದಿಯ ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೃದಯಪರ್ಯಂತಮಾಗಿ ನುಂಗಿ ತೆಗೆವುದೂ ಧೌತಿಯೆನಿಪುದು (ಶಿವಪ್ರ. ೬-೫). [ಸಂ.]

ಧೌತೋದಕ (ನಾ). ಶುದ್ಧವಾದ ನೀರು: ವಿಮಲಧೌತೋದಕ . . . ಸಕಲಭೋಗಾಹುತಿಗೆ ಪೋಷೋದಕವೆನಿಪುದೀ ಪರಮಪಾದೋದಕಂ (ಶಂಕರದಾ ೧೧-೬೦). [ಧೌತ + ಉದಕ]

ಧೌರಿತಕ (ನಾ). [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಯ ಚಲನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ; ಕುಕ್ಕುಲೋಟ: "ಧೌರಿತಕಂ, ಬಿರುನಡೆ, ಭರದಾಂಡ್" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೫೦). 'ಪಂಚಧಾರೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧೌರೇಯ (ನಾ). ೧. ಭಾರ ಹೊರಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎತ್ತು, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿ: "ಧುರ್ಯಃ, ಧೌರೇಯಃ – ಈ ೨ ಹೂಟದೆತ್ತು" (ಹಲಾಯು. ೪೪-೧೧೧); "ಧೂರ್ವಹಃ, ಧುರ್ಯಃ, ಧೌರೇಯಃ, ಧುರೀಣಃ, ಧುರಂಧರಃ – ೫ ಬಂಡಿ, ಗೋಣಿ, ನೇಗಲು ಮುಂತಾದ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು ಕೆಳೆಯುವ ಎತ್ತು ಮುಂತಾದ ದನಗಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೯೩). ೨. ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವವನು; ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡವನು; ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವವನು: ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜರಾಜ್ಯಭಾರಧೌರೇಯನುಂ (ಕಇಆ. ೫-೨-೧೯೭; 1068); ಅರ್ಥಿಜನಕಾಮಸುರಭೂಜಾರಾಮಂ ಧರ್ಮೋದ್ಧಮಧೌರೇಯನುದಾತ್ತಚಿತ್ತನಭಿನವಪಂಪಂ (ಪಂಪಾಶಾ. ೬-೧); ವಿಶ್ವವಿಶ್ವಂಭರಾಭಾರಧಾರಣಾಧೌರೇಯನುಮಾಸಾದಿತ ಯುವರಾಜಪದವಿರಾಜನುಮಾಗಿ (ವರ್ಧಮಾ. ೬-೬೮. ವ). ೩. ಕುದುರೆ; ಅಶ್ವ. [ಸಂ.]

ಧೌರೇಯಕ (ನಾ). = ಧೌರೇಯ. [ಸಂ.]

ಧ್ಯಾತೃ (ನಾ). ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುವವನು: ಆ ಧ್ಯಾನಯೋಗವಹರ್ತಿಕ್ಷಮಯದೊಳ್ ಧ್ಯಾನಂ ಧ್ಯೇಯಂ ಧ್ಯಾತೃ ಫಲಮೆಂದು ಚತುರಂಗಮಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೮-೨೮ ವ); ಧ್ಯಾತೃಹೃದಯಾಮಹೌಘಶಮಲವ್ರಾತಪರ್ವತವಜ್ರನನು . . . ತಾಪಕ್ಲೇಶಜಲನಿಧಿಸೇತುವನು ನೆನೆವುದು ತದಂಘ್ರಿಸರೋಜವನ ಬಿಡದೆ (ನಿಘಾಗ. ೩-೧೩-೩೯); ಧ್ಯಾನದಾಧಿಕ್ಯದ ವಿವೇಕದಿಂ ಧ್ಯಾತೃವಾ ಧ್ಯಾನಾದಿ ಭೇದವಳಿದಾ ಧ್ಯೇಯ ಸುಸ್ವರೂಪ (ವೀಶೈಪು. ೫-೧೭-೧೬). [ಸಂ.]

ಧ್ಯಾನ (ನಾ). ೧. ಚಿಂತನೆ; ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ ಯೋಚನೆ ಮಾಡುವುದು; ಮನನ: "ಲಕ್ಷಣಂ ದರ್ಶನಂ ಧ್ಯಾನಮವಲೋಕನಂ ನೋಟಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೩-೨); ಧ್ಯಾನದೊಳಭವಂ ನೆಱೆದಿನಿಸಾನುಮನರೆಮುಚ್ಚಿ ಕಣ್ಗಳಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೧೪); ಎನ್ನ ಚಿತ್ತವು ನಿಮ್ಮ ಧ್ಯಾನವಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೩೦೭); ಶಿವನುತಿಧ್ಯಾನದೊಳು ಮಹರ್ಷಿಪೋದರ್ಕಲರು (ತಿರುರ. ದೀ. ೧೫-೪); ವನಜನಾಭಧ್ಯಾನಸುಧೆಯಲಿ ನನೆದು ಹೊಂಗಿದ ಕರಣ ಹೊರೆಯೇಱಿತ್ತು ನಿಮಿಷದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೦-೩೩); ಬಿನ್ನಹ ಗುರುವೇ ಧ್ಯಾನಕೆಬೆ ಸಜ್ಜಾದಾಗ ನಿನ್ನನಾದಿಯಂ ಮಾಡಿಕೊಂದು ಕನ್ನಡದೊಳಗೊಂದು ಕಥೆಯ

ಪೇಳುವೆವದು ನಿನ್ನಾಣ್ಣೆ ಕಂಡ್ಯ ನನ್ನೊಡೆಯ (ಭರತ. ೧-೩) ; ಒಂದು ಸಂಜೆ ಸಂಚಾರ ಹೊರಟು ಯಾವುದೋ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ (ಭಾವಗೀ. ೧೨). ೨. ಗಮನ ; ಲಕ್ಷ್ಯ : ಹಾಗದ ಕೆರಹ ಹೊಱಗೆ ಕಳೆದು ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವ ಮಾಡುವನಂತೆ ತನ್ನ ಕೆರಹಿನ ಧ್ಯಾನವಲ್ಲದೆ ದೇವರ ಧ್ಯಾನವಿಲ್ಲ (ಬಸವ. ೧೯೯). ೩. ಆತ್ಮನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿರುವುದು ; ಆತ್ಮಚಿಂತನೆ ; ತಪಸ್ಸು : ಧ್ಯಾನಮರೀಚಿಯಿಂ ಬೆದಱೆ ಘಾತಿತಮಸ್ತಮಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೦೭) ; ಧ್ಯಾನ ನಿಶಿತಖಡ್ಗದಿನಘಸಂಕುಳಮೆಯ್ದೆ ಬೆದಱೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೭) ; ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಂ ವಿನಯಂ ವೈಯ್ಯಾವೃತ್ಯಂ ಜನಂಗೆ ಕೂಡದು ದೋಷಾಪಾಯತೆಯಿಂ ಧ್ಯಾನಂ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯವ್ಯುತ್ಸರ್ಗಮುಂಟು (ಅಜಿಪು. ೧೨-೩೧) ; ಧ್ಯಾನಂ ಮುಕ್ತಿಪ್ರಾಪ್ತಿವಿಧಾನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೭೭) ; ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ನೆನಹು ಕರಿಗೊಂಡ ಶಿವಾತ್ಮ ಶರಣನ ಹೃದಯವೆ ಪರಮೇಶ್ವರಂಗೆ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನ (ನೆಲೆಮನೆ)ಯಾಗಿಪ್ಪುದಯ್ಯ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೬೩-೨೩೩) ; ಶೋಧಿಸಿದ ನಿಜಚೈತನ್ಯ ತಾನೆಂದೆಂಬುದೇ ಧ್ಯಾನ (ಅಮೃತ. ೬-೪೦) ; "ದೇಹಾದಿಗಳ ಎಚ್ಚರವಿಲ್ಲದೆ ತಾನು ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದಿರುವುದು" (ಅಮೃತ. ಟೀಕು) ; ಧ್ಯಾನವೆಂದರೆ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗದೆ ಆತ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲೇ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿಡುವ ಅಭ್ಯಾಸ (ಹಿಂದಸಾ. ೨೨೦). 'ಆತ್ಮಧ್ಯಾಸ' ನೋ. ೪. [ಯೋಗ] ಯೋಗದ ಅಷ್ಟಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಂದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇಡುವುದು ; ಏಕಾಗ್ರತೆ : "ತತ್ತ್ವಾದಿ ಚಿಂತನಂ ತಾಂ ಧ್ಯಾನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೨೧-೦೮) ; ಯಮನಿಯಮಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಧ್ಯಾನಧಾರಣಮೋನಾನುಷ್ಠಾನ ಜಪಸಮಾಧಿ ಶೀಲಸಂಪನ್ನರ್ (ಸೌಇಇ. XX. ೪೭-೦೭; 1072); ಮಿಂಚುಲಿಗನ ಹಕ್ಕಿಯಂತೆ ನೀರ ತಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಮೂಗ ಹಿಡಿದು ಧ್ಯಾನವ ಮಾಡು[ವ]ರಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೫೭೯) ; ಯಮನಿಯಮ . . . ಧ್ಯಾನಧಾರಣಸಮಾಧ್ಯಷ್ಟಾಂಗಯೋಗನಿಷ್ಠೆ (ವಿವೇಕ. ೦೪೩) ; "ಧ್ಯಾನ (ಅದನ್ನೆ ಎಡೆಬಿಡದೆ ನೆನೆಯುವುದು)" (ಅಮೃತ. ೨-೩೭ ಟೀಕು) ; ಯಮನಿಯಮ . . . ಧ್ಯಾನಧಾರಣಸಮಾಧಿಗಳೆಂಬ ಅಷ್ಟಾಂಗಯೋಗದೊಳಗೆ (ಅಬಂದೀ. ೨೧೪-೫೫) ; ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಧಾರಣ . . . ಧ್ಯಾನಸುಸಮಾಧಿಗಳ ಸಾಧಿಸಲು (ಗಗತಾ. ೦೦-೬೮) ; ಧ್ಯಾನವೆಂದರೆ ಧ್ಯೇಯವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತಸ್ಥಿರೀಕರಣವು (ಹಿಂದಸಾ. ೧೦೩) ; ಯಮ, ನಿಯಮ, ಆಸನ, ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ, ಧ್ಯಾನ, ಧಾರಣ, ಸಮಾಧಿ ಎಂಬ ಈ ಎಂಟೂ ಆವಶ್ಯಕ (ಭಾರದ. ೩೭). 'ಅಷ್ಟಾಂಗಯೋಗ' ನೋ. ೫. ರಾಜಯೋಗದ ಹದಿನೈದು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ರಾಜಯೋಗಕ್ಕೆ . . . ಅಂಗ ತಾ ಹದಿನೈದು . . . ಯಮ ಪ್ರಥಮ ನಿಯಮವೆರಡು . . . ಹದಿನಾಲ್ಕು ಧ್ಯಾನವು ಚಿತ್ರಕರಿ ಹದಿನೈದನೇಯದು ಸಮಾಧಿ (ಜ್ಞಾಸಿ. ೧೭-೧೪). 'ರಾಜಯೋಗ' ನೋ.

ಧ್ಯಾನ ಮಾಡು = ಚಿಂತನೆ ಮಾಡು ; ಧ್ಯಾನಿಸು : ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥೈರ್ಯವುಂಟಾದರೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ (ಭಾರದ. ೧೬೪) ; ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತ ಕುಳಿತ ಕೂಡಲೆ ಗುರುವಿನ ಧ್ಯಾನಸ್ಥ ಮೂರ್ತಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ನನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ಬಂದು ನನಗೆ ಯಾವುದೂ ಕಾಣದಾಗುತ್ತದೆ ! (ಮಾಧವ. ೯೨) ; ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕುಳಿತು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ; ಮದಿದಂಡೆಯಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ (ಅಳಿನಿ. ೦೦೦). P ಜೈನರ ಪ್ರಕಾರ ಆರ್ತಧ್ಯಾನ, ರೌದ್ರಧ್ಯಾನ, ಧರ್ಮಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಶುಕ್ಲಧ್ಯಾನ ಎಂದು ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆ. ಈ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲೂ ಉಪಭೇದಗಳಿವೆ. [ಸಂ.]

ಧ್ಯಾನಂಗೈ (ಕ್ರಿ). ಚಿಂತನೆಮಾಡಂ ; ಧ್ಯಾನಮಾಡು ; ಧ್ಯಾನಿಸು : ಸಕಲವಿಶ್ವವನಾ ವಿರಾಡ್ರೂಪೆಂದು ಧ್ಯಾನಂಗೈಯುವುದೆ ನಿಶ್ಚಯದವಸರ ಸಮಾಹಿತಿಯು (ಗಗತಾ. ೧೪-೪೩). [ಧ್ಯಾನ + ಗೈ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ಧ್ಯಾನಂಬೆಱು (ಕ್ರಿ). = ಧ್ಯಾನಂಗೈ : ಭಕ್ತಿಯಿಂ ತತ್ಪದಧ್ಯಾನಂಬೆತ್ತು ದಯಾಬ್ಧಿಯಂ ಘನತಪಂಗೆಯ್ದೊಚ್ಚತಂ ಮಚ್ಚಿಪೆಂ (ಕಬಕಂ. ೨-೮೯ .
[ಧ್ಯಾನ + ಪೆಱು$_1$]

ಧ್ಯಾನಗಮ್ಯ (ಗು). ೧. ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಿಂತನೆಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ. (ನಾ). ೨. ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಿಂತನೆಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದು : ಶಿಲೆಯಿಂದ, ಮರದಿಂದ . . . ಮರಳಿನಿಂದ ಧ್ಯಾನಗಮ್ಯವಾದ ಮನೋಮಯಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಮತ್ತು ರತ್ನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ಪೂಜಿಸಬಹುದೆಂದು ಆಧಾರವಿದೆ (ಭಾರದ. ೭೮). ೩. ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಿಂತನೆಗೆ ಗೋಚರನಾಗುವವನು ; ಪರಮಾತ್ಮ.
[ಧ್ಯಾನ + ಗಮ್ಯ]

ಧ್ಯಾನಗಮ್ಯೆ (ನಾ). ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಿಂತನೆಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವವಳು : ಎಲೆ ಮಾತೆ ! ನೀಂ ಭಕ್ತವತ್ಸಲೆ ಸಾಜಂ ! ಧ್ಯಾನಗಮ್ಯೆ ಸಾಜಂ ! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೨-೧೧).
[ಸಂ. ಧ್ಯಾನಗಮ್ಯಾ (ಧ್ಯಾನ + ಗಮ್ಯ + –)]

ಧ್ಯಾನಗೋಚರ (ನಾ). ಏಕಾಗ್ರಚಿಂತನೆಯಿಂದ ಕಾಣಿಸುವವನು : ಧ್ಯಾನಗೋಚರನಾಗಿ ವನಿತೆಯ ಮಾನಿಸದಲಿಹ ಪರಮಹಂಸನು ಮಾನುಷಾಕೃತಿಯಾಗಿ ತೋರ್ದ ಬಾಹ್ಯರಚನೆಯಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಆ. ೦೭-೩೩).
[ಧ್ಯಾನ + ಗೋಚರ]

ಧ್ಯಾನಚತುಷ್ಟಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಆರ್ತ, ರೌದ್ರ, ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಶುಕ್ಲ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಧ್ಯಾನ : ಆರ್ತರೌದ್ರಧರ್ಮಶುಕ್ಲಾಭಿಧಾನಧ್ಯಾನಚತುಷ್ಟಯಮುಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೯ ವ).
[ಧ್ಯಾನ + ಚತುಷ್ಟಯ]

ಧ್ಯಾನಚಿತ್ತ (ನಾ). ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತದಿಂದ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡುವವನು ; ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟವನು : ಶಿವಸಂಗಧ್ಯಾನಚಿತ್ತಂ ಶಿವಚರಣಲತಾಪುಷ್ಪವೃಂದಾಯಮಾನಂ (ನಂಬಿರ. ೨ ಸೂಚನ). [ಧ್ಯಾನ + ಚಿತ್ತ]

ಧ್ಯಾನತತ್ಪರ (ನಾ). = ಧ್ಯಾನಪರಾಯಣ : ಹಗಲು ಹಸಿವಿನ ಚಿಂತೆ ಇರುಳು ವಿಷಯದ ಚಿಂತೆ . . . ಇವು ಮಾದಲ್ಲದೆ ಸದಾಶಿವನ ಧ್ಯಾನತತ್ಪರನಾಗಿ ಶಿವತತ್ತ್ವವಿಚಾರದೊಳಗಿರಲೊಲ್ಲನು ನೋಡಾ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೪೫-೧೨೮) ; ಹುಕ್ಕನು ... ಕೈಜೋಡಿಸಿ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಗುರುಧ್ಯಾನತತ್ಪರನಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡುಬಿಟ್ಟನು (ಮಾಧವ. ೯೩). [ಧ್ಯಾನ + ತತ್ಪರ]

ಧ್ಯಾನದರ್ಶಿತ (ಗು). ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ; ಧ್ಯಾನದಿಂದ ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ : ಕೇವಲ ಧ್ಯಾನದರ್ಶಿತಾನುಭವಗಳಿಂದಲೂ ಸೌಂದರ್ಯಾನುಭವಸಾಧ್ಯ (ಸೌಂದಸ. ೭೮) ; ಧ್ಯಾನದರ್ಶಿತ ದೇವತೆಗಳ ಈ ವರ್ಣನೆಯೇ ಮುಂದಿನ ಶಿಲ್ಪಕಲಾಚಾರ್ಯರ ಪರಿಭಾವನೆಯ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿ, ಭಾರತೀಯ ದೇವದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳ ಮಾದರಿಗಳೂ ಆದುವೆನ್ನುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಸಂಗತಿ (ಸೌಂದಸ. ೯೯). [ಧ್ಯಾನ + ದರ್ಶಿತ]

ಧ್ಯಾನನಿಯೋಗವಾದ (ನಾ). [ಅದ್ವೈತ] ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಚಿಂತನೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ (ನಿಯೋಗವೆಂಬ) ಪುಣ್ಯಸಂಸ್ಕಾರದ ಮೂಲಕ ಮೋಕ್ಷವು ಲಭ್ಯವಾಗುವುದೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ, – ತತ್ತ್ವ : ಇದರಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನನಿಯೋಗವಾದ, ನಿಷ್ಪ್ರಪಂಚೀಕರಣನಿಯೋಗವಾದ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವುವು (ಹಿಂದಸಾ. ೩೨೫). [ಧ್ಯಾನ + ನಿಯೋಗ + ವಾದ]

ಧ್ಯಾನಪರ (ಗು). ೧. (ಪರಮಾತ್ಮನ) ಚಿಂತನೆಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟ. (ನಾ). ೨. (ಪರಮಾತ್ಮನ) ಚಿಂತನೆಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟವನು : ಆ ನಗರದೊಳ್ಕುಂತಳೇಶ್ವರಂ ನಿರ್ಮಲಜ್ಞಾನದಿಂ . . . ಧ್ಯಾನಪರನಾಗಿರ್ಪನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೦-೪೩) ; ಬಾಲ್ಯದಿಂದೆ ನೀನಗಧರಧ್ಯಾನಪರನಾಗಿರ್ಪೆ (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೧-೭೦). [ಸಂ.]

ಧ್ಯಾನಪರಾಯಣ (ನಾ). ಚಿಂತನೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದವನು, - ಮಗ್ನನಾದವನು,— ತನ್ಮಯನಾದವನು : ತ್ರಿಜಗದ್ಗುರುವೇ ಗುರುವೆಂದು ತತ್ಪದಸರಸಿಜಧ್ಯಾನಪರಾಯಣನಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೧೬-೭೫). [ಧ್ಯಾನ + ಪರಾಯಣ]

ಧ್ಯಾನಬಲ (ನಾ). ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶಕ್ತಿ; ಸತತವಾದ ಚಿಂತನೆಯಿಂದ ಒದಗುವ ಬಲ ; ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಚೈತನ್ಯ : ನಿಯಾಮಿಸುವ ನಾಂತು ಜಪಿಸುವ ವಾಗ್ವಿಶೇಷ್ಯದಲೆಂತು ಮಾಯಾವಿಲಯವಪ್ಪುದು ಧ್ಯಾನಬಲವಿರದೇ (ಗಗಶಾ. ೧೦-೨೦). [ಧ್ಯಾನ + ಬಲ್ಸ]

ಧ್ಯಾನಮಗ್ನ (ನಾ). = ಧ್ಯಾನಪರಾಯಣ : ಆಗ ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಋಷಿಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಧ್ಯಾನಮಗ್ನನಾದನು (ಮಣಿ೨ಸ. ೬೩). [ಧ್ಯಾನ + ಮಗ್ನ]

ಧ್ಯಾನಮುದ್ರೆ (ನಾ). ಚಿಂತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖಭಾವ : ಲಕ್ಷ್ಯೈಕಾಗ್ರತೆಯಿಂ ಧ್ಯಾನಮುದ್ರಾಸಮನ್ವಿತನಾಗಿ ಕುಳ್ಳಿರ್ದ (ವಿವೇಳ. ೦೦೩) ; ಅವನ ಮುಖ ಧ್ಯಾನಮುದ್ರೆಯಿಂದ ಗಂಭೀರವಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೬೩). [ಧ್ಯಾನ + ಮುದ್ರೆ]

ಧ್ಯಾನಯೋಗ (ನಾ). = ಧ್ಯಾನ ೩ : ಧ್ಯಾನಯೋಗಾದಿಗಳಿಂ ತನ್ನೊಳ ಹೊಲಗೆಲ್ಲಮುಂ ದೇವತಾತಾದಾತ್ಮ್ಯಮಂ ಪಡೆದು (ವಿವೇಳ. ೦೦೩) : ಶುದ್ಧಪ್ರಸಾದಜ್ಯೋತಿಯು ಧ್ಯಾನಿಸುವುದೇ ಧ್ಯಾನಯೋಗ (ಅಜಂಡೇ. ೨೨೦-೮೦) ; ಮೂರನೆಯದದು ಧ್ಯಾನಯೋಗವು (ಗಗಶಾ. ೨೦-೦೮) ; ದೇಹೇಂದ್ರಿಯವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ದೃಶ್ಯಭಾವದ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆತ್ಮಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿಯಿರುವದೇ ಧ್ಯಾನಯೋಗಯೆಂಬುವದು (ತತ್ವಚಿಂ. ೨೭-೦೪). [ಧ್ಯಾನ + ಯೋಗ]

ಧ್ಯಾನಯೋಗಿ (ನಾ). ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುವವನು ; ತಪಸ್ವಿ : ಧ್ಯಾನಯೋಗಿಯು ಏಕಾಂತಮನಸ್ಕನಾಗಿ, ಪ್ರತ್ಯೇಕನಾಗಿ ಭಾವಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾನೆ (ಬಂಕಿಮ. XXII, ಮುಮ್ಮುಡಿ). [ಸಂ. ಧ್ಯಾನಯೋಗಿನ್]

ಧ್ಯಾನಶೀಲ (ಗು). ೧. ಚಿಂತನಶೀಲವಾದ ; ಯೋಚನಾಪರ. (ನಾ). ೨. ಧ್ಯಾನಮಗ್ನನಾದವನು ; ಚಿಂತನಶೀಲ. [ಸಂ.]

ಧ್ಯಾನಸ್ಥ (ಗು). ೧. = ಧ್ಯಾನಶೀಲ ೧ : ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತ ಕುಳಿತ ಕೂಡಲೆ ಗುರುವಿನ ಧ್ಯಾನಸ್ಥಮೂರ್ತಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ನನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ, ಆ ದಿವ್ಯಮೂರ್ತಿಯ ದರ್ಶನಾನಂದದೊಳಗೆ ನನಗೆ ಯಾವುದೂ ಬೇಡಾಗುತ್ತದೆ ! (ಮಾಧವ. ೯೩). (ನಾ). ೨. = ಧ್ಯಾನಶೀಲ ೨: ಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾಗುವ ಮೊದಲು ಹೀಗೆ ಕರ್ತವ್ಯಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವದು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲೆಂದು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡುವೆನು (ಮಾಧವ. ೯೩) ; ಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾಗಿರುವ ತಪಸ್ವಿಯೊಬ್ಬನ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ಸೈನಿಕನೊಬ್ಬನು ಕತ್ತರಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಕಶಾಅ. ೩೪೬). [ಸಂ.]

ಧ್ಯಾನಾತೀತ (ನಾ). ಚಿಂತನೆಗೆ ಮೀರಿದುದು ; ಪರಾತ್ಪರವಸ್ತು ; ಪರಮಾತ್ಮ : ಧ್ಯಾನ ಮೌನವನಳಿಯೆ ಧ್ಯಾನಾತೀತ ತಾನೆಯಾಯಿತ್ತಾಗಿ ಜ್ಞಾತೃಜ್ಞಾನಜ್ಞೇಯಂಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಾರಿ ಅಭಿನವಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನಲ್ಲಿ ಪರಮಸುಖಿಯಾದೆನು (ವಚಸಂ ೫೦೩-೪೩). [ಧ್ಯಾನ + ಅತೀತ]

ಧ್ಯಾನಾಧೀನ (ಗು). ಚಿಂತನೆಗೆ ಒಳಗಾದ ; ಧ್ಯಾನಪರವಾದ : ಸುಧರ್ಮಾಚಾರ್ಯರುಜ್ಜಯಂತಪರ್ವತದೊಳಾಧ್ಯಾತ್ಮಧ್ಯಾನಾಧೀನಮಾನಸರಾಗಿ ಘಾತಿಕರ್ಮಂಗಳಂ ಘಾತಿಸಿ ಕೇವಲವಿಭೂತಿಯಂ ಪಡೆದು (ಸುಕುಮಾ. ೯-೨೮) ; ಧ್ಯಾನಾಧೀನಮನಂ ಮುನೀಂದ್ರನಿರೆ ಕರ್ಮಂ ಘಾತಿಸಂಘಾತಮಾಧ್ಯಾನೋಗ್ರಾನಳನಿಂದಮಂದುರಿಯೆ (ಮಹಾನೇ. ೩-೧೪೩). [ಸಂ.]

ಧ್ಯಾನಾನಂದ (ನಾ). ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಚಿಂತನೆಯಿಂದ ದೊರಕುವ ಆನಂದ: ' ಥಿಯೊರಿಯಾ ' ಎಂದರೆ ' ಧ್ಯಾನಾನಂದ '. ಅದು ದೇವನ ಒಂದು ಲಕ್ಷಣ. ಮನುಷ್ಯನ 'ಧ್ಯಾನಾನಂದ' ಅನುಭವವು ದೇವನ 'ಧ್ಯಾನಾನಂದ'ದ ಅಂಶವೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು (ಧರ್ಮಶಾ. ೧೪೪). [ಧ್ಯಾನ + ಆನಂದ]

ಧ್ಯಾನಾರೂಢ (ನಾ). ೧. ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳುವುದು ; ಪರತತ್ತ್ವದ ಚಿಂತನೆ: ಶ್ರೀನಾ[ರೀ]ನಿಳೆಯಂ ಶ್ರೀವಿಮಾನಾಂಬರ ದಿಬ್ಯಸ್ಥಾ[ನಾ] [ಮೋ]ದಿ ಚೂಡಾಮಣಿಮುನಿಪಂ ಧ್ಯಾನಾರೂಢದೆ ನೋಡಿ ತಾವೊಪ್ಪೆ ಕೇವಳಜ್ಞಾನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇಂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ (ಕಶಿಅ. ೩೮-೩೩-೨; ?). ೨. ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡವನು. [ಧ್ಯಾನ + ಆರೂಢ]

ಧ್ಯಾನಿ (ನಾ). ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸುವವನು ; ಧ್ಯಾನಶೀಲ : ವಿಗತೇಂದ್ರಿಯಾ ಮನೋವಿಷಯನಭವಾನಪರತಂತರ್ಗತಧ್ಯಾನಿ (ಜಸಪು. ೫೬-೧) ; ಕಣ್ಣಲ್ಲಿ ಕಾಮ ಮನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಧ . . . ಅಟಯಲ್ಲಿ ಮಾಯಾ ಉಳ್ಳನ್ನಕ್ಕರ ಎಂತು ಭಕ್ತನೆಂಬೆ . . . ಎಂತು ಧ್ಯಾನಿಗಳೆಂಬೆ ಎಂತು ಅನುಭಾವಿಗಳೆಂಬೆ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೯೧-೨೭೩). [ಸಂ. ಧ್ಯಾನಿನ್]

ಧ್ಯಾನಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸು ; ಧ್ಯಾನಮಾಡು: ಶುಕ್ಲಧ್ಯಾನಮಂ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಎಂಟು ಕರ್ಮಂಗಳಂ ಕಿಡಿಸಿ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪೋದರ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೧೪-೦೭) : ನಾಲ್ಕುಂ ಧರ್ಮಧ್ಯಾನಮಂ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತುಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೧೪೮) ; ಇಂತೀ ತ್ರಿಶುದ್ಧಿಗಳಿಂ ಧ್ಯಾನಿಸುವಮ್ಮನೋತಲಗು ಮಮ್ಮಂ ಬಾದಿಪೆಮ್ಮಂ ತ್ರಿಕಾಲಗಯೋಗರ್ ಪರಮೇಶ್ವರರ್ ಪರಸುಗಿಂ ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೫) : ಪ್ರಶಸ್ತಧ್ಯಾನಮಂ ಧ್ಯಾನಿಸುವಾಗಳ್ (ಅಜಿಪು. ೮-೨೮೮) : ಜಾನಿಪೊಡೆ ಚತುರ್ಭುಜನಂ ಧ್ಯಾ[ಪಾಠಾಂ. ಜಾ] ನಿಪ್ಪುದೋ ಮೇಣ್ದಶಾವತಾರದ ರೂಪಂ ಧ್ಯಾ [ಪಾಠಾಂ. ಜಾ] ನಿಪ್ಪುದೊ (ಸಮುಪ. ೮-೧೪೫): ಪಡ್ವಸ್ತುವಂ ಷಡ್ಚಕ್ರಭುವನೇಜಮಧ್ಯದೊಳ್ ಧ್ಯಾನಿಸಿ (ಪದ್ಮರಾ. ೨-೪೮) ; ರುದ್ರಾಣಿ ಘನಧೈರ್ಯದಿಂದೆ ಸಾನುರಾಗದೆ ತನ್ನ ಹೃತ್ಕಮಲಮಧ್ಯದೊಳ್ ಧ್ಯಾನಿಸಿದಳೀಶನಂ (ಹಬಪು. ೩೬-೩). ೨. ಚಿಂತನೆ ಮಾಡು ; ಗಮನದಲ್ಲಿಡು : ಆಲೋಚಿಸು : ಗಗನಮಂ ಪೃಥ್ವಿಯಂ . . . ಭದ್ರವೀರಸೌಂದರ್ಯಮಂ, ಧ್ಯಾನಿಸುತೆ ಭಾವಿಸುತೆ ರೂಪಿಸುತೆ ಕಾಮಿಸಿದನಾ ಭೂಮಿಪಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೨-೩೦೦) ; ಪರಿಭಾವಿಸು ! ಆಸ್ವಾದಿಸು ! ಧ್ಯಾನಿಸು ! ಒಂದಾಗು ! (ಅನಿಕೇ. ೦೮-೧೦). ೩. ಆತ್ಮಚಿಂತನೆ ಮಾಡು; ಆತ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸು: ದೇಹ ಬೇರಾತ್ಮ ಬೇರೆಂದಾತ್ಮ ಕಲೆಯ ಮುನ್ನೊಲ್ದು ಧ್ಯಾನಿಸಿದ ಫಲದಿಂದ ದೊರೆಕೊಂಡುದಾ ರಾಯಗಾ ರೂಪು (ಭರತ. ೦-೫೪); ಧ್ಯಾನಿಸಿದನೊಂದೆರಡು ಗಳಿಗೆ (ಜ್ಞಮಿಧಾ. ೦೦-೩೭). [ಧ್ಯಾನ + -ಇಸು₃]

ಧ್ಯಾಮ (ನಾ). ೧. (ಒಂದು ಬಗೆಯ) ಸುಗಂಧಪೂರಿತವಾದ ಹುಲ್ಲು ; ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಬೀರುವ ಹುಲ್ಲು. ೨. ಹಂಚೀಕಡ್ಡಿ : " ಕತ್ತೃಣಂ ಪೌರಂ, ಸೌಗಂಧಿಕಂ, ಧ್ಯಾಮಂ [ಪಾಠಾಂ. ಧ್ಯಾಯಂ], ದೇವಜಗ್ಧಕಂ, ರೌಹಿಷಂ - ೬ ಕಾಚೀಹುಲ್ಲು, ಕಾಚೀಕಡ್ಡಿ, ಹಂಚೀಕಡ್ಡಿ, ಬರಗುಕಡ್ಡಿ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಸರುಗಳು " (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೦). [ಸಂ.]

ಧ್ಯಾಸ, ದ್ಯಾಸ (ನಾ). ೧. ಚಿಂತನೆ ; ಧ್ಯಾನ : ಈ ಸಾಧನಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯ ಭವತಾರಕರು ಹೇಳುವ ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಶವು ನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಧ್ಯಾಸ ಎಂಬುದು (ಪಂಪ. ೫೮) ; ರಂಗಕ್ಕನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಆ ಶೀರೆಯ ಧ್ಯಾಸ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ (ದೀಪಪ. II, ೦೨೨). ೨. ಎಚ್ಚರ ; ಪ್ರಜ್ಞೆ ; ಅರಿವು : ಅಲ್ಲಿದ್ದವರಿಗೆ . . . ಅಜಿತ ಮನೋರಮೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಧ್ಯಾಸವಿರಲಿಲ್ಲ (ಶೀಪ್ರಶ್ನ. ೫೨) : ನಾನು ಎರಡು ಸಲ ಕೂಗಿದೆ, ನಿನಗೆ ಇತ್ತ ಧ್ಯಾಸವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ (ಮಳಿಮ. ೫೭); ಅವನ 'ಧ್ಯಾಸ'ವೇನೂ ಅತ್ತ ಇದ್ದ ಹಾಗಿಲ್ಲ (ಜಂಗಾಗಾ. ೬). ೩. ನೆನಪು ; ಜ್ಞಾಪಕ. ನನಗೆ ಬಂದೂನ ಕ್ರಾಪಿನದೇ ಧ್ಯಾಸ (ವ್ಯಾನಿ. ೭೦) : ಅದರ ಧ್ಯಾಸವೇ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ (ಕನಕ. ೨೭). ೪. ಲಕ್ಷ್ಯ ; ಗಮನ : ಬರೇ ತಿನುವರ ಕಡೇನ ಧ್ಯಾಸಾ (ದೀಪಹ. II, ೫೬).

ದ್ಯಾಸ: ೨. "ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಯಾಕೋ ಹೊರಗಿನ ದ್ಯಾಸೇ ಇಲ್ಲ" ಎಂದು ಅವರ ಗಮನವನ್ನು ತನ್ನತ್ತ ಸೆಳೆದ (ಸುತಸಂ. ೭೯). ೩. ನೆನಪು : (ದ್ಯಾಸ-ನೆನಪು ಜಾನಕೋ. ೪).

ಧ್ಯಾಸ ಬರು = ಗಮನಕ್ಕೆ ಬರು ; ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬರು : ಅವನ ದನಿ ಕೋಳಿದ್ದಾದು ಧ್ಯಾಸ ಬಂದಿತು ಮೇಖಲೆಗೆ (ಅಳಾಕ. ೦೩೬).

[←ಮರಾ. ಧ್ಯಾಸ]

ಧ್ಯೇಯ (ಗು). ೧. ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ; ಲಕ್ಷಿಸಿದ : ಸಮಾಧಿಯೆಂದರೆ ಈ ಧ್ಯಾನವೆಂಬ ಅತಿ ಸ್ವಚ್ಛಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಪ್ರವಾಹಕ್ಕೂ ಧ್ಯೇಯವಸ್ತುವಿಗೂ ಭೇದ ತೋರದೆ ಧ್ಯೇಯವಸ್ತು ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲೇ ಲೀನವಾಗುವಿಕೆ. ಇದನ್ನು ಧ್ಯೇಯಮಾತ್ರಸ್ಫೂರ್ತಿಯೆನ್ನುವರು (ಹಿಂದಸಾ. ೦೦೬). (ನಾ). ೨. ಲಕ್ಷ್ಯ ; ಉದ್ದೇಶ ; ಗುರಿ : "ಉದ್ದೇಶ ; ಗುರಿ ; ಧ್ಯೇಯ" (Cause. ಪತ್ರಿನಿ. ೧೩) ; ಜೀವನಕ್ಕೆ ಧ್ಯೇಯವೊಂದಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಅರಿಯುವುದೆ ಕಷ್ಟ (ಹುಕ್ಕಾರ ೧. ೩೬೩೪) ; ನಿರಂತರ ಸೇವೆಯೇ ನದಿಗಳ ಧ್ಯೇಯ (ನನದಿ. ೧೭) ; ಜೈನರಂತೆ ಶೈವರೂ ಸರ್ವಭೂತಹಿತವನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಉಚ್ಚ ಧ್ಯೇಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು (ಸಾಹಿಸ. ೦೩೪). ೩. ಧ್ಯಾನದ ವಸ್ತು,-ಗುರಿ : ಪ್ರಾಯೋಪಗಮನವಿಧಿಯಿಂ ಕಾಯಮನಳವಡಿಸಿ ವಿಮಳಶುದ್ಧಧ್ಯಾನಂ ಧ್ಯೇಯ [ಪಾಠಾಂ. ದೇಯ, ಧೇಯ]ದೊಳಮರೆ ಮುಮುಕ್ಷುಜ್ಯಾಯಂ ಪಂಡಿತಸಮಾಧಿವಿಧಿಯಂ ತಳೆದಂ (ಅನಂಪು. ೪-೩೭). ೪. ಆದರ್ಶ. 'ಧ್ಯೇಯಜೀವಿ', 'ಧ್ಯೇಯವಾದಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧ್ಯೇಯಜೀವಿ (ನಾ). ಉತ್ತಮ ಉದ್ದೇಶವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವನು ; ಆದರ್ಶವಾದಿ : ಮೈ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮನ್ನಿಸದೆ, ಒಂದು ಕ್ಷಣ ಕುಳ್ಳಿರಲೂ ಒಲ್ಲದೆ, ಕರ್ಮನಿರತರಾಗುವುದು ಧ್ಯೇಯಜೀವಿಗಳ ಹುಚ್ಚು (ಕಒಸಾ. IX. ೩೬೩೪). [ಸಂ. ಧ್ಯೇಯಜೀವಿನ್]

ಧ್ಯೇಯವಸ್ತು (ನಾ). ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕಾದ ವಸ್ತು ; ಪರಮಾತ್ಮ : ಧ್ಯಾನಯೋಗದ ಧ್ಯೇಯವಸ್ತುವೆ ತಾನೆನುತ (ಗಗತಾ. ೦೩-೩೯) ; ಸಮಾಧಿಯೆಂದರೆ ಈ ಧ್ಯಾನವೆಂಬ ಅತಿಸ್ವಚ್ಛಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಪ್ರವಾಹಕ್ಕೂ ಧ್ಯೇಯವಸ್ತುವಿಗೂ ಭೇದ ತೋರದೆ ಧ್ಯೇಯವಸ್ತುಸ್ವರೂಪದಲ್ಲೇ ಲೀನವಾಗುವಿಕೆ (ಹಿಂದಸಾ. ೦೦೬). [ಧ್ಯೇಯ + ವಸ್ತು]

ಧ್ಯೇಯವಾದ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಉದ್ದೇಶದ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಾದ ; ಆದರ್ಶವಾದ : ಧ್ಯೇಯವಾದದ ಆಂತರಿಕ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯು ಆತ್ಮದ ಅಮರವಾದ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳೊಳಗಿಂದಲೇ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತಿರುವುದು (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೧೧) ; ಅವನು ಜೀವನದ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಧ್ಯೇಯವಾದದ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ನೋಡುವ ಮನುಷ್ಯ (ದೂರಸ. ೪).

[ಧ್ಯೇಯ + ವಾದ್ಯ]

ಧ್ಯೇಯವಾದಿ (ನಾ). = ಧ್ಯೇಯಜೀವಿ : ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಕನ್ನಡರು ವೀರರು, ಉದಾತ್ತರು, ಧ್ಯೇಯವಾದಿಗಳು (ಭಾಷಾಶಾ. ೨೩೪).

[ಸಂ. ಧ್ಯೇಯವಾದಿನ್]

ಧ್ಯೇಯಸಾಧನೆ (ನಾ). ಉದ್ದೇಶದ ಸಾಧನೆ ; ಗುರಿಯನ್ನುಮುಟ್ಟಲು ಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ : ಧ್ಯೇಯಸಾಧನೆಯು ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಮಾನವನ ಸಹಜಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಹೊರತು ಕೃತಕವಲ್ಲ (ಹುಕ್ಕಾರ. ೦ ೩೬೩೪).

[ಧ್ಯೇಯ + ಸಾಧನೆ]

ಧ್ರುಪದ 'ದುರಪದ' ನೋ.

ಧ್ರುವ (ಗು). ೧. ಸ್ಥಿರವಾದ ; ಅಚಲವಾದ. ೨. ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ; ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದ ; ದೃಢವಾದ. ೩. ನಿತ್ಯವಾದ ; ಬದಲಾಗದ ; ಶಾಶ್ವತ ; ನಿರಂತರ ; ಸತತ. (ನಾ). ೪. ನಿತ್ಯವಾದುದು ; ಸ್ಥಿರವಾದುದು ; ಶಾಶ್ವತವಾದುದಂ : "ಸತತಂ . . . ಧ್ರುವಮಾವಿರತಂ [ನಿರು]ತರಮಜಸ್ರಮೆನೆ ತಾಂ ನಿತ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೦೯-೬೭) ; "ನಿತ್ಯಂ ಧ್ರುವಂ ಶಾಶ್ವತಮದು ಸನಾತನಮನಶ್ವರಂ ಸ್ಥಿರಮೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೮-೨೫) ; ಧ್ರುವಮಲಾ ರಾಜಾಗತೋಧರ್ಮವು ವಿದಿತವಿದ ನೀವಜಾಯಿರೇ (ಬಸಪು. ೫೫-೮) ; ದಿವಿಜರಿಪ್ಪ ಕೇಳೆಲವೂ . . . ಧ್ರುವವು ನಿನಗಾಯುಷ್ಯವೆಂಬುತ್ಸವದಿ ನಮ್ಮನು ಕೆಣಕಿ ಲಯವ್ಯತ್ಯಯವಿನ ಕೈವಶವಾದ ನೀನೆಂದಸುರಹರ ನುಡಿದ (ತೊರರಾ. ೬-೫೦-೦೩) ; ಅಧ್ರುವವನು ತೊರಿ, ಧ್ರುವದೆದೆಯನು ತೋರಿ . . . ಪುಣ್ಯಸವಿಾರನು ಬರುತಿಹನು (ಪಾಂಚಜ. ೨೩-೭). ೫. ಉತ್ತಾನಪಾದರಾಯನ ಮಗ ; ಧ್ರುವಲೋಕದ ಅರಸು : ಲೋಕೋತ್ತರದ ಪದದಲಿ ನಿಂದನಾ ಧ್ರುವನಧಿಕತೇಜದಲಿ' (ನಿಭಾಗ. ೪-೯ ಸಂಧಿ) ; ಕರಿ ಧ್ರುವ ಬಲಿ ಪಾಂಚಾಲಿ ಅಹಲ್ಯೆಯ ಪೊರೆದವ ನೀನಂತೆ (ಪುರಂದ. ೨-೭೧-೧) ; ಜಲಜಾಕ್ಷಭಕ್ತಿಯಿಂ ಪ್ರಹ್ಲಾದನಾಗಿ ನಿಶ್ಚಲ ಹರಿಧ್ಯಾನದಿಂ ಧ್ರುವನಾಗಿ (ಕೃಮಿಭಾ.೨೯-೧೪). ೬. ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರದ ಹೆಸರು. "ಧ್ರುವಃ. ಔತ್ತಾನಪಾದಿಃ – ೨ ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦). 'ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರ' ಪರಾ. ☞ ಧ್ರುವನು ನಾರದರಿಂದ ಮಂತ್ರೋಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿ ಬಳಿಕ ಧ್ರುವಮಂಡಲವಾದನೆಂದು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ೭. ಎಂಟು ಜನ ವಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ. 'ಅಷ್ಟವಸು' ಪರಾ. ೮. ಭೂಮಿಯ ಅಕ್ಷದ ಉತ್ತರ ಹಾಗು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಕೇಂದ್ರ ಬಿಂದುಗಳು ; ಉತ್ತರಧ್ರುವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಧ್ರುವ : ಭೂಮಿಯು ತನ್ನ ಮೈಸುತ್ತು ಸರ್ವಕಾಲವೂ ತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅದರ ಬುಡ, ತಲೆ, ಇವೆರಡು ಬಿಂದುಗಳು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಸ್ಥಿರಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಧ್ರುವಗಳೆಂದೆನ್ನುವರು (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೬೦) ; ಪೂಜಕನೂ ಪೂಜ್ಯನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂಬುದರ ಕಲ್ಪನೆಗೂ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ಎಂಬ ಕಲ್ಪನೆಗೂ ಎರಡು ಧ್ರುವದ ಅಂತರ (ಭಾರದ. ೨೮೪) ; ಇಂದ್ರಿಯಾನುಭವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಭಾನವೂ ಭಾವನೆಗೆ ಆಲೋಚನೆಯೂ ಎದುರು ಧ್ರುವಗಳಂತಿವೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೬೩೩). ೯. ಅಯಸ್ಕಾಂತದ ಪ್ರತಿತುದಿಯಲ್ಲೂ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶ : ಕಬ್ಬಿಣವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ಗುಣವನ್ನೇ ಕಾಂತತ್ವವೆಂದು (Magnetism) ಕರೆಯುವರು. ಈ ಗುಣವು ಕಾಂತದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ . . . ಹೀಗೆ ಈ ಗುಣವು ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕಾಂತದ ಧ್ರುವಗಳೆಂದು (Poles) ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ (ಭೌತವಿ. ೩೦೦). ೧೦. ಕಂಬ ; ಗೂಟ : "ಧ್ರುವಂ ಶಂಕ್ವಾಖ್ಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೧-೭) ; "ಗೂಂಟ ಮತ್ತೆ ಶಿವಕಂ ಧ್ರುವಂ ಪುಳಕಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೮೫-೨೭). ೧೧. (ಕೊಂಬೆ, ರೆಂಬೆಗಳನ್ನು ತರಿದ) ಮರದ ಬೊಡ್ಡೆ,-ಕಾಂಡ ; ಮೋಟುಮರ ; ಮರದ ತುಂಡು : "ಸ್ಥಾಣುಃ, ಧ್ರುವಃ, ಶಂಕುಃ–೩ ಮೋಟನ ಹೆಸರು. ಗೂಟ, ಮೇಕು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೧೧). ೧೨. ಎಣ್ಣೆಯ ಗಾಣದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರದ ತುಂಡು.-ದಿಮ್ಮಿ. ೧೩. [ಜ್ಯೋತಿ] ವಿಷ್ಕಂಭ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯದು ; ☞ ಇದೊಂದು ಶುಭ ಯೋಗವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ : ವಿಷ್ಕಂಭ ಪ್ರೀತಿ ಆಯುಷ್ಮಾನ್ ಸೌಭಾಗ್ಯ ಶೋಭನ ಅತಿಗಂಡ ಸುಕರ್ಮ ಧೃತಿ ಶೂಲ ಗಂಡ ವೃದ್ಧಿ ಧ್ರುವ ವ್ಯಾಘಾತ ಹರ್ಷಣ ವಜ್ರ ಸಿದ್ಧಿ ವ್ಯತೀಪಾತ ವರೀಯಾನ್ ಪರಿಘ ಶಿವ ಸಿದ್ಧ ಸಾಧ್ಯ ಶುಭ ಶುಕ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮ ಐಂದ್ರ ವೈಧೃತಿಗಳೆಂಬಿಪ್ಪತ್ತೇಳು ಯೋಗಂಗಳುಂ (ವಿವೇಕ. ೩೨೦) ; ಯೋಗಗಳತಿಶಯವನರಿಯ್ಯೆಯ್ಯ ಪೇಳುವೆ ವ್ಯತಿಯು ಧೃತಿ ವಿಷ್ಕಂಭ ಶೂಲವು . . . ಧ್ರುವ ಪರಿಘ (ಗಗತಾ. ೪-೭೯). ೧೪. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ತಾಳದ ಹೆಸರು : ಬೇಗದಿ ಧ್ರುವ ಮಠೆಯವು ಪಡಿಮಠೆಯವು ಯೇಗ್ಯೆಯಲಡತಾಳಗಳು (ತರ್ಕಶಾ. ೭-೫೬) ; ಧ್ರುವ, ಮಠ್ಯ, ರೂಪಕ, ಜಂಪೆ, ತ್ರಿಪುಟ, ಅಟ್ಟ,

ಏಕವೆಂಬ ಸಪ್ತತಾಳ ಭೇದಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೨೩೮); ಆದಿತಾಳದಿಂದ ಧ್ರುವ, ಮಟ್ಟ, ರೂಪಕ, ಝಂಪೆ, ತ್ರಿವುಡೆ, ಅಷ್ಟ, ಏಕತಾಳಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು (ಯಕ್ಷಗಾ. ೨೩). ೧೫. ದೇಶೀಗೀತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ : ಸಾಮಾನಿಕ ಜನಚೇತೋ[ರಾ]ಮಂ ಪ್ರಾಸಾದಿಕಾಂತರಾಕ್ಷೇಪಕ ವಿನಿಷ್ಕ್ರಮ ಪ್ರವೇಶ ಗಾನರಸಾಮೃತಮೆಸೆಗುಂ ಧ್ರುವ ಪ್ರಯೋಗಾನುಗತಂ (ಅಜಿಪು. ೫-೧೧); ಮಾತೃಕಾದಿದೇಶೀಪ್ರಬಂಧಂಗಳೊಳಂ ಧ್ರುವಾದಿ ದೇಶೀಗೀತಂಗಳೊಳಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೫-೬೨ ವ). ೧೬. ಹಾಡು ಅಥವಾ ಪದ್ಯದ ಪಲ್ಲವಿ. ೧೭. [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಯ ಮೈಮೇಲಿನ ಸುಳಿ : ಧ್ರುವಮುನ್ನಂ ಶುಭಮೆಂದಷ್ಟುವು ಸುಳಿಗಳ್ ನೂಱುಭೇದದಿಂದಂ ತುರಗಕ್ಕವಯವದಿಂದಂ ದೊಳವಪ್ಪುವುಪಪ್ಪವಿಧಂ ಸ್ಥಾನವಶದಿಂ ನೂಱಾಱಕ್ಕುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೪-೧). 'ದಶಧ್ರುವ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧ್ರುವಉಂಡಿಗೆ 'ಧ್ರುವವುಂಡಿಗೆ' ನೋ.

ಧ್ರುವಕ (ನಾ). =ಧ್ರುವ ೧೦. "ಧ್ರುವಕಃ, ಶಿವಕಃ, ಶಂಕುಃ, ಶಳಕಃ, ಕೀಲಃ, ೬ ಗುಡಿಯ ಗೂಂಟಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೪-೨೯೭). [ಸಂ.]

ಧ್ರುವಕ್ಷೇತ್ರ (ನಾ). [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಯ ದೇಹದ ಮೇಲಿರುವ ಹತ್ತುವಿಧವಾದ ರೋಮದ ಸುಳಿಗಳಿರುವ ಸ್ಥಳ : ಸಂಗತ ದಶಧ್ರುವ ಕ್ಷೇತ್ರಂಗಳ್ ಶುಭಲಕ್ಷಣಂಗಳವ್ಯತೋದ್ಯಮವಾಹಂಗಳಜಮ್ಯಗ್ಮ್ಯಳೂಕ ಭವಂಗಳ್ ಪದಿನೆಂಟುಕೋಟಿ ಜಾತ್ಯಶ್ವಂಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೨೮). 'ದಶಧ್ರುವ' ಪರಾ. [ಧ್ರುವ + ಕ್ಷೇತ್ರ]

ಧ್ರುವಗತಿ (ನಾ). ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿ; ಮೋಕ್ಷ: ಧ್ರುವಗತಿಯನೆಗ್ಗದಿದನು ಬಳಿಕಾ ಧ್ರುವನಖಿಳ ಸಂಸಾರ ಸುಖವಧುವವಿದೆಂದಚ್ಯುತನ ಕಿಂಕರರೊಡನೆ ನಲವಿನಲಿ (ನಿಭಾಗ ೪-೧೦ ಸೂಚನ). [ಧ್ರುವ + ಗತಿ]

ಧ್ರುವಜಲ (ನಾ). ಬತ್ತದೆ ನಿಂತಿರುವ ನೀರು ; ಶಾಶ್ವತವಾದ ನೀರು : ಧ್ರುವಜಲದಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯಂ ನೆಟ್ಟಂತೆ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ ನಿಲ್ಲಿಸಿದೆನು (ಮುದ್ರಾಮಂ. ೨೮೯); ಈ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ರುವಜಲವಿದೆ. ಉರಿ ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲೂ ಇದರಲ್ಲಿ ನೀರಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ (ರೂಢ) [ಧ್ರುವ + ಜಲ$_2$]

ಧ್ರುವತಾರೆ (ನಾ). ೧. = ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರ : ಒಡನೊಡನಾ ಕುಮಾರಕನ ಬೆಂಬಳಿಯೊಳ್ ಮಿಗೆ ಬಂದುಗೊಂಡು ಸಂಗಡದೊಳೆ ಕೂಡಿಬಂದರಧಿರಾಜ ಕುಮಾರಕರಂದನೇಕರುಂ ತಡೆಯದೆ ತಾರಕಾಪಿತತಿಗಳ್ ಧ್ರುವತಾರೆಯ ಹಿಂದೆ ಬರ್ಪವೋಲ್ (ಬಾಧಪು. ೯-೯೨); ಇದೇ ಪುರಾಣೇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಧ್ರುವತಾರೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೨೬). ೨. ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಬೆಳಗುವವನು ; ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು : ಅವನು ವಿಜ್ಞಾನಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಧ್ರುವತಾರೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢ). ೩. (ಅಲಂ) ಆದರ್ಶವಾದ ಗುರಿ : ಪರೋಪಕಾರವೇ ನನ್ನ ಜೀವನದ ಧ್ರುವತಾರೆ (ರೂಢ). [ಧ್ರುವ + ತಾರೆ$_1$]

ಧ್ರುವತಾಳ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ತಾಳದ ಹೆಸರು : ಸಂಕೀರ್ಣ ಜಾತಿ ಧ್ರುವತಾಳದಲ್ಲಾದರೂ ತಂತಿಗಳು ಕಡಿದು ಹೋಗುವಷ್ಟು, ಪಲ್ಲವಿಯನ್ನು ಗಂಟೆಗಳ ಕಟ್ಟಲೆ ಬಾರಿಸಿ, ಸಂಖ್ಯೆಯಿಲ್ಲದ ಸಂಗತಿಗಳಿಂದ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿಬಿಡುವವರಿದ್ದಾರೆ (ಗಾನಕ. ೨); ಧ್ರುವತಾಳ, ಮಠ್ಯತಾಳ . . . ಏಕತಾಳ ಇವೇ ಸೂಳಾದಿ ಸಪ್ತತಾಳಗಳು (ಸಂ(.ೀಕಂ. ೫೯).
[ಧ್ರುವ + ತಾಳ$_2$ (<ತಾಲ)]

ಧ್ರುವತ್ವ (ನಾ). ೧. ಶಾಶ್ವತ ಸ್ಥಿತಿ ; ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಪೂರ್ವಗತವೆಂಬುದು . . . ಏದು ಪದಂಗಳಿಂ ಉತ್ಪಾದ ವ್ಯಯ ಧ್ರುವತ್ವಾದಿಗಳಂ ವರ್ಣಿಸುಗುಂ (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೬೧). ೨. [ಸಂಗೀತ] ವೇಗವಾದ ಲಯ,-ಗತಿ. [ಸಂ.]

ಧ್ರುವ ನಕ್ಷತ್ರ (ನಾ). (ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ, ಚಲಿಸದೆ ಇರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾದ) ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರ : ಬಡಗದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹಡಗ ನಡಿಸಿದರೆ, ಆ ಹಡಗಿನೊಳಗಿರುವವರಿಗೆ ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರವು ಮೇಲೆ ಏರಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಮುಂಜಯ. ೪-೬೭). ತನ್ನ ಸ್ಥಿರವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಮೋಡವಾದದೆ ಶುಭ್ರವಾಗಿರುವ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ . . . ಈ ನಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ನಾವು ನೋಡಬಹುದು. ಇದೇ ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರ (ಆಕಾಶ. ೫೨); ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿರತೆ ಮತ್ತು ದೃಢಸಂಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಆಕಾಶ. ೬೪). [ಧ್ರುವ + ನಕ್ಷತ್ರ]

ಧ್ರುವನಿಧಿ (ನಾ). ಬ್ಯಾಂಕುಗಳಲ್ಲಿಡುವ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಹಣ, - ಮೊದು ಪಟ್ಟು : ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಧ್ರುವನಿಧಿಯನ್ನು ಇಡಬೇಕು (ರೂಢ). [ಧ್ರುವ + ನಿಧಿ]

ಧ್ರುವಪೈರು (ನಾ). ದೀರ್ಘಕಾಲ ಇದ್ದು ಫಲ ಕೊಡುವ ತೆಂಗು, ಅಡಕೆ ಮುಂತಾದ ಬೆಳೆ : ಧ್ರುವಪೈರಿನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೆಚ್ಚು (ರೂಢ). [ಧ್ರುವ + ಪೈರು (<ಪಯಿರ್)]

ಧ್ರುವಫಲ (ನಾ). =ಧ್ರುವಪೈರು : (ಕಸಂಗ್ರಾ. ೧೪೯). [ಧ್ರುವ + ಫಲ$_1$]

ಧ್ರುವಬೇರ (ನಾ). ಆಳವಾದ ಮೂಲವುಳ್ಳ ವಿಗ್ರಹ ; ಕದಲಿಸಲಾಗದ ಪ್ರತಿಮೆ : ಅಚಲಪ್ರತಿಮೆ : "ಅಚಲಪ್ರತಿಮೆ" ಗಳಿಗೆ "ಮೂಲವಿಗ್ರಹ" ವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಿಗೆ "ಧ್ರುವಬೇರ" ಎಂದೂ ಹೆಸರುಂಟು. . . . ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕದಲಿಸಲಸಾಧ್ಯ (ಭಾರದ. ೫೧೨). [ಧ್ರುವ + ಬೇರ$_3$]

ಧ್ರುವಮಂಡಲ (ನಾ). ೧. = ಧ್ರುವಲೋಕ. ೨. = ಧ್ರುವ ೧೪ : ಧ್ರುವಮಂಡಲದೊಸರ್ವಮರ್ಮ ಸುವಿಲಾಸದಿಸುಂಡ (ಉದ್ಭಟ. ೩-೪೨). [ಧ್ರುವ + ಮಂಡಲ]

ಧ್ರುವಮೃತ್ಯು (ನಾ). ಎಂದಿಗೂ ತಪ್ಪದ ಮೃತ್ಯು,-ಮರಣ : ಕಾಲನನು ಮೀಱುವರಾರು ಪೌರಾತನಕೃತ ಧ್ರುವಮೃತ್ಯುವನು ಗೆಲುವಾತನಿಲ್ಲ (ಕುಮಾರರಾಮ. ೭-೩೩). [ಧ್ರುವ + ಮೃತ್ಯು]

ಧ್ರುವಯಷ್ಟಿ (ನಾ). ಕಂಬ; ಗೂಟ : "ಧ್ರುವಯಷ್ಟಿ ಕಣೆಯಕ್ಕು" (ಮುಂಗಾ. ೬೩-೨೭). [ಧ್ರುವ + ಯಷ್ಟಿ]

ಧ್ರುವರಕ್ಷಕ (ನಾ). ಧ್ರುವ ನಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಕಾಯುವ ನಕ್ಷತ್ರ,-ಬಳಸಿರುವ ತಾರೆ: ಈ ಎರಡು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಅತಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ರುವತಾರೆಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಧ್ರುವರಕ್ಷಕರೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೬೭). [ಧ್ರುವ + ರಕ್ಷಕ]

ಧ್ರುವಲೋಕ (ನಾ). ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲ ; ಧ್ರುವಮಂಡಲ : ಸುತ್ತ ಬಳಸಿ ಪಟಲವರು ಕೋವಿಗಳನು ತೆತ್ತಿಸಲವರಾರಭಟೆಯು ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂ ತಾರಗೆಗಳ ಗೂಳಿಯುವಿರದೆತ್ತಿತು ಧ್ರುವಲೋಕದತ್ತ (ಕುರಾಸಾಂ. ೧೦-೩೫); ಕಿವುಡುಕಿಳಲು ದೆಸೆಗಳು ದೆಸೆಯಾನೆಗಳ್ಕೆವಿಯು ಕೊಡಹಲು ಮೇಘಗಳು ಧ್ರುವಲೋಕದತ್ತ ಪಾಱಲು ವಾದ್ಯರವದಿಂದ ತವೆ ಕಾಣಿಸಿದವು ಪೌಜುಗಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೧೨-೪೭). [ಧ್ರುವ + ಲೋಕ]

ಧ್ರುವವೀಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೀಣೆ : ಅವನ ಬೃಹದ್‌ಗ್ರಂಥ . . . ನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ, ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ, ದ್ವಾವಿಂಶತಿ ಶ್ರುತಿ, ಅವುಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುವ ಧ್ರುವವೀಣೆ, ಚಲವೀಣೆ . . . ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಭಾರದ. ೫೩೮). [ಧ್ರುವ + ವೀಣೆ]

ಧ್ರುವವುಂಡಿಗೆ, ಧ್ರುವಉಂಡಿಗೆ (ನಾ). ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮಾನ್ಯ : ಮಹಾಜನಂಗಳ್ . . . ತಮ್ಮೆಲ್ಲರು ಸರ್ವೈಕಮತ್ಯವಾಗಿ ಹಳ್ಳಿಗಳನು ಧ್ರುವವುಂಡಿಗೆಯಾಗಿ ಹಚ್ಚಿಕೊಣ್ಡ ಕ್ರಮವೆನ್ತೆನ್ದಡೆ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೫೩-೩ ; 1290 ?). ಧ್ರುವಉಂಡಿಗೆ : ಬೀಚರಸಯ್ಯಂಗಳು ತ(ಂ)ಮ್ಮ ಸೆಮ್ಮಿನ ಒಂದಂ ವೃತ್ತಿಗೆ ಆ ಪಕದ ಮಹಾಜನಂಗಳನೊಡಂಬಡಿಸಿ ಹಸುಗೆಯಂ

ಧ್ರುವಉಂಡಿಗೆಯಾಗಿ ಹಿಡಿದ ದೋ×ಯಗದ್ದೆ ಕಂಬಂ ನೂಱಯಿಂವತ್ತುವಂ ಧಾರಾಪೂರ್ಬ್ಬಕಂ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೧೩-೨೩ ; 1172) ; ತೆಂಕಾತೂರು ಯಿಂಕಿನಿಸಱಿಯು ಪ್ರತಿಪ್ರತ್ತಿ ವಿಭಾಗಂ ಮಾಡಿಯಿಕ್ಕಿದ ಉಂಡಿಗೆ ಧ್ರುವಉಣ್ಣಿಗೆ . . . ಈ ಧ್ರುವಉಣ್ಣಿಗೆಯುಸಳಿಹಿ(ಪಿ)ದವರು . . . ಗ್ರಾಮದ್ರೋಹಿಗಳು (ಮೈಆರಿ, ೧೯೩೦, ೩೯-೩ ; 1226).

[ಧ್ರುವ + ಉಂಡಿಗೆ]

ಧ್ರುವಸ್ಥಾನ (ನಾ). ಭೂಮಿಯ ಅಕ್ಷದ ತುದಿ,–ಕೊನೆ.

[ಧ್ರುವ + ಸ್ಥಾನ]

ಧ್ರುವೀಕರಣ (ನಾ). ವಿವಿಧ ರಾಜಕೀಯ ಪಂಗಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಕ್ತಿಗಳು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಸೇರುವಿಕೆ : ಚುನಾವಣೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯಾವಯಾವ ರಾಜಕೀಯಪಕ್ಷಗಳು ಧ್ರುವೀಕರಣ ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೋ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಊಹಿ). [ಸಂ.]

ಧ್ರುವೆ (ನಾ). ೧. (ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ) ಮರದ ಸೌಟು,–ಸಟ್ಟುಗ. ೨. ಕುರಂಟಗೆ ಗಿಡ. ೩. ಶಾಲಪರ್ಣೀ ಗಿಡ ; ಮೂರೆಲೆಹೊನ್ನೆ : "ವಿದಾರಿಗಂಧಾ, ಅಂಶುಮತೀ, ಶಾಲಪರ್ಣೀ, ಸ್ಥಿರಾ, ಧ್ರುವಾ – ಇ ಮೂರೆಲೆಹೊನ್ನೆ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೦). ೪. [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಯ ದೇಹದ ಮೇಲಿರುವ ರೋಮದ ಸುಳಿ : ತನುವಂ ಧ್ರುವೆಯಂ ಸತ್ವಮನನಾಪಮವರ್ಣಪ್ರಕಾರಮಂ ಪದಗತಿಯಂ ಸ್ವನಮಂ ಛಾಯೆಯನಾರಯ್ದುನಿತಱೊಳಂ ಪೇೞ್ವುದಷ್ಟವಿಧ ಲಕ್ಷಣಮಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೦-೧೬) ; ಈರಯ್ದುಂ ಧ್ರುವೆಗಳ್ ಸ್ಥಾನಾರುಹಮಲ್ಲದೊಡಮಯ್ದುವರ್ಜದೊಳಱಿಗುಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೬-೬). [ಸಂ. ಧ್ರುವಾ]

ಧ್ರುವೋನ್ಮುಖತ್ವ (ನಾ). (ಅಯಸ್ಕಾಂತವು) ಧ್ರುವಗಳ ಕಡೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗುವಿಕೆ,–ತಿರುಗುವಿಕೆ : ಲೋಹಚುಂಬಕದ ಮುಖ್ಯ ಗುಣಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ, ಅದು ಕಬ್ಬಿಣವನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ; ಸೂಜಿಯ ಮೊನೆಯ ಮೇಲೆ ತಿರುಗಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವ ಹಾಗೆ ಅದರದೊಂದು ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ, ಒಂದು ತುದಿಯು ಉತ್ತರಕ್ಕೂ ಎರಡನೇದು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ತಪ್ಪದೆ ಆಗುತ್ತವೆ. ಈ ಗುಣಕ್ಕೆ ಧ್ರುವೋನ್ಮುಖತ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರು (ಮುಂಬಯಿ. ೩೬-೨೩೯). [ಸಂ.]

ಧ್ರೌವ್ಯ (ನಾ). ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ನಿತ್ಯತೆ : ಉತ್ಪಾದ–ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಂ, ವ್ಯಯ – ವಿಪತ್ತಿಯುಂ, ಧ್ರೌವ್ಯ –ಧ್ರುವತ್ವಮುಂ ಎಂದಿವಱೊಳ್, ಯುಕ್ತಂ–ಕೂಡಿದುದು, ಸತ್–ಸಲ್ಲಕ್ಷಣಮಕ್ಕುಂ (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೨೯೬) ; ವಸ್ತು ಸ್ವರೂಪವು ಉತ್ಪಾದ, ವ್ಯಯ, ಧ್ರೌವ್ಯ (ಸ್ಥಿರ) ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪವಾಗಿದೆ (ಭಾರದ. ೧೫೦). [ಸಂ.]

ಧ್ವಂಕೃತಿ (ನಾ). ಧ್ವಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದ : ಶಂಖ ಕಹಳಾಧ್ವಾನದಂತೆ ಕೇಳಲದೆ ಧ್ವಂಕೃತಿಯನಿಪುದು (ಶಿವಪ್ರ. ೩೩-೦). [ಸಂ.]

ಧ್ವಂಸ (ನಾ). ೧. ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವುದು ; ಪತನ. ೨. ಮರೆಯಾಗುವುದು ; ಕಾಣದಾಗುವುದು. 'ಅಪಧ್ವಂಸ' ನೋಡಿ. ೩. ಇಲ್ಲವಾಗಿಸುವುದು ; ಹೋಗಿಸುವುದು. ೪. ನಾಶ ; ನಷ್ಟ ; ಅಳಿವು : ಅಂಧಾಸುರಧ್ವಂಸ ಧುರಧರನೆಯುಂತೆ ನೀಲಕಂಠ ನೃತ್ಯಾಡಂಬರಮುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೦-೬೯ ವ).

ಧ್ವಂಸ ಮಾಡು = ನಾಶಮಾಡು ; ಹಾಳುಮಾಡು : ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಹಟತೊಟ್ಟು, ಸನ್ಮಾರ್ಗವನ್ನುಲ್ಲಂಘಿಸಿದ ಪರಶುರಾಮನೇಬ ತಾಪಸನಿಗೆ ಈ ಧನುಸ್ಸು ಧರ್ಮೋಪದೇಶಮಾಡಿದ (ಧನ್ವಾಲೋ. ೩೩ ೪೧೮) ; ಅವರು ಯಾರ್ಯಾರ ಮನೆಗಳನ್ನು ಹಗಲಿನಲ್ಲೇ ಸುಟ್ಟು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿದ್ದರು . . . ಎಂದು ಬಣ್ಣಿಸುವುದನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಅವಳಿಗೆ ಅವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಯವಲ್ಲದ ಇನ್ನಾವ ಭಾವನೆಯೂ ಬರಲಿಲ್ಲ (ಅಳಿನಿ. ೧೧೩).

[ಸಂ.]

ಧ್ವಂಸಕ (ಗು). ೧. ನಾಶಪಡಿಸುವ. (ನಾ). ೨. ನಾಶಮಾಡುವವನು. ೩. (ಅತಿಯಾದ ಕುಡಿತದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ. [ಸಂ.]

ಧ್ವಂಸನ (ನಾ). ೧. ಕೆಳಗೆ ಬೀಳಿಸುವಿಕೆ. ೨. ಪತನ ; ಬೀಳುವುದು. ೩. ಇಲ್ಲವಾಗುವುದು ; ಹೋಗುವುದು. ೪. ನಾಶಪಡಿಸುವಿಕೆ ; ಹಾಳುಮಾಡುವುದು : ದಶಮುಖಧ್ವಂಸನ ಸೇವಾಸಮಾಜದಂತೆ ಪ್ಲವಗಪ್ರಕೀರ್ಣಮುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧-೨೩ ವ). ೫. ನಾಶ ; ಅಳಿವು. ೬. ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿ ಮಾಡುವುದು ; ಚದುರಿಸುವುದು . ೭. ಜಿಮುಕಿಸುವುದು. [ಸಂ.]

ಧ್ವಂಸನೀಯ (ಗು). ೧. ನಾಶವಾಗಬೇಕಾದ. (ನಾ). ೨. ಇಲ್ಲವಾಗುವುದು ; ಹೋಗುವುದು. [ಸಂ.]

ಧ್ವಂಸಿ (ನಾ). ೧. ಬೀಳುವುದು ; ಪತನ. ೨. ಬೀಳಿಸುವುದು. ೩. ನಾಶಮಾಡುವುದು. ೪. ನಾಶಮಾಡುವವನು : ನಾಂ ಕಂಡೆ ದಕ್ಷಾಧ್ವರಧ್ವಂಸಿಯಾನುಮಹಿಮಾವೇಷ್ಟನಂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಂ (ವೀರವಿ. ೩-೬೮).

[ಸಂ. ಧ್ವಂಸಿನ್]

ಧ್ವಜ (ನಾ). ೧. ಬಾವುಟ ; ಪತಾಕೆ : "ವೈಜಯಂತೀ, ಪತಾಕಾ, ಕೇತುಃ, ಕೇತನಂ, ಧ್ವಜಃ – ಈ ೫ ಪಟ(ಹಳ)ಯಿಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೬೩-೩೦೭) ; ಧ್ವಜಮಂ ಖಂಡಿಸಿ ಪೂಟ್ದು ಬಾಣದೊಳೆ ಧೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನಂ ನೆಟ್ಟನೊಟ್ಟಜೆಯಿಂ ತೂಳ್ದಿ ಶಿಖಂಡಿಯಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೩೯) ; ಧ್ವಜ ದರ್ಪಣ ಚಚಚ್ಚ ಮುರಜ ಮಣಿ ಭೃಂಗಾರ ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಿತತಾಳವೃಜನ ಕಳಶಾತಪತ್ರಂ ತ್ರಿಜಗತ್ಪತಿಗಷ್ಟಮಂಗಳಂ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ (ಅಜಪು. ೪-೪೧); ವಾಯುಸುತ ಖಾತಿಯಲಿ ಹಲಗೆಯಾಯುಧವ ಕೊಂಡಂಭಟನ ಮೇಲ್ವಾಯಿದಡೆ ಸಮ್ಮುಖವ ಬಿಟ್ಟನು ಧ್ವಜದ ಕಂಭದಲಿ ಆಯುಧವ ಕೊಂಡ್ಯದಿದಡೆ ಹಗೆ ಮಾಯವಾದನು (ಕುಮಾ ದ್ರೋ. ೦೩-೩೭) ; ಸೇನೆಯಂ ಸಂಹರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕಾವಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಧ್ವಜಮಂ ನೆಟ್ಟು (ಸಾಗಂಧಿ. ೨೩೬-೨೦) : ಅಟ್ಟಳೆಗಳ ಮೇಲೆ ಧ್ವಜಗಳು ಹಾರುತ್ತಿದ್ದುವು (ಕಶಾಲ. ೨೦೬) ; ಗಿರಣಿಗಳ ಧೂಮ ಧೂಸರಿತ ಬಾಂದಳದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಮೆರೆವುದೊ ನಿಮ್ಮ ತ್ಯಾಗಧ್ವಜವು ! (ಗಂಗಾತ. ೩೩-೨೦). ೨. ಗುರುತು ; ಚಿಹ್ನೆ. ೩. ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯ ; ಶಿಶ್ನ : ಧ್ವಜಪತ್ರಿಪೂಜಿಗಿದಾನ್ನನ ನಿಜಕಟಿತಟದೊತ್ತುಗೊಂಡು ಕಾಮಿನಿ ಪದಪಂಕಜಮಿಟ್ಟು ಚುಂಬಿಸುತಂ ಗಜಗೃಹಜಲಮೊಗೆ ಪೊಲೊಂದೆ ಮುದಮೆನಿಸಿರ್ಕುಂ (ಮನ್ಮಿ. ೦೪-೪೨) ; ಪುರುಷನತಿಕಾಮದಿಂ ತರುಣಿಯೊರ್ವಳ ಲಜ್ಜೆಯಜ್ಞದೆಡೆಯೊಳೀ ಧ್ವಜಮನಿಟ್ಟಂ (ಜನವ. ೯-೫೫). ೪. [ವಾಸ್ತು] ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಎಂಟು ಆಯಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಪಸರಿಸ ತರದಿಂ ಧ್ವಜ ಧೂಮ ಸಿಂಹ ಶುನಕೋಕ್ಷಖರಗಜಧ್ವಾಂಕ್ಷಂಗಳ್ ದೆಸೆಯಿಂದೆ ಮೂಡನಾಳ್ಗಂ ದೆಸೆಯಾಯಂ ಶುಭದಮಲ್ಲಿ ಪೆಱವಶುಭಂಗಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೩-೧೯) ; ವಿವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಸಾದಾದಿಗಳು ಎಂಟು ವಿಧವಾದ ಗಜ, ಉಷ್ಟ್ರ (ಒಂಟೆ), ಖರ, ಸಿಂಹ, ವೃಷ, ಧ್ವಜ, ಧೂಮ, ಶ್ವಾನ ಎಂಬ ಆಯಗಳನ್ನರಿತು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗತಕ್ಕದೆಂದೂ . . . ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ (ಭಾರದ. ೫೦). P ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ. 'ಧೂಮಾಯ' ನೋಡಿ. [ಸಂ.]

ಧ್ವಜಗಂಭ (ನಾ). ಹಡಗು ಅಥವಾ ದೋಣಿಯ ಪಟವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಂಬ ; ಕೂವೆಕಂಬ : ಹಡಗಿನ ಧ್ವಜಗಂಭ ತುದಿಯನ್ನಡರುತೊಂದು ವಿಹಂಗ ಕುಳ್ಳಿರಲು (ಗಗಕಾ. ೦೫-೨೭). [ಧ್ವಜ + ಕಂಭ]

ಧ್ವಜದ್ರುಮ (ನಾ). ಎತ್ತರವಾದ ಮರ ; ತಾಳೆಮರ ; ತಾಲವೃಕ್ಷ : "ತಳಂ ತಾಳ ಧ್ವಜದ್ರುಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೪-೯). [ಸಂ]

ಧ್ವಜಪಟ (ನಾ). ಬಾವುಟ ; ಪತಾಕೆ : ಆ ತೋರ್ಪುದಾ ತೋರ್ಪುದೆ ಬಾನೊಳ್ ಧ್ವಜಪಟಂ (ಕಮಿದ. ೧೯೫ ಪ್ರಯೋ) ; ಧ್ವಜಪಟಪ್ರಪಂದ ಪಲ್ಲವಿತ ಮಲ್ಲಿಕೆಯೊಳ್ ನೆಟ್ಟ ಕೀಲಿಸಿರ್ದ ಪೀನಜನವಮನಃಪ್ರಮೋದಕರ ಮೌಕ್ತಿಕ ಪ್ರಕ್ಷಿತಮುದ್ಭಟೋದ್ಯ ಭಾವಜನನದಕ್ಷರತ್ನಕಳಶಾವಳಿಸತ್ಪ್ರಳಿತಂ ದಲಾಗಿ (ಜಾಢವು. ೦-೦೬೭). [ಧ್ವಜ + ಪಟ್ಟ]

ಧ್ವಜಪಟೀವಾತ (ನಾ). ಬಾವುಟದ ಬಟ್ಟೆಯು ಹಾರಾಡುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಗಾಳಿ : ಕಿವಿ ಶಬ್ದಂಗಿಡೆ ಘಂಟಿಕಾಘನತಣತ್ಕಾರಂಗಳಿಂದೆಯ್ದೆ ದಿಙ್ಮಿವಹಂ ಮೇಘಕುಳಂ ಚಳಧ್ವಜಪಟೀವಾತಂಗಳಿಂ ಕೂಡೆ ತೂಳ್ದೆ ವಿಯನ್ಮಂಡಲಮಧ್ಯದೊಳ್ ಬಹುತರಂ ನಕ್ಷತ್ರಸಂಧನ್ನವಾಗೆ ವಿಮಾನಾವಳಿ ಕೋಪದಿಂದ ತಳರ್ದ೦ ವಿದ್ಯಾಧರಾಧೀಶ್ವರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೦೪). [ಸಂ.]

ಧ್ವಜಭಂಗ (ನಾ). ೧. ಬಾವುಟ ಮುರಿದು ಬೀಳುವಿಕೆ. ೨. ಶಿಶ್ನವು ನಿಮಿರದಿರುವಿಕೆ; ನಪುಂಸಕತ್ವ; ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ವಿಧ: "ವಾತಿಕ, ಪೈತ್ತಿಕ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಿಕ, ಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕ, ರಕ್ತಜ" (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೩೨೭). [ಧ್ವಜ + ಭಂಗ]

ಧ್ವಜಭೂಮಿ (ನಾ). ಬಾವುಟವನ್ನು ನೆಟ್ಟಿರುವ ಭೂಮಿ: ಧ್ವಜಭೂಮಿಯ ಬಳಯಿಗೆಗಳೊಡನೊಡನೆ ಬಳೆದು ಬಳೆಸೆಯುಂ ದಶಾಂಗಕಲ್ಪವೃಕ್ಷನಂದನ ವನಮಂ ಪಾಲ್ಮಾಂಗಮುಯುಮೆಂಬ ಸಂದೆಗದೊಳೊಂದಿಸೆಯುಂ (ಜಾಢವು. ೦೬-೨೨೫ ವ). [ಧ್ವಜ + ಭೂಮಿ]

ಧ್ವಜಮಯ (ಗು). ಪತಾಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ಬಾವುಟಗಳಿಂದ ಆವೃತ ವಾದ : ಧ್ವಜಮಯಮಂಬರಂ ಗಜಮಯಂ ಭುವನಂ ಪ್ರಳಯ ಪ್ರಚಂಡ ಭೂಭುಜಮಯಮಪ್ಪದಿಗ್ವಳಯಂ (ಶಂಪಭಾ. ೯-೯೬) ; ಧ್ವಜಮಯ ಮಂಬರಂ ಕರಿತುರಂಗವರೂಥಸಮಸ್ತಶಸ್ತ್ರಭೃದ್ಧ್ವಜಮಯಮುರ್ವಿ (ವಂಕಾನೀ. ೧೨-೦೪). [ಸಂ.]

ಧ್ವಜಮುದ್ರೆ (ನಾ). ಸಂಕಲ್ಪ, ಪೂಜೆ, ಜಪ ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಹಸ್ತಮುದ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ವಸ್ತ್ರಮುದ್ರೆ ಚಕ್ರಮುದ್ರೆ ಮಹಾಮುದ್ರೆ ಶೋಧಿನೀಮುದ್ರೆ . . . ಧ್ವಜಮುದ್ರೆ ಲಿಂಗಮುದ್ರೆ . . . ಸಂಹಾರಮುದ್ರೆಯೆಂದಾದಿಯಾಗಿ ಸಕಲಮುದ್ರೋಪಮುದ್ರಾಬಂಧ ಲಕ್ಷಣಗಳಂ ಗುರುಮುಖದಿಂದಱಿತು (ವಿವೇಕ. ೦೦೩). [ಧ್ವಜ + ಮುದ್ರೆ]

ಧ್ವಜವಂದನೆ (ನಾ). (ದೇಶ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸಂಕೇತವಾದ) ಬಾವುಟಕ್ಕೆ ಗೌರವಸೂಚಕವಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸುವ ವಂದನೆ,-ನಮಸ್ಕಾರ: ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿನಾಚರಣೆಯಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಧ್ವಜವಂದನೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕು (ರೂಢಿ). [ಧ್ವಜ + ವಂದನೆ]

ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ (ನಾ). ಬಾವುಟವನ್ನೇರಿಸುವ ಕಂಬ : ಭೋಗಮಂಟಪದ ಸಮ್ಮುಖದೊಳ್ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭಮಂ ನಿಲಿಸಿ (ಕೆಳದಿನೃ. ೯-೯೭) ; ಡೆಂಕಣಿ ಎಂಬುದು ಕನ್ನಡಕೋಶಕಾರರು ಹೇಳುವ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭವಲ್ಲವೆಂದೂ, 'ಅದೊಂದು ಭವ್ಯವಾದ ಆಯುಧವಿಶೇಷ' ವೆಂದೂ . . . ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಕಶಾಅ. ೩೦೭) ; ಯಜ್ಞಕುಂಡಗಳೆಲ್ಲ ದಯಾವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕುಂಡಗಳಾದವು. ಯಜ್ಞಸ್ತಂಭಗಳೆಲ್ಲ ಅಹಿಂಸಾಧ್ವಜಸ್ತಂಭಗಳಾದವು ! (ದಾನಚಿಂ. ೮). [ಧ್ವಜ + ಸ್ತಂಭ]

ಧ್ವಜಾದಂಡ (ನಾ). = ಧ್ವಜಸ್ತಂಭ : ಧ್ವಜಾದಂಡಂಗಳೆಂಬ ಭುಜಾದಂಡಂಗಳಂ ನೆಗಪಿ (ಜಾಢವು. ೦೨-೩೦ ವ). ಇದು 'ಭುಜಾದಂಡ' ಎಂಬುದರ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರೂಪ. [< ಸಂ. ಧ್ವಜದಂಡ]

ಧ್ವಜಾಯ (ನಾ). = ಧ್ವಜ ೪ : ಧ್ವಜಾಯಂ, ಧೂಮಾಯಂ . . . ವಾಯಸಾಯಂ – ಈ ಎಂಟು ಆಯಂಗಳುಂ ಮೂಡಲ್ ಮೊದಲಾಗಿ ಸವ್ಯದಿಂದೆ ಎಂಟು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯುಮಿರ್ಪುವು (ಶೋಕಶೋಕ. ೩-೦೯ ಟೀಕೆ). ; ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಉದ್ದ ಅಗಲವನು ಅಳೆದು ಪೊಟ್ಟುಗೂಡಿಕೊಂಡ ಕೋಲು ಎಷ್ಟೋ ಅದನು ೨ ಹೆಚ್ಚಿ . . . ಅದಂ ೮ರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿ ಉಳಿದವು ಆಯಂಗಳೂ ೧ ಉಳಿದರೆ ಧ್ವಜಾಯ (ಆಯಟೀ. ೦-೩). 'ಧೂಮಾಯ' ಪರಾ. [ಧ್ವಜ + ಆಯ$_1$]

ಧ್ವಜಾರೋಹಣ (ನಾ). ಬಾವುಟವನ್ನು ಏರಿಸುವಿಕೆ : ಧ್ವಜಾರೋಹಣ ವೇಬ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವಿಧಾನಂ, ಆದಿಕಲ್ಯಾಣಂ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾವಿಧಾನದೊಳಾದಿ ಕಲ್ಯಾಣವೆಂದು ಬುಧಾಃ-ವಿದ್ವಜ್ಜನಂಗಳು . . . ಪೇಳ್ವರು (ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ. ೩-೨) ; ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ವಜಾರೋಹಣ ನಡೆಯಿತು (ರೂಢಿ). [ಧ್ವಜ + ಆರೋಹಣ]

ಧ್ವಜಿ (ನಾ). ಹೆಂಡವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರುವವನು ; ಈಡಿಗ : ಚಕ್ರಿಯೊಬ್ಬಗೆ ಹತ್ತು ಕಡಿಕರ ಲೆಕ್ಕವಂತಾ ಚಕ್ರಿ ಹತ್ತರ ಲೆಕ್ಕದೊಳಗಾ ಧ್ವಜಿ ಕಣಾ ಧ್ವಜ ಹತ್ತರ ಸಮಾನ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೯-೧೦೩). [ಸಂ. ಧ್ವಜಿನ್]

ಧ್ವಜಿನಿ (ನಾ). ಬಾವುಟವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಸೈನ್ಯ : ಧ್ವಜವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪಡೆ,-ದಂಡು : "ಪೃತನಾನೀಕ ಧ್ವಜಿನೀ ಪತಾಕಿನೀ . . . ಅಕ್ಷೌಹಿಣಿ ತಾಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೮೩-೭) ; ವಿಜಯಾರಂಭಪುರಸ್ಸರವಿಜಯ ಗಜಂಗಳನೆ ಏಡಿದು ಘೂರ್ಜರರಾಜಧ್ವಜಿನಿಯನಿಱಿದೋಡಿಸಿ ಭುಜವಿಜಯದ ವಿಜಯನುಮನಿಱಿಸಿದಂ ನರಸಿಂಹಂ (ಶಂಪಭಾ. ೧-೩೬) ; ಧ್ವಜಿನೀ ಮಧ್ಯದೊಳೊರ್ವರೋ ಎನಲುಮಿಲ್ಲೆಂಬಂತು ವಿದ್ಯಾಧರಪ್ರಜಮಾಳ್ಕಾಡಿದು ದುಗ್ರಶಸ್ತ್ರತತಿಯಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೩೬) ; ವಿಜಯಾರ್ಧನಗಕ್ಕಿತ್ತ ದನಜೀಯ ದೋಶ್ಶಾಲಿ ರಾವಣಂ ನಿಜವಿಜಯಧ್ವಜಿನಿಗಳಬ್ಬಿಗಳೇಟುಂ ನಿಜಸೀಮಾವಜ್ರ ವೇದಿಯಿಂ ತಳರ್ದುವೆನಲ್ (ಶಂಧಾಮಾ ೦೦-೦೯೭) ; ನಿಜಭುಜದರ್ಪಮಂ ಮುಱಿವೆನೆನ್ನದಟಂ ತವೆ ತೋರ್ಪೆನಾಂತ ತದ್ಧ್ವಜಿನಿಯನಿಕ್ಕಿ ಭೂತಗಣ ಕೌತಣಮಂ ಮಿಗೆ ಮಾಳ್ಪೆಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೩೯). [ಸಂ. ಧ್ವಜಿನೀ]

ಧ್ವಜಿನೀಪತಿ (ನಾ). ಸೇನಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡವನು ; ಪಡೆವಳ ; ಸೇನಾಪತಿ ; ದಳವಾಯಿ : ಅಂತಲ್ಲಿ ಬೀಡಂ ಬಿಟ್ಟು ಮುನ್ನಿನಂತೆ ಪಶ್ಚಿಮಖಂಡಮುಮನಖಂಡಪ್ರತಾಪಧ್ವಜನಂದು ತನ್ನ ಧ್ವಜಿನೀ ಪತಿಯನಟ್ಟಿ ಬಾಯ್ಕೇಳಿಸಿ ಚಕ್ರರತ್ನಮಂ ಮುಂದಿಟ್ಟು (ಆದಿಪು. ೦೩-೩೭ವ). [ಸಂ.]

ಧ್ವಜಿನೀಪತಿತ್ವ (ನಾ). ಸೇನಾಪತಿಯ ಅಧಿಕಾರ,– ಪದವಿ ; ಸೈನ್ಯಾಧಿಪತ್ಯ : ಮಣಿಯಾನೆ ರಿಪುಪ್ರಭೇದನೋತ್ಪನ್ನ ಜಯಾಭರಣಮನೆನಗೀತನೆ ನಟ್ಟನ ಪಟ್ಟದಾನೆಯೆಂದೇಂ ನೆಱೆ ನಚ್ಚಿ ಮಾಡಿದನೊ ವಿಷ್ಣುನೃಪಂ ಧ್ವಜಿನೀಪತಿತ್ವಮಂ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೧೬೦-೯೯ ; 1108 ?). [ಸಂ.]

ಧ್ವಜಿನೀಮುಖ್ಯ (ನಾ). = ಧ್ವಜಿನೀಪತಿ : ಧ್ವಜಿನೀಮುಖ್ಯಕುಮಾರ ಮಂಡಳಿಕಮಂತ್ರಿಮ್ಲೇಚ್ಛ ರಾಜಾಂಗನಾಪ್ರಜ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦೦-೦೦೩). [ಸಂ.]

ಧ್ವನನ (ನಾ). ೧. ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದು ; ಸದ್ದು ಮಾಡುವುದು. ೨. ಸೂಚನೆ ಕೊಡುವುದು ; ಸಂಳಿವು ಕೊಡುವುದು. ೩. ಗುನುಗುಟ್ಟುವುದು. ೪. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ವ್ಯಂಜನಾವೃತ್ತಿ ; ವಾಚ್ಯ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಯ (ಅಭಿಧಾ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ) ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರ; ಸೂಚ್ಯಾರ್ಥ : ಅಭಿಧೆಯೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಲಕ್ಷಣೆಯೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಅನುಭವ ಗೋಚರವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವೆಂದರೆ ಧ್ವನನವೇ ಸರಿ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೯೭) ; ಇವು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ; ಇಂಥ ಅರ್ಥವು 'ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ' ವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ 'ಧ್ವನಿ', 'ಧ್ವನನ', 'ದ್ಯೋತನ' ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳೂ ಉಂಟು (ಕೈಪಿಡಿ. ೧೭೭). [ಸಂ.]

ಧ್ವನನಮಾರ್ಗ (ನಾ). ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವ ರೀತಿ ; ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ವಿಧಾನ : ಮಾನವ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಕೆಲ ಮನೋಭಾವಗಳು ಧ್ವನನಮಾರ್ಗದಿಂದ ರೂಪಿಸಲ್ಪಡುವುವು (ಸಮ್ಮಕಾ. ೦೨೩). [ಧ್ವನನ + ಮಾರ್ಗ]

ಧ್ವನಿ (ನಾ). ೧. (ಕಂಠದಿಂದ ಹೊರಡುವ) ಸಪ್ಪಳ ; ಸದ್ದು : "ನಾದಂ ಸ್ವರಂ ಘೋಷಮಾ ಶಬ್ದವಾ ರವಂ ಗರ್ಜನಂ ಘೋಷಣಂ ಧ್ವನನಮಾ ನಿನದಮಾ ಧ್ವನಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ" (ತುಂಗರಾ. ೯-೩೧) ; ಸುಡುವ ಮನೆಯ ನಡುವಿನಿಂದ ಕರೆಯುವ ಮಗುವಿನ ಧ್ವನಿಯಂತೆ 'ಮೇ' ಎನ್ನುವ ಧ್ವನಿಯೂ ಕೇಳಿಸಿತು (ಕಾಂಡೂರಿ. ೬ ಕಥಾಸಾರ). ೨. (ವಾದ್ಯಗಳ) ನಾದ,-ಸ್ವರ : ಮೃದುವಾದ ವೀಣಾನಾದದಂತೆ ಘಂಟಾನಾದದ ಕಡೆಯಂತೆ ಕೇಳಲದೆ ಧ್ವನಿಯನಿಪುದು (ಶಿವಶ್ರ. ೬೨-೧೧). ೩. (ಸಂಗೀತಗಾರನ) ಕಂಠ ; ಶಾರೀರ. ೪. ಪ್ರತಿಧ್ವನಿ ; ಮಾರ್ದನಿ. ೫. "ಧ್ವನಿಯೆಂದರೆ ವಾತಾವರಣದ ತೆರೆಗಳು" (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೦೦೯). ೬. [ಭಾಷಾಶಾ] ಉಚ್ಚಾರಣಾಂಗಗಳಿಂದ ಉತ್ಪಾದಿತವಾಗಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುವ ಸದ್ದು ; ಸ್ವನ. ೭. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಶಬ್ದ ಅಥವಾ ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ತೋರುವ ಅರ್ಥವಿಶೇಷ ; "ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವೂ ಪರಮಾರ್ಥವೂ ಆಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ 'ಧ್ವನಿ' ಎಂದು ಹೆಸರು" (ಭಾರಮೀ. ೪೮) : ಇಂದ್ರ ಚಂದ್ರಾಂಕದಿಂ ವ್ಯಾಕರಣಮಂ ವಿಲಸಿತಧ್ವನಿಗಳಿಂ . . . ಕಾವ್ಯಮಂ ಪೋಲ್ತು ರಂಜಿಸುವುದಾ ನಂದನಂ ನಂದನಂ (ಶಬ್ದಮ. ೮-೨೬) ; ಧ್ವನಿಯೆ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವವೆಂದು ಲಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ಭಾರಿದ. ೯೩) ; 'ಧ್ವನಿ'ಯು ವ್ಯಾಪಕತತ್ತ್ವ ; ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಅಲಂಕಾರ್ಯ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೩೩ ಅಡಿಟಿ). ೮. ಒಂದು ಅಲಂಕಾರ: ಧ್ವನಿಯೆಂಬುದಲಂಕಾರಂ ಧ್ವನಿಯಿಸುಗುಂ ಶಬ್ದದಿಂದಮರ್ಥದೆ ದೂಪ್ಯಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೦೮). ▶ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗಕಾರನ ಪ್ರಕಾರ ಧ್ವನಿಯೆಂಬುದು ಅಲಂಕಾರ. ಇದು ವಿಮರ್ಶನಾರ್ಹ. ೯. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಕಾವ್ಯ ; ಧ್ವನಿಪೂರ್ಣವಾದ ಕಾವ್ಯ; ಉತ್ತಮಕಾವ್ಯ: ಆವೆಡೆಯೊಳಂ ವಾಚ್ಯದತ್ತಣಿಂದಧಿಕಮಪ್ಪ ವ್ಯಂಗ್ಯಮನುಳ್ಳುದುತ್ತಮ ಕಾವ್ಯಂ ಆ ಕಾವ್ಯಮುಮಂ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂ ಪೇಳ್ ಪಟ್ಟುದು (ರಸರ. ಪರಿ. ೦, ೦೦೮) ; ಇಂಥ ಧ್ವನಿಯುಳ್ಳ ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವುದುಂಟು . . . ಯಾವುದರಲ್ಲಿ [ವಾಚ್ಯವಾದ] ಅರ್ಥವಾಗಲಿ [ವಾಚಕವಾದ] ಶಬ್ದವಾಗಲಿ, ತಾವು ಅಧೀನವಾಗಿ ನಿಂತು ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವುವೋ ಆ ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷವು ಧ್ವನಿಯೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಹೇಳಿಕೆ (ಭಾರಮೀ. ೫೩) ; ಎಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಥ'ವಾಗಲಿ ಅಥವಾ 'ಶಬ್ದ'ವಾಗಲಿ, (ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ) ತನ್ನನ್ನು ಅಥವಾ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುವೋ-ಆ ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಪಂಡಿತರು ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೨೬).

ಧ್ವನಿ ಕೂರು=ಗಂಟಲು ಕಟ್ಟು; ಗಂಟಲಿನ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿ ಧ್ವನಿ ಹೊರಡದಿರು : ಭಾಷಣದ ದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಧ್ವನಿ ಕೂತುಹೋಗಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೂತುಹೋಗಿತ್ತು ಎಂದರೆ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಾಗಬಹುದು (ನಂಟರು. ೩೭). ಧ್ವನಿ ಬೀಳು = ಧ್ವನಿ ಕೂರು : ನೆಗಡಿಯಿಂದ ಅವರ ಧ್ವನಿ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ಧ್ವನಿಮಾಡು=ಸ್ವರ ಹೊರಡಿಸು; ಕೂಗು: ಧ್ವನಿ ಮಾಡಿದರೆ ಹನಿ ಬಿಟ್ಟೀತೇ ? (ಗಾದೆ). ಧ್ವನಿ ಹೂತುಹೋಗು=ಧ್ವನಿ ಕೂರು: ಗಂಟಲುಬೇನೆಯಿಂದ ಅವರ ಧ್ವನಿಹೂತುಹೋಗಿದೆ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ಧ್ವನಿಕಾರ(ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದವನು ; ಆನಂದವರ್ಧನ : ಒಂದು ವೇಳೆ ಧ್ವನಿಕಾರನೂ ಆನಂದವರ್ಧನನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದೂ ಆನಂದವರ್ಧನನು ವೃತ್ತಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬರೆದನೆಂದೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೂ, ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅಂತರವುಂಟೆಂದು ಹೇಳುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ (ಭಾರಮೀ. ೬೨). ▶ "ಧ್ವನಿಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಬರೆದವನೇ ಬೇರೆ, ವೃತ್ತಿಕಾರನಾದ ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬೇರೆ-ಎಂದು ಹೇಳುವವರು ಕಾರಿಕಾಕಾರನನ್ನು "ಧ್ವನಿಕಾರ"ನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ" (ಭಾರಮೀ. ೬೨ ಅಡಿಟಿ). [ಸಂ.]

ಧ್ವನಿಕಾವ್ಯ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಪ್ರಧಾನವಾದ ಕಾವ್ಯ ; ಉತ್ತಮಕಾವ್ಯ : ಒಂದು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ ಅತಿಶಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಕಾವ್ಯವು 'ಧ್ವನಿಕಾವ್ಯ', 'ಉತ್ತಮಕಾವ್ಯ' ವಾಗುವುದು (ಕೃಬಿ. ೦೫೨). [ಧ್ವನಿ + ಕಾವ್ಯ]

ಧ್ವನಿಗಯ್ 'ಧ್ವನಿಗೆಯ್' ನೋ.

ಧ್ವನಿಗುಡು 'ಧ್ವನಿಗೊಡು' ನೋ.

ಧ್ವನಿಗೆಯ್, ಧ್ವನಿಗಯ್, ಧ್ವನಿಗೈ (ಕ್ರಿ). ೧.ಶಬ್ದ ಮಾಡು ; ಸದ್ದು ಮಾಡು: ಚಲಿವಿಲಿ ಧ್ವನಿಗೆಯ್ದು ವಿಹಂಗಮಂಗಳೆಟ್ಟೆಟ್ ಕುಟುಕಂ ಕೊಳಲ್ಕಿರದೆ ಪಾಱಿದುವೆತ್ತ ಸೆಗಂ ಪ್ರಭಾತದೊಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೦೦-೮೫). **ಧ್ವನಿಗಯ್** : ೧. ಎಂಟುದಿಕ್ಕಿನ ಹಗ್ಗಗಳನೊತ್ತಿ ಪಿಡಿದೀರೆಂಟಾಳು ಧ್ವನಿಗಯ್ಯೆ ಬಳಿಕ ಉಂಟಲ್ಲವೆಂಬಂತಡಿಯಿನಿಕ್ಕುವುದದು ತುಂಟಕುದುರೆಯೆಂಬಂತೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೯-೩೫). **ಧ್ವನಿಗೈ** : ೧. ಪಕ್ಷಿಕುಲಂಗಳುಂ ತತ್ತ್ವಾರ್ಯಗಳಾದ ಹಾಡುವ ಕುಣಿವ ಧ್ವನಿಗೈವ ಕರೆಯುವ .... ಪರಮೇಶ್ವರ ಸೃಷ್ಟಿಯೊಳು ಜೀವಬುದ್ಧಿವಿಶೇಷವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿರ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೦೨). ೨. ಹೇಳು ; ನುಡಿ ; ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡು: ಈಗಾಗಲೇ ಕೆಲಕೆಲವು ಕವಿಗಳು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಗೈದಿರುವರು (ಪ್ರಬಂಧ. ೦೬೨).
[ಧ್ವನಿ + ಕೆಯ್$_1$]

ಧ್ವನಿಗೈ 'ಧ್ವನಿಗೆಯ್' ನೋ.

ಧ್ವನಿಗೊಡು, ಧ್ವನಿಗುಡು (ಕ್ರಿ). ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ಧ್ವನಿಮಾಡು; ಕೂಗು : ಎಮಗೆ ಕೇಳಬಹಾಂಗೆ ಧ್ವ[ಪಾಠಂ. ದ]ನಿಗೊಟ್ಟು ಕರೆಯಲಿಲ್ಲಿಗೆ ಬಾರದಿಹನೇ (ಬಸಪು. ೨೯-೩೫) ; ಬಳ್ಳಿಗಳೊಳು ಮಂಜುಳಧ್ವನಿಗೊ[ಪಾಠಂ. ಗು]ಡದ ಪರಮೆ ಪರಮೆಗೆ ಸಂತಸಂ ಜನಿಸದರಲರಲ ನವಪರಿಮಳಂಗಳಿಂದು ಹಡಿಯದೆಳಗಾಳಿಯೆಳಗಾಳಿಯಿಲ್ಲದಿಹ ಬನವಿಲ್ಲವಾ ನಾಡೊಳು (ಹಲಪು. ೦೦-೫). **ಧ್ವನಿಗುಡು**: ಬಹಳ ಶಂಖ ಧ್ವನಿಗುಡಲಾ ಬಿಱುಗಹಳೆಗಳು ಪರಸಮಯಕಾನನದಹನವೆನುತಂ ಮೊರೆಯಲು (ಬಸಪು. ೩೦-೧೭). 'ದನಿಗೊಡು' ಪರಾ. [ಧ್ವನಿ + ಕೊಡು$_1$]

ಧ್ವನಿಜಾರು (ನಾ). "ಒಂದು ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಧ್ವನಿಗೆ ಹೋಗುವಾಗ, ಧ್ವನ್ಯಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮೇಣವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸ" (ಭಾಷಾ. ಅಂಕಿತ) : ಹೀಗೆಯೇ ಇಕಾರಾಂತ ಹಾಗು ಎಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯೆಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರುವಾಗ - ಯ - ಎಂಬ ಧ್ವನಿಜಾರು ಬಂದು ಹೋಗುವುದೂ ಉಂಟು (ದ್ರಾವಿ. ೨೨೩).
[ಧ್ವನಿ + ಜಾರು$_1$ (<ಜಾಱು$_1$)]

ಧ್ವನಿತ (ಗು). ೧. ಶಬ್ದಮಾಡಿದ ; ಸದ್ದುಮಾಡಿದ. ೨. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿದ ; ಸೂಚ್ಯ. (ನಾ). ೩. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ತೋರುವುದು ; ವ್ಯಂಜಿತವಾದುದು; ಸೂಚ್ಯವಾದುದು : ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರದ ಮತ್ತು ಕೇವಲ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ, ಅಲಂಕಾರವಿರುವುದೋ, ಅದು ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ ಧ್ವನಿ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೯೮) ; ನಮ್ಮ ಅಂತರಾತ್ಮದಿಂದಲೋ ಇತರ ವಸ್ತು

ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೋ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಭಾವಗಳು ನಮ್ಮ ಆಲೋಚನೆಯನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ರೂಪಿಸುತ್ತವೆ (ಶಿಕ್ಷರ. ೫೩); ಇದು ಅವನ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಧ್ವನಿತವಾಗಿದೆ (ಬರ್‍ಶ್ರ. XXXIV, ೬೬೩೪); ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಪುರಾವೆಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ನೃಪತುಂಗನಲ್ಲದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಗ್ರಂಥಕಾರನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಧ್ವನಿತವಾಗಿದೆ (ಕಸಾಹ. ೫೪); ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ . . . ರಸವು ಯಾವಾಗಲೂ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ' ಅಥವಾ 'ಧ್ವನಿತ'ವಾಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಬಿಟ್ಟರೆ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮವಿಚಾರವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಹೋದಂತಾಗುತ್ತದೆ (ಕೃಬಿಧಿ.೦೬೪). ೪. ಶಬ್ದಮಾಡುವಂಥದು; ಧ್ವನಿಮಾಡುವಂಥದು: "ಸ್ವನಿತಂ, ಧ್ವನಿತಂ–೨ ಕೂಗುತ್ತಿರುವಂಥಾದ್ದು. ಮೊರೆಯುತ್ತಿರುವಂಥಾದ್ದು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೩೪೮). ೫. ಶಬ್ದ; ಧ್ವನಿ. ೬. (ಮೋಡದ) ಗರ್ಜನೆ; ಮೊಳಗು.

ಧ್ವನಿತವಾಗು = ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗು; ಸೂಚ್ಯವಾಗು; ವ್ಯಂಜಿತವಾಗು: ಇಲ್ಲಿ ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರದಿಂ ಸಾಳುವಮಲ್ಲನ ಗುಣಂಗಳ್ ವರ್ಣಿಪೊಡಶಕ್ಯಮೆಂದು ಪೇಳ್ದ ಅಸಾಧಾರಣ ತದ್ವಿಶೇಷಂಗಳಂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಲ್ಲಿ ತತ್ಪರಮಾದಾಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರಂ ಧ್ವನಿತಮಾಯ್ತು (ರಸರ. ಪರಿ. ೧ ೧೩೧). [ಸಂ.]

ಧ್ವನಿತಂತು (ನಾ). ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೊರಡಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ನರ: (Vocal-Chord. ಇಂಕನಿ). [ಧ್ವನಿ + ತಂತು$_1$]

ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವ (ನಾ). = ಧ್ವನಿತತ್ವ: ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವದಿಂದ ಒಂದು ವಿಷಯ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವುದನ್ನೇ ಆಗಲಿ ನೇರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳದೆ, ಅದರ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಸೂಚಿಸಿಬಿಡುವುದೇ ಶ್ಲಾಘ್ಯ (ಭಾರಮೀ. ೩೬೯). [ಧ್ವನಿ + ತತ್ತ್ವ]

ಧ್ವನಿತತ್ವ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಕಾವ್ಯದ ಸಾರ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವ; ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ, ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಮುಖ್ಯವೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ: ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ನಮ್ಮ ಧ್ವನಿತತ್ವವು ಅನೇಕ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡುವುದೆಂದೂ . . . ನಂಬುತ್ತೇವೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೨೦೮). [ಧ್ವನಿ + ತತ್ವ$_1$]

ಧ್ವನಿತಾರ್ಥ (ನಾ). ವ್ಯಂಜಿತವಾದ ಅರ್ಥ; ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ತೋರುವ ಅರ್ಥ; ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ: ಸಸ್ಯಜೀವನದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಜೀವನಕ್ಕೆ ಇದನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಂಡರೆ ವಸ್ತುವಿನ ಹಿಂದೆ ಧ್ವನಿತಾರ್ಥ ಬೇಕಾದ ಹಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ (ಬಂಕಿಮ. ೩೦); ನವೀನಾಲಂಕಾರಿಕರು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಇರುವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ ಮೇಲೆ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ (ಕೃಬಿಧಿ. ೦೮೨); ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದದ ಧ್ವನಿತಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಾವು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಯೋಚಿಸಿದರೆ ಸಾಕು; ಉತ್ತರ ಕೂಡಲೇ ತಾನಾಗಿಯೇ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆ (ಸಾಹಿಪ್ರ. ೬೨); ಮೇಲೆ ಉದ್ಧರಿಸಿದ ಪೊನ್ನನ ಅವತರಣಿಕೆಯ ಧ್ವನಿತಾರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು (ಸಾಹಿಸ. ೨೩). [ಧ್ವನಿತ + ಅರ್ಥ]

ಧ್ವನಿತೆಗೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೊರಡಿಸು. ೨. ಮಾತನಾಡು: ಯಾರ ಗಂಟಲೂ ಬೊಬ್ಬಿರಿದು ಧ್ವನಿತೆಗೆಯುವಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣಿಸಲಿಲ್ಲ (ಅಳಿನಿ. ೧೫೮). [ಧ್ವನಿ + ತೆಗೆ$_1$]

ಧ್ವನಿಪರಿವರ್ತನೆ (ನಾ). ೧. ಕಂಠ ಬದಲಾಗುವಿಕೆ. ೨. [ಭಾಷಾಶಾ] ಸ್ವರಗಳ ಬದಲಾವಣೆ, - ರೂಪಾಂತರ: ಸಿಥಿಯನ್ - ದ್ರಾವಿಡ ವರ್ಗಗಳ ಬಾಂಧವ್ಯವನ್ನು ಬೆಸೆಯುವಷ್ಟು, ಧ್ವನಿಪರಿವರ್ತನೆ ಹಾಗೂ ಧ್ವನಿಸ್ಥಾಯಿತ್ವದ ನಿಯಮಗಳು ಈ ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿವೆಯೆ? (ದ್ರಾವಿವಿ. ೩೮). [ಧ್ವನಿ + ಪರಿವರ್ತನೆ]

ಧ್ವನಿಪೆಟ್ಟಿಗೆ (ನಾ). ಧ್ವನಿತಂತುಗಳಿರುವ ಗಂಟಲ ಕುಹರ: ಧ್ವನಿಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಧ್ವನಿ ಹೊರಡುತ್ತದೆ (ಊಠ). [ಧ್ವನಿ + ಪೆಟ್ಟಿಗೆ]

ಧ್ವನಿಪ್ರತಿಫಲಕ (ನಾ). "ಭಾಷಣವೇದಿಕೆ, ಮೊ.ಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿರುವ, ಶ್ರೋತೃವೃಂದದ ಕಡೆಗೆ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ತಿರುಗಿಸಲು ಸಹಾಯವಾಗುವ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟು" (Sounding_board. ಇಂಕನಿ). [ಧ್ವನಿ + ಪ್ರತಿಫಲಕ]

ಧ್ವನಿಪ್ರಸ್ಥಾನ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಧ್ವನಿಯು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದುದೆಂದು ಹೇಳುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ: ಧ್ವನಿಪ್ರಸ್ಥಾನದವರು ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಅರ್ಥವನ್ನೆಲ್ಲಾ, ಅಭಿಧಾವೃತ್ತಿ, ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಗಳೆಂದು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರುವ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದಲೇ ಸಾಧಿಸುವುದು ಅಶಕ್ಯವೆ? (ಭಾರಮೀ. ೩೩೪). [ಧ್ವನಿ + ಪ್ರಸ್ಥಾನ]

ಧ್ವನಿಭ್ರಮೆ (ನಾ). ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಶಬ್ದದ ಸ್ವರೂಪದ ಬಗೆಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಭ್ರಾಂತಿ: ಬೇರೊಬ್ಬರು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯನ್ನು ಓದಿ ಹೇಳಿ ಪ್ರತಿಕಾರನು ಅದನ್ನು ಬರೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಧ್ವನಿಭ್ರಮೆ (Phonetic Confusion) ಆಗುವುದುಂಟು (ಭಾರಪ. ೭೧). [ಧ್ವನಿ + ಭ್ರಮೆ]

ಧ್ವನಿಮಗ್ನ (ನಾ). ೧. ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಆಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೀನನಾದವನು, - ಮುಳುಗಿದವನು. ೨. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಳವಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವವನು. ೧, ೨: ಪದಶಬ್ದಕಾತರನಾಗಿಹನೀತನು . . . ಧ್ವನಿಮಗ್ನನೀತನು ಕವಿಯಂತೆ ಕಾದಲನಿಹನು (ಇಂಚಾಪ. ೬೦-೯೪). [ಧ್ವನಿ + ಮಗ್ನ]

ಧ್ವನಿಮಾ (ನಾ). [ಭಾಷಾಶಾ] ಸ್ವರ; ಧ್ವನಿ; P ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ 'Phoneme' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದ: ಕೊಡಗುಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೩೨ ಧ್ವನಿಮಾಗಳು ಇರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೧೩೮); ತಮಿಳು ವರ್ಣಮಾಲೆಗೆ Phonemic ಪದ್ಧತಿ ಅನುಸರಿಸಿ ಲಿಪಿವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಘೋಷ ಮತ್ತು ಅಘೋಷ ಸ್ಪರ್ಶಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರಧ್ವನಿಮಾಗಳಾಗಿರದೆ, ಉಪಧ್ವನಿಮಾಗಳಾಗಿವೆ (ಭಾಷಾಶಾ. ೦೦೩). 'ರೂಪಿಮಾ', 'ಸ್ವನಿಮಾ' ಪರಾ P 'ಧ್ವನಿಂ ಮಾತೀತಿ ಧ್ವನಿಮಾ'. ಸ್ವರವನ್ನು ಅಳೆಯುವುದು, ಅದರ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರವು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಂಥ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೊಸದಾಗಿ ಟಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. [ಸಂ.]

ಧ್ವನಿಮಾರ್ಪಾಟು (ನಾ). ೧. = ಧ್ವನಿಪರಿವರ್ತನೆ ೧. ೨. = ಧ್ವನಿಪರಿವರ್ತನೆ ೨: ನೋಹಿ, ಚೆಪ್ಪು, ಕತ್ತರಿ, ಹೆಮ್ಮೆ - ಇವು . . . ನೋಂಪಿ, ಬೆಳ್ಪು, ಕಟ್ತರಿ, ಪೆರ್ಮೆ ಈ ಮಾತುಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳು, ತಕ್ಕ ಧ್ವನಿಮಾರ್ಪಾಟುಗಳಿಂದ (Phonetic Changes) ಸಿದ್ಧಿಸತಕ್ಕವು (ಕಬಸಾ. ೧೨೨). [ಧ್ವನಿ + ಮಾರ್ಪಾಟು.]

ಧ್ವನಿಮುದ್ರಕ (ನಾ). ೧. ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಳಸುವ ಉಪಕರಣ, - ಯಂತ್ರ: ನಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಕವಿದೆ (ಊಠ). ೨. ಧ್ವನಿಮುದ್ರಣವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು: ಅವನು ಧ್ವನಿಮುದ್ರಕನಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ಊಠ). [ಧ್ವನಿ + ಮುದ್ರಕ]

ಧ್ವನಿಮುದ್ರಣ (ನಾ). ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ: ಆ ಚಲನಚಿತ್ರದ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಣ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ (ಊಠ). [ಧ್ವನಿ + ಮುದ್ರಣ]

ಧ್ವನಿಮುದ್ರಣಯಂತ್ರ (ನಾ). = ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕ ೧ : ಧ್ವನಿಮುದ್ರಣ ಯಂತ್ರದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದು (ಕಟಿಅಗ. ೩೦ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). [ಧ್ವನಿಮುದ್ರಣ + ಯಂತ್ರ]

ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿದ ತಟ್ಟೆ, ಟೇಪು ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನ. ೨. ಧ್ವನಿಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ತಟ್ಟೆ ಯಾಕಾರದ ಸಲಕರಣೆ : ಮೇಘಮಲ್ಹಾರವನು ಹಾಡಿ ಮಳೆಯನು ಕರೆದ ಗಾಯಕನ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಯನೆ ತಂದು (ಅರಕೋ. ೩೮); ದಶಾಂಶ ವರ್ಗೀಕರಣಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಹತವಾಗಿ ಕೊಳ್ಳಲಾಗುವ ಓಲೆಗ್ರಂಥ, ಹಸ್ತಪ್ರತಿ, ಪುಸ್ತಕ, ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆ, ಚಲನಚಿತ್ರ (Films), ಸೂಕ್ಷ್ಮಪತ್ರಕ (MicroCard) ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು . . . ವಿಭಜಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ (ಗ್ರಂಥಾಲಿ. ೧೮) : ಅಂತು ನನ್ನ ಬರಹ ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿ, ತಮ್ಮ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಇರಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ (ಜಾನಗೀ. VI ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). [ಧ್ವನಿ + ಮುದ್ರಿಕೆ]

ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು : ಅವರು ಭೈರವಿರಾಗದಲ್ಲಿ 'ಚಿಂತಯ ಮಾಂ' ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಯನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ . . . ಮಹಾರಾಜ ೩ ಅದನ್ನು ಎಡಿಸನ್ನನ ಫೋನೋಗ್ರಾಫಿನಲ್ಲಿ (ಮೇಣದ ಸುರುಳಿಯ ಮೇಲೆ) ಧ್ವನಿಮುದ್ರಿಸಿಕೊಂಡರು (ಸಂಗೀತ. ೩೦). [ಧ್ವನಿ + ಮುದ್ರಿಸು]

ಧ್ವನಿಯಿಸು 'ಧ್ವನಿಸು' ನೋ.

ಧ್ವನಿರಮ್ಯ (ಗು). ೧. ಕೇಳಲು ಚೆನ್ನಾಗಿರುವ, – ಮನೋಹರವಾದ. ೨. ಧ್ವನಿಶಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ರಮ್ಯವಾದ : ಸೂಚ್ಯತೆಯಿಂದ ಚೆಲುವಾದ : ಧ್ವನಿರಮ್ಯವಾದೊಂದೆ ಪದವನಿಟ್ಟುದರಿಂದೆ ಕವಿವಾಣಿ ಶೋಭಿಪುದಲ್ತೆ (ಇಂಕಾಪ. ೬೬-೩೦). [ಧ್ವನಿ + ರಮ್ಯ]

ಧ್ವನಿಲೇಖನ (ನಾ). ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು : ಸ್ವಲ್ಪ ದಿವಸಗಳನ್ನು ಜಾನಪದ ಗೀತೆಗಳ ಧ್ವನಿಲೇಖನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಕಳೆದೆ (ಜಾನಗೀ. V, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). [ಧ್ವನಿ + ಲೇಖನ]

ಧ್ವನಿವರ್ಧಕ (ನಾ). ೧. ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು. ೨. ಮೂಡಿದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುವ ಸಾಧನ : (ಧ್ವನಿಗ್ರಾಹಕವನ್ನು ಕಿವಿಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ನಿಸ್ಸಂತಾಪಾರ್ಹ್ಯಧ್ವನಿಯನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೇಳಲಾಗುವ) ಧ್ವನಿವರ್ಧಕ (ಯಂತ್ರ) (Loud-Speaker. ಇಂಕನಿ); ಅದರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿವರ್ಧಕಗಳು ಉಪನ್ಯಾಸಕನ ಭಾಷಣವನ್ನು ಹೊರಸೂಸಲು ಆತುರವಾಗಿದ್ದವು (ಗೋಪುರ. ೦೨೯) ; ಮುಂದುಗಡೆಯೇ ಧ್ವನಿವರ್ಧಕ ವಿನುಗುತ್ತಾ ಭರವಸೆ ಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು (ನಂಟರು. ೩೯) ; ಹೊರಗಡೆಗೆ ಧ್ವನಿವರ್ಧಕಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದರು (ಕಲಾಸಾ. ೮೮). [ಧ್ವನಿ + ವರ್ಧಕ]

ಧ್ವನಿವಾದ (ನಾ). = ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವ : ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೇ ಕೊಡದೆಂದು ಧ್ವನಿವಾದದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ (ಭಾರಮೀ. ೩೩೦). [ಧ್ವನಿ + ವಾದ್ಯ]

ಧ್ವನಿವಾಹಕ (ನಾ). "ಒಂದು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು, ಅಥವಾ ಆಡಿದ ಮಾತುಗಳನ್ನು, ಮತ್ತೊಂದು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಿ ಬರೆಯಲಾಗುವಂತೆ ಧ್ವನಿವೃದ್ಧಿಮಾಡುವ ಸಲಕರಣೆ : ಧ್ವನಿವಾಹಕ" (Dictograph. ಇಂಕನಿ). [ಧ್ವನಿ + ವಾಹಕ]

ಧ್ವನಿವಿಕಾರ (ನಾ). ೧. [ಕಾವ್ಯವಿ] (ಭಯ, ದುಃಖ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ) ಧ್ವನಿಯ ಬದಲಾವಣೆ ; ಸ್ವರವಿಕಾರ : 'ಕಾಕು' ಅಥವಾ ಧ್ವನಿವಿಕಾರದಿಂದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದುಂಟಷ್ಟೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೩೦೬). ೨. [ಭಾಷಾಶಾ] ಮಾತಿನ ವರ್ಣಗಳು ತೇದುಹೋಗುವಿಕೆ ; ವರ್ಣಕ್ಷಯ : ಎತ್ವಕ್ಕೆ ಇತ್ವ, ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಲೋಪ – ಎಂಬೀ ಧ್ವನಿವಿಕಾರಗಳು ಸೇರಿವೆ (ಸಂಶೋಧ. ೮೬). [ಧ್ವನಿ + ವಿಕಾರ]

ಧ್ವನಿವಿಜ್ಞಾನ (ನಾ). ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳುವ ಸ್ವನಗಳನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ, – ಸಿದ್ಧಾಂತ : ಧ್ವನಿವಿಜ್ಞಾನ (Acoustics. ಇಂಕನಿ) ; ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವಾಗ ಧ್ವನಿವಿಜ್ಞಾನದ ವಿವರಣೆ ನೀಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳನ್ನು . . . ಬರೆಯುವರು (ದ್ರಾವಿವಿ. X, ಮೊದಲಮಾತು). [ಧ್ವನಿ + ವಿಜ್ಞಾನ]

ಧ್ವನಿಶಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). = ಧ್ವನಿವಿಜ್ಞಾನ : "ಶ್ರವಣವಿದ್ಯೆ, ಧ್ವನಿಶಾಸ್ತ್ರ" (Acoustics. ಪಾರಿನಿ. ೨). [ಧ್ವನಿ + ಶಾಸ್ತ್ರ]

ಧ್ವನಿಸಂಕೇತ (ನಾ). ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಸಂಕೇತ : ವ್ಯವಹಾರ ಕ್ರಮಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಾನವನು ಮುಟ್ಟಿದ ಮುಖ್ಯಘಟ್ಟವೆಂದರೆ ಧ್ವನಿ ಸಂಕೇತವುಳ್ಳ ವರ್ಣಮಾಲೆಯನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದದ್ದು (ಮುದ್ರಕ. ೮). [ಧ್ವನಿ + ಸಂಕೇತ]

ಧ್ವನಿಸಂಪತ್ತು (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಶಾರೀರ ; ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಶಾರೀರ ; ಕಂಠದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆ : ಮಹಾವೈದ್ಯನಾಥ ಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ಶಾರೀರವು ಧ್ವನಿಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು (ಸಂಗೀತ. ೩). [ಧ್ವನಿ + ಸಂಪತ್ತು]

ಧ್ವನಿಸಾಂಗತ್ಯ (ನಾ). ಧ್ವನಿಗಳ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ, – ಹೊಂದಿಕೆ ; ಸ್ವರ ಮೈತ್ರಿ : ಈ ಇಂಪಿಗೆ ಅವುಗಳ ಧ್ವನಿಸಾಂಗತ್ಯವೇ (Concordance) ಕಾರಣ (ಸಂಗೀಶಂ. ೧೨). [ಧ್ವನಿ + ಸಾಂಗತ್ಯ]

ಧ್ವನಿಸು, ಧ್ವನಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸು ; ಶಬ್ದಮಾಡು. ೨. ಸೂಚ್ಯವಾಗು ; ಹೊರಬೀಳು ; ಸೂಚಿತವಾಗು : ಅಶೇಷವಾಗಿ ಆದ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ನಿನಗೆ ತಿಳಿದಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದಾಗ ತಿಳಿದು ಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ (ಭಾರದ. ೧೧೯). ೩. ಸೂಚ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳು ; ಸೂಚಿಸು : ಇಲ್ಲಿ ಕಾಮಿಯೊಬ್ಬನ ಪ್ರೇಯಸೀ ಚುಂಬನೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಇದು ಚಾಟುರೂಪವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೫೦ ಅಡಿ). **ಧ್ವನಿಯಿಸು** : ೧. ವಂಶಂ . . . ಬಿದಿರಿಂವೆಚಿಸಿದ ಗಾಳಿಯು ಪುದುವಿಂ ಧ್ವನಿಯಿಸುವ ವೇಣು ಕೀಚಕವಕ್ಕುಂ (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೬-೧೮). ೩. ಇದನ್ನು ನಮ್ಮ ಕವಿಗಳು ಧ್ವನಿಯಿಸದೆ ಇಲ್ಲ (ಸಾಹಿವಿ. ೩೦). ೪. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡು, – ಸೂಚಿಸು : ಧ್ವನಿಯೆಂಬುದರಳಂಕಾರಂ ಧ್ವನಿಯಿಸುಗುಂ ಶಬ್ದದಿಂದಮರ್ಥದೆ ದೂಷ್ಯಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೦೯). [ಧ್ವನಿ + – ಇಸು]

ಧ್ವನ್ಯಂತರ (ನಾ). ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಧ್ವನಿ, – ಸ್ವರ, – ನಾದ : ಇಂದೂ ನಾವು ಗಾನವನ್ನು ಕೇಳಿದಲ್ಲಿ ಏಳು ಧ್ವನ್ಯಂತರಗಳಿರುವುದೂ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ವಿದ್ದರೂ . . . ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಅವು ನಮ್ಮ ಖರಹರಪ್ರಿಯ ರಾಗವನ್ನು ಹೋಲುವುದೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುವು (ಭಾರದ. ೫೩೬). [ಧ್ವನಿ + ಅಂತರ]

ಧ್ವನ್ಯಕ್ಷರ (ನಾ). ಧ್ವನಿಕಂಪನಗಳು ಮಾರ್ಪಾಟುಗೊಂಡು ಆದ ಅಕ್ಷರ ; ಟೈಪು : "ಧ್ವನ್ಯಕ್ಷರ (ಮುದ್ರಣ)" (Phonotype. ಇಂಕನಿ). [ಧ್ವನಿ + ಅಕ್ಷರ]

ಧ್ವನ್ಯನುರೂಪತೆ (ನಾ). ಸ್ವರಗಳ ಸಮಾನತೆ, – ಸಾದೃಶ್ಯ : ದ್ರಾವಿಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಧ್ವನ್ಯನುರೂಪತೆ (Phonetic-Correspondence) ಯ ನಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಆದಷ್ಟೂ ಕನ್ನಡಲಿಪಿಯನ್ನೇ ಬಳಸಿದೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೩೨೪). [ಧ್ವನಿ + ಅನುರೂಪತೆ]

ಧ್ವನ್ಯರ್ಥ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯವಿ] ಸೂಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ; ಸಾಂಕೇತಿಕವಾದ ಅರ್ಥ: ಧರೆಯ ಮೇಲಣ ವೈರಿನೃಪರ ದಂಡಿಸಿ ತಂದ ವರವಸ್ತುಚಯವೆಸೆದಿರಲು ಮೆಚ್ಚುವುದು ಮೈಸೂರೆಂದೆಂಬ ನಾಮದೊಂದುರುತರ ಧ್ವನ್ಯರ್ಥವಾಗ (ಕಂಪವಿ. ೨-೩೬). [ಧ್ವನಿ + ಅರ್ಥ]

ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕ (ಗು). ೧. ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಸೂಚ್ಯವಾದಂದು; ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿದಂದು: ಹೇಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯ ಎಂಬುದು ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲವೆ ರಸಾಭಾಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಬಹುದು (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೧೪೯). [ಸಂ.]

ಧ್ವಸ್ತ (ಗು). ೧. ಬಿದ್ದ; ಪತನಹೊಂದಿದ. ೨. ನಾಶಹೊಂದಿದ; ಹಾಳಾದ. ೩. ನಾಶಪಡಿಸಿದ; ಭಂಗಪಡಿಸಿದ: ಕಮಲಾನಂದಕರಂ ... ಧ್ವಸ್ತತಮಸ್ತಮಂ ಹೃತನಿಶಾಟೋಪನೊಲ್ದೀಗೆ ಗೌತಮಗೋತ್ರಾಂಬುಜಷಂಡಚಂಡಕಿರಣಂಗಾದಿತ್ಯನುತ್ಸಾಹಮಂ (ಪಂಚತಂ. ೨-೧೨): ಧ್ವಸ್ತದುರಸುರ ಸುರಶಿರಸ್ತಟೋಪರಿಪರಿಸ್ಪುರತ್ಪದ ಪದನಖಗಭಸ್ತಿವ್ಯತರೋಕ ... ಸಮಸ್ತ ಶುಭಶುಭದಾಯಕ (ಪದ್ಮರಾ. ೨-೧); ಧ್ವಸ್ತಕರಾಲಜಲಂಧರ ಶರ್ವ ಸಮಸ್ತ ಕವಿಸ್ತವಲೋಲ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೭೦). ೪. ಕಳೆದೇಹೋದ. (ನಾ). ೫. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು; ನಿಂದೆ: "ಕೆಟ್ಟ ನುಡಿ ಧ್ವಸ್ತಮೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೨೩-೧೧೦); "ಕೆಟ್ಟ ಮಾತು ಧ್ವಸ್ತಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೬-೨). ೬. ಜಾರಿ ಬಿದ್ದುದು; ಪತನ ಹೊಂದಿದುದು: "ಸ್ರಸ್ತಂ, ಧ್ವಸ್ತಂ, ಭ್ರಷ್ಟಂ, ಸ್ಕನ್ನಂ, ಪನ್ನಂ, ಚ್ಯುತಂ, ಗಳಿತಂ–೭ ಜಾರಿಬಿದ್ದದ್ದು, ಕಳಚಿಕೊಂಬುವದು, ತಪ್ಪಿಹೋಗಿರುವದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೫೦). [ಸಂ.]

ಧ್ವಸ್ತದಿತಿಜ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನು; ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಗೊಳಿಸಿದವನು: ಧ್ವಸ್ತದಿತಿಜಂ ನತಸಮಸ್ತವಿಬುಧಂ ಭುವನವಿಸ್ತರಣಪಾದನೆಸೆದಂ ಫಣಿಪತಲ್ಪಂ (ಜಗವಿ. ೭-೫೦). [ಧ್ವಸ್ತ + ದಿತಿಜ]

ಧ್ವಾಂಕ್ಷ (ನಾ) ೧. ಕಾಗೆ; ವಾಯಸ: "ಅರಿಷ್ಟಃ, ಕರಟಃ ... ಧ್ವಾಂಕ್ಷಃ, ಚಿರಂಜೀವೀ, ವಾಯಸಃ – ಈ ೧೧ ಕಾಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೪೧-೯೨); "ಕಾಕಂ ಚಿರಾಯು ... ಧ್ವಾಂಕ್ಷಂ ... ಕರಟಮೆನೆ ಕಾಗೆ" (ಮಂಗರಾ. ೩೦-೪); ನೀಂ ಧ್ವಾಂಕ್ಷನೆಯಪ್ಪುದಱಿಂದತ್ಯಂತ ಮಾಂಸಭಕ್ಷಣಕಾಂಕ್ಷಿತನುಂ ಸ್ವಭಾವಚಪಲನುಮಾಗಿರ್ಪೆ (ಪಂಚತಂ. ೨೯೫-೦೦). ೨. ಬಕಪಕ್ಷಿ: "ಬಕಕಂಕೆಯುಂಗಂ ಧ್ವಾಂಕ್ಷಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೨೦-೧೪); "ಬಕದಲ್ಲಿಯುಂ ಧ್ವಾಂಕ್ಷಮೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೬೪-೨೦); "ಧ್ವಾಂಕ್ಷಃ – ಕಾಗೆ, ವಿಪಾ ನು ತಿ ನ್ನು ವ ಕೊಕ್ಕರೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೪೨೩). ೩. [ವಾಸ್ತು] ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಎಂಟು ಬಗೆಯ ಆಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ವಾಯಸಾಯ: ಪಸರಿಸ ತರದಿಂ ಧ್ವಜ ಧೂಮ ಸಿಂಹ ಶುನಕೋಕ್ಷಖರಗಜ ಧ್ವಾಂಕ್ಷಂಗಳ್ ದೆಸೆಯಿಂದೆ ಮೂಡಣಾಲ್ಗಂ ದೆಸೆಯಾಯಂ ಶುಭದಮಲ್ಲಿ ಪೆಱವಶುಭಂಗಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೩-೧೪). 'ಧೂಮಪಾಯಂ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ಧ್ವಾಂಕ್ಷಧ್ವಜ (ನಾ). ೧. ಕಾಗೆಯ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ ಪತಾಕೆ; ಕಾಕಧ್ವಜ: ಅಂತು ಯುಗಾಂತ ವಾತಹತ ಕುಲಗಿರಿಯೆ ನೆಲೆಯಿಂ ತಳರ್ವಂತೆ ತಳರ್ದು ಧ್ವಾಂ[ಪಾಠಾಂ. ದೋ]ಕ್ಷಧ್ವಜಮಂಬರತಳದೊಳ್ ವಿಳಿರೆ ತನಗಿದಿರಂ ಬರ್ಪ ರಥಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಥಮನಾಸನ್ನಮಾಗೆ ಪರಿಯಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೩೬). ೨. ಕಾಕಧ್ವಜವನ್ನುಳ್ಳವನು; ಕರ್ಣ. [ಧ್ವಾಂಕ್ಷ + ಧ್ವಜ]

ಧ್ವಾಂಕ್ಷಬಲ (ನಾ). = ಧ್ವಾಂಕ್ಷಸಂದೋಹ: ಧ್ವಾಂಕ್ಷಬಲಂ ಬೆರಸಿಱಿಯ ಕಾಂಕ್ಷಿಯಿಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೩೯-೧೬). [ಧ್ವಾಂಕ್ಷ + ಬಲ$_2$]

ಧ್ವಾಂಕ್ಷಶತ್ರು (ನಾ). ಕಾಗೆಯ ವೈರಿ; ಗೂಬೆ: ಧ್ವಾಂಕ್ಷಶತ್ರುವೇ ನಿನ್ನಯ ದಯೆಯಿಂ ಗಾಣಬಿಚ್ಚಿಯೊಳಿನಿತಂ ಬಲ್ಲಿದನಾದಂ (ಅದ್ಭುತ. ೨೫-೦೦). [ಧ್ವಾಂಕ್ಷ + ಶತ್ರು]

ಧ್ವಾಂಕ್ಷಸಂದೋಹ (ನಾ). ಕಾಗೆಗಳ ಗುಂಪು, -ಸಮೂಹ: ಕುಸುಂಗರುಳಿಂ ದುದಿರುವಡಗಿನ ಬಸಿಗೆ ಬಂದೆಱಗಿದವುಲೂಕಧ್ವಾಂಕ್ಷಸಂದೋಹ (ಕುಮಾರ್ಯಾಧಿ. ೪-೯೩). [ಧ್ವಾಂಕ್ಷ + ಸಂದೋಹ]

ಧ್ವಾಂಕ್ಷಾರಾತಿ (ನಾ). = ಧ್ವಾಂಕ್ಷಶತ್ರು: "ಉಲೂಕಃ, ಕೌಶಿಕಃ, ಧ್ವಾಂಕ್ಷಾರಾತಿಃ, ನಿಶಾಟನಃ – ಈ ೪ ಗೂಗೆ" (ಹಲಾಯು. ೪೧-೯೩). [ಧ್ವಾಂಕ್ಷ + ಅರಾತಿ]

ಧ್ವಾಂತ (ನಾ). ೧. ಕತ್ತಲೆ; ಅಂಧಕಾರ: "ತಿಮಿರಂ ಸಂತಮಸಂ ಧ್ವಾಂತಮಂಧಕಾರಂ ತಮಂ ತಮಿಸ್ರಮದಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೧-೬೩); "ತಿಮಿರಮವನಿಚ್ಛಾಯೆಯುಂಧಕಾರಂ ಧ್ವಾಂತಮಮರ್ದ ಕತ್ತಲೆಯೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೦-೮); ಪಸರಿಸಿದ ಕುತೀರ್ಥ ಧ್ವಾಂತಮಮಂ ತೊಲ್ದಿ ಭವ್ಯಪ್ರಸರಕಮಲಬೋಧಾವಾಪ್ತಿಯಂ ತಾಳ್ದಿ (ಅಜಿಪು. ೧-೧೬); ಪೊಕ್ಕಳಾ ಕನ್ನೆಯುಮವನಿತಲಾಲಿಂಗಿತಾನೇಕಶಾಖಾಜನಿತಧ್ವಾಂತಾಂತರಾಲ ಪ್ರಬಲವಟಮನೇಗೆಯ್ಯುದ್ವೇಗವೇಗಂ (ಪಂಚಾಮೃ. ೮-೭); ಚಕ್ರರವಿ ದೈತ್ಯಧ್ವಾಂತಮಂ ಗೆಲ್ದ ಭೂಭಾರಚ್ಛೇದವಿನೋದಿ ಕೃಷ್ಣನೆಮಗೀಗಾನಂದಸಂದೋಹಮಂ (ಜಗವಿ. ೧-೧); ಪರಮತಧ್ವಾಂತ ಪ್ರಚಂಡಭಾಸ್ಕರಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೧-೨೦); ಬಳೆಗುಂ ತತ್ಕ್ಷಣ ಶಾಂತಸಾಂಧ್ಯರುಚಿವಹ್ನಿಜ್ವಾಲಧೂಮ್ಯಂ ಸಮುಜ್ಜ್ವಳ ಸಂಧ್ಯಾಂಶುರಸಾಲಪಲ್ಲವನವಗ್ರಾಸಾತಿ ಮೇದಸ್ವಿ ಕೋಕಿಳಕ್ಕಂದಂ ರಜನೀಮುಖಾರುಣನವಾಸ್ಯಕ್ಸ್ನಾನದ್ಯಮ್ಸುರಾವಳಿ ತಾನೆಂಬಿನಮುರ್ಬಿ ಜರ್ಬಿ ಜಗಮಂ ಧ್ವಾಂತಂ ಸಮಂತನ್ನಗಂ (ಚಳವಿ. ೬-೧೧). ೨. ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು: ರೌರವ ಧ್ವಾಂತ ಶೀತ ... ಕಾಲಸೂತ್ರಗಳೆಂಬವೇ ಎಂಟು ನರಕಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೧೬೪). [ಸಂ.]

ಧ್ವಾಂತಧ್ವಂಸಿ (ನಾ). ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುವವನು; ಸೂರ್ಯ. [ಸಂ. ಧ್ವಾಂತಧ್ವಂಸಿನ್]

ಧ್ವಾಂತಬಂಧ (ನಾ). ಕತ್ತಲೆಯ ಕಟ್ಟು: ದಿನಕರಕರನಿಕರಂಗಳ್ ಘನವಿವರಪ್ರಸರಮಾಗಿಯುಂ ತಮ್ಮಂ ಕಂಡನಿತಱೊಳೆ ತೆರಳ್ದನ್ನಾ ಮನೋಗತಧ್ವಾಂತಬಂಧಮಳಱಿತ್ರಿಲ್ಲಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೬೩). [ಧ್ವಾಂತ + ಬಂಧ]

ಧ್ವಾಂತವಿಧ್ವಂಸನ (ಗು). ೧. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ: ರಿಪುದುರ್ಗಧ್ವಾಂತವಿಧ್ವಂಸನಖರಕರನೀ ಬಂದನೀ ಬಂದನೆನ್ನೋರ್ವಿಗರ್ವೋರ್ವೀಧ್ರಸಂಭೇದನಪವಿಧರನೀಬಂದನೀಬಂದನು (ರಾಜಶೇ. ೬-೧೭). (ನಾ). ೨. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು. ೩. ಸೂರ್ಯ. ೪. ಚಂದ್ರ. [ಧ್ವಾಂತ + ವಿಧ್ವಂಸನ]

ಧ್ವಾಂತಹರ (ನಾ). ೧. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು; ಸೂರ್ಯ. ೨. ಚಂದ್ರ: "ಧ್ವಾಂತಹರಂ ದ್ವಿಜರಾಜನರ್ಣವಪ್ರಿಯತನಯಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೨-೬೮). [ಧ್ವಾಂತ + ಹರ$_1$]

ಧ್ವಾನ (ನಾ). ಧ್ವನಿ; ಶಬ್ದ; ನಾದ: "ಹ್ರಾದಃ, ನಾದಃ ... ಧ್ವಾನಃ ... ಘೋಷಃ–ಈ ೮ ಧ್ವನಿ" (ಹಲಾಯು. ೨೩-೦೩೭); ರೋದೋಂತರ್ಭಾಗದೊಳ್ ದುಂದುಭಿಗಳೆಸೆಯೆ ಮಾಂಗಲ್ಯಗೀತಪ್ರಣಾದಂ ವಾದಿತ್ರಧ್ವಾನದೊಳ್ ... ತಳರ್ದಂ ರಾಗದಿಂ ಸಾರ್ವಭೌಮಂ (ಆದಿಪು. ೧೧-೧೪); ಚಕಿತೋದ್ಯತ್ಪಕ್ಷಿಪಕ್ಷಸ್ವನದೊಳಮರ್ದ ಕೋಳಾಹಳಧ್ವಾನದಿಂ ... ವಿಂಧ್ಯಂ ನಡುಗೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೫೩); ಆಗಳಖಿಳ ಜಯಜಯಧ್ವಾನವೊದವೆ (ಪಂಚಾಮೃ. ೧೧-೩೪ ವ); ಅತಿಧ್ವಾನದಿಂದೆಬ್ಬಿಸಿದಳಬ್ಬರಿಸಿ ಗಂಡನಂ ಮನೆಯೊಳೊಱ ಗಿರ್ದವರನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೧); ಉಲಿವುತಿರ್ದುದು ಜಯಜಯಧ್ವಾನದಲಿ ಸುರಕಟಕ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೬-೨೦೦); ಓ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ಓ! ಎಂಬಾ ಮಹಾಧ್ವಾನಮಸುರನುಸಿರಿಂದುರ್ಕಿ ರೋದಿಸಿತು (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೩೯-೨೬೭). [ಸಂ.]

ಧ್ವಾನಿತ (ಗು). ಸದ್ದು ಮಾಡಿದ; ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ: ಧ್ವಾನಿತ ದೇವದುಂದುಭಿರವಂ ... ಒಪ್ಪಿದುದು ರಾಜಿತ ರಾಜಗೃಹಾಂತರಾಳದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೭೪). [ಸಂ.]

ನ

ನ (ನಾ). ೧. ಕನ್ನಡ ವರ್ಣಮಾಲೆಯ ನಲವತ್ತನೆಯ ಅಕ್ಷರ: ವ್ಯಂಜನಗಳು :– ವರ್ಗೀಯ : ಕ ಖ ಗ ಘ ಙ . . . ತ ಥ ದ ಧ ನ (ಕೃಪಿಡಿ. ೩). ೨. ಶೂನ್ಯದ ಸಂಕೇತ ; ಸೊನ್ನೆ : "ನಿರುತದಿಂ ಕಟಪ[ಯ] ಮೆನಲೊಂದು . . . ಅಞ ಞ ಧ ಳವೊಂಬತ್ತು ನಂ ಸೊನ್ನೆಯಿಂತಿ ವಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೪-೦೦). ೩. [ಛಂದ] ಅಕ್ಷರಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಮೂರು ಲಘುಗಳುಳ್ಳ ಗಣ ; ನಗಣ (ಲ ಲ ಲ) : ಮಯರಸತಜಭನಲಗವಿನಿಚಯಮೆಂಬವು ನಿಯಮದಿಂ ಗಣಾಕ್ಷರಮಕ್ಕುಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೩೬) ; "ಯಮಾತಾರಾಜಭಾನಸಲಗಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರು ಮೂರಕ್ಷರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಮೊದಲನೆಯಕ್ಷರವು ಗಣದ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು (ಕೃಪಿಡಿ. ೬೦).

ನಂಗಮ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಗೆದೆಯು ಪನ್ನೆರಡಱ ನಾಟ್ಟುಗ್ಗಾವುಣ್ಣ ಸೀಬಳ್ಳಿಯಱಿಹಯ್ಯನ ಜೇಷ್ಠಪುತ್ರ ನಂಗಮ್ಮನ ಮಗ ಜೋಗಯ್ಯಂಗೆ ದಯಾಗೆಯ್ದು ಕೊಟ್ಟ ಸ್ಥಿತಿ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೪೬೬-೦೮ ; 991). [? + ಅಮ್ಮ$_1$]

ನಂಗರಿ 'ನಾಂಗರಂ$_1$' ನೋ.

ನಂಗರು 'ಲಂಗರು' ನೋ.

ನಂಗಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ನಙ್ಗಲಿಯ ಸಟ್ಟಿಯಂ ಪೆತ್ತದ ಕೆಱೆಯ × × × ಳಗೆ ಮಾತೆಗೆ ದೇವಭೋಗಮ್ ಪಡಿಕ್ಕೊಳ ಕಳನ್ ಇಱಿಸಿದೊಮ್ (ಪ್ರುಆರಿ. ೦೯೨೩, ೩೩-೪ ; 788) ; ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಹೊಯ್ಸಳದೇವರು ಮೂಡಲ ನಂಗಲಿಯ ಪಡಿಯಗಟ್ಟಂ . . . ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯುತ್ತಮಿರ್ದ್ದು (ಎಕ. V, ಹಾಸನ. ೧೦೨-೦೨ ; 1123) ; ತಳಕಾಡು ಗಂಗವಾಡಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಕೊಂಗು ನಂಗಲಿ ಕೊಯತೂರ್ತ್ತರೆಯೂರುಚ್ಚಂಗಿ . . . ಎಂದಿವು ಮೊದಲಾಗೆ ಪಲವು ದುರ್ಗಗಳಂ ಕೊಂಡು (ಎಕ. II, ೩೮೪-೦೨ ; 1123) ; ಕೊಂಗು ನಂಗಲಿ ಬನವಸೆ . . . ಯಿಂತೀ ಸಮಸ್ತದುರ್ಗಂಗಳ . . . ಕೊಂಡು (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೪೦-೩೩ ; 1180). [?]

ನಂಗಲ್ಲು 'ಲಂಗರು' ನೋ.

ನಂಗಿಲು (ನಾ). ಅಂಗುಳಿನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಿರುವ ಮಾಂಸದ ತುಂಡು ; ಕಿರುನಾಲಗೆ : ಮತು ಅಂಗುಳಿನ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸಡಿಲವಾಗಿ ನಡುವೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುವುದು ನಂಗಿಲು (ಕಿರ್ನಾಲಗೆ) . . . ಗೊರಕೆಯ ಸದ್ದಾಗುವಾಗ ನಂಗಿಲು ಕಂಪಿಸುತ್ತದೆ (ಶವಿಕೋ. I, ೬೦). [?]

ನಂಚು$_1$ 'ನಂಜು$_1$' ನೋ.

ನಂಚು$_2$ (ಕ್ರಿ). (ಕರಾ) ನಂದಿಸು ; ಆರಿಸು : ದೀಪ ನಂಚಿ ಮಲಗಿರಿ, ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಾಯಿತು (ಬೂರಿ). [<ನಂದಿಸು$_1$]

ನಂಜ$_1$ (ನಾ). ೧. ನಂಜುಳ್ಳವನು ; ವಿಷವನ್ನುಂಡವನು ; ನಂಜುಂಡ ಶಿವ. ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು. 'ನಂಜಯ್ಯ' ಪರಾ.

ನಂಜನ ಗೂಡು, ನಂಜಲುಗೂಡು = ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಪಿಲಾ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪವಿತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರ : ನಂಜನಗೂಡ್ದಾದೀಲಿ ಕಲ್ಲಿಲ್ಲ ಮುಳ್ಳಿಲ್ಲ (ನಾಡಪ. ೦೦೧) ; ನಂಜಲುಗೂಡ ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸಮಿಪದಲಿ ನೆಲಸಿದ ವೀರಭದ್ರದೇವರ ಕಲ್ಲುಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಿವಾಸಿ ಮಠದ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನಡದುಬಹ ಮಹತ್ತಿನ ಆರೋಗಣೆಯ ಸಯಿದಾನಂ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವಶಾಸನದ ಕ್ರಮವೆಂತೆಂದರೆ (ಎಕ. III (R), ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೭೭-೬ ; 1476) ; ಪ್ರಧಾನ ದೇವರಾಜಯಗಳ ನಂಜಲುಗೂಡಲು ಮಾ × ಸಿ × × × ಯ ನಂಜರಾಯಗಳು ಕೊಟ ಗ್ರಾಮ (ಎಕ. III (R), ನಂಜನ. ೨೭೩-೩೦ ; 1488). [ನಂಜು$_2$ + – ಅ$_7$]

ನಂಜ$_2$ 'ನಂಜೆ' ನೋ.

ನಂಜನೆಲ 'ನಂಜೆನೆಲ' ನೋ.

ನಂಜಪ್ಪ (ನಾ). = ನಂಜ$_1$ ೧ : ನಂಜಪ್ಪ ಬೆಳೆದನೆ ನಂಜುಬಟ್ಟಲ ಹೂವ (ನಾಡಪ. ೦೦೦). [ನಂಜ$_1$ + ಅಪ್ಪ$_1$]

ನಂಜಯ 'ನಂಜಯ್ಯ' ನೋ.

ನಂಜಯ್ಯ, ನಂಜಯ (ನಾ). ೧. = ನಂಜ$_1$ ೧ : ನಂಜಯ್ಯ ಸೋತನು ಚಾಮುಂಡಿ ಗೆದ್ದಳು (ನಾಡಪ. ೦೦೨). ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ನಂಜಯ್ಯನು ಬಸವರಾಜದೇವರನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನು ಮಾಡ್ಸಿ (ಎಕ. IV (R), ಚಾಮರಾ. ೩೪೨-೬ ; 1487). **ನಂಜಯ** : ೨. ನಂಜಯ ಧರ್ಮವ ಬರಿಸಿದ (ಎಕ. III (R), ನಂಜನ. ೯೦-೨ ; 1432) ; ಸಾಲಿಗಾಮಿಯ ಪಂಡಿತ ಮಾದಿರಾಜರು ಬರೆದ ಶಾಸನ ಕಲುಕುಟಿಗ ದೇವೋಜ ಮಾಡಿದ ರೂವಾರಿ ನಂಜಯ (ಪ್ರುಆರಿ. ೦೯೨೬, ೪೯-೦೩ ; ?). [ನಂಜ$_1$ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ನಂಜವಟ್ಟಲು 'ನಂದಿಬಟ್ಟಲು' ನೋ.

ನಂಜಾರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಸುರಸೆ : "ನಾಕುಲೀ, ಸುರಸಾ . . . ಹಾವುಕಣ್ಣನ ಗಿಡ, ನಂಜಾರೇಗಿಡ, ಮುಂಗೀವೋವುಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೩೮). [?]

ನಂಜಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ೧. ವಿಷದಿಂದ ಕೂಡಿರು, – ತುಂಬಿರು : ನೀನೆಲಗೆ ! ನಂಜಿಡಿದ ಪಾವಂತೆ ಮೋಸದಿನಡಂಗಿರ್ದು ಮನೆಯೊಳ್, ಗುಟ್ಟಿನೊಳೆ ನೆತ್ತರನ್ ಪೀರ್ದ್ದಪೆ ! (ಅಂತಿಗೊ. ೨೪-೩೦೭). ೨. (ಅಲಂ) ದ್ವೇಷದಿಂದ ತುಂಬಿರು ; ಮತ್ಸರದಿಂದ ಕೂಡಿರು : ಪೆಱವ ದಂಪತಿಗಳಭಿನವಿಸಿ ವಂಂಜರಂ ಮಱುಗಿಳಿಗಳಂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ನಂಜಿಡಿದ ಮನದವಾತ್ಮಂ ನೋಡಿ ತನ್ನ ಸುತನಂ ಬೈಯುತಿಂತೆಂದನು (ಪ್ರಮಿಥಾ. ೩೧-೩೨). [ನಂಜು$_2$ + ಇಡಿ$_2$]

ನಂಜಿಡು (ಕ್ರಿ). ವಿಷವನ್ನು ಬೆರಸು, –ಸೇರಿಸು : ಸಲ್ಲಲಿತವಹ ಪುಣ್ಯಕಾವ್ಯ ಕಥನದೊಳು ಮುನ್ನಿಲ್ಲದುದ ನುಡಿದುಳ್ಳುದಂ ಪೂಳ್ದು ಹುಲ್ಲುಹೊಲನೆಲ್ಲವಂ ಪೊಗಳ್ ಸುಧೆಯೊಳಗೆ ನಂಜಿಡುವಂತೆ ಮೇಳವಿಸಿ ಪೇಳೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೫). [ನಂಜು$_2$ + ಇಡು$_1$]

ನಂಜಿನಕೊರಡು (ನಾ). ವಿಷಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ವಿಷವೃಕ್ಷ ; ಕಾಸರ್ಕ : ನಂಜಿನಕೊರಡು, ಕಾಸರ್ಕನ ಮರ, ವಿಷಮುಷ್ಟಿ, ಇಟ್ಟಿ (ಪ್ರುಶಿಗಿ. ೬೩-೦೯೮೩), ಹಂಬುಕಳ್ಳಿ, ನಂಜಿನಕೊರಡು, ಸಮುದ್ರಪಾಲ, ಕಾಚಿ, ಬದನೆ, ಉರುಳಗಡ್ಡೆ (ವಮ್ಯನು. ೨೩೪). [ನಂಜು$_2$ + ಕೊರಡು?]

ನಂಜಿಲಿ (ನಾ). ವಿಷಯುಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಇಲಿ : ಧರೆಯೊಳ್ ನಂಜಿಲಿ ನಲ್ಲಿಜುಂಪೆ ಮೊದಲಾದೆಲ್ಲಂ ವಿಷಗ್ರಾಹಿಗಳ್ (ಖಪಂದ. ೧-೬೯). [ನಂಜು$_2$ + ಇಲಿ$_1$]

ನಂಜು₁, ನಂಚು₁, ನೆಂಚು, ನೆಂಜು (ಕ್ರಿ). (ಊಟದೊಂದಿಗೆ ರುಚಿಗಾಗಿ ಉಪ್ಪಿನಕಾಯಿ, ಪಲ್ಯ, ಗೊಜ್ಜು, ಚಟ್ನಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು) ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ತಿನ್ನು, – ನೆಕ್ಕು, – ಬಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು: "ನಂಜು–ಈಷಲ್ಲೇಹನೇ (ನಂಚಿಕೊ), ವಿಷೇ ಚ" (ಶಮುಕಾ); ಸವಿವ ವಸ್ತುವನುಂಬ ವಸ್ತುವ ಕುಡಿವ ನಂಜುವ ಸುರಿವವುಳವಸ್ತುಗಳ ಅವನೀಶಗರಸಿಯರಿಗೆ ಬಡಿಸಿದರು (ಛಕಚ. ೪-೮೦); ಮಂಜುವುಳಿ ಬರ ಲೇಸು ಪಂಜು ಇರುಳಲಿ ಲೇಸು ನಂಜುತ್ತ ಲುಣುವ ಹಾದರದ ಕಳ್ಳಂಗೆ ಬಂಜೆ ಲೇಸು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೭೮೦); ಎಲ್ಲರೂ ... ಉಪ್ಪಿನಕಾಯಿ ತರಿಸಿಕೊಂಡು, ನಂಜುತ್ತಾ ಹಿಗ್ಗಿನಿಂದ ಊಟ ಮಾಡಿದರು (ಕುಡಿಕೊ. ೩೩೭). **ನಂಚು₁**: ನಂಚುವುದಕ್ಕೆ ಹುಚ್ಚೆಳ್ಳಿನ ಚಟ್ನಿ ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಕಾಣ (ದಾನಚಿಂ. ೮೪). **ನೆಂಚು**: ನಿಂಬೆಯ ಹಣ್ಣಿನ ಹುರಿಹಣ್ಣ ನೆಂಚುತ (ಜ್ಞಾನಚ. ೩೯-೦೪೩). **ನೆಂಜು**.

ನಂಜಿಕೊಳ್ಳು, ನಂಚಿಕೊಳ್ಳು, ನೆಂಜಿಕೊಳ್ಳು = (ಊಟದೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಂಜನಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು) ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ತಿನ್ನು; ಬಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು: ಊಟದಲ್ಲಿ ನಡುನಡುವೆ ಉಪ್ಪಿನಕಾಯಿಯನ್ನು ನಂಜಿಕೊಂಡರೆ ಅದೆಂತಹ ಸ್ವಾರಸ್ಯ! (ನಾಝ್ನುಡಿ. ೨೮); ಅದರೊಡನೆ ನಂಜಿಕೊಳ್ಳಲು ವ್ಯಂಜನ ಸಾಮಗ್ರಿ ಬೇಡವೇ? (ನಂಟರು. ೦೧೯); ನಂಜಿಕೊಳ್ಳಲು ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಪಲ್ಯವಿತ್ತು (ಧೂಮಮು. ೦೦೦); "ಅವದಂಶಃ, ಉಪದಂಶಃ ... ಭೋಜನದಲ್ಲಿ ಬಾಡಿಸಿಕ್ಕೊಂಬುವ ಉಪ್ಪಿನಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು. ನಂಚಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು" (ಸಿದ್ಧಾಂಕಿ. ೨೭೪); ನೆಂಜಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಕಾಳದ ಆದರೆ ಆಗಬಹುದು (ನನ್ನೂರು. ೫೭). [ದೇ.॥ ತೆಲು. ನಂಜು, ನಂಚು]

ನಂಜು₂ (ನಾ). ೧. ವಿಷ; ಗರಳ: "ಗರಲಂ ನಂಜು ವಿಷಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೯-೮); "ಬಿಸದೊಳೀಷಲ್ಲೇಹನದೊಳು ನಂಜೆಂದೆಂಬ ಶಬ್ದ ಸಲ್ಗುಂ ಸತತಂ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೮೫); ಬಾಯ್ವಾಳ್ಣಿಯೊಡನೆ ಕಿಚಿಕಿಚಿದೆ ನಂಜನೂಡಿ ಬಟಿಕೆ ಬಳೆದೊಡಾಹಾರದೊಳೂಡಲ್ ತಗುಳ್ದೊಂ (ಸದ್ಧಾರಾ. ೧೮೭-೨೪); ಇನಿಯವು ಮೊದಲೊಳ್ ನಂಜಿನ ಪನಿವೊಲ್ ಬಟಿಕೆಯ್ದ ಮುಳದು ಕೊಂದಿಕ್ಕುವುವು (ಆದಿಪು. ೦೪-೧೨೩); ಸುಯೋಧನಂ ... ಮನದೊಳಾ ದೇವದಿಂ ದೇವಕೀನಂದನನ ಮೇಲಿವಾಯ್ದುದುಂ ನೇಜಿನ ಮೇಲಿವಾಯ್ದು ನೊಟವಿನಂತುರುಳ್ದರೆ ಪಾಯ್ದು (ಪಂಪಭಾ ೯-೩೯ ವ); ಯದುಕುಲ ಜಲನಿಧಿಯೊಳ್ಪುಟ್ಟಿದೆಯಮರ್ದುಂ ನಂಜುವೊಡನೆ ಪುಟ್ಟುವವೋಲ್ (ಗದಾಯು. ೭-೫೭); ಅವಳ ವಚನ ಬೆಲ್ಲದಂತೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಪ್ಪುದು ನಂಜು ಕಂಡಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೧೧೦); ಗಾಳಿಯಳ್ಳಿಯನಿಬಿಯಲಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯಲಿ ತಟ್ಟಿಯವ ಕಡುಹಿನ ಕಾಳಕೂಟದ ನದಿಗೆ ನಂಜಿನ ಹೊನಲು ಬೆರಸಿದರೆ ವಾಳೆಯವೆ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೧೪-೬೧); ನಂಜಿಗೆ ಮದ್ದಿಲ್ಲ, ಬಂಜೆಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೨. ವಿಷವನ್ನುಳ್ಳದಂ; ಹಾವು; ಸರ್ಪ: ಕಂಜಸಂಭವಪಿತನ ಬಂದನು ನಂಜಿನಲಿ ಪವಡಿಸುವ ಬಂದನು (ಕುಬ್ಜಾಳು. ೮-೫೦). ೩. ರಕ್ತವು ವಿಷಪೂರಿತವಾಗಿರುವಿಕೆ, – ಕಲ್ಮಷಯುಕ್ತವಾಗಿರುವಿಕೆ: (೬). ೪. ಕಷ್ಟ; ಹಿಂಸೆ; ತೊಂದರೆ: ನಂಜು ನಿನಗದು ಲಿಂಗಮುದ್ರೆ ಸುರಂಜಿಸುವ ಕುಲ ಬೇಡ ನಾನಿದಕಂಜುವವನಲ್ಲ (ಬಸಪು. ೨೭-೨೬). ೫. ಮಾನಸಿಕವಾದ ಅಶಕ್ತತೆ, – ನಿಸ್ಸತ್ವ: (೬). ೬. (ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯ) ಕೊಂಕು; ಅಸೂಯೆ; ಅಹಿತ: ಅವಳ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಬರೀ ನಂಜೇ ತುಂಬಿದೆ (ರೂಢಿ).

ನಂಜಾಗು = ೧. ವಿಷಪ್ರಾಯವಾಗು; ವಿಷವಾಗು: ನಲನೆ ಬಾಯ್ದೆ ಚಿದಪ್ಪುದು ಆಕಾಶಂ ಮೇಗೆ ಕವಿದಪ್ಪುದು ಗಾಳಿಯೆ ನಂಜಾದುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೯೪ ವ); ನಾರಿ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಳವೊಡೆ ತಾಯ ಮೊಲೆವಾಲು ನಂಜಾಗಿ ಕೊಲುವೊಡೆ ಇನ್ನಾರಿಗೆ ದೂಱುವೆನಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೩೬); ಮೊಲೆವಾಲುಂ ನಂಜಾದೊಡೇನಂ ವಿಚಾರಿಪೆಂ (ವಾಗೀಶ. ದೇ. ೨೭೧-೬). ೨. ವಿರೋಧವಾಗು; ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗು; ವಿಷಮಿಸು: ಸ್ವರವು ಕೋಗಿಲೆಯೆಂದು ಮೌನವ ಧರಿಸಿ ... ಕುರುಳು ಮಧುಕರಗಳೆಂದಳವಳಿದು ಹೆದಱುವಳರಸಿಗಾದುದು ತನ್ನ ತನು ನಂಜಾಗಿ ವಿರಹದಲಿ (ಜೀವಂಧ. ೦೦-೩೪); ಹೆಚ್ಚು ಅಳಬೇಡ ನಂಜಾದೀತು (ಕುಸುಸಂ. ೨೩೩); ಇಂದಿನ ಇಂದುವಿನ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನ ಕರಿನೆರಳು ಮುಂದಿನ ಭಯ ನಂಜಾಗಿರೆ ಇಂದು ಕಂದುಗೊರಳು! (ಕಲ್ಕೋಲ. ೭೦-೩); ತೆಂಗಿನ ಮರದ ಹಸಿ ಗೊದವ್ವೆಗಳನ್ನು ಕಡಿದರೆ ಗಿಡಕ್ಕೆ ನಂಜಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). ೩. (ಗಾಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಕೊಳೆತು ಕೀವು ತುಂಬಿ) ವಿಷಪ್ರಾಯವಾಗು: ಗಾಯ ನಂಜಾಗಿ ಊದಿಕೊಂಡಿದೆ (ರೂಢಿ). 'ನಂಜುರೋಧಕ' ಪರಾ.

ನಂಜಿನ ಸುಳಿ = ವಿಷವೃತ್ತ; ವಿಷಚಕ್ರ; ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವುಳ್ಳ ದೋಷ; ಒಂದನ್ನೊಂದು ತೀವ್ರಗೊಳಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳ ವ್ಯೂಹ: ಉತ್ಪನ್ನ ಹೆಚ್ಚಾದಂತೆ ಕೆಲಸಗಾರರ ನಿರುದ್ಯೋಗತನ ಇನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುವದು ... ಇದರಿಂದ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಗತಿಯು ಇನ್ನೂ ಮಂದವಾಗಿ ನಿರುದ್ಯೋಗಿತನ ಇನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಇದೊಂದು ನಂಜಿನ ಸುಳಿ (ಮೂಅರ. ೧೬೬). P ಇದು ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ Vicious circle ಎಂಬುದರ ಅನುವಾದ. **ನಂಜಿನುರುಳಿ** = ವಿಷದ ಗುಳಿಗೆ: ಕಾಂತೆಯರ ಮೆಲ್ನುಡಿಯುಂ ನಂಜಿನುರುಳಿಯನ್ನದೆ ಮುದ್ದುನುಡಿಯೆಂದೊಡಂ ... ತನ್ನ ಕೇಡಂ ಬಗೆವನಲ್ಲದೆ ಸುಖಮಂ ಬಗೆಯಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೦೫೫). **ನಂಜಿನೊಡೆಯ** = ಹಾವುಗಳ ಒಡೆಯ; ಆದಿಶೇಷ: ನಂಜಿನೊಡೆಯನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿ ತಮದೊಳ್ ಪರಂಜ್ಯೋತಿ ಮಯನಾಗಿ ಬೆಳಗುವನ ಚರಣಕಂಜವ ಭಜಿಸು ಕಂಡ್ಯ ಮನವೆ (ಪ್ರುರಂದ. ೫-೦೦೭-೨). **ನಂಜು ಕಾರು** = ಕರುಬು; ಹೊಟ್ಟೆಕಿಚ್ಚು ಪಡು: ನೆರೆಹೊರೆಯವರನ್ನು ನೋಡಿ ನಂಜುಕಾರೋದೇ ಅವರ ಸ್ವಭಾವ (ರೂಢಿ). **ನಂಜುನುಡಿ** = ಚುಚ್ಚುಮಾತು; ಕರುಬಿನ ಮಾತು; ಮಾತ್ಸರ್ಯದ ಮಾತು: ಕೆಲವರು ನಂಜುನುಡಿಗಳನ್ನಾಡಿ ಬೇರೆಯವರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೋಯಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಞ್ಚು; ಮಲ. ನಞ್ಚು; ತುಳು. ನಂಜು, ನಂಜಿ; ಪರ್ಜಿ. ನೆಂಜಿ]

ನಂಜುಂಡ (ನಾ). ೧. ವಿಷವನ್ನು ಕುಡಿದವನು; ವಿಷಕಂಠ; ಶಿವ; P ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೈಸೂರುಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಪಿಲಾನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ನಂಜನಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರುವ ದೇವರು: ಶ್ರೀನಂಜುಂಡದೇವರಿಗೆ ... ಸಲುವ ವೃರ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೧೧-೪; 1517); ಪಿಂಜರಿಯ ನಗಮೊ ... ಸುಧೆಯಾ ರಂಜಿಪ ರಾಶಿಯೊ ತಾನೆನೆ ನಂಜುಂಡನ ಸದನವೊಂದು ಸಲೆ ಶೋಭಿಸುಗುಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೮-೩೪); ಬಿಡದೆ ಭಕ್ತರ ಸಲಹುವ ಚೆನ್ನ ನಂಜುಂಡನಡಿದಾವರೆಗೆಱಗುವೆನು (ಕಂಸವಿ. ೦-೭); ನಂಜುಂಡಿಸರೇನು ಗತಿ? ಅಂಜುವರೆ ಹ್ರಸ್ವಮತಿ? ಅವನಿರುವುದರೆ ಕೆಲಸ ಕಾಗಿ; ನಂಜುಂಡನನು ಕರೆದು ಕೂಗು! (ಪ್ರಾಂಚಚ. ೪೪-೬). 'ಅಮರ್ದುಂಡ' ಪರಾ. ೨. 'ರಾಮನಾಥಚರಿತೆ' ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದ ಕನ್ನಡದ ಒಬ್ಬ ಕವಿಯ ಹೆಸರು: ಮಾಧವನಾತ್ಮಜ ನಂಜುಂಡನಾ ನೊಡವಿ ವೇಳೆದನೀ ಕೃತಿಯ (ಕುರಾಚಾಂ. ೧-೭೨).

[ನಂಜು₂ + <ಉಣ್ + – ಅ₇]

ನಂಜುಂಡೀಸ್ವರ 'ನಂಜುಂಡೇಸ್ವರ' ನೋ.

ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ (ನಾ). = ನಂಜುಂಡ ೧: ಶ್ರೀಕಪಿಲಾಕೌಂಡಿಲ್ಯ ಸಂಗಮದ ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಅಂಗರಂಗಭೋಗವಿನಿಯೋಗಕ್ಕೆ; ... ನಡಸುಮತಾಗಿ (ಎಕ. III (B), ನಂಜನ. ೧೩೫-೫; 1399); ಕಪಿಲಾ ಕೌಂಡಿನ್ಯ ಸಂಗಮದಲಿ ಪ್ರಸನ್ನರಾದ ಶ್ರೀನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ... ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು (ಎಕ. III (B), ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೨೪-೬; 1480)

ಶ್ರೀನಂಜುಂಡೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿಯವರ ಸಂನಿಧಿಗೆ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೧-೧; 1945); ಭೂಕೈಲಾಸಪತಿಯಾದ ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿಗೂ ಜಗಜ್ಜನನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತೀದೇವಿಗೂ . . . ಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು (ಮಹಾವಂ. II, ೩೭೭). [ನಂಜುಂಡ + ಈಶ್ವರ]

ನಂಜುಂಡೇಸ್ವರ, ನಂಜುಂಡೀಸ್ವರ (ನಾ). = ನಂಜುಂಡ ೧ : ಶ್ರೀ ನಂಜುಂಡೇಸ್ವರದೇವರ ಅಮೃತಪಡಿಗೆ . . . ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೊಟೆವು (ಎಕ. III (R), ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೨೯-೩; 1546). **ನಂಜುಂಡೀಸ್ವರ** : ಶಿಕ್ಕ ನಾಡಾಳ್ವರ್ ನಂಜುಣ್ಣೀಸ್ವರವೊಡೆಯರ್ಗ್ಗೆ . . . ಬಯಲುಮಂ ಬಿಟ್ಟು (ಎಕ. III (R), ತಗ್ಗ.ಡ. ೧೦೪-೧೧; 1087).
[> ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ]

ನಂಜುಗಣ್ಣು (ನಾ). ದೃಷ್ಟಿದೋಷವಿರುವ ಕಣ್ಣು; ಸರಿಯಾಗಿ ಕಾಣದ ಕಣ್ಣು : ಬಟವೃಡಲದ ಹರಳ . . . ತಿರುಳಂ ನಿಂಬೇಹುಳಿಯಲ್ಲಿ ತಳಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ತೇದು ಹಚ್ಚಲು ನಂಜುಗಣ್ಣು ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೬೩).
[ನಂಜು$_2$ + ಕಣ್ಣು (<ಕಣ್)]

ನಂಜುಗುಡಿ (ಕ್ರಿ). ವಿಷವನ್ನು ಕುಡಿ,– ಪಾನಮಾಡು: ಸರೋಜಷಂಡಮಂ ನಾನತರಂ ಪೊಕ್ಕು ದಿವ್ಯವಚನಮನದನಂಶೇಸುಂ ಬಗೆಯದೆ ಕುಡಿದಜ್ಞಾನತೆಯಿಂ ನಂಜುಗುಡಿದರಂತಿರೆ ಕೆಡೆದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೪೦).
[ನಂಜು$_2$ + ಕುಡಿ$_1$]

ನಂಜುಗೂಳು (ನಾ). ೧. ವಿಷಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಆಹಾರ : ನಂಜುಗೂಳು ತಿಂದ ನಾಯಿ ಸತ್ತುಹೋಯಿತು (ರೂಢಿ). ೨. "ಸತ್ತ ಸುದ್ದಿ ಕೇಳಿ ಉಣ್ಣುವುದು" (ಜಾನಕೋ. ೯). [ನಂಜು$_2$ + ಕೂಳು$_2$ (<ಕೂಳ್$_1$)]

ನಂಜುಗೊರಲ, ನಂಜುಗೊರಳ (ನಾ). ಕೊರಳಲ್ಲಿ ನಿಂತ ವಿಷವುಳ್ಳವನು; ಕರೆಗೊರಲ ; ವಿಷಕಂಠ ; ಶಿವ : ನಂಜುಗೊರಲನ ಗಾಡಿಯಂ ನೋಡಿ ಬಗೆಯೊಳಚ್ಚರಿವಡುತುಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೦೭೯); ಆ ಭೃಂಗಂ ಜನುಗಲ್ ಬಲ್ಲವರಂ ಬಗೆಗೊಳಿಸಿತು ನಂದನವನಿತೆ ನಂಜುಗೊರಲನಳಿಕದ ಲೋಚನದ ಧನಂಜಯನುಗ್ರತೆಯಂ ನೆಟ್ ನಂದಿಪ ಕಂಹಾಸ್ತ್ರನ ಮುಂದೂದುವ ಶಂಖಧ್ವನಿಯೆಂಬಂದದೊಳು (ಜಯಕಾ. ೧೦-೮). **ನಂಜುಗೊರಳ** : ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಸಾದದೂಷಕರ ಭಂಜಿಸುತ ಯಮನಧಿಕನಾರಕಪುಂಜದಲಿ ಕಡಹುವ ನೆನುತಮಿಹ ನಂಜಿಗೊರಳನ ವಾಕ್ಯವಂ ಕೇಳ್ದುಜಿಯಿರೇ ಮುನ್ನ (ಬಸವಪು. ೫೯-೨೨); ಕುಂಜರ ಕೊಲಲಟ್ಟ ಬರೆ ರಾಜಬೀದಿಯೊಳಂಜಿ ನಿಮ್ಮಯ ಬಸತಿಯನು ನಂಜುಗೊರಳ ಶಿವಶರಣರು ಹೊಕ್ಕರೆ ಎಂಜಲ ನೊಣವಹರು (ಅಬ್ಬಲೂ. ೯-೨೭). [ನಂಜುಗೊರಲು + –ಅ$_7$]

ನಂಜುಗೊರಲು, ನಂಜುಗೊರಳು (ನಾ). ವಿಷವು ನಿಂತಿರುವ ಕೊರಳು ; ವಿಷಯುಕ್ತವಾದ ಕಂಠ : ಕಂಜದೆಗಳ ಮುಕುಟದ ನಂಜುಗೊರಲಿನ ಕಂಜೋದ್ಭವಶಿರಕರನು (ಅಬ್ಬಲೂ. ೨-೬೩). **ನಂಜುಗೊರಳು** : ರಂಜಿಪ ರವಿಕೋಟಿತೇಜದಿಂದುರವಣಿಪ ಕಂಜಪದಯುಗಳ ಪೊಳೆವಾ ನಂಜುಗೊರಳಭವ . . . ರಕ್ಷಿಸೆನ್ನುವಂ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೨-೪); ರಂಜಿಸಿಯೆ ಹೊಳೆ ಹೊಳೆವ ಮೊಗಗಳ ನಂಜುಗೊರಳಿನ ದಶಭುಜದ ಬಲು ಕುಂಜರಾಜಿನ ಭವ ಸಲಹೈ ಕಳಸನಾಥ ಶಿವಾ (ದೇವೀಮು. ೮-೩೭).
[ನಂಜು$_2$ + ಕೊರಲು (<ಕೊರಲ್)]

ನಂಜುಗೊರಳ 'ನಂಜುಗೊರಲ' ನೋ.

ನಂಜುಗೊರಳು 'ನಂಜುಗೊರಲು' ನೋ.

ನಂಜುಜೋಗಿ (ನಾ). ವಿಷವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ ವೈದ್ಯ ; ವಿಷವೈದ್ಯ ; ಜಾಂಗಲಿಕ : "ವಿಷವೈದ್ಯಃ, ಜಾಂಗಲಿಕಃ – ೨ ವಿಷವನ್ನು ಇಳಿಸುವ ವೈದ್ಯನ ಹೆಸರು, ಅಂದರೆ ನಂಜುಜೋಗಿ, ಪಂಡಿತ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೭೪).
[ನಂಜು$_2$ + ಜೋಗಿ$_1$]

ನಂಜುಜ್ವರ (ನಾ). (ಹೆರಿಗೆಯ ನಂತರ ಬರುವ) ಜ್ವರ; ಸನ್ನಿ : (ಕಿಸಂಗ್ರಾ. ೧೦೪). [ನಂಜು$_2$ + ಜ್ವರ]

ನಂಜುಣ್ (ಕ್ರಿ). ವಿಷವನ್ನು ಸೇವಿಸು, – ಕುಡಿ : ನಂಜುಂಡ ಜೀವದ ಬಂಜೆತನವಳಿಯಿತು ಕಂಜೆಡೆಯುವನ ದಯದಿಂದ (ಸಿದ್ಧಪು. ೩-೧೧).
[ನಂಜು$_2$ + ಉಣ್]

ನಂಜುದಿನ್ (ಕ್ರಿ). = ನಂಜುಣ್ : ಇನ್ನವಪ್ಪ ಬನ್ನವನವರಾರೊ ಸೈರಿಸುವರಿನ್ನವರಂ ಪೆಜಿತಃದೊಡಾಗಳೇ ತವೆ ಜವದಿಂದೆ ಕಿಚ್ಚುವೊಗಲಣ್ಮದೆ ನಂಜು ದಿನಲ್ಕೊಡರ್ಚದಿರ್ಕವೆ (ಕಾದಂಉ. ೭೦). [ನಂಜು$_2$ + ತಿನ್]

ನಂಜುನೀರ್, ನಂಜುನೀರು (ನಾ). ವಿಷಪೂರಿತವಾದ ನೀರು; ವಿಷಜಲ: ಸುಡುವುದು ನಂಜುನೀರ್ ಪಿಡಿದು ನುಂಗುವುವಲ್ಲಿಯ ಮೀಂಗಳ್ . . . ವೈಯೊಳರ್ದಿಡುವುವು ಪತ್ರಪುಷ್ಪಫಲಸಂಕುಲದಂದದ ಶಸ್ತ್ರಕೋಟಿಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೫-೮೮). **ನಂಜುನೀರು** : "ವಿಷತೃಣೋದಕ = ನಂಜುಪುಲ್ಲುಂ, ನಂಜುನೀರುಂ" (ನೀತಿವಾ. ೧೯-೯). [ನಂಜು$_2$ + ನೀರ್$_1$]

ನಂಜುನೀರು 'ನಂಜುನೀರ್' ನೋ.

ನಂಜುನೆತ್ತರ್ (ನಾ). ವಿಷಪೂರಿತವಾದ ರಕ್ತ; ವಿಷರಕ್ತ : ಎಲೆ ಪಡದಿ, ಇದೆ ಕೊಳ್ ಕೊಡು ರಿಸಿಗಳ ನಂಜುನೆತ್ತರಿಂ ತುಂಬಿರ್ಕುಂ (ಅದ್ಭುತ. ೩೦-೦೭). [ನಂಜು$_2$ + ನೆತ್ತರ್]

ನಂಜುಪುಲ್ಲು, ನಂಜ್ಪುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು; ವಿಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹುಲ್ಲು ; ವಿಷತೃಣ : "ವಿಷತೃಣೋದಕ – ನಂಜುಪುಲ್ಲುಂ, ನಂಜುನೀರುಂ" (ನೀತಿವಾ. ೧೯-೯). **ನಂಜ್ಪುಲ್ಲು** : ಕಾಸಿಹುಲ್ಲು, ಕುಂತಿಹುಲ್ಲು, ಅಂಜೇಹುಲ್ಲು, ನಂಜ್‌ಹುಲ್ಲು, ಬಿಳೀದೊಡ್ಡಕಾಚಿಹುಲ್ಲು (ಮೃಶಿಗಿ. ೨೭-೫೦೭). [ನಂಜು$_2$ + ಪುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ನಂಜುಬಟ್ಟಲು 'ನಂದಿಬಟ್ಟಲು' ನೋ.

ನಂಜುಮುಳ್ಳು (ನಾ). ವಿಷಪೂರಿತವಾದ ಮುಳ್ಳು : ಮರನೇಱ ಬಿದ್ದನೋ ನೀರೊಳದ್ದನೊ ನಂಜುಮುಳ್ಳಡಿಯನು ನೆಟ್ಟು ನಡೆಗೆಟ್ಟನೋ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೪೫). [ನಂಜು$_2$ + ಮುಳ್ಳು (<ಮುಳ್)]

ನಂಜುರಂಜಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ತ್ವಗ್ಘ್ವೀವಿ ಸೇಗುಡಿಕ ನಂಜುರಂ[ಪಾಠಾಂ. ಅಃ]ಜಕೆ" (ಮಂಗರಾ. ೪೨-೩೭). [?]

ನಂಜುರುಳಿ (ನಾ). ವಿಷದ ಉಂಡೆ, – ಗುಳಿಗೆ : ಇರುಳರಗಂ ಪುತ್ತಿಂದುಕ್ಕಿರುತದೆ ಪೊಱಮಟ್ಟು ಕಾಱ ವಿಷಮಂ ಪಟ್ಟಂ ಪರಿದಂಜಲಿಸಲ್ಕಿಷದುಬ್ಬರದಿಂ ನಂಜುರುಳಿಯೆನಿಸಿ ಮೆಱೆವಾ ಪಟ್ಟಂ ಮೆಲ್ಲ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೯೨); ಇನನಸ್ತಂಗತನಾಗೆ . . . ಜೀವನವೆಂಬುದ್ವೇಗದಿಂದೆ ನಂಜುರುಳಿಯಂ ಪೋ ನುಂಗಿದಳ್ ಪೇಟದಬ್ಬಿನಿಯೆಂಬಂತೆವೊಲಾಯ್ತು ಕುಟ್ಮಳಿತಕಂಜಾತೋದರೇಂದಿಂದಿರಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೦೩). [ನಂಜು$_2$ + ಉರುಳಿ$_1$]

ನಂಜುರುಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಷದ ಹುಳು : "ವಿಷಃ – ನಂಜುರುಳೆ" (ಕಶಕೆ. ೫೯). [ನಂಜು$_2$ + ಉರುಳೆ ?]

ನಂಜುರೋಧಕ (ನಾ). ಗಾಯ ಮೊದಲಾದುವು ಕೊಳೆತು ರಕ್ತವು ವಿಷವಾಗುವುದನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದು ; ಪೂತಿನಾಶಕ: ಜೋಸೆಫ್ ಲಿಸ್ಟರನ ನಂಜುರೋಧಕ(ಆಂಟಿಸೆಪ್ಟಿಕ್)ಬಳವಳಿಯ ಅನಂತರ, ನಿರಪಾಯಕರವಾಗಿ. ಕೊಳೆಯದೆ ಇರುವಂತೆ, ಹೆಣಗಳ ರಕ್ತನಾಳಗಳೊಳಕ್ಕೆ . . . ದ್ರಾವಣಗಳಂಥ ನಂಜುರೋಧಕಗಳನ್ನು ಚುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿಸುವುದು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿತು (ಕವಿಕೋ. I, ೩೩). [ನಂಜು$_2$ + ರೋಧಕ]

ನಂಜುಹಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ೧. ವಿಷಪೀಡಿತವಾಗು. ೨. (ಆಲಂ) ಕೆಟ್ಟುಹೋಗು; ಅಹಿತವಾಗು : ತನ್ನ ಗಂಡನ ಜೀವನ ನಂಜುಹಿಡಿದು ಹಾಳಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅವಳು ಆ ಜೀವನವನ್ನೆ ಪಟ್ಟುಹಿಡಿದು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು (ಪುನರು ೩೭೧). [ನಂಜು$_2$ + ಹಿಡಿ$_1$ (<ಪಿಡಿ$_1$)]

ನಂಜೂಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ವಿಷವನ್ನು ಉಣ್ಣಿಸು. – ಕುಡಿಸು : ನೆಜ಼್ ನಂಜೂಡಿ ಕೊಱಬಂದ ಭಾವದುಷ್ಟೆಗೆ ಹಿತದ ಮುಕುಶಿಯನೀವೆನೆಂಬುದನಱುಹುವಂತಿರೆ . . . ಉಂಡನು ಮೊಲೆಯನಾಱ಼್ ಹಿಡಿದು (ನೇಮಿನಾ. ೧೦-೫-೩೮). ೨. ವಿಷವನ್ನು ಲೇಪಿಸು. – ಸವರು : ನಂಜೂಡಿದಂಬಿನಂತೆ ಬಸಿಱ಼್ಱೇರ್ದಲಗಿನಂತೆ ಮುಮ್ಮುಲ ಮುಱುಗಿಸುವ ಮಕ್ಕಳುಮಂ . . . ನಂದಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೨೩); ದಾಡಿದಲರಱ಼ೆ ನೆಱ಼್ ನಂಜೂಡಿದ ಸೂಜಿಗಳನೊಳಪಿ ತುಂಬಿಯೊಲವನೇನಾಡಿದಳೊ ಸೂಜಿಗಳ ಕೂರ್ಪೊಣೆದ ಮೊನೆಯಲರ ಮೇಲೆ ನಾನಾವಿಧದಿಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೬-೧೦೦). [ನಂಜು$_2$ + ಊಡು$_1$]

ನಂಜೂಱು (ಕ್ರಿ). ವಿಷವು ಸೇರು. – ಅಂಟು : ಉಗ್ರಾಗ್ನಿ ಪತ್ತಿದೊಡಂ ಬೇಯದ ಕಂಟಕಾವಯಸಮೂಹಂ ತೋಱಿದೊಂಭತ್ತು ಭೇದದ ನಂಜೂಱಿದ ಮುಪ್ಪು ಬಾರದ ಯುವತ್ವಂ ತೀರದುತ್ಕರ್ಷಣಂ (ಅನಂತಪು. ೭-೦೭). [ನಂಜು$_2$ + ಊಱು$_1$]

ನಂಜೆ, ನಂಜು$_2$ (ನಾ). ನೀರಾವರಿ ಭೂಮಿ ; ಗದ್ದೆ : ಯೀ ಗ್ರಾಮದ ಚತುಸ್ಸೀಮೆಗೆ ಸಲುವ ನಂಜೆ ಪುಂಜೆ ಮಾನ್ಯವಯಿರು . . . ಹಲ ಉಪಾಧಿಗಳೂ ಸಹ ಸೇರ್‍ಸಿ ಕೊಟ್ಟೆವಾಗಿ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೭೩-೭; 1470) ; ಈ ಗ್ರಾಮದ ಚತುಸ್ಸೀಮೆಗೆ ಸಲುವ ನಂಜೆ ಪುಂಜೆ . . . ಅಷ್ಟಭೋಗ ತೇಜಸಾಮ್ಯಗಳನು ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಚಂದ್ರಾರ್ಕಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಿಕೊಂಡು (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೭೭-೫; 1472). 'ನಂಜೆನೆಲ' ಪರಾ. ನಂಜು: ಎಲ್ಲ ನಂಜವಾ? ಪುಂಜವಾ? ಬೈಲುಗದ್ದೆ, ಬೆಟ್ಟುಗದ್ದೆ, ಕಾಡುಬೀಡು ಎಲ್ಲ ಕೂಡಿ ಅಪ್ಪಾಗುತ್ತದೆಯಾ? (ಜಾನಪದ. ೩೯). 'ನಂಜನೆಲ' ಪರಾ. [ದೇ.೫ ತಮಿ. ನನ್ಜೈ ; ಮಲ. ನಞ್ಞ]

ನಂಜೆನೆಲ, ನಂಜನೆಲ (ನಾ). = ನಂಜೆ : ಸತ್ಯಾಭರಣನಲೂರ ನಂಜೆನೆಲನು ಮಾ ೨ ಉಭಯಂ ನೆಲ x x x ಯಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಿಕೊಂಡು (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೭೩-೦೩ ; 1470). **ನಂಜನೆಲ :** ನಂಜನೆಲದಲೂ [ಮರ] ಹೊಱತಾಗಿ ಆ ಪೂರ ಆಳತೆಯಲಿ ಸುಂಣಾಊರಲಿ ಮಾ ೨ ಸತ್ಯಾಭರಣ ನಲೂರ ನಂಜೆನೆಲನು ಮಾ ೨ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೭೩-೦೩; 1470). [ನಂಜೆ + ನೆಲ]

ನಂಜೊಱ಼್ವಾಯ್ (ನಾ). ವಿಷವನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಬಾಯಿ : ವಿಷವು ಸ್ರವಿಸುವ ಬಾಯಿ : ಜುಂಜುಱುದಲೆಯೂರ್ಧ್ವರೋಮ ಕಿಮ್ಮೀಸೆ ಕ್ರೈಪಂಜುಗಳೆನೆ ಬೆಂಕಿಗಣ್ಣು ನಂಜೊಱ಼್ವಾಯ ಗೋದಣೆವಲ್ಲ ಭೂತಗಳ್ ಮಂಜುಳವೆನೆ ನಗಹಿದುವು (ಸೋಮೇಶ. ೩೯-೧೧). [ನಂಜು$_2$ + ಒಱ಼್$_1$ + ಬಾಯ್]

ನಂಜ್ಞುಲ್ಲು 'ನಂಜುಪುಲ್ಲು' ನೋ.

ನಂಟ, ನೆಂಟ (ನಾ). ೧. ಕೊಳ್ಕೊಡೆಯಿಂದಾದ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಬಂಧು ; ಸಂಬಂಧಿ : "ಆತ್ಮೀಯಃ, ಸ್ವಜನಃ, ಬಂಧುಃ, ಆಪ್ತಃ, ಜ್ಞಾತಿಃ, ಬಾಂಧವಃ – ಈ ೬ ನಂಟರ್" (ಹಲಾಯು. ೩೪-೩೫೫) ; "ಸಜ್ಜನ ನಾಪ್ತನಾ ಜ್ಞಾತಿ ಬಾಂಧವಂ ಬಂಧುವೆಂದೆನೆ ನಂಟನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೩-೧೧) ; ತಾಯ್ ಕಟ್ಟಿದೊಡೆ ಬಂದ ನಂಟರ್ ನಡಪೆ ಬಳೆದೊಡಾ ನಂಟರುಂ ಕಟ್ಟಿದುಳ್ಳರೆಲ್ಲಂ ಸತ್ತು (ಚಿತ್ರಸಿ. ೭೬-೬೭) ; ನವೆಮ್ಮವಜರ್ ಜಸಂಬಡೆದ ಭಾರ್ಗವರಪ್ಪುದಱಿಂದಂ ನಂಟರುಮುಂಗಮಹೀಪತೀ (ಹಂಪಭಾ. ೧೨-೫೭); ಸಾವೆಡೆಗೆ ನಂಟರಿಲ್ಲೆಂದಱ಼್ ನೀಂ (ವರ್ಧಪು. ೯-೬೪); ಎಡರಿಗಂ ತಾನಾಗದಾ ನಂಟನೇ (ಸೋಮೇಶ. ೨೨) ; ಅವಸರದಲಾಪವನೆ ನಂಟನು (ಕೌಶಿರಾ. ೧೯-೩೨) ; ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರನ್ನು ನೆಂಟರನ್ನಬಹುದೆ . . . ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು ಗ್ರಹಚಾರ ತಪ್ಪಿದರೆ ದಾಯಾದಿಗಳಾಗುವರೇ ಹೊರೆತು ನಂಟರು ಮಾತ್ರ ಎಂದಿಗೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ (ನೆಂಟರು. ೪) ; ಅಕ್ಕಿ ಮೇಲೆ ಆಸೆ, ನಂಟರ ಮೇಲೆ ಪ್ರೀತಿ (ಗಾದೆ) ; ಕೆಟ್ಟು ನಂಟರ ಸೇರಬೇಡ, ಕೊಟ್ಟು ಧರ್ಮ ತಿರುಗಿ ಕೇಳಬೇಡ (ಗಾದೆ). ೨. ಆಪ್ತವ್ಯಕ್ತಿ; ಸ್ನೇಹವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ : ನಂಟರಂ ಬಿಟ್ಟು ಪಗೆಯಂ ಕೂಡುವ . . . ಮರುಳಂ ಪೋಲ್ಕುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೮೩); ಆರಿಗಾರೂ ಇಲ್ಲಾ ಕೆಟ್ಟವಂಗೆ ಕೆಳೆಯಿಲ್ಲಾ ಜಗದ ನಂಟ ನೀನೆ ಅಯ್ಯಾ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಾ (ಬಸವ. ೨೫) ; ಈ ಕಡುನಂಟನ ಸತಿಯು ರೂಪು ಸೋಲಿಸಿತೆನ್ನಂ (ಅನಂತಪು. ೧೧-೩೦) ; ಹೋಹ ನಂಟನನಿನಿತು ದೂರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿ ಬರಲವನೊಡನೆ ನಡೆವ ಮನೆ ಮಂದಿಯೆನೆ, ನೆಗೆದ ಹನುಮನ ಕೂಡೆ ಬಂಡೆ ಗಿಡು ಮರ ಬಳ್ಳಿಗಳ್ ಪಾರಿದು ವಿನಿತು ಗೆಂಟರ್ಗೆ (ತ್ರೀರಾಮಾ. ೪೦೭-೧೦೫); ಆಪತ್ತಿಗಾದವನೆ ನಂಟ (ಗಾದೆ). **ನೆಂಟ :** ೧. ಗಂಟನೊಬ್ಬರ ಕೈಯಲಿಡುವಾತ ಮೂರ್ಖ ನೆಂಟರಿಗೆ ಸಾಲವನು ಕೊಡುವಾತ ಮೂರ್ಖ (ಪುರಂದ. ೧-೬೨-೦) ; ಬಂಟನಲ್ಲವೆ ನಾನು ದೀನರ ನೆಂಟನಲ್ಲವೆ ನೀನು ನಿನ್ನೊಳಗುಂಟೆ ನಿರ್ದಯ (ಹರಿಶಾ. ೭೧); ಗೋವಳಂಗರುಸುತನವಾದ ಬಳಿಕ ಪೊಡವಿಯುಂ ಕಂಡು ಸಡೆವನೆ ಮುಳಿದು ಮಾವನಂ ಬಡಿದವಂ ನೆಂಟರನಱಿವನೆ (ಕೃಷ್ಣಭಾ. ೭-೫೨) ; ಸ್ವಂತ ನೆಂಟರಿಗೆ ಜ್ಞಾತಿಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದ್ದನು (ರಾವೀಜ಼್. ೧೧೧). ೨. ಬಸವ ಬಸವಾಯೆಂದಡೆಯ್ದದೆ ಪಲವುಸುರಲೇನು ಮಸೆದ ಹಗೆಗಳು ನೆಂ [ಪಾಠಾಂ. ನಂ] ಟರಪ್ಪರು (ಬಸಪು. ೭-೨೫).

ನಂಟರ ತೊಟ್ಟು = ಆಪ್ತರ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಒದಗುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಪರನಾರೀಪುತ್ರಕ ನಣ್ಬರ ತೊಟ್ಟು ಕೆಳೆಗೆ ಕುಪ್ಪೋರ್ಜಿತ ಪಿಸುಣ ಗಡಸರ್ಪ್ಪ ತೊದಟ್ಟರ ಬೀವ ಬಾವನ ಬಣ್ಣ ಗುಣ್ಣಚಕ್ರದೆಡ್ಡುಗಂ (ಎಕ. II, ೩೦೭; ಸು. 950). **ನಂಟರ ಮಾರಿ** = ಸಂಬಂಧಿಗಳಿಗೆ ಕೇಡು ಬಗೆಯುವವನು ; ವಿಶ್ವಾಸಘಾತುಕ : ಲೋಕದೊಳದನಾಡದಿರ್ಕರುಳ ಕತ್ತರಿ ನಂಟರ ಮಾರಿ ತುತ್ತುಮಿಂಚಿದೊಡೊಡನುಂಡು ಮತ್ತೆ ತೊಡೆ ಮಿಂಚಿದೊಡಾ ಖಳನಿಂತು ಮಾಡಿದು (ಅನಂತಪು. ೧೧-೪೪). **ನಂಟರಿಪ್ಪರು, ನೆಂಟರಿಪ್ಪರು** = ಬಾಂಧವರು ಮತ್ತು ಸ್ನೇಹಿತರು ; ಆಪ್ತೇಷ್ಟರು ; ಬಂಧುಮಿತ್ರರು: ಗರುಡನನೊಳ್ಳೆ ತುಡುಕುವುದುಂಟಲೇ ಲೋಕದಲಿ ರಾಯಂಪ ನಂಟರಿಪ್ಪರೊಳಧಿಕನಲ್ಲಾ ಕರ್ಣ ಕಿಱುಕುಳನೆ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೫-೭) ; ಪದವಿ ತಪ್ಪಿದ ಮೇಲೆ ನಂಟರಿಪ್ಪರ ನಮಗೆ ಕಟ್ಟಟ್ಟ ಪಗೆ ಕಾಣ ಕೊನೆಗೆ (ಕುಂಜಾಪಿ. ೯೩-೫೦) ; ನೆಂಟರಿಪ್ಪರು ಉಂಟು ನೆರೆಹೊರೆ ಎನಗುಂಟು . . . ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಪೋಗುವಾಗ ಸಂಗಡ ಒಬ್ಬರಕಾಣೆ (ಪುರಂದ. ೩-೨-೨) ; ನಿನಗೋಸ್ಕರ ಹಿಂದೆ ನೆಂಟರಿಪ್ಪರನ್ನು ಬಿಟ್ಟೆ (ವಚಥಾ. ೪೩) ; ನೆಂಟರಿಷ್ಟರೆಲ್ಲ ಧೈರ್ಯ ಹೊಂದಿದರು (ಕನಲೂಲಿ. ೧೪. ಕಥಾಸಾರ).

[ನಂಟು$_2$ + -ಅ$_7$./ತಮಿ. ನಟ್ಟ, ನಣ್ಬ ; ತುಳು. ನಂಟೆ, ನೆಂಟೆ ; ತೆಲು. ನಂಟು]

ನಂಟತನ, ನೆಂಟತನ (ನಾ). ಸಂಬಂಧ ; ಬಾಂಧವ್ಯ : ಸುಣ್ಣದ ಕುಯ್ಯಲ ಬಣ್ಣವೊಂದೆ ಎಂದರೆ ನಂಟತನಕ್ಕೆ ಉಣ್ಣಬಹುದೆ (ಬಸವ. ೮೫೦); ದೊಡ್ಡವರ ನಂಟತನ ಬಡವನಿಗೆ ಭಂಡಪಟ (ಗಾದೆ). **ನೆಂಟತನ:** "ಜ್ಞಾತೇಯವೆಂದರೆ ಜ್ಞಾತಿತನ, ಬಂಧುತಾ ಅಂದರೆ ನೆಂಟರ ಗುಂಪು, ನೆಂಟತನಕ್ಕೂ ಹೆಸರೆಂದು ಕೆಲವರೆನ್ನುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೪). [ನಂಟ + -ತನ]

ನಂಟರ್ತನ (ನಾ). ಬಾಂಧವ್ಯ ; ಸಂಬಂಧ ; ನಂಟು : ಮಹಾಶ್ಮಪದ ಪ್ರಕರಾಮಾತ್ಯರೊಳಂ ಗಜಾಧಿಪರೊಳಂ ನಂಟರ್ತನಂ [ಪಾಠಾಂ. ತಾಂ ನರ್ತನಂ]ಗೊಂಡನಪ್ರಕಟಂ ನೀತಿವಿರುದ್ಧಮಾದೆಡೆಯೊಳಂ ತಾನೆಂಬ ಸನ್ಮಂತ್ರಿಯಿಂ ವಿಕಳಂ ಮಾಡುವಂ (ಪಂಚತಂ. ೯೭-೮) ; ಪೆಸಿದ ಕೃತಾಂತಂ ಗೆತ್ತಿದ ಚೋನಂ ತನುವೆಂದುತ್ತಮರಱಿದುಟಿದರವಱ ನಂಟರ್ತನಮಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೯-೬೭) ; ಕಳ್ಳರ ನಂಟರ್ತನಮುಂ ಕಳ್ಳರ ದೆಸೆಯಿಂದೆ ಧವಮಾನ ರ್ಜಿಸುವದುಮಾ ಕಳ್ಳರ್ಗೆಡೆಗುಡುವುದುಮದು ಕಳ್ಳತನಂ ಬ್ರತದ ಹಾನಿ ಯೆಂಬಂ ಜೈಸಂ (ಸಮುಪ. ೫-೪೫). [< ನಂಟ + – ತನ]

ನಂಟಸ್ತ, ನೆಂಟಸ್ತ (ನಾ). ಬಾಂಧವ್ಯವುಳ್ಳವನು; ಬಂಧು. 'ನಂಟಸ್ತಿಕೆ' ಪರಾ. ನೆಂಟಸ್ತ. 'ನೆಂಟಸ್ತಿಕೆ' ಪರಾ. [<ನಂಟು$_2$ + – ಸ್ತ]

ನಂಟಸ್ತನ, ನೆಂಟಸ್ತನ (ನಾ). = ನಂಟತನ : ಸಮುದ್ರದ ನಂಟಸ್ತನ ಉಪ್ಪಿಗೆ ಬಡತನ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೬೯) ; ಯೋಗ್ಯರಾದವರೊಂದಿಗೆ ನಂಟಸ್ತನ ಮಾಡಬೇಕು (ರೂಢಿ). **ನೆಂಟಸ್ತನ :** ಈ ಗೆದ್ದಲಿರಾಯನ ನೆಂಟಸ್ತನ ಸಾಹಿತ್ಯದೊಡನೆ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಕಂಬಳಿಯೊಡನೆಯೂ ಇದೆಯೋ_ಎಂದು ಕೊಂಡೆ (ಮಾಂಗಾಪು. ೧೬). 'ದೊಡ್ಡಸ್ತನ' ಪರಾ.

[< ನಂಟಸ್ತ + – ತನ]

ನಂಟಸ್ತಿಕೆ, ನೆಂಟಸ್ತಿಕೆ (ನಾ). = ನಂಟತನ : ಆ ಎರಡು ಮನೆತನಗಳ ನಡುವೆ ಮದುವೆಯ ಸಂಟಸ್ತಿಕೆ ಕೂಡ ಬೆಳೆದಿತ್ತು (ನೊಳಂಬ. ೭೨) ; ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಂಟಸ್ತಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಿದಷ್ಟೂ ಸಂಸಾರ ನಿಭಾಯಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ (ರೂಢಿ). **ನೆಂಟಸ್ತಿಕೆ :** ನೆಂಟಸ್ತಿಕೆ ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೀವೆ ಬಿಟ್ಟೂರಿಗೆ ಹೋಗ ಬೇಕಾಗುವುದು (ಘೂರಾಣಿ. ೩೩) ; ಹೋಗಲೇಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಕೂಡಲೇ ಹೋಗಲು ಇಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಕೊಪ್ಪರಿಗೆಯಿದೆಯೋ ಅಥವಾ ಕುಬೇರನ ನೆಂಟಸ್ತಿಕೆಯಿದೆಯೋ ? (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೨೪). 'ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ' ಪರಾ.

[ನಂಟಸ್ತ + – ಇಕೆ]

ನಂಟಿಕೆ (ನಾ). = ನಂಟತನ : ತಂಟೆಯಂವನ ನಂಟಿಕೆ ಸಲ್ಲ, ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಹೋಗಸಲ್ಲ (ಗಾದೆ). [ನಂಟ + – ಇಕೆ]

ನಂಟಿತಿ, ನೆಂಟಿತಿ, ನೆಂಟಿತ್ತಿ (ನಾ). ನಂಟರವಳು ; ಸಂಬಂಧಿಯಾದವಳು: (ಕ). **ನೆಂಟಿತಿ :** ಮನೆಗೆ ಬಂದ ನೆಂಟಿತಿಯರಿಗೆ ಉಡುಗೊರೆಯಾಗಿ ಕೊಡಲು ತಂದಿದ್ದ ಸೀರೆಗಳ ವಿಚಾರ ಸಲಹೆ ಕೊಡುವ ನೆವದಿಂದ . . . ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದನು (ಮಾಲಿಕು. ೨೨೦). **ನೆಂಟಿತ್ತಿ :** ಮನೆಯ ಮಗಳೂ ನೆಂಟಿತ್ತಿಯ ಹಾಗೆ ಮದುವೆಯ ದಿನವೇ ಬಂದಿದ್ದಾಳೆ (ರೂಢಿ).

[ನಂಟ + – ಇತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ನಂಟು$_1$ (ಕ್ರಿ). ತಾಗು ; ಕೂಡು : ಸೇರು: ಅವು ತಾಮುರ್ಟ್ಟನೊಳೊರ್ಮೆ ಕಂಡು ಕಿಡಿಯುಂ ಕೆಂಡಂಗಳಂ ಸೂಸೆ ನಂಟುವ [ಪಾಠಾಂ. ಗಂಟುವ, ತಾಗುವ, ನಂಟದ]ವೊಲ್ ಬೆಟ್ಟನೊಳೊಂದು ಬೆಟ್ಟು ಭವಬದ್ಧಕ್ರೋಧದಿಂ ಕಾಯ್ದು ತಾಗುವುದುಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೪-೧೨೦).

[ದೇ.I ತಮಿ. ನಣ್ಣು, ನಣಂಜು, ನಣುಕು]

ನಂಟು$_2$, ನೆಂಟು (ನಾ). ೧. ಸಂಬಂಧ ; ಬಾಂಧವ್ಯ : "ನಂಟಣ್ಪನಿಕ್ಕುಂ" (ಕವಿರಾಕ್ಷ. ೬೯) ; ಜವನೊಡವುಟ್ಟು ಮಾರಿಯೊಡನಾಡಿ ಲಯಾಗ್ನಿಯ ನಂಟು . . . ಸಿಡಿಲ ಸಂಗಡವಿನಾಶನ ಬೆಂಕೆಗಣ್ಣ ಬಾಂಧವನೆನೆ ಶೌರಿ ಮರ್ದಿಸಿದ ನಪ್ರತಿಮಲ್ಲರೆನಿಪ್ಪ ಮಲ್ಲರಂ (ಜಗವಿ. ೬-೭೩) ; ಕೆಳೆತನದ ನಂಟು [ಪಾಠಾಂ. ಬಂಧು] ವಿಷಯದ ಬಂಧುವಾತುಗಳ ಬಲದೊಳಾಂ ಕವಿಯೆಂದು ಕವಿರಾಯ ನೆಂದು ವೆಗ್ಗಳಿಸಿ . . . ನಂಟನೀಡಾಡಿ ಮಲೆತು (ಹರಿಶಾ. ೧-೩೦) ; ಕರಕಷ್ಟರೊಳು ನಂಟದೇತಕಾಳಿ ಶುಭವನೆಣಿಸು (ವೆಂಕಾರಾ. ೩-೯-೬) ; ಹಳಗನ್ನಡಕ್ಕೂ ತಮಿಳಿಗೂ ಇರುವ ನಿಕಟವಾದ ನಂಟು ನೋಡಬೇಕಾದುದು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೧೧೨) ; ಸಮುದ್ರದ ನಂಟು ಉಪ್ಪಿಗೆ ಬಡತನ (ಗಾದೆ). 'ನಂಟು ಗಾಣಿಸಂ' ಪರಾ. ೨. ಪ್ರೀತಿ ; ಪ್ರೇಮ : ನಂಟಂ ಬಯಸುತ್ತಿನಿಯನ ನಂಟ ಮಹಾತುರದಿನಪ್ಪಿ ಮೀಗೆ ಪುಳಕಿಸುತುಂ . . . ಜೋಡೆಯರ್ನೆರ ಯುತಂದೆಸೆದರ್ (ಉದ್ಭಟ. ೧೦-೧೧೩) ; ನನಗೂ ನಿನಗೂ ಅಂಟಿದ ನಂಟನ ಕೊನೆ ಬಲ್ಲವರಾರು ಕಾಮಾಕ್ಷಿಯೆ ! (ಸಹೀಗೀ. ೪೬-೯೬೧). **ನೆಂಟು :** ೧. ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲ ನಿಂದೆಯಿಲ್ಲ ನೆಂಟಲ್ಲ [ಪಾಠಾಂ. ನಂಟಿಲ್ಲ, ನೆಂಟರಿಲ್ಲ] ಹಗೆಯಿಲ್ಲ ಅಚುಹಿಲ್ಲ ಮ ಚಿ ಹಿ ಲ್ಲ ತಾನೆಂಬ ನೆನಹಿಲ್ಲವಾಗಿ (ಆದವ. ೧೬೦-೨೮೫) ; ರಾಮಣ್ಣನ ನೆಂಟೂ ನಮಗೆ ಗಂಟುಬೀಳುತ್ತದೊ ಏನೋ (ಮಹಾಗ. ೩೩೧) ; ಅಕ್ಕನ ಹಗೆ ಭಾವನ ನೆಂಟು (ಗಾದೆ).

ನಂಟು ಮಾಡು, ನೆಂಟು ಮಾಡು=ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡು; ಬಾಂಧವ್ಯ ವನ್ನು ಬೆಳೆಸು : ವಧುವಂ ತಂದೀಯೆ ಮುನ್ನಿನ್ನ ಚಿತ್ರದೊಳಿರ್ದಂದದೆ ನಂಟು ಮಾಡಿ ಸಿರಿಯಿಂದೆನ್ನೊಳ್ ಸಮಂ ಮಾಳ್ಪಂ (ವರ್ಧಪು. ೬-೩೪) ; ನೀರೆಚ್ಚದೋವಿದವರ ಕಾಲ ಕುಂಟು ಮಾಡುವ ಬೇಲದಂತೆ ಕಂಟಕವನು ಕಾಣವರು ಕೆಲಂಬರು ನಂಟು ಮಾಡುವ ಮಾನ್ಯರಿಗೆ (ಪ್ರಭುಂಜ. ೧-೨೨) ; ಒಂದೇ ಗಂಡುದೇವರ ಒಕ್ಕಲಾಗಿದ್ದರೂ ಹೆಣ್ಣುದೇವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಯಾಗಿದ್ದರೆ ನೆಂಟು ಮಾಡುವುದುಂಟು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೨೩).

[<ನಂಟು$_1$./ತಮಿ. ನಟ್ಪು, ನಣ್ಪು ; ತುಳು. ತೆಲು. ನಂಟು]

ನಂಟುಗಾಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ಹೊಂದಿಸು: ಒಂಟಿದಂಡಿಗೆಯೊಳು ಹಲವು ದಂಡಿಗೆಯೊಳು ನಂಟುಗಾಣಿಸಿ ಶ್ರುತಿಮುಟ್ಟಿ ಮಂಟಪ ಗುಮುಗುಮುಗುಮ್ಮನೆ ಕೊರಳೆದೆಗುಂಟಾಗಿ ಹಾಯೆದೋಚಿದರು (ಭರತೇ. ೦೪-೧೩೬). [ನಂಟು$_2$ + ಕಾಣಿಸು]

ನಂಟುಗೊಳುಹ (ನಾ). ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಿಕೆ ; ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ : "ಸಾಮ ಎಂದೊಡೆ ವಿನಯದಿಂ ನಂಟುಗೊಳುಹ" (ನಾಟರಾ. ೪).

[ನಂಟು$_2$ + ಕೊಳುಹ]

ನಂಟುತನ, ನೆಂಟುತನ (ನಾ). = ನಂಟತನ : ಹರಿ ಕರಿಕಳಭದುರುಬಂಧುತ್ವ ಫಣಿ ಮುಂಗುಲಿಯ ನಂಟುತನ . . . ಇರ್ದುದು ಬಸದೊಳಾ ಮುನಿಯ (ಕೊರರಾ. ೧-೫-೪೩) ; ಕೂಳ ಬೆಮೆಯಲಿ ನಂಟುತನ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಪರನಾಗಿ (ಮುದಿಭ. ೨೩) ; ಎಂದುಪಾಯದಿ ಮಮತೆ ನಂಟುತನ ತೋರಿ ಮುಂದು ವರಿಯಲು ; ಮನದಿ ಸಂದೇಹ ವಿೂರಿ (ಕವಿಪು. ೧೨-೧೫) ; ಆ ಕನ್ಯೆಯರ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ . . . ಆ ಸಾಮಂತರಿಗೂ ದೊಡ್ಡವರೊಡನೆ ನಂಟುತನ ಬೆಳೆಸಿದೆವೆಂಬ ಮಾನಗೌರವಗಳೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದುವು (ಶಾಂತಲಾ. ೯೬). **ನೆಂಟುತನ :** ನೆಂಟುತನ ಹೊಸೆವ ಕಾಲೂರ್ವುದುವೆ ಪಿರಿದು (ಕಾಲೂರ. ೩೯-೪೫). [ನಂಟು$_2$ + – ತನ]

ನಂಟುಭಕ್ತಿ (ನಾ). ಬಾಂಧವರ ಮೇಲಿರುವ ಮೋಹ : ಸಂಸಾರಬಂಧು ಗಳೆನ್ನವರೆಂದೊಡೆ ನಂಟು[ಪಾಠಾಂ. ಟ]ಭಕ್ತಿ ನಾಯಕನರಕ ಇಂತೆಂದುದು ಕೂಡಲಸಂಗನ ವಚನ (ಬಸವ. ೮೯) ; ಅಣ್ಣತಮ್ಮ ಹೆತ್ತಣ್ಣ ಗೋತ್ರ ವಾದರೇನು ಲಿಂಗಸಾಹಿತ್ಯವಿಲ್ಲದವರ ಎನ್ನವರೆನ್ನೆನಯ್ಯಾ ನಂಟುಭಕ್ತಿ ನಾಯಕನರಕ (ಬಸವ. ೭೧೩). [ನಂಟು$_2$ + ಭಕ್ತಿ]

ನಂಟುವೊಚ್ (ನಾ). ನೆಂಟತನದ ಸಂಬಂಧ, – ಬಾಂಧವ್ಯ : ಈ ಅಪ ದೆಸೆಯಂ ಕಂಡೊಂದು ಬಕಂ ಬೆಳರ್ತು ಮುಂಗಾಣದೆ ತನ್ನ ನಂಟು ವೊಚ್ಚಿಯ ಮೀಂಗಳ್ಗೆ ಮುಂತೆ ಬಟ್ಟೆ ಯಾವುದೆಂದಾವಗಮಗಲದೆ ಚಿಂತಾ ಪರನಾಗಿರ್ಕುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೧-೨೫). [ನಂಟು$_2$ + ಮೊಚ್$_3$]

ನಂಟುವಳಿ (ನಾ). ಬಾಂಧವ್ಯ ; ನಂಟತನ : ನಂಟುವಳಿ ಜನ್ನಿಪುದು ತತ್ಸತಿಯ ದೆಸೆಯಿಂ (ಅಂಬಿಕಾ. ೩೩-೨೩). [ನಂಟು$_2$ + – ವಳಿ$_1$]

ನಂಡುಲಿ (ನಾ). (ಕರಾ) ಮಳೆ ಬಿದ್ದು ಮಣ್ಣು ಸ್ವಲ್ಪ ಹಸಿಯಾಗಿರು ವಾಗ ಬಿತ್ತುವುದು : ಇಷ್ಟು ಬೇಗನೆ ಮಳೆ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಯಾರಿಗೆ ಗೊತ್ತು ಕಡುಲಿಯಂತೂ ತಪ್ಪಿತು. ಇನ್ನು ನಂಡುಲಿಗಾದರೂ ಬಿತ್ತಬೇಕು (ರೂಢಿ). 'ಕಡುಲಿ' ಪರಾ. [?]

ನಂತರ$_1$ (ನಾ). ತರುವಾಯೆಂದ ಕಾಲ : ಹರನ ಪದಂಗಳಿಗೆ ವಂದಿಸಿ ಸುರರು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಗಿರಿಜೆಯ ಚರಣಸರಸಿಜಗಳನು ನಮಿಸುವರು (ಪಾರ್ವಕ. ೩೦).

[< ಅನಂತರ$_1$]

ನಂತರ$_2$ (ಅ). ತರುವಾಯ ; ಆಮೇಲೆ : ಕಲ್ಲು ಕಾಮಗಾರಿ ಕರ್ಚ ೨೦ ವರಹ ಕೊಟ್ಟುಯಿಧಾಳೆ ಬಾವಿ ತೀರಿದಲಿ ನಂತ್ರರ ದೋವಿಗಳಿಗೆ ವುಡುಗರೆ ೧೦ ಹ ಕೊಟ್ಟುಯಿಧಾಳೆ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೨೯, ೯೬-೯; ಸು. 1764);

ಈ ವೆನೀಸಿಯನರು . . . ಪುನಃ ತನ್ನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುವ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಅವರಿಂದ ಪಡೆದ ನಂತರವೇ . . . ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿಸಿದನು (ಪ್ರವಾಇ. II, ೮). [< ಅನಂತರ$_2$]

ನಂದ (ನಾ). ೧. ಸಂತೋಷ ; ಆನಂದ ; ಸಂಖ. 'ನಂದವಿಡಂ' ಪರಾ. ೨. ಕೃಷ್ಣನ ಸಾಕುತಂದೆ ; ನಂದಗೋಪ : ನಂದಾದಿಗೋಪರಿಂದು ಪುರಂದರಮಹವೆಂದು ಹರ್ಷದಿಂ ಸಂಭ್ರಮಿಸಲ್ (ಜಗವಿ. ೪-೭೬) ; ನಂದ ನಿತ್ತಲು ಕೇಳ್ದು ವಸುದೇವನ ತದುಕ್ತಿಗಳ ನೊಂದು ಶಂಕಿಸಿ ಚಿತ್ತದೊಳಗೆ ಮುಕುಂದನನು ಮಚಿಪೊಕ್ಕು ಮರಳಿದು ಬಂದನಾ ಮುಮ್ಮಾರ್ಗದಿಂದ ನಿಜಾಲಯಕ್ಕೊಲಿದು (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೩-೨೭); ಮಂದಗಮನೆ ಇವನಾರೆ ಪೇಳಮ್ಮ . . . ನಂದನ ಕಂದ ಮುಕುಂದ ಕಾಣಮ್ಮ (ಪುರಂದ. ೨-೭೦-೧). 'ನಂದನಂದನ' ಪರಾ. ೩. ಚಾಣಕ್ಯನಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರದ ಒಬ್ಬ ರಾಜ ಮತ್ತು ಅವನ ವಂಶದ ಹೆಸರು : ಪಾಟಲೀಪುತ್ರವೆಂಬುದು ಪೊಟಲದನಾಳ್ವಂ ನಂದವಂಶದೊಂ ಪದ್ಮನೆಂಬೊಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೮೦-೧೩) ; ನಂದರಿಗೆ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ರಾಕ್ಷಸನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ದೆಶೆಯಿಂದ ಭೀತನಾಗಿ ಆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಲಶಕ್ಯವಾದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದನೋ ! (ಮುದ್ರಾರಾ. ೨೭೦). ೪. ಕುಬೇರನ ನವ ನಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ೫. [ಗಣಿತ] ಒಂಬತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : ನವ, ಪದಾರ್ಥ, ರಂಧ್ರ, ನಂದ . . . ನಾಟ್ಯಾಂಗ ಇಂತಿನಿತುಂ ೯ಕ್ಕೆ ಪೆಸರು (ವ್ಯವಹಾ. ೧೦-೩). ೬. [ಛಂದ] ಒಂದು ವರ್ಣವೃತ್ತದ ಹೆಸರು : ದಿನೇಶನಿಂದತ್ತ ನೀಲಕಂಠರ್ ತನೂದರೀ ನಿಲ್ಕೆ ನಂದ[ಹಾಂ. ನಿಲ್ಕನಂಗ]ಮಕ್ಕುಂ(ಛಂದೋಂಬು. ೨-೭೧). [ಸಂ.]

ನಂದಕ (ನಾ). ೧. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿಕೆ ; ಆನಂದಗೊಳಿಸುವಿಕೆ. ೨. ಸಂತೋಷ ; ಆನಂದ. ೩. ಕತ್ತಿ ; ಖಡ್ಗ. ೪. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕತ್ತಿ, ಖಡ್ಗ : ನಂದಕಮಂ ದಿವಿಜಗಣಾನಂದಕಮಂ ಕೊಂಡು ಚೇದಿಪತಿಯೊಳ್ ಪೊಣರ್ದಂ ಮಂದರಧರಂ (ಜಗವಿ. ೭-೯೭) ; ಘನಕರಿಗಿಕ್ಕಿದಂಕುಶಮಿದಬ್ಬ ಮುಖಂದನ ನಂದಕಾಯುಧಂ (ರಾಜಶೇ. ೮-೧೦೦) ; ಓಹೋ, ಈ ನಂದ ಕಾಸಿಯು ಬಂದಿತು (ಭಾಸನಾ. ೩೧). ೫. ಕಪ್ಪೆ. ೬. ಕೃಷ್ಣನ ಸಾಕುತಂದೆ. ೭. [ಛಂದ] ಒಂದು ವರ್ಣವೃತ್ತದ ಹೆಸರು : ಬಂದು ಪಣ್ಣಿಯೊಳ್ ನಿಂದೊಡಾಲಗಂ ಸುಂದರಾಂಗಿ ಕೇಳ್ ಸಂದ ನಂದಕಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೭೭). [ಸಂ.]

ನಂದಕಿ (ನಾ). = ನಂದಕ ೪ : ಭವನ ಶೂಲದ ಗಾಯದಿಂದವೆ ಕವಲುದಲೆಯಾದವರು ಬಲು ಮಾಧವನ ನಂದಕಿಯಿಂದ ಮೂಳೆಗಳೆದ್ದ ಬೆನ್ನವರು (ಕೌಶಿರಾ. ೨೦-೧೩). [ಸಂ. ನಂದಕ]

ನಂದಗಿರಿ (ನಾ). ಒಂದು ನಾಡಿನ ಹೆಸರು ; P ಈಗಿನ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಂದಿಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿರುವ ಪ್ರದೇಶವಿರಬಹುದು : ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ ಕೊಳಾಲಪುರವರೇಶ್ವರ ನನ್ದಗಿರಿನಾಥಂ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೧೩೩-೩; ಸು. 970) ; ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜಂ ಕೋಳಾಳಪುರ ವರೇಶ್ವರಂ ನನ್ದಗಿರಿನಾಥಂ ಜಯದುತ್ತರಂಗಂ ಗಂಗಚೂಡಾಮಣಿ . . . ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯದೇವರ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೩೩-೩; 1066) ; ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ ಪರಮೇಶ್ವರಂ ಕೋಳಾಲಪುರವರೇಶ್ವರಂ ನಂದಗಿರಿನಾಥಂ ಮದ ಗಜೇಂದ್ರಲಾಂಛನಂ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೯-೮೬; 1122). [ನಂದ + ಗಿರಿ$_1$]

ನಂದಗೋಕುಲ (ನಾ). ೧. ಯಮುನಾನದೀತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು ; ಕೃಷ್ಣನ ಸಾಕುತಂದೆಯಾದ ನಂದಗೋಪನು ಇದ್ದ ಸ್ಥಳ : ಉತ್ತರಿಸಿ ಯಮುನೆಯನು ಹರಿಯನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡುರದೊಳಗೆ ಹೋಗಿ ಯದೂತ್ತಮನು ನಟ್ಟಿರುಳು ಹೊಕ್ಕನು ನಂದಗೋಕುಲವ (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೪-೧೬). ೨. (ಅಲಂ) (ಮಕ್ಕಳಿಂದ ತುಂಬಿ) ಆನಂದಮಯವಾದ ಸಂಸಾರ, ಕುಟುಂಬ : ಪಂತರವಾಡೇ ನಂದಗೋಕುಲವಾಗಬಹುದು (ದೀಪಹ. II, ೨೦೯) ; ಅವರ ಸಂಸಾರ ನಂದಗೋಕುಲ ವಾಗಿದೆ (ಊಧಿ). [ನಂದ + ಗೋಕುಲ]

ನಂದದೀವಿಗೆ 'ನಂದಂ' ಪರಾ.

ನಂದನ (ನಾ). ೧. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿಕೆ ; ಆನಂದಗೊಳಿಸುವಿಕೆ. ೨. ಆನಂದ ; ಸಂತೋಷ : ನಂದನನಾಮದ ನಂದನನಂತಪ್ಪ ನಂದನಂ ಜನಿಕೆ ತಮಗೆಂದು ಧರೆಯೊಳಾನಂದದಿಂ ಬಯಸದವರಿಲ್ಲಾ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೧೦೧) ; ಶಂಕರ ನಿಮ್ಮ ಶ್ರೀಪದವ ಸಂದು ನಿಜದಿಂ ಧ್ಯಾನಿಸುವುದೇ ನಂದನಂ ವ್ಯಾಮೋಹದಿಂ ಘನವೆಂದು ಶಂಕರದಾಸಿ ಪೇಳಿದ ಜಡೆಯ ಶಂಕರಗೆ (ಶಂಕದಾ. ೧೬-೧೦). 'ಚೇತೋನಂದನ' ಪರಾ. ೩. ಮಗ ; ತನಯ ; ಪುತ್ರ : "ತನಯಂ ಸ್ತನಂಧಯಂ ತೋಕಂ ಸುತಂ ಸೂನು ತನುಜನಾತ್ಮಜನಪತ್ಯಂ ತುಕ್ ಪ್ರಸೂತಿ ನಂದನನೆನಲು ಪುತ್ರನೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೦-೯) ; ನಿನಗೆ ಭರತಾವನೀತಲಮನಿತನಿತುಮನಾಳ್ವನೊರ್ವ ನಾದಪ್ಪಂ ನಂದನಂ (ಆದಿಪು. ೮-೨೮) ; ನಿಜನಂದನರಂ ನೀನಿರೆ ನೃಪೇಂದ್ರ ಕೊಲ್ವರುಮೊಳರೇ (ಅಜಿಪು. ೧೦-೩೮) ; ನಂದನಜನ್ಮೋತ್ಸವದೊದವಿಂದಂ ಪರಿತಂದು ಪೂರ್ಣಪಾತ್ರಮ ತ್ಯಾನಂದವೊದವಲ್ಕೆ ಪರಿಜನಮೆಂದೆಳೆಕೊಳಿಗೊಳ್ವ ಸೈಪು ಸಮನಿಸಿದುದೋ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೩೩) ; ಆ ಕನಸುಗಳನನು ಕ್ರಮದಿಂ ಕೇಳ್ದು . . . ತತ್ಫಲಮನಜುಪಲಂದಿಂತೆಂದಂ . . . ಮೃಗ ರಾಜನಿಂ ಪುರುಷಸಿಂಹಂ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ನಂದನಂ (ಜಗವಿ. ೨-೯೩) ; ನಂದನನಕ್ಕುಂ ನಮಗೆನ್ನೆಂದಧಿಪನವೋಘವಚನದಿಂ ವನಿತೆ ಮಹಾನಂದವ ನಾಂತಂಬುದರವದಿಂದಾನಂದಿವ ಮಾಯೂರವನಿತೆಯೊಲಾದಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೨-೨೦) ; ಆ ಜಂಪತಿಗಳ್ಗೆ ಕಳಾರಾಜಿತಮತಿಗಳ್ಗೆ ತತ್ಸಹಸ್ರಾರದ ವಿಭ್ರಾಜಿತಸುರವರನುರುತರತೇಜಂ ನಂದನಸಮಾಖ್ಯನಂದನನಾದಂ(ವರ್ಧಪು. ೧೨-೧೦೨ ; ನಂದನನೆಳೆಮೆಯ ಕೈಮೆಯನಂದಿಂಗಾ ನಂದಗೋಪನಾಲಿಸಿ ನಲಿದಂ (ಜಗವಿ. ೪-೧೯೪). 'ನಂದನಂದನ' ಪರಾ. ೪. ಇಂದ್ರನ ತೋಟ, ಉದ್ಯಾನವನ : ಸಾರಸಹಂಸಕೋಕಿಳಕುಳಧ್ವಾನೋತ್ಕರಂ ಚೆಲ್ವನಾಯ್ತು ಕರಂ ಸ[ಕ್ರ] ನಿಳಿಂಪದಂಪತಿಗಳಿಂದಾ ನಂದನಂ ನಂದನಂ (ಶಂಪಭಾ. ೩-೮೦) ; ನಂದನದಂದದಿಂದೆಸೆವಿನಂ ಬನವುಂ ಮನದಟ್ಟಜಿಂದೆ ಸಂಕ್ರಂದನಸನ್ನಿಭಂ . . . ವಿಶ್ವನಂದಿವಿಭು ಮಾಡಿಸಿದಂ (ವರ್ಧಪು. ೨-೨) : ವನ ಇಂದ್ರನ ನಂದನದಂತಿದೆ (ಶಾಂತಲಾ. ೯೦) ; ಇನ್ನು ಎಲ್ಲಿಗೋಟ ನಂದನದ ತೋಟ! (ಗರಿ. ೯೯-೧೨). 'ನಂದನವನ' ಪರಾ. ೫. ತೋಟ ; ಉದ್ಯಾನವನ : ಚಾಗದ ಭೋಗದಕ್ಕರದ ಗೇಯದ ಗೊಟ್ಟಿಯಲಂಪಿನಿಂಪುಗಳ್ಗಾಗರವಾದ ಮಾನಸರೆ ಮಾನಸರಂತವರಾಗಿ ಪುಟ್ಟಲೇನಾಗಿಯುಮೇನೊ ತೀರ್ದಪು[ದೆ] ತೀರದೊಡಂ ಮಱುಂಬಿಯಾಗಿ ಮೇಣ್ ಕೋಗಿಲೆಯಾಗಿ ಪುಟ್ಟುವುದು ನಂದನದೊಳ್ ವನವಾಸಿದೇಶದೊಳ್ (ಶಂಪಭಾ. ೪-೨೯) ; ಸುಳಿವಂಚೆಗಳಿಲ್ಲದುದಿಲ್ಲ ನಂದನಂ (ಜಗವಿ. ೨-೦೦) ; ಪ್ರಚುರಚಂದನನಂದನ ಗಂಧದಿಂ ದಿಶಾಪರಿಧಿಯನೆಯ್ದೆ ಬಾಸಣಿಸುತಿರ್ಪುದು ಸುಗಂಧಿಮಂಡಲ ಮಿಳಾರಮಣೀರಮಣೀಯಕುಂಡಲಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೧೦) ; ಮರುಭೂಮಿ ನಗುವ ನಂದನವಪ್ಪುದಿದನೀಂಟೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೯-೩೩೭). ೬. ೫ : ರಾಜ ಕೀರಚ್ಛದಾನಿಳಲೋಲತ್ಕಣಿಶಾಳಿಶಾಳಿ ಜನಚೇತೋನಂದನಂ ನಂದನಂ (ಜಗವಿ. ೨-೨) ; ಘನತರಭದ್ರಶಾಳದಿನಿತ್ತೆಡಮಾಡದೆ ನಂದನಕ್ಕೆ ನಂದನದಿನಡೊಂದು ಬೇಗದೊಳೆ ಸೌಮನಸಕ್ಕೆ ತಗುಳ್ದು ಮತ್ತೆ ಸೌಮನಸದಿನೆಯ್ದೆ ಪಾಂಡುಕವನಕ್ಕದರ್ತತ್ತು ಸುರೇಂದ್ರವಾರಣಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೨-೧೦೯). ೬. ಅರುವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯದು : ಮತ್ತಮಾ ವರುಷವೇ ಪ್ರಭವ ವಿಭವ . . . ನಂದನ . . .

ಅಕ್ಷಯವೆಂದೆಜವತ್ತು ತೆಜಿನಾಗಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೩೩೦) ; ನಂದನಸಂವತ್ಸರದ ಪಾಲ್ಗುಣ ಶು ೧ ಲು . . . ಗುಡಿಯು ಜೀರ್ಣಉದರ ಮಾಡಿದ ವಿವಾರ (ಎಕ. III (R), ಸಂಜನ. ೩೩೭-೨; 1663). ೭. ಶಿವ. ೮. ವಿಷ್ಣು. ೯. [ಜೈನ] ರುಚಕಾಚಲದ ಜಿನನಿಲಯದ ಎಂಟು ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಜಿನನಿಲಯರುಚಿರರುಚಕಾಚಲದ ಪೂರ್ವದಿಗ್ಭಾಗದ ವೈಡೂರ್ಯ ಕಾಂಚನಕನಕಾರಿಷ್ಟದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕನಂದನಾಂಜನಮೂಲಕಂಗಳೆಂಬೆಂಟುಂ ಕೂಟಂಗಳೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೬-೩ ವ). ೧೦. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು. [ಸಂ.]

ನಂದನಂದನ (ನಾ). ನಂದಗೋಪನ ಮಗ ; ನಂದಕುಮಾರ ; ಕೃಷ್ಣ : ಅಂತು ವಿಜಯಮಂಗಳಂ ನೆಗಟ್ ಗೋಕುಲಮಂ ಪೊಕ್ಕು ನಂದನಂದನಂ ಗೋಪಾಲವಿನೋದಮ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವಮಾಗೆ ಸುಖದಿಂದಿರ್ದನ್ನೆಗಂ (ಜಗವಿ. ೪-೫೮ ವ) ; ನಂದನಂದನಸನ್ನಿಭನು ಸಾನಂದದಿಂದಲಿ ನಮ್ಮುವನು ಕೃಪೆಯಿಂದ ಸಲಹಂಗೆ ದೇವ ಜಗದಾರಾಧ್ಯ ಗುರುರಾಯ (ಕುಮ್ಮಾ. ೧-೦೨). [ನಂದ + ನಂದನ]

ನಂದನಚರ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಗನಾಗಿದ್ದು ಸಂಸಾರ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತುತ್ತಿರುವವನು : ಅರಸನುಮಾಗಳ್ ನೆತ್ತದ ಭರದಿಂ ಕೊಳ್ಳೆನುತುಮಿಕ್ಕೆ ನವಿಲಂ ಕೊಳ್ಳೆಂದರೆನುತ್ತೆ ಪಿಡಿದುದಂಬಾಚರಿ ಕುರ್ಕುರಿನೊಂದು ಬೀಟ್ವ ನಂದನಚರನಂ (ಯಶೋಚ. ೩-೯೨). [ಸಂ.]

ನಂದನಬನ (ನಾ). = ನಂದನವನ ೨ : ಕಾಗೆ ನಂದನಬನದೊಳಗಿರ್ದರೇನು ಕೋಗಿಲೆಯಾಗಬಲ್ಲುದೇ ಹೇಳಾ (ಬಸವ. ೯೮) ; ಹಿರಿಯ ಜಕ್ಕಿಯುಂವೆದು ಕಟಿಯ ಹಿಂದಣ ನಂದನಬನದೊಳಗೆ ಗವೆ ಸಲಗೆ ಖ ೨ (ಎಕ. II (R), ೫೩೫-೮; 1250). [ನಂದನ + ಬನ]

ನಂದನವನ (ನಾ). ೧. ಇಂದ್ರನ ವನ, - ಉದ್ಯಾನವನ : ನಂದನವನದೊಳಗೇನೇಂ ಬಂದಪೊ ಮರನೆಂದು ಕಂತು ಬೆಸಗೊಳೆ ವಹಾವಿಂ ಬಂದಿರ್ದುವೆಂದು ಬಿನ್ನವಿಪಂದದೆ ಕೋಗಿಲೆಗಳುಲಿದುವಾವ್ರದ್ರುಮದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೬-೦೩) ; ನಂದನವನಮಧ್ಯದ ಕೊಳದಿದಗಲದ ಹಂಸಮಿಥುನವೆನೆ . . . ನಲಿಯುತಿರ್ದರಾ ದಂಪತಿಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೨-೫೨) ; ನಂದನವನಸಂಭವಹರಿಚಂದನಸಂತಾನ . . . ಕುಸುಮಕೋಟಿಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೧-೯೪) ; ನಮ್ಮ ದೊರೆ ನಂದನವನಕ್ಕೆ ಬೇಂಟೆವೋಗಿ ತಂದಿರ್ದನೀ ಕಂದರ್ಪನಂದನವನನ್ ! (ಚಂದ್ರಸ. ೩೯-೦). ೨. (ಸುಂದರವಾದ) ತೋಟ ; ಉದ್ಯಾನವನ : ಬರಿಸುವನಿಂದು ನಂದನವನಾಂತರದಲ್ಲಿಗೆ ಕಾಂತನಂ ಸಮಾಶರಿಸುವೆನಂತನಂತಸುಖಸಂಗತಮಂಗಳಕಾರಣಂಗಳಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೧೦೦೪) ; ನೀನುವವುನುಂ ಕಿಟಿಯಂದೊರ್ವರುಪಾಧ್ಯಾಯರ ಪಕ್ಕದೊಳೋದುಮದು ನಂದನವನದೊಳಗೆ ನೀನೆನ್ನ ಪುಣ್ಡ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಂ ನೆನೆದಾ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೨೫-೩) ; ನಂದನವನಪವನಂ ಬಟಿವಂದೊಡಗೊಂಡೊಯ್ದು ಪುಗಿಸೆ ಬನಮಂ ಪುಗಲೆಂಬೊಂದನ್ಯಭೃತಕ್ವಾಣಿತಿವಂದಂತಾಯ್ತುತನು ಬೆಸಸೆ ಕುಸುಮಾವೋದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೩) ; ತ್ರಿಕಾಲಂ ದೇವತಾರ್ಚನಂಗೆಯ್ಯುದಕ್ಕಂ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ನಂನ್ದನವನಂ ಮಾಟ್ಟುದಕ್ಕಂ . . . ಬ್ರಹ್ಮಲಿಂಗಿಭಟರ್ಗ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟುದು (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೪೭, ೨೮-೦೭ ; 1032) ; ಆ ದ್ವಿತೀಯ ಮುನೀಶ್ವರ ನಗ್ರಮುನೀಶ್ವರಾದೇಶದಿಂ ನಂದನವನೋದ್ದೇಶದೊಳಿರ್ದ ಜನ್ಮಾಂಧಕಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಮುಂದೆ ನಿಂದು (ಸುಕುಮಾ. ೫-೨೩ ವ) ; ನಂದನವನಂಗಳಂ ಮಾಕಂದಮಹೀಜಾತರಂಜಿತೋದ್ಯಾನಗಳಂ ಸೌಂದರತೆವಡೆದು ತೋಱುವ ನಂದಿಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬಂದನಾ ನೃಪತೆನಯಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೩-೯). [ನಂದನ + ವನ]

ನಂದನವಿಮಾನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ವರಾಹಾರ್ಯನುಂ ನಂದನವಿಮಾನದೊಳ್ ಮಣಿಮಕುಟಕೇಯೂರಮಣಿಕುಂಡಲವಿಭೂಷಣನಾಗಿ ಮಣಿಕುಂಡಲನೆಂಬೊಂ ದಿವಿಜನಾದಂ (ಆದಿಪು. ೫-೭೦ ವ). 'ವಿಮಾನ' ಪರಾ. [ನಂದನ + ವಿಮಾನ]

ನಂದನಾವಲಿ, ನಂದನಾವಳಿ (ನಾ). ವನಗಳ ಗುಂಪು, - ಸಮೂಹ : ಊರ್ಜಿತವಸಂತಂ ಸಂತತಂ ನಂದನಾವಲಿಗೆಲ್ಲಂ ರತಕೇಳಿರಾಗವನಿತಂ ಸ್ತ್ರೀಪುಂವ್ರಜಕ್ಕೆಲ್ಲಮುಜ್ಜ್ವಲಚಂದ್ರಾತಪವೊರ್ಮೆಯುಂ ರಜನಿಜಾತಕ್ಕೆಲ್ಲಮಾ ದೇಶದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೨-೩). ನಂದನಾವಳಿ : ಕರಜಳಧರಕಳಧೌತೋತ್ಕರವರ್ಷದೆ ವಂದಿ ನಂದ[ನಾ]ವಳಿಗಳ ವಿಸ್ತರಿಪುವೆನೆ ದಾನಮುಖಿ ಳೋರ್ವ್ವರೆಗೆ ವಿಚಿತ್ರೋಕ್ತಿ ರೂಪವಿದ್ಯಾಧರಿಯ (ಸೌಇಇ. XX, ೯೯-೩೭ ; 1076 ?). [ನಂದನ + ಆವಲಿ]

ನಂದನಾವಳಿ 'ನಂದನಾವಲಿ' ನೋ.

ನಂದನೆ (ನಾ). ಮಗಳು ; ತನುಜೆ : "ವೇಣ್ ದುಹಿತೆ ನಂದನೆ ಪುತ್ರಿ ಸುತೆಯನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯೦-೯) ; ಈ ಭುಜಾದಂಡಮುಂ . . . ಈ ಧನುರ್ದಂಡಮುಮುಳ್ಳಿನಂ ದ್ರುಪದನಂದನೆ ಸಂಧಿಯನಾಗಲೀವೆನೇ (ಗದಾಯು. ೦-೭೩) ; ಕಮಲಭವ ಜಗವಜೀಯ ನಂದನೆಯ ಐದಯನು ನೆಟ್ ಮಾಡಿಯರವೆಣ್ಣಾದನೀಶ್ವರನಿಂದ್ರಗಿಂದ್ರರ ಹಾದಿಯದು ನಗೆಯಿ ತೃಣವರನು ಹೇಳಲೇನೆಂದ (ತೊರಆ. ೦-೫-೩೭) ; ನಂದನೆ ನೊಂದವಳಂ ದೊಲ್ದಿಂದುಧರಂ ಪಿಡಿದು ನೆಗಪಿ ನಿಜಕರದಿನವಳ್ಗಂದಣ್ಣೆ ವಾಲನೀಂಟದಂ (ವೃಷವಿ. ೯-೮೨). [ಸಂ. ನಂದನಾ]

ನಂದನೋತ್ಕರ (ನಾ). = ನಂದನಾವಲಿ : ಶರತ್ಪವನತಾಪದಿಂ ಕೊರಗಿಕೂಡೆ ಕೋರೈಸಿದಾ ನರೇಶ್ವರವಧೂಕದಂಬಕಮನಾಚುಸಲ್ವಾಗಳಬ್ಜರೇಣುಗಳನೆತ್ತಿಬಂದುದಿದಿರ್ವರ್ಪವೋಲ್ ನಂದನೋತ್ಕರಂಬಿಡಿದು ಮಾರುತಂ ಚಳತರಂಗೆಯಿಂ ಗಂಗೆಯಿಂ (ಆದಿಪು. ೦೦-೫೩). [ನಂದನ + ಉತ್ಕರ]

ನಂದಯಂತಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಗಾಂಧಾರಿ ರಕ್ತೋಗಾಂಧಾರಿ . . . ನಂದಯಂತಿ ಕರ್ಮಾವ್ಯಭಿಚಾರಿಣಿ ಕೌಶಿಕಿಯೆಂಬ ಹತ್ತು ರಾಗಂಗಳು ಮಧ್ಯಮಗ್ರಾಮದಿಂ ಪುಟ್ಟಿದವು (ವಿವೇಕ. ೨೩೩). [ಸಂ. ನಂದಯಂತೀ]

ನಂದವರ್ತಿ (ನಾ). = ನಂದಿಬಟ್ಟಲು : ನಂದವರ್ತಿಯನೊಲಿವನಮ್ಮ ಶಂಕರನೆಂಬ ಮುಂದ್ಯೆಪ ಕಂಪೆ ಸಾಲ್ವುದು ಶಿಶಿರರಂಗೇಬ (ಬಸರ. ೭-೫೩). [<ಸಂ. ನಂದ್ಯಾವರ್ತ]

ನಂದವಾಡಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ನವಿಲೆಯ [ಜಟಿ]ಯ ಸಂಕರದೇವಾಲಯಮುಮಂ ನನ್ದವಾಡಿಗೆಯೊಳ್ ಶ್ರೀನಾಗಲೇಶ್ವರಮುಮಂ(೦) ನಲ್ಲಿಯ ಮಟಮುಮಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೧೦೩-೨೭ ?). [?]

ನಂದವಿಡು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸು ; ಆನಂದಪಡಿಸು : ಅಂದು ಗುರುಮನವೊಲಿದು ಪಾರ್ಥನ ನಂದವಿಟ್ಟನು ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾವೃಂದವನು ತಾನೀವೆನೆನುತಲಿ ದ್ರೋಣ ಹರುಷಿಸಿದ (ಸಂಭಾ. ೧೯-೦೯). [ನಂದ + ಇಡು₁]

ನಂದವಿಲ್ಲುಡಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ನನ್ದವಿಲ್ಲುಡಿಯರಾ ಮಗನೆ ಪಲಿವಜ್ (ಎಇ. IX, ೨೦-೬ ; 800). [?]

ನಂದಳಿಕ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾಉಳ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾತ್ಮಜ (ನಾ). = ನಂದನಂದನ : ನಾರಾಯಣ ನಾಗಶಯನ ನಂದಾತ್ಮಜ ಮಾರಜನಕ ಮಂಜುಳಾಂಗ ಸಾರಸನಯನ ಸಕಲಲೋಕೇಶ್ವರ ಸಾರಿದೆ ಸಲಹೆನ್ನನೊಲಿದು (ಕತಹಾ. ೭೦-೩). [ನಂದ + ಆತ್ಮಜ]

ನಂದಾದೀಪ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾದೀಪ್ತಿ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾದೀವಿಗೆ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾದ್ಯುತಿ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾಪುರ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು ; ಈಗಿನ ಮಂಗಳೂರಿನ ಸಮೀಪದ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿ, ಹಿಂದೆ ಇದು ನಂದಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು : ನನ್ದಾಪುರದೊಳ್ ಕೇತೇಶ್ವರಮುಮಂ ಕೋಹಳ್ಳಿಯೊಳ್ ದಾನವಿನೋದತ್ರೈಪುರುಷದೇವರ ಸಾಲೆಯುಂ . . . ಮಾಡಿಸಿ (ಕರ್ನಾ. XI-1, ೧೦೪-೩೦ ; ?). [ನಂದ + ಪುರ]

ನಂದಾಬೆಂಕಿ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾಬೆಳಕು 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾವನ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾವಳ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾವುಳ 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಾವೆಳಕು 'ನಂದು' ಪರಾ.

ನಂದಿ (ನಾ). ೧. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವವನು ; ಮಗ. ೨. ಸಂತೋಷಪಡುವವನು : ಅಂತು ದುಶ್ಶೀಲ ದುರಾಚಾರ ದುರ್ಯಶೋನಂದಿಯಾದ ವಿಶಾಖನಂದಿ . . . ಪರಿಭ್ರಮಣಪರಿಣತನಾಗಿ ತೊಲಲ್ದಂ (ವರ್ಧಪು. ೨-೩೬ ಪ). ೩. ಶಿವನ (ವಾಹನವಾದ) ಒಬ್ಬ ಅನುಚರ ; ಬಸವ : "ನಂದಿ ತಂಡುಪಕ್ಕಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩-೬೪) ; ಏಱ[ದೆ] ನಂದಿ[ಯನಾ] . . . ಭೂತನಾಥಂ ಬಂದಂ (ಶಂಶಧಾ. ೧೨-೦೩೪) ; ನಾದಪ್ರಿಯ ನಂದಿಯ ನೇಱಿಕೊಂಡು ಅಶೀತನ ಮೇಲೆ ಆನಂದಸಿಂಹಾಸನವಿಕ್ಕಿ ಕುಳ್ಳಿತ್ತ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವರ ದೇಪತ್ಯ ಕಟ್ಟಿತ್ತು (ಬಸವ. ೯೪೦) ; ಆ ರಜತಗಿರಿ ಶಿಖರದೊಳ್ ಮದನಾರಿಯುಂ ಗೌರಿಯುಮುಚಿತಲೀಲಾರಚಿತಸುಖ ಸಂಕಥಾಪ್ರಸಂಗಕೌತುಕದೊಳಿರಲಂ ವೀರ ವೀರಕ ನಂದಿರೇಣುಕ . . . ಪ್ರಮಥರೋಲ್ಗಿಪ ಸಮಯದೊಳು (ಬಸವು. ೧-೩೩) ; ನಂದಿಯನು ಏಱಿದನ ಜುವಿರನ ಸೂಡಿದನ ಕಂದನ ಬೇಡಿ ನಲಿದಾನು ನೆಗವುತ್ತ ಮುಂದೆ ಪೇಳುವೆನು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧) ; ಶಂಕರನ ಮುಂದೆ ನಂದಿಯೂ ಅಷ್ಟು ವಿಧೇಯತೆ ಇಂದ ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೋ ಇಲ್ಲವೋ (ಸುಪಸಂ. ೮೧) ; ಕೆಂದಬಣ್ಣದ ಬಲು ಚಂದ ಚಂದ ಹೋರಿಗಳು ನಂದಿಯ ಹಂಗ ಮೈಮಾಟ ಹಂಡ ಜೂಡ ಜೋಡಿ ನಡೆದವು ಸಾಲುಗೊಂಡು (ಸಿದ್ಧಪು. ೦೭-೨೦). 'ನಂದಿವಾಹನ' ಪರಾ. ೪. ಬಸವನ ವಿಗ್ರಹ,-ಮೂರ್ತಿ : ನಂದಿಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವಾಗಿವೆ (ಮೈಸೂ. ೧೧೦). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ: "ಪುಂಗವಪೆಸರ್ ನಂದಿ" (ಮಂಗರಾ. ೩೭-೦೪) ; ನಂದಿ, ಬೋಳದರು, ಬೆಲ್ಲತ್ತಿ (ಮೃಶಿಗ. ೪೯-೯೭೪) ; ಮರಗಳು : ಹೆಸವ, ಹೆಬ್ಬಲಸು . . . ತಡಸಲು, ತಪಸಿ, ನಂದಿ, ಕುಂಕುಮ, ಸಂಪಿಗೆ (ನವ್ಯಸು. ೨೩೭). 'ನಂದಿಮರ', 'ನಂದಿವೃಕ್ಷ' ಪರಾ. ೬. [ಜೈನ] ಸಂಘಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : ಸಂಘಗಳು : ಮೂಲ, ನಂದಿ, ಯಾಪನೀಯ, ಯಾಪನೀಯ ನಂದಿ, ದ್ರಾವಿಡ, ಶ್ರೀಸಂಘ, ಕಿತ್ತೂರು (ಕರಾಅ. ೮೭). 'ನಂದಿಸಂಘ' ಪರಾ. ೭. ಜೈನಮುನಿಗಳ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: ಗಣಗಳು ದೇವ, ಸೇನ . . . ನಂದಿ, ಗ(ಕ)ವಾಟ . . . ಆದಿ (ಕರಾಅ. ೮೭). ೮. ಒಬ್ಬ ಜೈನಯತಿಯ ಹೆಸರು : × × × ಪೌತ್ರ ನನ್ದಿಮುನಿಪ × × × ಮಾರ್ಯ್ಯಾನ × × × (ಎಕ. II, ೧೦೦-೩; ಸು. 700). ೯. ಗ್ರಾಮಾಧಿಕಾರಿ (?) : ಸೀಮಾಂತರಸ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿಣಾಂ ಕೊತ್ತಮಙ್ಗಲದ ನಂದಿಯರು ಹಡದ ನಡೆದು ಪುಡೆಯರು ಗಣಿಗನೂರ ಆನವಕರು ತಲಕಾಡಹನ್ನುವರು ಮದ್ದೂರ ಗಣೆಯರುಂ (ಎಕ. III (R), ನಂಜನ. ೩೩೨-೨೬ ; 969). ೧೦. (?) : ನನ್ದಿಯ ಸ್ಥಾನ ಮುಮೆಣಾಯುಗ ×× ಮಣಿಜಿೞ್ಪೆನಂದಜ್ಜಿಗೆ ವನ್ದಿಟ್ಟು ತುರುವನಿಕ್ಕಿಸಿ ಸತ್ತಂ (ಎಕ. IX, ದೇವನ. ೬೨-೯ : 900 ?).

ನಂದಿ ಬಿಡು = ಸತ್ತವರಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಅಪರಕರ್ಮದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೋರಿಯೆತ್ತನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಓಡಾಡಲು ಬಿಡು : ಸತ್ತಾತನು ವಂಶದ ಹಿರಿಯನಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ರಿಯೆ ಮಾಡುವಾಗ ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಕಡಮೆ ಮಾಡದೆ, ನಂದಿ ಬಿಡುವುದಕ್ಕೂ ಕೈಹಿಡಿಯಲಿಲ್ಲ (೮೦೦). ನಂದಿಯ ಕುಣಿತ = ನಂದಿಕೋಲನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮಾಡುವ ಕುಣಿತ : ಆ ದಿನದ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ಕುಣಿತ ಬಹಳ ಆಕರ್ಷಣೆಯುಳ್ಳದಾಗಿತ್ತು (೮೦೦). ನಂದಿಯ ಕೋಲು = ನಂದಿಚಿಹ್ನೆಯ ಧ್ವಜವನ್ನುಳ್ಳ ಕೋಲು ; ನಂದಿಕಂಬ : ಆಕೆ ಕುರೂಪಿ ; ನಂದಿಯ ಕೋಲಿನಂತೆ ಉದ್ದವಾದ ಸೊರಗಿದ ದೇಹ (ಭೂಮಿತಾ. ೬೨). ನಂದಿಯ ಧ್ವಜ = ನಂದಿಧ್ವಜ ೩: ನಂದಿಯ ಧ್ವಜವನ್ನು 'ನಂದೀಕೋಲು' 'ನಂದಿಕಂಬ' ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (೮೦೦). ನಂದಿಯ ಹಳವಿಗೆ, ನಂದಿಯ ಹಳವಿಗೆ = ನಂದಿಧ್ವಜ ೧ : ನಂದಿಯ ಪಳವಿಗೆ ವಿಳಿರುತೆ ದುಂದುಭಿರವದೊಳಗೆ . . . ಪೊಕ್ಕಂ (ಶ್ರೀಪವಿ. ೬೨-೭೯ ; ಇಂದುಚೂಡನು ಸುತ್ತಿದೋಲೆಯನೊಂದು ನಂದಿಯ ಹಳವಿಗೆಯನಾಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು . . . ಕಣಜಂಗಳಿಗೆ ಹರಿತಂದು (ಬಸವು. ೫೨-೦೬). ನಂದಿಯುಂಗುರ=ಶಿವಭಕ್ತರು ಧರಿಸುವ ಬಸವನ ಕೆತ್ತನೆಯುಳ್ಳ ಉಂಗುರ.
[ಸಂ. ನಂದಿನ್]

ನಂದಿಕ (ನಾ). ಶಿವನ ವಾಹನ ; ನಂದಿ ; ಬಸವ. 'ನಂದಿಕೇಶ' ಪರಾ.
[ಸಂ.]

ನಂದಿಕಂಬ (ನಾ). ನಂದಿಯ ವಿಗ್ರಹವಿರುವ, ಅಲಂಕೃತವಾದ ಉದ್ದವಾದ ಕಂಬ : (೬). 'ನಂದಿಕೋಲು' ಪರಾ.
[ನಂದಿ + ಕಂಬ$_1$ (< ಕಂಭ)]

ನಂದಿಕಲ್ಲುಸೊಪ್ಪು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೊಪ್ಪು : (ಮೃಶಿಗ. ೧೨-೨೨೦). [? + ಸೊಪ್ಪು$_3$]

ನಂದಿಕಾಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಕೂಡಲೂರ್ಪ್ಪಾಡಿ ಒಡೆಯ ನನ್ದಿಕಾಡನಾ ಎಡನಾಗನಾ ವ್ಯಪಹಾರದನ್ತರು ಸಾಲವಿಲ್ಲಾಮ್ (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ : ೭-೩ ಸು. 700). [?]

ನಂದಿಕೆ (ನಾ). (ದೀಪ ಮೊದಲಾದುವು) ನಂದುವಿಕೆ; ಆರಿಹೋಗುವಿಕೆ: ಒಂದಿಕೆ, ಒಂದಿಕೆಗಳ್; ನಂದಿಕೆ, ನಂದಿಕೆಗಳ್ (ಶಬ್ದಾಸು. ೫೭೮ ಪ್ರಯೋ).
[ನಂದು + -ಇಕೆ]

ನಂದಿಕೇಶ (ನಾ). ೧. = ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ೧ : ಶ್ರೀಸದಾಶಿವನೊಡನೆ ಗರ್ಜಿಸಿ . . . ವ್ಯಾಸದೇವಂ ಕೈಯನೆತ್ತಿದೊಡಾ ಸಮಯದಲಿ ನಂದಿಕೇಶನು ಕೇಸಿ ಮುಳಿಸಿಯನ ಆತನೆರಡು ಕರಂಗಳಂ ಮುನಿದು (ಬಸವು. ೫೯-೯೯) ; ಎಲೆ ಗುರುವೆಯಾ ಶುಕ್ರಗಾ ಮಂತ್ರವೇತೆಜದೆ ನೆರೆಯಾಯ್ತಿದಂ ಪೇಳ್ವುದೈ ನಂದಿಕೇಶ (ವೀಶೈಪು. ೨-೦೪-೨೦). ೨. ಈಶ್ವರ ; ಶಿವ. ೧, ೨ : ಶ್ರೀಶೈಪಶ್ರೀಯವಂ ಮಾಳ್ಕೆಮಗನವರತಂ ನಂದಿಕೇಶಂ ಮಹೇಶಂ (ರಾಜಶೇ. ೦-೦). [ನಂದಿಕ + ಈಶ]

ನಂದಿಕೇಶ್ವರ (ನಾ). ೧. ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಮಥಗಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖನಾದವನು ; ಬಸವ : ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಭೃಂಗನಾಟ್ಯ ನಮ್ಮ ಲಿಂಗನ ಮುಂದೆ (ಬಸವ. ೫೬೩) ; ಮೃಡ ಮೃಡಾಣಿ ಕುಮಾರ ಗಣಪತಿ ಮೃಡಸಮಾನದ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ (ಸಾವಚ. ೯-೯) ; ಮನ್ಮತವಿಂದಯೋನಿಜನಾಗಿಯೊಗೆದನು ನಂದಿಕೇಶ್ವರನೆಂಬ ಪೆಸರಿಂದಾ ಶಿಲಾದಂಗೆ (ಬಸವು. ೨-೧೧) ; ಚಂದಯ್ಯ ಪ್ರೀತಿಯ ನಂದಿಕೇಶ್ವರನ ಮುನ್ನ ಕಂದ ಗಣಪದೇವಯ್ಯ ಅಂದದ ಶಿಪಶರಣರುಯಿರುತಿತೆ ಚಂದವನೇನ ಬಣ್ಣಿಸುವೆ (ಕಪೋಕ. ೬-೫೬). ೨. ಈಗಿನ ಬಿಜಾಪುರಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾದಾಮಿ ಪತ್ತಿರದ ಒಂದು ಗ್ರಾಮದ ಹೆಸರು. [ನಂದಿಕ + ಈಶ್ವರ]

ನಂದಿಕೇಶ್ವರಶೈವ (ನಾ). [ಶೈವ] ಶೈವಮತದ ಎಂಟು ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದುಂ : ಶೈವಮತದಲ್ಲಿ ನಾವು ಎಂಟು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. (೧) ದ್ವೈತ ಪಾಶುಪತ, (೨) ದ್ವೈತಶೈವಸಿದ್ಧಾಂತ, (೩) ದ್ವೈತಾದ್ವೈತಲಕುಲೀಶ ಪಾಶುಪತ, (೪) ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಶೈವ, (೫) ವಿಶೇಷಾದ್ವೈತ (ವೀರಶೈವ), (೬) ನಂದಿಕೇಶ್ವರಶೈವ, (೭) ರಸೇಶ್ವರಶೈವ, (೮) ಕಾಶ್ಮೀರ ಶೈವ (ಭಾಕದ. ೨೨೦). [ನಂದಿಕೇಶ್ವರ + ಶೈವ]

ನಂದಿಕೇಶ್ವರಸಂಹಿತೆ (ನಾ). [ಶೈವ] ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನಾಗಮದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದುಂ : ಸ್ಥಿರಸಂಹಿತೆ ಸ್ಥಾಣುಸಂಹಿತೆ ಮಹತ್ಸಂಹಿತೆ ನಂದಿಸಂಹಿತೆ ನಂದಿಕೇಶ್ವರಸಂಹಿತೆ ಏಕಪಾದಪುರಾಣ ಶಂಕರಾಗಮ ನೀಲಭದ್ರತಂತ್ರ ಶಿವಭದ್ರಾಗಮ ಕಾಲಭೇದಾಗಮ ಶ್ರೀಮುಖಾಗಮ ಶಿವಶಾಸನಾಗಮ ಶಿವರೇಖಾಗಮ ದೇವೀಮತವೆಂದು ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನಾಗಮದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಭೇದಂಗಳು (ವಿಶೇಶ. ೭೧). 'ನಂದಿಸಂಹಿತೆ' ಪರಾ. [ನಂದಿಕೇಶ್ವರ + ಸಂಹಿತೆ]

ನಂದಿಕೋಲು (ನಾ). = ನಂದಿಕಂಬ : ಅನ್ನಿಜ ಸುಲದ ಕಂಬಕಂ ಕುಲಿಶಾವನ ಶಿತ್ರಾ ನಂದಿಕೋಲು ಸಂಗಮೇಶ್ವರನ ನುಡಿಗೆ ಸಬಳ ಶಾಶ್ವಿಕಸಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ ತೆಡಾಯ ಖಡಲ್ಲಿಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ನಾರಾಚ ಗದೆ ಸೂಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ವಂಕಿ ಚೂರಿ ಜಯ ಬಾಡಿಶೃಂಗಾರ ತೊಡಪೂ ಸಂಣ ಚಂದ್ರಾಯುಧಾ ಚಿಲುತಲಿ ಮೊದಲಾದಾ ಬತ್ತೀಶಾಯುಧಾ (ಎಕ. XVI, ಗುಬ್ಬಿ. ೭೪-೨೧; ಸು. 1672) ಒಂದು ನಂದಿಕೋಲಿನಷ್ಟು ಆಳ ಅವ (ದೀಪಹ. I, ೮೯); ಗಣೆ ಅಥವಾ ನಂದಿಕೋಲನ್ನು ಮೆರೆಸುತ್ತ ಒಯ್ಯುವುದು (ಕರ್ಣಾಪೂ. II, ೬೯).

ನಂದಿಕೋಲು ಕುಣಿತ = ನಂದಿಕಂಬವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮಾಡುವ ನೃತ್ಯ : ನಂದಿಕೋಲು ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಆ ಕಂಬಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ತಾಳಗಳು, ಕುಚ್ಚುಗಳು, ತಾಳಹಾಕಿದಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ (ರೂಢಿ). **ನಂದಿಕೋಲು ಕುಣಿಸು** = ನಂದಿಕಂಬವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕುಣಿ: ನಂದಿಕೋಲು ಕುಣಿಸ್ತಾ ಇದ್ದೀಯಾ? (ತುಂಗಭ. ೩). [ನಂದಿ + ಕೋಲು$_1$ (<ಕೋಲ್$_1$)]

ನಂದಿಗುಂದ (ನಾ). ೧. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರುಂ : ನಂದಿಗುನ್ದರ್ಗೆ ದಾನಂ ಗೊಟ್ಟುದು ಕಿಸುಗೊಳದ ಮಾಜನಂ ಒನ್ದಡುವು ಮುದ್ದೂರ್‌ರೊಳ್ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೪-೩೬; ಸು. 750). ೨. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ನನ್ದಿಗುನ್ದದ ಪಸುಪೊನ್ನಮೊಟಿಯಿಂ × × × ಗಾಣಗಾವುಣ್ಡನಾಡೆಲ್ಲ ಪಾಟಿದೊಡಂ (ಎಕ. IX, ದೇವನ. ೪೨-೬; ಸು. 900 ?). [?]

ನಂದಿಗೊಳಿ (ನಾ). ಒಂದುಂ ಊರಿನ ಹೆಸರುಂ : ಶ್ರೀಮದಿಜಿವನೊಟ ಮ್ಬಾಧಿರಾಜರ ನನ್ದಿಗೊಳಿಯಂ ಗವುಣ್ಡ × × ವಿಯಾ ಭುಪ್ಪಕೆ . . . ದೇವ ಭೋಗ × × × ಎಲ್ಲ ಸಲ್ಸುದು (ಎಕ. IX, ಹೊಸಕೋ. ೩೬-೧೨; ಸು. 950). [?]

ನಂದಿಣಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ನನ್ದಿಣಗೆ ನಾಮಗ್ರಾಮ (ಮೋ)ಪೂರ್ವ್ವಸ್ಯಾಂದಿಶಿ (ಇಇ. VII, ೪೪-೯೨; 10ನೆಯ ಶತ). [?]

ನಂದಿತ (ಗು). ಸಂತೋಷಗೊಂಡ ; ಸಂತುಷ್ಟವಾದ : ನಂದಿತಾಮಳ ಭಕ್ತಿರಸ ಸಾನಂದಪುಳಕಂಗಳು ತನುವಿನೊಳ್ ಸಂದಣಿಸೆ ದಂಡಪ್ರಣಾಮವನಿಕ್ಕಿ ವಂದಿಸುತ (ಬಸಪು. ೨-೨೦). [ಸಂ.]

ನಂದಿದೇವ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಆಚಾರ್ಯ್ಯಪುರುಷ ಇಱಿದು ಬಸಮಟಿಯದೆ ಬೀಟಿಸ್ವಾರನ್ ತೆಜಿನ ಮೆಚ್ಚದೊಂ ಪಿಸುಣರ ಪೊಸವೊ ಕುಱಿಲಂ ಪೊ × × ವ ಈಯದೆ ಈಟಿಯದೆ ನನ್ನಿ ನುಡಿಯದೆ ನಣ್ದಿದೇವಂ ಗಟಿಸ್ಸಿಮುಯ್ಯುವಪ್ಪಡೆ ದೊಂಗರ ಅಲೆದೊಂ ಮೂದಲಿಪೊಂ (ಎಇ. XXIV, ೨೬-೦೩; ಸು. 885). [ನಂದಿ + ದೇವ]

ನಂದಿದ್ರುಮ (ನಾ). ನಂದಿಮರ ; ನಂದಿವೃಕ್ಷ : ಅಲ್ಲಿ ಸೌಧರ್ಮೇಂದ್ರಂ ನಂದಿದ್ರುಮದೊಳ್ ಮಣಿಮಯಶಿಬಿಕಾಯಾನಮನಿಟಿಪ್ಪುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೧೧೨ವ). [ನಂದಿ + ದ್ರುಮ]

ನಂದಿಧ್ವಜ (ನಾ). ೧. ನಂದಿಯ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ ಧ್ವಜ,- ಬಾವುಟ : ಎತ್ತಿಸಿದ ನಂದಿಧ್ವಜಂಗಳ ಮೊತ್ತದ ಪತಾಕೆಗಳ ಪಲ್ಲವಸತ್ತಿಗೆಯ ಸಾಲು ಗಳನೇಕವ್ಯಾಸಹಸ್ರಗಳಿಂ . . . ದೇವಾ ಪೃಥ್ವಿ ಬಂದೆಸೆಯ (ಬಸಪು. ೫೬-೫೩) ; ಬಿಂಕದ ಬಿರಂದಿನ ನಂದಿಧ್ವಜವಿತತಿ ಪುರದೊಳಿರ್ದುದು ಚೆಲ್ವಿಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೧-೬೫) ; ಶ್ರೀವೃಷಭರಾಜನನುಯಾರೋಹಣಂಗೈಯೆ . . . ಬಿರುದ ಕೊಂಡಾಡಿ ಕೈವಾರಿಸುವ ಚಂಡಕೀರ್ತಿಗಳು ಮುಂವಿಡಿದ ಶ್ರೀನಂದಿ ಧ್ವಜವೂ (ನವಮೋ. ೨೨-೫೦). ೨. ನಂದಿಯ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ ಧ್ವಜವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ; ಶೈವ : ದೇವಾಂಗರು 'ನಂದಿಧ್ವಜ' ರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಕರ್ಣಾಪೂ. II, ೨೦). ೩. ನಂದಿಯ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ ಧ್ವಜವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕೋಲು ; ನಂದಿಕಂಬ ; ನಂದಿಕೋಲು : (+). [ನಂದಿ + ಧ್ವಜ]

ನಂದಿನಾಗರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲಿಪಿ : ನಂದಿನಾಗರಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಲಿಪಿಗಳನ್ನು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಬಾಲಕರಿಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಆ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳೂ ಕೂಡ ಕನ್ನಡ, ಗ್ರಂಥ ಮತ್ತು ನಂದಿನಾಗರಿಲಿಪಿ ಗಳಲ್ಲಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ (ಕಶಾಅ. ೨೪೨) ; ಅದರ ಕೆಳಗೆ ನಂದಿನಾಗರಿ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ "ಷಣ್ಮುಖದಾಸ" ಎಂದಿದೆ (ಹೊಯ್ಸವಾ. ೧೫೧). [ಸಂ. ನಂದಿನಾಗರೀ]

ನಂದಿನಾಥ (ನಾ). = ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ೧ : ಇಂದುಧರನನುಮತದೊಳಾದಿಯ ನಂದಿನಾಥನು ಬಸವನಾಮದಿ ಬಂದಪಂ ಶಿವಭಕ್ತಿಯಂ ಮಸುಮತಿಗೆ ಪಸರಿಸಲು (ಬಸಪು. ೨ ಸೂಚನೆ) ; ನಂದಿನಾಥನಂ ಭೃಂಗವೀರೇಶ ಷಣ್ಮುಖ ಸಂದಿಹ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರನು ಇಂದುಧರನ ಎಡಬಲದಲ್ಲಿ ಸೂರಿಯ ಚಂದ್ರರು ಮೆರೆದು ರಾಜಿಪರು (ಕಪೋತ. ೫-೦೩). [ನಂದಿ + ನಾಥ]

ನಂದಿನಿ (ನಾ). ೧. ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು; ಆನಂದವನ್ನು ಕೊಡುವವಳು ; ಮಗಳು. ೨. ಕಾಮಧೇನುವಿನ ಮಗಳು ; ವಸಿಷ್ಠ ಮಹರ್ಷಿಯ ಹೋಮಧೇನು : ಸರಸಚರಿತನೆ ನಂದಿನಿಯ ಪರಿಚರಿಯೆಯನು ಹಗಲಿರುಳು ತಪ್ಪದೆ ವರವ ಪಡೆಯುವವರೆಗೆ ಮಾಡುವದೆಂದು ಮುನಿಯುಸುರಿ ಪರಸಿದನು (ರಘುವಂ. ೧-೯೦). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೃಕ್ಷ ; ನಂದಿಮರ : "ನಂದಿನೀ - ಹರೇಣುಕ, ಹಸು, ನಂದಿಯ ಮರ, ಎತ್ತುನಾಲಗೆ" (ಓಷಧಿ. ೮೩). ೪. ಒಂದು ನಾಡಿಯ ಹೆಸರು : ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ ನಂದಿನೀ ಎಂಬ ನಾಮಾಂತರವುಳ್ಳ ಧಾರಿಣೀನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಶುಕ್ಲವರ್ಣನಾಗಿ ವಾಸುದೇವ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪಿಂಗಳಾನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಿಂಗಳವರ್ಣನಾಗಿ ಸಂಕರ್ಷಣ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಷುಮ್ನಾನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ರಕ್ತವರ್ಣನಾಗಿ ನಾರಾಯಣ-ಹೀಗೆ ೫ ರೂಪಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನಿರುವನು (ಹಸಾರ. ೪೭೬). ೫. ನಾದಿನಿ : "ಸ್ವಸೃತನಯಂ ಸ್ವಸ್ರೀಯಂ ಪೆಸರಿಂ ನಾದುನಿ ನನಾಂದೃ ನಂದಿನಿಯುನಿಕುಂ" (ಶಸ್ತುಕೋ. ೫೬-೨೪). P ಇದು 'ನಾದಿನಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು. [ಸಂ. ನಂದಿನೀ]

ನಂದಿನೆಲಬೇವು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ಶ್ರುತಿಗಿ. ೪೮-೯೫೨). [?]

ನಂದಿಪತಾಕ (ನಾ). = ನಂದಿಧ್ವಜ ೧ : ನಂದಿಪತಾಕಮುದಬ್ಧಿಸದಾಮಂದರ ಮಂದಿರ ಚಂದ್ರಕಲಾ . . . ಸುಬಂಧು ಜಯಾ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೧-೪-೧೬). [ನಂದಿ + ಪತಾಕ]

ನಂದಿಪತಾಕೆ (ನಾ). = ನಂದಿಧ್ವಜ ೧ : ಕಣಯ ಕುಣಿಕಿಲ ಬಂಡಿಯಂ ಬಚ್ಚಣಿಸಿ ನಂ[ಪಾಠಾಂ. ಮಂ]ದಿಪತಾಕೆಗಳ ತೋರಣವನದಟಿೂಳಲಂಕರಿಸಿ (ಬಸಪು. ೫೫-೫). [ನಂದಿ + ಪತಾಕೆ]

ನಂದಿಪುರಾಣ (ನಾ). ಹದಿನೆಂಟು ಉಪಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದುಂ : ಸನತ್ಕುಮಾರಪುರಾಣ ನಾರಸಿಂಹಪುರಾಣ ನಂದಿಪುರಾಣ ಶಿವಧರ್ಮಪುರಾಣ

ದೂರ್ವಾಸ ಪುರಾಣ ನಾರದೀಯಪುರಾಣ ಕಪಿಲಪುರಾಣ ವಾಮನಪುರಾಣ ಉಶನಃಪುರಾಣ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣ ವಾರುಣಪುರಾಣ ಕಾಳೀಪುರಾಣ ವಾಸಿಷ್ಠಲೈಂಗಪುರಾಣ ಸಾಂಬಪುರಾಣ ಸೌರಪುರಾಣ ಪರಾಶರಪುರಾಣ ಮರೀಚಿಪುರಾಣ ಭಾರ್ಗವಪುರಾಣವೆಂಬಪೇ ಆಯಾ ನಾಮಧೇಯಮುಳ್ಳ ವರಿಂ ನಿರೂಪಿತಮಾದ ಹದಿನೆಂಟು ಉಪಪುರಾಣಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೮).

[ನಂದಿ + ಪುರಾಣ]

ನಂದಿಬಟ್ಟಲು, ನಂಜವಟ್ಟಲು, ನಂಜುಬಟ್ಟಲು, ನಂದಿವಟ್ಟ, ನಂದಿವಟ್ಟಲು (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯಾದ ಬಿಳಿಯ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ; ತಗರ; ನಂದ್ಯಾವರ್ತ; ವಂಜಟಿ: "ನಂದ್ಯಾವರ್ತ . . . ನಂದಿಬಟ್ಟಲ ಹೂವು" (ಗುಂಗಾಮ. ೧೭೭); ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಚಮನ್, ರೋಜಾ, ಡೇರಾ, ನಂದಿಬಟ್ಟಲು ಗಿಡಗಳ ಮಧ್ಯ ಪನ್ನೇರಿಳೆ ಹಣ್ಣಿನ ಮರ (ಹೊಸಕ್ಕ. ೦೨೩). **ನಂಜವಟ್ಟಲು:** ನಂಜವಟ್ಟಲಿನ ಗಿಡದ ತುಂಬ ಹೂವು ಅರಳಿದೆ (ಅದೇ). **ನಂಜುಬಟ್ಟಲು:** ನಂಜಪ್ಪ ಬೆಳೆದನೆ ನಂಜುಬಟ್ಟಲ ಹೂವ ಮಲ್ಲಯ್ಯಾಳದನೆ ಮರುಗವ (ಸಾಪದ. ೧೦೦). **ನಂದಿವಟ್ಟ:** "ನಂದಿವಟ್ಟಮದು ತಗರಸಂಜ್ಞಕಂ ತಾನಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೮-೩೫); ಪೊಕ್ಕುಟು ನಂದಿವಟ್ಟದರಲಂ ಚೆಲ್ವಿಂದು ಗುಕರ್ಣಾಡೆ ಕೇದಗೆಯುಂ . . . ಕೈವಿಂಗೆ ಪುಷ್ಪಾಸ್ತ್ರನ ಪಂಚಬಾಣ ವಿವಳಿಂಬಾಶಂಕೆಯುಂ ಮಾಡಿದಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೨೦೭); ನಂದಿವಟ್ಟದ ಪಾಯವಟ್ಟಮುಮಂ ಕಾಂಚಿವಾರದ ಕಾಂಚಿಯುಮಂ . . . ವಿವಿಧ ಕಿಸಲಯದ ಕಿಸಲಯಮುಮಂ ಮನೋಹರಮೆನೆ ಸಮೆದು ತಮತಮಗೆ ಪಸದನಂಗೊಂಡು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೧೦೪ ವ); ಪಾದರಿ ಪಾರಿಜಾತವು ನಂದಿವಟ್ಟವು ಹಾದರಿ ತುಂಬುರ ಜಾಲಿ (ದೇವಾಂಪು. ೬-೨೭೦). **ನಂದಿವಟ್ಟಲು:** "ನಂದ್ಯಾವರ್ತಃ—ನಂದಿವಟ್ಟಲು, ಮಿಾನಿನ ಭೇದ" (ಓಷಧಿ ೮೪); ಗುಲಾಬಿ, ನಂದಿವಟ್ಟಲು . . . ಮೊಲ್ಲೆ, ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಇರವಂತಿಗೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕೊಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಅಂಟ ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಹಚ್ಚಬೇಕು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೩೦೦).

[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ನನ್ದಿಯಾವಟ್ಟ; ತುಳು. ನಂದಿಬಟ್ಟಲ್]

ನಂದಿಮರ, ನಂದಿಯ ಮರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ನಂದಿವೃಕ್ಷ: "ಕಚ್ಛಃ —ನಂದಿಮರ" (ಓಷಧಿ. ೨೦); ಆದೂರದಿಂದಾಲಾಪನೆಗೆ ಮೊದಲ್ಗೆಯ್ದುದೊರ್ ಖಂಜನಂ. ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದುಪದಂ . . . ಇಲ್ಲಿ ಬಿದಿರ ತುದಿಯಿಂದಲ್ಲಿ ನಂದಿಮರದಿಂದಿತ್ತ . . . ಎತ್ತ ಕಿವಿಯಿತ್ತೊಡತ್ತಣಿಂದೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೮೦-೧೭೦). **ನಂದಿಯ ಮರ:** "ಜಟಾವೃಕ್ಷಃ—ನಂದಿಯ ಮರ" (ಓಷಧಿ. ೬೧); ಹೊಳೆಯ ದಡದ ಮೇಲಣ ನಂದಿಯ ಮರನ ಒಕ್ಕಿನಲು (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೦೯೦-೬೭; 1407). [ನಂದಿ + ಮರ₁]

ನಂದಿಮುಖಿ (ನಾ). ನಂದಿಯ ಎದುರು,–ಸಮಕ್ಷ (?): ಹಾರುವರೆಲ್ಲರೂ ನೆರೆದು ಶೂದ್ರನ ಹಾರುವನ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ನಂದಿಮುಖಿವಲ್ಲದೆ ಮಾಡಲಾಗದು ವಿಭೂತಿಯಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೇನನೂ ಮಾಡಲಾಗದು (ಬಸವ. ೬೧೪).

[ನಂದಿ + ಮುಖಿ]

ನಂದಿಮುದ್ರೆ (ನಾ). ನಂದಿಯ ಗುರುತು; ವೃಷಭನ ಚಿಹ್ನೆ: ವಂದಿಸುತ ಮುಂದೆಸೆಯೊಳಿರಲಂತವರ ಹಣೆಗಳಲಿ ನಂದಿಮುದ್ರೆಯನೊತ್ತಿ (ಬಸಪು. ೫೦-೪೭). [ನಂದಿ + ಮುದ್ರೆ]

ನಂದಿಮೆಟ್ಟಲು (ನಾ). ಬಸವನ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಹೊಂದಿರುವ ಮೆಟ್ಟಲು; ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಲ್ಪರಚನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ: ಮೊದಲು ನಾಲ್ಕು ಗರ್ಭಗುಡಿಗಳು . . . ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದು, ಅನಂತರ ಐದನೆಯ ಗರ್ಭಗುಡಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ಅಂತರಾಳಗಳಿಂದಲೂ ನಂದಿಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿಂದಲೂ . . . ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ)ಹೊಯ್ಸವಾ. ೧೩೫). [ನಂದಿ + ಮೆಟ್ಟಲು]

ನಂದಿಯಮರ 'ನಂದಿಮರ' ನೋ.

ನಂದಿಯಾಲ, ನಂದ್ಯಾಲ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀನಿರ್ವಿನೀತರಾ ಕಿಱಿಯಾ ಮಗನ್ದಿರ್ಕಾಡುಪಟ್ಟಿಯರಿನ್ದವ್ ಪಲ್ಲವರಸರಿನ್ದಂ ಕೊಱ್ಗೊಣ್ಡಪಟಂ ಸೂಡಿದೊರಾ ಅನುಜೋನ್ನಕನಲ್ಗೊಳ್ ನನ್ದಿಯಾಲ ರಾವಿಟ್ಟದುಪಡೆವ್ಯಲಾವುಱುಮಸಪಾಲುಮ್ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೫೦-೩; ಸು. 490); ಮಣಿಯಡೆಗುರೆಯ ನಂದಿಯಾಲ ಸೀಮ್ವಾಲ ನಾಣ್ಣುಱಿಯ ಮದಣ್ಣ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೦೯೨೪, ೭೮-೨೬; ?). **ನಂದ್ಯಾಲ:** ಮಣಿಗ್ರಾಮಶ್ರೇಣಿ ಚತುಃಸಾಮನ್ತ ಟೆಗುರೆ ಅಮಣಿಯ ನಂದ್ಯಾಲ ಸೀಂಬಾಲದೇಶ ಪ್ರ ಕೃ ತ್ಯಾ ಧ್ಯ ಕ್ಷಾ ಣಾ ೦ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೦೯೩೦, ೩-೨೧; ಸು. 600); ಶೀಯವಲ್ಲವರಸರು ಟೆ ಗು ರೆ ಯ ರು ೦ ಮಣಿಯರುನ್ನಂದ್ಯಾಲರುಂ ಶೀಮ್ಯಾಲರುಂ ಚಾತುರ್ವೈರ್ಣ್ಯದ್ಯಮುಮಜಿಯೆಂ ಪೆತ್ತಾ ಎಲ್ಲಾ ಸಾಮನ್ತರು ಮತ್ತಾಣೆಉಂ ಸಾಕ್ಷಿ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೦೯೪೧, ೦-೩೪; ಸು. 788); ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ನಂದ್ಯಾಲದ ವೀರರಾಜ ಶ್ರೀರಂಗರಾಜಗಳ ಮಕ್ಕಳು (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೪-೦೨; 1647). [?]

ನಂದಿಯುಂಡಿಗೆ (ನಾ). ನಂದಿಯ ಚಿಹ್ನೆ,–ಮುದ್ರೆ; ವೃಷಭನ ಮೊಹರು: ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿಯ ಮುತ್ತುಗಳುಂ ನಂದಿಯುಂಡಿಗೆಯ ವಿಸುನಿಯ ಪೊಂಗಳುಂ . . . ಬಸವನ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಸುರಿದು ರಾಸಿಯಾಗಿರೆ (ಬಸರ. ೦೨-೬೪); ಪಡಿಪೊನ್ನ ಜಾಳಿಗೆಯನಂತದಂ ಸೌಂದರಂ ಕೈಕೊಂಡು . . . ನಂದಿಯುಂಡಿಗೆಯ ರಾಯಸವಿರಲು ಕಂಡದಕೆ ವಂದಿಸಿ ನಿಜೋತ್ತಮಾಂಗದೊಳಿಟ್ಟು (ಸೌಂದಪು. ೧೯-೧೧). [ನಂದಿ + ಉಂಡಿಗೆ₃]

ನಂದಿಲಿಪಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ರಹಸ್ಯ ಲಿಪಿ: ದೇವಲಿಪಿ ನಂದಿಲಿಪಿಯಾ ಅಗಣಿತ ಲಿಪಿಗಳ ನೋಡಲಱಿಯದೆ ಬಿಜ್ಜಳರಾಯನ ಸಭೆಯೊಳು ಕಳಕಳಗೊಳುತಿದ್ದರು ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳೆಲ್ಲಾ (ಭಾಸ್ಕರ. ೭೭-೭).

[ನಂದಿ + ಲಿಪಿ]

ನಂದಿವಟ್ಟ 'ನಂದಿಬಟ್ಟಲು' ನೋ.

ನಂದಿವಟ್ಟಲು 'ನಂದಿಬಟ್ಟಲು' ನೋ.

ನಂದಿವರ್ಧನ (ನಾ). ೧. ಈಶ್ವರ; ಶಿವ. ೨. ಮಗ; ತನಯ. ೩. ಸ್ನೇಹಿತ; ಮಿತ್ರ. ೪. ನಂದಿಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: "ತುನ್ನಃ, ಕುಬೇರಃ, ಕುಣಿಃ, ಕಚ್ಛಃ, ಕಾಂತಕಲಃ, ನಂದಿವೃಕ್ಷಃ—ಓ ನಂದೀಯಂಬುವ ಮರದ ಹೆಸರು. ಬಸವನ ಗಿಡ, ನಂದಿವರ್ಧನಹುವ್ವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೪೧). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೇವಸ್ಥಾನದ ರಚನೆ. ೬. [ಜ್ಯೋತಿ] ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಅಥವಾ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ಹೆಸರು; ಪಕ್ಷದ ಕೊನೆಯ ದಿವಸ. [ಸಂ.]

ನಂದಿವಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಕಿಱುವಳ್ಳಿ ಬಾಳಪುರು ಇತ್ಯೇಕಾಂತೇಗ್ರಾಮಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನೆಱ್ಗಿಯೂರ್ನನ್ದಿವಳ್ಳಿ ಸಹಿತಸ್ಸಳ್ಳಿಯೂನ್ನಾಮಗ್ರಾಮೋದತ್ತಃ (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೬೩-೩೮; 757).

[ನಂದಿ + ವಳ್ಳಿ₁]

ನಂದಿವಾಹ (ನಾ . = ನಂದಿವಾಹನ. [ನಂದಿ + ವಾಹ]

ನಂದಿವಾಹನ (ನಾ). ವೃಷಭನನ್ನು ವಾಹನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು; ಶಿವ: ಮುಕ್ಕಣ್ಣ ಅಂದದಹಿಕುಂಡಲ ಚತುರ್ಭುಜ ನಂದಿವಾಹನ ಗೌರಿಸಹಿತಂ ಮುಂದೆ ನಿಂದು ಮಹೇಶನೀಶನು ಪಾಶಧರಕರನು (ಬಸಪು. ೨೭-೨೬).

[ನಂದಿ + ವಾಹನ]

ನಂದಿವಾಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೂವು: ಮಲ್ಲಿಗೆಯುಂ . . . ನಂದಿವಾಳ ಮುಡಿವಾಳ ಸೌಗಂಧಿ ಕಣಗಿಲು ಚಂಪಕಾ ಸಲ್ಲಲಿತ ಪಾರಿಜಾತಾದಿ ಬಹುಪುಷ್ಪಗಳ್ ನಲ್ಲೆಯರುಯತಿಜಕನದಿಂ ಶಿರಿತಂದು (ನವಮೋ. ೨೪-೫೯). [?]

ನಂದಿವೃಕ್ಷ (ನಾ). = ನಂದಿಮರ; "ನಂದಿವೃಕ್ಷಃ–ನಂದಿಮರ" (ಒಷಧಿ. ೮೪); ಅಶ್ವತ್ಥಾಕಾರವಪ್ಪ ನಂದಿವೃಕ್ಷ (ನಾಚಿರಾ. ೬); ಕೆಂಪುಗಂಧಗಿರಿ, ನಂದಿವೃಕ್ಷ . . . ಗಂಧಗರಿಗೆ (ಪುಷ್ಪಶಿಗಿ. ೧೯-೩೪೮). [ನಂದಿ + ವೃಕ್ಷ]

ನಂದಿಸಂಘ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೈನಸಂಘದ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ನಂದಿಸಂಘದರುಂಗಳಾನ್ವಯದ ಗುಣಸೇನಪಣ್ಡಿತದೇವರ್ಗ್ಗೆ . . . ಕೊಟ್ಟರು (ಎಕ. I, ೬೨-೪೩; 1059); ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಕೊಂಗಾಳ್ವನಬ್ಬೆ ಪೋಚಬ್ಬರಸಿಯದ್ರ್ರವಿಳಗಣದ ನನ್ದಿಸಂಘದರುಙ್ಗಳಾನ್ವಯದ ಗುಣಸೇನಪಣ್ಡಿತದೇವರ ಗುಡ್ಡಿ ಮಾಡಿಸಿದ ಬಸದಿ (ಎಕ. I, ೬೮-೦ ; ೭) ; ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ . . . ಬೌದ್ಧರ ಮಹಾಸಾಂಘಿಕರಂತೆ ನಂದಿಸಂಘ ಗಣಸಂಘ ದೇವಸಂಘ ಮೊದಲಾದ ಸಂಘಪ್ರಭೇದಗಳಿದ್ದರೂ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸರ್ವಸಮ್ಮತಗಳಾಗಿರುವುವು (ಹಿಂದಸಾ. ೬೪).
[ನಂದಿ + ಸಂಘ]

ನಂದಿಸಂಹಿತೆ (ನಾ). [ಶೈವ] ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನಾಗಮದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಸ್ಥಿರಸಂಹಿತೆ ಸ್ಥಾಣುಸಂಹಿತೆ ಮಹತ್ಸಂಹಿತೆ ನಂದಿಸಂಹಿತೆ ನಂದಿಕೇಶ್ವರಸಂಹಿತೆ . . . ದೇವೀಮತವೆಂದು ಚಂದ್ರಜ್ಞಾನಾಗಮದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಭೇದಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೬೦). 'ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಸಂಹಿತೆ' ಪರಾ. [ನಂದಿ + ಸಂಹಿತೆ]

ನಂದಿಸು₁, ನೊಂದಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. (ದೀಪ, ಉರಿ, ಬೆಳಕು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಆರಿಸು ; ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡು : ಕಪ್ಪಂಗವಿಯಾಗಿ ಕವಿವ ದ್ರುಪದವಿಳಯಾನಳನಂ ದ್ರೋಣಾ ಮಹಾದ್ರೋಣ ಪುಷ್ಕಳಾವರ್ತಕಂಗಳೆಂಬ ವಿಳಯಕಾಳನೀಳಜಳಧರವರ್ಷಂಗಳಿಂ ನಂದಿಸೆಯುಂ ನಂದದೆ ಮುಟ್ಟುವರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೨೧ವ) ; ತಮ್ಮೆಱಂಕೆಯ ಗಾಳಿಯಿಂ ಪೊಗೆಯಂ ನಂದಿಸಲೀಯದೆ ಹೋಮಾನಲಪ್ರಜ್ವಲನಮನೆಸಗುವ ಸೋಗೆನವಿಲ್ಗಳಿಂ ಸೊಗಯಿಸುವುದು (ಕಾದಂಪೂ. ೨೨೩) ; ಜಿನಧರ್ಮವೆಂಬ ನೀರಿಂ ಕರ್ಮವೆಂಬ ಕಿರ್ಚಂ ನಂದಿಸದೆ ... ಇರ್ದೊಡೆ ಶಾಶ್ವತಸುಖಂ ದೊರೆಕೊಳ್ಳದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೯೭) ; ತಳ್ತುರ್ಕಿಯ್ದ ವಾರಾಸಿಯಿಂ ತದ್ಗಿರಿ ವಹ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯಂ ನಂದಿಸಿ ಬಱಿಕ ಜರಾಸಂಧಸೇನಾಸಮೂಹಾಂತರಮಂ ಕಾಲಾಗ್ನಿರುದ್ರಂ ಪುಗುವ ತೆಱದೆ ದೈತ್ಯಾಂತಕಂ ಬಂದು ಪೊಕ್ಕಂ (ಜಗವಿ. ೮-೪೭) ; ಶಿಶಿರೋಪಚಾರಮಂ ಲಲನೆಗೆ ಮಾಳ್ಪಂದು ಘೃತದಿಂ ಕಿರ್ಚಂ ನಂದಿಪ ತೆಱವಾಗಿ ತೋಱುತಿದೆ (ಗಿರಿಕ. ೪-೧೧೫); ತರಣಿ ಪಾಶುಪತಾಸ್ತ್ರವಾದಿಯ ದಿವ್ಯಮಾರ್ಗಣಪ ಪುರಹರನ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಪಡೆದಂತರಿಗಳನು ಸಂಹರಿಸಿ ನಿನ್ನಯ ಪರಿಭವಾಗ್ನಿಯ ನಂದಿಸುವೆ (ಕುಮಾ.ಅ. ೪-೩೧). ೨. ನಾಶ ಮಾಡು; ಕೊನೆಗಾಣಿಸು ; ಕೊಲ್ಲು : ಉರಃಪ್ರದೇಶಮಂ ನಿಶಿತ ನೆತ್ತರೊಕ್ಕು . . . ಜೋಲ್ದೊಡಾದಮ ನುಸುನೊಂದು ನಂದಿಸದೆ ತನ್ನನೆ ನಿಂದಿಱಿದಂ ದಿನೇಶಜಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೧೭). ೩. ನಿವಾರಿಸು ; ಕಳೆ : ರವಿಚಂದ್ರರ್ ನಿಲೆ ಸಿಂಹಲಗ್ನದೊಳಿಳಾಜಾತಾರ್ಕಜರ್ ನೋಡೆ ನೇತ್ರವಿಹೀನಂ . . . ಆ ದುರಿತಮಂ ನಿಶ್ಶೇಷಮಾರ್ ನಂದಿಪರ್ (ಜಾತತಿ. ೫೦-೩೮) ; ತತ್ಪುರದೊಳಿರ್ದ ವಿಶಾಖಸಂದಿ ಪಸಿವಂ ನಂದಿಸಲೆಂದು ಲಂದಣಗರ ಮುಂದಿರಕ್ಕೆ ಪೋಪವಂ ಮುಂದೆ ಸಂದಣಿಸಿ ನಿಂದ ನೆರವಿಯಂ ಭೋಂಕನೆ ಕಂಡು (ವರ್ಧಪು. ೩-೧೨ವ) ; ತಂದೆಯ ಮಸದಾಗ್ರಹಮಂ ನಂದಿಸುವೆನೆನುತ್ತ ಮಾಗಿದ ಕೈಮೆರಸಾಗಳ್ ತಂದೆಯೊಡನೆಂದಳಂದರವಿಂದಾನನೆ ಮಧುರವಚನ ರಚನೆಗಳಿಂದಂ (ಭಗಾಸ್ತ್ರ. ೬-೬). ನೊಂದಿಸು : ೧. ಭೀಮನಂ ತಿಳುಪಿ ನಾನಾಪರಿಯಲಿ ನೊಂದಿಸಿದ ಶೋಕಶಿಖಿಯನ್ನಾಗ ಬಳಿಕ ಯಮನಂದನನು (ತುರಂಗ. ೯೫-೩೨) ; ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ಅಡಿಗೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನೊಂದಿಸದೆ ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೩) ; ಬಂಡಾಯದ ಬೇಗೆಯನ್ನು ಕಾಲಲ್ಲಿ ತುಳಿದು ನೊಂದಿಸಿಬಿಟ್ಟಿತು (ಇಪ್ಪಕ. ೦೯೪). [ನಂದು + – ಇಸು₃]

ನಂದಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸು : ಆನಂದಪಡಿಸು : ಒಂದು ದಾರಿಯುಲೀಗ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸಾಗಿ ವಂದಿಸುವೆ ನಂದಿಸುವೆ ಮಾತಿನನುರಾಗಿ (ಕಎಪು. ೧೨-೪). [ನಂದನ + – ಇಸು₃]

ನಂದಿಸೇನ (ನಾ). ಒಬ್ಬ ಜೈನಯತಿಯ ಹೆಸರು : ಉಱುಪತ್ತನನ್ನಿಸೇನ ಪ್ರವರಮುನಿವರನ್ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸನ್ದಾರ್ (ಎಕ. II, ೫೮-೪; ಸು. 700).
[ನಂದಿ + ಸೇನ]

ನಂದಿಸೋಪಾನ (ನಾ). = ನಂದಿಮೆಟ್ಟಿಲು : ತಂಗಿಯುಮ್ಮ ಹೋಗಿ ತಗಱಾರ ಭಾಸಿಂಗ ನಂದಿಸೋಪಾನದ ನಸಲೀಗಿ (ಮಲ್ಲಿಗ. ೬೯). [ನಂದಿ+ಸೋಪಾನ]

ನಂದಿಹಾಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜೋಳ : ಮೂರ ತಿಂಗಳ ಜೋಳ, ದೊಡ್ಡಜೋಳ . . . ನಂದೀಹಾಳ ಈ ಆರು ಜಾತಿಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯ ಪೈರುಗಳಾಗಿ ಬಿತ್ತುವರು (ಕಭಾಗ. ೨೬೦). [?]

ನಂದೀಮುಖಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೋದಿ : ನಂದೀಮುಖಿಯೆಂಬ ಸಣ್ಣವಾಗಿಯೂ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗೋದಿಯು ಶೀತ ಒಗರು (ಅಷ್ಟಾಂಗ. ೦೧೫). [?]

ನಂದೀಶ (ನಾ). = ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ೧: ನಂದೀಶಂ ವೀರಭದ್ರಂ ಘನರವನಚಲಂ (ಗಿರಿಕ. ೦೦-೬೫) ; ನಂದೀಶ ವೀರಭದ್ರ ಸ್ಕಂದ ಗಜಾನನಮುಖಾಖಿಲ ಪ್ರಮಥಗಣಂ . . . ಎಸೆದಿರ್ದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೨-೧೨೫) ; ನಿರುತದಿಂ ದಶಿವೀರಘೋರಾಪರಿಮಿತೋತ್ಕಟಪಟುತಪವನಾಚರಿಸಿದನು ನಂದೀಶನತಿಶಯಮತಿಶಯಮವಿದೆನಲು (ಬಸಪು. ೨-೧೫). [ನಂದಿ + ಈಶ]

ನಂದೀಶ್ವರ (ನಾ). ೧. = ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ೧: ಆದಿಶಿವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ವಾಹನವಾದ ನಂದೀಶ್ವರನೆ ಮತ್ತೆ ಶಿಲಾದಮುನಿಗುದಯಿಸಿದ ಪರಿಯಂ ಪೇಳ್ವೆನು (ಬಸಪು. ೧ ಸೂಚನೆ) ; ನಂದೀಶ್ವರವಂಶಜನಿವನೆಂದಱಿಪುವ ತೆಱದೊಳಮಳ ಗಗನಾಂಗಣದೊಳ್ ಸ್ಪಂದದ ಬಂಕದ ಬಿರುದಿನ ನಂದೀಧ್ವಜವಿತತಿ ಪುರದೊಳಿರ್ದುದು ಚೆಲ್ವಿಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೧-೬೫) ; ಬೇಗದಿಂದೈದಿ ನಂದೀಶ್ವರಂ ಗರುಡನಂ ಪೋಗದಿರ್ತಲೆಯನಾಭರಣಕ್ಕೆ ತಾರೆಂದು ನಾಗಭೂಷಣನಟ್ಟಿದಂ ತನ್ನನೀಯದೊಡೆ ನಿನಗೆ ಬಹುದುಪಹತಿಯೆಂನೆ (ಪ್ರಮಿಥಾ. ೦೪-೨೧). ೨. [ಜೈನ] ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಎಂಟನೆಯ ದ್ವೀಪ. ೩. ಜೈನರ ಒಂದು ವ್ರತ,-ಹಬ್ಬ ; P ಕಾರ್ತೀಕ, ಫಾಲ್ಗುಣ, ಆಷಾಢ– ಈ ಮೂರು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಡೆಯ ಎಂಟುದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಂದೀಶ್ವರವೆಂಬ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಸೌಧರ್ಮಾದಿ ಇಂದ್ರರು ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಲೋಕದ ಜನರೂ ಈ ರೀತಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಂದೀಶ್ವರ ಎಂದು ಹೆಸರು : ಇತ್ತ ದಾದಿಯುಂ . . . ನಂದೀಶ್ವರದೆಂಟುದಿವಸಮಭಿಷೇಕ ಮುಮರ್ಚನೆಯುಮುಪೋಪವಾಸಮುಮಂ ಮಾಡಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೦೬-೫); ಶಕವರ್ಷವೆಂಟುನೂಱಕೆ ಕಡೆಯೊಳಱುಪತ್ತುಮೂಱು ಸಂದಂದು ಜಗತ್ಕಟ ಪ್ಲವಸಂವತ್ಸರದ ಕಾರ್ತಿಕಂ ಮುದಮಾನೀಯೆ ನಂದೀಶ್ವರದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೦೬-೭೬) ; ಶಕವರ್ಷಂ ಪಂಚದಶಾಧಿಕ ನವಶತಮಾಗೆ ವಿಜಯ ಸಂವತ್ಸರ ಕಾರ್ತಿಕ ನಂದೀಶ್ವರದಿನದೊಳ್ ಪ್ರಕಟಿಸಿದುದು ರತ್ನನಿಂದಜಿತಪುರಾಣಂ (ಅಜಿಪು. ೧೨-೫೪) ; ಭವಭವದೊಳ್ ಕಟ್ಟಿದನೇಕವಿಧದ ದುಷ್ಕರ್ಮಮಂ ಕಟಿಲ್ಬರ್ ಪುಣ್ಯಾಸ್ರವದೊಳ್ ನೆರೆಯಲ್ ಭವ್ಯರ್ಗೆ ಮಿದಿವಸಮನಲ್ಕೆ ಬಂದ ನಂದೀಶ್ವರದೊಳ್ (ಪುಣ್ಯಪು. ೩-೧೨೪) ; ಚಂದಣವರ್ಣಿಯ ನಂದೀಶ್ವರದ ನೋಂಪಿಯ ಕಥೆ ಒಂದು ಚಂಪೂಗ್ರಂಥ (ಯುಕೋಸಂ. ೬೭ ಟೀಕೆ). 'ತಿಱುನಂದೀಶ್ವರ' ಪರಾ. ೪. ಬಾಹುಬಲಿ ವಿಗ್ರಹದ ಮುಂದಿರುವ ಮಂದರವೆಂಬ ತೇರಿನ ಭೇದಗಳಲ್ಲೊಂದು: ಬಾಹುಬಲಿವಿಗ್ರಹ . . . ಇದರ ಮುಂದಿರುವ "ತೇರಿ"ಗೆ ಮಂದರವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಮಂದರಗಳಲ್ಲಿ ನಂದೀಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮೇರು ಎಂಬ ಭೇದಗಳಿವೆ (ಹೊಯ್ಸಳವಾ. ೨೦೭).

ನಂದೀಶ್ವರದಷ್ಟಮಿ = ನಂದೀಶ್ವರವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಅಷ್ಟಮಿ: ಜೈನಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಹಬ್ಬಗಳ ಅಥವಾ ವ್ರತಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜೀವದಯಾಷ್ಟಮಿ' ಎಂಬ 'ಪರ್ವ' ಒಂದು; ಮತ್ತೊಂದು 'ನಂದೀಶ್ವರದಷ್ಟಮಿ'; ಎರಡನೆಯ ಪರ್ವಕ್ಕೆ 'ಶಿಖನಂದೀಶ್ವರ' ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು (ಶಶಾಅ. ೯೯). ನಂದೀಶ್ವರದ್ವೀಪ = ಜೈನರು ನಂದೀಶ್ವರನೋಂಪಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಿನನನ್ನು ಪೂಜಿಸಲು ಹೋಗುವ ದ್ವೀಪ: ನಂದೀಶ್ವರದ್ವೀಪಮಹಾಚೈತ್ಯಾಳಯೊಳ್ ಪಾವನತರನವಸಂಗೀತಕಕ್ರೀಡೆಯಂಮಾಡಿ ಮನಃಪ್ರಹ್ಲಾದಮಂ ತಾಳ್ದುವನನವರತಂ ಶ್ರೀಧರಂ ಕೇಳಿಶೀಲಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೯-೭೬). ನಂದೀಶ್ವರನೋಂಪಿ = ನಂದೀಶ್ವರ ೩: ನಂದೀಶ್ವರನೋಂಪಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದಾನ ಮಾಡುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಶಾಸನವೊಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ (ಶಶಾಅ. ೯೯). [ಸಂ.]

ನಂದೀಶ್ವರಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ನಂದೀಶ್ವರವ್ರತವನ್ನು ಮಾಡು, - ಆಚರಿಸು: ಫಾಲ್ಗುಣಮಾಸದ ನಂದೀಶ್ವರದಾಂದಿನವರುಂ ಕೊಡಗೂಸುಗಳುಮ ಮಾಸಂಗೆಯ್ದು ಬಸದಿಗರ್ಚನೆಯಂ ಕೊಂಡು ಪೋಗಿ ದೇವರನರ್ಚಿಸಿ ನಂದೀಶ್ವರಂಗೆಯ್ದು ಬಂದಿಸಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೧೩-೦೮).
[ನಂದೀಶ್ವರ + ಕೆಯ್$_1$]

ನಂದು, ನೊಂದು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಬೆಂಕಿ, ಬೆಳಕು ಮೊದಲಾದುವು) ಆರಿ ಹೋಗು; ಇಲ್ಲವಾಗು: "ನಂದು - ವಿನಾಶೇ, ಗತತೇಜಸಿ ಚ (ಬೆಳಕು ತಪ್ಪಿಹೋಗು)" (ಶಮದ); ಇಂದುಕಿರಣಂಗಳಿಂದಂ ಚಂದನರಸದಿಂದೆ ಮಾಗಿಯಾ ನೀರಿಂದಂ ನಂದದು ಪರಿತಾಪಾನಳನಿಂದಜ್ದಿದೆಂ ನಿನ್ನ ಮೆಯ್ಯ ಕಾಮಜ್ವರಮಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೬೪); ಹೋಮಾಗ್ನಿಯನೆಱೆಂಕೆಯ ಗಾಳಿಯಿಂ ನಂದಲೀಯದುರಿವುವ ರಾಜಹಂಸೆಗಳುಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೧೧೩ ವ); ಕಿಚ್ಚು ನಂದಿದೊಡೆ ಮತ್ತಮಿಂಧನಮನಿಕ್ಕಲೀದು ಕೊಡಲಿಗೊಂಡು ಪುಳ್ಳಿಯಂ ಪೋಟ್ವಾಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೩೭೪); ಮನಬೀಸರವೆಂಬ ಗಾಳಿ ಬೀಸಿತ್ತು ವಿದ್ಯಾಮುಖದ ಜ್ಯೋತಿ ನಂದಿತ್ತು (ಅವತೆಂ. ೯೦-೧೭೦); ಮರೀಚಿ ನಂದುವ ಸೊಡರ ಕುಡಿವೆಳಗಿನಂತೆ (ವರ್ಧಪು. ೧೦-೯೯ವ); ಕಿಚ್ಚು ನೀರಿಂದ ನಂದುವುದದು ನೆಯ್ಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚುವುದಂತೆ ಕಾಮಾಗ್ನಿ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮರಸದಿ ನಂದುವುದದು ಹೆಚ್ಚುವುದಬಲೆಯರಿಂದ (ಭರತೇ. ೬೩-೯೦). ೨. ಶಮನವಾಗು; ಕುಂದು; ನಾಶವಾಗು: ಎರ್ದೆಗೆಟ್ಟಿನೀಗಳೇ ದಿಟ್ಟ ಮರಳ್ದು ನಂದಿದವುದು (ಕಾದಂಪೂ. ೦೯೯); ತಂದೆಯನಗಲ್ದ ವಿರಹಂ ನಂದದೆ ಕಾರ್ಪಾಸಶಿಖಿಯೊಲೊಳಗೊಳಗಬಲುಂ ಸಂಧಿಸೆ ನಿಲಲಾಱದೆ ನಿಜಮಂದಿರದೊಳ್ ರಾಜ್ಯಸುಖಪರಾಙ್ಮುಖನಾದಂ (ಅನಂಪು. ೦೦-೩೩); ಹೆಚ್ಚಿತು ಧರ್ಮ ಧರೆಯೊಳು ದುರ್ಮಾರ್ಗದ ಕಿಚ್ಚಿನೇಳಿಗೆ ನಂದಿತು (ಕೆಂಪವಿ. ೩-೧೦); ನಂದಿದರು ದುಷ್ಕೃತ್ಯದ ಮನಸತ್ಯೋನ್ನತರು ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿಗಳು ದಿವ್ಯಭೂತಿಗಳು (ಮಿಶದೀ. ೯೦-೧). 'ನಂದಿಸು$_1$' ಪರಾ. ೩. ಕಳೆಗುಂದು; ತೇಜೋಹೀನವಾಗು; ಮಂಕಾಗು: ಕಡುನಂದಿ ಕುಂದಿ ಸಮ್ಯಕ್ಕುಲದೀಪಕಂಗೆ ಮಗುಟ್ಟೀದುಸಿರ್ದರ್ ಸಚಿವರ್ವಿಷಾದದಿಂ (ಅದ್ವಟ. ೦೦-೯೦). **ನೊಂದು$_1$**: ೧. ಸವತಿಮತ್ಸರವು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣಿನ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂದ ನೊಂದದ ಕಿಚ್ಚು (ಕನ್ನಡಾ. ೦೦೩). ೨. ಅತ್ರಿಯ ಸುತನೆ ನಿನ್ನಯ ಕಳೆಯು ನೊಂದುಗುವೆಂದು ಸುರಗುರು ನೆಳನವೃಂಗೆ ಶಾಪವಿತ್ತನು (ಸಂಭಶ. ೦೨-೩); ಎಂದಿಗಾನುಂ ನಿನ್ನ ಪೂರ್ವಾಚಣೆಗಳ ಲೆಕ್ಕ ನೊಂದಬೇಕೆಂದಿರ್ದೊಡಿಂದ ಮೊದಲನಿಡು (ಮಂಕುಳ. ೭೭೭).

ನಂದದೀವಿಗೆ, ನಂದಾದೀವಿಗೆ = ಆರದೆ ಇರುವ ದೀಪ; (ದೇವರ ಮುಂದೆ) ನಿರಂತರವಾಗಿ ಉರಿಯುವ ದೀಪ, - ಜ್ಯೋತಿ: ಜನಚಂದ್ರಕುಮಾರಂ. . . ಪೋಲ್ತು ಕನಕರುಚಿಯಿಂದಮಾ ಪಳಿಕಿನ ಕೊಡನೊಳಗಿರ್ದ ನಂದದೀವಿಗೆಯಿರಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೯೩); ಮೂಲಸ್ಥಾನಕಲಿದೇವಸ್ವಾಮಿಗೆ ವಿಷ್ಣುದೇವರ್ಗ್ಗೆ ನನ್ದದೀವಿಗೆಗಂ ನಿವೇದ್ಯಕ್ಕಂ ಶ್ರೀಖಣ್ಡಕ್ಕಂ ಧೂಪಕ್ಕಂ ಮೊದಲ್ಗೊಟ್ಟ ಗದ್ಯಾಣಂ ಪದಿನ್ನೆಯ್ದು (ಸೌಇಇ. XI-1, ೯೩-೩೩; 1064); ಈ ಪೊನ್ನ ವೃದ್ಧಿಯೊಳಂ ಕೆಯ್ಯ ಗುತ್ತಗೆಯೊಳಂ ಗಂಧಧೂಪನಿವೇದ್ಯ ನಂದದೀವಿಗೆಗಂ ಆಱ್ದುಸುವ ಮಾಣಿಯ ಜೀವಿತಕ್ಕಂ ಕುಡುವುದು (ಕಇ. II, ೯-೩೪; 1076); ಶ್ರೀಪಾದವಯದೇವಗೆ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಆ ಕಪಿಲೆಯ ಬಿಟ್ಟು ನನ್ದನವನ ಮಾಡಿಸಿ ನಂದಾದೀವಿಗೆಯಂ ಪಾಲೆ ಪೂವ ನದಿಯ ಸಿಲ × × × ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯ × × × ನದೊಳು (ಎಕ. IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೫೯-೬; 1000?); ಮತ್ತಂ ದೇವರ್ಗೆ ನನ್ದಾದೀವಿಗೆಗತ್ತ ಗಾಣವೊನ್ದದಕೆ ಕರವಂದ ತಳಭೋಗಮಸತು ಮೊದಲಾಗಿ ಸರ್ವಬಾಧಾಪರಿಹಾರಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೩೨-೭೪; 1007); ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಒನ್ದು ನನ್ದಾದೀವಿಗೆ ಚನ್ದ್ರಸೂರ್ಯ್ಯಕೃತಂ ಕುನ್ದದೆ ನಡೆವನ್ನಾಗೆ (ಎಕ. XIV, ಮಳವ. ೧೨೪-೦; 1014); ನಂದಾದೀವಿಗೆಯ ನಡೆಸಿಹೆವೆಂಬವರ ಮುಖವ ನೋಡಲಾಗದು (ಬಸವ. ೩೨೩); ಶಂಕರ, ಮಧ್ವ, ರಾಮಾನುಜರಂಥ ಆಚಾರ್ಯರು . . . ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಿಂದ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ; ತಮ್ಮ ಬಾಳ ನಂದಾದೀವಿಗೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೦೨೬). ನಂದಳಕ = ನಂದದೀವಿಗೆ (?): ನಯಿವೇದ್ಯ ನಂದಳಕ ನಿತ್ಯಚಿತ್ರ (ಸೌಇಇ. ೦೦೩, ಉಡುಪಿ. ೩೯೦-೮; ?). ☞ ಇದು 'ನಂದಾವೆಳಕು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು. ನಂದಾಉಳಕ, ನಂದಾವಳಕ, ನಂದಾವೆಳ=ನಂದದೀವಿಗೆ: ಶ್ರೀಬುಕ್ಕಿದೇವಯ್ಯಗಳ ಕಯ್ಯಲು ಶ್ರೀಮಧುಕನಾಥದೇವರಿಗೆ ಮೂಱುನಂದಾಉಳಕವನೂ ಆಚಂದ್ರಾರ್ಕಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ನಡಸುವಂತಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. XX, ೩೭೭-೯; ಹು.14ನೆಯ ಶತ); ನೈವೇದ್ಯ ನಂದಾವಳ ಪೂಜಾರಿಯ[ಜ]ತಪತ್ರ (ಸೌಇಇ. XX, ೩೨೯-೩೬; 1369 ?); ನಂದಾವೆಳಕೆ ಪೋದು ಗಾಣದ ಮಾನೆಣ್ಣೆ ಸಲುವದು (ಎಕ. VIII, ಶಿವಮೊ. ೬೯-೩೬; 1320). ನಂದಾದೀಪ = ನಂದದೀವಿಗೆ: ಹೊಂದಿ ನಿದ್ರೆಯ ದೇವ ನಂದಾದೀಪವ ಅಂದು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ ಮಿಂದುಟ್ಟು ಪೊಂದಟ್ಟಿಯ ಮಣಿಮ್ಯಂದದ ಭೂಷಣ ಸಿಂಧೂರಸೀಮಂತದಲಿಟ್ಟು (ಪ್ರಸಭಾ. ೦೯-೦); ವಿಷ್ಣುವಿನಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾಶವಾದ ನಂದಾದೀಪ ನಂದಿದಂತೆ ಆಯಿತು (ಸತ್ಯಶ. ೭೬); ಅರ್ಚಕ ಜನ್ನಯ್ಯ . . . ನಂದಾದೀಪಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆ ಸುರಿದು . . . ಧ್ವಜಮರದ ಕಟ್ಟೆಯ ಹತ್ತಿರ ಬಂದಿದ್ದರು (ಚಿದ್ವಸ. ೩೨೬). ನಂದಾದೀಪ್ತಿ = ನಂದದೀವಿಗೆ: ಆ ಪುರದಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟಿದ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾಭಿಸೇಕ ಅಮ್ರುತ್ತಪಡಿ ನಂದಾದೀಪ್ತಿ . . . ಮುಂತಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಆ ಪುರವನೂ . . . ಕೊಟೆಉ (ಎಕ. XV^{I} ಚೆನ್ನರಾ. ೭೩-೦೯; 1529); ದೇವಸ್ಥಾನ ಶಿಕ್ಕೆ ಅಮ್ರುತಪಡಿ ನಂದಾದೀಪ್ತಿ ಮುಂತಾದ ದೇವತಾವೆಚ್ಚಕ್ಕೆ . . . ಉಂಡಿಗೆ ವಿವರ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೩-೮೩; 1641); ಬಿನ್ನಹ ಸ್ಥಾನಿಕ ತಂಪಯಣನು ಗಣಾಚಾರದ ಕಟ್ಟುಗೆಯ ತೆರ್ಯವ ಹಣವನು ಸಿವರಾತ್ರಿ ಪುಣ್ಯಕಾಲದಲೂ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಂದಾದೀಪ್ತಿಗೆಂ . . . ನಂದಾದೀಪ್ತಿಯನು ನಡಸುದು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೩೦-೦೦; ?). ನಂದಾದ್ಯುತಿ = ನಂದದೀವಿಗೆ: ಕಡಪೂರ ವೀರೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಅಮ್ರುತಪಡಿ ನಂದಾದ್ಯುತಿ ಅಂಗರಂಗವಯಿಭೋಗಕ್ಕೆ . . . ಸಮರ್ಪಿಸ್ಸಿವೆ (ಎಕ. XI, ಹೊಳಲ್ಕೆ. ೯೦-೮; 1640). ನಂದಾಬೆಂಕಿ = ಆರದೆ ಇರುವ ಬೆಂಕಿ; ನಿರಂತರವಾಗಿ ಉರಿಯುವ ಅಗ್ನಿ: ಆ ಬೆಂಕಿ ನಿನ್ನೆ ಮೊನ್ನೆಯದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ; ಅನೇಕ ದಿನಗಳಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಗಂಟೆಯೂ ಆರದೆ ಸಜೀವವಾಗಿದ್ದ 'ನಂದಾಬೆಂಕಿ'ಯಾಗಿತ್ತು (ಮಲೆಮ. ೬೭೪). ನಂದಾಬೆಳಕು, ನಂದಾವೆಳಕು = ನಂದದೀವಿಗೆ: ಆ ಕಿಮಿಸೆಟಿಯರು . . . ಸಂಕ[ರ] ನಾರಾಯಣ (೦) ದೇವರಿಗೆ ಕಟಕಂಡ ತೆಱು ಒಂದು ನಂದಾಬೆಳಕು ವರುಶ ೧ದಕಾ ಯೆಂಣೆ ಹಾನೆ ೩೬ನು ನಡಸುವರು

(ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೦೯-೨೩; 1380) ; ನೂಱು ಬತ್ತದ ಮಣ್ಣ ಯಾಱು ಪಸುವಂ ಮಾದೇವಗ್ಗ್ರವಾ ವಳ್ಳಿಗೊಣ್ಡ ದೇವಗಂ ನನ್ದಾವೆಳಕಿಂಗೆ ಕೊಟ್ಟಂ (ಎಕ.IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೯೩-೨೭; 1049); ಅಡಿಗನಂ ಭಾಗವ ಹಿತ್ತಿಲ ಮೇಲೆ ವೊಂದು ನಂದಾವೆಳಕು . . . ಮೂ[ಲ] ಗಡಿಯಿಂದಲುವೊಂದು ನಂದಾವೆಳಕು . . . ಗುಡಿಯ ಹಿತಿಲ ಮೇಲೆ ಒಂದು ನಂದಾವೆಳಕು (ಕೆಇ. III, ೪-೧೭; 1339) ; ಸೌಮ್ಯಕೇಶವ ಅವ್ಯಯತನಾರಾಯಣದೇವರ ಅಮೃತಪಡಿಗೆ × × × ಪ್ರತಿದಿನ ೧ ಕಂ ನಾಡಹಾನ ೩ ನಂದಾವೆಳಕಿಂಗೆ . . . ನಡೆಸುವ ಯೆಂಣೆ ವರುಷ ೧ ಕಂ ಹಾನ ೨ಡನೂ ನಡೆಸುವಂತಾಗಿ (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೦೩-೧೦; 1357). ನಂದಾವನ = ಸದಾಕಾಲವು ಹೂವು ಬಿಡುವ ತೋಟ: ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಶಿರುಪಡಿವಾಳ ಸಮರ್ಪಿಸುವ ನಂದಾವನ ಮಾಡುವ ಸಂಬಳ ೬ ವರಹ (ಎಕ. XIV, ಶ್ರೀರಂಗ. ೯೫-೩; 1535) ; ದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗೆ ಕೆಱೆಯ ಕೆಳಗಣ ನಂದಾವನೆಯಿಷ್ಟನು ಸರ್ವ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಡಸಿ ಬಹಾಂಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಮಗ್ಗ ತೋಟ (ಎಕ. XIV, ಶಿಬುಮ. ೨೪೩-೫; ?). ನಂದಿ ಪೋಗು, ನಂದಿ ಹೋಗು, ನೊಂದಿ ಹೋಗು = ೧. ಇಲ್ಲವಾಗು ; ನಾಶವಾಗು ; ಶಮನವಾಗು : ವಾಮನಪದಹತಿವಿದಳಿತ ಜೀಮೂತವಿಮುಕ್ತಬಹಳಜಲಧಾರೆಗಳಿಂದಾ ಮುನಿಜನಾಪಕಾರಕ ಧೂಮಧ್ವಜನೆಯ್ದೆ ನಂದಿ ಪೋದತ್ತಾಗಳ್ (ಅರ್ಜನೇ. ೭-೩೫); ನಾನೆಂಬ ಜೀವರು ನಂದಿಹೋಗುವರ್ಕ್ಕೆಸಿಯುವದರಿಂಗಹುದೆ ಶಿವಪದವು (ಸಂಭಶ. ೧೩-೫೦). ೨. ಆರಿಹೋಗು ; ಬೆಳಕನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು : ಕಪಾಲಕುಂಡಲೆಯು . . . ಕೊಠಡಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಗೆ ಹೊರಬಿದ್ದದ್ದೇ ತಡ ಮನೆಯ ದೀಪವು ನೊಂದಿಹೋಯಿತು (ಕಪಾಕುಂ. ೦೨೯). ನಂದೆವೊಯ್ = ನಂದುವಂತೆ ಹೊಡೆ ; ನಾಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ಧೂರ್ಜಟಿಯ ನೊಸಲ ಕಣ್ಣಿಂ ಸ್ಮರಂ ನಂದೆವೊಯ್ದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೫೭) ; ಉರಿಲಿಂಗಮನಾಲಿಂಗಿಸಲುಂ ಯುಗಾಂತಹುತವಹನಂ ನಂದೆವೊಯ್ಕಲುಂ (ಜಗವಿ. ೭-೮೪ವ) ; ತಳ್ತು ಚುಂಬನಮಾನೆ ಹರ್ಷೆ ತತ್ಪ್ರದುಚಿತ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಮ ನಂದೆವೊಯ್ದು (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೯೪) ; ಮನಸ್ತಾಪಮಂ ಧೃತಿಸಾಂದ್ರಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂ ನಂದೆವೊಯ್ದು (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೯೭ವ).

[ದೇ.೮ ತಮಿ. ನನ್ನು, ನತು, ನುತು, ನೊನ್ನು, ನೊತು]

ನಂದುರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ಕಂಪುಗಂಧಗಿರಿ, ನಂದಿವೃಕ್ಷ, ಟೂನಮರ, ನೊಗೆ, ನಂದುರಿ, ಬೆಳಂದಿ, ಗಂಧಗರಿಗೆ (ಮೃಶಿಗಿ. ೧೯-೩೪೮).

[?]

ನಂದುವ (ನಾ). ಒಂದು ವಂಶದ ಹೆಸರು (?) : ಜಕ್ಕಿಯಬ್ಬೆ ನಾಟಿಸ್ಗ ವೃಣ್ಡಗೆಯುಕ್ತ್ತಿರೆ ನಣ್ದುವರ ಕಲಿಗಂ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆತನಂ ಗೆಯ್ಯೆ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೧೯-೧೨; 918). [?]

ನಂದೆ (ನಾ). ೧. ಶಕ್ತಿದೇವತೆ ; ದುರ್ಗೆ ; ಪಾರ್ವತಿ. ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಎರಡೂ ಪಕ್ಷಗಳ ಪಾಡ್ಯಮಿ, ಷಷ್ಠಿ ಮತ್ತು ಏಕಾದಶಿ ತಿಥಿಗಳು : ಅಭಿಧಾನಕ್ರಮದಿಂ ನಂದೆ ಭದ್ರೆ ಜಯೆ ರಿಕ್ತೆ ಪೂರ್ಣೆಯೆನಿತುಂ ಪ್ರತಿಪತ್ಪ್ರಭೃತಿದಿನಂಗಳುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೦-೨) ; ನಂದಾ ಭದ್ರಾ ಜಯಾ ರಿಕ್ತಾ ಪೂರ್ಣೆಯೆಂದು ಪಾಡಿವಾದಿಯಾಗಿ ತಿಥಿಪಂಚಕಂಗಳಕ್ಕುಂ (ಜಸಾರ. ೭೭) ; ನಂದೆಯುನು ಭದ್ರೆಯುನು ಒಂದಾಗಿ ಅರ್ಥಿಸಲು ಅಂದಿನ ತಿಥಿಗೆ ಸವನಾಗೆ ಗ್ರಹಣ ತಾ ಮುಂದೆ ಬಂದಿಹ್ಯ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೫೭೦) ; ಈ ತಿಥಿಗಳಲ್ಲಿ ನಂದಾ, ಭದ್ರಾ, ಜಯಾ, ರಿಕ್ತಾ, ಪೂರ್ಣಾ ಎಂಬ ಸಂಕೇತವು ಪಾಡ್ಯ ಮೊದಲು ಪಂಚಮಿವರೆಗೂ ಆಗುವವು. ಹೀಗೆ . . . ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಪರ್ಯಂತ ೬ ಸಲ ಸುತ್ತಿಬರುವವು (ಜಸಾರ. ೩೯೦ ಪದ್ಯಾರ್ಥ). [ಸಂ. ನಂದಾ]

ನಂದ್ಯಾಮ್ಲ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಕೋಶಾಮ್ರಃ-ನಂದ್ಯಾಮ್ಲ" (ಓಷಧಿ. ೪೧). [?]

ನಂದ್ಯಾಲ 'ನಂದಿಯಾಲ' ನೋ.

ನಂದ್ಯಾವರ್ತ (ನಾ.) ೧. = ನಂದಿಬಟ್ಟಲು : "ಗಂಧರಾಜಃ – ಶ್ರೀಗಂಧ, ನಂದ್ಯಾವರ್ತ, ಜವಾದಿ" (ಓಷಧಿ. ೪೭) ; ಕುಂದ ಮುಚುಕುಂದ ಮಂದಾರೇಂದೀವರನಂದ್ಯಾವರ್ತ . . . ಮಲ್ಲಿಕಾದ್ಯನೇಕ ಸುರಭಿಕುಸುಮಂಗಳಂ ಸಜ್ಜುಕಮಪ್ಪವಂ ಪುಟ್ಟಿಯೊಳ್ ತೀವಿಕೊಂಡು (ಪಂಚತಂ. ೧೧೭-೩) ; ನಂದ್ಯಾವರ್ತದ ಪೂವಂ ತಂದುಜ್ ನೋಣವೂಱಿದಡೆಗೆ ಪೂಸುಗೆ (ಅಮದ. ೧೩-೧೧೭) ; ನಂದ್ಯಾವರ್ತದ ಹೂವನ್ನು ಧರಿಸಿದರೆ – ನೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಹೂವು, ಕಾಯಿ ಮುಂತಾದ ರೋಗಗಳಂ ಪರಿಹರಿಸಿ . . . ವಿರಹವೇದನೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದು (ಸಕಲವೈ. ೪೪); ಪಾರಿಜಾತ, ನಂದ್ಯಾವರ್ತ . . . ಮೊದಲಾದ ಹೂಗಳೂ ಅಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಇದ್ದವು (ಕರ್ಣಾಜ. ೧೫೫). ೨. ಪಶ್ಚಿಮದ ಬಾಗಿಲಿಲ್ಲದ ಒಂದು ಬಗೆಯ (ವರ್ತುಲಾಕಾರದ) ವಿಶಿಷ್ಟಾಕೃತಿಯ ಕಟ್ಟಡ : ದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕಮೆಂಬ ಸಭಾಭೂಮಿಯುಂ ನಂದ್ಯಾವರ್ತಮೆಂಬ ಶಿಬಿರನಿವೇಶಮುಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೩ವ) ; ಸರ್ವತೋಭದ್ರಾಹ್ವಯವಿಶೇಷದಿಂ ನೋಂಪಿಯ ವಿಶೇಷಮಂ ನಂದ್ಯಾವರ್ತರಮಣೀಯತೆಯಿಂ ನಂದನವನಾಂತರಾಳಮಂ ಸ್ವಸ್ತಿಕವಿಸ್ತಾರದಿಂ ವಿವಾಹಮುಮನನುಕರಿಸಿ ಶೋಭಿಸುವುದು (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೫೦ವ) ; ಮಣಿಸತ್ತಿಗೆಯ ಮೇಗಮಂಟಪದ ಬಣ್ಣವಟ್ಟಿಗೆಯ ಅಮಳಗುಳಿಯ ನಂದ್ಯಾವರ್ತದ ತೋರಣದೋರಣದ ಲೋವೆಯ ಮದನಗೈಯ ಬಾಗಿಲ್ವಾಡದ ಸಿಂಗರದೊಂದು ದೇಗುಲಂ ಕಣ್ಗೆಡ್ಡಮಾಗಿ ರಂಜಿಕುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೪-೨೫)- ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ಮೀನು : "ನಂದ್ಯಾವರ್ತಃ–ನಂದಿವಟ್ಟಮೀ, ಮೀನಿನ ಭೇದ" (ಓಷಧಿ. ೮೪). ೪. [ಅಶ್ವಶಾ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಚಿಹ್ನೆ,– ಗುರುತು : ಶ್ರೀವತ್ಸಂ ಕನ್ನಡಿ ನಂದ್ಯಾವರ್ತಂ ವರ್ಧಮಾನಕಂ ಸ್ವಸ್ತಿಕಮೆಂಬೀ ವಿವಿಧಲಾಂಛನಂಗಳನಾಮಸಿದ ವಾಜಿಗಾಮು ತ್ರಿಂಶದ್ವರ್ಷಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೫-೩೭). ೫. ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಒಂದು ಗುರುತು (?) : ನಾಭಿರಾಜಾಂಗಸಂಗತಮುಪ್ಪ ನಂದ್ಯಾವರ್ತದಂತೆ ಸೊಗಯಿಸುವ ನಂದ್ಯಾವರ್ತಂಗಳೊಳಂ (ಆದಿಪು. ೭-೧೧೭ ವ). P ಇದು ವಕ್ಷಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀವತ್ಸಲಾಂಛನವಿರಬಹುದು : (ಚಾವುಂಪು. ೩೭೧ ನೋ).

[ಸಂ.]

ನಂದ್ಯಾವರ್ತವಿಮಾನ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂದು ಸ್ವರ್ಗದ ಹೆಸರು : ವಾನರಾರ್ಯನುಂ ನಂದ್ಯಾವರ್ತವಿಮಾನದೊಳ್ ಸುರನಾರೀಮನೋಹರಂ ಮನೋಹರನೆಂಬನಿಮಿಷನಾದಂ (ಆದಿಪು. ೫-೭೦ ವ).

[ನಂದ್ಯಾವರ್ತ + ವಿಮಾನ]

ನಂಬರು (ನಾ). ೧. ಅಂಕೆ ; ಸಂಖ್ಯೆ : ನಿನ್ನದು ಎಷ್ಟನೆಯ ನಂಬರು ? (ಕೂಂ). ೨. ಪರೀಕ್ಷೆ ಮುಂತಾದ ಮೌಲ್ಯಮಾಪನದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ಗುಣಾಂಕ : ನೀವು ರಷ್ಯನ್ ಮತ್ತು ಲೆಖ್ಖದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ನಂಬರುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ (ಕಾಲಿಮ. ೭೫) ; ಎಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚು ನಂಬರು ಗಳಿಸಿ ತರಗತಿಗೇ ಅವನು ಮೊದಲಿಗನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ಕೂಂ). ೩. ಸರಕಾರಿದಾಖಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂಕೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಜಮೀನು : ನೂರಿಪ್ಪತ್ತು ನಂಬರುಗಳು ಖಾಸಗಿ ಜಮೀನು ಎಂಬ ಆಧಾರ ಸಿಕ್ಕಿತು (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೪) ; ದೂರದಿಂದಲೇ ಒಂದು ನಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ನಿಟ್ಟಿಗೆ ಕೈಮಾಡಿ ಅವೆಲ್ಲ ತನ್ನ ನಂಬರುಗಳೇ ಎಂದು ಇದ್ದು ಬಿದ್ದ ಹೊಲಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದಾಗ ರಾಧಕ್ಕನ ತಂದೆ ಹಿರಿಹಿಗ್ಗಿದರು (ಗಂಗಾಸಾ. ೪೫) ; ಖಾತೆ ಇಲ್ಲ, ಎಕರೆ ಇಲ್ಲ, ನಂಬರಿಲ್ಲ, ಇದೇನ್ಬುದ್ಧಿ ನೀವೆ ಹಿಂಗ್ಮಾಡ್ತೀರಿ (ಹುಟ್ಟುಹ. ೧೩೮).

ನಂಬರ ಮನೆ = (ಉಕ) ಊಟದ ಮನೆ ; ಖಾನಾವಳಿ : ರಾಮಣ್ಣನಿಗೆ ಎರಡಾಣೆ ಕೊಟ್ಟು ನೇರವಾಗಿ ನಂಬರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಊಟಮಾಡಿ ಬಂದ (ಜೀದಾನ. ೩೫) ; ಊಟ ಮಾಡುವ ನಂಬರ ಮನೆಗೆ ಹೋದರೆ ತನ್ನ ಹೆಸರು

"ಅ_ಬ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ! (ಬೋಹಿನೀ. ೧೨೭) ; ನಂಬರ ಮನೀಕಿಂತಾ ಸೋವಿ ಮಾಡಿ ತೋರಿಸತೀನಿ (ವ್ಯನಿ. ೨೮೭).

[←ಇಂ. Number]

ನಂಬಿ (ನಾ). ೧. ಭಕ್ತ. ೨. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಕಾರಿ, _ಸ್ಥಾನಿಕ : ಗೋಪಾಲದೇವರ ಸ್ಥಾನೀಕ ನಂಬಿಯರು ಗಡಬಡೆಯರು ಯಿಾ ಧರ್ಮ್ಮಕೆ ಸಹಾಯಿ ಖಡೆಯದಲ್ಲವ್ವನವರು (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೬-೩೭; 1338) ; ಆ ದೇವರ ನಂಬಿಗಳು ತೆಱುವ ವಿಭೂತಿ (ಎಕ. X (8), ಮಾಲೂರು. ೯೯-೧೦೮; 1406) ; ನಿರೂಪದಿಂದ ನಂಬಿಗಳು ಅವಟಿ ಅನತಪಗಳಿಗೆ (ಸೌಇಇ. ೧೯೩೯, ಪುಂಗನೂರು. ೧೫೭-೯; 1419) ; ಗೋವಿಂದರಾಜದೇವರ ನೈವೇದ್ಯ ಪ್ರಸಾದ ವನೂ ತಿರುಪತಿಯ ವರಿಗೆ ಕಾಣಿಪರಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಹರಿವಾಣಊ ನಂಬಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಹರಿವಾಣವೂ . . . ಕೊಟ್ಟು (ಸೌಇಇ. IX-11, ೯೬೨-೨; 1467) ; ಪುರೋಹಿತವರ್ಗ (Priests) (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ, ಇತರರೂ) ಆಚಾರ್ಯ . . . ನಂಬಿ, ನಂಬಿದಿ, ಪಾಡಿಯ (ತುಳುನಾ. ೧೬೧). ೨. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಅರುವತ್ತುಮೂವರು ಪುರಾತನರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ನಂಬಿಯಣ್ಣ : ನಂಬಿ ಕರೆದೊಡೋ ಎಂದೆ ತೆಲುಗ ಜೊಮ್ಮಯ್ಯಂಗೆ ಒಲಿದೆ ದೇವಾ (ಬಸವ. ೫೦೯) ; ಹರ ತಾಂ ಕುಂಟಣಿಯಾಗೆ ನಂಬಿಯೊರೆದಂ (ಸೋಮೇಶ. ೭೪) ; ಪುಷ್ಪದತ್ತಾಖ್ಯನನೆಳೆಯಱಿಯಲ್ ನಂಬಿಯೆಂದಿಟ್ಟು ಮತ್ತಂ ಹರ ನೀನೊಲ್ದಾ ಕಥಾಸಾರವನವಧರಿಸೈ ಶ್ರೀವಿರೂಪಾಕ್ಷಲಿಂಗಾ (ನಂಬಿರ. ೧ ಸೂಚನೆ) ; ಕುಂಬಾಱ ಗುಂಡಯ್ಯ ನಂಬಿ ತ್ರಿಯಂಬಕಂ ನಿಂಬವ್ವೆ ನಿಂಬಂ ಕಂಬಿಯಲಿ ಭೈರಯ್ಯನುದ್ಭಟದೇವರ್ (ಸಾನಂದ. ೯-೮೦) ; ಹಲವು ಸೂಳೋರಂತೆ ನಂಬಿಯ ಬಳಿಗೆಲಸವ ಮಾಡಲಾಱದೆ ಬಳಲಿಕೆಯನಾಱಿಸಿ ಕೊಳಲು ಬಂದಡವಿಯೊಳಗಿರ್ದ್ದ (ಬಸಪು. ೧೮-೧೨).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ನಮ್ಬಿ ; ಮಲ. ನಮ್ಬಿ ; ತುಳು. ಕೊಡ. ತೆಲು. ನಂಬಿ]

ನಂಬಿಕಸ್ತ (ನಾ). ನಂಬಿಕೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದವನು ; ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ ನಾದವನು : ಅವನೊಬ್ಬ ನಂಬಿಕಸ್ತನಾದ ಸೇವಕ (ರೂಢಿ).

[< ನಂಬಿಕೆ + _ಸ್ತ]

ನಂಬಿಕಸ್ತಿಕೆ (ನಾ). = ನಂಬಿಕೆ : ಅವನ ನಂಬಿಕಸ್ತಿಕೆ ಯಾರಾದರೂ ಮೆಚ್ಚುವಂಥದು (ರೂಢಿ). [ನಂಬಿಕಸ್ತ + _ಇಕೆ]

ನಂಬಿಕೆ (ನಾ). ಶ್ರದ್ಧೆ ; ವಿಶ್ವಾಸ : ಬೆಳ್ಳಿ, ಬಂಗಾರ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ . . . ಬೇಕಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿ ಬರುವುದೆಂದು ಜನರಿಗೆ ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆ (ಹಣಪ್ರ. ೧೭) ; ಇಂದು ನನ್ನ ನಂಬಿಕೆ ಸಡಿಲವಾದಂತೆ ಭಾಸವಾಗು ತ್ತಿದೆ (ಬಾಪೂಜಿ. ೩೮೦).

ನಂಬಿಕೆ ಮೂಡಿಸು=ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸು ; ಭರವಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ವಿಷಯವನ್ನು ಒಳಹೊಕ್ಕು ನೋಡಿದರೆ ಶಾಸನವೇ ಕಟ್ಟು ಗೋಂದಿದ್ದುದಾಗಿಯೂ ಅಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ ಮೂಡಿಸಿದ್ದುದಾಗಿಯೂ ಅವನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೧೨೫). **ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟಿಸು**=ವಿಶ್ವಾಸವುಂಟಾಗು ವಂತೆ ಮಾಡು ; ನಂಬಿಸು : ನನ್ನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟಿಸಲು ಬಹಳ ಶ್ರಮಪಡಬೇಕಾಯಿತು (ರೂಢಿ). **ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟು** = ವಿಶ್ವಾಸ ವುಂಟಾಗು ; ನಂಬು : ಅವರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಎಳ್ಳಷ್ಟೂ ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ).

[ನಂಬು + _ಇಕೆ./ತಮಿ. ನಮ್ಬಿಕ್ಕೈ, ನಮ್ಬಕೆ ; ಮಲ. ನಮ್ಬಿಕ್ಕ ; ತುಳು. ನಂಬಿಗೆ ; ತೆಲು. ನಮ್ಮಕ, ನಮ್ಮಿಕೆ, ನಮ್ಮಿಗ]

ನಂಬಿಕೆದ್ರೋಹ (ನಾ). ವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳವರಿಗೆ ಕೆಡುಕುಮಾಡುವಿಕೆ ; ವಿಶ್ವಾಸಘಾತುಕತನ "ನಂಬಿಕೆದ್ರೋಹ, ವಿಶ್ವಾಸಘಾತುಕತೆ" (Breach of trust. ಪಾರಿನಿ. ೧೧) ; ಪಾಲುದಾರ ನಂಬಿಕೆದ್ರೋಹ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಕೋರ್ಟಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು (ರೂಢಿ). [ನಂಬಿಕೆ + ದ್ರೋಹ]

ನಂಬಿಕೆದ್ರೋಹಿ (ನಾ). ನಂಬಿಸಿ ಮೋಸಮಾಡುವವನು ; ವಿಶ್ವಾಸ ಘಾತುಕ. [ನಂಬಿಕೆ + ದ್ರೋಹಿ]

ನಂಬಿಗ (ನಾ). ನಂಬಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ; ವಿಶ್ವಾಸಯೋಗ್ಯ : ಇದೆ ಸಮಯವಣ್ಣ ಇದೆ ಸಮಯ ತಮ್ಮ ನಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಆತ್ಮಗಳಿಗೆ. ಅಂಬಿಗನು ಬಂದ ನಂಬಿಗನು ಬಂದ ಬಂದದ ದಿವ್ಯಗಳಿಗೆ (ಹೃದಸ. ೧-೮).

[ನಂಬಿಗೆ (<ನಂಬುಗೆ) + _ಅ₇]

ನಂಬಿಗಸ್ತ (ನಾ). = ನಂಬಿಕಸ್ತ : (೬). [<ನಂಬುಗೆ + _ಸ್ತ]

ನಂಬಿಗಸ್ತಿಕೆ (ನಾ). = ನಂಬಿಕಸ್ತಿಕೆ : (೬). [ನಂಬಿಗಸ್ತ + _ಇಕೆ]

ನಂಬಿಗೆ 'ನಂಬುಗೆ' ನೋ.

ನಂಬಿರ (ನಾ). (?) : ಇವೆಲ್ಲವನು ದೇವರ ಅಮೃತಪಡಿ ನಂದಾದೀಪ ಪಡಿ ದೀಪ ಗಂಧ ವಸ್ತ್ರವಯಿಭೋಗ ಪರ್ವತಿಥಿ ನಂಬರ ಹೂವಡಿಗ ಪೊಗಬುರಜ ಮತ್ತಾವ ವಿನಿಯೋಗವನು ನಡಸಿ ಬಹರುಯೆಂದು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದು (ಎಕ. III, ತಿರುಮ. ೩೭-೧೬; 1513).

[? ಇದು 'ನಂಬಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ನಂಬಿಸು(ಕ್ರಿ). ೧. (ಸ್ನೇಹ, ಅಪ್ರತೆ, ಧರ್ಮ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ) ನಂಬಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ; ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ; ಭರವಸೆ ಮೂಡಿಸು ; ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು : "ನಂಬಿಸು _ ಅನು ಮೋದನೇ" (ಕಮಂಥ) ; ಈ ರೂಪಂ ತೋಱಿ ನಂಬಿಸಿ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಾಣ ಕೃಪಾಯಮಂ ಮಾಡಲ್ ಬಗೆದು (ವಡ್ಡಾ.ರಾ. ೦೭೬-೦೯) ; ನಂಬಿದ ಬರವುಮಂ ನಂಬದ ಬರವುಮನಱಿದು . . . ನಂಬದುದಂ ನಂಬಿಸಲುಂ ನಂಬಿದುದಂ ಬಿಡಿಸಲುಂ .... ನಿಮ್ಮಡಿಯ ಕೆಲದೊಳಾನೆ ಬಲ್ಲೆಂ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೪೩ ವ) ; ತನಗಲ್ಲದೊಡಲ್ಗೊಡಮೆಗೆ ಮನಮಿಟ್ಟಪವರ್ಗಮಾರ್ಗಮಂ ಪೊರ್ದದೆ ತನ್ನನೆ ತಾನೆ ನಂಬಿಸುವೊಡಾತ್ಮನಂತು ಪೇೞಾತ್ಮವಂಚಕರ್ ಪೆಱರೊಳರೇ (ಅಜಿಪು. ೨-೫೫) ; ಮಕ್ಕಳ ಕೈಯ ಮಾಣಿಕವಂ ಗುಗ್ಗುರಿಯಿಂ ತೋಱಿ ನಂಬಿಸಿ ಕೊಳ್ವಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೮೩) ; ಎಂತಕ್ಕೆ ನಾ ನಿಮ್ಮ ದೇವ ರೆಂದಱಿದನು ಇಂತಾಗಿ ನೀವೆನ್ನನಾರಂದಱಿಯಿರಿ ನಂಬಲಱಿಯ ನಂಬಿಸ ಲಱಿಯ (ಬಸವ. ೨೭೪) ; ಹಿಂದೆ ನಂಬಿಸಿ ಭೀಷ್ಮ ಗುರುವನು ಕೊಂದ ಗೆಲುವಿನಲುಬ್ಬಬೇಡ (ಕುಮ್ಯಾಭ. ೨-೫). ೨. ಹಾಲುಣಿಸು ; ಹಾಲುಕೊಡು : ಕಂಬನಿಯನೊಗುತಾ ಮಱಿಯ ಮಯ್ಯಂಬನದು ನಕ್ಕುತ್ತ ಮೋಹದಿ ನಂಬಿಸುತ್ತಸುವುಳಿವುಳಿದುದಯ್ಯೋ ವಿಮೋಹ ಕಷ್ಟವಲ (ಕಾಳ್ಗಳಾ. ೫-೨೮).

[ನಂಬು + _ಇಸು₃ / ತೆಲು. ನಮ್ಮಿಂಚು]

ನಂಬಿಸುಹ (ನಾ). ನಂಬಿಸುವಿಕೆ ; ಭರವಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಿಕೆ : "ಸ್ವಾಂತವನೆ ಸಾಮುವನೆ ನಂಬಿಸುಹಮಸ್ಕಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೫-೩೭).

[ನಂಬಿಸು + _ಹ₂]

ನಂಬು (ಕ್ರಿ). ೧. (ಸ್ನೇಹ, ಅಪ್ರತೆ, ಧರ್ಮ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ) ನಂಬಿಕೆಯಿಡು ; ವಿಶ್ವಾಸವಿಡು ; ಭರವಸೆಯನ್ನು ಹೊಂದು : "ನಂಬು_ವಿಶ್ವಾಸೇ" (ಶಮಂಥ) ; ಆ ಲಘುಗಳಲ್ಲದ ತಾಣದೊಳಂ ಲಘೂ ಪಾಗಮಕ್ರಮದೆ ನಂಬುಗೆ ಲಾಘವದೋಷವಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೧೨೭) ; ಧರ್ಮಮಂ ಕೇಳ್ದು ಮೆಚ್ಚಿ ನಂಬಿ ಶ್ರಾವಕಬ್ರತಂಗಳಂ ಕೈಕೊಂಡು ಶ್ರಾವಕ ನಾಗಿ (ವಡ್ಡಾ.ರಾ. ೦೭೬-೯) ; ನಂಬು ನಂಬಿನ್ನ ಕಣ್ಣಿಂ ಕಿಡಿಯುಂ ಕೆಂಡಂಗಳುಂ ಸೂಸಿದಪುವಹಿತರಂ ನೋಡಿ ಪಂಕೇಜವಕ್ತ್ರೇ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೧೩) ; ತುಱು ಲಾಳ್ಗಳನಿರ್ವರುಮಂ ಕಟ್ಟಿ ಸುಯೋಧನನ ಬಾಬ್ಬುದಂ ನಂಬದಿರೇ (ಗದಾಯು. ೩-೬೫) ; ಅಂಬುಮನೆಱೆವಾಗಳ್ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸೆ ಕೆಯ್ಯಾರೊಳವಳ ವದನಂ ಪಥಿಕಂ ನಂಬಿ ನಲಿದೀಂಟಿದಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೨೬) ; ಅವನಿಪಾಲರು ಕಂಗಳಿಂದವೆ ಕಿವಿಗೆ ಕರವೊಳ್ಳಿದರು ಕಂಡುದನವರು ನಂಬರು ಕೋಡೆಯದ ನುಡಿಗೇಳ್ದು ನಂಬುವರು (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೫-೨) ; ತಾ ಕಳ್ಳ ಪರರನ್ನು

ನಂಬ (ಗಾದೆ). ೨. ನೆಮ್ಮು; ಆಧರಿಸು; ಆಶ್ರಯಿಸು: ಪೆಯುಮಂ ನಂಬುವೊಡೆನ್ನ ಪೇಟ್ದ ಸತಿಯಂ ಕೈಕೊಂಡಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೭೭); ಅಧರ್ಮ ಯುದ್ಧದೆ ನರಂ ಕೊಲ್ವಲ್ಲಿ ಕಂಡುಂತುಪೇಕ್ಷಿಸಿ ನೀಮುಂ ನಡೆ ನೋಡು ತಿರ್ದಿರೆನೆ ಮತ್ತಿನ್ನಾರನಾಂ ನಂಬುವೆಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೯೩); ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಲೇಪವಾದವನಿರವು ತುಪ್ಪವ ನಂಬಿದ ಬತ್ತಿಯಂತೆ ಕಾದ ಲೋಹದ ಜಲ ದಿರವಿನಂತೆ (ಪ್ರಭುಲಿಂಗ. ೪-೧೧); ನಂಬದಿರು ಈ ದೇಹ ನಿತ್ಯವಲ್ಲ ಅಂಬು ಜಾಕ್ಷನ ಭಜಿಸಿ ಸುಖಿಯಾಗು ಮನವೆ (ಪುರಂದ. ೧-೨೭ ಪಲ್ಲವಿ).

ನಂಬೆ ನುಡಿ = ನಂಬಿಸು; ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡು: ಅನಲ್ಗೆ ಪರ್ಪಿನೆಂ[ದಾ ವಾಣ್ಣ]ನಂ ನಂಬೆ ನುಡಿದು (ಪಂಪಭಾ. ೯-೬೨). ನಂಬೆ ಪಡು = ನಂಬಲ್ಪಡು: ಕೊಲ್ಲದ ಪುರುಷಂ ಎಲ್ಲರಿಂ ನಂಬೆ ಪಡುವನುಂ ಪೂಜ್ಯನುಂ ಅಕ್ಕುಂ (ಚತ್ರಚೂ. ೨೭೧).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಮ್ಬು; ಮಲ. ನಮ್ಬು; ತುಳು. ನಂಬು, ನಮ್ಮು; ಕೊಡ. ನಂಬ್; ತೆಲು. ನಮ್ಮು]

ನಂಬುಗೆ, ನಂಬಿಗೆ (ನಾ). ೧. ನಂಬಿಕೆ; ಶ್ರದ್ಧೆ; ವಿಶ್ವಾಸ: "ವಿಸ್ರಂಭಃ, ವಿಶ್ವಾಸಃ – ಈ ೨ ನಂಬುಗೆ" (ಅಭಿಧಾನ. ೦೨೭-೮೪); ಕನಸುಂಗಂಡುದಂ ತವಗೆ ನೇಸರ್ಮೂಡೆ ಪೇಟ್ದೊಡೆ ನಂಬುಗೆಯಾಗಿ ಉಬ್ಬೆಗಂಬಟ್ಟು (ಪದ್ಮರಾ. ೧೧೦-೯೯); ಆರ್ ಕೆಲಂಬರರಸನನೋಲೈಸುವರ್ ಅವರೈಶ್ವರ್ಯಂ ಪರಾಧೀನವಾಗಿಹುದು ... ಜೀವಿಸುಹುಮಂ ನಂಬುಗೆಯಿಲ್ಲದುದು (ಪಂಚತಂ. ೧೩೩-೪); ತಳ್ವಿಲ್ಲದೆ ಪಿರಿದಾದರದಿಂ ಕೊಲ್ಲದ ಧರ್ಮವನೆ ಪಿಡಿಗೆ ನಂಬುಗೆಯಿಂದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೦೯೬); ಶಂಭುವದಭಕ್ತಿ ನಂಬುಗೆಯ ಹಂಬಲು ಬೇಕು (ದೀಕ್ಷಾಬೋ. ೯೯-೧೧); ಗುರುಗಳಲಿ ನಂಬುಗೆ ನಿರರ್ಥಕವಾಯ್ತೆನುತ ಕುರುರಾಯ ಬಿಸುಸುಯ್ದು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೪-೫). ೨. ಭಾಷೆ; ಮಾತುಕೊಡುವಿಕೆ; ಆಣೆ. 'ನಂಬುಗೆಗೊಳ್ಳು' ನೋಡಿ. ನಂಬಿಗೆ: ೧. ಜಂಗಮದೊಳಗೆ ಲಿಂಗಯ್ಯನಿದ್ದಾನೆಂದು ನಂಬಿಯುಳ್ಳರೆ ತೋಱುವ ಕೂಡಲಸಂಗಯ್ಯ (ಬಸವ. ೦೬೭); ಭಾಷೆಗೆಡುಕನಿಗೆ ನಂಬಿಗೆ [ಪಾಠಾಂ. ಟುಗೆ] ಯೇತಕೆ (ಪುರಂದ. ೨-೬೯-೫); ನಂಬಿಗಿಂ ಹುಳಿಯಿಲ್ಲ ತುಂಬೆಗಿಂ ಕಿರಿದಿಲ್ಲ ನಂಬಿಗೆಯಿಂದಧಿಕ ಗುಣವಿಲ್ಲ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೩೫); ನನ್ನ ಬೆಂಬಲದ ನಂಬಿಗೆಯು ಮಂದಿರ ನೀನು (ಉದ್ಭಟಕೆ. ೯೦-೦೭); ಗೊಂಬೆಗೆ ಕೈಮುಗಿದರೂ ನಂಬಿಗೆ ಇರಬೇಕು (ಗಾದೆ). [ನಂಬು + – ಗೆ]

ನಂಬುಗೆಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು; ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು: ತಂಬುಲಿಗರ್ ನಂಬುಗೆಗೆಟ್ಟವರಂತೆ ಪಡಿಸಾರೆ(ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೩೯). [ನಂಬುಗೆ + ಕೆಡು$_1$]

ನಂಬುಗೆಯೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ನಂಬು; ವಿಶ್ವಾಸವಿಡು: ಬಗೆ ನಿಲುಕದತುಳ ಕೈವಲ್ಯಪರಿವೃತರಜತನಗವೃಷಭವಾಯ್ತೊ ಹೇಳೆಂಬ ಸಂಶಯಕೆ ನಂಬುಗೆಯ್ದು ಪುಂಗವನ ನುತದೇವಪುಂಗವಂ ನಲಿದೇಱ ಕಣ್ಗೆಸೆದನು (ಸೋಮೇಶ. ೪-೯೦). [ನಂಬುಗೆ + ಕೆಯ್$_1$]

ನಂಬುಗೆಗೇಡು (ನಾ). ನಂಬಿದವರಿಗೆ ಮೋಸಮಾಡುವಿಕೆ; ವಿಶ್ವಾಸ ದ್ರೋಹ: ಈ ಉಪ್ಪಿಗೆ ನಂಬುಗೇಡನ್ನು ಅಹಿತವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯಿಸಿದಿರಾದರೂ, ನಿಮ್ಮ ಗತಿಯೇನು (ಚಿಟ್ಟಿಆ. ೫೫-೧).

[ನಂಬುಗೆ + ಕೇಡು]

ನಂಬುಗೆಗೇಳು (ಕ್ರಿ). ನಂಬಿಕೆಯ ಮಾತನ್ನು ಒಪ್ಪು; ವಿಶ್ವಾಸವಿಡು; ಭರವಸೆಯಿಡು: ಹೇಳದೀ ಕುಱುಹುಗಳು ತಪ್ಪವು ಕೇಳದೈ ಹನುಮಂತ ನಂಬುಗೆಗೇಳದಿರೆ ಮನವೇನಮಾಡುವೆನೆಂದಳಾ ಸೀತೆ (ತೊರವೆರಾ. ೫-೩-೯೯). [ನಂಬುಗೆ + ಕೇಳು (<ಕೇಳ್)]

ನಂಬುಗೆಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ನಂಬಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು; ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಡು; ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡು: ನುಡಿದೊಡೆವಯುಂ ಕೊಡುವೆನೆಂದು ನುಡಿದಂದದಿಂ ನಡೆವೆನೆಂದೊಬ್ಬರೊಬ್ಬರಿಗೆ ನಂಬುಗೆಗೊಟ್ಟು [ಪಾಠಾಂ. ಯಿತ್ತು] (ಹರಿಶ. ೧೧-೨೬); ಸುದತಿ ತಪ್ಪದುಯೆಂದು ನಂಬುಗೆಗೊಡಲಾ ವಿಧುಮುಖಿ ನಲಿದಿರುತಿರ್ದಳ್ (ಜೀವಂಧರಸಾಂ. ೦೭-೫೨); ಇವನ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ತಪ್ಪಿದೆಸಾದರೆ ಶಿವನ ಪಾದಗಳಾಣೆಯೆನುತ ಧವಳಸರೋಜಾಕ್ಷಿಗೆ ನಂಬುಗೆ ಗೊಟ್ಟು ಕುವರನನೊಡಗೊಂಡು ಬಂದ (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೩೫-೫೩); ಶರಣು ಹೊಕ್ಕರಿಗೆ ನಂಬುಗೆಗೊಟ್ಟು ಮುಂದಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದನಾ ಖಾಸನಾಗ (ಕಂಠವಿ. ೧೧-೩೬). [ನಂಬುಗೆ + ಕೊಡು$_1$]

ನಂಬುಗೆಗೊಳ್, ನಂಬುಗೆಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದು; ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಪಡೆ; ಭರವಸೆಯನ್ನು ಹೊಂದು: ಬೇಹಡಮ್ಮೊಡನೆ ದಾ ಕೋರ್ವೆನೆ ಹೈ ಬಂದವಂ ತೋಱ ಕೊಡಿರಯ್ಯ ಎಂದು ಪೊಡಮಟ್ಟು ನಂಬುಗೆಗೊಂಡು ಹೋದನಾ ಪರುಷರೊಡನೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೪೨). ನಂಬುಗೆ ಗೊಳ್ಳು: ೨. ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಪಡೆ; ಭಾಷೆಯನ್ನು ಪಡೆ: ಕೃಶಾನು ನಂಬುಗೆಗೊಂಡನಾ ನೃಪನ [ಪಾಠಾಂ. ವರವನು ಕೊಟ್ಟನಾ ನೃಪಗೆ] (ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ. ೫-೧೫); ರಾಗದ ಮದನನ ಕೈಯ ನಂಬುಗೆಗೊಂಟ ಭೋಗದ ರತಿದೇವಿಯಂತೆ ಭೂಗದೀಶ್ವರ ಕಂಠೀರವೇಂದ್ರಗೆ ಕೈಲಾಗಿತ್ತಳೊರ್ವಬ್ಬ ನೇತ್ರೆ (ಕಂಠವಿ. ೨೯-೭೬); ಇಂತೆಂದು ವೇಳೆ ನಂಬುಗೆಗೊಂಡು ಗುರು ವರ್ಯ ಕಂತುವಿಂ ಬೀಳ್ಕೊಂಡು ಪೊರಮಡಲು (ನವಮೋ. ೫-೦೯). [ನಂಬುಗೆ + ಕೊಳ್$_1$]

ನಂಬುಗೆಗೊಳ್ಳು 'ನಂಬುಗೆಗೊಳ್' ನೋ.

ನಂಬುಗೆದಾಳು (ಕ್ರಿ). ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದು; ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಇಡು: ಪೇಳ್ದತಿಗುಹ್ಯದಲಿ ನಂಬುಗೆದಾಳಿ ವಾಙ್ಮನಕಾಯಗಳಲದ್ವೈತವನೆ ಬಳಸಿ (ಗಣಸಾ. ೦೭-೨೦). [ನಂಬುಗೆ + ತಾಳು$_1$ (<ತಾಳ್$_1$)]

ನಂಬುಗೆದೋಱು (ಕ್ರಿ). ವಿಶ್ವಾಸವುಂಟಾಗು; ಒಪ್ಪು: ಮೂಱುಭಾಗದ ಸಂಶಯವು ಕೆಲಸಾರಿತವನೀಸುತೆಗೆ ನಂಬುಗೆದೋಱದಿರೆ ತುದಿಮುಂಶದಲಿ ಹನುಮಂತನಾ ಹದನ ಮಾಱುನುಡಿಯಿರದಿರಲು (ತೊರವೆರಾ. ೫-೩-೯೦). [ನಂಬುಗೆ + ತೋಱು]

ನಂಬುಗೆಯಿ (ಕ್ರಿ). ಭಾಷೆಯನ್ನು ನೀಡು; ವಚನ ಕೊಡು: ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯ ಹೊತ್ತಿನೊಳಗಾಗಿ ಸುಗುಣನಿರುದ್ಧನ ತಪನೆಂದು ನಗುತ ನಿರ್ಧರವಾಗಿ ನಂಬುಗೆಯಿತ್ತು ಬೀಳುಕೊಂಡಿದ್ದಳು (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೩೦-೧೧). [ನಂಬುಗೆ + ಈ$_3$]

ನಂಬುಗೆವಂತ (ನಾ). ನಂಬಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು; ಭರವಸೆಯಿಡಲು ಅರ್ಹನಾದವನು: ಸಾಷ್ಟಾಂಗವೆಱಗಿ ನಂಬುಗೆವಂತರೆದ್ದು ಸಂತುಷ್ಟದಿ ಬೀಳ್ಕೊಂಡರು (ಭರತೇ. ೩೮-೦೨೩); ಅರಮನೆಗಾಗಿ ನಂಬುಗೆವಂತರತ್ತ ತಮ್ಮರಸಿಯರ್ಕಳನೊಯ್ಯಲಿತ್ತ ಅರುಹನಾಲಯಕೆಯ್ದೆ ತಂದೆಯ ಬಳಿಗಾಗಿ ಬರುತಿರ್ದನಾ ಯುವರಾಜ (ಭರತೇ. ೫೦-೩೮). [ನಂಬುಗೆ + – ವಂತ]

ನಂಬುಗೆವಡೆ (ಕ್ರಿ). = ನಂಬುಗೆದಾಳು: ಅಂಬುಜಭವ ಭವೇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ನಂಬುಗೆವಡೆದ ರಕ್ಕಸರ ಕಂಬುಚಕ್ರಾಂಕಿತ ನಿಮ್ಮೊಳು ಮಥನಿಸಿ ಪಂಬರಿದರು ಯಮಪುರಿಗೆ (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೩೭-೩೪). [ನಂಬುಗೆ + ಪಡೆ$_1$]

ನಂಬುಗೆವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). = ನಂಬುಗೆದಾಳು: ಶಂಭುವದಭಕ್ತಿ ನಂಬುಗೆವಿಡಿದು ಅಗಲದೆ ಇರಬಲ್ಲರೆ ಶರಣ (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೯೯-೨೮೬); ಪ್ರಮಿತವಚನದಲುದಿಸಿ ದೊಡೆ ವಿಕ್ರಮದ ಬಗೆ ಬಳಕೆಱಬಹುದೆಂಬವರರಿವಿನ ನುಡಿಗೆ ನಂಬುಗೆವಿಡದನರುಣಸುತ (ತೊರವೆರಾ. ೩-೧೧-೨೪). [ನಂಬುಗೆ + ಪಿಡಿ$_1$]

ನಂಬುಗೆವೆರೆ (ಕ್ರಿ). ವಿಶ್ವಾಸ ಹೊಂದು; ಭರವಸೆ ಪಡೆ; ನಂಬು: ಕರಿಯಿದಿರೊಳಗಿರ್ಪಂದದು ಕರಿಯಲ್ಲೆಂದೈದಿದಂದು ಸಂಶಯಿಸುತ್ತುಂ ನಿರುಕಿಸಿ ಪಜ್ಜೆಯ ನಂಬುಗೆವೆರೆದಂತಾಯ್ತೆನ್ನ ಮನದೊಳಾದ ವಿಕಾರಂ (ಶಾಕುಂತ. ೧೦೩-೦೯೪). [ನಂಬುಗೆ + ಬೆರೆ$_1$]

ನಂಬುಗೆವೆಟು (ಕ್ರಿ). ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಹೊಂದು; ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರು : ನಂಬುಗೆವೆತ್ತ ಭಕ್ತಜನದಿಂದತಿರಂಜಿಪ ಚೋಳದೇಶದೊಳ್ . . . ಇರ್ಪುದು ಪೆಂಪನಾಂತು ಪೊನ್ನಾಂಬಲವೆಂಬ ನಾಮದ ಮಹಾಪುರಂ (ಶ್ರೀಪುವಿ. ೭-೨). [ನಂಬುಗೆ + ವೆಟು$_1$]

ನಂಬುಗೈ (ನಾ). ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಾಗಿ ನೀಡುವ ಕೈ : ಇವೆ. ಬಿಡಿ ನಂಬುಗೈಯಂ ನಿನ್ನಾಣೆ, ಕುಲದೈವದಾಣೆ ! ಎಂದುಂ ಪೆಱವರೊಳೊರೆಯೆಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೧೮-೧೪). [ನಂಬು + ಕೈ$_2$ (<ಕೆಯ್$_2$)]

ನಂಬುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ನಂಬಿಕೆಯುಂಟಾಗು : ದಾಸರ ಗಂಗಮು × × ದ ಕೆಲಸದ ಶಸ್ತ್ರವನೊತ್ತೆಯಿಟ್ಟು ಹೋದಡೆ ಆ ಸ್ಥಳದಲು ಇರಬೇಕೆಂದು ತಮ್ಮ ಹೆಸರನಿಕ್ಕಿಯೆಂದಡೆ ಚಿಂಚಯ್ಯನು ಕೊಟ್ಟು ನಂಬುಗೊಳೆ ಹೆಸರನಿಕ್ಕಿ ಶಸ್ತ್ರವಂ ಹೊಸಿದನು (ಎಕ. VII, ಚನ್ನಗಿ. ೩೨-೨೪೪; 1050 ?). [<ನಂಬುಗೆ + ಕೊಳ್$_1$]

ನಂಬ್ರಾನ್ (ನಾ). ದೇವರು ; ಒಡೆಯ : ನಮ್ಬ್ರಾನ್ಗೋವದೋರಾ (ಎಇ.IX, ೧೮-೭; ಸು. 800). [←ತಮಿ. ನಮ್ಬಿರಾನ್]

ನಕ (ನಾ). ಉಗುರು ; ನಖ : ನಖ – ನಕ ; ಪರಿಘ – ಪರಿಕ (ಶಮದ. ೨೫೫ ಪ್ರಯೋ). [<ಸಂ. ನಖ]

ನಕಮುಕ (ನಾ). ಮೋಸ; ತಟವಟ : ಕೌರವಾನುಜರೂ ನಕಮುಕದ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಸಾಧಿಸಿ ದಿಕುವಿಗಂನ್ನುತ ಭಾರರಾದರು (ಜೈನಭಾ. ೯-೨೪) ; ಶಸ್ತ್ರಗಳನು ಹಾಯೆಂದು ಬಾಯ್ದೆರೆದು ನುಂಗುಹಳರಿದು ನಕಮುಕದಿ ತೀಡಿದವಲಂಘ್ಯದಿಂ ಗ್ರಹಿಸಿಕೋಯೆಂದು ಕೂಗುತಲು . . . ಖಡ್ಗಮಂ ಝಳಪಿಸುತ ಬಹಳರಿದು (ಜಿನಮು. ೩೪-೧೭). [?]

ನಕರ, ನಖರ$_1$, ನಗರ್$_2$ (ನಾ). ವರ್ತಕರ ಒಂದು ಸಂಘ ; ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಒಂದು ಪಂಗಡ; ಕೊತ್ತಳಿ : ದೇವಾಳ್ಗೆವಿಷಯೇ ಕಿಟುಮುಂಡನೀರಿಣಾಂ ನರಸ್ಯ ದಶಮೋಭಾಗಃ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೦, ೩-೧೯ ; ಸು. 500) ; ಆ ಎರಮ್ಮನುಂ ಅಯ್ನೂರ್ವರುಂ ನಕರಮುಂ ಸೇಣಿಯುಂ ಬಟಸುವಿಟ್ಟು ಗೆಲ್ವಲ್ಲಿ ಮೂಲವ್ವೆಡಿಯಕ್ಕೆ ಒರ್ವ್ವನಳ್ಳನೆಯ್ನಿಬಿಸಿದಾ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೦೪೩-೭; ಸು. 750) ; ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ನಾಲ್ಕು ಸಮಯಿಗಳು ನಾಡುನ್ನಕರಮುನ್ನರ ಸಾಸನಮುಮಿವರೇ (ಎಇ. X, ೬೭-೫೪ ; 892) ; ಎಡೆನಾಡಟ್ಟತ್ತಿಬಿ ಗಾವುಣ್ಡುಗಳು ಪದಿ ಎಳರ ಗಾವುಣ್ಡು × × × ನಕರಮುಂ ಏಳುಪುರಮುಂ ಪಾದಮೂಲಮುಂ ಸಾಕ್ಷಿ (ಎಕ. IV, ಚಾಮರಾ. ೦೮-೩೦ ; 1000 ?) ; ಪದಿನಜುವಜುಂ ನಕರಮುಮಿನ್ತೀ ಧರ್ಮಮಂ ಪ್ರತಿಪಾಲಿಸುವುದು (ಎಇ. XIII, ೧೭೩-೩೭; 1055) ; ಶ್ರೀಮತ್ ನಕರೇಸ್ವರದೇವರ್ಗ್ಗೆ ನಕರಂ ಕೊಟ್ಟ ಸೊಂಟಿಗೆಯೊಸ್ದು (ಸೌಇಇ. XI-1, ೧೧೨-೧೦; 1072) : ಪುಲಿನಾಡ ಕೊಳತೂರಂ ಪಲ್ಲವಾದಿತ್ಯ ಪೂರವಾಗೆ ನಕರಂ ಮಾಡಿ . . . ಕೊಟ್ಟಂ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೪೦-೧೭; 11ನೆಯ ಶತ) ; ತಿಂಮಣಗೆ ಕೊಟ್ಟ ನಕರ ಕೊಡಗೆ ಹೊಲ (ಎಕ. X (S). ಕೋಲಾರ. ೩೦೮-೪; 16ನೆಯ ಶತ) ; ಉದಯಾಪುರದ ನಕರಸಹಿತಂ ಪೊನ್ನುಟ್ಟದ ನಕರಕ್ಕೆ (ಎಇ. IX, ೨೩-೭; ?). **ನಖರ$_1$** : ಸಿಂಗಗಾವುಂಡನು . . . ಮಹಾಜನ ನಖರ[ವಱ]ಯಲ [ಆ] ಚಂದ್ರಾರ್ಕ್ಕತಾರಂ ಸಲಲೆಂದು (ಸಾಂದೇಶ್. ೧೮-೧೫; 1115) ; ಹೊಸಪಟ್ಟಣ ಬಸುರೆಪುರದ ನಖರೇಶ್ವರದೇವರ ಸನ್ನಿಧಾನದಲು ಸಮಸ್ತ ನಖರಮುಂ × × × ಮೆಯು ಅಲ್ಲಿಯ ನೆಲನುಂ ಕೂಡಿರಲು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೯೩-೧೦; 1165) ತಳಕಾಡ ಸಮಸ್ತ ನಖರವು (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೩; ೬೦-೩; 1173); ಹುಲುಂಗೂರ ಹಂನಿರ್ವ್ವರು ಗಾವುಣ್ಡು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜೆ ನಖರ ಮುಮ್ಮುರಿ ದಂಡಂಗಳಿಗೆ ಆ ಸ್ತಳದ ದಸಬಳವನು ಸರ್ವನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರು (ಎಇ. XVI, ೩೩೭-೩೨ ; 1255) ; ನಾಂಡುಗ್ರಾಮ ನಖರ ಹಂಜಮಾನ ಆಚರ ಮುಂತಾಗಿ (ಸೌಇಎ. ೧೯೨೯, ಮಂಗಳೂರು. ೪೭೦-೨೫ ; 1297) ; ಯೆಳುಮೂಟಿಯೆಪ್ಪತ್ತೇಳುಮೆ ವೊಳಗಾದ ನಖರ ಹಂಜಮಾನದ ಸಮಸ್ತ ಹಲರು ಮುಂದಿಟ್ಟು (ಸೌಇಎ. ೧೯೩೦, ಉಡುಪಿ. ೫೭೪-೯; 1397). **ನಗರ್$_2$** : ಮತ್ತಲಸೆಟ್ಟಿಯ ಮಗ ದೇವಣಸೆಟ್ಟಿಯೊಟಗಾದ ವಣಲಿಯ ಸಮಸ್ತ ನಗರಯುಂ ಆ ಪಟ್ಟಣದ ಸಮಸ್ತ ಸಥವ (?) ಮಾಡಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೩, ೪೭-೨೦; 1278). 'ನಗರ್ತ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ನಗರ]

ನಕರ್$_2$ 'ನಗಾರಿ$_2$' ನೋ.

ನಕಲಿ 'ನಕಲು' ನೋ.

ನಕಲಿಗಾರ (ನಾ). ಹಾಸ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡುವವನು ; ಅಣಕ ಮಾಡುವವನು ; ವಿನೋದಪಡಿಸುವವನು ; ಹಾಸ್ಯಗಾರ : ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ನಕಲಿಗಾರರಾಗಿರುವವರು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೨೨) ; ರಾಜಾಸ್ಥಾನದ ನಕಲಿಗಾರನ ಅನುಕರಣ ಮಾಡಿ ಮೃಗಗಳಂತೆ ಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ ಕೂಗುವದೂ ಬಾಲಕನ ಮತ್ತೊಂದು ವಿದ್ಯೆಯಾಯಿತು (ಕಭವಿ, II, ೩೨೩).

[ನಕಲಿ (<ನಕಲು) + – ಗಾರ (< – ಕಾಱ)]

ನಕಲು, ನಕಲಿ (ಗು). ೧. ನೈಜವಲ್ಲದ ; ಅನುಕರಣೆಯ ; ಕೃತಕವಾದ : ಪಡುವಲದ ಗಾಳಿ ಆಡಿದರೆ ತೂಗುವುದಟ್ಟಿ—ಎಂಥ ಮಾರ್ದನಿ, ಎಂಥ ನಕಲು ಕುಣಿತ ! (ಜಡಲಂ. ೧೦೪-೧೮): (ನಾ). ೨. (ಬರವಣಿಗೆ, ಚಿತ್ರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ) ಮೂಲದ ಪ್ರತಿಕೃತಿ ; ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತಿ ; ದ್ವಿಪ್ರತಿ : ಮಲ್ಲಿಗೆಹೂವುಪನ್ನು ಮುಡಿಯುವದುಯಿಲವೆಂದು ಕಟಿಯಲಿ ಕರಾರು ಬರದು ಕೊಟ್ಟು ಬಂದುಯಿರುತ್ತಾರೆ ಯಿದರ ನಕಲನ್ನು ನಮ್ಮ ಕುಲಸ್ತರಿಗೆ ಕಳಿಸಿರುತ್ತೇವೆ (ಎಕ. IX, ಕಾನಕಾ. ೯೦-೭೩ ; 1700) ; ದಾ ಸನದಿ ನಕಲನ್ನೂ ಶಿರಸ್ತೇದಾರರ ದಪ್ತರಕೆ ಬರಸಿಕೊಂಡು ಅಸಲ ಸನದನ್ನು ಹೆಚಿ ತಿಂಮಯನ ವಶಕೆ ಕೊಡುವದು (ಎಕ. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೪೮-೫೧; 1811); ಆ ಪ್ರತಿಯ ನೇರವಾದ ನಕಲುಗಳೇ ಇವು . . . ಅಥವಾ ಆ ಪ್ರತಿಯ ನಕಲಿನ ಮರುನಕಲಿನ ಬಳಿನಕಲುಗಳೇ ಇವು ? (ಕನ್ನಸ. ೫೯) ; ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ತಾವು ಮಾಡಿರತಕ್ಕ ತೀರ್ಮಾನದ ಒಂದು ನಕಲಿನ ಸಹಿತವಾಗಿ ವಾಪಸು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡಬಹುದು (ಧಾಧಾನ. ೧೨೫) ; ಮೊದಲೆರಡು ಕಾಗದಗಳ ನಕಲನ್ನು ಒಳಗಿಡು (ರಂಗಕ. ೧೧೭). ೩. ಅನುಕರಣೆ ; ಅನುಕರಿಸಿದುದು : ಕಾವ್ಯವು ಲೋಕಸ್ಥಿತಿಯ ನಕಲಾಗಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ (ಧಾರಮಿ. ೧೯೫) ; ಛಾಯಾವಾದೀ ಕವಿತೆಯನ್ನು ರವೀಂದ್ರಕಾವ್ಯದ ನಕಲು ಮಾತ್ರವೆಂದು ಭಾವಿಸುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ . . . ಆರೋಪವನ್ನು ಹೊರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಶ್ರೀಪ್ರ. ೧೯೦). **ನಕಲಿ** : ೧. ಅವಳು ಹೋದನಂತರ . . . ಸೇವಕರು ನಕಲಿ ಕೈಯೊಂದರಿಂದ ಕೈಪೆಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನೇಕೆ ತೆರೆದಿರಬಾರದು ? (ಪುಸರು. ೧೦೪) ; ನಕಲಿ ಮಾತಲ್ಲ ಅಯ್ಯಯ್ಯೋ ತಂದೆಯೇ (ಕನ್ನಜಾ. ೨೮೫). ೪. ಅನುಕರಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ; ಅಣಕ; ಹಾಸ್ಯ ; ತಮಾಷೆ; ವಿನೋದ : ನಕಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದೋಷಗಳನ್ನು ಮುಖಂಡರ ರೀತಿನೀತಿಗಳನ್ನೂ ಅವರಾತಹ ನಡೆನುಡಿಗಳಿಂದ ಜನರ ಮುಂದಿಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೨೮). ೫. ಹಾಸ್ಯಗಾರ: ಮೆರವಣಿಗೆಯ ಮುಂದೆ ಅನೇಕ ನಕಲಿಗಳು ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ (ಪ್ರಜಾಇ.II, ೩೧೮); ರಂಗಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಗೆಬಗೆಯ ನಕಲಿಗಳು, ಯಕ್ಷಗಾನ . . . ದಾಸಯ್ಯಗಳ ವೇಷಗಳೆಲ್ಲಾ ಬಂದು ಜನರನ್ನು ವಿನೋದಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ (ಹಳ್ಳಿಜಾ. ೮); ಲೋಡ್ಜಿಂಗ್‌ಗೆ ನಕಲಿಯವರ ಟೋಪಿ ಹಾಕಿದರೆ ಅದು ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಕಾಲಮ. ೨೦೨).

ನಕಲಿಶ್ಯಾಮ = ಹಾಸ್ಯಗಾರ ; ಬಫೂನ : ಸರ್ಕಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದ ನಕಲಿ ಶ್ಯಾಮು ಮಕ್ಕಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಕ್ಕು ನಲಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (ರೂಢಿ). **ನಕಲು ತೆಗೆ** = ಮೂಲದಂತೆ ಪ್ರತಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸು : ಹಿಂದೀಚಿತ್ರ

ಕಾರರು ಪ್ರಕೃತಿಯೊಳಗಣ ರೂಪವನ್ನು ಯಾಂತ್ರಿಕರೀತಿಯಿಂದ ನಕಲು ತೆಗೆಯಲು ಯತ್ನಿಸಲಿಲ್ಲ (ಭಾಚಿತ್ರ. ೧೦). ನಕಲು ಮಾಡು, ನಕಲಿಮಾಡು= ೧. ಮೂಲದಂತೆ ಪ್ರತಿಮಾಡು; ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ತೆಗೆ; ಪ್ರತಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸು : ಕೆಟ್ಟುಹೋದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಕಲು ಮಾಡಿದಾಗ ಅದು ಕೆಟ್ಟದಾಗಿ ಬರೆದ ಚಿತ್ರದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ (ಭಾರದ. ೩೩); ವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ್ದರ ಸೃಜನೆಯೇ ಸಾದೃಶ್ಯ. ಕಂಡ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ನಕಲು ಮಾಡುವುದಲ್ಲ (ಸೌಂದಸ. ೦೩೦). ೨. (ಇನ್ನೊಬ್ಬರಂತೆ) ಮಾತನಾಡಿ, ನಡೆದಾಡಿ ಅಣಕ ಮಾಡು,–ತಮಾಷೆ ಮಾಡು,–ಹಾಸ್ಯ ಮಾಡು : ತರುವಾಯ ಹದಿನೈದು ನಿಮಿಷಗಳ ಕಾಲ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೊಬ್ಬರು ನಕಲಿ ಮಾಡಿದರು (ರಂಗಳ. ೯೩).

[←ಹಾರ. ಅರ. ನಕ್ಲ್, ನಕ್ಲೀ; ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಕಲ್, ನಕಲೀ]

ನಕಾರ (ನಾ). ೧. 'ನ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ : ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬೀಜಾಕ್ಷರ ಆ ನಕಾರ ಉಭಯ ಕೂಡಿದ ಮಾತ್ರೆ ಮಕಾರ ಬೀಜಾಕ್ಷರ (ಸರ್ವವ. ೦೩೩-೬೬೬); ಅಸಮಾಸದೊಳಂ ದೊರೆವೆತ್ತ ಸಮಾಸದೊಳಂ ಣಕಾರದಿಂ ಪರದೊಳ್ ಸಂದಿಸಿದ ನಕಾರಂ ಣತ್ವಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮುಚ್ಚರಿಸುವರ್ಗೆ ದುಷ್ಕರಮಾದುವುಂ (ಶಮದ. ೦೩೪). ೨. ನಿರಾಕರಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಿಕೆ; ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವಿಕೆ : ಪ್ರಸ್ತುತ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಕಾರವಲ್ಲದೆ ಬೇರೊಂದು ಉತ್ತರವಿದ್ದಿಲ್ಲ (ದಾಸಹು. ೭೩); ಅವಳಿಂದ ನಿನಗೆ ನಕಾರ ಬರದು (ದೀಪಹ. II, ೦೭೪). [ಸಂ.]

ನಕಾರಾತ್ಮಕ (ಗು). ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ; ನಿರಾಕೃತವಾದ ; ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ : ಅದು ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಸಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ನಕಾರಾತ್ಮಕ ಬಾಳುವೆಯಾಗಿ ಉಳಿದಿತ್ತು (ದೂರಕಸ. ೩೯೦). [ಸಂ.]

ನಕಾರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬೇಡವೆನ್ನು ; ಒಪ್ಪದಿರು : ಇಂಥ ಮಸೂದೆಗೆ ಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ನಕಾರಿಸುವ ಹಕ್ಕು ಅರಸನಿಗೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೦೩೪).

[ನಕಾರ + – ಇಸು₃]

ನಕಾಶ 'ನಕ್ಷೆ' ನೋ.

ನಕಾಶತೆಗೆ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಚಿತ್ರ, ಭೂಪಟ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಚಿತ್ರಿಸು,–ರೇಖಿಸು,–ಬರೆ : (೬). ೨. ಪ್ರತಿಮಾಡು; ಪ್ರತಿಕೃತಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸು : (೬). [ನಕಾಶ (<ನಕ್ಷೆ) + ತೆಗೆ₁]

ನಕಾಶೆ 'ನಕ್ಷೆ' ನೋ.

ನಕಾಸು 'ನಕ್ಷೆ' ನೋ.

ನಕಾಸುಕೆಲಸ 'ನಕಾಸೆಕೆಲಸ' ನೋ.

ನಕಾಸೆ 'ನಕ್ಷೆ' ನೋ.

ನಕಾಸೆಕೆಲಸ, ನಕಾಸುಕೆಲಸ (ನಾ). ಕುಸುರಿಗೆಲಸ ; ಮರ, ಲೋಹ, ದಂತ ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವ ಕೆಲಸ; ಚಿತ್ತಾರ: ನಕಾಸೆಕೆಲಸದ ಅಲಂಕಾರದ ವಸ್ತುಗಳು ಈಗ ತುಂಬಾ ಬೆಲೆಬಾಳುತ್ತವೆ (೩೭೩). **ನಕಾಸುಕೆಲಸ** : ಕಾಶಿಯಿಂದ ಬಹು ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ನಕಾಸುಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಣೆಯೊಂದನ್ನು ತರಿಸಿದನು (ಘೂರಾಣ. ೭೬).

[ನಕಾಸೆ (<ನಕ್ಷೆ) + ಕೆಲಸ]

ನಕೀಬ (ನಾ). ಸ್ತುತಿಪಾಠಕ ; ಹೊಗಳುಭಟ್ಟ ; ಚಾರಣ : ಚೋಪದಾರ ಘಹಲದಾರ ನಕೀಬ . . . ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಅಲಾಹಿದ ಷಾಗಿರ್ದಪೇಷಾ ಕಚೇರಿಗೆ ಸೇರಿದವರು (ಚಾಮವಂ. ೩೩೬).

[← ಅರ. ಹಿಂ. ನಕೀಬ್]

ನಕುಲ₁, ನಕುಳ (ನಾ). ೧. ಕೀರ ; ಮುಂಗುಸಿ ; ಮುಂಗುರಿ : "ವಿಷಜದಂ ಬಭ್ರು ನಕುಲಂ ಮುಂಗುರಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೪೯-೦೪) ; ಇಂತೀ ಶಾರ್ದೂಲ ವರಾಹ ಗೋಲಾಂಗೂಲ ನಕುಲಂಗಳ್ ನಾಲ್ಕುಂ ಭವದ್ವಾನಾನುಮೋದದಿಂ ಜಾತಿಸ್ಮರಂಗಳಾಗಿ ಭೋಗಭೂಮಿಗೆ ಬದ್ಧಾಯುಷ್ಯಂಗಳಾದುವು (ಆದಿಪು. ೩-೩೦ವ) ; ಅಹಿನಕುಲಂಗಳ್ ಹರಿಣ ಚಮೂರಂಗಳ್ ಶಾಂತರೂಪದಿಂದಿರ್ದುವಜಿತನಾಥನ ಕೆಲದೊಳ್ (ಅಜಿಪು. ೭-೬) ; ಪಾವಿನ ಬಾಯಿಂ ಬರ್ದುಂಕಿದ ತತ್ತಿಗಳಂ ನಕುಲಂಗಳ್ ತಿಂದುವು (ಪಂಚತಂ. ೦೭೪-೦೩) ; ಉಳಿದ ಬೆಳೆಯಂ ನಕುಲಹೆಗ್ಗಣಂಗಳು . . . ತಿಂದು ತಳಪಟಂ ಮಾಡಿ ನಾಡೆಲ್ಲಮಂ ಗೋಳಿಡಿಸುತಿರ್ದುವು (ಹರಿಕಾ. ೩-೬೩) : ಗಿರಿಜೆಸಹಿತಾ ಶಿವಂ ಪಲವು ರೂಪಂ ತಳೆದು ಕರಿ ಶರಭ . . . ಉರಗ ನಕುಲಂ ಮೊಸಳೆ ಮತ್ಸ್ಯ . . ಚಕ್ರವಾಕರೂಪಜೀವವರ ಚರಣಾಂಬುಜಕ್ಕೆ ಶರಣು (ಅಶಿಚಂ. ೦೬-೩) ; ವಿವೇಕವಿಲ್ಲದೆ ವನಿತೆ ನಕುಲನ ಕೊಂದ ಗಾದೆಯ ಹನ.ಮ ಮಾಡಿದನೆನಿಸಬಾರದು (ಭಾಶಿಂ. ೧೦-೯೩); ಶರಭನಿಭಾರಿ...ಪೂತಿವೆಕ್ಕು ನಕುಲಂ ಮರವಾವುಗಳೆಂಬಿವಾಗಳುಂ ಕರಮೆಸೆದಿರ್ಪನು ಮೆಚ್ಚಿದುದಾ ವಿಪಿನ ವಿಪಿನದ್ಧಕಂದರಂ (ಶಬಶಂ. ೩-೩೪). ೨. ಪಂಚಪಾಂಡವರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯವನು ; ಮಾದ್ರೀಸಂತರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ : "ನರಬಾಂಧವನೆನಲ್ಕೆ ನಕುಲನೆನಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೭೮-೩) ; ನಕುಲಂ ಕುಂತಶಸ್ತ್ರದೊಳತಿಪ್ರವೀಣನುಮಾಗಿ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೩೬ವ) ; ಈತನೇ ಧರ್ಮಜನುಯರಡನೆಯಾತ ಭೀಮನು ಬಳಿಕ ಮೂಱನೆಯಾತನರ್ಜುನ ನಕುಲನೈದನೆಯಾತ ಸಹದೇವ (ಕುಮ್ಮಾಳ. ೪-೭೦) ; ಗುಣದೊಳಾ ಯೌವನಾಶ್ವಕ್ಷಿತಿಪನೆಱಗಿ . . . ನರನ ಸದ್ಗುಣವನಾಚಿ ಕೊಂಡಾಡಿ ಬಳಿಕ ಸಹದೇವನಕುಲಾದ್ಯರಂ ಮನ್ನಿಸಿದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩-೦೮). ೧, ೨ : ಮತ್ತಮಾ ಮಹಾವನಂ . . . ಪಾಂಡವಪ್ರಕರದಂತಾತ್ತಭೀಮನಕುಲ ದ್ರುಪದಮುಂ ಅರ್ಜುನೋರ್ಜಿತಮುಂ . . . ಸ್ಥಾಣುನಿವಸನಮಾಗಿಯುಂ ಅಪರ್ಣಾನ್ವಿತಮುಲ್ಲು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೩೪ವ) ; ಸಹದೇವನಾಗಿ ಸಮುದಿತ ನಕುಲನಾಗಿ . . . ಹರಿಯೊಡನೆ ಬಹ ಪಾರ್ಥನಂ ಕರೆದು ಮೂದಲಿಪ ತೆಱದಿಂದೆ ವಿಂಧ್ಯಾದ್ರಿ ಮುಂದೆಸೆದುದು (ಜೈಮಿಭಾ.೧೦-೨); ಮತ್ತಮಾ ವನಂ . . . ಯುಧಿಷ್ಠಿರಸದೃಶದಂತೆ ವೃಕೋದರನಕುಲಾಧಿಷ್ಠಿತಮುಂ . . . ಎನಿಸಿ (ರಾಜಶೇ. ೩-೭೪ವ). ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೀಣೆ; ಎರಡು ತಂತಿಗಳುಳ್ಳ ವೀಣೆ; ನೂರುತಂತಿಗಳನ್ನು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ವೀಣೆ, ತಂತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇಳಿಮುಖ ಹೊಂದುತ್ತಾ ಬಂದು, ಎರಡು ತಂತಿಗಳ 'ನಕುಲ' . . . ಒಂಭತ್ತು ತಂತಿಗಳ 'ವಿಪಂಚೀ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ತಂತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಿರುಪೇರು ತೋರುತ್ತದೆ (ಸಂಗೀತಂ. ೩೦೧). **ನಕುಳ** : ೧. ತದ್ವೃತ್ತಾಂತಮೆಲ್ಲಮನಱದು ತತ್ಪುರಾಧೀಶಂ ದಂಡಿಸೆ ಗತಜೀವಿತನಾಗಿ ಬಂದಿಲ್ಲಿ ನಕುಳನಾದಂ (ಆದಿಪು. ೩-೩೦ವ) ; ಪಸುರ್ವಣಿಕ್ ಕರಿದಪ್ಪ ಮಣ್ ಕರಂ ಕಡುವಿಳಿದಪ್ಪ ಮಣ್ ನಕುಳಮೆಂಬಿವನುಕ್ರಮದಿಂದೆ ತೋಱುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೩-೨೩). [ಸಂ.]

ನಕುಲ₂ 'ನಗಲು' ನೋ.

ನಕುಲಾರಿ (ನಾ). ಮುಂಗುಸಿಯ ಶತ್ರು ; ಹಾವು : "ನಕುಲಾರಿ – ಮುಂಗಲಿಯ ವೈರಿ, ಹಾವು" (ಗಂಗಾಮ. ೦೭೬). [ನಕುಲ₁ + ಅರಿ₄]

ನಕುಲೇಷ್ಟೆ (ನಾ). (ಮುಂಗುಸಿಯು ಸೇವಿಸುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಗಂಧನಾಕುಲಿ; ಭುಜಂಗಾಕ್ಷಿ: "ನಾಕುಲೀ. . . . ಗಂಧನಾಕುಲೀ, ನಕುಲೇಷ್ಟಾ, ಭುಜಂಗಾಕ್ಷೀ, ಛತ್ರಾಕೀ, ಸುವಹಾ – ರ ಸರ್ಪಾಕ್ಷಿಗಿಡದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೦). [ಸಂ. ನಕುಲೇಷ್ಟಾ]

ನಕುಳ 'ನಕುಲ₁' ನೋ

ನಕ್ಕಬಡಿ, ನಕ್ಕಬಳಿ (ಕ್ರಿ). ಬಹಳ ಸಂಕಟಪಡು ; ದುಃಖಪಡು : ಪಾಪ, ಅವರು ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದೆ ನಕ್ಕಬಡೀತಿದಾರೆ (ಮಳಿಮ. ೩೦). **ನಕ್ಕಬಳಿ** : ನನ್ನ ಸೊಸೆ ಗೋಳೋ ಗೋಳೋ ಹೇಳಬಾರದು . . . ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ನಕ್ಕಬಳೀತಾ ಅದೆ (ಮಳಿಮ. ೩೬೪). [?]

ನಕ್ಕಬಳಿ 'ನಕ್ಕಬಡಿ' ನೋ.

ನಕ್ಕರವದ್ದಿ (ನಾ) (?): ತುಱುಗೆಮ ನೀಳ್ದ ಪುರ್ವು ನಿಡುಗಣ್ ಪೊಱ್ ಯಲ್ಲದೆ ಬಟ್ಟಿತಪ್ಪ ಬಾಯ್ದೆಱ್ ತನುರೇಖೆಗೊಂಡ ಕೊರಲೊಡ್ಡಿದ ಪೆರ್ವೊಲೆ ತೆಳ್ವಸಿಱ್ ಕರಂ ನೆಱಿದ ನಿತಂಬದೀಬುವಡದೊಳ್ಪೊಡೆ ನಕ್ಕರ ವದ್ದಿ (?)[ಪಾಠಾಂ. ನಕ್ಕರವದ್ದಿ, ನೆರ್ಕೊರೆವೊದ್ದಿ]ತಾನೆ ಪೋ ಕಿಱುದೊಡೆ ಯೆಂದು ಧಾತ್ರಿ ಪೊಗಟ್ಟುಂ ಪೊಗಟ್ವನ್ನರೆ ಕುಂತಿ ಮಾದ್ರಿಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೦೮). 'ನೆಕ್ಕೊರವಟ್ಟೆ' ಪರಾ. [?]

ನಕ್ಕರೀಗಿಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ: ನಾಗರೀಗಿಡ, ನಕ್ಕರೀಗಿಡ, ಕಂದರಕ್ಕರೆ (ವೃಕ್ಷಾ. ೬೯-೧೬೬). [? + ಗಿಡ (<ಗಿಡು)]

ನಕ್ಕಲು₁ (ನಾ). ಮೊರಸು ಒಕ್ಕಲು ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಂಗಡ: (ಎಸಿಪ್ಪು. XV, ೪೫). [?]

ನಕ್ಕಲು₂ (ನಾ). ರತ್ನಕ್ಕೆ ದೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಣ್ಣ (?): ಕರ್ಕರು ಕೋಮಲಂ ಮಂದ ದೀಪಿಂ ಹೊಗೆಯಂ ನಕ್ಕಲಿನ ಬಣ್ಣಮದು ಮೂರು ರತ್ನಂಗಳೊಳು ಪೊಕ್ಕು ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ ದೋಷವಮಪ್ಪುಸಗಿ ತಾ ಮಾಱೊಳ್ಪರಿಬೇರೆ (ರತ್ನಶಾ. ೯-೫). [?]

ನಕ್ಕಿ₁ (ನಾ). ೧. ಬಟ್ಟೆ, ಕಸೂತಿ, ಹಾರ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸುವ ಹೊಳೆಯುವ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಬಿಲ್ಲೆ: ಆ ಮಗುವಿನ ಕೆಂಪು ಅಂಗಿಕ್ಕೆ ನಕ್ಕಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕಸೂತಿ ಮಾಡಿರುವುದು ತುಂಬಾ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ (ಆಡು). 'ನಕ್ಕಿಕೆಲಸ' ಪರಾ. ೨. ಥಳಥಳಿಸಿ ಹೊಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪುಡಿ; ಚಮಕಿ: ರಂಗೋಲಿಯ ಮೇಲೆ ನಕ್ಕಿ ಉದುರಿಸಿದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಆಡು). [←ಅರ. ನಕ್ಷೀ; ಮರಾ. ನಕ್ಕೀ, ನಕ್ಷೀ]

ನಕ್ಕಿ₂ (ನಾ). ಖಾತರಿ; ಖಂಡಿತ: ಪ್ರಸಿಡೆಂಟ ಗಾಯಕವಾಡರ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಕೆಲಸ ನಕ್ಕಿ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಳು (ಕೃತಿಜ. ೭೨).

[← ಅರ. ನಕೀ; ಮರಾ. ನಕ್ಕೀ; ನಕೀ]

ನಕ್ಕಿ₃ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ತಂತೀವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಾಟುವಾಗ ಬೆರಳಿನ ತುದಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ, ಉಂಗುರದಂತಹ ಸಾಧನ; ಕೃತಕವಾದ ಉಗುರು: ಇದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಪೆಟ್ಟಲುಗಳನ್ನು ವಾದ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸೌಲಭ್ಯವಿದ್ದು, ನಕ್ಕಿಗಳ (Plectra) ಉಪಯೋಗವೂ ಇತ್ತೆಂದು ನಿಜಗುಣರ ಈ ರಚನೆಯಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ (ಸಂಗೀತಂ. ೩೧೪).

[←ಮರಾ. ನಖೀ./ಸಂ. ನಖ]

ನಕ್ಕಿಕುಂಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಕೊಳದ ಹೆಸರು: ಹಾಲದಿನ್ನೆ ಬೆಳೆದಿನ್ನೆ ಪುಣಸೆಯಿನ್ನೆ ನಕ್ಕಿಕುಂಟೆಯಿಂದೆ ಒ × × ಈಶಾನ್ಯದ ಕಿಸುವಾಲಿಯಿನ್ನೆ ನಿನ್ನ ಕಲ್ಲಿನ್ನೆ (ಮೈಅರಿ. ೧೯೧೪,೦೩-೬೯; ೩೦೬). [ನಕ್ಕಿ ? + ಕುಂಟೆ₃]

ನಕ್ಕಿಕೆಲಸ (ನಾ). ಹೊಳೆಯುವ ಬಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಚಿತ್ತಾರದ ಕೆಲಸ: ನಕ್ಕಿಕೆಲಸದ ಚಪ್ಪಲಿಯ ಮೆಟ್ಟು ಜರತಾರಿ ಚಿಪ್ಪಾಲಿಲ್ಲ (ನಡೆಗಾ. I, ೩೬೭). [ನಕ್ಕಿ₁ + ಕೆಲಸ]

ನಕ್ಕಿಸು, ನೆಕ್ಕಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಸವರುವಂತೆ ಮಾಡು. – ನೆಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡು,– ನೇವರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು: ಪೆಣ್ಗೋಡಗ . . . ತಿನ್ನುವ ಪಣ್ಣನಣುಗಂಗೆ ಕನಿಸರದೆ ಕೊಟ್ಟು ಗಂಡನಿಗೆ ತನ್ನಯ ಹಸ್ತವನು ನಕ್ಕಿಸಿದುದು (ಪ್ರಭುಲಿಂಕೋ. ೨೨-೩೫). ನೆಕ್ಕಿಸು: ವಜ್ರಕಂಟಕಾನ್ವಿತವಪ್ಪ ಜಿಹ್ವೆಯು ಗೋವಂ ಪುಟ್ಟಸಿಯಾ ಗೋವಿಂ ನೆಕ್ಕಿಸಿ ಕೊಲಲ್ ಆ ಶಿರಸ್ಸಿನಸ್ಥಿಯೊಳ್ ಅರ್ಧಂ ಶಕ್ರಂಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧಮಾಯ್ತು (ಧರ್ಮಾಪ. ೪-೧೪ ವ).

[ನಕ್ಕು₁ + – ಇಸು₃]

ನಕ್ಕಿಱ್ (ಕ್ರಿ). ದನಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಬಾಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಮಾಡು: ಕೋಬಾಯೆಂದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಭೇದ ಅಂಬೆಯೆಂದಲ್ಲಿ ಅಱುವಿನ ಭೇದ ಹೊಲದೋ ಎಂದು ನಕ್ಕಿಱ್ಱಲ್ಲಿ ಚಿದಾತ್ಮನ ಭೇದ ಇಂತೀ ಗುಣದ ಪಶು ಅಸುವಿನ ಬರೆಯ ಕಾಯ್ದೊಪ್ಪಿಸಬೇಕು ಗೋಪತಿನಾಥ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಲಿಂಗಕ್ಕೆ (ತುರುಗಾ. ೫-೧೪). [ನಕ್ಕು₁ + ಇಱ್₁]

ನಕ್ಕು₁, ನೆಕ್ಕು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. (ರಸವನ್ನು ಹೀರಲು) ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಉಜ್ಜು, –ತೀಡು.–ಸವರು: "ನಕ್ಕು (ನೆಕ್ಕು)–ಲೇಹನೇ" (ಶಮದಿ); ನರಭೋಗ ಮೆಂಬೀ ಪನಿಪುಲ್ಲಂ ನಕ್ಕಿ ತೃಷ್ಣೆ ಪೇಱ್ ಪೋದಪುದೇ (ಆದಿಪು. ೯-೫೭); ಅಂಜನಶಿಲಾವಿ ದಿಕೆಯೊಳ್ ನೆತ್ತರಿಂ ಪೊರೆದ ಕಯ್ಗಳಿಂ ಜವನಪ್ಪಳಿಸಿದಂತಿರ್ದ ರಕ್ತಚಂದನಚರ್ಚೆಗಳಂ ನೆತ್ತರೆ ಗೆತ್ತು ನಕ್ಕುವ ಬಳ್ಳಗಳುಮಂ . . . ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತುಂ ಪೋಗೆವೋಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೩೬೯); ಸಿಂಧುರ[ದ] ಸಕಳಂಗಳಂ ತುರಗರಾಜಿ ನಕ್ಕಿದವು ತಗುಳೆ ಮುಱಿವಿದುತ್ತುಂ (ಪರ್ಥಮಾ. ೮-೯೪); ಖಡ್ಗಧಾರೆಯ ಜೇನಮ್ಮಂ ನಕ್ಕುವಂತೆ ಸಂಸಾರಸುಖಕಾಂಕ್ಷನಲವೆ (ಶಂಕಾಷಾ. ೨-೧೪); ಕಂಬಸಿಯನೊಗುತಾ ಮಱಿಯ ಮಯ್ಯಂಬನದು ನಕ್ಕುತ್ತ ಮೋಹದಿ ಸಂಬಿಸುತ್ತಸುವೆಂದುದಯ್ಯೋ ವಿಮೋಹ ಕಷ್ಟವಲಾ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೫-೨೮); ಅರುಣೋದಯದರುಣದ್ಯುತಿ ಗಿರಿಕಟಕದ ಪಳಿಕಿನಲ್ಲಿ ಬಿಂಬಿಸೆ ಕಾಣುತ್ತರ ನಿಜಲಂಗತ್ತಲ್ಲಿಯ ಹರಿಣಾರಿಯು ಮಱಿಗಳಿಗೆಯ್ದೆ ನಕ್ಕುತ್ತಿರ್ಕುಂ (ಕಬಸೆಂ. ೨-೩೦). ನೆಕ್ಕು₁: ೧. ಬೆಲ್ಲದ ಮೋಹಕ್ಕೆ ಸುರಗಿಯ ಬಾಯ ಧಾರೆಯುಂ ನೆಕ್ಕುವಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೧೬೫); ತುಪ್ಪದ ಸವಿಗೆ ಅಲಗ ನೆಕ್ಕುವ ಸೊಣಗನಂತೆನ್ನ ಬಾಳುವೆ (ಬಸವ. ೩೫); ಕೆಳೆಯುಂ ಪಗೆಯುಂ ದುರ್ಜನನೊಳನುತ್ತಮಂ ನೋಡೆ ದಲ್ ಶುನಕಂ ಕೂರ್ತು ಮುಳಿದುಮಪ ಕಾರವಂ ಮೊಕ್ಕಳವಾಗಿರೆ ನೆಕ್ಕಿ ಕಚ್ಚಿ ಮಾಡದುದುಂಟೇ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೪-೪೭); ಬೋಳೆಮುಂಬಿನ ಗಾಯದ ಬಾಯ್ದೆಱೆಯಿಂದ ಬೀಳುತ ಗೋಣ್ಮುರಿಗೊಂಡು ಬೇಳುಗೆಳವ ಹಸುಳೆಯ ನೆಕ್ಕುವ ಹುಲ್ಲೆಯೋಳಿಯಳಿದಪತಱೊಳಗೆ (ಶೀಮಿಸಂ. ೨-೫೩); ಆ ಉರಿನಾಲಗೆ ನನ್ನ ಬಹಿರಂಗವ ನೆಕ್ಕಿ ಹೋಳೆಯಿತು (ಅಂತರಾ. ೭); ನೆಕ್ಕೋ ನಾಯಿಗೆ ಲಿಂಗವೇನು ವಾಣಲಿಂಗವೇನು? (ಗಾದೆ). ೨. (ಅಲಾ) ಸ್ಪರ್ಶಿಸು; ಮುಟ್ಟು; ಆವರಿಸು: ಮೂರ್ತಿ ಸಾಗರದ ತೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲೋಲಮಾಲೆಯಾಗಿ ನೆಕ್ಕಿ ಬರುತಿಹುದು ನಯನ ತೇಜವೇ ರೂಪಜ್ವಾಲೆಯಾಗಿ (ಅರಳು. ೪೭೩-೨೦); ನವ್ಯೊರವ ನೆಕ್ಕುಗುಂ ನಲವು (ಕಾಲೂರಿ. ೭೭-೪೧). ೩. ನುಂಗು; ನಾಶಮಾಡು; ಕಬಳಿಸು: ಸಾವಿರ ಹೆಡೆಯ ಅಜಗರ ಇಡೀ ಪೌರುಷೇಯಂಶವನ್ನೇ ನೆಕ್ಕಿದುದನ್ನು ನಾನು ನೋಡಿದ್ದೇನೆ (ಬಾಡಿ. ೩೬೫).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳು. ನಕ್ಕು; ಕೊಡ. ನಕ್ಕ್; ತೆಲು. ನಾಕು; ನಾಯ್ಕು. ಗದಬ. ನಾಕ್; ಪರ್ಜಿ. ನೇಕ್]

ನಕ್ಕು₂ 'ನಗು₁' ಪರಾ.

ನಕ್ಕುಳ (ನಾ). (ಕರಾ) ಎರೆಹುಳು; ಮಣ್ಣುಹುಳು.

[←ತುಳು. ನಕ್ಕು, ನಕ್ಕುರು]

ನಕ್ಕೆ (ನಾ). ನರಿ. 'ನಕ್ಕೆಚಿಕ್ಕನಾಕು' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಕ್ಕನ್; ತೆಲು. ನಕ್ಕ]

ನಕ್ಕೆಚಿಕ್ಕನಾಕು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ನರಿಹೊನ್ನೇಗಿಡ: "ಪ್ರಶ್ನಿಪರ್ಣೀ, ಪೃಥಕ್ಪರ್ಣೀ, ಚಿತ್ರಪರ್ಣೀ, ಅಂಘ್ರಿಪರ್ಣಕಾ... ಕೋಲಪೊನ್ನ ಎಂಬುವದು, ನರಿಹೊನ್ನೇಗಿಡ, ನಕ್ಕೆಚಿಕ್ಕನಾಕು" (ಸಿದ್ಧೌಷಧಿ. ೧೧೬)

[ನಕ್ಕೆ + ಚಿಕ್ಕನಾಕು ?]

ನಕ್ತ (ನಾ). ೧. ರಾತ್ರಿ; ಇರುಳು; ನಿಶೆ: "ತವಿಾ . . . ನಕ್ತಂ . . . ಶ್ಯಾಮಾ, ರಾತ್ರಿಃ – ಈ ೧೯ ಇರುಳಿನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೪-೧೧೭); "ಇರುಳು ತಮಿ ಯಾಮಿನೀವಸತಿರ್ನಿಶಾ ವಿಭಾವರಿ ತಮಸ್ವಿನಿ ವಾಸತೇಯಿ ನಕ್ತಮುಷೆ ಶರ್ವರಿ ದೋಷೆ ರಜನಿ ಕ್ಷಪೆ ಕ್ಷಣದೆ ಶ್ಯಾಮೆಯೆನೆ ರಾತ್ರಿಗಭಿಧಾನಮಕ್ಕುಂ"(ಮಂಗರಾ. ೨೨-೬); ಕೊಂಕಿಸಿ ನಕ್ತಸಮಯದಿ ನೋಡಿ ಮುಕ್ತಾಫಳವ ಹಳಿವ ಭುಕ್ತಗೆಯ್ಯದೆ ದೂರದಿಂ ರಸಾನ್ನವ ಹಳಿವ (ಲಿಂಗಪು. ೧-೨೬);

ಬೋಧಿಸಿದಡವನೀಶಗಹುದದು ವಿಪರ್ಯಾಯವಾದುದಾಯಿತಿನ್ನೇನು ನಕ್ತ ಬರಲಾಗ ಸುಮುಕ್ತನಂಗೊಳಸದಿರಲು (ಜಿನಮು. ೧೨-೩). 'ನಕ್ತಜೀವ' ಪರಾ. ೨. = ನಕ್ತಭೋಜನ. [ಸಂ.]

ನಕ್ತಂಚರ (ನಾ). ೧. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಂಥದು; ನಿಶಾಚರ. ೨. ಕಳ್ಳ; ಚೋರ. ೩. ಗೂಬೆ. ೪. ಬೆಕ್ಕು. ೫. ಭೂತ; ಪಿಶಾಚಿ. ೬. ರಾಕ್ಷಸ: ಚತುಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ಸಹಸ್ರನಕ್ತಂಚರಪರಿವೃತ ಹಳಂಭೂಷಮು ಸಲಾಯುಧ ಕಾಳನೀಳವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲ್ಯಾದಿಗಳುಂ ಬಂದು ಕೂಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೨೭ ವ); ಒಡಲೊಳಗುಡಿದ ಸರಲ್ ಪೊಱಮಡುವುದಯುಗ್ಮಾಂತ ಸನ್ನಿಧಾನದೊಳಿಂತೆಂತೊಡಲಿಂಪೋದುದು ಮುನಿಸಿನ ಪೆಂಪೊದರ್ಪೆ ನಕ್ತಂಚರಂಗೆ ಶಿಶುಸನ್ನಿಧಿಯೊಳ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೪-೧೯); ನಕ್ತಂಚರನ ಮಸ್ತಕಮಂ ಮುಷ್ಟಿಯಿಂ ತಿವಿದು (ಜಗನ್ನಾ. ೪-೩೬ವ); ನಕ್ತಂಚರರ ರುಧಿರಪಾನಕ್ಕೆ ಬೀಭತ್ಸ . . . ಚಕೋರ ವ್ರಜಕೆ ಶಾಂತಿದಸತ ಪ್ರವಾಹಪೂರವೆನೆ ನವರಸೋದಯಮಯವೆನಿಸಿದ ಓವುತರನೆಸೆದಿರುತಿರ್ದನು (ಪಡಶಾ. ೩-೮೫). [ಸಂ.] ೭. ನೈಋತಿ :"ಯಾತು . . . ನಕ್ತಂಚರಃ, ನೈಋತಃ, ಕೋಣಪಕಃ, ಕ್ರೈಕಸೇಯಃ – ಈ ೯ ನೈಋತಿಯ ಪೆಸರ್" (ಅಭಿಧಾಮು. ೧೩-೭೩);

ನಕ್ತಂಚರಿ (ನಾ). ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವಳು; ರಾಕ್ಷಸಿ: ನಿಜರಕ್ತಂ ರಿಪುಕುಕ್ಷಿಯೊಳ್ನಿಜಶಿರಂ ನಕ್ತಂಚರೀಹಸ್ತದೊಳ್ (ಗದಾಯು. ೫-೫); ನವರಕ್ತಾಸಕ್ತನಕ್ತಂಚರೀಮುಖದೊಳ್ ತೂಂತುವುದಾಂತರಂ ದಶಮುಖೋತ್ಪಾತಾಸಿಧಾರಾಮುಖಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೦-೨೨೩). [ಸಂ. ನಕ್ತಂಚರೀ]

ನಕ್ತಕ (ನಾ). ಕೊಳಕಾದ ಅಥವಾ ಹರಿದ ಬಟ್ಟೆ: "ನಕ್ತಕಃ, ಕರ್ಪಟಃ – ೨ ಹರುಕುಬಟ್ಟೆ, ಚಿಂದಿಬಟ್ಟೆ, ಇದು ಕೊಳೆಯುಳ್ಳ ಬಟ್ಟೆಗೂ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೦೩). [ಸಂ.]

ನಕ್ತಕರಜೂಟ (ನಾ). ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು; ಶಿವ: ವ್ಯಕ್ತದಿಂ ದವಳಾರವಂ ಪಾಡಿ ಸಂತಸಂ ನಕ್ತಕರಜೂಟಶರಣರ ಸೇವೆಯಂ ಮಾಡಿ (ಪ್ರಭುಪು. ೯-೧೩೩). ℗ ಇದು ಛಂದಸ್ಸಿಗೋಸ್ಕರ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರೂಪ. [<ಸಂ. ನಕ್ತಂಕರಜೂಟ]

ನಕ್ತಜೀವ (ನಾ).=ನಕ್ತಂಚರ ೬: ಕುಲದಿಂ ಮಾತ್ರಮಲ್ತಿವರ್ ಸ್ವಗುಣದಿಂ ರಾಕ್ಷಸರ್ ಭಯಕ್ಕಲ್ಲದೆ ನಯಕೆ ಸೋಲರೀ ನಕ್ತಜೀವರ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೦೮-೧೯೬). [ನಕ್ತ + ಜೀವ]

ನಕ್ತಭೋಜನ (ನಾ). ಹಗಲೆಲ್ಲ ಉಪವಾಸವಿದ್ದು, ರಾತ್ರಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಒಂದು ವ್ರತ; ನಕ್ತವ್ರತ: ಪ್ರತಿ ಸೋಮವಾರವೂ ನಕ್ತಭೋಜನ, ಪಕ್ಷಪ್ರದೋಷ . . . ಈ ಪ್ರಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನು (ಚಿತ್ರಪಾ. ೫೮). [ನಕ್ತ + ಭೋಜನ]

ನಕ್ತಮಾಲ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ಹುಲಿಗಿಲು; ಹೊಂಗೆ: "ಚಿರಿಬಿಲ್ವಃ, ನಕ್ತಮಾಲಃ, ಕರಜಃ, ಕರಂಜಃ – ೪. ಹುಲಿಗಿಲಮರದ ಹೆಸರು, ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂಗೇಮರವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೦೭). [ಸಂ.]

ನಕ್ತವ್ರತ (ನಾ). = ನಕ್ತಭೋಜನ: ಯಾರು ಈ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನವಂ ಮಾಡಿ ಉಪವಾಸವನಾದರೂ ನಕ್ತವ್ರತವನಾದರೂ ಭಕ್ತಿವ್ರತವನಾದರೂ ಮಾಡುವರೊ ಅವರೆಲ್ಲರು ಯೆನ್ನಲಿ ಸಾಯುಜ್ಯಮುಕ್ತಿಯನೈದುವರು (ಗರುಡ. ೭-೪೪-೨). [ನಕ್ತ + ವ್ರತ]

ನಕ್ತಿಸು (ಕ್ರಿ). ರಾತ್ರಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಕತ್ತಲೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು: (?)ಶಕ್ತಿಯಾರಂ ಸದಾಖ್ಯನಾರನಾವಗಂ ವ್ಯಕ್ತಿಸುತ ಕರಣವಾರಂ ವಿಶೇಷಣವಿಡಿದನುಕ್ತಿಸುತ ಲಿಂಗವಾರಂ ವಿನಮ್ನತೆವಡೆದು ನಕ್ತಿಸುತ ಭವನಂಗಳಾ (ಲಿಂಗಪು. ೯-೧೭). [ನಕ್ತ + -ಇಸು₃]

ನಕ್ತೈಕಭುಕ್ತ (ನಾ). = ನಕ್ತಭೋಜನ: ನಿತ್ಯವ್ರಪವಾಸಿಗಳು ನಕ್ತೈಕಭುಕ್ತ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಂ ಧಾರಣೆಯ ಪಾರಣಾನೇಕಂಕರು (ಲಕಿಶಂ. ೩೧-೨೩). ℗ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಅಶುದ್ಧ ಪದ. [ನಕ್ತ + ಏಕಭುಕ್ತ]

ನಕ್ತೋಪವಾಸ (ನಾ). = ನಕ್ತಭೋಜನ: ನಕ್ತೋಪವಾಸ ಚಾಂದ್ರಾಯಣಂ ಮೊದಲಾದ ನಿತ್ಯನಿಯಮಂಗಳು . . . ಕೊಳಲು (ಲಕಿಶಂ. ೪೬-೭). [ನಕ್ತ + ಉಪವಾಸ]

ನಕ್ರ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿ; ಮೊಸಳೆ; ನೆಗಳು: "ನಕ್ರಮೆನೆ ಕುಂಭೀರಮೆನೆ ಮೊಸಳೆ ಗ್ರಾಹಮಾ ನಕ್ರ ಅವಹಾರಮೆನೆ ನೆಗಟಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೨೧-೭); ನಿಜದೇಶಪ್ರಸ್ಥಾನಾಭಿಮುಖರ್ ಅಂತಸ್ಥಕೋಪಾವಲೇಪರ್ ಬಹಿಃಪ್ರಮೋದಂಗಳಿಂ ಸಂವೃತಾಕಾರರ್ ಗೂಢನಕ್ರಪ್ರಸನ್ನಹ್ರದಗಳಂತೆ ಪಯಣಂಬೋದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೩ವ); ಜಡಸ್ಥಿತಿ ನಕ್ರದೊಳ್ ಪ್ರಹರಣಶ್ರಮಂ ಖುರಳಿಯೊಳ್ . . . ಮಹಾಮಾತ್ರವರ್ತನಂ ಸೃಣಿಯೊಳಲ್ಲದಿಲ್ಲಮೆಲ್ಲಿಯುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೯ ವ); ಕರಿಮಕರ ನಕ್ರಸೈವಾಳ . . . ತಿಮಿತಿಮಿಂಗಿಳೋತ್ಕರಜಳೂಕವ್ಯಾಳಕೋಳಾಹಳಧ್ವಾನವೆರಸಿ ಜಲನಿಧಿ ಮೆಱೆದುದು (ಪಡಶಾ. ೦-೩೩); ಆತನ ಮಗಳ್ . . . ನಂದನವನದ ಹೊಂದಾವರೆಯ ಕೊಳದೊಳ್ ಕಾಲಂ ತೊಳೆಯಲ್ಪುಗೆ ಅಲ್ಲಿರ್ದ ನಕ್ರಂ ಚೆಕ್ಕನೆ ಚರಣಮಂ ಪಿಡಿಯಲ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೬-೧೪ ವ); ಮಾರಕೇಳಿಯ ಸುರನಾರಿಯರ್ಗಳ ಕಂಡು ಬೀರುಕರ್ಮರು ಸೋತು ಓಡಿಯೆ ವಾರಿ ಕಪಿಸಲೇಳು ದಾರುಮಾದರು ನಕ್ರಾಕಾರವನ್ನಾಂತರುಂತಲ್ಲ (ಭೈರವೇ. ೨-೩೧); ಕ್ರೂರನಕ್ರಾಕುಲದೊಳಿದಿರ್ದ ಪೆರ್ಮಡು ಗಭೀರ ನಿರ್ಮಲಜಲದೊಳೆಸೆವಂತೆ ಮನದೊಳ್ ಕಠೋರತರಭಾವಮಂ ತಳೆದು ಬಹಿರಂಗದೊಳ್ ವಿನಯಮಾಳ್ಕಾತನಾಗಿ (ಭ್ರಮಿಥಾ. ೨೮-೨೮): ಜಲದೇವಿಯರೆ, ಮಕರನಕ್ರಗಳಿಂದೆ ರಕ್ಷಿಸಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೫-೨೦೫). ೨. ಮೀನು. 'ನಕ್ರಕೇತನ' ಪರಾ. ೩. ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು: ವೆದೀ ವೃಕಾನನಮುಮಿರದೆಯುವೆ ಗ್ರಾಹಕುಂಭೀರಂಗಳುಂ ನೆರದ ನಕ್ರಾಖ್ಯವಿವು ನರಕಪ್ರಧಾನವರರಿರವೆ ಪ್ರಚಂಡಭೂಮಂಗಿವೈದುಂ (ಸಾಖಂಡ. ೫-೫೦); ಉಗ್ರ ವೃಕಾಸ್ಯ ಗ್ರಾಹ ಕುಂಭಿ ನಕ್ರವೆಂಬೈದುಮಂತ್ರಿನರಕಂಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿಪ್ರಚಂಡವೆಂಬರಸುನರಕವಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೦೮೦). [ಸಂ.]

ನಕ್ರಕೇತನ (ನಾ). ೧. ಮೀನಿನ ಗುರುತುಳ್ಳ ಧ್ವಜ,-ಬಾವುಟ. ೨. ಮೀನಿನ ಗುರುತನ್ನು ಧ್ವಜದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳವನು; ಮನ್ಮಥ: ಕರಶೂಲ ನಕ್ರಕೇತನನಾಶ . . . ತನುಭವಾಂಬೋಧಿ ಬಾಡಬ ಸಂಗಮೇಶ (ಪ್ರಾಕರಾ. ೮-೧); ನಕ್ರಕೇತನ ಮಳಿವ ಕರ್ಣಾಯತೇಕ್ಷಣೆಯ . . . ಸಲಹು ಮಾಲೆರೋಕಮಾತೇ (ನವಮೋ. ೦೦-೨). [ನಕ್ರ + ಕೇತನ]

ನಕ್ರಚಕ್ರ (ನಾ). ಮೊಸಳೆಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ: ಪರಿಧಾವಂ ನಕ್ರಚಕ್ರಕ್ರಮಣರಮಣಸಂಜಾತಕಲ್ಲೋಳಮಾಳಾಸ್ಫುರದುದ್ಯತ್ಸೀಕರೌಘಸ್ಥಗಿತಗಗನದಿಗ್ಮಂಡಳಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೪೩-೩; 1164). [ನಕ್ರ + ಚಕ್ರ₁]

ನಕ್ರಧ್ವಜ (ನಾ). ೧. = ನಕ್ರಕೇತನ ೧: ಶಕ್ರತನಯನ ಸಂಭವಂ ಬಳಿಕ ರೋಷದಿಂ ಚಕ್ರಾಯುಧನ ಸುತನ ಸೂತನು ಕುದುರೆಯಂ ನಕ್ರಧ್ವಜವನತುಲ ಚಾಪಮಂ ಕತ್ತರಿಸಿ ವಿರಥನಂ ಮಾಡೆ (ಭ್ರಮಿಥಾ. ೨೨-೨೭). ೨. = ನಕ್ರಕೇತನ ೨. [ನಕ್ರ + ಧ್ವಜ]

ನಕ್ರನಿದ್ರೆ (ನಾ). ೧. ಮೊಸಳೆಯಂತೆ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿ ಮಾಡುವ ನಿದ್ರೆ; ಗಾಢವಾದ ನಿದ್ರೆ. ೨. (ಆಲಂ) ಮನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೌರ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ತೋರಿಕೆಯ ನಿದ್ರೆ: ರಾಕ್ಷಸರಾಜನರಮನೆಯ ತಬ್ಧಶೂನ್ಯತೆಯ ನಕ್ರನಿದ್ರೆಗೆ ತರಲ್ ಭಂಗಮಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೭೩-೨೭). [ನಕ್ರ + ನಿದ್ರೆ]

ನಕ್ರಪದ (ನಾ). = ನಕ್ರಕೇತನ ೨ : ತ್ರಿಪುರಹರ ನಕ್ರಪದಗಾತ್ರವನಶುಕ್ರ ನಗಪುತ್ರಿಪತಿ . . . ಭೂಚಕ್ರನುತ ನಂಜೇಶ್ವರಾ (ಗುರುಚಾ. ೧೬-೫೭).

[ನಕ್ರ + ಪದ$_8$]

ನಕ್ರಹರ (ನಾ). ಮೊಸಳೆಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದವನು ; ವಿಷ್ಣು : ನಕ್ರಹರನು ಬಾದ ಚಕ್ರಧರನು ಬಂದ (ಪುರಂದ. ೧-೪೪-೪). [ನಕ್ರ + ಹರ]

ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ (ನಾ). ೧. ತಾರೆ ; ಉಡು ; ಚುಕ್ಕಿ : "ಭಂ, ನಕ್ಷತ್ರಂ . . . ಉಡು-ಈ ೯ ನಕ್ಷತ್ರದ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೧೦-೫೦) ; "ಅಬ್ಬಿಲೆಂದು ಮೀನೆಂದು ನಕ್ಷತ್ರಮಕ್ಕು" (ಕಬ್ಬಿಗ. ೭೯) ; ಮೂರನ್ನೂ ಇಪ್ಪತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಯಿದಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿಪ್ಪುದೆ ಸಿಂಪು ಅದು ಸ್ವಾತಿಗಲ್ಲದೆ ಬಾಯ್ದೆರೆಯದು (ಬಸವ. ೮೦೯) ; ನಕ್ಷತ್ರವೆಷ್ಟಾದೊಡಂ ದೊರೆಯೇ ಚಂದ್ರಗೆ (ಸೋಮೇಶ. ೦೦) ; ಗಗನಪಾವಕ ಸವಿಧಿ ರವಿರಶ್ಮಿಗಳೆ ಧೂಮವು ವರ್ಚಿಯೆನಿಪುದೆ ಹಗಲು ನಕ್ಷತ್ರಗಳೆ ಕಿಡಿಗಳು (ಹಸಾರ. ೬-೨) ; ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮಿನುಗುತ್ತಿರುವುವೇ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು (ಆಕಾಶ. ೪೯) ; ಮಿಂಚಿನಂಚಿನ ದೇವತಾಚರಣಸಂಚಾರದಾ ಪದಚಿಹ್ನಗಳ್ ಪೊಳೆದುವಮಿತನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಪೋಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೪-೯೭೪) ; ನಿದ್ರಾಂಗನೆಯ ಪರಮಸಖಿ, ಸ್ವಪ್ನ ಸುಂದರಿ, ವಿಭಾವರಿಯ ನಕ್ಷತ್ರಖಚಿತಾಂಬರವನುಟ್ಟು . . . ಭೂಯಾತ್ರೆಗೈಯುತಿರೆ (ಚಿತ್ರಾಂಗ. ೨-೪೪) ; ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ವಿವಿಧ ಕಾಂತಿಗಳಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಂತಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೮). ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಚಾಂದ್ರಮಾನಗತಿಯಲ್ಲಿ ಗಣನೆ ಮಾಡುವ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; P ಅಶ್ವಿನಿ, ಭರಣಿ, ಕೃತ್ತಿಕೆ, ರೋಹಿಣಿ, ಮೃಗಶಿರೆ, ಆರ್ದ್ರೆ, ಪುನರ್ವಸು, ಪುಷ್ಯ, ಆಶ್ಲೇಷೆ, ಮಖೆ, ಪುಬ್ಬೆ, ಉತ್ತರೆ, ಹಸ್ತ, ಚಿತ್ತೆ, ಸ್ವಾತಿ, ವಿಶಾಖ, ಅನೂರಾಧ, ಜ್ಯೇಷ್ಠ, ಮೂಲ, ಪೂರ್ವಾಷಾಢ, ಉತ್ತರಾಷಾಢ, ಶ್ರವಣ, ಧನಿಷ್ಠೆ, ಶತಭಿಷೆ, ಪೂರ್ವಾಭಾದ್ರ, ಉತ್ತರಾಭಾದ್ರ, ರೇವತಿ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ನಕ್ಷತ್ರಮಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಿಂಗಳಾಗುತ್ತದೆ: ಪ್ರಶಸ್ತದಿವಸವಾರ ನಕ್ಷತ್ರಮುಹೂರ್ತದೊಳ್ ಮುಂಜಿಬಂಧನಕ್ರಿಯೆಯುಂ ಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ್ಕೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭೩-೨೦) ; ಅಶ್ವಿನಿ ಮೊದಲಾಗೆ ಅಭಿಜಿತ್ತು ಸಹಿತಮಾಗಿ ಇರ್ಪತ್ತೆಂಟು ನಕ್ಷತ್ರಂಗಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೦-೬ ಟೀಕೆ) ; ನಕ್ಷತ್ರ ಕಳೆದವನ ಸಾವು ಕ್ಷಣ ಹೊತ್ತಾದರೂ ನಿಂತೀತೆ (ಗಾದೆ). ೩. [ಗಣಿತ] ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ನಕ್ಷತ್ರಮಿಪ್ಪತ್ತೇಳೆನಿಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೪-೯). ೪. [ಜೈನ] ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭೇದ : ಯಕ್ಷರು ಗರುಡರು ಸುರರು ನಕ್ಷತ್ರರಮರರು ನರರು ಆ ಕ್ಷಣದೊಳು ಬಂದು ನಮಿಸಿ ಬೀಳ್ಕೊಂಡರು ದೀಕ್ಷಿತರಾದ ಯೋಗಿಗಳ (ಭರತ. ೭೦-೧೧೭).

[ಸಂ.]

ನಕ್ಷತ್ರ$_2$, **ನಕ್ಷತ್ರಿಕ**, **ನಕ್ಷತ್ರೀಕ** (ನಾ). ೧. = ನಕ್ಷತ್ರಕ ೧ : ಇಂತು ನಕ್ಷತ್ರನ ಕೂಡಾಗ ನಡೆಯುತ ಚಿಂತೆಯೊಳಗೆ ಭೂಪಾಲ (ಹರಿಸಾಂ. ೩-೩೯). **ನಕ್ಷತ್ರಿಕ** : ೨. = ನಕ್ಷತ್ರಕ ೨ : ಆ ನಕ್ಷತ್ರಿಕ ಬಂದರೆ ತನ್ನ ಕೆಲಸ ಆಗೋವರೆಗೂ ಕುಳಿತ ಜಾಗ ಬಿಟ್ಟು ಕದಲುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). **ನಕ್ಷತ್ರೀಕ** : ೨. ಈ ನಕ್ಷತ್ರೀಕ ಬಂದರೆ ನನ್ನ ಕೆಲಸವೆಲ್ಲಾ ಹಾಳು (ರೂಢಿ).

[<ಸಂ. ನಕ್ಷತ್ರಕ]

ನಕ್ಷತ್ರಕ (ನಾ). ೧. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನನ್ನು ಪೀಡಿಸಲು ನಿಯಮಿತನಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಒಬ್ಬ ಶಿಷ್ಯ : ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯಾಳಿಯೊಳು ನೋಡಿ ಹುಸಿಯ ಸೂಯಾನೀಚವೃತ್ತಿನಿರ್ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯನಿಷ್ಕರುಣನೀತಿಗಳಲಿ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಹಿರಿಯ ನಕ್ಷತ್ರಕನೆನಿಪ್ಪ ಮಾನಸನನೆಕ್ಕಟಗರೆದು ಕೈವಿಡಿದು ಕಿವಿಯೊಡ್ಡಿ ವಸುಧಾಧಿಪತಿಯ ಬಳಿವಿಡಿದು ಕಳುಹಲು ಬುದ್ಧಿಗಲಿಸಿದನು (ಹಚಕಾ. ೯-೧೫) ; ಸತಿಸುತನಕ್ಷತ್ರಕರನೊಡಗೂಡಿ . . . ಪೋಗುತ (ಹರುದ. ೮೪). ೨. (ಅಲಂ) ಅತಿಯಾಗಿ ಉಪದ್ರವ ಕೊಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿ : ತಗಾದೆ ಮಾಡುವವನು ; ತಗಾದೆಗಾರ ; ಬೆಂಬಿಡದೆ ಕಾಡುವವನು: ಆ ನಕ್ಷತ್ರಕನ ಸಹವಾಸ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಕರವಾದುದು (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ನಕ್ಷತ್ರಕೂಟ (ನಾ).=ನಕ್ಷತ್ರಪುಂಜ : ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಿಡಿನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ಕಾಣುವಂತೆ, ನಕ್ಷತ್ರಕೂಟ(Clusters)ಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು (ಬಾಂಪ್ರ. I, ೨೪೩). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಕೂಟ$_3$]

ನಕ್ಷತ್ರಗುಚ್ಛ (ನಾ). = ನಕ್ಷತ್ರಪುಂಜ : ಆಕಾಶಗಂಗೆಯು ನಕ್ಷತ್ರ ಮಹಾ ನಗರದಲ್ಲಿ ಒತ್ತಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಹಲವು ನಕ್ಷತ್ರಗುಚ್ಛಗಳಿವೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೧೧೮). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಗುಚ್ಛ]

ನಕ್ಷತ್ರಚಿಹ್ನೆ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಗುರುತು,-ಸಂಕೇತ : (ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರು, ಮೊ. ಕ್ಕೆ) ನಕ್ಷತ್ರಚಿಹ್ನೆ ಹಾಕು, ಚುಕ್ಕಿಗುರುತು ಹಾಕು (Star. ಇಂಗ್ಲಿ) ; ಆ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳನ್ನು ನಕ್ಷತ್ರಚಿಹ್ನೆಯಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದೆ (ರೂಢಿ). P ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಗುರುತು ಹಾಕಿ ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆ ನೀಡುವುದು ಲೇಖಕರ ಪದ್ಧತಿ. [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಚಿಹ್ನೆ]

ನಕ್ಷತ್ರಜ್ಯೋತಿ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರದ ಬೆಳಕು,-ಪ್ರಕಾಶ : ನಕ್ಷತ್ರಜ್ಯೋತಿ ಜಾನ್ನಿದೆ ತೂಳ್ದಿ ಹಿಮವಚ್ಛೃಳಾಂಶುವಂ ವಿಸಾಟಿ ದಿಗ್ಧಾತ್ರಿವ್ಯೋಮವಿಭಾಗ ಗಾಮಿಯೆನಿಸಿತ್ತುಚ್ಛೃಂಖಳಂ ದಾಮನಂದಿ ತ್ರೈವಿದ್ಯಮುನೀಂದ್ರ ನಿರ್ಮಳ ಯಶಶ್ರೀ ಶುಭ್ರತಾವಿಭ್ರಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೩೩).

[ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಜ್ಯೋತಿ]

ನಕ್ಷತ್ರಪಾಠಕ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕಾಲಗಣನೆ ಮಾಡುವವನು ; ಜ್ಯೋತಿಷಿ : ಗಳಿಗೆವಟ್ಟಲಂ ಪರಿವೇಷ್ಟಿಸಿರ್ದ ನಕ್ಷತ್ರಪಾಠಕರಿಂ (ಗಿರಿಜೆ. ೦೦-೨೮ವ). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಪಾಠಕ]

ನಕ್ಷತ್ರಪಾದ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರವು ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರುವ ಕಾಲದ ¼ ಭಾಗ : ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಸಮಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ, ಒಂದೊಂದು ಭಾಗವೂ ನಕ್ಷತ್ರದ ಒಂದು ಪಾದವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರಪಾದಕ್ಕೆ 3⅓ ಡಿಗ್ರಿಗಳು (ನಕ್ಷತ್ರ. ೯೭). P ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜಾತಕನ ನಕ್ಷತ್ರದ ಕಾಲವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಜಾತಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ, ದ್ವಿತೀಯ, ತೃತೀಯ, ಮತ್ತು ಚತುರ್ಥಪಾದವೆಂದು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

[ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಪಾದ]

ನಕ್ಷತ್ರಪುಂಜ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ : "ನಕ್ಷತ್ರಪುಂಜ ತಾರಾಪುಂಜ" (Cluster of Stars. ಪಾರಿಸಿ. ೦೭) ; ಕ್ರಾಂತಿಪಥ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಪುಂಜ (ಆಕಾಶ. ೮೩) ; ಕೆಲವು ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ವ್ಯೂಹರಚನೆ ನಕ್ಷತ್ರ ಪುಂಜಗಳಾಗಿ ಮೆರೆಯುವುವು (ಸಾಹಿಸ. ೦೦೩). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಪುಂಜ$_4$]

ನಕ್ಷತ್ರಬಾಣ (ನಾ). ಬಾಣಬಿರುಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ ; ಆಕಾಶಬಾಣ ; ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ನಕ್ಷತ್ರದಂತೆ ಮಿನುಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಡುಮದ್ದು,-ಪಟಾಕಿ: ಈ ದಾನಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಗಲುಬತ್ತಿ, ಹೂಬಾಣ, ಆಕಾಶಕೊಳವಿ, ಚಕ್ರಬಾಣ, ನಕ್ಷತ್ರಬಾಣ . . . ಈ ಬಾಣಗಳನ್ನು ನವರಾತ್ರ್ಯುತ್ಸವ, ದೇವತಾಉತ್ಸವ ಮುಂತಾದ ಉತ್ಸವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಸುವಂತೆ ಕಟ್ಟಳೆ ಮಾಡಿಸಿದರು (ಚಾಮುಮಂ. ೦೨೬).

[ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಬಾಣ]

ನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ : ನಕ್ಷತ್ರ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೯೭ ಗೋಳಗುಚ್ಛಗಳಿವೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೧೨೦) ; ನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನಾದರೂ ಪರಿಚಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಆಕಾಶ. ೫೯) :

ನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲದಿನಾಚೆಯಿಂದೊಂದು ದನಿ ವಕ್ಷೋಗುಹಾಂತರದಿನೊಂದು ದನಿಯಿಂತೀ ಸಾಕ್ಷಿದ್ವಯವು ನಿನ್ನೊಳೊಂದುಗೂಡಿದೊಡದೇ ಪ್ರೇಕ್ಷೆ ಪರದೊಮ್ಮನದು (ಮುಂಕುಳ. ೬೦). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಮಂಡಲ]

ನಕ್ಷತ್ರಮಾನ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಚಲನೆಯಿಂದ ಗಣನೆ ಮಾಡುವ ಕಾಲಪ್ರಮಾಣ : ಈ ರೀತಿಯ ನಕ್ಷತ್ರಮಾನ ಕಾಲನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ನಿಮಿಷಗಳಷ್ಟು ತಪ್ಪು ಕೂಡಿಬರಬಹುದು (ನಕ್ಷತ್ರ. ೬೦) ; ಸಾಯನ ಸೌರಮಾನ (ಟ್ರಾಪಿಕಲ್) ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಮಾನ (ಸೈಡೀರಿಯಲ್) ಮೇಷ ಸಂಕ್ರಮಣಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿದ್ದವೆಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು (ಕವಿಕಾ. I, ೯೩೪). P ನಕ್ಷತ್ರಮಾನದಿಂದ ಮಾಡುವ ಕಾಲಗಣನೆಯಲ್ಲಿ ಅರುವತ್ತು ಘಳಿಗೆಗೆ ಒಂದು ದಿವಸ, ಮೂವತ್ತು ದಿನಗಳಿಗೆ ಒಂದು ತಿಂಗಳು, ಮುನ್ನೂರಅರುವತ್ತು ದಿನಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷ. ಇದನ್ನು ಆಯುರ್ಗಣನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಸೂರ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಮಾನ]

ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲಿಕೆ (ನಾ). ೧. = ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲೆ ೨ : (೬). ೨. [ಛಂದ] ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವೃತ್ತಗಳಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾವ್ಯಜಾತಿ : ತಾರಾವಳಿ : ನಿರ್ವಾಣಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲಿಕೆ : ಇವರಲ್ಲಿ ೨೭ ವೃತ್ತಗಳವೆ (ಕವಿಚ. I, ४೧೦). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಮಾಲಿಕೆ]

ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲೆ (ನಾ). ೧. = ನಕ್ಷತ್ರಪುಂಜ : ಚರಣನಖಚಂದ್ರಮಾಲೆಗೆ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲೆಯನೋಲಗಿಸುವಂತೆ ಮುಕ್ತಾಫಲನೂಪುರವಂ ತುಡಿಸಿಯುಂ (ಹಂರಾಮಾ. ೫-೯೩ವ); ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯ ರಾತ್ರಿ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲೆಯಿಂ ಮೆರೆವಂತೆ, ಮೇಣುಷೆಯು ಭಾಳದಲಿ 'ಚೆಳ್ಳಿ'ಯೊಂದೆಯೆ ಮಿರುಗುವಂದದಲಿ, ಕುಂತಲವನಲರಿಂದಲಂಕರಿಸಿ . . . ಮೆರೆದಳಾ ಪಾರ್ಥಿವಕುಮಾರಿ (ಚಿತ್ರಾಂಗ. ೧೯-೫೧೧). ೨. ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಮುತ್ತುಗಳಿರುವ ಕಂಠಹಾರ : "ಇಪ್ಪತ್ತೇೞು ಮುತ್ತಿನ ಸರಮಂ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲೆಯೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೯೩-೯೦೯) ; ವಿಜಯಚ್ಛಂದಹಾರ ದೇವಚ್ಛಂದಾರ್ಧಹಾರ ರಶ್ಮಿಕಲಾಪಗುಚ್ಛ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲಾರ್ಧಗುಚ್ಛಮಾಣವಕಾರ್ಧಮಾಣವಕಂಗಳೆಂಬ . . . ಹಾರಂಗಳುಮಂ (ಆದಿಪು. ೮-೫೪ವ) ; ಉಗಿಯಲ್ಕಂಕುಶದಿಂ ತೊಡಂಕಿ ಪಱಿದೆತ್ತಂ ಸೋರ್ವ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲೆಗಡರ್ಪಾದ ಮನೋಜಸಾಮಜಲಸತ್ಕುಂಭಂಗಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೨೭) ; ಅಮಳ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲೆಯನು ಕೊರಳ್ಗಮರಿಸಿದರು (ನವಮೋ. ೨೩-೩೮). ೧, ೨ : ಕಮನೀಯಾಕಾಶಗಜಕ್ಕೆ ಮಾಡಿದವದಾತಕರ್ಣಚಮರರುಹಸಮಂ ಹಿಮಕರಶರಮನೆ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲೆ[ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲೆ]ಯೆನಿಸಿದುವಾಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೭೦). ೩.=ನಕ್ಷತ್ರಮಾಲಿಕೆ ೨.

[ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಮಾಲೆ]

ನಕ್ಷತ್ರಮೀನು (ನಾ). "ಐದು (ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು) ತ್ರಿಜ್ಯಾಕಾರದ ಚಾಚುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಒಂದು ಕಂಟಕಚರ್ಮಿ ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಣಿ" (Star-fish. ಇಂಕನ್ನ) : ನಕ್ಷತ್ರಮೀನುಗಳ ತಟ್ಟೆಯಂತಿರುವ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಕಿರಣಗಳಂತೆ ಚಾಚಿರುವ ಐದು ತೋಳುಗಳಿರುತ್ತವೆ (ಪ್ರಾಣಿಶಾ. ೨೬೫) ; ನಕ್ಷತ್ರಮೀನು (Star-Fish) ಕಣ್ಣುಗುಳಿಹೊಂದಿದ ಮೊದಲ ಜೀವಿ (ನಿಮ್ಮದೃ. ೨). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಮೀನು$_2$ (< ಮೀನ್$_3$)]

ನಕ್ಷತ್ರರಾಶಿ (ನಾ). = ನಕ್ಷತ್ರಪುಂಜ : ನಕ್ಷತ್ರರಾಶಿಗಳಿಗೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಹೆಸರುಗಳೆಲ್ಲ ಗ್ರೀಕ್ ಹೆಸರುಗಳು (ನಕ್ಷತ್ರ. ೨೭) ; ನಕ್ಷತ್ರರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೂ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಹೋಲುವುದು (ಆಕಾಶ. ೮೧). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ರಾಶಿ]

ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕ (ನಾ). ಆಕಾಶ ; ಅಂತರಿಕ್ಷ ; ಗಗನಮಂಡಲ : ಇಂಥ ತಾರಾಯುಗ್ಮಗಳು ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೧೩೫).

[ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಲೋಕ]

ನಕ್ಷತ್ರವೀಕ್ಷಕ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗಣನೆ ಮಾಡುವವನು ; ಜ್ಯೋತಿಷಿ : "ನಕ್ಷತ್ರವೀಕ್ಷಕ ; ಜ್ಯೋತಿಷಿ" (Star-gazer. ಇಂಕನ್ನ). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ವೀಕ್ಷಕ]

ನಕ್ಷತ್ರವೀಧಿ (ನಾ). ೧. ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಮಾರ್ಗ ; ಆಕಾಶಮಾರ್ಗ ; ಗಗನಮಾರ್ಗ : ಆ ಕನ್ಯಾರತ್ನಂಗಳಂ ಪ್ರಭಾಮಂಡಲದ ವಿಮಾನಾರೂಢಮಾಡಿ ನಕ್ಷತ್ರವೀಧಿಯಿಂ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದೊಳ್ ರಣಭೂಮಿಯನೆಯ್ದಿ (ಹಂರಾಮಾ. ೧೨-೬೩ವ). ೨. ಅಸಂಖ್ಯಾತ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಬಹು ಒತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಚೆಲ್ಲಿದಂತೆ ಸುತ್ತುಮರಿದಂ ಕಾಣುವ ತೇಜಃಪುಂಜ ; ಕ್ಷೀರಪಥ ; ಆಕಾಶಗಂಗೆ : 'ರಾಜಹಂಸ' (Swan or Swan cross) ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನುಳ್ಳ ತಾರಾಗಣಕ್ಕೆ ನಾತಿದೂರದಲ್ಲಿಯೂ 'ನಕ್ಷತ್ರವೀಧಿ' (Milky way)ಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಭಿಜಿತ್ತು ಶ್ವೇತಕಾಂತಿಯಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವುದು (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿ. ೩೫) ; ನೂರು ತೇಜದ ಗೋಲ ತಿರುಗುತಿವೆ ಪಂಥದಲಿ ಊರುಗೋಲಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿ ನಕ್ಷತ್ರವೀಧಿ (ನೆಲಮು. ೨೦-೨೪). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ವೀಧಿ (< ಬೀದಿ)]

ನಕ್ಷತ್ರವ್ಯೂಹ (ನಾ). ಸದಾ ಒಂದು ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪು,-ಸಮೂಹ : ಧ್ರುವನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಎಡಗಡೆಗೆ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಸುಮಾರು ೩೦ ಡಿಗ್ರಿಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ೫ ಆಕಾರದ ನಕ್ಷತ್ರವ್ಯೂಹವೊಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ (ನಕ್ಷತ್ರ. ೨೭). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ವ್ಯೂಹ]

ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರದ ಆಕಾರ,-ಆಕೃತಿ : ಇಡೀ ದೇಗುಲ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಶ್ರೀ ಜಗಲಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ (ಸವತಿ. ೯೫) ; ಒಂದು ಸಮಚತುರಸ್ರವನ್ನು ಅಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ತಿರುಗಿಸುತ್ತ ಬಂದರೆ . . . ಹನ್ನೆರಡು, ಹದಿನಾರು ಶಾಖೆಗಳುಳ್ಳ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಲವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ (ಹೊಯ್ಸಳಾ. ೧೫). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಆಕಾರ$_2$]

ನಕ್ಷತ್ರಾಧಿಪ (ನಾ). ತಾರೆಗಳಿಗೆ ರಾಜನಾದವನು ; ಚಂದ್ರ : ನಿರುತ ನಕ್ಷತ್ರಾಧಿಪ ಗ್ರಹವರನಯನನಿಧಿ ತನ್ನಯುತಿಕರಣಯೋಗದೊಳಿರೆ . . . ಬಸವರಾಜಂಗಂದಿದೆನಲೆಲ್ಲಾ ದಿನಂಗಳು ಶುಭದಿನಂಗಳಲಾ(ಬಸಪು. ೯-೪೪).

[ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಅಧಿಪ]

ನಕ್ಷತ್ರಾನುಕೂಲ (ನಾ). (ವಧೂವರರ) ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯಿರುವಿಕೆ; P ಈ ಹೊಂದಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಲು ಜ್ಯೋತಿಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಕೂಟಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಗುಣಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಗಣನೆಯಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಾನುಕೂಲವನ್ನು ಜೋಯಿಸರು ಗೊತ್ತುಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ : ಮದುವೆಗೆ ನಕ್ಷತ್ರಾನುಕೂಲ ಕೂಡಿ ಬರಬೇಕು (ಜಾಥ). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಅನುಕೂಲ]

ನಕ್ಷತ್ರಿಕ 'ನಕ್ಷತ್ರ$_2$' ನೋ.

ನಕ್ಷತ್ರೀಕ 'ನಕ್ಷತ್ರ$_2$' ನೋ.

ನಕ್ಷತ್ರೇಶ (ನಾ). = ನಕ್ಷತ್ರಾಧಿಪ: "ಹಿಮಾಂಶುಃ . . . ನಕ್ಷತ್ರೇಶಃ, ಕ್ಷಪಾಕರಃ-೨೦ ಚಂದ್ರನ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೯). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಈಶ]

ನಕ್ಷತ್ರೇಷ್ಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಯಾಗ,-ಯಜ್ಞ : ರಾಜಸೂಯ ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿಗಳಂ ಆಯುಷ್ಯೋಮೇಷ್ಟಿ ಕಾಂಡಲೇಷ್ಟಿ ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿ ನಕ್ಷತ್ರೇಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಂ ಯಥಾಲಾಭಮಾಗಿ ಮಾಳ್ಪಲ್ಲಿ (ವಿವೇಕ. ೧೩೪) ; ನಕ್ಷತ್ರೇಷ್ಟಿವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಒಪ್ಪಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನೋ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನ ನಾಮ ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ (ಬೃಹ್ಮಭಾ. ೪೪೮). [ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಇಷ್ಟಿ]

ನಕ್ಷತ್ರೋದಯ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು : ತ್ವದ್ವಚನಮಹೋದಧಿಯೊಳ್ ಕಿಱಿದನಱಿವುದಂ ನುಡಿವೆಂ ಚಂದ್ರೋದಯದ ಕೆಲದ ನಕ್ಷತ್ರೋದಯಮೆಸೆಯದವೊಲೆನ್ನ ನುಡಿಯೆಸೆದಪುವೇ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೩೭).

[ನಕ್ಷತ್ರ$_1$ + ಉದಯ]

ನಕ್ಷತ್ರೋಪಜೀವಿ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಬಗೆಗಿರುವ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಂದ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುವವನು; ಜ್ಯೋತಿಷಿ : ನಕ್ಷತ್ರೋಪಜೀವಿಗಳಾಗಿಯುಂ ಗ್ರಾಮಪುರೋಹಿತರಾಗಿಯುಂ . . . ವರ್ತಿಸುವಂಥಾ ಪಾರ್ವರೆಲ್ಲರುಂ ಚಂಡಾಲರಿಗೆ ಸಮಾನರಾಗಿರ್ಪರು (ಭಾರತಾಂ. ೬೮-೩೦೩).

[ಸಂ. ನಕ್ಷತ್ರೋಪಜೀವಿನ್]

ನಕ್ಷುದ್ರ (ನಾ). ಚಿಕ್ಕಮೂಗುಳ್ಳವನು: "ನಕ್ಷುದ್ರನೆಂಬವಂ ಚಿಕ್ಕಮೂಗಿನವಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೯-೪೩೩). [ಸಂ.]

ನಕ್ಷೆ, ನಕಾಶ, ನಕಾಶೆ, ನಕಾಸು, ನಕಾಸೆ (ನಾ). ೧. (ಭೂಮಿಯ) ಸ್ಥಾನ, ಅಳತೆ, ಆಕಾರ, ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ರೇಖಾಚಿತ್ರ; ಭೂಪಟ : ಓದುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ನಕ್ಷೆಯ ಕಾಗದವನ್ನು ಕೈಲಿ ಹಿಡಿದು . . . ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು (ಭೂಮಿಅ. ೧೩); ನಕ್ಷೆಗೂ ಭೂಮಿಯ ಆಕೃತಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರಬಾರದು. ನಕ್ಷೆಯೆನಲಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಾಗದದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವಿಕೆಗೆ ಹೆಸರು. ಇದು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವಾದ ಕಾಗದದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು (ಭೂಮಿಅ. ೩೯); ನಿಮಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ನಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ನದಿಗಳನ್ನು ಗುರುತುಮಾಡಿ (ರೂಢಿ). ೨. ಕಟ್ಟಡದ ಸ್ಥಾನ, ಅಳತೆ, ಆಕಾರ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ರೇಖಾಚಿತ್ರ: ನಕ್ಷೆಯ ಕಾಗದದ ಮೇಲೆ ಮನೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಬಂದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಬ್ಲ್ಯಾಂಡಿಂಗ್ಸ್‌ರು ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಹಿಗ್ಗಿದ್ದೂ ಹಿಗ್ಗಿದ್ದೇ (ಯಾರಧು. ೨೫). ೩. (ಆಕಾರದ) ವಿವರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸ್ವರೂಪ; ನೀಲಿನಕಾಶೆ: ಪೂರ್ವದ್ರಾವಿಡ ಧ್ವನಿಮಾಗಳು ಇಂದಿನ ದ್ರಾವಿಡಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಂದೆ ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿ ನಕ್ಷೆಯಂತೆ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ(ದ್ರಾವಿ. ೩೦೩). ೪. ಚಿತ್ರ; ಆಕೃತಿ : ಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಸುರುಳಿ ಹಾಕಿ ಕೂತು ಹೆಡೆಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿದ ಹಾವಿನ ನಕ್ಷೆಯು ಇದೆ (ತುಳುನಾ. ೬೬). **ನಕಾಶ** : ೧. ನಾನು ಆ ಪ್ರದೇಶದ ನಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ (ತೋಳವು. ೨೬೩); ಈ ಹೋಟೆಲಿನ ಸ್ಥಾನ ಲಂಡನ್ನಿನ ನಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬಲು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದುದು (ಸಮುಜೀ. ೮೬೮). ೩. ಧೂಳಿ ಚಾಡಿಸಿ ಸುರುಳಿ ಬಿಚ್ಚಿದ ನಕಾಶದಲಿ ಮುಡಿಸಿರಿ ಹೊಸಬಾಳ ಸಂಚಿಕೆಯನು (ನಿಲಮು. ೨೦-೦೫); ಮೂಲಲೇಖ ಯಾವ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿರುವುದೊ ಆ ಲಿಪಿಯ ನಕಾಶವನ್ನು ಎದುರಿಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡೊಡನೆ ಆ ಲೇಖದ ರಹಸ್ಯವೆಲ್ಲ ಬಯಲಾಗುವಂತಿತ್ತು ಆ ನಕಾಶದಿಂದ (ರತ್ನಗೋ. ೦೦). **ನಕಾಶೆ** : ೧. ಎರ್ಯಾಟಸ್ತನೀಸ್ . . . ಭೂಮಿಯ ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಲೆಕ್ಕಹಾಕಿ ಅಕ್ಷಾಂಶ ರೇಖಾಂಶಗಳನ್ನು ನಕಾಶೆಯ ಮೇಲೆ ಗುರುತು ಮಾಡಿದವನು (ಶಿಲ್ಪಾನಾ. ೮೯). ೩. ಸುಬೇದಾರರು ನಕಾಶೆಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ . . . ಒಂದು ಕೋನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರುಜುವನ್ನು ಮಾಡಿದರು (ಸಾವಿತ್ರಿ. ೬೦); ಪುಟವಿಂಗಡಣೆಗೆ ಆರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು . . . ಪುಟಗಳ ನಕಾಶೆಯೊಂದನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದು ಕೆಲಸವನ್ನು ತ್ವರಿತಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ (ಮುದ್ರಣ. ೩೩); ಪಟೇಲರು ಪೇಟ ಸುತ್ತಿ . . . ಕೈಯಲ್ಲಿ ನಕಾಶೆಯ ಕೊಳವೆ ಹಿಡಿದರು (ನನ್ನೂರು. ೦೯೬). ೫. (ಕಲ್ಲು, ದಂತ, ಮರ, ಲೋಹ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾಡುವ) ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸ,-ಕಂಸುರಿಗೆಲಸ: ಆ ದ್ವಾರವು ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಕಾಶೆಯ ಕೆಲಸದಿಂದ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದ್ದಿತು (ಶ್ರೀಗಾಯು. ೪೪). **ನಕಾಸು** : ೫. ತಂಬೂರಿ, ವೀಣೆಗಳಿಗೆ ದಂತದ ಚಿನ್ನ ಬಿಳ್ಳೆಗಳ ನಕಾಸಿನ 'ಕಂಗೂರಿ' ಕಟ್ಟಿರಬೇಕು (ಸಾಹಿಜೀ. ೦೦). **ನಕಾಸೆ** : ೨. ಇಮು ಸದ್ಮದ ಕರಡು ನಕಾಸೆ ಮಾತ್ರ (ಸವತಿ. ೯೩). ೫. ಕಂಬಗಳು . . . ಒಂದರಂತೆ ಮತ್ತೊಂದು ಇರುವಂತೆ ಕಂಡರೂ ಇವುಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಕಾಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ವೈವಿಧ್ಯವಿರುತ್ತದೆ (ಮೈವಾಸ್ತು. ೪೦).

ನಕ್ಷೆ ತಯಾರಿಸು = ನಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡು: ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಪ್ಪುವಂತೆ ಅವರು ಮನೆಯ ನಕ್ಷೆ ತಯಾರಿಸಿದರು (ರೂಢಿ).

[← ಅರ. ನಕ್ಶಾಹ್; ಹಿಂ. ನಕ್ಷಾ, ನಕಾಶೀ, ನಕ್ಶಾಶೀ ; ಮರಾ. ನಕಾಶಾ, ನಕಶೀ]

ನಖ (ನಾ). ೧. ಉಗುರು: "ಪಾಣಿಜಂ ಕಾಮಾಂಕುಶಂ ನಖಮೆನಲ್ಕುಗುರು" (ಮಂಗರಾ. ೯೩-೮); ಕರತಲದೊಳೆಸೆವ ಮಣಿಬಂಧದೊಳಂಗುಲಿಯೊಳ್ ನಖದೊಳ್ ನರ್ತನವಿಲಾಸಮಂ ಮೆಚ್ಚಿದರಿಂದ್ರಸೌಂದರಿಯರ್ಕಳ್ (ಆಪು. ೩-೨೦); ಅಂಗದೊಳಗಣ ಸವಿ ಸಂಗದೊಳಗಣ ರುಚಿ ಅಂಗನೆಯ ನಖದೊಳಗೆ ಒಂದು ಮೂರುತಿಯಾಯಿತ್ತು . . . ಗುಹೇಶ್ವರನೆಂಬ ನಿಲವ ನಖದ ಮುಖ ನುಂಗಿತ್ತು (ಅವಹಂ. ೧೩೦-೬೯೩); ಮುಖ ಮುಕುರ ಕರತಳ ತಳಿರು ನಖ ಕುಸುಮ ತೊಡಿಗೆಗಳ ಮುತ್ತು ನನೆಯಕ್ಕಿ ಪುರ್ಬಿಕ್ಷುದಂಡ (ಹರಿಕಾ. ೪-೭); ನಖದಿಂ ಕೆರಂಕುದುರಿಸುವ ಸುಖವುಂ ಬಟ್ಟೆಕೊ(ಲ್ಲ)ನುರಿವ ದುಃಖ ಮುಮೊಂತಂತಖಿಳವಿಷಯೋಪಭೋಗದ ಸುಖಲವಮನುದುಃಖಮನಘ ನೀನರಿಯುದುದೇ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೬೮); ಕಳಲೆಯ ನಖದಲಿ ಚಿವುಟಲಹುದು ಮುಂದೆ ಲಳಿಗೆ ಕೂರುಗುರಿಗಂಜುವುದೇ (ಮೋಹತ. ೧೧-೧೩). 'ನಖಕ್ಷತ' ಪರಾ. ೨. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೊನೆಯುಗುರು; ಪಂಜ: ಆನೆ ಅಂಕುಶಕ್ಕಂಜುವುದೆ ಅಯ್ಯಾ ಮಣದೆ ಸಿಂಹದ ನಖವೆಂದು ಅಂಜುವುದಲ್ಲದೆ (ಬಸವ. ೬೩೬). ೩. ಗೊರಸು; ಖುರ. 'ನಖಪುಟ' ಪರಾ. ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಂಧದ್ರವ್ಯ : ನಖ (ನಖಲ)(ಮುಂಬಿಜ್ಯಾ. ೧೬೨). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: "ಶರಃ-ಬೆಲ್ಲವತ್ತ, ನಖ, ಲೊಕ್ಕಿ, ತಾಳಮರ" (ಓಷಧಿ. ೦೫೯). ೬. [ಗಣಿತ] ಇಪ್ಪತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ನಖಮದಿಪ್ಪತ್ತು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೪-೯).

ನಖಬಣ್ಣವ ಕಾಣು = ಖುತು ಮ ತಿ ಯಾ ಗು; ಬಹಿಷ್ಠೆಯಾಗು : ಭೀ ಷ್ಮ ಕ ರಾ ಯ ನಾ ತ್ಮ ಸಂ ಜಾ ತೆ ನಖಬಣ್ಣವ ಕಂಡು ನಾಲ್ದಿನಗಂಡು ವೈದಿಕದಲ್ಲಿ ಮಿಂದಳುತ್ಸವದಿ (ಮೋಹತ. ೪-೨೭). **ನಖಮಾಂಸಪ್ರೀತಿ** = ಉಗುರಿಗೂ ಮಾಂಸಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧದಷ್ಟು ಹತ್ತಿರದ ಪ್ರೀತಿ, ಅನ್ಯೋನ್ಯತೆ : ಆತನೊಡವೋಯ್ತು ವಗೆ ನಿಮಗಾತನಿನಗ್ಗಳದ ಮಗನೆ ನಾಂ ನಖಮಾಂಸಪ್ರೀತಿಯೊಳೆ ನೆಗಟ್ಟೆಂ (ಶಂಪಭಾ. ೧೯-೭); ಸುಖ ಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿನಖಿಳಸುಖೋಪಭೋಗಮಂ ಭೋಗಿಸುತಂ ನಿಖಿಳ ಬಳ ಸುಬಳನೃಪತಿಗೆ ನಖಮಾಂಸಪ್ರೀತಿಯಿಂದೊಡಂಬಡೆ ನೆಗಟ್ಟಂ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೪೦). **ನಖಮಾಂಸಸ್ಥಿತಿ** = ನಖಮಾಂಸಪ್ರೀತಿ : ಪಜ್ಜಾಯುಧಂಗಂ ಹಸನ್ಮುಖಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಮತಿಗಂ ಪುರಾತನಭವಸ್ನೇಹಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಯಾಂ ಮಹಾಸಖಮಾಗುತ್ತಿರೆ ಬಂದು ಪುಟ್ಟಿ ಗುರುವುಂ ತಾನುಂ ಮನಂಗೊಂಡರಾ ನಖಮಾಂಸಸ್ಥಿತಿಯಪ್ಪ ಪತ್ತುಗೆಗಳಂ ಕ್ಷೇಮಂಕರಾಧೀಶನಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೨೦). [ಸಂ.]

ನಖಂಪಚ (ಗು). ೧. ಉಗುರುಬೆಚ್ಚಗಿರುವ. (ನಾ). ೨. ಉಗುರು ಬೆಚ್ಚಗಾದುದು: ಮದನದವಾಗ್ನಿತಪ್ತೆಯರ ಸುಯ್ಯು ನಖಂಪಚವಾಗಿ ಒರ್ಪ ತಣ್ಗದಿರನೆಲರ್ಚಿ (ಅನಂಪು. ೭-೮೧). [ಸಂ.]

ನಖಕ್ಷತ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ಉಗುರಿನಿಂದಾದ ಗೀರು,-ಗುರುತು ; P "ನಖಕ್ಷತ -ಅ : ಆಚ್ಛುರಿತಕ, ಅರ್ಧಚಂದ್ರ, ಮಂಡಲ, ರೇಖಾ, ವ್ಯಾಘ್ರನಖ, ಮಯೂರಪದಕ, ಶಶಪ್ಲುತಕ, ಉತ್ಪಲಪತ್ರಕ(ಕಾಮ. ೪೪)" (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೨೨೮). ನಖಕ್ಷತದ ಎಂಟು ಬಗೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ೧. ಆಚ್ಛುರಿತಕ = ಗುರುತಾದರೂ ನೋವಾಗದಂತೆ ಜಿಗುಟುವಿಕೆ. ೨. ಅರ್ಧಚಂದ್ರ = ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕಾರದ ಗುರುತು ಬೀಳುವಂತೆ ಜಿಗುಟುವಿಕೆ. ೩. ಮಂಡಲ = ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಗುರುತು ಬೀಳುವಂತೆ ಜಿಗುಟುವಿಕೆ. ೪. ರೇಖಾ = ಒಂದು ಗೆರೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿ

ಗುರುತು ಬೀಳುವಂತೆ ಜಿಗುಟುವಿಕೆ. ೫. ವ್ಯಾಘ್ರನಖ = ಹುಲಿಯ ಉಗುರಿನ ಆಕಾರದ ಗುರುತು ಬೀಳುವಂತೆ ಜಿಗುಟುವಿಕೆ. ೬. ಮಯೂರಪದಕ = ನವಿಲ ಕಾಲಿನ ಗುರುತಿನಂತೆ ಗುರುತು ಬೀಳುವ ಹಾಗೆ ಜಿಗುಟುವಿಕೆ. ೭. ಶಶಪ್ಲುತಕ = ಮೊಲದ ನೆಗೆತದಲ್ಲಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳ ಗುರುತು ಬೀಳುವಂತೆ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ಗುರುತು ಬೀಳುವಂತೆ ಜಿಗುಟುವಿಕೆ. ೮. ಉತ್ಪಲಪತ್ರಕ = ಕಮಲದ ಎಲೆಯಾಕಾರದ ಗುರುತು ಮಾಡುವಿಕೆ. ಈ ಗುರುತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನನ ಕಾಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಗಳು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ: ಹಾರಗಳನ್ಪೌಕ್ತಿಕದಿಂ ನಖಕ್ಷತಯುತಂ ವಕ್ಷೋಜಯುಗ್ಮಂ ಮನಂಬುಗೆ ರಾಗಂ ಮಿಗೆ ಮೇಲುದಂ ಮೆಱೆದು ನೋಟ್ಟಬ್ಬಾಕ್ಷಿ ಕಣ್ಗೊಟ್ಟಿದಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೨೭); ತೊಡೆ ನಡು ಕಂಠತಟಂ ಬೆಂಗಡೆ ಹೃತ್ಕಟ ಕಕ್ಷಪಾರ್ಶ್ವ ಜಘನಂ ಗುಹ್ಯಂ ಪೆಡತಲೆ ಮೊಲೆ ಮುಂಗೈ ಪಣೆ ನಿಡುದೋಳ್ ಕರ ಪೃಷ್ಠಮಿವು ನಖಕ್ಷತದೆಡೆಗಳ್ (ಮನ್ಮವಿ. ೧೩-೪); ಇದು ನಖಕ್ಷತವು ನಿಡುವೆಡೆ ದಂತಹತಿಯ ನೆಲೆಯಿದುವೆ (ನವಮೋ. ೧೭-೮೩).

[ನಖ + ಕ್ಷತ]

ನಖಗಂದೆ (ನಾ). = ನಖಕ್ಷತ: ಉಸುರನೊಳದೆಗೆವುತ್ತಾ ಬಾಗಿ ತೋಳ್ತೊಡೆಯ ನಖಗಂದೆಗಳನೊರಸಿಕೊಳುತ (ಹಕಳಾ. ೪-೩೨). [ನಖ+ಗಂದೆ]

ನಖಘಾತ (ನಾ). ೧. ಉಗುರಿನಿಂದ ಗಾಯಗೊಳಿಸುವಿಕೆ. ೨. = ನಖಕ್ಷತ: ಪುಲಿಯುಗುರೋಳಿ ವಕ್ರಗತಿ ಕೋಮಲವಪ್ರಘನತ್ರಿರೇಖೆ ಮಂಡಲಕ ಶಶಪ್ಲುತಾರ್ಧಶಶಿ ತದ್ಗ್ರಹಣಂ ಶಿಖಿಭೇಕವಾದವುತ್ಪಲಸರಸೀಜಪುಷ್ಪಯುಗಳಾಕೃತಿಸಪ್ತಮಕಂ ದ್ವಿಸಪ್ತಕಾಖಿಲನಖಘಾತಮಿಂತು ಪೆಸರ್ವೆತ್ತುವು ಷೋಡಶರೂಪಭೇದದಿಂ (ಮನ್ಮವಿ. ೧೩-೩). [ನಖ + ಘಾತ$_2$]

ನಖದೀಧಿತಿ (ನಾ). ಉಗುರಿನ ಹೊಳಪು,–ಕಾಂತಿ: ಬಿಳಿದು ಕರಿದೆಂಬಾಬು ವರ್ಣದ ಹೊಲಬು ಹೊದ್ದದ ಸೂರ್ಯಕೋಟಿಯ ಹೊಳಹು ನಖ ದೀಧಿತಿಯ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೩-೬೫). [ನಖ + ದೀಧಿತಿ]

ನಖದೀಪ್ತಿ (ನಾ). = ನಖದೀಧಿತಿ: ನಖದೀಪ್ತಿಮುಖೇಂದುಮಯೂಖಮಾನತೋಪಾಸಕಮಾಣಪದ್ಮವನಮಂ ಮುಗಿಸುತ್ತಿರೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೧೦೯).

[ನಖ + ದೀಪ್ತಿ]

ನಖನಿಕರ (ನಾ). = ನಖಪಂಕ್ತಿ: ಉರಿದವರುಸನ ನಖನಿಕರ ಹೊಗೆವೆರಸಿ ಕೌರಿಡಲೋಡಿ ಹೊಕ್ಕರು ನರವೃಕೋದರರಸುರರಿಪುವಿನ ಪಶ್ಚಿಮಾಂಗದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೧೦-೬೭). [ನಖ + ನಿಕರ$_1$]

ನಖನಿಕಾಯ (ನಾ). = ನಖಪಂಕ್ತಿ: ನಖನಿಕಾಯದಿನುಣ್ಮುವ ಕಾಂತಿಜಾಳ ಮಂಜರಿ ಲುಳಿತಾಂಗುಳಿಪ್ರಕರದಿಂ ಪೊಱಪೊಣ್ಮುವ ವಾರಿಧಾರೆಯಂತಿರೆ (ಶಾದಂಪೂ. ೬೫). [ನಖ + ನಿಕಾಯ]

ನಖಪಂಕ್ತಿ (ನಾ). ಉಗುರುಗಳ ಸಾಲು,–ಸಮೂಹ: ರಾಜಸದ ಸಂಜನಿತ ತಾಮಸ ಬೀಜಶೇಷದ ಪಲಜಮಾಖಿ ನೋಡಿದಳು ನಖಪಂಕ್ತಿಗಳನಸನಿಪನ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೧೦-೬೩). [ನಖ + ಪಂಕ್ತಿ]

ನಖಪಂಜರ (ನಾ). = ನಖ ೨: ಹುಲಿಯು . . . ತನ್ನ ನಖಪಂಜರದ ಒಂದೇ ಹೊಡೆತದಿಂದ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ಮಿಕಗಳ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹರಿಯುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೬).

[ನಖ + ಪಂಜರ$_2$ (<ಪಂಜಾ)]

ನಖಪುಟ (ನಾ). ಗೊರಸು; ಕೊಳಗು; ಖುರ: ಅರುಣಾಕ್ಷಂ . . . ದೀರ್ಘವಾಲಂ ಕಠಿಣ ನಖ[ಪಾಠಾಂ. ಖುರ]ಪುಟಂ ರೇಣುಭಾಳಸ್ಥಳಂ ಕರ್ಬುರ ನಾದಂ ವೃತ್ತಾಕಾರಂ ಕುಸುಮಧವಳಮಂ ತೋಱಿ ಫೇನಂ ಕರಂ ಭೀಕರ ಮಾಗಲೊಪ್ಪುಗುಂ ಕಾನನದೊಳಿಭಸಮಾನಂ ಲುಲಾಯಪ್ರತಾನಂ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೩-೦೭೯); (ದಪಳು. ೪-೭೯ ನೋ.). [ನಖ + ಪುಟ$_3$]

ನಖಪ್ರಹಾರ (ನಾ). ಪಂಜದ ಹೊಡೆತ: ಉದಿತಕ್ರೂರನಖಪ್ರಹಾರಭರದಿಂದ್ಯದಾಬು ದಾಷ್ಟ್ರೋಗ್ರಪಾತದಿನೇಟಿಂಟು ಸುರುಳ್ಸುರುಳ್ವಿನೆಗಮೇಣ ಶ್ರೇಣಿಯಂ ಪಾಯ್ದು ಕೊಂದುದನೇವೇಟ್ಟುದೊ ಶತ್ರುಸಂಹರಣಕೇಳೀ ಶೀಘ್ರಮಂ ವ್ಯಾಘ್ರಮಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೭೧).

[ನಖ + ಪ್ರಹಾರ]

ನಖಭಾಗ (ನಾ). ೧. ಉಗುರಿನ ಭಾಗ. ೨. ಆಕಾಶವಲ್ಲದುದಂ. ೧, ೨: ಆವೃವು ಕತ್ತಲೆಮೊತ್ತವನೋಡಿಸಿ ಖಭಾಗಶೋಭೆಯ ಪಸರಿಸುತ ನಖಭಾಗದಿ ಮೇಣತ್ತಲು ತೋರುತ ಪದುಮದ ಸಿರಿಯನು ದೊರೆಕೊಳುತ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೯೬). [ಸಂ. (ನಖ + ಭಾಗ; ನ + ಖ + ಭಾಗ)]

ನಖಮಯೂಖ (ನಾ). = ನಖದೀಧಿತಿ: ಶ್ರೀಪತಿಗೆ ಯುದ್ಧಮಲ್ಲ ಮಹೀಪತಿಗೆ ನೆಗಟ್ಟಿ ಪುಟ್ಟಿ ಪುಟ್ಟದನಖಿಳಕ್ಷ್ಮಾಪಾಲಮೌಳಿಮಣಿಕಿರಣಾಪಾಳಿತನಖ ಮಯೂಖ ರಂಜಿತಚರಣಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೦೮); ಸುರಗಣಸ್ತೋಮಮಣಿಮಕುಟಮಂಡಿತ ನಖಮಯೂಖಪದಕಾಮರಸಯುಗಳ ಪರಮಾರಾಧ್ಯ ಮರುಳುಸಿದ್ಧೇಶ ಸಲಹು (ಗುಭಜ. ೦-೧). [ನಖ + ಮಯೂಖ]

ನಖಮರೀಚಿ (ನಾ). = ನಖದೀಧಿತಿ: ಕೃತಕಭೀಮನ ಕೊಂಡು ಮುಳುಗಿತು ಕ್ಷಿತಿಪತಿಯ ರೋಷಾಗ್ನಿಯಾತನ ಸತಿಯ ಖತಿ ಮಗ್ಗಿತು ಮಹೀಶನ ನಖ ಮರೀಚಿಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೧೧-೬೮). [ನಖ + ಮರೀಚಿ]

ನಖಮಿತ್ತೆಲ್ಲ (?) (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಖಾದ್ಯ (?): ತಱಗು ಚಕ್ಕುಲಿ ಹೂಸಣಂಬ ಹೂರಿಗೆಗಳಂ ಅಜುಬೋನ ಫೇಣ ಗಾರಿಗೆ ಇಡ್ಡಲಿಗೆ ಅವುಗು ಶಿಱಿಸೇವಗೆಯನು ಸರವಳಿಗೆ ಪರಡಿಗೆಯ ನಖಮಿತ್ತೆಲ್ಲ[ಪಾಠಾಂ. ನಖಮಲ್ಲತ್ತಿ, ನಖವಿಮುಲ್ಲತ್ತಿ] ಅಡ್ಡುಗೆಯನು . . . ಗಡಣಿಸುತ್ತ ಗುಡ್ಡರುಗಳಿಗೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೮-೮೫). [?]

ನಖರ$_1$ 'ನಕರ' ನೋ.

ನಖರ$_2$ (ನಾ). ೧. ಉಗುರು; ನಖ: "ಕಾಮಾಂಕುಶಾಃ, ಕರರುಹಾಃ, (ಪುನರ್ನವಾಃ) ಪಾಣಿಜಾಃ, ನಖಾಃ, ನಖರಾಃ – ಈ ೫ (೬ ?) ಉಗುರ್" (ಹಲಾಯು. ೮೪-೩೫೭); ಭುಜಯುಗವಿಶಾಲವ ಕರತಲರಸಾಲವ ನಖರ ಮಲ್ಲಿಕಾಲವ (ಕಥವಿ. II, ೧೮೨). ೨. ಸಿಂಹ, ಹುಲಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೊನಚಾದ ಉಗುರು,–ಪಂಜ: ಮೃಗರಾಜನ[ಪಾಠಾಂ. ಕ, ವ]ಖರ ಬಾಣಾಳಿಗಳಿಂ ತೆಗೆನೆಱೆದು ಶಲ್ಯನುಱಿದಿಸೆ ಬಿದುವಂ ಮೃಗರಾಜಂಗಳೆ ಪೋಟ್ಟಪೊಲಗಲ್ವಿನಂ ಪೋಟ್ಟುವುಗ್ರಬಾಣಾವಳಿಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೧೦೯); ಕಿರಣಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಕರಂಗೆ ತೀಕ್ಷ್ಣನಖರಂ ಸಿಂಗಕ್ಕೆ ವಜ್ರಾಯುಧಂ ಪುರುಹೂತಂಗೆ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೧-೩೫). [ಸಂ.]

ನಖರಂಜನಿ (ನಾ). ಉಗುರು ತೆಗೆಯುವ ಸಾಧನ; ಚಾಣ: ಶಿವನಂ ಪ್ರಮಥರಂ ತನ್ನ ಗುರುವನಾನಂದದಿಂ ನುತಿಗೆಯ್ದು ವಂದಿಸುತೆ ಮನದೊಳಗೆ ಮುಂದಿರ್ದ ಯಾಮಿಕರ ಕರದೊಳೆ ಸೇರಿರ್ದ ನಖರಂಜನಿಯ ಮೇಲೆ ಮುದದಿಂ ಚಂದಮಪ್ಪಂತೆ ಕಳಿಯುತೆ ಮೂಲಮಂತ್ರದಿಂದೊಂದಿ ಮಂತ್ರಿಸಿ ಪಟ್ಟ ಭೂತಿಯಂ ಬಳಿಕ ತಱಿಸಂದ ತನ್ನಖರಂಜನಿಯನೊಸೆದು ಕಳೆಕೊಂಡು ಲಿಂಗಜಲದಿಂದ ಕರ್ಚಿ (ಅರಾಚ. ೪-೨-೩೨).

[< ಸಂ. ನಖರಂಜನೀ]

ನಖರಚ್ಛಾಯೆ (ನಾ). = ನಖದೀಧಿತಿ: ಚತುರಂತಕ್ಷಿತಿಭಾರಮಂ ಕಳೆದುಲಂ ಸಾರ್ದಿರ್ದೊಡಂ ರಾಜ್ಯಮೋಹಿತನಾಗಿರ್ದಪನಿಂದುಮೊಂದು ನಖರಚ್ಛಾಯಾ ಕದಂಬಂಗಳಿಂ ಸುತಬಾಹಾಪರಿಘಂ ಸಮಂತು ನಗುವಂತಿರ್ದಪ್ಪುದು (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೦೩). [ನಖರ$_2$ + ಛಾಯೆ]

ನಖರಾ (ನಾ). ಬೆಡಗು; ಒಯ್ಯಾರ; ಬಿನ್ನಾಣ; ಒನಪು: ಅವಳು ನಖರಾ ಮಾಡುವ ಸುಂದರಯುವತಿಯಾಗಿದ್ದಳು (ಆಕಿಶ್ರೀ. ೦೫೯).

[← ಅರ. ಪಾರ. ನಖರಹ್; ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಖರಾ.]

ನಖರಾಯುಧ (ನಾ). ೧. ಮೊನಚಾದ ಉಗುರುಗಳನ್ನು ಆಯುಧವಾಗಿ ಉಳ್ಳುದು; ಸಿಂಹ: "ಹರಿಃ, ಮೃಗಪತಿಃ . . . ನಖರಾಯುಧಃ, ಮೃಗರಿಪುಃ, ಸಿಂಹಃ, ಕಂಠೀರವಃ– ಈ ೯ ಸಿಂಹದ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೩೭-೬೦); ಕರಿ ನಖರಾಯುಧಂ ಮೆಟ್ಟಿಯುದನ್ನೆಗಮುಗ್ರನಿಶಾಟರಚ್ಯುತಂ ಪರಿಯಿಡದನ್ನೆಗಂ . . . ಮರ್ದಿಸಿದಂ ವೃಷನಂ ಜನಾರ್ದನಂ (ಜಗವಿ. ೫-೪೮). ೨. ಹುಲಿ. ೩. ಹುಂಜ. [ನಖರ₁ + ಆಯುಧ]

ನಖರುಚಿ (ನಾ). = ನಖದೀಧಿತಿ: ಮಣದ ಪಾದವೆ ತೊಟ್ಟಿಲ್ ರೇಣುವೆ ಬಾಯ್ತೊಟ್ಟ ನಖರುಚಿಯ ಮೊಲೆವಾಲ್ ಮತ್ತ್ಪಾಣವ ನಿಮ್ಮಯ ಕರುಣಂ ಕ್ಷೋಣಿಯೊಳೆನಗಾಗೆ ಬಸವನಾದಂ ಬಳಿಕಂ (ಬಸರ. ೮-೬ ಪದ್ಯ); ನೆಟ್ಟನೆ ಮೊಗದ ಮೃಗಾಕ್ಷಿಯ ಮಿಣುಗುವ ನಖರುಚಿಗೆ ಸೋಲ್ತು (ರಾಜಶೇ. ೭-೪೪).
[ನಖ + ರುಚಿ]

ನಖರೇಖೆ (ನಾ). = ನಖಕ್ಷತ: ಈ ನಿಲವೆ ಹರನನೊಲಿಸುವ ರೂಪು ಶಿವಶಿವನ ಪೊರೆದರಿಸಿನದ ಕಂಪು ನಖರೇಖೆ ನಗೆಮೊಗಂ ಹರಪೂಜೆಯೇಕಿದೇಕ [ಕೃ] ಟಾ ಸೋಜಿಗಂ ಎನುತೆ ಕುಳ್ಳಿರ್ದು (ನಂಬಿರ. ೦೭-೯); ಚಂದ್ರಮುಖಿಗೆ ಚಕ್ರಿ ನಖರೇಖೆಯೆಂಬರ್ಧಚಂದ್ರಾಭರಣವ ತೊಡಿಸಿ (ಭರಕ. ೪೩-೧೦).
[ನಖ + ರೇಖೆ]

ನಖಲು (ನಾ). ಜೀರ್ಣವಾದುದು; ಖಿಲವಾದುದು: ಆ ಮಠ ನಖಲಾಗಿ ಅರಮನೇ ಸಿಸ್ತಿಗೆ ಕೂಡಿಬರುತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯಾ ಮಠಧರ್ಮಕೆ ಬಿಟ್ಟದು (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೯೭-೦೫; 1664). [?]

ನಖವ್ರಣ (ನಾ). = ನಖಕ್ಷತ: ತೋಳ ನಖವ್ರಣಕೆಣಿಗವ ಬಾಳೆಗಳಂ ನೋಟ್ಟ ಬಾಳೆ ಕಣ್ಮೀನೆಂಬಾಳೋಳೆಮಸೊಡರಿಸೆ ಸಲೆ ನೃಪಮಾಳೆಗೆ ಪಡೆದಳ್ ಮೃಗಾಕ್ಷಿ ಪರಿಸಂಭ್ರಮಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೪೩); ಮೃದುತರ ಕಲಿಯಾರ್ಜನವರ್ಣನಂ ನಖವ್ರಣಮೆಸೆಗುಂ (ಮನ್ಮವಿ. ೦೩-೨).
[ನಖ + ವ್ರಣ]

ನಖಶಿಖಾಂತ (ಅ). ಕಾಲುಗುರಿನಿಂದ ತಲೆಯ ಮುಡಿಯವರೆಗೆ; ಆಪಾದಮಸ್ತಕ; ಮೈಯೆಲ್ಲ; ಪೂರ್ಣವಾಗಿ: ತುಂಗಕ್ಕ ಅದಾಗಲೇ ನಖಶಿಖಾಂತ ಹೊತ್ತಿಕೊಂಡಿದ್ದಳು (ಮೂರುದಾ. ೦೪೫); ರತ್ನ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದ ಸರಸಮ್ಮನನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ನಖಶಿಖಾಂತ ನೋಡಿದಳು (ಕುಸುಸಂ. ೩೯).
[< ಸಂ. ನಖಶಿಖಾಂತಂ]

ನಖಹತಿ (ನಾ). ೧. = ನಖಕ್ಷತ: ಕಳಂಬೊಕ್ಕ ನಿರಿಸುಗೆಯ್ದು ನಖಹತಿ ದಶನಹತಿ ಪಾದಘಾತಂ ಮುಷ್ಟಿಘಾತಮೆಂಬ ದೋಷಂಗಳಂ ಪೊರ್ದದ ನಾಲ್ಕುಂ ಸ್ಥಾನದೊಳಂ . . . ನೆಟ್ಟದು (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೭೭ವ). ೨. ಪಂಜದ ಹೊಡೆತ: ನರಹರಿಯ ನಖಹತಿಗೆ ಬಿಕ್ಕನೆ ಬಿಂದ ನೆತ್ತಿಯ ಭಟರು (ಕಾಶೀರಾ. ೨೦-೦೩). [ನಖ + ಹತಿ]

ನಖಾಂಕ (ನಾ). ಉಗುರಿನಿಂದಾದ ಗುರುತು, –ಚಿಹ್ನೆ: ವಿಲಾಸದ ನಿಂದು ನಿರ್ಜರಸ್ತ್ರೀ ಪದೆದೊತ್ತಿ ಮೇಲುದನಭೀಕ್ಷಿಪಳುತ್ಕುಚದೊಳ್ ನಖಾಂಕಮಂ (ರಾಜಶೇ. ೨-೮೯). [ನಖ + ಅಂಕ₂]

ನಖಾಂಶು (ನಾ). ಉಗುರಿನ ಕಾಂತಿ: ರಂಜಿಸುವ ವಸಂತಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಕಠಾಗ್ರದೊಳಿಕ್ಕಿ ನಖಾಂಶುಜಾಲಮಂ ಪಸರಿಸುತಿರ್ಪ ತನ್ನ ಕರೆಮಂ ವನದೇವತೆ ಪಾರಿಜಾತದೊಂದೆಸೆವಲಗೋಂಚಲಂ ಓಡಿದು ನಂದನದೊಳ್ ಬರುತಿರ್ಪರ್ಕೊಟ್ಟದಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೬೭). [ನಖ + ಅಂಶು]

ನಖಾಕ್ಷಿಪ್ತ (ಗು). ಉಗುರಿನಿಂದ ಚಿಮ್ಮಿದ, –ಮಿಡಿದ: ಬಾಲಿಕೆ ಗದ್ಗದ ದೆಕಂಠೆ ವಾಮಕರಪಲ್ಲವಾಂಗುಳಿನಖಾಕ್ಷಿಪ್ತಾಶ್ರುಸ್ರುವೆ . . . ಬಿನ್ನವಿಕುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೩೨ವ). [ನಖ + ಆಕ್ಷಿಪ್ತ]

ನಖಾಗ್ರ (ನಾ). ಉಗುರಿನ ತುದಿ, –ಮೊನೆ: ದೇವರ್ಕಳ್ ಸನತ್ಕುಮಾರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ರೂಪಂ ಪಾಳಾಗ್ರದಿಂ ತೊಟ್ಟು ನಖಾಗ್ರಂಬರೆಗಂ ನಖಾಗ್ರದಿಂ ತೊಟ್ಟು ಪಾಳಾಗ್ರಂಬರೆಗಂ ಏಟಿಯುಮಿಟಿದುಯುಂ ನೀಡುಂ ಭಾವಿಸಿ ನೋಡಿ ಚೋದ್ಯಂಬಟ್ಟು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೭-೨).
[ನಖ + ಅಗ್ರ₁]

ನಖಾನಖಿ (ನಾ). ಪರಸ್ಪರ ಉಗುರುಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಕಾದಾಟ, –ಜಗಳ: ಮಲ್ಲಾಮಲ್ಲಿ ನಖಾನಖಿಗಳ ಮಾಡಿದಲ್ಲದಿವಳು ಬಿಡಳೆನ್ನ (ಕುಂರಾಸಾಂ. ೩೨-೧೨೧); ಸ್ಮರಸಂಗ್ರಾಮದ ಭೋಗರಾಜರದಟಂ . . . ತದ್ರಾಜಮಂದಿರಮಂ ಘಾತಿಸಿ ರಾಜಮಂಡಲದ ಭಂಡಾರಂಗಳಂ ಸೂಱೆಗೆಯ್ದರೆಬರ್ ಕಾದೆ ನಖಾನಖಿ ಪ್ರಬಳದಂತಾದಂತಿಯಿಂ ಕಾದಿದರ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೮೭); ಒರ್ವರೊಳೊರ್ವರ್ ಮುಷ್ಟಾಮುಷ್ಟಿ ರಣಂ ನೆಗಳ್ದುದು ನಖಾನಖೀಸ್ಫುಟಯುದ್ಧಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೫೫). 'ಹಣಾಹಣಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಖಾಯುಧ (ನಾ). ಉಗುರೇ ಆಯುಧವಾಗುಳ್ಳುದು; ಸಿಂಹ: "ಹರಿ ಮೃಗೇಂದ್ರಂ ಪಂಚವಕ್ತ್ರಂ ನಖಾಯುಧಂ . . . ಕೇಸರಿಯೆನಲ್ ಸಿಂಹಮೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೭-೬). [ನಖ + ಆಯುಧ]

ನಖಾಯುಧವೈರಿ (ನಾ). ಸಿಂಹದ ವೈರಿ; ಆನೆ: ವಾರಣಾಗ್ರಣಿಯಂ ಮಹಾಸ್ತಂಬೇರಮೋತ್ತಮನಂ ನಖಾಯುಧವೈರಿಯಂ ದುರ್ಧಾರಕುಂಜರ ರಾಜನಂ ತನ್ನಿ (ಬಸಪು. ೫೭-೩೩). [ನಖಾಯುಧ + ವೈರಿ]

ನಖಾವನೇಜನವಾರಿ (ನಾ). ಕಾಲುಂತೊಳೆದ ನೀರು; ಪಾದತೀರ್ಥ: ಆವನೊಬ್ಬನ ವಾಮಪಾದನಖಾವನೇಜನವಾರಿಯನು ಭಸ್ಮಾವಶೇಷದ ಲೋದಿ ಸಂದರು ಸಾಧು ಸದ್ಗತಿಗೆ (ನಿಭಾಗ. ೦-೮-೩೨); ಆವನೊಬ್ಬನ ವಾಮಚರಣನಖಾವನೇಜನವ ರಿಯನು ಗೌರೀವರನು ನೆಟ್ ಧರಿಸಿ ಪಾವನನಾದನೀ ಜಗಕೆ (ನಿಭಾಗ. ೦೦-೭೪-೦೪). [ಸಂ.]

ನಖಾವಳಿ (ನಾ). = ನಖಪಂಕ್ತಿ: ತೊಳಗುವ ತಿಳಿವೆಳಗಿಂ ಶಶಿಕಳೆಯನುಟಿಕೆಗೈದ ಭಕ್ತರೆಲ್ಲರ ಮಿಡುಕಂ ಕಳೆಯಲ್ ಸಲೆ ನೆಟ್ಟವ ನಖಾವಳಿಯೆಮ್ಮಂ ಪೊರೆಗುದಾತ್ತನರಕೇಸರಿಯಾ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೩).
[ನಖ + ಆವಳಿ₁ (= ಆವಲಿ)]

ನಗ₁ (ನಾ). ೧. ಒಡವೆ; ಆಭರಣ: ಹೊಸದಾಗಿ ಒಂದು ಬೆಳ್ಳಿ ಬಂಗಾರದ ಅಂಗಡಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಲು ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ನಗಗಳನ್ನು ಹೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ (ನಾಡಿಗೇ. ೨೦೫); ಮೈತುಂಬ ನಗ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಕಾಮಿಶಾಂ. ೩೬); ಅವಳ ಮೈಮೇಲೆ ಸಾವಿರಾರು ರೂಪಾಯಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ನಗಗಳಿದ್ದವು (ಗರುಡಾ. ೨೫); ಒಂದು ಮಹಾಸಂಕಟ ಮಾತ್ರ ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರಲಿಲ್ಲ: ತನ್ನ ಮಗಳ ಮೈಮೇಲೆ ಹಾಕಿದ್ದ 'ನಗ' ಮಗಳ ಜೊತೆ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು (ಮುಳಿಮ. ೨೪೭). 'ನಗನಟ್ಟು', 'ನಗನಾಣ್ಯ' ಪರಾ. ೨. ಸರಕುಗಳ ಕಟ್ಟು, –ಹೊರೆ: ಮಲೆನಾಡ ಕೊಡಲಿಪೇಟೆಯೊಳಿಟ್ಟ ಜವಳಿಗಳ ಬಲುನಗಗಳ್ಬರಿತೋ ಮೇಣಿಲ್ಲವೋ ಸುದ್ದಿ ಬರಲಿಲ್ಲ (ಅರ್ಜಾವಿ. ೩೦-೩೭); ಒಂದು ಕೂರಿಗೆ ಹೊಲಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕತ್ತು ನಗ ಒಣಮೆಣಸಿನಕಾಯಿಗಳಾಗುವವು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೭೦); ಆಮೇಲೆ ನಗಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಕಳಿಸುವರು (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೨೯); ಗ್ರೋಸಿನಲ್ಲಿ ನಗಗಳು ೧೪೪ ಇರುತ್ತವೆ. ೫೦ ಗ್ರೋಸ ಅಂದರೆ ೭೨೦೦ ನಗ ಕಟ್ಟಿ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಆಕಬಂದ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೦೪೦); ಮಾಲು ಖರೀದಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಗಿರಾಕಿಯರಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ನಗ (ಡಾಗು) ತಿರುವಿಸಿ ತೋರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೨೦೦); ಇಂಥಾ ೧೨ ಮಣದ ಒಂದು ನಗಕ್ಕೆ ಸೂರ್ತಿ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಮೇಲೆ ಧಾರಣೆ ಇದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಕರೋಡಗಿರಿ ದರ ರಾಶಿಗೆ ಮೂರು ರೂಪಾಯಿ ಪ್ರಕಾರ ಇರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೨೮೭).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಕ್ಕೆ; ತುಳು. ತೆಲು. ನಗ./ಹಾಲ. ಮರಾ. ನಗ್]

ನಗ$_2$ (ನಾ). ಹಡಗು: ಕಳೆದ ವರ್ಷ ಹೊನ್ನಾವರದಲ್ಲಿ ಬಂದರದ ಎದುರಿಗೇನೇ ಮಾಲು ತುಂಬಿದ ಮೂರು ನಗಗಳು ಮುಳುಗಿದುವು . . . ಇಲ್ಲವಾಗಿದ್ದರೆ ನಮ್ಮ ನಗ, ಇಲ್ಲಿಂದ ಅಕ್ಕಿ ಸಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ರತ್ನಾಗಿರಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮ್ಹಾಲು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ಹೋಗಬೇಕಿತ್ತು (ಕಾರುದಾ. ೪೫); ನಡುಮುರಿಯುತ ನಗನಾವೆಗೆ, ಕೂವೆಗೆ ಉಡಿಸಿದ ಹಾಯಿಯು ಹರಿಯುತ ಬಿರಿಯುತ ಹಡಗನು ಕೀಲಿಸಿ, ತುಮುರನು ತೇಲಿಸಿ, ದಡದಲಿ ಝಾಡಿಸಿ, ದೋಣೆಯನಾಡಿಸಿ (ಕಎಪು. ೨೬-೩). [ತುಳು. ನಗ./ಸಂ. ನೌಕಾ]

ನಗ$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ; ನಖ: ಮೃಗಮದ ಶ್ರೀಖಂಡಮಂ ಶಿರವಚ್ಚಿ ನಗ ಜವಾದಿ ಕಯಿರಗುಳಿಗೆಯುಂ ತಂದಿಟ್ಟು (ಲಿಂಗಪು. ೧೬-೪೪). [<ಸಂ. ನಖ]

ನಗ$_4$ (ನಾ). ೧. ಚಲಿಸದೆ ಇರುವುದು; ಸ್ಥಾವರ; ಪರ್ವತ; ಬೆಟ್ಟ: "ಅಚಳಃ . . . ನಗಃ, ಶಿಖರೀ, ಸಾನುಮಾನ್, ಧರಃ, ಅದ್ರಿಃ, ಕುಧ್ರಃ– ಈ ೧೪ ಬೆಟ್ಟು" (ಹಲಾಯು. ೨೬-೧೧); "ಧರಮದ್ರಿ ಕುಧರಮದಹಾರ್ಯಂ ನಗಂ ಶಿಖರಿ . . . ಗೋತ್ರಮೆನಲು ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೨೯-೧); ಚಾತುರ್ಬಲಯುತನಾ ನಗವ ಬಳಸಿ ಬೀಡಂ ಬಿಟ್ಟಂ (ಆದಿಪು. ೮-೩); ಆ ವಿಂಧ್ಯನಗದೊಳಾ ನಾಯ್ ಪಾಪಾಯ್ತಾ ನವಿಲೆಯುಮ್ಯಾವಿಗ ಮಾಯ್ತು (ಯಶೋಚ. ೩-೪೩); ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಹರಿಹರಿವು ಕಪಿಗಳು ವಸುಧೆಯೊಳಗಣ ನಗವ ತರುತಿರೆ (ತೊರಿರಾ. ೧೬-೩); ಮಿಗೆ ಶಾರದಾಭ್ರದಿಂ ಚಂದ್ರಮಂ ರೋಹಣದ ನಗದಿಂದ ಚೆಲ್ವ ರನ್ನಂ . . . ಪೂರ್ವಾದ್ರಿಯಿಂ ಝಗಝಗಿಪ ಬಾಲಾರ್ಕನುದಯಿಸಿದನು (ಭಾವಚಿಂ. ೪-೧೪); ನಗವೆತ್ತಿದ ಕೂರ್ಮನಿಗೇಂ ತಗಲಿದ ಜಲಕಣವು ಭಾರವೇ (ಶಂಕರ. ೬-೨೩); ಇಲ್ಲಿಗೀರೈದು ಹರಿದಾರಿ ದೂರದೊಳೊಂದು ತಾನಿರ್ಪುದು ನಗಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೩೮-೩೬೦). 'ನಗಜಾತೆ', 'ನಗಧರ' ಪರಾ. ೨. ಮರ; ವೃಕ್ಷ: "ವೃಕ್ಷಃ, ಅಂಘ್ರಿಪಃ . . . ನಗಃ, ದ್ರುಮಃ, ಪಾದಪಃ– ಈ ೧೯ ಮರ" (ಹಲಾಯು. ೨೯-೨೩); "ತರುವನಸ್ಪತಿ ಸಾಲಮಂಘ್ರಿಪಂ ದ್ರು ದ್ರುಮಂ ಧರಣಿಜಂ ಶಾಖಿ ಶಿಖಿ ನಗವದ್ರಿ ... ಕುಜಮೆನಲು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಾಮಂಪಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೧-೧); ಪೂತಲರ್ದೊಪ್ಪುವ ಕರ್ಣಿಕಾರಭಾಸುರನಗದಂತೆ ಕಣ್ಗೆ ನಿದನಾಳ್ದುದು ಭೂರಿಸುವರ್ಣಭೂಧರಂ (ಶಬಶಂ. ೧-೩೩). ೩. [ಗಣಿತ] ಏಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: "ಋಷಿ ನಗ ಹಯಸ್ವರಮುದೇಳು" (ಮಂಗರಾ. ೮೦೩-೮); ಯುಗ ಋತು ಗಜ ನಾಗಾಂಬರ ಮೃಗಧರ ನಗ ಷಟ್ಕಮೆನಿಪ ವೃತ್ತದ ಲೆಕ್ಕಂ ಸೊಗಯಿಸಿ ತೋರ್ಕುಂ ಗಣಿಯಿಪುದಗಣಿತ ಗುಣನಿಲಯ ನಾಗವರ್ಮನ ಮತದಿಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೨೦೧); ಸಪ್ತ ಭಯ . . . ನಗ . . . ದ್ವೀಪ ಅಶ್ವ ಇಂತಿನಿತುಂ ೭ಕ್ಕೆ ಹೆಸರು (ವ್ಯವಹಾ. ೦೦-೩೦). ೪. ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಅಂಕೆಗಳುಳ್ಳ ಸಂಖ್ಯೆ: ಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆಯ ನಡೆವುದಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಂ:–ಏಕಂತು ಪ್ರಥಮಂ ಸ್ಥಾನಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ದಶಸಂಜ್ಞಕಂ . . . ಸಪ್ತವಿಂಶ ನಗಚ್ಚೈವ ಅಷ್ಟವಿಂಶ ಮಹಾನಗಃ (ವ್ಯವಹಾ. ೮-೧೪). [ಸಂ.]

ನಗಕುಲ, ನಗಕುಳ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಮೂಹ; ಪರ್ವತಗಳ ಗುಂಪು: ಇರ್ದುದು ಮಹೇಂದ್ರಾಚಲಂ . . . ಮುಡಿಯಿಂ ಮುಗಿಲ್ಮುಟ್ಟಿ ನಗಕುಲ ಜಗದ ಜಟ್ಟಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೬೩-೩೧). **ನಗಕುಳ**: ನಗಕುಳಕುಂಜರಂ ಜಳಧಿಕಾನನಮುರ್ವರೆಯೆಂಬಿವೆಲ್ಲಮಾವಗಮೊಳಗಾದುದೊ ಕುಳಿಶವಹ್ನಿಗೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೮-೬೩). [ನಗ$_4$ + ಕುಲ]

ನಗಕುಳ 'ನಗಕುಲ' ನೋ.

ನಗಚೂಳ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ತುಂದಿ,–ಶಿಖರ: ಆ ನಗಚೂಳದೊಳ್ ಶಬರಬಾಲಕಿಯರ್ ವಿಧುಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮಾನನಮುಂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೩೨). [ನಗ$_4$ + ಚೂಳ$_2$ (= ಚೂಲ)]

ನಗಜ (ನಾ). ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು; ಆನೆ. [ಸಂ.]

ನಗಜವಮ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಅಬ್ಬಿಯ ಸೆಟ್ಟಿಯ ಮಗ ನಗಜವಮ್ಮನ ಪಲಿಗ ಬೀರನೊಬ್ಬನ ರಾಜ್ಯದೊಳೆ ತುರುಗೋಳೆ ಕಾದಿ ಸತ್ತ (ಎಕ. X, ಗೋರಿಬಿ. ೮೩-೩; ಸು. 920). [?]

ನಗಜಾತೆ (ನಾ). ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವಳು; ಗಿರಿಜೆ; ಪಾರ್ವತಿ: ಬೆಟ್ಟುಗಳ ರಟ್ಟೆಯುಂ ಕಟ್ಟಿದಮರಾವತಿಯ ದಿಟ್ಟತನವಂ ನೋಳ್ಪೆನೆಂದು ನಗಜಾತೆಗಡಗೊಟ್ಟ ಗಿರಿ ಮೃಗರೂಪತಾಳಿ ಸುರಪನ ಕುಳುಹ ಕೇಣದಬಿಸುತ ಬಂದುದೋ (ಹರಿಶ. ೨೦೪ ಹರಿ); ಮಗನಂ ತುಱುಂಬಿನೊಳಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರ್ದಳಾ ನಗಜಾತೆ (ವೀಶೈಪು. ೪-೮-೨೯); ಪುರಹರನೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಳೆದವರ ಕಂಡು ಮನ ಮಱುಗದೇ ಅವರ ಗೊಡವೇತಕೆಂಬುದ ನನಗೆ ಅಱುಹಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ನಗಜಾತೆ ಬಿನ್ನವಿಸೆ (ಬ್ರಾತರಾ. ೬-೪೬); ನಗಜಾತೆ ಕೇಳೆಂದು ನಂದಿ ಸುಪ್ರಮಥರಿಗೆ ಗಗನಾಪಗಾಜೂಟನುಸುರುತಿರಲು (ದುರಪು. ೩-೨). [ಸಂ. ನಗಜಾತಾ]

ನಗಜಾರಮಣ (ನಾ). ಪಾರ್ವತಿಯ ಪತಿ; ಶಿವ: ನಗಜಾರಮಣ ನಾಗಾಸುರಚರ್ಮಾಂಬರನಿಗೆ ಮಿಗಿಲಾದ ದೈವಯಿನ್ನುಂಟೆ (ಅಜ್ಞಲಿ. ೪-೨೧). [ಸಂ.]

ನಗಜೆ (ನಾ). = ನಗಜಾತೆ: ನಿನಗೆಱಪಲ್ ಬಂದು ಶರ್ವನ ವಧು ಶರ್ವಾಣಿಯೆಂದು ನಗಜೆಯ (ಗಿರಿಕ. ೪-೬೮). [ಸಂ. ನಗಜಾ]

ನಗಣ (ನಾ). [ಛಂದ] ಮೂರು ಲಘುಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಅಕ್ಷರಗಣ (⏑⏑⏑): ಮೂಱು ಲಘುವಾಗೆ ನಗಣಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೦೩-೦೦); ಗುರು ಲಘು ಮೂಱಿರೆ ಮ–ಸ–ಗಣ (ಕೃಬಿಧಿ. ೬೦). [ಸಂ.]

ನಗಣ್ಯ (ನಾ). ೧. ಗಣನೆಗೆ ಬಾರದುದು; ಗಣನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದುದು; ಕ್ಷುಲ್ಲಕ: ಆ ಹೆಬ್ಬುಲಿಯ ಕೂಗಿನ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡುಗಳ ಭಯಂಕರ ರಾವದ ಇದಿರು ನಾಯಿಯ ಬೊಗಳು ನಗಣ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿತು (ಮಲೆಮ. ೨೩೦). ೨. ಗಣನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದವನು; ಕ್ಷುಲ್ಲಕವ್ಯಕ್ತಿ: ಯಾರನ್ನು ಪಾಪಿಗಳು, ಹೇಯರೂ ಎಂದೂ ನಗಣ್ಯರು ಎಂದೂ ಅವರು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಬಂದಿರುವರೋ ಆ ಸಂಸಾರೀ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೇ ಇವರಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುವರು (ನಿಬಂಧ. I, ೬೦). [ಸಂ.]

ನಗತ್ತೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: ಮಲರಗ, ನಗತ್ತೆ (ಪ್ಯಾಜಿ. ೪೦-೭೮೮). [?]

ನಗದಿ 'ನಗದು' ನೋ.

ನಗದಿಗುಮಾಸ್ತ, ನಗದಿಗುಮಾಸ್ತೆ (ನಾ). (ಕಚೇರಿ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ) ಹಣದ ವ್ಯವಹಾರ ನಡೆಸುವ ಗುಮಾಸ್ತ,–ಕಾರಕೂನ,–ಸರಾಫ: ನಗದಿಗುಮಾಸ್ತರೆ, ನಿಮ್ಮ ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೂ ಎರಡುಕಾಸು ಸೇರಿತು! (ಸಂಟರು. ೨೩). **ನಗದಿಗುಮಾಸ್ತೆ**: "ಬ್ಯಾಂಕಿನ ಅಥವಾ ವರ್ತಕನ ಹಣದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯುಳ್ಳವನು; ನಗದಿಗುಮಾಸ್ತ" (Cashier. ಇಂಕನಿ). [ನಗದಿ (<ನಗದು) + ಗುಮಾಸ್ತ)

ನಗದಿಗುಮಾಸ್ತೆ 'ನಗದಿಗುಮಾಸ್ತ' ನೋ.

ನಗದಿಪುಸ್ತಕ 'ನಗದುಪುಸ್ತಕ' ನೋ.

ನಗದಿಬುಕ್ಕು (ನಾ). = ನಗದುಪುಸ್ತಕ: ಹಣಕಾಸಿನ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರವನ್ನು ನಗದಿ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). [ನಗದಿ (<ನಗದು) + ಬುಕ್ಕು]

ನಗದಿಮಾಡು (ಕ್ರಿ). ಹಣವನ್ನು ಕೊಡು,–ಪಾವತಿಮಾಡು: ಈ ಕುಪ್ಪಟೂರ ಸೀಮೆಗೆ ಮೊಗಲರ ಬಗೆ ಹಣ ಸೀಮೆಗೆ ನಗದಿಮಾಡಿದು ಗ ೯೦೦೦ ॥ ವರಹ ॥ ಸೇನಬೋವರಿಗೆ ಗ ೨೦೦೦ ॥ ವರಹ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೨೬೬-೦೩; 1629). [ನಗದಿ (<ನಗದು) + ಮಾಡು$_1$]

ನಗದಿಲೆಕ್ಕ 'ನಗದುಲೆಕ್ಕ' ನೋ.

ನಗದಿವ್ಯವಹಾರ (ನಾ). = ನಗದುವ್ಯಾಪಾರ.

[ನಗದಿ (<ನಗದು) + ವ್ಯವಹಾರ]

ನಗದಿವ್ಯಾಪಾರ 'ನಗದುವ್ಯಾಪಾರ' ನೋ.

ನಗದು, ನಗದಿ (ನಾ). ೧. ಹಣ; ರೊಕ್ಕ; ರೋಖು; ಹಣಕಾಸು: ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಮಾರಿದ ತಕ್ಷಣ ನಗದು ಕೈಗೆ ಬರುವುದೊ, ಅಂಥ ನಗದಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಹಣಪತ್ರಗಳನ್ನು (Liquid Assets) ಕೊಂಡಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಹಣಪ್ರ. ೬೯); ಏನಾದರೂ ಮನೆಗೆ ಬಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಎರಡುಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ನಗದು ಇಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ (ರಂಗಳ. ೦೨೩); ಹೆಂಡತಿಯ ಕೈಗೆ ೧,೫೦೦ ಪೌಂಡುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು . . . ಉಳಿದ ನಗದು, ಸಾಮಾನ ಕೈಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡೆ (ಗಂಪ್ರ. ೦೦೪); ಇಂದು ನಗದು ನಾಳೆ ಸಾಲ (ರೂಢಿ). 'ನಗದುವ್ಯಾಪಾರ', 'ನಗದುಹಣ' ಪರಾ. ನಗದಿ: ೧. ಹಣ ನಗದಿ ಕೊಟ್ಟು ಸಾಮಾನು ಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯಾವಾಗಲೂ ಒಳ್ಳೆಯದು (ಅದುಸಾ. ೦೨೩). 'ನಗದಿವ್ಯಾಪಾರ' ಪರಾ. ೨. = ನಗದಿಗುಮಾಸ್ತ: (Cashier. ಪಾರಿಪಿ. ೦೨).

[←ಅರ. ನಕದ್, ನಕ್ದ್; ಮರಾ. ನಕ್ಕದ್, ನಗದ್, ನಗದೀ; ಹಿಂ. ನಕದ್, ನಕ್ದ್, ನಗದ್, ನಗದೀ]

ನಗದುಗುತ್ತ 'ನಗದುಗುತ್ತೆ' ನೋ.

ನಗದುಗುತ್ತೆ, ನಗದುಗುತ್ತ (ನಾ). ಧನರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ಕಂದಾಯ: (ಕಸಂಗ್ರಾ. ೦೯೯). **ನಗದುಗುತ್ತ**: (ಮೈಗೆಜೆ. IV, ೭೮೦).

[ನಗದು + ಗುತ್ತೆ]

ನಗದುಗೇಣಿ (ನಾ). ಧನರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ಗೇಣಿ,-ಗಂತ್ತಿಗೆ: ಕೆಲವು ತೋಟಗಳು . . . ಬತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳು ನಿಗದಿಯಾದ ತಾಂಗ (ಟಂಕ ?: ಒಂದು ತರ ಹಣ) ನಗದುಗೇಣಿ ಕೊಡಬೇಕು (ಪ್ರವಾಅ. II, ೪೭೩).

[ನಗದು + ಗೇಣಿ (<ಕೇಣ್$_3$)]

ನಗದುಧಾನ (ನಾ). ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವಿಕೆ; ಹಣದ ರೂಪದ ಕೊಡುಗೆ: ಮಧ್ಯಸ್ಥಗಾರಿಕೆ ರುಸುಮುವನ್ನು ಮುಂಗಡವಾಗಿ ಕೊಡುವು ದಿಲ್ಲವೆ? ನಗದುದಾನದಲ್ಲಿ ಬಹುಗುಣವಿದೆ (ಕಮಳ. ೬೦).

[ನಗದು + ದಾನ]

ನಗದುನಾರಾಯಣ (ನಾ). ಐಶ್ವರ್ಯವಂತ; ಲಕ್ಷಾಧೀಶ್ವರ: ವ್ಯಾಪಾರ ದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು, ಕೇವಲ ಎರಡು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅವರು ನಗದುನಾರಾಯಣರಾದರು (ರೂಢಿ). [ನಗದು + ನಾರಾಯಣ]

ನಗದುಪುಸ್ತಕ, ನಗದಿಪುಸ್ತಕ (ನಾ). ಹಣಕಾಸಿನ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರವನ್ನು ಬರೆದಿಡುವ ಪುಸ್ತಕ; ಖಾತೆಕಿರ್ದಿ: (Cash register. ಇಂಕಳನಿ). **ನಗದಿ ಪುಸ್ತಕ**: "ನಗದುರೊಕ್ಕದ ಪುಸ್ತಕ; ನಗದಿಪುಸ್ತಕ; ರೊಕ್ಕದ ಪುಸ್ತಕ" (Cash-book. ಇಂಕಳನಿ). [ನಗದು + ಪುಸ್ತಕ]

ನಗದುಬಹುಮಾನ (ನಾ). ಧನರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ಬಹುಮಾನ: ಉತ್ತಮಕವಿತೆಗಳಿಗೆ ಅವನು ನಗದು ಬಹುಮಾನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು (ಬಂಕಿಮು. ೧೨). [ನಗದು + ಬಹುಮಾನ]

ನಗದುಬೆಲೆ (ನಾ). ಹಣದ ರೂಪದ ಬೆಲೆ; ಹಣ ಕೊಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳುವ ಬೆಲೆ; ಧನಮೌಲ್ಯ; ಸಾಲವಾಗಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಬೆಲೆಗೆ ಬೇರೆಯಾ ದುದಂ,-ವಿರುದ್ಧವಾದುದಂ (Cash price. ಇಂಕಳನಿ).

[ನಗದು + ಬೆಲೆ]

ನಗದುಲಾಭ (ನಾ). ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆದಾಯ: ಪ್ರದರ್ಶನ ಗಳಿಂದ ಪ್ರದರ್ಶಕರಿಗೆ ಆಗುವ ನಗದುಲಾಭ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ (ರಾಮಂರಾ. ೬೦).

[ನಗದು + ಲಾಭ]

ನಗದುಲೆಕ್ಕ, ನಗದಿಲೆಕ್ಕ (ನಾ). ಹಣಕಾಸಿನ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರ,-ಖಾತೆ: "ನಗದು ಲೆಕ್ಕ; ನಗದು ಲೇವಾದೇವಿ; ರೊಕ್ಕದ ಖಾತೆ" (Cash account. ಇಂಕಳನಿ). **ನಗದಿಲೆಕ್ಕ**: (Cash account ಪಾರಿಪಿ. ೦೨).

[ನಗದು + ಲೆಕ್ಕ]

ನಗದುಲೇವಾದೇವಿ (ನಾ). = ನಗದುಲೆಕ್ಕ: "ನಗದು ಲೆಕ್ಕ; ನಗದುಲೇವಾ ದೇವಿ; ರೊಕ್ಕದ ಖಾತೆ" (Cash account. ಇಂಕಳನಿ).

[ನಗದು + ಲೇವಾದೇವಿ]

ನಗದುವ್ಯಾಪಾರ, ನಗದಿವ್ಯಾಪಾರ (ನಾ). ಕೈಮೇಲೆ ಹಣ ಕೊಟ್ಟು ನಡೆಸುವ ವ್ಯಾಪಾರ ರೋಖುವ್ಯಾಪಾರ: (Terms Cash. ಪತ್ರಿಪಿ. ೨೭); ನಗದುವ್ಯಾಪಾರ ತೊರೇ ನೀರಿನ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). **ನಗದಿವ್ಯಾಪಾರ**: ಹಗಲು ಕೊಡು ರಾತ್ರಿ ಪಡೆ ಇಲ್ಲಿ ನಗದಿವ್ಯಾಪಾರ (ಉರ್ದುಗಾ. ೦೦೩).

[ನಗದು + ವ್ಯಾಪಾರ]

ನಗದುಸಂಬಳ (ನಾ). ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ವೇತನ: "ಆದಾಯ ಗಳು" ಎಂದರೆ . . . ನಗದುಸಂಬಳ ಮತ್ತು ಇತರ ಎಲ್ಲಾತರದ ವೇತನ (ಗ್ರಾಮಾಕ. ೮೫). [ನಗದು + ಸಂಬಳ$_1$]

ನಗದುಸಾಲ (ನಾ). ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ಸಾಲ: ಈಗೀಗ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರಿಗೆ ಸರಕಾರದಿಂದ ನಗದುಸಾಲ ದೊರೆಯುವ ಸೌಲಭ್ಯವಿದೆ (ರೂಢಿ). [ನಗದು + ಸಾಲ$_1$]

ನಗದುಸಿಲ್ಕು (ನಾ). ಕೈಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಹಣ; ವಿಂಕ್ಕ ಹಣ: ಸರಕಾರದ (Cash Balance) ನಗದುಸಿಲ್ಕನ್ನು ರಿಸರ್ವ್‌ಬ್ಯಾಂಕು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು (ಹಣಪ್ರ. ೩೦೭). [ನಗದು + ಸಿಲ್ಕು$_4$]

ನಗದುಹಣ (ನಾ). ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಹಣ,-ರೊಕ್ಕ; ರೋಖು: ಆಕೆ ತನ್ನ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದ ನಗದುಹಣವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ತೆಂಬೇಕಾಯಿತು (ಬಂಕಿಮು. ೦೩೩); ಅಷ್ಟಿಷ್ಟು ನಗದುಹಣವೂ ಇತ್ತು (ಅಲ್ಪವಿ. ೦೦೦); ಬ್ಯಾಂಕಿಗೆ ಹೋಗಿ ಚೆಕ್ ಕೊಟ್ಟು ನಗದುಹಣ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಅರ್ಧಗಂಟೆ ಕಳೆದುಹೋಯಿತು (ರಕ್ತಗೋ. ೭೭). [ನಗದು + ಹಣ]

ನಗಧರ (ನಾ). ೧. ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದವನು; ಗೋವರ್ಧನಧರ; ಕೃಷ್ಣ: ನಗಧರನೆತ್ತನೇ ಧನುವನೇಱಿಸನೇ . . . ಪೂರ್ಬನೇಱಿಸುವ ಮಾಟ್ಕೆಯಿನಶ್ರುಮದಿಂ ಪೊಡರ್ಪು ಕೈಮಿಗೆ ರಿಪುವರ್ದನಂ ಧನುವನೆತ್ತಿದ ನೇಱಿಸಿದಂ ಜನಾರ್ದನಂ (ಪಂಪಾಭಾ. ೩-೦೦೦); ನಗಧರನ ನಿಶಿತನಾರಾಚ ಗಣಂ ನಡೆ ಪಾಯ್ದು ರಿಪುಭಟಾರುಣಜಲಧಾರೆಗಳಂ . . . ಪೂತನಿಯ ರಾಂತು ಕುಡಿದರ್ ಧುರದೊಳ್ ಜಗವಿ. ೭-೮೩); ಮುರಹರ ನಗಧರ ಮುಕುಂದ ಮಾಧವ ಗರುಡಗಮನ ಪಂಕಜನಾಭ . . . ನಮೋ ನಮೋ (ಪುರಂದ. ೩-೪೦-೧); ರುಕ್ಮಿಣಿ ಗಂಡುಮಗನಾಗಬೇಕೆನಲೊಡನೆ ನಗಧರ [ಪಾಠಾಂ. ಅಗಧರ, ಅಘಹರ] ಕೊಟ್ಟನಿವಳ್ಗೊಂದು ವರವನು (ಮೋಹತ. ೧೦-೧೦); ನಗುತಲೆಂದನು ವೈಷ್ಣವನು ಕೃತಯುಗದಿ ಹರಿ ಶ್ವೇತಾಂಗ . . . ದ್ವಾಪರದೊಳಗೆ ರಕ್ತಾಂಗ ನಗಧರಂ ಕೃಷ್ಣಾಂಗನೀ ಕಲಿಯುಗದೊಳಾಗಿಹ ನೆಂದು ವೇದಂ ಪೊಗಳುತಿರ್ಪುವು (ಶಂಕರಾ. ೧೦-೩೩). ೨. [ಜೈನ] ಲಕ್ಷ್ಮಣ: ಗಗನೇಚರಸೈನ್ಯಮಿಸುವ ಪೊಸ ಮಸೆಯ ಸರಲ್ ನಗಧರನ ಮೇಲೆ ಪಾಯ್ದುವು ನೆಗೆವಗ್ನಿಮುಖಕ್ಕೆ ಪಾಯ್ವ ಶಲಭಂಗಳವೋಲ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೯-೬೦). 'ಅಗಧರ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಗಧರೆ (ನಾ). ವಸುಧೆ; ಭೂಮಿ: "ಧರಣಿ ಧಾರಿಣಿ . . . ನಗಧರೆ ರತ್ನಗರ್ಭೆ ಬಂಧನಿ ವಿಪುಲೆ ಸರ್ವಂಸಹಾಕ್ಷ್ಮೆಯೆನೆ ನೆಲಕೆ ನಾಮಂ" (ರುಂಗರಾ. ೨೮-೧). [?]

ನಗಧ್ವನಿ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಮಾರುಕೂಗು,-ಮಾರ್ದನಿ,-ಹೊಳಲು: ಜನಮುಱುದನ್ನೆಗಂ ಮುನ್ನಂ ನಯಮಱು

ದಟೀಪಲಾಪೊರ್ಡದು ಮಂತ್ರಿಗುಣಂ ಜನವಾದಂ ನೆಗಟ್ ನಗಧ್ವನಿಪೋಲನು ಕರಣವಾರ್ತೆ ಮಂತ್ರಿಯ ಗುಣಮೇ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೯೩). [ನಗ್ + ಧ್ವನಿ]

ನಗನಂದನ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ವನ,–ಉದ್ಯಾನ : ಆ ಗಿರಿ ತಟದಿಂದವನಂ ಪೋಗಿಸಿ ತದ್ವನನಿವಾಸಮಂ ಕರುಣಿವುದಂತಾಗದೊಡೆ ಮಾಗೀವುದು ನೀಡಾಗದೆ ವೆಜಿತೆಯಿಂದನುಚಿತ ನಗನಂದನವಂ (ಕಲಿಕಂ. ೨-೦೦೨). [ನಗ್ + ನಂದನ]

ನಗನಟ್ಟು (ನಾ). = ನಗನಾಣ್ಯ : ಸುಬ್ಬಣ್ಣ ಹೆಗ್ಗಡೆಯವರಿಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿ ನಗನಟ್ಟುಗಳಿದ್ದರೂ ತಿಮ್ಮಪ್ಪಹೆಗ್ಗಡೆಗೆ ಹೆಣ್ಣುಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೆದರುತ್ತಿದ್ದರು ಹಡೆದ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳು (ಮಲೆಮ. ೩೩); ತೊಡುವುದಕ್ಕೆ ನಗನಟ್ಟು ಆಯಿತು (ದೇವೀಚ್. ೩೦).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ನಗೈನಟ್ಟು; ಈ ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯೆಂದು ಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ]

ನಗನಾಣ್ಯ (ನಾ). ಒಡವೆ, ಹಣ, ಮೊದಲಾದವು; ಆಭರಣ, ಐಶ್ವರ್ಯ ಮುಂತಾದುವು : ಆ ಬಗೆ ನಗನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆ ಒಳ್ಳೆ ಅನರ್ಘ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ನಗಗಳನ್ನು ಆ ಟಂಕಮುತ್ತನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಉಳಿದ ನಗನಾಣ್ಯ ಯಾವತ್ತೂ ಕೋಟಿ ಅರಸುಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೯೮); ಇಂದು ಕಂಡುಬರುವ ಸರ್ಕಾರೀ ಯಂತ್ರದ ಅಂಗೋಪಾಂಗಗಳೆಲ್ಲ . . . ಹಳೇ ನಗನಾಣ್ಯಗಳಂತೆ ಕೇವಲ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕುತೂಹಲದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉಳಿಯುವುವು (ಮೂವಾರ. ೧೬೯); ಅಪರಿಮಿತ ನಗನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಅಮಿತಾನಂದ ಪೂರಿತವಾದ ದಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದನು (ಮುದಿಥ. ೯೨).

[ನಗ್ + ನಾಣ್ಯ (<ನಾಣೆಯ)]

ನಗಪ (ನಾ). = ನಗಪತಿ : ನಗಪಾ[ಚಾರಿತ್ರಂ. ಪ್ರಾ]ಗ್ರದೊಳಂ ಕುಜಪ್ರತತಿಯೊಳ್ ಸರಸೀಕುಳದೊಳ್ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತುಗ್ರನನೀಶನಂ . . . ತಂದಪಂ (ಗಿರಿಜಾ. ೮-೮೩). [ಸಂ.]

ನಗಪಗೆ (ನಾ). ಪರ್ವತಗಳ ಶತ್ರು; ನಗಾರಿ; ಇಂದ್ರ.

ನಗಪಗೆ ಮಗ = ಇಂದ್ರನ ಮಗ; ಅರ್ಜುನ : ನಗಪಗೆ ಮಗನನು ಮೃಗನೆಪವನದಿ ಕಾಳಗ ಮಾಡಿ ಮೆಚ್ಚಿದೆ (ವಿದಾಕ್ಕೆ.೬೬-೦). [ನಗ್ + ಪಗೆ]

ನಗಪತಿ (ನಾ). ೧. ಪರ್ವತಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದವನು; ಪರ್ವತರಾಜ; ಹಿಮವಂತ : ನಗಪತಿಯೆಂದುದುಂ ಸಲಿಸಿ ನಾರದನಾತನ ಕೂಡೆ ರುದ್ರನಂ ಮೃಗಧರಚೂಡನಂ ಶಿವನನರ್ಚಿಸಿ (ಗಿರಿಜಾ. ೯-೬೪). ೨. ಮೇರುಪರ್ವತ; ಮೇರುಗಿರಿ : ನಗಪತಿಗಿದೆ ಪೆರ್ನೊಸಲೆನೆ ಸೊಗಯಿಪ ಪಾಂಡುಕ ವಿಶಾಲ ಶಿಳೆಯೊಳದೇಂ ದಿಟ್ಟಿಗೆ ವಂದುದೊ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦೨-೦೧೦). ೩. ಚಂದ್ರ.

[ನಗ್ + ಪತಿ]

ನಗಮನೆ (ನಾ). ಆಭರಣಗಳನ್ನಿಟ್ಟಿರುವ ಮನೆ; ಖಜಾನೆ (?) : ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಉಂಟಾದ ಚತುಸ್ಸೀಮೆಯೊಳಗುಳ್ಳ . . . ತೋಟ ತುಡಿಕೆ ನಗಮನೆ ವಣಸುಂಕ ಸುವರ್ಣಾದಾಯ ಕಲಕೊಟಾರ ಕಾಲೋಣ ನಿರೋಣಿಯೇನುಂಟಾದ ಸಕಲಾಯ ಸ್ವಾಮ್ಯವನು ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರುಚಿಯಿಂದ ಒಡಂಬಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟ ದಾನಶಾಸನ (ಬಿಟ್ಟಿಅ. ೨೯೦).

[ನಗ್ + ಮನೆ]

ನಗಯಜ್ಞ (ನಾ). ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪೂಜೆ : ಮುಕುಂದಂ ನಗಯಜ್ಞೋಪಯೋಗದ್ರವ್ಯಂಗಳಂ ತಂದು ಮುಂದೆ ನಿಂದಿರ್ದ ನಂದಗೋಪವುರೋಗಮರನನುರಾಗದಿಂ ನೋಡಿ (ಜಗವಿ. ೯-೮೦ ವ). [ನಗ್ + ಯಜ್ಞ]

ನಗರ (ನಾ). ೧. ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ; ಪುರ : "ಪತ್ತನಂ . . . ನಗರಂ, ನಗರೀ . . . ಪುರೀ – ಈ ೧೧ ಪಟ್ಟಣಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೮-೧೩೦); "ನಗರಿಪುಟಭೇದನಂ ಪೂಃ ಪುರಂ ಪತ್ತನಂ . . . ನಗರಮೆನೆ ಪಟ್ಟಣಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೬-೩); ಗ್ರಾಮ ನಗರ ಖೇಡ ಖರ್ವಡ ಮಡಂಬ ಪತ್ತನ ದ್ರೋಣಾಮುಖಂಗಳಂ ವಿಹಾರಿಸುತ್ತಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೬-೨); ಅಳಕಾನಗರೀಶಂ ಬರ್ಪುದೆ ತನ್ನಗರದ ಕಡೆವಟ್ಟು ವರದರೊಳೆಗಂ ದೂರೆಗಂ(ಜಗವಿ. ೯-೦೦೬); ನಗರದ ಮನೆಮನೆದಪ್ಪದೆ ಸೊಗಯಿಸೆ ಬಹುವರ್ಣ ವಿವಿಧಪಟದೊಳ್ಗುಡಿಗಳ್ ನೆಗಟ್ದಿರೆ ಬಹುಪ್ರಕಾರದ ಮುಗಿಲೊಗೆದವುವೆನಿಸಿತಾಗಳಾಕಾಶತಳಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೨-೦೬); ಕರೆಸಿದನು . . . ನಗರದನುಪಮ ವಾರನಾರಿಯರ (ತೊರವೆರಾ. ೦-೫-೨೬); ನೋಡದೋ : ನನ್ನ ಪದತಲದಿ ಎಂಬಂತೆ ನಗರ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಜೀವನಂ (ಚಿಕ್ಕ ಕಾ. ೨೯-೩೬); ಕನ್ನಡಿ ಹೇಗೆ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಚಿಹ್ನವೋ ಹಾಗೆ ನಗರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣಕಾಲೆ (ಈಳಕ. ೧೧೮). ೨. ವರ್ತಕರ ಸಂಘ; ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಸಂಸ್ಥೆ; ಕೊತ್ತಳಿ : ಶ್ರೀರಾಮಪುಣ್ಯಾಪಲ್ಲಭೇನ ಲಿಖಿತವಿದಂ ಶಾಸನಂ ಭವಗವಣ್ಣನು ಚನ್ನಗವಣ್ಣನು ಎಡೆವೊಟಲ್ನಾಡು ಬನವಸಿಯ ನಗರಮುಂ ಸಕ್ಷಿ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ, ೫೭೦-೩೮; ೬೯೨); ಅಲಂದೆಯ ನಗರಂ ದೇವರಿಗೆ ಪಡುಜಾದ ವೇಜಾಂಗಯ್ಯತ್ತಲೆಯಂ ಬಿಟ್ಟರಿಂತಿನಿತುಮಂ ನಗರಮಹಾಜನ ಪಂಚಮಠಸ್ಥಾನಮಾಚಂದ್ರಾರ್ಕ ಸ್ಥಾಯಿಪರಂ ನಡಯಿಸುವರು (ಎಇ. XXVIII, ೩೫-೫೮; 1032); ಟಿಬುವತ್ತು ಕೊತ್ತಳಿಯುಂ ನಗರದ ಪಶವರ್ತಿಗಳುಮಿಬ್ಬ (ಇಆ. V, ೩೯೩-೧೮; 1093). ೩. ವರ್ತಕಸಂಘದ ಸದಸ್ಯ : ಸುರಪತಿಯುಂತೆ ಸರ್ವವಿಬುಧಾಶ್ರಯರ್ . . . ಅಹಿರಾಜನನ್ತೆ ನಿಖಿಳಕ್ಷಮೆಗಾಸ್ಪದರೆನ್ದೊಡೀಗಳಾದ್ದೋರೆಯರೊ ಬಳ್ಳಿಗಾವೆಯ ಮಹಾನಗರಂಗಳೊಳೀ ಧರಿತ್ರಿಯೊಳ್ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೧೦-೪೩; 1129); ಶ್ರೀಮತು ಕುಬೇರ ವಂಶಾನ್ವಯರಪ್ಪ ಶ್ರೀಮದಶೇಷ ನಗರಂಗಳು ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ಕೊಡುವನ್ತಾಗಿ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೯೫-೩೦; 1172). [ಸಂ.]

ನಗರಂಜಿತ (ನಾ). [ಛಂದ] ಕೃತಿ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಒಂದು ವೃತ್ತ : ರಾಜಚತುಷ್ಯಯಮೋಳಿಯೊಳ್ಪೆತರೆ ಪಾವಕಾನಿಲರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೋಜೆಯೊಳೊಂದಿ ಹರೀಶ್ವರರಾಗಿರೆ ಮಿಶ್ರಮಂ ದಿನನಾಥರೊಳ್ ರಾಜಿಸುತುಂ ನಿಲೆ ನಾಕಿಗನಿಂದುರು ರೂಢಿವೆತ್ತಿರೆ ಸಂದುದಿಂತೀ ಜಗದೊಳ್ನಗರಂಜಿತಮೆಂಬುದು (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೭೮).

[ಸಂ.]

ನಗರಕ (ನಾ). = ನಗರಪಾಲಕ : ನಗರರಕ್ಷಣೆಯು ನಗರಪಾಲಕ ಅಥವಾ ನಗರಕನೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು (ಭಾಇಪ್ರ. ೬೬).

[<ಸಂ. ನಾಗರಕ]

ನಗರಜೀವನ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವಿಕೆ; ಪಟ್ಟಣದ ಬದುಕು : ಹಳ್ಳಿಯಜೀವನ ನಗರಜೀವನಕ್ಕಿಂತ ಸರಳವಾದುದು (ರೂಢಿ).

[ನಗರ + ಜೀವನ]

ನಗರತ್ತ, ನಗರ್ತ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡುವವನು; ಒಂದು ವೈಶ್ಯ ಪಂಗಡದವನು; ನಾಡಸೆಟ್ಟಿ : ಉಗ್ರಕಾಮೇಶ್ವರಕ್ಕೆ . . . ನರಟ್ಟೂರಾಪನ್ನಿರ್ಪ್ಪಳ್ಳಿಯ × × × ಎಲ್ಲಂ ಕಣ್ಣುಗವಪಾನವುಂ ನಗರತ್ತೂರು ಪೆಚ್ಚಿಗದೇಉಗೆ ಕೊಟ್ಟರ್ (ಎಕ. IX, ಹೊಸಕೋ ೮೨-೫; ಸು. ೬೫೦); ಉತ್ತನೂರ ಮಡವಳದ ಗಲುರಿದೇವಿಯ ಸ್ಥಾನಿಕ ಕೂರಣಕೊಳ ಆದವುಗಳೂ ನಗರತ್ತರೂ ಮಂಗರಸಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಕೆಚಿಯ ಕಟ್ಟು ಕೊಡಗಿಯ ಮಾನ್ಯದ ಗದ್ದೆಯ ಶಾಸನ (ಎಕ. X, ಮುಳಬಾ. ೧೩೦-೩; 1407). ನಗರ್ತ : ಪೈರುಗಳಂ ತಂದು ತುಂಬಿ ಬ್ಯಾರವಂ ಮಾಡುವ ಬೆರಿಯರು ಬಾಜಿಗರು ನಗರ್ತರು (ಸೌಗಂಧಿ. ೧೩೫-೪); ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿ ನಗರತ್ತಾರ್ ಎಂದು ಒಂದು ಜನಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಎಂದರೆ ನಗರದವರು. ಇದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಗರ್ತರು ಎಂದು ವಾಡಿಕೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ನಿಜದಲ್ಲಿ ಇದರ ಅರ್ಥ ನಗರದ ಎಂದು. ಆದರೆ ಈಗ ಈ ಪದ ಒಂದು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿದೆ(ನಮ್ಮನು. ೧೧೬).

ನಗರ್ತಪೇಟೆ, ನಗರ್ತರ ಪೇಟೆ = ನಗರ್ತರ ಪೇಟೆ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಇರುವ, ಪಟ್ಟಣದ ಒಂದು ಭಾಗ; ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುವ ಸ್ಥಳ; ಪೇಟೆ ಬೀದಿ : ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನಗರ್ತಪೇಟೆಯಿದೆ (ರೂಢಿ) : ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನಗರ್ತರ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಸರಾಫ್ ಅಂಗಡಿಗಳಿವೆ (ರೂಢಿ).
[←ತಮಿ. ನಕರತ್ತು, ನಕರತ್ತು/ಸಂ. ನಗರ]

ನಗರನಿವಾಸಿ (ನಾ). ನಗರದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುವವನು ; ಪೌರ : ನಗರವು ಶುಚಿಯಾಗಿರಬೇಕಾದರೆ, ನಗರನಿವಾಸಿಗಳೇ ಹೊಣೆಗಾರರಾಗಬೇಕು (ರೂಢಿ).
[ನಗರ + ನಿವಾಸಿ]

ನಗರನೈರ್ಮಲ್ಯ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದ ಶುಭ್ರತೆ,-ಸ್ವಚ್ಛತೆ : ನಗರನೈರ್ಮಲ್ಯದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮುನಿಸಿಪಾಲಿಟಿಯು ವಹಿಸುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ).
[ನಗರ + ನೈರ್ಮಲ್ಯ]

ನಗರಪಾಲಕ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನು ; ಪುರಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯ ; ಮುನಿಸಿಪಾಲಿಟಿಯ ಸದಸ್ಯ ; ನಗರರಕ್ಷಕ : ನಗರಪಾಲಕರು ಇತ್ತ ಕಡೆ ಗಮನವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತಿಲ್ಲ (ನಂಟರು. ೪೪).
[ನಗರ + ಪಾಲಕ]

ನಗರಪಾಲಿಕೆ (ನಾ). ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರವುಳ್ಳ ಪುರಸಭೆ,-ಪೌರಸಂಸ್ಥೆ ; ಮುನಿಸಿಪಾಲಿಟಿ : ಯಥಾಶಕ್ಯವಾಗಿ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದ ಸದಸ್ಯರು, ಆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯ ನಗರಪಾಲಿಕೆಗಳ ಜಿಲ್ಲಾಮಂಡಲಿಗಳ . . . ನಿರ್ವಾಚಕಮಂಡಲಗಳಿಂದ ನಿರ್ವಾಚಿತರಾಗತಕ್ಕುದು (ಭಾಧಾನ. ೯೦).
[ನಗರ + ಪಾಲಿಕೆ]

ನಗರಪಿತೃ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ತಂದೆಯಂತಿರುವವನು ; ಮುನಿಸಿಪಾಲಿಟಿಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿ : ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಹರಡುವ ಕಾಲರಾ ಮುಂತಾದ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕರೋಗಗಳ ಪ್ರತಿಬಂಧಕೋಪಾಯವನ್ನು ನಗರಪಿತೃಗಳು ಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). [ನಗರ + ಪಿತೃ]

ನಗರಮಹಾಸಭೆ (ನಾ). = ನಗರಪಾಲಿಕೆ : "ಪೌರಸಂಸ್ಥೆ, ನಗರಮಹಾಸಭೆ" (Municipal Corporation. ಪಠ್ನಿ. ೩೫). [ನಗರ + ಮಹಾಸಭೆ]

ನಗರಮುಸ್ತೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ವ್ಯುಕಿಗಿ. ೩೮-೫೪೭).
[ಸಂ. ನಗರಮುಸ್ತಾ]

ನಗರರಾಜ್ಯ (ನಾ). ಒಂದೊಂದು ಪಟ್ಟಣವೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ರಾಜ್ಯವಾಗಿರುವುದು,-ಸ್ವತಂತ್ರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು : ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಏಳನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಗ್ರೀಸ್‌ನಲ್ಲಿ . . . ನಗರರಾಜ್ಯಗಳು (City States) ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿದುವು (ಅರಿಶಾ. ೨೦೮).
[ನಗರ + ರಾಜ್ಯ]

ನಗರಲ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು ; P ಮೈಸೂರುಜಿಲ್ಲೆಯ ನಂಜನಗೂಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಗಿನ ನಗರ್ಲೆ : ಶ್ರೀಮತ್ಪೃಥ್ವೀನಂಗಳ್ಗೆ ವಿದ್ಯಾಧರಯ್ಯಂ ಬಿನ್ನಪಂಗೆಯ್ದು ನಗರಲ ನನ್ನಯ್ಯನ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ಮುತ್ತುರೆಯುಂ ಪಡೆದುಕೊಟ್ಟಂ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೧೬೫-೫ ; 970?). [?]

ನಗರವರ್ಧಕಿ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವವನು ; ಶಿಲ್ಪಿ : ನಗರವನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಬಯಸುವ ನಗರವರ್ಧಕಿಯು ಮೊದಲು ನಗರದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವನು (ಬುದ್ಧಚ. ೪೫). [ನಗರ + ವರ್ಧಕಿ]

ನಗರವಾಸ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವಿಕೆ,-ಜೀವನ ನಡೆಸುವಿಕೆ : ನಗರವಾಸಕ್ಕಿಂತ ಗ್ರಾಮವಾಸ ಸರಳತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ).
[ನಗರ + ವಾಸ]

ನಗರವಾಸಿ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು ; ಪಟ್ಟಣಿಗ : ನಗರವಾಸಿಗಳಿಗಿಂತ ಗ್ರಾಮೀಣರು ಹೆಚ್ಚು ಆರೋಗ್ಯಶಾಲಿಗಳು (ರೂಢಿ).
[ಸಂ. ನಗರವಾಸಿನ್]

ನಗರಶೋಧಕ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದ ಕಾವಲುಗಾರ, - ಪಹರೆಯವನು.
[ನಗರ + ಶೋಧಕ]

ನಗರಶೋಧನ (ನಾ). = ನಗರಶೋಧನೆ. [ನಗರ + ಶೋಧನ]

ನಗರಶೋಧನೆ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದ ಪಹರೆ : ಪಾದರಿಯನಜಸಿ ಪಿಡಿದುರುವಣಿಸಿ ದರ್ನಗರಶೋಧನೆಯ ತಳವಾರರಂತೆ ಬನದೊಳ್ಪಣ್ಗಳು (ಕ್ರಿಮಿಥಾ. ೮-೩೨).
[ನಗರ + ಶೋಧನ]

ನಗರಶೋಭನೆ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರವಾಗಿರುವವಳು; ವಾರಸ್ತ್ರೀ; ಗಣಿಕೆ ; P ಈ ಅಭಿಧಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದವರು ಅಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಪವತಿಯರಾದುದರಿಂದ ನಗರದಲ್ಲಿ ಯಾರೊಬ್ಬರ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ವತ್ತೂ ಆಗದೆ, ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಸ್ವತ್ತಾದವರು. ಹೀಗೆಂದು ಜನಪದ ತೀರ್ಮಾನಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ 'ನಾಗರಸ್ತ್ರೀ' ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ವರ್ಗದ 'ಗಣಿಕೆ'ಯರು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಲಭಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರು ಬೆಲೆವೆಣ್ಣುಗಳಾದರೂ ಇವರ ಬೆಲೆ ತುಂಬಾ ದುಬಾರಿ, ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಅಡ್ಡಕಾಸೀ' (ಅರ್ಧಕಾಶೀ) ಎಂಬ ನಗರಶೋಭನೆಗೆ ಒಂದು ರಾತ್ರಿಗೆ ಕಾಶೀನಗರದ ಹುಟ್ಟುವಳಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ತೆರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆಮ್ರಪಾಲಿ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವಳು : ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಅವಳಂತಹ ನಗರಶೋಭನೆಯಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ, ಎಂದು ಬಿಂಬಸಾರನು ಖಿನ್ನನಾದನು (ಹತ್ತುತು. ೯೯). 'ನಾಗರಸ್ತ್ರೀ' ನೋಡಿ. [ನಗರ + ಶೋಭನೆ]

ನಗರಶ್ರೇಷ್ಠಿ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರಧಾನವ್ಯಕ್ತಿ : ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಚಂದನದಾಸಸೆಟ್ಟಿಗೆ ಸರ್ವನಗರಶ್ರೇಷ್ಠಿಪದವಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (ರಾಕ್ಷಮು. ೦೦೮). [ನಗರ + ಶ್ರೇಷ್ಠಿ]

ನಗರಸಭೆ (ನಾ). ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರವುಳ್ಳ ಪುರಸಭೆ,-ಪೌರಸಂಸ್ಥೆ ; ಮುನಿಸಿಪಾಲಿಟಿ : ಎಲ್ಲಿಯಾದರು ಕಸರು ಕಡ್ಡಿಯ ಹುಡುಕಿ ತೆಗೆಯಿರಿ ನೋಡುವ ಕೆಸರೂ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ನಡೆಯಿರಿ ನಗರಸಭೆಗೇ ತೂರುವ (ನೆಂಮು. ೦೨-೧೮) ; ನಗರಸಭೆ ಮತ್ತು ಕೆಲಸಗಾರರು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪುವಂತಾಗಲಿ (ಆಪನಾ. ೧೩೪).
[ನಗರ + ಸಭೆ]

ನಗರಸೌಂದರ್ಯ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದ ಅಂದ,-ಶೋಭೆ : ನಗರಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ನಾಗರಿಕರು ಇದ್ದ ರೀತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರವಾಸಿಗಳು ಬರೆದಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ನಗರ + ಸೌಂದರ್ಯ]

ನಗರಾಖ್ಯಾನ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದ ವರ್ಣನೆ : ನಗರಾಖ್ಯಾನಮೆಂಬುದು ನಗರವ್ಯಾವರ್ಣನಂ (ಶಾವುಂ. ೧೨). [ಸಂ.]

ನಗರಾಜ (ನಾ). = ನಗಪತಿ ೧ : ಮಾನಿತನಗರಾಜನತುಳಘನಹಿಮತೇಜಂ (ಹಮ್ಮಿ.ರ. ೦-೪೩); ಕರೆತಾರೆ ಕಾಮಿನಿ ಕಮಲಜಪಿತನ . . . ನಗರಾಜವೈರಿಯ ಮಗನ ಬೀಗನ (ಕನಕ. ೯೩-೨). [ನಗ + ರಾಜ]

ನಗರಾಡಳಿತ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ,-ಆಳ್ವಿಕೆ : ನಗರಾಡಳಿತವು ನಗರಸಭೆಗೆ ಸೇರಿದುದಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). [ನಗರ + ಆಡಳಿತ]

ನಗರಾಧಿಕಾರಿ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಮಾಡುವವನು; ಪುರದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವನು : ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ನಗರಾಧಿಕಾರಿ ಭಾವನೂ, ಆತನ ಹಿಂದೆ ಹಿಂಗಟ್ಟುಮುರಿಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಂಡು ಇಬ್ಬರು ಕಾವಲುಗಾರರೂ ಬರುವರು (ಶಾಕುಂತ. ೭೫-೧).
[ನಗರ + ಅಧಿಕಾರಿ]

ನಗರಿ (ನಾ). = ನಗರ ೧ : "ನಗರಂ ಪುಟಭೇದನಂ ಪೂಃ ಪುರಂ ಪತ್ತನಂ ನಿಗಮಂ ಪುರೀ ಪ್ರಜಾಸ್ಥಾನಮಾ ದುರ್ಗಮೆನೆ ನಗರಮೆನೆ ಪಟ್ಟಣಂ" (ಮಂಗರಾ. ೫೭-೩) : ಚರಿಸುವುದು ರಥವೊಂದು ವಾಗೀಶ್ವರನ ಪುರಿಗೆ . . . ಉರಗರಾಜನ

ನಗರಿಗದಜಿೀ ಧರೆಯೊಳಗೆ ಹೆಸರಾದುದಾ ಭೂವ ಶಿರೋರತ್ನಂಗೆ ದಶರಥ ನೆಂಬ ಗಣನಾಮ (ತೊರರಾ. ೧-೩-೨೧) ; ನಾಗವೇಣಿ ನಗರಿಗೆ ನಾಂ ಪೋಗಿ ಬರುವೆನೆ (ಶಾಕುಂತ. ೪೪ ಅಡಿಟಿ). [ಸಂ. ನಗರೀ]

ನಗರಿಗ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು ; ನಾಗರಿಕ : ನಗರದಿ ಗೂಢದಲ್ಲಿ ನಡೆವ ವೇಳೆಯಲಿ ನಗರಿಗರ ಬಾಳುವೆಯ ಕೆಲವೆರಡು ಅವಸರವ ಕಂಡು (ನವರಾ. ೩-೨). [ನಗರ + -ಇಗ]

ನಗರಿಪು (ನಾ). = ನಗವಗೆ : ನಗರಿವುಗೆ ಚಿಂತೆ ಸಂತಸಮೊಗೆದುದು ರವಿ ರಾಗವಳಿದಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೮೦). [ನಗ$_4$ + ರಿಪು]

ನಗರೀಕರಣ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸುವುದು ; ಪಟ್ಟಣ ಜೀವನದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರುವುದು : ಜನಪದಜೀವನದ ಮೇಲೆ ನಗರೀಕರಣದ ಪ್ರಭಾವ ಬಿದ್ದಷ್ಟೂ, ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಪರಿಚಯ ಹೆಚ್ಚಿದಷ್ಟೂ ಜನಪದದ ಮೂಲಸೊಗಸು, ದೇಸೀಸೊಗಡು ಕಡಿಮೆ ಯಾಗುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ (ಸುವರ್ಣ. ೩೩). [ಸಂ.]

ನಗರು (ಕ್ರಿ). ಏದುಸಿರು ಬಿಡು ; ಏದು ; ತೇಕು : ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಎಮ್ಮೆ ನಗರುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). [?]

ನಗರೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ನಗರೂರ ಬೆಳ್ಳಿಯರುಂ ಮಾರವೂರ ವಣ್ಣಾಕರುಂ (ಮೈಆರಿ. ೦೪೨೭, ೦೦೮-೪೪ ; 726). [ನಗರ + ಊರ್]

ನಗರೆ$_1$ (ನಾ) ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಂವಾಸನೆಯುಳ್ಳ ಬೇರು,-ಗಡ್ಡೆ ; ಭದ್ರಮುಸ್ತೆ ; ಕೊನ್ನಾರಿ : ಮೇಲು ಚಂದನಮುಂ ನಗರೆಯುಂ ಹೋಲಿ ಸುವಡೆ ಸಮಾನವಹುದೇ (ಬಸವು. ೪೯-೩೫) ; ಅಗರು ಚಂದನ ಪಟ್ಟಿ ರುಳ್ಳಿ ಬಪ್ಪಂಬುಧಿ ನಗರವಾಳುವ ನರಪತಿಗೆ ನಗರೆ ಕಂಬಳಿ ಪೀಲಿಗಳನುಳ್ಳ ನಾಡಿನ ವಿಗಡಮನ್ನೆಯರು ಪಾಸಟಯೆ (ಕಂರಾಶಾಂ. ೦೦-೨೦). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಬೀಜ, ಕಾಯಿ, ಹಣ್ಣು : ನಗರೆ[ಪಾಠಾಂ. ರಿ]ಯ ಗೊಟ್ಟೆಯನರೆದಾಮುಗಳಿಕ್ಕಿದ ಹಿಕ್ಕೆ ಸಹಿತಮೆಣ್ಣೆಯೊಳೊಂದರ್ ಬಗೆದೆಡೆಯೊಳ್ ಧೂಪಮನಿಕ್ಕುಗೆ ತದ್ಗೃಹದಿಂದೆ ಮೂಷಕಂ ಪೊಱಮಡುಗುಂ (ಚತುದ. ೧೩-೮೪); ನಗರೆಯೆಲೆ ಕನಕಪತ್ರವುಮೊಗನಿಯ ತಿಗುಡಿಂತಿವೆಲ್ಲಮಂ ಕೊಟ್ಟದೊಳಿಕ್ಕುಗೆ ವಾಜಿಗೆ (ಅಶ್ವಶಾ. ೦೦-೪೪) ; ಹಾಲೆ ಬದಿರಿಪ್ಪೆ ಹುಣಿಸಂಕೋಲೆಲಚಿಯ ಬಾಗೆ ನಗರೆ . . . ಬನ್ನಿ ಹೊನ್ನೆಯ ತರುಗಳ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೪-೬೯) ; ಬೆಳಲು ಬಿಲ್ವತ್ರ . . . ತುಂಬುರ ನಗರೆ ಮುಂತಾದ ವಣ್ಗಳ ತಂದರಾಲ್ದನ ಬಳಿಗೆ (ಕೋಹಕ. ೧೯-೩೬) ; ಹಾವುವೆ ಕೈಯಬೇರು, ನಗರೆಯ ಬೀಜ ಇವಂ ಎಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಟ್ಟು ಪೂಸಲು ಗಂಡಮಾರೆಯು ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿವೈವಿ. ೮೦) ; ನಗರೆ, ದೊಡ್ಡಕಾರೆ, . . . ಒಳ್ಳೆಕಾರೆ (ಮೈಹಿಗಿ. ೬೬-೦೩೪೯). [ದೇ. ? ತೆಲು. ನಗಿರ]

ನಗರೆ$_2$ 'ನಕರ$_1$' ನೋೀ.

ನಗರೆ$_3$ (ನಾ). ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ (?):"ವೇಟುವೊಡೆ ಕೇಮಿ ಅರಯ ಮುದ್ದಣಂ . . . ಹತ್ತು ದಶಕಂಸ ಕಾರತಯ ನಗರೆಯಾಗಿ ತೇಯುಂ . . .ಬೆಟ್ಟು ಪಣವೆನಲು ನೀರಿದೆಯನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೨-೪). [?]

ನಗರೆವಳ್ಳ (ನಾ). (ನಗರ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ) ಒಂದು ಹಳ್ಳದ ಹೆಸರು : ಅನ್ತೆ ಬಂದು ಪಾಲಕಟ್ಟಿಗನೆ ಬಂ ಪುಣಸೆಯುಂ ಅನ್ತೆ ಬನ್ದು ನಗರೆವಳ್ಳದಿ ಮೂಡಣಬೇಲಿಯಿಂ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೦೩೯-೦೬ ; 915 ?). 'ನಗರಲ' ವರಾ. [ನಗರೆ ? + ಪಳ್ಳ]

ನಗರೋಪಕಂಠ (ನಾ). ಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪ ; ಪಟ್ಟಣದ ಹತ್ತಿರದ ಪ್ರದೇಶ.-ನೆರೆಹೊರೆ : ಜೀಯ ಬಲೆಗಳ ತೆಗಸು ನಡೆ ನಿರ್ದಾಯದಲಿ ನಿಮ್ಮಡಿಯ ಬೇಟೆಗೆ ರಾಯ ಮೃಗವೈತಂದವವೆ ನಗರೋಪಕಂಠದಲಿ (ಕುಪ್ಪಾಅ. ೬೨-೦೩). [ನಗರ + ಉಪಕಂಠ]

ನಗರ್ತ 'ನಗರತ್ತ' ನೋೀ.

ನಗಲಿಕ (ನಾ) ಮೀನು ಹಿಡಿಯುವವನು ; ಬೆಸ್ತ (?) : ಅಟಕರಿ, ಬಣ್ಣ ಗಾರ, ಬೀಮಗ್ಗ, ದೇವಾಂಗ, ಜಾಡ, ನಗಲಿಕ, ಪಟ್ಟೆಗಾರ, ಸಾಲೆ, ಸೇಣಿಯ (ತುಕುನಾ. ೦೭೩). [< ನಗಲು ? + -ಇಕ]

ನಗಲು, ನಕುಲು$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೀನು : ಬೀಚ ಚಿಪ್ಪಲು . . . ನಗಲು[ಪಾಠಾಂ. ನರಗ, ನಲಗು] ಹೆಲ್ಲರಂ ಬಂಕರುಂ ಹಳಲೆ ಕಪ್ಪೆ ಗಳೊಱಲೆ ಬೋಟೆ ಗಿಜ಼ಿಲುಗಳೆಂಬ ಹೊಳೆವಳೆಯ ಮೀನ್ಗಳಂ ತವಿಸುತಿಹ ಬೇಡರಂ ನೋಡಿದಂ ಭೂಪಾಲನು (ಹರಿಕಾ. ೩-೯೭). ನಕುಲು$_2$: ಬಾಣಾ ವಳಿಯ ತಡಿಕೆಯಲಿ ಹೊಯ್ಯುವ ನಕುಲಜಾತಿಯನು (ಕುಪ್ಪಾಕ. ೨೨-೨೯). [?]

ನಗವರ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪರ್ವತ : ಹಾ ನೃಪಕುಲವಿದಿತಸುವೃತ್ತರಿರಾ ಹಾ ನಗವರಸನ್ನಿಭಚಿತ್ತರಿರಾ (ಜೀವಸಂ. ೨೪-೯೬ ರಗಳೆ). [ನಗ$_4$ + ವರ$_3$]

ನಗವಾಯ್ (ನಾ). ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎದ್ದಿರುವ ಪೀಠ : ನಗವಾಯಿಂ ಕುಮುದಂ ಗಳಿಂ ನೆಗೆದ ಜಂಘಾಕಾಂಡದಿಂ ರನ್ನವಟ್ಟಿಗೆಯಿಂ ದಂಡಲತಾವಿಚಿತ್ರ ಮಯ ಪತ್ರವ್ರಾತದಿಂ ಘಂಟಿಯಿಂ ಬಗೆಯಂ ಬಲ್ಪೆಜ಼ಿಗೆಯ್ವ ಪುತ್ರಳಿಗಳಿಂರಂಗ ಸ್ಥಳೀಸ್ತಂಭಮಾವಗಮೊಪ್ಪುತ್ತಿರೆ ರಂಜಿಕುಂ ಹರಿಹರಶ್ರೀದೇವತಾ ಮಂದಿರಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೨೫-೬೬ ; 1224) ; "ನಗವಾಯ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಕೇತ ಶಬ್ದಗಳು" (ಶಾಪಮಂ. ೨೯೫ ಟಿಪ್ಪಣಿ). [?]

ನಗವೃಂದ (ನಾ). ಪರ್ವತಗಳ ಸಮೂಹ,-ಗುಂಪು. 'ನಗವೃಂದಾಧಿಪ' ವರಾ. [ನಗ$_4$ + ವೃಂದ]

ನಗವೃಂದಾಧಿಪ (ನಾ). = ನಗಪತಿ ೧ : ನಗವೃಂದಾಧಿಪ ಕನ್ಯಕಾಧಿಪತಿಗಾದಾ ತುತ್ತುತುತ್ತಿಂಗೆ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಕೂರ್ತರ್ಪಿಸುತಿರ್ದದೊಂದು ದಿವಸಂ (ಉದ್ಭಟ. ೦೨-೦೯). [ನಗವೃಂದ + ಅಧಿಪ]

ನಗವೆಣ್ಣೆ 'ನಗೆವೆಣ್' ನೋೀ.

ನಗವೈರಿ (ನಾ). ಪರ್ವತಗಳಿಗೆ ಶತ್ರುವಾದವನು,-ಇಂದ್ರ : ಭೂರುಹ ಮಿದು ದಿವ್ಯಂ ಬಿಡಬಾರದೆನಲ್ ದೇವ ರಾಜ್ಯಕಂಠಿಕೆ ತನಗಿಂ ಬಾರದು ಬಕರ್ಗಂ ತನ್ನಗವೈರಿಯ ಕಂಠಕ್ಕೆ ಮತ್ತುದರ್ಶನಚಕ್ರಂ (ಜಗವಿ. ೦೩-೩೨). [ನಗ$_4$ + ವೈರಿ]

ನಗಶರ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನು ಸಂರಿಸುವ ಬಾಣ : ನಗಶರವನ್ನು ಕವಿಸಿದ ಚಿನುಮಯಾತ್ಮಕಳಾದ ದೇವಿಯ ತನುವಿನ ಮೇಲುರುಳಿದವು ಮಹಪರ್ವತ ಗಳು (ದೇವೀಮ. ೦೬೦-೦೦). [ಸಂ.]

ನಗಶಿಖರ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ಅಗ್ರಭಾಗ,-ತುದಿ: ನಗಶಿಖರಾಗ್ರದಿಂ ಸರಭಸಂ ನೆಗೆವಚ್ಚರಿಯುನ್ನತಸ್ತನಂ ಮಿಗೆ ಮುಗಿಲಂ ಪಳಂಚಲೆದು ಪೊಯ್ಯೆ . . . ಮೇಣದು ಶೋಕರಾಪವಮಂ ನೆಗಳ್ದೊ ತಳ್ತದೆಂಬಿನಮುಱುಂಬಮದೊಪ್ಪುಗು ಮಂಬುದಸ್ತನಂ (ಕಲಕಂ. ೦-೯೭). [ನಗ$_4$ + ಶಿಖರ]

ನಗಸಾನು (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು,-ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶ : ನಗಸಾನು ಕಲಂ ಮನುಜರ್ಗಗೋಚರಂ ಕಟ್ಟಿ ಗುಡಿಯನಿರ್ದಪರಾರ್ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೦-೫೦) ; ಬಗಿದು ಪುಗಲ್ಕರಿದೆಲ್ಲಿಯುಮೊಗೆದ ಮರಂ ಪೊದಱು ಬಳ್ಳಿ ಗಿಡು ವೆಂಬಿವಱಿಂ ಮಿಗಿಲೆನಿಪ ಬಲ್ಲೆ ನಗಸಾನುಗಳೊಳದಂತಾವ ಮಯ್ಯೊಳಂ ಪುದಿದಿರ್ಕುಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೪೭). [ನಗ$_4$ + ಸಾನು]

ನಗಸಾರ 'ನಗಂಸಾರ' ನೋೀ.

ನಗಸುತಾವರ (ನಾ). ಪಾರ್ವತಿಯ ಪತಿ ; ಈಶ್ವರ ; ಶಿವ : ನಗಸುತಾವರ ನೊಲುಮೆ ನೆಟ್ಟನೆ ಸೊಗಸಿಹುದು ನಿನ್ನಗ್ರಜಗೆ (ತೊರರಾ. ೬-೩-೫೦). [ಸಂ.]

ನಗಸುತೆ (ನಾ). ಪರ್ವತರಾಜನ ಮಗಳು ; ಪಾರ್ವತಿ : ಕರೆತಾರೆ ಕಾಮಿನಿ ಕಮಲಜಪಿತನ , . . ನಗಸುತಾಪತಿಕಾಯದೊಳು ಮೂಡಿಹನ (ಕನಕ. ೪೩-೨). [ನಗ$_4$ + ಸುತೆ]

ನಗಹರ (ನಾ). ೧. = ನಗವೈರಿ : ನಗಹರನ ಗಣಿಕಾಶಿರೋಮಣಿ ಮಿಗೆ ದಯಾಮತಿಯಿಂದೆ ಬೋಧಿಸೆ ಬಗೆದು ತಾನಿಂತೆಂದಳು (ಬಸಪು. ೪೦-೫). ೨. [ಛಂದ] ಇಂದ್ರಗಣ ; ನಗಣ : ನಗಹರೇಂದುಗಣತ್ರಿತಯಂಗಳ ಮುಂದಗಲದೀಶ್ವರನಿರ್ದೊಡೆ . . . ಅಭ್ಯುದಯಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೪೦). [ನಗ$_4$ + ಹರ]

ನಗಾಗ್ರ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿ,-ಶಿಖರ : ಕ್ಷಿತಿಜಂ ಹತ್ತಿಱಿಲಿನಜಂ ಚತುರ್ಥದೊಳ್ . . . ಇರೆ ನಗಾಗ್ರದೆ ಮಡಿಗಂ (ಜಾತತಿ. ೨೩-೪) ; ಬಂದು ತಪೋನಿವೇಶನಮನೀಕ್ಷಿಸಿ ಬರ್ಪ ನಿದಾಘಕಾಲದೊಳ್ ಸಂದ ನಗಾಗ್ರದಲಿ ನಿಲವೇಳ್ಕುಮೆನುತ್ತಮೆ ನಿಂದು (ಗಿರಿಜಾ. ೯-೨) [ನಗ$_4$ + ಅಗ್ರ$_1$]

ನಗಾಗ್ರಣಿ (ನಾ). ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು : ಅಗ್ರಹಮಂ ಬಿಸುಟುದುವೆ ನಗಾಗ್ರಣಿಯೆಂದಿದನೆ ನೋಡೆ ಬಲಗೊಳ್ವುವು ನಿರ್ವ್ಯಗ್ರತೆಯಿಂ ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯಗ್ರಹನಕ್ಷತ್ರತಾರಕಾನಿಕರಂಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೨-೩೦). [ನಗ$_4$ + ಅಗ್ರಣಿ]

ನಗಾಟ (ನಾ). ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನಗುವಿಕೆ : ಅವರ ನಗಾಟದ ಗದ್ದಲವನ್ನು ಕೇಳಿ ಮಗು ಎದ್ದುಬಿಟ್ಟಿತು (ರೂಢಿ). 'ಕೂಗಾಟ' ಪರಾ. [ನಗು$_1$ + ಆಟ]

ನಗಾಡು (ಕ್ರಿ). ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನಗು,-ನಗೆಯಾಡು : ಮಗುವು ತಟ್ಟೆಯೊಳಗೆ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನೋಡಿ . . . ಚಪ್ಪಾಳೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತಾ ನಗಾಡಿತು (ಮೂಗು. ೩೭) ; ಚಂದ್ರಾಪೀಡನು . . . ಆಡಿದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆರದಿದ್ದ ಹೆಮ್ಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲರೂ ಗೊಳ್ಳನೆ ನಗಾಡಿದರು (ನಾಗಕಾ. ೪೫); ಶೀಲೆ ನಗಾಡಿದಳು (ದೇವಶಾ. ೯೭) ; ಎಳೆಯನೂ ನಗಾಡುತ್ತಾ . . . ಕಾದು ನಿಂತನು (ಒಡ್ಡಿಉ. ೫). 'ಕೂಗಾಡು' ಪರಾ. [ನಗು$_1$ + ಆಡು$_1$]

ನಗಾತ್ಮಜೆ (ನಾ). = ನಗಜಾತೆ. 'ನಗಾತ್ಮಜೇಶ್ವರ' ಪರಾ. [ನಗ$_4$ + ಆತ್ಮಜೆ]

ನಗಾತ್ಮಜೇಶ್ವರ (ನಾ). ಪಾರ್ವತಿಗೆ ಪತಿಯಾದವನು ; ಶಿವ : ದೇವ ಮಹೇಶ . . . ಸದ್ದೇವ ಮದೀಶದೇವ ಗರಳಾಶನದೇವ ನಗಾತ್ಮಜೇಶ್ವರಾ (ಕಬಶಂ. ೫-೨೦). [ಸಂ.]

ನಗಾಧೀಶ್ವರ (ನಾ). ಪರ್ವತಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದವನು ; ಪರ್ವತರಾಜ; ಹಿಮವಂತ : ಪರಭೂಪಾಲವಿಶಾಲಮೌಳಿಮಣಿಸಂಘಾತಪ್ರಭಾಪುಂಜವಿಸ್ತರಪಾದಂ . . . ಪ್ರಚಂಡಭುಜನೊಪ್ಪಿರ್ದಂ ನಗಾಧೀಶ್ವರಂ (ಗಿರಿಜಾ. ೨-೦೦೩). [ನಗ$_4$ + ಅಧೀಶ್ವರ]

ನಗಾಯತ (ನಾ). ಪರ್ವತದಂತೆ ಎತ್ತರನಾದವನು ; ಪರ್ವತಸದೃಶನಾದವನು : ಆಯುಧವ ತನ್ನವರಿಗಿತ್ತು ನಗಾಯ [ಪಾಠಾಂ. ಗಾಯಿ. ಗಾಯು, ಘಾಯ, ಘಾಯಿ]ತನು ಮಣಿಖಚಿತಕನಕದ ಸಾಯಕವನಂಘ್ರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಚಾಚಿದನು ಶಿರವ (ಕೂಕರಾ. ೬-೩-೨೨). [ನಗ$_4$ + ಆಯತ$_4$]

ನಗಾರಖಾನೆ 'ನಗಾರ್ಖಾನೆ' ನೋ.

ನಗಾರಿ$_1$ (ನಾ).=ನಗವೈರಿ : ತ್ರಿದಶಪತಿ ಪಾರಿಜಾತಪ್ರದನಾಗದೊಡಾಧಿಪತ್ಯ ಸವನವಮದಿನ್ನಾಗದು ತನ್ನಗಾರಿಗಾಗಿಪ್ಪುದು ಧಾರಾಖಡ್ಗಸವನವಂ ಮತ್ಖಡ್ಗಂ (ಜಗವಿ. ೦೩-೩೧). [ನಗ$_4$ + ಅರಿ$_6$]

ನಗಾರಿ$_2$, ನಕರ್$_2$, ನಗಾರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊಡ್ಡ ಚರ್ಮವಾದ್ಯ ; ಭೇರಿ: ಹೊಡೀ ನಗಾರಿ ಮೇಲೆ ಕೈಯ ಢಢಢ ಹೊಡೀ ನಗಾರಿ ಮೇಲೆ ಕೈಯ (ಪುರಂದ. ೨-೦೦೪ ಪಲ್ಲವಿ) ; ನಗಾರಿಯಂತೆಯು ಧ್ವನಿಯುಳ್ಳ ಕರ್ಣಗಳು (ಸೌಗಂಧಿ. ೨೬೯) ; ಅಧಿಕವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪದ್ಧತಿ ಮೇರೆಗೆ ನಗಾರಿ ನವಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಸಹ ಕೊಟ್ಟು . . . ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರು (ಚಾಮುಪಂ. ೦೩೬) ; ತಮ್ಮ ಸೀಮೆಯ ಪದ್ಧತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ನಗಾರಿ ನೌಬತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಇವರು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟದ್ದು (ಮುಚಾಪಂ. I, ೦೪೪); ಎನ್ನೆದೆಯೂ ಮೊರೆವ ನಗಾರಿ ! (ಶ್ರೀಂಚಧ್ವ. ೫೬-೬); ಹೂಣರು ಮಕ್ಕಳ ಚೆಂಡಾಟ ಮಾಡಿ. ಹೆಂಗಸರ ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ನಗಾರಿ ಬಾರಿಸಿದಾಗ ಭಾರತೀಯರು ಎಚ್ಚರಾದರು (ಭಾರತಿ. ೧೩೮); ಅವರು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ನಗಾರಿಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತ ಹೋಗುವರು (ಕರ್ನಾಅ. ೬೦); ನಗಾರಿಯ ಧ್ವನಿ ಮೊಳಗಿತು (ಬಾಣಅ. ೧೮). ನಕರ್$_2$: ಬುಂದಿಯ ಅರಸರಿಗೆ ತಮ್ಮ ನಕರವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಾಲ್‌ದರವಾಜೆನವರೆಗೆ ಹೊಡಿಸಲು ಅಡ್ಡಿಯಿರಬಾರದು (ಅಕ್ಕರ. ೬೦). ನಗಾರೆ: ಹೊಟ್ಟೆಯೂದಿಕೊಂಡು ನಗಾರೆಯಂತಾಗಿದೆ (ಪುನರ್ಮಿ. ೧೫೬).
ನಗಾರಿಯ ಬಸವ=ನಗಾರಿಗಳನ್ನು ಹೇರುವ ಬಸವ,-ಹೊರುವ ಎತ್ತು : ಸಾಲ್ಗುಡಿಗಳು, ಧ್ವಜಗಳು, ನಗಾರಿಯ ಬಸವಗಳು (ಬಿರುಗಂ. ೨೬-೦೩). [← ಅರ. ನಕಾರಾ, ನಕ್ಕಾರಹ್; ಪಾರ. ನಕ್ಕಾರಾ; ಹಿಂ. ನಕಾರಾ, ನಕ್ಕಾರಾ; ಮರಾ. ನಗಾರಾ]

ನಗಾರೆ 'ನಗರಿ$_2$' ನೋ.

ನಗಾರ್ಖಾನೆ, ನಗಾರಖಾನೆ (ನಾ). ನಗಾರಿ, ನೌಬತ್ತು ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಇಡುವ ಸ್ಥಳ ; ನಗಾರಿ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾಜಿಸುವ ಸ್ಥಳ : ತೀರ ಬಯಲಲ್ಲಿ ಎದುರು-ಬದುರಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ನಗಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಮೇಲ್ಮಳಿಗೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಪಾರ್ವತಿ-ಪರಮೇಶ್ವರರ ಬಣ್ಣದ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು, ನೋಡುವವರನ್ನು ನಿಂತಲ್ಲಿಯೆ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಿವೆ (ಜನಜೀ. ೦೪೨). ನಗಾರಖಾನೆ: ಈ ಇಮಾರತಿಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರದೆ ಬೀಳುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನಗಾರಖಾನೆಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ (ವಿಜರ್ಪ. ೨೨). [← ಮರಾ. ನಗಾರ್‌ಖಾನಾ; ಹಿಂ. ನಕ್ಕಾರ್‌ಖಾನಾ]

ನಗಾರ್ಚನೆ (ನಾ). = ನಗಯಜ್ಞ : ತನತನಗೊಲವಿಂ ಕೈಗೆಯ್ವ ನಗಾರ್ಚನ ಪರಿಕರಂಗಳಂ ನೆರಪುವ ಗೋಧನಮನಲಂಕರಿಸುವ ಘೋಷನಿವಾಸಿಗಳಿಂದ ಮಾಯ್ತು ಕಳಕಳನಿನದಂ (ಜಗವಿ. ೪-೮೦). [ನಗ$_4$ + ಅರ್ಚನೆ]

ನಗಾರ್ಯ (ನಾ). ಗೌರವಾರ್ಹನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ : "ಠಕ್ಕುರ = ನಗಾರ್ಯರುಂ (ಠಕ್ಕುರರು)" (ನೀತಿವಾ. ೨೬-೪೨). [ನಗ ? + ಆರ್ಯ]

ನಗಾಹಿತ (ನಾ). = ನಗವೈರಿ : ನಿಡುಗಳಿಲೆಯ ಮೊನೆಯುರ್ಚಿದ ಜಡಧರ ಮೆಸೆದುದು ನಗಾಹಿತ ಪ್ರಣಿಧಿಯಿದೆಂದದರ್ದತಿರೋಷದಿನಾ ಗಿರಿ ತೊಡರ್ಚಿ ಪಿಡಿದುಗ್ರಶೂಲದೊಳ್ ತೋಱುವವೋಲ್ (ಕಬಶಂ. ೩-೩೬). [ನಗ$_4$ + ಅಹಿತ]

ನಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಹರ್ಷಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು ; ವಿನೋದಗೊಳಿಸು : ಪಗರಣದೊಳುಱಿದ ಮೂಱಂ ನಗಿಸುಗುಮಪ್ಪುದಱಿನಲ್ಲಿಗಂತವದೋಷಂ (ಕವಿರಾ. ೦-೬೮) ; ಆಡಿಯುಂ ಪಾಡಿಯುಂ ನಗಿಸಿಯುಂ (ಪಚ್ಚಾರಾ. ೦೦೮-೦೫) ; ಬೇಡದುದಂ ಬೇಡುವ ಪುಡಿಯಾಡುವ ತೊದಳೊದವೆ ನುಡಿವ ನಗಿಸುವ ಬಾಲಕ್ರೀಡೆ ಮುರಾರಿಯ ಬಾಲಕ್ರೀಡೆಯನನುಕರಿಪುದಾದುದರಿಕೇಸರಿಯಾ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೭) ; ನಗಿಸಲ್ ನುಡಿಸಲು ಮಜಿತನ ನಗೆಗಣ್ಗಳ ಚೆಲ್ವನೊಸೆದು ನೋಡಲ್ ಪಡೆಯಲ್ ನಗೆಮೊಗದ ನೀಱೆಯರ್ [ನಗು] ಮೊಗದಿಂದಂ ಪಕ್ಕುಗಾಣದಗಲಗಲಿರ್ಪರ್ (ಅಜಿಪು. ೫-೯೨) ; ದೇವನೊಳ್ಪಿದನೆಂದು ಮುಯ್ಯಾನಲು ಬೇಡಾ . . . ಅಳಿಸುವ ನಗಿಸುವನೊಳ್ಪಿದನೆ (ಬಸವ. ೧೪೮) ; ಸಂಪಗೆಯ ನನೆಗೆಯ್ದು ಬಱಿಕೊಯ್ಯಗೆ ಜಾಱುವ ತುಂಬಿ ನಗಿಸಿದುದು ಮಲ್ಲಿಗೆಯಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೫೮) ; ಅಳುವವರ ನಗಿಸುವುದು ನಗುವವರನಳಿಸುವುದು ಗೆಲಿದವರ ಸೋಲಿಸಿ ಗೆಲಿಸುವುದು ಸೋತವರನೀ ವಿಪರೀತಗತಿ ವಿಧಿಗೆ (ಕುಮ್ಮಾಕ. ೦೨-೩) ; ನಗುವ ನಗಿಸುವ ನಗಿಸಿ ನಗುತ ಬಾಳುವ ವರವ ನೀಗೆ ನೀನು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳೊ (ಮುಂಕುಕ. ೯೦೭). ೨. ಪರಿಹಾಸ ಮಾಡಿಸು ; ಅಪಹಾಸ್ಯ ಮಾಡಿಸು ; ಅವಮಾನ

ಗೊಳಿಸು : ನಿನಗೊರ್ವಂಗಲ್ಲವಸ್ಥಾಂತರಮುಮಮರಜನಕ್ಕೆಲ್ಲಮಿಾ ಪಾಂಗೆ ಕಾರುಣ್ಯನಿನಾದಂ ನಿನ್ನನಾದಂ ನಗಿಸುಗುಂ (ಆದಿಪು. ೩-೬) ; ಎನ್ನಂ ಲೆಕ್ಕಿಸದಿರ್ದುಂ ಕಡೆಗಿನ್ನೂ ಮಗಳೇ ನಿನ್ನಾತಂ ಸರ್ವೇಶನೇ ಜಗದೊಳ್ ನಗಿಸದೆ ಬಿಟ್ಟೊಡೆ ದಕ್ಷನೆ ನಾನೆಂದತಿ ಘೂರ್ಮಿಸಿದನು (ವೀರೇಶ. ೧-೬೪). ೩. ಪರಿಹಾಸ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ನಗೆಗೀಡಾಗು : ವಿನಯಮುಮುಮೆಚ್ಚ ಮುಮಮಪ್ಪುದು ಸನಾಭಿಗಳ್ ಸಂಗತಂಗಳಪ್ಪೊಡೆ ಪೆಸರ್ಗೊಂಡನಿತಱೊಳೆನ್ನಂ ಸೈರಿಸನೆನೆ ಭರತಂಗೆಱಗಿ ಲೋಕದಿಂ ನಗಿಸುವೆನೇ (ಆದಿಪು. ೧೪-೬೬).

ನಗಿಸಿಕೊಳ್, ನಗಿಸಿಕೊಳ್ಳು = ಅಪಹಾಸ್ಯಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು ; ಅವಮಾನ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಗುರುಗಳಂ ಕುಲವೃದ್ಧರನಾಜಿಗುಯ್ದು ಕಿಮ್ಮಗೆ ಪಗೆವಾಡಿಯೊಳ್ ನಗಿಸಿಕೊಂಡೊಡೆ ಬಂದಪುದೇಂ ಸುಯೋಧನಾ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೧೬) ; ಜೋವದ ದೇವತೆಗಳುಮಂ ಸೇವಿಪನೆಂದಂದು ನಗಿಸಿಕೊಳ್ಳನೆ ತನ್ನಂ (ಸಮಪ. ೯-೯೭) ; ಕಯ್ಯಲುಂಡುಂ ಬತ್ತಲಿದ್ದುಂ ನಗಿಸಿಕೊಂಡೆ ಅಯ್ಯಲಾನಿಂತು ನಾಯುಣ್ಣದ ವಿಧಿಯನುಂಡೆ ಏನೆಂಬೆನೀಶ್ವರಾ ಕಾವುದೆನ್ನಂ ದೇವ (ಪಾಗೀರ. ದೀ. ೩೬೦-೫) ; ನಾಲ್ಕು ಜನರಿಂದ ನಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಬಾಳಬಾರದು (ರೂಢಿ). ನಗಿಸುವ ವಾಯು = ನಗುವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಗುಣವುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾಯು : ಸಾರಜನಕ, ಆಮ್ಲಜನಕಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ 'ನಗಿಸುವ ವಾಯು' (Laughing gas–Nitrous oxide) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು (ವಿಜ್ಞಾ. ಶ. ೬೮). ನಗಿಸುವ ಹೊಗೆ = ನಗಿಸುವ ವಾಯು : ನಗಿಸುವ ಹೊಗೆ (ಲಾಫಿಂಗ್‌ಗ್ಯಾಸವು) – ಇದು ನಿರ್ಗಂಧ ವಾಯುವಿನ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಮ್ಲಜವಿಕಾರವು (ಮುಂಬಯಿ. ೬-೪೧).

[ನಗು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ನಗು$_1$ (ಕ್ರಿ). ನಕ್ಕು$_2$ (ಭೂತನ್ಯೂ) ೧. ಸಂತೋಷ, ಹಾಸ್ಯ ಅಥವಾ ಅಪಹಾಸ್ಯ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಸಶಬ್ದವಾಗಿ ಮುಖವಿಕಾರದೊಡನೆ ತೋರ್ಪಡಿಸು, – ವ್ಯಕ್ತಮಾಡು : "ನಗು – ಹಸನೇ" (ಶಮುಧಾ) ; ಕಾಣದಾ ರೂಪಂ ಕಂಡು ನಕ್ಕು ದುಃಖಮಂ ಮಱೆದೊಳ್ (ಚನ್ದ್ರ. ರಾ. ೧೧೮-೩೦) ; ದಿವಿಜಾಶ್ವತ್ಥಾಮದೊಳೀ ಭುವನಂಗಳ್ ನಡುಗೆ ಶಿಶು ಸರಂಗೆಯ್ದೊಡೆ ನಕ್ಕವಯವದೆ ಕುಂಭಸಂಭವನಿವನಶ್ವತ್ಥಾಮನೆಂದು ಪೆಸರಿಡೆ ನೆಗಟ್ದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೪೪) ; ವಿದೂಷಕನಬಿತ್ತುಂ ಬಂದ ತನ್ನಂ ನಗುತುಂ ಪೋಪಂತೆ ಸಂತೋಷಂ ಮಾಡಿಸಿದುದರ್ಕೊಡಂಬಟ್ಟು ಚಾರುಹಾಸಿನಿ ನಿಜ ನಿವಾಸಕ್ಕೆ ಪೋದಳ್ (ಗದಾಯು. ೩-೧೧ ವ) ; ದಯಾಮಿತ್ರಸೆಟ್ಟಿ ಬಾಯ ತಂಬುಲಂ ಸೂಸೆ ಕಳಕಳಿಸಿ ನಕ್ಕು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೧೬೮) ; ತರುಣಿಯ ಮುಖಚಂದ್ರಮನಂ ತಳ್ವದೆ ನೋಡಿ ನಕ್ಕನುದ್ಭಟದೇವಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೧-೩೦) ; ಉಂಡು ನಗದಿಹ ಮೋಱೆ ಅದು ಕಹಿಯ ಸೋರೆ (ಶನಶ. ೫೦-೪). ೨. ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸು ; ಅಪಹಾಸ್ಯಮಾಡು ; ಅವಮಾನಗೊಳಿಸು : ನಾನುಮೆರಡಂ ನುಡಿದೊಡೆ ಹರಿಹರಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರ್ ನಗರೇ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೨) ; ಮುಂ ತೊಟ್ಟಂಬನದನುಗಿದು ಕುಂದುಱಿದಂ ಭಯದಿಂ ಕರ್ಣನೆಂದು ಲೋಕಂ ನಗದೇ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೯೯) ; ಮತ್ತಿದೆಱೆಕೆಲದೊಳ್ ಸೆಣಸುತ್ತುಂ ದಿವಮಂ ನಗುತ್ತುಮಪಹಾಸ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತುಂ ಸೊಗಯಿಪುವು . . . ಖೇಚರೇಂದ್ರಪುರಂಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೨) ; ನಗದಂತು ಜಗಂ ಗುರುಗಳ್ ಪೊಗಟ್ದಂತನುಜೀವಿಗಳ್ಗೆ ಶುಭಮಪ್ಪಂತು . . ಆಗಣಿತಗುಣನೆನಿಸಿ ನಿಲ್ವುದಾಕಲ್ಪಾಂತಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೬೬) ; ಲೋಕಪಾವನವೆನಿಸಿ ಹರಿವ ಕಾವೇರಿಯಿಂ ನಾಕಮಂ ನಗುವ ನಗರಂಗಳಿಪ್ಪೋಜೆಯಿಂ (ತಿರುಕ. ದೀ. ೨-೪) ; ಲೋಕಂ ನಗುವ ಮಾತನಾಡದಿರಿ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೪೦) ; ಕುಣಿಸಿ ನಗನೇ ಕವಿ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸನುಳಿದವರ (ಕುವ್ಯಾಳ. ೧-೦೬) ; ಕರಿಗಳನು ಮುಱಿದಿಡುವ ಸಿಂಹಕೆ ನರಿಗಳಿದಿರೇ ತಾನು ನಿಮಗಂ ತರವೆ ಸಾಕಂತಿರಲಿ ಕಂಡವರೆಲ್ಲ ನಗದಿಹರೆ (ನಳಚ. ೩-೧೮). ೩. (ಅಲಂ) (ಹೂವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ) ತೆರೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಅರಳು : ಮಿಕ್ಕು ಮೂಸುವ ಬೆಳಗು ಕೆಂಪಡರ್ದ ಮುಗಿಲು ತಲೆಯಿಕ್ಕುವಬುಜ ನಗುವ ಕುಮುದ . . . ನಲಿವ ಜಾರೆಯರು ಸಂಜೆಯಲಿ ರಂಜಿಸಿದರು (ಸೋಮಪುಚ. ೨-೧೦) ; ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಾಯ್ಬಿಟ್ಟು ನಗುತಾವೆ (ಜಗೀತೆ. ೦೨೯).

ನಗು ನಗು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ನಗುನಗುವ ಕಣ್ಣುಗೆ ಹೊಗೆಯುಸೂದಲು ಬೇಡ (ಮಂಕುಕ. ೮೩೩) : ಯಾವಾಗಲೂ ನಗುನಗುತ್ತಿದ್ದ ಹುಡುಗಿ ಯಾಕೋ ಮಂಕಾದಳು (ರೂಢಿ). ನಕ್ಕಾಡು = ಹಾಸ್ಯದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಗು : ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ತೀರ್ದುದಿನ್ನೆಮ್ಮ ಪಟ್ಟಣ ಸಮಿಾಪಕ್ಕೆ ತೋಱಿತು ಕಾಣ್ಬೆವೆಂದು ನಕ್ಕಾಡಿ ಕೈಹೊಯ್ದು ಸರಸವಾಡುತ ಕಾಲನಿಕ್ಕುತಿದ್ದುದು ರಾಜಕಟಕ (ಭರತ. ೫೩-೨೨) ; ಸೋಗಿನೊಳ್ ನಕ್ಕಾಡುತುಂ ಮುದ್ದುಗರೆವುತುಂ ಲೀಲೆಯಿಂ ಮಕ್ಕಳಾಟಿಕೆಯೊಳೆಸೆದಂ ಜಗವನಾಡಿಸುವ ಸೂತ್ರಧಾರಂ ಕೃಷ್ಣದೊಳು (ಜಬಪು. ೫-೩೬).

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ನಕು ; ಮಲ. ನಗೆ ; ತೆಲು. ನಗು, ನವ್ವು]

ನಗು$_2$ (ನಾ). ೧. ನಗುವಿಕೆ : ನಗುವೊಂದು ರಸಪಾಕ ಅಳುವೊಂದು ರಸಪಾಕ (ಮಂಕುಕ. ೪೩೪) ; ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ನಗು ಕೇಳಬಂದಿತು (ಯಕ್ಷಪ್ರ. ೩) ; ಅವನ ತುಟಿಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣನಗು ಸುಳಿದಾತು (ರೂಪಸ. ೩). ೨. ಅಪಹಾಸ್ಯ : ಪರಿಹಾಸ : (ಈ). ೩. (ಹೂವು ಮೊದಲಾದವು) ಅರಳುವಿಕೆ : ವಿಕಾಸವಾಗುವಿಕೆ.

ನಗುಬರಿಸು = ನಗುವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು : ಆಗ ನಡೆದ ಘಟನೆಯು ತುಂಬಾ ನಗುಬರಿಸುವಂತಹದು (ರೂಢಿ). ನಗುಬರು = ನಗುವುಂಟಾಗು ; ಮೋಜೆನಿಸು : ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ನೆನೆಸಿಕೊಂಡಾಗೆಲ್ಲ ನಗುಬರುತ್ತೆ (ನಾಡಿಗೇ. ೧೮೨) ; ಇವರು ನಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪಡುವ ಪಡಿಪಾಟ, ಅಂಗಚೇಷ್ಟೆಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ನಗುಬರುತ್ತೆ (ನಾಡಿಗೇ. ೧೮೩).

[<ನಗು$_1$]

ನಗುಗೇಡು (ನಾ). = ನಗೆಗೇಡಂ : (ಈ). [ನಗು$_2$ + ಕೇಡು]

ನಗುತ (ನಾ). ಅಪಹಾಸ್ಯ ; ಹಾಸ್ಯದ ಮಾತು : ನೀನೆಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದೆಯದಾರ್ ತಂದೆತಾಯ್ಗಳ್ ನಿಧಾನವೆಮ್ಮೊಡನುಸುರಿಮೆಂದಜಂ ನುಡಿದನಿಂದಾ ನಗುತಮೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಯ್ತು ಸರ್ವೇಶರನ ಮಹಿಮೆಯೆಂತೋ ಜಗದೊಳು (ಜಬಪು. ೧೮-೧೨). [ನಗು$_1$ + – ತ$_2$]

ನಗುಪಾಟಲು (ನಾ). ಅಪಹಾಸ್ಯ ; ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾದಂದಂ : ಈ ಆದರ್ಶವಾದ ಅನೇಕವೇಳೆ ನಗುಪಾಟಲಾಗುವಷ್ಟು ಮಿತಿಮಿಾರಿತ್ತೆಂದರೂ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಲ್ಲ (ಭಾರದ. ೪೬೦) ; ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಜರು ಬಗ್ಗಿಸಲಾರದ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಅಸ್ತ್ರವಿದ್ಯೆಯನ್ನರಿಯದ ಈ ಕೈಲಾಗದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಬಗ್ಗಿಸಿಯಾನೇ ? ರಾಜರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನಗುಪಾಟಲು (ಪಪಭಾ. ೫೨) ; ಪ್ರಯತ್ನವು ಸಾಗದೆ ವಿಫಲವಾದರೆ ಉಪಹಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಹೆಂಗಸರಲ್ಲಿ ನಗುಪಾಟಲಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು (ಕೋಹಿಸೂ. ೪೫) ; ಅವರ ಮಧ್ಯೆ ರಂಗಣ್ಣನ ಇರವು ನಗುಪಾಟಲು (ದುಂಬಿಕ. ೬೪). 'ನಗೆಪಾಟಲು' ಪಠಾ.

[ನಗುಪಾಟು (<ನಗುಪಾಡು) + – ಅಲು (< – ಅಲ್$_2$)]

ನಗುಪಾಟು 'ನಗುಪಾಡು' ನೋ.

ನಗುಪಾಡು, ನಗುಪಾಟು (ನಾ). = ನಗುಪಾಟಲು : ಈ ಕೆಲಸ ಸರಿಯಾಗಿ ಆಗದಿದ್ದರೆ ನಗುಪಾಡೇ ಸರಿ (ರೂಢಿ). ನಗುಪಾಟು : ಅವರ ಜೀವನ ನಗುಪಾಟಿಗೆ ಗುರಿಯಾಯಿತು (ರೂಢಿ).

[ನಗು$_2$ ಪಾಡು$_3$. / ತೆಲು. ನಗುಬಾಟು]

ನಗುಮುಖ (ನಾ), ನಗುವ ಮುಖ ; ನಗುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖ : ಹಸನ್ಮುಖ : ಅವರ ಕಣ್ಣು ಕೂಡಿದಾಗ ಅವಳು ನಗುಮುಖವನ್ನು ತೋರುತ್ತಿದ್ದಳು (ರಂಗರೋ. ೨೬). [ನಗು$_1$ + ಮುಖ]

ನಗುವೊಗ (ನಾ). = ನಗುಮೊಗ, ನಗುವಮುಖ : ನಗಿಸಲ್ ನುಡಿಸಲುಮಜತನ ನಗೆಗಣ್ಗಳ ಚೆಲ್ವನೊಸೆದು ನೋಡಲ್ ಪಡೆಯಲ್ ನಗೆಮೊಗದ ನೀರೆಯರ್ [ನಗು] ವೊಗದಿಂದಂ ಪಕ್ಕಗಾಣದಗಲಗಲಿರ್ಪರ್ (ಆದಿಪು. ೫-೯೨) ; ಬಡತನದ ನಿಕೃಷ್ಟಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ರಾಜೀವಿ ಅನಂತನನ್ನು ನಗುವೊಗದಿಂದಲೇ ಹುರಿದುಂಬಿಸಿದಳು (ಒಡ್ಡಿಉ. ೧೯೩) ; ನಗುವೊಗದರಸಿಯಾದ ಕವಿತಾ ಸುಂದರಿಯ ವರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಬಗಿಮಿಗೆ ಜಟಿಸುವ ಹಂಬಲ ಈ ಕವಿಗಿದೆ (ಸಾಸಮೂ. ೧೩೦). [ನಗು₁ + ವೊಗ]

ನಗುವೋರೆ (ನಾ). = ನಗುಮುಖ : ಬೆರಗುಕಣ್ಣಿನ, ಬೆರಳವಿಾಸೆಯ ಬೆರಸಿದಾ ನಗುವೋರೆಯಾ ಅರಸನಿದ್ದನು (ಕವಿಪು. ೩೭-೦) ; ಹೈಮವತಿ ನಗುವೋರೆಯಿಂದ ಮುಗ್ಧದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತ . . . ಎಂದಳು (ಎರಸ. ೧೧). [ನಗು₁ + ವೋರೆ (<ವೋಱೆ)]

ನಗುಸಾರ, ನಗಸಾರ (ನಾ). = ನಗೆಚಾಟಿಕೆ ೧ : ಇದು ಹಗೆಸಾರವಲ್ಲ ನಗುಸಾರವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊ (ಕಥಾಮಂ. IV, ೧೩೩). **ನಗಸಾರ** : ಹೊಗಳು ಭಟ್ಟರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಈಶ್ವರನು ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಿಯನೋ ? ಕೀರ್ತಿ ಕಾಮುಕನೋ ? ತನ್ನ ಪ್ರತಾಪಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ರಚಿಸಿದನೆಂಬುದು ಒಂದು ನಗಸಾರದ ಮಾತು (ಜೀವಾತ್ಮ. ೨೯೬) ; ಸಂಘಾನ ನಗಸಾರ ಮಾದ್ದ (ಇತನೋ. ೪೧) ; ಪಾತ್ರೇನು ನಗಸಾರಕ್ಕೆ ಹೇಳ್ತೀನಾ ? (ಚಂದಕೋ. ೩೬೧). 'ನಗೆಸಾರ' ಪರಾ.

ನಗುಸಾರಗಾರ = ನಗಿಸುವವನು : ಹಾಸ್ಯಗಾರ : ಅವನು ಒಳ್ಳೆಯ ನಗುಸಾರಗಾರ (ರೂಢಿ). [ನಗು₂ + – ಸರ್ಮ ?]

ನಗೆ (ನಾ). ೧. ನಗುವಿಕೆ : "ಚಲ್ಲೆ ನಗ" (ಕಲ್ಪಮಂ. ೬೬) ; ಮೊಗವೆಂಬಂ ಬುಜದರಲಾ ನಗೆಯೆಂಬ ವಿಕಾಸವೊಪ್ಪುವದಜೊಳ್ಪುಟಗುಂ ಮಿಗೆ . . . ಸುಯುಕ್ತರೂಪಕವಕ್ಕುಂ(ಕವಿರಾ.೩-೨೫);ನಗೆ ಸಬ್ಬವಂ ಬನದಮೆಂದಿವಱಂ ಲಲಿತಾಂಗನಂ ಮನಂಗೋಳಿಸುವರಿಚ್ಚೆಕಾರ್ತನದ ಲಲ್ಲಿಯ ಸಗ್ಗದ ದೇಸಿ ಕಾರ್ತಿಯರ್ (ಆದಿಪು. ೨-೭೦) ; ನಗೆಯೊಳ್ ಬಿರಿವಂತಿರೆ ಬಿರಿವುವಲ್ಲಿ ಪೂಸವಲ್ಲಿಗೆಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೯೬) : ಪುರಜನಂಗಳ್ ಕೇಳ್ದು ಕರುಳಂ ಒಡಿದು ನಗೆಯೊಳ್ ಪೊರಟ್ಟರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦೧೭-೨೨) ; ಶಾಂತರೂಪಂ ಬಿಟ್ಟು ಕ್ರೂರರೂಪಂ ಕೈಕೊಂಡು ನಗೆಯಂ ಬಿಟ್ಟು ಮುಳಿಸನೊಳಕೊಂಡು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೬೩) ; ನಗೆಗೆ ನಗೆ ಕುಂಟಣಿ ವಿವೇಕದ ಹೊಗೆಗೆ ಹೊಗೆ ಸವಿಯಾದುದು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೨-೪೨) ; ನಗೆಯು ಬರುತಿದೆ ಎನಗೆ ನಗೆಯು ಬರುತಿದೆ ಜಗದೊಳಿರುವ ಮನುಜರೆಲ್ಲ ಹಗರಣ ಮಾಡುವುದ ಕಂಡು (ಪುರಂದ. ೧-೨೨ ಪಲ್ಲವಿ) ; ನಗೆ ತಡೆಯಲಾರದೆಯೆ ಹೊರಗೆ ಬಂದಲ್ಲಿ ಬಿರಿವಿರಿಯ್ಸಿನಗೆ ತೊಡಗಿದನ್ . . . ನಗೆಗೆ ಮಾಂದುರ್ದಿಪಾ ಧೂಮದೃಶ್ಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೧೮-೧೮೦). ೨. ಅಪಹಾಸ್ಯ ; ಪರಿಹಾಸ ; ಕುಚೋದ್ಯ : ಮನುಮಾರ್ಗನಿಪುಣನೆನಿಸಿದ ನಿನಗಾಮಿ ರಾಜಮಾರ್ಗಮಂ ತೋಱೆ ಜಗಜ್ಜನಕೆ ನಗೆಯಲ್ತೆ (ಆದಿಪು. ೮-೧೨) ; ಎಲೆ ಧನಂಜಯ ಧರ್ಮಪುತ್ರನ ಕೊಲುವೆನುಳುಹುವದಿಲ್ಲವೆಂಬಗ್ಗಳಿಕೆಯಿದು ನಗೆಯಲ್ಲವೇ(ಕುವ್ಯಾಕ.೧೭-೧೩). ೩. (ಹೂವು ಮೊದಲಾದವು) ಅರಳುವಿಕೆ ; ವಿಕಸಿಸುವಿಕೆ : ಕುಮುದಂ ಗಳ ನಗೆ ಬತ್ತಿದುವು ಪಾಯ್ವು ನೇಸಱನಾಗಳ್ [ಪಾಠಾಂ. ನೆಗೆಯಗೆಯತ್ತಿ ಪೋಯ್ತು ಮುನ್ನೇಸಱನೊಳ್] (ಲೀಲಾವ. ೩-೫). ೪. ಸಂತೋಷ ; ಆನಂದ : ನಗೆ ಹೋಗಿ ಹೊಗೆಯಾಯ್ತು (ರೂಢಿ). ೫. ವಿನೋದ ; ತಮಾಷೆ ; ಹಾಸ್ಯ : ನಗೆಯೊಳಮಪ್ಪೊಡಮಿಂತೀ ತೆಗಟ ದುರುಕ್ತಿಗಳನೆ ವ್ವೊಳಂ ನುಡಿಯಲ್ ನೀಂ ಬಗೆಯೊಳ್ ಬೇಱೊಂದನಣಂ ಬಗೆಯಲ್ ಗಡ ನಿನಗೆ ಸುಮತಿ ಬೇಟಮಂ ಬೇಱೇ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೪೧೨). ೬. ಕಾಂತಿ ; ವಿಲಾಸ. 'ನಗೆಗಣ್' ಪರಾ.

ನಗೇಡಾಗು = ನಗೆಗೆ ಗುರಿಯಾಗಂ ; ಅಪಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗು : ನೀನಿನಿತು ನಗೇಡಾದ ನುಡಿಗಳಂ ನುಡಿಯುತ್ತಮನಗೆ ಮುಳಿಸನಾದೊಡಂ ಪುಟ್ಟಿಸಲಿಲ್ಲಂ (ಕಾದಂಉ. ೫೬೬) ; ತನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂದೇಹಗಳು ಬರೀ ಸಂದೇಹ ಗಳಾದರೆ, ತಾನು ನಗೇಡಾಗಬಹುದು ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಆಕೆ ಉತ್ತರಿಸದಂತೆ ತಡೆಯಿತು (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೧೯೯). ನಗೆಗೆಡೆ = ಅಪಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಈಡಾದುದು ; ವಿಡಂಬನೆಗೆ ಗುರಿಯಾದುದು : ಜಾಲಗಾರನೊಬ್ಬ ಜಲವ ಹೊಕ್ಕು ಶೋಧಿಸಿ ಹಲವು ಪ್ರಾಣಿಯ ಕೊಂದು ನಲಿನಲಿದಾಡುವ ತನ್ನ ಮನೆಯ ಲೊಂದು ಶಿಶು ಸತ್ತರೆ ಅದಕೆ ಮಱುಗುವಂತೆ ಅವಕೇಕೆ ಮಱುಗನು . . . ಎಂಬುದಾಗಿ ಜಾಲಗಾಱನ ದುಃಖ ಜಗಕ್ಕೆಲ್ಲ ನಗೆಗೆಡೆ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೪೬-೧೧೯) ; ಬಗೆಯಲಱಿಯದು ನಿನಗೆ ಪುರುಷಾಮೃಗ ಮನೋವೇಗದಲಿ ನಡೆವುದು ನಗೆಗೆಡೆಯ ಮಾಡಿದೆಯಲಾ ಕಲಿಭೀಮ ನೀನೆಂದು (ಕುವ್ಯಾಸ. ೬೦೩. ೭-೧೬) ; ಗಾಳಿಯುಱುಬೆಗೆ ಮಲೆತ ಮೇಘದ ತೋಳುವಲ ನಗೆಗೆಡೆಯಲಾ ಕುರುಪಾಲನೆತ್ತಲು ಭೀಮನೆತ್ತಲು ಶಿವಶಿವಾ ಎನುತ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೫-೧೯) ; ಮಗಳೆ ನೀ ನಿನಗಲ್ಲದಿದಿರ್ದೋಜೆಗಳ ನಡೆವರೆ ರಾಜ ಕುಲದಲಿ ನಗೆಗೆಡೆಯ ಮಾಡುವರೆ . . . ನಗಳಲಹುದೇ ಪುರುಷಸಂಗವ ನೆಂದಳಾ ಜನನಿ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೫-೩೬). ನಗೆಗೆಡೆಮಾಡು = ಅಪಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಗುರಿಮಾಡಂ ; ವಿಡಂಬನೆಗೆ ಒಳಗುಮಾಡು : ಎಱೆಯ ಕಡೆಗಣಿಸಿರುವ ಆಳ್ಮನೆಯ ಗೆಯ್ಮೆಯನೆ ಮಱವೆ ನಗೆಗೆಡೆಮಾಡೆ ಮಾರೊಡ್ಡಿ ಮುನಿವಂ (ಕಾಲಾರ. ೫೧-೬೬). ನಗೆಗೆಡೆಯಾಗು = ಅಪಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗು ; ಪರಿಹಾಸಕ್ಕೊಳಗಾಗು : ನಗೆಗೆಡೆಯಾಗೆ ದೈವಮೆನಗೇನನೊಡರ್ಚಿಸಿತೀಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೧೯) ; ನೀಂ ಶಬ್ದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಬೆರ್ಚಿದೊಡಂತಪ್ಪ ನಗೆಗೆಡೆ ಯಪ್ಪಿರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪೨-೧) ; ಹಗರಣ ನಗೆಗೆಡೆಯಾಯಿತ್ತು (ಬಸವ. ೩೦೦) ; ಮುನಿವರರಿಗೆ ನಗೆಗೆಡೆಯಾಗಿ ನಿಷ್ಕಾರಣಂ ಮಡಿವರೇ ಕಂದ (ಹರಿಶಾ. ೦೨-೫೦) ; ನೆರವಿ ನಗೆಗೆಡೆಯಾಗೆ ಮುಸುಕಿನ ಮುರುವಿನಲಿ ಪಾಳಯವ ಹೊಕ್ಕರು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೮-೪೮). ನಗೆಯೊಡಲಾತಂ = ಇಂದ್ರ : ನಗೆಯೊಡ ಲಾತನಂ ಹರಣಗೊಂಬವನಂ . . . ಒಳ್ಪಿದನೆಂಬರೆ ಭೂಪ ಕೂರ್ಮೆಯಿಂ (ನಳಚಂ. ೨೮೭). [ದೇ. ೫ ತಮಿ. ನಕ್ಕೆ]

ನಗೆಕಾರ 'ನಗೆಗಾಱ' ನೋ.

ನಗೆಕಾರ್ತಿ 'ನಗೆಗಾರ್ತಿ' ನೋ.

ನಗೆಕಾಱ 'ನಗೆಗಾಱ' ನೋ.

ನಗೆಕುಂಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರಂ : ಪುಲಿನಾಡ ನಗೆಕುಂಟೆಯಂ ಪಲ್ಲವಾದಿತ್ಯ ನೊಲಂಬ ಗಾವುಣ್ಡಂಗೆ ಕೊಡಂಗೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಂ (ವ್ಯಾಅರಿ. ೧೯೩೩ , ೪೮-೧೭ ; ೩೬೦). [ನಗೆ₀ + ಕುಂಟೆ₃]

ನಗೆಗಡಲ್, ನಗೆಗಡಲು (ನಾ). ತುಂಬು ಹಾಸ್ಯ ; ಅತಿಯಾದ ನಗು ,- ವಿನೋದ : ಕೌಶಿಕನೃಪ ನಗೆಗಡಲೊಳಾಳುತ . . . ಆಟುಹೆ (ಮರೀಪು. ೨೫-೨೯) ; ಬೋಡುಪಾಯಂ ತಱೆದೇಡಿವ ಕೋಡಗಂಗಳಂ ನೀಡುನೋಡಿ ನಗೆಗಡಲೊಳೋಲಾಡುವ ಬೇಡವೆಣ್ಗಳಿಂ . . . ವಿಜೃಂಭಿಸಿ ಕಣ್ಗೆ ಕೌತುಕಾವಹಮಾಗಿರ್ದುದಲ್ಲಿ (ರಾಜಶೇ. ೫-೫೫ ವ). ನಗೆಗಡಲು : "ನಗೆ ಗಡಲು" ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟು ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದೇನೆ (ನಗಗ. ಸೂಚನೆ). [ನಗೆ + ಕಡಲ್₂]

ನಗೆಗಡಲು 'ನಗೆಗಡಲ್' ನೋ.

ನಗೆಗಣ್, ನಗೆಗಣ್ಣು (ನಾ). ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ ಕಣ್ಣು ; ಪ್ರೀತಿ, ಸಂತೋಷ, ವಿನೋದಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಣ್ಣು : ಮಹೀಲಲನೆಯ ನಗೆಮೊಗದಂತೆ ತಿಳಿದ ಕೊಳಂಗಳುಮಾತನಂತುಪುರಕಾಂತೆಮಾರ ನಗೆವೊಗದ ನಗೆಗಣ್ಗಳ ಬೆಡಂಗನೆ ಕಿಱುನಗೆ ನಗುವಂತೆ (ಆದಿಪು. ೧೧-೫ ವ) ; ನಗೆಗಣ್ ಸೋರ್ವ ಕದುಪ್ಪವಾರಿಚಯದಿಂ ಬಿಂಬಾಧರಂ ಸುಯ್ಯ ಬೆಂಕೆಗಳಿಂ ನಾಡೆ ದೆಡಂಗುಗೆಟ್ಟರಿವಿದಿಂತೇ ಕಾರಣಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೬೩) ; ನಗಿಸಲ್ ನುಡಿಸಲು

ಮಜಿತನ ನಗೆಗಣ್ಗಳ ಚೆಲ್ವನೊಸೆದು ನೋಡಲ್ ಪಡೆಯಲ್ ನಗೆಮೊಗದ ನೀರೆಯರ್ [ನಗು]ಮೊಗದಿಂದು ಪಕ್ಕ್ಮಗಾಣದಗಲಗಲಿರ್ಪರ್ (ಅಜಿತ. ೩-೯೩); ಆ ಸತಿಗೆ ಪುಟ್ಟಿ ಹರ್ಷವಿಲಾಸಂ ಮಧುಬಿಂದುವಾಳೆ ನೀಲೋತ್ಪಲದಿಂ ಸೂಸುವೊಲ್ನಗೆಗಣ್ಣಿಂ ಸೂಸಿದುವಾನಂದಬಾಷ್ಪಬಿಂದುವಿತಾನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೯-೩೦); ಬಂದರ್ ನಗೆಗಣ್ಗಳ ಚೆಲ್ಲೆಗಣ್ಗಳಲರ್ಗಣ್ಗಳ ನಿಡುಗಣ್ಗಳ ಬೆಡಂಗಿಯರ್ ಕೋಮಲೆಯರ್ (ಜಗವಿ. ೪-೧೨೪); ನಗೆಗಣ್ಗಳ ಕಾಂತಿಯ ಸೆಳ್ಳುಗುರ್ಗಳ ಕಾಂತಿಯ ಕರದ್ವಯದ ಕಾಂತಿಯ ಮಾಲೆಗಳಂ ಹೊಸ ಹೂವಿನ ಮಾಲೆಗೆತ್ತು ಬೆರೆಗೊಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಗಿಸಿದನೊರ್ವಂ (ಗಿರಿಕ. ೨-೮೭); ನಗೆಗಣ್ಗಳ್ ನೈದಿಲಂ ಸಾಲಿಡೆ ಬಿಗಿದ ಕುಚಂ ಬಿಂಕವಂ ಬೀಱೆ ಕಾಲಂದುಗೆ ಬಂಡುಂಡರ್ದ ಪೆಣ್ದುಂಬಿಗಳ ರವವನೊಟ್ಟೈಸೆ . . . ಬಂದರೀರ್ವರ್ ಸುಲಲಿತ ಚತುರಾಪಾಂಗೆಯರ್ ಕಾಂತೆಯರ್ಕರ್ (ಪುಷ್ಪಸ್ತ. ೧-೯೩). **ನಗೆಗಣ್ಣು**: ಎಳೆಯಳ ಮುಖಸರಸಿಯೊಳೆಯ್ದೆ ತುಂಬಿದ ಕಳೆಯನಿಪವಮಲಾಂಬುವಿನೊಳು ಪೊಳೆವ ತರಳಪಾಠೀನಗಳಂತೆ ಕಂಗೊಳಿಸಿದುವಾ ಪೆಣ್ಣ ನಗೆಗಣ್ಣು (ಶ್ರೀಕಾಶಿ. ೨೦-೬೩); ಓ ತಾಯಿ, ಕನ್ನಡದ ಪೆರ್ಚಾಯೆ . . . ಸುಳಿಗುರುಳು, ನಗೆಗಣ್ಣು ಏನು ಕಪ್ಪೆ ನಿನಗೆ–ಮುತ್ತಿಡುವ ಕಪ್ಪು ! (ಹೊಂಗಳು. ೧೫-೦೯); ಒಬ್ಬರ ಕಣ್ಣು ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಕೈಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಗೆಗಣ್ಣಿನ ಮುದುಕ ನುಡಿದನು (ಪುನರು. ೩೦೪). [ನಗೆ + ಕಣ್]

ನಗೆಗಣ್ಣು 'ನಗೆಗಣ್[1]' ನೋ.

ನಗೆಗಣ್ನೋಟ (ನಾ). ಕಾಂತಿ ಅಥವಾ ವಿಲಾಸಯುಕ್ತವಾದ ಕಣ್ಣಿನ ನೋಟ,–ದೃಷ್ಟಿ: ಸೊಗಯಿಪ ನಗೆಗಣ್ನೋಟ [ಪಾಠಾಂ. ಕಡೆಗೂಣ್ನೋಪ್ಪ] ವಿಂತಾಗವೇಡಾ ಕೊಳದಿಂದಂ ಬಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಧುವೆನಿಸುವ ಪೆಣ್ಣಾವ ವಿಂತಾಗವೇಡಾ (ಗದಾಯು. ೮-೬೦). [ನಗೆಗಣ್ + ನೋಟ]

ನಗೆಗಣ್ಬೆಳಗು (ನಾ). ನಗೆಗಣ್ಣಿನ ಕಾಂತಿ,–ಹೊಳಪು: ಪಾಲ್ಗಡಲ ಮೂಲಸ್ಥಾನವೊ ಬನದ ಸಿರಿಯ ನಗೆಗಣ್ಬೆ [ಪಾಠಾಂ. ಣ್ಣ]ಳಗು ನಿಂದುದೊ ಓರಿಯ ಮುತ್ತಿನ ಬಿತ್ತೊ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೬-೮). [ನಗೆಗಣ್ + ಬೆಳಗು$_2$]

ನಗೆಗಾರ 'ನಗೆಗಾಱ' ನೋ.

ನಗೆಗಾರ್ತಿ, ನಗೆಕಾರ್ತಿ (ನಾ). ೧. ನಗೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು; ವಿನೋದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು. ೨. ನಗೆಯನ್ನು ಉಳ್ಳವಳು; ವಿಲಾಸವತಿ: ಸೊಬಗಿನ ಸೋನೆಯ ನಗೆವೆತ್ತ ನಲ್ಲಳ ಮುಂಗುಳ ಮೊಲೆಯ ಮೋಹಿನಿಯ ಬಗಸೆಗಂಗಳ ಬಾಲೆಯಂ ರಂಗಾಯೆಂಬ ನಗೆಗಾರ್ತಿಯನೆಂದು ಸಂಧಿಪೆನೊ (ಶಠಸಾಂ. ೨೭-೪೦). **ನಗೆಕಾರ್ತಿ**: ೧. ನಗೆಕಾರ್ತಿ, ನುಡಿಕಾರ್ತಿ (ಶಬ್ದಾನು. ೨೦೧ ಪ್ರಯೋ); ಹಸತಿ = ನಕ್ಕಪಂ . . . ಹಸಂತೀ = ನಗೆಕಾರ್ತಿಯುಂ, ಕುಂಪಟೆಯುಂ (ಕಾಶಕ್ಕ. ೬೩).

[ನಗೆಗಾಱ + –ತಿ$_1$ (<–ಇತ್ತಿ)]

ನಗೆಗಾಱ, ನಗೆಕಾರ, ನಗೆಕಾಱ, ನಗೆಗಾರ (ನಾ). ೧. ನಗೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು; ನಗಿಸುವವನಂ; ನಗೆಗಾಱನಂತೆ ಕಾಡೆನುತ್ತುಂ[ಪಾಠಾಂ. ಕಮ್ಮಾರನಂತಡೆಯನುತ್ತುಂ] ನಗೆಗಾಱನಂತೆ ಪಾಡೆನುತ್ತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೬೧). ೨. ನಗುವವನಂ; ನಗೆಯನ್ನುಳ್ಳವನಂ: ತೋಱಿಸಿದ ದೀವಿಗೆಗೆ ಕರುಣವ ತೋಱುತಿತ್ತನು ಬಾಲವನು ನಗೆಗಾಱರಿಗೆ ನಾಟಕವ ನಟಿಸುತ ವೀರ ಹನುಮಂತ (ತೊರರಾ. ೫-೭-೯೫). ೩. ವಿದೂಷಕ; ಹಾಸ್ಯಗಾರ: ಅಂತು ಬಂದ ಬಸಂತದೊಳೂರ್ಮೆ ನನೆಯಂಬಂ ತನ್ನ ಮೋಹದ ಕೆಳೆಯನಪ್ಪ ನಗೆಗಾಱನಂ ಬಟ್ಟಿಯಟ್ಟಿ ಬರಿಸಿ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೬೩). **ನಗೆಕಾರ**: ೧. ಹಸತಿ= ನಕ್ಕಪಂ, ಹಾಸಕಃ = ನಗೆಕಾರಂ' (ಕಾಶಕ್ಕ. ೬೩); ದೇಶವಿದೇಶಗಳ ಗಾಯಕರು, ನಗೆಗಾರರು, ನರ್ತಕಿಯರು . . . ತಂತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಪರಿಶ್ರಮದ ಕಲಾಪರಿಣತಿಯ ಸಾಧಕಗಳಿಂದ ಆಸ್ಥಾಯಿಕೆಯ ಮನೋರಂಜನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಗೊಳ್ಳಿತೊಡಗುವರು (ಚಿಟ್ಟ್ಯಕ. ೩೨-೬). **ನಗೆಕಾಱ**: ೧. ನಗೆಯೊಳ್ ಪ್ರವಣಂ ವ್ಯಾಪೃತಂ ಮೇಣ್ ನಗೆಕಾಱಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೨೩ ಪ್ರಯೋ); ಅಱಿಯೆಯಾ ನೀನಿದ ನಗೆಕಾಱ ಬಗೆಕಾಱ ಮಾಱಿಕಾಱ ಬಲು ಬೌಳಿಕಾಱ ಅಱಿಯದಂದದೊಳೆನ್ನ ಕೇಳ್ವೆಯೆಂದವಳೊಳಗಱಿದೊತ್ತಿ ನುಡಿದಳು ನೃಪನ (ಭರತ. ೮-೨೫). ೨. ಜಗತೀಶಂ ನೋಟ್ಟ ಕಣ್ಣಿಂ ನುಡಿವ ದನಿಗಳಿಂಬಾಗಿ ಕುಳ್ಳಿರ್ದರಂದೋಳಿಗಳಂ ದಂಡಾಧಿಪರ್ ಮಾಂಡಳಿಕ ರಥಿಕ ಸಾಮಂತ ರಂತರ್ನಿಯುಕ್ತರ್ . . . ನಗೆಕಾಱರ್ ವಾದ್ಯಕರ್ ಚಿತ್ರಕರಣಾಗಿ ನವರ್ ಸೂಳೆವಾಳರ್ ಪಯಾಳರ್ (ಅನಂಪು. ೨-೨೬); **ನಗೆಗಾರ**: ೧. ನಗೆಗಾರರು, ಕವಿಗಳು ಆದ ಬೇಂದ್ರೆಯವರು ಎಷ್ಟೋ ನಗೆಹಾಡುಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದೆ (ನಿಶಾಂ. ೭ ಮುನ್ನುಡಿ); ಮಿಗಿಲಾದವನ ಹತ್ತಿರ ಹಗೆ ಸಲ್ಲ, ನಗೆಗಾರನ ಹತ್ತಿರ ಮೈತ್ರಿ ಸಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೩. ಪರದರ ಕರಣಿಕರ . . . ನಗೆಗಾರರ . . . ನಿಡುಗೇಂಗಳು ಆ ದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂಡಿವೆ (ಸಂಬುಂಡ. ೦೨೬). [ನಗೆ + –ಕಾಱ]

ನಗೆಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ನಗೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು; ಕಾಂತಿಹೀನವಾಗು; ಸೊರಗು: ವಗೆಯ ಕೆಳೆಗೊಂಡ ಪದ್ಮಿನಿ ನಗೆಗುಂದಿದಳ್ (ವೃಷವಿ. ೮-೪೪). [ನಗೆ + ಕುಂದು$_1$]

ನಗೆಗೂಡು (ಕ್ರಿ). ನಗುವನ್ನು ಹೊಂದು; ಸಂತೋಷಗೊಳ್ಳು: ಕಾವ್ಯಮಿದು ಭುವನದೊಳ್ಸಕಲಜನರಿಂದೆ ಸುಶ್ರಾವ್ಯಮಪ್ಪೆತೆನ್ನ ವದನಾಬ್ಜದಲ್ಲಿ ನೀನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿರ್ದಮಲಸುಮತಿಯಂ ತಾಯನಗೆ ಕಾಯೆ ನಗೆಗೂಡಿ ನೋಡಿ (ಕ್ರಮಿಭಾ. ೧-೪). [ನಗೆ + ಕೂಡು$_1$]

ನಗೆಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಆನಂದ ಕುಗ್ಗು,–ಕಡಮೆಯಾಗು: ಜಗವ ಮಾಡುವ ಗುಣ[ಣ]ಗಳಂ ತಾ ನಗೆಗೆಡನು (ನಿಜಾಗ. ೧೧-೩೪-೦೯). [ನಗೆ + ಕೆಡು$_1$]

ನಗೆಗೇಡಿ (ನಾ). ನಗೆಗೆ ಈಡಾದವನಂ; ಅಪಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವನಂ: ಕುಲಜರಾವ್ ರಘುವಂಶದಲಿ ನಿಷ್ಕಲುಷರಾವ್ ಮಾರ್ಗದಲಿ ಲೋಕದ ಹಳಿವಿಗೊಳಗಿಹರಲ್ಲ ನಗೆಗೇಡಿಯಹರು ನಾವಲ್ಲ (ತೊರರಾ. ೬-೩೩-೦೦೮). [ನಗೆ + ಕೇಡಿ$_1$]

ನಗೆಗೇಡು (ನಾ). ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾದುದಂ; ಅವಮಾನಕರವಾದುದಂ: ಮೊದಲು ಜನನವನಱಿಯೆ ಮರಣದ ಹದನ ಕಡೆಯಲಿ ತಿಳಿಯೆ ನಾ ಮಧ್ಯದಲಿ ನೆಱೆ ನಾ ನಿಪುಣನೆಂಬುದು ಬಳಿಕ ನಗೆಗೇಡು (ಹರಿಸಾ. ೯೫); 'ನಾ ಬಲ್ಲೆ', 'ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ವಾದದ ಹಾದಿ ಬಗೆಗೇಡು ನಗೆಗೇಡು ಹತಮತಿಯು (ಅಕಳು. ೯೬-೧).

ನಗೆಗೇಡಾಗು = ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾಗು; ಅಪಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗು ಅಱಿವು ತರಳೆಳಗಾಯ್ತು ಧೈರ್ಯದ ನಿಱಿಗೆ ನಗೆಗೇಡಾಯ್ತು [ಪಾಠಾಂ. ನಗೆಗೆಡೆಯಾಯ್ತು] (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೨-೧೨); ಕಾನನಕೆ ಬರಲೇಕೆ ರಕ್ಕಸ ಜಾನಕಿಯ ಸೆಱೆವೊಯ್ಯಲೇತಕೆ ಭಾನುಕುಲಜನ ಬದುಕು ನಗೆಗೇಡಾಯ್ತಲಾಯೆಂದ (ಕಾರರಾ. ೨೨-೬೦). [ನಗೆ + ಕೇಡು]

ನಗೆಗೇಡುಗೂಡು (ಕ್ರಿ). ನಗೆಗೇಡಾಗು; ಅಪಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗು: ಒಂದುಗಡಿಸಲ್ಕಿದು ವೇಳೆಯೆನುತ್ತೆ ಪತ್ರಸಾರ್ದಸಗಿದನಿಕ್ಕಿ ಪಟ್ಟಣಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆಯಂ ನಗೆಗೇಡುಗೂಡಿದಂ (ಚಳವಿ. ೫-೦೯).

[ನಗೆಗೇಡು + ಕೂಡು$_1$]

ನಗೆಚಾಟ (ನಾ). ವಿನೋದ; ಹಾಸ್ಯ; ಕಂಚೋದ್ಯ: ಇಂದೇಕೆ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಇಷ್ಟೊಂದು ದಯೆ ಇವಳಿಗೆ ? . . . ಅವಳ ನಗೆಚಾಟವೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಸುಮ್ಮನೆ ನಾಚಿಕೆಗೇಡಾದೀತು (ಪ್ರೇಮಾಶ್ರ. ೨೩೭).

[ನಗೆ +–ಚು$_1$ + ಆಟ]

ನಗೆಚಾಟಿಕೆ (ನಾ). ೧. ನಗೆಚೇಷ್ಟೆ: ವಿನೋದ; ಹಾಸ್ಯ; ತಮಾಷೆ: ಆತ ತನ್ನ ನಗೆಚಾಟಿಕೆಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಮುಗಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ . . . ಮಾತನಾಡಿದುದನ್ನು ಕಂಡು ಅಷ್ಟೇ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು (ಬೆಂಶಾ. ೩೯);

ಅವನ ಸ್ವಭಾವಸಹಜವಾದ ನಗೆಚಾಟಿಕೆಯ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಆಗೀಗ ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬ ನಗಲಿಲ್ಲವೆ ? (ಮೂರುದಾ. ೨೦೪) ; ನಗೆಚಾಟಿಕೆ ಮಾಡುವುದನ್ನಂತೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತರಲೇಬೇಡಿರಿ (ಬೃಹ್ಮಜೀ. ೯೫) ; ಅವನ ನಗೆಚಾಟಿಕೆಯಿಂದ ಜೀವವನ್ನು ಹಗುರ ಮಾಡಿದರು (ಕನಕ. ೧೬). ೨. ಅಪಹಾಸ್ಯ ; ನಗೆಗೇಡು : ಅವಳ ತವರಿನ ಬಳಗದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ನಗೆಚಾಟಿಕೆಯ ವಿಷಯವಾಗಬಾರದಲ್ಲ ಎಂದು ಕಾಳಜಿಯಾಯಿತು (ಕಾಗೆಳ. ೧೦೫).

[ನಗೆಚಾಟ + -ಇಕೆ]

ನಗೆಚೇಷ್ಟೆ (ನಾ). ಹಾಸ್ಯ ; ವಿನೋದ ; ತಮಾಷೆ : ಎಲ್ಲದರ ಬೆಲೆ ತಪ್ಪಿಹೋದ ಸಮಾಜಕ್ರಾಂತಿಯ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಗೇಚೇಷ್ಟೆ ಯಾವುದು, ಕುಚೇಷ್ಟೆ ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಬಿಗಿಯಾಗಿದೆ (ಸಾಹಿವಿ. ೦೦೪).

[ನಗೆ+ ಚೇಷ್ಟೆ]

ನಗೆದೋಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಗುವನ್ನು ತೋರಿಸು ; ನಗು ; ಹರ್ಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸು : ಹೇಱಿದವು ಹರುಷವನು ತನು ನಗೆದೋಱಿದವು ಮುಖಕಮಲ ಕಾಂತಿಯ ಬೀಱಿದವು ಭುಜಲತೆಗಳು (ತೊರವೆ. ೦-೮-೨). ೨. ಅರಳು; ವಿಕಾಸವಾಗು : ಒಸರಿದುದು ಶಶಿಕಾಂತಶಿಲೆ ಧವಳಿಸಿದುದಂಬರ ವಂಬುನಿಧಿ ಲಳಿ ವಸಗಿದುದು ನಗೆದೋಱಿದವು ನೈದಿಲು (ತೊರವೆ. ೫-೩-೪).

[ನಗೆ + ತೋಱು]

ನಗೆನಗು (ಕ್ರಿ). ನಗೆಯನ್ನು ನಗು ; ನಗುವನ್ನು ತೋರು : ನಗೆನಗುತ ಕಲಕೇತಬೊಮ್ಮಣ್ಣಗಳು ಅ ಱ ಮ ಣ್ಣಂ ಹಿಡಿಯೆ ಪೊನ್ನುಗಳ ಮಯವಾಗೆಸೆಯಲು (ಬಸವು. ೨೮-೩೨). [ನಗೆ + ನಗು$_1$]

ನಗೆನಯನ (ನಾ). = ನಗೆಗಣ್ : ನಗೆನಯನವಮಡಿಗಳರುಣಂ ಮೊಗಸಿ ವಿಗೆ ನೀಳ್ದ ಕೇಶಷಟ್ಪದಿಗಳ್ತಾನುಗುರ್ದೀಧಿತಿ ನಡೆಯಿಭಗತಿ ಸೊಗಯಿಸುವ ಪೂರ್ವಾಳ್ಗೆನಲ್ಕಮದು ನಿರ್ದೋಷಂ (ಕವಿಜಿ. ೪-೦೦). [ನಗೆ + ನಯನ]

ನಗೆನಾಟಕ (ನಾ). ನಗು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇರುವ ನಾಟಕ ; ಹಾಸ್ಯನಾಟಕ ; ಪ್ರಹಸನ ಹಾಸ್ಯನಾಟಕ, ಪ್ರಹಸನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಗೆನಾಟಕವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಬೂಧಿ). [ನಗೆ+ನಾಟಕ]

ನಗೆನುಡಿ (ನಾ). ನಗುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತು ; ಸರಸವಾದ ಮಾತು ; ಹಾಸ್ಯೋಕ್ತಿ : ದ್ರೌಪದಿಗೆ ಹರಿಯರಸಿ ನುಡಿದಳು ಸತ್ಯಭಾಮಾ ಸರಸಿಜಾನನೆ ನಗೆನುಡಿಯ ಸಮ್ಮೇಳಪೇಳದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೦೫-೨೦) ; ಮಾತಿನಿಂ ನಗೆನುಡಿಯು, ಮಾತಿನಿಂ ಹಗೆ ಕೊಲೆಯು . . . ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಾತೆ ಮಾಣಿಕವು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೪೩) ; ನಗೆನುಡಿಯೊಳುಪಚರಿಸಿ ಚದುರಿನ ಬಗೆಯೊಲಿಸುವುದೆನುತ ಸೀತಾಮೃಗವಿಲೋಚನೆಗರಸುಗಳ ತೋರಿದನು ಸನ್ನೆಯಲಿ (ಅನುರಾ. ೦-೨೩-೨೬) ; ಅದೊ ಅವನ ನೇಹಿಗನ ನಗೆನುಡಿ–ಅಗಲಿದರು–ಬಹನಿತ್ತೆಡೆ ! (ಗಹೀಕ. ೪೯-೦). [ನಗೆ + ನುಡಿ$_2$]

ನಗೆನೋಟ (ನಾ). ವಿಲಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನೋಟ ; ಹಾಸ್ಯ, ಪ್ರೀತಿ, ಸಂತೋಷಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನೋಟ : ನಗೆನೋಟ ಮೆಲ್ಮಾತು ಮುನಿಸು ಮೋಹನಗಳಿಂ ಬಗೆಯ ಬಂದವರೊಳೊಳಗೂಡಿ ಮೋಹಿಪಳ್ನ ಗುಳಿಂಬನರಸಿಗೆಣೆಯಲ್ಲ (ಉದ್ಭಟ. ೦೦-೯೬) ; ಲಲ್ಲೆಗಣ್ಣವರ್ ನಗೆನೋಟದ ತೋರ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲೆಯರೆಯ್ದೆ ತೊಗ್ಗಿನಲಿ (ಮೋಹತ. ೨೪-೧೨) ; ನಗೆನೋಟಂ ಪೊಸಮಾತು ರೀತಿ ಗಮಕಂ . . . ಎಲ್ಲಮವರ್ಗೇಂ ಮೈ ಸಂ ದು ಮಚ್ಚಿದರ್ದುದೋ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೮೩). [ನಗೆ + ನೋಟ]

ನಗೆಪಾಟಲು (ನಾ). = ನಗುಪಾಟಲು : ಇನ್ನೂ ನಾಟಕವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಹೀಗಾದರೆ ನಾಲ್ಕು ಜನರಲ್ಲಿ ನಗೆಪಾಟಲಲ್ಲವೇ ? (ಪಾಡಿಲ. ೦೩೪). 'ನಗುಪಾಟಲು' ಪರಾ.

ನಗೆಪಾಟಲಾಗು = ನಗೆಗೀಡಾಗು; ಅಪಹಾಸ್ಯಕ್ಕೊಳಗಾಗು : ತಾನು ದೀಪಾಳಿಗೆ ಇಂದು ಬಂದದ್ದು ಎಂಥ ನಗೆಪಾಟಲಾಯಿತು ಎನ್ನಿಸಿತು (ಅವತಂ. ೪೫) : ಮಹನ್ಮಹಾದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟು ನಗೆಪಾಟಲಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುವ ನಮ್ಮ ದಿಗ್ದರ್ಶಕರ ದಾರ್ಷ್ಟಿಕವೆಷ್ಟೆಂದು ಹೇಳಲಿ (ನಾಡಿಗೇ. ೧೮೩). **ನಗೆಪಾಟಲು ಮಾಡು**=ಅಪಹಾಸ್ಯಕ್ಕೀಡುಮಾಡು ; ನಗೆಗೀಡುಮಾಡು: ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬಡ ಹೆಂಗಸಾದ ನಾನು ಮಾಡಲಾದೀತೇ ? ಸುಮ್ಮನೆ ಹೂಗುಟ್ಟಿ ನಗೆಪಾಟಲುಮಾಡಲೇ ? (ದಾನಚಿಂ. ೧೬೮).

[ನಗೆ + ಪಾಟು$_2$ (< ಪಾಡು$_3$) + - ಅಲು (< - ಅಲ್$_1$)]

ನಗೆಬಗೆ (ನಾ). ಹಾಸ್ಯದ ರೀತಿ,-ಕ್ರಮ,-ಸೊಗಸು; ನಿನ್ನ ನಗೆಬಗೆ-ಎಂಥ ಲಗುಬಗೆಯಿಂದ ಕಣ್ಮರೆ ಸಂದೆಯೋ (ಹಾಡುಪಾ. ೪೯-೮) ; ಅಪ್ಸರೆಯರನ್ನು ನಗೆಬಗೆಯಿಂದ ನೋಡಿ ಅವರ ಹೃದಯವನ್ನು ಅರಿತಂತೆ (ಅಹಲ್ಯ. ೬೪-೦೩).

[ನಗೆ + ಬಗೆ$_3$]

ನಗೆಬರಹ (ನಾ). ನಗುವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಲೇಖನ : ಶ್ರೀ ನಾಡಿಗೇರ ಕೃಷ್ಣರಾಯರ ಉತ್ತಮ ನಗೆಬರಹಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ 'ನಾಡಿಗೇರರ ನಗೆಬರಹಗಳು' ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸಂಕಲನ ೧೯೫೧ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು (ನಾಡಿಗೇ. ಪ್ರಕಾಶಕರ ಪುಟ).

[ನಗೆ + ಬರಹ (< ಬರೆಪ)]

ನಗೆಬೀರು 'ನಗೆವೀಱು' ನೋ.

ನಗೆಮಚ್ಚರ (ನಾ). ಹುಸಿಮಾತ್ಸರ್ಯ ; ಹುಸಿಯಾದ ಅಸೂಯೆ,-ಹುರುಡು: ಮಾಯಾಕಾರನು ಕೃಷ್ಣಯಲ್ಲಿ ಪೋದನಾಯೆನುತ್ತ ನಲ್ಲೆಯರು . . . ಫಳಿಲನೆ ಸೋಪಾನವಿಳಿದು ನಗೆಮಚ್ಚರದಿ ಜಲಜಂಗಳಂ ನಾಳಸಹ ಕೀಳುತ್ತ ಹಿಡಿದ (ನವಮೋ. ೧೦-೩೪). [ನಗೆ + ಮಚ್ಚರ (< ಮಚ್ಚರ)]

ನಗೆಮಾಡು (ಕ್ರಿ). ಹಾಸ್ಯಮಾಡು ; ಗೇಲಿಮಾಡು : ತಮ್ಮ ಭಾವನಂ ಧನದಃವನಂ ಕರೆದಿ: ನೆಗಟಂ ಬಿಡಿಸೆಂಬುದುಮಾಕೆ ತನಗೆ ನಾದುನಿಯಪ್ಪ ದಱಿಂ ನಗೆಮಾಡಿ . . . ಬಿಡಿಸಿದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೧೬ ವ) ; ಯಾದವರ ಬಡಕರುವೆ ಬಾ ಬಾ ಎಂದು ಚಿಟಕಿಸಿ ಕರೆದು ಗುರುಸುತ ಸಾತ್ಯಕಿಯ ಕಾಗಿದನು ನಗೆಮಾಡಿ (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೩-೦೬). [ನಗೆ + ಮಾಡು$_1$]

ನಗೆಮಾತು 'ನಗೆವಾತು' ನೋ.

ನಗೆಮುಖ (ನಾ). ನಗುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖ ; ಹಸನ್ಮುಖ ; ನಗುಮುಖ : ನಕ್ಕರೆ ನಗಲೆವ್ವಾ ನಗೆಮುಖದ ಖ್ಯಾದೀಗಿ ನಾ ಮುಚ್ಚಿ ಮುಡಿವ ಪರಿಮಳದಾ ಹೂವ ಅವಳೊಂದು ಘಳಿಗೆ ಮುಡಿಯಲೆ (ಗರತಿ. ೦೦೬).

[ನಗೆ + ಮುಖ]

ನಗೆಮೊಗ (ನಾ) ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಸುವ ಮುಖ ; ನಗುಮುಖ : ನಗೆಮೊಗ[ದಿ]ಮ್ [ಕ] ಮ್ [ಭು]ವನೆ ಸಂಬು ನೆನೆಯುತ್ತಿಟ್ಟಮ್ (ಇಆ. XX, ೬೦-೮ ; ೪ನೆಯ ಶತ) ; ಆತನ ಬರವಿನುತ್ಸವಕ್ಕೆ ಸಂತಸಂಬಟ್ಟು ಮಹೀಲಲನೆಯ ನಗೆಮೊಗದಂತೆ ಶಿಳಿದ ಕೊಳಂಗಳಂ (ಆದಿಪು. ೦೦-೫ ವ) ; ಸೊಗಯಿಪ ಬಂದ ಮಾಮರನೆ ತಳ್ತಲೆವಳ್ಳಿಯೆ . . . ನೋಟಿಱ್ಪೊಡಃವ ಬೆಟ್ಟುಗಳೊಳಮಾವ ನಂದನವನಂಗಳೊಳಂ ಬನವಾಸಿದೇಶದೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೨೮) ; ನಗೆಮೊಗದರಸಾ ಅವಧಾರು ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಾ ಬಗಿದು ಹೊಗುವೆ ನಾ ನಿಮ್ಮ ಮನವನು (ಬಸವ. ೪೮೮) ; ನಗೆಮೊಗಮಬ್ಜಮಾಗೆ ಬಾಯ್ದೆಱೆ ಬಂದುಗೆಯಾಗೆ ಮೂಗು ಸಂಪಗೆಮುಗುಳಾಗೆ . . . ಚೆಲ್ವೊಗೆವಿನೆಗಂ ವಿನಿರ್ಮಿಸಿದ ಪೆಂಡಿರ ಪಾಶಿ ಕರಂ ಮನೋಹರಂ (ಲೀಲಾವ. ೧೧-೬೧) ; ವರಕಸ್ತೂರೀತಿಲಕಮನರಸಿಯ ಕಡುಚೆಲ್ವ ನೊಸಲೊಳಿಟ್ಟಳ್ ಸುರಸೌಂದರಿಯೊರ್ವಳ್ ನಗೆಮೊಗಮೆಂಬುರುಚಂದ್ರಮನಲ್ಲಿ ಮೆಱೆವ ಕಱೆಯೆಂಬಿನೆಗಂ (ಬಾಹುಪು. ೬-೬೮) ; ನಗೆಮೊಗವ ಬಾಡಿದವ ಮನದೊಳು ದುಗುಡವೋಳಿಸೆ ಭೀಷ್ಮಜಗೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೦-೦೨). [ನಗೆ + ಮೊಗ]

ನಗೆಮೋರೆ (ನಾ).=ನಗೆಮುಖ : (ಶಿ). [ನಗೆ + ಮೋರೆ (<ಮೋಱೆ)]

ನಗೆಯಾಟ (ನಾ). ೧. ಹಾಸ್ಯ ; ತಮಾಷೆ ; ಹುಡುಗಾಟಿಕೆ ; ವಿನೋದ:

ಈ ಧಗೆಯುಲಿ ನಗೆಯೂಟದ ಹಗೆ ಹೊಡಿದರಾರು ? (ಸೂರ್ಯಶಾ. ೭-೭). ೨. ಹಾಸ್ಯ, ವಿನೋದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾಟಕ ; ಪ್ರಹಸನ : "ಲಘುವಾಗಿಯೂ . . . ಹರ್ಷಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಾಟಕ, ಹರ್ಷನಾಟಕ, ಪ್ರಹಸನ; ನಗೆಯಾಟ (Comedy. ಇಂಕಅ). [ನಗೆ + ಆಟ]

ನಗೆಯಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಗು ; ಹರ್ಷಸೂಚನೆ ಮಾಡು : ನೋಡದಿರ್ದಾವೆನೆಂದೆ ಕಣ್ ನೋಡದಿರವು . . . ನಗೆಯಾಡದಿರ್ದಾವೆನೆಂಬೆ ಮುಸುಡು ನಗದಿರದು (ಸೋಮಚ. ೨-೬೨). ೨. ಗೇಲಿಮಾಡು ; ಪರಿಹಾಸಮಾಡು; ಅಪಹಾಸ್ಯಮಾಡು ; ಕಂಚೋದ್ಯಮಾಡು : ಬರಿಗೈಯಿಂದ ಮರಳಿದ ಭೃಂಗಿಯ ಪರಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಪಾರ್ವತಿ ನಕ್ಕಳು . . . ಅವನನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ಜರಿದು ನಗೆಯಾಡಿದಳು (ಬದುಕಿ. ೬೯); ನಗೆಯಾಡದಿರು ನನ್ನ ನಲುಮೆ ಒಲುಮೆಯ ಕುರಿತು (ಉಯ್ಯಾಲೆ. ೩೪-೦); ಬೇಲದ ಗಾತ್ರದ ತಮ್ಮುಡಿ ಹರಕನು ನೋಡದೆ ಮುಚ್ಚದೆ ಖಳರು ಸಾಸಿವೆಕಾಳಿನ ಹರರುಡೆ ಹರಕನು ನೆರೆ ನೋಡಿ ನಗೆಯಾಡಿದಪರು (ಇಂಚಾಪ. ೬೫-೧೩). ೩. ವಿನೋದದಿಂದ ನಗು ; ವಿನೋದಮಾಡು ; ಹಾಸ್ಯಮಾಡು ; ತಮಾಷೆಮಾಡು : ಈ ನನ್ನ ತೊದಲ್ನುಡಿಯ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕಂಡು ತಾವು ನಗಬಹುದು; ತಾವು ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯಿಂದಾ ನಗೆಯಾಡಿದರೂ ನನಗೆ ಸಂತೋಷವೇ ಸರಿ (ಅಮುಗಾಂ. III, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ) ; ಆಯುಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಬೇಗನೆ ನೀವು ಯೋಗಿಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿದ್ದೀರಾ ? ಎಂದು ಆ ತರುಣಿಯು ನಗೆಯಾಡಿದಳು (ಸಮುಜೀ. ೩೧೯) ; "ಅಹುದು ನಾನು ಮಾತಿನ ಮಲ್ಲ" ಎಂದು ಮಲ್ಲಪ್ಪ ನಗೆಯಾಡಿದನು (ದಾನಚಿಂ. ೪೦) ; ನಂಬದಿದ್ದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೇನೇ ನಾನೇನೂ ನಾಸ್ತಿಕನಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಂದೆಯು ನಗೆಯಾಡುತ್ತಾ ಹೇಳಿದನು (ಬೂಶಾಸಾ. ೪೦) ; ಇವರ ಮಾಮೂಲಿಯ ಮಾತುಗಾರಿಕೆಯು, ಕತೆಗಾರನ ಸರಸತೆಯನ್ನು ನಗೆಯಾಡುವಂತೆ . . . ಸುಭೃತೆಯನ್ನು ಸೇರುವುದು (ವಿಜಾಮುಂ. ೯೯). [ನಗೆ + ಆಡು$_1$]

ನಗೆಯಾನ್ (ಕ್ರಿ). ನಗುವನ್ನು ಹೊಂದು,–ಪಡೆ: ಜೊಲ್ಲು ಸುರಿವ ಮುದ್ದು ಮೊಗದಲ್ಲಿ ನಗೆಯಾಂತು ಸೊಲ್ಲಿಸುವನು ತೊದಳ್ನುಡಿಯ (ಮೋಹತ. ೧೭-೬೯). [ನಗೆ + ಆನ್$_1$]

ನಗೆಯುಡುಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಂತೋಷ ಕಡಮೆಯಾಗು,–ಕುಗ್ಗು. ೨. ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳು ; ಸಂಕೋಚವಾಗು : ತಲೆದೋರಿದನು ದಿನಪ ನಗೆಯುಡುಗಿ ನಾಚಿದವು ಕುಮುದಾಳಿಗಳು ಮುಂಗಾಣಿಕೆಯ ಹರುಷದೊಳಗಿದು ವಿರಹವ ದೀಳುಕೊಟ್ಟವು ಚಕ್ರವಕ್ಕಿಗಳು (ಕುಮಾ್ಯಭೀ. ೧-೨೮). [ನಗೆ + ಉಡುಗು$_1$]

ನಗೆಯೆಳ್ಳು, ನೆಗೆಳ್ಳು (ನಾ). (ಕರಾ) ಮಕರಸಂಕ್ರಾಂತಿಯಂದು ಸ್ತ್ರೀಯರು ಎಲ್ಲರ ಮನೆಗೆ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಬೀರುವ ಎಳ್ಳು: ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಹತ್ತಿರ ಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈಗಲೇ ನಗೆಯೆಳ್ಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ರೂಢಿ). **ನೆಗೆಳ್ಳು :** ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಿಗೆ ನೆಗೆಳ್ಳು ಬೀರುವುದೊಂದು ಬಹಳ ಆಸಕ್ತಿಯ ಕೆಲಸ (ರೂಢಿ). [ನಗೆ + ಎಳ್ಳು (< ಎಳ್)]

ನಗೆವಡಿಕಾಱ (ನಾ). ನಗುವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ; ಹಾಸ್ಯಗಾರ ; ವಿದೂಷಕ : ನಗೆವಡಿಕಾಱಂ ನೀಱಂ ಬಗೆಕಾಱಂ ಪಾಟಕಾಱನೊಳ್ನುಡಿಕಾಱಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩೨೫); ಕಾಱಕ್ಕೆ— ನಡೆವಳಿಕಾಱಂ . . . ನಗೆವಡಿಕಾಱಂ, ಬಗೆಕಾಱಂ (ಶಮಂದ. ೧೯೯ ಪ್ರಯೋ). [ನಗೆವಡಿ$_0$ + – ಕಾಱ]

ನಗೆವಾತು, ನಗೆಮಾತು (ನಾ). ನಗುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತು; ಹಾಸ್ಯದ ನುಡಿ: ಅವರ ಸರಳತನದ ನಡತೆ, ತೀಕ್ಷ್ಣಬುದ್ಧಿಯ ಹರಿತವಾದ ನೋಟ, ನಗೆವಾತುಗಳು ಇವೆಲ್ಲ ನನಗೆ ಒಗ್ಗಿದುವು (ಕಾಲಯಾ. ೪). **ನಗೆಮಾತು :** ತಂಗಿಗೆ ಮನೆಯ ನೋವು ಮರೆಸಲೆಂದು ಏನಾದರೂ ನಗೆಮಾತು ಆಡುತ್ತಿದ್ದ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೩೦೧); ದೊಡ್ಡವನು ಹುಡುಗಿಯರನ್ನು ನೋಡಿ ನಗೆಮಾತನ್ನಾಡಿದಾಗ ಚಿಕ್ಕವನು ನಕ್ಕನೇ ಹೊರತು, ತಾನು ಸ್ವತಃ ಯಾವ ಮಾತನ್ನೂ ಆಡಲಿಲ್ಲ (ರಂಗವ. ೨೦೩); ನನ್ನ ನಗೆಮಾತಿಗೆ ಮರುಳಾಗಿ ಮೃತ್ಯುವು ಕೂಡ ಮೈಮರೆಯಿತೊ ಹೇಗೆ (ಇಂಚಾಪ. ೪೦-೮೬); ಇದೇನೋ ನಗೆಮಾತು ಎಂದು ನಾನನ್ನುವದರ ಸತ್ಯತೆಯ ಮನವರಿಕೆಯು ಎಷ್ಟೋ ಜನರಿಗೆ ಆಗದಿದ್ದರೆ ನಾನಿನ್ನೂ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು (ನಿರಾಫ. ೧೬೨). [ನಗೆ + ಮಾತು$_1$]

ನಗೆವೀಱು, ನಗೆಬೀರು (ಕ್ರಿ). ನಗುವನ್ನು ಸೂಸು ; ನಗು ಹೊಮ್ಮಿಸು ಕೃಷ್ಣನ ಮೇಲೆ ಬಾಲೆ ಕಣ್ಣೋಲದಿನಂದು ಬಿತ್ತರಿಸಿದಳ್ ನಗೆವೀಱುವ ಮುದ್ದುವೀಱುವಾಲೋಲತೆವೀಱುವುಜ್ಜ್ವಲತೆವೀಱುವ ಮುಗ್ಧ ಕಟಾಕ್ಷಮಾಲೆಯಂ (ಜಗವಿ. ೧೧-೬೯). **ನಗೆಬೀರು :** ಅವನು ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಿ ನಗೆಬೀರಿದನು (ರೂಢಿ). [ನಗೆ + ಬೀಱು$_1$]

ನಗೆವೆಣ್, ನಗವೆಣ, ನಗೆವೆಣ್ಣು, ನಗೆಹೆಣ್ಣು, ನಗೆಹೆಣ್ಣೆ, ನೆಗೆಣ್ಣೆ, ನೆಗೆಣ್ಣು, ನೆಗೆವೆಣ್ಣೆ, ನೆಗೆಹೆಣ್ಣು, ನೆಗೆಹೆಣ್ಣೆ(ನಾ). ೧. ಗಂಡನ ಅಣ್ಣ ಅಥವಾ ತಮ್ಮನ ಹೆಂಡತಿ; ಓರಗಿತ್ತಿ: "ಯಾತೃಗಳೆನಲ್ಕೆ ನಗೆವೆಣ್ಗಳಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೩-೧೨) ; ದೂಚಿತ್ತೆ ಮಾವ ಮೈದುನ ನಗೆವೆಣ್ಣಾನು ಗಾಱುಗತ್ತಲೆಮಾಡಿಯಳುತ ಮೂಱು ದಿನಕೆ ನೀನು ಬೇಱಾಗು ಹೋಗೆಂದಾ ಸಾಟಿ ಹೇಳಿದೊ ಮಗಳೊಡನೆ (ಅಮುಸಾಂ. ೩-೧೩೩). **ನಗವೆಣ್ಣೆ :** ೧. ವಿನಯಾನ್ವಿತೆಯಾದ ಮಲ್ಲಮ್ಮನು ಮಹದಪ್ಪಣೆ ಎಂದು ನುಡಿದು ನಗವೆಣ್ಣೆಯರನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ, ಗೃಹಕೃತ್ಯಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಒಳಗೆ ಹೊರಟುಹೋದಳು (ಮಲ್ಲಮ್ಮ. ೬). **ನಗೆವೆಣ್ಣು :** ೧. "ಯಾ(ತಾ)ತೃವೆಂಬುದು ನಗೆವೆಣ್ಣು (ನೆಗಣ್ಣೆ ಎಂದಿರಬಹುದು)" (ಹಲಾಯು. ೮೪-೩೩೪); ಮುವ್ವರು ಮೈದುನರು ಹುಲಿಯಂಥಾ ಅವದಿರು ನಾಲುವರು ನಗೆವೆಣ್ಣು ಕೇಳು ಕೆಳದಿ (ಮುಹಾದೇ. ಬ. ೧೪೩-೩೨೮) ; ಅಪ್ಪರು ಭಾವದಿರಯ್ಯರು ನಗೆವೆಣ್ಣು [ಪಾಠಾಂ. ನಗೆಣ್ಣು] ಆಯ್ವರಯ್ವರು ಕೂಡಿ ಕಾಡುವರು (ಶಿವಗೀ. ೧೩೮-೬೯೩). ೨. ಗಂಡನ ಅಥವಾ ಹೆಂಡತಿಯ ಸಹೋದರಿ ; ನಾದಿನಿ : ನಾ ನಿಮ್ಮ ಭಾವ ನಲ್ಲಯ್ಯನು ನೀನೆನಗೆ ನಗೆವೆಣ್ಣು (ಅವಡ. ೨೦೦-೯೯೩). **ನಗೆಹೆಣ್ಣು :** ೧. ನಗೆಹೆಣ್ಣು [ಪಾಠಾಂ. ನಗಣ್ಣ]ಯೆಂಬೋಳು ಮುಂಗೋಪಿ (ಪುರಂದ. ೪-೧೬-೪). **ನಗೆಹೆಣ್ಣೆ :** ೧. ಹೊನ್ನಮ್ಮ . . . ಗಂಡನ ಅಗಲಿಕೆಯ ದುಃಖವನ್ನು ಮರೆತು ಇದೀಗ ನಗೆಹೆಣ್ಣೆಯ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಣಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಳು (ಜನಜೀ. ೩೮). **ನೆಗೆಣ್ಣೆ :** ೧. ಅಲ್ಲದಂತತ್ತೀಗೆ ಬೆಲ್ಲದಂತ ನಾದೂನಿ ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಂತ ನೆಗೆಣ್ಣೆ ಕೂಡಾಡಿ ಕಲ್ಯಾಣ ತವರ ಮರತೇನ (ಜನಗೀ. ೫೮) ; ಎಡಮನೆಯ ಬಾಗಿಲದ ಒಡತಿ ನೀ ನೆಗೆಣ್ಣೆ ಬಡಿವಾರ ಬ್ಯಾಡ ಮನೆ ಜೋಕೆ (ಜನಗೀ. ೮೧); ನವಿಲುಗುಂದಕ್ಕೆ . . . ನೆಗೆಣ್ಣೆಯ ಬಾಣಂತಿತನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಳು (ಹಾವಿಉ. ೧೮) ; ನೆಗೆಣ್ಣೆಯಾದಂತೆ, ಒಮ್ಮೆ ಅತ್ತೆಯಾಗಿಯೂ ಅಜ್ಜಿಯಾಗಿಯೂ ಅನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಳು (ಗರಜಾ. ೨). **ನೆಗೆಣ್ಣು :** (೬). **ನೆಗೆವೆಣ್ಣೆ :** ೧. ನೆಗೆವೆಣ್ಣೆಯರು ದುರುಳಮನದೆ ಮತ್ಸರಗೊಂಡು (ಮಲ್ಲಚ. ೨-೧೯). **ನೆಗೆಹೆಣ್ಣು :** ೧. "ನೆಗೆಹೆಣ್ಣು = ಅಣ್ಣತಮ್ಮರ ಹೆಂಡಂದಿರು" (ಜಾನಕೋ. ೧೨) ; ಕಾಮವೆಂಬೊ ನೆಗೆಹೆಣ್ಣು ಎನ್ನ ಕಟ್ಟಿ ಆಳುತಾಳೆ ಕ್ರೋಧವೆಂಬೊ ಸವತಿ ಕೊಲ್ಲುತಾಳೆ (ಪುರಂದ. ೫-೧೧೨-೦). **ನೆಗೆಹೆಣ್ಣೆ :** ೧. ಅತ್ತಿಗೆ ನೆಗೆಹೆಣ್ಣೆ ಹೊತ್ತುಹೊತ್ತಿನೊಳೆನ್ನ . . . ಸೆಣಸುವರಮ್ಮ (ಪುರಂದ. ೨-೪೩-೨). [ನಗೆ ? + ಪೆಣ್]

ನಗೆವೆಣ್ಣು 'ನಗೆವೆಣ್' ನೋ.

ನಗೆವೆಳಗು (ನಾ). ನಗೆಯ ಬೆಳಕು,–ಕಾಂತಿ : ನಗೆವೆಳಗಿಂ ಕೈರವಮಂ ಸೊಗಯಿಪ ಕರತಳದ ಕಾಂತಿಯಿಂ ಜಳರುಹಮಂ ನಗಿಸಿ ನಱುಸುಯ್ಯ ಕಂಪಿಂ ಮಿಗೆ ಪೊರೆದವನಲ್ಲಿ ಮಾಱುವರ್ ಮಾನಿನಿಯರ್ (ವೃಷವಿ. ೪-೮೫) ; ನಗೆವೆಳಗು ಮಲರಿದುದು ಮೊಗಕೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೩೬-೨೨೨) ; ಚಿನ್ನದ

ನಗೆವೆಳಗನೆ ಚಿಮುಕಿಸುವಾಕಾಶಪಟಕ್ಕೆ . . . ದೀರ್ಘದಿಗಂತದ ಫಣಿಸಮು ರೇಖೆ ಹರಿ ಹರಿಹರಿಯಿತು ತೆರೆತೆರೆತೆರೆವೋಗಿ (ಕೋಗಿಲೆ. ೮೯-೩). [ನಗೆ + ಬೆಳಗ್ಗು₂]

ನಗೆವೆಳ್ಪು (ನಾ). ನಗುವಾಗ ಕಾಣುವ ಹಲ್ಲಿನ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಕಾಂತಿ ; ದಂತಕಾಂತಿ: ಸೊಗಯಿಸಿ ಗೊಟ್ಟಿಯೊಳ್ ಪಿರಿದು ಸದ್ಗುಣಮುನಿತ್ತು . . . ಮೆಲ್ಪು ಮನಂಬುಗೆ ಗಂಡನೆಂಬ ತುಂಬಿಗೆ ನಗೆವೆಳ್ಪನೋಲಗಿಸುತಿರ್ಪುದು ವಲ್ಲಿಗೆಯಂತೆ . . . ಬುದ್ಧಿವಂತೆಯರ್ (ಲೀಲಾವ. ೧೪-೬೨) ; ಮೇಗೆ ಬಗೆಬಗೆವಣ್ಣದಲರ್ಗಳಿಂದವರಧರರಾಗ ನಗೆವೆಳ್ಪಿನಿಂ ಪಲ್ಲಟಿಸಿದುವು (ಚಿಬಪು. ೪೫-೯೦) ; ನಗೆವೆಳ್ಪಿಂಬೆಳೆಜೊನ್ನಮಂ ಪರಪಿ ಕಾಂತಾಸ್ಯಾಂಬುಜಾತಂಗಳಂ ನಗಿವರ್ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೮೦). [ನಗೆ + ಬೆಳ್ಪು]

ನಗೆವೇಱು (ಕ್ರಿ). ನಗುವವನ್ನು ಪಡೆ ; ಹಸನ್ಮುಖಿಯಾಗು : ಸೊಬಗಿನ ಸೋನೆಯು ನಗೆವೆತ್ತ ನಲ್ಲಳ . . . ಎಂದು ಸಂದಿಪೆನೊ (ಕಠಶಾ. ೨೭-೯೦). [ನಗೆ + ವೇಱು₁]

ನಗೆಸಾರ (ನಾ). = ನಗಂಸಾರ : ಇದು ಒಂದು ನಗೆಸಾರದ ಮಾತಾದರೂ ಇದರಲ್ಲೊಂದು ಗೂಢಸತ್ಯವಡಗಿದೆ (ಜೀವಾತ್ಮ. ೧೫). [ನಗೆ + – ಸರ್ವ ?]

ನಗೆಹನಿ (ನಾ). (ಆಲಂ) ನಗುವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಚಿಕ್ಕಮಾತು; ಚುಟುಕ : ರಾಜನ ಆ ಒಂದು ನಗೆಹನಿ ದಾಸೋಜನಲ್ಲಿ ಹೊಸಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆವಾಹಿಸಿತು (ಸವತಿ. ೪೫). [ನಗೆ + ಹನ್ನಿ (<ಪನ್ನಿ)]

ನಗೆಹಾಡು (ನಾ). ಹಾಸ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಾಡು; ವಿನೋದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕವನ: ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ನಗೆ-ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಣಕವಾಡು (parody) ಇವೆ (ನಿರಾಳ. ೦೦ ಮುನ್ನುಡಿ). [ನಗೆ + ಹಾಡು₂ (<ಪಾಡು₂)]

ನಗೆಹಾಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಗುವನ್ನು ಹೊಮ್ಮಿಸು ; ನಗು : ಒಂದನ್ನೊಂದು ಸಂಧಿಸುವಾಗ ಚಂಚಲದಳವು ನಗೆಹಾಯಿಸಿ ಕೇಳಿತು–'ಮಿತ್ರರೇ ! ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸರಸವಾಡಿದಿರಾ?' (ಮಂಗಳೂ. ೨೨). [ನಗೆ + ಹಾಯಿಸು (<ಪಾಯಿಸು)]

ನಗೆಹೆಣ್ಣು 'ನಗೆವೆಣ್' ನೋ.

ನಗೆಹೆಣ್ಣೆ 'ನಗೆವೆಣ್' ನೋ.

ನಗೇಂದ್ರ (ನಾ). ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟ : ವನಸ್ಥಲದೊಳೊಂದಿಥವಿರ್ದುದು . . . ಮದಗಜವಲ್ಲಿಂದ್ರನೋಲಿರ್ಪಿದ ನೀಲನಗೇಂದ್ರವೆಂದಿನಂ (ಶಂಖರಾಮಾ. ೦೦-೦೫೯). [ನಗ₄ + ಇಂದ್ರ]

ನಗೇಂದ್ರಮೂಲ (ನಾ). ಪರ್ವತದ ಬುಡ,–ತಪ್ಪಲು : ತಾವರೆಯಲ್ಲಿ ತಾರೆ ಜನನಂಬಡೆದಂದು ನಗೇಂದ್ರಮೂಲದೊಳ್ಮಾವಿಸಿ ಬಾಳೆಗಂಬ ವೊಗೆದಂದಂ . . . ಸತಿಯಂಗಮನಾಂ ಪೂಗಳಲ್ಲೆ ಸಾಲ್ದಪೆಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೨೬). [ನಗೇಂದ್ರ + ಮೂಲ]

ನಗೇಂದ್ರಯಜ್ಞ (ನಾ). = ನಗಯಜ್ಞ : ನಗೇಂದ್ರಯಜ್ಞಮಂ ನೆಗಟ್ದು ಗೋಪಸಮಾಜಂ ವಿರಾಜಿಸೆ (ಜಗಪಿ. ೪-೬೨ ಪ). [ನಗೇಂದ್ರ + ಯಜ್ಞ]

ನಗೇಶ್ವರಜೆ (ನಾ). ಪರ್ವತರಾಜನ ಮಗಳು ; ಪಾರ್ವತಿ; ಗಿರಿಜೆ: ನಗೇಶ್ವರಜಾನನ ಜಂಬಾಲಜಾತಹಂಸ . . . ಪೊರೆಯಭವಾ (ಹಮ್ಮಿ.ರ. ೨-೨). [ಸಂ. ನಗೇಶ್ವರಜಾ]

ನಗೋತ್ಸಂಗ (ನಾ). ಪರ್ವತದ ಪಕ್ಕ,–ಸಾನು : ಉತ್ತುಂಗನಗೋತ್ಸಂಗ ಮನೇಱುವ ಮೃಗರಾಜನಂ ಪೋಲ್ತು (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೯೪ ಪ). [ನಗ₄ + ಉತ್ಸಂಗ]

ನಗೋಪಕಂಠ (ನಾ). ಪರ್ವತದ ಹತ್ತಿರದ ಸ್ಥಾನ: ಪಾಲ ಪೊನಲ್ ಪೊದಟ್ದುದವಿ . . . ಶೈಲದರೀಗೃಹಂಗಳುಮನೊರ್ಮೆಯೆ ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವಿ ತತ್ಸ್ಥಳಸ್ಥಲಭುಜಂಗವಿಶ್ವಸಿತವಾನಗದಿಂ ಪೊಣರ್ಪೊನ್ಮಿ ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲ ಪರಂಪರಾಪರಿಗತಂ ಪರಿದತ್ತು ನಗೋಪಕಂಠದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ४-೬೩); [ನಗ₄ + ಉಪಕಂಠ]

ನಗೋಪತ್ಯಕ (ನಾ). ಪರ್ವತದ ಬುಡದ ಭೂಮಿ,–ತಪ್ಪಲು : ಬೆಳದೋರಂತೆಱಗಿರ್ದ ಶಾಳಿವನದಿಂ ಸೇವ್ಯಂ ನಗೋಪತ್ಯಕಂ (ಆದಿಪು. ೧-೬೪) ; ಪ್ರತ್ಯಂತದೇಶ ಭೂಭೃದವತ್ಯಕನೆಟ್ಟಟ್ಟಿ ಪುಗಿಸಿ. ಕಾಂತಾರ ನಗೋಪತ್ಯಕಮುಂ ಕೌಸಲ್ಯಾವತ್ಯಂಗೋಲಗಿಪನವರ ಹರಿವಿಷ್ಟರವುಂ (ಶಂಖರಾಮಾ. ೬-೦೫೪). [ನಗ₄ + ಉಪತ್ಯಕ]

ನಗೋಪರಿಮತಲ (ನಾ). ಪರ್ವತದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶ; ಶಿಖರ : ವಂಶಸ್ಥಲ ನಗೋಪರಿಮತಲದೊಳ್ ವಿಚಿತ್ರಚೈತ್ಯಭವನಂಗಳಂ . . . ಪೊಟಲಂ ಮಾಡಿಸಿ (ಶಂಖರಾಮಾ. ೮-೬೭ ಪ). [ನಗ₄ + ಉಪರಿಮ + ತಲ]

ನಗೌಕಸ (ನಾ). ೧. ಬೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ಮರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವಂಥದು ; ಪಕ್ಷಿ : "ಶಕುನಿ ವಿಹಗಂ ವಿಹಂಗಂ ಪತ್ರಿ ವಿಷ್ಕಿರಂ ವಿಕಿರಂ ನಗೌಕಸಂ . . . ಶಕುಂತಂ ಶಕುಂತಿಯೆನೆ ಪಕ್ಷಿ" (ಚುಂಗಶಾ. ೫೦-೧). ೨. ಸಿಂಹ. ೩. ಕಾಗೆ. ೪. ಶರಭ. [ಸಂ. ನಗೌಕಸ್]

ನಗ್ಗಲು 'ನೆಗ್ಗಿಲ್' ನೋ.

ನಗ್ಗಿ (ನಾ). ತಗ್ಗಿಹೋದುದು ; ಚಪ್ಪಟೆಯಾದುದು ; ಸೊಪ್ಪಾದುದು: ಬೆನ್ನೊಳು ತೋ ೯ ಳೊ ಳು ಮೊನೆಗಾಯವಿದೆ ತೊಡೆಯನ್ನೆಂತೂ ಕಟಗಳೊಳೆಂತೊ ನಗ್ಗ ನಗ್ಗಿಗಳಾದುವೀ ಮೊಲೆಗಳು ಮರ್ರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಾಳಿದಾ ಧೀರೆ (ಶರಚ. ೪೨-೬). [ನಗ್ಗು₁ (<ನಱುಂಕು) + – ಇ₃]

ನಗ್ಗಿಲು 'ನೆಗ್ಗಿಲ್' ನೋ.

ನಗ್ಗಿಸು 'ನೆಗ್ಗಿಸು' ನೋ.

ನಗ್ಗು₁ 'ನಱುಂಕು' ನೋ.

ನಗ್ಗು₂ 'ನೆಗ್ಗು₂' ನೋ.

ನಗ್ಗೆತ್ತಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಪಾತ್ರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ) ತಗ್ಗನ್ನು ಎತ್ತಿಸು,–. ಸರಿಮಾಡಿಸು ; ತಗ್ಗೆತ್ತಿಸು : ಕಂಚುಗಾರನಿಂದ ಹಳೆಯ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ನಗ್ಗೆತ್ತಿಸಬೇಕು (ಬೂಡಿ). [ನಗ್ಗೆತ್ತು + – ಇಸು₃]

ನಗ್ಗೆತ್ತು (ಕ್ರಿ). (ಪಾತ್ರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ) ತಗ್ಗನ್ನು ಸರಿಮಾಡು : ತಗ್ಗೆತ್ತು : ಕಂಚುಗಾರ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ನಗ್ಗೆತ್ತುತ್ತಾನೆ(ಬೂಡಿ). 'ನಗ್ಗೆತ್ತಿಸು' ಪರಾ. [ನಗ್ಗು₂ (<ನೆಗ್ಗು₂) + ಎತ್ತು₁]

ನಗ್ನ (ಗು). ೧. ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವ ; ಬತ್ತಲೆಯ : ಪ್ಲಾನ, ಶೂನ್ಯ, ದೀರ್ಘ, ನಗ್ನ, ರಿಕ್ತ, ಋಜು ದಿಗಂತದಿ ಗಗನಕೆದುರು ನಿಂತಿದೆ ತರು ಮಸಿಯ ಚಿತ್ರದಂದದಿ (ಅನಿಕೇ. ೦೪-೧). ೨. ಸಾಗುವಳಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ ; ಬೀಳಾದ. ೩. ಮುಚ್ಚುಮರೆಯಿಲ್ಲದ ; ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ. 'ನಗ್ನಸತ್ಯ' ಪರಾ. (ನಾ). ೪. ಮೈಮೇಲೆ ಹೊದಿಕೆ, ಬಟ್ಟೆಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದು ; ದಿಗಂಬರವಾಗಿರುವುದು ; ಬತ್ತಲೆ ; ನಿರ್ವಾಣ : ಕೆಲವು ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು ನಗ್ನವಾಗಿಯೇ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿರು ವುದರಿಂದ ದೇವತಾಪೂಜೆಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಗ್ನತ್ವ ಅವಶ್ಯಕವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಹೊಂದಿದ್ದಿರಬಹುದು (ಭಾರಕ. ೧೩). 'ನಗ್ನ ನೃತ್ಯ' ಪರಾ. ೫. ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವನು ; ದಿಗಂಬರ : "ನಗ್ನಃ, ಅವಾಸಾಃ, ದಿಗಂಬರಃ – ೩ ದಿಗಂಬರನ ಹೆಸರು, ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೩೩). ೬. ದಿಗಂಬರ ಸಂನ್ಯಾಸಿ ; ಜೈನಭಿಕ್ಷು. ೭. ಶಿವ ; ಈಶ್ವರ. ೮. ಬರಿದಾಗಿರುವುದು ; ರಿಕ್ತವಾದುದು ; ಶೂನ್ಯ : ಪೋಂದವಿಯ ಮನದನ್ನನ್ . . . ಪತಿಪುತ್ರಹೀನೆಯುಂ ದುಃಖಾತಿದೀನೆಯುಂ, ಕೌಸಲ್ಯೆಯುಂ ಕಂಡನಂತಃಪುರದ ನೆಲದ ನಗ್ನದಲಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೦೫-೦೦೬). ೯. ನಿರ್ವಾಣ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದವನು ; ಬುದ್ಧ : ಎವೆಯಿಕ್ಕದೆ ನೋಡಿದ . . . ಭೂಭುಜರ ಕಡಿದ ಶಿವನ ಬಿಲ್ಲನು. ಮುಱಿದ ದೇವಕಿಕುವರ ನಗ್ನನು[ಹಾಕಾಂ. ವೆಗ್ಗಳ]ಹಯವನೇಱಿದ (ಕನಕ. ೬೫-೨). P ದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ 'ನಗ್ನ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬುದ್ಧನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ

ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಬಹುಶಃ ಇದನ್ನು 'ನಿರ್ವಾಣ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿರಬಹುದೇ? ೧೨. ವಂದಿ; ಮಾಗಧ; ಹೊಗಳಿಂಭಟ; ಸ್ತುತಿಪಾಠಕ: ನಟ ನಗ್ನ ಭಗ್ನಗಾಯಕ ವಟು ಪಾಠಕ ಪಂಡಿತರ್ಕಳಭಿವರ್ಣನದುತ್ಕಟನಾದಮೆಯ್ದುದುದು ದಿಕ್ತಟಮಂ (ಮುಹಾನೀ. ೧೧-೧೧೩). [ಸಂ.]

ನಗ್ನಕ (ನಾ). ೧. ನಗ್ನನಾಗಿರುವವನು; ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವನು. ೨. ಜೈನಸಂನ್ಯಾಸಿ. ೩. ಸ್ತುತಿಪಾಠಕ. [ಸಂ.]

ನಗ್ನಖಡ್ಗ (ನಾ). ಒರೆಯಿರದ ಖಡ್ಗ; ಮುಚ್ಚಿರದ ಕತ್ತಿ: ಸೊಂಟದಿಂ ಜೋಲ್ದುದು ಮಹಾಭೀಳ ನಗ್ನಖಡ್ಗಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೪೩-೩೩). [ನಗ್ನ + ಖಡ್ಗ]

ನಗ್ನತೆ (ನಾ). ೧. ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ; ದಿಗಂಬರನಾಗಿರುವಿಕೆ: ಸಹಜ ನಗ್ನತೆ ನಮಗೆ, ಸಹಜ ನಖದಾಡಿಗಳು ಬಹುಯುಗದ ಸಂಸ್ಕಾರ ವಸ್ತ್ರ ಸಿಂಗಾರ (ಮಂಕುಳ. ೨೦೯). ೨. ಅನನ್ಯತೆ; ಲೀನವಾಗಿರುವಿಕೆ: ಭೀಮಕಾಯಂ ಕಠಿನಗಂಭೀರನಾ ಯೋಗಿ ಕೌತುಕಂಬಟ್ಟರುಂ ವಿಸ್ಮಯಕ್ಕೆಡೆಗೊಡದೆ, ಮಗ್ನನಾದಂ ಧ್ಯಾನದದ್ವೈತ ನಗ್ನತೆಗೆ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ.೦೧೩-೯೦). [ಸಂ. ನಗ್ನತಾ]

ನಗ್ನತ್ವ (ನಾ). = ನಗ್ನತೆ೧: ಕೆಲವು ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹಗಳು ನಗ್ನವಾಗಿಯೇ ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತಾ ಪೂಜೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಗ್ನತ್ವ ಅವಶ್ಯಕವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಹೊಂದಿದ್ದಿರಬಹುದು (ಭಾರದ. ೧೩). [ಸಂ.]

ನಗ್ನನೃತ್ಯ (ನಾ). ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿ ಮಾಡುವ ನೃತ್ಯ: ಬತ್ತಲೆ ಕುಣಿತ: ಈ ಆದಿವಾಸಿ ಮಾನವರ ನಗ್ನರೂಪ, ನಗ್ನನೃತ್ಯಗಳು ಅವನಿಗೆ ಬೇಸರ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದುವು (ಸ್ವಪ್ನಹೊ. ೨೯೬). [ನಗ್ನ + ನೃತ್ಯ]

ನಗ್ನರೂಪ (ನಾ). ೧. ಬತ್ತಲೆಯ ರೂಪ; ದಿಗಂಬರತೆ: ಈತನು ಮೌನವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ನಗ್ನರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು (ಭಾರದ. ೦೬೮); ಈ ಆದಿವಾಸಿ ಮಾನವರ ನಗ್ನರೂಪ, ನಗ್ನನೃತ್ಯಗಳು ಅವನಿಗೆ ಬೇಸರ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದುವು (ಸ್ವಪ್ನಹೊ. ೨೯೬). ೨. ಮುಚ್ಚುಮರೆಯಿಲ್ಲದ ಸ್ವರೂಪ; ಸ್ಪಷ್ಟಚಿತ್ರ; ಬಹಿರಂಗ ರೂಪ: ಸೊಸೈಟಿಯ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಅನ್ಯಾಯಗಳ ನಗ್ನರೂಪ ಗೋಚರವಾಗತೊಡಗಿತು (ಮುಕಿ. ೦೦೮). [ನಗ್ನ + ರೂಪ]

ನಗ್ನಸತ್ಯ (ನಾ). ಯಾವ ಮುಚ್ಚುಮರೆಯೂ ಇಲ್ಲದ ನಿಜಸ್ಥಿತಿ, ಮಾತು ಮುಂತಾದುದು; ಸ್ಪಷ್ಟವಾದುದು: ನಗ್ನಸತ್ಯ ಯಾರಿಗೂ ಸೇರದು (ಬಾಬುತ್ರಿ. ೨೨). [ನಗ್ನ + ಸತ್ಯ]

ನಗ್ನಹು (ನಾ). ೧. ಮದ್ಯದ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹುಳಿ ಹಿಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಾದಕದ್ರವ್ಯ; ಕಿಣ್ವ. ೨. ಮದ್ಯದ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿಯುವ ಮಷ್ಟು. ೩. ಮದ್ಯವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಪಾತ್ರೆ,-ಮಡಕೆ: "ಕಿಣ್ವಂ, ನಗ್ನಹೂ – ೨ ಮದ್ಯದ ಹಿಪ್ಪಿಯಲ್ಲೂ ಮದ್ಯವ ಮಾಡುವ ದೋಣಿಯಲ್ಲೂ ವರ್ತಿಸುವದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೬೪). [ಸಂ. ನಗ್ನಹು. ನಗ್ನಹೂ]

ನಗ್ನಾಂಗ (ನಾ). ೧. ಬರಿಯ ಮೈ; ಹೊದಿಕೆಯಿಲ್ಲದ ದೇಹ; ಬತ್ತಲೆಯಾದ ಶರೀರ. ೨. ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವನು; ನಿರ್ವಾಣದಲ್ಲಿರುವವನು; ದಿಗಂಬರ. [ನಗ್ನ + ಅಂಗ₁]

ನಗ್ನಾಂಗಿ (ನಾ). ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವಳು; ವಿವಸ್ತ್ರಳಾಗಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ: ಕೊಳದೊಳ್ನಿಂದು ತರತ್ತರಂಗಜಳವಂ ಮಿಂದಲ್ಲಿ ನಗ್ನಾಂಗಿ ಪೊಕ್ಕಳಿನಾಡಚ್ಛಲದಿಂ ಕುಮಂತ್ರಜಪಮಂ ತದ್ವೇಷದಿಂ ಮಾಡೆ... ಮೃಗಂದಿಬಿಳ್ದಳಿದಂ... ಭಾಸ್ಕರುಂ (ಬಾಹಕೀ. ೧೩-೩೨). [ನಗ್ನಾಂಗ + –ಇ₂]

ನಗ್ನಾಟ (ನಾ). ೧. ಬರಿಮೈಯಲ್ಲಿ ತಿರುಗುವವನು; ಬತ್ತಲಿಗ. ೨. ಜೈನ ಸಂನ್ಯಾಸಿ; ದಿಗಂಬರ: "ನಗ್ನಾಟಃ, ದಿಗ್ವಾಸಾಃ, ಕ್ಷಪಣಃ ... ನಿರ್ಗ್ರಂಥಃ, ಸಾಧುಃ – ಈ ೧೦ ಸಪಣರ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೫೭-೧೮೪); "ಸಾಧು ನಿರ್ಗ್ರಂಥರಾ ನಗ್ನಾಟರು" (ಮಂಗರಾ. ೬೬-೦). [ಸಂ.]

ನಗ್ನಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). ೧. ವಿವಸ್ತ್ರವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ; ಬತ್ತಲೆ. ೨. ಹೊದಿಕೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ; ಆವರಣಗಳಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ: ನಗ್ನಬೀಜಗಳು (Gymnosperms) ... ಬೀಜಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಫಲಕೋಶದ ಕವಚವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೀಜಗಳು ನಗ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ (ಸಸ್ಯಶಾ. ೪). [ನಗ್ನ + ಅವಸ್ಥೆ]

ನಗ್ನಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವಳು; ವಿವಸ್ತ್ರಳಾದ ಸ್ತ್ರೀ: "ನಗ್ನಿಕಾ, ಕೋಟವೀ – ೨ ಬಟ್ಟೆಯುಡದೇ ಬತ್ತಲೇ ಇರುವವಳ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೦). ೨. ಋತುಮತಿಯಾಗದ ಹುಡುಗಿ; ಮೈನೆರೆಯದವಳು: "ಮೆಯ್ನೆಱೆಯಲಾದವಳಂ ನಗ್ನಿಕಾಯೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೬೯-೩೩೦); "ಗೌರಿ, ನಗ್ನಿಕಾ, ಅನಾಗತಾರ್ತವಾ – ೩ ಮೈನೆರೆಯದೆ ಇರುವ ಪ್ರಾಯದ ಹುಡುಗಿ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೯೬). [ಸಂ. ನಗ್ನಿಕಾ]

ನಗ್ನೆ (ನಾ). ೧. = ನಗ್ನಿಕೆ ೧: "ನಗ್ನಾ, ಕೋಟವೀ – ಈ ೨ ನಗ್ನೆ" (ಹಲಾಯು. ೬೯-೩೨೯). ೨. = ನಗ್ನಿಕೆ ೨. [ಸಂ. ನನಗ್ನಾ]

ನಚ್ಚಣ, ನಚ್ಚಣೆ, ನಚ್ಚನೆ (ನಾ). ನರ್ತನ; ನಾಟ್ಯ; ಕುಣಿತ: "ನಚ್ಚಣಮೆಂದು ನರ್ತನಂ" (ಕಶಾ. ೨೩-೩೩೦); "ನೆನಸು ನಚ್ಚಣಮೆ ನರ್ತನಂ" (ಕವಿಕಂ. ೨೦೬); ನಚ್ಚಣಂಗಳನೊಲ್ದಾಗಿಪ ನರ್ತಕೀಸಮುದಯಂ ... ತಾವಿತ್ತುವುಜ್ಜ್ವಳ ಮೋದಂಬಡೆದೀಕ್ಷಿಪಾ ಪುರಜನಕ್ಕುತ್ಸಾಹಸಂದೋಹಮಂ (ಅರ್ಧ್ಯಟ. ೯-೩೩); ನಚ್ಚಣದ ಆ ಸಂಭ್ರಮ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಸಭೆ ಹರಿಯಿತು (ಸುಚಿ. ೬); ಇನ್ನು ಈ ರತಿಗಳು – ಮೋಹನಾಂಗಿಯರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಆವ ಓಲಗದಲ್ಲಿಯಾದರೂ, ನಚ್ಚಣದ ಹಸೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊರತಾಗಿ ಅವಸರವಿಲ್ಲ (ಪಟ್ಟಿಅ. ೨೦೯-೮) ನಚ್ಚಣೆ: ನಚ್ಚಣೆಯ ಬಾಜನೆಯ ... ಬಿಜ್ಜಣಿಗೆಯ ದೇವಾಂಗನೆಯರ ಗೊಂದಣಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೬-೨೦); ನಚ್ಚನೆ: ಮಚ್ಚರದಾಯಮಂ ಮುಱಿದು ಕೈದುಗಳಂ ತೊಱೆದುಟ್ಟು ತೊಟ್ಟ ಪೆಣ್ಬಟ್ಟಿವೊಡಂಬಡಂ ಪಡೆಯೆ ಮೈಲೆಯನಚ್ಚನೆಯಂತೆ ಸೂಲಮಂ ಬಟ್ಟಿಸಿ (ಅನಂಪು. ೦೩-೯೬). [< ಪ್ರಾ. ಣಚ್ಚಣ./ ಸಂ. ನರ್ತನ]

ನಚ್ಚಣವಕ್ಕಿ (ನಾ). ನರ್ತನ ಮಾಡುವ ಹಕ್ಕಿ; ನವಿಲು: ನುಡಿವಕ್ಕಿ ನಚ್ಚಣವಕ್ಕಿಯುಮಳ್ಳಕ್ಕಿ ನಡೆವಕ್ಕಿಗಳಿವು ನಿಮ್ಮ ನುಡಿ ಮುಡಿ ಮೊಲೆಗೆಣೆಯೆಂದೆಂಬವಿವ ನೋಡು ಮಡದಿಯೆನುತಲೈದಿದನು (ರಾಜುವಿ. ೯-೦೩೬). [ನಚ್ಚಣ + ಪಕ್ಕಿ₁]

ನಚ್ಚಣೆ (ನಾ). ನಾಟ್ಯ ಮಾಡುವವಳು; ನರ್ತಕಿ: ಆರುಂ ಮೆಚ್ಚೆ ಪೊಗಟ್ಟೆ ನೆಗಮೊರ್ವಳ್ ನಚ್ಚಣೆ ನರ್ತಿಸಿದಳಚ್ಚೆಯಱಿದಚ್ಚರವೋಲ್ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೨೨); ಹಸನಿಸುವೆನೆ ಭೃಂಗಿಯೂರುವಸಿ ತಿಲೋತ್ತಮಾದಿ ದಿವಿಜ ಕುಸುಮಗಂಧಿನಿಯರೆ ನಚ್ಚಣೆಯರಂ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೦೧೩-೩೯೦); ಕೆಲಕೆ ನಸುಬಾಗುವಂಚಿತವಲೆಗುಂ ಮನಮೊಲವ ಲೋಲಿತಂ ನಚ್ಚಣೆಯಾ (ಲೀಲಾವ. ೯-೦೨೩); ಎಳಲತೆಯೆಂಬ ನಚ್ಚಣೆಯನಾಡಿಸಿ ತುಂಬಿಗಳೆಂಬ ಗಾಯಕಾವಳಿಯನಱಿನಿಂ ತಗುಳೆ ಪಾಡಿಸಿ (ಅನಂಪು. ೦-೯೨); ನಚ್ಚಣೆಯ ಕಾಲು ಮಾನಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣೆನಲು ವಿದ್ವಚ್ಚಯಕೆ ಪರಿತೋಷವಾಗೆ ಸಮ್ಮೋಹನವನಚ್ಚೊತ್ತಿದರು ತಾಳದಡಿಗಳಗಣಿತ ಶಬ್ದದುಚ್ಚರಣೆ ಸೊಗಸಾಗಲು (ಸೌಂದಪು. ೮-೨); ಹೊಲೆಯರೀ ಮೇಳದ ನಡುವೆ ಮಿಗೆ ನಲಿವ ಚೆಲುನಚ್ಚಣೆಯನಕಟೀ ಕುಲದೊಳಗೆ ಪುಟ್ಟಿಸಿದನಜನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೮-೯೨). 'ನರ್ತಿಣಿ' ಪರಾ. [< ಪ್ರಾ. ಣಚ್ಚಣೀ./ ಸಂ. ನರ್ತನೀ]

ನಚ್ಚಣಿಗ (ನಾ). ನರ್ತನ ಮಾಡುವವನು; ನರ್ತಕ: ನಚ್ಚಣಿಗರ ಬಿಚ್ಚಣಿಗೆಯಿಂ ಗಾಣರ ಗಮಕದಿಂ . . . ಓಲಗಂ ವಿರಾಜಿಸುತಿರ್ದುದು (ಉದ್ಭಟ. ೩-೧೬ ವ); ನಚ್ಚಣಿಗರ ನಟನೆಗೆ ಮೋಹಿಸಿದೊಡೆ ಪುಚ್ಚಣಿಯಹುದೆನುತೊರ್ವಳ್ ಮುಗ್ಧೆಗೆಯುಸುರಿದಳು ವಿದಗ್ಧೆ (ಜಯಕಾ. ೧೯-೫೦); ವೀರಭಟರ ವಿದ್ವಾಂಸರಕ್ಕರಿಗರ ನೇರಣಿಗರ ನಚ್ಚಣಿಗರ ವಾರವನಿತೆಯರ ವೈದ್ಯರ ಬಚ್ಚರ ಕೇರಿಯಿಂದೆಸೆಯಿತಾ ನಗರ (ನೇಮಿಸಂ. ೦-೭೯); ನಚ್ಚಣಿಗರ ನೆಗೆಗಾಣರ ಬಗೆಯ ಬಲ್ಲಿಚ್ಚೆಗಾಣರ . . ಕೇರಿಗಳಚ್ಚರಿ ಮಿಗೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದವು (ಕುಂದಾಸಾಂ. ೪-೧೧೩); ಯಾವುದೇ ಕುಣಿತದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ನಚ್ಚಣಿಗರು ಔಚಿತ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮೀರಿದುದು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ (ಸಚಿತ. ೪).

[ನಚ್ಚಣ + – ಇಗ]

ನಚ್ಚಣಿಗೆ (ನಾ). = ನಚ್ಚಣಿ: ನಚ್ಚಣಿಗೆಯರ ಪೆಚ್ಚುಗೆಯಿಂ ಗಾಯನಿಯರಾಯತಿಯಿಂ ಮನಂಗೊಳಿಪ ತದ್ವಿವಾಹವಂಟಪಂ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೯ ವ).

[ನಚ್ಚಣಿಗ + – ಎ₂]

ನಚ್ಚಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕುಣಿ; ನೃತ್ಯ ಮಾಡು; ನರ್ತಿಸು: ಅಂದುಗೆ ಘಲಘಲರೆನೆ ನಚ್ಚಣಿಸಿ ಮುಡಿ ಬೆನ್ನೊಳುದಿಸೆ ಕಂಕಣನಿನದ ಪೊಚ್ಚಪೊಸಜವ್ವನೆಯರಾಡಿದರು ಹೊಡೆಚೆಂಡ (ರಾಘಿಶ. ೭-೩೩); ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಸಮಾನಯನಾಗ್ನಿಕಣದಿಂ ಚುರ್ಚಿ ಪೆರ್ಚಿ ನಚ್ಚಣಿಪಂ ಪಿಶಾಚರೊಡನೆ (ಕೊಟ್ಟೂರ್ಬ. ೩-೩೯); ಇದರೊಳ್ ರಾಯನಡಾಯುಧದಿಂದರಿದ ಪಗೆದಲೆಗಳಲ್ಲಿಪ್ಪೆಯೊಳ್ನಚ್ಚಣಿಸುತ್ತಿರ್ಪಿನಂ ಆ ಕಾಲದೊಳ್. . .ಬಣ್ಣಿಸಿರ್ಪುದರಿಂ ಸಾಮಾನ್ಯಾಲಂಕಾರಂ (ನರಚ. ೧೦೯–೫೭೮ ವ). [ನಚ್ಚಣ + – ಇಸು₂]

ನಚ್ಚಣೆ 'ನಚ್ಚಣ' ನೋ.

ನಚ್ಚನೆ 'ನಚ್ಚಣ' ನೋ.

ನಚ್ಚಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀರಾಮರಾ ರಾಮಡಿನಾಡು ಮೂನೂಱಱ ನಾಣ್ಡರಸಾ ಆಳೆ ಅವರ ಮಗನ್ನೊನ್ನಮಾರನ್ ಚೊಱದ ನಚ್ಚಯನ್ನೊಳ್ಳಟ್ಟು (ಎಕ. X, ಗೌರೀಬಿ. ೭೭-೩; ಕು. 750).

[<ನರಸ + ಅಯ₁ (<ಅಯ್ಯ₁)]

ನಚ್ಚಿಕೆ, ನೆಚ್ಚಿಕೆ (ನಾ). ನಂಬಿಕೆ; ಭರವಸೆ; ವಿಶ್ವಾಸ: ಚೋಳನ ದರ್ಪ್ಪಮಂ ಮುಱಿಯಲ್. . .ನೆಗಳ್ದ ಗೂರ್ಜ್ಜರನಂ ತುಳಿಯಲ್ಕೆ ಪಾಂಡ್ಯಭೂಪಾಳನ ಸಾಲ್ಯಮೆಂಬಿನಿತು ನಚ್ಚಿಕೆ ವಿಕ್ರಮಚಕ್ರವರ್ತ್ತಿಗೆ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೩-೨೦; 1121); ಶತ್ರುವುಂಡಲಕೆಲ್ಲ ಕಣ್ಗಪ್ಪು ಕವಿಸಿದನು ಸಚಿವರಲಿ ಆತನೇ ನಚ್ಚಿಕೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿಕೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿ ಗುಹೆಗೆ ಕತ್ತಲೆಯಂತೆ ಮೆರೆದನಯ್ಯ (ಕವಿಶೋ. ೯೦-೨೦). **ನೆಚ್ಚಿಕೆ**: ಅವಳ ನೆಚ್ಚಿಕೆಗೆ ವಜ್ರಕರ್ಕಶವಾದ ಫಲವು ದೊರೆಯಿತು (ಕಾವ್ಯಸ. ೨೭); ನಂಬಿಕೆ ನೆಚ್ಚಿಕೆ ಇಲ್ಲದ ದೇಶವು ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ತಕ್ಕುದಾಗಲಾರದು (ಯುಕ್ತಪ್ರ. ೭೫); ಎಷ್ಟು ದೂರ ಹೋಗುವೆನೆಂಬ ನೆಚ್ಚಿಕೆಯಿಲ್ಲ (ನಿರಾಶ. ೯೦); ಬ್ಯಾಂಕ್ ಕೆಲಸ ಯಾವ ನೆಚ್ಚಿಕೆ ವೆಂಕಮ್ಮನವರೇ ? (ಶಾಯುಳ. ೨೨).

[ನಚ್ಚು₁ + – ಇಕೆ]

ನಚ್ಚಿಗೆ 'ನಚ್ಚುಗೆ' ನೋ.

ನಚ್ಚಿಸು₁, ನೆಚ್ಚಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಂಬುವಂತೆ ಮಾಡು; ವಿಶ್ವಾಸವಿಡುವಂತೆ ಮಾಡು: ನಿಮ್ಮುಚ್ಚ ಶರಣರ ಒಕ್ಕುದ ಮಿಕ್ಕುದ ನಚ್ಚಿಸು ಮಚ್ಚಿಸು ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಾ (ಬಸವ. ೨೮೩). ೨. ಪ್ರೀತಿಸು: ನೌಲೀಕದಂಬ ಕುಜದೊಳ್ ನಲಿಗುಂ ಪ್ರಮಂತ್ರಂ ಮೇಲಾದ ಸಂತಸದೆ ನಲ್ಲಳ ನಚ್ಚಿಸುತ್ತಂ (ಉರಾಜ. ೩-೨೨). **ನೆಚ್ಚಿಸು**: (೩). [ನಚ್ಚು₁ + – ಇಸು₂]

ನಚ್ಚಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). ಕುಣಿ; ನರ್ತನ ಮಾಡು; ನರ್ತಿಸು: ಇಚ್ಚೆಸುವರಚ್ಚಿಗರ ಮೋಹದ ಮಚ್ಚುಮದ್ದೊಡಲಿಟ್ಟುದೆನೆ ಸತಿ ಮೆಚ್ಚಿ ಸಭೆಯಿಚ್ಛೈಸೆ ನಚ್ಚಿಸಿದಳು ಮನೋಹರದಿ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೨-೩೦). [< ನಚ್ಚಣಿಸು]

ನಚ್ಚು₁, ನರ್ಚು₁, ನೆಚ್ಚು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಂಬು; ವಿಶ್ವಾಸವಿಡು; ಭರವಸೆಯಿಡು: "ನಚ್ಚು – ವಿಶ್ವಾಸೇ (ನಂಬು)" (ಶಮದಾ); ಆಳ್ದನುಮೆನ್ನನೆನಚ್ಚಿ ಪೆರ್ಚಿ ಮುಂ ಪೊರೆದನಿದಿರ್ಚಿ ಕಾದುವರುಮೆನ್ನಯ ಸೋದರರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೭೦); ನಿನ್ನನೆ ನಚ್ಚಿದಂ ಕಂದುವಂಹೀಪತಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೫೭); ಮುಗಿಲ ನೀರಂ ನಚ್ಚಿ ದೊಣೆಯ ನೀರಂ ತುಳುಂಕಿದ ಕೋಡಗದಂದಂ ನಿನಗಕ್ಕುಂ (ಪಂಚತಂ. ೬೮-೭); ನಚ್ಚಿದೆಮ್ಮ ಕೋಣನ ನೀದತ್ತೆಂಬಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೦೩); ನಂಬರು ನೆಚ್ಚರು ಬಱಿದೆ ಕರೆವರು . . . ನಂಬದೆ ನೆಚ್ಚದೆ ಬಱಿದೆ ಕರೆವರ ಕೊಂಬ ಮೆಟ್ಟಿ ಕೂಗೆಂದ (ಬಸವ. ೦೧೭); ನಚ್ಚುಗೆ ಮನ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಚ್ಚುಗೆ ಮನ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೩೦-೬೬); ಕೆಡುವ ಕಾಯವ ನಚ್ಚಿ ಬಂಧುಗಳೊಡನೆ ವೈರವ ಮಸೆದು ನರಕಕ್ಕೆ ಕೆಡೆವೆನೇ ತಾನೆನುತ ರಥದೊಳು ಬಲ್ಲನಿಳುಹಿದನು (ಕುಮ್ಮಾರ್ಭ. ೩-೩೦). ೨. ಮೆಚ್ಚು; ಬಯಸು; ಪ್ರೀತಿಸು: ಸೌಧರ್ಮಕಲ್ಪದೊಳ್ ದೇವರ್ಕಳ ಸಭೆಯ ನಡುವ ಸೌಧರ್ಮೇಂದ್ರಂ ನಿಮ್ಮ ರೂಪ ನಾದಮುಮಂ ನಚ್ಚಿ ಬಣ್ಣಿಸಿದೊಡಿಂದ್ರನ ಮಾತಂ ನಂಬದೆ ನಿಮ್ಮಂ ನೋಡಲ್ ಬಂದೆಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೭೭-೮); ನಿನ್ನ ರೂಪನೆ ನೋಡಿ ಬಾಳುವೆನಾಗಳುಂ ಮನದರ್ತಿಯಿಂ ನಿನ್ನ ಮುದ್ದನೆ ನಚ್ಚಿ ಮೆಚ್ಚುವೆನಾಗಳುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೩೨೦). 'ನಚ್ಚಿಸು₁' ಪರಾ. △ **ನರ್ಚು₁**: ೧. ರಣಮುಖದೊಳ್ ಭೀಕರಂ ಕೊಲ್ಲೆ ನಾನೆಂಬನಿತಂ ತಾಂ ನರ್ಚಿ [ಪಾಠಾಂ. ಚ್ಚ] ಮೆಯ್ಯರ್ಚಿದನೊ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೨೫ ವ); ಎನಸುಮಿಾ ಮಲ್ಲನಡಿ ನರ್ಚಲವರ್ಗಮೇಂನನುಗೊಳ್ಳುಮೇ (ಅರಾಜ. ೨-೯). **ನೆಚ್ಚು₁**: ೧. ನಿನ್ನನೆ ನೆ[ಪಾಠಾಂ. ನ] ಚ್ಚಿ ನಿನ್ನರಲ ಬಾಣಮನರ್ಚಿಪ ಪುಷ್ಪಬಾಣನಂ ತನ್ನ ವಿಲಾಸದಿಂ ಪರಿಭವಕ್ಕೆಡೆಮಾಡಿದನೆನ್ನ ನಲ್ಲಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೩೭); ನಂಬಿ ನೆಚ್ಚಿದೆನೆಂದ ಮನವನಿಂಬುಗೊಡದಿರಿ (ದೇವಾವ. ೨೦-೩೩); ಇನ್ನವನ ನಂಬದಿರು ನೆಚ್ಚ[ಪಾಠಾಂ. ಕೂಡ]ದಿರು ಬೇಡೆಂದಡನ್ನ ಮಾತಂ ಬಗೆಯ ಕೈಕೊಳ್ಳೆಯಂ ದೂರ್ವ ಮುದಿಸೂಳೆ ತರುವಲಿಗೆ ಹಲಂವೊರೆದಳು (ಸೋಮಚತ. ೨-೯೦); ನೆಚ್ಚದಿರು ಸಿರಿಯನು ವೃಥಾ ಮದಗಿಚ್ಚಿನುರಿಯಲಿ ಬೇಯದಿರು (ಕುಮ್ಮಾಸ. ೦-೫೫); ನೆಚ್ಚದಿರೀ ಭಾಗ್ಯ ಯಾರಿಗೂ ಸ್ಥಿರವಲ್ಲ ನಿಶ್ಚಯವೆಚ್ಚರಿಕೆ (ಪುರಂದ. ೨-೪೫-೦); ಈಯುತುಲಭೂಷಣವ ತೊಡು ಸುರರಾಯನಿಗೆ ಸತಿಯಾಗು ಮರ್ತ್ಯದ ರಾಯರಸ್ಥಿರರವರ ನೆಚ್ಚದಿರೆಂದರಾ ಸತಿಗೆ (ನಳಚ. ೩-೩೦); ನೆಚ್ಚಿದ ಎಮ್ಮೆ ಕೋಣನನೀಯಿತು (ಗಾದೆ).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ನಚ್ಚು, ನತ್ತು; ತೆಲು. ನಚ್ಚು]

ನಚ್ಚು₂, ನರ್ಚು₂, ನೆಚ್ಚು₂ (ನಾ). ೧. ನಂಬಿಕೆ; ವಿಶ್ವಾಸ; ಭರವಸೆ: ಆನೆ ರಿಪುಸೇನೆಗೆ ಸಾಲ್ವೆನೆಪುಂಕೆ ಪೇಡಿ ಪಾಡಿಗಟ್ಟಱಿವೆಡೆಗೈಯ [ಡಗಯ್ಯ] ಕೈಯುಗುರೆ ಸಾಲದೆ ನಚ್ಚಿನ ಕೈದುವೇಟ್ಟುದೇ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೯೦೦ ಕೊಡ್ರಳ); ಚಕ್ರೇಶನ ಬೆಸನಂ ಪೂಣ್ದು ರಾಗದಿಂದೇಱಿ ಜಗದ್ವಿನುತಾಶ್ವರತ್ನಮಂ ಪಿರಿದು ನಚ್ಚಿನೊಳ್ ಪಿಡಿದು ದಂಡರತ್ನಮನಾಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೦೩-೩೪); ಕಲಿತನದುರ್ಕು ಜವ್ವನದ ಸೊರ್ಕು ನಿಜೇಶನ ನಚ್ಚು ಮಿಕ್ಕ ತೋಳ್ವಲದ ಪೊಡರ್ಪು ಕರ್ಣ ನಿನಗುಳ್ಳನಿತೇನೆನಗುಂಟೆ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೨೩); ನಚ್ಚಿನ ಸೇನಾಪತಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮಂ . . . ಜಗಜ್ಜನರಕ್ಷಾಮಣಿಗಾಗಳೋಲಗಿಸಿದಂ ದಂಡೇಶದಿಕ್ಕುಂಜರಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೭-೨೦); ಬೇಡಿದುದನೀವನೀಶ್ವರನೆಂಬ ನಚ್ಚಿಲ್ಲ (ಮಂಕುತಿಳ. ೯೧೩). ೨. ಪ್ರೀತಿ; ಮೆಚ್ಚು; ಅಕ್ಕರೆ; ಮೋಹ: ಒಲವಿಂದಮಾ ಮಹಾಶ್ವೇತೆಯ ಬೇಗಮೊಯ್ಯೆ ಪುಗದಿರ್ಪವೆ ನಚ್ಚಿನ ಹೇವಕೊಟಮಂ (ಕಾದಂಊ. ೫೦೩); ನಿನ್ನ ನಚ್ಚಿನ ರಾಮನ ದೆಸೆಯಂ ಬಿಟ್ಟಿನ ಗೊಡಂಬಟ್ಟು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಸುಖಮನನುಭವಿಸೆನೆ ಸೀತ ವಿಹ್ವಲೀಭೂತಚಿತ್ತೆಯಾಗಿ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೯-೧೦೯ ವ); ಕಿಚ್ಚಿಲ್ಲದಡುಗೆಯುಂ ನಚ್ಚಿಲ್ಲದ ಪೆಂಡತಿಯುಂ . . . ಒಪ್ಪಲಾರ್ಕುಮೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೭೫); ದೊರೆ

ಕೊಳೆ ಸಮಾಧಿಮರಣಂ ಚರಣಾಯುಧಯುಗಳಮಟ್ಟಿದು ಕುಸುಮಾವಳಿಯೆಂಬರಸಿಯ ಬಸಿಱೊಳ್ ಬಂದುವು ನರಯುಗಳಕವಾಗಿ ನಚ್ಚ ನಚ್ಚೊತ್ತಿದವೋಲ್ (ಯಶೋಚ. ೪-೬೯) ; ನಚ್ಚಿನಣುಗಂ ಸೌಂದರಂ (ಸೌಂದಪು ೧೩-೧೮) ; ರುದ್ರಟನಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಗಳ ನಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಇದೆ (ಭಾರವಿಶ. ೩೧). ೩. ಇಚ್ಛೆ ; ಬಯಕೆ ; ಅಪೇಕ್ಷೆ : ಅಂತಲ್ಲಿ ಪದಿನಾಲ್ಸಾಸಿರ್ವರ್ ಗಂಧರ್ವರಂ ಕೊಂದೊಡೆ ಚಿತ್ರಾಂಗದಂ ಬೆರ್ಚಿಕೊಳೆ ನಿನ್ನ ನಚ್ಚಿನ ಸೆಜೆಯನೆಂದು ಬಿಸುಟ್ಟೊಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೩೮ ವ) ; ಕೊಳ್ ನಿನ್ನ ನಚ್ಚಿನ ಪಾಂಡವರ ತಲೆಗಳವೆಯೆಂದು ದುರ್ಯೋಧನನ ಮುಂದಿಕ್ಕಿದೊಡೆ (ಗದಾಯು. ೯-೩೨ ವ) ; ಅವನ ಹಾಡನ್ನು ಕೇಳಿದವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಸನ್ಯಾಸಿಯು ತಮ್ಮ ಸುಖದುಃಖ ಆಸೆ ನಚ್ಚುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಜವಾದ ಪ್ರೇಮವುಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು (ಶಿವರಾ. ೯೭). ೪. ಹಂಬಲ ; ಗೀಳು: ಅವರಿಗೆ ಸಂಗೀತದ ನಚ್ಚು ಬಹಳ (ರೂಢಿ). ೫. (ಆಲಂ) ಸಂಶಯ; ಅನುಮಾನ; ಅವಿಶ್ವಾಸ ; ಅಪನಂಬಿಕೆ : ವೈದ್ಯನಾಥ ಯಾರೊಬ್ಬರಿಗೂ ಆಸ್ಪದ ಕೊಟ್ಟರಲಿಲ್ಲ. ಚೌಕಸಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವ ನಚ್ಚು ನಚ್ಚು ಹುಡುಗನ ಹಾಗಲ್ಲ, ತನ್ನದೇ ಆದ ಒಂದು ರೀತಿಯ ವಿನಯ ನಿಶ್ಚಯದಿಂದ (ಸುಖಪಿ. ೬). 'ನಚ್ಚುಜ್ವರ', 'ನಚ್ಚುಮಾತು' ಪರಾ. ೬. ನೇಡು ; ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವ ಅಸಮಾಧಾನ : ಕ್ಯಾಶಿಯಸ್‌ಗೆ ಸೀಸರನ ಮೇಲಿರುವ ನಚ್ಚನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಗುರಿ (ಜೂಲ್ಯ.ಸಿ. ೩೧೬). △ನರ್ಚು₂ : ೧. ನೆನೆಯುದೆ ಕಲುಷವಶಂ ನರ್ಚಿ[ಪಾಠಾಂ. ಚ್ಚಿ]ನ ವಿದ್ಯೆಗಳಂ ಕಡಂಗಿ ಕಾದುವ ಪದದೊಳ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೧-೨೦೯) ; ಹಯುನಯನಾಂಬುಗಳ್ ಸುರಿಯೆ ಹರ್ಷದಿನುಣ್ಮಿದುವೆಂದು ನರ್ಚಿ[ಪಾಠಾಂ. ಚ್ಚಿ]ನಾನೆಯು ಮದವೆತ್ತಿ ಕಟ್ಟಿ ವಿಕಳತ್ವಮನೊಕ್ಕುವು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೧-೫೭) ; ಮನದೊಳ್ ನೀಂ ಮುಳಿದರನಱಸಿದರಂ ಕಾವನೆಂಬ ನರ್ಚಿ[ಪಾಠಾಂ. ಚ್ಚಿ]ನ ಜವನುಂ ನಿನಗವುಸಿಯೇಱನವನಾದನೆ ತಮ್ಮನೆ ಪಿಡಿವ ಕೆಯ್ದುವುಂ ಪಾವಾಯ್ತೇ (ವರ್ಧಪು. ೯-೬೨). ನೆಚ್ಚು₂ : ೧. ಬಟ್ಟಿಕ ನೀನೆ ಪೆಸರ್ಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಉಗ್ರಮೇ ಆದ, ಕಾಲ್ನಡೆಯಿಂದ ಪಾಯಲ್ಕೆ ನೆಚ್ಚಲ್ಲವಾದ, ಹಿಂಸಾನದಿಗೆ ಬರ್ಪಯ್ (ಬದ್ಧಶ್ರ. ೩೮-೮೨೧) ; ನಿಮ್ಮ ನೆಚ್ಚು ನನಗೆ ದೊರೆತಿದೆ (ಕನಲೇ. ೪) ; ಬೆಚ್ಚ ಬಿಡು. ನೆಚ್ಚ ನೆಡು ಕೆಚ್ಚಿದೆಯ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ (ಪಾಂಚಜ. ೫-೫). 'ನೆಚ್ಚು ಮೆಚ್ಚು' ಪರಾ.

ನಚ್ಚಿನಾಳ್, ನಚ್ಚಿನಾಳು, ನೆಚ್ಚಿನಾಳು = ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಭಟ; ನಂಬುಗೆಯ ಸೇವಕ ; ಆಪ್ತಸೇವಕ : ಕೈಗಳ ಮುಚ್ಚುಳಿ ನೆಗಹಿದಳು ರಾಮನ ನ[ಪಾಠಾಂ. ಮ]ಚ್ಚಿನಾಳ್ಗಳನಿಳಿಗದೇನು ಸಮರ್ಥೆಯೋ ಜಗಕೆ (ತೊರರಾ. ೪-೧೧-೩೧) ; ಪರಿವಾರದ ಹಿಂದೆ ಅಪ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಾವಲಾಗಿ ಕುವರವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ನಚ್ಚಿನಾಳ್ಗಳೊಡನೆ ನಡೆದಿದ್ದನು (ನವಕಿ. ೨೯೮) ; ನಚ್ಚಿನಾ[ಪಾಠಾಂ. ದಾ]ಳಿನ ಬಿನ್ನಹಕೆ ಹರಿ ಮೆಚ್ಚಿ ಮನದಲಿ ನಾಚಿ ಚಕ್ರವ ಮಂಚ್ಚಿದನು ಮುರಿದನು ಕಿರೀಟಿಯ ರಥದ ಹೊರೆಗಾಗಿ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೭-೪೭) ; ಅವನೊಬ್ಬ ಒಳ್ಳೆಯ ನೆಚ್ಚಿನಾಳು (ರೂಢಿ).

[<ನಚ್ಚು₁/ತಮಿ. ತೆಲು. ನಚ್ಚು]

ನಚ್ಚುಗಿಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಂಬಿಕೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡು ; ಭರವಸೆ ಕೆಡಿಸು ; ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಕೆಡಿಸು : ದಿತಿಜನೆಚ್ಚ ಸಿಡಿಲ ಶರಮುನದಕ ಬಾಣದಿಂದಚ್ಚು ದನುತನೂಜನೆಚ್ಚ ವಾರ್ಧಿಗನಲಬಾಣದಿಂದೆಚ್ಚು ನಚ್ಚುಗಿಡಿಸೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೩). [ನಚ್ಚುಗಿಡು (<ನಚ್ಚುಗೆಡು) +– ಇಸು₁]

ನಚ್ಚುಗಿಡು 'ನಚ್ಚುಗೆಡು' ನೋ.

ನಚ್ಚುಗೆ, ನಚ್ಚಿಗೆ, ನೆಚ್ಚಿಗೆ, ನೆಚ್ಚುಗೆ (ನಾ). ನಂಬಿಕೆ ; ವಿಶ್ವಾಸ ; ಭರವಸೆ : ಮೆಚ್ಚಿದನು ಕರೆಕಂಠ ಧನದನ ನಚ್ಚುಗೆಗೆ ಮೈದೋರಿ (ಅರ್ಜು.ರಾ. ೨-೨೩); ಪೊಱಗವನ್ ಪೋಗಿರ್ದೊಡುಱಿವ ನಚ್ಚುಗೆ ಇಲ್ಲ(ಅಶ್ವಶಾ.-೩೨-೬೩೧). ನೆಚ್ಚಿಗೆ : ಚನ್ನಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ನಚ್ಚಿಗೆಗಾಗಿ ನಗ್ನಳಾದಳು (ಕನ್ನಸು. ೧-೨೮೧) ; ನುಚ್ಚಿಗೆ ಬೆಚ್ಚುವವ ನೊಚ್ಚಗೆ ಮಾತಾಡಿದರೂ ನಚ್ಚಿಗೆ ಸಾಲದು (ಗಾದೆ). ನೆಚ್ಚಿಗೆ : ನೆಚ್ಚಿಗಿಲ್ಲದಳ ಮನೆವಾರ್ತೆ ಶ್ರಾವಣದ ಕಿಚ್ಚು ಕಾದಂತೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೭೩೩) ; ಹೊಲೆಯಾನ ಮಾತು ನೆಚ್ಚಿಗೆ ಮೊದಲು ನಮಗಿಲ್ಲ (ಕಡುಗೀ. ೫೭). ನೆಚ್ಚುಗೆ : ಇನ್ನೂ ನೂರು ರಸಗಳನ್ನು ಹರಿಯಿಸಬಲ್ಲಳು . . . ಎಂಬ ನೆಚ್ಚುಗೆ ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಅಚ್ಚಳಿಯದಂತಿತ್ತು (ನವಕಿ. ೫).

[ನಚ್ಚು₁ +– ಗೆ]

ನಚ್ಚುಗೆಡು, ನಚ್ಚುಗಿಡು, ನೆಚ್ಚುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಭರವಸೆಯಿಲ್ಲದಾಗು ; ಅವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಹೊಂದು : ನಚ್ಚುಗೆಟ್ಟ ಬಡವನಂತೆ ಬೆಂಬಿರ್ದು ದೆಸೆಗೆಟ್ಟರಂತೆ ಚಿಂತಿಸಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೧೭೮); ಕಮಳದ ಸೊಕ್ಕು ಸೋರೆ ಪೊಣರ್ವಕ್ಕಿಗಳಚ್ಚಿಯ ಮೆಚ್ಚು ನಚ್ಚುಗೆಟ್ಟಮಳನ ಬೇಂಟಪೋರ್ಗುಡಿಸೆ ನೈದಿಲನೈದೆ ವಿಕಾಸಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸೈಪವಂರ್ದಿರೆ ಜೊನ್ನವಕ್ಕಿಯುಪರಾಗೆಗೆ ಪೂರ್ವದ ರಾಗದುತ್ಸವಂ ಸಮನಿಸೆ ಭಾನು ಪಶ್ಚಿಮಪಯೋಧಿಯೊಳೊಯ್ಯನೆ ಮೆಯ್ಯನಿಕ್ಕಿದಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧-೧೧೫). ನಚ್ಚುಗಿಡು : 'ನಚ್ಚುಗಿಡಿಸು' ಪರಾ. ನೆಚ್ಚುಗೆಡು : ನಚ್ಚುಗೆಡಬೇಡ ನಡೆ, ಕೆಚ್ಚಿದೆಯ ಕಲಿಯೆ ! (ಪಾಂಚಜ. ೬-೫). [ನಚ್ಚು₂ + ಕೆಡು₁]

ನಚ್ಚುಜ್ವರ (ನಾ). ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗದಂಥ ಜ್ವರ; ಸಂಶಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ವರ : (ಕ). [ನಚ್ಚು₂ + ಜ್ವರ]

ನಚ್ಚುಮಚ್ಚು 'ನಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು' ನೋ.

ನಚ್ಚುಮಾತು (ನಾ). ಭರವಸೆಯಿಲ್ಲದ ಮಾತು ; ನಂಬಲರ್ಹವಲ್ಲದ ಮಾತು ; ಸಂಶಯದ ನುಡಿ : (ಕ). [ನಚ್ಚು₂ + ಮಾತು₁]

ನಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು, ನಚ್ಚುಮಚ್ಚು, ನೆಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು (ನಾ). ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು ; ಅತಿಯಾದ ವಿಶ್ವಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರೀತಿ ; ನಂಬಿಕೆ ಮತ್ತು ಮೆಚ್ಚುಗೆ : ನಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ಶರಣರೆನ್ನ ಕಣ್ಣ ಮುಂದೆ ಬಂದು ನಿಂದಿರಲು ಎನ್ನ ತನುವ ಬಗಿದು ತನುವಿನೊಳಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಬೆನು ಎನ್ನ ಮನವ ಬಗಿದು ಮನದೊಳಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಬೆನು (ವಚಸಂ. ೨೪೦-೬೪) ; ಇಂದಿನಿತಿಂತೀಂ ಚೆಲ್ವಿನೊಂದು ಬಿತ್ತರದ ಭಂಗಿಯ ಪೊಸ ಬಣ್ಣನೆ ಮಿಣ್ಣನೆ ನಿನ್ನ ನಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ಕಾಮನೊಂದು ಜಾನದೊಳೆ ಬೆರೆತುದು ? (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೩೪-೪). ನಚ್ಚುಮಚ್ಚು : ಸಂಯೋಗದ ಸುಖ ಮೈಯುಂಡವಂಗೆ ಲೋಕದ ನಚ್ಚುಮಚ್ಚಿನ ಬಲೆದೊಡಕು ತಪ್ಪದು (ಪುದೇಪ. ೨೦೭-೬೮) ; ಆ ಕಮಲದ ನೆಲೆಯ ಕಾಣಲಱಿಯದೆ ತೊಳಲಿ ಬಳಲಿ ಜಗದೊಳಗೆ ನಚ್ಚುಮಚ್ಚುಗೊಳಗಾಗಿ ... ನಾಚಿತ್ತೆನ್ನ ಮನವು (ಲಿಂಗಪ. ೨೦-೬೯) ; ನಚ್ಚುಮಚ್ಚಿನ ಲಿಂಗವ ಗ್ರಹಿಸಿ ಮಚ್ಚು ಒಳಕೊಂಡಿತ್ತಯ್ಯ ಕರ್ಪುರದ ಕರಡಗೆಯ ಘಾಸಿಮಾಡಿದಂತಾಯಿತ್ತು (ಅನಕಂ. ೨೩-೪೪) ; ನಿಚ್ಚದಲಿ ತೂಪಿಱಿದು ತೂಗುವ ನಚ್ಚುಮಚ್ಚಿನ ದಾದಿಗಾಗಳು ಮೆಚ್ಚನೀವುತ ಪೆಚ್ಚುತಿರ್ದಳು ಮೋಹಿನೀದೇವಿ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೩-೨೭) ; ಸೌಂದರೇಂದ್ರಂ ನಚ್ಚುಮಚ್ಚಿನಿಂ ಪರವೆನಾಟಿಯರೊಳಾಸನ್ನನಾಗೊಪ್ಪಿರ್ದನು (ಸೌಂದಪು. ೧೨-೨). ನೆಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು : ಅಲ್ಲಿಯೆ ಕಣ್ ಪಳಂಚಿ ಮನವಲ್ಲಿಯೆ ಕೀಲಿಸೆ ನೆಚ್ಚುಮೆಚ್ಚು ತಳ್ತಲ್ಲಿಯ ಸೋಲ್ಪು ಪೆತ್ತೆ (ಆದಿಪು. ೨-೪೨). [ನಚ್ಚು₂ + ಮೆಚ್ಚು₂]

ನಚ್ಚುವೋಗು (ಕ್ರಿ). ನಂಬಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗು ; ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗು : ದನುಜಾಂತಕನೆಂಬೀ ನಿನ್ನ ನಚ್ಚುವೋದಂಕಮೆಲವೊ ಮುನ್ನೆನ್ನನ್ನಂ ದನುಜಂ ಪುಟ್ಟದೆ ಸಂದುದು ನಿನಗೀ ಪೆಸರೆನ್ನ ಮುಂದೆಯುಂ ಸಂದಪುದೇ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೫೪). [ನಚ್ಚು₂ + ಪೋಗು₁]

ನಚ್ಚುಹಾಕು (ಕ್ರಿ). ನಂಬಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ; ನಂಬಿಸು : ಹುಸಿಯ ವರ್ತಮಾನಮಂ ಪುಟ್ಟಿಸಿ ನಚ್ಚುಹಾಕಿ ರಾಯರಂ ಮೈಮರೆಸಿ ಸಮಯ ಸಾಧನೆಯಂ ರಚಿಸಿ (ಕೆಳನೃ. ೪-೮). [ನಚ್ಚು₂ + ಹಾಕು (<ಪಾಯ್ಕು₁)]

ನಜರ್ 'ನಜರಂ' ನೋ.

ನಜರಚೂಕ್ (ನಾ). ಕಣ್ತಪ್ಪು : ನಮ್ಮ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತೀರ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಹೋದ ಮತ್ತು ಅನ್ಯದೇಶೀಯವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗದ ಶಬ್ದಗಳೆಂದರೆ–ಕಚೇರಿ . . . ನಜರಚೂಕ್, ಜಾಮು, ಜಾಹೀರ್ . . . ಶಿಕ್ಕಾ, ಇತ್ಯಾದಿ (ಭಾಷಾಶಾ. ೦೬೬). [←ಮರಾ. ನಜರ್‌ಚೂಕ್]

ನಜರಾಣ 'ನಜರಾಣೆ' ನೋ.

ನಜರಾಣೆ, ನಜರಾಣ, ನಜರಾಣೆ, ನಜರಾನ, ನಜರಾನೆ (ನಾ). ೧. ಕಾಣಿಕೆ; ಉಪಾಯನ; ಉಡುಗೊರೆ : ಅಳಿಯನಿಗೇನು ನಜರಾಣೆ ಸಿಕ್ಕಿದೆ ಎಂದರು (ಶಹಾರ. ೩೦) ; ರಾಯರು ರಾಮದುರ್ಗ ದರಬಾರಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ಯಜಮಾನರಿಂದ ನಜರಾಣೆಯಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದಿತು (ಹೊಲಮ. ೫). ೨. ರಾಜ, ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಕಪ್ಪಕಾಣಿಕೆ ; P ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ರಾಜರ ದರ್ಬಾರಿನಲ್ಲಿ ಇದಂ ಬಲವಂತದ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು : ಈ ಮೊಬಲಗಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಯ ಬಿದ್ದಾಗ ನಜರಾಣೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ದೋಚಿ ಕೊಳ್ಳುತಾ ಇದ್ದರು (ಪಾಳೆಗಾ. ೧೪) ; ಈ ಕಾಯದೆಯಿಂದ ಪಾರ್ಲಿ ಮೆಂಟದ ಸಮ್ಮತಿಯ ಹೊರತು ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಕೂಡ್ರಿಸಬಾರದೆಂದೂ ನಜರಾಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದೂ . . . ಗೊತ್ತಾಯಿತು (ಇಂಗ್ಲ ಇ. ೧೯೦) ; ಆತನು ತನ್ನ ಊರೊಳಗೆ ಜಾಗೀರದಾರರಂತೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದ. ಎಷ್ಟೋ ಸಾವಿರರೂಪಾಯಿ ನಜರಾಣೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ (ಜವಿಜನ್ಮಾ. ೧೬). **ನಜರಾಣ :** ೧. (ಮೃಗೆಜ. IV, ೭೮೦). ೨. (ಕೃಸ್‌ಗೆ. ೫೫೭) ; ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಬಂದಾಗ ನವಾಬನಿಗೆ ನಜರಾಣವನ್ನು ಜನರಿಂದ ವಸೂಲ್ಮಾಡಿ ಕೊಡುವ ಕಠಿಣಮನಸ್ಸು ಕುಲಕರಣಿಗಿರಬೇಕು (ಕಭವಿ. II, ೧೫೦). **ನಜರಾಣೆ :** ೧. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು ಇವನಿಗೆ ನಜರಾಣೆಯನ್ನು ತಂದೊಪ್ಪಿಸಿದರು (ಕರ್ನಾಇ. ೩೭) ; ಯಾವನಾದರೂ ಒಬ್ಬ ಯೋಗ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿ, ಮಾನಸಿಂಹನ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ತಕ್ಕೊಂಡರಾಯಿತು. ನಜರಾಣೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ಶಿಲೋಮ. ೬೦) ; ತರುವಾಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ನೆಮ್ಮದಿವಂತರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಕರೆಕಳುಹಿಸಿ ನಯಭಯಗಳಿಂದ ಅವರಿಂದ ನಜರಾಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹಣವನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದನು (ಒಡಕ. ೭೩). **ನಜರಾನ :** ೨. ಮಹಾರಾಜನು ನಜರಾನ ಸ್ವೀಕರಿಸುವದನ್ನು ತನ್ನ ವರಮಾನದ ಒಂದು ಮಾರ್ಗವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದನು (ದಾದಾನ. ೬೭). **ನಜರಾನೆ :** ೧. ಜನರಿಗೆ ನಜರಾನೆಗಳ ಮಾಡಿ (ಹೈದರ. ೭೩).

[←ಅರ. ನಜರಾನಹ್; ಹಿಂ. ನಜರಾನಾ; ಮರಾ. ನಜರಾಣಾ.]

ನಜರಾಣಿಕೆ (ನಾ). = ನಜರಾಣೆ : (ಕ). [<ನಜರಾಣೆ]

ನಜರಾಣೆ 'ನಜರಾಣೆ' ನೋ.

ನಜರಾನ 'ನಜರಾಣೆ' ನೋ.

ನಜರಾನೆ 'ನಜರಾಣೆ' ನೋ.

ನಜರಿರು (ಕ್ರಿ). ಲಕ್ಷ್ಯದಿಂದಿರು ; ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದಿರು : ಚೆಲುವ ನಸತಮ್ಮ ಸೆರಗಲಿ ಮೊಕ ತೊಳೆಯೊ ಉಗುರಲ್ಲಿ ಗಂಧ ಹದಮಾಡೊ ಚದುರೇರು ಬತ್ತಾರೆ ನಜರೀರೊ (ಹಳ್ಳಿಪ. ೦೦೪). [ನಜರು + ಇರು$_1$(<ಇರ್$_1$)]

ನಜರೀಯು (ಕ್ರಿ). ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡು,–ಒಪ್ಪಿಸು : ಶೋಭನಾಕ್ಷತ ಕುಸುಮಫಲಗಳಂ ಕೊಡುವರಂ ನಜರಿತ್ತು ನಮಿಸುವರನೂ . . . ಶೋಭನಸ್ತುತಿಗಳಿಂ ಜಯಶಬ್ದಗಳ ಪೇಳ್ವ ಜನರ ಸಂಭ್ರಮವ ನೋಡು (ಅರ್ಜಾವಿ. ೨೪-೩೨). [ನಜರು + ಈಯು$_1$ (<ಈ$_2$)]

ನಜರು, ನಜರ್, ನಜುರು, ನಜ್ರು, ನದರಂ$_1$, ನದುರು, ನಸರ್, ನಸರು, ನೆಜರು, ನೆದರು$_1$ (ನಾ). ೧. ದೃಷ್ಟಿ ; ನೋಟ ; ಲಕ್ಷ್ಯ ; ಗಮನ : ಈ ಜನರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬೇರೆ ಪುಂಡರೂ ಹಾವಳಿ ಎಬ್ಬಿಸ ತೊಡಗಿದ್ದು ಪೋಲೀಸಖಾತೆಯ ನಜರಿಗೆ ಬಂದಿತು (ಬೆವರಿ. ೦೦೩) : ಗಾಡಿ ಹತ್ತಿದ ಕೂಡಲೇ ಸ್ಟೇಟ್‌ಮಾಸ್ತರರ ನಜರು ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಬಿತ್ತು (ವ್ಯನಿ. ೭೪) ; ನಮ್ಮ ಅಂಥ ಯಾವ ತಪ್ಪು ನಿಮ್ಮ ನಜರಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತೇದು ನೀವು ಹೀಗೆ ಅನ್ನುತ್ತಿರುವಿರಿ ? (ಅಂಬಿಕೆ. ೧೩೭) ; ಕಂಡ ಕೂಡಲೇ ಗುರುತಿಸುವ 'ನಜರು' ಅವನಿಗೆ ಮಿಾಸಲಾಗಿತ್ತು (ಗ್ರಾಮಾಹು. ೬೦). ೨. ಕಾಣಿಕೆ ; ಉಪಾಯನ: ವಿಕ್ರಮಸಿಂಹನು ರಾಜಸಿಂಹನನ್ನು ಶಿಬಿರದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ಅವನಿಗೆ ನಜರು ಒಪ್ಪಿಸಿದನು (ಬಂಕಿವು. ೨೨೫) ; ಸುಲ್ತಾನನ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಆತನ ಮನ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಏನಾದರೊಂದು ನಜರನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಲು ತಯಾರಿರಬೇಕು (ಪ್ರವಾಇ. II, ೭೩) ; ಶ್ರೀದೇವಿಯನ್ನು ಸಾಮ್ರಾಟನಿಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಲ್ಲ. ನಜರಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕು (ಶ್ರೀರಾಯ. ೧೧೨) ; ನಗರದಿಂದ ಬಂದ ನಜರುಗಳೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುವುಗಳು (ದಾಂಠ್. ೬೩). ೩. ಅಂದಾಜು; ಊಹೆ: ಮುತ್ತಿನ ಕಿಮ್ಮತ್ತು ಕೇವಲ ನಜರ ಮೇಲೆ ಇರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೧೯೪). **ನಜರ್ :** ೨. (ಕೃಸ್‌ಗೆ. ೫೫೭) ; (ಮೃಗೆಜ. IV, ೭೮೦). **ನಜುರು :** ೨. ಬೇರೆಬೇರೊರ್ವರಿಂ ನಜುರಂಗಳ ಪಿಡಿಸಿ ತೀರದಿದು ದೇಶಾಧಿಪರ ನೃಪಾಲಾಗ್ರಣಿಗೆ ತೋರಿಸುತ್ತುಡುಗರೆಗಳಂ ಮಾಡಿಸಿದ (ಕೃಷ್ಣವಿ. ೫ ಪಲ್ಲವಿ). 'ನಜುರುಮುಂಜರೆ' ಪರಾ. **ನಜ್ರು :** ೧. ಈಗಿನ ಕಾಲದ ಹುಡುಗರಿಗೆ ಆಶಾನಾದರೂ ಎಷ್ಟೊ ಅಂತೀನಿ. ಏದ ರೂಪಾಯಿ ಅಂದ್ರ ನಜ್ರೇ ಇಲ್ಲ ! (ದಾಕಜಟ. ೨೩). 'ನಜ್ರಿಸು' ಪರಾ. **ನದರು$_1$:** ೧. ಎಮ್ಮ ಗರುಡಿಯೊಳ್ ಸಾಧಕಮು ನದರಿಂದಂ ಮಾಳ್ಪುದು (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೩-೧೧-೮) ; ಅದು ನಮ್ಮ ನರಸಿಂಹಯ್ಯನ ನದರಿಗೆ ಬಿತ್ತೇ ಬಿತ್ತು (ಹಹಸ. ೬೭) ; ಏನು ಶಿಕಾರಿಯ ನದರಿದೆಯೆ ? (ಮುಗಿಯು. ೨೩೧) : ನಿಮ್ಮ ನದರಿನೊಳಗೆ ಒಂದು ನಾಲ್ಕು ಸಿದ್ದೆ ಹಾಲು ಕೊಡುವ ಎಮ್ಮೆ ಎಲ್ಲಾದರೂ ಇದೆಯೇ ? (ಸ್ವಪ್ನಹೊ. ೯೨) ; ನಿನ್ನ ನದರ ಬಿತ್ತಲೇ ದಾದಲ್ಯಾ ಬಸವಂತೀ ಮ್ಯಾಲ (ದೀಪಹ. II, ೨೫೯). ೨. 'ನದರುಗಾಣಿಕೆ' ಪರಾ. ೩. ಅವರು ಹಾಕಿದ ನದರಿಗೂ, ಆದ ಮದುವೆಗೂ ಒಳ್ಳೇ ಲಗ್ನ ಬಿತ್ತು (ಮರಮ. ೩); ಅಯ್ಯಾ ನನಗೆ ಬೈಲಿನ ನದರು ಅಷ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ (ಜಿದಾಉ. ೧೬೧). ೪. ಕೆಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿ; ಕಣ್ಣೆಂಜಲು : ಎಂದಿಗಿಲ್ಲದ ಕಂದ ಇಂದು ನುಡಿದನೆಂದು ಬಂದ ಬಂದವರಿಗೆ ಹೇಳದಿರು ಸುಗಲವ್ವೆ ಸುಂದರಾಂಗನಿಗೆ ನದರ ಆದೀತು (ಸಿರ್ಶ್ವಪು. ೯-೧೭). **ನದುರು :** ೨. 'ನದುರುಗಾಣಿಕೆ' ಪರಾ. ೩. ನಮಗೆ ಇವತ್ತು 'ಕಾಯಿಸು' ಇರಬಹುದು ಅಂತ ನನ್ನ 'ನದುರು' (ಹೊಸಕ್ಕ. ೪೮). **ನಸರ್ :** 'ನಸರ್ಬಂದಿ' ಪರಾ. **ನಸರು :** 'ನಸರುಬಂದಿ' ಪರಾ. **ನೆಜರು :** 'ನೆಜರಿಡಂ' ಪರಾ. **ನೆದರು$_1$:** ೧. ನಮ್ಮ ಗೌರವ್ವ ... ಒಣ್ಕಾಗ ಹೊಂಟರ ಅತ್ತ ಇತ್ತ ನೆದರ ಹಾಯಾಣಿಲ್ಲ ಅವರದು (ನಡದಾ. I, ೨೯೧) ; ನಾ ಲಡಾಯಿಗೆ ಹೋಗ್ತೀನಿ, ಬರೋ ಮಟ ನಂ ಭರಮ್ಯಾನ ಮ್ಯಾಗ ನೆದರ ಇರ್ಲಿ (ಪುರುಷ. ೧೬೧). 'ನೆದರಿಡಂ' ಪರಾ.

ನಜರ ತಪ್ಪು = ಲಕ್ಷ್ಯವಿಲ್ಲದಾಗು ; ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರು : ಕುದುರೆ ಹೋಯಿತೆ ಭಾವದ ಕುದುರೆಯೋಯಿತೆ ಕುದುರೆ ಹೋಯಿತೆ ಚದುರಮಣಿ ಎನ್ನ ನಜರ ತಪ್ಪಿ ನಿಜಮಂದಿರದೊಳಗಿನ (ಶರೀಫ. ೭೩, ಕವಿಕಾವ್ಯಪರಿಚಯ). **ನಜರು ಹಾಕು, ನಜರ್ ಹಾಕು** = ದೃಷ್ಟಿಹಾಯಿಸು ; ಲಕ್ಷಿಸು ; ಗಮನಿಸು ; ಗುರಿಯಿಡು : ಶ್ರೀಮಂತರಾದರೆ ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯ ವುಳ್ಳವರಾದರೆ ಅಂಥವರು ಆ ಕೆಲಸದ ಮೇಲೆ ತಾವು ಸ್ವತಃ ನಜರು ಹಾಕಬೇಕು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೨) ; ಸುಲ್ತಾನ್, ರಾಣಿ, ಎರಡೂ ಭೇಷಾದ ಕುದುರೆ ಖಾವಂದ್ ! ಆದರೆ ರಾಣಿ ನೋಡಿ ಮಹಾರಾಜಾಸಾಹೇಬ್‌ರು ನಜರ್ ಹಾಕಿದರೆ, ಖಾವಂದ್‌ರಿಗೆ ಹೇಗಾಗ್ತದೋ ? (ಮಲ್ಲಿ. ೩೦).

ನಜರೊಪ್ಪಿಸು = ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸು,-ಸಲ್ಲಿಸು: ಸುಲ್ತಾನ ನಜರೊಪ್ಪಿಸಲು ದರ್ಬಾರಿಗೆ ಬರಲೇ ಇಲ್ಲವಂತೆ (ಕೃಷ್ಣಭೂ. ೩೬). **ನಜರ್ಮಾಡು, ನದರಮ್ಮಾಡು, ನದರುಮಾಡು** = ೧. ನಜರೊಪ್ಪಿಸು: ಆ ಸರದಾರರು ರತ್ನಖಚಿತವಾದ ಹಿಡಿಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಪಟ್ಟಾಕತ್ತಿಯನ್ನು ನಜರ್ಮಾಡಲು (ಮಹಾಕಂ. II, ೩೬). ೨. ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹಾಯಿಸು; ಲಕ್ಷಿಸು; ಗಮನಿಸು: ಆದನಾಲಿಸಿ ಧರಣೀಪತಿ ಮುದದಿಂ ಚರಲಿಂಗರೂಪದಿಂದೆ ಮಹೇಶಂ ನದರಮ್ಮಾಡುತ್ತಿರ್ದನ್ನಯ ಹೃದಯಾದೊಳೆಸೆದಿರ್ದುದಕ್ಕೆ ಫಲವಾಯ್ತೆನುತುಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೧-೪-೫೫); ಮದನತಿಲಕವಿಟ್ಟು ಮಧುರ ಮಾತಾಡಿ ಮುಚ್ಚಿಸುತ್ತಾ ನದರುಮಾಡಿದಳು ನವಕುಶಲಕೋವಿದರನ್ನು ಸುದತಿ ಸುಪ್ಪಾಣಿಯಾಡಿದಳು (ಸೌಂದರ್ಯ. ೩-೧೨). ೩. ಅಂದಾಜು ಮಾಡು; ಊಹಿಸು: ಐತಾಳರ ಪಾಣಿಪಂಚೆಯಿಂದ ನದರು ಮಾಡಿದ ರಾಗದು (ಮರವು. ೧೮೩).

[←ಅರ. ಪಾರ. ಹಿಂ. ನಜರ್; ಮರಾ. ನಜರ್, ನದರ್]

ನಜರುಕೈದಿ (ನಾ). ಸ್ಥಾನಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾದ ಕೈದಿ,-ಬಂದಿ: ನಜರಕೈದಿ. ನಿಮ್ಮ ತಾಬೇ ಮಾಡೇನ್ರಿ. ಮುಂಜಾನೆದ್ದು ಇವನ್ನ ಚಾವಡೀಗೆ ಮುಟ್ಟಸೂ ಜವಾಬ್ದಾರೀ ನಿಮ್ಮದರಿ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೧೬೬). [ನಜರು + ಕೈದಿ]

ನಜರುಕೈದು (ನಾ). ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನ ಅಥವಾ ಸರಹದ್ದಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗದಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಡುವ ಬಂಧನ; ಸ್ಥಾನಬದ್ಧತೆ; ಯಾವಾಗಲೂ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ಬಂಧನ: ಕಣಬರಗಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಬಿರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅವರು ನಜರುಕೈದಿನಲ್ಲಿಟ್ಟರು (ರಕ್ತರೃ. ೩೬೧). 'ನಜರುಬಂದಿ' ಪರಾ. [ನಜರು + ಕೈದು₂]

ನಜರುಗಾಣಿಕೆ, ನದರುಕಾಣಿಕೆ, ನದರಂಗಾಣಿಕೆ, ನದುರಂಗಾಣಿಕೆ (ನಾ). ೧. = ನಜರಾಣೆ ೧: ಅಕಬರಪಾತುಶಾಹನುಂ ರಾಣಾರಾಯಂ ಕೈವಿಡಿದು ಸಿಂಹಾಸನದೊಳ್ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಆ ಚಿತ್ರೋಡಗಢಮಂ ನಜರುಗಾಣಿಕೆಯಂ ಮಾಡಿ (ಕಳಿಸ್ಕ. ೯-೧೮). **ನದರುಕಾಣಿಕೆ**: ೧. ಮದುವೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೆಗೆ ಎಷ್ಟು ನದರುಕಾಣಿಕೆಗಳು ಬಂದಿದ್ದುವು! (ಮುಗಿಯ. ೨೯೬). **ನದರುಗಾಣಿಕೆ**: ೩. = ನಜರಾಣೆ ೨: ನದರುಗಾಣಿಕೆ ಕಪ್ಪವ ಕೊಟ್ಟು ಮಂತ್ರಿಯ ಇದಿರುಗೊಂಡರು ಹರುಷದಲಿ (ಚಂದ್ರಹಾ. ೨-೪೬). **ನದುರುಗಾಣಿಕೆ**: ೧. ಒಕ್ಕಲು, ಗೇಣಿ, ಶೀರ್ವೆ ನದುರುಗಾಣಿಕೆ ಎಲ್ಲವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಷ್ಟು ಖಚಿತವಾದ, ನಿಕಟವಾದ ಜ್ಞಾನ (ಕರುಳ. ೬).

[ನಜರು + ಕಾಣಿಕೆ (<ಕಾಣ್ಕೆ)]

ನಜರುಮುಜರೆ, ನಜುರುಮುಜುರೆ (ನಾ). ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ ಮಾಡುವ ಸಲಾಮು,-ವಂದನೆ: ಪಾಡ್ಯದ ದಿನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದಂತೆ ನಜರುಮುಜರೆಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಹೂರ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು (ಜಾಮುಪಂ. ೪೧); ವಿವಾಹದ ಶುಭಸಮಾಪ್ತಿಯ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಒಂದು ರಾಜಸಭೆಯು ನಡೆಯಿತು. ನಜರುಮುಜರೆಗಳಾದವು (ಘೂರಾಜ. ೬೯); ಸಭಾಸದರೆಲ್ಲರೂ ಆತನಿಗೆ ನಜರುಮುಜರೆಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದರು (ರಾವಿಜ. ೬೩); ನಜರುಮುಜರೆಗಳಾದ ನಂತರ ಚೌಪುದಾರರು ಪರಾಕು ಹೇಳಿದರು (ದಾಂಕ್. ೨೩). **ನಜುರುಮುಜುರೆ**: ನಜುರು ಮುಜುರೆಗಳಿಲ್ಲದೇ ಎಲ್ಲರೂ ನವಾಬರಿಗೆ ತಲೆಬಾಗಿಸಿ ಸಭೆಯಿಂದ ಹೊರಟರು (ದಾಂಕ್. ೦೬). [ನಜರು + ಮುಜರೆ]

ನಜುಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ನೆಗ್ಗು; ಜಜ್ಜು: ಜುಣುಗು, ನಜುಗು, ನೆಗ್ಗು, ಪಣಗು (ಕಸಾಪ. ೧-೩೯೦). ೨. ಜಜ್ಜಿಹೋಗು; ನಜ್ಜುಗುಜ್ಜಾಗು: ಬುಟ್ಟಿಯ ಹಣ್ಣುಗಳೆಲ್ಲ ನಜುಗಿ ಹೋಗಿವೆ (ರೂಢಿ). 'ನಗ್ಗು₁', 'ನೆಗ್ಗು₁' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಚುಕ್ಕು, ನಚುಙ್ಕು]

ಜನುರು 'ಜನರು' ನೋ.

ನಜುರುಮುಜುರೆ 'ನಜರುಮುಜರೆ' ನೋ.

ನಜ್ಜು₁ (ಕ್ರಿ). ಜಜ್ಜು; ಚೂರುಮಾಡು: ನಜ್ಜಿದ ಮೂಲಂಗಿಯನ್ನು ಚಟ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಬೆರಸಿ ಒಗ್ಗರಣೆ ಹಾಕಿದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಚಿ; ತುಳು. ನೆಸಿಪು; ಕುಇ. ನಸ, ನಸಿ]

ನಜ್ಜು₂, ನುಜ್ಜು (ನಾ). ನಜ್ಜಿಹೋಗಿರುವಿಕೆ; ಜಜ್ಜಿಹೋಗಿರುವಿಕೆ; ತಗ್ಗಿಹೋಗಿರುವಿಕೆ.

ನಜ್ಜುಗುಜ್ಜು, ನುಜ್ಜುಗುಜ್ಜು = ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಜ್ಜಿಹೋಗಿರುವಿಕೆ; ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಗ್ಗಿಹೋಗಿರುವಿಕೆ: ಅದರ ಚುಕ್ಕಾಣಿ ಮಾತ್ರ ಬಂಡೆಗಳ ಇರುಕಿಗೆ ಸಿಕ್ಕುಬಿಟ್ಟು ನಜ್ಜುಗುಜ್ಜಾಯಿತು (ಮಹಸ. ೮೦); ಕೃಷ್ಣನು . . . ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಕಬ್ಬಿಣದ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ತಳ್ಳಿದನು . . . ವಿಗ್ರಹವು ನಜ್ಜುಗುಜ್ಜಾಗಿ ಹೋಯಿತು (ವಕಥಾ. ೬೪); ಅವರಲ್ಲಿ ಹಲವರು... ಕೋಟೆಯ ಮೇಲಿನಿಂದ ಉರುಳಿಸಿದ ಗುಂಡುಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ನಜ್ಜುಗುಜ್ಜಾಗಿ ಸತ್ತುಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು (ಭಾಕವೀ. ೦೩); ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನ ಭುಜಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಸುಮಾರು ೧೬ ಟನ್ನುಗಳ ಭಾರವು ಒತ್ತುತ್ತಿರುವುದು, ಹಾಗಾದರೆ, ಇಷ್ಟು ಭಾರದಿಂದ ನಾವೇತಕ್ಕೆ ನುಜ್ಜುಗುಜ್ಜಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾರಾದರೂ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಬಹುದು (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿ. ೮೯೦); ಕೆಲ ತಾಸುಗಳ ತರುವಾಯ, ಈ ಬಾಡಿದ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಒಂದು ಯಂತ್ರಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟು, ನುಜ್ಜುಗುಜ್ಜುಮಾಡಿ, ಕತ್ತಲೆಕೋಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡುವರು (ದಾಂಪ್ರ. II, ೮೩೮). **ನಜ್ಜುನಜ್ಜುಗೆಯ್** = ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅದುಮು,-ಒತ್ತು,-ಹಿಸುಕು: ಕಲಸಲೊಡನೊಲ್ದು ನಲವಿಂ ನಲಿನಲಿಯಿಸಿ ನಜ್ಜುನಜ್ಜುಗೆಯ್ದಾ ಸೊಗದೊಳ್ ಬೆಲೆವೆಣ್ಣನಮನೆ ಬಡಿಸುವ ನೆಲೆಗಂಡನೆ ನೆಗಟ್ಬ್ಡಿಡವನೆ ಗಡ ಕಂದರ್ಪಂ (ಚಿಳವಿ. ೬-೦೩). [<ನಜ್ಜು₁]

ನಜ್ರಿಸು, ನದರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಲಕ್ಷಿಸು; ಗಮನಿಸು: ಮಜ್ಜೀವಿತೇಶ ರೇವಣನಿಷ್ಟ ಠಾವುಮಂ ನಜ್ರಿಸುತ ಕಲ್ಯಾಣಪುರದೊಳಟಸಲ್ಕೆಳ್ಳು (ಲಿಂಗಪು. ೨೪-೪೪). **ನದರಿಸು**: ಒದರೂತ ವೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಮುದದೊಳಗಮರಾರು ಮದನೇಶ ಭಕ್ತರ ಮೇಲೆ ವದಗಿರುತಿಹ ದಿವ್ಯಕುಂದಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು ನದರಿಸಿ ಸುರಿದಾಗೆ ಬುಧರು (ಹಮುಚ. ೭೧). [ನಜ್ರು (<ನದರು) + - ಇಸು₃]

ನಜ್ರು 'ನಜರು' ನೋ.

ನಟ್ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ; ನೆಟಿಕೆಮುರಿಯುವಾಗ, ಮರದ ರೆಂಬೆಮುರಿಯುವಾಗ ಮುಂತಾದ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದ: ನಟ್ಟೆಂದು ನೆಟಿಗೆ ಮುರಿ (ರೂಢಿ).

ನಟ (ನಾ). ೧. ನಾಟ್ಯಮಾಡುವವನು; ಕುಣಿಯುವವನು; ನರ್ತಕ; ನಾಟ್ಯಗಾರ: "ನಟಃ, ಸಟಕಃ, ನಾಟಕಃ, ನಟನ್-ಈ ೪ ಕುಣಿವಂ" (ಕಾಗಕ್ಕ. ೧೩೮); ಸೂತ ನಟ . . . ಪುಣ್ಯಪಾಠಕವಿಪ್ರೋದ್ಘೋತರವಮೆಸೆಯೆ ಜಯಜಯ ಗೀತಿಗಳೊಮರ್ಗೊದಲೆ ತಡೆಯದೆರಡುಂ ಪಡೆಯೊಳ್ (ಪಂಸಥಾ. ೦೨-೧೦೬); ನಟ ನಗ್ನ ಭಗ್ನ ಗಾಯಕ . . . ಪಂಡಿತರ್ಕಳಭಿವರ್ಣನದುತ್ಕಟನಾದಮೆಯ್ದುದುದು ದಿಕ್ತಟಮಂ (ಮುಹಾನೇ. ೦೦-೧೯೩); ನಟವಿಟಹೀನದೀನವರಯಾಚಕ . . . ನಿತ್ಯನಿಕೃಷ್ಟಭಾವಲಂಪಟ ಕಟಕಕ್ಷ ಮಾನಧನಮಂ ಕುಡುವಂ ಗಡೆನಿಪ್ಪವಂ ಪ್ರಿಯೇ (ಮುದತಿ. ೬-೮); ಸಂಗೀತಾನ್ವಿತ ಶಾಸ್ತ್ರಭಿಜ್ಞನೆನಿಪಂ ನಟನಕ್ಕುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೦-೪೦). ೨. ನಟಿಸುವವನು; ಅಭಿನಯಿಸುವವನು; ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುವವನು: "ಶೈಲಾಲೀ, ಶೈಲೂಷಃ . . . ಭರತಃ, ನಟಃ - ಈ ೮ ನಟ್ಟುವಿಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೬-೪೩೮); "ಶೈಲಾಲೀ, ಶೈಲೂಷಃ, ಜಾಯಾಜೀವಃ, ಕೃಶಾಶ್ವಿ, ಭಾರತಃ, ನಟಃ - ೬ ನಟ್ಟುವನ ಪೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೬೭); ರಂಗಂಬೊಕ್ಕಭಿನಯಿಪ ನಟಂಗೆಣೆಯೆನಿಸುವುದು ಕಣ್ಗೆ ಲೋಕಾಕಾರಂ (ಅಜಿಪು. ೧೧-೪); ರಸವು ಅನುಕರ್ತನಾದ ನಟನಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಿಸಿ

ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (ಭಾರಮಿ ; ೩೭೦). ಜನರನ್ನು ರಸಿಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ಮೂಢಪ್ರಯುಕ್ತಿಸುವುದು ರಸೋಪಾಸಕರಾದ ಕವಿ ನಟ ಸಭ್ಯರ ಧರ್ಮ (ಸಾಹಿಜೀ. ೭೮). ೩. ತಾಂಡವೇಶ್ವರ; ಶಿವ; ಈಶ್ವರ : ಅಪಗತಕಪಟದ ನಟನದನುಪದೇಶಂಗೆಯ್ದು ಪರಸಿ ಪೋಗೆನೆ ಪೊಡಮಟ್ಟು ಪಸಾದಮಂ [ದ]ಹೆಂಗನನುಪೇಂದ್ರನಾ ದರ್ಭಶಯನ ತಳಕಿಟ್ಟುವುದುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೧೩೦) ; ಬೆಳೆದ ಮಹಾಶಾಖೆಗಳ್ ತಾಂಡವಾಡಂಬರದೊಳ್ ನಾನಾ ವಿಧಂ ನರ್ತಿಪ ನಟನ ಭುಜಾದಂಡಮೋ ಪೇಳೆಮೆಂಬಂತಿರಮೇಯ ಸ್ಕಂಧಮುಂ ಸಂಧಿಸೆ ಜರಠಮಹಾಶಾಲ್ಮಲೀವೃಕ್ಷಮಿರ್ಕುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೦೩೦). ೪. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹೆಸರು. ೫. ಕುಲಗೆಟ್ಟ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ; ವರ್ಣಸಂಕರದಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗ. ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ಲಾಳದ ಕಡ್ಡಿ ; ಜೊಂಡು. ೭. ಅಶೋಕವೃಕ್ಷ ;"ಅಂಗನಾಪ್ರಿಯಂ" (ಶಂದಿತ. ೩೩೯). [ಸಂ.]

ನಟಕ (ನಾ). ೧. ನಾಟ್ಯಗಾರ ; ನರ್ತಕ : "ನಟಃ. ನಟಕಃ. ನಾಟಕಃ. ನಟನ್—ಈ ೪ ಕುಣಿವಂ" (ಕಾಶಕ. ೧೩೮); ಮಾನಿಗಳು ಮೌನಿಗಳು ಸ್ವಚ್ಛ ಶಿವಾನುಭಾವೇಚ್ಛಾತ್ಮಸುಖಿಗಳು ದಾನಿಗಳು ಗಾಯಕರು ನಟಕರು [ಪಾಠಾಂ. ನಟರ್ಗಳ್, ನಟಕರು] ನವರಸಾಯತರು (ಬಸಪು. ೬-೧೭). ೨. ಅಭಿನಯಿಸುವವನು ; ನಟಿಸುವವನು. ೩. ಕುಣಿಯುವ ಪಕ್ಷಿ ; ನವಿಲು ; ಮಯೂರ : ಚಟಕ ಚಾಟಣಕ . . . ಟಿಟ್ಟಭ ತಾಮ್ರಚೂಡ ಶುಕ ನಟಕ ಕುಕ್ಕುಭ ಲಗಡ ಸಲೆ ಕೂಕಂಟಿಗ ಕರ್ಪುರವಾಣಿ ಹಸುಬು ಚಿಟು ಚಟಕ ಕಬ್ಬಕ್ಕಿ ಹಬ್ಬಕ್ಕಿಗಳ ನೋಡಿದವು (ಮುದೇಪು. ೩-೯). ೪. ಶಿವ ; ಈಶ್ವರ : ನಟ[ಟ]ಕನ ಪೆಸರೆಂದು ವಟತರು ಗರ್ವಿಸೆ ವಟವೃಕ್ಷವಾಗಿ ಧುಂವನದಲಿ (ಕರಚಾ. ೩-೨೬). [ಸಂ.]

ನಟಕು$_1$ 'ನೆಟ್ಟಿಕೆ' ನೋ.

ನಟಕು$_2$ (ನಾ). ನಟನೆ ; ಬೆಡಗು ; ಒನಪು ; ಒಯ್ಯಾರ : ವಿಟಪುರುಷರನು ನೋಡಿ ನಟಕುಗಳ ತೋರುತಲಿ ನೆಟಗೆಯನು ಮುರಿಯುತಲಿ ಚಟುಲೆ ನೋಡುತಿರೆ (ಹರುಜ. ೨೯೩). [ನಟಕ + – ಉ$_4$]

ನಟಣೆ, ನಟ್ಟಣೆ (ನಾ). ೧. ಕುಣಿತ ; ನರ್ತನ : ಸಲಿಲದ ಮೇಲೊಂದು ನಿಳಿಯು ನಿಳಿಯುದೊಳಗೊಬ್ಬ ಸೂಳೆ. . . ನಟಣೆಯುಲಾಡುತ್ತಿರಲಾಗಿ ನೋಡಿದವ ಮನಸೋತು ಕೂಡಿಹೆನೆಂದಡೆ ಕೂಡಬಾರದು (ಕಲ್ಯಾಣಾಂ. ೨೦-೦೦೦) ; ನಿಟಲಾಕ್ಷನ ನಟಣೆಗೆ ನೆಲನಪ್ಪುದು (ಕುಂಬಆ.ಹ. ೨೩೧-೦೪) ; ಬೇಱೆ ನವರಸವಂ ಸಭೆಗೆ ನಲವೇಱೆ ತನ್ನಭಿನವನಟನೆಯಂ ತೋಱೆ ಯಾಡುವ ಭೃಂಗಿಗೊಲಿದು ಪಿನಾಕಿ ಸಾಕೆನುತ (ಬಸಪು. ೦-೩೦) ; ನಟಣೆಯಲಿ ಬಳುಕಿದುದು ಕೊರಳುತ್ಕಟ ನಿತಂಬ ಸಘಾಢತರದುಬ್ಬಟೆಗೆ ದಡದಡಿಸಿದವು ಪದಯುಗವಾ ನಿತಂಬಿನಿಯ (ತೊರರಾ. ೩-೪-೬) ; ಕಳಹಂಸೆಗಳ ಕಾಲ್ಗೆ ನಟಣೆಯನೊದವಿಸಿ. . . ಎತ್ತೆತ್ತಲುಂ ಕಾವುದೂತನಂತೆಳೆಗಾಳಿ ತೆಂಕಣಿಂ ಸುಳಿದುದು ವಸಂತಾಗಮದ ಮೊದಲೊಳು (ಜಬಪು. ೪೩-೦೨) : ಪರಿಪರಿಯ ನಟಣೆಗಳ ಚಂದದಿಂದಂದದಿಂ ಸ್ಫುರಿಸುತಿಹ ಮೌಕ್ತಿಕದ ಮಣಿಗಳಿಂ ಗಣಗಳಿಂ . . . ಪಯೋನಿಧಿಯಸೆದುದು (ಘೋರಾಸು. ೨೮-೪೧). ೨. ನಟಿಸುವಿಕೆ ; ಅಭಿನಯ. ೩. ತೋರಿಕೆ ; ಸೋಗು ; ಕಪಟ : ಲಲನೆಯರ ನಟಣೆ ಎಂಬ ಕುಟಿಲಕ್ಕೆ ಸಿಲ್ಕಿ ಕೋಟಲೆಗೊಳ್ಳದಿರಾ ಮರುಳು ಮಾನವಾ (ಸಿದ್ಧೇಪ. ೪೧-೦೦೦) ; ನಟಣೆಯಂದರಿದನಂತರದಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೊಲುಮೆಸಾರಥಿಯಾದ ದಾರುಕಂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ನೆಲೆಗಾಣದರಸುತಲೆ ಶ್ರೀತುಳಸಿವನಮಾಲೆ ಪರಿಮಳದ ಮಾರ್ಗವಿಡಿದು ಬರುತಲಿ (ತುರಂಗ. ೮೯-೦೬). **ನಟ್ಟಣೆ** : ೩.ನಟ್ಟಣೆ ಬೇಡ ನಮ್ಮರಸುಗಳ್ನನಗೊಲ್ದು ಕೊಟ್ಟ ಮೇಲಹುದು ನಿನ್ನೊಡವೆ (ಭರತ. ೪೩-೦೨). P ಇದು ಪ್ರಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ರೂಪ. [<ನಟನೆ]

ನಟಣೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ನರ್ತನವನ್ನಾರಂಭಿಸು ; ಕುಣಿಯಲು ತೊಡಗು : ನಾಟ್ಯಮಾಡು : ಕಡುವಿನ ಸೊವಡಿಂದೊಂದೆರಡಡಿಯಿಡುತಿರ್ದವುದು ಗಾಳಿ ನಲಿದು ನವಿಲ್ಗಳ್ ನಡೆನಟಣೆಗೊಳುತ್ತಿರ್ದವುವೆಡೆಯಱಸುತ್ತಿರ್ಪವಂಚಿ ಸುಳಿದುವು ಮುಗಿಲ್ಗಳ್ (೧೦ಶ. ೯-೩೨). [ನಟಣೆ + ಕೊಳ್$_1$]

ನಟನ (ನಾ). ೧. ಕುಣಿತ ; ನಾಟ್ಯ ; ನರ್ತನ : "ತಾಂಡವಂ, ನಟನಂ, ನಾಟ್ಯಂ, ಲಾಸ್ಯಂ, ನೃತ್ಯಂ, ನರ್ತನಂ – ೬ ಭರತಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಕಾರ ಕುಣಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಪೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೬೦) ; ವೇಡನ ನರ್ತನ ಹಾಸ್ಯವ ನಾಡಂಬರ ನಟನ ವೇಣುವಾದನ ಗೇಯಕ್ರೀಡೆಗಳಿಂ ಗೋಪುಗಳೊಡನಾಡುತ್ತುಂ ರಾಮಕೃಷ್ಣರಿರ್ದಪಸರದೊಳ್ (ಜಗಪಿ. ೪-೪೮) ; ಮದನಂ ಗಂಡುವ ಯೋಗಿಯೋ . . . ನಟನದೊಳ್ ಸೋತೋಡುವಳ್ ಸೂಳೆಯೋ (ಸೋಮೇಶ. ೭೮). ೨. ಅಭಿನಯ ; ನಟನೆ. 'ನಟನಕಲೆ' ಪರಾ.

[ಸಂ.]

ನಟನಕಲೆ (ನಾ). ಅಭಿನಯಿಸುವ ಕಲೆ ; ಪಾತ್ರವಹಿಸುವ ಕೌಶಲ : ನಟನಕಲೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ನಟನ + ಕಲೆ$_2$]

ನಟನಾರಾಯಣ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಮಿಶ್ರರಾಗದ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀರಾಗದೊಳ್ ನಟನಾರಾಯಣ ಯೋಗಾವತಿಯಾಗಿರ್ಕುಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೯೦ ವ). [ಸಂ. ನಟನಾರಾಯಣೀ]

ನಟನೆ (ನಾ). ೧. =ನಟನ ೧ : ನಟನೆಯಿಂ ಕೊಂಕುತಂ ಬಳುಕಿ ಮೆಲ್ಲಡಿಯಿಡುತೆ ವಿಟವೇಷದಿಂ ವಿಳಾಸು ಸೂಸಲಡಿಯಿಡುತೆ (ಇಹರ. ದೇ. ೩೨-೨೩); ನನಗೇನೋ ನಾಟಕ, ನಟನೆ ಎಂದರೆ ಮೊದಲಿನಿಂದ ಹುಚ್ಚು (ರಾಯುಕ. ೬೩). ೨. ತೋರಿಕೆ ; ಸೋಗು ; ವೇಷ : ಪಾಲುಗಡಲಲಿ ಫಣಿಯ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಪವಡಿಸಿ ಪರಮನೆನಿಸಿದ ಲೀಲೆಯೆತ್ತಲು ಮನುಜಭಾವದ ನಟನೆ ಕಾನೆತ್ತ (ಕಾಶಿರಾ. ೪೩-೪೩). ೩. ರೀತಿ ; ಕ್ರಮ ; ವಿನ್ಯಾಸ : ಉತ್ಕಟದ ಮಂದಿರದ ವೈವಾಹಮಂಟಪವೆಸೆವ ಪಟಿಕದಿಂ ಸಮೆದ ನೆಲ ಕಟ್ಟಲ್ಲಿ ರನ್ನಗಂಭಂ ಸಾಸಿರಂಗಳಿರ್ಪ ನ ಟ ನೆ ಯ ಂ ತೆ ನೆ ಫಣೀಶನ ಪೆಡೆವರಲ್ಲದಿರು ತಟವಾಯ್ದು ಮೇಲೆ ತೋರ್ಪಂತೆ (ಜೇರಮು. ೩-೧೧).

[ಸಂ. ನಟನ]

ನಟನೆಗೆಡಿಸು (ಕ್ರಿ). (ಆಲಂ) ಆಟ ನಡೆಯದಂತೆ ಮಾಡು ; ಸ್ತಬ್ಧಗೊಳಿಸು ; ಚಟುವಟಿಕೆಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ಆದಿಭೈರವನ ನಟನೆ[ಪಾಠಾಂ. ಣೆ]ಗೆಡಿಸುವ ನಗದ ರಾಯರ ಭಟರನನುಪಮಸಮರಜಯ ಸಂಘಟರನೈದರ್ಬುದವನಗ್ನಿಕುಮಾರ ತೋಱಿಸಿದ (ತೊರರಾ. ೪-೬-೦೮).

[ನಟನೆ + ಕೆಡಿಸು$_1$]

ನಟಮಂಡನ (ನಾ). ೧.ನಟನ ಅಲಂಕಾರಸಾಮಗ್ರಿ ; ಅಭಿನಯಕಾರನ ಆಭರಣ. ೨. ಹಳದಿಬಣ್ಣದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಖನಿಜ ; ಹರಿದಳ. [ಸಂ.]

ನಟಮಂದಿರ (ನಾ). ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ ; ರಂಗಮಂಟಪ : ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ ಒರಿಸ್ಸಾದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಜಗಮೋಹನ್ ನಟಮಂದಿರ ಮತ್ತು ಭೋಗಮಂದಿರಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಿವೆ (ಭಾರದ. ೪೯೮). [ನಟ + ಮಂದಿರ]

ನಟಯಿಸು 'ನಟಿಸು' ನೋ.

ನಟರಾಜ (ನಾ). ನಾಟ್ಯದ ಅಧಿದೇವತೆ ; ತಾಂಡವೇಶ್ವರ ; ಶಿವ : ಶಿವನು ಆದಿನಟ . . ಅವನನ್ನು 'ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ' 'ನಟರಾಜ' ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಲಾಸ್ಯರಂ. XIV, ಪೀಠಿಕೆ) ; ಭಾರತೀಯಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಆವಿಷ್ಕಾರಗಳಾದ ನ ಟ ರಾ ಜ ನ ನಾಟ್ಯ, ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಯ ವೈವಿಧ್ಯ ಪ್ರಕಾಶ, ಸಾಮಾದಿಗಾನ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಲಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಆತ್ಮಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತವೆ (ಹುಣ್ಣಾರ. ೧೨೪, ಪೀಠಿಕೆ). [ನಟ + ರಾಜ]

ನಟರುದ್ರ (ನಾ). = ನಟರಾಜ: ಇದು ಸಂಧ್ಯಾನಟರುದ್ರನ ವಿದಿತ ಜಟಾಕ್ಷುಬ್ಧ ಫಣಿ ಮಹಾಬಿಲಮಂ ತಳ್ವದೆ ಪುಗಲೊಗೆದಿರೆ ಪೊಳೆವಗ್ಗದ ಫಣಿಮಣಿಯೆನಿಸಿ ತರುಣರುಚಿರವಿಂಬಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೪). [ನಟ + ರುದ್ರ]

ನಟವ 'ನಟ್ಟವ' ನೋ.

ನಟವರ (ನಾ). ೧. ಮುಖ್ಯನಟ ; ಸೂತ್ರಧಾರ : ಮದ್ದಳೆಯ ನುಡಿಸಿ ನಟವರ ಕಾಯಕವ ಮಾಡಿ ದೊರೆದರ್ಥದಿಂ ಚರಕೆ ಭಕ್ತ್ಯಯಂ ನಡೆಸುತಿರಲು (ಪ್ರಾಭಲಿ. ೨-೬). ೨. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ನಟ ; ಉತ್ತಮ ನಾಟ್ಯಕಾರ : ಒಂದೆ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅವನು ನಟವರನೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು (ರೂಢಿ).

[ನಟ + ವರ್ರ]

ನಟವಿಗ 'ನಟ್ಟವಿಗ' ನೋ.

ನಟಸೂತ್ರ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸೂತ್ರ,- ನಿಯಮ : ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ (ಕ್ರಿ. ಪೂ. ಸು. ೫ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಶಿಲಾಲಿ ಕೃಶಾಶ್ವ ಎಂಬವರ ನಟಸೂತ್ರಗಳಿದ್ದುವು. ಆದರೆ ಈ ನಟಸೂತ್ರಗಳು ಮಾತುಗಾರಿಕೆಯನ್ನೊಳಕೊಳ್ಳದ ಕೇವಲ ನೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಿದ್ದುವೋ ಏನೋ ಎಂಬ ಸಂದೇಹವೂ ಇದೆ (ಭಾರಮಿ. ೧೧). [ಸಂ.]

ನಟಿ (ನಾ). ೧. ಕುಣಿಯುವವಳು ; ನಾಟ್ಯಮಾಡುವವಳು ; ನೃತ್ಯಗಾತಿ : "ನಟೀ, ಕ್ಷುದ್ರಾ – ಈ ೨ ನಟವಿಗಿತ್ತಿ" (ಹಲಾಯು. ೯೬-೪೩೮). ೨. ನಾಟಕ, ಚಲನಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯ ಮಾಡುವವಳು,—ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುವವಳು: ಅವಳ ತಾಯಿ ಮಂಜೂಬಾಯಿ ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಟಿಯೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಳು (ಅಭಿವಿಚಾ. ೮). ೩. ಮುಖ್ಯ ಅಭಿನಯಕಾರ್ತಿ ; ಸೂತ್ರಧಾರನ ಹೆಂಡತಿ : ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ನಾಟಕ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ . . . ನಟ ಸ್ವಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ (ಭಾರಮಿ. ೩೭೫); ಸೂತ್ರಧಾರನು ಈ ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಿ ನಟಿ, ವಿದೂಷಕ, ಪಾರಿಪಾರ್ಶ್ವಕ ಮುಂತಾದವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು ಅಥವಾ ಅನೇಕರೊಡನೆ ಮಾತನ್ನಾಡುತ್ತ . . . ವಸ್ತುವಿನ ಅಥವಾ ಪಾತ್ರಗಳ ಸೂಚನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೊರಟುಹೋಗುವನು (ಕೈಪಿಡಿ. ೩೧೨). ೪. ಬೆಲೆವೆಣ್ಣು ; ವೇಶ್ಯೆ. ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪರಿಮಳದ್ರವ್ಯ ; ಗೂವಗಂತ್ರಿಗೆ : "ಸುಷಿರಾ, ವಿದ್ರುಮಲತಾ, ಕಪೋತಾಂಘ್ರಿಃ, ನಟೀ, ನಲೀ, ಧಮನೀ, ಅಂಜನಕೇಶೀ – ೭ ನಳಿ ಎಂಬುವ ಗ್ರಂಥದ್ರವ್ಯದ ಹೆಸರುಗಳು, ಗೂವಗಂತ್ರಿಗೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೪). [ಸಂ. ನಟೀ]

ನಟಿಕೆ 'ನೆಟ್ಟಿಕೆ' ನೋ.

ನಟಿಕೆತೆಗೆ 'ನೆಟಿಗೆತೆಗೆ' ನೋ.

ನಟಿಕೆಮುರಿ 'ನೆಟ್ಟಿಗೆಮುರಿ' ನೋ.

ನಟಿಗೆ$_1$ 'ನೆಟ್ಟಿಕೆ' ನೋ.

ನಟಿಗೆ$_2$ (ನಾ). ನೆಟ್ಟುದ್ದು ; ನಾಟಿದುದು : ನಾರಣಗವಡನ ಮಮಗ ದೇವಪ್ಪನ ಬಳಿಯ ಕಂಠದ ಹೃವಣ ವೃದ್ಧರ ಈ ಸ್ಥಳದೊಳಗೆ ತಾನು ನೆಟ್ಟ ನಟಿಗೆಯ ತಂನ ವೊಪ್ಪಸಲೊಳಗೆ ತನ್ನ ಹೆಸರ ಹಾಲಧಾರೆಗೆ ಬಿಟ್ಟ ವರಹ (ಕಇ. III, ೧೫-೬೮ ; 1633). [< ನಡು$_1$]

ನಟಿನಳಿಲು (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ನಟಿನಳಿಲೆನ್' ಪರಾ.

ನಟಿನಳಿಲೆನ್ (ಕ್ರಿ). ನಟಿನಳಿಲೆಂದು ಶಬ್ದಮಾಡು : ಕಟಸೂತ್ರ ಕಂಕಣ . . . ಕಾಟಾಂಕಪದಕವ ನಟನಳಿಲ [ಪಾಠಾಂ. ಲ]ನೆ ಮುಜಿದಿಟ್ಟು ಮಾಯಾನೃತ್ಯನಟಿಯಾದಳು (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೩-೩೬). [ನಟನಳಿಲು + ಎನ್$_1$]

ನಟಿಯಿಸು 'ನಟಿಸು' ನೋ.

ನಟಿಸು, ನಟಿಯ್ಸು, ನಟಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕುಣಿ ; ನರ್ತಿಸು ; ನಾಟ್ಯಮಾಡು : ಕಿನ್ನರರು ನವರಸದಿ ಪಾಡಲ್ಕಾಗನಂತರಂ ಭೃಂಗೀಶ ನರ್ತನಕೆ ನಿಂದಾಗ ಪೊಸಪರಿಯ ಗತಿಗಳಂ ನಟಿಸಿ ತೋಱುತ್ತಮಿರೆ (ಬಸರ. ೧-೨೫); ಅವಳ ಕರುಣಾಮೃತವನೀಂಟಿಯಾ ಸದುಜ್ವಳ ಮೃದೂಕ್ತಿಗಳನೋಲಗಿಸಿಯಾಕೆಯು ಕಟಾಕ್ಷವಿಲಾಸದೊಡನೆ ನಟಿಸಿ (ಪದ್ಮರಾ. ೧-೩೨) ; ಅಂಗನೆಯರ ಸೋರ್ಮುಡಿಯ ವಿಲಸಿತ ಕಾರ್ಗಾಲದ ಮುಗಿಲೆಂದಾಗ ಸಲೆ ನಟಿಸುವುವು ಸೋಗೆಗಳು (ಕಂವಿ. ೬-೭). ೨. ಅಭಿನಯ ಮಾಡು : ತೋಱಿಸಿದ ದೀವಿಗೆಗೆ ಕರುಣವ ತೋಱುತಿತ್ತನು ಬಾಲವನು ನಗೆಗಾಱಿಗೆ ನಾಟಕವ ನಟಿಸುತ ವೀರ ಹನುಮಂತ (ತೊರರಾ. ೫-೭-೪೫) ; ಚಲನಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಟಿಸಬಹುದು (ಬೆಂದಜೀ. ೧೧೮). ೩. ಸೋಗುಹಾಕು ; ತೋರಿಕೆಯಂ ನಟನೆ ಮಾಡು: ರಾಜಮಹಾರಾಜರು ಜನಮೆಚ್ಚಿಗೆಗೆ ಅಷ್ಟೋ ಇಷ್ಟೋ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದಂತೆ ನಟಿಸುವರಷ್ಟೇ (ದಾನಚಿಂ. ೧೬೫) ; ಸೇರನ್ನು ಕೆಳಗಿಟ್ಟವನಂತೆ ನಟಿಸಿ ಸೇರಿನೊಳಗಿದ್ದ ತುಪ್ಪವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಗೋರಿ ಹಾಕಿದ (ಚಂಗಾಳ್. ೩೯) ; ಮಲ್ಲಿ ಒಳಗೆ ಏನೋ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಂತೆ ನಟಿಸಿದಳು (ಜೀಪರಿಂ. ೨೩) ; ಹುಡುಗರು . . . ದಿಗಿಲುಬಿದ್ದವರಂತೆಯೂ ನಟಿಸುವರು (ಕಳಹು. ೬೦); ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠದ ಕಡೆ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದಿರುವಂತೆ ನಟಿಸುವುದು (ಶಿಕ್ಷರ. ೩೧೬). ೪. ವ್ಯಕ್ತಮಾಡು ; ಪ್ರಕಟಮಾಡು ; ತೋರ್ಪಡಿಸು : ನಿಜಜನಕಜನಿತಸ್ನೇಹರಸಾದ್ರ್ರಮಧುರಾಕ್ಷರಸಮ್ಮಿಳಿತ ಸಾತ್ವಿಕಸರಮಂ ಕೇಳ್ದು ಪುಳಕೀಭಾವಮಂ ನಟಿಸಲೆಂದು ಶಿವಲಿಂಗಮಂ ಬೀಳ್ಕೊಂಡು ತಿರುಗಿ ನೋಡಿ (ಗಿರಿಕ. ೩-೧೧೫ ವ) ; ಬಾಲಲೀಲೆಯಂ ನಟಿಸನೆಂದಳುಮರಾ ಮಾತಪಿತರು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೧೧) ; ನಿಟಿಲಾಕ್ಷ ನೀನಾಡಿದ ಮಾತು ಹೃದಯಸಂಘಟಿತವೆ ಬಾಣನಿಗೆನಲು ಕುಟಿಲಬುದ್ಧಿಯ ಬಿಟ್ಟು ಬಲಿಸೂನು ಸತ್ಯಪ ನಟಿಸಿ ಬಿನ್ನಹವ ಮಾಡಿದನು (ಮೋಹಚ. ೧೦-೮೧). ೫. ಚಲಿಸು : ಚಟುವಟಿಕೆಗೊಳ್ಳು ; ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತವಾಗು : ಕದಱಿದುದು ಕುಡಿನೋಟ ಕರಣದ ಕದಡು ಹರೆದುದು ಇಂದ್ರಿಯಾವಳಿ ತುದಿಗೊಳಿಸಿದುದು ಪವನ ನಟಿಸಿತು [ಪಾಠಾಂ. ನರಸಿದ, ನಟಿಸಿತು] ನಾಭಿಪರಿಯಂತ (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೧೧-೪). ೬. ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಗೊಳಿಸು : ತ್ರಿದೋಷಾದಿಗಳು ಪ್ರವರ್ತಿಸಲೀಯದೆ . . . ಮೂಲಿಕಾಬಂಧದಿಂ ಬಂಧಿಸಿ ಘಟಮಂ ನಟಿಸುವುದು ಹಠಯೋಗ (ಅದವ. ೨೯-೮೭). ನಟಿಯ್ಸು : ೧. ಮೆಱೆದಿರಾಗಿ ತಾಗಿದ ಗಜಾಸುರನಂ ಪಿಡಿದೆತ್ತಿ ಚಮ್ಮಮಂ ಸಟಸಟಿಸಟನೆ ಸೀಳ್ದು ಬಿದಿರ್ಚ್ಚಿಯಾಡುತ ಪುಟುಟಹ ಕುಟುಹ ಕುನಟ ಕಿಟಿಕಿಟಿವೆಂಬ ವಾದ್ಯದಿಂ ನಟಿಯ್ಸಿ ನಾಟ್ಯವಾಡಿದ ಮಹೇಶ್ವ[ರ]ನೀಗೆಮಗಿಷ್ಟಸಿಧಿಯಂ (ಎಕ. XVI, ತಕ್ಕನಾ. ೭೦-೨೪ ; 1236). ನಟಿಯಿಸು : ೧. ಗಂಡಮಂಡಲತಟದೊಳ್ ನಟಿಯಿಸೆ ಮಣಿಕುಂಡಲರುಚಿಪಟಲಂ (ಶಂಖಾಪು. ೨-೧೧) ; ಸೊಗಸಾಗಿ ಲೋಕವ್ರಳಯತಾಂಡವಾಡಂಬರವನಳ್ಕಿಯಿಂ ನಟ[ಪಾಠಾಂ. ಟ]ಯಿಸಿದನು (ಚಬಪು. ೧೨-೨೦). ೨. ಅಂಗಜನ ಸೂತ್ರಧಾರಂ ಶೃಂಗಾರಮ ನಾಟಕಂ ತದಂಕಂಗಳ್ ನಾಲ್ಕಂಗಂಗಳಾಗೆ ಕಾಮಿಜನಂಗಳ್ ವರ್ಗಿಗರ ತೆಱದೆ ನಟಿಯಿಸುತಿರ್ದರ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೯೨). ೩. ಪಟುಮಾಡಿದರ್ದೇಂಕೆಯಿಂ ಶಿವನ ಚಳಿಗೆಂದು ನಟಿಯಿಸುತ್ತಿರ್ದನೀಶಂ ಶೀತಮುಮನಂದು (ಇಳಿರ. ದೇ. ೫೫-೧೧) ; ಕಣೆಯನು ತೊಡಬೇಡ ತೊಡುವಂತೆ ನಟಿಯಿಸು ಹಗೆಯನು ಹಾಗೆಯೆ ಕಳಿಸು (ಇಂಚಾಪ. ೨೧೪-೫೬).

[ನಟನ + -ಇಸು$_3$]

ನಟುಕು 'ನೆಟ್ಟಿಕೆ' ನೋ.

ನಟುವ 'ನಟ್ಟವ' ನೋ.

ನಟುವಾಂಗ (ನಾ). ತಾಳ, ರಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಟ್ಟು ನರ್ತಕಿಯ ಮೂಲಕ ಸರಿಯಾಗಿ ನೃತ್ಯ ಮಾಡಿಸುವುದು : ಈ ನರ್ತಕಿಯ ನರ್ತನದಲ್ಲಿ ನಟುವಾಂಗದ ಭಾಗವು ತುಂಬಾ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ).

[ನಟುವ (< ನಟ್ಟವ) + ಅಂಗ$_2$]

ನಟುವಿಗ 'ನಟ್ಟವಿಗ' ನೋ.

ನಟ್ಟು$_1$ 'ನಡು$_1$' ಪರಾ.

ನಟ್ಟು$_2$, ನಟ್ಟೆ$_2$ (ನಾ). 'ನಡು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆದೇಶರೂಪ. 'ನಟ್ಟಡವಿ', 'ನಟ್ಟಿರುಳ್$_1$' ಪರಾ. ನಟ್ಟೆ$_2$: 'ನಟ್ಟೆಗೊಂಬು', 'ನಟ್ಟೆವಗಲ್' ಪರಾ. [< ನಡು$_2$]

ನಟ್ಟು$_3$ (ನಾ). = ನಟ್ಟುವ ೧ : ಸುಗಂಧರಾಯನು ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಮಿತ್ರರಾದ ಅಂತರಂಗದ ಜನರಿಂದಲು ಭರತಶಾಸ್ತ್ರಮಂ ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ತಿಳಿದಾ ಸುಗಂಧಮಹಾರಾಯನನ್ನೋಲೈಸದೆ ಇರುವರ ಜನ್ಮವಂದಿಗೆಂದು ನುಡಿವಂತೆ ಉಪ್ಪಳಿಸುತಿರುವ ನಟ್ಟುರಿಂದಲುಂ (ಸೌಗಂಧಿ. ೬೭೭-೧).

[< ಪ್ರಾ. ಣಟ್ಟ./ ಸಂ. ನಟ]

ನಟ್ಟು$_4$ (ನಾ). ನಷ್ಟ ; ಹಾನಿ. 'ನಟ್ಟೆ$_2$' ಪರಾ. [< ಸಂ. ನಷ್ಟ]

ನಟ್ಟುಗಾರ (ನಾ). ನಾಟ್ಯಮಾಡುವವನು; ನೃತ್ಯಗಾರ ; ನರ್ತಕ : ನರ್ತಕಿಯರು ನಟ್ಟುಗಾರರು ಗಾನರು[ಪಾಠಾಂ. ನಾಟ್ಯಶಿಕ್ಷಕ ಗಾಯಕ] ಭರ್ತಾದೇಣಿಕೆ ತಾಳದಿಸಕ ಆರ್ತಿಗಾರರ ಕೇರಿಗಳಿದು ರಾಮಯ್ಯನು ಕರ್ತೃ ಬಂದನ್ಯ ಶಿವಾಲಯಕೆ (ಅಬ್ಬಲೂ. ೩-೧೨೬). [ನಟ್ಟು$_3$ + – ಗಾರ (<– ಕಾರ)]

ನಟ್ಟುಗೊಂಬು, ನಟ್ಟೆಗೊಂಬು (ನಾ). ಮರದ ಮಧ್ಯದ ಕೊಂಬೆ,–ಶಾಖೆ: "ನಟ್ಟುಗೊಂಬೆಂದು ನಡುಗೊಂಬು" (ಶಬ್ದಸ್ಮೃ. ೧೮) ; "ನಡುಗೊಂಬೆಂದು ನಾಡೆ ತಾ ನಟ್ಟುಗೊಂಬಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೨೫) ; "ನಟ್ಟುಗೊಂಬೆನಲ್ ನಡುಗೊಂಬೆಯು" (ಶಶರ. ೫೩) ; ಒಂದೊಂದೆಡೆಯೊಳೊಗೆವ ದಾವಶಿಖಿಯ ಪೊಗೆಗೆ ಬೆಗಡುಗೊಂಡು ಪುಟುಗಳ್ ಬಿಟ್ಟುಪೋದ ನಟ್ಟುಗೊಂಬಿನ ಜೇನ ಪುಟ್ಟಿಯುಂ ಸಾರ್ದು ಪೀರ್ವ ಜತುಕನಿಕರಂಗಳುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೬೫ ವ).

ನಟ್ಟೆಗೊಂಬು : ಪೆರ್ಮರದ ನಟ್ಟೆಗೊಂಬಿನ ಕವಲ್ದಲೆಯೊಳಿಟ್ಟ ಗೂಡುಗಳೊಳ್ ಗೂಡುಗೊಂಡಿರ್ದ ಕಾಜುಳಿವಕ್ಕಿಗಳ್ಗೆ ಕಟುಂಕನಿಕ್ಕಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೯ ವ) ; ಲೋಪಮಿಲ್ಲದುಚಿತಾಕ್ಷರಾಗಮಕ್ಕೆ–ನಟ್ಟೆವಾನ್, ನಟ್ಟೆವನೆ, ನಟ್ಟೆಗೊಂಬು, ನಟ್ಟೆವನಿ. ಇಲ್ಲಿ ಎಕಾರಮುಚಿತವರ್ಣಾಗಮಂ (ಶಮದ. ೧೬೬ ಪ್ರಯೋ) ; ನಸುಗಾಳಿಗೊಲೆದಾಡುವೆಳಗೊಂಬೆ ಸೊಂಡಿಲಾಗಸೆದ್ದ ನಟ್ಟೆಗೊಂಬೆಸೆವ ಠಕ್ಕೆಯಮಾಗಲಸಮಶರನೆಡಬಲದೊಳಿಟ್ಟಣಿಸಿ ನಡೆದ ಮಾಮರ ದಾವೆಗಳ್ ಮೆಱೆದುವು (ಜಲಪು. ೩೫-೮) ; ವನಾಬ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ಗೊಳಿಪ ಪಡಂಗು ಮಾಮರಮದಾಗಿರೆ ಕೋಗಿಲೆ ನಟ್ಟೆಗೊಂಬಿನೊಳ್ ತಳೆದುದು ಕೂವಕಂಬದುದಿವತ್ತಿದ ನಾವಿಕನೋದು ಲೀಲೆಯಂ (ಶಲಶಂ. ೨-೪೪).

[ನಟ್ಟು$_2$ (< ನಡು$_2$) + ಕೊಂಬು$_1$]

ನಟ್ಟಡವಿ (ನಾ). ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ಅರಣ್ಯದ ನಡುಭಾಗ ; ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡು : ನಟ್ಟಡವಿಯು ನಡುವೆ ಪಸಿವುಂ ನೀರಟ್ಕೆಯುಂ ತಿಣ್ಣಮಾಗೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೯೧); ನಟ್ಟಡವಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಡದ ಮಳೆಗಱೆದು ಊರಡವಿಯ ನೊಂದಾಗಿ ಸುಟ್ಟಿತ್ತು ನೋಡಾ (ಆದಯ. ೪೧-೧೧೬) ; ಮಗಳೆ ಮಾತೆ ಕರಂ ನಟ್ಟಡವಿ ಗುಹೆ ಗಹ್ವರಂ ಮಡುಗಿಡುವವಱೊಳ್ ಪದುಳಮರ್ಚಿಸೆನುತುಂ ನುಡಿದಂ (ಗಿರಿಕ. ೫-೪೩) ; ನಟ್ಟಡವಿಯೊಳಗೆ ತೂಱೆಯೂರ್ ಬೆಟ್ಟುಗಳೊಳ್ ತೊಟ್ಟನೊಗೆದು ಮುಚ್ಚಿಯುಂ ಕಱೆಗುಂ (ಅಟ್ಟಮ. ೮-೮) ; ಬಟ್ಟೆದವು ಕೈದುಗಳು ಸುತ್ತಿಗೆ ಬೆಟ್ಟವಾದವು ಸಿಂಧಸಳಿಗಳು ನಟ್ಟಡವಿ ಪವಡಿಸಿದ ತೆಱನಾದುದು ರಣಾಗ್ರದಲಿ (ಕಂವ್ಯಾಭೀ. ೮-೬೪); ಬಿಟ್ಟುಬಂದ್ಯೆ ನಂದನರನಿಳು ಹಿಟ್ಟು ಬಂದ್ಯೆ ರಾಜಪುತ್ರರ ನಟ್ಟಡವಿಯಲಿ ನಿರ್ಜನಾರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲಿ (ತೊರರಾ. ೨-೫-೪) ; ನಟ್ಟಡವಿಯ ಮನೆಯು ಕಾಷ್ಟ ಕ್ಷಯ ಬಡತನವು ದುಷ್ಟರ ನೆರೆಯು ಇವು ಅಯ್ದು ಜಗದೊಳಗೆ ನಷ್ಟ ಕಾಣಯ್ಯ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೮೧೯) ; ನಟ್ಟಡವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕಟ್ಟಿಗೆ ತರುವವರು ಯಾರು ಅಂದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). [ನಟ್ಟು$_2$ (< ನಡು$_2$) + ಅಡವಿ]

ನಟ್ಟಣೆ 'ನಟಣೆ' ನೋ.

ನಟ್ಟನಡು, ನಟ್ಟನಡುವು (ನಾ). ೧. ಮಧ್ಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿರುವ ಭಾಗ ; ಎರಡು ಕಡೆಯ ಅರ್ಧಭಾಗ; ಸರಿಯಾಗಿರುವ ಮಧ್ಯಸ್ಥಳ : ನಟ್ಟನಡು ಕಟ್ಟಕಡೆ ಪೆರ್ಬಟ್ಟೆ ತರಂ ಗೊಂಟು ದೇವತಾಳಯದ ನೆಬಲ್ಮಟ್ಟುವೆಡೆ ನೀರ ತಡಿ ಮನೆಗಟ್ಟುವೊಡಶುಭಂ ದ್ವಿಜಾತಿವರ್ಗಕ್ಕೆಲ್ಲಂ (ಲೋಕೋಪ. ೩-೧೨) ; ಜಡೆಗಳೊ ಹೊಸಹೊಸ ಹವಳದ ಕುಡಿಗಳೊ . . . ಸುಕೃತದ ಗುಡಿಗಳೊ ಮಹಿಮೆಗಳ ನಟ್ಟನಡುಗಳೊ ಶಿವನಾ (ಗಿರಿಕ. ೧೦-೪೬) ; ಅತ್ವಂ ಬೆರಸು ಟಕಾರಕ್ಕೆ–ನಟ್ಟನಡು, ಕಟ್ಟಕಡೆ (ಶಮದ. ೧೯೩ ಪ್ರಯೋ) ; ಪುಟ್ಟುವಾಗಾಪತ್ತಿಗಾರು ಚಿಂತಿಸಿದವರು ಕಟ್ಟಕಡೆಯಲಿ ಲಯಕೆ ಯಾರ ಚಿಂತೆ ನಟ್ಟನಡುವಿನ ಬಾಳಿಗೇಕೆ ಚಿಂತಿಸುತಿರುವೆ ಹುಟ್ಟಿದವರಿಗೆ ಮಂಱು ಬಟ್ಟೆಲ್ಲವೆ ಮರುಳೆ (ಪುರಂದ. ೨-೪೭-೧); ಕಟ್ಟಕಡೆ, ತುಟ್ಟತುದಿ, ನಟ್ಟನಡು, ಬಟ್ಟಬಯಲು (ಮಧ್ಯಮ. ೧೯೨) ; ಕಟ್ಟಕಡೆಯ ಪೊಂದನೀಕ್ಷಿಸುತಲಿ ತಾ ನಟ್ಟನಡುವಿನೊಳಡಿಯಿಟ್ಟು ಆಡುವ ಕಾಂಡವದಾನಂದ ! (ವಿಸೀಗೀ. ೩-೧೧). 'ಕಟ್ಟಕಡೆ' ಪರಾ. **ನಟ್ಟನಡುವು : ೨. ಕಟಿಪ್ರದೇಶ** ; ಸೊಂಟ : ನಟ್ಟನಡುವಿನೊಳೊಂದು ಪಣ್ಣಕವನಿಟ್ಟು (ಕಾಲೂರ. ೧೫೦-೩೨೮) ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸರಿಗೆ ನಾಗಮುರಿಗೆ ನಟ್ಟನಡುವಿನಲಿ ಇಟ್ಟಳು ಒಡ್ಯಾಣ (ಕನಾಳ. ೨೩೭).

ನಟ್ಟನಡುವಣ = ತೀರ ಮಧ್ಯಭಾಗದ : ಸಂದುತ್ತರಭರತ ಮಧ್ಯಮ ಖಂಡದ ನಟ್ಟನಡುವಣೆಡೆಯೊಳ್ ಅತಿಕ್ರಾಂತಾನೇಕಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ವಿಶದಯಶಃಪುಂಜಮುಮಂ (ಆದಿಪು. ೧೩-೬೯ ವ) ; ಕೈಲಾಸಮಧ್ಯಸ್ಥಿತ ಮಹಾಮೇರುವಿನ ನಟ್ಟನಡುವಣ ಮಾಣಿಕ್ಯಮಯಜ್ಯೋತಿಷ್ಕಂಭಶಿಖರ ಸಿಂಹಾಸನದೊಳಿರ್ದ . . . ಶಿವತೀರ್ಥಸನ್ನಿಧಾನದೊಳ್ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೦-೧-೨೧ ವ). [ನಟ್ಟು$_2$ (< ನಡು$_2$) + ನಡು$_2$]

ನಟ್ಟನಡುತಲೆ 'ನಟ್ಟನಡುದಲೆ' ನೋ.

ನಟ್ಟನಡುದಲೆ, ನಟ್ಟನಡುತಲೆ (ನಾ). ೧. ತಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ಬೈತಲೆಯಿರುವ ಭಾಗ: ಬೆಟ್ಟಣುಗಿಯೆಡಮುಯ್ಯನಡಸಿರಲ್ ನೀರ್ವಣ್ಣು ನಟ್ಟನಡುದಲೆಯೊಳಿರೆ (ಭಾವಚಿಂ. ೭-೧). ೨. (ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿದ್ದ ಐದು ತಲೆಗಳಲ್ಲಿ) ನಡುವಿನ ತಲೆ ; ಮಧ್ಯದ ತಲೆ : ಜಳಜಭವನೈದುತಲೆಯೊಳಗೊಂದು ನಟ್ಟನಡುದಲೆಯೂರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ (ಭೀಷ್ಮಾಪ. ೧-೬). **ನಟ್ಟನಡುತಲೆ : ೨.** ಕಾಮಾರಿ ರೋಷಾವೇಶದಲ್ಲಿ ಕಡುಮುಳಿದಜನ ಶಿರವೈದರೊಳಗೊಂದು ತಲೆ ನಟ್ಟನಡುತಲೆಯನು ಮುಳಿದೆಡದ ಕೈಯುಗುರಿನಿಂ ಚಿವುಟಿದು (ತುರಂಗ. ೭-೦೩).

[ನಟ್ಟನಡು + ತಲೆ$_1$]

ನಟ್ಟನಡುನೀರು (ನಾ). ನೀರಿನ ತೀರ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ಹರಡಿದ ನೀರಿನ ನಡುವಿನ ಭಾಗ : ನಟ್ಟನಡು [ಪಾಠಾಂ. ನಟ್ಟ] ನೀರೊಳಗೆ ಈಸಲಾಱೆ (ಪುರಂದ. ೧-೩೬-೩). [ನಟ್ಟನಡು + ನೀರು$_1$ (< ನೀರ್$_1$)]

ನಟ್ಟನಡುಬೀದಿ (ನಾ). ಬೀದಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ನಡುಬೀದಿ: ನಟ್ಟನಡು ಬೀದಿಯೊಳು ನೆರವಿ ನೋಡಲು ಒಡಿದು ಹರನ ಪೂಜಾಕುಸುಮವಂ ಬೀದಿಯೊಳು ಚೆಲ್ಲಿ (ಇಹ್ಗೆರ. ದೀ. ೧೧೧-೦೮). [ನಟ್ಟನಡು + ಬೀದಿ]

ನಟ್ಟನಡುವಗಲ್, ನಟ್ಟನಡುಹಗಲ್ (ನಾ). ತೀರ ಹಗಲು ; ನಡುಹಗಲು ; ಮಧ್ಯಾಹ್ನ : ನಟ್ಟನಡುವಗಲ ಬಿಸಿಲುರಿಯಿಟ್ಟೊಡೆ ಸುಟ್ಟವೃದೆಂಬವೊಲ್ ಪಸರಿಪುದು ಬಿಟ್ಟುಡುಗಿಯೊಂದೆ ಮೆಯ್ಯಂ ಮೆಟ್ಟಿರ್ಪವೊಲಿರ್ಪುವಂದು ತಾಟ ನೆಟಲ್ಗಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೮-೯೯) ; ಬಂದು ಬಂದು ನಟ್ಟನಡುವಗಲೊಳೋಕುಳಿಯಾಡುವೆಳವೆಂಡಿರ ಮೆಯ್ಯ ಕುಂಕುಮದಿಂದೋದಿದ ಕೆಂದಾವರೆವೂಗಳಂ ತಳೆದು . . . ಬಸಂತಂಗೆ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿರ್ದುದು (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೦). **ನಟ್ಟನಡುಹಗಲ್** : ನಟ್ಟನಡುಹ[ಪಾಠಾಂ. ವ]ಗಲೊಳಗೆ ನೆರೆಯಿತ್ತು ನೆರೆಯಿತ್ತು ಭೂಮಿ ಬೆಸಲಾದಂತಿರೆ (ಸೋಮಚ. ೪-೫೦): [ನಟ್ಟನಡು + ವಗಲ್]

ನಟ್ಟನಡುವಿರುಳ್ (ನಾ). =ನಟ್ಟಿರುಳ್₁: ಸದವುಳವುಣಿಭೂಷಿತೆ ನೀನೀ ನಟ್ಟನಡುವಿರುಳ್ ಕುದುಗುಳಿತನದಿನೀಯೆಡೆಗೆ ಪೊಲ್ಲದು ವಂದೆ ಎಂಬುದುಂ (ಸುಕುಮಚ. ೬-೩೨). [ನಟ್ಟನಡು + ಇರುಳ್]

ನಟ್ಟನಡುವು 'ನಟ್ಟನಡು' ನೋ.

ನಟ್ಟನಡುವೆ (ಅ). (ಸರಿಯಾಗಿ) ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ; ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ : ಆ ತಿರ್ಯಗ್‌ಲೋಕದ ನಟ್ಟನಡುವೆ ಲವಣಜಲಧಿಪರಿವೃತಮಾಗಿ . . . ನೆಗಳ್ದುದಿಳೆಗೆ ಜಂಬೂದ್ವೀಪಂ (ಆದಿಪು. ೧-೪೮ ವ); ಕಿಡಿಗುಟ್ಟಿದಂತೆ ವಿದ್ಯಾದೇವತಾಧಿಷ್ಠಿತಮಪ್ಪಂಬಂಬಿನೊಳ್ ಪಳಂಚಿ ಪುಟ್ಟಿದ ಕಿಚ್ಚಿನ ನಟ್ಟನಡುವೆ ನಿಂದುರಿವನುವರವಂ ಜಾರಿಸಲೆಂದೆಡೆವೊಕ್ಕಗ್ನಿಕುಮಾರನಂತಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೫೦ ವ); ಮುನ್ನಮೆ ಸವಂಕಟ್ಟಿದ ಮಣಿಕುಟ್ಟಿಮದ ನಟ್ಟನಡುವೆ ಪೊಳೆವ ಪಟ್ಟವಣೆಯ ನಾಲ್ದೆಸೆಯೊಳೆಸೆವ ರತ್ನಭೃಂಗಾರುಘಟಂಗಳಿಂ . . . ಎಸೆವಭಿಷೇಕಮಂಟಪದೊಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೩೭೭); ಇಟ್ಟ ಭಾರಕೆ ಸಿಡಿದು ತರುಣಿಯ ತಟ್ಟಿ ಬಿದ್ದುದು ಖಳನ ತೇರಿನ ನಟ್ಟನಡುವೆ ಸುರೇಂದ್ರಜಿತು ಪಡಿರಥಕೆ ಲಂಘಿಸಲು ಹಿಟ್ಟುದೋಯಿತು ತೇರು (ತೊರರಾ. ೩-೬-೨೭); ಆಶ್ರಮದ ನಟ್ಟನಡುವೆ ಎಳವಳ್ಳಿಯ ಮೊಗವಾಡಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೪೯-೯); ಕಟ್ಟಕಡೆಯಲಿ ಮೇಯದೀರು ಬೆಟ್ಟದೊತ್ತಿಗೆ ಹೋಗದೀರು . . . ನಟ್ಟನಡುವೆ ಬಾರಯ್ಯನೆ (ಗೋಹಾಡು. ೧೨-೭೧).
[ನಟ್ಟ₂ (<ನಡು₂) + ನಡುವೆ₂]

ನಟ್ಟನಡುಹಗಲ್ 'ನಟ್ಟನಡುವಗಲ್' ನೋ.

ನಟ್ಟವ, ನಟವ, ನಟುವ, ನಟ್ಟುವ (ನಾ). ೧. ನರ್ತಕ; ನೃತ್ಯವೃತ್ತಿಯಂವನು: ರೂವಾರಿ ಮುಚ್ಚೋಜಂಗೆ ಮತ್ತರ್ಪ್ಪನ್ನೆರಡು ನಟ್ಟವಂಗೆ ಮತ್ತರ್ಪ್ಪನ್ನೆರಡು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೦೦೧-೫೫ : 1045). ೨. ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಗುರು; ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ; ನಾಟ್ಯಗುರು : ಎಳಲತೆ ಪೆಕ್ಕಣಿಕ್ಕೆ ತಳಿರಂ ಕೆಗೆದು:ಟ್ಟಳದಕ್ಕೆ ನಟ್ಟವಂ ಮಳಯಸಮೀರಣಂ (ಅನಂಪು. ೩-೧೧). **ನಟವ** : 'ನಟವಿಗ' ಪರಾ. **ನಟುವ**: ೧. ಅಲ್ಲಿ ನಾಚಿ ಅರಂಗದೇವಿ ನಟುವ ನಾಯಿನಾರು ಮಗಳು ಚಿಕನಾಚಿ (ಎಕ. X (8), ಮೂಲೂರು ೩-೨೯ ; 1430) ; ಕವಿ ಗಮಕಿಗಳು ಗಾಯಕರು ನಟುವರ್ಗಳು ಪವನವಿದ್ಯೆಯನಾಡುವರು (ಜ್ಞಾನಸಿ. ೩-೮); ನಾನೆಷ್ಟು ಹೇಳಿದರೂ ಕೇಳದೆ ಈ ಸಭಾಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ನುಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ನೀನು ನಟುವನ ಹೆಂಡತಿಯೆ (ಕೃಪಾವಿ. ೩೨); ಸ್ವಾಮಿ, ನನ್ನ ಹೆಸರು ವೆಂಕಟರಮಣ. ನಾವು ನಟುವರು (ಸುಬ್ಬಣ್ಣ. ೬೯). ೨. ಭರತಶಾಸ್ತ್ರಪರಿಣತಿಯಿಂದರ್ಜುನಂ ಭಾರತಿಕರ ದೆಸೆಯಿಂದರಮನೆಯ ನಟು[ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟ]ವನಾದಂ (ಜಹಾಸೀ. ೧೦-೮೮ ವ). **ನಟ್ಟುವ** : ೧. "ಶೈಲೂಷನಂಗನಾಜೀವಿ ಭರತಂ ನಟಶಿಲಾಲಿಯೆನೆ ನಟ್ಟುವಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೦-೩) : ಉಟ್ಟರೆ ತೊಟ್ಟರೇನಯ್ಯ ನಟ್ಟುವರಂತೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಕೊಂಡರೇನಯ್ಯ ವೇಶಿಯಂತೆ (ವಚಸಂ. ೨೪೯-೫೯) ; ಗಗನಂ ನಾಟ್ಯನಿಕೇತನಂ ದಿವಿಜರೆಲ್ಲರ್ ನೋಟಕರ್ ದೇವ ನೀನೆ ಗಡಂ ನಟ್ಟುವನಾಗೆ (ಜಗವಿ. ೧೧-೭೭); ನೃತ್ಯವಿದ್ಯಾಧರನೆಂಬ ನಟ್ಟುವ ಬಂದನತ್ಯಂತಸುಖಿಯ ಸಮ್ಮುಖಕೆ (ಭರತ. ೧೨-೩೦). ೨. ಪದವು ಮನಕ್ಕೆ ಸೊರ್ಕೆ ನಯನಕ್ಕೆಸೆಯುತ್ತಿರೆ . . . ಮಾಣದಾಡಿಸಿದನಾತನನಂಗಜನೆಂಬ ನಟ್ಟುವಂ (ಆದಿಪು. ೪-೦೫) ; ಆತನ ಸಭೆಯೊಳ್ ನಟ್ಟುವನ ಮಗಳ್ ನಾಟ್ಯಮಾಲೆ ಸಾಭಿನಯದಿನಾಡುತಿರ್ದೊಡರಸಂ ಮೆಚ್ಚಿ ಚೋದ್ಯಂಬಡೆ (ಜೀವಂಪು. ೯೭-೧೦). 'ನಟ್ಟುವಗಾರ', 'ನಟ್ಟುವಿಗ' ಪರಾ.

ನಟ್ಟುವವಿದ್ಯ = ನಾಟ್ಯಕಲೆ : ಅರ್ಜುನನ ಹೆಸರು ಭರತತಂತ್ರಿ ನಟ್ಟುವವಿದ್ಯವ ಬಲ್ಲನು (ಭೃಕಸೂ. ೧೧೪). [<ಪ್ರಾ. ಣಟ್ಟಅ/ಸಂ. ನರ್ತಕ]

ನಟ್ಟವಗಲ್, ನಟ್ಟೆವಗಲ್, ನಟ್ಟೆವಗಲು (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ಮಧ್ಯಾಹ್ನ: "ನಡುವಗಲಲ್ಲಿ ವಿಮಂಸಲ್ ನಟ್ಟವಗಲಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೦೯); **ನಟ್ಟೆವಗಲ್** : ನಟ್ಟೆವಗಲುರಿವಿಸಿಲ್ ಮಾಯ್ದನ್ನ ಬಗೆಯ ಕರಗಿಪೀರ್ದುಮುನ್ಮಾದಮಂ ಕರುಣಿಪನಿತರೊಳಿ...ನಟ್ಟಸಿದೆನತ್ತ (ಸಂಸಹ. ೨೦-೬). **ನಟ್ಟೆವಗಲು** : ನಟ್ಟೆವಗಲಿಗೆ ಬಂತು . . . ಶಿಬಿರದತ್ತಕೆ ನಡೆವ (ಹರಿಶ್ಚ. ೪೧-೬). [ನಟ್ಟ₂ (<ನಡು₂) + ಪಗಲ್]

ನಟ್ಟವನೆ, ನಟ್ಟೆವನೆ (ನಾ). ಮನೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ನಡುಮನೆ: "ನಡುವನೆ ನಟ್ಟವನೆಯುಮಕ್ಕುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೦೪೪) ; ಪಸುರೆಲೆಯ ನಟ್ಟವನೆ . . . ಅಲಚೊಂವದ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟು ಚೆಲ್ವಾಗೆ ಕಣ್ಗಂ ಮನಕಮಿಂಬಾದ ಪರ್ಣಕುಟಿಯನೇರ್ಪಡಿಸಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೪೯-೧೦). **ನಟ್ಟೆವನೆ** : "ನಟ್ಟೆವನೆಯೆಂದು ನಡುಮನೆ" (ಕಶಸಾ. ೧೬-೩೦೭); ಲೋಪವಿಲ್ಲದುಚಿತಾಕ್ಷರಾಗಮಕ್ಕೆ –ನಟ್ಟೆವಾನ್, ನಟ್ಟೆವನೆ, ನಟ್ಟೆಗೊಂಬು, ನಟ್ಟೆವನಿ (ಶಮದ. ೧೭೭ ಪ್ರಯೋ).
[ನಟ್ಟ₂ (<ನಡು₂) + ಮನೆ]

ನಟ್ಟವಳ (ನಾ). ನಾಟ್ಯಗಾರ; ನೃತ್ಯಕಾರ; ಅಭಿನಯಂಕಾರ : ಅಂತಾ ರಾಜಭವನಾಂಗಣಮೆ ರಂಗಮಾಗೆಯುಂ ಆ ದಿವಿಜತಕವಿತತಾದಿ ಮಂಗಳವಾದ್ಯಂಗಳೆ ಸಂಗೀತವಾದ್ಯಮಾಗೆಯುಂ . . . ತದಮರಧಾರತಿಕತತಿಯೆ ನೆಟ್ಟನೆ ನಟ್ಟವಳರಾಗೆಯುಂ (ನೇಮಿಪು. ೮-೧೬೦ ವ).
[ನಟ್ಟ₃ + – ವಳ (< – ವಾಳ₁)]

ನಟ್ಟವಿ (ನಾ). ನೃತ್ಯಗಾತಿ; ನಾಟ್ಯಗಾತಿ : ಗರುವರೇ ನೀವೆಲವೊ ಸುರಪನ ಪುರದ ನಟ್ಟವಿಗರು ಸುಯೋಧನನರಮನೆಯ ನಟ್ಟವಿಗಳಿಗೆ ಪಾಡಹರೆ (ಕುಮ್ವಾಭ. ೦೯-೩೩).P 'ನಟ್ಟವಿಗಳಿಗೆ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು 'ನಟ್ಟವಿಗರಿಗೆ' ಎಂದಿರಬಹುದೆ? [< ಪ್ರಾ. ನಟ್ಟಈ./ಸಂ. ನರ್ತಕೀ]

ನಟ್ಟವಿಗ, ನಟವಿಗ, ನಟುವಿಗ, ನಟ್ಟುವಿಗ (ನಾ). ೧. ನರ್ತಕ; ನಾಟ್ಯಗಾರ; ನಟ : "ಶೈಲಾಲೀ, ಶೈಲೂಷಃ . . . ಭರತಃ, ನಟಃ–ಈರ ನಟ್ಟವಿಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೭-೪೩೮); ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಮತ್ತ್ರಿಪುರಾನ್ತಕದೇವರ ನಟ್ಟವಿಗಮಮ್ಮಲೋಜ ಅವರ ಮುಖಮುದ್ರೆ (ಎಕ. VII (8), ಶಿಕಾರಿ. ೩೪೧-೮ : 1100); ಗರುವರೇ ನೀವೆಲವೊ ಸುರಪನ ಪುರದ ನಟ್ಟವಿಗರು ಸುಯೋಧನನರಮನೆಯ ನಟ್ಟವಿಗಳಿಗೆ ಪಾಡಹರೆ (ಕುಮ್ವಾಭ. ೦೯-೩೩); ನವರಸೋದಯಕೆ ಪಡಿಮೆತಪ್ಪಡುವ ನಟ್ಟವಿಗರ ಕೂಟದಿಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೩-೦೯). ೨. ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಕಲಿಸುವವನು; ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ; ನಾಟ್ಯಗುರು : ಅರ್ಜುನನುಮಲ್ಲಿಯೆ ನಟ್ಟವಿಗನಾದಂ (ನೇಮಿಪು. ೦೦-೧೨೪ ವ); ಮಂದಾನಿಳನೆಂಬ ನಟ್ಟವಿಗನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಬಾಳತಾಳಂಗಳ ಮೇಳದೊಡಗೂಡಿ ಪ್ರವಾಳವಿಳಸಿತಲತೆಗಳ್ ತಾಂಡವಾಡಂಬರವಂ ವಿಡಂಬಿಸುವಂತಿರ್ದುವು (ಬಾಧಪು. ೩-೩೫ ವ). **ನಟವಿಗ** : ೧. ವೈತಾಳಿಕನುಂ ನಟವಿಗನುಂ . . . ಎಂದಿವರು ಯೋಗ್ಯರು (ಪ್ರಾಚಕಾ. ೦೪೮-೨೩). **ನಟುವಿಗ** : ೧. ತಾಳಧಾರಿಗ ನಟುವಿಗ ಗಾಯಕರು ನೆಟೆ ಮೇಳವಡೆದ ವಾದ್ಯದವರು ಸೂಳೆಯರುಗಳು ಸುಮ್ಮಾನಿಗಳ್ ಪಣ್ಪಲಜಾಲದೆ ದಣಿದರಾಕ್ಷಣದೆ (ಕಂಸವಿ. ೨೩-೨೭); ತಾಳಧಾರಿಗರು . . . ನಟುವಿಗರು . . . ಇವರೆಲ್ಲರ ಮನೆಗಳು ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ಒಪ್ಪುತ್ತಿದ್ದುವು (ಕಹಾಸಿ. ೦೩೮). **ನಟ್ಟುವಿಗ** : ೧. ವೇದಶಾಸ್ತ್ರದವರ ಹಿರಿಯರೆನ್ನೆ . . . ಇವರು ಹಿರಿಯರಾಗಳೇ ಯಾಗ ನಟ್ಟುವಿಗ ಪಾಣರು (ಬಸವ. ೬೧೩).
[ನಟ್ಟವ + – ಇಗ]

ನಟ್ಟವಿಗಿತ್ತಿ (ನಾ). = ನಟ್ಟುವಗಿತ್ತಿ : "ನಟೀ, ಶೈಂದ್ರಾ–ಈ ೨ ನಟ್ಟವಿಗಿತ್ತಿ" (ಹಲಾಯು. ೯೭-೪೩೮). [ನಟ್ಟವಿಗ + – ಇತ್ತಿ]

ನಟ್ಟವಿಸಿಲ್ (ನಾ). ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಬಿಸಿಲು; ಪ್ರಖರವಾದ ಬಿಸಿಲು : ಪರಮತಪೋನಿಧಿಗಳ್ ಸಂಚರಿಸುವ ಬಟ್ಟೆಯನಗಲ್ದು ನಟ್ಟವಿಸಿಲಾಯ್ದುರಗಂ ಪುಡಿಯೊಳ್ ಪೊರಳುತ್ತಿರೆ ಸೋಗೆಯನೆತ್ತಿ ಸೋಗೆ ಪಿಡಿದುದು ನೆಟಲಂ (ಅನಂಪು. ೩-೩೮). [ನಟ್ಟ₂ + (<ನಡು₂) ಬಿಸಿಲ್]

ನಟ್ಪಾಟ (ನಾ). (ನೀರ ಹರಹಿನ) ಮಧ್ಯದ ಆಳ; ಅತಿಯಾದ ಆಳ; ಹೆಚ್ಚು ಆಳ: ಟಕಾರಕ್ಕೆ—ಕಟ್ಪಾಳ್, ಕಟ್ಟುಬ್ಬಸಂ . . . ನಟ್ಟಡವಿ, ನಟ್ಪಾಟಂ, ನಟ್ಟಿರುಳ್ (ಶಮದ. ೧೮೧ ಪ್ರಯೋ).
[ನಟ್ಟ₂ (<ನಡು₂) + ಆಟ್ಟ]

ನಟ್ಟಿ₁ 'ನಾಟಿ₁' ನೋ.

ನಟ್ಟಿ₂ (ನಾ). ನಷ್ಟ ಹೊಂದಿದವನು; ನಾಶ ಹೊಂದಿದವನು; ನಾಶವಾದವನು: ಆ ಪಕಾರಕ್ಕೆ—ಟತ್ವಂ ... ನಷ್ಟಿ—ನಟ್ಟಿ; ನಿಷ್ಕಾ—ನಿಟ್ಟಿ (ಶಮದ. ೨೮೩ ಪ್ರಯೋ). [ನಟ್ಟ₄ + – ಇ₃./ಸಂ. ನಷ್ಟಿನ್]

ನಟ್ಟಿ₃ 'ನಟ್ಟು₄' ನೋ.

ನಟ್ಟಿ₄ 'ನಟ್ಟು₅' ನೋ.

ನಟ್ಟಿಗಂಪು (ನಾ). (ನಾಟಿ ಹಾಕಿರುವ) ಸಣ್ಣಸಸಿಯ ಕಂಪು, ಸುವಾಸನೆ: ಪೂಂಬಾಟಿಯ ನಟ್ಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟಿ]ಗಂಪುಗೆಡಲೊಳ್ ಚುಳ್ಳಾಡಿ ಚುಳ್ಳಾಡಿ (ಅನಂಪು. ೩-೧೦). [ನಟ್ಟಿ₁ (<ನಾಟಿ₁) + ಕಂಪು]

ನಟ್ಟಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಮನೋಹರವಾಗು; ಆಹ್ಲಾದಕರವಾಗು; ಸುಂದರವಾಗು: ಸಂಪನ್ನತೆವೆತ್ತು ನಟ್ಟಿಗೊಳೆ ಚೊಕ್ಕಣಮಾದೆಡೆಗಂಟು (ಕಮಪೂ. ೫-೩೯). [<ನಟ್ಟಿತು+ ಕೊಳ್₁]

ನಟ್ಟಿರುಳ್₁, **ನಟ್ಟಿರುಳು₁** (ನಾ). ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿ; ಸರಿರಾತ್ರಿ; ನಡುರಾತ್ರಿ: ಕೆಂಬರಲ ಕೆಂದಳಿರಂ ಬಿಸಿಲೆಂದು ನಟ್ಟಿರುಳ್ ಮೇಳಿಸುಗುಂ ರಥಾಂಗಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೬-೨೭); ಪ್ರತಿದಿವಸಂ ದಶದಶಶಟವಿಮಿತಿಯಿಂ ಋತುವಾಟುಮುದಯದಿಂದುಂಟೆಂಬರ್ ಸತತಮಿವು ನಟ್ಟಿರುಳ್ವರ ಋತುಗಳ ವೊಂದೊಂದೆ ಥಾವವಮನಾಳ್ಗುಂ (ಶಶಾಶ. ೬-೭). **ನಟ್ಟಿರುಳು₁**: ಎಮ್ಮಾಶ್ರವಮಾಂತರಕೆ ನಟ್ಟಿರುಳೊಳೀಂ ಕಾರಣಂ ಬಂದೆ (ಶದ್ಮಶಾ. ೫-೩೨); ನಟ್ಟಿರುಳಿನೋಳ್ ಮನೋಹರಿಯ ಮೋಸಂಗೆಯ್ದು (ಸೌಂದಪು. ೧೮-೫); ನಟ್ಟಿರುಳಲ್ಲಿ ಕೊತವಾಲನನ್ನು ಕಾಜಿ ಬಂದು ಕಾಣುವುದು ಅಚ್ಚರಿಯವಾಕಾಗಿತ್ತು (ಕೂಶಶಾ. ೨೭); ನಟ್ಟಿರುಳಿನಲ್ಲಿ ಆತನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಅಪ್ರತಿರೂಪವಾದುದು (ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರಿ. ೧೩೭). [ನಟ್ಟ₂ (<ನಡು₂) +ಇರುಳ್]

ನಟ್ಟಿರುಳ್₂, **ನಟ್ಟಿರುಳು₂** (ಅ). ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ; ಸರಿರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ: ಮೋಹಮಯಂ ನಿಗಳಂ ಕಳತ್ರಮೆಂದಱಿವದೆ ನಟ್ಟಿರುಳ್ ಮಱೆದು ಸಾರ್ಚಿದ ನಲ್ಲಳ ತಳ್ತ ತೋಳ್ಗಳಂ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಪತ್ತುವಿಡಿಸಿ (ಹಂಶಚಾ. ೪-೦೨.); ಪಾಂಡವರ್ ನಿಜಜನನಿಸಮೇತಮಾ ಸುರಂಗದ್ವಾರದಿಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು ನಟ್ಟಿರುಳ್ ಪೋಪಲ್ಲಿ (ನೇಮಿಪು. ೯-೩೭ ಪ). **ನಟ್ಟಿರುಳು₂**: ಸೋಭಿಶ್ವರ ಮನಂ ನೋಡಲ್ಕನಂ ಮಿಕ್ಕು ಇಳಿಯಾಂಡಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರೆ ನಟ್ಟಿರುಳು ಬಂದು (ಜಿಶಿ. ವೀ. ೫೦-೧೯); ನಟ್ಟಡವಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಡಂ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾ ಬಂಧುದತ್ತನಾತನ ಬೀಡಂ ನಟ್ಟಿರುಳು ಬಂದು ಬೇಡರ್ ದಟ್ಟಿಸಿ ಕೂಱಿದು ಸುತ್ತಿಮುತ್ತಿದರಾಗಳ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೮-೮); ಯದೂತ್ತಮನು ನಟ್ಟಿರುಳು ಹೊಕ್ಕನು ನಂದಗೋಕುಲವ (ನಿಜಾಗ. ೧೦-೪-೦೩).
[<ನಟ್ಟಿರುಳ್₁]

ನಟ್ಟಿರುಳು₂ 'ನಟ್ಟಿರುಳ್₁' ನೋ.

ನಟ್ಟಿರುಳು₃ 'ನಟ್ಟಿರುಳ್₂' ನೋ.

ನಟ್ಟಿಲ್ಲು (ನಾ). ೧. ಮನೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ನಡುಮನೆ. ೨. "ಬಿಲ್ಲವರಿರುವ ಸ್ಥಳವಿಶೇಷ" (ಕೋಟಚೆ. ಕೋಶ): ದೇವಬಲ್ಲಾಳನು "ಬಂಟರೇ, ನಿಮಗೆ ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ಥಳ ಬೇಕು? ಬಿಲ್ಲರ ನಟ್ಟಿಲ್ಲು ಆದೀತೆ?" ಎಂದು ಕೇಳಿದನು (ಕೋಟಚೆ. ೪೭).
[ನಟ್ಟ₂ (<ನಡು₂) + ಇಲ್ಲು₀ (<ಇಲ್)./ತೆಲು. ನಟ್ಟಿಲ್ಲು]

ನಟ್ಟಿಸಮಯ 'ನಾಟಿಸಮಯಂ' ನೋ.

ನಟ್ಟಿಹಿತ್ತಿಲು 'ನಟ್ಟಿಹಿತ್ತಿಲು' ನೋ.

ನಟ್ಟಿಹಿತ್ತಿಲು, **ನಟಿ ಹಿತ್ತಲು** (ನಾ). ನಾಟಿ ಹಾಕಿರುವ ಹಿತ್ತಿಲು; ಗಿಡ, ಸಸಿಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟಿರುವ ಹಿತ್ತಿಲು: ನಟ್ಟಿಹಿತ್ತಿಲಿಗೆ ನುಗ್ಗಿ ಮಿಡಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೊಯ್ಯುವನು (ಜೀಕಥೆ. ೫೦). **ನಟ್ಟಿಹಿತ್ತಲು**: ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿಗೂ, ನೆಲ್ಲ ಹೊಲ . . . ನಟ್ಟಿಹಿತ್ತಲು, ಎಲೆಬಳ್ಳಿ ಹಿತ್ತಲು—ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಬದುಕಿದರು (ಹಾಶಾಶಾ. ೨೫೬).
[ನಟ್ಟಿ₁ (<ನಾಟಿ₁) + ಹಿತ್ತಿಲು (<ಪಿಂತಿಲ್)]

ನಟ್ಟು₁ 'ನಡ್ಡು₁' ಪರಾ.

ನಟ್ಟು₂ 'ನಟ್ಟಿ₁' ನೋ.

ನಟ್ಟು₃ 'ನಾಟಿ₁' ನೋ.

ನಟ್ಟು₄, **ನಟ್ಟಿ₃** (ನಾ). ೧. ನಾಟುವಿಕೆ; ನೆಲೆ ನಿಲ್ಲುವಿಕೆ: ದಿಟ್ಟ ಹರಿಣನ ಮೇಲೆ ನೀಡಿದ ನಟ್ಟು ಹರಿಣನ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿಗಳಿಟ್ಟಣಿಸಲ್ಕೆದಿದಳು ನಗೆಮೊಗದಲಿ ನಿಜೇಶ್ವರನ (ತೊರಕಥಾ. ೩-೮-೩೦). **ನಟ್ಟಿ₃**: ೨. ಎದುರಂ ಪಕ್ಷದ ಕಾಯನ್ನು ಹೊಡೆಯಲು ಸರಿಯಾದ ಗರ; ನಾಟುವ ಗರ: ವೀರಭದ್ರಶರಣ್ಯನೆನುತಂ ವೀರಭಕ್ತನು ಭದ್ರದಾಯವು ಸೇರಿತೆನುತಾಡುವನು ಚಿತ್ರಂ ನಟ್ಟು ನಟ್ಟಿ[ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟಿ]ಯನು ಸಾರಲಿಕ್ಕಾಡುವನು ಜಿತಸಂಸಾರಿ ಮತ್ತೀ ವಂಚನೆಯನುಳಿಹಾರಯಿದು ಶೀವಂಚದಾಯಂ ಬಿದ್ದಡಾಡುವನು (ಬಸಪು. ೪೩-೭): ಚೌಕ ದುಗ ನಟ್ಟಿ ಭದ್ರ ಶಿವಂಚದೊಚ್ಚೌಕ . . . ಇನಿತುಮಂ ಹೇಗದಿಂ ಹಾಯಿಕು.(ಚುರಾಚ. ೦೩-೫೯). [<ನಡು₁]

ನಟ್ಟು₅, **ನಟ್ಟಿ₄** (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಂಕ,—ತೆರಿಗೆ (?): ಆ ಭೂಮಿಯನು ಪಂಡರಿದೇವಂಗಳು ಆ ಮೂಲಿಗರೇ [ತ]ಬು ಸಿದ್ಧಾಯ. ನಟ್ಟು ಬೆಡಿ ಯೆಸ್ತಿ ಒಸಗೆ ಹೋಡಿಯುವನೆಲ್ಲವನೂ ಆ ಮೂಲಿಗರೇ ನಡೆಸಿ ದೇವರಿಗೆನಡಸಿ ಬಹ ಭತ್ತಂ ಮೂಡೆ(ಡೆ) ೧೦೦ (ಸೌಇಇ. IX-11, ೪೦೩-೦೦; 1377): ಗುಣಾ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಕೆಱು ದೇವಸ್ವ ಅನಾಯ ನಟ್ಟೂ ಬೇಡು ಉದೂ ಆಯಲ್ಲಾ (ಸೌಇಇ. IX-11, ೪೨೬-೨೭: 1402). **ನಟ್ಟಿ₄**: ಆ ಭೂಮಿಯ ಕುಳಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹೊಂಬಳಿಯು ನಟ್ಟಿ ಗಂ ೧ ಸುಂಕ ತಾರುಕ ಗ್ರಾಮ ಗದ್ಯಾಣ ಗಂ ೧ ಅಂತು ಗ ೧೪೮೭ (ಎಕ್. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೧೯೭-೩೨: 1404). [?]

ನಟ್ಟುಕಡಿ (ಕ್ರಿ). ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಆಳವಾಗಿ ಬೇರು ಬಿಟ್ಟ ಕರಿಕೆಯನ್ನು ಅಗೆದು ತೆಗೆ; ಹಳೆಯ ಪೈರಿನ ಕಳೆಯನ್ನು ತೆಗೆ; ಬೇರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸು: ನಟ್ಟುಕಡಿದು, ಕಸತೆಗೆದು, ಎಡಹೊಡೆದ ಕೈಯಲ್ಲಿ ದುಮವ ಕೈಲಾಸ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆ? (ಜಜಸಂ. ೫೦೪೧, ೬೬೮ ಪ್ರವೇಶ): ನಟ್ಟುಕಡಿದು ಹಸನು ಮಾಡಿದ ಹೊಲವು ಎರಿಯ ಭೂಮಿಯಾಗಿದ್ದರೆ . . . ಕಡಲೆಯನ್ನು ಬಿತ್ತಬೇಕು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೬); ನಟ್ಟುಕಡಿಯಾಕ ಹೋಂಟಾವೆನಾ (ಅಮಾಪಿ. ೪).
[ನಟ್ಟು₃ (<ನಾಟಿ₁) + ಕಡಿ₂]

ನಟ್ಟುಕಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬೇರನ್ನು ತೆಗೆಸು; ಕಳೆಯನ್ನು ಕೀಳಿಸು: ನಟ್ಟುಕಡಿಸಿದ ಮಸಾರಿ ಕೀಸರಿಯ ಜಮೀನುಗಳಾದರೂ ಅಂಥ ಹೊಲಗಳಿಗೆ ನಟ್ಟುಕಡಿಸಿದ ವರ್ಷ ಬಿಳಿಯ ಎಳ್ಳು ಬಿತ್ತಬೇಕು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೭).
[ನಟ್ಟು₃ (<ನಾಟಿ₁) + ಕಡಿಸು (<ಕಡಿಯಿಸು₂)]

ನಟ್ಟುಮುರಿ 'ನೆಟ್ಟಿಮುರಿ' ನೋ.

ನಟ್ಟುವ 'ನಟ್ಟುವ' ನೋ.

ನಟ್ಟುವಗರುಡಿ (ನಾ). ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಶಾಲೆ; ನರ್ತನಶಾಲೆ; ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ: ಜಟ್ಟಿಗರುಡಿಗಳೊಳಂ ನಟ್ಟುವಗರುಡಿಗಳೊಳಂ ಕಂಡುದಲ್ತು (ಜಗಮಾ. ೦೩೪-೨). [ನಟ್ಟುವ (<ನಟ್ಟುವ) + ಗರುಡಿ]

ನಟ್ಟುವಗಾತಿ (ನಾ). ೧. ನೃತ್ಯಮಾಡುವವಳು; ನಾಟ್ಯಗಾತಿ: ಅವಳೊಬ್ಬಳು ನಟ್ಟುವಗಾತಿ (ರೂಢಿ). ೨. ನಾಟ್ಯಗುರುವಿನ ಹೆಂಡತಿ: (ಕಿ). [ನಟ್ಟುವ (<ನಟ್ಟುವ) + – ಗಾತಿ]

ನಟ್ಟುವಗಾರ (ನಾ). ನೃತ್ಯಮಾಡುವವನು ; ನಾಟ್ಯಗಾರ : ಅವನೊಬ್ಬ ನಟ್ಟುವಗಾರ (ರೂಢಿ). [ನಟ್ಟುವ (<ನಟ್ಟುವ) + – ಗಾರ (– ಕಾಱ)]

ನಟ್ಟುವಗಿತ್ತಿ (ನಾ). = ನಟ್ಟುವಗಾತಿ : (ಶ).

[ನಟ್ಟುವ (<ನಟ್ಟುವ) + – ಗಿತ್ತಿ]

ನಟ್ಟುವರ (ನಾ). ನಟಶ್ರೇಷ್ಠ ; ಉತ್ತಮನಾದ ನಾಟ್ಯಗಾರ ; ನಟವರ : ಆಣೆಯಾದುದೇ, ಮತ್ತ್ಯಾವರಿ ಸಿಂಗಾರ ಗಾಯಕರು, ವಾದಕರು, ಆಚಾರ್ಯ ನಟ್ಟುವರ ? (ನಡದಾ. I, ೪೧೨) ; ಕ್ಷೇಮವೆ ನಟ್ಟುವರ ಪ್ರಿನ್ಸಿ ಕಾದಿಹಿರಿ ! ಆರ ಬರವ ? (ನಡದಾ. I, ೪೧೯). [<ಸಂ. ನಟವರ]

ನಟ್ಟುವಿಗ 'ನಟ್ಟವಿಗ' ನೋ.

ನಟ್ಟುವಿಗತನ (ನಾ). ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಕಲಿಸುವಿಕೆ ; ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯನಾಗಿರುವಿಕೆ : ತನ್ನೊಳಗೆ ಸಾಕಿಸುತ ನಟ್ಟುವಿಗತನವನ [ಪಾಠಾಂ. ನಟ್ಟುವತನವನದ] ನೂಕುತಲಿ ಮದ್ದಳೆಯ ತಾನೊಡಹಾಕಿ ನಗುತಲಿ ಹೋದನಲ್ಲವಮನಖಿಳ ಜಗವಱಿಯ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೬-೩೭).

[ನಟ್ಟುವಿಗ (<ನಟ್ಟವಿಗ) + – ತನ]

ನಟ್ಟುವಿತಿ (ನಾ). = ನಟ್ಟುವಗಾತಿ : "ನಟಕ್ಷುದ್ರೆಯೆನೆ ನಟ್ಟುವಿತಿಗಳ್ಕು ನಾವಹರಿ" (ಶಬ್ದಗರು. ೦೧೧-೩).

[ನಟ್ಟುವ (<ನಟ್ಟುವ) + – ಇತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ನಟ್ಟೆ$_1$ 'ನಾಟಿ$_1$' ನೋ.

ನಟ್ಟೆ$_2$ 'ನಟ್ಟ$_3$' ನೋ.

ನಟ್ಟೆಗೊಂಬು 'ನಟ್ಟಗೊಂಬು' ನೋ.

ನಟ್ಟೆಡೆ (ನಾ). ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ನಡುಭಾಗ : ನಳಿನ ಕಲ್ಹಾರ ಕುಮುದೇಂದೀವರಂಗಳಿಂದಳಿಕುಲದ ಝಂಕಾರದಿಂ ಮನಂಗೊಳಿಪೊಂದು ಕೊಳನದೇನಾದ ಮಾವುಪವನದ ನಟ್ಟೆಡೆಯೊಳೊಪ್ಪಿತೊ ವಿಶಾಲವಾಗಿ (ಶೀಶರಾ. ೬-೦೩).

[ನಟ್ಟ$_3$ + ಎಡೆ$_3$]

ನಟ್ಟೆಲಬು 'ನಟ್ಟೆಲ್ವು' ನೋ.

ನಟ್ಟೆಲು 'ನಟ್ಟೆಲ್ವು' ನೋ.

ನಟ್ಟೆಲ್ವು, ನಟ್ಟೆಲಬು, ನಟ್ಟೆಲು (ನಾ). ಬೆನ್ನಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಎಲುಬು ; ಬೆನ್ನೆಲುಬು ; ಬೆನ್ನುಮೂಳೆ : "ಕಶೇರುಕವೆಂಬುದು ನಟ್ಟೆಲ್ವು" (ಶರಾಯು. ೦೦೪-೨). **ನಟ್ಟೆಲಬು** : "ನಟ್ಟೆಲಬು = ಬೆನ್ನೆಲಬು" (ಪಾಂಡಕೋ. ೯). **ನಟ್ಟೆಲು** : ನಿಮ್ಮ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ನಟ್ಟೆಲು(ಬು) ಖಟ್ವಾಂಗವಾಗಿ ಕೈಯಲಿದೆ ಕೇಶವನ ಕಣ್ಣು ಸೋಮೇಶ್ವರವಾದದಲಿದೆ (ಶರ್ವಾವ. ೦೬೩-೭೮). 'ನಿಟ್ಟೆಲುವು', 'ನೆಟ್ಟೆಲುವು' ಪರಾ. [ನಟ್ಟ$_3$ + ಎಲ್ವು]

ನಟ್ಟೆವಗಲ್ 'ನಟ್ಟವಗಲ್' ನೋ.

ನಟ್ಟೆವಗಲು 'ನಟ್ಟವಗಲ್' ನೋ.

ನಟ್ಟೆವನೆ 'ನಟ್ಟವನೆ' ನೋ.

ನಟ್ಟೆವಾನ್ (ನಾ). ಆಕಾಶದ ಮಧ್ಯಭಾಗ.–ನಡುಭಾಗ : ಲೋಪವಿಲ್ಲದುಚಿತಾಕ್ಷರಾಗಮಕ್ಕೆ—ನಟ್ಟೆವಾನ್, ನಟ್ಟೆವನೆ, ಪಟ್ಟೆಗೊಂಬು, ನಟ್ಟವನಿ (ಶಮದ. ೦೭೩ ಪ್ರಯೋ). [ನಟ್ಟ$_3$ (<ನಟ್ಟ$_3$) + ಬಾನ್$_3$]

ನಟ್ಟೆವಾಱು (ಕ್ರಿ). (?) : ತೆಗೆಯದೆ ಕಾಯ್ದು ಚಮ್ಮಟಿಗೆಯಿಂ ದನಿ ದನಿ ಕೈಕಡುಪಾಗೆ ರೇಫೆಯಿಂ ಬಿಗಿಯದೆ ನಟ್ಟು ಬೀಸಿದೊಡೆ ಪಟ್ಟುಪೊರಳ್ದಿ ನಟ್ಟೆವಾಱಿ ಮೈದೆಗೆದೊಡೆ ತಿಟ್ಟವಿಟ್ಟವೊಲೊಡಂಬಡೆ ತೋಱಿಸಿ ಮೆಚ್ಚಿದಾರಕರ್ ಬಗೆ ಹಮುವಾದವೊರ್ ಬಟೆಕೆ ಮೆಚ್ಚಿಸುವರ್ ಉಳಿಯೊಳ್ ಕುಮಾರನಂ (ಆನಂಪು. ೬-೦೩). [?]

ನಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು ; ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಜೊಂಡು ; ದೇವನಾಳ : "ನಡಃ, ಧಮನಃ, ಪೋಟಗಳಃ – ೩ ದೇವನಾಳದ ಹೆಸರುಗಳು. ದೇವನಾಲೀ ಕಡ್ಡಿಗಳಿಗೂ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೦). [ಸಂ.]

ನಡಕ (ನಾ). = ನಡತೆ ೨. 'ಒಳ್ನಡಕ' ಪರಾ. [<ನಡತೆ]

ನಡಗೆ, ನಡಿಕೆ, ನಡಿಗೆ$_1$ (ನಾ). ೧. ನಡೆಯುವಿಕೆ ; ಚಲಿಸುವಿಕೆ : ನಿನ್ನ ಕಂಡು ಪಕ್ಷಿಗಳು ನಿಂತು ಹೌಹಾರಿ ನಿನ್ನ ನಡಗಿ ನೋಡಿ ನವಲ ಕುಣಿವುದ ಮರೆತಿತರಿ (ಕನ್ನಜಾ. ೯೧) ; ನಡೆದು ಬಾ ಕಂದಯ್ಯ ನಡಗೀಯ ನೋಡೇನ ! (ಭಾವಗೀ. ೨೦೩) ; ಕುದುರೆಯ ನಡಗೆ ತುಂಬ ಚುರುಕಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ); 'ನಡಗೆದಾರ' ಪರಾ. ೨. ಎತ್ತುಗಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಓಟ ; ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ನಡಗೆ : ಹೋರಿಗಳನ್ನು ಕುಕ್ಕಲು ಬಿಡಬೇಡ, ನಡಗೆಯಲ್ಲಿರಲಿ (ರೂಢಿ); ನಡಗೆಯಲ್ಲೇ ಗಾಡಿ ಬಿಡು (ರೂಢಿ). **ನಡಿಕೆ** : ೧. ದಂಡಿಗೆಯನೇರಿ ಬರೆ ಸಪ್ತಋಷಿಗಳ್ ನಡಿಕೆ ಚಂಡಿಸಲು (ಕುರಂಗ. ೩೧-೩೦) ; ನಾಲ್ವತ್ತರ ಮೇಲೆ ನಡಿಕೆ, ಎಂಬತ್ತರ ಮೇಲೆ ಬಡಿಕೆ, ತೊಂಬತ್ತಕ್ಕೆ ಶಯನ, ನೂರಕ್ಕೆ ಪಯಣ (ಗಾದೆ). **ನಡಿಗೆ$_1$** : ೧. "ಗಮ, ಗಮನ–ನಡಿಗೆ" (ಗಂಗಾವ. ೧೦೨) ; ಗುಡುಗುಡು ನಡಿಗೆಯ ಸದ್ದು (ಪರ್ವಸ; ೨೮) ; ಹಾವುಗಳ ನಡಿಗೆ ಬಹಳ ಮಂದವಾಗುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೨-೨೭).

[<ನಡ$_1$ + – ಗೆ./ತಮಿ. ನಟಕ್ಕೈ ; ತುಳು. ನಡಕೆ; ತೆಲು. ನಡಕ]

ನಡಗೆದಾರ (ನಾ). "(ಹಿಂದೆ) ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ನಡಗೆ ಕಲಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದಾರ ; ನಡಗೆದಾರ" (Lead-Strings. ಇಂಕನಿ).

[ನಡಗೆ + ದಾರ$_1$]

ನಡತರ (ನಾ). ಕಡಮೆಯ ಮಟ್ಟ ; ಕೀಳುದರ್ಜೆ ; ಅತಿಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಅರಸ ಚಿತ್ತೈಸುಧಯಬಲದುಬ್ಬರದ ಬಹುವಿಧವಾದ್ಯರವದುಬ್ಬರವ ಮುಕ್ಕಳಿಸಿತು ಪಾಠಕನಿಕರನಿರ್ಘೋಷ ಸಂರರ ಕಳಕಳವೀಧ್ವನಿಯನುತ್ತರಿಸಿತೀ ಬಲುಗಜಬಜವ ನಡತರದೊಳಿಕ್ಕಿತು ಕರ್ಣ ಪಾರ್ಥರ ಬಾಹತಂಕಾರ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೨೨-೦೩). [< ನಡು$_3$ + ತರ$_6$]

ನಡತೆ (ನಾ). ೧. ನಡೆಯುವಿಕೆ ; ಚಲಿಸುವಿಕೆ : ನಡತೆಯಿಂ ಗಿರಿದುರ್ಗ ಕುಡಿಕೆಯಿಂ ಜಲದುರ್ಗ ಕಡುಗಲಿಗಳ ಕೋವಗಳ ಕಿಡಿಯೊಳು ವನದುರ್ಗ ಪಡಗಿತು ಬತ್ತಿತು ಬಿಡಬಾಗ ಬೆಂದುದೇವೇಳ್ಡೆ (ಕಂಸವಿ. ೧೦-೦೨). ೨. ನಡವಳಿಕೆ ; ವರ್ತನೆ : ಲೋಕದೊಳಗುಳ್ಳಯೆಲ್ಲಾ ಲೌಕಿಕದ ನಡೆವ ನಡತೆಯಿಂ ತಾ ಪೊರ್ದದೆ ಏಕಾಕಿಯಾಗಿ ಕ್ಷಮೆಯಂ ಕೈಕೊಂಡು ನಿಜಾತ್ಮನೊಳಗೆ ಕಾಣ್ಬುದು ಭವ್ಯಂ (ಭವ್ಯಾಮೃ. ೨೨) ; ಮೊನೆಗೊಡ್ಡಿ ಬಂದು ನೀವಾರೆಂದು ಬೆಸಗೊಳ್ವುದಿದಾವ ನಡತೆ ? (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೫೯-೭) ; ನಡತೆ ಮೇಲ್ಮೆಯ ನೀಡುವುದಱಿಂದ ಆ ನಡತೆ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲೆಂದು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಹುದು (ಕುಱಳ್. ೦-೧೪-೧). ೩. ಶೀಲ ; ಗುಣ : ಫುಲ್ಲಮಣಿಯ ನಡತೆ ಚೆನ್ನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ (ಬಂಕಿಮ. ೨೭೭). 'ನಡತೆಗೆಡು' ಪರಾ. ೪. ಆಚಾರ–ವ್ಯವಹಾರ ; ವೃತ್ತಿ ; ಸಂಪ್ರದಾಯ : ನಮ್ಮ ಜನರಲ್ಲಿ ಬಹು ಪುರಾತನದ ನಡತೆಗಳೆಷ್ಟೋ ಉಂಟು . . . ಈ ನಡತೆಗಳು ಇಂದಿನವಲ್ಲ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೮೩).

ನಡತೆ ನುಡಿತೆ, ನಡತೆ ನುಡುತೆ = ನಡವಳಿಕೆ ಮತ್ತು ನುಡಿಯುವಿಕೆ ; ನಡೆನುಡಿ ; ಆಚಾರ – ವ್ಯವಹಾರ : ಓಡಿತಬಿಡಿತೆಯ ಹೆಚ್ಚುಕುಂದಿನ ನಡತೆ ನುಡಿತೆಯ . . . ಏಕತೆಯಲೆಡೆಗೊಡುವ ಸಹಜ ಸಮಷ್ಟಿಕೆಯನುಸರುವೆನು (ಗಗನಾ. ೧೭-೬) ; ಮೊದಲವರಂತೆ ಹೆಣ್ಣು ಗಂಡು ಮೊದಲಿಷ್ಟಂತೆ ಚಿನ್ನ ಬಣ್ಣ ಮೊದಲಾದಂತೆ ನಡತೆ ನುಡಿತೆ ಬದಲಾಗಿ ನೊಂದು ನೀನ್ನೆದದು (ಶಕಿ‌ಸ. IV, ೪-೨) ; ತಮ್ಮ ಕಡೆ ವಕೀಲರ ನಡತೆ ನುಡುತೆ ಬೇಕಾದ ಹಾಗೆ ಒಳ್ಳೇದು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೮೪).

[< ನಡೆ$_1$ + – ತೆ$_2$./ತಮಿ. ನಟತ್ತೈ ; ಮಲ. ನಡತ್ತ ; ತುಳು. ಕೊಡ. ನಡತೆ ; ತೆಲು. ನಡತ]

ನಡತೆಕಾಱ (ನಾ). ಆಚಾರವಂತ ; ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನು ; ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಡೆಸುವವನು ; ಉದ್ಯೋಗಸ್ಥ : ತುರಗಗಜರಥಗಳಿಂ

. . . ಪರಿಪರಿಯ ಉೞಿಗದ ನಡತೆಕಾಱರುಗಳಿಂ ಪುರರಕ್ಷಕರ ಮಹಾಹ ಗಾಹರೆಡೆಯಾಟದಿಂದೊಪ್ಪಿತಾ ರಾಜವೀಧಿ (ಗುರುಚಾ. ೧-೩೫).

[ನಡತೆ + – ಕಾಱ]

ನಡತೆಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸರಿಯಾದ ನಡತೆಯಿಲ್ಲದಿರು; ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ಕೆಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು; ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಬಿಡು: ನಡತೆಗೆಟ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಎಲ್ಲೂ ಬೆಲೆ ದೊರಕದು (ಜನಪ). ೨. ಶೀಲವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿಕೊಳ್ಳು; ನೀತಿಗೆಡು: ಅಯ್ಯೋ ಕೆಟ್ಟ ಹುಡುಗಿ! ನೀನು ನಡತೆಗೆಟ್ಟಿರಲೇಬೇಕು (ನಿಕಉ. ೩೩). [ನಡತೆ + ಕೆಡು$_1$]

ನಡತೆವಂತ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು, ನಡೆನುಡಿಯುಳ್ಳವನು: ನೀನು ವಿದ್ಯಾವಂತ ನಡತೆವಂತ ಗುಣವಂತ; ಇಂಥವನು ಅಸತ್ಕುಲಪ್ರಸೂತರೂ ದುರಾತ್ಮರೂ ಘಾತುಕರೂ ನಾಚಿಕೆಗೆಟ್ಟವರೂ ನಡೆಯುವಂತೆ ನಡೆಯಬಾರದು (ವಕಥಾ. ೨೩೪). [ನಡತೆ + –ವಂತ]

ನಡನಡ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದ. 'ನಡನಡನೆ' ನೋಡಿ.

ನಡನಡನೆ (ಅ). ನಡನಡ ಎಂದು: ಪಾಚಿಲಳವಲ್ಲದೆ ನಡನಡನೆ [ಪಾಠಾಂ. ಗಡಗಡನೆ] ನಡುಗಿ ಸಿಡಿಮಿಡಿಗೊಂಡೆಱಕೆಗಳೆಳೆದೆ ಕೊರಲ್ಮುಸಿಯ ಜೋಲ್ದು ನೇಲ್ವ ಪೆರ್ವಕ್ಕಿಗಳಿಂ (ರಾಜಶೇ. ೫-೩೩ ವ). [ನಡನಡ + – ಅನೆ$_1$]

ನಡಪತಿ (ನಾ). ವಿವಾಹವಾಗದೆ ಗಂಡನಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು: ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಮೂಳಾದೇವಿಯೆಂಬ ವಾರಾಂಗನೆಯು . . . ಜಂಗಮದೇವರಿಂದಾ ಲಿಂಗವು ಸಾಧ್ಯಮಪ್ಪುದೆಂಬುದ ತನ್ನ ನಡಪತಿಯಾದ ಭಕ್ತರಿಂದ ತಿಳಿದು (ಭೈರಸೂ. ೦೪೭). [ನಡಪು$_1$ + ಪತಿ$_3$]

ನಡಪಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅಲೆ; ಚದರಿಹೋಗು; ಓಡು: ಗುರುಸಂಭವನ ಮಂತ್ರದ ಪಾಡಿ ನಡಪಾಡಿಸಿತು ಪಾಂಡವರ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೧೦-೨೨).

[ನಡಪು$_3$ + ಆಡಿಸು]

ನಡಪಾಡು, ನಡೆಪಾಡು (ಕ್ರಿ). ನಡೆದಾಡು; ಸಂಚರಿಸು; ಓಡಾಡು; ಅಡ್ಡಾಡು: ದಾದಿಯುಂ ಸಖೀಜನಂಗಳ್ ಬೆರಸು ನಡಪಾಡುತ್ತಿರ್ದಳ ಮುಂದಾ ಕೆಯ್ಯಂ ಪರ್ದು ತಂದಿಕ್ಕಿದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೪೮-೦೩); ಪಾಡುವ ತುಂಬಿ ಕೋಡುವ ಪುಟಾಲ್ ನಡಪಾಡುವ ರಾಜಹಂಸೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೩೭); ಆ ಚಂದ್ರಿಕೆಯೊಳ್ ನೃಪರೂಪಚಂದ್ರಂ ಕೇಳೀಶೈಲದ ತಪ್ಪಲೊಳ್ನಡಪಾಡುತಿರ್ಪುದುಂ (ಕಾದಂಉ. ೧೯೭); ಪುಡಿಯ ತಡಿವಿಡಿದು ಮೆಲ್ಲನೆ ನಡಪಾಡುವ ಕಳಮಗಾಟಿಕಾಜನದ ಬೆಡಂಗಿಡಿದ ವಿಕಟಾಕ್ಷಬಿಂಬಂ ಪಡೆಗುಂ ಪಗಲೊಳಮವರಲ್ದ ಕುಮುದಶ್ರೀಯಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೧೦-೦೪); ನಡಪಾಡುವ ವನದೇವಿಯರಡಿಯೂಡಿದಲಕ್ತಕದ್ರವಂ ಪತ್ತಿದವೋಲ್ ಕಡುಗೆಂಪನಾಳ್ದು ಪೊಂದೊಂದೆಡೆ ವನಚರವಿದ್ಧ ಮೃಗಗಣಾರುಣಜಳದಿಂ (ಕಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೪೯); ಕಾರಕಾತ್ಮಜಂ ನೋಡುತಿರ್ದನ್ ಬೆರಗುಬಡಿದು ನಡಪಾಡುತಿರ್ದ ದೈತ್ಯನೃಪನಂ (ಕ್ರೀರಾಮಾ. ೨೨೪-೩೩೭). **ನಡೆಪಾಡು**: ಸಮದಗಜಗಮನೆಯರ್ ಮುಗಿಲ ಮೇಲೆ ನಡೆಪಾಡುವೀವಾಕೆಗಳ್ ತಮಗೆ ಧರಾಗಮನಂ ಪೊಸತಪ್ಪುದಱಿಂದಮರ್ದಿರೆ ನಡನಡದು ನಡೆಯಲಾಱದೆ ಸುಟಾದರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೮೪); ನಡೆಪಾಡುತಿರ್ದೆಡಪಿ ಕೆಡೆವ ಜರತ್ತಾಪಸರ ಕೆಯ್ಯಂ ಪಿಡಿದೊಯ್ಯನೆತ್ತುವ ಗೋಲಾಂಗೂಲಜಾಲಮುಮಂ (ಪಂಪಶಾಂ. ೧೧೯-೦೭); ಗಿಳಿ ಪಣ್ಗಳನೀಂಟುವ ಭಂಗಿಯಿಂ ವಿನೋದದೆ ನಡ[ಪಾಡಿ] ಚಂಬನದ [ಚೀತ್ಕೃತಿಯಂ] ಕಲಲಾ ಜನಕ್ಕೆ ಬರ್ಪುದು ಪಿಡಿದುಂ ನುಮತ್ಸಚರಕಿನ್ನರಪನ್ನಗಕನ್ಯಕಾಜನಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೦೩-೦೪೮).

[ನಡಪು$_2$ + ಆಡು$_1$./ತೆಲು. ನಡಪಾಡು, ನಡುಪಾಡು]

ನಡಪಾಡುಹ (ನಾ). ನಡೆದಾಡುವಿಕೆ; ಓಡಾಡುವಿಕೆ; ಸಂಚರಿಸುವಿಕೆ: "ವಿಹಾರ, ಪರಿಕ್ರಮ = ನಡಪಾಡುಹ" (ನಾಚಿರಾ. ೬).

[ನಡಪಾಡು + – ಹ$_2$]

ನಡಪು$_1$, ನಡಹು$_1$, ನಡೆಪು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು: ನಡೆಸು; ಗಮಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು: ನಡುವಗಲಲ್ಲಿ ತಾಂ ನಡಪಿ ದಂತಿಗಳಂ ರವಿತಪ್ತಂ ಪೋಥಪಂ ಬಿಡದತಿಶೀತಲಸ್ಥಲವ ಸೇವಿಸುವಂತೆವೋಲೀ ನರೇಶ್ವರಂ ಇಡಿದನುರಾಗದಿಂ ಪ್ರಜೆಗಳಂ ನಿಜಪುತ್ರರ ಪೋಷಿಪಂದದಿಂ ನಡಪಿ ವಿವಿಕ್ತ ಮಾದೆಡೆಯ ಸೇವಿಸುವಂ ಸಲೆ ಶಾಂತಮಾನಸಂ (ಶಾಕುಂತ. ೬೨-೦೦೩). ೨. ಸಲಹು; ಪೋಷಿಸು; ಪಾಲಿಸು; ಕಾಪಾಡು: ಎರಟಿಪ್ಪತ್ತು ತಿಂಗಳಿಂಗೆ ತಾಯ್ ಕಟ್ಟಿದೊಡೆ ಬಂದ ನಂಟರ್ ನಡಪೆ ಬಳೆದೊಡಾ ನಂಟರುಂ ಕಟ್ಟಿದುಳ್ಳರೆಲ್ಲಂ ಸತ್ತು ಕುಲಕ್ಷಯಮಾದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೩-೦೭); ಮುನ್ನ ವೃಷಭನಾಥನ ನಡಪಿದ.ದುಮಂ ತಮ್ಮ ನಣ್ಪುಮಂ ಬರೆದು ಕುರುರಾಜಾದಿಮೂರ್ಧಾಭಿಷಿಕ್ತ ಪಾರ್ಥಿವರ್ . . . ಭರತೇಶ್ವರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯನಾಸ್ಥಾನದೊಳ್ ಬಂದು ಕಂಡು (ಆದಿಪು. ೦೩-೨೦ವ); ನಡಪಿದನಜ್ಜನೆಂದು ವಿಜಯಂ ಕಡುಕೆಯ್ದುಸನನ್ನ ಮಮ್ಮನಾಂ ನಡಪಿದನೆಂದು ಸಿಂಧುತನಯಂ ಕಡುಕೆಯ್ದಿಸಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೧೮); ಪುಡಿಯೊಳ್ ಪೊರಳುತ್ತುಂ ಕಂಠಗತಪ್ರಾಣನಾಗಿರ್ದುದನೀ ಗಿಳಿಯಂ ಕಂಡು ಕರುಣಿಸಿ ತಂದೆ ನಡಪಿ ಗಱಿಮೂಡಿದ ಬಟಿಕ್ಕಂ ಪಾಱೆ ಪೋಕುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೬೫)[1]; ವರ್ಷ [೨೭] ನೆಯ ವಿಶ್ವಾವಸು ಸಂವತ್ಸರದ ಫಾಲ್ಗುಣ ದಮಾವಾಸ್ಯೆಯಾದಿತ್ಯವಾರ[ದ]ನ್ದು ನಡಪಿದ ಸತ್ರಿಗಂ ಬಿಸಸೆ (ಎಕ. XI-1, ೩೦-೨; 1006): ತಜ್ಞಗಮನೆ ಪುಟ್ಟಿಪಂ ನಡಪುವಂ ನಡಯಿಪುವಂ ಕಿಡಿಪಂ ಕೃಪಾದಿಂದವಾನೆ (ಸಮಪ. ೧೦-೧೭೪); ಬೇವಿನ ಗಿಡುವಂ ತಂದಿಟ್ಟಾವಿನ ಸೊಜಿಪಾಲನೆಱೆದು ನಡಪಿದೊಡಂ ಕೇಳ್ ಬೇವಿಂಸೆ ಕೈಪೆ ಪಿಂಗದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೦೩೭); ಆಕೆಯ ನಡಪಿದ ದಾದಿಯ ಮಗಳು ಕಾಮಲತೆಯೆಂಬಳಾಕೆ ರೂಪಸಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ತ್ರ. ೭-೬೫). **ನಡಹು$_1$**: ೨. ಹೊಸ್ಸದೇವರು ಬೆಸಸಲು ಕಾದಿ ಸುರಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಹಿಂನ್ನಾದನ್ನಹವರಂ ಲೇಸಾಗಿ ನಡಹುವರು (ಮೈಅರಿ. ೦೯೩೨, ೩೦-೪; 1126). **ನಡೆಪು$_1$**: ೨. ಕರಿ ಪೋಗವು ಹರಿ ಪೋಗವು ಪರಿವಾರಂ ಪೋಗವೂಡನೆ ನಡಪಿದ ನಾಲ್ವರ್ ನೆರಮಾಗಿ ಪೋಗರಂತಃಪುರಕ್ಕೆ ಪೋಪೆಡೆಯೊಳ ರಸರೊರ್ವರೆ ಪೋಪರ್ (ಅಜಪು. ೨-೦೨೪); ನೆಗಳ್ದ ಭಾವಶಿವದೇವ ಕ್ರೀಜ್ಞಾಯ ಮಾಣಿಯಂ ಕೈಕೊಣ್ಡು ಪೋಷಿಸಿ ಮದುವಿಯಂ ಮಾಡಿ ನಡೆಪಿದ ಧರ್ಮ್ಮ ಸನ್ತತಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸರ್ವ್ವಧರ್ಮ್ಮಾಧಿಕಾರಿ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ ಮುಂಖ್ಯಂ (ಎಕ. XI-1, ೬೪-೦೭; 1028); ಮತ್ತಲ್ಲಿ ಜಲಕೇಳಿಯಾಡುವ ಗಾಡಿಕಾರ್ತಿಯರು ಕಾಡಲೆಂದೊಳ್ಳಿಗಳಂ ತಂದು ಬಿಡಿಸಿಯವರ್ಕೆ ಪಾಲನೆಱೆದು ನಡೆಪುತಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ಪಂಚತಂ. ೦೨೩-೨೦); ಮಗನಂ ನಡಪಿ ಬಾವಿಯೊಳ್ ನೂಂಕುವಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೦೫೭); ಎನ್ನ ಮಗಲ್ನಾದ ತನುಜರಂ ಪಿಡಿದು ರಾಜ್ಯದೊಳ್ ನಡೆಪುತ್ತುದುಂದು ನಿಲೆ ನುಡಿಯಿಪಿ (ನೇಮಿಪು. ೩-೨೭ ವ).

[ನಡೆ$_1$ + – ಪು$_1$./ತಮಿ. ನಟವು; ತುಳು. ನಡಪು; ತೆಲು. ನಡಪು, ನಡುಪು]

ನಡಪು$_2$, ನಡಹು$_2$, ನಡೆಪು$_2$ (ನಾ). ನಡೆಯುವಿಕೆ; ಚಲಿಸುವಿಕೆ; ಓಡಾಟ; ಸಂಚಾರ. 'ನಡಪಾಡು' ನೋಡಿ. **ನಡಹು$_2$**: ಕಡಿತಲೆಯ ಮಿಂಚುಗಳ ಹೊಯ್ಲಿನ ಸಿಡಿಲುಗಳ . . . ಬಿಡುವಿಡುದುಳ ಹೊರಳಿಗಳ ಹಂಸೆಯ ನಡಹುಗಳ ನವಖಡದೊಳು ಹೆಣನಡವಿ ತಳಿತಿರೆ ಮೆಱೆದುದ್ದೈ ಸಂಗ್ರಾಮ ಕಾಗಾಗಾಲ (ಕುಪ್ಯಾಳಿ. ೯-೩೭). **ನಡೆಪು$_2$**: 'ನಡೆಪಾಡು' ನೋಡಿ.

[ನಡೆ$_1$ + – ಪು$_2$./ತಮಿ. ನಟವು; ಮಲ. ನಡಪ್ಪು; ತುಳು. ನಡಪು; ತೆಲು. ನಡಪು, ನಡುಪು]

ನಡಪ್ಪಳ್ಳಿ 'ನಡುಪಳ್ಳಿ' ನೋ.

ನಡಪ್ರಾಯ (ನಾ). ಹುಲ್ಲು, ಜೊಂಡುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವಿಕೆ. [ಸಂ.]

ನಡಬಾವಿ 'ನಡೆಬಾವಿ' ನೋ.

ನಡಭಾವಿ 'ನಡೆಬಾವಿ' ನೋ.

ನಡಮಣ್ಣ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಮೀನು ; ಸಾಗುವಳಿ ಜಮೀನು (?) : ಆತಂಗಂ ನಡಮಣ್ಣ ಪನ್ನಿಮ್ಮತ್ತರ್ನೆಲ್ಲ ಮಣ್ಣ ಖ × × × ವಕ ಸೂಳೆವಳ್ಳ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೧೧೯-೭ ; 980). [?]

ನಡಮಾನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಮಾನ. [ಸಂ.]

ನಡಮುರುಕನಬಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ : (೬).
[? + ಬಳ್ಳಿ]

ನಡಯಿಸು 'ನಡೆಯಿಸು' ನೋ.

ನಡಲು (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ನೇಱಲೆಯುಂ ಮೂಯೊತ್ತಿಂ ನಡಪ್ಪಳ್ಳಿ ಮೂಟಱಣಂ ನಡಲು ಎಪ್ಪತ್ತಾಳ್ಳದತ್ತಿಟ್ ಕಱಿಯ ಒರಲೆಗ್ಗೋಡು (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೯೩-೧೬ ; ಸು. 1026 ?). [?]

ನಡವಣ 'ನಡೆವಳಿ₁' ನೋ.

ನಡವಳಿ 'ನಡೆವಳಿ₁' ನೋ.

ನಡವಳಿಕಸ್ತ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು,-ನಡತೆಯುಳ್ಳವನು : ಈಶ್ವರರಾಯರು ಒಳ್ಳೆಯ ನಡವಳಿಕಸ್ತರಾದುದರಿಂದ ನ್ಯಕ್ಕಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಕ್ಕಪ್ಪೆ (ಕಳಾಶಾ. ೩). [ನಡವಳಿ (< ನಡೆವಳಿ) + – ಸ್ತ]

ನಡವಳಿಕಾರ 'ನಡೆವಳಿಕಾಱ' ನೋ.

ನಡವಳಿಕಾಱ 'ನಡೆವಳಿಕಾಱ' ನೋ.

ನಡವಳಿಕೆ 'ನಡೆವಳಿಕೆ' ನೋ.

ನಡವಳಿತ (ನಾ). ೧. ನಡತೆ; ನಡವಳಿಕೆ; ವರ್ತನೆ: "ನಡವಳಿತ = ನಡತೆ" (ಗಂಗಾಮು. ೧೭೭) ; ನುಡಿದೊಡೇನ್ವೆ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಂ ನಡವಳಿತದೊಳು ಶುದ್ಧಮಿಲ್ಲದೆ (ಶಂಕದಾ. ೧೨-೧೦).೨. = ನಡೆವಳಿಕೆ ೩ : ಘಟಿತು ವಡವಳಿತವನ್ನು ಕುರಿತ ಸಿವಿಲ್ ಪ್ರೊಸೀಜರ್ ಕೋಡಿನ . . . ಪ್ರಕರಣದ ಮೇರೆಗೆ ಆರು ತಿಂಗಳು (ಗ್ರಾಮಕ. ೧೬೦). [ನಡವಳಿ (< ನಡೆವಳಿ₁) + – ತ₂]

ನಡವೆ 'ನಡುಮೆ₁' ನೋ.

ನಡಸಂಹತಿ (ನಾ). ಹುಲ್ಲು, ಜೊಂಡುಗಳ ಸಮೂಹ,–ಗುಂಪು. [ಸಂ.]

ನಡಸು₁ 'ನಡೆಯಿಸು' ನೋ.

ನಡಸು₂ 'ನಡಿಸು₂' ನೋ.

ನಡಹ 'ನಡೆಹ' ನೋ.

ನಡಹು 'ನಡಪು₁' ನೋ.

ನಡಹು₂ 'ನಡಪು₂' ನೋ.

ನಡಾವಳಿ 'ನಡೆವಳಿ₁' ನೋ.

ನಡಾವಳಿಕೆ 'ನಡೆವಳಿಕೆ' ನೋ.

ನಡಾಳ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಗ್ಗ,–ಮಿಣಿ. 'ನಡಾಳಮಿಣಿ' ನೋ. [←ಮರಾ. ನಾಡಾ]

ನಡಾಳಮಿಣಿ (ನಾ). ನೊಗವನ್ನು ಮೂಕಿಗೆ ಬಂಧಿಸುವ ಹಗ್ಗ : (೬).
[ನಡಾಳ + ಮಿಣಿ (< ಮಿಳ್ಳಿ)]

ನಡಿ 'ನಡೆ₁' ನೋ.

ನಡಿಕೆ 'ನಡಗೆ' ನೋ.

ನಡಿಗೆ₁ 'ನಡಗೆ' ನೋ.

ನಡಿಗೆ₂, ನೆಡುಗೆ(ನಾ). ೧. ನಡುವಿಕೆ ; ನಾಟುವಿಕೆ ; ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸುವಿಕೆ. ೨. ನಾಟಿ ; ನೇಜಿ. ನೆಡುಗೆ: ೧. "ತಲ-ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಂ, ನಡುಗೆಯೊಳ್" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೨೬೧).

ನಡಿಗೆಯ ಹಿತ್ತಿಲು = ನಾಟಿ ಹಾಕಿರುವ ಹಿತ್ತಿಲು ; ಸಸಿಗಳನ್ನು ನಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಳ : ಬಸವಂತನ ನಡಿಗೆಯ ಹಿತ್ತಿಲು ತೋಟದಲೂ (ಶಾಶಾ. IX-ii, ೪೭೬-೩೦ ; 1606). [<ನಡು₁ + – ಗೆ]

ನಡಿಸು₁ 'ನಡೆಯಿಸು' ನೋ.

ನಡಿಸು₂, ನಡಸು₂, ನೆಟಿಸು, ನೆಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. (ಗಿಡ, ಸಸಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ನೆಲದಲ್ಲಿ) ನಡುವಂತೆ ಮಾಡು ; ನಾಟುವಂತೆ ಮಾಡು : "ಪೀಲತೀತಿ ನಡಿ(ಟ್ಟ)ಸಿದವುದೆಂಬುದು" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೯೩) ; ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಮಾನುಷಾರಣ್ಯಂಗಳ ಮಹಾದ್ರುಮಂಗಳಂ ತರಿಸಿ ನಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೦೩-೩೨ ವ). ೨. (ಕಲ್ಲು, ಕಂಭ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ನೆಲದಲ್ಲಿ) ಹುಗಿಸು ; ಹೂಳಿಸು ; ಸ್ಥಾಪಿಸು : ಯಾತುಕೂರೊಳ್ ಚಲ್ಲೇಶ್ವರದ ಮುಂದೆ ಕಲ್ಲನ್ನಡಿಸಿ ಪಿರಿಯ ಕೆಱೆಯ ಕೆಟಗೆ ಮಟ್ಟಿಕಾಲುದ್ದಿ ಕೋಳ್ಕಗಂಡುಗಂ ಮಣ್ಣು ಕೊಟ್ಟರ್ (ಎಕ. III, ಮಂಡ್ಯ. ೯೧-೦೨ ; 980); ಕಡಲ ತಡದಡಿಯೊಳಾತಂ ನಡಿಸಿದ ಕಾಂಚನಜಗಜ್ಜಯಸ್ತಂಭಗಳ್ ಕುಡಿನಿಮಿರ್ದು ನಾಕಿನಿಳಯಮನಡರ್ವ ಯಶೋಲತೆಗಡರ್ಪನಿಟ್ಟವೊಲೆಸಗುಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೩೧). ೩. (ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಮೈಯೊಳಗೆ) ನಾಟಿಸು ; ಚುಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡು : ತನ್ನ ಕಠಾರಿಯನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಅದರ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಡಿಸಿದಳು (ಚುಂದಿಕಾ. ೦೦೯); ಅಡವೀಬೆಕ್ಕುಗಳು ಬೇಟೆಯ ಮೈಯೊಳಗೆ ಹಲ್ಲು ನಡಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೩೧). **ನಡಸು₂** : ೩. ಫಡಫಡನುತ ಬಕಾಸುರನ ಮಗ ನಡಸಿದನು ಕೂರಂಬನು (ಕುಮಾರರಾ. ೦೩-೬೬). **ನೆಟಿಸು** : ೨. ಗುರವನಾಯಂ ಕೊಟು ಕಲ್ಲ ನೆಟಿಸಿದನ್ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೦೦೦-೦೩ ; 986 ?). **ನೆಡಿಸು** : ೧. ತಡೆಯದೈದಂಗುಲಕೆ ರಥವನು ನೆ[ಪಾಠಾಂ. ನ] ಡಿಸಿದನು ಹರಿ ಧರೆಗೆ ಪಾರ್ಥನ ಮುಡಿಯ ಸರಿಸಕೆ ಬಾಣ ಬಂದುದು ಕೊಲುವ ತವಕದಲಿ (ಕುಮಾರಭ. ೨೩-೨೦). ೨. ಮುಂದೆಸೆಯೊಳುಱೆ ಬಸಿದ ಶೂಲವನೊಂದನಾಗಳೆ ತರಿಸಿ ನೆಡಿ[ಪಾಠಾಂ. ನಡಿ]ಸಿತೆಂದನು (ಬಸವಪು. ೪೦-೯೬) ; ತೊಡೆವೇನೀ ತೋರ್ಪೀ ನಿಶಾಚರವಡೆಯ ಭಾಗ್ಯದ ಭಾಳಲಿಪಿಯನು ನೆಡಿಸುವೆನು ನೈಶಾಟವಿಜಯಸ್ತಂಭದಂಬರವ (ತೊರರಾ. ೩-೬-೯) ; ನೆ [ಪಾಠಾಂ. ನ] ಡಿಸಿದನೆರಡು ಕಂಬವಂ (ಕೃಮಿಳಾ. ೨೬-೩೦).

ನಡನಡಿಸು(ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಸಿಡಿಲ ಬೊಬ್ಬೆಯ ಧಾಳಿಯಲಿ ನಡನಡಿಸಿ ತಾಗಿ ನಿದಾಘಭೂಪನ ಹಿಡಿದು ಹೆಕ್ಕಳಿಸಿದನು ಮೇಘಾಗಮ ಮಹೀಪಾಲ (ತೊರರಾ. ೯-೬-೯). [ನಡು₁ + – ಇಸು₂]

ನಡು₁, ನೆಟ್ಟು₁, ನೆಡು (ಕ್ರಿ). ನಟ್ಟ₁, ನೆಟ್ಟ (ಭೂತಕೃ), ನಟ್ಟು₁, ನಾಟ್ಟು,ನೆಟ್ಟು (ಭೂತನ್ಯೂ) ೧. (ಕಲ್ಲು, ಕಂಬ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಕೆಳಭಾಗವನ್ನು ನೆಲದಲ್ಲಿ) ಹೂಳು ; ನಿಲ್ಲಿಸು ; ಸ್ಥಾಪಿಸು ; ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸು : "ನಡು–ಸಂಸ್ಥಾಪನೇ, ಮಧ್ಯೇ ಚ" (ಶಮದ) ; "ಸ್ಥಾಪನ – ಮಧ್ಯದ ಸ್ಥಾನಂಗಳೊಳ್ ನಡು" (ಕಲ್ಯಮಂ. ೯೪) ; ಅಜವರ್ಮ್ಮನ ಕಲ್ಲ ನೊಟವಪ್ಪುಸ್ಸುರ್ಟ್ಟೊಡೆ ಇವ್ವರ್ಗ್ಗೆ ಈ ಕಲ್ಲು ನಟ್ಟುದು (ಎಕ. XI, ಜಗಳೂ. ೧೯-೬ ; 907) ; ಮಹಾದ್ರುಮಂಗಳಂ ತರಿಸಿ ನಡಿಸಿ ನಟ್ಟ ಕಂಭಂಗಳ ಮೇಗೆ ಸಾರದಾರುಗಳನೆಡೆಗಿಱಿದಿರೆ ಪಾಸಿ ಪಸರಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೩-೩೨ ವ) ; ಮಟ್ಟಿ ಕೆಱೆಯ ತೆಂಕಣ ಕಡೆಯಂ ಪಿರಿಯಯ್ಯ ಪೂಣಾಸೆವರು ನಟ್ಟ ಓಳಗಲ್ಲಿನ್ದಂ ಪಡುವಣ ತೆವರಿಂದೊಳಗೆ ಅಯ್ದು ಕೊಳಗ ಬೆದೆ ಪೂಂಬೊಲನುಂ . . . ಸಲ್ವುದು (ಎಕ. IV, ಹಗ್ಗಡ. ೧೬-೩೦ ; 1021) ; ಕಮ್ಮನೂರ ಬಳಲಿಯೊಳು ಅಧ್ಯಣ್ಣನ್ಗಂ ಬೆಟ್ಟದ ಅಯಂಗಳು ಕಲ್ಲು ನಾಟ್ಟು ಸೋಭೆ ಕೆಯ್ದಂ (ಎಕ. XIV, ಎಡತೊ. ೯೮-೧೦ ; 1078) ; ಮತ್ತುಱಿದವರಂ ದೇವರನವೇಡ ಧರೆಯೊಳ್ ದೇವರೆ ನಟ್ಟರ್ದ ಕಲ್ಲುವೊಟ್ಟದ ಮಣ್ಣುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೩೧) ; ಇದು ವೈರಾಗ್ಯದ ಕೊತ್ತಳದ ಮೇಲೆ ಮನ್ಮಥನು ನಟ್ಟ ವಿಜಯ ಪತಾಕೆಯಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ (ಶಾಪ್ಕಸ. ೩೦). ೨. (ಗಿಡ, ಸಸಿ, ಬೀಜ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ನೆಲದಲ್ಲಿ) ಊರು ; ಹಚ್ಚು ; ನಾಟಿಹಾಕು : ತೆಂಗಿನೆಳನೀರುಮಂ ಕೊಳಲಿಂಬಪ್ಪಂತಿರೆ ಮಾಡಿ ನಟ್ಟ ಕೌಂಗಿನ ತೆಂಗಿನ

ಮರಂಗಳುಮಂ (ಹಂಪಭಾ. ೩-೪೭ ವ); ಒಂದು ದೆಸೆಯೊಳೆರ್ತಡಿವಿಡಿದು ನಟ್ಟ ತಮಾಲದ ತಳಿರ್ಗೊಂಬುಗಳಿಂ ಸಮೆದ ವನಲೇಖೆಗಳುಮಂ (ಕಾದಂಸಂ. ೨೦೪); ಪೂಗಿಡುವೆಂಬ ಪೆಸರಿಂಗೆ ಕೊಳವಳ್ಳಿಯ ಗಿಡುಗಳಂ ನಟ್ಟು ನೀರೆಱೆದು ನಡೆವೆ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಪೂವಿನಂತಾಗಲಱಿಯದಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೬೪); ನೀ ನಟ್ಟ ಸಸಿ ಸುರಕುಜವಲೇ ಕೊಡದೇ ಮನೋರಥವ (ಕುಮಾವ್ಯಾಅ. ೧೨-೫೪); ನಟ್ಟು ಧರ್ಮಾಭಯವನೆದೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿಗೊಂದು ಅರ್ಥವಿತ್ತರು (ರಾಮೂವಿ. ೨ ವಿಶೇದನ). ೩. (ಬಾಣ, ಕತ್ತಿ, ಮುಳ್ಳು ಮೊದಲಾದುವು) ಚುಚ್ಚು; ನಾಟು; ಒಳಹೊಗು; ಇರಿ; ಭೇದಿಸು: ನಟ್ಟ ಸರಲ್ಗಳಿಂದಿದಕರಂಕ x ಯಿಂ ಕಿಡಿಕೆಯ್ದು (ಎಕ. II, ೧೩೮-೧೫; ಸು. ೯೪೦); ತಡದಡಿಸುತ್ತುಮಿಱಿಯಲ್ ಪರಿವಾತಂ ವಾಪೀಸೋಪಾನ ಮನಡರುತ್ತುಂ ಜಾಱಿವಱಿದು ಕಿಡೆದೂರದೊಳ್ ನಟ್ಟ ಸುರಂಗೆ ಬೆನ್ನೊಳ್ಮಡೆ (ಆದಿಪು. ೨-೦೪ ವ); ತಡೆಯದೆ ರಾಜರಾಜನಿದಿರಂ ಬರೆ ಭೋರ್ಗರೆದೆಚ್ಚೊಡಂಬುಗಳ್ ನಡದೆ ಸಿಡಿಲ್ದುದಾಂ (ಹಂಪಭಾ. ೧೦-೧೩೯); ವಾಮನನು ದರ್ಭೆಯೊಳೋವದೆ ಕುತ್ತೆ ನಟ್ಟು[ಪಾಠಾಂ. ದರ್ಭೆಯೊಳಾಸಿದೊಡಾರೆ ನಾಂಟ] ಶುಕ್ರನ ಬಲಗಣ್ಣುವಾಗಳೊಡೆದತ್ತು (ಕಮುಹ. ೧೦-೯೭); ಬಾಲಾಭ್ಯಾಸವ ಮಾಡಹೋದರೆ ಎನ್ನ ಸುರಿಗೆ ಎನ್ನ ನಟ್ಟಿತ್ತು (ಬಸವ. ೬೨೪); ನಂಜುಮುಳ್ಳಡಿಯನು ನಟ್ಟು ನಡೆಗೆಟ್ಟನೋ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೪೫); ರೋಮಗಳೆಲ್ಲ ಬಾಣಮಯವಾಗೆ ನಟ್ಟವು ಕಣೆಗಳು (ಸಂಛಹ. ೧೭-೦೨); ಎಡೆಬಿಡದಿಡುವ ತುಪಾಕಿಯ ಗುಂಡಿನ ಕಡುಹಿಂದ ನಡುವ ಬಾಣಗಳ ಗಡಣದಬ್ಬರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಿಪುಬಲ ಕಡಿಖಂಡವಡೆದುದು (ಕಂಸವಿ. ೩-೭೭). ೪. ನೆಲೆಗೊಳ್ಳು; ಸ್ಥಿರವಾಗು; ಕೀಲಿಸು; ಅಲುಗದೆ ನಿಲ್ಲು; ಕೂಡು: ದಿಟ್ಟ ಮನವೆಂಬವು ತೊಟ್ಟನೆ ನಟ್ಟು ನಟ್ಟವೋಲ್ ಘಟಯಿಸೆ (ಆದಿಪು. ೩-೯೦); ಆತನ ವಿಷಮಶರಶಲಾಕೆಗಳಿಂ ಕೀಲಿತಮಾದಂತವಯವಂಗಳ್ ನಟ್ಟು ನಿಂದುವು (ಕಾದಂಸಂ. ೭೩೮); ಅಲಿ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಟ್ಟವು ನೋಡಯ್ಯ (ಶುಹಾದೇ. ಬ. ೩೮-೯೦); ತನ್ನಯ ಸುಭೋಗಸಮಾಶ್ರಯಭಂಗಶಂಕೆಯಿಂದುನ್ನತ ಚಿಂತೆ ನಟ್ಟು ನಿಲೆ (ಚಾಧಪು. ೩-೮); ಕುಮಂತ್ರಿಗಳ ವಚನವಶಿಗಾಧದಲಿ ನಟ್ಟುದು (ಕುಮಾವ್ಯಾಭೀ. ೦-೨೫). ನೆಟ್ಟು₁: ೧. ಸಿವಾರಗಾವುಣ್ಡರ ಮಗ ಪೊನ್ನಯ್ಯನ ದಣ್ಣಿಗೆ ನಟ್ಟುದ ಕಮ್ಬ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೧೦-೨೩; 1126?). 'ಕಿತ್ತು₁' ಪರಾ. ನೆಡು: ೧. ಆತನ ತಮ್ಮ ರಾಯನು ಅಳಿಯ ಮಾದೆಯ್ಯನುವಿಖಾ ಕಲ್ಲ ನೆಟ್ಟರ್ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೨೩೪-೧೨; ೯೯೯); ಹುಟ್ಟಿದ ವೀರ ನೆಟ್ಟ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತೇತರ ಇಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಒತ್ತಿದ ಲಿಂಗಮುದ್ರೆ ಇರಲಿಕೆ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡವ ದ್ರೋಹಿ ಎಂಬರು (ಕೊನ್ನಸಂ. ೨೭೩-೧೫); ಜಂಬೂದ್ವೀಪದ ನಡುವೆ ನಿತಂಬದ ಮಣಿಕಾಂತಿ ನಿಮಿರೆ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ದಿಶಾಸ್ತಂಬೇರಮಕ್ಕೆ ಬಿದಿ ನೆಟ್ಟೆಂಬಿನ [ಪಾಠಾಂ. ಬಿನುದಿನದೆಂಬಿನ]ಪೊಂಗಂಭಮೆನಿಸಿ ಮಂದರಮೆಸೆಗುಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧-೧೦೮); ಜಗದ ಜಾಣರು ಸೀಮೆಯಲಿ ಹಳವಿಗೆಯ ನೆಟ್ಟರು (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ಹರಿ. ೨೭೫); ೬೦ ವರಹದ ಭೂಮಿಯಂನು ಕಲ್ಲು ನೆಟ್ಟು ಫಲಿಸಿಕೊಟ್ಟುದರಿಂದ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೧೦೮-೨೦; 1566). ೨. ವರ್ಷದ ಯಾವ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೆಣಸಿನ ಗಿಡ ನೆಡಬಹುದು (ಅಡುಸಾ. ೧೨೮); ಒಂದು ದಿನ ಹಿತ್ತಿಲ ಕಡೆ ಒಂದು ತೆಂಗಿನ ಸಸಿಯನ್ನು ನೆಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗುದ್ದಲಿಯಿಂದ ಅಗೆಯುತ್ತಿದ್ದೆ (ಪ್ರತಾಪ. ೪೮). ೩. ನಗುತಲಿಱಿದುಕೊಂಡರೆ ಅಲಗು ನೆಡದಿಹುದೆ (ಬಸವ. ೬೬೧); ಅನ್ಯವಿಮಲಾಂಭೋಜಾತಪತ್ರಾಕ್ಷಿ ಮಾಬ್ಬುರು ಬಿಬ್ಬೋಕದಲಂಪಿನಿಂವು ಮನವಂ ತಾಂ ನೆಟ್ಟುದೋ(ಉದ್ಭಟ.೧೧-೨೪); ಇಂತಂಗಾಲ ನೆಟ್ಟು ಕಟ್ಟುಗಿಯಲಾ ನೋವಿನಿಂ ನಡೆಯುಡುಗುತಂದು ನೊಂದು . . . ಈ ಬಲ್ಪಿಸಿಯಂ ತೆಗೆದವೆನೆಂದೊಡೆ (ಉದ್ಭಟ. ೧೧-೦೦೩ ವ); ಬಿರಿಯೆ ಬಲುವಜ್ರಾಂಗಿ ಹಾಯ್ದುವು ಗಱಿಸಹಿತಲುಚ್ಚಳಿಸಿ ನೆಲದಲಿ ಸರಳು ನೆಟ್ಟವು ಕರ್ಣ ನೆನೆದನು ರುಧಿರಧಾರೆಯಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಕ. ೧೧-೨೯); ಇಟ್ಟಡೆ ಸೆಲ್ಲೆಹ ಕಂಗಲ ಜೋಡನು ತಟ್ಟುರ್ಚಿ ಮೆಯ್ಯನುಚ್ಚಳಿಸಿ ನೆ[ಪಾಠಾಂ. ನ]ಟ್ಟಹುದವನಿಯನೆನೆ ರಾಮನೀಡಿನ ಘಟ್ಟವಾಳಿಕೆಯನೇನೆಂಬೆ (ಕುರಾಸಾಂ.೧೩-೦೧೭). ೪. ಅಷ್ಟಭೋಗಂಗಳು ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮನಮುಟ್ಟ ನೆ[ಪಾಠಾಂ. ನ]ಟ್ಟರಲು ಅದೇ ಅರ್ಪಿತ ಅಂಗಲಿಂಗಾರ್ಪಿತವಾಗಿ (ಅರಪ. ೨೩-೬೨); ನೆಟ್ಟ ನೇಹದಲವಳು ನುಡಿಗೊಡ ಬಟ್ಟಳ್ಕೆ (ಕೊರಠಾ. ೨-೧-೩೭); ಪರರಾಯರ ನಿಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಭಯಾನಕ ರಸವು ನೆಡುವಂತೆ (ಸಾಗಂಧಿ. ೬-೧೭).

ನಟ್ಟ ಕಂಭ=ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಸ್ತಂಭ: ಮಹಾದ್ರುಮಂಗಳಂ ತರಿಸಿ ನಡಿಸಿ ನಟ್ಟ ಕಂಭಂಗಳ ಮೇಗೆ ಸಾರದಾರುಗಳನೆಡೆಗಿಱಿದಿರೆ ಪಾಸಿ ಪಸಂಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೩-೫೨ವ); ನಟ್ಟ ಕಂಭದ ಹಾಗೆ ದಿಟ್ಟವೀರನು ಇರಬೇಕು (ಗಾದೆ). ನಟ್ಟ ಕಲ್ಲು,ನಟ್ಟ ಕಲ್ಲು=(ಗಡಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು, ಶಾಸನವನ್ನು ಕೆತ್ತಲು ಅಥವಾ ಸ್ಮಾರಕಕ್ಕಾಗಲಿ) ನೆಟ್ಟಿರುವ ಕಲ್ಲು; ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲು: ಪ್ರಥಮಂ ದುಗ್ಗನ್ಕೆಱೆ ಮೂಡ್ಯಕಡೆ ಗೋಡೆವ ಸಂಗ ಪೋಯರಾ ಕೆಱೆಯಿನ್ತೆಂಕ್ಯ ನಟ್ಟ ಕಲ್ಲೆ ಪೆರ್ಗ್ಗಟನಿಯನ್ ಬಡಗ್ಯೆ ನಟ್ಟ ಕಲ್ಲೆ (ಎಕ. X (8), ಚಿಕ್ಕಬ. ೭೭-೦೭; ೮೬೦); ಸರ್ವರಱಿಯಲು ನಟ್ಟಕಲ್ಲೆ ನಿಸದಿಳೆಯೊಳಗೆ ಸುಳಿವ ಶಾಸನವೆನಿಸಿ ಮೆಳ್ಕನೀ ಸತ್ಕೃತಿಯನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೦-೫); ಸಿಂಹಪೋತನ ಮಗಳು . . . ಮಹಾದೇವಿಯ ಆಳು ಬಸವುನ್ ಎಂಬುವನು ನೆಟ್ಟ ಕಲ್ಲಿಗೆ ಕೆಲವು ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ (ನೊಳಂಬ. ೨೭). ನಟ್ಟಕ್ಷಿ, ನಟ್ಟಕ್ಷಿ = ಚಲಿಸದೆ ಇರುವ ಕಣ್ಣು; ಒಂದೇ ಕಡೆಗೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ದೃಷ್ಟಿಯಿಟ್ಟ ಕಣ್ಣು; ಅಚಲವಾದ ನೋಟ: ಆತನಿಗೆ ನಟ್ಟಕ್ಷಿಯಾಗಿ (ಚಿಟ್ಟಅ. ೦೩೯-೦೨); ಚೆಲುವ ಕೃಷ್ಣನ ಮೂರ್ತಿಯನು ಭೂವಳಯದಂಗನೆಯರು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಬಲಿದು ನಟ್ಟಕ್ಷಿಗಳ ತೆಗೆಯದೆ ಯೋಗಿಗಳವೋಲು ಸಲೆ ಸುಖಾಬ್ಧಿಯಲಾಳುವರು (ನಿಧಾಗ. ೦೧-೩೭-೩). ನಟ್ಟಗಣ್ಣು, ನಟ್ಟಗಣ್ಣು = ನಟ್ಟಕ್ಷಿ: ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಜರುಗುವ ವಿಶೇಷಪೂಜೆಗಳನ್ನು ಶಾಂತಲಾದೇವಿ ನಿಂತೇ ನಟ್ಟಗಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿದಳು (ಸವತಿ. ೨೦೮); ನೆಟ್ಟಗಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಬೇಡ (ರೂಢಿ). ನಟ್ಟಚ್ಚ = ನಟ್ಟಕ್ಷಿ: ನಟ್ಟಚ್ಚಿಯಿಂದ ನಿರ್ವ್ಯಾಣಮಿಕ್ಷಿಸುತ್ತುಂ (ಸಂಸಹ. ೨೨-೨). ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟ, ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟ = ನಟ್ಟಕ್ಷಿ: ತಾಂ ಪಿಂಗದೆ ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಯನವಂ ಕಿಟಲೆಂದನುಗೆಯ್ದು ತೂಗಿದಂ (ಆದಿಪು. ೧೨-೧೩); ಬಗೆ ಬೆಚ್ಚು ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಯನುಗಿಯಲ್ಕಂ ಬಗೆಯ ತಾಱದೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೫); ಕಿವಿಯಂ ಕತ್ತರಿಸಿ ಶರೀರವಂ ಸಂಕೋಚಿಸಿ ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟ[ಪಾಠಾಂ. ದಿಟ]ಗಳ್ಪರಸು ನಿನ್ನನೆ ನೋಡುತ್ತುಮಿರ್ಕುಂ (ಹಂಡಕಂ. ೧೭೭-೦೨); ಮಿಡುಕದೆ ಮೆಯ್ಯಿಕ್ಕದೆ ವನಿತಾರತ್ನಮಂ ವಜ್ರಲೇಪದೊಳ್ಪತ್ತಿದಂತೆ ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಯಂ ತೆಗೆಯಲಾಱದೆ ನೋಡಿ ನೋಡಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೦೩೮ ಅಡಿಟಪ್ಪ); ಕದಪಿನಲಿ ನೆಲಸಿದ ಕೈ ನೆಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಯ ಕಾಮಾಕರಲಸದೀಕ್ಷಿಸಿದರಂದವಳ (ಕಂಸವಿ. ೯-೯೪). ನಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿ=ನಟ್ಟಕ್ಷಿ: ನೋಡಬಾರ್ದನಂ ನಟ್ಟದೃಷ್ಟಿಯೊಳೊಗುವ ಜಲದಲಿ ರೋಮಪುಳಕದಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾಅ. ೬-೬೮). ನಟ್ಟ ಬಡಪ = ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸುರಿಯುವ ಮಳೆ; ಜಡಿಮಳೆ: ತುಂತುರ್ ತುಷಾರವಿಡುಕಂಬನಿ ತಂದಲ್ವೋನೆ ನಟ್ಟ ಬಡಪಮನಲ್ ಸುರಿದುವು ಬಿಡದೆ ಮುಗಿಲ್ಗಳಿರುಳುಂ ಪಗಲುಂ (ಜಗವಿ. ೪-೩೨). ನಟ್ಟವನಿ, ನಟ್ಟವನಿ = ನಟ್ಟಬಡಪ: ಅಡಸರಿ ಬಲ್ಸರಿಯಱವಳೆಯಿಡುಕಬನಟ್ಟವನಿ ತುಷಾರಂ . . . ತುಂತುರ್ ಬಿಡದಡಿಯಡಗೊಡದೆ ಕಱದುವಿರುಳುಂ ಪಗಲುಂ(ತ್ರಿಷುವಿ. ೮-೩೯); ಲೋಪವಿಲ್ಲದುಚಿತಾಕ್ಷರಾಗಮಕ್ಕೆ—ನಟ್ಟವಾನ್, ನಟ್ಟವನೆ, ನಟ್ಟಗೆಱಂಬು, ನಟ್ಟವನಿ. ಇಲ್ಲಿ ಎಕಾರಮುಚಿತವರ್ಣಾಗಮಂ (ಶಮದ. ೦೭೭ ಪ್ರಯೋ). ನಟ್ಟಾಲಿ, ನಟ್ಟಾಲಿ = ನೋಟ ಬದಲಾಯಿಸದ ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆ; ನೇರವಾಗಿ ನೋಡುವ ಕಣ್ಣು; ನಿಡುನೋಟದ ದೃಷ್ಟಿ: ಪದೆದಾಂ ನೋಡಿದೆನಾತನಿರ್ದ ದೆಸೆಯಂ ನಟ್ಟಾಲಿ ಬೀಳ್ವನ್ನೆಗಂ

(ಕಾದಂಘೂ. ೭೮೯) ; ಬಹುಕದನಮನೊರ್ಡರ್ಲೆಂದು ನಟ್ಟಾಲಿಗೊಂಡು ಮುಟ್ಟಿವರ್ಪನಂ ಕಂಡು (ಜಗವಿ. ೯-೩೯ ವ) ; ನೋಡಿದಳಬ್ಜಾನನೆ ನಿನ್ನ ಚಿತ್ರಪಟಮಂ ನಟ್ಟಾಲಿ ಬೀಳ್ವನ್ನೆಗಂ (ರಠಕು. ೧೨-೩೨) ; ಮಲೆಯಂ ಸಾರ್ದೋಡಿ ಬಾಲಂ ತೊನೆಯೆ ಕುಸಿದ ಗೋಣೆತ್ತಿ ನಟ್ಟಾಲಿಯಿಂ ಹವ್ವಳಿ ಸುತ್ತಂ ನೋಡಿ (ಕ್ರಿಪುವಿ. ೨೭-೭೦) ; ಬಟ್ಟಲೊಳ್ ಎಡಿದ ಮಧುರಸವನಾ ವೇಕ್ಷೆಯಿಂ ನಟ್ಟಾಲಿಯಿಂದೀಕ್ಷಿಸಲ್ (ಚಂಪು. ೧೦-೭೨) ; ಕಟ್ಟಿದಿರೊಳೊಂದು ಚಟಕೆ ನೀಡದೊಳ್ದುಂ ಕಿಱುವಱುಯಂ ತುಟುಂಕಿತ್ತು . . . ಲಲ್ಲೆ ಗೆಯ್ಯುದಂ ನಟ್ಟಾಲಿಯೊಳಭೀಕ್ಷಿಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಬಯಕೆಯಂ ಜಾನಕಿ ಸಖಿ ಗಿಂತೆಂದಳ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೮-೩) ; ನೆತ್ತಿ ಮುಸುಕಿನ ಕೈಯ ಗಲ್ಲದ ಕುತ್ತದಲೆ ನೆಟ್ಟಾಲಿಗಳ ಚಲಚಿತ್ತರಿದ್ದುದು ಸಕಲ ನಾಯಕವಾಡಿ ದುಗುಡದಲಿ (ಕುಮಾರರಾ. ೪-೪). ನಟ್ಟು ನಿಲ್ = ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲು: ಅಚಲವಾಗಿ ನಿಲ್ಲು : ಆವೆಡೆಯೊಳು ವಿಕ್ರಮಂ ಕ್ರಮಮೆನಿಸಿದುದಱಿಂ ಪರಾಕ್ರಮಧವಳ ನುಂ ಎಂತಪ್ಪ ಸಂಗ್ರಾಮದೊಳಂ ಪೋಗದೆ ನಟ್ಟು ನಿಲ್ವುದಱಿಂ ಸಮರೈಕ ಘೋರುವುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೪-೩೭ವ). ನಡೆ ದಿಟ್ಟಿಸು = ನೆಟ್ಟನೋಟದಿಂದ ನೋಡು; ದುರುಗುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನೋಡು : ಪರಸ್ಪರರನ್ನು ನುಂಗಿ ಕೊಳ್ಳಲೆಂಬಂತೆ ಕೆಂಡಗಣ್ಣಿಂದಿವರಂ ನಡೆ ದಿಟ್ಟಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಇವಂಗುಳ್ಳ ಪೂರ್ವಪರಿಚಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಾಡಿ ಕುಡುತ್ತಿದೆ (ಮಂತ್ರಕ. ೨೨-೬). ನೆಟ್ಟಗಣ್ಣು ಬೀಳು = ಗುಂಡ್ರೆ ಅಲುಗಾಡದಿರು ; ಸಾವು ಸವಿಾಪಿಸು.

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ನಟು ; ಮಲ. ನಡು ; ಕೊಡ. ನಡಿ]

ನಡು₃ (ನಾ). ೧. ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ಕೇಂದ್ರ : "ನಡು–ಸಂಸ್ಥಾನೇ, ಮಧ್ಯೇ ಚ" (ಶಮದಾ) ; "ಮಧ್ಯಮಾಯಮೆನೆ ಮಧ್ಯಮೆನೆ ನಡುವಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೫-೩೮) ; ಪೂವಿನ ಓವ್ವರಗೆ[ಯ] ನಾಲ್ಕುದೆಸೆಯ ಪೊಲೆಮೇರೆಯಂ ನ[ಡು] ಸರಿಯಾಗಿ ನಡದು[ಂ]ಕೊಟ್ಟರ್ (ಸೌಇಇ. XI-i, ೯-೨೪ ; 862); ಕಡೆವಿಡಿದು ಬಳಸಿ ನೀರಿರೆ ನಡು ಬತ್ತಿದ ಕೆಱೆಯನಿಂತು ಕಂಡುದಱಿಂದಂ ನಡು ನಾಡೊಳೞಿಂ ನೆಲಸದೆ ಕಡೆಯೊಳ್ ನೆರೆಗೊಳ್ಳುಗಂ (ಆದಿಪು. ೧೫-೪೦) ; ಎತ್ತಿತ್ತಂ ನೋಟ್ಟಡೆಂತುಂ ಕಡೆ ನಡು ಮೊದಲೆಂದೀ ವಿಭೇದಂಗಳು ತೋಱು ತ್ತಿಲ್ಲಂತೆಂದೆನಿಪ್ಪಾಗಸದೊಳ್ (ಜಾಥಪು. ೧-೬೦) ; ಕರಗುಸದ ನಡು ಬಡ ವಾದರೆಯು ಕೊಱಿದಿಕ್ಕದೇ ತರುವ (ಸಂಥಪ. ೨೦-೨೯) ; ತುದಿ ಮೊದಲು ನಡುವೆಂಬ ಲಯುದಭ್ಯುದಯವೆಂಬ ವಿಕಾರಗಳು ಸೋಂಕದ ಸನಾತನಗಯ್ಯು ಲೀಲೆ ಮನುಷ್ಯರೂಪಿನಲಿ (ತೊರರಾ. ೦-೮-೬೨). ೨. ಶರೀರದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗ : ಸೊಂಟ ; ಟೊಂಕ : "ಅವಲಗ್ನಂ, (ವಿ)ಲಗ್ನಂ, ಮಧ್ಯಂ, ಮಧ್ಯಮಂ – ಈ ೪ ನಡು" (ಹಲಾಯು. ೬೫-೩೭೩) ; ಬಡಿ ಕೊರ್ ಕಟ್ಟಿಱ ಪುಱಿ ಕಡಿ ನಡುವಂ ಕೊಱ . . . ನುಂಗೆಂದು ಮುಸುಱಿ ನಾರಕರಾಗಳ್ (ಮಜ್ಞಾ. ೧೫೭-೧೦) ; ಆಕೆಯ ನಡುವಿನ ಬಡತನಮಂ ವಗೆವರ ಸಿರಿಯು ವೊಡನೊಡನೆ ಕೆಟ್ಟುವು (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೪೧ ವ) ; ನಡುವುಡಿವನ್ನಮೇಱಿ ಬರಿಯಲ್ಬುಡಿವನ್ನಗಮೊತ್ತಿ . . . ಉರಮನಿರ್ಬಗಿಯಾಗಿರೆ ಪೋಟ್ಟು (ಗದಾಯು. ೫-೪) ; ತಡೆಯದೆ ಮಗಳೆಂದಳಿಯನ ನಡುವಂ ತಟ್ಟೈಸಿಕೊಂಡು ಹಿತ್ತಲ ದೆಸೆಯೊಳ್ ಬಿಡದೋಡುವಾಕೆ ಕಾಣದೆ ಕೆಡೆದಳ್ಹಲ್ಲಣದಿನಾಗಳೆಂಜಲ ಕುಱಿಯೊಳ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೪೪) ; ಸಿಂಗದ ನಡು ಮುಱಿಯಲಾ ಸಿಂಗ ವೇನು ಬಾತೆ (ಬಸವ. ೬೩೪) ; ಸಡಿಲೆ ಮುಡಿ ಬಳ್ಕೆ ನಡು ದಡದಡಿಸುತ್ತಿರೆ ತೊಡೆಗಳುಣ್ಕೆ ನೂಪುರನಿನದಂ (ಕುಸುಮಾ. ೮-೯) ; ಕಾಲು ಖಂಡಿಸಿ ಬೀಳೆ ಕರುಳಿನ ಮಾಲೆಯೊಳು ತೊಡಕಿದುವು ಹಣದದ ಬಾಳೆದುದದೊಳುಡಿಯೆ ತೊಡೆ ನಡು ಮುಱಿಯೆ ಕಟಿ ಕೆದಱಿ (ಕುಮಾಭಿ. ೪-೩೦) ; ಬೈಗಿನ ಕೆಂಬಿಸಿಲ ಬೆಳಗಿಂಗೆ ದೊರೆವರ್ಪ ಪೀತಾಂಬರದುಡೆ ನಡುವಿನೊಳ್ . ವಿರಾಜಿಸೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬೯-೨೦).

ನಡುಕಲ = ಮಧ್ಯದ ; ನಡುವೆಯ : ನಡುಕಲ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ಕೈಕೆಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಭರತ ಹುಟ್ಟಿದನು (ನೀತಿಚಂ. I, ೧೩); ನಾನು ಇನ್ನೂ ಮಗು ವಾಗಿದ್ದಾಗ, ನನ್ನ ನಡುಕಲ ಅಣ್ಣ ಸಿವಿಲಿಯನ್ ಆಗಿ ನಮ್ಮ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದಿದ್ದನು (ನಿಬಂಧ. II, ೩೪) ; ಹಿರಿಯವನು ಓಬಟ್ಟು, ನಡು ಕಲವನು ಆರು, ಕಿರಿಯವನು ಎರಡು ಆನೆಗಳನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಂಡರು (ಕಸಾಕ. ೧-೧೨೯). ನಡುವಣ = ಮಧ್ಯಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ; ಮಧ್ಯ ದಲ್ಲಿರುವ : "ಮಧ್ಯಮಂ, ಮಧ್ಯಮಾಯಂ, ಮಧ್ಯಂದಿನಂ – ಈ ೩ ನಡು ವಣದು" (ಹಲಾಯು. ೧೨೭-೯೦) ; ಸದಭಸ್ತುತಮಪ್ಪೋಕುಂದದ ನಡುವಣ ನಾಡೆ ನಾಡೆ ಕನ್ನಡದ ತಿ ುಳ್ (ಕವಿರಾ. ೧-೩೭) ; ಕೌರವರ್ ಕಡಲ ನಡುವಣ ಪರ್ವತದಂತಳ್ಕಾಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೧೫ ವ) ; ಎರಡುಂ ಕೆಲದೊಳು ಮಿ ರ್ ರು ಮ ರ ಸಿ ಯ ರಿ ರೆ ಸೊಗಯಿಸಿರ್ದನವನಿಪನೆರಡುಂ ಕರಿಣಿಗಳ ನಡು ವ ಣ ದೆ ಯೊ ಳ್ ಕರೀಂದ್ರನೊಪ್ಪುವವೊಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೭೫); ಪೊಸವಂದರ ನಡುವಣ ಪೂವಿನಸಟ ಪಾಸಿನೊಳಿರ್ದಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೨೨೩) ; ಕಡೆಯ ದಳಂಗಳೆ ವಜ್ರಂ ನಡುವಣ ಕರ್ಣಿಕೆಯೆ ಕೇವಣಂ (ಗದಾಯು. ೬-೪೩) ; ನಕ್ಷತ್ರಗಣಂಗಳ ನಡುವಣ ಚಂದ್ರಬಿಂಬದಂತಿರ್ದ ನಂಬಿಯಣ್ಣನಂ ಕಂಡು (ನಂಬಿರ. ೨-೪೪) ; ದಿಗ್ವಾಚಿಯು ಅಣ್ಗೆ . . . ನಡುವಣಂ, ಕಡೆಯಣಂ . . . 'ನಡು' ಎಂಬುದು ಶರೀರಮಧ್ಯಮಂ ಕುಱಿತು ದಿಗ್ವಾಚಕಮಲ್ತು, ಮಧ್ಯಮಂ ಕುಱಿತು ದಿಗ್ವಾಚಕಂ (ಶಮದ. ೧೧೦ ಪ್ರಯೋ) ; ಸುಳಿಯ ಬಹುದಂಬುಧಿಯ ನಡುವಣ ಸುಳಿಯೊಳಗೆ . . . ಕಾಣನು ಗೆಲುವ ಹದನನು ಮಗನೆ ಪದ್ಮವ್ಯೂಹದೊಡ್ಡಣೆಯ (ಕುಮಾರರಾ. ೪-೩೭). ನಡುವಣಂ = ನಡುವೆ ಇರುವವನು; ಮಧ್ಯದವನು : ಪುದಿದಿ ಶ್ವೇತಾತಪತ್ರೋತ್ಕರದ ನಡುವಣಂ ವಜ್ರದಂತಂ ಸಮಂತೆತ್ತಿದ ಪಿಂಛಚ್ಛತ್ರಷಂಡಂಗಳ ನಡುವೆಸೆವಂ ವಜ್ರಬಾಹುಕ್ಷಿತೀಶಂ (ಆದಿಪು. ೪-೨೫) ; ಮೇಗಣಂ, ಕೆಳಗಣಂ, ನಡುವಣಂ (ಶಮದ. ೧೧೧ ಪ್ರಯೋ). ನಡುವಣಕ್ಕರ = [ಛಂದ] ಅಂಶಗಣದ ಒಂದು ಪದ್ಯಜಾತಿಯ ಹೆಸರು ; ಐದು ಬಗೆಯ ಅಕ್ಕರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು,– ನಡುವಿನದು : ಜಳಜಸಂಭವಗಣಮಕ್ಕೆ ಮೊದಲೊಳೆ . . . ಕಾಮಬಾಣಾ ವಳಿಯ ಪಾಂಗೆಯ್ದೆ ಗಣಮಕ್ಕೆ ನಡುವಣಕ್ಕರಕೆ ಸಖೀ (ಛಂದೋಂಬು. ೫-೨೪೪) ; ನಾಗವರ್ಮನು ೫ ಅಕ್ಕರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು:– ಪಿರಿಯಕ್ಕರ, ದೊರೆಯಕ್ಕರ, ನಡುವಣಕ್ಕರ, ಎಡೆಯಕ್ಕರ, ಕಿರಿಯಕ್ಕರ (ಕೈಪಿಡಿ. ೧೨೫) ; ನಡಂವಣಕ್ಕರದ ಗಣಯೋಜನೆ . . . ಮೊದಲು ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮ, ನಡುವೆ ಮೂರು ವಿಷ್ಣು, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ರುದ್ರಗಣ (ಛಂದೋವಿ. ೧೩೯). ನಡುವಲ, ನಡುವಳ=ಮಧ್ಯದ ; ನಡಂಕಲ : ನಡುವಲವನು ಮಾರಯ್ಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ (ದಾನಚಂ. ೯೩) ; ಹಿರಿಯ ಮಗನ ಕಾಲ ಮುಱಿದು ನಡುವಳ ಮಗನ ಕಣ್ಣು ಮುಱಿದು ಕಿಱಿಯ ಮಗನ ಬಾಯ ಮುಚ್ಚಿ (ಅಱಿಮಾ. ೧೪೭-೫೫೯).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ನಟು; ಮಲ. ಕೊಡ. ತುಳು. ನಡು; ತೆಲು. ನಡು, ನಡಿ; ಕೊಲಾ. ನಡುಮ್; ನಾಯ್ಕಿ. ನಜುಮ್; ಪರ್ಜಿ. ನಜುಬ್]

△ ನಡುಂಗು 'ನಡುಗು₁' ನೋ.

ನಡುಕ (ನಾ). ೧. (ಚಳಿ, ಭಯ, ಜ್ವರ ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ) ಕಂಪಿಸುವಿಕೆ ; ಅದಿರುವಿಕೆ ; ನಡುಗುವಿಕೆ ; ಕಂಪನ : "ವೇಪಥುಃ, ಕಂಪಃ – ಈ ೨ ನಡುಕಂ" (ಹಲಾಯು. ೯೮-೪೪೩) ; "ವೇಪಥು ಕಂಪಮೆನೆ ನಡುಕಮಪ್ಪುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೩-೨) ; ಆಗಳಾದಿತ್ಯನಾಕೆಯ ಮನದ ಶಂಕೆಯುಮಂ ನಡುಗುವ ಮೆಯ್ಯ ನಡುಕಮುಮಂ ಕಿಡೆ ನುಡಿದಿಂತೆಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೧-೯೨ ವ) ; ಶೀತಂ ನಡುಕಂ ಬೆಮರುದ್ಭೂತಂ ತಲೆಬೇನೆ . . . ವಾತಜ್ವರಚೇಷ್ಟೆ ನೋಯೆ ಕಿವಿದೋಳುಗೆಗಳ್ (ಕಲ್ಯಾಕಾ. ೩-೭); ಕಾರೊಳ್ ನಡುಕಂ ಮೆಯ್ವೆರ್ಚೆ ಗುಂಟಲ್ ಕುಸಿದು ಕಿವಿಯೆಬಲ್ಪಂದು ನಿಂದಿರ್ದುದೋ ರೊಂದೆಡೆಯೊಳ್ ತಾಱಲ್ಗಳೆತ್ತಂಬಿಡಿದು ಮೃಗಮ್ಯಗೀವ್ಯಂದಮೋರಂದ

ದಿಂದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೪೬) ; ಭಾವದೊಳ್ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯಮುಂಟು–ಉಡುಕಂ, ನಡುಕಂ – ಎಂಬಂತೆ (ಶಮದ. ೨೦೨ ಪ್ರಯೋ) ; ಶಿರದ ಗಂಗೆಯ ತೂಱ್ ತುಹಿನಾಕರನನಂಬರಕಿಟ್ಟು ಹಣೆಗಣ್ಣುರಿಯನೆಬ್ಬಿಸಿ ತನುವನೊಡ್ಡಿದನಭವ ನಡುಕದಲಿ (ಶಿವರಾ. ೩-೨-೩) ; ನಡುಕಂ ಕೈಮಿಗೆ ದಂತಚ್ಛದಮೊಡೆ ದುಹುಹುಧ್ವಾನಮುಂ ಪೊಣ್ಮೆ . . . ಪಾಂಥತೆರ್ಱಡೆ ತೋಳ್ಗಳ್ಕೂಡೆ ಜಾನು ಪ್ರಹಿತಶಿರರದೇನಿರ್ದರೋ ಶೀತಭೀತರ್ (ರಾಜಶೇ. ೯-೨೨). ೨. ಅಂಜಿಕೆ ; ಭಯ ತಲ್ಲಣ ; ಭೀತಿ : ಮೆಲ್ಲಿರ್ದಯ ನಡುಕವುಂ ಮಾಣ ಸಲ್ಸಂಭ್ರಮಿಸುವಂತಿರಾ ಕಾಪಿಪವಯವಂಗಳುಂ (ವರ್ಧಪು. ೩-೧೨ ವ) ; ತುರಗಾಕಾರದ ಶೈಳಮನಿರದಡರ್ದೇಱಿದೊಡ ಬೆಟ್ಟ ನಡುಕದಿನಾಗಳ್ ತುರಗಾಶ್ರಮನುಚ್ಚೈಶ್ರವತುರಗೋಪಮನಿತ್ತು [ತ್ರ] ದೊಂದು ತುರಗಮ ನಿತ್ತಂ (ಬಂಹರಿ. ೮-೩೮) ; ಸೌಂದರನುಂ ತುಂಬುರನುಂ ಬೆಗಡುಗೊಂಡು ಬೆಬ್ಬಳೆವೋಗಿ ನಡುಕದ ಮಳೆ ಕಱಿದು . . . ಕೌತುಕರಸದೊಳವಗಾಹವಿರ್ದು (ಸಂಪಿರ. ೧೮-೪೩) ; ಶ್ರೀಮಂತರ ಮನೆ ಅಂದರೇನೇ ನನಗೆ ನಡುಕ ಬರುತ್ತದೆ (ಪತಿ. ೪) ; ಈ ಮಾಧರಿಯ ಬೈಗುಳಗಳನ್ನು ಎಂದೂ ಕೇಳದ ಜ್ಞಾನಾಂಬೆಗೆ ನಡುಕವುಂಟಾಗಿ ಜ್ವರವೂ ಬಂದು ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಧಕ್ಕೆ ಬರುವಂತಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿತು (ಪ್ರಪಾಪ. ೪೧). ೩. (ಆಲಂ) ಚಂಚಲವಾದುದು ; ಸ್ಥಿರವಲ್ಲದುದು : ಪೊಲಸಿನಂತಶುಚಿಯುಪ್ಪ ವಾತದಂತೆ ನಡುಕವುಪ್ಪ . . . ಕೊಡದ ನೀರಂತೆ ಪೆರ್ಚಿಸಲರಿದಪ್ಪ ಸಂಸಾರಮುಂ ನಂಬಿ ದರ್ಶನಮುಮಂ ವ್ರತಮುಮಂ ಕೆಡಿಸು ವುದೆಗ್ಗಿಕೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೮೬). ೨, ೩ : ನಡುಕಮುಮಾಱಿಡಿಯುಂ ಚೂತ ಮಂಜರಿಯೊಳ್ (ಎಪ. XIII, ೩೩೨-೪೩ ; ೯೭೯).

[< ನಡುಗು$_1$./ತಮಿ. ನಟುಕ್ಕ]

ನಡುಕಂಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ಕಂಪನ ನಿಲ್ಲು ; ನಡಂಗುವಿಕೆ ಇಲ್ಲದಾಗು : ಪದುಳಿಸ ದುಂಗವೆಬ್ಬಱದ ಕಣ್ಮಲರ್ . . . ನಡುಕಂಗಿಡದೂರು ಗುಂದೆಯೇಱದ ಕರಘಾತಮೊಪ್ಪೆ ಸುಸಿಲಿಂ ತಣಿದೊಯ್ಯನೆ ಜಾರೆ ಜಾಱಿದಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೩-೦೫). [ನಡುಕ + ಕಿಡು (< ಕೆಡು$_1$)]

ನಡುಕಂಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕಂಪಿಸು ; ನಡಂಗು. ೨. ಭಯವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಹೆದರು : "ಸಿಡಿದನೆಂದುಂ. ನಡುಕಂಗೊಂಡನೆಂದುಂ . . . ಕೆಮರ್ತನೆಂದುಂ–ಈ ರ ಭಯಂಗೊಂಡಮು" (ಶಶಸಾ. ೫೬-೨೨೫) ; ಇಂದ್ರಂ ವಹ್ನಿ ಧರ್ಮಂ ನಿರುತಿ ಜಲಧಿಪಂ ವಾಯು ವಿತ್ತೇಶನೀಶಂ ನಡುಕಂಗೊಳ್ವಂ ಸುರುಳ್ವಂ ಸುಗಿವಪಗಿವನುಳ್ಳಳ್ಕುವಂ ಬಳ್ಕುವಂ ವಾವದರ್ದಂತಿರ್ಪಂ ಬೆಮರ್ವಂ ಜಯವೊಡೆದ ರವಕ್ಕದ್ಭುತಂ ಕಂಸಚಾಪಂ (ಜಗವಿ. ೬-೩೦).

[ನಡುಕ + ಕೊಳ್$_1$]

ನಡುಕಂಬೆರು, ನಡುಕವೆರು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡುಕವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಕಂಪಿಸು ; ನಡಂಗು. ೨. ಭೀತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ; ಹೆದರು ; ಭಯಗೊಳ್ಳು : ನಡುಕಂಬೆತ್ತಿರ್ಪಳ್ ಸೋಂಕುವೆಯುಡಿಗಡಿಗಂ (ಶಾಕುಂತ. ೦೦-೨೪). **ನಡುಕವೆರು** : ೧. ನಡುಕವೆತ್ತಿದ ಅವಳ ಕೈಬೆರಳುಗಳು . . . ಬಳೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯಲೊಲ್ಲದೆ ಹೋದುವು (ಧಾರವೀ. ೩).

[ನಡುಕ + ಪೆರು$_1$ (< ಪೆಱು$_1$)]

ನಡುಕಟ್ಟು$_1$ 'ನಡುಗಟ್ಟು$_1$' ನೋ.

ನಡುಕಟ್ಟು$_2$ 'ನಡುಗಟ್ಟು$_2$' ನೋ.

ನಡುಕಡಲು 'ನಡಂಗಡಲ್' ನೋ.

ನಡುಕವೆರು 'ನಡುಕಂಬೆರು' ನೋ.

ನಡುಕಾನನ (ನಾ). ಅರಣ್ಯದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ನಟ್ಟಡವಿ : ನಡದರು ಪುಣ್ಯದ ನಿಜವುತ್ತಳೆಯಂತೆ . . ನಡುಕಾನನವ ಹೊಕ್ಕರು ಉಗ್ರದಡವಿಯ ಮೃಡ ಬಲ್ಲನವರ ದುಃಖಗಳ (ಹರಿಶಾಂ. ೩-೩೮). [ನಡು$_2$ + ಕಾನನ]

ನಡುಕೇರಿ 'ನಡುಗೇರಿ' ನೋ.

ನಡುಕೋಣೆ (ನಾ). ಮನೆಯ ನಡುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೋಣೆ : ನಡುಮನೆ : ನರ್ಸಿಗೆ ಹೊರಗಿನಿಂದ ಉತ್ತರ ಬಾರದಿರಲು, ಅವಳಾಗಿಯೇ ನಡುಕೋಣೆಗೆ ಬಂದು ನೋಡಿದಳು (ಒಡ್ಡಿಉ. ೪೯). [ನಡು$_2$ + ಕೋಣೆ$_2$ (< ಕೋಣ್)]

ನಡುಕೋಲ್ 'ನಡುಗೋಲ್' ನೋ.

ನಡುಗಂತಿ (ನಾ). ಎಳಗಂದಿಯಾಗಿರುವ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ದಾಟಿದ ಹಸು ; ಕರುವಿನ ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಹಸು : ನಡುಗಂತಿಯಾದ ಹಸಕಿಗೆಯ ಹಸುವಿನ ಮೊಸರು ಕಡೆದ ಹೊಸ ಬೆಣ್ಣೆಯಂ ಸೋದಿಸಿಯೊಲೆಯೊಳೆತ್ತಿ. . . ತುಪ್ಪಮಂ ಹಸಮಾಳ್ಪುದು (ಸೂಪಶಾ. ೨-೧೬). 'ಎಳೆಗಂತಿ' ಪರಾ.

[ನಡು$_2$ + ಕಂತಿ$_1$ (< ಕಂದಿ$_1$)]

ನಡುಗಂಬ 'ನಡುಗಂಭ' ನೋ.

ನಡುಗಂಭ, ನಡುಗಂಬ (ನಾ). ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಭ,–ಸ್ತಂಭ : ಅವಳ ವಿಪರೀತವೇಷಂ ತನಗೆ ರೋಷಮಾನೀಯೆ ಸಾಯೆ ಸದೆಬಡಿದು ಮನೆಯ ನಡುಗಂಭದೊಳಡಸಿ ಕಟ್ಟಿ ಕಳ್ಪಸೊರ್ಕಿನೊಳಮವಳ ಪೊರ್ಕುಳ ಯೊಳಂ ಬಟಲ್ದು ನಿದ್ರಿತನಪ್ಪುದುಂ (ಪಂಚತಂ. ೬೪-೨೧). **ನಡುಗಂಬ** : ಸುತ್ತುಮೆಟ್ಟಿಲು ಹಂತದ ನಡುಗಂಬ (Newel. ಇಂಕನಿ).

[ನಡು$_2$ + ಕಂಭ]

ನಡುಗಟ್ಟು$_1$, ನಡುಕಟ್ಟು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಬಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದು ವನ್ನು ಸುತ್ತು,–ಕಟ್ಟು : ಎಲೆ ಮರುಳೆ, ನಡುಗಟ್ಟಿ ವೀರಮುಂಡಿಯನಿಕ್ಕಿ ಬಲಗೆಯ್ಯನೆಳೆದು ಕಿವಿಗಾನಿಸುವೆ ಸರಳಂ ! (ಗೀಎಂ. ೨೮-೦೬). ೨. (ಆಲಂ) ಟೊಂಕಕಟ್ಟು ; ಸಿದ್ಧವಾಗು ; ಸಜ್ಜಾಗು : ರಣದಲ್ಲಿ ನಡುಗಟ್ಟಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟ ದೊಡಲೊಡ್ಡಿ ಯತ್ನದಲಿ ಬಲುಬಳಲಿ (ವಿಸೀಗೀ. ೫೩-೦೬). **ನಡುಕಟ್ಟು** : ೨. ಹೆಜ್ಜೆಹೆಜ್ಜೆಗೆ ನಿಧಿಯ ಕೊಪ್ಪರಿಗೆ ಕಾದಿಹುದು ... ಎಡವಿಬೀಳುವ ದೊಂದೆ, ಹಿಡಿದು ಅಗೆದವರಿಲ್ಲ ನಡುಕಟ್ಟಿ ನಿಂತವರ ಪಡೆಯಬಹುದು (ನೆಲಮು. ೨೦-೨೦).

ನಡುಗಟ್ಟಿ ನಿಲ್ಲು, ನಡುಕಟ್ಟಿ ನಿಲ್ಲು = ಟೊಂಕ ಕಟ್ಟಿ ನಿಲ್ಲು ; ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ನಿಲ್ಲು ; ಸಜ್ಜಾಗು : ನಾವೀಗ ನಡುಗಟ್ಟಿ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾದುದು ನಮ್ಮ ಧರ್ಮ (ಸವತಿ. ೬೩) ; ಅವುಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನಂಜರಾಜಯ್ಯನ ನಚ್ಚಿನ ಜ್ಯೋತಿಷಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ನಡುಕಟ್ಟಿ ನಿಂತಿದ್ದ (ಚಿದೇವ. ೦೩೨).

[ನಡು$_2$ + ಕಟ್ಟು$_1$]

ನಡುಗಟ್ಟು$_2$, ನಡುಕಟ್ಟು$_2$ (ನಾ). ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವ ಬಟ್ಟೆ ಮುಂತಾದ ಪಟ್ಟಿ ; ಸೊಂಟಪಟ್ಟಿ : ತೊಟ್ಟಸೆಮಾ ಕರಿಯ. ನಡುಗ [ಪಾಠಾಂ. ಕ]ಟ್ಟನಂಗಿಗೆವೆರಸಿದ ತಲ್ಲೇಖವಾಹನುನ್ನತದೇಹಂ (ವರ್ಧಪು. ೩-೧೩). **ನಡುಕಟ್ಟು$_2$** : ಬೆಳ್ಳಿಯ ನಡುಕಟ್ಟು–ನೀಲಿಯ ಮೇಲಂಗಿ (ಆಹುರ್ತಿ. ೦) : ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ತನ್ನ ನಡುಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಆವಾಗಲೂ ಒಂದು ಚೂರಿಯನ್ನೋ, ಕಠಾರಿಯನ್ನೋ ಇಟ್ಟೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು (ರಾಜಾಮು. ೨೦) ; ಕಾಡುಕೋಳಿ ಗಳನ್ನೂ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಕೊಂದು ನಡುಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದನು (ಮಲೆನಾ. ೦೨೮) ; ಅಗದೋನೆ ಭೋಗದೋನೆ ನಾಗರಾ ನಡುಕಟ್ಟನೋನೆ (ಹಳ್ಳಿಪಾ. ೫೬). [ನಡು$_2$ + ಕಟ್ಟು$_3$]

ನಡುಗಡಲ್, ನಡುಕಡಲು, ನಡುಗಡಲು (ನಾ). ಸಮುದ್ರದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗ ; ನಡುನೀರು : ನಡುಗಡಲೊಳ್ ಪಱುಗೋಲಂ ನಡೆಯಿಸುವಂಬಿಗ ನಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೨೦೯); ಇಂತು ನಡುಗಡಲೊಳಾಳುವಂಗೆ ತೆಪ್ಪವಾಗುತ್ತ ಪಿಂಗುವರೆ (ಬಸರ. ೪-೩೦). **ನಡುಕಡಲು** : ನಡುಕಡಲಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗು ತ್ತಿದ್ದವನಿಗೆ ತೆಪ್ಪವಾಗಿ, ಕೈಬಿಡುವಿರಾ ? (ತುಂಗಭ. ೪೧). **ನಡುಗಡಲು** : ಎಲೆ ವಿಧಾತನೆ ವೃಥಾ ಹೊಳೆಯ ನಡುಗಡಲೊಳಗೆ ಸಾವೆಯಂ ಮುಳುಗಿ ಸಿದೆಲ್ಲೈ (ತುರಂಗ. ೨-೨೬). [ನಡು$_2$ + ಕಡಲ್$_2$]

ನಡುಗಡಲು 'ನಡುಗಡಲ್' ನೋ.

ನಡುಗಡ್ಡೆ (ನಾ). ಸುತ್ತಲೂ ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಭೂಪ್ರದೇಶ; ದ್ವೀಪ: "ಅಂತರೀಪ – ನಡುಗಡ್ಡೆ, ದ್ವೀಪ" (ಗಂಗಾವು. ೨); ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಹಲವು ನಡುಗಡ್ಡೆಗಳುಂಟು (ಮುಂಬಯಿ. ೪–೧೧೩); ಆ ನಡುಗಡ್ಡೆಯ ರಾಜಧಾನಿಯಿರಬೇಕು ಆ ಅಪೂರ್ವ ವಿಚಿತ್ರರೂಪಸಿ (ಸಿಡಿಲು. ೩೬); ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಹಿಂದೀಉಪಸಾಗರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಈಗ ಮುಳುಗಿಹೋದ 'ಲೆಮೂರಿಯಾ' ಎಂಬ ನಡುಗಡ್ಡೆಯಿಂದ ಇವರು ಬಂದವರು (ಭಾಷಾಶಾ. ೬೬); ದೋಣಿಯು . . . ರ್ಝಾಂಝೀಬಾರ ನಡುಗಡ್ಡೆಯ ದಂಡೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಬಂದು ತಲುಪಿತು (ವೀರಬಿಮ. ೦೦೦). [ನಡು₂ + ಗಡ್ಡೆ]

ನಡುಗಣ್ (ನಾ). ೧. ಕಣ್ಣಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ. 'ನಡುಗಣ್ಬೆಳಗು' ಪರಾ. ೨. (ಹಣೆಯ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಣ್ಣು; ಹಣೆಗಣ್ಣು: ಸುರನದಿಯು ಕುಂಡಲದ ನಡುಗಣ್ಣ ಪಂಚಾಸ್ಯದೀರ್ಘಭುಜದ . . . ನಿಜದ ಮೂರ್ತಿಯಂ ತೋರಿಸಿದನು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೩–೨೬); ಏಕಲ್ಲಂಜಿ ನಂಜುಂಡಂ . . . ಪಣೆಯ ನಡುಗಣ್ಣ ಕಿಚ್ಚುನುಚ್ಚಳಿಸಿ ಸಜ್ಜನ ಬಂಬೂದಿಯಂ ಮೆಯ್ಗೆ ಪೂಸಿ ದಟ್ಟದೊವಲಂ ಪೊದದಗಜೆವರಸು ಬೆರೆವೊಡಲೊಳೆರ್ದಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೦೩–೩). [ನಡು₂ + ಕಣ್]

ನಡುಗಣ್ಣು, ನೆಡುಗಣ್ಣು (ನಾ). ಅತ್ತಿತ್ತ ಚಲಿಸದ ಕಣ್ಣು; ಒಂದೇ ಕಡೆಗೆ ಸ್ಥಿರವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಕಣ್ಣು; ಅಚಲವಾದ ನೋಟ: ನಿಟ್ಟಡಿಯಿಂದ ಹೋಗಿ, ಚೆನ್ನನಿಗೆ ನಿಂತು, ಆತನಿಗೆ ನಡುಗಣ್ಣಾಗಿದ್ದ (ಮಂತ್ರಶ. ೮೨–೬). **ನೆಡುಗಣ್ಣು**: ನರಸಣ್ಣನು ನೆಡುಗಣ್ಣಾಗಿ ನೋಡುತ್ತ ನಿಂತುಬಿಟ್ಟನು (ನಡದಾ. I, ೪೩೬). [ನಡು₁ + ಕಣ್ಣು (<ಕಣ್)]

ನಡುಗಣ್ಬೆಳಗು (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಗುಡ್ಡೆಯ ಕಾಂತಿ; ಅಲಿಯ ಹೊಳಪು: ಸಿರಿಮೊಗಮುಂ ನಸುಬಾಗಿ ಕರಂ ಭೂವರನಂ ಪುರ್ಬೇರಿಸಿ ನಡೆ ನೋಡುವ ತರುಣಿಯ ನಡುಗಣ್ಬೆಳಗಾ ಯವೆಯಾ ಪುರ್ಬಿನೆಡರಿ ಪರಿಯೆ (ಅದುಕಾ. ೪–೦೩). [ನಡುಗಣ್ + ಬೆಳಗು₂]

ನಡುಗನ್ನಡ (ನಾ). ಮಧ್ಯಕಾಲದ ಕನ್ನಡ; ಹಳಗನ್ನಡ ಮತ್ತು ಹೊಸಗನ್ನಡಗಳ ನಡುವಿನ ಕಾಲದ ಕನ್ನಡ: ಈಗ ನಾವು ಬಳಸುತ್ತಿರುವ ಭಾಷೆ "ಹೊಸಗನ್ನಡ". ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ರೂಪವನ್ನು "ನಡುಗನ್ನಡ" ವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ (ಕೃಬಿಡಿ. ೦); ಅನೇಕ ದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಒಂದು ಪರ್ವಕಾಲವೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು . . . ಭಾಷೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಹಳಗನ್ನಡವು ನಡುಗನ್ನಡವಾಗಿ ಸಂಕ್ರಮಣವಾಗುತ್ತಿದ್ದುದು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ (ಕಶಾಇ. ೬); ನಡುಗನ್ನಡ–ಹೊಸಗನ್ನಡ ಕವಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆಡುನುಡಿಯಲ್ಲಿ ನೀನು, ನಾನು, ತಾನು ಎಂಬಿವಕ್ಕೆ ನೀ, ನಾ, ತಾ ಎಂಬಿವೂ ಸ್ಥಾನಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ (ಸಂಕೋಧ. ೬೩). [ನಡು₂ + ಕನ್ನಡ₁]

ನಡುಗಲ್ (ನಾ). ನಟ್ಟಿರುವ ಕಲ್ಲು; ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲು: ಮುಚ್ಚನ್ದಿನ್ನಡುಗಲ್ಗೆ ಪಡುವಯಾಲೆ ತಾಯನ್ದೆಕೆಱೆಯ ವಡಗಾಯ್ನಡುಗಲ್ಗೆ ಕೊತ್ತನ್ದೆಱೆಯ (ಎಕ. X (S), ಚಿಕ್ಕಬ. ೧೦೬–೬೪; 850). [ನಡು₂ + ಕಲ್₃]

ನಡುಗಾಡು (ನಾ). ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ಅರಣ್ಯದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ; ಕಾಡಿನ ಒಳಗಿನ ಪ್ರದೇಶ: ಹೊತ್ತಿಹ ಹೊಱೆಯಂ ನಡುಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮಡುಗುತ್ತೊಡೆಯರೆ ಬರಲಮ್ಮೆವೆಂದು ನುಡಿದರ್ಭಯದಿಂ (ನನ್ನಚಾ. ೨–೯೦); ಪರಮುಕ್ಕಪಾಕರನೆಂಬೀ ಸಿನುದಂ ಬಿಸುಟುಕಟ ಶಂಕರಾ ಶಂಕರನಂ ಹರಸಿ ನಡಗಾಡೊಳಂಧೆಯಾ ಕರದುಂಡಮನೆಳೆದುಕೊಂಡವ್ವೋಲ್ಲಾಡಿದೆಯ್ಕೆ (ರಾಜಶೇ. ೦೩–೦೨೯). [ನಡು₂ + ಕಾಡು₂]

ನಡುಗಾನಲ್ (ನಾ). = ನಡುಗಾಡು: ಮಿಕ್ಕ ಸರುವಿಂಗೆ ದರುವಿಂಗೆ . . . ನಡುಗಾನಲಿಂಗೆ [ಪಾಠಾಂ. ನಡುವಾನಲಿಂಗೆ, ನಳುನಾನಲಿಂಗೆ] ತೆಕ್ಕೆಗತ್ತಲೆಗೆ . . . ಇಕ್ಕೆವನೆಯಾನೆಂದು ಬೊಬ್ಬಿಟ್ಟು ಪೇಳ್ವಂತೆ ಘೀಳಿಡುತ್ತುಲಿದುದಡವಿ (ಸೋಮಂಡ. ೩–೩). [ನಡು₂ + ಕಾನಲ್]

ನಡುಗಾಲ (ನಾ). ೧. ಮಧ್ಯಕಾಲ; ಮಧ್ಯಂತರ ಕಾಲ. ೨. ಸ್ಥಿರವಾದ ತೀರ್ಮಾನ ಕೈಕೊಳ್ಳುವ ಮುಂಚಿನ ಕಾಲ,–ಸಮಯ; ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ನಿರ್ಣಯ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಕಾಲ.

ನಡುಗಾಲದ ವರದಿ=ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾದ ವರದಿ; ಸ್ಥಿರವಲ್ಲದ ಸಂದಿ: (Interim report. ಪತ್ರಿವಿ. ೪೬). ನಡುಗಾಲದ ಸರಕಾರ=ಮಧ್ಯಕಾಲದ ಸರಕಾರ; ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾದ ಆಡಳಿತ: ರಾಜ್ಯದ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲವು ಬಹುಮತವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಾಗ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು ನಡುಗಾಲದ ಸರಕಾರವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು (ಊಧಿ). [ನಡು₂ + ಕಾಲ]

ನಡುಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡುಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಅಲುಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಅಲ್ಲಾಡಿಸು: ಅಂಗವಂ ನಡುಗಿಸುತ ಬಸುಱಂ ಪೊಂಗಿಸುತವಕ್ಕಳಿಸುತಂ ವಾದ್ಯಂಗಳಿಗೆ ಬೆಚ್ಚುತ ಬೆದಱುತಂ (ಬಸಪು. ೧–೯೯); ಮೂಲೋಕಮಂ ಮಾಗಿ ನಡುಗಿಸಿತು ಮೇಣುಡುಗಿಸಿತು ಪೆರ್ಚಿದ್ದೈಕಿಲಿಂದೆ (ಕೃಮಿಧಾ. ೨೮–೨); ಕಾಶೀಮ ಕೈ ನಡುಗಿಸುತ್ತ ಚೀಟಿ ಬರೆಯಹತ್ತಿದ (ಜೀವರಂ. ೩); ಒಳ್ಳಿದರ ನೆಚ್ಚರಿಸಿ ಪಿಡಿದು ನಡುಗಿಸುಗುಂ (ಕಾಲೂರ. ೭೭–೧೯೧). ೨. ಭಯಗೊಳಿಸು; ತಲ್ಲಣಗೊಳಿಸು: ಧುರದೊಳರಿಗಳಂ ನಡುಗಿಸುವುದಾಗಿ ಚತುರಂಗಬಲವೆನಿಸಿತೀ ಛತ್ರವು (ಹರಿಕಾ. ೬–೧೪); ಸಹದೇವ ನಕುಲರ ನಡುಗಿಸಿದನುಡುಗಿಸಿದನಾಟೋಪವನು ಪವನಜನ (ಕುಪ್ರಾಭ. ೩–೧೩).

ನಡನಡುಗಿಸು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ನಡನಡುಗಿಸಿ ನಲ್ಲನೆದೆಯ ಧೈರ್ಯವ . . . ಪೊಂಗೊಡವೊಲೆವೆಂಗಳು ಮುಸುಕಿತು ಮೃಡತಪಧ್ವಂಸಿಯ ಪಿತನ (ಮೋಹತ. ೦೯–೩೦). [ನಡುಗು₁ + – ಇಸು₂]

ನಡುಗು₁, ನಡುಂಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ಅದುರು; ಅಲ್ಲಾಡು; ಕಂಪಿಸು: "ನಡುಗು (ನಡಗು)—ಕಂಪನೇ" (ಶಮದ್ಧ); "ಕಂಪಿಸಿದುದೆನಲ್ಕೆ ನಡುಗಿದುದು" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೨೮); ತೆಂಕಣಗಾಳಿಯೊಳಾದ ಸೋಂಕಿನೊಳೆ ನಡುಗುವಶೋಕವಲ್ಲರಿಯಾ ಪಲ್ಲವದೊಳೆ ನವಚೂತವಲ್ಲವಂ ತೊಡರ್ದವೊಲಾಗೆ (ಹಂಪಕಥಾ. ೩–೭೩); ಎಲರಲೆಪದಿಂ ನಡುಂಗುವೆಲೆದುಱುಗಲಿಂ ಕದಳೀವನಂಗಳು ಮೈಕಿಲದರ್ದು ನಡುಗಿದವುವೆಂಬಂತೆಯುಂ (ಕಾದಂಬ. ೨೦೯); ಭಯದಿಂದಂ ನೋಡಿ ನಾಡೆ ನಡುಗುತ್ತಿರ್ದರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩–೯೩); ನಡುಗುವ ನರದರಲೆಯಿಂ ನರೆತು ಸಡಿಲ್ದ ಸರ್ವಾಂಗದಿಂ (ಸಂಬಿರ. ೬–೨೩); ಸವನಿಸೆ ಹಮ್ಮದಂ ನಡುಪ ಕಾಲ್ ಬೆಮರಂ ಬಿಡುತಿರ್ಪ ಗಲ್ಲಮುಣ್ಮುವ ನವಿರ್ . . . ಇವರೊಳೊಪ್ಪೆ ನೋಡಿದರ್ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೩೩೨); ಕರ ನಡುಗೆ ಮೈ ಬಲಿಯೆ ಹುಬ್ಬುಗಳಱೆ ಬಿಗಿಯೆ (ಕುಪ್ರಾಭ. ೧೨–೦೦). ೨. ಹೆದರು; ಭಯಪಡು; ಭೀತಿಗೊಳ್ಳು: ನಡುಗುವುದುಂತೆ ಪಾಂಡವಬಲಂ ನಿನಗರ್ಜುನನೆಂಬನೆಂದುಮುರ್ಕುಡುಗಿ ಸುರುಳ್ದನೀಯೆಡೆಗೆ ಪೇೞ್ ಪೆಱರಾರ್ ದೊರೆ . . . ಅಂಗವಾಹೀತಳಾಧಿಪಾ (ಶಂಪಥಾ. ೦೨–೫೧); ಮುಳಿದು ಕೊಲಲಿರ್ದ ಕುಂಭನೆಂಬ ರಕ್ಕಸಂಗೆ ನಡುಗಿ ಚಂಡಕೌಶಿಕಂ ಮುಂಡಕೌಶಿಕನನೊಯ್ದು ದ್ವಿಗುಹಾಂತರದೊಳ್ ಪ್ರಯತ್ನಂ ಬೆರಸಿರಿಸಿ ಕಾವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬–೩೫೨); ನಡುಗಿ ಮೊಡವಡುವುದುಂ ಮೊಱೆಯಿಡುವುದುಮೇಕಣ್ಣಾ (ಸಮಪ. ೯–೫೦); ಕಳ್ಳರ ಕೊಟ್ಟಮಿದೆಂದೊಡೆ ಬಲ್ಲಿದರುಂ ನಡುಗುತಿರ್ಪರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೨–೨೩೬); ಒಡೆಯರಾಡುವ ಮಾತ ಕಡೆವರಿಯಂತರ ಕೇಳಿ ಇದಿರುವೋಗಿ ಕಿಂಕರನಾಗಿ ನಡುಗುತ್ತ ಬಿನ್ನಹವ ಮಾಡುವ ಸದ್ಭಕ್ತರ ತೋರಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ಕ. ೦೭೩–೪೪೯); ಸುರನಗರಿ ಪಡುಗಿತ್ತು ಸುರಪತಿ ಹರನ ನೆನೆದನು . . . ಎನೆ ನರನ ಕಡುದುಮ್ಮಾನ ನೆಱೆ ಹದಱೆಸಿತು ಮೂಜಗವ (ಕುಪ್ರಾದ್ರೋ. ೮–೦೦). △ **ನಡುಂಗು**: ೧. "ಝೊಂಪಿಸಿದನೆನೆ ನಡುಂಗಿದನಕ್ಕಂ" (ಕವಿಕಂ. ೧೪೦).

ನಡಂನಡುಗು, ನಡನಡುಗು, ನಡುನಡುಗು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಕಿಡೆಯ ಕೃಪಂ ನಡಂನಡುಗಿ ಶಲ್ಯನುರುಳ್ದರೆ . . . ಗಗನೇಚರರ್ ಒಡಿದು ಕಟ್ಟಿದರಾ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರಪುತ್ರರಂ (ಜಚಜಾನೇ. ೦೦-೯೬) ; ಪರಿಭವಾ[ನ]ಲನಿಂ ಶೋಕಾ ನಲನಿರ್ಮಡಿಸೆ ನಡುನಡುಗಿ ಕಾಯ್ಕುನೊಳ್[ಪ]ಡುಗಿ . . . ಇಂತೆಂದರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೭೦ಪ) ; ಬಂದ ಜಂಗಮವುದ ಇಂಗಿತಾಕಾರವನಱಿತು ಇದಿರೆದ್ದು ವಂದಿಸಿ ಕೈಮುಗಿದು ನಡ[ಪಾಠಾಂ. ಡು]ನಡುಗಿ ಕಿಂಕರನಾಗಿ . . . ಇರಬಲ್ಲರೆ ಅದು ವರ್ಮ (ಅವಕಂ. ೨೨೩-೧೦೦೦) ; ನುಡಿಯಲಾಱನು ಮಕ್ಕಳಿರ ನೀರಡಿಸಿದೆನು ಹರಿದಾಗಿಯೆನೆ ನಡನಡುಗಿ ದುರ್ಯೋಧನನು ದೂತರ ಕರೆದು ನೇಮಿಸಿದ (ಕುಭ್ಯಾ.ಗ. ೧೦-೨೪) ; ನೆಲ ಬಿರಿವಂತೆ ನಾನಾ ವಾದ್ಯರಭಸದಿ ಕುಲಗಿರಿ ನಡನಡುಗಿದುವು (ಬೋಧಹ. ೧೯-೮೭) ; ಅಂತು ಶಾಪಂಗುಡಲಾಂ ನಡುನಡುಗಿ ಕಯ್ಗಳಂ ಮುಗಿದು . . . ಏನಾದೊಡ ಮೆನಗೆ ಶಾಪಾಂತಕಾರಣಮಂ ಬೆಸಸೆಂಬುದುಂ (ಕಾದಂಬ. ೬೧೪) ; ಪೆಲವು ನಾಯ್ಗಳ ನಡುವಣ ಪುಲ್ಲೆಯಂತೆ ನಡುನಡುಗಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೯೨) ; ವೇದ ವೇಧಿಸಲಱಿಯದ ಅಭೇದ್ಯಲಿಂಗವೆಂದು ನಡುನಡುಗಿತ್ತು (ಬಸವ. ೯೩೨); ಮಡದಿ ತನ್ನಯ ಪತಿಗೆ ತೋಱಲು ನಡುನಡುಗಿಯಾ ವರಕುಮಾರನ ಪೊಡವಿಪತಿಗವನೀಯೆ(ಸಂಭಪ. ೦೩-೬). **ನಡನಡಂ ನಡುಗು, ನಡನಡ ನಡುಗು**= **ನಡಂನಡಗಂ** : ಲುಬ್ಧಕಂ . . . ಬರ್ಪುದಂ ತಡೆಯದೆ ಕಂಡು ನಡನಡಂ ನಡುಗಿ ತಲ್ಲಣಿಸಿ . . . ಪಾಱಲನುವಾಗಿ ತೂಱಲ್ಗೊಂಬನೊರ್ವ ವಿಹಂಗ ಸಂಕುಳದಿಂ (ಗಿರಿಶ. ೧-೧೨೮ಪ) ; ನಡನಡ ನಡುಗುವಿನಮಡಸಿ ತಡೆಯದೆ ಖಳನಂ ಒಡಿದುಡಿಯೆ ಕಟ್ಟು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೨೭-೬) ; ಗಾಳಿಗೊಡ್ಡಿದ ಸೊಡರಂತೆ ನಡನಡ ನಡುಗುವ ಕುರುಧ್ವಜನಿಯಂ ಕಂಡು . . . ಇಂತೆಂದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೦೦೦ಪ) ; ನಡನಡ ನಡುಗಿ ಮಿಡುಮಿಡು ಮಿಡುಕಿ . . . ಪುಯ್ಯಲಿಡುತ್ತುಂ (ಅಜಿಪು. ೧೧-೦೦ಪ).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ನಟುಕ್ಕು, ನಟುಙ್ಕು ; ಮಲ. ನಡುಙ್ಙು ; ತುಳು. ನಡುಗು ; ತೆಲು. ನಡುಂಗು, ನಡುಂಕು]

ನಡುಗು₂ (ನಾ). ೧. (ಚಳಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ) ಅದಿರುವಿಕೆ ; ಕಂಪಿಸುವಿಕೆ; ನಡುಕ; ಕಂಪನ : "ನಡುಕ=ನಡುಗು" (ಗಂಗಾಮ. ೦೭೭) ; ಪದಾರ್ಥಗಳ ಕಂಪನವೆಂದರೆ ನಡುಗು (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೧೦೦) ; ಅದಕ್ಕೆ ನಾವು ಕಂಪ ಅಥವಾ ನಡುಗು ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೦೦೨). ೨. ಹೆದರುವಿಕೆ ; ಭಯಂಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಅಂಜಿಕೆ : ಈತನನ್ನು ನೋಡಿ ದರೆ ನನಗೆ ನಡುಗು ಬರುತ್ತದೆ (ಅಆಡ. ೧೦) ; ತಿಳಿಯದ ಮಂತ್ರ ಹೇಳಲಾರಂಭಿಸಿದರೆ ನನಗೆ ನಡುಗು ಬರುತ್ತದೆ (ಹುಚ್ಚಾಟ. ೧೨); ನೀನು ಹೇಳೋದು ಕೇಳಿ ನನಗೆ ನಡುಗು ಹುಟ್ಟಿತು (ಹಂದುಮ. ೬೮).

[<ನಡುಗು₁./ತಮಿ. ನಟುಕ್ಕು ; ಮಲ ; ನಡುಙ್ಙು; ತೆಲು. ನಡುಂಗು, ನಡುಂಕು]

ನಡುಗುಂಪೆಣ (ನಾ). ಅತ್ಯಂತ ಭಯಗೊಂಡ ವ್ಯಕ್ತಿ : ನಡುಗುಂ ಪೆಣನಾಗಿ, ತನ್ನವರ್ಗೆ ಕಯ್ಮಾಣತಿದೋರುವನು (ಮಂತ್ರಕ. ೮೩-೬).

[ನಡುಗು₁ + ಪೆಣ]

ನಡುಗುಡ್ಡ (ನಾ). ಗುಡ್ಡದ ಬುಡಕ್ಕೂ ತುದಿಗೂ ಮಧ್ಯವಿರುವ ಪ್ರದೇಶ : (೩). [ನಡು₂ + ಗುಡ್ಡ₂]

ನಡುಗುಹೆ (ನಾ). ಗುಹೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ಗವಿಯ ನಡುಭಾಗ ; ಗುಹಾಮಧ್ಯ : ಕಡುಗೆರಳಿದ ಮೃಗಾಧಿಪನ ನಡುಗುಹೆಯೊಳಿಹ ಸುಧೆಯ ಘಟವೀ ಪೊಡವಿಯೊಡತನ ಸದರವೇ ಕಡುಬಡವರಿಗೆ ದೊರೆಕೊಂಬುದೇ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧-೬೬). [ನಡು₂ + ಗುಹೆ]

ನಡುಗುಳುವ (ನಾ). = ನಡುಗಡ್ಡೆ : "ಅಂತರೀಪಂ ನೀರ ನಡು ಗುಳುವಮೆನಿಸಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೩-೦೩). [ನಡು₂ + ಕುಳುವ₁]

ನಡುಗೆರೆ (ನಾ). ಕೆರೆಯ ನಡುಭಾಗ ; ಮಧ್ಯದ ಕೆರೆ : ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಈಜಲು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೆ . . . ನಡುಗೆರೆಯನ್ನೂ ಮೀರಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೆ (ಧರ್ಮಶ್ರೀ. ೨೦). [ನಡು₂ + ಕೆರೆ₂ (<ಕೆಱು)]

ನಡುಗೇರಿ, ನಡುಕೇರಿ (ನಾ). ಕೇರಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ಬೀದಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ನಡುಗೇರಿ ಉರಿದು ನಾನಾ ಭಟರು ಮಡಿದಾರು (ಶಿವಗೀ. ೮೦೭) ; ಮಾರನ ಚಾಪಾಗಮಮಿಸ್ಫಾರಮನೀಕ್ಷಿಪ ತವಂಗವಾಂಗನೆಯರ ಶೃಂಗಾರರಸಂ ತೀವಿದ ನಡು[ಪಾಠಾಂ. ಡೆ]ಗೇರಿಯಿದೆನೆ ಸೂಳೆಗೇರಿ ಮಿಗೆ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೬-೩೬). **ನಡುಕೇರಿ** : ಪೆಡಗಯ್ಯ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಪುರವರದ . . . ನಡುಕೇರಿಯೊಳ್ಗಲ್ಲರು ನೋಡುವಂದದಿ ನಡೆಯಿಸಿದನು ಮಂತ್ರಿಯವರ (ಕುರಾಸಾಂ. ೩೬-೬೨) ; ಕಾಣಿಕೆಯನಿತ್ತಾನೆಯ ಸಜ್ಜಾರ ನಡುಕೇರಿಯೊಳಗೊಮ್ಮತಿಹುದು (ಕಂಪಪಿ. ೬-೩೨). [ನಡು + ಕೇರಿ]

ನಡುಗೊಂಬು (ನಾ). =ನಟ್ಟಿಗೊಂಬು: "ನಟ್ಟಿಗೊಂಬೆಂದು ನಡುಗೊಂಬು" (ಕಲ್ಪಕೃ. ೦೮) : "ನಡುಗೊಂಬೆಂದು ನಾಡೆ ತಾ ನಟ್ಟಿಗೊಂಬಕ್ಕು" (ಕಲ್ಪಮಂ. ೨೫). [ನಡು₂ + ಕೊಂಬು₁]

ನಡುಗೊಣ 'ನಡಂಗೊಳ' ನೋ.

ನಡುಗೊರಲು, ನಡುಗೊರಳು (ನಾ). ಕೊರಳಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ಕುತ್ತಿಗೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ನಡುಗೊರಲ ಸುಚಿ ದೇವಮಣಿ (ಮಂಗರಾ. ೮೩-೨೦). **ನಡುಗೊರಳು** : ಬರುತಿಹ ಬಾಣವನು ಖಳ ಕಂಡು . . . ಬಲುಹುಶಕ್ತಿಯೊಳಿಟ್ಟೊಡನಿತನು ಮುಳಿದು ನುಂಗಿತು ಕಡಿದುದಮುಮಾ ಖಳನ ನಡುಗೊರಳ (ಕೌಶಿರಾ. ೨೭-೫೫).

[ನಡು₂ + ಕೊರಲು (<ಕೊರಲ್)]

ನಡುಗೊರಳು 'ನಡುಗೊರಲು' ನೋ.

ನಡುಗೊಳ, ನಡಂಗೊಣ (ನಾ). ಪುಷ್ಕರಿಣಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ಸರೋವರದ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ತೊಳೆದು ಚರಣಾನನವ ನಡುಗೊಳದೊಳಗೆ ಹೊಕ್ಕು . . . ಶೀತಳಜಲವ ಕುಡಿದು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧೦-೫೬). **ನಡುಗೊಣ** : ಗುರುತನುಜಂ ಕೃಪನ ಕೃತವರ್ಮನ ನುಡಿಗಳಂ ನಡುಗೊಣದಿ ನುಡಿವ ನವ್ವಿಮರ ಮಾರೆನುಡಿಗಳಮ್ಮರೆಯ ಗಡಬಡೆಗಳಿಂ ಧ್ವನಿಯ ಕಡುಬೆಡಗಿ ನಿಂದರಿದು (ಕುರಂಗ. ೭೪-೩೦). [ನಡು₂ + ಕೊಳ₂]

ನಡುಗೋಲ್, ನಡುಕೋಲ್ (ನಾ). ಸರಳಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ಬಾಣದ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ನಡೆ ನಡುಗೋಲ್ವರಂ ದಶಮುಖಂ ಮನಮಂ ಸುಮನ ಶ್ಶಿಲೀಮುಖಂ . . . ಸತ್ಯಶೌಚಗುಣಸಂಪದಮೇಳಿದನಾದಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೯-೮೫). **ನಡುಕೋಲ್** : ಭೋರೆಂದು ಕವಿವ ಬಿಸುನೆತ್ತರ್ ಕಣ್ಣಂ ಕವಿಯೆ ಸೀಂಟ ಕಳೆದು ನಡುಕೋ[ಪಾಠಾಂ. ಕಾ]ಲ್ವರಂ ನಟ್ಟ ಕೂರ್ಗಣೆಗಳಂ ಗಱುವೆರಸು ತೋಱಿದು ಕಳೆದು (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೭೪ ಪ); ಸ್ಮರನ ಸರಲ್ಗಳ್ ನಡುಕೋಲ್ವರೆಗಂ ನಡೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೦೬೮). [ನಡು₂ + ಕೋಲ್₁]

ನಡುಚವುಕಿಗೆ (ನಾ). ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ನಡುಚವುಕಿಗೆಗೆ ಬಿಗಿದ ತೊಲೆಯ ಪೊಱವಳಸಿನುಗ್ಗಡದ ನಾನಾ ವರ್ಣಚಿತ್ರಪತ್ರಿಕೆಗಳಂ...ಪೊಗಳ ಲಳವೆ (ಚೀರಮು. ೫-೦೨). [ನಡು₂ + ಚವುಕಿಗೆ (<ಚೌಕಿಗೆ)]

ನಡುಜವ್ವನ (ನಾ). ತುಂಬುಜವ್ವನ ; ಪೂರ್ಣಯೌವನ : ಒಡಿದ ತುಂಬು ನೀರ ಪೊಂಗೊಡಮನಿಟ್ಟು ಪಡಿಮೊಗದ ನೆರವೀಡ ನಡುಜವ್ವನದ ಕೆಳದಿ ಯೊರ್ವಳಂ ಸನ್ನೆಯಿಂ . . . ಎನೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೦-೧೬).

[ನಡು₂ + ಜವ್ವನ]

ನಡುತರ (ನಾ). ಮಧ್ಯಮ ಮಟ್ಟ,-ರೀತಿ : ಒಂದು ಅಳಕ ಹಿಟ್ಟು . . . ನಡುತರದ ಚಮಚದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಮಚ ಸಕ್ಕರೆ (ಅಡುಸಾ. ೯೬).

[ನಡು₂ + ತರ₂ (<ತರಹ)]

ನಡುತಲೆ 'ನಡುಂದಲೆ' ನೋ.

ನಡುತೂತು (ನಾ). ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತೂತು,-ರಂಧ್ರ : ನಾಭಿ-ರಥದ ಗಾಲಿಯ ನಡುತೂತು (ಗಂಗಾಪು. ೧೮೧).

[ನಡು₂ + ತೂತು₂ (<ತೂಂತು₂)]

ನಡುತೂಬು (ನಾ). = ನಡುತೂತು : "ಪಿಂಡಿಕಾ, ನಾಭಿಃ-ಎ ಬಂಡಿಯ ಕಣ್ಣಿನ ನಡುತೂಬಿಗೆ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೫೩).

[ನಡು₂ + ತೂಬು (<ತೂಂಬು)]

ನಡುತೊಟ್ಟಿ (ನಾ). = ನಡುಂಚವುಕಿಗೆ : "ಕಕ್ಷ್ಯಾ-ಉಪ್ಪರಿಗೆ, ಮನೆಗಳ ನಡುತೊಟ್ಟಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೪೧೧). [ನಡು₂ + ತೊಟ್ಟಿ₁]

ನಡುದಟ್ಟಿ (ನಾ). ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವ ಬಟ್ಟೆ,-ವಸ್ತ್ರ : ನಡುಪಟ್ಟಿ : (ಕ). [ನಡು₂ + ದಟ್ಟಿ₁]

ನಡುದಲೆ, ನಡುತಲೆ (ನಾ). ತಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ನೆತ್ತಿ : ತುಡೆ ಧನ್ವಿ ಸರಲನೊರ್ವಂಗೆಡವುಗೆ ಮತ್ತೊರ್ವನವನನದು ತಱಿವವೊಲೊಳ್ಪುಡುಗದೆ ಯಕ್ಷಪ್ರತಿಮೆಯ ನಡುದಲೆಯೊಳ್ ಜಿಬ್ಬುದಶನ ನುರ್ಗಜ್ಜಿನೆಗಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೨೯) ; ನಡುದಲೆ ಗೋಣ್ ನೊಸಲ್ . . . ಪುರ್ಬುಗಳೆಂಬಿವೆಯಂ ಮಹಾಹಿ ಕೊಂಡೊಡೆ ಗರುಡಂಗಮೆತ್ತಲರಿದೆಂದೊಡೆ ಪೇಟಟಿದಂಗೆ ಸಾಧ್ಯಮೇ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೪). **ನಡುತಲೆ** : ಪಾರ್ವನ ಕಾಲ್ ಮೋದೆ ನಡುತಲೆಯಲಿರ್ಪುದುಮಾಸದುದು ನಿಮಗೆಂದು ನುಡಿದು ಕಾಯ್ಪಿನೊಳೊದೆದ (ಹಂಪಭಾ. ೩-೬೪). [ನಡು₂ + ತಲೆ₁]

ನಡುದಾರ (ನಾ). ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವ ನೂಲಿನ ಅಥವಾ ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿಯ ಎಳೆ ; ಉಡಿದಾರ : (ಕ). [ನಡು₂ + ದಾರ₁]

ನಡುದಾರಿ (ನಾ). ಮಾರ್ಗದ ಮಧ್ಯ ; ದಾರಿಯ ಮಧ್ಯ ; ನಡುಮಾರ್ಗ : ಹುಲಿ . . . ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ನಡುದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಬಿಟ್ಟಿತು (ಕಳಹು. ೬). [ನಡು₂ + ದಾರಿ]

ನಡುದೆರಪು (ನಾ). ನಡುವಿನ ಸ್ಥಳ,-ಅಂತರ : ಎರಡುಂ ಸಗ್ಗಂಗಳ ನಡುದೆರಪಿನೊಳಧಿಯಾದ್ಮಮನ್ನಮಲ್ಲದ ಮ ಧ್ಯಾ ಜಿ ರ ದೊ ಳ್ ಧರ್ಮಗ್ಲಾನಿಯ ನರಕದೊಳಲ್ಲರುವನಕಟ ! ನೆನೆಗೆಮ ! ಕೃಷ್ಣಂ (ಜಟ್ಟಿಅ. ೯-೬). [ನಡು₂ + ತೆರಪು (<ತೆಱಪು)]

ನಡುದೊಱೆ (ನಾ). ನದಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ನಡುನೀರು: ನಡುದೊಱೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿದಡೆ ಹಱುಗೋಲು ಮುಳುಗದೆ ಎಱೆದವರು ಸತ್ತರು (ಅವಚಂ. ೮೦-೩೩೦) ; ನಡುದೊ[ಪಾಠಾಂ. ತೊ]ಱೆಯೊಳಗೆ ಹಱುಗೋಲನೀರದಾತಾಯಿತ್ತೆನ್ನ ಭಕ್ತಿ (ಬಸವ. ೯೮-೨೯೩). [ನಡು₂ + ತೊಱೆ₂]

ನಡುನಾಡು (ನಾ). ೧. (ದೇಶದ) ಮಧ್ಯಭಾಗ; (ರಾಜ್ಯದ) ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ : ಕಡೆವಿಡಿದು ಬಳಸಿ ನೀರಿರೆ ನಡು ಬತ್ತಿದ ಕೆಱೆಯನಿಂತು ಕಂಡುದಱಿಂದಂ ನಡುನಾಡೊಳಜಂ ನೆಲಸದೆ ಕಡೆಯೊಳ್ ನೆಲೆಗೊಳ್ವಂ (ಆದಿಪು. ೦೫-೪೦) ; ಕಡೆನಾಡ ಲಿಂಗವ ನಡುನಾಡಿಗೆ ತಂದೆನೆಂಬ ಅಹಂಕಾರವ ಮುಂದುಗೊಂಡಿದ್ದೆಯಲ್ಲಾ . . . ಗೊಹೇಶ್ವರಲಿಂಗವು ನಿನ್ನ ತಪ್ಪಿಸಿ ಹೋದುದ ಮ ಱೆ ದೆ ಯ ಲ್ಲಾ (ಅವಚಂ. ೨೦೯-೯೯೨) ; ಊರೂರ್ದಪ್ಪದೆ ದೇವತಾನಿಳಯದಿಂ ಸದ್ವೃಕ್ಷದಿಂ ಚೆಲ್ವುವೆತ್ತೂರೂರ್ದಪ್ಪದೆ ಬಲ್ಲಕುಂದೆ ನಡುನಾಟ್ ಸಂತಂ ಬಸಂತಂ ಕರಂ (ಶಾಪಪಂ. ೯೬೪) ; (ಎಇ. XIV, ೨೭೦-೦೯ ; 1181 ನೋ). ೨. (ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕ ; ಭೂಲೋಕ ; ಮರ್ತ್ಯಲೋಕ : ನಡುನಾಡರಸದ ಪದ್ಯೋ....ಟ ನಡುಪಳ್ಳಿಯ ಕಾಮಧೇನು[ವಂ]ಗಣದೊಳನಿಪ್ಪದೆ ಪಣ್ತ ಕಲ್ಪತರುವೆಂದಡದೇವಣ್ಣಪುದೊ ರೂಪ ವಿದ್ಯಾಧರಿಯ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೯-೩೫ ; ಸು. 1076 ?) ; ನಡುನಾಡು ಮೇಲ್ನಾಡು ಕೀಳುನಾಡೆಂಬ ಮುಪ್ಪೊಡವಿಯೊಡೆಯನ ಹೆಮ್ಮಗೆ ತಡೆಯುಂಟೆ (ಭರತ. ೪೪-೬೬).

ನಡುನಾಡ ತೀರ್ಥ = ೧. ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಸ್ಥಳ,-ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರದೇಶ : ನಡುನಾಡ ತೀರ್ಥಮೆನಿಸಲ್ಪಡೆದಿಂದ್ರಪ್ರಣಯಮೆಂಬ ಪರ್ವತಕಟಕಂಬಿಡಿದು ನಿಜಕಟಕಮಂ ತಾಂ ಬಿಡಿಸಿ ಮಗಂಗಿತ್ತು ಕೊಡೆಯುಮಂ ಪಟ್ಟಮುಮಂ (ಅನಂಪು. ೧೩-೨೯). ೨. ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಪೂಜ್ಯನಾದವನು ; ಓಂದಂ ಬಿರುದಂ : ಸಕಳಗುಣಸಂಪೂರ್ಣ್ಣಂ ಕಲಿಕಾಲಕರ್ಣ್ಣನಮಳಚರಿತ್ರಂ ನಡುನಾಡ ತೀರ್ತ್ಥಂ ಶ್ರೀಮತ್ಪೊಸಪೂರಾಯ್ಯಗಾವುಣ್ಡಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೬೫-೨೯ ; 1028) ; ಬಮ್ಮ[೦]ಗಣ್ಡ ಎಲಪ್ಪೊರ್ಗಳಿ ನೆಗಟ್ದನವನೀತಳದೊಳ್ . . . ಕುನ್ದಿಗನೊಳ್ಪಡೆದು ನಡು[ನಾ] [ಡ] ತೀರ್ತ್ಥನೀ ಮಹಿಮಂಗಳಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೨೯ ೦೯ ; 1034).

[ನಡು₂ + ನಾಡು]

ನಡುನಿದ್ದೆ (ನಾ). ನಿದ್ರೆಯ ಮಧ್ಯಕಾಲ ; ಗಾಢನಿದ್ರೆ : ಇದು ಬೇರೊಂದು ಕಾಲ ; ನಡುನಿದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಕನಸು ಬಿದ್ದ ಹಾಗೆ ತಣಿವಿಗಾಗಿ ಈ ನಾಡನ್ನು ತೆರೆದಂತಿದೆ (ಕುಸುಸಂ. ೧೫೮). [ನಡು₂ + ನಿದ್ದೆ]

ನಡುನಿಲ್ (ಕ್ರಿ). (ಅಲಂ) ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತದಿಂದಿರು : ಎರಡುಂ ಪಕ್ಕಮುಮೊಂದೇ ಸರಿಯನೆ ನಡುನಿಂದು ನೆಗಟ್ಟಿಯಾ ದ್ವಿಜವರನೊಳ್ ಕರಮೊಸೆದು ತನ್ನ ಭಾರಮನಿರಿಸಿದವೊಲ್ ಪೆಂಪುಗೊಳಿವನುತ್ತಮಪುರುಷಂ (ಚಕವಿ. ೧-೪೨). [ನಡು₂ + ನಿಲ್]

ನಡುನೀರ್, ನಡುನೀರು (ನಾ). (ಸರೋವರ, ನದಿ ಮುಂತಾದಂವುಗಳ) ನೀರಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ,-ಜಲಮಧ್ಯ : ಅಂಜದೆ ಪೊಕ್ಕು ನಡುನೀರೊಳಾಡುವ ವನದೇವಿಯರ ಸೋರ್ಮುಡಿಯಿಂ ಪರೆದರಲ ಬೆರಕೆಗಂಪಿನ ಪೊಂಪುಟಿಯೊಳಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೧೭) ; ಅನ್ಯಾಯದೊಳ್ಪಡೆದರ್ಥಂ ನಡುನೀರಿನೊಳಿಕ್ಕಿದೊಡಂ ಕಿಡುಗುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೧೫೮) ; ಹಿಡಿದುದ ಬಿಡದಿದ್ದರೆ ಕಡೆಗೆ ಚಾಚುವ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಡುನೀರಲ್ಲದ್ದುವ ನಮ್ಮ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವ (ಬಸವ. ೩೨೦) ; ಎಲೆ ಭಕ್ತ ನೀನೇಕೆ ನಡುನೀರೊಳಿರ್ದಪೆ (ರುದ್ರಕ. ರೇ. ೨೦೦-೯) ; ನಡುನೀರೊಳೊಗೆದ ನಳಿನಮಂ ಮುಟಿಯಲೆಳಸಿ ಮಗುಳ್ದು ತೆರೆವಿಡಿದೀಸುವೆಳೆವೇಡಿತಿ (ರಾಜಶೇ. ೬-೨೪೮). **ನಡುನೀರು** : ಕೃಪ ಗುರುಸುತರ ನುಡಿಗಳನು ನಡುನೀರಲಿ ನೃಪದ್ವನಿಯ ಅಱಿದರವರಾಲಿಸಿದರು (ಕುಮಾಗ. ೪-೯೩).

ನಡುನೀರಲ್ಲಿ ಕೈಬಿಡು, ನಡುನೀರಲಿ ಕೈಬಿಡು = ೧. ಪ್ರವಾಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿತದ ಸಹಾಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸು : ನಡುನೀರಲ್ಲಿ ಕೈಬಿಟ್ಟ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ೨. ನಂಬಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಹಾಯ ನಿಲ್ಲಿಸು; ಕೈಕೊಡು : ಆಕೆಯ ಅಂತಸ್ತಿನ ಭವಿಷ್ಯವೆಲ್ಲ ನನ್ನ ಕೈಯೊಳಗಿರುವಾಗ್ಗೆ ನಾನೀಗ ಆಕೆಯನ್ನು ನಡುನೀರಲಿ ಕೈಬಿಡುವುದೆ ? (ನಡಿರಾ. II, ೯೭೦). [ನಡು₂ + ನೀರ್₁]

ನಡುನೀರು 'ನಡುನೀರ್' ನೋ.

ನಡುನೆತ್ತಿ (ನಾ). ತಲೆಯ ಮೇಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ನಡುದಲೆ : ಮುಡುಮಂ ಬೆನ್ನಂ ಕೊರಲಂ ನಡುನೆತ್ತಿಯನೆತ್ತಿಪೊಯ್ದು ರೊರ್ವರನೊರ್ವರ್ (ಗದಾಯು. ೮-೦೫); ಎರಡುಂ ಬಾಳಕ ಪದ್ಮಕಮೆರಡುಂ ಚಂದನಮೆನಿಪ್ಪುವಂ ತೆಳ್ಗೆಟಿಯಿಂದರೆದು ನಡುನೆತ್ತಿಯೊಳ್ ಪೂಸೆ ರುಜಾರ್ತನ ತೃಷೆಯ ದಾಹದೊದವಂ ಕಳೆಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೨೮) ; ಅಧಾರ ಸ್ವಾಧಿಷ್ಠಾನ . . . ಆಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಷಡಾಧಾರದ ಬಳಿವಿಡಿದು ನೆತ್ತಿಯಿಂದುತ್ತರಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚಳಿಸಿ ಹಾಯ್ದು ನಡುನೆತ್ತಿ ತೂತಾದರೂ ಲಿಂಗಸಾಹಿತ್ಯವಿಲ್ಲ (ಅರವ. ೧೧-೨೧) ; ನಿರವಧಿಯಂ ಕುಳಿರ್ಪುದಕಮಂ ನಡುನೆತ್ತಿಯೊಳಾಂತು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುರಿಗುಪಶಾಂತಿಯಂ ಪಡೆದನಿಲ್ಲಭವಂ (ದಕಕು. ೧-೫೩) ; ಒಡೆದು ನಡುನೆತ್ತಿಯನು ಝಳಪಿಸಿ ಕಡುವೆಳಗು ಥಳಥಳಿಸಿ ತರಣಿಯ ತಾಡಾಕಿ ಹಾಯ್ದುದು ರಶ್ಮಿ ರಂಜಿಸಿತಖಿಳದಿಗುತಟವ (ಕುಮಾದ್ರೋ. ೧೫-೭೧) ; ನಡುನೆತ್ತಿ ಬಿರಿದು

ಮುತ್ತುಗಳೊಡೆದುಚ್ಚಳಿಸುತ್ತಿ ಪಾಟ್ (ರಾಜಶೇ. ೫-೪೦). [ನಡು₂+ನೆಕ್ಕಿ]

ನಡುನೆಲ (ನಾ). ಮಧ್ಯದ ಪ್ರದೇಶ,–ಸ್ಥಳ: ಸನ್ನೆಯ ಭೇರಿಕಾಱರು ನಡುನೆಲದಲ್ಲಿ ಸನ್ನದ್ಧರಾಗಿ ನೆರೆದರು (ಧರಿತ. ೩೦-೫೯). [ನಡು₂ + ನೆಲ]

ನಡುನೆಲೆ (ನಾ). ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆ; ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತತೆ: ನಡುನೆಲೆಯುಳ್ಳವನ ಬದುಕು ಅಱಿವಿಲ್ಲದೆ ಸಂತತಿಗಂ ಕಾವುಳ್ಳುದಕ್ಕುಂ (ಕುಜಳ್. ೧-೧೨-೨). [ನಡು₂ + ನೆಲೆ]

ನಡುನೇಸಱ್, ನಡುನೇಸಱು (ನಾ). ನಡುಹಗಲು; ಮಧ್ಯಾಹ್ನ: ಒಡಲಂತ ತನುವೀತನ ನೆವದಿಂದೆಂದು ಕಡುಗಳಲ್ದಾಕಾಶಮೆಂಬ ಮೃದ ನುರಿಗಣ್ಣ ತೆಱೆದವೊಲು ನಡುನೇಸಱೆಸೆದುದೆಂದು ಬಣ್ಣಿಸುವ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೪-೫೪). **ನಡುನೇಸಱು**: ನಡುನೇಸಱಲಿ ತವ ನಿಲಬಲ್ಲದೇ ಜನನಾಥ (ನಿಘಾಗ. ೫-೧೨-೨೭). [ನಡು₂ + ನೇಸಱ್]

ನಡುನೇಸಱು 'ನಡುನೇಸಱ್' ನೋ.

ನಡುನೊಸಲು (ನಾ). ಹಣೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ: ಜಡೆಮುಡಿಯುನಳವಡಿಸಿ . . . ಭೂತಲೇಪನದೊಡಲು ನಡುನೊಸಲೊಳು ತ್ರಿಪುಂಡ್ರದ ರೇಖೆಗಳು ಮೆಱೆಯೆ (ಬಸಪು. ೬-೨೬). [ನಡು₂ + ನೊಸಲು (<ನೊಸಲ್)]

ನಡುನೋಟ (ನಾ). ಸ್ಥಿರವಾದ ನೋಟ; ನೆಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿ: ಪಸುಳೆಗುಪವಂ ತನ್ನ ಕಟ್ಟಿದಿರ ಪುರ.ಷೋತ್ತಮಮೂರ್ತಿಯನೆಮೆಯಿಕ್ಕದ ನಡುನೋಟದಿಂ ದಿಟ್ಟಿಸುತೆ ಕುಳ್ಳಿರಲ್ (ರಾಮೂಶ್ಕ. ೭೭-೪). [ನಡು₁ + ನೋಟ]

ನಡುಹಗಲ್ 'ನಡುವಗಲ್' ನೋ.

ನಡುಪಟ್ಟಿ? (ನಾ). (?) : ತೊಡೆಯಿಂ ಕಡುಗುದುರೆಗಳು ಮಡದಿಂ ನಡು [...] ಪಟ್ಟ ದಂತಿಯಿಂ ನಿಡುದೋಳಿಂ ಕಡುವಾಳಂ ಕೂರಸಿಯಿಂ ಕಪಂಗಿಡಣೆಯುಂ ಸಮಂತು ಬಸದಾಗಿಸುವಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೪೦); ಚಿತ್ರಭವ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ನಡುವಟ್ಟ ಪಟ್ಟದಾನೆಯಂತೆ ಪಾಗಮಂಗಿಸುವ ಮದಮದದ ಸೊನೆಸೊನೆಯುಂ ಬಿಡುವ ಬಾಳರಸಾಳಂಗಳಿಂ ಕಾಮದೇವನ ದೀವದ ಪಿಂಡಿನಂತಿರ್ಪ ಕಳಪಂಸೆಗಳಿಂ . . . ಮನಂಗೊಳಿಸಿ (ಅರ್ಧನೇ. ೪-೬೨ ವ). [?]

ನಡುಪಟ್ಟ (ನಾ). ೧. ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವ ಚರ್ಮ, ವಸ್ತ್ರ, ಲೋಹ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಪಟ್ಟ; ಬೆಲ್ಟು: ಅವಳು ಬಿರುಬಿರನೆ ಕೈಚಾಚಿ, ನೋಟನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ನಡುಪಟ್ಟಿಯ ಕೆಳಗೆ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಳು (ಪುನರು. ೦೯೫); ಕಯ್ಯ ಪಟ್ಟದ ಖಡ್ಗವನ್ನು ನಡುಪಟ್ಟಿಯ ಒರೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಸಶಬ್ದವಾಗಿ ನೂಂಕಿಬಿಡುವನು (ಬಿರುಗಂ. ೩೦-೬). ೨. ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ; ಒಡ್ಯಾಣ; ಡಾಬು. [ನಡು₂ + ಪಟ್ಟ₂]

ನಡುಪಳ್ಳಿ, ನಡಪ್ಪಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು: ನಡುವಾದ ರಸದ ಪೆರ್ದೊರೆಟ ನಡುಪಳ್ಳಿಯ ಕಾಮಧೇನು[ವಂ] ಗಣದೊಳಿನಿಪ್ಪದೆ ಪಣ್ಣು ಕಲ್ಪತರುಮೆಂದಡದೇವಣ್ಣಿಪುದೊ ರೂಪವಿದ್ಯಾಧರಿಯ (ಶಾಶಾಇ. XX, ೪೮-೩೫; ಸು. 1076 ?). **ನಡಪ್ಪಳ್ಳಿ**: ನೇಱಿಲೆಯುಂ ಪೆರ್ಮೊಶ್ಗಿಂ ನಡಪ್ಪಳ್ಳಿಮೂಟ್ಣಿಣಂ ನಡಲು ಎಪ್ಪಳ್ಳಿ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೯೫-೧೫; ಸು. 1025 ?). [ನಡು₂ + ಪಳ್ಳಿ₁]

ನಡುಪಾಯ್ 'ನಡುಂಪಾಯ್' ನೋ.

ನಡುಪ್ರಾಯ (ನಾ). ಮಧ್ಯವಯಸ್ಸು: ಆವರು ನಡುಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ತೀರಿ ಹೋದುದರಿಂದ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). [ನಡು₂ + ಪ್ರಾಯ]

ನಡುಬನ (ನಾ). ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ಅರಣ್ಯದ ಒಳಭಾಗ: ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥ ರಾದರು ತಂದೆ ಕನ್ನಣಾಗನ ನಡುಬನದೊಳು ಬಿಟ್ಟ ಹಾಗೆ (ಕಂಠೀಪ. ೨೦-೯೫). [ನಡು₂ + ಬನ]

ನಡುಬಾನು (ನಾ). ಆಕಾಶದ ಮಧ್ಯಭಾಗ: ನಡುಬಾನೇಱಿದುಷ್ಣಾಂಶು ಮಂಡಲವಲ್ಲಿ ಕಡು ಸೊಗಸಿತು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೪-೪೮). [ನಡು₂ + ಬಾನು (<ಬಾನ್₃)]

ನಡುಬಾವಿ (ನಾ). ಬಾವಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ: ಶ್ರೀವಿಜಯಮುನಿ ಹೋಗಿ ತಾ ನಡುಬಾವಿಯುಲಿ ಬಿದ್ದನು (ಬಸಪು. ೫೦-೧೭). [ನಡು₂ + ಬಾವಿ]

ನಡುಬೀಡು (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆಯುವ ಹೊಲ ಮುಂತಾದವು: ಕೀಳು ಮೇಲು ನಡುಬೀಡುಬೀಡು ಬಯು ತವುಪೊಪ್ಪ (ಸೌಇಇ. ೧೯೩೬, ಪುತ್ತೂ.ರು. ೧೧೪-೯; 1282). [ನಡು₂ + ಬೀಡು₂]

ನಡುಬೀದಿ 'ನಡುವೀದಿ' ನೋ.

ನಡುಬೆಟ್ಟ (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ಮಧ್ಯಭಾಗ: ನಡುಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವ ವೇಳೆಗೆ ಬಿಸಿಲೇರಿಬಿಟ್ಟಿತು (ರೂಢಿ). [ನಡು₂ + ಬೆಟ್ಟ (<ಬೆಟ್ಟು₂)]

ನಡುಬೆಟ್ಟು (ನಾ). = ನಡುಬೆರಳು: (*). [ನಡು₂ + ಬೆಟ್ಟು₃ (<ಬೊಟ್ಟು₁)]

ನಡುಬೆನ್, ನಡುಂಬೆನ್ನು (ನಾ). ಬೆನ್ನಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ: ಇಱಿದು ಮರ ದಿಂದಮಾಗಳ್ ಕೆಲಗೆಲ್ಲಂ ಪರೆದು ಬಿರ್ದ ಶುಕಸಂತತಿಯುಂ ಗಟಗಟಿಸಿ ಕಟ್ಟ ನಡುಬೆನ್ನಿಱಿವಿನೆಗಂ ಪೊತ್ತು ಪೋದನಾ ಮುದಃವೇಢಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೮೬); ನಡುಬೆನ್ನಂ ಸೆಟ್ಟನೆ ಸೀಟಿಯುಂ (ಅಜಿಪು. ೧೦-೧೦ ವ). **ನಡುಬೆನ್ನು**: ಮೂಟೆ ಹೊತ್ತು ನಡುಬೆನ್ನು ಮುರಿದುಹೋಯಿತು (ರೂಢಿ). [ನಡು₂ + ಬೆನ್]

ನಡುಬೆನ್ನು 'ನಡುಬೆನ್' ನೋ.

ನಡುಬೆರಳು (ನಾ). (ಹಸ್ತದ ಅಥವಾ ಪಾದದ ಐದು ಬೆರಳಂಗಳಲ್ಲಿ) ಮಧ್ಯದ ಬೆಟ್ಟು,–ಬೆರಳು: ಮಗುವಿನ ನಡುಬೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಉಂಗುರವಿದೆ (ರೂಢಿ). [ನಡು₂ + ಬೆರಳು (< ಬೆರಲ್)]

ನಡುಬೊತ್ತು, ನಡುಹೊತ್ತು (ನಾ). = ನಡುನೇಸಱ್: ಮತ್ತದುಂ ಪೋಗೆ ಹೋದ ತಱಿಗೆಂದದೊಳಗೆ ನಡುಬೊತ್ತಾಗುವನ್ನವರ ವಟು ಚ್ಛ ಳಂ ಮುಚ್ಚಿರಿಸಿ (ಸೂಪಶಾ. ೨-೧). ಅಂಬರಮೆಂಬವನಿಯ ಹೊತ್ತ ಭೂಧರ ಮೆಂಬ ಶೇಷನ ಮಸ್ತಕದ ಕೆಂಬರಲೆನೆ ನಡುಬೊತ್ತಿನೊಳೆಸೆದುದು ಬಿಂಬ ಮಂಭೋರುಹಸಖನ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೭-೪೯). **ನಡುಹೊತ್ತು**: ದೂರದ ಪೊಳಲಿಗೆ ಯಾತ್ರೆ ಹೊರಟದ್ದೇನೆ. ನಡುಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಸರೆ ಸಿಕ್ಕೀತೆಂದು ಇಲ್ಲಿಗೆ ನುಗ್ಗಿದೆವು (ಹಾಹುತ್ತ. ೯೦). [ನಡು₂ + ಪೊತ್ತು₃ (< ಪೊಟ್ಟು)]

ನಡುಭವಗಾವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಅಂಕಗವುಣ್ಣಗೆ ಪಲಮ್ಮಗೆಱಿ ಗಾವಣ್ಣಂ ನಡುಭವಗಾ[ವು]ಣ್ಣಂಗೆ ತೆಲುಂಗರ ಮಾರಿಗಾವುಣ್ಣನೊಳ್ಪಜ್ಜಿಟ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೧೦೪-೧೮; 1037). [? + ಗಾವುಂಡ (< ಗಾಮುಂಡ)]

ನಡುಭಾಗ (ನಾ). ಮಧ್ಯಭಾಗ: ನದಿಯ ನಡುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಆಳವಿದೆ (ರೂಢಿ). [ನಡು₂ + ಭಾಗ]

ನಡುಮಂಡೆ (ನಾ). = ನಡುದಲೆ: ಭಂಡರಾದವಲಾಯೆನುತ ನಡುಮಂಡೆ ಯನು ತುಡುಕಿದನು ಮೆಱೆವುದ್ದಂಡಜಡೆಯನು ಕಿತ್ತು ಬೀಸಾಡಿದನು ಭೂತಳಕೆ (ನಿಘಾಗ. ೪-೨-೪); ದೆಡೆ ಕಾಣದು ನಮ್ಮೂರು ನಡುಮಂಡೆ ಸ್ಥಳವೆ ನಮ್ಮೂರು (ಪುರಂದ. ೫-೭೧-೧). [ನಡು₂ + ಮಂಡೆ₁]

ನಡುಮಟ್ಟ₁ (ನಾ). ನಡುವಿನ ಮಟ್ಟ; ಸೊಂಟದ ಸಮ: ಅವನು ನಡು ಮಟ್ಟದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). [ನಡು₂ + ಮಟ್ಟ₁]

ನಡುಮಟ್ಟ₂ (ಅ). ಸೊಂಟದ ವರೆಗೆ; ಸೊಂಟದ ತನಕ: ಆ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನ ನಡುಮಟ್ಟ ಬರುವಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ನೀರಿದೆ (ರೂಢಿ). [ನಡು₂ + ಮಟ್ಟ₆]

ನಡುಮಣ್ಣು (ನಾ). (ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿರುವ) ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ ಭೂಮಿ: (ಕಿಸಂಗ್ಗ. ೧೬). [ನಡು$_{2}$ + ಮಣ್ಣು (<ಮಣ್)]

ನಡುಮಧ್ಯ$_{1}$ (ನಾ). ನಡುಭಾಗ ; ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ನಟ್ಟನಡು : ನಡುಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರ ಉದಯವಾಗಲಂ . . . ಕಾಳಲಾದೇವಿ ಕಿಡೆವುಂಚಿ ದೋಡಿದಳು ನೋಡಾ (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೪೮-೦೩೩); ಸುತ್ತ ಮೆರದಿಹ ಸೇನೆ ನಡುಮಧ್ಯದೊಳು ಹಿಮಕರನಾ ಚಿತ್ರಧವನವೊಯೆನಲು ರಂಜನೆವೆತ್ತ ನಿಜಬೀಡಿನಲಿ . . . ಎಸೆದನು ಕೇಳು ಕೌರವನು (ಜೈಭಾ. ೩೭-೨); ಬಿಡಾರವಿರುವವನಿಗೆ ನಡುಮಧ್ಯವಾದರೇನು ? (ಗಾದೆ).

[ನಡು$_{2}$ + ಮಧ್ಯ$_{1}$]

ನಡುಮಧ್ಯ$_{2}$ (ಅ). ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ; ನಟ್ಟನಡುವೆ : ನಡುಮಧ್ಯ ಇರುವಂಥ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೨೭).

[ನಡು$_{2}$ + ಮಧ್ಯ$_{2}$]

ನಡುಮಧ್ಯೆ (ಅ). ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ : ನಟ್ಟನಡುವೆ : ಇಬ್ಬರು ದುಷ್ಟರಿಗೆ ಜಗಳವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ನಡುಮಧ್ಯೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು ಅಪಾಯಕರ (ರೂಢಿ); ನಡುಮಧ್ಯೆ ಇವರ ಕಿತಾಪತಿ ಬೇರೆ (ರೂಢಿ). [ನಡು$_{2}$ + ಮಧ್ಯೆ$_{2}$]

ನಡುಮನೆ 'ನಡುಂವನೆ' ನೋ.

ನಡುಮರ (ನಾ). ವೃಕ್ಷದ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ನಡುಮರ ಹತ್ತಿ ಬುಡ ಕಡಿದ (ಗಾದೆ). [ನಡು$_{2}$ + ಮರ$_{1}$]

ನಡುಮಾಳ (ನಾ). ಮೈದಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ನಡುಬಯಲು ; "ನಟ್ಟನಡುವೆ" (ಕನ್ನಡ. ಶ. ೧೧೭ ಅರ್ಥ): ಊರಾಚೆಗೆ ಕಡುಗುದುರೆ ಕಡು ನಾಗ . . . ನಡುಮಾಳದ, ನಡುಮಾಳದ, ನಟ್ಟಿರುಳ, ನಿಡುನಾಗದ ಮುಂಗೆ ನೀಲಿಮ್ಲಾನವ ಮಿಗುಬಿಟ್ಟದ ಪಿಂದುಂಗೊಂಟು (ಜಪದ. ಸ. ೧೯೩ ಪ್ರಯೋ). 'ನಿಡುಮಾಳ' ಪಠಾ. [ನಡು$_{2}$ + ಮಾಳ$_{4}$]

ನಡುಮುರಿ$_{1}$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸೊಂಟ ಬಾಗು, – ಬಗ್ಗು : ನಡುಮುಚಿ[ರಿ]ದು ಗುಡುಗೂಜಿ ತಲೆ ನಡುಗಿ . . . ಒಂದನಾಡಹೋಗಿ ಒಂಬತ್ತನಾಡುವ ಅಪ್ಪಾನಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹಿರಿಯರೆ (ವಚನ. ಶ. ೧೩೭-೩೩೪). ೨. (ಅಲಂ) ಸಂಪೂರ್ಣ ಶಕ್ತಿಗುಂದಂ. [ನಡು$_{2}$ + ಮುರಿ$_{1}$]

ನಡುಮುರಿ$_{2}$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸೊಂಟವನ್ನು ಮುರಿದಂಹಾಕು. ೨. (ಅಲಂ) ನಾಶಮಾಡು ; ಹಾಳುಮಾಡು : ಬರುತದೆ ! ಮೈತೋರದೆ ಬರುತದೆ ! ಅದೆ – ನಡುಮುರಿಯುತ ನಗನಾವೆಗೆ, ಕೂವೆಗೆ (ಕವಿಪು. ೨೭-೩).

[ನಡು$_{2}$ + ಮುರಿ$_{2}$ (<ಮುಚಿ$_{1}$)]

ನಡುಮೂಗು (ನಾ). ಮೂಗಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ನಾಸಿಕದ ನಡುಭಾಗ : ನಡುಮೂಗು, ನಾಸಾಸೇತು (Bridge of the nose. ಪಾರಿಸಿ. ೧೦).

[ನಡು$_{2}$ + ಮೂಗು$_{1}$]

ನಡುರಂಗ (ನಾ). (ದೇವಸ್ಥಾನದ) ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ರಂಗಮಂಟಪ, ಸಭಾಮಂಟಪ ; ನವರಂಗ : ಗುಡಿಯ ಬೋದಿಗೆ ಕಲ್ಲು ನಡುರಂಗ ತಾ ಕಲ್ಲು ಕಡೆಮೂಲೆ ಸೆಟಗು ತಾ ಕಲ್ಲು ವರವನು ಕೊಡುವಾತ ಬೇಟ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೦೩). [ನಡು$_{2}$ + ರಂಗ$_{2}$]

ನಡುರಾತ್ರಿ (ನಾ). ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿ ; ಸಮರಾತ್ರಿ : ನಡುರಾತ್ರಿಯಿಂದ ಮುಂಜಾನೆ ನಾಲ್ಕು ಗಂಟೆಯ ತನಕ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವರು (ರಾಜವ. ೭೮). [ನಡು$_{2}$ + ರಾತ್ರಿ]

ನಡುರಾತ್ರೆ (ನಾ). = ನಡುರಾತ್ರಿ : ಆತನಿಗೆ ಈಗ ನಡುರಾತ್ರಿಗೆ ತನ್ನನ್ನು ಕರೆದು ಪಸೆ ತುಂಬಿದ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ 'ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು' ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದ ತಂಗಿಯನ್ನು ಇದಿರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೩೩೭); ಈ ನಡುರಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಭೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನನ್ನ ಬೆಂಬತ್ತಿ ಬಂದವನು ನೀನು ಯಾರು ? (ಬತ್ತೀಸ. ೩೦). [ನಡು$_{2}$ + ರಾತ್ರೆ]

ನಡುವಂತರ (ನಾ). ೧. ನಡುವೆ ಇರುವ ಸ್ಥಳ. ೨. ಮಧ್ಯದ ಅವಸ್ಥೆ, ಕಾಲ : ಹೀಗೆ ನಡುವಂತರದಲ್ಲಿ ಕೈಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟರೆ ಯಾರು ಗತಿ ? (ರೂಢಿ).

[ನಡು$_{2}$ + ಅಂತರ]

ನಡುವಗಲ್, ನಡುಂಪಗಲ್, ನಡುಂವಗಲು, ನಡುಂಹಗಲು (ನಾ). ಹಗಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ಮಧ್ಯಾಹ್ನ; ನಡುಂಹೊತ್ತು: "ಮುಂಬಗಲ್, ನಡುವಗಲ್, ನಡೆವಗಲ್ – ಇವು ಪಿ ತ್ರಿಕಾಲಂಗಳ್" (ಶಬ್ದಮ. ೫೭-೨೫೦) ; ನಡುವಗಲ ಬಿಸಿಲ್ಪನ್ನಂ ಸುಡೆ ವನಕರಿ ಕಮಳಬಂಧುವೊಳ್ಗೆನಕರನೋಳ್ ಕಡುಗಾಯ್ಪನೆ ಸರಸಿಜವುಂ ಕಿಡಿಸಲ್ಕಾಂ ಪೊಕ್ಕುದಾಗ ಬಗೆಗಾ ಕೊಳನಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೧೯); ನರೇಂದ್ರ ನೋಡೀ ನಡುವಗಲೊಳ್ ಚಕ್ರವಾಕವಧು ವಿರಹಿಸುವಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೧-೬೩) ; ಕಡುವೊತ್ತಾದುದು ರವಿಯುಂ ನಡುವಗಲೊಳ್ನಿಂದು ಕಿಡಿಚಿದಂ ಕರತತಿಯಿಂ ಕಿಡಿಗಳನೆನೆ ಬಿಟುವಿಸಿಲುಂ ಸುಡುತಿರೆ ನೀರಡಿಕೆ ತಿಣ್ಣಮಾದತ್ತಾಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೯೬) ; ನಡುವಗಲಾದಿತ್ಯನಂತೆ ನೋಡಲರಿದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೩೭) ; ಸೊಲ್ಲಿಸಲು ಬಾರದಾನಂದದಿಂದಾಡಿ ಪಾಡಿದನು ನಡುವಗಲ ತನಕ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೧೬) ; ನಡುವಗಲೊಳ್ ಕಡುನೀರ ನೊಳೊಡವೆರೆದ ಬಳಲ್ಕೆಗಳಿಯಲೆಳಸಿ ಘಳಿಲನೊಳಪೊಕ್ಕು ಮೈದೊಳೆದು (ರಾಜಶೇ. ೬-೨೪೪); ನಡುವಗಲ ಭಾಸ್ಕರಂ ನಿಶ್ಚಲಂ ಪೊಳೆಯುತಿರ್ದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩೧-೧೩). **ನಡುಪಗಲ್** : ಮರುಸ್ಥಳದ ಪಾಳದೊಳ್ ನಡುಪಗಲ್ವರಂ ಗ್ರೀಷ್ಮದೊಳ್ ಸುರುಳ್ವಿನೆಗವುಚ್ಚಿ ಬೇವವರ್ಗೆ ದೋಂಪಮಿಮ್ಮಾವು ನಿಜ್ಜುರಾಂಬು ದೊರೆಕೊಳ್ವವೊಲ್ (ಆದಿಪು. ೧೩-೫೭) ; ನಡೆಯಲ್ಕೇವೆಂದು ಪೋಗಿ ಬಾಗ್ಗೆ ಜಗದ್ಪೋಲಡಿಮೊದಲಂ ಸಾರ್ದ ನೆಬಲ್ ನಡುಪಗಲಂ ನಿಸದಿಸಿತ್ತು ಸಮಿನೆಸಿನಾಗಲ್ (ಪದ್ಮಪು. ೩-೨). **ನಡುವಗಲು** : ನಡುವಗಲಿನ ಸನ್ನೆಯಾಮದು ವಾದಕರೆದುಬಲಕೊಲೆದು ಸಾಗಿದರು (ಭರತ. ೧೭-೦೨೪) ; ನಡುವಗಲಿನ ಬೇಸಗೆಯ ಮಾರ್ತಂಡನ ಕಡುಝಳದುಬ್ಬರಕಾಗ ಅಡಗುವ ಹಿಮದೊಲಿಪ್ಪತ್ತುಸಾವಿರಬಲ ಮಡಿದುದು (ಕಂನವಿ. ೧೫-೮೯) ; ನಡುವಗಲಲ್ಲಿ ಕಾಂ ನಡಪಿ ದಂತಿಗಳಂ ರವಿತಪ್ತಯೂಥಪಂ ಬಿಡದತಿಶೀತಲಸ್ಥಲವ ಸೇವಿಸುವಂತೆವೊಲ್ (ಶಾಕುಂತ. ೬೨-೧೧೩) ; ಬೆಳಗು ಬೈಗನು ದುಃಖ ಸುಖದ ಸಮಶೀತೋಷ್ಣದೊಳಗದ್ದಿ, ನಡುವಗಲು ಕುದಿಸಿ ಒಣಗಿಸಿ (ನಲಮು. ೬೪-೫). **ನಡುಹಗಲು** : ಕಂಡಿರೇ ಮುರವೈರಿ ದಳಪತಿ ಚಂಡಬಳನಹ ನಡುಹಗಲ ಮಾರ್ತಾಂಡನಂತಿರೆ ತೋಱುತ್ತದನೆ ರಥವ ತಿರುಹೆಂದ (ಕುಮಾರ. ೧೯-೩೬) ; ನಡುಹಗಲ ಸೂರ್ಯನನಳುಕಿಸುವುದೇ ಮಂಜು (ನಿಘಂ. ೧೧-೫೭-೪೮) ; ನಡುಹಗಲ ಸಿರಿಹೊತ್ತು, ಭಾಸ್ಕರನ ಸುಳುವಿಲ್ಲ (ಗೊರೂ.ಘ. ೧೧-೩೭೨) ; ನಡುಹಗಲಿನ ಆಕಾಶವನ್ನು ನೀವು ನೋಡಿರಬಹುದು (ರಾಮಾನ. ೧೦೬) ; ನಡುಹಗಲಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಸೆಕೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಲು, ತಂಪಾದ ನೆರಳಲ್ಲಿ ಮಲಗಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಪಡೆದರು (ಮಂಡಸ. ೭೮).

[ನಡು$_{2}$ + ಪಗಲ್]

ನಡುವಗಲು 'ನಡುವಗಲ್' ನೋ.

ನಡುವಗಲ್ಪಂಜು (ನಾ). (ದೇವರ ಅಥವಾ ಹಿರಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ) ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಉರಿಸುವ ಪಂಜು ; ಹಗಲುದೀವಟಿಗೆ : ಪಿಡಿದೆರಳ್ ಸತ್ತಿಗೆಗಳೆರಡೆರಳ್ ಚವರಗಳ ನಡುವಗಲ್ಪಂಜುಗಳ . . . ಗದಾದಿಯಾಯುಧವನುಚಿ ಜಡಿವುತ್ತ ಸಿಡಿಲ ಬಳಗಂಗಳೆನೆ ಬಂದುದು ಪದಾತಿಬಲಮೇನೆಂಬೆನು (ಚಬಸು. ೪೭-೩೭). [ನಡುವಗಲ್ + ಪಂಜು]

ನಡುವಟ್ಟು (ನಾ). ಬಿಂಬದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ಮಂಡಲದ ನಡುಭಾಗ : ಒಡಲೊಳ್ ಪುತ್ರಪನಾವ ವಸ್ತುವನಹೀಂದ್ರಂ ಕಂದದೊಳ್ ಶಾರ್ಙ್ಗನುಂ ನಡುವಟ್ಟೊಳ್ ಪಗಲಾಣ್ಮಂ . . . ತೊಡರ್ದಿರ್ಕಾ ಪರವಸ್ತು ವೀರಚಿಕದೇವೇಂದ್ರಕ್ಷಮಾಪಾಲನಂ (ಚಿಕವಿ. ೫-೨) ; ಅಚ್ಚಪೊಚ್ಚಪೊಸ ಸೇವಂತಿಗೆಯೆಸಟ್ಪರದ ಸುತ್ತಿನಿಂದಿನಿಸುಂ ನಡುವಟ್ಟನುಱಿದು ತಲೆಯೆಡೆಯಂ

ಬೆಳರ್ಗಿಸುವೋರೆಸಿಕ್ಕ ತನ್ನ ಕುಲದೇವಿಯ ನಿಟ್ಟಸಲ್ಕಿದಂತೆ ಚಂದಿರನೆಂಬ ಸಂದೆಯಮಂ ಸಮನಿಸುತ್ತಿದೆ (ಚಿಕವಂ. ೮೧-೨೧).

[ನಡು$_{2}$ + ಬಟ್ಟು$_{1}$]

ನಡುವಟ್ಟೆ (ನಾ). ಮಧ್ಯದಾರಿ ; ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯ : ಪೆಸರ್ವೆತ್ತ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಂಗಳೊಳ್ ಸಂಚರಿಸುತಿಪ್ಪನ್ನಂ ನಡುವಟ್ಟೆಯೊಳ್ ಪಲಂಬರಂ ಕರ್ವೇಡರಂ ಕಂಡಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೭೭-೧೩). [ನಡು$_{2}$ + ಬಟ್ಟೆ$_{1}$]

ನಡುವನ (ನಾ). ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ಅರಣ್ಯದ ಮಧ್ಯಭಾಗ: ನೆರಹಿದರದಟಗಂಧರ್ವರು ಭಟವ್ರಜವ ಬಂದುದದು ನಡುವನಕೆ ಕೌರವ ವೃಂದವನು ಕರದರು ವಿನೋದಕೆ ಬಂದಿರ್ದ್ದೆ ನಾರಾಚಸಲಿಲಕ್ರೀಡೆಯಿದೆ ಯೆನುತ (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೧೯-೩೩). [ನಡು$_{2}$ + ವನ]

ನಡುವನೆ, ನಡುಮನೆ (ನಾ). ಮನೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ : "ನೆಟ್ ನಡುವನೆ ನಟ್ಟವನೆಯುಮಕ್ಕು ಬುಧರಿಂ" (ಶಬ್ದಕಂ. ೧೪೪). ನಡುಮನೆ : "ನಟ್ಟವನೆ ಯೆನೆ ನಡುಮನೆಯುಮಕ್ಕು" (ಶಬ್ದಕ್ಕೆ. ೯೩); ಅಸುವೆವೋರಲೊನಕೆ ಗೂಟಂ ಪೊಸತಿಲು ನಡು[ಪಾಠಾಂ. ಮನೆ]ಮನೆಯ ಕಂಭವೊಲೆ ಪಡಿ ಪಾಲುಂ . . . ಸಮಸ್ತಂ ದೆಯ್ವವಿಂತಿವೆಂಬವರೋಥರ್ (ಸಮುಹ. ೯-೮೨) ; ನಡುಮನೆ ಯೊಳಿರ್ದವನ ಕೋಣೆಗೊಡಗೊಂಡೊಯ್ದು ಪಡಿಗದವನಿಕ್ಕಿ ಉಮ್ಮಳಿಸಿ ಸುಜ್ಞನೆ ಸುಯ್ದು ಬಂದ ಭಕ್ತರ್ಗೆ ನೆಟ್ ಬೋನವಂ ಮಾಡುತಿರೆ (ಶಬಕಾ. ೭೭-೦೭) ; ತನ್ನ ಭ್ರಾತ್ರನಪ್ಪ ಯಜ್ಞನಂ ನಡುಮನೆಯ ಜಗಲಿಯಿಂ ತೆರಳಲಾಗದೆಂದು ನಿಯಮವಾಳ್ದೆಯಂ ಕೊಟ್ಟು ಪೋಗೆ (ಧರ್ಮಾಶ. ೩-೦೩೭); ನಡುಮನೆಯೊಳಗೊಂದು ಸಾಲ್ಕು ತೆಂಗಿನ ಮರ . . . ತಲೆ ಮೊದಲಿಲ್ಲದ ಬೆಳದು ಹಣ್ಣಾಯಿತು (ಪುರಂದ. ೨-೧೯೦ ಕಲ್ಲವಿ) ; ಊಟವಾದ ಮೇಲೆ ನಡುಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಮೂವರೂ ಲೆಕ್ಕದ ಪರಿಶೀಲನೆ ಮಾಡ ತೊಡಗಿದರು (ಮುಕಳ. ೦೫೮) ; ವೆಂಕಮ್ಮನವರು ನಡುಮನೆಗೆ ಬಂದು ಹುಡುಗರ ಗುಂಪನ್ನು ನೋಡಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದಿಗಿಲು ಬಿದ್ದರು (ಕಳಹು. ೧೧).

ನಡುಮನೆ ಕಂಬ = ಮನೆಗೆ ಆಧಾರಸ್ತಂಭದಂತಿರುವವನು ; ಮನೆಯ ಹಿರಿಯ,-ಮುಖ್ಯಸ್ಥ. [ನಡು$_{2}$ + ಮನೆ]

ನಡುವರಿ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: ನಡುವರಿ ಮೊಸಳೆವರಿ ಜಲಶಯನಚ್ಯುತಂ ಮತ್ಸ್ಯವುಟಂ ಲಂಕಾದಹನಮೆಂಬ ಪಲವುಂ ತೆಱದ ಕರಣಂಗಳಂ . . . ಎರಡುಂ ತೆಱದ ನೃತ್ಯಭೇದದಿಂದಾಡಿ (ಧರ್ಮಾಶ. ೨-೨೭೫). [?]

ನಡುವಲೆ (ನಾ). ಬಲೆಯ ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕೊನೆಗಳನ್ನು ಭೂಮಿ ಯಲ್ಲಿ ನಾಟಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ (?) : ತಡಿಕವಲೆ ಕಣ್ಣವಲೆ . . . ನಡುವಲೆ ತಡೆವಲೆ ಸಿಡಿವಲೆ ನಿಡುವಲೆಗಳೊಪ್ಪಿದವು ಲುಬ್ಧಕರೊಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೧-೮೦). 'ನಡೆವಲೆ' ಪರಾ. [ನಡು$_{1}$ + ಬಲೆ$_{1}$]

ನಡುವಳಿ (ನಾ). ಮಧ್ಯಭಾಗ : ನೀರುಳ್ಳಿ ಹಸಿಯಲ್ಲದ ಹುಡಿಯ ತುಪ್ಪದಿ ಹುರಿದು ಮತ್ತವಾ ಹೋಳುಗಳ ನಡುವಳಿಯ ಕತ್ತಿಯೊಳು ಸೀಳಿಕೊಂಡು . . . ನಾರಿಂದವಂ ಬಿಗಿವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೫-೧೩) ; ಆ ಮಧ್ಯದ್ವೀಪದ ನಡುವಳಿಯ ಮಹಾಮೇರುಮಹೀಧರಮೆಸದತ್ತು (ಜಯುಕಾ. ೧-೩೨).

[ನಡು$_{2}$ + ಬಳಿ$_{3}$ (< ಬಟ್ಟೆ$_{2}$)]

ನಡುವಾಯ್, ನಡುಪಾಯ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡುವೆ ಹಾಯಂ ; ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರವೇಶಿಸು. 'ನಡುವಾಯಿ' ಪರಾ. ನಡುಪಾಯ್ : ೨. ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಹೊರಬೀಳು ; ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆಗೆ : ಈಂಬ ಸಿಂಹಿಕೆಶೋರಂ ನಡುಸೂಲೊಳ್ಕೆರ್ ಕಣ್ಣಂ ತೆಱದಿಭಪತಿಯಂ ತಾಚಿಲೊಳ್ಕಂಡು ಕಾಯ್ಬಂ ನಡುಪಾಯ್ದಾ ತಾಯ್ಗೆ ದುಃಖಪ್ರಸವಸಮಯ ದೊಳ್ತಂದುದುತೊಂದಲಂಮಾ (ಅನಂತು. ೧೨-೩೨).

[ನಡು$_{2}$ + ಪಾಯ್$_{1}$]

ನಡುವಾಯಿ (ನಾ). ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವವನು ; ನಡುವೆ ತಲೆಹಾಕು ವವನು : ಬಣಗುಗಳು ಭೀಮಾರ್ಜುನರು ಕಾರಣಿಕ ನೀ ನಡುವಾಯಿ ಧರ್ಮದ ಕಣಿ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನೆತ್ತ ಬಲ್ಲನು ನಿನ್ನ ಮಾಯೆಗಳ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೮-೩೯). [ನಡುವಾಯ್ + -ಇ$_{2}$]

ನಡುವಾಯು (ನಾ).ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಾಯುರೋಗ,-ಸಂಧಿವಾತ: (ಕಸಂಗ್ರಾ. ೦೦೮). 'ಕಟಿವಾತ' ಪರಾ. [ನಡು$_{2}$ + ವಾಯು]

ನಡುವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ನಡುವನ್ನು ಹಿಡಿ ; ಸೊಂಟವನ್ನು ಬಳಸು : ಉಟ್ಟರ್ವ ಬೆಳ್ದಲಂಬಂ ಸುತ್ತಿ ನಡುವಿಡಿದ ಕಟ್ಟನ್ನಗೇಂ ನೇವಳಂ ಬಿಗಿವುದಲ್ತೆ (ಕಾಲಾಐರ. ೧೪೮-೩೨೩). [ನಡು$_{2}$ + ಪಿಡಿ$_{1}$]

ನಡುವಿರುಳ್$_{1}$, ನಡುವಿರುಳು$_{1}$ (ನಾ). = ನಡುರಾತ್ರಿ : "ನಿಶೀಥಃ, ಮಹಾನಿಶಾ – ಈ ೨ ನಡುವಿರುಳ್" (ಹಲಾಯು. ೧೪-೧೧೯) ; ಜಿನಮಂದಿರ ದೊಳ್ ನಡುವಿರುಳಿನೊಳ್ ಪೂಜಾವೈಭವಮಂ ನೋಡುತ್ತಿರ್ದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೨೦೭) ; ನಡುವಿರುಳೊಳದ್ದ ಕುರುಡಂಗೆ ಅಗಸೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾದಂತೆ (ಬಸವ. ೨೮೭). ನಡುವಿರುಳು$_{1}$: ನಡುವಿರುಳಲ್ಲಿ ಹೊರಟವರಿಗೆ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾಯಿತು (ಗಾದೆ). [ನಡು$_{2}$ + ಇರುಳ್]

ನಡುವಿರುಳ್$_{2}$, ನಡುವಿರುಳು$_{2}$ (ಅ).ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ; ನಡುರಾತ್ರಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ : ನಡುವಿರುಳ್ ಕರ್ಪಟಮಂ ಪಱಿದುಟ್ಟು ನಾಗಪುರಕ್ಕೆ ಪೋಗಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೯೦೫) ; ನಡುವಿರುಳವರ್ ನಾಟಕಂ ನಲಿದು ಮಱಿ ದೊಱಗಿರ್ದ ಸಮಯದೊಳ್ (ಹಂಪತಂ. ೭೭೪-೧) ; ನಡುವಿರುಳಾರುಮಿಲ್ಲ ದೆಡೆಯೊಳ್ ಕೊರಲೊಳ್ ವಧು ಕೋದು ಬಳ್ಳಿಯಂ ಮಡಿಯಲೊಡರ್ಚೆ (ಹಂರಾಮಾ. ೮-೦೫) ; ತರುಣಿ ನಡುವಿರುಳೈದಿ ಕರ್ಣನ ಹೊರೆಯೊಳಾ ವಿರ್ಭವಿಸಲು (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೭೨೩. ೨೩-೪). ನಡುವಿರುಳು$_{2}$: ನೆಲೆವಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬರೆ ನಡುವಿರುಳು ನಡೆತಂದು ಊರ ಹೊಱಗಣ ಮಸಣವಟ್ಟಗೆಯೊಳಿರ ಲಂದು (ನಂಬಿರ. ೭-೫೪) ; ನಡುವಿರುಳು ಕಲಿಪಾರ್ಥನರ್ಚಿಸಿದನು ನಿಜಾಯುಧವ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೯-೩) ; ಪೊಡವಿಪತಿಯೆಡೆಗೊಯ್ಯೆಯಾತನ ಬಿಡಲಿ ಮೇಣಲ್ಲದೊಡೆ ಕೊಲಿಸಲಿ ನಡುವಿರುಳು ರಣದೊಳಗೆ ಕೊಂದುದ ಮಱದುದಿಲ್ಲೆಂದ (ಕಾಶಿರಾ. ೩೪-೯೭) ; ದೀವಿಗೆಯು ಕಡುಬೆಳದು ಸುಟ್ಟುದನಿವ ಶಂಕೆಯ ಬೆಳಸಿ ಕಡುನಡುವಿರುಳದಕೆ ಕಿಚ್ಚಿಕ್ಕಿ ಹೊಱವಂಟ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೫-೫); ಬೇಗೆಯೊಳು ಹೋಗದಿರು ಮೂಗರೊಳು ನುಡಿಯದಿರು ಅಗದರ ನಂಬಿ ಕೆಡದಿರು ನಡುವಿರುಳು ಹೋಗದಿರು ಪಯಣ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೫೪೫). [< ನಡುವಿರುಳ್$_{1}$]

ನಡುವಿರುಳು$_{1}$ 'ನಡುವಿರುಳ್$_{1}$' ನೋ.

ನಡುವಿರುಳು$_{2}$ 'ನಡುವಿರುಳ್$_{2}$' ನೋ.

ನಡುವೀದಿ, ನಡುಬೀದಿ (ನಾ). ಬೀದಿಯ ನಡುಭಾಗ ; ದಾರಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ನಿಜಜನನಿ ನೀರ್ಗೆ ಪೋದ ಪೊಲ್ತಿನೊಳಾ ಕಳಕಳಮಂ ಕೇಳ್ದು ನೋಡಲೆಳಸಿ ಸಡಗರಂ ಮಿಗೆ ನಡುವೀದಿಗೆ ತಡೆಯದೆ ಬಂದು (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೯೫೭). ನಡುಬೀದಿ : ಪಶು ಮಡುವಿನ ಅಗ್ಗಣಿಯ ಕುಡಿದು ನಡುಬೀದಿ ಯಲ್ಲಿ ಬರುತಿರಲು (ಸಿದ್ದೇವ. ೪೮-೧೩೭) ; ಅವಳನ್ನು ಕುರಿತು ಯೋಚಿಸಲು ನಡುಬೀದಿ ತಕ್ಕ ಸ್ಥಳವಲ್ಲ (ದುಂದಿಳ. ೭) ; ಏನಿಲ್ಲಿ ನಿಂತುಬಿಟ್ಟಿರಿ ಮೂಱಿಗಳ ನಿಳಂಹಿ ನಡುಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ? (ಚಂದ್ರಸ. ೪೨).

[ನಡು$_{2}$ + ಬೀದಿ]

ನಡುವು (ನಾ). ನಡು ; ಮಧ್ಯಭಾಗ : ವಿಮಾನಂಬುಬುವುವುಂ ನೀರಿಲ್ಲದ ಕೆಱಿಯ ನಡುವುಮಂ . . . ಇಂತೀ ಪದಿನಾಱುಂ ಕನಸುಗಳಂ . . . ಕಂಡೆನೆಂದುಱಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೫೫-೨೭) ; ನಡುವಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಬಂದರೆ ಅವನನ್ನು ಹಿಡಿಯ ಸಲ್ಲ, ನಡುವಿನಲ್ಲಿ ಸೀರೆ ಹರಿದರೆ ಉಡ ಸಲ್ಲ (ಗಾದೆ).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ನಟುವು ; ತುಳು. ನಡುವುಲು ; ತೆಲು. ನಡುಮು.]

ನಡುವೂರು (ನಾ). ಊರಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ಪಟ್ಟಣದ ಮಧ್ಯಸ್ಥಳ,-ಕೇಂದ್ರಪ್ರದೇಶ : ದುರಾಸೆ ಮುಂದುಗೊಂಡು ನಾನಾ ದೇಶವ ತಿರುಗಿ ಹುಸಿಯು ಬೊಗಳ ವ್ಯಾಪಾರದ ಮಾಟಿಯಿಂದ ನಡುವೂರ ಬೀದಿ ನಡುವೆ ಕುಳಿತು (ಮಡಿಮಾ. ೪೭-೬೪).. [ನಡು$_2$ + ಊರು$_3$ (< ಊರ್)]

ನಡುವೆ$_1$, ನಡವೆ (ನಾ). ಮನೆಯ ಮಧ್ಯದ ಭಾಗ; ನಡುಮನೆ : ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಪುನಃ ನಡುವೆಯ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮಯ್ಯ ಬಂದು ನಿಂತಿದ್ದರು (ಜಂಗಾಳ್.-೪); ನಡುವೆಯ ಕಡೆಗೆ ಬಾಗಿಲು ತೆರೆದ ಕೋಣೆಯಿಂದ ತಂಬಾಕು ಹೊಗೆಯನ್ನು . . . ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಅವಳ ಬಯಕೆ ಕಾವೇರುತ್ತಿತ್ತು (ಪುನರು. ೦೩೭). ನಡವೆ : ಒಡನಾ ಪೂಧತ್ತ್ರಾಟ್ಸ್ವರ್ ನಡವೆಯೊಳಿನಿತೆಡೆಯನೀವುದೆನೆ (ದಿವ್ಯಚ. ೨-೯) ; ಗಣಿಕಾವನಿತಾಲಯಂ ಮೆರೆಗುಮವ್ರುಗಳೊಂದರ ಮುಂಬಾಗಿಲ ನಡವೆಯ ಜಗುಲಿಯ ರತ್ನಪಂಜರದಲ್ಲಿ (ಅಜಾಚಿ. ೨೦-೩೮೫) : ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಮನೇ ನಡವೆಯಲ್ಲಿ ಇಳುಕೊಂಡರು (ಕಥಾವಂ.IV, ೨೮); ಅಂದಣಾವನೇರಿ ಬಂದಳಣ್ಣನ ಮನೆಗೆ ನಿಂದೀರು ಅಕ್ಕ ನಡವೇಲಿ ಒಳಗೀರೊ ರಂಭೇಯ ಕೇಳಿ ಬರತೀನಿ (ಹಳ್ಳಿಪ. ೦೧೨). [< ನಡು$_3$./ ತೆಲು. ನಡುವ, ನಡವ]

ನಡುವೆ$_2$ (ಅ). ಮಧ್ಯೆ ; ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ : ಇತ್ತರಸನುಮಾ ಇರುಳೊಳ್ ಶ್ವೇತವೃಷಭನಂ ಕನಸಿನೊಳ್ ಕಂಡು ಪೊಟ್ಟಟಿನೋಲಗದೊಳ್ ಆಸ್ಥಾನದ ನಡುವೆ ಸಿಂಹಾಸನಮಸ್ತಕಸ್ಥಿತನಾಗಿ ತನ್ನ ಕಂಡ ಕನಸಂ ಮಂತ್ರಿಗೆ ಪೇಟ್ದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೦೨-೦೦) ; ರಮಣೀಯಮಪ್ಪ ಗಂಧಿಲವಿಷಯದ ನಡುವೆ . . . ನೂಱ ಪತ್ತುಂ ಪೊಟಲ್ಗಳನೊಳಕೊಂಡು (ಆದಿಪು. ೧-೯೨೫): ಅಂತು ಪೇರಿದಪ್ಪರ್ ಬಗೆದ ಮಾಹಾಸಮುದ್ರಂಗಳೆರಡಱ ನಡುವೆ ಕುಲಗಿರಿಯಿರ್ಪಂತಿರ್ದಶ್ವತ್ಥಾಮನಂ ಕಂಡು (ಪಂಪಭಾ. ೨-೬೩೫) : ಮೂಱುಂ ಬೆಳ್ಗೊಡೆಯ ನಡುವಿರ್ದ ನೀನಿರ್ದೆಡೆಯುಮನೆಮಗಱಿಯದಂತಾಟಾದುದೆ ಮಗನೇ (ಗದಾಯು. ೩-೬೪) ; ದುಷ್ಟರ ನಡುವಿರ್ದ ಶಿಷ್ಟಂಗೇಗೆಯ್ದುಂ ಸುಖವಾಗಲಱಿಯದು (ಪಂಚತಂ. ೧೪೬-೦) ; ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವ ಭಕ್ತನ ನುಡಿಯು ನಡುವೆ ರಾಶಿಯಾಗಿರ್ಪನು (ಬಸವ. ೧೪೫) : ಬಡದ ಬೆಂಡೆದ್ದೇಳ್ವ ತಲೆಗಳ ಗಡಣ ನೀರ್ವಕ್ಕಿಗಳ ಸರಸಿಯ ನಡುವೆ ನಲಿನಲಿದಾಡುತಿರ್ದುದು ಭೀಮವನದಂತಿ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦೨-೨೩) ; ನನ್ನ ಅವರ ನಡುವೆ ಮೊದಲಿನ ಸೌಜನ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ (ನಾಡಿಗೇ. ೦೭).

ನಡುನಡುವೆ, ನಡನಡುವೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ನಡುನಡುವೆ ಯಮನ ಪಟ್ಟಣವು ಎನ್ನೊಡೆಯ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯ ದೈವಕರು ತಡೆಯದಂತೆ ನೀ ದಯಮಾಡೊ (ಪುರಂದ. ೩-೧೭೭-೩) : ಈ ವನದ ನಡುನಡುವೆ ತೊಳತೊಳಗುತಿರುತಿಹ ಸರೋವರದೊಳ . . . ಮೊರೆಮೊರೆವ ಭೃಂಗಾವಳಿಯ ಗಾವಳಿಯ ಕಳಕಳಂಗಳ ನೋಡು ನೋಡು ರವಿತನಯತನಯ (ಜೈಮಿಭಾ. ೩-೩೭); ತಿಂಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ತರುವ ಮತ್ತು ನಡುನಡುವೆ ತರಬೇಕಾಗುವ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಅಡುಶಾ. ೫೩) ; ನಡನಡುವೆ "ಚಾಯ್‌ಗರಮ್" ದವರ ಬಾಯಿ–ಗರಮು ಗದಗವಿಸುತ್ತಿತ್ತು (ದೀಪಕ. II, ೩೪೮). [< ನಡುವೆ$_1$./ತಮಿ. ನಟುವೆ ; ತುಳು. ನಡುವೆ]

ನಡುವೆಟ್ಟು (ನಾ). ಬೆಟ್ಟದ ನಡು,-ಮಧ್ಯಭಾಗ : ಸಿಡಿಲಾಳ್ ತಡೆಯದೆಡೆಯ ನಡುವೆಟ್ಟುಗಳ್ಗೆ ಕಟ್ಟುಬ್ಬರದಿಂ ಬಂದೆಱಗುಗುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧-೬). [ನಡು$_2$ + ಬೆಟ್ಟು$_2$]

ನಡುವೊಗು (ಕ್ರಿ). ನಡುವೆ ಪ್ರವೇಶಿಸು ; ಮಧ್ಯೆ ತಲೆಹಾಕು : ತಗರ್ ಕಾದುವಲ್ಲಿ ನಡುವೊಕ್ಕು ನರಿ ಸತ್ತುದು (ಪಂಚತಂ. ೭೯-೧೮).
[ನಡು$_2$ + ಪೊಗು(< ಪುಗು)]

ನಡುಸಂತೆ (ನಾ). ೧. ಸಂತೆ ಸೇರಿರುವ ಸ್ಥಳದ ಮಧ್ಯಭಾಗ. ೨. ಸಂತೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಭರಾಟೆಯಿಂದ ನಡೆಯುವ ಸಮಯ,-ವ್ಯಾಪಾರದ ಸಮಯದ ಮಧ್ಯಕಾಲ : ಈಗ ನಡುಸಂತೆಯ ಹೊತ್ತು. ಜನ ನುಗ್ಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ಬೂಧಿ). ೩. ಹೇರಳವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಆಧಿಕ್ಯ ; ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿರುವುದು : ಎಡಬಲದೊಳಗೋಲೈಪ ಕೋಮಲೆಯರು ತೊಡೆದ ಲೇಪನವುಟ್ಟ ದುಗುಲ ಮುಡಿಹೂದಂಬುಲಗಂಪಿನ ಕಂಪಿನ ನಡುಸಂತೆಯಾದುದಾಸ್ಥಾನ (ಶ್ರೀಪಾರಿ. ೩-೭) ; ತೆಂಗಿನ ನಡುಸಂತೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಯಿಗೆ ಬರವೇ ? (ಬೂಧಿ). [ನಡು$_2$ + ಸಂತೆ$_1$]

ನಡುಸರಕು (ನಾ). ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ವಿನಿಮಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಬ್ಬರ ನಡುವೆ ಬಳಸುವ ಸರಕು,-ಪದಾರ್ಥ : ಅಕ್ಕಿ, ಜೋಳ ಒಂದು ಉಪಯುಕ್ತ ಧಾನ್ಯವಿನಿಮಯದ "ನಡು–ಸರಕು" ಆಗಬಹುದು (ಪೂಪಾದ. ೦೦೪).
[ನಡು$_2$ + ಸರಕು$_3$]

ನಡುಸರು (ನಾ). ನಡುವಿನ ಉಸಿರು ; ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಉಸಿರು (?) : ಕಿಡಿನಯನ ಘರ್ಷಣೆಯೊಳುದಾರ್ಪಾರಿಕಲ್ಗಳಂತೊಡನೆ ಸುರನದಿಯ ನಡುಸರು ಬಿರ್ದವಂತಾಗ ಮೃಡ ಪೊಡವಿದಣಿದಮೃತಫಲ ಬತ್ತಿದಂತಾಗ ಕೊಡುತಿರ್ದ ಶರಣಜನಕೆ (ಮುರುಪಾ. ೦-೯).
[ನಡು$_2$ + ಉಸರು$_3$ (< ಉಸಿರ್$_3$)]

ನಡುಸಾಲೆ (ನಾ).=ನಡುಮನೆ : ಬಾಗಿಲು ದಾಟಿದ ಕೂಡಲೆ ಒಂದು ವಿಶಾಲವಾದ ನಡುಸಾಲೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಕವಿಕೋ. I, ೧೯೪) ; ಪಡಸಾಲೇ ಊಟ, ನಡುಸಾಲೇ ನಿದ್ರೆ (ಗಾದೆ). [ನಡು$_2$ + ಸಾಲೆ$_2$]

ನಡುಸುಳಿ (ನಾ). ನಡುವೆ ಇರುವ ಸುಳಿ, - ಆವರ್ತ, - ಗರ್ತ : ಹೋಲಿಸುವಡಿದು ಮೃತ್ಯುವಿನ ಗೋನಾಳಿ ಹೊಗುವಡೆ ಕಡಲ ನಡುಸುಳಿ ಕಾಳಮೇಘದ ಮೊತ್ತವೆನೆ ರಂಜಿಸಿದುದಾ ವ್ಯೂಹ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೭೦೩. ಪ೦. ೨೭೭). [ನಡು$_2$ + ಸುಳಿ$_2$ (< ಸುಟಿ$_2$)]

ನಡುಸೂಲ್ (ನಾ). ಪ್ರಸವದ ಮಧ್ಯಸಮಯ ; ಹೆರಿಗೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ಬೇನೆಯಿಂ ಧೂಳಿಡುತುಂ ಶೈಲಾಗ್ರದೊಳ್ಮುಕ್ಕುಱಿಸಿ ಮಾಱುಕದಿಂದೀಂಬ ಸಿಂಹಿಕಿಶೋರಂ ನಡುಸೂಲೊಳ್ಸಿರ್ದ ಕಣ್ಣಂ ತೆಱೆದಿಭಪತಿಯಂ ತಾಱಲೊಳ್ಕಂಡು ಕಾಯ್ದುಂ ನಡುಪಾಯ್ದಾ ತಾಯ್ಗೆ ದುಃಖಪ್ರಸವಸಮಯದೊಳ್ಬಂದುದಂತೊಂದಲಂಪಂ (ಅನಂಪು. ೦೨-೬೨).
[ನಡು$_2$ + ಸೂಲ್]

ನಡುಸೆಱಂಗು (ನಾ). ಸೆರಗಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ : ಉಡಿ ; ಮಡಿಲು : ಉಕಾರಕ್ಕೆ . . . ನಿಡುದೆಱೆಳ್, ನಿಡುವಯಣಂ, ನಡುಸೆಱಂಗು (ಶಮದ. ೧೫೧ ಪ್ರಯೋ). [ನಡು$_2$ + ಸೆಱಂಗು]

ನಡುಹಗಲು 'ನಡುವಗಲ್' ನೋ.

ನಡುಹಣೆ (ನಾ).=ನಡುನೊಸಲು : ಕೊರಳೊಳು ವಿಷವುಂಟು ತಲೆಯೊಳು ಹಾವುಂಟು ನಡುಹಣೆಯೊಳು ಬೆಂಕಿಯುಂಟು (ಜಂಜಾಪ. ೭೫-೬೦).
[ನಡು$_2$ + ಹಣೆ$_1$ (< ಪಣೆ$_2$)]

ನಡುಹರೆಯ (ನಾ). ಮಧ್ಯವಯಸ್ಸು ; ಪ್ರಾಯದ ಮಧ್ಯಾವಸ್ಥೆ : ನಡುಹರೆಯದವಳು ಶಿವತ್ಯಾಯನಿಕೆಯಕ್ಕ (ಮಂಗರಾ. ೮೯-೨).
[ನಡು$_2$ + ಹರೆಯ (< ಪರಯ)]

ನಡುಹಾದಿ (ನಾ).=ನಡುದಾರಿ : ನಡುಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಮಾನದ ಮಾಡು ಕಿಟ್ಟುಹೋಯಿತು (ರಾಜಪ. ೫೧) : ಹೊರಬಂದ ಗುಂಡಣ್ಣನಿಗೆ, ಕತ್ತಲೆಯ ನಡುಹಾದಿಯ ಆಚೆ ಅಂಗಳಕ್ಕಿಳಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಮಾನುಗಳು ಗೋಚರಿಸಿದುವು (ರಂಗಪ. ೮೦). [ನಡು$_2$ + ಹಾದಿ (< ಪಾದಿ$_1$)]

ನಡುಹಾಳೆ (ನಾ). "ಪುಸ್ತಕದ ಹಾಳೆಗಳ ನಡುವೆ ಸೇರಿಸಿದ (ಸಾ., ಬರಿಯ) ಹೆಚ್ಚು ಹಾಳೆ, ನಡಂಹಾಳೆ" (Interleaf. ಇಂಕನಿ).
[ನಡು$_2$ + ಹಾಳೆ$_1$ (< ಪಾಳೆ$_1$)]

ನಡುಹೊತ್ತು 'ನಡುಬೊತ್ತು' ನೋ.

ನಡುಹೊಳೆ (ನಾ). ೧. ನದಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ ; ನಡುನೀರು : ಇಂದು ನಾನು ಹರಿಗೋಲಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರ್ದು ನಡುಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಲಿಕೆ ಸಾವು ವೆಂಬ ಕೊಡಜಿ ಅಡ್ಡಬಿದ್ದಿತ್ತು (ಪಡಹು. ೨೪೯-೨೩) ; ನಡುಹೊಳೆಯು ಹರಿಗೋಲ ಮೂಲೆಯು ಕಡಿದಿರ್ದರೆ ನಮ್ಮ ಪುಣ್ಯದ ಬಿಡುಗಡೆಯು ಕಾಲವು ಶಿವಾಯೆಂದರಸ ಬಿಸುಸುಯಿದ (ಶುಭ್ನಾಳ್. ೯-೩). ೨. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ನಂಜೇಗವಡ ವಿರಕ್ತಗವಡಯ ವರ ಕುಲದೇವರು ನಡುಹೊಳ್ಳುವೇಶ್ವರ (ಎಕ್. III. (R), ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೩೧-೩೨: 1027).

ನಡುಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಬಿಡು = ೧. ಹೊಳೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿತದ ಸಹಾಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸು : ನಡುಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಬಿಟ್ಟ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ). ೨. ನಂಬಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಹಾಯ ನಿಲ್ಲಿಸು ; ನಡುನೀರಲ್ಲಿ ಕೈಬಿಡು : ನನ್ನನ್ನು ನಡುಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಕೈಬಿಡಬೇಡ (ಮಪಕೊ. ೩೮).

[ನಡು₂ + ಹೊಳೆ₂ (< ಪೊೞೆ₁)]

ನಡೆ₁, ನಡಿ, ನಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಕಾಲುಗಳಿಂದ) ಚಲಿಸು ; ಹೋಗು ; ಗಮಿಸು : "ನಡೆ-ಗಮನೇ" (ಶಮದಾ) ; ಜಯದ್ರಥನಂ ಕೋಡಗಗಟ್ಟು ಗಟ್ಟಿ ಬೆನ್ನಂ ಬಲ್ಲ ಕೊಳ್ಳನೊಳಿಱಿದು ನಡೆಯೆಂದು ನಡೆಯಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೩೦ವ) ; ಆ ಧರಿತ್ರೀನಾಥನತ್ಯಂತಹರುಷಾಂತರಂಗನಾಗಿ ಸಿಂಹಾಸನ ದಿಂದಿೞಿದು ಮುಂದನೇಟಡಿಯಂ ನಡೆದು (ಸುಕುಮಾ. ೮-೯೭ವ) ; ನಡೆದೊಡೆ ಕಾಲ್ನೋದಪುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೩೫) ; ತಲೆಯಿಲ್ಲದ ಕಾಗೆ ನೆಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತ್ತು (ಆದಿಪ. ೦೩-೩೨) : ನಡೆಯುತ್ತ ನಡೆಯುತ್ತ ಬಳಲು ವರಲ್ಲದೆ ಬಟ್ಟೆ ಬಳಲುವುದೆ (ಬಸವ. ೦೦೩) ; ತಲೆ ಮೇಲಣಗೆ ಚಿಗಿದುದು ಮುಂಡ ನಡೆದುದು ನೂಱು ಹೆಜ್ಜೆಯನು (ಕುಮ್ಮಾಳ್. ೨-೨೦) ; ಭೂತಳ ದೊಳಗಂಬೆಗಾಲಿಟ್ಟು ನಡೆವಂತೆ ಚೇತನವಾದುದಂಗಜಗೆ (ಮೋಹತ. ೦೦-೩೯) ; ಪಾದಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ದೂರ ಮತ್ತು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು ಕಷ್ಟ (ವಾಡಿಗೇ. ೪೪) ; ನಡೆಯೋದು ಕಾಲ್ನಡೆ ಆಡೋದು ಪಾಲ್ಕಿ ಮೇಲೆ (ಗಾದೆ). ೨. ಮುಂದುವರಿ ; ಮುಂದೆ ಸಾಗು ; ಸಾರೋದ್ಧಾರವಾಗು : ತೊಱೆಯ ತಡಿಯೊಳೋಡಮಂ ನಡೆಯಿಸುವ ಮತ್ಸ್ಯಗಂಧಿಯಂ ಕಂಡಮ್ಮನೀ ತೊಱೆಯಂ ಪಾಯಿಸಂಬುದುಂ ಸಾಸಿರ್ವರೇಱಿದೊಡಲ್ಲದೀ ಯೋಡಂ ನಡೆಯದೆಂಬುದುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೩೦ವ) ; ಪನ್ನೆರಡು ಪಳ್ಳಿಗವೀ ಸ್ಥಿತಿಯೊಳ್ ಸಲ್ವುದು ಚನ್ದ್ರಾದಿತ್ಯರ್ಕಳ್ ಉಳ್ಳನ್ನವ್ವರಂ ನಡೆವುದು (ಎಕ್. IV, ಚಾಮರಾ. ೪೮-೦೩ ; 965) ; ಪಿರಿಯಂ ಜಯಕುಮಾರಂಗೆ ಕುಡುವುದು ಕೊಟ್ಟಂದು ಕುರುಕುಲಸಂಬಂಧಮವಿಚ್ಛಿನ್ನಮಾಗಿ ನಡೆಗುಂ (ಚಾಪುಂಪು. ೭೮-೨೬); ಸಮರಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ನಡೆವ ಫಣಿರಾಜಕೇತನನಂ ಸಂಜಯನಂಜದೆ ಮಾರ್ಕೊಂಡು (ಗದಾಯು. ೩-೪೯ ವ) ; ಪೆಜ್ಜುಂಕದದಿ ಗೆಯನ್ನವ ಕೋಲಮುಮಕ್ಕೋಣಿಯಾಗಿ ನಡೆವ ಗದ್ಯಾಣ ಆ ಮಾರ್ಗ್ಗದೆ ಪನ್ನಾಯದಿಂದಕ್ಕೋಣಿಯಾಗಿ ನಡೆವ ಗದ್ಯಾ ೧ (ಸೌಇಇ. XX. ೪೩-೨೯ ; 1071) ; ಕೂಡಲಸಂಗನ ಶರಣರು ನಡೆದ [ಪಾಠಾಂ. ಹೋದ] ದಾರಿ ಭಯ ಕಾಣಿರಣ್ಣಾ (ಬಸವ. ೦೯೭) ; ಖಟಿಲೆ ನುಡಿದಟಲೆ ಬಗ್ಗಿಸಿ ಘಟಿಲನೆ ನಡೆಯೆಂದು ಜಡಿದು ಸಾರಥಿಯಂ (ಶಮರ. ೦೯ ಪ್ರಹೋ) : ಅದ್ದುದತಳಕೆ ಅವನಿಯೆನೆ ಹೊದಜಿದ್ದು ನಡೆದುದು ದಂತಿಘಟೆ ಬರುತಿದ್ದುದಗಣಿತ ರಥಪದಾತಿಗಳಾಹವಾಂಗಣಕೆ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೯-೦೩) ; ಈಸುದಿನ ನಮ್ಮಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಕೆ ವಿಘ್ನಸಲಳಿಯದೆ ನಡೆದುದೀಗ ವಿನಾಶಕರವಾಯ್ತುದಱಿನಾದುದು ಬರವು ನಮಗೆನಲು (ಕೊರಶಾ. ೦-೯-೨೫) ; ಲಿಪಿರಹಿತಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಡುವವರ ವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲಾ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲೇ ನಡೆಯು ತ್ತದೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೪೫) ; ಧರ್ಮಾತ್ಮರಾದ ಮಹೀಶೂರಮಾನಿತನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ . . . ದೇವರಾಜಮ್ಮಣ್ಣಿಯವರಿಗೆ ಪುತ್ರನ ವಂಶವು ನಡೆಯಲಿ (೬ಆಳ್. ೨೦).

೩. ತೆರಳು ; ಹೊರಡು : ಅಂತೆರಡುಂ ಪಡೆಗಳುಂ ಪಣ್ಣಿಪಣ್ಣಿನೆ ಪಣ್ಣಿ ಕಾಳಗಕ್ಕೆ ನಡೆಯಲೊಡರಿಸಿದಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೫೦ವ); ಬೇಡಿದರ್ಗೆ ಬೇಡಿತಂ ಕೊಟ್ಟು ಬಂದಿಱಿವ ಕಿಸವರಗಲಿಗಳುಮಂ ಮತ್ತಮಗ್ಗ ನಡೆದಿಱಿವ ನಡೆಗಲಿಗಳುಮಂ ನೋಡಿ (ಗದಾಯು. ೯-೩೯ವ) ; ನಡೆವೆ ನಾನಿರಲೊಲ್ಲೆ ಕೈಲಾಸಪುರಕೆನುತೆ . . . ಪೊಱಮಟ್ಟಳಮ್ಮಮ್ಮ ಪುರಜನಂ ನೋಡುತಿರೆ (ಶಾರಿಕ. ದೀ. ೨೯೮-೩) ; ಒಡಲನೊಡೆದಾ ಜ್ಯೋತಿ ಗಗನಕೆ ನಡೆದುದಿತ್ತಲು ಸುರರು ಮರ್ತ್ಯರು ಸುಡುಸುಡೆಂದುದು ಸಾತ್ಯಕಿಯ ದುಷ್ಕರ್ಮವಾಸನೆಗೆ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೦೪-೨೪) ; ದಶದಿಕ್ಕಿನ ಪುರಾಧಿಪರೆಡೆಗೆ ನಡೆದುದು ದಂಡು ಬಳಿಕೆಂದ (ತೊರಶಾ. ೧-೮-೩೦) ; ನಡೆ ಮಜ್ಜನ ಭೋಜನಕೆ ಶೃಂಗಾರದ ತೊಡವುಗಳಿಡು ನೀ ಬೇಗ (ಕಂಸವಿ. ೯-೦೩೩). ೪. ತೊಲಗು; ದೂರ ಸರಿ : ಉಂಬ ಜಂಗಮ ಬಂದರೆ ನಡೆಯೆಂಬರು ಉಣ್ಣದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಬೋನವ ಹಿಡಿಯೆಂಬರಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೦೯೪). ೫. ಆಚರಿಸು ; ಆಚರಣೆ ಮಾಡು : ಶ್ರೀಪಾಳು ಮೇಲ್ಸಿವಿ ಮೇರೆ ಸರ್ವ್ವದ ಮಹಾದನ್ನಾಗುದುಳ್ಳಲ್ಲಪೊಳ್ ಸಾಲಾಮ್ಪಾಲ ತಪೋಗ್ರುದಿನ್ನು ನಡದೊಂ ನೂಱಿನ್ನಾಸಂವತ್ಸರಂ (ಎಕ್.II, ೨೨-೨ ; ಸು. 700) ; ನಡೆಯಿಂ ಧರ್ಮದ ಬಟ್ಟೆಯೊಳ್ ಬಿಸುಡಿಯಾದು ಪ್ಪಾಪದು ಮಾರ್ಗಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦-೪) ; ಪೊಲ್ಲದಂ ಬಿಸುಟ್ಟನುಪಮಜೈನಮಾರ್ಗದೊಳೆ ತಾಂ ನಡೆಗುಂ ಪರಮೋಕ್ಷಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂ (ಸಮುಪ. ೦-೦೮) ; ಜೈನಾಗಮದೋಜೆಯಿಂ ನಡೆ ಬಾಧವ್ರಾತಕೆ ಲೇಸಾಗು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೩೬೦) ; ನುಡಿದಂತೆ ನಡೆಯಲು ಬಾರದಯ್ಯಾ ಕೂಡಲಸಂಗನ ಶರಣರ ಭಕ್ತಿ ಬಾಳ ಬಾಯ ಧಾರೆ (ಬಸವ. ೨೦೦). ೬. ವರ್ತಿಸು ; ನಡೆದುಕೊಳ್ಳು ; ವ್ಯವಹರಿಸು : ಕಡುಗಲಿತನಮುಂ ಚಾಗದ ಪಡೆಮಾತುಂ ವಿದ್ಯೆಯುರ್ಕುಮೊರ್ವನೊಳೆಂತುಂ ನಡೆಯವು ಭುವನಾಂತರದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೦೨-೦೦೪) ; ದಯೆಗೆಯ್ಯೆಂ ಪ್ರಸಾದಮೆಂಬಿವು ಪೆಱರೊಳ್ ನಡೆಗೆಮ್ಮ ನಿನ್ನಯಡೆಯೊಳ್ ನಡೆಯಲ್ವೇಡೆನಗೆ ಕೆಯ್ಯನ್ನೆ ರಾಧೇಯಾ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೮೩) ; ನಿಮಗೆ ಕರಿಗಳ್ ದೊರೆಕೊಳ್ವನ್ನಂ ನಿಚ್ಚಲೊಂದೊಂದು ಮೃಗವನಟ್ಟುವೆವದು ಕೈಕೊಂಡಿಂತು ನಡೆವಿರಪ್ಪೊಡೆ ನಿರ್ವಹಿಪೆವಾಗ ದೊಡೋಡಿಪೋಪೆವೆನೆ (ಪಂಚತಂ. ೮೮-೦೦) ; ಒಡೆಯಂಗುತ್ತಮವಾಗೆ . . . ಗಡಿದುರ್ಗಂಗಳು ಭದ್ರಮಾಗೆ ಧನಧಾನ್ಯಂ ತೀವೆ ಭಂಡಾರದೊಳ್ ನಡೆಮ ಮಂತ್ರಿವರೇಣ್ಯನೈ (ಸೋಮೇಶ. ೩೫) ; ಪೊಡವಿಪನೊಲುಮೆಯ ಕಡುನೆಚ್ಚಿ ಗರ್ವದಿ ನಡೆಯದಿರೆಚ್ಚಱಿಕೆ (ಪುರಂಪ. ೨-೪೩-೧) ; ನೃಪ ಹಿಂದಣಳಲನು ನೆನೆಯದೆನ್ನವರೆಂದು ನಡೆ ಕಾಮಂಗೆ ಕೊಡದಾರ್ಗಿತ್ತಪಿರಿ ಸುತೆಯ (ಸಾಕ್ಕಥಾ. ೩೦-೧೦) ; ನಿನಗಿಂತ ಹಿರಿಯರಾದವರು ಹೇಳಿದ ಮೇರೆಗೆ ನಡೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೯). ೭. ಕೆಲಸ ಮಾಡು ; ಕಾರ್ಯ ಮಾಡು : ಈ ಗಡಿಯಾರ ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ); ರಜಾದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಗಳು ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೮. ಜರುಗು ; ಘಟಿಸು ; ಉಂಟಾಗು : ದೇಶದ ಮೇಲೆ ನಡೆದ ಸುದ್ದಿ ತಿಳುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಪತ್ರಗಳನ್ನು ತರಿಸುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೯೭) ; ಆ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ) ; ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬ ಹುಣ್ಣಿಮೆಗಳು ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತವೆ (ರೂಢಿ). ೯. ಈಡೇರು; ನೆರವೇರು ; ಪಾಲನೆಯಾಗು : ಲೇಸೆನಿಪ ಮಹಿಷಾಕ್ಷಿಧೂಪದ ಭಾಷೆ ನಡೆಯಲು . . . ಅರ್ಥವನೊಸರಿಸ ದಿಂತರ್ಪಿಸುತ್ತಿರೆ (ಬಸಪು. ೨೭-೯). ೧೦. ಚಲಾವಣೆಯಾಗು ; ಚಾಲತಿ ಯನ್ನು ಹೊಂದಿರು ; ಬಳಕೆಯಾಗು : ಹವಳಿ ನಾಣ್ಯ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ) ; ಈಗ ಅವನಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಷ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). ೧೧. ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸು ; ಮುತ್ತು ; ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗು : ನಿನಗುತ್ತರಾರ್ಧ ಮೊಂದರ್ಧನಿಮೇಷಮುಹೂರ್ತಮಾತ್ರದಿಂ ಬಾರದೆ ಕೈಗಿನಿತುವರಂ ದೇವರ್ ನಡೆವನಿತುಂ ಮಾಣ್ಬನಿತುಮಂತದಾವುದು ಗಹನಂ (ಆದಿಪು. ೦೩-೨೨).

೧೨. ಸಲ್ಲು ; ಒಳಪಡು : ತುರಗಮೇಧಾಧ್ವರದ ಮೇಲಾರ್ಕೆ ನಡೆದುದು ಪರಮಪಾಶುಪತಾಚಾಲಿಗವಸೀಶ್ವರರ ಮಾನ್ಯತೆಯು ಪರುಟವಣೆ ವಿಜಯಂಗೆ ಸೇರಿತು (ಕೂರಶಾ. ೦-೭-೨೪). ೧೩. ಪ್ರವರ್ತಿಸು ; ತೊಡಗು : ಎನ್ನವರಾದರೆ ಜನ್ನಕ್ಕೆ ನಡೆವರೆ ಎನ್ನವರಲ್ಲ ಕೂಡಲಸಂಗಾ ನಿಮ್ಮಾಣೆ (ಬಸವ. ೭೧೩). ೧೪. ಗದ್ಯ ಅಥವಾ ಪದ್ಯದ ಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳು : ಷಟ್ಪದಿ ಈಗ ಮಾತ್ರೆಗಳಿಂದ "ನಡೆ"ದರೂ ಒಮ್ಮೆ ಅಂಶಗಳಿಂದ "ನಡೆ"ಯುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂಬುದನ್ನೂ . . . ಮರೆಯಬಾರದು (ಕೃಷಿ. ೧೪೭). ೧೫. ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗು ; ಯಶಸ್ವಿಯಾಗು : ನನ್ನ ಮುಂದೆ ನಿನ್ನ ಯಾವ ಆಟವೂ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). 'ಕೈನಡೆ' ಪರಾ. ೧೬. ನಡಗೆಯಿಂದ ಅಳತೆ ಮಾಡು ; ಹೆಜ್ಜೆಯಿಂದ ಅಳೆ (?): ರಣಾವಳೋಕ ಶ್ರೀಕಮ್ಬಯ್ಯನ್ ಪೃಥುವೀರಾಜ್ಯಂಗೆಯೆ ಬ × × × ರಸರ್ಕ್ಕರ್ಗಟ್ಟವೃ × × × ೪ ಪೆರ್ಗ್ಗರ್ಗಟ್ಟಪ್ಪನಾ ಪೊಲದನ್ನಡದು ಕೊಟ್ಟದು (ಎಕ. II, ೩೫-೪ ; ಸು. 800).

ಠ ಇದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ನಾಮಪದದೊಡನೆ ಸೇರಿದಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ-'ಆಟನಡೆ', 'ಜೀವನ ನಡೆ', 'ಮಾತು ನಡೆ', 'ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆ' ಇತ್ಯಾದಿ. ನಡಿ : ೧೦. ಸವಿಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ನಡಿಯಬೇಕು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೯೩-೩೩ ;?). ನೆಡೆ : ೨. ಸುರ್ಗಚಂದ್ರರುಯಿರೊ ಪರಿಯಂತ್ರ ನೆಡೆಯಬೇಕೆಂಯೆಂದು ಆ ಗ್ರಾಮವನು ಹುಗಿನು ಹೊಯಿಸಿ ಪಲಿಸಿಕೊಟರು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೧೧೮-೩೪ ; 1558). ೧೭. ಬಾಳು ; ಬದುಕು : ಜನರು ಕೂಡಿ ನೆಡೆಯಬೇಕೆಂದು ನಾಗಸಮುದ್ರದವೆಂಬೊ ಗ್ರಾಮವನು ಹೆಸರಿಗಿ ಕಟಿಸಿ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೧೧೮-೩೨ ; 1558).

ನಡೆನಡೆ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಸವಡ ಗಜಗಮನೆಯರ್ ಮುಗಿಲ ಮೇಲೆ ನಡೆವಾಡುವಾಕೆಗಳ್ ತವಾಗೆ ಧರಾಗಮನಂ ಪೊಸತಪ್ಪುದೆಂದವರ್ದಿರೆ ನಡೆನಡೆದು ನಡೆಯಲಾಱದೆ ಸುಟಿದರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೮೪) ; ನಡೆನಡೆದೊಂಬುವೇಡ ನಿನಗೇಕೆ ತಪಸ್ಸಿನ ಕಾತ್ರವೆಂದು ಪೇರ್ವಡೆ ಜಡಿದಟ್ಟ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೮೪) ; ನಡೆನಡೆದು ನಿಂದಡಿಗಡಿಗೆ ನೆನೆವ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೩೬) ; ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರಕ್ಕೆ – ನಡೆನಡೆಯೆಂದು ; ಇದಿರ್ಚಿದರ್ಚನೆ ಜಟಾಯು (ಶಮದ. ೧೯೫ ಪ್ರಯೋ) ; ಸಕಳೇಶನ ನಿರೂಪವಿದಕ್ಕೆ ನಡೆನಡೆ ಮಗನೆ ಹೋಹವೆನುತ್ತ (ಬಸಪು. ೪೭-೫೦) ; ತಿರುಹಿ ಗಾಲಿಯ ತೆಗೆದು ಮುಂಗೈಗೊಂಡು ನಡೆನಡೆದು ಅರಿಬಲವನಿಡೆ (ಸುಭ್ಯಾದ್ರೌ. ೬-೫೫). ನಡೆದಾಟ = ಓಡಾಟ ; ಅಲೆತ ; ಸಂಚಾರ : ಅತಿಯಾದ ನಡೆದಾಟದಿಂದ ಮೈಗೆ ಆಲಸ್ಯವಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ನಡೆದಾಡಿಸು = ೧. ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಓಡಾಡಿಸು : ಸಣ್ಣ ಮಗುವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ನಡೆದಾಡಿಸಬೇಡ (ರೂಢಿ). ೨. ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು : ವ್ಯವಹರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು : ಹುಡುಗರು ಆಸ್ತಿಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಬಂದಾಗ ತಾವೇ ತಾವಾಗಿ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರವನ್ನೂ ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ಹುಡುಗರನ್ನು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಂತೆ ನಡೆದಾಡಿಸಿಕೊಂಡದ್ದುಂಟು (ಇಪ್ಪಕ. ೩೦೫). ನಡೆದಾಡು = ಓಡಾಡು ; ಅಡ್ಡಾಡು : ಅರಸಂಚಮಬ್ ನಡೆದಾಡುತವೆ ತಾಯೊಡನೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩-೯) ; ಮೇರು ನಡೆದಾಡೆ . . . ದಿನಕರ ಕಾರಿರುಳಾಗೆಸೆಯೆ ಸತಿಯರಂ ನಂಬುವರೇ (ನನ್ನಳ. ೩-೪೨) ; ಕಂಡಿತೆಗಂಗಳ ಭಾವಿನಿಯರು ನಡೆದಾಡುತಿರ್ದರು (ಅನ್ನರೂ. ೩-೧೧೮) ; ಹೆಚ್ಚು ನಡೆದಾಡಿ ಆಯಾಸ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಡ (ರೂಢಿ). ನಡೆದುಕೊಳ್ಳು, ನಡಕೊಳ್ಳು = ೧. ವರ್ತಿಸು ; ವ್ಯವಹರಿಸು : ರಾಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ಗುರುಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯನಾಗಿಯೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು (ವಾಲ್ಮೀ. ೫೬) ; ಎಲ್ಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಇವರ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಮೇರೆಗೆ ನಡಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು (ಮುಂಬಯು. ೫-೩). ೨. ವ್ರತ, ಪೂಜೆ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸು : ಇವರು ಯಾವತ್ತು ಹಿಂದೂದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಡಕೊಳ್ಳುವರು (ಕಭಾಗ. ೧೦೫) ; ಪಥ್ಯ-ಉಪಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾಯಿತು. ದೇವರು-ದಿಂಡರಿಗೆ ನಡಕೊಂಡದ್ದಾಯಿತು. ಏನೂ ಉಪಯೋಗವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಹೊಸಕ್ಕ. ೧೮೪). ನಡೆದು ಬರು = ಮುಂದುವರಿ ; ಮುಂದೆ ಸಾಗು : ನಾನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಧರ್ಮದಾರ್ಢ್ಯವು ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೂ ನಡೆದುಬರುವುದು (ಕಗದ್ಯ. II, ೧೦). ನಡೆದೊವಲ ಪಾಪೆ = ಚಲಿಸುವ ತೊಗಲ ಬೊಂಬೆ ; ಶರೀರ ; ದೇಹ : ನಡೆದೊವ[ಪಾಠಾಂ. ಗ]ಲ ಪಾವೆ... ಘನರೋಗದಾಗರಂ ತಾನೆನಿಪೀಯೊಡಲಿದು ಕಾಲನ ತಿಂಗುಟಿ ಜಡವನುಜರ್ ನಿತ್ಯವೆಂದು ಮೆಯ್ಯಾಟಿದಿರ್ಪರ್ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೩೩-೧೧೨).

[ದೇ. ೮ ತಮಿ. ನಟ; ಮಲ. ಕೊಡ. ನಡ; ತೆಲು. ನಡಚು, ನಡುಚು; ಕೊಲಾ. ಅಡ್ಗ್; ನಾಯ್ಕಿ. ಅರ್ಗ್]

ನಡೆ$_2$ (ನಾ). ೧. (ಕಾಲಿನಿಂದ) ನಡೆಯುವಿಕೆ ; ನಡಗೆ ; ಚಲನೆ ; ಗಮನ : "ಪಂಕ್ರಮಂ ಪರಿಸರ್ಪವೆನೆ ನಡೆ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೦-೧೬) ; ಒರ್ವ[ನೊರ್ವ]ಳ ನಡೆಯು ನುಡಿಯು ಮುಡಿಯು ಗಾಂಪಿಂಗೆ ಮುಗುಳ್ನಗೆ ನಕ್ಕು ತನ್ನ ಕೆಳೆಯಂಗೆ ತೋಱೆ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೯೩ವ) ; ಬಾಳ ಮೊನೆಯಂಬಿನ ತಿಂತಿಣಿಯೊಳ್ ತಗುಳ್ದು ಕಿಕ್ಕಿಱಿಗಿಱಿದರ್ದು ಕೊಳ್ಗುಳದೊಳಂ ನಡೆವೀ ನಡೆಗೆಂತು ನೋಂತೆಯೋ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೫೨) ; ಕಡುಗೂರ್ಪಿಲ್ಲದ ಕರವಾಳ್ . . . ನಡೆಯಿಲ್ಲದ ಕರ್ತೆ ಮನಕ್ಕೆಡಂಬಡಂ ಮಾಟ್ಬ್ಯಮರ್ತಿಯಂ ಮಾಡುಗುಮೇ (ಆದಿಪು. ೬-೯೬) ; ಆವೆಡೆ ಹಂಸಗೀ ನಡೆಯು ಚೆಲ್ವನೆ ನೂಪುರದಿಂಚರು ಸ್ವರಂ ಜೇವೊಡೆದಂದಮಾಗೆ . . . ಬಂದಳದೊಂದು ಲೀಲೆಯಿಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೭೩) ; ಮಾರಾಳಂ ನಡೆಯೊಳುರುಪಿಕಂ ನಾದದೊಳ್ . . . ಭೃಂಗಂ ವಿಚಲನ್ನೀಲಾಳಕಾನೀಕದೊಳಮರ್ದೆಸೆಯಲ್ ಶೋಭಿಕುಂ ವಾರನಾರೀನಿಚಯಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೨-೪೩) ; ಬನದೊಳೆಡೆಯಾಡುವ ಸಬರಿಯರ ನಡೆಯನೇಡಿಸುವಂತೆ ಮೆಲ್ಲಡಿಯಿಡುವ ಪೆಣ್ಣಂಚೆಗಳ ಬಳಗಂಗಳ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೧೮) ; ಮಾಯೆ ತನ್ನಂತೆ ನಡೆಯ ಕಲಿಸಿದಳಂಚೆವಿಂಡಿಗೆ ನುಡಿಯ ಕಲಿಸಿದಳರಗಿಳಿಗೆ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೩-೩೨) ; ಅಂಚೆಯ ನಡೆಯನಿದಂ ತನತನುತುಂ ಮಂಚಲ್ಪಿಡಿವೊಳ್ನಡ (ಜಯುಶಾ. ೨-೨) ; ನಡೆ ಮಂದವಾಯ್ತು ನಡುಗಡಸಿತ್ತು ಬಡತನಂ ನುಡಿ ಮೆಲ್ಲನಾಯ್ತು ಕೆಳವೆಯ ಮಡಿಗಳಂ ಕಾವ ಮಡದಿಯರ್ಗೆ (ಭಾವಜಿಂ. ೨-೯). ೨. ಆಚರಣೆ ; ನಡವಳಿಕೆ ; ಆಚಾರ ; ಚರ್ಯೆ ; ಸಂಪ್ರದಾಯ : ಎನ್ನ ನಡೆಯೊಂದು ಪರಿ ಎನ್ನ ನುಡಿಯೊಂದು ಪರಿ . . . ನುಡಿಯ ತಕ್ಕ ನಡೆಯ ಕಂಡೊಡೆ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವನೊಳಗಿರ್ಪನಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೩೦) ; ಪೊಡವಿಗಚ್ಚರಿ ನಿಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯ ನಡೆ ಸೊಗಸದೆಮಗೀ ಹಿರಿಯತನಗೆಡದೆ ಹೋಬವಡಿ ಸಾಕು (ಬಸಪು. ೫೫-೧೯) ; ಸಂತೋಷ ಪಾಣಾವ ನುಡಿ(ನಡೆ) ತತ್ವ ನಡೆ(ನುಡಿ) ಪಾವನ ಆತನ ಸುಳುಹು ವಸಂತಗಾಳಿ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೧೫೫-೪೭೩) ; ನಿನ್ನ ನಡೆಯು ನಿನ್ನ ನುಡಿಯ ನಿನ್ನೊಳ್ಗೆ ಕಂಡು ನಿನ್ನ ಮುಂದೋದಿದೆನರಸಾ (ಶರಣ. ೨-೩೬) ; ನಡೆಯೊಳಗೆ ನುಡಿ ತುಂಬಿ ನುಡಿಯೊಳಗೆ ನಡೆ ತುಂಬಿ . . . ಲಿಂಗವ ಕೂಡಬಲ್ಲಾತನೇ ಶರಣ ನೋಡಾ (ಅಪಂಡಿ. ೦೪೬-೦೩೯) ; ಸತ್ಯರ ನುಡಿ ತೀರ್ಥ ನಿತ್ಯರ ನಡೆ ತೀರ್ಥ ಉತ್ತಮರ ಸಂಗವದು ತೀರ್ಥ ಹರಿವ ನೀರೆತ್ತಣದು ತೀರ್ಥ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೮೨೧) ; ಪೆತ್ತರಂ ಸೋಲಿಪಾ ನಲ್ಲಮಗನೊಳ್ಪುಗುಣಂಗಳಿಂ ಮಂಗಿಲೊಲ್ವರ್ ನಡೆಯಿಂ ನೀರಿಂ ಲೋಗರು ನಲಮೇರಿಪಂ (ಸೌನಂದ. ೨-೩೦) ; ಅವರ ಕಡೇಲಿ ಏನು ನಡೆ ಇದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಲಿ (ಬೆಳುವ. ೨೦೬) ; ನುಡಿ ಪುರಾತನದು ನಡೆ ಕಿರಾತನದು (ಗಾದೆ). ೩. ಶೀಲ ; ನಡತೆ : ಎನ್ನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿಲ್ಲಾಗಿ ನಾನು ಭಕ್ತನೆಂತಪ್ಪೆನಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೨೯೧) ; ಹುಡುಗಿಯ ಗುಣವನು ಜನರು ನಿರ್ಣಯಿಪರು ತಾಯಿಯ ನಡೆಯನು

ನೋಡಿ (ಇಂದ್ರಾಶ. ೨೦೨-೩೯). ೪. ಮುಂದುವರಿಕೆ; ಮುನ್ನಡೆ; ಪ್ರಗತಿ : ಜ್ಞಾನವಿಜ್ಞಾನಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಜಗತ್ತು ಅಣುಬಾಂಬನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಜಗತ್ತಿನ ನಡೆ ನಿಂತಿತು (ಭಾರದ. ೩೮೦) ; ನಮ್ಮ ಸಯ್ಪಿನ ಬಿದಿಯು ನಡೆಗೆ ತೊಡ ರೊದಗಡೊಲ್ ಸರ್ವಮಂ ಪುರುಷಪ್ರಯತ್ನಮಂ ಮಾಳ್ಪೆ ನಾವ್ ! (ಚಂದ್ರಸ.೧೩-೨೧). ೫. ಪ್ರಯಾಣ; ಸಂಚಾರ: "ನಡೆ ಸಿದ್ಧಯಾತ್ರಯಕನ್ಯ" (ಬುಂಗರಾ. ೦೨೧-೩). ೬. ಎತ್ತುಗಳು ಒಂದು ಸಲ ಒಟ್ಟಿಗೆ (ಒಂದು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ) ನಡೆಯುವಷ್ಟು ದಾರಿ; ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು ಮೈಲಿ: ಈ ಊರಿನಿಂದ ಹೊರಟರೆ ನಮ್ಮ ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಯು ಎರಡು ನಡೆಯಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ಸೇರಬಹುದು (ರೂಢಿ). ೭. ದಾರಿ; ಹಾದಿ. 'ನಡೆದಾಳಿ'. ಪರಾ. ೮. ದನಕರು, ಕಾಲ್ನಡೆ ಇತ್ಯಾದಿ : ಮಠದ ಧರ್ಮಕೆ ಹೇರುವ ಮಾನ್ಯದ ಎತ್ತು ನಡೆ ೫೦ ಅಯಿವತ್ತುಯೆತ್ತಿನ ಮಾನ್ಯವನೂ ಶಿವಾರ್ಪಿತ ವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿಧೇವೆ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೨೮-೧೩ ; 1670) ; ಭಾರಾವಮಾರ್ಗದ ವೈರ್ರಿಗೆ ಅರವಾನೆ ಕಟ್ಟಲಿ ನಿಂತ್ರ ನಡೆ ೧ ವಂದಕ್ಕೆ ಹಂ (ಎಕ. X (8), ಕೋಲಾರ. ೨೫೮-೧೬ ; 1761) ; ಯಾ ಹುಳಿಯಾರ ಸುಂಕದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ದಿನಶಿನ ನಡೆಗಳಿಗೆ ಬದ್ದನೆ ಪ್ರಕಾರಾ ಲೆಕ್ಕಾ ಹಾಕಿಕೊಳುತ್ತಯಿದ್ದಾರೊ ಅದೆ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಬದ್ದವೆ ನಿಂತ್ರ ನಡೆ ೧ಕ್ಕೆ ಕಂಟಿರಾಯಿ ೮೦೦೦೦ (ಎಕ. XVI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೯೦-೦೬ ; 1802) ; ಒಡಕು ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಹಿಡಿಯಲಾರದು, ನಡೆಗಳಿಪ್ಪತ್ತಾದವು (ಕಏಪು. ೧೮-೦೦). 'ಕಾಲ್ನಡೆ' ಪರಾ. ೯. (ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ) ನಡೆಯುವ ದಾರಿಗೆ ಹಾಕುವ ಹಾಸು: ನಡೆಮಡಿ ; ಹಡದಿ (ಉಕ) : ವಿಳಸತ್ಕಾಂತಂ ವಸಂತಂ ತಳರದಿರೆ ವನಶ್ರೀ ಮುದಂಬೆತ್ತು ಮುಕ್ತಾಕುಳದಿಂ ನೀಳ್ದುದಿಂದಿಕ್ಕಿದ ನಡೆಗಳೊ ಪೇಟಿಂತಿ ಮೆಂಬಂದದಿಂ ಕಣ್ಗೊಳಿಸುತ್ತಿರ್ದಪ್ಪವಂತಾ ವನದೊಳಗೇವ್ರೋಯ್ಲಿಂದ ಮಲ್ಲಿಕಾ ನವ್ಯಾಮಳಪುಷ್ಪಂಗಳ್ ಜನುಂಗುತ್ತಬಗಿದ [ಮದ]ಭೃಂಗಾವಳೀ ಸಂಗದಿಂದಂ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೦೦೪). ೧೦. ಗದ್ಯ ಅಥವಾ ಪದ್ಯದ ಲಯ,-ಓಟ : ಅವರ ಕಾವ್ಯದ ನಡೆ ಇತರರ ಕಾವ್ಯದ ರೀತಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ೧೧. ಒಂದು ಬಾರಿ ಹೊರುವಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣ; ಒಂದು ಹೊರೆ,-ಹೇರು; ಸಾರಿಗೆ (ಉಕ) : ಕಲಿನಾಥ ದೇವರ ಗಂಧ ಕಸ್ತುರಿಗೆ ಎಲೆಯ ನಡೆಗೆ ತಾರ ೧ ನು ಬಿಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೪೪-೪೭ ; 1292) ; ಎತ್ತಿನ ಮಾನ್ಯ ಹದಿನೈದು ನಡೆಲು ಅಡಕೆ ಮೆಣಸು (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೭೩-೨೨ ; 1674). ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ, ನಡೆ ೧೧೧೦೮ಕ್ಕೆ ವಕ್ಕಾ ಸಾವಿರ ಅಂತ ತಿಳಿದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಧಾರಣೆ ಇರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೨೮೩) ; ರೈತ ಬೆಳಗಿನಿಂದ ಐದು ನಡೆ ಗೊಬ್ಬರ ಹೇರಿದ್ದಾನೆ. (ರೂಢಿ). ೧೨. [ನಾಟ್ಯ] ತಟ್ಟು, ಮೆಟ್ಟು, ನಾಟು, ತಟ್ಟುಮೆಟ್ಟು, ಕುದಿತ ಮೆಟ್ಟು, ಮೈ, ಮುಡಿ, ಜಾತಿ, ಅರುಧಿ ಮತ್ತು ನಡೆ ಎಂಬ ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ ಅಡವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಮೊಗದೊಳಿನಗೆದೋಱೆ ಬಿನ್ನಣದ ನಡೆ ಸೋಲಪುಡಿಳಾಯುಧರು ಕಾಲರವೆಯ ಚೆಲ್ವಡರೆ ದೇಶಿಯಮಾಡು ತಿರ್ದಳು ವಿಲಾಸವಿಭ್ರಮಹಾವಭಾವಮೆಸೆಯೆ (ರೇವಣ. ೩೨-೯೯).

ನಡೆನಡೆ₂ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ನಡೆನಡೆಗೆ ಬಾವುಲಿಯ ಪೊಡೆಯ ಕೊಡರುಗಳು ಫಲಫಲನೆ ಮೊರೆಯಲು ಬಿಡದೆ ತಾಟಪ ಹಲಗೆ ಫಂಫಂಫಲಿಗು ಫಲಿಲೆನಲು (ಭಸಪು. ೦೩-೦೬). **ನಡೆನುಡಿ** = ೧. ನಡಗೆ ಮತ್ತು ಮಾತು : ಕೈಕಾಲ್ ನಡೆನುಡಿಯುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನಿಂದೆಂತುಂ ಕಾರ್ಯಮುಂಟು (ಪಂಚತಂ. ೩೪-೦೩) ; ನಡೆನುಡಿ ಬಳಲ್ಕೆ ಮುನ್ನಂ ಕಡುಚೆನ್ನೆಯ ರೂಪುಗುಂಡ ಬಳಿಕಂ ನಡೆಯರ್ ನುಡಿಯರ್ ನೀರಂ ಕುಡಿಯರ್ ನಡೆ ನೋಡುತಿರ್ಪರತನುಶಿಥಿಲರ್ ಪಥಿಕರ್ (೧೧೮೪. ೨-೨೩). ಪಾಲಿಸಿದಳಿಂತು ನಡೆನುಡಿಗಳಂ ಕಲಿಪಲ್ಲಿ ಪರಿಯುತಮಾ ಶಿಶುವನು (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೮-೦೯). ೨. ನಡತೆ; ನಡವಳಿಕೆ; ಆಚಾರ : ಸಂಪ್ರದಾಯ ; ನಡೆನುಡಿ ಹುಸಿಯುಂಟಾದರೆ ಕೂಡಲಸಂಗನ ತೋಱದ ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣನಾಣೆ (ಬಸವ. ೭೦೮) ; ಶುಕ್ಲಶೋಣಿತದಿಂದ ತನುಮನ ಜನಿಸಿತ್ತು ತನುಮನದಿಂದ ನಡೆನುಡಿ ಜನಿಸಿತ್ತು (ಅದವ. ೨೬-೮೦) ; ನಡೆನುಡಿಯೊಳಭವನೆಂದೆನಿಸಿರ್ಪನಾ ಪುರಕೆ (ತಿರುಕ. ಚೀ. ೪-೩) : ದೃ ಢ ಭಾ ವ ವೇ ತಕ್ಕವೆದೆಗುಡದೆ ಬಲಿತವನ ನಡೆನುಡಿದು ಬಗೆದ ಸರಿನೂಲಿಮಂತೆ ಮೃಡನೊಳು ತೊಡಂಕಿ ಬಿಡದಡರ್ದುದೆನಲಾಹ ಸಡಿಫಡ ಶರಣನಿರವನಾಮಂ ಬಣ್ಣಿಪಂ (ಸಾಮಂತ. ೧-೬೯) ; ನಡೆನುಡಿ ಭಕ್ತಿ ವಸ್ತುಗಳ ಕೊಳ್ಳಿಡುಮಂಜಕೆ ಕಾಯಶುದ್ಧಿ ಮಾಟ್ಪುಡುಮೆನಿಸಿರ್ಪ ಪಂಚಸವಿತಿಸ್ಥಿತಿಯುಂ ತಳೆದು (ಅನಂಪು. ೪-೦೨) ; ವ್ಯಕ್ತಿಯ ನಡೆನುಡಿಗಳು, ಮನೋಭಾವಗಳು, ದೃಷ್ಟಿಧ್ಯೇಯಗಳು . . . ಇವೆಲ್ಲದರ ಮೇಲೂ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ ತನ್ನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರುತ್ತದೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೬೧೨). **ನಡೆನುಡಿಮುಗ್ಧ** = ಆಚಾರ, ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧನಾದವನು,-ನಿಷ್ಕಪಟಿಯಾದವನು; ಶುದ್ಧವಾದ ಚಾರಿತ್ರವುಳ್ಳವನು: ಕಂಗಳ ನೋಟ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಭಾರ ಅಂಗಜೀವಿಗಳ ಕೂಡೆ ಕೂಡುವನೆ ಶರಣನು ನಡೆನುಡಿಮುಗ್ಧ ಗುಹೇಶ್ವರ ನಿಮ್ಮ ಶರಣನು (ಅವಕಂ. ೮೦-೩೬೪). **ನಡೆಮಾಡು** = ೧. ಚಲಿಸು ; ಸುತ್ತಾಡು ; ಸುತ್ತಲೂ ಹಾಯು : ಕೃತಕದ ಕಲ್ ನಡೆಯಾಡೆ ಲತಾಂಗಿ ಕಂಡಳುಜ್ಜ್ವಳಕಳಶಂಗಳು ಘನರಸಾ ಕಳಿತಂಗಳನುನ್ನತಂಗಳಂ (ಅನಂಪು. ೪-೦೦೮). ೨. ನಡೆದುಕೊಳ್ಳು ; ಆಚರಿಸು ; ವ್ಯವಹರಿಸು : ಮದನಕದಳೀವನಕುಠಾರರುಂ . . . ಪಾಪಾಟವೀಪಾವಕರುಮಪ್ಪ ಶ್ರೀಪದ್ಮಪ್ರಭಮಲಧಾರಿದೇವರು ತಪೋನಿಷ್ಠೆ ನಡೆಯಾಡಿ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೨೬೮-೨೯ ; 1185).

[<ನಡೆ₁/ತಮಿ. ನಟೈ ; ಮಲ. ನಡ ; ತುಳು. ನಡೆ, ನಡಿ ; ತೆಲು. ನಡ]

ನಡೆ₂ (ಅ). ಚನ್ನಾಗಿ ; ವಿಶೇಷವಾಗಿ ; ಅತಿಶಯವಾಗಿ : ಎಡೆಯಱದು ತೊಳಗುವಂತಿರೆ ಸಿಡಿಲ್ದು ಪೋಯ್ತುಟ್ಟುದಾಗಳಂಗಜಕಲೆಯೊಳ್ ನಡೆ ಮೊಗ ಮಿಕ್ಕು ಬಯಂಗಿಡದೊಡನುಲಿದುವು ಬೆರಲ ಕೊರಲ ನಾಲಗೆಯುಲಿಗಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೬೩೮ ಟಿಪ್ಪಣಿ); ತೀಡೆ ತುಷಾರವಾಯು ನಡೆ ಕೋಡಿ ಕಡಂಗಿ ಜಲಕ್ರೀಡೆಯೊಳಂತೆ ಸೇಡುವಡೆದೊಪ್ಪಿದವೊಲ್ (ಲೀಲಾವ. ೧೪-೦೬) ; ತದನಸರದೊಳೆ ನೆಲದ ಪತಿ ಪೊಸಮೆನ್ನಂ ನಡೆ ಬಗ್ಗಿಸುತಂ . . . ಅತಿಶಯ ಚತುರೆಯನಿರದಾರೋಹಣಾಮಂ ವಿಗೆ ಮಾಡುತಿರಲ್ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೩-೧೨-೩೬); ನಡೆ ವಿಡುಕದ ಚಮರದ ನೀಳ್ದೊಡಲೆತ್ತಿದ ಕಿವಿಯು ತಮ್ಮ ಪದರಜಮುಂ ಪ್ರಾಯ್ದೊಡೆ ಸಿಲ್ಕದಶ್ವಗಳ್ ಧೀಂಕಿಡುವುವು (ಜಗನ್ನಾ. ೪-೮). 'ನಾಡೆ' ಪರಾ.

ನಡೆ ನೋಟ = ಚೆನ್ನಾದ ನೋಟ ; ಅತಿಶಯವಾದ ದೃಷ್ಟಿ: ನಡೆನೋಟದಿಂದೆ ಬೆಮರೂ ಪಡೆದು ಮನೋಭವನ ಮಸಮುವಂ ನನೆವಿಲ್ಲಂ ಪಿಡಿದಿಸುವ ಕೆಯ್ಮಮಂ ಕೇಳ್ ನಡುಗಿಸದೊಡೆ ನಿನ್ನ ಕೆಳದಿಯರ್ಕಲ್ಲಂ ಕೆಳದೀ (ಲೀಲಾವ. ೧೧-೮೨). **ನಡೆ ನೋಡು** = ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡು ; ನಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡು : ನಿಡಿಯಲಗಣ್ಗಳ ಬೆಡಂಗಿಯರ್ಕಳನರ್ಕಂ ನಡೆ ನೋಡಿ ಪೋಗಲಾಱದೆ ತಡೆಯೆ ಪಗಲ್ ಪಿರಿಯವಪ್ಪುವಾ ಪುರವರದೊಳ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೦೬೮ ಟಿಪ್ಪಣಿ) ; ಮೆಲ್ಲನೆ ಮೃಗಮೊಂದು ಸಾರ್ದು ನೆಱನಂ ನಡೆ ನೋಡಿ ನರೇಂದ್ರನೆಚ್ಚು ಭೋಂಕನೆ ಮೃಗಚಾರಿಯಂ ತನಗೆ ಮಾಣದೆ ತಂದನದೊಂದು ಮಾರಿಯುಂ (ಪಂಚತಂ. ೦-೭೦೧) ; ಎಳಲೆಂಡಿನ್ನೆಲೆಬಾಡ ದೊಳೆಳಸಿರೆ ನಡೆ ನೋಡಿ ಸೋಲ್ತು ಮೋಲ್ಪಂದ್ರಂ ಮಾರ್ಪೊಳೆವ ನೆವದಿಂ ಪೊರಳ್ದಂ ಬುಳಿಯುಡರಸಚಿತ್ರರತ್ನಕುಟ್ಟಿಮತಳದೊಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೦೪) ; ನಡೆ ನೋಟ್ಟರ ಕಡೆಗಣ್ಣಂ ಕಡುನಲ್ಲರ ಮನವುಮೊಡನೆ ಪೊತ್ತುವು ಪುರದೊಳ್ ಮಡದಿಯರ ಮೊಲೆಯನಲ್ಲದೊಡುಡಿಯುವ ಬಳುವಳಿಕವಡೆದ ಬಡನಡು ಭರದಿಂ (ಅರ್ಜನೀ. ೪-೨೨); ಕೃತಕಗಿರಿಯೊಳ್ ನವಿಲೆಟ್ಟಾಡುವುದೂ

ಪಥಿಕರ್ ನಡೆ ನೋಡುವರಿರ್ದೆ ಥಕ್ಕೆವಾಜಿಸುತ್ತಿರ್ಪಿನೆಗಂ (ವರ್ಧಪು. ೨-೨೨) ; ತೊವಲನುಗಿದು ಕರುಳ ತೊಡಂಕಂ ಬಿಡಿಸಿ ನಡೆ ನೋಟ್ಪನೊಳಗೆಲು ಪಡಗಿರ್ಪುದು ಜೀವನಿರ್ಪೂಡಲ್ಲಿಗೆಪೋದು (ಯಶೋಚ. ೪-೧೯) ; ಕುಸುಮ ಮಾಲೆಯ ಶಿರುಹುತೆತ್ತಿದ ಮುಸುಡಿನರೆನೋಟದಲಿ ಲಜ್ಜೆಯ ಬೆಸುಗೆಯಲಿ ನಡೆ[ಪಾಠಾಂ. ನಡು³, ಎಗೆ]ನೋಡುತಿರ್ದಳು ಸೀತೆ ರಘುಪತಿಯ (ತೊರರಾ. ೧-೦೫-೩೯) ; ನಡೆ ನೋಡಿ ನಲವಿಂದ ಹರಸಿದವರು ಮತ್ತೊಡನೆ ಲಾಲಿಸಿದರಂಬರಕೆ (ಭರತ. ೩-೧೨೯) ; ಜನಪತಿಯ ವದನಮಂ ಕಣ್ಗೊನೆಯಿಂ ನಡೆ ನೋಡಿ ನಾಡೆ ಮುದಮಂ ತಳೆದರ್ (ರಾಜೀ. ೪-೬).

ನಡೆಕೆಯ್.? (ಕ್ರಿ). (?) : ಎಡೆಪಱಿಗೀ ನಡೆಕೆಯ್ದು ತಪಂ ಸಯ್ಯಮ ಮಾನ್ಯೊಳತ್ತೂರ ಸಂಘ × × ವಡೆ ಕೊಱದಿನ್ತು ಮಾಟ್ಸುದಿದು (ಎಕ. II, ೯೩-೧ ; ಕು. 700). [?]

ನಡೆಕೋಲು 'ನಡೆಗೋಲು' ನೋ.

ನಡೆಗ (ನಾ). ೧. ನಡೆಯುವವನು ; ನಡೆಗಾರ : "ಕಸನ್, ಕಸಕ, ಈ ೨ ನಡೆಗಂ" (ಶಾಕಿಕ್ಕ.೦೫೦). ೨. ಒಳ್ಳೆಯ ನಡಗೆಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಂದುರೆ ; ನಡೆಗ ನಾಗರ ಮಱ ಮಿಡಿವ ಚನ್ನಿಗರ ಮುಂಗುಡಿಯುಲ್ಲೇಖುವ ಮುದ್ದುಮೊಗದ ಕಡುರಭಸದ ಕಾಡಿಗೆಗಣ್ಣ ತೇಜಿಯ ಪೊಡವಿಪರಂಗೆ ತೋಱಿದರು (ಅಂಜದ. ೬-೮೪) ; ನಡೆಗನನೇಱ ಮೇಳದವಳಂ ಪೆಱಗೇಱಿಸಿ ಕೊಂಡು ಪಕ್ಕದೊಳ್ ಗಡಣಿಸಿ ಮೇಳದೊಳ್ ನಗಸುತಂ ಬರೆವಾದಿಗೆ ಗೆಂಟುವೋಗಿ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೨-೩೬). [ನಡೆ$_1$ + -ಗ$_2$]

ನಡೆಗಲ್, ನಡೆಗಲಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ನಡಗೆಯನ್ನು ಕಲಿ ; ಓಡಾಡಲು ಕಲಿತುಕೊಳ್ಳು : ಆ ಬಾಲಕಂ ಬಾಲದುಡಿಗೆಗಳಂ ತೊಟ್ಟು ನಡೆಗಲ್ತೊಂದು ದಿವಸಂ ಗೋವ್ರಜಂಗಳೊಳ್ ಸೋಂಕುವುದನಾಂ ಕಂಡು (ಪಂಚತಂ.೦೭೭-೯) ; ನಡೆಗಲ್ವಂದುಂ ಬಿಣ್ಪಂ ಕೊಡೆನೆಗೆದಪುದುರ್ವಿಯೆಂದು ವಾಸುಗಿ ಪಲವುಂ ಪೆಡೆಯುಂ ಶಿಶುನಡೆಪೆಡೆಯೊಳ್ ಪಡೆದಂತು ಸಹಸ್ರಫಣನೆನಲ್ ಪೆಸರ್ವಡೆದುಂ (ಪಂಚಾಮೂ. ೩-೦೨೯) ; ದೃಢಚಿತ್ತಂ ಗುಣನಿಳಯಂ ಕಡುಗಲಿ ಕಿಱಯಂದು ದಿವ್ಯಜಿನಮುನಿಗಳ ಮೆಲ್ಲಡಿಯಂ ಪಿಡಿದು ತಳರ್ನಡೆ ನಡೆಗಲ್ತಂ ಭವ್ಯವನಜ ವನಕಳಹಂಸಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ.೭-೦೩) ; ನಡೆಗಲ್ವಲ್ಲಿಯೆ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲ್ ಕಲ್ತಂ (ಎಕ. V, ಹಾಸನ. ೭೨-೩೩ ; 1160) ; (ಶಾಸಮಂ. ೬೧೦ ನೋ) ; ನಡೆಗಲ್ವಂದೆ ತಳರ್ನಡೆ ನಡೆಯಿಸಿದುಂ ನೃಪಕುಮಾರನೆಳೆಯಂ ಬಿಣ್ಪಂ ನುಡಿಗಲಂದೆ ತೊದಳ್ನುಡಿ ನುಡಿಯಿಸಿದುಂ ತನಗೆ ಸೋಲ್ತ ವಾಕ್ಕನ್ನಿಕೆಯಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೨-೩೧) ; ವಿಚಾರಿಪಂತಿದು ನಡೆಗಲ್ತು ಸಂಚರಿಪ ಮೇಚಕಶೈಲಮೊ . . . ಪೇಳೆನೆ ತೋಱದುದಾ ವರಾಹಕಂ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೪-೩). **ನಡೆಗಲಿ$_1$** : ಅಂಬೆಗಾಲಿಟ್ಟು ನಡೆಗಲಿತನು ಶ್ರಾವಕರ ಗಡಣಮಾರಣ್ಯದಾವಾನಲ ವೃಢಭಕ್ತ ಪಡೆದರ್ಗತಿಯನೀವೃತಿರ್ದ (ಅಬ್ಬಲೂ. ೨-೫೩).

[ನಡೆ$_2$ + ಕಲ್$_1$]

ನಡೆಗಲಿ$_1$ 'ನಡೆಗಲ್' ನೋ.

ನಡೆಗಲಿ$_2$ (ನಾ). ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸುವ ಶೂರ ; ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ವೀರ : ಬೇಡಿದರ್ಗೆ ಬೇಡಿತಂ ಕೊಟ್ಟು ಬಂದಿಱವ ಕಸವರಗಲಿಗಳುಮಂ ಮತ್ತಮಣ್ಣೆ ನಡೆದಿಱವ ನಡೆಗಲಿಗಳುಮಂ ನೋಡಿ (ಗದಾಯು. ೯-೩೪ ವ).

[ನಡೆ$_1$ + ಕಲಿ$_2$]

ನಡೆಗಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಡಗೆಯನ್ನು ಕಲಿಸು ; ನಡೆಯುವುದನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೊಡು : ನಡೆಗಲಿಸುತ್ತುಮಂಚೆಗಳನೋದಿಸುತುಂ ಗಿಳಿಯಂ ಪಿಕಕ್ಕೆ ಮಾವಿಂಡಿಗಳನಿಕ್ಕುತುಂ . . . ನಿರುತರಂ ತೊಲಗದಿರ್ಪುದು ಪೌರವಿಲಾಸಿನೀ ಜನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೩೯). [ನಡೆ$_2$ + ಕಲಿಸು$_1$]

ನಡೆಗಟ್ಟಿ (ನಾ). ಹೇರನ್ನು ಹೊರುವ ಕತ್ತೆ : ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಡೆಯಂವ ಕತ್ತೆ : ನಡೆಗಟ್ಟಿಗಳನಿರ್ಬರ್ಗೆ ಮೇಱಲ್ ಕೊಟ್ಟು ಪಿರಿದಾಳಂ ನೆರಂಬೇಟ್ದು ಕಿಱದುತರಂ ಕಟ್ಟುಪುತ್ತುಂ ಬಂದು (ಸುಕುಮಾ. ೨-೫೯ ವ).

[ನಡೆ$_1$ + ಕಟ್ಟಿ]

ನಡೆಗಾಣ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡಗೆಯನ್ನು ನೋಡು : ನಡೆಗಂಡು ಕವಿವ ಕಳಹಂಸೆಯಂ ಜಡಿವ ಸವಿನುಡಿಗೇಳ್ದು ಮುತ್ತುವರಗಿಳಿಗಳಂ , ಕೊಡಹಿ (ಹದಿಬಾ. ೪-೩೦). ೨. ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ತಿಳಿ ; ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರ ಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳು ; ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳು : ಕಡೆಯ ದಿನದೊಳು ಮೂಱನೆಯ ಜಾವದೊಳೆಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಜೆಗೆ ನಡೆಗಂಡು ಸಂಘಪೂಜೆಯ ಮಾಡಲಾ ಚಕ್ರಿ ತೊಡಗಿದನೇನ ಬಣ್ಣಿಪೆನು (ಭರತ. ೭೧-೧೦೦). [ನಡೆ$_2$ + ಕಾಣ್]

ನಡೆಗಿಡು 'ನಡೆಗೆಡು' ನೋ.

ನಡೆಗುಱ (ನಾ). (ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ) ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಕುರಿ : ಕೊಱದು ತೆಱಡೆಗೊಳ್ ಕಾಯ್ದು ಕೋದ ಸಂಕಲೆಯಿಂದೆ ಕೊಱದು ಕಿವಿಯೊಳ್ ಕೊಱದು ಚಿಬುಕದೊಳ್ ನೇಣಿಂದೆ ನಡೆಗುಱಗಳಂ ಮಾಡಿ ಕೈಯನೆಚ್ಚು ವರಿರದೆ ನಡೆಯಿಸೆಚ್ಚಿದರ್ ಕಾಲ್ಗಳನಂದು ಬಡದಿರದೆ ತಲೆಗಳಂ ತುದಿ ಮೂಗನೆಚ್ಚು ಕಿಡಪುವರಹೋ (ಸಾನಂದ. ೪-೧೮೯ ರಗಳೆ).

[ನಡೆ$_1$ + ಕುಱ$_2$]

ನಡೆಗೆಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಡಗೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸು ; ಚಲನೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸು,- ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸು ; ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡು : ವಿಟರ ಮೇಳಂಗಳಂ ಚೇಟಿಯರ ಗಡಣದಿಂ . . . ವಾರನಾರೀಜನಂ ಕಟಕದೊಳ್ಕಮುಕರ ನಡೆಗೆಡಿಸು ತೊಗ್ಗಿನಿಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು ಬರುತಿರ್ದುದು (ಕ್ರಮಿಥಾ. ೭-೬).

[ನಡೆ$_2$ + ಕೆಡಿಸು$_1$]

ನಡೆಗೆಡು, ನಡೆಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡೆಯಲಾರದಾಗು ; ಚಲನೆ ಇಲ್ಲ ವಾಗು; ಮುಂದು ಹೋಗಲು ಆಗದಿರು : ತೊಡೆ ದಡದಡಿಸೆ ನಡೆಗೆಟ್ಟು ಕಟಲುಲಿಗೆ ಬಟಸಲ್ದ ಕಳಹಂಸಮಂಡಲಕ್ಕಯಶಮಂ ಮಾಡಿಸಿಯುಂ. . . ತತ್ಕಾಂತೆ ಒಂದೆರಡಡಿಯನಿಡುವಲ್ಲಿ (ಕಾದಂಬ. ೩೬) ; ನಭಮೆತ್ತವೋದಂದೆ ನಿಸಲ್ನಡೆಗೆಟ್ಟುದು ಗಾಳಿ ರೂಪುಗೆಟ್ಟುದು ದೆಸೆ (ಜಗವಿ. ೭-೮೦) ; ಕಳಹಂಸ ಮಾಲೆ ಕಾಸಾರದೊಳಂಜಿ ಪೊಕ್ಕುವು ರಥಾಂಗರಥಂ ನಡೆಗೆಟ್ಟುವದ್ಭುತಂ (ಗಿರಿಕ. ೮-೦೦) ; ನಂಜುಮುಳ್ಳಡಿಯನು ನಟ್ಟು ನಡೆಗೆಟ್ಟನೋ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೪೫) ; ಮೆಲ್ಲಡಿಯ ಇಡಲಱಯದಿನ್ನೆನಿತು ಕಾನನದೆಡೆಯೆನುತ ಬೆಸ ಗೊಂಬಳೀ ವರಿ ನಡೆನಡೆದು ನಡೆಗೆಟ್ಟು ನೆಮ್ಮಿದಳಾತ್ಮವಲ್ಲಭನ (ತೊರರಾ. ೨-೪-೧೭) ; ಆರು ಕರುಣಿಸುವವರು ನಡೆಗೆಟ್ಟಡವಿಯಲಿ ಬೀಳೆ (ಶಿಖಾಗ. ೩-೧೪-೧೨) ; ಜಡೆಗನ ತಪಗೇಡಿಯ ಸೂನು ತನ್ನಯ ಪೊಡೆಯೊಳಗಿರಲು ಬಾಲಕನ ನಿಡಿದೋಳ ಮೊದಲ ಭೂಭಾರವ ನೆಲೆದಾಳ್ದು ನಡೆಗೆಟ್ಟು ಬಿಸುಸುಯ್ದಮಳು (ಸೋಹಕ. ೦೭-೯) ; ೨. ಕ್ರಮಂ ತಪ್ಪು ; ರೀತಿ ತಪ್ಪು : ನಾವು . . . ಮಿತಿಮೀರಿ ಅತಿರೇಕದಿಂದ ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ (Hubris) ನಡೆಯುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆ ನಡೆಗೆಟ್ಟ ತಪ್ಪಿಗೆ ತಕ್ಕ ಶಿಕ್ಷೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಡಿಯುತ್ತದೆ (ಬದ್ಧಪ್ರ. XXXV ಅ೧೭) ; ನಡೆಗೆಟ್ಟ ಕಟ್ಟಳೆಯೊಳಿ ಯಚ್ಚು ಪೆರ್ಚಿನಿಂ ಸುಡುವ ನನ್ನಿಯನುಳಿಸೆ ತಿಳಿಯದೆಡೆಗೆಟ್ಟಂ (ಕಾಲೂರ. ೦೬೧-೩೫೭). ೩. (ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ) ಆಚರಣೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗು ; (ಸಾಧಾರಣವಾದ) ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಡದಿರು : ತಾ ನಡೆವಡೆ ನಡೆಗೆಟ್ಟ ನಡೆಯ ನಡೆಯಬೇಕು ತಾ ನುಡಿವಡೆ ನುಡಿಗೆಟ್ಟ ನುಡಿಯ ನುಡಿಯಬೇಕು (ಅವಚಂ. ೯೯-೪೯೮). **ನಡೆಗಿಡು :** ೧. ನಡಗಿಡ ಗಾಳಿ ಪೂಟ್ ಗಗನಸ್ಥಳಿ ತೆಕ್ಕನೆ ತೀವೆ ದಿಙ್ಮುಖಂ . . . ದೇವರುಂ ದಿವಿಜಕಾಂತೆ ಯರುಂ ಬೆಱಗಾಗೆ ಪೊಣೆಮೊಕ್ಕೊಡನೊಡನಾರ್ದರಟ್ಟಿಡೆಯ ಬಿಲ್ವಡೆ ಬೀಱದುದಸ್ತ್ರವಿದ್ಯೆಯಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೩-೪೪) ; ನಡೆಗಿಡೆ ಗಾಳಿ . . . ಘನಾಘನಂ ಕಱಯೆ ಪೆರ್ಮಿಟ್ ಕೊಂಡವು ಸರ್ವಸತ್ತ್ವಮೋಗಡಿಸೆ ತದಭ್ರ

ಕಾಲಮುವನೀವಳಯಕ್ಕಶಿಬಿೞದ್ಯಮಪ್ಪಿನಂ (ಪುಹಾಪೀ. ೬-೫೪) ; ನಡೆಗಿ[ಪಾಠಾಂ ಗೆ]ಡೆ ಚಿತ್ತಂ ಧೃತಿಲತೆ ಕುಡಿಗಿಡೆ ಮನಸಿಜ ವಿಕಾರತತಿ ಮಾನಸ್ತ ದೊಳ್ಪಡೆಗಿಡೆ . . . ವಿರಹವಿಹ್ವಳನಾದಂ (ವೃಷವಿ. ೮-೨೧) ; ಕಾಲಿಡಲ್ಕಾಶಿಲೆಯೊಳಾ ತುರಂಗದ ಖುರಂ ಕೀಲಿಸಿತು ಭಿನ್ನಿಸದೆ ಕೂಡೆ ಬೆಚ್ಚಂದದಿಂ ಮೇಲೆ ನಡೆಗೆಟ್ಟು ನಿಂದುದು (ಕ್ಷಮಿಥಾ. ೧೧-೦೦). [ನಡೆ$_2$ + ಕೆಡ್ಸು]

ನಡೆಗೇಡು (ನಾ). ನಡಗೆಗೆ ಒದಗುವ ಅಡ್ಡಿ,-ತೊಂದರೆ : ಕಲಕೊಟಿಗಿರ್ದ ಬಲ್ವರವಿಯಂ ಬಲಗೈ ಜಡಿದೊಟ್ಟಿ ತೂಗೆ ನೀಳ್ದಲೆದೆಡಗೈಯೊಳಾವರೆಯ ಪಂದಳಿಗರ್ಗಳ್ನಡೆಗೇಡು ಮಾಡೆ . . . ಒಟ್ಟಿದರ್ ಕೆಲಬಲದೂರ್ಗೆ ಪೋಗಿಯಳಿ ಮಾಡಿ ಮಗುಟ್ಟಿರುತಿರ್ಪ ಗೋಪಿಯರ್ (ರೀಲಾವ. ೫-೧೦೦).

[ನಡೆ$_2$ + ಕೇಡು]

ನಡೆಗೊಳ್, ನಡೆಗೊಳು (ಕ್ರಿ). ೧. ಚಲಿಸು ; ಹೋಗು ; ಸಾಗು ; ತೆರಳು : ಆಗಳಶ್ವತ್ಥಾಮನುಂ ಕೃಪನುಂ ಸಿಗ್ಗಾಗಿ ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ನಡೆಗೊಂಡರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೧೦೭ವ) ; ನಡೆಗೊಂಡತ್ತು ಮದೇಭದಾನ ಜಲಧಾರಾಸಾರದಿಂ ಮಾರ್ಗತಂ ನಡೆಗೆಟ್ಟಿರ್ಪನಂ. . .ರಘುತನೂಜಾಖರ್ವ ಚಾತುರ್ಬಲಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧೨-೩೨) ; ಒಡನೆಯ್ದಿದಃವಲರ್ಗಣ್ಗಳ್ ಬಿಡದೆ ಮನಂ ಪೋಯ್ತು ಮನದ ಹಿಂತನೆ ಧೈರ್ಯಂ ನಡೆಗೊಂಡುದು ಧೈರ್ಯದ ಬೆಂಬಿಡದೊರ್ವಳ ಜೀವವಿರದೆ ಪೋದತ್ತಾಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೫-೯೯). ೨. ನಡೆಯಲು ಸಮರ್ಥವಾಗು ; ಗತಿಯನ್ನು ಪಡೆ : ಆಗಳಾಗಳೆ ಪೆಳವಂ ನಡೆಗೊಂಡಂತುಂ ಕುರುಡಂ ಕಣ್ಪಡೆದಂತುಂ ಮೂಡಂ ಪುರುಷನಾದಂತುಂ ಪೆರ್ಚಿದೊಂದು ಸಂತಸದಿಂ . . .ಕರ್ವಟ್ಟಮನೇಱಿ ಪೋದರ್ (ರಾಷೂಶ್ರ. ೮೨-೧೨). ೩. ಹೊರಡು ; ಹೊರಬೀಳು : ಪಡೆಯಂ ನಡೆಯಲ್ಕೆ ಬೇಱಿ ಭೋರೆಂದು ಗಭೀರನಾದದಿನದೇಂ ನಡೆಗೊಂಡುದೊ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೪೬) ; ಅಂತು ನಡೆಗೊಂಡು ಕುಂಡಿನೀಪುರಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಪೋಗುತ್ತುಮಾತ್ಮಗತದೊಳ್ ಗರುತ್ಮನನಾಮಂತ್ರಣಂಗೆಯ್ಯೆ (ಜಗವಿ. ೮-೭೯ವ). ೪. ಬಿಟ್ಟುಹೋಗು ; ತೊಲಗು ; ದೂರಸರಿ : ನಾಣ್ ನುಣ್ಚಿ ಸೋಲದೊದವಿಂ ಕಣ್ ನಸುಮುಗುಳ್ದಿಸೆಯೆ ನಸೆಯನೆಸಗುವ ಪಲವುಂ ನುಣ್ನುಡಿ ಪಸರಿಸೆ ಮನದಿಂ ಜಾಣ್ ನಡೆಗೊಳೆ ತೊಡರ್ದರಿನಿಯಕೂಟ ದೊಳಿನಿಯರ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೬೯). ೫. ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗು ; ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸು : ಬಲದಲ್ಮಹೇಶ್ವರನನ್ನರುಮಾಯುದಲ್ವಿಷ್ಣುವಿನನ್ನವ್ರಿಜ್ಞಾನದಲ್ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಯ್ಯಮ ವರುಣ ವಾಯುವ್ಮ ಚೇರ ಚೋಳ ಪಾಣ್ಡ್ಯರ್ಕಳನ್ನಡೆಗೊಂಡು ಕನ್ನರದೇವನ ಕರುಮಾಂ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ, ೧೬-೧೫ ; 1033). **ನಡೆಗೊಳು** : ೧. ಪೊಳೆವ ಬೆಳ್ಗೊಡೆ ಚಾಮರಂ. . .ಮುಂತಾದ ಸಕಲವಿನಿಯೋಗಸಹಿತಂ ಸೌಂದರಾಧೀಶನು ಒಲಿದು ತಿರುವಾರೂರ್ಗೆ ನಡೆಗೊಂಡ (ಸೌಂದಪು. ೫-೩೪) ; ಜೋಡಿಸಿದ ಕರಿತುರಗರಥವೆಡೆಯಾಡಿದವು ಗುಡಿಮಂಡವಿಗೆಗಳ ಹೊಡೆದೆತ್ತಿನ ಬಂಡಿಗಳು ನಡೆಗೊಂಡವಗಲದಲಿ (ತೊರರಾ. ೨-೬-೯) ; ರಾಜಮರಾಳ ಮತ್ತೇಭಸಂಕುಲಕೆ ಸರೋಜಪಾಂಘ್ರಿ ಯುಗದ ಸದ್ಗತಿಯ ಮಾಜದೆ ಮನಗೊಳಿಸುವವೊಲು ನಡೆಗೊಂಡುದಾ ಜಾಣೆಯ ಸಖೀನಿವಹ (ಮೋಹತ. ೪೧-೩೬) ; ಎಣ್ದೆಸೆಯ ಮೆಟ್ಟಿದುದು ಸಕಲ ವಾದ್ಯಂಗಳ ನಿನದಮಳ್ತಿವಟ್ಟರಚ್ಚರಿಯರುತ್ಸವವನೀಕ್ಷಿಸಲೆಂದು ಪುರಜನಂ ನಡೆಗೊಂಡುದು (ಚಬಪು. ೬-೫೨) ; ಶರಣ್ಗೊಂಡು ಮುನಿಪ ಅತ್ತ ನಡೆಗೊಳಲಿತ್ತ ದನುಜೇಂದ್ರ ತನ್ನನದಿ ಚಿತ್ರಭವನುದಿಪ ದಿನವಂ ಶಂಕಿ ಸುತ್ತಿರಲು (ನವಮೋ. ೧೧-೧೯). [ನಡೆ$_2$ + ಕೊಳ್$_1$]

ನಡೆಗೊಳಿಸು(ಕ್ರಿ). ೧. ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು : ನಡೆಸು : ಪಸುರ್ವುಲ್ಲಂ ಮೇವುತಿರ್ದ ಪೊಸವಾಣಿತಿಪ್ಪಲ್ಲೆ . . . ಪಟ್ಟಿರ್ದ ಕೊಣಸುಮಂ ಬಿಟ್ಟು ಬರಲಾಱದೆ . . . ಕೊರೆದ ಮೊಲೆಯಂ ಸಾರ್ಚಿ ತಣಿಯೂಡದೆ ನಡೆಗೊಳಿಸಿ ತವಕದಿಂ ಬರುತ್ತುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೬೬ವ). ೨. ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ತಳ್ಳು; ಅಟ್ಟು: ಭೂಪನ ಸೈನ್ಯಸಾಗರವ ಸುದಿಸಿಯೆ ನಿಮಿಷಾರ್ಧದಲಿ ಯಮಮಂದಿರಕೆ ನಡೆಗೊಳಿಸಿ ಮುಖಜರ ಮಂದಿಗಿತ್ತನು ಸಕಲ ಭೂಮಿಯ ಜಾಮದಗ್ನಿಕನು (ಸಂಥಹ. ೨೬-೪೭) ; ರಿಪುಪರಿವಾರವನು ನಡೆಗೊಳಿಸಿದನು ಯಮರಾಜನಾಲಯಕೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೂ. ೫-೧೦).

[ನಡೆಗೊಳ್ + – ಇಸು$_3$]

ನಡೆಗೊಳು 'ನಡೆಗೊಳ್' ನೋ.

ನಡೆಗೊಳ್ಳಿ (ನಾ). ನಡೆದಾಡುವ ಕೊಳ್ಳಿ ; ಚಲಿಸುವ ಕೊಳ್ಳಿ : ಅಡೆಪೊತ್ತುವ ಬೇಸಗೆಯೊಳ್ ಪೆಡೆವಣೆ ಬಡೆ ಕಾಯ್ದು ನೆತ್ತಿ ಧಿಟಧಿಟಲೆನುತುಂ ನಡೆಗೊಳ್ಳಿಯಂತೆ ನಡೆದುದು ಗಿಡುಗಳ ನೆಟಲಾಸೆಗಹಿಪನಸುವಿಡುತುಸಿರು (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೦-೧೧೦). [ನಡೆ$_1$ + ಕೊಳ್ಳಿ$_1$]

ನಡೆಗೋಂಟೆ, ನಡೆಗೋಟೆ (ನಾ). ೧. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ (ಸೈನ್ಯದಿಂದ ರಚಿಸಿರುವ) ರಕ್ಷಣೆಯ ವ್ಯೂಹ : "ಜಂಗಮಃ 'ಪ್ರಾಕಾರಃ – ನಡೆಗೋಂಟೆ" (ನೀತಿವಾ. ೨೦-೬) ; ಸಂಗರಭೂಮಿಯೊಳೊಡ್ಡಿ ನಿಂದೆಡ್ಡಮಾಗಿ ಬಗ್ಗಿಸಿ ಪೊಗ್ಗರಿಸುತ್ತೊಗ್ಗಿಗೆಡದ ನಡೆಗೋಂಟೆಯಂತೆ ನೆಲವೆರ್ಚಿ ನಿಂದು (ಗಿರಿಕ. ೩-೫೫ವ) ; ಕಟ್ಟದಲಗಿನ ಕನ್ನಡಿಯ ತೊಲಗದ ಕಂಬದ ವೀರಘಂಟೆಯ ನಡೆಗೋಂಟೆಯ ಜಾಯಿಲದ ಪೊಂಬಟ್ಟೆಯ . . . ಬೆಳಗುಗಳ್ ಮಾರ್ತಂಡಂಗೆ ಮಾರ್ಪೊಳೆಯೆ (ಮಹಾನೇ. ೧೨-೧೯ವ); ಬಿಡದೆ ನಡೆಗೋಂಟೆಗಳ ಪೊಗ್ಗರಂ ನೂಂಕಿ ದವು ಪುರದ ಪೊಱಬಳಿಸಿನೊಳ್ ಪಡಿಯಟ್ಟಣಿಗಳೆದ್ದುವು (ಚಬಪು. ೪೨-೨೪). ೨. ರಕ್ಷಣೆಯ ಸಾಧನ : ಮಂಟಪದೊಳು ಸುತ್ತಿ ಸುಳಿದರೊಲ್ಮೆಯ ನಡೆಗೋಂಟೆಯೊಯೆಂಬ ರೀತಿಯೊಳು (ಭರಚ. ೧೩-೭೯). **ನಡೆಗೋಟೆ** : ೧. ತಾಟಿಸಿದರೊಡನೊಡನೆ ಕುಲಗಿರಿ ದೂಟ ಬಿದ್ದವು ಚಿತ್ರದಲಿ ನಡೆಗೋಟೆಯೆನೆ ಮಂಡಳಿಸಿ ಬಲಿದರು ತೆಕ್ಕವರಿಗೆಗಳ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೪-೨೫) ; ಈ 'ನಡೆಗೋಟೆ'ಗಳು 'ತಳಿ' 'ಮುಳುವೇಲಿ'ಗಳಂತೆ ಪಾಳೆಯದ ಸುರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಿರಬಹುದು (ಕೋಗ್ಗಜ. ೨೯).

ನಡೆಗೋಂಟೆಮಲ್ಲ, ನಡೆಗೋಟೆಮಲ್ಲ = ನಡೆಗೋಟೆಯಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವವನು; ಏಕಾಂಗವೀರ; ಮಹಾ ಪರಾಕ್ರಮಿ; ಒಂದು ಬಿರುದು: ಮಹಾಬ್ಬಲಕ್ಕೆ ನಿಜಸೇನೆಗೆ ವಜ್ರದ ಕೋಂಟೆಯಾಗಿ ತೋಱುಗು ನಡೆಗೋಂಟೆಮಲ್ಲನ ಭುಜಾಬಳಮೀ ಅವನೀತಳಾಗ್ರದೊಳೂ (ಎಕ XI, ಚಿತ್ರದು. ೨-೧೬; 1355) ; ಸುಭಟರಾಚಾರ್ಯ (೦) ಸತ್ಯರತ್ನಾಕರಂ ನಡೆಗೋಟೆಮಲ್ಲಂ ಗ (೦) ಣ್ಡರಗೋವಂ ಮಣ್ಡಳೀಕ ನಾರಾಯಣಂ (ಸಾಇಇ. XI-1. ೫೬-೨೦ ; 1019) ; ಶ್ರೀಮತು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರಂ ಉಭಯದ[ಳ]ಪಿತಾಮಹ ನಡೆಗೋಟೆ ಮಲ್ಲ ಸೆಟ್ಟಿ ಸಾ[ಹಸ]ಧೀಮ ಗುಂಡರಸನು ತಂನಾಳ್ಕೆಯೊಳು ಕಾ[ಳ್ದ]ಗೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಮ ೧೨ ಮನೆ ೧ (ಸಾಇಇ. XX, ೨೨೬-೨೪ ; 1306).

[ನಡೆ$_1$ + ಕೋಂಟೆ]

ನಡೆಗೋಟೆ 'ನಡೆಗೋಂಟೆ' ನೋ.

ನಡೆಗೋಟೆಕಾಱ (ನಾ). ಸೈನ್ಯದಿಂದ ರಚಿಸಿರುವ ರಕ್ಷಣೆಯಂ ವ್ಯೂಹದಲ್ಲಿರುವ ಮುಂದಾಳು,-ಪರಾಕ್ರಮಿ : ನಡೆಗೋಟೆಕಾಱರು ಕೆಣಕಿದರು ಕಟಿರಾಜಸೈನಿಕವ (ತೊರರಾ. ೬ ೩೩-೨).

[ನಡೆಗೋಟೆ (<ನಡೆಗೋಂಟೆ) + – ಕಾಱ]

ನಡೆಗೋಲು, ನಡೆಕೋಲು (ನಾ). ನಡೆಯುವಾಗ ಊರಿಕೊಳ್ಳಲು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಕೋಲು; ಊರುಗೋಲು ; ಬೆತ್ತ : ಆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಮಿರುಮಿರನೆ ಮಿಂಚುತ್ತಿದ್ದ ಹಿಡಿಕೆಯನ್ನುಳ್ಳ ನಡೆಗೋಲನ್ನು . . . ನೆಲದ ಮೇಲೂರುತ್ತ ಹಳ್ಳಿಯ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿದ್ದನು (ಪುನರು. ೨೬೩); ಕಡೆಗೆ ಬಾದೇ ಬಂದ ಒಬ್ಬ ಮುದುಕ, ನಡೆಗೋಲು ಅವನೆತ್ತರ (ಶಿರಾಂ. ೮೬-೧೬). ಏ, ನನ್ನ ನಡೆಗೋಲು ಎಲ್ಲಿ ? (ಉದಮ್ಮ. ೫೯). **ನಡೆಕೋಲು** :

ವ್ಯಾಸ್ಫೂರ್ತಿಗೆ ನಡೆಕೋಲಾದನೆ ಮರುಳ್ಗಳ ಹುರುಳೇ ಎಡರಾಳುವನೇ ಎ ಬನದಕ ನನ್ನಡೆಗೈತಂದೆ (ಗಜೇಶ. ೨-೪೭).

[ನಡೆ$_1$ + ಕೋಲು$_1$ (<ಕೋಲ್$_1$)]

ನಡೆಗೋಳ (ನಾ). (ಅಲಂ) (ಆತ್ಮನಿಗೆ) ನಡೆದಾಡುವ ಬಂಧನ; ದೇಹ: ಕೊಳು ನೀರನ್ನು ಕೊಂಡು ತನುವಿದು ಮೇಲೆವೇಲುಬ್ಬರಿಸಿ ಬೆಳೆವುದು . . . ಬೀಳುವುದು ಕೊಡದಿರ್ದಡೀ ನಡೆಗೋಳದಲ್ಲಿ ನಾ ಸಿಲುಕಿ ಬಳಲದೇ ಬೇಳಗೊಳ್ಳದಿರು (ನಿಜಗ. ೯-೧೮-೦೨). [ನಡೆ$_1$ + ಕೋಳ$_1$]

ನಡೆಗೌಡ (ನಾ). (?) : ಮುನಿಭದ್ರಗೌಡರ ಮಕ್ಕಳು . . . ರೇಗರೇವಂತ ನಡೆಗೌಡ ಸುರತಂಣ ಹಿರಿಯತಮ್ಮಗೌಡರು ಮುಖ್ಯವಾದ ಆತನ ಅನುಜ ಪದ್ಮಯನು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೧೦೧-೦೫ ; ೫೫೦ ?).

[P ಇದು 'ನಾಡಗೌಡ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ ?]

ನಡೆಚಪ್ಪರ (ನಾ). ೧. ದಾರಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಹಾಕಿರುವ ಚಪ್ಪರ: ಅಂಬರ ಸ್ಥಳವಂ ಮುಸುಕಿದಾಡಂಬರದ ನಡೆಚಪ್ಪರಂಗಳು ಬಿಂದಿಸುವ ಧವಳಾತ ಪತ್ರವು ಚಾಮರಾದಿಗಳು (ಲಸಪು. ೬-೨೨). ೨. ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಮರ್ಯಾದೆಗಾಗಿ ಜನರು ಹಿಡಿದಂ ತರುವ ನಾಲ್ಕು ಕೋಲುಗಳುಳ್ಳ ಚಪ್ಪರದಾಕಾರದ ವಿತಾನ; ಸಿಂಧೂಪ : ನೃಪತಿಲಕರ ಪಲವು ಕೊಡೆಯಾಗಸವಂ ಪಂದಲಿಸುತ್ತಂ ಪಡೆತರೆ ನನೆವಿಲ್ಲಂ ರಿಪುದುರ್ಗಕೆ ನಡೆಯುವ ಗಡಣದ ನಡೆಚಪ್ಪರಮೆನಲೆಸಕವಡೆದುದಾಗ (ಜಯುಕಾ. ೮-೨೭); ಪಟ್ಟಾವಳಿಯ ನಡೆಚಪ್ಪರದ . . . ಚಾಮರದ ಘನಸಂಕುಳದೊಲವಿನಾಯನಂ ಬರವನೆಡಗಲಿಸಿ ನಡೆದುದು ಕೂಡೆ ಯಮುನಾನದಿಗೆ ಜನನಿವಹ (ನಿಜಗ. ೧೦-೧೦೦-೧೧); ರಾಜಮರ್ಯಾದೆಗಳಾದ ರಾಜದಂಡ ಛತ್ರಿ ಚಾಮರ . . . ನಡೆಚಪ್ಪರ–ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದುಗಳು ಬಂದ ಮೇಲೆ . . . ಅತ್ಯಂತ ಗೌರವದಿಂದ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾನೆ (ಶಾಂಗಳ. ೬೦). ೩. ಯುದ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರಕ್ಷಣೆಯ ಸಾಧನ: ಡೆಂಕಣಗಳಂ ಮೇಳೈಸಿ ನಡೆಚಪ್ಪರವನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿ . . . ದೂಳಿಗೋಂಟೆಯ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಪಡಿಯಚಾರ ಕಳಕಲಂ ' ಕರಮೊಪ್ಪಿತು (ಸಮ್ಯಳ. ೮-೩೦) ; ನಡೆಚಪ್ಪರದ ಮರ ಬದ್ದರ ಡೆಂಕಣ ಸುಡುವ ಪಟಲು ಕೋಟೆಯನು ಕೆಡಪುವ ಡೆಗ್ಗೆ ಹತ್ತುವ ನಿಚ್ಚಣಿಗೆಗಳಂದೊಡನೈದಿದ ಪಸಂಖ್ಯಾಕ (ಶುಡಾಶಾಂ. ೩೭-೬೭). [ನಡೆ$_1$ + ಚಪ್ಪರ]

ನಡೆಜಂತ್ರ (ನಾ). ಚಲಿಸುವ ಯಂತ್ರ; ನಡೆದಾಡುವ ಯಂತ್ರ: ಆದಿತ್ಯ ವಿರಹದೊಳಮಕ್ಷೋದತಮಂ ಪರ್ವುವಂತೆ ಜಗಮಂ ಜೀವಂ ಪೋದೊಡ ಮದಂಗರುಚಿ ಬೀಜಾಂದುದು ನಡೆಜಂತ್ರಮಲ್ತೆ ನರರ ಶರೀರಂ (ಚಾಂತಿಪು. ೬-೯೭) ; ಕುಸುಮಾವಳಿದೇವಿ ಬರುತ್ತುಮಿರ್ದಳಾ ಮನಸಿಜನಾಡಿಪೊಂದು ನಡೆಜಂತ್ರದ ಪುತ್ರಿಕೆಯೆಬ ಭಂಗಿಯಿಂ (ಕುಸುಮ. ೦೨-೦೨೫).

[ನಡೆ$_1$ + ಜಂತ್ರ]

ನಡೆಜಾಣ (ನಾ). ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನು ; ರೀತಿನೀತಿಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನು : ನುಡಿಜಾಣ ನಡೆಜಾಣ ನೆಚ್ಚಣಾ ಕಡುಜಾಣ ಜಗಕೆ ಸುಜಾಣ ಎಡೆಬಿಡದೆನ್ನಂತರಂಗದೊಳಿರು ಜಾಣರೊಡೆಯ ಚಿದಂಬರ ಪುರುಷಾ (ಭರಕ. ೬-೬೬). 'ನುಡಿಜಾಣ' ಪರ್ಯಾ. [ನಡೆ$_2$ + ಜಾಣ]

ನಡೆಜಾಣ್ಮೆ (ನಾ). ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಜಾಣತನ,–ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ : ನುಡಿ ಜಾಣ್ಮೆ ನಡೆಜಾಣ್ಮೆ ನನಗೂ ದೇವರಿಗೂ ಸಂಗಡದ ಭೂಪರು ಮೇಳ ಲಂದ (ಭರಕ. ೩೯-೧೦೭). 'ನುಡಿಜಾಣ್ಮೆ' ಪರ್ಯಾ.

[ನಡೆ$_2$ + ಜಾಣ್ಮೆ]

ನಡೆಜೋಡು (ನಾ). ನಡಿಗೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವ ಜೋಡಿ,–ಜೊತೆ : ಕೂಡೆ ಸಂಜಯನಟ್ಟಿದನು ನಡೆಜೋಡಿನವ್ [ಹಾಕಾಂ. ಪಯವಾಡಿನಲಿ] ವಾನೂಟಿ ಕುದುರೆಯ ಕೂಡಿ ಕೌರವನೃಪನ ಕಾಣದ ಕಳವ ಚೌಕದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೨-೩). [ನಡೆ$_1$ + ಜೋಡು]

ನಡೆಡೆಂಕಣ (ನಾ). ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜಿನ ಮೇಲೆ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಏರ್ಪಡಿಸಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ ; ಚಲಿಸುವ ಡೆಂಕಣ : ನಡೆಡೆಂಕಣ ಸೂಸುಡೆಂಕಣ ಬಲುಗುಂಡನಿಡುವ ಡೆಂಕಣ ಕೋಟೆದೆಡೆಗೆ ಸಿಡಿವ ಡೆಂಕಣ ರಾಯಡೆಂಕಣಗಳ ಸಾಲು ಬಿಡದೊಪ್ಪಿದವು ದುರ್ಗದೊಳು (ಕುಡಾಶಾಂ. ೪೨-೩೯). 'ಡೆಂಕಣ' ಪರ್ಯಾ. [ನಡೆ$_1$ + ಡೆಂಕಣ]

ನಡೆತ (ನಾ). ನಡೆಯುವಿಕೆ ; ನಡಗೆ. [ನಡೆ$_1$ +-ತ$_2$]

ನಡೆತರ್, ನಡೆತರು (ಕ್ರಿ). ಬರು ; ಆಗಮಿಸು : ಕೆಯ್ಯುಕ್ಕು ಕಾದಲ್ ನಡೆತರ್ಪಾವೇಗದೊಳ್ ಮುಮ್ಮುಟಿಸಿದ ಪಲವುಂ ರಾಜಚಿಹ್ನಂಗಳಂ ಬೆಳ್ಗೊಡೆಗಳ್ ತಳ್ಪೊಯ್ದುದೇಂ ಕಣ್ಗೊಳಿಸಿದುದೊ ಚಳಚ್ಚಂದ್ರ ಕಚ್ಛತ್ರ ಪಿಂದಂ (ಶಂಕಥಾ. ೦೩-೩೮) ; ಚೆಲ್ವನಾಳ್ದ ಮೆಲ್ಲನೆ ನಡೆತರ್ಪ ನೀಲಮಣಿ ಪುತ್ರಿಕೆಯಂದದಿನಾದವೊಪ್ಪಿದಳ್ (ಶಾದಂಪೂ. ೩೮): ಸಾಯಂಕಾಲ ಶೃಂಗಾರಸಮಯಮಂದು ಮಧುರಾಪುರಾಧೀಶ್ವರನಲ್ಲಿಗೆ ಪೋಪ ಬಗೆಯಿಂ ಕುಬ್ಜೆಯೆಂಬ ಸ್ಮೆರಂಧ್ರಿ ನಡೆತರೆ (ಜಗಪಿ. ೬-೧೫೭) ; ಉರವಣಿಸಿ ನಡೆತರುತ್ತುಂ ಗಿರಿಶಿಖರಮನೇಱಲಾಱದೆರಡುಂ ದೆಸೆಯೊಳ್ ಬರಲನುವಂ ಕಂಡು ದಿವಾಕರನಂದಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಯಣನಾದಂ (೧೧ಳ. ೧-೫೩) ; ಕಡುಸೊರ್ಕಿದಲರಂಬನಾನೆಯನಿರ್ಪೀ ತಂಗಾಳಿ ತನ್ನಿಚ್ಚೆಯಿಂ ನಡೆತಂದಪ್ಪುದು ಬೇಗದಿಂ ಬಿರಯಿ ನೀಂ ಪೋ ಪೋಗು (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೫೫). **ನಡೆತರು** : ಕಪ್ಪಡಿಯ ಸಂಗಮಮಂ ಪೊಕ್ಕು ಕೇರಿ ಕೇರಿಯೊಳು ನಡೆತಪ್ಪಾಗಳು ಶಂಕರಾಲಯಮಂ ಭೋಂಕನೆ ಕಂಡು (ಬಸರ. ೨-೫೦) ; ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರಾಯವೇದವ್ಯಾಸಮುನಿ ನಡೆತಂದು ಗತಪರಿತೋಷನನು ಸಂತೈಸಿ ಕರಸಿದನಂದು ಸಂಜಯನ (ಕುಮ್ಯಾಶೀ. ೧-೫೫) ; ತೆಗದ ತೊಟ (?) ಕಾಲುವೆಗಳುದ್ಯಾನಗಳ ಕಳವೆ ದ್ರಾಕ್ಷೆ ಧವಳೇಕ್ಷುಗಳ ವನವೀಧಿಗಳನೀಕ್ಷಿಸುತರಸ ನಡೆತಂದ [ಪಾಠಾಂ. ನೈತಂದ] (ಕೊರಚ. ೧-೬-೧೧) ; ಸತಿಯರ ಗಡಣದಲಿ ನಡೆತಂದಳಂದಮುಖಿ (ನಳಕ. ೩-೫೫) ; ಪಂಪರ ಪಾತ್ರವೆಂಗಳು ಸಿಂಗರಿಸಿಯ ಹರುಷದೊಳಗೆ ನಡೆತಂದು (ಕಂಪವಿ. ೬-೧೦೭).

[ನಡೆ$_1$ + ತರ್]

ನಡೆತರು 'ನಡೆತರ್' ನೋ.

ನಡೆತೋರಣ 'ನಡೆದೋರಣ' ನೋ.

ನಡೆದಾಣ (ನಾ). ನಡೆದಾಡುವ ಸ್ಥಳ ; ಓಡಾಡುವ ಜಾಗ ; ದಾರಿ : ಪೊಂಬಟ್ಟಂ ಪೊಂಬಿಸಿರಂಗಿಂಬುವಸದಿಯುಮಾಲಪ್ಪೊಡೆಯಂಗೆ ನಡೆದಾಣಮುಂ . . . ಬೋಟಿಯರ್ಗೆ ಮೇಳದೆಡೆಯುಮೆನಿಸಿ ಕಣ್ಗೊಳಿಕುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬-೫). [ನಡೆ$_1$ + ತಾಣ]

ನಡೆದಾರಿ (ನಾ). ನಡೆದಾಡುವ ದಾರಿ ; ಓಡಾಡುವ ಮಾರ್ಗ : ಆಚೀಚೆ ಹುಡುಕುತ್ತ, ಜಾನೂ ಅಮ್ಮನ ಕೋಣೆಯ ಪಾರ್ಶ್ವಭಾಗದ ಇಕ್ಕಟ್ಟಾದೊಂದು ನಡೆದಾರಿಯನ್ನು ಸೇರಿದನು (ಕಾಲಬುಟ. ೨೫) ; ತೋಟಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚೌಕ ಇಲ್ಲ. ನಿಡುಚೌಕ ಇದ್ದು . . . ಒಳಗೆ ತಿರುಗಾಡಲು ನಡೆದಾರಿಗಳು ಇದ್ದವು (ಇಜ್ಯಾಂಗಂ. ೦೮೯). [ನಡೆ$_1$ + ದಾರಿ]

ನಡೆದುಳಿ (ಕ್ರಿ). ದಾರಿಯನ್ನು ತುಳಿ; ದಾರಿ ಸವೆಸು : ಅಡಿಯ ನೆಲದೊಳ್ ಬಿಸಿಲ್ ಕಡೆಸಾಲ ಬರೆಯುತಿರೆ ನಡೆದುಳಿದು ನೆಲ್ಲೂರ ಮನೆಗೆ ನಡೆತಂದು (ಕಾಂಂಶರ. ೧೧೨-೨೩೦). [ನಡೆ$_2$ + ತುಳಿ$_1$ (< ತುಟಿ$_1$)]

ನಡೆದೇಗುಲ (ನಾ). ಚಲಿಸುವ ದೇವಸ್ಥಾನ ; (ಒಂದೆಡೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರದೆ) ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಎಳೆಯುವ ದೇವರ ವಿಗ್ರಹವಿರುವ ಮಂಟಪ, ತೇರು,–ರಥ : ಪಲರಂ ರಕ್ಷಿಸಿ ಮತ್ತಂ ಪಲವಂ ನಡೆದೇಗುಲಂಗಳಂ ಮಾಡಿಸಿದಂ ನೆಲನೆಲ್ಲಮಱಿಯ ಚಟ್ಟಂ ನೆಲೆದೇಗುಲಮುಮನಿದೊಂದನೊಪ್ಪೆಸಿದಂ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೧೯೩-೯೯ ; 1160). [ನಡೆ$_1$ + ದೇಗುಲ]

ನಡೆದೋರಣ, ನಡೆತೋರಣ (ನಾ). ಎರಡು ಕಡೆ ಹಿಡಿದಿರುವ ಕೋಲುಗಳ ತುದಿಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಿ, ಉತ್ಸವಾದಿಗಳ ಮುಂದೆ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ತೋರಣ; ಚಲಿಸುವ ತೋರಣ; ಮಕರ ತೋರಣ : ಸಿರಿವತ್ತ ಕ ನ ಕ ದ ಂ ಡ ದ ಚಾಮರ ಸೀಗುರಿ ನಡೆದೋರಣನಿಚಯ ಪರುಠವಿಸಿರ್ದ ನಾನಾವಿಧ ಟೆಕ್ಕೆಯ ತರಳತು ನಭವನಳ್ಳಿಱಿದು (ಚೋಹಕ. ೧೩-೩೧). ನಡೆತೋರಣ : ನುಡಿವ ನಾನಾವಾದ್ಯಘೋಷಣೆ ಕಲಶ ಕನ್ನಡಿಯ ಪೆಣ್ಗಳ ರಾಗರಚನೆ ಇಡಿಕಿಱಿದುದು ಸೆಟ್ಟಿಸಮಯರುಗಳ ಕೆಯ್ಯ ಗುಡಿ ನಡೆತೋರಣನಿಚಯ (ಮೋಹತ. ೪೦-೩೪); ರಾಜವೀಧಿಯೊಳೆತ್ತಿರ ಪತಾಕೆಗಳ ಸೂಸುವ ಸೀಗುರಿಗಳ ಭೀಸುವ ಚಾಮರಂಗಳ ಸೊಗಯಿಪ ಧವಳ ಪತ್ರಂಗಳ ನವರತ್ನದ-ನಡೆತೋರಣಂಗಳ . . . ಸಿರಿ ಕಂಗೊಳಿಸೆ (ವೃಷಪು. ೩-೪೪ವ). [ನಡೆ$_1$ + ತೋರಣ]

ನಡೆನಿಱಿಗೆ (ನಾ). ಓಡಾಟದ ರೀತಿ,-ಸೊಗಸು; ನಡಗೆಯ ಸೊಬಗು : ನೆರವನೆಯುಂ ಪೋಪ ಬರ್ಪ ಜವ್ವನಿಗರ ನಡೆನಿಱಿಗೆಯಿನಿಡಿಕಿಱಿದ ಪಂತಿಯಿಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೩-೭). [ನಡೆ$_3$ + ನಿಱಿಗೆ]

ನಡೆಪಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಡೆದಾಡಿಸು; ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು; ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು; ಓಡಾಡಿಸು : ಹಂಸಾವಳಿಯಂ ನಡೆಪಾಡಿಸು ಕೋಕಿಳ ನಾದಮನಾಲಿಸುಸಿರದಿರ್ಪರೆ ಮದನಾ (ಗಿರಿಕ. ೮-೭೦); ವಾರುವಮಂ ನಡೆಪಾಡಿಸಲ್ಕೆ ನೋಡುವ ಮಱಿಗಳ್ಗೆ ಪಾಲನೆಱೆವುಜ್ಜುಗವಂ ತಳೆದಿರ್ಪ ನಾವಗಂ (ನಳಚಂ. ೭೪೯). [ನಡೆಪಾಡು (<ನಡಪಾಡು) + – ಇಸು$_3$]

ನಡೆಪಾಡು 'ನಡಪಾಡು' ನೋ.

ನಡೆಪು$_1$ 'ನಡಪು$_1$' ನೋ.

ನಡೆಪು$_2$ 'ನಡಪು$_2$' ನೋ.

ನಡೆಬಾವಿ, ನಡಬಾವಿ, ನಡಭಾವಿ, ನಡೆಭಾವಿ (ನಾ). ಇಳಿದು ನೀರು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಸೋಪಾನಗಳಿರುವ ಬಾವಿ,-ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳುಳ್ಳ ಬಾವಿ,-ಕೊಳ : ಪೊಸದುರ್ಗಮಂ ಪಾಟಿಸಿ ಪಿರಿಯ ನಡೆ [ಪಾಠಾಂ. ಡ] ಬಾವಿಗಳನಗುಳಿಸಿದನದಱೊಳಗೆ (ಬಸವಪು. ೧೫-೧೧). ನಡಬಾವಿ : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. ನಡಭಾವಿ : ಅಮೃತರಸ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದಮೃತಸಂಜೀವಿನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಒಂದು ನಡಭಾವಿಯು ಉಂಟಾಗಬೇಕೆಂದು ದೇವರನ್ನು ಬೇಡಿ (ಕೃವಾಳ. ೩೪). ನಡೆಭಾವಿ : ನೂರು ಸೇದೋ ಭಾವಿ ಕಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಒಂದು ನಡೆಭಾವಿ ಕಟ್ಟಿಸುವುದುತ್ತಮ (ಕೃವಾಳ. ೧೭೦).

[ನಡೆ$_1$+ ಬಾವಿ. / ತಮಿ. ನಟ್ಟೆವಾವಿ, ನಟ್ಟೆಬಾವಿ, ನಟಪಾವಿ; ತೆಲು. ನಡಬಾವಿ]

ನಡೆಬೆಡಗು (ನಾ). ನಡಗೆಯ ಸೊಗಸು,-ಒಯ್ಯಾರ : ನಡೆಬೆಡಗೋ ನಿಲುಬಗೆಯೋ ನಗುಮೊಗವೋ ತಹ ಸೊಗವೋ ಕನಸಿಗು ಇಂಥವ ಸುಳಿವೊಲ್ಲ (ಗೋಕುನಿ. ೧೩-೧೧). [ನಡೆ$_3$ + ಬೆಡಗು (<ಬೆಡಂಗು)]

ನಡೆಭಾವಿ 'ನಡೆಬಾವಿ' ನೋ.

ನಡೆಮಂದಸ (ನಾ). ಚಲಿಸುವ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ : ರಿಪುವೆಚ್ಚಱಿದಿಟ್ಟ ಕೈದುವೆನ್ನುದರದೊಳೆಯ್ದೆ ತಳ್ತಿಡಿದಿರಲ್ ಯುವರಾಜನ ಶ ಸ್ತ್ರ ಕೋ ಟ ಕೀಲಿದ ನಡೆಮಂದಸೆಂಬಿನೆಗಮಿರ್ಪನದೆಂದೊ ಮಹಾಜಿರಂಗದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೦೭-೮೭). [ನಡೆ$_1$ + ಮಂದಸ]

ನಡೆಮಡಿ, ನಡೆಮುಡಿ (ನಾ). ದೇವರ ಕಾರ್ಯ ಮುಂತಾದ ಶುಭ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುವಾಗ ಉತ್ಸವದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಾಸುವ ಮಡಿಯಾದ ವಸ್ತ್ರ,-ಬಟ್ಟೆ; ಹಡದಿ : ದೇವಾಂಗವಶ್ಯಿಕದ ಸೆಱಗಿನ ಸೆರೆಯಂ ನಡೆಮಡಿಯ ಹಾಸಿ . . . ಧೂಪಾರತಿ ಘಂಟೆ ಸಹವಾಗಿ ಪ್ರಭುದೇವರ ಕರೆಯ ಬಹ ಸಂಭ್ರಮದಿಂದಿರುತ್ತಿರಲು (ಶೂನ್ಯಸಂ. ೯೯-೨೨); ನಡೆಮಡಿ ಗಂಧದಕ್ಷತೆ ಫಲಾವಳಿ ಪೂವಿನ ಮಾಲೆ ಮುತ್ತು ಕನ್ನಡಿ ಕಳಸಂ . . . ಚಾಮರಮೆಂಬಿವೊಪ್ಪಮಂ ಕುಡೆ ಜನದತ್ತೆಯೋಂ ನಡೆದಳೋ (ಅರ್ದನೇ. ೧-೮೪); ಆ ನಗೆಗಣ್ಗಳ ಕಡೆಯ ಬೆಳಂತಿಗೆವೆಳಗು ಹಂದು ಮುಂಗುಡಿಯೊಳ್ ಪಸರಿಸಲೆಸೆದುದು ನಡೆಮಡಿಯಂ ಪಾಸಿದ ತೆಱದಿ (ಜಯನೃ. ೩-೩೬); ಕಟ್ಟಿದ ಗುಡಿ ತೋರಣ ನಡೆಮಡಿ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟು ಮೌಕ್ತಿಕರಂಗವಲ್ಲಿಯಿಂ ಅಲಂಕೃತವಾದ ನಿಜಾಲಯದೊಳು . . . ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ (ರಾಂಶೀಚ. ೯-೨೨); ನಡೆಮಡಿಗಳ ಪಾಸುತ್ತುಂ ನಡಗರದಿಂ ಶೋಭನಂಗಳಂ ಪಾಡುತ್ತುಂ ಮಡದಿಯರಿದಿರ್ಗೊಂಡರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರನಂ (ವೀರವಿ ೯-೭೫); ನಡೆಮಡಿ ನಾಲ್ಕೆಂಟುಮಾರ್ಕೆದಲಲ್ಲಲ್ಲಿಗೊಡನೆತ್ತುವಾರತಿ ಸೇಸೆ ಇಡುವ ನಿವಾಳಿ ಢಾಳಿಸುವ ಚಾಮರಗಳಿಂದಡಿಯಿಡಿಸಿದರು ಯೋಗಿಗಳ (ಭರತ. ೩-೮೦); ಸುರರು ಸಮಂತು ಪೊರೆದ ಭವಂಗೀಧರೆ ಪಾಸಿದೆ ನಡೆಮಡಿಯೆನೆ ಕರಮೆಸೆದುದು ವಿಮಳಗಣಾದಿನಾ ನದಿ ಪದಪಿಂ (ಧಾಬಹೀ. ೨-೩); ಹರಿಹರದೇವರು ನಡೆದು ಬರುವ ಹಾದಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ನಡೆಮಡಿಯನ್ನು ಹಾಸಿ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಚೆಲ್ಲುತ್ತಿರುವರು (ಶುಂಗಳ. ೭೦). ನಡೆಮುಡಿ: ಬಿಳಿಯ ಚತ್ರಿ ನಡೆಮುಡಿ ಕಲಶ ಕನ್ನಡಿಗಳು ಇಲ್ಲದ ಮೆರವಣಿಗೆಯೇ ಇಲ್ಲ (ಚದೇಪ. ೧೯೩); ಯಾವ ಮೋತೀಬಾಯಿಗಾಗಿ ರಾಜನು ನಡೆಮುಡಿಯನ್ನು ಹಾಸುತ್ತಿದ್ದನೋ ಅವಳು ಪಾಪ, ಬೀದಿ ಬೀದಿ ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ (ಘೂರ್ಣಿಚ. ೦೦೩); ಊರಿನ ಅಗಸ "ನಡೆಮುಡಿ" ಹಾಸಿಕೊಂಡು (ದಾರಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಬಟ್ಟೆ ಹಾಸಿಕೊಂಡು) ಅವರನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾನೆ (ಸರ್ವಮಂ. ೧೯೨). [ನಡೆ$_1$ + ಮಡಿ$_4$]

ನಡೆಮಾಡ (ನಾ). ಚಲಿಸುವಂತೆ ರಚಿಸಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮನೆ; ವಿಮಾನ; ವ್ಯೋಮಯಾನ : "ನಡೆಮಾಡಮೆಂದುಂ ವಿಮಾನಂ" (ಕಶಸಾ. ೨೮-೩೮೩); ನಡೆಮಾಡ [ಪಾಠಾಂ. ಡು] ಪಾಱಿನೆ ವ್ಯೋಮಯಾನನಾಮಂ (ಕಲ್ಯಮು. ೦೦); "ನಡೆಮಾಡಮೆನೆ ಸುರವಿಮಾನಂ" (ಕಶರ. ೩೨): ಗಜೇಂದ್ರಂ ತುರಂಗಂ ನಡೆಮಾಡಂ ದಣ್ಣನಾಥೋತ್ತಮಪದವಿ ಮಹಾತೂರ್ಯಮೆಂಬಿಂತಿವಂತುಂ ಪಡೆದಂ ಚೆಲ್ವಿಂದೆ ವೀಸೋತ್ತರವಿದಿತಧರಾದೇವನಿಷ್ಟಪ್ರಭಾವಂ (ಎಇ. XIII, ೩೩೦-೦೩; ೯೨೭); ಅವಱ ಮುಂದೆ ಸಾಹಣೌಘದೊಳಗಿರಿಸುವ ಪಂಚಕಲ್ಯಾಣದ ಸೂಚೀಯಾನೆಗಳ್ಗೆಂದು ನಿಱಿಸಿದ ನಡೆಮಾಡಸಾಲೆಗಳೆಂದು (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೦೪೭ವ); ನಡೆಮಾಡಂ ನಡೆಗೊಪ್ಪುವಶ್ವತತಿ ಚೆಂಬೊನ್ನಂದಣಂ ವಾಜಿ ಪರ್ವಿಡಿ ವೇರಾನೆ ಸುಖಾಸನಂ ತುಱುಗೆ ಬಂದರ್ಗಾಯಕರ್ವಾದಕರ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೭೭); ತನತು ವಿಚಿತ್ರಮಪ್ಪ ನಡೆಮಾಡದ ಗಾಡಿಯ ಸದ್ವಿಮಾನಮುಂ ತನತು ಸುರರಮ್ಯಹರ್ಮ್ಯದ ವಿಳಾಸದ ರುಂದ್ರಫಣೀಂದ್ರಗೇಹಮುಂ . . . ಇಂತು ಕನಸು ಪದಿನಾಱು ಮನಂಬುಜವದನೆ ಕಂಡಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೧೦೧); ನಡೆಮಾಡದೊಳಗಿರ್ದ ರಾತ್ರಿಂಚರನೆರ್ಗೀಡಿ ಪಿಡಿದು ತಂತಮ್ಮ ಬಲ್ಗೆಳನ್ನೆದೆ ಗರ್ಜಿಸುತೆ (ಶೀಷರಾ. ೧೪-೩೪); ಪಡೆವಳರೆಲ್ಲರ್ . . . ನಡೆಮಾಡಮನಡರ್ದು ಹಯಮನುಯ್ಯಮಾರ್ಬಿಗನುಂ ತಱುಬಿ ಅಱಿವಡೆಯಂ ಬಱಿಕೆಯ್ಯ ಪವಣಾಯನ ಕಟ್ಟಾಣತಿಯಂ ಬಾಱುತಿರ್ಪುದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೧೦-೦೭): ಆಕಾಶದೊಳಗಿಂದ ಅಥವಾ ಹವೆಯೊಳಗಿಂದ ಹೋಗುವ ವಾಹನಕ್ಕೆ ವಿಮಾನ ಅಥವಾ ನಡೆಮಾಡೆಂದನ್ನುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಲಯ. ೩-೯೨). [ನಡೆ$_1$ + ಮಾಡ$_2$]

ನಡೆಮುಡಿ 'ನಡೆಮಡಿ' ನೋ.

ನಡೆಯಡಿ (ನಾ). ನಡೆಯುವ ಕಾಲು; ಚಲಿಸುವ ಪಾದ : ಕಂದರ್ಪವಂಗನೆಯು . ಪ್ರಳಾಪಿಸುತ ನಡೆಯಡಿಗಳಿಂದ ಬರವರಲ್ (ನಶಮೋ. ೭-೩). [ನಡೆ$_1$ + ಅಡಿ$_1$]

ನಡೆಯಿಸು, ನಡಯಿಸು, ನಡಸು$_1$, ನಡಿಸು$_1$, ನಡೆಸು, (ಕ್ರಿ). ೧. ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡು; ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು : ಜಯದ್ರಥನಂ

ಕೋಡಗಗಟ್ಟುಗಟ್ಟಿ ಬೆನ್ನಂ ಬಿಲ್ಲ ಕೊಟ್ಟಿನೊಳಿಟ್ಟು ನಡೆಯೆಂದು ನಡೆಯಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೩೧ ವ) ; ಮ್ಲೇಚ್ಛಖಂಡಮಂ ದಾಯ್ಮೇಳಿಸಿ ಚಕ್ರಪೂಜೆಗೆಯ್ದು ಕಟಕಮಂ ನಡೆಯಿಸಿ (ಚಾವುಂಪು. ೯೧) ; ನಡೆನಡೆಯೆಂದು ನಡೆಯಿಸಿದರ್, ಕೊಯ್ ಕೊಯ್ ಎಂದು ಕೊಯಿಸಿದರ್ (ಛಾಪಾಭೂ. ೨೧೬ ಉದಾ) ; ಪುರವರದ ನಡುಕೇರಿಯೊಳೆಲ್ಲರು ನೋಡುವಂದದಿ ನಡೆಯಿಸಿದನು ಮಂತ್ರಿಯವರ (ಕುಮಾಸಾಂ. ೩೬-೬೨). ೨. ಮುಂದುವರಿಸು ; ಮುಂದೆ ಸಾಗಿಸು ; ಸಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗು : ನೆಗಟ್ದೀ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಂಗಳನಿಲ್ಲಿಂದಿತ್ತೆಡೆಯುಡುಗದೆ ನಡೆಯಿಸುವುದು (ಆದಿಪು. ೧೫-೧೬ ವ); ಇದನ್ ತಪ್ಪದೆ ನಡೆಯಿಸಿದಾತಮ್ ಸಾಸಿರಮ್ ಕವಿಲೆಯ ಕೋಡುಮ್ . . . ಸಹಶ್ರ(ಸ್ರ)ಭೋಜನಮ್ ಊಡಿದ ಫಲಮ್ ಅಕ್ಕುಂ (ಇಆ. XII, ೨೫೬-೧೬ ; 951) ; ಇದು ಕಯ್ಕೊಂಡು ನಡೆಯಿಸಿದಾತಂಗೆ ಅನಂತ ಪುಣ್ಯ (ಎಕ. IV, ನಾಗಮಂ. ೫೧-೨೪ ; 972) ; ಇನ್ತೀ ಧರ್ಮ್ಮಮಂ ಕಾದು ನಡೆಯಿಸಿದಂಗೆ ವಾರಣಾಸಿ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರಯಾಗೆಯರ್ಗ್ಘತೀರ್ತ್ಥ ಗಂಗೆ ಗಂಗಾಸಾಗರದೊಳ್ ಸಾಸಿರ ಕವಿಲೆಯಂ . . . ಕೊಟ್ಟ ಫಲವಕ್ಕು (ಸೌಇಇ. XI-1, ೪೬-೧೯ ; 994). ೩. ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಕಳಿಸು: ಅಡಿದಳಿರ್ಗೆ ಧರಾವಲಯಂ ಕಡುವೆಟ್ಟಿತ್ತಾಗೆ ನಡೆಯಲಿಟ್ಟಿಯದೆ ಮನುಜರ್ ಸೆಡೆಯೆ ಹಯಾದಿಗಳಿಂದಂ ನಡೆಯಿಸಿದು ಕಲಿಸಿ ವಾಹನಾರೋಹಣಮಂ (ಪಂಚಾಮೂ. ೦-೬೬). ೪. (ರಥ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಚೋದಿಸು ; ಹೊಡೆ : ದೇವಕೀನಂದನಂ ಸ್ಯಂದನಮಂ ಕಿಟ್ಟು ನಡೆಯಿಸೆ (ಜಗವಿ. ೪-೪೦ ವ). ೫. ಆಚರಿಸು ; ನಿರ್ವಹಿಸು ; ಜರಂಗಿಸು ; ಮಾಡು : ಅವರಿಬ್ಬರೂ ನಡೆಯಿಸಿದ ಜೀವನದ ಅದ್ಭುತರಸಾಯನದ ಪ್ರಯೋಜನವು ಕನ್ನಡನಾಡಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆ (ನನಲ್ಲ. ೬ ಕವಿಚರಿತೆಯು). ೬. ಈಡೇರಿಸು ; ನೆರವೇರಿಸು ; ಪಾಲಿಸು: ಚಕ್ರವರ್ತಿಯೇ ತಮ್ಮ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿರುವೆನು (ಮುಚಿಸ. ೫೬) ; ದಂದುಗಡ ಬಿಡುಗಡೆಗೆ ಮನೆಯೊಡವೆಗಳ ಕೆತ್ತು ಪೊಂದಿದೊಸಗೆಯ ನಡೆಯಿಪುದು ಕೊರಗನೆಣಿಕೆ (ಕಾಲೂರ. ೦೬೯-೩೬೬). ೭. ಪಾಲನೆ ಮಾಡು ; ರಕ್ಷಿಸು ; ಕಾಪಾಡು : ಎಮ್ಮ ಕಾರಣದಿನಿತ್ತಣ ಪಂಬಲನೀಕೆ ಮಾಡದಂತನ್ನಡೆಯಿಪ್ಪುದೊಂದೆ ತೆಱನಪ್ಪುದಿದಂ ಸೆಱಗೊಡ್ಡಿ ಬೇಡಿದೆಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೪೬). ೮. (ಆಸಕ್ತಿ ಮುಂತಾದುವನ್ನು) ಉಂಟುಮಾಡು ; ಒದಗಿಸು ; ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡು : ಕುಡಿದೊಡೆ ಸೊರ್ಕಿಸದವು ನಾಣ್ಗೆಡಿಸದವು ಮನಕ್ಕಲಂಪನೀವುವು ರತಮಂ ನಡೆಯಿಪುವೆನಿಸುವ ಮಧುಗಳನೆಡೆಯುಡುಗದೆ ಕುಡುಗುಮುಚಿತಮದ್ಯಾಂಗಕುಜಂ (ಆದಿಪು. ೫-೩೨) ; ಪ್ರಸಾದಪರಿಮಳಮಂ ಘ್ರಾಣಕ್ಕೆ ನಡೆಯಿಸುವ ಸೊಪಗೆಯ ಮುಗುಳ ನಾವೆಯಂತೆಱಪ್ಪುವ ನಾಸಿಕದ . . ರೂಪು ಸೌಂದರ್ಯದಿಂ (ಬಸಕ. ೨-೨೬). **ನಡಯಿಸು :** ೧. ಮುಂದಕೆ ನಡಯಿಸಿ ಪುಲಿವೊಗವಿಕ್ಕುವ ಬಂದರ ಕೂಡೆ ದೂರದೊಳು ನಿಂದಿಱಿದಾಡುವ ಬಲು ಭದ್ರುವೆಸಗುವರಿಂದ ಕಣ್ಗೆಸೆದುದಾ ದುರ್ಗ (ಕುಮಾಸಾಂ. ೫೬-೬೩). ೨. ಧರ್ಮ್ಮಂಗಳಂ ನಮಸ್ಕಂ ನಡಯಿಸಿ ಬೞಿಯವೊನ್ದು ವರ್ಷಂ ರಾಜ್ಯಮಂ ಪತ್ತುವಿಟ್ಟು (ಎಕ. II, ೫೯-೧೦೯ ; 974). ೯. ವ್ಯವಹರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು ; ವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು. ೧, ೯ : ದೇವನುಂ ತನಗೆ ಕುಂಟಣಿಮಾಡಿ ನಡಯಿಸುವ ತೆಱನೀ ತೆಱನೆಂಬುದಂ ತೋಱುವಂತೆ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ದಟ್ಟಡಿಯಿಡುತ್ತುಂ (ನಂಬಿರ. ೨-೬). **ನಡಸು**$_1$: ೧. ಬೈತ್ರಮನೇಱಿಸಿ ನಡಸೆ ಕೆಲವು ದಿನಕ್ಕೆ ತಿಳಕದ್ವೀಪಮನೆಯ್ದೆ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೮-೫ವ) ; ಹಿಡಿವ ಬಿಡುವೊಬ್ಬುಳಿಗೆ ತಹ ಬಲನೆಡಕೆ ಹಾಯ್ಕುವ ಸೂತ್ರಲೊತ್ತುವ ತಡೆವ ನಡಸುವ ಸೆಳೆವ ತಿರುಹುವ ಹದಿರ ಜೋಕೆಯಲಿ ಗಡಣಿಸಿದನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೩-೧೧); ಮೊಗಕೆ ಮುತ್ತುಗದೆಲೆಯ ಮುಱಿವಿಡಿದಗಲಿದುಮ್ಮಹದಿಂದ ಜನಕನ ಮಗಳ ನಡಸುತ ತಂದರೊಂದು ಮಹಾಸರೋವರಕೆ (ತೊರರಾ. ೨-೪-೧೯) ; ಕರುಣಾಳು, ಬಾ, ಬೆಳಕೆ, ಮುಸುಕಿದೀ ಮಬ್ಬಿನಲಿ, ಕೈಹಿಡಿದು ನಡಸೆನ್ನನು (ಇಂಗೀತ. ೯೬-೨). ೨. ಧರ್ಮ್ಮವಱವರೆಲ್ಲರು ಪೊಡೆಯರಾಗಿ ಪರಿರಕ್ಷಿಗೆಯ್ದು ಸ್ವಧರ್ಮ್ಮದಿವ್ ನಡಸುವ್ರದು (ಇಆ. XVIII, ೩೯-೨೬ ; ೯೯೯) ; ಇದಪ್ ನಡಸಿದರ್ಗ್ಗೆ ಅನನ್ತಪುಣ್ಯ[ಂ] (ಇಆ. XII, ೨೨೫-೦೬ ; ಸು.12ನೆಯ ಶತ) ; ಆಚಂದ್ರಾರ್ಕ್ಕ ನಿತ್ಯಪಡಿಕಿ ಯಮಾನ ಹಲ ನಡಸುವ್ರದು (ಎಕ. II, ೨೪೪-೨೩ ; ಸು.1274) ; ಶಿವಾರ್ಪಿತವಾಗಿ ನಡಸುವ ಅಗ್ರಹಾರದ ಧರ್ಮಕೆ ಉತ್ತಾರವ ಮಾಡಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಕಾಶೀನಾಥಪುರದ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಶಿಲಾಸ್ಥಾಪಿತ ಮಾಡಿಸಿ ಅದೆ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೦೮-೧೦ ; 1714). ೫. ಸಂಪದಾದಿಗಳು ಭರಿತವಾಗಿಹವಾ ಮುನಿಪನಿಹ ಧರಣಿಯಲಿ ನೀನಾ ಮುನೀಂದ್ರನ ಬರಸಿ ಕ್ರತುವನು ನಡಸಿದರೆ ಸುತರಹರು ನಿನಗೆಂದ (ತೊರರಾ. ೧-೫-೫೯) ; ಎಮ್ಮ ಲಿಂಗವು ಕೊಟ್ಟ ಕಾಯಕವ ನಡುಸುತಿಹೆವಂತಾಗಿಯುಂ ಭವಿಯೊಡನೆ ಮಾತಾಡೆವು (ಬಸಪು. ೪೦-೩೬) ; ನಾನೀಗ ನಡಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಅವಸರವೇನಾದರೂ ಕಾಣುತ್ತದೆಯೋ ? (ಅಶ್ರುಮ. ೧೨) : ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯಗಳ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ನಡಸಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಅವಲೋಕಿಸಿದರೆ ನಮ್ಮ ಹಿಂದಿನ ಕವಿಗಳಿಗೂ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರಿಗೂ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇತ್ತೆಂಬುದು ಓದುಗರಿಗೆ ಮನದಟ್ಟಾಗುತ್ತದೆ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೧೧ ಹಿನ್ನಲೆ). ೮. ಫಡಫಡಜರ್ಜನ ಹೋಗುಹೋಗೆಳವಡದು ಸೈಂಧವನಳಿವು ಭಾಷೆಯ ನಡಸುಬಲ್ಲರೆ ಬೇಗ ಬೆಳಗಿಸು ಹವ್ಯವಾಹನನ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೪-೩೧). ೯. ದುರ್ಜನಸ್ವಭಾವಮಂ ಕೇಡು ಯತ್ನದಿಂ ನಡಸುವೊಡಂ ನೈಜಗುಣಂ ಬಿಡದು (ಪಂಚತಂ. ೧೦೫-೧) ; ಮುನ್ನ ಪರಸತಿ ಪಾರ್ವತಿಯೆಂದು ನಡಸಿತ್ತು ನುಡಿಸಿತ್ತು ಗುರುವಚನ (ಸವಚನ. ೮೬-೪೮೦). ೧೦. ಪ್ರಯೋಗಿಸು ; ಬಳಸು ; ಉಪಯೋಗಿಸು : ಮಡದಿ ಪಕ್ಷದಿಯರಿಯದಲೆ ಮದದೊಡಗಿಕಾಣನು ಇನ್ನು ಬುದ್ಧಿಯ ನಡಸು ಸ್ವಾಮಿದ್ರೋಹಿ ಬಸವನೆಯೆಂದನಾ ಮಂತ್ರಿ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೬೩-೫೮). ೧೧. ರೂಪಿಸು ; ಹೊಂದಿಸು ; ಸಾಧಿಸು ; ಅಳವಡಿಸು ; ಸಿದ್ಧಪಡಿಸು: ಋಕಾರಾಂತಗಳಾದ ‘ಕರ್ತೃ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ‘ಗುರು’ ಎಂಬುದರಂತೆ ನಡಸಬಹುದು (ಮಧ್ಯಮ. ೬೮) **ನಡಿಸು**$_1$: ೬. ಯಿನ್ನು ತಂನ ಮಾತು ನಡಿಸಬೇಕು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೧೦೮-೨೫ ; 1658). ೯. ನಾರಿ ಕೇಳ್ನಿನ್ನ ಮನೋರಥ ನೆಱೆ ಕೈಸಾರಿತು ಚೆಲುವರೆಱೆಯನ ಮೇರೆಯಱಿತು ನಡಿಸೆಂದಾಗ ಸಖಿಯು ಪಚಾರವ ಪೇಳ್ದಳಂಗನೆಗೆ (ಕಂನವಿ. ೦೦-೫೬). **ನಡೆಸು :** ೧. ಹುಟ್ಟುಗುರುಡನ ಕೈಯ ಕೋಲ ಕೊಟ್ಟು ನಡೆಸುವಂತೆ ನಡೆಸಯ್ಯಾ ಎನ್ನ (ಬಸವ. ೨೬೫) : ಪೊಡವಿಯುಲಿ ಕೈಗೊಟ್ಟು ಭೋಗಂ ನಡೆಸಲಡಿಯಿಡ ಕಲಿತನು (ಬಸಪು. ೨೫-೮) ; ಕಾಲಿಲ್ಲದೆ ನಡೆಸುವ ಕೈಯಿಲ್ಲದೆ ಹಿಡಿಸುವ ಹಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಮೆಲಿಸುವ (ಪುರಂದ. ೩-೧೧೯-೧) ; ದಿವಿಜರು ಪೆತ್ತ ರತ್ನವಿಮಾನಕೋಟಿಯ ಸೂತ್ರಿಸಿದವೊಲು ನಡೆಸಿದರು ಸುರವೇತ್ರಪಾಣಿಗಳು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೩೩-೩೮) ; ಪೊಡೆಸು ಭೇರಿಯ ನಿಂದೆ ನಡೆಸು ಮಾತ್ಸ್ಯನ್ಯಮಂ (ಜಲಪು. ೯೬-೨೨) ; ಆ ಕುದುರೆ . . . ಲೋಕಮಂ ತಣಿಸುತ್ತೈತರಲಖಿಳದೆಸೆಯೊಳದನಾಕೆವಾಳರ್ತಡೆಯೆ ಬಿಡಿಸಬೇಕನಿಬರಿಂ ನೂಕದೊಡೆ ಕರ್ತೃ ತಾನಾದೊಡಂ ಪೋಗಿ ನಡೆಸುವ್ರದು ಬಳಿಕಾ ಹೆಯವನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨-೨೯). ೨. ಈ ಧರ್ಮವ[ಂ] ನಡೆಸಿದವರಿಗಕ್ಷೆ(ಕ್ಷ)ಯಪುಣ್ಯ[ಂ] (ಇಆ. XII, ೨೨೫-೧೯ ; ಸು. 11ನೆಯ ಶತ) ; ಹತ್ತುಮತ್ತರದ ಭೂಮಿ ಬತ್ತುವ ಹಯನು ನಂದಾದೀವಿಗೆಯ ನಡೆಸಿಹವೆಂಬವರ ಮುಖವ ನೋಡಲಾಗದು (ಬಸವ. ೨೨೫) ; ಪೊಡೆಯರು ನಡಸಿ ××× ನಡೆಸುವ ಯೆಂಣೆ ವರುಶ ೧ ಕಂ ಹಾನೆ ೨ ಡನೂ ನಡೆಸುವಂತಾಗಿ (ಸೌಇಇ. IX-II, ೪೦೫-೧೧ : 1367) ; ಅಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದವರೂ ಕೂಡ ಮಾತೃಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದದನು

ನೋಡಿದೆ (ಹಂಗಾಳ್ಕೆ. ೩ ಮುನ್ನುಡಿ). ೫. ಸಕಳಮಂ ಕೌತುಕದಿ ನಡೆಸುತ ಸಕಳ ದೊಳು ನಡೆಯದ ಸುಜಾಣನು ಸಕಳವೆಳೆಯಲು ಸಕಳದೊಳು ಕಾನಳಿಯ;ದಿಹ ನಿತ್ಯ (ಬಸವು. ೫೦-೪೪); ತೊಡಿಗೆಯಿಂದಿರ್ವರು ದೇವಪೂಜೆಯು ಮಾಡಿ ನಡೆಸಿದರಾಗವೊಕ್ಕೆಯಲಿ (ಪ್ರೇಹಕ. ೩೦-೪); ದೇವರನ್ನು ಮೂಲ ದೇವರ ಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ಬೀಳಿಬಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಗುಡಿಯೊಳಗೆ ಪೂಜೆ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ (ನನ್ನೂರು. ೫೧). ೬. ನುಡಿದ ಭಾಷೆಯನಿಂತು ನಡೆಸಲು ಬಸವನೇ ಬಲ್ಲ (ಬಸವು. ೩೭-೫೬); ನಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯ ಒಡೆಯನ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ತಲೆಬಾಗಿ ನಡೆಸುವುದು (ಹಂಗಾಳ್ಕೆ. ೪೭). ೭. ಪಟಿಯಿಲ್ಲದಂತೆ ಪ್ರಪಂಚವಿಲ್ಲದಂತೆ ವೈಶಿಕವಿಲ್ಲದಂತೆ ನಡೆಸಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೬೧); ನಿಮ್ಮ ನೆಂದೂ ಅಗಲದಂತೆಮಾಡಿ ನಡೆಸಯ್ಯ (ಸುಕಾದೇ. ಬಿ. ೧೫-೧೪); ನಿಚ್ಚಂ ಪ್ರಿಯದಿಂದಂ ನೋಡುವರ್ ಮನ್ನಿಸಿ ನಡೆಸುವರೆಮ್ಮತ್ತೆವಿರ್ ದೇವಕೀ ದೇವಿಯರ್ (ಜಗವಿ. ೧೨-೧೧೬); ಅರಸೊಲಿದು ನಡೆಸಿದರೆ ಹಿರಿಯಕ್ಕೆ ಜಸವಕ್ಕು ಕರಿತುರಗ ಬಲವು ಹಿರಿದಕ್ಕು ಮುನಿದರೆ ಕರ ನಾಶವಕ್ಕು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೩೩). ೮. ಘಡ ತೊಲಗು ಕೌರವಕೃತಾಂತನ ಪಡೆಗೆ ವಾರಣೆ ಯೊಗಳೀಗಳೆ ನಡಸುವೆನು(ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ. ಶಲ್ಯ. ೫೦೦). ೯. ಸಾಧುತ್ವಮಂ ಕೆಡಿಸಿ ನಡೆ[ಪಾಠಾಂ. ಡ]ಸುವ ದುರಾಚಾರ ಕಪಟನಾಟಕತತಿಗೆ ತಾನೆ ನೆಲೆಯೆನಿಸುವಳ್ (ಶಾರ್ಜಪೂ. ೫೩೩); ಇನಿತುಂ ಮೋಹಂ ಕೇಳೀತನಮೇಲಿಲ್ಲ ಪಿರಿದುವೆನಿಸ್ಸಿಳುಂಟಪ್ಪುದಱಿಂದನಿಮತಿಕೆಯಿಂದೆ ನಡೆಸಲ್ಕಿನಿತಾದುದು ಶಿಕ್ಷೆಗಟ್ಟ ಕಾರಣದಿಂದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೮೦). ೧೦. ಅಟ್ಟು; ತಳ್ಳು: ಹೊಡೆದು ಹೊಡೆಚೆಂಡಾಡಿ ರಿಪುಗಳ ಗಡಣವನು ಯಮರಾಜಧಾನಿಗೆ ನಡೆಸುವೆನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೮-೮). ☞ ಈ ಧಾತು ಅನೇಕ ಕಡೆ ನಾಮ ಪದದೊಡನೆ ಸೇರಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತುವಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥ ಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಉತ್ಸವ ನಡೆಸು', 'ಶಾಲೆ ನಡೆಸು' ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಡೆಸಿಕೊಡು, ನಡಸಿಕೊಡು = ೧. ಮಾಡಿಕೊಡು; ಮಾಡು: ನೀನು ಸೂಚಿಸಿದಂತೆಯೇ ನಡೆಸಿಕೊಡುತ್ತೇನೆ (ವಚಥಾ. ೪). ೨. ಪಾಲಿಸು; ಈಡೇರಿಸು: ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಭರವಸೆಯಿಟ್ಟು ಒಂದು ಮಾತು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಅದನ್ನು ನೀನು ನಡಸಿಕೊಡಬೇಕು (ವಚಥಾ. ೬). [ನಡೆ₁ + – ಇಸು]

ನಡೆಯುಡುಗು (ಕ್ರಿ). ನಡೆಯಲಾರದಾಗು; ಚಲನೆ ಇಲ್ಲದಂತಾಗು: ನಡೆಯುಡುಗಿ ಮುಪ್ಪಾಗಿ ಕಾಂತಿ ಮಸುಳಿಸಿ . . . ಬೇಱೊಂದೆಸೆಯ ಕಡೆಯೊಳಿಳಿವಂತಾದುದೀಗ (ಹರಿಶಾ. ೩-೭೪); ಭಕ್ತಿ ಚಿತ್ರಮನೋವೆ ಕಂಪಿಸುತೆ ನಡೆಯುಡುಗೆ ಮನವಕ್ಕಱಿಂ ಕರಗೆ (ಬಸವ. ೩-೧೦೧); ನಡೆನಡೆದು ಕಡೆಗಡೆಗೆ ನುಡಿಯುಡಗೆ ನಡೆಯುಡುಗಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೫೦-೩೩೦). [ನಡೆ₁ + ಉಡುಗು₁]

ನಡೆಯೂಡು (ಕ್ರಿ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿನ್ನಿಸು: ನಡೆಯೂಡಿ ಮದ್ದು ವಿಷವೂಡಲಿಂಗೆ ಹಿತವೆಂಬ ನುಡಿಯಂತೆ ಸುಖವಿಲ್ಲ ಪೂರ್ಣವುಂಟಾಳಿದ ಹಲವೆಡೆಯ ಸುಕ್ಷೇತ್ರಂಗಳೊಳಗೆ (ಹರಿಶಾ. ೦೦-೩೩). [ನಡೆ₂ + ಊಡು₁]

ನಡೆಲಿಂಗ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಚಲಿಸುವ ಲಿಂಗವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾದವನು; ಜಂಗಮ: ಬಡವರಂದದಬೇಡಾ ಲಾಂಛನಧಾರಿಯನು ಕಂಡು ಸ್ನೇಹ ದಿಂದವರ ಪೂಜೆಯ ಮಾಡುವುದು ನಿಜವಡಗಿದ ರೂಪು ನಿರ್ವಯಲ ಸ್ಥಾನ ನಡೆಲಿಂಗ ಜಂಗಮ (ಬಸವ. ೪೧೫). [ನಡೆ₁ + ಲಿಂಗ]

ನಡೆವಕ್ಕಿ (ನಾ). (ಚಿತ್ರಾಕರ್ಷಕವಾಗಿ) ನಡೆಯುವ ಹಕ್ಕಿ: (ಮನೋಹರವಾಗಿ) ಚಲಿಸುವ ಪಕ್ಷಿ; ಹಂಸ: ನಡೆವಕ್ಕಿಯ ನಲ್ಮೆಯ ಪೊಣರ್ವಕ್ಕಿಯ ನುಡಿವಕ್ಕಿಯ . . . ಬಳಗಂ ಬಳಸಿದುದಾ ನೃಪವಸತಿಯಾ (ಅದಿಪು. ೨-೧೪); ನಡೆವಕ್ಕಿ ನುಡಿವಕ್ಕಿ ... ಗಱಿಗಣ್ಣಕ್ಕಿಗಳಾ ನೆಲದೆಡೆಯ ಬನದೊಳಿರುತಿಹವು (ಕುರಾಕಾಂ. ೨-೩೦); ಆ ವನದ ಮಧ್ಯದೊಳು ನಡೆವಕ್ಕಿ ನುಡಿವಕ್ಕಿ ಪಾವನತ್ವವನ್ನೆಯ್ದಿ ಜೀವಿಪ್ಪುವು ಭಯವನುಳಿದು (ಪ್ರಭುಪು. ೩-೧೪). 'ನುಡಿವಕ್ಕಿ' ಪರಾ. [ನಡೆ₁ + ಹಕ್ಕಿ₁ (<ಪಕ್ಕಿ₁)]

ನಡೆವಡು (ಕ್ರಿ). ಹೋಗು; ಚಲಿಸು; ಗಮಿಸು: ತಾಂ ತನಗೆ ಹಯಂ ತಡೆವಿಟ್ಟ ಪಾವಂತಂತು ನಡೆವಟ್ಟು ತನ್ನಿಟ್ಟೆಯಿಂ ಪೋಗೆ (ಶಾದೂಕ್ತ. ೧೩೯-೦೩). [ನಡೆ₂ + ಪಡು₁]

ನಡೆವಣಿಗ (ನಾ). ಪಾದಚಾರಿ; ಕಾಲಾಳು: ನಡೆವಣಿಗ ಘೋಳಾಯ್ಲ್ ಸೂಳಾಯ್ತುಡವವಳ ಬಳಿಗಾಟ ಕಮ್ಮಟ ನುಡಿಗ ಕುಂಬಟ ಕಂಚುಗಾಱರ ಕೇರಿ ಮೆಱೆದಿಹವು (ಶಾಕ್ಕೃಥಾ. ೨-೮). [ನಡೆ₁ + – ವಣಿಗ]

ನಡೆವಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳೆ: ಇಡುವಳೆ ಸಿಡಿವಳೆ ಕೀಱುವಳೆ ನಡೆವಳೆ . . . ಬಿಡುವಳೆಗಳೆನಿಪ್ಪುವೆಸೆದುವಾ ಬೇಂಟಗರೊಳ್ (ಶಬಶಂ. ೩-೨೪). [ನಡೆ ? + ಬಳೆ₁]

ನಡೆವಳಿ₁, ನಡವಣಿ, ನಡವಳಿ, ನಡಾವಳಿ (ನಾ). ೧. ನಡೆಯುವಿಕೆ; ನಡಿಗೆ: ನಡೆವಳಿಗಳಿಂದೆ ಪೊಡವಿಯನು ನಗ್ಗಿಪ ಹಸ್ತಿಗಡಣ (ನವಪುೂ. ೩೦-೨೬). ೨. ನಡವಳಿಕೆ; ವ್ಯವಹಾರ; ನಡತೆ; ವರ್ತನೆ: ಬಿಕ್ಕೆಯಂ ಬೇಱುವಮನಂಡಡವಿಯೊಳಗಿರ್ಪ ಮುನಿಗಳ ನಡೆವಳಿಯತ್ತೆತ್ತ ದುವತಿ ಜನದನುರಾಗಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೦೫); ಪಟಿಯಂ ಕೇಳ್ದಿನೊ ಮೇಣ್ಣಡವ ಟಿ[೪]ಯಂ ತಪ್ಪಿದೆನೊ ಕಾಣೆ ಕಣ್ಣಿಂದಂ ಕೂರ್ತಲ್ಲಿ ವರಂ ಬಗೆದನೊ ವಚ್ಚಟಿದೆನೊ ಮೇಟ್ಟೂಡಿ ನಿನ್ನೊಳಂಗಾಧಿಪತೀ (ಗದಾಯು. ೩-೧೪); ☞ ಇದನ್ನು ಪ್ರಾಸಕ್ಕಾಗಿ 'ಟ' ವನ್ನಾಗಿ ತಿದ್ದಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು; ಹಗಲಿರುಳು ಉದಯ ಬೈಗುಗಳು ಧರ್ಮವೆ ಎಂಬಿವು ಮನುಷ್ಯರ ನಡೆವಳಿಯನಱಿವುವು (ಪಂಕಶಂ. ೧೭೨-೧೦); ಪರವಧುಗಳಿಪುವುದುವಿಹಂ ಪರವಟಿಗುಂ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಗಿದು ನಡೆವಳಿಯೇ (ಪಂರಾಮಾ. ೯. ೦೧೫); ನಡೆವಳಿಯೊಳ್ ತನ್ನ ಸಮಂಬಡೆವಾರುಂ ನಡೆದರಿಲ್ಲ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೨೯); ಹರಿಯ ಚಕ್ರವ ತುಡುಕಿಸುವೆ ವಾನರಪತಾಕನ ರಥವ ಹಿಂದಕೆ ಮುರಿಯಲಿಸುವೆನು ಮಹಿಮಂಬ್ಬರ ನಡೆವಳಿಯ ಕೆಡಿಸಿ (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೧-೪೧); ನಡೆವಳಿಯ ನೋಡಿದಿರೆ ಲೋಗರ ಮಡದಿಯರು ತನ್ನವರು ಅಕ್ಕನ ಕಡಲು ಕೃಷ್ಣನ ನಂಬಲಿಹಪರವಿಲ್ಲ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೯-೦೫); ನುಡಿಗೆ ನಾಚಿದನರಸ ಹಂಸದ ನಡೆ[ಪಾಠಾಂ. ಡ]ವಳಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದನು (ನಳಚ. ೨-೨೦). ೩. ಸಂಪ್ರದಾಯ; ಪದ್ಧತಿ; ರೂಢಿ: ಹಿರಿಯರೆಲ್ಲರ್ನಡೆದ ನಡೆ[ಪಾಠಾಂ. ಡ]ವಳಿಯನೊಲ್ಲೆನೆಂಬುದು ಬಲ್ಲತನವಲ್ಲು (ವೃಷವಿ. ೩-೩೨೮.) ೪. (ಸಂಘ, ಸಂಸ್ಥೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಅಧಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ) ಕಾರ್ಯಕಲಾಪ, – ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಅದರ ವರದಿ: "ಕಾರ್ಯ; ವರ್ತನೆ; ನಡವಳಿ" (Proceeding. ಇಂಕನಿ). **ನಡವಣಿ**: ೨. ಧರ್ಮದ ನಡವಣಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದೆನು ಸತ್ಯವ ಕೆಡದವೊಲು ರಕ್ಷಿಸಿದೆ (ತಿಮ್ಮಭ. ೧-೩೪). **ನಡವಳಿ**: ೨. ಅವರವರ ದಯ್ಯದಿಂದಮನವರ ವರಾಗಮದೊಳವರ ನಡವಳಿಗಳ [ಪಾಠಾಂ. ಕಥೆಗಳೊಳಂ] ನೋಡುವಡವೆ ದೂಷಿಸಿದವುವಿನ್ನವರನ್ನರ್ನುಡಿಯೆ ಮುಳಿವರಾ ಸಮಯದವರ್ (ಸಮಪ. ೮-೨೦೭); ಅಳವಟ್ಟ ಹಿರಿಯ ಸಿರಿ ನಲ್ಲಳ ನಡ [ಪಾಠಾಂ. ಡೆ] ವಳಿಯೊಳ್ಳು . . . ಮನಂಗೊಳ್ಳತಿರೆ ವಲಕಾಲಮರಸುಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರ್ದೈ (ವರ್ಧಪು. ೧೦-೬೪); ಕುಲವಧುವಿನ ನಡವಳಿಯೊಳ್ ಕುಲಮುಮಾ ಚಲಮುಮಾ ಪತಿಬ್ರತಾಗುಣದಿಂದಂ ನೆಲಸಿಕ್ಕುಮ್ (ಶಾಸನ. XX, ೨೧೮-೯೯; 1228); ವನಧಿಪನ ಗಾಂಭೀರ್ಯ ರವಿನಂದನನ ನಡವಳಿ ಧರೆಯ ಸ್ಥೈರಣೆಯನಿತು ದಶರಥಸಾರ್ವಭೌಮಂಗಲ್ಲದಿಲ್ಲೆಂದ (ತೊರರಾ. ೧-೩-೨೬). **ನಡಾವಳಿ**: ೨. ನಮ್ಮ ನಡಾವಳಿಗೆ ನಮ್ಮ ಪುರಾತರ ನುಡಿಯೆ ಇಪ್ಪವಯ್ಯಾ (ಸಿದ್ಧವ. ೪. ೫೬೦-೮೫೭); ಜಗತ್ತಿನ ರೀತಿನೀತಿ ನಡತೆ ನಡಾವಳಿಯ ಅನುಭವ ನನಗೆ ಸಾಕಷ್ಟಾಗಿದೆ (ಹರಿಚೇ. ೪೫); ಇದೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಭಾಕರನ ಮನಸ್ಸನ್ನು

ಗಾಸಿ ಮಾಡಿದುದು ನಿರ್ಮಲೆಯ ನಡಾವಳಿ (ಶೇಮೋಶ. ೧೦೮) ; ಅವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೇ ನಡಾವಳಿಯ ಬಯಕೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗುವ ಹಾಗೆ ತಕ್ಕ ಕಾರಣವನ್ನೇ ನೋಡಿ ಕೊಡಬೇಕು (ಮುಂಬಯಿ. ೩-೯೩) ; ಕ್ರಮಶುದ್ಧ ಹೇವವವೂ ನೀತಿ ನಡಾವಳಿಗಳೂ ವೊಳೆಯುವಂತೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು (ಕಪಾ. ೬-೧೨೦); ೩. ಕುಮ್ರಿ ಕಡಿಯುವ ನಡಾವಳಿಯು ಧಾರವಾಡಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲ (ಕಥಾಗ. ೩೪) ; ಬೈಲುಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆ ಬೀಳುವದರಿಂದ ವರಾಗೀಮನೆ ಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ನಡಾವಳಿ ವಿಶೇಷವುಂಟು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೧೦೮). ೫. ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ನಡೆಯುವ ಒಂದು ಉತ್ಸವ,-ಹಬ್ಬ : ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ನಡೆವ ಪರ್ಯಾಯ, ಪಡುಬಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಜರಗುವ ಢಕ್ಕೆಬಲಿ, ಧರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹದಿನೆರಡುವರ್ಷಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ನಡೆವ 'ನಡಾವಳಿ' ಎಂಬ ಉತ್ಸವ . . . ಇವುಗಳು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದುವುಗಳಾಗಿವೆ (ತುಳುನಾ. ೨೫೩).
[ನಡೆ₁ + :- ವಳಿ₁. / ತಮಿ. ನಟವಟ, ನಟ್ಟಿವಟಿ; ಮಲ. ತೆಲು. ನಡವಡಿ; ತುಳು. ನಡಾವಳಿ, ನಡುವಡಿ]

ನಡೆವಳಿ₂ (ನಾ). ನಡೆಮಡಿ; ನಡೆಯುವ ದಾರಿಗೆ ಹಾಸುವ ಮಡಿಬಟ್ಟೆ : ಸುಗ್ಗಿಯೊಳ್ ಮದುವೆಯನೆ ಕುಳಿರಗಸ ನಡೆವಳಿಯ ಹಿಗ್ಗಿನಿಂ ಬಿಡಿಸುವನು ಕೊಳೆದಡಿಯ ಕೊಳೆಯಂ (ಕಾಲೂಶ. ೭೯-೦೩೪) ; "ನಡೆವಳಿ=ನಡೆಬಟ್ಟೆ (ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಟಪದ ಸುತ್ತು ಹಾಕುವ ಬಟ್ಟೆ)" (ಕಾಲೂಶ. ಅಡಿಟಿ).
[ನಡೆ₁ + ವಳಿ₂ (<ವಟ್ಟಿ₂)]

ನಡೆವಳಿಕಾರ 'ನಡೆವಳಿಕಾಟಿ' ನೋ.

ನಡೆವಳಿಕಾರ್ತನ (ನಾ). ನಡತೆ ; ನಡವಳಿಕೆ ; ಸಂಪ್ರದಾಯ : ಶ್ರೀರಾಜ ಒಡೆಯರವರ ಸನ್ನಿಧಾನವು ಒಡ್ಡೋಲಗಕ್ಕೆ ಬಿಜಯಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಆಸ್ಥಾನಿಕರೆಲ್ಲ ಇದಿರೆದ್ದು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮಾನಾನುಗುಣವಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಡವ ? ಓಲಗದ ನಡೆವಳಿಕಾರತನವಿದು (ಪಟ್ಟಾಭಿ.೩೮-೦೬).
[ನಡೆವಳಿಕಾರ (<ನಡೆವಳಿಕಾಟಿ) + - ತನ]

ನಡೆವಳಿಕಾರ್ತಿ (ನಾ). ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವಳು ; ಆಚಾರ ವಿಚಾರ ಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವಳು : "ನರೀ, ನಾರೀ, ಈ ೨ ನಡೆವಳಿಕಾರ್ತಿ" (ಕಾಶಬ್ದ. ೨೪೬). [ನಡೆವಳಿಕಾರ (<ನಡೆವಳಿಕಾಟಿ) + - ತಿ₁ (<- ಇತ್ತಿ)]

ನಡೆವಳಿಕಾಟಿ, ನಡವಳಿಕಾರ, ನಡವಳಿಕಾಟಿ, ನಡೆವಳಿಕಾರ (ನಾ). ೧. ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನು ; ಆಚಾರ, ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನು ; ನಡತೆವಂತ : ಕಾಟಿಕ್ಕೆ-ನಡೆವಳಿಕಾಟಿಂ, ನುಡಿವಳಿಕಾಟಿಂ . . . ಪಗೆಕಾಟಿಂ, ಬಗೆಕಾಟಿಂ (ಕಮಿದ. ೦೯೯ ಪ್ರಯೋ). **ನಡವಳಿಕಾರ** : ೧. "ನರನ್, ನರ್ತಾ, ನ್ಯಾ, ನರಃ, ಈ ೪ ನಡವಳಿಕಾರಂ" (ಕಾಶಬ್ದ. ೨೪೬). **ನಡವಳಿಕಾಟಿ** : ೨. (ದೇವಸ್ಥಾನ, ಮನೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ) ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು,-ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸುವವನುಂ : ಪೂಜಾರಿಗ ಪರಿಚಾರಕರೆಳಗಾದ ನಡವಳಿಕಾಟಿರ ಜೀವಿತಕ್ಕಂ . . . ಮಹಾಜನಂಗಳು ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿ (ಮೈಶಿ. ೦೯೩೨. ೯೬-೩೫ ; 1181) ; ರಾಜಾರ್ತ್ಥವನೂ ತೀಱಿಸಿಕೊಡುವರು ನಡವಳಿಕಾಟಿ ಪ್ರಭುಗಳು (ಸೌಇಇ. IX-11, ೪೩೩-೩೩ ; 1408) : ತಿಂಮಣರಾಯರ ಮನೆಯ ನಡವಳಿಕಾಟಿಂ ಹೊಂನಪ್ಪನಾಯಕರು (ಮೈಶಿ. ೦೯೩೫, ೨೩-೨ ; 1618). **ನಡೆವಳಿಕಾರ** : ೧. "ಸರ್ತಾ, ಸರಕಃ, ಈ ೨ ನಡೆವಳಿಕಾರಂ"(ಕಾಶಬ್ದ. ೭೩).
[ನಡೆವಳಿ₁ + - ಕಾಟಿ]

ನಡೆವಳಿಕೆ, ನಡವಳಿಕೆ, ನಡಾವಳಿಕೆ (ನಾ). ೧. ನಡತೆ ; ನಡೆನುಡಿ ; ಆಚಾರ, ವ್ಯವಹಾರ ; ವರ್ತನೆ: ಆದರ ಕೃತಿಯು ಏನಾದರೂ ನುಡಿವಳಿಕೆ; ಚಾರಿತ್ರ್ಯವು ನಡೆವಳಿಕೆ. ನುಡಿವಳಿಕೆಯು ಅತ್ಯುಚ್ಚವಾಗಿ ನಡೆವಳಿಕೆಯು ಅದರ ಕನ್ನಡಿಯಂತಿದ್ದರೆ, ಆ ಮನುಷ್ಯನು ಸಾಧುವೆಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು (ಸಾಹಿಸಂ. ೩) ; ಅಂದೆ ನೆಲವು ಪಡೆದೀತು ಅವಿರಜೀವಂತಶಾಂತಿಯನ್ನು ಎಂದು ಸಾಢ ನಡೆವಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಬುದೊಂದೆ ನಿಜವು (ಅರಳು.೧೬೩-೨) ; ನಡೆವಳಿಕೆಗಳು ಮತ್ತೂ ಉತ್ಸಾಹಗೊಂಡು (ಮುನಿನಾ. ೭೯). ೨. ರೂಢಿ ; ಪದ್ಧತಿ ; ಸಂಪ್ರದಾಯ : ನಮ್ಮ ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆವಳಿಕೆ ಬಂದಿರುವ ಅಳತೆಯು ಯಾವುದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು (ಭೂಮಿಅ. ೧). ೩. (ಸಂಘ, ಸಂಸ್ಥೆ, ಸಭೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಅಧಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ) ಕಾರ್ಯಕಲಾಪ,-ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಅದರ ವರದಿ : ರಾಯಲ್ ಸೊಸೈಟಿಯ ನಡೆವಳಿಕೆಗಳು (Proceedings of Royal Society. ಇಂಕಿನಿ). **ನಡವಳಿಕೆ** : ೧. ಅಂದಿನ ತನ್ನ ನಡವಳಿಕೆಯಲ್ಲೇನೋ ಕಳಂಕವಿದೆಯೆಂದು ಮನಸ್ಸು ಹೇಳುತ್ತಿತ್ತು (ಮುಂಬಳು. ೩೭) ; ಆದರೆ ನಿಮ್ಮ ನಡವಳಿಕೆಗಳು ಅರ್ಥವಾಗದೆ ಹೋದರೆ ಅವು ತಪ್ಪುಮಾಡುತ್ತವೆ (ಕಾಲಮ. ೧೯೨) : ಅರ್ಥವಾಗದ ನಡವಳಿಕೆಯ ಕಕ್ಕೆ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೯೮) ; ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಹುರುಪಿನಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವರನ್ನು ತಿದ್ದುವುದೂ ಶಿಕ್ಷಕನ ಕರ್ತವ್ಯ (ಕ್ರಿಯಾಶಿ. ೨೮). ೩. ನಡವಳಿಕೆಗಳು (Proceedings. ಪತ್ರಿನಿ. ೬೪). **ನಡಾವಳಿಕೆ** : ೨. ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ನಡಾವಳಿಕೆ ಹೋಗಿಲ್ಲ (ಕಥಾ).
[ನಡೆವಳಿ₁ + - ಕೆ./ತಮಿ.ನಟವಟಕ್ಕೈ ; ತೆಲು. ನಡವಡಿಕ]

ನಡೆವಳಿಗ (ನಾ). (ಅರಮನೆ, ದೇವಸ್ಥಾನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ) ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವನು,-ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸುವವನು ; ಪಾರುಪತ್ಯಗಾರ : ಪಡೆವಳ್ಳರ ಪರದೇಶಾಧೀಶರ ನಡೆವಳಿಗರ ನಲ್ಮೆಯ ಸಚಿವರ . . . ಪೊಸಪೂವಲಿಗುಡುವ ಮಡದಿಯರ ವೊತ್ತಂ ಕಣ್ಗೊಪ್ಪಿದುದಾವುದಯದೊಳು (ಜಯಶಾ. ೧೨-೦೩). [ನಡೆವಳಿ₁ + - ಗ₂]

ನಡೆವಳಿದಪ್ಪು (ನಾ). ನಡೆವಳಿಕೆಯ ತಪ್ಪು ; ನಡತೆ, ಆಚಾರ, ವ್ಯವಹಾರ ಗಳಲ್ಲಿಯ ದೋಷ : ನಡೆವಳಿದಪ್ಪು ಪ್ರಾಪಂಚಿಕರಿಗಿಲ್ಲದೆ ಜ್ಞಾನಮಯ ಗಿರದು (ಗಗಶಾ. ೦೬-೯೬). [ನಡೆವಳಿ₁ + ತಪ್ಪು₃] .

ನಡೆವೆಣ (ನಾ). ನಡೆಯುವ ಹೆಣದಂಥವನು ; ಸತ್ತಂತೆ ಇರುವವನು ; ನಿರ್ವೀರ್ಯ ; ಜೀವಚ್ಛವ : ನಡೆವೆಣನ ನುಡಿವೆಣನ ಸಂಸಾರವೇನವನ (ಬಸವ. ೦೫೭) ; ಸಂಸಾರವೆಂಬ ಮಹಾವ್ಯಾಧಿ ಬಾಧಿಸಿ ನಡೆವೆಣನ ಮಾಡಿ ಕಾಡುತ್ತಿದೆ ನೋಡಯ್ಯಾ (ವಚನ. ೯೩-೦೭೧) ; ಕೇಳು ನಡೆವೆಣನೇ ದ್ರುಪದ್ರನು ಸಾಲದೆನಿಸಿದ ದಕ್ಷಿಣೆಯ ಯಜ್ಞಾಗ ನಿಪ್ಫಲವೆಂದು ನುಡಿದನು ರಾಯ ಕೌಂತೇಯ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨೩-೯೩) ; ತೊಡೆಯನೇಱಲು ಬಂದ ಮಗನನು ಮಡದಿ ಪಾತಕಿ ಧೃದು ಭಂಗಿಸಿ ಜಡಿದು ನೂಕಲು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದನು ಕಾಣದವನಂತೆ ನಡೆವೆಣನಪಿನ್ನೇನ ಕೇಳುವೆ (ನಿಕಾಗ. ೪-೭-೨೦) ; ಸತ್ತಿದೆ ಯಾಡುವ ನಡೆವಣನೊಲು ಕೈಹೊತ್ತುಕೊಂಡಿದೆ ತೆರಳಿದನು (ಮೋಹಿತ. ೯-೨೦) ; ಗುಣ ಜಪ್ಪನ ಕುಲ ರೂಪುಗುಂದಿದ ನಡೆವೆಣಹೀಯಲಾಗದು ಪೆಣ್ಣ (ಹರಿಬ. ೩-೦೭). 'ನುಡಿವೆಣ' ಪರಾ. [ನಡೆ₁ + ಪೆಣ]

ನಡೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ನಡಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಂ ; ಚಲನೆಯನ್ನು ಪಡೆ : ಪ್ರಾಯಿಂ ಕೊಸಾದೊಡೇನೀ ಸಾಯಕಂ ಕೊಸಕ್ಕುಮೆ ! ಜಗದೆ ನೀವೆ ಬಲ್ಲಿಳ್ಳೆರ್ ! ಅಂ ನಡೆವತ್ತು ಸೀರ್ಪುಟಾಗವೆ ! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩೪-೨೦).
[ನಡೆ₁ + ಪೆಱು₁]

ನಡೆಸರ 'ನಡೆಸಾರ' ನೋ.

ನಡೆಸಾರ, ನಡೆಸರ (ನಾ). ೧. (ನದಿ, ಕಂದಕ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ದಾಟಲು ಕಟ್ಟುವ) ಕೃತಕವಾದ ಮರ, ಬೊಂಬು ಮುಂತಾದುವು ಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟುವ ಸೇತುವೆ: ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹತ್ತುವುದಕ್ಕೆ ಈ 'ಸಾರ'ಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರು . . . ಸಾರ ಕಟ್ಟುವುದನ್ನು ಅನೇಕರು ನೋಡಿರಬಹುದು. 'ನಡೆಸಾರ' ಎಂಬುವು ಅಗಳನ್ನು ದಾಟಿಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗವಾಗು

ತ್ತಿದ್ದವು (ಕರ್ಣಾಟ. ೩೮). ೨. ಕೋಟೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಏರಲು ತಯಾರಿಸಿದ ಒಂದು ಸಾಧನ : ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ನಿಚ್ಚಣಿ ಸಾರ್ಚುಂದೊಳೆ ವೀರಸೇತು ನಡೆಸಾರಂ ಬದ್ಧರಂ . . . ಪಡಿಗೋಂಟೆಯೆಂಬ ಬಹುಕೋಟಾ ಯಂತ್ರಸಾಮಗ್ರಿ ತಿಂತಿಣಿಗೊಂಡಾಂತಿರೆ (ಅಜಿಂಪು. ೧೧-೮೩); ನಡೆಸಾರಂ ನೆಲವಾಳಿಗೆ ಪೆಡಕೆಡವುವ ಡೆಗ್ಗೆ ಬದ್ದಿರಂಗಳಿನಾರ್ದಂದೆಡೆಗುಡದಧಟಿಂ ಕೋಂಟೆಯನಡದರ್ ರಿಪುಭಟರನಿಕ್ಕಿದುಂ ಕಲಿಕಾವಂಂ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೫-೧೧). ನಡೆಸರ : ೨. ಭೈರವ ಬದ್ಧರದ ನಡೆಸ [ಜಾತಂ. ವ]ರದ ಡುಬ್ಬುಕ ಡೊಕಣಿಗಳನು ತೂಱಿದರು ನಭಕೆ (ಕೂರಕಾ. ೬-೦೦-೦೪). 'ನಡೆಸೇತು', 'ಸಾರಮಾರಿ' ಪರ್ಯಾ. [ನಡೆ₁ + ಸಾರ₁]

ನಡೆಸು 'ನಡೆಯಿಸು' ನೋ.

ನಡೆಸೇತು (ನಾ). ನಡೆಯುವ ಸೇತುವೆ; ಚಲಿಸುವ ಸೇತುವೆ : ಕೇತನಾವಳಿಯತ್ತ ವಾದ್ಯ ಘೂರ್ಣಿಸೆ ನಡೆಸೇತುಗಳಂತಾನೆ ನಡೆಯೆ ಭೂತಳ ತುಂಬಿ ಪಾಯ್ದುಳಿ ಬರೆ ಬಂದು ಏನೀಕಪುರದೊಳಾಗ ಹೊಕ್ಕ (ಭರತ. ೫೮-೩೬). 'ನಡೆಸಾರ' ಪರ್ಯಾ. [ನಡೆ₁ + ಸೇತು]

ನಡೆಸೊಡರು (ನಾ). (ಯಾರಾದರೂ ಓಡಾಡುವಾಗ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಮುಂದೆ ದಾರಿ ತೋರಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ) ದೀವಟಿಗೆ : ನಿನ್ನಂಗಣದಲ್ಲಿ ದೊಗಳುವ ಶ್ವಾನನಯ್ಯಾ ನಿನ್ನ ಮನೆಯ ನಡೆಸೊಡರಯ್ಯಾ (ಪಚಸಂ. ೦೯೬-೪೮). [ನಡೆ₁ + ಸೊಡರು (<ಸೊಡರ್)]

ನಡೆಹ, ನಡಹ (ನಾ). ೧. ನಡೆಯುವಿಕೆ ; ಚಲಿಸುವಿಕೆ : "ಗತಿಃ, ವಿಂಖಃ, ವಿಹಾರಃ, ಪರಿಸರ್ಪಃ, ಪರಿಕ್ರಮಃ—ಈ ೫ ನಡೆಹ" (ಹಲಾಯು. ೦೨೦-೪೧). ನಡಹ : ೨. ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ವ್ಯವಹರಿಸುವಿಕೆ : ಸ್ವತಂತ್ರ ವೃತ್ತಾನಂ ವಿವೃತ್ತಿಯನರೊಲಿದುಂತೆ ನಡಹಮುಕ್ಕುಂ (ಮುಂಗರಾ. ೦೩೩-೩೦). [ನಡೆ₁ + – ಹ₂]

ನಡ್ಡಿಮೂಗು (ನಾ). ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ ಮೂಗು; ತಗ್ಗಿದ ನಾಸಿಕ : "ಅವಟೀಟಃ, ಅವನಾಟಃ, ಅವಭ್ರಟಃ, ನತನಾಸಿಕಃ — ೪ ಕೊಳೆಮೂಗಿನವನ ಹೆಸರುಗಳು, ಚಿಕ್ಕಮೂಗುಳ್ಳವನು, ನಡ್ಡಿಮೂಗುಳ್ಳವನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೭). [←ತೆಲು. ನಡ್ಡಿಮುಕ್ಕು]

ನಡ್ಯ (ನಾ). ಜೊಂಡು ಹುಲ್ಲಿನ ರಾಶಿ : "ನಡ್ಯಾ, ನಡಸಂಹತಿಃ — ಹೊಲ ಗದ್ದೆಗಳ ಬಗುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ತೋಟದ ಸಾರಿಗೇ ಬದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗುಂಪಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಹುಲ್ಲುಗಳ ಸಮೂಹ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೩೩). [ಸಂ. ನಡ್ಯಾ]

ನಡ್ವಲ, ನಡ್ವಳ (ನಾ). ಜೊಂಡುಹುಲ್ಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಭೂಮಿ : "ನಡ್ವಾನ್, ನಡ್ವಲಃ, ನಡಪ್ರಾಯಃ,—ಕತ್ತಹುಲ್ಲು ಬಹಳವಾಗಿರುವ ದೇಶದ ಹೆಸರು, ಹುಲ್ಲುನೆಲದ ಪ್ರಾಂತ್ಯವು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೮೪). ನಡ್ವಳ : "ನಡ್ವಳಂ, ನಳಸಂಯುತಂ—ಈ ೨ ನಾ(ಣ)ನಲುಳ್ಳ ಭೂಮಿ" (ಹಲಾಯು. ೨೬-೪); "ನಡ್ವಳಂ ನಳಯುತಂ ನಳ್ಳುವೆಲನಕ್ಕು" (ಮುಂಗರು. ೨೮-೨). [ಸಂ.]

ನಡ್ವಳ 'ನಡ್ವಲ' ನೋ.

ನಣ್ಕೆ (ನಾ). ನಂಟತನ; ಬಾಂಧವ್ಯ : ಸಂಸಾರದಪಾಯಮುಮಂ ನಿನ್ನಜೀವಿನ ಬಲ್ಮೆಯುಮಂ ಧೈರ್ಯದೊಳಾದ ಮಾಣ್ಕೆಯುಮಂ ಕಂಡಂ (ಜೀವಸಂ. ೨೩-೪೭೫). [<ನಣ್ಪು ?]

ನಣ್ಪು (ನಾ). ೧. ನಂಟು ; ಬಾಂಧವ್ಯ ; ಸಂಬಂಧ : "ನಣ್ಪು ನಂಟು" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೨೩); ಕುಲಜನುಮಲ್ಲಂ ನಣ್ಪಿನ ಬಲಮುಂ ತನಗಿಲ್ಲ ಕಣ್ಗಮೋಳಿದನಾರೊಳ್ ನೆಲಸಿರನೆಲ್ಲಿಯುಮ[ವಸ]ಂ ಚಲವೆಂದು ಪತ್ತುವಿಡದದೊಂದಾಂಟು ಗುಣಂ (ಶಬ್ದ. ೩-೬೭೫); ಬೆಳ್ಗಟ್ಟಿಯ ನರಸರ್ಕಳೇಱುವುದಂ ಕಂಡುದಱಿಂದುತ್ತಮಕುಲದವರ್ಗಳ್ಗೆ ಕುಲಜರಲ್ಲದವರೊಡನೆ ಮದುವೆಯೊಳ್ ಕೊಟ್ಟ ಸಣ್ಪುಗಳಕ್ಕುಂ (ಪಡ್ಡಾ. ೭೬-೦೩); ಸುಯೋಧನನೆನಗೊಳ್ಕೆಯ್ದು ಕೃತಮಂ ಪೆಱಗಿಕ್ಕಿ ನೆಗೞ್ತೆ ಪಱಸೆ ಪಣ್ಪಿನ ನೆವದಿಂದೆ ಪಾಂಡವರನಾನೊಳಪೊಕ್ಕೊಡೆ ನೀಮೆ ಪೇಸಿರೇ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೬೮); ರಾಗದಿಂದಿನ್ನಿವರ್ಗೆ ಮದುವೆಯುಂ ಮಾಟ್ಟುದೆಂದಟ್ಟಿದಂ ನಿಮ್ಮನುಜನ್ನಂ ನಿಮ್ಮ ನಣ್ಪಂ ಬಯಸಿ ಪದೆಪಿನಿಂದಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಧರೇಂದ್ರಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೦-೧೦೪); ಎನ್ನವರೆಂದು ಪುತ್ರಪಿತೃಮಿತ್ರ ಕಳತ್ರದ ನಣ್ಪು ನಾಡೆ ಸೋವಂ ನಿನಗುಂಟುಮಾಡೆ (ಜೀವಸಂ ೬೮-೦೨); ಪೆಂಪಿನ ಸೊಂಪಿನ ನಣ್ಪನಾಳ್ದು ಪೊಂಗೊಡನನಮಾರ್ಚಿದಂತೆಸೆವುವಾ ಲಲಿತಾಂಗಿಯ ಪೀವರಸ್ತನಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೩೦೫); ನಿನ್ನಯ ಮಱುಕಕೆ ಒಡಮುಱುಗಿದೆನಾನ್ ಎಮ್ಮಯ ನಣ್ಪಂದಾನ್ ಸೆಳೆಗೊಂಡೆನ್ (ಲಧ್ವಪ. ೦೭-೩೪೦). ೨. ಸ್ನೇಹ; ಕೆಳೆ : ನೋಡು ನಣ್ಪಂ ನಿಮಗಮೆಮಗಮಾಮ್ನಾಯದಿಂ ಬಂದುದಿಂತೀ ಜನಧರ್ಮಂ (ಆದಿಪು. ೨-೨೦); ಪಗೆಗೆ ಕಣೆಯೊಂದುಂಟೇ ನಣ್ಪಂಗಮಾಗರ ಮುಂಟೆ ನೀಂ ಬಗೆಯ ಪಗೆಯುಂ ನಣ್ಪಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡ ಕಿಚ್ಚುದಿನಲ್ತೆ ಪುಟ್ಟುಗುಮರಸುಗಳ್ಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೧೦); ಒರ್ಮೆ ಬಂದೆನಗೆ ಮಾಟ್ಟುದು ಪೆರ್ಮೆಯ ನಿಮ್ಮ ನಣ್ಪನಿಂ ಜವಿಯಿಸಿದೀ ಕದರ್ಥನೆಗೆ ಸೈರಿಪುದು (ಕಾದಂಬ. ೧೯೩); ಪಲಕಾಲದ ರಾಕ್ಷಸವಾನರವಂಶದ ನಣ್ಪನ್ನಿದುಮಱಿದುದೆಂಬುದು ಲೋಕಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೦೦-೦೬೨); ಮತ್ತೊರ್ವರ್ ನೀನೀಗಳಾಕೆಯ ನಣ್ಪನೇಕೆ ಮಾಣ್ದೆಯೆಂದಾ ಕೆಳೆಯಂಗಿಂತೆಂದು (ಲೀಲಾವ. ೨-೦೦೦೮). ೩. ನಂಬಿಕೆ ; ವಿಶ್ವಾಸ : ಆಗಳಾ ಮಾನವೇಂದ್ರನ ಮದಗಜಮಂ ಸದೆವಂತೆ ಮದಗಜಮಂ ಮಾಱಿವೇವನಾರ್ಪಿಂ ಸದೆಯ ಭಕ್ತಿಪ್ರಿಯಂ ಕಂಡು ನಣ್ಪನೊಳಕೊಂಡು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತುಮಿರೆ (ವೃಷವಿ. ೦೨-೩೮೮). ೪. ಪ್ರೀತಿ; ಅನುರಾಗ: "ನಣ್ಪಸಲ್ಗೆಯುಂ ಪ್ರಸರಮೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೩೫-೨೪) : ಪಾಂಡುರ ಕೀರ್ತಿಯ ನೆಗಱ್ಗಂ ಪಾಂಡುತನೂಭವರ ನಣ್ಪಂ ನೆಗಱ್ಗಮೆ ಬಱಿಯಂ (ಜಗವಿ. ೦೫-೫೩); ಪಡೆಪುದೆ ಬರ್ಪಮೇ ಸುತನ ವಕ್ತ್ರಮನೀಕ್ಷಿಪ ಲಲ್ಲೆಗೈವ ನಣ್ಪಿಡಿದನುರಾಗದಿಂ ನಗಿಸುವಳ್ಕಱೊಳಪ್ಪುವ . . . ಅಡಿಗಡಿಗಂ ತೊದಳ್ನುಡಿಯನಾಲಿಪ ಸೈಪು ಸರೋರುಹೇಕ್ಷಣೇ (ವೃಷವಿ. ೨-೩೩) : ತಾರೇಶಂ ನಣ್ಪಂ ಮು[ಮ]ತ್ತಾ ರೋಹಿಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಪನವಳೇ ಧನ್ಯಳ್ (ಶರಚ. ೫೨-೦೨೦).
[ನಂಟು₁ + – ಪು₂./ತಮಿ. ನಣ್ಪು; ತೆಲು. ನನ್ಪು, ನನುವು, ನನುವು]

ನಣ್ಪುಗೆ? (ಕ್ರಿ). (?) : ಅನ್ನೆಗಂ ಮುಱಯ್ತುರಿರ್ವರುಂ ಬಂದದು ಕಾಣದೆ ಮಾಣದೆ ತಮ್ಮೊಳೋರೊರ್ವರು ನಣ್ಪುಗೆ ಕಣ್ಪರಿಗೊಟ್ಟು ಇಱಿಯಱಿದು ತಮ್ಮೊಳೆರ್ವರುಮಱಿಯಮೆಯುಂ ಬಿಟ್ಟಿರಲ್ಕೆ (ನೇಮಿಪು. ೨-೬೦೫). [? ಇದು 'ನಣ್ಪುಗೆಟ್ಟು' ಎಂಬುದರ ಸ್ಖಲಿತ ರೂಪವಿರಬಹುದು]

ನಣ್ಪುಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಸಂಬಂಧವನ್ನುಂಟುಮಾಡು, –ಅಳವಡಿಸು : ಕಳೆಯುಂ ಪತ್ತಿಸಿ ರಾಗಮಂ ನಿಲಿಸಿ ನುಣ್ಪಂ ನಣ್ಪುಗೆಯ್ದುಂಪನಿರ್ಕೆಳಿಗೊಂಡೊಟ್ಟಿದೆಯಂ ನಿಮಿರ್ಚೆ ... . ಗೋವಳರಾಯಂ ಕೊಟಲೂದಿದಂ ನೆಗೞ್ದನಂ ಮಾಧುರ್ಯಶೌರ್ಯಸ್ವನಂ (ಜಗವಿ. ೫-೨).
[ನಣ್ಪು + ಕೆಯ್₁]

ನಣ್ಪುನೆತ್ತರ್ (ನಾ). ನಂಟಿನ ರಕ್ತ ; ಸಂಬಂಧಿಗಳ ನೆತ್ತರುಂ : ನನೆಯೆಮ್ಮ ದುರ್ವಿಧಿಯ ಅಣ್ಣಂದಿರಿರ್ವರನ್ ಸಮಸಾವು ಸತ್ತರ್ ನಣ್ಪುನೆತ್ತರನಸಿಱು, ಓರೊರ್ವರಾ ಕಯ್ಯನೊರ್ಪಗಲ್ ಕೊಲೆಯಿನ್ (ಅಂತಿಗೊ. ೩-೪೭).
[ನಣ್ಪು + ನೆತ್ತರ್]

ನಣ್ಪುವೆಱು (ಕ್ರಿ). ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಹೊಂದು; ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆ : ಕುಸುಮ ವಿಲೇಪನಾದಿ ಬಹುವಸ್ತುಗಳಂ ವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ನಣ್ಪುವೆತ್ತಸೆವನ ನೊರ್ವನಂ ಚರನನೊಲ್ದನುಯಾಯಿಯುನಿತ್ತು . . . ಕಳುಪಿದಂ (ವೃಷವಿ. ೯-೫). [ನಣ್ಪು + ಪೆಱು₁]

ನತ (ಗು.) ೧. ಬಾಗಿದ ; ಬಗ್ಗಿದ ; ವಕ್ರವಾದ. 'ನತಚುಂಚು' ಪರಾ. ೨. ಎರಗಿದ ; ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ ; ವಂದಿಸಿದ : ಅತಿವಿಶದಯಶೋವೃತ್ತಂ ನತಸಕಳಾರಾತಿಜನವಿತಾನಂ ಮತ್ತಂ ವಿತತಶ್ರೀಸಂಪತ್ತಂ ಶತಮುಖ ಸದೃಶಾನುಭಾವನೊಲವಿಂ ಪೆತ್ತಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೪೪) ; ನತನಾನಾಮರಮೌಳಿ ರತ್ನಕಿರಣಂ ನಾನಾಪ್ರಸೂನಶೇಖರದ್ಯುತಿ ನಾನಾಚಮರೀಜವಾಯು ಸಭೆಯಂ ತಳ್ತೊಪ್ಪಿಯ್ಕಲಿರ್ದಂ ಜಗತ್ಪತಿಯೊಡ್ಡೋಲಗದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೧-೨೬) ; ನತನಾನಾವನಿಪಾಲಮೌಳಿಮಣಿಮಾಲಾಸಂಘಸಂಘಟ್ಟನೋದ್ಧತರೇಣುಪ್ರಜ ವರ್ಣಪೂರರಚಿತಂ ರಾಜಾಲಯಪ್ರಾಂಗಣಕ್ಷಿತಿಯಾಗುತ್ತಿರೆ ನಿಚ್ಚವಿಂತರಸು ಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರ್ಪಂ . . . ತತ್ಕ್ಷೇಚರಾಧೀಶ್ವರಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೭-೫) ; ನತ ಸಂತತಿಚಿಂತಾಮಣಿ ಭುವನಸ್ತುತಲಿಂಗಂ ತಾನಿದೆಂದು ಪೊಗಳ್ದಂ ಭೂಪಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೪-೩೧). ೩. ಕುಗ್ಗಿದ ; ತಗ್ಗಿದ. 'ನತನಾಸಿಕ' ಪರಾ. ೪. ಶರಣಾದ. 'ನತಜನ' ಪರಾ. (ನಾ). ೫. ಬಾಗಿದುದು ; ವಕ್ರವಾದುದು : "ವಕ್ರಂ, ವೃಜಿನಂ, ಭಂಗುರಂ, ಅವಿದ್ಧಂ, ವೇಲ್ಲಿತಂ, ನತಂ, ಜಿಹ್ಮಂ . . . ಊರ್ಮಿಮತ್—ಈ ೧೨ ಕೊಂಕಿದುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೦೬-೦೦) ; "ನತಂ, ನಮ್ರಂ, ಬಂಧುರಂ—ಈ ೩ ಎಱಗಿರ್ದುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೨೩-೭೫) ; "ನಮ್ರವೆನೆ ನತಮೆನಲ್ಕೆಱಗುವುದು" (ಮಂಗರಾ. ೦೪೯-೬೨). ೬. ನಮಸ್ಕರಿಸಿದವನು ; ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದವನು : ನತನಾಗಿ ಕೃಷ್ಣನಿರೆ ಕುರುಪತಿಯೆಂದು (ನೇಮಿಪು. ೦೧-೨೩) ; ನತನಾದನಲ್ತೆ ಶಾಣಾತ್ತಿರಾಗದೆ ಚಂದ್ರಭೂತಿ ಕಂದರ್ಪಮಹೀಪತಿಗೆ (ಕುಸುಮಾ. ೮-೩) : ಬೇಡಿದುದಾತ್ತು ಸಲಹುವೆನಂಜಲೇವುದೆನೆ ಕೃತಕೃತ್ಯನಾಗುತಂ ನಂಬಿಯಣ್ಣಂ ನಿಂದು ನತನಾಗಿ ಶಂಭುವಂ ಹಾಡತೊಡಗಿದನೆಂದು (ನಂಬಿರ. ೭-೧೧೬) : ಮಂದರಗಿರಿ ಧೈರ್ಯನೆಂದೆನಿಪ ಪ್ರಭೇಂದುಮುನಿಪಗೆ ನತನಹನೂ (ರತ್ನಕ. ೮) : ಹೆರುಪದಿಂ ಮುಳುಗೆ ಗರ್ಭಾ ಜಾಱಿ ಪುರುಷತ್ವ ತ್ವರಿತದಿಂದ ವರನಾವರಿಸೆ ಸುರಜಾಲತ್ಮ್ಯಂಬಕೆ ನತರಾದರು (ಬಸವೇಶ್ವ. ೦೪-೫೭). ೭. ಒಂದು ಗ್ರಹಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಖಗೋಳ ಮಧ್ಯರೇಖೆಗೂ ಇರುವ ಅಂತರ. 'ನತಕೋನ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನತಕೋನ (ನಾ). "(ನಕ್ಷತ್ರ ಮೊ.ಗಳ) ಕ್ಷಿತಿಜದ ಕೆಳಗಿನ ಕೋನದೂರ : ನತಿ ; ಅವನತಿ . . . ನತಕೋನ" (Depression. ಇಂಕೋ).
[ನತ + ಕೋನ (<ಕೋಣ್)]

ನತಚುಂಚು (ನಾ). ೧. ಬಾಗಿದ ಕೊಕ್ಕು. ೨. ಬಾಗಿದ ಕೊಕ್ಕನ್ನುಳ್ಳದು: ಕುಡಿದಳಿರನು ಗುರ ಮೊನೆಯೊಳ್ ಪಿಡಿದುದು ನತಚುಂಚು ನೀಡಿ ಗಳಕಂದಳಮಂ ಮಡಗೆದಱ ನವಾಮ್ರದ ಪೂಮಿಡಿಯಂ ಕರ್ಚಿದುದು ಪರಭೃತಂ ಪರಭೃತದಿಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೩೮). [ನತ + ಚಂಚು]

ನತಜನ (ನಾ). ೧. ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ ಜನ : ನತಜನಕಭಿಮತವೀವಪ್ರಕಿಮ ನೆನಿಪ್ಪಭವಸುತನೆ ಚಿತ್ತೈಸು (ತ್ರಿಪುವಿ. ೩೨-೪೬) ; ನತಜನವರದಂ ಶ್ರುತಿನುತಶುಭಗಂ . . . ರತಿಪತಿಹರಣಂ ಜಿತಭವಮರಣಂ ಕ್ಷಿತಿವರನಿದಿರೊಳಿ ನಿಂದಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೦೦). ೨. ಶರಣಾದವನು : ನತಜನಾಶ್ರಯಧೇನು ಭಕ್ತವತ್ಸಲ ಕೃಪಾಕರ ಮಹಾಭಯನಿವಾರಣ ನೃಸಿಂಹ ತ್ರಾಹಿಯೆನುತಿರ್ದನಾ ಸುಧನ್ವಂ ಮಱೆಯದೆ (ಕೃಷಿಭಾ. ೧೦-೩೭). [ನತ + ಜನ]

ನತದೃಷ್ಟ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟಹೀನ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ದುರ್ದೈವಿ ; ದುರದೃಷ್ಟಶಾಲಿ : ಒಟ್ಟನಲ್ಲಿ ನಾವು ಮೂವರು ಅವರ ಕುಟುಂಬದಲ್ಲಿಯ ಮೂರು ನತದೃಷ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟೆವು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೩೩) ; ನನ್ನಂತಹ ನತದೃಷ್ಟ ಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅವರು ಬೇರೆ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಪ್ರೀತಿಸಿದ್ದರೆ ಎಷ್ಟು ಸುಖವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು ! (ದೂರಸ. ೨೯೦) ; ನೀನು ಎಂದೂ ನತದೃಷ್ಟರ ಕೈಹಿಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ (ವಚಭಾ. ೭೭) ; ನಾನು ನತದೃಷ್ಟ (ದೀಪರ. ೦೩೨).
[<ಸಂ. ನತಾದೃಷ್ಟ (ನತ + ಅದೃಷ್ಟ)]

ನತದೃಷ್ಟೆ (ನಾ). ಭಾಗ್ಯಹೀನಳಾದವಳು ; ದುರ್ದೈವಿ : ಆಕೆ ನತದೃಷ್ಟೆಯಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡಳು (ರೂಢಿ).
[ನತದೃಷ್ಟ + –ಎ]

ನತದೇಹ (ನಾ). ಬಾಗಿರುವ ದೇಹ ; ಬಗ್ಗಿರುವ ಶರೀರ : ನತದೇಹವಂ ಸೀಳಿ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನಂ ಮಾಡಿದೊಡೆಯಾತ್ಮರೂಪಿರ್ಪುದೇ (ವೀಶೈಪು. ೪-೭-೩).
[ನತ + ದೇಹ]

ನತನಾಸಿಕ (ನಾ). ತಗ್ಗಾದ ಮೂಗುಳ್ಳವನು ; ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ ನಾಸಿಕವುಳ್ಳವನು ; ನಡ್ಡಿಮೂಗುಳ್ಳವನು : "ಅವಟೀಟಃ, ಅವನಾಟಃ, ಅವಭ್ರಟಃ, ನತನಾಸಿಕಃ—ಇ ಕುಳಿಮೂಗಿನವನ ಹೆಸರುಗಳು, ಚಿಕ್ಕಮೂಗುಳ್ಳವನು, ನಡ್ಡಿಮೂಗುಳ್ಳವನು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೫೭). [ನತ + ನಾಸಿಕ]

ನತಬಂಧು (ನಾ). ಶರಣು ಬಂದವರಿಗೆ ನಂಟನಾಗಿರುವವನು : ಬಂಧುರದ ವಿದ್ಯೆಯನು ಕಲಿಸಿ ಮದಾಂಧರ ಕೊಲಿಸಿದನಲಾ ನತಬಂಧುವನು ನಾವಗಲಿದುಳಿವೆವದೆಂತು (ವಿರಾಗ. ೧-೧೦-೫೨).
[ನತ + ಬಂಧು]

ನತಭುವನತ್ರಯ (ನಾ). ಮೂರುಲೋಕದವರಿಂದಲೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವವನು,–ವಂದಿಸಲ್ಪಡುವವನು ; ತ್ರಿಲೋಕಪೂಜ್ಯ : ನತಭುವನತ್ರಯನೀಶ್ವರಸುತನವಿರಳದಾನನಧಿಕಸಿದ್ಧಿ ಸಿಧಾನಂ ಧೃತಪರಶು ಗಣಪನಸ್ಮತ್ಕೃತಿಯಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡು ಮಾಳ್ಕೆ ನಿರ್ವಿಘ್ನತೆಯಂ (ಲೋಕೋಪ. ಪೀಠಿಕೆ ೨). [ನತ + ಭುವನತ್ರಯ]

ನತಮುಖಿ (ನಾ). ಮುಖವನ್ನು ಬಾಗಿಸಿದವಳು ; ತಲೆಯನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿದವಳು : ನನ್ನ ದೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಅವಳ ದೃಷ್ಟಿಗಳು ಒಂದು ಕ್ಷಣ ತಾಕಲಾಡಿದವು. ಅವಳು ಪುನಃ ನತಮುಖಿಯಾದಳು (ಹೇಮಂತ. ೧೯೪).
[ಸಂ. ನತಮುಖೀ (ನತ+ಮುಖ+–)]

ನತರಕ್ಷಾಚತುರ (ನಾ). ನಮಸ್ಕರಿಸಿದವರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಜಾಣನಾದವನು ; ಶರಣು ಬಂದವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲನಾದವನು : ಶ್ರೀಚಂಡಿಕಾಮುಖೇಂದುವಿಲೋಚನರುಚಿಚಂದ್ರಿಕಾ ಚಕೋರಂ ನತರಕ್ಷಾಚತುರಂ ಭವಪಾಶವಿಮೋಚಕನೆಮಗೀಗೆ ಸೌಖ್ಯಮಂ ಶಿವಲಿಂಗಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೧). [ಸಂ.]

ನತವಾಣಿ (ನಾ). ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದ ನಮಸ್ಕೃತಳಾದವಳು; ವಾಣಿಯಿಂದ ಪೂಜ್ಯಳಾದವಳು : ನತವಾಣಿ ಕನಕಾಚಲಶ್ರೋಣಿ ಕಾಳಾಹಿವೇಣಿ (ಕನಾಕೆ. ೨೨೪). [ನತ + ವಾಣಿ$_1$]

ನತಾಸ್ಯ (ನಾ). ಮುಖವನ್ನು ಬಾಗಿಸಿದವನು ; ತಲೆಯನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿದವನು : ನಯದಿಂದೆಳ್ದು ನತಾಸ್ಯನಾಗಿ . . . ದಿಟ್ಟಿಪಾರಿಯ ಧೀರಂ ವೃಷಭೇಂದ್ರನಪ್ರತಿಮಕಾಯಂ ಮುಂದೆ ನಿಂದಿರ್ಪುದಂ (ಗಿರಿಕ. ೦೦-೭೮).
[ನತ + ಆಸ್ಯ]

ನತಿ (ನಾ). ೧. ಬಾಗಿರುವಿಕೆ ; ವಕ್ರವಾಗಿರುವಿಕೆ. ೨. ನಮಸ್ಕಾರ ; ವಂದನೆ : ಜಿನಚರಣದೊಳಿರೆ ನತಿ ಮತಿ ಜಿನಗುಣಸಂಪತ್ತಿಯೊಳ್ ಪೊದಬ್ದಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೮೦) ; ನಿರ್ಮಳಮೌಕ್ತಿಕಾಕ್ಷತೋತ್ಕರದ ನುಪೇಂದ್ರಪಾದದುಪಭೂಮಿಗೆ ಸೂಸಿದನುತ್ಸಹಂ ಪೊದಟ್ದಿರೆ ವನಪಾಳಕಂ ನತಿಚಳಾಳಕ[ವಾಂ. ವಿನತಜಾಲಕ]ನುದ್ಗತರೋಮಜಾಳಕಂ (ಜಗವಿ. ೦೯-೪೩) ; ನತಿ ನುತಿಪೂಜೆಗಳಂ ಸಸ್ಮೃತಿ ಜಿನಪತಿಗಿಂತು ಭಕ್ತಿಯಿಂ ಮೊದಲೊಳ್ ಗೋಪತಿ ಮಾಡಿ ನೋಡಿದಂ ದಶಶತನಯನದ ಸಮವಸೃತಿಯ ಶೋಭೋನ್ನತಿಯಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೫-೪೭) ; ನತಿಯಂ ನುತಿಯಂ ಸತ್ಸಂಗತಿಯಂ ಸಂಸ್ತುತಿಯನತಿಶಯಾಸ್ಪದ ಪೂಜಾತತಿಯಂ ಜಿನೇಂದ್ರಪದದೊಳ್ ಮತಿವಂತಂ ಮಾಳ್ಪುದರ್ಥಿಯಿಂ ಸ್ವಾರ್ಥಪರಂ (ಉಪಾಸ. ೫೦) ; ಶ್ರೀಗುರುವಿಗೂಗಿ ತನುಧಾರಿಯಾಗಿ ಬಂದಂಥ ಸದಾಶಿವಗೆ ಅನಂತಾನಂತ

ನತಿಯು ಉಪಕೃತಿಯು ಒಪ್ಪಿಸುವವು ಇವಗೆ (ಅರಅು. ೨೪೩-೨). ೩. "(ನಕ್ಷತ್ರ. ಮೊ. ಗಳ) ಕ್ಷಿತಿಜದ ಕೆಳಗಿನ ಕೋನದೂರ: ನತಿ; ಅವನತಿ . . ನತಕೋನ" (Depression. ಇಂಕನಿ). [ಸಂ.]

ನತಿಗೆಯ್, ನತಿಗೈ (ಕ್ರಿ). ನಮಸ್ಕರಿಸು; ಪೊಡಮಡು; ಕೈಮುಗಿ: ಭಯಭಕ್ತಿಯಿಂದಡಿಗಳ್ಗೆ ಲೀಲೆಯಿಂ ದಂಡವನ್ನತಿಗೆಯ್ದು ಮಗುಳ್ದೆಳ್ದು ನಿಂದು ಕರಯುಗಗವ ಮುಗಿದು (ಕುಮಾವ್ಯ. ೨-೫೦). ನತಿಗೈ: ಪ್ರತಿಮೆಯ ರೂಪದ ಪಂಕಜನಾಭಗೆ ನತಿಗೈದು ನಲವೇಱುವಂತೆ ಪತಿಯ ರೂಪದ ತನ್ನ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂದ ಶ್ರೀಪತಿಯ ಪಾದವ ಭಜಿಸುವುದು (ಹರಿಬ. ೩-೭). [ನತಿ + ಕೆಯ್$_1$]

ನತಿಗೈ 'ನತಿಗೆಯ್' ನೋ.

ನತೆ (ನಾ). ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದವಳು: ನತೆಯಾಗಿ ತತ್ಪಶ್ಚುತ ಯುತಿಯರ ಪಕ್ಕದೊಳಿ ಪರಮನಿಷೆ ಯನರ್ಹನ್ಮತಕಥಿತಸಿಂಹ ನಿಃಕ್ರೀಡಿತಾ ದಿನೋಂಪಿಗಳನಾಂತು ನೋನುತ್ತುಮಿರ್ದಳ್ (ಮುಹಾಪ. ೧೭-೧೩).

[ಸಂ. ನತಾ]

ನತೋನ್ನತ (ಗು). ಏರು ತಗ್ಗುಗಳುಳ್ಳ; ಹಳ್ಳತಿಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಳಿದೇರಿ ಮರ ಪೊದೆಯು ಚಿಲ್ಲಿನ ನತೋನ್ನತವನಾದ್ರಿಸೀಮೆಯುನಾ ವಿಭೀಷಣಂ ಮರೆಯಾಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮೦೭-೧೮೩). 'ನಿಮ್ನೋನ್ನತ' ಪರಾ. [ನತ + ಉನ್ನತ]

ನರ್ಕುಟಕ (ನಾ). [ಛಂದ] ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹದಿನೇಳು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವ ಒಂದು ಸಮವೃತ್ತದ ಹೆಸರು; ಸಮಂಗಲಿ: ನಜಭಜಜಲಗಂ ಬರೆ ಸುಮಂಗಲಿಯೆಂಬರದು ಇದಕ್ಕೆ ನರ್ಕುಟಕ ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು (ಛ್ಮಬಿ. ೮೩). 'ನರ್ಕುಟಕ' ಪರಾ. [?]

ನತ್ತ (ನಾ). (?) : ಪೂರು ನತ್ತದ ಸುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಿಷ್ಕಿಂಧವಾದ ಕುರುಮಂದೆ ಹಿತ್ತಲುಗಳು ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಾಂದುಗಳಿಗೆ ಬದಲು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹೂಳಬಹುದು (ಭೂಮಿಅ. ೨೪). [?]

ನತ್ತಿ 'ನತ್ತು$_2$' ನೋ.

ನತ್ತು$_1$ (ಕ್ರಿ). (ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಅಥವಾ ಉದ್ರೇಕದಿಂದ) ಬಿಕ್ಕುತ್ತ ಮಾತನಾಡು; ಉಗ್ಗು; ತೊದಲು.

ನತ್ತಿ ಮಾತಾಡು = "(ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಅಥವಾ ಉದ್ರೇಕದಿಂದ) ಬಿಕ್ಕುತ್ತ, ಉಗ್ಗುತ್ತ, ನತ್ತಿ,-ಮಾತಾಡು, ಹೇಳು" (Stammer. ಇಂಕನಿ); ನತ್ತಿ ಮಾತಾಡುವವನ ಮಾತು ಸುತ್ತಿ ತೊಳಲಿದರೆ ಪಟ್ಟು ಆದೀತೇ? (ಗಾದೆ). [ದೇ. ॥ ಮಲ. ತೆಲು. ನತ್ತು]

ನತ್ತು$_2$, ನತ್ತಿ (ನಾ). ಉಗ್ಗುವಿಕೆ; ಬಿಕ್ಕುತ್ತ ಮಾತನಾಡುವಿಕೆ; ಬಿಕ್ಕಲು: "ಉಗ್ಗು, ಬಿಕ್ಕಲು, ನತ್ತು" (Stammer. ಇಂಕನಿ). ನತ್ತಿ: "ಉಗ್ಗು, ಬಿಕ್ಕಲು, ತೊದಲು, ನತ್ತಿ" (Impediment in one s speech. ಇಂಕನಿ); ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ . . . ನಾಲಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನತ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದಿದ್ದರೂ ಬಹುಶಃ ಅವರು ಅದೇ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ (ಜ್ಞಾಪಕ. ೦೩೮); ಪಾರಾಯಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ನೋಡಿ ದವರು ಅವರಿಗೆ ನತ್ತಿ ಇತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ನಂಬುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಜ್ಞಾಪಕ. ೦೪೨).

[<ನತ್ತು$_1$./ತೆಲು. ನತ್ತಿ]

ನತ್ತು$_3$ (ನಾ). ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ಆಭರಣ: ಹರಳೋಲೆ ಹೊನ್ನ ಪೂ ಮಾಣಿಕದ ಪೊಸನತ್ತು ಮೋಹನದ ಮಾಳೆ ಬಹುಭೂಷಣಂಗಳ ನಿಡುತ್ತ (ಚತುಭ. ೧-೭-೯); ರಜಪೂತ ಹೆಂಗುಸಿನ ಮುಖ್ಯ ಕುರುಹು ಆಕೆಯ ನತ್ತು (ಕಭಾಗ. ೦೦೪); ಮುತ್ತೈದೆರೆಲ್ಲರೂ ನತ್ತಿಟ್ಟು ನಲಿಯುತ ಮುತ್ತಿನಾರುತಿ ಬೆಳಗುತ ಹಾಡಿದರು (ಸಿದ್ಧಪ್ರ. ೦-೬೪); ಮನವು ಮುತ್ತಾಗಿಹುದು ನತ್ತಾಗಿ ಧರಿಸಿಕೋ ಸಿಪ್ಪೆ ತೆರೆಯುವ ಮುನ್ನ (ಕಲ್ಯಾ೧೮. ೯-೭); ಮೊಗಕ್ಕೊಪ್ಪುವ ಮಾಟಾದ ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಅಂದವಾದ ನತ್ತು (ಕರಿಹಾ. ೧); ನತ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯಳಾದವಳು ಮುತ್ತು ಬಯಸಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ).

ನತ್ತಿನೋರು = ಸೂಳೆಯರು; ವೇಶ್ಯೆಯರು; ℙ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶ ಗಳಲ್ಲಿ ವೇಶ್ಯಾವೃತ್ತಿಯ ಜನ ಪುರುಷನನ್ನು ತನ್ನವನನ್ನಾಗಿ ಒಪ್ಪಿ ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಅವನಿಂದ ಒಂದು ಮೂಗಿನ ಬಟ್ಟು ಎಂಬ ಒಡವೆಯನ್ನೋ ಅಥವಾ ಒಂದು ಸೀರೆಯನ್ನೋ ಪಡೆದು ಹಿಂದಿ ನಿಂದ ಬಂದ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಕ್ರಮವಿದೆ: ಈ ಊರಿನ 'ನತ್ತಿನೋರೆಲ್ಲಾ' ಅವನ ಮನೆಯವರೇ. 'ನತ್ತಿನೋರು ಅಂದರೆ' . . . ಸೂಳೇರು (ಗುಲಾಬಿ. ೦೯).

[←ಅರ. ನತ್ಥ್; ಹಿಂ. ನತ್ಥ್, ನಥ್, ನಾಥ್; ಮರಾ. ನಥ್./ಪ್ರಾ. ಣತ್ಥಾ]

ನತ್ತು$_4$ (ನಾ). ೧. ಹೇನಿನ ಸಣ್ಣ ಮರಿ; ಸಣ್ಣಹೇನು: ಸೀರು ಸಿರವನು ತಿಂತು ನತ್ತು ನರವನು ತಿಂತು ಚಿಂತೆಯು ಜನುಮವ ತಿಂತು (ಜಾಂಪಪ. ೦೭೦-೪೪); ಅವಳ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬ ನತ್ತು, ಹೇನುಗಳಿವೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಕೀಟ; ಹುಳು. [ದೇ. ॥ ತಮಿ. ನತ್ತು, ನತ್ತೈ = ಶಂಖದ ಹುಳು; ಮಲ. ನನ್ನ; ತೆಲು. ನತ್ತ = ಶಂಖದ ಹುಳು]

ನತ್ವ (ನಾ). ನ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ: ಪರದೊಳ್ ಸ್ವರವಿರೆ ಬಿಂದುಗೆ ದೊರೆ ಕೊಳ್ಗುಂ ನತ್ವಮಾತ್ವಂ (ಶಮದ. ೦೦೪). [ಸಂ.]

ನದ (ನಾ). ೧. ಶಬ್ದ ಮಾಡುವಿಕೆ; ಗದ್ದಲ ಮಾಡುವಿಕೆ; ಸಪ್ಪಳ; ಶಬ್ದ. ೨. (ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ರಭಸವಾಗಿ ಹರಿಯುವ) ದೊಡ್ಡ ನದಿ; ಗಂಡುತೊರೆ; ಗಂಡುನದಿ; ℙ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಸ್ಕೃತ ಟೀಕಾಕಾರ ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿ: "ಭದ್ರಃ, ಉದ್ಭಃ, ನದಃ – ಈ ೩ ಗಂಡುದೊಱೆ" (ಹಲಾಯು. ೦೦೦-೪೪); "ನದಮುದ್ರ ಮನೆ ಭದ್ರ ಮನೆ ಗಂಡುದೊಱೆಯದು" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೨-೧೦); ವೃ ಣ್ಣ ನ ದೀ ನ ದ ನ ಗ[ರಾ]ಮಣ್ಣವಿಭೂಷಣೆಯನೊಲ್ದು ನೋಡುತ್ತುಮಿಳಾಪುಣ್ಯಸ್ತ್ರೀಯಂ ಸಂಚಿತಪುಣ್ಯರ್ ಪಾಂಚಾಲದೇಶಮಂ ಪುಗುತಂದರ್ (ಶಂಪರ. ೩-೬೬); ಪೊಱಮಟ್ಟಭಂ ಬಿನದದಿಂ ನದದಿಂ ನದದಿಂದ್ರವಜ್ರನಿಮ್ನರವೆಣಿಗಿಭಾಪಘನವಂ ಘನವಂ ಘನವಂಶ ಜಾಲವಂ (ಅಗವಿ. ೧೬-೯); ಮದವದಿಭೇಂದ್ರದಾನಸಲಿಲಂ ನದರೂಪಮನೆಯ್ದೆ . . . ರಾಗದೆಯ್ದಿದನಿರದಾ. ಸುಧರ್ಮಮುನಿಪೋತ್ತಮನಾಶ್ರಮಾವಂ ನೃಪೋತ್ತಮಂ (ಕುಸುಮಾ. ೯-೯೪); ಅಲ್ಲಿಗಲ್ಲಿಗೆ ಗವಾಕ್ಷದಗಳಿಂ ನದ ಗಳಿಂದಾ ದೇಶಮೊಪ್ಪಿರ್ದುದು (ಹಂಪ. ೦೦-೪). ೩. ಸಮುದ್ರ; ಸಾಗರ. ೪. ಮೋಡ; ಮೇಘ.

ನದನದಿ = ಗಂಡು ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣು ಹೊಳೆಗಳು: ನದ[ನ] ದ್ಯುದ್ಭೂತಪಾರಿಪ್ರಸರಮೆಸ[ರೆ] ನೀರಂದದಿಂ ಕಾಯ್ದುದಾಕಾಶದೇಶೌಘಂ . . . ಎಂಬ ವೈಶಾಖದೊಳಾ ಯೋಗೀಶ್ವರು ಕಲ್ಮೇಲೆ ನೆಲಸಿ ಓಮಾದ್ರೀಂದ್ರ ಮಿರ್ಪಂತಿರಿರ್ದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೧೩); ನದನದೀಕುಳದೊಳ್ ಪರಿ ವರ್ಧಿಕುಂ ಜಗಜ್ಜೀವನಜೀವನಂ ಮಟಿಗಳಿಂ ಮಟಿಯುಂ ಕಱಿವಂ ಹಿತಾರ್ಥಮಿಪಿ ಭೂಮಿಳಯಕ್ಕೆ ಶಕ್ರನದು ಕಾರಣಮರ್ಚಿಪುದಿಂದ್ರಮಂ ಜನಂ (ಅಗವಿ. ೪-೭೭); ನದನದ್ಯೌಘಾಂಬುವಂ ಪೀರ್ದಳಿ ನೆಱಿಯದೆ ಬಾಯ್ಬಿಟ್ಟ ಪೊಲ್ ಬೀಡೆಗಳ್ ಪರ್ವಿದುವು (ಹಂದ್ರಪ್ರ. ೯-೬೭). [ಸಂ.]

ನದನಿಕಟ (ನಾ). ಹೊಳೆಯ ತೀರದ ಪ್ರದೇಶ: ಏದಲಿತ ನಲಿನೀಸುಖದಂ ನದನಿಕಟಂ ವಿವಿಧವರ್ಣಮಣಿಗಣಶೋಭಾಸದನಂ ಪರ್ವತನಿಕಟಂ ಮದಗಜ ಮದಸಲಿಲಸದನಮಟವೀನಿಕಟಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೦೦). [ನದ + ನಿಕಟ]

ನದರಿಡು, ನೆದರಿಡು, ನೆದರಿಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಲಕ್ಷಿಸು; ಗಮನವಿಡು

ರಾತ್ರಿವುದಯ ಸಾಯಂಕಾಲ ನದರಿಟ್ಟು ಹಸು ನಿದ್ರೆದೊಳದು ಪದವಿರ್ದ ಲಿಂಗ ಪೂಜಿಸುವಾರುಯನ್ನಂತ ಮುದಿಮೂರ್ತಿಗಾರು ಮನ್ನಿಪರು (ದೀದಕಾ. ೯-೧೫) ; ಸದಮಲಜ್ಞಾನದ ಕುದಿ ಉಕ್ಕಿ ಬರುವಾಗ ನದರಿಟ್ಟು ನಿಷ್ಠೆಗಳು ಸದಮಲ ತತ್ವವಿ ತಿಳಕೋ ಬರಕೋ (ಶಿಶಿಆ. ೭೭ ಶಿವಿಸಾವ್ನ ಪಠಣಯು). ನೆಜರಿಡು : ೧. ಒಂದೀಟು ನೆಜರಿಟ್ಟು ನಡಿ. ನಮ್ಮ ಬಿಚ್ಚು ವಪಘಪ್ಪ . . . ಕೂಡದಲೀಲೆ ಉರುಲು ಹಾಕಾಂವ (ಪಶಿಕೋ. ೬೭). ನೆದರಿಸು : ೧. ಸದ್ಯ ನೆದರಿಟ್ಟು ನೋಡಿಕೋ ಉದಿಸಿದ್ಯಾವಲ್ಲೆ (ಶಶೀಶ. ೩೬-೧೦). ೨. ಬಯಸು ; ಕಾಮಿಸು ; ಅಪೇಕ್ಷಿಪಡು : ವಾಪೀನ ಹಣ್ಣು ಪಾನಿಯಾಗ ಇಟಗೊಂಡು ನೀರಲಕ್ಯಾಕ ನೆದರಿಟ್ಟ (ಗರತಿ. ೦೨೫).

[ನದರು (<ನಜರು) + ಇಡು$_1$]

ನದರಿಸು 'ನಜ್ರಿಸು' ನೋ.

ನದರು 'ನಜರು' ನೋ.

ನದರುಕಾಣಿಕೆ 'ನಜರುಗಾಣಿಕೆ' ನೋ.

ನದರುಗಾಣಿಕೆ 'ನಜರುಗಾಣಿಕೆ' ನೋ.

ನದರುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಕಂಗೆಡು ; ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಳ್ಳು : ಮದನಗಂಜುತ ವಾಂದಳಿಂಗಿದಬೆದರುತಳಿವಿಂಡುಗಳ ರಥಚಕೆ ನದರುಗೆಡುತ . . . ಚಂಡ ರಕ್ಕಸ ಬೆದರುತ್ತಿದಿದ ಬನದೊಳಗಡೆಯು ಕಾಬ ತವಕದಲಿ (ಅಂಬಿಕಾ. ೦೮-೪). [ನದರು (<ನಜರು) + ಕೆಡು$_1$]

ನದಿ (ನಾ). ಹೊಳೆ ; ತೊರೆ ; ೯ ಎಂಟು ಸಾವಿರ ಧನುಃಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಡಮೆಯಿಲ್ಲದಷ್ಟು ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೂ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಹರಿಯುವ ಜಲಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ 'ನದಿ' ಎಂದು ಟೀಕಾಕಾರರು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ : "ಸಿಂಧುಃ, ಸ್ರವಂತೀ, ತಟಿನೀ, ತರಂಗಿಣೀ, ನದೀ, ಧುನೀ . . . ರೋಧೋವಕ್ರಾ – ಈ ೨೧ ಕೊಳ್" (ಹಲಾಯು. ೦೦೦-೯೩) ; "ನದಿ ತರಂಗಿಣಿ ತಟನಿ ಧುನಿ ಸಿಂಧು . . . ದ್ವೀಪವತಿಯಾಪಗೆಯೆನೆ ತೊಳಿಗೆ ನಾಮಂ" (ಚುಂಗರಾ. ೬೨೨-೦೦) ; ಜಂಬೂದ್ವೀಪದ ಮೇರುವಿನ ಮೂಡಣ ವಿದೇಹದ ಸೀತಾನದಿಯ ಬಡಗಣ ತಡಿಯೊಳ್ (ಅದಿಪು ೩-೬೮) ; ಹರಿವ ನದಿಗೆ ಮೈಯೆಲ್ಲ ಕಾಲು ಉರಿವ ಕಿಚ್ಚಿಗೆ ಮೈಯೆಲ್ಲ ಬಾಯಿ (ಅವಕಂ. ೦೭೨-೬೭೫) ; ನದಿಯಂ ನಾದಿಕಸಂತೆ ಪೊಕ್ಕು ಗುಚಿಯಂ ಧಾನುಷ್ಕನೆಂಬಂತೆ ತಪ್ಪದಿದಂ ಕಂಬುಮನೆಚ್ಚುದು (ಪಾಕ್ಕ್ಗಾಪು. ೦೦-೦೫೦) ; ನದಿ ಕಣ್ಕೆಯಿದಂತೆ ಪೊಳಂಕಿದ ಮಾನಂ ಮೊಸಳೆ ಪಾಯ್ವು ನರಪತಿಯು ವಿನೋದದ ಗುಜ್ಜಸಿಕ್ಕಿ ಪಿಡಿದತ್ರದನಧಿಪತಿ ಜಾಲಗಾಜಿಂ ತೆಗೆಯಿಸಿದಂ (ಯಶೋಚ. ೩-೪೮) ; ಮಜುದಿವಸ ಮೇದಾವತಿಯು ಸಾರ್ದರು ಬಳಿಕ್ಕವಹಲ್ಲಿ ರಜನಿಯ ಪರಿಹರಿಸಿ ದಾಂಟಿದರು ನದಿಯನು ಮೂಜನೆಯ ದಿವಸ (ಕೂರರಾ. ೨-೪-೯) ; ನದೀ ದಾಟಿ ಬದೀಲಿ ಬಿದ್ದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ).

ನದಿನದ, ನದೀನದ = ಹೆಣ್ಣು ಮತ್ತು ಗಂಡು ಹೊಳೆಗಳಂ : ಮಾಣಿಕದ ಗಾಳಂಗಳಿಂ . . . ಸೊಗಡುಗೊಳುಗಳ ಮದ್ದುಗಳ ಮುಸಕದಿಂದಂ ನದಿನದಾಳಿಯೊಳು ಮೀನ್ಗಳಂ ತವಿಸುತಿಹ ಬೇಡರಂ ನೋಡಿದಂ ಧರಾನಾಥನು (ಹಹಕಾ. ೩-೯೪) ; ಅಂತವರಿರ್ವರುಂ ತಾನಾನದೀನದಾಂತರಾಳಸಂಪಷ್ಟನಪದಂಗಳಂ ಕಳಿದು ಕತಿಪಯಪ್ರಯಾಣಂಗಳಿಂ . . . ಬಂದು (ಸುಕುಮಾ. ೨-೯೫) ; ನದೀನದೌಘಮಾಗಳೆ ಬ ಱ ಗ ೦ ತ ಲಾ ಯ್ತು ಕಟುಳಿಯಿಂ ತೆವರಂ ಸಮನಾಯ್ತು ದೆತ್ತಲುಂ (ಪುಣ್ಯಪು. ೩-೯೭) ; ಕಾವಿ ತಾರ್ಥವನೀವವಂದಿನ ಭೂಮಿಬಿತ್ತದೆ ಜನಿಪ ವಸ್ತುಸ್ತೋಮವನು ತಂದೀವುದದ್ರಿನದೀನದಾದಿಗಳು (ಶಿತಾಗೀ. ೦-೬-೪) ; ಅಕ್ಷಯವಾದ ಸರೋವರವೊಂದರಿಂದ ಅನೇಕ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಾಧಿಕ ನದೀನದಗಳು ಹೊರಹೊರಟು ಬರುವಂತೆ (ತತ್ವಪ್ರಾ. ೨೫೯).

ನದಿಯ ಮಗ = (ಗಂಗಾ) ನದಿಯ ಸುತ ; ಗಾಂಗೇಯ ; ಭೀಷ್ಮ : "ನಾದೇಯಃ, ನದೀಸುತಃ– ಈ ೨ ನದಿಯ ಮಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೬೨-೩೯೭) ; ಇದು ಮಹಾಮಹಿಮವಿಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನು ಯದುಗಳರಸನು ಭಟ್ಟನಿಲ್ಲಿಗೆ ನದಿಯ ಮಗನಿಲ್ಲಿಗೆ ಸದಸ್ಯರು ನಾರದಾದಿಗಳು (ಕುಪ್ಯಾಕ. ೦೦-೩೯) ; ನದಿಯ ಮಗ ಗುರು ಗುರುತನೂಜನು ವಿದುರಧಾರದ್ವಾಜಮುಖ್ಯರು . . . ಬಹಳಾಭ್ಯುದಿತಬಲ ನೆರೆದೆದ್ದು ನಡೆದುದು ಭರದ ಪಯಣದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೬೦೩. ೨೫-೬).

ನದಿ ಹಾಯು = ಹೊಳೆಯನ್ನು ದಾಟು,–ಕ್ರಮಿಸು : ನದಿ ಹಾಯೋನಿಗೆ ತಿದಿ ಯಾಕೆ ? (ದುರಂಗಾ. ೯೯). [ಸಂ. ನದೀ]

ನದಿಗವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸದಯನೂರ ನದಿಗವುಣ್ಣನು ತಿಬರ್ೂರ ಮಾರಗವುಣ್ಣ (ಹ್ಯುಅರಿ. ೧೯೦೯, ೦೦-೭೩ ; ೨೦೦). [ನದಿ + ಗವುಂಡ (<ಗಾವುಂಡ)]

ನದಿಜ (ನಾ). = ನದೀಜ ೩ : ಇದಿರುಗೊಂಡರು ಹಿರಿದು ಮನ್ನಿಸಿ ವಿದುರನನು ಕೊಂಡಾಡಿ ಗುರು ನೃಪ ನದಿಜ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರಾದಿಗಳ ಸುಕ್ಷೇಮ ಕುಶಲಗಳ ವಿದುರನಾಗಮನಪ್ರಪಂಚದ ಹದನನೆಲ್ಲವ ಕೇಳಿದರು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೦-೦೫). [<ಸಂ. ನದೀಜ]

ನದಿಪು (ಕ್ರಿ). (ಬೆಂಕಿ, ದೀಪ, ಉರಿ, ಬೆಳಕು, ತಾಪ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ನಂದಿಸು ; ಆರಿಸು : ಭರತನ ಮೊಗದೊಳ್ ಪರ್ವಿದ ಖರಕೋಪಾನಲನನೆಯ್ದೆ ನದಿಪುವವೊಲ್ [ಪಾಠಾಂ. ನಂದಿಪವೋಲ್] ತನ್ನರಕತ ಮಣಿವರ್ಣಂ ಕರಪರಿಘದಿನೊಡನೊಡನೆ ತುಳ್ಕಿದಂ ಶಿಳಿನೀರಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೦೦೫) ; ಬಲಿದೇವನ ಮನದೊಳಾದ ಮುಳಿಸೆಂಬ ಕಿಚ್ಚಂ ತನ್ನ ಮೃದುಮಧುರವಚನರಚನಾಜಲಂಗಳಂ ತಳಿದು ನದಿಪಿದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೨೨೮) ; ಮದನದಾವಾಗ್ನಿಯಂ ನದಿಪೆ ಮಾಡಿದ ಕಾಮನದಿಯನಿಸುವುವು ದ್ವಿಜದುಂಪತಿಶತದೊದವಿದ ರತದ ಪದನಲ್ಲಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೯೩) ; ದವರೌದ್ರಜ್ವಲನಾದ್ಯುತಂ ಹೃದಯದೊಳ್ ಶೋಕಾಗ್ನಿ ಕೈಗಣ್ಮೆ ಪೊಣ್ಮುವ ಕಿಚ್ಚಂ ನದಿಪಲ್ಕೆ ಬರ್ಪ ತೆಱದಿಂದಂ ಕಣ್ಗಳಿಂದುಚ್ಚಿ ಪೊಣ್ಮುವ ನೇತ್ರಾಂಜನವಿಮಿಶ್ರಬಾಷ್ಪಜಲಧಾರಾಬಿಂದುಗಳ್ ಕೂಡೆ (ಅಜಿತಪು. ೦೦-೯೩) ; ಅಳವಿಗಬ್ಬಿದ ಕರ್ವ ಮದನಾನಳನಂ ನದಿಪಲ್ಕೆ ಪಲವುಮಮೃತದ ಪನಿಯುಂ ತಳಿವಂತೆ ದಂತರುಚಿಗಳ್ ತುಳುಂಕೆ ನೃಪಸುತನನಾರ್ಯಸುತನಿಂತೆಂದಂ (ಲೀಲಾವ. ೪-೩೫) ; ಉಂತೆ ಜಗಂಗಳಂ ತಿಗುರಿಗಂ ತರುತಿರ್ಪ ಮನೋಜನೀ ವಸಂತಂ ತಲೆದೋಱುತಿಂ ಹರನ ಕಣ್ಬುರಿಯಂ ನದಿಪಲ್ ಸಮರ್ಥನೋ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೯೭).

ನದನದಿಪು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ನಿಚ್ಚಂ ಪಗಲಿನಕಾಂತದ ಕಿಚ್ಚನಿರುಳ್ ಚಂದ್ರಕಾಂತದೊಳ್ಪಂ ಪಡೆದಾ ಕಿಚ್ಚ ನದ[ದ]ನದಿಪ [ಪಾಠಾಂ. ನದನದಿಸೆ, ಸದನಡಿಸೆ] ಮಾಡುಗುಮಚ್ಚರಿಯಂ ಪಗಲುಮಿರುಳುಮಾ ವಿಜಯಾರ್ಧಂ (ಅಜಪು. ೯-೨೨). [<ನಂದು ?]

ನದಿಮೊಗ (ನಾ). ಹೊಳೆಯಂಪಾತ್ರ,–ಪ್ರವಾಹ: ಮೂರು ಖಂಡಗಳೇಳು ಸಾಗರಂಗಳನು ಹದಿಮೂರು ನದಿಮೊಗಗಳನು ದಾಟಿ ಬಂದೆಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯರ ಹೃದಯ ದೈವಸಾಮ್ರಾಜ ದರಬಾರ ನಡೆಸಿದನೆಲ್ಲಿ–ನೋಡಿದುವೆ ಇಲ್ಲಿ! (ಕಿಎಪು. ೫೫). [ನದಿ + ಮೊಗ]

ನದಿಯಮರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : "ಬೃಹತ್ಪತೀ, ಬೃಹಸ್ಪತೀಃ ಈಯೆರಡು ನದಿಯಮರ, ನೇಲ್" (ಚ.ಅಭಿ. ೦೦೯).

[ನದಿ + ಮರ$_1$]

ನದಿವಾಸಿ (ನಾ). ಹೊಳೆಯ ಬಳಿ ವಾಸಿಸುವವನು : ನದಿವಾಸಿಗಳು ವನವಾಸಿಗಳು ಗಿರಿವಾಸಿಗಳು ಗುಹ್ಯ ಗುಹೆವಾಸಿಗಳು ಇಂದ್ರಿಯಭಯಂಗಳಿಗೆ ಅಂಜಿ ಕಂದಮೂಲಾದಿಗಳ ಭಕ್ಷಿಸುವ ಕಾನನದ ಮರುಳುಗಳೆಲ್ಲಾ ಲಿಂಗ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಪರಮಶಿವಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸರಿಯೇ ಈ ಭ್ರಾಂತರೆಲ್ಲಾ (ಏಕೋದೇವ. ೦೦೩-೩೫೯). [ನದಿ + ವಾಸಿ$_1$]

ನದೀಚರ (ನಾ). ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು : ಪಿರಿದು ಪೊಲ್ತಿಂ ವನಪ್ರಚಾರದೊಳಲಸಿದ ನದೀಚರನಪ್ಪ ಯೂಥಪತಿಯಂತೆ ವನವಿಹಾರ ದೊಳಲಸಿ ಬಂದು ಕಾವಣಮಂ ಪುಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೨೩೪). [ಸಂ.]

ನದೀಜ (ಗು). ೧. ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ. (ನಾ). ೨. ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು ; ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು. ೩. (ಗಂಗಾ) ನದಿಯ ಮಗ ; ಗಾಂಗೇಯ ; ಭೀಷ್ಮ : ಬಿಲ್ಲೋಳ್ ಮುನ್ನಂ ಪಿನಾಕಾಯುಧನೆ ಸಕಲಚಕ್ರಾಯುಧಂ ಜಾಮದಗ್ನ್ಯಂ ಬಲ್ಲಂ ರಾಮಂ ನದೀಜಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೂ, ೭೭-೩೪ ; 1180) : ತತ್ಸೇನೆ ದಾವಾಗ್ನಿಯಿಂ ನೆಲೆವೆರ್ಚರ್ದಟವೀ ಪ್ರತಾನಮುರಿಯುತ್ತಿರ್ದಪ್ಪುದೆಂಬುದಮಂ ಗೆಲೆ ಮಾಡಿತ್ತು ನದೀಜನುಗ್ರಶರ ವಾತೋದ್ಭೂತಜಾತಾದ್ಭುತಂ (ಮಹಾನೀ. ೦೨-೧೬೬) ; ಮುರಹರ ಗುರು ನದೀಜರ ಬೀಳುಕೊಟ್ಟನು ಕೃಪನ ಮನ್ನಿಸಿ ಮನೆಗೆ ಕಳುಹಿದನು (ಕುಮ್ಾ. ಉ. ೮-೧). ೪. ಅರ್ಜುನವೃಕ್ಷ ; ನೀರುಹಲಸಿನ ಮರ ; ಕದಂಬವೃಕ್ಷ : ಕವಿಗಳ ಕೊಂಡಾಟ ವಿವಿಧರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಿತು. ಮರಕ್ಕೆ ಅವರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. ಷಟ್ಪದೇಷ್ಟ . . ನದೀಜ, ದಾಸವೃಕ್ಷ (ಹಸುಹೂ. ೪೬). [ಸಂ.]

ನದೀಜಾತ (ನಾ). = ನದೀಜ ೩ : ವೈರಾಗ್ಯಂ ಭೋಂಕನೆ ಕೆಯ್ಯಾರೆ ಮನಕ್ಕಾಗಲಾ ನದೀಜಾತಂ ಸಂಸಾರಕ್ಕೇವೈಸಿ ದಯಾಧಾರು ಪರಮಾತ್ಮ ತತ್ತ್ವನಿಷ್ಠಿತನಾದಂ (ಮಹಾನೀ. ೦೨-೧೭೩). [ಸಂ.]

ನದೀತನೂಜ (ನಾ). = ನದೀಜ ೩ : ಆಗಳ್ ನದೀತನೂಜಭಾರದ್ವಾಜ ಕೃಪರವಿರಳ ಬಾಷ್ಪವಾರಿ ದುರ್ದಿನ ದೀನಾನನರಾಗಿರೆ ವಿದುರಂ ತಾನಱಿದುಮಱಿಯದಂತೆ ಶೋಕಾಕ್ರಾಂತನಾಗಿ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೮ ವ). [ಸಂ.]

ನದೀತರಣ (ನಾ). ಹೊಳೆಯನ್ನು ದಾಟುವಿಕೆ : ಹಯಶಾಸ್ತ್ರಂ ಸೂಪ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ನದೀತರಣಂ ತಾಪನವಿಂದ್ರಜಾಲಮೆಂಬಿವಂ . . . ಅಖಿಲವ್ಯೂಹೋತ್ಕರ ಮೆಂಬಿನಿತಱೊಳಂ ಬಲ್ಲರಲ್ಲರುಂ ಮೆಚ್ಚೆ ಪಡೆದನತಿಕೌಶಲಮಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೪-೩೯). [ಸಂ.]

ನದೀತೀರ (ನಾ). ಹೊಳೆಯ ದಂಡೆ,-ತೀರ : ಬಾಳೆಯ ಗರ್ಭದೊಳಿರ್ದ ಬಾಳೆಯಂ ಬಾಳನುಮಂ ಕಂಡೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಮತ್ಸ್ಯಗಂಧಿಯುಂ ಮತ್ಸ್ಯ ಗಂಧನುಮೆಂದು ಪೆಸರನಿಟ್ಟು ನಡಪಿ ಯಮುನಾನದೀತೀರದೊಳಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೭೮ ವ) ; ಆ ನದೀತೀರಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಿಗುಪ್ತರೆಂಬ ದಿವ್ಯ ಮುನೀಶ್ವರರ್ ಬಂದಸ್ತಮಯಸಮಯದೊಳ್ ರಾತ್ರಿಪ್ರತಿಮೆಯೊಳಿರೆ (ಮಹಾನೀ. ೦೩-೧೦ ವ) ; ನದೀತೀರದ ರಮ್ಯಸ್ಥಾನ (ಜೀನೆಹೊ. ೬೨). [ಸಂ.]

ನದೀನಂದನ (ನಾ). = ನದೀಜ ೩ : ನದೀನಂದನಂ ವಾರಣಾಸಿಯಿಂ ಪೊಱಮಟ್ಟೀಕೆ ಬಂದಿರೆಲ್ಲಿರ್ದಿರೆಂದುಂ ಬೆಸಗೊಳ್ವುದುಂ (ಮಹಾನೀ. ೯-೧೦೦ ವ) : ಈ ನದೀನಂದನನ ಬಲದಲಿ ಸೆಣೆಸೆ ಶಿಶುಗಂಜುವುದೆ (ಕುಮ್ಾ. ಭೀ. ೧-೩೩). [ಸಂ.]

ನದೀನಾಥ (ನಾ). ೧. ಹೊಳೆಗಳ ಒಡೆಯ ; ಸಾಗರ ; ಸಮುದ್ರ. ೨. [ಜೈನ] ಒಂದು ಕಾಲಪ್ರಮಾಣ : ಶತ್ಕಲ್ಪ ಷೋಡಶ ನದಿ[ದೀ]. ನಾಥೋಪಮಾಯುಷ್ಯರುಂ ದಿವ್ಯ ಸುಖಮನುಂಡು (ಮಹಾನೀ. ೦೩-೦೧೬ ವ). [ಸಂ.]

ನದೀನಿಕಟ (ನಾ). ತೊರೆಯ ತೀರದ ಪ್ರದೇಶ ; ಹೊಳೆಯ ತೀರ : ವಿದಳಿತ ಕಂಜವಿಲ್ಲದ ಕೊಳಂ ಗಜವಿಲ್ಲದ ಕಾಡು ಚೂತವಿಲ್ಲದ ಬನವಂಚೆ ಯಿಲ್ಲದ ನದೀನಿಕಟಂ . . . ಅತ್ಯುದಾತ್ತಗುಣವಿಲ್ಲದ ಮಾನವರಿಲ್ಲದೆಲ್ಲಿಯುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೧೦೦). [ಸಂ.]

ನದೀಪೂರ (ನಾ). ಹೊಳೆಯ ಪೂರ್ಣಪ್ರವಾಹ ; ತುಂಬುಹೊಳೆ : ಘನಶೋಕ ಘನಾಗಮಜಳಜನಿತೋತ್ಕರ್ಷಮನನೂನಬಾಂಧವಜನಿತಾಶ್ರು ನದೀಪೂರವನುಡುಗಿಪುದಿನತೇಜವಸಂತದಂತೆ ಬಂದೀ ಕ್ಷಣದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೦೪). [ಸಂ.]

ನದೀಪ್ರವಾಹ (ನಾ). ಹೊಳೆಯ ಪ್ರವಾಹ,-ಹರಿವು : "ಒಟ್ಟು-ನದೀ ಪ್ರವಾಹಂ" (ಕಮದ. ಶಠ. ೧) ;" ತೊಲಗಿರೈ ಮುನಿವರರು- ಒಱದೇ ಹೊಳೆಯೊಳಗೆ ಹೋಗದಿರಿ ದಿವದಿಂದೀಡ ದಿವ್ಯನದೀಪ್ರವಾಹದ ಸತ್ಕಳಕಮವೆನಲು ಅಲಘುಮತಿ ಕೇಳುತ್ತ ಘುಳುಘುಳುಘುಳು ಮಿಗಲು ಬಹ ನದಿಯನೀಕ್ಷಿಸಿ ತೊಲಗದಾಪೋಶನವ ಕೊಂಡನು ಜನ್ಹುಮುನಿ ನಗುತ (ನಿರಂಗ. ೯-೩-೪೬). [ಸಂ.]

ನದೀಬೂಡು (ಗು). ನದಿಯಲ್ಲಿ ನೆರೆ ಬಂದಾಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳಗುವ ; ಹೊಳೆ ಸಾಲಿನ : ದೇಸಾಯರ 'ನದೀಬೂಡು' ಜಮೀನು, ನಾಡಗೌಡರ 'ಮಡಿಗಟ್ಟೆ', ಕೇಶವರಾಯನ ಮಾವಿನ ಗಿಡಗಳು ನಿನ್ನ ಕಣ್ಣು ತುಂಬಲಾರವೆ? (ಹರ್ಮ್ಯ. ೩೩). [←ಮರಾ. ನದೀಬುಡ]

ನದೀಮಾತೃಕ (ನಾ). ೧. ಹೊಳೆಯ ನೀರಿನಿಂದ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆಯುವ ಭೂಮಿ ; ನೀರಾವರಿ ಭೂಮಿ : "ತೊಱೆಯ ನೀರಿಂ ಬೆಳೆವ ಭೂಮಿ ನದೀಮಾತೃಕವೆಂಬುದು" (ಅಭಿಾಯು. ೨೭-೬) ; "ಹೊಳೆಯ ನೀರಿಂ ಬೆಳೆವ ಮಹಿ ನದೀಮಾತೃಕಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೨೯-೪) ; ಭೂತಲವರ್ತಿಯಪ್ಪ ವಿಷಯಾಳಿ ವಿಚಾರಿಪೊಡಾವಗಂ ನದೀಮಾತೃಕ ದೇವಮಾತೃಕಮೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦-೪೦) ; ಅದಲ್ಲದೆಯುದೆ ನದೀಮಾತೃಕಮುಂ ದೇವಮಾತೃಕಮುಮೆಂಬ ಭೇದಮಂ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೦೪೮); ನೂತನ ನಾರಿಕೇಳಜಲದಿಂ ಕ್ಷಮೇಕ್ಷುಗಳಾವಗಂ ನದೀಮಾತೃಕ ದೇವಮಾತೃಕದ ಪಂಗುಳಿದೊಪ್ಪಿಳಸಾಗಿ ರಂಜಿಸುಂ (ತ್ರಿಷುವಿ. ೨-೩೬): ಬೆಳೆವುವು ಶಾಲಿ ಪಾಮರಿಯರ ಪೊಗಸಿ ವೆಳಗಿಗೊಸರುವಿಂದುಕಾಂತದ ಜಲದಿಂದೆ ದೇವಮಾತೃಕ ನದೀಮಾತೃ ಕಗಳ ಬಗೆಗೊಳಬ್ಬಾ ನಾಡೊಳು (ತ್ರಿಪುಸಿ. ೨-೧೪). ೨. ಗದ್ದೆ ; ತರೀ ಜಮೀನು. 'ದೇವಮಾತೃಕ' ಪರ್‍ಾ. [ಸಂ.]

ನದೀಮಾತೃಕೆ (ನಾ). = ನದೀಮಾತೃಕ ೧ : ದೇವಮಾತೃಕೆ ನದೀಮಾತೃಕೆ ಯಾದ ನಾನಾವಿಧ ಬೆಳೆಯ ಭೂಮಿಗಳು ಅವಾಗ ಬೆಳೆದೊಱಗುವ ಧಾನ್ಯ ಸಂದೋಹಕಾವಾಸವಾಗಿರುತಿಹುದು (ನಾಗಕು. ೨-೦೮). [ಸಂ. ನದೀಮಾತೃಕಾ]

ನದೀಮುಖ (ನಾ). ಹೊಳೆಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಸ್ಥಳ; ಅಳಿವೆ: ಸ್ವಯಂಭೂರಮಣ ಸಮುದ್ರದ ಮಹಾಮತ್ಸ್ಯಂಗಳ್ಸಾಸಿರಯೋಜನದೀರ್ಘಂ ನದೀಮುಖದೊಳು ಐನೂಱು ಯೋಜನ ನೀಳಂ (ತ್ರಾವಕಾ. ೦೨೩) ; ನದೀಮುಖ (The mouth) ಅಂದರೆ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಸ್ಥಳ (ಭೂಗೋಳ. ೦೨) ; ಗಂಗಾನದಿಯಲ್ಲಿ ನದೀಮುಖದಿಂದ ಎಪ್ಪತ್ತುಮೈಲಿ ಗಳವರೆಗೂ ಜಹಜುಗಳು ಹೋಗುತ್ತವೆ (ಸಚಿದ. ೩೦) ; ಈ ವಲಯದಲ್ಲಿ ನದೀಮುಖಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೆಕ್ಕಲುಮಣ್ಣು ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ (ಶಿಲ್ಪಶಾ. ೩೬೧). [ಸಂ.]

ನದೀಮುಖಖಂಡ (ನಾ). = ನದೀಮುಖಜಭೂಮಿ: "ನದೀಮುಖಖಂಡ ಅಥವ ಡೆಲ್ಟ (Delta)" ಅಂದರೆ ಒಂದು ನದಿಯ ಮುಖಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಕೋಣಾಕಾರವಾದ ಭೂಮಿ (ಭೂಗೋಳ. ೦೩). [ನದೀಮುಖ + ಖಂಡ]

ನದೀಮುಖಜಭೂಮಿ (ನಾ). ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುವ, ಮೆಕ್ಕಲುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ನೆಲ; ಮೆಕ್ಕಲು ಭೂಮಿ; ಜಲಾನಯನ ಭೂಮಿ: "ನದೀಮುಖದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ತ್ರಿಕೋನಾ ಕಾರವಾಗಿ ಏರ್ಪಟ್ಟ ಮೆಕ್ಕಲುಭೂಮಿ : ನದೀಮುಖಜಭೂಮಿ; ಕುದುರು" (Delta. ಇಂಕನಿ) ; ನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಗತಿಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸುವುದು, ನದೀಮುಖಜಭೂಮಿಗಳೆಂದು ಹೊಸ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು . . . ಮುಂತಾದುವು ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆದಿರುವ ಘಟನೆಗಳು

(ಛಾಶಾಪ್ರ. ೬) ; ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ನದಿಗಳು . . . ಸಮುದ್ರ ಸೇರುವ ನದೀಮುಖಜಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವು ಭೂಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ (ಸಸದಿ. ೩೨). [ಸಂ.]

ನದೀಮೂಲ (ನಾ). ನದಿಯ ಉಗಮಸ್ಥಾನ ; ನದಿಯು ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ಥಳ : "ನದೀಮೂಲ" (Source) ಅಥವ "ಉಗಮ" ಅಂದರೆ ನದಿಯು ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ಥಳ (ಭೂಗೋಳ. ೦೨) ; ಋಷಿಮೂಲವನ್ನೂ ನದೀಮೂಲವನ್ನೂ ಗುರುಮೂಲವನ್ನೂ ಹುಡುಕಬಾರದು (ಲೂಪ್ರ). P ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂಲಗಳನ್ನು ಬೆದಕುತ್ತಾ ಹೋದರೆ ಅಪ್ರಿಯವಾದ ವಿಷಯಗಳೂ, ಅಪಾಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಉಂಟಾಗುತವೆ ಎಂಬುದು ರೂಢಿವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯ. [ಸಂ.]

ನದೀಯೋಜನೆ (ನಾ). ನದಿಗಳಿಂದ ಉಪಯೋಗ ಪಡೆಯಲು ಅಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ,–ಏರ್ಪಾಡು : ನದೀಯೋಜನೆಗಳು ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಇಂಜನಿಯರ್‌ಗಳ . . . ಕೆಲಸಗಾರರ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಪ್ರತೀಕಗಳು (ಸಸದಿ. ೩೪). [ಸಂ. ನದೀಯೋಜನಾ]

ನದೀಸರ್ಜ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ಅರ್ಜುನವೃಕ್ಷ ; ಮತ್ತಿಮರ : "ನದೀಸರ್ಜಃ, ವೀರತರುಃ, ಇಂದ್ರದ್ರುಃ, ಕಕುಭಃ, ಅರ್ಜುನಃ–ಈ ತೋರಮತ್ತೀಗಿಡ, ಕೆಂಪುಮತ್ತೀಗಿಡ, ರಕ್ತಾರ್ಜುನವೃಕ್ಷ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೨). [ಸಂ.]

ನದೀಸುತ (ನಾ). = ನದೀಜ ೩ : "ನಾದೇಯಃ, ನದೀಸುತಃ–ಈ ೨ ನದಿಯ ಮಗಂ" (ಹಲಾಯು. ೮೨-೩೪೭) ; ಗುರು ಗುರುಪುತ್ರ ಶಲ್ಯ ಭಗದತ್ತ ನದೀಸುತರೆಂಬ ಸಂದ ಬೀರರೆ ಮಡುವಕ್ಕಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೧೨); ತ್ರಿದಶನದೀಸುತನಿಂ ತೀರದ ಕಜ್ಜಂ ಮುನ್ನಂ ಕಳಶಸಂಭವನಿಂ ತೀರದ ಕಜ್ಜವಿನಜನಿಂ ತೀರದ ಕಜ್ಜಂ ದ್ರೋಣಪುತ್ರನಿಂ ತೀರ್ದಪುದೇ (ಗದಾಯು. ೩-೬೦) ; ಆ ನದೀಸುತನಡಿಗೆಜಗಿ ರವಿಸೂನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಂಡು ಬಹಳ ಮನೋನುರಾಗದಲ್ಯೆದಿದನು ಕುರುರಾಯನೋಲಗವ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೧-೩೨). [ಸಂ.]

ನದೀಸೂನು (ನಾ). = ನದೀಜ ೩ : ಕಾನೀನಂ ದ್ರೋಣ ನದೀಸೂನುಗಳ ಬಿಡಿಂಬಟುಕ್ಕಿ ಪೆಜರೆನಗಿಲ್ಲೆಂದಾನೆ ಗಳಿತಾಶ್ರುಜಲದಿಂ ಸೇನಾಪತ್ಯಾಭಿಷೇಕಮಂ ಮಾಡಿದಪೆಂ (ಗದಾಯು. ೩-೬೬). [ಸಂ.]

ನದೀಹ್ರದ (ನಾ). ನದಿಯ ಆಳವಾದ ಭಾಗ ; ಮಡುವು : ಜಳಾವಗಾಹಾಸೆಯಿಂ ವೈತರಣಿಯ ಒರಿಯ ದರಿಯಂ ಮೆಟ್ಟಿ ಸುಣ್ಣಾಲಂ ಮಣಲ್ದಿಂಟಿಗೆತ್ತದಜ ಪರಿತಪ್ತಲೋಹರಜಸ್ಸಿಕತಿಳತಳದೊಳ್ ಮೆಯ್ಯನೀಡಾಡುವುದುಂ . . . ಅಂತಲ್ಲಿಯುಂ ಸ್ಥಿರಿಸದೆ ನದೀಹ್ರದಮಂ ಪುಗುವುದುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೯೨ವ). [ಸಂ.]

ನದುಗು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಪರಾಙ್ಮುಖವಾಗು ; ಮುಖ ತಿರುಗಿಸು : ಒದವಿದ ಪುರುಡಿಂದಂ ನೋಡದು ನುಡಿಯದು ಪೊರ್ದದೆನಿತು ಕಾಲ್ಪಿಡಿದೊಡಮೊಲ್ಲದು ಕಿನಿಸಿ ಕಡುಪಿನಿಂದಂ ನದುಗಿದಪುದು ತಿಳಿಯದೆಂತುಮಾರ್ ತಿಳುಪಿದೊಡಂ (ಕಾದಂಕಾ. ೬೬). [?]

ನದುಗು$_2$ (ನಾ). ಗುನುಗು : ಪಾಪನ ಕಡೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಬಂದಿದೆ ಅವನಿಗೇನು ನದುಗು ? (ಲೂಪ್ರ). [?]

ನದುರು 'ನಜರು' ನೋ.

ನದರುಗಾಣಿಕೆ 'ನಜರುಗಾಣಿಕೆ' ನೋ.

ನದುಳು (ಗು). ೧. ಒಳಗಿರುವ ; ಹುದುಗಿರುವ ; ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟಿರುವ : ಕೆದರಿದಾಲಿಯ ಕಿಡಿಯ ಮಾಲೆಯ ವದನದೆಗಹಿನ ದೌಂಷ್ಟ್ರ ಬಿಗುಹಿನ ನದುಳು ಜಿಹ್ವೆಯ ಗಳದ ಹ್ರಂಹೆಯ ಸುಚ್ಚು ಹೊಯ್ಲುಗಳ ಮೆಯ್ಯ ನಾಮದ ಬಡಿಯ ರೋಮದ ತ್ರಿದಳ ಕರ್ಣದ ಕದಳಿಪರ್ಣದ ಪಾದದ ಕೇಸರಿಯುದಿಸಿ ರೋಷದಿ ಕವಿದವರಿಭಟನ (ಅಂಬಿಕಾ. ೩-೩೮). (ನಾ). ೨. ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟಿರುವಿಕೆ ; ಹುದುಗಿರುವಿಕೆ : ವಿಷದ ಲಹರಿಯ ಲಳಿಯ ನದುಳಿನ [ಪಾಠಾಂ. ಉಸುರಿನ] ಹಸರಿಕೆಯ ಚೂರಿಸುವ ಜಿಹ್ವಾ ಪ್ರಸರದುರುಘೂತ್ಕಾರದಹಿಪಂಜರದ ಮಧ್ಯದಲಿ ಎಸೆದನೈಲವ (ಕೂರಲಾ. ೬-೦೬-೯). 'ನದುಳುನಗೆ' ಪರಾ. [?]

ನದುಳುನಗೆ (ನಾ). ಹೊರತೋರದ ನಗೆ ; ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ ನಗೆ ; ಅಂತರಂಗಿಕವಾದ ನಗೆ : ನೋಡಿದುದಬಿಳಬಳನಿಕರ ನದುಳು [ಪಾಠಾಂ. ಪುದಿದ]ನಗೆಗಳ ಮೊಗದ ಮುರುಹಿನ ವದನದರಮುಸುಕುಗಳಲಿದ್ದುದು (ಕೂರಲಾ. ೩-೬-೦೩) ; ನ[ಪಾಠಾಂ. ನು] ದುಳುನಗೆಗಳಲಿವರು ಮೂವರು ಪುದಿದ ಪರಿತೋಷದಲಿ ರಾಮನ ಪದಪಯೋಜವ ಸಾರಿದರು ಕಪಿಕಟಕ ನಲಿದಾಡೆ (ಕೂರಲಾ. ೬-೨೭-೬೨). [ನದುಳು + ನಗೆ]

ನದ್ಧ (ಗು). ೧. ಸೇರಿರುವ ; ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ; ಕಟ್ಟಿದ. (ನಾ). ೨. ಬದ್ಧನಾದವನು ; ಒಳಪಟ್ಟವನು ; ಸೇರಿದವನು : "ಬದ್ಧಃ, ನದ್ಧಃ, ಸಂಯುತಃ–ಈ ೩ ಕಟ್ಟುಪಟ್ಟವಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೬-೦೯೩) ; ಕರಿಸೇನಾಸಾರಿನದ್ಧೋತ್ತರಳಕದಳಿಕಾಕಾನನೋಚ್ಛುಂಬ್ಯಮಾನಾಂಬರಚಕ್ರಂ (ಆದಿಪು. ೯-೩೪). [ಸಂ.]

ನದ್ಧ್ರಿ (ನಾ). ಚರ್ಮದ ಪಟ್ಟಿ ; ತೊಗಲಿನ ಹಗ್ಗ : "ನದ್ಧ್ರೀ ವಧ್ರೀ ಸಂಜ್ಞೆಯದು ವರತ್ರೆಯೆನಿಕ್ಕುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೫೦-೩೬) ; ನದ್ಧ್ರೀ, ವಧ್ರೀ, ವರತ್ರಾ–೩ ತೊಗಲ ಮಿಣಿಯ ಪೆಸರು, ತೊಗಲ ಹಗ್ಗ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೩೯). [ಸಂ. ನದ್ಧ್ರೀ]

ನದ್ಯಂಬು (ನಾ). ನದಿಯ ನೀರಿನ ಆಶ್ರಯ. [ಸಂ.]

ನದ್ಯಾಮ್ರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಉಪಕರದಂತಿ–ನದ್ಯಾಮ್ರ" (ಓಷಧಿ. ೦೬). [<ಸಂ. ನದ್ಯಾಮ್ರ]

ನದ್ಯುತ್ತರಣ (ನಾ). ನದಿಯನ್ನು ಹಾಯುವಿಕೆ,–ದಾಟುವಿಕೆ : ಅಂತುಭಯನದಿಯ ವೈಷಮ್ಯಮುಮನಾಶ್ಚರ್ಯಂಬಟ್ಟು ನೋಡಿ ನದ್ಯುತ್ತರಣೋಪಾಯಮಾವುದೆಂದು ಬಗೆದು (ಆದಿಪು. ೦೩-೩೦ವ). [ಸಂ.]

ನನವತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ನೆಲ್ಲಿ ಕುಡಿಕ್ಕುಜುವಳೆ ನನವತಿ ಸಾಗಲ ತಟಾಕಸ್ಯಾತ್ (ಪ್ರುಅರಿ. ೦೯೩೯, ೩೦-೩೯ ; 670). [?]

ನನವರಿಕೆ 'ನೆನವರಿಕೆ' ನೋ.

ನನಸು, ನೆನಸು$_1$ (ನಾ). ನಿಜಸ್ಥಿತಿ ; ವಾಸ್ತವಸ್ಥಿತಿ ; ಸತ್ಯ ; ದಿಟ ; ನಿಶ್ಚಯ : "ನನಸು = ದಿಟಂ" (ಕಮುದ. ಶರಿ. ೨) ; "ನನ್ನಿ, ನಿಕ್ಕುವಂ, ನಿಸದಂ, ಸಾಜಂ, ನ.[ಪಾಠಾಂ. ನೆ]ನಸು, ದಿಟಂ–ಈ ೬ ಸತ್ಯಂ" (ಕಕಶಾ. ೦೩-೨೩೪) ; ಪುಳಿನಶರಿಸರಪ್ರದೇಶದೊಳ್ ಮಱದೊಱಗುವೈರಾವತದಂತೆ ಪವಡಿಸಿ ಕಿಱುದಾಸೂಂ ಬೇಗದೊಳ್ ಸುಭದ್ರೆಯುಂ ಕನಸಿನೊಳ್ ಕಂಡು ನನಸೆಂದು ಬಗೆದು (ಪ್ರುಕಥಾ. ೯-೧೦೦ವ) ; ಭೀತಿಯುಂಬಟ್ಟದನೆ ಕನಸು ಗಂಡುಮ್ಮಳಂಗೊಂಡು ಚೋದ್ಯಂ ನನಸೆಂದೆಚ್ಚತ್ತಿರುತ ತಂನೆಯ ತಲೆಯನತಿಭ್ರಾನ್ತನಂದಿಂದು ನೋಳ್ಕುಂ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೬೪-೩ ; 1112) ; ಕನಸೆಂದೊಡಂ ನನಸದೆಂದಾಲ್ದಳ್ [ಪಾಠಾಂ. ನೆನಸೆನುತ್ತಾಂತಳ್] ಮಹಾಚಿಂತೆಯುಂ (ಜಗವಿ. ೦೭-೦೦೬) ; ತಮ್ಮ ಕಲ್ಪನೆಯ ಕನಸನೆ ನನಸಿನ ನನ್ನಿ ಎಂಬಂತೆ ಏನೇನೊ ಕಣವೇಳುತಿಹುದವರ ಬಾಳಿ (ಚಂದ್ರಸ. ೦೨-೨೨); ಅವಳು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಮೈತೋರಿ, ನನಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಧಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಳು! (ರಾಹ್ಮೋದ. ೦೯೬). **ನೆನಸು$_1$** : "ನೆನಸೆಂದು ದಿಟಂ" (ಕಪುನಿ. ೬೯೧) ; "ನನ್ನಿ ಸಾಜ ನೆನಸುಂ ದಿಟಮೆಂದುಸಿರಲ್ಕೆ ಸತ್ಯಮಕ್ಕುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೧೨೦); "ನೆನಸನಲ್ ನಿಶ್ಚಯಂ" (ಕಚ. ೫೬) ; ಕನಸಂ ಧನದತ್ತಂ ನೆನಸೆಂದು ಭೋಂಕನೆಚ್ಚತ್ತು (ಪಂಚತಂ. ೫೧-೦೦) ; ಕನಸಿಂದಂ ನೆರೆದಪನರ ನೆನಸಿಂ ನೆರೆದಪ್ಪನೆಂದು ತರವೇಟ್ಟಪೆ ಹಂತನಂ ((ಜಗವಿ. ೦೭-೦೧೨); ದನುಜರಟ್ಟಿದ

ಕನಸ ಕಂಡರೆ ನೆನಸಿನಲಿ ನರರಂಜಾತಿಪ್ಪರು (ಶಾಂತಿಲಾ. ೩೩-೮); ಮಾಬಲವಗಲುದಯದೊಳರಸಂ ತುಜಗಿರೆ ಕಡುಹಂಸಮಿರುಳೆ ಕನಸಂ ನೆನಸಂದಜ್ಜಿಪಲಳಿಸಿಂಗ ರಾ ಯ ರ್ಗ ರ ನು ಬ ದಿಂ ದಂ ಕರೆಯಲಟ್ಟಿದಂ ಪಡಿಯುಲಿರಂ (ಚಳವಿ. ೩-೦೧೦).

ನನಸಾಗು, ನೆನಸಾಗು = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತಾಗು; ವಾಸ್ತವವಾಗು: ನುಡಿದೊಡಂ ಬರೆಯಿಸಿದೊಡಂ ಕಳಿಪಿದೊಡಂ ನನಸಾಗಿ ತೋಱಲಕ್ಕುಮೆ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೦-೦೬೮); ಅವನು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಕನಸುಗಳೆಲ್ಲಾ ನನಸಾದವು (ರೂಢಿ): ಅಂತುದಾರವಮಹೇಶ್ವರನೀಶ್ವರಮರಪ್ರಸಾದವೆಲ್ಲಂ ತನಗೆ ನೆನಸಾಗೆಯುಂ ಕನಸಿನಂದದವಾಗಿ ತೋಱೆ (ಶಂಪಥಾ. ೧೦-೦೩೦ ಪ). [ದೇ.೩ ತಮಿ. ನನವು, ನನಾ]

ನನಸುಗಿರು (ಕ್ರಿ). ದಿಟವೆಂದು ಭಾವಿಸು; ನಿಜವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸು: ಅಹುದೆ! ಬರಿದೆ ಬೆದರಿದೆ, ಅಜ್ಜ, ಕನಸಂ ನನಸುಗೆತ್ತು! (ಚಂದ್ರಸ. ೨೩-೨೩). [ನನಸು + ಗಿರು (< ಗಿಱು)]

ನನಾಂದೃ (ನಾ). ಗಂಡನ ಸೋದರಿ; ನಾದಿನಿ ಅಥವಾ ಅತ್ತಿಗೆ: "ನಾದುನಿ ನನಾಂದೃ ನಂ[ನಾ]ದಿನಿಯೆನಿಕುಂ" (ಪಸು.ಕೋ. ೩೩-೨೮); ಋಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ-ಪಿತೃ, ಸವಿತೃ . . . ನನಾಂದೃ, ಯಾತೃ, ಮಾತೃ, ಧಾತೃ (ಶಮದ. ೮೮ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ.]

ನನೂರು 'ನಾಲ್ನೂಱು' ನೋ.

ನನೆ₁, ನೆನೆ₁ (ಕ್ರಿ). ನನೆತು, ನನೆದು, ನೆಂದು, ನೆನೆದು (ಭೂತನ್ಯೂ). ೧. ಆರ್ದ್ರವಾಗು; ಒದ್ದೆಯಾಗು; ತೋಯು: "ನನೆ-ಆರ್ದ್ರಭಾವೇ, ಪುಷ್ಪಕುಟ್ಮಲೇ ಚ (ಮೊಗ್ಗು)" (ಕಮುಧಾ); ಅಂತೆಟ್ಟತ್ತು ನೆತ್ತರ ಪೊನಲೊಳ್ ನಾಂದು ನನೆದ ಮೆಯ್ಯುಮಂ ತೊಯ್ದು ತಳ್ಪೊಯ್ದ ಜಡೆಯುಮಂ ಕಂಡು (ಶಂಪಥಾ. ೧-೦೦೩ ಪ); ನಿರವಧಿಪ್ರೇಯಪ್ರೀತಿವಹನಂ ಪುಳಕದೊಳ್ ನನೆತು ಹರ್ಷದೊಳರಲ್ದು ಆನಂದಾಶ್ರುಭರದೊಳ್ ತುಳುಂಕಿ (ಅಸಂಪು. ೩-೩೩ಪ); ಮೊಮ್ಮಂದಿರುಗಳೆಳಲಿನ ಘನತೆಯನು ಕಿವಿಗೊಟ್ಟು ಕೇಳಿದು ನನೆದುದಂತಃಕರಣ ಕಂಬನಿದುಂಬಿದನು ಭೀಷ್ಮ (ಕುಪ್ಪಾಭೀ. ೭-೨೪); ಎಲೆ ವನಜಾಕ್ಷ ಬೆಟ್ಟವಂ ಕೊಡೆವಿಡಿದು ಪಟ್ಟಿಯಂ ನನೆಯುಲೀಯದವೋಲೀ ಪಾರ್ಥನಂ ರಕ್ಷಿಸುವೆ ನೀಂ ಕೃಪೆಯೊಳು (ಜೈಮಿಥಾ. ೦೩-೩೪). ೨. ನೀರನ್ನು ಹೀರಿ ಮೃದುವಾಗು,-ಮೆತ್ತಗಾಗು: ಕಲ್ಲೆಂತುಂ ನನೆಯದವೋಲ್ ಪೊಲ್ಲಮೆಯೊಳ್ ಕೂಡಿ ರೌರವಕ್ಕಿಟಿವವರುಂ ಸಲ್ಲಲಿತಮಪ್ಪ ಧರ್ಮಕ್ಕಿಲ್ಲಿ ಯುವೋರಂತೆ ಬಾರರಘವಶದಿಂದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೦-೦೬೬); ಉತ್ತಮದ ಸೊಜ್ಜಿಗೆಯ ಬಟ್ಟವಾಲೊಳು ನನಹಿ ಮತ್ತೆ ನನೆ [ಪಾಠಾಂ. ಮೆತ್ತನಾ]ದಾಗ ತೆಗೆದದನು ಒಟ್ಟಿಯ ಹಿಟ್ಟನೊತ್ತಿ (ಸೂಪಶಾ. ೧-೦೦). ನೆನೆ₁: ೧. ಎಱೆದರೆ ನೆನೆಯದು ಮಱೆದರೆ ಬಾಡದು ಹುರುಳಿಲ್ಲ ಹುರುಳಿಲ್ಲ ಲಿಂಗಾರ್ಚನೆ (ಬಸವ. ೧೯೬); ಚಿತ್ರದಾಂತಕನೊಂದುದಿನವುದ್ವೃತ್ತತಪೋಧನ ವೇಷದಿಂ ನೆನೆವುತ್ತ ಮಳೆಯೊಳು ನಡುಗುತಂ ನಡುವಿರುಳು ನಡೆತರಲು (ಬಸಪು. ೨೭-೯೭); ಸೂ ಕ್ತಿ ಸು ಧಾ ರ ಸ ದಿ ನೆಱೆ ನೆನೆದುದಾತನ ಮೈ ವಿಲೋಚನವಾರಿಪೂರದಲಿ (ಕುಪ್ಪಾಕ. ೧೭.೨೩); ಮೊದಲೇ ನೀರಮಿಎಣ್ಣೆ ಯಲ್ಲಿ ನೆಂದ ಚಂಡು ಉರಿಯತೊಡಗಿತು (ಗೋಪುರ. ೪೪); ನೆನೆದ ಕಲ್ಲು ಮೆತ್ತಗೆ ಆದೀತೇ? (ಗಾದೆ). ೨. ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವ ಬಱಯುದಕದಲ್ಲಿ ನೆನೆವನೆ (ಬಸವ. ೦೮೪); ಧರಣಿ ನೆನೆದುದು ಗಂಧರಸಕಸ್ತೂರಿಯ ಪನ್ನೀರುಗಳ ಹೊನಲೊಡನೆರಸಿ (ಕುಪ್ಪಾವಿ. ೦೦-೯೩). 'ನೆನೆಗಡಲೆ', 'ನೆನೆಯಕ್ಕಿ₁' ಪರಾ. [ದೇ.೩ ತಮಿ. ನನ್ನೈ; ಮಲ. ನನ, ನನ; ತುಳು. ನನೆ; ಕೊಡ. ನೆಲೆ, ನೆಲ]

ನನೆ₂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೂವು ಬಿಡು; ಮೊಗ್ಗಾಗು; ಮುಂಗುಳಾಗು: "ನನೆತು ದೆಂದು ನನೆವೆತ್ತುದು" (ಕಕಸಾ. ೯-೦೮೯); "ನನೆತುದು ನನೆಯೇಱದುದು" (ಕವಿಕಾ. ೭೭); "ನನೆತುದೆನೆ ಮೊಗ್ಗೇರಿದುದು" (ಕಕರ. ೫೩); ತಳಿತೆಳ ಱಗುವಕೋಕಿಗಳುಂ ನನೆತೆಲ್ಲ ಜಾದಿಗಳುಂ ಮುಗುಳ್ತ ಮಂಜಾವ ಮೊಲ್ಲೆಗಳುಂ (ಲೀಲಾವ. ೬-೬೦ ಪ): ಬೆಳಕು ಚೆಂಕಿ ಬೆರೆತುಕೊಂಡು ಭಾವವು ಹೊರದೂಡಿರೆ ಬಾಳು ಮೊಳೆತು ಸುಗ್ಗಿ ನನೆತು ಹೂವಿನಂತೆ ಮಾಡಿರೆ (ಗೊಂಚಲು. ೨೩-೭). ೨. ಚಿಗುರು ಬಿಡು; ಅಂಕುರಿಸು. 'ನನೆವೋಯ್' ಪರಾ. [ದೇ.೩ ತಮಿ. ನನ್ನೈ; ತೆಲು. ನನಯು, ನನಚು, ನನುಚು]

ನನೆ₃ (ನಾ). ೧. ಅರಳದ ಹೂವು; ಮೊಗ್ಗು; ಕುಟ್ಮಲ: "ನನೆ-ಆರ್ದ್ರಭಾವೇ, ಪುಷ್ಪಕುಟ್ಮಲೇ ಚ" (ಕಮುಧಾ); "ನನೆ ಕುಟ್ಮಲಂ" (ಕಕಸಾ. ೯-೦೫೫); "ನನೆಯೆನಲು ಕುಟ್ಮಳಮಕ್ಕು" (ಕಕರ. ೩೩); ನನೆಯ ಕೊನೆಯ ತಳಿರ ಮುಗುಳ ವನಲತಾನಿಕುಂಜದಿಂ ಪ್ರಸೂನರಜದ ಪುಂಜದಿಂ (ಹಂಪಥಾ. ೦-೩೮ ರಗಳೆ); ಬನದಿಂ ಬನಕ್ಕೆ ನನೆಯಿಂ ನನೆಗಲರಿಂದಲರ್ಗೆ ಪೊರೆದು ಬರಯಗಳೆರ್ದೆ ಪೌವನ ಪಾಱ ಪರಿಬುಗುಂ ಕಾಮನಿಕಾಮಕುಶಲೀಮುಖರಶಿಲೀಮುಖನಿವಹಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೯೦); ತುಱುಗಿದ ತಳಿರಿಂ ನನೆಯಿಂ ಕಿಱು ಮಿಡಿಯಿಂದೆಸೆದುದಸದಳಂ ಮಾಕಂದಂ (ಶಾಬ್ದಾಕ. ೨೩೨); ಸಣ್ಣ ನನೆಯೊಳಗಣ ಪರಿಮಳವ ಹೊ ಱ ಸೂ ಸಿ ಇದಿರಿಂಗೆಱಹಿಸಲ್ಲುದೇ ವಾಯು (ದೇವಚಂ. ೬೩-೦೨೮); ಸಂಪಗೆಯ ನನೆಗೆಯ್ದ ಬಟ್ಟೆಕೊಯ್ಯಗೆ ಜಾಱುವ ತುಂಬಿ ನಗಿಸಿದುದು ಮಲ್ಲಿಗೆಯಂ (ಕಲ್ಕಿಕಾ. ೩೮); ತನುವುಳಕ ತಲೆದೋಱೆ ರೋಮಾಂಚನದ ಬಿಗುಹಡಗಿತ್ತು ಕಂಗಳ ನನೆಗಳರಳಿದವಾಯ್ತು ಭೀಷ್ಮಂಗಿತ್ತ್ಯಣವಧಾವ (ಕುಪ್ಪಾದ್ರೋ. ೦-೨೨); ಪೂವಳ್ಳಿಗಳ್ ನನೆಕೊನೆ ಮುಗುಳರೆ ಮುಗುಳ್ ಬಿರಿಮುಗುಳಲ್ಪಲರ್ದ ಪೂಸಮಲರ್ಗಳಿಂದೆ ಸೊಗಯಿಸೆಯುಂ ಮನೋಹರಮಾಯ್ತು ಪೊಸಸುಗ್ಗಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೭-೧). ೨. ಹೂವು; ಪುಷ್ಪ; ಕುಸುಮ: ನನೆಯನೆ ಪೇಱ ಕಂದಳಿರೊಳೆಯ್ದೆ ಬಟಲ್ದೆಳಮಾವು (ಅದಿಪು. ೦-೬೪). 'ನನೆಗಣೆ', 'ನನೆವಾಸ್ತು₂' ಪರಾ.

ನನೆಯ ಕೋಲ್=ಹೂಬಾಣ; ಪುಷ್ಪಬಾಣ ನೀಂ ನಾಲ್ಕೆರಡು ಪಗಲೊ ಳವಿನ್ಮಡೆಯನ ಕೈಯ ನನೆಯ ಕೋಲ ಕಾರಾಟಮಂ ಕಾಣ್ಬೆನುತೋಲಗ ಸಾಲೆಯಂ ಪೊಱಮಟ್ಟು (ಕಲ್ಕಿಕಾ. ೧೮೮). ನನೆಯ ಶಿಶು = ಮೊಗ್ಗು; ಮುಗುಳು: ಜ್ಞಾನಿಯ ಸಂಗ ನನೆಯ ಶಿಶುವಿನಂತಿರಬೇಕು ಜ್ಞಾನಿಯ ಸಂಗ ಭಾನುವಿನ ತಾವಿನಂತಿರಬೇಕು (ಪೂಲಸೂ. ೯೭-೩೮೩). ನನೆಯ ಸರ = ಪುಷ್ಪಬಾಣವನ್ನುಳ್ಳವನು; ಕಾಮ; ಮನ್ಮಥ: ನನೆಯ ಸರಂಗೆ ಚಿತ್ರದೆಡೆಯಂ ಕುಡದಿರ್ದನ ಪೆಂಪು ಜಾಣ್ ಜಸಂ . . . ಕೂರ್ಪು ಪೊಡರ್ಪೆಸೆದಿರ್ಪುದು (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೬-೩೨). ನನೆಯ ಸರಲ್=ನನೆಯ ಕೋಲ್: ನನೆಯ ಸರಲ್ಗಳುಮಂ ಕ ರ್ಬಿ ನ ಬಿಲ್ಲುಮನೊಲ್ಲದಿಲ್ಲಿಗವತರಿಸಿದನಂಗನನೆಯ್ದೆ ಕಾಣ್ಬವೋಲ್ ಕಂಡು ನೃಪಕುಮಾರರ್ ಸ್ವಯಂವರಾಸೆಯನುಱೆದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೯೪); ನನೆಯ ಸರಲ್ಗಳಂತೆ ನೆಱೆ ದಿಂಗಳ ತಣ್ಗದಿರಂತೆ . . . ಲೋಲಲೋ ಚ ನ ರು ಚಿ ಸಂತ್ರಿಮುಕ್ತಿದುದಶೇಷನೃಪಾಲಸಭಾಂತರಾಳಮಂ (ಶಂಶಾಮಾ. ೩-೭೦); ಕೃತ್ರಿಮ ವಿಹಗಾವಳಿ ಶುಕಪಿಕಮೆನಲಾ ಮಂಟಪಮತಿ ಶೋಭಿಸಿದುದು ನನೆಯ ಸ ರ ಲ ನೀ ಟ ನ ಕೇಳೀವನದಂದಮನನುಕರಿಸಿ (ಅಮುಕಥ. ೪-೩೦).

[<ನನೆ₁./ತಮಿ. ನನ್ನೈ, ನಕ್ಕೈ; ಕೊಡ. ಕೊಡ. ನನ್; ತೆಲು. ನನ]

ನನೆಕೇರ್ (ನಾ). ಮೊಗ್ಗಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗೋಡೆ: ನನೆಕೇರಿಂ ಕಂಪಿನಣ್ಪಂ ಕುಸುಮಿತ ಲತಿಕಾದಂಡಸಂದೋಹದಿಂ . . . ಒಪ್ಪುವ ನವಸುಮನೋ ಮಂಡಪಕ್ಕೆಯ್ದೆ ಮಂದಲ್ (ಲೀಲಾವ. ೦೦-೫೯). [ನನೆ₂ + ಕೇರ್₁]

ನನೆಕೊನೆ (ನಾ). ೧. ಚಿಗುರಿದ ಕುಡಿ; ಅಂಕುರ; ಮೊಳಕೆ: ನನೆಕೊನೆಯು ತಳಿರ ಪೂವಿನ ಬನವಾನಿತುಂ ಕಿವಿಗಳೆಳರೆ ಬೆಂಕಿಯ ಪೊಂಪುಱಿಪನೊಳೆ ಕೊರಗಿರ್ದ ಲತೆಗಳ ಕೊನೆಗೊನೆಯನೆ ದಹನನಲುರ್ದ ಕೊನೆಗೊನೆಗೋಡಂ (ಶಂಪಥಾ. ೩-೯೭); ಇಂದೊ ನಾಳೆಯೊ ಮತ್ತೆ ಮೈಯೆಲ್ಲ ನನೆಕೊನೆಯು

ಪ್ರಳಯಾದುದರಿ ನಿಂತರೂ ಒಣಗಿಲ್ಲ ವಡವು (ಕರುಣ್ಯಾ. ೧೦-೨೩). ೨. (ಆಲಂ) ಹಿಗ್ಗು ; ಸಂತೋಷ ; ಆನಂದ : ನೆನಹು ನೆಮ್ಮಿತು ಶಿವವಾಸರದ ನನೆಕೊನೆಯ ತೆರಳಿಕೆಯ ತೊಡಚೆಯ ಮನದ ಸಂಚಲವೀಜುವೋದುದು ಕಲಿಧನಂಜಯನ (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೪-೯೨) ; ಒಂದರಿಂದಿನ್ನೊಂದು ಮನೆಗಿಲ್ಲಿ ನಡೆದರೇನೆ ವಿಜಯಯಾತ್ರೆಯ ನನೆಕೊನೆ ! (ಚಂಕವ. ೬೭-೪). 'ನನೆಕೊನೆ ವೋಗು' ಪರಾ.

ನನೆಕೊನೆಯಾಗು = ವಿಕಸಿತವಾಗು ; ಅರಳು : ಸಲ್ಲನೆ ನಗುನುಡಿಗಾಣನೆ ಪೆಣ್ಣಲರ್ವಿಲ್ಲನೆ ನುಡಿ ಬಸಂತದೊಳು ಪಲ್ಲವಿಸುತೆ ನನೆಕೊನೆಯಾಯ್ತು ಚಿತ್ರಸಂಘ[ಪು]ಲ್ಲವಲ್ಲರಿ ಬಗೆಗಾಣ (ವರ್ಧಕ. ೯-೨) ; ಭರತೇಶ – ಕುಸುಮಮಾಜಯರ ದಿವ್ಯಪ್ರಣಯದ ಸುರತರದಲ್ಲಿ ನನೆಕೊನೆಯಾಗುತ್ತಿದ (ಕನಾಕ. ೩೬೦). [ನನೆ₂ + ಕೊನೆ₂]

ನನ್ನೆಕೊನೆಯೇರು 'ನನೆಕೊನೆಯೇಱು' ನೋ.

ನನೆಕೊನೆಯೇಱು, ನನೆಕೊನೆಯೇರು (ಕ್ರಿ). ಚಿಗುರು ; ಕೊನರು ; ಮೊಳೆ ; ಅಂಕುರಿಸು : ಜನಕಜೆ ವಕ್ತ್ರದೀಪಕಲಿಕಾಕೃತಿಯಿಂ ಪುಗೆ . . . ವ ರ ೇಂದ್ರನಂದನಗೆ ಮನೋವಿಕಾರದೊಡನಂಗವಿಕಾರವಂದೇಂ ಪೊದಟ್ದುದೋ ನನೆಕೊನೆಯೇಱುವಂತೆ ವನರಾಜಿ ವಂಧುಪ್ರಥಮಪ್ರವೇಶದೊಳ್ (ಪಂಚಾಮಾ. ೩-೩೦). **ನನೆಕೊನೆಯೇರು :** ಇಂತುಚರ ನೆನಹು ನನೆಕೊನೆಯೇರಿ ಪ್ಯಾರಶಿಲ್ಪದಿ ಚಿತ್ರವರಳುತಿರೆ, ಎತ್ತ ಹೊರಳಿದರು ನೂತನ ಸೃಷ್ಟಿ (ಶಿಲಮು. ೭೦-೪). [ನನೆಕೊನೆ + ಏಱು₁ (<ಏಱ್₁)]

ನನೆಕೊನೆವೋಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಚಿಗುರು ಮತ್ತು ಹೂವುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವಂತೆ ಮಾಡು. ೨. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸು ; ಹರ್ಷಪಡಿಸು : ವನದೊಳು ಚರಿಸಿ ಮಸಂತನಾ ವನವ ಭ್ರೋಂತನೆ ಚಿಗುರೇಱಿಸುವಂತೆ ವನಧಿಮಧ್ಯದ ಧರಣಿಯ ನಿನ್ನ ಸುಳುಹಿಂದ ನನೆಕೊನೆವೋಗಿಸು ನೃಪತಿ (ಧರಚ. ೩೦-೧೩). ೧, ೨ : ಮನಸಿಜಕಲ್ಪಲತಾನಂದನಮನೆ ಬಿಂಕಕ್ಕೆ ಕೊಂಕಿದುಬಾಜನವಂ ನನೆಕೊನವೋಗಿಸುತಿರ್ಪುದು ಮನುಜವನೋಭವ ಭವದ್ವಿಲಾಸವಾಂತಂ (ಯಶೋಚ. ೩-೩). [ನನೆಕೊನೆವೋಗು + – ಇಸು₂]

ನನೆಕೊನೆವೋಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ಚಿಗುರು ; ಪಲ್ಲವಿಸು ; ಅಂಕುರಿಸು : ನನೆಕೊನೆವೋಯ್ತು ತನ್ನ ನನೆಯಿಂ ಮುದವುರ್ವಿಗೆ ತನ್ನ ಪುಷ್ಪದಿಂ ಮನಸಿಜಯುಂಗೆ ಪುಷ್ಪಶರನೆಂಬ ಪೆಸರ್ ಬೆಳಗಿತ್ತು (ಜಗವಿ. ೧೪-೬೨) : ಮನಸಿಜ ಮತ್ತವಾರಣಮೊ ಕಾಮನ ಕಾರ್ಮುಕಗೇಹಮೋ . . . ನನೆಕೊನೆವೋದ ಮಾಮರನೊ ಪೇಟ್ಟಿನ ರಂಜಿಸಿದತ್ತು ಮಾಮರು (ರಕಳ. ೪-೮೩) ; ಬೀದಿ ಪರಿದುದು ಬಿಂಕ ನನೆಕೊನೆವೋದುದು ದಾಶಾದೀಜ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಹೋದ ವಾಱಗೆ ಕದವ ಹೊಯ್ದನು (ಕುಮ್ಯಾಕ. ೦-೨೩) ; ನನೆಕೊನೆವೋದ ನವಾಮ್ರದ ನೆಳಲೊಳ್ ಮನವಂ ತನುವಂ ಬೇರ್ಕೆಯ್ದೊರ್ವಂ ಮುನಿಕುಲತಿಲಕಂ ಯೋಗದೊಳಿರೆ ಕಂಡಂ ಜಯಭ್ರೂವದನು (ಜಯನೃ. ೯-೯೦). ೨. ಉಬ್ಬು ; ಉತ್ಸಾಹಿಸು ; ಹಿಗ್ಗು ; ಸಂತೋಷಗೊಳ್ಳು : ಅಂತು ಮೂರ್ಛಾಪ್ರಸಂಗನಾದ ಪನ್ನಗಪತಾಕಂಗೆ ಶಿಶಿರೋಪಚಾರಕ್ರಿಯೆಗಳು ಮಾಡ್ಸಸಂಜಯನಿರವ ತತ್ಪರಿಜನಂ ಕಂಡು ಪೇಳ್ದೆ ಗಾಂಧಾರಿ ಮನದೊಳ್ಳಿ ಬಳ್ಳಿ ನನೆಕೊನೆವೋಗಿ (ಗದಾಯು. ೩-೭೭ ವ) ; ಪುತ್ರದೋಹಳದಿಂ ಸಮನಿಸಿದುದ್ದೀಪನಧಾರ[ವ]ವೆಂಬವಮದಿನ ಮಟ್ಟಿಯ ಮಡಲ್ತು ನನೆಕೊನವೋಗಿ (ಅರ್ಧನೇ. ೧-೯೨ ವ) ; ತನತನಗುರ್ವುತುಂ ಬಿಡದ ಕೊರ್ವುತೆ ಪರ್ವುತುಮುರ್ವಿಯೊಳ್ ಕರಂ ನನೆಕೊನೆವೋಗಿ ಮಾಯ ಕೊಚಚಾಡದೆ ಮಾಣ್ಬುದೆ ಹಂಪೆಯಾರ್ದನೇ (ಹಂಪಾಶ.೬೮); ಅನುಪಮಚಿದ್ವನಾರ್ಯರುಗಳ್ ಪಿರಿದುತ್ಸವದಿಂದೆ ಬಂದು ತಜ್ಜನವತಿಪುತ್ರನಂ ಸಚಿವಪುತ್ರನುಮಂ ವಡೆ ನೋಡಿ ಚಿತ್ತದೊಳ್ ನನೆಕೊನೆವೋಗಿ (ರಾಜಕೆ. ೪-೮೩) ; ನುಡಿಗಬ್ಬದ ಗಬ್ಬ ದುಬ್ಬರದಿಂ ನನೆಕೊನೆವೋಗಿ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೫೩-೭).
[ನನೆಕೊನೆ + ಪೋಗು₁]

ನನೆಗಣೆ (ನಾ). ಹೂವಿನ ಬಾಣ ; ಪುಷ್ಪಬಾಣ ; ಹೂಬಾಣ : ಅಂತು ತಿರುವಿಂ ಬರ್ದುಂಕಿದ ಕಂತುವ ನನೆಗಣೆಗಳಂತೆವೋಲ್ ನಡೆತಂದರ್ ಸಂತಸದೆ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೧೨೦) ; ಬಾಲೆಯ ಕಡೆಗಣ್ಣೋಟಮೆ ಸಾಲದೆ ನನೆಗಣೆಗಳೇವುವೆಂದು ಮನೋಜಂ ಶೂಲಿಯ ನೊಸಲುರಿಗಣ್ಣಿಂ ಪೀಲಿಯ ಕಣ್ಣಿಂಬಂ (ಪಂಚಾಮಾ. ೩-೪೪) ; ನನೆಗಣೆಯಂ ಸ್ಮರಂ ಪಡೆದ [ಪೂಗೊ]ಳದಂತೆವೋಲಿರ್ದುದಚ್ಚವಿಂಚಿನ ಸುಲಿಪಲ್ಗಳ್ (ಅರ್ಧನೇ. ೨-೧೪) ; ನನೆಗಣೆ ನೆಡುಗುಂ ಕಾವಿಗಳೆಂಬ ಮಾತಿಲ್ಲಿ ಪುಸಿ ವರಸ್ತ್ರೀರತರಂ ನನೆಯ ಮೊನೆಯುಂಬು ಮಲರಲಗಿನಂಬುಮಾ ಬನದೊಳಂರ್ಕೆ ನೋಯಿಪುದು ದಿಟಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೧-೨೩) ; ವಸಂತಂ ವಸಂತನಂ ಕಾಮಂ ಕಾಮನಂ ಇಕ್ಷುಚಾಪಂ ಇಕ್ಷುಚಾಪವಂ ನನೆಗಣೆ ಸಾರ್ವರಂತೆ ಪಾರ್ವತಿಯಂ ನವಯೌವನಂ ಸಾರ್ವಲ್ಲಿ (ಗಿರಿಕ. ೪-೭ ವ) ; ಜಕ್ಕುಲಿಪ ಮನದ ನನೆಗಣೆಯುನರಸಿಗೆ ನೋಡೆ ಸೆಕ್ಕಸ್ವಮವೆನಿಪ ರೂಹಿನ ಮೋಹನಂ ಜನಿಪ ಚಿಕ್ಕಹರೆಯದ ಬೆಟ್ಟದೆರಳೆಗಣ್ಣರಲ ಪೆಣ್ಮಕ್ಕಳೆಯ್ತಂದರೊಸೆದು (ಪದ್ಮರಾ. ೩-೭೭). [ನನೆ₂ + ಕಣೆ₁]

ನನೆಗಣೆಗೊನೆ (ನಾ). ಹೂಬಾಣಗಳ ತುದಿ ; ಪುಷ್ಪಬಾಣಗಳ ಮೊನೆ : ಆ ನನೆಗಣೆಗೊನೆಯಿಂದುದಯಿಸಿದುಗ್ರಾನಲನೊಳ್ಪರಿಯೊಳು ತದ್ವಿರಹದ ಮಾನಿನಿ ಕಣ್ಗೆ ವಿರಾಜಿಸಿದಳ್ ಸ್ವಾಹಾವಧುವೆಂಬಂತೆ (ಜಯಳ. ೪-೯೨).
[ನನೆಗಣೆ + ಕೊನೆ₂]

ನನೆಗಣೆದೊಡು (ಕ್ರಿ). ಪುಷ್ಪಬಾಣವನ್ನು ತೊಡು ; ಹೂಬಾಣವನ್ನು ಹೂಡು : ತವಿದನ್ನನಿಸಲೆಂದು ತಿರುವಿನೊಳು ನನೆಗಣೆದೊಟ್ಟು ಹದಿವಟ್ಟು ಕಂದರ್ಪನು ಸನ್ನದ್ಧನಾಗಿ ನಿಂದು (ಸೌಂದಪು. ೧೭-೪೩).
[ನನೆಗಣೆ + ತೊಡು₁]

ನನೆಗಣೆಯ (ನಾ). ಹೂವಿನ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ; ಕಾಮ ; ಮನ್ಮಥ : ನನೆಗಣೆಯನ ಕಣೆಗಳವೊಲು ಗೋಪರಂಗನೆಯರ ನಯನ ಮರೀಚಿ ತನುವಿನೊಳಗೆ ಪಸರಿಸಲಾ ತಾಪಸ ಮನವನಿತ್ತನು ಮನಸಿಜಗೆ (ಅಂಜನ. ೨-೭೩): ಕಡುಚೆಲ್ವಂ ಪಡೆದನಾವಗಂ ನನೆಗಣೆಯಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೧೫೭) ; ನನೆಗಣೆಯನೊಲಿದರ್ಚಿಸುವ ಮೋಹನದ ಸಿರಿಯೋ ಕಬ್ಬುವಿಲು ಗಾಣನ ನಲವಿನಾರಾಧಿಸುವ ಮಂತ್ರಾಧಿದೇವತೆಯೋ (ಶಾಬ್ಭಾ. ೨-೨೩) ; ನನೆಗಣೆಯನ ನೇಹದ ಡಾಳವೊ ಪೇಳನೆ ಗಣಿಕಾಜನವೆಸೆದುದು ಸೌವರ್ಣದ ಸೌಧದ ಮುಂಬಿನೊಳು (ಉದ್ಭಟ. ೪-೧೯). [ನನೆಗಣೆ + – ಅ₇]

ನನೆಗಪ್ಪಡ (ನಾ). ತೊಯ್ದ ವಸ್ತ್ರ ; ಒದ್ದೆಯಾದ ಬಟ್ಟೆ : ಮನಂದಣಿಯೆ ಚೊಕ್ಕಳದಿಂ ನೀರೊಳಾಡಿ ಮಿಂದು ಬಂದು ತಡಿಯನಡರ್ದ ನನೆಗಪ್ಪಡ ಮನುಬಿಡದು ಪೊಸಸೀರೆಯುಂ ನಿಱಿಪಿಡಿದಿಟ್ಟು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೨೪-೨).
[ನನೆ₁ + ಕಪ್ಪಡ]

ನನೆಗುದಿ, ನೆನೆಗುದಿ (ನಾ). ೧. ಅರ್ಧ ಬೇಯುವುದು ; ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೆನೆದು ಪೂರ್ತಿ ಬೇಯದಿರುವುದು : ಹೊತ್ತುವುದು ಸರಿಯಹುದು ನನೆಗುದಿಯಹುದು . . . ಒಣಗಿಹುದು ದೋಷವಶನಕ್ಕಿಂತು ಕೆಣನಪ್ಪುದು (ಸೂಶಶಾ. ೩-೧). 'ನೆನೆಗುದಿಗೊಳ್' ಪರಾ. ನೆನೆಗುದಿ: ೨. (ಆಲಂ) ಪೇಚು ; ತಳಮಳ : ಆತ ಈ ಕೆಲಸ ಮಾಡಬೇಕೋ ಬೇಡವೋ ಎಂದು ನೆನೆಗುದಿಯಿಂದ ಒದ್ದಾಡುತ್ತಿದ್ದ (ರೂಢಿ).

ನೆನೆಗುದಿಗೆ ಬೀಳು = ಅನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರು; ಅನಿರ್ಧಾರವಾಗಿರು; ಬಗೆಹರಿಯದಿರು : ಹೀಗೆ ಪ್ರಣಯ ನೆನೆಗುದಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಮೂಲಕ ಕಿಟ್ಟಿ ಕಂಗಾಲಾದನು (ಗಂಮಾಯಿ. ೯೯) : ಸದ್ಯದ ಮಟ್ಟಿಗಂತು ಆ ವಿಲಾಸಭವನದ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವು ನೆನೆಗುದಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತಂ (ಸ್ವಾಲಮಿ. ೩೯) ; ಆಮೇಲೆ ಮಂತ್ರ ಆಂದೋಲನವು ನೆನೆಗುದಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಮೇಲೆ ತಂದೆಯ ಒತ್ತಾಯದ ಮೂಲಕ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಿದ್ದ (ದಾಸಹು. ೮೪).
[ನನೆ₁ + ಕುದಿ₂]

ನನೆಗುದಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ತಳಮಳ ಹೊಂದು : ಮನಸಿಜಕರೀಂದ್ರಕಟದೊಳ್ ಸೊನೆ ತೊಟ್ಟನೆ ಪುಟ್ಟುವಂತೆ ಪಳುಳಕ್ಕೆ ಪಸುರ್ತನೆ ಪುಟ್ಟೆ ಬಿರಯಿಯರ್ದೆಗಳ್ ನನೆಗುದಿ[ಪಾಠಾಂ, ಡಿ]ಗೊಂಡವು ಬಸಂತಮಾಸದ ಪುಗಿಲೊಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೧೬). [ನನೆಗಂದಿ + ಕೊಳ್$_1$]

ನನೆಗೈದುಗಾಜ (ನಾ). ನನೆಯೆಂಬ ಆಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದವನು ; ಮನ್ಮಥ : ನನೆಗೈದುಗಾಜನೆಂದೆನಿಪ ಧೀವರ ದಿವಿಜ ದನುಜ ಮನುಜರ ಧೈರ್ಯಮೆಂಬ ಮಾತ್ಸ್ಯಂಗಳಂ ತನಗೆ ವಸವಮಾಡಿಕೊಳಲು (ಶಾಂತಪು. ೦೬-೩೩). [ನನೆ$_3$ + ಕೈದುಗಾಜ (<ಕೈಯ್ದುಕಾಜ)]

ನನೆಗೊಂಬು (ನಾ). ಹೂವುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ರೆಂಬೆ,-ಕೊಂಬೆ : ಬಂದನುಂಡು ನನೆಗೊಂಬುಗಳಂ ಮೊರೆದೆಟ್ಟಿ ಭೃಂಗರಝಂಕಾರವೆ ಪಾಟ್ಟಪಾರ ಬಳಗಂ . . . ಹರ್ಷಭಾರಮಂ (ಹಂರಾಪುಜ. ೦-೧೦೮) ; ನನೆಗೊಂಬಂ ನೀಳ್ಪೆ ಚಂದ್ರಾತಪಮ ಪುದಿದುದೆಂಬನ್ನೆಗಂ ನೋಡಿ ಚಂದ್ರಾನನೆ ಪೂಮಂ ಲೀಲೆಯಿಂದಂ ತಿಱಿಯೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೭-೭೭) ; ನನೆಗೊಂಬಾಣತಿಮಾಡಿ ಪಾಡುವಪುಳಿರ್ದತ್ತು ಭೃಂಗಾಂಗನಾಧ್ವನಿಯಿಂದಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೦೦-೩೧).
[ನನೆ$_3$ + ಕೊಂಬು$_1$]

ನನೆಗೊಯ್ (ಕ್ರಿ). ಹೂವುಗಳನ್ನು ಕೀಳು,-ಬಿಡಿಸು,-ತಿರಿ : ತಗೆದು ನನೆಗೊಯ್ದು ಬಿಡೆ ಮೇಲೊಗೆವೆಳದಳಿಗೆರ್ಗೊಂಬು ಪೋಲ್ದುದಾ ಪೂವಿನ ಸೊಗ್ಗೆ ಕೊವಲು ಒಡಿದು ಮದಾಳಿಗಳುಲಿಯಿಂ ಪುಯ್ಯಲಿಡುವಶೋಕೆಯು ತೈಯಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೦೦೦). [ನನೆ$_3$ + ಕೊಯ್]

ನನೆಗೋಲ್ (ನಾ) = ನನೆಗಣೆ : ನನೆಗೋಲ್ ನಟ್ಟು ಕೊನರ್ತಪೊಲ್ಲುಳಕ ಮಣ್ಣತ್ರಲ್ಲಿ ರಕ್ತಾಂಬುಗಳ್ ಪನಿವಂತಿರ್ದುವು ಭರ್ಮವಾರಿ (ಲೀಲಾವ. ೩-೮೪) ; ಮಿಸುಪನ್ನಯ ಪುರ್ವಿನ ಕರ್ವಿಲ್ಲಿ ನೋಟದ ನನೆಗೋಲ ಲೀಲೆಯೊಳ್ ಸೋಲಿಸುವಂ ಜತಕನಾಲಶೂಲಿಯಂ (ಗಿರಿಜೆ. ೭-೭೭) ; ನನೆಗೋಲ್ಬಿಲ್ಲಬಿಲ್ದಾಳಿಚಾಲಲೇಪಾವರ್ವಿರ್ಯೆಂಬರ್ಮನೋಜನ ಬಿಲ್ಲಂ (ಅನುಭವ. ೯-೦೧) ; ದೊನ್ನೆದಲಂ ನಿಮಿರ್ಚಿದವಸಗ್ಗಿಯ ಕಣ್ಣದಿರಿಂದ ಮೋಹಿಸೆ ನೀನುನ್ನನೆಗೋಲ್ಗಳಂ ಸಿಡಿಲ್ಗೆ ಸಾಟಿಯುನಾಗಿಪ ಪಂಚಸಾಯಕಾ (ಚಾಕುಂತ. ೩೨-೫೭). [ನನೆ$_3$ + ಕೋಲ್$_1$]

ನನೆಗೋಲ (ನಾ). = ನನೆಗಣೆಯ : ನನೆಗೋಲನಂಪಟಳದಲಿ ಭ್ರಾಂತಿಗೊಡಿರ್ದ ವನಚರ ಪೂತ ಸಂಪಗೆಯು ಕೊನೆಗಳ ಮುಱಿದಿಡಲಂಜಿ ತಾಪಸರೆಲವನೆಗಾತಿಯರನಪ್ಪಿದರು (ಮೋಹತ. ೭-೦೫) ; ವಿನಯದಿ ಮಾತಾಡು ಖೆಳರಾಯ ನಿನ್ನಯ ತನಯಳಿಗೋಸುಗ ಬಂದ ಮನೆಯಳಿಯನ ಕೂಡೆ ವಾಚ್ಚಪವೇಕೆಂದು ನನೆಗೋಲನಾತ್ಮಜ ನುಡಿದ (ಮೋಹತ. ೩೫-೨೮).
[ನನೆಗೋಲ್ + - ಅ$_7$]

ನನೆದಂಡೆ (ನಾ). ಹೂವಿನ ದಿಂಡಂ,-ಮಾಲೆ : ಗಂಡನಿಂದಲೇ ಗಂಳದಾಳಿ, ಅರಿಷಣ, ಕುಂಕುಮ, ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ನನೆದಂಡೆ (ಕನ್ನಕಾ. ೦೩೩).
[ನನೆ$_3$ + ದಂಡೆ$_1$]

ನನೆದುಱುಗಲ್ (ನಾ). ಹೂವಿನ ಗೊಂಚಲು,-ಗುಚ್ಛ : ನೆಱೆ ಬಸಂತನ ಮದನಶರಕಂದೆಱಕರೋವಿದ ಚೆಂದಿರ ನನೆದುಱುಗಲೊದವಿದಶೋಕೆಗಳು ಬನದೊಳು ವಿರಾಜಿಪವು (ಶಾಳ್ವಭಾ. ೨-೩).
[ನನೆ$_3$ + ತುಱುಗಲ್ (<ತುಱುಂಗಲ್)]

ನನೆದೊಡಿಗೆ (ನಾ). ಹೂವಿನ ಆಭರಣ,-ಅಲಂಕಾರ : ಇಂತು ಜಲಕ್ರೀಡೆಗೆಂದು ಕೊಳನಂ ಪೊಕ್ಕಲ್ಲಿ ನನೆದೊಡಿಗೆಯ ನಾಯಕಿಯರುಂ ತಿಲಕದಲಲನೆಯರುಂ . . . ಗಿರಿಜೆಯ ಚರಣಕಮಲಕ್ಕೆ ಭರದಿಂದೆಱಗುತ್ತುಂ (ಗಿರಿಜೆ. ೯-೨೦ ವ). [ನನೆ$_3$ + ತೊಡಿಗೆ (<ತೊಡುಗೆ)]

ನನೆದೋಱು (ಕ್ರಿ). ಮೊಗ್ಗನ್ನು ಹೊಂದು; ಮುಗುಳು ಬಿಡು: ಇದಿರೊಳ್ ನನೆದೋಱೆ ವಸಂತದೂತಿಯೆನೆ ತಾನೆ ನೆಗಟ್ದ ಮಾಧವಿಯೆನೆ ಸಂದದಿಮುರ್ಕ್ತೆಯ ಪೂಗೊಂಚಲ ಪುದುವಿನೊಳೆಱಗಿದ ಮದಾಳಿಗಳ್ ಮಱೆದಪ್ಪುವೇ (ಆದಿಪು. ೧೧-೦೦೮) ; ದೇವಿ ನೀಂ ನಡಪಿದೆಳಲತೆ ನನೆದೋಱಿತೆಂದು ಬಿನ್ನವಿಸಿದ ಬಾಲಕಿಯರನಾಭರಣಪ್ರದಾನಾತಿ ಸನ್ಮಾನಂಗಳಿಂ ಸಂತೋಷಂಬಡಿಸುತಿರ್ದಳ್ (ಕಾದಂಬ. ೨೫) ; ನನೆದೋಱಿತ್ತು ವಸಂತದೂತಿ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೭) ; ಕಡವಲರ್ಪೊರ್ತಪ್ಪು ಪೊಲ್ಲೆ ಮುಗುಳ್ತಿತ್ತು ಪೊದಟ್ದು ಪೊಲಂ ಪಸುರ್ತುವಾಸಡಿ ಕುಡಿಯೇಱಿ ಮುತ್ತೆ ನನೆದೋಱಿ (ಕುಸುಮಾ. ೩-೦೫) ; ಮರುಗ ಪೊನೆ ನನೆದೋಱೆ ಸುರಗಿ ಜಾಜಿಯ ಸನೆಗಳರಳಿ ಪರಿಮಳದಲೆಸೆಯಲ್ಕೆ (ಹರಿಕಾ. ೩-೩೨) ; ಎಲೆ ಸಂಪಿಗೆಗಳ [ಕಣ್]ಕಣ್ಗಲೆಯೆಡೆ ಗಂಟೊಡೆದು ಮೊನಸಿ ನನೆದೋಱೆ[ಪಾಠಾಂ. ಕೊನೆದು] ಮುಗುಳ್ಪಲರ್ದು ಮಱೆದುಂಬಿಗಂ ತಂಬೆಲರ್ಗಂ ಮುದ್ದಾದುವಲ್ಲಿ ಪೂಸ ಮಲ್ಲಿಗೆಗಳ್ (ಯಶೋಧ. ೯-೫). [ನನೆ$_3$ + ತೋಱು]

ನನೆನಾಱು (ಕ್ರಿ). ಹೂವಿನಿಂದ ಗವಗವಿಸು,-ಸಂವಾಸನೆ ಬೀರು : ನನೆಯೆಳಗಂಪನತ್ತಿಯುಮಣಂ ನನೆನಾಱಿದರಲ್ದನೇಕಕೋಕನದ ವನಂಗಳೊಳ್ ಸುಟಿದು ತಣ್ಣಸಮಾಗದೆ . . . ತೀಡಿದುದು ತೆಂಕಣಗಾಳಿ ವಸಂತಮಾಸದೊಳ್ (ಹಂಪಶಾ. ೫-೩೯). [ನನೆ$_3$ + ನಾಱು$_1$]

ನನೆಬಿಜ್ಜಣಿಗೆ (ನಾ). ಹೂವಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಬೀಸಣಿಗೆ : ನನೆಬಿಜ್ಜಣಿಗೆಯ ತಣ್ಣೆಲರಿನಾಱದುಯೆಮ್ಮ ತನುತಾಪ (ಹರಿಕಾ. ಶಿ. ೨೧೦).
[ನನೆ$_3$ + ಬಿಜ್ಜಣಿಗೆ]

ನನೆಮುಗುಳ್ (ನಾ). ಎಳೆಯ ಮೊಗ್ಗು ; ಹೊಸ ಮೊಗ್ಗು : ನನೆಮುಗು[ಪಾಠಾಂ. ಗ]ಳ್ ಕೊನೆಮುಗಳ್ವಿರಿದಿರೆ ಮುಗುಳ್ಗಳಂ ತನಿಗಂಪು ಶೀಷಿರ್ದ ಪೊಚ್ಚಪೊಸಪೂಗಳಂ ಕೊಂಡು ಕುಕಿಲಿಱಿವೃತಂ ನಡೆತಂದು (ಪುಷ್ಪರ. ಹ. ೫೨೩-೨೭) ; ನನೆಮುಗುಳ್ ನನೆಕುಸುಮ ವಸುಗಾಯ್ . . . ಕೊನೆದು ತೂಗುವ ಫಲಭರಂಗಳ ಘನತರದ ಸಹಕಾರ ಸಹ ಸುರವನಕದಂಬಕ ಪೆಸೆದುದಿದಿರಲಿ ಕಟಿಕಂಲೇಶ್ವರನ (ತೊರವ. ೫-೩ ೦೯).
[ನನೆ$_3$ + ಮುಗುಳ್$_2$]

ನನೆಮೊನೆ (ನಾ). ಮೊಗ್ಗಿನ ತುದಿ,-ಅಗ್ರಭಾಗ : ತೋಳಿನೊಳೊಱಗಿ ದಿನಿಯಳ ಕರ್ಣಪೂರಕೂಳೆಱಿಯ ಕತ್ತುರಿರಸವ ನನೆಮೊನೆಯಿಂದ ಲೇಖಿಸಿದ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೬-೧).

ನನೆಮೊನೆಯಾಗು = ಚಿಗುರು : ನನೆಮೊನೆಯಾಗಿ ಬಂದುವೆಳಮಾವೆಳ ಮಾವಿನ ಮುಂಚೆ ಬಂದ ಪೂವಿನ ಪೊಸಗೊಂಚಲೊಪ್ಪಿದುವು (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೨೫). [ನನೆ$_3$ + ಮೊನೆ$_1$]

ನನೆಯಂಬ (ನಾ). = ನನೆಗಣೆಯ : ನನೆಯಂಬಂ ತಾವರೆಪೂವಿನ ಕೈಪೊಡೆಯಿಂ ಮನೋಭವಂ ತೊಡೆವಪೊಲು ಪವಿಶೆಯ ಸಬಾಷ್ಪಲೋಚನ ಮನವನಿವತಿ ಕೋಣಪಾಣಿತಳದಿಂ ಕೊಡೆದಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೯-೦೬) ; ಹೂವಿನ ಬಿಲ್ಲನೊಲ್ಚ ತಂಗೊಂಡರ್ಚಿಸುತ್ತಿರ್ಪ ನಿಡುಪುರ್ವಿನ ನೀಱೆಯರಿಂ ನನೆಯಂಬಂ ಕೆಯ್ಗೆಯ್ದು ಸವಿನೋಟದ ಸಾಧಾರಣೆಯರಿಂ (ಗಿರಿಜೆ. ೭-೦೦ ವ) ; ನೀನೀ ಪೂವಿನ ಪೊಟಲೊಳ್ ನನೆಯಂಬನೆಂಬರಸಾದ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೩೧೯) ; ಸೊತೆವೆದುರಾಂತು ಕತ್ತುರಿಗಂಧಿ ಬರೆದಳು ನನೆಯಂಬನ ಚಿತ್ರಪಟವ ವಿನಯದಿ ಕೈಕೊಂಡು ಬಂದಳು ಸ್ಮರವರತನಯನ ಕಯನ ಸ್ಮರಣಿ (ಮೋಹತ. ೫೯-೫೩). [ನನೆಯಂಬು + - ಅ$_7$]

ನನೆಯಂಬು (ನಾ). = ನನೆಗಣೆ : ಮೊನೆಯಂಬುಗಳೊಳೆ ಪುನ್ನಾಪಕ ನಿಬರುವಂ ಕಿಱಿದು ಬೇಗದಿಂ ಹರಿಗನದರ್ಕಿನಗೆಡೆವೆಟ್ಟುವೆಂ ಎಂಬಪೊಲನಿ ಬರುವಂ ಪುನ್ನಾಗ[ತಪಂ] ನನೆಯಂಬುಗಳಂ (ಹಂಪಶಾ. ೩-೫೩) ; ನವೆಯಂಬಂ ಮಿಗೆ ಕಣ್ಗಲಿಸ್ ಮಕರದ್ವಜಂ ಕ್ರೋಢದ್ಭುಜಂ ಪೋಲೆ (ಗದಾಯು. ೦-೬) ; ಮನೋಜಂ ನನೆಯಂಬಿನಿಂದಿಸೆ ತದಸ್ತ್ರಾಘಾತಜಾತಾನಿಲಂ ನಿಮಿರ್ದೋರಂತಳುರಲ್ಕೆ ಹೃ ತ್ಪ ಟ ಯ ನಾ ಕಂದರ್ಪರಾಜೇಂದ ನಾ

(ಕುಸುಮಾ. ೧೧-೧೧೦); ಧೈರ್ಯದ ಜೋಡ ತೊಟ್ಟದಿರಾಗಿ ನಿಲೆ ನನೆಯಂಬು ನಾಟುವುವೆ (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೮-೩೩); ಎನ್ನ ನನೆಯಂಬಿನ ಮೊನೆಗೆ ಸಂಗಿದಹಲ್ಯೆಯುಂ ನೀವೆಂ ಶರಣ್ಬೊಕ್ಕುದೇನಱಿಯದುದೇ! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೬-೦೦). [ನನೆ$_2$ + ಅಂಬು$_2$]

ನನೆಯಕ್ಕಿ, ನನೆಯಕ್ಕಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ನೆನೆಯಿಸಿದ ಅಕ್ಕಿ; ನೀರಿನಿಂದ ಒದ್ದೆ ಮಾಡಿದ ಅಕ್ಕಿ: ಮನೆಯು ಸಾರಿಸಿ ರಂಗವಲ್ಲಿಯನಿಕ್ಕಿ ... ನನೆಯಕ್ಕಿ ಕಡಲೆ ಪಣ್ಯಾರದಿ[ಪಾಠಾಂ. ನನೆಯರಳ್ಗಳೆಂಬ ಪುಣ್ಯಹರ] ನಿಖಿಲಾರ್ಚನೆಯು ವಸ್ತುಗಳ ಸಾರ್ಚಿದರು (ಪೋಹತ. ೧೮-೮೨). ೨. ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಶೀರ್ವಾದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅಕ್ಷತೆ: ತೆಳ ತೊಟ್ಟಿಲೊಳಿಟ್ಟು ಸಣ್ಣ ಸನಗಳ ನನೆಯಕ್ಕಿಯನಿಕ್ಕಿ ಪಣ್ಣ ಬಾಯಿನವುನಣ್ಣಾವಳಿಯದ ಕೊಟ್ಟು ಚೂತವಲ್ಲಭನೆಂಬ ಪೆಸರಿಟ್ಟು (೧೦ಳ. ೨-೭೧ ಪ). ನೆನೆಯಕ್ಕಿ$_1$: ೧. ನೆನೆಯಕ್ಕಿ ನೆನಗಡಲಿ ಗೊನೆಯು ಬಾಳೀಹಣ್ಣು ... ತಗೊಂಡು ಗಂಗವ್ವ ಹೊಡೆಗ್ಯೆದಾರ (ಜೋಳಗೀ. ೦೩೨). 'ನೆನಗಡಲೆ' ನೋಡು.

[ನನೆ$_1$ + ಅಕ್ಕಿ$_1$]

ನನೆಯಿಕ್ಕು, ನನೆಯಿಂಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ತೋಯಿಸು; ಒದ್ದೆ ಮಾಡು; ನೆನೆಹಾಕು: ನನೆಯಿಕ್ಕಿದ ಕಡಲೆಯ ತುರಗನಿಕಾಯಕ್ಕಱಿದು ಕಟ್ಟುವುದು (ಅಶ್ವಶಾ. ೭-೫೭). ನೆನೆಯಿಕ್ಕು: ಗರುಗದ ಸೊಪ್ಪಿನ ರಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರಹ ತೂಕ ಚೂರ್ಣವ ನೆನೆಯಿಕ್ಕಿ ಬೆಲ್ಲವ ಬೆರಸಿ ಕೊಡಲು ಪಾಂಡುರೋಗ, ಕ್ಷಯರೋಗ ಪರಿಹರ (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೩೩೭). [ನನೆ$_1$ + ಇಕ್ಕು]

ನನೆಯಸಲ್ (ನಾ). ೧. ಹೂವಿನ ಎಸಳು, -ದಳ. ೨. ಹೂವಿನ ಚಿತ್ರ, -ಕಸೂತಿ, -ನಕ್ಷೆ: ನನೆಯಸಲಿಂದಮಾದ ಗುಟವುಂ ಪೊಳೆಯುತ್ತಿರೆ ನೀಳ್ಪವೆಶ್ರ ಪೂವಿನ ಪೊಸಟೆಕ್ಕೆಯುಂ ಮಿಳಿರೆ ... ಮೆಲ್ಲನೆ ನಡೆತಂದು ವಂದು ಪೊಸಮಾವಿನಪ್ಪುಗ್ಗಡದಗ್ಗದಾನೆಗಳ್ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೨೦೨).

[ನನೆ$_2$ + ಎಸಲ್]

ನನೆಯೇಱು (ಕ್ರಿ). ಹೂವು ಬಿಡು; ಹೂವು ತುಂಬು: "ನನೆತುದನೆ ನನೆಯೇಱಿದುದು" (ಶಬ್ದಮಂ. ೨೨); "ನನೆತುದು ನನೆಯೇಱಿದುದೆಂದೆನುತಂ" (ಕವಿಳಂ. ೭೭); ನನೆಯೇಱಿದ ಮಲ್ಲಿಗೆಯಂತೆ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನ ಸಿರಿಯಂತೆ ... ರುದ್ರಭಟ್ಟನ ಕವಿತಾರಸಂ ಮನಮನಿಕರ್ಷಿಗೊಳ್ಳದು ಸಜ್ಜನರ್ಕಳಾ (ಜಗವಿ. ೧-೧೬); ವಿಸಾಱಿ ಮುಗಿಲಿದಿರೇಱಿ ನಿಶಿ ಹರುಷವೇಱಿ ನನೆಯೇಱ ಕುಂದವ್ರಜಕೆ ಕಡದಲರ ಸಿರಿಯು ಸೊಂಪೇಱ (ಶಾಳ್ಯಧಾ. ೨೬-೧೫); ಪೆಳೆಯೊಲೆಯಕ್ಕಿ ಸಣ್ಣನನೆಯೇಱಿದ ಪಾಟಳಿಪೂವನಾಂತು ಕಂಗೊಳಿಸುವ ಕರ್ಣಪೂರ ಮಲರ್ದಿಱಿದ ಮುತ್ತಮದೆತ್ತ ನೋಳ್ಪೊಡಂ (ರಾಜಶೇ. ೯-೪೭); ಬನಂ ... ನನೆಯೇಱಿದ ಸುರಯಿಯುಂ, ಬಕುಳದಿಂ, ಸಿರಿಸದಿಂ, ಪುನ್ನಾಗದಿಂ, ಸೊಗಯಿಸಿ ತೋರ್ಕುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೫೬-೨೨).

[ನನೆ$_2$ + ಏಱು$_1$ (< ಏಱು$_1$)]

ನನೆಯೊತ್ತು (ಕ್ರಿ). ೧. ಅರಳು; ವಿಕಾಸವಾಗು; ಮೊಗ್ಗು ಹೊರಬರು: ಶಿವಾಚಾರಲತೆ ನನೆಯೊ[ಪಾಠಾಂ. ವ]ತ್ತೆ (ಸೋಮಸ. ೧-೭೩); ನನೆಯೊತ್ತೆ ವಿಸುಪ ಮಲ್ಲಿಗೆ ನನೆಯೊತ್ತುವುದತನುಸತಿಯ ಲಾವಣ್ಯರಸಾಭಿನವನದಿ ಸುರಭಿಗಂಧದಿನೆನಸುಂ ಶೀವಿದೊಡೆ ಶೀವುವುದು ತೊದಳಂಟೇ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೯-೫೬). ೨. (ಅಲಂ) ಸಂತಸಗೊಳ್ಳು: ಧರ್ಮಜನು ಸುರಮುನಿ ಸೂಕ್ತಿಸುಧೆಯಭಿಷೇಕದಲಿ ನನೆಯೊತ್ತಿದಂತಃಕರಣನರಮನೆಗಾಗಿ ನಡೆತಂದು (ನಿಭಾಗ. ೧ ೯-೪೫). [ನನೆ$_2$ + ಒತ್ತು$_1$]

ನನೆಲತೆ (ನಾ). ಹೂವು ಬಿಟ್ಟ ಬಳ್ಳಿ; ಹೂಬಳ್ಳಿ: ಚಾಮರದಿಂ ಬೀಸುವ ಬೀಸುಗಾಳಿಯ ತಣ್ಪನಿಂ ತೊಯ್ದು ನನೆಲತೆಗಳ ಮೇಳದ ಮನ್ನಣೆಯ ಕನ್ನೆಯರ ಲತಾಂಗಂಗಳೊಳ್ ಲಾವಣ್ಯರಸವಿಸರದ ಬಿಂದುಗಳ್ ತಲೆದೋಱಿದುವು (ಲೀಲಾವ. ೪-೦೭ ವ). [ನನೆ$_2$ + ಲತೆ]

ನನೆವಾಸು$_1$ (ನಾ). ತೊಯ್ದ ಹಾಸಿಗೆ; ಆರ್ದ್ರವಾದ, ತಂಪಾದ ಹಾಸಿಗೆ: ತನುವಲ್ಲದತನುತಾಪಂ ತನುವಂ ಸುಡೆ ನಿಲಿಸಲೆಂತುಮಾಱದೆ ತನುವಂ ತನುಮಧ್ಯೆಯರಲರ್ವಾಸಿನ ನನೆವಾಸಿನ ಮೇಲೆ ಪಾಸಿದರ್ ತನುತನುವಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೩೩). [ನನೆ$_1$ + ಪಾಸು$_2$]

ನನೆವಾಸು$_2$ (ನಾ). ಹೂವಿನ ಹಾಸಿಗೆ; ಪುಷ್ಪಶಯ್ಯೆ: ನನೆವಾಸನೆ ಮುತ್ತಿನ ಪಸೆ ಮನಸಿಜನನೆ ಕುವರನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರೆ ಲಜ್ಜಾವನತಾಂಗಿ ಕೆಲದೊಳಿಳುಪಿದ ನನೆವಿಲ್ಲನ ಸುಗುಣವತಿ ಕರಂ ಮೆಱೆದಿರ್ದಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೮-೭೧). [ನನೆ$_2$ + ಪಾಸು$_2$]

ನನೆವಿಲ್ (ನಾ). ಹೂವಿನ ಬಿಲ್ಲು; ಹೂಬಿಲ್ಲು; ಪುಷ್ಪಚಾಪ: ಪುರಿದಂತಾದುವು ಪೂವಿನಂಬು ನನೆವಿಲ್ ನಿಸ್ಸಾರವಾದತ್ತು (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧-೧೯); ನನೆವಿಲ್ಲನೆತ್ತುವಂತೆ ನನೆಯ ನಿಡಿಯ ದಂಡೆಗಳಂ ... ಎತ್ತುವ ಮಾಲೆಗಾರ್ತಿಯರ ಕಟಾಕ್ಷಕುಸುಮವಾಲೆಗಳಂ ಸೌಂದರ್ಯಧನದಿಂ ಮಾಱುಗೊಳುತ್ತರಸಂ ಬರೆವರೆ ಪೂವಿನ ಸಂತೆಯಿಂ ಪೊಱಗೆ (ಲೀಲಾವ. ೨-೨೬ ವ); ನನೆವಿಲ್ಲಂ ಬಿಟ್ಟು ವಿದ್ಯುಲ್ಲತೆಯ ತಿಱುವುವೊಯ್ದೆಂದ್ರ ಕೋದಂಡಮಂ ಕೊಂಡು ... ಮೊಲ್ಲೆಯ ನನಗಣೆಯುಂ ತೂಗುತುಂ ಕಂತುವೀಬಂದಂ (ಜಗವಿ. ೪-೨೦); ನನೆವಿಲ್ಲಿನ್ನಣೆಯೋಪಳೊರ್ವ ಮಧುಮಾಕಾಂತಾಳಕಚಶ್ರೇಣಿಗೊಯ್ಯನೆ ಮುಂದಿಕ್ಕಿದ ಚಂದನಾಂಬುವನಲಂಪಂದೆತ್ತು ತಾಂ ಪಿಂಡಿದಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೨೦); ನನೆವಿಲ್ಗಾಱಿವೆದೆಯೇಱುವ ಪೋಲ್ಕೆ ನಿತಾಮಣಿಯಿಂತೊಪ್ಪುವ ರೂಪಿಗೆ ಮಿನುಗುವ ಮಿಱುಂಡೌವನಮೇಱ ವಿರಾಜಿಸುತಿರ್ದೆ (ಜಯುಕಾ. ೩-೪೪); ನನೆವಾಸನೆ ಮುತ್ತಿನ ಪಸೆ ಮನಸಿಜನನೆ ಕುವರನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರೆ ಲಜ್ಜಾವನತಾಂಗಿ ಕೆಲದೊಳಿಳುಪಿದ ನನೆವಿಲ್ಲನ ಸುಗುಣವತಿ ಕರಂ ಮೆಱೆದಿರ್ದಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೮-೭೧). 'ನನೆವಿಲ್ಲ' ನೋಡು.

ನನೆವಿಲ್ಲ ಬಲ್ಲಹ = ಹೂಬಿಲ್ಲಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದವನು; ಪುಷ್ಪಬಾಣ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಶೂರನಾದವನು; ಕಾಮ; ಮನ್ಮಥ: "ನನೆವಿಲ್ಲ ಬಲ್ಲಹನೆನಲ್ ಪೂವಿಲ್ಲ ಕಾಮಂ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೮); ಆವನ ಪಜ್ಜಳಿಪ್ಪ ಜಸವೆಣ್ಣೆಸಿಯೊಳ್ ನೆಲಸಿರ್ಪುದಾತನೀಗಾವಗವೆನ್ನ ಜಾಣ್ಣುಡಿಗೆ ಮೆಯ್ಸಿರಿಯುಂ ನನೆವಿಲ್ಲ ಬಲ್ಲಹಂ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೦); ಜಗದ್ವಳಯಮನದಟಲೆದು ನುಲಿದು ಕೋಟಲೆಗೊಳಿಸುವ ನನೆವಿಲ್ಲ ಬಲ್ಲಹನ ದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕಾಗಿ ... ಬೆಳಗುವಚ್ಚಬೆಳ್ದಿಂಗಳ್ ಪಿರಿದುಂ ಪೆರ್ಚಿ ಬಿಚ್ಚದೆ ನಿಬಿಡವಾಗಿ ಬಿಡದದರ್ದು ಕಿದಱಿ ನಾಂದು ಪೊದಱುಗಟ್ಟಿ ಪರಕಲಿಸಿ ಪಸರಿಸುತ್ತುಮಿರೆ (ಕಾಧಪು. ೧೫-೫೦ ವ); ಇದು ಕುಸುಮಾಸ್ತ್ರನಸ್ತ್ರಮಿದು ದರ್ಪಕನಾರ್ಪು ಮನೋಜ ನೋಡೆ ನೋಡಿದು ನನೆವಿಲ್ಲ ಬಲ್ಲಹನ ಬೆಳ್ಪಿದು ... ಎಂದೆನಿಸಿರ್ದುದು ರೂಪು ನೀಱೆಯಾ (ರಾಜಶೇ. ೭-೬೩). **ನನೆವಿಲ್ಲ ಬೀರ** = ನನೆವಿಲ್ಲ ಬಲ್ಲಹ: ಬಂದು ಬಸಂತನೊಲ್ದು ಸಂವರಣೆಯನೆಯ್ದೆ ತೋಱಿ ತಲೆದೂಗಿಱದಂ ನನೆವಿಲ್ಲ ಬೀರನಾ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೨೦೦). **ನನೆವಿಲ್ಲಾತ** = ಪುಷ್ಪಧನುಸ್ಸನ್ನುಳ್ಳವನು; ಕಾಮ; ಮನ್ಮಥ: ನನೆವಿಲ್ಲಾತನ ಮುಂಕ್ಕಣ್ಣನ ತಕ್ಕಂ ನೋಡ ವೇಟ್ಕುಮೆಂದೊಲವಿಂದು ತನತನಗೆ ಬಂದು ಮುಗಿಲೊಡ್ಡಿನ ಕೆಲದೊಳ್ ಸಗ್ಗದವರ್ಗಳೆಲ್ಲರ್ ನಿಂದರ್ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೨೮೯). [ನನೆ$_2$ + ಬಿಲ್$_2$]

ನನೆವಿಲ್ಲ (ನಾ). ೧. ಹೂವಿನ ಬಿಲ್ಲುಳ್ಳವನು; ಕಾಮ; ಮನ್ಮಥ: ನನೆವಿಲ್ಲನೆಸವ ಬಿರಿದಿನ ನಾಟಕವ ಬಿಂಕವನೆ ಕಂಡನೆಂದು ಕಳವಳಿಸಿ ಮಂಗಳೆ ತನ್ನ ತನುಜೆಯುಂ ಪಲ್ಲಕಿಯೊಳಿರಿಸಿ ಶಂಭುವನು ಬೀಳ್ಕೊಂಡು ಮನೆಗೆಯ್ತಂದಳು (ಸೌಂದಪು. ೮-೧೫); ಪೊಸ ಕಮ್ಮಂಗಳವೆಯು ತೆನೆಯು ತುದಿಯ ತನಿಗಂಪಂ ಭುಂಜಿಸಲೆನುತನುರಾಗದಿನವಱೊಳ್ಕೈರ್ದಾಱಿ ಪಸುಳೆಗಳು ಅನುವಂ ಪಡೆದುವು ... ನನೆವಿಲ್ಲನ ಪಸುರ್ಗಾವಿನ ವಿಂಗಸೊಕ್ಕಿನ ಪೊಸಮಿಂಟೆಯೆನೆ (ಜಯುಕಾ. ೧-೩೯); ಖಳನೀ ನನೆವಿಲ್ಲಂ ... ನಲ್ಲಂ ತೊಲಗಿದ ಪದದೊಳಗೆನ್ನೊಡಲಲ್ಲಿ ನಡುವವೊಲೆರಳ್ಕೆಯ್ಯಾಗಣಿಸಿ

ನಿಲ್ಲದೆ ಮನವನೆಸುಳ್ತಿರ್ದಪನೆಂದಳ್ವಿರಹಿಣಿ ಸಖಿಯೊಳ್ (ಉದ್ಭಟೀ. ೪-೩೫). ೨. [ಜೈನ] ಬಾಹುಬಲಿ; ಕಾಮ: ಎತ್ತಿ ನೀನಣ್ಣನೊಡನೆ ಕಾದಿದಾಗ ತೊಂಭತ್ತಾಱುಸಾವಿರ ಹೆಣ್ಣು ಚಿತ್ರ ನೋಯದೆ ನಮಗೆಂಟುಸಾವಿರಕಳ ಲೊತ್ತರಿಹುದೆ ನನೆವಿಲ್ಲಾ (ಭರತ. ೫೦-೪೫). [ನನೆವಿಲ್ + – ಅ₇]

ನನೆವೂ (ನಾ). ಬಿರಿದ ಹೂವು; ವಿಕಸಿತ ಕುಸುಮ: ತೋಳ ಮೊದಲ್ಮನೆ ಪೂವನೆತ್ತುವಂತಿರೆ ನನೆಯಂಬುಗಳ್ಗೆ ಬೆರಲೆತ್ತುವರಲ್ಲಿಯ ಮಾರೆಗಾರ್ತಿಯರ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೫೯). [ನನೆ₃ + ಪೂ₂]

ನನೆವೂದುಱುಗಲ್ (ನಾ). ಅರಳಿದ ಹೂವುಗಳ ಗೊಂಚಲು,–ಗುಚ್ಛ: ತಳಿರ್ಗಳನೊಂದು ಕೊಂಬು ನನೆವೂದುಱುಗಲ್ಗಳನೊಂದು ಕೊಂಬು . . . ತಳೆದಿಂತು ಮನೋಹರಮಾಯ್ತು ಮಾಮರಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೦-೧೫೫). [ನನೆವೂ + ತುಱುಗಲ್ (< ತುಱುಂಗಲ್)]

ನನೆವೆರಸು₁ (ಕ್ರಿ). ಮೊಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರು; ಪುಷ್ಪಭರಿತವಾಗಿರು: ನನೆವೆರಸಿದಸುಗೆದಳಿರುಳ್ಳೆಡೆಯ ವೇಣುವಿಂ ಜನಿಸಿದ ನವೀನಮುಕ್ತಾಫಲದ ಮಾಗುತಿಯ . . . ನಿತಂಬಿನಿಯರತಿಹರುಷದಿಂ ರಂಜಿಸಿದರು (ಸೌಂದಪು. ೦೮-೧೯). [ನನೆ₃ + ಬೆರಸು₁]

ನನೆವೆರಸು₂ (ಅ). ಹೂವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು; ಪುಷ್ಪಸಹಿತವಾಗಿ: ನನೆವೆರಸು ಗುಜ್ಜುಮಾವಿನ ಕೊನರ್ಗಳನುಡಿದುಡಿದು ನೀಡೆ ಬೇಟದ ಒಡಿಯೋಂ ಮನವೊಸೆದು ಮೇವುತಿರ್ದುದೊ ವನಕರಿ ಪರಿದಂತೆ ದಂತಹಸಿತ ಕಟಾಕ್ಷಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೫-೯೪); ನನೆವೆರಸುಟ್ಟು ಮಾಂದಳಿರನೊಪ್ಪಿರೆ . . . ಓಪನಿಗೆ ಪುಳಿಂದಿ ಪಾಡಿದಳೊಱಲ್ದು ಗುಣಪ್ರಿಯನಂಕಮಾಲೆಯಂ (ಲೀಲಾವ. ೮-೩೦). [ನನೆ₃ + ಬೆರಸು₂]

ನನೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಮೊಗ್ಗುಗಳನ್ನು ಪಡೆ; ಮುಗುಳು ಬಿಡು: "ನನೆತುದೆಂದು ನನೆವೆತ್ತುದು" (ಕಕಸಾ. ೯-೦೮೯); ಕನಯಂ ಬಂದಾ ವಾರ್ತೆಗೆ ಕನುವುಳಕದ ತೆಕ್ಕೆವೆತ್ತು ಶಿಶಿರದ ಸೋಂಕಿಂ ನನೆವೆತ್ತೊಪ್ಪುವ ಮಾಲತಿಯನೆ ವಿಜಯಾವತಿ ಸಮಂತು ಪೋಲ್ತೆಸೆದಿರ್ದಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೧೫-೯೮). [ನನೆ₃ + ಪೆಱು₁]

ನನೆವೊಯ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಚಿಗುರು; ಪಲ್ಲವಿಸು: ತನಿಗರ್ಬಿನ ಸೋರ್ವ ರಸ ಪ್ರವಾಹದಿಂದವೆ ನನೆವೊಯ್ದು ಕಾಯ್ತುಱುಗಿ ಪಣ್ತುದು ಮಾಮರಂ (ಲೀಲಾವ. ೬-೧೩೮). ೨. ಉಂಟುಮಾಡು; ಹೊಮ್ಮಿಸು: ಪನಿವುಲ್ಲಂಬು ಕಣಂಗಳಂ ಕೆದಱುತುಂ ಕೋಕಂಗಳೊಳ್ ರಾಗಮಂ ನನೆವೊಯ್ದುಣ್ಮಿಸುತುಂ . . . ತಣ್ಣನೆ ತೀಡಿತ್ತನಸುಂ ಪ್ರಭಾತಸಮಯಪ್ರೋದ್ಭೂತಶೀತಾನಿಲಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧-೫೨). [ನನೆ₃ + ಪೊಯ್₂]

ನನೆವೊಱೆ (ನಾ). ಹೂವುಗಳ ಭಾರ; ಪುಷ್ಪಭಾರ: ನನೆವೊಱೆಯಿಂ ಬಳ್ಕಿದ ಮಾವಿನ ಕೊಂಬಿನೊಳಳಿಯ ಮಾಲೆ ಮೊರೆಯುತ್ತಂ ಪೂವಿನ ಬಿಲ್ಲನತನು ಜೇವೊಡೆದನುಗೆಯ್ದೇಱಿಸುವ ಬಿಲ್ಮನೇಂ ಬೀಱಿದುದೋ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೯-೫೩). [ನನೆ₃ + ಪೊಱೆ]

ನನೆವೋಗು (ಕ್ರಿ). ಮೊಗ್ಗು ಬಿಡು; ಮೊಗ್ಗಾಗು: ಅಧೀಶವಚನಕದಂಬಕ ಮಂಬೊಂದು ಕೆಂಕಣಲರೊಳ್ ನನೆವೋಯ್ತೆಂಬಿನಮಾಕೆಯ ತನುಲತೆ ತುಂಬಿದುದತಿಬಹಳಪುಲಕವಿಪುಲಶ್ರೀಯಿಂ (ಆದಿಪು. ೬-೩೦). [ನನೆ₃ + ಪೋಗು₁]

ನನೆಸು, ನೆನಸು₂, ನೆನೆಸು₂ (ಕ್ರಿ). ಒದ್ದೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ತೋಯಿಸು; ಆರ್ದ್ರಗೊಳಿಸು: ನಾರದ ಕಲಹತಾತ್ಪರ್ಯದೆ ತರಳ ಕುಮಾರನ ಕೊಂದೆ ನೀನೆನುತೆ ಮಾರಮಾತ್ರಕೆ ರುಕ್ಮಿಣಿ ಸತ್ಯಭಾಮೆ ಕಣ್ಣೀರಿಂದ ನನೆಸಿದರೊಡಲ (ಮೋಹತ. ೩೬-೨೦). **ನೆನಸು₂**: ಆಪ್ಲಾವ., ಆಪ್ಲವ. ಸ್ನಾನಂ–೩ ಸ್ನಾನದ ಹೆಸರು. ತಲೆ ಮುಂತಾದ ಸರ್ವಾಂಗವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನಸಿ ತೊಳೆಯುವಿಕೆ (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೨೦೬). **ನೆನೆಸು₂**: ಭಟ್ಟನಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ಒಂದು ಅಪೂರ್ವಮಾಧುರಿಯನ್ನು ಕಂಡೆ . . . ಆ ದೃಷ್ಟಿ ನನ್ನನ್ನು ಅಭಿನವರಸದಲ್ಲಿ ನೆನೆಸುತ್ತಾ, . . . ಒಂದು ಅನನುಭೂತ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಎಳೆದೊಯ್ಯಿತು (ಬಾಣಭ. ೩೦೪). [ನನೆ₁ + – ಸು₁]

ನನೆಹ (ನಾ). ನೆನೆಯುವಿಕೆ; ಒದ್ದೆಯಾಗುವಿಕೆ; ತೇವಗೊಳ್ಳುವಿಕೆ: "ತೇವ ಸ್ತೇಮ ಸಮುಂದನ ಈ ಮೂಱು ನನೆಹದ ಹೆಸರು" (ನಾಚಿರಾ. ೬). [ನನೆ₁ + – ಹ₂]

ನನ್ನಗ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ನ × ಗರಮುಪ್ಪ ಮಯಚಯನ್ ತುರಗ ಗೊಳ್ಳಾಗಿ ದುಗ್ಗದರಸನುಂ ಕೊದಳ್ದು ವೇಳೆಯಾವನಾಳು × ಪಱಿಯುತ್ತಂ ಬಪ್ಪುದ ನನ್ನಗನ್ಸಾದೆ (ಸೌಇಇ. IX-I, ೨೨-೬ : ೯೭೮). [?]

ನನ್ನಪ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಆಹವಶೌಣ್ಡವೀರನುದಾರಂ ಕಣ್ಣವ ಭಾರದ ನನ್ನಪನ್ನಪಂ ಮಹಸಾಮಂತಂ (ಎಕ. IX, ಚನ್ನಪ. ೧೪೧-೦೮ ; ೯೦೦?). [<ನನ್ನಿ? + ಅಪ (<ಅಪ್ಪ₁)]

ನನ್ನಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀಮತ್ಪೆರ್ಮ್ಮಾನಂಗಳ್ಗೆ ವಿದ್ಯಾಧರಯ್ಯಂ ಬಿನ್ನಪಂಗೆಯ್ದು ನಗರಲ ನನ್ನಯ್ಯನ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತ್ರೆಯು ಪಡೆದು ಕೊಟ್ಟಂ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೧೫೫-೫ ; ೯೭೦). [<ನನ್ನಿ ? + ಅಯ್ಯ₁]

ನನ್ನಾನನ್ನಿ, ನನ್ನಾನಿನ್ನಿ (ನಾ). ಸಣ್ಣಸಣ್ಣದು; ಚೂರುಚೂರಾದುದು; ಪುಡಿಪುಡಿ: ಸನ್ನಾಹಭೇರಿಗಳುನ್ನಾದದಿಂ ದೆಸೆ ನನ್ನಾನನ್ನಿಯಾಗೊಡೆಯ ತನ್ನ ಮೋಹರಗೂಡಿ ಚೆನ್ನರಾಮಗ ಶೌರ್ಯದುನ್ನತಿಕೆಯೊಳಿಯ್ದದನು (ಕುಮಾರಾಮ. ೧೨-೨೬); ಚೆನ್ನಯ ನಿಟ್ಟಿಸಿ ಕಾಪನಂಬಿಂ ನನ್ನಾನನ್ನಿಯಾದರು ನೋಟಕರು (ರಾಮವಿ. ೬-೧೪೨). **ನನ್ನಾನಿನ್ನಿ**: ಬನ್ನಣದಿಂದೆಚ್ಚರು ರಿಪುಭಟರೆರ್ದೆ ನನ್ನಾನಿನ್ನಿಯಪ್ಪಂತೆ (ಚಂಪ್ರಸಾಂ. ೮-೩೩). [←ಹಿಂ. ನನ್ನಾ, ನನ್ಹಾ]

ನನ್ನಾನಿನ್ನಿ 'ನನ್ನಾನನ್ನಿ' ನೋ.

ನನ್ನಾರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಸೊಗದೆ: ಸುಗಂಧೀಬೇರು, ಸೊಗದೇಬೇರು, ನಾಮದ ಬೇರು, ನನ್ನಾರೀಬೇರು (ವೃಕ್ಷಶಿ. ೪೨-೮೪೦). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ನನ್ನಾರಿ]

ನನ್ನಿ (ನಾ). ೧. ಸಹಜವಾದುದು; ವಾಸ್ತವವಾದುದು; ಸತ್ಯ; ದಿಟ; ನಿಜ; ನಿಶ್ಚಯ: "ಸತ್ಯದೊಳ್ ನನ್ನಿಯಕ್ಕುಂ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೫೧); "ನನ್ನಿ ಸಾಜ ನೆನಸುಂ ದಿಟಮೆಂದುಸಿರಲ್ಕೆ ಸತ್ಯಮಕ್ಕುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೦೨೦); "ನಿಶ್ಚಯದೊಳಂ ನನ್ನಿಯೆಂದಕ್ಕು" (ಕಕರ. ೫೩); ನನ್ನಿಯನೀ ಪಲ್ಲವಮೆನೆ ಸನ್ನುತರೂಪಿಂ ವಿಪರ್ಯಯೋಪಮಮಕ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೬೨); ಚಲದೊಳ್ ದುರ್ಯೋಧನಂ ನನ್ನಿಯೊಳಿನತನಯಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೪-೬೪); ಅನ್ಯತಂ ಲೋಭಂ ಭಯಮೆಂಬಿನಿತುಂ ನೀನಿರ್ದ ನಾಡೊಳಿಲ್ಲಮೆ ರವಿನಂದನ ನನ್ನಿ ಚಾಗಮಣ್ಮೆಂಬಿನಿತರ್ಕಂ ನೀನೆ ಮೊತ್ತಮೊದಲಿಗನಾದೈ (ಗದಾಯು. ೫-೧೬); ಇನ್ನರ ನಂದಿ ಕನಸಿನೊಳಂ ನನ್ನಿಯೆನಲ್ ಕೇಳ ದಿವ್ಯಪುರುಷಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ನಿನ್ನ ಮುಂದೆ ನುಡಿಯಲ್ಕಿನ್ನುಮದೇನೆಂಬೆ ಸಂದೆಗಕ್ಕೆಡೆಯುಂಟೇ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೪೫); ಅನ್ನವನು ಇಕ್ಕುವದು ನನ್ನಿಯನು ನುಡಿಯುವದು ತನ್ನಂತೆ ಪರರ ಬಗೆದಡೆ ಕೈಲಾಸ ಬಿನ್ನಾಣವಕ್ಕು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೬೦೩); ಏವಣ್ಣವೆನ್ನ ಮನದ ನನ್ನಿಯ ನೆಲೆಯಂ (ಚಿಕವಿ. ೩-೯೬). ೨. ಸತ್ಯವಂತಿಕೆ; ಸತ್ಯಸಂಧತೆ: ನೆನೆಯದಿರಣ್ಣ ಭಾರತದೊಳಂ ಪೆಱರಾರುಮನೊಂದೆ ಚಿತ್ತದಿಂ ನೆನೆವೊಡೆ ಕರ್ಣನಂ ನೆನೆಯ . . . ಕರ್ಣನ ಕಡುನನ್ನಿ ಕರ್ಣನಳವಂಕದ ಕರ್ಣನ ಚಾಗಮೆಂದು ಕರ್ಣನ ಪಡೆಮಾತಿನೊಳ್ ಪುದಿದು ಕರ್ಣರಸಾಯನಮಲ್ತೆ ಭಾರತಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೨೧೭); ನನ್ನಿ ವಿನಯಂ ನಯಂ ಜಯಮುನ್ನತಧೃತಿ ಸತ್ಯಮೆಂಬ ರಾಜಗುಣಂಗಳ್ ನಿನ್ನೊಳ್ ನೆಲಸಿದುವಿನ್ನುಂ ಮುನ್ನಂ ನಿನ್ನನ್ನರೊಳರೆ ರಾಜಕುಮಾರಾ (ಲೀಲಾವ. ೪-೩೬); ದಿಟಂ ನನ್ನಿಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಬಗೆದು ಬೇಡಿದೆನುತ್ತಮದ್ವಿಜರು

ಕೊಂಬುದೆಂದು (ಹರಿಶ. ೧೦-೨೦). ೩. ಅಕ್ಕರೆ; ಪ್ರೀತಿ; ವಿಶ್ವಾಸ: ಎನ್ನ ಭವತಿಮಿರಭಾನುವೇ . . . ಎನ್ನ ನನ್ನಿಯೆಯೆನ್ನ ಚೆನ್ನಿಗನೆಯೆನ್ನ ಗತಿಯೇ ಮತಿಯೇ ಧೃತಿಯೇ ಪತಿಯೇ (ಪದ್ಮರಾ. ೭-೩೯): ತನ್ನರಸಿ ವರಚಂದ್ರಮತಿಗೆ ವಿಭಿನ್ನ ನಾಲಕು ಜಂಬುಫಲವನು ನನ್ನಿಯಿಂದಿತ್ತಾಗ ಸುರಸೆಗೆ ಕೊಟ್ಟನೊಂದುವನು (ಸಂಭವ. ೧೯-೫೦); ನಿನ್ನಂಗಸಂಗಮನ ಗಲ್ದಾಯ್ತು . . . ಎಂತು ಸ್ವೈರಿವರೊ ಕಾಂತನೊಳ್ನನ್ನಿಯುಳ್ಳರಸಿಯರ್ ದ್ರೌಪದಿ ಸುಭದ್ರೆಯರರದೆಂತುಳಿವರಕಟೆಂದರು (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೩-೫೯); ಬಲ್ಗಾಲಂಬಡಿದು ನೀನೆ ಗತಿಯೆಂದು ನನ್ನಿಯಿಂ ನಂಬಿದಳಂ ಮಱೆದು ಸವತಿಯೊಂದು ಪಿಸುಣ್ಗೆ ಎಱೆಯಂ ಮಾಡುವೋದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೨-೮). ೪. ಕೊಟ್ಟಮಾತು; ಭಾಷೆ; ವಚನ; ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ: ಕಿಡುಗುಮೆ ರಾಜ್ಯಂ ರಾಜ್ಯದ ತೊಡರ್ವದೇವಾಟ್ಕೆ ಬಾಟ್ಕೆ ನನ್ನಿಯ ನುಡಿಯಂ ಕಿಡೆ ನೆಗಟ್ ನಾನು ಮೆರಡಂ ನುಡಿದೊಡೆ ಹರಿಹರಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರ್ ನಗರೇ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೨); ಮದುವಯ ದಿವಸದಂದು ಬರವೇಟ್ಟುದು ನೀನೆಂದೆನ್ನನಂದು ನೀಂ ಬದುಗ್ಗಿಡೆ ನುಡಿದೊಡಾಂ ನುಡಿದ ನನ್ನಿಗೆ ವಂದೆಂ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೨೨); ನಿನ್ನಂ ಬಿಡಿಸಿದಪೆಂ ನಂಬೆನ್ನಂ ಸಂದೇಹಮಿಲ್ಲವೆಂದೊಲವಿಂದಂ ನನ್ನಿಯನೀಯೆ (ಧರ್ಮಾ. ೮-೨೮೪); ಪುಸಿ ಪೊಂದದ ಪೊಸನುಡಿಯಂ ವಸುಮತಿಯೊಳ್ ನುಡಿಯಲಕ್ಕುಮಿಾ ನೃಪಸುತನಂತಸುವಳಿಗುಮೆಂಬ ಬಗೆಯೊಳೆಮುಸುರುವ ನನ್ನಿಗಳ ನಾಯಕರ್ವೆರಸೊಳರೇ (ರಾಜಶೇ. ೧೪-೨೧). ೫. ಒಳ್ಳೆಯದಂ; ಸರಿಯಾದದಂ; ಸಮಂಜಸವಾದುದಂ: ನಿನ್ನಂ ತನ್ನೊಳ್ ಭೇದಂ ಮಾಡದೆ ನಲ್ಮೆಯನೆಸಗದ ನೀಚನೊಳು ಕಿನ್ನಮಿದಿರನಱಿಯದೆ ಹೋರುವುದಿದು ನನ್ನಿಯೆ (ಜಯಕಾ. ೭-೫೦). ೬. ಚೆಲುವು; ಅಂದ; ಸೌಂದರ್ಯ.

ನನ್ನಿ ಕಂದರ್ಪ = ಚೆಲುವಿನಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥನಂತಿರುವವನಂ; ಒಂದು ಬಿರುದು: ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಸಾಮನ್ತರಾಮನ್ನಣ್ಣಕನ್ದರ್ಪ ಸಿರಿವುರದೊಳಣ್ಣಿಗನೊಳ್ ಕಾದಿ ಸತ್ತ ಅರಕಿಲ್ಲನ ಮಗ (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೬೨, ೩೭-೨; ಸು. 950). ನನ್ನಿಗಾಶ್ರಯಂ = ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾದವನಂ; ಒಂದು ಬಿರುದಂ: ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಮಧಿಗತ ಪಞ್ಚಮಹಾಶಬ್ದ ಪಲ್ಲವಾತ್ಮಯಂ ನನ್ನಿಗಾಶ್ರಯಂ ಶ್ರೀಮತು ಅಯ್ಯಪದೇವಂ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯೆ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೬-೫; 918). ನನ್ನಿ ಚಳುಕಿ = ಸತ್ಯವಂತನಾದ ಚಾಲುಕ್ಯ: ಒಂದು ಬಿರಂದು: ಚಾಳುಕ್ಯಕಣ್ನರಮಹಾರಾಜಂ ಧರಣೀಲೋಕಾಶ್ರಯನಭಿಮಾನಗಳ್ಳನಹಿತರ ಗಣ್ಡಂ ಮಾವನ ಗನ್ಧವಾರಣಂ ನನ್ನಿಚಳುಕಿ ಶ್ರೀಮತ್ ರಾಜಾದಿತ್ಯ (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೩೫, ೪೦-೫೧; 950?). ನನ್ನಿನಾರಾಯಣ = ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣನಂತಿರುವವನು; ಸತ್ಯರಕ್ಷಕ; ಸತ್ಯಪಾಲಕ; ಒಂದು ಬಿರಂದು: ಇನ್ತು ನನ್ನಿನಾರಾಯಣಂ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವರತ್ನಾಕರಂ . . . ಎನಿಸಿ ಶ್ರೀವತ್ಸಡೆವಳ್ತೈಲಪಯ್ಯಂ ಮಾಸವಾಡಿನೂಱನಾಲ್ವತ್ತುಮಂ ಬೀಳವೃತ್ತಿಯಿನಾಳುತ್ತುಮಿರೆ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೫೨-೩೫; 1007). ನನ್ನಿಮಹಾರ್ಣವ = ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಗರದಂತಿರುವವನಂ; ಒಂದು ಬಿರಂದು: ವೀರಶ್ರೀ ಶ್ರೀನಿತ್ರ ನುಂ ನನ್ನಿಮಹಾರ್ಣವನುಂ ಕನ್ದಕಪುರನ್ದರನುಮೆನಿಸುವ ವೀರಾಗ್ರಣಿಯ ಪರಾಕ್ರಮಮೇದೊರೆ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೫೨-೦೪; 1008). ನನ್ನಿ ಮಾಡು = ದಿಟ ಮಾಡು; ಸತ್ಯವನ್ನಾಗಿಸು; ಸಾಬೀತುಗೊಳಿಸು: ಪೊಣನನಿಱಿದು ಪಗೆಗೊಂಡರೆಂಬ ನಾಣ್ನುಡಿಯಂ ನನ್ನಿ ಮಾಡಿ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೨೯ಪ); ಅಂತು ಪವಡಿಸಿದ ಪರಮೇಶ್ವರಂಗೆ ಮನೋಗತಮಲ್ಲದ ಕಾಮಿನಿಯಂತೆ ಯಾಮಿನಿ ತನ್ನ ಕ್ಷಣದಾಭಿಧಾನಮಂ ನನ್ನಿ ಮಾಡಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೦೫೫ ಪ); ಕಳ್ಳಂಗೆ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ್ ಸೊಗಸದೆಂಬ ನಾಣ್ನುಡಿಯಂ ನನ್ನಿ ಮಾಡಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೨೪); ಪ್ರಾರಬ್ಧಸ್ಯಾಂತಗಮನಂ ಮಹಾಪುರುಷಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೆಂಬ ನಾಳ್ನುಡಿಯಂ ನನ್ನಿ ಮಾಡಿ (ಸೌಇಇ. IX-;, ೨೭೩-೮೭; 1179); ಪರಮಾತ್ಮನಂ ಧ್ಯಾನಿಸುವೊಡಂತರಾತ್ಮನೊ ಪರಮಾತ ನಕ್ಕುಮೊಯೆಂಬ ಸಮಯತ್ತ್ವಮಂ ನನ್ನಿ ಮಾಟ್ಪೆನೆಂಬಂತೆ ಪಗಲುಮಿರುಳುಂ ವಸುದೇವನನೇ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿರೆ (ನೇಮಿ. ೧-೫೭ ಪ). ನನ್ನಿಮಾರ್ತಂಡ = ಸತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ಸೂರ್ಯನಂತಿರುವವನಂ; ಒಂದು ಬಿರಂದಂ: ಶ್ರೀನನ್ನಿಮಾರ್ತ್ತಣ್ಡ ಪಟ್ಟಳಿಗೆಯ ಎಱೆಯಂಗರಸನ ಮಗ ಚಣ್ಣಮ್ಮರಸ (ಮ್ಯಆರಿ. ೧೯೪೩, ೨೭-೧; 1080). ನನ್ನಿಯ ಗಂಗ = ಒಬ್ಬ ಅರಸನ ಹೆಸರು: ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ ರಾಚಮಲ್ಲಪೆರ್ಮ್ಮಾನಡಿ ಪೃಥುವೀರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರೆ × × × ನನ್ನಿಯ ಗಂಗನ ಪರಿ ಬನ್ದು ಬೆಳ್ಗೆಱೆಯಂ ಕುನೂರ್ದುರುಮನಿಱಿದು ಹೋಗೆ (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೫೫-೧; ಸು. 880): ಶ್ರೀಮತ್ ಪಿಟ್ದುವಿಪರಿತಸ ಮಗ ನನ್ನಿಯ ಗಂಗನಣ್ಣೆಯೆಂಬ ಗಣ್ಡ ಬೀರನೊಟವ್ಪಂ ತಾಗಿ ಶಾನ್ತರ ನೆಱೆಯುರಟ್ಟದೊಡೆ (ಎಕ. X, ಗೌರಿಬಿ. ೪-ಗಾ, ಸು. 920); [ನ]ನ್ನಿಯ ಗಂಗಂ ಬೂತಯ್ಯಂ ಪುರಿಗೆಱೆ ಮೂನೂಱುಂ ಬೆಳ್ವೊಲ ಮೂನೂಱು ಮನಾಳುತ್ತಿರೆ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೩೭-೫; 946); ಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ ಮಾರಸಿಂಗನನುಜಂ ಸತ್ಯಪ್ರಿಯಂ ಸನ್ದ ನನ್ನಿಯ ಗಂಗ ಕ್ಷಿತಿಪಾಳಕಂ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೪-೭೧; 1122). ನನ್ನಿಯ ಮೇರು = ಒಂದು ಬಿರಂದು: ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಪ್ರಭು ನಂನಿಯ ಮೇರು ಕಲಿಕಾಲ ಧರ್ಮ್ಮರಾಜ ಕೆದಾಹು ನಾಡಾಳುವ . . . ಬಾಚೆಯ ಹಳ್ಳಿಯ ಗಂಡನಾರಾಯಣಸೆಟ್ಟಿಯರು (ಎಕ. VI(B), ಕೃಷ್ಣರಾ. ೭೭-೩; 1179). ನನ್ನಿವೆಡಂಗ = ಸತ್ಯದ ಬೆಡಗುಳ್ಳವನಂ; ಒಂದು ಬಿರಂದು: ನನ್ನಿವೆಡಂಗಂ ಕನ್ನಟ್ಟಿಯ ಕೊಟ್ಟು ಕೆಱೆಗೆ ಯಶವಮಂ ಪಡೆದಂ (ಕಇ. II, ೪-೫; 918).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ನನ್ನಿ, ನನ್ನು; ತುಲ. ತೆಲು. ನನ್ನಿ]

ನನಿಕರ್ತಾರ, ನನ್ನಿಕಾರ್ತರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು. ಬಾಧವರಿಹಾರಮ್ ನನ್ನಿಕರ್ತಾರ ಭಟರರ್ಗೆ ಧಾರೆ ಎಱೆದು ಕೊಟ್ಟಮ್ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೦೭, ೦೩-೦೮; 900). ನನ್ನಿಕಾರ್ತರ: ಸರ್ವ್ವಬಾದಾಪರಿಹಾರ ನನ್ನಿಕಾರ್ತ್ತರ ಭಟರರ್ಗೆ ಎ × × × ಱೆದು ಕೊಟ್ಟ (ಎಕ. III, ಮೈಸೂರು. ೩೭-೫; ಸು. 900 ?). [ನನ್ನಿ + ಕರ್ತಾರ]

ನನ್ನಿಕಾರ್ತರ 'ನನ್ನಿಕರ್ತಾರ' ನೋ.

ನನ್ನಿಕಾಱ (ನಾ). ಸತ್ಯವಂತ; ದಿಟವಂತ; ಸತ್ಯನಿಷ್ಠ; ದಿಟಗಾರ: ಕಾಯಕ್ಲೇಶದಿನಡವಿಯ ಕಾಯಂ ಪಣ್ಣುಮನುದಿರ್ಚಿ ತಿಂದಗಲದೆ ನಿಂದೀಯಮರ್ಗರಾವ ತೆಱದಿಂ ನೋಯಿಸರ್ಪ್ಪೆ ನಿನ್ನ ನನ್ನಿಕಾಱನ ಮನಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೪೮); ಹುಸಿಯಂ ಹುಸಿಮಾತಂ ಸ್ವೈರಿಸನೆಂದುಂ ನಂನಿಕಾಱ ನಂನಿಗೆ ಸಂತಸಮೆಪ್ಪುವನಿಂತಿದು ಭಾವಿಸೆ ಹಚ್ಚೆಯನಾಯಕಂಗೆ ಸಲೆ ಸಹಜಗುಣಂ (ಕಇ. I, ೨೫-೪೮; 1186): ಮುನ್ನೆಲ್ಲರಂ ಸಾಡುವ ಕಾಡಾವುದೆಂದು ನೋಳ್ಪನ್ನೆಗಂ ಹಲವು ಕಲವುರಿಯ ಬಳಗಂ ಕಂಡು ನನ್ನಿಕಾಱಂ ಕಾವ ಕಾಡತ್ತ ನಡೆವಾಗ (ಹರಿಶ. ೧೨-೩೧); ನನ್ನಿಕಾಱರ ದೇವ ಕೇಳ್ದಾತನ್ನೆನಗೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಸುಖಸಂಪನ್ನತೆಯ ಸೌಭಾಗ್ಯ (ತೊರರಾ. ೧-೫-೧೭).

[ನನ್ನಿ + -ಕಾಱ]

ನನ್ನಿಗ (ನಾ). = ನನ್ನಿಕಾಱ: ನಿನ್ನನ್ನೆನೆದಾಪೊನ್ನನ್ನಿಗ ಜಜಾಚಿಲ್ಲದ ದಾಗಿಗಳಾಣ್ಮ ಎನ್ನಯ ಮೊಗ ಮುಂದೇ ಒಸ್ನಂದೆತ್ತನ್ನಯ ಚಿನ್ನಪವಂ ಮನ್ನಿಸು (ಉದ್ಭಟ. ೩-೨೯); ನನ್ನಿಗರಿಂಪುಗಾಱರಿನಿವಾತುಗರ್ . . . ತನ್ನೊಡನಾಡೆ ನಾಡೆ ನಲಿಗುಂ ಚಿಕದೇವನೃಪಂ ಕೃಪಾಕರಂ (ಚಿಕವಿ. ೫-೧೧೦); ಇಂತೊಂದು ಮಾಟ್ಕೆಯುಂ ಪೊಱನಲ್ಮೆಯಂ ಕವಡುಗಾರ್ತಿಯ ಕಲ್ಲೆರ್ದೆಯೊಳ್ ನಾಂಟಿದ ನಾಡಾಡಿ ನನ್ನಿಗ ಚೆನ್ನಿಗನ ಮನೋರಥದೊಂದು ಹಯದ ಕಾಲ್ಗಳಂತಿರೆ ಕಲ್ಲೊಳ್ ಕೀಲಿಸಿರ್ಪುದುಂ ಕಂಡು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೩೭-೫); ನಿಮ್ಮವರ ನನ್ನಿಗರ ಹಿಂದು ಸಿಖ್ ಮುಸಲ ಹರಿಜನರ, ನಿಮ್ಮೊಲವು ಧೀರ ಮಾನವತೆಯೇ ಅಡಿಗಡಿಗೆ ಕಾಡಿತ್ತು, ಬೆನ್ನಟ್ಟ ಬೇಟೆಯಾಡಿತ್ತು (ಅಮಹಂ. ೨೧-೬).

[ನನ್ನಿ + -ಗ₂]

ನನ್ನಿಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಮಾತು ತಪ್ಪು ; ಭಾಷೆ ತಪ್ಪು : ಸುಳ್ಳಾಡು : ನಾಚಿಕ್ಕೆಯಿದು ನನ್ನಿಗೆಟ್ಟೊಗಡಿಸದೆ ವಾನಾವರ್ಣದೆಂಜಲ ತಿಂದು ಬಾಳುವ ಗನ್ನಗತಕದ ವೇಶ್ಯೆಯರ ಸುಡಲಿ (ಶೀವಂಶ. ೬-೩೭) ; ನನ್ನಿಗೆಟ್ಟಂತು ನುಡಿವರ ಸಲ್ಲದಿದು ನೀನು ಖಿನ್ನನಾಗಿರದೆ ಭಜಿಸೈ ಪಾರ್ವತೀಶ್ವರನ (ಸೌಂದಪು. ೬-೩) ; ಎನ್ನ ರಾಜತೇಜಕರಸ ನನ್ನಿಗೆಡಲು ಮೂಱು ತಪ್ಪಿನಿಂ ನರೇಶನೆಡೆಯ ಬಿಡುವೆನೊಪ್ಪಿದಡೆ ಗಡ (ಮಲೇಪು. ೨೨-೫೭). [ನನ್ನಿ + ಕೆಡು₁]

ನನ್ನಿಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ನಿಜಗೊಳಿಸು ; ಸಾಬೀತುಗೊಳಿಸು ; ಸತ್ಯವನ್ನಾಗಿಸು : ಬಸಿಯೆಲ್ಲವಂ ಕಿದರೆ ಚಳಿಯದು ಕುದುರೆ ಮೇಣ್ ಬಿಸುಗೆಯೊಳ್ ನೆಲೆ ನಿಲ್ಪುದು ನನ್ನಿಗೆಯ್ವಂ (ಕಾಲೂರ. ೧೨೭-೨೭೪). [ನನ್ನಿ + ಕೆಯ್₁]

ನನ್ನಿಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ಭಾಷೆ ಕೊಡು ; ಮಾತು ಕೊಡು : ಪಿರಿಯದೊಂದು ಮನೆವಾಟ್ಟೆಯುಂಟೀಗಳೆ ಪೋಗಿ ಬಂದಪ್ಪೆಂ ಬಂದ ಬಟಿಕ್ಕನ್ನಂ ಮೆಚ್ಚಿದಂತೆ ಮಾಡೆಂದು ನನ್ನಿಗೊಟ್ಟು ನಂಬಿಸಿ ಪೋದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೭-೯). [ನನ್ನಿ + ಕೊಡು₁]

ನನ್ನಿಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆ ; ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಮಾತು ಪಡೆ : ಚಾಣಾಕ್ಯಂ ಕೇಳ್ದು ಅರಸನಂ ಕಂಡಾನರಸಿಯಾ ಬಯಕೆಯಂ ನೆಱಪುವೆನಾಯರಸಿಗೆ ಪುಟ್ಟಿದ ಕೂಸನೆನಗೀಯಲಾರ್ಪೊಡೆಂದೊಡರಸನೀವೆನೆಂದೊಡರಸಿಯುಮಂ ನನ್ನಿಗೊಂಡಾರುಮಱಿಯದಂತಿರ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೯೭-೦೪). [ನನ್ನಿ + ಕೊಳ್₁]

ನನ್ನಿದಪ್ಪು (ಕ್ರಿ). ಭಾಷೆ ತಪ್ಪು ; ಮಾತು ತಪ್ಪು : ನನ್ನಿಯಹುದೆ ನಿಮ್ಮ ವಾಕ್ಯ ನನ್ನಿದಪ್ಪುದಮ್ಮಯೆಂದೊಡೆನ್ನದೊಂದು ನುಡಿಯನಾಲಿಸುವುದು (ಮಲೇಪು. ೨೨-೫೭). [ನನ್ನಿ + ತಪ್ಪು₁]

ನನಿನುಡಿ (ಕ್ರಿ). ದಿಟವನ್ನು ನುಡಿ ; ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳು : ಈಯದೆ ಈಱಿಯದೆ ನನ್ನಿ ನುಡಿಯದೆ ನಣ್ಪಿ ದೇವಂಗಟ್ಟಿಸ್ಸಿ ಮುಯ್ಯಮ್ಪುಡದೊಂಗರ ಅಲಿದೆಂ ಮೂದಲಿಪ್ಪೊಂ (ಎಇ. XXIV, ೨೭-೧೩ ; 886). [ನನ್ನಿ + ನುಡಿ₁]

ನನ್ನಿನೊಳಂಬ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಅತನ ಮಗಂ ನನ್ನಿನೊಳಂಬನ್ (ಮೃಎರಿ. ೧೯೬೩, ೪೮-೪ ; ಸು. 960) ; ಶ್ರೀಪೃಥ್ವೀವಲ್ಲಭ ಪಲ್ಲವಕುಲತಿಲಕ ಏಕವಾಕ್ಯಮಿಱಿವನೊಳಂಬ ಶ್ರೀಮದಲಿಪಯ್ಯನ ಮಗ ನನ್ನಿನೊಳಂಬನ ಬಿಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮಾದೇಯಂ (ಎಕ. XI, ಹಿರಿಯೂ.೧-೩ ; 975). [ನನ್ನಿ + ನೊಳಂಬ]

ನನಿಮಟಲೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು (?) : ಕೌಚವಣಾಲೆಯರುಂ ನನ್ನಿಮಟಲೂರುಂ ಸನ್ನೊನವಾಳ ಕಿಱುವೆಟ್ಟುಗಳಾ ಪನ್ನಿರ್ವರ್ಗ್ಗಂ ರಣಪಾರರಾ ವಱಾಲೆಯರಸರಾ ಸಮಾಧಿಯ ಸಮಾಧಿ (ಎಕ. XIV, ತಿರುಮ. ೨೫೩-೨ ; ಸು. 800). [? + ಊರ್]

ನನ್ನಿವಂತ (ನಾ). ಸತ್ಯವಂತ ; ಧರ್ಮಿಷ್ಠ : ನನ್ನಿವಂತರ ದೇವ ಬಾರೈ ಮನ್ನಣೆಯ ಮದಗಜವೆ ಬಾರೈ (ಕಾಶಿರಾ. ೫೮-೭೦) ; ಯತಿಯು ರತಿಕನೆನಿಸಿ ಪತಿವ್ರತೆಯ ಸಿತಗೆಯೆನಿಸಿ ದಿವ್ಯವ್ರತಿಯ ಗತಿವಿಹೀನವೆನಿಸಿ ನನ್ನಿವಂತರ ಮತಿಗೆ ಸಟೆಯ ದಿಟ್ಟಿದಾಗಿ (ಮಲೇಪು. ೨೨-೨೭). [ನನ್ನಿ + -ವಂತ]

ನನ್ನಿವಾತು (ನಾ). ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯ ಮಾತು ; ಶಪಥದ ನುಡಿ : ಮಱು ಮಾತಿಂಗೆಡೆಯಿಲ್ಲದಂತಿರೆ ನುಡಿದ ಪಡೆಮೆಚ್ಚೆಗಂಡನ ಗಂಡವಾತುವಂ ನನ್ನಿವಾತುವಂ ಮುರಾಂತಕಂ ಮೆಚ್ಚಿ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೭೫ ವ). [ನನ್ನಿ + ಮಾತು₁]

ನನ್ನಿವೇಟ್ (ಕ್ರಿ). ಸತ್ಯವನ್ನು ನುಡಿ ; ನಿಜವನ್ನು ಹೇಳು : ತನ್ನರಸಿಯ ಉಱುಗಿಲ್ಲದ ನಡೆಗೆ ದೇವರ್ಕಳಂ ಸಾಕ್ಷಿಗೊಟ್ಟು ಅಗಲೆ ತನ್ನತನ್ನೆಯವಂ ಮನ್ನಿಸೆಂದು ನನ್ನಿವೇಟ್ದು ಸಂತವಿಟ್ಟು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೬೩-೯). [ನನ್ನಿ + ವೇಟ್]

ನನ್ನು (ನಾ). ಅರಿಸಿನ, ಕುಂಕುಮ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತೂಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೂಕ : ಸುಗಂಧಂಗಳಿಗೆ ಪಚ್ಚಕಪ್ಪುರ ಕೂರು ಒಂದಕ್ಕೆ ಹಾಗ ಪನ್ನೆಕೂರು ಒಂದಕ್ಕೆ ಬೇಳೆ ಕಸ್ತುರಿ ತೊಲೆ ಒಂದಕ್ಕೆ ಬೇಳೆ ಕುಂಕುಮ ನನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೆ ಹಾಗ ಅಗಿಲು ತೊಲೆ ಒಂದಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೭೫-೮೨ ; 1382). [?]

ನನ್ನೂಱು 'ನಾಲ್ನೂಱು' ನೋ.

ನಪತ್ತು 'ನೌಬತ್ತು' ನೋ.

ನಪರ 'ನಫರ' ನೋ.

ನಪಾಸು 'ನಾಪಾಸು' ನೋ.

ನಪಿರಿ, ನಪೂರಿ, ನೌಪೂರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ ; ತುತ್ತೂರಿ : ಚಂಬಕ ಡವುಡೆ ನಪಿರಿ ಬಾರುಗುಗಳುಚ್ ಕೊಂಬಿನ ಕಾಳೆ ಮಾವುರಿಯ ಬೊಂಬುಳಿ ಡೋಳು ನಿಸ್ಸಾಳಗಳಬ್ಬರ ತುಂಬಿತಾಕಾಶಮಂಡಲವ (ಕಂನವಿ. ೧೪-೨) ; ಚಂಬಕ ; ಡವುಡೆ ; ನಪಿರಿ ; ದುಂದುಭಿ . . . ಜಬರುಜಂಗಿ ಇತ್ಯಾದಿ (ಛಾಪಾಶಾ. ೫). **ನಪೂರಿ** : ನಿರ್ಜೀವಿ ಯಾವವೆಂದೊಡೆ... ಲೋಹವಿಡಿದ ಶಬ್ದ ತಾಳ ಕಂಸಾಳ ಗಂಟೆ ಕಹಳೆ ಕರ್ನೆ ನಪೂರಿ ಸ್ವನಾಯಿ (ವಚನ. ೪೦೩-೯೪) ; ನುಡಿವ ಮದ್ದಳೆ ಜೋಡುಶಂಖ ನಪೂರಿಯು ಬಡಿವ ತುಡುಮು ಡಮಾಮಿಗಳು ಹೊಡೆವ ಭೇರಿಯು ದೇವದುಂದುಭಿ ಮೊದಲಾದ ಗಡಣವೆಣ್ಣೆಸೆಯ ವ್ಯಾಪಿಸಿತು (ಅಭ್ಯಂ. ೪-೮೨) ; ಭೇರಿ ಹೆಗ್ಗಾಳೆ ನಪೂರಿ ನಾಗರ ಡೋಳು ಬಾರಿಸುತಿರಲು (ದೀರಶಾ. ೯-೩) ; ಭೇರಿ, ಕಹಳೆ, ಕರ್ನೆ, ನಪೂರಿ, ನಗಾರಿ, ಜಾಗಟೆ, ಕರಡಿ ಸಮ್ಮೇಳ (ಗುರುದ. ೦೦). **ನೌಪೂರಿ** : ಕಹಳಾ ಭೇರಿ ನಗಾರಿ ತಮ್ಮಟೆ ತುತುರೀ ಮೌರಿ ನೌಪೂರಿಗಳ್ ಬಹು ವಾದ್ಯಾದುರು ತಾಂ ಧಳಂಧಳರವಂ ಪರ್ಬುತ್ತಿರಲ್ಕೆತ್ತಲುಂ (ದೀಕವಂ. ೨-೨೭೦). [←ಪಾರ. ನಫೀರೀ, ನಫೀರೂ ; ಹಿಂ. ನಫೀರ್, ನಫೀರೀ, ನಫೇರೀ, ನಪ್ಪೇರೀ ; ಮರಾ. ನಫೇರೀ]

ನಪುಂಸ (ನಾ). = ನಪುಂಸಕ ೧ : ಈರ್ವರಿಗೆ ಸೂರ್ಯಸ್ವರ ನಡೆಯಲ ನಪುಂಸನಹನೂ (ನವಮೋ. ೦೪-೪೫). [ಸಂ.]

ನಪುಂಸಕ (ನಾ). ೧. ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಗಂಡೂ, ಹೆಣ್ಣೂ ಅಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯ ; ಷಂಡ. ೨. ಖೋಜ ; ಕೊಜ್ಜ : "ಕ್ಲೀಬಃ, ವರ್ಷವರಃ, ಷಂಡಃ, ಷಂಡಕಃ, ನಪುಂಸಕಃ – ಈ ೫ ನಪುಂಸಕಂ" (ಹಲಾಯು. ೭೦-೨೭೭) ; "ಷಂಡಂ ಕ್ಲೀಬನೆನೆ ನಪುಂಸಕನೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೮೦-೮) ; ಮೆತ್ತಮಾ ನಾರಕರೆಲ್ಲಂ ಹುಂಡಮುಂಡಸಂಸ್ಥಾನರುಮತಿವಿರೂಕ್ಷ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣರುಮತಿದುರ್ಗಂಧರುಂ ನಪುಂಸಕರುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦೦-೪೭ ವ) ; ನಪುಂಸಕ ವ್ಯವಹರಿಸಬಲ್ಲನೇ ಅಯ್ಯ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೦೭೨-೫೨೬) ; ಅರ್ಜುನಂಗೀ ಸೂತತನವೆತ್ತಲು ನಪುಂಸಕವೇಷ ವೀಕ್ಷಿಸಲು (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೬-೦೫). ೩. = ನಪುಂಸಕತ್ವ ೧ : ವರುಷ ತನಕ ನಪುಂಸಕದಲಾಚರಿಸಬಲ್ಲೆನೆ ಸಾಕಂ ದೇಹಾಂತರವನಂಗೀಕರಿಸುವೆನಲಾ ತನ್ನ ಸುಡಲೆಂದ (ಕುಮ್ಮಾಭ. ೮-೪೫). ೪. (ಆಲಂ) ನಿರ್ವೀರ್ಯನಾದವನು ; ದುರ್ಬಲ ; ಬಲಹೀನ : ಈ ನಪುಂಸಕರುಗಳ ನಂಬಿದ ನಾನು ನೀತಿಜ್ಞನೆ ಮಹಾದೇವೇನ ಹೇಳುವೆನೆನುತ ಭೀಷ್ಮನ ಹೊರೆಗೆ ನಡೆತಂದ (ಕುಮ್ಮಾಭೀ. ೮-೭೭) ; ನಾನು ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೆ ಧನಾಧೀನನಾಗಿ ನಪುಂಸಕನಾದ್ದರಿಂದ (ಕೃಪಾಭೀ. ೨೭). ೫. [ವ್ಯಾಕ] ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲದ ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಅಳವಡದ ಶಬ್ದ : ಸ್ವರವಿದಿರೊಳಕಾರಾಂತಕ್ಕಿರೆ . . . ನಪುಂಸಕಕ್ಕೆ ದಾಗಮಮಕ್ಕುಂ (ಶಾಷ್ಟಾಪ. ೦೦೪) ; ಕರ್ಣಾಟಕದೊಳ್ ಪೀಸಂ ಸ್ತ್ರೀಪುಂ ನಪುಂಸಕೋಭಯ ಪುಂಸ್ತ್ರೀ ಸ್ತ್ರೀ ನಪ್ಪಮಸ್ತ ವಾಚ್ಯಾನ್ಯೂನಾವ್ಯಯ ಮೆಂದು ಲಿಂಗವೊಂಬತ್ತು ತೆಱಂ (ಶಮದ. ೬೮) ; ಕೆಲವು ಹಲವು ಎಂಬುವು

ನಪುಂಸಕ ಬಹುವಚನದ ರೂಪಗಳು (ಶುದ್ಧಕು. ೯೪). ೧. ೫ : ಮನವ ನಪುಂಸಕವೆಂಧೆ ನಾನವಳನು ಕರೆತರಲಟ್ಟಿದೆ ಮನವು ರಮಿಸಿತದಲ್ಲಿಯೆ ವಂಚಿತನಾದೆನು ಪಾಣಿನಿಯಂತಹ ಕಿತವ (ಇಂದಾಶ. ೮೩-೧೭).

ನಪುಂಸಕಪಕ್ಷಿಗ್ರಹ = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಕ್ಕಿರೋಗ : ಮಂಡುಹುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೆನ್ನಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕಳಿ ಬದ್ದಿಹುದು. ವ್ಯ ಉರಿತ, ಕಾರುವಣ, ಉಬ್ಬುವಣ, ಬಾಯಾಟಿಕೆ. ಇವಿಷ್ಟು ಉಂಟಾಗಿದ್ದರೆ ನಪುಂಸಕಪಕ್ಷಿಗ್ರಹ ಹಿಡಿದಿದೆ ಎಂದಱಿವುದು (ವೃಧ್ವಸಾ. II, ೧೩). [ಸಂ.]

ನಪುಂಸಕತನ (ನಾ).=ನಪುಂಸಕತ್ವ ೧ : ಉತ್ತರಗೋಗ್ರಹಣದ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಜುನನ ನಪುಂಸಕತನ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು (ಲೋಕ).

[ನಪುಂಸಕ + – ತನ]

ನಪುಂಸಕತ್ವ (ನಾ). ೧. ಪುರುಷನೂ ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ; ಕ್ಲೀಬತ್ವ; ಷಂಡತ್ವನ : ಅರ್ಜುನನು ಊರ್ವಶಿಯ ಶಾಪದಂತೆ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ನಪುಂಸಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು (ಲೋಕ). ೨. [ವ್ಯಾಕ] ಪುಂ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಸೇರದಿರುವಿಕೆ; ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿರುವಿಕೆ : ನಿತ್ಯಂ ನಪುಂಸಕತ್ವಮಪತ್ಯಕಲತ್ರಾದಿ ಶಬ್ದದೊಳ್ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸವ್ಯತ್ಯಯಮಕ್ಕುಂ ಕರಣೋಪಕ್ರಣಿಗಳೊಳಂ ವಧಾಭಿಲಾಷಾದಿಯೊಳಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೬೦).

[ಸಂ.]

ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ (ನಾ). = ನಪುಂಸಕ ೫ : ಪುರುಷರಂ ಪೇಳ ಶಬ್ದಂಗಳ್ ಪುಲ್ಲಿಂಗಂಗಳ್ ; ಸ್ತ್ರೀಯರಂ ಪೇಳ್ವ ಶಬ್ದಂಗಳ್ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಂಗಳ್ ; ಉೞಿದುವೆಲ್ಲಂ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಂಗಳ್ (ಶಮದ. ೯೧ ವೃತ್ತಿ) ; ಪುಲ್ಲಿಂಗವೆಂತಲೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೆಂತಲೂ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂತಲೂ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು (ಹೊಸುಗ. ೩೫) ; ಪುಲ್ಲಿಂಗವೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೂ ಅಲ್ಲದ ಪದಗಳೆಲ್ಲಾ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ (ಮಧ್ಯಕು. ೩೦). [ನಪುಂಸಕ + ಲಿಂಗ]

ನಪುಂಸಕವೇದ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೋಕಷಾಯಂ; ಚಾರಿತ್ರಮೋಹನೀಯದ ಭೇದಗಳಾದ ಮೂರು ಬಗೆಯ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; P ಆತ್ಮನಿಗೆ ಚೈತನ್ಯರೂಪ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೈಥುನರೂಪವಾದ ಚಿತ್ತವಿಕ್ಷೇಪವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವೇದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪುರುಷವೇದ, ಸ್ತ್ರೀವೇದ, ನಪುಂಸಕವೇದವೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಗಳಿವೆ. ಪುರುಷವೇದದ ಉದಯದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಕವಾದ ಕಾಮವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀವೇದದ ಉದಯದಿಂದ ಪುರುಷವಿಷಯಕವಾದ ಕಾಮವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕವೇದದ ಉದಯದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷೋಭಯಾತ್ಮಕವಾದ ಕಾಮವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕವೇದದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಭಾವವು ಆವಿಗೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬೆಂಕಿಯಂತೆ ದೀರ್ಘಕಾಲವಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಪುರುಷಶಕ್ತಿ, ಸ್ತ್ರೀಶಕ್ತಿ ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿವರಣೆಗಳು ಜೈನಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ : ಮತ್ತಂ ಕಿಡಿದು ಬೇಗದಿಂ ಕ್ರಮಾಕ್ರಮದೊಳ್ ನಪುಂಸಕವೇದಮುಮಂ ಸ್ತ್ರೀವೇದಮುಮಂ ಪುಂವೇದಮುಮಂ.... ಘಾತಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೦-೦೪ ವ); ಅಭಿಭವಿಸಿ ನಪುಂಸಕವೇದ ಭಾಮಿನೀವೇದಯುಗಳದೊಡನೊಡನೆ ಜಗದ್ವಿಭು ಹಾಸ್ಯರತ್ಯರತಿಶೋಕಭಯಜುಗುಪ್ಸೆಗಳನಾಱುಮಂ ಬೆಂಕೊಂಡಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೪-೮೪) ; ಮತ್ತಂ ಕತಿಪಯಸಮಯದೊಳನುಕ್ರಮದಿಂ ನಪುಂಸಕವೇದಂ ಸ್ತ್ರೀವೇದವೆಂಬ ಎರಡುಮನದಿರ್ಪ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೪-೬೯ ವ) ; ಸ್ತ್ರೀವೇದಂ ಪುರುಷಾಭಿಲಾಷೆಯಂ ಮಾಱ್ಪುದು ಪುರುಷವೇದಂ ಸ್ತ್ರೀಯಭಿಲಾಷೆಯಂ ಮಾಱ್ಪುದು ನಪುಸಂಕವೇದಮುಭಯಾಭಿಲಾಷೆಯಂ ಮಾಱ್ಪುದು (ಷಸಾರ. ೧೨) ; ನಪುಂಸಕವೇದಮನಡಿಯಿಟ್ಟು ಹಾಸ್ಯಾದಿಯಾಱ (ವರ್ಧಚ. ೧೩-೫೦). 'ನೋಕಷಾಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಪುಂಸಕಶಿಲೆ (ನಾ). ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ನಿರುಪಯುಕ್ತವಾದ ಶಿಲೆ; ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಾಗದ ಶಿಲೆ : ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಪುಂಶಿಲೆ, ಸ್ತ್ರೀಶಿಲೆ, ನಪುಂಸಕಶಿಲೆಯೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಕಂಚಿನ ತಾಳದ ನಾದದಂತೆ ಧ್ವನಿಕೊಡುವ ಶಿಲೆಯು 'ಪುಂಶಿಲೆ' ಯೆಂದೂ, ಘಂಟಾನಾದದಂತೆ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಶಿಲೆಯು 'ಸ್ತ್ರೀಶಿಲೆ' ಯೆಂದೂ, ತಾಳವಿಹೀನವಾದ ಶಿಲೆಯು 'ನಪುಂಸಕಶಿಲೆ' ಯೆಂದೂ ಉಕ್ತಿ ಇದೆ . .. ಸ್ತ್ರೀದೇವತಾವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಶಿಲೆಯಿಂದಲೂ, ಆಧಾರಪೀಠಾದಿಗಳನ್ನು ನಪುಂಸಕಶಿಲೆಯಿಂದಲೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸಿದೆ (ಭಾರಶ. ೬೭). [ನಪುಂಸಕ + ಶಿಲೆ]

ನಪುಂಸಕಿ (ನಾ). ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಹೆಣ್ಣುತನವಿಲ್ಲದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಪರವಧುವಂ ನಪುಂಸಕಿಯರಂ ಗುರುಭಾರ್ಯೆಯರಂ ಮುನೀಂದ್ರಶೌಂದರಿಯರನಂತ್ಯ ಜಾತಿಯವಳಂ ವ್ರತಮುಳ್ಳಳನಂಗಹೀನೆಯಂ ಕಿರಿವಳಂ ಕುಲಕ್ಷಯೆಯನಾ ಕೊಡಗೂಸುಗಳಂ ವಿದಗ್ಧನಾದರದೊಳ್ ಕೂಡಲುಂ ಬಯಸಿನೋಡಲು ಮಾಗದು ಕೂರ್ತು ಬಂದೊಡಂ (ಮದಶಿ. ೯-೨).

[ನಪುಂಸಕ + – ಇ₂]

ನಪೂರಿ 'ನಪಿರಿ' ನೋ.

ನಫೆ 'ನಫೆ' ನೋ.

ನಪ್ತಾರ (ನಾ). ಮೊಮ್ಮಗ; ನಪ್ತೃ : ಪಿತೃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಳಿದ ಋಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಆರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ . . . ಸ್ವಸೃ – ಸ್ವಸಾರನು ; ನಪ್ತೃ – ನಪ್ತಾರನು ಇತ್ಯಾದಿ (ಹೊಸುಗ. ೧೦೬).

[ಸಂ. ನಪ್ತೃ]

ನಪ್ತೃ (ನಾ). ಮಗನ ಅಥವಾ ಮಗಳ ಮಗ; ಮೊಮ್ಮಗ : "ದೌಹಿತ್ರಃ, ನಪ್ತಾ–ಈ ೨ (ಮ)ಗಳ ಮಗಂ ; ಪೌತ್ರನುಂ ಅಹಂ" (ಹಲಾಯು. ೮೩-೩೫೧); "ಮಗನ ಮಗಂ ನಪ್ತೃ ಪೌತ್ರನೆನಿಕುಂ" (ಪತ್ರಕೋ. ೫೫-೨೨) ; ಋಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ–ಪಿತೃ, ಸವಿತೃ, ನಪ್ತೃ. . . ಧಾತೃ (ಶಮದ. ೮೯ ಪ್ರಯೋ) ; ಮಡದಿಯರಂ ಮಕ್ಕಳಂ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಂ ನಪ್ತೃಗಳಂ ನಿಗ್ರಹಾನುಗ್ರಹಪೂರ್ವಕಮಾಗಿ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯನೆಸಗು (ಧಾರಶಾಂ. ೬೭-೪೧೩).

[ಸಂ.]

ನಪ್ತ್ರಿ (ನಾ). ಮಗನ ಅಥವಾ ಮಗಳ ಮಗಳು; ಮೊಮ್ಮಗಳು : "ನಪ್ತ್ರೀ,–ಪೌತ್ರೀ, ಸುತಾತ್ಮಜಾ – ಮಗನ ಮಗಳ ಹೆಸರುಗಳು, ಮಗಳ ಮಗಳಿಗೂ ಹೆಸರು, ಮೊಮ್ಮಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೧೫೨). [ಸಂ. ನಪ್ತ್ರೀ]

ನಪ್ಪು (ನಾ). [ವ್ಯಾಕ] ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಎಂಬುದರ ಸಂಕೇತ : ಪುರುಷರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗಂ ಸ್ತ್ರೀಯರೆ ತಾಂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಮುೞಿದುವೆಲ್ಲಂ ನಪ್ಪಾಗಿರೆ ಸಲ್ಗುಂ ಕನ್ನಡದೊಳ್ ಪರಿವರ್ತಿಸವುೞಿದ ಲಿಂಗಮೊಳವಾಗಿರ್ದುಂ (ಶಮದ. ೯೦); ನಪ್ಪಾಗಿರೆ = ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿರೆ (ಶಮದ. ೯೧ ಟೀಕೆ).

[ಸಂ. ನಪ್]

ನಪ್ಪುರಿ₁ (ಕ್ರಿ). ಗಾಡಿ, ನೇಗಿಲು ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಚಲಿಸುವ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲು, ಬಾಯಲ್ಲಿಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚನೆ ಕೊಡು : ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಗೌಡರು ನಪ್ಪುರಿದು, ಗಾಡಿಯನ್ನು ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ, ಮುಖದಲ್ಲಿ ಆ ಗೆಲುವಿನ ನಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದಾಗ ಆತನಿಗೆ ಪೂರ್ತಿ ಜೀವ ಬಂತು (ನನ್ನೂರು. ೧೩೪). 'ನಕ್ಕಿಡು', 'ಮಾಪ್ಪುರಿ' ಪರಾ.

ನಪ್ಪುರಿ₂ (ನಾ). "ನೇಗಿಲಿಗೆ ಅಥವಾ ಗಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲು ಬಾಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಶಬ್ದದ ಸನ್ನೆ" (ನನ್ನೂರು. ಕೋಶ). [<ನಪ್ಪುರಿ₁]

ನಫರ್ 'ನಫರ' ನೋ.

ನಫರ್‌ಜಾಮಿಾನು 'ನಫರಜಾಮಿಾನು' ನೋ.

ನಫರ, ನಪರ, ನಫರ್ (ನಾ). ೧. (ಕೀಳು ತರಗತಿಯ) ಆಳು ; ದಾಸ ; ಸೇವಕ. ೨. ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಮನುಷ್ಯ ; ಇಷವಂ : ನಿಜ, ಅಹುದು ! ಆದರೆ ಈ ಹಳೇ ನಫರನಾದ [ಮನುಷ್ಯನಾದ] ನನ್ನ ದೆಸೆಯೇನಾಗಬೇಕು ? (ಕಪಾಕಂ. ೮೦). 'ನಫರಜಾಮಿನಾನು' ಪರಾ. **ನಪರ** : ೧. ನಪರನ ಹೆಂಡತಿಗೆ ಹರನ ಕಾವಲು (ಗಾದೆ). **ನಫರ್** : ೧. 'ನಫರ್‌ಜಾಮಿನಾನ್' ಪರಾ. [←ಅರ. ಹಿಂ. ನಫರ್ : ಮರಾ. ನಫರ್, ನಪ್ಫರ್]

ನಫರಜಾಮಿನಾನು, ನಫರ್‌ಜಾಮಿನಾನ್ (ನಾ). ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಒಂದು ಷರತ್ತನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬದ್ಧನಾಗಿ ನ್ಯಾಯಾಸ್ಥಾನದ ಎದುರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ; ಸ್ವಂತಜಾಮಿನಾನು : (+). **ನಫರ್‌ಜಾಮಿನಾನ್** : ನಫರ್‌ಜಾಮೀನ್ ಖತ್ತಿನ (recognisance) ಮೇಲೆ. ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳು (ಗ್ರಾಮೂಳ. ೧೬೦). [ನಫರ + ಜಾಮಿನಾನು]

ನಫಾ 'ನಫೆ' ನೋ.

ನಫೆ, ನಪೆ, ನಫಾ (ನಾ). ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆದಾಯ ; ಲಾಭ ; ಫಾಯಿದೆ ; **ಕಿಫಾಯಿತ್ತು** : ಈಟಿಗೆ ಒಂದಕ್ಕೆ ಎರಡರಷ್ಟು ನಫೆ, ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಕಾವಾಗಾರಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದೆವು (ಎಳ. XVI, ಸಂಧ್ಯ ೧. ೦೦೬-೮ ; 1612) ; ಉತ್ತಮವಾದ ರತ್ನಗಳನ್ನು ಹನುಮಂತರಾಯನು ಅಂದಾಜು ನೋಡಿ ತಾನೇ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ನಫೆಗೆ ಮಾರುತ್ತಿದ್ದನು (ಮುಂಸುಗ. ೬೨) ; ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಬಂದ ನಫೆಯ ಮೇಲೆ ಸೇಕಡ ಹತ್ತರಂತೆ ದಳ್ಳಾಳಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿ (ಭಾಗ್ಯಶಿ. ೨೬) ; ಅಂತೂ ಲುಕ್ಸಾನಿಲ್ಲ. ನಫೆಯಾಗಿದೆ (ಧೀಮುಕಾ. ೬). **ನಪೆ** : ಈ ದಿನದ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಆತನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ನಪೆಯಾಯಿತು (ರೂಢಿ). **ನಫಾ** : ಯಾವಿಗೆ ಹ್ಯಾಗೆ ಖರೀದಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೋ ಅದರ ಹಾಗೆ ಅವರು ನಫಾ ಕಿಮ್ಮತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಿಲಮಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೧೯೪).
[←ಅರ. ನಫ್‌ಅ; ಹಿಂ. ನಫಾ : ಮರಾ. ನಫಾ, ನಪ್ಫಾ]

ನಬಾಬ 'ನವಾಬ' ನೋ.

ನಬೀ (ನಾ). ದೈವಪ್ರೇರಿತವಾದ ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕ ; ಪೈಗಂಬರ ; ಪ್ರವಾದಿ ; ದೇವದೂತ ; "ಧರ್ಮಸ್ಥಾಪಕ" (ಜಾನಕೋ. ೯).
[←ಫಾರ. ಅರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಬೀ]

ನಬ್ಯ (ನಾ). ಹೊಸತು ; ನವ್ಯ : "ನಬ್ಯ–ನವ್ಯ = ಹೊಸತು" (ಕರ್ನಕೋ. ೨೦) ; ತರಿಸಿಯೊಟ್ಟಿಸಿ ನಬ್ಯ[ಪಾಠಾಂ. ವ್ಯ]ದಿವ್ಯಾಂಬರ ನಿಕರವಂ (ಜಸಪು. ೩೬–೧೮). [<ಸಂ. ನವ್ಯ]

ನಭ (ನಾ). ೧. ಬಾನು ; ಆಗಸ ; ವ್ಯೋಮ ; ಆಕಾಶ ; ಗಗನ : "ನಭಃ . . . ಗಗನಂ, ದ್ಯುಃ–ಈ ೧೫ ಆಕಾಶಂ" (ಹಲಾಯು. ೨೨–೧೩೬) ; "ತಾರಾಪಥಂ ವ್ಯೋಮಮಂತರಿಕ್ಷಂ ನಭಂ . . . ಅಂಬಕಂ ವಿಷ್ಣುಪದಮೆನಲು ಗಗನಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯–೩೦) ; ಒತ್ತಿ ತಜುಂಬ ಸಿಂದ ರಿಪುಭೂಜ ಸಮಾಜದ ಬೇಗ್ಗಳಂ ನಭಕ್ಕೆತ್ತದೆ ಬಿಡು ತನ್ನ ಮಾಱ್ಪೊಕ್ಕೊಡೆ ಕಾಯದೆ ಚಾಗದೊಳ್ಪಿನಚ್ಚೊತ್ತದೆ ಮಾಣ್ದು ಬಾಳ್ವ ಪುಟುವಾನಸನೆಂಬನಪಂಡ ಮೆಂಬುದೊಂದುತ್ತಿಯು ಪೆರ್ಚೊಳಿವ್ವ ಪುಟುವಲ್ಲದೆ ಮಾನಸನೇ ಮುರಾಂತಕಾ (ಶಂಶಳಾ. ೫–೬೫) ; ನಭದಿಂದುಮಿೞಿದವಂ ರಾಜಭವನವಂ ಪೊಕ್ಕು ಪವನಸುತ ಪಾದನಖಪ್ರಭೆ ಪಸರಿಸಿ ತನಗೆ ಶಿರೋವಿಭೂಷಣಶ್ರೀಯನೀಯೆ ವಿನಮಿತನಾದು (ಶಂರಾಮಾ. ೧೧–೨೬) ; ಭೋರೆನೆ ತೂರ್ಯಮಂಬೆಯನಜಂ ಗಜಮಂ ಬಳವೈರಿ . . . ವಿಮಾನವಂ ಮಾರಹರಪ್ರಿಯಂ ವೃಷಭನಂ ಹರನೇಱಿ ನಭಕ್ಕೆ ಸಲ್ವುದುಂ (ಜಗವಿ. ೧–೩೬) ; ಗ ಗ ನ ರಂ ಧ್ರ ಪೊ ಅಲುಗಗುಡದಂತೆ ಕೀಲಿಸಿದ ವಜ್ರವೊಳೆಗಳೊ ನಭದ ಲತೆ ಹಬ್ಬಿಯೊಗೆದ ನನೆಯೊ ಕಡು ಹಸಿದವೆಂದು ಶಶಿಯೆಲ್ಲಾ ಚಕೋರಕ್ಕೆ ಕೊಡುವ ಸವಿದುತ್ತುಗಳೊ . . . ಎನೆ ತಾರಾಳಿಯೆಸೆದುವಾ ಜಗದ ಜನ ನಲಿಯುತಿರಲು (ಹಹಳಾ. ೩–೮೯) ; ತೊಳಗುವ ನಭದೊಳ್ ಚಿತ್ರಾವಿಳದೃಷ್ಟಿಗವಿದ್ಯಮಾನಮೇಚಕರುಚಿಯೊಂದೆಳಸಿ ಮಿಗೆ ತೋರ್ಪ ತೆಱದಿಂ ಖಳಂಗೆ ಪೊಲನಲ್ತೆ ಕೃತಿಯೆಳ್ಳಲ್ಲದೂ ದೋಷಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧–೪೮) ; ನಭದಿಂದಿಳಿವ ಗಂಗೆಯ ಧಾರೆ ಮೊಱೆದುದಿದ ಪುರದ ಬಾಹೆಯಲಿ (ಕುಮಾ.ಅ. ೬–೩೨) ; ಶುದ್ಧಿಸದೆ ನಭ ಧರೆಯ ಮರ ಮರಳಿ ಮಳೆಯಿಂ ? (ಮಂಕುಳ. ೪೬೪). ೨. ಮುಗಿಲು ; ಮೋಡ. 'ನಭಪ್ರಸೃತಿ', 'ನಭೋಂಗ' ಪರಾ. ೩. ಚಾಂದ್ರಮಾನ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಹೆಸರು; ಶ್ರಾವಣಮಾಸ: "ಶ್ರಾವಣಮಾಸಮಂ ನಭವೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೯–೦೧೪); "ಶ್ರಾವಣಃ, ನಭಾಃ, ಶ್ರಾವಣಿಕಃ–೩ ಶ್ರಾವಣಮಾಸದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೮). ೪. ಸೊನ್ನೆ ; ಶೂನ್ಯ : "ನಭ ಸೊನ್ನೆ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೪–೮). ೫. [ಛಂದ] ಅಕ್ಷರಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗುರುವಿರುವ ಗಣ; ತಗಣ : (– – ∪): "ಆದಿಗುರುವೆರಡಿರಲು ನಭವಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೬–೨೦) ; ಇಂದು ನಭಂಗಳ್ಸರವ್ರರಪವನೇಂದುದ್ವಯವಾಗಿರೆ . . . ಧರೆಗಿದು ಪೆಸರಾಯ್ತಲ್ಲಿಯು ಮುದ್ದವಕರವೆನೆ ತನ್ನಿಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨–೧೯೦). ೬. [ಜ್ಯೋತಿ] "ಲಗ್ನದಿಂದ ಹತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ" (ಜಾತಕ. ಪರಿ. ೩). [ಸಂ.]

ನಭಃಪಯೋಜ (ನಾ). (ಅಲಂ) ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವವಾದುದು ; ಗಗನಕುಸುಮ : ಅದಱಿಂದೆ ನಂಬಿ ಜಟಿಸಿದೊಡಿದಱಿಂ ದೊರೆಕೊಳ್ಗುಮವಳ ಶಿವಪದಮಿಂತಲ್ಲದೆ ಪೆಱತು ಮಾರ್ಗದಿಂದಪ್ಪುದು ತಾನೆಂಬುದು ನಭಃಪಯೋಜಪ್ರಾಯಂ (ರಾಜಶೇ. ೪–೯೫). [ಸಂ.]

ನಭಃಪ್ರಸೃತಿ (ನಾ). ಮೋ ಡ ಗ ಳ ಗುಂಪು.–ಸಮೂಹ : ಎಱೆ ವಿಮಾನವಮಂ ಕೃತಕ ಗಾಯಿಕೆಯರ್ . . . ಯಾನಮೇಂ ಕೀೞಿದುದೋ ನಭಃಪ್ರಸೃತಿಗಿಟ್ಟೆಡೆಯಿಟ್ಟೆಡೆಯಾದುದೆಂಬಿನಂ(ಶಾಂತಿಪು. ೨–೮೨). [ಸಂ.]

ನಭಃಫಲ (ನಾ). (ಅಲಂ) (ಗಗನಕುಸುಮದಂತೆ) ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವವಾದುದು : ಅದಱ ಕಾಂಕ್ಷಣಮೆಂಬುದು ಗಾ ವಿ ಲ ಂ ನಭಃಫಲದುಪಭೋಗಮಂ ಬಯಸಿ ಬಾಯ್ದಿಡುವಂದಮನುಂಟುಮಾಡುಗುಂ (ಚಾಧಪು. ೫–೬೩). [ಸಂ.]

ನಭಶ್ಚರ (ನಾ). ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ; ಖೇಚರ ; ವಿದ್ಯಾಧರ : ಸದ್ಯಸ್ತ್ರಭಾಜನನಪ್ಪೆನ್ನೊಳೆ ಮಾಟ್ಪುದಾಕೆಗೆ ವಿವಾಹೋದ್ಯೋಗಮಂ ರಾಗದಿಂ ಎಂದಪನಲ್ತೆ ನಭಶ್ಚರವೃಂದಾರಕಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೬–೨೨) : ಕರಮೆಸೆದತ್ತು ದೇವನಗದಿಂ ಬನದಿಂ ಬನದಂಬಡುತ್ತ ಸಂಚರಿಪ ನಭಶ್ಚರ ಪ್ರಕರದಿಂ . . . ಖಗದಿಂ ಮೃಗದಿಂ ನಗದಿಂದೆ ಕಂದರಂ (ಕಾ'ಕಂ. ೨–೩೬). 'ಖಚರ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಭಶ್ಚರಪತಿ (ನಾ). ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಿ ಮಾ ನ ದ ಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಿದ್ಯಾಧರರೇ ಮೊದಲಾದವರ ರಾಜ ; ಖೇಚರರಾಜ : ಅನುಕೂಲ ಮಿತ್ರನನುರಕ್ತ ನಾಯಿಕಾನೀಕನನುಗತ ಪ್ರಕೃತಿ ಚಿರಂತನರೆನಿಪ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ನೆಗಟ್ಟು ನೆಗಟ್ತೆ ತನ್ನಭಶ್ಚರಪತಿಯಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೨–೩೦).
[ನಭಶ್ಚರ × ಪತಿ]

ನಭಶ್ಚರಾನ್ವಯ (ನಾ). ಖೇಚರರ ವಂಶ : ನಿಜದಿಂ ಗೂಢಂಗಳ್ ಗುಲ್ಫಜಾನುಗಳ್ ಮಂತ್ರದಂತೆ ರಕ್ತತರಂಗಳ್ ನಿಜಕರಪಾದತಲಂ ಪ್ರಪ್ರಜೆಯಂತೆ ನಭಶ್ಚರಾನ್ವಯಾಂಬರರವಿಯಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೩–೪೫).
[ನಭಶ್ಚರ + ಅನ್ವಯ]

ನಭಶ್ಚರೇಂದ್ರ (ನಾ). = ನಭಶ್ಚರಪತಿ : ನೆಗಟ್ತೆಯೊಳ್ ತೊಡರ್ದಿರೆ ವೃದ್ಧರಾಜ್ಯಮುಮದೇನೆಸೆದತ್ತೋ ನಭಶ್ಚರೇಂದ್ರನಾ (ಆದಿಪು. ೨–೨೪): ವೈರಿಜಯಶ್ರೀ ಸೆಱೆಯಿರೆ ಭೂ ರಿ ಭು ಜಾ ಂ ತ ರ ದೊ ಳಾ ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಮುಕ್ತಾಹಾರವನೆ ಪೋಲ್ತು ನವಕೇಯೂರಂ ಸೊಗಸಿತು ನಭಶ್ಚರೇಂದ್ರನ ಕೋಳೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೩–೩೫). [ನಭಶ್ಚರ + ಇಂದ್ರ]

ನಭಶ್ಚಲಿ (ನಾ).=ನಭಶ್ಚರ : ತಾಣಮಂ ತೀವುದೆ ತಡಂ ವಂಹಾವೀರರಿಂ, ಪರ್ವತೋಪಮಧೀರರಿಂ ನಭಶ್ಚಲಿಗಳಿಂ . . . ಲಂಕೆಯನಿದಂ ದಹಿಸದೇ ನಿರ್ವುದೆ ಧರಾತ್ಮಜಾವಲ್ಲಭನ ರೌದ್ರರೋಷಂ ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೧೪-೩೬೨): [ಸಂ. ನಭಶ್ಚಲಿನ್]

ನಭಶ್ಚುಂಬಿ (ನಾ). ಗಗನವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವಂಥದು ; ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದುದು ; ಗಗನಚುಂಬಿ : ಜನಮನೋಮಂದಿರದ ಸುಸ್ವಪ್ನ ಗೋಪುರದ ಕಲಶಂ ನಭಶ್ಚುಂಬಿಯಾಗದಿರೆ . . . . ಏನಿರ್ದುಮೇನ್ ಅನಾಗರಿಕತಾ ಶ್ರೀ ದಿಟಂ ಮಸಣಮಾ ಪತ್ತನಮಯೋಧ್ಯೆ ತಾನಾದೊಡಂ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೭೫-೬೨೭). [ಸಂ. ನಭಶ್ಚುಂಬಿನ್]

ನಭಸ (ಗು). ೧. ಮಂಜುಮುಸುಕಿದ; ಮಸುಕಾದ. (ನಾ). ೨. ಆಕಾಶ; ಆಗಸ ; ಬಾಂದಳ. ೩. ಮಳೆಗಾಲ. ೪. ಸಾಗರ ; ಸಮುದ್ರ ; ಕಡಲು. [ಸಂ.]

ನಭಸಂಗಮ (ನಾ). ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು ; ಖಗ ; ಪಕ್ಷಿ : "ಖಗಃ, ವಿಹಂಗಃ, ವಿಹಗಃ, ವಿಹಂಗಮಃ . . . ನಭಸಂಗಮಃ–೧೭ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾನಾ ಬಗೆ ಪಕ್ಷಿಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೪೨). [ಸಂ.]

ನಭಸ್ಥಲ, ನಭಸ್ಥಳ (ನಾ). ೧. ಬಾಂದಳ ; ಆಕಾಶಭಾಗ ; ಗಗನತಳ : ವಿಸ್ತೀರ್ಣಮೆನಿಪ ನೀಲಪ್ರಸ್ತರದೊಳ್ ಮುನಿಪನಿರ್ದನಪಗತ ಜೀಮೂತ ಸ್ತೋಮಮಪಾಗಿ ವಿಮಳನಭಸ್ಥಲ [ಪಾಠಾಂ. ಳ]ದೊಳ್ ತೊಳಪ ಚಂದ್ರ ನಂದದಿನಾಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೨) ; ಬಲದೇವಂ ಬರೆ ಕಂಡು ತದ್ವೃಷಭ ಸೇನೋರ್ವೀಶನಿತ್ರಿತ್ರಲಿತ್ರಲೆನುತ್ತುಂ ಪರಿತಂದು ತಾಗಿ ಕಡಿದಂ ಕೂರಂಬಿನಾಸಾರಮಂ . . . ನಭಸ್ಥಲಮೆತ್ತಲ್ ದೆಸೆಯೆತ್ತಲೆಂದೆನಿಸೆ ದಾಣವ್ರಾತಘಾತಂ ತಮಂ (ಮಹಾನೇ. ೦೪-೩೬). ೨. ಶಿವನ ಒಂದು ಹೆಸರು. **ನಭಸ್ಥಳ** : ೧. ತಳರೆ ಮಹೀರಜದಿಂ ಘನವಿಳಾಸ ಗಜಘಟೆ ಯಿನವನಿಯಂ ನಭಕೆ ನಭಸ್ಥಳಮಂ ನೆಲಕ್ಕೆ ತಂದಂತಳುಂಬಮಾದುದು ತದೀಯ ಚತುರಂಗಬಳಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೪೬) ; ಶರನಿಕರಂ ಕರಂ ಬಿಡದೆ ಪಾಟಿ ನಭಸ್ಥಳದೊಳ್ ನಿರಂತರಂ ಬಟಿನೆಟಲಾಯ್ತು ಮುನ್ನಮದಬಿಂದ . . . ರಣಾಗ್ರಭೂತಳಂ (ಬಂಹರಿ. ೦೧-೧೦೯) ; ಮುಸುಕಿ ನಭಸ್ಥಳಂ ನೆಟಿಯೆ ಕೀವ ದಿಶಾತತಿಯರ್ಕಮಂಡಲಂ ಮಸುಳೆ . . . ಕೀವಿದುದಾ ಬಲಪಾದಘಾತದಿಂ ಪಸರಿಪ ಧೂಳಿ (ಮಹಾನೇ. ೦೦-೭೫). [ಸಂ.]

ನಭಸ್ಥಳ 'ನಭಸ್ಥಲ' ನೋ.

ನಭಸ್ಫಟಿಕ (ನಾ). ಪಾರದರ್ಶಕವಾದ ಸ್ಫಟಿಕ ; ಗಗನಸ್ಫಟಿಕ : ಅದಱಿಂ ದೊಳಗೆ ನಭಸ್ಫಟಿಕದ ವೇದಿವಿರಾಜಮಾನ ಮರಕತ ಮಾಣಿಕ್ಯದ ಗೋಪುರಂಗಳಮಱಗ್ರದೊಳೆಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರಚನೆಗಳ್ ಪುದಿದಿರ್ಕುಂ (ಮಹಾನೇ. ೧೫-೬೭): ಮಕರತೋರಣಾದ್ಯಲಂಕಾರಗಳಿಂದಲೂ ದ್ವಾರಸ್ಥಿತ ಶಂಖಾದಿ ನವನಿಧಿಗಳಂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ ದೇವರ್ಕಳಿಂದಲೂ ಪೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ನಭಸ್ಫಟಿಕಮಯ ಪ್ರಾಕಾರವಂ ನಿರ್ಮಿಸೆಂದಾಜ್ಞಾಪಿಸಿದನು (ಪುರುಚ ೧೨೪). [ಸಂ.]

ನಭಸ್ಯ (ನಾ). ಚಾಂದ್ರಮಾನ ವರ್ಷದ ಆರನೆಯ ತಿಂಗಳಿನ ಹೆಸರು ; ಭಾದ್ರಪದಮಾಸ : "ಭಾದ್ರಪದಮಾಸಮಂ ನಭಸ್ಯವೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೯-೧೧೪): "ನಭಸ್ಯಃ, ಪ್ರೌಷ್ಠಪದಃ, ಭಾದ್ರಃ, ಭಾದ್ರಪದಃ–೪ ಭಾದ್ರಪದಮಾಸದ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೮). [ಸಂ.]

ನಭಸ್ಸು (ನಾ). ಆಕಾಶ ; ಆಗಸ ; ಬಾಂದಳ : "ತಾರಕಿತಂ–ನಭಸ್ಸು" (ಕಾಳಕ್ಕ. ೬೮); ಪಯಸ್ಸು, ನಭಸ್ಸು, ರಜಸ್ಸು (ಶಬ್ದಾನು. ೩೯ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ. ನಭಸ್]

ನಭಿ (ನಾ). ಚಕ್ರ : "ಗಾಲಿ" (ಗಂಗಾಮ. ೧೬೮). [ಸಂ.]

ನಭೋಂಗ (ನಾ). ಮೋಡದಂತೆ ಶರೀರವುಳ್ಳವನು ; ನೀಲವರ್ಣ : ವಿಷ್ಣು : ಜಯತು ಜನಾರ್ದನ ಜಯ ಮುರಮರ್ದನ ಜಯಶ್ರೀ ವರಾಂಗ ನಭೋಂಗ (ಕಕಸಾಂ. ೬೯-೨೨). [ಸಂ.]

ನಭೋಂಗಣ (ನಾ).=ನಭಸ್ಥಲ ೧ : ದೊಣೆಗಳಿನಾರ್ಚುವ ಕಿರುವಾಯ್ಗೊಣರ್ಚೆ ತೆಗೆನೆಟಿವ ಬೇಗಮಂ ಕಾಣದೆ ಕೂರ್ಗಣೆಗಳ ಪಂದರನೆ ನಭೋಂಗಣದೊಳ್ ಕಂಡತ್ತು ದೇವಗಣವಿಮಸುತನಾ (ಜಂಜಧಾ. ೧೨-೧೮೪) : ಇಂದ್ರದಿಗ್ದೇವಿ ನವಾರ್ಕಮಂಡಲಮನಾಂತಿರೆ ತತ್ಪ್ರಥೆಯುಂ ನಭೋಂಗಣ ಶ್ರೀಷಧುವೊಂದೆ ಕಾಲದೊಳೆ ತಾಳ್ದಿ ವಿರಾಜಿಸುವೊಂದು ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂ (ಜಗವಿ. ೨-೮೭). [ಸಂ.]

ನಭೋಗ (ನಾ). ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ; ದೇವತೆ ; ಸುರ ; ಅಮರ : ಮಂಜುಮುಹಿಮಾಸ್ಪದಂ ಚಾರುವೃತ್ತಂ ಕಲಾಪುಂಜಂ ಸದಾ ನಭೋಗಂ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೮-೬೨) ; ಸದಾನ ಭೋಗಂ . . . ಸದಾ ನಭೋಗಂ (ಚಂದ್ರಸ. ೪೪). 'ನಭೋಗಪುರ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಭೋಗತಿ (ನಾ). ೧. ಗಗನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಿಕೆ ; ಆಕಾಶಗಮನ : ನಭೋಗತಿಯುಂ ಸಾಧಿಸಲಕ್ಕು ಬೆಟ್ಟಗಳ ಚೂರ್ಣಂ ಮಾಡಲಕ್ಕೀಕ್ಷಿಸಲ್ ಸತಿಯಾ ಚಿತ್ತವಭೇದ್ಯವೈ (ಸೋಮಣ. ೮೦). ೨. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ; ಆಕಾಶಗಾಮಿ ; ಖೇಚರ : ಬೇಗಮುಸಿರ್ ಮುಟ್ಟಗವರೆ ಮೇಗುಸಿಗೊಂಡೊಮ್ಮೆಗೊಮ್ಮೆಗಗಿವೊ[ಮ]ಟ್ಟದೆ ಬಂದಾಗಳೆಱಗಿರ್ದನಂದು ನಭೋಗತಿಯೊರ್ದಂ ನೃಪೇಂದ್ರಪದಸರಸಿಜದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೮೩). ೩. ಹಕ್ಕಿ ; ಪಕ್ಷಿ. [ಸಂ.]

ನಭೋಗಪುರ (ನಾ). ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪಟ್ಟಣ ; ತ್ರಿಪುರ : ಹರಿಯಿಂದಂ ಹರನಿಂದೆ ಶಕ್ರಧರನಿಂ ನೀರಿಂದೆ ಪಾಳಾದ ದುಷ್ಕರ ಲಂಕಾಪುರಮಂ ನಭೋಗಪುರಮಂ . . . ಸುಸ್ಥಿರೆ ಹಮ್ಮಾರಪುರಕ್ಕೆ ತೋಡಿಸಲೊಡಂ ಮೂಢೋಕ್ತಿ ಮಾಲೋಕದೊಳ್ (ಹಮ್ಮೀರ. ೦-೬೪). [ನಭೋಗ + ಪುರ೭]

ನಭೋಗಮನ (ನಾ). ೧.=ನಭೋಗತಿ ೧ : ನಾರದಂ ನಭೋಗಮನ [ಪಾಠಾಂ. ಮಾರ್ಗ]ದಿಂದಿಟಿದು ಬಂದು ಜನಾರ್ದನನ ವದನಾರವಿಂದಮಂ ನೋಟ್ಪುದುಂ (ಮಹಾನೇ. ೭-೧೪೧೩). ೨. = ನಭೋಮಾರ್ಗ : ಆಗಳಾ ದೇಶಪುರುಷಂ ಬಂದನೆಂದು ಅಷ್ಟಶೋಭೆಗೆಯ್ದಿದಿಗೊಳೆ ಮತ್ತಮಂತೆ ನಭೋಗಮನದೊಳು ಬರೆ (ಕಾವ್ಯಂಕು. ೬೭). [ಸಂ.]

ನಭೋಜನ (ನಾ). ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವವರು ; ದೇವತೆಗಳು : ಎಲ್ಲರುಂ ಭೋಗಿಗಳ್ಪಾತಾಳಗತರೆನಿಸರೆಲ್ಲರುಂ ವಿದ್ಯಾಧರರ್ನಭೋಜನರೆನಿಸರ್ (ಕೃಮಿಥಾ. ೨-೧೦). [ಸಂ.]

ನಭೋದೇಶ (ನಾ).=ನಭಸ್ಥಲ ೧: ತುಂಬಿದತ್ತಶರೀರ ಗಂಧರ್ವಗಾಯನಂ ನೀರವನಿಶಾನಭೋದೇಶಮಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೬-೪೨೫). [ಸಂ.]

ನಭೋನಗರ (ನಾ).=ನಭೋಗಪುರ. 'ನಭೋನಗರ ಹರಣ' ಹರಾ. [ಸಂ.]

ನಭೋನಗರಹರಣ (ನಾ). (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿದ್ದ) ತ್ರಿಪುರಗಳನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿದವನು ; ತ್ರಿಪುರಾರಿ ; ಶಿವ : ಜಯಜಯ ನಭೋನಗರಹರಣ ಪಟುನಿಟಲಾಕ್ಷ ಜಯಜಯ ಜಲಂಧರಮದಾಂಧಗಜಹರ್ಯಕ್ಷ (ರಾಜಶೇ. ೧೪-೧೬೯ ರಗಳೆ). [ನಭೋನಗರ + ಹರಣ೭]

ನಭೋನಿನದ (ನಾ). ಆಕಾಶದಿಂದ ಹೊಮ್ಮುವ ಮಾತು ; ಆಕಾಶವಾಣಿ ; ಅಶರೀರವಾಣಿ : ಇಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲರ್ಜುನ ತಪೋವನಕಿಲ್ಲಿ ನೆಲೆ ಶ್ರುತಿಯುವತಿ ಸೂಸುವ ಚೆಲ್ಲಗಂಗಳಮೊನೆಗೆ ಮಾಸಲುಗುಡದ ಮೈಸಿರಿಯ . . . ಶಿವನ ಕ್ಷೇತ್ರವಿದೆಯೆಂದುದು ನಭೋನಿನದ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೪-೪೦). [ಸಂ.]

ನಭೋನೌಕೆ (ನಾ). ಅಂತರಿಕ್ಷ ವಿಮಾನ; ಪುಷ್ಪಕ ವಿಮಾನ: ಮತ್ತ ಮತ್ತಪ್ಪಳಿಸಿದನು ಆ ನಭೋನೌಕೆ ವಕ್ಷಸಂಜಾತತರುಖಂಡಖಾವಾತಗರ್ತಕ್ಕೆ ಸಿಲ್ಕಿ ತಿರ್ರನೆ ಪುರ್ಬುಶಿರಗಂ ತಿರುಗುವಂತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೯೨೫-೩೬೩). [ಸಂ. ನಭೋನೌಕಾ]

ನಭೋಭಾಗ (ನಾ). = ನಭಸ್ಥಲ: ೧ ಅಂತು ನಭೋಭಾಗದಿಂ ಭೂಮಿ ಭಾಗಕ್ಕಿಳಿದು ತನ್ನ ಮುಂದೆ ನಿಂದರವಿಂದಬಾಂಧವನಂ ನೋಡಿ (ಕಂಕಥಾ. ೬-೧೦ ವ); ಇಂದ್ರಂ ಬರ್ಪಂತೆ ಬಂದು ಕಂಡೊಡವರೆ ನಭೋಭಾಗದೊಳ್ ಪಯಣಂಬಂದು ಚರಿಪಾಪುರಮನೆಯ್ದಿ ಪುರಬಹಿಃಗೆಯೊಳ್ ಬೀಡಂ ಬಿಟ್ಟರ್ದು (ಬಂಶರಿ. ೪-೧೦ ವ). [ಸಂ.]

ನಭೋಮಂಡಲ (ನಾ). = ನಭಸ್ಥಲ ೧: ಆ ನಾರದಂ ನಭೋಮಂಡಲದಿಂ ಸಭಾಮಂಡಲಕ್ಕವತರಿಸೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೧೯ ವ); ಕೊಂಡುಬಂದೆಳೆನೀರ್ಗಳಂ ಸುರಿಯಲುಬಿ ನಭೋಮಂಡಲವನಪ್ಪಳಿಸೆ (ಕೃಮಿಳಾ. ೧೧-೩೮); ಇನ್ನು ಬರಲಿರುವ ಆರನೆಯ ಕಾಲವಂತೂ ಹಿಂಸೆಯ ಪತಾಕೆಯನ್ನು ನಭೋ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಹಾರಿಸುವುದೆಂದು ಸರ್ವಜ್ಞರ ವಾಣಿ (ಭಾರಬ. ೧೭೩). [ಸಂ.]

ನಭೋಮಣಿ (ನಾ). ಸೂರ್ಯ; ಗಗನಮಣಿ; ಭಾನು: ಆ ಮಣಿ ಮೆಟ್ಟಿದುದು ತರುಣನಭೋಮಣಿ ನಿಜಸುಪುತಾಪವಿಜಿತಂ ಪರಿತಂದಾ ಮಹಿತರಾಜಶೇಖರ ಧೂವಿಜಾಶ್ವರನಂಘ್ರಿಕಮಳಮಂ ಸೇವಿಪವೋಲ್ (ಹರಿಹರ. ೫-೨೬). [ಸಂ.]

ನಭೋಮಾರ್ಗ (ನಾ). ಮೇಘಮಾರ್ಗ; ಆಕಾಶ: ಭೋಗಭೂಮಿಜರ ಕನ್ಯಾಗಳ್ ನಭೋಮಾರ್ಗಪರ್ಯಾಟನಂ ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ಪೋದರಾತ್ಮಸಿಯಮಕ್ಕ ತ್ತಾರ್ಯರಿತ್ತನ್ನೆಗಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೯); ತಾನೈರಾವತಸ್ಕಂಧದೇಶನಿಷಣ್ಣಂ ಸುರರಾಜನಾತ್ಮಶಚೀದೇವೀ ಸಂಯುತಂ... ಮೃದುಮೃದಂಗಧ್ವಾನಮುಂ ಗಾಯಕೀಜನತತುಮಂಗಳಗೇಯಮುಮಂ ಸೊಗಯಿಸಲ್ ಬಂದಂ ನಭೋ ಮಾರ್ಗದೊಳ್ (ಮುಹಾನೇ. ೮-೮೮). [ಸಂ.]

ನಭೋಮಾಸ (ನಾ). ಚಾಂದ್ರಮಾನದ ಪ್ರಕಾರ ಬರುವ ಶ್ರಾವಣ ಮಾಸ: "ಮಧು ಮಾಧವಂ ಶುಕ್ರಮಾ ಶುಚಿ ನಭೋಮಾಸಯುದು ನಭಸ್ಯಮಿಷಂವೂರ್ಜಂ ಸಹಂದದಮುಂದದು ಸ ಹ ಸ್ಯ ಂ ತಪಮುದಾ ತಪಸ್ಯಾಖ್ಯಮೆನೆ ಚೈತ್ರಾದಿ ನಾಮಮಂಕ್ಕುಂ" (ಶಬ್ದಗಾ. ೨೦-೧೧). [ಸಂ.]

ನಭೋಯಾನ (ನಾ). ಆಕಾಶಗಮನ; ಬಾನಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು: ಮತ್ತಂ ನಭೋಯಾನದೊಳ್ ಕಿಡಿದು ಪೊಬ್ಬುಗೆಯುಂ . . . ಧರ್ಮೋಪದೇಶಂಗೆಯುತ್ತುಮುತ್ತಮತೀರ್ಥೇಶ್ವರಂ ವಿಹಾರಿಸೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೨೩ ವ); ನಭೋಯಾನದ ಕಾಲಶಂಬರ ಖಗೇಂದ್ರಂ ಬಂದು (ಮುಹಾನೇ. ೮-೧೭). [ಸಂ.]

ನಭೋವಚನ (ನಾ). = ನಭೋನಿನದ: ಮ ರು ಳೆ ನೀ ಕೌಂತೇಯ ಮಾದ್ರೇಯರನು ನೋಡುವುದಿತ್ತ ನನಗುತ್ತರವನಿತ್ತುದಕವನು ಕುಡಿ ಯೆಂದುದು ನಭೋವಚನ (ಕುಭಾಅ. ೨೩-೨೫); ನೊಂದ ನೋವೆಲ್ಲಡಗಿ ರಣದಲಿ ಹೊಂದಿದವರೇಳುವರು ಮಾರುತಿ ಯಿಂದ ಚಿಂತಿಸದೇಡ ಕೇಳೆಂದುದು ನಭೋವಚನ (ಜೈಶಿರಾ. ೨೯-೨೨). [ಸಂ.]

ನಭೋವಳಯ (ನಾ). = ನಭಸ್ಥಲ ೧: ಬಂದು ಭವತ್ಪುರಾಗ್ರಿಮ ನಭೋವಳಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ನಿಂದು ಪೋಗೆಂದೊಡೆ ಬಂದೆನಾಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೨೦). [ಸಂ. ನಭೋವಲಯ]

ನಭೋವಾಣಿ (ನಾ). ಅಶರೀರವಾಣಿ. [ಸಂ.]

ನಭೋವೀಥಿ (ನಾ). = ನಭೋಮಾರ್ಗ: ನಭೋವೀಥಿ[ಶಾಕಾಂ. ೧] ಯೊಳುಮಾಕಾಂತಯು ಮಹೇಶ್ವರನು ಮಾನಿತೋನ್ನತದಿವ್ಯರತ್ನವಿಮಾನ ರೂಢಿತಯಾನರಾಗಿ ಸುಮಾನದಿಂ ಗಮನಿಸುತ (ಬಸ. ೫೦-೨). [ಸಂ.]

ನಮ (ನಾ). ವಂದನೆ; ನಮಸ್ಕಾರ: "ನಮಂ [ಶಾಕಾಂ. ೩೦] ವಂದನಂ ಪೊಂಗಿ ಪೊಡಮಡುಹ" (ಮಂಗರಾ. ೧೩೬-೩೯); ನಮ ಸ್ವಸ್ತಿ (ಎಕ. II, ೨೩-೧ : 700); ಎಲ್ಲರಿಂಗವಿಗಾಗ ನಮೊ-ಬಂಧುಗಳೆ, ಭಾಗಿಗಳೆ . . . ಕೊಳ್ಳಿರೀ ನಮುವನೆನು (ಮಂಕುಳ. ೯೨೨). [ಸಂ. ನಮಸ್]

ನಮಃಶಿವಾಯ (ನಾ). ೧. ಶಿವನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ; P ವೀರಶೈವರು ಭಜನೆಯಂತೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ನಮಃಶಿವಾಯ' ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಮಂತ್ರವೆಂದು, 'ಓಂ ನಮಃಶಿವಾಯ' ಎಂಬುದು ಷಡ ಕ್ಷರಿಮಂತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ: ನಮಃಶಿವಾಯ ನಮಃ ಶಿವಾಯ ಶರಣೆಂದಿತ್ತು ಲಲಾಟಲಿಖಿತ ಬರೆದ ಬರೆಹ ಪಲ್ಲಟವ ಮಾಡಬಾರದು (ಬಸವ. ೮೬). ಶಿಥಿಲಾಕ್ಷರಂಗಳಿಂ ನಮಃಶಿವಾಯ ನಮಃಶಿವಾಯಯೆನುತ್ತೆ (ಸಂಬಿರ. ೬-೨೭); ಎನ್ನ ರೇಚಕವೇ ನಮಃಶಿವಾಯ ನಮಃಶಿವಾಯ ನಮಃ ಶಿವಾಯ ಎನ್ನುತಿಪ್ಪುದು ನೋಡಾ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೬೨-೨೦೮); ನಮಃ ಶಿವಾಯಾದ್ರಿಸುತಾಪ್ರಿಯಾಯ ತೇ (ವೃಷವಿ. ೬-೧೦). ೨. ಶಿವನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದುದು; ಶಿವಾರ್ಪಣ: ಲೋಗರೇನನೆಂದೊಡಂ ನಮಃ ಶಿವಾಯವಾಗಿ ತನಗೆ ತಾಗಿದಚ್ಚಪರಿಮಳಂ ನಮಃಶಿವಾಯವಾಗೆ (ನಮುರ. ದೀ. ೧೯೮-೧೩). [P ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇವು ಭಿನ್ನಪದಗಳು]

ನಮಃಶಿವಾಯಮಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ನಮಃಶಿವಾಯ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಜಪಿಸು: ಇಂತು ಪಂಚವರ್ಣದಿಂ ಶರೀರವಾಗಿ ಬೀಗಿ ಬೆಳೆದು ಸಂತತಂ ನಮಃಶಿವಾಯಮಿಡಿದು ತೀವಿ ತುಳುಕಿ ತಳೆದು (ಶಮುರ. ದೀ. ೧೯೮-೧೦). [ನಮಃಶಿವಾಯ + ಮಿಡಿ$_1$]

ನಮಕ್‌ಹರಾಮ್ 'ನಮ್ಕ್‌ಹರಾಮ' ನೋ.

ನಮಕ (ನಾ). ರುದ್ರವೆಂಬ ಮಂತ್ರ; P ಯಜುರ್ವೇದದ ಒಂದು ಭಾಗ. ನಮ ಎಂದು ಮುಗಿಯುವ ರುದ್ರಮಂತ್ರ: ಚಮಕದಿಂ ದಖಿಲಾಧಿಪತ್ಯವ ನಮಕದಿಂದಖಿಲಾತ್ಮಭಾವವನಮರ ಮನುಜ ಭುಜಂಗ ಮುಖದೊಳ್ಪೆತ್ತರಿಸುತಿರಲು (ವಿವೇಶ. ೧೨-೯೯); ಪರಮಭಕ್ತಿಲಿ ಹಿಡಿದು ಗದ್ದುಗೆ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ನಮಕಚಮಕಗಳಿಂದ . . . ಸ್ವಾಮಿಗಭಿಷೇಕವನು ಮಾಡಿಸಿ (ಕೊಲ್ಲಮಾ. ೬೦-೪). [ಸಂ.]

ನಮಕಾನುವಾಕ (ನಾ). ನಮಃ ಶಬ್ದದ ಆವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜುರ್ವೇದದ ಒಂದು ಭಾಗ; ರುದ್ರಾಧ್ಯಾಯ: ವೇದಾಂತ ವಾಕ್ಯಗಳ ನಮಕಾನುವಾಕಗಳ . . . ನೀನುತ್ಕ್ರಮಿಸೆ ಸಾಧನವೂ ಮುಕ್ತಿಗದು (ಮಂಕುಳ. ೯೭೦). [ನಮಕ + ಅನುವಾಕ]

ನಮತ (ನಾ). ಒಡೆಯ; ಯಜಮಾನ: ನಮತಂ ಚಾತುರ್ವರ್ಗಮಂ ಸಮರಕ್ಕೆನುವಾಗಲೊಡ್ಡಿ ಸೇನೆ ಮುರರಿಪು ದೇವ ಮಹಾಪ್ರಸಾದ ಮೆನುತುಂ . . . ಆಕರ್ಷಿಸಿದಂ (ಮುಹಾನೇ. ೧೨-೧೬). [ಸಂ.]

ನಮನ (ನಾ). ೧. ಬಾಗಿಸುವಿಕೆ; ಮಣಿಸುವಿಕೆ. ೨. ಬಾಗು ವುದು; ಮಣಿಯುವುದು; ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದು; ನಮಸ್ಕಾರ; ವಂದನೆ: "ಬಳ್ಕು – ನಮನೇ" (ಕವಿರಾ); "ಮೊಟ್ಗು – ನಮನೇ" (ಶಮುರಾ); ದಾರಿದ್ರ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯೆ ನೀ ಕೊಟ್ಟ ಅಂಜನವಮೃತ ಕೋಟಿ ಲಕ್ಷ ನಮನ ನಾ ಕಂಡೆನೆಲ್ಲರನಾರು ಕಾಣರು ನನ್ನ ಪರಿಚಯವಿದ್ದರು ಮುನ್ನ (ಅಂಜಾಪ. ೧೧೩-೩೩); ಈ ಗುರುವೃಂದಕ್ಕೆ ಅನಂತ ನ ಮ ನ ಗ ಳು (ದ್ರಾವಿಪಿ. XII ಮೊದಲ ಮಾತು); ಆ ಮರದ ಬದಿಗೊಮ್ಮೆ ಸುಳಿದೆ ಯಾದೊಡೆ, ಪಥಿಕ! ಹೇ! ದೇವಿ! ನಿನಗೊಂದು ನಮನವನ್ನು! (ಚಂತನ. ೧೨-೨೦). ೩. [ಭೌತವಿ] ಬಾಗುವಿಕೆ; ಬಾಗುವ ಕ್ರಿಯೆ; ವಕ್ರ ನಿಯೋಜನ: ಬೆಳಕಿನ ಅಥವಾ ಇತರ ಅಲೆಗಳು ತಡೆಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಕೊಂಡು ಬಂದು ಪ್ರತಿಯೋಗ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಘಟನೆಗೆ ನಮನ (Diffraction) ವೆಂದು ಹೆಸರು (ಭೌತವಿ. ೨೦೦). [ಸಂ.]

ನಮಲು₁, ನೆಮರು₂ (ಕ್ರಿ). ೧. ದವಡೆಹಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಆಹಾರವನ್ನು ನುಣ್ಣಗೆ, ಸಣ್ಣಗೆ ಮಾಡಿ ತಿನ್ನು; ಅಗಿದಗಿದು ತಿನ್ನು; ಅಗಿ; ಚರ್ವಣಮಾಡು; ನುರಿಸು: ರಕ್ಕಸಿಯು ಮಾನುಗಳನ್ನು ನಮಲುತ್ತ ಅವಾಗಲಾದರೊಮ್ಮೆ ಸುರೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಳು (ಶ್ರೀರಾಪ. ೧೧೭). ೨. ಮೆಲುಕುಹಾಕು; ಮೆಲುಕಾಡಿಸು: (+). **ನೆಮರು₂**: ೧. ನೆಮರಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವವ ಬವರಕ್ಕೆ ಬಂದಾನೆ? (ಗಾದೆ). [ದೇ. ॥ ತುಳು. ನವುಂತು, ನವುಂಪು, ನೌಂತು, ನೌಂಪು; ತೆಲು. ನವಲು, ನವುಲು, ನವ್ಲು, ನೆಮರು]

ನಮಲು₂, ನೆಮರು (ನಾ). ೧. ಅಗಿಯುವಿಕೆ; ತಿನ್ನುವಿಕೆ. 'ನವಲುಗರೆ' ಪರಾ. ೨. ಮೆಲುಕುಹಾಕುವಿಕೆ; ಮೆಲುಕಾಡಿಸುವಿಕೆ. ನೆಮರು.

ನಮಲು ಹಾಕು, ನೆಮರು ಹಾಕು = ಮೆಲುಕುಹಾಕು; ಮೆಲುಕಾಡಿಸು: (+); ದನಕರುಗಳು ನೆಮರುಹಾಕುವುದು ನಿನ್ನೆ ಮೊನ್ನೆ ಕಲಿತ ಅಭ್ಯಾಸವಲ್ಲ (ಪ್ರಾಕಪ್ರ. ೨೫). [<ನಮಲು₁]

ನಮಲುಗರೆ (ಕ್ರಿ). ಕಚ್ಚಿ ತಿನ್ನು; ಅಗಿದು ತಿನ್ನು: ಮಾನುಗಳನ್ನು ನಮಲುಗರೆಯುತ್ತ ಅವ್ವ, ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹೋಗುವುದು ಯಾವಾಗ? ಎಂದನು (ಶ್ರೀರಾಪ. ೧೧೭). [ನಮಲು₂ + ಕರೆ ?]

ನಮಶ್ಶಿವಾಯ (ನಾ). = ನಮಃಶಿವಾಯ: ನಮಶಿವಯ ನಮಶ್ಶಿವಾಯಂ ನಮಶಿವಯಂ ನಮಶ್ಶಿವಾಯ ನಮಶಿವಯೆನುತಂ ಮಮತೆಯಲಿ ನೆನೆವುದೆಂದೀಕ್ರಮದಿಂದುಪದೇಶವೆಳ್ದ ಸಾನಂದೇಶಂ (ನನ್ನಚ. ೫-೧೫೫). [ಸಂ.]

ನಮಸಿತ (ಗು). ೧. ಪೂಜಿಸಿದ; ಸಮ್ಮಾನಿತ; ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ. (ನಾ). ೨. ನಮಸ್ಕರಿಸಿದಂದಂ: "ಅರ್ಹಿತಂ, ನಮಸ್ಯಿತಂ, ನಮಸಿತಂ, ಅಪಚಾಯಿತಂ, ಅರ್ಚಿತಂ, ಅಪಚಿತಂ – ೬ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦೩). [ಸಂ.]

ನಮಸ್ಕರಣ (ನಾ). ನಮಸ್ಕಾರ; ವಂದನೆ. 'ನಮಸ್ಕರಣಂಗೆಯ್' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಮಸ್ಕರಣಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡು; ವಂದಿಸು: ಶರಣರು ಕಂಡಾಕ್ಷಣಂ ತನ್ನಮಸ್ಕರಣಂಗೆಯ್ಯದೆ ಪೋದೆನೋ (ವೃಷವಿ. ೩೦-೨೦). [ನಮಸ್ಕರಣ + ಕೆಯ್₁]

ನಮಸ್ಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡು; ವಂದಿಸು: ವಿಮಲಸ್ವರೂಪೆಗೆ ಭುವನಸ್ತುತ್ಯೆಗೆ ಯೀ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕರಿಸುವಾತನಪ್ಪೆಂ (ಶಮದ. ೧ ವೃತ್ತಿ, ಪೀಠಿಕೆ): ಧಿಕ್ಕನೆ ಭೂಮಿಯೊಳು ಸಾಷ್ಟಾಂಗವೆರಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸುತಿರಲು (ಬಸಪು. ೯೬-೭೭): ತಾಯಿಗೂ ದ್ರೌಪದಿಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ (ಕುಂಗಾಳ್ಮ. ೨೦). [ನಮಸ್ಕರಣ + –ಇಸು₂]

ನಮಸ್ಕಾರ (ನಾ). ೧. (ದೇವರು, ಗುರು ಹಿರಿಯರು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಬಾಗುವಿಕೆ; ವಂದನೆ; ಪ್ರಣಾಮ: "ಪಾದಗ್ರಹಣಂ, ಅಭಿವಾದನಂ ಈ ೨ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವುದು" (ನಾಚಿರಾ. ೦೯೯); "ತುಳಿಲೆಜಗು ಮೊಟ್ಟುಗ್ಗ ಮಣಿ ಕುಂಬ ಪೊಡಮಡಿಕೆಯು ನಮಸ್ಕಾರಕೆ ತವೆ ಸಂದ ನಾಮ" (ಶಬ್ದಮಂ. ೩೫); ಒಳ್ಳಿತಪ್ಪ ಮುಹೂರ್ತದೊಳ್ ದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೊಟ್ಟು ಪಂಚಮಹಾವ್ರತಂಗಳನೇಱಿಸಿ ಪಡಿಕಮಣಂ ಪೇಳ್ದು ತದನಂತರವಿಂ ಕಲ್ಪಿಸಿವೆಂದೊಡೆ ನಮಸ್ಕಾರಂಗಳುಮಾಲೋಚನೆಗಳುಂ ನಿಯಮಮುಮನೋದಿದೊಡಲ್ಲದೆ ಪೇಟಲಾಗದೆಂದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬-೪); ಹಾಗದ ಕೆರಹ ಹೊರಗೆ ಕಳೆದು ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವ ಮಾಡುವನಂತೆ ತನ್ನ ಕೆರಹಿನ ಧ್ಯಾನವಲ್ಲದೆ ದೇವರ ಧ್ಯಾನವಿಲ್ಲಾ (ಬಸವ. ೦೯೬); "ನಮಸ್ಕಾರ" ! ಎಂದೆದ್ದು ನಡೆದಿರೆ ವಿಭೀಷಣಂ. ಮೇಲೆಳ್ದಳನಲೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೮೨-೨೦೦); ಗುರುತಿನವರನ್ನು ಕಂಡರೆ . . . ಅವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಬೇಕು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೩೪). ೨. ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಆದರ ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳುವ ಮಾತು: ನಮಸ್ಕಾರ, ಬನ್ನಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ (ರೂಢಿ). ೩. ಗ್ರಂಥಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ದೇವತಾಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಎಂಬ ನಾಂದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧ,–ಬಗೆ.

ನಮಸ್ಕಾರ ಹಾಕು = ೧. ಪ್ರಣಾಮ ಮಾಡು; ವಂದಿಸು: ದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಹಾಕಿ ಬರುತ್ತೇನೆ (ರೂಢಿ). ೨. ವಿದಾಯ ಹೇಳು: ಆತ ಈ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಹಾಕಿ ಹೊರನಡೆದ (ರೂಢಿ). ನಮಸ್ಕಾರ ಹೊಡೆ = ೧. ನಮಸ್ಕರಿಸು; ವಂದಿಸು: ಅವನು ಅವರನ್ನು ನೋಡಿದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ನಮಸ್ಕಾರ ಹೊಡೆದು ತನ್ನ ಬಡ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). ೨. = ನಮಸ್ಕಾರ ಹಾಕು: ೨: ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾರದೆ ಆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಹೊಡೆದ ಆತ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ನಮಸ್ಕಾರಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ನಮಿಸು; ವಂದಿಸು: ಅರಸಂ . . . ದೇವರ್ಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಂಗೆಯ್ದು ಋಷಿಯರು ಬಂದಿಸಿ ತನ್ನ ಮನೆಗೆವೋದಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೩೩-೦೨); ನಾರದಂಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಂಗೆಯ್ದು ಪೀಠಾಸನದೊಳಿರಿಸುವುದುಂ (ಮಹಾಪೀ. ೦೦-೯೦ ವ). [ನಮಸ್ಕಾರ + ಕೆಯ್₁]

ನಮಸ್ಕಾರಮಂತ್ರ (ನಾ). [ಜೈನ] ಣಮೋ ಅರುಹಂತಾಣಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರ; ಜೈನಧರ್ಮದ ಪಂಚಗುರುಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲುವ ನಮಸ್ಕಾರ: ಣಮೋ ಅರಹಂತಾಣಂ, ಣಮೋ ಸಿದ್ಧಾಣಂ, ಣಮೋ ಆಯಾರಿಯಾಣಂ, ಣಮೋ ಉವಜ್ಝಾಯಾಣಂ, ಣಮೋ ಲೋಏ ಸಬ್ಬ ಸಾಹೂಣಂ (ಅರ್ಹಂತರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ, ಸಿದ್ಧರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ, ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ, ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವಸಾಧುಗಳಿಗೂ ನಮಸ್ಕಾರ) – ಇದು ಪಂಚ(ಪರಮೇಷ್ಠಿಗಳ)ನಮಸ್ಕಾರ ಮಂತ್ರ . . . ಈ ನಮಸ್ಕಾರಮಂತ್ರ ಜೈನರ ಗಾಯತ್ರಿ ಎನ್ನಬಹುದು (ಅದಿಸಂ. XI ಪೀಠಿಕೆ). [ನಮಸ್ಕಾರ + ಮಂತ್ರ]

ನಮಸ್ಕಾರಮುದ್ರೆ (ನಾ). ಪೂಜೆ ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಮುದ್ರೆ; ಹಸ್ತದ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವ ರೀತಿ: ಗಾಯತ್ರೀಮುದ್ರೆ ಕಾಲಕಂಠಮುದ್ರೆ ಶೂಲಮುದ್ರೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮುದ್ರೆ . . . ಸಂಹಾರಮುದ್ರೆಯೆಂಬಾದಿಯಾಗಿ ಸಕಲಮುದ್ರೋಪಮುದ್ರಾಬಂಧಲಕ್ಷಣಗಳಂ ಗುರುಮುಖದಿಂದಱಿತು (ವಿವೇಕ. ೧೧೩). [ನಮಸ್ಕಾರ + ಮುದ್ರೆ]

ನಮಸ್ಕಾರಿ (ನಾ). ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಮುದುರಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ; ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಮುನಿ; ಮುಟ್ಟಲ ಮುರುಕ: "ನಮಸ್ಕಾರೀ, ಗಂಧಕಾರೀ, ಸಮಂಗಾ, ಖದಿರಾ – ೪ ಮುಟ್ಟಿದರೇ ಮುನಿವನ ಹೆಸರುಗಳು. ಮುಟ್ಟುಮುಡುಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೯೪). [ಸಂ. ನಮಸ್ಕಾರೀ]

ನಮಸ್ಕಾರ್ಯ (ನಾ). ನಮಸ್ಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು; ಪೂಜ್ಯ: ಆರ್ಯಮಾರ್ಯರಿಂ . . . ಸಜ್ಜನಂ ಶಿವಕಾರ್ಯಧುರ್ಯರಿಂ ಭೂಜನ ನಮಸ್ಕಾರ್ಯನೆನಿಸಿದ (ಬಸಪು. ೩೨-೨೪). [ಸಂ.]

ನಮಸ್ಕೃತಿ (ನಾ). ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವಿಕೆ; ವಂದನೆ: ನಮಸ್ಕೃತಿಗಗ್ರಭಾಗದೊಳ್ ಕೂಡುತುಮಿರ್ಪ ಕೆಯ್ಗಳುಮನಿತ್ತೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೨-೧೩೩). [ಸಂ.]

ನಮುಸ್ಕ್ರಿಯಾವಿಧಿ (ನಾ). ನಮಸ್ಕಾರದ ನಿಯಮ, – ಕಟ್ಟಳೆ: ನಂದೀಶ್ವರಾದ್ಯುದಿತದ್ವೀಪ ನಮುಸ್ಕ್ರಿಯಾವಿಧಿಗಳು ನೀಂ ಮಾಡು ದೇವಾಧಿಪಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೨೫). [ಸಂ.]

ನಮಸ್ತೇ (ನಾ). ೧. ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ : ಶ್ರೀಮದಜಿತಭಟ್ಟಾರಕಜಿನ ನಮಸ್ತೇ ನಮಸ್ತೇ (ಅಜಿಪು. ೪-೭೯ ಗದ್ಯ); ಭವಿತನವ ಕಳೆದು ಭಸ್ಮನ ಮಾಡಿ . . . ತ್ರಿವಿಧ ಸುಖಸಮರತಿಯನವಿರತಂ ದಯೆಗೆಯ್ದು ಧವಗೇಡಿ ಯೆನಿಸದವರ ಅವಿರಳನೇ ಗುರು ನಮಸ್ತೇ (ಬ್ಯಲಾರ. ೦೮೮-೧) ;ಅನಿಟ್ಟನ್ನು ಬೆಕ್ಕೆ ಮುಗಿದೆಂದೆ ಗುಲಾಬಿಗೆ: "ನಮಸ್‌ತೇ!" (ಅನಿಕೇ. ೩೨-೦೭). ೨. = ನಮಸ್ಕಾರ ೨ : ಹೋಗಿ ಬರುತ್ತೇನೆ ನಮಸ್ತೇ (ಊಥ).

[P ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಮಃ ಮತ್ತು ತೇ ಇವು ಸೇರಿ ಆದ ಒಂದು ವಾಕ್ಯ]

ನಮಸ್ಯ (ಗು). ೧. ಪೂಜಿಸಬೇಕಾದ; ಪೂಜ್ಯವಾದ. (ನಾ). ೨. ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುವವನು; ಪೂಜ್ಯನಾದವನು : ಚತುರಾಸ್ಯನುಮಹೀಂದ್ರ ನಮಸ್ಯನುಂ . . . ಆಗಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೨-೧ ವ) ; ವರಬುಧೋಪಾಸ್ಯನಂ ಭೂತಳನಮಸ್ಯನಂ ಹರಶರಣಸಿಂಹನಂ (ಅರಾಜ. ೦-೩೩). ೩. ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯಿತಿ : ನೂಱಯ್ವತ್ತು ಮ[ತ್ತ]ರ್ಕೆಯ್ಯುಂ ನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೦೮-೪೨ ; ೬೮೦) : ನಂದಾದೀವಿಗೆಗಂ ಏಕಾದೆಸಿಯಭ್ಯಂಗದೆಣ್ಣೆಗಂ ನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಗಾಣ ೨ (ಸೌಇಇ. XV, ೦೨-೩೯ ; 1128). 'ಸರ್ವನಮಸ್ಯ' ಪರಾ.

ನಮಸ್ಯಂ ಬಿಡು = ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯಿತಿಯೊಂದಿಗೆ ಭೂಮಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕೊಡು,–ದಾನಮಾಡು : ಶ್ರೀಮತ್ತಿಸುವೊಳಲ ಮೂಲಸ್ಥಾನದ ಮಹಾದೇವರುಪಭೋಗಕ್ಕೆ ಸರ್ವ್ವಬಾಧಾ ಪರಿಹಾರಮಾಗೆ ನಮಸ್ಯಂಬಿಟ್ಟ ಸೆಣ್ಣನ ವಾಹಾಳಿಯ ಕೆಯಿ ಮತ್ತ ೧೨ (ಕೊಲ್ಹಾಶಾ. ೨-೧೪ : 1069). [ಸಂ.]

ನಮಸ್ಕೃತ (ಗು). ೧. ಪೂಜಿಸಿದ ; ಗೌರವಿಸಿದ. (ನಾ). ೨. ನಮಸ್ಕರಿಸಿದುದು : "ಅರ್ಹಿತಂ, ನಮಸ್ಕೃತಂ, ನಮಸಿತಂ, ಅಪಚಾಯಿತಂ, ಅರ್ಚಿತಂ, ಅಪಚಿತಂ – ೬ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು. ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦೩). 'ನಮಸಿತ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಮಸ್ಯೆ (ನಾ). ನಮಸ್ಕಾರ; ವಂದನೆ : "ನಮಸ್ಯಾ, ವಂದನಾ – ಈ ೨ ಪೊಡವಡಿಕೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೨೮-೯೦). [ಸಂ. ನಮಸ್ಯಾ]

ನಮಾಜು, ನಿಮಾಜು (ನಾ). ಮುಸಲ್ಮಾನರ ದೇವತಾಪ್ರಾರ್ಥನೆ : ನಮಾಜು ಮಾಡಲು ಮಸೀದಿಗೆ ಹೋಋನು (ಕೃಗಂಬ. ೧೩೩) : ಇಲ್ಲಿಯವರು ಬಹುಬೇಗ ಪೂಜೆ, ನಮಾಜುಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗುವರು (ಘೂರಾಜ. ೦೧೯) ; ಮಹಮ್ಮದಪೈಗಂಬರರು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ನಮಾಜು ಮಾಡುವುದೊಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶ್ರಾಂತೆ (ಸೂಥವ. ೬); ನಮಾಜು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಮಸೀದಿ ಮೇಲೆ ಬಿತ್ತು (ಗಾದೆ). ನಿಮಾಜು : ಜಾತಿದೇವರ ಧ್ಯಾನಕೆಸಗಿ ನಿಮಾಜುವೆಂದ್ಮಸೂತಿಯನು ಗೈಸಿ (ಕದಂಪು. ೮೪).

[← ಪಾರಸ. ಮಾರ್ಝ್ ; ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಮಾಜ್, ನಿಮಾಜ್]

ನಮಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಜನ ತೀರ್ಥಂಕರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ; ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ : ವಿನಮಿಯುಂ ನಮಿಯುಂ ನಯದಾಳ್ದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೪೯) : ಶ್ರೀಪಂಚಮಹಾಕಲ್ಯಾಣೋಪೇತಂ ಕರ್ಮಗಹನದಹನಂ ಮುಕ್ತಿಶ್ರೀಪತಿಸಂಸಾರೋಗ್ರಭ(ಯೊ)ಯೋಪಹರಂ ವರದನಕ್ಕೆ ನಮಿ ತೀರ್ಥಜಿನಂ(ಕರು) (ಜಾವುಂಪು. ೩೦೯); ಮುಚುಕುಂದಂ ತಾಂ ನಮಿಸ್ವಾಮಿಗಳ್ಗೊಲವಿಂಗಾಬ್ಜಕೆ ಸೇವ್ಯಮಾನಮನಲುಂ ಪೂಜಾವಿಧಾನೋತ್ಕರಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧-೧೦೩). [ಸಂ.]

ನಮಿತ (ಗು). ೧. ಬಗ್ಗಿದ : ಮಣಿದ : ನಮಿತೋದ್ಯತ್ಕಣಿಶಪ್ರಕೀರ್ಣಕಳಮಪ್ರಸ್ವಾತಕೇದಾರಜಾಲಮಯಂ (ಕುಸುಮಾ. ೧೦-೦೫೪) ; ನಮಿತಕದಳೀಫಲಸ್ತಬಕಂಗಳಂ ತೂಗಿ (ಉದ್ಭಟ. ೧೦-೧೨೩): ಪಾರ್ಥನ ನಮಿತಮಕುಟವ ನೆಗಹಿ ಪುಳಕಾಶ್ರುಗಳ ಪೂರದಲಿ . . . ಬಿಜಯಂಗೈದನಸುರಾರಿ (ಕುಪ್ಪಾಗ. ೧೩-೧೪). ೨. ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ ; ವಂದಿಸಿದ : ನಮಿತಲೋಕವೆನಿಪ್ಪವಂ ಸಕಳೇಶ ಮಾದರಸ (ಬಸಪು. ೦೯-೩) ; ನಮಿತಜನ ದುರ್ಮಾರ್ಗತತ್ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನಮಾನೆಸಪ . . . ಶಾಂತಮಲ್ಲೇಶ್ವರಾ (ವೀಕ್ಕಪು. ೬-೩-೧). ೩. [ಭೌತವಿ] ಬಾಗಿದ. 'ನಮಿತಪ್ರತಿಬಿಂಬ' ಪರಾ. (ನಾ). ೪. ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು : ಗುರುದೇವೇಂದ್ರ ಮುನೀಂದ್ರನಿಂದ್ರನಮಿತಂ ದೇವಂ ಕಥಾನಾಯಕಂ ಪುರುದೇವಂ (ಆದಿಪು. ೧-೨೩) : ನಮಿತಂ ಖಚರಾನುಚರಂ ಕ್ರಮದಿಂ ತಿಳಿಪಂತು ತನಗೆ ತನಯನ ವೃತ್ತಾಂತಮನಱಿಪೆ . . . ಪಲವು ಸೂಟ್ಟೆಸಗೊಂಡಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೬-೪೪). [ಸಂ.]

ನಮಿತಪರ್ವ (ನಾ). ಗೆಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಗನ್ನುಳ್ಳುದು : ಸುರವೃತಕಂಟಕರೆನಿಸಿದ ಸುರರಿಪುಗಳನಿರದೆ ತೂಳ್ದು ವಿವೆರಡೆ ಧರಣೀಶ್ವರ ನಿನ್ನ ಶಿರೀಮುಖಮುಂ ನರಸಿಂಹನ ನಮಿತಪರ್ವವೆನಿಸಿದ ನಖಮುಂ (ಶಾಕುಂತ. ೯೯-೦೬೬). [ನಮಿತ + ಪರ್ವ]

ನಮಿತಪ್ರತಿಬಿಂಬ (ನಾ). [ಭೌತವಿ] ನಮನಹೊಂದಿದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ : ಕೋನವನ್ನು ಮಾಡುವ ನೇರೆದಲ್ಲಿ ಕಿರಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ದಶೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ನಮಿತಪ್ರತಿಬಿಂಬವು (Diffracted Image) ಉಂಟಾಗುವುದು (ಭೌತವಿ. ೨೧೨). [ನಮಿತ + ಪ್ರತಿಬಿಂಬ]

ನಮಿತಶಿರಸ್ಕೆ (ನಾ). ತಲೆಯನ್ನು ಬಾಗಿಸಿದವಳು; ನಮಸ್ಕರಿಸಿದವಳು: ನಮಿತಶಿರಸ್ಕೆಯಾಗಿ ನಸುಂದೂರದೊಳಂಜಲಿಹಸ್ತದಿಂ ಸಸಂಭ್ರಮೆಯಿರೆ ಯಾಕೆಯುಂ ದಯೆಯಿನೀಕ್ಷಿಸಿ (ದಿವ್ಯಚ. ೭-೨೮).

[ಸಂ. ನಮಿತಶಿರಸ್ಕಾ]

ನಮಿತಾನನೆ (ನಾ). ಮುಖವನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿದವಳು: ನಮಿತಾನನೆ ಲಜ್ಜಾನಿಪ್ಪಮೋಹಪರವಶತೆಯಿಂದೆ ಮಾಱುತ್ತರಮಂ ಸಮನಿಸದಿರಲ್ (ದಿವ್ಯಚ. ೬-೪೬). [ಸಂ. ನಮಿತಾನನಾ]

ನಮಿತಾರಿ (ನಾ). ಶರಣಾಗತರಾದ ಶತ್ರುಗಳಂಳ್ಳವನು ; ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಶರಣಾಗಿಸಿಕೊಂಡವನು : ನಮಿತಾರಿಗೆ ದಮಿತಾರಿಗೆ ಸಮಸ್ತ ಧಾತ್ರೀವಿಭಾಗದೊಳ್ ಭಾವಿಸೆ . . . ಪೋಲ್ಕೆಗಾಪಂ ಬರ್ಪಂ (ಕಾವ್ಯಾಪ. ೩೪೬).

[ನಮಿತ + ಅರಿ]

ನಮಿಯಿಸು 'ನಮಿಸು' ನೋ.

ನಮಿಸು, ನಮಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಬಾಗು ; ನಮಸ್ಕರಿಸು ; ವಂದಿಸು: ನಮಿಸುತಂ ಕಂಪಿಸುತೆ ಮನವೊಲಿದು ಹೊಗಳುತಂ (ಬಸರ. ೩-೧೦೮) ; ನಮಿಸಿದ ಕಾದಲರಂ ತನ್ನಮಳಕರದೊಳೆತ್ತಿ ಪರಸಿ . . . ಬೀಟ್ಗೊಂಡಂ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೭೬); ಕಿನ್ನರಯ್ಯನ ಪಾದಪಂಕಜಕಂ ನಮಿಸುತಾ ಬಸವರಾಜನು (ಬಸಪು. ೨೮-೪೬) : ಗುರುವಿನ ದಳಿವ ಹೊಕ್ಕನು ನಮಿಸಿ ಬಿನಹ ಮಾಡಿದನು ನಗುತ (ಕುಪ್ಪಾದ್ರೋ. ೧೦-೪೨) : ನಮಿಸುತೆ ಪೂಜ್ಯಪಾದುಕೆಪದಕೆ ಬೀಳುಕೊಂಡರು ಮೂವರುಂ ಪಂಚವಟಿಗಾಗಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೯೩-೪೭೮). ನಮಿಯಿಸು : ನಮನಮಂ ಮಾಡುವಂ–ನಮಿಸುವಂ, ನಮಿಯಿಸುವಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೫೩೪ ಪ್ರಯೋ). [ನಮನ + –ಇಸು₃]

ನಮೀಕೃತ (ಗು). ಬಾಗಿಸಿದ; ಪಣಿಸಿದ; ಶರಣಾಗತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ: ದೃಢೀಕೃತತಳವರ್ಗನುಂ ನಮೀಕೃತಸಾಮಂತವರ್ಗನುಮಾಗಿ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೨೮ ವ). [ಸಂ.]

ನಮೂದಿಸು (ಕ್ರಿ). ಉಲ್ಲೇಖಿಸು ; ದಾಖಲೆಮಾಡು ; ಬರೆದಿಡು ಏಜೆಂಟ್ ಅಥವಾ ಮುತಾಲಿಕನ ಹೆಸರನ್ನೂ ನಮೂದಿಸಬೇಕು (ಗ್ರಾಮೂಳ. ೬): ಪೋಲೀಸಿನವರು ಸಾಕ್ಷಿಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ನಮೂದಿಸಿರಲಿಲ್ಲ (ಪಂಜಪಂ. ೧೦೩) ; ಈ ವಿಷಯ ಕಾಜಿಗಳಿಗೂ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ ; ಗೊತ್ತಿದ್ದರೆ: ಕುರಾನಿನಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸದೆ ಬಿಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ತತ್ವಶಾ. ೫೬೬).

[ನಮೂದು + –ಇಸು₃]

ನಮೂದು (ನಾ). ಉಲ್ಲೇಖ ; ದಾಖಲೆ ; ನೋಂದಣಿ.

ನಮೂದಾಗು = ನೋಂದಣಿ ಆಗು ; ದಾಖಲು ಆಗು : 'ಪ್ರಯಿಲ್ಲು' ಬರೆದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಮೂದಾಗುವದಿತ್ತು (ಸಜುಜೀ. ೬೫೦). **ನಮೂದುಮಾಡು** = ಉಲ್ಲೇಖಿಸು ; ಬರೆದು ತಿಳಿಸು : 'ಡಿನ್ನರ್' ಇಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿಗೆ ಎಂದು ಲಗ್ನಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಮೂದುಮಾಡಿದ್ದರು (ನಾಡಿಗೀ. ೦೪೭) ; ಜ್ವರ ಬಂದ ಕಾರಣ ನಮೂದುಮಾಡಿ, ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಕತ್ತರಿಯಿಂದ ನುಸುಳಿ (ದೀಪಹ. II, ೦೮).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ನಮೂದ್ ; ಮರಾ. ನಮೂದ್, ನಮೋದ್]

ನಮೂನಿಸುಳಿ (ನಾ). ದನದ ಮೈಮೇಲಿನ ಸುಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ : ದನಾ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡೋವಾಗ ಹೀನಸುಳಿ, ಪಾತಾಳಸುಳಿ, ದಾವಣಿಸುಳಿ, ಪರಕಲಸುಳಿ, ನಮೂನಿಸುಳಿ, ಸಿಡಕ್ಲಾಲು, ಕೋರಬಗ್ರಿ, ಕ್ಷೌವಹಲ್ಲು ಇವೆಲ್ಲಾನೂ ಚಂದಾಗಿ ನೋಡಿ ಒಳ್ಳೆಸುಳಿ ಇರೋದ ತತ್ಕಾರಾ (ಹುಬ್ಬಿಹ. ೦೬೫). [<ನಮೂನೆ + ಸುಳಿ₁ (<ಸುಟ್ಟಿ₁)]

ನಮೂನೆ (ನಾ). ೧. ಮಾದರಿ ; ತೆರ ; ಕ್ರಮ ; ಪ್ರಕಾರ ; ರೀತಿ ; ವಿಧ ; ಬಗೆ : ನೋಟದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಮೂನೆಯ ಬಿಂಕ (ಅಂಡಹೂ. ೦೮) ; ಆ ಮಾಸ್ತರ ಹೇಳಿದ ನಮೂನೆ ನೋಡಿದರೆ ಈಗಾಗಲೆ ಏನು ಮಾಡಿ ಕುಳಿತಾಳೊ (ಷುಕುಬಾ. ೩೮) ; ಚೊಕ್ಕ ಬಂಗಾರವೇ ಬೇಕೆಂಬ ಹಟವೇಕೆ ನಿನಗೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ನಮೂನೆ ಲೋಹವಿರುವಾಗ ? (ನೆಲಕು. ೨೭-೬) ; ಪಾಚಿಯು ವಿವಿಧ ನಮೂನೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದನು (ಸಸ್ಯಕ. ೮೭). ೨. ರಚನಾಕ್ರಮ ; ನಕ್ಷೆಯ ವಿನ್ಯಾಸ : ಆ ಕೋಟೆ ನಮೂನೆ ಯಾವ ಮೇಳ ಇದೆ (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೨೪). ೩. ಚಿತ್ರಾಕೃತಿಯ ಮಾದರಿ : ಎಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಸುಂದರವಾದ ನಮೂನೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದವೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಅವನು ಹೋಗಿಯೇ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದನು (ಪ್ರಸಿಂ. ೧೮) ; ಅವನ ಚೌಕಳಿ . . . ಮಾಟ ಬೆಂಡೋಲೆಗಳ ನಮೂನೆ ಕಂಡಿತು ನನಗೆ (ಪ್ರನಿ. ೮) ; ಈಗಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಹಾಗೂ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಅನೇಕ ನಮೂನೆಯ ಮನೆಕೆಲಸದ ಸಲಕರಣೆಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ (ಅಡುಸಾ. ೩೨). ೪. ಅರ್ಜಿ, ದಾಖಲೆ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪತ್ರ,-ಕಾಗದ : ಆ ಸರ್ಕಾರದವರಿಂದ ವಿಧಾಯಕವಾಗಿರುವ ನಮೂನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಂಥ ಆವೇದನಪತ್ರದ ಮೇಲೆ (ಜಾದಾನ. ೫) ; ಈಗಿದ್ದ ಮರಾಟಿ ನಮೂನೆಗಳು ತೀರಿದ ಬಳಿಕ ಕನ್ನಡ ನಮೂನೆಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸಬೇಕು (ಕನ್ನಸು. I, ೨೭). ೫. ಮಾದರಿಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟದ್ದು ; ಮಾಸಲೆ (ಉಕ) : ಹಮೂನೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ (ರೂಢಿ) ; ೬. (ಆಲಂ) ವಿಚಿತ್ರವಾದುದು ; ಅಸಮಾಧಾನಕರವಾದುದು : ಅವರ ಮುಖ ಒಂದು ನಮೂನೆಯಾಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ).

[←ಪಾರ. ನಮೂನಾ, ನಮೂನಹ್ ; ಹಿಂ. ನಮೂನಾ ; ಮರಾ. ನಮೂನಾ, ನಮೋನಾ]

ನವ್ಯು₁, ನವೆ₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ದಂಡಿಸು ; ನರಳು ; ಕೊರಗು : ಬಳಿಕ ಪಶ್ಚಾತ್ತಮಡೊಳ್ಪಕುವಾಗಿ ನವೆಗುಂ (ಎಕ. VIII, ಸಗರ. ೬೦-೧೧ ; 870) ; ಚಕ್ರದಿಂ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಮನೊರ್ವೊದರೆ ಪಡುಯುತ್ತಿರ್ದೆ . . . ಆ ಇರುಳೆಲ್ಲಾಮೆ ಘಿರಿದು ವೇದನೆಯಿಂದು ನವೆದು ಸತ್ತು (ವಡ್ಡಾ. ೦೫೦-೨೦) ; ಕೊರದರ್ ನೆಲನನೊಟ್ಟಿಯೆಯಿಂ ಕೊಳೆ ಕೊಟ್ಟು ಮುಟ್ಟು ಗೆಟ್ಟನ್ನುಮಾರಣ್ಯದೊಳ್ ನವೆದಪಂ ಯಮನಂದನಂ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೫೫) ; ಎನಿತುಂ ದ್ರೌಪದಿ ಮುಕ್ತಕೇಶಿ ನವೆವಳ್ (ಗದಾಯು. ೬-೨೪). ಎನ್ನ ಮಕ್ಕಳುಮಾನುಂ ದುಃಖಾಗ್ನಿಯೊಳ್ ಪುಡುಪುಡನೆ ಪುರ್ಗಿ ನವೆವ ಪಾಪದ ಫಲವಂ ನೀನವೋಘೆಮುಣ್ಬೆಯೆಂದು ಮೂದಲಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೭೮) ; ಮೊಂಟಾಗಿ ಕೈಗಳೆರಡುಂ ಗಂಟಾಗಿರೆ ತನಗೆ ಸಿರಿಯುಂ ಕೂಟುಂ ಕಾಲುಪ ಕುಂಟಾಗಿ ನವೆಯುತಿರ್ಪರ್ಟಿಂಟನಿಸಿ ಮಹಾತಪಂಗಳಂ ಕಿಡಿಸಿದವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೧೮೦) ; ಅಳಿಯಾಸೆಯಿಂ ನವೆಯದಿರ್ಬೇಡಾಗ್ರಹಂ (ಅನಂತ. ೧೦-೯೨) ; ಬಂದರೇನವರಾಧವೇ ಇನ್ನೆಂದುಮರಿಯಂತವರು ನವೆವರು (ಕುಮಾರಾ. ೧-೨೦) ; ನವೆವ ದೀನಾಂಧಬಧಿರರುಂ ದೀನ ಧರ್ಮಂಗಳಂ ಪಾಲಿಸುತುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೫-೦೯) ; ಆಗದುದಕೆ ಹೋಗದುದಕೆ ಆಸೆಪಟ್ಟು ಭಂಗಪಡುತೆ ನವೆವುದೇತಕೆ? (ಮಿಣೀಗೀ. ೬೫-೦೦). ೨. ಸೊರಗು ; ಕೃಶವಾಗು ; ಬಡವಾಗು : "ನವೆ-ಗುರುಯಾಪ್ತೇ (ಬಡವಾಗು) ದಾರಿದ್ರ್ಯೇ ಚ" (ಶಮು) ; ಅದೋಧಟೋಧಿತ ತಪೋದಾನವಿಧಾನದು ಮುಧಾಕ್ಲೇಶಾಯಾಸನಿರತರಾಗಿ ನವೆವರ್ (ಅದಿಪು. ೨-೯೮) ; ಉಪವಾಸದೊಳ್ ನವೆದು ನೋಂಪಿಗಳೊಳ್ ನಿಯಮಕ್ರಮಂಗಳಂ ಸಲಿಸಿದರ್ (ಶಂಪಭಾ. ೦-೦೩೬) ; ತೆರ್ಪತ್ತು ಬಿಟ್ಟು ನವೆಯುತ್ತಿರ್ಪರ್ ಪಾರಕರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೯೯) ; ಲೋಕದೊಳಾಂ ಕಾಣದಿರ್ದ್ದೀ ಕುತ್ತಂ ಪೊರ್ದಿ ನವೆವ ಮಾನಿಸರುಂ ಕೇಳೀ ಕಷ್ಟನಂದದಿಂ ಮೆಯ್ಯಾಕಾರಂಗೆಟ್ಟು ನವೆವರಂ ಕಂಡಪೆಯಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೯೦). ೩. ಬಡವನಾಗು : "ನವೆ- ಗುರುಯಾಪ್ತೇ (ಬಡವಾಗು), ದಾರಿದ್ರ್ಯೇ ಚ" (ಶಮು). ೪. ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು : (?). **ನವೆ₁** : ೧. ಮಹಾನರಕದೊಳ್ ದುಃಖಾಗ್ನಿಯಿಂ ಬೆಯ್ವುದಂ ನವೆಯುತ್ತಿರ್ಪುದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೬೦) ; ಹಲಕಾಲ ನವೆವುತಲ್ಲಿರ್ದ ಹೆಳವಂಗೆ ಕಾಲ್ . . . ಬರಲ್ (ಸೋಮಪಂ. ೯-೬) ; ಕಟಕಟಾ ಪೇರಡವಿಯೊಳಗೆಕ್ಕಟಿಯಿದೇತಕೆ ನವೆವುತಿರ್ದಪೆ (ಬಸಪು. ೦೮-೯) ; ಸತ್ತವ ಕಾದು ಹದಿಮೂಜಿಬುದ ನವೆದಿರಿ ಮುಂದೆ ಲೇಸಹುದು (ಕುಮಾರಾ. ೨-೦೫) ; ಪಾಪದಿ ಪಕದಜಾವಿಳಗೊಳಿದು (ಹರಿಹ. ೪೫) ; ನವೆವುತ್ತಿದೇನೆ ಭವರೋಗದ ನಿಲಿಸಯ್ಯಾ (ಶಂಕಳಂ. ೯೫) ; ತನ್ನ ಗಂಡನು ಎಷ್ಟು ರೀತಿಯಿಂದ ನವೆಯಬೇಕಾಗುತ್ತದಲ್ಲಾ ಎಂದು ಮನಸ್ಸು ಕರಗಿ ಕಂಬನಿ ಹರಿಯತೊಡಗಿದವು (ಗಂಡಭೇ. ೨೩೬). ೨. ನವೆದ ರೋಗಂ ಗಳಿಂದ- (ರಕ್ಷಾಕ. ೨೪) ; ಕಡುಜರದಿಂ ಕರಂ ನವೆದು (ದಶಕು. ೮-೬೦೬) ; ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದಂ ನವಡ ನಡುವನಾಶ್ರೈಸಿದೆಂ . . . ಎಂದೈಶರ್ಪ ಬಾಸೆಯಂ (ಭಾವಕಂ. ೩-೯೨). ೫. ಕ್ಷಯಿಸು ; ನಾಶವಾಗು : ಶ್ರವಣದಿಂ ಪಾತಕ ಕುಲಂಗಳು ನವೆದು ಪೋಪವು (ಗಗಪಾ. ೦೭-೫೦).

ನವೆದು ನಾರು = ದೇಹದ ಸೆರೆಗಳು ಎದ್ದು ಕಾಣು ; ಸೊರಗಿ ಜರ್ಜರಿತವಾಗು,-ಶಿಥಿಲವಾಗು : ಉಣ್ಣದ ಮಾಯದಂಗ ನಿರ್ಜಿವಪೆವೆತ್ತು ದೆತ್ತ ವಿಫಲದ್ವಯಿದಾನವಿಧಾನಮೆತ್ತ ನಾನಾ ವಿಧದಿಂದಮೇಂ ನವೆದು ನಾರುಗಿದಿರ್ಪರೊ ಜೈನದೀಕ್ಷಿತರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೯) ; ಅಪವಿದಿದು ದುಃಖದೊಳ್ ನವೆದು ನಾರುಗಿದು ಪೊಗೆದು ಸತ್ತಲ್ಲಿ ನಿಷಾದನ ಮನೆಯೊಳ್ಪೆಣ್ಣಾಯಾಯ್ತು ನೆನೆದೊಡಾಶ್ಚರ್ಯರ್ಮನಲ್ತೆ ಸಂಸೃತಿಚಕ್ರಂ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೧೯).

[ದೇ.೫ ತುಳು. ನವೆ ; ತೆಲು. ನವಯು, ನವಿಯು]

ನವ್ಯು₂, ನವೆ₂ (ನಾ). ೧. ಕಾಟ ; ಪೀಡೆ ; ತೊಂದರೆ ; ಕಿರುಕುಳ : ಕಣ್ಣನ್ ಬಿದಡಿತು ಕಟ್ಟಲೆ ಪಾರಯ್ ! ನವೆಯಾ ಭ್ರಮೆಯಾ ಕಟ್ಟಲೆ ಪಾರಯ್ ! (ಅಜ್ಜಿಕಾ. ೨೯-೫೬೩). **ನವೆ₂** : ೨. ತಂಟೆ ; ತಿನಿಸು ; ಕೆರೆತ : ತಕ್ಕು - ತಿರ್ಯಕ್ಕುಂಡೂತಿಲೇಷನೇ (ನವೆಗೆ ನೆಕ್ಕು) (ಶಮು) ; ಆಗವನು ಲೈಲಾಕ್ ಪೊದೆಯ ಹಿಂದೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದುದರಿಂದ ತುರುಚಿ ಗಿಡ ಅವನ ಕೈ ಕಚ್ಚಿ ನವೆಹತ್ತಿಕೊಂಡಿತ್ತು (ಪುನರು. ೨೮೩). ೩. ಚಪಲ ; ತವಕ : ಸುನಂದೆಯನ್ನು ಗಂಡ ಬಿಟ್ಟಿರುವನೆಂಬುದು ತಿಳಿದಿತ್ತು. ನಾಲಿಗೆಗೆ ನವೆ, ಮೂದಲಿಸಿ ಲೇವಡಿ ಮಾಡುವ ತವಕ (ಹಳಾಂಗಿ. ೨೦೦). 'ನವೆತ್ತ' ಪಠಾ.

[ದೇ. ೫ ತಮಿ. ನವ್ವು, ನವ್ವೆಪ್ಪು, ನಮ್ಮೆಚ್ಚಲ್ ; ತುಳು. ನವುಂಟ ; ತೆಲು. ನವ]

ನಮೆಯಿಸು, ನವಸು, ನವೆಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕೊರಗಿಸು ; ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಗುರಿಪಡಿಸು : ಪಲಕಾಲಂ ನಮೆಯಿಸಿದ ಪಗೆಯುಮಂ ನೆನೆದು (ವಡ್ಡಾ.ರಾ. ೨೯೦-೨೦); ಲೋಗರೊಡವೆಯುಂ ಋಣಂಗಳುಂಗೊಂಡನವಂ ಪಲವು ದಿವಸಂ ನಮಯಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಿಂ (ಸುಕುಮಾ. ೮-೩೬ ವ). ೨. ಸೊರಗಿಸು ; ಕೃಶಗೊಳಿಸು : ತವದೊಳ್ ನಮೆದು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರ್ಕಳುಮಂ ತಾಂ ಶಿವಗೊರವಿ ಬೆಸಕನುಮಂ ತಿರಿಯಿಪಳೆಂಬ ತಜದ ನೆಟಿ ನವೆಯಿಸುವರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೩೦) ; ಬಸಿಱ ಕೂಸು ಕೃತ್ರದಂತೆ ನವೆಯಿಸುವುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೧೬೫). ನವಸು : ೩. ನಾಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಕೆಡಿಸು ; ಹಾಳುಮಾಡು : ವಿವಿಧ ರಕ್ಕಸರು . . . ಎನ್ನ ಕಾರ್ಯಮಂ ನವಸಿದಲ್ಲದೆ ಮಾಣರೆಂತಿದಕುಪಾಯಮೇನೆಂದು ಯೋಚನೆಗೈದನು (ವಂಕಾರಾ. ೫-೨-೪೩). 'ನವಸಿಗ' ಪರಾ. ನವೆಸು : ೧. ಈ ಶಿಶುವ ಶಿಶುಕುಮಾರಂ ತಿಳಿಯಲು ಮುಂದೆ ಮಜ್ಜನಭೋಜನಾದಿ ನಾನಾಕ್ರಿಯೆಗಳೊಳಂದಟಿಸೊಳ್ ನರವೇಷ ಕಾಯಮಂ ನವೆಸಬೇಡೆಂದು ಕೈವೆಡೆಗೊಟ್ಟಳ್ (ಚಂಪು. ೩-೩೦) ; ಕುವಲಯ ಪ್ರಿಯಕಾಂತ ನಮ್ಮನೇಂ ಕಾರಣದಿ ನವೆಸುವೆ ಜಗನ್ಮೋಹನನೆ (ವಂಕಾರಾ. ೫-೪-೨೦). [ನವೆ$_1$ + – ಇಸು$_1$]

ನಮೇರು (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು ; ಸುರಹೊನ್ನೆ; ಸುರಗಿ: ನಮೇರು ಮಂದಾರ ಸಂತಾನಕ ಪಾರಿಜಾತಂಗಳೆಂಬ ಪೂಗಳಂ ಸುರಿಯುತ್ತಂ (ವಡ್ಡಾ.ರಾ. ೬೫-೭) ; ಸೂಡಿದ ಪಾರಿಜಾತದ ನಮೇರುವ ಬಾಸಿಗವೊಯ್ಯನೊಯ್ಯನಿಪ್ಪೋಡಿದುದು (ಆದಿಪು. ೩-೭) ; ಎಱಗದೆ ಪೂತ ಚಂಪಕವನಕ್ಕೆ ನಮೇರುಮಹೀರುಹಕ್ಕೆ ಬಂಡೆಱಗುವ ಚಂಚರೀಕದವೊಲಾಕೆಯ ಕೇಕರಮನ್ಯರಾಜಕಕ್ಕೆಱಗದೆ ರಾಘವಂಗೆಱಗೆ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೫-೭೦) ; ನಿನಗೆ ಶುಭಮೆಂದ ವಂದಿಯ ಮನೆಯಂಗಣದೊಳಗೆ ಪಣ್ಣು ಪರ್ವಿದ ಮಂದಾರ ನಮೇರು ಪಾರಿಜಾತದ ಬನದೊಳ್ಸಿರಿ ಮೆಱೆವುದಲ್ತೆ ವನಕೇಳಿಗಳಂ (ಯಶೋಧ. ೩-೨) ; ನಮೇರುಸುಮನೋವರ್ಷಂ ಸ್ಫುಟಂ (ಎಕ. II (R), ೩೩೬-೭೦ : 12ನೆಯ ಶತ); ವನಪ್ರದೇಶದೊಳಗಿರ್ಪ ನಮೇರುವಿನಂತೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೨೮) ; ಉದ್ಯಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ನಮೇರುವೃಕ್ಷದಡಿಯನ್ನು ಸೇರಿದ (ಧೂಮುರು. ೭೧). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಮರ. [ಸಂ.]

ನಮೇರುಕುಜ (ನಾ). = ನಮೇರು ೧ : ಪಂಕಜಮೇ ನಮೇರುಕುಜಮೇ . . . ಗಿಳಿಯೇ ಕಂಡಿರೆ ಪೇಟಿಮೆನ್ನ ಪತಿಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೦೨-೨೦). [ನಮೇರು + ಕುಜ]

ನಮೇರುಕುಸುಮ (ನಾ). ಸುರಗಿಹೂವು ; ಸುರಹೊನ್ನೆಯ ಹೂವು : ಕಿವಿ ಸಾರ್ದು ಜಿನಂಗೆ ಸೌರಭಕ್ಕಾಡುವ ತುಂಬಿಗಳ್ಗಿ ವಿಜನಾಥನವರ್ಕೆ ಕನಲ್ದು ಮಾಣದೀಡಾಡುವನಾ ನಮೇರುಕುಸುಮಸ್ತಬಕಂಗಳ ಕರ್ಣಪೂರಮಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೩-೧೭) : ಸುರಿದುದು ನಮೇರುಕುಸುಮದ ಸರಿ ಮೊಟಗಿದು ದಮರಪಟಹಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೪-೪೧) ; ತಾನೆಳಸದಿರ್ದೊಡಂ ಪರಮಾನಿನ ಮೇಲ್ಸಾಯ್ದೊಡಳಿಪ ಮಂದರಶೈಲಂ ಸ್ವಾನನಿವನೆನಿಸಿ ನಿಂದುಭಿಮಾನಿಗೆ ಸುರಿಯದೆ ನಮೇರುಕುಸುಮಾಸಾರಂ (ಉಷಾಹ. ೯೮). [ನಮೇರು + ಕುಸುಮ]

ನಮೇರುಭೂಜ (ನಾ). = ನಮೇರು ೨ : ನಮೇರುಭೂಜಮಂ ತಳೆದ ಸುಮೇರುಮೇಖಳೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೨-೨೮). [ನಮೇರು + ಭೂಜ]

ನಮೋ (ನಾ). ೧. ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂಬರ್ಥದ ಮಾತು.- ಶಬ್ದ : ಪರಮರೂಪನೇ ನಮೋ ಪರತತ್ವನೇ ನಮೋ ಆದಿಯಾರೂಢ ಭಯಂಕರನೇ ನಮೋ . . . ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಸಾರುತ್ತಿರಲು (ಬಸವ. ೫೫೭); ಹರಿ ನಮೋ ಜಯ ಭಕ್ತರಘಸಂಹರ ನಮೋ ಜಯಸಕಲ ಭುವನೇಶ್ವರ ನಮೋ ಜಯಕೃಷ್ಣ ಕೇಶವ ವಿಷ್ಣುವಾಮನನೆ(ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಆ. ೨೩-೩೩); ಎಲ್ಲಂಗವಿಮಾಗ ನಮೋ–ಬಂಧುಗಳೆ, ಭಾಗಿಗಳೆ (ಮುಂಜಾಳ. ೯೨೨). ೨. ಸಾಕು; ಸಾಕು, ಇನ್ನು ಇದರ ಗೊಡವೆ ಬೇಡ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಮಾತು : ಪೊಡವಿಯೊಳುದುದೊ ಮೋಹರವನಿದಟಿಒಡನೆ ಕಾದುವನಾವನಾತನ ಮೃಢನು ಶಿವಶಿವ ಕಾದಿ ಗೆಲಿದೆವು ಬಳಿಕ ನಮೋಯೆಂದ (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ವಿ. ೬-೬) ; P ಇಲ್ಲಿ 'ನಮೊ' ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವರೂಪ ಛಂದಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡುದಂ; ಇದು 'ಲಂಚ' ವಾದರೆ ನಮೋ ಎನುತ್ತೇನೆ (ಗಾಳಿಪ. ೮೦).

ನಮೋನಮೋ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವಾ ನಿಮ್ಮ ಸದ್ಭಕ್ತರಿಗೆ ನಮೋ ನಮೋ ಎಂಬೆನು (ಬಸವ. ೪೬೯); ನಾರಾಯಣ ತೇ ನಮೋ ನಮೋ ಭವ ನಾರದಸನ್ನುತ ನಮೋ ನಮೋ (ಪುರಂದ. ೩-೪೦ ಪಲ್ಲವಿ) ; ಎಷ್ಟು ದುಡಿದೆ ನೀನೆಷ್ಟು ಪಡೆದೆ ಹೇ ನಮೋ ನಮೋ ನಿನಗೆ (ಅರಳು. ೨೪೩-೩) ; ಅವನು ನಮೋ ನಮೋ ಎಂದು ದುಡತೆಕ್ಕು ದೈವ ಕೂಡುವನು (ಕನ್ನಡಾ. ೧೯). [< ಪ್ರಾ. ಣಮೋ. / ಸಂ. ನಮಸ್]

ನಮೋಸ್ತು (ನಾ). ೧. ನಮಸ್ಕಾರ; ವಂದನೆ: ಅತ್ಯಂತ ರೂಪವತಿಯಪ್ಪ ಬಾಲಕಿಯು ಬರುತ್ತಿರ್ಪುದು ಯತೀಂದ್ರಂ ಕಂಡು ನೋಡುತ್ತಿಪ್ಪನವಾಕೆ ಬಂದು ನಮೋಸ್ತು ಎಂದು ನಿಲಿಸಲು (ಕಗಪಿ. ೯೩; ರಾಜಾವಳೀ ೪೫). 'ನಮೋಸ್ತುಗೆಯ್' ಪರಾ. ೨. [ಜೈನ] ಸಂನ್ಯಾಸಿ; ಸವಣ : ಅರಸಿ ಮಂಚದಿಂದಿಟಿದು ಕೈಗಳಂ ಮುಗಿದು ನಮೋಸ್ತುದೇನೆಂದು ನುಡಿದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾ.ರಾ. ೦೭೭-೨೨) ; ನಮೋಸ್ತುಗಳಿಪರ್ವಂದದಿನಿರ್ದಂ(ನಮೋಸ್ತುಗಳೆಂದು ಸವಣರ್ಗೆ ಪೆಸರಾಯ್ತು) (ಕಮಲ. ೭೫ ಪ್ರಯೋ) ; ಜಿನಮುಖಕಮಲದೊಳುದಿಸಿ ನಮೋಸ್ತುಗಳೆನಿಪ್ಪ ನುಡಿಯೊಳು ಬಳೆದು ಜನನುತ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸವಿಯಾದ ಶಾರದೆಗನುನಯದಿಂ ವಂದಿಸುವೆನು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೧-೧೧) : ನೆಟ್ಟನೋರ್ವನೆ ಬೈಗಿನಿಂ ರವಿ ಪುಟ್ಟುವನ್ನೆಗ ಜಾನ ಜಪವಳವಟ್ಟು ನಿಲುವಾ ಪಾಲಕೀರ್ತಿ ನಮೋಸ್ತು[ಗೆ]ಗೆಯ್ವೆನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦-೨೨). P ಇದಂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಬ್ದವಲ್ಲ ವಾಕ್ಯ.

ನಮೋಸ್ತುಗೆಯ್, ನಮೋಸ್ತುಗೈ (ಕ್ರಿ). ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡು ; ವಂದಿಸು: ತಾನೊಂದು ಬಟ್ಟೆಯೊಳ್ಪೋಗಿ ಯತೀಂದ್ರನಂ ಕಂಡು ನಮೋಸ್ತುಗೆಯ್ದು (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ ೩-೭೫ ವ) ; ವಿಭವದಿಂ ಗುಹೆಯನೆಯ್ದಿ ನಮೋಸ್ತುಗೆಯ್ದು ಬಾವಲಿಯಂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸೆ (ಕಗಪಿ. ೯೨ ರಾಜಾವಳೀ ೪೫). ನಮೋಸ್ತುಗೈ : ಶುದ್ಧಚಿತ್ತದೊಳು ನಮೋಸ್ತುಗೈದರೆ ಧರ್ಮವೃದ್ಧಿಯೆಂದುಱ ಹರಸಿದರು (ಭರತ. ೭೦-೦೦೬). [ನಮೋಸ್ತು + ಕೆಯ್$_1$]

ನಮೋಸ್ತುಗೈ 'ನಮೋಸ್ತುಗೆಯ್' ನೋ.

ನಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮ್ 'ನಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮ' ನೋ.

ನಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮ, ನಮಕ್‌ಹರಾಮ್, ನಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮ್, ನಿಮಕ್‌ಹರಾಮ, ನಿಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮ (ನಾ). ಉಪ್ಪಿಟ್ಟವನಿಗೆ ಎರಡು ಬಗೆಯುವವನು; ಉಂಡಮನೆಗೆ ಎರಡು ಬಗೆಯುವವನು; ಸ್ವಾಮಿದ್ರೋಹಿ ; ಕೃತಘ್ನ : ನಾನು ನಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ, ಇದುವರೆಗೂ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಚಾಕರಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಿದ್ದೆನು (ಮಹಾವಂ. I, ೨೬೨) ; ಬಿದ್ದೀ ಬುದ್ದೀ ನಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮನಾ ಬುದ್ಧಿ, ಸುಳ್ಳು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ನನ್ನೊಡೆಯ (ನಮ್ಮಳ್ಳಿ. ೯೬). ನಮಕ್‌ಹರಾಮ್ : (ತ). ನಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮ್ : ಸರ್ಕಾರದ ಉಪ್ಪುತಿಂದು ಸರ್ಕಾರ ಬಯ್ಯುವವರಿಗೆ 'ನಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮ್' ಅಂತಾರೆ (ಹಂಜಹಂ. ೦೭೦). ನಿಮಕ್‌ಹರಾಮ : ನಮ್ಮ ಇಸ್ಲಾಂಮತವು ನಿಮಕ್‌ಹರಾಮರನ್ನು ಎಂದೂ ಹೆರುವುದಿಲ್ಲ ಮಹಾರಾಜ (ರಾಜಯೋ. ೧೩೩). ನಿಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮ: ಆ ನಿಮ್ಮಕ್‌ಹರಾಮ ಹೇಳಿದ್ದು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೪).

[← ಪಾರ. ನಮಕ್‌ಹರಾಮ್ ; ಹಿಂ. ನಮಕ್‌ಹರಾಮ್, ನಿಮಕ್‌ಹರಾಮ್ ; ಮರಾ. ನಿಮಕ್‌ಹರಾಮ್]

ನಮ್ಮಕ್‌ಹಲಾಲ್, ನಿಮ್ಮಕುಹಲಾಲು (ನಾ). ಉಪ್ಪಿಟ್ಟವನನ್ನು ನೆನೆಯುವವನು ; ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತ ; ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠ. ನಿಮ್ಮಕುಹಲಾಲು: ಅವರಿಗೆ ದೂರಮಾಡಿ, ಬದಲು ಅಮಲುದಾರರ ನಿಮ್ಮಕುಹಲಾಲಾಗಿ ಇರು ವಂಥವರ ನೋಡಿ ನಿಲ್ಲಿಸ್ಯಾರು ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾವು ತಿಳಿದು ಇದ್ದೆವು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೧೦೪). [← ಹಿಂ. ನಮಕ್‌ಹಲಾಲ್ ; ಮರಾ. ನಿಮಕ್‌ಹಲಾಲ್]

ನಮ್ಮು 'ನೆಮ್ಮು₁'ನೋ.

ನಮ್ಮೆ (ನಾ). "ಹಬ್ಬ" (ಹುಲಿಜಾ. ಕೋಶ) : ಮನೆಯವರೆಲ್ಲ ಸಾಲಾಗಿ ಕುಳಿತು ಪುತ್ತರಿ ನಮ್ಮೆಯ ಬಿರ್ದೂಟದನ್ನು ಮಾಡಿದರು (ಹುಲಿಜಾ. ೧೮೪). [← ಕೊಡ. ನಮ್ಮೆ]

ನಮ್ಯ (ಗು). "ಬಾಗುವ ; ಬಳುಕುವ ; ನಮ್ಯ" (Litho. ೩೦೪೩). [ಸಂ.]

ನಮ್ಯತೆ (ನಾ). ಬಾಗುವಿಕೆ ; ಮಣಿಯುವಿಕೆ : ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಮೊದಲಾದ ಯುರೋಪಿಯ ಭಾಷೆಗಳು ಭಾಷಾಂತರಸಾಹಿತ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಂದಿನ ಪ್ರಬುದ್ಧಾವಸ್ಥೆಗೇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಸುಲಭ ನಮ್ಯತೆಯನ್ನಾಗಲೀ ಹಿಗ್ಗು ಕುಗ್ಗುಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಪಡೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಸುವರ್ಣ. ೨೫೭). [ಸಂ. ನಮ್ಯತಾ]

ನಮ್ರ (ಗು). ೧. ಬಾಗಿದ ; ಮಣಿದ. ೨. ಬಗ್ಗಿಸಿದ ; ತಗ್ಗಿಸಿದ. 'ನಮ್ರಶಿರೋಧರೆ' ಪರಾ. ೩. ವಿಧೇಯ ; ವಿನಯಶೀಲ ; ವಿನಯ ಪೂರ್ವಕವಾದ : ಒಮ್ಮೆಯಾದರೂ ತಣಿಯಿರೆಂದು ನಮ್ರ ಬಿನ್ನಹ (ಕನ್ನಜಾ. ೪೨). 'ನಮ್ರವಚನ' ಪರಾ. ೪. (ನಾ). ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ದುದು ; ವಂದಿಸಿದುದು. ೫. ಬಾಗಿದುದು : "ನತಂ, ನಮ್ರಂ, ಬಂಧುರಂ-ಈ ೩ ಎರಗಿರ್ದುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೨೫-೭೫). ೬. [ನಾಟ್ಯ] ತೋಳುಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಹದಿನಾರು ಬಗೆಯ ಅಭಿನಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; "ತೋಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಬಗ್ಗಿಸುವುದು" (ಲಾಸರಂ. ೨೭೧ ಗದ್ಯಾನುವಾದ) : ಬಗೆಗೊಂಬೂರ್ಧ್ವದ ತಿರ್ಯಕ್ . . . ಕುಂಚಿತಮುರಂತ [ರ]ನಮ್ರಾಖ್ಯ ಸರಳಮಾಂದೋಳಂಗಳ್ ತರುಣಿ ಪದಿನಾಱು ಭೇದದಿ ನೆರೆವುದು ಕೇಳ್ ಬಾಹುವಿಂತು ಭರತಾಗಮದೊಳ್ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೨-೧೨೨) : ಊರ್ಧ್ವ, ಅಧೋಮುಖ, ತಿರ್ಯಕ್, ಅಪವಿದ್ಧ, ಪ್ರಸಾರಿತ, ಅಂಚಿತ, ಮಂಡಲಗತಿ, ಸ್ವಸ್ತಿಕ, ಉದ್ವೇಷ್ಟಿತ, ಪೃಷ್ಠಾನುಸಾರಿ, ಆವಿದ್ಧ, ಕುಂಚಿತ, ನಮ್ರ, ಸರಳ, ಆಂದೋಲಿತ, ಉತ್ಸಾರಿತ - ಈ ಹದಿನಾಱು ತೋಳ ಭೇದಂಗಳ್ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೨-೦೨೨ವ). [ಸಂ.]

ನಮ್ರತೆ (ನಾ). ೧. ಹೆಮ್ಮೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ; ಅಹಂಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ; ವಿನಯಶೀಲತೆ : ಧರ್ಮಪುತ್ರನ ನಮ್ರತೆ ಭೀಮನಿಗೆ ಹಿಡಿಸಲಿಲ್ಲ (ವ್ಯಾಸಜಿ. ೯೫) : ನೆಕ್ಲದೋವ್ ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ಮಾರುತ್ತರವಿತ್ತನು (ಪುನರು. ೧೮೭). ೨. ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವಿಕೆ ; ನಮನ : ಜನಾಂಬಿ ಕಾಸುತಮುಪದಾಬ್ಜಯುಗ್ಮದೊಳು ನಮ್ರತೆಯುಂ ನಲವಿಂದೆ ಮಾಡಿದರ್ (ಮುಹಾನೀ. ೮-೪೩). [ಸಂ. ನಮ್ರತಾ]

ನಮ್ರತ್ವ (ನಾ). ೧. ಬಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಮಣಿದಿರುವಿಕೆ. ೨. ಬಾಗುವುದು: "ಬಾಗು - ನಮ್ರತ್ವೇ" (ಕಮಧಾ). ೩. = ನಮ್ರತೆ. [ಸಂ.]

ನಮ್ರಭಾವ (ನಾ). = ನಮ್ರತೆ ೧ : ಅವರ ನಮ್ರಭಾವ ಎಂಥವರ ಮನಸ್ಸ ನ್ನಾದರೂ ಸೆಳೆಯಬಲ್ಲುದು (ಊಹಿ). [ನಮ್ರ + ಭಾವ₁]

ನಮ್ರಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ವಿನಯಶೀಲನಾದವನು ; ಅಹಂಕಾರವಿಲ್ಲದ ವನು ; ಹೆಮ್ಮೆಯಿಲ್ಲದವನು : ಪಡೆವಳ್ಳಂಗೆ ರಥಾಂಗಹೇತಿ ನಡೆಯ ಲ್ವೇಡ ಬೇಗವಿಾ ನಿನ್ನ ಪರ್ವಡೆಯಂ ನೀನೆನೆ ನಮ್ರಮೂರ್ತಿ ಬೆಸವೆತ್ತಾ ಬೀರವಟ್ಟಕ್ಕೆ ಮೆಟ್ಟಿಡೆ . . . ಪಡೆಯಂ ಕೈಸನ್ನೆಗೆಯ್ದುದ್ಧತಂ ನಡೆಯ ಲ್ವೇಡೆಂದೊಡೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೧೦೭). [ನಮ್ರ + ಮೂರ್ತಿ]

ನಮ್ರವಚನ (ನಾ). ವಿನಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತು : ಅವಿಂತ ನಮ್ರ ವಚನಗಳಿಂದಲುಪಚರಿಸಲು (ಪಂಪರಾ. ೨-೮-೭). [ನಮ್ರ + ವಚನ]

ನಮ್ರಶಿರೋಧರೆ (ನಾ). ಕತ್ತನ್ನು ಬಾಗಿಸಿದವಳು ; ಕೊರಳನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿ ದವಳು : ನಮ್ರಶಿರೋಧರೆ ಸೀತೆ ಲೋಕಸಂತ್ರಾಸಿಯ ರೂಪು ಪಾದನಖ ದರ್ಪಣದೊಳ್ ಪಲವಾಗಿ ತೋಱೆ ಕಂಡಾ ಸತಿ ಬೆರ್ಚಿ ಮುಂಚ್ಚಿದಳೆರಲ್ಕರದಿಂ ತರಲೇಕ್ಷಣಂಗಳಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೯-೧೦೨). [ಸಂ. ನಮ್ರಶಿರೋಧರಾ]

ನಮ್ರಸ್ತ (ನಾ). ವಿನೀತನಾದವನು ; ವಿನಯಶೀಲ : ಹಸ್ತಪರಡರಲಾತು ಊಳಿಗರ್ಹಸ್ತಕತ್ತರಿಯಾಣಗಳ ನಮ್ರಸ್ತರಾಗೆಲ್ಲಿದ್ದು ನಿಂದರ ನೋಡಿ ಭೂಭುಜನು (ಬಿಜ್ಜಪು. ೮೦-೨೩). [ನಮ್ರ + - ಸ್ತ]

ನಯ₁ (ನಾ). ೧. ಮೃದುವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ನುಣುಪು ; ಸ್ನಿಗ್ಧತೆ ; ಕೋಮಲತೆ ; ಸೌಕುಮಾರ್ಯ : ತುಂಬಿ ಕುರುಳ್ ತಳಿರ್ ತಳಂ . . . ಕೊನೆ ಸೆಳ್ಳುಗುರ್ಗಳ್ ಕುಡಿ ಕೋಲ್ ನಯಂ ನಯಮ ನೆಲೆ ನೆಲೆ ಭಂಗಿ ಭಂಗಿ ಪದವಣ್ ಬೆಳವಾರ್ಗೆಯ್ ಪೆಱತಲ್ಲದಂತೊ ಕೋಮಲಲತೆ ಪೇೞಿಮನ್ನಿನಿ ಯಳಂ ಮಱಿಗೊಂಡುದೊ ಸೂಱೆಗೊಂಡುದೋ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೧೨) : ತ್ರಿದಶನದೀಸಲಿಲದ ಪೂರದಿನುಗನೆ ನಯದೊಳಭಿಷವೋತ್ಸವಮುಕೊಡ ರ್ಚಿದಳೆನೆ ಜಿನಜನನಿಗೆ ರಾಗದಿನಿಕ್ಕಿದಳೂರ್ವಳಿಮುರಿ ಚಮರೀರುಹಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೭೭೪) : ಸುಂದಣಿಪ ತೋಳ್ಗಳಗ್ಗಳಿಪ ನಯಮಂ ಕಱೆಯೆ (ಇಹರ. ದೇ. ೩೨-೧೭) : ಶೈಲಲೇಪದ ನಯದ ಹೊಗರಿನ . . . ಕಾಳೋರ ಗನ ಕಂಡಿನಾಲಗೆಯವೊಲೆಸೆದುದಂಕುಶ ಭಟನ ಮುಷ್ಟಿಯಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೫೭) ; ನಯವಿರಬೇಕು ನುಡಿಗಡಣದಲ್ಲಿ (ಅಹಂಡೀ. ೧೩೧-೦೦೦). ೨. ಮೆಲುಂಪು ; ಸೌಮ್ಯತೆ : ಮೇಲುದಱ ಸೆಱಂಗಿನಿಂ ನಯದೆ ಬೀಸಿದನಾ ಮನುಹೇಂದ್ರಚಂದ್ರಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೨೪) : ನಯದಿಂದೆ ಕೊಗ್ಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಗೆಣ್ಣೆಯನುಪ್ಪಂ ಬೆರಸು ಕರ್ಣಕೂಲವ್ಯಥೆಗೆ . . . ; ಮಾದವಸಲೆಗಳ ದಳ ದೊಳೊಂದಂ ಕಿವಿಯೊಳ್ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೬೫) ; ನಯದಿಂ ಕೋಕಿಳನಾದ ನಿಮ್ಮರಸರಿಂಕೇಕಾರಣಂ ಬಂದರ್ (ಅನಂಪು. ೧೧-೩೪). ೩. ಸೊಗಸು ; ಅಂದ ; ಕಳೆ ; ಮನೋಜ್ಞತೆ : ನಯದಿಂ ರಾಜೇಂದ್ರಚಂದ್ರಂಗಭಿಷವ ವಿಧಿಯಂ ಮಾಡುವೆಂ ಚಂದ್ರಿಕಾವಾರಿಯಿನೆಂಬಂತೆತ್ತಲುಂ ತಣ್ಬೆಳಗಿನ ಬಳಗಂ ಸಿಂಪಿಸಲ್. . .ಉದಯಿಸಿತುದಯಾದ್ರೀಂದ್ರದೊಳ್ ಚಂದ್ರಬಿಂಬಂ (ಕಾದಂಕಾ. ೩೭೬) ; ನಯಮಂ ಬೀಱುವ ಚಿತ್ರಪತ್ರ ನಿಧಿಂಊಟಸ್ತಂಭ ಭಿತ್ತಿಚ್ಛದಾಶ್ರಯದಾಲಕ್ಷಣಮಾನಮೇಯ ಗುಣರೇಖಾಶುದ್ಧಿ ಸರ್ವಾರ್ಥ ಸಿದ್ಧಿಯ ತದ್ರೂಪ್ಯವಿಮಾನವಲ್ಲಿಯುಮಿವಿಲ್ಲೆಂಬೀ ಜಸಕ್ಕಾದುದಾಶ್ರಯಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೩-೯೩) ; ನಯದ ಹರಿನೀಳಕುಟ್ಟಿಮಮಯದ ವಿಮಾನಂಗಳಲ್ಲಿ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೩-೧೧೭) : ನಯಪಳವಟ್ಟ ಜವ್ವನದ ರೂಢಿಯ ಗಾಡಿಯ ಪೆಂಡಿರೆಲ್ಲಮಲ್ಲಿಯ . . . ಪೆಸರಾದ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುವಲ್ಲಿಯೆ ಪಡೆಕೊಂದು ಪಟ್ಟಣದೊಳಿಲ್ಲೆನೆ ಪಟ್ಟಣವೊಪ್ಪಿ ತೋಱುಗುಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೪-೧೦೩). ೪. ಪ್ರೀತಿ ; ಅನುರಾಗ : ಪುತ್ರವರಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ತನ್ನ ಕಟ್ಟದಿರೊಳಿ ನಿಂದರು ನಯದೆ ನೋಡೆ ಮುನೀಂದ್ರನ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಮಂತ್ರದೊಳ್ ಪೊದಳ್ದುದಾ ಸತಿಯರಿರ್ವರೊಳಂ ನವಗರ್ಭವಿಭ್ರಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೫) ; ನಯದಿಂ ಮುನಿಪತಿ ಜಿನದೀಕ್ಷೆಯನಂಬರಚರತನೂಭವಂಗನುನಯದಿಂ ದಯೆಗೆಯ್ಯೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೮-೧೫೩). ೫. ನವಿರು ; ನಾಜೂಕು ; ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆ ; ಕಲಾತ್ಮಕತೆ : ನಯದಿಂದಂ ಬರೆದಂತೆಯುಂ ಕಡೆದು ತಂದಿಟ್ಟಂತೆಯುಂ . . . ಇಕರ್ಗಂ ಜಿನಬಾಲರೂಪಮೆರ್ದೆಯೊಳ್ ಮುಂ ಕಂಡಗಲ್ದಿರ್ದರಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೮೫); ನಯದಿಂ ಪಂಪನೊಱಲ್ದು ಪಿರ್ಗಿಸಿದ ಪೊನ್ನಂ ಪ್ರೀತಿಯಿಂ ಪೇಟ್ದ . . . ತತ್ಕಾವ್ಯತ್ರಯಕ್ಕಂ ಜಗತ್ತ್ರಯಮುಂ ಮುಂ ಬೆಲೆಯಾಗಿ ಪೋಯ್ತನೆ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೭೭). ೬. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಕಾವ್ಯದ

ಹತ್ತು ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ಸೌಕುಮಾರ್ಯ; ಮೃದುವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ: ಇನಿತುಮವರ್ಕೆ ಮತ್ತೃತಿಯೊಳೀ ಧನಿ ಬಣ್ಣಿಸೆ ಸಂದ ಶಂಖವರ್ಮನ ಬಗೆ ಶಾಂತಿವರ್ಮನ ನಯಂ (ಅಗವಿ. ೧-೧೦). ೭. [ಸಂಗೀತ] ಮಾರ್ದವ; ☞ ೧. ವೀಣೆಯ ತಂತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದಾಗ: ವೀಣೆಯ ಕಕುಭ (ಇಂದಿನ 'ಕುದುರೆ', 'ಬ್ರಿಡ್ಜ್')ದ ಮೇಲೆ ಲಾಕ್ಷಾರಸದಿಂದ ಅಂಟಿಸಿದ ಲೋಹದ ಪತ್ರಿಕಾ. ಇಂದಿನ 'ರೇಕು' ಎಂಬ ಭಾಗ. ವೀಣಾತಂತಿಯಲ್ಲಿ ನಾದಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ನುಣುಪನ್ನೂ ಜೀವವನ್ನೂ ಕೊಡುವ ಜೀವಾ (ಇಂದಿನ 'ಜೀವಾಳ') ಎಂಬ ರೇಷ್ಮೆ, ಹತ್ತಿ ಅಥವಾ ಬಿದಿರಿನ ನೂಲು. ಇದಕ್ಕೂ ತಂತಿಗೂ ಸುಶ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ೨. ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದಾಗ: ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಸ್ವನಿಷ್ಠವಾಗಿರುವ ನಾದಸಮೃದ್ಧಿಗೂ ರಂಜನೆಗೂ ಆಸ್ಪದವಾಗಿರುವ ಆವರ್ತಕಧ್ವನಿಗಳ ವ್ಯೂಹದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಘರ್ಷವೂ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು; ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸ್ವರವು ಒರಟಾಗಿರದೆ ನುಣುಪಾಗಿರುತ್ತದೆ. ೩. ಗಾನವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದಾಗ: ಒಂದು ಸ್ವರಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಾಗಭಾವವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸ್ವರಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಾಗಭಾವಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವ ಅಗ್ರಸ್ವರ. ಹೀಗೆ ನಯಶಬ್ದವು ಸಂಗೀತ ವರ್ಣನಾಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ: ಪದ ಕೊರಲಿಂಪನಪ್ಪುಕೆಯ [ಕೊಂಕು ನ]ಯಂ ಗಮಕಂಗಳಿಂ ಪೊದಕೊಂಡಳೆಟ[3] ದಿಕ್ಕೆದಂತೆ ಸುತಿಯೊಳ್ ಸಮವಾಗಿರೆ ಜಾಣನಾಂತು ಮೆಚ್ಚುಡ ಶೆಣದಾಸೆ ವಟ್ಟಸದಕ್ಕಿನವೋಲ್ ದೊರೆವೆತ್ತು ದೂಣಿದಾಱಿದ ದನಿ ಮುಟ್ಟೆ ಮೇನಕೆ ಸರಸ್ವತಿ ಬಾಯ್ದುಱಿದಂತೆ ಪಾಡಿದಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೭-೮೫); "ನುಣುಪು" (ಪಂಪದೀ. ೨೬೬); ಘನ, ನಯ ಮತ್ತು ದೇಶ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅವರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನುರಿತವರು (ಸಂಗೀತ. ೯೩).

ನಯನಾಜೂಕು, ನಯನಾಜೋಕು = ಕೋಮಲತೆ; ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆ: ಸೂಕ್ಷ್ಮರೇಖಾವಿನ್ಯಾಸಗಳೊಂದಿಗೆ ಜಯಪುರ ಕೃತಿಗಳು ನಯನಾಜೂಕಿನ ಕೃತಿಗಳಾಗಿದ್ದವು (ಭಾರದ. ೫೩೦): ಅವಳು ಸ್ವಲ್ಪ ನಯ – ನಾಜೋಕು (ಫ್ಯಾಷನ್)ಗಳಿಂದ ಇರಲೆಂದು ನನ್ನ ಆಸೆ (ಗಂಸುದು. ೨೨). **ನಯ ಮಾಡು**= ನುಣುಪುಗೊಳಿಸು: ಅವರು ತೋಪರ ಹಾಕಿ ಮರಗಳನ್ನು ನಯ ಮಾಡಿದರು (ಗಂಕ್ಷ. ೯೪). **ನಯವಾಗು** = ೧. ನುಣ್ಣಗಾಗು; ಮೆತ್ತಗಾಗು: ಹಿಟ್ಟು ಬಹಳ ನಯವಾಗಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ (ಅಡುಗೆ. ೯೬). ೨. ಕಲಾತ್ಮಕತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರು; ನಾಜೂಕಾಗಿರು: ಹೆಣಿಗೆ ಮತ್ತು ಕಸೂತಿ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ನಯವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾಳೆ (ಸುಹಾಸ್ಯ. ೮೬).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳು. ತೆಲು. ನಯ]

ನಯ₂ (ನಾ). ೧. ಒಯ್ಯುವಿಕೆ; ತಲುಪಿಸುವಿಕೆ. ೨. ನಿರ್ವಹಿಸುವಿಕೆ. ೩. ನಡವಳಿಕೆ; ವರ್ತನೆ; ಗುಣ. ೪. ವಿವೇಕಯುತವಾದ ನಡವಳಿಕೆ; ಯೋಗ್ಯವಾದ ವರ್ತನೆ; ವಿವೇಕ; ಸದ್ಗುಣ; ದೂರದೃಷ್ಟಿ: ಜಿನ ನಿನ್ನ ಮೂರ್ತಿ ಜಿನ ನಿನ್ನ ನಯಂ ಜಿನ ನಿನ್ನ ಸಮತೆ . . . ಜಿನ ನಿನ್ನ ಕಾಣ್ಕೆ ವರ್ಣಿಸಲಳವೇ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೧-೩೬); ಕಲಿತರ್ಕೆ ಬಲ್ಬಿದ್ದೆಯಂ, ವೇದಮುಂ ನೀತಿ ನಯ ವಿನಯ ನಿಯತಿಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೫-೬೭೦); ಸತ್ಯಭಕ್ತಿಯ ಸೇವೆಗೆಯ್ದುವಂ ಭರತಂ ನಿತ್ಯ ಜೀವನದಿ ನೀವಾ ನಯವನನುಸರಿಸೂ (ಮಂಕುತ. ೭೦೦). ೫. ಒಳ್ಳೆಯತನ; ವಿನಯ; ಸೌಜನ್ಯ; ಸಭ್ಯತೆ: ನಯದಿಂದವಿಾ ಸರೋರುಹನಯನೆಯುನಳವಡಿಸಲಾರ್ತೆನಿಲ್ಲಳವಡಿಪಂ ಭಯದಿಂದಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೯-೦೫೬); ನಯದಿಂ ಗಂಧರ್ವವಿದ್ಯಾಪ್ರಮುಖನತಿನುತಂ ಬಂದು (ನೇಮಿಪು. ೩-೦೭೮): ನಯದಿಂದೆಳ್ದು ನತಾಸ್ಯನಾಗಿ (೧೦ಳ. ೧೦-೭೮); ನಯದಿಂ ನಿನ್ನೊಳೊಡಂಬಡಂ ಪಡೆಯದಿಂ ದೌತ್ಯಕ್ಕದಿಂ ತಂದ ಸಲ್ಗೆಯ ನೀಂ ಮುನ್ನಿಸು (ಶಬರಶಾ. ೧೨-೮೫): ನಯವಿಲ್ಲದರೊಳ್ ನಯವಮಂ ಬಯಸಲ್ಕೇಂ ಬಟ್ಟದುಂಟೆ (ನಳಚ. ೨೦೩); ನಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭಯವಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೬. ಭಕ್ತಿ; ಪೂಜ್ಯಭಾವ: ನಯದಿಂ ಜಿನೇಂದ್ರಚರಣದ್ವಯಮಂ ಚಿತ್ತದೊಳೆ ನಿಲಿಸಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೯೫). ೭. ಔಚಿತ್ಯ; ನ್ಯಾಯ; ನೀತಿ: ನಯಮಂ ನಂಬುವೊಡೆನ್ನ ಪೇಟ್ಟ ಸತಿಯಂ ಕೈಕೊಂಡಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೬೬): ಸನ್ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಮಯ್ದಾರದು ನಯಮಂ ಸ್ವೀರದನಾವ ಕಾಳೆಗದೊಳಂ ಕಣ್ಣಾರದಂ ನಾರದಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೩-೦೫); ನಯವಿಾದು ಶೂರಂ ಭೇದೇನ ಯೋಜಯೇತ್ತೆಂಬ ನೀತಿಯಿದವಱಿದು ನಯಾನಯವಿದ್ಯಮರ್ಜದ ನಮ್ಮೊಳ್ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ ಬಲ್ಲ ಸಚಿವನಾವನು ದೇವಾ (ಸುಕುಮಾ. ೦೨-೦೬೨). ೮. ಸರಿಯಾದ ರೀತಿ; ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಿಧಾನ. ೯. ರಾಜನೀತಿ; ರಾಜ್ಯಭಾರಕ್ರಮ; ಮುಂತ್ಸದ್ದಿತನ: ಇರ್ಪುದಲ್ತು ನಯವಿನ್ನೀ ಬೊಟ್ಟ ಪೊಟ್ಟಾಗೆ ಬೀನೊಡಗೊಂಡುಯ್ವುದು ಕನ್ನೆಯಂ ತಡೆಯದಿರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೨೦); ನಯವಮಂ ಪೇಟ್ವೊಡೆ ಸಂಧಿಮಾಡಿ ಜೀಯದಿರ್ಕೋತೇಯರೊಳ್ (ಗದಾಯು. ೪-೬೫): ಕೀರ್ತಿ ದಿಗ್ವಳಯಮಂ ನುಡಿ ಮೇರುಶೈಲಲಿಪಿಯಂ ಧರ್ಮ್ಮಂ ಜಗನ್ಮಾರ್ಗೆ ಭೂತಳಮಾದ್ಯಂ ಚರಿತಂ ನಯಂ ಜನನುತಂ ಶ್ರೀಸಿಂಹಭೂಪಾಳನಾ (ಎಕ. VIII, ಶಿಕಾಲ. ೦೫೪-೦೦: 1088): ಅಮಳಗುಣನವಮಳಕುಳನತ್ಯಮಳಚರಿತ್ರೈಕನಿಳಯನವಮಳನಯವಿಕ್ರಮನವಮಳಯಶೋರಶೋಚಿಷ್ಟಮಾವ್ಯತಾಶಾಳಿಯನಿಸಿದಂ ರೇಚರಸಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೨೩-೩೭; 1159); "ನೀತಿ" (ಶಾಪದುಂ. ೨೭೪ ಕೋಶ): ನಯದಿಂ ಜಡಕ್ಕೆ ಶುಭೋದಯದಿಂ ಪಾರ್ಥವಜಾಜಕ್ಕೆ . . . ದಯೆಮಾಡುವ ನೀವೆ ದಲ್ ಚಮಾತ್ಕೃತಿಯೊದವಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೯-೩೪). ೧೦. ಯೋಜನೆ; ಉಪಾಯ; ಹಂಚಿಕೆ; ☞ ಸಾಮ, ದಾನ, ಭೇದ ಮತ್ತು ದಂಡ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಚತುರೋಪಾಯಗಳು: ಸಾಮಭೇದಮುಪಪ್ರದಾನದಂಡವೆಂಬ ನಾಲ್ಕುಂ ನಯಂಗಳನಱಿದು (ಬಂಹರಿ. ೭-೦ ವ). 'ನಯವಿವೇಕ' ಪರಾ. ೧೧. ಶಾಸ್ತ್ರ; ತತ್ತ್ವ; ಸೂತ್ರ; ನಿಯಮ; ಸಿದ್ಧಾಂತ: ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸೆಯು ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಅನೇಕಾರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿ ನಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತ, ಧರ್ಮ, ಸ್ವರೂಪವಿವೇಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ದರ್ಶನವಾಗಿ ಏರ್ಪಟ್ಟದೆ (ತತ್ತ್ವಶಾ. ೨೫೩). ೧೨. ತಿದ್ದುವಿಕೆ. 'ನಯನಿಪುಣ' ಪರಾ. ೧೩. [ನಾಟ್ಯ] ಲಯಬದ್ಧವಾದ ಗತಿ; ಭಾವಸೂಚಕವಾದ ಗಮನ: "ಅನುಕರಣೆ ನಯಮೆನಿಕು" (ಶುಂಗರಾ. ೨೪-೬): ರಸಭಾವಾಭಿನಯಂಗಳ್ ಪೊಸತೆ . . . ನಯಂ ಪೊಸವ ಕರಣಂಗಳುಂ ನಿಪ್ಪೊಸವೆನೆ ಪೊಸಯಿಸಿದರಾಕೆ ನಾಟ್ಯಾಗಮಮಂ (ಆದಿಪು. ೯-೨೫); ನಯಗತಿ ಹಸ್ತಂಗಳ ಚಾಲಯಮತಿ ಕಯಮಂಗಹಾರದುಲ್ಲಾಸಂ ದೃಷ್ಟಿಯ ಭೇದಂ ಕರಣಂಗಳ ನಯಂ ನಯಂ ಬಡೆಯ ನರ್ತಿಪಮರಿಯರಿಂದಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೫-೩೪). ೧೪. [ಜೈನ] (ತಿಳಿಯುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ) ವಸ್ತುವಿನ ಏಕದೇಶ ಜ್ಞಾನ; ☞ ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಭಂಗಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದರಲ್ಲೂ ನಿರ್ಣಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದಾಗಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವು ನಡೆಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ, ನಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಗಡಿಗೆ ಇದೆಯೆ ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಗಡಿಗೆಯು ಇರುವುದೂ ಸಂಭವಿಸಬಹುದು ಎಂದು ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತದಂತೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗಡಿಗೆಯಿರುವುದು ಎಂಬ ಒಂದು ಅಂಶವನ್ನು (ಇರಬಹುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಆಗ ಗಡಿಗೆ ಇದೆಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು ನಯ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾದ್ವಾದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು ಸಂಶಯದಂತಿದ್ದರೂ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ನಯವು ಬೇಕೇಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಜೈನಸಿದ್ಧಾಂತವು ಸಂಶಯ ಸಿದ್ಧಾಂತವಲ್ಲ. ಒಂದಂಶವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಡೆಸಬಹುದು. "ನಯ-೨: ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಿಕ, ಪರ್ಯಾಯಾರ್ಥಿಕ (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೧-೬ ವ್ಯಾ-೧೧); ನಯ-೪: ಭಿನ್ನಭೇದನಯ, ಅಚ್ಛಿನ್ನಭೇದ-, ತ್ರಿಕ-, ಚತುರ್-(ಜೈಧ. ೧೫೭). ನಯ-೭: ನೈಗಮ, ಸಂಗ್ರಹ, ವ್ಯವಹಾರ, ಋಜುಸೂತ್ರ, ಶಬ್ದ, ಸಮಭಿರೂಢ, ಏವಂಭೂತ (ರತ್ನಕ. ೬೨೮); ನಯ-೯: ನಯ-೨+ನಯ-೭. ಅಂತರ್ಭೇದಗಳು (i) ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಿಕನಯದಲ್ಲಿ-ಕರ್ಮೋಪಾಧಿ ನಿರಪೇಕ್ಷ, ಸತ್ತಾಗ್ರಾಹಕ, ಭೇದವಿಕಲ್ಪನಿರಪೇಕ್ಷ ಕರ್ಮೋಪಾಧಿ ಸಾಪೇಕ್ಷ, ಉತ್ಪಾದವ್ಯಯಸಾಪೇಕ್ಷ, ಭೇದಕಲ್ಪನಾಸಾಪೇಕ್ಷ, ಅನ್ವಯ, ಸ್ವದ್ರವ್ಯಾದಿ ಗ್ರಾಹಕ, ಪರದ್ರವ್ಯಾದಿ ಗ್ರಾಹಕ, ಪರಮ ಭಾವಗ್ರಾಹಕ (೧೦), (ii) ಪರ್ಯಾಯಾರ್ಥಿಕನಯದಲ್ಲಿ - ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯ, ಸಾದಿ ನಿತ್ಯ, ಅನಿತ್ಯಶುದ್ಧ, ಅನಿತ್ಯ ಅಶುದ್ಧ, ಅನಿತ್ಯ-ಶುದ್ಧ, ವಿಭಾವ-ಅನಿತ್ಯ-ಅಶುದ್ಧ (೬), (iii) ನೈಗಮನಯದಲ್ಲಿ-ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ, ಭಾವಿ, (iv) ಸಂಗ್ರಹನಯದಲ್ಲಿ-ಶುದ್ಧ, ಅಶುದ್ಧ (v) ವ್ಯವಹಾರನಯದಲ್ಲಿ-ಶುದ್ಧಾರ್ಥಭೇದಕ, ಅಶುದ್ಧಾರ್ಥ ಭೇದಕ (vi) ಋಜುಸೂತ್ರನಯದಲ್ಲಿ-ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ಸ್ಥೂಲ (ದೇವಸೇನಕೃತ ನಯಚಕ್ರ-ಕನ್ನಡ ರತ್ನಕರಂಡಕ, ೬೨೪)." (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೨೨೯): ಪ್ರಮಾಣನಯನಿಕ್ಷೇಪಾನುಯೋಗಸದಾದಿಗಳಿಂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ ಸಪ್ತತತ್ತ್ವಂಗಳೊಳಗೆ ಚೇತನಾಲಕ್ಷಣಮಪ್ಪುದು ಜೀವತತ್ತ್ವಮಾಜೀವ ತತ್ತ್ವಮುಂ ಸಂಸಾರಿಮುಕ್ತಭೇದದಿಂ ದ್ವಿವಿಧಮಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೬೩ ವ): ನಯನಿಕ್ಷೇಪಪ್ರಮಾಣಂಗಳೊಳಿ ಪಡೆದನೈಕಾಂತಸಿದ್ಧಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಜಯಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೪); ಅಧಿಗಮೋಪಾಯಮಂ ನ್ಯಾಸಮೆಂಬುದು ಅದನರಿವಭಿಪ್ರಾಯಮಂ ನಯಮೆಂಬುದು (ತಸೂವ್ಯ. ೩೦): ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಿಕಮುಂ ಪರ್ಯಾಯಾರ್ಥಿಕಮುಂ ನೈಗಮಮುಂ ಸಂಗ್ರಹಮುಂ ವ್ಯವಹಾರಮುಂ ಋಜುಸೂತ್ರಮುಂ ಶಬ್ದಮುಂ ಸಮಭಿರೂಢಮುಂ ಏವಂ ಭೂತನಯಮುಮೆಂದು ನಯಮೊಂಭತ್ತುಭೇದಮಕ್ಕುಂ (ಕಸಾರ. ೮೨); ಸಮಗ್ರ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಪ್ರಮಾಣ; ಏಕದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ನಯ ಎಂದು ಪರಿಭಾಷೆ (ಹಿಂದಶಾ. ೬೩); ಪ್ರಮಾತೃವಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಯಾವುದೊಂದೇ ಭಾವವನ್ನು ಅನುಲಕ್ಷಿಸಿ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದು ನಯವೆನಿಸುವುದು (ಜೈನಧ. IX. ಉಪೋದ್ಘಾತ); ವಸ್ತುವಿನ ಅಂಶವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಜ್ಞಾತೃವಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ನಯವು. ವಸ್ತುವನ್ನು ನಾನಾ ಸ್ವಭಾವಗಳಿಂದ ವ್ಯಾವರ್ತನ ಮಾಡಿ ಒಂದು ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿ ತಂದು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು (ನಯತೀತಿ ನಯಃ) ನಯವು (ಜೈನಧ. ೪). 'ನಯಮಾರ್ಗ' ಪರಾ.

ನಯದ ಘಟ್ಟ = ಸೌಜನ್ಯದ ಪುಂಜ; ವಿನಯದ ಕಣಿ; ಒಂದು ಬಿರುದು: ವನಧಿಪರೀತ ಧಾತ್ರಿ ನೆಲೆ ಬಣ್ಣಿಸುಗುಂ . . . ಗುಣರತ್ನರಾಸಿಯಂ ಮಾನಸಿಜರೂಪನಂ ನಯದ ಘಟ್ಟಿಯನಗ್ಗದ ಕಾಮಿಸೆಟ್ಟಿಯಂ (ಕಇ. IV, ೦-೪೭; ೧೨೦೩). **ನಯಧೀರ** = ಒಂದು ಬಿರುದು: ಶ್ರೀಕಲಿನ ಏಟಮ್ಮಾಧಿರಾಜ ಶ್ರೀಕೊಲ್ಲಿಯರಸರಾ ತತ್ಪುತ್ರಃ ನಿಜ ರಾಮ [ನುಂ] ನಯಧೀರನುಂ ಒಡನಿಟ್ಟು ತಿಪ್ಪೆರುರಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮದೇಯ ಕೊಟ್ಟಮ್ (ಎಕ. VI(B), ಶ್ರೀರಂಗ. ೬೩-೦೫; ?). **ನಯಮಾಗು** = ತಕ್ಕುದಾಗು; ಉಚಿತವಾಗು: ಯೋಗ್ಯವಾಗು: ನಯವಾದು ನಯಮಾಗಿ ಕೂಡೆ ಪೊಳೆಯಲ್ ನಿಕ್ಷೇಪಮಾಕ್ಷೇಪಮಾರಯಮಿಲ್ಲೆಂದೆನಿಸಲ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦-೪). [ಸಂ.]

ನಯಂಗುಂದು, ನಯಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ಕಾಂತಿಗುಂದು; ಕಳೆಗುಂದು: ಬೇಸಗೆಯ ಬಿಸಿಲ ಸೋಂಕಿಂ ವಾಸಂತೀವಲ್ಲಿ ಸರಡುವಿರ್ದಂತಿರೆ ನಿನ್ನೀ ಸುಕುಮಾರಲತಾಶಿವಿಳಾಸಮಿದೇಕಾರಣಂ ನಯಂಗುಂದಿದುದೋ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೭). **ನಯಗುಂದು**: ತನ್ನರೆಯನತಿಚಿಂತೆಯಿಂ ಜಲಧಿ ಮುಳುಗಿದನು ಯಿನ್ನೆಂದು ಕಾಣ್ಬೆನೋಯೆನುತಲತಿತಾಪದಿಂದ ನಯಗುಂದಿ ತಲೆವಾಗಿ ಮುರುಟಿದವೊಲು ಕುಮುದಾಳಿ ಮುಗಿಯಲೊಡನೆ (ನವಮೋ. ೧೧-೪೦). [ನಯ$_1$ + ಕುಂದು$_1$]

ನಯಂಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಅಂದಗೆಡು; ಕಳೆಗೆಡು: ಕಿಚ್ಚು ತಗುಳ್ದ ಮರದಂತೆ ನಯಂಗೆಟ್ಟು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೧೬೮). [ನಯ$_1$ + ಕೆಡು$_1$]

ನಯಂಬಡೆ, ನಯವಡೆ (ಕ್ರಿ). ೧. ಮೃದುತ್ವವನ್ನು ಪಡೆ; ನುಣುಪನ್ನು ತಳೆ: ಓದಿನೊಳ್ ಮಾಧುರ್ಯಂಬಡೆದು ಪಾಡಿನೊಳ್ ಪರಿವಡೆದು ನೇಡಿಯೊಳ್ ನಯಂಬಡೆದು (೧೬೪. ೨-೧೦೫ ವ). ೨. ಆನಂದವನ್ನು ಪಡೆ; ಚೆಲುವನ್ನು ತಳೆ; ಸೊಗಸಾಗಿರು: ಮೊಗ ರಾಗಮಂ ಪಡೆಯೆ ನೋಟಮನಂಗನ ಬಿಲ್ಲ ಬಲ್ಮೆಯಂ ಪಡೆಯೆ ನಯಂ ನಯಂಬಡೆಯೆ (ಆದಿಪು. ೨-೪); ದಿಟ್ಟಿಗೆ ನಯಂಬಡೆದ ಪೊಚ್ಚಪೊಸ ದೇಸೆಯಿಂ (ಅಜಿಪು. ೪-೭ ಕಗ೪): ಮೆಲ್ಲಿದುವಾಗಿ ನಯಂಬಡೆದಲ್ಲಿಯುಮಾ ತಾವುಭಾವಮೆಸೆದಿರೆ ಪಲವುಂ ಸಲ್ಲಕ್ಷಣಂಗಳಿಂದುತ್ಫುಲ್ಲಾಂಬುಜವದನೆಯಡಿದಳಿರ್ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ (ಬಂಹರಿ ೬-೨೧); ಪಯಗತಿ ಹಸ್ತಂಗಳ ಚಾಲಯಮತಿಶಯಿ ಪಂಗಹಾರದುಲ್ಲಾಸಂ ದೃಷ್ಟಿಯ ಭೇದಂ ಕರಣಂಗಳ ನಯಂ ನಯಂಬಡೆಯೆ ನರ್ತಿಪಮರಿಯರಿಂದಂ (ಮುಹಾನೇ. ೧೫-೫೯). **ನಯವಡೆ**: ೨. ಪಳುಕಿಂದ ನಯವಡೆದ ನೆಲಗಟ್ಟು (ಸೋಮಪ. ೨-೦೯). ೩. ಸೌಮ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆ; ಶಾಂತವಾಗಿರು: ಕಂಗಳ ಕಡಲಿಡುವ ಕರುಣಾಮೃತದ ನಯವಡೆದ ನೆಯನಾಂಬುಜದ ಮೃಡನನು ಕಂಡು (ನಿಭಾಗ. ೪-೩-೨೭). [ನಯ$_1$ + ಪಡೆ$_1$]

ನಯಂಬೆಱು (ಕ್ರಿ). ೧. = ನಯಂಬಡೆ ೨: ಪಗೆವನೊಳ್ ತಡೆಯದೆ ತಾಗುವೆಮ್ಮ ರಥಸಮಂ ಕೇಳ್ದು ವಿಮಾನಾಜಿರದೊಳಿರ್ದ ನಿಮ್ಮ ಸೊಸೆ ಬಾಡಿದ ಸಸಿ ಮಳೆಯಿಂ ಪೆತ್ತಂತೆ ರಾಗಿಸಿ ನಯಂಬೆತ್ತಿಂತೆಂಬಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೩೩ ವ). ೨. ಇಂಪನ್ನು ತಳೆ; ಮಧುರವಾಗಿರು: ಎರಡುಂ ಬಂಚಂಗಳಿಂದಿಂಚರಮೊಸರ್ವಿನೆಗಂ ಕಿನ್ನರದ್ವಂದ್ವಮೊತ್ತುತ್ತಿರೆ ನಾನಾ ಭಂಗಿಯಿಂ ನಾರದತನಯೆ ನಯಂಬೆತ್ತುದೆಂಬಂತೆ ಪಾಡುತ್ತಿರೆ (ಕಾದಂಬ. ೧೬೮). [ನಯ$_1$ + ಪೆಱು$_1$]

ನಯಕಾರ (ನಾ). ಪಳಗಿಸುವವನು; ತರಬೇತಿಗೊಳಿಸುವವನು; ಶಿಕ್ಷಕ: ತುರುವತ್ತಿರ್ವರ್ ನಯಕಾರರೀತನ ಗಜಪ್ರಾತಂಗಳಿಂ ತಿದುರ್ಪರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೧೩). [ಸಂ.]

ನಯಕಾರಿಣಿ (ನಾ). (ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ) ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು; (ಉಚಿತ ವರ್ತನೆಯಿಂದ) ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು: ಎಣೆಯಿಲ್ಲೆನಿಸುವ ಸಲ್ಲಕ್ಷಣಯುತ ಕುಲಜನಿತವಿನುತವನಿತೆಯನಗಧಾರಿಣಿಯಂ ನಯನಮನೋಹಾರಿಣಿಯಂ ರುಗ್ಮಿಣಿಯನಖಿಳ ನಯಕಾರಿಣಿಯಂ ಕಂಡು (ಬಂಹರಿ. ೭-೨೦). [ಸಂ. ನಯಕಾರಿಣೀ]

ನಯಕ್ರಮ (ನಾ). ರಾಜ್ಯವ್ಯವಹಾರದ ನೀತಿ (?): ಪರಹಿತದೊಳ್ ನಯಕ್ರಮದೊಳಾಯಂತಿಯೊಳ್ ಸುಚರಿತ್ರದೊಳ್ ದಯಾಪರಿಣತಿಯೊಳ್ . . . ಸುಜನಾಗ್ರಣಿ ಶಾಂತಿವರ್ಮ . . . ನಿನಗಾರ್ ದೊರೆ (ಪುಷ್ಪಪು.೧-೮೦). [ನಯ$_2$ + ಕ್ರಮ]

ನಯಗಂಬಳಿ (ನಾ). ನುಣುಪಾದ ಕಂಬಳಿ; ನಯವಾದ ಉಣ್ಣೆಯ ಕಂಬಳಿ: ಅವರ ಮನೆಯ ಹಜಾರದಲ್ಲಿ ನಯಗಂಬಳಿಯನ್ನು ಹಾಸಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). [ನಯ$_1$ + ಕಂಬಳಿ]

ನಯಗಾತಿ (ನಾ). ಉಪಾಯಗಾತಿ; ಚೂಪುಗಾರಿಕೆಯುಳ್ಳವಳು: ಆಕೆ ತುಂಬಾ ನಯಗಾತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿದಳು (ರೂಢಿ). [ನಯ$_{1}$ + -ಗಾತಿ$_{2}$]

ನಯಗಾರ 'ನಯಗಾಱ' ನೋ.

ನಯಗಾರೆ (ನಾ). ನುಣುಪಾಗಿ ಅರೆದ ಗಚ್ಚು,-ಗಾರೆ: ನಯಗಾರೆ: ಮೆತ್ತಿಗೆ; ಅಂಟಾಪುಡಿ; ಅಂಟುಲೇಪ (Compo. ೩೦೯೭). [ನಯ$_{1}$ + ಗಾರೆ$_{1}$]

ನಯಗಾಱ, ನಯಗಾರ (ನಾ). ೧. ಸೌಜನ್ಯಶೀಲ; ವಿನಯಶಾಲಿ: ಸತ್ತ್ರಗರ್ವ ಪಾದಪೂಜೆಯನೆಸಪ ನಯಗಾಱನ್ (ಅಶ್ವಶಾ. ೪೦-೮೧೩). **ನಯಗಾರ**: ೨. ಉಪಾಯಗಾರ; ಚೂಪುಗಾರಿಕೆಯುಳ್ಳವನು: ಆತ ಬಹಳ ನಯಗಾರ (ರೂಢಿ). [ನಯ$_{1}$ + -ಕಾಱ]

ನಯಗುಂದು 'ನಯಂಗುಂದು' ನೋ.

ನಯಗುಣ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣ; ಯೋಗ್ಯವಾದ ಗುಣ: (+). [ನಯ$_{2}$ + ಗುಣ]

ನಯಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಔಚಿತ್ಯ ಕೆಡು; ನೀತಿ ತಪ್ಪು: ದೃಷ್ಟಿಮೋಹನ ಮೂರ್ತಿಗಳು ನಯಗೆಟ್ಟ ನಾಲ್ವರು ಸಿದ್ಧರಮ್ಮನು ಬಿಟ್ಟ ಕಂಗಳಲೀಕ್ಷಿಸಿ ದರುಱ ಜಱದು ಸುಡುವಂತೆ (ಸಿಧಾಗ. ೬-೩-೧೦); ಬಯಲು ರೂಪಿನ ವಸ್ತು ಜೀವವದಕೆ ಗುಣ ನಿಯತದಿಂದಱವು ಕಾರ್ಯಗಳು ನಯಗೆಟ್ಟ ನರಸುರರಾದಿಯಾದಾಕಾರಚಯಗಳದಱ ಪರಿಯಾಯ (ಭರತ. ೩೭-೦೨೩). [ನಯ$_{2}$ + ಕೆಡು$_{1}$]

ನಯಚಿತ್ರ (ನಾ). ಯೋಗ್ಯವಾದ ನಡತೆಯುಳ್ಳವನು; ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು. 'ನಯಚಿತ್ರೆ' ಪರಾ. [ನಯ$_{2}$ + ಚಿತ್ರ]

ನಯಚಿತ್ರೆ (ನಾ). ಯೋಗ್ಯವಾದ ನಡತೆಯುಳ್ಳವಳು; ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಬಲ್ಲವಳು; ವ್ಯವಹಾರ ಚತುರೆ: ನಯಚಿತ್ರೆ ಚಿತ್ರಮತಿದೇವಿಯನಾ ವಿಜಯಾಮಶೀಮಹಾದೇವಿ ಮಾನಃಪ್ರಿಯದಿಂದೆ ಬರಿಸಿ ಕೊರಲಪ್ಪಿಯೆ ಪಿರಿದುಂ ಮೆಱದಳಾತ್ಮಮಹಿಮೋನ್ನತಿಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೩-೧೪೦). [ನಯಚಿತ್ರ + -ಎ$_{2}$]

ನಯಜ್ಞ (ನಾ). ರಾಜನೀತಿನಿಪುಣ: ಜಟಂಮಧುಗಾಣ್ಮನಾಗಿಯು ಮಸೌಮ್ಯನೆ . . . ಮಹಿತನಾಗಿಯುಮುದ್ಯತನೇನ ಯಜ್ಞನಾಗಿಯು ಮಕೃತಜ್ಞನೇ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೬೬); ದಶದಿಶೆಯೊಳಿಂದುಕರರುಚಿ ಯಶಮಂ ಪರೆವಲ್ ಪರನೃಪರುಮನೊತ್ತರಿವಲ್ ಸಾಲ್ವುದು ನಯಜ್ಞಹಿತಮಿತ ವಚನಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೦೫); ಗೋಳಿಡುವ ದ್ರೌಪದಿಯ ಕುಡಿನೋಟದಲಿ ನೋಡಿ ಈ ನಯಜ್ಞನು ನೆಲದಲೇನನೋ ಬರೆಯುತಿಹನು (ಛಾಸನಾ. ೩೮). [ಸಂ.]

ನಯಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಗಿರಿಯ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಶಿಲಾಮಂಟಪ,-ಕಲ್ಲಿನ ಗೃಹ: ಬೊಪ್ಪದೇವನ ತಾಯಿ ಜಕ್ಕಮಂಪ್ವೆ ಮೋಕ್ಷತಿಳಕಮಂ ನೋಂತು ನೋಂಬರೆ ನಯಣದ ದೇವರ ಮಾಡಿಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಮಾಡಿಸಿದರು (ಎಕ. II, ೩೬೬-೪; 1120): ಶುಭಚಂದ್ರದೇವರ ಗುಡ್ಡಿ ಜಕ್ಕಿಮವ್ವೆ ಕೆಱೆಯ ಕಟ್ಟಿಸಿ ನಯಣದ ದೇವರ ಮಾಡಿಸಿದರು (ಎಕ. II, ೩೬೮-೨; 1120); ತಳಿರ ನೆಲಗಟ್ಟು ಪೊಸದಳಿರ್ಗಳ ಕಂಬಂ ತಳಿರ ಭಿತ್ತಿ ತಳಿರ ಲೋವೆ ಕೆಂದಳಿರ್ಗಳ ಜಂತೆಗಳೊಪ್ಪಿರೆ ತಳಿರೋವರಿ ತಳಿರ ನಯಣ[ಪಾಠಾಂ. ತಳಿರಾವಳಿ ತಳಿರ ಸದನ]ಮನೆ ಕಣ್ಗೊಳಿಕುಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೯-೨೯); ಅನುನಾಸಿಕ ಯಕಾರಕ್ಕೆ-ಮೇಯಿಸಿದಂ, ನೋಯಿಸಿದಂ, ಮಯಣಂ, ನಯಣಂ, ಮಾಯಂ (ಶಮದ. ೧೬ ಪ್ರಯೋ): ಪೂರ್ವ ನಯಣದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ನಯಣಮಂ ರಚಿಸಲ್ವೇಕೆಂದು ಪ್ರತಿಮೆ ಘಟಿಸಿದ ಕಾರಣಮಂಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿತ್ತನೆ . . . ಕರಕಂಡುಮುಹಾರಾಜಂ ತನ್ನ ಪೆಸರೊಳಂ ತನ್ನ ತಾಯಿ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಪೆಸರೊಳಂ ತನ್ನಂ ಸಲಹಿದ ಬಾಲದೇವನ ಪೆಸರೊಳಂ ಮೂಱು ನಯಣಮಂ ಮಾಡಿಸಿ ಜಿನಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳಂ ಮಾಡಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ ೨-೬೯ ವ). [<ಪ್ರಾ. ಲಯಣ, ಲೇಣ; ಪಾಲಿ. ಲೇಣ./ಸಂ. ಲಯನ]

ನಯದಪ್ಪು (ಕ್ರಿ). ನೀತಿಯನ್ನು ಮೀರು; ಅನ್ಯಾಯ ಮಾಡು: ಮರಳಿ ಹೊಡೆ ಹಿಂಡಾಕಳನು ಗೋವರನು ಬಿಡು . . . ನಮ್ಮರಸ ನಯದಪ್ಪಿದನು ತುಱುಸೆಱವಿಡಿವರೇ ನೃಪರು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೭-೩೫). [ನಯ$_{2}$ + ತಪ್ಪು$_{1}$]

ನಯದಾಳ್ (ಕ್ರಿ). ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆ,-ಹೊಂದು: ಕ್ಷೋಣಿಗೆ ಹಾರವಾಲ್ತೆ ರಜತಾದ್ರಿ ತದದ್ರಿಗೆಱಂಕೆ ನೋಡುಭಶ್ರೇಣಿಗಳಂತವಂ ವಿನಮಿಯುಂ ನಮಿಯುಂ ನಯದಾಳ್ದರ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೪೯). [ನಯ$_{2}$ + ತಾಳ್$_{1}$]

ನಯದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ವಸ್ತುವಿನ ಒಂದು ಗುಣ, ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕೊಟ್ಟು ಉಳಿದ ಗುಣ, ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಗೌಣವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುವುದು: ಎಲ್ಲಿ ಒಂದು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಕೊಟ್ಟು, ಉಳಿದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಗೌಣವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದೋ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲಾದೇಶ-ಅಪೂರ್ಣದೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಸಕಲಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣದೃಷ್ಟಿಯೆಂದೂ ವಿಕಲಾದೇಶಕ್ಕೆ ನಯದೃಷ್ಟಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ಜೈನಧ. ೨೦೯). [ನಯ$_{2}$ + ದೃಷ್ಟಿ]

ನಯನ (ನಾ). ೧. ಕರೆದೊಯ್ಯುವುದು; ಸಾಗಿಸುವುದು; ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವುದು: ಪದಾರ್ಥ ಸಾಗಿಸುವಿಕೆಗೆ ನಯನ. ಆನಯನ ಎಂದೂ, ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಟ್ರಾನ್ಸ್‌ಪೋರ್ಟ್ ಎಂದೂ ಹೆಸರು (ಭೂವಿವ. ೨೦೦). ೨. ಚಲಿಸುವುದು; ಗಮನ. ೩. ಕಣ್ಣು: "ದೃಕ್, ದೃಷ್ಟಿಃ, ನೇತ್ರಂ, ಲೋಚನಂ ಚಕ್ಷುಃ, ನಯನಂ, ಅಂಬಕಂ, ಈಕ್ಷಣಂ, ಅಕ್ಷಿ — ಈರ್ ಕಣ್" (ಹಲಾಯು. ೮೬-೩೬೫): ಅಳಕಾನನ ನಯನಂಗಳೊಳಿ ವಳಿನೋತ್ಪಳವಿಕಾಶಮಂ ಗೆಲ್ದುದಱಿಂ ತಿಳಿಗೊಳನಂ ಪೋಲ್ತಿರ್ದುಂ ತಿಳಿಯದಿದೇನೆಂಬುದುಂ ತದನ್ವಯಮದಱೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೧-೮೮): ಗಳಿತಶರಮಾಯ್ತು ಹಸ್ತಂ ಗಳಿತರಣೋತ್ಸಾಹಮಾಯ್ತು ಹೃದಯಂ ನಯನಂ ಗಳಿತಾಶ್ರುವಾಯ್ತು ಕೌರವಕುಲತಿಲಕಂಗಾ ಕುಮಾರನಂ ಕಾಣಲೊಡಂ (ಗದಾಯು. ೪-೬೦): ನಯನಂ ನೀಲಸರೋಜಮಂ ಸೆಣಸುಗುಂ (ಹಂರಾಮಾ. ೦-೯೫): ನಯನದಲ್ಲಿ ಮೂರುತಿ ತುಂಬಿ . . . ನಿಮ್ಮ ಚರಣ ಕಮಲದಲಾನು ತುಂಬಿ (ಬಸವ. ೪೯೨); ನಯನ ಬುದ್ಧಿಯೊಳಗೊ ಬುದ್ಧಿ ನಯನದೊಳಗೊ ನಯನ ಬುದ್ಧಿಗಳೆರಡು ನಿನ್ನೊಳಗೊ ಹರಿಯೆ (ಕನಕ. ೬೮-೧). ೪. ಪಾಹನ. ೧, ೩, ೪: ಜನನುತ ರಾಜಹಂಸನಯನಂ ಕಮಳಾವಸಥಂ ಕಳಾನಿಕೇತನೆನಿಸಿರ್ದ ಪೆಂಪುಪಮಮತ್ತೊಡಮೇನೊ . . . ರಷಮೊಂದದ ಸತ್ತ್ವನಿಧಾನನೆಂಬ ಪೆಂಪನುಗುಣಮಾದ ಲೋಕಪಿತನೊಲ್ದು ಚತುರ್ಮುಖನೀಗೆ ರಾಗಮಂ (ಜಗವಿ. ೦-೨). ೫. ಅನ್ವಯ: ಮೂಲದಲ್ಲಿ 'ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ' ಬೇರೆ ಉದಾಹರಣೆಯೇ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಹೇಗಾದರೂ ನಯನ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೩೦ ಅಡಿಟಿ). ೬. ಪೋಷಿಸುವುದು; ಪೋಷಣೆ: "ನಯಃ, ನಯೀ, ನಯಂ, ನಾಯಃ, ನಯನಂ, ನಯನೀಯಂ, ಈ ೬ ಹೊರೆತಂ" (ಶಾಶಕ್ಯ. ೦೦೦). ೭. ಎರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: ಅಮರೇಜ್ಯಂ ಕೇಂದ್ರ ಲಾಭಾಷ್ಟಮಸಹಜಧನಸ್ಥಾನದೊಳ್ . . . ಧಾತ್ರೀಜನಿಂ ಕೇಂದ್ರನಿಧನ ನಯನಾಯಂಗಳೊಳ್ ಪೂಜ್ಯನಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೧೧-೦೦); ಯಮ ನಯನ ಕರ್ಣ ಕರ ಪದ . . . ಸಮ ಉಭಯಂ ಬಾಹು ಕವಿಗಳೆರಡಱ ನಾಮಂ (ಪ್ರವಹಾ. ೯-೨); ಉಡುದೇವ ನಿಧಿ ನಯನೇಂದು ಸಂಖ್ಯೆಗಳೋವಿ ಶಕವರುಷಂಗಳಾಗಲು . . . ಬಸವಚರಿತೆ ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತ್ತು (ಬಸಪು. ೬೧-೯೨). [ಸಂ.]

ನಯನಕರ್ಣ (ನಾ). ಕಣ್ಣೇ ಕಿವಿಯಾಗಿರುವುದಂ; ಹಾವು; ಸರ್ಪ. **ನಯನಕರ್ಣವಿಪಕ್ಷ** = ಹಾವುಗಳ ಹಗೆ; ನವಿಲು. ನಯನಕರ್ಣವಿಪಕ್ಷಲಕ್ಷಣ = ಧ್ವಜದಲ್ಲಿ ನವಿಲಿನ ಗುರುತನ್ನುಳ್ಳವನು; ಮಯೂರಧ್ವಜ; ಷಣ್ಮುಖ: ನಯನಕರ್ಣವಿಪಕ್ಷಲಕ್ಷಣ ಜಯತು ಸಿದ್ಧೇಶ (ಬಸಪು. ೨೦-೩೭). **ನಯನಕರ್ಣಾಶನ** = ೧. ನವಿಲು; ಮಯೂರ. ೨. ಗರುಡ. **ನಯನಕರ್ಣಾಶನವರಧ್ವಜ** = ಗರುಡಧ್ವಜ; ವಿಷ್ಣು: ನಯನಕರ್ಣಾಶನವರಧ್ವಜನಯನ ಭುವನೇಶಾರ್ಚಿತಕ್ರಮ (ಬಸಪು. ೨೦-೩೭). **ನಯನಕರ್ಣಾಹಾರ** = ೧. ನವಿಲು; ಮಯೂರ. ೨. ಗರುಡ. **ನಯನಕರ್ಣಾಹಾರವಾಹನ** = ಗರುಡವಾಹನ; ವಿಷ್ಣು. **ನಯನಕರ್ಣಾಹಾರವಾಹನನಯನ** = ಶಿವ: ನಯನಕರ್ಣಾಹಾರವಾಹನನಯನ ಭುವನೇಶಯಾನ ನಯನಾನಯನ ಭುವನತ್ರಯನಯನ ಕರ್ಣಾಕಲಿತಕರ್ಣ (ಬಸಪು. ೨೦-೩೭). [ಸಂ.]

ನಯನಚ್ಛದ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆ. [ಸಂ.]

ನಯನಜಲ, ನಯನಜಳ (ನಾ). ಕಣ್ಣೀರು; ಕಂಬನಿ; ಬಾಷ್ಪ: ಬಳೆದ ಸುತಶೋಕದಿಂದಿಳೆಗೆ ಸುರಿಗುಮೆ ಸುರಿಯುಹಾ ಜಯದ್ರಥನ ಜಿತಾನರ ನಿಂದವೊಗೆದ ಪೊಗೆಗಳ್ ಕೊಳೆ ಸುರಿವೊಡೆ ಸುರಿವುವೆನ್ನ ನಯನಜಲಂಗಳ್ (ಶಂಪಭಾ. ೦೦-೧೧೯); ಕರುಣಂ ಕೈವಿಗೆ . . . ಮುನ್ನು ಮಿಕ್ಕು ನಯನಜಲಂಗಳ್ ಸುರಿದು (ಸುಕುಮಾ ೩-೩): ಪರಮಸುಖದರಿ ತನುವ ಮಣಿದನು ನಯನಜಲವೊಗಲು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೮-೩). **ನಯನಜಳ**: "ಅಶ್ರು, ಬಾ(ಷ್ಪಂ)ರ್ವಂ, ರೋದನಂ, ನಯನಜಳಂ, ಅಸ್ರಂ – ಈ ೫ ಕಣ್ಣ ನೀರ್" (ಹಲಾಯು. ೬೬-೩೬೩). [ನಯನ+ಜಲ]

ನಯನಜಳ 'ನಯನಜಲ' ನೋ.

ನಯನತ್ರಯ (ನಾ). ೧. ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳು: ಲೋಕವಿಸ್ತರಣ ಪ್ರಭಾವನಯನತ್ರಯಂ ದೇವ ಗಂಗಾಧರಂ ಬಿಡದೆ ಸಲಹುಗೆ ನಮ್ಮನು (ಕೃಮಿಭಾ. ೦-೨). ೨. ಮುಕ್ಕಣ್ಣ; ಶಿವ: ಭುವನೇಶಯುವನಭುವನ ನಯನ ನಯನತ್ರಯ ನಯನಕರ್ಣಾಕಲಿತಕರ್ಣ (ಬಸಪು. ೩೧-೩೦). ೩. (?): ನಯನತ್ರಯಯುತರತ್ನತ್ರಯನಿಧಿ ಲೋಕತ್ರಯಂ ಸಲೋಕಿತ ತಾಳತ್ರಯ ಪಾಂಡುರಾತಪತ್ರತ್ರಯಮಿವು ನಿನಗಲ್ಲದಜಿತ ಪೆರ್ಚುಗೊಪ್ಪುಗುಮೆ (ಅಜಿಪು. ೮-೯). [ನಯನ + ತ್ರಯ]

ನಯನತ್ರಿಭಾಗ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕೊನೆ; ಕಡೆಗಣ್ಣು; ಕೇಕರ: ಕುಸುಮಶರಾಸ್ತ್ರಪುಷ್ಪರಜದಿಂ ಪೊರೆದಂತಿರೆ ಬಾಷ್ಪವಾರಿಗಳ್ ಪಸರಿಸೆ ರಾಗವಗ್ಗಲಿಸೆ ಚಾರುಚಲನ್ನಯನತ್ರಿಭಾಗದಿಂ ಕುಸಿಕುಸಿದೆನ್ನನೀಕ್ಷಿಸುವಳ್ (ಅದಂಪು. ೮೯); ಜೀವಿತೇಶನ್ನಿಗೆ ಕೆನ್ನನಾಗ್ರಹಿಸೆ ಸೊಲ್ಲಿಸಲೊಲ್ಲದೆ ನಾಣ್ಚಿ ನೋಡಿದಳ್ ಶಾಮ್ಮುನದನ್ನಗಪ್ಪ ಕಳಭಾಷಿಣಿಯಂ ನಯನತ್ರಿಭಾಗದಿಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೬೩); ನಯನತ್ರಿಭಾಗದಿಂದೆನ್ನಯ ಮೊಗಮಂ ನೋಡಿ ಮುಗುಟ್ಟು ಮಣಿವಟ್ಟಂತಾಶ್ರಯಮಿಲ್ಲದ ಲತೆ ತೆಂಗಾಳಿಯೊಳಲ್ಲಾಡುವವೊಲಾಕೆ ಕಡ್ಗಸದಿರ್ದಳ್ (ವಡಕು. ೪-೯೧). [ನಯನ + ತ್ರಿಭಾಗ]

ನಯನಪಕ್ಷ್ಮ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆ; ಎಮೆ: ವಿಪದ ಪೂತನಿ ನಯನಪಕ್ಷ್ಮದೊಳಗಿರಲೆ? (ಮುಂಕುಶ. ೪೦೬). [ನಯನ + ಪಕ್ಷ್ಮ]

ನಯನಪಾವಕ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಬೆಂಕಿ; ನೇತ್ರಾಗ್ನಿ: ಹರಿ ಸರೋಜಾಸನರು ಶೂಲಿಯ ಹೊರಗೆ ಬಂದರು ದೇವದೈತ್ಯರ ಪುರವಧರ್ವಾದ ಪೇಟೆಯಾದುದು ನಯನಪಾವಕನ ಕರೆದು ಬೆಸಸುವಡದು ಸಮಯ . . . ಎಂದರು ಪಾರ್ವತೀಪತಿಗೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೮-೩೪). [ನಯನ + ಪಾವಕ]

ನಯನಪುತ್ರಿಕೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಗೊಂಬೆ; ಪಾಪೆ: ಜಾನಕಿ . . . ಧಾರಾನಿಳಯ ಜಲಯಂತ್ರಪುತ್ರಿಕೆಯಂತೆ ನಯನಪುತ್ರಿಕೆಗೆ ಮಣಿಭೂಷಣಮೆನಿಸಿ (ಪಂರಾಮಾ. ೫-೪೦ ವ). [ನಯನ + ಪುತ್ರಿಕೆ]

ನಯನಪ್ರಭೆ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕಾಂತಿ: ನಯನಪ್ರಭೋಜ್ಜ್ವಲ ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನೆಯಿನಾದಂ ಕನ್ನೆ ಮುನ್ನ ಧವಳಿಸಿ ಭೂಪಾಲಚಯವಂಣಿಗಣನಿಚಯದ ತಾಂ ಬಯಲಂ ಚಿತ್ರಿಸಿದಳೆಯ್ದೆ ಗಮನೋತ್ಸವದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೦೦೫). [ನಯನ + ಪ್ರಭೆ]

ನಯನಮಧ್ಯ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕರಿಯ ಗುಡ್ಡೆ,–ಆಲಿ: "ಕನೀನಿಕಾ, ನಯನಮಧ್ಯಂ, ತಾರಾ – ಈ ೩ ಕರಿಯಾಲಿ" (ಹಲಾಯು. ೬೬-೩೬೬). [ನಯನ + ಮಧ್ಯ]

ನಯನಮನೋಹರ (ಗು). ೧. ಚೆಲುವಾದ; ಸುಂದರವಾದ; ನೋಟಕ್ಕೆ ಆಪ್ಯಾಯಮಾನವಾದ: ಹಾ ನಯನಮನೋಹರ ರೂಪಧರಾ ಹಾ ನರಪತುಲೋಜ್ಜ್ವಲಧೀವರಿತಾ (ಜೀಕಸಂ. ೨೪-೪೫ ಗಳ). (ನಾ). ೨. ಚೆಲುವಾದುದಂ; ಸುಂದರವಾದುದು: ನಯನಮನೋಹರಂ ಮನುಜನಿರ್ಮಿತಮಲ್ಲದು . . . ಎಂಬ ನಿಶ್ಚಯಮನೊಡರ್ಚಿ ವಿಸ್ಮಯರಸಾಕರಮಾ ಕರುಮಾಡಮೊಪ್ಪುಗುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೬೫); ಶಾಂತವಾಗಿರುವ ತನುವಿನಿಂದ ನಯನಮನೋಹರವಾಗಿರುವ ರುದ್ರಮೂರ್ತಿ (ಮಹಾಪಾ. ೩೦). [ಸಂ.]

ನಯನಮನೋಹರಿ (ನಾ). ಅಂದವಾಗಿರುವವಳು; ನೋಟಕ್ಕೆ ಆಪ್ಯಾಯಮಾನವಾಗಿರುವವಳು: ನಯನಮನೋಹರಿ ಹೃದಯಾಶ್ರಯನ ಸತೀ ಸದೃಶ ನೃಪವಧೂಮುಖತಿಳಕಂ ಪ್ರಿಯಕಾರಿಣಿಯಾ ಭೂಪ ಪ್ರಿಯೆಯವರ್ಗಳ್ ಸ್ವಪ್ನದಿನಾಳುತಿರೆ ತತ್ಪುರಮಂ (ಮಹಾಪು. ೨-೩೩). [ಸಂ. ನಯನಮನೋಹರೀ]

ನಯನಮರೀಚಿ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕಿರಣ,–ಕಾಂತಿ: ನನೆಗಣೆಯಾನ ಕಣೆಗಳ ವೊಲು ಗೋಪತಂಗನೆಯರ ನಯನಮರೀಚಿ ತನುವಿನೊಳಗೆ ಪಸರಿಸಲಾ ತಾಪಸ ಮಾನವನಿತ್ತನು ಮನಸಿಜಗೆ (ಅಂಜನ. ೫-೭೩); ನಯನಮರೀಚಿಯುಮಂ ಕಬರಿಕಾಂತಿಯುಮಿರ್ದಸಿಗಿಂದ್ರನೀಲಮಾಲೆಯ ವರಮೌಕ್ತಿಕಾಪಳಿಯ ರಜ್ಜುಗಳಂತಿರೆ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೩೩೩); ನಯನಮರೀಚಿಗಳ್ ಪುದಿಯೆ ನೀಲದ ಮಾಲೆಗಳಂತೆ . . . ಅಚ್ಚಜಾದಿಯ ಪೂಸಮಾಲೆಗಳ್ಪಿಡಿದು ಮಾಣುವ ನೀಚಿಯನಲ್ಲಿ ಮಾಲೆಗಾರ್ತಿಯೋ ಮಣಿಗಾರ್ತಿಯೋ ಎನುತೆ ನೋಟ್ಪುದು ವಿಸ್ಮಯಭಾಜನಂ ಜನಂ (ಧರ್ಮನಾ. ೨-೬೯). [ನಯನ + ಮರೀಚಿ]

ನಯನಯುಗ (ನಾ). ಕಣ್ಣುಗಳ ಜೊತೆ; ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು: ನಯನಯುಗಂ ನಾಸಾಗ್ರಪ್ರಯುಕ್ತಮವ್ಯಕ್ತವರ್ತನಂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಯುಗಂ (ಧರ್ಮಪು. ೧೩-೬೨); ನಯನಯುಗಂ ತಳತ್ತಳಿಸೆ ದಂತಮರೀಚಿ ಲಸತ್ಕಪೋಳಭಿತ್ತಿಯನವಳಂಬಿಸಲ್ . . . ರಂಜಿಸಿದಂ ನಿಷಧಾಧಿನಾಯಕಂ (ನೇಪಂ. ೦೫೯); ನಯನಯುಗದಿಂ ಜಗವ ಪೊರೆದು, ನಿಟಿಲಾಕ್ಷಿಯಿಂ ಲಯಮಾಡಿಸುವುದದೇನು ಶಿವಯೋಗಿಗಳೀಲೆ? (ಮುಕ್ತಾಳ. ೬೦೩). [ನಯನ + ಯುಗ]

ನಯನಯುಗಳ (ನಾ). = ನಯನಯುಗ: ಅಳಿ ನಳಿನೋತ್ಪಳರುಚಿಗಳ ನಳಕಾನನ ನಯನಯುಗಳದಿಂ ಗೆಲ್ದಿರ್ದುಂ ಕೊಳದೊಳಗೇನಂ ನೋಟ್ಪೆಗೆ ವಿಳಾಸಿನೀ ನಿನ್ನವೋಲದೇನತಿಶಯಮೋ (ಕವಿರಾ. ೦-೫೩). [ನಯನ + ಯುಗಳ (= ಯುಗಲ)]

ನಯನರೋಗ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಬೇನೆ,–ರೋಗ: ಹಿತ್ತಾಳೆಯೊಳು ನಯನರೋಗದೊಳು ಬಾಣಲೆಯೊಳು . . . ವಿಮಾನದೊಳು ಪುಷ್ಪಕಮೆನಿಕ್ಕು (ಮುಂಗಿರಾ. ೦೫೩-೬೩); ನಯನರೋಗದೊಳು ಭೇದನದೊಳರಿಯೆಂಬ ಶಬ್ದಂ (ಶಬ್ದಮಂ. ೦೦೫). [ನಯನ + ರೋಗ]

ನಯನರೋಮ (ನಾ). = ನಯನಪಕ್ಷ್ಮ: "ನಯನರೋಮಂ ಪಕ್ಷ್ಮಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭೦-೩೨). [ನಯನ + ರೋಮ].

ನಯನವಾರಿ (ನಾ). = ನಯನಜಲ : ಗಳಿಯಿಸುತಿರೆ ಕಬಂಧರಂ ಗಳಿಯಿಸುತಿರೆ ನಯನವಾರಿ ನಿನ್ನಾನವದಿಂ (ಗದಾಯು. ೧-೬೩) ; ಇವರುಬ್ಬರಿಸಿದರು ಹರುಷದರಿ ನೆನೆದರು ನಯನವಾರಿಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨೦-೨೦) ; ಕೃಷ್ಣನ ವರಸುಧಾಪಾಯುಷಚನವನು ಪಂಕರುಹಮುಖಿ ಕೇಳುತ್ತ ನನೆದಳು ನಯನವಾರಿಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೮-೨೪). [ನಯನ + ವಾರಿ₂]

ನಯನವಿಹ್ವಲ (ನಾ). ಕಂಗೆಟ್ಟವನು ; ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗೊಳಗಾದವನು : ನಯನದ್ವಯದಿಂ ತವೆ ನೋಡಲ್ ನೆಱೆಯದೆ ನಯನವಿಹ್ವಲಂ ಹರಿ ಸಹಸ್ರಲೋಚನನಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೬೦).
[ನಯನ + ವಿಹ್ವಲ]

ನಯನವೀಧಿ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ನೋಟದ ಪರಿಧಿ,-ಹರವು: ಸರಸಿಜದ ಮಧು ಮಧುಕರನನನುಕರಿಸಿದೊಡೆ ಚಂದ್ರಿಕೆ ಚಕೋರನ ವರಿಸಿದರೆ ನಿಧಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸುಳಿದರೆ ನಯನವೀಧಿಯಲಿ ಗರುವೆಯರು ಮೇಲಿಕ್ಕಿ ಪುರುಷನ ನಿಱಿಸಿದರೆ ಜಾಱುವರೆ ಸುಡಲಾ ಸರಸಿಜವನಾ ಚಂದ್ರಿಕೆಯನಾ ನಿಧಿಯನಾ ವಧುವ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೮-೩೩). [ನಯನ + ವೀಧಿ (<ಬೀದಿ)]

ನಯನಶಿಖಿ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಬೆಂಕಿ : ನಿಟಿಲನೇತ್ರನ ನಯನಶಿಖಿಯುಬ್ಬಟೆಗೆ ಸಮ ಜೋಡಿಸಿತು ಕರ್ಣನ ಚಟುಳವಿಕ್ರಮವವನವಂಗಕಚಾಣಕಿಖಿನಿಕರ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೧೩-೩೯). [ನಯನ + ಶಿಖಿ]

ನಯನಶ್ರವಣ (ನಾ). = ನಯನಕರ್ಣ. 'ನಯನಶ್ರವಣವೇಣಿ' ಪರಾ.
[ನಯನ + ಶ್ರವಣ₁]

ನಯನಶ್ರವಣವೇಣಿ (ನಾ). ಹಾವಿನಂಥ ಜಡೆಯುಳ್ಳವಳು ; ನಾಗವೇಣಿ : ಭಯಪಾಪತಾಪದೂರೆ ಜಯಜಯ ಗುಣಸಾರೆ . . . ನಯನಶ್ರವಣವೇಣಿ (ತೀರ್ಥಮ. ೧೧). [ನಯನಶ್ರವಣ + ವೇಣಿ]

ನಯನಸಂಪ್ರೀತಿ (ನಾ). ನೋಟ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರೀತಿ ; ಚಕ್ಷೂರಾಗ : ನಸುನಗುತ ಕಡೆಗಣ್ಣಲಂಗನೆಯಸೆವ ಮುಖವನು ನೋಳ್ಪನು . . . ಶಶಿವದನೆ ಯತಿಯಲಿ ಕಟಾಕ್ಷವ ಹಸರಿಸಿದಳಿಂತಿಬ್ಬರಿಗೆ ಮನ ಬೆಸುಗೆವಡೆದುದು ನಯನಸಂಪ್ರೀತಿಯಲಿ ತಮ್ಮೊಳಗೆ (ವಿಭಾಗ. ೧೧-೬೨-೨೩). [ನಯನ + ಸಂಪ್ರೀತಿ]

ನಯನಸಲಿಲ (ನಾ). = ನಯನಜಲ : ಪ್ರೇಮಪುಳಕದ ನಯನಸಲಿಲದ ರೋಮಹರ್ಷದ ಸತ್ವಭಾವದ ಭೂಮಿಪತಿ ಮೈಯಿಕ್ಕಿದನು ಮುನಿವರನ ಚರಣದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೪-೮). [ನಯನ + ಸಲಿಲ]

ನಯನಸುಂದರತೆ (ನಾ). ನೋಟಕ್ಕೆ ಅಂದವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ನಯನ ಮನೋಹರತೆ: ಅಳೋಕಪ್ರಿಯಜನನ ನಯನಸುಂದರತೆಯುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೧೯ ವ). [ಸಂ. ನಯನಸುಂದರತಾ]

ನಯನಾಂಚಲ, ನಯನಾಂಚಳ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕೊನೆ ; ಕಡೆಗಣ್ಣು ; ಕಟಾಕ್ಷ : ತವ್ವ ನಯನಾಂಚಲಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂ ನವೇಂದುಕಾಂತದ ಗಿರಿಯಂತೆ ಕೌತುಕಮನಾ ಕ್ಷಣದೊಳ್ ಕಡೆ (ಪಂರಾಮಾ. ೧-೧೧೮) ; ವಲ್ಲಭವಾಜಿವಾರಣಾಂಗಳ ನಯನಾಂಚಲಂಗಳಿಂ ಗಳಿತಾಶ್ರುಬಿಂದುಗಳನಾನಂದಾಶ್ರುಬಿಂದುಗಳಿಂದುಂ (ಮಹಾಸೇ. ೦೩-೪೪ ವ) ; ನಲಿಯುತೆ ನಯನಾಂಚಲವ ಕವಿಸಿ ನಿನಗೊಲಿವನು ಸಂದೆಗವಿಲ್ಲ (ಕನ್ನಾಕ. ೨೨೬). ನಯನಾಂಚಳ : ತಳರ್ವೆಳವೆಣ್ಗಳ ನಯನಾಂಚಳರುಚಿಚಂದ್ರಿಕೆಯಿನಾಂತು . . . ಅಲ್ಲಿಯ ಸೋಮಸೂರ್ಯವೀಧಿಗಳೆಸಗುಂ (ರಾಜಶೇ. ೨-೯೦) ; ಸರಾಗನಯನಾಂಚಳ ವೊಟ್ಟರೆ . . . ಎಳೆಯಳೊಱಲ್ದು ಬಂದು ಮಣಿವಾಗಿಲೊಳೀಕ್ಷಿಸಿದಳ್ ಮಹೀಶನಂ (ರಾಜಶೇ. ೬-೯) ; ಸೊಂಪೂದವಿದೊಡಲ ರಾಗನಯನಾಂಚಳ ವೊಟ್ಟರೆ ನೋಡಿದಳ್ ಮನೋಮುದದಿನರಾತಿಭೂಪಚಯಮೌಳಿಪರಾಜಿತ ಪಾದಪದ್ಮನಂ (ಯಾದಚಂ. ೩-೭). [ನಯನ + ಅಂಚಲ]

ನಯನಾಂಚಳ 'ನಯನಾಂಚಲ' ನೋ.

ನಯನಾಂಜನ (ನಾ). ೧. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಲೇಪಿಸುವ ಕಾಡಿಗೆ ; ಕಣ್ಕಪ್ಪು : ನಯನಾಂಜನಮಂಜನಮೆನೆ ನಯದಿಂ ಮುಸುಕಿದ ದುಕೂಲಮುಪಾದ್ರಿರ ಮೊಗದೊಳ್ ಪ್ರಿಯನಿಧಿಯಂ ಕೃತ್ಯಕಾಶೇಶಯಲೋಚನೆ ನೋಡುವಂತೆ ಸೊಗಯಿಸೆ (ಲೀಲಾವ. ೭-೬೮) ; ಖಳರ ಹೃದಯದ ಗರುಡಿ ಘೂಕಾವಳಿಯ ನಯನಾಂಜನ . . . ಅದನೇವೊಗಳವೆನು ಮಸಗಿತು ತಮಸ್ತೋಮ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೩-೨೮). ೨. ನಿಧಿ, ನಿಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಅಂಜನ ; ಸಿದ್ಧಾಂಜನ. [ನಯನ + ಅಂಜನ]

ನಯನಾಂಬು (ನಾ). ಕಣ್ಣೀರು ; ಕಂಬನಿ : ಪೊಳೆವಲರ್ಗಂಗಳಿಂ ಪೊಳೆವ ಬೆಳ್ಪು ರಸಾತ್ಮಕಮಾಗಿ ಗಂಡಮಂಡಳತಳದಿಂದಮಂದಿಟೆಯುತಿರ್ದುದೆನಲ್ ನಯನಾಂಬುಲೋಚನಂಗಳಿನಿರದುಣ್ಮ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೪೪) ; ಸುರಿವನಯನಾಂಬುಗಳ ಮಾಗಿನ ಬೆವಳ ತೂಗುವ ಮಕುಟದವನೀಶ್ವರನು ಮೌನದೊಳಿದ್ದ ನೊಂದು ಘಳಿಗೆ ಮಾತ್ರದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೨-೩೩).
[ನಯನ + ಅಂಬು₁]

ನಯನಾಂಶು (ನಾ). = ನಯನಮರೀಚಿ : ಶಿಶುಗೆ ನಯನಾಂಶು ದುಗ್ಧಪ್ರಸರದ ಜನ್ಮಾಭಿಷೇಕಮಂ ಮುನ್ನೊಂದಂ ಪೊಸೆಯಿಸಿ . . . ಇಂದ್ರಾಣಿ ನೆಗಟಿದಳ್ ಕೆಂದಳದಿಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೨-೩೩) ; ಪೊಣ್ಮೆ ನಯನಾಂಶು ಗಗನಕೆ ತಟಿಲ್ಲತೆಯ ಪರ್ಬಂ ಪಡೆಯಲು ಬರುತಿರ್ದರಖಿಳಸ್ತ್ರೀಯರು (ಚಂದ್ರ. ೩-೧೨). [ನಯನ + ಅಂಶು]

ನಯನಾಕರ್ಷಣವಿದ್ಯೆ (ನಾ). (ಬೇರೆಯವರ) ನೋಟವನ್ನು ತನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಸೆಳೆಯುವ ಕಲೆ,-ಸೆಳೆಯುವಿಕೆ : ನಯನಾಕರ್ಷಣಾವಿದ್ಯೆ ಗಂಡುವರಿಜಂ ಕೈಕೊಂಡುದೋ . . . ಪೇಟೆಂಬಿನಂ . . . ಪೊಕ್ಕಂ ಸಭಾಸದ್ಮಮಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೩-೩೮). [ನಯನ + ಆಕರ್ಷಣ + ವಿದ್ಯೆ]

ನಯನಾಗ್ನಿ (ನಾ). (ಶಿವನ) ಕಣ್ಣಿನ ಬೆಂಕಿ : ಕಂಡನಾ ಸಮಯದೊಳ್ ಕಮಲಜಂ ಹರಕರದೆ ಖಂಡಿಸಿದ ತನ್ನುತ್ತಮಾಂಗಮಂ ರುಧಿರಜಲಮುಂಡು ಪೊಳಿಸಿದ ನಯನಾಗ್ನಿಯಂ ಪೊಗಳುತಿಹ ಸಕಲಬೃಂದಾರಕರನು (ಚಬಪು. ೧೮-೦೬). [ನಯನ + ಅಗ್ನಿ]

ನಯನಾತಿಥಿ (ನಾ). ನೋಟಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಅಂತಾ ಮಹಾತಿಥಿ ನಯನಾತಿಥಿಯಾಗಿರ್ಪುದುಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೨-೧೪ ವ) ; ಬಟ್ಟೆಗರಱಿವಟ್ಟೆಗೆಯ ಬಾಲೆಯರ ನಯನಾತಿಥಿಗಳಾದರ್ (ರಾಮಾಕ. ೩೨-೧೧). [ನಯನ + ಅತಿಥಿ]

ನಯನಾನಂದ (ಗು). ೧. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸುಖಕರವಾದ ; ಅಂದವಾದ ; ಮನೋಹರವಾದ: ನಯನಾನಂದವಿಳಾಸರೂಪನಮರೀನೀಲಾಲಕಾಲೀಢಪಾದಯುಗಂ ಅದೇಂ ನಲಿದನೋ (ಅಜಿಪು. ೩-೭೧) ; ನಯನಾನಂದ ಮೃಗಾಂಕಬಿಂಬಮುದಯಂಗೆಯ್ವರ್ಕಜಂಬಿಂ . . . ಪ್ರಿಯಗಳ್ಪಂಗೊಸೆದೀಗೆ ಮಂಗಳಮಹಾಶ್ರೀಯಂ ಜಯಶ್ರೀಯುಮಂ (ಪಂಶಭಾ. ೦೯-೩೩). ೨. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಆನಂದ ; ನೋಟದ ಸುಖ : ನಯನಾನಂದಮನುಂಟುಮಾಡಿ ಮಧುವಿಂ ಕೈವಂದುದು . . . ಉದ್ಯಾನಮಾಲೆಯನಾವಂ ರಸಚಿತ್ರಮಾಗೆ ಬರೆವಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೪೪) ; ನಯನಾನಂದಮನಿತ್ತುದಿಂದ್ರನಟನಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯದಿ . . . ದೇವಕಾಂತೆಯರಲ್ಲಾಡದೆ ಸಂದಸೆಳ್ಪುಗುರ ಸೂಚೀನರ್ತನಂ (ಅನಂಪು. ೩-೯೭).
[ನಯನ + ಆನಂದ]

ನಯನಾನಂದಕರ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ; ಅಂದವಾದುದು ; ಸೊಗಸಾಗಿರುವುದು: ನಯನಾನಂದಕರಂ ಸುಖಚಯಸಹಿತಂ . . . ಸಜ್ಜನಚಿತ್ತಪ್ರಿಯಮೆನಲೆಸೆದಿರ್ಪುದಧಿಪಮೆನೆ ಕುಸುಮಪುರಂ (ದಶಕು. ೧-೨೪). [ಸಂ.]

ನಯನಾನಂದನ (ಗು). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸುಖಕರವಾದ,-ಆಪ್ಯಾಯನವಾದ ; ಅಂದವಾದ : ನಯನಾನಂದನದಾಮಮಂ ಹಿಮಕರಾಂಶೂದ್ದಾಮಮಂ ಕನ್ನೆ ತನ್ನಯ ಕೆಯ್ಯೊಳ್ ಕಂಡೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೬೦). [ನಯನ+ಆನಂದನ]

ನಯನಾಭಿರಾಮ (ಗು). (೧). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸುಂದರವಾದ ; ಮನೋಹರವಾದ : ನಯನಾಭಿರಾಮದೇಹಂ . . . ನಯವಿನಯನಿತ್ಯಶೀಲಂ ಜಯಕಾಂತಾಕಾಂತನಲ್ತೆ ನಳಭೂಕಾಂತಂ (ನಳಚಂ. ೧೫೨). (ನಾ). ೨. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಮನೋಹರನಾದವನು ; ಸುಂದರ ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಬಪ್ಪನಂಕಕಾಜಂ [ಕುಮಾರ]ಂಕಭೀಮಂ ನಯನಾಭಿರಾಮಂ . . . ಶ್ರೀಮದ್ಯುವರಾಜಂ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನದೇವರು (ಶಾಇಇ. XX, ೭೧-೧೦ ; 1106). ೩. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಸುಂದರವಾದುದು ; ಮನೋಹರವಾದುದು : ನಯನಾಭಿರಾಮಮೆಂಬುದುಮಿದು ಕೃಷ್ಣನಿರ್ವ ಪುರಂ (ಮಹಾನೇ. ೭-೦೫೦).

[ನಯನ + ಅಭಿರಾಮ]

ನಯನಾಮೃತ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾದುದು,-ಆಪ್ಯಾಯಮಾನವಾದುದು ; ನೋಟಕ್ಕೆ ಸುಖಕರವಾದುದು : ನಯನಾಮೃತಕ್ಕೆ ಮತ್ತಾರಯ ಕರ್ಣರಸಾಯನಕ್ಕೆ ಸುರನರಜನತಾಶಯಸೌಖ್ಯಕ್ಕಪೂರ್ವಭೂಮಿಯಿದೆನೆ ಸಂಗೀತಭೂತಳಂ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦೫-೭೦).

[ನಯನ + ಅಮೃತ]

ನಯನಾಶ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಕಾವ್ಯದ ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಕವಿಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದುದು : ಅಸದರ್ಥಂ ವಿಪರೀತ ಕಲ್ಪನೆಯಭವ್ಯಂ ದುಷ್ಕರಂ . . ನಷ್ಟಸಮಾಸಂ ನಯನಾಶರೀತಿವಿಫಲಂ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಂ ಹಾಸ್ಯವಾಗ್ಮಿತ್ವಮಾಸೌಮ್ಯಮ ನೋಜೆಯೆಂಬವಿನಿತುಂ ದೋಷಂಗಳಷ್ಟಾದಶಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೪೬ ಅಡಿಬರಹ). 'ಅಷ್ಟಾದಶದೋಷ', 'ದುರ್ಲಕ್ಷಣ' ಪರಾ.

[ನಯ₂ + ನಾಶ]

ನಯನಾಶ್ರು (ನಾ). ಕಣ್ಣೀರು ; ಕಂಬನಿ : ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಶಿವಪುರಾಣಂಗಳಂ ಕೇಳುತಂ ಸಲ್ಲೀಲೆವೆರ್ಚಿ ನಯನಾಶ್ರುವಂ ಸೂಸುತಂ (ತಿರುರ. ದೇ. ೯-೧೫).

[ನಯನ + ಅಶ್ರು]

ನಯನಾಸ್ಪಂದ (ನಾ). ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಅಲುಗಾಡಿಸುವಿಕೆ (?) : ವಂದಿಸಿ ದರಿವರ್ಕೈವರವರಾನಂದಜಲಪರಿಲುಳಿತ ನಯನಾಸ್ಪಂದ ಪರಿತೋಷದಲಿ ತೆಗೆದಪ್ಪಿದರು ಪಾಂಡವರ (ಕುಮ್ಯಾಭಾ. ೧೭-೩೦). [ಸಂ.]

ನಯನಿಪುಣ (ನಾ). ೧. ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲಿ ನುರಿತವನು ; ರಾಜನೀತಿಕುಶಲ ; ಕೋವಿದ : ನಯನಿಪುಣರುಪಾಯಚತುಷ್ಟಯದೊಳ್ ಸಾಮಮನಗಣ್ಯಷಾಡ್ಗುಣ್ಯದೊಳಾರಯೆ ಸಂಧಿಯಂ ಮೊದಲ್ ಮಾಡಿಯೆ ಪೇಟ್ವರ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೩೯). ೨. (ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು) ತಿದ್ದಿ ಪಳಗಿಸುವ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತನಾದವನು ; ಶಿಕ್ಷಾವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ನುರಿತವನು : ನಯನಿಪುಣ ಸೂತ್ರಧಾರರ್ ನಿಯಮಿಸುವರ್ ಭದ್ರಮಂದಮೃಗಸಂಕೀರ್ಣಾನ್ವಯದ ನೃಪಕರಿಗಳಂ ಪ್ರಣಿಧಿಯೊಡಂಬಡೆ ಸಕಳಶಿಕ್ಷೆ ಕಣ್ಬೋಜುವಿನಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೩೬). [ನಯ₂ + ನಿಪುಣ]

ನಯನುಡಿ (ನಾ). ಮೃದುವಾದ ಮಾತು; ಹಿತವಾದ ಮಾತು: ರಾಮನ ಮವನ ನಯನುಡಿಯಿಂದ ತಿಳುಹಿದನು (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೮-೩೫) ; ಬದ್ಧವಾದ ನಯನುಡಿಯು ಇಲ್ಲದಾತನ ಹೊಲೆಯು (ಪುರಂದ. ೧-೦೭೮-೩).

[ನಯ₁ + ನುಡಿ₂]

ನಯನೋತ್ಸವ (ನಾ). = ನಯನಾನಂದ ೨ : ನಯನೋತ್ಸವಮಂ ನವಕಳಿಕೆಯನ್ನುದ್ಯತ್ಪಳದಿನೀವ ಸಂತಾನದ ಲೀಲೆಯನಾಂತು ಖಚರರಾಜಂ ಸ್ವಯಂಪ್ರಭೆಯುಮಾರ್ಕಕೀರ್ತಿಯುಮಿರ್ದರಿರ್ದಂ (ವರ್ಧಪು. ೫-೪೨).

[ನಯನ + ಉತ್ಸವ]

ನಯನೋತ್ಸವಕರಿ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು : ನಯನೋತ್ಸವಕರಿ ರತಿಪತಿ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀಸಮಸ್ತಸತ್ಕಳಾಕೋವಿದೆ ಪುಣ್ಯಯಶೋರ್ಥಿನಿ ಪೆಸರ್ವೆತ್ತಳ್ ಸ್ವಯಂಪ್ರಭಾದೇವಿಯಾತನನುಜಾತೆ ವಲಂ (ವರ್ಧಪು. ೩-೭೩). [ಸಂ. ನಯನೋತ್ಸವಕರೀ]

ನಯನೋತ್ಸಾಹ (ನಾ). ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ನೋಡಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆ ; ನೋಟದ ಆಕರ್ಷಣೆ : ನಯನೋತ್ಸಾಹಮನಿತ್ತು ದೇಹರುಚಿಯಿಂದೆಯ್ತಂದನಾಕಾಶಗಂಗೆಯ ನೀರ್ವಾರ್ನಿಸಸಂಬಿನಂ. . . ನಾರದಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೩-೧೮). [ನಯನ + ಉತ್ಸಾಹ₁]

ನಯನೋದಕ (ನಾ). ಕಣ್ಣೀರು; ಕಂಬನಿ: ನಾದಿದಳು ನೃಪನಂಘ್ರಿಯನು ನಯನೋದಕದ ಧಾರೆಯಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೨೦-೬) ; ಕೊರಗಿದಾನನದೊಸರ್ವ ನಯನೋದಕದ ಸುಯ್ಲಿನ ಹಸರಿಕೆಯಲ್ಕೆತಂದರಿರುಳು ದಶಾಸ್ಯನಿದ್ದೆಡೆಗೆ (ತೊರರಾ. ೩-೦೫-೧). [ನಯನ + ಉದಕ₂]

ನಯನೋದ್ಗತ (ಗು). ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ,- ಉಂಟಾದ: ನಯನೋದ್ಗತ ಕುಸುಮಗ್ರಂಥಿಯಲ್ಲಮೊರ್ವೆಯ ತೆರಳ್ದು ಕಿಡುವುದು (ಕೋಕೋಪ. ೯-೭೬). [ನಯನ + ಉದ್ಗತ]

ನಯನೋದ್ಗಳಿತ (ಗು). ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಹೊಮ್ಮಿದ,-ಸೂಸಿದ : ನಯನೋದ್ಗಳಿತಜಲಧಾರೆಯಲಿ ನೆನೆದುದು ಸಭೆ ವಿಷಾದದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೧೪-೭೩). [ಸಂ. ನಯನೋದ್ಗಲಿತ]

ನಯನೋನ್ಮಾದ (ನಾ). ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ನೋಟದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಆನಂದಾತಿಶಯ : ನಯನೋನ್ಮಾದಮನೀಯೆ ನುಣ್ಪಿನಜುಗಳ್ ಕಣ್ಬೇಟದಿಂ (ಅನಂಪು. ೩-೧೭). [ನಯನ + ಉನ್ಮಾದ]

ನಯನೋನ್ಮೀಲನ (ನಾ). ಕಣ್ಣು ತೆರೆಯುವಿಕೆ : ರತಿದೇವಿ ಲೀಲೆಯಿಂ ಪೊಸಪುತ್ಥಳಿ ತಿರ್ದಿ ನಯನೋನ್ಮೀಲನ ಮಾಡಿದಂತಾಯ್ತು (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೪-೦೫೪). [ನಯನ + ಉನ್ಮೀಲನ]

ನಯನೋಪಾಂತ (ನಾ). ಕಣ್ಣಿನ ಕೊನೆ ; ಕಡೆಗಣ್ಣು ; ಕಟಾಕ್ಷ : "ನಯನೋಪಾಂತಃ ಅಪಾಂಗಃ-ಈ ೨ ಕಡೆಗಣ್" (ಹಲಾಯು. ೦೭-೩೭೭).

[ನಯನ + ಉಪಾಂತ]

ನಯಪಂಡಿತ (ನಾ). ನೀತಿವಿದ; ವಿವೇಕಿ: ನೀಂ ಪ್ರಾಣಜಂ. ದೇಶಕಾಲಾನುವೃತ್ತಿಯ ನಯದಿ ನಯಪಂಡಿತಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೬೦-೩೪೯).

[ನಯ₂ + ಪಂಡಿತ]

ನಯಮಂತ (ನಾ). ವಿವೇಕಿ ; ಗುಣವಂತ : ಧಾತ್ರಿಗೆಲ್ಲವಿಖ್ಯಾತನಾದಂ ಭಯಮುಂ ಲೋಭಮುಮಿಲ್ಲದ ನಯಮನ್ತಂ ಪ್ರಜೆಗೆ ನಲ್ಲನಾಹವಮಲ್ಲ[ಂ] (ಕೊರ್ಶಾಶಾ. ೯-೦೦ ; 1147).

[P ಇದು 'ನಯಮಂತ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ನಯಮಡು (ಕ್ರಿ). ರಾಜನೀತಿಯನ್ನು ತಿಳಿ ; ನೀತಿನಿಪುಣನಾಗಿರು : ಅಡಪವಳ ಪಡೆವಳ್ಳಂ ಮಡಿವಳ್ಳಂ ಸೆಜ್ಜೆವಳ್ಳನಿಜ್ಜಂ ಬೆಜ್ಜಂ ಅಡಪವಳ ನೆಂದಿಂತಿವರಂ ಕಡಂಗಿ ಬಿಡೆ ಜಡಿಯದಿರ್ಕೆ ನಯಮಡುವರಸಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩೬೬). [ನಯ₂ + ಅಱಿ]

ನಯಮಾತು (ನಾ).=ನಯನುಡಿ : (ಕ). [ನಯ₁ + ಮಾತು₁]

ನಯಮಾರ್ಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ವಸ್ತುವಿನ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು : ಒಂದಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು ನಯಮಾರ್ಗವು (ಹಿಂದಸಾ. ೭೮). 'ನಯ₃' ಪರಾ.

[ನಯ₃ + ಮಾರ್ಗ]

ನಯಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ರಾಜನೀತಿಯೇ ಮನುಷ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದಂತಿರುವವನು: ಪ್ರಿಯೆಯ ಬರವಾರ್ವಪೊಲಪ್ರಿಯ ಗಗನಚರೇಂದ್ರ

ರುಂದ್ರಸೇನೆಯ ಬರಪಾರ್ವಯಮೂರ್ತಿಯುಮಂ ನಯಮೂರ್ತಿಯುಮಂ ಪೋಲ್ವರನಪಾರಪೌರುಷಪರರಂ . . . ಅಪರಾಜಿತಾನಂತವೀರ್ಯರಂ ಕಂಡು (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೬೫). [ನಯ$_2$ + ಮೂರ್ತಿ]

ನಯಯುಕ್ತ (ನಾ). ನಯಜ್ಞ; ನೀತಿವಂತ; ವಿವೇಕಿ : ನಯಯುಕ್ತರಗ್ನಿವತ್ಸ್ವಾಶ್ರಯಮೇವ ದಹಂತಿ ದುರ್ಜನಾ ಎಂಬುದನಾರಯ್ದರಿಸಿದಂದು ನಿಮ್ಮನ್ನಯಕಂ ಕೇಡಕ್ಕುಮಿವನನೀಗಳೆ ಕಳೆವೊಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೪-೬೦). [ನಯ$_2$ + ಯುಕ್ತ]

ನಯವಂಚಕ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯಂತನಟಿಸಿ ಸೋಗಿನಲ್ಲಿ ಮೋಸ ಮಾಡುವವನು : ಅವನೊಬ್ಬ ನಯವಂಚಕ (ರೂಢಿ). [ನಯ$_2$ + ವಂಚಕ]

ನಯವಂತ (ನಾ). ೧. ರಾಜನೀತಿನಿಪುಣ; ನೀತಿವಿಶಾರದ : ನಯವಂತನಾದೊಡಂ ಕೇಳ್ವುದತಿಹಿತವಚನಮಂ (ಮಹಾವಿ. ೮-೫೦). ೨. ಗುಣವಂತ. 'ನಯವಂತೆ' ಪರಾ. [ಸಂ. ನಯವತ್]

ನಯವಂತಿಕೆ (ನಾ). ನಯ; ಕೋಮಲತೆ; ಸೌಕುಮಾರ್ಯ; ಮಾರ್ದವ : ಅವರ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯ ಎಲ್ಲ ನಯವಂತಿಕೆ, ಚಾತುರ್ಯ ಮತ್ತು ಸೊಗಸುಗಳನ್ನು ಕೇಳಬಹುದಾಗಿತ್ತು (ಸಂಗೀತ. ೬೦). [ನಯ$_1$ + -ವಂತ + -ಇಕೆ]

ನಯವಂತೆ (ನಾ). ವಿನಯವತಿ; ಸೌಜನ್ಯಶೀಲೆ; ಗುಣವಂತೆ : ಆಚಳಭೂವನ ಕಾನ್ತೆ ದಯಾವಂತೆ ಭಾಗ್ಯವಂತೆ ನಿತಾಂತಂ ಶಾನ್ತೆ ನಯವಂತೆ ಸತ್ಕುಳವಂತೆ ಮಹಾದೇವಿಯೆಂಬ ಪೆಸರಿಂದೆಸೆದಳ್ (ಎಂ. XX, ೦೨-೦೫; 1167). [ನಯವಂತ + -ಎ$_2$]

ನಯವಡೆ 'ನಯಂಬಡೆ' ನೋ.

ನಯವರ್ತನೆ (ನಾ). ಸೌಜನ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಡವಳಿಕೆ: ನಿನ್ನ ನುಡಿನುಣ್ಪಿಂಗೆ, ನಿನ್ನ ನಯವರ್ತನೆಗೆ, ನಾಣ್ಚುತಿಹೆನಾಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೪೫೦-೫೬೮). [ನಯ$_1$ + ವರ್ತನೆ]

ನಯವಾದ (ನಾ). [ಜೈನ] ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ವಸ್ತುವಿನ ಒಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಾದ; ಸಮಗ್ರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ವಸ್ತುವಿನ ಒಂದೊಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸುವುದು : ನಯವಾದಂ ನಯವಾಗಿ ಕೂಡೆ ಪೊಳೆಯಲ್ . . . ಪೇಟ್ಟರೀಗೆಮಗುಪಾಧ್ಯಾಯರ್ ಸುಖೋಪಾಯಮಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦-೪); ವಸ್ತುವಿನ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗ (ಧರ್ಮ)ವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಜ್ಞಾನವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು. ಈ ವಾದಕ್ಕೆ ನಯವಾದವೆಂದು ಹೆಸರು (ಭಾರತ. ೩೩೦). 'ನಯ$_2$' ಪರಾ. [ನಯ$_2$ + ವಾದ$_2$]

ನಯವಿದ (ನಾ). ೧. ರಾಜನೀತಿನಿಪುಣ; ನಯಜ್ಞ : ಸದುದಿತಗುಣನದಟಿಂ ನಯವಿದನಪ್ಪಂ ಕಾಲಮಂ ನೆರಂ ತೋರ್ಕೆ ನೃಪಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೪೬); ಕಾವುದು ನೀನೆಮ್ಮನ್ನಯವಿದ ಧರ್ಮಮಾರ್ಗದಿಂ ಗಜಪ್ಪರೀ (ಪಂಚತಂ. ೮೮-೬); ನಯವಿದನಂ ಸಾಮದಿನವನಯನಂ ದಂಡದೊಳೆ ಗೆಲುವುದು (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೪೨); ನಯವಿದರೆಲ್ಲಮಲ್ಲಿಯ ಕಳಾನ್ವಿತರಲ್ಲಿಯೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೧೬); ನಯವಿದನು ಹೊಂಬಟ್ಟಲಲಿ ವೀಳೆಯವನನಿಬರಿಗಿತ್ತು . . . ಪಾಳೆಯಕೆ ನೇಮವ ಕೊಟ್ಟನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೩-೦೨). ೨. ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು; ಸದಾಚಾರಸಂಪನ್ನ : ನಯವಿದನಪ್ಪುದಱಿಂ ದುರ್ನಯಮಂ ಬಿಸುಟೇಕಚಿತ್ತದಿಂ ನಂಬಿರ್ದಂ ... ಜನಪತಿಯಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೫೫). ೩. ಸೌಜನ್ಯವುಳ್ಳವನು; ಮಾರ್ದವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು: ನಯವಿದನೊಪ್ಪುವ ಬಿಯಕಾಱನೊಳ್ಪಿದ ಪ್ರಿಯತಮನಾಗೆ ತನ್ನ ಮುನ್ನೋಂತ ನೋಂಪಿಯ ಫಲವೈಸೆ ಬೆಲೆವೆಣ್ಣ (ಲೀಲಾವ. ೩-೩೪); (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೩೯೯ ನೋ); ನಯವಿದರಱಿವುದು ರತಿವಿಸ್ಮಯಂಕೋಪೋತ್ಸಾಹಶೋಕಹಾಸ್ಯಜುಗುಪ್ಸಾಭಯಮೆಂಬೆಂಟುಂ ಭಾವಪ್ರಯೋಗದೊಳ್ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಮೆನೆ ಪೆಸರ್ವಡೆಗುಂ (ಶೃಂಗಾರ. ೨-೪). ೪. ವಿವೇಚನೆಯುಳ್ಳವನು; ವಿವೇಕಿ: ನಯವಿದನೆ ಲವ ಕೇಳು ಬಾದಳು ಮಯನ ಸುತೆ . . . ಕರ್ಪೂರದಾರತಿಯ ಕೆಂಡೊಡರ ಸೊಂಪಿನಲಿ (ತೊರವೆರಾ. ೬-೪೬-೩೦).

[ಸಂ. ನಯವಿದ್]

ನಯವಿದೂರ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನು : ಚಿತ್ರಾಂಗದ ವಿಕರ್ಣನ ನಯವಿದೂರರ ತಂದರಿಪ್ಪತ್ತೆಂದು ಸಹಭವರ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦೯-೫೨). [ನಯ$_2$ + ವಿದೂರ]

ನಯವಿದ್ಯಾವಿದ (ನಾ). ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು : ನಯವಿದ್ಯಾವಿದರಿಂ ಕವಿಪ್ರಕರದಿಂ ತರ್ಕಜ್ಞರಿಂ . . . ದೇವತಾಲಯದಿಂದೊಪ್ಪುವಗು ಪ್ರ ವ ಂ ಶ ವ ಕು ಧಾ ಧೀಶಾವಳೀರಾಜಧಾನಿಯನುಜ್ಜೈನಿಯನೆಯ್ದೆ ಬಂದನಜಿತಂ (ಪಂಚತಂ. ೦೯೩-೦೫). [ಸಂ. ನಯವಿದ್ಯಾವಿದ್]

ನಯವಿನಿಮಯ (ನಾ). ರಾಜರು ಪರಸ್ಪರ ನೀತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು,-ಪರಸ್ಪರ ರಾಜ್ಯಸಂಬಂಧದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಅರಿಯುವುದು: ನಯವಿನಿಮಯ ನಾನಾಮಂತ್ರದೂತಪ್ರಯಾಣಾಜ್ಞೆಯ ಸಮಯವಿಲಾಸೋಲ್ಲಾಸಿ ಸಂಗ್ರಾಮಿತಾಂಗಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೨೦೩). ; "ನೀತಿವಿನಿಮಯ" (ಕವಿರಾ. ಟಿಪ್ಪಣಿ). [ನಯ$_2$ + ವಿನಿಮಯ]

ನಯವಿವೇಕ (ನಾ). ಯೋಜನೆಯ ಕುಶಲತೆ : ಮಯನ ಮತದಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ನಯವಿವೇಕದಲಮಲ ಮಖಶಾಲೆಯನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಸುಲಕ್ಷಣ ಶಾಸ್ತ್ರಸೂತ್ರದಲಿ (ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ. ೬-೩೪). [ನಯ$_2$ + ವಿವೇಕ]

ನಯವಿಹೀನೆ (ನಾ). ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದವಳು : ಪಾಂಚಾಲಿಯನು ಕರಸಿದಳು ನಯವಿಹೀನೆ ಸುದೇಷ್ಣೆ (ಕುಮಾರವ್ಯಾವಿ. ೩-೦).

[ಸಂ. ನಯವಿಹೀನಾ]

ನಯವೇಱು (ಕ್ರಿ). ಕಳೆಯೇರು; ಅಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗು; ಸೊಗಸಾಗು : ಉದಯಗಿರೀಂದ್ರಮನಿನನೇಱೆ ಸರೋಜಸಮಿತಿ ನಯವೇಱುವವೊಲ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೨); ಅಂತರಂಗದ ಗರ್ಭವೊಡನೊಡನೆ ಬೆಳೆವುತಿರೆ ಅಂಗಲತೆ ನಯವೇಱೆ ಬೇಱೊಂದು ಚೆಲುವಾಗೆ (ಬಸವ. ೦-೦೦೭).

[ನಯ$_1$ + ಏಱು$_1$ (< ಏಱ್$_1$)]

ನಯಶಟ್ಟ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀ[ಪ್ರಥುವೀವಲ್ಲಭ] ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇ[ಶ್ವರ] ಪರಮಭಟ್ಟಾರಕಂ ನಯಶಟ್ಟಪುರವರೇಶ್ವರಂ (ಶಾಸಂ. XX, ೦೯-೬; 1016). [?]

ನಯಶಾಲಿ (ನಾ) ೧. ನೀತಿನಿಪುಣ; ನಯಜ್ಞ : ವೀರನುದಾರಂ ಶುಚಿಗಂಭೀರಂ ನಯಶಾಲಿ ಕೃದುಮೂರ್ತ್ತಂ ದೇವಂಗಾರೆಱೆಗರ್ ನೃಪತುಂಗಂಗೆ (ಕಮುದ. ೧೧೦ ಪ್ರಹೋ). ೨. ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆಯುಳ್ಳವನು; ಸದಾಚಾರಿ: ನಯಶಾಲಿ ವತ್ಸಗೋತ್ರಶ್ರಯಣೀಯನನೇಕಸಕಳಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವಿನಿಶ್ಚಯಮತಿಕೃತಿ ಮಾಧವಸೋಮಯಾಜಿ ಸಲೆ ನೆಗೞ್ದ (ಶಬ್ದಮಣಿ. ೧೪-೪೨). ೩. ವಿನಯಶಾಲಿ; ಸೌಜನ್ಯಶೀಲ : ನಯಶಾಲಿಯಾದವ ಜಸುಶಾಲಿಯಾದಾನು (ಗಾದೆ). [ಸಂ. ನಯಶಾಲಿನ್]

ನಯಶಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ರಾಜನೀತಿ; ರಾಜ್ಯಭಾರದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕುರಿತ ಶಾಸ್ತ್ರ : ನಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ರಮದಿಂ ವಿರೋಧಿನೃಪರಂ ಗೆಲ್ದ (ಪಂಚತಂ. ೦೬-೨೦); ನಯಶಾಸ್ತ್ರಂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಂ ಕರತಳಕಳಿತವ್ಯಕ್ತಮುಕ್ತಾಫಳಂ . . . ಮದೀಯಾನ್ವಯರಾಜ್ಯಶ್ರೀಲತಾಲಂಬನಮೆನೆ ನೆಗೞ್ವ ಪುತ್ರ ನಿನ್ನನ್ನನಾವಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೯-೮೬); ನಯಶಾಸ್ತ್ರಾನೀಕಮಾಕಾರಮನೆ ಪಡೆದು ದೆಯಿಂತೆ ಸನ್ಮಂತ್ರಿವಿಖ್ಯಾತಿಯನಾದಂ ತಾಳ್ದ ಮಂತ್ರೀಶ್ವರತತಿ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೫-೮೭); ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೀತಿಯುಕ್ತ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ನಯಶಾಸ್ತ್ರವಾಯಿತು (ವಿಚಾರಮಂ. ೪೫). [ನಯ$_2$ + ಶಾಸ್ತ್ರ]

ನಯಸಂಪನ್ನ (ನಾ). ನೀತಿವಂತ ; ನಯವಿದ : ನಯಸಂಪನ್ನನತೀವ ಯುವ್ವನಯುತಂ ರೂಪಾನ್ವಿತಂ . . . ಸಂಭೋಗಸಂಪ್ರಿಯನುತ್ಸಾಹಿ ಯೆನಿಪ್ಪನೊಳ್ನೆರೆವ ವೇಶ್ಯಾ ರಂಭೆಯೇಂ ಸಾಟಿಯೇ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೧೩೦) ; ನಯಸಂಪನ್ನನಧೀತಶಾಸ್ತ್ರನಿಚಯಂ ನಾನಾಕಲಾಶಾಲಿ . . . ಬಲದೇವ ನೆಂಬನನಘಂ ಗಾಂಭೀರ್ಯರತ್ನಾಕರಂ (ವೃಷವಿ. ೪-೯೭).

[ನಯ₂ + ಸಂಪನ್ನ]

ನಯಸಪ್ತಭಂಗಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಏಳು ಬಗೆಯಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಬಹುದಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಒಂದು ಧರ್ಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದು : ನಯಸಪ್ತ ಭಂಗಿಯೊಳೇ ಪಕ್ಷಾರವಿಶೇಷವನುಕ್ರಮದಿಂದಜ್ಜದುಕೊಂಬುದು (ಜಶಾಧ. ೧೦೦೦); ಸಪ್ತಭಂಗಿಯು ಪ್ರಮಾಣಸಪ್ತಭಂಗಿಯೆಂದೂ ನಯಸಪ್ತಭಂಗಿಯೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧ . . . ನಯಸಪ್ತಭಂಗಿಯೆಂದರೆ ವಸ್ತುವಿನ ಒಂದು ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯ ಎಂದರ್ಥ (ಧಾಕಕ್ತ್ರ. ೨೯೭).

[ನಯ₂ + ಸಪ್ತಭಂಗಿ]

ನಯಸರ (ನಾ). ಮೃದುವಾದ ದನಿ ; ಇಂಪಾದ ಸ್ವರ ; ಮಧುರವಾದ ಧ್ವನಿ : ಮೊರೆವ ತುಂಬಿಯ ಗಾಯಕರ ನಯಸರದ ಕೋಕಿಲಪಾಠಕರ . . . ಆತುರ ವಸಂತನೃಪಾಲ ನಡೆದನು ಪಾಂಡುವಿನ ಮೇಲೆ (ಕುಭಾರ. ೩-೭) ; ಬೀಜುತಿರ್ದವು ನಯಸರವ ಮದವೇಜ್ಜದೆಳೆಗೋಗಿಲೆಗಳೊಳು ನುಡಿದೋಜುತಿರ್ದವು ರಾಜಕೀರ (ಕೂರಂಶ. ೩-೧-೩೯).

[ನಯ₁ + ಸರ₂]

ನಯಸಾಣೆ (ನಾ). ನಣುಪಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಜ್ಜುವಿಕೆ ; ಸಾಣೆಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಯ ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಿತಿ : ಬೆಳ್ಳಕ್ಕದ ತುಂಬುವೆಜ್ ಗಳನೊಟ್ಟಿಸಿ ಮೂಸೆಯೊಳಿಟ್ಟು ತಿದಿಯೊತ್ತಿ ಕರಗಿಸಿಯುಂ . . . ನಯಸಾಣೆ ವಿಡಿದುಂ ಸಮೆದುದೆಂಬಂತಿರೆ ತಟತಟನೆ ಪೊಳೆದು ಬಿತ್ತರಂಬಡೆದ ಬಿದುಗಲ್ಲ ಸುತ್ತಣ ಮೆಟ್ಟಡಿಯಿಂ (ಶಾಮಾಸ್ತ್ರ. ೩೨-೧೭). [ನಯ₁ + ಸಾಣೆ]

ನಯಸಾಧ್ಯ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತಿನಿಂದ ವಶನಾಗುವವನು ; ಸಾಮೋಪಾಯಕ್ಕೆ ವಶನಾಗುವವನು: ವನಜಾಕ್ಷೀ ಯರ್ಥಿಯೊಡೆಯಂ ನಯಸಾಧ್ಯನಧೋವಲೋಕನಂ . . . ಕುಬ್ಜಶರೀರಿ ಕುಳೀರಸಂಭವಂ (ಜಾತಕಿ. ೧೭-೪). [ನಯ₂ + ಸಾಧ್ಯ]

ನಯಹೀನ (ನಾ). ೧. ವಿವೇಕಶೂನ್ಯನಾದವನು ; ಅವಿವೇಕಿ : ನಯಹೀನವಾದ ನರನಾಥನಾಳುವ ನಾಡು ದಯೆಯಿಲ್ಲದಾ ತಪಸಿ ಮಾಡುವ ತಪಂ . . . ಲಯಮಾಗದೇ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೪-೦೪). ೨. ಸೌಜನ್ಯವಿಲ್ಲದವನು; ಸಭ್ಯತೆಯಿಲ್ಲದವನು : ನಯಹೀನರ್ಕ್ಷಡಿದೊತ್ತಿ ಕೆನ್ನೆವರೆಗಂ ಕರ್ಣಂಗಳಂ ಕೊಯ್ದು ನಿರ್ದಯದಿಂ ಪೀಡಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೩೯).

[ನಯ₂ + ಹೀನ]

ನಯಾಂಕವಚಸ್ಕ (ನಾ). ರಾಜನೀತಿಯನ್ನು ಅರಿತ ಮಾತುಗಾರ : ಸಮದರ್ಶಿ ಸದ್ಗುಣಯುತಂ ಸತ್ಕೀರ್ತಿಯುಕ್ತಂ ನಯಾಂಕವಚಸ್ಕಂ ಕುಶಿಮೋಹಿನಾಮದಿನಲಂಪಿಂ ಮಂತ್ರಿಪಂ ರಂಜಿಪಂ (ರಾಜಶೇ. ೩-೨೨).

[ಸಂ.]

ನಯಾಗಮ (ನಾ). ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ : ಮತಿಹೀನರಪ್ಪ ಮನುಜರ್ ಪತಂಗ ವೃತ್ತಿಯನೆ ಕೊಂಡು ಕೋಪೆಯುಕ್ತಿರ್ಪರ್ ಸತತಮದೆಂತುಂ ವಿಬುಧ ಶ್ರುತತತಿಗನಿಷ್ಟಂ ನಯಾಗಮಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಂ (ಶಂಕರಿಂ. ೨೦೭-೪).

[ನಯ₂ + ಆಗಮ]

ನಯಾನುಗಾಮಿ (ನಾ). ರಾಜನೀತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಡೆಯುವವನು, ವರ್ತಿಸುವವನು: ನಯಾನುಗಾಮಿಗಳು ದೇಶ ಕಾಲಾವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತಾನೇ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು (ಧಾಕನಾ. ೪೩).

[ಸಂ. ನಯಾನುಗಾಮಿನ್]

ನಯಾನ್ವಿತ (ನಾ). ನೀತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು : ರಾಜನೀತಿನಿಪುಣ : ನಯಮೆಸೆಯೆ ನೆಗಟ್ದ ಶಕ್ತಿತ್ರಯದೊಳ್ ಪ್ರಭುಶಕ್ತಿ ಎಸೆವವೋಲೆಸೆದಂ ಶಕ್ತಿಯುತನಯ[ವರ್ಯ್ಯ]ವರೊಳಂ ನಯಾನ್ವಿತಂ ಕಾಳಿದಾಸದಣ್ಣಾ ಧೀಶ[ಂ] (ಕಶಾಇ. ೩-೨-೭೦ ; 1059). [ನಯ₂ + ಅನ್ವಿತ]

ನಯಿಂದ 'ನಾವಿದ₁' ನೋ.

ನಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ಮಾಡಂ ; ಯೋಜಿಸು (?) : ಜಾಯೆ ನಿಜವಲ್ಲಭನಂ ರತಿಕೇಳಿಯೊಳ್ ಮನಂಬಯಸಿದ ಹಾಗೆ ತರ್ಜನ ವಿಡಂಬನ ಗರ್ಹಣ ತಾಡನಾದಿಯಿಂ ನಯಿಸಲ್ ಅದೇಂ ವಿರೋಧಮೋ (ಶಶಕ. ೬೮).

[ನಯ₂ + – ಇಸು₂]

ನಯಿತಾಲೀಂ (ನಾ). ಹೊಸ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿ ; ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಶಿಕ್ಷಣ ; ಮೂಲಶಿಕ್ಷಣ : ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿಯವರು ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಶಿಕ್ಷಣಪದ್ಧತಿ ಯನ್ನು (Basic Education) ಏರ್ಪಡಿಸಿದರು . . . ಅದನ್ನು "ನಯಿತಾಲೀಂ" ಎಂದು ಕರೆದರು (ಕ್ರಿಯಾಶಿ. ೦೩೩).

[←ಹಿಂ. ನಯಿತಾಲೀಮ್]

ನಯುತ (ನಾ). [ಜೈನ] ಕಾಲಗಣನೆಯ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಒಂದು ಪರಿಮಾಣ,–ಅವಧಿ : ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳಿಂದ ಒಂದು ಪಕ್ಷವು, ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಂದ ಒಂದು ಮಾಸವು, ಎರಡು ಮಾಸಗಳಿಂದ ಒಂದು ಋತುವು, ಮೂರು ಋತುಗಳಿಂದ ಒಂದು ಅಯನವು, ಎರಡು ಅಯನಗಳಿಂದ ವರುಷವು, ಐದು ವರುಷಗಳಿಂದ ಯುಗವು, ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ವರುಷಗಳಿಂದ ಪೂರ್ವಾಂಗವು, ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ಪೂರ್ವಾಂಗಗಳಿಂದ ಒಂದು ಪೂರ್ವವು, ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕು ಪೂರ್ವಗಳಿಂದ ನಯುತಾಂಗವು, ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ನಯುತಾಂಗಗಳಿಂದ ನಯುತವು (ಜೈನಶ. ೩೦೬).

[ಸಂ.]

ನಯುತಾಂಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ಕಾಲಗಣನೆಯ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಒಂದು ಅವಧಿ : ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ವರುಷಗಳಿಂದ ಪೂರ್ವಾಂಗವು, ಎಂಬತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಪೂರ್ವಾಂಗಗಳಿಂದ ಒಂದು ಪೂರ್ವವು, ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕು ಪೂರ್ವಗಳಿಂದ ನಯುತಾಂಗವು, ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ನಯುತಾಂಗಗಳಿಂದ ನಯುತವು (ಜೈನಶ. ೩೦೬). 'ನಯಂತ' ಪರಾ. [ನಯುತ + ಅಂಗ₂]

ನಯೋಕ್ತಿ (ನಾ). ವಿನಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನುಡಿ : ಹಗಲು ಕತ್ತಲೆ ಯಹುದಂ ಕತ್ತಲೆ ಹಗಲಹುದು ತಾನಿದುವೆ ಸಲೆ ಸೋಜಿಗವಲಾ ನೀ ನೋಡಿಕೊಯೆಂದರು ಸಹೆಯೋಕ್ತಿಯುಲಿ (ಕೂರಂಶ. ೬-೧೨-೩).

[ನಯ₂ + ಉಕ್ತಿ]

ನಯೋದಯ (ನಾ). ರಾಜನೀತಿಯ ಏಳಿಗೆ,–ವೃದ್ಧಿ : ಜಯವೊಡ ವುಟ್ಟಿದುದು ನಯೋದಯವೊಡವಳೆದುದು ವಿಳಾಸವೊಡನಾಡಿದುದೆನ್ನಯ ದೊಡವು ತಾಯುಮಂ ತಂದೆಯುಮಂ ಕಣ್ಣೆದುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೧-೭೮).

[ನಯ₂ + ಉದಯ]

ನರ₁ 'ನರವು' ನೋ.

ನರ₂ (ನಾ). ೧. ಮನುಷ್ಯ ; ಮಾನವ ; ಪುರುಷ : "ಮನುಷ್ಯಃ, ಮಾನುಷಃ, ಮರ್ತ್ಯಃ . . . ಪೂರುಷಃ, ವಿಟ್ – ಈ ೧೨ ಮಾನಸರ್" (ಕರ್ಣಾಟಯು. ೩೩-೧೭೬) ; ನರಖಚರನಿಶಾಚರರಾದರದಿಂ ಬೆಸಕೆಯ್ಯೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೪-೮೨) ; ವ್ಯಾಧನೊಂದು ಮೊಲನ ತಂದರೆ ಸಲಂವ ಹಾಗಕ್ಕೆ ಬಲಿವರಯ್ಯಾ . . . ಮೊಲನಿಂದ ಕರಕಷ್ಟ ನರನ ಬಾಳುವೆ (ಬಸವ. ೧೩೮) ; ದುಗ್ಧೋದಧಿತಲ್ಪನಂ ನರನಭಿಪ್ಪುತಿಗೆಯ್ದುದು ಧಾರ್ಮ್ಮಿಕಮಲ್ಲವೇ (ಜಗವಿ. ೨-೩೦); ನರಕರಿತುರಗವರೂಥೋತ್ಕರ ಸರಭಸಗಮನದಿನೊಗೆವ ರೇಣುವ್ರಜ ಮಂಬರದತ್ತಭಿಮುಖಮಾಗುತ್ತಿರೆ (ಕುಸುಮಾ. ೪-೦೦೩) ; ನರರನ್ನರಿಲ್ಲಾ ೨ತ್ತು ಮಂಥರೆಯ ಲೋಕಕ್ಕೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೭-೭೦೭). ೨. ಅರ್ಜುನನ

ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದುಂ : ನರನಂ ಮುಂ ಕೊಲ್ವೆನಾಂ ಕರ್ಣನನಟ್ಟಿದುದರ್ಕಂ ಕೊಲ್ವೆನಾ ಭೀಮನಂ ಸಂಗರದೊಳ್ / ಸೀಳ್ದಟ್ಟಿ ದುಶ್ಶಾಸನನನಟಲನಂದಂ ನೀಗುವೆಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೨೦) ; ನರನುಂ ನಾರಾಯಣನುಂ ಪರಿಕಿಸ ಲೆಂದೆನುತುಮಿರ್ಪುದೀ ಧರೆ (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೧೩೪) ; ನರ ಕೊರಳಿಬಿನಲೆಚ್ಚ ಅವಂಗೊಲಿದೆಯಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೬೩). ೩. ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು ; ℙ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಮುನಿಯ ಇಬ್ಬರು ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವ. ವಿಷ್ಣು ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಆತನ ಸಿಂಹರೂಪ ನಾರಾಯಣನಾಗಲು,ಮನುಷ್ಯರೂಪ ನರನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಗೊಂಡಿತು. 'ನರನಾರಾಯಣಾಶ್ರಮ' ಪರಾ. ೪. ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನ ಆಳತೆ; ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನ ಎತ್ತರ. ೫. (?) : ನರನಾಗ ಶೈಲಸಪ್ತಂ ಷಡುರುತು ಶರಬಾಣ ಶರಧಿಪಾರುಧಿ ಮತ್ತಾ ಅನಲಾಗ್ನಿ ನಯನಲೋಚನ ಹಿಮಕರ ಶಶಿಯನ್ನು ನಿಧಿಯೊಳುಳಿವದು ಮತ್ತಾ (ಭಾಸ್ಕರ. ೪೪-೩). [ಸಂ.]

ನರಂ 'ನರಮ್' ನೋ.

ನರಂಜಿಬಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ : ನರಂಜಿಬಳ್ಳಿ, ಹಸುರಾಣಿ ಬಳ್ಳಿ, ಭೂಚಕ್ರ ಬಳ್ಳಿ (ವೃಕ್ಷಾಗಿ. ೨೪-೪೪೪). [ನರಂಜ್ಯ + ಬಳ್ಳಿ]

ನರಕ (ನಾ) ೧. ಪಾಪ ಮಾಡಿದವರನ್ನು ಮರಣಾನಂತರ ಯಮ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಗುರಿಪಡಿಸುವ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾದ ಲೋಕ; ಯಮಧರ್ಮರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಗಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಲೋಕ; ಅಧೋಲೋಕ ; ℙ ಸ್ವರ್ಗ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲೂ ನರಕ ಭೂಮಿಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲೂ ಇದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ಶಿಕ್ಷೆಗಳ ವಿವರದಿಂದ ಜನರು ಪಾಪಕ್ಕೆ ಹೆದರುತ್ತಾರೆಂದು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ನಂಬಿಕೆ. ಮುಖ್ಯವಾದ ೨೮ ನರಕಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ೧. ತಾಮಿಸ್ರ. ೨. ಅಂಧ ತಾಮಿಸ್ರ. ೩. ರೌರವ. ೪. ಮಹಾರೌರವ. ೫. ಕುಂಭಿಪಾಕ. ೬. ಕಾಲಸೂತ್ರ. ೭.ಅಸಿಪತ್ರವನ. ೮. ಸೂಕರಮುಖ. ೯. ಅಂಧ ಕೂಪ. ೧೦. ಕೃಮಿಭೋಜನ. ೧೧. ಸಂದಂಶ. ೧೨. ತಪ್ತ ಸೂರ್ಮಿ ೧೩. ವಜ್ರಕಂಟಕ. ೧೪. ಶಾಲ್ಮಲಿ. ೧೫. ವೈತರಣಿ. ೧೬. ಪೂಯೋದ ೧೭.ಪ್ರಾಣರೋಧ. ೧೮.ವಿಶಸನ. ೧೯.ಲಾಲಾಭಕ್ಷ್ಯ. ೨೦.ಸಾರಮೇಯಾದನ. ೨೧. ಅವೀಚಿ. ೨೨. ಅಯಃಪಾನ. ೨೩. ಕ್ಷಾರಕರ್ದಮ. ೨೪. ರಕ್ಷೋಗಣಭೋಜನ. ೨೫. ಶೂಲಪ್ರೋತ. ೨೬. ದಂದಶೂಕ. ೨೭. ಪರ್ಯಾವರ್ತನ. ೨೮. ಸೂಚೀಮುಖ: "ನಿರಯಂ, ದುರ್ಗತಿ ಈ ೨ ನರಕಂ" (ಹಲಾಯು. ೦೦೩-೩) ; ನರಕವ್ಯಾವರ್ಣನೆಯನಾ ಭಟಾರ ರಿಂತೆಂದು ಪೇಟ್ವುದುಂ ಕೇಳ್ದಿಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೨೬-೧೨) ; ನರಕದೊಳಿಯ್ದುದ ದುಃಖಾಂತರಮಂತದು ಬಗೆವೊಡಾರ್ಗಗುಂವಾರ್ದೆ (ಆದಿಪು. ೯-೪೭) ; ನರಕ ದೊಳಗಿದಗಿಗೆ ಮಹಾದುರಿತದ ಫಲದಿಂದ ಬಿರ್ದಿ ನಮೆವರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೪-೦೩೪) ; ಆಚಾರವೆ ಸ್ವರ್ಗ ಅನಾಚಾರವೇ ನರಕ (ಬಸವ. ೨೪೯) ; ನರಕದ ವಿಚಿತ್ರದುಃಖೋತ್ಕರಮಂ ತಾವುಣುತುಮಿರ್ದಿರಮಂ ಬಾಧಿಸುವರ್ (ಕರ್ಣಪು. ೧೧-೩೩) ; ಹಿಂಸಾಪರನ ಹಿಸುಣನ ಕಠನ ಕೃಪಣನ ನರಕವಾಗಲಿ ಕೊಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಾಳೆ ಸ್ವೇಧವನ (ಹುಪ್ಪಾರ್ತ್ರೋ. ೮-೩೭); ರಾಜರಾದವರೆಲ್ಲರೂ ನರಕವನ್ನು ನೋಡಲೇಬೇಕು (ವಡಭಾ. ೩೯೦). ೨. ಪಾಪ ಮಾಡಿದವರು ಮರಣಾನಂತರ ನರಕಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸುವ ದಂಡನೆ.-ಶಿಕ್ಷೆ : ನರಕವ ಮುನ್ನಲುಂಡು ಏರಿದಾಗಿಹ ಧರ್ಮವನೆಯ್ದುದಿರ್ಪ ಭೂಸುರರುಂ (ನನ್ನಭಾ. ೬-೦೯೩). ೩. ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಸರು ; ℙ ವರಾಹಾವತಾರ ಮಾಡಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬೆವರು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಅಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ, ಪ್ರಾಗ್ಜ್ಯೋತಿಷ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನು. ಕೊನೆಗೆ ಕೃಷ್ಣನಿಂದ ಸಂಹಾರವಾದನು : ನರಕನಾತಂ . . . ದಶಾಸ್ಯಾದಿಗಳಂ ಬಲಾಧಿಕಂ (ಜಗವಿ. ೧-೬೯). 'ನರಕಮರ್ದನ' ಪರಾ. ೪. [ಜೈನ] ನರಕ, ತಿರ್ಯಂಚ, ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ದೇವ ಎಂಬ ಚತುರ್ಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ನರಕಾದಿ ಚತುರ್ಗತಿಯೊಳ್ ಬೆರಸಿದ ಜೀವಸ್ವರೂಪ ಭೇದಮನಾ ಜನವರಂ . . . ಪೇಟುತ್ತಿರ್ದಂ (ಜಿನಪು. ೧೬-೨೬೭). ೫. [ಜೈನ] ರತ್ನಪ್ರಭೆ, ಶರ್ಕರಾಪ್ರಭೆ, ವಾಲುಕಾಪ್ರಭೆ, ಪಂಕಪ್ರಭೆ, ಧೂಮಪ್ರಭೆ, ತಮಃಪ್ರಭೆ ಮತ್ತು ಮಹಾತಮಃಪ್ರಭೆ ಎಂಬ ಏಳು ನರಕಗಳು : ಏಟನೆಯಾ ನರಕದಾ ಪುಟು ಅಕು(ಕ್ಕು)ಮ್ (ಇಆ. X. ೩೦-೪.; 878) ; ಏಟೆಂಬ ನರಕಮಾವುದೊ ಪೇಟೆಂಬ ದುರಂತದುಃಖ ದೊಳೆ ಕೇಳಿಸಿ ನಿಂದೇಟುಂ ಶರೀರಧಾತುಗಳೇಟುಂ ನರಕಂಗಳವಟ್ಟೊಳೇ ಗುಂದದವೋಲ್ (ಅಜಿಪು. ೨-೫೪) : ನರಕಗತಿಯಲ್ಲಿ ರತ್ನಪ್ರಭೆ . . . ಮಹಾತಮಪ್ರಭೆಯೆಂದೇಟುಂ ನರಕಂಗಳಕ್ಕುಂ (ಪಸಾರ. ೧೪೭). ೬. (ಆಲಂ) ಅಮೇಧ್ಯ : ನರಕದ ನೆಲೆ ಪೇಸಿಕೆಗಳ ಕರು ಮಸಣದ ಪುಟ್ಟು ಪಾಪದೆಡೆ ಪಾತಕದಾಗರಮದು ನೆನೆವರ್ಗೆ ಭಯಂಕರವತಿಪಾಪಕರ ಮಾಡುದುದ್ವೇಗಕರಂ (ಕಾದಂಬ. ೭೯೬). ೭. ದುಃಖ ; ಯಾತನೆ ; ಕ್ಲೇಶ : ನಾಲ್ಕುಗೋಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾನು ಕಂಡ ನರಕದ ಅರಿವು ಈ ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕಿದೆಯೇ ? (ಕಾವೇರಿ. ೦೯೩). [ಸಂ.]

ನರಕಂಬುಗು, ನರಕಂಬೊಗು (ಕ್ರಿ). ನರಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು ; ನರಕಕ್ಕೆ ಹೋಗು,-ಸೇರು : ದೇಗಂ ನರಕಂಬುಗಲ್ವೇಡಿರ್ದ ಜೀವಮುಮಂ ಅಭವ್ಯನಪ್ಪ ಜೀವನುಮಂ ಪರಮಾಗಮಮನಿತು ಲೇಸಾಗಿಯುಂ ಸೋಲಿಸ ಲಾಗದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೬೭) ; ಎನಗಜು [ಮಂತಿರೆ ಧರ್ಮಮಾನಜು] ಪಿ ಸಮುದ್ರ ರಿಸಿದರಲ್ಲದೊಡೆ ಮಗುಟ್ ನರಕಂಬುಗೆನೇ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೨೦) ; ನರಕಂಬುಗಲ್ಕೆ ಕಡೆಯ್ಯೆ ಮಾಯಾವಿಯಪ್ಪಾತ್ಮನೇ (ಜೀವಸಂ. ೦೪೭-೨೭). ನರಕಂಬೊಗು : ಸ್ಕಂದಕುಮಾರನೆಂಬ ರಿಸಿ . . . ತನ್ನ ಶರೀರಮುಮಂ ಭಸ್ಮಂ ಮಾಡಿ ಸುಟ್ಟು ಸತ್ತೀಬನೆಯ ನರಕಂಬೊಕ್ಕಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೮೮-೧೯) : ನರಕಂಬೊಕ್ಕ ಪಂಚಮಹಾಪಾತಕನಕ್ಕು (ಸೌಇಇ. XX. ೨೯-೨೦ ; 1044) : ದುರಿತೋದಯದಿಂ ನರಕಂಬೊಗಲಿರ್ದವರುಂ ಪರಕ್ರೆಯುಂ ಕಾಣಾರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೨೬೪). [ನರಕ + ಪುಗು]

ನರಕಂಬೊಗು 'ನರಕಂಬುಗು' ನೋ.

ನರಕಕರ್ಮ (ನಾ). ದುರ್ಗತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕೆಲಸ ; ನರಕ ವಾಸವನು ತರುವ ಕೃತ್ಯ,- ಕಾರ್ಯ ; ಪಾಪಕೃತ್ಯ : ನರಕಕರ್ಮವ ಮಾಡಿ ಇಹದೊಳು ದುರಿತಭಾಜನನಾಗಿ ಕಡೆಯೊಳು ನರಕ ಬಾಹಿರನಾಗಿ (ಕುಮಾರ್ರಾ. ೩-೨೯). [ನರಕ + ಕರ್ಮ]

ನರಕಕುಂಡ (ನಾ). ನರಕದಲ್ಲಿ ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವು ದೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾದ ಕುಣಿ,- ಕಂಳಿ,-ಘೋರವಾದ ಯಾತನೆಯ ಸ್ಥಳ ; ℙ ಇವು ಅನೇಕವಾಗಿವೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ನರಕಸಂಖ್ಯೆಗಳೂ ಅವುಗಳ ವಿವರಗಳೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಹೋಗಿರ ಬಹುದು ಮತ್ತು ಇವಕ್ಕೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿರಬಹುದು. ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಎಂಬತ್ತಾರು ಕುಂಡಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಮತ್ತು ಯಾವ ಯಾವ ಪಾಪಿಯು ಯಾವ ಯಾವ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ದಂಡನೆಯನ್ನನುಭವಿಸುವನೆಂಬುದು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ೧. ವಹ್ನಿ ಕುಂಡ-ಕೆಟ್ಟ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾ ನೆಂಟರಿಷ್ಟರ ಹೊಟ್ಟೆಯುರಿ ಸುವವನು. ೨. ತಪ್ತಕುಂಡ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಅತಿಥಿಗಳಿಗೂ ಅನ್ನ ಹಾಕದವನು. ೩. ಕ್ಷಾರಕುಂಡ-ನಿಷಿದ್ಧ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಚೌಳುಪ್ಪು

ಹಾಕಿ ಒಗೆಯುವವನು. ೪. ವಿಟ್ಕುಂಡ-ಹಿಂದಿನವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವವನು. ೫. ಮೂತ್ರಕುಂಡ-ಬೇರೆಯವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಒಡೆದುಹಾಕುವವನು. ೬. ಶ್ಲೇಷ್ಮಕುಂಡ-ಒಬ್ಬನೇ ಮೃಷ್ಟಾನ್ನ ಭೋಜನ ಮಾಡುವವನು. ೭. ಗರಕುಂಡ-ತಾಯಿ-ತಂದೆ, ಹೆಂಡತಿ-ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸಾಕದಿರುವವನು. ೮. ದೂಷಿಕಾಕುಂಡ-ಅತಿಥಿಗಳನ್ನು ವಕ್ರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವವನು. ೯. ವಸಾಕುಂಡ-ಒಬ್ಬನಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿ ಅದನ್ನೇ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೂ ದಾನಮಾಡುವವನು. ೧೦. ಶುಕ್ರಕುಂಡ-ಜಾರ ಮತ್ತು ಜಾರಿಣಿ. ೧೧. ಅಸೃಕ್ಕುಂಡ-ಗುರುಹಿರಿಯರನ್ನು ಹೊಡೆದು ರಕ್ತಬರಿಸುವವನು. ೧೨. ಅಶ್ರುಕುಂಡ-ಭಗವಂತನ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತ ಬಾಷ್ಪಗದ್ಗದಕಂಠನಾಗುವ ಭಕ್ತನನ್ನು ಗೇಲಿಮಾಡುವವನು. ೧೩. ಗಾತ್ರಮಲಕುಂಡ-ಕೊಳಕು ಮನಸ್ಸಿನವನು. ೧೪. ಕರ್ಣವಿಟ್ಕುಂಡ-ಕಿವುಡರನ್ನು ಲೇವಡಿ ಮಾಡುವವನು. ೧೫. ಮಜ್ಜಕುಂಡ-ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವವನು. ೧೬. ಮಾಂಸಕುಂಡ-ಹಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಂಗಸನ್ನು ಮಾರುವವನು. ೧೭. ನಖಕುಂಡ ಮತ್ತು ೧೮. ಲೋಮಕುಂಡ-ಶ್ರಾದ್ಧ ಮತ್ತು ಉಪವಾಸ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಜಿತೇಂದ್ರಿಯನಾಗದಿರುವವನು. ೧೯. ಕೇಶಕುಂಡ-ಕೂದಲು ಸೇರಿರುವ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾರ್ಥಿವ ಲಿಂಗವನು ಪೂಜಿಸುವವನು. ೨೦. ಅಸ್ಥಿಕುಂಡ-ಗಯೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಪಾದದಲ್ಲಿ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಪಿಂಡಹಾಕದವನು. ೨೧. ತಾಮ್ರಕುಂಡ-ಗರ್ಭಿಣಿಯೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆಯುವವನು. ೨೨. ಲೌಹಕುಂಡ-ಮುಟ್ಟುನೀರು ಹಾಕಿಕೊಂಡ ದಿನ ಆ ಹೆಂಗಸಿನ ಮತ್ತು ಪತಿ-ಪುತ್ರರಿಲ್ಲದ ಹೆಂಗಸಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಊಟಮಾಡುವವನು. ೨೩. ತೀಕ್ಷ್ಣಕಂಟಕಕುಂಡ-ಕಠೋರವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಗಂಡನನ್ನು ಮೂದಲಿಸುವವಳು. ೨೪. ವಿಷಕುಂಡ-ವಿಷ ಕೊಟ್ಟು ಜನರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನು. ೨೫. ಧರ್ಮಕುಂಡ-ಬೆವರುಕೈಯಿಂದ ದೇವರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟುವವನು: ೨೬. ತಪ್ತಸುರಾಕುಂಡ-ಶೂದ್ರಾನ್ನಭಕ್ಷಕ. ೨೭. ಪ್ರತಪ್ತತೈಲಕುಂಡ-ಕೋಲಿನಿಂದ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯುವವನು. ೨೮. ಕುಂತಕುಂಡ-ಈಟಿ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಆಯುಧ, ಗಾಳ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಿವಧೆ ಮಾಡುವವನು. ೨೯. ಕ್ರಿಮಿಕುಂಡ-ಮಾಸು ತಿನ್ನುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ; ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುವವನು; ದೇವರಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯಮಾಡದೆ ತಿನ್ನುವವನು. ೩೦. ಪೂಯಕುಂಡ-ಶೂದ್ರ ಪೌರೋಹಿತ್ಯ, ಶೂದ್ರಶ್ರಾದ್ಧ, ಶೂದ್ರಾಂತ್ಯಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆ ಹೊರೆಯುವವನು. ೩೧. ಸರ್ಪಕುಂಡ-ಕೃಷ್ಣನ ಪಾದ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ (ನಾಗರ) ಹಾವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನು. ೩೨. ಮಶಕಕುಂಡ-ಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಕ್ಷುದ್ರಜಂತುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನು. ೩೩. ದಂಶಕುಂಡ-ಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿವಧೆ ಮಾಡುವವನು. ೩೪. ಗರಲಕುಂಡ-ಜೇನುನೊಣಗಳನ್ನು ಕೊಂದು ಜೇನುತುಪ್ಪವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು. ೩೫. ವಜ್ರದಂಷ್ಟ್ರಕುಂಡ-ನಿರಪರಾಧಿಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೋತ್ರಿಯರನ್ನೂ ದಂಡಿಸುವವನು. ೩೬. ವೃಶ್ಚಿಕಕುಂಡ-ಹಣದ ಮೇಲಿನ ದುರಾಸೆಯಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ದಂಡಿಸುವವನು. ೩೭. ಶರಕುಂಡ ಮತ್ತು ೩೮. ಶೂಲಕುಂಡ ಮತ್ತು ೩೯. ಖಡ್ಗಕುಂಡ-ಆಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಅಗಸ ಹಾಗು ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಗಳಿಲ್ಲದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೪೦. ಗೋಲಕುಂಡ-ಸಣ್ಣ ಪುಟ್ಟ ತಪ್ಪಿಗಾಗಿ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಸೆರೆಯಿಡುವ ರಾಜ. ೪೧. ನಕ್ರಕುಂಡ-ನೀರಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದ ಮೊಸಳೆ ಮೊದಲಾದ ನೀರುಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನು. ೪೨. ಕಾಕಕುಂಡ-ಕಾಮದಿಂದ ಹೆಂಗಸಿನ ಎದೆ, ನಿತಂಬ, ಮುಖಗಳ ಮೇಲೆ ಕಣ್ಣಿಡುವವನು. ೪೩. ಸಂಚಾಲಕುಂಡ-ಚಿನ್ನವನ್ನು ಕದಿಯುವವನು. ೪೪. ವಾಜಕುಂಡ-ತಾಮ್ರ, ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕುಗಳ ಕಳ್ಳ. ೪೫. ವಜ್ರಕುಂಡ-ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳ ಮತ್ತು ದೇವರ ಸ್ವತ್ತಿನ ಕಳ್ಳ. ೪೬. ತಪ್ತಪಾಷಾಣಕುಂಡ-ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಬೆಳ್ಳಿ, ಗೋವು, ಬಟ್ಟೆಬರೆಗಳ ಕಳ್ಳ. ೪೭. ತೀಕ್ಷ್ಣಪಾಷಾಣ ಕುಂಡ-ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಹಿತ್ತಾಳೆ, ಕಂಚು ಪಾತ್ರೆಗಳ ಕಳ್ಳ. ೪೮. ಲಾಲಾಕುಂಡ-ಸೂಳೆಗಾರಿಕೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಹೊಟ್ಟೆಹೊರೆಯುವವನು. ೪೯. ಮಸೀಕುಂಡ-ಮ್ಲೇಚ್ಛರ ಸೇವೆಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು ಮತ್ತು ಬರಹದಲ್ಲಿ ಮೋಸಮಾಡಿ ಜೀವಿಸುವವನು. ೫೦. ಚೂರ್ಣಕುಂಡ-ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ದವಸಧಾನ್ಯ, ತಾಂಬೂಲ, ಆಸನಗಳನ್ನು ಕದಿಯುವವನು. ೫೧. ಚಕ್ರಕುಂಡ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಹಣವನ್ನು ಕದಿಯುವವನು. ೫೨. ವಕ್ರಕುಂಡ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ನಂಟರಿಷ್ಟರಿಗೂ ಪ್ರತಿಕೂಲವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. ೫೩. ಕೂರ್ಮಕುಂಡ-ಶ್ರೀಮಹಾವಿಷ್ಣು ಮಲಗಿರುವಾಗ ಅಂದರೆ ಆಷಾಢಶುದ್ಧ ಏಕಾದಶಿಯಿಂದ ಕಾರ್ತಿಕಶುದ್ಧ ದ್ವಾದಶಿಯವರೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳು ಚಾತುರ್ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆಮೆಯ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೫೪. ಜ್ವಾಲಾಕುಂಡ ಮತ್ತು ೫೫. ಭಸ್ಮಕುಂಡ-ದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಸೇರಿದ ತುಪ್ಪ, ಎಣ್ಣೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕದಿಯುವವನು. ೫೬. ದಗ್ಧಕುಂಡ-ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ನೆಲ್ಲೀಚಟ್ಟು, ಗಂಧ, ಎಣ್ಣೆ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕದಿಯುವವನು. ೫೭. ತಪ್ತಶೂರ್ಮಿಕುಂಡ-ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಇತರರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು. ೫೮. ಅಸಿಪತ್ರಕುಂಡ-ಹಣದ ದುರಾಸೆಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಜನರ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತೆಗೆಯುವವನು. ೫೯. ಕ್ಷುರಧಾರಕುಂಡ-ಊರು, ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಹಾಕುವವನು. ೬೦. ಸೂಚೀಮುಖಕುಂಡ-ಇತರರ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪಿಸುಗುಟ್ಟಿ ಪರನಿಂದೆ ಮಾಡುವವನು, ಇತರರ ದೋಷಗಳನ್ನು ಎತ್ತಾಡುವವನು. ೬೧. ಗೋಧಾಮುಖಕುಂಡ-ಮನೆಯನ್ನು ಒಡೆದು ಪಾತ್ರೆ ಪರಟೆ, ದನಕರುಗಳು, ಆಡುಕುರಿಗಳನ್ನು ಕದಿಯುವವನು. ೬೨. ನಕ್ರಮುಖಕುಂಡ-ಸಾಮಾನ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕದಿಯುವವನು. ೬೩. ಗಜದಂಶಕುಂಡ-ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಆಳುಕಾಳುಗಳ ಕಳ್ಳ. ೬೪. ಗೋಮುಖಕುಂಡ-ಹಸು ನೀರುಕುಡಿಯುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವವನು. ೬೫. ಕುಂಭೀಪಾಕಕುಂಡ-ಗೋಹತ್ಯೆ, ಸ್ತ್ರೀಹತ್ಯೆ, ಯತಿಹತ್ಯೆ, ಭ್ರೂಣಹತ್ಯೆ, ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು; ತಾನು ಬೆರೆಯಲು ಉಚಿತವಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಯರೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆಯುವವನು; ವ್ರತ, ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನು; ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಾನ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು; ಗ್ರಾಮಪುರೋಹಿತ, ಪೂಜಾರಿ, ಶೂದ್ರರಿಗೆ ಅಡಿಗೆ ಮಾಡಿ ಜೀವಿಸುವವನು; ಋತುಮತೀವಿವಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು. ೬೬. ಕಾಲಸೂತ್ರಕುಂಡ-ಸೂಳೆಯೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆಯುವವನು; ಸೂಳೆಯ ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುವವನು. ೬೭. ಅವಟೋದಕುಂಡ-ಕುಲಟೆ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಬಗೆಯ ಸೂಳೆಯರನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನು. ೬೮. ಅರುಂತುದ ಕುಂಡ-ಚಂದ್ರ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಲ್ಲಿ, ನಿಷಿದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಊಟಮಾಡುವವನು;

೭೯. ಪಾಂಶುಭೋಜಕುಂಡ–ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಮಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಮಾತುಕೊಟ್ಟು ಬೇರೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡುವವನು. ೭೦. ಪಾಶವೇಷ್ಟಕುಂಡ–ದತ್ತಾಪಹಾರಿ. ೭೧. ಶೂಲಪೋತಕುಂಡ–ಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನು. ೭೨. ಪ್ರಕಂಪನ ಕುಂಡ–ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ದಂಡಿಸುವವನು, ಅವರಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವನು. ೭೩. ಉಲ್ಕಾಮುಖಕುಂಡ–ಗಂಡನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಖವನ್ನು ಗಂಟುಹಾಕಿಕೊಂಡು ಕಟುವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವಳು. ೭೪. ಅಕೂಪಕುಂಡ–ಶೂದ್ರನೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆಯುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿ. ೭೫. ವೇಧನಕುಂಡ–ಐದಾರು ಮಂದಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವಳು; ವೇಶ್ಯೆ; ಸೂಳೆ. ೭೬. ದಂಡತಾಡನಕುಂಡ–ಏಳೆಂಟು ಮಂದಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುವವಳು; ರಂಡೆ. ೭೭. ಜಾಲಬದ್ಧಕುಂಡ–ಎಂಟಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಜನರೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವಳು: ಮಹಾವೇಶ್ಯೆ. ೭೮. ದೇಹಚೂರ್ಣಕುಂಡ–ಇಬ್ಬರೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವಳು; ಕುಲಟೆ. ೭೯. ದಲನಕುಂಡ–ನಾಲ್ವರೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವಳು; ಸ್ವೈರಿಣಿ. ೮೦. ಶೋಷಣಕುಂಡ–ಮೂವರೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವಳು: ಧೃಷ್ಟೆ; ಪುಂಶ್ಚಲಿ. ೮೧. ಕಷ್ಟಕುಂಡ–ತನ್ನ ಜಾತಿಯ ಪರಸ್ತ್ರೀಯೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆಯುವವನು. ೮೨. ಸೂರ್ಪಕುಂಡ–ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತ್ರೀಯೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆಯುವ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ. ೮೩. ಜ್ವಾಲಾಮುಖಕುಂಡ–ಕೈಯಲ್ಲಿ ತುಲಸಿ, ಗಂಗಾಜಲ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪ್ರಮಾಣಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ನಡಸದಿರುವ ಸುಳ್ಳ,-ವಿಶ್ವಾಸಘಾತಕ; ಸುಳ್ಳುಸಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವನು. ೮೪. ಜಿಹ್ಮಕುಂಡ–ಅವರವರ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ನಿತ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ, ದೇವರಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲದೆ ಹುಸಿನಗೆ ನಗುತ್ತಾ ಕಾಲಕಳೆಯುವವನು. ೮೫. ಧೂಮಾಂಧಕುಂಡ–ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಹಣವನ್ನು ಕದಿಯುವವನು,-ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು. ೮೬. ನಾಗವೇಷ್ಟನಕುಂಡ–ವೈದ್ಯರ ಮತ್ತು ಜೋಯಿಸರ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು; ಅರಗು, ಲೋಹ, ಎಣ್ಣೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟಮಾಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ: ತನ್ನಿಂದಾಗಿ ಮೇರಿ ನರಕೆ ಕುಂಡಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುದು ಮಾಸ್ತರಿಗೆ ಬೇಡವಾಗಿತ್ತು (ಅವರಿ. ೧೬೯). [ನರಕ + ಕುಂಡ$_1$]

ನರಕಕೂಪ (ನಾ). ೧. = ನರಕಕುಂಡ : ಅಗಮ ತಿಳಿಯದೆ ನರಕಕೂಪದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವಿರಲ್ಲ (ಪುರಂದ. ೪–೭೦–೨). ೨. (ಅಲಂ) ಹೊಲಸಿನ ಕುಳಿ; ಅಸಹ್ಯದ ಬಿಲ : ಶುಕ್ಲರಕ್ತೋತ್ಕರ ಕರಂಡಂಗಳು ಸದಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಾಗಿರ್ದ ನರಕಕೂಪಂಗಳು (ಬಸವು. ೪೦–೬೦). [ನರಕ + ಕೂಪ]

ನರಕಕೊಂಡ (ನಾ). = ನರಕಕುಂಡ : ಕಡೆಗೆ ಯಮನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸಿಲ್ಕಿ ನರಕಕೊಂಡದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗೇಳುವುದೇ ನಿಶ್ಚಯ (ವಚಸಂ. ೩೦೮–೬೦).

[< ನರಕಕುಂಡ]

ನರಕಗತಿ (ನಾ). ೧. ನರಕದಲ್ಲಿರುವುದು; ನರಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು; ನರಕಲೋಕವಾಸ: ರವಿಸುತ ವಿಧುಸುತರಲ್ಲೆ ನರಕಗತಿಯಂ ಕುಡುವರ್ (ಜಾತಕ. ೨೩–೨೪); ಆ ಪಾತಕಂ ನರಕಗತಿಗೆಯ್ದುವ ಧೂರ್ತತನದಿಂ ಕುಟಿಲಮಾರ್ಗಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಪೋಗೆ (ಶಂಪಶಂ. ೭೧–೦೯); ರಾಮನಿರ್ಪ ಕ್ಷೇಮಭೂಮಿಯನುಳಿಯೆ ಕುಂಭಕರ್ಣನ ಬಾಯ್ಗೆ ಮಿಗಿಲಲಾ ನರಕಗತಿ ನಮಗೆ ? (ತೊರಾಮಾ. ೭೮೪–೧೬೯). ೨. = ನರಕ ೪ : ತೊಡರ್ಪ ನೆ-ಡರಿಸುವ ನರಕಗತಿಯೊಳ್ ತೊಡರ್ವುದೆ ತೊಡರದೆ ಜಿನೇಂದ್ರಮತದೊಳ್ ಹಿತದೊಳ್ (ಅಜಿಪು. ३–೭೦); ನರಕಗತಿಗಿಟ್ಪೊಡಂ ನಿರ್ಜರನಿಳಯಮನೆಯ್ದಿ ಸುಖಮನುಣ್ಬೊಡಮನ್ನರ್ ನೆರಮಲ್ಲರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯–೧೫೫); ನರಕಗತಿ ಸಮಮ ತಿರ್ಯಙ್ಮರಸುರಗತಿಗಳುಮದಂತೆ ದಲ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦೫–೬೩). ೩. [ಜೈನ] ನಿದ್ರಾನಿದ್ರಾ, ಪ್ರಚಲಾಪ್ರಚಲಾ, ಸ್ತ್ಯಾನಗೃದ್ಧಿ, ನರಕಗತಿ, ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ, ಏಕೇಂದ್ರಿಯಜಾತಿ, ದ್ವೀಂದ್ರಿಯಜಾತಿ, ತ್ರೀಂದ್ರಿಯಜಾತಿ, ಚತುರಿಂದ್ರಿಯಜಾತಿ, ನರಕಗತಿ ಪ್ರಾಯೋಗಾನುಪೂರ್ವಿ, ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಪ್ರಾಯೋಗಾನುಪೂರ್ವಿ, ಆತಪ, ಉದ್ಯೋತ, ಸ್ಥಾವರ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ಸಾಧಾರಣ ಎಂಬ ಹದಿನಾರು ಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಇದರ ಉದಯವಾದಾಗ ನರಕರ್ಪ್ ಹೋಗಿ ನಾರಕೀಯ ಅವಸ್ಥೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ: ಅಂತರ್ಮುಹೂರ್ತದಿಂ ನಿದ್ರಾನಿದ್ರಾಪ್ರಚಳಾಪ ಚಳಾಸ್ತ್ಯಾನಗೃದ್ಧಿನರಕಗತಿ ತತ್ಪ್ರಾಯೋಗ್ಯಾನುಪೂರ್ವತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ ತತ್ಪ್ರಾಯೋಗ್ಯಾನುಪೂರ್ವೈ ಕೇಂದ್ರಿಯ ವಿಕಳೇಂದ್ರಿಯ ಜಾತ್ಯಾ ತಪೋದ್ಯೋತ ಸ್ಥಾವರ ಸಾಧಾರಣ ಸೂಕ್ಷ್ಮಂಗಳೆಂಬ ಪದಿನಾಱುಂ ಕರ್ಮ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಂ ನಿರವಶೇಷಂ ಕಿಡಿಸಿ (ಅಜಿಪು. ೦೦–೮೪ ವ); ನರಕಗತಿ ತತ್ಪ್ರಾಯೋಗ್ಯಾನುಪೂರ್ವಿತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ . . . ಸ್ಥಾವರ ಸಾಧಾರಣಸೂಕ್ಷ್ಮಂ[ಗಳೆಂಬ] ಷೋಡಶಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವಿಳಯಂ ಮಾಡಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧–೧೧೧ ವ). [ನರಕ + ಗತಿ]

ನರಕಗಾಮಿ (ನಾ). ನರಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವನು ; ನರಕಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವವನು : ಈ ಧರ್ಮ್ಮವಾನಳಿದ ಮಹಾಪಾತ xxx ನರಕಗಾಮಿಯಕ್ಕು (ಸೌಇಇ. XX, ೩೮–೩೩ : 1058). [ಸಂ. ನರಕಗಾಮಿನ್]

ನರಕಚತುರ್ದಶಿ (ನಾ) ಆಶ್ವಯುಜ ಮಾಸದ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ಚತುರ್ದಶಿ; ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ನರಕಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದುದರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಆ ದಿನ ಆಚರಿಸುವ ಹಬ್ಬವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಧಾರವಿದ್ದಂತಿಲ್ಲ. ನರಕಚತುರ್ದಶಿಯ ದಿನ ಮಾಡುವ ವ್ರತ ಪೂಜಾಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನರಕಕ್ಕೆ ಬೀಳದಿರುವಂತೆ ಆಗಲೆಂದು ಹಾರೈಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವಿದೆ: ಆಶ ಯುಜ ಬಹುಳ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ತಿಥಿ ನರಕಚತುರ್ದಶಿ (ಧಾಹಬ್ಬ. ೦೪೩). [ನರಕ + ಚತುರ್ದಶಿ]

ನರಕಚೋರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯ,-ಕಚೋರ : ನರಕಚೋರ, ನವಸಾಗರ, ನಾಗರ ಮೋಥೆ (ಮುಂಬಮ್ಮಾ. ೧೨೩).

[ನರ$_2$ + ಕಚೋರ]

ನರಕಜೀವಿ (ನಾ). ನರಕದಲ್ಲಿ ತೊಳಲುವವನು ; ಪಾಪಿ : ಆಕಾರವಿಲ್ಲದ ನಿರಾಕಾರಲಿಂಗವ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದೆವೆಂಬರು ನರಕ[ಪಾಠಾಂ. ಕ]ಜೀವಿಗಳು (ಮಹಾದೇ. ಬ.೧೬೦–೨೯೮).

[ನರಕ + ಜೀವಿ$_1$]

ನರಕದರ್ಶನ (ನಾ). ನರಕವನ್ನು ನೋಡುವಿಕೆ ; ನರಕದ ನೋಟ : ದ್ರೋಣನು ನಿನ್ನ ಮಾತಿನಿಂದ ಮೋಸಹೋದನು. ಆ ತಪ್ಪಿನ ಫಲದಿಂದ ನಿನಗೆ ನರಕದರ್ಶನವಾಯಿತು (ಸೀತಿಶಂ. IV, ೩೨) ; ನರಕ ತಪ್ಪಿತು ಧರ್ಮಜಂಗೆ, ದಿಟ, ಅದೊಡೇಂ ? ನರಕದರ್ಶನದುಃಖ ತಪ್ಪದಾಯಿತಲ? (ಮಂಕುಳ. ೫೦೦) ; ಅದಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ನಿನಗೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ನೆವದಿಂದ ನರಕದರ್ಶನವಾಯಿತು (ವಚಭಾ. ೩೯೦). [ನರಕ + ದರ್ಶನ]

ನರಕದುಃಖ (ನಾ). ನರಕದ ಶಿಕ್ಷೆಯಿಂದುಂಟಾಗುವ ದುಃಖ,-ಸಂತಾಪ : ಕೇವಲಮ ನರಕದುಃಖಂ ಕೇವಲವಿಜ್ಞಾನವಿಷಯಮಲ್ಲಶ್ರುತದೊಳ್ ಭಾವಿಪೊಡಾರ್ ನೆಱೆ ನುಡಿವರೊ ದೇವಂ ಸರ್ವಜ್ಞನೊರ್ವನೇ ನೆಱೆ ನುಡಿಗುಂ (ಅಜಿಪು. ೦೦–೧೩) ; ನರಕದುಃಖವ ಮತ್ತೆ ಭೋಗಿಸಬೇಕು ದೇಹಿಗಳು (ತಿಮ್ಮಸ. ೧–೫೦). [ನರಕ + ದುಃಖ]

ನರಕನಿಳಯ (ನಾ). = ನರಕ ೧ : ಆ ಪಾಪ್ಪೆ . . . ನರಕನಿಳಯಕ್ಕಾ ಪೊತ್ತುಂ ಪೋಪೆನೆಂದು ಮನದಂದಾಗಳ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೫-೩೭).
[ನರಕ + ನಿಳಯ (= ನಿಲಯ)]

ನರಕಪಾತ (ನಾ). ನರಕದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವುದು : (Damnation. ಹಾರಿನಿ. ೨೬).
[ನರಕ + ಪಾತ$_1$]

ನರಕಪಾಲ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ತಲೆಬುರುಡೆ : ನರಕಪಾಲದೊಳು ತೀವಿದ ಹಸಿಯ ಗೋಮಾಂಸವ ಮೆಲುತ (ಹಚಶಾ. ೧೧-೩೧) ; ನರಕಪಾಲದ ಪಾತ್ರೆಗಳ ತಿಲದೊರಳಿಗಳ ಕೇಶೌಘದರ್ಭಾಂಕುರದಲಾಹವಯಜ್ಞದೀಕ್ಷಿತ ನಹೆನು ತಾನೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೧೦-೧೯) ; ನರಕಪಾಲದಲ್ಲಿ ಆಸವವು . . . ತುಂಬಿದ್ದಿತು (ಕಹಾಳುಂ. ೨೫). [ನರ$_3$ + ಕಪಾಲ$_3$]

ನರಕಬಾಧೆ (ನಾ). ೧. ನರಕದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸುವ ನೋವು ; ನರಕದ ದುಃಖ : ಮುರಹರ ನಗಧರ ಮುಕುಂದ ಎನ್ನದೆ ನರಕಬಾಧೆಗೆ ಗುರಿಯಾಗುತಿ (ಪುರಂದ. ೪-೦೨೫-೪) ; ನರಸಮಿತಿ ಕೊಂದರೆಂದಡೆ ಪೆರವಾಗದೆ ನೋಡದೋಡಿದರು ನಿನ್ನವರೆಂದರೆ ನರಕಬಾಧೆಗವರೇಂ ನೆರವಪ್ಪರೆ (ನನ್ನಚಾ. ೫-೪೪) ; ಪರಲೋಕಸಾಧನಗಳಂ ಚರಿಸುವ ಚತುರರಿಂಗೆ ನರಕಬಾಧೆಗಳಿಲ್ಲ (ವಿಶಾಕು. ೮೪-೭). ೨. (ಆಲಂ) ತೀವ್ರವಾದ ಯಾತನೆ.
[ನರಕ + ಬಾಧೆ]

ನರಕಬಿಲ (ನಾ). [ಜೈನ] ನರಕ : ಅಲ್ಲಿಂದತ್ತಮೇಕರಜ್ಜುಪ್ರಮಾಣಾಂತರದೊಳಮರಿಷ್ಟೆಯೆಂಬವೆಸರನುಳ್ಳ ಧೂಮಪ್ರಭೆಯೆಂಬಯ್ದನೆಯ ನರಕಬಿಲಂಗಳೆಲ್ಲಂ ಮೂಱುಲಕ್ಕಮಕ್ಕುಂ (ಅಜಿಪು. ೦೧-೭ ವ).
[ನರಕ + ಬಿಲ]

ನರಕಭಯ (ನಾ). ೧. ನರಕಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಹೆದರಿಕೆ ; ನರಕಗತಿಯುಂಟಾಗುವ ಭಯ,-ಅಂಜಿಕೆ : ನಾಮಕೀರ್ತನೆ ಅನುದಿನ ಮಾಳ್ಪಗೆ ನರಕಭಯಗಳುಂಟೆ (ಪುರಂದ. ೨-೦೦೬ ಪಲ್ಲವಿ). ೨. ನರಕಾಸುರನ ಭಯ. ೧, ೨: ನರಕಭಯಂ ಹರಿಕಥೆಯೊಳ್ . . . ಪಿರಿದುಂ ಮುಖಭಂಗತ್ವಂ ಜರೆಯೊಳ್ಮಿಯ್ದೋರ್ಪುವಲ್ಲದಿಲ್ಲಾ ನಾಡೊಳ್ (ತ್ರಿಪುವಿ. ೨-೩೧).
[ನರಕ + ಭಯಂ]

ನರಕಭಾಜನ (ನಾ). ೧. ನರಕಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು ; ದುಷ್ಕರ್ಮಿ : ಪುರಹರನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವೆನಿಸಿದ ಶರಣರಂ ಧಿಕ್ಕರಿಸಿ ನಿಂದಿಸಿ ನರಕಭಾಜನರಾದಿರೀಶ್ವರದೂಷಕರು ನೀವು (ಬಸಪು. ೫೭-೪೦); ಹಿಗ್ಗುವೆ ಯಾಕೋ . . . ಪರರ ಸೇವೆಯ ಮಾಡಿ ನರಕಭಾಜನನಾಗಿ ಮರಳಿ ಮರಳಿ ಬಿದ್ದು ಉರುಳುವ ದೇಹಕ್ಕೆ (ಪುರಂದ. ೦-೧೨೨-೩). ೨. ನರಕಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದುದು ; ಪುಣ್ಯಾಸ್ಪದವಲ್ಲದುದು: ಹರಹರ ತ್ರ್ಯಯಸ್ಕ ಕರುಣಾಕರ ಮಹಾದೇವೀ ದುರಂತದ ನರಕಭಾಜನಮುಚಿತವೇ ನಿಮ್ಮಂಘ್ರಿದರ್ಶನಕೆ (ಕುಮ್ಯಾಆ. ೧೬-೫೭) ; ಶಿರುಕರಿಲ್ಲದ ಊರು ನರಕಭಾಜನಮಕ್ಕು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೫೦೯).
[ನರಕ + ಭಾಜನ]

ನರಕಭೂತಾಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ಗಬ್ಬುಚಿಕ್ಕ, ನರಕಭೂತಾಳೆ (ಮೃಶಗಿ. ೩೯-೭೭೦). [ನರಕ + ಭೂತಾಳೆ]

ನರಕಭೂಮಿ (ನಾ). = ನರಕ ೧ : ಅಂತು ರತ್ನಪ್ರಭೆಯಿಂ ತೊಟ್ಟು ನಾಲ್ಕುವರೆ ನರಕಭೂಮಿವರಂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಮುಷ್ಣಮುಂ ಅಲ್ಲಿಂದತ್ತರಡುವರೆ ಭೂಮಿವರಮತಿಶೀತಮಕ್ಕುಂ (ಅಜಿಪು. ೦೧-೬ವ).
[ನರಕ + ಭೂಮಿ]

ನರಕಮರ್ದನ (ನಾ). ನರಕಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದವನು ; ಕೃಷ್ಣ : ನರಕಮರ್ದನ ಕೇಳು ಕೌರವನರಿಗಳಿದಿರೆ . . . ತೊಡೆವೆನು ಕೃತಾಂತನ ಥಾಳದಕ್ಕರವ (ಕುಮ್ಯಾಉ. ೬-೨೮).
[ನರಕ + ಮರ್ದನ]

ನರಕಯಾತನೆ (ನಾ). ೧. ನರಕಬಾಧೆ ೧ : (+). ೨. (ಆಲಂ) ಅತಿಯಾದ ನೋವು ; ಅಸಹನೀಯವಾದ ದುಃಖ : ವಾಸಂತಿಯ ಹೃದಯ ನರಕಯಾತನೆಯನ್ನನುಭವಿಸಿತು (ಶೀಮೋಚ. ೯೨) ; ಸಹಸ್ರಾರು ಮಂದಿ, ಕೇವಲ ಭ್ರಮಯಿಂದಲೇ-ಸಂಶಯದಿಂದಲೇ ನರಕಯಾತನೆ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ವೀರಯೋ. ೪೯). [ನರಕ + ಯಾತನೆ]

ನರಕರೋಟಿ (ನಾ). = ನರಕಪಾಲ : ಪ್ರಾತಭಸಿತಸಂ ಪಿಶಿತವನು ನರಕರೋಟಿಯೊಳು ಕೃತಕರ್ಮಭೇದನದಿ ತೀವಿ (ಸಿಂಗಿರಾ. ೦೮-೭).
[ನರ$_3$ + ಕರೋಟಿ$_3$]

ನರಕಲೋಕ (ನಾ). = ನರಕ ೧ : ವೈರಿವರ್ಗಮನಡಿಯೊಳಿಟ್ಟಂತೆ ನರಕಲೋಕಮಡಿಯೊಳಿರ್ದುದು (ಜೀವಸಂ. ೩೩-೧). [ನರಕ + ಲೋಕ]

ನರಕವಾಸ (ನಾ). ೧. ನರಕದಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆ. ೨. (ಆಲಂ) ಘೋರ ಯಾತನೆ : ಬೇರೆ ನರಕವಿದೆಯೇ ? . . . ನಿತ್ಯ ನರಕವಾಸ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವೆನು (ಕಾವೇರಿ. ೦೦೧). [ನರಕ + ವಾಸ$_2$]

ನರಕವಾಸಿ (ನಾ). ನರಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು : ಹರಿಭಕುತಿ ಉಳ್ಳವರ ಶರೀರವೆ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ ಅವರು ನರರೆಂದು ಬಗೆವವರೆ ನರಕವಾಸಿಗಳು (ಪುರಂದ. ೧-೧೦೮ ಅನುಪಲ್ಲವಿ). [ಸಂ. ನರಕವಾಸಿನ್]

ನರಕವಿ (ನಾ). (ದೈವದತ್ತ ಪ್ರತಿಭೆ ಇಲ್ಲದ) ಸಾಮಾನ್ಯಕವಿ: ವರಕವಿಗಳ ಮುಂದೆ ನರಕವಿಗಳ ವಿದ್ಯೆ ತೋರಬಾರದು (ಕನಕ. ೩೩ ಪಲ್ಲವಿ).
[ನರ$_3$ + ಕವಿ$_3$]

ನರಕವೇದನೆ (ನಾ). = ನರಕಬಾಧೆ ೧ : ಅವರು ತಾವು ಮಾಡಿದ ತಪ್ಪಿಗೆ ಬದುಕಿದ್ದಾಗಲೇ ನರಕವೇದನೆ ಅನುಭವಿಸಿದರು (ರೂಢಿ).
[ನರಕ + ವೇದನೆ]

ನರಕಸ್ಥಾನ (ನಾ). ೧. ನರಕದ ನೆಲೆ; ನರಕಲೋಕ: ನರಕಸ್ಥಾನದೊಳೆಂದು ತಾನೆನಗೆ ಬಂದಾ ದುರ್ಧರಾವಸ್ಥೆಯಂ ಪಿರಿದೇಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೯-೧೪೪). ೨. ಹೇಸಿಗೆಯ ನೆಲೆ : ಕ್ರಿಮಿ ಮೇಣ್ ಭಸ್ಮಂ ಮೇಣ್ಪೆಟ್ಟಿ ಮೇಣ್ ಶರೀರಕ್ಕೆ ನಿಟ್ಟೆಯಿ ದೊರೆಯುದಟಿರೊಳ್ ಕಮನೀಯಮೊಂದುಮಿಲ್ಲಶುಚಿಮಲಾಧಿಷ್ಠಾನಮಿದುವೆ ನರಕಸ್ಥಾನಂ (ಅಜಿಪು. ೨-೫೩).
[ನರಕ + ಸ್ಥಾನ]

ನರಕಾಂತಕ (ನಾ). ೧. = ನರಕಮರ್ದನ : ಆ ನರಕಾಂತಕನೀಕೆಗಂಡು ಕೊಟ್ಟನೆ ನಿಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ ಮಱೆದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೮೩). ೨. [ಜೈನ] ವಾಸುದೇವ : ಅಂತಾ ವಿದ್ಯೆಗಳಂ ನರಕಾಂತಕನಲಸದೆ ವಿಷಂ ವಿಷಸ್ಯೌಷಧಮೆಂಬಂತಿರೆ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಂ ಗೆಲ್ದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೬೨). [ನರಕ + ಅಂತಕ]

ನರಕಾಗ್ನಿ (ನಾ). ನರಕದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷೆ ಕೊಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಬೆಂಕಿ : ನರಕಾಗ್ನಿಗಳ್ಕೆ ನಿನ್ನೊಳ್ಕೆರಯದೊಡೀ ಕಾಮವಹ್ನಿ ಸುಟ್ಟಪುದು (ವೃಷವಿ. ೨೮-೦೦೦). [ನರಕ + ಅಗ್ನಿ]

ನರಕಾಧಿಪತಿ (ನಾ). ನರಕಲೋಕದ ಒಡೆಯ ; ಯಮ.
[ನರಕ + ಅಧಿಪತಿ]

ನರಕಾಯುಷ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹದಿನಾರು ಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ನರಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಕಾಲ,— ಅವಧಿ ; ಧನ-ಧಾನ್ಯ ಪರಿಗ್ರಹ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಮೋಹ, ಹಿಂಸೆ ಮೊದಲಾದ ಪಾಪಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ-ಇವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಕರ್ಮಬಂಧ : ನಿಪತನೂಜರೊಡನೆ ಖೇಚರ ಗೋಚರ ವಿಭವಮನನುಭವಿಸಿ ಬಹ್ವಾರಂಭಸಂರಂಭರೌದ್ರಧ್ಯಾನಪರಿಣತನುಪಾರ್ಜಿತ ನರಕಾಯುಷ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನಮೃತ್ಯುವಾಗಿ (ಆದಿಪು. ೨-೧೧ ವ): ಆ ಸಮಯದೊಳಾತಂಗೇಟನೆಯ ನರಕಾಯುಷ್ಯಂ ನೆಟಿಯೆ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೩-೫೪ ವ). ‘ ನರಕಗತಿ ’ ಪರಾ.
[ನರಕ + ಆಯುಷ್ಯ]

ನರಕಾರಿ (ನಾ). ೧. = ನರಕವರ್ಮರ್ದನ : "ಶ್ರೀವತ್ಸಂ ನರಕಾರ್ಯಧೋಕ್ಷಜ ನಜಂ ಪೀತಾಂಬರಂ . . . ಹೃಷೀಕೇಶಂ ಸುಪರ್ಣಧ್ವಜಂ" (ವಸು_ಕೋ. ೯-೩೨). ೨. [ಛಂದ] ವಿಷ್ಣುಗಣದ ಒಂದು ಬಗೆ : ವಿಷ್ಣುಗಣಮೆಂತೆಂದೊಡೆ:–೧. ಗೋವಿಂದಂ . . . ೫. ಕಂಸಾರಿ ೬. ನರಕಾರಿ (ಛಂದೋಂಬು. ೩-೨೧೦ ವ). [ನರಕ + ಅರಿ$_{2}$]

ನರಕಾವಸ್ಥೆ (ನಾ). ನರಕಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ ; ನರಕವಾಸ : ನರಕಾವಸ್ಥೆಯೊಳಿರ್ದುದಂ ನೆನೆ ಬಟಿಕ್ಕಂ ಧರ್ಮದಿಂದೀ ವಿಯಚ್ಚರಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಬಂದುದಂ ನೆನೆ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೯-೧೨೦). [ನರಕ + ಅವಸ್ಥೆ]

ನರಕಾಸುರ (ನಾ). = ನರಕ ೩ : ನರಕಾಸುರ ಮದಕರಿಪಂಚವದನ ಕುಸುಮಾಯುಧಮಂಗಳಜನ್ಮಸದನ (ಶಂಕಶಂ. ೧೬೨-೩); ಕಾಳಗದಲಿ ನರಕಾಸುರನ ಸೀಳಿ ಬಿಸಾಡಿ . . . ಸುದತಿಯರೆಲ್ಲರ ಆಳಿದ ವಸುದೇವಾತ್ಮಜಗೆ (ಪುರಂದ. ೧-೩೬೬-೨) ; ಆಹಾ ನಿಶಾಚರಿಯರಲ್ಲವೇ ನರಕಾಸುರನಮನೆಯ ಬಾಲಿಕೆಯರು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨-೩೯) ; ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ . . . ಸತ್ಯಭಾಮೆಯ ಕಡೆಯಿಂದಲೇ ನರಕಾಸುರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿದ (ಭಾಹಲ್ಯ. ೧೯೩). [ನರಕ + ಅಸುರ]

ನರಕಿ (ನಾ). = ನರಕಭಾಜನ ೧ : ನರಕಿಗಳನೆನಗೊಮ್ಮೆ ತೋಱದಿರಾ ರಾಮನಾಥಾ (ದೇವಾವ. ೩೩-೩೯) ; ಒಡಲ ಗುಣಧರ್ಮಂಗಳು ಬಿಡದೆ ನಡೆವನ್ನಕ್ಕ ಎಡವಟಿಯದ ಪೂಜೆಯು ತೊಡಿಹನೆಂಬ ನರಕಿಗಳವರೆತ್ತ ಬಲ್ಲರೋ (ಚಕ್ಕೃಚ. ೪. ೩೯೩-೧೧೮೨) ; ಕೃತಘ್ನನೆ ನರಕಿ ವಿದ್ಯಾಧಮ ಮದಾಂಧನೆ ಬಾಹಿರನು (ಕುಮ್ಯಾಳ. ೨೩-೪೩) ; ನರಕಿಗಳು ನಾವಮ್ಮ ಜಗದೊಳು ಧರೆಗೆ ಭಾರಕರು (ಕೌಶಿರಾ. ೪-೧೩). [ಸಂ. ನರಕಿನ್]

ನರಕೀಟ (ನಾ). ಕೀಟದಂತಿರುವ ಮನುಷ್ಯ ; ಕ್ಷುದ್ರನಾದ ಮನುಷ್ಯ ; ದುರ್ಬಲಮನುಷ್ಯ : ನರಕೀಟದ್ವಯಸಂಗರಕ್ಕೆ ಖಚರೇಂದ್ರಾಧೀಶನಿಂತೇಕೆ ಕಾತರನಪ್ಪಂ ಗಡಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೯೮) ; ಕಲಿಕಾಲದ . . ನರಕೀಟಂಗಳು ಜಿನರೂಪಂ ಧರಿಯಿಸುವುದರಿದೆಂದು ಮನದೊಳ್ಪಗೆವುದೆಂತೆನೆ (ಹಸಾರ.೩.೨೨).
[ನರ$_{2}$ + ಕೀಟ$_{2}$]

ನರಕೀಟಕ (ನಾ). = ನರಕೀಟ : ಈ ನರಕೀಟಕರ ಮಾತುಗಳವೇತಕೆ ಕೋಟಿಯೇಕೋ ರುದ್ರ ನ ದ್ವಿತಿಯೆಂದು ಶ್ರುತಿ ಮೊರೆಯೆ (ಬಸವು. ೩೪-೧೬).
[ನರ$_{2}$ + ಕೀಟಕ$_{2}$]

ನರಕು, ನೆರಕು (ಕ್ರಿ). ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ನೋವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸು,-ನಿಶ್ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸು; ನರಳು: ಎಂಟು ಸಾರಿಯುಂಬಳು ಕುಂಟಿಯಾಗಿರುವಳು ನಂಟರು ಬಂದರೆ ನರಕುವಳು ಶಿವಶಿವ ನಂಟರು ಬಂಗರೆ ನರಕುವ ಪೋರಿಯ ಸೊಂಟವ ಮುರಿ (ಹಾಸ್ಯಮು. ೩) : ದೊರಕಿದ ಬಟ್ಟೆ ಹಳಕು ಆದರೆ ನರಕೋದು ಯಾಕೆ ? (ಗಾದೆ). **ನೆರಕು** : ಕಾಲಾಳ್ಗಳು ನೆರಕುತಿರ್ದವು ಕಾಲು ಕೈ ಮಱಿದು ಘಾಯದಿಂ ಸುರಿವುತಿರ್ದವು ರಕ್ತ (ಕುರಂಗ. ೩೩-೨೦).

[ದೇ. ೩ ತುಲ. ನರಣ್ನು, ಞರಣ್ನು , ನರಕ್ಕ = ನರಳುವಿಕೆ : ತುಳು ನರಕು, ನರ್ಕು; ಕೊಡ. ನೆರಕ್; ಮಲ್ತೊ. ನಿರೆ]

ನರಕುಟಿ 'ನರಗುಟಿ' ನೋ.

ನರಕೇಸರಿ (ನಾ). = ನರಸಿಂಹ ೧ : ಮುಳಿದ ನರಕೇಸರಿಯ ದಾಡೆಯ ಥಳಥಳತ್ಕಾರವೊ ಮಹಾಸ್ತ್ರದ ಬೆಳಗೊ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೯-೦೩).
[ಸಂ. ನರಕೇಸರಿನ್]

ನರಗ$_{1}$ (ನಾ). = ನರಕ ೧ : ಪಞ್ಚಮಹಾಪಾತಕಸಂಯುಕ್ತನಾಗಿ ಪೂಶಿ ಎನ್ನ ನರಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಗೆ (ಎಕ. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೩೭-೮ ; ಸು. 676).
[< ಸಂ. ನರಕ]

ನರಗ$_{2}$ (ನಾ). ೧. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ನರಗನಿಱಿಯೆ ತನ್ನಡಿಯನುಂ ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳುಂ ತನ್ನೊಕ್ಕಲುಂ . . . ಪೆರ್ಮ್ಮಾಡಿಯ ಬೆಸದೊಳಿಱಿದು (ಎಕ. I, ಕಡೂರು. ೦೪೭-೫ ; 972) ; ಕಾಳೆನೋ ರಾವಣನೋ ಶಿಶುಪಾಳನೋ ತಾನೆನಿಸಿ ನೆಗಟ್ದ ನರಗನ ತಲೆ ಶನ್ನಾಳಾಳ ಕಯ್ಗೆವನ್ದುದು (ಎಕ. II, ೫೯-೯೫; 974). ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು ; ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶದ ಅರಿಕೇಸರಿಯ ತಂದೆ : ವಿಟುಂ ಮಾಳವುಮುಮಂ ಪಾಱಿಟೆ ತಗುಳ್ದು ಱಿದು ನರಗನುರಿಪಿದೊಡೆ ಕರಿಂಕೀಟಿಸಿದಾತನ ತೇಜದ ದೀಟಲವನುಕರಿವುವಾದುವೊಗೆದುರಿವುರಿಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೩೩). [< ಸಂ. ನರಸಿಂಹ ?]

ನರಗ$_{3}$ (ನಾ). [ಛಂದ] ಪ್ರತಿಸಾಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸಾಲಿನ ವರ್ಣಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ವೃತ್ತ ; ಪ್ರತಿಸಾಲಿನಲ್ಲಿಯೂ UUU, -U-, -ಹೀಗೆ ಗಣನಿಯಮವುಳ್ಳ ವೃತ್ತ : ನರಗಮೆಂಬ ವೃತ್ತಾಕ್ಷರಹೊ ಪಾದಮಾಗುತ್ತಿರೆ ಶಶಾಂಕವಕ್ತ್ರೇ ವರಗನಾಮವೃತ್ತಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೯೦). P ನಗಣ, ರಗಣ ಮತ್ತು ಒಂದು ಗುರು ಇದು ಈ ವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣ. ಈ ಲಕ್ಷಣಸಂಕೇತವೇ ಇದರ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. [ಸಂ.]

ನರಗಂಡಮಾಲೆ (ನಾ). ಕೊರಳ ನರಗಳ ಮೇಲೆ ಗಂಟುಗಂಟಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ : ಮಾವು, ಮಾವಿನ ಒಳನಾರು, ಎಳ್ಳೆಣ್ಣೆ, ಮೆಣಸು ಇವು ನಾಲ್ಕು ಸಹವಾಗಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಗಂಡಮಾಲೆ, ನರಗಂಡಮಾಲೆ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೭೯).
[ನರ$_{1}$ (<ನರವು) + ಗಂಡಮಾಲೆ]

ನರಗಟ್ಟು (ನಾ). ನರಮಂಡಲ ; ನರವ್ಯೂಹ : ನರಗಟ್ಟು, ನರಮಾನಿಸಂ, ಬಲವಟ್ಟೆ, ತಱಿವೊನ್, ಬಡನಡು (ಶಬ್ದಾನು. ೩೩೨ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ).
[ನರ$_{1}$ (<ನರವು) + ಕಟ್ಟು$_{3}$]

ನರಗತಿ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯ ಜನ್ಮ : ನರಗತಿಯನಿಂದು ಭೃಗುಜರ್ ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿಯುಂ ಕುಜರವಿಗಳ್ . . . ಕುಡುವರ್ (ಜಾತತಿ. ೨೩-೨೪).
[ನರ$_{2}$ + ಗತಿ]

ನರಗಬ್ಬಿಗ (ನಾ). = ನರಕವಿ : ಜಾಣರಿಗೆ ಸುಕವಿಗಳಿಗುಱುವ ನರಗಬ್ಬಿಗರ ಕುಕವಿಗಳ ಸಂಗಮಂ ಸಂತತಂ ತೊಱೆದು ಮೆಱೆವಾ ಅಱುತ ಸೋಮೇಶ ನೊಲಿದಿತ್ತನಾಹತಮತಿಯ ಕುಱುಹಿನಭಿನವಮಂಗನುಸುರ್ದ ಸತ್ಕೃತಿಯನಿದಱಿವರಾರ್ (ಮುಂಗಣ. ೩-೭). [ನರ$_{2}$ + ಕಬ್ಬಿಗ]

ನರಗು (ನಾ). ಇಕ್ಕಟ್ಟು ; ಸ್ಥಳ ಸಾಲದಿರುವಿಕೆ (?) : ಹೊರಗಿನ ಕೋಟೆಗೆ ಒಳಗಿನ ಜನ ಸಾಲಲಿಲ್ಲ. ಆ ಕೋಟೆ ನರಗಾಯಿತು, ಪಟ್ಟಣದ ಜನ ಹೊಂಡದ ನೀರಿಗೆ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಚಿತ್ರಚಾ. ೯೭). [<ನರಕು ?]

ನರಗುಂಜಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ನರಗುಂಜಿಸೊಪ್ಪು ತಂದು ನೀರ ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತುಳಿದು ಸೊಲ್ಲಗೆ ರಸವ ತೆಗೆದು ಅದನ್ನು ಹಸುವಿನ ಮಜ್ಜಿಗೆ ಬೆರಸಿ ಕೊಳ್ಳೆ ನೀರಕೊಂಬಿನ ವ್ಯಾಧಿ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೭೦). 'ನಱುಂವಂಜಿ' ಪರಾ. [?]

ನರಗುರಿ 'ನರಗುಟಿ' ನೋ.

ನರಗುರಿಗ (ನಾ). = ನರಗುಟಿ : ನರಗುರಿಗನು ನಾನು ಪರಿಪರಿ ವಿಧದಿಂದಾಂತರಯಲಿ ಧ್ಯಾನವಾಚರಿಸಲು ಪುಣ್ಯವೆಂದರಿಯಲು ಮನಸು ನಿಂದಿರದೆ . . . ಪಾಪದ ಕಡಿಗೆ ಪರಮಪ್ರೀತಿಬಡುವುದು (ಮೋಕ್ಷದೀ. ೨೨೨-೨೨) : ನರಗುರಿಗ ನಾನು ಎನ್ನ ಎತ್ನವಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳ ದಯಮೆಂತೊ ಅವರಿಗರಹೊ (ವಿಸಾಕು. ೯೪-೩). [ನರಗುರಿ (<ನರಗುಟಿ) + -ಗ$_{3}$]

ನರಗುಟಿ, ನರಕುಟಿ, ನರಗುರಿ (ನಾ). ಕುರಿಯಂತಹ ಮನುಷ್ಯ ; ಕ್ಷುಲ್ಲಕನಾದ ಮನುಷ್ಯ ; ವಿವೇಕವಿಲ್ಲದವನು : ನಿಮ್ಮ ಪಾಡೇನೋ ನರಗುಟಿಗಳಿರಾ (ವಚಸಂ. ೦೪೪-೩೩) : ಇದಱ ನೆಲೆಯನಱಿಯದೆ ಈ ಮನವ ಬೆಂಬಳಿಗೊಂಡಾಡಿದವರೆಲ್ಲ ನರಗುಟಿಗಳಾದರಯ್ಯ (ಲಿಂಗವ. ೨೩-೯೩) : ನರಗುಟಿಗಳಿಗೆ ರೋಗ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ಅಪಜಯಂಗಳು ಬರುತ್ತಿರಲು

. . . ಎಲ್ಲಿಯುಮೊ ಶಿವಭಕ್ತಿ (ಚನ್ನವ. ಕ. ೩೩೦-೪೯೩) ; ನರಗುಜಿಯ ನಡೆ ಕಾಳಗೆಸುತ ಹಿಡಿದೆಳೆದನುತ್ತರನ (ಕುಮ್ಮಾವಿ. ೬-೨೦) ; ಅಜಿಯನದ ನೇಸುವವನು ಬಾಲಕ ನರಗುಜಿಗಳುಪಚಾರವನು ಮೈಮಜಿದು ಮುನಿ ವಂದಿತನ ಚರಣವನೊಪ್ಪಿ ಮನದೊಳಗೆ . . . ಹರಿಯ ಸ್ತುತಿಸುತ (ನಿಡಾಗ. ೪-೬೪೬). **ನರಕುಜಿ** : ನರಕುರಿ[ಜಿ]ಗಳೆನೆಲ್ಲ ಭರದಿ ರಕ್ಷಿಪುದಕೆ ಪರಮ ಪಾವನನಾವು ಇದು ಸಾಲದೆ (ಪುರಂದ. ೨-೭೬-೧೩) : ಆ ಮಹಾತ್ಮನ ನರಕುಜಿಗಳೆಂತಜಿವರೈ ಶ್ರೀಗಿರಿಯಧೀಶ್ವರನ (ಅದ್ಭುತ. ೨ ೦). **ನರಗುರಿ** : ವಿರಸವಿಲ್ಲದೆ ನಗೆನುಡಿಯುಳ್ಳ ಸತಿಯಳ ಹರಸದವನು ನರಗುರಿಯು (ಕಪೂಕ. ೧೫-೭೧) ; ಓ ಮಂಕು ನರಗುರಿಯೆ, ಭೂಮಿ ಬರಿ ದೋಣ ಕಣೋ! (ಹಾಂಡಕ. ೩೦-೧೪). 'ಕುಜಿವಾನಿಸ' ಪರಾ. [ನರ$_2$+ಕುಜಿ$_3$]

ನರಗೊರಲ್ (ನಾ). ನರಗಳು ಉಬ್ಬಿ ಹೊರಗೆ ಕಾಣುವಂತಿರುವ ಕೊರಳಂ : ನರಗೊರಲ[ಪಾಠಾಂ. ನರೆಗೊರಳ] ನೊರೆವಾಯ ಹಾವಸವರಿದ ವಲ್ಗ'ಳ ಜೋಲ್ದುಟಿಯ . . . ಕುಟಿಲನು (ಬಸವು. ೫೦-೧೧).

[ನರ$_1$ (<ನರವು) + ಕೊರಲ್]

ನರಚಲು, ನರುಚಲು (ನಾ). ಸರಿಯಾದ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಇಲ್ಲದುದು; ನರಟಾದುದು ; ಪೀಚು : ಬಿಸಿಲು, ನೀರು ಇಲ್ಲದೆ ಗಿಡ ನರಚಲಾಗಿದೆ (ಬೂಧಿ). **ನರುಚಲು** : ಅವನು ನೀಲದುಟಿಯ ಕಂಡು ಹಳದಿ ಮೋರೆಯ ನರುಚಲಾದ ಪಡ್ಡೆಹುಡುಗ (ಪುನರು. ೪೪೦). 'ನರಟು$_2$' ಪರಾ.

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನರೈಚ್ಚಲ್]

ನರಜಂತು (ನಾ). ಮನುಷ್ಯಜೀವಿ ; ಮನುಷ್ಯ : ಪುಣ್ಯಪಾಪದ ಮಿಶ್ರ ನರಜಂತುವು (ಮಂಕುಳ ೩೧೭). [ನರ$_2$ + ಜಂತು]

ನರಜನ್ಮ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ಹುಟ್ಟು ; ಮಾನವಜನ್ಮ : ನರಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಲಿಂಗಮುಖವನಜಿಯದೆ ಉದಮದ ಸೊಕ್ಕಿ ತಲೆಗೇಜಿತ್ತ್ರೆ (ಬಸವ. ೫೮೫) ; ನರಜನ್ಮವ ತೊಡೆದು ಹರಜನ್ಮವ ಮಾಡಿದ ಗುರುವೇ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೨೩-೪೩) ; ಎನ್ನ ನರಜನ್ಮಮಂ ಪಿಂಗಿಸಲ್ ಬಂದಿರೋ (ಅಶಿಜಂ. ೩೬-೧೯) ; ನರಜನ್ಮ ಬಂದಾಗ ನಾಲಿಗೆ ಇರುವಾಗ ಕೃಷ್ಣ ಎನಬಾರದೆ (ಪುರಂದ. ೧-೭೦ ಅನುಬಲ್ಲವಿ). [ನರ$_2$ + ಜನ್ಮ]

ನರಜೀವ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯ : ಮೆರುಗನೊಂದುವುದು ಪೊನ್ ಪುಟಕಾದ ಬಳಿಕ ನರಜೀವವಂತು ಶುಚಿಯಹುದು ದುಃಖಾಶ್ರುವಿಂ (ಮಂಕುಳ. ೮೬೫).

[ನರ$_2$ + ಜೀವ]

ನರಜೀವಿ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯಜನ್ಮ ಪಡೆದವನು ; ಮಾನವ ; ಮಾಯೆಗೆ ಮರುಳಾದ ನರಜೀವಿಗಳ ಬಹಿರಂಗದ ಬಣ್ಣಯ ಸಂಸ್ಕಾರಮಾತ್ರದಿಂದ ಭವಿ ಭಕ್ತನಪ್ಪನೆ (ಚನ್ನವ. ಕ. ೨೦೯-೪೬೬); ಯಾವತ್ತು ಪ್ರಕಾರ ದಳವರಾಧಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ ನರಜೀವಿಗಳು ನಾವು ಒಬ್ಬರನೊಬ್ಬರು ಕ್ಷಮಿಸದೆ ಇರುವುದು ಕೇವಲ ನೀಚತನವು (ಮುಂಬಯಿ. ೪-೮೬). [ನರ$_2$ + ಜೀವಿ$_1$]

ನರಟಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬೆಳವಣಿಗೆ ನಿಂತುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕುಂಠಿತಗೊಳಿಸು. ೨. ಹೆಚ್ಚದಂತೆ ತಡೆ ; ಮೊಟಕುಗೊಳಿಸು : ಯತಿಜನರ ಧೈರ್ಯಮಂ ಮುರುಟಿಪರ್ಸುರುಟಿಪರ್ನರಟಿಪರ್ ಸತಿಯರನಘಾ (ಷಡಿಂ. ೨-೬೯). [ನರಟು$_1$ + -ಇಸು$_1$]

ನರಟು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದದಿರು ; ಪೀಚಾಗು : ಕೇಶವನ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ದರ್ಪಣದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಕಿಟ್ಟೆಲ್‌ರ ನಿಘಂಟಿನಿಂದ ಎಣಿಸಬಹುದಾದ ಕೆಲವು ಸಿದ್ಧಧಾತುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕಾಣಿಸಿದ್ದೇನೆ — ಇನಿಕು, ಕುಲಕು, ಬೆದಕು . . . ಜಜ್ಜು, ಪುಟ, ನರಟು, ಗಿಟ್ಟು, ಅಂಟು (ಕಸಾಪ. I, ೨೪೦).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನೆರುಟು=ಒರಟಾಗಿರುವುದು ; ತುಳು. ನರಡ್= ಬೆಳವಣಿಗೆ ಕುಂಠಿತವಾಗಿರುವಿಕೆ , ಒರಟುತನ]

ನರಟು$_2$, ನರುಟು, ನರಡು$_1$ (ನಾ). ೧. (ಮಕ್ಕಳು, ಗಿಡಗಳು, ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಸರಿಯಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದದಿರುವಿಕೆ ; ಪೀಚುಪೀಚಾಗಿರುವಿಕೆ : ಹುಡುಗ ನರಟು, ಹತ್ತುವರ್ಷದವನಾದರೂ ಐದುವರ್ಷದ ಹುಡುಗನಷ್ಟೇ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ (ಬೂಧಿ). **ನರುಟು** : ೧. "ಹ್ಲಸಿತಂ, ಹ್ಲಸಃ, ಹ್ಲಸೀಃ, ಹ್ಲಸಃ, ಹ್ಲಸ್ ಈ ಶಿ ನರಟು" (ಕಾಶ್ಕ. ೬೨). 'ನರಂಟುಗೊಳ್' ಪರಾ. **ನರಡು$_1$** : ೨. ಒರಟುತನ ; ಹುಂಬತನ. 'ನರಡ' ಪರಾ. [< ನರಟು$_1$]

ನರಟು$_3$ (ನಾ). ಗೊಣಗುಟ್ಟುವಿಕೆ ; ಗೊಣಗಾಟ. 'ನರಟುಗಾರ' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತುಳು. ನರಟು = ಗೊಣಗು]

ನರಟುಗಾರ (ನಾ). ಗೊಣಗುವವನು ; ತೃಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು : ನರಟುಗಾರ ಒರಟಾಡುತ್ತಾನೆ (ಗಾದೆ). [ನರಟು$_3$ + -ಕಾರ$_1$ (<-ಕಾಱ)]

ನರಡ (ನಾ). ಒರಟ; ಹುಂಬ ; ಅನಾಗರಿಕ : ನರಡನಿಗೆ ಕೊರಡು ಕುರುಡನಿಗೆ ಕೋಲು (ಗಾದೆ). [ನರಡು$_1$ (<ನರಟು$_2$) + -ಅ$_7$]

ನರಡಿ 'ನರಡು$_2$' ನೋ.

ನರಡಿರೋಗ 'ನರಡುರೋಗ' ನೋ.

ನರಡು$_1$ 'ನರಟು$_2$' ನೋ.

ನರಡು$_2$, ನರಡಿ, ನೆರಡಿ (ನಾ). ದನ, ಆಡು, ಕುರಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ : ನರಡುರೋಗಕ್ಕೆ — ಭರದಿಂ ಸುಟ್ಟನೆ ಸುಯ್ಕೆ ಸೂಗುರಿಸೆ ಕಣ್ಣಕ್ಕಾಲಿಗಳ್ ಬೀಟ್ ಮೆಯ್ ಮರವಟ್ಟಂತಿರೆ ನೋ(ಡಿ)ಡೆ ಪೇಟ್ ನರಡಿ[ಪಾಠಾಂ. ಪೇಟಿರಡಿ]ದಾಯ್ತೆಂದುದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ (ಲೋಕೋಪ. ೪-೨೦೭) ; ನರಡಾದಿಕ್ರಿಮಿನಂತೆ ನಾಲಗೆಯನುರ್ಚುವ ಪರಿಜನವುಮಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೨೦೬). **ನರಡಿ** : ದನಕರುಗಳಿಗೆ ದೊಡ್ಡಜಾಡ್ಯ ಚಪ್ಪೆಜಾಡ್ಯ ನರಡಿ ಶಿರೆ ವಗೈರೆ ಅಂಟುಜಾಡ್ಯಗಳು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವದುಂಟು (ಗ್ರಾಮೂಕ. ೧೦೫) ; ಹುಚ್ಚುನಾಯಿಯ ಹುಚ್ಚು ; ಕೋಳಿ ಜಡ್ಡು ; ದನಗಳ ನರಡಿ . . . ಇತ್ಯಾದಿ (ವಿಕಾಸ. I, ನಿವೇದನ). **ನೆರಡಿ** : ದನ, ಕುರಿ, ಮೇಕೆ, ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಬರುವ ರೋಗ ನೆರಡಿ. ಈ ರೋಗದ ಪ್ರಾಣಿಯ ಜೊಲ್ಲು, ಸಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ರೋಗಾಣುಗಳು ಇರುವುವು. ಕಟುಕರು, ಚರ್ಮಹದ ಕಾರರು, ತೊಗಲು ತುಪ್ಪಟಗಳನ್ನು ಕೂಡಹಾಕಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವರಿಗೂ ನೆರಡಿ ಅಂಟಬಹುದು (ಕವಿಕೋ. I, ೩೬೫). [ದೇ.॥ ತೆಲು. ನರಿಡಿ]

ನರಡುರೋಗ, ನರಡಿರೋಗ (ನಾ). = ನರಡು$_2$: ನರಡುರೋಗಕ್ಕೆ . . . ಸಿಂಧುರುರುಹಂ ಸಾಸಿವೆ . . . ಎಂಬಿವಂ ಕುಡುಗೆ/ ಸೈತಕ್ಕುಂ ಮನೋವೇಗದಿಂ (ಲೋಕೋಪ. ೪-೨೦೭). **ನರಡಿರೋಗ** : ಆಡುಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಅಂಟುರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೊಬ್ಬೆರೋಗ, ದೊಡ್ಡರೋಗ, ನರಡಿರೋಗ ಮೊದಲಾದುವು ಮುಖ್ಯವಾದುವು (ಕವಿಕೋ. I, ೮೪೯). [ನರಡು$_2$ + ರೋಗ]

ನರತತಿ (ನಾ). ಜನರ ಗುಂಪು; ಜನಸ್ತೋಮ ; ಜನಸಮೂಹ ; ನರ[ಪಾಠಾಂ. ಸುರ]ತತಿ ನೊಂದಲಲ್ದು ಮೊಟಿಯೋ ಮೊಟಿಯೋ . . . ಎನುತುಂ ಸುರುಳ್ದು ಸೂಗುರಿಸಿ (೧೧ಕ. ೬-೬). [ನರ$_2$ + ತತಿ$_2$]

ನರತಿ (ನಾ). ೧. ಕೊರದಲು ನರೆತವಳು ; ಮುದುಕಿ : ಪೊಲತಿ, ನರತಿ, ಎಡತಿ — ಎಂಬ ಮೂಱು ಶಬ್ದದೆತ್ತಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಂತಿರಿತ್ತಂ (ಶಮದ. ೨೦೫ ಪ್ರಯೋ). ೨. ಬಿಳಿಯ ಚುಕ್ಕೆಗಳಿರುವ ಹಸು: ಆವನಾದೊಡಂ ಆಳಿಪಿದವನು ಗಂಗೆಯ ತಡಿಯಲು ಕವಿಲೆಯಂ ಕೊಂದ ಪಾಪದಲು ಹೋಹನು ನರತಿಯ ಕೊಂದ ಪಾಪದಲು ಹೋಹನು (ಶಾಇಕ. IX-1, ೩೬೬-೨೨; 1226). [<ನರೆ$_2$ + -ತಿ$_1$ (<-ಇತ್ತಿ)./ತುಳು. ನರತಿ]

ನರತೆ (ನಾ). ಗಂಡಸಿನ ಸ್ವಭಾವ ; ಪುರುಷಸ್ವಭಾವ : ನರತೆಯನು ನಾರಿಯಲಿ ನಾರೀತ್ವ ನರನೊಳಣು ತಿರಿಚುತಿರುವುದು ಮನವ (ಮಂಕುಳ. ೪೦೩). [ನರ$_2$ + -ತೆ$_3$]

ನರತ್ವ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನಾಗಿರುವಿಕೆ : ನಿರ್ಜರನಾಗಿದ್ದು ನ[ಹಾಕಾಂ. ರ್ದವು]ರತ್ವಮಂ ಪಡೆದು [ತಿಂ] ಸುಗ್ರೀವನಾಯ್ತಾ ವಸುಂಧರೆಯೊಳ್ತಾನೆನೆ (ಪುಣ್ಯಸ್ರ. ೪-೨). [ಸಂ.]

ನರದೇವ (ನಾ). ಅರಸ ; ರಾಜ : "ರಾಜಾ, ರಾಜನ್ಯಃ, ರಾಟ್ . . . ಪಾರ್ಥಿವಃ, ನರದೇವಃ, ಲೋಕಪಾಲಃ – ಈ ೧೨ ಅರಸು" (ಹಲಾಯು. ೬೪-೨೬೭) : ನರದೇವಕುರುಪತಿ ಮತ್ತೆ ನುಡಿದನು ನಗುತ ಸೈಂಧವಗೆ (ಕುಮಾವ್ಯದ್ರೋ. ೮-೩೩). [ನರ$_2$ + ದೇವ]

ನರಧರ್ಮ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯಧರ್ಮ ; ಮಾನವಸ್ವಭಾವ : ಪಂತಪಿಸುವುದು ಜೀವ ಜೀವಸರಸವನೆಳಸಿ ನರಧರ್ಮಸೂಕ್ಷ್ಮವಿದು (ಮುಂಕುಕ. ೪೨೫). [ನರ$_3$ + ಧರ್ಮ]

ನರನಂದನ (ನಾ). ಅರ್ಜುನನ ಮಗ; ಅಭಿಮನ್ಯು : ನರನುಂ ನರನಂದನನುಂ ಗುರುವುಂ ಗುರುಸುತನ.ಮಾದ್ರ್ಯಭೂರಿಶ್ರವನುಂ ಸುರಸಿಂಧುಸುತನು ಮಿಂತಱುವರುಮತಿರಥರಲ್ತೆ (ಗದಾಯು. ೩-೫೦); ನರನಂದನನಾ ಸರಲಂ ಸರಭಸ[ದಿನೆ]ಚ್ಚು ನಿಜಶರದಿಂ ಭೀಕರಮಪ್ಪ ರಾಶಿಯಾದವು ಸರಲ್ಗಳಿಕ್ಕಡಿಸಿ ಬಿಟ್ಟು ಧರ್ಾಧಾರಿಣಿಯೊಳ್ (ಮುಹಾನೇ. ೧೨-೧೨೦) ; ನರನಂದನನ ರಥವನು ತಱುಬಿ ನಿನ್ನಯ ತನಯನಡ್ಡೈಸಿದನು ಕೌರವರಾಯ ಖಾತಿಯಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯದ್ರೋ. ೫-೧೯). [ನರ$_3$ + ನಂದನ]

ನರನರ (ನಾ). ಒಂದು ಅನುಕರಣಶಬ್ದ : ತರುಗಳನು ಕೀಳುತ್ತೆ ಬುಡದೊಡನುರುಳಿಸುತ್ತಪ್ಪಳಿಸಿ ನೆಲದೊಳು ನರನರೆನ್ನಲು ರೆಂಬೆಗಳ ಮುರಿ ಮುರಿಯುತೆಸೆಯುತ್ತೆ (ರಾಮಾಸಂ. ೫-೩-೬೦).

ನರನಾಟಕ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ನಡೆವಳಿಕೆ : ನರನಾಟಕದ ಸಂಪಾದನೆಗೆ ಕಂಡನಿತ ದೇವರ ಪಾದಕುಸುರುವೆನು (ಕೊರಟಾ. ೬-೪-೧೭). [ನರ$_3$ + ನಾಟಕ]

ನರನಾಥ (ನಾ). ಅರಸ ; ರಾಜ : ಘನರಥ ನರನಾಥನ ಬವಣೆಯೊಳ್ ತಾವುಬೊಳಂಗಳಾಗಿ ಪೋರುತ್ತುಮಾವಿರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೭೦ ವ) : ನರನಾಥಂಗಿತ್ತು ತನ್ನಂ ನೆನೆದ ಸಮಯದೊಳ್ ಬರ್ಪನಾನೆಂದು ಮೆಚ್ಚಂ ಚರಿತಾರ್ಥಂ ಭಕ್ತಿಭಾರಾನತಮಣಿಮಕುಟಂ ಹರ್ಷಬಾಷ್ಪಾಂಬುವರ್ಷಂ ಗರುಡಂ . . . ತನ್ನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪೋದಂ (ಶಂಖಾನು. ೮-೭೬) ; ನರನಾಥರ್ ಬೆಸಕೆಯ್ದು ಪೆಂಡಿರೆಳಸಿರ್ಪ ರೂಢಿಯ.ಂ ಗಾಡಿಯುಂ . . . ಈ ಶೌರ್ಯಮುಂ ಧೈರ್ಯಮುಂ ಹರಿಯೊಳ್ ಕಾದಿ ಕೃತಾರ್ಥಮಕ್ಕುಂ (ಜಗವಿ. ೭-೩೮). [ನರ$_3$ + ನಾಥ]

ನರನಾಥಾಗ್ರಣಿ (ನಾ). ರಾಜರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು : ನರನಾಥಾಗ್ರಣಿ ನೀಂ ಮೊಗಕ್ಕೆ ಮುಳಿಸಂ ತರ್ಪನ್ನಮೇನುಂಟೆ ಸಂಗರಂ ಜಗವಿ. ೭-೪೬) : ನರನಾಥಾಗ್ರಣಿ ತನ್ಮಧುಪ್ರಭುನುತಂ ತೀವ್ರಪ್ರತಾಪಂ ವಸುಂಧರೆಯಂ ರಕ್ಷಿಸುತಿರ್ಪನಂ (ನೇಮಿಪು. ೮-೨೮). [ನರನಾಥ + ಅಗ್ರಣಿ]

ನರನಾಯಕ (ನಾ).=ನರದೇವ: ನರನಾಯಕನಂ ನಿಂದಾನಿರದೀಗಳೆ ಕಾಂತನಂ ನೆರೆದೇನದಱಿಂದಿಲ್ಲಾ ನೆರೆದಿರ್ದಾಗೆನಾಗೆನೆ (ಕವಿರಾ. ೨-೦೨೩). [ನರ$_3$+ ನಾಯಕ]

ನರನಾರಾಯಣಾಶ್ರಮ (ನಾ). ಹಿಮಾಲಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನರನಾರಾಯಣರು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ ಆಶ್ರಮ, – ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ; ಬದರಿಕಾಶ್ರಮ ; P ಸಹಸ್ರಕವಚನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನು ಲೋಕಕಂಟಕನಾಗಿರಲು. ಅವನ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣು, ನರ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಋಷಿಗಳಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದನು. ಆ ರಾಕ್ಷಸನು ಪಡೆದು ಕೊಂಡಿದ್ದ ವರಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಇಬ್ಬರು ಋಷಿಗಳೂ ಸಾವಿರ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುತ್ತಾ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಅವನ ಕವಚಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೊನೆಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕವಚ ಉಳಿದಿದ್ದಾಗ ಅವನು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಸತ್ತು ಕವಚದೊಂದಿಗೆ ಕರ್ಣನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದನು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶವಾದ ನರನು ಅರ್ಜುನನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಕರ್ಣನನ್ನು ಕೊಂದನು. ನಾರಾಯಣನ ಅಂಶವಾದ ಕೃಷ್ಣನು ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ಕಥೆ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದೆ. 'ನರ$_3$' ಪರಾ. [ನರ$_3$ + ನಾರಾಯಣ + ಆಶ್ರಮ]

ನರಪ (ನಾ). ದೊರೆ ; ರಾಜ : ಅರಿನರಪಶಿರೋದಳನಪರಿಣತೋಗ್ರಾಸಿ ಭಯಂಕರಕರರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೨೨) ; ನರಪ ನೀಂ ಮನಿದಂದು ಕೊಂದಪೆಯೆಲ್ಲರು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೨೦೪) : ನರಪರೊಳಗೊಂದು ಕೋಟಿಯುಮರೆ ಚಾಪಬಲಕ್ಕಧೀಶನಂ ದುಂದುಭಿಯಂ ಬರಿಸಿ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೪೨). [ಸಂ.]

ನರಪತಿ (ನಾ).=ನರಪ : ನರಪತಿಯಾ ಕಪಿವೃತನಾಪರಿವೃತನಂ ಜಲಧಿತಟದೊಳಣಾವಂ ಕಂಡಂ (ಕವಿರಾ. ೨-೮೯) : ನರಪತಿ ಬೆನ್ನೊಳಿಟ್ಟೊನಿದಿರಾನ್ತುದು ವೈರಿಸಮೂಹವಿಲ್ಲಿ ಮಚ್ಚರಿಸುವರೆಲ್ಲರು (ಎಕ. III, ಮುಂಡ. ೪೦-೦೭ ; 950) ; ನರಪತಿ ತೈಲಪಂ ಬೆಸಸೆ ಘೂರ್ಜರಸೇನೆಗೆ ಸೂಚಿಯಾನೆಯಂ ಪರಿಯಿಸಿ ಗೆಲ್ದಂ (ಗದಾಯು. ೨-೪೭) : ಗಜಪತಿ ಹಯಪತಿ ನರಪತಿಯೆನಿಪ ಮಹೀಪಾಲರಾಸ್ತಾನದಲ್ (ಎಕ. VI, ೨೦೬-೯ : 1057) ; ನರಪತಿ ಬರ್ದಿನನೆಂದಾದರದಿಂ ಗೃಹಲಕ್ಷ್ಮಿ ಬೋನಮೆತ್ತಿದುದೆಂಬಂತಿರೆ ಚೊದ್ಯಮಪ್ಪಿನಂ ಬಿತ್ತರದೆತ್ತಿದ ಬೋನದಿರವು ಚೆಲ್ವಾಯ್ತಾಗಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೨೩) ; ನರಪತಿ ತಾನೆ ತನ್ನ ಚತುರಂಗಬಲಂ ಬೆರಸೆತ್ತಿ ಬರ್ಪುದಂ . . . ಕಂಡು (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೫-೬೩). [ನರ$_2$ + ಪತಿ$_2$]

ನರಪತಿತನಯ (ನಾ). ಅರಸನ ಮಗ ; ರಾಜಕುಮಾರ : ನರಪತಿತನಯನಾಯತತರಳಾಪಾಂಗದೊಳೆ ನೋಡಿ (ಕವಿರಾ. ೧-೬೦). [ನರಪತಿ + ತನಯ]

ನರಪತಿಸೇನೆ (ನಾ). ಅರಸನ ಸೈನ್ಯ : ನರಪತಿಸೇನೆಯೊಳೆ ಪಲರ್ ರೊಳಂ ಮುಖ್ಯಂಗೆ ಗುಣದೊಳತ್ಯಧಿಕಂಗೊರ್ವರೊಳಾನುಮಿಲ್ಲದೊರ್ವನೆ ಬರೆ ತನಗೆಂದಱಿತುಕೊಳ್ಗೆ ಕಟನದ ಮತಮಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೨-೨). [ನರಪತಿ + ಸೇನೆ]

ನರಪಶು (ನಾ) ಪಶುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಮನುಷ್ಯ ; ಪಶುವಿನಂತೆ ವರ್ತಿಸುವವನು; ಅವಿವೇಕಿ: ವಿದ್ಯೆಯಿಲ್ಲದ ನರನು ನರಪಶುವವನ ಜನ್ಮ ನಿರರ್ಥಕರ (ಕುಮಾವ್ಯಉ. ೩-೦೧೫) ; ಇರುಳು ಹಗಲು ನರಹರಿಯನು ತುತಿಸದೆ ನರಪಶುಗಳ ಕೊಂಡಾಡುತಿ (ಪುರಂದ. ೪-೧೨೫-೪) ; ಅವನ ಮಾತೆತ್ತಬೇಡಿರಿ ನನ್ನೆದುರು ! ನರಪಶು (ಕಮಸಿ. ೧೧). [ನರ$_3$ + ಪಶು]

ನರಪಾಲ, ನರಪಾಳ (ನಾ). = ನರಪ : ನರಪಾಲವ್ರಜವರ್ಮಜಾಲವಿಲಸನ್ಮಾಣಿಕ್ಯಮಾಲಾಂಶುಪಿಂಜರಿತಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೯೨) : ನರಪಾಲಂ ಮೇಘರಥಂ ಪರಿಪಾಲಿಸುತಿರ್ಪಂ (ಮುಹಾನೇ. ೧೬-೪). **ನರಪಾಳ**: ನರಪಾಳಮೌಳಿಮಾಳಾಪರಸ್ಪರಪ್ರೋತರತ್ನರುಗ್ಜಾಳದಿನಂಬರವಿದಪೂರ್ವಂ ದಿವ್ಯಾಂಬರಮಾದುದು ಭವನಲಕ್ಷ್ಮಿಗೇಪೊಗಟ್ಟಿನಿದುಂ (ವರ್ಧಪು. ೫-೩) ; ನರಪಾಳಪುತ್ರಿಯೊರ್ವಳ್ ಸುರಪತಿಗಂ ರಮಣಿಯಾಗಿ ಸುಖದಿಂದಿರ್ದಳ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೩-೮). [ಸಂ.]

ನರಪಾಳ 'ನರಪಾಲ' ನೋ.

ನರಪಿಶಾಚಿ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಪಿಶಾಚಿ,–ದೆವ್ವ : ಎಲೆ ನರಪಿಶಾಚಿ! ನನ್ನನ್ನು ನನ್ನಿದಿರಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಾಯಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವಷ್ಟು ದಿಟ್ಟತನವು ನಿನಗುಂಟಾದುದೇ ? (ಪಿಶಾಪ. ೨೭). [ನರ$_3$ + ಪಿಶಾಚಿ]

ನರಪಿಳ್ಳೆ (ನಾ). ೧. ಚಿಕ್ಕ ಹುಡುಗ. ೨. (ಅಲಂ) ಸಾಧಾರಣ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಮನುಷ್ಯ ಮಾತ್ರ; ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯ: ಅವರು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದದ್ದು ಒಂದು ನರಪಿಳ್ಳೆಗೂ ಗೊತ್ತಾಗಲಿಲ್ಲ (ವಡಭಾ. ೫೦) : ಒಂದು ನರಪಿಳ್ಳೆಯ ಧ್ವನಿಯೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕೇಳಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ (ವಾರಾಕ್ಕ. ೪೩) ; ನಾರಣಪ್ಪನ

ಸಾವನ್ನು ಕೇಳಿ . . . ಅಗ್ರಹಾರದ ಒಂದು ನರಪಿಳ್ಳೆಗೂ ವ್ಯಥೆಯಾಗದಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲು . . . ಕಳವಳ ಹುಟ್ಟಿತು (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೩). [ನರ₂+ಪಿಳ್ಳೆ]

ನರಪುಂಗವ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು; ಉತ್ತಮ. [ನರ₂ + ಪುಂಗವ]

ನರಪೇತ, ನರಪೇತು (ನಾ). ಬದುಕಿದ್ದೂ ಹೆಣದಂತಿರುವವನು; ತೀರ ಕೃಶನಾದವನು; ಜೀವಚ್ಛವ; ಕೈಲಾಗದವನು; ಅಶಕ್ತ; ದುರ್ಬಲ: ನರಪೇತರ ನರಕದಲ್ಲಿ ಹೊಸೆಯದಿರೀ ಕಗ್ಗ (ಅಕಳು. ೧೧೩-೦೪); ಬರಿಯ ಎಮಕೆ; ನರಪೇತ, ಕದಿರುಕಡ್ಡಿ (Bag of Bones. ಇಂಕನ). **ನರಪೇತು**: ಬೀತ ನರಪೇತುಗಳಿರಾ ಬಾತಂಥ ಪ್ರೇತಗಳಿರಾ! (ಗರಿ. ೩೦-೪).

[ನರ₂ + ಪೇತ]

ನರಪೇತಲ, ನರಪೇತಲು (ನಾ). ೧.=ನರಪೇತ: ಹಲವಾರು ರೋಗಿಗಳು ನರಪೇತಲರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ (ಮನೋವಿಸಂ. ೩೧೧); ಕಾಲುಬಲವಿಲ್ಲದ ಶಿಖಂಡಿ ನರಪೇತಲ ಗೊರಸುತುಳಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದ (ಚಂಡಮು. ೩೦-೦೩); ಅವನು ಮೂಳೆ ಚಕ್ಕಳಗಳ ಉದ್ದನೆಯ ನರಪೇತಲ (ಪುನರು. ೧೦೩); ಬಿಸಿಲು ಮತ್ತು ಹಸಿವಿನಿಂದ ಇನ್ನಷ್ಟು ನರಪೇತಲನಾಗಿ ಮನೆಗೆ ಬಂದು (ಸಂಸ್ಕಾರ. ೩೩). ೨. ಕೃಶವಾದುದು; ಸೊರಗಿದುದು: ಹುರಿದ ಹೆಸರು ನೆನಪಿಗೂ ಬಾರದ ಹಾಗೆ ಬತ್ತಲೆ ನಿಂತ ನರಪೇತಲ ಮರಗಳು (ಹೊಸಕ. ೫೭೪). **ನರಪೇತಲು**: ೧. ಹೆಸರು ಭೀಮಸೇನ, ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ನರಪೇತಲು (ಹೊಸಳೆ. ೧೯).

ನರಪೇತಲ ನಾರಾಯಣ = ಕೃಶನಾಗಿರುವವನು; ನರಪೇತ: ಎಷ್ಟೇ ತಿಂದರೂ ಅವನು ನರಪೇತಲ ನಾರಾಯಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ).

[<ನರಪೇತ]

ನರಪೇತಲು 'ನರಪೇತಲ' ನೋ.

ನರಪೇತು 'ನರಪೇತ' ನೋ.

ನರಪೋತ (ನಾ). ಅಲ್ಪನಾದ ಮನುಷ್ಯ: ಆ ನರಪೋತಂಗಳ್ಗೆಲ್ಲ ನಾನಂಜಲುಂಟೆ (ಪಾರ್ಶ್ವನಾ. ೬.೨). [ನರ₂ + ಪೋತ₂]

ನರಪ್ರಾಣಿ (ನಾ). = ನರಜಂತು: ಸೊಗಸು ಬೇಡದ ನರಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಹುದಯ್ಯ? (ಮಂಕುತಿ. ೫೫೩). [ನರ₂ + ಪ್ರಾಣಿ]

ನರಪ್ರೇತ (ನಾ). ೧. ಮನುಷ್ಯನ ಹೆಣ. ೨. (ಅಲಂ) ಜೀವಚ್ಛವ; ಹೇಡಿ: ಉದಾರಹೃದಯಿಗಳಾಗಿರಬೇಕಾದಂಥ ತರುಣರು ಕೂಡ ನರಪ್ರೇತರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ (ಶ್ರಾಮಣ. ೨೩). [ನರ₂ + ಪ್ರೇತ]

ನರಬಲ (ನಾ). ಪದಾತಿ ಸೈನ್ಯ; ಕಾಲಾಳುಗಳ ಪಡೆ: ನರಬಲದೊಳ್ ತುರಂಗಬಲದೊಳ್ ರಥಸಂಕುಲದೊಳ್ ಮದಾಂಧಕುಂಜರಕುಲದೊಳ್ ಸಿರಂ ಸಿಡಿಯೆ ಸೀಳೆ ಬಸುರ್ಕಡಿಯೋಗಿ ನಾಳೆ ಕೀಲ್ ಸುರಿತರೆ ಮಸ್ತಕಸ್ಥಾನದ ಮೌಕ್ತಿಕಮುಣ್ಮುವಸೃಗ್ಜಲಂಗಳೊಳ್ ಬೆರಸಿ ಸರಲ್ ಸಪತ್ರಮನೆ ಸಂದುವು ಸಂಗರರಂಗಭೂಮಿಯೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೧೯). [ನರ₂ + ಬಲ₂]

ನರಬಲಿ (ನಾ). ಭೂತ, ಪ್ರೇತಗಳ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಮನುಷ್ಯನ ಬಲಿ; ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆಗಳ ಮೊಂದೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಂತೆ ಕೊಲ್ಲುವುದು: ನರಬಲಿಯನಿತ್ತ ಬಳಿಕಾ ಬಿಸಿಯ ನೆತ್ತರಿಂ ಪೊರೆದ ಮಣ್ಣಿಂದಲ್ಲದೀ ಕೋಟೆ ನಿಲ್ಲದೆನೆ (ಸಮ್ಯ್ಗಿಶ್ರೀ. ೨-೫೪); ಬಲಗಾಲ್ ಬುಡದಿಂ ಬಿಡುಗಡೆ ಬಿಡಿಸಲು ನರಬಲಿಯೇ ಬೇಕು! (ಗರಿ.೭೭-೦೩); ಖೊಂಡರು – ಎಂಬ ಜನರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನರಬಲಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಭೂಗೋಳ. ೬೧); ನಿನ್ನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ನರಬಲಿ ಗೋಸ್ಕರ ಕೊಡು (ಸೀತಿಕಂ. XIV, ೦೩). [ನರ₂ + ಬಲಿ₂]

ನರಭಕ್ಷಕ (ನಾ). ೧. ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಪ್ರಾಣಿ; ಹುಲಿ, ಸಿಂಹ ಇತ್ಯಾದಿ: ಬಾದು ಸಿಂಹವು ಮನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಗಂಡಾಂತರವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ . . . ಆ ನರಭಕ್ಷಕನ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟು (ಪಾಜಿಸ.೮೮). ೨. ಮನುಷ್ಯನ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ವ್ಯಕ್ತಿ. ೩. ರಾಕ್ಷಸ: (ಕ). [ನರ₂ + ಭಕ್ಷಕ]

ನರಭಕ್ಷಕಿ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯರ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಹೆಂಗಸು: ನನ್ನನ್ನೇಕೆ ತಿಂದುಬಿಡುವಂತೆ ನೋಡುತ್ತೀಯ. ನೀನೇನು ನರಭಕ್ಷಕಿಯಾ? (ಹಸುಹೊ. ೨೦೩). [ನರಭಕ್ಷಕ+ –ಇ₂]

ನರಭಕ್ಷಣ (ನಾ). ೧. ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು: ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ತಿನ್ನುವಿಕೆ; ನರಭಕ್ಷಣ (Anthropophagy. ಇಂಕನ). ೨. (ಅಲಂ) ಜನರಿಗೆ ಮೋಸ ಮಾಡುವುದು: ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲ ಮತ್ತು ಸರ್ಕಾರದ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ನರಭಕ್ಷಣಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಅಂಕುರಾರ್ಪಣೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತೇ ಹೊರತು, ಸೈಬೀರಿಯಾದ ಹೌಗುನೆಲದಲ್ಲಲ್ಲ (ಪುನರು. ೩೩೪).

[ನರ₂ + ಭಕ್ಷಣ]

ನರಭಾಲಪಟ್ಟ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ಹಣೆ: ಸಾಧ್ಯಪಡದಾರಿಂ ನರಭಾಲ ಪಟ್ಟವನು ಶುದ್ಧಪಡಿಸಲು ತೊಡೆದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲವನು (ಮಂಕುಳ. ೬೩೩). [ನರ₂ + ಭಾಲಪಟ್ಟ]

ನರಭೋಗ (ನಾ). ಮಾನವನಾಗಿ ಪಡೆಯುವ ಅನುಭವ: ಚರಮವೃತ್ತಿಯೊಳಗಾವ ಭಾವವು ಸ್ಫುರಿಸುವುದೋ ಅಂತಾ ಜನ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯಹುದೆಂದು ನರಭೋಗ ಶಿಲಾಭೋಗ ಪ್ರತಿಮಾಭೋಗ ದ್ರವ್ಯಭೋಗಾದಿಗಳ ವೈಚಿತ್ರ್ಯಮುಳ್ಳ ಲೋಕದ ಪ್ಯಾಂತಗಳಂ ನಂದಿ ನಾರದ ಭರತ ದೇವಲಾದಿ ಪುರಾವೃತ್ತಗಳಂ ಸಮನ್ವಯಗೊಂಡು (ವಿವೇಚ. ೧೯೪).

[ನರ₂ + ಭೋಗ]

ನರಮ್, ನರಂ, ನರಮು, ನರ್ಮ₂ (ಗು). ೧. ಕೋಪ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಆವೇಶ ಇಲ್ಲದ; ಮೆತ್ತಗಾದ; ತಣ್ಣಗಾದ: ತನಗ ಪ್ರತಿಕಾರನ ಇಲ್ಲಾ ಅಂತ ತ್ಯಾಮರಾಯಗ ಅನಿಸಿದರ ತಾನ ನರಮ್ ಆಗತಾನ (ದೀಕಹ. II, ೧೦೬). **ನರಂ**: ೧. ಗರುಡಮರಿಯನ್ನು ಕಂಡ ಹಾವಿನಂತೆ "ನರಂ" (ಮೆತ್ತಗೆ) ಆಗುತ್ತಾನೆ (ಬಸ್ಸಳ. ೦೮); ಮರುಮಾತಾಡದೆ ನರಂ ಆದ ನರಿಯಂತೆ ಈ ನರೋತ್ತಮ ತೊಲಗಿದ (ಮೂಮನ. ೧೦೬). **ನರಮು**: ೨. ಮೃದುವಾದ; ಕೋಮಲವಾದ; ಮೆತ್ತನೆಯ: "ನರಮು = ಮೆತ್ತನ್ನ" (ಜಾನಕೋ. ೯). ೩. ನಮ್ರನಾದ; ವಿಧೇಯನಾದ. **ನರ್ಮ₂**: ೨."ನರ್ಮ = ಮೆತ್ತನ್ನ" (ಜಾನಕೋ. ೯). (ನಾ). ೪. ದುರ್ಬಲತೆ; ನಿಶ್ಶಕ್ತಿ: ಅಧರ್ಮಿಗಳ . . . ಮೋಹಿಸುವ ಕಾಮಾಂಧರಬ್ಬುಳಿಯನು ಒರ್ಮೆಯಾಂ ಪೊರಲಾರೆನೆಂದಿಳಾಭಾಮಿನಿಯು ನರ್ಮದಿಂ ಕರಗಿ ಕಂದುತ್ತ ಮಿಡುಕುವಳು (ದುರಪು. ೨-೦೮).

ನರಮುಗೊಳಿಸು = ಮೆತ್ತಗೆಮಾಡು; ಬಗ್ಗುಬಡಿ: ಸತ್ಯಪ್ರತಿಜ್ಞರಾದ ರಜಪೂತರನ್ನು ಕುಟಿಲನೀತಿಯಿಂದ . . . ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ನರಮುಗೊಳಿಸುತ್ತ ತನ್ನ ನೇತೃತ್ವದ ಕೆಳಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲುಪಕ್ರಮಿಸಿದನು (ಮಾತೃಭೂ. ೩). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ಗುಜ. ನರಮ್; ಪಾರ. ನರ್ಮ್]

ನರಮಂಡಲ (ನಾ). = ನರವ್ಯೂಹ: ಯಾವುದೋ ಒಂದು ತೇಜೋವಾಹಿಯು ನರಮಂಡಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಕೌಶಿಕನನ್ನುವ ತನ್ನನ್ನು ಕಬಳಿಸುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದೆ (ಮಹಾಕ್ಷ. ೩೭); 'ಥಿಯಾಮಿನ್' ಮನಸ್ಥಿತಿಯ ಜೀವಾತು. ನರಮಂಡಲದ ಮತ್ತು ಹೃದಯದ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಇದು ಅಗತ್ಯ (ಆಹುಸ್ವಾ. ೬೦); ಶರ್ಕರಪಿಷ್ಟಾದಿಗಳಿಂದ ದೇಹಕ್ಕುಂಟಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು . . . ಹೃದಯ, ನರಮಂಡಲ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಜನಕಾಂಗಗಳ ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವುದು (ಗೃಹವಿ. ೧೮).

[ನರ₁ (<ನರವು) + ಮಂಡಲ]

ನರಮನುಷ್ಯ (ನಾ). ಸಾಮಾನ್ಯಮನುಷ್ಯ ; ಮನುಷ್ಯಮಾತ್ರ : ನೀರು ಜಲಚರದೆಂಜಲು ಮೃಗಪಕ್ಷಿಗಳೆಂಜಲು ಬಳಸಹೋದಲ್ಲಿ ಕೈಕಾಲ ತೊಳೆದು ಬಾಯ ಮುಕ್ಕುಳಿಸುವಲ್ಲಿ ನರಮನುಷ್ಯರೆಂಜಲು (ವಚಸಂ. ೩೭೮-೪೩). [ನರ್₂ + ಮನುಷ್ಯ]

ನರಮಹಿತ (ನಾ). ಜನರಿಂದ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ; ಜನರ ಆದರಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು : ನರಮಹಿತಾ [ಪಾಠಾಂ. ಪಾ] ನಿನಗೇನಹಿತರು ಮೊಳರೇ ಸತತ ಪರಹಿತಾಚಾರಪರಾ (ಕವಿರಾ. ೧-೮೦).
[ನರ್₂ + ಮಹಿತ]

ನರಮಾಂಸ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ಮಾಂಸ : ಹಿರಿಯರು ನರಮಾಂಸವ ಭುಂಜಿಸುವರೆ (ಬಸವ. ೨೫೦) ; ಕುಂಭಂ ನರಮಾಂಸದ ಸವಿಯಿಂ ಮನುಜರೆಲ್ಲರಂ ಗುಪ್ತದೆ ಕೊಲ್ಲುದನಜಾದು (ಚಾಂತೀಶ್ವ. ೩-೭೪) ; ಮಾಂಸವಾಗಲೆ ವೇಳ್ಕುವಕ್ಕಂ ಮಾಂಸಮುಂ ನರಮಾಂಸಂ (ಬಸವು. ೨೪-೭) : ರಕ್ತದ ಜಲಪಾತ ! ನರಮಾಂಸದ ನಾತ ! (ಪಾಂಚಜ. ೬೯-೯). [ನರ್₂ + ಮಾಂಸ]

ನರಮಾಂಸಭಕ್ಷಕ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುವವನು ; ನರಭಕ್ಷಕ: ಈ ಮರ್ಯಾದವಜಾಯದ ಹಿರಿಯರು ನರಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರಯ್ಯಾ (ಚನ್ನವ. ೫. ೩೯೦-೭೦೩). [ನರಮಾಂಸ + ಭಕ್ಷಕ]

ನರಮಾಂಸಭುಂಜಕ (ನಾ). = ನರಮಾಂಸಭಕ್ಷಕ : ಅವನು ಗುರುದ್ರೋಹಿ ಆಚಾರಭ್ರಷ್ಟ ವ್ರತಗೇಡಿ ನರಮಾಂಸಭುಂಜಕ (ಚನ್ನವ. ೫. ೨೨೭-೩೦೦).
[ನರಮಾಂಸ +ಭುಂಜಕ]

ನರಮಾಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ : ಯವಕ್ಷಾರವನ್ನು, ಇಂಗನ್ನು, ಸುಣ್ಣವನ್ನೂ ಲೇಪವಮಾಡೆ ನರಮಾಲೆ ಕರಗಿಹೋಗುವುದು . . . ಪುಣುಗನನ್ನೂ ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಡಲು ಗಂಡಮಾಲೆ ಹೋಗುವುದು. ನರಮಾಲೆ ಕರಗಿಹೋಗುವುದು (ವಿಶ್ವವಿ. ೬೯). 'ನರಮಲಿ' ಪರಾ. [?]

ನರಮು 'ನರಮ್' ನೋ.

ನರಮೃಗ (ನಾ). ೧. = ನರಪಶು : ದ್ಯೂತ ಮೃಗಯಾ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಸನ ನೃಪ ಜಾತಿಗೋಸುಗರಾದವಿದಜ ರಸಾತಿಶಯಾವಜಾಯದವ ನರಮೃಗ (ಶುಬ್ಬಾ.ಸ. ೦೩-೩೮) ; ನರಮೃಗಾಧಮನೆತ್ತಲುನ್ನತಪರಮತತ್ತ್ವವಿದೆತ್ತಲು (ಶುಬ್ಬಾಛೀ. ೩-೭೦). ೨. = ನರಸಿಂಹ ೧ : ಗಿರಿಯ ನೆಗಹಿ ಧರಣಿಯ ತಂದು ನರಮೃಗ ಬಲಿಬಂಧ . . . ಪುರಂದರವಿಠಲ ಮನೆಗೆ ತಾ ಬಂದ (ಪುರಂದ. ೦-೬೩-೩).

ನರಮೃಗರೂಪ = ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹ ಹಾಗು ಸಿಂಹದ ಮುಖವುಳ್ಳ ರೂಪ ; ನರಸಿಂಹ :- ತರಳ ಕರೆಯಲು ನೀ ತ್ವರಿತದಿ ಕಂಭದಿ ಬಂದು ನರಮೃಗರೂಪದಿಂದವನ ಕಾಯ್ದೆ (ಪುರಂದ. ೩-೦೭೦-೫). **ನರಮೃಗಶರೀರ**= ನರಮೃಗರೂಪ : ಪರಮಪುರುಷ ಭವಭಂಜನಕೇಶವ ನರಮೃಗಶರೀರ ನಮೋ ನಮೋ (ಪುರಂದ. ೩-೪೧-೦). [ನರ್₂ + ಮೃಗ]

ನರಮೇಧ (ನಾ). ೧. ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಬಲಿಕೊಡುವ ಯಜ್ಞ : ರಾಕ್ಷಸೋತ್ತಮರೊರಾರ್ಪಿಂತೆ ನರಮೇಧಮಖದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೈಕೊಂಡರಿದಕೆ ಋತ್ವಿಜರಾರು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೩-೨೭) ; ನಿನ್ನ ನರಮೇಧಕಾರ್ತ್ತಿಗ್ವರ್ಜ್ಯಮಂ ಮಾಳ್ಪರಿದಕೆನ್ನನಾಚಾರ್ಯನಾಗಿಯೆ ವರಿಸು ತದ್ಯಾಗಮಂ ನೆಗಳ್ಚು (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೩-೨೯) ; ನರಬಲಿ ನರಮೇಧವು ಕೇಳು ಅಶ್ವಮೇಧಕೂ ಸರಿಮೇಲು (ಗಠ. ೬೯-೦೩). ೨. (ಆಲಂ) (ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ನೋಡದೆ) ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು : ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಗೋಲೀಬಾರ್, ಮಕ್ಕಳು ಮಂಗಳೆನ್ನದ ಗುಂಡಿಕ್ಕಿ ಕೊಲ್ಲುವ ನರಮೇಧ (ವಿದ್ಯಾಕಿ. ೦೨೭) ; ಶಕ್ತಿ ಹಿರಿದಾಗ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮರೆತು ನರಮೇಧವನ್ನಾಚರಿಸುವೆನು (ದಾನಚಿಂ. ೦೪೫) ; ಅವನೆಸಗಿದ ಕ್ರೂರ ನರಮೇಧದ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದ ಬಿಳಿಯ ಶಿಲುಬೆ (ಪುನರು. ೩೫೭). [ನರ್₂ + ಮೇಧ]

ನರಯಜ್ಞ (ನಾ).= ನರಮೇಧ ೨ : ಈ ನರಯಜ್ಞ ಎಂಥಾ ಜಿತನ ಅವರಿಗೆ ! (ವೀರಯೋ. ೩೦). [ನರ್₂ + ಯಜ್ಞ]

ನರಯಣ 'ನಾರಾಯಣ' ನೋ.

ನರಯುಗ್ಮ (ನಾ). ೧. ಇಬ್ಬರು ಮನುಷ್ಯರು. ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಮಿಥುನ ರಾಶಿ : ಶನಿ ಮಕರಲಗ್ನದೊಳ್ . . . ದನುಜೇಜ್ಯಂ ತೂಲೆಯೊಳ್ ಸೌಮ್ಯನಿರಲ್ ನರಯುಗ್ಮದೊಳ್ ನರಾಧಿಪನಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೦೨-೫).
[ನರ್₂ + ಯುಗ್ಮ]

ನರರಾಕ್ಷಸ (ನಾ). ರಾಕ್ಷಸನಂತೆ ನಿರ್ದಯನಾದ ಮನುಷ್ಯ : ಆ ನಿಸರ್ಗವನ್ನು ನರರಾಕ್ಷಸನಂಥ ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹೇಗೆ ಕಲುಷಿತಪಡಿಸಿ ದುರಂತಕ್ಕೆ ಬಡಜನರನ್ನು ದೂಡುವರೆಂಬುದು . . . ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ (ಕಾಲಚಕ. ೧ ಮುನ್ನುಡಿ) ; ಹೆಂಡತಿಯ ವಿಕೃತಕೋಪವು ಅವರನ್ನು ನರರಾಕ್ಷಸನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಸಿತ್ತು (ಕಾವೇರಿ. ೯೪). [ನರ್₂ + ರಾಕ್ಷಸ]

ನರರಾಶಿ (ನಾ). = ನರಲಗ್ನ : ಕನ್ಯಾ ತುಲಾ ಮಿಥುನ ಧನುಸ್ಸು (ಪೂರ್ವಾರ್ಧ) ಕುಂಭ ಇವು ನರರಾಶಿಗಳು (ಜಾತಕ. ೦-೩೦ ಟೀಕೆ) ; ಮಿಥುನ ಕನ್ಯಾ ತುಲಾ ಧನುಸ್ಸಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಕುಂಭ ಇವು ನರರಾಶಿಗಳು (ಜಾತಕ. ೪-೦೯ ಟೀಕೆ). [ನರ್₂ + ರಾಶಿ]

ನರರೋಗ (ನಾ). ನರಗಳ ದೌರ್ಬಲ್ಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ ; ನರವ್ಯೂಹದ ಅಸ್ವಸ್ಥತೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಮನೋವೈಕಲ್ಯ : ಇವೆರಡೂ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮಂದ ಅಥವಾ ತೀರ ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಂತಹ ಮನೋವೈಕಲ್ಯಗಳನ್ನು ನರರೋಗ(Neurosis)ಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಮನೋರೋ. ೨೦) ; ನರರೋಗ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೂ (ನ್ಯೂರೋಟಿಸಿಸಂ) ಶರಣಾಗತಿಗೂ ನೇರವಾದ ಸಹಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು . . . ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಕವಿಕೋ. I, ೭೩೫).
[ನರ್₁ (<ನರವು) + ರೋಗ]

ನರರೋಗಿ (ನಾ). ನರರೋಗವುಳ್ಳವನು ; ಸೌಮ್ಯರೂಪದ ಮನೋವೈಕಲ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು: ನರವ್ಯಾಧಿಯುಳ್ಳ(ವನು) ; ನರರೋಗಿ: ವಿಪರೀತಸೂಕ್ಷ್ಮವೇದಿಯಾದ (Neurotic. ಇಂಕನಿ) ; ನರರೋಗಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಜಭಾವನೆಯು ಚೆನ್ನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ (ಮನೋರೋ. ೨೦).
[ನರ್₁ (< ನರವು) + ರೋಗಿ]

ನರಲ್₁, ನರಲು, ನರಳ್, ನರಳು₁, ನೆರಳ್₁, ನೆರಳಂ₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ನೋವಿನಿಂದ ಧ್ವನಿಮಾಡು ; ಮುಲುಕು ; ಒರಲು : "ನರಲ್ – ವೇದನಧ್ವನೌ" (ಶಮದ) ; ಸೂಲದೊಳ್ ನೊಂದು ನರಳ್ವ[ಲ್ವ] ಕಳ್ಳರಿಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೩೩೯ ಕೊಡ್ರಳ) ; ಎನ್ನ ಭಯಂಕರದುಂಡರತ್ನಹತಿಯಿಂ ಗಿರಿ ನೊಂದು ನರಲ್ವ [ಪಾಠಾಂ. ಳ್ವ] ಮಾಟ್ಕೆಯಿಂತಾಯ್ತಾಗಳ್ (ಅರಿಪು. ೦೩-೩೭) ; ಸುರಿವ ಸರಲ್ ನರಲ್ವ ಭಟರೆತ್ತಮುರುಳ್ವ ದಟಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೩೭) ; ಸೂತಸುತನೊಂದುಗ್ರೋಮವಿಂ ತಿಣ್ಣಂಬೆಂಬ್ಬೊಡನಾರ್ದಂ ನಸು ಮೂರ್ಛೆವೋಗಿ ರಥದೊಳ್ ಭೀಮಂ ನರಲ್ವನ್ನೆಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೦೪೩); ಕುರುರಾಜಂ ತೊಡೆವೇನೆಗೆ ನರಳ್[ಲ]ನೆ ಕುಜುವಾದ ತೊಡೆಯ ಬೇನೆಗೆ ಕಂಡರ್ ನರಳ್ವಂತೆ (ಗದಾಯು. ೯-೦೯) ; ಬೆರಲೆರಲೊರಲ್ಕೊರಲ್ಸರಲ್ . . . ನರಲುಂ ಮುಂಗೈ ಸರಲುಂ ಲಾಂತವಿಂ ಗ್ರಾಮ್ಯರಜಾಯದುಚ್ಚರಿಸುವರ್ ಕುಳಾಂತ್ಯರುಮೆಯಿಂ (ಶಮದ. ೨೪) ; ಅದೊ ಕೇಳಿಂ, ಆ ನರಲ್ವ ನರಲ್ಗಳನ್ ! (ಅಶ್ವತ್ಥಾ. ೦೯-೨೪). **ನರಲು** : ೧. ಅರೆನುಡಿವ ಸರಸವಾಡುವ ನರಲುವ ಪೊಯ್ಯುಲಿಡುವ . . . ಪಲುಂಬುವ ನುಡಿ ವಿರಸಮುಪಶ್ರುತಿಯೊಳೀಯುವೆಂತುಂ ಫಲಮಂ (ಲೋಕೋಪ. ೦೨-೫೪). **ನರಳ್** : ೧. ನರಳುತ್ತುಂ ಸುಯ್ಯುತ್ತುಂ . . . ಸೇದೆಯ ನೇಣಂ ಕರಗಮುನೊಲ್ದಿಕ್ಕುತ್ತುಂ ಸೇದಿ ನೀರ್ಗುಡಿಯೆಂದರ್ (ದಶಕು. ೦೦-೫೦) ; ನರಳ್ವ ಮಹಾಸ್ಪತಾಳ

ಹತ್ತಿಯಿಂ ತಲೆ ತುಂಡಿಸಿ ಬಿರ್ದು ಧಾತ್ರಿಯೊಳ್ ಪೊರಳ್ವ . . . ಅತಿಭೀತರಂ ಜಱಿದು ಝಂಕಿಸುತಿರ್ದುವು ಭೂತಸಂಕುಳಂ (ತ್ರಿಪುರ. ३೯-೩೫೯); ನಿಲ್ಲದೆ ನರಳ್ವ ಪಸುಳೆಯ ನಿರ್ವಾಲಾಸ್ಯಮಂ ಪುಲ್ಲಿಗಳ್ಕಂಡು (ಕ್ರಮಿಧಾ. ३೪-೬೭).

ನರಳು$_1$: ೧. ರುಜೆ ರೋಗಂಗಳು ಲಿಂಗದೇಹಿಗಳೆಂಬವರ ಸೋಂಕಿದಲ್ಲಿ ರೋಗದ ಇಚ್ಚೆಯನಱಿದು ನರಳಿದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗದ ಚಿತ್ತವೆತ್ತಹೋಯಿತ್ತು (ಸರ್ವವ. ೧೨೦-೭೧೯); ಕಾಲು ನೊಂದಂತೆ ನೀಡಿ ನರಳುತುಂ (ಸಂಬಿರ. ೬-೧೦೩): ಬಿದ್ದು ಹೊರಳುತ್ತ್ತಾ ನರಳುತೊಱಲುತ್ತ ಬಾಯ್ಬಿಟ್ಟಳೆದಳು ತ್ರಿರಲು (ಬಸವು. ೪೩-೫೦); ನರಳುವಾರೋಹಕರ ರಾವ್ತರ . . . ಭಂಗವ ನೇಸನೆಂಬೆನು ವೈರಿಸೇನೆಯಲಿ (ಕುಮ್ಮಾದ್ವಾ.೭. ೧೫-೩೪); ನರಳುತ್ತಂ ತನುತಾಪದಿಪೊರಳುತ್ತಂ . . . ಪಾಂಡ್ಯಾವನಿಪಂ ಕರೆಕರೆ ವೈದ್ಯರನೆನುತ್ತ ಲೊಱಲುತ್ತಿರ್ದಂ (ತ್ರಿಪುವಿ. ४४-४४); ಹಾಡುವ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ನರಳುವದುಂಟೆ? (ಗದಿ. ೭೦-೧೦); ಒಡಲ ತೀಯಬೇಹುದಿಲ್ಲಿ . . . ನರಳುವವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ವಿಷೀಗೀ.೪೨-೪). ೨. ಪರಿತಪಿಸು ; ಸಂಕಟಪಡು : ಪ್ರಜೆಗಳು ತೆರಿಗೆಯ ಭಾರದಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). **ನೆರಳ್$_1$** : ೧. ದಿಂಡುರುಳ್ದು ಪೊರಳ್ವ ನೆರಳ್ವ ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳಂ . . . ತದ್ರಣಾಂಕಣಮೆಸೆದುದು (ಜಬಪು. ೧೬-೨೦).

ನೆರಳು$_1$: ೧. ನೆರಳುವ ಕರಿತುರಗದಾಲಿಗಳ ಚುಚುಗೀಂದಲಿಂದಿರದು ಹರಿದು ತೀದವು ಘೂಳಚಯ (ಕೊೞಗಡು. ३४-೬).

ನರನರಳು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಹೊಟ್ಟೆನೋವಿನಿಂದ ನರನರಳಿ ಬೇಸತ್ತನು (ಮಧ್ಯಮ. ೦೯४,.

[ದೇ. ॥ ತಮಿ. ನರಲ್; ಮಲ. ನರಣ್ಣು, ಞರಣ್ಣು; ತುಳು. ನರಲು, ನರಲು. ನರ್ಲುರ್ ; ಕುರುಖ್. ನರ್ಯಾನಾ = ಅಳು; ಮಲ್ತೊ. ನಿರೆ]

ನರಲ್$_2$, ನರಳು$_2$ (ನಾ). ನರಳುವಿಕೆ ; ಸಂಕಟದ ಧ್ವನಿ ; ನರಳಾಟ : ಅದೊ ಕೇಳಿಂ, ಆ ನರಲ್ವ ನರಲ್ಗಳನ್ (ಅಕ್ಷತ್ಪಾ. ೧೪-೨೭೪): ಒಂದೆ ಕೊರಲ ನರಲನೆತ್ತಿ ಅಟ್ಟುದಲ್ಲ ನೆಲನ್ ತಾನ್ (ಬದ್ರಪ್ರ. ३३-೪೬೭).

ನರಳು$_2$: ಖಂಡಿಸಿದ ಕೊರಳಿನಿಂ ಕೊರೆವೆಣದ ನರಳಿನಿಂ (ಶರಕು. ३೯-३೫). [< ನರಲ್$_1$]

ನರಲಗ್ನ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕೆಲವು ಲಗ್ನ(ರಾಶಿ) ಗಳಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ : ನರಲಗ್ನ ಮನೀಕ್ಷಿಸೆ ರವಿ ಸುರ ನೃಪ ಗೋಗೃಹದೊಳಗ್ನಿಹೋತ್ರಾಲಯದೊಳ್ ಗುರು ವೀಕ್ಷಿಸೆ ಶಿಲ್ಪಗೃಹಾಂತರದೊಳ್ ವೀಕ್ಷಿಸೆ ಬುಧಂ ನರಂ ಜನಿಯಿ ಸುಗುಂ (ಜಾತತಿ. ೪-೧೯); "ಮಿಥುನ ಕನ್ಯಾ ತುಲಾ ಧನುಸ್ಸಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಕುಂಭ ಇವು ನರರಾಶಿಗಳು. ಈ ರಾಶಿಗಳಲ್ಲೊಂದು ಲಗ್ನವಾದರೆ ನರಲಗ್ನವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ" (ಜಾತತಿ.೪-೧೯ ಟೀಕೆ). P ಮೇಲಿನ 'ಜಾತತಿ' ಪ್ರಯೋಗವು ಬೃಹಜ್ಜಾತಕದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಜಾತಕ ತಿಲಕದ ೧-೨೨'ರಲ್ಲಿ ಪುರುಷರಾಶಿಗಳು ಮೇಷ, ಮಿಥುನ, ಸಿಂಹ ತುಲಾ, ಧನುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಕುಂಭ ಎಂದಿದೆ. ಇದು ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಂಥ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವ ಸಂಜ್ಞೆ. ಆದರೆ ಭಟ್ಟೋತ್ಪಲನು ತುಲಾ, ಕನ್ಯಾ, ಮಿಥುನ ಮತ್ತು ಕುಂಭ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷಲಗ್ನವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. [ನರ$_2$ + ಲಗ್ನ]

ನರಲಿಸು, ನರಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ನರಳುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಸಂಕಟಕ್ಕೆ ಗುರಿಪಡಿಸು : (ಕ). **ನರಳಿಸು** : ಉರಗ ವರ ಕಿಂಪುರುಷ ಕಿನ್ನರ ತರುಣಿಯರ ವ್ರತಗೆಡಿಸಿ ಭೋಗಿಸಿ ನರಳಿಸುವವರು (ಅಂಬಿಕಾ. ४೪-४೬); ಸಾಯೋತನಕ 'ಕಿರಿಸಳ್ಳು' ನರಳಿಸಿ ಬಿಟ್ಟೇನು (ಬಿಳುಮ. ೦೪೬).

[ನರಲ್$_1$ + ಇಸು$_3$]

ನರಲು 'ನರಲ್$_1$' ನೋ.

ನರಲುಲಿ (ನಾ). ನರಳುವ ಸದ್ದು ; ನರಳಾಟ : ಪರಿಪರಿಯಿಾ ನರಲುಲಿ ಯೊಳ್ ಪಾರ್ಶ್ವಿಕರಾ ಪಾಂಗನೊಳೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ ಕೂಗಿ (ಪಾರಸಿ. ३೯-೮). [ನರಲ್$_1$ + ಉಲಿ$_2$]

ನರಲೇಬಳ್ಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ : (ಮೈಜಿಗ. ೦೯-४೪೭) 'ನರಳೆ' ಪರಾ. [ನರಲೆ$_0$ + ಬಳ್ಳಿ]

ನರಲೋಕ (ನಾ). ೧. ಮನುಷ್ಯರು ವಾಸಿಸುವ ಲೋಕ ; ಮರ್ತ್ಯ ಲೋಕ : ನರಲೋಕವನಟ್ಟಿ ಗೀಟಿಸಿ ನರಲೋಕದ ಸುಖಮನಾತ್ಮವಿಭವದೆ ಪೊತ್ತಂ ಕುರುಪತಿ ವೈಶಂಪಾಯನಸರವಂ ಪುಗುವಂತೆ ನಾಗಲೋಕ ಮನಾಗಳ್ (ಗದಾಯು. ೬-೧೪); ನರಲೋಕದಲ್ಪಸೌಖ್ಯಂ ಸ್ಥಿರಮಲ್ಲದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-३३೭); ನರಲೋಕದ ನರಗುಱಿಗಳೆಲ್ಲ ನರಸಂಸಾರಕ್ಕೊಳ ಗಾದರು (ಅನಿಜಂ. ३೭೭-೧३೭३): ಪುಷ್ಪದತ್ತಂ ನರಲೋಕದೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿ . . . ಕೆಟ್ಟು ಪೋಗಲನುವಾಗಿರ್ದಪಂ (ಸಂಬಿರ. ೬-४ ವ); ನರಲೋಕಂ ನಡೆ ನೋಡಲಾತ್ಮಪುರಮಂ ಕೊಂಡೀಶಲೋಕಕ್ಕೆ ಬಾಧುರಮೋದಂ ಬಡೆದಂದು ಪರ್ವ ನೆಗಬ್ದುದೃದ್ಯೂರ್ಜರಾಧೀಶನಂ ಪಿರಿದಾಲೋಕಿಸಿ (ಉದ್ಭಟ.೧३-೧३३); ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದವಗೆ ನರಲೋಕದ ಗೊಡವೆಯೇ? (ಗಾದೆ). ೨. ಮರ್ತ್ಯಸಮೂಹ ; ಮನುಷ್ಯಕೋಟಿ ; ಮಾನವಕುಲ : ನರಲೋಕವೊಂದೆ ಮುನ್ನಿನ ಚರಣಾಬ್ಜಕ್ಕೆಱಗೆ ನೆಗಬ್ದ ಕೇವಲಬೋಧಂ ದೊರೆಕೊಳೆ ಸುರನರಲೋಕಂ ಚರಣಾಬ್ಜಕ್ಕೆಱಗೆ ಭರತಯತಿಪತಿ ನೆಗಟ್ದಂ (ಆದಿಪು. ೧೬-೭೪); ಪೆಣಪೊಗೆಸುತ್ತಿ ನರಲೋಕಮೆಲ್ಲಮಂತಕದಾಮರ ದೊಳೆ ಬೆಂದು ಧೂಮಮಯಮಾದ ದಿಶಾಧೂಮಂ ಕವಿದಂತಾಭೀಳವಾಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೯೮ವ); ನರಲೋಕಶ್ರೀಕಾಂತಾವಿರಕ್ತಮಾದತ್ತು ಪರಮ ನಿರ್ವೇಗವನಂಪರೆ ನೆಗೞ್ ಮುಕ್ತಿಕಾಂತಾನುರಕ್ತಮಾದತ್ತು ವಿಮಲ ವಾಹನನ ಮನಂ (ಅಜಿಪು. ३-೧೦೩).

ನರಲೋಕದಲ್ಲಟ, ನರಲೋಕದಲ್ಲಣ = ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹೆದರಿಕೆ ಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವನು ; ಒಂದು ಬಿರುದು : ಬಿರುದಿಂಗೆ – ಗಜಮಳಿ, ಗಜವಾಱು, ನರಲೋಕದಲ್ಲಟ[ಪಾಠಾಂ.ಣಂ] (ಕಮರ. ೧೭४ ಪ್ರಯೋ); ನರಲೋಕದಲ್ಲಣಾ, ಗಜವೇಂಟೆಕಾಱಂ, ರಾಯಕೋಲಾಹಲಂ (ಕಲ್ಯಾಮ. ३९೫ ಪ್ರಯೋ). [ನರ$_2$ + ಲೋಕ]

ನರಲೋಕಚಂದ್ರ (ನಾ). ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಆಹ್ಲಾದಕಾರಿ ಯಾದವನು : ಪರಚಕ್ರಭೂಪರಟ್ಟದ ಕರಿಗಳ್ ಬಿಡುತಪ್ಪ ಮದದ ಪೊನಲಿಂದೆತ್ತಂ ನರಲೋಕಚಂದ್ರನಾ ಮಂದಿರದೊಳಗೊಳಗೆಲ್ಲ ಕಾಲಮುಂ ಕೆಸಱಕ್ಕುಂ (ಕವಿರಾ. ४-೦೮೦). [ನರಲೋಕ + ಚಂದ್ರ$_2$]

ನರಲೋಕಚರ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವನು ; ಭೂಲೋಕ ವಾಸಿ : ನೀ ನರಲೋಕಚರನಿನ್ನುಸುರಲೀಂ ಹರಲೋಕಚರನೋಹಿಲನು (ಬಸವು. ४४-೫೫). [ನರಲೋಕ + ಚರ]

ನರವಂಟಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ನರವಂಟಿಗೆಯ ಬೇರುಂ ಗೋರೋಚನಮಂ ಸಮನಾಗಿ ಕೂಡಿ ಅರೆದು (ಕಾಮಜಾ. ೧೦-३೬೭).

[?./ತೆಲು. ನರವೆಂಡು]

ನರವಕ್ತ್ರ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ಮುಖವುಳ್ಳ, ಶಿವಪ್ರಮಥರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ : ಹಂಸವಕ್ತ್ರಂ ಕರಿವಕ್ತ್ರನಶ್ವವರವಕ್ತ್ರಂ ಮೇಷವಕ್ತ್ರಂ ಫಣೀಶ್ವರವಕ್ತ್ರಂ ನರವಕ್ತ್ರನುಷ್ಟ್ರಪತಿವಕ್ತ್ರಂ . . . ಎಂಬರೆಸೆವರ್ವಿಶ್ವೇಶ್ವರಾಸ್ಥಾನದೊಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೦೯-೦३४). [ನರ$_2$ + ವಕ್ತ್ರ]

ನರವರ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನಾದವನು ; ಅರಸ : ಕೃಪಮದಿ ನೊರ್ವರೊಳೊರ್ವರ ಕಾದುವಂ ಎಂದು ರಣಧೀರನರವರಸಂದೋಹಂ ನುಡಿದು ನಿದ್ರೆಯ ತಳೆದಿರಲ್ (ನೇಮಿಪು. ೦३-४) ; ನರವರರು [ಪಾಠಾಂ. ರವರು]ರ್ವಿಯೊಳ್ ಧರೆ ಜಗತ್ತ್ರಯದೊಳ್ ಜಗಮಂ ತ್ರಿವಾಯುಗಳ್

ಧರಿಯಿಸಿ ನಿಂದುವು (ಜೀವಸಂ. ೦೪೬-೩೪) ; ವಾನರ ಕುಲಂ, ನರವರಂ, ವಾಲಿಯ ಸಹೋದರಂ ಸುಗ್ರೀವನಲ್ತೆ ಆ ಓಜೋನ್ವಿತಂ ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೭೮-೦೧). [ನರ$_2$ + ವರ$_3$]

ನರವರ್ಯ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಮನುಷ್ಯ ; ಉತ್ತಮಮಾನವ : ನರವರ್ಯ ಭೀಮಸೇನ ನಾರಿಗೆ ಕುಸುಮ ತರುವೆನೆನುತ ಬೇಗ ತೆರಳಿದಸು (ಪುರಂದ. ೩-೨೧೦-೧). [ಸಂ.]

ನರವಲಿ 'ನರವುಲಿ' ನೋ.

ನರವಲು 'ನಱುವಲ್' ನೋ.

ನರವಾನರ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೋಲುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾನರ : ಪಾಮರ ಹರಿದಾಸನು ಅವನಲ್ಲ ನರವಾನರ ಕಾಣೊ (ಪುರಂದ. ಧಾ. ೨-೭೨-೪); ಉದ್ದತೋಳುಗಳ, ದೊಡ್ಡ ನರವಾನರ ; ಒರಾಂಗೊಟಾಂಗ್ (= ಕಾಡುಮನುಷ್ಯ) (Orang-outang. ಇಂಕನಿ). [ನರ$_2$ + ವಾನರ]

ನರವಾಹ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ವಾಹನವನ್ನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ಕುಬೇರ : ನರವಾಹಂ ಬಳ್ಕೆ ಶಕ್ರಂ ಸೆಡೆಯೆ ಹುತವಹಂ ಕಂದೆ ಕಾಲಂ ಕರಂ ಕುಂದೆ (ಶಬಶಂ. ೨-೧೧). [ನರ$_2$ + ವಾಹ]

ನರವಾಹನ (ನಾ). ೧. = ನರವಾಹ : ಐಳಬಿಳಃ . . . ಕುಬೇರಃ, ನರವಾಹನಃ, ಗುಹ್ಯಕಃ . . . ಈ ೧೭ ಕುಬೇರನ ಪೆಸರ್" (ಹಲಾಯು. ೦೪-೬೪). ೨. (ಮನುಷ್ಯರು ಹೊರುವ) ದಂಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುವವನು : "ದಂಡಿಗೆಯನೇಱುವಂ ನರವಾಹನಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭೩-೨೭). [ನರ$_2$ + ವಾಹನ]

ನರವಿಂದು (ನಾ). ಮನುಷ್ಯರ ಗುಂಪು ; ಜನಸಮೂಹ : ಆ ಪರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರಿಯವಿಕಾರದ ನರವಿಂದುಗಳು ಕೂಡಿರ್ದು ಫಲವೇನು (ದಶಸಂ. ೪೨೪-೦೨೫). [ನರ$_2$ + ಪಿಂದು$_2$]

ನರವಿಂಧ್ಯ (ನಾ). "(ಪಶುಗಳಂತಹ) ಜನರು ವಾಸಿಸುವ (ಗುಡ್ಡಗಾಡಿನಂತಹ ವಾಸಕ್ಕೆ ಕಷ್ಟಕರವಾದ) ಸ್ಥಾನ" (ಬಸವ. ಕೋಶ) : ನರವಿಂಧ್ಯದೊಳಗೆನ್ನ ಹುಲುಗಿರಿಯ ಮಾಡಿ ಸಲಹುತ್ತ ಶಿವಶಿವಾ ಎಂದೋದಿಸಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೫೩) ; ಒಱಲುವ ಬಳ್ಳುವಿನಂತಿಪ್ಪರಯ್ಯಾ ಮನುಜರು ನರವಿಂಧ್ಯದೊಳಗೆ (ಬಸವ. ೨೦೭). [ನರ$_2$ + ವಿಂಧ್ಯ]

ನರವು, ನರ$_1$ (ನಾ). ೧. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾಯುವನ್ನು ಎಲುಬಿಗೆ ಸೇರಿಸುವ ಗಟ್ಟಿಯಾದ, ತಂತುಮಯವಾದ ಅಂಗಾಂಶ ; ಸ್ನಾಯುರಜ್ಜು : ನರವುಮಂ ಬರಿಯುಮಂ ಪತ್ತಿ ತಗೆದು ಪೆಡಸಾರ್ಪ ನರಗಳುಮಂ ತಾನೆ ಸೋದು (ಪಂಪಭಾ. ೦೩-೫೬). ೨. ಅವಯವಗಳಿಂದ ಮೆದುಳಿಗೆ ಸಂವೇದನಗಳನ್ನೂ ಮೆದುಳಿನಿಂದ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನೂ ಒಯ್ಯುವ ತಂತು,-ಸೆರೆ: ತಾನುಂ ಹಿಡಿಂಬೆಯುಮವನ ಬರಿಯ ನರವಿನಡಗಿನಿಸುವಿನಸೆಯು ಕೆನ್ನೆತ್ತರೊಳೊರ್ವರೊರ್ವರಂ ತಳ್ಕಿಱಿದುಂ ಬೊಬ್ಬಿಱಿದುಂ . . . ಆಡುವಾಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೦೫೮ ವ) ; ನರವಿನ ಪುತ್ತಮೇಧ್ಯದ ತವರ್ಮನೆ . . . ಕಡುಗೆಷ್ಟಮನಿಪ್ಪ ದುಃಕಳೇವರಮಿದನೊಳ್ಳಿತೆಂಬರಱಿವಿಲ್ಲದವರ್ (ಕಮಚ. ೬-೩೪) ; ನರವುಗಳ್ ತೆಗೆದು ಕೋಲ್ ತನಗೆ ತಾನೆ ನೆಗೆವುದುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦೨-೪೦ವ) ; ನರವುಂ ನೆರವುಂ ದೇವರ ಬರವುಂ ತೆರವುಂ . . . ತಾಮರೆಬರ ಮತದಿಂದಂತ್ಯವರ್ಣಲೋಪಮನಾಳ್ಗುಂ (ಶಮದ. ೪೬) ; ಕೆಸಱಿಡುವ ರಕುತಾಂಬುಗಳ ನರವಿನ ನಾಳದೇಳಿಗೆಯ ಕೆಡುವುದದ ಕಾಡಾನೆ ಹೊಕ್ಕೊಡನೊಡನೆ ಕಲಕಿದ ಕೊಳನವೊಲು ಭಯವಡಸುತಿದೆ ಪವನಜನ ರಣಪಥವು (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೦೩-೪) : ಮಾಂಸದ ಗೋಡೆ ಚರ್ಮದ ಹೊದಿಕೆ ನರವಿನ ಕೂಡೆ ಹಿಂದಿಗೆ ಗಿದ ಮನೆಯೊಳಗಾತ್ಮನಿರುತಿರಲು (ಹರಿಸಾ. ೮೩).

ನರ$_1$: ೨: "ಪಸ್ನಸಾ, ಸ್ನಾಯುಃ – ಇವು ನರದ ಪೆಸರು" (ನಾಚಿರಾ. ೦೨೧) : ನರವನುಗಿವ ನರಿಗಳುಮಂ (ಗದಾಯು. ೩-೩ ವ) ; ಸಂದುಗಳುಟಿದೊಡೆ ನರವೊಂದು ದೆಸೆಗೆ ಚಱುಸಂದೊಡೆ ಶೀತಳಜಳಮಿಶ್ರಿತ ವಸ್ತ್ರವನಳವಟ್ಟರೆ ಸುತ್ತಲಿನಿಸು ಬೇನೆಗಳಟಿಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೧೬೬); ಎನ್ನ ಕಾಯವ ದಂಡಿಗೆಯ ಮಾಡಯ್ಯಾ . . . ಎನ್ನ ನರವ ತಂತಿಯ ಮಾಡಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೫೦೦) ; ತನುವೆಂಬ ಮನೆಗೆ ಅಸ್ಥಿಗಳು ಚರ್ಮದ ಹಂಜರ ನರದ ಭೀಮಗಟ್ಟು (ಅದವ. ೧೫-೩೩) ; ಒಂದು ದಸಿಯಂಗಿಯ ನಟ್ಟಡೆ ನೊಂದು ನರಗಳು ಸುಕ್ಕ ತೆಗೆಯಲು (ಬಸಪು. ೪೩-೮೪) ; ನರಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿರನಿರನೆ ಎದ್ದುನಿಂತವು (ಕಾಡಿಅ. ೦೩೧). ೩. ತಂತಿ : ಬೀಣೆಯಂತೆ ನರದೊಳ್ ಕೂಡಿದುದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೦೭೩). ೪. ಶಕ್ತಿ ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. ೫. (ಆಲಂ) ಧೈರ್ಯ.

[ದೇ. ೬ ತಮಿ. ನರಮ್ಬು ; ಮಲ. ನರಮ್ಬು, ಞರಮ್ಬು ; ತುಳು. ನರ, ನರಂಬು ; ತೆಲು. ನರಮು; ಕೊಲಾ. ನರವ್ ; ಪರ್ಜಿ. ನೆರುಬ್ ; ಕೂಇ.ಡ್ರಾಂಬು ; ಕುವಿ. ನರೊಮಿ ; ಕುರುಖ್. ನರೀ ; ಮಲ್ತೊ. ನಾರು]

ನರವುಲಿ, ನರವಲಿ, ನರಹುಲಿ, ನರುಲಿ, ನರುಳ್ಳೆ, ನರೂಲಿ (ನಾ). ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಏಳುವ ಸಣ್ಣಗಂಟು,-ಗಂತಿ : ಇನವಾರದಂದು ಬಸುರಿಯ ಕೊನೆಯಂ ಕೊಂಡೆಡದ ಬಟಿದು(ಳಸಿ) ಕೆಸಱೊಳದಂ ಪೂಸ್ದನಿತಱೊಳಾ ನರವುಲಿಯನಿತನಿತಾಮವಿರ್ದಡೆಯನಱಿಯದಂತಿರೆ ಪೋಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೦೩೧) ; ಬಿಡದ ಭಗಂದರಮಂಸೆ ಕುಷ್ಠ ತದ್ರುಂ ನರವುಲಿ ದುಷ್ಟವ್ರಣಂಗಳೆಂದಱುವುದಿವಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೦೨-೧) ; ನರವು [ಹಾಕಾಂ. ವ] ಲಿ ಪೊಡವಿ ಬಂಗು ನೆರೆದಾನನದ ಚಿಬ್ಬುವೆರಸಿರ್ದ ಕಂಕಳಿನ ನಿಡಿಯೊಡಲಿನ. . . ಪೆಣ್ಗಳಂ ತರಲಾಗದು (ಜನವ. ೧೧-೧೧). **ನರವಲಿ :** ನರವಲಿ ಉದುರಿ ಹೋಯಿತು (ರೂಢಿ). **ನರಹುಲಿ :** (+). **ನರುಲಿ :** "ನರುಲಿ = ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ವಾಳ" (ಹಾನಕೋ. ೯). **ನರುಳ್ಳೆ:** ಕೈಮೇಲೆ ಒಂದು ನರುಳ್ಳೆ ಎದ್ದಿದೆ (ರೂಢಿ). **ನರೂಲಿ :** "ನರೂಲಿ ; ಗಂಟು ; ತಂತಿ" (Pustle. ಇಂಕನಿ). [< ನರವು ?]

ನರವೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ನರುವಲು, ನಾರಲೆ, ನರವೆ, ಮುನ್ನು, ಮಡಿಕೆ (ವೃಕ್ಷಿಗಿ. ೭೪-೦೫೦೦). [?]

ನರವೆಣ್ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯಲೋಕದ ಹೆಣ್ಣು ; ಮಾನವ ಸ್ತ್ರೀ : ನಿಖಿಳಾಪ್ಸರವಧು ನರವೆಣ್ಗಳೆಸೆಯೆ ದೇವಕಿಯ ನಂದನನೆಡಬಲದಿ (ಚೋಹಕ. ೦೯-೦೪). [ನರ$_2$ + ಪೆಣ್]

ನರವೇಷ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ವೇಷ ; ಮಾನವ ರೂಪ : ಮಜ್ಜನ ಭೋಜನಾದಿ ನಾನಾಕ್ರಿಯೆಗಳೊಂದರೊಳ್ ನರವೇಷಕಾಯಮಂ ನವೆಸಬೇಡೆಂದು ಕೈವಿಡೆಗೊಟ್ಟೆಲೆಂ ವಿಶೇಷಮೊ ಪುತ್ರಮೋಹಮಿ ಲೋಕದೊಳಗೆ (ಚಿಬಪು. ೩-೩೦). [ನರ$_2$ + ವೇಷ]

ನರವೈದ್ಯ (ನಾ). ಮಾನವರಿಗೆ ಮಾಡುವ ರೋಗಚಿಕಿತ್ಸೆ ; ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ : ಚಾಣಕ್ಯಂ ಸಾಮುದ್ರಿಕಂ ಶಾಲಿಹೋತ್ರಂ . . . ಕ್ಷಾರಪಾನೀಯಂ ಮೊದಲಾಗೊಡೆಯ ನರವೈದ್ಯಂಗಳುಂ ಜ್ಯೋತಿಷಮುಂತ್ರವಾದಂ ಮೊದಲಾಗೊಡೆಯ ಶಾಸ್ತ್ರಂಗಳೆಲ್ಲಮಂ ನೆಱೆಯೆ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಯೋಗ್ಯರ್ ಮಾಡಿದೊಡೆ (ಪಡ್ಮಾರಾ. ೯-೨).

[ನರ$_2$ + ವೈದ್ಯ]

ನರವ್ಯಾಧಿ (ನಾ). "ನರವ್ಯೂಹದ ಅಸ್ವಸ್ಥತೆಯಿಂದ ದೇಹಸ್ಥಿತಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುವುದು : ನರವ್ಯಾಧಿ (Neurosis. ಇಂಕನಿ)" : ಪ್ರಬಲ ಮನೋರೋಗ (ಸೈಕೋಸಿಸ್), ನರವ್ಯಾಧಿ (ನ್ಯೂರೋಸಿಸ್) ಮುಂತಾದ ವಿಕಾರಗಳು ದುರ್ನಡತೆಗೆ ಕಾರಣಗಳೆಂಬ ಬಹುಜನರ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ (ಕವಿಕೋ. I, ೩೫೦). [ನರ$_1$ (< ನರವು) + ವ್ಯಾಧಿ]

ನರವ್ಯೂಹ (ನಾ). ದೇಹದೊಳಗಿನ ನರಗಳ ರಚನೆ,-ನರಮಂಡಲ: ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಿದುಳಿನ ಅಥವಾ ನರವ್ಯೂಹದ ರಚನೆಯೊಳಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ತೊಂದರೆಯುಂಟಾದೊಡನೆ ಅದನ್ನು ನಾವು ಮನೋರೋಗವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ (ಮನೋರೋ. ೮) ; ಮೆದುಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗುವಂತಿದ್ದು, ನರವ್ಯೂಹದ ರಚನೆ ಕ್ರಮಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಂಕೀರ್ಣತೆಗೇರುವಂತಿದ್ದು ಸಂಕೀರ್ಣಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಅನುಗೊಳಿಸುವ ಸಂಸ್ಕರಣವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅನುಕೂಲಿಸುವಂತಿವೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೮೬).

[ನರ$_1$ (< ನರವು) + ವ್ಯೂಹ]

ನರಶಾರ್ದೂಲ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ (ಹುಲಿಯಂತೆ) ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದವನು ; ಶೂರ : (ಶ). [ನರ$_2$ + ಶಾರ್ದೂಲ]

ನರಶಾಸನ (ನಾ). ಜೀವಂತವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರೂಪವಾಗಿರುವ ಶಾಸನ,-ಸನದು ; ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಾಕ್ಷಿ : ಬಿರುದಿನ ಬೀರದ ಪೆಸರಕ್ಕರಮಂ ಪರನೃಪರ ಮೆಯ್ಯ ಪುಣ್ಗಳೆಗಳ್ ಪೋಲ್ತಿರೆ ತೋಳ್ವಲಕ್ಕೆ ಪಡೆದಂ ನರಶಾಸನಮಂ ನರೇಂದ್ರಚೂಡಾರತ್ನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೧೪) ; ಕವಿತತಿ ಬಲ್ಮೆಗೋಲಗಿಸೆ ಕಾಮಿನಿಯುರ್ಸೊರ್ಬಗಿಂಗೆ ಸೋಲೆ ಬೇಟ್ಟುವರ್ಗಳುದಾರವೃತ್ತಿಗೊಲವಿಂ ನರಶಾಸನವಾಗೆ ರಾಜ್ಯಮುದ್ಧವದಿನೊಡರ್ಚೆ ರೇಚಿರಾಜನೆಸೆದಂ ಜಸದಿಂ ವಸುಧೈಕಬಾನ್ಧವಂ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೦೯೭-೩೨ ; 1182) ; ಕರದಿಂ ಮೆಯ್ಯೊಳ್ ಪನಿತಕ್ಕರದಂತಿರೆ ಸಾಂಜನಾಂಬುಕಣತತಿ ಕಾಮಂ ಬರೆದ ನೃಪಸುತನ ಸೊಬಗಿನ ನರಶಾಸನದಂತೆ ವಿರಹವಿಹ್ವಲೆಯಿರ್ಪಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೦೨೬). [ನರ$_2$ + ಶಾಸನ]

ನರಶಿರಮಾಲೆ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ತಲೆಬುರುಡೆಗಳ ಸರ ; ಕರೋಟಿ ಮಾಲೆ : ಕಂಠದೊಳಂಜಿಪ ನರಶಿರಮಾಲೆ (ಶಾಂಕಜ. ೦೯-೭).

[ನರ$_2$ + ಶಿರ$_2$ + ಮಾಲೆ]

ನರಶೂಲೆ (ನಾ). ದೇಹದ ನರಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ನೋವು : ಆವಾವ ಠಾವಿನ ನರಶೂಲೆಗೆ, ಕಪಾಲಶೂಲೆಯ ಠಾವಿಗೆ ಶ... ಕಿ ಆ ಔಷಧಿಯ ನಿಕ್ಕಲು ಶೂಲೆ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿವ್ಯವಿ. ೫೧). [ನರ$_1$ (< ... + ಶೂಲೆ$_1$]

ನರಸ (ನಾ). = ನರಸಿಂಹ ೧. 'ನರಸಯ್ಯ' ಪರಾ. [< ನರಸಿಂಹ]

ನರಸಣ್ಣ (ನಾ). (ಕರಾ) ಬುಡುಬುಡಿಕೆಯವನು ; ಶಕುನ ಹೇಳುವವನು : ನಸುಬೆಳಕು ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತು . . . ಹಗಲ್ಹಾಡಿಯ ಹುಂಗನಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ನರಸಣ್ಣರಿಬ್ಬರು ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದರು (ನಡದಾ. I, ೪೩೩) ; ಹಾಡುವ ಪಲ್ಲವಿಗೂಡಿಸುವ ನರಸಣ್ಣರಿಬ್ಬರೂ ಹಾಲುಮನೆಯ ಅಂಗಳದೊಳಗಾದರು (ನಡದಾ. I, ೪೩೪) ; ನರಸಣ್ಣ ಬಂದರೆ ನಮಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ಶರಾವ. ೨೬). [ನರಸ$_3$ + ಅಣ್ಣ$_1$]

ನರಸತ್ವ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ಸ್ತ್ರೀಸತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ದೇವಸತ್ವ ಯಕ್ಷಸತ್ವ ಗಂಧರ್ವಸತ್ವ ನರಸತ್ವ ನಾಗಸತ್ವ ಕಾಕಸತ್ವ ವಾನರಸತ್ವ ಮುನಿಸತ್ವ ಪಿಶಾಚಸತ್ವ ರಾಕ್ಷಸಸತ್ವ ಕಿನ್ನರಸತ್ವ ಖರಸತ್ವವೆಂಬ ದ್ವಾದಶಸತ್ವದ ಸತಿಯರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೩೯).
ನರಸತ್ವದವಳು=ನರಸತ್ವದ ಸ್ತ್ರೀ: ಋಜುಚಿತ್ತದಿಷ್ಟರ್ಗೆ ನಿಜದೊಳೊಲಿದಿರ್ಪ ನೀರಜನೇತ್ರೆಯವಳ್ ನರಸತ್ವದವಳು (ಜನವ. ೫-೨೯). ನರಸತ್ವದ ಸ್ತ್ರೀ="ಋಜುವಾದ ಚಿತ್ತದವಳು ಸಮರ್ಥಳುಂ ಅವುತಣ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವಳುಂ ಉಪವಾಸದಿಂದಂಜಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಉಂಬುವಳು ಇವಳು ನರಸತ್ವದ ಸ್ತ್ರೀ" (ಕಾಮಶಾ. ೪-೬೦). [ನರ$_2$ + ಸತ್ವ$_1$]

ನರಸಮಿತಿ (ನಾ). ಜನಸಮೂಹ; ಮಾನವಕೋಟಿ: ನರಸಮಿತಿಗೆ ಬೇಡಿದುದಂ ನಿರಂತರಂ ಕೊಟ್ಟು ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಂ ಪೋಗಲ್ (ಆದಿಪು. ೧೬-೪೩) ; ನರಸಮಿತಿ ಕೊಂದರೆಂದಡೆ ನೆರವಾಗದೆ ನೋಡದೊಡಿದರು ನಿನ್ನವರು (ನನ್ನಜಾ. ೫-೪೪). [ನರ$_2$ + ಸಮಿತಿ]

ನರಸಮ್ಮ (ನಾ). ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಆರೈಕೆಮಾಡುವ ದಾದಿ ; ನರ್ಸ್ : ಬೇಯುತಲಿರುವೆನು ಬಳಿ ಬಾರೆ ನರಸಮ್ಮ ವೈದ್ಯರ ಕರೆಸದಿರಮ್ಮ (ಚಂದ್ರವೀ. ೫೨-೬). [ನರಸು (<ನರ್ಸ್) + ಅಮ್ಮ$_2$]

ನರಸಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಪ್ರತಿವೆಂಗಳಿಲ್ಲಮಂ ನರಸಯ್ಯ ಮ್ಪಸಗೆಯ್ದುವರ್ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೧೩೩-೦೦ ; 893 ?). 'ನಚ್ಚಯು' ಪರಾ. [ನರಸ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ನರಸಿಂಗ (ನಾ). ೧. = ನರಸಿಂಹ ೧ : ಇದು ಏನಂಗ ಮೋಹನಾಂಗ ಮದನಜನಕ ತೊರವೆಯ ನರಸಿಂಗ (ಪುರಂದ. ೧-೯೯ ಅನುಪಲ್ಲವಿ) ; ಕೆಂಗಿಡಿಗಣ್ಣ ಕೇಸರಿಯ ಮಸ್ತಕದ ಬಾಣಂಗಳಿಂದೆಳಹಿ ತಾಳ್ದವರು ಕಂಗೊಳಿಸಿದರು ಕಾಂತಾರದೆ ಸಿರಿನರಸಿಂಗನ ಲೆಂಕರೆಂಬಂತೆ (ಮೋಹತ. ೧೯-೩೦). ೨. ವೇಮುಲವಾಡದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಹೆಸರು ; P ಅರಿಕೇಸರಿಯ ತಂದೆ : ನರಸಿಂಗಂಗಂ ಜಾಕಬ್ಬೆರಸಿಗಮುಳಪೊದಮೆ ಪುಟ್ಟಿಪುಟ್ಟಿಯುಮರಿಕೇಸರಿಯೆನೆ ನೆಗಟ್ದುಮರಾತಿಯ ಸರಿದೊರೆಗಂ ಬಂದೆನಪ್ಪೊಡಾಗಳ್ ನಗಿರೇ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೬). ೩. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಬೆಳ್ಮಣಿಯ ಪದುಮಣ್ಣನ್ ಕಬ್ಬರ ಸೋಮದಿ ಏಟ್ಟಸೆಯ ನರಸಿಂಗನ್ ಸಿಮ್ಮನೂರ ಕಿಳ್ಪುಮ್ಮನ್ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೦೦-೧೨ ; 800).

[<ಸಂ. ನರಸಿಂಹ]

ನರಸಿಂಗಪಟ್ಟಸು (ನಾ). ಜಟ್ಟಿಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರಸೆ : ಅಂತರಿಪ ನರಸಿಂಗಪಟ್ಟಸು ಮುಂತಡರೆ ತಳಹತ್ತ ಗಳಹತ್ತಂ ತುಳಿಲ ವಿಂದಾಣದಲಿ ಹರಿ ಕಾದಿ ಬಳಲಿಸಿದ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨೨-೬೩).

[ನರಸಿಂಗ + ಪಟ್ಟಸು (<ಪಟ್ಟಸ$_1$)]

ನರಸಿಂಗಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಜನ್ನಯ್ಯ × × × ಮಗ ನರಸಿಂಗಯ್ಯಂಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಸಾಸನ (ಎಕ. IV, ಗುಂಡ್ಲುಪೇ. ೫೭-೬ ; ಸು. 900) ; ಅಕಳಂಕ ಮಹೇಶ್ವರಂ ದಣ್ಣಂ ಮುತ್ತಿಯಿಪ್ಪೊಂ ಶ್ರೀಮತ್ ನರಸಿಂಗಯ್ಯ ನರಸಿಂಗೇಶ್ವರಮ್ಮಾಡಿಸಿ ಮಣಲೆವಾಡಿಯನಭ್ಯನ್ತರಸಿದ್ಧಿಯಾಗೆ ಬಿಟ್ಟಂ (ಎಕ. XIV, ಮೈಸೂರು. ೦೨೭-೫ ; ಸು. 900).

[ನರಸಿಂಗ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ನರಸಿಂಹ (ನಾ). ೧. ಮನುಷ್ಯನ ದೇಹ ಹಾಗು ಸಿಂಹದ ಮುಖವುಳ್ಳ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತುಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದು ; P ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಈ ರೂಪ ತಾಳಿ ಕಂಭದಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿದ ಅವತಾರವೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ : ಬಲಿಯಂ ಕಟ್ಟಿದನಾವನೀ ಧರಣಿಯಂ ವಿಕ್ರಾಂತದಿಂದಂ ರಸಾತಲದಿಂದೆತ್ತಿದನಾವನಂದು ನರಸಿಂಹಾಕಾರದಿಂ ದೈತ್ಯನಂ ಚಲದಿಂ ಸೀಳ್ದವನಾವನಬ್ಧಿಮಥನಪ್ರಾರಂಭದೊಳ್ ಮಂದರಾಚಲಮಂ ತಂದವನಾವನಾತನೆ ವಲಂ ತಕ್ಕಂ ಪೆಱರ್ ತಕ್ಕರೇ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೪೦) ; ಆಗಳಲ್ಲಿಂ ಮಗುಳೆ ನೆಲಸಿದ ಬೇಗದಲು ಸಿರಿವೊಳಲ ನರಹರಿ ಬೇಗ ಮನುಜರ ಪ್ರಾರ್ಥನಂಗಳ ಕೊಂಬ ನರಸಿಂಹ (ಸಂಕ್ಷಪ. ೮-೦೨೮): ಗಾನವಿನೋದಿ ನಮ್ಮ ತೊರವೆಯ ನರಸಿಂಹ (ಪುರಂದ. ೦-೦೨೩ ಅನುಪಲ್ಲವಿ); ನಿಂದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದಾ ನರಸಿಂಹನಾದಿರೊಳ್ಳೆ ತಂದು ನಿಂದು... ಇಂತೆಂದನು (ಚಲಪು. ೩೩-೯). ೨.=ನರಸಿಂಗ ೨ : ಚಲದ ಬಲದ ಕಲಿ ನರಸಿಂಹಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೩೩). ೩. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜನಾದ ಒಂದನೆಯ ನಾರಸಿಂಹನ ಹೆಸರು : ನರಸಿಂಹಭೂಮಿಪಾಳನ ಕರಾಸಿ ಮಚ್ಚರಿಪರೆದೆಯ ಗೂಂಟಂ ವಿದ್ಯಾಭರಣಂ ತಾನೆನೆ ರಂಜಿಪಂ . . . ಗಳಗಂ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೧೧೪-೪೮ ; 1173). ೧, ೩ : ನರಸಿಂಹಂ ನರಸಿಂಹನನ್ತೆ ಮುನಿಸಿಂ ಮಾಜಿಾಂತ ವೀರಾರಿ ಭೂಪರನಣ್ಮುಟ್ಟಿನೊಳಿಂತು ಕಂಡೊಡೆ ಬಳಿಕ್ಕಮ್ಮುಮ್ಮ ಪೋಟ್ದಿಕ್ಕಿ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೨-೦೮ ; 1206).

[ನರ$_2$ + ಸಿಂಹ]

ನರಸಿಂಹಕ್ಷೇತ್ರ (ನಾ). ನರಸಿಂಹದೇವರು ನೆಲೆಸಿರುವ ಪುಣ್ಯಸ್ಥಳ : ಪರಮಭಕ್ತಪ್ರಹ್ಲಾದಗೊಲಿದು ಬಂದು ನರಸಿಂಹಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದೆನಿಸಿ ಮೆರೆದೆ (ಪುರಂದ. ೪-೯೦-೩) ; ಮಹಾನರಸಿಂಹಕ್ಷೇತ್ರಮನಾ ಹಿರಣ್ಯಕಸುತ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮನೀಕ್ಷಿಸಿದಂ (ಯಾದವಂ. ೦೬-೧೬೭).
[ನರಸಿಂಹ + ಕ್ಷೇತ್ರ]

ನರಸಿಂಹಜಯಂತಿ (ನಾ). ನರಸಿಂಹನು ಅವತಾರಮಾಡಿದ ದಿನ ; ವೈಶಾಖಶುದ್ಧಚತುರ್ದಶಿಯಂದು ಆಚರಿಸುವ ಹಬ್ಬ : ನೃಸಿಂಹ ಅಥವಾ ನರಸಿಂಹಜಯಂತಿಯನ್ನು ವೈಶಾಖಶುಕ್ಲ ೧೪ನೆಯ ದಿನದಂದು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ (ಭಾಹಬ್ಬ. ೮೪). [ನರಸಿಂಹ + ಜಯಂತಿ]

ನರಸಿಂಹಾಡಂಬರ (ನಾ). ನರಸಿಂಹನ ಆಟೋಪ,-ಅಬ್ಬರ : ಅರಿಗಳ್ ಪೆಸರ್ಗೇಳ್ದೆರ್ದೆಪೊಡೆವರೆಂಬ ಶೂದ್ರಕನ ವಿಕ್ರಮಾಡಂಬರಮಂದರೆವಾನಿಸಿಕೆ ಯೊಳೊಂದಿದ ನರಸಿಂಹಾಡಂಬರಕ್ಕೆ ನಸುನಗುತಿರ್ಕುಂ (ಕಾದಂಸಂ. ೦೦).
[ನರಸಿಂಹ + ಆಡಂಬರ]

ನರಸಿಂಹಾವತಾರ (ನಾ). ೧. ನರಸಿಂಹನ ಅವತಾರ. ೨. (ಆಲಂ) (ನರಸಿಂಹನಂತೆ) ಕೋಪಾವೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಗ್ರರೂಪ : ಅವರ ನರಸಿಂಹಾವತಾರವೆಲ್ಲಾ ಇಳಿದು, ಒಮ್ಮೆ ಹೋಗಿ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡರೆ ಸಾಕು ಎಂದೆನಿಸಿತ್ತು (ಮರಳು. ೬೭) ; ಅವರು ನರಸಿಂಹಾವತಾರ ತಾಳಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದರು, ನಾನು ಮಾತಾಡದೆ ಬಂದುಬಿಟ್ಟೆ (ರೂಢಿ). [ನರಸಿಂಹ + ಅವತಾರ]

ನರಸಿಕ್ಕು (ನಾ). ದೇಹದಲ್ಲಿ ನರಗಳು ತೊಡಕಿಕೊಂಡಿರುವಿಕೆ: ನರಸಿಕ್ಕು, ಕವಾಲಶೂಲೆಗೆ-ಕಡಲನಾರಿಗೆ, ತುತ್ತ, ಸೈಂಧವಲವಣ . . . ಇವೆಲ್ಲಮಂ ಕೂಡಿ ವೇದನೆಯಾದ ಠಾವಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನಿಕ್ಕಿ ಆ ಔಷಧಿಯಂ ಲೇಪಂ ಮಾಡೆ ವೇದನೆ ತೀರ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೦೬೨).
[ನರ$_1$ (<ನರವು) + ಸಿಕ್ಕು$_3$ (<ಸಿಲ್ಕು$_2$)]

ನರಸಿಗಮಂಗಲ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಪೊಜ್ಜುನ್ನ ಬೆಳ್ಮಾದಙ್ಗಂ ಶ್ರೀಕಣ್ಟಶಾಯಿ ನರಸಿಗಮಙ್ಗಲದ ತೊಱುಗೊಳೊಳ್ ಸತ್ತಂ (ಎಕ. X, ಬಾಗೇಂಪ. ೭೨-೪ ; ಸು. 920).
[P ಇದು 'ನರಸಿಂಗಮಂಗಲ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು.]

ನರಸೀಗೆಱೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು.
ನರಸೀಗೆಱೆ ಅಪ್ಪೊರ್ =ನರಸೀಗೆರೆಯೆಂಬ ಊರಿನವರು: ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ನರಸೀಗೆಱೆ ಅಪ್ಪೊರ್ ದುಗ್ಗಮಾರ ಕೊಯಿಲ್ಪಸದಿಗೆ ಅಱುಗಣ್ಣುಗಟ್ಟದೆ ಮಣ್ಣೊಟ್ಟರ್ (ಮ್ಯಆರಿ. ೦೯೭೨, ೩೮-೦ ; ಸು. 825). [?]

ನರಸು 'ನರ್ಸ್' ನೋ.

ನರಸುಕ್ಕು (ನಾ). ನರ ಉಡುಗುವಿಕೆ ; ನರ ಮುದುರಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ (?): ಇಕ್ಕಡಿಯ ಬಸುಱುಚ್ಚುಗಳ ನರಸು[ಪಾಠಾಂ. ಸೊ]ಕ್ಕು ದೊಲ್ಸಾಸದ ಮಹಾ ಭಯವಕ್ಕಸರದಲಿ ಕಾಣಲಾದುದು ವೈರಿಬಲದೊಳಗೆ (ಕುಮ್ಯಾಭಾ. ೦೭-೨೬) ; ಇಕ್ಕಡಿಯ ಬಸುಱುಚ್ಚುಗಳ ನರಸುಕ್ಕುಗಳ ನಾಟಕದವೊಲು ಕೈಯಿಕ್ಕಿದಾನೆಯ ಹಿಂಡು ಮುಱಿದುದು ನಿಮಿಷಮಾತ್ರದಲಿ (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೨-೩೪).
ನರಸುಕ್ಕನಿಕ್ಕು=ನರಗಳು ಮುದುರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು; ನರಗಳು ಉಡುಗಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು : ಬಾಳ ಚಾಚಿದಳವಳಿಗೆ ಗೋಣಾಳ ಗೊಡ್ಡಿದ ಬಂದಿಯಲಿ ತುದಿನಾಲಗೆಗೆ ನರಸುಕ್ಕನಿಕ್ಕಿದಳವಳು ತನಗೆಂದ (ಕೂಶರಂ. ೨-೨-೩೮). [ನರ$_1$ (<ನರವು) + ಸುಕ್ಕು$_2$ (<ಸುರ್ಕು$_2$)]

ನರಸುತ (ನಾ). = ನರನಂದನ : ರಣಾಜಿರದೊಳರಿನೃಪರನಿಕ್ಕಿದ ನರಸುತ ನಿನ್ನೊರೆಗೆ ದೊರೆಗೆ ಗಂಡರುಮೊಳರೇ (ಗದಾಯು. ೪-೩೩) ; ಸೈಂಧವ ನೆಟ ಒಂದು ತಾಗಿದಂ ನರಸುತನೊಳ್ (ಬಂಹರಿ. ೦೨-೨೨).
[ನರ$_2$ + ಸುತ]

ನರಸೇನೆ (ನಾ). ಮಾನವ ಸೈನ್ಯ : ನರಸೇನೆಗರಿದು ಲಂಕಾಪುರದ ಬಹಿರ್ಜಲಧಿ ದಾಂಟಲೀತಿದು ದೇವಾಸುರರ್ಗಮರಿದೆನಿಸಿ ನರಕನ ಪುರವಂ ಬಳಸಿರ್ದುದೊಂದು ಮೌರವಪಾಶಂ (ಜಗವಿ. ೦೨-೩). [ನರ$_2$ + ಸೇನೆ]

ನರಸೊಬ್ಬ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಜಂಬೂದ್ವೀಪಾಂತರೇ ಕಶ್ಚಿತ್ ವಾಸ್ತು ಪ್ರಾಸಾದ ತದ್ಗತಃ ನರಸೊಬ್ಬಸಮೋ ವಿದ್ವಾನ್ ನ ಭೂತೋ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ (ಎಕ. IX, ೭೪-೩ ; ಸು. 7-8ನೆಯ ಶತ).
[<ನರಸ ?]

ನರಸ್ಫೋಟ (ನಾ). "ನರದ ಮೇಲಿನ ಅಥವಾ ನರಪದಾರ್ಥದ ಮೇಲಿನ ಗಂತಿ" (Neuroma. ಇಂಕನಿ). [ನರ$_1$ (<ನರವು) + ಸ್ಫೋಟ]

ನರಹತಿ (ನಾ). = ನರಹತ್ಯೆ : ದೇಶ ದೇಶಗಳ ನಡುವೆ ಆಗುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನರಹತಿ ಅಪಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ನರ$_2$ + ಹತಿ]

ನರಹತ್ಯ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು ; ಕೊಲೆ : ನರಹತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆದರದವ ಕುರಿಹತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆದರ್ಯಾನೆ? (ಗಾದೆ). [ನರ$_2$ + ಹತ್ಯ]

ನರಹತ್ಯೆ (ನಾ).=ನರಹತ್ಯ : "ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು ; ನರಹತ್ಯೆ" (Homicide. ಇಂಕನಿ) ; ನರಹತ್ಯೆ ನಡೆದರೆ . . . ಅವನಿಗೆ ಗಲ್ಲಾಗುವುದೇ ಖಂಡಿತ ! (ಮರಳು. ೮೧೯). [ನರ$_2$ + ಹತ್ಯೆ]

ನರಹರಿ (ನಾ).= ನರಸಿಂಹ ೧ : ಹಿರಣ್ಯಕ ಕೇಡುಗಾಲಕೆ ಮಗನ ಕೊಲಲಿರೆ ಗೂಢ ನಖದಲಿ ಸೀಳ್ದ ನರಹರಿಯಾಗಿ ದಾನವನ (ಕಾಶಿರಾ. ೧೯-೨೮) ; ಹರಿಯನ್ನು . . . ಹರಿಯೆನ್ನದಿದ್ದರೆ ನರಹರಿಯಾಣೆ (ಪುರಂದ. ೩-೦೩೩ ಅನುಪಲ್ಲವಿ) ; ಕೂಗಿದರು ಧ್ವನಿ ಕೇಳಲಿಲ್ಲವೇ ನರಹರಿಯೆ (ಕನಕ. ೦೩೬ ಅನುಪಲ್ಲವಿ). [ನರ$_2$ + ಹರಿ$_7$]

ನರಹರ್ಯಕ್ಷ (ನಾ).=ನರಸಿಂಹ ೧ : ನರಹರ್ಯಕ್ಷ ಪಾಲಿಸು ಮೋಕ್ಷಪದದಕ್ಷ (ಉತ್ತರಾ. ೩೦-೨೩) ; ಹರನುತ ಹಲಧರನನುಜ ನರಹರ್ಯಕ್ಷ ಹರುಷದಿ ಸಲಹೆನ್ನನೊಲಿದು (ಕಶತಾಂ. ೭೪-೬೩). [ನರ$_2$ + ಹರ್ಯಕ್ಷ]

ನರಹುರಿ (ನಾ). ಹೊಸೆದುಕೊಂಡಿರುವ ನರ : Nerve Cord ನರಹುರಿ (ಕೀಟವಿ. ೨೬). [ನರ$_1$ (<ನರವು) + ಹುರಿ$_3$ (<ಪುರಿ$_3$)]

ನರಹುಲಿ 'ನರವುಲಿ' ನೋ.

ನರಹುಳು (ನಾ). ೧. ನರಪಿಳ್ಳೆ ; ಮನುಷ್ಯ : ಆದರೆ ಅಜಸ್ತ್ರಿಯಾಗುವ ತನಕ ಸುದ್ದಿ ನರಹುಳುವಿಗೆ ಸಿಗಕೂಡದು (ಮರಳು. ೧೬೦). ೨. (ಆಲಂ) ಕೈಲಾಗದವನು ; ದುರ್ಬಲ : ಎಲೆ ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ಬಿಲ್ಲ ಹಿಡಿ ನರಹುಳುಗಳವದಿರ ಕವಿಸಿ ಕಾಲವ ಕೊಲುವುದೇ (ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೨-೪೩).
[ನರ$_2$ + ಹುಳು (<ಪುೞು)]

ನರಳ್ 'ನರಲ್$_1$' ನೋ.

ನರಳಾಟ (ನಾ). ನರಳುವಿಕೆ ; ಸಂಕಟಪಡುವಿಕೆ ; ವೇದನೆಯ ಧ್ವನಿ : ಅದರಿಂದುಂಟಾಗುವ ನರಳಾಟವೂ ಆಶಾಭಂಗವೂ ತೀರದು ಬರುತ್ತವೆ (ಕಕ್ಕಪ್ರಾ. ೩೯೦) ; ಈ ನರಳಾಟದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾರುದಿನ ನಸುಕಿನಲ್ಲಿ ಅವನ ಆಯುಷ್ಯವು ಮುಗಿದುಹೋಯಿತು (ಸಮುಜೀ. ೯೪೨).
[ನರಳು$_1$ (<ನರಲ್$_1$) + ಆಟ]

ನರಳಾಡು (ಕ್ರಿ). ನರಳು ; ಸಂಕಟಪಡು : ಮಗು ನೋವಿನಿಂದ ನರಳಾಡುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). [ನರಳು$_1$ (<ನರಲ್$_1$) + ಆಡು$_1$]

ನರಳಿಕೆ (ನಾ). = ನರಳಾಟ : ನಿಶಿತಖಡ್ಗನಿಘಾತವೇದನೆಯು ನರಳಿಕೆಯ ರಘುರಾಮ ನಾಮಸ್ಮರಣೆಯರುಣಕುಮಾರಕನ . . . ಕಂಡನು (ತೊಕರಾ. ೩-೦೨-೪) ; ಆ ನರಳಿಕೆ, ಆ ಸಂಕಟದ ಕೂಗು ಮತ್ತಾರದೂ ಅಲ್ಲ (ಲವಸಿ. ೩೩) ; ನನ್ನ ಧ್ವನಿ ನೆಗಡಿಯ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತುಸ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು . . . ಗುಹೆಯೊಳಗಿನ ನರಳಿಕೆಯಂತೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದಿತ್ತು (ನಂಟರು. ೩೯).
[ನರಳು$_1$ (<ನರಲ್$_1$) + – ಇಕೆ]

ನರಳಿಸು 'ನರಲಿಸು' ನೋ.

ನರಳು$_1$ 'ನರಲ್$_1$' ನೋ.

ನರಳು$_2$ 'ನರಲ್$_2$' ನೋ.

ನರಳುದನಿ (ನಾ). ನರಳುವ ಧ್ವನಿ ; ನರಳಾಟ : "ಓ ಓ, ಅಯ್ಯೋ . . ." ಎಂಬ ಹೆಂಗಸಿನ ನರಳುದನಿ ಅವನ ಕಿವಿದೆರೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತು (ಪುನರು. ೯೩೪). [ನರಳು$_2$ (<ನರಲ್$_2$) + ದನಿ$_1$]

ನರಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ ; ಮಂಗರವಳ್ಳಿ : ಈ ದಿನ ನಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನರಳಿ ಚಟ್ನಿ ಮಾಡಿದ್ದರು (ರೂಢಿ). 'ನರಳೀಬಳ್ಳಿ' ಪರ್ಯಾ. [ದೇ.॥ ತಮಿ. ನರಳೈ]

ನರಾಂಗ (ನಾ). ೧. ಮನುಷ್ಯದೇಹ : ಉಜ್ಜ್ವಲ ಬಡಬಾಬ್ಧಿವಹ್ನಿ ಯುಗಮೂಂತು ನರಾಂಗಮನಣ್ಮಿ ಕಾದುವಂತೆ (ಕಲಕಂ. ೪-೬೨). ೨. ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯಂ. [ನರ$_2$ + ಅಂಗ$_2$]

ನರಾಕೃತಿ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ಆಕಾರ,-ರೂಪ : ಆಗಳ್ ನರಾಕೃತಿ ಗಕ್ಕನೆ ಪೋಗಿ ರಾಜಕೀರಾಂಚಿತಜನ್ಮಮನ್ನಮರ್ದಪ್ಪುದುದು (ಉದ್ಭಟ. ೬-೧೧೩) ; ನರಾಕೃತಿಯ ಪರಬೊಮ್ಮರೂಪನು ತಿರುಹಿದನು ರಥವ (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೧೪-೩೧). [ನರ$_2$ + ಆಕೃತಿ]

ನರಾದಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ : ಬಲ್ಲೆಹ ಬಂಕು ಬಾಣನೆದೆ ನರಾದಿ ಶೂಲ ಶಿರಾದಿ ಚೂರಿ ಚಿಕ್ಕತಾರಿ . . . ಜವದಾಡೆಗಳೆಂಬ ಬತ್ತೀಸಾಯುಧಗಳಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೬೨). [?]

ನರಾಧಮ (ನಾ). ಕೀಳುಮನುಷ್ಯ ; ನೀಚ ; ಹೀನ ಮಾನವ : ನರಾಧಮರೆಮಗೆ ಪಾಡೇ ಪಥವ ಬಿಡು ಬೇಡೆನುತ ತೆಗೆದೆಚ್ಚ (ಕೃಕರಾ. ೬-೨೧-೩೨) ; 'ನೀನು ಹೇಡಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಕೋಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದ ನರಾಧಮನೂ 'ನೀನು ಧೀರ' ಎಂದರೆ ಹಿಗ್ಗದ ನರನೂ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ (ಷಂಯೂಕೃ. ೪೨) ; ಏಳ್, ಸರ್ವಶಕ್ತಿ ಸ್ವರೂಪಿಣಿಯೆ . . . ನರಾಧಮ ಕಪಿಪ್ರಾಣಾಪಹಾರಕ್ಕೆ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭೮೪-೯೦) ; ಈ ನರಾಧಮನ ಬೆದರಿಕೆಗೆ ಅಪ್ಪ ಹೆದರಿದಿರಾ ? (ಹಂಗೀತ. ೨೦೨). [ನರ$_2$ + ಅಧಮ]

ನರಾಧಿಪ (ನಾ). ಅರಸ ; ರಾಜ : ಶನಿ ಮಕರಲಗ್ನದೊಳ್ . . . ದಸುತೇಜ್ಯಂ ತೊಲೆಯೊಳ್ ಸೌಮ್ಯಸಿತರ್ ನರಯುಗ್ಮದೊಳ್ ನರಾಧಿಪನಕ್ಕುಂ (ಜಾತಕ. ೧೨-೫) ; ಪೊಲ್ಲಮಪ್ಪ ಕನಸಂ ಪರಿವೀಕ್ಷಿಸಿದಂ ನರಾಧಿಪಂ (ಬಂಹರಿ. ೬-೮) ; ಉನ್ನತಚಿತ್ತನಾದನನಿತೊಂದುಪಸರ್ಗದೊಳಾ(ಳಂ) ನರಾಧಿಪಂ (ಜೀವಸಂ. ೫೭-೩೭) ; ಖಳತನೂಭವನಿಳೆಯ ನಾಡಾಡಿಯ ನರಾಧಿಪನ್ನೆಸರೇಯೆಂಬ ಬಳಕೆಯಲಿ ಬೊಬ್ಬಿರಿದು . . . ನಿಡುದನಿದೋಜಲೆಚ್ಚನು ರಾಘವೇಶ್ವರನ (ತೊರರಾ. ೬-೪೧-೩೫). [ನರ$_2$ + ಅಧಿಪ]

ನರಾಧೀಶ (ನಾ). = ನರಾಧಿಪ : ತ್ರಿದಶಲೋಕಕ್ಕೇರುತಿರ್ದ ತ್ರಿಶಂಕು ನರಾಧಿಶನ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಕ್ರನ ಮಹಾ ಹುಂಕಾರದಿಂ ಬಿರ್ದಳೆಂಬಿನೆಗಂ . . . ಓರ್ವಳ್ ಕನ್ನೆ ಚಂಡಾಲಿ ದರ್ಶನತಾತ್ಪರ್ಯದೆ ರಾಜಕೀರಸಹಿತಂ ಬಂದಿರ್ದಪಳ್ ಬಾಗಿಲೊಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೪). [ನರ$_2$ + ಅಧೀಶ]

ನರಾಮರ (ನಾ). = ನರಾಧಿಪ : "ನೃಪತಿ ರಾಟ್ ರಾಜಂ ನರಾಮರಂ ಪಾರ್ಥಿವಂ. . .ಎನಲ್ಕರಸಕ್ಕು" (ಕುಂಗರಾ. ೭೮-೦). [ನರ$_2$+ಅಮರ$_3$]

ನರಾಯುಷ್ಯ (ನಾ). ಮನುಷ್ಯನ ಆಯುಸ್ಸು ; ನೂರು ವರ್ಷ: ಜನನಂ ಸಂಭವಿಸಿರ್ದ ಲಗ್ನಗೃಹದೊಳ್ ಪಾಪಗ್ರಹಂ ನಿಂದೊಡರ್ಧ ನವಾಂಶಂಗಳನಾಯುವನ್ನಳಿದು ಭಾಗಂಗೊಂಡು ನೂರ್ಬಿಟ್ಟಬಿಂದೆ ನರಾಯುಷ್ಯದೊಳಲ್ತೆ ಕುಂದಿಪುದು ಪೆತ್ತು ಲಬ್ಧಮಂ (ಜಾತಕ. ೯-೮). [ನರ$_2$ + ಆಯುಷ್ಯ]

ನರಾವರಣ (ನಾ). ನರಗಳ ಆವರಣ,-ಆಚ್ಛಾದನ : ನಶ್ವರಪಕ್ಷೀಯಗಳಲ್ಲಿ ನರಗಳ ಹುರಿಯ ಮೇಲೆ, ನರಾವರಣದ (Perineural Sinus) ಕೆಳಕುಹರವಾಗಿದೆ (ಕೀಲಶಿ. ೩೨). [ನರ$_1$ (<ನರವು) + ಆವರಣ]

ನರಾಶ್ವ (ನಾ). ಕುದುರೆಯ ತಲೆ ಹಾಗು ಮನುಷ್ಯನ ಶರೀರ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯನ ಮುಖ ಹಾಗು ಕುದುರೆಯ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಒಂದು ವಿಧದ ದೇವತೆ ; ಕಿನ್ನರ ; ಕಿಂಪುರುಷ : ಹಲವು ಅಸಮಂಜಸ ಭಾಗಗಳು ಸೇರಿ ಆದ ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಪ್ರಾಣಿ (ನರಾಶ್ವ, ಕಿಂಪುರುಷ, ಮೊ. ವು) (Monster. ಇಂಕಿನಿ). [ನರ$_2$ + ಅಶ್ವ]

ನರಿ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದವಾದ ಮೂತಿ ಮತ್ತು ಕುಚ್ಚಾಗಿರುವ ಬಾಲವನ್ನುಳ್ಳ (ನಾಯಿ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ) ಮಾಂಸಾಹಾರಿಯಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾಡುಪ್ರಾಣಿ ; ಜಂಬುಕ ; ℙ ಇದು ಬಹಳ ತಂತ್ರಗಾರ ಎಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ : ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಬಾಯಂ ತೆರೆದೊಳ್ಪ ಬಳ್ಳಗಳುಮಂ ನರವುಮಂ ಬರಿಯುಮಂ ಪತ್ತಿ ತೆಗೆದು ಪೆಡಸಾರ್ವ ನರಿಗಳುಮಂ (ಶಂಪಭಾ. ೧೩-೫೬ ವ): ಹರಿ ಕರಿಗೆ ಮುನಿಗುಮಲ್ಲದೆ ನರಿಗಂ ಕೋಟಿಗಮೇಂ ಮುಳಿಗುಮೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೬೨) ; ಉತ್ತುಂಗಮತ್ತಮಾತಂಗಮಂ ಕೊಂದು ತಿಂಬ ಸಿಂಹನೊಂದು ನರಿಯಂ ತಿಂದುದೆಂದು ಲೋಕಮುಪಹಾಸ್ಯಂಗೆಯ್ಗುಂ (ಶಂಕತಂ. ೧೪೫-೯) ; ಕಬ್ಬಿನ ತೋಂಟಮಂ ನರಿ ಪೊಕ್ಕಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೭೦) ; ಇಟ್ಟಿಯ ಹಣ್ಣ ನರಿ ತಿಂದು ಸೃಷ್ಟಿ ತಿರುಗಿತ್ತೆಂಬಂತೆ (ಬಸವ. ೫೭೮) ; ಕೊಬ್ಬಿ ನರಿ ಹೆಬ್ಬುಲಿಯ ಕೂಸನು ಬೇಡುವಂದದಿ ಅಳವನರಿಯದೆ ಅಧಮ ರಥಿಕರ ಕೂಡೆ ತೊಡಕುವರೆ (ಕುಮಾ.ದ್ರೋ. ೫-೪೨) ; ಕರಿಗಳನು ಮುರಿದಿಡುವ ಸಿಂಹಕೆ ನರಿಗಳಿದಿರೇ ತಾನು ನಿನಗಂ ತರವೆ (ನಳಚ. ೨-೧೮). 'ಕರಟಕ' ಪರ್ಯಾ. ೨. ಹುಲಿ. 'ನರಿಬೇಂಟೆ', 'ನರಿಮಂಗಲ' ಪರ್ಯಾ. ೩. (ಆಲಂ) ವಂಚಕ ; ಮೋಸಮಾಡುವವನು ; ತನ್ನ ಠಕ್ಕುತನವನ್ನು ಸುಳಿವು ಕೊಡದವನು : ತಾನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕೇವಲ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥ ; ಅದರೊಡನೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಪರೋಪಕಾರವೂ ಘಟಿಸುವುದಲ್ಲ, ಅಷ್ಟಾದರೂ ಕಡಿಮೆಯೆ ? ಎಂಬ ನರಿಗಳುಂಟು (ಯಕ್ಷತ್ರ. ೧೭೧).

ನರಿಕೂಗು = ಅಲ್ಪರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, - ಅಹವಾಲು, - ಕೂಗು : ನರಿಕೂಗು ಗಿರಿ ಮುಟ್ಟೀತೆ ? (ಗಾದೆ). **ನರಿಮದುವೆ** : ಬಿಸಿಲಿದ್ದೂ ಮಳೆ ಬೀಳುವಿಕೆ ; ℙ ಬಿಸಿಲಿದ್ದು ಮಳೆ ಬೀಳುವಾಗ ನರಿಗೂ ನಾಯಿಗೂ ಮದುವೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆಂದು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಹೇಳುವ ವಾಡಿಕೆ : ನರಿಮದುವೆಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತೆಪೌರೋಹಿತ್ಯ (ಗಾದೆ). **ನರಿಯ ಬುದ್ಧಿ** = ಮೋಸಮಾಡುವ ಬುದ್ಧಿ ; ವಂಚಕತನ : ನನ್ನ ರಾಯಭಾರ ಅಯಶಸ್ವಿಯಾದುದನ್ನು ಕಂಡು ರಾಜ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಮುನಿದುಕೊಳ್ಳುವನೆಂದೇ ಈ ನರಿಯ ಬುದ್ಧಿಯ ಮುರಾರಿ ನನ್ನನ್ನು ಕಳಿಸಿರಲು ಸಾಕು (ಗಿರಿನ. ೧೦೯). **ನರಿಯ ಮುಖ ನೋಡು** = ಒಳ್ಳೆಯ ಶಕುನವನ್ನು ಹೊಂದು ; ಅದೃಷ್ಟವಂತನಾಗು : ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಎದ್ದು ನರಿಯ ಮುಖ ನೋಡಿದ್ದ ಅಂತ ಕಾಣುತ್ತೆ. ಬಡ್ತಿ ಸಿಕ್ಕಿತು (ರೂಢಿ). [ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ತುಳು. ಕೊಡ. ನರಿ ; ತೆಲು. ಕೊಲಾ. ಕುವಿ. ನಕ್ಕ]

ನರಿಕು 'ನಜುಂಕು' ನೋ.

ನರಿಕೊಂತ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಟ : ನರಿಕೊಂತನ ಆಟ : ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೈತಾಳ ಹಾಕುವುದರ ಮೂಲಕ ಪಕ್ಷ ನಿರ್ಧಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ನೆಲಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಕಾಯುವವನು ಒಬ್ಬ, ಉಳಿದವರೆಲ್ಲ ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ಕೀಳಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವರು. ಹೀಗೆ ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ಕೀಳಲು ಬಂದಾಗ, ಕಾಯುವವನು ಅವರನ್ನು ಹಿಡಿಸಿಕೊಂಡವರೇ ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನೂ ಕಾಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಯುವವನು ಹಿಡಿಯಲಿ

ಹೋದಾಗ, ಉಳಿದವರು ಸುಮ್ಮನಿರದೆ ಬೇಲಿಕಡೆಯಿಂದ ಬಂದು ಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಕೀಳುವರು. ಅಷ್ಟು ಜನರನ್ನೂ ಹೆದರಿಸಿ ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ಕಾಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ಕವಿಕೋ. I. ೭೦೯). [?]

ನರಿಕೊಂಬು 'ನರಿಗೊಂಬು' ನೋ.

ನರಿಗಣ್ಣು (ನಾ). (ಅಲಂ) ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಣ್ಣು ; ಚುರುಕುಗಣ್ಣು : ನರ್ಸಿಯು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆಳೆಯ ಸರ ಹೇಗೆ ಬಂದುವು ಎಂಬುದೇ ಕೆಲವು ನರಿಗಣ್ಣಿನ ಕುಹಕಿಗಳ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾಗಿತ್ತು (ಒಡ್ಡಿ.ಅಾ. ೪೭).

[ನರಿ + ಕಣ್ಣು (<ಕಣ್)]

ನರಿಗನಗಟ್ಟ (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಹೆಸರು : ಹೊನ್ನೆದೆಜಿ ಅಳಗನಹಳ್ಳ ಎತ್ತರುಳಿ ನರಿಗನಗಟ್ಟ ಮತ್ತರನಜಿ ನಿಜುಯಿಂಗಲು ಏರಿಯುಮ × ಡಿಗರ ಪಳ್ಳ ಪಂಪುಳಿಯ ಕೆಜಿ (ಎಕ. VI. ತರೀಕ. ೭೭-೧೨ ; 898). [?]

ನರಿಗೊಂಬು, ನರಿಕೊಂಬು (ನಾ). (ಅಲಂ) ಅಪರೂಪದ ವಸ್ತು : ℗ ನರಿಯ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕೊಂಬು ಮೂಡುವುದೆಂದು ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ : ಕರಿಯ ರಘುಲ್ಲರಿಗಳು ಬೆಳ್ಳವ್ವಾದಿ ಕತ್ತುರಿಯೇಣ ಪುಣುಗಿನ ಚಿಟ್ಟು ಹರಿಣ ಗೋರೋಚನ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ ಪುಲಿಚರ್ಮ ನರಿಗೊಂಬುಗಳನಿತ್ತರೊಲಿದು (ಕೋಹಕ. ೦೯-೭೫). **ನರಿಕೊಂಬು** : ನರಿಕೊಂಬಿದ್ದರೂ ನರನಿಗೆ ಹೆದರಬೇಕು (ಗಾದೆ) ; ನರಿಕೊಂಬಿದ್ದರೂ ಹುರಿಯೋದು ತಪ್ಪೀತೆ ? (ಗಾದೆ).

[ನರಿ + ಕೊಂಬು$_1$]

ನರಿಚೆಂಡು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (೬).

[ನರಿ + ಚೆಂಡು (<ಸೆಂಡು)]

ನರಿದಾವಿಳೆನಾಡು (ನಾ). ಒಂದು ಪ್ರಾಂತದ ಹೆಸರು : ಕಲಭೋರ [ನಾ] ಅರಿ ಕಕುಸ್ಥಭಟ್ಟೋರನಾಳೆ ನರಿದಾವಿ[ಳೆ]ನಾಡುಳ್ (ಮ್ಯಆರಿ. ೦೯೭೭, ೧೭-೩ ; ಸು. 450). [ನರಿದಾವಿಳೆ$_0$ + ನಾಡು]

ನರಿಬಲೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಲೆ (?) : ಊರ ಹೊಲಗೊಂದು ಗಿಡುಮಾರ. ಅದಟಿಗೀಗೆ ಅಡಗಿರ್ಪವರು ಕಳ್ಳರು ಒಬ್ಬ ನರಿಬಲೆಯವ ಒಬ್ಬ ಹುಲಿಬಲೆಯವ (ಕರ್ಣ್ಯಾಶಾ. ೧೭-೦೯೯). [ನರಿ + ಬಲೆ$_1$]

ನರಿಬಾಲ 'ನರಿವಾಲ' ನೋ.

ನರಿಬಾಲದಗಂಡುಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ನರಿಬಾಲದ ಗಂಡುಹುಲ್ಲು, ನರಿಬಾಲಹುಲ್ಲು (ಮ್ಯಕಿಗಿ. ೩೦-೩೯೦).

[ನರಿಬಾಲ (<ನರಿವಾಲ) + ಗಂಡು + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ನರಿಬಾಲದಹುಲ್ಲು (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : "ಕ್ರೋಷ್ಟು ವಿನ್ನಾ, ಸಿಂಹಪುಚ್ಛೀ, ಕಲಶೀ, ಧಾವನೀ, ಗುಹಾ – ೫ ನರಿಬಾಲದ ಹುಲ್ಲು, ನರಿಬಾಲದ ಹೊನ್ನೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂಕಿ. ೦೦೭). ೨. ಬಿಳಿ ಕೊರ್ಲೆ ಹುಲ್ಲು : (೬). [ನರಿಬಾಲ (<ನರಿವಾಲ) + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ನರಿಬಾಲದಹೆಣ್ಣುಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : (ಮ್ಯಕಿಗಿ. ೭೨-೧೪೭೮).

[ನರಿಬಾಲ (<ನರಿವಾಲ) + ಹೆಣ್ಣು (<ಪೆಣ್) + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ನರಿಬಾಲದಹೊನ್ನೆ (ನಾ). = ನರಿಬಾಲದಹುಲ್ಲು ೧ : ಕ್ರೋಷ್ಟುವಿನ್ನಾ, ಸಿಂಹಪುಚ್ಛೀ, ಕಲಶೀ, ಧಾವನೀ, ಗುಹಾ – ೫ ನರಿಬಾಲದ ಹುಲ್ಲು, ನರಿಬಾಲದ ಹೊನ್ನೆ (ಸಿದ್ಧಾಂಕಿ. ೧೦೭).

[ನರಿಬಾಲ (<ನರಿವಾಲ) + ಹೊನ್ನೆ (<ಪೊನ್ನೆ)]

ನರಿಬಾಲಹುಲ್ಲು (ನಾ). = ನರಿಬಾಲದ ಗಂಡುಹುಲ್ಲು : "ನರಿಬಾಲದ ಗಂಡುಹುಲ್ಲು, ನರಿಬಾಲಹುಲ್ಲು" (ಮ್ಯಕಿಗಿ. ೩೦-೩೯೦).

[೮ [ನರಿಬಾಲ + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ನರಿಬಿಕ್ಕಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಿಕ್ಕೆಯ ಮರ : ಕಲ್‌ಬಿಕ್ಕಿ, ನರಿಬಿಕ್ಕಿ (ಮ್ಯಕಿಗಿ. ೩೩-೭೩೩). [ನರಿ + ಬಿಕ್ಕಿ$_1$ (<ಬಿಟ್ಕಿ)]

ನರಿಬೇಂಟೆ, ನರಿಬೇಟೆ (ನಾ). ಹುಲಿಯ ಶಿಕಾರಿ. 'ನರಿಬೇಂಟೆಗಾರ' ಪರಾ. **ನರಿಬೇಟೆ** : ನೀನೊಬ್ಬನೇ ನರಿಬೇಟೆಗೆ ಹೋಗುವುದು ಬೇಡ (ಹುಂಶಾ. ೦೭).

ನರಿಬೇಟೆಯಾಡು = ಹುಲಿಯ ಶಿಕಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡು : ಗ್ರಾಮಕ್ಕ ನರಿಬೇಟೆಯಾಡಲು ಬರಬೇಕೆಂದು ಮಾದಪ್ಪನಿಗೆ ಹೇಳಿ ಕಳುಹಿದ (ಹುಂಶಾ. ೦೭). [ನರಿ + ಬೇಂಟೆ]

ನರಿಬೇಂಟೆಗಾರ, ನರಿಬೇಟೆಗಾರ (ನಾ). ಹುಲಿಯ ಶಿಕಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡುವವನು : ಸ್ನೇಹಿತರು ನರಿಬೇಂಟೆಗಾರನನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸಿದರು (ಹುಂಶಾ. ೦೭). **ನರಿಬೇಟೆಗಾರ** : ನಾಡವರು ಅವನಿಗೆ ನರಿಬೇಟೆಗಾರ ಮಾದಪ್ಪ ಎಂದು ಗೌರವಸಂಬೋಧನೆಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಹುಂಶಾ. ೦೭). [ನರಿಬೇಂಟೆ + – ಗಾರ (< –ಕಾಱ)]

ನರಿಬೇಟೆ 'ನರಿಬೇಂಟೆ' ನೋ.

ನರಿಬೇಟೆಗಾರ 'ನರಿಬೇಂಟೆಗಾರ' ನೋ.

ನರಿಮಂಗಲ (ನಾ). "ಹುಲಿಮದುವೆ ; ಬೇಟೆಗಾರನು ಹುಲಿಯನ್ನು ಹೊಡೆದ ವಿಜಯಸಮಾರಂಭದ ಉತ್ಸವ" (ಹುಂಶಾ. ಕೋಶ) : ℗ ಕೊಡಗರಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪದ್ಧತಿ.–ಸಮಾರಂಭ : ಚೆಂಗುವಾಣಿ ಮೂರು ಸಲ ನರಿಮಂಗಲ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡ ಕೆಚ್ಚೆದೆಯ ಕಲಿಯ ಮಗ (ಹುಂಶಾ. ೦೭). [ನರಿ + ಮಂಗಲ]

ನರಿಮಾನಿ (ನಾ). (?) : ನಾವಿಲರಿಗೆ ಖ ೬೦ ದನವ ಕಾವ × × × ೪೦ ಅಂತೂ ಖ ೨೨೦ ಕೆ ಕಂಮುಗಾಳಿ ಖ ೧೨೦ ನರಿಮಾನಿ ಖ ೫ ಯೋಗೀಯ ದೀದ ಖ ೧೧ ಹಾರುವ ಬಳ್ಳಿ ಖ ೪೫ (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೦೯-೧೦೯ ; 1578). [?]

ನರಿಮೀಸೆಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ನರಿಮೀಸೆಹುಲ್ಲು, ಜಬ್ಬುರುಕೊರ್ಲೆ ಹುಲ್ಲು (ಮ್ಯಕಿಗಿ. ೬೦-೧೩೦೮).

[ನರಿ + ಮೀಸೆ + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ನರಿಮೊಗ (ನಾ). ೧. ನರಿಯ ಮುಖ. ೨. (ಅಲಂ) ಮೋಸದ ಸುಳಿವನ್ನು ತೋರಗೊಡದ ಮುಖ : ನರಿಮೊಗದ ನಗೆಯ ಕುಡುಗೋಲ್ ಕೊಂಕು ನೆರವಿಂದು ತುಟಿಗಳೆರ್ಕಲದಲ್ಲಿ ಸುಳಿಯುತಿರ್ದುದನಿರುಳ್ ಮರೆಸಿದುದು ಜೊನ್ನಾಯಿಯಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೭೨-೨೮೯).

[ನರಿ + ಮೊಗ]

ನರಿಯುಂಬೊಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀಮತ್ ಜಿಷ್ಣುನರಾಶಿ ಪಂಡಿತರ್ಗ್ಗೆ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ನರಿಯುಂಬೊಳೆಯರ್ಪ್ಪತ್ತಱ (ಎಕ. VIII, ೫೦-೧ ; 1077) ; ನರಿಯುಂಬೊಳೆಯೆಪ್ಪತ್ತಱ ಬಳಿಯ ಕಿಱುಯ ಬೆಳ್ವೊಂಬಟ್ಟಿಯ ಪೊಲದೊಳಗೆ (ಎಕ. XII, ೨೮೩-೨೨೯ ; 1077).

[?]

ನರಿಯುಳ್ಳಿಗೆಡ್ಡೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉಳ್ಳಿಗಡ್ಡೆ, –ಈರುಳ್ಳಿ.

[ನರಿ + ಉಳ್ಳಿಗೆಡ್ಡೆ]

ನರಿವಾಲ, ನರಿಬಾಲ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ ; ನರಿಹೊನ್ನೆಗಿಡ : "ಪೃಶ್ನಿಪರ್ಣೀ – ನರಿವಾಲ" (ಚಾಹಟೀ. ೨-೨-೬೦ ಪ) ; "ಪೃಥಕ್ಪರ್ಣೀ – ನರಿವಾಲ, ಹೊನ್ನೆ, ಹೆಗ್ಗುರುಟಿಗೆ, ಒಂದೆಲೆಹೊನ್ನೆ, ಮೂಜೆಲೆಹೊನ್ನೆ" (೭೫ಧಿ. ೧೦೨). **ನರಿಬಾಲ** : ಆನೆಜೊಂಡು, ಆವು, ನರಿಬಾಲ (ಮ್ಯಕಿಗಿ. ೭೭-೦೫೩೭). [ನರಿ + ಬಾಲ$_1$]

ನರಿವಾಲವೊನ್ನೆ, ನರಿವಾಲಹೊನ್ನೆ (ನಾ). = ನರಿವಾಲ : "ಪೃಶ್ನಿಪರ್ಣೀ, ಪೃಥಕ್ಪರ್ಣೀ, ಚಿತ್ರಪರ್ಣೀ, ಅಂಘ್ರಿಪರ್ಣಿಕಾ, ಕ್ರೋಷ್ಟುವಿನ್ನಾ, ಸಿಂಹ

ಪುಚ್ಛೀ, ಕಲಶೀ, ಧಾವನೀ, ಗುಹಾ–ಈ ೯ ನರಿವಾಲಪೊನ್ನೆ" (ನಾಚಿರಾ. ೦೦೯): "ಕ್ರೋಷ್ಟುವಿನ್ನಾ–ನರಿವಾಲಪೊನ್ನೆ" (ಒಷಧಿ. ೪೨).

ನರಿವಾಲಹೊನ್ನೆ: "ಕ್ರೋಷ್ಟುವಿನ್ನೆ, ಸಿಂಹಪುಚ್ಛಿ, ಕಲಶಿ, ಧಾವನಿ, ಗುಹೆ" (ನಾಚಿರಾ. ೬); "ದೀರ್ಘವಾಲಾ–ನರಿವಾಲಹೊನ್ನೆ" (ಒಷಧಿ. ೭೭). [ನರಿವಾಲ + ಪೊನ್ನೆ]

ನರಿವಾಲಹೊನ್ನೆ 'ನರಿವಾಲಪೊನ್ನೆ' ನೋ.

ನರಿಹೆಸರು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ: ನರಿಹೆಸರು, ಒಲ್ಲಿಪೆಸರ (ವೃಕ್ಷಿಗಿ. ೬೦–೦೨೨೬). [ನರಿ + ಹೆಸರು₂ (<ಪೆಸಱ್)]

ನರಿಹೊನ್ನೆ (ನಾ). = ನರಿವಾಲ: "ಪೃಶ್ನಿಪರ್ಣೀ, ಪೃಥಕ್ಪರ್ಣೀ, ಚಿತ್ರಪರ್ಣೀ, ಅಂಘ್ರಿಪರ್ಣಿಕಾ . . . ೪ ಕೋಲಪೊನ್ನ ಎಂಬುವದು, ನರಿಹೊನ್ನೇಗಿಡ, ನಕ್ಕಚಿಕ್ಕನಾಕು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೩). [ನರಿ + ಹೊನ್ನೆ (<ಪೊನ್ನೆ)]

ನರು 'ನಱು' ನೋ.

ನರುಂಕು 'ನಱುಂಕು' ನೋ.

ನರುಗಂಪು 'ನಱುಗಂಪು' ನೋ.

ನರುಗಳ್ಳು (ನಾ). ಕಬ್ಬಿನೆಯ ಹೆಂಡ; ಕಂಪುಳ್ಳ ಮದ್ಯ: ಸೇಸನಾಯ್ಕನ ಹುಳಿಗಂಪಿನ ನರುಗಳ್ಳನ್ನು ಕರಟ ತುಳುಕುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೊಗ್ಗಿಸಿ (ಹುಲಿಮ. ೦೩). [ನರು (<ನಱು) + ಕಳ್ಳು (<ಕಳ್₃)]

ನರುಗಾಳಿ (ನಾ). ಕಂಪುಳ್ಳ ಗಾಳಿ; ಪರಿಮಳ ಭರಿತವಾದ ವಾಯು: ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸೂಸುವ ಕಾವ್ಯದ ನರುಗಾಳಿಯನ್ನು ವಾಚಕರು ಸೇವಿಸಬಹುದು (ನಾಡೋಜ. ೩೯೯); ಕೆಚ್ಚಿದೆಯ ದಂಡಾಳುಗಳೇ, ನಮ್ಮ ದಾಳಿಯ ನರುಗಾಳಿಯಿಂದ ಕಂಪಣ್ಣನನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಮುಸುರಿಸಿದ ಚೆಂದುಂಬಿಗಳೇ ಕಿವಿಗೊಟ್ಟು ಕೇಳಿರಿ (ನಡಿರಾ. I, ೪೯೦). [ನರು (<ನಱು) + ಗಾಳಿ₁]

ನರುಗು (ನಾ). ಕಂಪು; ಸುವಾಸನೆ: ಇಂಪು, ಸೊಂಪು, ಕಂಪು, ಸೌಸವ, ಅಲಂಪು, ನರುಗು, ಸೊವಡು, ಮಗಮಗ (ಘಮಘಮ) (ಕಂನುಹು. ೭೯). [<ನಱು]

ನರುಗುಗಂಬಳಿ (ನಾ). ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಬಿಳಿ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಕಂಬಳಿ: (೬). [ನರುಗು₂ + ಕಂಬಳಿ]

ನರುಚಲು 'ನರಚಲು' ನೋ.

ನರುಟು 'ನರಟು₂' ನೋ.

ನರುಟುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಬೆಳವಣಿಗೆ ಕುಂಠಿತವಾಗು; ನರಚಲಾಗು; ಪೀಚಾಗು: "ಹ್ರಸತಿ–ನರುಟುಗೊಂಡಪುದು" (ಶಾಕಳ್ಕ. ೬೨). [ನರುಟು (<ನರಟು₂) + ಕೊಳ್₁]

ನರುನೆಯ್ಯಿ 'ನಱುನೆಯ್' ನೋ.

ನರುಮಲ್ಲಿಗೆ (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮಲ್ಲಿಗೆ: ಇದು ಮಣ್ಣಿನ ನರುಮಲ್ಲಿಗೆ, ಇದು ನೆಲದ ನಿಧಾನ (ಅರಳು. ೨೫೦–೫). [ನರು (<ನಱು) + ಮಲ್ಲಿಗೆ]

ನರುಲಿ 'ನರವುಲಿ' ನೋ.

ನರುವಂಜಿ 'ನಱುಪಂಜಿ' ನೋ.

ನರುವಲ 'ನಱುಪಲ್' ನೋ.

ನರುವಲು 'ನಱುಪಲ್' ನೋ.

ನರುವಾಯು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಣ (?): ನೆಱೆದು ನಿರ್ವಾಯಂ ನರುವಾಯುಮುಂ ಮೊನೆ ನೆರೆ ನಾರಾಚಂ . . . ಕಣಕಣೆ ಪೋಪಂ[ಬು] ಕವಲ[ಂಬುವೆಂ]ಬಾಕದಂಬೆತ್ತ[ಲುಂ] ತುಱುಗಿ ನಡುವಿನಂ ಸಾರ್ದು ಸಾರ್ದೆಚ್ಚೆಚ್ಚು ಕಾದಿದರತಿರಥರೊಂದು ಜಾವಂ (ಶಂಪರಿಥಾ. ೦೩–೭೯). [?]

ನರುಳ್ಳಿ 'ನರವುಲಿ' ನೋ.

ನರೂಲಿ 'ನರವುಲಿ' ನೋ.

ನರೆ₁, ನೆರೆ₄ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕೂದಲು ಬೆಳ್ಳಗಾಗು; ಪಲಿತವಾಗು: ತೊಗಲು ಸಡಿಲಿದ ಗಲ್ಲ ಬತ್ತಿದ ಹೆಗಲು ನರುಚಿದ ನರೆತ ಮೀಸೆಯು . . . ಮುಪ್ಪಿನ ಮುಗುದನೀತನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೦–೩೩); ನರೆತ ಮಂಡೆಯು ನೀರೊಗುವ ಕಂಗಳು . . . ಪತ್ತಿದ ಗಲ್ಲದ ನೆಱೆ ವೃದ್ಧನಡಿಯಿಟ್ಟನೊಲಿದು (ಜೀವಂಸಾಂ. ೧೭–೩೦); ನ[ಪಾಠಾಂ. ನೆ]ರೆತ ಮಂಡೆಯ ಕುಸಿದ ತೊಗಲಿನ ಜೋಲ್ವ ಹುಬ್ಬಿನ . . . ಶಬರಿಯು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧೆಯ ಸಾರ್ದರೊಲವಿನಲಿ (ತೊರರಾ. ೩–೦೨–೨೯); ನಮಗೇನು ನರೆತ ಹುಬ್ಬುಗಳಿವೆಯೇ? (ಕವಿಕಾವ್ಯ. ೮೯–೨೦). ೨. ಮುಪ್ಪಾಗು; ವೃದ್ಧಾಪ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದು: "ಜರಯತಿ–ನರೆತಪಂ" (ಶಾಕಳ್ಕ. ೦೯೩): ಬೆಳ್ನಗದ್ದದಿಂ ನಡುಗುವ ನರದಲೆಯಿಂ ನರೆತು ಸಡಿಲ್ದ ಸರ್ವಾಂಗದಿಂ . . . ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಚಪ್ಪರದ ಬಾಗಿಲ್ಗೆ ಬಂದೊಡೆ (ಸಂಬಿರ.೬–೨೫); ಅಂದಿನೀಶ್ವರನಿಂದು ನರೆತನೆಯುಂದಿನ ಚಲಿತಭಕ್ತಿಮಹಿಮೆಯದಿಂದು ನವೆಯಿತೆ (ಬಸಪು. ೫೨–೩೦); ತನ್ನ ನರೆತ ಅಜ್ಜಾನದಲ್ಲಿ ತಾ ನೆರೆತ ಒಂದು ಪ್ರಾಣಿ ನೆರಳು ಬೆಳಕು ಅರ್ಥಾರ್ಥವಿರುವ ಮನ; ಬದುಕಿನೊಂದು ಕಾಣಿ (ಅರಳು. ೮೯೩–೫). **ನೆರೆ₄**: ೧. ಪಲಿತಂ . . . ಕೂದಲು ನೆರೆತುಹೋಗುವಿಕೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೫೭); ಅವರ ಗಡ್ಡ ಮೀಸೆಗಳು ನೆರೆತು ಹೋಗಿದ್ದವು (ಕೇಳಡು. ೧).

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ನರೈ; ಮಲ. ನರೆ; ತುಳು. ನರೆವು, ನರೆ; ತೆಲು. ನರಯು, ನರಿಯು]

ನರೆ₂, ನೆರೆ₅ (ನಾ). ೧. ಬೆಳ್ಳಗಾದ ಕೂದಲು; ನೆರೆಗೂದಲು: "ಪಲಿತಮೆಂಬುದು ನರೆ" (ಹಲಾಯು. ೮೮–೩೭೫); ಕಚ್ಚು–ಕಿರಕಂ, ಜರ–ನರೆಯುಂ, ಖಾಸ–ಕೆಮ್ಮುಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೫೩–೪); ತೀವಿದ ನರೆಯುಂ ಡೊಳ್ಳುಂ ದೇವವ್ರತನೆನಿಸಿ ನೆಗೞ್ದ ಯಶಮುಂ ಬೆರಸಿನ್ನೀವುದು ಹರಿಗರ್ಘಮನೆಂದಾವನುಮಿಾ ಭೀಷ್ಮರಂತು ನುಡಿದರುಮೊಳರೇ (ಪಂಪಭಾ. ೬–೪೩); ಎನ್ನಟ್ಟಿಡುಗೆಯನುಂಡೊಡೆ ಬನ್ನಣಮೇನರಸ ನರೆಗಳಾಗವು (ಪಂಪಭಾ. ೮–೫೪): ನರಪತಿ ನಿನ್ನಂಗಾಲೊಳ್ ನರೆ ಬರ್ಪನಮುತ್ತರೋತ್ತರಂ ಪುದುವಾಟಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೯–೫೨); ಅಂಜಿಸಿದುವು ಜವನಾಳ್ಗಳ ತೆಱದಿನನ್ನ ಕೆನ್ನೆಯ ನರೆಗಳ್ (ಅಜಿಪು. ೨–೬೪); ನರೆ ಬಂದನಿತಱೊಳ್ ನರರ್ ಪಿರಿಯರೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩–೦೯೮); ನಿಮ್ಮ ನಿಜವನಱಿಯದ ಮನುಜಂಗೆ ನರೆ ಹಿಂದಾದಡೇನು ಮನದವಗುಣ ಬಿಡದು (ಸಮೂವ. ೫–೦೭); ನರೆಯೆಂಬ ಹೋಜಸು ಮೊಗವೆಂಬರಮನೆಯಂ ಪೊಕ್ಕೊಡೆ (ಯಶೋಚ. ೨–೦೨); ಮನದ ಶುದ್ಧಿಕೆ ತಲೆದೋರ್ಪವೊಲು ನರೆ ಮೊಳೆತುದು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧–೩೪); ಪಟವು (ಪಟವು)–ನರೆಗಿಕ್ಕುವ ಕರ್ಪೂ (ಶಮದ. ೫೭. ೦); ನರೆ ಶಿರದೊಳೊಗೆದುವು (ಕುಮುರಾ.೫–೦೯); ನಾಯಿಗೆ ನರೆ ಬಂದರೆ ಅಜ್ಜ ಅನಿಸಿಕೊಂಡೀತೇ? (ಗಾದೆ). ೨. ಮುಪ್ಪು; ವಾರ್ಧಕ್ಯ: "ಜರೆಯುಕ್ಕು ನರೆ" (ಪುಂಗರಾ. ೯೦–೦೦); "ನರೆಯನೆಲ್ ಜರೆ" (ಕಕಿರ. ೫೩). **ನೆರೆ₆**: ೧. ಭರತಂ ಕಂಡಂ ಕೆನ್ನೆಯ ನೆ[ಪಾಠಾಂ. ನ]ರೆಯಂ ದಳದಳಿಸಿ ಪೊಳೆವ ಮಣಿದರ್ಪಣದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೦೭–೬೦); ನೆ[ಪಾಠಾಂ. ನ]ರೆ ಕೆನ್ನೆಗೆ ತೆರೆ ಗಲ್ಲಕೆ ಶರೀರ ಗೂಡು ಹೋಗದ ಮುನ್ನ . . . ಪೂಜಿಸು ನಮ್ಮ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವನ (ಬಸವ. ೦೬೦); ಎಡೆಗೊಂಡೀ ಮುಪ್ಪುದೋಱಲ್ ನೆರೆ ನೆಗೆದು ಸಿರಂದೂಗಿ ಬೆನ್ ಬಾಗಿ (ರತ್ನಾಶ. ೩೮); ತೆರೆಯಿಲ್ಲದೆ ನೆರೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸೆರೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕಿಱಿದುಮಾಗಿ ತಳ್ಳಗೆ ಮೊನೆಯಾಗಿರೆ ಕಿವಿಗಳೊಳಂ ನುಣ್ಪಾಗಿರೆ ಕಟಮುಂ ವಿಕಟಮಾಗದಿರೆ [ಹರಿ] ಶುಭದು (ಅಶ್ವಶಾ. ೦–೨೮); ಬಾಧಿಸುವುದೀ ದೇಹಮಂ ನೆ[ಪಾಠಾಂ. ನ]ರೆ ತೆರೆಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದೇನು (ಕೃಮಿಥಾ. ೦೦–೩೮); ತಲೆಯೊಳೊಂದು ನೆರೆಯಿಲ್ಲ (ಸಾಂದರ್ಶ. ೩–೫೨).

[<ನರೆ₁./ತಮಿ. ನರೈ; ಮಲ. ನರ; ಕೊಡ. ನರೆ; ತುಳು. ನರ; ತೆಲು. ನರ]

ನರೆಕೂದಲ್ 'ನರೆಗೂದಲ್' ನೋ.

ನರೆಕೂದಲು 'ನರೆಗೂದಲ್' ನೋ.

ನರೆಗಡ್ಡ (ನಾ). ನೆರೆತ ಗಡ್ಡ ; ಬಿಳಿಯ ಗಡ್ಡ : ತೋರದ ದೇಹ ಕುಂಡಲವೆದೆ ನರೆಗಡ್ಡ ಸೇರಿದ ಬೆಂದಿ ಕುಲ್ಲಾಯಿ . . . ರತ್ನಹಾರ ದೊಳಿದ್ದನಾ ಮಂತ್ರಿ (ಭರತ. ೧೩-೯) ; ನರೆಗಡ್ಡ ನೆಲಕೆಳಲುವ ಧೋತ್ರ ಭಸಿತಾಂಗ ಧರಿಸಿದ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳಿಂದೆ . . . ವಿಪ್ರರ ಮಧ್ಯಕೆಳ್ತಂದ (ಶ್ರೀಖುಶಿ. ೯-೨೪) ; ನರೆಗಡ್ಡದ ವಿಸಾಸೆಯು ಮೇಲೆ ಕೈಯನಂತೆ ಕೋರಣದಿಂದೆ ಪಾಯುತೆ ಪರಾಕ್ರಮಮಂ ಸಲೆ ತೋರ್ದಂ (ಹಾಲಾಸ್ಯ ೨-೦೧-೦೯).

[ನರ್$_{2}$ + ಗಡ್ಡ$_{1}$]

ನರೆಗೂದಲ್, ನರೆಕೂದಲ್, ನರೆಕೂದಲು, ನರೆಗೂದಲು (ನಾ). ನೆರೆತ ಕೂದಲು ; ಬಿಳಿಕೂದಲು : ನರೆಗೂದಲ್ಗಿಕ್ಕಿ ಸುಣ್ಣಂ ಮುಡಿಯುವಳ ವಡಲ್ಸಿಕ್ಕಿ . . . ಮುಸುಕನಿಟ್ಟಿರ್ದಿದಲ್ ವೃದ್ಧೆ (ದಶಕು. ೬-೧೯೭) : ಒಂದು ನರೆಗೂದಲುಂ ಪಱಿದು ತೋಱಿದಾಗಳೆ ವೈರಾಗ್ಯಂ ಪುಟ್ಟೆ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧೧.೦೦ ವ). **ನರೆಕೂದಲ್** : ಹೊತ್ತು ಬೆಳ್ನರೆಕೂದಲಾ ಮುದಿ ಸೂಳೆಯಾರ ಪೊತ್ತುಪೊಪ್ಪದುದಾಗಲ್ಲಿ (ಕಂನವಿ. ೬-೧೯೦) **ನರೆಕೂದಲು** : ಇಂದಿರೆಯು ಯಜಮಾನಿಯು ತಲೆಯ ನರೆಕೂದಲು ತೆಗೆಯುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ಅವಳಿಗೂ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಾದಳು (ಬಂಕಿರು. ೦೦೯). **ನರೆಗೂದಲು** : ಪಲಿಕ್ನ-ನರೆಗೂದಲುಳ್ಳ ಮುದುಕಿ (ಗಂಗಾಮು. ೨೦೧) : ನರೆಗೂದಲ ತಲೆಯನ್ನು ಬೋಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಮನುಷ್ಯನನ್ನವಳು ಅದೆ ತಾನೆ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಕಂಡಿದ್ದಳು (ಪುನರು. ೧೮೬).

[ನರ್$_{2}$ + ಕೂದಲ್ (<ಕೂಂದಲ್)]

ನರೆಗೂದಲು 'ನರೆಗೂದಲ್' ನೋ.

ನರೆತನ (ನಾ). ಮುದಿತನ; ಮುಪ್ಪು. ಎಳೆತನಕ್ಕೂ ನರೆತನಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವೇ ಇಲ್ಲ . . . ನರೆತನದ ಎಲೆಗಳ ಅಂಚು ನೀಟಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಹಸುಹೊ. ೩೭).

[ನರ್$_{2}$ + – ತನ]

ನರೆದಲೆ, ನೆರೆದಲೆ (ನಾ). ೧. ಕೂದಲು ನರೆತ ತಲೆ : ನಡುಗುವ ನರೆದಲೆಯಿಂ ನರೆತು ಸಡಿಲ್ದ ಸರ್ವಾಂಗದಿಂ . . . ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಚಪ್ಪರದ ಬಾಗಿಲ್ಗೆ ಬಂದೊಡೆ (ನಂಚಿಶ. ೬-೩೫) ; ನರೆದಲೆ ಬೇರ್ಬಟಲ್ದ ಪಟವರ್ . . . ಮಹೋದರಮೆಸೆಯಲ್ಕೆ ಕೋಕಿಸುತೆ ಬಂದನೆ ಬಂದಳ್ (ದಶಕು. ೯-೧೨) ; ನರೆದಲೆ ಜೋಲ್ದ ಪುರ್ಬು ಕಳಿದಕ್ಷಿಯುಗಂ (ಧರ್ಮಾಶ. ೩-೨೬) : ಸರಡುಪತ್ರದಗಾಳಗೊಂಬ ಗಡ ನಮ್ಮನೀ ನರೆದಲೆಯು ಚಾಳಕನೆನುತ್ತ ಕೋಪಿಸಿದ ಸೌಂದರಕುವರನಾ ವಿಪ್ರನ (ಸೌಂದಪು. ೫-೯). ೨. ಮುಪ್ಪಾದವಳು ; ಮುದುಕಿ : ತಾಯಿಲ್ಲದನನ್ ಸಾಕಿದ ಮುದಿಯಳ್, ಕಂದನ ಕೇಡನ್ ನೋಡಲೊ ಬಟ್ಟಳ್ ? ನರೆದಲೆ, ದುಃಖದ ಮಡುವೊಳ್ ಬಿಟ್ಟಳ್ (ಅಶ್ವತ್ಥಾ. ೨೫-೫೦೩). **ನೆರೆದಲೆ** : ೧. ನರೆದಲೆಗೆ ಮಸಿದೊಡೆದು . . . ಬಾ ಜಾಣೆಯೆಂಬಾ ಹಣ್ಣುಮುದುಕಿ ಸೂಳೆಯರೆಸೆದರೇನೆಂಬೆನು (ಚಬಪು. ೧೦-೭೬). [ನರ್$_{1}$ + ತಲೆ$_{1}$]

ನರೆದಲೆಗ (ನಾ). ೧. ಕೂದಲು ಬೆಳ್ಳಗಾದವನು ; ನರೆತ ಮಂಡೆಯಂವನಂ. ೨. ರಾಗಿ : ನರೆದಲೆಗನಿದು ನೆಲ್ಲು ಹಾರಕ ಬರಗು ಜೋಳವು ಕಂಬು ಉದ್ದುತರದ ರವೆ ಯವೆ ನವಣೆಯಿದೂ ನವಧಾನ್ಯವೆಂದೆನಲು(ರಾಮುಆ. ೦೧-೬೨) ; ಕೆಲರು ಗೋಧಿಯ ಸಾಮೆಯನು ಕೆಲಕೆಲರು ನವಣೆಯ . . . ಕೆಲರು ನರೆದಲೆಗನನು ಪತಿಕರಿಸಿರಲು (ರಾಮುಆ.೧೦-೩೩); ನರೆದಲೆಗ (ರಾಗಿ), ನೆಲ್ಲು, ಹಾರಕ, ಬರಗು, ಜೋಳ, ಕಂಬು, ಸಾಮೆ, ನವಣೆ, ಗೋಧಿ ಈ ನವಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ತಂದು ಸುರಿದರು (ನಾಡುಡಿ. ೩೧); ರೀಹಿ (ವ್ರೀಹಿ—ಬತ್ತ) ಹೆಚ್ಚೋ ನರೆದಲೆಗ (ರಾಗಿ) ಹೆಚ್ಚೋ ಎಂಬ ವಾದ ಹುಟ್ಟಿತು (ನನ್ನೂರು. ೩೫). [ನರೆದಲೆ + – ಗ$_{2}$]

ನರೆದೊಡು (ಕ್ರಿ). ಬಿಳಿಯಂ ಕೂದಲನ್ನು ಹೊಂದಂ,-ಪಡೆ ; ಕೂದಲು ಬೆಳ್ಳಗಾಗು : ಕೆನ್ನೆ ನರೆದೊಟ್ಟು ಶಿಥಿಲತ್ವವಳವಟ್ಟು ನೆಱೆ ಮುನ್ನಿನಂಗ ವಿಕಾರಮಂ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿ ಧಾತಂಗಳು ಪಲ್ಲಟವಾದವು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೦-೪೦).

[ನರ್$_{2}$ + ತೊಡು$_{1}$]

ನರೆದೋಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಿಳಿಕೂದಲು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳು. ೨. ಮುಪ್ಪಾಗಂ; ವೃದ್ಧಾಪ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದು.

ನರೆದೋಱದರ್ = ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವರಂ; ದೇವತೆಗಳು : "ಅಮರ್ದುಣಿಸುಗಳ್, ಕನಸಿಲ್ಲದರ್, ನರೆದೋಱದರ್, ಎವೆಯಿಕ್ಕದರ್ . . . ಅಚ್ಚರರ್ (ಬೋಳಿಯರ್)–ಈ ೯ ದೇವರ್ಕಳ ಪೆಸರ್" (ಕಶಸಾ. ೨-೦೯). [ನರ್$_{2}$ + ತೋಱು]

ನರೆನವಿರ್ (ನಾ). ನರೆತ ಕೂದಲು ; ಬೆಳ್ಳಗಾದ ಕೂದಲು; ಬಿಳಿಯ ಕೂದಲು : ನರೆನವಿರ ಹೊತ್ತು ನಡುಗುವ ಮಂಡೆ ಬಿಳ್ದ ಮೊಲೆ ತೆರೆ ಮುಸುಂಕಿದ ಮುಖಂ . . . ಜೋಲ್ದ ಗಲ್ಲಂ ಮಿಸುಪ ವೃದ್ಧವನಚರಿಯೊರ್ವಳಾವಣ್ಣಗಳಂ ಸವಿದು . . . ಏಱುಂಜವ್ವನಂಬಡೆದಳು (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೦೦-೪೩). [ನರ್$_{2}$ + ನವಿರ್]

ನರೆಪ (ನಾ). ಕೂದಲು ನರೆತವನು,-ಬೆಳ್ಳಗಾದವನು : ಮುದುಕ : ಕೆಮ್ಮಿ ಕುಮ್ಮಿದೊಡೆ ತೋಳೊಳೆ ಜೀವವಿಯೋಗಮಪ್ಪುದೆಂದಿರದೆರ್ದೆಗವ್ವುದತ್ತಳಗಮಾ ನರೆಪಂ ನೆರೆವಂದು [ಪಾಠಾಂ. ನರೆಬಂದ] ಪೊಂಗಳಂ ಸುರಿವೊಡ ಮಾರೊ ಸ್ವೈರಿಸುವರಾತನ ಪಲ್ಲಿಲಿವಾಯು ನಾತಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೦೦೦).

[ನರೆಪು + –ಅ$_{7}$]

ನರೆಪು (ನಾ). ಕೂದಲು ನರೆಯುವಿಕೆ,-ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವಿಕೆ. 'ನರೆಪ' ಪರಾ. [ನರ್$_{1}$ + – ಪು$_{2}$./ತಮಿ. ನರ್ಪ್ಪು; ತೆಲು. ನರವು]

ನರೆಯಂಗಲ್ (ನಾ). ಒಂದಂ ಊರಿನ ಹೆಸರಂ; P ಈಗಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನರೇಗಲ್ಲು: ಸ್ವಸ್ತಿ ವಿಕ್ರ(ಕ್ರ)ಮಾದಿತ್ಯ ಪ್ರಿಥು(ಥು)ವಿವಲ್ಲಭ ಲೋಕಮಹಾದೇವಿಯರಾ ಲೋಕೇಶ್ವರದಾ ನರೆಯಙ್ಗಲ್ಲ ಪನ್ನಾಸುಗಳಾನಿತ್ತ (ಇಅ. X, ೦೬೭-೨ : 7ನೆಯ ಶತ) ; ನರೆಯಂಗಲ್ಲ ಸಾಸಿರ್ವ್ವರ ತುಱುಪಿನ ಪುಯ್ಯಲೊಳ್ (ಎಇ. VI, ೧೬೩-೨ ; 780) ; ಆಚಾರ್ಯ ರಾಜಗುರು ವಿಮಳಶಕ್ತಿದೇವರುಂ ನರೆಯಂಗಲ್ಲ ಮಹಾಜನಂಗಳುಂ . . . ಇನ್ನಿವರ ಸಮಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಕಕುಂಶಿ. ೧೭-೦೦ ; 10ನೆಯ ಶತ).

ನರೆಯಂಗಲ್ ಪನ್ನೆರಡು=ಒಂದು ಪ್ರಾಂತದ ಹೆಸರು : ನರೆಯಂಗಲ್ ಪನ್ನೆರಡಱೊಳಗಣ ಉಮ್ಮಚಿಗೆಯಂ ಸರ್ವ್ವಾಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿ . . . ಕುಡೆ (ಎಇ. XX, ೬-೦೧ ; 1012).

ನರೆಯೇಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕೂದಲು ಬೆಳ್ಳಗಾಗು. ೨. ಮುಪ್ಪಾಗಂ ; ಮುದಿಯಾಗು. ೧, ೨ : ವಾರ್ಧಿಯಂತೆ ತೆರೆಯೇಱದೆ ಕೋಡಗದಂತೆ ಶಾಖೆಯೊಳ್ ನಡೆಯದೆ ಪುಟ್ಟಿ [ಪಾಠಾಂ. ಪೋದೆ]ಪೋದ ಮರದಂತೆ ಕರಂ ನರೆಯೇಱದಿಟ್ಟು ಮುಪ್ಪಡಸದ ಮುನ್ನಮೇಕೆ ಮನುಜರ್ಮಱಿದಿಕ್ಕರೊ ಮೋಹಮಲ್ಲನಂ (ಪುಲ್ಲಪು. ೧೩-೯೪) ; (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೦೦೩೧ ನೋ).

[ನರ್$_{2}$ + ಏಱು$_{1}$ (< ಏಱ್$_{1}$)]

ನರೆವೆಣ್ (ನಾ). ಕೂದಲು ನರೆತ ಹೆಣ್ಣು ; ಮುದುಕಿ : ನರವೆಣ್ಗಳೊಡನಾಡೆ ಮುಪ್ಪುಹುದ್ಯಸೆ (ಭರತ. ೭೩-೦೨). [ನರ್$_{1}$ + ಪೆಣ್]

ನರೇಂದ್ರ (ನಾ). ೧. ಅರಸ ; ದೊರೆ : ರುಂದ್ರಾಂಭೋಧಿಪರೀತ ಮಹೀಂದ್ರರದಾರಿನ್ನರೀ ನರೇಂದ್ರಂ ಸಾಕ್ಷಾದಿಂದ್ರಂ ತಾನೆನೆ ಸಲೆ ನೆಗಟ್ದಂ ದ್ರೇಂದ್ರನ ತೋಳೆ ತೊಟ್ಟಿಲಾಗಿರೆ ಬಳೆದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೪೪) ; ಉದ್ವೃತ್ತ ನರೇಂದ್ರಕಂಠಕದಳೀಚ್ಛೇದೈಕದಕ್ಷಾಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೨೦) : ಚತುಷ್ಪಾದಿ ತದ್ಭೇದದೊಳ್ ತಾನಿದು ಶುಂಡಾಳಂ ನರೇಂದ್ರಂ ನಿಮಗೆ ಕುಡುವ ನಾಗಿರ್ದಪಂ ನೋಡೆ ದೃಷ್ಟಂ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೭). ೨. ವಿಷಚಿಕಿತ್ಸಕ ;

ವಿಷವೈದ್ಯ; ಗಾರುಡಿಗ. ೩. ಮಾಂತ್ರಿಕ; ಮಂತ್ರವಾದಿ: "ನರೇಂದ್ರ [ನೆನಲಾಹಿತುಂಡಿತಂ] ಪಾರ್ಥಿವನುಂ" (ವಸು.ಕೋ. ೦೩೦-೦೭); "ನೃಪನಲ್ಲಿ ವಾದಿಯಲಿ ನರೇಂದ್ರನೆಂದೆನಿಕು" (ವಂಗರಾ. ೦೧೧-೨೭).
[ನರ$_2$ + ಇಂದ್ರ]

ನರೇಂದ್ರಚಂದ್ರ (ನಾ). ರಾಜರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಹೊಳೆಯುವವನು; ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ರಾಜ: ಕೃತಿಪತಿ ನರೇಂದ್ರಚಂದ್ರಂ ಕೃತಿಯಂ ಪೇಟ್ಟಂ ಬುಧಾಬ್ಜವನಕಳಹಂಸಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭); ರವಿಕುಲನರೇಂದ್ರಚಂದ್ರಂ, ತನ್ನ ಕಿರುಪೆಂಡಿತಿಯು ಮನವನುನತಾದೊಡಂ ತನ್ನಾಸೆಗೇಳಲ್ಕೆ ತರಿಸಂದು ಹೊರಟನವೇಳೆಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೬-೩೩೭). [ನರೇಂದ್ರ + ಚಂದ್ರ$_2$]

ನರೇಂದ್ರನಿಕಾಯ (ನಾ). ರಾಜರ ಸಮೂಹ, -ಗುಂಪು: ಶಿವ ಎನುತಾ ನರೇಂದ್ರನಿಕಾಯ ನಡುಗಿತು (ಕುಮಾರಮ್ಯಾ. ೮-೪೨).
[ನರೇಂದ್ರ + ನಿಕಾಯ]

ನರೇಂದ್ರವಧು (ನಾ). ಅರಸಿ; ರಾಣಿ: ಬಾಣಸಿಗಂ ಮಾಡಮನಾ ನರೇಂದ್ರವಧುವಂ ತಕ್ಕಯ್ಯಿಕೊಂಡೆ:ಱಿದಂ (ಬಂಹರಿ. ೯-೩೦).
[ನರೇಂದ್ರ + ವಧು]

ನರೇಂದ್ರಾಸನ (ನಾ). ರಾಜನ ಪೀಠ; ಸಿಂಹಾಸನ: "ಗದ್ದುಗೆ ಪಟ್ಟವಣೆ ನರೇಂದ್ರಾಸನಂ" (ಚತುನಿ. ೫೦). [ನರೇಂದ್ರ + ಆಸನ]

ನರೇಯಣ 'ನಾರಯಣ' ನೋ.

ನರೇಶ್ವರ (ನಾ). ಅರಸ; ದೊರೆ: ಸ್ವಸ್ತಿಸಮಸ್ತನರೇಶ್ವರಮಸ್ತಕವಿನ್ಯಸ್ತ ಶಾಸನಂ (ಆದಿಪು. ೦೩-೭೩); ಸಕಲಮೇದಿನೀತಳವನೇಕಚ್ಛತ್ರದಿಂ ಪಾಲಿಸುವ ನರೇಶ್ವರನವಂಗಚ್ಛಿದ್ರವಾಗಿ ನಡೆವುದು (ಕೃಮಿಭಾ. ೨-೨೭).
[ನರ$_2$ + ಈಶ್ವರ]

ನರ್ಕುಟಕ (ನಾ). [ಛಂದ] ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಹದಿನೇಳು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವ ಒಂದು ವೃತ್ತ; P ನಜಭಜಜಲಗ-ಹೀಗೆ ಗಣ ನಿಯಮವಿರುವ ವೃತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಕನಕಾಬ್ಜನೀಯ' ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. 'ಕನಕಾಬ್ಜನೀಯ', 'ನರ್ಕುಟಕ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

△ **ನರ್ಚು**$_1$ 'ನಚ್ಚು$_1$' ನೋ.

△ **ನರ್ಚು**$_2$ 'ನಚ್ಚು$_2$' ನೋ.

ನರ್ತಕ (ನಾ). ೧. ನೃತ್ಯ ಮಾಡುವವನು; ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಕುಣಿಯುವವನು; ನಟ: ಧರೆ ರಂಗಂ ಗಗನಂ ಮನೋಹರತರಂ ನಾಟ್ಯಾಲಯಂ ನರ್ತಕಂ ಸುರರಾಜಂ ಸಭೆ ದೇವಮರ್ತ್ಯಸಭೆ (ಆದಿಪು. ೭-೧೩೭); ವಾಣಿನಿಯು ತನ್ನ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ . . . ನಾಟ್ಯಗಾರನಿಗೆ ನರ್ತಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ (ಭಾರಚ. ೫೫೦). ೨. [ಜೈನ] ಸೈನ್ಯದ ಏಳು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. 'ನರ್ತಕಿ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನರ್ತಕಾಳಿ (ನಾ). ನರ್ತಕರ ತಂಡ, -ಸಮೂಹ: ಪ್ರಕಟಿಸಿದತ್ತು ಪದ್ಮಜನ ವಕ್ತ್ರದೊಳ್ . . . ಗಾಯಕಪ್ರತತಿ ವಾದಕಮಂಡಳಿ ನರ್ತಕಾಳಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೨೦). [ನರ್ತಕ + ಆಳಿ$_4$ (= ಆಲಿ$_4$)]

ನರ್ತಕಿ (ನಾ). ೧. ನೃತ್ಯ ಮಾಡುವವಳು; ನಟಿ: ಕುಡುವುಂ ಕಯ್ಯುಂ ಜತಿಯೊಳ್ ತಡತಡವರೆ ಪಾಡಕಂಗೆ ಪುರ್ವಿಂ ಜತಿಯಂ ತೊಡರದೆ ನಡೆಯಿಸಿ ಪುರ್ವದೆ ಕುಡುಪೆನೆ ನರ್ತಕಿಯೆ ಸಭೆಗೆ ವಾದಕಿಯಾದಳ್ (ಆದಿಪು. ೯-೩೩); ನರ್ತಕಿಯರಾಟಗಳ ನೋಡಲು ಮುತ್ತುತಿಹ ಮಂತರರ ಜಡಿಕೈದತ್ತ ಕೊಲಗಿಸಿ . . . ಓಜೆಗೊಳಿಸಿದರಪಾರವಡಿಯಬರು (ಶಾಶ್ವಲಾ. ೩೩-೩೭); ಕಡುತೋರವಾಲ್ಗದಗ್ಗದ ನಿಡಿದಲ್ಲದ ಕಿಱಿದುಮಲ್ಲದತಿಬಡವಲ್ಲದ ಮುಡುಬುಜ್ಜ ದವಯವಂಗಳನೊಡರಿಸುವಂಗನೆಯು ಲಲಿತನರ್ತಕಿಯೆನಿಪಳ್ (ರಾಸ್ವರಂ. ೧-೪೪); ರಂಭೆ ಮೊದಲಾದ ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರೇ ಇವನ ನರ್ತಕಿಯರು (ವಿಠಿತಿಕಾ. IV, ೮). ೨. [ಜೈನ] ಸೌಧರ್ಮೇಂದ್ರನ ಏಳು ಬಗೆಯ ಸೇನಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; P ಮರ್ತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲೂ ರಾಜ್ಯಾಂಗವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದೆ. ಸೌಧರ್ಮೇಂದ್ರಾದಿ ಇಂದ್ರರಿಗೂ ಸೈನ್ಯವಿದೆ. ಆ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಅನೀಕವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಅನೀಕದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವರಿಗೆ ವೈಕ್ರಿಯಿಕ (ನಾನಾರೂಪವನ್ನು ತಾಳಬಲ್ಲ) ಶಕ್ತಿಯಿದೆ. ಇವರು ಏಳು ಬಗೆಯ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೇವಿಸುವ ಸೇನಾಂಗವೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ ೧. ವೃಷಭ = ಎತ್ತು. ೨. ರಥ = ತೇರು. ೩. ತುರಗ = ಕುದುರೆ. ೪. ಮದಗಜ = ಆನೆ. ೫. ಪದಾತಿ ಅಥವಾ ಭೃತ್ಯವರ್ಗ=ಕಾಲುಬಲ. ೬. ನರ್ತಕ ಅಥವಾ ನರ್ತಕಿ = ನಾಟ್ಯವಾಡುವವರು. ೭. ಗಂಧರ್ವ = ಸಂಗೀತಗಾರರು. ಈ ವಿವರಗಳು ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಜೈನಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ: ಹಸ್ತ್ಯಶ್ವರಥಪದಾತಿವೃಷಭಗಂಧರ್ವನರ್ತಕೀಪ್ರಮುಖ ಸಪ್ತಾನೀಕಸಮೇತನುಂ (ಆದಿಪು. ೬-೦೩ ವ); ಗಜತುರಗಸ್ಯಂದನಪದಾತಿ ಗವೇಂದ್ರ ಗಂಧರ್ವ ನರ್ತಕೀಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಥಿತಸಪ್ತಾನೀಕಸಂಯುತನುಂ (ನೇಮಿಪು. ೨-೩೨ವ); ಗಜತುರಗಪದಾತಿರಥಗಂಧರ್ವನರ್ತಕೀವೃಷಭವಿಕಲ್ಪದಿಂ ಸಪ್ತವಿಧಮಂಗರಕ್ಷಕರ್ ಪದಿನಾಱುಸಾಸಿರಂ (ಶತ್ರ್ಯಪ್ರ. ೦೧೪); ಸಿಂಧುರಘಟಾಸಂದೋಹದಿಂ . . . ನವನರ್ತಕೀನಿವಹದಿಂ ಗಂಧರ್ವಸಂದೋಹದಿಂದಿದು ಸಪ್ತಾಬ್ಧಿಯೆನಲ್ಕೆ ಸಪ್ತವಿಧಸೇನಾಚಕ್ರಮೇನೊಪ್ಪಿತೋ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೪-೯೭). ೩. [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ನರ್ತಕಿ ಕಕುಭ ಷಡ್ಜ ಕೌಶಿಕ ಭ್ರಮಾಳ ಪಂಚಮಭ್ರಮಾಳ ಪಂಚಮಗಾಂಧಾರ ರೂಪಸಾಧಾರಣವೆಂಬೇಳುರಾಗಂಗಳಂ ಸಪ್ತಸಾಧಾರಣಜಾತೀಯ ಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೩). [ಸಂ. ನರ್ತಕೀ]

ನರ್ತನ (ನಾ). ರಂಗದ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವ ನಾಟ್ಯಾಭಿನಯ; ನೃತ್ಯ; ನಾಟ್ಯವಾಡುವುದು; ಕುಣಿತ: ಬೇಡನನರ್ತನ ಹಾಸ್ಯವನಾಡಂಬರ ನಟನವೇಣುವಾದನಗೇಯಕ್ರೀಡೆಗಳಿಂ. . . ರಾಮಕೃಷ್ಣರಿರ್ದಪಸರದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೪-೪೮); ಗಣನಾಥವಕ್ತ್ರಸರಸೀರುಹಕೇಳಿನಿವಾಸದಲ್ಲಿ ನರ್ತನಮನೊಡರ್ಚಿ . . . ಇನಿಸು ಬಟಬ್ಬ ವಾಗ್ವನಿತೆ ವಿಶ್ರಮಿಸಿರ್ಕೆ ಪದಾಸನಾಬ್ಜದೊಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೭); ನರ್ತನದಿಂ ನವಶಕ್ತಿಯು ಹೊಮ್ಮಿ . . . ತೋರ್ಪುದು ಸುಖದುಃಖಗಳನು! (ಪಾಂಡಚ. ೧೯ ೧೩); ಸರಳಾ ವೈದ್ಯನಾಥರಲ್ಲಿ ನರ್ತನವನ್ನು ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದಳು (ಕರಾಸ. ೨೦). [ಸಂ.]

ನರ್ತನಗಾತಿ 'ನರ್ತನಗಾರ್ತಿ' ನೋ.

ನರ್ತನಗಾರ್ತಿ, ನರ್ತನಗಾತಿ (ನಾ). ನೃತ್ಯಮಾಡುವವಳು; ನರ್ತಕಿ: ಸುರನರ್ತಕಿಯರೊಳು ಮತ್ಸರವಾಂತರೋ ನರನರ್ತನಗಾರ್ತಿಯರ ಪರ ಮೋತ್ಸವದೆ ನೋಡುತ ಬಂದ (ಮೋಹತ. ೪೨ ೩೪). ನರ್ತನಗಾತಿ: ಗುಡಿಗುಡಿಗಳ ನರ್ತನಗಾತಿಯರೊಳು ಪೆರ್ಚಿಡಿಸುವ ಗೀತಪ್ರಬಂಧಗಳ ಪದಿ ತಪ್ಪದೆ ಕೋಲಚಾರಿಗಳೆಂದ ಜಕ್ಕಡಿ ಮೆಱೆದಾವು ದೇವಾಲಯದಿ (ಮೋಹತ. ೧೮ ೭); ತಾಳಮದ್ದಳೆಗೀತ ನರ್ತನಗಾತಿಯ ಮೇಳ ವಿದ್ವತ್ಸಭೆ ಸುರರ ಜಾಲಕ್ಕೆ ಹಸೆಯಿತ್ತು ಜೀಲೈಯಿಟ್ಟು (ಮೋಹತ. ೪೨ ೩೭).
[ನರ್ತನಗಾರ + -ತಿ$_1$ (< -ಇತ್ತಿ)]

ನರ್ತನಗಾರ (ನಾ). ನೃತ್ಯ ಮಾಡುವವನು; ನರ್ತಕ. 'ನರ್ತನಗಾರ್ತಿ', ಪರಾ. [ನರ್ತನ + -ಗಾರ (< -ಕಾರ)].

ನರ್ತನಗೃಹ (ನಾ). ನೃತ್ಯಮಂದಿರ; ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ: ಜಗದೊಳ್ ನಾಟ್ಯಪ್ರಭುಶಾಂತಿಪರ್ಮನೆನಿಸಂ . . . ಸಾಹಿತ್ಯಲೀಲಾಗೃಹಂ ಭಗವಜ್ಜೈನಮತಿಂಗೆ ನರ್ತನಗೃಹಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧-೭೬). [ನರ್ತನ + ಗೃಹ]

ನರ್ತನವಿದ್ಯೆ (ನಾ). ನಾಟ್ಯ; ನೃತ್ಯಕಲೆ: ಮಕ್ಕಳು ನರ್ತನವಿದ್ಯೆಯ ಕಲಿಕರು (ಇಂದಾಪ. ೪೭ ೨೦). [ನರ್ತನ + ವಿದ್ಯೆ]

ನರ್ತನಶಾಲೆ (ನಾ). = ನರ್ತನಗೃಹ : ಮತ್ತಮಾ ವನಂಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಶಾಲೆ . . . ನರ್ತನಶಾಲೆ ಗಾನಶಾಲೆ ಕ್ರೀಡಾಶಾಲೆ . . . ತುರುವಾಟಿಗಳ ತಣ್ಣೆಳಲ್ಗಳೊಳಗೆಯುಂ (ವಿವೇಕ. ೨೨೮). [ನರ್ತನ + ಶಾಲೆ₂]

ನರ್ತನಸ್ಥಳ (ನಾ). = ನರ್ತನಸ್ಥಾನ : ರಂಗಃ – ನರ್ತನಸ್ಥಳವುಂ. ರಂಗವಲ್ಲಿಯುಂ (ಕಾಕಶ. ೨೦೪). [ನರ್ತನ + ಸ್ಥಳ (= ಸ್ಥಲ)]

ನರ್ತನಸ್ಥಾನ (ನಾ). ರಂಗಮಂಟಪ ; ರಂಗಸ್ಥಳ : "ನರ್ತನಸ್ಥಾನಮೆಂದು ರಂಗಮಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೪-೬). [ನರ್ತನ + ಸ್ಥಾನ]

ನರ್ತನೋತ್ಸವ (ನಾ). (ಒಂದು ದಿನ ಅಥವಾ ಅನೇಕ ದಿನಗಳು ನಡೆಯುವ) ನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂತೋಷಸಮಾರಂಭ,–ಉತ್ಸವ: ಲ್ಚನೆಯ ಪ್ರಕರಣದ ನರ್ತನೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ನವೀನ ಪಾತ್ರಗಳು ಸಾಮುದಾಯಿಕವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನೆಲಸುತ್ತವೆ (ಕಮಜೀ. ೨೪ ಟೀ೩೪). [ನರ್ತನ + ಉತ್ಸವ]

ನರ್ತಿಣಿ (ನಾ). ನರ್ತಕಿ : ನಾಟ್ಯ ಮಾಡುವವಳು : ನರ್ತಿಣಿಯು ತೆರದೊಳಗೆ ಲೋಕವಿದೊರ್ತಿಪುದು ತ್ರ್ಯವಾಯು ಬಿಗಿಯೊಳು ಸುತ್ತಿಹುವು (ಹಬುಧಾ. ೧-೦೪) ; ಸಿಡಿಲ ಮುರಜಂಬರವೆ ತೆರೆ ಅರಲ್ಬಿಡಿವ ಪುಷ್ಪಾಂಜಲಿಯು ಮಳೆ ಬೆಮರೊಡೆದ ತೆರದಿಂ ನಟಿಸೆ ಕುಡಿಮಿಂಚೆಂಬ ನರ್ತಿಣಿಯು (ಆರಾಮಾ. ೧೧೦-೪೬). 'ನಟ್ಟಣಿ' ಪರಾ. [< ಸಂ. ನರ್ತಿನೀ]

ನರ್ತಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕುಣಿ ; ನಾಟ್ಯಮಾಡು : ಕುಡುಮಿಂಚಿನಂತೆ ಮೇಗೊಗೆದು ನಾರದಂ ನರ್ತಿಸಿದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೨-೧೮೯) : ಭೂತಗಣಂ ಪೆರ್ಬಾನೆಯ ನೆಣನಂ ತಿಂದೆರ್ದ್ದಾರ್ನನಂದದೆ ಕೂಡೆ ನಲಿದು ನರ್ತ್ತಿಸುತಿರ್ಕ್ಕುಂ (ಎಕ. VIII. ಸಾಗರ. ೧೧೯-೩೯ : 1042) ; ಶಾರದೆಯ ನರ್ತಿಸುಗೆ ನಲಿದೊಲಿದೆನ್ನ ಜಿಹ್ವೆಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೧-೫) : ನರ್ತಿಸು, ತಾಯೆ, ಅಜಜಾಯೆ, ಮಮ ಮಸ್ತಕ ನೀರೇಜದಲಿ! (ಅನಿಕೇ. ೧-೧). ೨. ಆಡು ; ಚಲಿಸು : ಭೂಭೃತ್ತಿಲಕನ ಸಿತಾತಪತ್ರದ ಕೆಲದೊಳ್ ನರ್ತಿಸಿತು ಧವಳಚಾಮರಯುಗಳಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೬೨). [ನರ್ತನ + –ಇಸು₃]

ನರ್ದನ (ನಾ). (ದನಗಳ) ಗುಟುರು : ಗರ್ಜನೆ : ಜನಾರ್ದನ ನಾಡುತ್ತುಮಿರ್ದ ಪದದೊಳ್ ದೆಸೆಗಳ್ ಪಾರ್ವನಾಮಿತಲಮ್ಮುಕ್ತವೃಷನರ್ದನ ಘೂರ್ಣಿದುದದೊಂದು ವಜ್ರಪ್ರಶನಿಪ್ರೋಲ್ (ಜಗಪಿ. ೫-೩೪). [ಸಂ.]

ನರ್ಮ₁ (ನಾ). ೧. ಆಟ ; ಲೀಲೆ ; ಕ್ರೀಡೆ ; ವಿನೋದ. ೨. (ಶೃಂಗಾರ ವಲ್ಲಿಸ) ಪರಿಹಾಸ; ನಗೆ: "ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ಪರಿಹಾಸ" (ಅಮರ. ಟೀಕ). ೩. ಚೆಲುವು ; ಸೊಗಸು : ಕೂರ್ಮೋನ್ನತಮೆನಿಸಿರ್ದ ಪದಂಗಳ್ ನರ್ಮಮನಾದರಿಸಿದವು ಮಡಂಗಳ್ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೫೦ ರಗಳೆ). ೪. ಸಂತೋಷ : ಉಲ್ಲಾಸ : ಧರ್ಮಮೆ ದೇಹಿಗ(ಮಿ)ಹಪರ ಶರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಿದಾನಂ . . . ನರ್ಮದಿನೆಸಗುತ್ಕಟಸತ್ಕರ್ಮಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಫಲಮನೀವುದು ಪುಸಿಯೇ (ಪುಷ್ಪವೃ. ೩-೧೦೮). [ಸಂ. ನರ್ಮನ್]

ನರ್ಮ₂ 'ನರಮ್' ನೋ.

ನರ್ಮಕಥೆ (ನಾ). ವಿನೋದದ ಪ್ರಸಂಗ,–ಘಟನೆ : ಈ ನರ್ಮಕಥೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟು ಜೋಪಾನವಾಗಿ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಳು (ಕಾವ್ಯಸ. ೪೯). [ನರ್ಮ₁ + ಕಥೆ]

ನರ್ಮಕುಂಡ (ನಾ). ವಿನೋದವಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುವ ಲತಾಮಂಟಪ : ಕ್ರೀಡಾಸ್ಥಾನ ; ಕೇಳೀಸದನ : ಕವಿಯ ಹೃದಯವೆ ನರ್ಮಕುಂಜ ಕವಿತಾಸತಿಗೆ (ಗೀವಿಂ. ೨೧-೧೮). [ನರ್ಮ₁ + ಕುಂಜ]

ನರ್ಮಗೋಷ್ಠಿ (ನಾ). ವಿನೋದದ ಗೋಷ್ಠಿ ; ಸಂತೋಷಕೂಟ : ನಯಸಂಪನ್ನನತೀವಯುವ್ವನಯುತಂ ರೂಪಾನ್ವಿತಂ ನರ್ಮಗೋಷ್ಠಿಯ ನಾಳ್ವಂ . . . ಉತ್ಸಾಹಿಯೆನಿಪ್ಪನೊಳ್ಕಿರದ ಪೆಣ್ಗಾ ರಂಭೆಯೇಂ ಸಾಟಿಯೇ (ರಾಜಶೇ. ೮೧-೧೫೦). [ನರ್ಮ₁ + ಗೋಷ್ಠಿ]

ನರ್ಮದೆ (ನಾ). ೧. ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವಳು : ನಗಿಸುವವಳು. ೨. ಒಂದು ನದಿಯ ಹೆಸರು ; ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪವಿತ್ರವಾದುದೆಂದು ಭಾವಿಸುವ ಗಂಗೆ, ಯಮುನೆ, ಗೋದಾವರಿ, ಸರಸ್ವತಿ, ನರ್ಮದೆ, ಸಿಂಧು ಮತ್ತು ಕಾವೇರಿ ಎಂಬ ಏಳು ಮಹಾನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : "ಮೇಖಲಕನ್ಯಾ, ನರ್ಮದಾ, ರೇವಾ – ಈ ೩ ನರ್ಮದೆ" (ಹನಾಯು. ೧೧೧-೫೨) : ನರ್ಮದೆಗೆ ಹೋದರೆ ಕರ್ಮ ತಪ್ಪೀತೇ? (ಗಾದೆ). [ಸಂ. ನರ್ಮದಾ]

ನರ್ಮದ್ಯುತಿ (ನಾ). ೧. ಸಂತೋಷಕರವಾದ ಬೆಳಕು : ನಿರ್ಮಲಜಲಕಲನಾದಾಹ್ಲಾದಿನಿ ನವಶಶಿನರ್ಮದ್ಯುತಿಸಂವಾದಿನಿ ಗಂಗೆ ತರಂಗಿಣಿ ಮಂಗಳಪೆರಮೆ (ಗಹೀಶ. ೧೫-೩೮೦). ೨. [ಕಾವ್ಯವಿ] ನಾಟಕವೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದ ಅರುವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಸಂಧ್ಯಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಪ್ರತಿಮುಖಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಂಗ ; ಪರಿಹಾಸದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಧೈರ್ಯ ಅಥವಾ ಸಮಾಧಾನ, ದೋಷವನ್ನು ಮುಚ್ಚಲು ಬಳಸುವ ಹಾಸ್ಯ. [ಸಂ.]

ನರ್ಮಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ಇಬ್ಬದಿಯ ಆಡಸೋಗೆ, ನರ್ಮಲೀ ಗಿಡಗಳ ಬೇಲಿಗಳಿಂದ ಬೆಳ್ಳಗೆದ್ದು ಯ ಬಾಳಕ ಸುಟ್ಟ ವಾಸನೆ ಮೂಗಿಗೆ ಬಡಿಯಿತು (ಮೂರುದಾ. ೯೦). [?]

ನರ್ಮವಚನ (ನಾ). ವಿನೋದದ ಮಾತು,–ನುಡಿ : ನಾರಿಯರ ನರ್ಮವಚನಕ್ಕೆ ನಂದನದ ಮಂದಾರದಂದದಿ ಕಾಡ ದೇವು ಹೂವಪ್ಪುದೇ (ಸಮ್ಯಕೌ. ೫-೬೬). [ನರ್ಮ₁ + ವಚನ]

ನರ್ಮಸಖ (ನಾ).=ನರ್ಮಸಚಿವ : (ಶ). [ಸಂ. (ನರ್ಮ + ಸಖಿ + –)]

ನರ್ಮಸಚಿವ (ನಾ). ಅರಸನ ಶೃಂಗಾರ ಮತ್ತು ವಿನೋದದ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವವನು,–ಸಹಾಯಕ; ವಿದೂಷಕ ಮೊದಲಾದವರು ; ಆಪ್ತಸಚಿವ ; ಅಂತರಂಗದ ಸಹಾಯಕ : ಭೀಮಸೇನನುಮತದೊಳ್ ನರ್ಮಸಚಿವನುಂ ಪರಿಹಾಸಕೇಳೀಶೀಲನುಮೆನಿಸಿದ ವಿದೂಷಕನೆಂದಂ (ಗದಾಯು. ೨-೮ ವ): ಅವನಿಪತಿ ದಿನಪ್ರಥಮಯಾಮದೊಳ್ ನರ್ಮಸಚಿವಸಮನ್ವಿತಂ . . . ಮಂಗಳಗಾಯನೀಮಧುರಗೀತಮನಾಲಿಸುತ್ತುಮಿರ್ಪಿನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೨೮) : ಅಂತವರ್ ನರ್ಮಸಚಿವರಂತಿಚ್ಛೆಯಂ ಪ್ರತಿಪಾಲಿಸಿ ನುಡಿವುದುಂ (ಚಂರಾಮಾ. ೮-೫೦ ವ) : ನರ್ಮಸಚಿವಪ್ರಕೋಷ್ಠನಿವೇಶಿತ ಸವ್ಯಪಾಣಿಪಲ್ಲವನುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೮೩ ವ) ; ನರ್ಮಸಚಿವಪ್ರಸಾರಿತ ಕರಪಲ್ಲವನ್ಯಸ್ತಹಸ್ತಕಮಳನುಂ . . . ಆಗಿ ನಡೆತರ್ಪಾಗಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೧೫ ವ) : ಅವನು ನಯಾಟನ ಅಂತರಂಗದ ಮಿತ್ರನೂ ನರ್ಮ ಸಚಿವನೂ ಆಗಿದ್ದನು (ರಾಜ್ಯೋತ. ೧೯೩) ; ಗೋವಿಂದಭಟ್ಟ, ಗೌಡರ ನರ್ಮಸಚಿವ. ಗೌಡರ ಯೋಜನೆ – ಹಂಚಿಕೆಯ ಅಲಿಖಿತ ರೆಕಾರ್ಡ್‌ಕೀಪರ್ (ದೀಪದ 11, ೯೫). [ಸಂ.]

ನರ್ಮಸಹಾಯ (ನಾ).=ನರ್ಮಸಚಿವ : ಅತನುವನತಿಶಯದಿಂ ಖತುತತಿಗಳ್ ಬಳಸುವವೊಲೆಳಸಿ ಬಳಸಿದರಂತಾ ಕ್ಷಿತಿಪತಿಸುತನಂ ವಿಟಪಂಡಿತ ನಟಪರಿಹಾಸಕಾದಿ ನರ್ಮಸಹಾಯರ್ (ಅರ್ಜನೇ. ೪-೦೩೩). [ನರ್ಮ₁ + ಸಹಾಯ]

ನರ್ಮಾಲಾಪ (ನಾ). ವಿನೋದದ ಮಾತು ; ನಗೆನುಡಿ : ಪಲವುಂ ನರ್ಮಾಲಾಪಂಗಳಿಂದವೆ ಸುಖಸುಮಾನಸ್ವಾಂತನಾಗಿ ರಾಜಾಧಿರಾಜಂ . . . ಪೋಷಿಪಂ (ಕಾದಂಬ. ೪೧೭). [ಸಂ.]

ನರ್ಮೋಕ್ತಿ (ನಾ).=ನರ್ಮಾಲಾಪ: ಪರಿಪರಿಯ ನರ್ಮೋಕ್ತಿಗಳ ಬಂಧುರ ವಿಹಾರಂಗಳನು ನೆನೆನೆಂದುಸುಮಸುಖಿಸಿರು ತಾಳಿದರು ಕೃಷ್ಣಾತ್ಮಭಾವನೆಯ (ಶಿಭಾಗ. ೧೨-೨೭-೨೪). [ಸಂ.]

ನರ್ವಲ್ 'ನಚುವಲ್' ನೋ.

ನರ್ವಾಳಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ಸರ್ವಾಳಿ, ಕಿರಿಚಳ್ಳಿ (ಪ್ರಾಶಿಗಾ. ೨೪-೪೩೪). [?]

ನರ್ಸ್, ನರಸು, ನರ್ಸು (ನಾ). ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಆರೈಕೆಮಾಡುವ ದಾದಿ ; ದಾಯಿ : ನಮ್ಮ ಆಫೀಸಿನಲ್ಲಿ ಕಂಪೌಂಡರ್, ಅಕೌಂಟೆಂಟ್ . . . ನರ್ಸ್ ಕೂಡಾ ನಾನೇ ನಾನು (ಸೀತಾರ. ೯೩) ; ಗುಲಾಬಿಯಂಥ ಚಂದದ ನರ್ಸ್ ಇದ್ದಾಳಾದರೆ ಅವಳನ್ನಾದರೂ ನೋಡಿ ಕಾಯಿಲೆಯ ಜನ ಬಂದಾರಲ್ಲ ? (ಹಾರುದಾ. ೧೬೦). ನರಸು: 'ನರಸಮ್ಮ' ಪರಾ. ನರ್ಸು: ಓರ್ವ ನರ್ಸಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪರೀಕ್ಷೆ ನಡೆಯಿಸಿದ ಡಾಕ್ಟರು .... ಗಾಬರಿಯ ಧ್ವನಿಯ ಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದರು (ಸಮುಜೀ. ೧೧೦೪). [← ಇಂ. Nurse]

ನರ್ಸು 'ನರ್ಸ್' ನೋ.

ನಲ್ (ಗು). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ; ಉತ್ತಮವಾದ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ : "ನಲ್ಲೆಂದೊಳ್ಳಿತು"(ಶಬ್ದಾನಿ. ೦೦೦). 'ನಲ್ಗಣ', 'ನಲ್ಗುದುರೆ', 'ನಲ್ತಪ' ಪರಾ. ೨. ಅಂದವಾದ ; ಸೊಗಸಾದ ; ಮನಸೆಳೆಯುವ : "ನಲ್ ನಯಕ್ಕೆಸಕವುದು" (ಶಶಿರ. ೧೨೫). 'ನಲ್ಗಾಡಿ', ನಲ್ತಪ್ಪನೆ', 'ನಲ್ಬೆಟಿ' ಪರಾ. ೩. ಹಿತವಾದ ; ಪ್ರಿಯವಾದ ; ಪ್ರೀತಿಯ. 'ನಲ್ನುಡಿ$_2$', 'ನಲ್ವರಕೆ', 'ನಲ್ವಾತು' ಪರಾ. ೪. ಸವಿಯಾದ ; ಮಧುರವಾದ. 'ನಲ್ಗಂಪು', 'ನಲ್ಗಳಲ್', 'ನಲ್ಗುಟುಕು', 'ನಲ್ದಂಬುಲ', 'ನಲ್ಲುಣಿಸು' ಪರಾ. ೫. ಹರಿತವಾದ ; ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ. 'ನಲ್ಲಂಬು' ಪರಾ. ೬. ಅತಿಶಯವಾದ ; ಹೆಚ್ಚಾದ. 'ನಲ್ಸೊಗ' ಪರಾ.

ನಲ್ಲದು = ಒಳ್ಳೆಯದು : ನಲ್ಲದು ನನ್ನುಮನ್ ನನ್ನಿಗ್ಗತನಮುಮನ್ ಬಿಟ್ಟು ಕಳಿಯೀಗಳ್ (ಅಂಕಿಗೂ. ೫-೮೦). ನಲ್ಲವರ್ = ಒಲಿದವರು ; ನಲ್ಲರು : ಅಂತೆ ಮಾತಾಡುವ ರಾಜಕೀರ ಒಲವಟ್ಟಿಸಲಾಟಿದಗಲ್ದು ಪೂವಿನಂಬಾಡೆ ಲತಾವನಂಬುಗುವ ನಲ್ಲವರಲ್ಲಿಯ ನಂದನಂಗಳೊಳ್ (ಎಕ. XIII, ೪೪-೪೬ ; 1112 ; ಶಾಶಮುಂ. ೨೦೬ ನೋ). ನಲ್ಲವಳ್ = ಪ್ರಿಯೆ ; ನಲ್ಲೆ : ಅಖರ್ವಕನುಸಂತಾಪಕ್ಕಳ್ಳಲ್ಕೆ ನಲ್ಲವಳಿಂಬುಕಯ್ಯೆಳೆವಸಲೆಯಂ ಕೇಳೀಶೈಳಂಗಳಂ . . . ಸೆಱೆಗೆಯ್ದನಾಕುಳಮನೆ ಕುಳಿರ್ಕೋಡಿತ್ತಾಗಳ್ ಮನಂ ಮನುಜೇಂದ್ರನಾ (ಪರ್ವಪು. ೪-೭೩). ನಲ್ಲಾತ = ಸ್ವಾಮಿ; ಒಡೆಯ: ನಲ್ಲಾತಂ ಶ್ರೀಮತ್ ಸೋವಯ್ಯ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೪೯-೬೦ ; 947); ಅನೆವೆಡೆ(ಡ)ಲ್ಗಂ ಮದಗಜಮಲ್ಲಂ ಥಾಲಕೆ ನಲ್ಲಾತಂ ಶ್ರೀ ಕನ್ನರದೇವನ ರಾಜ್ಯಂ (ಎಕ. XII, ೨೫೭-೨; 951); ಯಸಕ್ಕೆ ನಲ್ಲಾತಂ ಶ್ರೀಕೊಟ್ಟಿಗದೇವನ ರಾಜ್ಯಂ (ಸಾಇಇ. XI-I, ೪೩-೪; 970) ; ವರಬಲಧರೊತ್ತ್ರಂ ಕೃತಯುಗ ಚರಿತನಾಳ್ದ ನಲ್ಲಾತಂ (ಸಾಇಇ. XI-1, ೯೨-೭ ; 1064).

[ದೇ.ಶ ತಮಿ. ಮಲ. ನಲ್; ತುಳು. ನಲ್, ನಲು ; ಕೊಡ. ನಲ್ಲ; ಗೊಂಡಿ. ನಲಾ]

ನಲ$_1$ (ನಾ). ೧. ನಲಿವು ; ಸಂತೋಷ. 'ನಲಂದಳೆ', 'ನಲವೆಚ್ಚು' ಪರಾ. ೨. ಪ್ರೀತಿ ; ಮಮತೆ. 'ನಲವರಕೆ' ಪರಾ.

[ದೇ.ಶ ತಮಿ. ನಲ; ಮಲ. ನಲ = ಒಳ್ಳೆಯತನ, ಸೌಂದರ್ಯ; ತುಳು. ನಲ = ಒಳ್ಳೆಯ]

ನಲ$_2$, ನಳ$_1$ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜೊಂಡು,- ಹುಲ್ಲು ; ಲಾಳದ ಕಡ್ಡಿ ಹುಲ್ಲು. ೨. ಕಂಪು; ವಾಸನೆ. ೩. ನಿಷಧದೇಶದ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಜ; ವೀರಸೇನನ ಮಗ; ದಮಯಂತಿಯ ಗಂಡ. ೪. ರಾಮಾಯಣ ದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಕಪಿನಾಯಕನ ಹೆಸರು ; ಸುಗ್ರೀವನ ಸೇನಾಪತಿ. ೫. ಅರುವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಐವತ್ತನೆಯದು. ನಳ$_1$: ೩. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ನಳ ಪುರು . . . ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಕ್ಕರ್ವರ್ಗೆ ಪುಣ್ಯಶ್ಲೋಕರೆಂಬ ನಾಮಂ (ಮುಂಗರಾ. ೭೮-೩); ನಳನ ನಹುಷನ ಶಾಲಿಹೋತ್ರನ ಬಲುಮೆಗಳು ಕಿಱಿದೆಂಬ . . . ಹಯವೌಢಪ್ರತಾಪರು ಹೊಳೆವ ಮಕುಟದ ಸಾಲುಗಳ ಲೊಪ್ಪಿದರು ರಾವುತರು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ಉ. ೮-೪೧) ; ಏತಱಾಯಾಸವಿವು ಜಗದ್ವಿಖ್ಯಾತನಲ್ಲಾ ರಾಯರಲ್ಲಿ ನಳನಾತಗಾದಾವತ್ತ ಬಲ್ಲೆ ಕೇಳಿ ಪೂರ್ವದಲಿ (ಕರಾರಾ. ೩-೨-೦೩). ೪. ಒದೆದ ಕೆಡಹಿದ ನಳನ ಮೈಂದನ ಸದೆದ ನೀಲನ ತುಳಿದ (ತೊರಿರಾ. ೨೫-೨೨); ಇಟ್ಟ ಗಿರಿಗಳ ಹಿಡಿಹಿಡಿದು ನಳನೊಟ್ಟಿದನು ಮೆಟ್ಟಿದನು ಕಟ್ಟಿದನಿಟ್ಟಣಿಸಿ ಬಹ ಗಿರಿಯನಾ ಬಳಸಲಿಸಿ ಬಹ ಗಿರಿಯ (ಕರಾರಾ. ೬-೫-೨೨) ; ನಳ ನೀಲ ಅಂಗದ ಜಾಂಬವಂತ ದಳಪತಿಯಧಿಕ ಸುಗ್ರೀವ ಬಲವಂತ (ಪುರಂದ. ೩-೮೭-೫). ೫. ಮತ್ತಮಾ ವರುಷವೇ ಪ್ರಭವ . . . ನಳ . . . ಅಕ್ಷಯವೆಂದಱುವತ್ತು ತೆಱನಾಗಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೩೨೧). ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಮಾನು ; ಕಿರುವಿಮಾನು : ಬಕ ಮರಾಳ ರಥಾಂಗ ಸಾರಸನಿಕರ ಪುಳಿನಸ್ಥಳದೊಳಿರೆ ನಳಮಾಕರನಕ್ರಜಳೂಕ ಮಡುಗಡಲೊಳಗೆ ಸಂಚರಿಸೆ (ಅಕ್ಕಾಕ. ೫-೨೬). 'ನಳವಿಮಾನ' ಪರಾ. ೭. [ಜ್ಯೋತಿ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಯೋಗ. 'ನಳಯೋಗ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಲಂದಳೆ (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷಪಡು ; ಸಡಗರಿಸು ; ಸಂಭ್ರಮಿಸು : ಆಕಂಪನ್ನಪಂ ಅಲಘುಪ್ರಿಯದಿಂದಿದಿರ್ವಂದು ನಲಂದಳೆದು ಪೊಳಲನಯ್ದಿಸಿ . . . ಸಕಲಸನ್ಮಾನಂ ಮಾಡಿದನು (ಆದುಕಾ. ೪-೪೬). [ನಲ$_1$ + ತಳೆ$_1$]

ನಲಕ, ನಳಕ (ನಾ). ೧. ದೇಹದ ಉದ್ದವಾದ ಎಲುಬು,- ಮೂಳೆ. ೨. ಕೈಯ ಅಥವಾ ಕಾಲಿನ ಎಲುಬು ; ಶಾಖಾಸ್ಥಿ. ನಳಕ : ೨. "ಕೆಯ್ಯ ಕಾಲ ಎಲ್ವು ನಳಕಯೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೦೦೪-೦೩) ; "ನಳಕಮೆನೆ ಶಾಖಾಸ್ಥಿಯೆಂದನಲು ಕೈಕಾಲ ಯೆಲುವು" (ಮಂಗರಾ. ೦೦೭-೭). [ಸಂ.]

ನಲಕುಪ್ಪ (ನಾ). (?) : ಮೃಗಶಿರೆ ನಲಕುಪ್ಪನ ಹಾಗೆ ೩ ಆದ್ರ ಹವಳದ ಹಾಗೆ೧ (ಭಾಸ್ಕರ. ೬೦-೩). [?]

ನಲಕೂಬರ, ನಳಕೂಬರ (ನಾ). ಕುಬೇರನ ಮಗ. ನಳಕೂಬರ: ಪೆಜತೇನುಪಂ ಒಗೆಯದೆ ನಳಕೂಬರನೊಳ್ ಕೂಡಿ ಸುಖವಿರೆಂದಾಕೆಯ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮಮಂ ಪೆತ್ತುವಿಡಿಸಿ (ಪಂರಾಮಾ. ೦೦-೧೯೫ ವ) ; ಸುರರಮಣ ನಳಕೂಬರಾಧಿಕಸರಸಕಾಮುಕರಂ ಸಮಸ್ತಾಮರರನೆಲ್ಲರ ಬಗೆಯದನಿಮಿಷ ಸತಿಯರು ಸಹಸ್ರ ನೆರೆದು ನಿನ್ನಂ . . . ಮನಸಿಜಸುಖಾಮೃತಶರನಿಧಿ ಯೊಳೋಲಾಡಿಸುತ್ತಿರಲ್ (ಬಸಪು. ೪೧-೧೮) ; ಉರ್ವ ನಳಕೂಬರ ಜಯಂತಾದಿ ಸುರತನುಜರುರ್ವರೆಗದೇಕೆ ಬಹರು (ಕೃಮಿಥಾ. ೩೦-೨೧).

[ಸಂ.]

ನಲಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ: (೩). [<ಸಂ. ನಲಿಕಾ]

ನಲಗು 'ನಲುಗು$_1$' ನೋ.

ನಲದ (ನಾ). ಲಾವಂಚ ; ಉಶೀರ. [ಸಂ.]

ನಲಭರಿತ (ನಾ). ನಲಿವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ; ಸಂತೋಷಭರಿತ ವಾದುದು ; ಸುಖಮಯವಾದುದು : ಅರರೆ ನಲ ನಲಭರಿತವಮೃತದ ಶರಧಿ ಸಾವಿರವಪ್ಪುವಂಗಡಿ ಮೆಱೆವ ಗಣೇಶಭವನ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತ ಉದ್ಯಾನ (ತೊರಿರಾ. ೦-೨೫). [ನಲ$_1$ + ಭರಿತ]

ನಲಮಾನ, ನಳಮಾನ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೀನು ; ಚಿಲಿಚಿಮ : "ನಲಮಾನ ಚಿಲಿಚಿಮ ಎಂದೊಡೆ ಸಿಸಿಲು, ಚಿಳಿಯ ಮೀನೆಂದು ಎಂಬರು" (ನಾಚಿರಾ. ೬). ನಳಮಾನ: "ನಳಮಾನಃ ಚಿಳಿಚಿಮಃ –ಈ ೨ ಕಿಱುಮೀನ್" (ಹಲಾಯು. ೧೦೦-೩೬) ; "ಚಿಳಿಚಿಮವೆನಲು ನಳಮಾನವೆನೆ ಕಿಱುಮೀನ ಪೆಸರಿನಿಸ್ತುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೦-೬). [ಸಂ.]

ನಲವತ್ತು 'ನಾಲ್ವತ್ತು' ನೋ.

ನಲವರಕೆ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಆಶೀರ್ವಾದ : ಅರಸಿ ನಲ ವರಕೆಯಿಂದಂ ಪರಸುತ್ತಿಂದೆನ್ನ ತಂದೆ ಬಂದನನುತ್ತಂ (ಶಾರಂಪೂ. ೪೯೯೩); ಕುಮಾರನನಜಿತಸೇನಮಹಾದೇವಿ ನಲವ[ಪಾಠಾಂ. ನಲ್ವ]ರಕೆಯಿಂ ಪರಸಿ

ಮೋಹರಸಪರವಶತೆಯಿಂ . . . ಅಭ್ಸ (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೯೦ ವ) : ನಿಜಾಂಘ್ರಿಗಳನರ್ಚಿಸುವ ಕನ್ಯಾರತ್ನಮಂ ನಿಜಕುಲಲಕ್ಷ್ಮಿದುವೆ ಚೂಡಾರತ್ನಮೆಂದು ನೋಡಿ ಪಾರಿಯಾಸ್ಸ ಪಲವು ನಲವ[ಪಾಠಾಂ. ಪಲವಂ ನಲ್ವ]ರಕೆಯಂ ಪರಸಿ (ವರ್ಧಪು. ೫-೯೬ವ) : ನಿಜಜನನೀಜನಕರಿರ್ವೆಡೆಗೆ ರಮಣಿವೆರಸೇಳ್ತಂದು ಪೊಡವಟ್ಟು ನಿಂದಾಗಳ್ . . . ಇರ್ವರುಂ ನಲವರಕೆಯಿತ್ತು ಪರಿತೋಷದಿಂ ಬರಿಸಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ (ರಾಜಶೇ. ೯-೪೩ ವ) ; ನಲವರಕೆಯಿತ್ತು ಸಂತೋಷದಿಂ ನಡೆ ನೋಡಿ ನಲಿದು (ಕುಮಾರಾ. ೭-೩೦೪). [ನಲ್$_1$ + ಪರಕೆ$_1$]

ನಲವರಿ (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷಗೊಳ್ಳು ; ಆನಂದಿಸು : ಭರದಿಂ ತಲೆಯೆತ್ತಿ ಯುರ್ಬಿ ನಭಮಂ ನುಂಗಲೊಡರ್ಚಿದಂತೆ ಮೇಘವಂ ನೋಡಿ ದೆಸೆದೆಸೆಯಂ ಪಾಸಿಸಿ ನಲವರಿದು ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಳ್ ತನಗದಿರದದಿರಾಂಪರೊರ್ವರುಮಂ ಕಾಣದೆ (ಪಂಪಶಂ. ೯೭-೭). 'ನಲಿವರಿ' ಪಾಠ.

[ನಲ್$_1$ + ಪರಿ$_2$]

ನಲವರಿಕೆ (ನಾ). ಅಭಿನಂದನೆ: "ಅಭಿನಂದಿಸುವುದು . . . ನಲವರಿಕೆ" (Congratulation. ತಂಕನಿ) ; ಈಗ್ಗಲರೂ ನಲವರಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಪರು (ಮೂರುನಾ. ೧೧೮-೬೫೦). [ನಲವು + ಅರಿಕೆ (<ಅಱಿಕೆ)]

ನಲವಾನ್ (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷವನ್ನು ತಳೆ ; ಆನಂದಿಸು ; ಪ್ರಸನ್ನಚಿತ್ತನಾಗಿರು : ಏಂ ತಾಳ್ದುದೋ ಚೆಲ್ವನೀ ದೇಶವೆಂದು ನಲವಾಂತು ಮುಂದೆಳೆಯುತಿರೆ (ಕ್ರಮಿಘಾ. ೩-೧೩). [ನಲವು + ಆನ್$_1$]

ನಲವು (ನಾ). ೧. ಹಿಗ್ಗು ; ಸಂತೋಷ ; ಸಡಗರ : "ನಲವೆಂದನೆ ಸಂತೋಷಂ" (ಛಾರಿನಿ. ೩೩); ನಲವಿಂ ಕೃತಾರ್ಥಭಾವವನೆಯ್ದುತಿರೆ ಕಂಡು ಚಲಿಸದದಿರದೆ ಬೆನ್ನನೊಡ್ಡಿಕೊಂಡಿರೆ ಕಂಡು (ಸೀದಿರ. ದೇ. ೬೪-೧೩) ; ಕೊಬ್ಬಿ ನಲವಿಂದೆ ಮಡಲಿಱಿದಡಸಿ ಬೆಳೆದು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೨೩) : ನಲವಿಂ ವಂದಿಯ ಬೇಂಟೆಯಾಡಿ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೬೯) ; ನೆರೆದೋಲಗಂ ನಲವು ಕೈಮಿಗೆ ತನ್ನನೆ ನೋಡುತಿರ್ಪಿನಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೮೨) ; ಫಲವ ತಲೆಯಲಿ ಹೊತ್ತು ಬೇಗದಿ ನಲವು ಮಿಗೆ ನಡೆತಂದು (ಕುಮಾರಾ. ೬೭೯. ೪-೧೬) : ಪರಿಮಳದಲರ ಪನ್ನೀರಿನಲಿ ತವಕದಿ ನಲವು ಇಂಗಿದ ಸತಿಯನುಪಚರಿಸಿದರು ಪಲತೆಱದಿ (ನಳಚ. ೦-೩೯) ; ಅರ್ಥಲಾಲಿತ್ಯವೆನುವ ಸತೀತ್ವವಿರದೊಡನು ಗೊಳಿಸುವಳೆ ಕವಿತಾರವಣಿ ರಸಿಕನಿಗೆ ನಲವು ? (ಗಿರಿಪಿಂ. ೨೨-೨೪). ೨. ಪ್ರೀತಿ ; ಆದರ : ಸಿರಿ ನಲವಿಂದಮಿರ್ಪ ನೆಲೆ ಕಣ್ಣಳ ಪರ್ವಮೆನಿಪ್ಪ ಪಂಕಜೋತ್ಕರಮುಮನಿಂದುಮಂಡಲಮುಮಂ ಮೊದಲೊಳ್ ಸಮೆದ ಬ್ಜಜಂ ಮನೋಹರಮೆನೆ ಮಾಡಿದೀ ಮೊಗದ ಪೋಲ್ಕೆಗೆ ಮುನ್ನೆಗಟಲ್ ತಗುಳ್ಚಿ ಬಿತ್ತರಿಸಿದುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೭೪೩) ; ಸಕಲಬುಧಸಮಿತಿ ನೆಱೆ ಕೊಂಡುಕೊನೆವ ನಲವಿಂದೆ ಕೀರ್ತಿಸುತ್ತಿರೆ ಮುದದಿಂ . . . ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕವಂ ವಿರಚಿಸುವೆಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೩) ; ಯತಿಪಸಮಂತಭದ್ರನನಿಳಾ (ವಳಯಂ) ನಲವಿಂದೆ ಕೀರ್ತಿಕುಂ (ವರ್ಧಪು. ೧-೧೨) ; ನಲ್ಲನ ನಲವಿಂ ನಡೆ ನೋಡಿ (ಉದ್ಭಟ. ೨-೭೭) : ಕಂದುಮೋಱಿಯ ರಾಯನನು . . . ಆಲಿಂಗಿಸುತ ನಲವಿಂದ ಮನ್ನಿಸಿ ತಂದನರಮನೆಗುಚಿತವಚನದಲಿ(ಕುಮಾರಾ. ೧-೧೭). ೩. ಚೆಲುವು; ಸೌಂದರ್ಯ ; ಮನೋಹರತೆ : ಸುಲಲಿತವಹ ನಾನಾವರ್ಣಾಜ್ವರ ಪಲವಿಧಮಾಂತ ಕೇರಿಗಳು ನಲವಿಂದ ಮೆಱೆದಿಹುವು (ಕೀನವಿ. ೨-೭೪). [ನಲ್$_1$ + – ವು./ತಮಿ. ನಲವು; ತೆಲು. ನಲವು]

ನಲವುಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷಗುಂದು ; ಹಿಗ್ಗು ಇಲ್ಲವಾಗು : ಎನ್ನೋಪಳಾ ಕಂದಿದೊಂದಿರವಾ ಚಿಂತಿಸುವಂದವಾ ನಲವುಗೆಟ್ಟಾಕಾರವಾ ಬಾಷ್ಪದೊಳ್ ಪೊರೆದಾಲೋಕನವಾ ಬಟಲ್ದಧರವಾ ಸುಯ್ಯೊಂದು ಪಾಂಗಾಸ್ಮರಾತುರವಂ ತಾಳ್ದುವ ಭಂಗಿ ಪಿಂಗಿರದದೇಂ ಬೆಚ್ಚತ್ತೊ ಮಚ್ಚಿತ್ತದೊಳ್ (ಜಗಪಿ. ೦೬-೧೩೦) ; ಮುಂದುಗೆಟ್ಟೆರ್ದೆಯ ಗುಂಡಿಗೆಗಳೊಡೆದರಬರಾಜರಿಸಿದರ್ ನಡುಗಿದರ್ ನಲವುಗೆಟ್ಟಸಬರು (ಹಲಪು. ೩೦-೩೭). [ನಲವು+ಕೆಡು$_1$]

ನಲವುದಾಳು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷವನ್ನು ತಾಳು ; ಪ್ರಸನ್ನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದು : ಭೂಸುರರಿಗೆ ನಿತ್ಯದಾನವ ಮಾಡಿ ನಲವುದಾಳಿದ ಭೂಮಿಪಾಲ (ಕೆಂನವಿ. ೨೨-೭೭). [ನಲವು + ತಾಳು$_1$ (<ತಾಳ್$_1$)]

ನಲವುಮತ್ತು (ನಾ). ಆನಂದದ ಅಮಲು ; ಸಂತೋಷದ ಗುಂಗು : ವರಪನಿತ್ತು ನಲವುಮತ್ತು ನಮಗೆಂದಿಗು ಇರೆ ಹರಸೈ ಗೋಕುಲಾನಂದನಾ (ಗೋಕುನಿ. ೩೨). [ನಲವು + ಮತ್ತು$_1$]

ನಲವೆ (ನಾ). ಸಂತೋಷಚಿತ್ತೆ ; ಹರ್ಷಿತೆ : ನುಣ್ದನಿಯ ನೂತನ ಭಾಳದ ಭಾಮಿನಿ . . . ನಗೆಗಣ್ಗಳ ನಲವೆ ನಾಸಿಕದ ನೀಱೆ (ಉದ್ಭಟ. ೫-೩೩ ವ).

[ನಲವು + – ಎ$_3$]

ನಲವೆಚ್ಚು (ಕ್ರಿ). ಹಿಗ್ಗು ಹೆಚ್ಚು ; ಸಂತೋಷವು ಅಧಿಕವಾಗು ; ಶಬರಿ ಮುದದಿಂ ಗಾಢಪರಿರಂಭಣಂಗೆಯ್ದು . . . ಬೇಂಟೆಯಂ ನೋಡುತ್ತ ನಲವೆಚ್ಚುತಂ ಪೋದಳು (ರಾಘಚ. ೧೭-೭೦).

[ನಲ್$_1$ + ಪೆಚ್ಚು$_1$ (<ಪೆರ್ಚು$_1$)]

ನಲವೆರೆ (ಕ್ರಿ). ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸುರಿಸು ; ಮಮತೆಯನ್ನು ತೋರು : ಶಿವದ ನೆರೆಯನು ಬಲ್ಲ ವಿಪುಲಮತಿಗಳ ತಡೆದ ಧ್ಯಾನಬಿಂಬ, ನೆನೆದೊಡನೆ ಕೊಳೆ ತೊಳೆದು ನಲವೆರೆದು ನಿಲ್ಲಿನ್ನ ಮನದ ತುಂಬ (ಮಂಕಡೀ. ೪೦-೧೦).

[ನಲವು + ಎರೆ$_1$ (<ಎಱೆ$_1$)]

ನಲವೇರು 'ನಲವೇಱು' ನೋ.

ನಲವೇಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸು ; ಹರ್ಷಗೊಳಿಸು : ಕಂದಾಮರೆಗಳ ಮುಗಿಸುತ ಚಾಳಕವ್ರಿಂದವ ನಲವೇರಿ[ಱಿ]ಸುತ ಚಂದ್ರಕಾಂತವ ಕರಗಿಸುತಾಗ ಪರಿಪೂರ್ಣೇಂದುವದನೆಯರ್ಯೆದಿದರು (ಕೆಂನವಿ. ೨೦-೭೭). [ನಲವು + ಏಱಿಸು]

ನಲವೇಱು, ನಲವೇರು(ಕ್ರಿ). ಅಧಿಕವಾದ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದು : ಉದಯಗಿರೀಂದ್ರಮಣಿನನೇಱಿ ಸರೋಜಸಮಿತಿ ನಲ[ಪಾಠಾಂ. ಯ]ವೇಱುವ ಪೊಲ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೨) ; ಹೊಸಪರಿಯ ಬಿರಿಮುಗುಳ್ಗಳೆರೆ ಬೀಗಿ ನಲವೇಱೆ ಮಲ್ಲಿಗೆಯರಳ್ಗಳಿಂ ಮನವಾರೆ ಶಿಱಿಯಾತಂ (ಪುಷ್ಪರ. ಹ. ೫೨೪-೧೮); ಅಗಲದೆ ನೋಡಿನೋಡಿ ನಲವೇಱುವ ದೇವಿಯ ಭೂಪಚಕ್ರಿಯಾಸೊಗಯಿಪ ದೃಕ್ಚಕೋರಚಯಸೇವೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೧೫೬) ; ದೇಗುಲಕೆ ನಲವೇಱಿ ನಡೆತಪ್ಪಾಗ (ಬಸವು. ೨೭-೬) ; ದಶರಥನಂದನರ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ ನಲವೇಱಿದನು ಕಲಿಹನುಮ (ತೊರರಾ. ೬-೩೦-೧೬). ನಲವೇರು : ತಂಗಿನ ಗರಿ ತಲೆದೂಗಲಿ ಬಾಗಲಿ ಗಿಡಮರಗಳು ಸಹ ನಲವೇರಿ (ಕಪಪು. ೬-೦೯೯). [ನಲವು + ಏಱು$_1$ (<ಏಱ್$_1$)]

ನಲಾವು 'ನಲ್ಲಾವು' ನೋ.

ನಲಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಕುಣಿ ; ನೃತ್ಯ ಮಾಡು : ಸುತ್ತಲುಂ ಪರಿವ ಜರಿವೊನಲ್ಗಳಿಂದೆತ್ತಲುಂ ನಲಿವ ಪೊಸನವಿಲ್ಗಳಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೨೨) ; ನಡುವಿರುಳವರ್ ನಾಟಕಂ ನಲಿದು ಮಱೆದೊಱಗಿರ್ದ ಸಮಯದೊಳ್ (ಪಂಪಶಂ. ೨೭೪-೦) ; ಸರ್ವಾಂಗಸುಂದರಿ ವಿದ್ಯಾನಟಿ ನಾಟಕಂ ನಲಿಗೆ ಮತ್ಕಾವ್ಯಸ್ಥಲೀರಂಗದೊಳ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧-೬). ೨. ಹಿಗ್ಗು ; ಸಂತೋಷಪಡು ; ಆನಂದಿಸು ; ಉಲ್ಲಾಸಗೊಳ್ಳು : ತಾಮರೆಯರಲೊಳ್ ಸರಸನಿಜಾಮೋದದೊಳೊಂದಿ ನಲಿದು ಮಕರಂದರಜೋವ್ಯಾಮುಗ್ಧದೊಳೇ ಮುಂಗುಳೊಳಮಾ ಮಾಟಕ್ಕೆಯನಱಿಸಿ ಸುಱಿವುದಳಿ ಕಲಕಲದೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೩-೧೭೭) ; ಮೆಯ್ಸರ್ಚಿತನ್ನಿನಿಯಂ ಬಂದೊಡೆ ನಲ್ಲಳೇಂ ನಲಿದಳೊ ನಾನಾವಿಳಾಸಂಗಳಿಂ (ಆದಿಪು. ೧೨-೯೩) : ಗಗನತಳಮಂ ಪಱಿದು ಬಿಟ್ಟುದೆನಿಪ ಬಹುತಟಾಕದಿಂ ಕುಕಿಲ್ವ ನಲಿವ ಕೋಕದಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೫೦); ದೀನವೃದ್ಧದ್ವಿಜನಟಭಟಸಚ್ಚಕ್ರಯುಗ್ಮಂ ಸರುಗ್ಮಂ ನಲಿಯುತ್ತುಂ ನೋಡೆ ತನ್ನಂ ಬೆಳಗುವನೆಳೆಯೊಳ್ಪೆಳ್ವರಾದಿತ್ಯದೇವಂ (ಶಾಶಾಅ. XI-i, ೪೩-೦೭ ; ೨೮೦) ; ಅರರೆ ಇಂದ್ರಾಣಿಯರು ನಲಿದು

ಸೀಗುರಿಯಿಕ್ಕೆ (ಬಸವ. ೧-೧೨) ; ನಗುತ ನಲಿಯುತ್ತ ಹಾಡುತ್ತಾಡುತಾನಂದ ವೊಗೆಯುತಿರಲು (ಹಹಳ. ೬-೪೪) ; ಮರುಳ್ಗಳ ತಂಡಂ ನಲಿವಂತೆ ಕೊಂದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೪-೮೪) ; ದುಶ್ಶಾಸನಂಗುಬ್ಬರಿಸೆ ರೋಷಾವೇಶಕರ್ಣಾದಿಗಳ ಮಾನ ನಲಿಯೆ (ಕುಮಾ.ಭ. ೦-೩೦). ೩. ಸಂತೋಷದಿಂದ ಸುಳಿದಾಡು ; ಲೀಲೆಯಿಂದ ಓಡಾಡು : ಖಚರೀಜನಾನನ ನವಾಂಭೋಜಂಗಳೊಳ್ ಕಂಪನೀಂಟ್ಕೊಳುತುಂ ನಂದನರಾಜಿಯೊಳ್ನಲಿಯುತುಂ ತದಬ್ಜಹಂಸಂ ನಿರಾಕುಳವಿಹಾ ಪಾಟ್ಕಿಗಳಿಂದೆ ಪೊಟ್ಟುಗಳೆವಂ ಸಂಸಾರ ಸಾರೋದಯಂ (ಆದಿಪು. ೧-೮೪) ; ಪೊಸಕೊಳಂಗಳ್ಗೊಳ್ಗೊಲಿದು ನಲಿವಂಚೆಯಿಕ್ಕೆಯಿಂ (ತಿರುಕ. ದೇ. ೧-೧೪) ; ಶಾರದೆಯ ನರ್ತಿಸುಗೆ ನಲಿದೊಲಿದೆನ್ನ ಜಿಹ್ವೆಯಲಿ (ಕುಮಾ.ಅ. ೧-೩) ; ಪೊಱವೊಳಲ ರಮ್ಯೋದ್ಯಾನವೆಸೆದುದು . . . ನಲಿವ ಕಿನ್ನರಮಿಥುನದಲಿ ಮಿಗೆ ಗಳಹುವರಗಿಳಿವಿಂಡಿನಲಿ ಹೆಕ್ಕಳಿಪ ಕೋಗಿಲೆಗಳಲಿ (ತೊರವೆ. ೦-೯-೧೧) : ತಾಯ . . . ನಲಿದೊಲಿದು ನರ್ತನಂಗೈಯೆನ್ನ ಜಿಹ್ವೆಯಲಿ (ಚಿತ್ರಾಂಗ. ೧-೯). ೪. ಮೆಚ್ಚು ; ಇಷ್ಟಪಡು ; ಒಲಿ : ದರ್ಪ್ಪ ವಿಷಯಂಗಳನೇಳಿಸಿ ಕಾಡಿಯಾಡಿ ಕಾಮಾರಿಯನಟ್ಟಿರ್ಸಲ್ಕೆ ನಲಿದಿರ್ಪ್ಪ ಮುನೀಶ್ವರನೀ ಧ್ರುವೇಶ್ವರ (ಎಪಿಕ. XI-i, ೯೬-೩೪ ; 1062) ; ಸಕಲಸೂರಿಗಳ ಪಾದಾರವಿಂದವ ನೆನೆದೀ ಕೃತಿಯನು ಮೇದಿನಿ ನಲಿಯೆ ಪೇಳುವೆನು (ಕಂನವಿ. ೧-೧೨) ; ಪೊಲಸಿಯಕೆಸಿನ ಪೆಣಮನ್ ಮಣ್ ಮಾಡದಿರ್ಕ್ಕಾರುಮಪ್, ಅಬದಿರ್ಕೆ, ಅಬದೆ, ಪೊಬದೆ, ಬಯಸಿ ಪಾರ್ದ್ದು, ನಲಿದೆಱಪ ಪರ್ದಿಂಗೆ ಸವಿಯೊರೆಯ ನಿಧಿಯಾಗೆ ಬಿಸುಟರ್ಕೆ ಬಯಲೊಳ್ (ಅಂತಿಗೂ. ೨-೨೩). ೫. ತೂಗು ; ಅಲ್ಲಾಡು ; ಸಂಚಲವಾಗು : ಅಲಗರ್ಣ್ಗಳಮದುರ್ಗಂ ತೊದಳ್ನುಡಿಯು ತಪಕಗಂ ನಲಿವ ಮೂಗಾಯ ನವನರ್ತನದ ಹಸನಿಗಂ (ಬಸವ. ೧-೧೫೦) ; ಶ್ರೀವಧು ಮುತ್ತಿನೆಕ್ಕಸರದಂತುರದೊಳ್ ನಲಿವಂತು ವಿಕ್ರಮಶ್ರೀವಧು ಬಾಹುಪೂರಕದ ಪೊಲ್ ಭುಜದೊಳ್ ನಲಿವಂತು . . . ಪಾಳಿಸಿದನುರ್ವ್ವರೆಯಂ ನರಸಿಂಹ ಭೂಭುಜಂ (ಎಕ. III, ಮುಂಡ್ಯ. ೦೨೧-೦ ; 1235). ೬. ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕೂಗು ; ಕುಕಿಲು : ಘಣಿಯುಂ ನವಿಲ್ಗಳುಂ ಪುರುಡಿಪ ಕಾಗೆಯುಂ ನಲಿವ ಕೋಗಿಲೆಯುಂ ತೊಱೆದೆಯ್ದೆ ವೈರಮಂ ನೆರೆದೊಡನಿರ್ದವು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೯೦).

ನಲಿನಲಿ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಮಲರು ನಲಿನಲಿದಾಟಂದು ಕೊಂದವಂ ಯುವರಾಜಂ (ಅಜಿಪು. ೫೦-೨೬); ಕೆಲದ ಕೇರಿಯ ಸಕ್ಕಜದ ಮಕ್ಕಳೊಡನೊಕ್ಕಲಿಕ್ಕಿ ನಲಿನಲಿದು ನರ್ತಿಸುತ್ತಿರಲ್ (ನಂಬಿಶ. ೨-೧೪) ; ನಲಿನಲಿದು ಹೆಚ್ಚಿ ಮೆಚ್ಚುತ್ತ . . . ಲಲನೆಯರು ನೃಪನ ಪದಯುಗಜಲರುಹದೊಳ್ ಮೆಯ್ಯನಿಕ್ಕಿ (ನನ್ನಭಾ. ೪-೨೧೫). ನಲಿದಾಟ = ಹಿಗ್ಗುವಿಕೆ ; ಸಂತೋಷಪಡುವಿಕೆ. ನಲಿದಾಡಿಸು = ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕುಣಿದಾಡುವಂತೆಮಾಡು : ನಿಮ್ಮವರ ಮಾರ್ಗಣೆಗಳುಬ್ಬರಿಸಿದವು ಗಗನಾಂಗಣವ. . . ನಲಿದಾಡಿಸಿದವು ನಾರದಾದಿಗಳ (ತೊರವೆ. ೦-೧೧-೦೦) ; ಸೊಗಯಿಸುವ ಪರಶಿವ ನಲಿದಾಡಿಸುವ ರೂಢಿಯಲ್ಲೆಂದು ನೆಱೆ ನೊಂದು ಮಱುಗುವಳಜಸ್ರುಮುವಳು (ಕೃಮಿಭಾ. ೨೮-೦೮). ನಲಿದಾಡು = ೧. ಸಂತೋಷದಿಂದ ಆಟವಾಡು : ತಮ್ಮೊಡನೆ ನಲಿದಾಡುವ ಕಿಶೋರಕೇಸರಿಗಳಂ ಪಿಡಿದು ತೆಗೆವ ಕರಿಕಳಭಂಗಳುಮಂ (ಹಂಪಭಾ. ೧-೧೧೫ ವ) ; ಹರಿಣಂಗಳ್ ನಲಿದಾಡುತಿರ್ದುವು ಕರಂ ವ್ಯಾಘ್ರಂಗಳಂ ಪೊರ್ದಿ (ಸುಕುಮಾ. ೮-೬೦) ; ಜಳನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟಿ ಜಲಜಾಕ್ಷನ ಪೇರುರಮೆಂಬ ತೊಟ್ಟಿಲೊಳ್ ಬಳೆದು ವಿಲಾಸದಿಂ ಜಲಜದೊಳ್ ನಲಿದಾಡಿ ಬಟೆಕ್ಕ ಯೌವನಂ ಮೊಳೆವುದುಮಾರುಮಾ ಜಗಯುದಾ ನೃಪನೊಳ್ ಸಿರಿ ಕೂರ್ತು ಬಂದು ಕೋಮಳೆ ನೆರೆದಿರ್ದಳ್ (ಶಾಕ್ತಸಾ. ೨೦೬). ೨. ಬಹಳ ಹಿಗ್ಗು ; ತುಂಬ ಸಂತೋಷಪಡು : ನೆರೆ ಶುದ್ಧಾಂತ ಕಾಂತೆಯರ್ ನೆರೆದೊಸಗೆಯಂ ಮಾಡೆ ವೃದ್ಧಕಂಚುಕಿಗಳೆಂದವರೊಡನೆ ನಲಿದಾಡೆ (ಅಜಿಪು. ೪-೬೧೧೪) ; ತಿರಿಕಂ ನಿಧಿವಡೆದೊಡೆಂತು ನಲಿದಾಡುಗುಮಂತಿರೆ ಜನಪದಾಬ್ಜಸೇವನೆ ದೊರೆಕೊಳೆ ಸಂಸಾರಿ ನಲಿವುದೊಲುವಡೆ ಸುಖಮಂ (ಸಮಾಶ. ೧-೧೦೨) ; ಶರಣರ ಸಂಗದಲ್ಲಿ ನಲಿದಾಡು ಕಂಡೆಯಾ ಎಲೆ ಮನವೇ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೬೯-೧೯೨) ; ಭೋಗದಿಂದಾಗಲರಸಂಚೆಗಳುಮಳಿವಿಂಡುಗಳು ನಲಿದಾಡೆ (ನಳಚ. ೧-೩೬). ೩. ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕುಣಿದಾಡು,-ನೃತ್ಯಮಾಡು : ನಭದೊಳ್ ನಲಿದಾಡುವ ಸೋಗೆನವಿಲ್ಗಳ ಪಿಂಡುಗಳುಮಂ (ಹಂಪಶಂ. ೦೦೮-೧೦) ; ಆಡುವ ನಲಿದಾಡುವ ನಡೆ ನೋಡುವ ಕೊರಲಪ್ಪಿಕೊಳ್ವ . . . ಬಾಳಕ್ರೀಡೆಗಳಂ ನೋಡುತಿರ್ಪುದೊಂದಿರವಲ್ತೆ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೧೦೦) ; ಹುಲಿ ನಲಿದು ನಿಲುಗಿಸಿ ಗೆಜ್ಜೆಗಟ್ಟಿ ನಲಿದಾಡಿತ್ತು (ಆದವ. ೧೫-೩೩) ; ನಾರದನು ನಲಿದಾಡಿದನು ಗಗನದಲಿ (ತೊರವೆ. ೪-೧೨-೩೬) ; ನಲಿದಾಡೆ ಎನ್ನ ನಾಲಿಗೆ ಮೇಲೆ ಸರಸ್ವತಿದೇವಿ (ಪುರಂದ. ೦-೧೯೧ ಪಲ್ಲವಿ) ; ಲಕ್ಷ್ಮಿ ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಲಿದಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ (ಕಂಬಹು. ೧೩೪); ಅವಳ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಎಷ್ಟೋ ಘಟನೆಗಳು ನಲಿದಾಡಿದವು (ಹಳ್ಳಿಹಾ. ೧೧೬). ನಲಿನಲಿದಾಡು = ೧. ಚಲಿಸಿ ಸುತ್ತು : ಆತನ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ನಭದೊಳ್ ನಲಿನಲಿದಾಡುವ ಜಂತ್ರದ ವಿಮಾನನೆಚ್ಚನುಮಾಕೆಗೆ ಗಂಡನಕ್ಕುಂ (ಹಂಪಭಾ. ೩-೩೨ ವ). ೨. ಬಹಳ ಸಂತೋಷಪಡು,-ಹಿಗ್ಗು : ಜಾಲಗಾಱನೊಬ್ಬ ಜಲವ ಹೊಕ್ಕು ಶೋಧಿಸಿ ಹಲವು ಪ್ರಾಣಿಯ ಕೊಂದು ನಲಿನಲಿದಾಡುವ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೪೬-೧೦೯) ; ಆನಂದದಿಂದ ನಲಿನಲಿದಾಡುವೆ (ಬಸವ. ೩೬೬).

[ದೇ.॥ ತುಳು. ಕೊಡ. ನಲಿ; ಕುರುಖ್. ನಲ್ನಾ]

ನಲಿ₂, ನಳಿ₄ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯ : "ನಳಿಯೆಂಬ ಗಂಧ-ನಟಿ, ನಲಿ" (ನಾಚಿರಾ. ೬) ; "ಸುಷಿರಾ, ವಿದ್ರುಮಲತಾ, ಕಪೋತಾಂಘ್ರಿಃ, ನಟೀ, ನಲೀ, ಧಮನೀ, ಅಂಜನಕೇಶೀ – ೭ ನಳಿ ಎಂಬುವ ಗಂಧದ್ರವ್ಯದ ಹೆಸರುಗಳು ; ಗೂಪಗುತ್ತಿಗೆ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೨೪). ನಳಿ₄ : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. [ಸಂ. ನಲೀ]

ನಲಿಗಚ್ಚು 'ನಲಿಗರ್ಚು₂' ನೋ.

ನಲಿಗರ್ಚು₁ (ಕ್ರಿ). ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಚ್ಚು : ಆ ಶುಕಶಿಶುಪ್ರಕರಚಂಚೂಪುಟ ಸಂಚಯಮಂ ಚೂತಕಳಿಕಾಕುಳಮೆಂದು ನಲಿಗರ್ಚಲೆಂದವ್ವಳಿಪ ಕಲಕಂಠಬಾಲಕಂಗಳುಂ (ಕುಸುಮಾ. ೨-೬೧ ವ) ; ಕಳಿಕೆಗಳಂ ಪಿಕಾಳಿ ನಲಿವಿಂ ನಲಿಗರ್ಚುತುಮುನ್ಮದಾಳಿಸಂಕುಳಮಲಗೆರ್ಚಲಂ ತು ಡು ಕು ತ ಂ ತನುವಣ್ಣಳ ಸಾರಮಂ ಶುಕಾವಳಿ . . . ಪೀರುತುಂ ವಿಳಸಿತ ಚುಂಬನಾಭಿನಯಮುಂ ನೆಱೆ ತೋರ್ಪುವೊಲಿರ್ದುದಾವನ್ರುದೊಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೩-೮೯). [ನಲಿ₁ + ಕರ್ಚು₁]

ನಲಿಗರ್ಚು₂, ನಲಿಗಚ್ಚು (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಚ್ಚಿದುದು ; ದಂತಕ್ಷತ : ನಲಿಗರ್ಚಿನ ನಖರೇಖೆಯುಂ . . . ಮೆಯ್ವೋಱೆ ರತಾಲಯಾಂಗಣದೊಳೊರ್ವಳ್ ಪೋಱೆ . . . ಸಂದಿರ್ದಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೪-೬೪). ನಲಿಗಚ್ಚು : ನಲಿಗಚ್ಚು ಕಚ್ಚಿ ಕಡಿಯಾಗದೆಯೊಳನೆ ಸೀಳ್ದು ಸಿಱುಂಬಳಾದದಂಟದೆ ನೆಜನೆಂದು ಭಾವದೊಳೆ ಬಳ್ಳುವ ನೋಂಬೆಯನಿಕ್ಕಿ ಕಿಚ್ಚಿನೊಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೪೩೪). [< ನಲಿಗರ್ಚು₁]

ನಲಿಗಱಿ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಚ್ಚಿದುದರ ಕಲೆ ; ದಂತಕ್ಷತದ ಗುರುತು : ನುಂಗಿಯುಗುಟ್ಟಒಲಿಯುರ ದಶನಂಗಳ ನಲಿಗಱಿಗಳಲ್ಲದೆಳ್ಳಕ್ಕಿಲ್ಲಂಗವೆನೆ ಸಂದ ಸೊಬಗಿನ ಜಂಗಮಶಾಸನವೆನಿಪ್ಪ ಸುರತವಿಳಾಸಂ (ಅನಂಪು. ೦-೫೯). 'ನಲಿಗರ್ಚು₂' ಪರಾ. [ನಲಿ₁ + ಕಱಿ₂]

ನಲಿಗೆದಱು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕೆದಕು,-ಬೆದಕು : ಕದಳೆಗದಿರನುರ ದಿನುರವಣಿಸಿ ನೆತ್ತಿಯಿಂ ಪೊಕ್ಕು ನೆಗೆದು ಚಂಚುಪುಂ ಚಲ್ಲಿಪೊಯ್ದು ನಖದಿಂ ನಲಿಗೆದಱಿ ಕೋಡುಗಱಿದುಸಿಡಿಱಿದು (ಅನಂಪು. ೬-೮೦ ವ).

[ನಲಿ₁ + ಕೆದಱು₁ (< ಕೆದಱು₁)]

ನಲಿತ (ನಾ). ನಲಿಯುವಿಕೆ ; ಕುಣಿದಾಟ : ಒಲಿತ. ಅಲಿತ. ನಲಿತವೊ ! ಎಲ್ಲಿ ಇದನು ಕಲಿತವೊ ? (ಸೂರ್ಯಶಾ. ೧೧೨-೧೧). [ನಲಿ₁ + - ತ್ವ₂]

ನಲಿನ, ನಳಿನ (ನಾ). ೧. ತಾವರೆ; ಕಮಲ. ೨. ನೀರು ಹೂವು; ಆವಲು. ೩. [ಜೈನ] ಕಾಲವನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ : ಇದೇ ರೀತಿ ಎಂಬತ್ತನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ಗುಣಿತ ಕ್ರಮದಿಂದ ಕುಮುದಾಂಗ ಮತ್ತು ಕುಮುದ, ಪದ್ಮಾಂಗ ಮತ್ತು ಪದ್ಮ, ನಲಿನಾಂಗ ಮತ್ತು ನಲಿನ . . . ಎಂಬಿವು ಕ್ರಮದಿಂದ ಆಗುತ್ತವೆ (ಜೈನಪ. ೩೦೬). **ನಳಿನ :** ೧. "ಸಹಸ್ರಪತ್ರಂ. ಶತಪತ್ರಂ . . . ಅಬ್ಜಂ. ನಳಿನಂ. ಪುಷ್ಕರಂ. ರಾಜೀವಂ. ಅರವಿಂದಂ. ಪದ್ಮಂ. ಪಂಕಜಂ–ಈ ೧೭ ತಾವರೆ" (ಹಲಾಯು. ೧೧೨-೫೭) ; ವಿಜೃಂಭಮಾಣ ನವನಳಿನಪರಿಮಳ್ಳಾಸ್ವಮಧುಕರ ರವರಮಣೀಯ. . . ಧರಾತಳಮುಮುತ್ಫುಲ್ಲ ಪಲ್ಲವ ಲೀಲಾಯಮಾನ ಮತ್ತ ಕೋಕಿಲೋಲ್ಲಾಸಿತ ಶೀಕರೋದ್ಭಾಮ ದುರ್ದಿನ ವನಮುಮೆಯ್ದುವುದು (ಶಂಪರಾ. ೫-೧೦ ವ) ; ಅವನತಾರಾತಿನೃಪ ಮಣಿಮಯ ಕಿರೀಟಪ್ರಭಾಲೀಢ ಚರಣನಳಿನಯುಗ್ಮಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧-೬೯ ವ) ; ನಳಿನದ ಕರ್ಣಿಕೆಯೊತ್ತಿನೊಳ ಳವಡೆ ಕಣ್ಮುಚ್ಚಿ . . . ನಿದ್ರಾಸುಖದಿಂ ಕಳಹಂಸೆಯು ಮುಗಿಳ್ಗೆಳರ್ದುವು (೧೦೪. ೨-೫೫) ; ನಳಿನಂ ಕುಂದೆ . . . ಮೂಡಿದುದು ತೇಜೋಮಯದಿಂ ಚಂದಿರಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೪೩). [ಸಂ.]

ನಲಿನಗರ್ಭ, ನಳಿನಗರ್ಭ (ನಾ). ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ; ಬ್ರಹ್ಮ. 'ನಲಿನಗರ್ಭಾಂಡ' ಪರಾ. **ನಳಿನಗರ್ಭ :** 'ನಳಿನಗರ್ಭಾಂಡ' ಪರಾ. [ನಲಿನ + ಗರ್ಭ]

ನಲಿನಗರ್ಭಾಂಡ, ನಳಿನಗರ್ಭಾಂಡ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ; ವಿಶ್ವ : ನಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ನಗರ್ಭಾಂಡಂಗಳಂಬಗ್ಗಳದ ಘಟಾಳಿಕಾದಿಗಳೊಳಗೆವಲತೆಡಪ ಪಕ್ವಾನ್ನ ದಿವ್ಯಾನ್ನಂಗಳಂ ತೀವಿ (ಬಸವು. ೮-೩೭). **ನಳಿನಗರ್ಭಾಂಡ :** ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ನಲಿನಗರ್ಭ + ಅಂಡ₂]

ನಲಿನಜ. ನಳಿನಜ (ನಾ). = ನಲಿನಗರ್ಭ. **ನಳಿನಜ :** ನಳಿನಜ ಹರಿ ವಾಸವ ನತಪದಪಂಕರುಹ ನವಿ ತ ಶುಭವಾಸಂ . . . ಗಳಲನೆ ಜಗದುಂ ಸಲಹುಗೆ ಸಲೆ ತೋಂಟದ ಗುರು ನಿರುತವಿಲಾಸಂ (ಪಾರಾಕ್ಷ. ೨-೧-೨). [ಸಂ.]

ನಲಿನದಲ, ನಳಿನದಳ (ನಾ). ೧. ತಾವರೆಯ ಎಸಳು ; ಕಮಲದ ದಳ. 'ನಲಿನದಲಲೋಚನ' ಪರಾ. **ನಳಿನದಳ :** ೧. 'ನಳಿನದಳಲೋಚನ' ಪರಾ. ೨. ಕಮಲದ ಎಲೆ: ನಳಿನದಳದೊಳ್ ತೀವಿರ್ದಬ್ಬಿಂದು ತಳ್ಪಿಲ್ದಿರ್ಪಸು . . . ಪೂಗುವು ರಾಗದಲಂಪನಗ್ಗಳಿಸೆ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೪೩). 'ನಳಿನದಳಪುಟ' ಪರಾ. [ನಲಿನ + ದಲ]

ನಲಿನದಲಲೋಚನ, ನಳಿನದಳಲೋಚನ (ನಾ). ತಾವರೆಯ ಎಸಳ ಆಕಾರದ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು ; ವಿಶಾಲಾಕ್ಷ ; ಕೃಷ್ಣ : ಸುಧನ್ವನ ಶಿರವ ನೆರದುಕ್ಕಿಗಲಿ ನಲಿನದಲ[ಪಾಠಾಂ. ನಳಿನದಳ]ಲೋಚನಂ ಪಿಡಿದೆತ್ತಿಕೊಂಡು ನೋಡಿನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೩ ೫೦). **ನಳಿನದಳಲೋಚನ:** ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ನಲಿನದಲ + ಲೋಚನ]

ನಲಿನನಾಭ, ನಳಿನನಾಭ (ನಾ). ಹೊಕ್ಕುಳಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯುಳ್ಳವನು; ಪದ್ಮನಾಭ ; ವಿಷ್ಣು : ನಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ನನಾಭನ ಮಗನ ಕರ್ಣಗಳ ನನುಬಿಳಿ ತೋಳತೊಳಗಾಪವು . . . ವಿಶಾಲವಿಲೋಚನದ್ವಯವು (ಬಸವು. ೪ ೨೩). **ನಳಿನನಾಭ :** ನಳಿನನಾಭನ ಮಧುರವಾಣೀಲುಳಿತಪರ ಮಾಶೀರ್ವಚನಪರಿಕಲಿತ ಕಪಟಿಕರುಣಾ ಪಾಂಡವರಾಯ ಹೊಲಿಮಂಟ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೮ ೩) ; ನಳಿನನಾಭನ ನೀನು ಪಾದೂ ಬೇಗ ಒಳಕಣ್ಣಿಂದ ಅವನ ಕಂಡು ನಲಿದಾಡೊ (ಪುರಂದ. ೨-೩೨೯ ಪಲ್ಲವಿ). [ಸಂ. (ನಲಿನ + ನಾಭ + –)]

ನಲಿನಬಾಂಧವ (ನಾ). ತಾವರೆಯ ಮಿತ್ರ ; ಸೂರ್ಯ. [ನಲಿನ + ಬಾಂಧವ]

ನಲಿನಭವ, ನಳಿನಭವ (ನಾ). = ನಲಿನಗರ್ಭ. 'ನಲಿನಭವಾಂಡ' ಪರಾ. **ನಳಿನಭವ:** ಆಕ್ಷಣ ನಳಿನಭವ ತಾನಂದು ಕೊಟ್ಟನು ಕಶ್ಯಪಾತ್ಮಜನೆಂದ ವರಗಳ (ಸಂಭಾ. ೮-೧೧) ; ಆ ನಳಿನಭವ ಶಂಕರರ ಸುಮ್ಮಾನವಾಯ್ತು ಸಕಲ ವಾನರಸೇನೆಗಿಂದ್ರಾದಿಗಳು ಸೇವಕರಾಯ್ತು ಪಯಣದಲಿ (ತೊರರಾ. ೬-೬-೯): ಹರಿಹರ ನಳಿನಭವರಾರಾಜ್ಞೆಯಿಂ ಲಯ ಸೃಷ್ಟಿಗೈಯುವರು (ಗಗಚಾ. ೧೨-೬೯). [ಸಂ.]

ನಲಿನಭವಾಂಡ, ನಳಿನಭವಾಂಡ (ನಾ) = ನಲಿನಗರ್ಭಾಂಡ : ಅವಿಭಳವಿಸಿ ನಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ನಭವಾಂಡನಿಚಯಮುಮನುರುಪುತುರವಣಿಸಿ ಕವಿದ ವಿಷಮಂ ನುಂಗಿದನು ಮಾಪ್ರವರನೆನಲು (ಬಸವು. ೧೩-೨). **ನಳಿನಭವಾಂಡ :** ರಾಘವನನುಜನಗ್ಗದ ಚಾಪಪೌರ್ವೀಣಿನದವನು ನೆಗಹಿದನು ನಳಿನಭವಾಂಡ ಗುಮ್ಮಿಡಲು (ತೊರರಾ. ೬-೪೩-೯). [ನಲಿನಭವ + ಅಂಡ₂]

ನಲಿನಮಿತ್ರ (ನಾ). = ನಲಿನಬಾಂಧವ. [ನಲಿನ + ಮಿತ್ರ]

ನಲಿನಮುಖಿ, ನಳಿನಮುಖಿ (ನಾ). ಕಮಲದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವಳು ; ಚೆಲುವೆ : ತನ್ನಿನಿಯನಂ ನೋಡಿ ನಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ನಮುಖಿ ನಗುತಂ (ಬಸವು. ೪೭-೨೩). **ನಳಿನಮುಖಿ :** ನಳಿನಮುಖಿಯರ ಸಕಲ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಳಸವಿದು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೩-೨೩) ; ಚೆಲುವೆಯೋರ್ವಳು ಬಂದು ಹೊಳೆಯೊಳಗೆ ಈಜಾಡಿ ನಲಿವುದನು ನೋಡಿ ನಳಿನಮುಖಿಯನು ಮೇಲೆ ಕರೆಸಲು (ಪುರಂದ. ೩-೦೫೦-೩). [ಸಂ. ನಲಿನಮುಖೀ]

ನಲಿನಲೋಚನೆ, ನಳಿನಲೋಚನೆ (ನಾ). ತಾವರೆಯೆಸಳಿನಂತೆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವಳು ; ಸುಂದರಿ : ನಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ನಲೋಚನೆಯನೊರ್ವಳನೊಸೆದು ವಿಂಗೆ ಕೊಟ್ಟು (ಬಸವು. ೨೫-೯). **ನಳಿನಲೋಚನೆ:** ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಸಂ. ನಲಿನಲೋಚನಾ]

ನಲಿನವೈರಿ, ನಳಿನವೈರಿ (ನಾ). ತಾವರೆಯ ಶತ್ರು ; ಚಂದ್ರ : (೬). **ನಳಿನವೈರಿ :** ನಳಿನವೈರಿಯ ಸುಳಿವು ತನ್ನಯ ಕೊಳಗೆ ಒಂದುದು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೨-೫೨). [ನಲಿನ + ವೈರಿ]

ನಲಿನಸಂಭವ, ನಳಿನಸಂಭವ (ನಾ). = ನಲಿನಗರ್ಭ : ನಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ನ ಸಂಭವರವಿತದುರ್ಲಿಪಿಗಳನೊರಸಿ (ಬಸವು. ೪೯-೬೨). **ನಳಿನಸಂಭವ :** ಕೃಪಾಳುವನೊಲಿದು ಹೂಗಳಿದನಜನು ವೇದಸಹಸ್ರಸೂಕ್ತದಲಿ ಬಳಿಕ ಕಾರುಣ್ಯದಲಿ ನಾಭೀನಳಿನದಲಿ ತೆಗೆದನು ವಿರಿಂಚಿಗೆ ನಳಿನಸಂಭವನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯ್ತೆಂದು ಮೊದಲಾಗಿ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦೯-೫೦). [ನಲಿನ + ಸಂಭವ]

ನಲಿನಸಖ, ನಳಿನಸಖ (ನಾ). = ನಲಿನಬಾಂಧವ : ಘನಜಿನಭವನವದು ನಲಿ[ಪಾಠಾಂ. ಳಿ]ನಸಖನುದಯಕ್ಕೆ ಮುನ್ನವೆ ಗೋಡೆಗಳುವೆರಸಿ ನೆಲನ ಸರಿಸಕೆ ಬಿದ್ದು (ಬಸವು. ೩೫-೩೨). **ನಳಿನಸಖ :** ನಳಿನಸಖಕೋಟಿತೇಜವ ಮಿಜಿಕೇಬವನ ಚರಣಾಂಬುಜಕ್ಕೆ ಶರಣು (ಲಕಿಶಂ. ೧೧-೬) ; ನಳಿನಸಖ ನವರಾಂಬುರಾಶಿಯ ನಿಲುಕುತೈದನೆ ಹಸಿದುದೀ ಮಾನಿಬಳಗವಾರೋಗಣೆಗೆ ಚಿತ್ತವಿಸೆಂದ ಯಮಸೂನು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೦೬-೪೭) . [ಸಂ. (ನಲಿನ + ಸಖಿ + –)]

ನಲಿನಾಂಗ (ನಾ). [ಜೈನ] ಕಾಲವನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ : ಇದೇ ರೀತಿ ಎಂಬತ್ತನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಎಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ಗುಣಿತ ಕ್ರಮದಿಂದ ಕುಮುದಾಂಗ ಮತ್ತು ಕುಮುದ, ಪದ್ಮಾಂಗ ಮತ್ತು ಪದ್ಮ, ನಲಿನಾಂಗ ಮತ್ತು ನಲಿನ . . . ಎಂಬಿವು ಕ್ರಮದಿಂದ ಆಗುತ್ತವೆ (ಜೈನಪ. ೩೦೬). [ನಲಿನ + ಅಂಗ₂]

ನಲಿನಾಕ್ಷ, ನಳಿನಾಕ್ಷ (ನಾ). ೧. ತಾವರೆಯ ಎಸಳಿನಂಥ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು ; ಚೆಲುವ ; ಸುಂದರ. ೨. ವಿಷ್ಣು ; ಕೃಷ್ಣ : (೬). **ನಳಿನಾಕ್ಷ :**

೨. ನಳಿನಾಕ್ಷನ ಪದಪದ್ಮಕಿಗಳ ಬಟ್ಟೆಯೊಳಲಕ್ತಕಾಂಕ ಪದಪದ್ಮಕಿಗಳ್ ಪೊಳೆವುವು (ಜಗವಿ. ೩-೨೬) ; ನಳಿನಾಕ್ಷ ನಿನ್ನ ಮಾಜೆಯ ಹೊಕ್ಕು ತಪಿಸಲು ಒಲಿದು ಧ್ರುವಗೆ ನಿಜಲೋಕವಿತ್ತವನು (ಪುರಂದ. ೩-೦೦೯-೩) ; ನಳಿನಾಕ್ಷನಿಲ್ಲ ದಧ್ವರಕುವಳ್ವಿಮಿಸೆ ನಡೆಯದು (ಕೃಮಿಶಾ. ೨-೯೫).

[ಸಂ. (ನಲಿನ + ಅಕ್ಷಿ + –)]

ನಲಿನಿ, ನಳಿನಿ (ನಾ). ೧. ತಾವರೆ ; ಕಮಲ. ೨. ತಾವರೆಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಕೊಳ ; ಕಮಲಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇರುವ ಸ್ಥಳ. ೩. ತಾವರೆಯ ದಂಟು.–ನಾಳ. ನಳಿನಿ : ೧. ನಳಿನಿಯ ಬಿರಿಮುಗುಳೊಳ್ಪುಯ್ಯಲಿಕಳಭಂ ಬೆಂಡು ನೆಗೆದು ಬಂಡುಣ್ಣುವುಲ್ . . . ಯಶೋದೆಯ ಮೊಲೆಯುಂಡಂ ನವತಮಾಲಕೃಷ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೬-೩೩); ನಳಿನಿಯನಪ್ಪಿ ತುಂಬಿಗುರುಳಿಂ ನೆಜಿ ನೇರ್ಪಡೆ ತಿರ್ದಿ . . . ಅದೇಂ ಸುಳಿದುದೊ ಮೆಲ್ಲನಾಳ್ದಪೊಲತಿ ಶ್ರಮಮಂ ವನಮಂದಮಾರುತಂ (ಕಬಕಂ. ೧-೫೩). ೨. ನಳಿನೀಶೀರ ಲತಾಗೃಹಂಗಳ ನೆಟರ್ ನೇರ್ಪಟ್ಟಿರಲ್ ಪಟ್ಟು . . ಪಥಾರ್ತರಿರ್ವರ್ (ಜಗವಿ. ೯-೬೮). ೩. ನಳಿನಿಯ ನಳಿನವಮನಿನನಾಳಪಂಕಿರೆ ಕರದೆ ಪಧುವ ಕರವಮಂ ಕರದಿಂ ತಳೆದಂ ಕುಮಾರನಾದ್ರ್ಯಾಂಗುಳಿದಳಕಂಟಕಿತಬಾಹು ನಾಳಾನ್ವಿತವಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೬೪). ೪. ತಾವರೆಯ ಗಡ್ಡೆ : "ಕಂದಃ, ಬಿಸಿನೀ, ನಳಿನೀ – ಈ ೩ ಅವಜ ಗಡ್ಡೆ" (ಹೆಲಾಯು. ೦೦೨-೬೦).

[ಸಂ. ನಲಿನೀ]

ನಲಿನೀಮಿತ್ರ, ನಳಿನೀಮಿತ್ರ (ನಾ).=ನಲಿನಬಾಂಧವ: ಸರೋಜಾಸನಂ ನಲಿ[ಜಾತಂ. ೯]ನೀಮಿತ್ರ ಸುವರ್ಣರೇಬವು ವಿವಸ್ವಂತಾಹ್ವಯಂ (ಷಾವಾರ. ೦೦೦) . ನಳಿನೀಮಿತ್ರ : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ಸಂ.]

ನಲಿಪ (ನಾ). ಸಂತೋಷ ; ಆನಂದ ; ಉಲ್ಲಾಸ : ಕುಟುಕಿನಿಂದಾಹಾರಮಂ ಸ್ನಾನದಿಂ ನೆಲೆಯಂ ಕೂಟಮಂ ನಲಿಪದಿಂದಂ ನಲ್ಮೆಯಂ ಗಲ್ಲದಿಂ ಗೆಲವಂ . . . ಪೇಟ್ಲಿಲ್ಲಿಯುಂ ತಲ್ಪಿದಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೨-೬). [ನಲಿ$_1$ + –ಪ$_2$]

ನಲಿಬಾಳು (ನಾ). ಸುಖಮಯವಾದ ಜೀವನ ; ಸಂತೋಷದ ಬದುಕು : ಕಂಡೊರೆ ನುಂಗುವ ಜವನನ್ ಕಂಡರ್, ಈ ನಲಿಬಾಳನ್ ಕಡೆ ಬೀಳ್ಕೊಂಡರ್, ಬಯಲಾದರ್ (ಪಾಠಸಿ. ೩೬-೬೫೮).

[ನಲಿ$_2$ + ಬಾಳು$_2$ (<ಬಾಟ್$_1$)]

ನಲಿಯಿಸು, ನಲಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸು ; ಉಲ್ಲಾಸಗೊಳಿಸು : ಆ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರನ ಮನೋಮಧುಕರಮಂ ತಮ್ಮ ಮುಖಾರವಿಂದದೊಳ್ ನಲಿಯಿಸುಸಿಯುಂ (ಅಂಕಪು. ೮-೨೪ ವ) ; ಶ್ರೀಯೆರ್ದೆಗೊಂಡಿರೆ ಮಲ್ನಿಸಿದಾ ಯೆಳೆಯ ನೆಗಳಿ ದಾಡೆಯಿಂ ನಲಿಯಿಸಿದಾ ಮಾಯಾವರಾಹನಖಿಲಶ್ರೀಯುಮ ನೊಲ್ದೀಗೆ ವೀರನರಪತಿಗೀಗಳ್ (ಚಳವಿ. ೪-೧) ; ಈ ವರದ ಕರಮ . . . ನಮುಮಲರ್ದ ಲಜ್ಜೀವನಜಾತದ ಗರ್ಭದ ಭಾವನೆಯಂ ಬಗೆಗೆ ತಂದು ನಲಿಯಿಸುವುಮ್ಮಂ (ಪಕ್ಷಪಂ. ೮). ೨. ಅರಳಿಸು ; ಪ್ರಫುಲ್ಲಗೊಳಿಸು : ನಲಿಯಿಸುಗೆಯ್ದು ಮತ್ಕ್ರೂತಿಕುಮುದ್ವತಿಯಂ ಕಳೆಗುಂದದಾವಗಂ ನಲುಗದ . . . ಕಂದನಾನದೀ ಬಲಮುರಿಸುಕುಮುಯ್ಯುವಾರೆ ಮ್ಯವೆಯವಾಂತ ನವೀನಚಂದ್ರಮಂ (ಚಳವಿ. ೦-೬). ನಲಿಸು : ೧. ಮಿತ್ರಂ ಮದಯತಿ ಗೆಳೆಯನಂ ನಲಿಸಿದಪಂ(ಶಬ್ದಶ. ೧-೫೩). [ನಲಿ$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ನಲಿವರಿ (ಕ್ರಿ). ಹಿಗ್ಗಿನಿಂದ ಓಡಾಡು ; ಸಂತೋಷದಿಂದ ಓಡಾಡು ; ನಡೆಗರಿಸು : ಪಲದಿವಸಕ್ಕೊಡಾನುಂ ಕಲಹಂ ದೊರೆಕೊಂಡುದೆಂದು ಕೆಲಬರ್ ಬಿಲ್ಲಂ ಗೋಲೆಗೊತ್ತಿ ತೀವಿ ತೆಗೆದೇಂ ನಲಿವರಿದುದೊ ಜವನ ದೂತರೆನಿಸಿ ಕಿರಾತರ್ (ಹಂಠಾಮಾ. ೯-೫೭) ; ಸಿರಿಸದ ಬಾಸಿಗದೊಳ್ ನಲಿವರಿದಾಡುವ ತುಂಬಿಯಂತೆ ಪಾಣ್ಬನ ಕಣ್ಗಳ್ ಪರಿಮಳಿಯುಡಿದುವು ತನೂದರಿಯ . . . ದೋರ್ವಲ್ಲರಿಯೊಳ್ (ಹಂಠಾಮಾ. ೯-೬೦) ; ನಲಿವರಿದು ನವೀನವೆನಲ್ ಜಲಜಾಕ್ಷನ ಮುಂದೆ ಕಂಡದು (ಕುಮಾರಸೇ. ೬-೩೪) : ಮೆಲ್ಪು(ಳ್ಪು)ವಡೆದಕಿವ್ಯಾಲತೆಯಿಂದೋದಿ ನಲಿವರಿದು ಬಲವರ್ಣಂದಾ ಮಾಜೆಗೆರಡು ತಿಂಗಳ್ (ಅಕ್ಕಶಾ. ೩-೪). 'ನಲವರಿ' ಪರಾ. [ನಲಿ$_1$ + ಪರಿ$_2$]

ನಲಿವಾಜಿಸು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷದಿಂದ ಹಾರಾಡುವಂತೆ ಮಾಡು : ಮದನದವಾಗ್ನಿತಪ್ತಯರ ಸುಯ್ಯ ನಮಿಂಪಜವಾಗಿ ಬರ್ಪ ತಣ್ಣಿದಿರನೆಲರ್ಚ ಚಂಚುವಿನೊಳ್. . .ಉತ್ಪಲಾಗ್ರಪತ್ರದ ವೊಗೆದೂಡಿವಾಡಿ ನಲಿವಾಜಿಸಿ ತೋಜಿಸಿ ಸೋಂಕಿ ನೂಂಕಿ ಕೌಮುದಿಯೆಂಗಳದೇಂ ಚಕೋರಿ ಹಿಳ ಗಾಡಿಸಿದತ್ತೊ ನಿಜಾಗ್ರಶಾಬಮಂ (ಅನಂಪು. ೬-೮೦).

[ನಲಿವಾಜು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ನಲಿವಾಜು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಹಿಗ್ಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರು ; ಸಂತೋಷದಿಂದ ಹಾರಾಡು ; ಆನಂದದಿಂದ ಏರು : ಇರ್ಪೋಡಿದ ಚಂಚುವಂ ತಜಿದೆಜಂಕೆ ನೆಜಿಲ್ದಿರೆ ಕಂಠನಾಳಮಂ ನೀಡಿ ವಿಯತ್ತಳಕ್ಕೊಗೆದು ಕಾರ ಮುಗಿಲ್ಗನಿಯಂ ಮನಂ ಕುಳಿರ್ಗೋಡುವಿನಂ ಕರ್ದುಂಕಿ ನಲಿವಾಜಿದುವಾಜಿ ದುವಂದುಚಾತಕಂ (ಹಂಠಾಮಾ. ೬-೧೪೭) : ಇಂತಿದು ಗಗನಕ್ಕೆ ನಾಡೆ ನಲಿವಾಜಿದದೊಂದು ಕಪೋತವಂತುಮಲ್ತಿದು ಪರಿದಿರ್ದ ಪಾವಸೆ ಮುಗಿಲ್ಮುಜಿಯಿಂಬಿನಿಮಿಂಬುಗೆಟ್ಟು ಕಂದಿದ ಪಟಗಂಚುಗನ್ನಡಿವೊಲೇನಿಬಿದಾದುದೊ ಚಂದ್ರಮಂಡಲಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೯-೩) : ಚಕೋರಮಯೂರ ರಥಾಂಗ ಭೃಂಗಮುಂಡಳಿ ನಲಿವಾಜಿದವ್ಪುವು ತರಂತರದಿಂದೆನಿಸಿತ್ತು ಕಣ್ಗೆ (ಪರ್ವಪು. ೩-೨೮). [ನಲಿ$_1$ + ಪಾಜು$_1$]

ನಲಿವಾಜು$_2$ (ನಾ). (ಹಕ್ಕಿಗಳ) ಸಂತೋಷದ ಹಾರಾಟ ; ಸಂಭ್ರಮದ ಹಾರಾಟ. 'ನಲಿವಾಜುವಾಜು' ಪರಾ. [ನಲಿ$_1$ + ಪಾಜು$_2$]

ನಲಿವಾಜುವಾಜು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷದಿಂದ ಹಾರಾಡು ; ಉಲ್ಲಾಸದಿಂದ ಹಾರಾಡು: ಒಸಗೆಗಳೆಂದು ಬಿಟ್ಟ ಶುಕಶಾರಿಕೆಗಳ್ ನಲಿವಾಜುವಾಜಿ ರಾಗಿಸಿದವಿ ತಾರಿನಾಮ ಪರಿವಾಜಿಯನೋಳಿಯನೋದೆ ಕೇಲ್ದು (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೪೮). [ನಲಿವಾಜು$_2$ + ಪಾಜು$_1$]

ನಲಿವು (ನಾ). ಹಿಗ್ಗು ; ಸಂತೋಷ ; ಆನಂದ : ನಿನ್ನ ಸುಖವೇ ಸುಖಂ ನಿನ್ನ ನಲಿವೇ ನಲಿವು (ಹಂಠಿರ. ೦-೭೧); ವ್ಯಾಗೀಬಾಳಕಜಾಲದೊಳ್ ನಲಿವಿನಿಂ ನೆಗೆದಾಡುತುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೯೭) ; ಪಲವುದಿನಂ ಮನಂ ಬಯಸಿ ಕಯ್ಯೊಡಿದಂಗನೆಯಂಗಸಂಗದಿಂ ನಲಿವನನಾರತಂ ಪಡೆದು ರಾಜ್ಯಸುಖಂ ಸತತಂ ಸಲುತ್ತಿರಲ್ (ಪಳಕಂ. ೪೬೮) ; ನಲಿವು ಮಿಗೆ ತಾನವರಡಿಗಳಂ ತೊಳೆದು ಮಂದಿಸುವೆಡೆಯೊಳು (ಬಸಪು. ೫೭-೩೩); ನಲಿವು ಹಿಂಗಿದ ತಾಯ ಕಂಗಳ ಜಲವ ಸೆಜಗಿನೊಳೊರಸಿದನು (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ಓರಿಅ. ಪರಿ. ೨೭೮) ; ನೋವು, ನಲಿವುಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಇಷ್ಟವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ (ಧರ್ಮಶಾ. ೮೬). 'ನಲವು' ಪರಾ. [ನಲಿ$_1$ + – ವು]

ನಲಿಸು 'ನಲಿಯಿಸು' ನೋ.

ನಲುಗಂಟೆ (ನಾ). ಜಾನುವಾರಂಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಣ್ಣ ತೆರಿಗೆ : ಉಗ್ರಾಣ ಪಂಧಾನ ಬೆಡುಂಗೊಳು ಚಳಾಯ ದಾಯದೆಜಿಹಡುವರ ಬೀರವಣ ನಲ್ಲೆತ್ತು ನಲುಗಂಟೆ ನಲ್ಲಾವು ದಣ್ಣಾಯ ತವುಡೆಯೊಳಗಾದ ಸಮಸ್ತ ಕಿಱುಕುಳಂಗಳುವೆಲ್ಲಮ . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಮಾಡಿ (ಎಳ್. V, ಬೇಲೂರು. ೫೯-೮೭ ; 1117). [<ನಲ್ + ಗಂಟೆ$_1$]

ನಲುಗಿಡು (ಕ್ರಿ). ಅರಿಸಿನ, ಕುಂಕುಮ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಪಾದದ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರವನ್ನು ರೇಖಿಸು : ದಿನಾಂತದಲಿ ನದಿಯ ದಂಡೆಯನ್ನು ನಾವ್ ಸೇರಿ ಬಳಿಮಳಲಮಧ್ಯದಲಿ ನಲುಗಿಟ್ಟುದನ್ನು ತಿಳಿನೀರ ವಾಹಿನಿಯು ಹರಿವುದೊ ನಿಂದಿಹುದೊ ಬಳಿ ಸೇರಿ ಪರಿಕಿಸುವೆವೆಂದು ಹೋದುದನು (ಮಿಸೀಗೀ. ೭೯-೧೨). [←ತಮಿ. ನಲಙ್ಙು]

ನಲುಗಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುಕ್ಕುಗೊಳಿಸು; ಮುದುರಿಸು; ಮುದುಡಿಸು: ಹೂವನ್ನು ಅಷ್ಟು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದು ನಲುಗಿಸಬೇಡ (ಕೂಡಿ). ೨. ಸೊರಗುವಂತೆ ಮಾಡು; ಕೊರಗಿಸು; ಶೋಷಿಸು: ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಱುಗುತಲನುದಿನವು ತತ್ಪಾಂಡುನೃಪನಂದನರು ದುಃಖದಿ ರಾಜಭೋಗಂಗಳನು ನೆಱೆ ಬಿಟ್ಟು ತನುವ ನಲ[ಲು]ಗಿಸಿಕೊಂಬರು (ಶಿವ್ಯ್ಕೃ. ೩-೧೪); ಒಕ್ಕಲನು ನಲುಗಿಸದೆ ಲೆಕ್ಕವನು ಸಿಕ್ಕಿಸದೆ ಕಕ್ಕುಲತೆಯಿಂದ ನಡೆಯಿಸುವ ಅರಸು ತಾ ಚಕ್ಕಂದವಿರುವ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೭೩೭); ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಹಾಕದೆ ನಲುಗಿಸಿದ್ದಾಳೆ ಅಂತಾ ಸಾರಿಕೊಂಡು ಬಂದಾರು! (ನೀಚನ. ೪೮).

[ನಲುಗು$_1$ +–ಇಸು$_3$]

ನಲುಗು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸುಕ್ಕುಸುಕ್ಕಾಗು; ಮುದುರು: ಬಟ್ಟೆಯ ಮಡಿ ನಲುಗದಂತೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ (ಕೂಡಿ). ೨. ಅಲ್ಲಾಡು; ಅಲುಗು; ಸ್ಪಂದಿಸು: ಆವೇಶ ಅಂಗಾಂಗ ತುಂಬಿ ನರನರ ನಲುಗಿ ಅಲುಗಿ ಗೊಂಡಣ ತಾಂಡವರಾಸ್ಯ ನೃತ್ಯದಲ್ಲೀ (ಸೂರ್ಯಪಾ. ೪-೧); ಬೇಗ ಬೇಗ ಹೆಜ್ಜೆಹಾಕಿದಾಗ ಎದೆ ನಲುಗಿ ನಲುಗಿ ಕುಬುಸದ ಮಧ್ಯೆಯ ಗುಬ್ಬಿ ಕಳಚಿಹೋಗಿದ್ದಕ್ಕೆ ... 'ಪಿನ್ನ'ನ್ನು ಹಾಕಿ 'ಫಿಟ್' ಮಾಡಿದಳು (ಹೊಸಕ್ಷ. ೪೭). ೩. ಒಯ್ಯಾರ ಮಾಡು; ಬಳುಕು: ಕುಟ್ಟುವ ನೆವದಿಂದ ರಟ್ಟೆಯನು ಕಿರುಹುವಳು ನಿಟ್ಟಿಸಿ ನಲುಗಿ ಹಾಡುವಳು ಹಾದರದ ಮೊಟ್ಟೆ ಕಾಣಯ್ಯ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೮೪೧); ರತ್ನಾ ಮತ್ತ ನಾಚುತ್ತ ನಲುಗುತ್ತ ಎರಡು ಎಡಾ ತಂದಿಟ್ಟು ಹೋದಳು (ಗಂಡುಖಾಯಿ. ೬೭). ೪. ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗು; ಬಾಡು; ಕುಂದು: ಕಾಕಸಂಘಾತದೊಳ್ ಸಿಕ್ಕಿರ್ದ ಕೋಗಿಲೆಯ ಮಱಿಯಂತೆ ನಲುಗಿ ಕತ್ತಲೆಯೊಳಿರ್ದ ಶೀತಳಮರೀಚಿಲಾಂಛನದಂತೆ ... ಬಾಲಕನಿರ್ದನವರೆಡೆಯೊಳಂಜುತಳುತ (ಜೈಮಿಭಾ. ೨೮-೩೦); ಕಳೆಗುಂದದಾವಗಂ ನಲುಗದ ವಾಮದೇವನುರಿಗಣ್ಣೆಡೆವಾವುಗಳಿಂ ... ಕಂದನಾನದೀ ಬಲಮುರಿಸಂಕುಮೆಯ್ಯುಮರೆ ಮೈಮೆಯನಾಂತ ನವೀನಚಂದ್ರಮಂ (ಚಿಕವಿ. ೦-೬); ಒಣಿದ ಕೊಳಲ ಪಾಡ ನೋಡು ಇನ್ನೆಲ್ಲಿದೆ ಸುಗ್ಗಿ ಎಂದು ... ಮುಗ್ಗಿ ಮುರುಟಿ ನಲುಗಿತು (ನಡಬಂ. ೩೭-೮); ಕಾಯಿ, ತಾಯಿ ... ನಲುಗಿ, ನಿನ್ನ ನೆರಳ ಸೇರಿ ನಲಿವ ಹೆಣ್ಣಾನು (ಹೂಂಗಳು. ೦೨-೩). ೫. ಸೊರಗು; ಕೊರಗು; ಕೃಶವಾಗು: ನಲುಗಿದಿರಿ ಹಿರಿದಾಗಿ ಜಡೆ ವಲ್ಕಲ ಫಲಾಶನದಿಂದ ... ತನ್ನಿಂದಾದುದೀಯಾಪತ್ತು ನಿಮಗೆ (ಕುರಶಾ. ೬-೩೩-೬); ನಿರ್ಬಂಧಕಿಕ್ಕಲುರೆ ಕಿರಿದುಂಡು ನಲುಗಿದು (ಶರಕು. ೧೪-೨೩); ಒಲಿದವರು ಬೇರಾಗಿ ... ಕೆಲಕಾಲ ನೂಕುವರು. ನಲುಗದೆಯೆ ಕಾಣುವರು (ಇಂಗೀತ. ೩೦-೧೭); ಬಡತನದ ಬವಣೆಯಿಂದ ನಲುಗಿದ್ದ ಬಳಗದ ಗೆಳೆಯರಾರೂ ಹಣ ಕೊಡುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ (ಜೀವನ. ೨ ಅರಿಳ). ೬. ಬಾಗು; ನಮಸ್ಕರಿಸು: ನಾನೇನಾಡಿದೆ ನಾ ನಿನ್ನ ಪಾಡಿದೆ ನಾ ನಿನ್ನ ನೋಡಿ ನಲುಗಿದೆ ಭೈರೂವಾಸ್ವಾಮಿಾ ದೊಡ್ಡವನೆಂದು ಮಾರೀ ಬಿದ್ದ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೦೦೦).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಲುಙ್ಕು, ನಲಕ್ಕು =ಮುದುಡಿಸು; ತುಳು. ನಲಗು; ತೆಲು. ನಲುಗು, ನಲಗು, ನಲಿಯು,]

ನಲುಗು$_2$ (ನಾ). ಹಾಡುವಾಗ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ನಡುಗಿಸುವುದು; ಕಂಪನ; ಪಲುಕು: ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಕಲಹಗಳು ಬಾಳಿನ ಏಕತಾನಕ್ಕೆ ನಡುನಡುವೆ ನಲುಗಾಗಿ ಬಂದು ಸೊಗಸನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಿದ್ದವು (ಗಂಡುಖಾಯಿ. ೬).

[<ನಲುಗು$_1$]

ನಲುಮೆ 'ನಲ್ಮೆ' ನೋ.

ನಲುಮೆಕೂಟ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯ ಮೇಳ; ಸ್ನೇಹದ ಗೋಷ್ಠಿ: ಮಧುರ ಹೆಣ್ಣ ಬೇಟವುಳಿದು ಮರಳಿ ಬರುವೆಯಾ ನಲುಮೆಕೂಟ ಕುಣಿತಗಳಲಿ ನವ್ಮ ನಲಿವೆಯಾ (ಗೋಕುನಿ. ೩೪-೨).

[ನಲುಮೆ (<ನಲ್ಮೆ) + ಕೂಟ$_1$]

ನಲುಮೆಯೋಲೆ (ನಾ). ಪ್ರೇಮಪತ್ರ: ನೀಳವಾದ ನಲುಮೆಯೋಲೆಗಳನ್ನು ಅವನು ಸುಶೀಲಾನಿಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ (ಸಮಚೀ. ೬೬೪).

[ನಲುಮೆ (<ನಲ್ಮೆ) + ಓಲೆ]

ನಲುವು (ನಾ). ಬಲಹೀನತೆ; ಅಶಕ್ತತೆ: (೩).

[<ನಲುಗು$_1$./ತಮಿ. ನಲಿವು=ತೊಂದರೆ, ನಾಶ]

ನಲ್ಕಳೆ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಶೋಭೆ,–ಚೆಲುವು,–ಸೊಗಸು: ಕವಿ ಗಂಗಾ ಶೀತನ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಏರಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಆತನ ಕೃತಿ ನಲ್ಕಳೆಯಿಂದ ಮೆರೆಯುತ್ತದೆ (ಕಾವ್ಯಕು. ೨೦). [ನಲ್ + ಕಳೆ (=ಕಲೆ$_2$)]

ನಲ್ಕುಂಚ (ನಾ). ಸುಂದರವಾದ ಚವರ,–ಚಾಮರ: ನೆಗಳ ಸೊಂಡಿಲ ಚಿನ್ನದಣಸಿನ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಸೊಗಯಿಪ ರತ್ನವಿಮಾನ ವಿಂಗೆ ನಲ್ಕುಂಚ ಕಾಳಾಂಜಿ ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳನಿತ್ತನು ಕೃಷ್ಣ ಮಗಗೆ (ಮೋಹತ. ೦೫-೩೦).

[ನಲ್ + ಕುಂಚ]

ನಲ್ಕೆ (ನಾ). ನಲ್ಮೆ; ಅನುರಾಗ: ಮನ ಮೆಚ್ಚಿ ನಚ್ಚಿನ ನಲ್ಕೆಯಲಿ ಮನದನ್ನಳೆನಿಸಿದಳು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೪-೩೬). [ನಲ್ +–ಕೆ]

ನಲ್ಗಂಪು (ನಾ). ಸುವಾಸನೆ; ನರುಗಂಪು: ಧೂಪವುಂ ನಲ್ಗಂಪುಣ್ಮುತಿರಲಾಗಳರ್ಪಿಸಿದನಾ ಗಂಗಾಧರಂಗಟ್ಟುಜುಂ (ಉದ್ಭಟ. ೦೦-೬೪); ಚಂದನಂಗಳ ಧೂಪಧೂಮದಾಮೋದಮುಂ ಮೂಗಿಂಗೆ ನಲ್ಗಂಪನೀಯದಿಹುದಿತ್ತಣ್ಣ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೦೫-೦೫೭). [ನಲ್ + ಕಂಪು]

ನಲ್ಗಂಪುವೀಱು (ಕ್ರಿ). ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಬೀರು; ನರುಗಂಪು ಸೂಸು: ನಲ್ಗಂಪುವೀಱೆ ಮೋಹಿಸುವ ಚೆಂಗಣಗಿಲೆಯರಲ್ಗೊಳಂ ... ತಣ್ಗೊಳಂ ಮೆಱೆದುವು (ಪದ್ಮರಾ. ೮-೩೪). [ನಲ್ಗಂಪು + ಬೀಱು]

ನಲ್ಗಡಲು (ನಾ). ಸಿಹಿಯಾದ ಕಡಲು; ಇಂಗಡಲು: ಈ ಹಿಗ್ಗು ನನ್ನೆದೆಯ ನಲ್ಗಡಲನ್ನು ತುಂಬಿ ತುಳುಕುತ್ತಿದೆ (ಫಲಸಂ. ೪೮).

[ನಲ್ + ಕಡಲು (<ಕಡಲ್$_2$)]

ನಲ್ಗತೆ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಕಥೆ; ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ಕಥೆ: ಏನಾನುಮೊಂದು ನಲ್ಗತೆಯಂ ಪೇೞ ? (ರಾಮಾಶ್ವ. ೪-೦೭). ಮೇಣಾವ ನಲ್ಗತೆಯುಂ ಪೇೞ್ವನೋ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೩-೧). [ನಲ್ + ಕತೆ]

ನಲ್ಗಬ್ಬಿಗ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಕವಿ; ಸತ್ಕವಿ: ಅನಿಬರ್ನಲ್ಗಬ್ಬಿಗರೊಳಮನಿತರ ಸಾಧಾರಣಾಭಿಮಾನಂ ... ಬಳೆಯಿಕುಂ (ಅಪ್ರತಿ. ೩-೩).

[ನಲ್ + ಕಬ್ಬಿಗ]

ನಲ್ಗಳಲ್ (ನಾ). ರುಚಿಕರವಾದ ಮಜ್ಜಿಗೆ: ಎಳನೀರ್ಗಳ ಕನಿಗರ್ಬಿನ ತಿಳಿರಸದ ರಸಾಲಪಕ್ವ ಫಳಸಾರದ ನಲ್ಗಳಲ ಬಹುವಿಧದ ಪಾನಂಗಳನಲ್ಲಲ್ಲೆ ಬೀವರಾ ಪ್ರಪಾಪಾಲಿಕೆಯರ್ (ವೃಷವಿ. ೪-೩೦).

[ನಲ್ + ಕಳಲ್$_0$ (<ಕಟಲ್$_3$)]

ನಲ್ಗಳವು (ನಾ). ಲಾಭ ತರುವ ಕಳ್ಳತನ; ಹೆಚ್ಚು ಧನ ಸಿಗುವ ಚೌರ್ಯ: ತಾನುಂ ತತ್ಸಖನುಂ ಭೃತ್ಯಾನೀಕಂಬೆರಸು ಪೋಗಿ ನಲ್ಗಳವಿಂದಂ ತಾನಧಿಕ ಲಾಭಮಾದೊಡನೂನಗುಣರ್ ಮಗುಟ್ದು ಲಾಭದಿಂದಂ ಬರುತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೦೯೦). [ನಲ್ + ಕಳವು]

ನಲ್ಗಾಡಿ (ನಾ). ಮನಸೆಳೆವ ಚೆಲುವು; ಮೋಹಕವಾದ ಸೌಂದರ್ಯ: ತಾಟಂಕಂಗಳ್ಕಪೋಲಸ್ಥಲಮನಲೆಯೆ ಮಧ್ಯಂ ಕರಂ ಬಳ್ಕೆ ತೋಳ್ಪೊಲ್ಪೋಟಂ ನಲ್ಗಾಡಿಯಿಂ ಪುಟ್ಟಿಸೆ ... ಕಾಂತಾಮಣಿಯುಗುರಿಸಿದರ್ ತ್ತೈಲಮಂ ಬಾಲೆಗಾಗಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೧೫). [ನಲ್ + ಗಾಡಿ$_1$]

ನಲ್ಗಾದೆ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ನಾಣ್ಣುಡಿ,–ಜಾಣ್ಣುಡಿ. 'ನಲ್ಗಾದೆಗಾಱ' ಪರಾ. [ನಲ್ + ಗಾದೆ]

ನಲ್ಗಾದೆಗಾಱ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ನಾಣ್ಣುಡಿಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನು,–ಕಟ್ಟಬಲ್ಲವನು: (ಚತುನಿ. ೬. I, ೪೪). [ನಲ್ಗಾದೆ + –ಕಾಱ]

ನಲ್ಗಾಪು (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ರಕ್ಷಣೆ ; ಭದ್ರವಾದ ಕಾವಲು: ಅಗುಟಿ ಮದಿಲ್ ಬಾಗಿಲ್ ಬಿಯ್ಯಗವೆಂಬಿವಱಿಂದೆ ಕಾವ ಕಾಪೇವುದೊ ಪೆಣ್ ಮಿಗೆ ಪಾತಿವ್ರತ್ಯದೆ ನೆಟ್ಟಗೆ ತನ್ನಂ ಕಾವ ಕಾಪೆ ನಲ್ಗಾಪಕ್ಕುಂ (ನೀತಿಮಂ. II, ೨೭). [ನಲ್ + ಕಾಪು]

ನಲ್ಗಿರಿ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪರ್ವತ ; ಪವಿತ್ರವಾದ ಗಿರಿ : ವಿಪುಲ ಶ್ರೀಕಟವಪ್ರ ನಲ್ಗಿರಿಯ ಮೇಲ್ಗೊನ್ನೊಂದು ಸನ್ಮಾರ್ಗ್ಗದಿನ್ ಉವ ಮಾಲ್ಪಾ ಸುರಲೋಕಸೌಖ್ಯದೆಡೆಯಾನ್ಪಾವೆಯ್ದಿ ಇಟ್ಪಾರ್ಳ್ ಮನವರ್ (ಎಕ. II, ೯೮-೩ ; ಶು. 700). [ನಲ್ + ಗಿರಿ₁]

ನಲ್ಗುಟುಕು (ನಾ). ಸವಿಯಾದ ಗುಟುಕು ; ರುಚಿಯಾದ ತುತ್ತು : ಸುಂದರಿ ಬಾರ ಸಾರಸಕಳಾಯತಲೋಚನೆ ನೋಡದಿರ್ಪುದೇ ನಿಂದೆಲೆ ರಾಜಪಕ್ಷಿ ಪೊಸಪಣ್ಗಳ ನಲ್ಗುಟು[ಪಾಠಾಂ. ಟ]ಕೆಕ್ಕು . . . ಎಂದು ಸಾರಿಕಾಬ್ಯಂದಮರಾತಿಮುಂದಿರದೊಳೆಬುದು ಬಂದ ಪುಳಿಂದಿಯರ್ಕಳಂ (ರಾಜಶೇ. ೫-೧೨). [ನಲ್ + ಕುಟುಕು₂]

ನಲ್ಗುಣ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣ ; ಸದ್ಗುಣ : ಕೃತಿಪತಿಯ ನಲ್ಗುಣಂಗಳ್ ಕೃತಿವೇಟ್ಟನ ಮನಮನಲೆದು ನಲಿಯಿಸೆ ಪೇಟ್ದಾ ಕೃತಿಯ ಕೃತಿ (ಚಳಪಿ. ೧-೫೧). [ನಲ್ + ಗುಣ]

ನಲ್ಗುದುರೆ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ (ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ) ಕುದುರೆ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಶ್ವ : ಅಧ್ವರದ ನಲ್ಗುದುರೆ ಬಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ನಿಜಾಶ್ರಮದ ವಿನಿಯೋಗದುಪವನದೊಳು . . . ಪೊಕ್ಕೊಡೆ (ಕೃಮಿಧಾ. ೨೦-೫). [ನಲ್ + ಕುದುರೆ]

ನಲ್ಗುನಿಗುಂಜಿ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಲಗಂಜಿ : ನಲ್ಗುನಿಗುಂಜಿಯೊರ್ಚರ ಮನೊಯ್ಯನೆ ನೇವಡಿಸುತ್ತುಮೆತ್ತಲುಂ ಪಲ್ಗಳ ಕಾಂತಿಯಂ ಪರಪುತುಂ ನಗುತ್ತ್ಂ ನಡೆದರ್ ಪುಳಿಂದಿಯರ್ (ಉತ್ಕಲ. ೨-೭೦).

[ನಲ್ + ಗುನಿಗುಂಜಿ (< ಗುರುಗುಂಜಿ)]

ನಲ್ಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸು ; ಶುಭ್ರಗೊಳಿಸು : ಪಾಲ್ಗಡಲ ಚೆಲ್ವ ಬಂಬಲ್ವೆರೆಯನೀಲ್ಗೊಂಡು ನಲ್ಗೆಯ್ದ ತನರಾಜಿಡೊಡವೆರಸಿದಿನಿದದೇಂ ಸಾಲ್ಗೆ ಜ್ಯೋನ್ಸ್ನೆ ಕಂದಲ್ ಸೊಗಸು ಸಾಟಿಯೋ (ಶಾಪಿಸಿಂ. ೬-೮) ; "ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡು. ಉತ್ತಮವಾಗಿ ತಯಾರಿಸು, ಹಿತವನ್ನು ಮಾಡು" (ಶ್ರಬಂ₁). [ನಲ್ + ಕೆಯ್₁]

ನಲ್ಗೆಳದಿ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯ ಗೆಳತಿ ; ಪ್ರಿಯಸಖಿ : ಹಾ ನಲ್ಗೆಳದಿ . . . ವಾಗುಟೆ ನಿನ್ನನಾವೆಡೆಯೊಳ್ ಕಾಣ್ಬೆಂ (ಮಿತ್ರಗೋ. ೫೦) : ತಾನುಂ ನಲ್ಗೆಳದಿ ಚಂದ್ರವತಿಯುಂ ಸಲ್ಲಾಪಮಗೊಳುತಿರೆಯರೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೭-೫೦).

[ನಲ್ + ಕೆಳದಿ]

ನಲ್ಗೆಳೆಯ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯ ಗೆಳೆಯ ; ಪ್ರಿಯಸಖ : ಸಿರಿಯಾಳ್ವನ ಸೂನುವಿಂಗೆ ನಲ್ಗೆಳೆಯನೊ ಸೌಂದರಾಧಿಪನ ದೂತನೊ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೩೨-೩೩).

[ನಲ್ + ಕೆಳೆಯ]

ನಲ್ಗೆಱೆ (ನಾ). (ಕೈಗಳಲ್ಲಿರುವ) ಒಳ್ಳೆಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ರೇಖೆ ; ಶುಭರೇಖೆ : ನೀಲ್ದಿಸವೆಳಗ್ಗೆ ಕಾಲ್ಗಳ್ ತಾಳ್ದಿರ್ಪುವು ಕೆಂದಳಂಗಳೊಳ್ ನಲ್ಗೆಱೆಯಂ (ಚಳಪಿ. ೪-೭೨). [ನಲ್ + ಗೆಱೆ]

ನಲ್ಗೊಣಸು (ನಾ). ಮುದ್ದಾದ ಮರಿಹುಲ್ಲೆ, - ಜಿಂಕೆಯ ಮರಿ : ನಸು ಮುಗುಳ್ದ ಕಣ್ ಪಡೆವಾಯ ದೂರ್ವೆ . . . ನೆಱೆಯೊಪ್ಪ ನಲ್ಗೊಣಸು ಪಟ್ಟಿಸದಿರ್ದದನೊಂದು ತಾಣದೊಳ್ (ಶಬಶಂ. ೨-೪೦).

[ನಲ್ + ಕೊಣಸು₁]

ನಲ್ಜವ್ವನೆ (ನಾ). ಚೆಲುವೆಯಾದ ಯುವತಿ ; ಸುಂದರ ತರುಣಿ : ಬಂದರಂದು ಬಲೆಸ್ವೀಕವಡೆದು . . . ನಲ್ಜವ್ವನೆಯರ ಮಾನ್ಗಣ್ಣ ಬೆಳ್ವರ್ಣ್ಣ ಮೂವಣ್ಣಗೊಳಸಲ್ಪತಿಗಳ (ಉದ್ಭರೇ. ೫-೨೬). [ನಲ್ + ಜವ್ವನೆ]

ನಲ್ಜೋಡು (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಜೊತೆ : ಇದು ಕಣಾ ಧರ್ಮಾರ್ಜನ ಸತಾಭ್ಯುದಯಕೋಸುಗಪೂರ್ವಶಿಯ ಶಾಪದಲಿ ಬಂದುದು ಹೊತ್ತು ನೂಕಿದೆ ನೊಂದುವತ್ಸರವ ಇದಕೆ ನಲ್ಜೋಡಾಯ್ತು ನಿರ್ವಿಘ್ನದಲಿ ದಾಂಟಿದೆವವಧಿಯಾನು (ಕುಮ್ವಾವಿ. ೭೦ಠ. ೭-೩೩). [ನಲ್ + ಜೋಡು]

ನಲ್ತದ (ನಾ). (?) : ನವಿಲೂರಾ ಸಿರಿಸಂಘದಾಚಿಗಣದಾ ರಾಜ್ಞೀಮತೀ ಗನ್ತಿಯಾರ್ ಅವಲಂ ನಲ್ತದ ಶೀಲದಿಂ ಗುಣದಿನಾವಿಕ್ಕೋತ್ತಮ ಮಿರ್ಕ್ಕೆಡೊರ್ ಸವುಗಿನ್ನೊಟ್ಟಿದುಯೆನ್ದು ಏಱಿ ಗಿರಿಯಾನ್ಸನ್ಯಾಸನಂ ಯೋಗದೊಳ್ (ಎಕ. II, ೯೭-೨ ; ಶು. 700).

[P ಇದು 'ನಲ್ತಪ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತ]

ನಲ್ತಪ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ತಪ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ತಪಸ್ಸು : ನೆಱೆದಾದ ವ್ರತಶೀಲ ನೋನ್ಪಿ ಗುಣದಿಂ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಸಮ್ಪತ್ತಿನಿಮ್ ಕಱಿ ಇಲ್ಲಲ್ತಪ ಧರ್ಮ್ಮದಾ ಸಸಿಮತಿ ಶ್ರೀಗನ್ತಿಯಾರ್ (ಎಕ. II, ೬೬-೨ ; ಶು. 700). [ನಲ್ + ತಪ₂]

ನಲ್ತೆತ್ತು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಣ್ಣ ತೆರಿಗೆ : ಉಗ್ರಾಣ ಪರಿಧಾನ ಬೆಡುಂಗೋಲು ಚಳಾಯ ದಾಯದೆಱೆ ಹಡುವರ ಬೀರವಣ ನಲ್ತೆತ್ತು ನಲುಗಂಟ ನಲ್ಲಾವು ದಣ್ಣಾಯ ತಪ್ಪುತೆಯೊಳಗಾದ ಸಮಸ್ತ ಕಿಱುಕುಳ ವೆಲ್ಲವಂ . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೫೯-೮೭ ; 1117). [P ಇದು 'ನಲ್ಲೆತ್ತು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ ?]

ನಲ್ದಂಬುಲ (ನಾ). ಸವಿಯಾದ ವೀಳೆಯ ; ರುಚಿಯಾದ ತಾಂಬೂಲ ; ನರುದಂಬುಲ : ಪೆರ್ಚುಗೊಯ್ಯಗೆ ನಲ್ದಂಬುಲಮಿಾವಳೊತ್ತಿ ಸೊಗಸುಣ್ಬಲ್ಟಿಂಬಿವಳ್ . . . ಕಾತರು ಮಿಗೆ ತಾಂ ಕೂಡುವಳೆಂದು ಸೌಂದರಿ ಲಸತ್ಸಂಭಾವದಿಂ ಕಾಂತನಂ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೧೨೩). [ನಲ್ + ತಂಬುಲ]

ನಲ್ದಾಣ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ನೆಲೆ, - ಆಶ್ರಯಂ : ಮುಂದಣವಧಿಯ ವನದ ವಾಸಮಂ ಕಳೆಯೆ ನೆಮ್ಮದಿಯ ನಲ್ದಾಣವೊಂದು ಕೃಪೆಯಿಂ ಬೆಸಸಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ ೧೯೨-೪೪೭). [ನಲ್ + ತಾಣ]

ನಲ್ದಾಯಿ (ನಾ). ಅಕ್ಕರೆಯ ತಾಯಿ ; ಪ್ರೀತಿಯ ಜನನಿ : ಶ್ರೀಯ ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಸೌಭಾಗ್ಯದಾಯಿಯೆ . . . ಅಕ್ಕರೆಯ ನಲ್ದಾಯಿಯ ಕೃತಿಗೆ ಉನ್ನತಿಯನು ಈಯೆ (ಅಂಜಾಶ. ೩-೧).

[ನಲ್ + ತಾಯಿ (<ತಾಯ್)]

ನಲ್ದೊಟ್ಟಲು (ನಾ). ಅಂದವಾದ ತೊಟ್ಟಿಲು : ತಾಯ್ವಸಿರ್ ನೀನಾದ ಪುಟ್ಟುವಾಗಳ್ ಮತ್ತೆ ನಲ್ದೊಟ್ಟಲಾದೆ. ಜೋಗುಳವಾದೆಯೆಳೆಯಂಗೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೦೬-೪೧೦). [ನಲ್ + ತೊಟ್ಟಲು₁ (<ತೊಟ್ಟಿಲ್₁)]

ನಲ್ದೊಡವು (ನಾ). ಅಂದವಾದ ಆಭರಣ : ಮುಡಿಯಿಂದಡಿವರೆಗಂ ನಲ್ದೊಡವುಗಳಂ ತುಡಿಸಲೆಂದು ದಾದಿ . . . ಸುಡಿದಲಂತಚ್ಯುತನಂ (ನೇಕಗಿಶೀ. ೭-೧೭). [ನಲ್ + ತೊಡವು]

ನಲ್ನಯ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿ ; ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮ : ಕರಂ ರಸಿಕರಿನೆಯ್ದೆ ತಿರ್ದಿಸದೊಡಲ್ಲದೆ ನಲ್ಲದು ಚಿತ್ರಮಂತೆ ತಿರ್ದಿಸುವುದೆ ನಲ್ನಯಂ (ಅಗಪ. ೧-೧೫). [ನಲ್ + ನಯ₂]

ನಲ್ನಿಶೆ (ನಾ). ಸರಿರಾತ್ರಿ ; ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿ : ನಲ್ನಿಶೆಯೊಳ್, ಆಱು ತಿರೆ ಸಂಜೆಯುಂ, ಇರ್ಬಾಯ, ಖಡ್ಗಮನ್ ತುಡುಕಿ ಗುಹೆಯಿಲ್ಲನೆತ್ತಲೋ ತೆರಳ್ವನನ್ ನಾನ್ ತಡೆದು (ಅಕ್ಕತಾ. ೧೨-೨೪೯). [ನಲ್ + ನಿಶೆ₁]

ನಲ್ನುಡಿ₁ (ಕ್ರಿ). ಹಿತವಾದುದನ್ನು ಹೇಳು ; ಹಿತವನ್ನು ನುಡಿ : ಆಗಳಾನ್ ನೆಲ ಮುಗಿಲ ಮಕ್ಕಳಾ ದೈತ್ಯರನ್ ನಲ್ನುಡಿದು ನಡವಲ್ಕೆ ನೆಗಟ್ಟಿನ್ (ಬದ್ದಕ್ಷ. ೧೫-೨೩೭). [ನಲ್ + ನುಡಿ₁]

ನಲ್ನುಡಿ₂ (ನಾ). ೧. ಹಿತವಾದ ಮಾತು ; ಸವಿನುಡಿ : ಸುಧರ್ಮ ಭೂಮಿಪನಂ ನಲ್ನುಡಿಯಿಂ ಬೀಳ್ಕೊಂಡು (ಉದ್ಭಟ. ೭-೭೦) ; ಅವನ

ನಲ್ನುಡಿ ತಾನುಪದೇಶಮಾಗೆ (ರಾಜಶೇ. ೧೪-೫೯) : ಕಾಲವಶದಿಂ ಪಲತೆಱನಾದ ದುಃಖಂಗಳ್ಗೆ ಭಾಜನರಾಗಿರ್ಪ ಸೋದರರ್ಗೆ ನಲ್ನುಡಿಗಳಂ ನುಡಿದು (ಭಾರಕಾಂ. ೧೪) ; ನಲ್ನುಡಿ. ಅದುತಿರ್ಕೆ ಉಡಿದೆಯ್ದ–ವೇೞೆನಗೆ ಪಾಂಡವರ ದಬದ ಬಿಸುನೆತ್ತರಿನ್ ಖಡ್ಗಮನ್? (ಅಶ್ವತ್ಥಾ. ೫-೯೦) ; ಒಂದುದಿನ ವಾದರೂ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನಲ್ನುಡಿಗಳನ್ನಾಡಿದವನು ನಾನಲ್ಲ (ಕುರುಕ್ಷೇ. ೧೦೩). ೨. ಅಂದವಾದ ಮಾತು ; ಚೆಲುವಾದ ನುಡಿ : ಎಡೆಯೆಡೆಯೊಳ್ ಸಕ್ಕದದ ನಲ್ನುಡಿ ಮೆಱೆಯೆ ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡದೊಳೆ ಕತೆಯನುಸಿರ್ವೆಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೬-೧೭) ; ನಲ್ನುಡಿಗಳನ್ನು ಛಂದಸ್ಸಿನ ನೂಲಿನಲ್ಲಿ ಸುರಿದು ಮಾಲೆಗೊಳಿಸಬಲ್ಲವನೇ . . . 'ಜಾಣ'ನು (ನಾಡೋಜ. ೩೪೭) ; ಕನ್ನಡದ ನಲ್ನುಡಿಗಳು ಮೂಲೆಪಾಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಈ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ . . . ಕನ್ನಡಿಗರ ತಿಳಿನುಡಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿಸಲು ಈ ಕೃತಿಯು ಸಹಾಯಕ (ಕಾಡೂರ. ೦೦ ಮುನ್ನುಡಿ). [ನಲ್ + ನುಡಿ₂]

ನಲ್ನೆಟಲ್ (ನಾ). ೧. ಹಿತವಾದ ನೆರಳು ; ತಂಪಾದ ಛಾಯೆ. ೨. (ಅಲಂ) ಪ್ರೀತಿಯ ಆಶ್ರಯ. ೧, ೨ : ಎಸೆವೈ ಕಲ್ಪಮಹೀಜದಂತೆ . . . ಬಣ್ಣಿಸೆ ಪುಷ್ಪಸ್ತಬಕಂಗಳಂ ನಱುರುಚಿವ್ರಾತಂ ನತರ್ಗೊಲ್ದು ಸರ್ವಸಮಂ ನಲ್ನೆಟಲಿತ್ತು ಕಾವ (ವರ್ಧ.ಪು. ೮೫). [ನಲ್ + ನೆಟಲ್₁]

ನಲ್ನೋಟ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯ ನೋಟ : ಕೋಟ ಮೂಱಿನಿಪ್ಪ ಲೆಕ್ಕದರ್ಥ ದಾಣ್ಮನಾಗಿ ನಲ್ನೋಟಕೊಳ್ಳವಿದ ಯೌವನಾತಿರೇಕ ಮಲ್ಲಣಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೨-೩೫). [ನಲ್ + ನೋಟ]

ನಲ್ಪರಕೆ 'ನಲ್ವರಕೆ' ನೋ.

ನಲ್ಪರಕೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಪ್ರೀತಿಯ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಪಡೆ : ಭೂದಿವಿಜರ ನಲ್ಪರಕೆವೆತ್ತು ಜೇರಿಗೆಬೆಲ್ಲದೊಪ್ಪಮೆಸೆಯಲ್ . . . ಅವನ ಕೈಗೆ ಧಾರೆಯನೆಱೆದನು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩೧-೦೬).

[ನಲ್ಪರಕೆ (< ನಲ್ವರಕೆ) + ಪೆಱು₁]

ನಲ್ಪು (ನಾ). ಸುಂದರವಾದುದು ; ಅಂದವಾದುದು : ಇವರ ನಲ್ಪಿನ ದೇಹ ಉತ್ತಮರ ದಾಹ (ವೀರಶೈ.ಪು. ೨-೩-೨೬). [ನಲ್ + –ಪು₂]

ನಲ್ಬರ 'ನಲ್ಬರವು' ನೋ.

ನಲ್ಬರವು, ನಲ್ಬರ (ನಾ). ಸುಖಾಗಮನ ; ಸುಸ್ವಾಗತ : ಬಾ, ಕೃಷ್ಣ, ನಲ್ಬರವು, ನಮ್ಮೊಳಗೆ ಸೇರು (ಹೊಂಗಳು. ೩೨-೦). ನಲ್ಬರ : ನಮ್ಮ ಕೌರೀ ಮಾಲೆಗೆ ಸಿಮಗಕ್ಕೆ ನಲ್ಬರಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೮೯-೧೦೦).

[ನಲ್ + ಬರವು]

ನಲ್ಮಗು (ನಾ). ಸುಂದರವಾದ ಮಗು ; ಅಂದವಾದ ಶಿಶು. ನಲ್ಮಕ್ಕಳು (ಬಹುವ) : ಅಯೋಧ್ಯೆ . . . ಕೊರಳಿಂಚರದಿ ಪಕ್ಕಿಗಳನಣ ಕಿಸುವ ನಲ್ಮಕ್ಕಳಿಂದಮಾ ಸಗ್ಗದೂರನೆ ಸೂರೆಗೊಂಡಂತೆ ಮೆರೆದುದಯ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೭-೧೬೪). [ನಲ್ + ಮಗು]

ನಲ್ಮಿಸುನಿ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಬಂಗಾರ ; ಅಪ್ಪಟ ಚಿನ್ನ : ವಿಶ್ವಕಥೀಶ ನೊರ್ವನೆನಿಸಿದನುಮೇಶನೆಂದು ಬಿದಿ ಶಾಸನಮಂ ಬರೆದಿಟ್ಟು ನಟ್ಟ ನಲ್ಮಿಸುನಿಯ ಕಂಬದಂತೆಸೆದುದಾ ಗಿರಿ (ಕಲಕಾಂ. ೧-೩೬).

[ನಲ್ + ಮಿಸುನಿ]

ನಲ್ಮೆ, ನಲುಮೆ (ನಾ). ೧. ಪ್ರೀತಿ ; ಅನುರಾಗ ; ಒಲುಮೆ : "ತಕ್ಕು, ಅಟ್ಮಱು, ಒಱಲ್, ಕಾದಲ್ಮೆ, ನಲ್ಮೆ, ಕೂರ್ಮೆ, ಎಱಕಂ, ಒಪು – ಈ ೮ ಸ್ನೇಹಕ್ಕೆ ಪೆಸರ್" (ಶಕಶಾ. ೦೯-೩೯೦) ; ಚಲಂಗಳಾದಂ ವಿಲಾಸಿನೀಜನದ ನಲ್ಮೆಯುಂ ಸಂಗಮಮುಮಂ (ಶವಿರಾ. ೩ ೯೭) ; ತೆತ್ತುತನಕ್ಕೆ ತೆತ್ತುತನಮಂ ಪುಸಿನಲ್ಮೆಗೆ ಮೋದಿ ನಲ್ಮೆಯಂ . . . ಉಕ್ಕೆವಱುಕ್ಕೆವಗೆಯ್ಯುಮಂ ಪೊಣರ್ಚುತ್ತುಮುಪಾಯದಿಂ ಕಳಿಯೆ ಕೂಡುವನಂ ವಿಭು ಕಂಡು ಮೆಚ್ಚಿದಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೯೮೫ ಹೂರ್ವಳ) : ಬೆಂಬೆನ್ನನೆ ಬಾರದಂದು ಲಲಿತಾಂಗಿಯಂ ನಲ್ಮೆಗೆ ಬನ್ನಮಾಗದೇ (ಅದಿಪು. ೩-೧೭) ; ಕೈದವಮಿಲ್ಲದ ನಲ್ಮೆಯಿಂ ನಾಲಗೆಯ ತುದಿಗೆ ತಂದು ನುಡಿದರ್ ಮಂತ್ರೋರ್ವರ್ಗಳ್ ತನ್ನಾಣ್ಮನ ದೋರ್ವಲದಗುರ್ವಂ ನಚ್ಚಿ (ಸಂಪಳಾ. ೦೦-೪೫ ಪ) ; ಅತ್ಮಭವಂಗೆ ನಲ್ಮೆಯಿಂದುಟಿಪೆ ನಿಜಾತಪತ್ರ ಹರಿವಿಷ್ಟರ ಚಾಮರಮೆಂಬಿವಂ ಬೞಿಕ್ಕುೞಿದುದಾತ್ಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೧೧೨) : ಕಡುಪಿಂದಾತನೊಳಾಂತರೋಡಿ ಬನಮಂ ಪೊಕ್ಕಂ ಪೊಡವಾರ್ದುಕಾಲ್ವಿಡಿದುಂ . . . ನಲ್ಮೆಯಂ ನುಡಿದುಂ ಮೆಯ್ಪುರಿಗೆಟ್ಟುವಿಂತು ನೆಲದೊಳ್ ನಾಣ್ಗುಂದಿ ನಿಂದಿರ್ದರ್ (ಕಲ್ಯಕಾ. ೦೬೩) ; ತಳುವದಡವಿಯೊಳು ತನ್ನ ತಪ್ಪಿಸಿ ಪೋದ ನಳನೊಳು ನಲ್ಮೆಯನೆಸಗಿ . . . ಕೀರ್ತಿಯ ತಳೆದೆಸೆದಳು ದಮಯಂತಿ (ಹರಿಬ. ೩-೯೬). ೨. ಅನುಗ್ರಹ ; ಕೃಪೆ ; ದಯೆ : ವಿಶ ನಾಥು ಕುಡುಗವಿಳಜನಾನಂದಮಂ ನಲ್ಮೆಯಿಂದು (ಕುಸುಮಾ. ೦-೦) ; ಪುತ್ರನನೀಶನಿಂ ನಲ್ಮೆಯಂ ಪಡೆದುಂ ಮಹೀಪತಿ ರಾಜ್ಯಮಾಳುತವಿರ್ಪಿನಂ (ಹಾರಾಸ. ೪-೦೩-೪೩) ; ಅವಳ ನಲ್ಮೆಯಿಂ ಪಡೆವನಾಯ್ಕುಳಿಯುಂ ತ್ರಿಜಗತ್ಪ್ರಭುತ್ವಮಂ . . . ಆ ಮಾದೇವಿ ನಿರೀಕ್ಷಿಕನ್ನನತಿವೇಲದಯಾ ರಸಪೂರ್ಣದೃಷ್ಟಿಯಿಂ (ಮುರಾಜ. ೧-೨). ೩. ಒಳ್ಳೆಯತನ ; ಒಳಿತು ; ಒಳ್ಳೆಯದು ; ಒಳ್ಪು : "ನಲ್ಮೆಯ ಶುಭವೊಳ್ಪು ಲೇಸು" (ಕಹುನಿ. ೮೫) ; ಉಮೆ ಸೌಭಾಗ್ಯದೊಳೊಳ್ಪವೆತ್ತ ರತಿ ರೂಪಾಶ್ಚರ್ಯದೊಳು ಲಕ್ಷ್ಮಿವಕ್ಷಮ ನಂಗೀಕರಿಸಿ x x ನಲ್ಮೆಯೊಳತಿಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯದೊಳು ಸೂಕ್ತಿಲಕ್ಷ್ಮಿ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೦೩೯-೪೫ ; ಸು. 1145) : ಮಗನೆಂದು ನಿಮ್ಮನಾಂ ಪೊರೆದ ಪೊಲ್ಲಮೆಯು ನಲ್ಮೆಯ ಮಾಡಿ ಕೈಕೊಂಡು ರಕ್ಷಿಸೆನೆ (ಸೌಂದಪು. ೫-೪೪) ; ಕಿಱಿದಾಸೆಯಿಂದೆ ಜನರು ನಲ್ಮೆ ಪೊಲ್ಮೆಯನಱಿಯದೆ ನೆನೆದುದನೆಸಗಿ ಬಱಿದೆ ಯೌವನವನೆಲ್ಲವನು ಕಳೆವರು (ಕರ್ಣಾವ. ೧೧-೩೦) ; ಈ ಜಾಣ್ಮೆಯಾ ನಲ್ಮೆಯಾ ಗಾಡಿಯಾ ಮೋಡಿ . . . ಅರಿಗಳವಡದು ಕೇಳೀ ಜಗತ್ರಯ ದೊಳೀ ಚೆಲುವ ವ್ಯರ್ಥಂಗೈಯದಿರು (ವೆಂಕಾರಾ. ೫-೯-೧೦) ; ನುಣ್ಣನಪ್ಪ ಜಾಣ್ಮೆಯಿನ್ ಕಡಕಿಗೂರ್ಮೆ ನಡೆದವನ್ ನಲ್ಮೆಗೂರ್ಮೆ ನಡೆದವನ್ (ಅಂಚಿಗೊ. ೦೭-೩೫೨). ನಲುಮೆ : ೧. ಆ ಪುರಕೆ ಬಂದನೊರ್ವಂ ಭಕ್ತನೊಲುಮೆಯಿಂ ಕಾಪಾಲಿವೊಲಿವ ಶರಣಂ ತನ್ನ ನಲುಮೆಯಿಂ (ಜಹಾರ. ದೇ. ೦೦೩-೦೦) ; ನಿನ್ನ ಸಸಿನೆದೆಯೊಲೋರೆಮೆಯು ನಲುಮೆಯ ನೀಡ ! (ಗೀವಿಂ. ೨೮-೨೭) ; ಎಳನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿಪುದು ನಿಲುವಿನ ನಲುಮೆ (ಅರಳು. ೪೦೦-೧೭). ೪. ಸಂತೋಷ : ನಲುಮೆಯಲಿ ಮಾಡಿ ದಾಸೋಹ ಹರಸೇವೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೨೦೭).

ನಲ್ಮೆಗೆ ದಿಬ್ಯಂಬಿಡಿ, ನಲ್ಮೆಗೆ ದಿವ್ಯಂಬಿಡಿ = ಪ್ರೇಮಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ದಿವ್ಯವೆಂಬ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗಾಗು : ಶಂತನು . . . ತನ್ನ ಗಶಾಬ್ಜಾಕ್ಷಿಯ ಕಂಪು ತಟ್ಟ ಮಧುಪಂಬೋಲ್ ಸೋಲ್ತು ಕಂಡೊಲ್ದು ನಲ್ಮೆಗೆ ದಿಬ್ಯಂಬಿಡಿ ಪಂತೆಪೋಲ್ ಪಿಡಿದು (ಸಂಪಳಾ. ೧-೭೦) ; ಅಂಬುಜದ[ಲ]ಮನಮರ್ಚಿ ನಿತಂಬಿನಿ ಪಿಡಿದಿರ್ದ ಕುಚಮೆ ತಪ್ಪಾಯುಃಪಿಂಡಂದೋಲ್ಪಿರೆ ನಲ್ಮೆಗೆ ದಿವ್ಯಂ ಬಿಡದಳೋ ಪೇೞೆನಿಪಳಾ ವ್ಯತಿಕರದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೦೩೦).

[ನಲ್ + –ಮೆ₁/ತಮಿ. ನನ್ಮೈ, ನಲುಮೈ]

ನಲ್ಮೆಕಾಱ 'ನಲ್ಮೆಗಾಱ' ನೋ.

ನಲ್ಮೆಕಾಱಿಕೆ (ನಾ). ನಲ್ಮೆಗಾರನ ಭಾವ ; ಪ್ರೀತಿ ; ಒಲುಮೆ : ಬೇಱರ ಮನೆಯುತ್ತು ತಂಗಿಯುರನು ನಲ್ಮೆಕಾಱಿಕೆವೆತ್ತ ಪ್ರೈದುನರಾ ಮೂಱು ಹೊತ್ತಾರೆಯುಸ್ತಿಕೊಲಿದು ಮನ್ನಿಸಿದನು (ಭರತ. ೩೨-೮೫).

[ನಲ್ಮೆಕಾಱ (< ನಲ್ಮೆಗಾಱ) + –ಇಕೆ]

ನಲ್ಮೆಗಾರ್ತಿ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವಳು ; ಒಲವಿನವಳು ; ನಲ್ಲೆ ; ಪ್ರಿಯೆ : ಇದು ಮನಂಬಂದೊಡೆ ಕುರುಳಂ ಬೆರಲಂ ಬೇಡಿತ್ತಪಂ ತೊಡಲಿಲ್ಲೆಂದು ನುಡಿದ ನಲ್ಮೆಗಾರ್ತಿಯ ನುಣ್ಣಾತಂ ಕೇಳ್ದು ಹರ್ಷಂದಾಳ್ದು (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೦೫೭ ಪ). [ನಲ್ಮೆಗಾಱ + –ತಿ₁ (< –ಇತ್ತಿ)]

ನಲ್ಮೆಗಾಱ, ನಲ್ಮೆಕಾಱ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು; ನಲ್ಲ; ಪ್ರಿಯ ; ಕಾದಲ ; ಓಪ. 'ನಲ್ಮೆಗಾರ್ತಿ' ಪರಾ. ನಲ್ಮೆಕಾಱ : 'ನಲ್ಮೆಕಾಱಿಕೆ' ಪರಾ. [ನಲ್ಮೆ + – ಕಾಱ]

ನಲ್ಮೆವಾತು (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯ ಮಾತು : ಏನು ಕಲಿತರೇನು ಫಲವು . . . ಕಲಿಯಲಿಲ್ಲ ನಲ್ಮೆವಾತು ದೇವಯಾನಿ ಕಲಿವಳು (ಕವಿಸೋ. ೨೩-೧೦). [ನಲ್ಮೆ + ಮಾತು₁]

ನಲ್ಮೊಗ (ನಾ). ಅಂದವಾದ ಮುಖ : ಅವರ ನಲ್ಮೊಗಗಳನ್ನು ಅಂಗಡಿಯೊಳಗಿನ ಹೊಗೆಯು 'ಪಾಲಿಸ್' ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟತ್ತು (ಮುಂಗಾಪು. ೫೪). [ನಲ್ + ಮೊಗ]

ನಲ್ಮೊರೆ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ : ಮಾನವ ಮಡಿಯಾಗಿಡಲು ದಮ್ಮಡಿಯು ತಮಡಿ ನಮಗೆ ಬೇಕೇನನಗಿಗೊ ನಲ್ಮೊರೆಯು ತಮಡಿ (ಗಣೇಶ. ೭೦-೬). [ನಲ್ + ಮೊ ₂]

ನಲ್ಲ₁ (ನಾ). ೧. ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು ; ಪ್ರಿಯ : "ಕಾದಲಂ, ನಲ್ಲಂ, ಇನಿಯಂ, ಓಪಂ, ಮನದನ್ನಂ — ಈ ೫ ಪ್ರಿಯಂಗೆ ಪೆಸರ್" (ಕಶಸಾ. ೧೯-೩೮೪); ಅನುಪಮನಂ ಬರಿಪ್ಪೆನನಂರಾಗದೆ ನಲ್ಲನನೀಂದು (ಕವಿರಾ. ೨-೦೦೬); ನಿನ್ನ ನಾಣನನುಪಿವೆನೆನ್ನ ಮೆಯ್ಪಡವೊ ನಲ್ಲನ ಮೆಯ್ಪಡವೋ ನಿಶಾಕರಾ (ಆದಿಪು. ೦೨-೯೦) : ನಲ್ಲಳ್ ನಲ್ಲನಂ ವ್ಯವಹಾರಿ ಪಡಪಂ . . . ನೆನೆಪಂತು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೦೯೦) : ಒಡಲಿಲ್ಲದ ನುಡಿಯಿಲ್ಲದ ಕಡೆಯಿಲ್ಲದ ನಲ್ಲನ ಒಡಗೂಡಿ ಸುಖಿಯಾದೆ ಕೇಳಿರಯ್ಯ (ಮಹಾದೇ. ಬ. ೩೧-೬೭); ಎಲ್ಲರ ವರ್ಣಸಬಹುದು ಎನ್ನ ನಲ್ಲ ಗುರುದೇವನ ವರ್ಣಿಸಬಾರದು (ಸಿದ್ಧವ. ೧೦೦೬-೬೭೮) : ಬಿಡದೆ ಸಿಂಗರಿಸಿ ನಲ್ಲರ ಗೋಷ್ಠಿಯೊಳಗಿಪ್ಪ ಮಾದದಿಯರನೀಕ್ಷಿಸುತ (ಹಡಕಾ. ೪-೯) ; ಪೊಲ್ಲಮೆಯ ಲೇಸು ನಲ್ಲರ ಮೆಯ್ಯೊಳ್ (ಜಾಕೋಜ. ೨-೪೨) ; ಕೆಳದೀ ನೀಂ ಬಲ್ಲೆಯಂತೆಂದನುವಿಸಿದವೆ ಬೇಸತ್ತು ನಾಂ ನಲ್ಲನೇಕಿನ್ನೊಳಗಪ್ಪಂ ನೀನುಪಮಾನಂ ಸುಟೀವ ಮದನನುಂ ಬಲ್ಲಿರಾವೆತ್ತ ಬಲ್ಲೆಂ (ಅಪಂಪು. ೮-೦೨) ; ನಲ್ಲರ ಕಂಡು ನಗುವಳ ತನ್ನ ಬಲ್ಲಿದ ಗಂಡನ ಬೈದು ಕರೆವಳ . . . ಜಿಹ್ವೆ ಸೀಳಬೇಕು (ಪುರಂದ. ೨-೦೪-೪); ನಲ್ಲನಗಲಿಕೆಯಾಗ ಮನಕೆ ಕುಗ್ಗು (ನನಲ್ಲ. ೪-೦೦) ; ನಲ್ಲ ಮುಟ್ಟದ ಗಲ್ಲ, ನಲ್ಲೆಯ ಮೈಯೆಲ್ಲ ಹಿಗ್ಗಿನ ಮುಳ್ಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕ್ಯಾಂಗ (ಸಖೀಗೀ. ೫೦-೧೧). ೨. ಗಂಡ ; ಪತಿ : "ಕಾದಲನುಂ ನಲ್ಲನುಮೆಂದೀ ಧರೆಯೊಳಗಿನಿಯ ನೋಪನಾ ಮನದನ್ನಂ ಸಾದರದೆ ಪತಿಯ ಪೆಸರುಗಳ್" (ಕವಿಕಂ. ೦೭೦) ; ಎಲ್ಲರ ಗಂಡರ ಪರಿಯಂತಲ್ಲ ನೋಡವ್ವಾ ನಮ್ಮ ನಲ್ಲ ಸುಳಿಯಲಿಲ್ಲ ಸುಳಿದು ಸಿಂಗಾರವ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ (ಬಸವ. ೮೯೪). ೩. ಒಡೆಯ; ಸ್ವಾಮಿ: ಧಾತ್ರೀಶ್ವರ ಚೂಡಾಮಣಿ ವಿಜಯಕ್ಕೆ ನಲ್ಲನಾಹವಮಲ್ಲ ಅವನೀಮಣ್ಣಳಮಂ . . . ಪಾಳಿಸಿದಂ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೦೨೬-೦ ; 1064) ; ದಕ್ಷಿಣದಿಶಾವಿಷಯ ಗಡಿಯಂಕಮಲ್ಲಂ ವಿಬುಧಸಂದೋಹಕ್ಕೆ ನಲ್ಲಂ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೩೪-೦೩; 1123) ; ವೀರದ ಬಾಗದ ಕಾವ ಪೆರ್ಮೆಗಾವಂ ತೊಣೆಯೆಂದು ಬಣ್ಣಿಪರು ಮಲ್ಲನನುದಘಯಾಶಕೆ ನಲ್ಲನಾ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೩೦-೨೬ ; 1170) ; ಗುಣಕ್ಕೆ ನಲ್ಲ ಗಣೇಶಂ (ಕಮುದ. ೭೫ ಪ್ರಯೋ). ೪. ಒಳ್ಳೆಯವನು : (ಕ). ೫. ಒಳ್ಳೆಯತನ ; ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ : "ಒಳಿತು, ನಲ್ಲ, ಲೇಸು, ಚೆನ್ನ" (ಕಂನುಹು. ೬೦). ೬. ಅಂದ ; ಚೆಲುವು : (ಕ).

ನಲ್ಲರ್ (ಬಹುವ) ೧. ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದವರು : ಎರೆದರ್ ಸಂತುಷ್ಟರಾದರ್ . . . ಬರ್ದುಗೊಂಡಾಡುವ ಮದನಮದೋನ್ಮತ್ತೆಯರ್ ನಲ್ಲರಾದರ್ ನರರಾರ್ ನಿನ್ನನ್ನರಿನ್ನೀ ಭುವನಭವನದೊಳ್ ಗಂಗಚಕ್ರಾಯುಧಾಂಕಾ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೨೧೫ ಕೂದ್ರಕ). ೨. ಹಿತವರು : ಪೊಡೆವಡುವಪ್ಪಿಕೊಳ್ವ ನೆನೆಯುತ್ತಿರಿವೆಂಬ . . . ಕೈಯೆಡೆ ನಿಮಗೆಂದೊಡಂಬಡಿಪ ನಲ್ಲರಗಲ್ಕೆಗೆ ಕಣ್ಣನೀರ್ಗಳಂ ಮಿಡಿವ ಬಹುಪ್ರಕಾರಜನಸಂಕಟವೊಟ್ಟಿದುದಾ ಪ್ರಯಾಣದೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೯-೫೭): ನಂಟರುಂ ಶಂಭುವೇ ನಲ್ಲರುಂ ಶಂಭುವೇ (ಅರಿರ. ದೇ. ೦೭೩-೦೫). ೩. ಪ್ರಿಯಪ್ರೇಯಸಿಯರು ; ಪರಸ್ಪರ ಒಲಿದವರು : ಮಲ್ಲಿಗೆಗಳ್ ವಸಂತದೊಳ್ ಬಿರಿದೊಡೆ ನಲ್ಲರುಂ ನೆನೆದು ನಲ್ಲರ ಮೆಲ್ಲೆರ್ದೆಗಳ್ ನಿರಂತರಂ ಬಿರಿವುವದೆಂತೊ ಮಲ್ಲಿಗೆಗೆ ನಲ್ಲರ ಮೆಲ್ಲೆರ್ದೆ ಪೇಳೆಗೊಂಡುದೋ (ಆದಿಪು. ೦೦-೦೦೦) ; ನಲ್ಲರೊಳ್ಮೊಗಂ ನಗೆವೊಗದೊಳ್ ಪಳಂಚಲೆಯೆ ಕೂಡುವ ನಲ್ಲರೆ ನೋಟಗೊಡಾವ ಬೆಟ್ಟುಗಳೊಳಮಾವ ನಂದನವನಂಗಳೊಳಂ ಬನವಾಸಿದೇಶದೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೨೮) : ನಲ್ಲರ ಕೂಡುವಾಸೆಯೆ ಬರ್ದುಂಕುವುದರ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದೇ (ಕಾದಂಬ. ೩೨೮) ; ಬೇಱೂರ್ಗೆ ಪೋದ ನಲ್ಲರ ನೆನೆದು ದೂಱಿಸುವ ನೀಱೆಯರ ನಿಡುಸುಯ್ಯ ಗಡಣದಿಂ ಜೌವನವೇೞಿಯುಂ (ಕಬ್ಬಿಗಾ. ೫೪). ನಲ್ಲರ ಮರುಳ = ಒಂದು ಬಿರುದು : ಮಹಾರಾಜಾ[ಧಿ]ರಾ[ಜನೆ (ನ)]ಲ್ಲರ ಮರುಳನಾನೆ[ಪೆಡೆ]ಙ್ಗಂ (ಎಇ. XIX, ೨೦೯-೪ ; ೯೬೨). ನಲ್ಲಳ್ = ೧. ಪ್ರಿಯೆ ; ಪ್ರೇಯಸಿ : "ಮನದನ್ನಳ್ ಕಾದಲೆಯಂದಿನಿಯಳ್ ತಾನೋಪಳೆಂದು ನಲ್ಲಳೆನಲ್ಕಂದನುನಯದಿಂ ಪ್ರಿಯೆ ತಾಂ" (ಕವಿಕಂ. ೦೭೨) ; ಕೆಲದೊಳ್ ನಿಲೆಯುಂ ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾವಿಲಾಸದೊಳ್ ಬಗೆದನಿಲ್ಲ ನಲ್ಲಳನಿನಿಸಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೯೪) ; ಅಗಲ್ಕೆ ಮುಳಿಸೆಂಬೆರಡುಂ ಗಡ ಕಾಳಕೂಟವಾಗಮರ್ದಿನ ಕಾಳಕೂಟದೊಡವುಟ್ಟಿದಳೆಂದವೆನ್ನ ನಲ್ಲಳಂ (ಆದಿಪು. ೦೨-೨೮) ; ನಲ್ಲಳೊಲುಮೆಗಾಗಿ ಸಖಿ ಸಖಿ ದೂತಿಯರೆಲ್ಲರ ಮನ್ನಿಪನಂತೆ (ಧರಹ. ೨-೪೫). ೨. ಹೆಂಡತಿ ; ಪತ್ನಿ : ಎನ್ನ ನಲ್ಲಳೆಯೆಂದು ಪ್ರಳಾಪಂಗೆಯ್ದು (ವದ್ದಾರಾ. ೦೯೦-೫) : ಅಂತು ಕಂಡು ಮನಂಗೊಂಡೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಮನೆಗೆ ತಂದು ರಾಧೆಯೆಂಬ ತನ್ನ ನಲ್ಲಳ ಸೋಂಕಿಲೊಳ್ ಕೂಸನಿಟ್ಟೊಡೆ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೯೭ ವ). ನಲ್ಲಿರ್ = (ಸಂಬೋಧನಾ ರೂಪದಲ್ಲಿ) ಒಳ್ಳೆಯವರು : ನಿಲ್ಲದಿರಿಂ, ಅಣ್ಣಂದಿರ್, ಓಡಿಂ. ತಡೆಯ ಪೊಟ್ರಲ್ಲು, ಓ ನಲ್ಲಿರ್ (ಅಶ್ವತ್ಥಾ. ೩೩-೬೩೭). ☞ ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿ ವಂಧ್ಯಮಪುರುಷವಾಚಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಗಣವಚನಾದಿಗಳಿಗೆ ಹತ್ತಿ ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾ—"ನಲ್ಲೀರ್=ಒಳ್ಳೆಯವರೇ!" "ಪೆರಿಯಾಯ್= ಹಿರಿಯಂವನೇ (ಳೇ)!" (ಸಹಾದೋ. ೨೫೨). [ನಲ್ + – ಅ₇]

ನಲ್ಲ₂ (ಗು). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ; ಚೆನ್ನಾದ ; ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ. 'ನಲ್ಲಗುಣ', 'ನಲ್ಲಪಾಲ್' ಪರಾ. ೨. ಅಂದವಾದ; ಸುಂದರವಾದ. 'ನಲ್ಲವೆಣ್' ಪರಾ. ೩. ಶುದ್ಧವಾದ ; ನಿರ್ಮಲವಾದ. 'ನಲ್ಲತ್ಯೆಲ', 'ನಲ್ಲಭಕ್ತಿ' ಪರಾ. ೪. ಶುಭಕರವಾದ ; ಮಂಗಳಕರವಾದ. 'ನಲ್ಲವರಕೆ' ಪರಾ. [ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ನಲ್ಲ, ತುಳು. ನಲ್, ನಲ ; ಕೊಡ.ನಲ್ಲೇ ; ತೆಲು. ನಲುವು ; ಗೊಂಡಿ. ನೆಲಾ]

ನಲ್ಲ₃ 'ನೆಲ್ಲ' ನೋ.

ನಲ್ಲಂಬು (ನಾ). ೧. ಮೋಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಬಾಣ : ನಲ್ಲಂಬಿಂದಿಸೆ ಪುಷ್ಪಬಾಣನೆರ್ದೆಯಂ ಪೆಂಬಿಟ್ಟು ಬೆಳ್ಕಾಗಿ ತಕ್ಕೆಲ್ಲಂ ಕೆಟ್ಟೆರ್ದೆಗೆಟ್ಟು (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೫೫೦ ಕೂದ್ರಕ) ; ಪೂಲ್ಲಶರಂಗಿಸುಮೆಡಗಿವೆ ನಲ್ಲಂಬುಗಳೆನಿಸಿ ತುಱುಗಿ ಮಾಲರ್ದಲರ್ದೆಸೆವೀ ಮೊಲ್ಲೆಯುಮೊಲಿಸಿದ ನಲ್ಲರ ಲಲ್ಲೆಯುಂ ಮಾರಾರ ಮನಮುಮಂ ಸೋಲಿಸದೇ (ಆದಿಪು. ೦೦-೦೦೪) ; ಅಂಗಜಂ ಪೆಲ್ಲಗೆ ಪಾರ್ದಾರ್ದಾಗಳುಂ ಕಿನ್ನರಯುವತಿ ಮೃಗೀವ್ರಾತಮಂ ತನ್ನ ನಲ್ಲಂಬುಗಳಿಂದೆಚ್ಚೆಚ್ಚು ಮೆಚ್ಚಂ ಸಲಿಸುವಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೨೩). ೨. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣ ; ಹರಿತವಾದ ಬಾಣ : ತನ್ನ ನಲ್ಲಂಬುಗಳಿಂದವಾರ್ದಿರದಡುರ್ತಿಸೆ ಭೂಭುಜರೆಲ್ಲಮಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲುಂಬೆಚಗಾಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೦೦-೪೨) ; ಅವರ ಪಿಡಿವ ಬಿಲ್ ಬಿಲ್ಲೆಮ್ಮಂಬುಗಳುಮವರಿತ್ತ ನಲ್ಲಂಬುಗಳೆನೆ ಬಟಿಗಾಯದಂತು ಚಲಮನೆ ಕಾಮಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೩೯). [ನಲ್ + ಅಂಬು₂]

ನಲ್ಲಗನ್ನೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ಕೊರ್ಮ, ಗನಜಿಲೆ, ಈಚಿಮುಳ್ಳು, ಕೊಂಚಿ, ನಲ್ಲಗನ್ನೆ (ಮೃಜಿಗ. ೦೫-೨೭೦). [?]

ನಲ್ಲಗುಣ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣ ; ಸದ್ಗುಣ : ಬಳಿಯಂ ಬೆಳಗಿಪ್ಪಂ ತಾಂ ತನ್ನ ನಲ್ಲಗುಣಂಗಳಿಂ (ಶಾಂನಂದ. ೨-೩೯). [ನಲ್ಲ$_2$ + ಗುಣ]

ನಲ್ಲತನ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯತನ ; ಸಜ್ಜನಿಕೆ : ನಲ್ಲತನಕೆ ಬಲ್ಲತನಕೆ ಲೋಕದೊಳು ನೀನಲ್ಲದುಂಟೆ ನಿನ್ನ ನಡೆಗೆ ನಲ್ಲರು ನಾರಿಯರೊಲಿವರು (ಭರತ. ೬೬-೩೯). [ನಲ್ಲ$_2$ + – ತನ]

ನಲ್ಲತೈಲ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಣ್ಣೆ ; ಶುದ್ಧವಾದ ಎಣ್ಣೆ ; ಅಚ್ಚ ಎಣ್ಣೆ : ನಲ್ಲತೈಲದೊಳದರ್ವ ಸೊಡರಾ ಎಳ್ಳಿನಿಂದಲರುವುದೆ (ಬಸವು. ೩೧-೩೭). [ನಲ್ಲ$_2$ + ತೈಲ$_1$]

ನಲ್ಲತ್ತೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಪುತತ್ತೂರುಡೆ ಶಿವಮಾರವ್ಮಂ ದುಣ್ಣಗಿಗ್ಗಂ ನಲ್ಲತ್ತೂರೊಡೆ ಬಗ್ಗಮನೆ ಬಳಿಗವುಂ ಅಯ್ದೂವುಪ್ಪು . . . ಕೊಟ್ಟೊಪ್ಪುದು (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೨೩೧-೩ ; ಸು. ೫೦೨ ?). [? + ಊರ್]

ನಲ್ಲಪಾಲ್ (ನಾ). "ಒಳ್ಳೆಯ ಅದೃಷ್ಟ, ಸೌಭಾಗ್ಯ" (ಅಂಶಿಗೊ. ಕೋಶ) : ಈಯೊಂದು ನಲ್ಲಪಾಲೆನಗೆ ತಾನ್ ಬಂದತ್ತು (ಅಂಶಿಗೊ. ೧೯-೩೮೪). [ನಲ್ಲ$_2$ + ಪಾಲ್$_2$]

ನಲ್ಲಭಕ್ತಿ (ನಾ). ಶುದ್ಧವಾದ ಭಕ್ತಿ : ನಲ್ಲಭಕ್ತಿಯೊಳಿರ್ದು ಏಣಾದಿನಾಥ ಭೂವಲ್ಲಭನ ಭಕ್ತಿಗಾನಂದಿಸಿ (ಗುರುಚಾ. ೩-೪೩). [ನಲ್ಲ$_2$ + ಭಕ್ತಿ]

ನಲ್ಲಮನ (ನಾ). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸು. ೨. ಅನುರಾಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸು. 'ನಲ್ಲಮನಂದೋಱು' ಪರಾ. [ನಲ್ಲ$_2$ + ಮನ$_1$]

ನಲ್ಲಮನಂದೋಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತೋರಿಸು. ೨. ಒಲವನ್ನು ತೋರಿಸು ; ಅನುರಾಗವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸು : ಈಕೆಯು ಮೆನಗೆರಡಱಿಯದ ನಲ್ಲಮನಂದೋಱುವುದು ಸಲ್ಗೆದೋಱುವುದುಮಾವುದು ದೋಸಂ (ಶಂಪರಾ. ೫-೧೭ ವ). [ನಲ್ಲಮನ + ತೋಱು]

ನಲ್ಲಮುದ್ದು (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯ ಮುದ್ದು,–ಲಲ್ಲೆ : ನಲ್ಲಮುದ್ದಿಗೆ ಬಯಸುವಂ ಮನದಲ್ಲಿ ಕೀಳ್ಪನು ನಸುತೊಡಲಿಸುವ (ಬಸವು. ೯೭-೩೨). [ನಲ್ಲ$_2$ + ಮುದ್ದು]

ನಲ್ಲಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ದಾತಾರಂ ದೇಯಿಮಯ್ಯಸೆಟ್ಟಿಯರಗುಮುಟ್ಟಿಂ [ನ]ಲ್ಲಯ್ಯನುಂ ಮಾರಳಯ್ಯನುಂ (ಸೌಇಇ. XX, ೧೯-೭೦ ; 1015). [ನಲ್ಲ$_2$ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ನಲ್ಲರಿವು (ನಾ). ಒಳಿತು ಕೆಡುಕುಗಳ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ; ಸದಸದ್ವಿವೇಕ : "ಒಪ್ಪುತಪ್ಪುಗಳ ಪ್ರಜ್ಞೆ ; ಸದಸದ್ವಿವೇಚನೆ . . . ಒಳುಪಿನರಿವು ; ನಲ್ಲರಿವು" (Conscience. ಇಂಕನಿ). [ನಲ್ + ಅರಿವು (<ಅಱಿವು)]

ನಲ್ಲರೂಪು (ನಾ). ಅಂದವಾದ ರೂಪ ; ಸುಂದರವಾದ ರೂಪ : ನಲ್ಲರೂಪಿಲ್ಲೆಂದೊಡೀಕ್ಷಿಸು ಚೆಲ್ಲೆಗಂಗಳಿಂ (ಬಸವು. ೪೦-೧೯). [ನಲ್ಲ$_2$ + ರೂಪು]

ನಲ್ಲಲರ್ (ನಾ). ಅಂದವಾದ ಹೂವು ; ಸುಗಂಧಭರಿತವಾದ ಪುಷ್ಪ : ನಲ್ಲಲರ ಕಂಪು ಪೀನಸದಲ್ಲೊಂದಿದವಂಗೆ ಸೊಗಸದಿರೆ ಕೆಟ್ಟಪುದೇ (ಉದ್ಭಟ. ೦-೧೭). [ನಲ್ + ಅಲರ್$_2$]

ನಲ್ಲಲೋಹ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಧಾತು,–ಲೋಹ ; ಚಿನ್ನ : ಬೆಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಮುರುಹು ತಾಂಬ್ರಂ ನಲ್ಲಲೋಹಂ ಕಂಚು ಮೊದಲಾದೆಲ್ಲಮಂ ಒಟ್ಟೈಸಿ ತರಿಸಿ (ಬಸವು. ೧೩-೮). [ನಲ್ಲ$_2$ + ಲೋಹ]

ನಲ್ಲವರಕೆ (ನಾ). ಮಂಗಳಕರವಾದ ಹರಕೆ ; ಶುಭಾಶೀರ್ವಾದ : ಅವರ್ ನಲ್ಲವರಕೆಯುಂ ಪರಸುವುದುಂ (ನೇಮಿಪು. ೯-೮೭ ವ). 'ನಲ್ವರಕೆ' ಪರಾ. [ನಲ್ಲ$_2$ + ಪರಕೆ$_1$]

ನಲ್ಲವಸ್ತು (ನಾ). ಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತು : ಗೌರೀವಲ್ಲಭಂ . . . ನಲ್ಲವಸ್ತುಗಳಂ ಬಯಸುವಂ (ಬಸವು. ೨೫-೧೮). [ನಲ್ಲ$_2$ + ವಸ್ತು]

ನಲ್ಲವೂ (ನಾ). = ನಲ್ಲಲರ್ : ಅವಿರಳಮಾಗಿ ಝೇಂಕರಿಸುತುಂ ವನವಲ್ಲಿಯ ನಲ್ಲವೂಗೆ ಪಾಱುವ ಮದಭೃಂಗಸಂಚಯ (ಕುಸುಮಾ. ೦೪-೨೩). [ನಲ್ಲ$_2$ + ಪೂ$_2$]

ನಲ್ಲವೆಣ್ (ನಾ). ಅಂದವಾದ ಹೆಣ್ಣು ; ಸುಂದರಸ್ತ್ರೀ : ನಲ್ಲವೆಂಗಳ ಪೆತ್ತವರು ಪೆಣ್ಣು ತಂದರದಿಲ್ಲದಿದ್ದವರು ಭೂಷಣವ ಝಲ್ಲಿಪಟ್ಟಿಗಳು ಮುಂತಾದವ ತಂದಿದ್ದರೆಲ್ಲರ ಕರಿಸಬೇಕೆಂದ (ಭರತ. ೩೧-೦೩). [ನಲ್ಲ$_2$+ ಪೆಣ್]

ನಲ್ಲವೊಣರ್ (ನಾ). ನಲ್ಲರ ಜೋಡಿ ; ಪ್ರಿಯ ಪ್ರೇಯಸಿಯರ ಜೊತೆ : ಕಂದದೊಳ್ ಭುಜಲತಾವಳಿ ತಳ್ತಿರೆ ಬಾಯೊಳಗೊಂದಿ ಬಾಯ್ ತೊಡರ್ದಿರೆ ಕೂಡಿ ನಿದ್ದೆತಿಳಿದಿರ್ದುವು ನಲ್ಲವೊಣರ್ ನಿಶಾಂತ್ಯದೊಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೯-೬೦). [ನಲ್ಲ$_2$ + ಪೊಣರ್$_2$]

ನಲ್ಲವೋಗಂಡಿಕೆ (ನಾ). ತನ್ನ ಸಮಾನರಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸುವಿಕೆ ; ಅತಿಶಯವಾದ ಒಣಜಂಬ ; ಅಧಿಕವಾದ ದುರಹಂಕಾರ : "ಅಹೋ ಪುರುಷಾ ಎಂಬುದು ನಲ್ಲವೋಗಂಡಿಕೆ[ಒಣಜಂಬ, ವೃಥಾದರ್ಪ]" (ಹರಾಯು. ೦೨೯-೯೯). [ನಲ್ಲ$_2$ + ಪೋಗಂಡಿಕೆ]

ನಲ್ಲಳಿ (ನಾ). (?) : ಮಿಸುಗುತುವಿರ್ಪ ಬಲ್ಲೊನೆಯ ಸನ್ನೆಗೆ ಕಾಂಚನಕೇತಕೀ ದಳಪ್ರಸವದಳಂಗಳೋಲಿಗೆಡೆ ನಲ್ಲಳಿಗಪ್ಪುವು ನಂದನಂಗಳೊಳ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೪-೩೯). [?]

ನಲ್ಲಾಉ 'ನಲ್ಲಾವು' ನೋ.

ನಲ್ಲಾಟ (ನಾ). ಉಲ್ಲಾಸಕರವಾದ ಆಟ ; ಚೆಲ್ಲಾಟ ; ವಿನೋದ : "ಆಟ, ಕೇಳಿ, ಚಿಣ್ಣಾಟ (ಕೂಸಾಟ), ಹುಡುಗಾಟ, ನಲ್ಲಾಟ" (ಕಂನುಹು. ೬೮) : ಪುಲ್ಲೆಗಂಗಳ[ಳೆಳ]ಯರ ಚಲ್ಲಿಕೆಗಳ ಕಂಡು ನಲ್ಲಾಟವಾಡುವೆ ಖುಲ್ಲಮನವೆ (ಪ್ರಭುರಾ. ೧೯೩-೮). [ನಲ್ + ಆಟ]

ನಲ್ಲಾಮ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಚಳಾಯಿ ದಾಯದಱ ಹಡುವರ ಬೀರವಣ ನಲ್ಲೆತ್ತು ನಲುಗಂಟಿ ನಲ್ಲಾಮ ದಣ್ಣಾಯ ತವುಡೆಯೊಳಗಾದ ಸಮಸ್ತ ಕಿಱುಕುಱವೆಲ್ಲವಂ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೩೯-೮೭ ; 1117). 'ನಲ್ಲಾವು' ಪರಾ.

[☞ಇದು 'ನಲ್ಲಾವು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ನಲ್ಲಾಲ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಕೊಱಕುಂಡವಿಷಯೇ ನಲ್ಲಾಲನ್ನಾಮಗ್ರಾಮಃ (ಪ್ರಾಆಶಿ. ೦೯೨೪, ೭೯-೩೪ ; ಸು. ೬ನೆಯ ಶತ). [?]

ನಲ್ಲಾವು,ನಲಾವು, ನಲ್ಲಾಉ, ನಾಲ್ಲಾವು (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಹಸುಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಎಳ್ಳು ಜೋಳ ನಲ್ಲಾವು ನಲ್ಲೆತ್ತು ಕಳುಕು ಕಂಡಿಕೆವಣ . . . ಅಗಾಮ್ಯಕವುಳಗಾಗಿ ಸರ್ವಾಯ ಶುದ್ಧಿ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೨೦-೨೮ ; 1188) : ಮಾನಿಬ್ಬರುಂ ಮಹಾಜನಂಗಳ ಭೋಜನಕ್ಕಂ ಬಿಟ್ಟ ನಲ್ಲಿಂಮೆ ನಲ್ಲಾವು . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೯೯-೭ ; 1282). **ನಲಾವು** : ಶ್ರೀಕರಣ ಸುಂಕ ಪಂಣಾಯ ಅಡಕೆಯ ಸುಂಕ ಹಣವೋದಱ ಸೇಸೆ ವೀರಸೇಸೆ ತೊಡರು ನಲಾವು ನಲ್ಲೆತ್ತು ಕಳಕು ಕಂಡಿಕೆವಣ . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಮಾಡಿ ತಾಂಮ್ರಶಾಸನವಂ ಕೊಟ್ಟರು (ಪ್ರಾಆಶಿ. ೦೯೪೦, ೩-೨೩ ; 1215). **ನಲ್ಲಾಉ** : ಗ್ರಾಮಗದ್ಯಾಣ ನಲ್ಲಾಉ ಸುಂಕ ತಳವಾರಿಕೆ (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೧೩೮-೨೭ ; 1420). **ನಾಲ್ಲಾವು** : ನಾಲ್ಲಾವು ನಲ್ಲೆತ್ತು ಗ್ಗವಿ (ಎಕ. V, ಹಾಸನ. ೫೪-೬೩ ; 1280). 'ನಲ್ಲೆತ್ತು' ಪರಾ. ☞ ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯೋಲ್ಲೇಖವನ್ನುಳಿದು ಮಿಕ್ಕವು ಅಪಲಿಖಿತ. [ನಲ್ + ಆವು]

ನಲ್ಲಿ$_1$, ನಳ್ಳಿ$_1$, ನಳ್ಳಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ನಾಳ ; ಕೊಳವೆ : "ನಲ್ಲಿ – ನಾಲೀ = ನಳ್ಳಿ" (ತದ್ಭಕೋ. ೨೦). ೨. ನೀರನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಕೊಳವೆ ;

ಕೊಳಾಯಿ ; ನಳ : ನನ್ನ ವಾಗ್ವಾಹಿನಿ ಬೇಸಗೆ ದಿನದ ನಲ್ಲಿಯ ನೀರಿನಂತೆ ತೊಟತೊಟ ಎಂದು ಕ್ಷೀಣವಾಗಿ ಜಿನುಗುತ್ತಿತ್ತು (ನಂಟರು. ೩೯) ; ಎಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿದರಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ಸೂಸುವ ನಲ್ಲಿ (ಹಂಡಕು. ೮-೧೧೦) ; ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಆಕೆ ಎಂದಿನಂತೆ ನೀರಿನ ನಲ್ಲಿಯನ್ನು ತೆರೆದಿದ್ದು ಕೇಳಿಸಿತು (ಒಂಟಿದ. ೬೪). ನಳಿ₃ : ೨. ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವುದೇ ನಾಳ,–ತಂತು : ಬೆನ್ನ ನಳಿಯಬೇಂದಂಗೆ ವಂನ್ನಣೆಯುಂ ಒಂದಕ್ಕು ಉನ್ನತವಕ್ಕು ಸಿರಿಯಂಕ್ಕು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೫೪೭). ೩. ಕೊಳವೆ ಅಥವಾ ನಾಳದಂಥ ಸಾಧನ : ಅವನು ಟೆಲಿಫೋನಿನ ನಳಿಗಳನ್ನು ಕಿಳಗಿಟ್ಟು, ಕಳ್ಳನ ಈ ಕಿವಿಮಾತುಗಳನ್ನು ಯೋಚಿಸುತ್ತ ಕುಳಿತುಕೊಂಡನು (ಕಳ್ಳಕಾ. ೧೮) ; ರಾವಣೇಶ್ವರನ ಜೋಡುನಳಿಯ ಬಂದೂಕಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಕಿಡಿ ಸಿಡಿಯಬೇಕು (ದೀಪಜ. II. ೨೨೨). ನಳ್ಳಿ₃ : ೧. ಕೆಲವು ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಳಚೆ ನೀರು ಹೋಗಲು ನಳ್ಳಿಗಳಿರುತ್ತವೆ (ಅಡುಕಾ. ೪೦).

ನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲು = ನೀರು (ಕೊಳಾಯಿಯಲ್ಲಿ) ನಿಂತುಹೋಗು : ನೀರು ತುಂಬಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಲ್ಲಿ ನಿಂತುಹೋಯಿತು (ಜೂ೦). ನಲ್ಲಿ ಬರು = (ಕೊಳಾಯಿಯಲ್ಲಿ) ನೀರು ಬರು : ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಈಚೀಚೆಗೆ ನಲ್ಲಿ ಬರದೆ ತುಂಬಾ ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ (ಜೂ೦). [< ಸಂ. ನಾಲಿ, ನಾಲೀ]

ನಲ್ಲಿ₃ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಭೂಮಿ (?) : ಮೂವತ್ತೆರಡು ಹೊಂನಿಗೆ ಕ್ರಯವ ಕೊಂಡ ಮಾನಿಯ ಬೈಲ ಒಳಗೆ ನಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲಿ ಸಹ ಬೀಜವರಿ ಖಂಡಕ್ಕಂ(ಎಕ. VI. ಕೊಪ್ಪ. ೩೨-೧೩ : 1448). [?]

ನಲ್ಲಿತಿರುಪು (ನಾ). ಕೊಳಾಯಿಯಿಂದ ಬೇಕಾದಾಗ ನೀರನ್ನು ಹರಿಬಿಡಲೂ ಬೇಡವಾದಾಗ ತಡೆಯಲೂ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಅಳವಡಿಸಿರುವ ತಿರುಪು : ನಲ್ಲಿತಿರುಪು ಸಡಿಲವಾಗಿ ನೀರು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸುರಿಯುತ್ತಿದೆ (ಜೂ೦). [ನಲ್ಲಿ₁ + ತಿರುಪು₂ (< ತಿರಿಪು₂)]

ನಲ್ಲಿಜುಂಪೆ (ನಾ). ೧. ಇರುವೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ. ೨. ಕರಿ ಇರುವೆ ; ಕಟ್ಟಿರುವೆ : ಧರೆಯೊಳ್ ಸಂಜಲಿ ನಲ್ಲಿಜುಂಪೆ ಮೊದಲಾದೆಲ್ಲಂ ವಿಷಗ್ರಾಹಿಗಳ್ (ಖಸುರ. ೧-೬೯).

[ನಲ್ಲ₀ + ಇಜುಂಪೆ. / ತಮಿ. ತೆಲು. ನಲ್ಲ = ಕಪ್ಪು]

ನಲ್ಲುಗುಳು (ನಾ). (ಮಕ್ಕಳ) ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವ ಉಗುಳು : ಉಸುರಿನಿಂದುಣ್ಮುತಿಪ ಸೊಲ್ಲುಗಳ ಗಲ್ಲುಗಳ ಏಸರದಿಬುಬಿನೊಳೀವ ಜೊಲ್ಲುಗಳ ನಲ್ಲುಗ[ಗು]ಳ ವಸರಿಸುವ ಕೂಸಾಟದಾಟಗಳ ನೋಟಗಳ ವಸುಳೆ ವರಿಶೋಭಿಸಿದಳು (ಮದೀಶು. ೧೭-೧೧).

[ನಲ್ + ಉಗುಳು₃ (< ಉಗುೞ್₃)]

ನಲ್ಲುಣಿಸಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಸವಿಯಾದ ಊಟವನ್ನು ಬಡಿಸು ; ರುಚಿಯಾದ ತಿನಿಸುಗಳನ್ನು ನೀಡು : ಮಿಂದು ಲವಾರಿಯಿಂ ಜಳಕವಾಗಿವ ನಲ್ಲುಣಿಸಿಕ್ಕುವ . . . ಬೆಳ್ಳಿಲೆಯುಂ ಮಡಿದೀವ ದಿವ್ಯಚಾಮರಮನೆ ಬೀಸುವಗ್ಗದ ಏಡಗ್ಡ ಯರೊಪ್ಪಿರೆ ದೇವಿ ರಂಜಿಪಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೪-೪೧).

[ನಲ್ಲುಣಿಸು + ಇಕ್ಕು]

ನಲ್ಲುಣಿಸು (ನಾ). ಸವಿಯಾದ ಊಟ ; ರುಚಿಕರವಾದ ಆಹಾರ : ಒಳ್ಳೆಯ ತಿನಿಸು : ಅಜುತರ್ದೆಯಾಟ್ ಪೀರ್ದುಂ . . . ಗೆಳೆವಕ್ಕಿಯೆಲ್ಲಮಂ ನೆಳ್ ಬಟ್ಟಿಯಟ್ಟಿ ನಲ್ಲುಣಸನೂಡಿಯುಮಾತ್ರದ ತೋರವಣ್ಣೊಳೊಂದಟ ರಸದಂತುಗಾಣದೆ ದಲೊಂದು ಶುಕಂ ಮಧುಸಮ್ಮದೋತ್ಸುಕಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೪೭) ; ನಸು ಬಿಸಿಯಪ್ಪ ನಲ್ಲುಣಿಸಿನಿಂ . . . ಏಸಕದ ಶೋಣ ವರ್ಣಿಪಸನಾವೃತದಿಂ ಜನಮಾಗಳಂತು ಜೀವಿಸಿತಿನಿತಲ್ಲದುದುಟ್ಪುದೇ ಹಿಮದಾಗರವಾದ ಮಾಗೆಯೊಳ್ (ಕಾಸುಮಾ. ೭-೨೩) ; ಮಜ್ಜನವ ಮಾಡಿಸಿ ನಲ್ಲುಣಿಸನಿಟ್ಟನುವಮಸ್ನೇಹದಲಿ ಸಂತುಷ್ಟತೆಯ ಮಾಡಿದಳು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೭-೩೬) : ನಲ್ಲುಣಿಸುಗಳನಟ್ಟು ತಂದಿಪನ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೨೫-೮೫). [ನಲ್ + ಉಣಿಸು₂]

ನಲ್ಲುಲಿ (ನಾ). ೧. ಹಿತವಾದ ಮಾತು ; ಒಳ್ಳೆಯ ನುಡಿ : ಗಾನದ ಮಲ್ಲುಲಿ ಶ್ರುತಿಶಾಸ್ತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ನಲ್ಲುಲಿ . . . . ಎಸೆಗಾ ಹುರದೆಲ್ಲೆಡೆಯರ ಬೀದಿಯೊಳು (ಉದ್ಭಟೀ. ೨-೩೭). ೨. ಮಧುರವಾದ ಧ್ವನಿ ; ಇಂಪಾದ ಉಲಿ : ಹಲಸರಿನ್ ಮೊದಲೆದ್ದುದೊಂದಾರ್ಪು – ಬಲ್ಲುಲಿಯ, ನಲ್ಲುಲಿಯ ಪಾಡು, ದೀವಿಕೆರೆಯರೆಗಳಿನ್ ಮೊಳಗೆ ಮಾರುಲಿಗಳ್ (ಶಾರಿಸಿ. ೧೫-೩೩೩).

[ನಲ್ + ಉಲಿ₂]

ನಲ್ಲೂರ್, **ನಲ್ಲೂರು** (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ತತಃ ಗ್ರಾಮ ತ್ರಯ ಸೀಮಾ ಅಶ(ಶ್ವ)ತ್ಥ ತತ ನಲ್ಲೂರ್ತಟಾಕಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾನ್ತಭಾಗ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೯೨, ೭೫-೧೦೮ : 810). ನಲ್ಲೂರು : ಪೂವಿನ ಪುಲ್ಲಿಮಜ್ಜಿಲ ಕೂತನಿಡುನಲ್ಲೂರು ನಲ್ಲೂರು ಕೊಮರಜ್ಜನ್ನು ಇಗ್ಗಲೂರು (ಎಕ. IX. ಬೆಂಗಳೂ. ೮೩-೬ ; ಸು. 890) ; ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ . . . ಕಿಱಿಯ ಮುಗುಳಿ ಮುಟಟ್ವಳ್ಳಿ ನಲ್ಲೂರು ಪಾಗಣ್ಣ ತೇಗುರು (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೪೨-೨೨ ; 959) : × × × ಟ ಗಾವುಣ್ಣನುಂ ನಲ್ಲೂರೆಱಿಯಂಗ ಗಾವುಣ್ಣ × × × (ಎಕ. I (R), ೩೫-೧೨ ; 11ನೆಯ ಶತ). [ನಲ್ಲ₂ + ಊರ್]

ನಲ್ಲೂರು 'ನಲ್ಲೂರ್' ನೋ.

ನಲ್ಲೆ (ನಾ). ೧. ಪ್ರಿಯೆ ; ಕಾದಲೆ : ನಕ್ಕನು ಕೃಷ್ಣ ನಲ್ಲೆಯ ಮಾತ ಕೇಳ್ದು (ಮೋಹತ. ೪-೨೨) : ನಲ್ಲೆಯಂ ನೆನೆಯುತ್ತ ಬಿಕ್ಕಿದಂ (ಸಾನಂದ. ೭-೩) ; ಬದುಕಿನೊಳವಂ ಕಡೆಗಣ್ಣ ಕೂಡಲಿಂದರಿವಂತೆ ನಲ್ಲೆ, ನಿನ್ನೊಳವನೇತರಿಂ ನಾನರಿಯ ಬಲ್ಲೆ ? (ಗೀವಿಂ. ೨೮-೩೫); ನಲ್ಲೆ ವರಿಸಿದಳೆನ್ನ (ಅನಿಕೇ. ೯-೭). ೨. ಹೆಂಡತಿ : ನಲ್ಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀಮತಿಯು ಸಹ ತಾನುಲ್ಲಸದಿ ಕುಳ್ಳಿರಲು (ನಾಗಜ. ೩೦-೫೪). [ನಲ್ಲ₁ + – ಎ₂]

ನಲ್ಲೆಣ್ಣೆ (ನಾ). ಅಡುಗೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಎಣ್ಣೆ ; ಒಳ್ಳೆಯ ಎಣ್ಣೆ : ಎಳೆಯ ಬಾಳೆಯ ಹೂವಿನೆಸಳ ಕಾಯ್ಗಳನು ಸಂಬಳಿಸಿವಾ ಮುಡಿಗೆ ನಲ್ಲೆಣ್ಣೆ ಸುಣ್ಣವನಿಕ್ಕಿ ತಿಳಿಯಕ್ಕಿಗಟ್ಟಿನಿಂದುತ್ತರಿಸಿ (ಸೂಪಶಾ. ೪-೩೪).

[ನಲ್ + ಎಣ್ಣೆ]

ನಲ್ಲೆತ್ತು (ನಾ). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ಎತ್ತು ; ಉತ್ತಮವಾದ ವೃಷಭ : ನಲ್ಲೆತ್ತುವಿಡಿದು ನಾಡೊಳಗೆಲ್ಲಂ ಪೆಸರ್ವೆತ್ತ ಜೀವದನವಂ ಕೊಂಡೊಯ್ವಲ್ಲಿ ವೀರವುರ್ಣಾಂ ನಿಲ್ಲದೆ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೬-೧೮) ; ನಲ್ಲೆತ್ತು ಬಂಡಿ ಬಲವಿಲ್ಲದ ಆರಂಬ ಕಲ್ಲು ಕಸಗಳನು ಬಿಟ್ಟಾತ ಹೊಲದೊಳಗೆ ಹುಲ್ಲನೇ ಬೆಳೆವ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೩೩೦). ೨. ಒಳ್ಳೆಯ ಎತ್ತುಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ನಲ್ಲಾವು ನಲ್ಲೆತ್ತು ಕಳುಕು (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೩೦-೨೮ ; 1185) ; ನಲಾವು ನಲ್ಲೆತ್ತು ಕಳುಕು ಕಂಡಿಕೆವಣ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೪೦, ೬-೨೫ ; 1215) ; ನಲ್ಲೆತ್ತು ನಲ್ಲವಿಡ್ಡಾಯಗೋಣಿ ಕವಡಿಯಿಲ್ಲ (ಎಕ. IV (R), ಕೊಳ್ಳೇಗಾ. ೩೭-೩೦ ; 1304) ; ಕ್ರಯ ಕಡ್ಡಾಯ ನಲ್ಲೆತ್ತು ನಲ್ಲೆಮ್ಮೆ ಪೊಂಬಳಿ × × × (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೩೯, ೫೩-೧೧ ; 1406) ; ಕ್ರಯ ಕಡಾಯ ಭಿಟ್ಟ ಕೊಟ್ಟ ನಲ್ಲೆತ್ತು ನಲ್ಲೆಮ್ಮೆ (ಮ್ಯಾಆರಿ. ೧೯೩೯, ೫೭-೩೦ ; 1480).

[ನಲ್ + ಎತ್ತು₂ (< ಎಱ್ತು₁)]

ನಲ್ಲೆಮ್ಮೆ (ನಾ). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ಜಾತಿಯ ಎಮ್ಮೆ. ೨. ಒಳ್ಳೆಯ ಎಮ್ಮೆಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ಈಂತಿ ಅಧಿಕಾರವ ಅವಸಗಿ ಹಡದು ಬಂದಾತ ತುನ ಧರ್ಮ್ಮವಾಗಿಯ ಪ್ರತಿವಾಳಿಸುದು ನಲ್ಲೆಂಮೆಯ [ವ]ರಣವ್ನ ಶ್ರೀಮತು ಮಾರ್ಕಂಡೇಸರ (ಸಾಇಇ. IX-1, ೩೨೮-೧೪ ; 1197) : ನಲ್ಲೆಂಮೆಯು ಉಗ್ರಾಣ ನಾರಣವೆಗ್ಗಡೆಯ ಗಿರಿಪಯ್ಯ ಪಿರಿಯಣಾಂಗಳು (ಸಾಇಇ. IX-1, ೩೪೯. ೪ ; 1232) : ಗಡುಗೆ ನಿವೇದ್ಯ ನಂದಾದೀವಿಗೆ ಮಂನಿರ್ಬ್ಬರು ಮಹಾಜನಂಗಳ ಭೋಜನಕ್ಕಂ ಬಿಟ್ಟ ನಲ್ಲೆಂಮೆ ನಲ್ಲಾವು . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು ನಲ್ಲೆಮ್ಮೆಯ ಪದಿಕೆಯನೆತ್ತುವ ಹೆಗ್ಗಡೆಗಳಾರು ಬಂದಡಂ ತಂಮ ಧರ್ಮವಾಗಿ ಪ್ರತಿ

ಪಾಳಿಸುವರು (ಸೌಇಇ. IX-1, ೩೪೯-೭; 1285); ತುಪ್ಪ ನಲ್ಲೇರು ನಲ್ಲೆಮ್ಮೆ ಹೊಡಕೆ ತಿರುಪು ವಗ್ಗ ಮುದ್ರೆ ಕ್ರಯ . . . (ಧಿಕವಾಸ ಮುಂತಾಗಿ ಯೇನುಳ ಸರ್ವಸ್ವಾಮ್ಯವನೂ ನೀಲು ಆಗುಮಾಡಿಕೊಂಡು . . . ಭೋಗಿಸಿ ಬಹುದು (ಸೌಇಇ. IX-11, ೪೪೦-೨೫; 1419); ಕ್ರಯ ಕಡಾಯಭಟ್ಟಕೊಟ್ಟ ನಲ್ಲೆತ್ತು ನಲ್ಲೆಮ್ಮೆ ಮಾವಿನ ಬಟ್ಟ . . . ನಿವಾಗೆ ಧಾರೆಯೆರದು ಕೊಟ್ಟು (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೪, ೨೭-೩೦; 1430).

[ನಲ್ + ಎಮ್ಮೆ (<ಎರ್ಮೆ)]

ನಲ್ಲೆವೆಣ್ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯ ಹೆಣ್ಣು; ಪ್ರಿಯೆ: ಒಳ್ಳಿತಾಯ್ತುದ ಪೇಳ್ವೆ ವೆಮ್ಮಣ್ಣಗೆಂದರು ನಲ್ಲೆವೆಣ್ಣದೆ ನಾಟಿ ಬಿದಱಿ (ಧರಕ. ೪೦-೭೭).

[ನಲ್ಲೆ + ಪೆಣ್]

ನಲ್ಲೇರು (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ನೇಗಿಲಿನ ಮೇಲೆ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ: ತುಪ್ಪ ನಲ್ಲೇರು ನಲ್ಲೆಮ್ಮೆ ಹೊಡಕೆ ತಿರುಪು ವಗ್ಗ ಮುದ್ರೆ ಕ್ರಯ ಕಡ್ಡಾಯ . . . ಮುಂತಾಗಿ ಯೇನುಳ ಸರ್ವಸ್ವಾಮ್ಯ ವನೂ ನೀಲು ಆಗುಮಾಡಿಕೊಂಡು . . ಭೋಗಿಸಿ ಬಹುದು (ಸೌಇಇ. IX-11, ೪೪೦-೨೫; 1419). [ನಲ್ + ಏರು₂ (<ಏರ್)]

ನಲ್ಲೈವರು (?) (ನಾ). (?): ತಗೂಡರ ಕುರುಳ ಕೊಗೂಣ್ಣೆ ಎಡತಲೆಯ ಕೊತದ ಪುಳ್ಳಿಗನುಂ ಕಂನ್ನೆಲ್ಲೆಯ ಬದ್ರುಹೆ ಐಯನೂಂ ನಿಟ್ಟರೆಯ ಬೋಕರ ಅಚ್ಚಗಣ್ಣನುಂ ನಲ್ಲೈವರು ಸಕ್ಷಿ (ಎಕ. III, ನಂಜನ. ೦೬೯-೦೯; 972 ?).

[P ಇದು 'ನಾಲ್ವರು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ?]

ನಲ್ವ (ನಾ). ದೂರವನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ; ನಾನೂರು ಹಸ್ತಗಳ ಅಳತೆ; ಫರ್ಲಾಂಗು: ಆ ಸುಧನ್ವಂ ಬಳಿಕ ಮೇದಿನಿಯದರ್ದಿವನ ತೆಗೆದೆಚ್ಚ ನರ್ಜುನನ ತೇರೊಂದು ನಲ್ವಮಾತ್ರಂ ತೊಲಗಲು (ಜೈಮಿಭಾ. ೦೩-೩೦). [ಸಂ.]

ನಲ್ವಗಲ್ (ನಾ). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ಹಗಲು. ೨. ಒಳ್ಳೆಯ ದಿವಸ; ಶುಭ ದಿನ: ಬಟಾಕ್ಕ ಮೌಹೂರ್ತಿಕರ್ ಕೂರ್ತು ವೇಟ್ಟ ನಲ್ವಗಲೊಳ್ . . . ನಾಮಕರಣಮಂ ನಿರ್ವರ್ತಿಸುತ್ತ (ಚಳಪ. ೪-೮೩). [ನಲ್ + ಪಗಲ್]

ನಲ್ವಗೆ (ನಾ). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸು; ಸ್ನೇಹಪರವಾದ ಮನಸ್ಸು. 'ನಲ್ವಗೆಗೊಳ್' ಪರಾ. ೨. ಉಲ್ಲಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸು; ಪ್ರಸನ್ನಚಿತ್ತ. 'ನಲ್ವಗೆವೆಱು' ಪರಾ. [ನಲ್ + ಬಗೆ₁]

ನಲ್ವಗೆಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದು; ಪ್ರಸನ್ನವಾಗು: ನಿನ್ನಯ ಚಾಗಮುಂ ಸಿರಿಯುಂ . . . ನಿನ್ನಿಯುಮಾರ್ಗಮಚ್ಚರಿಯನಿತ್ತ ಪುವವ್ಮೊಡೆಯಂಗಮಿಾ ತೆಱಂ ಪೊನ್ನದು ಕಮ್ಮಿತಾದ ತೆಱನಲ್ಲವೆ ನಲ್ವಗೆ ಗೊಂಡೊಡಿರ್ದರುಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೦೭೬) [ನಲ್ವಗೆ + ಕೊಳ್₁]

ನಲ್ವಗೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಸಂತೋಷಗೊಳ್ಳು; ಉಲ್ಲಾಸದಿಂದ ಕೂಡು: ತಾವರೆಮೊಗದವರ್ಮುದ್ದುಮೊಗದ ಏಗೆ ಚೆಲುವಿನ ಬಟ್ಟಮೊಗದವರು ನಲ್ವಗೆವೆತ್ತು ನಡೆದರೊಗ್ಗಿನಲಿ (ಮೋಹತ. ೨೪-೦೩). [ನಲ್ವಗೆ + ಪೆಱು₁]

ನಲ್ವಚ್ಚ (ನಾ). ಅಂದವಾದ ಒಡವೆ-ಆಭರಣ: ಚಲಧಮ್ಮಿಲ್ಲಕ್ಕೆ ಚಾಂಪೇಯದ ಬಿರಿಮುಗುಳಂ . . . ಉರುಕುಚಂಗಳ್ಗೆ ಸನ್ನಾಧವೇ ಕುಟ್ಟಲವಂ ನಲ್ವಚ್ಚವಂ ಗೈದುಱಿ ತೊಡಿಸಿದರಾ ಕಾಂತೆಯರ್ಕಾಂತೆ ನಾಗಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೯ ೭೩). [ನಲ್ + ಪಚ್ಚ₃]

ನಲ್ವಡಿಗ (ನಾ). ಸುಂದರವಾದ ಪೀಕದಾನಿ: ಒಮ್ಮೆ ವೀಳೆಯವೀಯು ತೊಮ್ಮೆ ಪನ್ನೀರ್ಗುಡುತೊಮ್ಮೆ ನಲ್ವಡಿಗಪನೊದಪಿಸ ತ ಒಮ್ಮೆ . . . ನಡೆಪ್ಪೆ (ನೇಕಗೂ. ೫೭-೨). [ನಲ್ + ಪಡಿಗ]

ನಲ್ವಣ್ಣ (ನಾ). ಅಂದವಾದ ಬಣ್ಣ; ಸುಂದರವಾದ ವರ್ಣ: ನಸುದೋಲ್ವ ಮೇಲುದಸಿಸು ಮುಸುಕತಲರ್ಗಣ್ಣ ಬಂಬಲ್ವೆಳಗುಗಳ ಸೂಸುತೆ ನಲ್ವಣ್ಣದಿಸ್ವಳ [ಬಾಪಾಂ. ೧೧೧೯]ಯಸುಱಿ ಮೇಳೆಯುಸಿಕೊಂಡು

. . . ಕಾಂತೆಯೊರ್ವಳ್ ವಿಲಾಸದಿಂ ಚೆಲ್ವಮರೆ ಪದ್ಮರಾಜಾಂಕವಾಲೆಯ ಬಾಜಿಸುತ್ತಿಸೆದಳ್ (ಪದ್ಮರಾ. ೮-೨೦). [ನಲ್ + ಬಣ್ಣ]

ನಲ್ವತ್ತ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಬತ್ತ; ಶ್ರೇಷ್ಠ ದರ್ಜೆಯ ನೆಲ್ಲು (?): ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಅಪ್ಪೋರಯ್ಯದಿವಕ್ಕರ್ಮ ಪದಿಕ್ಕಣ್ಣಾಗ ನಲ್ವತ್ತ × × × ಮರವಾಸುಕೆಯ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕನಾ. ೫೦-೭; ಕು. 450 ?).

[ನಲ್ + ಬತ್ತ₁]

ನಲ್ವಯಕೆ (ನಾ). ಪ್ರಿಯವಾದ ಬಯಕೆ; ಹಾರೈಕೆ: ಸ್ಕೂಲ್ ಅಧಿಕಾರ ಪದದಿಂದ ಉರುಳಬೇಕೆನ್ನುವುದು ಅವಳ ನಲ್ವಯಕೆ (ಬಡ್ಡಪ್ರ. II ೩೬೦೪).

[ನಲ್ + ಬಯಕೆ₂]

ನಲ್ವರಕೆ, ನಲ್ಪರಕೆ (ನಾ). ಪ್ರೀತಿಯ ಆಶೀರ್ವಾದ; ಶುಭಾಶೀರ್ವಾದ: ಅವುಳರುಮಟ್ಟಜಿನೊಱಲ್ದು ತೆಗೆದಟ್ಟ ಪರ[ಸ] ನಲ್ವರಕೆಗಳಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೩); ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಯಕ್ಕೆಂದು ಪರಸೆ ನಲ್ವರಕೆಗಳಿಂ (ಸುಕುಮಾ. ೨-೪೫); ಮಾತುಳಂಗಂ ಮಾತುಳಾನಿಗಂ ತುಟಾಲ್ಗೆಯ್ಯುದುವವರನೇಕ ನಲ್ವರಕೆ ಗಳ್ವೆರಸು ಪರವೋತ್ಸವಪರಂಪರೆಯನೆಯ್ದಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೮-೪೯ ವ); ಪುರೋಹಿತರ್ ನಾಮಕರಣಂಗೆಯ್ದು, ನುಡಿದು ನಲ್ವರಕೆಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೭-೪೫೦). **ನಲ್ಪರಕೆ**: 'ನಲ್ಪರಕೆವೆಱು' ಪರಾ. [ನಲ್ + ಪರಕೆ₁]

ನಲ್ವಳಿ (ನಾ). ೧. ಒಳ್ಳೆಯ ದಾರಿ; ಸನ್ಮಾರ್ಗ: ಅರ್ಗೆ ನಲ್ವಳಿ ತಪ್ಪಿತ್ತೋ ತಪ್ಪಿತ್ತಾತಂಗೆ ಮುಕ್ತಿಯುಂ (ಸೌನಂದ. ೦೪-೪೪). ೨. ಒಳ್ಳೆಯ ವಂಶ; ಸತ್ಕುಲ. 'ನಲ್ವಳಿಗ' ಪರಾ. [ನಲ್ + ಬಳಿ₁ (<ಬಟ್ಟಿ₂)]

ನಲ್ವಳಿಗ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು; ಸತ್ಕುಲಪ್ರಸೂತ; ಕುಲೀನ: ಜವ ನಿಗನುಂ ಸೊಬಗನುಂ ನಲ್ವಳಿಗನುಮ್ಮೆಸಿರಿವಂತನುಂ ಚೆಲ್ವನುಮವನಾಗಿರ್ದೊಡಂ ವಿಚಾರನೆಂದುಂ ನಿನ್ನಂ (ಸೌನಂದ. ೬-೨೦).

[ನಲ್ವಳಿ + - ಗ₂]

ನಲ್ವಾಡು (ನಾ). ಪ್ರೇಮಗೀತೆ; ಪ್ರಣಯಗೀತೆ: ತರುಣವರ್ಗದ ನಲ್ವಾಡುಗಳನ್ನು ಕೇಳಬೇಕು: ತಾಳವಿಲ್ಲ; ತಂತಿಯಿಲ್ಲ (ಪಂಲಿ. ೨೪); ನೀವು ಇಷ್ಟೊಂದು ನಲ್ವಾಡುಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದೀರಿ. ಈ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯ ನೆಲೆ ಯಾವುದು ಹೇಳಬಲ್ಲಿರಾ ? (ಕಮಚೀ. ೩೫೪). [ನಲ್ + ಪಾಡು₃]

ನಲ್ವಾತು (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತು; ಹಿತವಾದ ನುಡಿ. 'ನಲ್ವಾತುಗುಟ್ಟು' ಪರಾ. [ನಲ್ + ಮಾತು₁]

ನಲ್ವಾತುಗ (ನಾ). ಹಿತವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವವನು; ಸವಿಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವವನು: ಪ್ರಜೆಗಳ್ ವೀರರೆನಿಸಿಯುಂ ವಿನಯವಂತರುಂ ನಲ್ವಾತುಗರಾಗಿಯುಂ ಸನ್ನಿಗರುಂ (ಚಳಪು. ೦೪೩-೦೭).

[ನಲ್ವಾತು + - ಗ₂]

ನಲ್ವಾತುಗುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡು: ಮುದದಿಂದೋ ಸಱಗೇಳಲೆಂದು ನಿಲೆ ಮೋನಂಗೊಂಡು ನಲ್ವಾತುಗುಟ್ಟದೆ ಮಾಣ್ದೊಡೆ ಸಿಪ್ಪಲಂ (ಕೋಳಕೋಟ. ೦೨-೫೬). [ನಲ್ವಾತು + ಕುಟ್ಟು₁]

ನಲ್ವಾಸು (ನಾ). ಮೃದುವಾದ ಶಯ್ಯೆ; ಮೆತ್ತನೆಯ ಹಾಸುಗೆ: ಆ ಚಂದ್ರನಕಿ . . . ದಶರಥನ ಸೊಸೆಯನಿರಿಸಿದಳಂಚೆತುಪ್ಪುಳಿಂ ಸಮದ ನಲ್ವಾಸಿನೊಳ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೩೦ ೪೪). [ನಲ್ + ಪಾಸು₂]

ನಲ್ವಾಟವಣ್ (ನಾ). ಸವಿಯಾದ ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣು; ರುಚಿಯಾದ ಬಾಳೆಹಣ್ಣು: ಉರುಕರ್ಣಿಕಾರದಲರಂ ನಲ್ವಾಟವಣ್ಣಂ ಮಹೀಶಂಗಿ ತ್ತಳ್ಪಸವಾಲಿಕಾಂಗನೆ (ಉದ್ಭಟ. ೯ ೦೨); ನಲ್ವಾಟವಣ್ಣಂ . . . ತೋಂಟಿಗಂ ಕೊಟ್ಟನೊರ್ವಂ (ಕಬ್ಬಿಕಾ. ೮೮). [ನಲ್ + ಬಾಟವಣ್]

ನಲ್ವಿಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು; P ಈಗಿನ ಬಳ್ಳಾರಿಜಿಲ್ಲೆಯ ಕುರುಗೋಡು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಲವಡಿ: ನೊಳಂಬಮಹಾದೇವಿಯ ರಂಗಮುಂ ಗಂಗೆಯೊಳಿಕ್ಕಿ ಬಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಾದಪೊಸೆನಂಗಿಯರ್ಗೆ

ಕೃಷ್ಣಯ್ಯಂಗಂ ತುಪ್ಪದ ದೇವಯ್ಯಂಗಂ ನಲ್ವಿಡಿ ೧೨ ಐ ಕಂಪಣಂ ಒರ್ವಾಯಂ ಕುಡೆ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೯೨-೧೬ ; 1036). [?]

ನಲ್ವು (ನಾ). ನಲಿವು; ಸಂತೋಷ : ಬಿಲ್ವಪತ್ರೆಯನೆಯ್ದೆ ಕೊಯ್ದಾತಿ ನಲ್ವಿನಿಂ ಶಿವಲಿಂಗಪೂಜೆಗೆ ಸಲ್ವ ವಸ್ತುವಿದೆಂದು ಶೋಧಿಸಿ ಸಜ್ಜೆಯೊಳು ತುಂಬಿ (ಬಸಪು. ೪೩-೨೬). 'ನಲವು$_1$', 'ನಲಿವು' ಪರಾ.

[ನಲ್ + - ವು]

ನಲ್ವೆಣ್ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಂಗಸು ; ಪತಿವ್ರತೆ.

ನಲ್ವೆಂಡಿರ್ (ಬಹುವ) : ಪಲನೀರ ಮುಳುಗಿ ಮುಂಗೆಡದೆ ನಲಿದೆಸಗುವ ನಲ್ವೆಂಡಿರ ನಡತೆಗೆ ಪಲನೇಮಂಗಳು ಪಾಸಟಿಯೆ (ಹರಿಬ. ೨-೨೩) ; ಮೂವರಂ ನಲ್ವೆಂಡಿರು ಕಾಮದಿಂ ಪ್ರೇಮದಿಂ ಮದುವೆನಿಂದಿರ್ದೊಡಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೮-೧೯೦). [ನಲ್ + ಪೆಣ್]

ನಲ್ವೆಸ (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸ ; ಉತ್ತಮ ಕಾರ್ಯ,-ಕರ್ತವ್ಯ : ಈ ಎಡರಿನೊಳ್ ನಿಮ್ಮ ನಲ್ವೆಸನ್, ಜನವುಂಡದಂತೊಳ್ಪು ನುಡಿದು, ನಂಬುಗೆಯನುಳಿಸುವುದು (ಪಾರಸಿ. ೦೯-೪೪೦). [ನಲ್ + ಬೆಸ$_1$]

ನಲ್ವೆಸರ್ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಹೆಸರು ; ಚೆನ್ನಾದ ಹೆಸರು : ದೇವರಾಜರಸರೆಂದುಂ ಚೆನ್ನರಾಜರಸರೆಂದುಮನ್ವರ್ಥಂಗಳಾದ ನಲ್ವೆಸರ್ಗಳನಿಟ್ಟು (ಚಿಕವಿ. ೨-೨೪). [ನಲ್ + ಪೆಸರ್]

ನಲ್ವೆಟ್^{3} (ನಾ). ಸುಂದರವಾದ ಚಂದ್ರ : ಸುರನಿಮ್ನಗೆ ನಲ್ವೆಟ್ ಕೆಂಜೆಡೆ ತಳ್ತುರಿಗಣ್ಣೆಸುಳಂ ಗರಳಂ ಭಸಿತಂ . . . ಫಣಾಧರನೊಪ್ಪಿರೆ ರಂಜಿಸಿದಂ ಗಿರಿಶಂ (ವೃಷವಿ. ೪೨-೩೪). [ನಲ್ + ಪೆಟ್^{3}]

ನಲ್ವೊಟ್ತು (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ಗಳಿಗೆ ; ಶುಭಮುಹೂರ್ತ : ಬಟಿಕ್ಕೆ ರಾಜನೃಪಂ . . . ಜೋಯಿಸಿಗನಿತ್ತ ನಲ್ವೊಟ್ತಿನೊಳೋಲಗವಿರ್ದು . . . ಅರಸುಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರೆ (ಚಿಕವಂ. ೪೯-೦೬). [ನಲ್ + ಪೊಟ್ತು]

ನಲ್ಸೊಗ (ನಾ). ಅತಿ ಸುಖ ; ಅತ್ಯಾನಂದ : ಒಡರ್ಚಿ ನಲ್ಸೊಗವುನಗ್ಗಿ ವೊಗರ್ಗೆ ಸಮಂತು ಬೆಳ್ಪಸಂದಳೆದೆಸೆದಿರ್ದ ಬಾನ್ನವಿರನೊಳ್ಪರಿಜಂ ತಳೆದೊಪ್ಪಿ ತೋಱಿದಂ (ಕಬಕಂ. ೩-೯). [ನಲ್ + ಸೊಗ]

ನವ$_1$ (ನಾ). ಒಂದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ; ಒಂಬತ್ತು : "ನವ. ಪದಾರ್ಥ. ರಂಧ್ರ . . . ನಾಟ್ಯಾಂಗ, ಇಂತಿನಿತುಂ ೯ಕ್ಕೆ ಪೆಸರು" (ವ್ಯವಹಾ. ೦೦-೩) ; ನವ ನಿಧಿ ಶರ ಶಶಿ ಸಂಖ್ಯಾಪ್ರವಿಲಸಿತಂ ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕಾಬ್ದಂಗಳ್ (ಯಾದಕಂ. ೦೬-೦೯೬). 'ನವನಿಧಿ', 'ನವರತ್ನ' ಪರಾ. [ಸಂ. ನವನ್]

ನವ$_2$ (ಗು). ೧. ಹೊಸತಾದ ; ನವೀನವಾದ : "ನವಮಭಿನವಂ ನವೀನಂ ನೂತನಂ ನವ್ಯಮಿವು ಪೊಸತೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೨೯-೦೩) ; ಅದೊರ್ಮೆ ನವಕಾವ್ಯಬಂಧರಚನಾವಿಶೇಷಂಗಳಿಂದಂ . . . ಕಳೆವನಿಂತು ಪೊಟ್ತುಂ ನೃಪಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೨೨) ; ತನ್ನ ಬಾಟಿಕೆಯನ್ನೇತಬಿದೆಂಬ ಮೆಯ್ಮಱಕದಿಂ ನವಚಿತ್ರಪಟಂಬೊಲಿರ್ಪನಾ ಭೂತಳವಲ್ಲಭಂ (ನಳಚಂ. ೬೩) : ಐತಂದುಮೆಡೆಬಿಡದೆ ಕ್ರೌಂಚಸಾರಸಪಂಕ್ತಿ . . . ನವವರ್ಷಹರ್ಷದುನ್ಮಾದಕಲನಾದದಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೦೩-೩೯೯). ೨. ಎಳೆಯ ; ತರುಣ ; ತಾಜಾ : ನವ ಕಂಕೇಲುದ್ಗಮಮುಂ ತವೆ ಕೊಯ್ಕಲ್ಕೆಯ್ಯನಿಕ್ಕಿ (ಅದ್ಭುಟ. ೯-೬೬) ; ಶೋಳ ನವಗುಂಜಿಯುಂ ಕಿಸಲಯದ ನಿಱಿಗಳಿಂ ಭಾಳತಟದೆಡೆಯ ಕತ್ತುರಿಯ ನವತಿಲಕದಿಂ (ರಂಗಪು. ೬-೨೦). 'ನವಕನ್ನೆ', 'ನವಪಲ್ಲವ' ಪರಾ. ☞ 'ನವ' ಎಂಬುದನ್ನು ಇತರ ಅನೇಕ ನಾಮಪದಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಸ ಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ನವನವ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ಮತಿಯು ತಾಂ ಸತ್ಯಶುಭಗಳ ನವನವಾಂಶಗಳ ಗತಿಯನರಸುತ ನಡೆಯೆ ಪೌರುಷಪ್ರಗತಿ ಮತನೀತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ರಾಜ್ಯ ಸಂಧಾನಗಳು ಮತಿಯ ಕಿಂಚಿದ್ವಿಜಯ (ಮಂಕುಳ. ೨೨೮).

[ಸಂ.]

ನವಕ$_1$ (ಗು). ೧. ಒಂಬತ್ತರಿಂದ ಕೂಡಿದ. (ನಾ). ೨. ಒಂಬತ್ತರ ಗುಂಪು : ಬಟಿಯಂ ಸಂಜ್ವಳನಕಷಾಯಚತುಷ್ಕನೋಕಷಾಯ ನವಕ ನಾಮ ತ್ರಯೋದಶಪ್ರಕೃತಿಗಳನರೆದು (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೦೦೦ ವ) ; ಇಂತು ಸೂತ್ರ ನವಕದಿಂ . . . ಪೀಠಿಕಾಕಥನಂ ಸಮಾಪ್ತಂ (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೦೮೩) ; ಬಳಿಕ್ಕಂ ದ್ವಿವಿಧಪೂರ್ವದಶಂಗಳ್ ತಾವಿರೆ ಸದ್ದಿವಸಂಗಳ್ ಕೋವಿದ ಕೇಳ್ ನವಕಂಗಳ್ (ಜಾತಾಸ್ಕ. ೪-೧೧-೯೯). ಕ್ರಮದಿ ಮೂಱಿಂ ಬಿಟ್ಟುದು ಪರಿದುತ್ತಮವನ್ನೆದಂ ಮೇಲೆ ನವಕವ ಸುಮುಖನಾಗಿಯೆ ನಡಿಸುವವನಾವವನಿವಂ ಧನ್ಯ (ವಿವೇಧ. ೮-೨೪). [ಸಂ.]

ನವಕ$_2$ (ನಾ). ೧. ಹೊಸತನ ; ನವೀನತೆ ; ಅಪೂರ್ವತೆ : ಗುಲ್ಪಂಗಳೆಸೆವವು ವೃತ್ತವೆತ್ತತಿ ನವಕದಲಿ ಸತಿಯು (ಬಸಪು. ೪-೦೬) ; ನವಕವಿಲ್ಲದ ಕಳಿದ ಮುನ್ನಿನ ದಿವದ ತೊಟ್ಟಂ ಕಳೆಯದರಳಂ ವಿವರದಲಿ ಶೋಧಿಸದೆ (ಬಸಪು. ೪೭-೦೩). ೨. ಹೊಸಬ ; ಅಪರಿಚಿತ : ನವಕನಿವಂ ಬಂದಂ ಮಾಣವಕಂ ತಾನೆತ್ತಣಂದಮೆಂದಾ ವಿಪ್ರಪ್ರವರನ ಸಭೆ . . . ಇನಿತು ಬೇಗವಿಾಕ್ಷಿಸುತಾಗಳ್ (ವರ್ಧಪು. ೦೬-೬). [ಸಂ.]

ನವಕಂಟಕ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿರುವ ಮುಳ್ಳು ; ಎಳೆಯ ಮುಳ್ಳು : ನವಕಂಟಕವಾಡಿಯುಂ ನಡೆ ಸವತಿಯುನಪ್ಪುದುದನಱಿದು ಪತಿ ಪೆಗಲಿಂ ಪೊತ್ತವಳಗಿದಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೦೩-೯೦). [ನವ$_2$ + ಕಂಟಕ]

ನವಕಂಡ (ನಾ). (?) : ಅ[ಸು]ವಟ್ಟಗವೊನ್ದು ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ನವಕಣ್ಣದ ಪಲಗೆಯುವ ಕೊಳನುಂ ಬೀಕೆಸ್ವರಕೆ ಕೊಟ್ಟ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೩೩-೦೨ ; ೨೨೨). [?]

ನವಕಂಬಡೆ (ಕ್ರಿ). ಹೊಸತನವನ್ನು ಪಡೆ ; ನವೀನವಾಗು : ಥವಿವಡೆದು ನವಕಂಬಡೆದ ನವ್ಯಸಹಸ್ರದಳಶತದಳಮನರ್ಚಿಸುತ (ಬಸಪು. ೩೩-೦೩).

[ನವಕ$_2$ + ಪಡೆ$_1$]

ನವಕನ್ನೆ (ನಾ). ಎಳೆಹರಯದ ಕನ್ಯೆ ; ಹೊಸಪ್ರಾಯಂದ ಹಂಡಂಗಿ : ಎಸಳೆಸಳಿನ ಸಿರಸಲ ಚವುರಿಸುವದು ಮೈಯನ್ನೆ ಬೀಸಲು ಮೈನವಿರೇರಿದ ನೇರಿಳೆ ನವಕನ್ನೆ (ಮುಕ್ತಕಂ. ೪೪-೮). [ನವ$_2$ + ಕನ್ನೆ$_1$]

ನವಕಮಲ, ನವಕಮಳ (ನಾ). ಆಗ ತಾನೇ ಅರಳಿದ ತಾವರೆ ; ಹೊಸದಾಗಿ ಅರಳಿದ ಕಮಲ : ನವಕಮಲೋದ್ಗಮದಿಂದುತ್ಸವಮಂ ತಾಂ ಗಂಧಗಜಕೆ ಕಮಲಿನಿ ಮಾಟ್ಪಂತೆವೊಲರಸ ನಿನಗೆ ಪರಮೋತ್ಸವಮಂ ಮಾದೇವಿ ಮಾಟ್ಕುಮಿಾ ಕನಸಿಂದಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೬೩). ನವಕಮಳ : ನವಕಮಳದಳಂಗಳ್ ಭೀಕರಂ ಬಲ್ಪುಮಾಗಿರ್ಪುವೆ ತಳಕೆ ತಳಂಗಳ್ ನೋಯವೇ ಮೆಟ್ಟಿದಂದೆಂದವಱಿಸಟನವಳ್ದಿರ್ ಮೆಟ್ಟಿದರ್ ಮೆಟ್ಟರೆಂಬಂತ ವಯವದೊಳೆ ಲೀಲಾನೃತ್ಯದಿಂ ಕಣ್ಗೆವಂದರ್ (ಆದಿಪು. ೭-೩೩).

[ನವ$_2$ + ಕಮಲ]

ನವಕಮಳ 'ನವಕಮಲ' ನೋ.

ನವಕರಿ 'ನೌಕರಿ' ನೋ.

ನವಕರ್ಮ (ನಾ). ೧. ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರದ ಕೆಲಸ ; ಮುರಿದುದನ್ನು ಅಥವಾ ಜೀರ್ಣವಾದುದನ್ನು ಮತ್ತೆ ಕಟ್ಟುವ ಕೆಲಸ : ತಪೋಧನರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಮಾಣಿಗಳಾಹಾರದಾನಕ್ಕಂ ಪಾವುಳಪರಿವಾರದ ಜೀವಿತಕ್ಕಂ ದೇಗುಲದ ಖಣ್ಡಸ್ಫುಟಿತ ನವಕರ್ಮ್ಮಕ್ಕವೆಂದು ಕೊಟ್ಟ ಅಲ್ಲಿಯ ಘಳೆಯ ಮತ್ತರು ೫೦ (ನಾಂದೇಡ್. ೩-೨೨ ವ ; 1047). ೨. ನವೀನವಾಗಿ ಮಾಡಿದುದು ; ಹೊಸರಚನೆ : ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿರ್ಮಿತ ನವಕರ್ಮಜಾಳಾಂತರಂಗಳೊಳ್ . . . ಅಕಳಂಕಾಚಾರಸಾರನನೆ ಲಕ್ಷ್ಯಂ ಮಾಡಿ ನೋಡುವಲ್ಲಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೩ ವ). [ನವ$_2$ + ಕರ್ಮ]

ನವಕರ್ಮಿಕ (ನಾ). (?) : ನವಕರ್ಮಿಕ ಮಾಡಿರಿಪುತ ಸಿರಿವೀರ ಪುರಿಸದತ (ಮ್ಯಾಎಶಿ. ೦೯೩೪ : ೨೯). [?]

ನವಕವಿ (ನಾ). ಹೊಸಕವಿ ; ಆಧುನಿಕ ಕವಿ : ಕನ್ನಡಿಸುವ ನವಕವಿಯುವ ನಾವನು ವಿರಹಿಣಿಯರ ಬಪಣೆಯನು (ಇಂಚಾಹ. ೨೦೦-೮೭). [ನವ$_{2}$ + ಕವಿ$_{6}$]

ನವಕವಿತ್ವ (ನಾ). ಹೊಸಕಾವ್ಯ ; ನೂತನ ಕಾವ್ಯ : ಈ ನುಡಿಯ ಪಾಯುಂಗಳನೆನಗೆ ಪೇಟ್ಟುದುಂ ನಿನ್ನೆಯ್ದುದ ನವಕವಿತ್ವಮುಂ ನೀನಭಿನಯಿಸಿ ದಂತಾಗಿರ್ದಪುದು (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೯೩ ವ). [ನವ$_{2}$ + ಕವಿತ್ವ]

ನವಕಳೆ (ನಾ). ಒಂಬತ್ತು ಅಂಶಗಳು : ಬಿಂದುವೆ ಶಿವಾಂಶಿಕಂ ರಕ್ತ ಶಕ್ತ್ಯಂಶಿಕವು ಚಂದ್ರಾಂಶು ಶುಕ್ಲಶೋಣಿತಮೆ ಸೂರ್ಯಾಂಶುವಿವು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮ್ಮಿಳಿತದಿಂ ಪಿಂಡವೆನಿಸಿತ್ತು ರುಧಿರಮ್ಮಾಂಸ ಚರ್ಮತ್ರಿವಿಧಾ ಸಂದು ಮಾತಾಂಶ್ಸಸ್ಥಿ ನಾಡಿ ರೋಮಮಜ್ಜರು ತಂದೆಯಂಶಗ್ನಿ ವಾಯುವು ಯಾತ್ಮಯಿಾ ತ್ರಿತಯ ಬಾಧುರ ಶಿವಾಂಶುಗಳಿಂದೆ ನವಕಳೆಯು ಸಂಯೋಗ್ಯದಿಂ ಪಿಂಡವಹುದು (ನಿಜಮೋ. ೦೪-೪೦). [ನವ$_{1}$ + ಕಳೆ$_{6}$ (= ಕಲೆ$_{3}$)]

ನವಕಾಂಡ (ನಾ). (?) : ನವರತ್ನದ ಸೌಧಂಗಳ ಸುವಿವೆಳಗಾ ಪುರಮನೆಲ್ಲ ಮಾವರಿಸೆ ಜಸರ್ ನವರತ್ನಪುತ್ಥಳಿಗಳೆನೆ ನವಕಾಂಡದರೆಯ್ದೆ ನೋಡ ಬಂದಂತಪ್ಪರ್ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೧-೪-೭೨). [?]

ನವಕಾರಮಂತ್ರ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಸೂತ್ರ,-ಮಂತ್ರ ವಿಶೇಷ : ಜೈನಸಾಧುಗಳು ಘನಗಂಭೀರವಾಗಿ ನವ ಕಾರಮಂತ್ರವನ್ನು ಹಾಡಿದರು (ಸವಕಿ. ೨೭೮). [ನವಕಾರ$_{0}$ (P ← ಪ್ರಾ. ಣವಕಾರ) + ಮಂತ್ರ]

ನವಕುರುಜು (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮಂಟಪ : ರಂಗವಾಲಿ ಯಿಂದನುಪಮದ ಕಸ್ತುರಿ ಚಳೆಯ ನವಕುರುಜಿನಿಂ ಜನಿತ ಹರುಷದೊಳಸಗಿ ಶರಣ ಸಹ ಬರುತಿರ್ದ ಘನಮಹಿಮ ನಂದೀಶನು (ಲಿಂಗಪು. ೬-೪೦). [ನವ$_{2}$ + ಕುರುಜು]

ನವಕೇಶವ (ನಾ).=ನವನಾರಾಯಣ ೨: ನವಕೇಶವರುರ್ವರೆಯೊಳಗವರುಂ ಮುನ್ನಾಗಿ ಪೋದರ್ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೫-೨೨೨). [ನವ$_{1}$ + ಕೇಶವ]

ನವಕೋಟಿ (ನಾ). ಒಂದುಂ ಸಂಖ್ಯೆ ; ಒಂಬತ್ತು ಕೋಟಿ: ನಿಮ್ಮ ದೇವರೆಂದು ನಂಬಿ ಪೂಜಿಸಲಾಗದಯ್ಯಾ ನವಕೋಟಿಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಪ್ರಳಯವ ಮಾಡುವದ ನಾ ಬಲ್ಲೆನಾಗಿ (ಬಸವ. ೩೯೦). [ನವ$_{1}$ + ಕೋಟಿ$_{1}$]

ನವಕೋಟಿನಾರಾಯಣ (ನಾ). ೧. ನವಕೋಟಿಹೊನ್ನಿಗೆ ಒಡೆಯ ನಾದವನಂ ; ಒಂದುಂ ಬಿರುದು ; P ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜರ ಬಿರುದು ೧ ತಮ್ಮಲ್ಲಿದ್ದ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಮಾಡಿಸಿ ನೋಡಲು, ನವ ಕೋಟಿ ದ್ರವ್ಯವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ . . . ಉತ್ಸವಕಾಲದಲ್ಲಿ ನವಕೋಟಿ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೊಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ (ಮಹಾವಂ. I, ೧೫೧). ೨. ಪುರಂದರದಾಸರ (ಶ್ರೀನಿವಾಸನಾಯಕನಾಗಿದ್ದಾಗ ಇದ್ದ) ಬಿರುದುಂ: ಬೆಳ್ಳಿ ಭಂಗಾರ ರತ್ನಪಡಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ಕೋಟ್ಯಾವಧಿ ಧನಾರ್ಜನೆ ಮಾಡಿ ನವಕೋಟಿನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೊಗಳಿಸಿಕೊಂಡನು (ಕಥವಿ. ೦೭೯). ೩. ತುಂಬ ಶ್ರೀಮಂತ,-ಧನಿಕ: ನಮ್ಮ ಶೀನು ನವ ಕೋಟಿನಾರಾಯಣನಾಗ್ತಾನೆ, ನೋಡ್ತಿರಿ (ಹೇಮುಕೂ. ೧೦). ೪. (ಆಲಂ) ಒಂಬತ್ತುಕೋಟಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನುಳ್ಳವನು ; ಕೃಷ್ಣ : (ಬ). ೫. ಹೆಚ್ಚು ಮಕ್ಕಳಿರುವವನಂ : (ಬ). [ನವಕೋಟಿ + ನಾರಾಯಣ]

ನವಖಂಡ$_{1}$ (ನಾ). ೧. ಭೂಮಿಯ ಒಂಬತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳು : ಜಂಬೂ ದ್ವೀಪ ನವಖಂಡ ಪೃಥ್ವಿಯೊಳಗೆ ಕೇಳಿರಯ್ಯ ಎರಡಾಳಿನ ಭಾಷೆಯ (ಬಸವ. ೬೭೭) : ನವಖಂಡ ಪೃಥ್ವಿ ಚತುರ್ದಶಭುವನ ಗ್ರಾಮದಿಂದತ್ತತ್ತ ಮುನ್ನ ಅನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜಂಗಮವೆ ಲಿಂಗವೆಂಬಿರಿ (ಅವಚಂ. ೪. ೭೨೩-೮೮೩). ೨. ಒಂಬತ್ತು ಚೂರುಂ : ಚೂರು ಚೂರುಂ ; ಛಿದ್ರಛಿದ್ರ : ಭವ ಬದ್ಧವೈರಮುಂ ತಿಳಿದು ವಿಭಂಗಜ್ಞಾನದಿಂದೆ ಪರಿಕ್ರುದ್ಧಮನರ್ ನವಖಂಡ ಮಾಗೆ ಮಾಟ್ಪರ್ ನವನಾರಕರಂ ಪುರಾಣನಾರಕರಾಗಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೧೩೫): ಹುಟ್ಟಿದ ಮಕ್ಕಳ ನವಖಂಡವ ಮಾಡಿ ಕಡಿಯುತ್ತಿರಲಿ (ಬಸವ. ೬೦೬). ೩. [ಜೈನ] ಇಂದ್ರಖಂಡ, ಶ್ವೇತಖಂಡ, ತಾಮ್ರಖಂಡ, ಗಭಸ್ತಿ ಖಂಡ, ನಾಗಖಂಡ, ಸೌಮ್ಯಖಂಡ, ಗಂಧರ್ವಖಂಡ, ಚಾರಣ ಖಂಡ ಮತ್ತು ಭರತಖಂಡ ಎಂಬ ಭೂಮಿಯ ಒಂಬತ್ತು ಭಾಗ ಗಳು : ನವಖಂಡಾವನಿಯೊಳಗಿರ್ಪವನೀಶರ ಹೃದಯಮೆಯ್ದೆ ಶತಖಂಡ ಮೆನಿಪ್ಪವೊಲೊಡೆಯ ಭೂರಿಭೇರೀರವಮೊಗೆದುದು ಚಕ್ರಿವಿಜಯಯಾತ್ರೋ ತ್ಸವದೊಳ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೮-೩೦). [ನವ$_{1}$ + ಖಂಡ]

ನವಖಂಡ$_{2}$ (ನಾ). ಹೊಸ ಮಾಂಸ : ಕರುಳ ಹೂಗೊಂಚಲಿನ ಮಾಳೆಯ ಬಿರಿಮುಗುಳ ನವಖಂಡದಿಂಡೆಯ ಕರತಳದ ತಳಿರೆಲೆಯ ಕಡಿದೋಳುಗಳ ಕೊಂಬುಗಳ . . . ರಣವನವೆಸೆದುದೀತನ ಖಡ್ಗಚೈತ್ರದಲಿ (ಕುಮಾ್ಯದ್ರೋ. ೬-೪೨). [ನವ$_{2}$ + ಖಂಡ]

ನವಗರ (ನಾ). = ನವಗ್ರಹ : ಕುಟಿಲತೆ ಬಾಲಕೀವ್ರಜದ ಕುಂತಳದಲ್ಲಿ . . . ಪಟುತರವಕ್ರಮಾ ನವಗರಂಗಳೊಳಲ್ಲದೆಯಿಲ್ಲ ನಾಡಿನೊಳ್ (ದಶಾವ. ೫-೦೨). [ನವ$_{1}$ + ಗರ$_{3}$]

ನವಗಾಯ (ನಾ).(ಆಲಂ) ದೇಹದ ಒಂಬತ್ತು ದ್ವಾರಗಳು; ನವದ್ವಾರ: ಓಹೊ ಎನ ಜೀವಾ ಮೈಯೆಲ್ಲಾ ನವಗಾಯ (ಕನಕ. ೨೨೦ ಅಮಶಲ್ಲವಿ). [ನವ$_{1}$ + ಗಾಯ]

ನವಗುಣ (ನಾ). ಸುಖ, ದುಃಖ, ರಾಗ, ದ್ವೇಷ, ಬುದ್ಧಿ, ಭಾವನೆ, ಪ್ರಯತ್ನ, ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಅಧರ್ಮ ಎಂಬ ಆತ್ಮನ ಒಂಬತ್ತು ಗುಣಗಳು : ತೇಜದ ಮಣಿಯ ನವಗುಣದ ಹೊಳಹಿನಂತೆ ವಾಯುವಿನ ಮಣಿಯ ನಾನಾ ಸುಳುಹಿನಂತೆ . . . ಇಂತಿಹ ತದ್ರೂಪು ತದ್ರೂಪಂಗಳ ಹೊದ್ದಿಹವಾದ ಕಾರಣ ಇಂತೀ ಆತ್ಮತತ್ತ್ವಭೇದದಲ್ಲಿ ಆಗುಚೇಗೆಯನರಿಯ ಬೇಕು (ಷೋಳಮಾ. ೧೦-೪೦) : ಬುದ್ಧಿ ಸುಖ ದುಃಖ ರಾಗ ದ್ವೇಷ ಪ್ರಯತ್ನ ಧರ್ಮ ಅಧರ್ಮ ಭಾವನೆಯೆಂಬ ನವಗುಣಗಳಿಂ ವ್ಯವಹರಿಸಿ (ವಿವೇಕ. ೨೪೬). P 'ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯ'ದ ಪ್ರಕಾರ: ಜ್ಞಾನ, ಸುಖ, ದುಃಖ, ಇಚ್ಛೆ, ದೋಷ, ಪ್ರಯತ್ನ, ಧರ್ಮ, ಅಧರ್ಮ, ಸಂಸ್ಕಾರ ಎಂಬುವು ಆತ್ಮನ ನವಗುಣಗಳಂ. [ನವ$_{1}$ + ಗುಣ]

ನವಗ್ರಹ (ನಾ). (ಭಾರತೀಯಂ ಸಂಪ್ರದಾಯಂದಂತೆ) ಸೂರ್ಯ, ಸೋಮ, ಮಂಗಳ, ಬುಧ, ಗುರು, ಶುಕ್ರ, ಶನಿ, ರಾಹು ಮತ್ತು ಕೇತು ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಗ್ರಹಗಳಂ: ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರ . . . ರಾಹು ಕೇತು ನವಗ್ರಹ ಇಂತಿವರೆಲ್ಲರು ಆ ಮೇರುಮಂದಿರದ ಹೊಱ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವ ದಿವರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತಿರುಗುತ್ತಿಹರು (ಚನ್ನವ. ೪. ೫೯೨-೧೩೨೮) ; ನವಗ್ರಹದ ನಡುವೆ ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯರ್ . . . ಎಸೆವ ತೆಱದಿ . . . ಮುನಿ ಕುಲದ ನಡುವಿರ್ದರಧಿಕ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ವಾಸಿಷ್ಠರು (ಹರಿಶ್ಚ. ೨-೫) : ಮಂಗಳ ಬುಧ ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾದಿ ನವಗ್ರಹಂಗಳೆಲ್ಲಂ ಪುಂ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಂಗಳ್ (ಶಮದ. ೮೮ ಪ್ರಯೋ). [ನವ$_{1}$ + ಗ್ರಹ]

ನವಗ್ರಹಜಪ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹಗಳ ಅನುಗ್ರಹ ಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ವಿಧಾನದಿಂದ ಮಾಡುವ ಆಯಾಯ ಗ್ರಹಗಳ ಮಂತ್ರ ಪುರಶ್ಚರಣೆ : ನವಗ್ರಹಜಪ ಮಾಡಿ. ಪೀಡೆ ಪರಿಹಾರ ವಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ನವಗ್ರಹ + ಜಪ]

ನವಗ್ರಹದಾನ (ನಾ). ನವಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ನವಧಾನ್ಯಗಳ ದಾನ : (ಬ). P ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥ ವಾಗಿ ಗೋದಿ, ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಬತ್ತ, ಕುಜನಿಗೆ ತೊಗರಿ, ಬುಧನಿಗೆ ಹೆಸರು, ಗುರುವಿಗೆ ಕಡಲೆ, ಶುಕ್ರನಿಗೆ ಅವರೆ, ಶನಿಗೆ ಎಳ್ಳು,

ರಾಹುವಿಗೆ ಉದ್ದು ಮತ್ತು ಕೇತುವಿಗೆ ಹುರುಳಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯಿದೆ. [ನವಗ್ರಹ + ದಾನ]

ನವಗ್ರಹಶಾಂತಿ (ನಾ). ಜಪ, ದಾನ, ಹೋಮಗಳಿಂದ ನವಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನಗೊಳಿಸುವ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮ : (*). [ನವಗ್ರಹ+ ಶಾಂತಿ]

ನವಗ್ರಹಹೋಮ (ನಾ). ನವಗ್ರಹಗಳ ಸಂಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಸಮಿತ್ತು, ಚರು, ಆಜ್ಯಗಳಿಂದ ಯಥೋಕ್ತಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾದ ಹೋಮ: (*).

[ನವಗ್ರಹ + ಹೋಮ]

ನವಗ್ರಾಹಕರಿಣಿ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ಹಿಡಿದ ಹೆಣ್ಣಾನೆ : ಗಂಟನೊಳ್ ಬರುತಿರ್ದ ಯುವರಾಜನಂ ಭೋಂಕನೆ ಕಂಡು ನವಗ್ರಾಹಕರಿಣಿಯಂದದಿ ನೂರುಸ್ತಂಭವಿಧೃತೆಯಾಗಿ (ಕಾದಂಬ. ೨೩೩). [ಸಂ. ನವಗ್ರಾಹ+ಕರಿಣೀ]

ನವಗ್ರೈವೇಯಕ (ನಾ). [ಜೈನ] ಹದಿನಾರು ಸ್ವರ್ಗಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಸುದರ್ಶನ, ಅಮೋಘ, ಸುಪ್ರಬುದ್ಧ, ಯಶೋಧರ, ಸುಭದ್ರ, ಸುವಿಶಾಲ, ಸುಮನಸ, ಸೌಮನಸ ಮತ್ತು ಪ್ರೀತಿಂಕರ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಕಲಾತೀತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಗಳು : ಆ ಪದಿನಾಱು ಕಲ್ಪಂಗಳ ಮೇಲೆ ನವಗ್ರೈವೇಯಕಂಗಳಿರ್ದುವು (ಆಪು. ೧೦-೨೯ ವ); ಬಟಿಯ ಮಗ್ರಿಮನವಗ್ರೈವೇಯಕಮಧ್ಯನಾಯಕನಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೫೭ ವ) : ಇರ್ವತುಮೂಱಬ್ಧಿ ಮೊದಲೆನಲ್ಕಾ ವಕ್ರೊಂದುವರಮಾಯುಃಕ್ರಮದ ನವಗ್ರೈವೇಯಕದಮರರುಮಂ ನೋಡೆವನೀಂ ಜವಂ ನಿರ್ಗುಣನೋ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೧೩-೧೦೮). [ನವ$_1$ + ಗ್ರೈವೇಯಕ]

ನವಚಕೋರಿ (ನಾ). ಎಳೆಯ ಪ್ರಾಯದ ಹೆಣ್ಣುಚಕೋರಪಕ್ಷಿ: ಹೊನ್ನ ವಟ್ಟಗೆಗಳಂ ನಲವಿಂದೆ ಬಗೆವೆಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬರುತಿರ್ದನುತ್ಸವದಿಂದೆ ನವ ಚಕೋರಿಗೆ ಚಂದ್ರಿಕೆಯ ಕುಟುಕುದಪ್ಪಂತೆ (ನಂಬಿರ. ೦೦-೦೨೫).

[ನವ$_2$ + ಚಕೋರಿ]

ನವಚಕ್ರ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಕುಂಡಲಿನಿಯು ಏರುವ ಒಂಬತ್ತು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳು ; ಆಧಾರಚಕ್ರ, ಸ್ವಾಧಿಷ್ಠಾನಚಕ್ರ, ಮಣಿಪೂರಕ ಚಕ್ರ, ಅನಾಹತಚಕ , ವಿಶುದ್ಧಿಚಕ್ರ, ಆಜ್ಞಾಚಕ್ರ, ಬ್ರಹ್ಮ ಚಕ್ರ, ಶಿಖಾಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಚಕ್ರ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಚಕ್ರಗಳಂ : ಕರಣಾದಿ ಗುಣಂಗಳಿಂದು ನವಚಕ್ರಂಗಳು ಭಿನ್ನವಾದ ಬಳಿಕ ಇನ್ನೇನೋ ಇನ್ನೇನೋ (ಅವಿಚಾ. ೮೭-೩೮೮) ; ನವಚಕ್ರಾಂಬುಜಂಗಳ ದಳ ಕುಳವರ್ಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ತೋಱಿಕೆ ಏನೇನೂ ಇಲ್ಲದ ನಿತ್ಯನಿರಂಜನ ನಿರಾಮಯನಾದ ಶರಣಂಗೆ ನಮೋ ನಮೋ ಎಂದೆನು (ಸಿದ್ಧೇವ. ೦೫೯-೪೭೫) ; ನವಚಕ್ರಂ ಗಳಲ್ಲಿ ನವಬ್ರಹ್ಮಂಗಳ ಮೂರ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಕಾಯದ ಕಣ್ಣಿಂದ ಕರತಲಾಮಲಕವ ನೋಡುವಂತೆ ಮನದ ಕಣ್ಣಿಂದ ನವಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವ ಮನದಣಿವಂತೆ ನೋಡಿ (ಘನವ. ೨೩-೦೯). 'ಷಟ್ಚಕ್ರ' ನೋಡಿ. [ನವ$_1$ + ಚಕ್ರ$_1$]

ನವಚೂಟ (ನಾ). ಅಪೂರ್ವವಾದ ಚುರುಕುತನ,-ಚಟುವಟಿಕೆ : ನವ ಚೂಟಿಯಲಿ ಕಾಯ ನಡಸಿ ಹಳದಿ ಜೋಡ ಬವರಕ್ಕೆ ನಿಲಿಸಿಯಾಡಿದರು (ಸೌಂದರ. ೪-೯೯). [ನವ$_2$ + ಚೂಟಿ$_1$ (<ಸೂಟಿ$_1$)]

ನವಜವಾನ (ನಾ). ತುಂಬುಹರೆಯದವನು ; ನವಯುವಕ ; ತರುಣ : ಅವರಿಗೆ ೭೫ ವರ್ಷ ಪ್ರಾಯ, ಮುದುಕರು. ಹುರುಪು ಮಾತ್ರ ನವ ಜವಾನರದು (ಕರವೀ. ೦೦೫) ; ಹರಕು ಅಂಗಿಯ ಒಬ್ಬ ದೃಢಕಾಯನಾದ ನವಜವಾನನು ಶೀಳು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದನು (ಕಶ್ಯಪ. ೧೬೨).

[←ಪಾರ. ಹಿಂ. ನೌಜವಾನ್]

ನವಜ್ವರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜ್ವರ; ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ಕಾಡುವ ಜ್ವರ: ತಿಗಡೆ, ರಸ, ಗಂಧಕ . . . ಇವಂ ಕಲ್ವದಲ್ಲಿ ಕಳ್ಳಿಯ ಹಾಲಲ್ಲೂ ಎರಡುಜಾವ ಮರ್ದಿಸಿ ರಸಶುದ್ಧಿ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಎರಡು ಗುಂಜಿಯ ತೂಕವನ್ನು ಅಲ್ಲದ ರಸ ಸಕ್ಕರ ಬೆರಸಿಕೊಡಲು ನವಜ್ವರ ಹರ (ವಿಷ್ಣುವಿ. ೩೩) ; ನವಜ್ವರದಲ್ಲಿಯೂ, ಸನ್ನಿಪಾತದಲ್ಲಿಯೂ, ಗರ್ಭಿಣಿಯರಲ್ಲಿಯೂ . . . ವಿರೇಚನ ಮಾಡಲಾಗದು (ಸಕವ್ಯ. ೨೬) ; ಸೌಭಾಗ್ಯವತಿ ನವಜ್ವರದಿಂದ ತೀರಿಕೊಂಡಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂತು (ಸ್ವಾತಿಚ. ೩೦). [ನವ$_1$ + ಜ್ವರ]

ನವಟಾಕು (ನಾ). ತೂಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೇರಿನ ಎಂಟನೆಯ ಭಾಗ ; ತೂಕ ದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ ; ಅರಪಾವು : ನನ್ನವಳು ಒಂದು ಸಿಂಗಲ್ ಅಥವಾ ಒಂದು ನವಟಾಕು ಸಜ್ಜಿಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಸೇರುತುಪ್ಪ ಅಷ್ಟೇರು ದೀಪಪ್ರಾಕ್ಸೆ ಖರ್ಚುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (ಮುಂಗಾರು.೩೭). 'ಚಟಾಕು' ನೋಡಿ. [←ಮರಾ. ನವಟಾಂಕ]

ನವತಾಣ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂಬತ್ತು ಸ್ವರಗಳಂ (?) : ಗಾನವೊಪ್ಪುವ ದಂಡಿಗೆಯುನವಧಾನಿಸುತ ಏಗೆ ಮೇಳಚಾಳವನೊಡನೆ ಯಾಣಾಣವಮಾನಿತಂ ನವತಾಣವುಂ . . . ಅನೂನಪತ್ರಂ ಪೊಟ್ಟವಣ ಸಾರಣಮಲರ್ದಿರಲು (ಲಕಪು. ೦೯-೮). [ನವ$_1$ + ತಾಣ ?]

ನವಣಕ್ಕಿ 'ನವಣೆಯಕ್ಕಿ' ನೋ.

ನವಣೆ 'ಲವಣಿ' ನೋ.

ನವಣಿವಡೆ (ಕ್ರಿ). ಸೊಗಸಾಗು ; ಅಂದವನ್ನು ಪಡೆ : ಬಿಂಕಂ ಲುಳಿವಡೆಯ ಲುಳಿ ನವಣಿವಡೆಯೆ ನವಣಿ ಬಹುವಿಕೆವಡೆಯೆ ಬಹುವಿಧದ ವಹಣಿಯ ಮಾರ ಚಿತ್ರದ ಗತಿಗಳೊಳ್ ಮೆಟೆದು (ಆಪು. ೨-೨೮ ವ).

[ನವಣಿ (<ಲವಣಿ) + ಪಡೆ$_1$]

ನವಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಧಾನ್ಯ ; ಕಂಗು : "ಪ್ರಿಯಂಗುಃ, ಕಂಗುಃ- ಈ ೨ ನವಣೆ" (ಹಲಾಯು. ೯೫-೪೨೮) ; ನವಣೆಯ ಪಿಟ್ಟಂ ನೆಲದಾಟುವ ನೊಡವೊಯ್ಯಟ್ಟು ಘೃತಸಮೇತಂ ಮೇಣ್ ದುಗ್ಧವಿಃಶ್ರಂ ಸೇವಿಸೆ ವೀರ್ಯವೃದ್ಧಿಯುಂ ಮೆಯ್ಯ ಪುಷ್ಟಿಯುಂ ಸವನಿಸುಗುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೪೫) : ಮರ್ದಂ ನವಣೆಯ ಪಿಟ್ಟನೊಳ್ ಕೂಡಿ ಕಿಱಿಯಪಪ್ಪುಂಡೆಗಳಂ ಮಾಡಿ (ರ್ಧಮಾಮೃ. ೧೨-೮೮) ; ನವಣೆ ಹಾರಕ ಬರಗು ಸಾವೆ ಮಾಸಿಗಳೆಂಬ ಧಾನ್ಯ ಐವತ್ತುಲಕ್ಷ ಖಂಡುಗ (ಚೆನ್ನಸಂ. ೩೩೪-೦೪) ; ನವಣೆಯ ಹಾಳಲು ಬೆದ್ದತಿ ಮತ್ತರೊಂದು (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೩೭-೬೩ ; 1197 ?) ; ಬಾಗಿ ಬಳುಕುವ ತೆನೆಗಳಿಂದೆಸೆವ ತಮ್ಮ ನವಣೆಯ ಕೆಯ್ಯ ಬಳಿಯೊಳ್ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೨೩) ; ಬಲು ರಾಯರೊಲ್ಮೆ ಗಡಯುಂಬುದಲ್ಲಂ ನವಣೆಯೊಳು ಗಂಜಿ (ಹರಿಪು. ೦೦-೬೦) ; ನವಣೆಯ ಬೋನಕ್ಕೆ ಹವಣಾದ ತೊಗೆಯಾಗಿ ಕವಣೆಗಲ್ಲಪ್ಪು ಬೆಣ್ಣೆಯಿಡಲೂಟದ ಹವಣ ನೋಡು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೬೦೮).

ನವಣೆಯ ಪಾಯಸ = ನವಣೆ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಹುರಿದಂ, ಬೇಯಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಾಯಸ : ಅವರು ಮಾಡಿದ ನವಣೆಯ ಪಾಯಸ ಬಹಳ ರುಚಿಯಾಗಿತ್ತು (ರೂಢಿ).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನವರೈ = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬತ್ತ ; ಮಲ. ನವಿರ, ನವಿರಿ = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಕ್ಕಿ ; ತುಳು. ನವರ, ನವರೆ ; ತೆಲು. ನಿವರಿ]

ನವಣೆಅಕ್ಕಿ 'ನವಣೆಯಕ್ಕಿ' ನೋ.

ನವಣೆಯಕ್ಕಿ, ನವಣಕ್ಕಿ, ನವಣೆಅಕ್ಕಿ (ನಾ). ಹೊಟ್ಟು ತೆಗೆದ ನವಣೆ : ಚಾಬೇಸೊಪ್ಪನು ನವಣೆಯಕ್ಕಿಯನ್ನು ಕೂಡ ಕುಟ್ಟಿ ಹಿಟ್ಟು ತೊಳಸಿ . . . ಸಪ್ಪೆ ತುಪ್ಪದಿಂ ಮೆಲ್ಲಲು ಪನ್ನೆತ್ತರು ಮಾಣ್ಗುಂ (ಸಕವ್ಯ. ೦೯೫). **ನವಣಕ್ಕಿ:** ನವಣಕ್ಕಿಯ ಹಿಟ್ಟುಕುಟ್ಟಿ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಮೆಲ್ಲೆ ಗರ್ಭವಕ್ಕುಂ (ವಿಷ್ಣುವಿ. ೮). **ನವಣೆಅಕ್ಕಿ** : ಹೊನ್ನುಗೊನ್ನೆಸೊಪ್ಪು ಸಹಮೂಲವನ್ನು ನವಣೆಅಕ್ಕಿ ಗಂಜಿಯಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಮೂರುದಿನ ಕೊಟ್ಟರೆ ಕಲ್ಲುಸರಗಿ ಬೀಳುವುದು (ಸಕವ್ಯ. ೫೦. ೪೯೬). [ನವಣೆ + ಅಕ್ಕಿ$_1$]

ನವತ (ನಾ). ೧. ಹೊದಿಕೆ ; ಆಚ್ಛಾದನೆ. ೨. ಉಣ್ಣೆಯ ಹೊದಿಕೆ ; ಕಂಬಳಿ : ಸ್ನಾನಂಗೆಯ್ವೆಡೆಯೊೞ್ ಮೇಣ್ ದಾನಂ ಕೊಳ್ವೆಡೆಯೊಳ್ ನವತಮಂ ಪೋಲ್ವೆಡೆಯೋ ನೀನಿ ಸಂಗ್ರಾಮಾವನಿಗೇನೆಂದಟ್ಟುವೆ ವಿಪ್ರ ಪೆರ್ಮಟ್ಟಿ ಸುತಮಂ (ಮಹಾಸೀ. ೧೨-೩೦೦). [ಸಂ.]

ನವತಯಾರುಮಾಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಹೊಸದಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸು : ಒಂದು ಹೂವನ್ನು ಅರ್ಧಚಂದ್ರನೋಪಾದಿ ಚಿನ್ನದಲ್ಲು ಮಾಡಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ವಜ್ರಕೆತ್ತಿಸಿ, ಹೊಳೆಯುವಂಥಾದ್ದು ಒಂದು ನವತಯಾರುಮಾಡಿಸಿ, ತಮ್ಮ ಬಳಿಯು ಮಾಡಗಿದ್ದರು (ರಾಜೇಂದ್ರ. ೩೩೩). [ನವ₂ + ತಯಾರು + ಮಾಡಿಸು]

ನವತರುಣ (ನಾ).=ನವಯೌವನ ೨ : ಈಗ ಮಾತ್ರ ನಾನೊಬ್ಬ ನವತರುಣನಂತೆ ಹುರುಪಿನಿಂದ ಆಕಾಶಕ್ಕೇರುವಷ್ಟು ಪ್ರಫುಲ್ಲನಾಗಿದ್ದ (ಗಂಗಾವ. ೧೧೧). [ನವ₂ + ತರುಣ]

ನವತರುಣಿ (ನಾ). = ನವಯುವ್ವನೆ : ಈಗಿನ ನವತರುಣರಿಗಿಂತ ನವತರುಣಿಯರಲ್ಲಿ ಓದಿನ ಬಗೆಗೆ ಒಲವು ಹೆಚ್ಚು (ರೂಪಿ). [ನವ₂ + ತರುಣಿ]

ನವತಾರುಣ್ಯ (ನಾ). ಹೊಸಹರೆಯ ; ನವಯೌವನ : ಮಕ್ಕಳು ನವತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಹತ್ತುವಾಗ ಆರಂಭವಾಗುವ ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಉತ್ತಮವೆಂದು ಹಲವರು ಭಾವಿಸುವರು (ಶಿಕ್ಷಣ. ೯೦). [ನವ₂ + ತಾರುಣ್ಯ]

ನವತಾಲ (ನಾ). [ಶಿಲ್ಪಶಾ] ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಒಂಬತ್ತು ತಾಳಪ್ರಮಾಣದ ಒಂದು ಅಳತೆ : ಮಾನಾಂಗುಲ, ಮಾತ್ರಾಂಗುಲ, ದೇಹಲಬ್ಧಾಂಗುಲವೆಂಬ ಅಳತೆಗಳಿಂದ ಪಂಚತಾಲ, ನವತಾಲಾದಿ ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ವಿಧಾನಗಳನ್ನೂ . . . ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ (ಭಾರತ. ೮೦). [ನವ₁ + ತಾಲ]

ನವತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ ; ತೊಂಬತ್ತು : ಭರತಕ್ಷೇತ್ರದ ವಿಷ್ಕಂಭಂ ಜಂಬೂದ್ವೀಪದ ನವತಿಶತಭಾಗಪ್ರಮಾಣಮಕ್ಕುಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೫೦೭); ಬಾಹುಕ್ಷೇಪದಿಂದಂ ನವತಿ ನಯನಭೇದಂಗಳಿಂ ರಂಜಿಸುತ್ತಿರ್ದುದು ಸರ್ವಾಶಾಪ್ರದೇಶಂ ಸುರಪತಿನಟನಂ ವಿಸ್ಮಯಂಬೆತ್ತುದಾದಂ (ಭಾರತಪು. ೯-೧೪). [ಸಂ.]

ನವತುಷ್ಟಿ (ನಾ). [ಸಾಂಖ್ಯ] ಅಂಭಸ್ಸು, ಸಲಿಲ, ಓಘ, ವೃಷ್ಟಿ, ಪಾರ, ಸುಪಾರ, ಪಾರಾಪಾರ, ಅನಂತ್ತಮಾಂಭ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಾಂಭ ಎಂಬ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯ ತುಷ್ಟಿಗಳು : ನವತುಷ್ಟಿಗಳು-ವಿವೇಕಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ನಾವೇಕೆ ಶ್ರಮಪಡಬೇಕೆಂಬ ತೃಪ್ತಿಯೊಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಂಭಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರು . . . ಉತ್ತಮಾಂಭ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಹಿಂಸೆಯಿಲ್ಲದ ಸುಖವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಒಂಬತ್ತನೆಯದು. ಈ ನವತುಷ್ಟಿಗಳು ಬುದ್ಧಿಗೆ ಸೇರಿದುವು (ಹಿಂದಣಾ. ೬೪). [ನವ₁ + ತುಷ್ಟಿ]

ನವತೆ (ನಾ). ಹೊಸತನ ; ನವೀನತೆ : ಮುಂದುಕತೊರೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ದೋಣಿಯಲ್ಲೇ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೆವು. ಅದರ ನವತೆ ಸಮಿದರೂ ನಿರ್ಮಜನಕತ್ವ ಸಮೆಯಲಿಲ್ಲ (ಕಲಶ. ೩೩೪) ; ಹಳೆಯ ಕರ್ಮವ ಹೊಸದು ಕೊಟ್ಟಿ ಪೌರುಷನದಿಯ ಬೆಳೆಯಿವುದು ನವತೆಯಲಿ (ಮಂಕುಕ. ೦೬೪).

[ಸಂ. ನವತಾ]

ನವತೇಜ (ನಾ). ಹೊಸಕಾಂತಿ ; ನವೀನಶೋಭೆ : ನನ್ನಂತೆ ಲಾಂಗೂಲಯಜ್ಞದಿಂ ನವತೇಜಪುಣ್ಯಗಳ ಗಳಿಸಿ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತರಾಗಿ ! (ಕವಿಪು. ೪೩-೧೧).

[ನವ₂ + ತೇಜ₁]

ನವತ್ವ (ನಾ). = ನವತೆ : ಮಾತೂ ಕೂಡ ನವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೩೪೦). [ಸಂ.]

ನವದಂಪತಿ (ನಾ). ನೂತನ ದಂಪತಿ ; ಅದೇ ತಾನೇ ಮದುವೆಯಾದ ಗಂಡಹೆಂಡಿರು: ತಾನುಂ ಪತಿಯುಂ ಮಹಾ[ವಿಭವ]ತೀಕರವೊಪ್ಪಿರೆ ಮಾಡಿ ಕಾಮದೇವಂ ಪಸೆಯೊಳ್ ಸುರೇಂದ್ರ ನವದಂಪತಿಯಿರ್ದಪೊಲಿರ್ದರ್ (ಬಂಕಾಪಿ. ೯-೮೬) ; ಅಮ್ಮ ಅಪ್ಪ ನವದಂಪತಿಗಳಂತೆ ಇನ್ನೂ ಸುಖವನ್ನು ಅರಸಿ ಹೊರಟಾಗಿದೆ (ನವಿರಾ. II. ೯೬೩). [ನವ₂ + ದಂಪತಿ]

ನವದರ್ಶನಾವರಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಅಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಅವಧಿ, ಕೇವಲ, ನಿದ್ರಾ, ನಿದ್ರಾನಿದ್ರಾ, ಪ್ರಚಲಾ, ಪ್ರಚಲಾಪ್ರಚಲಾ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ಯಾನವೃದ್ಧಿ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯ ದರ್ಶನಜ್ಞಾನಾವರಣೀಯ ಕರ್ಮಪ್ರಕೃತಿಗಳು : ಪಂಚಜ್ಞಾನಾವರಣಂಗಳುಂ ನವದರ್ಶನಾವರಣಂಗಳುಂ ದ್ವಿವೇದನೀಯಂಗಳುಮಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಮೋಹನೀಯಂಗಳುಮೇಕಂದೊಡೆ (ಗೊಮ್ಮಸಾ. ೬-೪) [ನವ₁ + ದರ್ಶನಾವರಣ]

ನವದುರ್ಗಿ (ನಾ). ಶೈಲಪುತ್ರೀ, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣೀ, ಚಂದ್ರಘಂಟಾ, ಕೂಷ್ಮಾಂಡಾ, ಸ್ಕಂದಮಾತಾ, ಕಾತ್ಯಾಯನೀ, ಕಾಲರಾತ್ರೀ, ಮಹಾಗೌರೀ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಿಧಾತ್ರೀ ಎಂಬ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಒಂಬತ್ತು ರೂಪಗಳು : ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರುಂ ಉರಗಿಯರ್ ನವದುರ್ಗಿಯಂಬಿಕೆಯರನಿಬರುಂ ಧರಿಸಿದರು ಶಾಬರವನು (ಲಕಿಹಂ. ೨೩-೧೩); ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರ . . . ಶಕ್ತಿಯ ನವದುರ್ಗಿಯರು, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು (ಭಾರತ. ೮೦). [ನವ₁ + ದುರ್ಗಿ]

ನವದ್ವಾರ (ನಾ). ೧. ಒಂಬತ್ತು ಬಾಗಿಲುಗಳು : ನರಕಕ್ಕೆ ನವದ್ವಾರ, ನಾಕಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ದ್ವಾರ (ಗಾದೆ). ೨. ಕಣ್ಣುಗಳು, ಕಿವಿಗಳು, ಮೂಗಿನ ಹೊಳ್ಳೆಗಳು, ಬಾಯಿ, ಮೂತ್ರದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಗುದದ್ವಾರ ಎಂಬ ದೇಹದ ಒಂಬತ್ತು ದ್ವಾರಗಳು : ಪರಿಮಳದಿಂದೆಯು ಕಟ್ಟಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿರ್ದುದೋ ನವದ್ವಾರ ಶಿವಾಲಯದಾದಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಅವಕಂ. ೪೩-೧೯೩) ; ಬಿಸುಗುದಿಯ ನರರುಧಿರಜಲ ಜಾಳಿಸೆ ನವದ್ವಾರದಲಿ ದೈತ್ಯನ ಕುಸುಕಿರಿದು ತಿವಿತಿವಿದು ಕೊಂದನು ಕಲಿ ಜಟಾಸುರನ (ಕುಮ್ಯಾ.ಅ. ೧೦-೧೧); ನೆಲೆಗೊಂಡ ನವದ್ವಾರದ ಹೊಲೆಯೊಳು ನರಳುತ ನೀ ಬಿದ್ದೆ ಬಿಕನಾಸಿ (ಪುರಂದ. ೧-೧೦೫-೧) ; ಐದುತಿಂಗಳಿಗೆ ಕಿವಿ ಮೂಗು ಕಂಗಳುಂ ಜನಿಸಿ ನವದ್ವಾರಂಗಳಂ ತೋರ್ಪವು (ನವಮೋ. ೦೪-೫೧); ಸುರಲೋಕಕ್ಕೆ ತೆರಳುವ ತವಕದಿಂದ ಅವಳು ನವದ್ವಾರಗಳ ವಾಯುವನ್ನು ಬಲಿದು, ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದಳು (ನಂಜುಂಡ. ೫೦). [ನವ₁ + ದ್ವಾರ]

ನವದ್ವೀಪ (ನಾ). = ನವಚಕ್ರ : ಚಿದ್ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೊಳಗಣ ಏಳುತಾವರೆಯ ಮೇಲಿಪ್ಪ ನಿಷ್ಕಲಚಿದ್ಬಿಂದುಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣಪೂಜೆಯಂ[ಮಾಡೆ] ಮಹಾಜ್ಞಾನಬಲದಿಂದ ನವದ್ವೀಪಂಗಳ ಲಿಂಗಂಗಳ ಬೆಳಗು ಪಿಂಡಾಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಿಸಿ ತೋಱುತಿರ್ಪುದಾಗಿ ನಾನು ಸರ್ವಾಂಗಲಿಂಗಿಯಾದೆನಯ್ಯ (ಘನವ. ೩೯-೩೨); "ಆಚಾರಾದಿಯಾಗಿ ನಿರಂಜನಲಿಂಗಾಂತ್ಯವಾದ ಒಂಬತ್ತು ಲಿಂಗಗಳಿರುವ ಆಧಾರಾದಿಯಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಂತ್ಯವಾದ ಒಂಬತ್ತು ಚಕ್ರಗಳು" (ಘನವ. ಕೋಶ). P ಇಲ್ಲಿ 'ಚಕ್ರ'ವೆಂಬ ಸ್ಥಾನವನ್ನು 'ದ್ವೀಪ'ವೆಂದು ರೂಪಕ ಮಾಡಿದೆ. [ನವ₁ + ದ್ವೀಪ]

ನವಧಾನ್ಯ (ನಾ). ಗೋದಿ, ಭತ್ತ, ಉದ್ದು, ಹೆಸರು, ಕಡಲೆ, ತೊಗರಿ, ಹುರುಳಿ, ಅವರೆ ಮತ್ತು ಎಳ್ಳು ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯ ಧಾನ್ಯಗಳು : ನವಧಾನ್ಯ ಬೆಳೆದವನಿಗೆ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲ (ಗಾದೆ). P ಪಿತೃಶ್ರಾದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುವು : ಭತ್ತ, ಯವೆ, ಎಳ್ಳು, ಉದ್ದು, ಗೋದಿ, ಸಾವೆ, ನವಣೆ, ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಸಾಸುವೆ.

[ನವ₁ + ಧಾನ್ಯ]

ನವಧಾಭಕ್ತಿ (ನಾ). [ಜೈನ] ಶ್ರಾವಕನು ಸಾಧುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸಂಗ್ರಹ, ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನ, ಪಾದಪ್ರಕ್ಷಾಲನ, ಪೂಜನ, ಪ್ರಣಾಮ, ಮನಃಶುದ್ಧಿ, ವಚನಶುದ್ಧಿ, ಕಾಯಶುದ್ಧಿ ಹಾಗು ಆಹಾರಶುದ್ಧಿಗಳೆಂಬ ಒಂಬತ್ತು ವಿಧಾನಗಳು : ನಿಜವಾದ ಶ್ರಾವಕ ಊಟದ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲುದೊಳಗೆ ನಿಂತು ಸಾಧುಗಳ ಬರವನ್ನು

ಹಾರೈಸುತ್ತಲೇ ಇರುವವನು. ಸಾಧುಗಳು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದೊಡನೆಯೇ ನಿಲ್ಲಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವನು. ನಿಂತ ಮೇಲೆ ಸಾಧುಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಮನೆಯೊಳಗೆ ಹೋಗುವವನು. ಉಚ್ಚಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸುವವನು, ಪಾದಗಳನ್ನು ತೊಳೆಯುವವನು, ಪೂಜಿಸುವವನು, ನಮಸ್ಕರಿಸುವವನು. ಮನ ವಚನ ಕಾಯ ಹಾಗೂ ಅನ್ನಗಳು ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವುವೆಂದು ಮನಃಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿ ಹೇಳುವವನು. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ 'ನವಧಾಭಕ್ತಿ' ಎಂದು ಹೇಳುವರು (ಜೈನಪ. ೪೭೬). 'ನವವಿಧಪುಣ್ಯ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನವನಲಿನ, ನವನಳಿನ (ನಾ). [ಛಂದ] ಒಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಜಜಭರ ಎಂಬ ಗಣಗಳು ಬರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಕ್ಷರವೃತ್ತ : ದಿವಿಜ ದಿನಾಧಿಪ ಭಾನು ಶೀತಕರಾಗ್ನಿಯೆಂದಿವು ನೆರೆದಿಂಬೆನೆ ಬಂದೊಡಾ ಯತಿ ಹತ್ತಿಱತ್ತುವತರಿಸಿರ್ದೊಡವಂಬುಜಾಯತಲೋಚನೇ ನವನಲಿನಂ ಕವಿರಾಜ ಹಂಸವಿನಿರ್ಮಿತಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೨-೦೫೭). ನವನಳಿನ : ನವನಳಿನಂ ಮೆಱೆಗುಂ ನಜಜಂಭರಂ ಬರಲ್ (ಕೃಚಿಡಿ. ೮೩). [ಸಂ.]

ನವನವತಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ ; ತೊಂಬತ್ತೊಂಬತ್ತು : ನವನವತಿ ಯೋಜನ ಸಹಸ್ರಾರ್ಧ್ವಪಸು ನೀರ್ನೆಳಲಶನವಿನಿತಿಲ್ಲವನಿಯಿಂ ಕೆಳಗೆಯ್ದು ಯಮನವರಿಕ್ಕಿ ನರಕದಲಿ ಕಿವಿದು ಯಾತನೆಬಡಿಸುವರು(ನಿಜಾಗ.೩-೦೪-೦೩). [ನವ$_1$ + ನವತಿ]

ನವನವೋದಿತ (ಗು). ಹೊಸಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ; ನಿತ್ಯನೂತನವಾಗಿ ಉದಿಸಿದ : ಅವಳ ಚೇಷ್ಟೆ, ಪ್ರೀತಿ, ಸೌಜನ್ಯ, ತಾಳ್ಮೆಗಳ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ನವನವೋದಿತವಾಗಿ ಜಾಗ್ರತಗೊಂಡು ಸ್ವಪ್ನಚಿತ್ರವನ್ನಾಡುತ್ತಿದ್ದುವು (ಜಯಂತ. ೨೭೪). [ಸಂ.]

ನವನವೋನ್ಮೇಷಶಾಲಿನಿ (ನಾ). ಹೊಸಹೊಸ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಳೆಯು ವಂತೆ ಮಾಡುವಂಥದು ; ನಿತ್ಯನೂತನವಾಗಿ ಜಾಗ್ರತಗೊಳಿಸು ವಂಥದು : ನವನವೋನ್ಮೇಷಶಾಲಿನಿಯಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬುದು ಅದರ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಚೀನವಾದ ವರ್ಣನೆ ಎನ್ನಬಹುದು (ಕಾವ್ಯಕು. ೦೪) ; ಬೋಧಿಧರ್ಮನ ಧ್ಯಾನಪಂಥ ನವನವೋನ್ಮೇಷಶಾಲಿನಿಯಾದ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿತು (ಭಾರದ. ೩೪೪) ; ಮಿಂಚಿತಯ್ ಕಾವ್ಯದಿವ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆ, ನವನವೋ ನ್ಮೇಷಶಾಲಿನಿ, ನಿತ್ಯತಾಪ್ರತಿಭೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨-೩೦). [ಸಂ. ನವನವೋನ್ಮೇಷಶಾಲಿನೀ]

ನವನವೋನ್ಮೇಷಿತ (ಗು). ೧. ಹೊಸಹೊಸದಾಗಿ ವಿಕಾಸಗೊಳ್ಳುವ ; ನಿತ್ಯನೂತನವಾಗಿ ಜಾಗ್ರತೆಗೊಳ್ಳುವ. (ನಾ). ೨. ಹೊಸಹೊಸದಾಗಿ ವಿಕಾಸಗೊಳ್ಳುವಂಥದು : ನವನವೋನ್ಮೇಷಿತಂ ನಿತ್ಯ ಚಿರನೂತನಂ ರಸದರ್ಶನಾಸ್ವಾದನಂಗೈವ ಸಹಜಕವಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೭-೦೦೦). [ಸಂ.]

ನವನಳಿನ 'ನವನಲಿನ' ನೋ.

ನವನಾಗ (ನಾ). ಅನಂತ, ವಾಸುಕಿ, ಶೇಷ, ಪದ್ಮನಾಭ, ಕಂಬಲ, ಶಂಖಪಾಲ, ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರ, ತಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ಕಾಲಿಯ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಸರ್ಪಗಳು : ನವನಾಗ ಶೈಲಸಪ್ತಕ ಷಡುರುತು ಶರಬಾಣ ಶರಧಿ ವಾರುಧಿ ಮತ್ತಾ ಅನಲಾಗ್ನಿ ನಯನಲೋಚನಾ ಹಿಮಕರ ಶಶಿ ನವಪ್ರಕಾರದಿಂ (ಭಾಸ್ಕರ. ೪-೨). [ನವ$_1$ + ನಾಗ]

ನವನಾಥಸಿದ್ಧ (ನಾ). ವ್ಯಾಳಿ, ಚರ್ಪಟಿ, ಕೋರಾಂಟ, ರತ್ನಘೋಷ, ಭೂತನಾಥ, ನಾಗಾರ್ಜುನ, ಮಚ್ಛೇಂದ್ರ, ಗೋರಕ್ಷ, ಮಂಜುನಾಥ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಸಿದ್ಧರು: ನವನಾಥಸಿದ್ಧರನಪಹರಿಸಿತ್ತೀಮಾಯೆ (ಆದವ. ೬-೦೨). P 'ವಿವೇಕಚಿಂತಾಮಣಿ'ಯ ಮೇರೆಗೆ : ಸತ್ಯ, ಸತೋಕ, ಆದಿ, ಅನಾದಿ, ಅಕಂಲಿತ, ಮಾತಂಗ, ಮಚ್ಛೇಂದ್ರ, ಘಟಯಂತ್ರ ಮತ್ತು ಗೋರಕ್ಷ ಎಂಬಾವು ಇವರ ಹೆಸರುಗಳು. [ನವ$_1$ + ನಾಥ + ಸಿದ್ಧ]

ನವನಾರಕ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ನರಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದವನು : ಸೇದೆವಟ್ಟ ನವನಾರಕರಂ ಪುರಾಣನಾರಕರ್ಕಳಾಡು (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೯೦ ವ) ; ಇಱಿಇಱಿ ಕಡಿಕಡಿ ಸುಡುಸುಡು . . . ಸೀಳ್ಸೀಳೆನುತ್ತೆ ನಾರಕರೈತಂದಿಱಿ ವರ್ಕಡಿವರ್ಸುಡುವರ್ಕೊಱೆವರ್ಸೀಳ್ವರ್ತಗುಳ್ದು ನವನಾರಕರಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧೦-೯೨). [ನವ$_1$ + ನಾರಕ]

ನವನಾರದ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂಬತ್ತು ಜನ ನಾರದರು : ಭೀಮನುಂ ಮಹಾಭೀಮನುಂ ರುದ್ರನುಂ ಮಹಾರುದ್ರನುಂ ಕಾಳನುಂ ಮಹಾಕಾಳನುಂ ದುರ್ಮುಖನುಂ ಅಧೋಮುಖನುಂ ನರಕಮುಖನುಂ ಎಂದು ವರ್ತಮಾನ ನವನಾರದರಕ್ಕುಂ (ಚಾಕ. ೪೩೬) ; ನವನಾರದರು,– ಭೀಮ, ಮಹಾಭೀಮ, ರುದ್ರ, ಮಹಾರುದ್ರ, ಕಾಳ, ಮಹಾಕಾಳ, ದುರ್ಮುಖ, ನರಕರೋರು, ಅಧೋಮುಖ (ಜೈನಧ. ೧೨೫). [ನವ$_1$ + ನಾರದ]

ನವನಾರಾಯಣ (ನಾ). ೧. ಕವಿ, ಹರಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಪ್ರಬುದ್ಧ, ಪಿಪ್ಪಲಾಯನ, ಅವಿರ್ಹೋತ್ರ, ದ್ರವಿಳ, ಚಮಸ ಮತ್ತು ಕರಭಾಜನ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಮಹಾಮುನಿಗಳು. ೨. [ಜೈನ] ತ್ರಿಪೃಷ್ಠ, ದ್ವಿಪೃಷ್ಠ, ಸ್ವಯಂಭು, ಪುರುಷೋತ್ತಮ, ನರಸಿಂಹ, ಪುಂಡರೀಕ, ದತ್ತದೇವ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಅರ್ಧಚಕ್ರಿಗಳು,– ವಾಸುದೇವರು : ನವನಾರಾಯಣರು–ನಾರಾಯಣರ ಸಂಪತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಅರ್ಧದಷ್ಟು. ಆದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣರನ್ನು ಅರ್ಧಚಕ್ರಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇವರು ಒಂಬಯ್ವರು (ಜೈನಧ. ೦೨೫). 'ವಾಸುದೇವ', 'ಪ್ರತಿವಾಸುದೇವ' ಪರಾ. [ನವ$_1$ + ನಾರಾಯಣ]

ನವನಾಳ (ನಾ). = ನವಚಕ್ರ : ಕಾಯದೊಳಗೆ ಕರಣವಿಲ್ಲ ಪ್ರಾಣದೊಳಗೆ ಭಾವವಿಲ್ಲ ಭಾವದೊಳಗೆ ಭ್ರಮೆಯಿಲ್ಲ ನವನಾಳದೊಳಗೆ ಸುಳಿಹು ಮುನ್ನಿಲ್ಲ (ಅವಚಂ. ೨೦೭-೯೮೪) ; ನವನಾಳದ ಸುಳುಹ ತೊಡೆದು ಸುನಾಳವ ಶುದ್ಧವ ಮಾಡುವೆ (ಸಿದ್ಧವ. ೪. ೩೨೬-೦೦೫೪) ; ನವನಾಳಗಳ ಮುಂಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ನವ ಲಿಂಗಂಗಳ ಸಿಂಗರಿಸಿ (ಶೂನವ. ೨೪-೨೦) : ಎನ್ನ ನವನಾಳಂಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಳೆದು ಸುಳಿವ ಪರವಸ್ತುವು ನೀನೆ ಆಯ್ಯಾ (ಅಕ್ಕಂಡೀ. ೨೨೯-೮೦) ; ತನುವಿನೊಳು ಕರಣೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಣದೊಳು ಭಾವವಿಲ್ಲ . . . ಸಿದ್ಧನಲಿ ಮುನ್ನಿಲ್ಲ ನವನಾಳ ದೊಳು ಸುಳುಹು (ಸಿದ್ಧಪು. ೨೪-೨೨). [ನವ$_1$ + ನಾಳ (= ನಾಲ$_1$)]

ನವನಿಧಿ (ನಾ). ೧. ಪದ್ಮ, ಮಹಾಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಮಕರ, ಕಚ್ಛಪ, ಮುಕುಂದ, ಕುಂದ, ನೀಲ ಮತ್ತು ಖರ್ವ ಎಂಬ ಕುಬೇರನ ಒಂಬತ್ತು ನಿಧಿಗಳು : ಪರಸೇನೆಗೆ ವಿಳಯಕಾಳಜಲನಿಧಿಯುಂ ಬಂದರೆದಳಿಗೆ ನವನಿಧಿಯು ಕರೆದಂ ಕೆಲ್ಲೆಱಿಯ ನಾಭಿಸೆಟ್ಟಿಯನಾಗಳ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೯೯-೫೫ ; 1076 ?) ; ಐರಾವತಂ ಕರಿ ವಜ್ರವಾಯುಧಂ ನವನಿಧಿಯೆ ಭಂಡಾರ (ಹರಿಕಾ. ೨-೧) ; ನವನಿಧಿಯೊಳ್ ಸಮುದ್ಭವಿಸಿದಾ ಕರಮಾಳಿಕೆ ಯೆಂಬುಗುರ್ಬಿನಿಂದವಿರಳಮಾಗೆ ಸನ್ನುತಸಮಸ್ತವಸ್ತುಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಮೊಪ್ಪುವ ವಿವಣಿವಜಂ (ಕುಸುಮಾ. ೨-೧೦೧) ; ನವನಿಧಿ ದೊರಕಲ್ಕಡೆ ನೂಂಕುವವರೊಳರೆ (ದಶಕು. ೮-೦೭೮). ೨. [ಜೈನ] ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಕಾಳ, ಮಹಾಕಾಳ, ನೈಸರ್ಪ, ಪಾಂಡಂಕ, ಪದ್ಮ, ಪಿಂಗಳ, ಮಾಣವಕ, ಶಂಖ ಮತ್ತು ಸರ್ವರತ್ನ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ನಿಧಿಗಳು : ಶ್ರೀಗೃಹದೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿದ ಕಾಳ ಮಹಾಕಾಳ ನೈಸರ್ಪ ಪಾಂಡುಕ ಪದ್ಮ ಪಿಂಗಳ ಮಾಣವಕ ಶಂಖ ಸರ್ವರತ್ನಂಗಳೆಂಬ ನವನಿಧಿಗಳುಂ (ಆದಿಪು. ೦೫-೩ ವ) ; ನವನಿಧಿಯಿನಷ್ಟಮಂಗಳನಿವಹಂಗಳಿನೆಸೆವ ನಾಲ್ಕು ಬಾಗಿಲ್ಗಳುಮಂ ದಿವಿಜರ್ ದೌವಾರಿಕವೃತ್ತಿವೆತ್ತು ಕಾವರ್ ಬೃಹದ್ಗದಾ ದಂಡಧರರ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೦೪-೦೭೫) : ನವನಿಧಿಯೊಂದೊಂದನೆ ಕುಡುವುವ ಪೆರ್ಮೆ ಭವ್ಯಸಮಿತಿಗಿಷ್ಟಮನಿತ್ತೊಪ್ಪುವ ನವನವನಿಧಿ ನೋಡುವೊಡಿ

ವೆನಿಪ್ಪುವು ಕೂಡೆ ನವನವಸ್ತೂಪಂಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೫-೭೬); ಕಾಳ ಮಹಾಕಾಳ ಪಾಂಡುಕ ಮಾಣವಕ ಶಂಖ ನೈಸರ್ಪ ಪದ್ಮ ಪಿಂಗಳ ನಾನಾರತ್ನಮೆಂಬ ನವನಿಧಿಗಳುಮಂ . . . ದಶಾಂಗಭೋಗಮನನುಭವಿಸುವುದು (ಶಸಾರ. ೩೩೪); ನವನಿಧಿಗಳ್ ಮಂಗಳತತಿ ನವರತ್ನದ ತೋರಣಂಗಳಾ ದ್ವಾರಂಗಳ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೦೫-೪೯). ೩. [ಗಣಿತ] ಒಂಬತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: "ನವ, ಪದಾರ್ಥ . . . ನವನಿಧಿ . . . ನಾಟ್ಯಾಂಗ, ಇಂತಿನಿತುಂ ೯ಕ್ಕೆ ಪೆಸರು" (ಪ್ರವಚಾ. ೦೦). ◘ "ನಿಧಿ-೯: ಕುಬೇರನ: ಮಹಾಪದ್ಮ, ಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಮಕರ, ಕಚ್ಛಪ, ಮುಕುಂದ, ಕುಂದ (ಅಥವಾ ನಂದಕ), ನೀಲ, ವರ (ಅಥವಾ ಖರ್ವ), (ಅಮರ. ೧-೧-೮೧; ಮಾರ್ಕಂಪು. ೬೫). (ಅ) ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ: ಕಾಳ, ಮಹಾಕಾಳ, ನೈಸರ್ಪ, ಪಾಂಡುಕ, ಪದ್ಮ, ಪಿಂಗಳ; ಮಾಣವಕ, ಶಂಖ, ಸರ್ವರತ್ನ (ಆದಿಪು. ೧೫-೩೪). (ಇ) ಹಯಂ, ಗಜ, ರಥ, ದರ್ಗ, ಭಾಂಡಾರ, ಅಗ್ನಿ, ರತ್ನ, ಧ್ಯಾನ, ಪ್ರಮದಾ (ಸಂ. ೧೬೫)" (ಕ್ರೀವತ್ಸ. ೩೪೯). [ನವ$_1$ + ನಿಧಿ]

ನವನಿಧಿವಲ್ಲಭ (ನಾ). [ಜೈನ] ನವನಿಧಿಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯ; ಚಕ್ರವರ್ತಿ: ನವನಿಧಿವಲ್ಲಭನಾನತದಿವಿಜಗಣಂ ನೆಗಟ್ಟ ನಾಭಿರಾಜನ ಮೊಮ್ಮಂ (ಆದಿಪು. ೦೪-೭೩). [ನವನಿಧಿ + ವಲ್ಲಭ]

ನವನಿಧಿಸನಾಥ (ನಾ). ನವನಿಧಿಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು: ಅಷ್ಟದಿಗ್ವಿಜಯೋಪಾರ್ಜಿತ ಯಶನುಂ ನವನಿಧಿಸನಾಥ ಶ್ರೀನಿವಾಸನುಂ . . . ಆಗಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೭-೩೩ ವ). [ನವನಿಧಿ + ಸನಾಥ]

ನವನಿರ್ಮಿತಿ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದುದು; ನವಕೃತಿ: ಏಕಸ್ವಗಳು; ನವನಿರ್ಮಿತಿಗಳು ಮತ್ತು ನಕ್ಷೆಗಳು, ಕೃತಿಸ್ವಾಮ್ಯ; ವ್ಯಾಪಾರಚಿಹ್ನೆಗಳು ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯಚಿಹ್ನೆಗಳು (ಭಾಧಾನ. ೨೮೨). [ನವ$_2$ + ನಿರ್ಮಿತಿ]

ನವನೀತ (ನಾ). ಕೆನೆ ಕಡೆದು ಹೊಸದಾಗಿ ತೆಗೆದ ಬೆಣ್ಣೆ: "ದಧಿಸಾರು, ನವನೀತಂ-ಈ ೨ ಬೆಣ್ಣೆ" (ಹಲಾಯು. ೪೬-೧೦೯); ನವನೀತಮುಮಂ ಶುಕತುಂಡವುಮಂ . . . ಸೇವಿಸುಗೆ ಪಿಂಗುಗುಂ ಕೆಯ್ಮುಸಕಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೩೬); ನವನೀತಮನಾಣಂಬೆಯನನಾರತಂ ಬೆಳ್ಳುಂಬಳವಂ ಗಿಣ್ಣನುಣ್ಣದಿರ್ಪುದಮೋಘಂ (ಸುಕುಮಾ. ೬-೪೩); ಹಸುವಿಂಗೆ ಮೇವು ಶಿಶುವಿಂಗೆ ನವನೀತಮಂ . . . ಬೆಸಗೊಂಬುದಕ್ಕಿದೇ ಕಾಲಹೆಂದು (ಹಡಕಾ. ೪-೪೦); ಆ ದಧಿಯ ಮಥನವ ಮಾಡಿ ಬೆಣ್ಣೆಯ ತೆಗೆದು ಆ ನವನೀತವ ತುಪ್ಪವ ಕಾಸಿ ಆ ಗೋವಿಗೆ ಕುಡಿಯಿಸಲಾಗಿ ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯುಪ್ಪುದು ತಪ್ಪದಯ್ಯ (ಸಿದ್ಧೇವ. ೮೩-೨೪೯); ಕೆನೆವಾಲ ಕಡೆದು ನವನೀತಮಂ ತೆಗೆದು ಬಾಯ್ಗಿನಿದಾಗಿ ಸವಿಯದಪಟಿಾಳಗೆ ಪುಳಿವಿಲದು ರಸವನೆ ಕಿಡಿಸಿದೊಡೆ ಕಟಿದ ಸುರಭಿಗಪ್ಪುದೆ ಕೊಜತೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೦-೭); ಎನ್ನೆವರಮಶ್ವಮಿಳಿಯೊಳ್ ಸಂಚರಿಕುಮನ್ನೆವರಂ ಯಜಮಾನಂ ಮೃಗಶೃಂಗಧರಂ ನವನೀತವಿಲಿಪ್ತಸುಗಾತ್ರಂ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತಮನಪ್ಪುಕೆಯ್ದು . . . ಕಾಲಮಂ ಸಮೆಯಲಕ್ಕುಂ (ಜಾಮೂಕ್ಷಿ. ೦೫-೦೧); ಮಾತು ಮಾತು ಮಥಿಸಿ ಬಂದ ನಾದದ ನವನೀತಾ (ನಾದಲೀ. ೮೫-೯). [ಸಂ.]

ನವನೀತಕ (ನಾ). ೧. ತುಪ್ಪ. ೨. ಬೆಣ್ಣೆ. 'ಅಬ್ಧಿನವನೀತಕ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನವನೀತಚೋರ (ನಾ). ಬೆಣ್ಣೆ ಕದಿಯುವವನು; ಬೆಣ್ಣೆಗಳ್ಳ; ಕೃಷ್ಣ: ನವನೀತಚೋರನಕುಲೀನವಧೂಸ್ತನದುಗ್ಧಪೃಥುಶರೀರಂ . . . ಪೂಜ್ಯನಾಗೆ ನಿನಗೆ ನಿಕಾರಂ (ಜಗವಿ. ೦೭-೨೩); ಇವಗೇಕೆ ಪರಿಮಳ ಇವಗೇಕೆ ಶೃಂಗಾರ ನವನೀತಚೋರ ನಾಱುವ ಗೊಲ್ಲಗೆ (ಪುರಂದ. ೧-೧೦೦ ಪಲ್ಲವಿ); ನವಿಲು ಗರಿಯ ನವನೀತಚೋರನಾಬಾಲವೃದ್ಧಪ್ರೀತ (ನೆಲವು. ೩೯-೮). [ನವನೀತ + ಚೋರ]

ನವನೀತಚೋರಕ (ನಾ). = ನವನೀತಚೋರ: ಕ್ಷೀರಲಂಪಟನಾಡಿದಂ ನವನೀತಚೋರಕನಾಡಿದಂ (ಜಗವಿ. ೩-೩೪). [ಸಂ.]

ನವನೀತಹೃದಯ (ನಾ). ೧. ಬೆಣ್ಣೆಯಂತೆ ಮೃದುವಾದ ಹೃದಯ. ೨. (ಬೆಣ್ಣೆಯಂತೆ) ಬೇಗನೆ ಕರಗುವ ಹೃದಯವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಮೃದುಹೃದಯಿ: ಸುಂದರಿ! ನೀನು ಭಯಸ್ವಭಾವದವಳು, ನವನೀತ ಹೃದಯಳು (ರಾವಿಜ. ೪೭). [ನವನೀತ + ಹೃದಯ]

ನವನೀರದ (ನಾ). ಹೊಸ ಮೋಡ; ಮಳೆ ಮೋಡ: ಬಿರುಗಾಳಿ ಬೀಸುತ್ತದೆ. ಅದು ನವನೀರದವನ್ನು ತರುವ ಗಾಳಿ (ಹಂಸದ. ೦೫೭ ಅವತರಣಿಕೆ). [ನವ$_2$ + ನೀರದ$_1$]

ನವನೀಲೋತ್ಪಲ (ನಾ). ಆಗ ತಾನೇ ಅರಳಿದ ಕನ್ನೈದಿಲೆ: ನವನೀಲೋತ್ಪಲಸನ್ನಿಭಾಂಗರುಚಿಯಿಂ ಸತ್ಕಿಂಕಿರಾತೋದ್ಗಮಚ್ಛವಿ ಪೀತಾಂಬರ ಕಾಂತಿಯಿಂ . . . ಚೆಲ್ವಾದನಬ್ಜೋದರಂ (ಜಗವಿ. ೦-೪೯). [ನವ$_2$ + ನೀಲೋತ್ಪಲ]

ನವನೂತನ (ನಾ). ಹೊಚ್ಚಹೊಸದು; ಅತ್ಯಂತ ನೂತನವಾದುದು: ಮನೆಮನೆಯ ನಾರಿಯರು ನವನೂತನದ ರಜತ ಪೊಂದಳಿಗೆಯಾರತಿಗಳಿಂ . . . ಸೊಡರೆತ್ತಿತು (ತುರಂಗ. ೫೦-೪೭). [ನವ$_2$ + ನೂತನ]

ನವನೋಕಷಾಯ (ನಾ). [ಜೈನ] (ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ) ಒಂಬತ್ತು ಕಿಂಚಿತ್ ಕಷಾಯಗಳು: "ಹಾಸ್ಯ, ರತಿ, ಅರತಿ, ಶೋಕ, ಭಯ, ಜಿಗುಪ್ಸಾ, ಸ್ತ್ರೀವೇದ, ಪುಂವೇದ ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕವೇದ" (ಆದಿಪು. ೩೦೪೪): ಲೋಭಂಗಳೆಂಬೆಂಟು ಕಷಾಯಂಗಳಂ ಕಿಡಿಸಿ ಮತ್ತಂ ಕಿಱಿಕಿಱಿದು ಬೇಗದಿಂ ತನ್ನ ಪರಿಣಾಮವಿಶೇಷದಿಂ ಚತುಸ್ಸಂಜ್ವಲನ ನವನೋಕಷಾಯಂಗಳೆಂಬ ಪದಿಮೂಱುಂ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಮಂತರಾಯಕರಣಂ ಮಾಡಿ (ಆದಿಪು. ೧೦-೦೯ ವ); ಕ್ರೋಧಮಾನಮಾಲೋಭಮೆಂಬೆಂಟುಂ ಕಷಾಯಮುಮಂ ನವನೋಕಷಾಯಮುಮಂ ... ಎಡೆಯುಡುಗದೆ ಕಿಡಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೮-೬೨ ವ). 'ನೋಕಷಾಯ' ಪರಾ. [ನವ$_1$+ನೋಕಷಾಯ]

ನವನ್ಯಾಸ (ನಾ). ಹೊಸ ಕಾದಂಬರಿ; ನೂತನ ಕಾದಂಬರಿ: ದೇವೇಂದ್ರವಿಜಯನೆಂಬುವನು ಅದ್ಭುತವಾದುದೊಂದು ನವನ್ಯಾಸವನ್ನು ಓದುತ್ತಾ ಕುಳಿತಿದ್ದನು (ಪಿಶಾಪ. ೧); ಈ ನವನ್ಯಾಸವು "ದಿ ಕೌಂಟ್ ಆಫ್ ಮಾಂಟಿ ಕ್ರಿಸ್ಟೊ" . . . ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ನಾಟಕ ಗದ್ಯಾನುವಾದವಾಗಿದೆ (ರಾಜಾಮು. ೨ ಪೀಠಿಕೆ). [ನವ$_2$ + ನ್ಯಾಸ]

ನವಪಟವಾಸ (ನಾ). ಹೊಸ ಸುಗಂಧದ ಹುಡಿ: ಸೂಸುವ ನವಪಟವಾಸದ ಚೂರ್ಣಂ ಪೊಸರಮಾದುದು ದಿಕ್ಪರಿಪೂರ್ಣಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೬೨ ರಗಳೆ). [ನವ$_2$ + ಪಟವಾಸ]

ನವಪತ್ 'ನೌಬತ್ತು' ನೋ.

ನವಪತ್ತು 'ನೌಬತ್ತು' ನೋ.

ನವಪತ್ತುಖಾನೆ (ನಾ). ನೌಬತ್ತು ಎಂಬ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಬಾರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೀಸಲಾದ (ಮಹಡಿಯ) ಸ್ಥಳ: ಹೊಗಳುವ ಭಟ್ಟರು, ನವಪತ್ತುಖಾನೆಯವರು, ಬೆಸ್ತರು, ದೀವಟಿಗೆಯವರು, ದೀಪದ ಕಂಭದವರು (ಮುಜಾವಂ. I, ೦೨೬). [←ಪಾರ. ಮರಾ. ನೌಬತ್‌ಖಾನಾ]

ನವಪದಾರ್ಥ (ನಾ). [ಜೈನ] ಜೀವ, ಅಜೀವ, ಪುಣ್ಯ, ಪಾಪ, ಆಸ್ರವ, ಸಂವರ, ನಿರ್ಜರ, ಬಂಧ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ತತ್ತ್ವಗಳು: ಜೀವಾಜೀವ ಪುಣ್ಯಪಾಪಾಸ್ರವ ಸಂವರ ನಿರ್ಜರ ಬಂಧ ಮೋಕ್ಷಮೆಂದಿಂತು ನವಪದಾರ್ಥಂಗಳುಂ . . ಎಂಬಿವಱೊಳಾನವಾನು ಮಱಿತಮುಂ ಕುಶಲಿಕೆಯುಂ ನಂಬುಗೆಯುಮಾಗಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬-೦೯); ಪಂಚಾಸ್ತಿಕಾಯ ಷಡ್ದ್ರವ್ಯ ಸಪ್ತತತ್ವ ನವಪದಾರ್ಥಸ್ವರೂಪಮಂ ನಿರೂಪಿಸುವುದುಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೭ ವ). [ನವ$_1$ + ಪದಾರ್ಥ]

ನವಪಯೋದ (ನಾ). ಮಳೆಗಾಲದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಮೋಡ : ಅಂಬುವಿಡಿ ನಳವಿಗಗ್ಗಳಮಪ್ಪುದಱಿನೆಡೆಯೊಳ್ ಧನುರ್ಧರನ ಶರವರ್ಷಂ ನವಪಯೋದ ಪ್ರಮೋದಬಿಂದುವರ್ಷದಂತೆ ಕಳೆಯೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೮ ವ). [ನವ$_{2}$ + ಪಯೋದ]

ನವಪರಿ (ನಾ). ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆ ; ನವಪ ಕಾರ : ಆ ಸಭಾಮಧ್ಯದೊಳು ನವಪರಿಯ ಮಣಿಗಿರಣಭಾಸಾಯಮಾನದಿ ಝಗಝಗಿಸಿಪೊಪ್ಪುತಿಹ ಕೇಸರಿಯ ಪೀಠದೊಳು...ಒಪ್ಪಿದನು (ನವಮೋ. ೨೭-೪೧). [ನವ$_{1}$ + ಪರಿ$_{3}$]

ನವಪಲ್ಲವ (ನಾ). ಎಳೆಯ ಚಿಗುರು : ವಲ್ಲಕಿಯೊಳಲವ ಬಾಲದೊಳು ಕೇಶದೊಳು ನವಪಲ್ಲವದೊಳೆಳೆಯ ಪವಳದೊಳು ಪ್ರವಾಳವಕ್ಕು (ಮಂಗರಾ. ೦೪೮-೪೧). [ನವ$_{2}$ + ಪಲ್ಲವ]

ನವಪಿಷ್ಟಚರ್ಚಿಕೆ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಹಿಟ್ಟಿನ ಲೇಪ : ಸ್ವಸ್ತಿಕಲಕ್ಷ್ಮಲಕ್ಷಮಣದರ್ಪಣಮಂಡಿತಮುಲ್ಲಸತ್ಸ್ವಾಳಸ್ವಬತಂ ಪವಿತ್ರ ಬಿಸಸೂತ್ರವೃತಂ ನವಪಿಷ್ಟಚರ್ಚಿಕಾಶಸ್ತಮುಪಾತ್ತದರ್ಭರಾಜಿಸಂ . . . ಪೂರ್ಣ ಕಲಶಂ ತಳೆದತ್ತತುಳಂ ವಿಳಾಸಮಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬-೫೩). [ಸಂ. ನವಪಿಷ್ಟಚರ್ಚಿಕಾ]

ನವಪುಷ್ಪಿತೆ (ನಾ). ೧. ಹೊಸದಾಗಿ ಹೂವು ಬಿಟ್ಟದು. ೨. ಅದೇ ತಾನೇ ಮೈನೆರೆದವಳು. ೧, ೨: ನವಪುಷ್ಪಿತೆಯಾಗಿರಲೊಪ್ಪುವ ಪಾದರಿಗೊಲ್ದಿಱಿವ ಮಧುಪಾವಳಿಯುತ್ಸವಮಂ ನಿಟ್ಟಿಸುತುಂ ನಗುವವೊಲರವಿರಿವಣ್ಣಳವರ್ದ ದ.ಡಿಮಮೆಸೆಗುಂ (ಉದ್ಭಟ. ೯-೧೭). [ನವ$_{2}$ + ಪುಷ್ಪಿತೆ]

ನವಪೇಟಕ (ನಾ). ಹೊಸ ಪರಿವಾರ: ನವಮಯುಸದಿವಿಜಪೇಟಕ ನವಪೇಟಕ ನಿಕರಮುಗಲದಿರಲಬ್ಧಿಯು ಮೇರುವ ಕೆಲದ ಗಿರಿಕದಂಬಕದವಜ್ಞೆಯುಂ ಪೋಲ್ತುದಾ ಕುಮಾರನ ಕೆಲದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೮೧). [ನವ$_{2}$ + ಪೇಟಕ]

ನವಪ್ರಜೇಶ (ನಾ). ಮರೀಚಿ, ಅತ್ರಿ, ಅಂಗಿರಸ, ಪುಲಸ್ತ್ಯ, ಪುಲಹ, ಕ್ರತು, ಪ್ರಚೇತಸ, ವಸಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಭೃಗು ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು : ವಸುಗಳೆಂಟು ನವಪ್ರಜೇಶರು ಶ್ವಸನಗಣರ್ನೆವತ್ತು ಏಕಾದಶ ದಿವಾಕರರು (ಹರಿಶ. ೮-೨೭). 'ನವಬ್ರಹ್ಮ' ಪರಾ. [ನವ$_{1}$ + ಪ್ರಜೇಶ]

ನವಪ್ರತಿನಾರಾಯಣ (ನಾ). [ಜೈನ] ಆಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ನಾರಾಯಣರಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಪ್ರತಿವಾಸುದೇವರು : ನವಪ್ರತಿನಾರಾಯಣರು . . . ಅವರ ಹೆಸರುಗಳಂ : – ೧. ಅಶ್ವಗ್ರೀವ. ೨. ತಾರಕ. ೩. ಮೇರಕ. ೪. ನಿಶುಂಭ. ೫. ಮಧುಕೈಟಭ. ೬. ಪ್ರಹ್ಲಾದ. ೭. ಬಲಿಸೇನ. ೮. ರಾವಣ. ೯. ಜರಾಸಂಧ (ಜೈನಧ. ೦೨೮). [ನವ$_{1}$ + ಪ್ರತಿನಾರಾಯಣ]

ನವಪ್ರಸೂತೆ (ನಾ). ೧. ಹೊಸತಾಗಿ ಹೆರಿಗೆಯಾದವಳು; ಹಸಿಬಾಣಂತಿ. ೨. ಹೊಸದಾಗಿ ಕರು ಹಾಕಿದ ಹಸು ಅಥವಾ ಎಮ್ಮೆ ; ಎಳಗಂದಿ : "ಧೇನುಃ, ನವಪ್ರಸೂತಾ — ಈ ೨ ಎಳಗಂದಿ" (ಹಲಾಯು. ೪೩-೦೦೪). [ಸಂ. ನವಪ್ರಸೂತಾ]

ನವಪ್ರಸೂನ (ನಾ). ಆಗ ತಾನೇ ಅರಳಿದ ಹೂವು: ನಾರಾಯಣನೊಂದ ನವಪ್ರಸೂನಪರಿಮಳಕ್ಕೆಳಸುವೆಳದುಂಬಿಯು ಬಂಬಲಿಂ ಬಳಸ:ವಡೆದು (ಮಹಾನೇ. ೧೪-೧೭ ವ) ; ಚಿತ್ರಿತಪಾಲಪತ್ರವಲ್ಲಿಗಳನಳಂಕಿವೆತ್ತವಯವಂಗಳೊಳೊಂತು ನವಪ್ರಸೂನವಮಂ ಮಗಮಾಗಿಪಂದದಿಂ ತುಱುಬಿ ಬಂದಳ್ (ನಳಚಂ. ೭೪೪). [ನವ$_{2}$ + ಪ್ರಸೂನ]

ನವಬಂಧ (ನಾ). = ನವನೋಕಷಾಯ : ನವನೋಕಷಾಯ ಷಟ್ಕಮುಮುಮಂ ಘಾತಿಸಿ ಪುಂವೇದಾದಿ ನವಬಂಧಮುಮಂ . . . ಕಿಡಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೧೦-೧೪ ವ). [ನವ$_{1}$ + ಬಂಧ]

ನವಬತ್ತು 'ನೌಬತ್ತು' ನೋ.

ನವಬ್ರಹ್ಮ (ನಾ). ಭೃಗು, ಪುಲಸ್ತ್ಯ, ಪುಲಹ, ಕ್ರತು, ಅಂಗಿರಸ, ಮರೀಚಿ, ದಕ್ಷ, ಅತ್ರಿ ಮತ್ತು ವಸಿಷ್ಠರೆಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸಪುತ್ರರು ; P ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಇವರಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಶಕ್ತಿಯಿತ್ತು : ಈ ನವಬ್ರಹ್ಮರೊಳಗಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪರಮೇಶ್ವರ ಸೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರಪಂಚಕಲ್ಪನೆಗೆ ಕಾರಣಮಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ವೇಳ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೩೦೩) : ನವಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನೆನಿಪಾ ದಕ್ಷಂ . . . ಮಾಡುವುದೊಂದುತ್ಕಟ ಧರ್ಮಯಾಗದೊದವಂ ಕೊಂಡಾಡಲೇಂ ಸಾಧ್ಯಮೇ (ನನ್ನಚಾ. ೬-೯೪) ; ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭೃಗು ಮೊದಲಾದ ನವಬ್ರಹ್ಮರೂ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರೂ . . . ಒಗೆದರು (ಸಕಲ್ಪ. ೬). [ನವ$_{1}$ + ಬ್ರಹ್ಮ]

ನವಭಾಗ (ನಾ). ಒಂಬತ್ತು ಭಾಗ,-ಚೂರು : ಕುವರರ ಮದುವೆಯೊಳ್ವಾಗಿಲುದಡೆದಾಗ ಕುವರಿಯರ್ಗಿತ್ತ ಭೂತಳವ ಹವಣಿಸಿ ಮಧ್ಯಖಂಡದ ಹತ್ತುಭಾಗದೊಳ್ನವಭಾಗವುಳಿದೊಂದು ಹೋಯ್ತು (ಭರತೇ. ೪೪-೨೮). [ನವ$_{1}$ + ಭಾಗ]

ನವಭಾರತ (ನಾ). ಹೊಸ ಸ್ವರೂಪ ಪಡೆದ ಭಾರತದೇಶ ; ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತ : ನಾನಳಿವೆ, ನೀನಳಿವೆ, ನಮ್ಮೆಲುಬುಗಳ ಮೇಲೆ ಮೂಡುವುದು, ಮೂಡುವುದು ನವಭಾರತದ ಲೀಲೆ! (ಪಾಂಚಜ. ೫-೦೨). P ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳು ದಾಸ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದು, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ್ದಂಥ ಕವಿಯ ಕಲ್ಪನೆಯ ಭಾರತ. [ನವ$_{2}$ + ಭಾರತ]

ನವಭೂತಭಾಷೆ (ನಾ). ೧. ನವೀನವಾದ ಪೈಶಾಚಿಕ ಭಾಷೆ. ೨. (ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ತಿಳಿಯದ) ಭೂತಗಳ ಭಾಷೆ. ೧, ೨: ನವಭೂತಭಾಷೆಯಿಂ ಕುಱುಪುವೇೞು ತಾಮುದ್ಧಗವಿತೆಯಂ ಮಾಡಿ ಮಹಾವ್ಯವಸಾಯಂಗೆಯ್ದು ಮರುಳ್ಗವಿಗಳ್ಗಾವೇಂ ಗುಣಾಢ್ಯರಂ ಮಸುಳಿಸರೇ (ಗದಾಯು. ೪-೪೦). [ನವ$_{2}$ + ಭೂತ + ಭಾಷೆ]

ನವಮ (ಗು). ಒಂಬತ್ತನೆಯ : ಅಮರಾಧಿರಾಜ ಹುತವಹ ಯಮ ನೈಋತ ವರುಣ ವಾಯು ಯಕ್ಷೇಶಾನ ಕ್ರಮದಿನವರೆಣ್ಬರಂತುತ್ತಮನೈನೀಂ ನವಮಲೋಕಪಾಳನೆ ಅವರೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೩-೯೭) ; ನವಮ ಜಿನಾಧೀಶ್ವರನಂ . . . ಅಭಿವರ್ಣಿಸುವೆಂ (ಧಾರಪು. ೧೬-೩೯೦) ; ಸಪ್ತಕ, ಅಷ್ಟಕ, ನವಮ, ದಶಮ – ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಂ ಪತ್ರಲೊಡಂ – ಎಲ್ಲಕ್ಕಂ ವಿಭಕ್ತಿಯಂ ಪತ್ತಿಸುವುದು (ಶಬ್ದಮ. ೮೩ ಪ್ರಯೋ). [ಸಂ.]

ನವಮಂಡನ (ನಾ). ಹೊಸ ಆಭರಣ ; ಹೊಸ ಬಗೆಯ ಅಲಂಕಾರ : ಭವನತನು ಭಾಳಮಂಡದ ನವಮಂಡನದಿಂದಮೊಪ್ಪೆ ನಯನದ್ವಯದಿಂ ತವೆ ನೋಡಲ್ ನೆಱೆಯದೆ ನಯನವಿಹ್ವಲಂ ಹರಿ ಸಹಸ್ರಲೋಚನನಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦-೬೦). [ನವ$_{2}$ + ಮಂಡನ]

ನವಮಣಿ (ನಾ). = ನವರತ್ನ ೧ : ನವಮಣಿಗಣರುಚಿಯಿಂ ಮಿಱುಗುವ ಕೂಟಾಟೋಪಮಂ ವಿಮಾನಮನವರುತ್ಸವದಿಂದಂದೇಱಿಮನಲ್ ದಿವಿಜಕುಮಾರಾಭನೇಱಿ ನಭದಿಂ ಬಂದರ್ (ನೇಮಿಪು. ೩-೦೯೪) ; ನವಮಣಿ ಮರೀಚಿಮಂಜರಿ ಕವಿದು ಪೊನಲ್ವರಿದುದೆಂಬಿನಂ . . . ಜಲಜಲಿಸಿ ಪರಿವ ಬಱಿಪೊನಲೆಸೆಗುಂ (ವರ್ಧಪು. ೦೦-೦೪) : ನವಮಣಿಮೇಖಲಾನ್ವಿತ ಸುಮೇರುಪೊ ತಾನೆನೆ ದೇವತಾಕೃತಿಪ್ರವಿದಿತನಂದಿಮುದ್ರೆಯದು ಶೋಭಿಸೆ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೪-೧೭-೫೩). [ನವ$_{1}$ + ಮಣಿ$_{3}$]

ನವಮತಿ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸುವ ಬುದ್ಧಿ ; ಪ್ರತಿಭೆ : ನವಮತಿಯಿಲ್ಲದ ಕುಕವಿಯ ಕವಿತೆಯವೋಲ್ ಮಾಂದ್ಯಮಾಯ್ತು ಪದವಿನ್ಯಾಸಂ ಯುವತಿಗೆ ಮಹಿಮೋನ್ನತಿ ಮೇರುವೆನಿಪ್ಪಾ ಗರ್ಭದರ್ಭಕನ ಗೌರವದಿಂ (ಕುಸುಮಾ. ೫-೦೬). [ನವ$_{2}$ + ಮತಿ]

ನವಮರ್ಕ್ಷ (ನಾ). ೧. [ಜ್ಯೋತಿ] ಒಂಬತ್ತನೆಯ ರಾಶಿ. ೨. ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಸ್ಥಾನ : ರವಿ ಲಗ್ನಾವಸಥಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠಗೃಹದೊಳ್ ನಿಂದಂದುಬಲ್ಕಂ . . . ನವಮರ್ಕ್ಷಸ್ಥಿತನಾಗೆ ಪುತ್ರ ಸುಖವಿತ್ತೋಪೇತನಪ್ಪಂ ನರಂ (ಜಾತಕ. ೧೮-೩). [ನವಮ + ಋಕ್ಷ]

ನವಮಲ್ಲಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು : ನವಮಲ್ಲಿಕಾಚಯಕರಲ್ಪೊಂಪಂ ಲಸತ್ಪ್ರಾಟಲಾಪನಿಜಕ್ಕಾಗೆ ಪಿಕಾಳಿರಾವಮುದಿತಂ ಬಂದೊಪ್ಪುಗುಂ ಮಾಧವಂ (ಯಾದಶಂ. ೪-೮೦). [ಸಂ. ನವಮಲ್ಲಿಕಾ]

ನವಮಲ್ಲಿಗೆ (ನಾ). = ನವಮಲ್ಲಿಕೆ : ನವಮಲ್ಲಿಗೆ, ಹಂಬುಮಲ್ಲಿಗೆ (ಪ್ರಭುಲಿಂ. ೪೭-೯೩೨). [< ಸಂ. ನವಮಲ್ಲಿಕಾ]

ನವಮಾಂಕ (ನಾ). ಒಂಬತ್ತರ ಅಂಕಿ: ಅಲೆನ್‌ರಾಸ್ ಹರಪ್ಪ ಮೂಲಭಾಷೆ ಪುರಾತನ ದ್ರಾವಿಡ ಅಥವಾ ಮುಂಡ ಅಥವಾ ಬುರುಷಸ್ಕಿ ಆಗಿರಲಾರದೆಂದು, ನವಮಾಂಕ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ಪುರಾತನ ಇಂಡೋನೇಷಿಯನ್ನೆಂದು ಊಹಿಸಿರುವರು (ಭಾರಿದ. ೧೬). [ನವಮ + ಅಂಕ$_2$]

ನವಮಾಲಿಕಾಲತೆ (ನಾ). ಇರುವಂತಿಯ ಬಳ್ಳಿ ; ನವಮಲ್ಲಿಕೆಯ ಬಳ್ಳಿ : ರತಿಯ ಮದನನ ಮದುವೆಯೊಳ್ ಪೊಸಯಿಸಿದ ಪಸುರ್ವಂದರಂತೆ ಮಿಸುಪ ಮೃದ್ವೀಕಾಲತೆಯ ನಾಗಲತೆಯ ನವಮಾಲಿಕಾಲತೆಯ ... ವಿಚಕಿಳಲತೆಯ ಮಂಡಪಂಗಳುಂ ಮನೋಹರಂಗಳೆನಿಸಿರ್ದುವು (ಚಂದ್ರಪು. ೦-೧೦೬). [ಸಂ. ನವಮಾಲಿಕಾಲತಾ]

ನವಮಾಲಿಕೆ (ನಾ). ಮಲ್ಲಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ; ಇರುವಂತಿಗೆ: "ಸಪ್ತಲಾ, ನವಮಾಲಿಕಾ – ಈ ೨ ಇರುವಂತಿ" (ಹಲಾಯು. ೩೮-೩೪) ; ನಾಗವಲ್ಲಿ ನವಮಾಲಿಕೆಯುಂ ರಂಜಿಪ ಕುಂದ ಕದಂಬಂ ಮಂಜುಳದುದ್ಯಾನವನದೊಳಿರ್ಪುವು ಪೆಂಪಿಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೪-೦೫). [ಸಂ. ನವಮಾಲಿಕಾ]

ನವಮಾಸ (ನಾ). ಒಂಬತ್ತು ತಿಂಗಳು: ನವಮಾಸ ವಿರಾಮದೊಳಬ್ಜವದನೆ . . . ಪಡೆದಳ್ಸುರೂಪವತಿಯಂ ಸುತೆಯಂ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೪೯); ನವಮಾಸಂ ಶೀವಿ ದೇವಕಿ ಬೆಸಲೆಯಪ್ಪುದನಱಿದುಂ (ಜಗವಿ. ೨-೫೩ ವ) ; ನವಮಾಸಂ ನೆಱೆ ಶೀವೆ ದೇವಿ ಪಡೆದಳ್ ಪೂರ್ವಾಶೆ ಸೂರ್ಯಾದಿತ್ಯನಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೮-೮೧) ; ಹೊತ್ತು ನವಮಾಸ ಪರ್ಯಂತ ಗರ್ಭದಲಿ . . . ಸಲಹಿದಾ ತಾಯ್ತುಂದೆ ಹೊತ್ತುಗಳೆವರಲ್ಲದೆ ಬೆನ್ನಹತ್ತಿ ಬಹರೆ (ಕನಕ. ೭೦-೦) ; ಬಸಿರು ತುಂಬಲು ಹಸುರುಡಿಗೆಯನುಟ್ಟೆಂದು ವನವಾಸ ನವಮಾಸ ತೀರಿಸುವೆ (ನಾದರೀ. ೪೦-೨೨). [ನವ$_1$ + ಮಾಸ$_2$]

ನವಮಿ (ನಾ). ೧. ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಪಕ್ಷದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ದಿನ : ಬರೆ ಚೈತ್ರಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಂ ದೊರೆಕೊಳೆ ನವಮಿಯೊಳಮುತ್ತರಾಷಾಢಂ (ಆದಿಪು. ೯-೭೯); ಅಷ್ಟಮಿ ನವಮಿ ಎಂಬ ಕಲ್ಪಿತವೇಕೋ ಶರಣಂಗೆ (ಬಸವ. ೬೨೦); ಆ ಪಕ್ಷಂಗಳೊಳಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯಾಗುಳ್ಳ ಪಾಡ್ಯ . . . ದುರ್ಗಿಯಧಿದೇವತೆಯಾದ ನವಮಿ (ವಿವೇಕ. ೩೪೦). ೨. ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ; ಒಂಬತ್ತು: ಒಬ್ಬನಿಂಗೆಂಟು ಮತ್ತೊಬ್ಬಗಂ ನವಮಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬಗಂ ಪತ್ತರಿಂದ ಬಲ್ಲುಗಳ್ ರೆಷೋಂಕರಿಸಿ (ತುರಂಗ. ೫೧-೪೮). [ಸಂ. ನವಮೀ]

ನವಮೀವಾಸರ (ನಾ). ನವಮಿಯ ದಿನ,-ತಿಥಿ: ಬರೆ ಚೈತ್ರಂ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಂ ದೊರೆಕೊಳೆ ನವಮೀವಾಸರಂ ಪೊರ್ದೆ . . . ಪುತ್ರನಂ ಪೆತ್ತಳಾಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೭-೩೬). [ಸಂ.]

ನವಮೇಘ (ನಾ). ಹೊಸ ಮೋಡ : ನವಮೇಘಧ್ವನಿ ಪುಷ್ಕರಧ್ವನಿ ತರತ್ತಾರಾಳಿ ಪುಷ್ಪೋಪಹಾರವಿಳಾಸಂ ರುಚಿರಾಂಬುದಂ ಯವನಿಕಾವಿನ್ಯಾಸಮಾದಲ್ಲಿ . . . ವಿಯದ್ರಂಗದೊಳೆಂದದೇಂ ನಲಿದುದೋ ವಿದ್ಯುನ್ನಟೀನರ್ತನಂ (ಆದಿಪು. ೬-೭೨) ; ನವಮೇಘಧ್ವನಿ ಧೀರತೂರ್ಯನಿನದಂ ಭೋರೆಂಬಿನಂ . . . ರಾಜಸೂಯಮಖಮಂ ಬೇಳ್ದಂ ಮಹೀಪಾಲಕಂ (ಜಗವಿ. ೧೬-೧೨). [ನವ$_2$ + ಮೇಘ]

ನವಮೇಘಮಾಲಿಕೆ (ನಾ). ಮಳೆಗಾಲದ ಮೊದಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೋಡಗಳ ಸಾಲು : ಬಾನೊಳು ಕವಿದಿದೆ ನವಮೇಘಮಾಲಿಕೆ ದೂರದೊಳಿರುವಳು ಕಾಂತೆ (ಇಂಚರ. ೧೬೦-೮೮). [ನವಮೇಘ + ಮಾಲಿಕೆ]

ನವಯವ್ವನ (ನಾ). = ನವಯೌವನ ೧: ಅಂತು ಸುದರ್ಶನಂ ನವಯವ್ವನಪ್ರಾಪ್ತನಾಗಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೫-೧೬ ವ). [ನವ$_2$ + ಯವ್ವನ]

ನವಯವ್ವನೆ (ನಾ). ಹೊಸ ಪ್ರಾಯದವಳು; ತುಂಬುಹರೆಯದವಳು : "ಏಱುಂಜವ್ವನೆಯೆಂದು ನವಯ [ಪಾಠಾಂ. ಯೌ]ವ್ವನೆ" (ಶಬ್ದಸಾ. ೧೮-೩೭೩). [ನವ$_2$ + ಯವ್ವನೆ (< ಜವ್ವನೆ)]

ನವಯುವ (ನಾ). ಹೊಸ ಹರೆಯದವನು ; ನವಯುವಕ : ನವಯುವನೀತನೊಳ್ ನೆರೆದುಪಂದುಪವಾಂತಲವಂಗಪುಷ್ಪವತ್ಪವನವಿದಾರ್ಯಘರ್ಮಲವೆಯಾಗಿ ವಿಹಾರಿಸು ವಾರ್ಧಿತೀರದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೦೩೫) ; ನವಯುವನಾದನೀಸಮಯದೊಳ್ಬಿನನಂ ಪಶವರ್ತಿಯಾಗಿ ಮಾಡುವೆಂ . . . ಎಂದು ಮನ್ಮಥನೃಪಂ ನಿಜಮೋಹನಮಂತ್ರದೇವತಾನಿವಹಮನಟ್ಟಿದಂದದೊಳೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದರ್ ನರಪಾಳಪುತ್ರಿಯರ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೦೫-೩೯). [ಸಂ. ನವಯುವನ್]

ನವಯುವಕ (ನಾ). = ನವಯೌವನ ೨ : ಚೀಣದ ನವಯುವಕರು ನಮ್ಮವರಂತೆಯೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು (ಜಗಸಂ. II, ೧೦). [ನವ$_2$ + ಯುವಕ]

ನವಯುವತಿ (ನಾ). = ನವಯವ್ವನೆ : ನವಯುವತೀಲೋಚನದ್ಯುತಿ ಧವಳಿಸೆ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೨-೭). [ನವ$_2$ + ಯುವತಿ]

ನವಯೌವನ (ನಾ). ೧. ಹೊಸ ಹರೆಯ ; ನವತಾರುಣ್ಯ : ಮಗಳ್ ಶ್ರೀಮತಿಯೆಂಬಳಾಗಿ ನವಯೌವನಲಕ್ಷ್ಮಿಯುನೆಯ್ದೆ ತಾಳ್ದಿದಳ್ (ಆದಿಪು. ೩-೧೮); ನವಯೌವನದೊಳ್ ಗುಣದೋಷವಿಚಾರಮನಿನಿತು ಮಾಡಲೀಯದ ಭಾವೋದ್ಭವನಿಂ ಪರವಶೆಯಾದೆಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೪೫) ; ಶಿವಪೂಜೆಗೆ ನವಯೌವನಮಾದಂತುನ್ನತ್ರಪಂಚವಿಂಶತಿಪ್ರಾಯಮಾಗಿ (ನಂಬಿರ. ೧೦-೫). ೨. ಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಬಂದವನಂ ; ನವಯುವಕ : ನವಯೌವನನಾದಂದು ಮಗಂಗೆ ಮದುವೆಯುಂ ಮಾಡುಪಮೆಂದು . . . ಪಾರ್ವನ ಕೂಸಂ ಬೇಡಿ ಪಡೆದು (ಜೀವಸಂ. ೩೭-೨೨ ವ) ; ನವಯೌವನನಾದ ತನೂಭವನಂ ಕಂಡಶ್ವಸೇನನರಪತಿ ಪರಮೋತ್ಸವದಿಂ ವಿವಾಹಮಂ ಮಾಡುವೆನೆಂದು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲ್ಕೆ ನೃಪಕನ್ನೆಯರಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೫-೩೨). [ನವ$_2$ + ಯೌವನ]

ನವಯೌವನಾಂಕ (ನಾ). = ನವಯೌವನ ೨: ನವಯೌವನಾಂಕನತಿಸೌಂದರ್ಯಾನ್ವಿತಂ ರಾಜಸಂಕುಳದೊಳ್ಮೀಱಿದ ನೀಬನ್ನೆತರುತಮಿರ್ಪಂ ನೋಡಲೇಳ್ (ರಾಜಶೇ. ೭-೦೫) : ನವಯೌವನಾಂಕನಂ ಮಾನವನೂತನಕಾಮನಂ . . ಈಗಳ್ ತಂದೊಡಗೂಡಿಸದಿರ್ದೊಡೆ ಮುಂದೇಪೆಮ್ಮದಸುಗಳ್ ಶರೀರದೊಳಿರದು (ಯಾದಶಂ. ೩-೩೦). [ನವಯೌವನ + ಅಂಕ$_2$]

ನವಯೌವನೆ (ನಾ). = ನವಯವ್ವನೆ : ನವಯೌವನೆಯರ್ ಲಾವಣ್ಯವತಿ ಜಾರಱಿದದ್ರಿಧರನ ಮನಮಂ (ಜಗವಿ. ೫-೧೨) : ಯಕ್ಷದೇವತೆ ವರಾಂಗನಪುರುಷವ್ರತದಳವನಾರಯ್ಯೆನೆಂದ, ನವಯೌವನೆಯಪ್ಪ ಕುಮಾರಿಯಾಗಿ ಬಂದಿದಿರೊಳ್ ನಿಂತು (ಜೀವಸಂ. ೫೫-೩೩ ವ). [ಸಂ. ನವಯೌವನಾ]

ನವರಂಗ (ನಾ). [ಶಿಲ್ಪಶಾ] ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಸುಕನಾಸಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಗೀತಾದಿ ರಂಗಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕಟ್ಟುವ ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣದ ಮಂಟಪ : ಕೂಡಿದ ಸುರತರುಣೀಜನಮಾಡುವ ನವರಂಗನರ್ತನಂಗಳಿಂ (ಮಹಾನೇ. ೦೫-೩೨) ; ನಾನಾ ರತುನಕಾಂತಿ ನವರಂಗ ಬಲಿಯಾಗಿ (ವಾದಿಕೀ. ೪೯-೧) ; ನವರಂಗ:

ಇದು ಸುಕನಾಸಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣದ ಮಂಟಪ (ಮೈವಾಸ್ತು. ೩೪) : ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ ಬಸದಿಯು ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಖನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮಂಟಪ—ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ . . . ಚಂದ್ರಪ್ರಭನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ (ಧಾರಿದ. ೩೦೪).
[ನವ₁ + ರಂಗ]

ನವರಂಗಮಂಡಪ (ನಾ). = ನವರಂಗ : ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ನವರಂಗ ಮಂಡಪಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ವಿಭಾಗಿಸದೆ ಇದ್ದ ಸುಕನಾಸಿಯು ಇದ್ದಿತು (ಹೊಯ್ಸವಾ. ೨೦). [ನವರಂಗ + ಮಂಡಪ]

ನವರಂಧ್ರ (ನಾ). = ನವದ್ವಾರ ೨ : ನವರಂಧ್ರಮೆಂಬ ಕನ್ನಂ ಸವೆದಿರಲ್ . . . ಜವನೆಂಬಾಬಡಿಗಳ್ಳಂ ತವಕದಿನಸುವೆಂಬ ವಸುವನೊಯ್ಕುದೆ ಮಾಣಾ (ಧರ್ಮನಾ. ೩-೦೭) ; ಮಾಸವೈದಾಬಿಬಿ ನಖರೋಮ ಸವರಂಧ್ರ (ಪುರಂದ. ೦-೦೫೨-೩). [ನವ₁ + ರಂಧ್ರ]

ನವರಕ್ತ (ನಾ). = ನವಲೋಹಿತ : ನವರಕ್ತರಕ್ತವಸ್ತ್ರಂ ನವಾಂತ್ರ ಯಜ್ಞೋಪವೀತಮೆಸೆಯೆ ಪಿಶಾಚಾನಿವಹಮನಡಗುಣಿಪೆಂದು ನವ ವೇದಮಂ ಪೇಟ್ಟುರಲ್ಲಿ ರಕ್ಕಸಪಾರ್ವರ್ (ಗದಾಯು. ೪-೩೯).[ನವ₂ + ರಕ್ತ]

ನವರಕ್ತತೆ (ನಾ). ಆಗ ತಾನೇ ಮೂಡಿದ ಕೆಂಬಣ್ಣ : ಹೊಸ ಕೆಂಪು : ಹಲಚಕ್ರಾಂಕುಶರೇಖಾವಿಲಸಿತಪದತಳಕೆ ಮಾಡೆ ನವರ[ಕ್ತತೆಯಂ ಪುನರು] ಕ್ತತೆಯಂ ಹಲಚಕ್ರಾಂಕುಶ ಕುರುಕುಲತಿಲಕಂ ಕುಸಿಕುಸಿದು ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ನಡೆದಂ (ಗದಾಯು. ೪-೦೭). [ಸಂ. ನವರಕ್ತತಾ]

ನವರತುನ (ನಾ). = ನವರತ್ನ ೧ : ಅಡರಿದನು ನವರತುನಮಯ ರಥವ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೪-೩೦) . [<ನವರತ್ನ]

ನವರತ್ನ (ನಾ). ೧. ವಜ್ರ, ವೈಡೂರ್ಯ, ಗೋಮೇಧಕ, ಪುಷ್ಯ ರಾಗ, ನೀಲ, ಮರಕತ, ಮಾಣಿಕ್ಯ, ಹವಳ ಮತ್ತು ಮುತ್ತು ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಮಣಿಗಳು : ನವರತ್ನಂ ಕರಿ ವಾಜಿ ಕಲ್ಪತರು ದೇವಸ್ತ್ರೀಜನಂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೆಂಬಿವಮುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮುಖ್ಯಮಾದುದು . . . ದೇವದಾನವರಿಂದಾದ ಮಹಾಸಮುದ್ರಮಥನಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೦೨-೦೫೩) ; ನವರತ್ನದ ಪಂಜರದೊಳ್ ದಿವಿಜಶರಾಸನದ ಮಱಿಯನಿರಿಸಿದವೊಲ್ ಸುತ್ತುವ ಸೋಗೆಯ ಸುತ್ತಿನೊಳಾಡುವ ಕೇಕಿಯ ಭಂಗಿ ಲೋಕಮಂ ಸೋಲಿಸುಗುಂ (ಯಚೋಚ. ೩-೩೭) ; ನವರತ್ನದ ಮನೆಯಂ ಕನ್ನವಿಕ್ಕಿ ಮಾಣಿಕವನುಯ್ಯ ಪದದೊಳ್ ಕಾದಿರ್ದವರಱಿದು ಪಿಡಿದು (ದಕಳು. ೩-೩೦) ; ಮುತ್ತು ಮಾಣಿಕ ನವರತ್ನದ ಕಿರಣಂಗಳ ಪ್ರಭೆಯು ಪ್ರಕಾಶ ವನುಳ್ಳುದು (ಸಿದ್ಧೇವ. ೩೨-೮೨) ; ನವರತ್ನ ಕೆತ್ತಿಸಿದ ಸ್ವಾಮಿ ಎನ್ನ ಹೃದಯಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾಭರಣದಿಂದ ಪುರಂದರವಿಠಲನ ಕೂಡಿದೇನೆ (ಪುರಂದ. ೫-೩೨-೫) ; ನವರತ್ನದ ಸೌಧಂಗಳ ಸವಿವೆಳಗಾ ಪುರಮನೆಲ್ಲಮಾ ವರಿಸೆ (ಹಾಲಾಸ್ಯ. ೦-೪-೭೨). ೨. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಆಸ್ಥಾನ ದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಪಂಡಿತರು ; "ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ : ಧನ್ವಂತರಿ (ವೈದ್ಯ), ಕ್ಷಪಣಕ (ಫಲಜ್ಯೋತಿಷಿ), ಅಮರಸಿಂಹ (ಕೋಶಕಾರ), ಶಂಕು (ಭೂಮಾಪನಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ), ವೇತಾಲಭಟ್ಟ (ಮಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ), ಘಟಕರ್ಪರ (ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ), ಕಾಳಿದಾಸ (ಕವಿ), ವರಾಹಮಿಹಿರ (ಜ್ಯೋತಿಷಿ), ವರರುಚಿ (ವೈಯಾಕರಣ) (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿದಾಭರಣ ; ಆಪ್ಟೆ ; ಜಾತಿ. XV)" (ಶ್ರೀವತ್ಸ ೩೭೭). [ನವ₁ + ರತ್ನ].

ನವರತ್ನಕೂಟ (ನಾ). ನವರತ್ನಗಳನ್ನು ಕಂಂದಣಿಸಿದ ಶಿಖರ: ಮುನ್ನಮೆ ಬ ಡ ಾ ಜ ನೆ ನಿರ್ಮಿಸುವೋಜೆಗೋಜನಾದುದನಱಿಪುತ್ತುಮಿರ್ಪುದನಿಶಂ ಕರುವಾಡಮಮಾನುಷಕ್ರಿಯಾಸ್ಪದ ನವರತ್ನಕೂಟವಿಘಟದ್ರುಸಚಿತ್ರ ವಿಚಿತ್ರ ಲೇಖೆಯಿಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦೦-೭೫). [ನವರತ್ನ + ಕೂಟ₃]

ನವರತ್ನಗಾಸೆ (ನಾ). ನವರತ್ನಗಳನ್ನು ಪೋಣಿಸಿದ ನಡುಕಟ್ಟು ; ನವರತ್ನಖಚಿತವಾದ ಒಡ್ಯಾಣ,–ಡಾಬು : ತೊಳಗುವ ನವರತ್ನ ಗಾಸೆಯ ಸರ್ವಾಂಗಕಳವಟ್ಟ ಮಣಿಭೂಷಣದ . . , ಮುದ್ದುಮೊಗದ ನರ್ತಕಿಯರು ಘಳಿಲನೆ ನಡೆತಂದರಾಗ (ಕಂಸವಿ. ೮-೫೭).
[ನವರತ್ನ + ಕಾಸೆ₁]

ನವರತ್ನಮಾಲಿಕೆ (ನಾ). = ನವರತ್ನಮಾಲೆ ೨ : ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಿದನು ಈ ನವರತ್ನಮಾಲಿಕೆಯ ಶುದ್ಧಾತ್ಮರಾಗಿ ಪ್ರತಿದಿನದಲಿ ಕಂಧರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರಿಸಿ (ಪುರಂದ. ಧಾ. ೩-೪೪-೯). [ನವರತ್ನ + ಮಾಲಿಕೆ]

ನವರತ್ನಮಾಲೆ (ನಾ). ೧. ನವರತ್ನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಾರ : ಕೊರ ಲೊಳ್ ನವರತ್ನಮಾಲೆಯಂ ಬಾಲಕಿಯಿಕ್ಕಿದಳ್ ನೃಪನ ನಲ್ಮೆಗೆ ತಾಂ ಮುಡಿಯಿಕ್ಕುವಂದದಿಂ (ಮಹಾನೀ. ೩-೦೫) ; ನವರತ್ನಮಾಲಾಗುಣ–ಇವು ಸಕಲಪಾಪಸಮೂಹಗಳನ್ನೂ ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತ · · · ಪಾಪರೋಗ, ವಾತರೋಗ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸುವ ಔಷಧವಾಗಿದೆ (ಸಕತ್ವ. ೩೮). ೨. ಒಂಬತ್ತು ಪದ್ಯಗಳ ಸಂಕಲನ,–ಗುಂಪು. ೧, ೨ : ಪವಮಾನದೇವರ ಮಹಾತ್ಮೆಯಂ ವರ್ಣಿಸಿದ ನವರತ್ನಮಾಲೆ ಕಂಠದಲಿ ಸಂತತ ಧರಿಸಿದವರಿಗೆ ಸುಸೌಖ್ಯವನ್ನು ತವಕದಿಂದಿತ್ತು (ಪುರಂದ. ೧-೨೧೩-೯).
[ಸಂ. ನವರತ್ನಮಾಲಾ]

ನವರತ್ನವಡೆ (ಕ್ರಿ). ನವರತ್ನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರು ; ನವರತ್ನಖಚಿತ ವಾಗಿರು : ಬಿಱುಗಾಳಿ ಬೀಸಲು ಮೃಡನಾಸ್ಥಾನದಿಂ ಸುರರು ಹೊಡೆ ಮಗ್ಗಿದರು ಗದ್ದುಗೆಯಿಂದೆ ನವರತ್ನವಡೆದ ಕಿರೀಟಗಳ್ ಮುಱಿಯೆ (ಬೋಹಕ. ೩೭-೫೮). [ನವರತ್ನ + ಪಡೆ₁]

ನವರತ್ನವರ್ಣಪೂರ (ನಾ). ನವರತ್ನಗಳನ್ನು ಪೋಣಿಸಿದ ಕಂಬಳಿ : ನವರತ್ನ ವರ್ಣಪೂರಮನವಿರಳ ಕರ್ಪೂರಚೂರ್ಣಸಂಪಾದಿತರಂಗವಲಿ ವಿರಾ ಜಿತಮಂ . . . ಪಟಮಂಡಪಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೦೩-೦೦೬). P "ಬಣ್ಣವುರ <(ಸಂ) ವರ್ಣಪೂರ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ಕೇಶಿರಾಜ ; ಅರ್ಥ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟ ; ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಜಮಂಖಾನೆ, ನೆಲಕ್ಕೆ ಹಾಸುವ ಬಟ್ಟೆ ಎಂಬರ್ಥವಿರ ಬಹುದು" (ಹಂಶದೀ. ೨೪೬). [ನವರತ್ನ + ವರ್ಣಪೂರ]

ನವರತ್ನವಿಲಾಸ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ನವರತ್ನ ವಿಲಾಸವು . . . ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ಕಕುಪ್ರ. ೦೩೭).
[ಸಂ.]

ನವರತ್ನವೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ನವರತ್ನಗಳ ಮಳೆ : ಮಾಣಿಕದ ಮಳೆ ಮುತ್ತಿನ ಮಳೆ ಮೊದಲಾದ ನವರತ್ನವೃಷ್ಟಿಯಂ [ಶಿವಂ] ಕಱೆದನೆಂಬಂತೆ (ಬಸಕ. ೦೨-೬೨). [ನವರತ್ನ + ವೃಷ್ಟಿ]

ನವರತ್ನಾಭರಣ (ನಾ). ನವರತ್ನಗಳನ್ನು ಕುಂದಣಿಸಿದ ಒಡವೆ; ರತ್ನ ಖಚಿತವಾದ ಆಭರಣ : ನವರತ್ನಾಭರಣಪ್ರಭಾಪಟಲದೊಳ್ಮೈಮೆರ್ಮಲ್ವ ಬೀಜಂ ತನುಚ್ಛವಿ ಸಂಪೂರ್ಣಸುಧಾಂಶುಮಂ ಸುರಧನುಶ್ರೀಯಪ್ಪಿದುತಾಗೆ (ಅನಂಪು. ೪-೪೨). [ನವರತ್ನ + ಆಭರಣ]

ನವರತ್ನೋಜ್ಜ್ವಲ (ಗು). ನವರತ್ನಗಳಿಂದ ಹೊಳೆಯುವ : ನವ ರತ್ನೋಜ್ಜ್ವಲ ನೂಪುರಕ್ವಣಿತ ವಾಮಾವಾಮಪಾದಾಂಭ್ರುಪಲ್ಲವಸಂಘಟ್ಟ ನದಿಂ ತಳೆರ್ತಲರ್ದು . . . ಮೂಡವಿಗೆಂಪುವೀಱುದುದಶೋಕಾನೋಕಹಂ ಚೈತ್ರದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೧೪-೨೮). [ನವರತ್ನ + ಉಜ್ವಲ]

ನವರಸ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಶೃಂಗಾರ, ಹಾಸ್ಯ, ಕರುಣ, ರೌದ್ರ, ವೀರ, ಭಯಾನಕ, ಬೀಭತ್ಸ, ಅದ್ಭುತ ಮತ್ತು ಶಾಂತ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ರಸಗಳು : "ಶೃಂಗಾರಂ ಭಯಂ ಶಾಂತಮದ್ಭುತಂ ಬೀಭತ್ಸವಾ ಹಾಸ್ಯರೌದ್ರಮೆನಲು ವೀರಮೆನೆ ಕರುಣಮೆನೆ ನವರಸಮೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮುಂಗರಾ. ೨೩-೨) ; ನಿರುಪಮನ ವರಸರಸಿಕತೆ ದೊರೆವೆತ್ತಿರೆ(ಸುಕುಮಾ. ೧-೩೮) ;

ನವರಸಂಗಳಿಂದಭಿನವರಸಂಗಳಾಗಿ ನೆಗಟುತ್ತುವಿರೆ (ಜಗವಿ. ೨-೭೯ ವ); ನವರಸಮತಿಭಾವಾರ್ಥಂ ನವೀನಪದಭರಿತಮಿಂತಿದೆನೆ ಸತ್ಕೃತಿಯಂ ತಪ್ಪೇಳ್ವುದು (ಗಿರಿಕ. ೧-೨೦); ನವರಸರೀತಿಯಂ ಕಿರಿವ . . . ಮಹಾಸವಿಗಳ ಪಾದಕಾನೆಸಗಿ ಬೇಳ್ಪಿನನಾರಸಮಿಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಂ (ಯಶೋಧರ. ೧-೨೦). ☞ ಕೆಲವು ವೇಳೆ 'ರಸ' ಎಂಬ ಪದದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಶ್ಲೇಷಾರ್ಥದ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಕವಿಗಳು ರಚಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಉದಾ : ಮಧುರತರ ನವರಸೋದರಭರಿತದಿಂದೆ ವಿಲಸಿತಮಾಗಿ ಸುಮನೋನುರಾಗದಿಂ ಪ್ರಚುರವಾಗಿ . . ಚರಿಸುವ ಸುಲಲಿತ ಷಟ್ಪದಿಗಳೆಡೆವಿಡದೆ ರ್ಝೇಂಕರಿಸದಿರ್ಪುವೆ (ಕ್ರಮಿಧಾ. ೧-೨೨). [ನವ$_1$ + ರಸ]

ನವರಸಕನ್ನಡ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು ; ೨೮ನೆಯ ಮೇಳಕರ್ತ ಹರಿಕಾಂಬೋಧಿಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಯ: ನವರಸಕನ್ನಡದ 'ನಿನ್ನುವಿನಾ' ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಯನ್ನು ಅವರು ವೀಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೊಗಸಾಗಿ ನುಡಿಸಿದರು (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ನವರಸಗಾನ (ನಾ). ಶೃಂಗಾರಾದಿ ನವರಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಾಡು,– ಸಂಗೀತ : ನವರಸಗಾನನವನಾಲಿಸಿ ಶಿವವಣಿ ಕಪಿಲರಾಜ್ಯಭಾಂಡಮಂ ತರದಿಂದಂದವನಿಪನೀಕ್ಷಿಸಿ (ಹರಿಶ್ಚ.ರ. ೨-೯೬). [ನವರಸ + ಗಾನ$_2$]

ನವರಸದಂಬುಲ (ನಾ). ಹೊಸದಾದ ಹಾಗು ರಸಭರಿತವಾದ ತಾಂಬೂಲ : ಮನವೊಲ್ದೀಗುವೆನೆಂಬರ ಬಾಯ್ದೆರೆಗಿನಿಯುಳ್ಳುಂಬಿದ ನವರಸದಂಬುಲವೆನೆ . . . ಸತ್ಕವಿತೆಯ ಸವಿವಾತು (ಜಯಟಾ. ೦-೨೩). [ನವ$_2$ + ರಸದಂಬುಲ]

ನವರಾತ್ರಿ (ನಾ). ಆಶ್ವೀಜಮಾಸ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಪಾಡ್ಯದಿಂದ ನವಮಿಯವರೆಗಿನ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳು ಮತ್ತು ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ (ವಿಜಯದಶಮಿಯಿಂದು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ) ಉತ್ಸವ, – ಹಬ್ಬ : ನವರಾತ್ರಿ ಜಿನಮಹಿಮೆಯ ಮಾಡಿ ದಶಮಿಯ ದಿವಸದೊಳ್ ಪಯಣವಪ್ಪುದಕೆ ಹವಣಿಸಿ (ಭರತೇ. ೨೦-೧೬): ಈ ಪರಿಯಾಗಿ ನವರಾತ್ರಿಯ ಉತ್ಸವವು ಬೆಳೆಯಲು . . . ಪೃಥ್ವೀಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವಂಗೈಯುತ್ತಿದ್ದರು (ಮಹಾವಂ. I, ೩೬೧): ಕನ್ನಡದ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನು ಪೂಜಿಸುವ ನವರಾತ್ರಿ ಹಬ್ಬದಲಿ (ನವರಾ. ೨೦-೦೯). ☞ "ಶರನ್ನವರಾತ್ರಿ : ಆಶ್ವಯುಜಶುಕ್ಲ ಪ್ರತಿಪದ್ದಿನದಿಂದ ನವಮೀ ತಿಥಿಯವರೆಗಿನ ಉತ್ಸವದ ಒಂಬತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳು. ಮೊದಲ ಮೂರುರಾತ್ರಿ ಮಹಾಕಾಳಿಗೂ ಮಧ್ಯದ ಮೂರುರಾತ್ರಿ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ ಕೊನೆಯ ಮೂರುರಾತ್ರಿ ಮಹಾ ಸರಸ್ವತಿಗೂ ವಿಶೇಷಪೂಜಾರಾಧನೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ (ಸಾಂಖ್ಯ. ೭೧)" (ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೩೭೬). [ನವ$_1$ + ರಾತ್ರಿ]

ನವರಾತ್ರೆ (ನಾ). = ನವರಾತ್ರಿ : ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥಸ್ವಾಮಿಯವರಿಗೆ ಮಹಾನವಮಿ ನವರಾತ್ರೆಸೇವೆಗೆ. . . ಕೊಟ್ಟ ಪುದಿವಟು (ಎಕ. IV (R), ಎಳಂದೂ. ೦೯೬-೧೧ ; 1667) ; ನವರಾತ್ರೆಯ ಮಧ್ಯ ಶಿವರಾತ್ರೆ ಬಂದೀತೆ? (ಗಾದೆ); ನವಮಾಸ ತುಂಬಿದ ಮೇಲೆ ನವರಾತ್ರೆ ಆಗಲಿ ಅಂದರೆ ನಿಂತೀತೆ ? (ಗಾದೆ). [ಸಂ. ನವರಾತ್ರ]

ನವರಾಶಿಕ (ನಾ). [ಗಣಿತ] ಒಂಬತ್ತು ರಾಶಿಗಳಿಂದ ಲೆಕ್ಕಮಾಡುವ ಒಂದು ವಿಧಾನ : ರಾಜಾದಿತ್ಯನ ಗಣಿತದಲ್ಲಿ ತ್ರಯರಾಶಿಕ. ಬೆಸ್ತ ತ್ರಯರಾಶಿಕ, ಪಂಚರಾಶಿಕ, ಬೆಸ್ತಪಂಚರಾಶಿಕ, [ಸಪ್ತರಾಶಿಕ, ಬೆಸ್ತಸಪ್ತರಾಶಿಕ, ನವರಾ]ಶಿಕ, ಬೆಸ್ತನವರಾಶಿಕ (ವ್ಯವಹಾ. ಅನುಬಂ. I, ೧೧). [ಸಂ.]

ನವರುಂಜು (ನಾ). (?) : ಮಿಸುಣಿಯ ಮುಂಡಾಸು ಪೊಸರವಿಯೀತಿರ ಶಶಿಜು ಪ್ರಭೆಯಂತೆ ಪಸರಿಸಲಂಗಿಯು ಹಸನಾದ ನವರುಂಜು ವಶದಲ್ಲಿ ಶುಂಬಿರೆ ಕುಸುಮನಂದದಿ ಧೋತ್ರದಿಪ್ಪಟ್ಟು (ವಾದಿಕೀ. ೦೫೦-೪). [?]

ನವರುಧಿರಜಲ (ನಾ).=ನವಲೋಹಿತ : ಬಿಸುಗುದಿಯ ನವರುಧಿರಜಲ ಜಾಳಿಸೆ ನವದ್ವಾರದಲಿ ದೈತ್ಯನ ಕುಸುಕಿಜಿದು ತಿವಿತಿವಿದು ಕೊಂದನು ಕಲಿಜಟಾಸುರನ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧೧-೧೧). [ನವ$_2$ + ರುಧಿರ + ಜಲ$_1$]

ನವರೋಜು (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ನವರೋಜು (೧೪) ಪೂರ್ಣರಾಗ, ಷಡ್ಜಗೃಹವನ್ನು ಸೇರಿಕೊಂಡಿದೆ (ರಾಮಕೃ. ೧೪೧) : ಯಮುನಾಕಲ್ಯಾಣಿ, ಹುಸೇನಿ . . . ನವರೋಜು ಮುಂತಾದ ರಾಗಗಳು (ಗಾನಕ. ೩೩) : ಕೆಲವು ಜೋಗುಳದ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು 'ನವರೋಜು' ರಾಗವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು (ಜಾನಗೀ. ೧೦೬). [ಸಂ.]

ನವಲಗುಂದಿ (ನಾ). ಒಂದು ನಾಣ್ಯದ ಹೆಸರು ; ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ವರಹಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ನವಲಗುಂದಿ : ಕಿವ್ಮತ್ತು ರೂ. ೩. ಆ. ೮ (ಕಥಾಗ. ೨೯೦). [<ನವಿಲ್ಗುಂದ]

ನವಲತೆ (ನಾ). ಎಳೆಯ ಬಳ್ಳಿ : ಎಳಲತೆ, ನವಲತೆ, ಲತವನ, ಲತೆವಳ್ಳಿ (ಕಮುದ. ೨೯೮ ಪ್ರಥಮ). [ನವ$_2$ + ಲತೆ]

ನವಲಾಯಿ (ನಾ). ಅಪೂರ್ವವಾದುದಂ ; ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದಂ :(೬). [←ಮರಾ. ನವಲಾವ, ನವಲಾಯಿ]

ನವಲಿಂಗ (ನಾ). [ವೀರಶೈ] ಆಚಾರಲಿಂಗ, ಗುರುಲಿಂಗ, ಶಿವಲಿಂಗ, ಜಂಗಮಲಿಂಗ, ಪ್ರಸಾದಲಿಂಗ, ಮಹಾಲಿಂಗ, ನಿಷ್ಕಲಲಿಂಗ, ನಿಶ್ಶೂನ್ಯಲಿಂಗ ಮತ್ತು ನಿರಂಜನಲಿಂಗ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಲಿಂಗಗಳು: ನವನಾಳಂಗಳ ಮುಂಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ನವಲಿಂಗಂಗಳ ಸಿಂಗರಿಸಿ … ಆಯಾಯಾ ಲಿಂಗಂಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಂ ಮಾಡಿ (ಛನವ. ೨೪-೨೧) ; ಪರಶಿವನಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಹೊಂದಲು ಅಷ್ಟಾವರಣ, ಪಂಚಾಚಾರ, ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ, ಪ್ರಸಾದ ಪರಿಚಯ, ನವಲಿಂಗಸಕೀಲ, ಏಕೋತ್ತರ ಶತಸ್ಥಲಗಳು ಅನಿವಾರ್ಯ (ಕೀರಾಜ. ೧೦೪). [ನವ$_1$ + ಲಿಂಗ]

ನವಲೆನಾಡು 'ನವಿಲೆನಾಡು' ನೋ.

ನವಲೋಹಿತ (ನಾ). ೧. ಹೊಸರಕ್ತ ; ಆಗ ತಾನೇ ಚಿಮ್ಮಿದ ರಕ್ತ : ಎಚ್ಚನಂತವೀರ್ಯನ ಶರವೃಷ್ಟಿಯೊಳ್ ಗಗನದಿಂ ನವಲೋಹಿತವೃಷ್ಟಿಗಳ್ ವಲಮ್ಮನೆ ಕೊಳೆ ನಾಂದು ಕೆಂಪೆಸೆದು ತೊಟ್ಟನೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಬೆಟ್ಟಮಲ್ತು ಜಾದಿನ ನಗಮೆಂಬ ಶಂಕೆಯನೆ ಮಾಡಿದುದಾ ವಿಜಯಾರ್ಧಪರ್ವತಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೩೩) ; ಅನ್ಯಶರಪ್ರಹಾರ ಜರ್ಜರಿತಶರೀರನಾಗಿ ನವಲೋಹಿತ ವಾರ್ಧಿಯೊಳಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟನಂ ಕುರುಪತಿ ನೋಡಿ (ಗದಾಯು. ೪-೩೩). [ನವ$_2$ + ಲೋಹಿತ]

ನವವಧು (ನಾ). ೧. ಆದೇ ತಾನೇ ಮದುವೆಯಾದ ಹೆಣ್ಣು ; ಮದುಮಗಳಂ ; ಮದುವಣಗಿತ್ತಿ : ಗಂಡನೆಡೆ ನವವಧು ಬರುವಂತೆ ಆವಳು ಬಂದಿರಲಿಲ್ಲ (ಪ್ರೇಮೂಕ್ತಿ. ೨೩೮). ೨. ಸೊಸೆ : ಗೃಹಪ್ರವೇಶವಾದ ಮೇಲೆ ನವವಧು ತವರಿಗೆ ಹೋದಳು (ಸ್ವ.ತಿಷ. ೨೩೦). ೩. ನವಯುವತಿ ; ನವಯೌವನೆ : ನವವಧುವ ಶಂಕೆಯಂ ಕಳೆವ ವಿದಗ್ಧವಿಟರಂಬೊಲಲೆವ ತೆರೆಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೧೧-೦೯೩): ಅವಯವಸಮುದಯ ಶೋಭಾನವದ್ಯನಪ್ಪ ವರ್ಧಮಾನತಿಲಕೇತರನಂ ನವವಧುವೊಲ್ಲಳೆ ಮಧುಕರಿ ಸವಾವ್ಯದೊಳ್ ಪಾಯ್ಗುಮಲವದೊಳ್ ಪಾಯ್ವುಪುದೇ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೧೩೬). [ನವ$_2$ + ವಧು]

ನವವಯಸ (ನಾ). ೧. ಹೊಸಹರೆಯಂ; ಹೊಸಪ್ರಾಯ; ನವಯೌವನ: ನವವಯಸಮಯಸಮಂ ನೋಡುವಂಗೆ ತರೆ ರೂಪು ನೆರೆಯೆ ಲಾವಣ್ಯರಸಂ ಭುವನತ್ರಿತಯಂ ತೃಣದಿಂದವಸ್ತುವೆನಿಸಿದುದು ಸುಮತಿ ಮೆಯ್ಯೆಳೆಯ ಲೊಡಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೪-೮೯). ೨. ಹೊಸಹರೆಯದವನು ; ತರುಣ ; ಯುವಕ : "ನವವಯಸಂ ತರುಣಂ ಯುವ ನವಯಸ್ಥ[ನೆನೆ]" (ನಮ್ಮ ಕೋ. ೫೬-೨೬) ; ನವವಯಸನಾಗಿಯುಂ ವ್ಯಸನವಿಹೀನಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೨-೯೩). [ಸಂ. ನವವಯಸ್]

ನವವರ (ನಾ). = ಮದುವಣಿಗ ; ಮದುಮಗ : ನಡೆಯೆ ಚಟುಳತೆಗೆ ಕಣೆಯಂ ಸಡಿಲ್ದೊಡವನೆಡದ ಕೆಯ್ಯೊಳೋಸರಿಸುತ್ತುಂ ನಡೆದು ಗವಾಕ್ಷಂಬರ ಮೋಗಡಿಸದೆ ನವವರವನಬಲೆ ನೋಡಿದಳೊರ್ವಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೯). [ನವ$_{2}$ + ವರ$_{3}$]

ನವವರ್ಷ$_{1}$ (ನಾ) ನವಖಂಡ$_{1}$. ೩: P "ವರ್ಷ-೯: ನಾಭಿವರ್ಷ (ಅಜನಾಭವರ್ಷ),ಕಿಂಪುರುಷವರ್ಷ, ಹರಿವರ್ಷವರ್ಷ,ಇಲಾವೃತವರ್ಷ, ರಮ್ಯಕವರ್ಷ, ಹಿರಣ್ಮಯವರ್ಷ, ಕುರುವರ್ಷ, ಭದ್ರಾಶ್ವವರ್ಷ, ಕೇತುಮಾಲವರ್ಷ (ಭಾಗ. ೫-೨-೨೦ ; ಮಹಾಭಾ. ಸಭಾ. ೨೮). ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತದ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ವರ್ಷ (ನಾಭಿ),ಹೇಮಕೂಟವರ್ಷ (ಕಿಂಪುರುಷ). ನೈಷಧವರ್ಷ (ಹರಿವರ್ಷ), ಇಳಾವೃತವರ್ಷ (ಇಳಾವೃತ), ರಮ್ಯವರ್ಷ (ರಮ್ಯ), ಶ್ವೇತವರ್ಷ (ಹಿರಣ್ವಂತ). ಕುರುವರ್ಷ (ಕುರು). ಭದ್ರಾಶ್ವವರ್ಷ (ಭದ್ರಾಶ್ವ). ಗಂಧಮಾದನ ವರ್ಷ (ಕೇತುಮಾಲ) (ವಿಷ್ಣುಪು. ೨-೧-೧೭-೨೩). ಭಾರತೀ, ಕಿಂಪುರುಷ, ಹರೀ, ಇಳಾವೃತ, ಕುರು, ಭದ್ರ (ಭದ್ರಾಶ್ವ), ಕೇತುಮಾಲಾ, ಹಿರಣ್ಯ, ಪಾಂಚಜನ್ಯ (ಯಾಪೂರ. ೪೮೬ : ಯಾಪ್ರಪಾ. ೧೨೪)." (ಶ್ರೀಪತ್ಯ. ೩೯೬). [ನವ$_{1}$ + ವರ್ಷ]

ನವವರ್ಷ$_{2}$ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ಸುರಿಯುವ ಮಳೆ ; ಮುಂಗಾರು : ಹಿಮಗಿರಿಯ ದೂರದಿಂದೈತಂದುವೆಡೆಬಿಡದೆ ಕ್ರೌಂಚಸಾರಸಪಂಕ್ತಿ . . . ನವವರ್ಷಹರ್ಷದುನ್ಮಾದ ಕಲನಾದದಿಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೩-೩೯೯). [ನವ$_{2}$+ವರ್ಷ]

ನವವಾರಿದ (ನಾ). ಹೊಸ ಮೋಡ : ಆ ರಾಜಪರಂಪರೆಯ ಶರೀರಂಗಳೊಳುರ್ವರಾಸ್ಯತಿಲಕನ ತೇಜಂ ರಾರಾಜಿಸಿ ಪೊಲ್ತುದು ನವವಾರಿದನಿಕುರುಂಬದೊಳಗೆ ಪೊಳೆವೆಳಮಿಂಚಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೯೩). [ನವ$_{2}$ + ವಾರಿದ]

ನವವಾಸರ (ನಾ). ಒಂಬತ್ತು ದಿವಸ : ಆತ್ಮವರಂ ಮನ್ನಿಸಿ ಮಾಳ್ಪಲಂಪು ಮುದಮಂ ತಂದೀಯೆ ತನ್ನಂಗಿಯೊಳ್ ನವಮಾಸಂ ನವವಾಸರಕ್ಕೆ ದೊರೆಯಾಯ್ತುತ್ಕೃತ್ಸವೋತ್ಸಾಹದಿಂ (ಅನಂಪು. ೪-೧೩೪). [ನವ$_{1}$ + ವಾಸರ]

ನವವಾಸುದೇವ (ನಾ). = ನವನಾರಾಯಣ ೨ : ತ್ರಿಪೃಷ್ಠ ದ್ವಿಪೃಷ್ಠ ಸ್ವಯಂಭು ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಪುರುಷಸಿಂಹ ಪುರುಷವರ ಪುಂಡರೀಕ ದತ್ತ ನಾರಾಯಣ ಕೃಷ್ಣ ಎಂದು ವರ್ತಮಾನ ನವವಾಸುದೇವರಕ್ಕುಂ (ಹಸಾರ. ೪೩೭). [ನವ$_{1}$ + ವಾಸುದೇವ]

ನವವಿದ್ರವಣ (ನಾ). ಗದಾಯುದ್ಧದ ಒಂದು ವರಸೆ,-ಪಟ್ಟು : ಲವಣಿ ಲಹರಿಯುದುಂಚ ನವವಿದ್ರವಣ ಲಘುವಿನ್ಯಸ್ತವೆಂಬೀ ವಿವರದಲಿ ಕಾದಿದರು ಕೌತುಕವೆನಲು ಸುರನಿಕರ (ಕುಮ್ಯಾ.ಗ. ೬-೨೩). [ನವ$_{2}$ + ವಿದ್ರವಣ]

ನವವಿಧ$_{1}$ (ನಾ). ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆ: ನವವಿಧ ನವ್ಯಭಕ್ತಿ ವಿಗೆ ಶಂಭುಸಮರ್ಚನೆಗೈದು ದಿವ್ಯಶಾಂಭವಪರಮಂತ್ರಮಂ ಜಪಿಸಿ (ರಾಜಶೇ. ೧೨-೪೧). [ನವ$_{1}$ + ವಿಧ]

ನವವಿಧ$_{2}$ (ನಾ). ಹೊಸ ರೀತಿ,-ಬಗೆ : ನವವಿಧಮಪ್ಪ ಕಣ್ಪೊಳೆವು ರಂಜಿಸೆ ಸಂಚಳಿತಾಂಗಹಾರದಿಂ ವಿವಿಧಘನಸ್ತನಕ್ಕೆ ನವಿಲಾಡೆ ಘನಾಘನಲಕ್ಷ್ಮಿ . . . ಕೊಟ್ಟಳಚಿರಪ್ರಭೆಯೆಂಬ ಸುವರ್ಣಮಾಲೆಯಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೭-೧೩೪). [ನವ$_{2}$ + ವಿಧ]

ನವವಿಧಗುಣ (ನಾ). [ವೇದಾಂತ] (ವೈಶೇಷಿಕರು ಹೇಳುವಂತೆ) ಬುದ್ಧಿ, ಸುಖ, ದುಃಖ, ಇಚ್ಛೆ, ದ್ವೇಷ, ಪ್ರಯತ್ನ, ಧರ್ಮ, ಅಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕಾರ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯ ಆತ್ಮನ ಗುಣಗಳು : ಬುದ್ಧಿಸುಖದುಃಖೇಚ್ಛೆ ಮೊದಲಾಗಿರ್ದ ನವವಿಧಗುಣಗಳಲಿ ಮೆಚ್ಚಿದಿರ್ದ ಗುಣಿಯೆಂದೆನಿಸಿ (ಅಮ್ಮ.ಶ. ೩-೪೯). [ನವವಿಧ$_{1}$ + ಗುಣ]

ನವವಿಧದ್ವೇಷ (ನಾ). [ದ್ವೈತ] ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯ ತಪ್ಪು ಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ; P ಜೀವನಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ಚಿಂತನೆ ಮಾಡುವುದು, ಅಪೂರ್ಣನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು, ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ, ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು, ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಇವರುಗಳನ್ನು ಸಮಾನರನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು, ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತಲೂ ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಉತ್ತಮರೆಂದು ಚಿಂತಿಸುವುದು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಚಿಂತಿಸುವುದು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಬಾಣಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶರೀರ ಛಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು, ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಜನನ, ಮರಣಗಳುಂಟೆಂದು ಚಿಂತಿಸುವುದು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಭಕ್ತರನ್ನೂ ಆತನ ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ದ್ವೇಷಿಸುವುದು: ಇವನ ಪೋಲುವ ಪಾಪಿಜೀವರು ಭುವನ ಮೂರಱೊಳಗಿಲ್ಲ ನೋಡಲು ನವವಿಧದ್ವೇಷಗಳಿಗಾಕರನೆನಿಸಿಕೊಳುತಿಪ್ಪ (ಹ ಸಾ ರ. ೨೦-೨೦). [ನವವಿಧ$_{1}$ + ದ್ವೇಷ]

ನವವಿಧಪುಣ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಮುನಿಗಳು ಚರಿಗೆಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವರಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುವ ಮೂರು ಸಲ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ, ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನ ನೀಡುವುದು, ಪಾದಗಳನ್ನು ತೊಳೆಯುವುದು, ಅರ್ಚನೆ, ಪ್ರಣಾಮ, ವಚನಶುದ್ಧಿ, ಕಾಯಶುದ್ಧಿ, ಮನಶ್ಶುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಏಷಣಾಶುದ್ಧಿಗಳೆಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯ ಕ್ರಮಗಳು: ಇದಿರ್ಗೊಳ್ವುದು ಕಾಲ್ಗರ್ಚುವುದುದಾತ್ತಮಪ್ಪೆಡೆಯೊಳಿರಿಪುದರ್ಚಿಪುದೆಱಗಿರ್ಪುದು ಕರಣಶುದ್ಧಿವಡೆವುದು ಪದೆದನ್ನಮನೀವುದೆಂಬ ನವವಿಧಪುಣ್ಯಂ (ಆದಿಪು. ೪-೯೬) ; ನವವಿಧಪುಣ್ಯದಿಂ ಕುಡುವುದುಂ ಮುನಿಗನ್ನಮನಂದು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧೨-೨೧೩) ; ಇದಿರ್ಗೊಳ್ವುದುಂ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನದೊಳಿರಿಸುವುದುಂ . . . ಮನೋವಾಕ್ಕಾಯಶುದ್ಧಿಯುಮೆಂಬ ನವವಿಧಪುಣ್ಯದೊಳ್ಕೂಡಿ (ತತ್ತ್ವಪ್ರ. ೨-೬೮) ; ಅವನಿಪತಿ ನಿಲಿಸಿದಂ ಸುವಿಧಿಮುನೀಶ್ವರನನಂದು ಸಮಸಂದಿರೆ . . . ನವವಿಧಪುಣ್ಯಂ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಾದ್ಯಂ ತನ್ನೊಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೧೨೧). 'ನವಧಾಭಕ್ತಿ' ಪರಾ. [ನವವಿಧ$_{1}$ + ಪುಣ್ಯ]

ನವವಿಧಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ (ನಾ). [ಜೈನ] ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತ ; P ಮನವಚನಕಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಕೃತ ಕಾರಿತ ಅನುಮೋದನ ಎಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆ: ನವವಿಧಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾರ್ಜಿತನುಂ ಪರಿಗೃಹೀತದಶವಿಧ ಶ್ರವಣಧರ್ಮನುಂ . . . ಅಕ್ಕಂ (ಚಾವುಂಪು. ೬) ; ಅಷ್ಟಮಲವ್ಯಪೇತನುಂ ನವವಿಧಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೋಪೇತನುಂ ... ಆಗಿ(ಅಜಿಪು. ೩-೦ ವ); ನವವಿಧ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯನಿಷ್ಠಿತನುಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೧೦-೩೬ ವ). [ನವವಿಧ$_{1}$ + ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ]

ನವವಿಧಭಕುತಿ (ನಾ). = ನವವಿಧಭಕ್ತಿ : ಹನುಮಂತನ ಬಲಗೊಂಡರೆ ನವವಿಧಭಕುತಿಯು ದೊರಕೊಂಬುದು (ಪುರಂದ. ಧಾ. ೧-೨೨-೧). [ನವವಿಧ$_{1}$ + ಭಕುತಿ (< ಬಕುತಿ)]

ನವವಿಧಭಕ್ತಿ (ನಾ). ಶ್ರವಣ, ಕೀರ್ತನ, ಸ್ಮರಣ, ಪಾದಸೇವನ, ಅರ್ಚನ, ವಂದನ, ದಾಸ್ಯ ಸಖ್ಯ, ಮತ್ತು ಆತ್ಮನಿವೇದನ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಬಗೆಯಾದ ಭಕ್ತಿ : ನೆಲೆಯ ಕಾಣೆಸು ನಿಗಮಶಾಸ್ತ್ರ ನವವಿಧ ಭಕ್ತಿಯೊಳಗೊಂದು ಬಗೆಯಾದರು (ಕನಕ. ೧೬೪-೩) ; ಸವೆಯದೆ ಮಾಡಿ ಮಾಡಿ ತಣಿವೈದದು ಪಂಚಿ ತದಂಘ್ರಿಸೇವೆಯಂ ನವವಿಧಭಕ್ತಿಯುಕ್ತ ಶರಣಾವಳಿಗೆಂದೆನೆ ಸೈಪದೆಂತುಟೊ (ರಾಜಶೇ. ೧೪-೧೩೮) : ಶ್ರವಣಂ ಕೀರ್ತನಂ ಸ್ಮರಣಂ ಪಾದಸೇವನಂ ಅರ್ಚನಂ ವಂದನಂ ಧ್ಯಾನಂ ಸಖ್ಯಂ ಆತ್ಮನಿವೇದನಂಗಳೆಂಬುದು ನವವಿಧಭಕ್ತಿ (ನಿಗಮ. ೩). [ನವವಿಧ$_{1}$ + ಭಕ್ತಿ]

ನವವಿಧಹರಿದ್ವೇಷ (ನಾ). [ದ್ವೈತ] ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂಬತ್ತು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷಭಾವವನ್ನು ತಳೆದಿರುವುದು; ❡ "ಜೀವಾಭೇದ, ನಿರ್ಗುಣತ್ವ, ಅಪೂರ್ಣಗುಣತ್ವ, ಇತರ ಸಾಮ್ಯ, ಇತರಾಧಿಕ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮನಾನಾತ್ವ, ಅವತಾರನಿಂದೆ, ಭಕ್ತನಿಂದೆ, ತತ್ಪ್ರಮಾಣನಿಂದೆ–ಈ ಒಂಬತ್ತೂ ಹರಿದ್ವೇಷಗಳು" (ಹಿಂದಸಾ. ೨೯೩): ದ್ವೇಷ ಪರಿಪಾಠ ಸಾಧನಗಳು . . . ತ್ರಿವಿಧಗುರುದ್ವೇಷ, ನವವಿಧಹರಿದ್ವೇಷ ಮೊದಲಾದುವು (ಹಿಂದಸಾ. ೨೯೩). 'ನವವಿಧದ್ವೇಷ' ಪರಾ.
[ನವವಿಧ₁ + ಹರಿ₇ + ದ್ವೇಷ]

ನವವಿಧಾನ₁ (ನಾ). (ಭಕ್ತಿಯ) ಒಂಬತ್ತು ತೆರ,–ರೀತಿ: ದಿವರಾತ್ರಿಯು ನೀನೆ ನವವಿಧಾನವು ನೀನೆ (ಪುರಂದ. ೨–೨೬–೧). [ನವ₁ + ವಿಧಾನ]

ನವವಿಧಾನ₂ (ನಾ). ಹೊಸ ಬಗೆ; ನವೀನ ಕ್ರಮ: ಕನ್ನಡವಿಮರ್ಶೆ ಎಂಬುದು ಒಂದು ನವವಿಧಾನವಾಗಿ, ಜಗತ್ತಿನ ಕಾವ್ಯವಿಮರ್ಶೆಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದು ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವಂತಾಗಬೇಕು (ಬಂಕಿಮ. ೦೦, ಮುನ್ನುಡಿ).
[ನವ₂ + ವಿಧಾನ]

ನವವಿವರ (ನಾ). =ನವದ್ವಾರ ೨: ನವವಿವರಾವೃತ ಪೂ[ತಿ]ದ್ರವ ಕೃಗಾವೃತ ವಿಮಿಶ್ರ ಮಾಂಸೋಪಚಿತಂ . . . ಮೆಯ್ ಬಗೆವೊಡಿಂತು ಕಿಸುಗುಳಮಾದಂ (ಕವಿಶಾ. ೩–೧೯೩). [ನವ₁ + ವಿವರ]

ನವವಿಷಾಣ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ಮೂಡಿದ ಕೊಂಬು (?): ಸಿಂಗವೇಂಟೆಯನಾಡಿ ತಿರುಗಿ ರಿಪುಮಾತಂಗಸಿಂಗನೆಯ್ತಪ್ಪಾಗ ಸಿಂಗರದ ನವವಿಷಾಣಂಗಳುಗ್ರಂ ಕ್ರೋಡರೌದ್ರತರಮಾದಱ ಮದದನಿಯಂದದರ್ದ ರುಚಿಯ ಅಂಗರುಚಿ ಶರಭಬಲಮಂ . . . ಲೋಹಿತಾಕ್ಷಿಗಳತುಳ ಭೂಧರಶೃಂಗಮಂ ಪೃಥುಳಕಂಧರ ಮೃಗಲಾಲಾಯರಿತುಮಹಿಷಗಳ ನಡುವಿರ್ದುದು (ಹಕಳಾ. ೩–೩೮). [ನವ₂ + ವಿಷಾಣ]

ನವವೈಜಯಂತಿ (ನಾ). ಹೊಸ ಪತಾಕೆ,–ಧ್ವಜ: ಪ್ರಚುರನವವೈಜಯಂತೀವಿಚಿತ್ರಮಂ ಸು ವಿಮಾನಮಂ . . . ರಜನೀಚರಮದೊಳ್ ಜನಾಂಬಿಕೆ ಕಂಡಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯–೨೦೭). [ನವ₂ + ವೈಜಯಂತಿ]

ನವವೈಯಾಕರಣ (ನಾ). ೧. ನವವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು. ೨. ಭಾಷೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೊಸ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸುವ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರ: ನವವೈಯಾಕರಣಂ ತರ್ಕವಿನೋದಂ ಭರತಸುರತಶಾಸ್ತ್ರವಿಳಾಸಂ ಕವಿರಾಜಶೇಖರಂ ಯಾದವರಾಜಚ್ಛತ್ರನಖಿಳಬುಧಜನಮಿತ್ರಂ (ಜುಕ್ಕೋಕ. ೧–೧೯). [ನವ₂ + ವೈಯಾಕರಣ]

ನವವೈಯಾಕರಣಿ (ನಾ). ೧. ಹೊಸವ್ಯಾಕರಣಕಾರ. ೨. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಯೂರೋಪಿನ ಭಾಷಾವಿಜ್ಞಾನದ ಒಂದು ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು: ನವವೈಯಾಕರಣಿಗಳೆಂದು ಖ್ಯಾತನಾಮರಾದ ಬ್ರುಗ್‌ಮನ್ ಮತ್ತು ಓಸ್ತಾಫ್ (೧೮೭೬) ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದಾಗ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಯುಗ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು (ಪ್ರಾವಿವಿ. III, ಮುನ್ನುಡಿ). ೩. ಹೊಸ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರ್ತಿ.
[ನವ₂ + ವೈಯಾಕರಣ]

ನವಶಶಿ (ನಾ). ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದ ಚಂದ್ರ; ಬಾಲಚಂದ್ರ. 'ಧೃತನವಶಶಿ', 'ನವಶಶಿಕಳೆ' ಪರಾ. [ನವ₂ + ಶಶಿ]

ನವಶಶಿಕಳೆ (ನಾ). ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದ ಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿ: ನವಶಶಿಕಳೆಗಳನಮೃತದ್ರವಂಗಳೊಳ್ ತೀವಿತೀವಿ ನಿಱಿಸಿದರೆನೆ ತದ್ದ ವಳೇಕ್ಷು ಲಕ್ಷ್ಮಿನಡೆ ನೋಡುವ ಜನವದಜನದ ಮನಮನುಱ್ ಸೆಱಿವಿಡಿಗುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೦–೬೨). [ನವಶಶಿ + ಕಳೆ₆ (= ಕಲೆ₃)]

ನವಶಶಿಲೇಖೆ (ನಾ). =ನವಶಶಿಕಳೆ: ನವಶಶಿಲೇಖೆಯುಂ ನವದಿನೇಶನುಮಿಲ್ಲಿಗೆ ರಾಹುಗಳ್ಕಿ ಬಂದುವೊ (ಶಂರಾಮಾ. ೧೦–೭೯). [ನವಶಶಿ + ಲೇಖೆ]

ನವಶಿಶು (ನಾ). ಆಗ ತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗು; ಎಳೆಯ ಮಗು: ಮಲಗಿದ ನವಶಿಶು ತೊಟ್ಟಿಲಲಿ! (ಕೋಗಿಲೆ. ೫೬–೪); ನಾಯಿಕೆಮ್ಮು . . . ನವಶಿಶುವಿಗೆ ಇದು ಕೂಡಲೇ ತಗಲುತ್ತದೆ (ಶಲಕರೋ. ೨೮).
[ನವ₂ + ಶಿಶು]

ನವಸಂಗ (ನಾ). ಹೊಸ ಕೂಟ: ನವಸಂಗಕ್ಕನೆ ಲಜ್ಜೆವೋಗಿ ನೃಪನಂ ತದ್ಗೇಹದೊಳ್ ಕೊಡುವಂದವಳುಂ ಪಿಂದೊಳವೊಕ್ಕಳೆಂದೆನೆ ಮನಂಬೊಕ್ಕಿರ್ದಳಂ . . . ಇಳೇಶಮನನ್ನಥನಣಂ ತಾನಲ್ಲಿ ಕೂಡಲ್ಕೆ ಸಾರ್ದವೋಲ್ . . . ಜೋಲ್ದೆಯ್ದಿದಂ ಮೂರ್ಛೆಯಂ (ಕುಸುಮಾ. ೯–೬೦).
[ನವ₂ + ಸಂಗ]

ನವಸಂಧ್ಯಾರಾಗ (ನಾ). ಹೊಸ ಸಂಜೆಗೆಂಪು; ಮುಚ್ಚಂಜೆಯ ಕೆಂಪು: ನವಸಂಧ್ಯಾರಾಗಂ ಪಿಂಗುವುದುಂ ಮದನಂಗೆ ವಜ್ರಪೇಟಕಮಂ ಕೆಂಗವಸಣಿಗೆಗಳೆದು ರತಿ ನೀಡುವಂತೆ ತಳತಳಿಸಿದತ್ತು ಹಿಮಕರಬಿಂಬಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೭–೩೨).
[ನವ₂ + ಸಂಧ್ಯಾರಾಗ]

ನವಸಂಧ್ಯೆ (ನಾ). ಆಗ ತಾನೆ ಆರಂಭವಾದ ಸಂಜೆ; ಮುಚ್ಚಂಜೆಯ ಆರಂಭ: ನವಸಂಧ್ಯಾವಧು ಕೂರ್ತಾಡುವ ಮಣಿಯಂ ಮಾಲೆಯಿರಡಱೊಳ್ ಜಗುಟ್ಟುಱ್ ಬಿಟ್ಟವೊಲಂದಬ್ಧಿಯೊಳೆಟಿದುದು ರವಿಬಿಂಬಂ ಮೇಲಕಡರ್ದುದಿಂದುವಬಿಂಬಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೦–೨೧); ನವಸಂಧ್ಯಾ ಪ್ರಾಗನುಷ್ಠಾನದ ಪರಿ ಹೊಸತು (ಅನಂಪು. ೮–೩೯). [ನವ₂ + ಸಂಧ್ಯೆ]

ನವಸಹಕಾರ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ಚಿಗುರಿದ ಮಾವಿನ ಮರ: ನವಸಹಕಾರದಲ್ಲಿ ನಡೆ ನೋಡಿದ ತತ್ಪಟಚಿತ್ರರೂಪದೊಪ್ಪುವ ಕುಸುಮಾವಳೀಸತಿಯ ಸಂಗಸುಖಾಮೃತಪೂರದಿಂದೆ ನಂದುವುದಿನಿತಲ್ಲದೀ ನೃಪಮನೋಭವನಂಗದ ಮನ್ಮಥಾಗ್ನಿ ನಂದುವುದೆ ಲತಾಂತವೀಜನದ ಮಾರುತನಿಂ (ಕುಸುಮಾ. ೦೦–೪೩); ನವಸಹಕಾರನೊಳ್ ನರೆದ ಮಲ್ಲಿಗೆ ನಲ್ಲಳ ತಾರಹಾರದಂತೆವೊಲಿರೆ (ಅನಂಪು. ೭–೯). [ನವ₂ + ಸಹಕಾರ]

ನವಸಾಂಧ್ಯಜಳದ (ನಾ). ಹೊಸ ಸಂಜೆಗೆಂಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೋಡ: ಚೆಂಬೊನ್ನ ಕಳಶಮಿಂದ್ರಧನುಃ ಶ್ರೀನಿಚಿತಂ ನವಸಾಂಧ್ಯಜಳದರುಚಿಯಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡುದಮರಕರಪಲ್ಲವದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೦–೪೯).
[ಸಂ. ನವಸಾಂಧ್ಯಜಲದ]

ನವಸಾಂಧ್ಯರಾಗ (ನಾ). ಹೊಸ ಸಂಜೆಗೆಂಪು: ರೂಪಿನ ಮನಂಗೊಂಡಿರ್ಪ ಲಾವಣ್ಯದೊಪ್ಪುವ ನೇಪಥ್ಯದಮರ್ಕೆ ನಿಲ್ಲವನಿಮೇಷೇಂದ್ರಾದಿಗಳ್ಗಿಂದೊಡಾಗಿವು ನಿಲ್ಕುಂ ನವಸಾಂಧ್ಯರಾಗ ಹಿಮರುಗ್ರೇಂದ್ರಾಯುಧಾಭಾಸಿಗಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬–೮); ಕರತಲಕಾಂತಿಯಿಂ ವದನಚಂದ್ರಮನೊಳ್ ನವಸಾಂಧ್ಯರಾಗಮಂ ಸುರಿವ ನಿರಂಜನಾಶ್ರುಕಣದಿಂ ಕುಚದೊಳ್ ಪೊಸಮುತ್ತಿನಾರಮಂ . . . ನಿಯೋಜಿಪ ನೆಗೆಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣಮೇನೊ ಕಾಮಿನೀ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩–೩೪). [ನವ₂ + ಸಾಂಧ್ಯ + ರಾಗ]

ನವಸಾಗರ, ನವಾಸಾಗರ (ನಾ). (ಕಲಾಯಿ ಮಾಡುವಾಗ ಬಳಸುವ) ಅಮೋನಿಯಾ ಮತ್ತು ಕ್ಲೋರಿನ್‌ಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕ್ಷಾರ: ನೆಲದೊಳಗೆ . . . ನವಸಾಗರ, ಸೋರುಪ್ಪು, ಗಂಧಕ ಮುಂತಾದ ವಿಷರೂಪ ಕ್ಷಾರಾದಿಗಳಿರುತ್ತವೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೩–೦೫೭); ನವಸಾಗರವು ಆ ಅಮೋನಿಯದ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದುಟಾದ ಕ್ಷಾರವಿರುತ್ತದೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೬–೩೩). **ನವಾಸಾಗರ**: ಅಮೋನಿಯವೂ ಕ್ಲೋರೀನ್ ಎಂಬ ಪೀತಾನಿಲವೂ ಸಂಯೋಗ ಹೊಂದಿ ಆಗಿರುವ ಲವಣ: ನವಾಸಾಗರ (Sal ammoniac. ಇಂಕೆನಿ); ಗಾಜಿನ ಸೀಸೆಯಲ್ಲಿ ನವಾಸಾಗರದ (Ammon amichloride) ದ್ರಾವಣವನ್ನು ತುಂಬಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸತುವಿನ (Zinc) ಫಲಕವನ್ನಿಡುತ್ತಾರೆ (ಶಿಲ್ಪಶಾ. ೨೨೬).
[← ಮರಾ. ನವಸಾಗರ; ಅರ. ಹಿಂ. ನವಸಾದರ; ಗುಜ. ನವಸಾರ]

ನವಸಾರ (ನಾ). [ವೀಶೈ] (?) : ನವಸಾರ ಅಷ್ಟಸಾರ ದಶಸಾರ ಪಂಚಸಾರ ಚತುಸ್ಸಾರಯೇಕಸಾರಯಿಂತಿವನತಿಗಳೆದ ಮಹಾಮಹಿಮನ ನಿಲವು ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ (ಪದಗೋ. ೧೩-೧೭೩). [?]

ನವಸಿಗ (ನಾ). ಪರರನ್ನು ಪೀಡಿಸುವವನು : " ನವಸಿಗನೆಂದು ಪರರಂ ಪೀಡಿಪಾತಂ " (ಶಬಸಾ. ೦೮-೩೩೨) ; ಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ–ಮಾತುಗಂ, ಬೂತು ಗಂ . . . ಸಟೆಗಂ, ನವಸಿಗಂ, ಎಡಗಂ (ಶಮದ. ೨೦೦ ಪ್ರಯೋ) ; ನಿನ್ನ ನಂಡಲೆವ ನವಸಿಗರದಾರಿದಿಂ ಅಗ್ಗಳಿಸುವೊಡಾರ್ವನೇ ? (ಸಂಶಪ. ೩೪-೪).
[ನವಸು (< ನಮೆಯಿಸು) + –ಇಗ]

ನವಸು 'ನಮೆಯಿಸು' ನೋ.

ನವಸುಂದರ (ನಾ). ನೂತನಶೋಭೆಯುಳ್ಳದು : ದಿನದಿನದಂತಲ್ಲೀದಿನ – ನವಸುಂದರವೆಲ್ಲಂ ; ಹೊಸಸೃಷ್ಟಿಯ ಕನಸೊಂದನು ಬಗೆಗೊಂಡನೊ ನಲ್ಲಂ (ಮಾಂದೀ. ೧೪-೬). [ನವ$_2$ + ಸುಂದರ]

ನವಸುಕುಮಾರತೆ (ನಾ). ನವೀನವಾದ ಮಾರ್ದವ ; ಅಪೂರ್ವವಾದ ಕೋಮಲತೆ : ನವಸುಕುಮಾರತೆ ನಿನಗೆನ್ನವೊಲೆತ್ತಣದೆಂದು ನಸುಮ ಯೊಳುಖಿದೆ ನಗುತೊಪ್ಪುವ ನಳಿತೋಳ್ಗಳಿನಿರದೆತ್ತಿ ವಧೂಟಿ ಶಿರೀಷಕುಸುಮ ಕುಲಮಂ ಕೊಯ್ದಳ್ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೧-೧೪೦). [ನವ$_2$ + ಸುಕುಮಾರತೆ]

ನವಸುಧೆ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿರುವ ಅಮೃತ : ನವಸುಧೆಯಿಂ ಕ್ಷಾಲಿಸು ವಿಂದುವಳಿಯಂತಿರ್ದ ತರುಣಿಯಂ ಕೈಗೊಟ್ಟು ಯುವತೀವ್ರಜಮೊಡ ಗೊಂಡುತ್ತವದಿಂ ಪೊಕ್ಕುದು ವಿಚಿತ್ರಭೂಷಾಗೃಹಮಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೯-೨೨೬). [ನವ$_2$ + ಸುಧೆ]

ನವಸುರಭಿ (ನಾ). ಹೊಸದಾದ ಸುಗಂಧ : ಮಾನನಿದಾನೆಯ ಮಂದ ಶ್ವಾಸಮನೇ ನವಸುರಭಿಸಮೀರಂಗೆತ್ತು ನಿದಾನಿಸಿಯಂಗಜನೆಂಬ ಮಹಾ ಕಾಳೋರಗನೆಯ್ದುರುತೆ (ಜಯಾಕ. ೩-೫೧). [ನವ$_2$ + ಸುರಭಿ]

ನವಸೂತಿ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ಕರು ಹಾಕಿದ ಹಸು ; ಎಳಗಂದಿ : "ಧೇನು ನವಸೂತಿ" (ಬಸ್ತು.ಕೋ. ೯೦-೬). [ಸಂ.]

ನವಸೂತಿಕೆ (ನಾ). ೧.=ನವಸೂತಿ. ೨. ಆದೇತಾನೇ ಹೆರಿಗೆಯಾದವಳು ; ಬಾಣಂತಿ. [ಸಂ. ನವಸೂತಿಕಾ]

ನವಸೌರಭ್ಯ (ನಾ). ಹೊಸ ಪರಿಮಳ ; ನವೀನ ಸುಗಂಧ ; ಹೊಸ ಗಂಪು : ನವಸೌರಭ್ಯದ ಚಂದನಾರ್ದ್ರತಿಲಕೋದಂಚದ್ವನಶ್ರೀಗೆ . . . ಮುಕ್ತಾಹಾರಮಂ ಸಾರ್ದು ನೀಡುವ ಸೇವಾಂಗನೆ ತಾನಿದೆಂದೆನೆ ಕರಂ ಚೆಲ್ವಾಯ್ತು ತಿಂಗಾಳಿ (ಕಾಸುಖಾ. ೯-೨೦). [ನವ$_2$ + ಸೌರಭ್ಯ]

ನವಹಾಟಕ (ನಾ). ಅಪ್ಪಟ ಚಿನ್ನ ; ಉತ್ತಮವಾದ ಬಂಗಾರ : ಚೆಲ್ವನಪ್ಪ ನವಹಾಟಕ ನಿರ್ಮಿತಮಪ್ಪ ಕೋಟೆ ವಂಟ್ಟಿರೆ ಮುಗಿಲಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೦-೧೦೪). [ನವ$_2$ + ಹಾಟಕ]

ನವಹಾರಿದ್ರಕ (ನಾ). ಉತ್ತಮವಾದ ಅರಿಸಿನ : ಜೀರಕೋದ್ರವ ನವಹಾರಿ ದ್ರಕ ವಾಟೋತ್ಕರ ಮುನ್ನಿದ್ರಿತ ಕಮಲಾಕರಂಗಳಿಂ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೪೬). [ನವ$_2$ + ಹಾರಿದ್ರಕ]

ನವಾಂಕುರ (ನಾ). ಹೊಸ ಚಿಗುರು,–ಮೊಳಕೆ : ನವಾಂಕುರಕದಂಬಮಂ ಕುರವಕದೊಳ್ ಪೊಳೆವೆಳಮಿಂಚಂ ಪಾಲೊಳ್ ತೊಳೆದುಂತಪೊಲ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೩-೫೨). [ನವ$_2$ + ಅಂಕುರ]

ನವಾಂಗಿ (ನಾ). ಹೊಸ ಹರೆಯದವಳು ; ಜವ್ವನೆ ; ಯುವತಿ : ಶಂಕೆಯಿಂ ದಿಟ್ಟಿಸಿದನಾಪಾದಮಸ್ತಕಂ, ಕುಡುದಿಂಗಳಂತೆವೊಲ್ ನಿಂದಾ ನವಾಂಗಿಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೦೦-೩೪೮). [ಸಂ. ನವಾಂಗೀ]

ನವಾಂಬುಜ (ನಾ). ಆದೇ ತಾನೇ ಅರಳಿದ ಕಮಲ : ತುಂಬಿ ನವಾಂಬುಜ ದಲರೊಳ್ ತುಂಬಿದ ಮಕರಂದಕಳಸುತಾಸ್ವಾದಿಪವೊಲ್ (ಶಾಕುಂತ. ೪೨-೬೩). [ನವ$_2$ + ಅಂಬುಜ]

ನವಾಂಶ (ನಾ). ೧. ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ. ೨. [ಜ್ಯೋತಿ] ಲಗ್ನದ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ : ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳು ತಮ್ಮ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ನವಾಂಶದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ಉಚ್ಚಾಭಿಲಾಷಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (ಜಾತಕ. ೯-೪ ಟೀಕೆ). P ಇದರ ಗಣನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಕಾರವಿದೆ. ಸಿಂಹ, ಮೇಷ, ಧನುಸ್ಸು ಈ ರಾಶಿಗಳಿಗೆ ಮೇಷದಿಂದಲೂ ಕನ್ಯಾ, ಮಕರ, ವೃಷಭ ಈ ರಾಶಿಗಳಿಗೆ ಮಕರದಿಂದಲೂ ಮಿಥುನ, ಕನ್ಯಾ, ತುಲಾರಾಶಿ ಗಳಿಗೆ ತುಲಾದಿಂದಲೂ ಕರ್ಕಾಟಕ, ಮೀನ, ವೃಶ್ಚಿಕರಾಶಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ಕಾಟದಿಂದಲೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನವಾಂಶವನ್ನು ಎಣಿಸಲು ಆರಂಭಿಸ ಬೇಕು. ನವಾಂಶರಾಶಿಯ ಅಧಿಪತಿಯೇ ನವಾಂಶಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿ.
[ನವ$_1$ + ಅಂಶ]

ನವಾಂಶಕ (ನಾ). = ನವಾಂಶ ೨ : ದಿನಪಾದಿ ಗ್ರಹಮಾತ್ಮೋಚ್ಚನಿಳಯದಿಂ ದ್ವಾದಶಾಲಯಂಗಳ ನವಸಂಖ್ಯೆ ನವಾಂಶಕದೊಳು ತಾಂ ನೆಲಸಿ ನೀದು ದುಚ್ಚಾಭಿಲಾಷಿತದ್ದೆಸೆ ಶುಭದಂ (ಜಾತಕ. ೯-೪). [ನವ$_1$ + ಅಂಶಕ]

ನವಾಂಶದೃಷ್ಟಿಫಲ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ನವಾಂಶದಲ್ಲಿರುವ, ಬೇರೆ ಗ್ರಹ ಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗುವ ಫಲ : ಚಂದ್ರನಿರುವ ನವಾಂಶರಾಶ್ಯಧಿಪತಿ ಬಲಿಷ್ಠನಾಗಿದ್ದರೆ ನವಾಂಶದೃಷ್ಟಿಫಲ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೂ ರಾಶ್ಯಧಿಪತಿ ಬಲಿಷ್ಠ ನಾಗಿದ್ದರೆ ರಾಶಿದೃಷ್ಟಿಫಲ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ (ಜಾತಕ. ೨೦-೨೪ ಟೀಕೆ). [ನವಾಂಶ + ದೃಷ್ಟಿ + ಫಲ$_1$]

ನವಾಗತ (ಗು). ಹೊಸದಾಗಿ ಬಂದ : ಈ ನವಾಗತ ಪ್ರಾಣಿಯ ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ವಿಷಯಕ್ಕೆ . . . ವರ್ಣನೆಗೆ ತೊಡಗುವೆವು (ಇಪ್ರಳ. ೫೬).
[ನವ$_2$ + ಆಗತ]

ನವಾತು, ನಾಬತ್ತು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಲ್ಲುಸಕ್ಕರೆ ; ಗಡಿಗೆಕಲ್ಲು ಸಕ್ಕರೆ : ರೊಟ್ಟಿ ಸಕ್ಕರೆ ಬೆಲ್ಲ ಬಳಿಮುಂಚಿ ತವರಾಜ ಘಟ್ಟ ನವಾತು [ಪಾಠಾಂ. ಘಟ್ಟಗೆಯಾಂತು] ಗೋಧುಮೆಯ ಹಿಟ್ಟು . . . ಸಾಲಿಟ್ಟವು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯೊಳಗೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೪೦-೫೫). ನಾಬತ್ತು : ಬಿಳಿಸಕ್ಕರೆ, ಹುರಿಸಕ್ಕರೆ . . . ನಾಬತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಸಕ್ಕರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಶ್ರಮ (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೦೮೬).
[←ಮರಾ. ನಾಬದ್]

ನವಾನ್ನ (ನಾ). "ಚಳಿಗಾಲದ ಬತ್ತದ ಕೊಯಿಲಾದ ಮೇಲೆ, ಹಿಂದೂ ಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಗಶಿರಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಡಸುವ ಹೊಸ ಅಕ್ಕಿ ಊಟ ಮಾಡುವ ಉತ್ಸವ ವಿಶೇಷ" (ನಿಬಂಧ. II, ೩೦೨ ಅಡಿಟಿ).

ನವಾನ್ನದ ಉತ್ಸವ = "ನವಾನ್ನದ ಉತ್ಸವವೆಂದರೆ ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷದ ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ಹಾಲು, ಬೆಲ್ಲ, ತೆಂಗು ಇತ್ಯಾದಿ ಬೆರೆಯಿಸಿ ಹೊಸ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ಪಾಯಸ ಮಾಡಿ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡಿ ಉಣ್ಣುತ್ತಾರೆ. ಇದು ದಕ್ಷಿಣದ ಪೊಂಗಲ್ ಅಥವಾ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಿಂಗಾರಿಯ ಚರಗ ಚೆಲ್ಲುವ ಹಬ್ಬ ಇದ್ದ ಹಾಗೆ" (ಇಪ್ರಳ. ೨೦೭ ಅಡಿಟಿ) : ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷಮಾಸದಲ್ಲಿ ಜರಗುವ ನವಾನ್ನದ ಉತ್ಸವವು ಚಳಿಯ ಇಬ್ಬನಿಗಳಿಂದ ಜಳಕ ಮಾಡಿದಂತಿದ್ದ ಮುಗಿಲಲ್ಲಿ ಪುತ್ತ ಸಜೀವವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಂತಿತು (ಇಪ್ರಳ. ೨೦೭). [ನವ$_2$ + ಅನ್ನ$_3$]

ನವಾನ್ನೋತ್ಸವ (ನಾ). = ನವಾನ್ನ : ವ್ಯವಸಾಯದ ಸುದಿನ ಬಂದಾಗ ಪುಷ್ಯಮಾಸದಲ್ಲಿ ನವಾನ್ನೋತ್ಸವ ನಡೆಯುತ್ತದೆ (ನಿಬಂಧ. II. ೩೦೨).
[ನವಾನ್ನ + ಉತ್ಸವ]

ನವಾಬ, ನಬಾಬ, ನವಾಬು (ನಾ). ೧. ಮೊಗಲ್‌ಸಾಮ್ರಾಟನ ಪರ ವಾಗಿ ಸಣ್ಣ ರಾಜ್ಯ ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ನಿಯುಕ್ತನಾದ ಮುಸಲ್ಮಾನಅಧಿಕಾರಿ : ನವಾಬ ಟೀಪೂಸುಲತಾನ್ ಬಾಧಾಯಿ ಅದಿಲ್ ಆನೆ ೨ ಹೆಂಣಾನೆ ೧೦ . . . ಮುಂದಿಟ್ಟು ಪಟಿಶಿಯಿಧೆ

(ಎಶ್. VI (B), ಪಾಂಡವ. ೧೯೭-೮ : 1785) ; ನವಾಬ ದಿಲದೇರುಖಾನರು ಕರಸಿದ್ದರಿಂದ ಫತ್ತಾಹುಲ್ಲಾಸಾಬರು ಶೀರ್ಯಕೆ ಬಂದು (ಹೈದರ. ೨೯) ; ದೊಡ್ಡನವಾಬರು ಅರಮನೇ ಕಟ್ಟಲು ಪಾಯ ಮೆಟ್ಟ ನೆಲಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಗಾರೇ ಗಚ್ಚು ಹಾಕಿಸಿರುವರು (ಹುಬ್ಬ.ಹ. ೭೮) : ನನ್ನ ಅಜ್ಜಂದಿರಾದ ಏಕಾಂಬರ ಮುದಲಿಯಾರರು ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ನವಾಬರಲ್ಲಿ, ದಿವಾನಗಿರಿ ನಡೆಸಿ ತುಂಬಾ ಆಸ್ತಿ ಮಾಡಿದರು (ಪ್ರಕಾಶ. ೧). ೨. ದೊಡ್ಡ ಶ್ರೀಮಂತ ; ಆಢ್ಯ : ನೂರಾರು ಆಂಗ್ಲ 'ನವಾಬ' ರು ಅವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೀಯುತ್ತಿದ್ದರು (ಸಮಜೀ. ೮೬೮). ನಬಾಬ : ೧. ನೆಗಳ್ತೆವೆತ್ತ ಸವಣೂರ ನಬಾಬನ ವಂಶ ಸಂಜಾತರೊಳ್ . . . ಪರಮಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯಂ ಪಡೆದಂ (ಕಲಸ್ಯ. ೦೦-೨೬ ಪ); ನಾನು ಈಗಲೇ ಹೋಗಿ ನಿಮ್ಮ ನಬಾಬರಿಗೆ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೊಡುವೆನು (ಕಲೋಹಿನಿಯ. ೬೪). ನವಾಬು : ೧. ನವಾಬು ಹೈದರಲಿಬಹದರವರು (ಎಶ್. IX, ಚನ್ನಪ. ೧೪೬-೪ ; 1763); ನವಾಬು ಹೈದರಲಿಖಾನ್‌ಬಾದರವರು (ಎಶ್. IX, ಚನ್ನಪ. ೧೮-೩ ; 1767).

[←ಅರ. ನವ್ವಾಬ್ ; ಪಾರ. ನಾವಾಬ್ ; ಹಿಂ. ನವಾಬ್ ; ಮರಾ. ನವಾಬ್, ನಬಾಬ್]

ನವಾಬನಂದಿನಿ (ನಾ). ನವಾಬನ ಮಗಳು : ಅವಳು . . . ರೂಪರಾಶಿ ನವಾಬನಂದಿನಿ ಆಯೇಷೆಯಂತೆ ತೋರಿದಳೆನ್ನಲೆ ? (ಪ್ರದಸ. ೧).

[ನವಾಬ + ನಂದಿನಿ]

ನವಾಬಿ (ಗು). ೧. ನವಾಬನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. ೨. ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯ ; ಸುಖಲೋಲುಪತೆಯ : ಒಂದು ಬಾರಿ ಹೊರಬಿದ್ದುಬಿಟ್ಟರೆ ಒಂದಿಲ್ಲ ಒಂದು ಗಮ್ಯಪಥ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆ ಪಥ ನವಾಬೀಪಥವಲ್ಲ (ಇಪ್ಪಕ. ೧೯೩). [←ಪಾರ. ನೌವಾಬೀ ; ಮರಾ. ನವಾಬೀ, ನಬಾಬೀ]

ನವಾಬು 'ನವಾಬ' ನೋ.

ನವಾಯತ್ 'ನವಾಯತ' ನೋ.

ನವಾಯತ, ನವಾಯತ್, ನವಾಯಿತ (ನಾ). (ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಟ್ಕಳಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೊಂಕಣಿ ಮಾತನಾಡುವ) ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಒಂದು ಪಂಗಡ : ನವಾಯತರು, ಅಂದರೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಬಂದವರು.— ಇವರು ಕಾನಡಾಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊನ್ನಾವರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ (ಕಥಾಗ. ೨೩೭). ನವಾಯತ್ : ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು ಬಜಲ, ಬಣಜಿಗ, ಬನಿಯ . . . ಮಿಾಮಾನ್, ನವಾಯತ್, ನಿಮಿಸ್ಕಾರ, ವೈಶ್ಯ, ವಾಣಿ (ತುಳುನಾ. ೧೮೨). ನವಾಯಿತ : ಇವರಲ್ಲಿ ನವಾಯಿತರ (ಹೊಸದಾಗಿ ಬಂದವರ) ಸಂಖ್ಯೆಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವದ್ದು (ಕಾರವ. ೪೯) : ಮಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಊಚುಸೀರೆಗಳನ್ನು . . ರೇಶ್ಮೆ ಚೌಕದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ ನವಾಯಿತರು ಮಠಕ್ಕೆ ಬರುವವರಾದರು (ವಾಗ್ಮಿ. ೪೮).

[←ತುಳು. ನವಾಯತೆ]

ನವಾಯಿ (ನಾ). ೧. ಹೊಸತನ ; ನಾವೀನ್ಯ ; ಅಪೂರ್ವತೆ : ಜೀಯ ಬಿನ್ನಹವಿದು ದೇಹಚ್ಛಾಯೆಗುಂಟೇ ಬೇಟಿ ಚೇಷ್ಟೆ ನವಾಯಿಯೇ ನಿಮ್ಮನಿಬರಿಗೆ ರಾಜಾಭಿಮಾನದಲಿ (ಕುಮ್ವಾ.ಸ. ೦೨-೯೪) ; ಗಾಯದಲಿ ಮೇಣ್ ಚೊಕ್ಕೆಯದಲಡುವಾಯಿಗಳಲುಪಕಾಯದೊಳಗೆ ನವಾಯಿಗಳ ಬಿನ್ನಾಣದಲಿ ಬಳಿಸಂದು . . . ನಾನಾವಿನೋದದ ದಾಯವಱುವವನವನೆ ಮಲ್ಲನು (ಕುಮ್ವಾ.ಉ. ೩-೯೭) ; ಆ ನವಾಯಿಯನ್ನು ಕಾಂಬಾತನಿಗೆ ಕವಿತಾದೃಷ್ಟಿ ಬೇಕು (ಚತ್ರಸ್ವ. ೧ ಮುನ್ನುಡಿ). ೨. ಅಪೂರ್ವವಾದ ಚೆಲುವು,—ಸೊಗಸು,—ವಿಲಾಸ : "ನವಾಯಿಯೆನಲ್ ಠೀವಿ" (ಶಾರನಿ. ೬) : ಮುಖಚಂದ್ರಗೆ ಚಕೋರಗಳು ಅಡಸಿದುವು ತಾ ಸೌರಭಕೆ ಬಂದಿಡಿದ ಮಧುಪವ್ರಜದ ಘನ ರಾಯತಿಗೆ ಕಾಂತೆಯರಳವಳದು ನಡೆದರು ನವಾಯಿಯು[ಪಾಠಾಂ. ಯದ]ಲಿ (ಜೀವಂಧ. ೮-೩೯) ; ಏಸವಿಧದ ನವಾಯಿಯೇ[ಪಾಠಾಂ. ಯಲಿ] ಮೂಲೋಕದತಿಶಯಮಪ್ಪುರಚನಾಸೌಕುಮಾರಿಯ ಸೇವೆಗಿದು ಸಾಕಾರವಾದುದಲ (ಕುಮ್ವಾ.ಆ. ೧೨-೧೪) : ನವಾಯಿ ಹೆಚ್ಚಿತು ಮತ್ತೆ ಬೇಟ ವರಾಯತಾಕ್ಷಿಯ ಕೂಟಕೆಳಸುವ ಚದುರಭೂಮಿಪರ (ಕುಮ್ವಾ.ಆ. ೦೩-೪೩) ; ರಾಯನರಮನೆ ಮೌಕ್ತಿಕದ ಕಳಶಾಯತದ ಬೆಳಗಿನಲಿ ಪಾಂಡವರಾಯನೆಲೆಪನೆಗಳನು ನಗುತಿದ್ದುದು ನವಾಯಿಯಲಿ (ಕುಮ್ವಾ.ಆ. ೧೮-೨) ; ವಾಯುತನುಜನ ಸುತನು ತನ್ನ ಪಸಾಯತರು ಸಹಿತೊಳಗೆ ಹೊಕ್ಕು ನವಾಯಿ[ಪಾಠಾಂ. ಯ]ಯಲಿ ನಡೆತಂದು ಕಾಣಿಕೆ ಕೊಟ್ಟು ಪೊಡವಂಟ (ಕುಮ್ವಾ.ಸ. ೩-೨೮); ತಾಯಿ ಬರವನು ಹಾರಿ ಪರಿದಂಬೇಯೆಸುತ ಹಟ್ಟಿಗಳ ಸುತ್ತ ನವಾಯಿಯಲಿ ಪರಿದಾಡಿ ಮಿಗೆ ಪುಟನೆಗೆದು ಮೇಳಿಸುತ (ಅಕ್ರೂ.ಚ. ೨-೧೮). ೩. ದರ್ಪ ; ಗರ್ವ ; ಠೀವಿ ; ಹೆಮ್ಮೆ : ಕಾಯಲಳವೇ ರ್ಣ ಬಱಿಯ ನವಾಯಿಯಲಿ ಫಲವಿಲ್ಲ ದೇಹದ ಬೀಯಕಿದು ಹೊತ್ತಲ್ಲ ಸಾಧಿಸುವಡೆ ಬೇಱುಂಟು (ಕುಮ್ವಾ.ಕ. ೦೩-೦೬) ; ಒಳಗೆ ಢಗೆ ನಗೆ ಹೊಱಗೆ ಕಳವಳವೊಳಗೆ ಹೋಗಿ ನವಾಯಿ ಡಿರ್ಪಸವೊಳಗೆ ಹೊಱಗೆ ಸಘಾಡವಮದ . . . ಮಹೀಶ ಹದನಿದು ನಿನ್ನ ನಂದನನ (ಕುಮ್ವಾ.ಕ. ೨-೧). ೪. ಅಬ್ಬರ ; ಆರ್ಭಟ : ರಾಯಮೋಹರ ತೆಗೆದವೆರಡು ವಿಡಾಯಿಯಲಿ ಬಹುವಿಧದ ವಾದ್ಯ ನವಾಯಿ ಮಿಗೆ ನಲವಿನಲಿ ಬಂದರು ಪಾಳೆಯಂಗಳಿಗೆ (ಕುಮ್ವಾ.ಕ. ೪-೩೯). ೫. ವೇಗ ; ಶೀಘ್ರತೆ : ಕಾಯಸೌಖ್ಯಕೆ ಕಾಮಸುಖದ ವಿಡಾಯತತುಪಕೆ ವೇಡೆಗೊಂಡು ನವಾಯಿಯಲಿ ದುರ್ಗತಿಗೆ ದುವ್ವಾಳಿಸುವನಲ್ಲೆದ (ಕುಮ್ವಾ.ಆ. ೮-೩೧). ೬. ಹೆಚ್ಚಳ ; ಆಧಿಕ್ಯ ; ಅತಿಶಯ : ಸುರವಂದಿಗಳು ಹೊಗಳಿದರುದಧಿಘೋಷದಲಿ . . . ಯಮ ವಜ್ರಾಯುಧಾದ್ಯರು ಮನದ ಮುದದ ನವಾಯಿಯಲಿ ಸೂಸಿದರು ಸುರನಂದನದ ಕುಸುಮಗಳ (ತೊರರಾ. ೨-೩-೨೩). ೭. ಆಕ್ರಮಣಶೀಲತೆ : ಕುನ್ನಿಗಳ ಬಿಡಿ ಹರಿಯಲಿ ನವಾಯಿಯಲಿ (ಪ್ರಹ್ಲಾದ. ೩-೨೯). ೮. ಉತ್ಸಾಹ ; ಹುರುಪು. 'ನವಾಯಿಗೆಡು' ಪರಾ.

[←ಪಾರ. ನೌಅಈನ್ ; ಮರಾ. ನವಾಈ, ನವಾಯಿ]

ನವಾಯಿಕಾಱ (ನಾ). ೧. ಸೊಗಸುಗಾರ ; ವಿಲಾಸಿ : ದಾಯ ತಪ್ಪಿತು ಗರುವರಾಟ ವಿಡಾಯಗೆಟ್ಟಿತು ವಿಟರ ನೋಟ ನವಾಯಿಕಾಱರ ಕೂಟ ಕುಸಿದುದು ಮಾರಶರಹತಿಗೆ (ಕುಮ್ವಾ.ಆ. ೦೩-೪೩). ೨. ಘನತೆಯುಳ್ಳವನು; ಠೀವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು : (ಕ). [ನವಾಯಿ + – ಕಾಱ]

ನವಾಯಿಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಹುರುಪುಗೆಡು; ಉತ್ಸಾಹ ಕುಂದು; ಮಂಕಾಗು; ಮ್ಲಾನವಾಗು : ತಾಯಿ ನೀಂ ನಮ್ಮಿಂದ ಬಂಧನದಾಯಸವನನುಭವಿಸಿ . . . ಗಾಯವಡೆದ ಕುರಂಗಿಯಂತೆ ನವಾಯಿಗೆಡದುಳಿದಿರ್ದ ನಮ್ಮಸು ಕಾಯದಿರಿಯೆಂದಸುರರಿಪು ದೇವಕಿಯೊಡನೆ ನುಡಿದ (ಅಕ್ರೂ.ಚ. ೯-೧೦).

[ನವಾಯಿ + ಕೆಡ್ಡು]

ನವಾಯಿತ 'ನವಾಯತ' ನೋ.

ನವಾಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಹೊಸದಾಗಿಸು ; ನವೀಕರಿಸು : ಇಲ್ಲಿಗೂ ಹೊಂದುವಂಥದನ್ನು ಇಲ್ಲಿನದೇ ಆಗುವಂತೆ ನವಾಯಿಸುವ ಇವರ ಮನೋಗುಣ ಹವಣು ತಿಳಿದದ್ದು (ವೀರಶೂ. vii ಮುನ್ನುಡಿ). ೨. ಹೊಸದಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸು,–ರೂಪಿಸು : ನಿನ್ನ ಹಿಂಗಬ್ಬಗರಿಗೂಡಿದ ಕನ್ನಡದ ನುಡಿವಣ್ಣ ಮೊಳೆ ನಿನಗಿನ್ನು ಸಾಲದೆನುತ್ತ ವಿಧಿ ಮುಂಬಗೆದು ನಿನ್ನುದಯಮಂ ಚನ್ನಯುವಳಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಮೊಲೆಯನ್ನವಾಯಿಸಲು (ಗಿರಿವಿಂ. ೯೭-೩).

[ನವಾಯಿ + – ಇಸು]

ನವಾರ, ನವಾರು (ನಾ). ೧. (ಮಂಚಕ್ಕೆ ಹೆಣೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ) ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ಬೆರಳಿನಷ್ಟು ಅಗಲವಾದ, ದಪ್ಪನೆಯ ನೂಲಿನ ಪಟ್ಟಿ : ಆ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ನವಾರದ ಹೊರಸು . . . ಒಡವೆಗಳು ಇದ್ದವು (ಕನ್ನಡಿ. ೧೨೦). ೨. (ನಂದೀಧ್ವಜವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳುವವರು) ನಡುವಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಪಟ್ಟಿ : ಕುಣಿಯುವಾತ ಸೊಂಟದ ಸಮಿಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಒಂದು ಪಟ್ಟಿ ಚೀಲವನ್ನು ಹೆಗಲಿನಿಂದ ಇಳಿ ಬಿಟ್ಟು

ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದರ ಹೆಸರು 'ನವಾರ' (ಕಜಿಕ. ೧೦೦). **ನವಾರು :** ೩. ಲಾಡಿ : ಲಂಗಕ್ಕೆ ನವಾರು ಹಾಕಿಕೊಡು (ರೂಢಿ).

[←ಪಾರ. ಮರಾ. ನವಾರ್, ನುವಾರ್]

ನವಾರಮಂಚ (ನಾ). ಬಟ್ಟೆಯ ಪಟ್ಟಿಯಿಂದ ಹೆಣೆದ ಮಂಚ ; ಹೊರಸು. [ನವಾರ + ಮಂಚ]

ನವಾರು 'ನವಾರ' ನೋ.

ನವಾಸಾಗರ 'ನವಸಾಗರ' ನೋ.

ನವಾಸಾರ (ನಾ).=ನವವರ್ಷ$_3$: ಮೇಘನಿಕಾಯಂಗಳನೇಂಬಟಲ್ದೆ ಬಗಿತೋರೂಪ್ಪುಂದ್ರಿಯೊಳ್ಪುಪ್ಪನೀರನವಾಸಾರದಿನಿಂದು ಸಾನುತರುಗಳ್ಳೆಂಕಾಡು ತಿರ್ವನ್ನೆಗಂ (ಅಧರನೇ. ೬-೧೨). [ನವ$_3$ + ಆಸಾರ]

ನವಿ (ನಾ). "ಸಣ್ಣನಾವು" (ಮತಂಓ. ಕೋಶ : ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ನವಿಗಳು ಹುಟ್ಟಾಡಿ ಸುತ್ತ ಹಾಯಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸು (ಮತಂಓ. ೮೪). 'ನಾವೆ' ಪರಾ.

[?]

ನವಿಯ (ಗು). ಹೊಸತಾದ ; ನವೀನವಾದ : ಭಾವೆಂದುನಿಪ ಹಯಾರೂಢತ್ವ ನವನವಿಯ ಚಾಪಾಗಮತ್ವ ಸೌಂದರತೆ . . . ಇನತೇಜದಿಂದೆಸೆದಿರ್ದನು (ಸೋಮಚಕ. ೦-೧೦೬). [<ಪ್ರಾ. ಣವಿಅ./ಸಂ. ನವ$_1$]

ನವಿರ್, ನವಿರು$_2$ (ನಾ). ೧. ಕೂದಲು; ಕೇಶ; ರೋಮ: "ತಲೆರೋಮಂ ಚಿಕುರಂ ಕಚಂ ಶಿರಸಿಜಂ ಕೇಶಂ ಶಿರೋಜಂ ನವಿರ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೭೦-೨೦): "ನವಿರೆನಲ್ ದೇಹೇರುಹಂ" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೬) ; ಆಗಳಾ ಪರಾಕ್ರಮಧವಳನ ಶರಪರಿಣತಿಯಂ ಕಂಡು ದುರ್ಯೋಧನನ ಮೊಗಂ ತಲೆನವಿರ ಗಂಟುಕಿಟಾದಾಗೆ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೭೭ ವ) ; ಪೊಣ್ಮೆ ನವಿರಂಗೋಪಾಂಗದೊಳ್ ಕಣ್ಗಳಂ ಪರಿಕಾಲ್ವಾಯೆ ಸುಖಾಶ್ರು (ಚಕವಿ. ೦-೮) ; ಕಯ್ಯುವನ್ ನೆಟಿತೊಟ್ಟು, ಕುದುರೆ ನವಿರ್ ಮುಡಿಯಿಟ್ಟು (ಅಂತಿಗೊ. ೬-೯೯). ೨. ರೋಮಾಂಚ ; ಪುಳಕ. 'ನವಿರೇಱು', 'ನವಿರ್ಗೆದಱು' ಪರಾ. ೩. ತುಪ್ಪುಳು; ಗರಿ: ಸರಳೆತೆವತ್ತು ಬಿರ್ಚಿದ ನವಿರ್ ಪರಿರಂಜಿಸಲೀಂಟುತಿರ್ದುದುಬ್ಬುರಿಸಿದ ಚಂದ್ರಿಕಾರಸಮನಂಚಿತ ಚಾರುಚಕೋರಸಂಚಯಂ (ಕುಸುಮಾ. ೯-೩೪). ೪. ಉಣ್ಣೆ ; ತುಪ್ಪಟ. 'ನವಿರುಡೆ' ಪರಾ. **ನವಿರು:** ೧. ಕವಲ್ತುವ ಬಳಲ್ಕುಡಿಯ ನವಿರಾಗುಳಿಕೆ ನಿದ್ರೆಯಲಸಿಕೆಯಶನದೆಡೆಯೊಳಪ್ರಿಯಮೊದವಿದುವು ಗರ್ಭಚಿಹ್ನವೆಸೆದುದು ಲತಾತನ್ವಿಗಂದು (ಶಠ್ಯಶಾ. ೪-೨೯) ; ನಡುಗುವ ತಲೆಯ ತೆರೆದ ಮೈಯ ಬೆಳುಪಿನ ತಲೆನವಿರ ತಗ್ಗಿದ ಶರೀರದ ನೆಗ್ಗಿದವಯವದ . . . ವೃದ್ಧರನು ತೋಱಿದನು (ಕುಮಾ.ಅ.೦೫-೧೦); ನಡು ಬೆಳೆದು ತಲೆಯ ನವಿರೊಸೆದುದ್ದವಾದುದಾ ಸತಿಗೆ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೨-೭೦) ; ನಿಟ್ಟಿಸಲಕ್ಕಿಯು ಬೆಂಡೆದ್ದು ನವಿರ್ಗುಡಿ ಗಟ್ಟಿತು . . . ಝುಮ್ಮುಝುಮ್ಮೆಂದು ತಟ್ಟಿತು ಮನಮೂರ್ಛೆ ರತಿಗೆ (ಮೋಹತ. ೧೧-೪೨) ; ನವಿರು ಶೈವಲದಂತೆ ನಯನವು ವಿಶಾನಂತೆ ಕಾಂತೆ ಸರೋವಳದಂತೆ (ಇಂಜಾಪ. ೧೮೭-೨೫); ಹಾಡುವವರ ಭಾವ_ಭಂಗಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ನಮ್ಮ ಮೈಮೇಲಿನ ನವಿರು ನಿಮಿರಿ ನಿಲ್ಲಬಹುದು (ಕರ್ಣಾಜಿ. ೦೦೯). ೨. ಮಗಮಗಿಸುತ್ತೆ ಪಾಯ್ವ ರಸದಿಂಚರಿಯಂ ಸವಿವನ್ನೆಗಂ ಕರಂ ಪೊಗಸಿರದೋಱಿ ವಿಚಾಱಿ ನವಿರುಂ ಸೆರಗಿಪ್ಪಿಗುಪೇಱಿ ಗದ್ಗದಂ ಮಿಗೆ ... ಸೊಗಂಬಡೆಗುಂ ಚಿಕದೇವಭೂವರಂ (ಅಪ್ರತಿ. ೧೦-೮); ಮುದದೊಳು ಮುರಿದೇಳುವ ನವಿರಿಂದೊಡನಿದಿರುಗೊಳುವಳೆನಿಯುನನು (ಹರಿಬ. ೬-೩೯); ಅದೇ ಗಳಿಗೆ ಮೈಯ ತುಂಬ ನನಗೆ ನವಿರುಬಟ್ಟಿ (ನಾದಲೀ. ೫೯-೧೨).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನವಿರ್]

ನವಿರು$_1$ (ಕ್ರಿ). = ನವಿರೇಱು : ನಿರಿನಿರಿ ಚಿಮ್ಮಿಸಿ ನಡದು ಬರೆ ನೀ . . . ಮೆಯ್ ನವಿರಲು ನೆಲ ನಡುಗಿತು (ಹೋಹಾದಿ. ೧೨-೩). [<ನವಿರ್]

ನವಿರು$_2$ 'ನವಿರ್' ನೋ.

ನವಿರು$_3$, ನವುರು, ನೌರು (ನಾ). ೧. ಮೃದುವಾದುದು ; ಕೋಮಲವಾದುದು ; ನಾಜೂಕಾದುದು : ತರತರವಾದವೂ ನವಿರುನವಿರಾದವೂ ಆದ ಆ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಉತ್ತರೆಗೆ ತುಂಬ ಹರ್ಷವಾಯಿತು (ಪಕಭಾ. ೨೨೨) ; ನವಿರಾದ ಪಟ್ಟೆಅರಿವೆಯನ್ನು ಕೂಸಿಗೆ ಹೊದೆಸಿದಳು (ಹಾಡುತ್ತ. ೪೦). ೨. ತೆಳುವಾದುದು. 'ನವಿರೆಳೆ' ಪರಾ. ೩. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು : ಇವುಗಳಿಗಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸದ ರೇಖೆ ತೀರ ನವಿರಾದುದು (ಛಾಪಗೀ. ೧೪). ೪. ಸುಕುಮಾರತೆ ; ಮಾರ್ದವ ; ಮೃದುತ್ವ : ರಾಧಮ್ಮನ ಪ್ರೀತಿ ತುಂಬಿದ ಕರೆಯಿಂದ ಕ್ಷಣಕಾಲ ನಿರ್ಮಲೆಯ ಅಂತಃಕರಣ ನವಿರಿಗೊಳಗಾಯಿತು (ಮೂರುದಾ. ೨೨೨). **ನವುರು :** ೧. ಅಂಚೆಯ ತುಪ್ಪುಳಿಕ್ಕಿಂತ ನವುರಾದ ಆಕಾಶವರ್ಣದ ಕಿಂಕಾಬುವಸ್ತ್ರ (ಸುಪಸಂ. ೪) ; "ಮಸ್ಲಿನ್‌ಗಳು" ಎಂಬ ನವುರಾದ ವಸ್ತ್ರಗಳೂ . . . ಹಿಂದೂದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ತಯಾರಾಗುತ್ತಲಿವೆ (ಭೂಗೋಳ. ೫೯). ೨. ಯಾವಕರ ವಿವಿಧ ಸಂವೇದನೆಗಳ ತರಂಗಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ನವುರಾಗಿಯೂ ವೇಗವಾಗಿಯೂ ಮೊಳಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ (ಶಿಕ್ಷರ. ೧೧೪). (ಗು). ೫. ಮೃದುವಾದ: ರಾಜನ ಈ ನವುರು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅಲ್ಲಿದ್ದವರು ಬಲ್ಲರು (ಸವತಿ. ೧೪೬). **ನೌರು :** ೩. ಇದು ಬಲು ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ನೌರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅನಿಲಮಂಡಲ (ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿ. ೯೬).

ನವುರು ಮಾಡು = ಮೃದುವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಸಾಹೇಬರು ಕೇಳಲಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ಮಾತು ಸರಿ, ಅಂದರು ; ನಕ್ಕರು, ನವುರು ಮಾಡಿದರು ; ತಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆ ನಡಸಿಬಿಟ್ಟರು (ಚಿಕರಾ. ೫೦೦).

[ದೇ.॥ ತೆಲು. ನವುರು, ನೌರು]

ನವಿರುಗಣ್ಣು (ನಾ). ಕೋಮಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿ; ಮಾರ್ದವವಾದ ನೋಟ : ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನ ತೇಜಃಪುಂಜವು ಹುಂಜವು ತಾನೆನೆ ಕೂಗಲಿ ನವಿರುಗಣ್ಣನಲಿ ನವಿಲುಬಣ್ಣದಲಿ ಹೆಣ್ಣಿನ ನಯ ತಲೆದೂಗಲಿ (ಅರಳು. ೩೦೦-೩). [ನವಿರು$_3$ + ಕಣ್ಣು (<ಕಣ್)]

ನವಿರುಗೂಡು (ಕ್ರಿ). ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಳ್ಳು : ತನ್ನ ಆಳದ ಒಳನೋವಿನ ನವಿರುಗೂಡಿದ ನುಡಿಯ ಬರೆಹಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಹೀಗೆ ನೆಲದಪ್ಪಿಸಿ ಬಿಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ . . . ಸಿಡಿಮಿಡಿಗೊಂಡನು (ಇಶ್ಯಳ. ೨೪೧).

[ನವಿರು$_3$ + ಕೂಡು$_1$]

ನವಿರುಡೆ (ನಾ). ಉಣ್ಣೆಯ ಬಟ್ಟೆ ; ಕಂಬಳಿ : ಪೆರ್ಚಿದುದು ಕುಳಿರಳವು ಆಳ್ ಗ್ರೈವೆಯುಳಿದಿರಲ್ ಕಿಚ್ಚು ನವಿರುಡೆಗಳಂ ಕಾವಲ್ಗೆ ನಿಲಿಸಿ (ಕಾಲೂರ. ೭೭-೧೪೦) ; ತಂದನೊಬ್ಬಂ ಪೇಳ್ದ ಬೆಲೆಗೊಟ್ಟು ನವಿರುಡೆಯ (ಕಾಲೂರ. ೭೮-೧೪೪). [ನವಿರು$_2$ (< ನವಿರ್) + ಉಡೆ$_2$]

ನವಿರುಮೆಯ್ (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ಮೈ ; ಕೋಮಲಾಂಗ : ಅವನ ಕಣ್ಣು . . . ಸೂಕ್ಷ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯ ನವಿರುಮೆಯ್ಯ ಮಹಿಳೆಯನ್ನೆ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು (ಪುನರು. ೩೩೬). [ನವಿರು$_3$ + ಮೆಯ್]

ನವಿರುಹಾಸ್ಯ (ನಾ). ಮೃದುವಾದ ಹಾಸ್ಯ ; ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಿನೋದ : ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದ. . ನವಿರುಹಾಸ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ಕಾದಂಬರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತರಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟನು (ಬಂಕಿಮ. ೩೪೯).

[ನವಿರು$_3$ + ಹಾಸ್ಯ]

ನವಿರೆಳೆ$_1$ (ನಾ). (ಕೂದಲೆಳೆಯಷ್ಟು) ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದ ಅಂತರ : ಆಗ ಬಹುದಾಗಿದ್ದ ಅಪಘಾತ ಒಂದೇ ಒಂದು ನವಿರೆಳೆಯಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿತು (ರೂಢಿ).

[ನವಿರು$_2$ (<ನವಿರ್) + ಎಳೆ$_2$ (<ಎೞ್$_2$)]

ನವಿರೆಳೆ$_2$ (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ಎಳೆ: ಕತ್ತಿಗೆ ನವಿರೆಳೆಯ ಚಿನ್ನದ ಸರವೊಂದು (ರಾಮಾನ. ೧೧೧). [ನವಿರು$_3$ + ಎಳೆ$_2$ (<ಎೞ್$_2$)]

ನವಿರೇರು 'ನವಿರೇಱು' ನೋ.

ನವಿರೇಱು, ನವಿರೇರು (ಕ್ರಿ). ಕೂದಲು ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲು ; ರೋಮಾಂಚನ ವಾಗು ; ಪುಳಕಗೊಳ್ಳು : ರತ್ನಶೇಖರನಾಗಳ್ ನವಿರೇಱಿದ ತನುವಂತದ ಬವರಮನೊಳಕೊಳ್ವ ಮಾಸವಳನಂ ಪೋಲ್ತಂ (ಪುಶ್ಚಾಸ್ರ. ೧-೬೭) ; ಗಟ್ಟನೆ ನವಿರೇಱಿಯಾಲಿನೀರೊಱಿವಿನೆಗಂ ತಟ್ಟ್ಯಿಸಿ ಜಗಿಮ ಮುದ್ದಿಸಿ (ಚಳವಿ. ೬-೧೦೨). ನವಿರೇರು : ಹಿಗ್ಗು, ಉಬ್ಬು, ಗುಡಿಗಟ್ಟು, ನವಿರೇರು, ಜುಮ್ಮೆನ್ನು (ಕನುಹು. ೯೧). [ನವಿರ್ + ಏಱು$_1$ (<ಏಱ್$_1$)]

ನವಿರೇಱ್ (ಕ್ರಿ). = ನವಿರೇಱು : ಏನದು! ನವಿರೆಟ್ಟು ನಡುಗಿದವೇ ನಿನ್ನ ಬಾಯ್ಗ ! (ಅಂತಿಗೊ. ೪೪-೯೩೦). [ನವಿರ್ + ಏಱ್$_1$]

ನವಿರೊಳ್ಪು (ನಾ). ಕೇಶಸಂಪತ್ತು : ನವಿರೊಳ್ಪ ಹೊಗೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ತರೆದೂಗಿ (ಕಾಲೂರ. ೦೮೪-೧೦೮). [ನವಿರ್ + ಒಳ್ಪು]

ನವಿರೋಳಿ (ನಾ). ಕೂದಲಿನ ಸಾಲು: ಮೇಂಗೊರಲ ನವಿರೋಳಿ ನೆಸೆಯ . . . ಭೀಕರಂಗಳಾಗಿರ್ಪ ಕಾಳ್ಕೋಣಂಗಳ ಗಡಣಂಗಳೊಳು (ಮಹಾಜ. ೮-೨೪ ವ). [ನವಿರ್ + ಓಳಿ]

ನವಿರ್ಗುಡಿಗಟ್ಟುಹ (ನಾ). ನವಿರೇಳುವಿಕೆ ; ರೋಮಾಂಚನ ; ಪುಳಕ : ಎನಗಿದೆ! ಉಂತೆ ಮೆಯ್ನುಡುಕವೋವೋ! ನವಿರ್ಗುಡಿಗಟ್ಟುಹಂ ಚಿಕ್ಕಿಲ್ಲನೆ ಬೆಮರಶ್ರುವಾರಿ (ಸಂಸಪ. ೨೦-೩) [ನವಿರ್ + ಗುಡಿಗಟ್ಟು$_2$ + -ಹ$_2$]

ನವಿರ್ಗೆದಱ್ (ಕ್ರಿ). ಮೈನವಿರೇಳಿಸು ; ರೋಮಾಂಚನಗೊಳಿಸು : ಪುದಿದ ಹಿಮಂ ನವಿರ್ಗೆದಱೆ ಮೆಯ್ ಮಿಗೆ ಕೋಡೆ ಕಪಿವ್ರಜಂ . . . ಕಂಬೆಳಗಂ ಕೆದಱುತ್ತುಮಿರ್ಪ ರತ್ನದ ಏರಿದೆ ೨೦ದು ಪಾಸಱೆ ದವಾಗ್ನಿಯ ದಳ್ಳುರಿಯಿಂದು ಪತ್ತಿಸಾರ್ವುದು ತಳೆಮಂ ನಿಮಿರ್ಚು[ರ್ಚಿ]ತನೆ ವಾಗಿಯ ಶೀತಮದೇಂ ಪ್ರಭೂತವೋ (ಕುಸುಮಾ. ೭-೧೪).

[ನವಿರ್ + ಕೆದಱ್$_1$]

ನವಿರ್ಗೊಂಚಲ್ (ನಾ). ಕೂದಲಿನ ಗುಚ್ಚ ; ಕೇಶರಾಶಿ : ಆ ಗಡ್ಡವು ಅವನದೇ ಆಗಿದ್ದರೊ ? . . . ಆ ನವಿರ್ಗೊಂಚಲ ನರಕವು ನಿಜದಿಂದ ಗಲ್ಲಗ್ರಹಚಾರವಾಗಿರಬಾರದೆ ? (ಮಂತ್ರಶ. ೯೪-೩).

[ನವಿರ್ + ಗೊಂಚಲ್]

ನವಿರ್ತಟ್ (ಕ್ರಿ). ಅತಿಯಾಗಿ ರೋಮಾಂಚನವುಂಟಾಗು; ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪುಳಕಗೊಳ್ಳು: ಬಗೆಯೊಳ್ಪಲ್ಪು ಕವಿಲ್ದೊಡಂ ನಡುಕದಿಂದಂಗಂ ನವಿರ್ತ ಳ್ತ್ರು[ಟ್ಟ್ರು]ಡಂ (ಚಳವಿ. ೬-೨೩೧). [ನವಿರ್ + ತಟ್$_1$]

ನವಿರ್ಮುಡಿ (ನಾ). ಕೂದಲಿನ ಮುಡಿ ; ತುರುಬು : ಗಿರಿಜಾತ ನವಿರ್ಮುಡಿಗೆ ತುರುಗಿರ್ದ ನರುಗಂಪಿನರಲ ಗಂಧಕ್ಕೆರಗಿ ಝೇಂಕರಿಪ ತರುಣ ಷಟ್ಚರಣಗಳ ಯಮಳಗಾನಂಗೇಳ್ದು (ನವಪೋ. ೧೮-೨).

[ನವಿರ್ + ಮುಡಿ$_1$]

ನವಿರ್ಮೂಡು (ಕ್ರಿ). = ನವಿರೇಱು : ಕೈವಿಡಿದ ನಲ್ಲಳ್ಗೆ ಸುತಸವಿಕ್ರಸಂಗಳ ನವಿರ್ಮೂಡುವಂತುಂ . . . ಎತ್ತಿವಂದ ವಗೆಯಂ ಬಾರಿಸುವೆಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೮೬-೨). [ನವಿರ್ + ಮೂಡು$_1$]

ನವಿಲ್, ನವಿಲು, ನವಿಲ್ಕೆ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದವಾದ ತೋಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನಾಕಾರದ ಸಾಲು ಚಿತ್ರವಿರುವ, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟುಳ್ಳ ನೀಲಿ ಬಣ್ಣದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ ; ಮಯೂರ; **P** ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರಪಕ್ಷಿ: "ಕೇಕೀ, ಶಿಖೀ, ಶಿಖಂಡೀ ... ಶಿಖಾವಳಃ, ಶ್ಯಾಮಕಂಠ(ಃ)- ಈ ೧೦ ನವಿಲ್" (ಹಲಾಯು. ೪೦-೪೮); ಧವಳಿಂಪಾಂಗು ಕೇಕಾರವಮುಖರಂ ಹರಿತಶಾಬಲಾಂಕಕಳಾಪಂ ನವಿಲಾದಂ[ಪಾಠಾಂ.ಟಂ] ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ ಸುವಿ ನೀಲಾಯತಗಳಂ ಪಯೋದಾಗಮದೊಳ್ (ಕವಿರಾ. ೩-೭): ದೇವತೆ ನವಿಲ ರೂಪಿಸಿಂದೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಬೆನ್ನೊಳಿಟ್ಟು ... ಪೋದೊಡೆ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೦೮-೩); ಕಾಮಕಾಂತೆ ಬಟಿಯಂ . . . ಬಣ್ಣವುರಂ ತೀವಿದ ಮಾಟ್ಕೆಯಾಯ್ತು ನವಿಲಿಂ ಕುಂದಂಗಳಿಂದಿಂದ್ರಗೋಪವಿಳಾಸಂಗಳಿನಾಲಿಕಲ್ಲ ಪರಲಿಂ ಕಾರೊಳ್ ಮಹೀಮಂಡಲಂ (ಶಂಪಥಾ. ೭-೩೪) ; ನೃತ್ಯವಿಭ್ರಮಹೀಪಂ ನವಿಲಾತ ಪತ್ರಸದೃಶ್ಯಂ ಮಾಡಿತ್ತು ಪಿಂಛಾಳಿಯಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೯) ; ಅದಂ ಕೇಳ್ದು ಕಾರ ಮೊಬಗಂ ಕೇಳ್ದ ನವಿಲಂತೆ ನಲಿದು(ಅರ್ಧನೇ. ೧-೭೯ ವ). ೨. ನವಿಲಿನ ಚಿತ್ರವಿರುವ ನಾಣ್ಯ : ಆಯದೊಳಗೆ ಲೊಕ್ಕಿಯು ನವಿಲುಹೂಗಿ ಪೊನ್ನವಣ (ಕಶಾಇ. IX-I, ೧೬೪-೨೮; 1098). **ನವಿಲು:** ೧. "ಮಯೂರಃ, ಬರ್ಹಿಣಃ, ಬರ್ಹಿನ್, ನೀಲಕಂಠಃ, ಭುಜಂಗಭುಕ್, ಶಿಖಾವಲಃ, ಶಿಖಿನ್, ಕೇಕಿನ್, ಮೇಘನಾದಾನುಲಾಸಿನ್ -- ಈ ೯ ನವಿಲು" (ನಾಕಿರಾ. ೧೧೩) ; ಗಿರಿಯಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಹುಲ್ಲುಮೊರಡಿಯಲ್ಲಾಡುವುದೆ ನವಿಲು (ಮಹಾದೇ. ೪. ೧೨೦-೨೮೩) ; ಘನಮೇಘಮಂ ಕಂಡ ನವಿಲಂತೆ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೨೭) ; ನವಿಲಿಂಗೆ ಚಿತ್ರಪತ್ರುವನಾರು ಬರೆದವರು (ಪುರಂದ. ೨-೧೭-೨) ; ಹಾಡುವ ವಣ್ಣಂಬ ನರ್ತಿಪ ನವಿಲು (ಪೋಹತ. ೩-೩೪) ; ನವಿಲನ್ನು ನೋಡಿ ಕೆಂಬೂತ ಪುಕ್ಕ ತೆರೆದುಕೊಂಡಿತು (ಗಾದೆ). **ನವಿಲ್ಕೆ:** ೧. ಮಾಘಮಾಸದ ನವಿಲೆಯಂತೆ[ಪಾಠಾಂ. ನವಿಲಿನಂತೆ] ಅದೆ ನೋಡವ್ವಾ (ವಚಾ. II, ೩೬೨).

ನವಿಲ ಕೊಟ್ಟು = ನವಿಲಿನ ಜುಟ್ಟು : "ಶಿಖಾ, ಚೂಡಾ -- ಈ ೨ ನವಿಲ ಕೊಟ್ಟು" (ಹಲಾಯು. ೪೦-೮೯) ; ನವಿಲ ಕೊಟ್ಟು ಕರಿಂಜ(ದ) ಪುಷ್ಪ ಫಳಂ ಘೃತಂ ಮಧು ಬೇವು ಸಾಸಿವೆಗಳೆಂಬಿವನಕ್ಕೆ . . . ತ್ರಿಶೂಲಿ ಯನಕ್ಕೆ ಸಂಭವಿಪುದು ಕುಡಿ ಓಂಗುಗುಂ ಕೊಟಿವಾವು ತಿಂದ ಮಹಾವಿಷಂ (ಲೋಕೋಪ. ೧೦-೨೨); ನವಿಲ ಕೊ [ಪಾಠಾಂ. ಕ]ಟ್ಟು ಕರಂಜ ಪುಷ್ಪ ಫಲಂ ಘೃತಂ ಮಧು ಬೇವು ಸಾಸಿವೆಗಳೆಂಬಿವನಕ್ಕೆ . . . ಕವಳಮಂ ಕುಡೆ ಓಂಗುಗುಂ ಕೊಟಿವಾವು ಕೊಂಡ ಮಹಾವಿಷಂ (ಖಮದ. ೦೦-೬೯). **ನವಿಲ ಗಱಿ, ನವಿಲ ಗರಿ** = ನವಿಲುಗರಿ : "ಮೇಚಕಃ -- ಹಗ್ಗಳ್ಕಂಗಡಲೆ, ನವಿಲ ಗಱಿ" (೬ಷಧಿ. ೦೨೯) ; "ಪಿಂಛಂ--ನವಿಲ ಗರಿ" (ಅಕಳ್ಪ. ೨೫೮). **ನವಿಲ ನುಡಿ** = ನವಿಲಿನ ಕೂಗು : "ಕೇಕಾರವಂ ನವಿಲ ನುಡಿ" (ಮಂಗರಾ. ೫೦-೩). **ನವಿಲ ಸೋಗೆ**=ನವಿಲುಗರಿ: "ಶಿಖಂಡಃ, ಪಿಂಛಂ, ಬರ್ಹಂ -ಈ ಮೂಱು ನವಿಲ ಸೋಗೆ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೫); "ಕಲಾಪಃ-ನವಿಲ ಸೋಗೆ" (೬ಷಧಿ. ೨೦). **ನವಿಲುತುಪ್ಪ** = ನವಿಲಿನ ಕೊಬ್ಬು : ವಾಯು ನೋವಿಗೆ ನವಿಲುತುಪ್ಪ ಒಳ್ಳೆಯದು (ರೂಢಿ). [ದೇಶ. ತಮಿ. ಞಮಲಿ ; ತುಳು. ನೆಯಿಲು ; ತೆಲು. ನಮಲಿ, ನೆಮಲಿ, ನೆಮಿಲಿ ; ಕೊಲಾ. ನಮ್ಲಿ, ನಮ್ಲಿ, ಲಮ್ನಿ; ನಾಯ್ಕಿ. ನಮ್ಲಿ, ಲಮ್ಲಿ]

ನವಿಲಗುಂದ 'ನವಿಲ್ಗುಂದ' ನೋ.

ನವಿಲಚ್ಚು (ನಾ). ನವಿಲಿನ ಮುದ್ರೆ,--ಗುರುತು : ಚಿಕ್ಕ ಮಾದೋಜನುಂ ಶ್ರೀಸ್ವಾಮಿದೇವರ ನವಿಲಚ್ಚಿನ ಪೊನ್ನಂ ಲೊಕ್ಕಿಯ ಪೊನ್ನಾಣೆಯು(ಂ) ಮಾಪೊನ್ನ ತೂಕಮುವಾಗಿ ಪೊಯ್ದು ಸಲಿಸುವರು (ಕಶಾಇ. IX-I, ೧೬೪-೨೫ ; 1098). [ನವಿಲ್ + ಅಚ್ಚು$_3$]

ನವಿಲಡಿ, ನವಿಲಾಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ: "ನವಿಲಡಿ ಮಯೂರ ಪದಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೫-೧೫) ; ನವಿಲಡಿ ಹೊನ್ನೆ (ರೇವಣ. ೩೭-೦೩). **ನವಿಲಾಡಿ :** ಮರಗಳು: ಹೆಸವ, ಹೆಬ್ಬಲಸು . . , ಆಳಲೆ, ಹುಲುವೆ, ಹುನ್ನಲು, ಮತ್ತಿ, ನವಿಲಾಡಿ. ಜಂಬೆ (ನಮ್ಮಸು. ೨೩೭).

ನವಿಲಡಿಯ ಮರ = ನವಿಲಡಿ : "ಮಯೂರಜಂಘಃ -- ನವಿಲಡಿಯ ಮರ ಹೆಪ್ಮರ." (೬ಷಧಿ. ೧೨೨). [ನವಿಲ್ + ಅಡಿ$_1$]

ನವಿಲಾಟ (ನಾ). ನವಿಲಿನ ಕುಣಿತ ; ಕೇಕಿನರ್ತನ : ನವಿಲಾಟಂ ಸೊಗ ಯಿಸುವುದು ವಿವೇಕಿಯಪ್ಪಂಗೆ ನಾಯ್ಗೆ ಸೊಗಯಿಸುವುದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೧-೪೭) ; ನವಿಲಾಟಂ ಹಂಸೆಯ ನಡೆ ತವೆ ಮಂದಾನಿಳನ ಸುಗತಿ . . . ತವತವಗದಂಗುತಿರ್ದುವು ನವೀನಬಾಲಕಿಯ ಮಧುರಮೃದುಪದಗತಿಯೊಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೩-೧೦೮). [ನವಿಲ್ + ಆಟ]

ನವಿಲಾಡಿ 'ನವಿಲಡಿ' ನೋ.

ನವಿಲು 'ನವಿಲ್' ನೋ.

ನವಿಲುಕೋಸು (ನಾ). ಅಡಿಗೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಡ್ಡೆ ; ನವಿಲುಕೋಲು : ಇದು ಕೋಸುಗೆಡ್ಡೆಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ತರಕಾರಿ . . . ಅರ್ಧ, ಮುಕ್ಕಾಲು ಅಡಿಗೊಂದರಂತೆ ನವಿಲುಕೋಸನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುವುದು (ತರಬೆ. ೪೮). 'ನವಿಲ್ಕೋಲ್' ಪರಾ.
[←ಲ್ಯಾಟನ್. ಫ್ರೆಂಚ್. ಜರ್ಮನ್. Knol khol]

ನವಿಲುಗರಿ (ನಾ). ೧. ನವಿಲಿನ ಪುಕ್ಕ,–ಗರಿ ; ಬರ್ಹ. ೨. ಸೋಗೆ : ನವಿಲುಗರಿ ಬೀಸಣಿಗೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ವಾತಹರವಾಗಿ ಬಲವಾಗಿ ಮಂಡೆಯ ಕೂದಲಿಗೆ ಹಿತವಾಗಿ ಉಷ್ಣಕರವಾಗಿರುವುದು (ಸಕಲವೈ. ೫೭). [ನವಿಲು (<ನವಿಲ್) + ಗರಿ (<ಗಱಿ)]

ನವಿಲುಗುಂದ 'ನವಿಲ್ಗುಂದ' ನೋ.

ನವಿಲುಜುಟ್ಟು (ನಾ). ನವಿಲಿನ ತಲೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಕೊಟ್ಟು,–ತುರಾಯಿ,—ಶಿಖೆ : (೬). [ನವಿಲು (<ನವಿಲ್) + ಜುಟ್ಟು]

ನವಿಲುದೊಂದಿಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು : ನವಿಲುದೊಂದಿ ಹುಲ್ಲು, ಸಣ್ಣ ಹಂಚೀ ಹುಲ್ಲು, ದೊಡ್ಡಕರೇಕಂದಕಹುಲ್ಲು (ಮೈಶಿಗಿ. ೭೨-೦೪೭೯). [ನವಿಲುದೊಂಡಿ$_0$ + ಹುಲ್ಲು (< ಪುಲ್)]

ನವಿಲುಪುಕ್ಕ (ನಾ). = ನವಿಲುಗರಿ ೧ : (೬).
[ನವಿಲು (<ನವಿಲ್) + ಪುಕ್ಕ$_2$ (<ಪುಚ್ಛ$_2$)]

ನವಿಲುಬಣ್ಣದ ಹುಲ್ಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು : (ಮೈಶಿಗಿ. ೫೩-೧೦೭೭). [ನವಿಲು (<ನವಿಲ್) + ಬಣ್ಣ + ಹುಲ್ಲು (<ಪುಲ್)]

ನವಿಲುಬಾಲದ ಗಿಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ನವಿಲುಬಾಲದ ಗಿಡ, ಫೆರ್ನು (ಮೈಶಿಗಿ. ೩-೪೪).
[ನವಿಲು (<ನವಿಲ್) + ಬಾಲ$_1$ + ಗಿಡ (<ಗಿಡು)]

ನವಿಲುಮೆಟ್ಟಿನ ಪಲ್ಯ (ನಾ). ಅಡಿಗೆ ಮಾಡಲು ಬಳಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೊಪ್ಪು :(೬). [ನವಿಲು (<ನವಿಲ್) + ಮೆಟ್ಟು ? + ಪಲ್ಯ$_1$]

ನವಿಲುಯಾಲೆ 'ನವಿಲುಯ್ಯಲ್' ನೋ.

ನವಿಲುಯ್ಯಲ್, ನವಿಲುಯಾಲೆ, ನವಿಲುಯ್ಯಲು, ನವಿಲುಯ್ಯಲೆ, ನವಿಲುಯ್ಯಾಲೆ (ನಾ). ನವಿಲಿನಾಕಾರದ ತೂಗುಮಂಚ,–ಉಯ್ಯಾಲೆ, – ಜೋಕಾಲಿ : ಮದನ ಮಂಗಳಾಗಾರದ್ವಾರಮಕರ ತೋರಣದಂತಿರ್ದ ನವಿಲುಯ್ಯಲ ಕೆಲಕ್ಕೆ ವಂದು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೪೫ ವ) ; ಅನೇಕ ನವೀನರತ್ನಮಯದರ್ಪಣಾನೇಕಕಳಶವಿಚಿತ್ರಪತ್ರಪರಿಶೋಭಿತಮಾಗಿ ನವೀನಕ್ರೀಡೆ ತವಿಲ್ಲದ ನವಿಲುಯ್ಯಲ ಮುಂದೊರ್ವ ವಿದಗ್ಧವನಿತೆ . . . ಮಂದಯ್ಸದ ಸತಿಯರ ಸಂದಣಿಯೊಳಾಂದೋಳಮನೇಱಿದಾಗಳ್ (ಗಿರಿಳ. ೪-೦೫೭ ವ). **ನವಿಲುಯಾಲೆ** : ಸೇನಬೋವ[ರ ಮಗ] ತಿಂಮಂಣ ಗ್ರಾಮದ ಸಮಸ್ತರು ದೇವರಿಗೆ ನವಿಲುಯಾಲೆಯ ಕಂಭವ ನಿಲಿಸಿದರು (ಕಇ. IV, ೭-೭ ; 16ನೆಯ ಶತ). **ನವಿಲುಯ್ಯಲು** : ಪೇಡಾಕಾಳಿಯ ಕೆಲದೆ ಮಾಡುಮೆಟ್ಟುಗಳಾಡುವ ನವಿಲುಯ್ಯಲುಗಳು . . . ಗಾನವ ಮಾಡುವ ಮಂದಿರವಿಹವು (ಅಂಜನ. ೩-೩೭) ; ಮಾಡಿಸಿದ ಧರ್ಮ್ಮ ದೇವಲ್ಯದ ಮುಂದಣ ಅದಿಷ್ಟಣ ಮುಱುನೆಲೆಯ ಉಪ್ಪರಿಗೆ ಕಲ್ಲ ನವಿಲುಯ್ಯಲು ಮೇಲಣ ಸಿಖರವು (ಪ್ರಾಆರಿ. ೦೯೩೯, ೪-೬ ; 1366) ; ಆ ನಲ್ಲರಾಟವಿದ್ದುದು ನವಿಲುಯ್ಯಲ ತಾನೇಱಿ ತೂಗಾಡಿದಂತೆ (ಭರತೇ. ೧೦-೦೩೭) ; ಬಾನೆಡೆಯೊಳಗಿಹ ಚಂದ್ರನೆನ್ನಯ ಮೊಗಕಾನಲಾಪನೆಯೆಂದು ಜಱಿದು ತಾನೊದೆವವೊಲು ನವಿಲುಯ್ಯಲನಾಡುವ ಮಾನಿನಿಯೊರ್ವ ಳೊಪ್ಪಿದಳು (ಕಂಸವಿ. ೨-೯೩). **ನವಿಲುಯ್ಯಲೆ** : ಕಾಲಾಂತಕನ ದುಷ್ಪಾಳಿಯಲಿ ನವಿಲುಯ್ಯಲೆಯ ನೀವಾಡಲಾಪಿರಲೆ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೪-೩೮). **ನವಿಲುಯ್ಯಾಲೆ** : ಘನತರವಹ ನವಿಲುಯ್ಯಾಲೆಗಳಿಂದಲನಿಮಿಷಪುರವ ಪೋಲ್ತಿಹುದು (ಕಂಸವಿ. ೨-೭೦) ; ಬಿತ್ತರವಹ ಮಿಸುನಿಯ ನವಿಲುಯ್ಯಾಲೆ ಯಿತ್ತುವು ಕಣ್ಗೆ ಕೌತುಕವ (ಕಂಸವಿ. ೭-೮). [ನವಿಲ್ + ಉಯ್ಯಲ್]

ನವಿಲುಯ್ಯಲು 'ನವಿಲ್ಯುಯ್ಯಲ್' ನೋ.

ನವಿಲುಯ್ಯಲೆ 'ನವಿಲುಯ್ಯಲ್' ನೋ.

ನವಿಲುಯ್ಯಾಲೆ 'ನವಿಲುಯ್ಯಲ್' ನೋ.

ನವಿಲೂರ್, ನವಿಲೂರು (ನಾ) ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು; ಈಗಿನ ಧಾರವಾಡಜಿಲ್ಲೆಯ ನವಲೂರು : ನವಿಲೂರ ನಾಟ್ಸಾಮುಣ್ಣರು ಬೆಳ್ಗೊಳದ ಗೋವಿಂದಪಾಡಿಯಉ (ಎಕ. II, ೩೫-೮ ; ಸು. 800) ; ನವಿಲೂರ ಸೀಮೆಯಿಂ ಬಡಗಲು (ಎಇ. XIII, ೩೦೯-೧೧೪ ; 1126). **ನವಿಲೂರು** : ಮೂಗುರು ಸೀಮೆಯ ತಾಯೂರ ಸ್ಥಳದ ತಾಯೂರ ಗ್ರಾ [ಮ] ೧ ಯಿಾಶ್ವರಗೋಡನ ಹಳ್ಳಿ ೧ . . . ನವಿಲೂರು ೧ ಬೆಳುಗುಂದ ೧ . . . ಯೆಲವನೂ ನಿನ್ನ ಮಗ ತಿರುಮಲರಾಜನಾಯಕಗೆ ಪಲಕಿಯ ಉಂಬಳಿಗೆ ಗೊಡಗೆಯಾಗಿ ಕೊಟೆವಾಗಿ (ಎಕ. III (R), ನಂಜನ. ೩೦೮-೧೩ ; 1686) ;ಯಲ್ಲೆಗೆ ತಾಗಿ ನವಿಲೂರೆಲ್ಲೆ ಯೆಡಕೆಕ್ಕೆ . . . ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ಕಲ್ಲ ಕೂಡಿತು (ಎಕ. III (R), ನಂಜನ. ೩೧೩-೧೪೨ ; 1639).

ನವಿಲೂರ ಗಣ = ಜೈನಯತಿಗಳ ಒಂದು ಶಾಖೆ : ನವಿಲೂರ ಗಣದ ಬಾಳಂಬಾ ಕನ್ತಿಯರ ಮಗಳ್ ವಿಜಕ್ಕಂ (ಎಕ. VI, ಕಡೂರು. ೦೫೯-೦೨ ; 961). . [ನವಿಲ್$_0$ + ಊರ್]

ನವಿಲೂರು 'ನವಿಲೂರ್' ನೋ.

ನವಿಲೂರ್ಸಂಘ (ನಾ). ಜೈನಯತಿಗಳ ಒಂದು ಶಾಖೆ : ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಮತ ನವಿಲೂರ್ಸಂಘದ ಪುಷ್ಪಸೇನಾಚಾರಿ x x x ಯ ನಿಸಿಧಿಗೆ (ಎಕ. II (R), ೧೧೮-೧ : ?). [ನವಿಲೂರ್ + ಸಂಘ]

ನವಿಲೆ$_1$ 'ನವಿಲ್' ನೋ.

ನವಿಲೆ$_2$ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಆ ಕಂಪಣದ ಬಳಿಯ ನವಿಲೆಯಲ ಬೆಳ್ದಲೆ ಮತ್ತರ್ ೨ . . . ಇನಿತುವಂ ಪ್ರತಿಪಾಳಿಸುವರ್ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೦-೨೨ ; 1082). ೨. ರಾಯಚೂರುಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಿಂಗಸೂಗೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಈಗಿನ 'ನವಲಿ' ಎಂಬ ಊರು : ನವಿಲೆಯ (ಜಟೆ)ಯ ಸಂಕರದೇವಾಲಯಮುಮಂ . . . ಪೊಸತಾಗೆ ಪಡಿ (ಸಲಿಸಿ) (ಸೌಇಇ. XI-I, ೦೦೩-೨೭ ; 1068 ?). [?]

ನವಿಲೆನಾಡು, ನವಲೆನಾಡು (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಸುಗುನಾಡಧಿಪತಿ ರವಿಗನ ಮಗಳಾಗಿಯುಮನ್ತೆ ನವಿಲೆನಾಡಧಿಪತಿಗಾಂ ನೆಗಳೆ ಸತಿಯಾಗಿ ಬಾಟ್ಸುದು ಎಗೆದರ್ಪ್ಪನೆ ಕೊಟ್ಟ ಕೊಣ್ಡು ಮನೆಯೆಸ ಮಱಿಯಲ್ ಎನ್ದು . . ಕಯ್ಮುಗಿದುರಿವುರಿಯಂ ಪೊಕ್ಕು ದೇಕಬ್ಬೆ ತನ್ನಂ ಧರೆಯಲ್ಲಂ ಮೆಚ್ಚೆ ನಿಚ್ಚಂ ಪೊಗಳೆ ನೆಗೞುತುಂ ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಪೋದಳ್ (ಎಕ. III (R), ಹೆಗ್ಗಡ. ೬೦-೨೨ ; 1057). **ನವಲೆನಾಡು** : ೨. ಹೆಗ್ಗಡದೇವನ ಕೋಟೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತದ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಮದೆಱೆಪ್ಪರಸರ್ ನುಗುನಾಡು ನವಲೆನಾಡುಮಾನಾಳುತ್ತಮಿರೆ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೦೦೩-೬ ; ಸು. 910) ; ವೀರಂ ನವಲೆನಾಡಧಿಪತಿ ಕುಱುವನ್ದಗಲದ ಪೆರ್ವ್ವಣಿಯಲಾತಂ (ಎಇ. VI, ೨೦೬-೧೮ ; 1057).
[ನವಿಲೆ$_2$ + ನಾಡು]

ನವಿಲ್ಕೋಲ್ (ನಾ). = ನವಿಲುಕೋಸು: (ಮೈಶಿಗಿ. ೧೪-೨೫೨).
[←ಲ್ಯಾಟನ್. ಫ್ರೆಂಚ್. ಜರ್ಮನ್. knol khol]

ನವಿಲ್ಗುಂಚ (ನಾ). ನವಿಲುಗರಿಯ ಕಂಚ್ಚು. –ಕುಂಚ : ನವಿಲ್ಗುಂಚ ಚೌರಿಯ ಉಭಯಪಕ್ಷದೊಳು ನಿಂದು ಸೋವುತ್ತಿರಲು (ನವಮೋ. ೨೫-೩೦).
[ನವಿಲ್ + ಕುಂಚ]

ನವಿಲ್ಗುಂದ, ನವಿಲಗುಂದ, ನವಿಲುಗುಂದ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು; P ಈಗಿನ ಧಾರವಾಡಜಿಲ್ಲೆಯ ನವಿಲ್ಗುಂದ : ಕಂಚನಂಬೋನಿಳಾ ಮಹಿತಂ ವೀರನರ್ಸಿಂಗಸುತನಿನುದಂ[೦] ಓಡಿದಡಟಿ ನವಿಲಕೊನ್ದಡಿಗ[ಡೆ] ತಳ್ತಿಕ್ಕಿ ಬೇಡವಡೆಯಂ ಬಲ್ಲಾಳ್ವಡೆದು ಬೆಳ್ವಲಮಂ ನೋಳ್ಪ[ಡೆ]ಮುನ್ನಂ ಬಳಿಕ್ಕೆ ನೆಲೆ ನವಿಲ್ಗುನ್ದಪುರಂ (ಸೌಇಇ. XI-I ೪೩-೪ ; 980). **ನವಿಲಗುಂದ:** ಪುತ್ರೋ ನವಿಲಗುಂದ ಶ್ರೀತಿಮ್ಮಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ನಂದನಃ (ಎಕ. XII, ತುಸಾ ೪೨. ೧-೨೦೭ ; 1571). **ನವಿಲುಗುಂದ:** ದೊಡ್ಡವಾಡ ನವಿಲುಗುಂದ ನಾಲ್ವತ್ತು (ಇಅ. XII, ೯೭-೨೫ ; 1187). [< ನವಿಲ್₄ + ಕುಂಡ್ತ]

ನವಿಲ್ಗುಂದಗೋಲು (ನಾ). ನವಿಲುಗುಂದದ ಕಡೆಯ ಅಳತೆಯ ಕೋಲು : ನವಿಲ್ಗುಂದಗೋಲಿನಲಳೆದು ಸರ್ವ್ವನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಕೆಯಿ ಮತ್ತರ್ನ್ನಾಲ್ಕು (ಸೌಇಇ. XX, ೨೪೮-೭೭ ; 1228).

[ನವಿಲ್ಗುಂದ + ಕೋಲು₁ (<ಕೋಲ್₁)]

ನವಿಲ್ದೇರ (ನಾ). ನವಿಲನ್ನು ವಾಹನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ಷಣ್ಮುಖ : "ನವಿಲ್ದೇರಂ, ಮುಯ್ಯಿಮೊಗಂ, (ಅಱುಮೊಗಂ), ಮರಗೂಟಮಗು– ಈ ೪ ಕಾರ್ತಿಕೇಯಂಗೆ ಪೆಸರ್" (ಕಶಸಾ. ೯೭-೫) ; "ಕುಮರಂ ಮರಗೂಟಮಗಂ ನವಿಲ್ದೇರಂ ಬಗೆಯಲಱುಮೊಗಂ ತಾನೆನ್ನರ್ ... ಅಭಿಧಾನಂಗಳ್ ಕವಿವರರಿಂ ಷಣ್ಮುಖಂಗಮರ್ಪ್ಪವು" (ಕವಿಕಂ. ೨೧). [ನವಿಲ್ದೇರು + – ಅ₇]

ನವಿಲ್ದೇರು (ನಾ). ನವಿಲಿನ ವಾಹನ. 'ನವಿಲ್ದೇರ' ಪರಾ.

[ನವಿಲ್ + ತೇರು₂ (<ತೇರ್₂)]

ನವಿಲ್ಮುಡಿ (ನಾ). ತುರುಬುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿನ್ಯಾಸ ; ನವಿಲುಗರಿಯ ಆಕಾರದಂತೆ ಕೂದಲನ್ನು ಇಳಿಬಿಟ್ಟು ಕಟ್ಟಿದ ಮುಡಿ : ಜಟಾಗ್ರದೊಳು ವಿಧು ನಮ್ಮಮೂರ್ತಿ ಮಂದಾಕಿನಿಯ ಪಟ್ಟದ ನವಿಲ್ಮುಡಿಯ ತೋಱಿಸಿದ (ಮೋಹಕ. ೨೦-೭೧) ; ಬಳಲುಮುಡಿ ಜಲ್ಮುಡಿಯು ಸೋಲ್ಮುಡಿಯು ಜೋಲ್ಮುಡಿಯು ನಲಿವ ನವಿಲ್ಮುಡಿ ವಾರೆಮುಡಿ ಒಲು ಪಿನಮುಳಮುಡಿಗಳಲಿ ಬರುತಿರ್ದರು (ನವಮೋ. ೨೪-೧೮).

[ನವಿಲ್ + ಮುಡಿ₃]

ನವಿಲ್ವಾಣತಿ (ನಾ). ಹೊಸ ಮರಿಗಳನ್ನುಳ್ಳ ನವಿಲು; ಬಾಣಂತಿಯಾದ ನವಿಲು: ನವಿಲ್ವಾಣತಿಯ ಬೆನ್ನನೇಱಿ ಮಂಡೆಯ ಚಂಡಿಕೆಯಂ ಕರ್ಚಿ ಸೆಳೆವ ಸೋಗೆಯ ಮಱಿಯ ಮುದ್ದುತನಮಂ (ಅರ್ಜನೀ. ೧-೯೨ ವ).

[ನವಿಲ್ + ಬಾಣತಿ]

ನವೀಕರಣ (ನಾ). (ಹಳೆಯದನ್ನು) ಹೊಸತು ಮಾಡುವುದು ; ಹೊಸ ಸತ್ತ್ವವನ್ನು ತುಂಬುವುದು: ಅತಿವೃದ್ಧದಿಂದ ಹೊಸರುಜಿನಕಡೆಯಾದೀತೂ ಮಿತಿಯಿಂ ನವೀಕರಣ (ಮಂಕುತಿ. ೮೭೭); ಈ ಉತ್ಸವವು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ನವೀಕರಣ ಪ್ರಯತ್ನದ ಒಂದು ರೂಪ (ಸಾಹಿಶ. ೩೮). [ಸಂ.]

ನವೀಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. "ಮೊದಲಿನ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ತರು; ಹೊಸದಂ ಹೇಗೊ ಹಾಗೆ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡು ; ನವೀಕರಿಸು ; ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡು . . . ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸು" (Renew. ಇಂಕನಿ). ೨. ಹೊಸದಾಗಿ ಮಾಡಿಸು; ಹೊಸತುಗೊಳಿಸು : ಸಾಹಿತ್ಯಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಸದಸ್ಯತ್ವವನ್ನು ನವೀಕರಿಸಬೇಕು (ಲೂಡಿ).

[ನವೀಕರಣ + – ಇಸು₃]

ನವೀಕೃತ (ಗು). ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ: ನವೀಕೃತಮಪ್ಪ ಬಂದಣಿಕೆಯ ತೀರ್ತ್ಥ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೨೦-೨೮ ; 1075). [ಸಂ.]

ನವೀನ (ಗು). ೧. ಹೊಸತಾದ ; ನೂತನವಾದ : "ನವ್ಯಂ, ನವಂ, ನವೀನಂ, ನೂತನಂ, ಅಭಿನವಂ, ನೂತ್ನಂ–ಈ ೬ ಪೊ(ಹೊ)ಸತು" (ಹಲಾಯು. ೧೧೮-೨೬): ಅಬ್ಜಮಂ ಬಿಸುಟತ್ಯುಕ್ತಮಮಿಂತುಟೆಂದು ಪಿರಿದುಂ ಸಂತೋಷದಿಂ ವಾಣಿ ಬಂದು ಸಮಂತಿರ್ಕೆ ನವೀನಸೌರಭದ ಪೋಲ್ ಜಿಹ್ವಾಗ್ರದೊಳ್ ರುದ್ರನಾ (ಜಗವಿ. ೦-೬) ; ಕಂಡಂ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ ದರ್ಭ ನವೀನ ವಿಷ್ಟರಾಸೀನರಂ (ವಿಷ್ಣುಪು. ೩-೩೯) ; ಹಂತಿಯ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರ್ಣನೆಗಳು ನವೀನವಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿಯೂ ಇವೆ (ಕನ್ನಕಾ. ೨೦೦). ೨. ಇತ್ತೀಚಿನ ; ಆಧುನಿಕ : ನಾಡಿನ ಪುಣ್ಯದ ಪೂರ್ವ ದಿಗಂತದಿ ನವ ಅರುಣೋದಯ ಹೊಮ್ಮುತಿದೆ ! ಚಿರನೂತನ ಚೇತನ ದುತ್ಸಾಹದಿ ನವೀನ ಜೀವನ ಚಿಮ್ಮುತಿದೆ ! (ಕನ್ನಡಾ. ೦೬೧): ನವೀನ ನಾಗರಿಕತೆಯೊಂದರ ಇರವು ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೨೨). [ಸಂ.]

ನವೀನಚೀನ (ನಾ). ಹೊಸಬಗೆಯ ರೇಷ್ಮೆಯ ವಸ್ತ್ರ : ಪಡೆದನುಡಲ್ ನೃಪಂ ಸತಿಯ ಮೆಯ್ಯ್ವೆಳಗೆಂಬ ನವೀನಚೀನಮಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೭-೭೭).

[ನವೀನ + ಚೀನ₁]

ನವೀನತರ್ಕ (ನಾ). ತಾರ್ಕಿಕ ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಹೊಸಪಂಥ : ಈ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನತರ್ಕ ನವೀನತರ್ಕ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಭಾಗವಿರುವುದು (ಹಿಂದಸಾ. ೦೦೩). [ನವೀನ + ತರ್ಕ]

ನವೀನತೆ (ನಾ). ಹೊಸತನ ; ಆಧುನಿಕತೆ : ಜೀವನದ ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನವೀನತೆ ತಲೆದೋರಿದೆ (ಶಿಜ್ಞದ. ೬). [ಸಂ. ನವೀನತಾ]

ನವೀನಪ್ರಜ್ಞೆ (ನಾ). ಹೊಸಪ್ರಜ್ಞೆ ; ಆಧುನಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ ; ಇತ್ತೀಚಿನ ಆಗುಹೋಗುಗಳ ಅರಿವು ; ಸಮಕಾಲೀನತೆಯ ಅರಿವು : ಇದು ನವೀನಪ್ರಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಶ್ರೇಷ್ಠಕತೆಗಳ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಸಂಗ್ರಹವೇನಲ್ಲ (ಹೊಸಕ. ೨೯೭). [ನವೀನ + ಪ್ರಜ್ಞೆ]

ನವೀನವೇದಾಂತಿ (ನಾ). ವೇದಾಂತದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಹೊಸಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು : ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಪ್ರಾಯಶಃ . . . ಭರ್ತೃಪ್ರಪಂಚ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಚೀನವೇದಾಂತಿಗಳೂ ಭಾಸ್ಕರ, ಯಾದವಪ್ರಕಾಶ ಮೊದಲಾದ ನವೀನವೇದಾಂತಿಗಳೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವರು (ಹಿಂದಸಾ. ೦೮೯).

[ನವೀನ + ವೇದಾಂತಿ]

ನವುಕರ 'ನೌಕರ' ನೋ.

ನವುಕರಿ 'ನೌಕರಿ' ನೋ.

ನವುಟು (ನಾ). (ಕರಾ). ೧. ಬತ್ತದ ಸಸಿಗೆ ತಗಲುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳು. ೨. ಬಹಳ ಹುಳಿ. [?]

ನವುಬತ್ತು 'ನೌಬತ್ತು' ನೋ.

ನವುರು 'ನವಿರು₃' ನೋ.

ನವುರುಕಟ್ಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : (ವೃಕ್ಷಶಿ. ೪೦-೭೮೪). [?]

ನವುಲಾದಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ನವುಲಾದಿ, ಮೈರೊಳೆ, ಭರಣಿಗೆ (ವೃಕ್ಷಶಿ. ೭೮-೦೫೯೬). [?]

ನವುಲೆ₁ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ತಪಸೀಗಿಡ. 'ನವುಲೆಗಿಡ' ಪರಾ. [?]

ನವುಲೆ₂ (ನಾ). (?) : ಪಂಪೋನೀಲಗಂಗೆ ಅಂಬುಟಗಂಗೆ ದೇವಕಿವಯನ್ನೆಸೆ ಸತಿ ನವುಲೆಗಳೂ (ದೇವಾಂಪು. ೯ ೪೦). [?]

ನವುಲೆಗಿಡ (ನಾ).=ನವುಲೆ₁ : "ಪ್ರಕೀರ್ಯಃ, ಪೂತಿಕರಜಃ, ಪೂತಿಕಃ, ಕಲಿಕಾರಕಃ – ೪ ತಪಸೀಗಿಡದ ಹೆಸರು, ನವು [ಪಾಠಾಂ. ನೌ]ಲೇ ಗಿಡವೆಂದು ಕೆಲವರನ್ನುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂಶಿ. ೦೦೮). [ನವುಲೆ₁ + ಗಿಡ (<ಗಿಡು)]

ನವೆ₁ 'ನಮೆ₁' ನೋ.

ನವೆ₂ 'ನಮೆ₂' ನೋ.

ನವೆತ (ನಾ). ಸೊರಗುವಿಕೆ ; ಕ್ಷಯಿಸುವಿಕೆ ; ಕ್ಷಯ : ಕ್ಷೀ – ಕ್ಷಯೇ, ನವೆತದೊಳ್ (ಕಾಕಶ್ಯ. ೦೪) ; ಸಣ್ಣಾಗುತ್ತ ನವೆಯುತ್ತ ನಡೆದಿದ್ದರು . . . ಇವರ ಅಭಯದಿಂದ ಅವರ ಚಿಂತೆ, ನವೆತ ಅಟ್ಟಿಸುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ (ದೀಪಹ. II, ೪೬). [ನವೆ₁ (<ನಮೆ₁) + – ತ₂]

ನವೆಸು 'ನವೆಯಿಸು' ನೋ.

ನವೋಢೆ (ನಾ). ನವವಧು : ಭಂದಾರೂಢಾ ನವೋಢಾ ಮುಗ್ಧಾ, ರಸಿಕಾ, ಅನೂನ ಧ್ವನಿತಪ್ರಾಣಾ (ಸೂರ್ಯಶಾ. ೬-೬); ನವಿಲುಗರಿಯ ಕರ್ಣಪೂರದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಮತ್ತು ನವೋಢೆಯಾದ ಬೇಡರ ಯುವತಿಯೊಬ್ಬಳ ಸೌಭಾಗ್ಯಾತಿಶಯವು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. ೧೨೪). [ಸಂ. ನವೋಢಾ]

ನವೋತ್ಪಲ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ಅರಳಿದ ಕನ್ನೈದಿಲೆ : ಪರಿಮಳಕೊಯ್ಯು ನಾವರಿಪ ತುಂಬಿ ಮುಗಿಲ್ಗಳಸಾವಿಲಾಸಮಂದಿರ ಜಲದಗ್ರುಘಂಟೆಯುಲಿ ಮೇಘರವಂ ಪಣಭಾಮಿನೀವಿಲೋಲರುಚಿರಕರ್ಣಪತ್ರರುಚಿ ಮಿಂಚು ನವೋತ್ಪಲ ನಿರ್ಗಮತ್ಪ್ರಸೂನರಸ ರಸಕಣಾಳಿವೃಷ್ಟಿಯೆನೆ ಕಾರವೊಲೊಪ್ಪಿದು ದಲ್ಲಿ ತಣ್ಣೆಲರ್ (ಯಾದಶಂ. ೩-೭೮). [ನವ್ಯ + ಉತ್ಪಲ]

ನವೋತ್ಪಲದಲ, ನವೋತ್ಪಳದಳ (ನಾ). ಹೊಸದಾಗಿ ಅರಳಿದ ಕನ್ನೈದಿಲೆಯ ಎಸಳು : ನವೋತ್ಪಲದಲೇ[ಪಾಠಾಂ. ಳದಳೇ]ಕ್ಷಣೇ ಮನದೊಳಾದ ನಿರ್ವೇಗವೊಂದವಶ್ಯಮದು ಕೂರ್ಪರೊಳ್ ನುಡಿದೊಡ ಲ್ಲದೇಂ ಪೋಕುಮೇ ನಿವೇದಿಸು ನಿಜಾಂತರಂಗಗತಮಪ್ಪುದಂ (ಆದಿಪು. ೩-೩೨). **ನವೋತ್ಪಳದಳ** : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ನವೋತ್ಪಲ + ದಲ]

ನವೋತ್ಪಳದಳ 'ನವೋತ್ಪಲದಲ' ನೋ.

ನವೋದಬಿಂದು (ನಾ). ನೀರಿನ ಹೊಸ ಹನಿ ; ಹೊಸ ಮಳೆಹನಿ : ಚಾದಗೆ ನವೋದಬಿಂದುಕಣ ಭಕ್ಷಣವ್ರತನುಜ್ಜಯಿಸಿಯುಂ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೮-೧೦೨). [ನವ್ಯ + ಉದಬಿಂದು]

ನವೋದಯ (ನಾ). ೧. ಉದಯಂದ ಹೊಸತಂ,-ಪ್ರಾರಂಭ : ಶಶಿ ಯೊಳ್ ಪ್ರಕಾಶ ಗುಣಮತಿವಿಶದಂ ಸೊಗಯಿಸುವವೊಲ್ ನವೋದಯದೊಳ ವಾಪ್ರಶಮಿತತಮನೊಳ್ ನೆಲಸಿದುದು ಶಿಶುತೆಯೊಳಂ ನಾಡೆ ರೂಢಿವೆತ್ತ ವಿವೇಕಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೧೯). ೨. ಭಾರತೀಯ ಬದುಕಿನಲ್ಲಾದ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಹೊಸ ತನದ ಆವಿರ್ಭಾವ,-ಹೊಸವಿಚಾರಗಳ ಕ್ರಾಂತಿ : ನಾನಾಮುಖವಾಗಿ ಹಿಂದೀ ಸಾಹಿತ್ಯದ 'ನವೋದಯ' ಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಸಾಹಿತಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ (ಭಾರಶ. ೫೪); ಶ್ರೀಯವರು . . . ಕನ್ನಡ ಕವನಗಳಿಗೆ ನವೋದಯದ ನಾಂದಿಯನ್ನು ಹಾಡಿದರು (ಭಾವಗೀ. ೨೩೬). [ನವ್ಯ + ಉದಯ]

ನವೋದಯಕಾವ್ಯ (ನಾ). ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಉಂಟಾದ ಕಾವ್ಯ : ರಮ್ಯಕಾವ್ಯ ; ಇಂಗ್ಲೀಷಿನ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ ಕಾವ್ಯ : ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಈ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲಿನಲ್ಲಾದ ಪರಿವರ್ತನೆಯಿಂದ ಇದನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸು ವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಅದನ್ನು ನವೋದಯಕಾವ್ಯ ಎಂದು ಕರೆದಂತೆ ಇದನ್ನು ನವ್ಯ ಕಾವ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ (ಭಾವಗೀ. ೩೦೮). [ನವೋದಯ + ಕಾವ್ಯ]

ನವೋದಯಸಾಹಿತ್ಯ (ನಾ). ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಉಂಟಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ; ಇಂಗ್ಲೀಷಿನ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ : ಭಾರತೀಯ ಬದುಕಿನಲ್ಲಾದ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಮೂಡಿದ (ಕನ್ನಡ) ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ನವೋದಯ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದು ಕರೆದರು (ಊಹಿ). [ನವೋದಯ + ಸಾಹಿತ್ಯ]

ನವೋದಿತ (ಗು). ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದ; ಉದಯೋನ್ಮುಖವಾದ: ನವೋದಿತಲೇಖಕರಾದ ದಿನೇಶರು, ತಮ್ಮ ಈ ಕಾದಂಬರಿಗೆ ನಾನೊಂದು ಮುನ್ನುಡಿ ಬರೆಯಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ (ದೀಪದ. ೩). [ನವ್ಯ + ಉದಿತ$_1$]

ನವೋದ್ಧೃತ (ನಾ). ಆಗತಾನೇ ಕಡೆದು ತೆಗೆದ ಬೆಣ್ಣೆ : ನವನೀತ : "ನವನೀತಂ, ನವೋದ್ಧೃತಂ-೨ ಬೆಣ್ಣೆಯ ಪೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೮೯). [ನವ್ಯ + ಉದ್ಧೃತ]

ನವೋನವ (ಗು). ಹೊಚ್ಚಹೊಸದಾದ ; ನಿತ್ಯನೂತನವಾದ : ಎಲ್ಲವೂ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನವೋನವವಾಗಿ ಕಾಣುವುವು (ಸಮಾಜೀ. ೧೧೦) ; ನನ್ನ ನವೋದಿತ ತಾರುಣ್ಯದ ನವೋನವಪ್ರೇಮ, ನಿಸ್ಸೀಮಭಕ್ತಿ (ಇತ್ಯಕ. ೨೧೦); ವಿಶ್ವವನ್ನು ನವೋನವವಾದ ರಸೈಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದೊಮ್ಮೆ . . . ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ವಿವೇಚಿಸಿದರೂ . . . ಸೌಖ್ಯ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ! (ಧ್ವನ್ಯಾಲೋ. XXVII, ಪೀಠಿಕೆ). ℗ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ನವಃ ನವಃ' ಎಂಬಿವು ಭಿನ್ನ ಶಬ್ದಗಳು. [$<$ನವ$_2$]

ನವೋನವತೆ (ನಾ). ಹೊಚ್ಚಹೊಸತನ : ಹೊಸದನ್ನುವದು ಕೃತಿಯ ಗುಣಾವಗುಣವಲ್ಲಷ್ಟೇ ಜೀವಿತವಾಗಿರುವದಿಲ್ಲ ; ಅಥವಾ ಅದು ಒಳ್ಳೆಯ ಕೃತಿಗಳ ನವೋನವತೆಯೂ ಅಲ್ಲ (ಹೊಸಕ್ಷಿ. ೨೭೮). [ನವೋನವ + -ತೆ]

ನವ್ಯ (ಗು). ೧. ಹೊಸತಾದ; ನವೀನವಾದ : "ನವ್ಯಂ, ನವಂ, ನವೀನಂ, ನೂತನಂ, ಅಭಿನವಂ, ನೂತ್ನಂ – ಈ ೬ ಪೊ(ಹೊ)ಸತು" (ಹಲಾಯು. ೧೧೮-೨೬) ; ನವ್ಯಮೇಘನಿನದಂ ಪೊಣ್ಮುತ್ತು ರೋದೋಂತದೊಳ್ (ಆಗವಿ ೪-೮); ತಣ್ಣದಿರ ತೊಂಗಲ ತೋರ್ಕೆಯಡಂಗಿ ತಟ್ಟ ತಣ್ಣದಿರ ಪೊದಟ್ಟಿಯಂ ಕಟಿವ ನವ್ಯಕಳಾವಿಸರಂ ಮಸುಳ್ದು ಮಾಸಿದ ಮುಕುರಂದ[ರಾಂಧ್ರ] ದಂತೆ ಗಳಿತಪ್ರಭಮಾಯ್ತು ಮೃಗಾಂಕಮಂಡಲಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೧೦-೮೮) ; ಶಚೀಪ ತಿಯುಂ . . . ದೇವಲೋಕದನೇಕ ನವ್ಯದಿವ್ಯಾರ್ಘನೆಗಳಿಂದರ್ಚಿಸಿ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೪-೪೯ ವ). ೨. ಇತ್ತೀಚಿನ; ಆಧುನಿಕ. (ನಾ). ೩. ಹೊಸತನ; ನವೀನತೆ : ಕೃತಿಯೊಳು ಕಾವ್ಯವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೋರಲಿ ನವ್ಯವು ಕಡಿಮೆ ಯಾಗಿರಲಿ (ಶಂಬಾಕ. ೧೧೯-೮೨). ೪. ಆಧುನಿಕವಾದುದು; ℗ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ Modernist Movement ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ರಾಂತಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ, ಕನ್ನಡದ ನವೋದಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಸಾಹಿತ್ಯರಚನೆ : ಸಾಹಿತ್ಯವು ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಚಾರ ಇಲ್ಲವೆ ಮತದ ತೊತ್ತಾಗಿ ನವ್ಯವಾಗಲಾರದು (ನವ್ಯಕಾ. ೧೬). [ಸಂ.]

ನವ್ಯಕ (ನಾ). ಹೊಸವಿಚಾರಗಳುಳ್ಳವನು; ಆಧುನಿಕ: ದಾರಿಗಾಣದ ಕಣ್ಗೆ ಹೆದ್ದಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಓ ಕವೀಂದ್ರ ! ಆಧುನಿಕನಿಗೆ ಗುರುವು, ನವ್ಯಕಗೆ ದೀವ ದಾನಿ, ಓ ಋಷೀಂದ್ರ! (ಚಿಂತನ. ೭೦-೩). [ಸಂ.]

ನವ್ಯಕತೆ (ನಾ). ಹೊಸಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಕಥೆ; ಆಧುನಿಕ ಕಥೆ: ಯು. ಆರ್. ಅನಂತಮೂರ್ತಿಯವರ 'ಎಂದೆಂದೂ ಮುಗಿಯದ ಕತೆ' ನವ್ಯಕತೆಗಳ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿದೆ (ನಡೆದಾ. II, ೫೩೨). 'ನವ್ಯ' ಪರಾ. [ನವ್ಯ + ಕತೆ]

ನವ್ಯಕವಿ (ನಾ). ಹೊಸಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸುವ ಕವಿ : ನವ್ಯ ಕವಿಯು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ಹೃದಯದಿಂದಲೂ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಯೆ ಭೇದಿಸುತ್ತಾನೆ (ನವ್ಯಕಾ. ೩೦). 'ನವ್ಯ' ಪರಾ. [ನವ್ಯ + ಕವಿ$_2$]

ನವ್ಯಕವಿತೆ (ನಾ). ಹೊಸಬಗೆಯ ಕವಿತೆ : ಕನ್ನಡ ನವ್ಯಕವಿತೆಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ನವ್ಯಕವಿತೆ ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನೊದಗಿಸಿತು (ಧಂಧೋವಿ. ೩೦೭). 'ನವ್ಯ' ಪರಾ. [ನವ್ಯ + ಕವಿತೆ]

ನವ್ಯಕಾವ್ಯ (ನಾ). ೧. ಹೊಸಕಾವ್ಯ: ಪೇಳ್ಕೆಸಿದಪ್ಪಾದರಸ್ಥಳವಿವರ್ಣನಂ ಕೇಳಿಸಿನಿತಳ್ಳ ಕೃತಿ ನವ್ಯಕಾವ್ಯಮೆನಿಕ್ಕುವಿಲ್ಲದಿರೆ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಂ (ವಾಂಗಂಉ. ೧೦೬-೧೭) ; ತನಗೆ ಕವಿತ್ವದೊಳ್ನುಡಿಗಳೊಳ್ ನುಡಿಯಾದ ರಸಂಗಳಿಂಪು ವೆತ್ತ ನುವಶವಾದ ಭಾವಮತಿ ಬಂಧುರವಾದ ಪೊದಳ್ದ ರೀತಿ... ಮನಂಬುಗೆ ವೇಳ್ಪುದು ನವ್ಯಕಾವ್ಯಮಂ (ಧರ್ಮನಾ. ೧-೪೪). ೨. = ನವ್ಯಕವಿತೆ :

ನವ್ಯಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಆಧುನಿಕಕಾವ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಕಾವ್ಯ, ವಿಶೇಷ ತಂತ್ರ-ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ಕಾವ್ಯವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತೇನೆ (ನವ್ಯಕಾ. ೨೪) : ನವ್ಯಕಾವ್ಯದ ಸುರ್ಪಣ ಪಡುವಣ ದಿಂದ ಬೀಸಿದ ಗಾಳಿಯು ಒಂದು ತೆರೆಯೆಂಬುದು ನಿಜ (ನವ್ಯಕಾ. V ಮುನ್ನುಡಿ). 'ನವ್ಯ' ಪರಾ. [ನವ್ಯ + ಕಾವ್ಯ]

ನವ್ಯಗುಣ (ನಾ). ೧. ಹೊಸತನ. ೨. ಹೊಸ ಹದೆ. ೧, ೨: ಕೊರ್ವಿ ಪೊಖಪೊಣ್ಮೆ ತನಿರಸಮುರ್ವೆ ಕರಂ ಕೊಂಕು ಕಿವಿಪರಂ ನವ್ಯಗುಣಂ ಪರ್ವೆ ದಿಸುವ ಕಾವನ ಕರ್ವಿನ ಬಿಲ್ಲಂತೆ ಕಾವ್ಯವೇಂ ಮೋಹಿಸದೇ (ಧರ್ಮನಾ. ೧-೯೭). [ನವ್ಯ + ಗುಣ]

ನವ್ಯತೆ (ನಾ). ೧. ಹೊಸತನ; ನೂತನತೆ. ೨. (ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ) ಹೊಸತನ,-ನೂತನತೆ : ಸಮುದ್ರಗೀತಗಳು, ಬಾಳದೇಗುಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಉಗವು ಎಂಬ ಕವನಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಓದಿದವರಿಗೆ ನಾನು ನವ್ಯತೆಯ ಪ್ರತಿ ಪಾದನೆಗೆ ಏಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದೆನೆಂಬುದು ಸಹಜವಾಗಿ ಹೊಳೆಯಬಹುದು (ನವ್ಯಕಾ. V ಮುನ್ನುಡಿ). 'ನವ್ಯ' ಪರಾ. [ಸಂ. ನವ್ಯತಾ]

ನವ್ಯದುಕೂಲ (ನಾ). ಹೊಸ ರೇಷ್ಮೆವಸ್ತ್ರ: ನವ್ಯದುಕೂಲಮಂ ತಗೆದುಟ್ಟು (ಬಸರ. ೨-೪೪). [ನವ್ಯ + ದುಕೂಲ]

ನವ್ಯಪಾಕ (ನಾ). ಹೊಸ ಅಡುಗೆ; ಹೊಸರುಚಿಯುಳ್ಳ ತಿನಿಸು : ಒಲೆ ಹೊಡಿದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಬಿಸಿ ತಗುವುದು ಕುದ್ದು ಹಣ್ಣಾಗುವದ್ದು ನೂರು ಅನುಭವದ ನವ್ಯಪಾಕ (ನೆಲಮು. ೩೩-೦೦). [ನವ್ಯ + ಪಾಕ$_1$]

ನವ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆ (ನಾ). ೧. ಹೊಸತನದ ಅರಿವು; ಹೊಸಸ್ಥಿತಿಯ ತಿಳಿವಳಿಕೆ. ೨. ನವ್ಯಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇರುವ ಅರಿವು: ಆಧುನಿಕ ಇಲ್ಲವೆ ರೊಮ್ಯಾಂಟಿಕ್ ಕನ್ನಡಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನವ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆ ಅನುಷಂಗಿಕವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಮೂಡಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು . . . ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ (ನವ್ಯಕಾ. VI ಮುನ್ನುಡಿ). [ನವ್ಯ + ಪ್ರಜ್ಞೆ]

ನವ್ಯಪ್ರಸೂನ (ನಾ). ಆಗ ತಾನೇ ಅರಳಿದ ಹೂವು: ಶೀತಳಸಲಿಲನೂತನ ಮಳಯಜನವ್ಯಪ್ರಸೂನನಾನಾವಿಧ ಪೂಜಾಸಮರ್ಚಿತ . . . ಸರ್ವಾಂಗ ಶರೀರ ಪ್ರ(ಣ)ತನಾಗಿ (ಬಸರ. ೪-೩). [ನವ್ಯ + ಪ್ರಸೂನ]

ನವ್ಯಫಳ (ನಾ). ಹೊಸ ಹಣ್ಣು : ಬೆಳೆಸಿದವೇನೀ ಕಾವ್ಯವೃಕ್ಷವನು . . . ತುದಿವೊದಲ್ಪನಕ ಹೇಱಿದ ನವ್ಯಫಳರಸಂ [ಪಾಠಾಂ. ಕಾವ್ಯರಸಫಲಂ, ನವ್ಯರಸಫಳಂ]ಗಳನು ಸವಿಸುವುದು ಲೋಕದ . . . ರಸಿಕರುತ್ತಮರು ಸುಕಲಾಪ್ರೌಢರು (ಹರಿಕಾ. ೧-೧೮). [ನವ್ಯ + ಫಳ$_1$ (= ಫಲ$_1$)]

ನವ್ಯಯುಗ (ನಾ). ಹೊಸತನದ ಕಾಲ : ಕನ್ನಡಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಆಧುನಿಕ' ಯುಗವು ಮುಗಿಯುವ ಸಮಯ ಬಂದಿದೆ ; ನವ್ಯಯುಗ ಆರಂಭವಾಗಲಿದೆ (ನವ್ಯಕಾ. ೨೪). 'ನವ್ಯ' ಪರಾ. [ನವ್ಯ + ಯುಗ]

ನವ್ಯವೈನೋದಿಕಯುಗ (ನಾ). ಸುಖಾಂತನಾಟಕಗಳ ಹೊಸಯುಗ ; ಪ್ರಹಸನಗಳ ಹೊಸಯುಗ : ನವ್ಯವೈನೋದಿಕಯುಗದ ವೇಳೆಗೆ ಕವಿಗಳು ತಾವೇ ಕಲ್ಪಿಸಿದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ನಾಟಕದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡ ತೊಡಗಿದರು (ಅರಿಕಾ. ೦೮೦). 'ನವ್ಯ' ಪರಾ.

[ನವ್ಯ + ವೈನೋದಿಕ + ಯುಗ]

ನವ್ಯಶೈಲಿ (ನಾ). ೧. ಬರವಣಿಗೆಯ ಹೊಸರೀತಿ. ೨. ಇಂದಿನ ನವ್ಯ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವ ರೀತಿ : ನವ್ಯಶೈಲಿಯಲ್ಲಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಾರವೆಂದರೆ ಇಂದಿನ ಬಳಕೆಯ ಮಾತನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಕಾವ್ಯಭಾಷೆ ಯಾಗಿಸುವದು (ನವ್ಯಕಾ. ೩೩). 'ನವ್ಯ' ಪರಾ. [ನವ್ಯ + ಶೈಲಿ]

ನವ್ಯಸಮಾಜ (ನಾ). ಹೊಸತತ್ತ್ವಗಳ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಸಮಾಜ: ನವ್ಯಸಾಹಿತ್ಯವೂ ಈ ನವ್ಯಸಮಾಜದ ಶ್ರುತಿಯಾಗುವುದು . . . ಭಾವ್ಯ ವಾಗುವದು (ನವ್ಯಕಾ. ೨೨). [ನವ್ಯ + ಸಮಾಜ]

ನವ್ಯಸಾಹಿತಿ (ನಾ). ನವ್ಯಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವ ವನು : ನವ್ಯಸಾಹಿತಿಯು ಮಾನವತೆಯ ಉಚ್ಚಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ದೃಢವಿಶ್ವಾಸ ವನ್ನು ತಾಳಬೇಕು (ನವ್ಯಕಾ. ೦೭). [ನವ್ಯ + ಸಾಹಿತಿ]

ನವ್ಯಸೇಸೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ: ಆ ನವ್ಯಸೇಸೆ ಗದ್ಯಾಣಂ ಹತ್ತು ಪಣವೊಂಭತ್ತು ಹಾಗವೊಂದು . . ಅಷ್ಟಭೋಗ ತೇಜಸ್ವಾಮ್ಯ ನಿಧಿನಿಕ್ಷೇಪ ಸಹಿತ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಎಕ. VI (R), ಕೃಷ್ಣರಾ. ೩೯-೪೭ ; 1236). [ನವ್ಯ + ಸೇಸೆ]

ನವ್ಯಾಮೋದ (ನಾ). ೧. ಹೊಸ ಪರಿಮಳ,-ಸುವಾಸನೆ. ೨. (ಅಲಂ) ಹೊಸ ಮಕರಂದ : ಚಂದ್ರಕಾಂತಪೊಸರ್ವಂತಿರೆ ಗೋರಿಕಲ್ಲೊಸರ್ಗಮೇ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳೊಳ್ ತುಂಬಿ ಪೀರ್ವವೊಲೇಂ ಪೀರ್ದವ್ವುದೇ ಕಡುದುಱು ತೆ ನವ್ಯಾಮೋದಂ ಪೂಗಳೊಳ್ (ಆಗವಿ. ೧-೧೩). [ನವ್ಯ + ಆಮೋದ]

ನಶನ (ನಾ). ೧. ಮರೆಯಾಗುವಿಕೆ; ೨. ಹಾಳಾಗುವಿಕೆ; ನಾಶವಾಗುವಿಕೆ. 'ನಶಿಸು' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಶನಶೆ 'ನಸನಸೆ' ನೋ.

ನಶಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಮರೆಯಾಗು ; ಇಲ್ಲವಾಗು ; ಕ್ಷೀಣವಾಗು ; ಕ್ಷಯಿಸು : ನನ್ನ ಯುಕ್ತಾಯುಕ್ತಜ್ಞಾನವು ನಶಿಸಿಹೋಯಿತು (ಕಾವಿಜ. ೮೦೯) ; ನಿಮ್ಮ ದಾರಿಯ ಕಂಟಕಗಳು ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಶಿಸುವುವು (ಮುಕಳ. ೧೬೩) : ದಿನೇ ದಿನೇ ನಶಿಸತೊಡಗಿರುವ ಈ ಜನಾಂಗಗಳ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಶೋಧನೆ ಶೀಘ್ರ ನಡೆಯುವುದು ಅಗತ್ಯ (ದ್ರಾವಿವಿ. ೨೦೩). ೨. ಕೆಡು ; ಹಾಳಾಗು : ಪುಳಿವೆರೆಯೆ ಕೂಡವಾಲು ಸಹಜವನುಳಿವುದಲ್ಲದೆ ಕ್ಷೀರಸಾಗರ ಮೇವುದೇ ಸುಜ್ಞಾನಿ ನಶಿಪನೆ ಪರರ ದೂಷಣದಿ (ಗಗಕಾ. ೧೭-೪೫).

[ನಶನ + -ಇಸು$_3$]

ನಶಿಹತ್ತು, ನಸೀಯತ್ತು (ನಾ). ಶಿಕ್ಷೆ ; ದಂಡನೆ : ರಶೀದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡದ ಇದ್ದರೆ ಆ ಶೇಕದಾರ ಶ್ಯಾನುಭಾಗರಿಗೆ ನಶಿಹತ್ತು ಮಾಡಿ ಅವರಿಗೆ ಬದಲಿ ಯಿತಬಾರಿ ಶೇಕದಾರ ಶ್ಯಾನಭಾಗರನ್ನ ಮೊಕರರ್ಮಾಡಿಟ್ಟು ಮುಂದೆ ಸದರಿ ಬರದ ಪ್ರಕಾರ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವದು (ಮುಹಾವಂ. II. ೬೬). **ನಸೀಯತ್ತು** : (೬). [← ಅರ. ನಸೀಹತ್ ; ಹಿಂ. ನಸೀಹತ್, ನಸೀತ್ ; ಮರಾ. ನಸೀಹೆತ್, ನಸೀಯತ್]

ನಶೀಬ 'ನಸೀಬು' ನೋ.

ನಶೀಬಗೇಡಿ (ನಾ). ದೈವಗೇಡಿ ; ದುರ್ದೈವಿ ; ನತದೃಷ್ಟ : " ಇಷ್ಟು ಸಣ್ಣ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆ ತಾಯಿ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು ನಶೀಬಗೇಡಿ" ಎಂದು ಜನರಾಡುವುದನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಹಿಸುವುದು ? (ವೃನಿ. ೮೪).

[ನಶೀಬ (< ನಸೀಬು) + ಕೇಡಿ$_1$]

ನಶೀಬು 'ನಸೀಬು' ನೋ.

ನಶೆ, ನಿಶಾ, ನಿಶ್ಯೆ, ನಿಷಾ (ನಾ). (ಮಾದಕದ್ರವ್ಯಗಳ ಸೇವನೆಯಿಂದಾ ಗುವ) ಸೊಕ್ಕು,-ಮತ್ತು; ಅಮಲು : ಬಾಟ್ಲಿ ಬರಿದಾಯಿತು. ನಶೆ ತಲೆ ಗೇರಿತು (ಮಾಲತಿ. ೪೮) ; ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಹೊತ್ತು ನಶೆ ಇರಾಕಿಲ್ಲ ಬಾಬುಗಳಿಗೆ (ಸಾಹೇಬ್. ೩೦೪). **ನಿಶಾ** : 'ನಿಶಾಖೋರ' ಪರಾ. **ನಿಶ್ಯೆ** : ಜಹಾಂಗೀರ ನಿಗೆ ಹಗಲಲ್ಲಿಯೂ 'ನಿಶೆ' ಇರುತ್ತಿತ್ತು (ನೂರಜ. ೩೧) ; ಕುಡಿದು ನಿಶೇದಾಗ ನನ್ನ ಸೊಸಿಗೇನೋ ಅನ್ನಾಕ ಬಂದಿತ್ತಂತ (ಗ್ರಾಮಾಯ. ೨೬) ; ಕಾಳಪ್ಪನು ಸಂಜೆ ನಿಶೆಯಾಗಿ ಬಂದು ಬಿದ್ದುಕೊಂಡನು (ದಾಸಕು. ೩೨); **ನಿಷಾ** : ನನಗೆ ಕೊಲೆ ಮಾಡುವುದೆಂಬುದು ಒಂದು ಬಗೆಯ 'ನಿಷಾ'. ಆ 'ನಿಷಾ' ಈಗ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಯಿತೇ ? (ಮಾಯಾವಿ. ೨೮೩) ; ಗಾಂಜಾ ಸೇದುವವರಿಗೆ ಗಾಂಜಾದಿಂದ ನಿಷಾ ಏರದಿದ್ದರೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ದತ್ತೂರಬೀಜಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ರಾಯಿತು (ಕವಿಮಳ. ೧೭). 'ನಿಷಾಖೋರ' ಪರಾ.

[← ಅರ. ಹಿಂ. ನಶಾ ; ಮರಾ. ನಶಾ, ನಿಶಾ]

ನಶ್ಯ₁, ನಸ್ಯ₃, ನೆಶ್ಯ (ನಾ). ೧. ಮೂಗಿಗೆ ಏರಿಸುವ ಔಷಧದ ಪುಡಿ: ಸುಷೇಣನು ಆ ಮೂಲಿಕೆಗಳಂ ನಶ್ಯಮಂ ಮಾಡಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಕೊಡಲು ಅವನು ಯಚ್ಚೆತ್ತು ಸುಖದೀದಿರಲು (ಕೃ.ಷ.ರಾ. ೭-೯೦). ೨. ಮೂಗಿಗೆ ಏರಿಸುವ ತಂಬಾಕಿನ ಪುಡಿ: ತನ್ನ ನಶ್ಯದ ಬುರುಡೆಯಿಂದ ಒಂದಿಷ್ಟು ನಶ್ಯವನ್ನು ಮೂಗಿಗೇರಿಸಿ (ವಿಧಿಕ್ರ. ೧೮); ನಶ್ಯ, ತಂಬಾಕು, ಬೀಡಿ ಮತ್ತು ಸಿಗರೇಟುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸ (ನಾಡಿಗೇ. ೩೩೭); ನಶ್ಯ ಹಾಕಿ ಹಾಕಿ ಮಂಜಾದ ಕಣ್ಣು (ಮಹಾಂ. ೮). **ನಸ್ಯ:** ೧. ನಸ್ಯ – ನಸಿ, ಮಾಣಿಕ್ಯ– ಮಾಣಿಕ (ಹೊಸಗ. ೧೧೮). ೨. ನಸಿಭ್ರಮೆ ಇದ್ದವ ನಸಿ ಆದರೂ ಹಾಕಿ ಕೊಂಡಾನು (ಗಾಜ). **ನೆಶ್ಯ:** ೨. ನೆಶ್ಯವು ಮೂಗಿನೊಳಕ್ಕೆ ಹೋದುದೇ ತಡ ಬುಳುಬುಳುಗುಟ್ಟಿ ಅಸಾಧ್ಯ ಫಜೀತಿ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಿತು (ಕಳಹು. ೬೭); ಇವರು ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನೆಶ್ಯವನ್ನು ತೀಡುತ್ತಿರುವಾಗ (ನಮ್ಮೂರ. ೨).

ನಶ್ಯ ಏರಿಸು = ನಶ್ಯ ಹಾಕು: ಹಿರಿಯರಾದ ಆಚಾರ್ರು ನಶ್ಯ ಕೊಟ್ಟರೆ ಅವರಿಗೆ ಕೈಮುಗಿದು ಅನಂತರ ಉಳಿದವರು ನಶ್ಯ ಏರಿಸಬೇಕು (ನನ್ನೂರು. ೧೮೪). **ನಶ್ಯ ತೀಡು** = (ಬೆಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಿದ್ದ ಉಂಡೆ ನಶ್ಯವನ್ನು ಪುಡಿ ಮಾಡಲು) ಅಂಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಉಜ್ಜು: ನಶ್ಯ ತೀಡುವಾಗ ಆಚಾರ್ರ ಅಂಗಾಂಗಗಳೆಲ್ಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುವು (ನನ್ನೂರು. ೧೮೩). **ನಶ್ಯದ ಬಣ್ಣ, ನಶ್ಯದ ಬಣ್ಣ = ಕಂದುಬಣ್ಣ:** ನಶ್ಯದ ಬಣ್ಣ ಬೀಡಿಯ ಬಣ್ಣ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಬಣ್ಣಗಳ ವಿವಿಧ ಮಾದರಿಗಳ ಸೀರೆಗಳು (ನಾಡಿಗೇ. ೨೩೧); ಅವಳ ಹತ್ತಿರ ನಶ್ಯದ ಬಣ್ಣದ ಸೀರೆ ಇದೆ (ರೂಢಿ). **ನಶ್ಯ ಮಾಡು, ನಶ್ಯಮಾಡು** = ೧. ಮೂಗಿಗೇರಿಸುವ ಔಷಧವನ್ನು ತಯಾರಿಸು,– ಸಿದ್ಧಮಾಡು: ನಶ್ಯ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ತೈಲವನ್ನಾಗಲೀ ತುಪ್ಪವನ್ನಾಗಲೀ ಮೃದುವಾದ ಪಾಕದಲ್ಲಿ ಇಳಿಸಬೇಕು (ರೂಢಿ). ೨. ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನಿಂದ ನಶ್ಯದ ಪುಡಿಮಾಡು: ಅವನು ನೆಶ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). **ನಶ್ಯಹಾಕು** = ನಶ್ಯವನ್ನು ಮೂಗಿಗೆ ಏರಿಸು: ಹಿರಿಯರು ಹೇಳುವವರೆಗೆ ಯಾರೂ ನಶ್ಯ ಹಾಕುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದು ನಶ್ಯ ಹಾಕುವವರ ಮರ್ಯಾದೆ (ನನ್ನೂರು. ೧೮೩). [< ಸಂ. ನಸ್ಯ]

ನಶ್ಯ₂ (ನಾ). ನಾಶವಾಗತಕ್ಕುದು; ಕ್ಷಣಿಕವಾದುದು: ಕಾಣಿಸಿಕೊಳು ತ್ತಿಹುದು ನಶ್ಯ ಎಂಬುದು ನಿಜಂ (ವೀಶ್ವಪು. ४-६-३८); ದೃಶ್ಯವೆಲ್ಲವು ನಶ್ಯವಾದೊಡೇಂ? ದೃಷ್ಟಿಗದು ವಶ್ಯವಿರುವನಕದನು ದೃಷ್ಟಿಪುದೆ ಕಾರ್ಯಂ . . . ನಶ್ಯದಿಂದ ವಿನಶ್ಯ (ಮಂಕುಳ. ४००). [< ಸಂ. ನಾಶ್ಯ]

ನಶ್ಯಂಗೆಯ್ಯು (ಕ್ರಿ). = ನಸ್ಯಂಗೆಯ್ ೧: ಇಪ್ಪೆಕೆಚ್ಚು . . . ಹಿಪ್ಪಲಿ ಸಹ ಸಮಾನವಾಗಿ ಸಣ್ಣನಾಗರದು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನಶ್ಯಂಗೆಯ್ಯೆ ಅಭಿನ್ಯಾಸ ಸನ್ನಿಯಿಂದಾದ ಮೂರ್ಛೆ ಆ ಕ್ಷಣವೆ ತಿಳಿಯುವುದು (ಸಕವೈ. ೦೬೮).

[ನಶ್ಯ₁ + ಗೆಯ್ಯು (< ಕೆಯ್₁)]

ನಶ್ಯತ್ಪ್ರಸೂತಿ (ನಾ). ಮಕ್ಕಳು ಬಾಳದವಳು: "ನಶ್ಯತ್ಪ್ರಸೂತಿಃ, ಬಿಂದುಃ – ಈ ೨ ಮಕ್ಕಳ್ ಬಾಟದವಳು" (ಹಲಾಯು. ೮೦-೩೩४).

[ಸಂ.]

ನಶ್ವರ (ನಾ). ನಾಶವಾಗತಕ್ಕುದು; ಕ್ಷಣಿಕವಾದುದು; ಶಾಶ್ವತವಲ್ಲದುದು: ನಶ್ವರಾನಶ್ವರಗಳೆಲ್ಲವು ಸ್ವಸ್ವರೂಪವಾದುದು (ಗಗಶಾ. ೦೬-೨೦): ನಶ್ವರವನು ನೀನ್ ಅವಿನಶ್ವರ ಮಾಡ (ಅನಿಕೇ. ೩३-೧४); ಶಾಶ್ವತತ್ವವಸರಿಯಲ್ಕೆ ನಶ್ವರದ ಹೃದಯಮಂ ಭೇದಿಸುವ ಕವಿಯ ದರ್ಶನದಂತೆ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ३३८-३६೧); ದೇಹ ನಶ್ವರ, ಬಯಕೆ ನಶ್ವರ, ಆತ್ಮವೊಂದೇ ಶಾಶ್ವತ (ಚಂದ್ರಮಾ. ೧೮-೯). [ಸಂ.]

ನಶ್ವರತೆ (ನಾ). ಕ್ಷಣಿಕತೆ; ಅಶಾಶ್ವತತೆ: ಅಶ್ವತ್ಥವಿಲ್ಲಿ ಬಾಡಿದೊಡೇನು? ಚಿಗುರಲ್ಲಿ; ನಶ್ವರತೆ ವಿಟಪಪರ್ಣಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ (ಮಂಕುಳ. ೮೮೭).

[ಸಂ. ನಶ್ವರತಾ]

ನಷ್ಟ (ಗು). ೧. ಕೆಟ್ಟ; ಹಾಳಾದ; ನಾಶವಾದ. ೨. ಕಾಣದಂತಾದ; ಇಲ್ಲವಾದ; ಮರೆಯಾದ; ಕಳೆದುಹೋದ. ೩. ಓಡಿಹೋದ. (ನಾ). ४. ಹಾನಿ; ಕೆಡಕು; ನಾಶ: ಕೊಲಿಂವಾ ಕೂಟವು ನಷ್ಟಮಪ್ಪ ಕೆಲಸಂ . . . ಫಲದ ಭ್ರಾಂತಿಯ ತೋರ್ಪುದೈ (ಕೋಮೀಶ. ೨३); ಪರ ಹೆಣ್ಣಿಗಾಗಿ ರಾವಣ ತಲೆ ಕೊಟ್ಟ ಇನ್ನೆಷ್ಟು ಹೇಳಲಾ ನಷ್ಟ ಪರಹೆಣ್ಣ ಮೋಹಿಸಿದರೆ ಬರುವೋದು ಕಷ್ಟ (ಪುರಂದ. ३-೧೦೨-೧); ಕಷ್ಟದಲಿ, ನಷ್ಟದಲಿ . . . ನಿನ್ನ ಮಂತ್ರಮಯಮಾತೃವಕ್ಷಸ್ತನ್ಯಧೈರ್ಯವನೀಂಟು ತಿರಲೆನ್ನ ಬಾಯಿ (ಅನಿಕೇ. ४८-३); ಎಷ್ಟು ಮಾಡಿದರೂ ನಷ್ಟವಾಗದೇ ಬಿಡದು (ಗಾದೆ). ೫. ಹೋಗುವಿಕೆ; ಮರೆಯಾಗುವಿಕೆ: "ನಷ್ಟಂ. ನಷ್ಟಿಃ ... ಈ ೬. ಹೋಕು" (ಕಾಶಕ್ರ. ೧೮೯). ೬. ದಿಕ್ಕುಗೆಟ್ಟವನು; ಭಯದಿಂದ ಓಡಿಹೋಗುವವನು: "ನಷ್ಟಃ, ಗೃಹೀತದಿಕ್, ಕಾಂದೀಶಿಕಃ, ಭಯದ್ರುತಃ – ಈ ४ ದೆಸೆಗೆಟ್ಟವಂ" (ಹಲಾಯು. ೭೯-३२३). ೭. ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಹಣ ಬರದಿರುವುದು; ಲುಕ್ಸಾನು: ಜವಳಿ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ನಷ್ಟವೇ ಆಯಿತು (ರೂಢಿ). 'ಲಾಭ' ಹೋ. ೮. [ಛಂದ] ಷಟ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ವೃತ್ತದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ವಿಧಾನ; "ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ವೃತ್ತದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಆ ವೃತ್ತದ ಛಂದಸ್ಸು ಎಷ್ಟನೆಯದೋ ಅಷ್ಟು ಸಾರಿ ಅರ್ಧಿಸುವುದು. ಅರ್ಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಸಂಖ್ಯೆಯು ವಿಷಮವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಧಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಅರ್ಧಿಸುವಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಗುರುವೆಂದೂ, ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸದಿರಲು ಲಘುವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಉಪಾಯಕ್ಕೆ ನಷ್ಟವೆಂದು ಹೆಸರು" (ಕೈಪಿಡಿ. ೯೨): ಮೊದಲೊಳೆ ಛಂದದೀಯೆಡೆಯಲೆಕ್ಕದೆ ಕೆಟ್ಟುದು ವೃತ್ತಮೆಂದು ಪೇಟ್ವುದು ಬಗೆವಂದೊಡಾಗಳವಱಂಕಮನರ್ಧಿಸಿ ಬೆಕ್ಕ ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ವುದು ಸಮಭಾಗಮಾಯದೊಡೆ ರೂಪಯುತಾರ್ಧದೆ ಬಿಣ್ಪನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ವುದಂ ಗಡ ಸೂತ್ರಮಿಾ ತೆಱದೆ ಕಾಣ್ಬುದು ನಷ್ಟಮನಂಬುಜಾನನೇ (ಛಂದೋಂಬು. ೬-२६२); ಅಸಮಮಿರಲೊಂದು ಕೂಡರ್ಧಿಸಿಡು ಗುರುವ ಸಮವಿಸಲರ್ಧಿಸಿ ಲಘುವನಿಕ್ಕನಿತು ಛಂದದೊಳು ಪಸರಿಸಿದ ಸಂಖ್ಯೆಯಕ್ಕವಱವಱ ನಷ್ಟವೃತ್ತಕ್ಕುಳ್ಳ ಗಣದೆ ಬರ್ಕುಂ (ಮಂಗರಾ. ೧೦೮-२४).

ನಷ್ಟ ಕಟ್ಟಿಕೊಡು = ಆದ ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಡು. **ನಷ್ಟ ತುಂಬಿಕೊಡು** = ನಷ್ಟಕಟ್ಟಿಕೊಡು. **ನಷ್ಟ ಭರ್ತಿಮಾಡು** = ನಷ್ಟ ಕಟ್ಟಿಕೊಡು. **ನಷ್ಟವಾಗು** = ೧. ಹಾನಿಯಾಗು; ಲುಕ್ಸಾನಾಗು; ಕಳೆ; ದಂಡವಾಗು: ಲಾಭ ಮಾಡಲು ಹೋಗಿ ನಷ್ಟವಾಗುವಂತಾಗಬಾರದು (ಅಡುಶಾ. ೦२३). ೨. ಇಲ್ಲವಾಗು; ಅಳಿ; ಮರೆಯಾಗು: ಪ್ರಸಾದಿಯೆಂತಯ್ಯಾ ಆಧಿವ್ಯಾಧಿ ನಷ್ಟವಾಗದನ್ನಕ್ಕ (ಬಸವ. ३೦೧): ಭಾವ ನಿರ್ಭಾವಂಗಳ ಸುಳುಹ ನಷ್ಟವಾದ ಸದ್ಭಾವದ ಧೂಪವನಿಕ್ಕಿ (ಆದವ. २೮-೮४); ಕ್ಷರ ಎಂದರೆ ನಷ್ಟವಾಗುವುದು . . . ಅಕ್ಷರ ಎಂದರೆ ನಷ್ಟವಾಗದುದು (ದ್ರಾವಿವಿ. ೯३); ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಪಾಲಿಶ್ ಮಾಡಿದರೆ ಭ್ರೂಣ ಮತ್ತು ತವುಡು ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ (ಅಡುಶಾ. ೬२). [ಸಂ.]

ನಷ್ಟಕಾಲ (ನಾ). ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಕಾಲ; ಹಾಳಾಗುವ ಕಾಲ: ನಷ್ಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟಿದ್ದರೇನು? (ಗಾದೆ). [ನಷ್ಟ + ಕಾಲ]

ನಷ್ಟಗ್ರಹ (ನಾ). ದುಷ್ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಗ್ರಹ; ಕೆಟ್ಟ ಗ್ರಹ; ದುಷ್ಟಗ್ರಹ: ಇಷ್ಟೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಲಂಕದ ಗುರುತನ್ನು . . . ಯಾವ ನಷ್ಟಗ್ರಹ ಯಾಕೆ ತೊಡೆದುಬಿಟ್ಟಿತೋ ಕಾಣೆ (ಇಪ್ಪತ. ४३३).

[ನಷ್ಟ + ಗ್ರಹ]

ನಷ್ಟಚೇತನ (ನಾ). ಚೈತನ್ಯವಿಲ್ಲದವನು; ಬಲಹೀನ: ವ್ಯಸನಾಭಿಭೂತರ ಉತ್ಸಾಹಹೀನರು ದೀನರು ನಷ್ಟಚೇತನರು . . . ತಳಮಳಗೊಳುವರು

ಬರಿದೆ (ಇಂಚಾಪ. ೧೪೭-೭೩); ಆಕೆಯ ಕಾಣದ ಕಂಡವಂಬ್ಬರು ಭಾವಿಸೆ ಸರಿಸಮರಹರು ಒಬ್ಬರು ವಿಫಲ ವಿರೋಚನರಾದರು ಒಬ್ಬರು ನಷ್ಟಚೇತನರು (ಇಂಚಾಪ ೧೫೦-೪೮). [ನಷ್ಟ + ಚೇತನ]

ನಷ್ಟಚೇಷ್ಟತೆ (ನಾ). ಮೈಮರೆವು; ಮೂರ್ಛೆ; ಚೈತನ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. [ಸಂ. ನಷ್ಟಚೇಷ್ಟತಾ]

ನಷ್ಟಜಾತಕ (ನಾ). ೧. ಕಳೆದ ಜಾತಕ ; ಕಳೆದುಹೋದ ಜನ್ಮಪತ್ರಿಕೆ ; ಕಳೆದುಹೋದುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಬರೆದ ಜಾತಕ : ಜನನಕಾಲವು ತಿಳಿಯದಿದ್ದಾಗ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆ ನಷ್ಟಜಾತಕವನ್ನು ಬರೆದು ಅದರಿಂದ ಆ ಜಾತಕನಿಗೆ ಫಲಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು (ಜಾತಕ. ೨೪-೧ ಟೀಕು). ೨. ಜಾತಕವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು : ನಷ್ಟಜಾತಕನು ಬಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ ಲಗ್ನದಿಂದ ಚಂದ್ರನಿರುವ ರಾಶಿಯಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಣಿಸಿ ಬರುವ ರಾಶಿಯೇ ಪೃಚ್ಛಕನ ಜನ್ಮರಾಶಿಯಾಗುತ್ತದೆ (ಜಾತಕ. ೨೪-೧೭ ಟೀಕು). [ನಷ್ಟ + ಜಾತಕ]

ನಷ್ಟಜೀವಿ (ನಾ). ೧. ಜೀವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು ; ಸತ್ತವನು. ೨. ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ನಷ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನು. [ನಷ್ಟ + ಜೀವಿ$_1$]

ನಷ್ಟತೂಕ (ನಾ). ಕಡಮೆಯಾದ ತೂಕ (?): ೫೮೫ ಈ ೨೦೦ ರೊಳಗೆ ೧೫೫ ಕಳೆಯಲು ೪೫ ಈ ದಿಗಹಾರ ೫೮೫ ನ್ನು ೪೫ ರಿಂದ ಭಾಗಿಸಲು ನಷ್ಟತೂಕ ಬರುವದು (ಭಾಸ್ಕರ. ೩೮-೯). [ನಷ್ಟ + ತೂಕ]

ನಷ್ಟದಾಸ (ನಾ). ಕೆಟ್ಟ ಆಳು ; ನೀಚನಾದ ಸೇವಕ : ಸೃಷ್ಟಿಯೊಳಗೆ ಬಹುಧನವಂತರ ಮನೆಯ ಮೆಟ್ಟು ಕಂಡರೆ ಬಿಡದಿಪ್ಪ ದಾಸ ನಾನು ನಷ್ಟ(ನಷ್ಟ)ದಾಸನು ಕಷ್ಟದಾಸನು ನಾನು (ವಿಠಲದಾ. ೭೫-೮). [ನಷ್ಟ + ದಾಸ]

ನಷ್ಟದೃಷ್ಟಿ (ನಾ). ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು ; ಕುರುಡ. [ನಷ್ಟ + ದೃಷ್ಟಿ]

ನಷ್ಟದ್ರವ್ಯ (ನಾ). ಕಳೆದುಹೋದ ವಸ್ತು. [ನಷ್ಟ + ದ್ರವ್ಯ]

ನಷ್ಟಧನ (ನಾ). ಕಳೆದುಹೋದ ಸಂಪತ್ತು. [ನಷ್ಟ + ಧನ]

ನಷ್ಟಪರಿಹಾರ (ನಾ). ಆದ ನಷ್ಟವನ್ನು ತುಂಬಿ ಕೊಡುವುದು : ನಷ್ಟಪರಿಹಾರ (ದ್ರವ್ಯ); ದಂಡ (Damage. ಇಂಕನಿ). [ನಷ್ಟ + ಪರಿಹಾರ]

ನಷ್ಟಪ್ಪ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶನ್ನಪನ ಮಗ ದೇವಿಚಿಯಗೆ ನಷ್ಟಪ್ಪ ಗೌಣ್ಡು ಕೊಟ್ಟನ್ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೫೭೦-೨೯: 692). [? + ಅಪ್ಪ$_1$]

ನಷ್ಟಬಲ (ನಾ). ೧. ಶಕ್ತಿಹೀನ. ೨. ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು: ಬಾಣ ವಿಧ್ವಂಸನವಾದ ಮೇಲೆ ನಷ್ಟಬಲನಾಗಿದ್ದ ನನ್ನಿಯ ಗಂಗನಿಂದ ರಾಚಮಲ್ಲನು ಳಿದು ಹೋಗಿದ್ದ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಂಡನು (ಕರ್ಣಾಇ. ೧೨೨). [ನಷ್ಟ + ಬಲ$_2$]

ನಷ್ಟಮೂಲ (ನಾ). ಬೇರಿಲ್ಲದ್ದು ; ಬೇರು ಒಣಗಿದುದು : ಸಸಿಗೆ ನೀರೆಚಿದರೆ ಎಳಸುವುದಲ್ಲದೆ ನಷ್ಟಮೂಲಕ್ಕೆ ಹೊತ್ತು ನೀರ ಹೊಯ್ದರೆ ಎಳಸುವುದೆ ಮಾರಯ್ಯ (ವಚಸಂ. ೩೯೫-೧೮). [ನಷ್ಟ + ಮೂಲ]

ನಷ್ಟರಾಜ (ನಾ). ರಾಜನನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ; ರಾಜನೇ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವಿಕೆ : ಪರಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತನಾದೊಡೆ . . . ಆತಂಗೆ ಪರಲೋಕಕ್ರಿಯೆಗಳಂ ಮಾಡಿ ರಾಜ್ಯಂ ನಷ್ಟರಾಜವಾದುದರ್ಕೆ ಮಱುಗಿ ಯೋಜನಗಂಧಿ ಸಿಂಧುಪುತ್ರನನಿಂತೆಂದಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೮೦ ವ). [ನಷ್ಟ + ರಾಜ]

ನಷ್ಟವೀರ್ಯ (ನಾ). ವೀರ್ಯವು ನಾಶವಾಗುವಿಕೆ ; ಧಾತುಕ್ಷಯ ; ಒಂದು ರೋಗ : ಏಲೇಯಾದಿ ಲೇಹ್ಯ . . . ಅಪಸ್ಮಾರ, ನಷ್ಟವೀರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಪಿತ್ತರೋಗಗಳೂ ಮಾಣುವುವು (ಸಕವೈ. ೪೦೩). [ನಷ್ಟ + ವೀರ್ಯ]

ನಷ್ಟಶತ್ರು (ನಾ). ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನು, ಶತ್ರುಗಳಿಲ್ಲದವನು : ಜಯಶೀಲನಾಗಿ ನಷ್ಟಶತ್ರುವಾಗಿರುವ ನಿನಗೆ ಒಂದು ಯುಗ ಒಂದು ಕ್ಷಣದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರಬೇಕು (ಅಗ್ನಿಹ. ೮). [ನಷ್ಟ + ಶತ್ರು]

ನಷ್ಟಸಂತಾನ (ನಾ). ೧. ಪುನರ್ಜನ್ಮವಿಲ್ಲದವನು ; ಹುಟ್ಟಳಿದವನು : ಕಿಚ್ಚಿನ ದೇವನು ಕೆಂಡದ ದೇವನು ಮಾರಿಯ ದೇವನು ಮಸಣದ ದೇವನು ತಿರುಕಗೊರವನೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನಾಡುತ್ತಿಪ್ಪರಯ್ಯ ನಾ ನಿಮ್ಮ ಪೂಜಿಸಿ ನಷ್ಟಸಂತಾನವಾ[ಪಾಠಾಂ. ನಾ]ಗಿ ಬಟ್ಟಬಯಲಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಕೆಟ್ಟೆನು (ಅಪಚಂ. ೦೨೦-೫೪೮). ೨. ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು ; ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದವನು : ಮುಪ್ಪಿನ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಷ್ಟಸಂತಾನನಾದ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಯಾರೂ ಮುಂದೆ ಬರಲಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). [ನಷ್ಟ + ಸಂತಾನ]

ನಷ್ಟಸಮಾಸ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಹದಿನೆಂಟು ಕಾವ್ಯದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಪದಸಮುಚ್ಚಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗಬೇಕಾದ ಕಡೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡದೆ ಇರುವುದು : ಅಸದರ್ಥಂ ವಿಪರೀತಕಲ್ಪನೆಯಭವ್ಯಂ ದುಷ್ಕರಂ ಗ್ರಾಮ್ಯನೀರಸಮಪ್ರೌಢತೆಯಪ್ರತೀತಿವಚನಂ ದುಸ್ಸಂಧಿವಿಶ್ಲೇಷ ನಷ್ಟಸಮಾಸ[ಪಾಠಾಂ. ನಂ] ನಯನಾಶನೀತಿವಿಫಲಂ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಂ ಹಾಸ್ಯವಾಗ್ವಿಷಮಾಸೌಮ್ಯಮನೋಜೆಯೆಂಬಿವಿನಿತುಂ ದೋಷಂಗಳಪ್ಪಾದಶಂ (ಧಂದೆಂಜಾಂಬು. ೧-೪೭ ಅಡಿಟಿ). [ನಷ್ಟ + ಸಮಾಸ]

ನಷ್ಟಾಂಬರ (ನಾ). ಉಡುಪನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು ; ಬಟ್ಟೆಯಿಲ್ಲದವನು ; ಬತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವವನು ; ದಿಗಂಬರ : ಎಲವೋ ನೀ ದಿಟ ವೀರ ತಪ್ಪದು. . . ಕಾದಿ ಬಳಲಿದೆ ತೊಲಗು ನಷ್ಟಾಂಬರನ ಕೊಲ್ಲೆನಕೀರ್ತಿ ಬಹುದು (ಭಾಶಿಂಗಾ. ೨೨-೫೩). [ನಷ್ಟ + ಅಂಬರ]

ನಷ್ಟಾಗ್ನಿ (ನಾ). ಹೋಮಾಗ್ನಿಯು ನಂದಿಹೋದವನು : "ವೀರಹಾ, ನಷ್ಟಾಗ್ನಿ–ಉತ್ಸರ್ಗೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನ ಪೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೫೨). [ನಷ್ಟ + ಅಗ್ನಿ]

ನಷ್ಟಾಯ (ನಾ). ಆದಾಯ ಹಾಳಾಗುವುದು ; ಕಡಮೆ ಆದಾಯ : ದುಡಿಯುತ್ತ ಹೋದಂತೆ ಅನುಭವದಿಂದ ಹದ, ಹಿಡಿತ ಒದಗುತ್ತ ಹೋದಂತೆ ಶ್ರಮದ ಉತ್ಪಾದನೆಯು ನಷ್ಟಾಯವಿಲ್ಲದೇ ಹೆಚ್ಚುವ ಸಫಲತೆಯು ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಹೋಗುವುದು (ಮೂವಾದ. ೦೪೭). [ನಷ್ಟ + ಆಯ$_7$]

ನಷ್ಟಿ (ನಾ). ೧. ಕೇಡು ; ಹಾನಿ : "ನಷ್ಟಂ, ನಷ್ಟಿ, ನಾಶಃ, ನಶ್ಯಃ, ನಾಶ್ಯಃ, ನಷ್ಟವ್ಯಂ, ಈ ೬ ಹೋಕು" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೧೮೯) ; ಅಲ್ಲಿಯ ನಷ್ಟಿ ತುಷ್ಟಿಗೆ ಆವುದಕ್ಕೆ ಅರಸು ನಾಡು ಅರು ಹಿಡಿಯ ಸಲ್ಲದೆಂದು (ಪ್ರಾಅಶಿ. ೦೯೫೨, ೪೨-೩೦ ; 1416) ; ನಷ್ಟಿಯಲಿ ತುಷ್ಟಿಯಲಿ ಮಾನವನು ಬಿಟ್ಟು ಹಿಡಿಯದೆ ಕಾಲಕರ್ಮದ ಮೆಟ್ಟಿ ನಿಲೆ ಭಗವಂತನೆನಿಸುವೆ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೪-೮); ನಷ್ಟಿಯಿದು ಸಂಸಾರದೊಳಗುತ್ಕೃಷ್ಟವಿದು . . . ಕಾಲಕರ್ಮದ ಕಟ್ಟಳೆಯ ದೆಂದಱಿದು ನಡೆವಂಗಿಟ್ಟಣಿಸುವುದದಾವುದೈ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೪-೨೨) ; ಕಷ್ಟ ವಿಷಯದ ಧ್ಯಾನದಿಂ ಬಹ ನಷ್ಟಿಯನು ವರ್ಣಿಸುವೆ(ನಿಭಾಗ. ೧೦-೨೮-೦೬). ೨. ಕೆಡಿಸಿದುದು ; ಹಾಳುಮಾಡಿದುದು ; ಮಿಂಶ್ರಮಾಡಿದುದು. 'ನಷ್ಟಿಗೈ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಷ್ಟಿಗೈ (ಕ್ರಿ). ಕೀಳುಹೊನ್ನಿನ ಬೆರಕೆಯಿಂದ ಹೀನಗೊಳಿಸು,–ಮಿಂಶ್ರಣದಿಂದ ಬಣ್ಣಗೆಡಿಸು : ತುಷ್ಟಿಯನ್ನೈದಲ್ ಮಿಶ್ರವರ್ಣದಿನೂರ್ಜ ನಷ್ಟಿಗೈದಿರ್ದ ಪೊನ್ನಂ ಸೆಟ್ಟನೆ ತೆಗೆಯಲ್ಕೆ ಬಕ್ಕು ಸಪ್ಪದ ಬಣ್ಣಂ (ಪ್ರಭವಹಾ. ೪೭-೫೪). [ನಷ್ಟ + ಗೈ (< ಕಯ್$_1$)]

ನಷ್ಟೇಂದುಕಲೆ (ನಾ). ಚಂದ್ರಕಲೆ ಕಾಣದಿರುವ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ : "ನಷ್ಟೇಂದುಕಲಾ — ಕಾಣಿಸಲ್ಪಡದೆ ಇರುವ ಚಂದ್ರಕಲೆಯುಳ್ಳ . . . ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗೆ ಕುಹೂ ಎಂದು ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ ೩೬). P ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ

ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. (೧) ದೃಷ್ಟೇಂದು ಕಲೆ. (೨) ನಷ್ಟೇಂದುಕಲೆ. ಚತುರ್ದಶಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಕಲೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ದೃಷ್ಟೇಂದುಕಲೆ. ಇದನ್ನು ಸಿನೀವಾಲೀ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಚಂದ್ರಕಲೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ನಷ್ಟೇಂದುಕಲೆ. ಅದನ್ನು ಕುಹೂ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಎರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಇದ್ದರೆ ಮೊದಲನೆಯದು ಸಿನೀವಾಲಿ, ಎರಡನೆಯದು ಕುಹೂ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ತಿಥಿಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇದೇ ಹೆಸರಿದೆ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅಂಗೀರಸಮುನಿಯ ಮಕ್ಕಳು, ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಎಂದು ಋಕ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಎರಡು ತಿಥಿಗಳಲ್ಲೂ ಜನನವಾದರೆ ಅನಿಷ್ಟವುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಶಾಂತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವಚನಗಳಿವೆ.

[ಸಂ. ನಷ್ಟೇಂದುಕಲಾ]

ನಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯ (ನಾ). ೧. ಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು. ೨. = ನಷ್ಟವೀರ್ಯ : ಅಂತರದಾವರೆ : – ಈ ಎಲೆಯ ರಸವಂ ಸಕ್ಕರೆ ಬೆರಸಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ನಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯ ಗುಣ (ವಿಶ್ವವಿ. ೧). [ನಷ್ಟ + ಇಂದ್ರಿಯ]

ನಷ್ಟೋದ್ಧಾರ (ನಾ). ಶಿಥಿಲವಾದುದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಸರಿಪಡಿಸುವುದು ; ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ : ಶ್ರೀರಾಮೇಶ್ವರದೇವರ ಗೋಪುರದೊಳಗಣ ನಷ್ಟೋದ್ಧಾರಕ್ಕಂ ಕೊಟ್ಟರು (ಕಇಆ. ೦-೧-೧೦ ; 1092). [ನಷ್ಟ + ಉದ್ಧಾರ]

ನಸಕು 'ನಸುಕು₃' ನೋ.

ನಸನಸೆ 'ನಸೆನಸೆ' ನೋ.

ನಸಗುನ್ನಿ 'ನಸುಗುನ್ನಿ' ನೋ.

ನಸರ್ 'ನಜರು' ನೋ.

ನಸರಾಣಿ 'ನಸ್ರಾಣಿ' ನೋ.

ನಸರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜೇನು ; ಮರದ ಪೊಟರೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವ ಜೇನು : ದತ್ತನು ಮಗನಲ್ಲ ಧಾವಳಿ ಮಡಿಯಲ್ಲ . . . ಚಾವಡಿ ನೆಲೆಯಲ್ಲ ನಸರಿಯು ಜೇನಲ್ಲ ಬಾಣಂತಿ ಚೆಲುವೆಂಸೀನಲ್ಲ (ಇಂಜಾಪ. ೦೭೦-೪೨). 'ನಸರಿಹುಳ' ಪರ್ಯಾ. [←ಹಿಂ. ನಸರೀ]

ನಸರಿತುಪ್ಪ (ನಾ). = ನಸರಿ : ಪುತ್ತಿನೊಳಗಿರ್ದ ತುಡುವೆಜೇನಂ, ಮರದ ಬಿರುಕಿನೊಳಗಣ ನಸರಿತುಪ್ಪವಂ ಬಂಡೆಯಿಂ ಜೋಲ್ದ ಹೆಜ್ಜೇನ್ಗಳಂ ಕಿಳ್ತರೊಪ್ಪಂಮಾಡಿ ಪಣ್ಪಾಲಂಗಳನೂಡಿ ಬನದೌತಣವನುಂಡರನಿಬರುಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೭೭-೧೩೨). [ನಸರಿ + ತುಪ್ಪ]

ನಸರಿಹುಳ (ನಾ). ನಸರಿ ಎಂಬ ಜೇನನ್ನು ಕೂಡಿಡುವ ಜೇನ್ನೊಣ : (ಕ).

[ನಸರಿ + ಹುಳ (<ಪುಟು)]

ನಸರು 'ನಜರು' ನೋ.

ನಸರುಬಂದಿ, ನಸರ್ಬಂದಿ (ನಾ). ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಳದಿಂದ ಹೋಗದಂತೆ ಹಿಡಿದು ಹಾಕುವ ಶಿಕ್ಷೆ,-ಬಂಧನ; ಸ್ಥಾನಬದ್ಧತೆ: ಕಂಪನಿ ಸರ್ಕಾರದವರು ವೆಂಕಟಪ್ಪಾಜಿ, ತಂಜಾವೂರ ನಾಯಕ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಸಾಗಿಸಿ ನಸರುಬಂದಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟರು (ಕಂರಾಚ. ೪೩). ನಸರ್ಬಂದಿ: ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಜನರನ್ನು . . . ಹಿಡಿದು ನಸರ್ಬಂದಿಯಲ್ಲಿಡುತ್ತಾ ಇದ್ದಾರೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಜನರು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬಂದರು (ಮುಸುಗ. ೧೪೭). 'ನಜರುಕೈದು' ಪರ್ಯಾ.

[ನಸರು (<ನಜರು) + ಬಂದಿ₁/ಹಿಂ. ನಜರ್ಬಂದೀ]

ನಸರ್ಬಂದಿ 'ನಸರುಬಂದಿ' ನೋ.

ನಸವೆ (ನಾ). (?) : ಕೊಟ್ಟ ನೆಲಂ ಮತ್ತರ್ಪ್ಪೇರೂರೊಳಯ್ನೂಱು ಮನೆಯುಯ್ವತ್ತು ಪೂವಿನ ತೋಂಟ ಮತ್ತರೆರಡು ಚತುಸ್ಸೀಮೆ (೬ ವಾಪರ್ಯ್ಯಂತಮೆರಡುಂ ನಸವೆ ರಾಜಾ(ಜ) ರಕ್ಷಿತಂ ಧರ್ಮ್ಮ (ಇಆ. XVIII, ೨೭೪-೩೭ ; 1022). [?]

ನಸಿ₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹಾಳಾಗು ; ನಾಶವಾಗು ; ಅಳಿದುಹೋಗು : "ನಸಿ – ಜೀರ್ಣೇ, ನಷ್ಟಚೇಷ್ಟಾಯಾಂ ಚ (ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತನಾಗು)" (ಶಮುಧಾ) ; ಎಸೆವ ತ್ರಿಪುಂಡ್ರಾಂಕ ಭಸಿತ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಜಪ ಶಶಿಧರಾರ್ಚನೆ ಹೋಮ ತಪವನಿತುವುಂ ನಸಿದು ಹೋಹವು ದೀಕ್ಷೆವೊಸಗೆಯಿಲ್ಲದೆ ನರಂಗುಸುರ್ದ ಭೀಮಾಖ್ಯ ತಂತ್ರಾಗಮುವದಂ (ಶಾನಂಚ. ೩-೧೩) ; ದುಷ್ಟಪ್ರಸರದೇಳಿಗೆ ಪಾಪಿಯೋಲಗ ಹುಸಿಯ ಬಾಳುವೆ ಹುದುವಿನಾರಂಭದ ಫಲೋದಯವು ನಸಿದು ಹೋಗದೆ ಲೋಕದೊಳಗವು ಹೆಸರುವಡೆವವೆ (ಕುವ್ಯಾಆ. ೮-೪೮) ; ಝಳದ ಸುಯ್ಲಿನ ಮುಖದ ಮೋನದ ನೆನಹುಗಳ ಕಳಿದ ಕಡುಹಿನ . . . ನೃಪತಿಗಳನಗ್ಗಳಿಯ ರವಿಸುತ ಕಂಡು ಹೊಗಳಿದನಾ ಘಟೋತ್ಕಚನ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ₁. ೦೭-೨೦) ; ನಸಿಯದಿರದಿನ್ನಸುರವಂಶದ ಸಸಿಯ ಬೆಳಸೆನುತ (ತೊರರಾ. ೩-೮-೩೦) ; ನೋಡಲು ನಸಿದು ಪೋಪುದು ಪಾಪವೆಂದು ಕೊಂಡಾಡಿದರ್ ಕುಶಲಜ್ಞರೊಲಿದು (ಮೋಹತ. ೪೨-೩೩) ; ವಿಷಮವಹ ಮನಸಿನ ವಿಕಲ್ಪದಲೆಸೆದು ತೋಱುವ ನಾಮರೂಪಿನ ವಿಸರವಹ ಭೇದ ಸಸಿನೆ ಗುರುಮುಖದಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ನಸಿದು ಪೋಪುದು ಸ್ವಪ್ನದಂದದಿ (ಅಮೃತ. ೮-೨೭). ೨. ನವೆ ; ಸೊರಗು ; ಕೃಶವಾಗು ; ಬಡವಾಗು : ಒಡಲುಳ್ಳನಿತುಂ ನಸಿದೊಡೆ ಬಿಡಲಾಱಿಂ (ಸಮುಪ. ೩-೪) ; ನಸಿದು ಬೆಳೆಯದೆ ಕೊಬ್ಬಿ ದೊಡ್ಡಿತಹ ತೆನೆಗಳೊಳು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೨೯) ; ನಸಿವ ಮುಪ್ಪಿನ ದೇಹ ತಾನದು (ಕುವಾಆ. ೭ರಿಇ. ಪರಿ. ೩೩೩) ; 'ನಸಿಗುತ್ತು', 'ನಸಿಬೇನೆ' ಪರ್ಯಾ. ೩. ಮೈಮರೆ ; ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತನಾಗು : "ನಸಿ – ಜೀರ್ಣೇ" ನಷ್ಟಚೇಷ್ಟಾಯಾಂ ಚ (ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತನಾಗು)" (ಶಮುಧಾ). ೪. (ಭಾರದಿಂದ) ಬಾಗು ; ಕುಗ್ಗು ; ಕುಸಿ : ಕೊರಲ್ ನಸ[ಸಿ]ಯೆ ನಟ್ಟು ನಿಲೆ ಕಿವಿ ಬಸಿಱಿಕ್ಕುಟೆಸೆ ದಡದಡಿಸಿ ಕಾಲ್ಗಳಸೆಟೆಯೆ ತುರಂಗಮುದ ಕುತ್ತಮುದು ಮೃಗಜಂಭದ (ಅಕ್ಷಜಾ. ೧೩-೩೩) ; ಕುಸಿಯನೇ ಕೂರುಮನು ಭಾರಕ್ಕೆ ನಸಿಯನೇ ನಾಗೇಂದ್ರನಾನೆಗಳುಸುರು ಹದುಳವೆ ನೋಡೆನಲು ಬಂದುದು ನೃಪವ್ರಾತ (ಕುವ್ಯಾಉ. ೨-೧೯) ; ಫಣೀಶ್ವರನ ಪೆಡೆಗಳ್ ಮಣಿದುವಾದಿ ಕೂರ್ಮಂ ನಸಿದ ಸರಸಿಜಭವಾಂಡ ಖರ್ಪರಪಾನುಱೆ ಕರ್ಚಿದ (ಚಬಶು. ೨೭-೧೧) ; ಭೋಗಿವನ ಭೋಗಂ ನಸಿಯೆ ದೆಸೆಗೊಡೆಯರ್ ಸರಿಯೆ . . . ಸಬ್ಬನಬ್ಬರಂ ಕಡಿದಾಯ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩೧-೨೭). ೫. ಒಡೆ ; ಸೀಳು ; ಛಿದ್ರವಾಗು : ನಸಿದುದಾತನ ವರ್ಮ ಕರ್ಮವನುಸುರ್ದ ಬಲುಗೊಂಡೆಯ ತನವು ನಿಪ್ಪಸರದಲಿ ಜಡಿದಿಟ್ಟನೀತನಾತುಕೋಯೆನುತ (ತೊರರಾ. ೬-೪೭-೦೦). ೬. ಬಳಲು ; ಆಯಾಸಗೊಳ್ಳು ; ಉತ್ಸಾಹಗುಂದು : ಹಸಿದೆವೆಂಬರು ಕೆಲರು ತೃಷೆಯೆಂಬವರ್ಕೆಲರು ನಸಿದೆವೆಂಬರ್ಕೆಲರು ಛಳಿಯೆಂಬವರ್ಕೆಲರು (ಶಾನಂಚ. ೪-೧೯೭ ರಗಳೆ) ; ನಂದಿಯು ನೋಡಿ ನೀಂ ತಪಕೆ ನಿಶ್ಚಲಚಿತ್ತನಾದ ಕಾರಣವಾದೇನುಸಿರೆನಲ್ ನಸಿದ ಮಾನಸನುಸಿರ್ದನು (ನಂದಿಪು. ೯-೩೭). ೭. ಕಂಗೆಡು ; ದಿಕ್ಕುತೋಚದಂತಾಗು : ಛಾಯವಾಯ್ತರ್ಜುನಗೆ . . . ಬಾಯ ಬಿಟ್ಟುದು ಭೀತಿಯಲಿ ಕೌಂತೇಯಸುತರಿನ್ನುಳಿದ ಸುಭಟರ ನಾಯಕರ ಪಾಡೇನು ನಸಿದುದು ಪಾಂಡುಸುತಸೇನೆ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ₁. ೧೮-೪೯) ; ಕೂಡೆ ಹಱಿಹಂಚಾದ ಸುಭಟರು ಕೂಡಿಕೊಂಡುದು ನೋಂದು ನಸಿದವರೋಡಿದವ ರೊಗ್ಗಾಯ್ತು ಕುರುರಾಯನ ಪರೋಕ್ಷದಲಿ (ಕುವ್ಯಾಗ. ೧-೬೬) ; ಮಬ್ಬಿನೊಳಗಾಚರಿಸಿ ಕೆಡೆವರಿಂ ಮಡಿವರಿಂ . . . ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಿಂತಾಗಿ ಬೀಳ್ವರಿಂ ದೇಳ್ವರಿಂದೆಬ್ಬಿಸಲ್ ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದಳಿವರಿಂ ಕೊಳೆವರಿಂ ಸಬ್ಬಲೋಕದೊಳೆ ಜಾನಿಸುವರಿಂ ನಸಿವರಿಂ ಪೇಳಲದ್ಭುತವಾದುದು (ಚಬಶು. ೪೭-೨೦). ೮. (ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ) ಮಾತ್ಸರ್ಯ ಪಡು ; ಕರುಬು : ಗೋಱದಂಬವ ನೋಡುವುದು ನೆವ ಕುರುಪತಿಯ ಗಾಢದ ಸಗಾಢಿಕೆಯ ನೋಡಿ ನಸಿಯಲಿ

ಪಾಂಡುಸುತರು (ಕುಮ್ಮಾಅ. ೧೭-೩೦). ೯. ತಗ್ಗು ; ಕಡಮೆಯಾಗು ; ಇಳಿ : ನಸಿದ ಗರ್ವದ ನೆಗ್ಗಿದಾಳ್ತನದೆಸಕದೊಣಗಿಲಬಾಯ ಭೂಪನ ಕಂಡನಾ ದ್ರೋಣ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೩-೨೧) ; ಮುರಿಮುರಿದು ಕಬ್ಬೊಗೆಯ ಹೊದಬಿನ ಹೊರಳಿ ಹರಿದುದು ಸೂಸುಗಿಡಿಗಳ ನೆರವಿ ನಸಿದುದು ನಿಮಿರ್ದ ಹೊಂಗಣೆ ಯಂಬು ಹೊಳೆಹೊಳೆದು ಮುರಹರನ ಪಾದಾರವಿಂದದ ಹೊರೆಯೊಳಡಗಿತು (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೧೯-೩೦); ನಸಿದ ಕಾಮವ ಪೆರ್ಚಿಸುವ ದಿವ್ಯಘುಟಿಕೆಯ ಹಸುರ್ಗರಡಿಗೆಯೊಳು ತುಂಬಿ ರಸೆಯೊಳು ಮೆಟಿಸಲು ಕಟ್ಟಿದಂದದಲಿ ಕಣ್ಗೆಸೆದುವು ಪೂಗವೃಕ್ಷಗಳು (ವೀರೇಶಚ. ೨೪-೯೩) ; ಹೇಮಂತ ಶೈಶಿರದ ಮಾಗಿ ಮಡಲಿಡೆ . . . ಬಿಸಿಲ್ ಬೆಳ್ದಿಂಗಳವೊಲಾಗೆ ತಾಮರಸರಾಜಿ ನಸಿದುವು ಕುಗ್ಗಿದುವು ಕೋಗಿಲೆಯ ಕಂಠಕಲರವಗಳು (ಕೃಮಿಥಾ. ೨೮-೦). ೧೦. ಕಳೆ ; ಮುಗಿ ; ವ್ಯತೀತವಾಗು : ನಸಿದ ಯುಗದವಸಾನದ ಲಳಿ ಮಸಗಿ ಲಯಶಿಖಿ ಶಿಖಿಯೊಳಗೆ ಲಂಬಿಸುವವೊಲು ಹಳಚಿದವು ಬಲವೆರಡಳುಕೆ ಭುವನಚಯ (ತೊರರಾ. ೭-೧೩-೩೨) : ಹುಸಿಯದ್ದೆ ನಾಲ್ವತ್ತು ವರುಷವು ನಸಿದುಪೋಪವುಯಷ್ಟಲಗ್ನದೊಳಿಸೆಯ ಮಂದಿಗಳಂದು ಸುತಸಂಬಂಧವಾಗಿರಲು (ಕೀರಕೃ. ೨-೩೧). ೧೧. ಹಾಳಾಗು ; ಕೊಳೆತುಹೋಗು ; ಕೆಡು : ಹಸಿಯ ಕಾಯ ಕೊಯ್ದು ತಂದು ಬಿಸಿಯ ತೋಟಿ ಮುಸುಕಿ ಇಡಲು ನಸಿದು ಕೆಡುವದಲ್ಲದದುವೆ ಪಕ್ವವಪ್ಪುದೆ (ಸುಶಾರ. ೭೩-೨) ; ನಸಿದ ಬೆಣ್ಣಿ ಗಸಿ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ).

ನಸಿದಾಡು = ಹಾಳಾಗು ; ಕೆಡು : ಹಸಿದುಂಬ ಅಣ್ಣಗಳೆಲ್ಲರು ಅಸುವಿನ ಘಾತಕರ್ಮಿಗಳಾದರು ಹಸಿಯ ವಿಷಯಂಗಳಲ್ಲಿ ನಸಿದಾಡದೆ ಹುಸಿಯದ ಮರ್ತ್ಯರಂತೆ ಗಸಣಿಗೊಳ್ಳದೆ ದಯದೆಚಕದಲ್ಲಿರು ಚಂಕೇಶ್ವರಲಿಂಗವನಟಿ ವುದಕ್ಕೆ (ಸುಂಕಬಂ. ೭೩೦-೩೯).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಚಿ; ಕುರುಬ್. ನಸ್ರುನಾ./ಸಂ. ನಶ್]

ನಸಿ$_2$ 'ನಸ್ಸೆ$_1$' ನೋ.

ನಸಿ$_3$ 'ನಶ್ಕ' ನೋ.

ನಸಿಕ (ನಾ). ಸೊರಗಿದವನು ; ಬಡವಾದವನು ; ಕೃಶಾಂಗ : ನಸಿಕಂ, ನಸೆ ಇತಿ ವಯಸಾ ವ್ಯಾಧಿನಾ ಕೃತ್ರಿಮವಿಷೇಣ ವಾ ಜೀರ್ಣಂ ಗಾತ್ರಂ ತದ್ವಾನ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೪೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ) ; ಬಾರಿಕಂ, ನಸಿಕಂ, ಕುಸಿಕಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೪೪೦ ಪ್ರಯೋ). [ನಸಿ$_1$ + -ಕ$_3$]

ನಸಿಗ (ನಾ). = ನಸೆಗಾಟಿ : ನಸಿಗನೊಳಗ್ಗದ ನಸಿಗಂ ಬಸನಿಗಳೊಳ್ಕಿಕ್ಕ ಬಸನಿಗಂ . . . ಸತ್ಪಳಮಂ ನಿಯಮಿಸಿ ಧರ್ಮಪಥಕ್ಕೆದಂದು ನಿಲಿಪರೆ ಲೋಗರ್ (ಸಮುಪ. ೭-೩೧). [ನಸಿ$_2$ (<ನಸ್ಸೆ$_1$) + -ಗ$_2$]

ನಸಿಗುತ್ತ (ನಾ). ಶರೀರ ನವೆಯುತ್ತ ಹೋಗುವ ಒಂದು ರೋಗ : ಎಸೆವಾ ಪ್ರತಮಂ ಪ್ರತಿಪಾಳಿಸುತ್ತುಮಿರ್ದಗಂಡೊರ್ಮೆ ಕರ್ಮದ ಬಸದಿಂ ನಸಿಗುತ್ತಂ ಪತ್ತಿ ವಿವರ್ಧಿಸುತಿರ್ದುದು ಬಂಧುಜನದ ಮನದುಮ್ಮಳಮಂ (ವರ್ಧಪು. ೦೬-೫೬). [ನಸಿ$_1$ + ಕುತ್ತ]

ನಸಿನಸಿನಗೆ (?). (?) : ಬಸವಳಿವ ಮುಟುಗದಿರ್ ನಿರ್ನೆರಂ ಭರತ ನೋಯಿಸುವರಾರ್ ನೋವರಾರ್ . . . ಸುಖದುಃಖಮಿರವ ಪಗಲಿರುಳಂತೆ ಸಹಜಮಿದು ಪುಟ್ಟಿದರ್ಗೆ ಬೆಸನವಿಂತಿವುಗೆ ನಾನ್ನುಡಿಗೆ ನಿನ್ನಿಂದೊದಗೆ ನಸಿನಸಿನಗೆಮ್ಮತ್ರಣಂ ತೋಟಿ ಲೋಕದಾಯಸಕೊರ್ವನೊರ್ವನಂ ದೂಟಿ ಮರುಳಾಗದೇಂ ಬಲ್ಲವರ್ಗಂದೊರೆದಳು (ಶ್ರೀರಾಮ. ೪-೩೫). 'ನಸೆನಸೆ' ಪಠಾ. ಈ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠದೋಷವಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. [?]

ನಸಿಬ 'ನಸೀಬು' ನೋ.

ನಸಿಬೇನೆ (ನಾ). = ನಸಿಗುತ್ತ : ಮೂರನೆಯ ಕಂಪೌಂಡಿನೊಳಗಿಂದ ನಸಿಬೇನೆ ಹತ್ತಿದ ಸಪ್ಪಗಿನ ಮುಖದ ಒಬ್ಬ ತರುಣನು . . . ಬರುತ್ತಿದ್ದನು (ಮುಳ್ಳುಬೇ. ೧೭). [ನಸಿ$_1$ + ಬೇನೆ]

ನಸಿಮೆಯ್ (ನಾ). ಸೊರಗಿದ ದೇಹ ; ಬಡವಾದ ಮೈ : ವಿಸುನಿಯ ಮೆದೆಗಳಸವ್ವೆಯು ನಸಿಮೆಯ್ಯಂ ಸೊಬಗನೊಡಲ ಸೋಂಕಿದೆನ್ನಂ ಪಸಗೆಯ್ಮೆಯ ಚಳಕದೆ ಸಂತಸಪಡೆದನುವದಿಪ ಕೆಳೆಯುನನುವಿಂ ತಣಿಸಾ (ಚಿಕವಿ. ೭-೧೧೩). [ನಸಿ$_1$ + ಮೆಯ್]

ನಸೀಬ 'ನಸೀಬು' ನೋ.

ನಸೀಬವಾನ (ನಾ). ಅದೃಷ್ಟಶಾಲಿ ; ಸಂದೈವಿ : ನಿನ್ನ ನಸೀಬ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ ಹಾಂ! ನೀನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ನಸೀಬವಾನನು (ಜೀನಚಾ. ೧೨).

[← ಮರಾ. ನಸೀಬಾವಾನ, ನಶೀಬವಾನ]

ನಸೀಬು, ನಶೀಬು, ನಸೀಬಂ, ನಸಿಬ, ನಸೀಬ (ನಾ). ೧. ಹಣೆಬರಹ ; ದೈವ; ಅದೃಷ್ಟ: ಎಲ್ಲಾ ಅವರವರ ನಸೀಬು ಕಣ್ರಪ್ಪಾ (ಮೂಮುನ. ೯೬); ಇನ್ನು ಅವನ ನಸೀಬಿನಲ್ಲಿದ್ದಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಅವಳೂ ಸುಮ್ಮನಾದಳು (ಮುಸಳಕೂ. ೯) ; ನಿಮ್ಮ ನಸೀಬು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿತ್ತು ಬದುಕಿಕೊಂಡಿರಿ (ವಿದ್ಯಾಕಿ. ೮೨). ನಶೀಬ: ೧. ಏನು ಮಾಡೋದು, ಆಕೆಯ (ದೀಪಹ. II,೦೩); ನಶೀಬ ಖೊಟ್ಟಿ ಆದ (ಕಾಗೆಳ. ೬೨) ; ಅವರವರ ನಶೀಬಾ ಅವರವರ ಸುತ್ತ " ಮುದೀ ನಶೀಬ ಏನಾದನೋ ಏನೊ! " ಎಂದು ತಂದೆ-ತಾಯಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಚಿಂತೆಗೊಳಗಾದರು (ನತಂದಾ.II,೧೩೭೭). ೨. ದುರದೃಷ್ಟ ; ದುರ್ದೈವ ; ದೌರ್ಭಾಗ್ಯ : ನನಗ ಒಬ್ಬಗ ಹಂಗ ಬರಿ ಕೈಲೆ ಕಳಿಸಬೇಕು ಅಂಥ ತಮ್ಮಂಥವರ ವಿಚಾರವಾದರ, ಅದು ನನ್ನದ ನಶೀಬ ಅಂದು ಕೊಳ್ಳಲ್ಯೊ (ಗಂಮಾಯಿ. ೦೦೭) ; ನನ್ನ ನಶೀಬ ನೋಡು ನಾ ಹೋದಾಗಲೇ ಇಂತಹ ಪುರಾಣ ನಡೆಯಬೇಕೆ? (ಮೂರುದಾ. ೪೨) ; ಸಂಸಾರದಾಗಿಂದ ಹೀಂಗ ಏಕಾಏಕಿ ಎದ್ದು ಹೋಗಬೇಕಂದರ ದೈವ, ನಶೀಬ (ಕ್ಷಿತಿಜ. ೩೬). ೩. ಸುದೈವ ; ಸೌಭಾಗ್ಯ : ಏಸೋ ಯಾರ ಜೀವಕ್ಕೂ ಧಕ್ಕೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ ನಶೀಬ (ಕಮ್ಮಟ. ೪೩). ನಶೀಬು : ೧. ಇವತ್ತಿನ ನಶೀಬು ಖರಾಬಾಯಿತು (ಕೇಂಗೂಲಿ. ೮೨) ; ಅವಳ ನಶೀಬಿನಲ್ಲಿ ಮದುವೆ ಬರೆದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹೀಗೆಲ್ಲ ವಿಪರೀತವಾಯಿತು (ಸ್ವಪ್ನಹೊ. ೩೦೭) ; ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಬೂದ ಮರಕಾಲನ ನಶೀಬೇ ಕಾರಣ (ಹೊಸಕ್ಷಿ. ೫೨). ನಸಿಬ : ೧. ಮುಖ್ಯ ನನ್ನ ಶೀವನ ನಸಿಬ ಬಹಳ ಖೊಟ್ಟಿ(ಮುತ್ತ್ಯರ. ೬): ನಸಿಬದಾಟದ ಮುಂದ ಯಾವ ಮಾಟವು ಏನ (ಕನ್ನಡಾ. ೩೪೬). ೩. ಕಾವೇರವ್ವನ ನಸಿಬ ದೊಡ್ಡದು (ರಂಗಗೀತ. ೬೭). ನಸೀಬ : ೧. ಯಾರ ನಸೀಬದಾಗ ಏನು ಬರದೈತ್ಕೋ ಯಾರಿಗ್ಗೊತ್ತು (ಜೀದಾನ. ೭೦) ; ನಸೀಬದಾಟವನ್ನು ಈ ಲಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ (ಕನ್ನಡಾ. ೯೦) ; ನಿನ್ನ ನಸೀಬಾನೇ ಭಾಳ ಖೊಟ್ಟಿ (ಜಿವಕಿ. ೦೭). ೨. ಒಂದು ಸಾಹುಕಾರನನ್ನ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರ ನಮ್ಮ ನಸೀಬಕ್ಕೆ ಅವನ್ನ ಮುಂಬಯಿ ಯಾಗ ತುಡುಗು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕ (ಮೇದಿಮು. ೨೦೪) ; ನನ್ನ ನಸೀಬ (ಪಾರೂ ಅಳುಮುಖ ಮಾಡುವಳು) (ಕುಂಕುಮ. ೦೭); "ಮದುವೆ ಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ನಸೀಬ ಬೇಕು" ಎಂದು ತಿಳಿದ ಅನೇಕ ದುರ್ಭಾಗ್ಯ ಹುಡುಗಿಯರಲ್ಲಿ ಅವಳೂ ಒಬ್ಬಳಾಗಿದ್ದಳು (ತಕ್ಷಿಸ. ೨೭).

ನಶೀಬು ತೆಗೆ = ಅದೃಷ್ಟ ಖುಲಾಯಿಸು ; ದೈವ ಕಣ್ಣುಬಿಡು : ಪರೀ ಸಾಹೇಬಂದ್ದರೆ ಖಾತ್ರೀಯಾಗಿ ಮಗನ ನಶೀಬು ತೆಗೆಯುತ್ತಿತ್ತು (೧೯ಕುಗ. ೨೦). [← ಅರ. ಹಿಂ. ನಶೀಬ್; ಮರಾ. ನಸೀಬ್, ನಶೀಬ್]

ನಸೀಯತ್ತು 'ನಶಿಹತ್ತು' ನೋ.

ನಸು$_1$ (ಗು). ೧. ತುಸಂ ; ಕೊಂಚ ; ಸ್ವಲ್ಪವಾದ : ದೀರ್ಘಾಕಾರಂ ಸುಬುದ್ಧಿ ಮೇದಸ್ವರಂ ನಸು ಕಿಂಚತಲೆಯನಕ್ಕುಂ ಜೀವಂ (ಜಾತಕ. ೨-೨೩) ; ಬಲಿದ ತರುವಿಕೆಗಳ ನಸು ಬಿದಿಟೊಲಹುಗಳ ಜವವೆದ್ದ ಝೊಮ್ಮಿನ ಬರೆಗೆ ಸಿಲುಕಿದ ಒಲವಸರ್ಜನದೇವನಿಃಕ್ಷಿಸಿದ (ಕುಮ್ಮಾದ್ರೋ. ೦೭-೪) ; ಪರಿಮಳದ ಪಸಂತೆಯ ಕುಸುಮೋತ್ಕರದ ನಸುವಿಡಿಗಾಯಿ ಕಸುಗಾಯಿ ದೋರೆಗಾಯಿಗಳ . . . ಪ್ರಮುಖ ಭೂಜದಿನೆಸೆದುದುದ್ಯಾನ

(ಕೊರರಾ.೦-೯-೦೩); ಭೂಗೋಲ ತಾರಾಂಬರಾದಿಗಳನಣಿಮಾಡಿ ಬಿಗಿದು ನಸು ಸಡಿಲವನು ಮಿರಿಸಿ ಕುಣಿಸುತಿರುವನು . . . ಪರಬೊಮ್ಮ (ಮಂಕುಕ. ೪೪) ; ಕಣ್ಣಿಗೆ ನಸುಜಂಪು ಬಂದಂತಾಗಿತ್ತು (ಅಕೋಳ. ೩೭). ೨. ಮಂದ ವಾದ ; ದಟ್ಟವಾದ. 'ನಸುಕಾಂತಿ' ಪರಾ. ೩. ಚಿಕ್ಕದಾದ; ಸಣ್ಣ. 'ನಸುಗಾಯ್', 'ನಸುದಱ'ಪರಾ. ೪. ತಿಳಿಯಾದ ; ದಟ್ಟವಲ್ಲದ. 'ನಸುಗಾವಿ' ಪರಾ. [ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಚ್ಚು ; ಮಲ. ನನು]

ನಸು$_2$ (ಅ). ೧. ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ; ಕೊಂಚವೆ : ಹೋಮಧೂಮದ ಗಂಧಂ ನಸುಮುಟ್ಟೆ ದಿವ್ಯಮ[ಖ]ಮಂ ಕಯ್ಕೊಂಡು ಸಗ್ಗಕ್ಕೆ ಪಾಱದುಮಾ ಪಾರಿವ ಜಕ್ಕವಕ್ಕಿಗಳದೇಂ ಪೆಂಪೋ ಮಹಾಯಜ್ಞದಾ (ಪಂಪಭಾ. ೬-೩೮) ; ಸೊಗಯಿಸುವ ಪಾಳೆಯಿಂ ನಸುಜಗುಳುತ್ತಿರೆ ಕರ್ಣಪೂರಪಲ್ಲವಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೫೨) ; ನಸುಪೊಂಗಿರ್ದಳ್ಳೆಗಳ್ ತೋಱೆ (ಕಾಕಾಪ. ೧೧-೭) ; ನಡೆನಡೆದು ನಸುಬಳುಂಕುತ್ತೆಡಬಲನಂ ನೋಡಿ (ಗಿರಿಕ. ೧-೮೫) : ಆ ಪುರದಜನವಱಿಯ ದಂತಿರೆ ಕಾಪುರುಷನಳವಡಿಸಿದನು ನಸು ದೀವ ತಾಗಿದೊಡೇಕರೂಪಹ ರಾಜಭವನವನು (ಕುವ್ಯಾಅ. ೮-೬೭) ; ನೀನು ನೆರಹಿದ ಸುಕೃತ ಫಲವದನೇನ ಹೇಳುವೆನಿತ್ತಲುಗ್ಗಡದಾನೆ ಬಿದ್ದುದು ಕಾದಿ ನಸುಸೊಪ್ಪಾದುದರಿಸೆ:ನೆ (ಕುವ್ಯಾದಶ್ರೀ. ೪-೧) : ನಸು ಕಣ್ತೆರೆದು ನಿಟ್ಟಿಸಿದರೆ ಮುಂದೆ ನಿಂತ ಗೌರಿ ಮೊರೆಯಿಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ ! (ಕಾಳಬ. ೧). ೨. ಮಂದವಾಗಿ. 'ನಸುಬೆಳಗು' ಪರಾ. ೩. ಮೆಲ್ಲನೆ. 'ನಸುತೇಂಕು' ಪರಾ.

ನಸುನಸು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ನಸುನಸು ನಾಣ್ಚುತೊಂದಿನಿಸು ಬಾಗಿದ ನುಣ್ಮೊಗಂ (ಅಪ್ರಕಿ. ೧೮-೨೦). [< ನಸು$_1$]

ನಸು$_3$ (ನಾ). ಕತ್ತಿಕಾಳಗದ ಒಂದು ವರಸೆ (?) : ಪುಸಿ ನಸು ವಂಚನೆ ನೋರ್ಪನುವಸಿದಗಲಿತು ತಕ್ಕುದಕ್ಕು ಪಗೆ ಕೆಯ್ಯಗೆ ಕೆಯ್ಯುಸುರಿ ನುಸುಳೆಂಬ ಕೇಣದ ಬಸುರಿಯನಱದಿಱದು ಮೆಱದು ನೆಱದುಱದರೆಬರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೮೧). P 'ನಸೆ' ಎಂಬುದು ಸರಿಯಾದ ರೂಪವಿರಬಹುದೇ ? ಉದಾ :–ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೯೪-೧೮; 1068ರ ಪ್ರಯೋಗ ವನ್ನು ನೋಡಿ. [?]

ನಸುಕತ್ತಲು 'ನಸುಗಟ್ಟಲೆ' ನೋ.

ನಸುಕಲಂಕು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಕದಡು ; ತುಸು ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗು : ಬಿಂಕುಗಿಪ ತಮಂಧಂ . . . ಚೀತರಿಸುವ ಮಾರುತಂ ನಸುಪಲಂಕುವ ಸಾಂಧ್ಯಮಯೂಖಲೇಖೆಗಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೪-೬೭). [ನಸು$_2$ + ಕಲಂಕು]

ನಸುಕಾಂತಿ (ನಾ). ಅಲ್ಪವಾದ ಪ್ರಕಾಶ; ಮಂದವಾದ ಪ್ರಕಾಶ : ದಳಿತಪ್ರಕಾಶ ಕೃಷ್ಣನ ಮುಂದೆ ಸೊಡರ್ಗಳು ಕಳಿತುವು ನಸುಕಾಂತಿವೆರಸಿ (ಮೋಹತ. ೧೫-೦೨). [ನಸು$_2$ + ಕಾಂತಿ]

ನಸುಕು$_1$ (ಕ್ರಿ). ಜಜ್ಜು ; ಹಿಸುಕು : ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಾಮ ಬಿರುಸಾಗಿಯೇ ಸಾಗಿತ್ತು . . . ಕಲ್ಲುಗಳೆರಡರ ನಡುವೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಹಸುರೆಲೆಯಂತೆ ನಸುಕಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ (ಮುಯಳು. ೦೪); ಕಾಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೀಳಹೋದರೆ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿಯೇ ನಸುಕಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ (ಹಸುಹೊ. ೦೮೯).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಶುಕ್ಕು . ನಶುಜ್ಜು]

ನಸುಕು$_2$, ನಸಕು (ನಾ). ಬೆಳಗಿನ ಜಾವ; ಮುಂಜಾವ; ಉದಯ ಕಾಲ : ೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಯವಾಗಲಿರುವ ಬಸವ ಯುಗದ ನಸುಕಿನಂತೆ ವಚನಸಾಹಿತ್ಯ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ (ಕಸಾಚ. ೪೯) ; ಚುಮುಚುಮು ನಸುಕಿನಲಿ ಹೂವುಗಳರಳುವುವು (ಉಯ್ಯಾಲೆ. ೬೩-೧) ; ತೀರ ನಸುಕಿನಲ್ಲಿ ಕೋಳಿ ಕೂಗುತ್ತಲೇ ಎದ್ದು ಹೊರಡಬಹುದು (ಶ್ಯಾಮಹಾ. ೧೨); ಅವನು ನಸುಕು ಇರುವಾಗಲೇ ಏಳುವವನು (ಮುಂಬಯಿ. ೫-೨೩೦) ; ಇನ್ನೂ ನಸುಕು ಇರುವಾಗಲೇ ಭೀಮಪ್ಪ . . . ಅಂಗಳ ಕಸಗುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿದ್ದ (ಪ್ರಣಸ ೭೯). ಇವರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭೆಯ ನಸುಕು ಕಂಡುಬರುವುದಲ್ಲದೆ ಬಲವತ್ತರವಾದ ಕಲ್ಪನಾಶಕ್ತಿಯಿದೆ (ಗೊತ್ತುಗು. ೨೬). 'ನಸುಕುಹರಿ' ಪರಾ. ನಸಕು: ಮಾರನೇ ದಿನ ನಸಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಕೋಲಾಹಲವೆದ್ದಿತು (ಸ್ವಾಲಮಿ. ೨೨೧) ; ಹಬ್ಬವಸು ಹೊಡಿದನು ಉಬ್ಬ ಊಳಿಗಕೆಲ್ಲ ಜಬ್ಬ ಕವಡೊಂದು ಬೀಯಿಲ್ಲ ಚೆಳಡನಿಗೆ ನಬ್ಬು ನಸಕಿನಲ್ಲಿ ಮನೆಬಿಟ್ಟ (ಕನ್ನಜಾ. ೨೯೩) ; ಮಸಕು ಹರಿಹರಿಯುತಲಿ ನಸಕು ಬರುಬರುತ್ತಿರಲು ಯಶವು ಬಂದಂತೆ ಅಂಗಳಕೆ (ಕನ್ನಜಾ. ೨೯೩) ; ರೈತರು ನಸಕಿನಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳ ಕಡೆ ಹೋಗುವುದು ಪದ್ಧತಿ (ರೂಢಿ). [ದೇ.॥ ತೆಲು. ನಸುಕು, ನಸ್ಕ]

ನಸುಕುನ್ನಿ 'ನಸುಗುನ್ನಿ' ನೋ.

ನಸುಕುನ್ನಿಬೀಜ 'ನಸುಗುನ್ನಿಬೀಜ' ನೋ.

ನಸುಕುಹರಿ (ಕ್ರಿ). ಬೆಳಕು ಹರಿ ; ಬೆಳಗಾಗು ; ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗು: ನಸುಕುಹರಿಯದ ಮುನ್ನ ... ಸತಿಪತಿ ಬಂದು ಕವಾಟದ ತಳುಪನಗಲಿಸಲು (ನಂದಿರೀ. ೬-೩೫) ; ನರಹರಿಯು ನಿಲ್ಮನೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದಾಗ ನಸುಕು ಹರಿಯಲು ಇನ್ನೂ ಒಂದೆರಡು ತಾಸಿತ್ತು (ಸಮುಜೀ. ೨೯೩) ; ದಿಗಂತದಲ್ಲಿ ನಸುಕುಹರಿದು ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಹೊಸಹಗಲು ಮೂಡುತ್ತಿತ್ತು (ರೂಪಸ. ೮); ನಸುಕು ಹರಿಯಿತು (ನಾಕಥ. ೪೫). [ನಸುಕು$_2$ + ಹರಿ$_2$ (<ಪರಿ$_2$)]

ನಸುಕೆಂಚತಲೆಯ (ನಾ). ನಸುಗೆಂಪಾದ ಕೂದಲುಳ್ಳವನು : ಗೌರಚ್ಛಾಯಂ ಸ್ಥೂಲಶರೀರಂ ಮೃದುಲೋಚನಂ ಕಫಾತ್ಮಂ ದೀರ್ಘಾಕಾರಂ ಸುಬುದ್ಧಿ ಮೇದಸ್ಸಾರಂ ನಸುಕೆಂಚತಲೆಯನಕ್ಕುಂ ಜೀವಂ (ಜಾತಕ. ೨-೨೩).

[ನಸು$_1$ + ಕೆಂಚ$_1$ + ತಲೆ$_1$ + – ಅ$_7$]

ನಸುಕೆರಳ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ರೇಗು ; ನಸುಗೋಪವನ್ನು ತಾಳು : ಎಳೆನೆತ್ತರಲ್ತೆ ನಸುಕೆರಳ್ದನೇಕೇಟೆನಗೆ ತಿಳಿಯೆನೇಂ ದೂಸರನೆ ನೀಂ ಮರೆವುದರಿಂದೆ (ಕಾಲೂರ. ೦೬೩-೩೭೦).

[ನಸು$_2$ + ಕೆರಳ್ (<ಕೆಳರ್)]

ನಸುಗಂದು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ವಲ್ಪವೆ ಕಪ್ಪಾಗು ; ನಸುಗಪ್ಪು ಬಣ್ಣವನ್ನು ತಾಳು : ನೆಗೆದೆತ್ತ ಧೂಪಧೂಮಂ ಪಸರಿಸೆ ನಸುಗಂದಿರ್ದ ಕೆಂಬಟ್ಟೆಯಿಂ ಗಂಟೆಗಳಿಂ ಮಯೂರಕಂಠಾವಳಿಯಿನೆಸೆದಿರಲ್ ತೋರಣಂ . . . ಚಂಡಿಕಾಗರ್ಭಗೃಹದ್ವಾರಪ್ರದೇಶು ಜನವನ ಬಗೆಗಾಶ್ಚರ್ಯಮಂ ಮಾಡಿ ತಾಗಳ್ (ಕಾದಂಉ. ೨೬೦). ೨. ಸ್ವಲ್ಪವೆ ಮಾಸು,–ಬಾಡು : ಅತನುರಿಯಂಬಿನ ಪೊಗೆ ಮೊಗಸಿದಂತಧರಕಿಸಲಯಂ ನಸುಗಂದಿದುದು (ಕಾದಂಉ. ೭೭೦); ಕುಂದದ ಚಂದ್ರಲೇಖೆ ನಸುಗಂದದೆ ಛಂಜಿವ ಪುಷ್ಪಮಾಲೆ (ದಶಕು. ೧-೨೮). [ನಸು$_2$ + ಕಂದು$_1$]

ನಸುಗಡುಸು (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿರುಸು : ನಸುಗಡುಸಿನ ಹೆಣ್ದನಿಯೊಂದು ಬಾಗಿಲಾಚೆಯಿಂದ ನುಡಿಯುತ್ತಿತ್ತು (ರೂಪಸಂ. ೮).

[ನಸು$_1$ + ಗಡುಸು]

ನಸುಗತ್ತಲು 'ನಸುಗಟ್ಟಲೆ' ನೋ.

ನಸುಗತ್ತಲೆ 'ನಸುಗಟ್ಟಲೆ' ನೋ.

ನಸುಗರ್ಪು (ನಾ). ತಿಳಿಗಪ್ಪು ; ಗಾಢವಲ್ಲದ ಕಪ್ಪು : ನಿಶಾಮುಖಂ ನಸುಗರ್ಪಿಂದೆಸೆದುದು ಪಡುವಣದೆಶೆ ಕೆಂಪೆಸೆದುದು (ಕಾದಂಉ. ೦೪೦).

[ನಸು$_1$ + ಕರ್ಪು$_1$]

ನಸುಗಳ್ತಲೆ 'ನಸುಗಟ್ಟಲೆ' ನೋ.

ನಸುಗಟ್ಟಲೆ, ನಸುಕತ್ತಲು, ನಸುಗತ್ತಲು, ನಸುಗತ್ತಲೆ, ನಸುಗಳ್ತಲೆ (ನಾ). ದಟ್ಟವಲ್ಲದ ಕತ್ತಲೆ ; ಮಬ್ಬುಗತ್ತಲೆ : ಸಂಶಯಬಲವಮೆಂಬ ನಸುಗಟ್ಟಲೆಯುಮಂ ತಲೆದೋಱಲೀಯದೆ ತೊಳಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತುಂ . . . ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನಂ ಸರ್ವಾಂಗಶಕ್ತಿಯಂ ಕೊರ್ವಿಸುತ್ತಿರೆ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೩೫ ವ). ನಸುಕತ್ತಲು : ನಸುಕತ್ತಲು ಹರಡಿತ್ತು (ದೀಪಸಾ. ೧). ನಸುಗತ್ತಲು :

ನಸುಗತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ತೋಟವೆಲ್ಲಾ ಹಕ್ಕಿಗಳ ಹಾಡಿನಿಂದಲೂ ಕೀಟಗಳ ಕೂಗಿನಿಂದಲೂ ತುಂಬಿತ್ತು (ಯೋಧಶು. ೧೯) ; ಅಲ್ಲಿ ನಸುಗತ್ತಲಲ್ಲಿ . . . ಇವನನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತ ಕುಳಿತ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಂದು ಕಾಣಿಸಿತು (ಗಂವಾಯಿ. ೮೭). **ನಸುಗತ್ತಲೆ:** "ನಸುಗತ್ತಲೆ-ಧೂಳ ಸಂಜೆ" (ಜಾನಕೋ. ೧೦); ನಸುಗತ್ತಲೆಯಾಯಿತು. ರತ್ನವ್ವ . . . ಊದ ಜನರನ್ನು ಕರೆದು ಕರೆದು ಉಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿದ್ದಳು (ನಿಸರ್ಗ. ೭೦). **ನಸುಗಳ್ತಲೆ:** ನಸುಗಳ್ತಲೆಯುರೆಗಳ್ತಲೆ ಮುಸುಂಕುಗಳ್ತಲೆ ಪೊಗಳ್ದ ಪೆರ್ಗಳ್ತಲೆ ನಾಲ್ದೆಸೆಗಳ್ತಲೆ ಪೊಸಗಳ್ತಲೆ ರಸೆಗಳ್ತಲೆಯೆನಿಸಿ ಕೂಡೆ ಕೀವಿತು ತಿಮಿರಂ (ಗಿರಿಜ. ೪-೭೩).

[ನಸು$_1$ + ಕತ್ತಲೆ]

ನಸುಗಾಯ್ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ಕಾಯಿ ; ಚಿಕ್ಕ ಕಾಯಿ ; ಎಳೆಯ ಕಾಯಿ ; ಮಿಡಿಗಾಯಿ : ನಸುಗಾಯ್ ಕನರುಗಾಯ್ ಕಸುಗಾಯಿ ಹುಳಿಗಾಯ್ ತನಿರಸದ ಮಧುರಾಮ್ರ ಪೂರಿತ ಮಾಧುರ್ಯಯುತದ . . . ಘನತರದ ಸಹಕಾರ ಸಹ ಸುರವನಕದಂಬಕವೆಸೆದುದಿದಿರಲಿ ಕಪಿಕುಲೇಶ್ವರನ (ತೊರವೆ. ೩-೩-೧೪). [ನಸು$_1$ + ಕಾಯ್$_4$]

ನಸುಗಾವಿ (ನಾ). ತಿಳಿಯಾದ ಕಾವಿಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆ : ವಿಭೂತಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷೋಜ್ಜ್ವಲಾಂಗದಿಂ ನಸುಗಾವಿಯಿಂ ಮಿಱುಗುವುಷ್ಣೀಷ ಬೃಹತಿಕೆಗಳಿಂ ದೋತ್ರದಿಂ . . . ಶಾಂತಿರಸದೆರಕದಿಂ ಸಮೆದ ಪುತ್ಥಳಿಯೆನಲ್ (ಪದ್ಮರಾ. ೫-೩೦). [ನಸು$_1$ + ಕಾವಿ]

ನಸುಗಾಳಿ (ನಾ). ಮೆಲ್ಲನೆ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿ ; ಮೆಲುಗಾಳಿ ; ಸುಳಿಗಾಳಿ ; ಮಂದಮಾರುತ : ನಸುಗಾಳಿಗೊಡೆದೊಸರ್ವ ಮಂಜುಳಫಲಂಗಳಿಂ (ಉದ್ಭಟ. ೩-೯೦) ; ನಸುಗಾಳಿ ಸಂಧಿಸೆ ಕೆದರ್ದ ಪೊಂಬಾಳೆಗಳ ಕುಸುರಿಗಳ್ತಳಿ ವಕ್ಷತೆಗಳ್ (ಕೃಮಿಥಾ. ೩-೨೭). [ನಸು$_1$ + ಗಾಳಿ$_1$]

ನಸುಗಿಱಿದು (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಸಣ್ಣದು,-ಕಡಮೆ : ನಸುಗಿಱಿದಯ್ದು ಮನುತ್ತರೆಯ ಸುಖಂ ಮೋಕ್ಷದ ಸುಖಕ್ಕೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೧-೩೨).

[ನಸು$_1$ + ಕಿಱಿದು]

ನಸುಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಮೆಯಾಗು : ರಸವಿಶೇಷದೊಳತಿವಿಮಲ ಸಿತವಸನವನು ತೋಯಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯೊಳಗಿಡೆ ಪಸರಿಸುವುದು ಪ್ರಕಾಶ ನಸುಗುಂದದಲೆ ಸರ್ವತ್ರ (ಹಕಾರ. ೧೪-೨೮) ; ಶಶಿಮಂಡಲಕೆ ಸ್ವರ್ಭಾನು ತಾಮ್ಮುಸುಗಿದೊಡೆ ನಸುಗುಂದುವದೆ ಕಳೆ ಸುಧಾರಸಂ ಕಹಿಯಹುದೆ (ಶವಪೋ. ೯-೩೯). [ನಸು$_2$ + ಕುಂದು$_1$]

ನಸುಗುತ್ತು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಕೋಚಗೊಳಿಸು,-ಕುಗ್ಗಿಸು : ಕತ್ತರಿಸಿ ಕಿವಿಗಳಂ ನಸುಗುತ್ತುತ್ತುಂ ಮೆಯ್ಯ ಖಂಡಮಂ ಘುರುಘುರಿಸುತ್ತೊತ್ತರಿಸೆ ಘೋಣಪವನನುದಾತ್ತಂ ಮಸಗಿತ್ತು ವಾಜಿ ಪೆ ಮಾ ರ್ ರಿ ಯ ಪೋ ಲ್ (ಶಂಭಾಷಾ. ೪.೦೦೮). [ನಸು$_2$ + ಕುತ್ತು$_1$]

ನಸುಗುನ್ನಿ, ನಸಗುನ್ನಿ, ನಸುಕುನ್ನಿ, ನಸುಗುನ್ನೆ, ನೊಸಗೊನ್ನೆ (ನಾ). ೧. ಮೈಗೆ ತಾಗಿದರೆ ನವೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಕಪಿತುರುಚಿ : "ಆತ್ಮಗುಪ್ತಾ, ಜಹಾ. ಅವ್ಯಂಡ. ಕಂಡುರಾ. ಪ್ರಾವೃಷಾಯಿಣೀ. ಋಷ್ಯಪ್ರೋಕ್ತಾ. ಶೋಕಸಿಂಬಿ. ಕಪಿಕಚ್ಛೂಃ. ಮರ್ಕಟೀ ಈ ೯ ನಸುಗುನ್ನಿ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೯) ; ನಸುಗುನ್ನಿಯ ತಿ(ವಿ)ನಿಸ(ರ)ಂ ಮಾಣಿಸುಗುಂ ಘೃತಮೊಂದೆ (ಲೋಕೋಪ. ೧೧-೪೦); ನಸುಗುನ್ನಿ ಮುಟ್ಟಿದಂತಿರೆ ಬಸವಲ್ಲದೆ ತಿಂಬ ನೊಯ್ಯ ತಿನಿಸಿಂಗಂ ಸೈರಿಸಲಾಱದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೧೬೩) : ಹಸಿದಡುಣಬಹುದೇ ನಸುಗು[ಪಾಠಾಂ. ಕು]ನ್ನಿ ತುಱುಚಿಯನು (ಅವಚಂ. ೭೦-೩೦೩): ಸುಂಕಿಗನು ಹುರಿಹ [ಹು]ಲ್ಲು ಬಿಂಕದ ಬೆಲೆವೆಣ್ಣು ಕಂಕಿಯು ಸುಂಕ ನಸುಗುನ್ನಿ ಇವು ಆಱು ಸೋಂಕಿದರೆ ಬಿಡವು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೫೦೦). ೨. (ಆಲಂ) ಕೀಟಲೆ ಸ್ವಭಾವದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಅವನೊಬ್ಬ ಮಹಾ ನಸುಗುನ್ನಿ (ರೂಢಿ). **ನಸಗುನ್ನಿ:** ೧. ನಸಗುನ್ನಿ, ನಾಯಿಸೊಣಂಬಳ್ಳಿ, ತುರಚಿಅವರೆ (ಪ್ರಾಶಿಗ. ೫೫-೧೧೦೪). **ನಸುಕುನ್ನಿ:** ೧. "ಲೋಮಫಲಾ-ನಸುಕುನ್ನಿ" (ಓಷಧಿ. ೧೪೪) ; ಮನ್ನಿಸದ ನೃಪತಿಯಿಂ ನಸುಕುನ್ನಿಯು ತುರುಚಿಯನೆ ಸಾರಿ ಬಾಳ್ವುದು ಸೌಖ್ಯಂ (ನೀತಿಸಾ. ೧೪೫). **ನಸುಗುನ್ನೆ:** (೬). **ನೊಸಗೊನ್ನೆ:** ೧. ನೊಸಗೊನ್ನೆ, ರಾಸ್ನೆ . . . ಕಾಯಿಸಿ ಇದರಿಂ ಬಂದ ತೈಲವನ್ನು ಅಭ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಶೀತಜ್ವರ . . . ಮೊದಲಾದವುಗಳು ನಾಶವಾಗುವುವು (ಸಕವೈ. ೭೨).

ನಸುಗುನ್ನಿ ಕಾಯಿ=ಕೀಟಲೆಸ್ವಭಾವದ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಆ ನಸುಗುನ್ನಿ ಕಾಯಿಯನ್ನು ನಂಬಬೇಡ (ರೂಢಿ). **ನಸುಗುನ್ನಿಯ ಬೇರು** = ನಸುಗುನ್ನಿ ಗಿಡದ ಬೇರು : ನಸುಗುನ್ನಿಯ ಬೇರಂ ಗೋಮೂತ್ರದಿಂದ ಅರೆದು ಕಂಬಳಿಯ ಹುಳು ಮುಟ್ಟಿದ ಠಾವಿಗೆ ಪೂಸಲು ಅದಱ ವಿಷ ಶಮನವಹುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೨೨೨). [?]

ನಸುಗುನ್ನಿಬೀಜ, ನಸುಕುನ್ನಿಬೀಜ (ನಾ). ನಸುಗುನ್ನಿಯ ಗಿಡದ ಬೀಜ: ಉಮ್ಮತ್ತದ ಬೀಜ, ನಸುಗುನ್ನಿಬೀಜ ... ಚಿತ್ರಮೂಲ ಈ ೫೦ ಬಗೆಯನ್ನು ಸಮಾನಂಗೊಂಡು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕುಟ್ಟಿ ಚೂರ್ಣವಂ ಮಾಡಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ತೆಗದುಕೊಂಬುದು (ವಿಶ್ವವಿ. ೪೨) ; ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿ ಭೂಸಕ್ಕರೆಗೆಡ್ಡೆ ನಸುಗುನ್ನಿಬೀಜ ಬಜೆ (ಕಾಮಚಿ. ೧೦-೨೪೬). **ನಸುಕುನ್ನಿಬೀಜ:** "ವಾರಪ್ರಸ್ಥಃ-ಇ(ಹಿ)ಪ್ಪೆ, ನಸುಕುನ್ನಿಬೀಜ" (ಓಷಧಿ. ೧೩೦).

[ನಸುಗುನ್ನಿ + ಬೀಜ]

ನಸುಗುನ್ನೆ 'ನಸುಗುನ್ನಿ' ನೋ.

ನಸುಗೆಂಪು (ನಾ). ತಿಳಿಗೆಂಪು ಬಣ್ಣ ; ಪಿಂಗಳವರ್ಣ : "ಹರಿಃ. (ಕ್ರಮಂ) ಕದ್ರುಃ. ಕಡಾರಃ. ಪಿಂಗಳಃ-ಈ ೪ ನಸುಗೆಂಪು" (ಹಲಾಯು. ೦೨೧-೫೦) ; ನಸುಗೆಂಪುವಡೆದ ದಶನದ ವಿಸುಪಧರದ ಕೆಂಪು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೧೯೧) ; ನಸುಗೆಂಪಿನಿಂ ಬೀಗಿ ಬಾಗಿ ತೂಗುವ ಚೆಲುವ ಹೊಸತಾಲ ಹನಿಗಳಡಸಿದ ತೆಱದ ತೆನೆಗಳಂ ತಿಱುತಿಱಿದು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೨-೨೯) : ಅವಳ ಮೋರೆಯು ನಸುಗೆಂಪುಬಣ್ಣವನ್ನು ತಾಳಿತು (ನವಪೀ. ೨೦). [ನಸು$_1$ + ಕೆಂಪು$_1$]

ನಸುಗೆತ್ತು (ಕ್ರಿ). ತುಸು ಸ್ಪಂದಿಸು ; ಸ್ವಲ್ಪ ಅದಿರು,-ಮಿಡಿ : ಉಸಿರ್ವುರ್ಜಸ್ಸುಗದಿಂದಧರಂ ನಸುಗೆತ್ತಲ್ (ಕಾದಂಬ. ೨೯೭) ; ಬಿಟ್ಟ ಉಗುರ್ವೊದಲ್ದ ಕಿಸುಗಣ್ ನಸುಗೆತ್ತುವ ಮಿಸೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೭೦) ; ಪ್ರಿಯ ಸಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿದರ್[ಳ]ಯನಂಗನೆ ಮಾನಯೋಗ್ಯಯಂ [ಮಾ]ಡಲ್ಕಂ ನಿಯತಂ ಭ್ರೂಕದಿ[ಕುಟ]ಜಿಹ್ಮಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ನಸು[ಗೆ]ತ್ತಲ[ಧ]ರವಿವಾಕ್ಷಿಸುತಿರ್ದಳ್ (ಮಾರವಾ. ೨-೨೬೨) ; ನಸುಗೆತ್ತಲು ಮಿಸೆ ತೆಳುಗದವುಗಳೊಳು (ಚಂಪ್ರಸಾಂ. ೮-೯೧). [ನಸು$_2$ + ಕೆತ್ತು$_1$]

ನಸುಗೆರೆ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ರೇಖೆ : ದಿನಮಣಿಯು ನಸುಗೆರೆ ಕೆಳಗಿಳಿದು ಮಾಸಿ ಹೋದುದನ್ನು ಹೊರಗಣ್ಣಿನಿಂದ ಕಂಡ ಬಂಕಿಯನ ಹೊ ಗಣ್ಣು ದೊರೆಯತ್ತ ತಿರುಗಿತು (ವೀರಬಂ. ೬). [ನಸು$_1$ + ಗೆರೆ (<ಗೆಱೆ^{3})]

ನಸುಗೇಳ್ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ವಲ್ಪ ಕೇಳಿಸು ; ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕೇಳಿಸು : ಅದೇ ದೂರಂ ನಸುಗೇಳಲಾಯ್ತು ಜಳದೇವೀನೂಪುರಾರಾವದಂದದೆ ಹಂಸಸ್ವನ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೯೫). ೨. ಸ್ವಲ್ಪ ಕೇಳು ; ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕೇಳಿ ಬಂದುದನ್ನು ಆಲಿಸು : ಓರಂತೆ ಪಲುಂಬಿ ಪಂಬಲಿಪ ದಾಸೀವೃಂದದಾಕ್ರಂದದೊಳ್ ನಸುಗೇಳುತ್ತೆ ನಿಜಾನುಜನ್ಮನ ಗುಣಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಮಂಗಳಂ ತೊದಳಿಸಿ ತಮ್ಮನೇಯೆನುತೆ ಬಾಯ್ವಿಡಿ ಮೂರ್ಛಾರಮುಟ್ಟಿ ಕಿತ್ತುಸಿರ್ ಕಿದಱುತು ಮಾಱ್ ಮೊಯ್ಗರೆಯೆ ಕಳ್ಮಲರ್ಗಳ್ ಪೊಸನೀರ ಮಿಾಂಗಳಂದದಿನಿದಿರೇಱ^3 ... ಮೂರ್ಛೆಗೆ ಸಂದು (ವರ್ಧಪು. ೯-೫೭). [ನಸು$_2$ + ಕೇಳ್]

ನಸುಗೊರಕೆ (ನಾ). ಸಣ್ಣದನಿಯ ಗೊರಕೆ : ನಿದ್ದೆಯ ಮುಸುಕನ್ನು ಕಣ್ಣ ಮೇಲೆ ಎಳೆದು ನಸುಗೊರಕೆಯನ್ನು ಹೊಡೆಯುತ್ತಿದ್ದನು (ಜಯಂತ. ೦).

[ನಸು$_1$ + ಗೊರಕೆ$_2$ (<ಗುಱುಕು)]

ನಸುಗೋಪ (ನಾ). ತುಸು ಕೋಪ: ಅರ ಸಂಪ್ರುವ:ವಿದಾರ ಮರುಳ್ನವೆಂದು ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ನಸುಗೋಪ [ಪಾಠಾಂ. ನಶಿಕೋಪ]ದಿಂ ಮದನನೇನೆಯು ನೀಕ್ಷಿಸಿದಾ ಕ್ಷಣಾರ್ಧದೊಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೮-೯) ; ಕುಮುದಳೆ ಮೊಗದ ಮೇಲೆ ನಸುಗೋಪ ಮೂಡಿತು (ಹಾಡುಹು. ೧೦೦). [ನಸು$_1$ + ಕೋಪ]

ನಸುಜೋಲ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಜಾರು : ನಸುಜೋಲ್ದಳ್ಕೈದೆಯುಂ ತೆಜಿಂಬೊಳೆದು ಪಾಟುತ್ತಿರ್ಪ ಸಂವ್ಯಾನಮುಂ ... ಪೊಸತೊಂದೊಪ್ಪಮ ನೀಯೆ ವಿಹ್ವಳತೆಯಿಂ ಬಂದತ್ತು ಗೋಪೀಜನಂ (ಜಗವಿ. ೩-೮೯) ; ಪೂಗಳಿಂ ಸಮೆದ ಮಾಲೆಯುಂ ಧರಿಸಿ ನಸುಜೋಲ್ದ ಮೇಲುದನಿನಿಸು ಮುಸುಕುತ (ಶರ್ಮ್ಮರಾ. ೮-೩೦). [ನಸು$_2$ + ಜೋಲ್$_1$]

ನಸುತೂಕಡಿಕೆ (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ತೂಕಡಿಕೆ,–ಜೋಂಪು: ಔಕುವುದು ಬಲುನಿದ್ರೆ ನಿದ್ರೆಯು ನೂಕುವನು ಕಣ್ಣೆವೆಗಳಲಿ ನಸುತೂಕಡಿಕೆ ಕೋಟಿದೊಡೆ ವೈಗೆದಟುವನು ಕೈಯೊಡನೆ (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೯-೮).

[ನಸು$_1$ + ತೂಕಡಿಕೆ (<ತೂಂಕಡಿಕೆ)]

ನಸುತೇಂಕು (ನಾ). ಮೆಲ್ಲನೆ ತೇಲುವಿಕೆ. 'ನಸುತೇಂಕುದೇಂಕು' ಪರಾ. [ನಸು$_1$ + ತೇಂಕು$_1$]

ನಸುತೇಂಕುದೇಂಕು (ಕ್ರಿ). ಮೆಲ್ಲನೆ ತೇಲು ; ನಿಧಾನವಾಗಿ ತೇಲು : ಬೆಳಗುವ ತಾರಕಾನಿಕರಮಾ ಕಡಲೊಳ್ ನಸುತೇಂಕುದೇಂಕಿ ಬೊಬ್ಬುಳಿಕೆಗಳಂತೆ ತೋಱಿದುವು (ಅಜಿಪು. ೭-೯೮). [ನಸುತೇಂಕು + ತೇಂಕು$_1$]

ನಸುದಗ್ಗು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಳಕ್ಕೆಬರು ; ತುಸು ಕೆಳಗಿರು : ಅದಱಿಂ ಕೆಲದೊಳ್ ನಸುದಗ್ಗಿ ದಲಿರೆ ಭದ್ರಾಸನಂಗಳುಮ್ಮಲ್ಲಿಯುಚಿಗಳ್ ಮುದದಿಂ ನೆಲಸಿದರದಱೊಳ್ ಪದುಳಂ ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ಕಲ್ಪಾಧೀಶರ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೧-೭೯). [ನಸು$_2$ + ತಗ್ಗು$_1$ (<ತಙ್ಗು)]

ನಸುದಱಿ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ತುಂಡು ; ಚಿಕ್ಕ ಚೂರು.

ನಸುದಱಿಮಾಡು = ಸಣ್ಣ ತುಂಡುಗಳಾಗಿ ಮಾಡು ; ಚೂರಾಗಿಸು : ಮಸೆಗಟ್ಟ ಕೊಡಲಿಯ ಹೊಯಿಲಂತೆ ಕರ್ಮವ ನಸುದಱಿ ಮಾಳ್ಪುದು ಧರ್ಮ ಮಸೆಯುಳ್ಳ ಕೊಡಲಿಯ ಹೊಯಿಲಂತೆ ಕರ್ಮವ ಕುಸುರಿದಱಿವ್ದ ದೀಗ ಶುಕ್ಲ (ಭರತ. ೬೯-೪೪). [ನಸು$_1$ + ತಱಿ$_2$]

ನಸುದಿಟ್ಟಿ (ನಾ). ಅರೆದೆರೆದ ಕಣ್ಣಿನ ನೋಟ ; ಓರೆನೋಟ : ಬಟ್ಟ ಮೊಲೆಗಳ ತುದಿಯೊಳಿಟ್ಟುದುಱ ನಸುದಿಟ್ಟಿಯಿಂದೀಕ್ಷಿಸುತಾಗ ಕಟ್ಟಿಱಿಕ ದೊಳಾತನ ಚರಣಕೆ ಪೊಡಮಟ್ಟು ಕೂಡೆಂಬಳಂದೊಲಿದು (ಕಂಸವಿ. ೯-೧೭೮). [ನಸು$_1$ + ದಿಟ್ಟಿ]

ನಸುದೆಱಹು (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಅವಕಾಶ; ಕೊಂಚ ತೆರಪು,–ಎಡೆ : ಮಱವೆಗೆ ನಸುದೆಱಹುಗೊಡದಾತ್ಮನಲಿ ಚೇಷ್ಟಿಸುವ ಕರಣಂಗಳಿಗೆ ರವಿಯುಂತಿದ್ದನವನೀಶ (ನಿಭಾಗ. ೪-೧೫-೩೩). [ನಸು$_1$ + ತೆಱಹು (<ತೆಱಪು)]

ನಸುದೆಱೆ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ತೆಗೆ ; ಕೊಂಚ ಬಿರಿ : ನಸುದೆಱೆಯುತ್ತುಮಿರ್ದ ಪೊಸಮುತ್ತಿನ ಸಿಂಪಿನ ಸಂಪುಟಂಗಳಿಂ ನುಸುಳ್ದು ಸುಪಾಣಿಯಾಗಿ ಪೊಱ ಪೊಣ್ಮುವ ಮುತ್ತಿನ ಮಾಲೆಯಂದದಿಂ ಮಿಸುಗಿ . . . ಪಸರಿಸಿ ನೀಳ್ದು ಪೊಣ್ಮಿದುವು ಕಣ್ಬನಿಗಳ್ ತರಳಾಯತೇಕ್ಷಣೇ (ಕಾದಂಪೂ. ೩೩೦) ; ನಸುದೆಱೆದಿರ್ದ ಬಾಯ್ ನಿಮಿರ್ದ ಗೋಣೆಮೆಯುಯ್ಕದ ದಿಟ್ಟಿ . . . ಕಣ್ಗೆಸೆದಿರ ಸುಯ್ಕೆ ಪೆಂಪಟಿದು ಚಿತ್ರದ ಪೆಣ್ಣುಪೊಲಾಗಿ ಬಾಗಿಲೊಳ್ ಸಸಿಮುಖಿ ನಿಂದು ನೋಟ್ಪಳಿನಿಯಂ ತಡೆದೊಯ್ಯನೆ ಬರ್ಪ ಬಟ್ಟೆಯಂ (ರಸರ. ೪-೨೬೩) ; ನೊಸಲ ತಿಲಕದ ಕೆದಱಿದಳಕದ ನಸುದೆಱೆದ ಲೋಚನದ . . . ಮುನಿಪತಿ (ನಿಭಾಗ. ೧-೩-೧೨). [ನಸು$_2$ + ತೆಱೆ$_1$]

ನಸುದೆಱೆಬಾಯ್ (ನಾ). ಅರೆದೆರೆದ ಬಾಯಿ : ನಟ್ಟ ಕಣ್ ನಿಮಿರ್ದ ಕೊರಲು ನಸುದೆಱೆಬಾಯ್ ಬಿಟ್ಟ ಮೇಲುದು ಬೀಳ್ದ ಕೇಶ (ಶ್ರೀಪಾಲ. ೦೪-೩೭). [ನಸುದೆಱೆ + ಬಾಯ್]

ನಸುದೇಲ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ತೇಲು; ನಸುವೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏಳು : ನಸುದೇಲ್ವಕ್ಷಿ ವಿಲುಪ್ತವರ್ಣವಚನಂ ರೋಮಾಂಚನಂ . . . ಕರಂ ಶೋಭಿಸಲ್ ಕುಸುಮಾಸ್ತ್ರೋನ್ನತಕೇಳಿಯೊಳ್ಪಡದೆ ತಾಂ ಬೆಚ್ಚಿರ್ದರಾ ಕಾದಲರ್ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೧೧೯). [ನಸು$_2$ + ತೇಲ್]

ನಸುದೋಯಲು (ನಾ). (?) : ಈ ಹೆಬ್ಬಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೋದರೆ ಎಂಬತ್ತು ನಾಲ್ಕುಲಕ್ಷ ಪ್ರಕಾರದ ಪರಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸುಳಿವುದು ತಪ್ಪದೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಹೇಹವಂ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮವರು ಹೋದ ನಸುದೋಯ [ಪಾಠಾಂ. ತೋಯಿಲ] ಬೆಂಬಳಿವಿಡಿದು ಹೋಗಿ ಭಕ್ತಿಪುರವಂ ಕಂಡು (ಭುವನ. ೪೯-೪೫) ; "ನಸುದೋಯಲು–ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಜಾಡು ?" (ಭುವನ. ಕೋಶ).

[?]

ನಸುದೋರೆ (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಹಣ್ಣಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಕಾಯಿ ; ಪಾಡು ಗಾಯಿ : ಅಲರ್ ಮಿಡಿಕಾಯ್ ನಸುದೋರೆ ದೋರೆವಣ್ ಬಳಸಿರಲಾಗ ಳಾವ ಪರಿಯಿಂ ನಡೆ ನೋಟ್ಕೊಡಮಂತೆ ತಾನೆ ಕಣ್ಗಳ ಸಿರಿ . . ಅದುದು ಬಂದ ಮಾವಿನ ಮರಂ (ಜಗವಿ. ೧೯-೨೭) ; ತಳಿರಲರುಳ್ಳಲರ್ಮಿಡಿ ಪೂದಳ್ಗಳಗಾಯ್ನಸುದೋರೆ ದೋರೆವಣ್ಣಾಳಿತನೆವಚ್ಚಪಣ್ಣಿಡಿದು ಬೀಗಿದ ಬಿಙ್ಕೊನೆ (ಧಲಕಂ. ೧-೫೦). [ನಸು$_1$ + ದೋರೆ$_1$]

ನಸುದೋರೆವಣ್ (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ದೋರೆಯಾದ ಹಣ್ಣು : ಸಣ್ಣಗಾಯಿ ಬಲುಗಾಯಿ ಪೊಂಬಲ್ ನಸುದೋರೆವಣ್ಣ ತಾಯ್ಮನೆ ಪೊಸವಣ್ಣ ಗೊತ್ತಿದೆನೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದಿರ್ದುದೊಂದು ಮಾಮರಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೧೦೦).

[ನಸುದೋರೆ + ಪಣ್$_3$]

ನಸುದೋಱು (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಣಿಸು,–ಕಾಣು ; ತುಸುವೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗು : ನಸುದೋಱುತ್ತಿರ್ದ ನುಣ್ಮೀಸೆಗಳುಮತಿಮೃದುಸ್ನಿಗ್ಧ ಕೇಶಂಗಳುಂ ಕಣ್ಗೆಸೆಯುಲ್ (ಕಾದಂಬ. ೩೪೭); ಎತ್ತಾನುಮೊರ್ಮೆ ನಸುದೋಱುತ್ತುಂ ಜನಭಕ್ತಿ ಮಾಣ್ದುದುದೊಡಮಾಭಪ್ಯೋತ್ತಮನಘಮುರಿತಾಗಿದ ಬತ್ತಿಂಗೆಣೆಯುಕ್ಕುಂ (ವರ್ಧಪು. ೧೨-೧೭) ; ಕುಚಂಗಳೊತ್ತರಿಸೆ ಕಕ್ಷಪುಟಂ ನಸುದೋಱೆ . . . ಕರ್ಣಪೂರಿತೋತ್ಪಳಮೊಲೆದಾಡೆ ಗಟ್ಟಿಗಳ ನಂದು ಮಗುಳ್ಚಿದರಿಂದುವಕ್ತ್ರೆಯರ್ (ಗಿರಿಕ. ೨-೯೦) ; ನಸುದೋಱುವ ಕಿಱುನಗೆಯು ಕದಪುಗಳ ಕುಂಡಲದ ಚೆಲ್ವಿನಿಂ ಮೆಱೆವ ಸದ್ವದನನಂ . . . ಕಂಡನವನೀಪಾಲನು (ಕೃಮಿಭಾ. ೨-೪೮). ೨. ತುಸುವೆ ತೋರಿಸು : ಕುಂಚಿತಕುಂತಳಾಳಿಗಳನೊಯ್ಯನೆ ನೇರ್ಪಡಿಪೊಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಿಂ ಕಾಂಚನಕುಂಭಮಂ ಪಱಿವ ಪೆರ್ಮೊಲೆಯಂ ನಸುದೋಱುತುಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೦-೬೮).

[ನಸು$_2$ + ತೋಱು]

ನಸುನಗು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಸ್ವಲ್ಪ ನಗು ; ಮುಂಗುಳುನಗೆ ನಗು ; ಮಂದಹಾಸವನ್ನು ಬೀರು : ಆವರ್ತನಾಭಿ ನಸುನಕ್ಕಾ ವರನಿಂದತ್ತ ಪೋದಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೪೭) ; ಬಹ ಭೃಂಗಿಯುಂ ಕಂಡು ನಸುನಕ್ಕರು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೨೪) ; ಸತಿ ನಸುನಗುತ್ತಕ್ಕಕ್ಕ . . . ನಾನಱಿದನಱಿದೆನು ನಿನ್ನ ಮಾಯವನು (ಬಸಪು. ೨೪-೬೩) ; ಧುರದ ಜಯವಹುದೊಂದು ಪರಿಯಲಿ ನಿರುತವಲ್ಲದ ನುಡಿಯ ನುಡಿದರೆ ಪರಿಹರಿಸಬಹುದೆಂದನಸುರಾರಾತಿ ನಸುನಗುತ (ಕುವ್ಯಾದ್ರೋ. ೧೮-೩೯) ; ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕಿಱುಬೆವರಿಟ್ಟಿದೆ ಹೊಸ ಹೊಸ ಪರಿ ಸುದ್ದಿ ಹುಟ್ಟಿದೆ ನಸುನಗುವೆಲ್ಲ ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಿದೆ (ಪುರಂದ. ೫-೧೭-೧) ; ಅಪ್ಪಾಜಿಯು ನಸುನಗುತ್ತ ಕೇಳಿದರು (ಚದೇವ. ೧೭೦) ; ಹುಸಿ ನಗುತ ಬಂದೇವ ನಸುನಗುತ ಬಾಳೋಣ ತುಸುನಗುತ ತೆರಳೋಣ (ಗರಿ. ೧೦೩-೯). ೨. ಹೀಯಾಳಿಸು ; ಜರೆ ; ತಿರಸ್ಕರಿಸು : ಅರಿಗಳ್ ಪೆಸರ್ಗೇಳ್ದೆ ದೆರ್ಪೊಡೆವರೆಂಬ ಕೂದ್ರಕನ ವಿಕ್ರಮಾಡಂಬರಮಂದರೆವಾನಿಸಿಕೆ ಯೊಳೊಂದಿದ ನರಸಿಂಹಾಡಂಬರಕ್ಕೆ ನಸುನಗುತಿರ್ಕುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೧) ; ಪಗೆಗೊಂಡ ತುಂಬಿಯಂ ನಸುನಗುವವೊಲುಳ್ಳಲರ್ದು ಪೊಂಗಿ ಕಂಪಾದು

ದೆನಲ್ ಸೊಗಯಿಸಿ ಕಾವಾನ ಪಗೆಯುಂ ಬಗೆಯುಂ ತೀರ್ಚಿದುವು ಸುಗ್ಗಿಯೊಳ್ ಸಂಪಗೆಗಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೫-೧೯) ; ತಾರೆಗಳತಿಶುಭ್ರವಿಡಿದಿರ್ದರಮ್ಮಂತೆ ಸೌರಭ್ಯವಿಲ್ಲೆಂದು ಜಜಿದು ಸೇರದೆ ನಸುನಗುವೊಲು ಬಿರಿಮುಗುಳ ಶೃಂಗಾರದ ವಲ್ಲಿಗೆಯಹುವು (ಕಂಸವಿ. ೭-೫೦). ೩. (ಅಲಂ). ಅರೆ ಬಿರಿ ; ತುಂಸು ಅರಳು : ವಿಸುಪ ಕುವಲಯಚಲತ್ಪತ್ರಂಗಳೊಳ್ಸುಟಿದು ನಸುನಗುವ ನವನೀರಜಾತಂಗಳಂ ತುಟಿದು (ಉದ್ಭಟ. ೧೦-೧೨೩).

[ನಸು₁ + ನಗು₁]

ನಸುನಗು₂ (ನಾ). ತಿಳಿಯಾದ ನಗು ; ಮುಗುಳುನಗೆ; ಮಂದಹಾಸ : ಸುಖಾರುವಿನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಸುನಗು ತೋರಿತು (ಮಹಸ. ೫೭).

[ನಸು₁ + ನಗು₂]

ನಸುನಗೆ (ನಾ).=ನಸುನಗು₂ : ನಸುನಗೆ ದಶನಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಕೂಡಲಾ ದೆಸೆ ಧವಳಿಸಿದವೊಲಾಯ್ತು (ಶಾಂತಪು. ೪೮೩ ರಗಳೆ); ನಸುನಗೆ ಕಮಳದ ಸಿರಿಯುಂ ನಸುನಗೆ ಜನಿಯಿಸುವ ಲೋಚನಭ್ರಮರಂಗಳ್ ಮುಸುಜಿದುವು ಮೋಹ ವಲ್ಲರಿ ಪಸರಿಸಿ ಪರ್ವಿದುದು ಸುತರ ಲಾವಣ್ಯಜಲದಿಂ (ಹಂಪಾಪು. ೩-೧೩೯) : ಶ್ರೀಮುಖದೊಳ್ ನಸುನಗೆ ಬೆಳ್ದಾವರೆಯೊಳಲರ್ಕೆಯುಂಬಪ್ಪೊಲ್ ಪಸರಿಸೆ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೩-೧) ; ಒಸೆದರಳ್ದ ನಸುನಗೆಯು ಶಶಿವಳೆಯೊಪ್ಪಿದು (ವಾಗೀಶ. ದೇ. ೨೧೦-೧೫) ; ಎಸೆವ ನಸುನಗೆ ದಶನರುಚಿ ದೆಸೆದೆಸೆಗೆ ಪಸರಿಸೆ ವೀಣೆಯಂ ಬಾಜಿಸುತ (ಬಸವು. ೧-೫೩) ; ನಸುನಗೆ ಮೊಳೆಯೆ ನುಡಿದನು ಧರ್ಮನಂದನನು (ಕುಮ್ಯಾಭಾ. ೨೩-೪೮) ; ಮೆಲ್ನಗೆ, ಮುಗುಳ್ನಗೆ, ನಸುನಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ ನೂರುಬಗೆಯ ನಗೆಯನ್ನು ಮೊಗದ ಮೇಲೆ ನಲಿಸುತ್ತಲೇ ಇರಬಹುದು (ಶರಹ. ೪೮೫). [ನಸು₁ + ನಗೆ]

ನಸುನಗೆಮೊಗ (ನಾ). ಮುಗುಳುನಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಖ : ನಸುನಗೆಮೊಗದ ಸೊಂಪಿನಲಾಹವಕ್ಕನುವಾದನಭಿಮನ್ಯು(ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೪-೪೯).

[ನಸುನಗೆ + ಮೊಗ]

ನಸುನಡುಗು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಕಂಪಿಸು : ನಿಡುಸುಯ್ಯಿನ್ಮಾರೋಡುವ ವದನಂ ನಸುನಡುಗುವ ಮೆಯ್ (ಜಯುಕಾ ೩-೦೪). [ನಸು₁+ನಡುಗು₁]

ನಸುನನೆ (ನಾ). ಸಣ್ಣ ಮೊಗ್ಗು ; ಎಳೆಮೊಗ್ಗು ; ಕಸುಕಾದ ಮೊಗ್ಗು ; ಕರಲುಮೊಗ್ಗು : ನಸುನನೆಯೊಳಡಗಿರ್ದ ನವಸುಗಂಧದ ತೆಜದಿ ಉಸಿರೊಳಡಗಿರ್ದ ಚೈತನ್ಯದಂತೆ (ಶಿವಗೀ. ೧-೩) ; ನಸುನನೆಯನಪ್ಪಿದಳಿ ಕುಳದಂತೆ ಕಡುಹಸಿದು ಕಸುಗಾಯನಗಿದ ಗಿಳಿಗಳ ಬಳಗದಂತೆ (ಹಡಿಕಾ. ೮-೭೦). [ನಸು₁ + ನನೆ₃]

ನಸುನಳಿ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಬಾಗು : ನಸುನಳಿದು ನಿಮಿರೆ ತೋಳ್ಗಳ್ ಲಸಿತ ತ್ರಿಪತಾಕದಿಂ ಲತಾಕರಮೆಸೆಯಲ್ ಪೊಸದಳಿರಂ ಪೊತ್ತೆಳಲತೆ ಮಿಸುಗುವ ಕುಡಿಯರಡನೆಬಲೆ ಬಿಟ್ಟವೊಲೆಸೆದಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೪-೧೦೮).

[ನಸು₂ + ನಳಿ₁]

ನಸುನಾಚಿಕೆ (ನಾ). ತುಸು ಲಜ್ಜೆ : ಮುಂಜೆಱಗ ಸಂವರಿಸುತ್ತ ನಸುನಾಚಿಕೆಯ ಭಾರದಲಿ . . . ಮುಖಾಂಕ ಮಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ ಬಂದಳು ರಾವಣನಿದ್ದೆಡೆಗೆ (ಕೊರಶಾ. ೩-೪-೮). [ನಸು₁ + ನಾಚಿಕೆ (< ನಾಣ್ಚಿಕೆ)]

ನಸುನಾಚು 'ನಸುನಾಣ್ಚು' ನೋ.

ನಸುನಾಣ್ಚು, ನಸುನಾಚು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಲಜ್ಜೆಪಡು : ಎಂದೊಡಾ ಮಾತಿಂಗೆ ನಸುನಾಣ್ಚಿ ಹೃದಯಾರವಿಂದದುಲ್ಲಾಸ ಪೂರಯಿಸಿ ಚಂದನ ಸೌರಭ್ಯವಡೆದ ವಿಗ್ರಹಜಾತ ಸಂದೋಹ ಗುಡಿಗಟ್ಟಿತವಳ(ಪ್ರೋಹಚ. ೨೭-೩೮); ನಸುನಾಣ್ಚುತ ನಲವಿನೊಳು ಒಸೆದೊಲವಱಿತೊಯ್ಯನುಚಿತೋಪಚಾರ ವನೆಸಗುವುದೇಕಚಿತ್ತದೊಳು (ಹಬಿಲ. ೩-೦೭). ನಸುನಾಚು : ಮಾಯಾ– (ನಸುನಾಚಿ) ನಾನು . . . ನಾನು . . . ನಾನೊಬ್ಬ ನರ್ತಕಿ (ತುಂಗಭ. ೮೪). [ನಸು₂ + ನಾಣ್ಚು₁]

ನಸುನಿದ್ದೆ (ನಾ). ಗಾಢವಲ್ಲದ ನಿದ್ದೆ : ಲಘುನಿದ್ರೆ ; ಜೋಂಪು : ಎಸಟ್ಟಡಿಗೆತ್ತ ತಾವರೆಗಳೋವರಿಯೊಳ್ ನಸುನಿದ್ದೆ [ಪಾಠಾಂ. ಸುಖನಿದ್ರೆ] ಯಿಂದೆ ಜೋಂಪಿಸುವಳಿಯಂ . . . ಪ್ರಚಾರಿಸಿದುದು ಕಾಲಭೂಪನ ನಿಯೋಗದ ಸೂಳೆವಳಂಬೊಲೋದೆಲರ್ (ವರ್ಧಪು. ೮-೩೩).

[ನಸು₁ + ನಿದ್ದೆ]

ನಸುನಿದ್ರೆ (ನಾ).=ನಸುನಿದ್ದೆ : ಸಸಿಗಲ್ಲ ಬಟ್ಟಲಿಗಳ ಮೇಲೆರಳೆಗಳು ನಸುನಿದ್ರೆಯಿಂದೊಱಗಿರಲು (ಕುಠಾಸಾಂ. ೪-೧೬). [ನಸು₁ + ನಿದ್ರೆ]

ನಸುನೀಡು (ಕ್ರಿ). ತುಸುವೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಚಾಚು : ಪಕ್ಕಿಗಳ ಸದ್ರುಸಬಿಂದು ವೃಂದವಮಂ ... ತಂದಿದಿರೊಳ್ ನಸುನೀಡಿ ಗೋಣನಾಗಳೆ ನೆಜೆ ಚಂಚುವಂ ತೆಜೆದು ಮೆಲ್ಲನೆ ಲಲ್ಲೆಯೊಳಂತು ತನ್ನ ಪೆಣ್ಗೆಳಗೆಱೆಯುತ್ತುಮಿರ್ದುದೆನಸುಂ ನಲವಿಂ ಸುರತೋತ್ಸುಕಂ ಶುಕಂ (ಕುಸುಮಾ. ೫-೮೩). [ನಸು₁ + ನೀಡು₁]

ನಸುನೆನೆ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ತೋಯು; ತುಸುವೆ ಒದ್ದೆಯಾಗು: ನಸುನೆನೆ ದೊಯ್ಯುನುಳ್ಳಲರೆ ಪೋಟ್ಟಿಲೆ ಕಂದದೆ ಕೂಡೆ ಕೆಂಪಿನಿಂ ರಸವೊಸರ್ವಂತಿರೊಕ್ಕ ನಱುದಂಬುಲಕಂ . . . ಮದಾಳಿ ಮೊರೆದರ್ದಱುಗುತ್ತಿರೆ ಬೀದಿಗಳ್ ಜನಕ್ಕಸತಿಯರೆರ್ದು ಪೋದುದನೆ ಪೇಟ್ಟವೊಲಿರ್ದುವು ಸುಪ್ರಭಾತದೊಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೩-೧೭). [ನಸು₂ + ನೆನೆ₂ (< ನನೆ₁)]

ನಸುನೆಮ್ಮು (ಕ್ರಿ). ತುಸು ಒರಗು,–ಆಶ್ರಯಿಸು: ನಡುಗಿ ಬೆಮರ್ವ ಪೆಟ್ಟಳೆಸಿ ನೋಟ್ಪಿರ್ದೆ ಕಂಪಿವ ತಲ್ಲಣಿಪ್ಪ ಕಾಲ್ ತಡತಡಮಾಗೆ ಕೆಯ್ಯುಡಿವಳಂ ನಸುನೆಮ್ಮು [ಪಾಠಾಂ. ಮರ್ಗ]ವ ಮೇಲುದು ಕುಚಕ್ಕಡಿಗಡಿಗೇಱಿ ಸಾರ್ಚುವ . . . ವಿಕಾರಮಾಕೆಗಿದಿರೊಳ್ ಕರೆಗಣ್ಮದುದಂಬುಜಾಕ್ಷಸಾ (ವರ್ಧಪು. ೭-೧೪). [ನಸು₂ + ನೆಮ್ಮು₁]

ನಸುನೋ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯಥೆಪಡು,–ನೋಯು : ಉರಃಪ್ರದೇಶಮನಿಸೆ ನೆತ್ತರೊಕ್ಕು ಪತಿ ಮುಚ್ಚೆಯೊಳಿಚ್ಚೆಯಗೆಟ್ಟು ಜೋಲ್ದೊಡಾದಮೆ ನಸುನೊಂದು ನಂದಿಸದೆ ತನ್ನನೆ ನಿಂದಿಸಿದಂ ದಿನೇಶಜಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦೨-೦೦೭).

[ನಸು₂ + ನೋ₁]

ನಸುನೋಟ (ನಾ). ಕಡೆಗಣ್ಣೋಟ ; ಕುಡಿನೋಟ ;ಓರೆನೋಟ : ನಸುನೋಟಂ ಜನವಶ್ಯಮಾಕೃತಿ ಗತಿಸ್ತಂಭಂ ವಚಃಪ್ರೌಢಿ ಭಾವಿಸೆ ಸಮ್ಮೋಹನ ಮಂತ್ರಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೪೬೦) ; ಅಜ್ಞಾನದ ತಿಮಿರವಮಂ ಕೆಡಿಸುವುದು ಗುರುವರ್ಯ ನಿನ್ನ ನಸುನೋಟ (ಅನುಸಾ. ೫-೪-೧) ; ತಾಳಿ ನಸುವರೆಯ ನಸುನೋಟ ನಸುಲಜ್ಜೆಯಿಂ ಬಾಲಕಿಯರಿರ್ವರು ವಿರಾಜಿಸಲು (ನವಮೋ. ೨೨-೩೪). [ನಸು₁ + ನೋಟ]

ನಸುಬಳಲ್ಕೆ (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಆಯಾಸ ; ತುಸು ದಣಿವು : ನೋಟಂ ತವೆ ತಳೆದುವು ನಸುಬಳಲ್ಕೆಯಂ ಮೇನಕೆಯಾ (ಗಿರಿಕ. ೩-೩೭).

[ನಸು₁ + ಬಳಲ್ಕೆ (<ಬಟಲ್ಕೆ)]

ನಸುಬಾಗು 'ನಸುವಾಗು' ನೋ.

ನಸುಬಾಡು 'ನಸುವಾಡು' ನೋ.

ನಸುಬಾನಲ್ (ನಾ). ತುಸು ಮಸುಕಾದುದು; ಸ್ವಲ್ಪ ಬಣ್ಣವಳಿದುದು: ಚುಂಬಿಸಿ ಬೀಗಿ ಬೆಳ್ಪಡರ್ದ ಬಾಯ್ದೆಱೆ . . . ಉಣ್ಮೆ ಬೆಮರ್ ನಸುಬಾಲನಾ [ನಲು]ದ ಬೊಟ್ಟೆಂಬಿವು ಕೂಟದೊಂದು ಸವಿಯಂ ಪಿಸುಣಾಡುವುವೀ ಲತಾಂಗಿಯಾ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೭೨). [ನಸು₁ + ಬಾಸಲ್]

ನಸುಬಿರಿ 'ನಸುವಿರಿ' ನೋ.

ನಸುಬಿಸಿ (ಗು). ೧. ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಸಿಯಾದ ; ಬೆಚ್ಚನೆಯ : ನಸುಬಿಸಿಯಪ್ಪ ನಲ್ಲುಣಿಸಿನಿಂ ಘಸೃಣಾರ್ದ್ರವಿಲೇಪದಿಂ ವಿರಾಜಿಸುವ ಕದಂಬದಂಬುಲದಿಂ . . . ಜನಮಾಗಳಂತು ಜೀವಿಸಿತಿನಿತಲ್ಲದುದುಟಿವುದೇ ಹಿಮದಾಗರಮಾದ ಮಾಗೆಯೊಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೭-೨೩) ; ಬೆಳುನೊರೆ ಮಸಗಿ ನಸುಬಿಸಿರಕುತ ಹೊನಲಿಡಲು(ಕುಮ್ಯಾದ್ರೋ. ೦೦-೬). (ನಾ). ೨. ಸ್ವಲ್ಪ ಬೆಚ್ಚಗಾದುದು

ಗಾಂಧಾರಿಸೊಪ್ಪಿನ ರಸವಂ ನಸುಬಿಸಿಯಂ ಮಾಡಿ ನೆತ್ತಿಗೊತ್ತೆ ವಾತಜ್ವರ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು (ಸಕವೈ. ೭೦). [ನಸು$_1$ + ಬಿಸಿ]

ನಸುಬಿಸುಪೇಟು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಬೆಚ್ಚಗಾಗು: ನಸುಬಿಸುಪೇಟ್ ಮೆಯ್ಮಗುಟ್ ಕೆತ್ತುವ ತಣಿಮ ಕೆತ್ತೆ . . . ಜಾನಕೀಂಬಿನುತ್ತುಸಿರ್ದುಸಿರ್ದಬ್ದನಾ ರಘು ಕುಲಾಂಬರಚಂಡಮರೀಚಿ ಮೂರ್ಛೆಯಿಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೯-೧೧೬). [ನಸು$_2$ + ಬಿಸುಪು + ಏಟು$_1$ (< ಏಟ್$_1$)]

ನಸುಬಿಳಿದು (ನಾ). ತಿಳಿಯಾದ ಬಿಳಿ ; ಮಾಸಲು ಬಿಳಿ ; ಬೂದುಬಣ್ಣ; ಧೂಸರ : "ಧೂಸರಂ=ದೂಸರು, ದೂಸರಮೆಂದು ನಸುಬಿಳಿದು" (ಶಮದ. ೬. ೨೩೫ ಪ್ರಯೋ) : ಕೋಠ = ನಸುಬಿಳಿದಾಗಿ ಮಿಂಚುಹ ಬಟ್ಟೆಹ ತೊನ್ನು (ನಾಜಶಾ. ೬). [ನಸು$_1$ + ಬಿಳಿದು]

ನಸುಬಿಳುಪು 'ನಸುವೆಳ್ಪು' ನೋ.

ನಸುಬೆಡಗು (ನಾ). ತುಸು ಒಯ್ಯಾರ : ನಡಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡೂ ಕಾಣದಂತಹ ನಸುಬೆಡಗು (ಅಲಕೂ. ೦೮). [ನಸು$_1$ + ಬೆಡಗು (< ಬೆಡಂಗು)]

ನಸುಬೆಳಕು 'ನಸುವೆಳಗು' ನೋ.

ನಸುಬೆಳಗು (ಕ್ರಿ). ಮಂದವಾಗಿ ಉರಿಸು : ನಸುಬೆಳಗುಗೆ ಸೊಡರಂ (ಮುದತಿ. ೮-೨೮). [ನಸು$_2$ + ಬೆಳಗು$_1$]

ನಸುಬೆಳರ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಳಿದಾಗು ; ಮಾಸಲುಬಿಳಿ ಬಣ್ಣವನ್ನು ತಾಳು: ಮಂದೈಸಿದ ಸಿಂಧುವಾರ ವನರಾಜಿಯಿಂ ನಸುಬೆಳರ್ತ ತಡಿಗಳುಮಂ . . . ಪಥಿಕರಬಿಲ್ಗೊಂಡು ತೋಡಿದಬುಂಬುನೀರ ಬಗರಗೆಗಳುಮನೊಳಕೆಯ್ದು ಬತ್ತಿದ ಪಳ್ಳಂಗಳೊಳಮತಿರೌದ್ರಮಾದ ಪೇರಡವಿಯೊಳಗೆ ಬರ್ಪಾಗಳ್ (ಕಾವಂಉ. ೨೬೬). [ನಸು$_2$ + ಬೆಳರ್$_1$]

ನಸುಬೇನೆ (ನಾ). ಅಲ್ಪವಾದ ಬೇನೆ ; ಘನವಲ್ಲದ ನೋವು : ಗರ್ಭಿಣಿಗೆ ನವಮಾಸ ಪೂರ್ಣಮಾದುದು ತದ್ವಿಲಾಸಿನಿಯ ಸಂತಸದ ಮುಂದೆ ನಸು ಬೇನೆಯುಂ ಪೇಳಲಹುದೇ (ಭಾವಚಿಂ. ೩-೫೬). [ನಸು$_1$ + ಬೇನೆ]

ನಸುಬೇ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಬೇಯು ; ಅರ್ಧ ಬೇಯು : ಹುರಿದ ತೆಂಗಾಯ ನಸುದಂದ ಬೇಳೆಯ ಹಸರು ಹುರಿದು ಬೇಯಿಸಿದ ಸೊಜ್ಜಿಗೆಯಿವನು ಕೂಡಿ ಸಕ್ಕರೆಯಿಕ್ಕಿ ಕರ್ಪೂರವನು ತಳಿದು (ಸೂಶಲಾ. ೦-೩೪). [ನಸು$_2$ + ಬೇ$_1$]

ನಸುಭಯ (ನಾ). ತುಸು ಅಂಜಿಕೆ ; ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆದರಿಕೆ : ಬಾಣಧಿಯೋನ್ನ ಬರಡಗಿರೆಂದಸುರಾರಿ ನೇಮಿಸೆ ನುಡಿದನತ್ತಲು ರಾವಣಾಸು ನಸುಭಯದ ಬೆಡಗಿನಲಿ (ತೊರರಾ. ೭-೯-೦೪). [ನಸು$_1$ + ಭಯ]

ನಸುಮರ್ಬು (ನಾ).=ನಸುಗತ್ತಲೆ : ಉಳಿವೆಳಗು ಸಂಜೆ ವಸುಮರ್ಬು ಳುರ್ದಂಬರದಂತೆ ತಿಳಿವು ರಾಗಂ ನೆಗಳ್ದವ್ಮಳಮನೊಳಕೊಂಡ ಬಗೆಯಿಂ ತಳವೆಳಗಾಗುತ್ತೆ ಪಾರ್ಥನಂದಿಂತೆಂದಂ (ಕಬಕಂ. ೪-೦೦೪). [ನಸು$_1$ + ಮರ್ಬು (<ಮರ್ವು)]

ನಸುಮಸಿ (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಕಪ್ಪು ; ತುಸು ಕಪ್ಪು : ನಸುಮಸಿಯಾದ ಕರ್ಪಡಪನುಟ್ಟು (ಕಂಕಳಂ. ೦೭). [ನಸು$_1$ + ಮಸಿ]

ನಸುಮಸುಳ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಕಳೆಗುಂದು ; ಮಂಕಾಗು ; ಮಸುಕಾಗು : ಪೊಸತಲರ್ದ ಬಿಳಿಯ ತಾವರೆಯಸಟ್ಟಳ ನಡುವಿರ್ಪ ಸಿರಿಯುಮಾಕೆಯ ಕೆಲದೊಳ್ ನಸುಮಸುಳ್ದು ತೋರ್ಪಳ್ (ಶಂಪಥಾ. ೦-೪೦) ; ಒರ್ಮೆ ದಲೆಲಗಿ ದೆಸೆಗಳೆಲ್ಲಮನೊಡನಾವರಿಸಿ ತರತರದೆ ನಸುಮಸುಳ್ದಿರೆ ಪುದಿದುವು ನಭವನಭವನಂಬುಗಳೆತ್ತಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೧೯೪) ; ನಸುಮಸುಳ್ದಂಗಲೇಖೆ ಪೊಜಮಟ್ಟೆಡಗಾಲ್ . . . ಕಣ್ಗೆಸದಿರೆ ಪಾಱಿದಳ್ ಪೊಳೆದು ಖೇಚರಿ ಮಿಂಚಿನ ಬೊಂಬೆಯುಂಬಿನಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೦೭).[ನಸು$_2$+ಮಸುಳ್]

ನಸುಮಾತು (ನಾ). ಸಣ್ಣ ಮಾತು : ವಿಷಯಾತುರಗೆ ವಿವೇಕವಿಲ್ಲೆಂಬುದು ಪುಸಿಯಲ್ಲ ಮಾಯಾವಿ ನುಡಿದ ನಸುಮಾತಿಗೆ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ ಪಯಣವನುಪೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯದುಬ್ಬಿನಲಿ (ಪೋಹಶ. ೩೦-೨೫). [ನಸು$_1$ + ಮಾತು$_1$]

ನಸುಮಾಸು (ಕ್ರಿ). = ನಸುಮಸುಳ್ : ನಸುಮಾಸಿ ಪಾಡಟಿದ ರೂಪಿನೊಳುಣ್ಮುವ ಗಾಡಿ ನಾಡೆ ಕಣ್ಗೆಡಟ್ (ಶಂಪಥಾ. ೦೩-೯೯) : ನಸುಮಾಸಿ ದೆಱಂಕೆಗಳಿಂ ಕಲಹಂಸೆಗಳೆಂಬುದು (ಹರಾಯು. ೪೨-೯೯) ; ಎಸೆದುದು ಧರಿತ್ರಿ ಪೊಗೆ ಪುಗೆ ನಸುಮಾಸಿದ ಪೊಗೆಯ ಚಿತ್ರಭಿತ್ತಿಯ ತೆಱದಿಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೩-೪೦). [ನಸು$_2$ + ಮಾಸು$_1$]

ನಸುಮುಗಿ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಚ್ಚು ; ಅರೆಮುಚ್ಚು ; ಅರ್ಧ ನಿಮೀಲಿತವಾಗು : ನಸುಮುಗಿದಕ್ಷಿ ನಾಸಿಕದೊಳೊಂದಿರೆ (ರೀಕು. ೨-೬೩). [ನಸು$_2$ + ಮುಗಿ]

ನಸುಮುಚ್ಚು (ಕ್ರಿ). ಅರ್ಧ ಮುಚ್ಚು ; ಅರೆಮುಗಿ : ನಸುಮುಚ್ಚುವ ಬಿಚ್ಚುವ ಪೊಳೆವ ಸುಟಿವ ಬಳಸುವ ಬಟಲ್ವ ತೆರೆಮಸಗಿ ಮರಲ್ದಿಸವ ರಸಭಾವದೃಷ್ಟಿಗಳಸದಳಮೆನಿಸಿದುವು ನೃತ್ಯದೊಳ್ ನರ್ತಕಿಯಾ (ರೀಲಾವ. ೪-೧೨೬) ; ಬಿಗಿಯುಟ್ಟ ಮೊಗವನಿಟ್ಟಾಲಿಗಳಂ ನಸುಮುಚ್ಚಿ (ಗಿರಿಕ. ೨-೩೯). [ನಸು$_2$ + ಮುಚ್ಚು$_1$]

ನಸುಮುಚ್ಚಿಪೋಗು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಮೈಮರೆ,-ಎಚ್ಚರ ತಪ್ಪು ; ಮೂರ್ಛೆಹೋಗು : ತನ್ನ ಚಿತ್ತದೊಳ್ ನೆಲಸಿದ ರಾಮನಂ ಬಯಸಿ ನೋಡಲಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಬಾಹ್ಯದರ್ಶನಕ್ಕಲಸಿದಳೆಂಬಿನಂ ಮುಗಿಯೆ ಕಣ್ಮಲರ್ಗಳ್ ನಸುಮುಚ್ಚಿಪೋಗಿ ತಣ್ಣಲರ್ಲೆಖಿಂದೆ ಮೂರ್ಛೆದಿಳಿದಳ್ (ಶಂರಾಮಾ. ೯-೧೧೧). [ನಸು$_2$ + ಮುಚ್ಚಿ$_2$ + ಪೋಗು$_1$]

ನಸುಮುಟ್ಟು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ತಾಗು ; ಮೃದುವಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಶಿಸು : ಮೃಗಧರನಂಶುಮಾಲೆ ನಸುಮುಟ್ಟುವುದುಂ ಜಲಸೂಕ್ಷ್ಮಬಿಂದುಗಳ್ನಿಗೆದಪು ಮಿಂದುಕಾಂತಮಣಿಪುತ್ರಿಕೆಯಿಂದೆನೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೪-೨೯). [ನಸು$_2$ + ಮುಟ್ಟು$_1$]

ನಸುಮುತ್ತು (ನಾ). ಹಗುರವಾದ ಚುಂಬನ; ಲಘುವಾದ ಚುಂಬನ : ನಸುಮುತ್ತ ಕೊಡುವಾಗ ಮೂರ್ಛೆ ಸಂಧಿಸಿತು ಸಾಹಸದಿ ಬೀಳದೆ ನಿಂದೆ ನಾನು (ಭರಚ. ೯-೦೦೧). [ನಸು$_1$ + ಮುತ್ತು$_4$]

ನಸುಮುರಿ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ತಿರುಗು ; ತುಸುವೆ ಹೊರಳು : ಪರಿದ ತಲೆ ಬಿಟ್ಟ ಬಾಯ ನಸುಮುರಿದ ಕೊರಲ್ಮಗುಟ್ದ ಕಣ್ಗಳ್ (ಗದಾಯು. ೪-೨೫). [ನಸು$_2$ + ಮುರಿ$_1$]

ನಸುಮುರುಟು (ಕ್ರಿ). ತುಸು ಮುದುಡು,-ಬಾಗು,-ತಿರಿಚಿಕೊಳ್ಳು, 'ನಸುಮುರುಟುಗಿವಿ' ಪರಾ. [ನಸು$_2$ + ಮುರುಟು$_1$ (<ಮುರುಂಟು$_1$)]

ನಸುಮುರುಟುಗಿವಿ (ನಾ). ತುಸು ಮುದುಡಿದ ಕಿವಿ : ನೊರೆವಾಯ ಹಾವಸೆವರಿದ ಪಲ್ಗಳ ಜೋಲ್ದುಟಿಯ ನಸುಮುರುಟುಗಿವಿಗಳ ಹಱಿಕಗಡ್ಡದ ಕೆಂಪುಮೀಸೆಗಳ . . . ತೋರ ಕಾರೊಡಲ ಉಱುಬನು (ಬಸಪು ೨೦-೧೧). [ನಸುಮುರುಟು + ಕಿವಿ$_3$]

ನಸುಮುಸುಂಕು (ನಾ). ತೆಳುವಾದ ಮುಸುಕು,-ತೆರೆ : ಎಸೆವ ಸಭೆಯೊಳ್ ನಸುಮುಸುಂಕು ನಾಡೆ ಮಱೆಯ ಮಱೆಗೊಂಡು ಕುಳ್ಳಿರ್ಪಲ್ಲಿ (ಗಿರಿಕ. ೨-೧೦೫ ವ). [ನಸು$_1$ + ಮುಸುಂಕು$_2$]

ನಸುಮೆಲ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಜಗಿ; ತುಸು ಅಗಿ : ನಸುಮೆಲ್ದಬ್ಬಗಱುಕೆ ಸೂಸುತಿದೆ ಪೋದತ್ತಿಲ್ಲಿ ನಾನಾಮೃಗಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೧೫೮). [ನಸು$_2$ + ಮೆಲ್$_1$]

ನಸುಮೊಳೆ (ಕ್ರಿ). ತುಸು ಅಂಕುರಿಸು ; ಸ್ವಲ್ಪವೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳು : ಮುಗುಳುನಗೆ ನಸುಮೊ[ಪಾಠಾಂ. ಹೊ]ಳೆಯ ಭೀಮಾದಿಗಳಿಗೆಂದನು ಕೃಷ್ಣನು (ಕುವ್ಯಾಭೀ. ೭-೦೨). [ನಸು$_2$ + ಮೊಳೆ$_1$]

ನಸುಲಜ್ಜೆ (ನಾ).=ನಸುನಾಚಿಕೆ : ನಗೆ ನಸುಲಜ್ಜೆಯೊಳ್ ತೊಡರಲಿರ್ದುದೆ ಬಲ್ನಡೆ ಮಾಂದ್ಯಭಾವದೊಳ್ ಪುಗಲಿದೆ . . . ಯೌವನೋದಯವೊ

ಬಾಲ್ಯವಿಮೋಚನವೋ . . . ಭವಾನಿಯಾ (ಗಿರಿಕ. ೪-೫) : ನಸುಲಜ್ಜೆ ನಗೆಮೊಗದೊಳಂಬರಿಸೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೫೯-೨೮). [ನಸು₁ + ಲಜ್ಜೆ]

ನಸುವಕ್ಕೆ (ನಾ). ತುಸು ಒರಗುವಿಕೆ; ಸ್ವಲ್ಪ ಬಾಗುವಿಕೆ: ಹರವಸಮೊಯ್ಯ ನಾಜಿ ಮುಗುಳ್ವಕ್ಕಿಗಳಟ್ಟಜಿ ಕೂಡೆ ಮೆಯ್ಯೊಳುಬ್ಬರಿಸಿದ ರೋಮರಾಜಿ ನಸುವಕ್ಕೆಗೆ ಸಾಜಿ ಬಜಲ್ದ ಮೆಯ್ಗೆ ಚೀತರಣೆಯಲರ್ಚೆ(ಚಂದ್ರಪು. ೬-೭೦). [ನಸು₁ + ಪಕ್ಕೆ₁ (<ಪಟ್ಕೆ)]

ನಸುವರೆ (ಕ್ರಿ). (ಸಂದಣಿ) ಸ್ವಲ್ಪ ಚೆದರು : ನೂತನತಾಪಂ ನಿರವಿಸಿ ಕಿಜಿದುಂ ಪೊಟ್ಟು ನೀಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಸಂದಣ ನಸುವ[ಪಾಠಾಂ. ಪ]ರೆವುದುಂ . . . ಪೋಂಬಾಗಿಲನೊಳಪೊಕ್ಕು (ಚಿಕವಂ. ೧೨೧-೩೩); "ಸ್ವಲ್ಪ ಹರಿ, ತುಸು ಕವ್ವಿಯಾಗು" (ಪ್ರಭಶ್ಶ.). [ನಸು₂ + ಪರೆ₁]

ನಸುವರೆಯ (ನಾ). ಎಳೆಯ ಪ್ರಾಯ ; ಹರೆಯದ ಪ್ರಾರಂಭ ; ಏರುಂಜವ್ವನ : ತಾಳಿ ನಸುವರೆಯ ನಸುನೋಟ ನಸುಲಜ್ಜೆಯಿಂ ಬಾಲಕಿಯರೀವರ್ಗರು ವಿರಾಜಿಸಲು (ನವಪುಶೀ. ೨೩-೩೪). 'ಎಳವರೆಯ' ಪರಾ. [ನಸು₁+ ಪರೆಯ₂ (< ಪರಯ)]

ನಸುವಾಗು, ನಸುಬಾಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ತುಸು ಬಾಗಂ; ಕೊಂಚ ಬಳುಕಂ,- ಬಗ್ಗು : ಮೇಲುದಿನೊಳ್ಪೊದರ್ದ ಕುಚಭಾರದಿಂ ನಸುವಾಗಿದುಗಲತೆ (ಕೃಮಿಥಾ. ೬-೪೬). **ನಸುಬಾಗು** : ೧. ನಸುಬಾಗಿ ಕೊಂಬಿನೊಳ್ ಪೊಳೆವಳ ಗಾಯ ನುಣ್ಪೊಗರಿಯಿಂ ಸುಟಿತರ್ಪಲರಿಂದೆ ಬಿಟ್ಟ ಪೂಗಳ ಪುಡಿಯಿಂ ಕರು ಸೊಗಯಿಪೋಲಗಸಾಲೆಯೋರ್ದರೊಪ್ಪದಿಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೧೨೬). ೨. ತುಸು ತಗ್ಗಿಸು,-ಬಾಗಿಸು : ಪರರು ಪತಿಕರಿಸಿದೊಡೆ ಲಜ್ಜೆಗೆ ಶಿರವ ನಸುಬಾಗು ವರು ಗರುವರು (ಕುಮಾವ್ಯಾವಿ. ೭-೧೮). [ನಸು₂ + ಬಾಗು₁]

ನಸುವಾಡು, ನಸುಬಾಡಂ (ಕ್ರಿ). ತುಸು ಬಾಡು : ನಸುಗಂದು : ಮಿಸುಗುವ ಬಣ್ಣವಾಸಿಗದೆಸಟಿ ನಸುವಾ[ಪಾಠಾಂ. ಬಾ]ಡೆ ವಿಭೂಷಣಾಂಶು ಗಳ್ ಮಸುಳೆ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೫) ; ನೀರ್ಗುಡಿಯಲ್ ಗಡಣದಿಂ ಬಂದು ಬಟಲ್ದು ಕುಳ್ಳಿರ್ದ ಪಾಮರಿಯರ ಪೆರ್ಮುಡಿಯಿನತ್ತೊಕ್ಕು ನಸುವಾಡಿದ ಸೆಲ್ಲ ನಿಡುಪೊಡೆಯಿಂ (ಲೀಲಾವ. ೫-೭೭ ಪ). **ನಸುಬಾಡು** : ಮೇಲಿನ 'ಸುಕುಮಾ' ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ನಸು₂ + ಬಾಡು₁]

ನಸುವಿರಿ, ನಸುಬಿರಿ (ಕ್ರಿ). ತುಸು ಅರಳು ; ಅರೆಬಿರಿ : ನಸುವಿರಿದ ಸೇವಂತಿಗೆಯ ಕೇವಣದಂಗುರಂಗಳುಮಂ. . .ನೋಡಿ (ಜಗವಿ. ೬-೧೬೮) ; ನಸುವಿರಿದಿರ್ದ ಪವ್ಮವನದೊಳ್ ನಲಿವಂಚೆಗಳಿಂ . . ರಸಾಲದೊಳ್ ಪೊಸತನಿವಣ್ಗಳಿಂ ಸವಿದು ರಾಗಿಪ ರಾಜಶುಕಂಗಳಿಂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸೆ ಸೆಜಿಗೆಯ್ವು ದೊರ್ಮೊದಲೊಳಾ ವನಮಾ ವನಲೋಚನಂಗಳಿಂ (ಧರ್ಮನಾ. ೨-೫೪). **ನಸುಬಿರಿ** : ಕುಸುಮಸುಳಕ್ಕೆ ನಿನ್ನರಸೆ ನಿನ್ನ ವಿಳಾಸಮೆ ನಿನ್ನ ಚೆಲ್ವೆ . . . ಎಂದಭಿಷೇಕಪುರಸ್ಸರಂ ಸ್ಮರಂ ನಸುಬಿರಿದಿರ್ದ ಮಲ್ಲಿಗೆಗೆ ಕಟ್ಟಿದನಂಕದ ರಾಜ್ಯ ಪಟ್ಟಮಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೧೪೨); ನಸುಬಿರಿವ ಕಮಲಮುಕುಳದ ನಸುಬಿರಿವು ತ್ಪಲದ ಮುಗ್ಧ ಪರಿಮಳಗಂಧಂ (ಅಜಪು. ೬-೬೫) ; ನಸ ಬಿರಿವ ಕುಸುಮಕೆ ಸುಗಂಧ ರನ್ನಕೆ ರಂಗು ದೊರೆಕೊಂಡ ಮಾಳ್ಕೆಯಿಂ (ಸೌಂದಪು ೬-೨). [ನಸು₂ + ಬಿರಿ₁]

ನಸುವಿರಿದು (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡದು : ಎಳದು + ಪೆಜಿ = ಎಳವೆಜಿ ಏಮಂ ಬೆಳೆಪೊಲಂ, ಮೂವಣ್ಣಂ, ನಸುವಿರಿದು, ಮರವಣಿ (ಶಬ್ದಾನು. ೯೦ ಪ್ರಯೋ). [ನಸು₁ + ಪಿರಿದು]

ನಸುವೆಸೆ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಂಕವನ್ನು ತೋರು,-ಬೀಗು : ಪಸರಿಸಿದ ಕುಸುಮದೆಸಟ್ಗಳ ಮಸುಳಗೆಯಂ ಪಳುಚುವೆಸವ ಸೆಗೆಸಪಸದಿಂ ಸಸಿಮಸು ಯಿಸಿದವೊಲೆಸೆದುದನಸಿಯಳ್ ನಸುವೆಸೆದು ಪಸುಗೆ ಕುಡೆ ಕುಳ್ಳಿರ್ದಂ (ಅನಂಪು. ೮-೩೫). [ನಸು₂ + ಬೆಸೆ₁]

ನಸುವೆಳಗು, ನಸುಬೆಳಕು (ನಾ). ಮಂದವಾದ ಕಾಂತಿ: ಸ್ವಲ್ಪ ಬೆಳಕು ; ಮಬ್ಬು ಬೆಳಕು : ಕುಸುಮಮರಜದಿಂದೆ ಸೊಗಯಿಪ ಪಸಂತವನರಾಜಿಯಂತೆ ಚಂದ್ರೋದಯವಿನ್ನೆಸೆದಪುದೆನೆ ನಸುವೆಳಗಿಂ ಮಸಗಿದುದಿನಿಸಿಂದ್ರದಿಗ್ವ ಧೂಮುಖಬಿಂಬಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೭೮). **ನಸುಬೆಳಕು** : ಇನ್ನೂ ನಸುಬೆಳಕು ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತಷ್ಟೆ (ರೂಪಸಂ. ೧೭). [ನಸು₁ + ಬೆಳಗು₂]

ನಸುವೆಳ್ದಿಂಗಳ್ (ನಾ). ತಿಳಿಯಾದ ಬೆಳದಿಂಗಳು : ನಸುವೆಳ್ದಿಂಗಳ ತಣ್ಗದಿರ್ಗೊನರ್ಗಳಂ ದಂತಾಂಶುಗಳ್ ಬೀಜಿ (ಮಹಾನೀ. ೮-೦೩). [ನಸು₁ + ಬೆಳ್ದಿಂಗಳ್]

ನಸುವೆಳ್ಪು, ನಸುಬಿಳುಪು (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಳುಪು ; ನಸುಕಾಂತಿ : ಒಸರ್ದಪುದು ನುಡಿಯೊಳೊಲವಿನ ರಸವೆನೆ ನಸುವೆಳ್ಪು ಮಂದಮಂದ ಸ್ಮಿತದಿಂ ಪಸರಿಸುತಿರೆ (ಕಾದಂಊ. ೦೮೬). **ನಸುಬಿಳುಪು** : "ಈಷತ್ಪಾಂಡು, ಧೂಸರ = ನಸುಬಿಳುಪು " (ನಾಚಿರಾ. ೬). [ನಸು₁ + ಬೆಳ್ಪು]

ನಸುಸಂಜೆ (ನಾ). ಸೂರ್ಯ ಮುಳುಗುವ ಸಮಯ ; (ರಾತ್ರಿಯಾಗಲು) ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲವೆ ಉಳಿದಿರುವ ಸಂಜೆ ; ಗೋಧೂಳಿಕಾಲ : ನಸುಸಂಜೆಯಾಗಲುದ್ಭಟನೊಸೆದರ್ಘ್ಯಮನಿತ್ತು ಚಂದ್ರಭೂಷಣನಂ ಪೂಜಿಸಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ಮಗುಟ್ದಾರೋಗಿಸಿದಂ ಶಿವಭಕ್ತವೆರಸು ಮುದದಿಂದಾಗಳ್ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೮೬). [ನಸು₁ + ಸಂಜೆ]

ನಸುಸವಿ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ರುಚಿ ನೋಡು ; ತುಸು ತಿನ್ನು : ನಸುಸವಿದಿತ್ತ ಪೊಚ್ಚಪೊಸಗಂಪಮರ್ದಿಂಪಿನ ತಂಬುಲಂ (ಉದ್ಭಟ. ೪-೩೮). [ನಸು₂ + ಸವಿ₁]

ನಸುಸುಯ್ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಉಸಿರುಬಿಡು : ಸುರಭಿಪರಿಮಳಸುಗಂಧೋತ್ಕರಮಂ ಪನ್ನೊಂದು ತಿಂಗಳಗೊರ್ಮೆ ಮನೋಹರಮಾಗಿರೆ ನಸುಸುಯ್ವುಂ ನಿರುಪಮಮಹಿಮಾಪ್ರಭಾವನಂತಾ ದೇಪಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೩೪). 'ಬಿಸುಸುಯ್' ಪರಾ. [ನಸು₂ + ಸುಯ್₁]

ನಸುಸುರ್ಕು (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಕುಗ್ಗು : ಸುರ್ಕುಟಿದುರುಳಿಗುರುಳ ನಸುಸುರ್ಕಿದ ಕುಚಚೂಚುಕಂ (ಆದಿಪು. ೦೦-೦೪೫). [ನಸು₂ + ಸುರ್ಕು₁]

ನಸುಸುಳಿವು (ನಾ). ಮಂದವಾದ ಚಲನೆ : ಲಲಿತಮೃದುತರ ಹಂಸತೂಲದ ತಳಿತ ಮಂಚದ ತಂಬೆಲರ ನಸುಸುಳಿವಿನಲಿ ಥಳಥಳಿಪ ಜಾಳಕಪಂಕ್ತಿ ರಂಜಿಸಲು (ಬಸಪು. ೧೧-೧೪). [ನಸು₁ + ಸುಳಿವು (< ಸುಟಿವು)]

ನಸುಸೇಕ (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ಶಾಖ ; ಸುಖೋಷ್ಣ : ದಿಟ್ಟ ಪಾರ್ವಂ ಕಾಸಿ ತೆಗೆವುತ ಪೊಟ್ಟಣವನಂಗೈಯೊಳೊಯ್ಯನೆ ಮುಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಿ ಶರೀರದೊಳು ನಸುಸೇಕವಂ ಮಾಡಿ ಅಟ್ಟ ವಾತದ ತೈಲವಂ ತಾಂ ಬೊಟ್ಟಡಿಸಿ ಲೇಪಿಸುತ ಪಥ್ಯಂಗೊಟ್ಟದಕೆ ತಕ್ಕನಿತು ಜೋಪಾಸನವನಾಚರಿಸಿ (ಬಸಪು. ೧೭-೮). [ನಸು₁ + ಸೇಕ₁]

ನಸುಸ್ಥೈರಣೆ (ನಾ). ಸ್ವಲ್ಪ ತಾಳ್ಮೆ,-ಸಹಿಷ್ಣುತೆ: ಪ್ರಣಯಕಲಹವನೊದರ್ಚೆ ನಸುಸ್ಥೈರಣೆಯ ಗೆಲವಂ ಕೊಟ್ಟು ಮೆಲ್ಲನೆ ಸೆಣಸಿ ಮುನಿದಡೆ ಸೋಲ್ತು ಮನವಲುಸುತೊಡನೆ ಸಾರ್ದು . . . ಮೋಳ್ಕೆಸಿ (ಬಸಪು. ೪೨-೦೪). [ನಸು₁ + ಸ್ಥೈರಣೆ]

ನಸುಸೋಂಕು₁ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ತಗುಲು,-ತಾಗು : ಪೊಸ ಪೂವಿನ ಕಂಪಿನೊಳಟ್ಟು ಚಿತ್ರಜೋತ್ಸವವಿಳಾಸಮಂ ವಿರಹಿಗಿರ್ಮಡಿಪಮಾಡಿ ಶರದ್ಭವಂ ಸಮೀರ[ನ್ನ]ನುಸೋಂಕಿ ಘರ್ಮಜಲಬಿಂದುವನಾಜಿಸಿದತ್ತು ನಲ್ಲರಾ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೧೩೨) ; ಅರಗಿಳಿವಿಂದು ಪಾಜಿ ನಸುಸೋಂಕಿದೆಜಂಕೆಯ ಗಾಳಗೊಂದನೊಂದೊರಸೆ ನಿರಂತರಂ ಸುರಿವ ನುಣ್ದನೆಪಾಲ್ಗಳ ಧಾರೆಗೊಡ್ಡಿ ಚಂಚುರ ನಿಜಚಂಚುವಿಂ ಸವಿದು (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೦೦೪) ; ತಕ್ಕೆಯೊಳ್ಪರಿದು ನಸುಸೋಂಕಿ ಏಟರಿಂ ಫಣಂದೆಗೆಯೆಂದು ಮುಂದಿಸೂಳೆ ಮಗುಳುಸುರ್ದಳು (ಸಂದಿವಾ. ೨೩-೪೩). [ನಸು₂ + ಸೋಂಕಂ₁]

ನಸುಸೋಂಕು₂ (ನಾ). ಮೃದುವಾದ ಸ್ಪರ್ಶ : ಎನ್ನ ಕದಂಬಿನ ನಸುಸೋಂಕಿನೊಂದು ಸುಖದಿಂದಾದಂ ಕುಚಿಸುತಿರೆ ಕರತಳದಿಂದಂ ಪೋದತ್ತಕ್ಷವಾಳಿ ನಾಣ್ಚೆರಸಾಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭೦). [ನಸು₁ + ಸೋಂಕು₂]

ನಸುಹೊಳೆ (ಕ್ರಿ). ಸ್ವಲ್ಪಕಾಣು.–ತೋರು : ನಗೆಯ ವೊಳೆ ನಸುಹೊಳೆಯೆ ಬೊಮ್ಮನ ಮೊಗವ ನೋಡಿದನಭವ (ಉಪ್ಪಾಳ. ೬-೨೩).
[ನಸು₂ + ಹೊಳೆ₁ (< ಪೊಳೆ₁)]

ನಸೆ₁, ನಸ್ಕಿ, ನೆಸೆ₃ (ನಾ). ೧. ಕಾಮಾತುರ ; ಕಾಮವಿಕಾರ ; ಬೆದೆ : "ನಸೆ ಕಾಮವಿಕಾರ ವೃದ್ಧಿಯೊಳ್" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೯೦) ; ಪೊಸವುದದಾನೆಯುಂ ನಸೆಯು ಪೆರ್ಚಿಡಿ ಜಂಗಮಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಮಂ ಬಿಸುಗುವನಲ್ಪಕಲ್ಪಲತೆ ನೀರದಮಂ ಕುಡುಮಿಂಚು ಪೊರ್ದಿ ಶೋಭಿಸುವವೊಲಾ ಸುರಾಧಿಪನ ನಾಪರಮೇಶ್ವರಿ ಪೊರ್ದಿ ನಾಡೆ ಕಣ್ಗೆಸೆದಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೨೯) ; ನಸೆಗನುವಶಮಾಗಿರ್ದುದದೇದೊಂದಿಭೇಂದ್ರಂ (ಜಗನ್ನಿ. ೧೬-೧೦) ; ಹಸಿವಿಲ್ಲದೆ ಮುನ್ನ ಉಂಡೂಟವ ನಸೆಯಿಲ್ಲದೆ ಅಪ್ಪಾಯನವನಜೀಯರು (ಸರ್ಪವ. ೩೨-೧೬೦) ; ಮಣಿಕದ ನಸೆಗಸವಸದಿಂದಣಯುಂರಪೂಡುವ ಗವೇಂದ್ರನಂ ಸತಿ ಕಂಡಳ್ (ಅನಂಪು. ೪-೧೧೧) ; ಹಿಂಡಗಲಿದ ಹುಲ್ಲೆಯು ನಸೆಯೊಳಗಿಪ್ಪ ಗಂಡೇಣ ತನ್ನ ವಲ್ಲಭನ ಕಂಡುದುಂಟಾದಡೆ ತೋಟು ತೋರ್ಪೆನುತಲಿ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷಿ ಕೇಳಿದಳಾ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೯-೭೪) ; ಆಕಳು ನಸೆಗೆ (ಬೆದೆಗೆ) ಬಂದಾಗ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಸಣ್ಣಗೆ ಸ್ರಾವ ಜಿನುಗುವುದು (ಗೋರಕ್ಷಾಕ. ೨೪). **ನಸ್ಕಿ** : ೧. ಆ ಗಳಪ್ಪುಗೆ ಸಿಂಗವಿರ್ಜಿಗಳ ಚೆಲ್ಲಾಟ ಕಳಹಂಸಗಳ ಬಾಯ್ದೂಟ ತೊಳಗುವ ಹರಿಣಹುಲ್ಲೆಯ ನಸಿಯವರ್ಗ ನೆಲೆಗೊಂಡು ಮೆರೆದಿರ್ದುವನೆಂಬೆ (ಶಂಕವಿ. ೦೦-೪೪) ; ಕಡುಹಸಿದ ತೋಳನು ಮಾಂಸದ ಪಿಂಡವನ್ನು ನೋಡುವಂತೆ ನಸಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ಕಣ್ಣಿಗೆ ತಂದು, ಇಳಿದು ಬರುತ್ತಿರುವ ಗೃಹಿಣಿಯನ್ನು . . . ನೋಡುತ್ತ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ (ಬೆಳುವಾ. ೧೬೪). **ನೆಸೆ₃** : ೨. (ಕರಾ) ಸಲಿಗೆ ; ಸದರ : ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ನೆಸೆ ಕೊಡಬಾರದು (ಪಾಠವು. ೧೮೦) ; ನೆಸೆ ಕೊಟ್ಟವ ಹಸ ಕದ್ದುಕೋಡುಹೋದ (ಗಾದೆ).

ನಸೆ ಮಾಡು = ಕಾಮಚೇಷ್ಟೆಗಳನ್ನು ಮಾಡು ; ರತಿಕ್ರೀಡೆಯಾಡು : ತನ್ನ ಹರೆಯದ ನಲ್ಲರೊಡನೆ ನಕ್ಕು ನಸೆ ಮಾಡುತಂ ಸಿಂಗರಕ್ಕೆ ಮನಮೆಳಸಿ . . . ಲೋಲೆಯರ್ ಮೆರೆದರು (ಹಂಪು. ೧೦-೭೫).
[ದೇ. ! ತಮಿ. ನಚ್ಚೆ ; ತೆಲು. ನಸ ; ಕೊಲಾ. ನಸವ್ = ತುರಿಕೆಯಾಗು, ನವೆಯಾಗು]

ನಸೆ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ : ಕಬ್ಬು, ನಸೇ, ಲಾವಂಚಿ, ಕಾಶಿ . . . , ಜೊಂಡು, ಬಿದಿರು (ನಮ್ಮಸು. ೨೪೯). [?]

ನಸೆಗಾರ 'ನಸೆಗಾಟಿ' ನೋ.

ನಸೆಗಾರ್ತಿ (ನಾ). ಕಾಮೋದ್ರೇಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳು ; ಬೆದೆಗಾತಿ : ನಸೆಗಾರ್ತಿ! ಇಂತು ದಮನಂ ಹಯಮಾ ಸೆಟೆವಿಡಿದು ನಿಜಪುರಕೆ ಕಳಿಪಲ್ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೮೭-೧೦). [ನಸೆಗಾಱ + –ತಿ₁ (<–ಇತ್ತಿ)]

ನಸೆಗಾಱ, ನಸೆಗಾರ (ನಾ). ೧. ಕಾಮೋದ್ರೇಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು. ೨. ಕಾಮ ; ಮದನ ; ಮನ್ಮಥ : "ಕುಡುವಿಲ್ಲ ಪೂಪುಣಂಬು . . . ಕಾವ ಕೊಂಕುವಿಲ್ಲಂ ಒಡಲಿಲ್ಲಂ ನಸೆಗಾಱ ಕಮ್ಮಂಗಣೆಯ ಜೊನ್ನೊಡಲನೆಳೆಯಂ ದಪ್ಪಕಂ ಮೆಯ್ಯಣನೆಂಬಿವಿಂತೊಡನೆ ಮನ್ಮಥ ನಾಮವು" (ಚಬ್ಬಮಂ. ೮) ; ತನಗೆ ಬಿರಯಿಮಿಗಂಗಳ ಬೇಂಟೆಗೆ ಬೇಚೆವೇಚೆವಿಲ್ಲಳ್ ದೊರೆಕೊಳ್ವಂತು ನಸೆಗಾಱನೊಸೆದು ಬೆಳೆಯಿಸಿದನೆನಲ್ಕೆಸೆವ ಕರ್ಬಿನ ತೋಟ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೦೦-೨೦). **ನಸೆಗಾರ** : ೧. "ನಸೆಗಾರ – ಬೆದೆಗಾರ, ಕಾಮ" (ಗಂಗಾಮ. ೦೬೪) ; ಸೈರಿಪನೆಂತು ಚೆನ್ನ ನಸೆಗಾರನ ರೂಪಮ ನೀನೆಯಲ್ತೆ ಪೇಳ್ಮಾರಸಮಾನರೂಪ ನಸೆಗಾರನೆ ಸುತ್ತಿಹಳೇಕೆ ಬಾರಲೊ (ಚಕವಿ. ೩೮).
[ನಸೆ₁ + –ಗಾಱ (< –ಕಾಱ)]

ನಸೆಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ಕಾಮೋದ್ರೇಕವಿಲ್ಲದಾಗು ; ಕಾಮಾತುರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು ; ನೀರಸವಾಗು : ಅಲ್ಲಿಯೋಡುವ ಶುಕಾವಳಿ ಮೂಗುವಟ್ಟಿರ್ದುವಲ್ಲಿ ಸಲಹಿದ ಹಂಸಮಾಲೆ ನಸೆಗೆಟ್ಟಿರ್ದುವು (ವೀರಶ. ಹ. ೪೯೦-೬).
[ನಸೆ₁ + ಕೆಡು₁]

ನಸೆದಿಟ್ಟಿ (ನಾ). ಕಾಮಾತುರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೃಷ್ಟಿ ; ಕಾಮುಕನೋಟ : ಸಿಂಗಾರವ್ವಾ . . . ನಸೆದಿಟ್ಟಿಯು ಬಿತ್ತುಂದನಿಯಿಂದ (ಚಟ್ಟಿಳ. ೯೬-೨೦). [ನಸೆ₁ + ದಿಟ್ಟಿ]

ನಸೆನಸೆ, ನಶನಶೆ, ನಸನಸೆ (ನಾ). ಸಂಶಯ ; ಅನುಮಾನ ; ಅಪನಂಬಿಕೆ : ನಸೆನಸೆಯುಳ್ಳವನು ಹಸಿಯಿನೇ? (ಗಾದೆ). **ನಶನಶೆ** : ಆಡುವ ಮಾತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಆಡುವುದು. ನಶನಶೆ ಇಲ್ಲ (ಮುಸುಗ. ೩೩). **ನಸನಸೆ** : (ಕ).
ನಸೆನಸೆ ಪಡು = ಅನುಮಾನ ಪಡು ; ಸಂಶಯಂಹೊಂದು : ಜೋಕೆಯಿಂದ ಆಯು ; ಆಯ್ಕೆಯಲ್ಲಿ (ಸುಲಭವಾಗಿ ಒಪ್ಪದೆ) ನಸೆನಸೆ ಪಡು (Pick and Choose. ಇಂಕನಿ). **ನಸೆನಸೆ ಮಾಡು** = ನಸೆನಸೆ ಪಡು : ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಕಥಕರು . . . ಕೊಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ತೀವು ಬಂತೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂದು ತುಂಬ ನಸೆನಸೆ ಮಾಡಿ ನೋಡುವರು (ನಿಬಂಧ. II, ೫೯).
[ದೇ. ! ತಮಿ. ನಚ್ಚುನಚು = (ಮಾತು ಅಥವಾ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ) ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬರದಿರು, ಹೊಯ್ದಾಡು]

ನಸೆನೋಟ (ನಾ). ಕಾಮೋದ್ರೇಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ನೋಟ ; ಕಾಮಾತುರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೃಷ್ಟಿ : ಬೆಸುಗೆವಾತಿನ ವಿಟರಸುಗುಬ್ಬುಸವಮಾಳ್ಪ ನಸೆನೋಟದೊಳು ಶಂಕಿನಿಯರು (ಭೃರಸೂ. ೨೬೪).
[ನಸೆ₁ + ನೋಟ]

ನಸೆಮಸಪು (ನಾ). ವಿರಹದ ಹೆಚ್ಚಳ : ನಸೆಮಸಪೊಂದೆ ನುಣ್ಪಸಲೆಯೊಳ್ ಸುಸಿಲಾಂತಿಸೆವೇಣನಂ ವಿಲಂಬಿಸದಿಸಲೆಂದು ಬಂದನ ಪುಳಿಂದನ ವಕ್ಷಮನುದ್ಗಮಾಸ್ತ್ರದಿಂದಿಸೆ ಕುಸುಮಾಸ್ತ್ರಂ (ರಾಜಶೇ. ೫-೧೧೫). [ನಸೆ₁ + ಮಸಪು]

ನಸೆಮಸೆ₁ (ನಾ). ಕಾಮೋದ್ರೇಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂಥದು ; ಬಯಕೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವಂಥದು : ಬೆಸುಗೆವಾತಿನ ವಿಟರಸುಗುಬ್ಬುಸವ ಮಾಳ್ಪ ನಸೆಮಸೆಯ ನೋಟದ ಶಂಖಿನಿಯರು (ಭೃರವೇ. ೨-೧೬); ರಸಿಕದಂಪತಿಗಳು ಕೂಡಿದರೆನೆ ಸಾಕು ನಸೆಮಸೆ ಲಲ್ಲೆ ಕೊಲ್ಲಿಯೊಳು ಬೆಸುಗೆವಡೆದ ರಂತುಟಂತುಟಾಡಿದರೆಂದು ಹಸರವಿಕ್ಕುವುದಾವ ಜಾಣ್ಕೆ (ಭರತ. ೧೦-೧೦೩).
[ನಸೆ₁ + ಮಸೆ₂]

ನಸೆಮಸೆ₂ (ನಾ). ಹರಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಸೆಯುವಿಕೆ; ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗುವಂತೆ ತೀಡುವಿಕೆ (?) : ಕದಡಿದವು ಬಲವೆರಡು ಕಲ್ಪದೊಳುದಧಿಯುದಧಿಯ ನೊದೆವವೊಲು ತಾಗಿದರು ನೀಗಿದರಸುವ ನಸೆಮಸೆಗೆಣ್ಡಿಸಿದವರು (ಕುಮಾರರಾ. ೧೬-೨೦) ; ಕಾಲನೇಮಿಯುಂ ಜಡಿದುಂ ಬಡಿದುಂ ಸಂದ ತನ್ನ ಪನ್ನತಿಕೆಯಿಂ ಪೊಣರ್ದ ರಾಮಭೃತ್ಯಂ ನಸೆಮಸೆಯ ತಿಸುಳಂ ಬೆಳಬೆಳಗೆ ಉರಿಗಣ್ಣ ಜಾಲ ದಳ್ಳಿಸೆ ... ಮಾರುತಿಗ್ಗಿಮೊಗಂ ಮುಮ್ಮೊಗನಾಗಿ ಜಡಿದಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೧೩೩-೬) [ನಸೆ₀ + ಮಸೆ₂]

ನಸೆಯಳಿಪು (ನಾ). = ನಸೆಯಿಚ್ಚೆ : ನಸೆಯ [ಪಾಠಾಂ. ಮಸಪ, ಮಸುಪ] ಳಿಪಿಂ ಪ್ರಿಯಾನನಮನೀಕ್ಷಿಸಲುದ್ಯತೆಯಾಗಿ ತಾನೆ ಲಜ್ಜಿಸಿ ತಲೆವಾಗಿ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೬-೮೩) ; (ಚಂದ್ರಪು. ೬-೭೭ ನೋ). [ನಸೆ₁ + ಅಳಿಪು₂]

ನಸೆಯಿಚ್ಚೆ (ನಾ). ಕಾಮಾತುರ ; ಕಾಮೇಚ್ಛೆ ; ಸಂಭೋಗಾಪೇಕ್ಷೆ .
ನಸೆಯಿಚ್ಚೆಯಾಗು = ಕಾಮಾಪೇಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗು ; ರತಿಯ ಬಯಕೆಯುಂಟಾಗು : ಪಸಿದೊಡೆ ಸಲ್ಲಕೀಕಿಸಲಯಂಗಳನೊಯ್ಯನೆ ನೀಡಿ . . . ನಸೆಯಿಚ್ಚೆಯಾದೊಡಗೂಡಿ ಬಟಲ್ದೊಡೆ ಕರ್ಣವಾತಮಂ ಪಸರಿಸಿ ತನ್ನ ಕೈಪಿಡಿಯವೊಲ್ ಪಿಡಿಯಂ ಪಿಡಿದಿರ್ದುದೊಂದಿಭಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೭೪).
[ನಸೆ₁ + ಇಚ್ಚೆ]

ನಸೆಯೇಱಿಸು (ಕ್ರಿ). ಉದ್ರೇಕಿಸು : ತಗರ ತಲೆಗೆ ಜಂಬೀರದ ಪುಳಿಯಿಟ್ಟು ವಿಾಗೆ ನಸೆಯೇಱಿಸಿ ನಗುತ ಜಗಳವ ಕಾದಿಸುತಿಹ ರಾಜಪುತ್ರರು ಸೊಗಸಿದರಾ ಬೀದಿಯೊಳಗೆ (ಕಂಸವಿ. ೭-೧೧). [ನಸೆ$_1$ + ಏಱಿಸು]

ನಸೆವಣಕ 'ನಸೆವಣಿಕ' ನೋ.

ನಸೆವಣಿಕ, ನಸೆವಣಕ (ನಾ). ಕಾಮೇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಪಶು ; ಬೆದೆಗೆ ಬಂದಿರುವ ಮಣಕ,-ಪಡ್ಡೆ : ನಸೆವಣಿ[ಪಾಠಾಂ. ಣ]ಕದೆ ಬೆಸ್ನಂ ಸಂಧಿಸುವುದುಮಸವಸದಿನೆಡೆಗೆ ಪುಗಲೊಡನಂತಾ ಬಸವಂ ಪಾಯ್ದೊಡೆ ಕಿಸಱಿಸೊಳ್ ಬಸವಟಿದಿರ್ದೊಂದು ಗೊಂದೆ ಪೊದಿತ್ತಾಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೨೯). ನಸೆವಣಕಃ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗದ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ. [ನಸೆ$_1$ + ವಣಿಕ]

ನಸೆಹಚ್ಚು (ಕ್ರಿ). ಕಾಮದ ಬಯಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು, – ಆಸೆ ತೋರಿಸು : ನಸೆಹಚ್ಚಿ, ಪುಸಲಾಯಿಸಿ, ಹೊತ್ತುಗೊತ್ತುಗಳ ನೆವ ಹೇಳಿ, ತುಸುತುಸು ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ... ಸ್ವಲ್ಪ ಸಹನೆಯಿಂದಿರು (ಕೃಹಿಆ. ೯೦). [ನಸೆ$_1$ + ಹಚ್ಚು$_1$ (< ಪಚ್ಚು$_3$)]

ನಸ್ತ (ನಾ). ಮೂಗು ; ನಾಸಿಕ. [ಸಂ.]

ನಸ್ತಿತ (ನಾ). ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ರಂಧ್ರವನ್ನು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು ; ಮೂಗು ದಾರವನ್ನು ಹಾಕಿರುವ ಎತ್ತು, ಹಸು, ಮೊದಲಾದುವು "ನಸ್ಯೋತಃ, ನಸ್ತಿತಃ–ಈ ೨ ಮೂಗಿಟ್ಟುದು" (ಹಲಾಯು. ೪೪-೧೨೨) ; "ಒತ್ತಿ ಮೂಗಂ ಚುರ್ಚಿ ನಸ್ತಿತಂ [ಪಾಠಾಂ. ಮೂಗುರ್ರಿ ಬೊಚ್ಚಿ] ನಸ್ಯಿರಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೩-೨). [ಸಂ.]

ನಸ್ಯ (ನಾ). ೧. ಮೂಗಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು. ೨. (ಔಷಧದ್ರವ್ಯ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು)ಮೂಗಿಗೇರಿಸುವಿಕೆ; ಮೂಗಿನಿಂದ ಸೇವಿಸುವಿಕೆ; P ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸಲು ೧. ನಸ್ಯ= ಪುಡಿಯನ್ನು ಮೂಗಿಗೇರಿಸುವುದು. ೨. ಪಾನ=ನೀರಾಗಿರುವ ಔಷಧಿಯನ್ನು ಕುಡಿಸುವುದು. ೩. ಅಂಜನ=ಲೇಪನ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಬಳಿಯುವುದು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ: ನರಮೂತ್ರದಿಂದೆ ನಸ್ಯಮನಿರದಾಗಿಸೆ ಕಣ್ಗೆ ತೀದೆಸಲ್ ತದ್ವಿಷಮುಂ ಪರಿಗುಂ (ಖಮದ. ೭-೭); ಒಳ್ಳಿತ್ತಾಗಿ ಹಣ್ಣಾದ ಗದುಗಿನ ತಿರುಳಂ ಶುಂಠಿಯುಮನ ದಕದಲ್ಲರದು ನಸ್ಯಮಂ ಮಾಡಲ್ ಮಂಕಿನಂತೆ ಇರ್ಪುದಾಂ, ಬಾಹುಗಂಟುಗಳುಂ ಮಾಣ್ಬುವು (ಲೋಕೋಪ. ೯-೧೦೦ ಟೀಕೆ) ; ಮಹಾಷಟ್ಪಲ ಘೃತವನಾದರೂ ... ಹಾಕಿ ಕಾಸಿ ಪಾಕದಲ್ಲಿ ಇಳುಹಿ ಹಿಂಡಿಕೊಂಡು ಪಾನ, ಅಭ್ಯಂಗ, ನಸ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನು ಮಾಡಿಸಲು ಸಕಲ ನಾಸಿಕರೋಗಂಗಳು ಶಮನವಹವು (ವೈದ್ಯಸಾ. II. ೧೦೯). ೩. ಮೂಗಿಗೇರಿಸುವ ಔಷಧದ್ರವ್ಯ : ನಸ್ಯಂಗಳಿಂದೆ ತನುಸಾರಸ್ಯಂ ಪಿರಿದಕ್ಕುಂ (ಖಮದ. ೭-೨) ; ರಜನಿ ಬರಿವದಣೆ ಕಟುಕವ್ರಜಮಿನಿತುಮನರೆವುದಾದಪಾಲೊಳ್ ತುರಗವ್ರಜಕೆ ಕುಡೆ ನಸ್ಯಮು ವಾತಜ ಪಿತ್ತಜ ಕಫಜಮೆನಿಪ ಸಿಂ(ಘಾ)ಹಾಣಹರಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೧೧-೩೦); ಮದ್ದುಗಳನಿಡಿವ ಉರಿವ ಸೀಕದ ನಸ್ಯದೊಳು ಹದನಱಿವ ತುರಗದ ವೈಸ್ನತಕಿಯುಚ್ಚಱಿಕೆಯಲಿ ಸಂತೈಸಿದರು ವಾಜಿಗಳ ವೇದನೆಯ (ಕುಮ್ಯಾಭೀ. ೩-೪೯). ೪. ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ, ಮೂಗಿಗೇರಿಸುವ ಪುಡಿ ; ನಾಸೀಪುಡಿ ; ತಂಬಾಕುಪುಡಿ ; ನಶ್ಯ : ಈ ಅರಸು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ನಸ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಇದ್ದನು (ನೀತಿಚಿಂ. II. ೨೦) ; ನೆರೆಮನೆ ಮಲ್ಲವ್ವ ಮುದುಕಿ ಕಲ್ಲವ್ವನ ಹತ್ತಿರ ನಸ್ಯ ಬೇಡಲು ಬಂದವಳು ...ಕೇಳಿದಳು (ಚಿನ್ನುಹಿಂ. ೭೧); ನಸ್ಯ ನೆತ್ತಿಗೆ ಮೂಲ ಗುಡಿಗುಡಿ ಗುಂಡಿಗೆಗೆ ಮೂಲ (ರೂಢಿ).

ನಸ್ಯಂಮಾಡು, ನಸ್ಯ ಮಾಡು=೧.ನಸ್ಯಂಗೆಯ್ ೧: ಶುಂಠಿಯುಂ.ಬೆಲ್ಲಮುಂ ಉದಕದಲ್ಲಿ ತೇದು ನಸ್ಯಂಮಾಡಲ್ ತಲೆತಿರುಗುಹ ... ಶ್ಲೇಷ್ಮವಾತಂ, ಈ ರೋಗಂಗಳ್ ಕಿಡುವುವು (ಲೋಕೋಪ. ೯-೧೩ ಟೀಕೆ) : ಬಿಳಿಯ ಉಗನಿಯ ಬೇರಂ ಮೊಲೆಹಾಲಲ್ಲಿ ನಸ್ಯಂ ಮಾಡೆ ಮುಖರೋಗ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಷ್ವವಿ. ೦೫೧) ; ತಾಳಕದ ಹಣ್ಣಂ ಪೊಲೆಹಾಲಲ್ಲಿ ತೇದು ನಸ್ಯ ಮಾಡೆ ಅರೆದಲೆಬೇನೆ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಷ್ವವಿ. ೭೨). ೨. ಮೂಗಿಗೇರಿಸುವ ಔಷಧವನ್ನು ತಯಾರಿಸು,-ಸಿದ್ಧಮಾಡು. ೩. ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪಿನಿಂದ ನಶ್ಯದ ಪುಡಿಯನ್ನು ಮಾಡು. ನಸ್ಯ ಮಾಡಿಸು = ಮೂಗಿಗೇರಿಸುವ ಔಷಧ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಯಾರುಮಾಡಿಸು,—ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು : ನಸ್ಯ ಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತೈಲವನ್ನಾಗಲೀ ಘೃತವನ್ನಾಗಲೀ ಮೃದುಪಾಕದಲ್ಲಿ ಇಳಿಸಬೇಕು (ಸಕಪ್ರ. XIII ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). ನಸ್ಯ ಹಾಕು = ನಶ್ಯವನ್ನು ಮೂಗಿಗೇರಿಸು,-ಸೇದು : ವಿಲಾಯಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಸ್ಯ ಹಾಕುವ ರೂಢಿಯಿತ್ತು (ಸಪಾಜೀ. ೬೧೭) : ಪುಷ್ಪಮಾಸವಾದರೆ ನಸ್ಯ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಬಾರದೆ? (ಗಾದೆ). [ಸಂ.]

ನಸ್ಯಂಗುಡು (ಕ್ರಿ). (ಔಷಧವನ್ನು) ಮೂಗಿನ ಮೂಲಕ ಏರಿಸು,-ಸೇವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು : ನರಮೂತ್ರದೆ ನಸ್ಯಂಗುಡು ಗುರುಗುಂಜಿಯ ಬಕುಳವುರಿಚಯುಗ್ಮದ ಬಿತ್ತಂ ಪರಿಹರಿಕುಂ ಗರಳಭಯಂ ನಿರುತಂ (ಖಮದ. ೭-೪೭). [ನಸ್ಯ + ಕುಡು$_1$ (<ಕೊಡು$_1$)]

ನಸ್ಯಂಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಔಷಧ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಮೂಗಿಗೇರಿಸು,-ಸೇದು : ಬವಣಿ ತಲೆಬೇನೆಗಳ್ . . . ಕಫ ವಾತವಿಕಾರಂ ಪಿಂಗುಗು ವಾದವೆ ನಸ್ಯಂಗೆಯ್ಕೆ ಶುಂಠಿಯುಂ ಬೆಲ್ಲಮುಮಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೧೩) ; ಅರಿಸಿನಮುಂ ನೀಲಿಯುಮಂ ಬೆರಸಲ್ಲವ ರಸದೊಳರೆದು ನಸ್ಯಂಗೆಯ್ಕಲ್ಯುರಗೋಗ್ರವಿಷಂ ಕಿಡುಗುಂ (ಖಮದ. ೭-೧೪); ಅರದಗಸೆಯೆಲೆಗಳಂ ವಿಸ್ತರದಿಂ ಗಾಳಿಸಿ ಕಟುತ್ರಿಕಂ ತ್ರಿಫಲೆಗಳಂ ಬೆರಸಿ ತನಿರಸದೊಳೀಬಾಗಿರೆ ನಸ್ಯಂಗೆಯ್ದೊಡದುವೆ ಸಿಂಘಾ(ಹಾ)ಣಹರಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೧೧-೩೧) ; ಯಷ್ಟಿ ಮಧುಕ, ಇಂಗು, ಇಪ್ಪೆಮರದ ಕೆಚ್ಚು ಇವಂ ನೀರಿಂ ತೇದು ನಸ್ಯಂಗೆಯ್ಯೆ ಭಗ್ನನೇತ್ರ, ಸನ್ನಿ ಗುಣಮಕ್ಕುಂ (ಸಕಪ್ರ. ೧೬೩). ೨. (ಔಷಧ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಮೂಗಿನ ಮೂಲಕ ಏರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು.-ಸೇವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು : ಹಾಮೆಕ್ಕೆಯ ಹಣ್ಣೊಳತಿಕ್ಷೀಮದೊಳಿರಿಸಿಟ್ಟ ಸುಂಟಿ ಹಿಪ್ಪಲಿ ಮೆಣಸೆಂಬೀ ಮೂಱನಾತ್ಮಜಲದಿಂ ಪ್ರೇಮದಿನಾತಂಗೆ. ನಲಿದು ನಸ್ಯಂಗೆಯ್ದುಂ (ದಶಕು. ೯-೧೦೦). [ನಸ್ಯ + ಕೆಯ್$_1$]

ನಸ್ಯಕರ್ಮ (ನಾ). (ಔಷಧ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಮೂಗಿನ ಮೂಲಕ ಸೇವಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ,-ಮೂಗಿಗೇರಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ : ಸಿರಿಸದ ಪೂವಂ ಹುಲಿಗಿಲ ಪರಫಲ ಮಡುವಾಗಲಿಲೆ(ಳ)ಯ ಫಲಮಂ ಮೂತ್ರಂಬೆರಸರದು ನಸ್ಯಕರ್ಮಕ್ಕಿರದೊಡರಿಸಲಹಿಕುಲೋಗ್ರವಿಷಮಂ ಕಳೆಗುಂ (ಖಮದ.೭-೩೬). [ನಸ್ಯ + ಕರ್ಮ]

ನಸ್ಯಮಿಾ (ಕ್ರಿ). =ನಸ್ಯಂಗೆಯ್ ೨ : ಏಱಿಸದಲುಮಿಚ್ಚಿಯ ಹುಳಿಬೇಟಿಯ ದಳ ಲಶುನ ಮರಿಚಮೆಂಬಿವನಿಂಬಿಂ ಮೇಳಯ್ಸಿ ನಸ್ಯಮಿಾಯಲ್ [ಪಾಠಾಂ. ನಸ್ಯನಾಳಿಸು] ಜಾಳಿಸುಗುಂ ಸರ್ಪವಿಷಮಂ (ಖಮದ. ೭-೧೭).

[ನಸ್ಯ + ಈ$_2$]

ನಸ್ಯವಿಧಿ (ನಾ). (ಔಷಧವನ್ನು)ಮೂಗಿನ ಮೂಲಕ ಸೇವಿಸುವ ಕ್ರಮ,-ರೀತಿ,-ಪದ್ಧತಿ : ಶ್ಲೇಷ್ಮ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವಮನವಿಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು. ಸನ್ನಿಪಾತರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಸ್ಯವಿಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು (ಸಕಪ್ರ. ೨೫). [ನಸ್ಯ + ವಿಧಿ]

ನಸ್ಯವೆಱ್[3] (ಕ್ರಿ). (ಔಷಧವನ್ನು) ಮೂಗಿನ ಮೂಲಕ ಏರಿಸು,-ಸೇವಿಸು : ಸಮಭಾಗೆಯಾಗಿ ಪೊಸ ಸಾಸಿವೆಯುಮನಂಕೊಲೆಯ ಬೀಜಮಂ ಕೂಡಿ ಬಟ್ಟಿಕ್ಕವನೆಣ್ಣೆಗೊಂಡು ಸಲೆ ನಸ್ಯವೆಱದೊಡಾಯುಷ್ಯವರ್ಧನಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೯೦). [ನಸ್ಯ + ಎಱ್$_1$]

ನಸ್ಯಸೇದು (ಕ್ರಿ). ನಶ್ಯಹಾಕು; ನಶ್ಯವನ್ನು ಮೂಗಿಗೇರಿಸು: ಅವನಿಗೆ ನಸ್ಯ ಸೇದುವ ಅಭ್ಯಾಸವಿದೆ (ಬೂಧಿ). [ನಸ್ಯ + ಸೇದು$_1$ (<ಸೇಂದು)]

ನಸ್ಯಾಂಗ (ನಾ). = ನಸ್ಯ ೨: ಪಂಧ್ಯಾ ಕರ್ಕೋಟಕೀ ಕಂದದೊಳಿಟ್ಟುದಜು ಮಾತ್ರದಿಃ . . . ದೇಚೀಂ ಧ್ಯಾನಂ ತದ್ವಿಷಸ್ಯಾಂಗೆ ವಿಷಧರದಷ್ಟಂಗೆ ನಸ್ಯಾಂಗ [ಪಾಠಾಂ. ನಸ್ಯಗ]ಮಾಗಲ್ ಸಂಧ್ಯಾಭ್ರಾರಕ್ತದಂತಾಗಳೆ ವಿಷ ಮಟಿಗುಂ (ಖಮದ. ೭-೯೦). [ಸಂ.]

ನಸ್ಯೋತ (ನಾ).=ನಸ್ತಿತ: "ನಸ್ಯೋತಃ, ನಸ್ತಿತಃ–ಈ ೨ ಮೂಗಿಟ್ಟುದು" (ಅಭಿಧಾನ. ೪೪-೧೦೨). [ಸಂ.]

ನಸ್ರಾಣಿ, ನಸರಾಣಿ (ನಾ). ೧. ಕ್ಷುದ್ರವ್ಯಕ್ತಿ; ತುಚ್ಛನಾದ ಮನುಷ್ಯ; ಅಲ್ಪಜೀವಿ: ಅವನಿಗೆ ಈಗ ಸಾರಥಿಯಾದ ಆ ನಸ್ರಾಣಿ ಸುಬ್ಬಭಟ್ಟ, ಆ ಗಾಣಿಗ ಸಂಕ . . . ಇವರೆಲ್ಲರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಏನು ಹೇಳಿದರೂ ಗೋರ್ಕಲ್ಲ ಮೇಲೆ ಮಳೆ ಕರೆದಂತೆ ಸರ್ವಜ್ಞ ಎಂಬ ಹಾಗೆ ಆಗಿದೆ (ಹತಸ. ೩೭). ೨. ನಯವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿ ಮೋಸ ಮಾಡುವವನು; ಚಾಣಾಕ್ಷ; ಚಾಲಾಕಿ; ಬೆರಕಿ: "ನಸರಾಣಿ=ಪಕ್ಕಾ, ಚಾಲಾಕು" (ಜಾನಕೋ. ೧೧). [←ಅರ. ನಸ್ರಾನೀ; ಮರಾ. ನಸರಾಣೀ./ತುಳು. ನಸ್ರಾಣಿ, ನಸರಾಣಿ]

ನಹಿ (ಅ). ನಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಒಂದು ಅವ್ಯಯ; ಇಲ್ಲ; ನಾಸ್ತಿ: "ನಹಿ ನೋನ ಅ–ಈ ೪ ಅವ್ಯಯಗಳೂ . . . ಅಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷೇಧದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ತಿಸುವವು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೭೭); ವಿಶಾಲಮತಿಯೆ ನಿನ್ನ ಪೋಲುವ ಸತಿಯರು ಮಾಲೋಕದಿ ನಹಿ (ಯಾದವಾ. ೧೭).

ನಹಿನಹಿ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ನಹಿನಹೀ ಎಂಬವ ಮಹಿಗೆ ಹೊರೆ (ಗಾದೆ). [P ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಎರಡು ಅವ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿ ಆಗಿರುವ ಕೂಡುನುಡಿ]

ನಳ$_1$ 'ನಲ$_2$' ನೋ.

ನಳ$_2$ (ನಾ). (ಉಕ) ೧. ನಾಳ; ಕೊಳವೆ: ಮನೆಯ ಕೊಳಚೆನೀರು ಹೋಗಲು ನಳಗಳಿರುತ್ತವೆ (ಬೂಧಿ). ೨. ನಲ್ಲಿ; ಕೊಳಾಯಿ: ಸಮಾಜಸುಧಾರಕರೆಂಬುವರೆಲ್ಲ ಮೊದಲು ಬೀದಿಯ ನಳಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದು ಒಳ್ಳೇದು! (ಗಾಳಿಗು. ೭೦); ಚಾಳಿನ ಕೊನೆಗೆ ಇದ್ದ ನಳದಿಂದ ನೀರು ತರುವದೆಂದರೆ ಜೀವದ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತಿತ್ತು (ಕೃತಿಜ. ೫೦); ಅತ್ತಿಕೊಳ್ಳದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದೊಂದು ಕೆರೆ ಕಟ್ಟಿ ಊರೊಳಗೆ ನಳ ತರುವ ಆಲೋಚನೆಯು ನಡೆದದೆ (ಕಥಾಗ. ೪೩೫). [←ಮರಾ. ನಳ./ ಸಂ. ನಾಲ]

ನಳಕ 'ನಲಕ' ನೋ.

ನಳಕೂಬರ 'ನಲಕೂಬರ' ನೋ.

ನಳದ್ವಯ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಸ್ಯ,-ಜೊಂಡು (?): "ನಳಕಃ–ನಳದ್ವಯ, ಕಪ್ಪಲಿ" (ಒಷಧಿ. ೮೩). [ಸಂ. ನಲದ್ವಯ]

ನಳನಳ (ನಾ). ಕೋಮಲತೆ, ಮೃದುತ್ವ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಕಾಂತಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಒಂದು ಶಬ್ದ. 'ನಳನಳಿಕೆ', 'ನಳನಳಿಸು' ಪರಾ.

ನಳನಳನೆ (ಅ). ಮನೋಹರವಾಗಿ: ನಲ ಗಿರಿಯಲ್ಲವು ಕಂಪಾಗೆ ಗಗನ ಕುಚ್ಚಳಿಪ ಸುಗಂಧಕರ್ತಿಸುತ ನಳನಳನೀತಂದು ಗಿರಿಯ ಸಾರ್ದಾನೆಯಿಂದಿ ಅದನಂಗನೆಗೂಡಿ ಪಜ್ರಿ (ಭರತ. ೭೩-೧೩೭). [ನಳನಳ + –ಅನೆ$_1$]

ನಳನಳಿಕೆ (ನಾ). ಕೋಮಲತೆ; ಮೃದುತ್ವ: "ನಳನಳಿಕೆಯೆಂದು ಕೋಮಲಂ" (ಶಶಸಾ. ೭೦-೬೦೩); "ನಳನಳಿಕೆಯನೆ ಕೋಮಲಂ" (ಶಶರ. ೫೩); ತುಂಬುರದಾಡನಾಥಂ ನಂಬಿಯುಣ್ಣಾನೇಜುಂಜಪ್ಪನದುರವಣೆ ಯುಮಂ ಸ್ವರೂಪಸೌಂದರ್ಯದ ನಳನಳಿಕೆಯುಮಂ . . . ದೃಷ್ಟಿಯ ದೈನ್ಯಮುಮನಚಿದು (ನಂಬಿರ. ೪-೧೧); ಸುಕುಮಾರಚೂಡಾಮಣಿಗೆ ಶೈಶವಂ ಕ್ರಮದೆ ಜಾಱೆ ಓತೆಸೆವ ಕೋಮಲಾಂಗದ ನಳನಳಿಕೆ . . . ಪೊಸಜವ್ವನಮನದೇಂ ಸೂಚಿಸಿದುವೊ (ಪದ್ಮರಾ. ೩-೨); ನಳನಳಿಕೆ ಯೊಳೊಡಗೂಡಿದರೆನೆ ಸಾಕು ಕೊಳರ್ವಕ್ಕಿಗಳ ಕೊರಳಂತೆ ಗಳರವ ತಾಡನ ಸೀತ್ಕಾರ ಭೂಷಣದುಲುಹು ಪೆರ್ಚಿಹಃದೆನಲೇಕೆ (ಭರತ. ೧೦-೧೦೪). [ನಳನಳ + –ಇಕೆ]

ನಳನಳಿಕೆವೆಱು (ಕ್ರಿ). ಕೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹೊಂದು; ಮೃದುತ್ವವನ್ನು ಪಡೆ: ಪರಿಕಾಲ್ಗಳಿಂ ಬಳಸಿದ ಪವಮಕ್ಕಿವಲ್ಲಿಕಲ್ಪತರುವೆಂಬಂತೆಸೆದು ನಳನಳಿಕೆವೆತ್ತ ವಿನುಳಿಕೋಮಳದಳತ್ರಯವಿಳಸಿತ ಸರಳಶಾಖಾನಿಕಾಯಾ ಕಲಿತಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷ (ಶಬಶಂ. ೩-೬೮೫). [ನಳನಳಿಕೆ + ವೆಱು$_1$]

ನಳನಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ಕೋಮಲವಾಗಿರು; ಮೃದುವಾಗಿರು; ನವುರಾಗಿರು: ವಿಳಸಿತಫಳಮಂಜರಿಯಿಂ ತಳೆದೊಪ್ಪುವ ಕಲ್ಪಲತೆಗೆ ವಾಸಟಿಯಾದರ್ ನಳನಳಿಸುವ ಜನಶಿಶುವಂ ತಳೆದು ತಳತ್ತಳಿಪ ಹರಿಯ ವರವಧುವಾಗಳ್ (ವರ್ಧಕು. ೧೩-೯೭); ನಳನಳಿಪಶೋಕೆಯ ತರುವಿನ ತಳಿರ ತೊಂಗಲು (ಹತಕಾ. ೩-೧೬). ೨. ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾಗು; ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗು; ತೇಜೋಮಯವಾಗು: ನಳನಳಿಸಿ ಬೆಳೆದು ವಿರಹಾನಳ ನಳಂಗುಗುಮಾ ವಿಳಾಸರಸದ ತರಂಗಾವಳಿಗಳನಿಟಿಸುವ ಮಧ್ಯದ ವಳಿಗಳ ನೀಕ್ಷಿಸಿದ ನೀಱರಂ ರುಕ್ಮಿಣಿಯಾ (ಜಗವಿ. ೧೦-೨೭); ಓರಂತೆ ನಳನಳಿಸಿ ತೊಳಗುತ್ತಿರ್ಪನೋರ್ವನೇ ರುದ್ರಂ (ಪದ್ಮರಾ. ೧೦-೪೭). ೩. ಸುಂದರವಾಗು; ಚೆಲುವಾಗು; ಸೊಂಪಾಗು: ನೆಱೆ ಬಣ್ಣಸಲ್ಬುಭವಂ ನೆಱೆಯಂ ಪೆಱರಳವೆ ಪೊಸೆವ ತರುಗಳಿಂ ಪಣ್ಣೊಱೆಗಳ ನೆಱಿವೀಂದು ಬಗೆಗಱೆಪೋಲ್ ನಳನಳಿಸುತೊಱಗಿ ತಾಱಗಿದ ಬನಮಂ (ಲೋಕೋಪ. ೬-೩೦); ತಿಳಿಗೊಳನ ಬಳಸಿ ನಳನಳಿಸಿ ಬೆಳೆದೆಳಮಾವುಗಳ ತಳದ ವಲ್ಲಿಕಾ ಮಂಟಪದ . . . ಅಶೋಕೆಯ ತಳಿರ ತೊಂಗಲ ಗದ್ದುಗೆಯೊಳು . . . ಪಶುಪತಿಯಂತಿರಿರ್ದ ಮುನಿನಾಥ ಕಣ್ಗೆಸೆದಿರ್ದನು (ಹಕಲಾ. ೩-೬೬); ಮುತ್ತದಱ ವಲಯದೊಳೋಣದಿಂ ಕೀಲಿಸಿ ಪಜ್ಜಳಿಸುವ ಪಸುರ್ವಣೆಯಂಬ ತೆಱದಿ ನಳನಳಿಸುತೆ ತುಱುಗಿ ಬೆಳೆದ ಬಹಿರುದ್ಯಾನಂ ಕಣ್ಗೊಳಿಸಿದುದು (ಜಯುಕಾ. ೦-೯೫). ೪. ಸೊಗಸಾಗು; ರುಚಿಕರವಾಗು: ನಳನಳಿಪ ಬಹುವಿಧದ ಭಕ್ಷ್ಯಾವಳಿಯ ಹಡೆಗೆಗಳೋರಣಿಸಿ ಮುಂದಳಿಸಿ ಕೂಡಿದ . . . ಕೂಳ ರಾಶಿಯ ಬಂಡಿ ಜೋಡಿಸಿತು (ಕುಮಾ.ಭ. ೦೦-೨೫). [ನಳನಳ + –ಇಸು$_3$]

ನಳಪಾಕ (ನಾ). (ಅಲಂ) ಅತ್ಯಂತ ರುಚಿಕರವಾದ ಅಡುಗೆ; P ನಳನು ರುಚಿಕರವಾದ ಅಡುಗೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಇತಿಹಾಸಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ: ಷಡ್ರಸಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಳಪಾಕ–ಭೀಮಪಾಕಗಳನ್ನು ಇಳಿಸುವವರೇ ಪಾಕಕಲಾನಿಪುಣರು (ಜೀವಾಕ್ಷ. ೦೭೨); ಚಂದ್ರಿಯ ಅಡಿಗೆ ಎಂದರೆ ನಳಪಾಕ (ನಿಶಲು. ೪೦); ಸೀತೆಯ ನಳಪಾಕದಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿನ ವೈಶ್ವಾನರವನ್ನು ತಣಿಸೋಣ (ಸೀತಾರ. ೨೯). 'ಭೀಮಪಾಕ' ಪರಾ. [ನಳ$_1$ (=ನಲ$_2$) + ಪಾಕ$_1$]

ನಳಮಾನ 'ನಲವಿಮಾನ' ನೋ.

ನಳಯೋಗ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಜಾತಕನ ಜನ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಳುಗ್ರಹಗಳು ದ್ವಿಸ್ವಭಾವ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವುದು; P ಈ ನಳಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸಿರಿವಂತನಾಗಿ, ಸುಖಿಯಾಗಿ, ಚತುರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯಾದರೂ ಅಂಗವಿಕಲನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ: ಏಱುಗ್ರಹಂ . . . ದ್ವ್ಯಂಗರಾಶಿಯೊಳ್ ಕೂಡಿ ನಿಂದೊಡದು ನಳಯೋಗಂ (ಜಾತತಿ. ೦೩-೧); ದ್ವಿಸ್ವಭಾವರಾಶಿ (ಮಿಥುನ ಕನ್ಯಾ ಧನುಸ್ಸು ಮೀನ)ಗಳಲ್ಲಿ ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ಇದ್ದರೆ ನಳಯೋಗ (ಜಾತತಿ. ೦೩-೧ ಟೀಕೆ).

[ನಳ$_1$ (=ನಲ$_2$) + ಯೋಗ]

ನಳಸಂಯುತ (ನಾ). ಜೊಂಡುಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ತುಂಬಿದುದು: "ನಡ್ವಳಂ. ನಳಸಂಯುತಂ – ಈ ೨ ನಾ(ಣ)ನಲುಳ್ಳ ಭೂಮಿ." (ಹರಾಯು. ೨೬-೪). [ನಳ$_1$ (=ನಲ್ಲ$_2$) + ಸಂಯುತ]

ನಳಸಂವತ್ಸರ (ನಾ). ಅರುವತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ ಐವತ್ತನೆಯದು: ನಳಸಂವತ್ಸರದೊಳ್ ಮ.೦ ಘಟಿಲಿನೆ ಮನುಜರ್ಗಮಧಿಕತ್ವಷೆ ತಾನಕ್ಕುಂ (ಅಟ್ಟಮ. ೬-೨೩). [ನಳ$_1$ (=ನಲ್ಲ$_2$) + ಸಂವತ್ಸರ]

ನಳಸಮುದ್ಭವ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ನಳಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು: ಧನಪತಿ ಪದುಳಿದನೂನಾಂಗಿ ನಿಪುಣಮತಿ ನಳಸಮುದ್ಭವಂ (ಜಾತಕ. ೦೩-೦೨). [ನಳ$_1$ (= ನಲ್ಲ$_2$) + ಸಮುದ್ಭವ]

ನಳಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ಬಾಗು; ಬಗ್ಗು; ಡೊಂಕಾಗು: "ನಳಿ–ನಮನೇ" (ಶಮಧಾ); ಪದುಳಂ ನಿಂದೆಡಗಯ್ಯೊಳೊತ್ತಿ ಘುಜಂ ಕೊಪ್ಪಂ ಪಪಾಂಗುಷ್ಟ ಮೂಲದೊಳೊಟ್ಟೇಚಿಸೆ ಕಾಲದಂಡನಿಭಮಂ ಕೋದಂಡಮಂ . . . ಕೂರ್ಮೋನ್ನತ ಕರ್ಪರಂ ನಳಿದು ಬೆನ್ನಂ ಪತ್ರದೇಂ ಮಾಣ್ದುದೇ (ಶಂರಾಮಾ. ೩-೬೭); ಶಿರದ ನರೆ ಮೆಯ್ಯ ತೆರೆ ಕಯ್ಯ ಕೋಲಿಂದೆಸೆಯೆ ಸುರುಳ್ದ ತನು ನಳಿತ ಬೆನು ಜೋಲ್ವ ಪುರ್ಪಿಂದೆಸೆಯೆ (ಇಳಿರ. ದೇ. ೩೦-೦೬); ಕಿಬುಗೊಂಬು ನಳಿದ ಬೆನ್ನಂ ಕಿಟುಕಿದ ಕೊಡೆಗೆಚ್ಚಲೆಲೆವ ಬಾಲಂ ತಳುಮ್ಮೆ ಮೆಟಿಯ ಬಿಳಿದಾಗಿ ಮಣಣದೆ ಕಟಿವೆಮ್ಮೆಯ ಹಿಂಡು ಪಳ್ಳಿಪಳ್ಳಿಯೊಳೆಸೆಯಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೪-೬೦); ಕವಿದು ಹಳಚಿದುದುಭಯಬಲ ಶಿವಶಿವ ಮಹಾ ದೇವಮಮ ಪದರಜ ರವಿಯ ಶಿವಿದುದು ದಿವಪಳಿದುದು ನಳಿದನಹಿರಾಯ (ಕುಪ್ಯಾಘೀ. ೯ ಸೂಚನೆ). ೨. ಮಣಿ; ನಮಸ್ಕರಿಸು; ಶರಣಾಗು: "ನಳಿಯೆಂಬ ನುಡಿ ನಮಸ್ಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಡಿನ ಸರದಿನಲ್ಲಿ ಸಲ್ಗುಂ" (ಶಂಜೀವ. ೨೮); ಕದನದೊಳಂದು ನಿನ್ನ ತರವಾರಿಯ ಬಾರಿಗೆ ಮೆಯ್ಯ ನೊಡ್ಡಲಾಜಿದೆ ನಳಿದಿನ್ನುವಂತದನೆ ಜಾನಿಸಿ ಜಾನಿಸಿ ಗಂಗ ತನ್ನ ನಂಬಿದ ಸುದತೀಕದಂಬದೆರ್ದೆ ಪೌವನೆವೋಗಿರೆ ಪುಲ್ಲೆವೆಚ್ಚುವೆಚ್ಚದಪನಹನ್ನಿಂಶಂ ಕಿಗುಳ ದಾಮನರಣ್ಯಶರಣ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂ (ಎಕ. II, ೨೧೦-೨೩; 1176). ೩. ಬಳುಕು; ತೊನೆದಾಡು: ಕಾಲ್ ಬಲೆಯ ನಡು ನಳಿಯೆ ಕಳಲುತುಂ ಬಟಲುತುಂ . . . ಬಾದರತಿವೇಗದಿಂ (ಲೀಲಾವ. ೧೦-೯); ಮುಡಿ ಜಡಿಯೆ ಕುಂತಳಂ ಕುಣಿಯೆ ಕಡೆಗಣು ಹೊಳೆಯೆ ನಡು ನಳಿ[ಪಾಠಾಂ. ಮಣಿ]ಯೆ . . . ನೇವುರ ಝುಣಂ ಝುಣಮೆನಲು ವನಿತೆಯರ ನಡುವೆ ಚೆಂಡಂ ಹೊಯ್ಯುತಿರ್ದಳೊಬ್ಬಳು ಕಾಮನಂಕಮಾಲೆಯ ಮಾಡುತ (ಹಕಕಾ. ೪-೦೩).

ನಳಿನಳಿ (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಮದಸಿಂಧುರಭಾರಮಣಾನಲಾಜದೇಲಿಂ ಬೆನ್ನಂ ನಳಿನಳಿದು ನಡೆವ ಹಯದಟಾಯಳವಂ ಕಂಡು (ಆದಿಪು. ೦೩-೩೦).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ನೆಳಿ; ಮಲ. ಇಳಿ; ತೊದ. ನೊಳ್ಗ]

ನಳಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ಸೊಬಗು; ಚೆಲುವು: ತೊಳಗುತಿವ ತೋಟದಲಿ ತೆರ ತೆರ ಗುಲಾಬಿಹೂ . . . ಎಳೆಬಿಸಿಲು, ತಿಳಿಗಾಳಿ; ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮಾಲಿ; ಏಳೆ ಹೇಳುವುದು ಆ ನಳಿಯ ? (ಸುಪೀತ. ೬-೮). (ಗು). ೨. ಕೋಮಲ ವಾದ; ಮೃದುವಾದ. ೩. ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ. 'ನಳಿದೊಳ್', 'ನಳಿಮೊಗ' ಪರಾ.

ನಳಿ$_3$ 'ನಲ್ಲಿ$_1$' ನೋ.

ನಳಿ$_4$ 'ನಲ್ಲಿ$_2$' ನೋ.

ನಳಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಸಣ್ಣ ಕೊಳವೆಯಂಥ ಟೊಳ್ಳಾದ ಸಾಧನ; ನಾಳ: ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಉದ್ದೀಪನಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಸ್ಯಗಳ ನಳಿಕೆಗಳು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನರಗಳ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ಇರುವುದೆಂಬು ದನ್ನು ಅವರು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ತೋರಿಸಿದರು (ಜಸ್ಮಕ. ೦೦೩). ೨. ಕೊಳವೆ ಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಪಂಜರ: ಬಲಪಂತರಲ್ಲ ನಳಿಕೆಯ ಕೀರನಂತೆ ಅವರು ದಿಕ್ಕಾಗಲಜಾಯರು (ವೋಕೀಮೂ. ೩೬-೨೬೯). [ಸಂ. ನಲಿಕಾ]

ನಳಿಗೆ, ಲಳಗಿ, ಲಳಿಗೆ (ನಾ). ೧.=ನಳಿಕೆ ೧: "ನಳಿಗ (ಲಳಿಗ) – ನಾಲಿಕಾ (ನಲಕ) = ಕೊಳವೆ" (ತದ್ಭಕೋ. ೨೦); ನಳಿಗೆಯೊಳ್ ನಾಯ ಬಾಲವನು ಕಟ್ಟಲ್ಲನ್ನ ನಳುಹ ಬಿಡದು (ಸಮ್ಮಕಾ. ೧೦-೦೨); ನಾಯ ಬಾಲ ನಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಹಾಗೆ ಅವನ ಬುದ್ಧಿ ಎಂದಿಗಾದರೂ ಸರಿದಾರಿಗೆ ಬರುವುದಿದೆಯೇ ? (ತ್ಯಾಗಮ. ೧೨೦); ಪಿಸ್ತೂಲಿನ ನಳಿಗೆಯೊಂದು ಗಂಗಾರಾಮನ ಎದೆಯ ಕಡೆಗೆ ಗುರಿ ನೋಡುತ್ತಿತ್ತು (ಎಡಿವ್ಯ. ೦೦೪); ಇಬ್ಬರೂ ಹುಕ್ಕೆಯ ನಳಿಗೆ ಗಳನ್ನು ಬಾಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತುಸುಹೊತ್ತು ಸುಮ್ಮನೆ ಈಚಿಚಿಯರು ಗಳಲ್ಲಿ ಒರಗಿದರು (ನಿಷ್ಕಾಮ. ೧); ನಾಯಿಯ ಬಾಲ ನಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಡೊಂಕು ಬಿಟ್ಟೀತೆ ? (ಗಾದೆ). ೨. ನೆಯ್ಗೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಧನ; ಲಾಳಿ: ಊಕೆಯ ಮಾಡುವಾತನ ಕಯ್ಯ ಕುಂಚಿಗೆಯ ತುಂತುಱು ನುಂಗಿತ್ತು ನೆಯ್ವ ಅಣ್ಣನ ಕಣ್ಣ ಕಯ್ಯ ಸ[ಪಾಠಾಂ. ಲ]ಳಿಗೆ ನುಂಗಿತ್ತು (ಗುಪ್ತಮಂ. ೪). ೩. ಬಲಿತ ಬಿದಿರು; ಬೊಂಬು. ೪. ಬೊಂಬಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಪಾತ್ರೆಯಂಥ ಸಾಧನ; ಅಂಡೆ: ಉಗ್ರಪಾತಂಗ ದಂತಗಳಂ ಚಮರಿವಿನಲಂ ಜೇನ ನಳಿಗೆಯಂ ಪೂತಿಬೆಕ್ಕಂ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರ ರಾಯಂಗೆ ಕಾಣಿಕೆಯನಿತ್ತಡಿಗೆಜಗುತಿರ್ದರಗ್ಗದ ಬೇಡವಡೆಯೊಡೆಯರು (ಹಚಕಾ. ೩-೩); ತೈಲವನೊಂದು ನಳಿಗೆಯೊಳು ತುಂಬಿ (ವೀಶೈಪು. ೬-೮-೪೦); ಪುಲಿದೊವಲೆತಲೆಯ ಮಾಜಿ ಪೀಲಿಪೊಜಿ ಜೇನ ನಳಿಗೆ ಬಲ್ಪಂದಿದಾಡೆಗಳ ಒಲಿದಿತ್ತು ಕಾಣಿಕೆಯನು ಕೈಮುಗಿದರಾ ಬಲದ ನಾಯಕರು ಕಂಪಿಲಗೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೬-೩೮); ಪುಲಿದೊಗಲ ಪೊಜಿ ಜೇನುತುಪ್ಪದ ನಳಿಗೆ ಮೇಣದ ಮುದ್ದೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೦೬-೬). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯ: "ನಾಳಿಕಾ – ನಳಿಕೆ, ಒಳ್ಳಿ, ತೆಂಗು, ಸೂರ್ಯಭಕ್ತ" (ಒಷಧಿ. ೮೫). **ಲಳಗಿ:** ೧. ಶ್ವಾನನ ತಂದು ಬಾಲ ನೀವಿ ಲಳಗಿಯೊಳು ತಾನಿಡಲದರಿಂದ ಮೇಣ್ನು ಸರಳಾಗುವದೇ (ವಿಶಾಸು. ೪೦-೧); ನಾಯಿಯ ಬಾಲವನ್ನು ಲಳಗಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೂ ಅದರ ಡೊಂಕು ಹ್ಯಾಗೆ ಹೋದೀತು ? (ವೋಹಿನೀ. ೪೯). **ಲಳಿಗೆ:** ೧. "ನಾಳಃ = ಲಳಿಗೆ" (ಕಾಶಕ್ಯ. ೩೦); ಬಳಿಯಕ್ಕಿವಿಟ್ಟ ಸೋದಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಹರಿಯಣಕೆ ತಳಿದುಕೊಂಡು . . . ಲ[ಪಾಠಾಂ. ನ]ಳಿಗೆಯಂದದಿ ತಿರಿಹಿ ತಿರಿಹಿ ಮುಖಗೆಡದೆ ಹಪ್ಪಳವನೊತ್ತುವ ಹಾಗೆಯೊತ್ತಿ (ಸೂಪಶಾ. ೦-೪೮); ಹೊರಗೆ ಬಂದೂಕಿನ ಲಳಿಗೆಗಳು ಹಾಯ್ದಿವೆ (ಪ್ರಜಸ. ೧೮); ಶ್ವಾನದ ಬಾಲವ ಲಳಿಗೆಯೊಳಿಟ್ಟರೆ ಮಾಣದೆ ಸರಳವದಾಗೀತೆ ? (ಜನನಾ. ೦೦೨); ನಾಯಿಯ ಮನಸ್ಸು ಲಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ನಾಯಿಯ ಬಾಲದಂತೆ ಇದ್ದಿತು (ನಾಡಿಗೇ. ೦೦೬). ೩. ಕಳಲೆಯ ನಟುವಲ್ಲಿ ಚಿವುಟಲಹುದು ಮುಂದೆ ಲಳಿಗೆ ಕೂರುಗುರಿಗಂಜುವುದೇ (ವೋಚಕ. ೦೦-೦೩); ಕಳಲೆಯನ್ನಖದಿ ಚಿವುಟಲು ಸುಲಭವದು ಬಲಿದು ಲಳಿಗೆಯಾದೊಡೆಯ [ಯಂ೨] ಗುಗರ್ಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯಮೆ (ನವಮೋ. ೧೦-೦೬). ೪. ಧಾರುಣಿಯೊಳಗೆ ಹೇಚಿನಿಕ್ಕ ಲಳಿಗೆಯ ಎಣ್ಣೆ ಹೂವು ಕಾಯಿ ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುದ ತಪ್ಪ ಸಾಧಿಸಿ ತರಿಸಿಕೊಂಡುಬು ಚಿಕ್ಕಮಕ್ಕಳಿಗೆಲ್ಲಿಯದೋ ನೆಟ್ಟನೆಯ ದೇವತ್ವ (ವೋಕೀಮೂ. ೧೦೪-೪೦೬); ತುಡುವೆಯ ಜೇನು ಕೋಲುಜೇನು ಹುತ್ತಜೇನು ಹೆಜ್ಜೇನು ಸಕ್ಕರೆಜೇನು ಯಿಂತಿವು ಮೊದಲಾದ ಜೇನುತುಪ್ಪದ ಲಳಿಗೆಗಳ ಸಾಲುಪೊಜಿಯಿಂ . . . ಕಾಣಿಕೆಯನಿಕ್ಕಿ (ನನ್ನಚಾ. ೪-೦೪ ವ). [<ಸಂ. ನಲಿಕಾ. / ತುಳು. ನಳಿಗೆ]

ನಳಿಗೊಂಬು (ನಾ). ಕೋಮಲವಾದ ಕೊಂಬೆ; ಎಳೆಸುದಾದ ರೆಂಬೆ: ಕವಲ್ತ ಕೊಂಬಿನ ಮಡವಡ್ಡಪಂದ ನಳಿಗೊಂಬಿನ ಪತ್ತುಗೆ ಜೋಲ್ವ ಬಳ್ಳಿಗೊಂಬಿನ ಬಳೆ ತೋರಗೊಂಬಿನ ನೊಗಂ ನಿಡುಗೊಂಬಿನ ಮೂಂಕು ಕಣ್ಣೆ ಚೆಲ್ವಿನೆ ನಡೆತಂದುದುವಂದಸುಗೆಯೆಂಬ ನೆಗಟ್ಟೆಯ ತೇರ್ಗಳೆತ್ತಲುಂ (ಕದ್ವಿಕಾ. ೨೦೩). [ನಳಿ$_2$ + ಕೊಂಬು$_1$]

ನಳಿತೋಳ್ 'ನಳಿದೋಳ್' ನೋ.

ನಳಿತೋಳು 'ನಳಿದೋಳ್' ನೋ.

ನಳಿದು (ನಾ). ಬಾಗಿದುದು ; ಡೊಂಕಾದುದು ; ವಕ್ರವಾದುದು. 'ಕಡುನಳಿದು' ಪರ್ಯಾ. [<ನಳಿ₁]

ನಳಿದೋಳ್, ನಳಿತೋಳ್, ನಳಿತೋಳು (ನಾ). ಕೋಮಲವಾದ ತೋಳು ; ಮೃದುವಾದ ಬಾಹು : ನಳಿದೋಳ್ಗಳ್ ಶಾಖೆಯಂ ಕಿಂದಳ ವೆಳವೞಿರಂ . . . ಸುಯ್ಗಳ ಗಂಪು ಕಂಪಂ ಮಿಗೆ ಸೊಗಯಿಸಿತಂಗೋದ್ಭವ ಶ್ರೀ ಜಗನ್ಮಂಗಳಶೃಂಗಾರಾಬ್ಧಿವೇಳಾವನಲತೆಯೆನೆ ಶುದ್ಧಾಂತಕಾಂತಾಜಿದಂಬಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೬-೩೯). **ನಳಿತೋಳ್** : ಕುಂತಿ . . . ನಿಧಾನಮನೀಡಾಡು ವಂತೆ ಕೂಸಂ ಗಂಗೆಯೊಳೀಡಾಡಿ ಬಂದಳಿತ್ತ ಗಂಗಾದೇವಿಯುಮಾ ಕೂಸಂ ಮುಟ್ಟುಗಲೀಯದೆ ತನ್ನ ತೆರೆಗಳೆಂಬ ನಳಿತೋಳ್ಗಳಿನೊಯ್ಯನೊಯ್ಯನೆ ತಟ್ಟಿಕ್ಕಿಸಿ ತರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೯೩ ವ) ; ಮುಗುಳ್ಗಳಂ ಮಿಸುಗುವ ದಂತ ಪಂಕ್ತಿ ಲತೆಯಂ ನಳಿತೋಳ್ಗಳಿಚ್ ಪೋಲ್ತು ನಾಡೆ ರಂಜಿಸುವ ವಿಳಾಸಿನೀ ನಿಕರದಿಂ ಪೊಸಸುಗ್ಗಿ ಪೊಲಿರ್ದುದೋಲಗಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೧೪೦) ; ತಾಮರಸವಮುಖಿಯ ನಳಿತೋಳ್ ತಾವರೆಸಬೆಡಂಗುವೆತ್ತು ಸಿರಿಸದ ಸುಮನೋದಾಮಕಮಂ ಗೆಲೆವಂದೆಸೆದು ಮಕರಧ್ವಜನ ಪಾಶಮನೆ ಸೊಗಯಿಸುಗುಂ (ಅಗವಿ. ೧೧-೩೨) ; ನಿಱಿಗುರುಳ್ ಸೋರ್ಮುಡಿ . . . ನಳಿತೋಳ್ ಕಿಂದಳಂ . . . ಸೊರ್ಕುಂಗೋಗಿಲೆ – ಇವು ಉಪಸರ್ಗಂ ಬೆರಸಿದ ಶಬ್ದಂಗಳ್ (ಶಶಮ. ೬೩-೧೧೬) ; ಕಂದನಾಡುವ ಬಾಲಲೀಲೆಯಂ ನೋಡಿ ತೊದಲೊಂದಿದಿನಿವಾತನುಱ್ ಕೇಳ್ದು ಮುದ್ದಿನ ಮುದ್ದೆಯಂದ ದಂಗವನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ನಳಿತೋಳ್ಗಳಿಂದಪ್ಪಿ . . ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರೀತಿಯಂ ಪಡೆವರಿನ್ನಾವ ಕೃತರೊ (ಕೃಮಿಭಾ. ೧೮-೩೦) ; ಮಲ್ಲಸಾಧನೆಯಂತೆ ನಳಿ ತೋಳ್ಗಳಿಂದಪ್ಪಿಯುಲ್ಲಾಸವನು ತೋಱಿ ವಿಟಗೆ (ಕಂಸವಿ. ೬-೦೩೨). **ನಳಿತೋಳು**: ವನಿತೆ ಹೊರಳಿದಳು ಶೋಕವ ತಾಳ್ದು . . . ನಳಿತೋಳನು ಕಿದಱಿದಳವನಿಯಲಿ ಹಲುಬಿದಳಭಿಮನ್ಯುವಿನಳಲಿನಲಿ (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೬೦೪. ಪರಿ ೩೪೪) ; ಶೂರ್ಪಣಖಿ . . . ಹೊಳಹೊಳೆವ ನಿಡುಗಂಗಳಿನ ಕೋಮಲದ ಕದಪಿನ . . . ನಳಿತೋಳುಗಳ ಮಾನವವಿಲಸಿತಾಂಗದ ರೂಪ ಕೈಕೊಂಡೆಸೆದಳದಿರಿನಲಿ (ತೊರರಾ. ೩-೪-೩) ; ಮಿಸುವ ನದೀನಾರಿಯ ನಳಿತೋಳನಲಿಸೆವಿರ್ತಡಿಗಾಲುವೆ (ಜಯುಕಾ. ೦-೩೮) ; ಕಂದರ್ಪ ನಗುತ ನಾಲಿಸುತ ಸಂತಸದೊಳಂ ಚಂದದೆ ಪಿಡಿದು ರಾಜಿಸುವ ಇಂದೀವರಕಾಂತ ಲತೆಯನೆ ತತ್ಕರದಿಂದೊಪ್ಪಿದುವು ನಳಿತೋಳು (ಕಂಸವಿ. ೯-೩೯); ನಳಿತೋಳ ತಲೆಗಿಂಬ ಮಾಡಿ ಪದಗಳ ನೀಡಿ ಸುಳಿಗುರುಳ ಚದರಿ ಕೆದರಿದ ಲಲಾಮಂಗಳಿಂ ಲಲನೆಯರಿರಲು (ಪಂಶಾರಾ. ೫-೪-೦೩). [ನಳಿ₂ + ತೋಳ್]

ನಳಿನ 'ನಲಿನ' ನೋ.

ನಳಿನಕೋರಕ (ನಾ). ತಾವರೆಯ ಮೊಗ್ಗು : ತರಿಕ ಕಕ್ಕಡದರುತ್ಪಳದ ತೋಮರದವರ್ ನಳಿನಕೋರಕದಿಟ್ಟಿಯವರು . . . ಬಳಸಿ ಕೈಮಾಡಿದರ್ ನೃಪನ (ಛರವೇ. ೨-೪೮). [ಸಂ. ನಲಿನಕೋರಕ]

ನಳಿನಗರ್ಭ 'ನಲಿನಗರ್ಭ' ನೋ.

ನಳಿನಗರ್ಭಾಂಡ 'ನಲಿನಗರ್ಭಾಂಡ' ನೋ.

ನಳಿನಜ 'ನಲಿನಜ' ನೋ.

ನಳಿನಜಾಂಡ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ; ಪ್ರಪಂಚ : ನಳಿನಜಾಂಡ ತಲೆಯ ತೂಗಿ ಮೋಹಿಸುತಿರಲು ಕೊಳಲನೂದಿ ಭ್ರಾಜಿಸುವ ಚೆಲುವ ಕೃಷ್ಣರಾಯನ ನೋಡಿ (ಪುರಂದ. ೫-೪೬ ಪಲ್ಲವಿ). [ಸಂ. ನಲಿನಜಾಂಡ]

ನಳಿನದಳ 'ನಲಿನದಲ' ನೋ.

ನಳಿನದಳನಯನೆ (ನಾ). ಕಮಲದ ಎಸಳಿನಂತೆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವಳು ; ಕಮಲಾಕ್ಷಿ : ನಳಿನದಳನಯನೆ ತನಗಾಗುಟಿವರೆ ಕರತಳದೆ ವದನಮಂ ಮುಚ್ಚುತವಗ್ಗಲಿಸಿ ಪೊಱಪಡುವ ಗೋತ್ರಸ್ಖಲನೆಯ ಭಯದಿಂದೆ ಮುಚ್ಚಿದಂತೆಪೊಲಿರ್ದಳ್ (ಕಾದಂಅ. ೧೨೪). [ಸಂ. ನಲಿನದಲನಯನಾ]

ನಳಿನದಳಪುಟ (ನಾ). ಕಮಲದ ಎಲೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ದೊನ್ನೆ : ನಳಿನದಳಪುಟದೆ ನೀರು ನಳಿನಿಗಳವು ರೂಪುಗೊಂಡು ಸುರಿದಪುವೆನೆ ಕಂಗೊಳಿಪ ಮರಕತದ ಕಳಶಂಗಳ ಜಲವಂ ಸುರಿದರವಃಳಕವಳಾನನ ಯರ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೩). [ನಳಿನದಳ (= ನಲಿನದಲ) + ಪುಟ₂]

ನಳಿನದಳಲೋಚನ 'ನಲಿನದಲಲೋಚನ' ನೋ.

ನಳಿನದಳಾಕ್ಷ (ನಾ). ೧. ಕಮಲದ ಎಸಳಿನಂತೆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು. ೨. ಕೃಷ್ಣ : ನಳಿನದಳಾಕ್ಷಂ ರುಕ್ಮಿಣಿ ಸಲೆ ಭಾಗ್ಯಸಂಪಾನುಭಾವದಿಂದಂ ದಿನವಂ ಕಳೆಯುತ್ತಿರೆ (ದಶಾವ. ೯-೧೬೮). [ಸಂ. ನಲಿನದಲಾಕ್ಷ (ನಲಿನದಲ + ಅಕ್ಷಿ + –)]

ನಳಿನದಳಾಯತಾಕ್ಷ (ನಾ). ಕಮಲದ ಎಸಳಿನಂತೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು : ನಳಿನದಳಾಯತಾಕ್ಷನುರುವಕ್ಷನಿಭಾಹಿತವಃಧ್ಮನಕ್ಷರಾಜ್ಞಳ ನಳಮಾಲಿಕಾಪ್ರಭನಹಿಪ್ರಭುಸನ್ನಿಭಬಾಹುಯುಗ್ಮಂ . . . ನಿಟ್ಟದಿರಾಗಿ ನಿಲ್ಸುದಂ (ಮಹಾನೇ. ೬-೩೮). [ಸಂ. ನಲಿನದಲಾಯತಾಕ್ಷ (ನಲಿನದಲ + ಆಯತ + ಅಕ್ಷಿ + –)]

ನಳಿನದಳಾಯತಾಕ್ಷಿ (ನಾ). ಕಮಲದ ಎಸಳಿನಂತೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವಳು: ನಳಿನದಳಾಯತಾಕ್ಷಿ . . . ಪೊಳೆವವತಂಸಪುಷ ರಜದಿಂ ಪೊರೆ ದಿರ್ದ ಕಪೋಲಪಟ್ಟಮಂ ತೊಳೆದಳನಾರತಂ ಸುರಿವ ಚಂದನಶೀತಲ ಹರ್ಷ ವಾರಿಯಿಂ (ಕಾದಂಅ. ೨೩೬). [ನಳಿನದಳ (=ನಲಿನದಲ) + ಆಯತಾಕ್ಷಿ]

ನಳಿನದೃಶ (ನಾ). ೧ ಕಮಲದಂತೆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು. ೨ ಕೃಷ್ಣ : ಜಲಧಿಯಲಿ ನಿಜಯೋಗ ನಿದ್ರಾಲಲನೆಗಭಿಮುಖನಾಗಿ ಪವಡಿಸಿ ನಳಿನದೃಶನಿರೆ ನಾಭಿನಳಿನ ದಲುದಯಿಸಿದನಜನು (ನಿಶಾಗ. ೧-೨-೨). [ಸಂ. ನಲಿನದೃಶ್]

ನಳಿನದೃಶೆ (ನಾ). ಕಮಲದಂತೆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವಳು : ಎಳೆಯ ಮಿಂಚಿನ ಕುಡಿಯ ಸೂಸುವ ನಳಿನದೃಶೆಯರು [ಪಾಠಾಂ. ನಯನದ] ಶಶಿಯ ಬಿಂಬವ ಹಳಿವ ಹುರುಡಿಸುವಬುಜಮುಖಿಯರು . . . ಕುರುರಾಯ ನೆಡವಂಕದಲಿ ಮೋಹಿದರು (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಉ. ೮-೪೪). [ನಳಿನದೃಶ + – ಎ₃]

ನಳಿನನಯನ (ನಾ). ೧. ಕಮಲದಂತೆ ಇರುವ ಕಣ್ಣು : ಎಳೆಯ ಮಿಂಚಿನ ಕುಡಿಯ ಸೂಸುವ ನಳಿನನಯನದ [ಪಾಠಾಂ. ದೃಶೆಯರು] ಶಶಿಯ ಬಿಂಬವ ಹಳಿವ ಹುರುಡಿಸುವಬುಜಮುಖಿಯರು (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ಉ. ೮-೪೪). ೨. ಕಮಲ ದಂತೆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು : ಶ್ಯಾಮಸುಂದರನೂ ಮಹಾಬಾಹುವೂ ನಳಿನ ನಯನನೂ ಆದ ಈತನು ನನಗೆ ತಕ್ಕ ಗಂಡ (ಬಕಥಾ. ೩೭). ೩. ವಿಷ್ಣು. [ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ನಯನ]

ನಳಿನನಾಭ 'ನಲಿನನಾಭ' ನೋ.

ನಳಿನನಾಳ (ನಾ). ತಾವರೆಯ ದಂಟು ; ಕಮಲದ ಕಾಂಡ,–ದೇಟು : ನಳಿನನಾಳವು ಗಜದ ಕೈಯೊಡನಳವಿಗೊಡಲಂತರವೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾ.ದ್ರೋ. ೪-೪) : ಬಳಿಕ ನೋಡುವೆ ದನುಜಗಿನಂಜರ ಬಲುಹನೆನುತಾ ವೀರ ಲಂಕೆಯ ನಳಿನನಾಳವ ಭದ್ರಗಜ ಕೀಳ್ವಂತೆ ಕೀಳ್ಪಗೆದ (ಛಾಶಿಅ. ೧೦-೪೮) ; ಜಲವೆಲ್ಲ ಹರಿಮಯ ಶಿಲೆಯೆಲ್ಲ ಶಿವಮಯ ಮಳಲುವಿಟ್ಟಿಗೆಗಳೆಲ್ಲ ಮಣಿಯ ಮಯವು ಬೆಳೆದಿಪ್ಪ ದರ್ಭೆಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಮಯ ನಳಿನನಾಳವು ಸರ್ವ ವಿಷ್ಣು ಮಯವು (ಪುರಂದ. ೪-೪೦-೨). [ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ನಾಳ₁ (= ನಾಲ₁)]

ನಳಿನನಿಭ (ನಾ). ತಾವರೆಯಂತಿರುವುದು ; ಕಮಲಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದುದು: ಕಾಂಚನಭಾಜನರತಮಭಿಕಾಂಚನಭಾಜನವೆನಿಪ್ಪ ಸುಪುಟಿರಚಿರುವಿಂ ಸಂಚಿತ ಗುಣನಡಿಗಳನಿನಸಂಚಿತಗುಣ ನಳಿನನಿಭಮನೊಸೆದರ್ಚಿಸಿದಂ (ಪುಷ್ಪಪು.೧೪-೬). [ಸಂ. ನಲಿನನಿಭ]

ನಳಿನಪತ್ರ (ನಾ). ತಾವರೆಯ ಎಲೆ : ದಿವಿಜಕುಲವಿಳಯಕಾಲಾನಲಂ ಬಪ್ಪಂತೆ ಹಾಲಾಹಳ ಸುಡುತ ಬರಲು . . . ಶಂಕರನು ಕರತಳದೊಳದ

ತಳೆದು ನೋಡಲು ನಳಿನಪತ್ರದೊಳು ಜಲಬಿಂದುವಂತೆ ತಲ್ಲಣಗೊಳಲು (ಲಕಿಚಂ. ೧೩-೧೪). [ನಳಿನ(= ನಲಿನ) + ಪತ್ರ]

ನಳಿನಭವ 'ನಲಿನಭವ' ನೋ.

ನಳಿನಭವಾಂಗ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮನ ದೇಹ,-ಶರೀರ : ಮತ್ತಮಾ ಘನಸಮಯಂ ಗದಾಧರಮೂರ್ತಿಯಂತೆ ಘನಶ್ರೀಮನೋಜ್ಞಮುಂ ನಳಿನಭವಾಂಗದಂತೆ ಕಾದಂಬವಿತತಾವೋದವಾಹಮುಂ . . . ಎನಿಸಿರ್ದುದು (ರಾಜಶೇ. ೮-೧೧೮ ವ). [ನಳಿನಭವ (= ನಲಿನಭವ) + ಅಂಗ₂]

ನಳಿನಭವಾಂಡ 'ನಲಿನಭವಾಂಡ' ನೋ.

ನಳಿನಮುಖಿ 'ನಲಿನಮುಖಿ' ನೋ.

ನಳಿನರಿಪು (ನಾ). ಕಮಲದ ವೈರಿ ; ಚಂದ್ರ : ಬೆಳೆವುತಿರ್ದರು ಹರಿಣಪಕ್ಷದ ನಳಿನರಿಪುವಿನವೊಲ್ ಕುಮಾರರು (ಕುವ್ಯಾ.ಆ. ೩-೧೧) ; ಎಲೆ ಭಗೀರಥವಂಶ ವಾರುಧಿ ನಳಿನರಿಪು[ಪಾಠಾಂ. ಸಖಿ]ಸುತ ಕೇಳು ಕರುಣಾಜಲಧಿಯಲ್ಲಾ ಕಾಯ್ದನನ್ವಯನಾಮಧಾರಕನ (ತೊರರಾ. ೬-೩-೧).
[ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ರಿಪು]

ನಳಿನಲೋಚನ (ನಾ). ೧. ಕಮಲದಂಥ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು. ೨. ವಿಷ್ಣು : ನಳಿನಲೋಚನನಾರ್ದು ಶಾರ್ಙ್ಗವ ಬಲಿದು ಜೇವೊಡೆಗೆಯ್ಯೆ ಲೋಕವನಳರಿಸುವ ದನಿ ಮಾಯುವಾದುದು (ಶಾಲ್ಯಧಾ. ೩೦-೬೩).
[ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ಲೋಚನ]

ನಳಿನಲೋಚನೆ 'ನಲಿನಲೋಚನೆ' ನೋ.

ನಳಿನವದನೆ (ನಾ). ಕಮಲದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವಳು ; ಸುಂದರಿ : ಕಳಸಕನ್ನಡಿ ಸಹಿತ ನಡೆಯಲಿ ನಳಿನವದನೆಯರೆಂದು ನೇಮಿಸಿದನುಪಹೀಪಾಲ (ಕುವ್ಯಾ.ಉ. ೬-೧೭). [ಸಂ. ನಲಿನವದನಾ]

ನಳಿನವನ (ನಾ). ಕಮಲಗಳ ಸಮೂಹ ; ತಾವರೆಗಳ ಗುಂಪು : ನಳಿನವನಶ್ರೀನಿವಹಂ ಕಳಹಂಸಂಬೆರಸು ಬಂದುದೆನೆ ಲತಿಕಾಕೋಮಳೆಯರ ನಡುವೊರ್ವಂ ನಿರ್ಮಳರೂಪಂ ದ್ವಿಜಕುಲೋತ್ತಮಂ ಬರುತಿರ್ದಂ (ಅನಂಪು. ೨-೩೯). [ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ವನ]

ನಳಿನವೈರಿ 'ನಲಿನವೈರಿ' ನೋ.

ನಳಿನಶರ (ನಾ). ಮನ್ಮಥ ; ಅನಂಗ : ದೇವರಾಜೇಂದ್ರಭೂಪತಿಚಂದ್ರನು ನಳಿನಶರನಧಟ ಹರಪಾದಸರಸಿಜಭೃಂಗನೆಳೆಕೀರವಾಣಿ . . . ಶಚಿದೇವಿಯೆಂದೆಂಬ ಸತಿಸಹಿತ ರಾಜ್ಯವನಾಳುತ (ಪ್ರಾಭರಾ. ೯-೩೭).
[ನಳಿನ (= ನಲಿನ)+ ಶರ]

ನಳಿನಸಂಭವ 'ನಲಿನಸಂಭವ' ನೋ.

ನಳಿನಸಖ 'ನಲಿನಸಖ' ನೋ.

ನಳಿನಸಖನೇತ್ರ (ನಾ). ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕಣ್ಣಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ಶಿವ : ನಳಿನಸಖನೇತ್ರನಿಹನುಮೆಯೊಳುಂ ಕ್ರೀಡಿಸುತ (ಲಕಿಚಂ. ೦೬-೦೩).
[ನಳಿನಸಖ (= ನಲಿನಸಖ) + ನೇತ್ರ]

ನಳಿನಸಖಸುತ (ನಾ). ಕಮಲದ ಗೆಳೆಯನ ಮಗ ; ಸೂರ್ಯನ ಮಗ ; ಯಮ : ನಳಿನಸಖಸುತ ಕೋಪದಿಂದೆ ಸೇನಾಧಿಪತಿಗಳನೆಲ್ಲ ಬೇಗದಿಂ ಬಲಗೂಡಿ ಕಳುಹಲ್ಕೆ ತಳುವದವನ್ಯತಂದು ಕಾದಿ ಮುರಿದೋಡಲಾ ಯಮರಾಜ ತಾನೆ ಬಂದು ಮಲಹರನ ದೂತರೊಳು ಮಲಕಾಲ ಕಾದುತಿರೆ (ಪ್ರಾಭರಾ. ೦೬-೩). [ನಳಿನಸಖ(= ನಲಿನಸಖ) + ಸುತ]

ನಳಿನಸಮಾಜ (ನಾ). = ನಳಿನವನ : ನಳಿನಸಮಾಜಮುಳ್ಳಲರೆ ತಣ್ಣೆಲರೊಯ್ಯನೆ ತೀಡೆ ಚಕ್ರಸಂಕುಳಮುರುಲೀಲೆಯಿಂ ನೆರೆಯೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ವಾಜಿವಿಹಂಗರಾಜಿ ಕಿಂಬೆಳಗಮೊಳಿಲೋಃಪ್ರಿಯಂ ಪರಿದು ತಕ್ಕನೆ ತೀವೆ ನಿಳಿಂಪರಾಟ್ ದಿಶಾಚಳಶಿಖರಾಗ್ರದೊಳ್ಪೆಳಗುತೊಪ್ಪಿದನಂದು ಕರಂ ದಿವಾಕರಂ (ಉದ್ಭಟ. ೦೦-೭). [ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ಸಮಾಜ]

ನಳಿನಳಿನಬಾಣ (ನಾ). ಕೋಮಲವಾದ ಕಮಲಪುಷ್ಪದ ಬಾಣವನ್ನುಳ್ಳವನು ; ಪುಷ್ಪಬಾಣ ; ಕಾಮ ; ಮನ್ಮಥ : ನಳಿನಳಿನಬಾಣಂಗೆ ಕೂರ್ಸರಲಾಗಿ ತಾಗಿಯಾ ಲಲನೆಯರ ವಿರಹದಿಂ ನೋಯಿಸಲು ಮುನಿದವರು ಬಲುಗೋಪ್ಪದಿಂದೆ ಶಾಪಿಸಲು (ನವಮೋ. ೨೪-೦೫).
[ನಳಿ₂ + ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ಬಾಣ]

ನಳಿನಾಂಬಕೆ (ನಾ). ಕಮಲದಂತೆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವಳು ; ಸುಂದರಿ : ಉಳಿದು ಸುಮಶಯನಮಂ ಮೇಣ್ ನಳಿನೀದಳದಿಂದೆ ರಚಿಸಿದೆದೆಗುಪ್ಪಸಮಂ ಬಳಲಿಕೆಯಂ ತಳೆದಂಗದೆ ನಳಿನಾಂಬಕೆ ನೀನದೆಂತು ಪೋದಪೆ ಬಿಸಿಲೊಳ್ (ರಾಕುಂತ. ೪೧-೭೩). [ಸಂ. ನಲಿನಾಂಬಕಾ]

ನಳಿನಾಕರ (ನಾ). ಕಮಲಗಳ ಆವಾಸಸ್ಥಾನ ; ಕೊಳ ; ಸರೋವರ : ನಳಿನಾಕರಮುಂ ರವಿಯುಂ ಜಳನಿಧಿಯುಂ ನಿರ್ಮಳೋರ್ವಿಯುಂ ಚಂದ್ರಮನುಂ ಕಳೆಯುಂ ಮೆಸೆವಂತೆ ಸಮಸಂದಿಳೇಶನುಂ ಕಾಂತೆಯುಂ ಕರಂ ಸೊಗಯಿಸುವರ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೧೧-೧೧೪) ; ನಳಿನಾಕರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕೊಳದೊಳಲರ್ದಬ್ಜದಲರಂ ನಳಿನೇಕ್ಷಣೆ ಮುಖಶ್ರೀವನೇದು ಪುಗೆ . . . ಕಣ್ಗದೇಂ ರಂಜಿಸಿತೊ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೪೫ ವ). [ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ಆಕರ₃]

ನಳಿನಾಕ್ಷ 'ನಲಿನಾಕ್ಷ' ನೋ.

ನಳಿನಾಕ್ಷಿ (ನಾ). ಕಮಲದಂತೆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವಳು ; ಕಮಲಾಕ್ಷಿ : ಹಾ ತರುಣಿ ನಳಿನಾಕ್ಷಿ ನಯಸುಪ್ರೀತಿಪೂರ್ವಕದಿಂದ ಕನಸಲಿ ಮಾತುದೋಱದೆ ಬಂದು ನನ್ನಲಿ ಕರುಣದಿಂ ನೀನು (ನಳಚ. ೭-೯) ; ಕೆಳಗಣ ಪೇಗಣ ವಲ್ಲಂ ಘಳಿಲನೆ ತಾಗಲ್ಕೆ ಕುಟ್ಟನಾಖ್ಯಂ ಮತ್ತಂ ನಳಿನಾಕ್ಷಿ ಪಲವು ಸೋಂದಳಿಯುಳೆ ಸೋಂಕುತ್ತಮಾಗಲೆ ಖಾದನಮಕ್ಕುಂ (ಶಾಸ್ತ್ರಸಂ. ೩-೮೯). [ಸಂ. ನಲಿನಾಕ್ಷೀ]

ನಳಿನಾನನೆ (ನಾ). ಕಮಲದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವಳು: ಗಳಯಿಸುತಿರೆ ನಯನವಾರಿ ನಿನ್ನಾನನದಿಂ ನಳಿನಾನನೆ ನೀನಿರೆ ಕುರುಕುಳಕಾಂತಕಂ ಗಳಿತಕೋಪನೇ [ಕಲಿ]ಭೀಮಂ (ಗದಾಯು. ೦-೭೩). [ಸಂ. ನಲಿನಾನನಾ]

ನಳಿನಾಭಿನಳಿನ (ನಾ). ಕೋಮಲವಾದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಮಲ ; ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೊಕ್ಕುಳಿನಲ್ಲಿರುವ ತಾವರೆ : ಹರಿಯ ನಳಿನಾಭಿನಳಿನಂ ವಿರಂಚಿಯುಂ ಪಡೆಮುದರ್ಕೆ ಪುರುಡಿಸಿ ತಾನಾ ಪರಿಯನೆ ಪಡೆದವೊಲೆಸೆದುದು ಸರೋವರಾವರ್ತನಳಿನಮೊಂದಳಿಗರ್ಭಂ (ಅರ್ಥನೇ. ೩-೧೦೩).
[ನಳಿ₂ + ನಾಭಿ + ನಳಿನ (= ನಲಿನ)]

ನಳಿನಾರಿ (ನಾ). = ನಳಿನರಿಪು. 'ನಳಿನಾರಿಧರ' ಪರಾ.
[ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ಅರಿ₂]

ನಳಿನಾರಿಧರ (ನಾ). ಚಂದ್ರನನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಶಿವ : ನಳಿನಾರಿಧರನಿಪ್ಪ ಕೈಲಾಸಗಿರಿಯಲ್ಲಿ . . . ಚೆಳವೆಟ್ಟಮಾಗಳರಸನಂ ಕೂರ್ತು ತಪದಿ ಮುನಿಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮಾರ್ಕಂಡ್ಯನಿರೆ (ಪ್ರಾಭರಾ. ೦೦-೦೮).
[ಸಂ. ನಲಿನಾರಿಧರ]

ನಳಿನಿ 'ನಲಿನಿ' ನೋ.

ನಳಿನೀಗರ್ಭ (ನಾ). ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ; ಬ್ರಹ್ಮ. 'ನಳಿನೀಗರ್ಭಾಂಡ' ಪರಾ. [ಸಂ. ನಲಿನೀಗರ್ಭ]

ನಳಿನೀಗರ್ಭಾಂಡ (ನಾ). ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ; ವಿಶ್ವ : ನಳಿನೀಗರ್ಭಾಂಡಮಮಾ ಫಲಿತಮೆನಿಪ ಪೃಥ್ವೀಮಹಾವಲ್ಲಿಯಿಂ ತಾಂ ಬಳಸಿರ್ದಾವಾಲದಂತಿರ್ಪುದು ಜಲಚರಸಂಭೂತಸಂಪದ್ವಿಧಾನಂ . . . ಪ್ರಬಳಘುಳುಘುಳುಧ್ವಾನಮಂಭೋನಿಧಾನಂ (ಜಗವಿ. ೦-೨೩). [ಸಂ. ನಲಿನೀಗರ್ಭಾಂಡ]

ನಳಿನೀತೀರ (ನಾ). ಕಮಲಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸರೋವರದ ತೀರ,-ದಡ: ನಳಿನೀತೀರಲತಾಗೃಹಂಗಳ ನೆಬಲ್ ನೇರ್ಪಟ್ಟಿರಲ್ . . . ಎಳನೀರಿಂಟಿ ಪಥಾರ್ತರಿರ್ಪರಳಿಕೇರಧ್ವಾನದುದ್ಯಾನದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೯-೮೮).
[ಸಂ. ನಲಿನೀತೀರ]

ನಳಿನೀದಳ (ನಾ). ೧. ಕಮಲದಳ; ತಾವರೆಯ ಎಸಳು: ಉಱಿದು ಸುಮಶಯನಮಂ ಮೇಣ್ ನಳಿನೀದಳದಿಂದೆ ರಚಿಱಿದೆಡಗುಪ್ಪಸಮಂ ಬಳಲಿಕೆಯಂ ತಳೆದಂಗದ ನಳಿನಾಂಬಕಿ ನೀನದೆಂತು ಪೋದಪೆ ಬಿಸಿಲೊಳ್ (ಶಾಕುಂತ. ೪೧-೭೩). ೨. ಕಮಲಪತ್ರ; ತಾವರೆಯ ಎಲೆ. 'ನಳಿನೀದಳತಾಳವೃಂತ' ಪರಾ. [ಸಂ. ನಲಿನೀದಲ]

ನಳಿನೀದಳತಾಳವೃಂತ (ನಾ). ಕಮಲಪತ್ರಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಬೀಸಣಿಗೆ: ಬಳಲಿಕೆ ಪಿಂಗುವಂತೆ ನಿನಗಾಂ ನಳಿನೀದಳತಾಳವೃಂತದಿಂ ಸುಳಿಯಿಪೆನೇಂ ಕುಳಿರ್ವಸಾಸವ ತಂಬೆಲರಂ (ಶಾಕುಂತ. ೪೧-೭೨).
[ನಳಿನೀದಳ + ತಾಳವೃಂತ (= ತಾಲವೃಂತ)]

ನಳಿನೀಪತ್ರ (ನಾ). = ನಳಿನೀದಳ ೨: ನಳಿನೀಪತ್ರಾಂಶುಕಾಚ್ಛಾದಿತಕುಚಯುಗಳಂ ಚಂದನಾಪಾಂಡುಗಂಡಸ್ಥಳಯುಗ್ಮಂ . . . ಭೋಂಕನೆ ಪೊಱಮಡುತಿರ್ದತ್ತು ಕಾಂತಾಕದಂಬಂ (ಕಾದಂಬ. ೩೦೦): ನಳಿನೀಪತ್ರಗತಾಂಬುವೋಲ್ ನಡುಗಿತೀ ವಿಶ್ವಾವನೀಮಂಡಲಂ . . . ಭೂಭಾಗಮಂ ಬಳಸಿತ್ತು ವಿಜಯಪ್ರಯಾಣಜನಿತಂ ಪ್ರಸ್ಥಾನಭೇರೀರವಂ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೧೮-೧೩).
[ಸಂ. ನಲಿನೀಪತ್ರ]

ನಳಿನೀಮಿತ್ರ 'ನಲಿನೀಮಿತ್ರ' ನೋ.

ನಳಿನೀರೇಣು (ನಾ). ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಪರಾಗ,-ಧೂಳಿ: ನಳಿನೀರೇಣುಗಳಂ ಒಟ್ಟಿಲ್ವರ್ಗಳಂ ಕೀರಾಳಿ ನಾದಂಗಳಂ ತಳೆದತ್ತಂ ಪಟವಾಸಮಂ ಕಿದಱುತುಂ . . . ಇದಿರ್ವಂದತ್ತೊಂದು ಮಂದಾನಿಳಂ (ಜಗನ್ನಾ. ೦೪-೫೩).
[ಸಂ. ನಲಿನೀರೇಣು]

ನಳಿನೇಕ್ಷಣೆ (ನಾ).=ನಳಿನದೃಶೆ: ರಜನಿಗಳ್ಯಂದವಬಿಂಬುತ್ತಜದಿಂ ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾಪ್ರವಾಹಮಂ ಪಸರಿಪವೋಲ್ ರಜತಕಳಶಂಗಳಿಂ ಮಳಯಜಜಳಮಂ ಸುರಿದರಸಿತನಳಿನೇಕ್ಷಣೆಯರ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೪).
[ಸಂ. ನಲಿನೇಕ್ಷಣಾ]

ನಳಿನೋದರ (ನಾ). ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ತಾವರೆಯನ್ನು ಉಳ್ಳವನು; ವಿಷ್ಣು: ಜಲಧಿಶಯನ ರವಿಚಂದ್ರವಿಲೋಚನ ಜಲರುಹಭವನುತ ಚರಣಯುಗ ಬಲಿಬಂಧನ ಗೋವರ್ಧನೋದ್ಧಾರ ನಳಿನೋದರ ತೇ ನಮೋ ನಮೋ (ಪುರಂದ. ೩-೪೧-೨).
[ನಳಿನ (= ನಲಿನ) + ಉದರ]

ನಳಿಮೊಗ (ನಾ). ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ ಮುಖ: ಎಳವಿದಿರ ಬಣ್ಣವೊಳ್ನಡುಕಳಶಮನಪ್ಪಳಿಪ ಮೊಲೆ ಪೊದಟಿಸುವ ಬಾಯ್ ಬಳಸುವ ಕಣ್ ವಿಳಿರ್ವ ಕುರುಳ್ ನಳಿಮೊಗವೆನೆ ಸೊಬಗಿವಲ್ಗ ನಾಟ್ಯತ್ತನವೋ (ಆದಿಪು. ४-४४).
[ನಳಿ₂ + ಮೊಗ]

ನಳು (ನಾ). ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶ; ಹಳ್ಳ: ಇಡುಕುಱಿಯೊಳು ಕುಸಿದು ಹೊದಱಿನೊಳು ನುಸುಳಿ ನಳುವಿ[ಪಾಠಾಂ. ಕಪ್ಪಿ]ನೊಳಡಗಿ ನಾಳಲೊಳು ಪೊಕ್ಕು . . . ಅದಟುಗಟ್ಟು ಬೆಂಡಾದಸುಖಿಗಳನುಗ್ರದಳಲ ಬೇಸಱ ಬೇಗೆ ಗಿಚ್ಚು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುನಿಯನೆಯ್ದದೆ ಮಾಣದು (ಹರಿಶ್ಚ. ೯-೩೩).
[<ನಳಿ₁]

ನಳುರವಾಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ನಳುರವಾಡಿಯ ಬಯಲೊಳ್ ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣದೇವರಿಗೆ ಪಡುವಣಬದಿಯಿಂ ತೆಂಕಣ ತೆಂಬಡಗಣ ತೆವರಿಂ ಮೂಡಲ್ವಿವತ್ತೆರಡು ಗೇಣ ಗಳೆಯಲೊಂದು ಮತ್ತರುಮನ್ . . . ಸರ್ವ್ವನಮಸ್ಯಂ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟನ್ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೧೦೯-೬೨; 1042). [? + ವಾಡಿ₁ (<ವಾಡಿ₂)]

ನಳುಹು (ನಾ). ಬಾಗಿರುವಿಕೆ; ಡೊಂಕು; ವಕ್ರತೆ: ನಳಿಗೆಯೊಳ್ ನಾಯ ಬಾಲವನು ಕಟ್ಟಲ್ಕನ್ನ ನಳುಹ ಬಿಡದಂತೆ (ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ. ೦೦-೧೨).
[<ನಳಿ₁ + -ಹು₂]

ನಳಿಯಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಡೆಸು; ಮುಂದುವರಿಸು: ಈ ಶ್ರೀಧರ್ಮಂ ನಳಿಯಿಸಿದಾತಂ ತುಳಾಪುರುಷವಿಟ್ಟು ಅಸ್ವಮೇಧಂಗೆಯ್ದ ಫಲಮನ್ನೆಯ್ದುವಂ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೭೪-೩೨; 968).
[P ಇದು 'ನಡೆಯಿಸು' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ನಳ್ಗಿಸು 'ನೆಗ್ಗಿಸು' ನೋ.

ನಳ್ಗು 'ನಱುಂಕು' ನೋ.

ನಳ್ಳಿ₁ (ನಾ). ಹತ್ತುಕಾಲಿನ, ಗಡಸುಚರ್ಮದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸಣ್ಣ ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿ; ಏಸಡು; ಏಡಿ: "ಊರ್ಧ್ವದೃಕ್-ನಳ್ಳಿ" (ಚಿಷಡಿ. ೧೭): ಲಿಂಗನಿಷ್ಠಾಂಗಿ ವಚನವ ಹಾಡಿದರೆ ಒಪ್ಪುವರಲ್ಲದೆ ಲಿಂಗನಿಷ್ಠಾಹೀನರು ಓದಿ ಹಾಡಿದರೆ ನಳ್ಳಿ ಗುಳ್ಳೆಯ ತಿಂದ ನರಿ ಹಳ್ಳದ ತಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಟ್ಟು ಬಗುಳಿದಂತೆ ಎನೆಂದೂ ಪಾಟಮಾಡರಯ್ಯಾ (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೬೩-೨೦೧): ಭೂಸುತ ಭುಜಬಲರಿದ್ದು ಗೆಲಲು ಬಾರದೀ ನಳ್ಳಿ ಗುಳ್ಳಿ ವಿಹಾರಿಗಳ ಸೇನೆ ಏಡಿದು ಗೆಲ್ವೆನೆಂದು ಹೊಕ್ಕೆಯಲಾ ಈ ನೀರ ನಡುಮಡುವಿನೊಳು (ನೇಮಿಸಂ. ೩೦-೮೩); ತಾಯಿನಳ್ಳಿಯ ಒಡಲನ್ನು ಅದರ ಮರಿಗಳು ಸೀಳುವುದರ ಹಾಗೆ ಈ ಅಂಬುಗಳು ನನ್ನ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಸಂಕಟಪಡಿಸುತ್ತಿವೆ (ವ್ಯಾಸಪ. ೩೬೨); ಶೀಗಡಿ, ನಳ್ಳಿ, ಏಡಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಗಳಿಗೆ ೫ ಜೊತೆ ಕಾಲುಗಳು (ಕೀಟಜ. ೦೫); ಸಮುದ್ರದ ನಳ್ಳಿಯ ಪಲ್ಯ . . . ಬೆಣ್ಣೆ – ರುಚಿರುಚಿಯಾದ ಈ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳು ಭೋಜನ ಮೇಲಿದ್ದುವು (ಪುನರು. ೦೦೪); ದೂರದರ್ಶಕದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೆ ಈ ಗುಚ್ಛಗಳು ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಕಿರೀಟಗಳಂತೆಯೂ ಮೀನುಗಳಂತೆಯೂ ನಳ್ಳಿಗಳಂತೆಯೂ . . . ಮೆರೆಯುತ್ತಿರುವುವು (ಜ್ಯೋತಿವಿ. ೭೪); ನಳ್ಳೀ ರಾಗಕ್ಕೆ ನರಿ ತಲೆ ತೂಗಿದ ಹಾಗೆ (ಗಾದೆ).
[ದೇ.ಶ ತಮಿ. ನಳ್ಳಿ, ನಳಿರ್, ಞಣ್ಣು, ಞಣ್ಣು, ನಣ್ಣು;
ಮಲ. ಞಣ್ಣು, ನಣ್ಣು]

ನಳ್ಳಿ₂ 'ನಲ್ಲಿ₁' ನೋ.

ನಳ್ಳಿಕೈವಾರ (ನಾ). ಬಾಗಿರುವ ಕೈವಾರ; ಬಗ್ಗಿರುವ ವೃತ್ತರೇಖಕ: "ಕೀಲು ಹಾಕಿ ಅಳವಡಿಸಿರುವ ತೋಳುಗಳುಳ್ಳ ಕೈವಾರ; ಬಿಲ್ಲು ಕೈವಾರ; ನಳ್ಳಿಕೈವಾರ" (Bows, Bow-Compass(es). ಇಂಕನಿ).
[<ನಳ್ಳಿ₁ + ಕೈವಾರ₂ (<ಕೆಯ್ವಾರ₂)]

ನಳ್ಳಿಮೂಗು (ನಾ). ಡೊಂಕಾದ ಮೂಗು; ವಕ್ರವಾದ ನಾಸಿಕ: ಬಾತಕಕ್ಕೆಯ ಬಲುಮುಕ್ಕಿರಿಹೊಟ್ಟೆಯ ಓತಿದಲೆಯ ಕೀನದನಿಯ ನಾತಪಡದ ತನುವಿನ ನಳ್ಳಿಮೂಗಿನ ಭೂತವೆ ನಡೆತಪ್ಪಂತೆ ಮನೆಗೆ ಬರಲು (ನೇಮಿಸಂ. ೬-೦೦೫). [<ನಳ್ಳಿ₁ + ಮೂಗು₁]

ನಳ್ಳಿಸು (ಕ್ರಿ). ತಗ್ಗು; ಬಗ್ಗು; ಬಾಗು: ಪಡೆಯ ಭಾರವ ತಾಳಲಾಱದೆ ಫಣಿಪತಿ ಪೆಡೆಯ ಪಲ್ಲಟಿಸಿ ಕಮಠನ ನಡುಬೆನ್ನು ನಳ್ಳಿಸೆ ನಲವಿಂದ ಕುವರನಂದೊಡನಿಕ್ಕಿದನು ಧಾಳಿಯನು (ಕುರಾಸಾಂ. ೦೦-೩೦).
[<ನಳ್ಳಿ₁ + -ಇಸು₂]

ನಳ್ಳು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜೊಂಡು; ನಾಣಲು. 'ನಳ್ಳುನೆಲ', 'ನಾನಲ್' ಪರಾ.

ನಳ್ಳುನೆಲ (ನಾ). ಜೊಂಡು ಬೆಳೆದಿರುವ ಪ್ರದೇಶ; ನಡ್ವಲ: "ನಡ್ವಳಂ ನಳಯುತಂ ನಳ್ಳುನೆಲನಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೨೯-೨). [ನಳ್ಳು + ನೆಲ]

ನಳ್ಳುಶಿಲೆ (ನಾ). (?) : ಅಲ್ಲಿಂದಂ ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಹೊಕ್ಕ ಓಲೇಹಳ್ಳಿ ಬೇವಿನ ಹಳ್ಳಿ ಪೊಂಪಾಪುರ ಮುಗ್ಗಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ವಾಮನಸಮುದ್ರ ನಳ್ಳುಶಿಲೆ (ಎಇ. XIV, ೨೨೯-೨೯೬; 1551). [? + ಶಿಲೆ]

ನಱಕು 'ನಱುಂಕು' ನೋ.

ನಱವಾಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ನಾಡಿನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಮಂಡಳೇಸ್ವರ ಬದ್ದಣಚೋಳಮಹಾರಾಜರು ಕನ್ನೆಮೂನೂಱುಂ ಪೆಡಕಲ್ಲೇಟುನೂಱು

ನಱವಾಡಿಯುಯುನ್ನೂಱಮುಮಜೆ ಮುನಱೂಱುವಿನ್ನು ನಾಲ್ಕುಂ ನಾಡುಮಂ ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹಂ ಶಿಷ್ಟಪ್ರತಿಪಾಳನಂ ಗೆಯ್ದು ಬಿಡವಿಶ್ರಿಯಿಂ ನಾಳುತ್ತುಂ (ಕಇಳ. ೧೧೭-೨೨-೦೮ : 1072). [? + ವಾಡಿ₁ (<ಪಾಡಿ₂)]

ನಱುಬ್ಬೆಗವುಂಡಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ತವುದಟ್ಟಿಗೆ ನಱುಬ್ಬೆಗವುಣ್ಡಿಯ ಮಗ ಅಮ್ಮನ್ನಗವುಣ್ಡ ತನ್ನೂರಱ ಕಂಡು ಕಱಿವಳಿ ತಱಸಂನ್ದು ಸ್ವರ್ಗ್ಗಕ್ಕೆ ಸಂದನ್ (ಎಕ VIII, ಸೊರಬ. ೨೩೪-೯ ; ೯೯೯). [? + ಗವುಂಡಿ (<ಗಾವುಂಡಿ)]

ನಱುಲಕೆಱೆ (ನಾ). ಒಂದು ಕೆರೆಯ ಹೆಸರು : ಅಪ್ಪಣಭಟ್ಟರು ಪಾದ ಪೂಜೆಗೊಟ್ಟ ದೇಸಿಗ ಪ್ರವಾಸಿನರಾಹಾರಸತ್ರಕ್ಕೆ ದೆವಸಲುಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಣ್ಣಂತಾಗಿ ನಱುಲಕೆಱೆಯ ಕೆಳಗೆ ಕಚ್ಚವಿಸು ಗಡಿಂಬದಲು ಬಿಟ್ಟ ಗಟ್ಟಿ ಕಮ್ಮ ಅಯ್ವತ್ತು ೫೦ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೧೬-೨೨ ; 1085). [? + ಕೆಱೆ]

ನಱು, ನರು (ನಾ). ೧. ಕಂಪು ; ಪರಿಮಳ ; ಸುವಾಸನೆ ; ಸೌರಭ. "ನಱು ಸೊವಡು ಕಂಪು ನಾತಂ . . . ಸೌರಭ್ಯಮಕ್ಕು" (ಕವಿಕಂ. ೯೬) ; "ಸೌಸವಂ, ನಱು, ಕಮ್ಮಿತು, ಸೊವಡು, ಕಂಪು, ನಾತಂ, ಮಗಮಗಿಸು – ಈ ೭ ಪರಿಮಳಕ್ಕೆ ಪೆಸರ್" (ಕಶಸಾ. ೫೪-೧೭೭). 'ನಱುಮಂಡು', 'ನಱುಸುಯ್ಯ್' ಪರಾ. (ಗು). ೨. ಕಂಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ; ಪರಿಮಳಯುಕ್ತವಾದ : ಸುರಗಿ ಸುರಹೊನ್ನೆ . . . ಸರಸಿರುಹ ಕುಮುದ ಪಾದರ ನಱುಸೇವಂತಿಗೆಯ ಹೂವಿನಂಗಡಿಯೆಸೆಗುಂ (ದಣಾವ. ೫-೩೨). ೩. ರಸವತ್ತಾದ ; ರಸಪೂರ್ಣವಾದ. 'ನಱುಂಗಬ್ಬ' ಪರಾ. ನರು : ೧. "ನರು ಯೆನಲ್ಕೆ ಪರಿಮಳ" (ಕಶರ. ೫೩). ೨. 'ನರುಂಗಂಪು' ಪರಾ.

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ನಱ, ನಱವು, ನಱಾ, ನಱ್ಱೈ; ಮಲ. ನಱು]

ನಱುಂಕು, ನಗ್ಗು₁, ನರಿಕು, ನರುಕು, ನಳ್ಗು, ನಱಿಕು, ನಱುಂಕು, ನೆಕ್ಕು₂, ನೆಗ್ಗು₁, ನೆರ್ಗು, ನೆಳ್ಗು, ನೆಟ್ಗು (ಕ್ರಿ). ೧. ಬೆಳವಣಿಗೆ ಕುಂಠಿತವಾಗು ; ನರಚಲಾಗು : ತುಱುಗಿ ತಳೆರ್ತ ಪೂತು ಫಲಮಾದೆಲೆಯಿಕ್ಕಿ(ಕ್ಕ)ದ ಕೊಂಬುಗಳ್ ನೆಲಕ್ಕೊಱಗಿದ ನುಣ್ಬುವೆತ್ತ ಮರನುಳ್ಳೆಡೆಯೊಳ್ ಜಳಮಕ್ಕುಮಲ್ಲಿಯೆಂದಱವುದು ತಾಱದಂಕದ ನಱುಂಕಿದ ಕೊಂಟೆಣಗಿರ್ದ ಪೊಟ್ಟೆಪೋದೊಱಗಿದ ವೃಕ್ಷದಿಂದಱವುದಾಯೆಡೆಯೊಳ್ ಜಳಮಾಗದೆಂಬುದಂ (ಲೋಕೋಪ. ೫-೪). ನಗ್ಗು₁ : ೨. ಕುಗ್ಗು ; ಕುಸಿ : ಅಗ್ಗಿಸಿದೊಡೆ ದಿಟಮೆಂದೆಗ್ಗಱಯದ ನಗ್ಗದ ಹೆಗ್ಗರು ನುಗ್ಗುಗಳಂ ಬಗ್ಗಿಸಿ (ವೀರೇಶ. ೨-೨೭) ; ನಗ್ಗಿದವು ದಿಗ್ಗಜಂ ಜರ್ಜದುದು ಕಚ್ಛಪಾಂಗಂ (ಜಬಪು. ೨೮-೧೧). ೩. (ಪಾತ್ರೆ ಮುಂತಾದುವು) ಜಜ್ಜಿ ತಗ್ಗಾಗು,–ತಗ್ಗು ಬೀಳು : ನಗ್ಗಿಹೋಗಿರುವ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸರಿಮಾಡಿಸಬೇಕು (ರೂಢಿ). ೪. ಪೆಟ್ಟುಬೀಳು : "ನಗ್ಗು = ಪೆಟ್ಟು ಹತ್ತು ; ಹೊಡತ ಬೀಳು" (ಜಾನಕೋಶ. ೯). ೫. ಕೆಳಕ್ಕೆ ಹಾರು : "ಧುಮುಕು, ಬೀಳು, ನೆಗೆ, ನಗ್ಗು, ಹಾರು, ಜಿಗಿ, ಎಗರು, ಎರಗು" (ಕಂನುಹು. ೮೬). ನರಿಕು : ೬. ಅರೆ ; ಜಜ್ಜು ; ಕುಟ್ಟು ; ಚೆಚ್ಚು : ಯಾರೋ ತಿಪ್ಪಾರೆಡ್ಡಿ ಯೆಂಬುವವನನ್ನು ಆ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ 'ನರಿಕಿ' ಹಾಕಿದರೆಂಬ ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ಮೊದಲಾಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಮಳೆಯ ಜೋರು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು(ಹಂಯಾತ್ರೆ.-೪೩). ನರುಕು : ೭. ಅಗಿ ; ಜಗಿ ; ನುಣ್ಣಗೆ ಮಾಡು ; ಮೆಲುಕಾಡಿಸು : ಕೆಲವರು ಸೂರ್ಯಕಾಂತಿಯ ಬೀಜಗಳನ್ನು ನರುಕಿ ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು (ಪುನರು. ೪೬೯). ೮. ಕತ್ತರಿಸು ; ಚೂರುಮಾಡು : ಅಡಕೆಯನ್ನು ನರುಕು (ರೂಢಿ). ನಳ್ಗು : ೯. ಇಲ್ಲವಾಗು ; ಕಾಣದಂತಾಗು. 'ನಳ್ಗಿಸು' ಪರಾ. ನಱಿಕು : ೧೦. ಒತ್ತು ; ಅದುಮು : ತೊರೆದ ಮೊಲೆಯ ನಱಿಕುತಿ ಚೆಲ್ಲಕಣ್ಣೊಳು ಸುರಿವ ಸಂತಸಗಂಬನಿಗಳ ಒರಸುತೆ. . . ತರಳನ ಬಿಗಿಯುಪ್ಪಿದಳು ಮಾತೆ (ಕ್ರಿಘುತಿ. ೨೭-೩೦). ನಱುಂಕು : ೨. ತೊಗಲು ಸಡಲಿದ ಗಲ್ಲ ಬತ್ತಿದ ಪೆಗಲು ನಱುಕಿದ [ಪಾಠಾಂ. ನಲುಗಿದ] ನರೆತ ಮಾಸೆಯ ಜಗುಳ್ದ ಹಲುಗಳ . . . ಮುಪ್ಪಿನ ಮುಗುದನೀತನ ಕಾದ ಹೇಳಿದು ನಗೆಯ ಸುರಿದೈ ರಾಯ (ಕುಮ್ವಾಭೀ. ೧-೩೩). ೭. ಅಱುಚುವ ಮೇಕೆಗಳಂಬೆಗರೆವ ಗೋವು ನಱುಕುತೆಯ್ದುವ ಮಹಿಷಿಗಳು (ನಾಗಕು. ೦೫-೩೩). ನೆಕ್ಕು₂ : ೧೧. ಒಳಸೇರು ; ಗುಳಿಬೀಳು ; ಹಳ್ಳವಾಗು ; ತಗ್ಗಾಗು : ಮಕರಂ ಬಾಯ್ದೆಱೆದಂದದಿಂ ತೆಱೆದ ಬಾಯ್ ಪೇಟೆರ್ದ ಕೊರ್ದಾಡೆ ನೆಕ್ಕ ಕದಂಪೆತ್ತಿದ ಪುರ್ವು . . . ಭಯದಮಾಯಾ ರಾಕ್ಷಸೀರೂಪಕಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೮೨೨) ; ಪೆಱ ನೊಸಲಾಗೆ ನೆ[ಪಾಠಾಂ. ನೊ]ಕ್ಕ ನೊಸಲೊಳ್ಳಿಲೆಯುಪ್ಪುಡಲಾಗೆ ನಿಟ್ಟೊಡಲ್ನಿಱದಲೆಯಾಗೆಯೊಪ್ಪುದಲೆ. . . ಪೂತನಿ ಗೋಪಿಪೊಲಾಗೆ ಬೇಗದಿಂ ಬಂದು (ಅರ್ಧನೇ. ೬-೬೦); ನೆಕ್ಕ ಕದಂಪು ಕಂಪಿಪಧರಂ ಮಿಗೆ ಕೆಂಪಡರ್ದಕ್ಷಿ . . . ಮರುಳ್ವಕ್ಕದ ನಿಟ್ಟೊಡಲ್ ಮಸಿದ ಕತ್ತಿಗೆ ಕಣ್ಣೊಲನಾದುವೆತ್ತಲುಂ (ವರ್ಧಪು. ೦೫-೩೮). ನೆಗ್ಗು₁ : ೨. ಬಲಭಾರಕ್ಕೆ ನೆಗ್ಗಿದುದಾ ರಣಭೂಮಿ (ತ್ರಿಪುಸಾಂ. ೨೦೫) ; ಕಚ್ಛಪಂ ನೆಗ್ಗಿದನುರಗಪತಿ ಕುಗ್ಗಿತು (ಬಸವು. ೨೮-೫೭) ; ಅಳುಕಿತೀ ನಮ್ಮವರ ಭೀಮನ ಸುಳಿವಿನಲಿ ಸೊಪ್ಪಾದವರ್ಜುನನೆಳತಟಕೆ ನಿಲವೆಂತನುತ ನೆಗ್ಗಿದುದು ದುಗುಡದಲಿ (ಕುಮ್ವಾಕ. ೦೮-೨೫) ; ವೆಗ್ಗಳವಾಗಿ ಸೇನೆಯ ಕೊಂಡು ಹೋಹುದು ಮೊಗ್ಗಾಗಿ ನಡೆದು ಗೆಲ್ಲುವುದು ನೆಗ್ಗಿಹುದವರಿಗಾಗಳೆ ಕಿಚ್ಚ ಕಂಡೆದೆ ಭೊಗ್ಗನಿನ್ನೆಯ್ದು ನೀವೆಂದ (ಭರತ. ೩೦-೫) ; ಕರಿಘಟೆಯ ಮೊಗ್ಗರಂ ವರ ಸರೋವರ ಸಲಿಲವಾನಕಿಳಿ ನಗ್ಗಿದಲ್ಲದ ಮಾಣದೆಂಬನಂ ಪೊಳಲ ಪೊಱಮಟ್ಟು ಬಂದವುದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೩-೩೮) ; ನೆವವಿಲ್ಲದೆ ನೆಗ್ಗಿ ನೆಲಕೀಳದೊಱಲದೆ ಸವನಿಸುವುದು ಸಂತಸವನು (ಹದಬ. ೩-೨೪) ; ನಾಗೇಂದ್ರ ಕೂರ್ಮರ ಹೆಗಲುಗಳು ನೆಗ್ಗಿದವು (ಉತ್ತಕ. ೬-೪೭). ೩. ಬಂಗಾರದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಸುಟ್ಟನಿಂದ ಎತ್ತಿ ಹಾಕಿದರೂ ಅದು ಒಡೆದು ಹೋಗುವದಿಲ್ಲ ; ಸ್ವಲ್ಪ ನೆಗ್ಗುವದು(ನೀಗಟ್ಟು. ೧೦೭). ೬. ಒಡೆದೊತ್ತಿಯೊದೆದೆಲುವ ನೆಗ್ಗಲಾ ಕಾಲದೊಳು (ವೀಕ್ಷೈಪು. ೩-೦೪-೩೦) ; ನೆಗ್ಗಲೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವಂ ಬ್ರಹ್ಮನೆಲುಗಳಂ ನುಗ್ಗಮಾಡಲೋ (ಜಬಪು. ೩೦-೧೧) : ಆ ಆನೆ ಭೀಮಸೇನನ ಮೇಲೆ ಹಾಯ್ದು ಅವನ ರಥವನ್ನು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ನೆಗ್ಗಿ ಪುಡಿ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಿತು (ವ್ಯಾಸಭಿ. ೩೯೧) ; ಹಿಡಿಂಬಾಸುತನು ಅವರನ್ನು ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ತಾರದೆ ನುಚ್ಚುನುರಿಯಾಗಿ ನೆಗ್ಗಿ ನಾಶಮಾಡಿದನು (ಭಾಸುಕ. ೦೮). ೯. ಕೃತಾಂತನ ದಾಳಿಗೆತ್ತಣ ವೀರವೋ ನೆಗ್ಗಿದವುನೆ ನಹುಗಳು (ಕುಮ್ವಾದ್ರೋ. ೨-೩೨) ; ಮನದ ಮದದಕ್ಕಱನ ವಿಷಯದ ನೆನಹು ನೆಗ್ಗಿತು . . . ಉದಿಸಿತವಳಾನನದಲಧಿಕಕ್ರೋಧಶಿಖಿ ಸಿಡಿದೊಗುವ ಕಿಡಿಗಳಲಿ (ತೊರವ. ೩-೪-೨೪) : ಎಱದನೊಡನೆ ಮುಂ ದ ರ ತಿ ಶೋ ಕಾ ದಿ ಯಾ ದಾ ಱ ಕಷಾಯ ನೆಗ್ಗಿದುವು (ಭರತ. ೭೭-೬೬). ೧೧. ಬಿಡೆ ಬಾದುಗೆಯ್ದೊಡರಿಸುವ ತಮ್ಮ ಕಡುಹಿಂದೆ ಒರೋರ್ವರಂ ತಿವಿಯೆ ನೆಗ್ಗಿರ್ದ ಕದಪಿಂದೆ ಹಾಸ್ಯ ಬೀಭತ್ಸಾದಿ ನಾನಾರಸಂಗಳಿಂದೊಂದಿದ ಜರದ್ದ್ರಾವಿಳ ಧಾರ್ಮಿಕ ಜನಂಗಳಿಂ (ಕಾದಂಸಾ. ೨೬೧) ; ದೌಡೆಗಳು ನೆಗ್ಗಿರೆ ದಂತಗಳುದುರಿವೊಡದು ರಕ್ತವು ತೋರುತಿರೆ (ಕೂಲ್ಲಿಮೂ. ೬೭-೧) ; ಮುಗ್ಗಿ ಬೀಳುತ ಮತ್ತೆ ನೆಲ ತಾಂ ನೆಗ್ಗಲೋಡುತ (ದೇವಪು. ೦೪-೧೦೦) : ೧೨. ಪುಡಿಯಾಗು ; ಚೂರಾಗು : ಮೊದಲ ಲಗ್ಗೆಗೆ ಮೂಱುಸಾವಿರ ತೇರು ನೆಗ್ಗಿದವೊಂದು ನಿಮಿಷದಲಿ (ಕುಮ್ವಾಭೀ. ೮-೪೮) ; ಸೀಸಕ ಸಿಡಿಯಲು ವಜ್ರಕವಚ ನೆಗ್ಗಲು ವಾಹಕರು ಬವರದೊಳಿಱದಾಡಿ ಮಡಿದರು (ಕುರಾಸಾಂ. ೦೨-೨೦೦) ; ಸಿಡಿದ ಹುಬ್ಬಿನ ಕಡಿದ ತೋಳ್ಗಳ ನೆಗ್ಗಿದೆಲುಗಳ . . . ಒಡೆದ ನೆತ್ತಿಗಳಿಂದ ರಕುತದ ಮಡು ಹರಿಯೆ (ನಳಚ. ೯-೨೭) ; ಮಗ್ಗಿದುದು ಕುದುರೆ ಸಾರಥಿ ಮಡಿದನಾ ರಥಂ ನೆಗ್ಗಿದುದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೭-೪೭). ೧೩. ಕುಂದು ; ಕಡಿಮೆಯಾಗು ; ಕ್ಷೀಣಿಸು : ನೆಗ್ಗಿದಾಳ್ಗಳನೆಸಕದೊಣಗಿಲ ಬಾಯ ಭವನ ಕಂಡನಾ ದ್ರೋಣ (ಕುಮ್ವಾದ್ರೋ. ೫-೨೦):

ಕಾಮುಂಕತ್ವದ ನೆನಹು ನೆಗ್ಗದೆ ಪ್ರಾಣದೇಂದಸುರೇಂದ್ರನಳವಳಿದ (ತೊರಾ. ೬-೫೬-೯) ; ಸೆರೆ ಬಿಗಿದು ಗಂಟಲು ಗದುಗದಿಸಿ ನುಡಿ ನೆಗ್ಗಿ ತನು ನಡುಗಿ . . . ಕಣ್ಣಾಲಿ ನುಂಗುವಂತಿರಲಗನಿವಾಸಿಯನೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿಂತೆಂದನಾ ದಕ್ಷ (ನಿಭಾಗ. ೪-೯-೪) ; ಬಗ್ಗಿದ ತಲೆಯ . . . ನೆಗ್ಗಿದ ಧೈರ್ಯದ ನಿಜತನಯನ ಕಂಡು ಕುಗ್ಗಿದಳೆದೆಯೊಳು ಕುಂತಿ (ಕರ್ಣಾವ್ಯ. ೬-೨) ; ಅಂದವುಳ್ಳವನೆ ನಿನ್ನಧಟು ನೆಗ್ಗಿದವು (ಕಂಳ. ೮೨-೭). ೧೪. ಮುದುರಿಕೊಳ್ಳು ; ಸಂಕುಚಿಸು : ತಳತ ಚಿಂತೆಯ ಬಾಡಿಪಾಸ್ಯದ . . . ನೆಗ್ಗಿದಂಗದ ನಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಗಳ ಬಲಿದ ಭೀತಿಯ ಕುತ್ತುದಲೆಗಳಲಿಳಿಯ ಪತಿಗಳು ಸತಿಯ ಬಯ್ಯುತ ಮುಳಿಯುತಿರ್ದರು ತತ್ಕ್ಷಮಾರನಿಗಧಿಕ ರೋಷದಲಿ (ಜೀವಂಚ. ೯-೦೮) ; ನೆಗ್ಗಿದವಯವದ ಅಗಿಯಲಲುಗುವ ತಲೆಯ ಮುಪ್ಪಿನ ಮುಗುದ ನೀತನ ಕಾದ ಹೇಳದು ನಗೆಯ ಸುರಿದ್ದೈ ರಾಯ ಕಟಕದೊಳೆಂದನಾ ದ್ರೋಣ (ಕುವ್ಯಾ.ಛೀ. ೧-೩೩) : ಶಿವನ ವೆಲ್ಲದಿ ಸೋಂಕಲೊಡನೆ ಕೌಂತೇಯ ನವಯವವೆಲ್ಲ ನೆಗ್ಗಿ ಮೈಮುಱಿದು ಚೀತರಿಸಿ ಕಣ್ದೆಱೆದು ನೋಡಿ (ಜಬಖ. ೩೩-೩೭). ೧೫. ಕಡಿಮೆಮಾಡು ; ತಗ್ಗಿಸು : ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತವು ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಮೇಲೆ ಗ್ರಾಮಪಂಚಾಯಿತಿಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಆಗಲೇ ಸೂಚಿತವಾದಂತೆ – ನೆಗ್ಗಿದರು (ಕೃಷೂಶಿ. ೦೦೭) ; ಬನ್ನಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡ ಗಡಿಮೂಲೆಯಿಂದ, ಹಳ್ಳಿಪಟ್ಟಣಗಳಿಂದ, ಸುಗ್ಗಿಗಾಳಿಗೆ ಹಿಗ್ಗಿ ಬೆಳ್ಗೊಡೆಗಳನ್ನು ನೆಗ್ಗಿ ನುಗ್ಗಿ ಬಹ ಬೂರಲದ ಮಾಲೆಯಂದ (ವಡಬಂ. ೬೨-೮). ೧೬. ಇಲ್ಲವಾಗಿಸು ; ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡು : ಮೃದ್ವಧುವಿತ್ತ ದಾಸಿಗಳ ನೆಗ್ಗಿದುದೆ ವೈರಾಗ್ಯಮೆಂಬರು (ಗಗಹಾ. ೦೩-೨೮). ೧೭. ಹಳ್ಳವಾಗಿಸು; ತಗ್ಗುಮಾಡು : ತುಳಿದರೆ ಭೂಮಿ ನೆಗ್ಗುವ ದಂತಿ ಹೊಸ ವಜ್ರ ಹಳವತ್ತ ರಥವಾಜಿನಿಚಯ ತಳತ ಕೋರಿತದ ಪೊಂಬಳಗಿನ ಭಟರು ಸಂದಳಿಸಿತು ಖಳರಾಯನೊಡನೆ (ವೀರಹತ. ೪೦-೬). ೧೮. ಬಾಗು ; ಬಗ್ಗು : ಮೊರೆದೆರಗುವ ಭೃಂಗಾವಳಿಯಡಿಯಿಂ ನೆಗ್ಗಿದ ಮಾವಿನ ಕೊನರಿದನೆ ಖತುಗೆ ಮಂಗಳಮೆಂಬಂ (ಶಾಕುಂತ. ೭೯-೦೩೩). ೧೯. ನಾಶಮಾಡು ; ಧ್ವಂಸಮಾಡು ; ಹಾಳುಮಾಡು : ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಸಾವಿರ ಬಾರ್ವಾಕರಂ ನೆಗ್ಗಲೊತ್ತಿ ಅಪ್ರತಿಮ ಶಿವಗಣಂಗಳ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆಯಿಂ ಮೆಱೆದಾತ ನಮ್ಮ ಬಸವಯ್ಯನು (ಸೀಲಂವ. ೭-೯) ; ಮುಗ್ಗದಿರು ಮಾಯೆಯುಲಿ ಮದದಲಿ ನೆಗ್ಗದಿರು . . . ಹಿಗ್ಗದಿರು ಹೊಗಳಿಕೆಗೆ ಮನದಲಿ ಪಾರ್ಥ ಕೇಳೆಂದ (ಕುವ್ಯಾ.ಅ. ೪-೨೨); ದಾನವರ ಘಟ್ಟಣೆಯ ಕೀಲಣದಾ ನಗರಿಯನು ನೆಗ್ಗಿ [ಪಾಠಾಂ. ನುಂಗಿ] ದಂತಿರಲೀ ನಿಘಾತದ ಸೇನೆ ಮುಱಿದುದು ಭಟನ ಭಾರಣೆಗೆ (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೦೩-೦೩) : ಪೊಯ್ದಾಡಿ ರಿಪುಸೈನ್ಯಕಾನನವನು ನೆಗ್ಗಿದ ನೆಲೆಗೆಡಿಸಿ (ಜೈಮಿಭಾ. ೮-೩೨) ; ಆದು ಸಕಲ ಸಚರಾಚರವನು ನೆಗ್ಗುತ್ತ ಬರಲ್ಪೆದರಿಯಾಲೋಕ ಶಿವಶಿವಯೆಂದು ಮೊರೆಯಿಡಲ್ (ಚತುಪು. ೩-೩-೦೯) ; ಅವನನ್ನು ನೆಗ್ಗಬೇಕೆಂದು ದೃಢಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿದರು (ಕೃಮು.ಹ. ೪೮). ೨೦. ಒಡೆ ; ಮುರಿ : ಬಳಿಕ ಬಳೆಗಳನ್ನು ನೆಗ್ಗಿ ಹೆಣ್ಣಾಡೆಯನ್ನು ತೊರೆದು (ಕಷಾಚಿ. ೪೦). ೨೧. ಪುಡಿಯಾಗು ; ಚೂರಾಗು: ಪಳುಕಿನಜ್ ನೆಗ್ಗಿದವು ವಜ್ರದ ಹಳಿಯ ಹೊಯ್ಲಿಗೆ (ತೊರಾ. ೫-೭-೦೭) ; ತಾಳಿದೊಡೆದ ಮಣ್ಣ ಕಪ್ಪರದಂತೆ ನೆಗ್ಗಿದುದು ಕೂರ್ಪ ಖರ್ಪರಂ (ಜಬಖ. ೪೮-೫). ೨೨. ಮುಱಿದು ಬೀಳು ; ಕತ್ತರಿಸಿಹೋಗು: ಸವಡಿಮರ ನೆಗ್ಗಿದುವು ಗಡ (ಕುವ್ಯಾ.ಸ. ೦೦-೦೩) ; ಭರದ ಬವರದಲಚ್ಚು ನೆಗ್ಗಲು ಕರವ ಸಲಿಸಿಯ ಕೇರ ನಡೆಸಿದಳರಸಿ (ಕಾಶಿರಾ. ೧-೨೬) ; ನೆಲೆವಾಡಗಳು ನೆಗ್ಗಿದವು ಮಾಳಿಗೆಗಳೆಂದೊಲೆದವು . . . ರಿಪುಭವನದೊಳಾ ವಾಜಿ ಪೊಲಿದು ರಾಮಗೆ ಕೈಸೇರೆ (ಕುರಾಸಾಂ. ೯-೦೦೮). ೨೩. ಹಾಳಾಗು ; ನಾಶವಾಗು: ದ್ಯೂತವ್ಯಗಯಾವ್ಯಸನ ಪಾರ್ಥಿವಜಾತಿಗಿವು ದುರ್ವಿಷಯ ವಿದಲಿ ನೆಗ್ಗಿದರು ನಳ ದಶರಥಾದಿಗಳು (ಕುವ್ಯಾ.ಸ. ೦೦-೦೮).

೨೪. ಕೊಲ್ಲು ; ಸಾಯಿಸು : ನೆಗ್ಗಿದನೋದು ಹಲಗೆಯಲೇಱಿದವರನು (ಕುವ್ಯಾ.ಕ. ೦೩-೨೪). ೨೫. (?) : ಅಗ್ಗಳೆಯನೆಮ್ಮರಸ ಸಂಪ್ರತಿ ನೆಗ್ಗಿ ಕೆಟ್ಟರಿ ನೀವು ನಿಮಗೀ ಹುಗ್ಗಿಗರು ಹುರಿಗೂಡಿ ಗೆಲಿದಿನ್ನಿಳೆಯ ಕೊಡಿಸುವರ (ಕುವ್ಯಾ.ಛೀ. ೧-೩೮). ನೆರ್ಗು : ೨. ಭೂಮಿ ದಳಭಾರಣೆಯಿಂ ನಸುನೆರ್ಗೆ ವೈರಿ ಮುಂಗೆಟ್ಟಿರೆ ಚಂಡವರ್ಮನರಪಂ ನಡೆಗೊಂಡನತೀವಕೋಪದಿಂ (ದಶಕು. ೬-೬೭) ; ದುರ್ಗದಿಂ ಕಂಪಿಲನೃಪತಿ ನಿರ್ಗಮಿಸಿದನು ಭೂಮಿಗೆ ಬಲಭಾರದಿಂ ನೆರ್ಗೆ ಪಡೆಗಳು ಫಣಿಪನ (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೭-೫೨). ೧೯. ಕೆತ್ತು ಪೊಡೆ ಸೀಳ್ಕಡಿ ಖಂಡಿಸು ನೆರ್ಗು ನುರ್ಗು ಕೊಯ್ ಕೊಱೆ ಮುಱಿ ಯೆಂದು ನಿನ್ನ ಭಟರಬ್ಬರಿಸಲ್ (ಅಪ್ರತಿ. ೫೬-೨೦) ; ಪುರದಿಂದು ಪೊಱ ಮಟ್ಟು ಪೊಕ್ಕುದಟಮಂ ನೆರ್ಗುತ್ತೆ ನುರ್ಗುತ್ತೆಯೊತ್ತರದೊಳ್ ಮತ್ತಿದಿರಾಗೆ ಮೂಗಱಿದು (ಚಕವಿ. ೫-೨೨) : ೨೬. ಬಗ್ಗಿಸು ; ಜಗ್ಗು : ನೆಗಟ್ಟುದ್ದಂಡದ ಪುಷ್ಪಕೊದಂಡನಲರಂಬಂ ನೆರ್ಗಿ ಕೋದಂಡಮಂ ತೆಗೆದಾರ್ಪಿಂ ಮುಳಿದಿಕ್ಕೆ (ಧರ್ಮನಾ. ೦-೫). ನೆಳ್ಗು : ೧೧. ಸುಗ್ಗಿದ ಪಲ್ಗಳಿಂದೊಡೆದ ಮಂಡೆಗಳಿಂ ಮುಱಿದಿರ್ದ ಕಾಲ್ಗಳಿಂ ನೆಳ್ಗಿದ ಬಾಯ್ಗಳಿಂ . . . ಬಂದೆಱಗಿ ಕೀರ್ತಿಸುತಿರ್ದುದು ದೇವಸಂಕುಳಂ (ವೀರವಿ. ೧೨-೦೦೦). ೧೨. "ನವೆ, ಸವೆ, ತವಿ (ತವು), ಸೊರಗು, ಕೊರಗು, ನೆಳ್ಗು (ನೆಗ್ಗು)" (ಕಂನುಹು. ೦೬). △ ನೆಟ್ಗು : ಶಿ. "ನೆಟ್ಗು[ಪಾಠಾಂ. ನೆರ್ಗು] ಅಂತರ್ಲೀನೇ (ಅಡಗಿ ಹೋಗು)" (ಕವಿಂದ್ರಾ) ; ಮೂಗು ನೆಟ್ಗಿ ಬಿಕ್ಕೆರೆಯೊಡೆ ದುರ್ಕಿ ಪಾಯ್ದು ಪೊನಲಿಟ್ಟುದು ಮಲ್ಲನ ನೆತ್ತರೆತ್ತಲುಂ (ಚಕವಿ.೪-೦೪೨).

ನೆಗ್ಗುನೆಗ್ಗು (ದ್ವಿರುಕ್ತಿ): ಅಗ್ಗಳೆಯಳೆತನದಿ ನಿಜದ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟಿ ನೆಗ್ಗನೆಗ್ಗಿ ಮಾಱಿವೆ ಜಡವ ನುಗ್ಗುಮಾಡಿ ಒಡಿಸುವೆನು (ಶಿವಗೀ.೭೪೪). 'ನಱುಂಗು', 'ನೊರಕು' ಪರಾ.

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ನಱುಕ್ಕು, ನರುಕ್ಕು, ನೆರುಕ್ಕು ; ಮಲ. ನಱುಕ್ಕು, ಞೆರುಣ್ಣು ; ತುಳು. ನಗ್ಗು ; ತೆಲ. ನಱುಕು, ನಱಕು, ನರ್ಕು; ಹರ್ಜಿ. ಗಡಬ. ನೆನ್ಕ್]

ನಱುಂಬು (ಕ್ರಿ). ಒತ್ತು ; ಇರುಕಿಸು : ರಸೆಯೊಳ್ ಕಾರಸೆಗೊಂಡವೊಲ್ ತಳಮಳಂ[ತಿ]ರ್ವನ್ನೆಗಂ ತುಂಗಕೂಟಸಹಸ್ರಂ ದಿವಮಂ ನಱುಂಬಿದವೊಲಂ ತಿರ್ವನ್ನೆಗಂ ಸುತ್ತಲುಂ ದೆಸೆಗಳ್ ಪೊಂಗಳಸಂಗಳಿಂ ತೊಳಗುಗುಂ ತೋರ್ಪನ್ನೆಗಂ ಮಾಡೆ ಮಾಡಿಸಿದಂ ಚೈತ್ಯನಿಕೇತನಾವಳಿಗಳಂ ತನ್ಮಾಳವಾಧೀಶ್ವರಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೭-೫೮). 'ನಱುಂಕಂ' ಪರಾ. [?]

ನಱುಕು 'ನಱುಂಕು' ನೋ.

ನಱುಗಂಪು, ನರುಗಂಪು (ನಾ). ಒಳ್ಳೆಯ ವಾಸನೆ; ಸುವಾಸನೆ; ಪರಿಮಳ: ನೆಱದಾತನ ಪುಣ್ಯಮೆ ಕಣ್ದೆಱೆದಂತಿರೆ ತೆಱೆದುವಾ ವಿಮಾನದ ಪಡಿಗಳ್ ನಱುಗಂಪು ಪೊಣ್ಮೆ ಸಗ್ಗದ ಮಿಱುಪಿನಿಯರ ಮನವುಮೊಡನೆ ಪಡಿದೆಱೆವಿನೆಗಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೬೨) ; ಮುಗುಳ್ಗಳ ಮಾಲೆ ಸುಯ್ಯ ನಱುಗಂಪಿನೊಳ್ ಮರ್ಡಿ ಗಮ್ಮನಾಗೆ . . . ಕಾಮಿಗಳ ಮನಂಗಳೊಳ್ ಗಡಣದಿಂದಲಗಟ್ಟುವುದಂಗನಾಜನಂ (ವರ್ಧಪು. ೦-೬೪) ; ಅರ್ಕಮಂಡಲಮಂ ಕಂಡ ಮರಾಳನಂತೆ ನಱುಗಂಪಂ ಕಂಡ ಮಱಿದುಂಬಿಯಂತೆ (ಉದ್ಭಟ. ೧೧-೫೫ ವ); ಕಣ್ಮಲರ್ಗೆ ಕಡುರಯ್ಯಮಾಗಿ ನಱಿಗಂಪು ನೆಱಪೊಣ್ಮಲರೆವಿರಿದ ಪೊಂದಾವರೆಯ ಬಂಡ ನುಂಡುಣ್ಮುವಾನಂದದಿಂ ಮೈಮಱೆದು ಜಿನುಗುವಾಱಡಿವಱಿಯ ಲೀಲೆಯಂತೆ (ಹರ್ನರಾ. ೧-೪೦) ; ನಱುಗಂಪನೆಸ್ಟಸಿಗೆ ಬೀಱುವಲರ್ವಂಡುಣ್ಬಪಱವೆಗಳು (ಭಾವಚಿಂ. ೬-೩೦); ಕಿಱುಜವ್ವನದ ಬಾಲೆಯರ್ ..., ಸುಯ್ಯಲರ ನಱುಗಂಪನೊಡಿ, ತಣ್ಣೀರಂ ಬಿದುಗಲ್ಗಂದಲೊಳೊಸರ್ವ ಪನಿನೀರನೆ ನೀರಡಿಸಿದರ್ಗೆಱೆದಪರ್ (ಕಾಮಾಕ್ಷಿ. ೯-೦೬). ನರುಗಂಪು: ಅರೆವಿರಿದ ಕುಸುಮ ನರುಗಂಪಿನಿಂ ಯಿಂಪಿನಿಂ ತಣ್ಣೆಳಲ ತಂಪಿನಿಂದೆ . . . ಇಂತೊಪ್ಪುವಾ ಬನ (ನವಮೋ. ೮-೨೮) ; ದಿನದಿನದ ಬೆಳಗು ಹೊಂಗಿರಣದ

ಕಿರೀಟ ನೂರುಬಣ್ಣದ ಹೂವ ನರುಗಂಪನೊಮ್ಮೆಲೇ ಚಿಮ್ಮುಸುವ ತೋಟ (ನಿಂಕು. ೩-೯); ಹೂಗಳು ನರುಗಂಪು ಸೂಸುತ್ತವೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೭); ನರುಗಂಪು ಬೀರುತ್ತಿರುವ ನವಕುಸುಮ (ಸುವಸಂ. ೦೭). [ನಱು + ಕಂಪು]

ನಱುಗಂಪುವೊರೆ (ಕ್ರಿ). ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರು; ಸುಗಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರು: ತುಱುಗಿದ ತಾರಾಪುಂಜದ ವಿಱುಗುತಿರ್ದವುದೊ ಪಶ್ಚಿಮಾದ್ರೀಂದ್ರವೆನಲ್ ನಱುಗಂಪುವೊರೆದ ಜಾದಿಯ ತುಱುಬು ಕಣ್ಗೊಳಿಸೆ ಶೂದ್ರಕಂ ಕರಮೆಸೆದಂ (ಶಾದಂಪೂ. ೩೨). [ನಱುಗಂಪು + ಪೊರ್೨]

ನಱುಗಬ್ಬು (ನಾ). ರಸವತ್ತಾದ ಕಬ್ಬು,-ಇಕ್ಷು: ನಱುಗಬ್ಬಿನೊಳಗಣ ರಸವ ಕಾಣದೆ ಪಶು ಹೊಱಗಣೆಲೆಯ ಸವಿವಂತೆ ಅಱಿದೊಳಗಾತ್ಮಸುಖ ವನುಣಲಱಿಯದೆ ಹೊಱಗೆಳಸುವರುಗಸುಖಕೆ (ಭಂಕ. ೧-೧೦೩). [ನಱು + ಕಬ್ಬು೨ (<ಕರ್ಬು೧)]

ನಱುಗೋಲ (ನಾ). ೧. ಪುಷ್ಪಬಾಣವನ್ನು ಉಳ್ಳವನು; ಕಾಮ; ಮನ್ಮಥ: ನಱುಗೋಲನೊಲಿದು ತನ್ನಖಿಲರಾಣಿಯರೊಡವೆರಸಿ ಬನದವ ಮಾಳ್ಪವೊಲು ಸರಸಸಲ್ಲಾಪವಿನೋದದೀದರಸ ತನ್ನರಸಿಯರೊಡನಿರುತಿರಲು (ನಾಗಕು. ೩೨-೭೪). ೨. [ಜೈನ] ಬಾಹುಬಲಿ: ನಱುಗೋಲನೊತ್ತಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಗಿದಿರಾಗಿ ಮಱಿಯರಳಗಳೋಡಿ ಬಂದು ದುಱುಮುಱನೀಕ್ಷಿಸಿ ಹೊಸ ಗವಲಿಗೆ ಬೆಟ್ಟ ಬಿರಿತೋಡಿದುವು ಕಂಡ ಕಡೆಗೆ (ಭರತ. ೯೭-೭೨); ಒಱಗು ಮೂಡೆಯು ನೆಮ್ಮಿ ಕುಳಿತನು ಚಕ್ರೇಶ ನಱುಗೋಲ ನಿಲೆ ಬಿಸಿಲಲ್ಲಿ ಮಱಿಸನ್ನೆಗೈದು ಸತ್ತಿಗೆವಿಡಿಸಿದನೇನು ಮಱುಕವೊ ತಮ್ಮನ ಮೇಲೆ (ಭರತ. ೩೦-೦೨೯). [ನಱುಗೋಲು + -ಅ೭]

ನಱುಗೋಲು (ನಾ). ಪುಷ್ಪಬಾಣ: ನಱುಗೋಲ ತುಱುಗೆವೆಮುಂಬಿದಿರುವ ಹೊಡಿಯುಱುವ ಕಬ್ಬಿನ ಬಿಲ್ಲುಗಳೆನು (ಕಂಪ್ರಸಾಂ. ೨೩-೭೨). [ನಱು + ಕೋಲು೧ (<ಕೋಲ್೧)]

ನಱುಜವ್ವನ, ನಱುಜೌವನ (ನಾ). ಪೂರ್ಣಯೌವನ; ತುಂಬಿದ ಹರಯ: ಈ ಸಿರಿಯಿಾ ನಱುಜವ್ವನಮಿಾ ಸುಭಗತೆಯಿಾ ವಿಳಾಸವಿಾ ಸಕಳಕಳಾಭ್ಯಾಸಂ ಸುತನಂ ಪಡೆಯದ ದೂಸಱನಿನಿತುಂ ನಿರರ್ಥಮಲ್ತೆ ಮೃಗಾಕ್ಷಿ (ವೃಷವಿ. ೨-೩೪). **ನಱುಜೌವನ**: ಅಂತೃಡಿದ ನಱುಜೌವನದ ಸಿರಿಯಂ ಮೈಸಿರಿ ಯೊಡನೆ ಕೇಳಿಯಿಾ ಕೆಳೆಗೊಳಿಸಿ . . . ನರೇಂದ್ರಸೂನು ತಳೆದಂ ತಾರುಣ್ಯ ಲಾವಣ್ಯಮಂ (ರಾಜಶೇ. ೪-೧೦೬ ವ). [ನಱು + ಜವ್ವನ]

ನಱುಜೌವನ 'ನಱುಜವ್ವನ' ನೋ.

ನಱುದಂಬುಲ (ನಾ). ಸುಗಂಧಭರಿತವಾದ ತಾಂಬೂಲ; ಪರಿಮಳ ಯುಕ್ತವಾದ ತಾಂಬೂಲ: ಬಾಯೊಳೆ ಬಾಯನಿಟ್ಟು ನಱುದಂಬುಲ ವಿಕ್ಕುವ ಮುಗ್ಧೆಯೊಂದುವೊಟ್ಟಾಯತದಿಂದಮಾನಱಿದೆನಾಕೆಯ ವಲ್ಲಭ ನಾತನೆಂಬುದಂ (ಲೀಲಾವ. ೨-೯೩); ವೊಱೆಯನುಳಿದ ಮೆಲ್ಲುಡಿ ವೊನೆ ಮುಸೆವಕ್ಕಱು ಬಾಯ್ದೆಱೆಗಿಡವಿಡದೆಡೆಯಾಡುವ ನಱುದಂಬುಲ . . . ನೆಱೆ ಸೊಗಯಿಸಿದುವು ನವಸುರತಕ್ರೀಡೆಯೊಳಾ ದಂಪತಿಗೆ (ಜಯುಕಾ. ೮-೩೩); ಸಸಿಯುದಯಂ ಮುಗಿಲ್ಗೊಱಗು . . . ನಱುದಂಬುಲಂ ಸುಗೀತಸರಸ ದೂತಿವಾಕ್ಪ್ರಭೃತಿ ಮುಂ ಪೆಸರ್ಗೊಂಡ ತಟಸ್ಥಮಲ್ಲದೇ (ರಸರ. ೧-೭೨); ಅತ್ಯವಿತ್ತ ಚೆಲ್ವಿಂಗೆಡೆಯಾಗಿ ಸೂಸಿದಲರುಂ ನಱುದಂಬುಲಮುಂ ಮೃಗೋದ್ಭವಂ ಸಂಗಳಿಸಿರ್ದ ಕುಂಕುಮಪರಾಗಮುಮಾರ್ದೆಱಪುಷ್ಪ ದಾಳಿಯಂ ಪಿಂಗದೆ ದೇವದಂಪತಿಯ ಕೂಟಮನೇಂ ಪಿಸುಣಾಡಲಾರ್ತವೋ (ಶಬಶಂ. ೦-೩೦); ಈವುವಚಾರದಿನಾತನ ಪಸಿವುಂ ಬಟಲ್ಕೆಯುಂ ಮುಡಿಯೆ ಕೆಳದಿ ನಱುದಂಬುಲಮಂ ಸವಿಯಲ್ಕೆಂದು ಮಡಿದೀಯುತುಮಿರೆ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೪-೧೨). [ನಱು + ತಂಬುಲ]

ನಱುನಾಣು (ನಾ). ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಲಜ್ಜೆ; ಮೋಹಕವಾದ ನಾಚಿಕೆ: ನಸುನಗೆ ನಱುನಾಣು ನೆರೆಮೊಲೆ ನಳಿತೋಳು ಮಿಸುಪ ಕಣ್ಣೆಗಹಿದ ಕಳಸ ಪೊಸದೆಸಿಪಡೆಯೆ ನೀರೆಱೆವ ನೀಱೆಯರು ಕಣ್ಣೆಸೆದಿಹರಲ್ಲಿ ಪಥಿಕರ (ಕುರಾಸಾಂ. ೨-೪೨). [ನಱು + ನಾಣು೧ (<ನಾಣ್೧)]

ನಱುನೆಯ್, **ನರುನೆಯ್ಯಿ** (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ತುಪ್ಪ; ಪರಿಮಳಭರಿತವಾದ ಘೃತ: ಕುಱಿಯುಂ ಕಳ್ಳಂ ಕೂಟಂ ನಱುನೆಯ್ಯುಂ ಬೇಡಿ ತಿಂಬ ಪಿರುತಿನಿ ಬರವಂ ಪೆಱರ್ಗೆ ಕುಡಲಱಿಯಳೆಂಬುದನಱಿಯದ ಪಶು ಮನುಜನಲ್ಲ ಕುಱಿಗಳ ಭಾವಂ (ಸಮಹ. ೯-೧೧೧); ನಾಯಿ ನಱುನೆಯ್ಯಟ್ಟದೆಂಬುತೆನ್ನ ಪೇಟ್ಟ ಧರ್ಮಶ್ರವಣಮನೊಲ್ಲದೆ ಸುದಂತಿಯನೆ ಮನದೊಳ್ಳನೆಯುತಿರ್ಪ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೭-೨೨೭ ವ); ನಱುನೆಯ್ಯಾಱಿದ ಸಿರಿಯಂ ಮೆಱೆಯಲೆ ಪೊಂಗಳನೆ ಗೋಪಿಯರ್ ಕೆದಱಿದಪೋಲ್ ತಾಱುವೆಯ ನೆಗ್ಗಿಲ ಪೂಗಳ್ ತುಱುಪಟ್ಟಿಯ ಪೊಱಗೆ ತುಱುಗಿ ಕರಮೆಸೆ ದಿರ್ಕುಂ (ಲೀಲಾವ. ೩-೯೯); ಪೊಸಸಕ್ಕರೆಯಂ ನವಮಧುರಸಮಂ ನಱು ನೆಯ್ಯನೆಸೆವ ಕದಳೀಫಲಮಂ ರಸನೆಯಳಸಿದುದನೆನ್ನೊಳ್ಳೆಸೀಗಳೆ ನಿನಗೆ ತಂದಪೇಂ ಶಶಿಮೌಳಿ (ವೃಷವಿ. ೯-೭೭); ನಱುನೆಯ್ಯುಂ ಪಾಲನುಣಾತ ಬ್ಬಾಟ್ಟರೊಳಧಮರ್ ತುಱುಗಿದ ಕಱುಂಬಿನಿಂದಂ ಪೊಱಿಸಲ್ ಪಾರ್ದಿರ್ಪರ ಕೃಟಿಲ್ಲದ ದೂಱು (ನೀತಿಮಂ. II, ೩೭೯). **ನರುನೆಯ್ಯಿ**: ನರುನೆಯ್ಯಿ, ಬಾಳೆಹಣ್ಣು . . . ಇವೆಲ್ಲ ಇವೆ ನಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ (ಕಸಾಶ. ೦೧೬). [ನಱು + ನೆಯ್೩]

ನಱುಮುಡಿ (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮುಡಿ; ಪರಿಮಳ ಯುಕ್ತವಾದ ಕೇಶ: ನಱುಮುಡಿಗೆ ಮುಡಿವೆನು ಕುಸುಮಮಾಲೆಯನು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೦-೩೩). [ನಱು + ಮುಡಿ೨]

ನಱುವಂಜಿ, ನರುವಂಜಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು: "ಶಂಖಿನೀ, ಚೋರಪುಷ್ಪೀ, ಕೇಶಿನೀ, ಹಗಱಿ = ನಱುವಂಜಿ" (ನಾಚಿರಾ. ೬); ನಱು ವಂಜಿ [ಪಾಠಾಂ. ನಱುವಲ್ಲಿ] ನೆರಾ[ವಲ್ಲಿಲಾ]ವರಗಳ್ ತುಱುಱಿಯ ಕರಿಯಂ ಜಲಾನ್ವಿತಂ ಪೂಸುಗೆ ಮೇಣ್ ಪಱಿಗುಂ ಪಂಕದ ಲೇಪದಿನಱಿ ನಸುಗುನ್ನಿಯ ವಿಷಂ ಭಿಷಗ್ವರಮತದಿಂ (ಖಮದ. ೨-೯೯); ಮೂತ್ರ ರೋಗಕ್ಕೆ . . . ನರು[ಱು]ವಂಜಿ, ಕಳ್ಳಂಗಡಲೆ ಇವಂ ಅರೆದು ಬಹಿಗೆ ಪೂಸಿಳಿಯ ತೊಡೆಯುವುದು (ವಿಕ್ಕವಿ. ೧೩೨); ನಱುವಂಜಿಯ ಬೇರು, ನೆಲಾವರೆಯ ಬೇರು, ಬಳ್ಳಿದುಱುಚಿಯ ಬೇರು ಇವಿಷ್ಟನು ಸುಟ್ಟು ಕರಿಯ ಮಾಡಿ ನೀರಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಪೂಸಲು ನಸುಗುನ್ನಿಯ ವಿಷ ಶಮನವಹುದು (ಬೃದ್ಯಸಾ. II, ೨೩೪). **ನರುವಂಜಿ**: "ಅಲಕ್ಷ್ಮಿ-ನರುವಂಜ" (ಅಕಾನಿ. ೨-೦೭). [?]

ನಱುವಂಡು (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಂಡು,-ಮಧು: ಸೊಪ್ಪುಸೊಪಡಾಗದೆಸಱಿಸಟ್ಟವೃದೆ ವೊಗಮಿಱಿದು ಕಾರ್ದು ಚಪ್ಪಲರ್ವಿನೆಗಂ ಸಿಪ್ಪಿಟ್ಟು ಕಱಿದು ಕೊಂಡುವು ಸಪ್ಪದಮುಷ್ಪಳದಿನೊಱಿವ ನಱುವಂಡುಗಳು (ಲೀಲಾವ. ೯-೭೬). [ನಱು + ಬಂಡು೨]

ನಱುವಲ್, **ನರವಲು, ನರುವಲ, ನರುವಲು, ನರ್ವಲ್, ನಱುವಲ, ನಱುವಲು** (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ನೆಲ್ಲಿಗಿಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: "ಅಗ್ನಿಮಂಥನ ನಱುವಲ್" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೭-೨೭); "ಅಗ್ನಿ ಮಂಥವೆನೆ ನರು[ಱು]ವಲೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೬-೦೬); ಲವಣಂ ನಱುವಲಬೇರ್ ಗುಳ್ಳವನಣ ಬರಿವದಣ ಲೊಕ್ಕಿ ಕಿಱುಮೆಕ್ಕೆಗಳಂ ಬಿವನಱಿದು ತಕ್ರದೊಳ್ ಪೂಸುವುದು (ಲೋಕೋಪ. ೯-೦೯೭); ನಱುವಲ್ ಪಾಗ್ಗಾರೆಯ ಕಾಯ್ . . . ಇವನಱಿಯಲ್ ಜಲದಿಂದೆ ಫಣಿಯ ವಿಷ ನಿರ್ಹರಣಂ (ಖಮದ. ೩-೧೦೪); ಬರಿವದಣ ಸುಣ್ಣಗೊಂದಿಗೆ ನಱುವಲ್ಗುಳ್ಳಂ ಮಣಿಸಿದ ಸೀವನ್ನಿ (ಅಶ್ವಶಾ. ೧೦-೬೦). ೨. ಸೀಗೆಮರ:

ನರವಲು : (೬). ನರುವಲ : ೧. ನೆಲಬೇವು, ಭದ್ರಮುಸ್ತೆ, ಅಮರವವಳ್ಳಿ, ನರುವಲದ ಬೇರು . . . ಶುಂಠಿ ಇವುಗಳ ಕಷಾಯವಿಕ್ಕಿ ಸೇವಿಸಿದರೆ ವಾತಜ್ವರಂ ಕೆಡುಗುಂ (ಸಕವೈ. ೬೫); ನರುವಲದ ಸೊಪ್ಪು, ಪುಳ್ಳಂಪುರಚಿ, ಒಂದೆಲಗ . . . ಈರುಳ್ಳಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಜ್ವರದವರಿಗೆ ಪಥ್ಯದ್ರವ್ಯಗಳು (ಸಕವೈ. ೧೦೩). ನರುವಲು : "ಟಾನಲ–ನರುವಲು" (ಅಕಾನಿ. ೧೦-೨೨). ನರ್ವಲ್ : ೧. (ನಾಟಿರಾ. ೬). ನಱುವಲ : ೧. "ಅರಿಣಕೇತುಃ – ನಱುವಲ" (ಓಷಧಿ. ೯). ನಱುವಲು : ೧. "ಶ್ರೀಪರ್ಣಂ, ಅಗ್ನಿಮಂಥಃ ಕಣಿಕಾ, ಗಣಿಕಾರಿಕಾ, ಜಯಃ – ಈ ೫ ನಱುವಲು" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೮) ; ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೊಪ್ಪು : ಕೀರೆ ನಱುವಲು ಚಕ್ಕವತ್ತ ಸೋರೆ ಸಬ್ಬಸೀಗೆ ಮೊದಲಾದ ಸೊಪ್ಪುಗಳ ಬೇಱಬೇಱುಕ್ಕರಿಸಿ (ಸೂಪಶಾ. ೪-೧೬) ; ಹಾಕೆಯ ಸೊಪ್ಪು, ಚಕ್ಕೋತ, ಕೀರೆಸೊಪ್ಪು, ಕೆಂಪಿನ ಚಕ್ಕೊತ್ತ, ನರು[ಱು]ವಲ ಸೊಪ್ಪು . . . ಸೂರಣದ ಗೆಡ್ಡೆ– ಇವು ಜ್ವರ ಬಂದವರಿಗೆ ಪಥ್ಯ (ವೈದ್ಯಸಾ. I, ೫೫) ; ಬಜೆ. ಓಮು, ಔಡಲದ ಬೇರು, ನರು[ಱು]ವಲಬೇರು, ಹಿಪ್ಪಲಿ. ಚಿತ್ರಮೂಲ ಇವಿಷ್ಟನು ಸಮಾಂಶವಾಗಿ ಕೂಡಿಸಿ ನೀರಿಂದ ಅರೆದು ಕುಡಿಯ ಕೊಡಿಸಲು ಒಂಟೆಯ ವಿಷಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಿಹರವಹವು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೨೦೮). ೪. (?) : ನಱುವಲ ಮೊನೆಯ.ಲ್ಲಿ ಸಟ್ಟ ಕಲ್ (ಎಕ XIII, ೩೦-೩೦ : 1204). [ದೇ.೫ ತುಳು. ನರುವೊಲು, ನರ್ವೊಲು]

ನಱುವಲ 'ನಱುವಲ್' ನೋ.

ನಱುವಲರು (ನಾ). ಸುಗಂಧಯುಕ್ತವಾದ ಪುಷ್ಪ ; ಸುವಾಸನೆಯ ಹೂವು : ತರುಣಿ . . . ಶಿವನಿರ್ಮಾಲ್ಯವೆನಿಪ ನಱುವಲರನೆಯ್ದೆ ಶಿರದೊಳ್ತುಱುಬಿ . . . ಶಿವವೇಷದಿಂ ತಣಿದು (ಶಾಸೋಪು. ೨-೩೦) : ನಱುವಲರುಗಳ ಪಿಡಿದು ಪುಷ್ಪಾಂಜಲಿಯನೆಸಗಿ . . . ಹರ್ಷದಿಂದಖಿಳ ಪುರಜನ ಪರಿಜನಂಗಳೆಲ್ಲಂ ತುಱುಗಿ ಬರುತಿರೆ (ಸಿರ್ಯೇಪು. ೧೯-೨೦).

[ನಱು + ಅಲರು$_2$ (<ಅಲರ್$_2$)]

ನಱುವಲು 'ನಱುವಲ್' ನೋ.

ನಱುವೂವಲಿ (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಹರಡುವಿಕೆ ; ಹೂವಿನ ಹಸೆ : ರಂಗವಲ್ಲಿಯಿಂದ್ಯೆದು ರನ್ನದ ರಂಗಿಸಿದ ಪುಡಿಗಳ ಚದುರಿನಿಂ ಪಿಂಗದಾ ನಱುವೂವಲಿಗಳಿಂ ಚಿನ್ನಬೆಳ್ಳಿಗಳಾ ತುಂಗಘಟದೊಳ್ಪಹಿಪ ಚೆಲ್ವದಶಾಂಗಮುಖ್ಯದ ನಱುವೊಗೆಗಳಿಂ ತೊಂಗಲಿಪ ಸುರಘಂಟೆಯಿಂ ಮೆಱೆವುದನರಸ ಕಂಡ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೪-೪೦). [ನಱು + ಪೂವಲಿ]

ನಱುವೊಗೆ (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯ ಹೊಗೆ; ಧೂಪ : ಚಿನ್ನಬೆಳ್ಳಿಗಳಾ ತುಂಗಘಟದೊಳ್ಪಹಿಪ ಚೆಲ್ವದಶಾಂಗಮುಖ್ಯದ ನಱುವೊಗೆಗಳಿಂ ತೊಂಗಲಿಪ ಸುರಘಂಟೆಯಿಂ ಮೆಱೆವುದನರಸ ಕಂಡ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೪-೪೦).

[ನಱು + ಪೊಗೆ$_3$]

ನಱುಸುಯ್ (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಸಿರು ; ಸುಗಂಧಪೂರಿತವಾದ ಶ್ವಾಸ : ಪೋಪ ಸಪ್ತಸಪ್ತಿಯ ವಿರಹಕ್ಕಿದಲ್ತು ಬಿಸುಸುಯ್ ಪುಸಿಸುಯ್ಯೆನೆ ಸುಯ್ಯುದ್ದ ದಕ್ಷಿಣಾಶೆಯ ನಱುಸುಯ್ಯ ಗಾಳಿಯನೆ ಪೋಲ್ತುದು ಗಂಧವಹಂ ವಸಂತದೊಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೭-೦೫೬) : ನಱುಸುಯ್ಗಂ ಮಾಱಿಗಂ ಸೋಲ್ಬಿರ್ದೆಱಗುವಿನಂ ತುಂಬಿಗಳ್ ನೋಡಿದರ್ಮೆಯ್ಯಱವನ್ನಂ (ಪಂಪಾಮಾ. ೧-೧೩೦) ; ಭರದಿಂದಂ ನವಕುಸುಮಾಭರಣಂಗಳನಭವನಂಗದೊಳ್ ಸಿಂಗರಿಸುತ್ತರಳುತ್ತುಬರ್ಪತೆ ಕೊರ್ಬರ್ಪತೆ ಗಿರಿಸುತೆ ನಱುಸುಯ್ಯ ಧೂಪಮಂ ಪಡೆದಿತ್ತಳ್ (ಗಿರಿಕ. ೫-೮೩) : ಮಗಮಗಿಸುತ್ತುಮಿರ್ಪ ನಱುಸುಯ್ ಪೊಸಪೂಗಳ ಕಂಪನೆತ್ತಿ . . . ಸುತ್ತಲುಂ ಸೊಗಯಿಸುತಿರ್ಪ ಬಾಸಿಗಮನೆತ್ತಿ ಪರಗ್ಗದ ಮಾಲೆಗಾರ್ತಿಯರ್ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೪೦) ; ಮಾಲೆಗಟ್ಟುತೆ ನೋಟಕರ ಕಣ್ ಮಾಲೆಗಟ್ಟುವರೊರ್ಮೆ ತುಂಬಿಯ ಮಾಲೆಮಾಲೆಯ ಕಾಣಗುಡದಿರೆ ತಮ್ಮ ನಱುಸುಯ್ಯಾ ಮಾಲೆಮಾಲೆಯ ತೋಱೆ ಕಟ್ಟಿದ ಮಾಲೆಯನೆ ವಿಟಮಾಲೆಗತಿಸಲ್ಲೀಲೆಯಿಂ ಮಾಱುವರದಲ್ಲಿಯ ಮಾಲೆಗಾರ್ತಿಯರು (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೨-೦೨). [ನಱು + ಸುಯ್$_2$]

ನಱುಸುಯ್ಯೆಲರ್ (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಸಿರಿನ ಗಾಳಿ; ಒಳ್ಳೆಯ ಕಂಪುಳ್ಳ ಶ್ವಾಸವಾಯು: ನಱುಸುಯ್ಯೆಲರ್ಗೆಱಗುವ ಮೞದುಂಬಿಗಳಂ ಸೞಂಗಿನಿಂ ಸೋವುತುಮಾ ತೆಱದೊಳೆ ಯುವರಾಜನನಟ್ಟಿಱಿಂದೆಡಿಗಡಿಗೆ ಕಾಂತೆ ಕರೆವಂತಿರ್ದಳ್ (ಕಾದಂಉ. ೧೨೯) ; ಎಲೆ ತೀಡುವ ತೆಂಗಾಳಿಯೆ ನಲವಿಂ ಕಾಲ್ವಿಡಿದು ತಿಳಿಪಿ ತಳ್ವಿಲ್ಲದೆ ಕಾದಲನಂ ತಂದೊಡೆ ನಱುಸುಯ್ಯೆಲರಿಂದಂ ನಿನ್ನನಾಗಳುಂ ನೆಱೆ ಪೊರೆವೆಂ (ಕಬ್ಬಿಗಕಾ. ೭೧) : ಕುರುಳೊಳ್ತೀವಿದ ಕತ್ತುರಿಯ ರಜಂ ಮೊಗರಸದೊಳುದಿರ್ದು ನಱುಸುಯ್ಯೆಲರಿಂ ಪಱೆದು ತೆರೆಮುಸಗಿ ನಿಂದುತಿರೆ ಕೊಂಕಿಂ ಭ್ರೂಯುಗಂ ವಿರಾಜಿಪುದವಳಾ (ರಾಜಶೇ. ೭-೫೬). [ನಱುಸುಯ್ + ಎಲರ್]

ನಱುಸುಯ್ಯು (ನಾ). = ನಱುಸುಯ್ : ನಱುಸುಯ್ಯ[ಪಾಠಾಂ. ಯ್ಯು] ಗಾಳಿಗೆ ತೇಲ್ವ ದುಕೂಲದ ಸೆಱಗು ಸೇರುವೆ ದೂರೆ ಹೊದೆದು ತೆಱಪಿನೆದೆಯ ಹೊನ್ನ ಜನ್ನಿವಾರದ ರ ಚೆ ಮೆಱೆಯೆ ರಾಜೇಂದ್ರ ಮೆಱೆದನು (ಭರತ. ೧-೩೩). [ನಱು + ಸುಯ್ಯು]

ನಱುಹರೆಯ (ನಾ). ತುಂಬಿದ ಪ್ರಾಯ ; ಪೂರ್ಣಯೌವನ : ಹಿಂದಣಾಗರಿಲ್ಲದಾಯುಸವಟ್ಟು ಗುರುಕರುಣದಿಂದೆನ್ನ ಪೆತ್ತು ಬಾಲ್ಯದ ಮುದ್ದು ನಱು[ಪಾಠಾಂ. ಡು] ಹರೆಯದಿಂದೆಸೆವ ಸಿರಿಯ ನಡೆನೋಡಿ ದಣ್ಣನೆ ದಣಿವ ಕಾಲದೊಳು ನುಡಿದಪ್ಪಿಗೆ ತಂದೆ ತಾನೇ ಕೊರಲೊಗ್ಗಿಯಸಿದವನು (ಭಾವಚಿಂ. ೯-೦೫) : ಪುಟ್ಟ ಲಾವಣ್ಯಲತೆ ಬೆಳೆವಂತೆ ನಱುಹರೆಯಮಿಟ್ಟಣಿಸಿ ದಿನದಿನಕೆ ಬಳೆದು ವಿಗೆ ಸುತಸಂಬಟ್ಟು (ಕೊಟ್ಯಬ. ೪-೦೧೨).

[ನಱು + ಹರೆಯ (<ಪರೆಯ)]

ನಱ^3 (ನಾ). ಒಗ್ಗರಣೆ. 'ನಱ^{3}ಗೊಡು' ಪರಾ.

ನಱ^{3}ಯುಂ ಕೊಡು, ನಱ^{3}ಯ ಕೊಡು = ನಱ^{3}ಗೊಡು : ಪುಡೆಯಮಂ ಮಾಡಿ . . . ಹುರುಳಿಯ ಹಾಲಿನೊಳಗಿಳಿಯಬಿಡುತ ಪೊಗ್ಗರಿಸಿ ನರ[ಱ^3]ಯುಂ ಕೊಟ್ಟು ನಸುಹುಳಿಯನಿಕ್ಕಿ ಪರಿಮಳವಿಡುವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೫-೫೦); ಮೆತ್ತನುಕ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡೆಳೆಯ ಕಳಲೆಯ ಕುಡಿಯನು ... ಪೊಡ್ಡಣಿಗೆಯಿತ್ತು ನರ[ಱ^3]ಯುಂ ಕೊಟ್ಟು ಪರಿಮಳವನಿಕ್ಕಲದು ಚುಚ್ಚುಗಳಿಲೆ[ವೆಸರು] (ಸೂಪಶಾ. ೬-೨); ಹುಸಿಯ ಕರಿಬೇವು ಕೊತ್ತುಂಬರಿಯನಿಕ್ಕಿ ತಾಳಿಸಿ ನರ[ಱ^3]ಯ [ಪಾಠಾಂ. ಯುಂ] ಕೊಟ್ಟು . . . ಮುದ್ಗರಂಭಾಕುಸುಮಪಾಕವೆಂದೆಂಬ ಹೆಸರಂ ಕರೆವುದು (ಸೂಪಶಾ. ೪-೫೩).

[← ತಮಿ. ನಱ್ಯ = ಮಸಾಲೆಪದಾರ್ಥ, ಸಂಬಾರದ್ರವ್ಯ]

ನಱ^{3}ಗೊಡು (ಕ್ರಿ). ಒಗ್ಗರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡು,–ಹಾಕು ; ಒಗ್ಗರಿಸು : ಅಟ್ಟಿರಡು ಭಾಗೆಯಂ ಮಾಡುಳ್ಳಿ ಸಕ್ಕರೆಯನಿಟ್ಟು ಪಸರಿಸಿದ ಹೋಳೊಳು ತುಂಬಿ ತುಪ್ಪದೊಳಗಟ್ಟು ಕೆಂಪಂ ಮಾಡಿ ನರ[ಱ^3] [ಪಾಠಾಂ. ರೆಯುಂ] ಗೊಡಲು ಗೌರಬದನೆಯಕಾಯಿಮೆಸರಾದವು (ಸೂಪಶಾ. ೪-೨೪).

[ನಱ^3 + ಕೊಡು$_1$]

ನಱ^{3}ಯಿಕ್ಕು (ಕ್ರಿ).=ನಱ^{3}ಗೊಡು : ಶೋಧಿಸಿದ ಕೊಣಬಿನೊಳು [ಬಾಳೆಯ] ಹೂವನು ಇಟ್ಟು . . . ಒಗ್ಗರಣೆಗೊಟ್ಟು ನರ[ಱ^3]ಯಿಕ್ಕಿ ಪರಿಮಳಗೊಡಲು ತಕ್ರರಂಭಾಕುಸುಮಪಾಕಮಾಯ್ತು (ಸೂಪಶಾ. ೪-೩೬).

[ನಱ^3 + ಇಕ್ಕು]

ನಱ^{3}ಯಿಸು (ಕ್ರಿ). = ನಱ^{3}ಗೊಡು : ಮತ್ತೊಂದು ಬೆಸಳಿಗೆಯ ತೊಳೆದುಕೊಂಡದಕೆ ನ[ಪಾಠಾಂ. ನೆ]ರೆ[ಱ^3]ಯಿತ್ತದು ಪೊಯ್ದು ಕರಿಬೇವು ಮೊದಲವಿಕ್ಕಿ (ಸೂಪಶಾ. ೫-೧೦); ಕೊತ್ತುಂಬರಿಯನಿಕ್ಕಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನ[ಪಾಠಾಂ. ನೆ, ಲ]ರೆ[ಱ^3]ಯಿತ್ತು [ಜಡಿದುಕೊಂಡು] (ಸೂಪಶಾ. ೫-೦೪). [ನಱ^3 + ಈ$_2$]

ನಟೀಣ್ಣಗ (?) (ನಾ). (?) : ಕಾಲ್ನಾಡಿಂ ನಟೀಣ್ಣಗರಾರೆನ್ನೊಡೆ ತೊರೆ ಕಾವಗಾದನುಂ ಬೀವಗದನುಂ . . . ಇಲ್ಲಿಯ ಪುರದ ಒಕ್ಕಲಿವರು (ಎಕ. III, ಸಂಜನ. ೧೩೯-೫ : 915 ?). [?]

ನಟುಳ್ಗುಂದ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ನಟುಳ್ಗುಂದ ಬಾತವ್ಮನ್ ತೊಱುಗೊಳ ಇರ್ವ್ವ ವೇಡರಾ ಕೊನ್ದು ತೊಱುವ ಇಕ್ಕಿಸಿ ಸುರಲೋಕಮ್ ಪುಕ್ಕ (ಎಕ. X, ಚಿಂತಾಮ. ೦೨೨-೧ ; ಸು. 1000). [P ಇದು 'ನವಿಲ್ಗುಂದ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದು]

ನಟ್ಗವುಂಡು 'ನಾಟ್ಗಾವುಂಡು₂' ನೋ.

ನಟ್ಗವುಂಡುಗೆಯ್ 'ನಾಟ್ಗಾವುಂಡುಗೆಯ್' ನೋ.

ನಾ₁ 'ನಾನ್₂' ನೋ.

ನಾ₂ 'ನಾಲ್' ನೋ.

ನಾಱೂದ (ನಾ) (?) : ಮುಡೆ ೧ ನಾಱೂದನ ಬಗುಳ ಗದೆ ಮೇಲೆ ಮುಡೆ ೨ (ಶಾಇಎ. ೧೯೩೨, ಉಡುಟಿ. ೩೦೭-೬ : ?). [?]

ನಾಂ 'ನಾನ್₃' ನೋ.

ನಾಂಗರು, ನಂಗರಿ, ನಾಕರ (ನಾ). ನೇಗಿಲು ; ಹಲ ; ಲಾಂಗಲ : ದರ ನಾಂಗರು ೧ಕ್ಕೆ ಗು ೪ ನಾಲ್ಕು ವರಹಾದ ಪ್ರಕಾರ (ಮಹಾವಂ. II, ೬೨). **ನಂಗರಿ** : ನಂಗರಿ ಹೊಡೆಯುವುದರಿಂದ ನೆಲ ಪೊಳ್ಳಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). **ನಾಕರ** : 'ನಾಕರಕಂಟೆ' ಪರಾ.

[←ಮರಾ. ನಾಂಗರ್, ನಾಗರ್. / ಪ್ರಾ. ಣಂಗಲ. / ಸಂ. ಲಾಂಗಲ]

ನಾಂಗಲಿಕ 'ನಾಂಗುಲಿಕ₁' ನೋ.

ನಾಂಗುರಿಕ 'ನಾಂಗುಲಿಕ₁' ನೋ.

ನಾಂಗುಲಿಕ₁, ನಾಂಗಲಿಕ, ನಾಂಗುರಿಕ, ನಾಂಗುಲೀಕ, ನಾಗುಲಿಕ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಕೋಳಿಕುಟುಮನ ಗಿಡ : ಜಲರುಹ ಕಂದಾನ್ವಿತಮಿರುಳೆಲೆಯೊಳ್ ಸಲೆ ಕಟ್ಟಿಗಿರಿಯ ಬೂದಿಯ ತಳಿದೂಱಿ ಲೊಳಿಂಬಿನೆ ಕುದಿಯಿಸೆ ನಾಂಗುಲಿಕಮನಡುಗಾಜ್ಯದಿಂ ರಸಾಯನಮಕ್ಕುಂ (ಲೋಕೋಪ. ೮-೨೯) ; ದೃಷ್ಟಿ ದ್ರಾವಣಕ್ಕೆ – ಬಿದುರೆಲೆ . . . ನಾಂಗುಲಿಕ ಇವನ್ನು ಕೂಡಿ ಮರ್ದಿಸಿ ತಿಲಕವಿಡಲು ದೃಷ್ಟಿದ್ರಾವಣ ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೨೦೦) : ವಿಷಮುಷ್ಟಿ ನಾಂಗುಲಿಕ ಶಶನಯನ ಪಿತ್ತವರರಸವು ತಾಂಬೂಲ ದೊಡಗೂಡೆ ಸ್ತ್ರೀವಶವು ಹುಸಿಯಲ್ಲ ನೋಡ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೯೬೯) **ನಾಂಗಲಿಕ** : ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಗೆ–ನಾಂಗಲಿಕ, ಮೊಗನ ಹರುವೆ, ಚಿತ್ರಮೂಲ . . . ಕಲಸಿ ಗುದದಲ್ಲಿ ಪೂಸೆ ಎಲ್ಲಾ ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ ಕೆಡುಗುಂ (ವಿಶ್ವವಿ. ೦೬೬). **ನಾಂಗುರಿಕ** : ವಿಷಮುಂಗುರಿಯುಂ ಗುರು ನಾಂಗುರಿಕಂ ಬಜೆಯುವನರೆದಿಂಬಿಂ ಪೂಸೆ ಕಂಟಕೋಗ್ರವಿಷಘ್ನಂ (ಖಮುದ. ೨-೨೦೩). **ನಾಂಗುಲೀಕ** : ಬಯಸಿ ಚುಂಬಿಸಿದರ್ ಸ್ಮರನಿರ್ದು ನಾಂಗುಲೀಕದ ಕುಸುಮಂಗಳಂ ಪಱಿದು ಪತ್ತಿಸಿದಂತೆವೊಲೊಪ್ಪೆ ತೋರ್ಪಿನಂ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೬೬೬ ಚೂದ್ರ೪). **ನಾಗುಲಿಕ** : "ಲಾಂಗಳೀ, ಅಗ್ನಿಶಿಖಾ ಈ ೨ ನಾಗುಲಿಕಂ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೦).

[<ಸಂ. ಲಾಂಗಲಿಕ]

ನಾಂಗುಲಿಕ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ; ಸರ್ಪಾಕ್ಷಿ ಗಿಡ; ನಾಗದಾಳಿ; ಮುಂಗುಸಿಮೇವುಗಿಡ ; ನಾಗಸುಗಂಧ : "ವ್ಯಾಳಗಂಧಿಯೆನೆ ನಾಂಗುಲಿಕವಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೪೦-೩೦). [< ಸಂ. ನಾಕುಲಿಕ]

ನಾಂಗುಲಿಕಬಳ್ಳಿ (ನಾ). ನಾಂಗುಲಿಕದ ಬಳ್ಳಿ,–ಲತೆ; ಕೆಂಪು,ಹಳದಿ ಹೂವು ಬಿಡುವ ಸುಂದರವಾದ ಹಾಗೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ : (ಶ). [ನಾಂಗುಲಿಕ₁ + ಬಳ್ಳಿ]

ನಾಂಗುಲೀಕ 'ನಾಂಗುಲಿಕ₁' ನೋ.

ನಾಂಚಿಕೆ 'ನಾಣ್ಚಿಕೆ' ನೋ.

ನಾಂಚು 'ನಾಣ್ಚು₁' ನೋ.

ನಾಂಟಿಸು, ನಾಟಿಸ (ಕ್ರಿ). ೧. ಚುಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡು ; ನಾಟಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡು : ಚಿಗುರುದೋಱಿದ ತಳಿರ ತಱಿತಱಿದಗಲದಲಿ ಪಸರಿಸುತ ಪದಕಂಟಕವ ನಾಂಟಿಸದೆ [ಪಾಠಾಂ. ಪಂಟಿಸುತ] . . . ಜನಕನ ಮಗಳ ನಡೆಸುತ ತಂದರೊಂದು ಮಹಾಸರೋವರಕೆ (ತೊರರಾ. ೨-೪-೦೯); ಕಾಂಟಣೆಯುರೆಳಿವ ಕುಲಟೆಯುರಂತೆ ಖುರಪುಟವ ನಾಂಟಿಸಂಗವನೆಳೆದು ಕಾಲಮಹಿಷಿಯು (ಜಿನಮು. ೫-೫೦). ೨. [ಗಣಿತ] ಗುಣಿಸು : ಒತ್ತಿಱಿ ನಾಂಟಿಸಪ್ಪು ? ಬಳಸೊತ್ತು . . . ಗುಣಿಸು ವರ್ಗಿಸೆನಲಿವು ಗುಣಕಾರ ಭಾಷೆಗಳ್ ಪೇೞ್ ಗಣಕಾ (ವ್ಯವಹಾ. ೧೦-೧೨). **ನಾಟಿಸು** : ೩. ಉಂಟುಮಾಡು; ನೆಲೆಗೊಳಿಸು : ಮನದ ಬೆಚ್ಚು ಬಱಿಯಱಿವು ಬಱಿದು ಬೆಱಗನೆ ನೋಟದೊಳ್ ನಾಟಿಸೆ [ಪಾಠಾಂ. ನಾಂಟಿಸಿ] (ಅರ್ಜನೀ. ೨-೬೦ ವ); ಬೇಟದ ಸೊಗಸಂ ಪ್ರಿಯರೊಳ್ ನಾಟಿಸುತುಂ . . . ಶಬರಿಯರ್ ನಡೆತಂದರ್ (ಉದ್ಯಟ. ೨-೬೨) : ನಾಟಿಸುವೆನವರೞಿವಿಗೞಿವನು ಮಾಟವೆಲ್ಲವ ಮಾಣಿಸುವೆನೆನುತಿರ್ದ ಪ್ರಭುರಾಯ (ಪ್ರಭುಲಿ. ೨೦-೩೪) ; ಕೂಟದೊಳಗೆ ದಣಿವನು ಪೊರ್ದದಾ ಸತಿ ನಾಟಿಸಿದಳು ತನ್ನೊಳವನ (ನೇಮಿಸಂ. ೧೦-೯೨) : ನಾಟ್ಯರಸದಲಸಿಕೆಯು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಕಣ್ಣು ಕಿವಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನಾಟಿಸಲಾಗುವುದು (ಪ್ರಬಂಧ. ೨೫). ೪. ಊರು ; ಆಧಾರ ಕೊಡು : ಮಡದಿಯ ಪೀನ ಪಯೋಧರಭಾರಕೆ ನಡು ಮುಱಿದಪುದೆಂದಜನು ನಡುಗೆ ನಾಟಿಸಿ ಸಟ್ಟ ಕಂಭವೆನಲು ಬಾಸೆ ಕಡುಚೆಲುವಾಗೊಪ್ಪುತಿಹವು (ಅಂಜನ. ೫-೧೨೩) : ಅವರುಗಳ ಪೊಡೆಯೊಳಗೊಂದಕೆಂಟೆಂಟ ನಾಟಿಸಿ ಬಂದ ಪಡೆಯನಿಕ್ಕಿದ ರಣಬಲಿಯ (ಮೋಹತ. ೩೫-೧೩). ೫. "ಸ್ಪೃಷ್ಟಿಸು" (ತೊರರಾ. ಕೋಶ) : ನಾಟಿಸುವ ಜಗದವನನಣುವಿಗೆ ಪಾಟಮಾಡದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧನ ಘಾಟ ರಣಸುಖವಲ್ಲೆನುತಲೊದಱಿದವು ಕಹಳೆಗಳು (ತೊರರಾ. ೬-೪೬-೩೫). ೬. (ಅಲಂ) ನಿರೂಪಿಸು ; ಹೇಳು : ಬೇಟೆಯ ನೆವದಿಂದರಸನ ಕೂಟದ ನಾಯಕರ್ ಬಂದುಮಿಾ ತಮನಂ ನಿರ್ದಾಟಿಸಿ ಕೊಂದರೆನುತ್ತಂ ನಾಟಿಸು ನೀನಿವನ ಪೆಂಡಿರೊಳ್ ಮಕ್ಕಳೊಳಂ (ನನ್ನಚಾ. ೨-೦೨೨) ; ರತಿಯ ಪ್ರಸಂಗವ ನಾಟಿಸಿದನು ಕಿವಿಯೊಳಗೆ (ಮೋಹತ. ೯-೪೬). ೭. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳು ; ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳು ; ಗಂಟುಬೀಳು : ಕೂಟದಲಿ ಕೋಪ ಕೊನರಿಸುತ ಶಂಖಿನಿಯು ನಾಟಿಸದೆ ಬಿಡಳು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೬೪೩) : ನೋಟಕ್ಕೆ ಬಲು ಚೆಂದ ಕೂಟಕ್ಕೆ ಕಡುನರಕ ನಾಟಿಸಿ[ಸ]ಲು ಪ್ರಾಣಧನ ಹಾನಿ ಸೂಳೆಯೊಱೂಟವೇ ಬೇಡ(ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೯೫೫). [ನಾಂಟು + – ಇಸು₃]

ನಾಂಟು, ನಾಟು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. (ಮುಳ್ಳು, ಬಾಣ ಮೊದಲಾದುವು) ಒಳಹೊಗು ; ಒಳಕ್ಕೆ ಚುಚ್ಚು : "ನಾಂಟು–ಅಂತರ್ಭೇದೇ (ನಾಟಿಕೊಳ್ಳು)" (ಶಮಧಾ) ; ಕಪೋಲಕಂಟಕನಿಕಾಯಾಗ್ರಂಗಳಂ ಕೂಡೆ ನಾಂಟಿದುದೋ ಮೇಣ್ ಸುಭಗತ್ವಮೆಂಬ ಗುಣದಿಂ ಪೊಲ್ದತ್ತೊ ಮೇಣೆಂಬಿನಂ ಪದಪಿಂ ನಟ್ಟಿರೆ ದಿಟ್ಟಿಯಂ ತೆಗೆದೆನೆಂತೆಂತಾನುಮುದ್ವೇಗದಿಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೬೬೩) ; ಜವನಾಳಂತಪ್ಪ ಕಣೆ ರೋಮರೋಮಂದಪ್ಪದೆ ನಾಂಟಿದುವು (ಶಂಕಾಮೂ. ೦೩-೬೧) : ನಾಂಟಿದುವರಿಭಟರಂಗಮಂ . . . ಶರಂಗಳ್ (ಜಗವಿ. ೮-೫೩); ಕಂಟಕಂಗಳ್ ನಾಂಟ ಬಿದ್ದು ಕಾಲೊಡೆದು ಬಾಯ್ ಗಂಟಲ್ಗಳೊಣಗಿ ಗತಿಗೆಟ್ಟು (ಚಲಪು. ೨೧-೨೧) : ಸಲೆ ಪಜ್ಜೆಯನಿಡೆ ನಾಂಟುವ ಮೊಮುಳ್ಳಿನಿಂದೊಳುಗಾಡೆಸೆದುದೇನೆಂಬೆ (ಶಂಸವಿ. ೧೮-೪೩). ೨. ತಗುಲು ; ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದು; ಸೇರು ; ಕೂಡು ; ಅಂಟು : ಬೆಂಗ ನೀರ ಧಾರೆಗಳುಱಿ ನಾಂಟಲಿಂಟಿದುದು ನೇಹದೆ . . . ಚಾತಕಂ (ಗಿರಿಳ. ೯-೪೮) ; ಪಾಪಂಗಳಾಟಂ ನಾಂ[ಪಾಠಾಂ. ನಾ]ಟವನ್ಯಾಯದ ಕಳೆಗೆ ತೆಕ್ಕವು . . . ಮುಕ್ತಿಯ ಮೂಲವೆನಿಸುವವು ಕಾಶಿ ಹಂಪೆಗಳು (ಹಕಶಾ. ೮-೫೯) ; ಗುರುಕುಚಂಗಳಂ ನೋಳ್ಪ ಕಾಮುಕನಿಕರದ ದಿಟ್ಟಿ ನಾಂಟದ ತೆಱದಿ ಮಱಿಮಾಡಿದಂದದಿ (ಶಾಂದಪು. ೬-೨೮). ೩. (ಗಿಡ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು) ಭೂಮಿ

ಯಲ್ಲಿ ನೆಡು. –ಊರು, –ಹಚ್ಚು : ಬಗೆ ಮುಟ್ಟಿರ್ದೆಡೆಯೊಳ್ ತಳರ್ದ ಮರಸಂ ಹೇಮಂತದೊಳ್ ಕಿಟ್ಟು ನಾಂಟುಗೆ (ಶೋಕೋಪ ೬-೧೭) ; ಪಾಂಥರೀಂಟೆ ವಿಕಸತ್ತೃಷ್ಣಾತುರರ್ ಚಿತ್ತಭೂತಲದೊಳ್ ನಾಂಟದ ಬೇಂಟವೇಂ[ಮೆಂ] ಬಗೆಗೆ ನೀರ್ಪೊಯ್ವಂತೆ ಭೃಂಗಾರಶೀತಲತೋಯಂ ಗಳನಾಂತು ಮಾಣಿತಳದೊಳ್ ಪೊಯ್ವರ್ ಪ್ರಮಾಕಾಂತೆಯರ್ (ಲೀಲಾವ. ೬-೧೨೯). ೪. ಮೊಳೆ ; ಮೊಳಕೆಯಾಗು : ಬಿತ್ತಿದಾಗಳಲ್ಲಿಗವ್ವನಿತೆ ಮಟಿ ಕೊಂಡು ಕಿಸಱಾಗಿ ನಾಂಟ ಬೆಳೆದೆಱಗಿರ್ದಡಾಗಳ್ (ಬಂಹರಿ. ೯-೩೩ ವ). ನಾಟು$_1$: ೧. ನಾಟುವ ನರ್ಗಿಣೆ ಚಿತ್ತಮನಾಟವಿಟಂಬರಿಸಿ ನನೆಹದಿಂ ಪೊಸವೇಟಂ ಕೋಟ ತೆಱನಾಗೆ (ಲೀಲಾವ. ೯-೧೨೦) ; ಉದ್ವೃತ್ತೇಂದ್ರನಿಟ್ಟ ಶೂಲವೈದೆ ಮುಂ ಕೊಂಡು ನಾಟ ವಕ್ಷಮಂ (ಉದ್ಭಟ. ೪-೧೦೮) ; ನೋಟ ದರಿ ಮದನಾಸ್ತ್ರವೆದೆಯಲಿ ನಾಟಿದವು (ತೊರೆರಾ. ೧-೧೪-೨೪) ; ಹೊಂಗಳಸ ಚಂಡವೃತ್ತರದಕ್ಷಿಣವೀಧಿಗೊಟ್ಟು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವ ತುಡುಕಿ ನಾಟಿದುವು (ಮೋಹತ. ೨೦-೨೯) ; ಕೊರುಗಿುರು ನಾಟದೊಲ್ಪಿಡಿ ಕುಚಂಗಳ (ವಂಶಾರಾ. ೧-೩-೪೦) ; ರಣರಂಗದ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಭಾಮನು ಖಡ್ಗ ನಾಟ ಬಿದ್ದಿದ್ದಾನೆ (ಸಂಸಳ. ೧೦೦). ೩. ಪುಣ್ಯಾರ್ತ್ಥ ಕಲ್ನಾಟ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿ (ಎಕ. XIV, ಮೈಸೂರು. ೧೨೭-೧೦ ; ೪೦೦) ; ನಾಟರ್ದ ಪಸುರ್ಗಿಡು ಪುಷ್ಪಲತೆಮ ವೃಕ್ಷ ವಾಟಿಯೊಳ್ ಕುಸುಮಸೌರಭಕೆ ಊಟಿವರಿವ ತುಂಬಿಗಳ ದೋಟಿ . . . ಒಪ್ಪಿದುವು (ಮೋಹತ. ೫-೨೩) ; ನೀರ ಕಡೆಗೆ ನಾಟದ ಮರ ಚಿಗುರದೆ ಬಿಟ್ಟೀತೆ ? (ಗಾದೆ). ೫. (ಮಾನಸ್ಸಿಗೆ) ಹತ್ತು ; ಹಿಡಿ ; ತಟ್ಟು : ಬಗೆ ಯೊಳ್ ನಾಟುವಿನಮಮರಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿನಾಟಕಮುಮನೆನಗೆ ನೆಟಿಯ ಕೋಡಿಡಲೀಗಳ್ (ಆದಿಪು. ೯-೪೩) ; ಭಯಂ ನಾಟ ಚಿತ್ತದೊಳ್ ದೂತ ರೈತಂದಾ ಕೃತಾಂತನೊಡನಿಂತೆಂದರು (ಜಲಪು. ೫೦-೨೪) ; ಈ ವಿಚಾರಗಳು ಶಂಕರಭಟ್ಟರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಾಟದವು (ಗಂಗಾಸಾ. ೩೦) ; ಅವಕಾಶವುಟಾದಾಗ . . . ಅವುಗಳ ಗುಣದೋಷಗಳನ್ನೂ ನಾಟುವಂತೆ ಬೋಧಿಸಬೇಕು (ಸಾಹಿಜೀ. ೭೮). ೬. ತೋರು ; ಉಂಟಾಗು : ಬೇಟಕ್ಕೆ ತವದ ಕೂಟಂ ಕೂಟಕ್ಕೆ ತನೂಜಜಾತ ತನೂಜಕೆಳು ಮುದ್ದಾಟಂ ಫಲಮದೆ ತಮ್ಮೊಳ್ ನಾಟದು ಗಡ ಪೆಱವು ಪುಷ್ಪಂದಾಗಿಸೊಳೀನೋ (ಚಂದ್ರಪು. ೩-೪೨) ; ಕಿಡಿ ನಾ[ಪಾಠಾಂ. ದಾ]ಟದವು ಕಂಗಳಲಿ ಕಾಲಕರೋಟ ಮೂರ್ಧರನವೊಲು ಮುಳಿದೆದ್ದನಸುರೇಂದ್ರ (ತೊರೆರಾ. ೬-೧೭-೭). ೭. ಒಗ್ಗು ; ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗು : ಈ ಔಷಧಿ ಅವರ ಮೈಗೆ ನಾಟುವುದಿಲ್ಲ (ರೂಢಿ). ೮. (ಅಲಂ) ಶಕ್ತವಾಗು ; ಸಮರ್ಥವಾಗು : ಫಣಿಪತಿಗೆ ನಾಲಗೆ ನಾಟದೆಣಿಸಲು ಗಣನೆಯಿಲ್ಲದ ರಾಮಸ್ಸನಿಕವ (ತೊರೆರಾ. ೪-೭-೨೩).

[ದೇ.೫ ತಮಿ. ಮಲ. ನಾಟ್ಟು ; ತುಳು. ತೆಲು. ನಾಟು]

ನಾಂಟುಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ಬೇರೂರು ; ನಾಟಿಕೊಳ್ಳು ; ನೆಲಸು ; ಸ್ಥಿರವಾಗು : ಸಿರಿ [ಅಸೊಪ್ಪು]ಗೊಂಡುದು ನಯಂ ನೆಲೆಗೊಂಡು ನನ್ನಿ ನಾಂಟುಗೊಂಡುದು (ಶಾಶಿಜ XV, ೨೧೭-೧೪ ; 1205). [ನಾಂಟು + ಕೊಳ್$_1$]

ನಾಂಟ್ಯ (ನಾ). ನಾಟ್ಯ ; ನರ್ತನ : ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಭೃಂಗಿ ನಾಂಟ್ಯ ಸವ್ವಲೀಂಗದ ಮುಂದೆ (ಬಸವ. ೫೬೩) ; ಬಂದ ಬಹುರೂಪಿ ನಿಂದ ಕೈಯೊಳು ಸಂದ ಪುರಾತನರು ಕೇಳಿ ಕಂದರ್ಪನ ಕೊಂದು ನಿಂದು ನಾಂಟ್ಯವನಾಡಿ ದಂದಂದಿನ ಬಹುರೂಪನಾಹೋ (ಶಿವನೀ. ೧೭೯-೮೮೩) : ನಾಂಟ್ಯ[ಪಾಠಾಂ. ನಾಟ್ಯ]ವಾಡುವ ಭೃಂಗಿಪನ ಕಂಡು ಪರಶಿವಂ ನಸುನಗುತಿರೆ (ಪ್ರಭುಪು. ೨-೬೯) ; ತಾಂಡವ ನಾಂಟ್ಯ ನೃತ್ಯ ಲಾಸ್ಯ ಗುಂಡಿಲ ಪೆಕ್ಕಣ ಲಚ್ಚಣ ಅಪರಿಪಾತ್ರ ಸುಪಾತ್ರ ಸರ್ವತೋಭದ್ರಯೆಂಬ ದಶಪಾತ್ರಂಗಳ ತೋಱಿ (ಭೈರವು. ೧-೭೦ ವ). [<ಸಂ. ನಾಟ್ಯ]

ನಾಂಡರಸ 'ನಾಡರಸು' ನೋ.

ನಾಂಡು 'ನಾಡು' ನೋ.

ನಾಂಡೆಱಿಯ 'ನಾಡೆಱಿಯ' ನೋ.

ನಾಂತ (ಗು). ೧. ನಕಾರವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ: ನಾಂತಾವ್ಯಯಪದಕ್ಕಮನು ಕೃತಿಪದಕಂ (ಶಮದ. ೧೯೩). (ನಾ). ೨. ನಕಾರವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪದ : ನೆಗಳ್ದಿರ್ದ ರೇಫ ಱಟ ನಾಂತ ಗಾಂತ ಸಾಂತಕೊತ್ವದಿದಿರ ವತ್ವಂ ವತ್ವಂ (ಶಮದ. ೨೫೨). [ನ + ಅಂತ$_3$]

ನಾಂದ 'ನಾನ್$_1$' ವರಾ.

ನಾಂದಿ$_1$ 'ನಾಂದ್ಯ$_1$' ವರಾ.

ನಾಂದಿ$_2$ (ನಾ). ೧. ವಿವಾಹ ಮೊದಲಾದ ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳ ಅಂಗವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿಧಿ : ನಾಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ಮಂದಿ ಪ್ರಸ್ತಕ್ಕೆ ಕೂಡೀತೇ ? (ಗಾದೆ) ; ಕಟ್ಟಿದ ಲಗ್ನದಲ್ಲಿ ಧಾರೆಯಾಗಬೇಕು. ನಾಂದಿ, ನವಗ್ರಹ ಎಲ್ಲ ಬೇಗ ಆಗಿಬಿಡಬೇಕು ಗುರುಗಳೇ (ರೂಢಿ). ೨. [ಕಾವ್ಯವಿ] ನಾಟಕ, ಕಾವ್ಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಂಗಳ ಪದ್ಯ; "ನಾಂದಿ ದೇವತಾಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾಗಿಯೂ ರಾಜನ ಪ್ರಜೆ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಆಶೀರ್ವಾದರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ವಚನ" (ಕೈಬಿ. ೨೧೨); P ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಗೆ ಅನೇಕ ಚರ್ಚೆಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ನಾಂದೀಶ್ಲೋಕದ ಕಥಾಂಶ, ಪದನಿಯಮ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವುಂಟು. ನಾಂದಿಯಲ್ಲಿ ಆಶೀರ್ವಚನ, ನಮಸ್ಕಾರ ಮತ್ತು ವಸ್ತುನಿರ್ದೇಶವೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧಗಳಿವೆ : ನಾಂದಿಯನನಂತರಂ . . . ಬಲ್ಲಾಳದೇವನನ್ವಯಕಥನಂ (ಯಶೋಚ. ೧-೬); ತಾಳಮಾರ್ಗಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾಂದಿಯನ್ನು ಕೂಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಕರ್ತರು ಒಂದು ವೃತ್ತವಾಗಿ ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಂಡರು (ಸಾಹಿಜೀ. ೧೮). ೩. ಸಂತೋಷ; ಆನಂದ; ಸಂತೃಪ್ತಿ. ೪. (ಅಲಂ) (ಶುಭಕಾರ್ಯದ) ಆರಂಭ; ಮೊದಲು; ಪ್ರಾರಂಭ: ವಿಜಯಪ್ರಸ್ಥಾನನಾಂದೀನಿನದಾನಂದಿತ ದಿಕ್ಪಾಲಚಕ್ರನುಂ . . . ಮೇದಿನೀಚಕ್ರನುಂ (ಆದಿಪು. ೧೪-೯೧ ವ) ; ಭರತವಾಕ್ಯಮಿ ಐಹಿಕದ ನಾಟಕಕೆ ತಾನಾದೊಡೆ ಮೃತ್ಯು ತಾಂ ನಾಂದಿಯ್ಯಸಲೆ ವೇಳ್ ಅಲೌಕಿಕಕೆ ? (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೧೯-೨೦೬); ಜತೀಂದ್ರನ ಬಲಿದಾನವೇ ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಘೋಷಣೆಗೆ ನಾಂದಿಯಾಯಿತು (ಆತ್ಮಾರ್ಪ. ೧೫೦) ; ಅನಾಗರಿಕ ದಾಸ್ಯಪದ್ಧತಿಯ ಅವನತಿಗೆ ಅದು ನಾಂದಿಯಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೨೬೨). [ಸಂ. ನಾಂದೀ]

ನಾಂದಿಸು, ನಾದಿಸು$_1$ (ಕ್ರಿ). ನೆನೆಸು ; ಒದ್ದೆಮಾಡು ; ತೋಯಿಸು : ಪ್ರೇಮಪೀಯೂಷದಿಂ ಪಿರಿದುಂ ನಾಂದಿಸುವಂತೆ ಮಾಣ[ದೊಲವಿಂದಾ ದೇವಿ] ಪೊಯ್ದಳ್ ಮಹೀವರಶೋಭಾಂಗದ ಮೇಲೆ ಲೀಲೆಯೊದವಿಂ ಕರ್ಪೂರಪೂರಾಂಬುವಂ (ಕುಸುಮಾ. ೫-೦೪೬). ನಾದಿಸು$_1$: ಎಲೆ ಮರುಳೆ ನಿನ್ನೊಡಲ ಸೀಳಿಯ ತೀರಕಂತದಲಿ ತಾಯ ತುಱುಬನು ನಾದಿಸುವೆನೆಂದ (ಕುಮಾರರಾ. ೫-೪೪). [ನಾಂದು$_1$ + –ಇಸು$_3$]

ನಾಂದೀಕರ (ನಾ). ಮಂಗಳಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುವವನು ; ಮಂಗಳ ಪಾಠಕ : "ನಾಂದೀವಾದೀ, ನಾಂದೀಕರಃ – ೨ ಆಶೀರ್ವಾದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವತಾದಿಗಳ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪಾಠಕರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತ. ೨೮೮).

[ಸಂ.]

ನಾಂದೀದೇವತೆ (ನಾ). ನಾಂದಿ ಎಂಬ ಶುಭಕಾರ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟರಾದ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳ ವರ್ಗ; P ಪ್ರಪಿತಾಮಹ, ಪಿತಾಮಹ, ಮಾತೃ-ಪ್ರಪಿತಾಮಹ, ಪಿತಾಮಹ, ಪಿತೃ-ಮಾತೃ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಮಾತಾಮಹವರ್ಗ–ಇವರೆಲ್ಲ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ : ನಾಂದೀದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲು ತೃಪ್ತರಾದರೆ ಮುಂದಿನ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವಾಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). [ಸಂ. ನಾಂದೀದೇವತಾ]

ನಾಂದೀಪದ (ನಾ). ಮಂಗಳಗೀತ; ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಂಗಳ : ರಸಮುಂ ಭಾವಮನರ್ಥಮುಂ ರಚನೆಯುಂ ಕಾವ್ಯಜ್ಞರಾರಯ್ದು ಭಾವಿಸಿ ನಾಂದೀಪದ ನಾಯಕಾಭ್ಯುದಯಪರ್ಯಂತಂಬರಂ ಕೂಡೆ ಶೋಧಿಸಿ ನೋಟ್ಟೀ ರಘುವಂಶರಾಮಕೃತಿಯೊಳ್ ಪತ್ತೆಂಟು ಪದ್ಯಂಗಳಂ (ಶಂರಾಮಾ. ೧-೩೬); ನಾಂದೀಪದವ ಪಾಡಿದನು ನಂಬಿ ಶಂಭುವಿನಿದಿರೊಳು (ಸಾಂಡವ. ೫-೨೬). [ಸಂ.]

ನಾಂದೀಪದ್ಯ (ನಾ). = ನಾಂದೀಪದ : ನಾಟಕದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನಾಂದೀ ಪದ್ಯವನ್ನು ಹಾಡಿದರು (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ನಾಂದೀಮುಖ (ನಾ). ೧. ವಿವಾಹವೇ ಮೊದಲಾದ ಶುಭಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಮಾಡುವ ನಾಂದೀಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆವಾಹಿಸಲ್ಪಡುವ ಪಿತೃಗಳ ವರ್ಗ; ನಾಂದೀಶ್ರಾದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟರಾದ ಪಿತೃಗಳು. ೨. = ನಾಂದೀಶ್ರಾದ್ಧ : ನಾಂದೀಮುಖಮಂ ನಿರ್ವರ್ತಿಸಿ ಶುಭಲಕ್ಷಣಲಕ್ಷಿತನುಂ ಸನ್ನಾಹಕರ್ಮನಿರ್ಮಿತನುಂ . . . ಭದ್ರಮನನುಮಪ್ಪ ವಿಜಯಗಜಮುಮಂ . . . ಅರ್ಚಿಸಿ (ಪಂಪಭಾ. ೧೦-೪೬ ವ) ಆಕೆಗೀ ಜನಕಥಾನಾಂದೀಮುಖಂ ಮುಖ್ಯಮಂಗಳಮರ್ಹತ್ಸ್ತುತಿ ಮಂಗಳಂ . . . ಧರ್ಮಂ ಮಹಾಮಂಗಳಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೧-೨೧); ಗೋವಿಂದ ನಾಂದೀಮುಖವನು ವಿರಚಿಸಿ ವಿಪ್ರರಿಂದ ತನುಜೆಯ ಶೃಂಗರಿಸುವುದೆಂದು ಕೆಳದಿ ಜನಕೆ ಪೇಳಲು (ಜೀವಸಾಂ. ೧೭-೩೧). [ಸಂ.]

ನಾಂದೀವಾದಿ (ನಾ). = ನಾಂದೀಕರ : "ನಾಂದೀವಾದೀ, ನಾಂದೀಕರಃ – ೨ ಆಶೀರ್ವಾದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವತಾದಿಗಳ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪಾಠಕರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೮೮). [ಸಂ. ನಾಂದೀವಾದಿನ್]

ನಾಂದೀವಿಧಿ (ನಾ). ೧. = ನಾಂದಿ₂. ೨. [ಕಾವ್ಯವಿಮಾ] ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮಂಗಳಾಚರಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪ : ಶುದ್ಧಚಿತ್ರಮೆಂಬ ಪೂರ್ವರಂಗಪ್ರಸಂಗದೊಳ್ ಜರ್ಜರ ಪೂಜಾಮಂಗಳ ಪದೋಚ್ಚಾರಣಪುಷ್ಪಾಂಜಲಿ ವಿಕ್ಷೇಪಣಾದಿ ನಾಂದೀವಿಧಿಯಂ ನಿರ್ವರ್ತಿಸಿ (ಆದಿಪು. ೭-೧೧೪ ವ). [ಸಂ.]

ನಾಂದೀಶ್ರಾದ್ಧ (ನಾ). ಮಂಗಳಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಪಿತೃಕ್ರಿಯೆ : ಆಮೇಲೆ ನಾಂದೀಶ್ರಾದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಿ ಯಾವತ್ತು ಜಾತಕರ್ಮವಿಧಿಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿದರು (ತುಳಸೀ. ೫೬). [ಸಂ.]

ನಾಂದೀಸ್ಥಾಪನೆ (ನಾ). ನಾಂದೀಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳ ಆವಾಹನೆ : ಮುಂಜಿವಿಯ ನಾಂದೀಸ್ಥಾಪನೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಟಳಕರಿಂದ ಮಾರುವ್ವದ ನಾಲ್ಕು ಪತ್ರಗಳು ಬಂದು ಸೇರಿದವು (ಸ್ವತ್ಸಾಚ. ೨೨೫).
[ಸಂ. ನಾಂದೀಸ್ಥಾಪನಾ]

ನಾಂದು₁, **ನಾದು**₂ (ಕ್ರಿ). ನಾಂದಿ₁ (ಭೂತಸ್ಥ). ೧. ಒದ್ದೆಮಾಡು; ತೋಯಿಸು; ನೆನೆಸು : ಅತಿವಿಶದವಿಶಾಲೋರುಕ್ಷತದಿಂದೊಱದನಿತು ಜಡೆಯುಮಂ ನಾಂದಿ ಮನಕ್ಷತದೊಡನೆಟ್ಟಿಱಸಿದುದು . . . ಗಂಧಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೦೫); ಪೊರೆದ ಪುಡಿಯನೊಡನೊಡನೆ ಬೆಮರ ಬಿಂದುಗಳ್ ನಾಂದೆ(ವರ್ಧಪು.೯-೬೦ ವ); ವಹ್ನಿಸಖ ನಾನಂಬೊಂದಹಂಕಾರಮಂ ತಳೆದಾ ಮಾರುತನಂ ಕರಂ ಪಿಡಿದು ತನ್ನೈಕಿಲ್ಗಳಿಂ ನಾಂದಿ ಸಂಚಳನಂ ಮಾಡಿ ತದಾಪ್ರನುರ್ಮ ಮುಱದೇಂ ಪರ್ಬಿತ್ತೊ ಹೈಮಾಗಮಂ (ಕಾಜಶೀ. ೯-೭). ೨. ಒದ್ದೆಯಾಗಂ; ತೋಯಂ; ನೆನೆ : ಬಿಸಿಲಿಂ ಕಂದದ ಬೆಂಕಿಯಿಂ ಸುಡದ ನೀರಿಂ ನಾಂದದುಗ್ರಾಸಿ ಭೇದಿಸಲುಂ ಬಾರದ ಚಿನ್ಮಯಂ (ರಕ್ಷಾಶ. ೮). ೩. ಕರಗು; ದ್ರವರೂಪ ತಾಳು; ನೀರಾಗು: "ನಾಂದು–ದ್ರವೀಕರಣೇ" (ಶಮಧಾ); ನಿತ್ಯಬಿಂದುಗಳ್–ನಾಂದು. ಕಡುಂಬು (ಶಮದ. ೩೬ ಪ್ರಯೋ). ೪. (ಅಲಂ) ಆರ್ದ್ರಗೊಳಿಸು; ಮೃದುಗೊಳಿಸು : ಅರಸನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಚಿಮ್ಮಿದ ಅಶ್ರುಗಳು ವೀರಣ್ಣನ ಎದೆಯನ್ನು ನಾಂದಿದುವು (ಹಾಹುತ್. ೧೦೦). **ನಾದು**₂: ೧. ಇನನಂದನನು . . . ಸರಳಮಂಚವ ಹೊದ್ದಿ ಭೀಷ್ಮನ ಚರಣಕಮಲವ ಹಿಡಿದು ನೊಸಲಿನೊಳೊರಸಿಕೊಂಡನು ನಾದಿದನು ಕಂಬನಿಯೊಳಂಘ್ರಿಗಳ (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೧-೨೧); ಕಡಲಿಡುವ ನಯನಾಮೃತಾನಂದಾಶ್ರುಪೂರದಲಿ ಅಡಿಗಳನು ನಾದಿದನು (ನಿಭಾಗ. ೭-೧೫-೬); ರುಧಿರದಿಂ ನಾದಿದಂ ಧರೆಯನುಸಿಗರ್ಾಳಿಯಿಂದಂ ವಾಜಿಲೂದಿದಂ ರಣದೊಳ್ಪಿಣದ ರಾಶಿ ಮಾಡಿದಂ ಪರಬಲದೊಳಾ ಭೀಮನು (ಜೈಮಿಭಾ ೭-೪೭). ೫. ತೊಡೆ; ಪೂಸು; ಬಳಿ; ಲೇಪಿಸು : ಚಂದನಸೌರಭ ದೇಹಿಯ ಪದನಾರವಿಂದಕೆ ಪನ್ನೀರ ನಾದಿ (ಮೋಹತ. ೯-೩೦).
[< ನಾನ್₁]

ನಾಂದು₂ 'ನಾನ್₁' ಪರಾ.

ನಾಂದೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಖಣ್ಡಸ್ಫುಟಿತ ನವಕರ್ಮ್ಮ ದೇವಾರ್ಚ್ಚನಾಸತ್ರ ವೃತ್ತಿಗೆ ಸೀರೆನಾಡ ನಾನ್ದೂರನಿತ್ತಂ (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೩೮-೩೦ ; 878). [? + ಊರ್]

ನಾಂಬ₁ (ನಾ). ಆಲಸ್ಯಸ್ವಭಾವದವನು; ಸೋಮಾರಿ; ಅಲಸ : "ಸೋಂಬನೆಂದುಂ ನಾಂಬನೆಂದುಂ ಅಲಸಂಗೆಕಾಱಂ" (ಕಕಸಾ. ೧೮-೩೬೦); "ನಾಂಬಂ ಸೋಂಬನುಮೆನಲ್ಕುಮಲಸಂಗಾಱಂ" (ಕವಿಕಂ. ೦೩೫); "ನಾಂಬನೆನೆ ಮೃಗಳ್ಳ" (ಕಕರ. ೫೩); ಕೆಲಸಮನೇನುಮನೊಡರಿಸದಲಸತೆಯಂ ಬಯಸಿ ಬಾಟ್ವ ನಾಂಬರ್ . . . ವಿಗರ್ಹಣಮನಾಲಿಪರ್ ಪ್ರಿಯಸಖರಿಂ (ನೀತಿಮಂ. II, ೩೨೭). [ನಾಂಬು + – ಅ₂]

ನಾಂಬ₂ 'ನಾನ್₁' ಪರಾ.

ನಾಂಬು (ಕ್ರಿ). ಸೋಮಾರಿಯಾಗು; ಜಡನಾಗು; ಅಲಸನಾಗು : "ನಾಂಬು– ಆಲಸ್ಯೇ" (ಶಮಧಾ); ಇರುಳ್ ಕ್ರಿಯಾಮುಮದರ ಮೊದಲಂ ಕಳೆ ಯೋಗದೊಳ್ ಮತ್ತಂ ಮಯ್ದುಣುವಾರಲ್ಕೆ ಮಲಂಗಾದೊಡೆ ನಾಂಬದಿರ್ (ಶಾನಂದ. ೧೪-೩೨); "ನಿದ್ರಿಸು" (ಶಾನಂದ. ಕೋಶ).; ಕುಡು ನೀಂ ನಾಂಬದೆ ಹೇ ವಿಧಾತ್ರ (ಸಂಕಪ. ೦೭-೯).
[ದೇ.೫ ತಮಿ. ನಾಮ್ಪು = ತಳ್ಳಿಗಾಗು]

ನಾಕ (ನಾ). ೧. ದೇವತೆಗಳು ವಾಸಿಸುವ ಲೋಕ; ಸ್ವರ್ಗ; ೨ ಪುಣ್ಯವಂತರು ಸತ್ತ ವೇಲೆ ಪಡೆಯಂವರೆಂದು ನಂಬಲಾದ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕ : "ನಾಕಂ ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪಂ ದಿವಮೆಂದಿಂತಿದು ತಾನಮತ್ರ್ತ್ಯಭವನಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬-೩೦); ನಾಕದಿನಿಳಿತಂದುದೊ ಫಣಿಲೋಕದಿನೊಗೆತಂದುದೊ ವಸುಂಧರೆಗಾಗೀ ಲೋಕ ಬಣ್ಣಿಸೆ ತಾರಕ ಶ್ರೀಕಣ್ಣ × × × ಮನ್ ಎಸೆವಿನಂ ಮಾಡಿಸಿದಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೨೮೬-೪೬ ; 1168); ನಾಕಮಂ ನಗುವ ನಗರಂಗಳಪ್ಪೋಜೆಯಿಂ ಎಮೆಯಿಕ್ಕಲಿಂಬಿಲ್ಲದಿರ್ಪ ಶಿವಭವನದಿಂ (ಶಿಕುಕ. ದೇ. ೨-೪); ಯಶೋಧರಂ ಸುಖದಿಂದಿರ್ಪ ನಾಕದೊಳೆಂದೂರ್ಧ್ವಪರ್ (ಯಶೋಚ. ೩-೫೨); ತಂದೆಯೆಂದುದೆ ವೇದಸಮ್ಮತವೆಂದು ರಣದಲಿ ಕಾದಿ ಮಡಿದನು ಇಂದ್ರಜಿತು ನಾಕವನು ಹೊಕ್ಕನು ಸಕಲದಳ ಸಹಿತ (ಕೌಶಿರಾ. ೩೬ ಸೂಚನೆ); ಕಮಲದಂದದಿ ಶ್ರೀನಿಳಯ ನಾಕದವೊಲು ಸುಮನಸ ಮಾಲಾಭರಿತ ಕುಮುದವ ತಳೆದುದು ನಿರುತಿಯ ದೆಸೆಯೊಲು (ಜೀವಂಸಾಂ. ೯-೮೧); ನಾಕ ನರಕಂಗಳಂ ಏಕವೆನಿಪುವು ನಿನಗೆ (ಮಂಕುಳ. ೩೧೦); ಲೋಕ ಹಾಳಾದರೆ ನಾಕ ಹಾಳಾದೀತೆ? (ಗಾದೆ). ೨. ಬಾನು; ಆಕಾಶ. ೩. ಭೂಮಿ : "ನಭದಲ್ಲಿ ಅನಿಮಿಷಾಲಯದಲ್ಲಿ ಧರೆಯಲ್ಲಿ ನಾಕಮೆಂದೆನಿಸುವುದು" (ಮಂಗರಾ.೦೩೯-೭). ೪. ವಾಯುಮಂಡಲ; ವಾತಾವರಣ: (ಈ). ೫. [ಛಂದ] ಮೂರಂ ಲಘುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ಅಕ್ಷರ ಗಣ; ನಗಣ (U U U): ಮೂಱು ಲಘುವಿಂ ನಾಕಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೧-೩೮).
[ಸಂ.]

ನಾಕಚಾಪು 'ನ್ಯಾಪ್‌ಚಾಕ್' ನೋ.

ನಾಕಚಿಕುರ (ನಾ). ಆಕಾಶವೇ ತಲೆಗೂದಲಾಗಿರುವವನು ; ವ್ಯೋಮಕೇಶ ; ಶಿವ : ಶ್ರೀಗುರು ಶಂಕರ ಶುಭಕರ ನಾಗಾಲಂಕಾರ ನಾಕಚಿಕುರ ಮಹೇಶಂ . . . ಇರ್ಕೆಮ್ಮ ಚಿತ್ತನಾಕದೊಳನಿಶಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೪-೧). [ನಾಕ + ಚಿಕುರ]

ನಾಕಚ್ಯುತ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದವನು ; ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ವಾಸ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು : ನಾಕಚ್ಯುತಂ ಶ್ರೀಕಂಠನಾಗಿ ತದಚ್ಯುತೇಂದ್ರದರ್ಶನಜನಿತಜಾತಿಸ್ಮರಂ (ಶಂಕಾವತಾ. ೧೦-೧೧೬ ವ). [ನಾಕ + ಚ್ಯುತ]

ನಾಕಜ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ; ದೇವತೆ : ಸುಂದರದ ಮನದ ನಾಕಜಸಂದೋಹದ ಬಗೆಯನಪಹರುಂ ಕಳೆಯಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೭೩) ; ನಾಕಜರ್ ಜನಿರ್ಕೆಲಂ ಬಿಡಿದದೇಂ ನಡೆಗೊಂಡರೊ ಮೇಘಮಾರ್ಗದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೧-೯೦). [ಸಂ.]

ನಾಕಜನಾಥ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯ ; ಇಂದ್ರ : ಸ್ಫಟಿಕಕಳಶಮಂ ತೀವಿ ದಿವ್ಯಾಂಬುವಿಂ ನಾಕಜನಾಥಂ ವಜ್ರನಕ್ಕೆತ್ತಿದ ಕೆಚಿದ ಸುಧಾಸೂತಿ ಕಣ್ಗೆಡ್ಡ ಮಾದಂ (ಆದಿಪು. ೧೨-೮). [ನಾಕಜ + ನಾಥ]

ನಾಕಜಮಂತ್ರಿ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಮಂತ್ರಿ ; ಬೃಹಸ್ಪತಿ ; ಗುರು : ನಾಕಜಮಂತ್ರಿ ಪ್ರಾಟೋದಯಂ ನೆಗಟ್ವಿನಂ ತನ್ನುಚ್ಚದೊಳ್ ಪುಟ್ಟದಳ್ (ಅಜಿಪು. ೧೨-೩೨). [ನಾಕಜ + ಮಂತ್ರಿ]

ನಾಕಜಾಪಗೆ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನದಿ ; ಗಂಗಾನದಿ : ಹಿಮವತ್ಕುಕ್ಕಿಲದಿಂ ನಾಕಜಾಪಗೆಯಂ ತಾಪಿನಮಾಳ್ಗಂ (ಅಭ್ಯಂಚು. ೮-೧). [ಸಂ. ನಾಕಜಾಪಗಾ]

ನಾಕಡಿ 'ನಾಲ್ಕಡಿ' ನೋ.

ನಾಕತರಂಗಿಣಿ (ನಾ). = ನಾಕಜಾಪಗೆ : ನಾಕತರಂಗಿಣೀಪ್ರವಾಹದೊಳ್ . . . ಪೊಳೆಯುತಿರ್ಪುದು ಚಂಡಮರೀಚಿಮಂಡಲಂ (ಜಗವಿ. ೪-೭೦). [ನಾಕ + ತರಂಗಿಣಿ]

ನಾಕನಾಯಕ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಅಧಿಪತಿ ; ಇಂದ್ರ : ಆ ಜಂಬೂದ್ವೀಪದ ನಟ್ಟನಡುವೆ . . . ಅನೇಕ ನಾಕನಾಯಕಲೋಕಪಾಲಲೀಲಾ ಭವನಾಧ್ಯಾಸಿತಮುಂ (ಆದಿಪು. ೧-೯೪ ವ) ; ನಾಕನಾಯಕಂ ತ್ರಿಲೋಕಗುರು ಸವಿತ್ರಿಗೆ ಸೀಯನಪ್ಪ ಗೇಯದಿಂ ಪೊಟ್ಟುಗಳೆಯರ್ ನಿಯಮಿಸಿದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೦೭೮ ವ). [ನಾಕ + ನಾಯಕ]

ನಾಕನಾರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಸಹದೇವಿ : "ನಾಕನಾರಿ [ಪಾಠಾಂ. ನಾಕರಿ]ಯೆನೆ ಸಹದೇವಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೯-೨೩). [?]

ನಾಕನಿತಂಬಿನಿ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಮಹಿಳೆ; ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ; ಅಮರಿ: ಝೊಂಬಿಸಲಿ ಕೌರವರು ನಾಕನಿತಂಬಿನಿಯರಳಕವನು (ಕುಮಾ.ಗ. ೧೦-೩೦). [ನಾಕ + ನಿತಂಬಿನಿ]

ನಾಕನಿವಾಸಿ (ಗು). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ : ಆ ಸುರಾರಿಪ್ರಮುಖ ರಕ್ಷರಿಗಾಸೆ ಕರ್ಣನ ಮೇಲೆ ನಾಕನಿವಾಸಿನಿರ್ಜರನಿಕರವಾದುದು ನರನ ಕೈವಾರ (ಕುಮಾ.ಭಾ. ೨೨-೪). [ಸಂ. ನಾಕನಿವಾಸಿನ್]

ನಾಕನಿಳಯ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗವೇ ಮನೆಯಾಗಿರುವವನು ; ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು ; ದೇವತೆ : ನಾಕನಿಳಯರಿಗರಿದು ನಿನಗೆ ವಿವೇಕವೆಳ್ಳನಿತಿಲ್ಲ ತೆಗೆತಗೆ ಸಾಕು ವಾಘೆಯ ಮರಳಿ ಹಿಡಿ ತೇಜಗಳ ತಿರುಹೆಂದ (ಕುಮಾ.ವಿ. ೬-೧೧) : ಏಕೆ ಸಹಜವ ಬಿಸುಟು ತಾಳಿದೆ ಸೂತರಾಕಾರವನು ಕೊಲ್ಲೆನು ನಾಕನಿಳಯರ ಪಕ್ಷಪಾತವನುಳಿದು ಮಚಿಯೊಗಲು (ನಿಘಾಗ. ೩-೮-೯೧). [ನಾಕ + ನಿಳಯ (= ನಿಲಯ)]

ನಾಕಪತಿ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಒಡೆಯ ; ಸ್ವರ್ಗದ ಅಧಿಪತಿ ; ಇಂದ್ರ: ಅಪರಾಜಿತ . . . ವೈಜಯಂತೆಯೆಂಬಿವರಂ ನಾಕಪತಿ ನಿಯೋಜಿಸಿದಂ ವಿಷ್ಣುಪತ್ರಯಾಧೀಶಜನನಿಗಿಸುವೆಸಗೆಯ್ಕಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೭೩) ; ಎಂತು ನಾಕಪತಿಗಂ ಪೌಲೋಮಿಗಂ ಪುಟ್ಟಿದೊಂ ವರಸೌಂದರ್ಯ್ಯಜಯಂತನಂತೆ . . . ಪುಟ್ಟಿದೊಂ ಸ್ಥಿರವೀ ಪಟ್ಟಣಸಾಮಿ ವಿಶ್ವವಿನುತಂ ಶ್ರೀಮಲ್ಲಿದೇವಾಹ್ವಂ (ಎಕ. II(R). ೪೩೭-೪೦ ; 1195) ; ಲೋಕಹಿತಮಪ್ಪ ಕಥೆಯನುತ ನಂದೀಶ್ವರ ಏಕಪಾದದ ಮೂರ್ತಿಯಾದ ಶಿವನಂದವಂ ನಾಕನಿಳಯರ್ ಮೆಚ್ಚೆ ವೇಳಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಜಗೆ ಹರನ ಕಥನಾಮೃತವನು (ಅಶಿಚಂ. ೨೫-೯). [ನಾಕ + ಪತಿ₂]

ನಾಕಪ್ರಭವ (ಗು). ೧. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ,-ಉತ್ಪನ್ನವಾದ : ನಾಕಪ್ರಭವೋದ್ಯನ್ಮಾಲೆಯಂ ಭೂಪತಿಯನೊಸೆದೊಡಬಿಲ್ದರ್ಚಿಸಿರ್ದಂ ಸುರೇಂದ್ರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೯೩). (ನಾ). ೨. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನಂ. [ನಾಕ + ಪ್ರಭವ]

ನಾಕಬಲಿ (ನಾ). ವಿವಾಹದ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ವಿಧಿ; ನಾಗೋಲಿ. [ನಾಕ + ಬಲಿ₂]

ನಾಕಬೋವ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಕಂಚಗೌಡ ನಾಕಬೋವಂಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಉಂಬಳಿ ಕಂಬ ೪೦ ಕೆಯಿ (ಕಅ. IV, ೧೬-೧ ; ?). [?]

ನಾಕಭೂರುಹ (ನಾ). ೧. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಮರ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ. ೨. (ಅಲಂ) ಉದಾರಿ ; ದಾನಿ : ಅಂಬುಜಪ್ರಿಯಕುಲಲಲಾಮನು ನಂಬಿದವರಿಗೆ ನಾಕಭೂರುಹ (ಕಾಶಿರಾ. ೨೫ ಸೂಚನೆ). [ನಾಕ + ಭೂರುಹ]

ನಾಕಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸೇನಬೋವ ನಾಕಯ್ಯಂ ಬರೆದೊಂ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೪೭೪-೨೭ ; 954) ; ಪಡುವ ಬಸದಿಯ ಕೆಯ್ಯ[ಿ] ನಾಕಯ್ಯನ ಕೆಯಿ (ಇಅ. XXVIII, ೩೯-೨೯ ; 1077). [<ನಾಕ + ಅಯ್ಯ₁]

ನಾಕರ 'ನಾಂಗರು' ನೋ.

ನಾಕರಕುಂಟೆ (ನಾ). (ಉಕ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ವ್ಯವಸಾಯದ ಉಪಕರಣ : (ಈ). [ನಾಕರ (<ನಾಂಗರು) + ಕುಂಟೆ₁./ಮರಾ.ನಾಂಗರಖುಂಟಾ]

ನಾಕರಿಪು (ನಾ). ದೈತ್ಯ ; ರಾಕ್ಷಸ : ಭೀಕರಾಂಗವನಾಂತು ನಭದಲಿ ನಾಕರಿಪು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತಿರೆ . . . ಕೃಪಾಕರನು ದೈತ್ಯಾಪಹರಣಕೆ ಮಾಡಿದನು ಮನವ (ನಿಘಾಗ. ೧೧-೭-೧೧). [ನಾಕ + ರಿಪು]

ನಾಕಲೋಕ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ : ತನಗೆ ತಾನೆ ಪೊಣ್ಮುವ ಭಯಮುಮಂ ಭೋಂಕೆನೆ ಕಂಡು ನಾಕಲೋಕಚ್ಯುತಿಯನಾಗಳರಿದು ಮನದೊಳಕ್ಕೆ (ಆದಿಪು. ೩-೩ ವ) ; ದಿಗಂತಪರ್ಯಂತಮಾ ನಾಕಲೋಕಮೆಲ್ಲಂ ಕಿಟ್ಕಿಟ್ಟು ಬರೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೨೧ ವ) ; ನಾಕಲೋಕಸುಖಮಂ ಕೈಕೊಂಡಳೊ . . . ಎನುತ್ತೆ ಪದಪಿಂದಾನಾಕೆಯಂ ನೋಡಿದಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೮೦೪) ; ಆ ಮಹಾರ್ಣವಂ . . . ನಾಕಲೋಕದಂತೆ ಅನಿಮಿಷಪ್ರಕೀರ್ಣಕಮುಂ (ಜಗವಿ. ೦-೪೪ ವ). [ನಾಕ + ಲೋಕ]

ನಾಕಲೋಕೇಶ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ದೊರೆ,-ರಾಜ ; ಇಂದ್ರ : ನಾಕಲೋಕೇಶನೆನಿಸಿದ ಗಂಡು ಮನೋಭವನೆನಿಸಿದ ಸೊಬಗು ರೇಚ ಭೂಪಾಲಕನ (ಮುದತಿ. ೦-೨೯). [ನಾಕಲೋಕ + ಈಶ]

ನಾಕವಿಭವ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಸಂಪತ್ತು : ದೇವರ್ ಪೊಯ್ಕ ದೋರಂತೆ ಪೊಣ್ಮುವ ಭೇರೀನಿನಾದಕ್ಕೆ ನಾಕವಿಭವಶ್ರೀ ವಿಸ್ಮಯಂಬಟ್ಟು (ಮಲ್ಲಿಪು. ೦೨-೦೪). [ನಾಕ + ವಿಭವ]

ನಾಕಸದನ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿ ; ದೇವತೆ : "ಸುಪರ್ವ ನಾಕಸದನರ್ ನಿಳಿಂಪ ವಿಬುಧರು ಸುಮನಸರು ಲೇಖರೆನಲು ವಿಬುಧರ್ಗೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩-೮). [ನಾಕ + ಸದನ]

ನಾಕಸದ್ಮ (ನಾ). = ನಾಕಸದನ : ತರಳಲುದ್ಮುಕ್ತರಾದರ್ ಸಭೂಭಾರ ವಿಷಾದರ್ ದೈತ್ಯಪೀಡಾಕುಪಿತನಿಜವಮನಃಪದ್ಮರಾ ನಾಕಸದ್ಮರ್ (ಜಗವಿ ೧-೩೫). [ನಾಕ + ಸದ್ಮ]

ನಾಕಸುಖ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಸುಖ ; ಸ್ವರ್ಗಸೌಖ್ಯ : ನಾಕಸುಖ ಶೇಷಮಂ ನಾ ಕೌ ಕ ರ್ ಬಂದದಱಿೞಳನುಭವಿಪ್ಪುದಱಿಂದೇಕಾಕೃತಿ ಕುರುಜಾಂಗಲಮಂ ನಾಕಮುಮದು ಕಿಱುಕುಳಂಗೆ ಬಣ್ಣಿಸಲರಿದೇ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೩೭). [ನಾಕ + ಸುಖ]

ನಾಕಸ್ತ್ರೀ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಮಹಿಳೆ ; ಅಪ್ಸರೆ ; ರಂಭೆ, ಊರ್ವಶಿ ಮೊದಲಾದವರು : ನುಡಿಯಿಸಿದತ್ತಾ ನಾಕಸ್ತ್ರೀಯು ಗೇಯಮಸ್ತಾಯಿಕೆ ಯೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೭-೧೭). [ನಾಕ + ಸ್ತ್ರೀ]

ನಾಕಾಘದೂರ (ನಾ). ಭೂಲೋಕದ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ; ಲೋಕಪಾಪನಾಶಕ : ನಾಕಾಘದೂರ ಷಡ್ಲಿಂಗಾವರಣ ಸಚ್ಚಿದಾಕಾರ ವೇದಾಗಮಾದಿಬಹುಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ (ಏಕೋಪು. ೧-೧).

[ನಾಕ + ಅಘ + ದೂರ]

ನಾಕಾಣೆ 'ನಾಲ್ಕಾಣೆ' ನೋ.

ನಾಕಾಧಿನಾಥ (ನಾ). = ನಾಕಲೋಕೇಶ : ಶ್ರೀಮನ್ನಾಕಾಧಿನಾಥಾನತ ಮಕುಟವಣಿದ್ಯೋತಿತಾಂಘ್ರಿದ್ವಯಂ ... ಕುಡುಗೆಮಗವ್ಯುತಾವಾಸಮಂ ವೀರನಾಥಂ (ಸುಕುಮಾ. ೧-೧). [ನಾಕ + ಅಧಿನಾಥ]

ನಾಕಾಧಿಪ (ನಾ). = ನಾಕಲೋಕೇಶ : ಆ ನಾಕಾಧಿಪನ ಸಿರಿಯ ಜಱಿದು ದಂದವರ ವಾಹಿನಿ ಸಕಲಜನಮೋಹಿನಿ (ಭಾವಚಿಂ. ೮-೦೫). [ನಾಕ+ಅಧಿಪ]

ನಾಕಾನೀಕ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಸೈನ್ಯ ; ಅಮರರ ಸೇನೆ : ನಿಜವಾಹನವಿಹೀನ ವಿಸ್ಮಯಸ್ಮೇರವದನಸರಸಿರುಹದ್ವಾತ್ರಿಂಶನ್ನಾಕಾನೀಕಮುಂ ಕರಮೊಪ್ಪೆ ... ಜಿನಚಂದ್ರನಘೌಘಶೇಷದೈನ್ಯದನಾದಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೧೯ ವ). [ನಾಕ + ಅನೀಕ]

ನಾಕಾನೋಕಹ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ಮರ ; ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ ಮೊದಲಾದವು : ನಾಕಾನೋಕಹಸುಮನಶ್ಶ್ರೀಕಂಠಾಭರಣಮಾಗೆ (ಪಂಚಾಮೃ. ೧೧-೧೧೫) ; ಅದು ಮುಕ್ತಿಪುರಕ್ಕೆ ಗೋಪುರಮದು ನಾಕಾನೋಕಹಕ್ಕೆ ಫಳಮಂಜರಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೧೧-೩೯). [ನಾಕ + ಅನೋಕಹ]

ನಾಕಾಪಗಾಜೂಟ (ನಾ). ಜಟೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಗಾನದಿಯನ್ನುಳ್ಳವನು ; ಗಂಗಾಧರ ; ಶಿವ : ನಾಕಾಪಗಾಜೂಟನಾಜ್ಞೆಯಿಂ ಬಂದಿಸುವ ಲೋಕೈಕಪೂಜ್ಯರು ಕೆಡದು (ದುರುಪು. ೩-೨೮). [ಸಂ.]

ನಾಕಾಪಗಾಧರ (ನಾ). ಗಂಗಾನದಿಯನ್ನು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವವನು ; ಗಂಗಾಧರ ; ಶಿವ : ಹೃದಯಾಬ್ಜದೊಳಗೆ ನೆಲಸಿರ್ಪನೆನೆ ನಾಕಾಪಗಾಧರನ ತೋರ್ಪುದು (ದುರುಪು. ೨-೨೪). [ಸಂ.]

ನಾಕಾರಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಿರಾಕರಿಸು ; ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳು : ಅವನಿಗೆ ಪರವಾನೇ ಕೊಡುವುದನ್ನು ನಾಕಾರಿಸಿದ್ದರೆ . . . ಅವನಿಗೆ ಅವಶ್ಯವಾಗದಂತೆ ಮಾಡಬಹುದು (ಕಧಾಗೆ. ೧೮ ಪರಿ).

[ನಾಕಾರ್$_0$ (P ←ಮರಾ. ನಾಕಾರಣೇ) + – ಇಸು$_3$]

ನಾಕಾವಾಸ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು ; ದೇವತೆ : ನಾಕಾವಾಸರಿಧಂ ಬಲಿಹಕಕುಜಂ ವೃಂದಾರಕಾಖ್ಯಂ (ನಾನಾರ. ೦೫೪).

[ನಾಕ + ಆವಾಸ]

ನಾಕಿ (ನಾ). ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವವನು ; ದೇವತೆ ; ಅಮರ : ನಾಕಿಗ ಳಿಂದ್ರಾದ್ಯರ್ ಪರಮಾಕೃತಿರುರ್ಬಕ್ಷಮೆಂದೆನಲ್ ನಿನ್ನವತಾರಾಕೃತಿಯ ನರ್ಚಿಪರ್ (ಜಗವಿ. ೩-೧೦೭) ; ನಾಕಿಗಳನು ಕೂಡಿ ತ್ರಿಪುರಕೆ ನಡೆದೀ ಕಾಕುಮಾತ ಕೇಳಬಹುದೆ (ತ್ರಿಪುರಾಂ. ೨೯) ; ನಾಕಿಗಳು ನಲಿದಾಡುತಿರಲಾ ಲೋಕಪಾಲರು ತುಷ್ಟಿವಡೆದರು (ಚಾಕಿರಾ. ೨-೩೦). [ಸಂ. ನಾಕಿನ್]

ನಾಕಿಗ (ನಾ). = ನಾಕಿ : ಸಾಕುಸಾಕೈ ಸುರವ ಕೇಳ್ ಸುಧಾಕಲಶವಿದಾ ನಾಕಿಗರ ಜೀವನಾಧಾರಂ (ಚಿಬಿಪು. ೨೦-೧೦೧). [ನಾಕ + – ಇಗ]

ನಾಕಿಗಣ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು,–ಸಮೂಹ : ವಗನೊರ್ವಂ ಪುಟ್ಟ ದೋಷಾಕರನೆನಿಸಿದಂ . . . ನಾಕಿಗಣಂ ಸರ್ವಸ್ವಮಂ ಮೇಣ್ಮಿವರ್ದುದಕಟ ಭಂಗಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾದೆನೆಂದಾತ್ಮಗತೌರ್ವಾಗ್ನಿಪ್ರಲಂಬಿತ್ತಳುರಿಯೊಳಕೊಂಡಂತೆ ತೋರ್ಕುಂ ಸಮುದ್ರಂ (ಕಬಕಂ. ೧-೩೨). [ನಾಕಿ + ಗಣ]

ನಾಕಿತಿ (ನಾ). ಹೆಣ್ಣುದೇವತೆ : ದೇವಿ : ನಾಗರಿಗೆ ಮದ್ದ ಹೇಳಬಂದ ಅಯ್ಯಗಳು ನಾಕಿತಿಯ ನಟಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿದರು (ಸಿದ್ಧೇವ. ೧೯೨-೫೮೪).

[ನಾಕ + – ಇತಿ$_1$ (< – ಇತ್ತಿ)]

ನಾಕಿನಾಯಕ (ನಾ).=ನಾಕಪತಿ : ಸಕಳೋರ್ವೀಶ್ವರ ನಾಕಿನಾಯಕ ಚಮೂ ಪರ್ಯುಕ್ತಿಪಾತ್ರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೧೨೩). [ನಾಕಿ + ನಾಯಕ]

ನಾಕಿನಿಕರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು,–ಸಮೂಹ: ಒಲಗಸಾಲೆಯೊಳನೇಕ ನಾಕಿನಿಕರಪರಿವೃತನಾಗಿರ್ಪಲ್ಲಿ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೭೪ ವ). [ನಾಕಿ + ನಿಕರ$_1$]

ನಾಕಿನಿಕಾಯ (ನಾ). = ನಾಕಿನಿಕರ : ಅಂತು ಗಗನತಲದಿ ನವನೀತ ಲಕ್ಕವ ತರಿಸಿ ವಿವಿಧವಣಿನಿಕೇತನಾಗ್ರಾವಲಗ್ನಕೇತುಮಾಲಾವಿಲಸಿತಸಾಕೇತಮುಂ ಬಳಸಿ ನಾಕಿ[ಪಾಠಾಂ. ದೇವ]ನಿಕಾಯಮಿರೆ (ಆದಿಪು.೭-೯೩ ವ) ; ನುಡಿಯುದೆ ಮೋನಗೊಂಡಿನಿಸಿರ್ದಧಿಪತಿಗೆ ನಿಚ್ಚಂ [ಮೆಚ್ಚಂ] ಪಡೆದು ನಚ್ಚಿನ ನಾಕಿನಿಕಾಯ ಮುವುಗಲದಹೋರಾತ್ರಮೋಲಗಿಸಿಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೮೭).

[ನಾಕಿ + ನಿಕಾಯ]

ನಾಕಿನಿಳಯ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ ; ಸ್ವರ್ಗ : ನಾಕಿನಿಳಯದಂತೆ ಅನೂನಾಪ್ಸರೋಗಣಪ್ರಣೂತಮುಮತರ್ಕ್ಯಗೋಚರಮುಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೫-೫೩ ವ). [ನಾಕಿ + ನಿಳಯ (= ನಿಲಯ)]

ನಾಕಿಯಚಟ್ಟಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಕ್ರಮಾಗತ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ ನಾಕಿಯ-ಚಟ್ಟಯ್ಯಂ ಚಿತ್ರಲಟಹಳ್ಳಿ ಓಟೂರ್ಗ್ಗೆ ಮೂಲಿಗನ್ (ಎಕ. VIII, ಸೊರಬ. ೭೦-೦೦ ; ೨೩೮). [?]

ನಾಕಿವರ (ನಾ). ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ; ಇಂದ್ರ : ಪವಣಂ ಸೌರಭ್ಯಮಂ . . . ಅಮಲಮಂದಾರಮಾಲಾಳಿಯಿಂ ನಾಕಿವರಂ ಕೆಯ್ಗಾಣ್ಕೆಗೆಯ್ದಂಘ್ರಿಗೆ ಮಣಿದೊಲವಿಂ ಕೀರ್ತನಂಗೆಯ್ಯುತಿರ್ದರ್ (ಕಬಕಂ. ೦-೯೪). [ನಾಕಿ + ವರ$_3$]

ನಾಕು$_1$ 'ನಾಲ್ಕು' ನೋ.

ನಾಕು$_2$ (ನಾ). ಹಾವಿನ ಹುತ್ತ,–ಬಿಲ : "ನಾಕು ವಾಮಲೂರಾಹ್ವಮಹಿಗೃಹಂ ವಲ್ಮೀಕಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೯-೬) ; "ವಾಮಲೂರು ನಾಕು ವಲ್ಮೀಕ ಮೆನಲು ಹುತ್ತಿಂಗೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ ೧೧೯-೩). [ಸಂ.]

ನಾಕುಮ್ಮೆ (ನಾ). ನಾಲ್ಕುದಿಕ್ಕು ; ಸುತ್ತಮುತ್ತ : ಆಕರಿಸಿ ಬೆಸಗೊಂಡು ಬಟ್ಟರನೇಕ ನೃಪರನು ಬೇಹು ಹರಿದುದು ನಾಕುಮ್ಮೆಯಲಿ ತುಬ್ಬು ಕಾಹಿಂಗಿತ್ತು ಬಹುಧನವ (ತೊರರಾ. ೪-೯-೦೦).

[ನಾಕು$_1$ (<ನಾಲ್ಕು) + ಮ್ಮೆ (<ಮೆಯ್)]

ನಾಕುಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಮುಂಗುಸಿಯ ಮೇವಿನ ಗಿಡ ; ಸರ್ಪಾಕ್ಷಿ : "ನಾಕುಲೀ . . . ಸುವಹಾ ಕ ಸರ್ಪಾಕ್ಷಿಗಿಡದ ಹೆಸರು . . . ಮುಂಗೀಮೇವು ಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೩೮). [ಸಂ. ನಾಕುಲೀ]

ನಾಕೆ (ನಾ). ಸುಂಕವನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ ; ಪರವಾನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಕಚೇರಿ ; ಸುಂಕದ ಕಟ್ಟೆ ; ಉಕ್ಕಡ ; ಜಕಾತಿಕಟ್ಟೆ (ಉಕ) : ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದ ಸರಹದ್ದಿನ ನಾಕೆಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅಂಥದೇ ಬಿಳೇ ಕಾಗದದ ಪಾಸನ್ನು ತಕ್ಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಕಧಾಗೆ. ೧೭ ಪರಿ); ನಾಕೇದ ಮೇಲಿನ ಕಾರಕೂನನದು ಕೆಲಸ ಅದ (ಎತ್ತಿಕ್ಕ. ೫).

[←ಹಿಂ. ನಾಕಾ ; ಮರಾ. ನಾಕೇ]

ನಾಕೆಬಂದಿ (ನಾ). ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಜನಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡುವುದು; ರಸ್ತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದು: ಎರಡು ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಕೆಬಂದಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು (ಕರವೀ. ೧೨೨). [←ಮರಾ. ನಾಕೇಬಂದೀ]

ನಾಕೇಂದ್ರ (ನಾ). ದೇವಲೋಕದ ದೊರೆ; ದೇವೇಂದ್ರ: ಪುಟ್ಟಿತ್ತಾ ನಾಕೇಂದ್ರಂಗೆ ನಿರ್ವಾಕುಲಮಮಳಭವಪ್ರತ್ಯಯಜ್ಞಾನಮಾಗಳ್ (ಸುಕುಮಚ. ೯-೨೩). [ನಾಕ + ಇಂದ್ರ]

ನಾಕೇಶ$_1$ (ನಾ).=ನಾಕೇಂದ್ರ: ಲೋಕಾಪವಾದಕ್ಕೆ ಅಂಜ ನಡೆವುದು ವಿವೇಕ ಕೇಳಿಚ್ಚರಿಕೆ ನಾಕೇಶನಾದರೂ ಬಿಡದಪವಾದ ಪರಾಕು ಕೇಳಿಚ್ಚರಿಕೆ (ನೀತಿಚಿಂ. XI, ೧೯). [ನಾಕ + ಈಶ]

ನಾಕೇಶ$_2$ (ನಾ). ಕೂದಲು ಇಲ್ಲದವನು; ಲುಂಚನ ಮಾಡಿಕೊಂಡವನು; ಸವಣ: ನಾಕೇಶನಾಗಲೊಡನೊಡನಾ ಕೇಶಮನಾಂತ ಶೋಣ ಮಣಿಪಟಳಕಮಾಲೋಕನದ ತಣಿವನಿತ್ತುದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೧೩-೧೧೧). [ಸಂ. (ನಾ + ಕೇಶ)]

ನಾಕೌಕ (ನಾ).=ನಾಕನಿಳಯ: ನಾಕಸುಖಶೇಷಮಂ ನಾಕೌಕರ್ ಬಂದದಱೊಳನುಭವಿಪ್ಪುದಱಿಂದ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೩೭). [ನಾಕ + ಓಕ$_1$]

ನಾಕ್ಸಾಚ್ 'ನ್ಯಾಪ್‌ಚಾಕ್' ನೋ.

ನಾಕ್ಷತ್ರ (ಗು). ೧. ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ: ನಾಕ್ಷತ್ರ (Sidereal) ಪಂಚಾಂಗವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಹಳೆಯ ಪಂಚಾಂಗವನ್ನು ತಿದ್ದಿದರು (ಶಿಲ್ಪಶಾ. ೩೫). ೨.=ನಾಕ್ಷತ್ರಮಾನ: ಆ ಸಂವತ್ಸರವೇ ಸೌರ ಚಾಂದ್ರ ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯ ನಾಕ್ಷತ್ರ ಸಾವನ ಭೇದದಿಂದೈದುತೆಱನಾಗಿರ್ಪುದು (ವಿವೇಕ. ೩೪೨); ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ, ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯ, ಸೌರ, ಅನುಸೌರ, ನಾಕ್ಷತ್ರ, ಚಾಂದ್ರಮಾನಗಳೆಂಬ ಐದು ಬಗೆಯಾಗಿ ಗಣಿಸುವ ಪರಿವತ್ಸರಾದಿ ೫ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು (ಹಸಾರ. ೫-೪೦ ಟೀಕು). [ಸಂ.]

ನಾಕ್ಷತ್ರಮಾನ (ನಾ). ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮಾಸ, ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಗಣಿಸುವ ಕಾಲಮಾನ; P ಈ ಕಾಲಮಾನದಂತೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಒಂದು ಸುತ್ತು ತಿರುಗುವುದಕ್ಕೆ ೨೭ ದಿನಗಳುಗುವುದರಿಂದ, ೨೭ ದಿನಗಳಿಗೆ ಒಂದು ತಿಂಗಳಾಗುತ್ತದೆ. [ನಾಕ್ಷತ್ರ + ಮಾನ]

ನಾಖುಷಿ (ನಾ). ಸಂತೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದು; ಅಸಂತೋಷ; ಅತೃಪ್ತಿ: ಅರಶಿನವರು ತಮ್ಮ ಮಾತ ಕೇಳಲಿಲ್ಲವೆಂದು ನಾಖುಷಿಯಿಂದ ಬರಕ್ಕೆ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯರು ಹೊರಟುಹೋಗಿ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ದಾಖಲಾದರು (ಹೈದರ. ೧೧೭); ತುಸು ನಾಖುಷಿ ತೋರಿದರೂ ಹೇಳಿ ಒಪ್ಪಿಸಬಹುದು ಬಿಡು ಅದರಾಗೇನು (ಭಾಗ್ಯಶ್ರೀ. ೨೨). [← ಪಾರ. ಹಿಂ. ನಾಖುಶೀ]

ನಾಗ (ನಾ). ೧. ಹಾವು; ಸರ್ಪ: "ಅಹಿ ನಾಗಂ ವ್ಯಾಳನಾಶೀವಿಷಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೦೯-೭); "ಉರಗಂ ಸರೀಸೃಪಂ . . . ನಾಗನಾಶೀವಿಷಂ . . . ವ್ಯಾಳನೆನಲು ಸರ್ಪಂಗೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೮-೧). ೨. ನಾಗರ ಹಾವು: ನಾಗರ ನಾಗರಕನ್ನೆಯರ ರೂಪುಗಳಟ್ಟಳವಾಗೆ ಭೋಗಿಗಳ್ ಭೋಗಿಗಳೆಂಬ ಭೋಗಿಗಳೆ ಭೋಗಿಗಳಲ್ಲಿಯ ಭೋಗನಾಯಕರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೬); ನಾಗ ಬಂದರೆ ಕೋಲ ಕಳೆದುಕೊಂಬರು (ಬಸವ. ೧೯೫); ನವಿಲು ನಾಗಂಗಳಡಸಿ ನಿಜವೈರವಂ ಮಱೆದಿಪ್ಪವೆನೆ ಮುನಿಯ ಮಹಿಮೆಯಂ ಪೊಗಳ್ವರಾರು (ಹರಿಶ್ಚ. ೫-೫೭); ತಾನಲ್ಲಿ ಮೊಸಳೆಯಾದತ್ತಾ ನಾಗನುಮಾಗಿ ಬಳೆಯೆ (ಯಶೋಚ. ೩-೪೭); ಹಳದಿಯ ಹೆಡೆಯುನು ಬಿಚ್ಚೋ ಬೇಗಾ ಹೊಳಹಿನ ಹೊಂದಲೆ ತೂಗೋ ನಾಗಾ! (ಕನ್ನಡಾ. ೦೨೨-೨೦). ೩. ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಕದ್ರು ಎಂಬುವಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ (ಪುರಾಣೋಕ್ತವಾದ) ಒಂದು ದೇವಸಂತತಿ; ಮನುಷ್ಯನ ಮುಖವೂ ಸರ್ಪದ ದೇಹವೂ ಇರುವ ಪಾತಾಳನಿವಾಸಿಯಾದ (ಅರ್ಧ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪದ) ಜೀವ: ದೇವ ನಾಗ ನರ ಸುರ ಸೇವ್ಯ . . . ರಕ್ಷಿಪುದೆನ್ನ (ಪ್ರಾಥರಾ. ೨೦-೧). 'ಅಷ್ಟನಾಗ', 'ಅಷ್ಟಫಣಿ' ಪರಾ. ೪. ಆನೆ; ಗಜ: "ಆನೆಯಲ್ಲಿಯುಂ ನಾಗಮೆಂಬುದು" (ಹಲಾಯು. ೧೩೨-೧೧); ಮನವಜಾದು ನಗೆಯೊಳಾ ನೃಪತನಯೆಯು ರಥಮಂ ನೃಪಾಂತರಕ್ಕುಯ್ವುದೋ ಪೇಟ್ ಎನೆ ನೊಂದು ನಿಷಾದಿಗೆ ಮುಳಿದನಂಗ ನೃಪಯಾನನಾಗಮಂ ವಧು ಪೋಲ್ವಳ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫-೧೫೯); ನಾಗಮ ನಾಗದಂತಿರೆ ಪಡಲ್ವಡೆ . . . ನಡುಗಿತ್ತು ಚಂಚಲಾಂಭೋಗತಚಂದ್ರ ಮಂಡಲದವೋಲ್ ಜಿತಶತ್ರುಗೆ ಶತ್ರುಮಂಡಲಂ (ಅಜಿಪು. ೨-೪೮). 'ನಾಗಮುಖ' ಪರಾ. ೫. ಮೋಡ; ಮೇಘ: ನಾಗಮ ನಾಗದಂತಿರೆ ಪಡಲ್ವಡೆ . . . ನಡುಗಿತ್ತು ಚಂಚಲಾಂಭೋಗತಚಂದ್ರಮಂಡಲದವೋಲ್ ಜಿತಶತ್ರುಗೆ ಶತ್ರುಮಂಡಲಂ (ಅಜಿಪು. ೨-೪೮). 'ನಾಗಭೂಷಣ' ಪರಾ. ೬. ಮುಖಂಡ; ಮೊದಲಿಗ; ಪ್ರಧಾನ; ಸಚಿವ: "ನಾಗಂ ಪ್ರಧಾನಭೂತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೩೦-೮೩). ೭. ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಉಪವಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; ತೇಗು, ವಾಂತಿ, ಉದ್ಗಾರಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ವಾಯು: "ದೇಹಮಂ ತಾಳ್ದಿಹುದು ನಾಗಮುಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೫-೧೨); ಉದ್ಗಾರವೆಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯಂ ಮಾಡುವದ್ದರಿಂದ ಆ ಅಂತರವಾಯು ನಾಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ . . . ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು (ಮುಮುಕ್ಷು. ೩). ೮. ಒಂದು ಲೋಹ; ಸೀಸ: "ಅನುಗೊಳಿಸೆ ನಾಗವಾ ಸೀಸಪತ್ರಂ ಸೀಸಮೆನಿಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೦-೫); "ಫಣಿಯೊಳು ಸೀಸದೊಳು ಸಚಿವನೊಳು ಗಜದೊಳು ಸಲೆ ನಾಗಮುಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೦೪೮-೪೦). ೯. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸುವಾಸನೆಯ ಹೂಬಿಡುವ ಮರ; ಸುರಗಿ; ಸುರಹೊನ್ನೆ: "ನಾಗಂ ಪ್ರಧಾನಭೂತಂ ನಾಗಂ ಭೂರುಹವಿಶೇಷಮುಂ ಕುಂಜರಮುಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೧೩೦-೭೩); "ನಾಗಮೆನೆ ಸುರಗಿಯೆನಿಸಿಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೮-೨೪); "ನಾಗಃ – ವತ್ಸನಾಭ, ಆನೆ, ಸರ್ಪ, ನಾಗದಂತಿ, ಸುರಹೊನ್ನೆ, ಮಗ್ಗಾರೆ" (ಓಷಧಿ. ೮೫). ೧೦. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೂಬಿಡುವ ಮರ; ನಾಗಸಂಪಿಗೆ; ನಾಗಕೇಸರ: "ನಾಗಂ ಗಜಕೇಸರಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೩೯-೭); ಷಷ್ಠೋಪವಾಸದಿಂ ಪುಷ್ಪಕೋದ್ಯಾನದೊಳ್ ನಾಗವೃಕ್ಷದಡಿಯೊಳ್ . . . ಕೇವಲಜ್ಞಾನ ಮಹಾಕಲ್ಯಾಣ ಮಹಾಪೂಜೆಯನೆಯ್ದಿ (ಚಾವುಂಪು. ೧೨೮); ಕೇದಗೆ ಸಂಪಗೆ ನಾಗಂ ಹಾದರಿ ಯದಿರ್ಗುಂತೆ ಸುರಯಿ ವಕುಳ ಲವಂಗಂ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೧೧೯-೫೦; 1042); ಕುರವಕ [ಚಂಪ]ಕಾರ್ಜು[ನ] ತಮಾಳ ಕುಚಂದನ ಚಂದ ನಾಗ ಜಂಬಿರ ಪನಸಾಮ್ರ ನಿಂಬ ಕುಟಜಾದಿ ಮಹಾಕುಜಸಂಕುಲಂಗಳಿಂ (ಬಂಹರಿ. ೭-೭). ೧೧. ಬೆಂಕಿ; ಅಗ್ನಿ. ೧೨. ಕತ್ತಲೆ; ತಮಸ್ಸು. ೧೩. ನೀರು; ಜಲ: "ಸಿಂಧೂರಕುಜಾಹಿ ಮುಖ್ಯ ತಮ ಸೀಸ ಜಲಾನಲ ನಾಗವಾಚಕಂ" (ನಾನಾರ. ೨೭). ೧೪. ಶಂಖ: "ಮತ್ತಗಜಂ ಮರ ಸರ್ಪಂ ಕತ್ತಲೆಯುದಕಾಗ್ನಿ ಸೀಸ ಮುಖ್ಯಂ ಶಂಖಂ ಬಿತ್ತರಮಾಗಿಹ ಪೆಸರೊಂಭತ್ತುಂ ನಾಗಾಭಿಧಾನಮೆನಿಕುಂ ಜಗದೊಳ್" (ನಾನಾಕಂ. ೭). ೧೫. ಒಂದು ಜಾತಿಯ ವಿಮಾನ; ಪಾರ್ಕ್‌ವಿಮಾನ. ೧೬. ಕ್ರೂರಿ; ದುಷ್ಟ. ೧೭. ದೀಪ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತೂಗುಹಾಕಲು ಬಡಿದಿರುವ ಕೊಕ್ಕೆ. ೧೮. ನಾಗರಹಾವಿನ ವಿಗ್ರಹ,-ಪ್ರತಿಮೆ: ಈ ರಾಜನ ಮಗಳು . . . ನಾಗವನ್ನೂ, ಕೆರೆಯನ್ನೂ ಒಂದು ವಿಹಾರವನ್ನೂ ದಾನಮಾಡಿ ದಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ (ಕರ್ಣಾಕ. ೩). 'ನಾಗಪ್ರತಿಷ್ಠೆ' ಪರಾ. ೧೯. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀ ಅಪ್ಪಿಆಚಾರಿಯರ ಮಗನ್ನಾಗನ್ ಮಾಡಿದ (ಎಕ. IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೩೭-೫; 750); ಮಾಧವಯ್ಯಂ ಬರೆದಂ

ನಾಗಂ ಬೆಸೆಗೆಯ್ದಂ (ಎಕ್. VIII, ಸೊರಬ. ೫೩೦-೧೩ ; 979). ೨೧. ಭಾರತದ ನಾಗಾಲ್ಯಾಂಡ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಸಾಂ ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಒಂದು ಜನಾಂಗ : ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ನಾಗರಿಕತೆಯುಳ್ಳ ಜನರ ಎಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೀಲಗಿರಿಯ ತೋಡರೂ, ಅಸ್ಸಾಮಿನ 'ನಾಗ'ರೂ . . . ಹೊಸಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಸಿಗದವರು (ಶಾಲಂಶ್ರ. I, ೪೯೯). ೨೧.= ನಾಗವ : ಕರಣವೇಕಾದಶಗಳಲಿ ಚರಕರಣ ಶಕುನಿ ಚತುಷ್ಕ ವಣಿಜೆಯು ನಾಗ ಕಿಂಸ್ತುಘ್ನ (ಗಗಣಿ. ೪-೭೦). 'ನಾಗವ' ಪರಾ. ೨೨. [ಛಂದ] ಒಂದು ಅರ್ಧಸಮವೃತ್ತ : ನಾಗ – ಒಂದು ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಗಣವೂ ಒಂದೊಂದು ಗುರು ಲಘುಗಳೂ, ಎರಡು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಗಣವೂ ಒಂದು ಗುರುವೂ ಇರುವುವು (ಕ್ಕಬಿ. ೮೯). ೨೩. [ಗಣಿತ] ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ಕಂ ನಾಗ ವಸುವೆಂಟು" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೪-೮) ; ಯುಗ ಋತು ಗಜ ನಾಗಾಂಬರ ಮೃಗಧರವಗ ಷಟ್ಕಮೆನಿಪ ವೃತ್ತದ ಲೆಕ್ಕಂ ಸೊಗಯಿಸಿ ತೋರ್ಕುಂ ಗಣಿಯಿವುದಗಣಿತ ಗುಣನಿಲಯ ನಾಗವರ್ಮನ ಮತದಿಂ (ಛಂದೋಂಬು.೨-೨೦೦). ೨೪. [ಗಣಿತ] ಏಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ : "ನಾಗ ಶೈಲ ಸಪ್ತಂ" (ಭಾಸ್ಕರ.೪೪-೫).

ನಾಗನ ಹುಲ್ಲು = ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲು ; ಶತ್ರೆಹುಲ್ಲು ; ದೇವ ನಾಳ : "ದೇವನಾಳಂ ಪಿರಿದಾಗಿರ್ಪ ಭೂಮಿ–ನಡ್ಯತ್, ನಡ್ವಲ, ಒಷ್ಟಿಲೆ, ನಾಗನ ಹುಲ್ಲಿಂ[ಪಾಠಾಂ. ಟ್ಟಿಂ]ದೂ ಎಂಬರು" (ನಾಚಿರಾ. ೩). ನಾಗಪ್ಪ = ನಾಗರಹಾವು : ನಾಗಪ್ಪಗ್ಗಾಲ ಎರಿಯೋಣ (ಜನಗೀ. ೩) ; ನಾಗಪ್ಪನಿಗೆ ತನಿ ಎರೀತೀನಿ ಅಂತ ಹರಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊ (ರೂಢಿ). [ಸಂ.]

ನಾಗಂಡುಗ 'ನಾಲ್ಗಂಡುಗ' ನೋ.

ನಾಗಂದ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಗೋವಿನ್ದರ ವಲ್ಲಹನ್ಪೃಥಿವೀ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯೆ ಮೆಡ ನಾಗನ್ದನ್ × × × ನಾಡಾಳೆ (ಎಕ್. VIII, ಸೊರಬ. ೫೪೨-೧ ; ಸು. 800). [?]

ನಾಗಂದಿ 'ನಾಗಂದಿಗೆ' ನೋ.

ನಾಗಂದಿಗೆ, ನಾಗಂದಿ, ನಾಗವಂದಿ, ನಾಗವಂದಿಗೆ, ನಾಗೊಂದಿ, ನಾಗೊಂದಿಗೆ (ನಾ). ೧. ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ಇಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಿರುವ ಮರದ ಹಲಗೆ ; ಬಡು. ೨. ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಕಂಬದ ಸುತ್ತ ಇರುವ, ಸಾಮಾನಿಡುವ ಸ್ಥಳ : ಜಾನಕಿಯು ಪಸೂಲುವಡಾಡಿ ತಂದ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ನಾಗಂದಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಳು (ಸಂಸ. ೩) ; ನಾಗಂದಿಗೆ ಮೇಲಕೆ ಫೇಣಿಯನಿರಿಸಿ ಮರತೇ ಬಂದಿಹೆನು (ನಡಿದಾ. I, ೪೦೦) : ನಾಗಂದಿಗೆಯಿಂದ ನಾಗಂದಿಗೆಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಹಾಕಿದ್ದ ಬಿದಿರ ಗಳುವಿಗೆ ತೂಗುಹಾಕಿದ್ದ (ಮರಳಮ. ೨೩೮). ನಾಗಂದಿ : ೨. ಕುಡುಗೋಲುಗಳು ನಾಗಂದಿಯ ಮೇಲೆ ; ಜಂಗು ತಿನ್ನುತ್ತ ಬಿದ್ದಿದ್ದವು (ಜೀನಬಾ. ೨೩೦). ನಾಗವಂದಿ : ೧. ಹುಳಿತ ನಾಗವಂದಿಗಳೂ ಗೂಟಗಳೂ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ (ಮೋಜೀವ. ೮). ನಾಗವಂದಿಗೆ : ೧. "ನಿರ್ವ್ಯೂಹ . . . ನಾಗವಂದಿಗೆ" (ಗಂಗಾಮು. ೦೦೫) ; ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ನಾಗವಂದಿಗೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟುಬಿಡು (ರೂಢಿ). ನಾಗೊಂದಿ: ೨. ಗೋದಾವರಿ ಮಾತನಾಡಲಿಲ್ಲ. ಕೈಯನ್ನೆತ್ತಿ ಪಡಸಾಲೆಯ ನಾಗೊಂದಿಯಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಕಾಗದವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಬಾಬೂನ ಕೈಯಲ್ಲಿರಿಸಿದಳು (ರಕ್ತರ್ಕ. ೨೭೨). ನಾಗೊಂದಿಗೆ : ೧. ಸಾಬೂನು, ಬ್ರಶ್ ಮತ್ತು ಇತರ ತೊಳೆಯುವ ಸಾಧನಗಳನ್ನಿರಿಸಲು ಸಿಂಕಿನ ಮೇಲುಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಪಾಟು ಅಥವಾ ನಾಗೊಂದಿಗೆ (Shelf) ಇರಬೇಕು (ಅಡುಶಾ. ೦೩). ಪಕ್ಕದ ನಾಗೋದಿಗೆಯ ಮೇಲಿದ್ದ ಹಲ್ಲುಪುಡಿಯ ಡಬ್ಬವನ್ನು ತೆಗೆದು ಆಕೆಯ ಕೈಗಿತ್ತ (ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ೧೭). [< ಸಂ. ನಾಗದಂತಕ]

ನಾಗಕಂಕಣ (ನಾ). ಹಾವುಗಳೇ ಕೈಕಡಗವಾಗಿರುವವನು ; ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಕಡಗದಂತೆ ಕೈಗೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವವನು ; ಶಿವ : ನಾಗಕಂಕಣಗೆ ಯತಿವರ ಮರುಳಾರ್ಯಂಗೆ ರಾಗದಿಂದೊಪ್ಪಿ ಶರಣೆಂಬೆ (ಅಕ್ಕಶ್ರೀ. ೧) ; ನಾಗಾಂಕನ ಅಱದು ತಾನಾಗದೆ ನಾಗಕಂಕಣನಾದ ನಾಗಾಯಿ ಕಪಿಲಸಿದ್ಧ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನಲ್ಲಿ (ಸಿದ್ಧವ. ೪೨೨-೧೩೩೦) ; ಗಿರಿಜೆ ತಪವಟ್ಟು ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ರಜತಾದ್ರಿಯಲಿ ನಾಗಕಂಕಣನಿಂ ಪಡೆದಳನುರಾಗದಿಂದೀ ಲಾಂಛನವನು (ಬಸವು. ೧೨-೨೫) : ದಕ್ಷನಂ ಕೊಲಲೆಂದು ನಾಗಕಂಕಣನೆನ್ನನಟ್ಟಿದಂ (ವೀರಭ್ರಪು. ೩-೪-೨೫) ; ನಾಗಕಂಕಣ ಕರಯ ಎಗದಿಂದೆ ಪಿಡಿದೆತ್ತಿ ಪೂಗೋಲ ನಿರ್ಧಾರಗಿಗಾಗ ರಾಗದಿ ವಸ್ತ್ರಭೂಷಣವಿತ್ತು (ಮೋಹಕ. ೮-೪೫).

[ನಾಗ + ಕಂಕಣ]

ನಾಗಕಟಕ (ನಾ) = ನಾಗಕಂಕಣ : ನಾಗಕಟಕಂಗಿತ್ತು ವಿಷಮಂ ರಾಂದಿಂ ನೀವುಂಡು ಸಾಯದಡಾ ಪ್ರಸಾದವನು ನೀವು ಕೈಕೊಂಡನುಭವಿಸುತಿರೆ ನಾವು ಬೇಡೆವು (ಬಸವು. ೫೮-೪೩) ; ನಾಗಯಜ್ಞೋಪವೀತಂ ನಾಗಕುಂಡಲಂ ನಾಗಕಟಕಂ . . . ನಾಗವಿಷಧರನೊಪ್ಪುತಿರ್ದಂ (ಲಕಿಜಿಂ. ೨೭-೨೯).

[ನಾಗ + ಕಟಕ]

ನಾಗಕನ್ನಿಕೆ (ನಾ).= ನಾಗಕನ್ನೆ : ನಾಗಕನ್ನಿಕೆಯರು ನಾಥನ ಬೇಡಲು ನಾನಾ ವಿಧದಿ ಸ್ತುತಿಮಾಡಲು (ಪುರಂದ. ೨-೦೦೩-೩). [ನಾಗ + ಕನ್ನಿಕೆ]

ನಾಗಕನ್ನೆ (ನಾ). ನಾಗಲೋಕದ ಹೆಣ್ಣು : ವಡಮೆಚ್ಚಿಗಂಡನ ಗಂಡ ಗಾಡಿಯಂ ಕಂಡು ಫಣೀಂದ್ರನ ಕನ್ನೆ ಮದನಲತೆಯೆಂಬ ನಾಗಕನ್ನೆ ಕಣ್ಬೇಟಂಗೊಂಡು ತನ್ನ ಲೋಕಕ್ಕೊಡಗೊಂಡು ಪೋಗಲ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೫ ವ). [ನಾಗ + ಕನ್ನೆ]

ನಾಗಕನ್ಯೆ (ನಾ). = ನಾಗಕನ್ನೆ : ಮಧ್ಯಮಪಾಂಡವ ಅರ್ಜುನ ಉಲೂಪಿ, ಚಿತ್ರಾಂಗದೆ ಎಂಬ ನಾಗಕನ್ಯೆಯರ ಕೈಹಿಡಿದ ಕಥೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇವೆ (ಭಾಹಲ್ಯ. ೧೦೦). [ನಾಗ + ಕನ್ಯೆ]

ನಾಗಕರಣ (ನಾ). ೧. = ನಾಗ ೨೧. ೨. [ಕಾಮಶಾ] ಸಂಭೋಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಂಧ : ಆ ಕಾರಣಮಂ ಪುರುಷನ ಪುರುಷನ ತಿಪ್ಪದಿಂ ಪೊರದೆ ಯೆರಡು ತೊಡೆಗಳನಿಕ್ಕಿದರೆ ನಾಗಕರಣ (ಕಾಮಶಾ. ೬-೦೩೬).

[ನಾಗ + ಕರಣ]

ನಾಗಕುಂಡಲ (ನಾ). ೧. ಸರ್ಪದ ಕರ್ಣಾಭರಣ ; ಹಾವಿನ ಕುಂಡಲ : ನಾಗಕುಂಡಲಂ ಪೊನ್ನೋಲೆಯೆಸೆವ ಕಟಿ ರನ್ನದಾಳಿ (ಹರಿಕಾ. ೦-೬) ; ಬಲಗಿವಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಕುಂಡಲ ಎಡಗಿವಿಯಲ್ಲಿ ಮಕರಕುಂಡಲವೂ ಇವೆ (ಹೊಯ್ಸಳಶಿ. ೯೭). ೨. ಸರ್ಪವೇ ಕುಂಡಲವಾಗಿರುವವನು ; ಶಿವ : ನಾಗಕುಂಡಲನಱದೆವೆಂಬರು ನಾಗದೇವತೆಗಳಾದರು ನಾಗಾಯಿ (ಸಿದ್ಧವ. ೪೨೨-೧೩೩೦) ; ನಾಗಯಜ್ಞೋಪವೀತಂ ನಾಗಕುಂಡಲಂ ನಾಗಕಟಕಂ . . . ನಾಗವಿಷಧರನೊಪ್ಪುತಿರ್ದಂ (ಲಕಿಜಿಂ.೨೭-೨೯) : ನಾಗಕುಂಡಲ ನಾಗದನುಜ ಚರ್ಮಾಂಬರನೆ ನಾಗನರಲೋಕಕಧಿಕನೆ ರಕ್ಷಿಸುವುದೆಂದು ನುತಿಸೆ (ಪ್ರಾರ್ಥನಾ. ೨-೪೦). [ನಾಗ + ಕುಂಡಲ]

ನಾಗಕುಷ್ಠ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕುಷ್ಠರೋಗ ; ಹಾವಿನ ಮೈಮೇಲೆ ಚುಕ್ಕೆಗಳು ಇರುವಂತೆ ಮೈಮೇಲೆ ಚುಕ್ಕೆಗಳುಂಟಾಗುವ ಕುಷ್ಠ ರೋಗ : (ಶ). [ನಾಗ + ಕುಷ್ಠ]

ನಾಗಕೆ (ನಾ). = ನಾಗ ೭ : ಅವುಗಳ್ಗನ್ನು ಕರ್ಮಾದಿಗಳವೆಂತೆಂದೆನ್ನಲಿಕೆ ನಾಗಕೆಯು ಉದ್ದಾರಾದಿ ಗುಣವಹುವು (ಗಗಣಿ. ೯-೬೩). [ಸಂ. ನಾಗಕ]

ನಾಗಕೇಶರ (ನಾ). = ನಾಗಕೇಸರಿ ೧ : ಮುಂಬಯಿ ೨೧ ಮಣದ ಖಂಡಗದ ಮೇಲೆ ತಿಮ್ಮತ್ತು ಆಗತಕ್ಕ ಜೀನಸಗಳು. ೧. ಬಾಕ್ಕಿಟ್ಟು (ಅಬೀರ) ; ೨. ಅಂಬೆಹಳದಿ (ಗಂಟು ಅರಶಿನ) . . . ೧೩. ನಾಗಕೇಶರ ಕೇಂದು; ೧೪ ಪತಂಗ, ಮಲಬಾರಿ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೧೨೦). [ಸಂ.]

ನಾಗಕೇಸರ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅದರ ಹೂವು; ನಾಗಸಂಪಿಗೆ : "ಹೇಮಪುಷ್ಪಂ, ನಾಗಕೇಸರಂ –ಈ ೨ ನಾಗಕೇಸರಂ" (ಹಲಾಯು. ೩೭-೫೩) ; " ಚಾಂಪೇಯಃ, ಕೇಸರಃ, ನಾಗಕೇಸರಃ, ಕಾಂಚನಾಹ್ವಯಃ–೪ ನಾಗಸಂಪಿಗೇ ಮರದ ಹೆಸರುಗಳು. ಇದಕ್ಕೆ ನಾಗಕೇಸರವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೧೨೬). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ ಸಸ್ಯ : ತ್ರಿಕಟುಕ, ನಾಗಕೇಸರ, ಸೈಂಧವ ಇವಿಷ್ಟನು ಸಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿ ಮೊಲೆವಾಲಿಂದರೆದು ಕೊಡಿಸಲು ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಸನ್ನಿ ಶಮನವಹುದು (ವೈದ್ಯಶಾ. I, ೧೦೯) ; ಮುಟ್ಟಿನ ನಾಲ್ಕನೇ ದಿನ ನಾಗಕೇಸರದ ರಜಮಂ ಆಕಳ ತುಪ್ಪದಿಂವೆರಸಿ ಕುಡಿದು ಮಡನೆ ಹಾಲಂ ಕುಡಿದು ಪುರುಷನ ಸೇರಿ ರಮಿಸಲು ಗರ್ಭವತಿಯಹಳು (ಕಾಮಶಾ. ೧೧-೨೬೬). ೩. ಮಕುಳದ ಮರ ; ಕೇಸರವೃಕ್ಷ : "ಬಕುಳಮದು ನಾಗ ಕೇಸರಂ ಕಾಂಚನಪ್ರಸವಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೮-೨೩). [ಸಂ.]

ನಾಗಕೇಸರಿ (ನಾ). = ನಾಗಕೇಸರ ೧ : ಸಂಪಿಗೆ ಕದಳಿ ನಾಗಕೇಸರಿ ಪಾರಿಜಾತ . . . ಮೊಲ್ಲೆ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಜಾಜಿ ಪೂಗೊಂಚಲೆಸೆವ ಪೂಸವನದೊಳಗೆ ಬಿಟ್ಟನಾ ಮಲುಹಣನು ಮಲುಹಣೆಯೊಳು (ಗುಭಕ. ೨-೫೩) ; ಏಲಕ್ಕಿ, ನಾಗಕೇಸರಿ, ಲವಂಗಚಕ್ಕೆ . . . ಚೂರ್ಣವನ್ನು ಮಾಡಿ (ಸಕವೈ. ೮೪) : ನಾಗಕೇಸರಿ, ನಾಗಸಂಪಿಗೆ (ಮೈಶಿಗಿ. ೫೩-೧೦೬೨). [< ಸಂ. ನಾಗಕೇಸರ]

ನಾಗಗಾಂಧಾರಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ನಾಗ ಗಾಂಧಾರ್ರಿ . . . ಹಿಂದೋಲವಸಂತ, ಆಭೇರೀ ಎಂಬಿವು ಉಪಾಂಗಗಳು (ದಶಾಪ್ರ. ೦೩೯). [ಸಂ. ನಾಗಗಾಂಧಾರೀ]

ನಾಗಗುಟ್ಟರಸ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ನಾಗಗುಟ್ಟರಸಮ್ ತಮ್ಮ ಏಱಿದ ಕುದುರೆಯ.ನ್ ಮಗುೞ್ ಅಟ್ಟೆ ಬಾಳಂ ಕಿಟ್ಟು ನಡದು ಪಲರನಿಱಿದು ಸತ್ತೊಡೆ (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೨೦೦-೮ ; ಸು. 890).

[? + ಅರಸ$_1$]

ನಾಗಚಂಪಕ (ನಾ). = ನಾಗಕೇಸರ ೧ : ನಾಗಚಂಪಕಕಟ್ಟುಲಾನುಕಾರಿ ನಾಸಾಪುಟವಿಕಸಿತೆದುಕುಲಶೋಭಿತಚಂಪಕಂಗಳಂ . . . ನೋಡುತ್ತಂ (ಸುಕುಮಾ. ೯-೧೦೬ ವ). [ಸಂ.]

ನಾಗಚತುರ್ಥಿ (ನಾ). ಒಂದು ಹಬ್ಬ ; ನಾಗಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಚೌತಿ ; P ಶ್ರಾವಣಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಚತುರ್ಥಿ : ಈವತ್ತು ನಾಗಚತುರ್ಥಿ, ನಾಳೆ ಗರುಡಪಂಚಮಿ (ರೂಢಿ). 'ನಾಗಪಂಚಮಿ' ಹೋ. [ನಾಗ + ಚತುರ್ಥಿ]

ನಾಗಚೌತಿ (ನಾ). = ನಾಗಚತುರ್ಥಿ : ನಾಗಚೌತಿ . . . ಅಂದು ಆಚಾರ ವಂತರಿಗೆ ಉಪವಾಸ ದಿವಸ (ಭಾಹಬ್ಬ. ೧೦೨). [ನಾಗ + ಚೌತಿ]

ನಾಗಜಾಲ (ನಾ). ನಾಗಲೋಕದ ವಿಭವಗಳಲ್ಲೊಂದು (?) : ನಾಗವಿಭೂಷಣಪ್ರತತಿ ನಾಗರಖಂಡಮಪೂರ್ವಮಪ್ಪ ಪುನ್ನಾಗದ ಬಾಸಿಗಂ ಬಗೆದ ಬಣ್ಣದ ಪುಟ್ಟಗೆ ನಾಗಜಾಲಮೆಂದಾಗಡೆ ನಾಗಲೋಕವಿಭವಂ ನಳಿಲಾಟಿಸಿ ನಾಗಶಯ್ಯೆಯೊಳ್ ನಾಗಿಣ ನಾಗಬಂಧದೊಳೆ ತಳ್ತು ಗುಣಾರ್ಣವನಂ ಮರುಳ್ಚಿದಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೬). [ಸಂ.]

ನಾಗಜಿಹ್ವಿಕೆ (ನಾ). (ಬೆಟ್ಟ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಧಾತು ; ಮಣ್ಣುಶಿಲೆ : ಮನಶ್ಶಿಲಾ, ಮನೋಗುಪ್ತಾ, ಮನೋಹ್ವಾ, ನಾಗಜಿಹ್ವಿಕಾ–೪ ಮಣಿಶಿಲೆಯ ಹೆಸರುಗಳು " (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦೬). [ಸಂ. ನಾಗಜಿಹ್ವಿಕಾ]

ನಾಗಠಾಣ (ನಾ). ನಾಗರಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳ ; ನಾಗಸ್ಥಾನ : ನಾಗಠಾಣಕ್ಕೆ ಪೋಗಿ ನಾಗರನರ್ಚಿಸಿ ಪೊಡೆವಟ್ಟು ಸೂರ್ಯ ಮಿತ್ರಾಚಾರ್ಯರುಮಗ್ನಿಭೂತಿರುಷಿಯರಂ ಕಂಡು ಜಾತಿಸ್ಮರೆಯಾಗಿ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೨-೨೨). [ನಾಗ + ಠಾಣ (<ಠಾಣ)]

ನಾಗಣಂದ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸೊಬನೂರ ನಾಗಣನ್ದಪಿರಿಯ ಯ್ಯಂಗಳುಂ ದುರ್ಮೆಯ ನಾಗದೇವಭಟಾರರುಂ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೬೪-೫೦ ; 968). [< ಸಂ. ನಾಗಾನಂದ ?]

ನಾಗಣಂದಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀ ನಾಗಣನ್ದಿ ಕಿತ್ತಯ್ಯ ದೇವರ ಬನ್ದಿಸಿದರ್ (ಎಕ. II (R), ೬೦ ; 9ನೆಯ ಶತ). [ನಾಗ+ನಂದಿ]

ನಾಗಣಿ (ನಾ). ಸುರಹೊನ್ನೆ ಮರ ; ಪುನ್ನಾಗ : ಸುರಹೊನ್ನೆ (ನಾಗಣಿ):– ಬಹು ಭವ್ಯವಾದ ವೃಕ್ಷವು . . . ಬೊಡ್ಡೆಯು ಗಡುತರವಾಗಿಯೂ ಸರಳವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆಯುವುದು (ಕಭಾಗಿ. ೪೯). [?]

ನಾಗಣೈಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ ಶ್ರೀನಾಗಣೈಯ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಕ ಶ್ರೀ ಸೀಹಮೈಯ (ಇಆ. V, ೨೬೮-೭ ; 1026).

[< ನಾಗಣ್ಣ + ಐಯ (<ಅಯ್ಯ$_1$)]

ನಾಗಣ್ಣ (ನಾ). ೧. ನಾಗರಹಾವು : ಎಲೆ ನಾಗಣ್ಣ, ಹೇಳೆಲೋ ನಿನ್ನಾ ತಲೆಯಲಿ ರನ್ನವಿಹ ನಿಜವನ್ನಾ (ಕನ್ನಬಾ. ೧೨೩-೧). ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಕೊಡಲರಾ ನಾಗಂಣನಾ ಕೃತವಿದುಂ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೦, ೩-೩೪; ಸು. 800). [ನಾಗ + ಅಣ್ಣ$_1$]

ನಾಗತಗರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ಕಾಡುಹುರುಳಿ, ನಾಗತಗರೆ, ಟೆಲಿಗ್ರಾಫ್ ಗಿಡ (ಮೈಶಿಗಿ. ೩೦-೫೬೨). [ನಾಗ + ತಗರೆ]

ನಾಗತರ$_1$ (ನಾ). ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆನೆ : ನಾಗತ ಂಗಳೊಂದೆ ಕಳಭಕ್ಕೆ ಮೊಗಂದಿರಿದತ್ತು (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೧೦೪). 'ಅಶ್ವತರ' ಹೋ. [ಸಂ.]

ನಾಗತರ$_2$ 'ನಾಗತ್ತರ' ನೋ.

ನಾಗತಲ್ಪ (ನಾ). ೧. ಹಾವಿನ ಹಾಸಿಗೆ; ಸರ್ಪಶಯನ. ೨. ಸರ್ಪವನ್ನೇ ಹಾಸಿಗೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು ; ನಾರಾಯಣ : ಬಲ್ಪಂಥಗಳ ಮಾಡಿ ಛೋಗಪಡದಿರು ನಾಗತಲ್ಪನ್ನ ಮೊರೆಹೋಗೆಲೋ ಪ್ರಾಣಿ (ವಿದಾಕೃ. ೪೮-೯). [ನಾಗ + ತಲ್ಪ]

ನಾಗತಿ$_1$ 'ನಾಯಕಿತ್ತಿ' ನೋ.

ನಾಗತಿ$_2$ (ನಾ). ಜೀವನು ಚರಿಸುವ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಸ್ಥಿತಿಗಳು ; ಅನಿಮಿಷಗತಿ, ಮಾನವಗತಿ, ನಾರಕಗತಿ ಮತ್ತು ತಿರ್ಯಗ್ಗತಿ ಎಂಬ ಗತಿಗಳು : ಅತಿಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂಬಗಳತಿ ವಿಸ್ಮಯವಾಗಿ ಕ್ಷಿತಿಯನೊಡೆದು ನಾಗತಿಯ ಧೃತಿಗೆಡಿಸುತ ಬಳಸಿಹುದಾ ಪುರದೊಳು (ತ್ರಿಪುಶಾಂ. ೪-೪೦).

[ನಾ$_3$ (< ನಾಲ್) + ಗತಿ]

ನಾಗತಿ$_3$ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ದುಗ್ಗತಿಗವುಣ್ಡಿಯ ಮಗಂ ನಾಗತಿ ಸಾಲತ್ತಿಯ [ತು]ಱುಗೊಳ ಸತ್ತಂ (ಸಾಇಇ. XX, ೧೪-೪; 875) ; ಶ್ರೀನಾಗತಿ ಆಳ್ದನ ದಣ್ಣೆ (ಎಕ. II, ೪೫೨-೧ ; ಸು. 1000). [?]

ನಾಗತಿಯಮ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀ ನಾಗತಿಯಮ್ಮನ ಮಗಂ ಮಲಯ್ಯಂ (ಎಕ. XIV, ಎಳಂದೂ. ೯೬-೧; 1000).

[ನಾಗತಿ$_3$ + ಅಮ್ಮ$_1$]

ನಾಗತ್ತರ, ನಾಗತರ$_2$ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸಾಮನ್ತಸಹಿತಂ ನಾಗತ್ತರನಂ (ಎಕ. I, ೩೫೦-೪ ; 900) ; ನಾಗತ್ತ ನಳುಮಜ್ಜಲ ಬೀಮಣ್ಣ ನಂಬೋನು ನಾಗದೇವನಂಬೋನು . . . ಕದಂಬೂರೆ ತುಱುಗಳ್ಕೊಳ ಕಾದಿ ಸತ್ತ (ಎಕ. IX, ಆನೇಕ. ೬೩-೫ ; 900). **ನಾಗತರ$_2$** : ಸತ್ಯವಾಕ್ಯ ಪೆರ್ಮಾಡಿಯ ಕಲಿಯುಗದಣಾವ ನಾಗತರನೊಳ್ ಇವ್ವಲಿಯೂರೊಡೆಯ ಇರುಗಮಯ್ಯನ ಮಗಂ ಸಿರಿಯಮಯ್ಯಂ . . . ಮೂಡಣ ಕೆಱೆಯಂ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಮೂಱುಕೆಱೆಯ ಬಿತ್ತುವಟ್ಟವಂ ಪಡೆದಂ (ಎಕ. IX, ಬೆಂಗಳೂ. ೬೯-೩ ; 870): ಶ್ರೀಮತ್ ನಾಗತರನ ಮನೆವಗತಿ ಪೆರ್ಮ್ಣಣಶೆಟ್ಟಿ ಬೆಂಗಳೂರ ಕಾಳೆಗದೊಳ್ ನಾಗತರನ ಮಗಂ ಬುಟ್ಟಣಪತಿ ಸತ್ತಂ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೧೫ ; ೨೦-೧ ; 900). [ನಾಗತಿ$_2$ + ಅರ$_4$]

ನಾಗದಂತಿ (ನಾ). ೧. ಸೂರ್ಯಕಾಂತಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: "ಶ್ವೇತಗಂಧಿ-ನಾಗದಂತಿ" (ಒಷಧಿ. ೧೭೧) ;ನಾಗದಂತಿ, ಕಾಡುಹರಳು (ವೃಹಿಸಿ. ೧೧-೧೯೧). ೨. ಮಂಡಿಯ್ಯಗ ಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಳ್ಳಿ, –ಲತೆ. [ಸಂ. ನಾಗದಂತೀ]

ನಾಗದನುಜ (ನಾ). ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸ ; ಗಜಾಸುರ : ನಾಗದನುಜಚರ್ಮಾಂ ಬರನೆ ನಾಗನರಲೋಕಕಧಿಕನೆ ರಕ್ಷಿಸುವುದೆಂದು ನುತಿಸೆ (ಪ್ರಾಕರಾ. ೨–೯೦). [ನಾಗ + ದನುಜ]

ನಾಗದಮನಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ; ವಿಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಕಾರಸೆ ಎಂಬ ವನಸ್ಪತಿ : " ಕಾರಸೆ ನಾಗದಮನಿಯಕ್ಕುಂ " (ಮಂಗರಾ. ೪೩–೪೭). [ಸಂ. ನಾಗದಮನೀ]

ನಾಗದಾವರೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು: ಮಲ್ಲಿಗೆಯಿಂ ನಾಗದಾವರೆಯಿಂ ಚೂತಪಲ್ಲವದಿಂ ಪಚ್ಚೆಯಿಂದ . . . ಭೂವಲ್ಲಭ ಜನರಸರ್ಚಿಸಿದ (ರಾಮವಿ. ೧೯–೦೭).
[ನಾಗ + ತಾವರೆ (<ತಾಮರೆ)]

ನಾಗದಾಸಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ನಾಗದಾಸಯ್ಯಂ ಬರೆದ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೭೯–೨೭ ; 1010). [ನಾಗ + ದಾಸಯ್ಯ]

ನಾಗದಾಳಿ (ನಾ). ಕಟುವಾದ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳ, ಹಾವಿಗೆ ಅಪ್ರಿಯವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಮೊಳೆಕಾಳಿಂಗನ ಗಿಡ ; ಸದಾಪು (ಉಕ) : ರಾಸ್ನೆ, ಬೇಲದ ಹಣ್ಣು ... ಜಟಾಮಾಂಸಿ, ನಾಗದಾಳಿ, ಕೊನ್ನಾರಿಗೆಡ್ಡೆ ... ಇವಂ ಕಷಾಯಂ ಕಾಯಿಸಿ ಕೊಟ್ಟರೆ ವಾತಜ್ವರಂ ಕೆಡುಗುಂ (ಸಕವೈ. ೬೯) : ನಾಗದಾಳಿಸೊಪ್ಪು, ಸೀಮೆಸದಾಪು (ವೃಹಿಸಿ. ೭೭–೦೩೭೭) ; ಜಾತಿಪಂಗಡಗಳು ನಾಗದಾಳಿಯಂತೆ ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ (ಭಕ್ಷಲ. ೯೮) : ಹಾವುಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಿಯವಾದ ನಾಗದಾಳಿ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಇವು ಸೇರಬಹುದಾದ ಎಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಬೇಕು (ಗೃಹವಿ. ೧೯೨). **P** ಈ ಸೊಪ್ಪಿನ ವಾಸನೆಗೆ ಹಾವುಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. [?]

ನಾಗದಿವ್ಯ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಮಧುಮಾಧವಿ . . . ನಾಗದಿವ್ಯ ಕರ್ಣಾಟ ಬಂಗಾಳವೆಂಬಿಪ್ಪತ್ತು ರಾಗಂಗಳೇ ರಾಗಾಂಗ ದಿಂದುದಿಸಿದವು (ವಿವೇಕ. ೨೫೦). **P** ಇತರ ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ 'ನಾಗದಿವಿ' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶುದ್ಧ ಸಂಸ್ಕೃತ ರೂಪವಾದ 'ನಾಗದಿವ್ಯ' ಎಂಬುದೇ ಸರಿಯಾದ ರೂಪವಿರಬಹುದು. [ಸಂ.]

ನಾಗದೇವ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ನಾಗತ್ತರನಳಮಜ್ಜಲ ಬೀವಣ್ಣ ನೆಂಬೋನು ನಾಗದೇವನೆಂಬೋನು . . . ಕದಂಬೂರೆ ತುಱುಗಳ್ಕೊಳೆ ಕಾದಿ ಸತ್ತ (ಎಕ. IX, ಅನೇಕ. ೭೩–೫ ; 900). [ನಾಗ + ದೇವ]

ನಾಗದೇವಭಟಾರ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸೆಂಬನೂರ ನಾಗಣನ್ದ ಪಿರಿಯಯ್ಯಂಗಳುಂ ದುರ್ಮ್ಮೆಯ ನಾಗದೇವಭಟಾರರುಂ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೭೯–೩೦ ; 968). [ನಾಗದೇವ + ಭಟಾರ]

ನಾಗಧ್ವಜ (ನಾ). ಬಾವುಟದಲ್ಲಿ ಹಾವಿನ ಗುರುತುಳ್ಳವನು ; ಉರಗ ಪತಾಕ ; ದುರ್ಯೋಧನ : ಏಗಯ್ದುಮೆನ್ನ ಧರೆಯೊರ್ವಾಗಮುಮಂ ನೀಮೆ ಬೆಸಸೆಯುಂ ಕುಡದಿನಿತಂ ಮೇಗಿಲ್ಲದೆ ನೆಗೞ್ದುದಂ ನಾಗಧ್ವಜನಯ್ಯ ನೀಮದರ್ಕಟಲದಿರಿಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೯–೬). [ನಾಗ + ಧ್ವಜ]

ನಾಗಧ್ವನಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಕೌಶಿಕ ವೇಳಾವಳಿ . . . ನಾಗಧ್ವನಿ . . . ಎಂಬ ಮೂವತ್ತುನಾಲ್ಕು ರಾಗಂಗಳೇ ಭಾಷಾಂಗದಿಂದ ಪುಟ್ಟಿದವು (ವಿವೇಕ. ೨೫೦) ; ನಾಟ. ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ . . . ನಾಗಧ್ವನಿ. ಸಾಮರಾಗ, ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಮವರಾಳೀ. – ಈ ಮೂವತ್ತೊಂದು ರಾಗಗಳು ಷಡ್ಜವನ್ನು ನ್ಯಾಸ, ಗ್ರಹ. ಅಂಶವನ್ನಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು (ಚತುಪ್ರ. ೫೩). [ಸಂ.]

ನಾಗನಗರಿ (ನಾ). ಕುರುವಂಶದ ರಾಜರುಗಳಿಗೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಯಮುನಾ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಟ್ಟಣ ; ಹಸ್ತಿನಾಪುರ : ತಾಯೆ ನೀ ದಿಟ ನಾಗನಗರಿಯ ರಾಯನರಸಿಯೆ ನಿನ್ನ ಮಕ್ಕಳು ರಾಯರೆದೆದಲ್ಲಣರೆ (ಕುಭಾ.ಆ. ೯–೭) : ನಾಗನಗರಿಯನಗಧರಂ ಪೊಕ್ಕು ಬರುತಿರ್ದನಾಗ (ಜೈಮಿಭಾ. ೭–೦೭). [ನಾಗ + ನಗರಿ]

ನಾಗನಾಥ (ನಾ). ೧. ಸರ್ಪಗಳ ಒಡೆಯ ; ಆದಿಶೇಷ : ಎಡೆಯ ಪಂಜುಗಳಿರ್ದುವು ನಾಗನಾಥನ ಹೆಡೆವಣಿಗಳ ದೀಪ್ತಿಯಂತೆ (ಕೋಹಕ. ೦೩–೨೩). ೨. ಸರ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭುತ್ವವುಳ್ಳವನು ; ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಆಭರಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅವುಗಳ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರು ವವನು ; ಶಿವ : ಘಟಸರ್ಪನ ತುಡುಕಿ ನಾಗನಾಥನಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಬಸತಿಯನೊಡೆಯನೆ (ಬಸವ. ೬೨೫) : ನಾಗನಾಥನು ಮುಂದೆಸೆಗೆ ನಸು ಬಾಗಿರಲು ಕಂಡವನಿಪಂ ಬೆಱಗಾಗಿ (ಬಸಪು. ೨೭–೧೧). 'ನಾಗೇಶ' ಪರ್ಯಾ. [ನಾಗ + ನಾಥ]

ನಾಗನಾಯಕ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ನಾಗಸೇನವಮನಥಂ ಗುಣಾಧಿಕಂ ನಾಗನಾಯಕ ಜಿತಾರಿಮಣ್ಣಲಂ ರಾಜಪೂಜ್ಯಮವ.ಲಶ್ರೀಯಾವ್ಯದಂ ಕಾಮದಂ ಹತಮದಂ ನಮಾಮ್ಯಹಂ (ಎಕ. II (R). ೩೭–೩ ; ಸು. 700). [ನಾಗ + ನಾಯಕ]

ನಾಗನಿವಾಸ (ನಾ). = ನಾಗಠಾಣ : ನಾಗನಿವಾಸದ ಕೆಲದೊಳ್ ಪೂಗ ವನಾಂತರದೊಳು ಜೈನಯೋಗಿಗಳಿರ್ಪರ್ ಯೋಗನಿಯೋಗದೊಳಿರುತಿರೆ ನಾಗಶ್ರೀ ಕಂಡು ನಾಡೆ ಮುದದಿಂ ತಳೆದಳ್ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೭–೫). [ನಾಗ + ನಿವಾಸ]

ನಾಗನೃತ್ಯ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಾನಪದ ನೃತ್ಯ ; ನಾಗರ ಹಾವಿನ ಗಮನ, ಆಟ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಅನುಕರಿಸುವ ನೃತ್ಯ : ಎಳೆತನದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಮರವೆಯಾದ ವೈದ್ಯರ ಕುಣಿತ ಇಲ್ಲವೆ ನಾಗನೃತ್ಯ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಕಾಣಲು ಸಿಕ್ಕಿತು (ಯಕ್ಷಲ. III ಮುನ್ನುಡಿ). [ನಾಗ + ನೃತ್ಯ]

ನಾಗಪಂಚಮಿ (ನಾ). ನಾಗಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಒಂದು ವ್ರತದ ದಿನ ; ಶ್ರಾವಣಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ; ಗರುಡಪಂಚಮಿ; **P** ಇದು ತುಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾದ ಹಬ್ಬ. ಅಂದು ನಾಗರಿಗೆ ತನಿ ಎರೆದು ಎಲ್ಲರ ಮನೆಯಲ್ಲೂ ಕಾಯಿಕಡುಬು, ಉದ್ದಿನ ಕಡುಬು ಮಾಡಿ ದೇವರಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯ ಮಾಡುವ ರೂಢಿಯಿದೆ : ಶ್ರಾವಣದ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗಪಂಚಮಿಯೇ ಮುಖ್ಯ (ಭಾಹಬ್ಬ. ೯೯). ' ಗರುಡಪಂಚಮಿ ' ಪರ್ಯಾ. [ನಾಗ + ಪಂಚಮಿ]

ನಾಗಪತಿ (ನಾ). ನಾಗರೆಂಬ ದೇವತಾಗಣದ ಒಡೆಯ, – ಅಧಿಪತಿ : ನಾಗರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು; **P** ಇವರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯ ವಿದೆ. "ನಾಗ—೮ : (ಅ) ಅನಂತ, ವಾಸುಕಿ, ತಕ್ಷಕ, ಕಾರ್ಕೋಟಕ, ಪದ್ಮ, ಮಹಾಪದ್ಮ, ಶಂಖಪಾಲ, ಕುಳಿಕ (ಅಭಿನವಾಭಿಧಾನ– ಪಾತಾಳ ಖಂಡ ೧೯–೨–೪; ಖವಂದ. ೧೩–೭೨). (ಆ) ಅನಂತ. ಶೇಷ, ವಾಸುಗಿ, ಕಾರ್ಕೋಟಕ, ತಕ್ಷಕ, ಶಂಖಪಾಲ, ಮಹಾಪದ್ಮ. ಪದ್ಮ (ಖವಂದ. ೭೧–೧೪; ೧೫). (ಇ) ಅನಂತ, ತಕ್ಷಕ, ವಾಸುಕಿ, ಶಂಖಪಾಲ, ಪದ್ಮ, ಕರ್ಕೋಟಕ, ಕ್ರೋಡ, ಕಾಲ (ವಿಚಿಂ. ೧೭೭). (ಈ) ಅನಂತ, ಶೇಷ, ತಕ್ಷಕ, ಕರ್ಕೋಟಕ, ಶಂಖಪಾಲ, ಭೂಧರ, ಕುಳಿಕ, ಮಹಾಪದ್ಮ (ನಾಗಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯೋಗ). (ಉ) ಸರ್ಪ, ಅನಂತ, ಶೇಷ. ಕಪಿಲ, ನಾಗ, ಕಾಲಿಕ, ಶಂಖಪಾಲ, ಭೂಧರ (ಧರ್ಮಸಿಂ, ೩ ಪೂ–೧೩೧) ; ನಾಗ—೯ : ಅನಂತ, ವಾಸುಕಿ, ಶೇಷ, ಪದ್ಮನಾಭ, ಕಂಬಲ, ಶಂಖಪಾಲ, ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರ, ತಕ್ಷಕ, ಕಾಲಿಯ (ಪ್ರಾತಃಸ್ಮರಣಮ್. ೧೩–೨೫. ೨೭ ; ಸಂ. ೯೫)"

(ಶ್ರೀವತ್ಸ. ೩೬೨) : ನಾಗಭೂಷಣ ನಾಗಪತಿವಂದಿತಾಂಘ್ರಿಯುಗ . . . ನಾಗನರಲೋಕಕಧಿಕನೆ ರಕ್ಷಿಸುವುದೆಂದು ನುತಿಸೆ (ಪ್ರಾಥರಾ. ೨-೪೧).

[ನಾಗ + ಪತ್ನಿ]

ನಾಗಪಾಶ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಮಂತ್ರಾಸ್ತ್ರ; ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ಸರ್ಪದಂತೆ ಬಂಧಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಸ್ತ್ರ : ದಿತಿಸುತನನ್ನುಟ್ಟಾಗೆ ಬಂದು ಕಡನಂ ಕೊಟ್ಟರ್ ಕೊಳ್ವಂತೆ ನಾಗಪಾಶದಿ ನಾಗಳ್ . . . ಕಟ್ಟಿ(ಶಾಂತಿಪು. ೮-೪೪); ಪೂರ್ವಭವವೈರದಿನೊಂದು ಶಿಲಾತಳಮಂ ತಂದಾ ಸರೋವರದ ಮೇಲಿಕ್ಕಿ ನಾಗಪಾಶದೊಳಾತನಂ ಕಟ್ಟಿದೊಡೆ (ಜಾವುಂಪು. ೨೧೯) ; ದೇಹಿಯೆಂದೆನು ನಾಗಪಾಶವ ಮೋಹಿ ಕೊಡು ಕೋದಂಡ ಕವಚವ ದ್ರೋಹಿ ಕಪಿಗಳ ಪಡೆಯ ಗೆಲಲಿನ್ನುಳಿದ ವರ ಬೇಡ (ತೊರಿರಾ. ೧೯-೩೮). ೨. [ಸಂಗೀತ] ವೀಣೆಯ ತಂತಿಯನ್ನು ಬಿಗಿಗೊಳಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಂಧ,-ಜೀರುಗುಣಿಕೆ ; ತಂತಿಗಳನ್ನು ಬಿಗಿಗೊಳಿಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಂಧ,-ಜೀರುಗುಣಿಕೆ; ☞ ಇಂದಿನ ವೀಣೆಯ ಲಂಗರು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಂಗಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವ್ರಾಯ ವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಚೀನ ವೀಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿದ್ದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದೋರಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ವೀಣೆಗಳಿಗೆ ಆಧುನಿಕ ವೀಣೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಗಡ್ಡವು ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ದಂಡದ ಅಗ್ರಭಾಗ ವನ್ನು ಬಲವೂ, ನಯವೂ ಆದ ಹುರಿ(ದೋರಕ)ಯಿಂದ ಸೋರೆಬುರುಡೆಯ ಮೇಲುಭಾಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಇಪ್ಪರಿಯ ನಾಗ ಪಾಶದಿಂದ ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ದೋರಕದ ತುದಿಗೆ ನಯವಾದ ನರದ ತಂತಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ಇವುಗಳನ್ನು ರೇಶಿನ ಮೇಲೆ ಬಿಗಿಯಾಗಿ ಎಳೆದು ಕಟ್ಟಿ, ಕುದುರೆಯನ್ನು ದಂಡಕ್ಕೆ ನಾಗಪಾಶ ದಿಂದಲೇ ಬಿಗಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಸ್ಥವಾದ ನಾಗಪಾಶವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯದ ಕೆಲವು ಆಧುನಿಕರು ಅದನ್ನು ವೀಣೆಯ ಒಂದು ಪರಿಕರವೆಂದೇ ತಿಳಿದು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡು ತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಬಂಧವನ್ನು ವೀಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಪಟಹ, ರಂಜಾ ಮೊದಲಾದ ಚರ್ಮವಾದ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಸಲಾಗು ತ್ತಿತ್ತು : ವೀಣೆಯ ಮುಖ್ಯಪರಿಕರಗಳು . . . ಕುದುರೆ, ಗಡ್ಡ ಅಥವಾ ನಾಗಪಾಶ, ೨೪ ಕಂಚಿನ ಮೆಟ್ಟಲುಗಳು (ಸಂಗೀತಂ. ೧೧೨). ೩. = ನಾಗಪಾಶ ಕರಣ. [ನಾಗ + ಪಾಶ]

ನಾಗಪಾಶಕರಣ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ಸಂಭೋಗದ ಒಂದು ಭಂಗಿ : ನಳಿನಮುಖಿ ಮಲಗಿ ಕೈದಳಮನಿರ್ತೊಡೆಯ ಕೆಳಗಿಳುಪಿ ಗಳರವದಿನಧರಮನೆ ಕರ್ದುಕಿ ಪುಳಕಿಸಲ್ ಕೊರಲ್ಪಿಡಿದು ಬಳಿಕಿನೆಯಸಪ್ಪಿ ದಳವುಳಿಸಲಂತದ ನಾಗಪಾಶ[ಪಾಠಾಂ. ಪಾಸ] ಕರಣಂ (ಜನವ. ೯-೩೪). [ಸಂ.]

ನಾಗಪಾಶಬಂಧನ (ನಾ). ೧. ನಾಗಪಾಶದಿಂದ ಕಟ್ಟುವಿಕೆ. ೨. (ಅಲಂ) ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಗದಂತೆ ಬಹಳ ಬಲವಾಗಿ ಕಟ್ಟುವಿಕೆ ; ಗಾಢಬಂಧನ : ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದ ಒಂದು ನಾಗಪಾಶ ಬಂಧನವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಿಚ್ಚಿಹೋದಂತಾಯ್ತು (ಇಪ್ಪಕ. ೩೪೩).

[ನಾಗಪಾಶ + ಬಂಧನ]

ನಾಗಪಾಶವಿದ್ಯೆ (ನಾ). ನಾಗಪಾಶವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರ ವಿದ್ಯೆ : ಮುಖ್ಯನಾಯಕರ್ಕಳುಂ ನಾಗಪಾಶವಿದ್ಯೆಯಿಂ ಕಟ್ಟುವಡೆದು ಪಟ್ಟರ್ಪುದುಂ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೧೩-೧೪೭ ವ). [ನಾಗಪಾಶ + ವಿದ್ಯೆ]

ನಾಗಪುರ (ನಾ). ೧. ನಾಗಲೋಕ : ಪಾತಾಳ : ಅಂತು ನಾಗಪುರಮ ನಿಟಿಸುವ ನಾಗಪುರವನಾ ನಾಗಶಯನಂ ಪೊಕ್ಕು (ಪಂಪಭಾ. ೯-೨೭ ವ). ೨. ಕೌರವರ ರಾಜ್ಯ ; ಹಸ್ತಿನಾವತಿ : ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ. [ನಾಗ + ಪುರ]

ನಾಗಪುರಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ : (ಪ್ರಾಣಿಗಿ. ೨೨-೪೦೩).

[?]

ನಾಗಪುಲಿಗಾವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಚನ್ದ್ರಪ್ರಭಭಟಾರಾರ್ಪ್ಪ ಸುಣ್ಣದುನಭ್ಯನ್ತರಸಿದ್ಧಿಯಾಳುತ್ತಿರೆ ನಾಗಪುಲಿಗಾವುಣ್ಡಂ ಗಾವುಣ್ಡುಗೆಯ್ಯೆ (ಸೌಇಇ. XI-I, ೩೪-೯ ; ೯೩೫).

[ನಾಗಪುಲಿ + ಗಾವುಂಡ (<ಗಾಮುಂಡ)]

ನಾಗಪುಷ್ಪ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೂವು ; ನಾಗಸಂಪಿಗೆ : ಎರಡುಂ ಕ್ಷಾರಂ ಕೊತ್ತುಂಬರಿ ಸರಳಂ ನಾಗಪುಷ್ಪಮಿಂತಿವನೊಂದಾಗಿರೆ ಕೂಡಿ ಮಾಡಿ ಬೆರಸುಗೆ (ಅಶ್ವಶಾ. ೭-೪೫). ೨. ಸುರಗಿ ; ಸಂರಹೊನ್ನೆ : "ನಾಗ ಪುಷ್ಪ:-ಸುರ ಹೊನ್ನೆ" (ಒಷಧಿ. ೮೬). [ನಾಗ + ಪುಷ್ಪ]

ನಾಗಪೂಜೆ (ನಾ). ನಾಗರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆ,-ಆರಾಧನೆ : ವಸ್ತುತಃ ನಾಗಪೂಜೆ ದ್ರಾವಿಡಜನಾಂಗದ ಹಬ್ಬವಾಗಿರಬೇಕು (ಭಾಹಬ್ಬ. ೯೯).

[ನಾಗ + ಪೂಜೆ]

ನಾಗಪ್ರತಿಷ್ಠೆ (ನಾ). ಸರ್ಪದೇವತೆಯ ಶಿಲಾಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಅರಳಿಕಟ್ಟೆ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು ; ನಾಗರ ಕಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಾಪನೆ ; ☞ ಇದು ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ ವರು, ಮಕ್ಕಳಾಗುವುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಅನುಸರಿಸುವ ಜನ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಒಂದು ಪದ್ಧತಿ : ಅವರು ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನಾಗಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿ ಬಂದರು (ರೂ೨). [ನಾಗ + ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ]

ನಾಗಫಣೆ (ನಾ). ನಾಗರಹಾವು : ನಾದವ ಲಾಲಿಸುವ ನಾಗಫಣೆ [ಪಾಠಾಂ. ಪಣೆ]ಯಂತೆ ಆಡುತ್ತಿದ್ದು ಹೋದ ಹೋಲಬೇಕೆಂದ (ಮೋಳೆಮಾ. ೬೨-೨೮೩).

[ಸಂ. ನಾಗಫಣಾ]

ನಾಗಬಂಧ (ನಾ). ೧. ಜಟ್ಟಿವರಸೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಭೀಮ ಜರಾಸಂಧರು ಡೊಕ್ಕರವಟ್ಟು, ಲಗಡಿ, ಕತ್ತರಿಪಟ್ಟು, ನಾಗಬಂಧ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಪಟ್ಟುಗಳನ್ನೊಡ್ಡಿ ಕಾಳಗ ನಡೆಸಿದರು (ರಾಜಸೂ. ೨೩). ೨. (ಅಲಂ) ಬಲವಾದ ಕಟ್ಟು; ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗದ ತೊಡಕು: ಈ ನಾಗಬಂಧದಿಂದ ತನ್ನ ತಂದೆತಾಯಿಯನ್ನು ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಲೇಬೇಕೆಂಬ ಅವನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ . . . ಮತ್ತಷ್ಟು ದೃಢವಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಇಪ್ಪಕ. ೩೭೯). ೩. [ಕಾಮಶಾ] (ಹಾವುಗಳಂತೆ ಹೆಣೆದುಕೊಳ್ಳುವ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಲಿಂಗನ ; ಗಾಢಾಲಿಂಗನ : ನಾಗಶಯ್ಯೆಯೊಳ್ ನಾಗಿಣಿ ನಾಗಬಂಧದೊಳ್ ತಳ್ತು ಗುಹಾರ್ಣವನಂ ಮರುಳ್ಚಿದಳ್ (ಶಂಶಭಾ. ೪-೦೬) ; . ಕೋರಕರದಂ ತನ ಗೊಪ್ಪಿರೆ ನಾಗಬಂಧದಂತೊಂದಿರೆ ಸುತ್ತಿ ಮುಳ್ಳಿಗೆ ಮದಂ ಮಕರಂದಮದಾಗೆ ಕರ್ಣಮಿಂದಿಂದಿರಬ್ಯಂದಮೆಂದೆನಿಸಿ ದಂತಿಮುಖಂಗೆಣೆಯಾಯ್ತು ಮಾವುರಂ (ವೃಷವಿ. ೪-೪೧). ೪. [ಸಂಗೀತ] ಐದು ಬಗೆಯ ಹಸ್ತಪಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಗಾಢಬಂಧ ; ವರ್ಣಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಹಾವಿನಂತೆ ಸುರುಳಿಯಾಗಿಯೂ ವಕ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಸ್ವರಶ್ರೇಣಿ : ವೆಂಕಟರಮಣದಾಸರು ಈ ಕಿರುಹೊತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ . . . ಬಂಧ ತಾನಗಳ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನು (ಗುಚ್ಛಬಂಧ ಮತ್ತು ನಾಗಬಂಧ) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿ ದ್ದಾರೆ (ಸಂಗೀತ. ೭೦). ೫. [ನಾಟ್ಯ] ಇಪ್ಪತ್ತುಮೂರು ದೇಶೀಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; "ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬಲ ಕಣಕಾಲನ್ನಿರಿಸುವುದು" (ಶಾಸ್ಕರಂ. ೩೩೧ ಗದ್ಯಾನುವಾದ) : ಒದವಿರ್ದ ಸ್ವಸ್ತಿಕಂ . . . ನಾಗಬಂಧ ವೃಷಭಂ ಸುಲಲಿತವಿಪ್ರವೃತ್ತವೂಱು ದೇಶೀ ಸ್ಥಾನಂ (ಶಾಸ್ಕರಂ. ೭-೮) ; ಅಭಿನಯದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ – ೧. ಅಂಜಲಿ . . . ೨೧. ನಾಗಬಂಧ, ೨೨. ಖಟ್ವ, ೨೩. ಬೇರುಂಡ, ೨೪. ಅವಹಿತ್ಥ. (ಅಭಾನ್ನ. ೪೪). [ನಾಗ + ಬಂಧ]

ನಾಗಬಲಿ 'ನಾಗವಲಿ' ನೋ.

ನಾಗಬಲಿ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ಬೋಳಂಗಡಲೆ ಗಿಡ ; ಕಳ್ಳಂಗಡಲೆ : ನಾಗಬಲಾ ಘೃತ ಮಧುಗಳನಾಗಳುಮುಪಯೋಗಿಸುತ್ತು ವಿರ್ದಂದು ಪಿಂಗುಗಂ ಕ್ಷಯರೋಗಂ (ಲೋಕೋಪ. ೯-೩೭). ೨. ಹೀರೆಬಳ್ಳಿ: "ಗಾಂಗೇರುಕೀ, ನಾಗಬಲಾ, ಝಷಾ, ಹ್ರಸ್ವಗವೇಧುಕಾ – ೪ ಹೀರೇಗಿಡದ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ ೧೩೮). [ಸಂ. ನಾಗಬಲಾ]

ನಾಗಬೆತ್ತ (ನಾ). ನಾಗರಹಾವಿನ ಆಕಾರದ ಬೆತ್ತ ; P ಇದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ : ಕಯ್ಯ ಲ್ಲೊಂದು ನಾಗಬೆತ್ತವೂ ಇತ್ತು (ರಕ್ತರೂ. ೩೩) : ಕವ್ವಿಗಳು ಒಂದು. ನಾಲ್ಕಡಿ ಉದ್ದದ ತೋರವಾದ ನಾಗಬೆತ್ತವನ್ನೂ ತಂದು ವ್ಯೊದಿನಿಯು ಕೈಗೆ ಕೊಟ್ಟರು (ಒಡ್ಡಿಉ. ೨೩) ; ಕಾವೀ ಕಂಠೀ ಕೊಡೆ ನಾಗಬೆತ್ತಾ ಕೊಡೆ ಹೋಗುತೀನಿ ನಾನು ವಸದೇಶ (ನಾಪದ. ೦೦೪). [ನಾಗ + ಬೆತ್ತ]

ನಾಗಭಸ್ಮ (ನಾ). [ವೈದ್ಯ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಭಸ್ಮ : ಲೋಹಸಿಂಧೂರ ನಾಗಭಸ್ಮ ಇವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗ ೧೦ ತೂಕ ಸಹ ಪುಡಿಮಾಡಿ ಹಾಕಿ (ಸಕವೈ. ೩೯೩). [ಸಂ.]

ನಾಗಭುಗ್ಗಮನ (ನಾ). ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವವನು ; ವಿಷ್ಣು: ನಾಗಭುಗ್ಗಮನ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಾರಾಯಣ ವಡನೆ ಪೋಗಿ ಪಿಡಿತರ್ಪಂ (ನವಮೋ. ೨೮-೬೯). [ಸಂ. (ನಾಗಭುಜ್ + ಗಮನ)]

ನಾಗಭೂಷಣ (ನಾ). ೧. ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಆಭರಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ; ಸರ್ಪಭೂಷಣ ; ಶಿವ : ಜನಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿರೆ ನಾಗಭೂಷಣಭಕ್ತರ್ೆ ಸತ್ಕುಲಜರು (ಬಸವು. ೩೭-೩೩) ; ನಾಗವಲ್ಲಿಯ ಹಿಂದುಮುಂದನು ನೀಗಿ ಕಳೆಯದೆ . . . ಸವಿದು ಭೋಗಿಸುವೊಡಮರೇಂದ್ರನಾಗಲಿ ನಾಗಭೂಷಣನಾ ದೊಡವನನು ನೀಗಿ ಕಳೆವಳು ಭಾಗ್ಯವಧು (ಕುಮಾರಾ. ೩-೩೪); ನಾಗಭೂಷಣ ನಾಜ್ಞೆ ಯಿಾ ಪರಿಯಾಯ್ತು ಹಾಯೇದ (ತಿಮ್ಮಸ್ಮೀ. ೧-೭). ೨. ಸೋಡ ಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವುದು ; ಪರ್ವತ : ೧. ೨. ನಾಗಭೂಷಣ ನಾಗಿ ಶಿವನಲ್ಲ . . ಎನಿಸಿರ್ದುದಾಶ್ಚರ್ಯಸಾಂದ್ರಮಚಲೇಂದ್ರಮೆಸೆದು (ಜೈಮಿಭಾ. ೧೧-೭). [ಸಂ.]

ನಾಗಮಂಗಲ (ನಾ). ೧. ದುರ್ಗದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸೇನಾನಿವೇಶ : ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ "ಮಂಗಲ" ಎಂದರೆ ದುರ್ಗರಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ನಗರದ ಸೈನ್ಯವು ನೆಲೆಗೊಂಡಿರುವ ಸ್ಥಳವೆಂದರ್ಥ . . . ದುರ್ಗದ ಆಕಾರವನ್ನೋ ಸೈನ್ಯದ ಮಿತಿಯನ್ನೋ ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ನಾಗಮಂಗಲವಾಗುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲವೇ ಈಶ್ವರಮಂಗಲವಾಗುತ್ತದೆ (ತುಳುನಾ. ೨೦೪). ೨. ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ನಾಗಮಂಗಲದ ಭಟರು ಸೋಬತಿಯ ಕಟ್ಟಿ ಬೇಗದಿಂದು ತುರುಕರನು ಬೇಗದೆ ಮೂಜುಸಾಸಿರ ಮೂಗರಿದಾಗ ರಾಗದೆ ಜಸವ ಬೀಜಿದರು (ಕಂಠವಿ. ೧೩-೩೯). [ನಾಗ + ಮಂಗಲ]

ನಾಗಮಂಡಲ (ನಾ). ೧. (ಕರಾ) ನಾಗದೇವತೆಯ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ಹಬ್ಬ : ನಾಗನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ . . . ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ 'ನಾಗಮಂಡಲ' ವೆಂಬ ಸೇವೆಯು ನಡೆಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ತುಳುನಾ. ೨೩೦) ; ಉಳ್ಳೂರು ಹೆಬ್ಬಾರರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದಿನದಲ್ಲೇ ನಾಗಮಂಡಲ ಉಂಟಂತೆ (ಕೃಷ್ಣಹೂ. ೩೭) ; ಆದರಂತೆ ನಾಗಮಂಡಲ, ಢಕ್ಕೆಬಲಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ . . . ಮರಳಿ ಬಂದ ಪ್ರಸಂಗಗಳಷ್ಟೋ (ಯಕ್ಷಲ. ೧೪ ಮುನ್ನುಡಿ). ೨. ಈ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ನಾಗರಹಾವಿನಾಕಾರದ ರಂಗೋಲೆಯ ಅಥವಾ ಹೂವಿನ ಆಕೃತಿ,–ಚಿತ್ರ. [ನಾಗ + ಮಂಡಲ]

ನಾಗಮತಿ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು: ವೋಣಿ ಗುರವಡಿಗಳ ಶಿಷ್ಯಿತ್ತಿಯರ್ ನಾಗಮತಿಗನ್ತಿಯರ್ ಮೂಜು ತಿಙ್ಗಳ್ ನೋನ್ತು ಮುಡಿಪ್ಪಿದರ್ (ಎಕ. II, ೨೦-೨ ; ಸು. 700). [ಸಂ.]

ನಾಗಮಯ್ಯ 'ನಾಗಮ್ಮಯ್ಯ' ನೋ.

ನಾಗಮಲ್ಲಿಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಲ್ಲಿಗೆ : ದೊಡ್ಡಪಟಕ, ನಾಗಮಲ್ಲಿಗೆ (ಮೈಡಿಗಿ. ೬೭-೧೩೭೫). 'ನಾಗಸಂಪಗೆ' ಪರಾ. [ನಾಗ + ಮಲ್ಲಿಗೆ]

ನಾಗಮುಖ (ನಾ). ಆನೆಯಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವನು ; ಗಣಪತಿ : ಶ್ರೀಗುರು ಪರಂಜ್ಯೋತಿಲಿಂಗಂ ನಾಗಮುಖಮುಖನಿಳಿಸಭ್ಯಂಗಂ . . . ಒಲ್ದಿಮಗೀಗೆ ಬಸವನ ಕೃತಿಯನೊರೆವ ಸುಮತಿಯ ಸಮತೆಯನು (ಬಸವು. ೧-೩). [ನಾಗ + ಮುಖ]

ನಾಗಮುಖಪಿತ (ನಾ). ಗಣಪತಿಯ ತಂದೆ ; ಶಿವ ; ಪರಮೇಶ್ವರ : ನಾಗಮುಖಪಿತನೆ ನಲುವಿಂದ ರಕ್ಷಿಪುದೆನ್ನ ಸಂಗಮೇಶ್ವರವ್ರಸನ್ನ (ಪಾಥರಾ. ೨೦-೧). [ನಾಗಮುಖ + ಪಿತ]

ನಾಗಮುತ್ತು (ನಾ). = ನಾಗರ ಮುಸ್ತೆ : ದುಂಪರಾಸ್ಮೆ, ನೀಲಿಬೇರು ... ನಾಗಮುತ್ತು, ಪುಲ್ಲಾಂಗನ ಬೇರು . . . ಕಷಾಯವಿಟ್ಟು ಕೊಡಲು ವಿಷಮ ಶೀತಜ್ವರ ಗುಣಮಕ್ಕುಂ (ಸಕವೈ. ೧೧೭). [?]

ನಾಗಮುರಿ (ನಾ). ೧. ಹಾವಿನಂತೆ ಸುರುಳಿ ಸುತ್ತಿರುವ ತೋಳುಬಂದಿ; ಹಾವಿನ ಹೆಡೆಯ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿರುವ ತೋಳುಬಳೆ,–ಕೇಯೂರ,–ಅಂಗದ : ಅರಳೆಲೆಯು ಮಾಗಾಯಿ . . . ನಾಗಮುರಿಯು (ನವಮೋ. ೦೩-೫೦); ರತ್ನದ ವಂಕಿ ನಾಗಮುರಿಗಳಂ ಧರಿಸಿ (ಸಾಗಂಧಿ. ೪೮-೧೪); ಅರಳೆಲೆ ಮಾಗಾಯಿ ವರನಾಗಮುರಿ . . . ಅಂದಿಗೆಗೆಜ್ಜೆ ಶಿರಗಟ್ಟು ಭಕ್ತ ಗೊಪ್ಪಿದವು (ಅಲ್ಲರೂ. ೨-೩೨) ; ಅದು ತೆರೆತೆರೆಯಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲವೆ ನಾಗಮುರಿಯಂತಿರುತ್ತದೆ (ಗೊತ್ತುಗು. ೧೦೪) ; ಗೀರುಬಿಲ್ಲೆಯ ಅಂಚಿನಿಂದ ಕೇಂದ್ರದವರೆಗೆ ನಾಗಮುರಿಯಂತೆ ಸುರುಳಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ (ವಿಜ್ಞಾವಿ. ೨) ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧ : ಇವರು ಸೊನ್ನಲಾಪುರದ ಶ್ರೀಸಿದ್ಧ ರಾಮೇಶ್ವರರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ನಾಗಮುರಿಯೆಂಬ ಆಯುಧವನ್ನು ಪಡೆದು ಆಶೀರ್ವಾದದೊಂದಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದರು (ನೊಳಂಬ. ೬೧). [ನಾಗ + ಮುರಿ₃]

ನಾಗಮುರಿಗೆ (ನಾ). = ನಾಗಮುರಿ ೧ : "ಕೇಯೂರಂ, ಅಂಗದಂ–೨ ಬಾಹುಪುರಿ ಹೆಸರು, ನಾಗಮುರಿಗೆ, ತೋಳುತೊಡಿಗೆ, ಬಾಜೂಬಂದು, ವಂಕಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೨೦೦) ; ನಾಗಮುರಿಗೆ ಮಡಿಕೆಗಳ ಮೋಡಿಯಿದು ಮುಗಿಲಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ಕಂಬಿ (ನವ್ಯಕೃ. ೯೦) ; ನಾಗಮುರಿಗೆ ವಂಕಿ . . . ವೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು (ಪಾಳೆಮಂ. ೩೮). [ನಾಗ + ಮುರಿಗೆ]

ನಾಗಮುಷ್ಟಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ : (ಮೈಡಿಗಿ. ೬೨-೧೧೪೨). [ಸಂ.]

ನಾಗಮೋಡಿ (ನಾ). ಹಾವಿನ ರೀತಿ,–ಭಂಗಿ ; ಸುತ್ತಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಕ್ರಮ ; ಬಳಸು ಬಳಸಾದ ರೀತಿ : ನಾಗಮೋಡಿಯು ಏರುತ್ತಿತ್ತು ಏನೋ ಪುರಾಣ ಶಕ್ತಿ (ಅರಳು. ೨೦೭-೩) ; ನಾಗಮೋಡಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುಬಳಸಿ ಹೋಗುವ ಹಾದಿಗಳು (ಸಾಹಿಸಂ. ೦೯೭) ; ಗುಡ್ಡವನ್ನು ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಸುತ್ತಿ ಸಾಗಿ ಶಿಖರಕ್ಕೆ ತಲ್ಪಿಸುವ ನಾಗಮೋಡಿಯ ದಾರಿ (ಮೂವಾರ. ೬೪). [ನಾಗ + ಮೋಡಿ]

ನಾಗಮ್ಮ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಅಯ್ಯಪಯ್ಯನ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ ನಾಗಮ್ಮನ ಮಾಡಿಸಿದ ಮದಿಲು ದಾರವನ್ದ ಮಾಡಿದ ಚನ್ದಯ್ಯ (ಎಕ. III (R), ಹಗ್ಗಡ. ೩೦-೧ : ?). [ನಾಗ + ಅಮ್ಮ₁]

ನಾಗಮ್ಮಯ್ಯ, ನಾಗಮಯ್ಯ (ನಾ). ೧. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಗಾವುಣ್ಡ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಗನ್ನಾಗಮ್ಮಯ್ಯ ಕಲ್ಲ ದೇಗುಲಮಮ್ಮಾಡಿಸಿದದೆ (ಎಕ. III, ಮುಂಡ್ಯ. ೦೩-೮ : 896). **ನಾಗಮಯ್ಯ** : ೧. ಮಣ್ಣಂ ಬಳಸಿದ ಪ್ರಭುಗಳ್ ಪೆರ್ಮಾಡಿಗಾವುಣ್ಡ ಮುಗುಳಿಯ ನಾಗಮಯ್ಯ ಬಸವನ ಹಳ್ಳಿಯ ಬಸವಯ್ಯ (ಎಕ. XV, ಬೇಲೂರು. ೩೦೮-೧೧ ; 971). ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು ;

ಳ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾದ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆಯ ತಾತ : ಅಗ್ಗಳಿಕೆಯ ಕಮ್ಮೆದೇಶಮನಲಂಕರಿಸಿರ್ದುದು ಪುಂಗನೂರ್ ಜಗತ್ತಿಲಕ ಮದರ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಮೆನೆ ಪೆಂಪೆಸೆದಿರ್ದುದು ನಾಗಮಯ್ಯನಾ (ಅಜಿಪು. ೧-೨೪).
[ನಾಗಮ್ಮ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ನಾಗಯಬ್ಬೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ನಾಗಯಬ್ಬೆಯ ಮಗ ಮಾರೆಯ್ಯ (ಎಕ. XI, ಜಳ್ಳಕೆ. ೪-೪ ; 974). [ನಾಗ + ಅಬ್ಬೆ$_1$]

ನಾಗಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ತೊಮ್ಮುಬ್ಬೆಯನ ಮಕ್ಕಳ್ ನಾಗಯ್ಯನು ಕೊಣ್ಣಯ್ಯನು (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೯-೫ ; ಸು. 928); ಬಂಗಲಿ ಎಱೆಯಮ್ಮನ ಮಗ ನಾಗಯ್ಯಂ ತುಱುವನಿಕ್ಕಿಸಿ . . . ಕಾದಿ ಸ್ವರ್ಗ್ಗಸ್ತನಾದಂ (ಎಕ. V (R), ಹಾಂಡವ. ೫೧-೮ ; 1011); ಶ್ರೀ ನಾಗಯ್ಯಂ (ಎಕ. II, ೪೬೦ ; 1050). 'ನಾಗೆಯ' ಪರಾ.
[ನಾಗ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ನಾಗಯ್ಯನಾಯಕ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಮತ್ನಾಗಯ್ಯನಾಯಕಂ ಬೆಳ್ವನೂರುಂ ಬೆಲ್ಲುಱುವದ ಪನ್ನಾಯ ಸುಂಕಮುಮನಾಳುತ್ತಮಿಱ್ದು (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೨೦-೯ ; 1045). [ನಾಗಯ್ಯ + ನಾಯಕ]

ನಾಗರ$_1$ 'ನಾಗರು' ನೋ.

ನಾಗರ$_2$ (ಗು). ೧. ನಗರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ; ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ. (ನಾ). ೨. ಪಟ್ಟಣಿಗ ; ಪೌರ ; ನಾಗರಿಕ. ೩. ಚತುರ ; ಜಾಣ ; ಕುಶಲ ; ಮೇಧಾವಿ; ನಿಪುಣ. ೪. ನಮ್ರ ; ವಿನೀತ. ೫. ಕೆಟ್ಟವನು ; ಧೂರ್ತ ; ಅಧಮ ; ವಂಚಕ. ೬. ರಾಜನ ಶೃಂಗಾರ ಸಹಾಯಕ ; ನಾಗರಕ : ವಿಟ ವಿದೂಷಕ ಪೀಠಮರ್ದ ನಾಗರರು ಸಂಘಟಿಸಿರ್ದರರಸನೊತ್ತಿನೊಳು (ಭರತೇ. ೧೨-೩೦). ೭. ಅಡ್ಡಿ ; ತಡೆ ; ಅಡಚಣೆ ; ಪ್ರತಿಭಟನೆ. ೮. ಆಯಾಸ; ಶ್ರಮ. ೯. ಪರಮಸುಖದ ಆಸೆ; ದಿವ್ಯಾನಂದದ ಇಚ್ಛೆ. ೧೦. ಶುಂಠಿ ; ಅಲ್ಲ : "ಶುಂಠೀ, ನಾಗರಂ, ಮಹೌಷಧಂ, ವಿಶ್ವಭೇಷಜಂ ವಿಶ್ವಾ-ಈ ೫ ಶುಂಠಿ" (ಹಲಾಯು. ೧೦೧-೪೬೧) ; "ಮಹೌಷಧಂ ನಾಗರಂ ವಿಶ್ವಮೆನಲು ಆರಯ್ಕ ಶುಂಠಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೪೧-೩೫) ; ಕ್ಷೀರ ದಧಿ ಮಧು ಘೃತಂ ಸಿತನಾಗರಂ . . . ಲವಣವೆಲ್ಲಾ ದಶಾಮೃತಸಾರ ಪೂರ ಕಳಸಂ (ಸಿದ್ಧರಾ. ೫-೬); ಮರಿಚಂ ಸುಸ್ಯಂಧವಂ ನಾಗರಮೊಂದ(ಲ)ಂ ಲೊಕ್ಕಿ . . . ಬೆರಸಿಕ್ಕುಗೆಯುಗ್ನಿದೀಪನೀಯಂ ಪಿಂಡಂ (ಅಶ್ವಶಾ. ೭-೪೧). ೧೧. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲಿಪಿ ; ದೇವನಾಗರಿ : ವಿಜಾಂಕವಾಲೆಯುಂ ಮಾನವಮನ್ಮಥಂ ಬರೆದನಾದರದಿಂ ವಿಟಚಕ್ರವರ್ತ್ತಿ ಧಾತ್ರೀನುತವಾಗಿ ತಿಲುತಿವುಳಕಂನಡ ನಾಗರದಕ್ಕರಂಗಳ (ಸಾಇಇ. IX-1, ೦೧೮-೪೨ ; 1057). ೧೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಡ್ಡೆ ; ಭದ್ರಮುಸ್ತೆ : "ನಾಗರಂ-ಭದ್ರಮುಸ್ತೆ, ಶೊಂಠಿ, ನಗರಸಂಬಂಧಿ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೬೧) ; "ನಾಗ(ರು)ಹಾ-ನಾಗರ, ಮುಸ್ತೆ, ಲಕ್ಷಣಕಂದ" (೬ಷಧಿ. ೮೫). ೧೩. ಒಂದು ದೇಶದ ಹೆಸರು. 'ನಾಗರ ಖಂಡ$_1$' ಪರಾ. ೧೪. [ವಾಸ್ತು] ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಒಂದು ವಿಧಾನ,-ರೀತಿ : ಭರತಖಂಡದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವು ಮೂರು ತೆರದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೂಲದಿಂದ ಶಿಖರದವರೆಗೂ ಚತುರಸ್ರಾಕಾರವಾಗಿರುವ ದೇವಾಲಯವು "ನಾಗರ"ವೆಂದೂ . . . ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (ಮೈವಾಸ್ತು. ೨೬).

ನಾಗರದ ಲಿಪಿ = ನಾಗರಲಿಪಿ : ತಲುಗ ಲಿಪಿ ನಾಗರದ ಲಿಪಿ . . . ಲಾಳಲಿಪಿ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಲಿಪಿಗಳನೋದ ಬಲ್ಲಗ್ಗಳದ ಕರಣಿಕರಂ ಕರೆಸಿ (ಬಸಪು. ೫-೫೬). [ಸಂ.]

ನಾಗರಂಗ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ; ನಾರಂಗ ; ಕಿತ್ತಳೆ : ಕಿಸುಮಣ್ ಮುಸುಕಿರ್ದ ನಾಗರಂಗಂ . . . ಕುಂದವು ನಂದನಂಗಳೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೨-೧೫) ; ಕದಳಿ ಚೂತ ಲವಂಗ ಲುಂಗ ನಾಗರಂಗ . . . ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕವೃಕ್ಷಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ (ಶೀಷರ. ೫-೬). [ಸಂ.]

ನಾಗರಕ (ನಾ). ೧. ನಗರರಕ್ಷಕ ; ಪಟ್ಟಣದ ರಕ್ಷಣೆಯ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಅಧಿಕಾರಿ ; ಕೊತವಾಲ ; ತಳವಾರ. ೨. ಶೃಂಗಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾಯಕನಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಬರುವ ನಾಗರಕ, ವಿಟ, ವಿದೂಷಕ ಮತ್ತು ಪೀಠಮರ್ದರೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಭೋಗಸಖರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ : ತನ್ನೊಡನೆ ತೊಟಲ್ವ ನಾಗರ[ಪಾಠಾಂ. ರಿ]ಕ ವಿಟ ವಿದೂಷಕ ಪೀಠಮರ್ದಕರ್ಕಳನಿರಲ್ವೇಳ್ದು (ಶಂಪಧಾ. ೯-೧೧೦ ವ) ; ದೀನಜನತಾ ಕಲ್ಪಾಂಘ್ರಿಪಂ ನಾಗರಕ ವಿಟ ವಿದೂಷಕ ಪೀಠಮರ್ದಕರ್ಕಳ್ವೆರಸು . . . ಬರ್ಪೊಂ (ಶಾಂತಿಪು.೯-೭೨ವ) ; ಸೊಬಗಿಲ್ಲದ ಗಣಿಕಾನಿಕರಮಿಲ್ಲ ಚದುರಿಲ್ಲದ ನಾಗರಕರ್ಕಳಿಲ್ಲ (ವರ್ಧಮಾ. ೧-೪೮೮ಗಳ). ೩. [ಕಾಮಶಾ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಂಧ : ಮಗುಳ್ದು ಮಲಗಿ ರಮಣ . . . ತಕ್ಕೆಗೆಯ್ದು ನೆರೆಯ ಪೊಗುವ ಭಾವಮದುವೆ ನಾಗರಕ[ಪಾಠಾಂ. ತ] ಮೆನಿಪ್ಪುದು (ಜನವ. ೯-೧೧). [ಸಂ.]

ನಾಗರಖಂಡ$_1$ (ನಾ). ೧. (ಹಸಿ) ಶುಂಠಿ ಚೂರು : ನಾಗರಖಂಡಂಗಳನಾ ನಾಗರಖಂಡದೊಳೆ ತೊಡರೆ ನರನಿಸುವುದುಮಾ ನಾಗರಖಂಡಂಗಳುಮಂ ನಾಗರಖಂಡಮುಮನಳರ್ದುಕೊಂಡು ದಹನಂ (ಶಂಪಧಾ. ೫-೮೯). ೨. ಒಂದು ನಾಡಿನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಮತ್ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಸರ್ ನಾಗರಖಂಡ ವೆಪ್ಪತ್ತುಮನಾಳುತ್ತಮಿರೆ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೮೧-೯ ; 1030).
[ನಾಗರ$_2$ + ಖಂಡ]

ನಾಗರಖಂಡ$_2$ 'ನಾಗರಂ' ಪರಾ.

ನಾಗರಜ್ಜು (ನಾ). = ನಾಗಪಾಶ ೧ : ನೆಱೆದಿರೆ ಸಂಕಲೆವಂದದ ತೆಱದಿಂ ಪೊಣೆದಿರ್ದ ನಾಗರಜ್ಜುಗಳೆಲ್ಲಂ . . . ಪಱಿದು (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೫೧).
[ನಾಗ + ರಜ್ಜು]

ನಾಗರತೆ (ನಾ). = ನಾಗರಿಕತೆ : ವಿಕ್ರಮಂ ಸೌಭಾಗ್ಯಂ ನಾಗರತೆ ಕಳೆಗಳೊಂದೊಂದಾಗಿ ಕರಂ ಮೂರ್ತಿವೆತ್ತವೋಲವನೆಸೆವಂ (ಉದ್ಭಟ. ೧೧-೩೧) ; ಕೆಲವರನು ನಾಗಂತೆಗಾಗೊಲಿದೆನ್ (ಬಿಗಾಳ. ೫೭). [ಸಂ. ನಾಗರತಾ]

ನಾಗರತ್ನ (ನಾ). ನಾಗರ ಹಾವಿನ ಹೆಡೆಯಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ರತ್ನ. [ನಾಗ + ರತ್ನ]

ನಾಗರಬಾವಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಆ ಕೇರಿಯಿಂ ಪಡುವಲು ಪೂದೋಂಟ ವಾಱುಮಮತ್ತ ಮೂಡಲು ನಾಗರಬಾವಿಯ ಕೆ × × × (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೭೨-೦೬ ; 1048). [ನಾಗರ$_2$ + ಬಾವಿ]

ನಾಗರಮುಸ್ತೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಡ್ಡೆ ; ಕೊನ್ನಾರಿಗಡ್ಡೆ : "ಚೂಡಾಲ-ನಾಗರಮುಸ್ತೆ, ಉಚ್ಚಟಗೆ" (೬ಷಧಿ. ೫೮). ; ನಾಗರಮುಸ್ತೆ, ಆಷಾಢೀಗೆಣಸು ಇವೆರಡನು ಸಮಾನವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಚೂರ್ಣವ ಮಾಡಿ . . . ಸೇವಿಸಲು ವೀರ್ಯವೃದ್ಧಿಯಹುದು (ವೈದ್ಯಸಾ. II, ೨೪೮).
[ನಾಗರ$_2$ + ಮುಸ್ತೆ]

ನಾಗರಮೋತ 'ನಾಗರಮೋಥ' ನೋ.

ನಾಗರಮೋತಿ 'ನಾಗರಮೋಥ' ನೋ.

ನಾಗರಮೋಥ, ನಾಗರಮೋತ, ನಾಗರಮೋತಿ, ನಾಗರಮೋಥೆ (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ,-ಮೂಲಿಕೆ; ನಾಗರಮುಸ್ತೆ : ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ, ಕಿರಾತಕಡ್ಡಿ, ಪಿತ್ತಪಾಪಟ, ನಾಗರಮೋಥ, ಶುಂಠಿ ಇವನ್ನು ಮುಕ್ಕಾಲು ತೊಲೆಯಂತೆ ಜಜ್ಜಿ ಹಾಕಿ . . . ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು (ಮನೆಮ. ೨೫). **ನಾಗರಮೋತ** : ಜೇಕಿನಗಡ್ಡೆ (ನಾಗರಮೋತ) (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೧೫೫). **ನಾಗರಮೋತಿ** : ಪಾಲಮುಡ್ಡಿ ಕರ್ಪೂರ ಶಿಲಾರಸ ದೇವದಾರ ಲೋಲ ನಾಗರಮೋತಿ ಚಂದನ ಕಚೂರ ರಾಳ ಗುಗ್ಗುಳದ ದಶಾಂಗ (ಸಿದ್ಧಪು. ೧೯-೩). **ನಾಗರಮೋಥೆ** : ೧೨೧, ನಾಗರಮೋಥೆ (ಜೇಕಿನ ಗಡ್ಡೆ) ; ೧೨೨, ನೀಲಿ (ಮುಂಬವ್ಯಾ. ೧೨೬).
[←ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಾಗರಮೋಥಾ./ಸಂ. ನಾಗರಮುಸ್ತಾ]

ನಾಗರಮೋಥೆ 'ನಾಗರಮೋಥ' ನೋ.

ನಾಗರಲಿಪಿ (ನಾ). ಹಿಂದಿ, ಮರಾಟಿ, ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಬಳಸುವ ಅಕ್ಷರಮಾಲೆ ; ದೇವನಾಗರಿ. [ನಾಗರ೩ + ಲಿಪಿ]

ನಾಗರಸ್ತ್ರೀ (ನಾ). ಸೂಳೆ ; ವೇಶ್ಯೆ ; ಗಣಿಕೆ : ಬಿಂಬಸಾರನು ರಾಜಗೃಹದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ವೈಶಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಆಮ್ರಪಾಲಿ ಎಂಬುವಳು ಒಬ್ಬಳು ನಾಗರ ಸ್ತ್ರೀ, ಎಂದರೆ ಗಣಿಕೆ (ಹತ್ತು.ಮ. ೯೯) : ನಾಗರಸ್ತ್ರೀ ಬಂದು ರಾಜರನು ಕರೆವುದೇ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬೇಡಿ (ಯಶೋಧ. ೨೯). [ಸಂ.]

ನಾಗರಾಜ (ನಾ). ನಾಗರ ಹಾವುಗಳ ಅಧಿಪತಿ; ಆದಿಶೇಷ: ವಜ್ರಾಯುಧಮಹೀಪಾಲನೊಳ್ ಸಹಸ್ರಜಿಹ್ವನಪ್ಪ ನಾಗರಾಜನನೆ ಪೋಲ್ತು ನುಡಿಯೆ (ಶಾಂತಿಪು.೮-೧೨೬ ವ). [ನಾಗ + ರಾಜ]

ನಾಗರಿ (ನಾ). ೧. ಬುದ್ಧಿವಂತೆ; ಕುಶಲೆ. ೨. ಕುಟಿಲಸ್ವಭಾವದ ಹೆಂಗಸು. ೩. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲಿಪಿ ; ದೇವನಾಗರಿ. [ಸಂ. ನಾಗರೀ]

ನಾಗರಿಕ (ಗು). ೧. ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ; ನಗರದ : ನಾಗರಿಕ ಆಡಳಿತದ ಉಚ್ಚ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ರಾಜನೊಂದಿಗೆ ನೇರ ಮನವಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಲೂ ಅವರು ಅರ್ಹರಾಗಿದ್ದರು (ಕುಲಿಂನಾ. ೧೧೨). ೨. ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ; ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ : ನಿಜವಿಜಯಕಟಕದ ನಾಗರಿಕರಮಣರಮಣೀಜನಂಗಳ್ ಕೌಮುದೀಮಹೋತ್ಸವೋತ್ಸುಕರಾಗಿ ನೆರೆದಲ್ಲಿ (ಆದಿಪು. ೧೨-೧೦ ವ). (ನಾ). ೩. ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವವನು ; ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು : ಒಮ್ಮೆ ದೇವಣ್ಣನೆಂಬ ನಾಗರಿಕನೊಬ್ಬ, ಭಂಡಾರಿ ಆದಿಯಣ್ಣನೆಂಬಾತನಿಗೆ ತನ್ನ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕ್ರಯ ಮಾಡಿದ್ದ (ಶಾಂತಲಾ. ೦೫೫) ; ನಾಗರಿಕರ ಮಾತು ನಗರದಲ್ಲಿ ಚಂದ (ಗಾದೆ). ೪. ಪಟ್ಟಣದ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವನು ; ಕುಶಲ ; ಚತುರ : ನಾಗರಿಕರು- ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ನಾನಾವಿಧ ಶಾಸ್ತ್ರ ಕುಶಲವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರಾಗಿರುವರು (ಭಾಗೋಳ. ೦೯). ೫. ಒಂದು ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವನು ; ಪ್ರಜೆ : ನಿಜಮಂದಿರಂಬೊಕ್ಕು ಸುಖದಿಂ ದಿರ್ಪಿನಂ ನಾಗರಿಕಾದಿ ನಾನಾ ಕಲಾಕೋವಿದ ಜಾತಿನಾಯಕರ್ ಬಂದು ವಂದಿಸಿ (ಹಮ್ಮೀರ. ೨-೫೫ ವ) ; ಭಾರತದ ಸಮಸ್ತ ನಾಗರಿಕರಿಗೆ: ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ನ್ಯಾಯವೂ . . . ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ (ಭಾಸಂ. ೦) ; ಕೆಲವರು ಸೆರೆಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಮೇಲೆ, ಅತ್ಯಂತಯೋಗ್ಯರಾದ ನಾಗರಿಕರಾಗಿ ಬಾಳುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಉಂಟು (ಸಸ್ಯಕ. ೯೯). ೬. = ನಾಗರಕ ೨ : ಮೇಳದ ನಾಗರಿಕ ವಿಟ ವಿದೂಷಕ ಪೀಠಮರ್ದಕರ್ಕಳ್ವೆರಸು ಕಾಮದೇವನೋಲಗಕ್ಕೆ ಬರ್ಪಂತೆ ಸೂಳೆಗೇರಿ ಯೊಳಗನೆ ಬರ್ಪುದುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೭೯ ವ) ; ನಾಗರಿಕ ವಿಟ ವಿದೂಷಕಂ ಪೀಠಮರ್ದಕಪುರಸ್ಸರಂ ಪೌರವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಪೋಪವಂದೆ (ಜಗವಿ. ೦೬-೧೦೯ ವ) ; ನಾಗರಿಕನಂದದಲಿ ಲಲಿತಸರಸೋಚಿತ ವಚನಮಂ ಸಲಿಸುವಂ (ಬಸವಪು. ೨೬-೨೦) ; ನಾಯಕನಿಚ್ಚೆಗೆ ಪದೆದು ಚಾತುರ್ಯಮಪ್ಪುದನೆಸಗಿ ತೊಲಗುವಂ . . . ನಾಗರಿಕನೆಂದೆಂಬವಂ (ಜನವ. ೮-೩೯) ; ಬಳಿಕ ವಿಟ ವಿದೂಷಕ ಪೀಠಮರ್ದನ ನಾಗರಿಕರೆಂಬ ಚತುರ್ವಿಧ ಭೋಗಸಖರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೨೮) ; ಮೂಡಲದು ವಿಟನಿಂಗೆ ಬಡಗಲದು ವಿದೂಷಕಗೆ ಪಡುವಲದು ನಾಗರಿಕಗಂ ತೆಂಕಲದು ಪೀಠಮರ್ದನಗೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೬೩೦). ೭. ಧೂರ್ತ ; ವಂಚಕ. [ಸಂ.]

ನಾಗರಿಕತೆ (ನಾ). ನಗರವಾಸಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದ ಗುಣಧರ್ಮ,- ಸಭ್ಯತನ,-ಯೋಗ್ಯತೆ; ಗ್ರಾಮ್ಯನಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ; ಸದಾಚಾರದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಿಕೆ : ನಿಜವಾದ ಧರ್ಮ ಸಮಾಜದ ಅಡಿಗಲ್ಲು. ಅದರ ಮೇಲೆಯೇ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಸರಕಾರ ನಿಂತಿದೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೩) ; ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೂ ನಾಗರಿಕತೆಗೂ, ಆತ್ಮಕ್ಕೂ ಭೌತಿಕವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಅಂತರವಿದೆ (ಭಾರದ. ೩) : ಸ್ತ್ರೀ ಜಾತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಅಧಿಕಾರವನ್ನು . . . ಚಲಾಯಿಸುವುದು ನಾಗರಿಕತೆಯ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ (ಸಾಹಿಚಿ. ೧೦). P ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇದು 'ಸಂಸ್ಕೃತಿ' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. [ಸಂ. ನಾಗರಿಕತಾ]

ನಾಗರಿಕಹಕ್ಕು (ನಾ). ಒಂದು ದೇಶದ ಪ್ರಜೆಗೆ ಆ ದೇಶದ ರಾಜ್ಯಾಂಗದಂತೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಅಧಿಕಾರ,-ಅವಕಾಶ : ನಾಗರಿಕ ಹಕ್ಕುಗಳು (Civil rights. ಪತ್ರಿನಿ. ೦೭). [ನಾಗರಿಕ+ಹಕ್ಕು೨]

ನಾಗರಿಗ, ನಾಗರೀಕ, ನಾಗಲಿಕ, ನಾಗಲೀಕ (ನಾ). ೧. = ನಾಗರಕ ೨ : ಸುರಭವನ ವಧುಗಳು ನಾಗರಿಗರಿವರೆತ್ತ ಭಾರತಭೂಗತರು ತಾವೆತ್ತ (ಕುಮಾ.ಅ. ೮-೪೪). **ನಾಗರೀಕ**: ೧. ವಿಟರ ಚೆಲ್ವಂ ವಿದೂಷಕರ ಘೋಷಣೆಯು ಮಹಾಪಟುವಾಕ್ಯ ನಾಗರೀಕರ ಪೀಠಮರ್ದನಂ ಸ್ಫುಟಗುರುತ್ವಗಳ ನಡೆನುಡಿ ನೋಟ ಮುಗುಳ್ನಗೆಗಳೆಂದೊಳಗು ಮಾಡಿಕೊಂಬ . . . ಚಂದನ ಗಂಧಿಯರು ಚಂದ್ರಶಾಲೆಯೊಳಗಿರೆ ಕಂಡರು (ಪ್ರಭುಪು. ೪-೧೨೬); ಪರಿರಂಭಣ ಕೂಟವೊಳು ಮನವ ಕೊನರಿಪ ನಾಗರೀಕನು ಪೀಠಮರ್ದನ ವಿಟ ವಿದೂಷಕಾದಿಗಳು ಬಹುಚಾಟು ಚಪಳತೆಯಿಂದೆ ಬರುತಿರ್ದರು (ನವಮೋ. ೦೭-೩೪). ೨. = ನಾಗರಿಕ ೪ : ಆ ಊರಿನ ಜನ ತುಂಬ ನಾಗರೀಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ (ರೂಢಿ). **ನಾಗಲಿಕ**: ೧. ವಿಟ ವಿದೂಷಕ ಪೀಠಮರ್ದನರೆಂದೆಂಬ ನಟನೆಯ ನಾಗಲಿಕರಿಗೆ ಘಟಕ ಕಾಮನು ಕಾವಲಿರಿಸಿದನೆಂಬಂತೆ ಕುಟಿಲಾಕ್ಷಿಯರ ಮೊತ್ತವೆಸೆಯೆ (ಅಬ್ಬರೂ. ೩-೮೪). ೩. ದರ್ಜಿ ; ಚಿಪ್ಪಿಗ : ಕರುಣನಿಧಿ ನಾಗಲಿಕ ವಂಶೋದ್ಧರಣ ಮಿತ್ರಾವರುಣ ಸತ್ಯಾಭರಣ . . . ಸದ್ಗುಣ ಚೆನ್ನ ವೀರನ ತನುಜ ಸಂಗಯ್ಯ (ಶಂಕದಾ. ೧-೨೨) ; ಚಿಟ್ಟೇರು . . . ಇವರು ನಾಗಲಿಕರೆಂಬ ಕುಲದವರ ವಳಿಕ್ಕೇದವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ (ಕಥಾಗ. ೧೦೦). ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪಕ್ಷಿ : ಹುಟ್ಟದ ಮರದಲ್ಲಿ ಹಾಜಿದ ಪಕ್ಷಿ ತಲೆ ದೋಜುತ್ತದೆ . . . ಅದು ನಾಗಲಿಕಪಕ್ಷಿ ಹಾಜಿಹೋಯಿತ್ತು (ಕೋಲಶಾಂ. ೪೦-೩೧). **ನಾಗಲೀಕ**: ೧. ನಾಗಲೀಕನು ಈರ್ವರ್ಗರ್ಗಂ ಚಾತುರ್ಯಂ ಪುಟ್ಟಿಸುವಂ ಇದು ನಾಗಲೀಕ ಕೃತ್ಯಂ (ಕಾಮಶಾ. ೬-೧೨೪) ; ನಾಗಲೀಕ ಪುರುಷಗೆ ಭೋಗವಿಲ್ಲದೆ ಹೋದೀತೇ ? (ಗಾದೆ). [<ಸಂ. ನಾಗರಿಕ]

ನಾಗರಿಪು (ನಾ). ಸರ್ಪಗಳ ಶತ್ರು; ಗರುಡ. 'ನಾಗರಿಪುಗಮನ' ಪರಾ. [ನಾಗ + ರಿಪು]

ನಾಗರಿಪುಗಮನ (ನಾ). ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವವನು ; ವಿಷ್ಣು : ನಾಗರಿಪುಗಮನವಂದಿತ ಪಾದಪದ್ಮಯುಗ (ಪ್ರಾಥರಾ. ೨೧-೦). [ನಾಗರಿಪು + ಗಮನ]

ನಾಗರೀಕ 'ನಾಗರಿಗ' ನೋ.

ನಾಗರೀಕತೆ (ನಾ). = ನಾಗರಿಕತೆ : ಭೂಶೋಧನೆಗಳ ಅನಂತರ ನವೀನ ನಾಗರೀಕತೆಯೊಂದರ ಇರವು ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು (ದ್ರಾವಿ. ೨೨). [<ಸಂ. ನಾಗರಿಕತಾ]

ನಾಗರೀಗಿಡ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ : ನಾಗರೀಗಿಡ, ಸಕ್ಕರೀಗಿಡ, ಕಂದರಕ್ಕರೆ(ವೃಕ್ಷಶಿ. ೭೯-೦೬೦೭). [ನಾಗರಿ೨ + ಗಿಡ (<ಗಿಡು)]

ನಾಗರೀಲಿಪಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಲಿಪಿ ; ದೇವನಾಗರಿ. [ಸಂ.]

ನಾಗರು, ನಾಗರ೧ (ನಾ). ೧. ನಾಗರಹಾವು ; P 'ದೇವರು' ಎಂಬಂತೆ ನಾಗರುಗಳ ಬಹುತ್ವಭಾವನೆಯಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಈ ರೂಪವು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ : ಕಲ್ಲ ನಾಗರ ಕಂಡರೆ ಹಾಲನೆರೆಯೆಂಬರು ದಿಟದ ನಾಗರ ಕಂಡರೆ ಕೊಲ್ಲೆಂಬರಯ್ಯ (ಬಸವ. ೦೯೪) ; ಗರುಡನೂರವರೆಜಿವರೇ ನಾಗರಿಗೆ ತನಿಯನು (ಕುಮಾವ್ಯಾದ್ರೋ. ೮-೩೪) ; ನಾಗರಿಗೆ ಮುದ್ದ ಹೇಳ ಬಂದ ಅಯ್ಯಗಳು ನಾಕಿತಿಯ ನಟಣೆಯಲ್ಲಿ

ಸಿಲುಕಿದರು (ಸಿದ್ಧೇಶ ೧೯೩-೫೮೪). ೨. ನಾಗರ ಕಲ್ಲು,-ಪ್ರತಿಮೆ : ನಾಗಠಾಣಕ್ಕೆ ಪೋಗಿ ನಾಗರನರ್ಚಿಸಿ ಪೊಡೆವಟ್ಟು (ವಡ್ಡಾರಾ. ೧೩-೩೨) ; ಒಂದು ದಿವಸಮಾ ಕನ್ನೆ ತನ್ನೊಡನಾಡಿಗಳಪ್ಪ ಕನ್ನೆಯರ್ವೆರಸು ಮಹಾ ವಿಭೂತಿಯಿಂನಾ ನಾಗಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಂದು ನಾಗರನರ್ಚಿಸುವಲ್ಲಿ (ಸುಕುಮಾ. ೫-೬೦ ವ) : ಪುರದ ಪೊಱಗಣ ನಂದನವನದೊಳೊಂದು ನಾಗಾಲಯಮಿರಲಲ್ಲಿ ನಾಗರುಂ ಪೂಜಿಸಲೆಲ್ಲರುಂ ಪೋಗಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೬-೪ ವ). ೩. ಹೆಂಗಸರು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ನಾಗರಮೂರ್ತಿ ಇರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ : ಅವನು ಹೆಂಡತಿಯು ನಾಗರು, ಜಡೆಬಿಲ್ಲೆ ಎಲ್ಲಾನೂ ಅಡವು ಹಾಕಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). ನಾಗರ$_1$: ೩. ಕತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಸೂತ್ರವನ್ನೂ, ಅಡ್ಡಿಕೆಯನ್ನೂ . . . ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂಟಿನಕ್ಷತ್ರದಂತೆ ಶೋಭಿಸುವ ಒಂದು ನಾಗರವನ್ನೂ . . . ಹೊರತು ಇತರ ಭೂಷಣಗಳಾವುವನ್ನೂ ಆಕೆಯು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ (ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರ. ೧೧).

ನಾಗರ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ, ನಾಗರ ಅಮಾಸಿ = ನಾಗರಪಂಚಮಿ ಹಬ್ಬದ ಹಿಂದಿನ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ; ಆಷಾಢಬಹುಳ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ : ದೀವಸಿ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ . . . ಮುಂಬರುವ ನಾಗಪಂಚಮಿಗೆ ಸಮಾಪದ ದಿನವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಾಗರ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಎಂದೂ ಉತ್ತರಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಸರು (ಧಾಹಬ್ಬ. ೯೯) ; ನಾಗರ ಅಮಾಸಿಗೆ ತಾನೆ ನಾವು ತೆಗೆದಿಟ್ಟ ಸಮೆ ತೆಗೆದು ತಿಕ್ಕಿ ಸ್ವಚ್ಛಗೊಳಿಸುವದು ? (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೯೯೩). **ನಾಗರ ಕಲ್ಲು** = ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ನಾಗರಹಾವಿನ ಪ್ರತಿಮೆ : ತುಳಸಿಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ವೃಂದಾವನಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಒಂದು ನಾಗರ ಕಲ್ಲು ಇನ್ನೊಂದು ಮಾಸ್ತಿ ಕಲ್ಲು ಯಾರ ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪದಿಂದಲೋ ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ (ಅಮನಿ. ೩೦). **ನಾಗರ ಕಾಟ** = ೧. (ನಾಗದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಪಚಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಒದಗುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ) ಕಷ್ಟ,-ಪೀಡೆ: ಕಜ್ಜಿ, ಕುರು, ಹುಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಚರ್ಮರೋಗ : ನಾಯ ಹಿಡಿದಿಪ್ಪ ಕರಿನಾಕಿತಿ ನಾಗರ ಕಾಟವಾಗಿ ಕಾಡುತಿಪ್ಪಳಯ್ಯ (ಸಿದ್ಧೇಶ. ೧೯೩-೫೮೪) ; ಇದು ಔಷಧಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ನಾಗರ ಕಾಟ, ತನಿ ಎರೆಯಬೇಕು (ರೂಢಿ). ೨. (ನಾಗರಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಅಪಚಾರದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ನಂಬಲಾದ) ಬಂಜೆತನ; ಮಕ್ಕಳಾಗದಿರುವಿಕೆ; ಅಪುತ್ರವಂತಿಕೆ : ವಿದುರಾಶ್ವತ್ಥಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನಾಗಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದರೆ ನಾಗರ ಕಾಟ ಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಮಕ್ಕಳಾಗುತ್ತೆ (ರೂಢಿ). **ನಾಗರ ಕಾಯಿ**=ಹುಣಿಸೆಕಾಯಿ: ನಾಗಪೂಜೆಗೆ ನೆನೆಗಡಲೆಯೊಂದಿಗೆ ನಾಗರ ಕಾಯಿಯೂ ಬೇಕು (ರೂಢಿ). **ನಾಗರ ಖಂಡ$_1$**=೧.ಹಾವಿನ ತುಂಡು,-ಚೂರು : ನಾಗರ ಖಂಡಂಗಳನಾ ನಾಗರಖಂಡದೊಳೆ ತೊಡರೆ ನರನಿಸುವುದುಮಾ ನಾಗರ ಖಂಡಂಗಳುಮಂ ನಾಗರಖಂಡಮುಮಂನಳದುರ್ಕೊಂಡಂ ದಹನಂ (ಪಂಪಭಾ. ೫-೮೯). ೨. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ (?) : ನಾಗವಿಭೂಷಣಪ್ರತತಿ ನಾಗರಖಂಡಮಪೂರ್ವಮಪ್ಪ ಪುನ್ನಾಗದ ಬಾಸಿಗಂ ಬಗೆದ ಬಣ್ಣದ ಪುಟ್ಟಗೆ ನಾಗಜಾಲಮೊಂದಾಗಡೆ ನಾಗಲೋಕವಿಭವಂಗಳೊಳಾಱಿಸಿ ನಾಗಶಯ್ಯೆಯೊಳ್ ನಾಗಿಣಿ ನಾಗಬಂಧದೊಳೆ ತಳ್ತು ಗುಣಾರ್ಣವನಂ ಮರುಳ್ಚಿದಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೭). **ನಾಗರ ಚೌತಿ** = ನಾಗಚತುರ್ಥಿ : ನಾಗರ ಚೌತಿಯು, ಆಚಾರವಂತರಿಗೆ ಉಪವಾಸದ ದಿವಸ (ರೂಢಿ). **ನಾಗರ ಪಂಚಮಿ**=ನಾಗಪಂಚಮಿ : ನಾಗರ ಪಂಚಮಿ ಹಬ್ಬಾಗಿ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಹಬ್ಬ (ಧಾಹಬ್ಬ. ೧೦೩) ; ನಾಗರ ಪಂಚಮಿ ನಾಡಿಗೆ ದೊಡ್ಡದು (ಕನ್ನಜಾ. ೧೯೭) ; ನಾಗರ ಪಂಚಮಿಯಾದರೆ ಹಾದರಗಿತ್ತಿಗೇನು ? (ಗಾದೆ). **ನಾಗರ ಪಣೆ**=ಹಾವಿನ ಹೆಡೆಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವ,ಕಿವಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ: ಕಿವಿಯೊಳೊಪ್ಪುವ ನಾಗರ ಪಣೆ ಹೊಸ ಹೊನ್ನ ಸವಡಿದಾರದ ಕೊರಳುಗಳ . . . ಅಳ್ಗಳ ಮೇಳದೆ ಭುವನೇಶ್ವರನೈತಂದ(ಕಂನವಿ. ೧೨-೩೫) : ವರ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ 'ನಾಗರ ಪಣೆ'ಗಳಿದ್ದುವು (ಕರ್ನಾಜ. ೦೩೯). **ನಾಗರ ಬಿಲ್ಲೆ** = ನಾಗರು ೩: ನಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ಒಂದು ನಾಗರ ಬಿಲ್ಲೆ ಇದೆ (ರೂಢಿ). **ನಾಗರ ಬೆತ್ತ** = ನಾಗಬೆತ್ತ : ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ನಾಗರ ಬೆತ್ತವನ್ನು ಒಗ್ಗಾಲಿ ತಂದಿದ್ದನು (ಕಂಬಹು. ೦೩) ; ಎಲೆವಸ್ತ್ರ ಹೊದೆದು . . . ಕೈಯಲ್ಲಿ ನಾಗರ ಬೆತ್ತ ಹಿಡಿದು ಅರಸುಮರ್ಜಿಯಿಂದಲೇ ಹೊರಟಿದ್ದರು (ದೇವಹಂ. ೧೧೦). **ನಾಗರ ಮರಿ**= ೧. ನಾಗರ ಹಾವಿನ ಮರಿ. ೨. ಕೆಳದಿರಾಜರಲ್ಲಿದ್ದ ಕತ್ತಿಯ ಹೆಸರು: ನಾಗರಮರಿಯೆಂಬಸಿಯಂ ಕೊಂಡಧಿಕಹರ್ಷದಿಂ ಪೊರಮಟ್ಟಂ (ಕೇನೃ. ೩-೧೧). **ನಾಗರ ಮಿಡಿ** = ನಾಗರಹಾವಿನ ಮರಿ ; ಮಿಡಿನಾಗರ : ಸಾಕಾಗುತನಕ ಕೂಡಿ ಜೋಕಾಲಿ ಜೀಕೂನ ನಾಗರ ಮಿಡಿಯಾಗಿ ಸುಳಿಯೋಣ (ಜನಗೀ. ೩). **ನಾಗರ ರಾಗಟೆ**=ನಾಗರು ೩: ಶಿರೋಭೂಷಣಗಳು-ಬೈತಲೆಸರ, ಬಾಸಿಂಗ, ಬೈತಲೆಪದಕ, ನಾಗರ ರಾಗಟೆ . . . ಗೊಂಡೆಹೂ ಇತ್ಯಾದಿ (ಕವಿಕೋ. I, ೮೩೧). **ನಾಗರವಕ್ಕಿಗ** = ಆದಿಶೇಷನನ್ನು ಹಾಸಿಗೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು ; ವಿಷ್ಣು: "ರಕ್ಕಸವಗೆಯಂ ನಾಗರವಕ್ಕಿಗಂ . . . ಹರಿಯಕ್ಕುಂ ಕಾರೊಡಲಂ" (ಡಕುನಿ. ೭) : ನಾಗರವಕ್ಕಿಗ ನೀಂ ಗತಿಯೆನ್ನದೆ [ಮೇಗನು] ಮಱತು ಜಱವರ ಪೋಗದಿರು (ಕಕಸಾಂ. ೧೩-೬೨). **ನಾಗರವಾಲಿ** (?) = (?) : ಸುತವಿನೋದದ ರಚನೆಯಲಿ ಸಾರಥಿಗೆಯಾ ಮಾಸುಗಿಯ ಕೊಟ್ಟನು ಕ್ಷಿತಿಗೆ ನಾಗರವಾಲಿಯಾದುದು ನೃಪತಿ ಕೇಳೆಂದ (ಸಂಭಪ. ೩೭-೧೮). **ನಾಗರ ಸುತ್ತು**= ನಾಗಮುರಿ ೧ : ಮುಂಗೈಯ ಮುರಾರಿ ಮೂರೇಣ ಕಡಗಾವ ಒಂಟಿ ನಾಗರ ಸುತ್ತ ಸಿರಪೇಟ (ಜೋಳಗೀ. ೨೦೧) ; ಕಿನ್ನುಡೀ ಕಿರುಗೆಜ್ಜೇ ಕಿರುಗೆ ನಾಗರ ಸುತ್ತು ಕಿನ್ನೂಡಿ ಮೇಲೆ ಕಿರುಗೆಜ್ಜೆ (ನಾಜಪದ. ೨೦). **ನಾಗರ ಹಾವು**= ಹೆಡೆಯಿರುವ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಹಾವು,-ಸರ್ಪ : ನಾಗರ ಹಾವೆ ಹಾವೊಳು ಹೂವೇ (ಕಪಪು. ೩-೩೦) : ಆ ಮರದ ಪೊಟ್ಟರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕರೀ ನಾಗರ ಹಾವು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು (ನೀತಿಚಿಂ. VIII, ೧೦). **ನಾಗರ ಹೆಡೆ**=ನಾಗರ ಹಾವಿನ ಹೆಡೆ : ನಾಗಪ್ಪಗ್ಹಾಲ ಹೊಯ್ಯೋಣ ನಾಗರ ಹೆಡಿಯ್ಹಾಂಗ ಆಡೋಣ (ಕನ್ನಜಾ. ೧೯೫) ; ಹಾವಾಡಿಗನು ಹಾವಾಡಿಸುವಾಗ ನಾಗರ ಹೆಡೆ ನೋಡಲು ಚೆನ್ನ (ರೂಢಿ).

[< ಸಂ. ನಾಗ]

ನಾಗಲತೆ (ನಾ). ವೀಳೆಯದೆಲೆಯ ಬಳ್ಳಿ : "ತಾಂಬೂಲಿಯೆನೆ ನಾಗಲತೆಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೩೭-೨೧) ; ಆಗಳುಮೆಸೆದಿರ್ಪುದು . . . ನಾಗಲತಾವನದಿಂ ಸಲೆ ನಾಗರಖಂಡಂ ವಿಳಾಸ ರತುನೀರದಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೩೫-೪೩ ; ಸು. 1160) : ಮಿಸುಪ ಮೃದ್ವೀಕಾಲತೆಯ ನಾಗಲತೆಯ . . . ಮಂಡಪಂಗಳುಂ ಮನೋಹರಂಗಳೆನಿಸಿರ್ದುವು (ಚಂದ್ರಪು. ೧-೧೦೭ ವ) ; ಏಲಾವನ ಲವಲೀಬನ ಲವಂಗಬನಗಳಲಿ ನಾಗಲತಾಸಂಕುಲ ಬನವಾಸಿಯ ಜನಗಳಲಿ (ಗಂಗಾತ. ೧೦೭-೨). [ನಾಗ + ಲತೆ]

ನಾಗಲಾವಿ (ನಾ). ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರು : ಕಾ[ಶ್ಯ]ಪಗೋತ್ರದ ಕೊಟ್ಟಲಗೆಯ [ಮೂ]ಲಿಗ ನಾಗಲಾವಿಯಸೂ . . . ಸತ್ರುಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಕೆಯಿ (ಕಇ II, ೬-೬ ; 1022). [?]

ನಾಗಲಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಧಾನ್ಯ ; ರಾಗಿ : ರಾಗಿಯು (ನಾಗಲಿ) ಕಾಳು ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಕೆಂಪಾಗಿರಬೇಕು (ಮುಂಬಪ್ರಾ. ೪೩).

[←ಮರಾ. ನಾಗಲೀ]

ನಾಗಲಿಂಗ (ನಾ). ಲಿಂಗಾಕಾರವಾದ ಕರ್ಣಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ನಾಗರ ಹಾವಿನ ಹೆಡೆಯಾಕಾರದ ವಿತಾನವಿರುವಂತಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೂವು ಮತ್ತು ಅದರ ಮರ : ಲಿಂಗದ ಹೂವಿನ ಮರ, ನಾಗಲಿಂಗ (ಮೈಶಿಗಿ. ೨೫-೪೭೪). [ಸಂ.]

ನಾಗಲಿಕ 'ನಾಗರಿಗ' ನೋ.

ನಾಗಲೀಕ 'ನಾಗರಿಗ' ನೋ.

ನಾಗಲೀಲೆ (ನಾ). ಹಾವುಗಳ ಆಟ ; ಸರ್ಪಗಳ ವಿಲಾಸ : ತನ್ನ ತಾನೆ ಅಲ್ಲಿ ಈಸಿ ಇರಲು ಸಾಕೋ ಗಾನಲೋಲೆ ನಾಗಲೀಲೆಯಾಗಿ ಒಲಿವೆಯೋ (ಗಂಗಾತ. ೬೪-೩). [ನಾಗ + ಲೀಲೆ]

ನಾಗಲೋಕ (ನಾ). ನಾಗರೆಂಬ ದೇವತಾವರ್ಗವು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳ ; ಭೂಮಿಯ ಕೆಳಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಜಗತ್ತು; ಪಾತಾಳಲೋಕ: "ಪಾತಾಳಮೆನಲು . . . ನಾಗಲೋಕಮೆನಲೊಪ್ಪುವ ರಸಾತಲಮೆನಲ್ . . . ಪಾತಾಳಲೋಕಕ್ಕೆ ನಾಮಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೬-೧) ; ನಾಗಕನ್ನೆ ನಾಗಲೋಕದ ವಿಳಾಸಂಗಳಂ ತೋಱುತ್ತುಂ ತನ್ನ ಕೆ[ಬಗಣ] ನಾಗವಿಮಾನಕ್ಕೆ ವಂದು (ಹುಪಭಾ. ೪-೧೭) ; ಸಮವಸರಣಾಗತ ಗಣನಾತೀತ ದ್ವಾದಶಗಣ ವಿನೇಯಜನಂಗಳಂ ನರನಾಕನಾಗಲೋಕ ಗಮನಕ್ಕೆ ಪರಸಿ ವಿಸರ್ಜಿಸಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೨-೩೯ ವ) ; ನಾಗಲೋಕದ ಮಲ್ಲಿಕಾಕುಸುಮವಿವೆ ದೇವ (ನಂಜಿರ. ೯-೫೪) ; ನಾಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಪುಗಲೊಂದಾಗಿಹುದಾ ದಾರಿ ಗಿರಿಯ ತಪ್ಪಲಿನೊಳ್ಳೀಂ ಪೋಗುತ್ತರಾದಿಗಾ ಕಡೆ ಬೇಗಂ ಮಹದೇಶ ರಾಜವಾಹನ ಬಪ್ಪಂ (ನನ್ನಚಾ. ೬-೧೫೦). [ನಾಗ + ಲೋಕ]

ನಾಗಲೋಕಮಂದಿರ (ನಾ). ದೈತ್ಯ ; ರಾಕ್ಷಸ : "ಸುರವೈರಿಗಳು ದಾನವರು ನಾಗಲೋಕಮಂದಿರರು ದಿತಿಜರು ಶುಕ್ರಶಿಷ್ಯರಸುರರು ಪೂರ್ವಸುರರೆನಲು ದೈತ್ಯರು" (ಮಂಗರಾ. ೩-೯). [ನಾಗಲೋಕ + ಮಂದಿರ]

ನಾಗವ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಹಿಂದೂಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಕಾಲಗಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಗಣಿಸುವ ತಿಥಿ, ವಾರ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಯೋಗ ಮತ್ತು ಕರಣ ಎಂಬ ಐದು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಕರಣದ ಹನ್ನೊಂದು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯದು ; ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಾಲಮಾನ ; ಈ ಹನ್ನೊಂದು ಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಏಳು ಚರಕರಣಗಳು ಮತ್ತು ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಿರಕರಣಗಳು. ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಧಿದೇವತೆಗಳಿದ್ದಾರೆ. **ಕರಣಗಳ – ಅಧಿದೇವತೆಗಳು:** ೧. ಬವ – ಇಂದ್ರ, ೨. ಬಾಲವ–ಬ್ರಹ್ಮ, ೩. ಕೌಲವ–ಮಿತ್ರ, ೪. ತೈತಿಲ–ಅರ್ಯಮಾ, ೫. ಗರ–ಭೂಮಿ, ೬. ವಣಿಜ (ವಣಿಕ್)–ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ೭. ವಿಷ್ಟಿ(ಭದ್ರ)–ಯಮ, ೮. ಶಕುನಿ–ಕಲಿ, ೯. ಚತುಷ್ಪದ (ಚತುಷ್ಪಾತ್)–ವೃಷಭ, ೧೦. ನಾಗ (ನಾಗವ, ನಾಗವಾನ್) – ಸರ್ಪ, ೧೧. ಕಿಂಸ್ತುಘ್ನ–ವಾಯು. ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಕಾಲಮಾನದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದ ಪಾಡ್ಯದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬವವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಮರುದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಎರಡರಂತೆ ಏಳು ಚರಕರಣಗಳೂ ಎಂಟು ಸಲ ಆವರ್ತಿಯಾದಾಗ ಐವತ್ತಾರು ಕರಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕಕ್ಕೆ ಆವರ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಆಗ(೫೬+೪) ಒಟ್ಟು ಅರುವತ್ತು ಕರಣಗಳಾದುವು. (ಮುಂದಿನ ಪಾಡ್ಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಧವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಲೆಕ್ಕ ಮಾಡಬೇಕು). ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳೂ ನಡೆಯುವುದು. ಹೀಗೆ ನಾಗವಾನ್ (ನಾಗವ) ಎಂಬುದು ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದದ ಒಂದು ಸ್ಥಿರಕರಣ : ಶಕುನಿ ಚತುಷ್ಪಾತ್ ನಾಗವ [ಪಾಠಾಂ. ನಾಗ] ಕಿಂಸ್ತುಘ್ನಮೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಿರಕರಣಂಗಳುಂ (ವಿವೇಕ. ೩೨೦). 'ನಾಗ' ಪರಾ. [<ಸಂ. ನಾಗವಾನ್]

ನಾಗವಂಗಲ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ಬುವಗಾವುಣ್ಡ ಭಸವಗಾವುಣ್ಡನು x ಸತ್ತಪಡೆದಂ ಕಲ್ಲ ನಟ್ಟುನ್ನಾಗವಂಗಲು (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೧೦೪-೧೧ ; 1037). [<ನಾಗಮಂಗಲ]

ನಾಗವಂದಿ 'ನಾಗಂದಿಗೆ' ನೋ.

ನಾಗವಂದಿಗೆ 'ನಾಗಂದಿಗೆ' ನೋ.

ನಾಗವಟ್ಟಣಿಗೆ 'ನಾಗವಟ್ಟಳಿಗೆ' ನೋ.

ನಾಗವಟ್ಟಳಿಗೆ, ನಾಗವಟ್ಟಣಿಗೆ (ನಾ). ನಾಗರ ಹಾವಿನ ಅಥವಾ ಆನೆಯ ಚಿತ್ರದ ಅಂಚುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸೀರೆ : ಪೊಳೆವೆಳವಾಳೆ ಚುಂಬಿಸಿ ಮುಬುಂಕಿರಲಂಜಿದಳೆಟ್ಟಮೆ[ಳ]ಯೆದ್ದು ಮಂಜ್ಜೊಳಿಸಿದ ನಾಗವಟ್ಟಳಿಗೆ ನಾಣ್ಣುಮಗಲ್ದಿರೆ ನಾಣ್ಚಿದಳ್ (ಅನಂಪು. ೭-೩೭). **ನಾಗವಟ್ಟಣಿಗೆ:** ಸೊಗಯಿಪ ತೋರ ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಪೆರ್ಮುಡಿ ಶೋಭಿಸೆ ರಾಗದಿಂದವುಟ್ಟಗಲದ ನಾಗ] ವಟ್ಟಣಿಗೆಯುಂ ಸುಲಿಪಲ್ ಕರವೊಪ್ಪೆ (ಬಂಜರಿ. ೩-೩೭) ; ಎಡೆ ನಾಣ್ಣುಚ್ಚಿದ ನಾಗವಟ್ಟಣಿಗೆ ಹೊಕ್ಕೀಸಾಡೆ ಮೈ ನಾನದಿಂಗಡಲಾಸ್ವಾದಿಸೆ ಪೊಟ್ಟೆ ತೀವಿದಮೃತಂ ಮೈಸಾರ್ಚಲ್ (ಸೂಕ್ತಿಸು. ೮-೨೮೪) ; ಉಪವನ ಮಹೀಜ ರಾಜಿಗಳ ಬಹಲ ಬರ್ಹವ್ರಜಾಚ್ಛ ಗುಚ್ಛಂಗಳೆಡೆಯಿಂದವಿಳಾತಳಕ್ಕಿಳಿದು ವನಲಕ್ಷ್ಮಿಯುಟ್ಟ ನಾಗವಟ್ಟಣಿಗೆಯ ನಿಱಿಯ ತುಱುಗಲಂತೆ ಕೋಱಯಿಂ (ಮಹಾನೇ. ೦೪-೩೭ ವ). [ನಾಗ + ಪಟ್ಟಳಿಗೆ$_1$]

ನಾಗವಟ್ಟಿಗೆ (ನಾ). ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಿರುವ ನಾಗಂದಿಗೆ, -ಬಡು : ಪಚ್ಚೆಯ ಕಂಬಂಗಳಿಂ ಚಂದ್ರಕಾಂತದ ಬೋದಿಗೆಗಳಿಂ ಇಂದ್ರನೀಲದ ನಾಗವಟ್ಟಿಗೆಯಿಂ . . . ಒಪ್ಪುವ ಕೃತ್ರಿಮಚೈತ್ಯಾಲಯಂಗಳಂ ಕಣ್ಣಾಲಿವಿನಂ ನೋಡುತ್ತುಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೧೪೪) ; ಆ ಲಿಂಗವೆ ಭುಜಂಗನಾಗವಟ್ಟಿಗೆಯಾದ ಬಳಿಕ ಆ ಮಹಿಮನೆ ಪ್ರಾಣನಾಥನಾದ ಬಳಿಕ ಇದಿರಿಟ್ಟು ಕೀಳಲುಂಟೆ (ವಚನ.ವ. ೪. ೪೭೯-೧೦೦೦). [<ಸಂ. ನಾಗಪಟ್ಟಿಕಾ ?]

ನಾಗವಟ್ಟೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಸ್ತ್ರ : "ದೋರಿಯ ನಾಗವಟ್ಟೆ ಪುಲ್ಲಿ [ಪಾಠಾಂ. ನಾಗವಲ್ಲಿವಟ್ಟೆ] ಸುವರ್ಣಪಳಿ ಮದವಿ ಮಂಜಿಷ್ಠೆ ದೇವಾಂಗ ಮೆಂದು ಪಟಭೇದಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೦೦-೨೮). [ನಾಗ + ಬಟ್ಟೆ$_2$]

ನಾಗವತ್ತಿಗೆ (ನಾ). [ವೀರಶೈ] ವೀರಶೈವರು ಇಷ್ಟಲಿಂಗವನ್ನು ಧರಿಸುವ ಬೆಳ್ಳಿ, ವಸ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕರಡಿಗೆ ; **ಚೌಕ ; ಲಿಂಗದಕಾಯಿ :** ಕಾಯವೇ ಪೀಠ ಮನವೇ ಲಿಂಗವಾದರೆ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ನಾಗವತ್ತಿಗೆಯೇಕೋ ಶರಣಂಗೆ (ಅವಚಂ. ೫೪-೨೩೨) ; ಸತಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟುದು ಪ್ರಾಣಲಿಂಗವಲ್ಲ ಸುತನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟುದು ಪ್ರಾಣಲಿಂಗವಲ್ಲ ಅಲಸಿ ನಾಗವತ್ತಿಗೆಯಲಿರಿಸಿದುದು ಪ್ರಾಣಲಿಂಗವಲ್ಲ ತನು ಸೋಂಕಿ ವಜ್ರಲೇಪದಂತಿರಬೇಕು (ವಚನ.ವ. ೪. ೧೦೩-೮೫೪) : ತನುವೆ ನಾಗವತ್ತಿಗೆಯಾದೊಡೆ ಅರ್ಪಿತವ ಮಾಡಬೇಕು (ಷಟಗೋ. ೯-೧೮೭). [?]

ನಾಗವರಾಲಿ, ನಾಗವರಾಳಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ಮೇಳರಾಗದ ಹೆಸರು : ನಾಗವರಾಲಿ(ಕಾ)ರಾಗವು (೧) ಆರೋಹ ಮತ್ತು ಅವರೋಹಗಳಲ್ಲಿ ಪ–ವನ್ನು ವಕ್ರವಾಗಿ ಉಳ್ಳದುದು ; ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ (ಹಾಡುವಂತಹುದು) (ಸಕುಪ್ರ. ೧೩೩). **ನಾಗವರಾಳಿ :** ಶೋಕವರಾಳಿ ... ನಾಗವರಾಳಿಯೆಂಬ ವರಾಳೀಸಪ್ತಕವೇ ಶುದ್ಧವರಾಳಿಗೆ ವಿಶ್ರಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೫೨) ; ನಗವರಾಳಿಯನೊರ್ವನಾಲಾಪಿಸಲಾಗಳೆ ನೆರೆದು ಸರ್ಪಗಳು ರಾಗಿಸಿ ಪೆಡೆಯೆತ್ತಿ ಕೇಳುತಿರ್ದುವು (ಛಲದ. ೬೪-೧೧). [ಸಂ. ನಾಗವರಾಲೀ]

ನಾಗವರಾಳಿ 'ನಾಗವರಾಲಿ' ನೋ.

ನಾಗವರ್ಮ (ನಾ). ೧. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : [ಪೊ] ಮ್ಪುಟ್ಟದ ಮೇಲೆಟ್ಟು ಕೋಟೆಯ ಕೊಳ್ಳನ್ನು ಬೆಸದೊಳ್ಪೆಟ್ಟಿ [ನಾ]ಗವ[ರ್ಮ್ಮ ಸಿ] ಡಿಯಸೂರ ನಾಳುತ್ತಿರೆಯು (ಸಾಇಇ. XX. ೦೫-೭ ; 904) ; ನಾಗವರ್ಮ್ಮನ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ ದೇವಿಗೆಱಿಗಂ ಏರಿಯ ಕೆಱಿಗಂ ಬತ್ತುವಟ್ಟಪಂ ಕೊಟ್ಟದು (ಎಕ. III (R), ನಂಜನ. ೨೮೨-೭ ; 966) : ಶ್ರೀನಾಗವರ್ಮ್ಮ (ಎಕ. II, ೪೫೭; 1000). ೨. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಒಬ್ಬ ಉದ್ದಾಮ ಕವಿ ; ಛಂದೋಂಬುಧಿ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕ ಕಾದಂಬರಿ ಎಂಬ ಪ್ರೌಢಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ : ಆ ಪೋಟಕಬ್ಬೆಗಂ ವಿದ್ಯಾಪರಿಣತನನಿಪ ವೆಣ್ಣಮಯ್ಯಂಗಂ ವಾಕ್ಶ್ರೀಪತಿ ಸತ್ಕವಿಮುಖ್ಯಗುಣೋಪೇತಂ ನಾಗವರ್ಮನಗ್ರತನೂಜಂ (ಛಂದೋಂಬು. ೦-೨೨) ; ಕಾ ದಂ ಬ ರಿ ಸೇವ್ಯಮಾದುದನಿತುಂ

ತಾನೆಯ್ದೆ ಭೂಭಾಗದೊಳ್ ವಿದಿತ ಶ್ರೀಕವಿ ನಾಗವರ್ಮನ ವಚಃಸಂದೋಹದಿಂ ದೋಷಮೊಂದದಲಂಕಾರದ ವಸ್ತುಬಂಧವಿದು ತಾನೇಂ ಮಾಡದೇಂ ಗೆಯ್ಯದೋ (ಕಾದಂಉ. ೮೨೩). ೩. ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನ, ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಭೂಷಣ, ವಸ್ತುಕೋಶ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಕನ್ನಡ ಕವಿ : ತತ್ಸಭೆಯೊಳಗ್ರಪೂಜೆವಡೆದೊಂದು ಮಹಾಮಹಿಮಾನುಭಾವದಿಂದ ಭಿನವಶರ್ವವರ್ಮನಿವನೆಂದವೃದುರ್ವರೆ ನಾಗವರ್ಮನಂ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೮೨೩) ; ಕರವೆ ಜಡಮತಿಯುಮಜೆವಂತಿರೆ ಕನ್ನಡದಿಂ ಜಲಕ್ಕನಾಗಿರ್ಪನೆಗಂ ವಿರಚಿಸಿದಂ ಕವಿಕಂಠಾಭರಣನಿದಂ ನಾಗವರ್ಮನೆನೆ ಮೆಚ್ಚದರಾರ್ (ವಸ್ತುಕೋ. ೧-೪) ; ಎನಗನುಕೂಲವಕ್ಕೆ ಗುಣವರ್ಮನ ಜಾಣ್ನುಡಿ ಪಂಪನಿಂಪು ಪೊನ್ನನ ಬಗೆ ನಾಗವರ್ಮನ ಬಹುಜ್ಞತೆ . . . ಈ ಕವಿಗಳಲ್ತೆ ಜಿನೇಂದ್ರಪುರಾಣಕರ್ತೃಗಳ್ (ಅನಂತು. ೧-೩೩). P ಕನ್ನಡಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ನಾಗವರ್ಮರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. [ನಾಗ + ವರ್ಮ]

ನಾಗವಲಿ, ನಾಗಬಲಿ, ನಾಗವಾಲಿ. ನಾಗೋಲಿ, ನಾಗೋಲೆ (ನಾ). ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಕೊನೆಯ ಒಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿಧಿ ; ವಿವಾಹದ ಮುಕ್ತಾಯದ ಶಾಸ್ತ್ರ : ಅಂತು ಬೀಯಮುಮಂ ಮೆಱೆದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿವಸದೊಳ್ ನಾಗವಲಿಯಂ ಮಾಡಿ ನಿರ್ವರ್ತಿತವಿವಾಹೋತ್ಸವಂ ಜ್ವಳನಜಟಮಹಾರಾಜನತ್ಕಂತಪ್ರಮೋದಾಧೀನಮಾನಸನಾಗಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೩-೯೭ ವ) ; ಅದುವು ನಾಗವಲಿಯು ಕಂಬವಲಿಯು ಮತ್ತಾದುವಂಕೊಸಗೆಯೌತಣವು (ನಾಗಕು. ೩-೯೦) ; ನಾಗವಲಿಯಾದ ಮಱುದಿವಸ ನಗರಾಜನನುರಾಗದಿಂ ಬಂದ ನಿಬ್ಬಣಕೆ ವ್ಯಾಘ್ನಾನ್ನದಾರೋಗಣೆಯನ್ನೆದೆ ಮಾಡಿಸಿ ದಿವ್ಯಗಂಧ ತಾಂಬೂಲದಿಂ ತುಷ್ಟಿಪಡಿಸಿ (ಚಿಬಸು. ೩೭-೬೩) ; ಕಂಸನು ತಂಗಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಂ ತೋರಿಸಲ್ಕೋಸುಗ ನಾಗವಲಿಯ ದಿವಸ ಮದವಣಿಗರಾದ ವಧೂವರರಂ ದಿವ್ಯರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು (ಕೃಷ್ಣರಾ. ೧-೭೯). **ನಾಗಬಲಿ :** ವರವಿಭವದಿ ಚತುರ್ಥದಿನದಲಿ ಪರುಟವಿಸಿದರು ನಾಗಬಲಿಯನು ಕರಿಯನೇಱಿಸಿ ನೃಪಸುತನ ಮೆಱಸಿದರು ರಾತ್ರಿಯಲಿ (ಸನತ್ಕು. ೯-೭೯). **ನಾಗವಾಲಿ :** ವರ ನಾಗವಾಲಿಯುಂ . . . ಸುರರ ತಲೆ ತೂಗಿಸಿತು (ಶಶಿಕು. ೮-೨೯). **ನಾಗೋಲಿ :** ನಾಗೋಲಿ ದಿನದೊಳು ಮದುವೆಯ ಸೊಗವನು ಬಣ್ಣಿಪುದೇತಕೆ ಶಾಳು (ಅಂಕಾಪ. ೧೦೮-೨೭) ; ಏನಿಲ್ಲಾ ಎಂಬರೂ ಧಾರೆಯ ದಿನ ತಾಂಬೂಲಕ್ಕೆ ನಾಗೋಲಿಯ ದಿನ ಊಟಕ್ಕೆ ಕರೆಯಬೇಕಾಗುತ್ತೆ (ಜಾಡಿಬ. ೭೪) ; ನೀನು ನಾಗೋಲಿ ದಿವಸ ಹೇಳಿದ ಆ ಹಾಡು ಹೇಳು (ಉದಾಹ. ೩೩). **ನಾಗೋಲೆ :** ಇನ್ನೇನು ಹೇಳು ? ಸುಪುತ್ರ, ವಿದ್ಯೆ . . . ಲಗ್ನಪತ್ರಿಕೆ ಮದುವೆ ನಾಗೋಲೆ (ಅವಶಂ. ೩). 'ಕಂಭವಲಿ' ಪರಾ.

ನಾಗೋಲಿಜಡ = ನಾಗೋಲಿಯ ಜಡ್ಡು : ನಾಗೋಲಿಜಡ ಬಹಳವಾಗಿದೆ (ರೂಢಿ). ನಾಗೋಲಿಯ ಜಡ್ಡು = ಮದುವೆ ಕಳೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಉಂಟಾಗುವ ಆಲಸ್ಯ,- ಸೋಮಾರಿತನ: ನಾಗೋಲಿಯ ಜಡ್ಡು, ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಯಾಸ (ರೂಢಿ). [< ನಾಕಬಲಿ]

ನಾಗವಲ್ಲಿ (ನಾ). ವೀಳೆಯದೆಲೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಬಳ್ಳಿ,-ಹಂಬು : ಕರ್ಪೂರವರೀತವಾಬಿವಾಸಂಗಳುಮಂ ಕರ್ಪೂರನಾಗವಲ್ಲೀಧವಳಲಿತಂಗಳುಮಂ . . . ನೀಡೆ (ಸುಕುಮಾ. ೧೧-೩೩ ವ); ನರನಾರೀಯೆಸೋಗದೀಕ್ಷಾಭವನಮಿದೆನಿಕುಂ ನಾಗವಲ್ಲೀಜನದ್ರೋದ್ದರಪೂಗಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೩೭) ; ನೇರ್ಪಿಂಗಡರ್ಪಾದ ನಾಗವಲ್ಲೀಪತ್ರಂಗಳಿಂದಂ ಕರ್ಪೂರಚೂರ್ಣಪರಿಮಿಶ್ರೀಕರಣದಿಂ ಸೆಜ್ಜಾನಿಶಾಂತಭ್ಯಂತರಮಂ ಸುಗಂಧೀಕರಿಸುತ್ತುಮಿರ್ದತಿ ಬಹಳ ಧವಳತೆಯನಾಂತು. (ಚಾರಿತ್ರ. ೬-೧೦೪ ವ) ; ನಾಗವಲ್ಲಿಯ ಹಿಂದು ಮುಂದನು ನೀಗಿ ಕಳೆಯದೆ . . . ಸವಿದು ಭೋಗಿಸುವೊಡಮರೇಂದ್ರನಾಗಲಿ ನಾಗಭೂಷಣನಾದೊಡವನನು ನೀಗಿ ಕಳೆವಳು ಭಾಗ್ಯವಧು (ಕುಮಾವ್ಯಾಉ. ೩-೫೯) ; ಮಂಜುಳಮುಂ ನಾಗವಲ್ಲಿನವಮಾಲಿಕೆಯುಂ ರಂಜಿಪ ಕುಂದ ಕದಂಬಂ ಮಂಜುಳದುದ್ಯಾನವನದೊಳ್ಪರ್ವು ಪೆಂಪಿಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ४-೧೫) ; ನಾಗವಲ್ಲೀ ಎಲೆಯಾದರೂ ಪೂಗೀಫಲವಿಲ್ಲದೆ ಸಲ್ಲದು (ಗಾದೆ). [ಸಂ. ನಾಗವಲ್ಲೀ]

ನಾಗವಳ್ಳಿ (ನಾ). = ನಾಗವಲ್ಲಿ : ಅಂಬಟೆ ಅರೆನೆಲ್ಲಿ ಜಂಬನೇಱಿಲಮರ ಕುಂಭಿನಿಗಧಿಕ ಶ್ರೀಗಂಧ ಬೆಂಬಿಡದಡಕುವ ನಾಗವಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಗಂಭೀರವನವೆಸದಿಹುದು (ಅಮುಸಾಂ. ೩-೩೩) ; ಪೂಗತರು ವಿಟನಪ್ಪಿದೆಳೆಸತಿ ನಾಗವಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಶೃಂಗರವಾಗಿ ಇಹ ನಂದನವನಾವೃತಗೊಂಡು ಮಧ್ಯದಲಿ (ಬಿಜ್ಜಪು. ೨೦-೦೯); ನೆಮ್ಮಿ ಗಗನವ ತುಡುಕಿ ಪುನ್ನಾಗ ನಾಗವಳ್ಳಿಯವೋಲು ಕಂಗೆಸೆದುವು (ನವಮೋ. ४-೩೦). [ನಾಗ + ಬಳ್ಳಿ]

ನಾಗವಾಡಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ನಾಗವಾಡಿಯ ದೇವರಾಸಿ ಜೀಯಂ ಬರೆದ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೨೭-೮ ; 1050). [ನಾಗ + ಪಾಡಿ₂]

ನಾಗವಾಯು (ನಾ). = ನಾಗ ೭ : ನಾಗವಾಯು ಶ್ರೋತ್ರನಾಳ ಕೂರ್ಮವಾಯು ಕಂಠನಾಳ (ಚನ್ನವ. ಕ. ४೦೦-೮೬೦) ; ಮತ್ತಪಾಪುಪವಾಯುಗಳೊಳು ನಾಗವಾಯುವಿನಿಂ ಸೀನು ಕೆಮ್ಮು (ವಿವೇಕ. ೩೪). [ನಾಗ + ವಾಯು]

ನಾಗವಾರ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು. 'ನಾಗವಾರಯ್ಯ' ಪರಾ. [< ನಾಗಪುರ]

ನಾಗವಾರಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಕೊಟುವಣಿಯರ ನಾಗವಾರಯ್ಯಂ ಬೆಳ್ಕರ್ತ್ವದ ಗಾವುಣ್ಣಂ ತುಱುಪರಿಯಲೆ ಸತ್ತಂ (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೦೧-೧ ; ಸು. 930). [ನಾಗವಾರ + ಅಯ್ಯ₁]

ನಾಗವಾಲಿ 'ನಾಗವಲಿ' ನೋ.

ನಾಗವಾವಿ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು ; P ಈಗಿನ ಗುಲ್ಬರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಾಯಿ : ಶ್ರೀಮದಗ್ರಹಾರಂ ನಾಗವಾವಿಯ ಅಶೇಷ ಮಹಾಜಾನಂ (ಕೆಇಅ. ೦-೦-೬ ; 1096). [?]

ನಾಗವಾಸ₁ (ನಾ). ನಾಗರಂಗಳ ವಾಸಸ್ಥಳ ; ಪಾತಾಳ ; ಸರ್ಪಲೋಕ; ನಾಗಲೋಕ. [ನಾಗ + ವಾಸ₂]

ನಾಗವಾಸ₂ (ನಾ). ೧. "ಕೊಕ್ಕೆ. ಚಿಲಕ, ಮೊನ್ನು ತಗುಲಿಸಲು ಅನುಕೂಲಿಸುವಂತೆ ಕಂಬ ಮೊಕ್ಕೆ ಹೊಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತುದಿಗಳನ್ನು ಮೊನಚುಮಾಡಿದ U ಅಥವಾ ⊔ ಆಕಾರದ ಸಲಾಕಿ ಅಥವಾ ಕಂಬಿ; ನಾಗವಾಸ; ಕೊಂಡಿ" (Staple. ಇಂಕನಿ). ೨. ಬಾಗಿಲ ಮೇಲುಗಡೆ ಹಾಕಿರುವ ಹಲಗೆಯ ಮೇಲಿನ ಖಾಲಿ ಜಾಗ ; ಉತ್ತರಾಸ : ಪಲವು ಹಾಕಿದ ಹೊಸ ಹಗ್ಗ ನಾಗವಾಸದ ಮೇಲಿಟ್ಟಿದ್ದೀನಿ (ನಮ್ಮೂರು. ೨೪೭). [?]

ನಾಗವಾಸ₃ (ನಾ). ದೇವದಾಸಿಯರು ವಾಸಿಸುವ ಮಹಲು, -ಸ್ಥಳ : ಹೊಳೆಯ ತಳೆಯ ನಾರಸಿಂಗೇಶ್ವರದೇವರ ಅಂಘರಿಕರ ಆಳು ೩ಕ್ಕಂ ಗ ೧೨ ಆ ನಾಯಕಂಗೆ ಗ ೬ ರಂಗಭೋಗದ ನಾಗವಾಸದ ಮೊಖರಿಗೆ ಗ ೩೦ ಗೂಡಿ ಗ ೩೦೦ ದಮಸಿಗರು ಆಳು ೧೨ ಕ್ಕಂ ಗ ४೮ (ಎಕ. III, ತಿರುನ. ೧೧೦-೯೬; 1270) ; ಅರಸನಱಿಕೆಯ ಮಾಡಿ ಮಿಗೆ ಬಳಕಿರಿಸಿಕೊಂಡಳು ನಾಗವಾಸದ ನೆರವಿ ಬಿಂದದ ಬೋವಗಾಱಿಕೆತನದಲಲ್ಲಮನ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೫-೧೭) ; "ನರ್ತಕಿಯರ ಸ್ಥಾನ" (ಪ್ರಭುಲೀ. ಕೋಶ) ; ಸಾದರದ ನಾಗವಾಸದ ಮೇಳದೊಡತಿಯಹ ಮಾದೇವಿ ನಂಬಿಯಣ್ಣನ ರಗಳೆಯಂ ಕೇಳ್ದು (ರಾಘವ. ०४-೯೫) : ಅಲ್ಲಿರ್ಪ ನಾಗವಾಸಕ್ಕೆಯಧಿಪತಿಯಪ್ಪ ಸಲ್ಲಲಿತ ನಾಯಕನ ಸತಿಯ (ಅಪ್ರಭು. ೫). [?]

ನಾಗವಾಸಾದಿಘೃತ (ನಾ). [ವೈದ್ಯಶಾ] ವೀಳೆಯದೆಲೆಯ ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಪಾಗಗೊಳಿಸಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಔಷಧಿ : ನಾಗವಾಸಾದಿಘೃತ- ವೀಳೇದೆಲೆ ರಸ, ಆಡುಸೋಗೆ ಎಲೆರಸ . . . ಹದದಲ್ಲಿಳಿಸಿ ಸೇವಿಸಲು ಕಾಸ, ಶ್ವಾಸ, ಗುಲ್ಮ . . . ಇವೆಲ್ಲಾ ಮಾಣುವುವು (ಸಶವ್ಯ. ಪ೨೧೪೪). [ಸಂ.]

ನಾಗವಾಸಿ (ನಾ). ಸರ್ತಕಿ ; ದೇವದಾಸಿ: ಗುರುಪಯೋಧರೆಯ ಸತ್ಯವಿವಿನುತೆಯುಸಿತ ಧಮ್ಮಿಲ್ಲೆಯಳೆ ನಾಗವಾಸೀ (ನಪಮೋ. ೪-೪). [ನಾಗವಾಸ್ಯ + – ಇ₂]

ನಾಗವಾಸಿಗ (ನಾ). ದೇವದಾಸಿಯರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕ : ನಾಗವಾಸಿಗರ ಪರಿಯಂಗರ ಹಲೊಡನೊಲಿದು ಬೇಗದಿಂ ವಸುದಂಡಧಾರಿಯಂ ಕರೆದಟ್ಟೆ (ನವಮೋ. ೨೪-೪೩). [ನಾಗವಾಸ್ಯ + – ಇಗ]

ನಾಗವಾಹನ (ನಾ). (ಐರಾವತವೆಂಬ) ಆನೆಯನ್ನು ವಾಹನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನಂ ; ಇಂದ್ರ : ನಾಗವಾಹನಮುಖ್ಯನಿರ್ಜರಾವಳಿ ರಕ್ಷ . . . ರಕ್ಷಿಪುದೆನ್ನ ಸಂಗಮೇಶ್ವರಪ್ರಸನ್ನ (ಪ್ರಾಥರಾ. ೨೧-೧). [ನಾಗ + ವಾಹನ]

ನಾಗವಿಭೂಷಣ (ನಾ). ನಾಗಲೋಕದವರು ಧರಿಸುವ ಆಭರಣ (?) : ನಾಗವಿಭೂಷಣಪ್ರತತಿ ನಾಗ ಖಂಡಮಪೂರ್ವಮಪ್ಪ ಪುನ್ನಾಗದ ಬಾಸಿಗಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೭). [ನಾಗ + ವಿಭೂಷಣ]

ನಾಗವಿಮಾನ (ನಾ). ನಾಗಕನ್ನಿಕೆಯರು ವಾಸಿಸುವ ಉಪ್ಪರಿಗೆ : ನಾಗಕನ್ನೆ ನಾಗಲೋಕದ ವಿಲಾಸಂಗಳಂ ಕೋಟುತ್ತುಂ ತನ್ನ ಕೆ[ಲಗಣ] ನಾಗವಿಮಾನಕ್ಕೆ ವಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೬ ವ); "ನಾಗವಿಮಾನಕ್ಕೆ=ಅಂತಃಪುರಸ್ತ್ರೀಯರಿರುವ ಉಪ್ಪರಿಗೆಗೆ" (ಪಂಪಭಾ. ೧೪೭). [ನಾಗ+ವಿಮಾನ]

ನಾಗವೀಣ (ನಾ).=ನಾಗವೀಣೆ : ನಾಗವೀಣ (ಗೋಟುವಾದ್ಯ) : ನೃತ್ಯಯುವತಿಯು ನೃತ್ಯಮಾಡುತ್ತ ಹಿಡಿದಿರುವ ವಾದ್ಯ; ಸುಮಾರು ಮೂರು ಅಡಿ ಉದ್ದವಿದ್ದು ಅದರ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ಟುಗಳಿವೆ (ಹೊಯ್ಸಳವಾ. ೩೨). [ಸಂ. ನಾಗವೀಣಾ]

ನಾಗವೀಣೆ (ನಾ). (ಹಾವಿನ ಆಕಾರದ) ಒಂದು ಬಗೆಯ ವೀಣೆ : ನಾಗವೀಣೆಯು ನಾಗರ್ಕಳಿಂದಂ ಕಚ್ಛಪವೀಣೆಯ ಕೋವಿದರಿಂ . . . ಒಪ್ಪಿದತ್ತಾ ಮಹಾಲಿಂಗದಾಸ್ಥಾನಂ (ಹಮ್ಮೀರ. ೮-೪೦ ವ). [ನಾಗ + ವೀಣೆ]

ನಾಗವೇಣಿ (ನಾ). ೧. ಸರ್ಪದಂತೆ ನೀಳವಾಗಿರುವ ಜಡೆ : ಸುಗಂಧತೈಲದಿಂದ ವಿಲೀನವಾದ ನಾಗವೇಣಿಬಂಧನವೇನು ! (ಅಯುಂತ. ೨೪೩). ೨. ಸರ್ಪದಂತೆ ನೀಳವಾದ ಜಡೆಯುಳ್ಳವಳು : ನಾಗವೇಣಿ ನಗರಿಗೆ ನಾಂ ಪೋಗಿ ಬರುವೆನೆ (ಶಾಕುಂತ. ೪೪ ಅಡಿಟ). [ನಾಗ + ವೇಣಿ]

ನಾಗವೇದಿಗೆ (ನಾ). (?) : ಎನ್ನ ಪಾದವೇ ಪಾದಶಿಲೆಯಾಗಿ ಎನ್ನ ಕಾಲೇ ಕಡಹದ ಕಂಬಗಳಾಗಿ ಎನ್ನ ಕೋಳೇ ನಾಗವೇದಿಗೆ [ಪಾಠಾಂ. ನಾಗವೇದಿ] ಯಾಗಿ (ಸರ್ವವ. ೧೮೦೦-೬೪೦). [?]

ನಾಗವೈರಿ (ನಾ). ಸರ್ಪಗಳ ಶತ್ರು ; ಗರುಡ. 'ನಾಗವೈರಿವಾಹನ' ಪರಾ. [ನಾಗ + ವೈರಿ]

ನಾಗವೈರಿವಾಹನ (ನಾ). ಗರುಡನನ್ನು ವಾಹನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನಂ ; ನಾರಾಯಣ : ನಾಗವೈರಿವಾಹನ ವಿಜಯವಿಠಲ (ವಿದಾಸ್ಯ. ೪೪-೩). [ನಾಗವೈರಿ + ವಾಹನ]

ನಾಗವ್ರಜ (ನಾ). ೧. ಆನೆಗಳ ಗುಂಪು. ೨. ಹಾವುಗಳ ಗುಂಪು. ೩. ಕಪಿಗಳ ಗುಂಪು. ೧, ೨, ೩ : ಅಂಕಿತಾಮಧ್ಯಂಸಿ ನಾಗವ್ರಜಮಯ ಕಟಕಂ . . . ರಕ್ಷಿಸುಗೆ ವಸುಧೆಯಂ ಯುದ್ಧರಂಗತ್ರಿಣೇತ್ರಂ (ಜಗವಿ. ೧-೩). [ನಾಗ + ವ್ರಜ]

ನಾಗಶಯನ (ನಾ). ಸರ್ಪವನ್ನು ಹಾಸಿಗೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು ; ಆದಿಶೇಷನೇ ಹಾಸಿಗೆಯಾಗಿರುವವನು ; ನಾರಾಯಣ : ಅಂತು ನಾಗಪುರಮನಿಟಿಸುವ ನಾಗಪುರಮನಾ ನಾಗಶಯನಂ ಪೊಕ್ಕು (ಪಂಪಭಾ. ೯-೨೭ ವ) ; ನಾಗಶಯನನ ತಂತ್ರದಲಿ ನೀ ನೀಗಿದೆಯಲಾ ತನುವ ಶಿವಶಿವ (ತಿವ್ಯಸ್ತಿ. ೦-೭) ; ನಾಗಶಯನನಮೂರುತಿಯ ಕಂಡೆ ಭೋಗಿಭೂಷಣಸಖನ ಕಂಡೆ (ಕನಕ. ೪೮-೩) ; ನಾರಾಯಣ ನಾಗಶಯನ ನಂದಾತ್ಮಜ ಮಾರಜನಕ ಮಂಜುಳಾಂಗ . . . ಸಲಹೆನ್ನನೊಲಿದು (ಕಕಸಾಂ. ೭೦-೩). [ನಾಗ + ಶಯನ]

ನಾಗಶಯ್ಯೆ (ನಾ). ಹಾವಿನ ಹಾಸಿಗೆ : ನಾಗಶಯ್ಯೆಯೊಳ್ ನಾಗಿಣಿ ನಾಗಬಂಧದೊಳೆ ತಳ್ತು ಗುಣಾರ್ಣವನಂ ಮರುಳ್ಚಿದರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೭) ; ಆವನಾನುಮೊರ್ವ ಮಹಾಭಾಗನೀ ನಾಗಶಯ್ಯೆಯನೇಱುವನೀ ಶಾರ್ಙ್ಗಧನುವನೇಱಿಸುವನೀ ಪಾಂಚಜನ್ಯಮಂ ಪೂರೈಸುವನಾತನರ್ಧಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗಿ ಪೃಥ್ವೀರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಗುಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೮-೩೦ ವ). [ನಾಗ + ಶಯ್ಯೆ]

ನಾಗಶಾಯಿ (ನಾ). = ನಾಗಶಯನ. [ಸಂ. ನಾಗಶಾಯಿನ್]

ನಾಗಶ್ರುತಿಪುರನಯನ (ನಾ). ಎಂಟು, ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಮೂರು ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೈದು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು ; ಒಂದೊಂದು ಮುಖಕ್ಕೆ ಮೂರು ಕಣ್ಣುಗಳಂತೆ ಐದು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ ಶಿವ ; ಪಂಚವಕ್ತ್ರ : ನಾಗಶ್ರ[ಶ್ರು]ತಿಪುರನಯನ . . . ಪೊರೆವುದೀ ಕ್ಷಣವೆನ್ನ ಸಂಗಮೇಶ್ವರಪ್ರಸನ್ನ (ಪ್ರಾಥರಾ. ೧೩-೧). [ನಾಗ + ಶ್ರುತಿ + ಪುರ₃ + ನಯನ]

ನಾಗಸಂಪಗೆ, ನಾಗಸಂಪಿಗೆ (ನಾ). ಸುವಾಸನೆಯ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು : "ಚಾಂಪೇಯಃ, ಕೇಸರಃ, ನಾಗಕೇಸರಃ, ಕಾಂಚನಾಹ್ವಯಃ—ಈ ೪ ನಾಗಸಂಪಗೆ" (ನಾಚಿರಾ. ೧೦೮) ; "ಕಾಂಚನಂ ನಾಗಸಂಪಗೆ" (ಮಂಗರಾ. ೩೬-೨೩) ; ಮೂಗು ಸುರಭಿಕರ ಪರಿಮಳದಿಂದಮ ನಾಗಸಂಪಗೆಯ ಬಿರಿಮುಗುಳಿಂದಮ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೩೧) ; ನೆಱೆದೊಪ್ಪುವಶೋಕೆ ನಾಗಸಂಪಗೆ ಹರಿಚಂದನಂ ಬಗೆಗೆ ವಂದುವು (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೦೪೩) ; ನಾಗಸಂಪಗೆಯನ್ನು ನಾಗಕೇಸರವೆಂದೂ ಕರೆದಿರುವುದುಂಟು (ಹಸುಹೊ. ೦೮೧). **ನಾಗಸಂಪಿಗೆ** : ತೂಗುಮಂಚದಿ ಹಂಸತೂಲದ ಹಾಸಿಗೆ ನಾಗಸಂಪಿಗೆ ಹೂವಿನ ಒಱಗು (ಪುರಂದ. ೩-೦೩೧-೨) ; ನಾಗಸಂಪಿಗೆ ಗೋಲಸಂಪಿಗೆ . . . ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಬೀಜಗಳಾಗಿವೆ (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೦೦) ; ನಾಗಸಂಪಿಗೆ (ನಾಗಚಾಫಾ) . . . ಸುಂದರವಾದ ವೃಕ್ಷ ; ಹೂ ಬಹು ಸುಗಂಧ (ಕಭಾಗಿ. ೪೨) ; ನಾಗಕೇಸರಿ, ನಾಗಸಂಪಿಗೆ (ಮೃಶಿಗಿ. ೩೩-೧೦೭೨). [<ಸಂ. ನಾಗಚಂಪಕ]

ನಾಗಸಂಪಿಗೆ 'ನಾಗಸಂಪಗೆ' ನೋ.

ನಾಗಸಂಪ್ರದಾಯ (ನಾ). [ಚಿತ್ರಶಾ] ಭಾರತೀಯ ಚಿತ್ರಕಲೆಯ ಒಂದು ಪರಂಪರೆ ; ದೇವಸಂಪ್ರದಾಯ, ಯಕ್ಷಸಂಪ್ರದಾಯ, ನಾಗಸಂಪ್ರದಾಯವೆಂಬ ಮೂರು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ನಾಗಸಂಪ್ರದಾಯವು ... ನಾಗಾರ್ಜುನನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ಆತ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ (ಭಾರಚಿ. ೩೨೩). [ನಾಗ + ಸಂಪ್ರದಾಯ]

ನಾಗಸತ್ವ (ನಾ). [ಕಾಮಶಾ] ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೆರಡು ಬಗೆಯ ಮನೋಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಮೃದು ಶೈತ್ಯಮಪ್ಪ ದೇಹದ ನಿದ್ದೆಗೆಯ್ದುರವನಧಿಕವೆಂದೆನಿಪ ವಸ್ತುಗಳನೊಲ್ಲ ಪುದುಗುವ ತೊಳಲ್ದು ಗೀತದೊಳಿಚ್ಛೆಯಿಡುವ ಸುಯ್ಯೊದವಿದವಳೇ ನಾಗಸ [ಪಾಠಾಂ. ತ್ವ]ತ್ವದವಳು (ಜನವ. ೩-೩೦) ; ದೇವಸತ್ವ ಯಕ್ಷಸತ್ವ ಗಂಧರ್ವಸತ್ವ ನರಸತ್ವ ನಾಗಸತ್ವ ಕಾಕಸತ್ವ ವಾನರಸತ್ವ ಮುನಿಸತ್ವ ಪಿಶಾಚಸತ್ವ ರಾಕ್ಷಸಸತ್ವ ಕಿನ್ನರಸ ಖರಸತ್ವವೆಂಬ ದ್ವಾದಶಸತ್ವದ ಸತಿಯರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೪೩). 'ದ್ವಾದಶಸತ್ವ' ಪರಾ.

ನಾಗಸತ್ವದ ಸ್ತ್ರೀ = "ಹಿಂದಾಗಿ ಉಂಬುವಳು ಆಕಳಿಸುವಳು ಕಳಂವಳು ಭ್ರಮೆಯುಂಳ್ಳವಳಂ ಆವಾಗಲೂ ನಿದ್ರೆಗೈವಳು ವ್ಯಾಕುಲೆಯಾಗಿರ್ಪಳಂ ಇವಳು ನಾಗಸತ್ವದ ಸ್ತ್ರೀ" (ಕಾಮಶಾ. ೪-೬೦).

[ನಾಗ + ಸತ್ವ$_1$]

ನಾಗಸರ$_1$ (ನಾ). = ನಾಗಸ್ವರ ೨ : "ಸುನಾದವಂ ತೋರ್ಪುದುದು ನಾಗಸರಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೧೩-೮) ; ಹೆಗ್ಗಾಳೆ ಬುರುಗು ಮದ್ದಳೆ ನಾಗಸರಗಳ ಮೊಗ್ಗ ವವು ಹತ್ತು ಹತ್ತು (ಕುರಾಶಾಂ. ೪೧-೬೮) ; ಜಾಗಟೆ ಕೈತಾಳ ನಾಗಸರವುಶಂಖು ಕೂಗುವ ಹೆಗ್ಗಾಳೆ ಬುರುಗು ಬೇಗದೊಳೊದಱುತೊಂಬತ್ತು ಸಾವಿರ ಕಹಳೆಯಾಗಲೊದಗಿತೆಂಟು ದೆಸೆಗೆ (ಅಮುಶಾಂ. ೨-೮೨) ; ೯ ಹೊತ್ತಿನ ವೋಲಗದ ಡೋಳು ನಾಗಸರದವರ ಜನ ೪ (ಎಕ. VIII, ತೀರ್ಥಹ. ೧೬೬-೩೨ ; 1610) ; ಕೊಂಬು ಕೊಳಲು ನಾಗಸರ ಭೇರಿ ... ಡಿಂಡಿಮದ ಮುಂಬರಿದೆಸೆವ ರವಗಳಾಕಾಶವ ತುಂಬಿದವು (ಕಂಷವಿ. ೮-೦೯) ; ನಾಗರಸ [ಸರ] ದಿಂಪಿಗೆವೊಳೈಯು ತೂ ಗ ಬ ಲ್ಲು ದೆ ಶಿರವ (ನಾಗಷ. ೧೬-೦೩) ; ನಾಗಸರಾ ಊದಿದರೆ ನಾಯಿ ಆಡೀತೆ ? (ಗಾದೆ). [ನಾಗ + ಸರ$_3$]

ನಾಗಸರ$_2$ (ನಾ). ಕೊರಳಿನ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಭರಣ -ಹಾರ : ಪಟ್ಟೆ ತೆನೆಯಂತ ನಾಗಸರ ತಕ್ಕೊಂಡು ಎತ್ತೀನ ಜ್ಞಾನ ಮರೆತಾನು (ಹಳ್ಳಿಯ. ೩೦).

[ನಾಗ + ಸರ$_5$]

ನಾಗಸೇನ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಋಷಭಸೇನಗುರುವಡಿಗಳ ಶಿಷ್ಯರ್ ನಾಗಸೇನ ಗುರುವಡಿಗಳ್ ಸನ್ಯಾಸನವಿಧಿ ಇನ್ತು ಮುಡಿಪ್ಪಿದಾರ್ (ಎಕ. III, ೩೪-೧ ; ಶು. 700). [ಸಂ.]

ನಾಗಸ್ಥಾನ (ನಾ). ೧. ನಾಗರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳ ; ಪಾ ತಾ ಳ. ೨.=ನಾಗಠಾಣ : ಮಗುಟ್ದು ಬಂದು ನಾಗಸ್ಥಾನಮಂ ಪೊಕ್ಕು (ಸುಕುಮಾ. ೪-೬೩ ವ). [ನಾಗ + ಸ್ಥಾನ]

ನಾಗಸ್ವರ (ನಾ). ೧. ಹಾವಾಡಿಗರು ಹಾವುಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಲು ಬಳಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ ; ಪುಂಗಿ : ನಾಗಸ್ವರಮಂ ಕೇಳ್ದು ನಾಗಂ ಪೆಡೆಯೆತ್ತುವಂದಮಂ ಮೆಱೆಯಿಸುವೈ (ವಸ್ತುವಂ. ೦೯). ೨. ಓಲಗ : ಕಹಳೆ ಹೆಗ್ಗಹಳೆ ಶಂಖ ವಾಸ ನಾಗಸ್ವರ ಉಪಾಂಗ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯ ವಸವಱಿವುದು (ಆದವ. ೧೯೬-೩೩೦) ; ದೇವಲಾಪುರದ ವಸಂತ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರಿಗೆ ಯೆರಡು ಡೋಳು ಯೆರಡು ನಾಗಸ್ವರವನು ನಡಸೂಯೆಂದು (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೬೪೭-೦೪ ; 1552) ; ದಕ್ಷಿಣದ ಸಂಗೀತ ಕಚೇರಿ ವಾದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗಸ್ವರವೂ ಮುಖ್ಯವಾದುದು (ಸಂಗೀತ. ೧೧೩).

ನಾಗಸ್ವರಕಛೇರಿ= ನಾಗಸ್ವರವನ್ನು ಬಾರಿಸುವ ಸಂಗೀತಗೋಷ್ಠಿ : ಬೆಳಗಿನಿಂದಲೂ ನಾಗಸ್ವರ ಕಛೇರಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿತ್ತು (ಮೂಕಾಪ. ೮೩).

[ನಾಗ + ಸ್ವರ]

ನಾಗಹ (ನಾ). ಗೋದಾವರೀನದಿಯ ಒಂದು ಮಡುವಿನ ಹೆಸರು : "ನಾಗಹಂ_ಗೋದಾವರಿಯೊಳೊಂದು ಮಡು" (ಕಮಠ. ಹರಿ. ೨) ; "ಬಿಡದೆ ನಾಗಹವೆಂದು ಗೋದಾವರಿಯೊಳೊಂದು ಮಡು" (ಕರ್ಣಕ. ೯೧). 'ಕೊಳಹ' ಪರಾ. [?]

ನಾಗಹ್ರದ (ನಾ). ಹಾವಿನ ಮಡುವು ; ಯಮುನಾನದಿ : ತೊದಳೇನೊ ಮೆಚ್ಚಿದೆಂ ನಿನ್ನದಟಂಗೆಲೆ ಗೋಪ ತಪ್ಪದೀ ಬಸದಿಗೆ ನೀನುದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ನಾಗಹ್ರದದೊಳಗಣ ಸಾವಿರೆಸಟ ತಾವರೆಯಲರಂ ತಂದು (ಅರ್ಥನೇ. ೮-೩೯). [ಸಂ.]

ನಾಗಳ 'ನಾಲ್ಗೊಳ' ನೋ.

ನಾಗಾಂಕ (ನಾ). ನಾಗಾಭರಣ ; ಶಿವ : ನಾಗಾಂಕನ ಅಱಿದು ತಾನಾಗದೆ ನಾಗಕಂಕಣನಾದ ನಾಗಾಯಿ ಕಪಿಲಸಿದ್ಧಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನಲ್ಲಿ (ಸಿದ್ಧವಚ. ೪೨೨-೦೩೬೧). [ಸಂ.]

ನಾಗಾಂಗನೆ (ನಾ). ೧. ನಾಗಲೋಕದ ಸ್ತ್ರೀ ; ನಾಗಕನ್ಯೆ. ೨. ಹೆಣ್ಣಾನೆ: ರವವತ್ಸ್ರೋತಃ ಪಥೋತ್ತೀಯಮಿಭಪತಿ ನಾಗಾಂಗನಾಂಗಂಗಳೊಳ್ ಸೂಸುವವೋಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೩೧). [ನಾಗ + ಅಂಗನೆ]

ನಾಗಾಂತಕ (ನಾ). ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನಂ ; ಗರುಡ : "ಗರುತ್ಮಾನ್, ಗರುಡಃ . . . ನಾಗಾಂತಕಃ, ವಿಷ್ಣುರಥಃ, ಸುಪರ್ಣಃ, ಪನ್ನಗಾಶನಃ_ ೯ ವಿಷ್ಣುದೇವರ ವಾಹನವಾದ ಗರುಡನ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೮) ; ನಾಗಾಂತಕನೀ ಗರುಡಂ ನಾಗಸದ್ಮೈರಾವತಂ ಪರಾಜಿತ ವಂತಾ ನಾಗೇಂದ್ರನದಂ ಬಣ್ಣಿಸೆ ನಾಗಾರಿಯನಕಟ ಗೃಧ್ರನೆಂದೇಳಿಪ್ಪುದೇ (ಜಗವಿ. ೦೩-೮೬) ; ನಾಗಾಂತಕನಂತೆ ಪಾಱಿದುದು ತುಂಗತುರಂಗವಿಳಾಧಿನಾಥನಾ (ರಾಜಶೇ. ೧೩-೬೮). [ನಾಗ + ಅಂತಕ]

ನಾಗಾಜಿನ (ನಾ). ೧. ಆನೆಯ ತೊಗಲು ; ಗ ಜ ಚ ರ್ಮ : ನಾಗಯಜ್ಞೋಪವೀತಂ ನಾಗಕುಂಡಲಂ . . . ನಾಗಾಜಿನಾಂಬರಧರಂ ನಾಗಾರಿಮದಭಂಜನಂ . . . ನಾಗವಿಷಧರನೊಪ್ಪುತಿರ್ದಂ (ಲಶಿಜಂ. ೨೬-೨೯). ೨. ಗಜಚರ್ಮವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ; ಶಿವ. [ಸಂ.]

ನಾಗಾಣ (?) (ನಾ). (?) : ಕುತ್ತುವ ಕೊಱವ ಹಾಕುವ ನಾಗಾಣ ಮುಂತಾಗಿ ದೃಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೊಲುವ ಕೈದ[ತ] ಮಾಡುತ್ತ ಮತ್ತೆ ಅವನತಿಯೆಂದಡೆ ಮೆಚ್ಚುವರೆ ಪರಮಶಿವೈಕ್ಯರು (ಬಲೇಶ್ವ. ೨೮). [?]

ನಾಗಾದಿಪಂಚಕ (ನಾ). ಶರೀರದ ಒಳಗಿರುವ ಐದು ವಾಯುಗಳಂ : ನಾಗಾದಿಪಂಚಕವೆಂದರೆ,ನಾಗ, ಕೃಕಳ, ಕೂರ್ಮ, ದೇವದತ್ತ, ಧನಂಜಯ ಹೀಗೆ ೫ (ಹಸಾರ. ೬-೯ ತಾತ್ಪರ್ಯ). 'ಪಂಚವಾಯು' ಪರಾ.

[ನಾಗ + ಆದಿ$_2$ + ಪಂಚಕ]

ನಾಗಾಧಿಪ (ನಾ). ೧. ನಾಗರ ಒಡೆಯ ; ನಾಗರಾಜ ; ಆದಿಶೇಷ : ನಡೆ ನೋಡಲ್ ದಿವಿಜೇಂದ್ರನೆಯ್ದೆ ಪೊಗಟಲ್ ನಾಗಾಧಿಪಂ ಭಾವದೊಂದೆಡೆಯಂ ಭಾವಕನಾಗಿ ಪೋಲೆ ಬರೆಯಲ್ಕಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಂ ದಲಾರ್ಪೊಡೆ . . . ಬಣ್ಣಿಸುವರಾರ್ಯರಾ ಮಹಾದೇವಿಯಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೧೩೬). ೨. ಆನೆಗಳ ನಾಯಕ ; ಸಲಗ. [ನಾಗ + ಅಧಿಪ]

ನಾಗಾಧೀಶ (ನಾ). = ನಾಗಾಧಿಪ ೧ : ಸುರವೃಂದಾರಕವೃಂದಮರ್ತ್ಯಪತಿ ನಾಗಾಧೀಶ ಚೇತೋಮುಖಾಂಬುರುಹಂಗಳ್ ಮುದಿತಂಗಳಾಗೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೨೦೬). [ನಾಗ + ಅಧೀಶ]

ನಾಗಾಪಸರ್ಪಿತ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ನೂರೆಂಟು ಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಂ ; P "ಕೈಗಳನ್ನು ರೇಚಿತ ಮಾಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಪರಿವಾಹಿತ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು [ಶಿರಸ್ಸು ೮] ಮಾಡಿ ಪಾದಗಳನ್ನು ಸ್ವಸ್ತಿಕದಂತಿರಿಸಿ ಪುನಃ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ನಿಂತುಕೊಳ್ಳುವುದು" (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೩೦೬ ಗದ್ಯಾನುವಾದ) : ಕರಮೆರಡುಂ ರೇಚಿತವಾಗಿರೆ ಪರಿವಾಹಿತವಾದಾಗೆ ಶಿರವಡಿಗಳ್ ಮೇಣ್ ಉರು ಸ್ವಸ್ತಿಕವಾಗುತ್ತುಂ ಸರಿಯಲ್ ನಾಗಾಪಸರ್ಪಿತಾಖ್ಯಮನಾಳ್ಗುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೪-೧೬೪). 'ದಿಕ್ಸ್ವಸ್ತಿಕ' ಪರಾ.

[ಸಂ.]

ನಾಗಾಭರಣ (ನಾ). ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಒಡವೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು ; ಶಿವ : ನಾಗಾಭರಣಾಧರಪುಟಚುಂಬಿತೆ ಯೋಗಿನಿಚಯ ಹೃದ್ದರ್ಪಣಬಿಂಬಿತೆ (ಉದ್ಭಟ. ೬-೯೦). [ನಾಗ + ಆಭರಣ]

ನಾಗಾಯುತ (ನಾ). ಹತ್ತುಸಾವಿರ ಆನೆಗಳು : ಸತ್ವದಲಿ ನಾಗಾಯುತದ ಬಲವೆಂಬ ಡೊಂಬಿನ ವಾಯುವಿನ ಮಗನೆಸ್ನೊಡನೆ ಪಾಱಂತಡಹುದೆಂದ (ಕುಮ್ಯಾಗ. ೩-೪೬). [ನಾಗ + ಆಯುತ]

ನಾಗಾಯುತತ್ರಾಣಕ (ನಾ). ಹತ್ತುಸಾವಿರ ಆನೆಗಳ ಬಲವುಳ್ಳವನು ; ಭೀಮ : ವಿಕಟಮದ ನಾಗಾಯುತತ್ರಾಣಕನ ಸಾಹಸವಡಗಿತೇ (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೬೦೩. ೦೪-೪೧). [ಸಂ.]

ನಾಗಾಯ್ತ (ನಾ). ಮಾವಟಿಗ: ಇರದೊಗೆದುದಲ್ಲಿ ಸೊಬಾಯ್ತರ ಕಳಕಳ ವಚ್ಚಳಾಯ್ತರುಲಿಪುಂ ನಾಗಾಯ್ತರ ಗಳಗರ್ಜನೆ (ಜಗವಿ. ೧೦-೭೪).
[ನಾಗ + – ಆಯ್ತ]

ನಾಗಾರತಿ (ನಾ). ದೇವರ ಮಂಗಳಾರತಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸರ್ಪಾಕಾರವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಆರತಿಯ ಉಪಕರಣ: ಬೆಳ್ಳಿಯ ನೀರಾಂಜನದ ಹಲಿಗೆ ೯ ಹಿರಿಯ ಆರತಿ ೮ ಪುರುಷಾಮೃಕದ ಆರತಿ ೩ ನಾಗಾರತಿ ೧ ಧೂಪಾರತಿ [೧] (ಸೌಇಇ. IV, ೨೬೩-೪೨ ; 1613).
[ನಾಗ + ಆರತಿ$_1$]

ನಾಗಾರಾಧನೆ (ನಾ). = ನಾಗಪೂಜೆ: ವಸ್ತುತಃ ನಾಗಪೂಜೆ ದ್ರಾವಿಡ ಜನಾಂಗದ ಹಬ್ಬವಾಗಿರಬೇಕು . . . ಆದರೆ ಆರ್ಯರು ಬಂದ ಮೇಲೂ ನಾಗಾರಾಧನೆ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ (ಭಾಹಬ್ಬ. ೯೬).
[ಸಂ. ನಾಗಾರಾಧನಾ]

ನಾಗಾರಿ$_1$ (ನಾ). ೧. ಸರ್ಪಗಳ ವೈರಿ ; ಗರುಡ : ನಾಗಾಂತಕನೀ ಗರುಡಂ ನಾಗನದೈರಾವತಂ ಪರಾಜಿತವಂಶಾ ನಾಗೇಂದ್ರನದಂ ಬಣ್ಣಿಸೆ ನಾಗಾರಿಯುನಕಟ ಗೃಧ್ರನೆಂದೇಳಿಪುದೇ (ಜಗವಿ. ೧೩-೮೬). 'ನಾಗಾರಿಕೇತು' ವರಾ. ೨. ಆನೆಗಳ ಶತ್ರು ; ಗಜವೈರಿ ; ಸಿಂಹ : ಸಾಮಂತ ಗಜೇಂದ್ರಯೂಥವಿದಳನ್ನಾಗಾರಿ ನಾಗಾರಿಭೀಕರ ಸಾಮಂತನಾಗಾರ್ಜುನಂ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೨-೩೯ ; 1206). [ನಾಗ + ಅರಿ$_6$]

ನಾಗಾರಿ$_2$ (ನಾ). ನಗಾರಿ ಬಾರಿಸುವವನು : ಹಡಪಿಗರು ಚಾಮರಿಗರೆಡೆಯಾಡುವವರು . . . ಕಾಳಂಜಿಯವರು ನಾಗಾರಿಗಳು ಕಥೀರು ಭಟಾಗ್ರಣಿಗಳು . . . ಸೊಗಯಿಸಿದರು (ಸೌಂದಪು. ೬-೩೯ . [<ನಗಾರಿ$_2$]

ನಾಗಾರಿ$_3$ (ನಾ). ೧.=ನಾಗರಕ ೨ (?) : ಎಯ್ದುವುದು ಬಾಗಿಲೊಳ್ ನಿಂದಾಡುವ ವೈತಾಳಿಕರಂ ನಗಿಸುವ ಚಿಕೋಡಗರಂ ಪೊಗಟ್ಟ ನಾಗಾರಿಯ ರೊಗ್ಗಂ ನಿಲಿಸುತ್ತುಮೊಳಗಂ ಪೊಕ್ಕು (ಅನಂಪು. ೮-೩೩ ವ). ೨. (?) : "ನಾಗಾರಿಯೆಂದ[ಡ]ಂಡೆಯವಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೬-೮೬).
[?./ಮರಾ. ನಾಗಾರಿ = ಹೊಗಳುಭಟ್ಟ, ವಂದಿ]

ನಾಗಾರಿಕೇತು (ನಾ). ಗರುಡಧ್ವಜ ; ಕೃಷ್ಣ : ಆ ಮರದಿಂ ನಾಗಾರಿಕೇತು ಕಾಳಿಯ ನಾಗಂಗೆಬಗಿದನಮರ್ತ್ಯರೀಕ್ಷಿಸೆ ನಭದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೩-೮೩).
[ನಾಗಾರಿ$_1$ + ಕೇತು]

ನಾಗಾರೋಹಕ (ನಾ). ಆನೆಯ ಸವಾರ : ಪ್ರಥಿತ ನಾಗಾ [ಶಾಶಾಂ. ನಾ] ರೋಹಕರ ಬಲಮಥನ ನಗರಿಗೆ ಕಳುಹಿ ಸುಮನೋರಥನು ಕಳುಹಿದನವರ ಬಳಿಯಲಿ ಬಹಳ ಪದಚರರ (ತೊರರಾ. ೬-೩೯-೪). [ಸಂ.]

ನಾಗಾರ್ಜುನಯ್ಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀ ನಾಗಾರ್ಜುನಯ್ಯನನ್ ವಿಜ್ಜಯಡೆಯ ಮಗಳ್ ಸಾವಿನಿಪ್ಪಾಡಿ ಸರ್ವ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಶ್ರೀ (ಎಕ. X, ಚಾರಿಂಗ್. ೬೫-೦ ; ಸು. ೯೦೦).
[ನಾಗಾರ್ಜುನ$_0$ + ಅಯ್ಯ$_1$]

ನಾಗಾರ್ಜುನಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ: "ಪಯಸ್ಯಾ–ನೆಲದಾವರೆ, ಪೆಲ್ಲವಾಲೆ, ನಾಗಾರ್ಜುನಿ" (ಓಷಧಿ. ೯೧). [?]

ನಾಗಾಲಂಕಾರ (ನಾ). ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಆಭರಣಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು.; ಸರ್ಪಭೂಷಣ ; ಶಿವ : ಶ್ರೀಗುರು ಶಂಕರ ಶುಭತರ ನಾಗಾಲಂಕಾರ ನಾಕಚಿಕರ ಮಹೇಶಂ . . . ರಾಗದೊಳಿರ್ಕೆಮ್ಮ ಚಿತ್ರನಾಕದೊಳನಿಶಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೪-೦). [ನಾಗ + ಅಲಂಕಾರ]

ನಾಗಾಲಯ (ನಾ). ೧. ನಾಗರ ವಾಸಸ್ಥಳ ; ಪಾತಾಳ. ೨. ನಾಗರ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿರುವ ಸ್ಥಳ ; ನಾಗಠಾಣ : ಬುದ್ಧವಿಹಾರ ಮಹಾಭವನು ನಾಗಾಲಯಂ ಬಾವಿ[ದಿ]ಗ್ಗಿಗೆ ಶತ್ರಂ ಕಟಿ ದೀಪಮಾಲೆಯೆನೆ ನಾನಾಧರ್ಮಾಮಂ ಮಾಡಿಸಲ್ (ಸೌಇಇ. XX, ೪೯-೩೯ ; 1076); ಪುರದ ಪೊಚಿಗಣ ನಂದನವನದೊಳೊಂದು ನಾಗಾಲಯಮಿರಲಲ್ಲಿ ನಾಗರಂ ಪೂಜಿಸಲೆಲ್ಲರುಂ ಪೋಗಿ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೬-೪ ವ). ೩. ಹಾವಿನ ವಾಸಸ್ಥಾನ; ಹುತ್ತ : ಸಮಿಾಪದೊಳಿರ್ದ ನಾಗಾಲಯದ ಮುಂದಣ ತಾವರೆಗೊಳಕ್ಕೆ ನೀರ್ಗಾಡಿಯಲೆಂದು ಪೋಗಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೧೯೧). [ನಾಗ + ಆಲಯ]

ನಾಗಾಲಿ$_1$ (ನಾ). (ಮರ, ಲೋಹಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ) ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪೀಠ ; ಸ್ಟೂಲು, ಕುರ್ಚಿ ಮೊದಲಾದ ಆಸನ : ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳೂ ಮೇಲೆ ಮಣೆಯೂ ಇರುವ, ಒಬ್ಬನು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ, ಬೆನ್ನಿಲ್ಲದ ಪೀಠ ; ಮುಕ್ಕಾಲುಮಣೆ ; ನಾಗಾಲಿ ; ಕಾಲುಮಣೆ ; ಸ್ಟೂಲು (Stool. ಇಂಕನ) : ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಅವರು ಮಾತಾಡುವುದಾದರೂ ಏನು ? ನಾಗಾಲಿಗಳ ಮೇಲೆ ಒರಗಿಕೊಂಡು ಕೈಕಾಲು ಆಡಿಸುತ್ತ ಕುಳಿತಿರುವುದು (ಪ್ರಕಾಪ. ೧೦೨).
[ನಾಗಾಲು + – ಇ$_3$]

ನಾಗಾಲಿ$_2$ (ನಾ). ನಾಲ್ಕು ಗಾಲಿಗಳನ್ನುಳ್ಳುದು ; ನಾಲ್ಕು ಚಕ್ರದ ಬಂಡಿ: "ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ವರ್ತುಲ ನಾಳಿಗಳ ಎಂಜಿನ್ನುಳ್ಳ ಬಹಳ ಹಗುರವಾದ ಮೋಟಾರು ಮೂಗಾಲಿ (ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗಾಲಿ)" (Cycle-car. ಇಂಕನ). [ನಾ$_2$ (<ನಾಲ್ಕು) + ಗಾಲಿ]

ನಾಗಾಲು (ನಾ). ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳು ; ಇಬಾವ ಆನೆಯ ನುಂಗಿತ್ತು . . . ಮತ್ತೊಂದು ಗಜ ಒತ್ತಿ ಬರಲಾಗಿ ಕಚ್ಚಿತ್ತು ಕಚ್ಚಿದ ವಿಷ ತಾಗಿ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಬಿದ್ದಿತ್ತು ನಾಗಾಲಡಿಯಾಗಿ ಆನೆಯದೆ ತಾನುಳಿದ ಪರಿಯ ನೋಡಾ (ಮೋಳಿಮಾ. ೨೦೭-೬೬೨) ; ಯಕ್ಷರ ಪಕ್ಷವ ತಾಳಿ ಓಡುವೀ ಪಶು ನಾಗಾಲಾಗಿ ಹೊತ್ತಿದೆ ಮಾನಸ, ಹೊತ್ತಿದೆ ದೇಹ, ಎದೆ ಮೂರ್ಛಿತವಾಗಿ (ಅರಳು. ೨೦೭-೩) ; ನಾಗಾಲ ಹುರಿಗೆಜ್ಜೆ ನಾಗಾಲ ಕಿರುಗೆಜ್ಜೆ (ನಾಪದ. ೯೭).
[ನಾ$_2$ < ನಾಲ್ಕು) + ಕಾಲು$_1$ (< ಕಾಲ್$_1$)]

ನಾಗಾಲುನೆಗೆತ (ನಾ). (ಕುದುರೆ, ಜಿಂಕೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು) ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಹಾರುವಿಕೆ : "ಕುದುರೆಯ ಒಂದು ತೆರದ ನೆಗೆತ (ಎರಡು ಮುಂಗಾಲುಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎತ್ತಿ ಅವನ್ನು ಕೆಳಗಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಹಿಂಗಾಲುಗಳೆರಡನ್ನೂ ಎತ್ತಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಕುಪ್ಪಳಿಸುವುದು): ನಾಗಾಲುನೆಗೆತ" (Curvet. ಇಂಕನ).
[ನಾಗಾಲು + ನೆಗೆತ]

ನಾಗಾಲೋಟ (ನಾ). ೧. (ಕುದುರೆ, ಜಿಂಕೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಅತಿ ವೇಗವಾದ ಓಟ ; ನೆಲವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಯೂ ಮುಟ್ಟದಂತೆ ಬಹಳ ರಭಸದಿಂದ ಓಡುವುದು : ಕೂಡಲೆ ಗಂಗಾರಾಮನು . . . ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಏರಿ ನಾಗಾಲೋಟದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಓಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿಬಿಟ್ಟನು (ಬಂಕಿಮು. ೩೦೨); ಆಲೋಚನೆಯ ಕುದುರೆ ನಾಗಾಲೋಟದಿಂದ ಓಡುತ್ತಿತ್ತು (ಮುಂಗಾರು. ೦೭) ; ದನಕರುಗಳು ... ನಾಗಾಲೋಟದಿಂದ ಓಡುತ್ತಿದ್ದುವು (ರಾವಿಜ. ೨೪). ೨. ವೇಗ ; ರಭಸ ; ತೀವ್ರತೆ : ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಾಗಾಲೋಟದಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತಿರುವ ಪರಿವರ್ತನೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳದ . . . ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನು ಸೋಮು (ಅನಾಮಿ. ೫೩). ೩. (ಆಲಂ) ಬಹಳ ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವಿಕೆ; ರಭಸದಿಂದ ಸಾಗುವಿಕೆ: ರಭಸದಿಂದ ಗೋಡೆಯನ್ನೇರಿ, ನಾಗಾಲೋಟದಿಂದ ಮನೆಯನ್ನು ಸೇರಿ, ಶಿವನ್ ಮಲಗಿಕೊಂಡನು (ದೇವಸಾ. ೨೪).

ನಾಗಾಲೋಟ ಓಡು = ೧. ಬಹಳ ವೇಗದಿಂದ ಓಡು : ದಿಣ್ಣೆಯನ್ನು ಕಂಡ ಕೂಡಲೇ ಆನಂದದಿಂದ ನಾಗಾಲೋಟ ಓಡಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದ (ಮಲೆನಾ. ೨೦೩). ೨. ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸು : ಅದುವರೆಗೂ ತೂಕಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬ್ರಿಟನ್ ಮೈಕೊಡವಿಕೊಂಡು ಎದ್ದು ನಾಗಾಲೋಟ ಓಡಿ ಒಂದೂವರೆ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಳುತನವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು

(ಶಿಲ್ಪನಾ. ೧೩೩). ನಾಗಾಲೋಟ ಬಿಡು = ನಾಗಲೋಟ ಓಡು೧ : ಅವ ವೋಟರ ಹಾದೀ ನೋಡದೆ ನಾಗಾಲೋಟ ಬಿಟ್ಟ (ಶುನಮಿ. ೧೩೬).

[ನಾಗಾಲು + ಓಟ]

ನಾಗಾಶನ (ನಾ). ೧. ಹಾವುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಪಕ್ಷಿ; ಗರುಡ. ೨. ನವಿಲು. [ನಾಗ + ಅಶನ]

ನಾಗಾಶ್ರಯ (ನಾ). ೧. ಆನೆಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಯಾಗಿರುವವನು, – ಆಶ್ರಯ ಸ್ಥಾನನಾಗಿರುವವನು : ತುಂಗಾಚಾರ ವಿಲೋಲಲುಬ್ಧಕ ಮಹಾದಾನಾಂಕ ನಾಗಾಶ್ರಯಾ (ಹಮ್ಮಿರ. ೧-೪೩). ೨. ಹಾವುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದು ; ಹುತ್ತ. ೩. ಪಾತಾಳಲೋಕ. [ನಾಗ + ಆಶ್ರಯ]

ನಾಗಾಸನ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಆಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ಸರ್ಪಾಸನ ; P "ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಆಸನಗಳು – ಅಷ್ಟವಿನ್ಯಾಸಗಳು ೧. ಉತ್ತಾನಾಸನ ೨. ಚತುರಂಗದಂಡಾಸನ ೩. ಊರ್ಧ್ವಮುಖಶ್ವಾನಾಸನ ೪. ಅಧೋಮುಖಶ್ವಾನಾಸನ ೫. ಸರ್ಪಾಸನ ೬. ಜಾನುಶೀರ್ಷಾಸನ(ಎಡ–ಬಲ = ೨) ೭. ಪಶ್ಚಿಮೋತ್ತಾನಾಸನ ೮. ಮರೀಚಾಸನ ೯. ಉಪವಿಷ್ಟಕೋಣಾಸನ ೧೦. ಲೋಲಾಸನಂ ೧೧. ಭುಜಪೀಡಾಸನಂ ೧೨. ಬಕಾಸನ ೧೩. ಪದ್ಮಾಸನ ೧೪. ಬದ್ಧಪದ್ಮಾಸನ ೧೫. ಯೋಗಮುದ್ರಾಸನ ೧೬. ಮಯೂರಾಸನ ೧೭. ಪಿಂಛಮಯೂರಾಸನ ೧೮. ಪದ್ಮಪಿಂಛಮಯೂರಾಸನ ೧೯. ಶಲಭಾಸನ ೨೦. ಭೇಕಾಸನ ೨೧. ಧನುರಾಸನ ೨೨. ನಾವಾಸನ ೨೩. ಸರ್ವಾಂಗಾಸನ ೨೪. ನಿರಾಲಂಬಾಸನ ೨೫. ಹಲಾಸನ ೨೬. ಉಭಯಪಾದಾಂಗುಷ್ಠಾಸನ ೨೭. ಸುಪ್ತಪಾದಾಂಗುಷ್ಠಾಸನ ೨೮. ಕೂರ್ಮಾಸನ ೨೯. ಏಕಪಾದ ಶೀರ್ಷಾಸನಂ (ಎಡ–ಬಲ = ೨) ೩೦. ದ್ವಿಪಾದಶೀರ್ಷಾಸನ ೩೧. ಚಕೋರಾಸನ ೩೨. ಟಿಟ್ಟಿಭಾಸನ ೩೩. ಬದ್ಧಕೋಣಾಸನಂ ೩೪. ಅರ್ಧಬದ್ಧ ಪದ್ಮಪಶ್ಚಿಮತಾನಾಸನ ೩೫. ಊರ್ಧ್ವಪದ್ಮಾಸನಂ ೩೬. ಅರ್ಧಮತ್ಸ್ಯೇಂದ್ರಾಸನ ೩೭. ಮತ್ಸ್ಯೇಂದ್ರಾಸನ ೩೮. ಸುಪ್ತವಜ್ರಾಸನ ೩೯. ಕಂದಪಿಂಡಾಸನ ೪೦. ಪಿಂಡಾಸನ ೪೧. ಗರ್ಭಪಿಂಡಾಸನ ೪೨. ಗೋರಕ್ಷಾಸನ ೪೩. ಉಷ್ಟ್ರಾಸನ ೪೪. ಕುಕ್ಕುಟಾಸನ ೪೫. ಊರ್ಧ್ವ ಕುಕ್ಕುಟಾಸನ ೪೬. ಕೋಕಿಲಾಸನ ೪೭. ಆಕರ್ಣಧನುರಾಸನ ೪೮. ಸೇತುಬಂಧಾಸನ ೪೯. ಹನುಮಾನಾಸನ ೫೦. ಗರುಡಾಸವ ೫೧. ಅಷ್ಟಾವಕ್ರಾಸನ ೫೨. ಬುದ್ಧಾಸನ ೫೩. ದೂರ್ವಾಸಾಸನ. ೫೪. ವೃಕ್ಷಾಸನ ೫೫. ಸಿದ್ಧಾಸನ ೫೬. ಸಿಂಹಾಸನ ೫೭. ಗೋಮುಖಾಸನ ೫೮. ಉತ್ತಾನ ಕೂರ್ಮಾಸನ ೫೯. ವೃಶ್ಚಿಕಾಸನ ೬೦. ಸ್ವಸ್ತಿಕಾಸನ ೬೧. ವೀರಾಸನ ೬೨. ಉತ್ಕಟಾಸನ ೬೩. ಪಾರ್ಶ್ವಪಾದಾಸನ ೬೪. ವಿಪರೀತದಂಡಾಸನ ೬೫. ಅಂಗುಷ್ಠಾಸನ ೬೬. ಪಾರ್ಶ್ವಕೋಣಾಸನ ೬೭. ಪಾರ್ಶ್ವೋತ್ತಾನಾಸನ ೬೮. ಸುಪ್ತವಜ್ರಾಸನಂ ೬೯. ಕಪೋತಾಸನಂ ೭೦. ಗಂಡಭೇರುಂಡಾಸನ ೭೧. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾಸನ ೭೨. ಅರ್ಧವೃಕ್ಷಾಸನ ೭೩. ತಾಡಾಸನ ೭೪. ಸುಪ್ತಕೋಣಾಸನ ೭೫. ಸುಪ್ತಪಾರ್ಶ್ವಪಾದಾಂಗುಷ್ಠಾಸನ ೭೬. ಸ್ಕಂದಾಸನ ೭೭. ಉತ್ಥಿತ ತ್ರಿಕೋಣಾಸನ ೭೮. ಅರ್ಧಬದ್ಧ ಪದ್ಮೋತ್ತಾನಾಸನ ೭೯. ಭೈರವಾಸನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನೇಕವಿವೆ" (ಭಾಕರ.೧೬೬) ; ಆಸನಗಳ ಹೆಸರುಗಳಂ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟು : ಶುದ್ಧಾಸನ ಸಿಂಹಾಸನ . . . ನಾಗಾಸನ . . . ಅರ್ಧಾಸನಾದಿಯೊಂಭತ್ತುಲ್ಯಾಸನ ಭೇದಂಗಳಂ (ವಿವೇಕ. ೧೩೯). [ನಾಗ + ಆಸನ]

ನಾಗಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ಸರ್ಪವೇ ಅಧಿದೇವತೆಯಾದ ಒಂದು ಮಂತ್ರಾಸ್ತ್ರ ; ಸರ್ಪಾಸ್ತ್ರ : ಹಿಂದೆ ನಾಗಾಸ್ತ್ರದಲಿ ಕಪಿಗಳ ಕೊಂದೆನದು ಹುಸಿಯಾಯ್ತು (ಕೌಶಿರಾ. ೨೮-೫) ; ಕನಸ ಕಂಡನು ಸಮತತಾಮಸಜನಿತಜಾಡ್ಯದಲಿಂದ್ರಜಿತು ರಾಮನನು ನಾಗಾಸ್ತ್ರದಲಿ ಕೆಡಹಿದೆನೆಂದು (ತೊರರಾ. ೬-೧೬-೨) ; ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ತ್ರ ನಾಗಾಸ್ತ್ರ . . . ವಾರುಣಾಸ್ತ್ರಗಳೆಂಬ ಪಂಚೋಪಾಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಂಗಳಂ . . . ವಿವೇಕಿಸಿ ತಿಳಿದಿರಲಕ್ಕುಂ (ವಿವೇಕ. ೪೬). 'ನಾಗಪಾಶ' ಪರ್ಯಾ.

[ನಾಗ + ಅಸ್ತ್ರ]

ನಾಗಿ (ನಾ). = ನಾಗಿಣಿ. [ಸಂ. ನಾಗೀ]

ನಾಗಿಣಿ, ನಾಗಿನಿ (ನಾ). ೧. ನಾಗಲೋಕದ ಸ್ತ್ರೀ ; ನಾಗಕನ್ನಿಕೆ : ನಾಗಶಯ್ಯೆಯೊಳ್ ನಾಗಿಣಿ ನಾಗಬಂಧದೊಳೆ ತಳ್ತು ಗುಣಾರ್ಣವನಂ ಮರುಳ್ಚಿದಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೧೬) ; ನಾಗವಲಿ ಮುಂತಾದ ವಿಭವಗಳಾಗಲಾ ಪ್ರಾಣದೊಳಹಿಸುತ ರಾಗರಸಲೀಲಾವಿನೋದದ ಸರಸಕಲೆಗಳಲಿ ನಾಗಿಣಿಯೊಳೊಡವೆರೆದನೆಂಬೊಲು ನಾಗನಂದನ ಸುರತಸುಖಮಹಾರಾಗರಸದೊಳೋಲಾಡಿದನು ಕರುಣಾಂಬುನಿಧಿಚಂದ್ರ (ನಾಗಕು. ೧೨-೮೬) ; ಶೀನೂ ಸುಶೀಲೆಯನ್ನು ಮದ್ದಿಸಿ ನಿಂತಾಗ ಒಬ್ಬ ನಾಗಿಣಿಯೋ ಯಕ್ಷಿಣಿಯೋ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಳು (ಸಮಚೀ. ೮೬೩). ೨. ಹೆಣ್ಣು ಹಾವು. ೩. (ಅಲಂ) ಕ್ರೂರ ಹೆಂಗಸು; ಹಾವಿನಂಥ ಹೆಣ್ಣು ; ವಿಷಕನ್ನಿಕೆ : ಆಕೆ, ಆ ನಾಗಿಣಿ ಮಾನವಳಲ್ಲ . . . ರಾಕ್ಷಸಿ (ಬರಹಾ. ೧೪). ೨, ೩ : ನಾಗಿಣಿವೊಲೀ ಭುಜಂಗನ ಭೋಗಕ್ಕೆ ತನುವಿತ್ತೆ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೧೬೮). **ನಾಗಿನಿ** : ೧. ಬಂಗಾಲದ 'ಮಣಿಪುರ' ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಗನ ತಂಗಿಯಾದ 'ಮನಸಾ' ಎಂಬ ನಾಗಿನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ (ಭಾಹಲ್ಯ. ೯೬). ೪. ಸುಂದರಳಾದ ಸ್ತ್ರೀ : (ಕ). [<ಪ್ರಾ. ಣಾಇಣೀ./ಸಂ. ನಾಗೀ]

ನಾಗಿನಿ 'ನಾಗಿಣಿ' ನೋ.

ನಾಗಿಯಣ್ಣ, ನಾಗೆಣ್ಣ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರಂ : ಸಾಕ್ಷಿ ಪದಡಿಯ ಗಾವುಣ್ಡಂ ನಾಗಿಯಣ್ಣನುಂ (ಎಕ. XI, ದಾವಣ. ೧೨೪-೯೦ ; ಸು. 1042 ?). **ನಾಗೆಣ್ಣ** : ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಮತ್ ಚಿತ್ರವಾಹನ ಪೊನ್ನಬ್ಬಾಳೆ ಕಿಳ್ಳಂ ನಾಗೆಣ್ಣನಧಿಕಾರಿಗಳಾಗೆ (ಎಕ. VI, ಕೊಪ್ಪ. ೩೭-೨ ; ಸು. 675 ?).

[ನಾಗಿ$_0$ + ಅಣ್ಣ$_1$]

ನಾಗಿಯಬ್ಬೆ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾಕೆಯ ಹೆಸರು : ಶ್ರೀಮದಯ್ಯಪದೇವಂ . . . ತನ್ನ ಮನೋನಯನ ವಲ್ಲಭೆಯರಪ್ಪ ನಾಗಿಯಬ್ಬೆಗಂ ಹೆಲೆಂಬಬ್ಬೆಗ ಬರಗೂರು ಮೂಲಸ್ಥಾನದ ಎರಡು ದೇಗುಲಕ್ಕೆಂದು . . . ಕೊಟ್ಟುದು (ಎಕ. XII, ಶಿರಾ. ೩೯-೨೯ ; 920). 'ನಾಗಯಬ್ಬೆ' ಪರ್ಯಾ.

[ನಾಗಿ + ಅಬ್ಬೆ$_1$]

ನಾಗುರಿಕನಗೆಡ್ಡೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗೆಡ್ಡೆ : ಸಹದೇವಿ, ಬಜೆ, ದೇವದಾರು, ನಾಗುರಿಕನಗೆಡ್ಡೆ ಇವು ಪುಡಿಮಾಡಿ ಧೂಪವಿಕ್ಕಲು ವಿಷಮಜ್ವರ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು (ಕಳವೈ. ೧೧೬). [? + ಗೆಡ್ಡೆ (< ಗಡ್ಡೆ)]

ನಾಗುಲಿಕ 'ನಾಂಗುಲಿಕ' ನೋ.

ನಾಗುಳ 'ನಾಲ್ಗುಳ' ನೋ.

ನಾಗೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ : (ಮೃಶಿಗಿ. ೭೩-೧೪೯೨) [?]

ನಾಗೆಣ್ಣ 'ನಾಗಿಯಣ್ಣ' ನೋ.

ನಾಗೆಯ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಇವ್ವರುಮನೊಡಿತ್ತ ನಾಗೆಯ ಎಟ್ಟಿದಿ × × × ದಲಾಗೆ ಪಡೆದದು (ಎಕ. III(B), ನಂಜನ. ೧೪೭-೩ ; ೩ನೆಯ ಶತ). [< ನಾಗಯ್ಯ]

ನಾಗೇಂದ್ರ (ನಾ). ೧. ನಾಗಲೋಕದ ಹಾವುಗಳ ಒಡೆಯ ; ಆದಿಶೇಷ. ಫಣಿರಾಜ : ಯಕ್ಷೇಂದ್ರನಿಂದ್ರನ ನಾಗೇಂದ್ರನ ನಚ್ಚಿನೋಲಗದವೋಲೊಪ್ಪಿರ್ದುದೊಡ್ಡೋಲಗಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೨೮) ; ಶ್ರೀಮನ್ನಾಗೇಂದ್ರ ಭೋಗಸ್ಫುರದರುಣಮಣಿದ್ಯೋತಿ ಸಂಧ್ಯಾನಿಬದ್ಧಪ್ರೇಮಂ . . . ತ್ರಿಭುವನಜನಕಾನಂದಮಂ ಮಾಡುಗೆಂದುಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೧) ; ಧರೆ ಘನವೆಂಬೆನೆ ನಾಗೇಂದ್ರನ

ಫಣಾಮಣಿಯು ಮೇಲಡಗಿತ್ತು (ಬಸವ. ೮೭೬); ಅನ್ನೆಗಮತ್ತಲ್ ಪನ್ನಗಶಯನನವತರಣೋದ್ಯೋಗದಿಂ ನಾಗೇಂದ್ರನಂ ನೋಡಿ (ಜಗವಿ. ೨-೩೬ ವ); ನಾಗೇಂದ್ರಂಗಾದೊಡೆ ವೇಣೇ ಗುರುಪಂಪಾಮಹಾಪುರದ ಮಹಿಮೆಯನಿಂಬಾಗಿ ವಚಿಸಲ್ಕೆ ಗೋಚರಮಾಗದು (ಉದ್ಭಟ. ೩-೭೫); ನಾಗೇಂದ್ರನಂ ಬಿಡದೆ ತಲೆವಾಗಿಸಿತ್ತು ಮಾರನಾಗೇಂದ್ರನಂ ಬುದ್ಧಿದೂಡಿಸಿತ್ತು . . ಅಮಲಧರ್ಮಜನ ಕೀರ್ತಿ (ಕೃಮಿಭಾ. ೨-೦೨) ೨. ನಾಗರಹಾವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು: ದೇಹ ರುಂಡಮಾಲೆಯ ಸ್ಥಾನ ಕರ್ಣ ನಾಗೇಂದ್ರನ ಸ್ಥಾನ ಇಂತೀ ಸ್ಥಾನಂಗಳ ನಾನೊಲ್ಲೆನಯ್ಯಾ (ಬಸವ. ೬೪೪). ೩. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆನೆ; ಸಲಗ; ಗಜರಾಜ: ಬಲಭಿನ್ನಾಗೇಂದ್ರನೋ ಮಾರ್ಮಲೆದು ಹರ ವೃಷಾಧೀಶನೊಳ್ ಪೋರ್ದ ಕೀನಾಶಲುಯ ಶ್ರೇಷ್ಠನೊಳ್ ತಾಗಿದ ರಣಗಣನಾರೇಪಯೆಂಬಂತು ರೇಪಾವಲಿ ಪೀನಸ್ಕಂಧದೊಳ್ ತಳ್ತಿರೆಯಿರೆ ಪೊಚಿಮಟ್ಟತ್ತು ಕಾಂತಾರದಿಂ ಶಾತಶೃಂಗಂ . . . ಗವೇಂದ್ರಂ (ಜಗವಿ. ೩-೩೩).
[ನಾಗ + ಇಂದ್ರ]

ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ (ನಾ). ಆದಿಶೇಷನು ಹಾಸಿಗೆಯಾಗಿರುವವನು; ಶೇಷಶಾಯಿ; ಮಹಾವಿಷ್ಣು. 'ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನಾಲಯ' ಪರಾ.
[ನಾಗೇಂದ್ರ + ಶಯನ]

ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನಾಲಯ (ನಾ). ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಸಸ್ಥಾನ; ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ: ಅಮಲಧರ್ಮಜನ ಕೀರ್ತಿ ಬಳಿಕ ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನಾಲಯವ ಜಡಧಿಯನಿಸಿ . . . ನೆಟ್ಟ ರಾಜಿಸಿತು ಮೂಜಗದೊಳು (ಕೃಮಿಭಾ. ೨-೦೨).
[ನಾಗೇಂದ್ರಶಯನ + ಆಲಯ]

ನಾಗೇಶ (ನಾ). ೧. ನಾಗರುಗಳ ಒಡೆಯ; ಆದಿಶೇಷ. ೨. ನಾಗರುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು; ಶಿವ: ನಾಗೇಶನ[ತಿಳಿದ]ವೆಂಬರು ಅನಾಗದ ಹೋದರು ನಾಗಾಯಿ ನಾಗಕುಂಡಲನಟಿದವೆಂಬರು ನಾಗದೇವತೆಗಳಾದರು ನಾಗಾಯಿ (ಸಿದ್ಧವ.ಕೆ. ೪೨೨-೦೫೬೦). ೩. ದ್ವಾದಶಜ್ಯೋತಿರ್ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. 'ಜ್ಯೋತಿರ್ಲಿಂಗ' ಪರಾ. [ನಾಗ + ಈಶ]

ನಾಗೇಶಿ, ನಾಗೇಸಿ (ನಾ). ಪ್ರಪಂಚ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನಿಗಿಂತ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಪ್ರಧಾನಭೂತವಾದುದೆಂದು ವಾದಿಸುವ ಪಕ್ಷ; ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಮೇಲುಗಟ್ಟಿ ಹಾಡುವ ಪಂಗಡ; ಗಂಡಸಿಗಿಂತ ಹೆಂಗಸೇ ಹೆಚ್ಚೆಂದು ಲಾವಣಿ ಕಟ್ಟಿ ಹಾಡುವವರ ತಂಡ: ಹರದೇಶಿ ಪಂಗಡದವರ ಹಾಡಿಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ನಾಗೇಶಿಪಂಗಡದವರು ಲಾವಣಿಗಳನ್ನು ಹಾಡಿದರು (ಕಪಶು. ೬-೦೪). ನಾಗೇಸಿ: ಹರದೇಸಿಗಳು ಪುರುಷನನ್ನು ಮೇಲುಗಟ್ಟಿ, ನಾಗೇಸಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಮೇಲುಗಟ್ಟಿ ಹಾಡುವರೆನ್ನಬೇಕು (ಸುವರ್ಣ. ೪೦). 'ಕಲ್ಗಿ', 'ಹರದೇಶಿ' ಪರಾ. [?./ಮರಾ. ನಾಗೇಶವಳ]

ನಾಗೇಶ್ವರ (ನಾ). = ನಾಗೇಂದ್ರ ೧: ತಾರತಜನ್ನಾಗೇಶ್ವರ ನೀರಜಭವ ದಶಕರಜಿದು ನುತಿಸಲಶಕ್ಯಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೧-೨೮). [ನಾಗ + ಈಶ್ವರ]

ನಾಗೇಸಿ 'ನಾಗೇಶಿ' ನೋ.

ನಾಗೊಂದಿ 'ನಾಗಂದಿಗೆ' ನೋ.

ನಾಗೊಂದಿಗೆ 'ನಾಗಂದಿಗೆ' ನೋ.

ನಾಗೊಮ್ಮೆ (ನಾ). ಬೀಜಗಳನ್ನು ತುಂಬುವ ನಾಲ್ಕು ಬುಟ್ಟಿ: ಇಂತು ತಾಗೇ ಮೂಜಿಡಿ ತೂಂಬುಂ ದೇವಭೋಗಂ ಈ ಕಟನಿ ಫಲವೂ ಕೊನ್ನು ಬೆಳಿಸಿ ನಾಗೊಮ್ಮೆಯುಂ ಸಾಲೆ ಊಳುವದು (ಎಕ. X, ಕೋಲಾರ. ೧೧-೯; ಸು. 753). [ನಾ$_{3}$ (<ನಾಲ್ಕು) + ಕೊಮ್ಮೆ$_{1}$]

ನಾಗೊರಲ (ನಾ). ನಾಲ್ಕು ಕೊರಳುಳ್ಳವನು; ನಾಲ್ಮೊಗ; ಬ್ರಹ್ಮ: ನಾಗೊರಲನರಸಿ ನಾರದರು ವೀಣೆಯ ನುಡಿಸಿ ಭಾಗೀರಥೀಧರನ ನುಡಿಸಿದರು (ಗುರುಪಾ. ೬-೬೭). [ನಾ$_{3}$ (<ನಾಲ್ಕು) + ಕೊರಲ್ + – ಅ$_{7}$]

ನಾಗೊಳ 'ನಾಲ್ಗೊಳ' ನೋ.

ನಾಗೊಳಗ (ನಾ). ಒಂದು ಅಳತೆ; ನಾಲ್ಕು ಕೊಳಗ: ದ್ರೋಣ = ನಾಗೊಳಗ, ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯ (ಶಮದ. ೨೬೦ ಪ್ರಯೋ. ೮೦೬).
[ನಾ$_{3}$ (<ನಾಲ್ಕು) + ಕೊಳಗ]

ನಾಗೋಜ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಈ ಕಲ್ಲ ಮಾಡಿಶಿ ಭಡಿಸಿದೊ ದಿವಾಕರಯ್ಯನು ನಾಗೋಜನಯ್ಯನುಂ (ಎಕ. X, ಬಾಗೇಪ. ೬೪-೭; ಸು. ೯೦೦); ರೂವಾರಿ ಬುಪೋಜನ ಮಗ ರೂವಾರಿ ನಾಗೋಜ ಮಾಡಿದ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೨೩, ೦೦೯-೩; ?). [ನಾಗ + ಓಜ$_{1}$ (<ಒವಜ್ಝ)]

ನಾಗೋಲಿ 'ನಾಗವಲಿ' ನೋ.

ನಾಗೋಲೆ 'ನಾಗವಲಿ' ನೋ.

ನಾಗೋಷ್ಠ (ನಾ). [ಅಶ್ವಶಾ] ಕುದುರೆಯ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಮನ,– ಗತಿ: ಹಾವು ನಡೆದಂತೆ ಡೊಂಕುಡೊಂಕಾಗಿ ಓಡಿಸುವುದು ನಾಗೋಷ್ಠ ವೆನಿಸಿಕೊಂಬುದು (ಅಶ್ವಟೀ. ೨೩-೮). [?]

ನಾಗ್ನ್ಯ$_{2}$ (ನಾ). ಬತ್ತಲೆ; ನಗ್ನತೆ; ದಿಗಂಬರತ್ವ: ಮೆಚಿವ ಗುಂಡಿಗೆಯುಂ ವಿಕೃತಕ್ಕೆ ಸಂದ ನಾಗ್ನ್ಯಮುಮುಪಹಂಸೆಯೆಂಬ ಜನವಾದಮುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೮-೦೩೨); ನಾಗ್ನ್ಯ$_{2}$ = ನಿರ್ಗ್ರಂಥಮುಂ (ತತ್ತ್ವಸೂ. ೩೩೩). [ಸಂ.]

ನಾಘಂಡುಗ 'ನಾಲ್ಗಂಡುಗ' ನೋ.

ನಾಚ್ 'ನಾಚು$_{1}$' ನೋ.

ನಾಚಗಾವುಂಡ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಮಲೆಪಜಿನ ಭೀಚಗಾವುಣ್ಡ ವೈರಗೆಯ ನಾಚಗಾವುಣ್ಡ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗಡ. ೦೦೯-೦೩; 1037).
[ನಾಚ$_{6}$ (<ನರಸಿಂಗ) + ಗಾವುಂಡ (<ಗಾಮುಂಡ)]

ನಾಚಾರ್ಲು 'ಲಾಚಾರು' ನೋ.

ನಾಚಿಕೆ 'ನಾಣ್ಚಿಕೆ' ನೋ.

ನಾಚಿಕೆಗಿಡ (ನಾ). ಮುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೆ(ನಾಚಿಕೆಯಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ) ಮುದುರಿಕೊಳ್ಳುವ ಎಲೆಗಳುಳ್ಳ ಗಿಡ; ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಮುನಿ: ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಮುನಿ, ಮುಡುಗುದಾವರೆ, ನಾಚಿಕೆಗಿಡ, ಲಜ್ಜಾವತಿ (ಮೃಶಿಗಿ. ೫೯-೦೦೭೯). [ನಾಚಿಕೆ (<ನಾಣ್ಚಿಕೆ) + ಗಿಡ (<ಗಿಡು)]

ನಾಚಿಕೆಗೆಡಿಸು (ಕ್ರಿ). ಅವಮಾನಪಡಿಸು: ತಡೆದು ಗೆದ್ದವರಿಲ್ಲ ನಾಚಿಕೆ ಗೆಡಿಸಿದವರಿಲ್ಲೀ ನೆಲೆಗೆ ಕೈವಿಡಿದುದಿಲ್ಲಪಜಯ ನಿತಂಬನಿ ನಮ್ಮನಾಜಿಯಲಿ (ಕೊರಠಾ. ೬-೨೮-೩). [ನಾಚಿಕೆಗೆಡು + – ಇಸು$_{3}$]

ನಾಚಿಕೆಗೆಡು, ನಾಚಿಗೆಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ಅವಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದು; ಸಂಕೋಚಪಡು: ಆ ದ್ವಿಜನೆಂದ ಮಾತಿನ ಬಿನ್ನಣಕೆ ಮರುಳಾಗಿ ನಾಚಿಕೆ ಗೆಟ್ಟು ಬಂದೆನಲಾ (ನಳಕ. ೮-೪೦). ೨. ಲಜ್ಜೆಗೆಡು; ಲಜ್ಜಾಹೀನನಾಗು: ಬಟ್ಟೆನೆಲವೋ ನಿನ್ನ ನಾಚಿಕೆಗೆಟ್ಟವನೆ ಹೋಗಸುರವಂಶಧರಟ್ಟನಲಿ (ಕೊರಠಾ. ೬-೨೨-೨೮); ಒಮ್ಮೆ ತಾನೆನ್ನನು ವಂಚಿಸಿ ಹೋದರೆ ನಾಚಿಕೆ ಗೆಟ್ಟವನವನೆ (ಇಂಜಾಕ. ೨೨೬-೦೪). ನಾಚಿಗೆಗೆಡು: ೨. ಚಿ ಚಿ ಚಿಯೆಂದು ಕಾಳೆಯನೂದಬೇಡಿಂದು ಛಿ ಛಿ ಛಿಯೆಂದೂದ ಹೇಳೊ ನಾಚಿಗೆಗೆಟ್ಟರ ನೋಡೆಂದು ಜಡಿಯ ಸೇನಾಚಕ್ರ ಸುಮ್ಮನಾಯ್ತೇಜ (ಭರತ. ೪೯-೦೪).
[ನಾಚಿಕೆ (<ನಾಣ್ಚಿಕೆ) + ಕೆಡು$_{1}$]

ನಾಚಿಕೆಗೇಡಿ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದವನು; ಭಂಡ; "ಮಾನಗೇಡಿ" (ಜಾನಕೋ. ೧೧); ಇಂದು ನಾಚಿಕೆಗೇಡಿಯಂತೆ ಹೋಗುವುದು ಹೇಗೆ? (ನಿರಾಶ. ೯೪). [ನಾಚಿಕೆ (<ನಾಣ್ಚಿಕೆ) + ಕೇಡಿ$_{1}$]

ನಾಚಿಕೆಗೇಡಿತನ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ; ಲಜ್ಜಾಹೀನತೆ: ನಾಚಿಕೆಗೇಡಿತನದ ಹಾಗು ನಿರ್ದಯ ಅವಿವೇಕತನದ ಪತನಕ್ಕೆ ಚಪ್ಪಾಳೆ ಯಿಕ್ಕುವವನು (ಪ್ರಬಂಧ. ೩೦); ಅವಳನ್ನು ಭೆಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮುಖ ತಗ್ಗಿಸುವ ನಾಚಿಕೆಗೇಡಿತನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅವಳ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಲೇಸಾಗಿ ತೋರಿತ್ತು (ಹೇಮುಂತ. ೨೭೪). [ನಾಚಿಕೆಗೇಡಿ + – ತನ]

ನಾಚಿಕೆಗೇಡು, ನಾಚಿಗೆಗೇಡು (ನಾ). ನಾಚಿಕೆ ಇಲ್ಲದಂತಿರುವುದು ; ಲಜ್ಜಾಸ್ಪದವಾಗಿರುವುದು : ಇದೆಂಥಹದು ವೆಚ್‌ಸ್ವರ! ಛೀ ನಾಚಿಕೆಗೇಡು (ಮಹಾತ್ಮ. ೬೬) : ಅದು ಇನ್ನೂ ನಾಚಿಕೆಗೇಡು ಎಂದರು ಹುಡುಗರು (ಶಾಲಿವಾ. ೧೯೬) ; ಎಂಥ ನಾಚಿಕೆಗೇಡಿನ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದೇವೆ (ಪುನರು. ೧೦೯). **ನಾಚಿಗೆಗೇಡು :** ಈಚಲುಮರದ ಕೆಳಗೆ ಮಜ್ಜಿಗೆ ಕುಡಿದರೆ ನಾಚಿಗೆ ಗೇಡಾಗದೆ ? (ಗಾದ). [ನಾಚಿಕೆ (<ನಾಣ್ಚಿಕೆ) + ಕೇಡು₁]

ನಾಚಿಕೆಗೊಳು, ನಾಚಿಕೆಗೊಳ್ಳು (ಕ್ರಿ).. ೧. ಲಜ್ಜೆಯನ್ನು ಹೊಂದು : ನಾಚಿಕೆಗೊಳಬೇಡ ಮನದಲಿ ಯೋಚಿಸಿ ಕೆಡಬೇಡ (ಪುರಂದ. ೩-೬೬ ಪಲ್ಲವಿ). **ನಾಚಿಕೆಗೊಳ್ಳು :** ೧. ಹೊಸಬರನ್ನು ನೋಡಿ ಅವಳು ನಾಚಿಕೆಗೊಂಡಳು (ರೂಢಿ). ೨. ಅವಮಾನಹೊಂದು ; ಸಂಕೋಚಪಡು : ಅವಿವೇಕದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ನಾಚಿಕೆಗೊಂಡರೆ ಏನಾಯ್ತು ? (ರೂಢಿ).

[ನಾಚಿಕೆ (<ನಾಣ್ಚಿಕೆ) + ಕೊಳು (<ಕೊಳ್₁)]

ನಾಚಿಕೆಗೊಳ್ಳು 'ನಾಚಿಕೆಗೊಳು' ನೋ.

ನಾಚಿಕೆಪಡು 'ನಾಚಿಕೆವಡು' ನೋ.

ನಾಚಿಕೆಮುಳ್ಳು (ನಾ).=ನಾಚಿಕೆಗಿಡ.

[ನಾಚಿಕೆ (<ನಾಣ್ಚಿಕೆ) + ಮುಳ್ಳು (<ಮುಳ್)]

ನಾಚಿಕೆವಡು, ನಾಚಿಕೆಪಡು (ಕ್ರಿ). ಸಂಕೋಚಪಡು : ಹರಹರಾಯೆನುತಾ ಸೀರೆಯ ಸೆಳಿಗ ಹಱಿದಿತ್ತಳು ನೃಪಾಲಗೆ ಶಿರವ ನಸುಬಾಗಿದನು ನಾಚಿಕೆ ವಡುತ[ಪಾಠಾಂ. ಯಾಗ]ಲಿಂತೆಂದ (ನಳಚ. ೫-೬). **ನಾಚಿಕೆಪಡು :** ಆತನು ನಾಚಿಕೆಪಟ್ಟು ತಲೆಬಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ಹೊಗಳಿದೆವು (ಸಾಹಿಜೀ. ೮೬).

[ನಾಚಿಕೆ (<ನಾಣ್ಚಿಕೆ) + ಪಡು₁]

ನಾಚಿಗೆ 'ನಾಣ್ಚಿಕೆ' ನೋ.

ನಾಚಿಗೆಗೆಡು 'ನಾಚಿಕೆಗೆಡು' ನೋ.

ನಾಚಿಗೆಗೇಡು 'ನಾಚಿಕೆಗೇಡು' ನೋ.

ನಾಚಿಯ (ನಾ). ಒಂದು ಮನೆತನದ ಹೆಸರು : ನಾಚಿಯರ ಬೆಂಬಿಸೆಟ್ಟಿಯ ಬೀಡಿನೊಳ್ ನಾಡು ನೆರಪಿ (ಕಇ. IV, ೫೫-೦೬ ; 1000 ?). [?]

ನಾಚಿಸು 'ನಾಣ್ಚಿಸು' ನೋ.

ನಾಚು₁ 'ನಾಣ್ಚು₁' ನೋ.

ನಾಚು₂, ನಾಚ್ (ನಾ). ೧. ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಭಾವವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸುವುದು ; ಆಂಗಿಕಾಭಿನಯ ; ನೃತ್ಯ : ಸಿನಿಮಾ, ಟಾಕಿ, ನಾಚು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹನವೇ ವಿನಹ, ಹಳೇ ಕಾಲದ ನಾಟಕಗಳನ್ನು . . . ನೋಡುವವರು ಯಾರು ? (ರಾಯಚ. ೬೫); "ಚಾಂದನೀಚೌಕ"ದಲ್ಲಿ ಸೂಳೆಯರ ನಾಚು ಇತ್ತು (ಕೊತಳಾ. ೧೧) ; ಇಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ವೇಶ್ಯಾಸ್ತ್ರೀಯರ ನಾಚು –ಗಾನಗಳು ನಡೆದಿರುವವು (ಮುಂದಾಶಿ. ೦೨೬). ೨. ತಾಳಲಯಬದ್ಧವಾದ ಕುಣಿತ ; ನೃತ್ತ. ೩. ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಕಥಕನೃತ್ಯದ ಗತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. **ನಾಚ್:** ೩. ಆತ ಹೇಳಿರುವ ಗತ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಕೆಲವು : ಸಲಾಮಿ ಫರಿಯಾದ್ ಹುಸ್ನ ಮಹಬೂಬ ನಾಚ್ (ಭಾರದ. ೫೫೯) ; ಭಾರತೀಯ, ಪರ್ಶಿಯಾ ನೃತ್ಯಕಲೆಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ನಾಚ್ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತು (ಭಾರದ. ೫೬೯).

ನಾಚು ಮಾಡು=೧. ನೃತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು: ಕೋಣೆಯ ಒಳಗೊಳಗೇ ಕುಳಿತು ಗೊಣಗುಟ್ಟುತ್ತಿರುವಳಲ್ಲ, ಏತಕೆ? ಒಂದು ಇಷ್ಟು ನಾಚುಮಾಡಲಿ (ಕನ್ನಾಬ. ೬೬). ೨. (ಸಂತೋಷ, ಉಲ್ಲಾಸಗಳಿಂದ) ಕುಣಿದಾಡು ; ನಲಿದಾಡು : ಅವಳು ಸಮರನನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಭರಿತಳಾಗಿ ನಾಚು ಮಾಡಿದಳು (ಅಗಸ. ೦೫೩). **ನಾಚುರಂಗು** = ೧. ಕೇಲಿ ; ವಿಲಾಸ ; ಆನಂದೋತ್ಸವ ; ಆಮೋದಪ್ರಮೋದ. ೨. ನೃತ್ಯಗೀತೆ; ಮೇಳ: ದಿನಂಪ್ರತಿ ನಾಚು ರಂಗು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಂತರ್ಪಣೆ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಸಮಾರಂಭಗಳು ನಡೆದೇ ಇದ್ದವು (ಮುಂಜುಳ. ೧೯೦) ; ನಾಚು–ರಂಗುಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶಲೆಯರಾದ ಕಲಾವಂತಿನಿಯರ ನಾಮಾವಲಿಗಳನ್ನು ಇವರು ಮುಖೋದ್ಗತವಾಗಿ ಹೇಳಬಲ್ಲರು (ಶಿರಂಗ. ೧೬೩) ; ಈ ರಾಜರು ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ನಾಚುರಂಗು ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು (ಒಡಕ. ೫೫).

[←ಹಿಂ. ನಾಚ್./ಪ್ರಾ. ಣಚ್ಚ./ಸಂ. ನೃತ್ಯ]

ನಾಚುಗೆ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆ ; ಲಜ್ಜೆ : ಕಣ್ಣಲ್ಲಿ ಮಿಂಚು, ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಾಚುಗೆ, ನಡಗೆಯಲ್ಲಿ ನಯ, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೀಗೆ ಗೌರಿ ಅಪೂರ್ವಳಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದಳು (ದಸ್ಸುಹಿಂ. ೩೯) ; ನಾಚುಗೆಯೆಂದರೇನು ತೇಜನಿ (ಸುಗುಗೀ. ೧-೦೬). 'ನಾಣ್ಚಿಕೆ' ಪರಾ.

[ನಾಚು₁ (<ನಾಣ್ಚು₁) + – ಗೆ]

ನಾಚುಬುರುಕ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆ ಸ್ವಭಾವದ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ಲಜ್ಜಾಶೀಲ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಸಾರಮ್ಮನ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಲ್ಲ ಜಾರ್ಜಿಯ ಈ ನಾಚುಬುರುಕ ಸ್ನೇಹಿತನ ಮರ್ಯಾದೆಮುತ್ತ (ಗಂಮಾಯಿ. ೮೩).

[ನಾಚು₁ (<ನಾಣ್ಚು₁) + – ಬುರುಕ]

ನಾಚ್ಚಾರಮ್ಮ (ನಾ). ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಂಡತಿ ; ಲಕ್ಷ್ಮಿ ; ಆಂಡಾಳ್ : ಆರಯ್ಯ ನಿನ್ನ ಮಗ ಬೊಮ್ಮ ಅಲ್ಲಾ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮೊಮ್ಮ ನಿನ್ನ ಸೇರಿರೆ ಹರಿ ವರಬೊಮ್ಮ ಅಮ್ಮ ಶ್ರೀರಂಗ ನಾಚ್ಚಾರಮ್ಮ (ಗೀತಗೋ. ೪೪-೪).

[ನಾಚ್ಚಾರ್₀ (P ← ತಮಿ. ನಾಚ್ಚಿಯಾರ್) + ಅಮ್ಮ₂]

ನಾಜರ್ 'ನಾಜಿರು' ನೋ.

ನಾಜರು 'ನಾಜಿರು' ನೋ.

ನಾಜಲು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ. 'ನಾಜಲುಹಣ' ಪರಾ.

[← ಅರ. ನುಜಲ್]

ನಾಜಲುಹಣ (ನಾ). 'ನಾಜಲು' ಎಂಬ ತೆರಿಗೆಯಿಂದ ಬರುವ ಹಣ : ಆವಾಗ್ಯೆ ದೊಡ್ಡಬಳ್ಳಾಪುರದ ಅಬ್ಬಾಸಕುಲ್ಲಿಖಾನನಿಗೆ ಯಿ ಅಲ್ಲಿಸಾಬರಿಂದ ೧೦೦೦ ವರಹಾ ನಾಜಲುಹಣಾ ಬರಬೇಕಾಗಿಯಿದ್ದದಕೆ (ಹೈದರ. ೩೦).

[ನಾಜಲು + ಹಣ]

ನಾಜಿ (ನಾ). ಎರಡನೆಯ ವಿಶ್ವಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಜರ್ಮನಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದ ಒಂದು ರಾಜಕೀಯ ಪಕ್ಷ : ಭಯಂಕರವಾದವರು ಅಂದರೆ ಜರ್ಮನರು . . . ನಾಜಿಗಳು (ಯೋಧಪು. ೧೪).

[← ಇಂ. Nazi]

ನಾಜಿರ 'ನಾಜಿರು' ನೋ.

ನಾಜಿರು, ನಾಜರ್, ನಾಜರು, ನಾಜಿರ, ನಾಝುರ (ನಾ). ನ್ಯಾಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರಿ ; ಕೋರ್ಟಿನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಜಾರಿಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರಿ ; ಶರೀಫ : ನಾಜಿರುಗಳು, ಪ್ರೋಸೆಸ್ ಸರ್ವರುಗಳು ಅಮೀನರು (ಆಡಳಿತ. ೧). **ನಾಜರ್ :** (ಕೃಸ್‌ಗೆ. II, ೫೫೬). **ನಾಜರು :** (ಕ). **ನಾಜಿರ :** ನಾನೋ ನಾಜಿರ, ಸಿರಸ್ತೆದಾರ ಆಗ ಬಂದಿದ್ದೆ (ಇಪ್ಪತ. ೯). **ನಾಝುರ :** (ಕ).

[←ಅರ. ನಾಝಿರ್; ಹಿಂ. ನಾಜಿರ್; ಮರಾ. ನಾಜರ್, ನಾಜೀರ್, ನಾಝುರ್]

ನಾಜೂಕದಾರ (ನಾ). ಒರಟುತನವಿಲ್ಲದೆ ನಯವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವವನು; ಒಪ್ಪ ಓರಣದಿಂದ ಇರುವವನು : ಮಲ್ಲಿಗೆಹಳ್ಳಿಯ ಬಯಲುನಾಟಕದ ಪಾತ್ರದಾರರನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಜೂಕದಾರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಒಂದು ನಾಟಕ ಕಂಪನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂಬುದೇ ಅವನ ಆಸೆಯಾಗಿತ್ತು (ಗರುಡಾ. ೦೨೬). [<ನಾಜೂಕು + – ದಾರ್₄]

ನಾಜೂಕು, ನಾಜೋಕು (ನಾ). ೧. ಕೋಮಲವಾದುದು; ಮೃದುವಾದುದು; ನಯವಾದುದು: ಗಂಗೆಗೆ ಕ್ರಮೇಣ . . . ನಾಜೂಕಾದ ಮಾತು ಸಹ ಮರೆತು ಹೋದವು (ಪುಟ್ಟಕ. ೨೪); ವಸ್ತ್ರಗಳಷ್ಟೇ ಅಮೂಲ್ಯವಾದವುಗಳೂ ಆಗಲಿ ವಯಸ್ಸು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಮಕ್ಕಳು ತಮ್ಮ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಾವೇ ಉಡಬೇಕು (ಗಂಪ್ರ. ೬೪): ಇನ್ನುಳಿದ ಪಕ್ಕಿಗಳಿಗೂ ನಾಜೂಕು ನಯ ಮಧುರತನ ಇದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು (ಗಾಳಿಗು. ೮೧). ೨. ಚೆನ್ನಾಗಿರುವುದು; ರಮ್ಯವಾಗಿರುವುದು; ಆಕರ್ಷಕ: ತಾವು ನಾಜೂಕಾಗಿ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದೆಲ್ಲಾ ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಲ್ಲ ಕದಡಿದಂತಾಯಿತು (ಸುವಸಂ. ೧೨); ನನ್ನ ಕವನಗಳು ಹೊಸ ಹೂವಿನಂತೆ . . . ಅದುವೆ ನಾಜೂಕು (ನಡಬಂ. ೭೩-೬). ೩. ಓರಣ; ಒಪ್ಪ; ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು: ಕರಾರುಪತ್ರವನ್ನು ಬರೆದುಕೊಂಡು ರಂಗಮ್ಮ ನಾಜೂಕಾಗಿ ಮಡಚಿ ಕೈಯಲ್ಲೇ ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು (ರಂಗವ. ೩೬). ೪. ಥಳುಕು; ಬೆಡಗು; ಚಾಲೋಕು; ಜಾಣತನದಿಂದ ಕೂಡಿದುದು: ಎಷ್ಟು ನಾಜೂಕಾಗಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿ. ಕೈಗೆ ಹಣ ಬಂದಿದೆ ಎಂದರೆ ನಿನಗೆ ಗಂಡನೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣ (ಕಾವೇರಿ. ೪೩); ತೆಳ್ಳಗೆ, ಬೆಳ್ಳಗೆ, ನಾಜೂಕಾದ ಪಟ್ಟಣಿಗರಂತೆ ಕಂಡರು (ಮುನಿಮಾ. ೬). ೫. ತೊಡಕುಳ್ಳುದು; ಸರಳವಲ್ಲದುದು; ಗಹನವಾದುದು; ಜಟಿಲವಾದುದು: ನಾನು ತಂದಿರುವ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳು ಬಹು ನಾಜೂಕಾದುವು (ಬಣ್ಣಕು. ೨); ನಮ್ಮ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯ ಸ್ಥಿತಿ ಎಷ್ಟು ನಾಜೂಕಾದುದೆಂಬುದು ನಿನಗೆ ಗೊತ್ತು (ಬರಹಾ. ೧೬). ೬. ಒಳ್ಳೆಯ ಜಾಣತನದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕುದು; ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು: ಅದರ ನಾಜೂಕಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು . . . ಅಂತರಾತ್ಮನ ದೃಷ್ಟಿ ಅನುಭವಗಳಿಂದ ಹುಡುಕಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು (ಪ್ರಬಂಧ. ೦೩೬); ಅದರೆ ಇಂತಹ 'ನಾಜೂಕು' ವಿಷಯವನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದ ಅನುಯಾಯಿಗಳೂ ಇದ್ದರು (ಸಾಸಪೂ. ೦೬೪); ತನ್ನ ಮಗನ ಭವಿತವ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯರ್ಪಿತವಾದ ಅವಳ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತದ ಪಾಪ – ಪುಣ್ಯಗಳ ನಾಜೂಕಿನ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲ (ಹೊಸಕ್ಷಿ. ೨೮೨). ೭. ದುರ್ಬಲವಾದುದು; ಸುಲಭವಾಗಿ ಬಾಧೆಗೀಡಾಗುವಷ್ಟು ಕೋಮಲವಾದುದು,–ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು: ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ನಾಜೂಕಿನ ಜನಕ್ಕಾದರೆ ಮಳೆಗಾಲ ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂದರೆ ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಡವಡವಗುಟ್ಟಲು ಪ್ರಾರಂಭ (ವಿದ್ಯಾಕಿ. ೧); ಅವನ ದೇಹಸ್ಥಿತಿಯು ಬಹಳ ನಾಜೂಕಾದುದರಿಂದ ಇದುವರೆಗೂ ಸಾವಕಾಶ ಮಾಡಿದೆನು (ಗುಣಸಾ. ೧೬); ಈ ಬೊಂಬೆ ತುಂಬ ನಾಜೂಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದರೆ ಒಡೆದು ಹೋಗುತ್ತದೆ (ರೂಢಿ). ೮. (ಆಲಂ) ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದುದು; ಕಠಿಣವಾದುದು: ಈಗಿನ ಕಾಲ ಬಹಳ ನಾಜೂಕಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭೋಜನದ ಆಮಂತ್ರಣ ಸಿಕ್ಕುವುದು ಅಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಿಲ್ಲ (ಕಮಕ. ೧೬೬). **ನಾಜೋಕು**: ೧. ಉದ್ದವಾದ ನಾರುಗಳಿಂದ . . . ನಾಜೋಕಾದ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವರು (ಗೃಹವಿ. ೬೪); ಮಾತಿನಲ್ಲೂ ಕೆಲಸದಲ್ಲೂ ನಾಜೋಕು. ರಸಿಕತೆ . . . ಗೋಚರಿಸುತ್ತವೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೧೧೪). ೨. ಅದ್ಭುತ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ನಯ, ನಾಜೋಕುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ನಮ್ಮ ತಾಯ್ನಾಡು (ಪ್ರತಾಪ. ೯೬): ಫುಲ್ಲಮಣಿಯು . . . ಸ್ವಲ್ಪ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಾಜೋಕಾಗಿದ್ದಳೆಂತಲೇ ಹೇಳಬೇಕು (ದೇವೀಬಾ. ೨೪): ನಾಜೋಕಾದ ಉಡುಗೆ ತೊಡುಗೆಗಳನ್ನುಟ್ಟ . . . ಮಕ್ಕಳು ಸುತ್ತ ಮುತ್ತ ಓಡಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಪುನರು. ೬೪). ೩. ಹೈಸ್ಕೂಲಿಗೆ ಕಾಲಿಟ್ಟು ಎರಡು ವರ್ಷವಾದರೂ ನಾಜೂಕಾಗಿರೋದನ್ನ ಕಲಿಯಬಾರದೆ? (ನಿಕಟು. ೩). ೯. ನ ಣುಪಾದುದು; ಹೊಳಪುಳ್ಳುದು: ಕೊಳದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಜಿಪ್ಪುಂಗಾರೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನಾಜೋಕಾದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (ಶಿಲ್ಪನಾ. ೪೪).

ನಾಜೋಕು ಮಾಡು=ಒರಟಾದ, ಬಟ್ಟೆ ಚರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮೃದುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.–ನಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು: ಅಡಿಕೆ, ದಾರದ ಬಟ್ಟೆಗಳೂ ನಾಜೋಕುಮಾಡದ ರೇಷ್ಮೆ, ಇತರ ದೇಶಗಳಿಂದ ಬರುತ್ತವೆ (ಭೂಗೋಳ. ೧೧೩).

[←ಮರಾ. ನಾಜೂಕ್, ನಾಜುಕ್, ಪಾರಾ. ಹಿಂ. ನಾಜುಕ್]

ನಾಜೂಕುಗಾರ (ನಾ). ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವವನು. 'ನಾಜೂಕುಗಾರಿಕೆ' ಪರಾ. [ನಾಜೂಕು + – ಗಾರ(< – ಕಾಱ)]

ನಾಜೂಕುಗಾರಿಕೆ (ನಾ). ಆಕರ್ಷಣೆ: ಇವತ್ತು ನಾಟ್ಯವೊಂದು ನಾಜೂಕುಗಾರಿಕೆಯಾಗಿದೆ (ಭಾರದ. ೩೩೨). [ನಾಜೂಕುಗಾರ + – ಇಕೆ]

ನಾಜೂಕುತನ (ನಾ). ೧. ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವಿಕೆ: ಅಳಿಯನ ಪ್ರಪಂಚದ ನಾಜೂಕುತನ ಅವನಿಗೂ ಗೊತ್ತಾಗಿತ್ತು (ಅಕೋಕ.೭೦). ೨. ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿರುವಿಕೆ: ಓರಣ ನಾಜೂಕುತನ ಯಾವವೂ ಅವಳಿಗೆ ಗೊತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಫಲಸಂ. ೨೬). [ನಾಜೂಕು + – ತನ]

ನಾಜೋಕು 'ನಾಜೂಕು' ನೋ.

ನಾರ್ಝರ 'ನಾಜಿರು' ನೋ.

ನಾಟ₁, ನಾಟು₃(ನಾ). ಮರದ ದಿಮ್ಮಿ,–ತೊಲೆ,–ಮುಂಡಿಗೆ,–ಲಾಂಬಿ: ಘಾಟಿಯ ದಾರಿಯ ನಾಟದ ಲಾರಿಯ ನಡಸುವಂದಿಗಳಿನೋಳಿನಿಯ ಬೇಟದ ನಾರಿಯ ಮಾಟದ ಮಾರಿಯ ಮರೆವಂತೆ ನೀ ಬೇಡು ಉಮೆಯ(ಚಂದ್ರವೀ. ೧೧೮-೨೪); ರಾಯರು ತಮ್ಮ ಉಳಿದ ಆಳುಗಳಿಗೆ . . . ನಾಟ ಕಡಿಯುವ ಕೆಲಸ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ಊರಿಗೆ ಹೊರಟು ಹೋದರು (ಕುಡಿಕೊ. ೧೧೭); ಅವು ನಾಟಗಳನ್ನೆಳೆದು ಕಂಗಾಲಾದರೆ, ಕಿಚ್ಚದೆಯ ಕೆಲಸಗಾರರು ಪಶುಬಲಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯಬಲ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ (ಜಾರುದಾ. ೧೮೭). **ನಾಟು₃**: ಲಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಾಟುಗಳು ತುಂಬಿದ್ದುವು (ರೂಢಿ).

ನಾಟಾ ಕಡಿಸು = ದೊಡ್ಡ ಮರವನ್ನು ದಿಮ್ಮಿಗಳನ್ನಾಗಿ ತುಂಡರಿಸು; ಹಲಗೆ ಮೊದಲಾದ ಉಪಕರಣಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ದೊಡ್ಡ ಮರವನ್ನು ತುಂಡುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಸು: ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೆಮ್ಮರವನ್ನು ನಾಟಾ ಕಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ . . . ಅಪಘಾತವಾಗಿ ತೀರಿಕೊಂಡಿದ್ದರು (ಮಳಿಮಾ. ೩೪೮); ಯಾರೋ ಲೈಸೆನ್ಸ್ ಇಲ್ಲದೆ ನಾಟಾ ಕಡಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಕಾನೂರು. ೪೭). **ನಾಟಾ ವ್ಯಾಪಾರ** = ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಗಳ ಮಾರಾಟ: ಆಹಾರಪದಾರ್ಥಗಳ ಮಾರಾಟವ್ಯವಸ್ಥೆ, ನಾಟಾ ವ್ಯಾಪಾರ (Timber trade), ಶಿಕ್ಷೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಶೇಷ ವ್ಯಾಸಂಗ ಏರ್ಪಡಿಸಿ (ಅಂತಸಂ. ೪೧). [←ತುಳು. ನಾಟ]

ನಾಟ₂ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ನಾಟ ಆಹರಿ ಸಾಳಗನಾಟ ಹಮ್ಮೀರನಾಟ ಘೋರ್ಝರನಾಟಿಯೆಂಬವೇ ಪಂಚವಿಧ ನಾಟಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೩೨); ನಾಟ, ಗೌಲ, ವರಾಲೀ . . . ರೀತಿಗೌಲ– ಎಂಬೀ ಎಂಟು ರಾಗಗಳು ಘನರಾಗಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ (ಚತುಪ್ರ. ೦೩೦); ಅವರ ವರ್ಣಗಳು ನಾಟ, ಗೌಳ, ಆರಭಿ . . . ಬೇಹಾಗ್ ಮತ್ತು ಬಿಲಹರಿ ರಾಗಗಳಲ್ಲಿವೆ (ಸಂಗೀತ. ೪೪). 'ನಾಟ್ಟೆ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಾಟಕ (ನಾ). ೧. ಅಭಿನಯ ಪ್ರಧಾನವಾದ ದೃಶ್ಯಪ್ರಬಂಧ; ರೂಪಕ: "ನಾಟಕ" ವೆಂಬುದು ಈ ಕೃತಿಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಳಭೇದ . . ಆದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯದಿಂದ "ನಾಟಕ" ವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆ ಗುಂಪಿನ ಎಲ್ಲಾ ಜಾತಿಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ (ಸಂನಾಟ. ೩); ಭಾಸನ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹಾಸ್ಯ ವಿಧವಿಧವಾಗಿದೆ (ಸಂನಾಟ. ೧೦೦); ರೋಮನ್ ನಾಟಕಕ್ಕೂ . . . ಆ ಮೂಲಕ ಆಧುನಿಕ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯನಾಟಕಕ್ಕೂ ತವರಾದ ಗ್ರೀಕ್‌ನಾಟಕದ ಹುಟ್ಟು ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳನ್ನು ಬಹು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ (ಅಂತಿಗೋ xiii, ೩೮೨೪):

ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿದ್ದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಜನರ ನಾಟಕವು ಇಂತಹದೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜನರ ಮನೋರಂಜನೆಯ ವಾಹಕವಾಗಿ ರಂಗಭೂಮಿ ಎಂಬುದು ವೈದಿಕಕಾಲ ದೀದಲೆ (ಎಂದರೆ ವೇದಗಳ ಕಾಲದಿಂದ) ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬಹುದಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಅಡ್ಡಿ ಇಲ್ಲ (ಭಾರದ. ೫೬೬). ೨. [ಕಾವ್ಯವಿಾ] ಅಭಿನಯಿಸಲ್ಪಡುವ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; ನಟಿಸಿ ತೋರಿಸುವ ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ : ದಶರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ; P ನಾಟಕದ ಕಥೆಯು ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರದೆ, ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರಬೇಕು. ಶೃಂಗಾರ ಅಥವಾ ವೀರರಸಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಇತರ ರಸಗಳು ಅಂಗವಾಗಿರಬೇಕು. ನಾಯಕನು ಧೀರೋದಾತ್ತನಾಗಿರಬೇಕು. ನಾಟಕಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಪಂಚಸಂಧಿಗಳಿರಬೇಕು. ಐದರ ಮೇಲೆ ಹತ್ತರವರೆಗೂ ಅಂಕಗಳಿರಬಹುದು. ಉದಾ: ಅಭಿಜ್ಞಾನಶಾಕುಂತಲ, ವೇಣೀಸಂಹಾರ ಮೊದಲಾದುವು : ವ್ಯಾಕರಣ ಕಾವ್ಯನಾಟಕ ಲೋಕಕಳಾಸಮಯಮಾದಳಂಕೃತಿಗಳೊಳಂ ವ್ಯಾಕುಳ ನಲ್ಲದನೇಕ ವಿವೇಕಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ನಗರಮಂ ಪುಗುತರ್ಪಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೬) ; ಸೌಧರ್ಮೇಂದ್ರಂ ತನ್ನ ದೇವಸಭೆಯ ನಡುವೆ ಸಿಂಹಾಸನಮಸ್ತಕಸ್ಥಿತಂದೇವರ್ಕಳಿಂ ಪರಿವೇಷ್ಟಿತನಾಗಿಸೌದಾ[ಮಿ]ನಿಯೆಂಬ ನಾಟಕಮಂ ನೋಡುತಿರ್ಪನ್ನೆಗಂ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೬೫-೨೯) : ಮೊದಲೇ ಅಭಿಜ್ಞಾನ ಶಾಕುಂತಲವೆಂಬ ಅಪೂರ್ವ ನಾಟಕವನ್ನು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷೆಯಿಂದಾಡುವಂತೆ ತಾವು ಅಪ್ಪಣೆಯಂ ಕೊಡಲಿಲ್ಲವೇ ? (ಶಾಕುಂತ. ೩-೩) ; ನಾಟಕ, ಪ್ರಕರಣ, ಭಾಣ, ಪ್ರಹಸನ, ಡಿಮ, ವ್ಯಾಯೋಗ, ಸಮವಕಾರ, ವೀಥಿ, ಅಂಕ, ಈಹಾಮೃಗ – ಎಂದು ರೂಪಕಗಳು ಹತ್ತು ವಿಧ (ಸಂನಾಟ. ೨೯). ೩. ಪದಾರ್ಥಾಭಿನಯ ; ಅವಸ್ಥಾನುಕರಣ ; ನೃತ್ಯ ; ನಾಟ್ಯ ; ಭಾವಾಭಿನಯ : "ನೃತ್ಯದೊಳು ಹಸ್ತಾಂಗ ದೃಷ್ಟಿಗತಿ ಪದ್ಧತಿಯೊಳಾಡೆ ನಾಟಕಮೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೨೫-೧೦) : ತಾನುಮಾನಂದನಾಟಕಮನಾಡಲ್ಪಗೆಡು ಕೃತಾನುಕರಣಮ ನಾಟಕಮಪ್ಪುಗಜಿಂ . . . ಮಘವಂ . . . ತಾಂಡವಮನಾಡಲುದ್ಯೋಗಂಗೆಯ್ದು (ಆದಿಪು. ೨-೧೦೫ ವ) : ಸರ್ವಾಂಗ ಸುಂದರಿ ವಿದ್ಯಾನಟಿ ನಾಟಕಂನಲಿಗೆ ಮತ್ಕಾವ್ಯಸ್ಥಲೀರಂಗದೊಳ್ (ಪಂಠಾಮಾ. ೧-೬) ; ಕಂಗಳಾಲಿಯ ಕರಿಯ ನಾಳದಲ್ಲಿ ಈರೇಳುಭುವನಂ ಗಳಡಗಿದವು ನಾಟಕ ನಾಟಕವ ನಟಿಸುತ್ತ ಆಡಿಸುವ ಸೂತ್ರದ ಪರಿ (ಅವಚಂ. ೩೪-೧೪೪);ಬೆಡಂಗಡರೆ ನೆಜಿ ದಿಟ್ಟಿ ನೀನೀ ನಾಟಕಕ್ಕಳವಟ್ಟು ರೀತಿಯೊಳೊಪ್ಪ ಸೋವಲದೇವಿ ನಡೆತಾರೌ (ಬಸಪು. ೧೨-೪೩). ೪. ಅಭಿನಯಿಸುವವನು ; ನಟ ; ಪಾತ್ರಧಾರಿ. ೫. ನರ್ತಿಸುವವನು; ನರ್ತಕ : "ನಟಃ, ನಟಕಃ, ನಾಟಕಃ, ನಟನ್, ಈ ೪ ಕುಣಿವಂ" (ಶಾಶಕ್. ೧೩೮). ೬. (ಆಲಂ) ವಾಸ್ತವಿಕವಲ್ಲದ ನಡವಳಿಕೆ ; ನಟನೆ ; ಲೀಲೆ ; ವಿನೋದ ; ವಿಲಾಸ : ಬರಲು ಕಂಡಸುರಾರಿ ಮಂಚದೊಳಿರದೆ ಧಿಮ್ಮನೆ ನಿಂದು ನರರಾಚರಣೆಗಳ ನಾಟಕವ ತಾನೇ ನಟಿಸಿ ತೋಱಿದನು ಹಿರಿಯರಿಗೆ ತಾ ಹಿರಿಯನೆಂಬೀ ಗರುವತನವನು ಬಿಸುಟು ಕುಂತಿಗೆ ಕರವ ಮುಗಿದೆಱಗಿದನು (ಕುವ್ಯಾಉ. ೮-೦೬) : ನಾವು ಮಾಡುವುದೇನು ಸಲಹುವ ದೈವವೇ ಕೆಡಹುವೊಡೆ ಭುವನದಲಾವ ತಡೆವನು ನೋಡೆ ವಿಶ್ವಂಭರನ ನಾಟಕವು (ಕೌಶಿರಾ.೨೩-೧೫) : ಬೇಗಯೊಂಧಿಗೆ ತರಳು ನಾಟಕ ಸಾಕು ಸಖಿಯನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳೆಂದ (ಕೌಶಿರಾ.: ೪೩-೪೯) : ತೋಱಿಸಿದ ದೀವಿಗೆಗೆ ಕರುಣವ ತೋಱುತಿತ್ತನು ಬಾಲವನು ನಗೆಗಾಱಿಂಗೆ ನಾಟಕವ ನಟಿಸುತ ವೀರಹನುಮಂತ (ತೊರರಾ. ೫-೬-೪೫) ; ನಾಟಕವ ನೋಡು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರಂಗಸ್ಥಲದಿ ಕೋಟಿ ನಟರಾಂತಿಹರು ಚಿತ್ರಪಾತ್ರಗಳ (ಮಂಕುತಿ. ೨೫೪). ೭. (ಆಲಂ) ಕೃತ್ರಿಮವಾದ ವ್ಯವಹಾರ ; ತೋರಿಕೆಯ ವರ್ತನೆ ; ಬೂಟಾಟಿಕೆ: ಅವನದೆಲ್ಲಾ ಬರಿಯ ನಾಟಕ. ಅವನನ್ನು ನಂಬಬೇಡ (ರೂಢಿ). 'ನಾಟಕವಾಡು' ಪರಾ. ೮. ತೋರಿಕೆಯ ವರ್ತನೆಯುಳ್ಳವನು ; ಕೃತ್ರಿಮವಾದ ನಡವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು : ಡಂಭಕ : ದುಡುಕ್ಯಾಂಜಿ ಜಂಗಮಕ್ಕಿಕ್ಕುವ ದೋಷಕ್ಕಾಂಜಿ ಧರ್ಮವ ಮಾಡುವ ಬೇಡುವ ಕಾಟಕ್ಕಾಂಜಿ ತ್ರಿವಿಧವ ಕೊಡುವ ನಾಟಕರಿಗೇಕೋ ಸದ್ಭಕ್ತಿ (ಪುರೀಶಮಾ. ೩೪-೧೪೩).

ನಾಟಕದ ಕಂಪನಿ = ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಸಂಘ,–ಸಂಸ್ಥೆ : ಗುಬ್ಬಿವೀರಣ್ಣನವರ ನಾಟಕದ ಕಂಪನಿ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ತುಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು (ರೂಢಿ). ನಾಟಕ ಹೂಡು = ತೋರಿಕೆಯ ವರ್ತನೆಯನ್ನು ಮಾಡು ; ಕೃತ್ರಿಮವಾದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಡೆಸು : ಸರ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಕೋರ್ಟುಗಳು ತೋರಿಕೆಯ ನಾಟಕ ಹೂಡಿ, ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಬದುಕು ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಜನಸಮೂಹದಿಂದ ಕೆಲವರನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಪುನರು. ೫೫೦). ನಾಟಕಾಂತ ಸಾಹಿತ್ಯ = ನಾಟಕದ ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಮುಕ್ತಾಯ ಹೊಂದುವ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಂಗ ; P ಹಿಂದೆ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವವರು ನಾಟಕವನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕಡೆಯ ಹಂತವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗೆ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವವರನ್ನು 'ನಾಟಕಾಂತಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು: ಚತುರ್ವೇದ–ಷಟ್‌ಶಾಸ್ತ್ರ–ನಾಟಕಾಂತಸಾಹಿತ್ಯ . . . ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲವುದರಲ್ಲಿಯೂ . . . ಗಣಪತಿಯಾಗ ಪರಿಣತನಾಗಿದ್ದ (ಹೊಸಕ್ಷ. ೩೬).

[ಸಂ.]

ನಾಟಕಕವಿ (ನಾ). ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ನಾಟಕಗಳನ್ನೇ ರಚಿಸುವ ಕವಿ ; ನಾಟಕಕರ್ತೃ : ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವರಾದ ಕಾಳಿದಾಸಾದಿ ನಾಟಕ ಕವಿಗಳ ನಾಟಕವೇ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಉತ್ತಮನಾಟಕ (ಸಂನಾಟ. vii ಮುನ್ನುಡಿ).

[ನಾಟಕ + ಕವಿ$_{8}$]

ನಾಟಕಕಾರ (ನಾ). ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸುವವನು : ಅಶ್ವಘೋಷ, ಭಾಸ, ಕಾಳಿದಾಸ, ಭವಭೂತಿ ಮೊದಲಾದ ನಾಟಕಕಾರರ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು . . . ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (ಭಾರದ. ೫೬೧) ; ಕಾಲ್ರೈಕ್ಕ . . . ತನ್ನ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ನಾಟಕಕಾರರ ಸಂಪ್ರದಾಯವೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ(ಅರಿಕಾ. ೫೦ ಟೀಕೆ). [ನಾಟಕ + – ಕಾರ$_1$(<–ಕಾಱ)]

ನಾಟಕಚಕ್ರ (ನಾ). ೧. ನಾಟಕಗಳ ಗುಂಪು. ೨. ಭಾಸನೆಂಬ ಕವಿ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ನಾಟಕಗಳ ಸಮೂಹ: ನಾಟಕಚಕ್ರ ಎಂಬ ಮಾತು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಬಳಕೆಯಿಲ್ಲ. ಆದರೆ . . . ನಾಟಕಚಕ್ರ ಎಂದೊಡನೆಯೆ ಭಾಸಕವಿಯ ನೆನಪಾಗುವುದು ಖಂಡಿತ (ಕನ್ನನು. ೨೩-೬ ; 1938). ೩. ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಏಕಕರ್ತೃಕವಾದ ನಾಟಕಗಳ ಸಮೂಹ; P ಈಚೆಗೆ ಕೆಲವು ನಾಟಕಕಾರರು ತಮ್ಮ ನಾಟಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲ 'ನಾಟಕಚಕ್ರ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ : 'ಸಂಸ'ರ 'ನಾಟಕ ಚಕ್ರ' ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಒಡೆಯರ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ (ನಡದಾ. I, ೨೪೨). [ನಾಟಕ + ಚಕ್ರ$_1$]

ನಾಟಕತಂತ್ರ (ನಾ). ನಾಟಕರಚನೆಯ ಉಪಾಯ,–ತಾಂತ್ರಿಕ ಉಪಯೋಗ : ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗರ ನಾಟಕತಂತ್ರ ತನ್ನ ಉದ್ದೇಶ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ, ಮುಂದಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ (ನಡದಾ. I, ೨೨೮).

[ನಾಟಕ + ತಂತ್ರ]

ನಾಟಕಧರ (ನಾ). ನಾಟಕವಾಡುವವನು ; ಲೀಲೆಯಾಡುವವನು ; ಆಟಕಟ್ಟುವವನು : ಆಟಪಾಟಗಳೆಲ್ಲ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗೆ ಎನ್ನಿ . . . ಕೋಟಲೆ ಸಂಸಾರ ನಾಟಕಧರಗೆಯೆನ್ನಿ (ಪುರಂದ. ೦-೭೦-೩). [ಸಂ.]

ನಾಟಕಧಾರಿ (ನಾ). ೧. ಪಾತ್ರಧಾರಿ ; ನಟ. ೨. ಸೂತ್ರಧಾರ.

[ಸಂ. ನಾಟಕಧಾರಿನ್]

ನಾಟಕಪ್ರಕರ (ನಾ). ದೃಶ್ಯಪ್ರಬಂಧಗಳ ಸಮೂಹ; ರೂಪಕಗಳ ಗುಂಪು: ಮತ್ತಮಾ ಮಹಾವನಂ . . . ನಾಟಕಪ್ರಕರದಂತೀಹಾ ಗೋಪಗೂಹಿತಮುಂ . . . ನಿರಂತರಚ್ಛಾಯಾಶ್ರಿತವಾಗಿಯುಂ ಕೃತಾಂತರೂಪಮಲ್ಲು (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೩-೩೨ ವ) : ನಾಟಕಪ್ರಕರದಂತೆ ವಿಪುಳ ವೀಥೀವಿಭಾಸಿಯುಂ . . . ಎಂಬ ಮಹನೀಯಮಹಿಮೆಯಂ ತಳೆದು (ಪುಷ್ಪಪು. ೯-೩೦ ವ). [ನಾಟಕ + ಪ್ರ॰ಕರ್]

ನಾಟಕಪ್ರದರ್ಶನ (ನಾ). ನಾಟಕವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸುವಿಕೆ; ನಾಟಕ ವಾಡುವಿಕೆ : ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಾಟಕಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಏನೂ ಅನುಕೂಲತೆಗಳಿಲ್ಲದಿರು ವದರ ಬಗ್ಗೆ ಟೀಕೆ-ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ನಾವು ಕೇಳುತ್ತಲೇ ಇದ್ದೇವೆ (ನಡೆದಾ. I, ೨೫೦). [ನಾಟಕ + ಪ್ರದರ್ಶನ]

ನಾಟಕಪ್ರಬಂಧ (ನಾ). ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸುವ ಕೃತಿ; ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ; ರೂಪಕ : ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಾಲ್ಮೀಕಿಮುನಿಯು . . . ತನ್ನಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ನಾಟಕಪ್ರಬಂಧವಂ ನೋಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಮ್ಮಂ ಸನ್ನಿಧಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ ಇದ್ದಾನೆ (ಕಗವಿ. ೧೦೭ ಉತ್ತರರಾಮಚರಿತ್ರೆ ಕಥೆ). [ನಾಟಕ + ಪ್ರಬಂಧ]

ನಾಟಕಪ್ರೇಮಿ (ನಾ). ನಾಟಕದ ಬಗ್ಗೆ ಅಭಿರುಚಿಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ,-ಆಸಕ್ತಿ ಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿ: ನಾಟಕಪ್ರೇಮಿಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ನಾಟಕಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಬೇಕು (ಸಂನಾಟ. iii ಮುನ್ನುಡಿ). [ನಾಟಕ + ಪ್ರೇಮಿ]

ನಾಟಕಮಂದಿರ (ನಾ).=ನಾಟಕಶಾಲೆ ೧ : ನಾಟಕಮಂದಿರದಿಂದ ಹೊರ ಬೀಳುವಾಗ, ಕಾವ್ಯಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕೆಳಗಿಟ್ಟಾಗ, ರಸದ ಧಾರೆಯೂ ಕತ್ತರಿಸಿ ಹೋಗುವುದನ್ನು ಅನುಭವಶಾಲಿಗಳು ಬಲ್ಲರು (ಭಾರಮಿ. ೩೭೮). [ನಾಟಕ + ಮಂದಿರ]

ನಾಟಕರಂಗ (ನಾ). ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ವೇದಿಕೆ ; ರಂಗಸ್ಥಳ; ರಂಗಭೂಮಿ. [ನಾಟಕ + ರಂಗ$_{2}$]

ನಾಟಕವಾಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಾಟಕವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸು ; ದೃಶ್ಯಪ್ರಬಂಧ ವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸು : ದೊರೆತ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ, ದೊರೆತ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರೆದುರು ನಾಟಕವಾಡುವ ಧೈರ್ಯ ನಮ್ಮ ನಾಟಕಕಾರರಿಗಿರಬೇಕು (ನಡೆದಾ. I, ೨೩೨) : ನಮ್ಮೂರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಶಿವರಾತ್ರಿಗೆ ನಾಟಕವಾಡು ತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಬೂಟಾಟಿಕೆ ಮಾಡು ; ಸೋಗುಹಾಕು : ಆತನು ಏನೂ ತಿಳುವಳಿಕೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪಂಡಿತನಂತೆ ನಾಟಕವಾಡುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). [ನಾಟಕ + ಆಡು$_{1}$]

ನಾಟಕಶಾಲೆ (ನಾ). ೧. ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಮಂಟಪ,-ಕಟ್ಟಡ ; ಥಿಯೇಟರು : ನಾಟಕಶಾಲೆಯೊಳಭಿನವಹಾಟಕಮಣಿಘಟಿತ ಧೂಪಘಟಧೂಮಚಯೋದ್ಭಾಟಿತಘನಕೆ ನಲಿವ ನವಿಲಾಟಮುನನುಸರಿಸೆ ವರ್ತಿಪರ್ ಸುರಸತಿಯರ್ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೧೭-೨೦). ೨. ನರ್ತನಶಾಲೆ : ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಸಾಮನ್ತಂ ಮಾರ್ತ್ತಣ್ಡಯ್ಯಂ ತಮ್ಮ ಮುತ್ತಯ್ಯಂ ಮಾಡಿಸಿದ ಬಸದಿಯಂ ಪಡಿಸಲಿಸಿ ನಾಟಕಶಾಲೆಯಂ ಮಾಡಿಸಿ ತನ್ನ ಕೀರ್ತ್ತಿ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭ ಮನಾಚನ್ದ್ರಾರ್ಕ್ಕತಾರಂಬರಂ ನಿಲಿಸಿದ (ಶಾಇಇ. XI-1, ೭೮-೮೬ ; 1045) ; ಚಕಚಕಿಸುತ ರನ್ನಗನ್ನಡಿಯಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಕರಿಸೆ ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ಅಕಳಂಕಚಂದ್ರ ಲೋಕವೊಯೆನೆ ನೃಪನ ನಾಟಕಶಾಲೆ ಮೆರೆವುದೇನೆಂಬೆ (ಅರಚ. ೧೨-೧೮) ; ಯಿಂಮಡಿ ಹಿರಿಕೆಂಪಯಗೌಡೇವರ ಪಟ್ಟದ ನಾಟಕಶಾಲೆಯ ಶೃಂಗಾರಮ್ಮ ನವರು ಮಾಡಿಸಿದ ಬಸವಳೆ ಮಂಡಪ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೩೮, ೧೦೦-೩; ಸು. 1630). [ನಾಟಕ + ಶಾಲೆ$_{3}$]

ನಾಟಕಶಿಲ್ಪ (ನಾ). ನಾಟಕ ರಚನೆ,-ಸಂವಿಧಾನ : ನಾಟಕಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸಂಸರು ತಮ್ಮ ಕಲ್ಪನಾಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಬಾಧಿತವಾಗಿ ನಡೆಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅವರ ಊಹೆಯ ನಾವೆ . . . ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ನಡೆದದ್ದಿಲ್ಲ (ಚಿಟ್ಸಿಅ. ೩ ಅರಿಕೆ). [ನಾಟಕ + ಶಿಲ್ಪ]

ನಾಟಕಾಭಿನಯ (ನಾ). = ನಾಟಕಪ್ರದರ್ಶನ : ನಾಟಕಾಭಿನಯವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಕುಳಿತಿರುವ ಸಾಮಾಜಿಕರು, ಪ್ರೇಕ್ಷಕರು (ಭಾರಮಿ. ೩೫೯): ಇಂದಿನ ಅವರ ನಾಟಕಾಭಿನಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯವಾಗಿದ್ದಿತು (ರೂಢಿ). [ನಾಟಕ + ಅಭಿನಯ]

ನಾಟಕೀಕರಣ (ನಾ). ಕಥೆ, ನಿರೂಪಣೆಗಳನ್ನು ನಾಟಕವಾಗಿ ಪರಿ ವರ್ತಿಸುವುದು. 'ನಾಟಕೀಕರಿಸು' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಾಟಕೀಕರಿಸು (ಕ್ರಿ). ಕಥೆ, ನಿರೂಪಣೆಗಳನ್ನು ನಾಟಕರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸು : ಈಚೆಗೆ ಪಾಠಗಳನ್ನು ನಾಟಕೀಕರಿಸಿ ಬೋಧಿಸ ವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅದರ ಪ್ರಭಾವ ಗೊತ್ತಾಗು ತ್ತದೆ (ಶಿಕ್ಷದ. ೫೪). [ನಾಟಕೀಕರಣ + -ಇಸು$_{3}$]

ನಾಟಕೀಗಾಯಕಿ (ನಾ). ನಾಟಕದ ಸಂಗೀತ ; ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಲ್ಲದ ಹಾಗೂ ಕೇವಲ ಪಾಮರರಂಜನೆಗಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಬಳಸಲ್ಪಡುವ ಸಂಗೀತ : ನಾನು ಸಂಗೀತ ಹೆಚ್ಚು ಕಲಿತವನೇ ಅಲ್ಲ - ನನ್ನದೆಲ್ಲಾ ನಾಟಕೀಗಾಯಕಿ (ನಟಸಾ. ೬೩೩). [ನಾಟಕಿ$_{0}$ (P ← ಮರಾ. ನಾಟಕೀ) + ಗಾಯಕಿ$_{1}$]

ನಾಟಕೀಜನ (ನಾ). ನಾಟಕಕಲೆಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವ ಜನ ; ನಾಟಕವನ್ನು ಉಪವೃತ್ತಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಜನ : ಆಗಲೇ ಮೊದಲ ದಾಂಗೆ ನಾಟಕಿ.ಜನರ ಜೀವನ ಕಾಣಲು ಸಿಕ್ಕಿತು (ಹುಮುಹ. ೦೫೭). [ನಾಟಕಿ$_{0}$ (P ← ಮರಾ. ನಾಟಕೀ) + ಜನ]

ನಾಟಕೀಯ (ಗುಂ). ೧. ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ; ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ; ನಾಟಕವಾಡಲು ಹೊಂದುವ : ನಾಟಕಗಳಿಗೂ ನಾಟಕೀಯಗುಣವುಳ್ಳ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೆಂದರೆ (ಶೂನ್ಯಕು. ೨೬). ೨. ವಾಸ್ತವಿಕವಲ್ಲದ ; ಕೃತ್ರಿಮವಾದ ; ಸೋಗಿನ ; ತೋರಿಕೆಯ : ಈ ನಾಟಕೀಯವ್ಯವಹಾರ ಬೇಡ, ನಿಜಸ್ಥಿತಿ ತಿಳಿಸಿಬಿಡು (ರೂಢಿ). (ನಾ). ೩. ಅಭಿನಯಪೂರ್ವಕವಾದದ್ದು ; ನಟನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದು. ೪. ನಾಟಕದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು : ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವ ವಚನಗಳು ಎರಡನೆಯ ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಕಾರನಿಗೆ ಸಿಕ್ಕು ಆತ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ನಾಟಕೀಯವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರಬೇಕು (ಶೂನ್ಯಕು. ೯೭). [ಸಂ.]

ನಾಟಕೀಯತೆ(ನಾ). ೧. ನಾಟಕದ ಗುಣ; ಸಂಭಾಷಣೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಗುಣ : ಶೂನ್ಯಸಂಪಾದನೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ, ಅದರ ನಾಟಕೀಯತೆ (ಶೂನ್ಯಕು. ೨೬) ; ಪು. ತಿ. ನ. ಅವರ 'ಗೋಕುಲನಿರ್ಗಮನ' ಭಾವ ಗೀತದಂತೆ ಚಲುವಾಗಿದೆ ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾಟಕೀಯತೆ ಅಷ್ಟೊಂದು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ (ನಡೆದಾ. I,೨೪೭) . ೨. ಕೃತ್ರಿಮವ್ಯವಹಾರ ; ಬೂಟಾಟಿಕೆ ; ಅವಾಸ್ತವಿಕ ನಡವಳಿಕೆ : ಸ್ಟೂಅರ್ಟ್ ಲಿಟರ್‌ಬಾಕ್ಸ್ ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ ತನ್ನ ಪೈಪನ್ನು ಎಸೆದು ಬಂದು - "ನನ್ನ ನಾಟಕೀಯತೆ ಯನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು" ಎಂದ (ಹೊಸ್ತಿ. ೨೦೩). [ಸಂ. ನಾಟಕೀಯತಾ]

ನಾಟಕೀಯವ್ಯಂಗ್ಯ (ನಾ). ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವಿಶೇಷ,-ಕವಿವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅಂತರಾರ್ಥ ; P ನಾಟಕದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿಧಿಯ ಅಣಕ. ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅಥವಾ ಘಟನೆಯ ಪರಿಣಾಮವು ನಿರೀಕ್ಷಣೆಗೆ ವಿರುದ್ಧ ವಾಗಿರುವುದು : ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ಹಸರಿಸಬೇಕು - ಅದನ್ನು 'ನಾಟಕೀಯವ್ಯಂಗ್ಯ' (Dramatic-Irony)ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಸಾಹಿಪ್ರ. ೨೦೯). [ನಾಟಕೀಯ + ವ್ಯಂಗ್ಯ$_{1}$]

ನಾಟಕೀಹೃದಯ (ನಾ). ನಾಟಕವನ್ನು ಮೆಚ್ಚುವ ಹೃದಯ: ನಾಟ್ಯ ಸಾಕ್ಷೀನಾಟಕೀಹೃದಯವು ಸತ್ವವನ್ನು ಜೀವಂತಗೊಳಿಸುವುದು (ಪ್ರಬಂಧ. ೩೦). [ನಾಟಕಿ₀ (P ←ಮರಾ. ನಾಟಕೀ) + ಹೃದಯ]

ನಾಟಕುರಂಜಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಮಾಧವ ಮನೋಹರೀ, ಮಧ್ಯಮಾವತೀ, ದೇವಮನೋಹರೀ, ನಾಟಕುರಂಜೀ ಎಂಬಿವು ಭಾಷಾಂಗಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನುಳ್ಳವುಗಳು (ಚತುಷ್ಪ. ೧೩೦). [ಸಂ. ನಾಟಕುರಂಜೀ]

ನಾಟಕೋತ್ಸವ (ನಾ).=ನಾಟ್ಯೋತ್ಸವ: ಈಚಿಗೆ ಅನೇಕ ಕಡೆ ನಾಟಕೋತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ (ರೂಢಿ). [ನಾಟಕ + ಉತ್ಸವ]

ನಾಟಿ₁, ನಟ್ಟಿ₁, ನಟ್ಟು₃, ನಟ್ಟಿ₁, ನೆಟ್ಟಿ₄ (ನಾ). ೧. ಬತ್ತ, ರಾಗಿ ಮೊದಲಾದ ಪೈರುಗಳ ಸಣ್ಣ ಸಸಿ,-ಎಳೆಗಿಡ: ಅನುಭಾವವೇಬು ದೊಂದೆತ್ತು . . . ನಿನ್ನ ಮಟ್ಟದ ನಾಟಿಯ ಮೊನ್ನೆ ಮೇವುದ ಕಂಡೆ (ಅವಹಂ. ೧೩೩-೬೯೭); ಭೂಗರ್ಭದೊಳಗಿರುವ ಬೀಜಗಳ ತೆರವಲ್ಲಿ ಚಡಪಡಿಸುತ್ತಿದೆ ನಾಟಿ ಮೇಲೆ ಸಿಡಿಯೆ! (ಕರುಣ್ಯಾ. ೧೯-೪); ದೋಣಿ ನಡೆಸುವಾಗ, ನಾಟಿ ನಡುವಾಗ ತರತರನ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ (ಜಾನಗೀ. ೩೦). ೨. ಅಗೆ ಹಾಕಿ ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದ ಸಸಿಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನೆಡುವುದು; ಒಗ್ಗುಹಾಕಿದ ಬತ್ತ, ರಾಗಿ ಮುಂತಾದ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತು ಬೇರೆ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ನೆಡುವುದು: ನಾಟಿಯು ದಿನದೊಳು ಸಸಿಗಳ ನೂರುವ (ಚಂದ್ರವೀ. ೩೦-೨೩); ಬಿತ್ತನೆ, ನಾಟಿ, ಕುಯಿಲು ಮುಂತಾದವಕ್ಕೂ ಈ ತರನಾಗಿ ಮಾರ್ಗನಿರ್ದೇಶನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ಕಕೃಷ್ಯಾ. ೫೦೮); ಶ್ರಾವಣಮಾಸ ಬರುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಹೊಲಗಳಲ್ಲಿ ಗಿಡ್ಡರಾಗಿಯು ಬಂದು ದೊಡ್ಡರಾಗಿಯು ನಾಟಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದ್ದರು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೭೦). ೩. [ವೈದ್ಯಶಾ] ಒಂದು ಅಂಗಾಂಶವನ್ನು ತೆಗೆದು ಅಗತ್ಯವಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ಹಚ್ಚುವುದು,-ಕಸಿಮಾಡುವುದು: ಕೈ ಚರ್ಮ ಇಲ್ಲವೇ ಕಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಮಂಜುಗಡ್ಡೆ ಇರಿಸಿ ಸುಮಾರು ೫⁰ ಸೆಂ. ಗ್ರೇ. ಗೆ ತಂಪುಗೊಳಿಸಿ ಆ ಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಹಾಕಿದರೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಚರ್ಮದ ನಾಟಿಗಳನ್ನು (ಗ್ರಾಫ್ಟ್) ನೋವಿಲ್ಲದೆ ತೆಗೆದಿದ್ದಾರೆ (ಕವಿಕೋ. I, ४೭೩). **ನಟ್ಟಿ₁**: ೨. ಮಳೆಗಾಲದ ನಟ್ಟಿ ಮುಗಿದರೆ ಮುಡೂರನ ಮುಂದಿನ ಮೊಕ್ಕಾಂ ಬಾಳೆಹೊನ್ನೂರು (ಹಹಸ. ೭೪); ನಟ್ಟಿ ಎಷ್ಟಾಯಿತು? ಎಂದು ಶೀನಪ್ಪ ಕೇಳಿದ (ಅನಾಥ. ೧೧೭). **ನಟ್ಟು₃**: ೪. ವ್ಯವಸಾಯದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಅನಗತ್ಯವಾದ ಹುಲ್ಲು,-ಗಿಡ; ಕಳೆ: ಭೂಮಿಯು ಹಸನಾಗಿರಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕರಿಕೆ ಕಣಿಗೆ ನಟ್ಟುಗಳು ಇರಲಾಗದು (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೫); ಆ ಕೆರೆಯ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ನಟ್ಟು ಬಹಳ ಬೆಳೆದಿದೆಯೆಂದು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ (ಮುಕ್ಕಮ. ४೦): ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕರಿಕೆ, ನಟ್ಟು ಬೆಳೆದು ಹೊಲ ಕಾಡಿನಂತಾಗಿತ್ತು (ಚವರಿ. ೫೦); ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಟ್ಟು ಬೆಳೆಯುವುದು ಬಹಳ (ವಿಜಾಭೂ. ೦೦). **ನೆಟ್ಟಿ₁**: ೧. ಬೀಜದ ಬಿಜುಗೋಲುಗಳೆಂಬ ನೆಟ್ಟಿಯನೂಜಿದನೀಗ್ಯೆಗಡೆಗೆ (ಮೋಹತ. ೩೮-೯೭). **ನೆಟ್ಟಿ₄**: ೨. ಇವತ್ತು ನೆಟ್ಟಿ ಎಂದು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವೇ? (ಗಂಗಾಳ. ೧೩೩).

ನಟ್ಟಿ ಕಡಿ = ಕಳೆಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು: ನಟ್ಟಿ ಕಡೀತೀನಿ . . . ನೇಗಲಾ ಹೊಡೀತೀನಿ (ಜಾಬಲ. ೫). ನಟ್ಟಿ ಹೊಡೆ=ನಟ್ಟಿ ಕಡಿ: ಹೊಟಿಯ ಹೊಟುವೆನು ನಟ್ಟಿ ಹೊಡ[ಡ]ವೆನು ಹುರಿಯ ಬಿಡುವೆನು (ರೀವಕಾ.೧-೧೯). ನಟ್ಟನ ಭತ್ತ = ನಾಟಿಹಾಕಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಭತ್ತ; ಬೀಜದ ಭತ್ತ: ನಟ್ಟನ ಭತ್ತ ಮೂಡೆ ೪೫ (ಮೈಆರಿ. ೧೯೪೩, ೯೭-೫೫ : 1406). ನಾಟಿಯ ಓಟ = "ನಾಟಿ ಹಾಕಿದ ಗದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಓಡುವ ಒಂದು ಓಟ ಸ್ಪರ್ಧೆ" (ಹುಲಿಹಾ. ಕೋಶ). ಈ ಮೂವರು ನಾಟಿಯ ಓಟವನ್ನು ನೋಡಲೆಂದು ಮುಂಜಾನೆಯೇ ಕಟ್ಟುಂಚಟ್ಟೀರ ಮನೆಗೆ ಹೋದರು (ಹುಲಿಹಾ. ೩೪). ನಾಟಿ ಹಾಕು = ೧. ಒಗ್ಗುಹಾಕಿದ ಸಸಿಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತು ಬೇರೆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನೆಡು: ಇವತ್ತು ನಾವು ಒಬ್ಬನ ಗದ್ದೆಗೆ ಪೈರು ನಾಟಿ ಹಾಕುವುದಕ್ಕೆ ಹೋದರೆ ಅವನು ನಮಗೆ ದುಡ್ಡು ಕೊಡುವಂತಿಲ್ಲ (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೭೦); ಒಂದು ಗೇಣು ಪೈರಾದ ನಂತರ ಅದನ್ನು ಕಿತ್ತು ಗದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ನಾಟುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಅನುಕೂಲವಾದದ್ದು. ಈ ಪದ್ಧತಿಗೆ ನಾಟಿಹಾಕುವುದು ಎಂದು ಹೆಸರು (ವ್ಯವಮ. ४೭); ಓಟ ನೋಡಲು ಬಂದವರೆಲ್ಲ ಗದ್ದೆಗಿಳಿದು ನಾಟಿ ಹಾಕುವುದರಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುವುದು ರೂಢಿ (ಹುಲಿಹಾ. ೩४). ೨. ಬೇರೂರಿಸು; ಆರಂಭಿಸು; ಮೊದಲುಮಾಡು: ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡು ತನ್ನ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ನಾಟಿ ಹಾಕಿದಾಗ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣಶಾಲೆಗಳು . . . ಆರಂಭವಾದುವು (ಶಿಕ್ಷದ. ೮೯४).

[< ನಾಟು. / ಕೊಡ. ನಾಟ; ತುಳು. ನಾಟ, ನಟ್ಟ, ನೆಟ್ಟ]

ನಾಟಿ₂ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ಬಳಿಕ ಸಮಸ್ತ ರಾಗಂಗಳೊಳಗೆ . . . ನಾಟಿ ಸಾರಂಗ . . . ಮಧ್ಯಮಾವತಿಯೆಂಬ ಮೂವತ್ತಾಱು ರಾಗಂಗಳೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ . . . ಪ್ರಸಿದ್ಧಗೊಂಡಿರ್ಪವು (ವಿವೇಕ. ೩೫೦); ಸಾಳಂಗ ನಾಟಿ ಭೈರವಿ ದೇಶಿ . . . ವಸಂತಭೈರವಿ [ಯಜು] ದೊಳವನವನೊಲ್ದು ಪಾಡಿದ (ತ್ರಿಭುತಿ. ೬-೩೦); ಸಾಳಂಗಂ ನಾಟಿ ದೇಶಿ ಗುಜ್ಜರಿಯಾ . . . ವೀಣೆಯಲ್ಲಿ ಮುನಿ ಬಾಜಿಸಿದಂ (ವೀಂಖ. ೬-೮೯). [ಸಂ. ನಾಟೀ]

ನಾಟಿ₃ (ಗು). ನಾಡಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ: ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದಿರುವ; ವಿದೇಶೀಯವಲ್ಲದ; ಸ್ವದೇಶಿ; ದೇಶೀಯ. 'ನಾಟಿ ಔಷಧ' ಪರಾ. [← ಇಂ. Native]

ನಾಟಿಅಂಜೂರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಂಜೂರದ ಗಿಡ: (ವ್ಯುಜಿ. ೩೭-೭೨೨). [ನಾಟಿ₃ + ಅಂಜೂರ]

ನಾಟಿಔಷಧ (ನಾ). ಸ್ವದೇಶದ ಗಿಡಮೂಲಿಕೆಗಳಿಂದ ತಯಾರು ಮಾಡಿದ ಮದ್ದು; ಸ್ವದೇಶೀಔಷಧ: ನಾಟಿಔಷಧಗಳಿಂದ ಕೇವಲ ತಾತ್ಕಾಲಿಕಗುಣ ಸಿಕ್ಕುತ್ತಿತ್ತು (ವಿದ್ಯಾರ. ೨೮). [ನಾಟಿ₃ + ಔಷಧ]

ನಾಟಿಕುರಂಜಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು; ನಾಟಕುರಂಜಿ: ನಾಟಕುರಂಜಿ -೨೮ನೇ ಮೇಳಕರ್ತ ಹರಿಕಾಂಭೋಜಿಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಯ. ಉಪಾಂಗ ರಕ್ತಿರಾಗ. ಘನರಾಗಗಳಲ್ಲೊಂದು (ಸಂಗೀತಂ. ೦೯೮). [< ಸಂ. ನಾಟಕುರಂಜೀ]

ನಾಟಿಕೆ₁, ನಾಟಿಗೆ (ನಾ). ೧. ನೆಡುವಿಕೆ: "ನಾಟಿಕೆ, ಮೊಳೆ, ಮೊಳಕೆ, ಕೊಂಬು, ಕುಡಿ" (ಕಂನುಹು. ೮೭); ಬೆಳೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಒಂದಾದರೂ ಕಸದ ನಾಟಿಕೆ ಇಲ್ಲದ ಹಾಗೆ . . . ತೆಗೆದುಹಾಕುತ್ತೇವೆ (ಕೃಷಿಪ್ರ. ೨೦). ೨. ನೆಟ್ಟ ಸಸಿ: ಬಿತ್ತಿದ ಬಳಿಕ ನಾಟಿಕೆಯು ಸುಮಾರು ಮೊದು ಪೂಟುಯತ್ತರಾಗುವದರೊಳಗೆಯೆರಡು ಸಾರಿಯೆಡೆ ಹೊಡಿದರೆಂದರೆ ಗಳೆಯ ಕೆಲಸ ತೀರಿತು (ಕಥಾಗ. ೨೩೮). **ನಾಟಿಗೆ**: ೧. ಅದು ನಾಟಿಗೆಯ ಕಾಲವಾಗಿತ್ತು (ಚೆನಬಾ. ೦೨೭).

[ನಾಟು₁ (<ನಾಟು) + -ಇಕೆ]

ನಾಟಿಕೆ₂ (ನಾ). ನಾಟಕವಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ; ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೃಶ್ಯ ಪ್ರಬಂಧ; ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಉಪರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು; P ಶ್ರೀಹರ್ಷನ 'ರತ್ನಾವಳಿ'ಯು ನಾಟಿಕೆಗೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ: ನಾಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವು ಕಲ್ಪಿತ. ನಾಯಕನು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ಧೀರಲಲಿತ . . . ಶೃಂಗಾರರಸ; ಕೈಶಿಕೀವೃತ್ತಿ; ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳು (ಕೃಪಿಡ. ೨೨೦): ೧. ನಾಟಿಕಾ. ೨. ತ್ರೋಟಕ. ೩. ಗೋಷ್ಠೀ. ೪. ಸಟ್ಟಕ. ೫. ನಾಟ್ಯರಾಸಕ. ೬. ಪ್ರಸ್ಥಾನ. ೭. ಉಲ್ಲಾಪ್ಯ. ೮. ಕಾವ್ಯ. ೯. ಪ್ರೇಂಖಣ. ೧೦. ರಾಸಕ. ೧೧. ಸಂಲಾಪಕ. ೧೨. ಶ್ರೀಗದಿತ,

೧೩. ಶಿಲ್ಪಕ. ೧೪. ವಿಲಾಸಿಕಾ. ೧೫. ದುರ್ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೧೬. ಪ್ರಕರಣೀ. ೧೭. ಹಲ್ಲೀಶ. ೧೮. ಭಾಣಿಕ ಎಂದು ಉಪರೂಪಕಗಳು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧ (ಸಂನಾಟ. ೬೨). [ಸಂ. ನಾಟಕಾ]

ನಾಟಗದ್ದೆ (ನಾ). ಅಗೆ ಹಾಕಿದ ಪೈರನ್ನು ಕಿತ್ತು ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ ನೆಡಲು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಭೂಮಿ; ಕೆಸರುಗದ್ದೆ: ಚಂಗುವಣ್ಣ ಇಷ್ಟರ ತನಕ ಅಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ನಾಟಗದ್ದೆಯನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ಇರಲಿಲ್ಲ (ಹುಲಿಹಾ. ೨೪). [ನಾಟು$_1$ + ಗದ್ದೆ (<ಗಜ್ಜಿ)]

ನಾಟಗೆ 'ನಾಟಿಕೆ$_1$' ನೋ.

ನಾಟರಾಗ (ನಾ). = ನಾಟ$_2$: ನಾಟರಾಗವು ಲೇಸು ತೋಟವಲ್ಲಿಗೆ ಲೇಸು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೩೨೨). [ನಾಟ$_2$ + ರಾಗ]

ನಾಟಿಸಮಯ, ನಟ್ಟಿಸಮಯ (ನಾ). ನಾಟಿ ಹಾಕುವ ಕಾಲ; ಒಗ್ಗು ಹಾಕಿದ ಪೈರುಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತು ಹಸನು ಮಾಡಿರುವ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನೆಡುವ ಕಾಲ: ನಾಟಿಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೆಂಗಸರು ಅಗೆ ತೆಗೆದು ಕಂತೆ ಕಟ್ಟುವರು (ಗ್ರಾಕಳ. ೮೩). **ನಟ್ಟಿಸಮಯ**: ನಟ್ಟಿಸಮಯಕ್ಕೇನೆ ಮದುವ ಇರಿಸಿದರು (ಮರಮ. ೨). [ನಾಟು$_1$ + ಸಮಯ]

ನಾಟಿಸಿಪಾಯಿ (ನಾ). ಸ್ವದೇಶದ ದಂಡಾಳು; ವಿದೇಶಿಯನಲ್ಲದ ಯೋಧ; ದೇಸಿ ಸಿಪಾಯಿ: ಒಂದೊಂದು ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಒಂದು ತುಂಡು ಬಟ್ಟೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡ ನಾಲ್ಕು ಜನ ನಾಟೀಸಿಪಾಯಿ ಗಳಿರುತ್ತಾರೆ (ಪ್ರವಾಕ. II, ೧೮೭). [ನಾಟು$_3$ + ಸಿಪಾಯಿ]

ನಾಟಿಸು 'ನಾಂಟಿಸು' ನೋ.

ನಾಟು$_1$ 'ನಾಂಟು' ನೋ.

ನಾಟು$_2$ (ನಾ). ೧. ನಾಟುವಿಕೆ; ನೆಡುವಿಕೆ: (೬). ೨. ನಾಟಿಕೊಂಡಿರುವುದು; ಆಳಕ್ಕೆ ಊರಿರುವುದು: ಆ ಮೇರು ೧೬ ಸಾವಿರ ಯೋಜನ ಪ್ರಮಾಣವು ಭೂಮಿಯೊಳಗೆ ನಾಟಾಗಿಹುದು (ದಶಟೀ. ೩೭-೬). ೩. ಆಳ; ನಾಟಾಗಿ ತೋಡು (ರೂಢಿ). [< ನಾಟು$_1$]

ನಾಟು$_3$ 'ನಾಟ$_1$' ನೋ.

ನಾಟು$_4$ (ನಾ). [ನಾಟ್ಯ] ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹತ್ತು ಬಗೆಯ ಅಡವು ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಅಡವುಗಳನ್ನು ಹತ್ತು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೧) ತಟ್ಟು, (೨) ಮೆಟ್ಟು, (೩) ನಾಟ್ಟು, (೪) ತಟ್ಟುಮೆಟ್ಟು, (೫) ಕುದಿತಮೆಟ್ಟು, (೬) ಮೈ, (೭) ಮುಡಿ, (೮) ಜಾತಿ, (೯) ಅರುಧಿ, (೧೦) ನಡೈ (ಅಭಾನೃ. ೩೨). [←ತಮಿ. ನಾಟ್ಟು]

ನಾಟುಕೋಲು (ನಾ). ನಾಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಳಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಚೂಪಾದ ತುದಿಯುಳ್ಳ ಕೋಲು,-ದಂಡ: ನಾಟಿ ಹಾಕಬೇಕೆಂತ ಹೊರಟವನು ನಾಟುಕೋಲನ್ನೇ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ). [ನಾಟು$_1$ (<ನಾಂಟು) + ಕೋಲು$_1$ (<ಕೋಲ್$_1$)]

ನಾಟುನುಡಿ (ನಾ). ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಟ್ಟುವಂತೆ ಹೇಳುವ ಮಾತು; ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿಯಾದ ನುಡಿ; ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಾಕುವಂತೆ ಹೇಳುವ ಮಾತು: "ಹುರುಳುನುಡಿ; ಚಟುಕಿನುಡಿ; ಚುಚ್ಚುನುಡಿ; ನಾಟುನುಡಿ" (Epigram. ಇಂಕನಿ); ಜೊತೆಗೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನೇ ಕನ್ನಡಿಸುವ ನನ್ನವೇ ಆದ . . . ಚಾಟೂಕ್ತಿಗಳೂ ನಾಟುನುಡಿಗಳೂ ಗಾದೆಗಳೂ ಸಾಮತಿಗಳೂ ಇಲ್ಲಿವೆ (ಇಂಜಾಶ. vi, ಅರಿಕೆ). [ನಾಟು$_1$ (<ನಾಂಟು) + ನುಡಿ$_2$]

ನಾಟುಮುದಿಮೆ (ನಾ). ನಾಡಿನ ಮುಖಂಡತನ; ದೇಶದ ನಾಯಕತ್ವ: ಬೇಯ್ಯಾವರ್ಮರ ನಾಟುಮುದಿಮೆಯುಳ್ (ಎಕ. IX, ೩೦-೫; 800). [←ತಮಿ. ನಾಟ್ಟುಮುತುಮೈ]

ನಾಟೇರ (ನಾ). ನಟಿಯ ಮಗ; ನರ್ತಕಿಯ ಪುತ್ರ. [ಸಂ.]

ನಾಟ್ಟು 'ನಡು$_1$' ಪರಾ.

ನಾಟ್ಯ (ನಾ). ೧. [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಸಾತ್ವಿಕ, ವಾಚಿಕ, ಆಂಗಿಕ ಮತ್ತು ಆಹಾರ್ಯವೆಂಬ ನಾಲ್ಕುಬಗೆಯ ಅಭಿನಯದಿಂದ ಧೀರೋದಾತ್ತನೇ ಮೊದಲಾದ ನಾಯಕರ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ರಸೋಚಿತವಾಗಿ ಅನುಕರಣ ಮಾಡುವುದು; ಅಭಿನಯ; ರೂಪಕ; ನಾಟಕವೇ ಮೊದಲಾದ ದೃಶ್ಯ: "ಅತ್ಯಲಂಕಾರದೊಳು ನಾಟ್ಯದೊಳು . . . ರೂಪಕಮೆಂಬ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೧೫೩-೬೨); ಭಾವಾನುಭಾವಮೆಸೆವ ವಿಭಾವಂ ಸಾತ್ವಿಕಮನೇಕ ಸಂಚಾರಿಗಳಂ ಆವರಿಸಿ ತೋರ್ಪುದಿಂತಿವು ಕೋವಿದರ್ ಕೇಳ್ ನಾಟ್ಯಮೆಂಬ ಪೆಸರಂ ಪಡೆಗುಂ (ಲಾಸ್ಯರಂ. ೧-೫೭); ಅಭಿನಯಪೂರ್ಣವಾದುದೇ ನಾಟ್ಯ (ಭಾರರ. ೫೩೩); ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು . . . ಅಭಿನಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರೆ ನಾಟ್ಯವಾಗುವುದು (ಕೃಸಿಡಿ. ೦೬೮). ೨. (ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ) ನರ್ತನ; ನೃತ್ಯ: ಅಯ್ಯಾ ನೀನು ನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಂದಲ್ಲಿ ನಾನು ಚೈತನ್ಯನೆಂಬ ವಾಹನವಾಗಿರ್ದೆ ಕಾಣಾ (ಬಸವ. ೩); ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯ ಹುಬ್ಬುಗೆಯೊಳಗೆ ನಾಟ್ಯದ ನಿಳಯಮಧ್ಯದ ಮಣಿಯ ಮಂಜದ ಮೇಲೆ ಪವಡಿಸಿದ (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೩-೯೦); ಫಣವ ಮೆಟ್ಟಿ ಬಾಲವ ಕೈಯಲಿ ಪಿಡಿದು ಥಳಥಳಿಸುತ್ತ ನಾಟ್ಯವನಾಡೆ (ಪುರಂದ. ೨-೦೦೩-೨) ೩. ಗೀತ, ನೃತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾದ್ಯಗಳ ಮೇಳ. ೪. ಅಭಿನಯಕಾರ; ನಟ; ಪಾತ್ರಧಾರಿ.

ನಾಟ್ಯದ ಗರುಡಿ = ನೃತ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ; ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ: ಕಿಲಬಲನಜೀಯುದಂದದಿ ಬಂದು ನಾಟ್ಯದ ಗರುಡಿಯೊಳಗಿಹುದು (ಕುವ್ಯಾವಿ. ೩-೭೭). [ಸಂ.]

ನಾಟ್ಯಕಲೆ (ನಾ). ೧. ನಾಟಕಕಲೆ: ನಾಟ್ಯಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಿಖಿತ(ಬರೆದ) ನಾಟಕ ಅರ್ಥಾತ್ ಶ್ರಾವ್ಯಕಾವ್ಯಕ್ಕೂ . . . ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯಕ್ಕೂ ಇರುವಷ್ಟು ಮಹತ್ವವು ಬೇರೆ ಯಾವ ಅಂಗಗಳಿಗೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದೊಂದು ನಂಬುಗೆಯು ರೂಢವಾಗಿದೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೩೭). ೨. ನರ್ತನಕಲೆ: ಬಲದೇವನು ತನ್ನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ . . . "ನಾಟ್ಯಕಲೆಯು ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಕಲೆ" ಎಂದು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೇ ತೋರಿಸಿದ (ಕಲಾಸಾ. ೧೦೭). [ನಾಟ್ಯ + ಕಲೆ$_3$]

ನಾಟ್ಯಕೂಟ (ನಾ). ನಾಟ್ಯಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿರುವ ಮೇಳ: ನಾವು ನಾಟ್ಯಕೂಟಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಮಾಡಬೇಕು ಬಾ (ಬುಲಿನಾ. ೧೯೯). [ನಾಟ್ಯ + ಕೂಟ$_1$]

ನಾಟ್ಯಗಾತಿ (ನಾ). ನಾಟ್ಯವಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀ; ನಟಿ; ನರ್ತಕಿ: "ನರ್ತಕೀ, ಲಾಸಕೀ—೨ ಕುಣಿಯುವ ನಾಟ್ಯಗಾತಿಯ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೫೫). [ನಾಟ್ಯ + -ಕಾತಿ$_2$]

ನಾಟ್ಯಗೃಹ (ನಾ). ೧. ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಮನೆ. ೨. ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಕಟ್ಟಡ; ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ: ನಟ-ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಸಂಚಯವು ನಾಟ್ಯಗೃಹಕ್ಕಿಯೇ ಬೃಹದ್ದೇಹವೆನ್ನುವಂತೆ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದು ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೩೯). [ನಾಟ್ಯ + ಗೃಹ]

ನಾಟ್ಯಘಟ (ನಾ). ೧. ಅಭಿನಯದ ಸಮೂಹ,-ಪರಂಪರೆ. ೨. ಒಬ್ಬನೇ ನಟ ಅನೇಕ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಂಗಿಗಳಿಂದ ಅಭಿನಯಿಸುವುದು; ಏಕಪಾತ್ರಾಭಿನಯ: ಹೊಸದಾದ "ನಾಟ್ಯಘಟಾ" (ಏಕಪಾತ್ರಾಭಿನಯ), ಬಾನುಲಿಯ "ಶ್ರವಣಿಕಾ" ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಹೊಸ ಪ್ರಕಾರಗಳೇ ಆಗಿರಲಿ, ಅವೆಲ್ಲವೂ "ನಾಟ್ಯ"ಗಳಾಗಿರುವುವು (ಪ್ರಬಂಧ. ೧೫); ನಾಟ್ಯಘಟದಂತೆ ಏಕಪಾತ್ರಾಭಿನಯದ ನಾಟಕಗಳೂ ಇರಬಹುದು; ಆದರೂ ಆ ಏಕಪಾತ್ರವೂ ಕೂಡ ಇತರ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಗೃಹೀತವೆಂದು ಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೪೦). [<ಸಂ. ನಾಟ್ಯಘಟಾ]

ನಾಟ್ಯದಿಗ್ದರ್ಶಕ (ನಾ). ನಾಟ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವವನು ; ನಾಟ್ಯ ಪ್ರಯೋಗದ ನಿರ್ವಾಹಕ : ಈ ನಟ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಂತೆಯೇ ನಾಟ್ಯದಿಗ್ದರ್ಶಕ ಹಾಗು ಅವನ ಕಲಾವಂತ ಜೊತೆಗಾರರೂ ಈ ಜ್ಞಾನತರ್ಪಣಸಮುಚ್ಚಯ ವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವರು (ಪ್ರಬಂಧ. ೪೯). [ನಾಟ್ಯ + ದಿಗ್ದರ್ಶಕ]

ನಾಟ್ಯಧರ್ಮ (ನಾ). ನಾಟ್ಯದ ಸಂಪ್ರದಾಯ ; ನರ್ತನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಕ್ರಮ,-ರೀತಿ,-ನಡವಳಿಕೆ : ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿ ತಿಳಿಸುವುದು, ನರ್ತನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತಿರುಗಾಡುವುದು . . . ಇವೆಲ್ಲಾ 'ನಾಟ್ಯಧರ್ಮ' (ಕೃಬಿಡಿ. ೩೦೭ ಅಡಿಟಿ). [ನಾಟ್ಯ + ಧರ್ಮ]

ನಾಟ್ಯನಿಬಂಧನ (ನಾ). ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ; ನಾಟಕ ಮೊದಲಾದ ದೃಶ್ಯ ಕಾವ್ಯ ; ಅಭಿನಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವ ಕೃತಿ : ಅಂತು ನಾಟ್ಯ ನಿಬಂಧನಮೆ ಸುರೇಶ್ವರರೂಪದಿಂದಮಾಡುವಂತಾದೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೧-೬೩ ವ) [ನಾಟ್ಯ + ನಿಬಂಧನ]

ನಾಟ್ಯನಿಲಯ (ನಾ). = ನಾಟ್ಯಗೃಹ ೧ : ಭೀಮ ನಿಂದಿರು ನಾಟ್ಯ ನಿಲಯವನಾ ಮದಾಂಧಗೆ ನುಡಿದು ಬಂದನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೭೯) [ನಾಟ್ಯ + ನಿಲಯ]

ನಾಟ್ಯಪದ್ಧತಿ (ನಾ). ನಾಟ್ಯದ ಸಂಪ್ರದಾಯ : ನಾಟ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಹಾವ ಭಾವಗಳನ್ನೂ, ನಾಟ್ಯಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನೂ, ಭಾರತೀಯ ನೃತ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯು ವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದನು (ಕಲಾಸಾ. ೯೦). [ನಾಟ್ಯ + ಪದ್ಧತಿ]

ನಾಟ್ಯಪೂರ್ಣ (ಗು). ನಾಟ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ; ಸಂಭಾಷಣ ರೂಪವಾಗಿಯೂ ಚಮತ್ಕಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ : ಅವರ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ತೀವ್ರಪರಿಣಾಮ, ನಾಟ್ಯಪೂರ್ಣಸನ್ನಿವೇಶ, ಅನಿರೀಕ್ಷಿತ ಘಟನೆ ಗಳು ಅಪರೂಪವೆನಿಸಿದರೂ . . . ಯಾರೂ ಅನುಮಾನ ಪಡಲಾರರು (ದಾಗಿಸ. ೧೮ ಮುನ್ನುಡಿ). [ನಾಟ್ಯ + ಪೂರ್ಣ]

ನಾಟ್ಯಮಂಟಪ (ನಾ). = ನಾಟ್ಯಗೃಹ ೧: ಭರತನ ಮತದಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯಮಂಟಪ ಅಥವಾ ಪ್ರೇಕ್ಷಾಗೃಹವು ಜ್ಯೇಷ್ಠ, ಮಧ್ಯಮ, ಕನಿಷ್ಠ ಎಂದು ಮೂರುವಿಧ (ಸಂನಾಟ. ೩೬). [ನಾಟ್ಯ + ಮಂಟಪ]

ನಾಟ್ಯಮಂದಿರ (ನಾ). = ನಾಟ್ಯಗೃಹ ೧: ನಾಯಿಜಾರನ ಕರೆದು ಸಂಕೇತದಲಿ ಸೂಚಿಸು ನಾಟ್ಯಮಂದಿರವ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೭೧) ; ಪಸರಿಪ ಹೇಮರತ್ನ ರುಚಿಯಿಂ . . . ಧೂಪಧೂಮದಿಂದೆಸೆದಿರೆ ಮೇಳ್ಕುಮಿಂತು . . . ನಾಟ್ಯ ಮಂದಿರಂ(ಭಾಸ್ಕರಜೀ. ೦-೩೦) ; ಮುಖ್ಯನಗರಗಳಲ್ಲಿನ ನಾಟ್ಯಮಂದಿರಗಳನ್ನೂ . . . ಭಾರತೀಯ ನೃತ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದನು (ಕಲಾಸಾ. ೯೦). [ನಾಟ್ಯ + ಮಂದಿರ]

ನಾಟ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ (ನಾ). ನಾಟ್ಯದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಮೇಲ್ಮಟ್ಟದ ಚರ್ಚೆ; ನಾಟ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಪರಿಶೀಲನೆ, –ಕೂಲಂಕಷ ವಾದ ವಿಚಾರ : ಸವಿಮರ್ಶಕನು . . . ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸ ಬೇಕಾದ ನಾಟ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವನು (ಪ್ರಬಂಧ. ೯೩). [ನಾಟ್ಯ + ಮೀಮಾಂಸೆ]

ನಾಟ್ಯರಂಗ (ನಾ). ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಸ್ಥಳ,–ವೇದಿಕೆ : ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ೧೬×೩೨ ಹಸ್ತ, "ನಾಟ್ಯರಂಗ" (ಸಂನಾಟ. ೩೪) ; ನಾಟ್ಯರಂಗವು ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿತ್ತು (ಕಲಾಸಾ. ೯೬). [ನಾಟ್ಯ + ರಂಗ]

ನಾಟ್ಯರಸ (ನಾ). ೧. ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಶೃಂಗಾರ, ವೀರ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳು : ವಿದ್ವಾಂಸರು 'ಭಾವ', 'ಅಭಿನಯ' ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಿ ಸುಖಪಡುವುದ ರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ 'ನಾಟ್ಯರಸ'ಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ (ಕೃಬಿಡಿ. ೦೯೦) ; ಭಾವಾಭಿನಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಗಳನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ ; ಆದ ಕಾರಣ ಇವನ್ನು ನಾಟ್ಯರಸಗಳೆಂದು ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ (ಭಾರಮೀ. ೩೩೯). ೨. ನೃತ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಹೃದಯರಾದ ಸಾಮಾಜಿಕರಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಮಾನಸಿಕ ಅನುಭವ : ಈ ನಾಟ್ಯರಸಂ ಸಮಸ್ತಸುರವ್ಯಂದಾಧೀಶನೀಂದಂ ಪೊಸಲ್ಪರಿದತ್ತು (ಆದಿಪು. ೭-೧೨೦) ; ಮೃದುನೃತ್ಯದೊಳ್ ಪುದಿದು ನಾಟ್ಯರಸಂ ದ್ರುತತಾಳದೊಳ್ ಪಳಂಚಲೆಯೆ (ಶಾಂತಿಪು. ೯-೬೮). [ನಾಟ್ಯ + ರಸ]

ನಾಟ್ಯರಾಸಕ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಹದಿನೆಂಟು ಬಗೆಯ ಉಪರೂಪಕ ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ನಾಟ್ಯರಾಸಕ – ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಂಕ ; ಉದಾತ್ತ ನಾಯಕ ; ಪೀಠಮರ್ದನು ಉಪನಾಯಕ ; ಹಾಸ್ಯಪ್ರಧಾನ ; ಶೃಂಗಾರವೂ ಉಂಟು ; ನಾಯಿಕೆ ವಾಸಕಸಜ್ಜಿಕೆ ; ಮುಖನಿರ್ವಹಣಸಂಧಿಗಳು (ಕೆಲವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮುಖಸಂಧಿ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲ) ; ಹತ್ತು ಲಾಸ್ಯಾಂಗಗಳು. ಬಹುತಾಳಲಯಗಳನ್ನುಳ್ಳದ್ದು (ಸಂನಾಟ. ೩೩). [ಸಂ.]

ನಾಟ್ಯಲೋಲ (ಗು). ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ : ನಾಟ್ಯಲೋಲ ಶಿವನೂ ಬೆಕ್ಕಸ ಬೆರಗಾಗಿರಬೇಕು ಆ ನಾಟ್ಯಮಯೂರಿಯರ ಮನಮೋಹಕನೃತ್ಯ ವಿಲಾಸಕ್ಕೆ ! (ಹೇಮಕೂ. ೦). [ನಾಟ್ಯ + ಲೋಲ]

ನಾಟ್ಯವಾಡು (ಕ್ರಿ). ನೃತ್ಯಮಾಡು ; ನರ್ತನಮಾಡು: ಬಿಂಕದಿಂದೇಱಿರ್ದ ಪೆರ್ಬುಲಿ ಮಡಿದುದಿಲ್ಲಿ ಕರುಣದಿಂ ಶಶಿಧರಂ ನಾಟ್ಯವಾಡಿದನಿಲ್ಲಿ (ತಿರುಶ. ಈ. ೩-೦೮) ; ಮಲ್ಲಿಗೆಯರಳುವಾಸನ ಮಂಚಕೆ ಕರವಲ್ಲವವನು ಪಿಡಿದೆಳೆದು ನಿಲ್ಲದೆ ಕೆಡಹಿಕೊಂಡೊಡನೆ ಮೋಹಿಸುತನ್ನ ಮೆಲ್ಲದೆಯೊಳು ನಾಟ್ಯವಾಡೊ (ಕಂನವಿ. ೯-೦೮೭). [ನಾಟ್ಯ + ಆಡು₁]

ನಾಟ್ಯವಿದ (ನಾ). ನಾಟ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲವನು; ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೀಣ ; ನಾಟ್ಯವಿದ್ವಾಂಸ : ವಿವಿಧಾತೋದ್ಯಲಯಾನುಬಂಧವಿಳಸಲ್ಲಾಸ್ಯಂ ತಗುಳ್ದಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯವಿದರ್ ಕಾಂಗೆಯುಮೇಱೆ ನೃತ್ಯಗೃಹಮಂ (ಆದಿಪು. ೧೦-೧೯) ; ನುಡಿದ ವರನಾಟ್ಯವಿದವೇಷವನು ಫಲುಗುಣನು(ಕುಮಾವ್ಯಾ.೦-೭). [ಸಂ. ನಾಟ್ಯವಿದ್]

ನಾಟ್ಯವಿದ್ಯೆ (ನಾ). ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ; ನೃತ್ಯಕಲೆ : ತತಾರ್ಯವೃತ್ತಕಮಪ್ಪ ನಾಟ್ಯವಿದ್ಯೆಯುಮಂ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಾಧೀನಮಪ್ಪ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರಮುಮಂ ... ತ್ರಿದಶವರ್ಗಕ್ಕುಪದೇಶಂಗೆಯ್ಯುತ್ತುಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೧೦-೯೦ ವ) ; ನಾಟ್ಯ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಮೀರಿಸುತ್ತಾರೆ (ಕಲಾಸಾ. ೬೯). [ನಾಟ್ಯ + ವಿದ್ಯೆ]

ನಾಟ್ಯವಿಲಾಸಿ (ನಾ). ನಾಟ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಆತ್ಮವಿನೋದಕ್ಕಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವವನು ; ನಾಟ್ಯಹವ್ಯಾಸಿ ; ಹವ್ಯಾಸಿನಟ : ಕ್ರಮೇಣ ಒಂದು ಸುಶಿಕ್ಷಿತರ ರಂಗಭೂಮಿ, ಒಂದು ಅಶಿಕ್ಷಿತರ ರಂಗಭೂಮಿ ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ನಡೆದಿದ್ದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ (ನಾಟ್ಯವಿಲಾಸಿಗಳು, ನಾಟ್ಯ ವ್ಯವಸಾಯಿಗಳು ಎಂಬ ಇಂದಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಂತೆ) (ಭಾರರ. ೩೭೦). [ಸಂ. ನಾಟ್ಯವಿಲಾಸಿನ್]

ನಾಟ್ಯವೇದ (ನಾ). = ನಾಟ್ಯವಿದ್ಯೆ: ತಾಂಡವಮನಾಡಲುದ್ಯೋಗಂಗೆಯ್ಯು ಮಂಗಲಾಲಂಕಾರಾಲಂಕೃತನಾಗಿ ನಾಟ್ಯವೇದಾವತಾರವನೆ [ಪಾಠಾಂ. ವಿದಾಚಾರ್ಯನಂ, ವೇದಾಚಾರ್ಯನಂ] ಪೋಲ್ತು ರಂಗಂಬೊಕ್ಕು (ಆದಿಪು. ೭-೧೦೫ ವ) ; ಒಲವಿಂದೆ ಕೂಡಿ ಮಿಗೆ ಪುಟ್ಟಿಸಿದಂ ಬಿದಿ ನಾಟ್ಯವೇದಮಂ (ಭಾಸ್ಕರಜೀ. ೦-೮) ; ದೈವೇಚ್ಛೆಯ ಪ್ರಕಾರ . . . ಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಟ್ಯವೇದ ವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ (ಭಾರರ. ೩೩೦). [ನಾಟ್ಯ + ವೇದ]

ನಾಟ್ಯವೇದಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ಆಕಾರವನ್ನು ತಳೆದಿರುವ ನಾಟ್ಯವೇದದಂತೆ ಇರುವವನು ; ನಾಟ್ಯವಿದ್ಯಾಪಾರಂಗತ ; ನಟರಾಜನಾದ ಶಿವ : ಭುಜಬಳನದ ಪರಿಣತಿಯಿಂ ನಾಟ್ಯವೇದಮೂರ್ತಿವೊಲೆಸೆದಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೦೨-೩೯). [ನಾಟ್ಯವೇದ + ಮೂರ್ತಿ]

ನಾಟ್ಯವ್ಯವಸಾಯಿ (ನಾ). ನಾಟ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ಗಳಿಕೆಯ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಅದರಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದವನು; ನಾಟ್ಯಕಲೆಯನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುವವನು: ನಾಟ್ಯವಿಲಾಸಿಗಳು ನಾಟ್ಯವ್ಯವಸಾಯಿಗಳು ಎಂಬ ಇಂದಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಂತೆ (ಭಾರಿಆ. ೫೭೦). [ಸಂ. ನಾಟ್ಯವ್ಯವಸಾಯಿನ್]

ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ (ನಾ). = ನಾಟ್ಯಗೃಹ: ಸೊಗಯಿಪ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆಗೆ . . . ಮಾಟಬ್ಬದಕೃತ್ಯವಿಚಿತ್ರಶೋಭೆಯಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೯೫); ಲೀಲೆಗೆಡೆಯೆನಿಪ್ಪ ಚಂದ್ರಶಾಲೆ ಸುರಭಿಶಾಲೆ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ ಭೋಗಶಾಲೆಯೆನಿಸುವಿವಱ ನಡುವಣ . . . ಗೃಹಾಧಿರಾಜಮೆಂಬ ಗೃಹದೊಳು . . . ಪಂಚವರ್ಣಂಗಳಿಂದ ಗುಜ್ಜುಮಂಚವೇಂಬಿವಲ್ಲಿಗಲ್ಲಿಗೊಪ್ಪಿ ತೋರ್ಪವು (ಜನವ. ೮-೦೩). [ನಾಟ್ಯ + ಶಾಲೆ$_{1}$]

ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ (ನಾ). ೧. = ನಾಟ್ಯವಿದ್ಯೆ: ಪತಂಜಲಿಯ ಕಾಲಕ್ಕಾದರೆ (ಶ್ರಿ. ಪೂ. ಸು. ೧೫೦) ಸಂಸ್ಕೃತನಾಟಕವು ಸರ್ವಾಂಗಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ನಂಬಬಹುದು. ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆ ಆ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಅಂಕುರಾರ್ಪಣವಾಗಿರಬೇಕು (ಭಾರಮಿ. ೧೧); ಮರಳಿ ಇಂಥದೇ ಅದ್ಭುತ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಟೊಂಕಕಟ್ಟುವುದೇ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಕರ್ಮಯೋಗವಾಗಿದ್ದರೆ ... ಉಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ನೋಡುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು ಏಹಿತವಾದುದು (ಪ್ರಬಂಧ.೨೭). ೨. ಭರತಮುನಿಯು ರಚಿಸಿದನೆನ್ನಲಾದ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥ: ಬ್ರಹ್ಮನು ದೇವತೆಗಳ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ ನಾಟ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಭರತನಿಗೂ ಆತನ ನೂರು ಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ವಹಿಸಿದನೆಂದು 'ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ'ದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ (ಭಾರಮಿ. ೦೨). [ನಾಟ್ಯ + ಶಾಸ್ತ್ರ]

ನಾಟ್ಯಶ್ರುತಿ (ನಾ). = ನಾಟ್ಯವಿದ್ಯೆ: ಭರತನೊಲವಿಂ . . . ಗಂಧರ್ವಾ ಮರತತಿಗಿತ್ತನೊಲ್ದು ನಾಟ್ಯಶ್ರುತಿಯಂ (ಲಾಸ್ಕರಂ. ೦-೦೦). [ನಾಟ್ಯ + ಶ್ರುತಿ]

ನಾಟ್ಯಾಂಗ (ನಾ). ೧. ನಾಟ್ಯದ ಅಂಗ, – ಭಾಗ; ರಸ. ೨. [ಗಣಿತ] ಒಂಬತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಕೇತ: "ವಸುಧಾಭಾವಂ . . . ರಸ ನಾಟ್ಯಾಂಗಂ ಗ್ರಹಣಂ ಪೊಸತುಂ ನಿಧಿ ರತ್ನ ನವಮವೊಂಭತ್ತೆನಿಕುಂ" (ವ್ಯವಹಾ. ೯-೯). [ನಾಟ್ಯ + ಅಂಗ$_{2}$]

ನಾಟ್ಯಾಗಮ (ನಾ). = ನಾಟ್ಯವಿದ್ಯೆ: ನಯಂ ಪೊಸವೆ ಕರಣಂಗಳುಂ ನಿಪ್ಪೊಸವನೆ ಪೊಸಯಿಸಿದಳಾಕೆ ನಾಟ್ಯಾಗಮಮಂ (ಆದಿಪು. ೯-೨೫); ಭರತಂ . . . ಉಮೆಗೀಶರ್ಗಂ ಸುಗಮದೆ ತೋಱಿಸಿದನೊಲ್ದು ನಾಟ್ಯಾಗಮಮಂ (ಲಾಸ್ಕರಂ. ೧-೦೦). [ನಾಟ್ಯ + ಆಗಮ$_{3}$]

ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ (ನಾ). ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಗುರು; ನಾಟ್ಯಶಿಕ್ಷಕ: ನಾಟ್ಯಾಚಾರ್ಯನ ಲಕ್ಷಣಮಂ ಪೇಳೆನಲು (ಲಾಸ್ಕರಂ. ೧-೩೭). [ನಾಟ್ಯ + ಆಚಾರ್ಯ]

ನಾಟ್ಯಾನಕ (ನಾ). ನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿ ಬಳಸುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ: ಢಕ್ಕೆ ನಾಟ್ಯಾನಕ ಚಂಪೆ ಕಿಂಕಿಣಿ ಡೌಡೆ ಕುಕ್ಕುರು ತುಡುಮಲು ರಿಂಚಿಮುವಾ ತಕ್ಕಿಟ ತೋಂಕಿಟ ತೋಂಗಿ ತೋಹಂಗಿ ತೋ ಧಿಕ್ಕಿಟಯೆನೆ ಕೇಳಿಸಿದರು (ಭರಹ. ೦೨-೪೦). [ನಾಟ್ಯ + ಆನಕ]

ನಾಟ್ಯಾಲಯ (ನಾ). = ನಾಟ್ಯಗೃಹ: ಧರೆ ರಂಗಂ ಗಗನಂ ಮನೋಹರತರಂ ನಾಟ್ಯಾಲಯಂ ನರ್ತಕಂ ಸುರರಾಜಂ (ಆದಿಪು. ೭-೧೨೭). [ನಾಟ್ಯ + ಆಲಯ]

ನಾಟ್ಯೋತ್ಸವ (ನಾ). ನಾಟಕಗಳ ಹಬ್ಬ, – ಉತ್ಸವ; ನಾಟಕಮಾಲೆಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ: ನಾಡಿನಲ್ಲೀಗ ನಾಟ್ಯೋತ್ಸವಗಳು ವರ್ಷಕ್ಕೊಂದರಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ; ಒಳ್ಳೆಯ ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ಬಹುಮಾನಗಳಿವೆ (ನಡೆದಾ. I, ೨೩೮). [ನಾಟ್ಯ + ಉತ್ಸವ]

ನಾಡಕರಣ 'ನಾಡು' ಪರಾ.

ನಾಡಕರಣಿ 'ನಾಡು' ಪರಾ.

ನಾಡಕರ್ಣ 'ನಾಡು' ಪರಾ.

ನಾಡಕರ್ಣಿ 'ನಾಡು' ಪರಾ.

ನಾಡಗ 'ನಾಡುಗ' ನೋ.

ನಾಡಚೀಲ್ರೈತ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; "ಪಡಶ್ರ – ನಾಡಚೀಲ್ರೈತ. ನೆಲ್ಲಿ" (ಒಷಧಿ. ೧೭೩). [<ನಾಡು + ಚೀಲ್ರೈತ]

ನಾಡಣ್ಣ (ನಾ). ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ನಾಡಣ್ಣನ ಮಗಳು ಬಿದಿಯಕನಿಜಾಸಿ ದಳು (ಮ್ಯಆರಿ. ೦೯೨೭, ೫೭-೪; ?). [ನಾಡು + ಅಣ್ಣ$_{1}$]

ನಾಡದು 'ನಾಳಿದು' ನೋ.

ನಾಡದೇವದಾರು (ನಾ). ದೇವದಾರು ಮರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆ: "ಕಿರಾತಗಂಧಃ – ನಾಡದೇವದಾರು" (ಒಷಧಿ. ೩೩). [< ನಾಡು + ದೇವದಾರು]

ನಾಡನೂರ್ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು: ನಾಡನೂರಾ ಮಹಾಜನ ಮಾನ್ಯರೆದು ನೀಮು ನಿಮಗಪ್ಪಂದಿ ಹರಿಯಮನ್ನು ಬೇಡಿದೊಡೆ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೯೭-೭; ಸು. ೩ನೆಯ ೩೫). [? + ಊರು$_{1}$ (< ಊರ್)]

ನಾಡಬಾಳೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಳೆಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಣ್ಣು: ರಸಬಾಳೆ . . . ನಾಡಬಾಳೆ, ಮಧುರಂಗಬಾಳೆ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾ ಜಾತಿಯ ಬಾಳೆಯ ಬನಗಳೂ ಅಲ್ಲಿ ಇದ್ದುವು (ಕರ್ಣಾಟಸ. ೦೫೫). [< ನಾಡು + ಬಾಳೆ$_{1}$ (< ಬಾೞೆ)]

ನಾಡಯಿಸು (?). (?): ಪುಂಗಿಱ ನಾಡ ಸರಟವುರದಾಯ್ವದಿಂ[ಬ] ರುಮಿಚ್ಚು ನಾಡಯಿಸೆ ಮಾಸಿಗರ ಚಿದಾಣ್ಣಗೋಸಾಸ(ಂ)ಮಿಟ್ಪ್ಳೋಂ (ಸೌಇಇ. XI-1, ೨೦-೫; 383). [?]

ನಾಡರಸು, ನಾಂಡರಸ (ನಾ). ೧. ನಾಡಿನ ಅರಸ; ದೇಶದ ರಾಜ; ನಾಡೊಡೆಯ: ಶಬರನಾಯಕಂ . . . ನಾಡರಸಂ ತಗುಳ್ದು ಕಡೆಗಾಲದ ಮಾರಿಯ ಮಂಗುರಿಯಂತೆ ಕಣ್ಗೋಡದೆ ಬಾಲವೃದ್ಧವನಿತಾವಧೆಗೆಯ್ದು (ಶಂಕರಾಮಾ. ೪-೩೦). **ನಾಂಡರಸು**: ೨. ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು: ಶ್ರೀ ರಾಮ ರಾಜಾ ಮಡಿನಾಡು ಮೂನೂಱಟ ನಾಣ್ಡರಸಾ ಆಳೆ (ಎಕ. X, ಗೋರಿಬಿ. ೭೭-೨; 750). [ನಾಡು + ಅರಸು$_{1}$ (< ಅರಸ)]

ನಾಡಱಿಕೆ (ನಾ). ದೇಶಕ್ಕೆಲ್ಲ ತಿಳಿಯುವಿಕೆ; ಜನರಿಲ್ಲಗೆಲ್ಲ ಗೊತ್ತಿರುವಿಕೆ; ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿ; ಸರ್ವವೇದ್ಯ: ಮಾಡಿದನೇಕೆಯೊ ಮೇಲಂ ನೋಡದೆ ಬಿದಿ ... ನಾಡಱಿಕೆಯ ದುರ್ಜನಂಗೆ ನಿಡುನಾಲಗೆಯಂ (ಧರ್ಮನಾ. ೦-೬೨); ನವಮ್ಮದುತರಗಮನದ ಗಾಡಿಯ ಗರಂವಿಕೆಯಂ . . . ಕಂಡು ಕಾರುಣ್ಯ ದೊಳಿನುತರವಿಂದೋದ್ಯವನಂ ಮಿಗೆ ತುತಿಯಿಸಿಯುರವಣೆಯಿಂ ಪೊತ್ತ ಪುದಿನ್ನುಂ ನಾಡಱಿಕೆಯೊಳರಸಂಚಿ (ಜಯುಕಾ. ೩-೫೫). [ನಾಡು + ಅಱಿ]

ನಾಡಾಡಿ (ನಾ). ೧. ಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದು; ಸಾಧಾರಣವಾದುದಂ; ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದಂ; ವಿಶೇಷವಲ್ಲದುದಂ: ಮೋಕ್ಷದ ದೀಕ್ಷೆಗೆ ನೋಂತ ಪೊಪು ನಾಡಾಡಿಯ ಶಾಂತಿನಾಥ ಜಿನಚಂದ್ರಮುನೀಂದ್ರನದೇಂ ಕೃತಾರ್ಥನೋ (ಶಾಂತಿಪು. ೦೨-೫೮); ನಾಡಾಡಿಯಲ್ಲು ರೂಪಿನ ಗಾಡಿಯಿದೆಲ್ಲಿರ್ದು ಬಂದುದು (ಕಾದಂಪೂ. ೯೮೭); ನಾಡಾಡಿಯಲ್ಲದಂತಿರೆ ಮಾಡಿಸಿದಂ ದೇವನಿಲಯ ದೆರಡುಂ ಕೆಲದೊಳ್ ಕೂಡೆ ಧವಳಾರಮಂ (ಶಾಶಮಂ. ೦೫-೭೪; 1060); ನಾಡಾಡಿಯನಾಡುವರೊಳ್ ಕೂಡುವೊಡದು ದೋಷಮಲ್ಲಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೯೫); ಇಂತು ಪಿರಿದಪ್ಪ ಸಿರಿಗಾಡುಂಬೊಲನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ನೂರ್ವಡಿ ಗ. ಡಿಯೊಳ್ ಕೂಡಿದ ನಾಡಾಡಿಯಾಗಿರ್ದಾ ನಾಡಿನ ನಟ್ಟನಡುವೆ (ಬಾಧಪು. ೪-೨೩ ವ); ಸುದ್ದಿ ಪಿಸುಮಾತಿನ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಊರೂರು ಅಲೆಯುವ ನಾಡಾಡಿಯಾಗಿತ್ತು (ಮಲೆಮ. ೧೧). ೨. ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿ;

ಸಾಧಾರಣ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಅರಿಕೇಸರಿ ತೆಂಕನಾಡಂ ನಾಡಾಡಿಯಲ್ಲದೆ ಮೆಚ್ಚುತ್ತಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೩೦ ವ); ಪುರುಹೂತನಬೀದಿಯೋಧ್ಯಾಪುರಮಂ ನಾಡಾಡಿಯಲ್ಲ ದಂತಿರೆ ಪಡೆದಂ (ಪಂರಾಮಾ. ೧-೪೯); ನಾಡಾಡಿಗಳಿಗೆ ನಾಡಾಡಿಗಳನು ಸರಿಮಾಡಬಹುದು ಕೂಡಬಹುದು (ಭರತ. ೯-೯೧); ಆಕೆ ನಾಡಾಡಿಯಲ್ಲ (ನವಮೋ. ೯-೧೩). ೩. ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಗಣನೆಗೆ ಬಾರದ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಅಲ್ಪ; ಕ್ಷುದ್ರ: ನಾಡಾಡಿಗಳ ಒಡಿದು ಫಲವೇನೆಂದು ಕೂಡಿದ ತನ್ನೊಡೆಯ ನೊಳು (ಅಂಜಿಕ. ೪-೯೧); ಪುಣ್ಯವುಳ್ಳ ಮಗನಂ ಪೋಗಾಡಿ ವಪ್ರಹೃದಯರಾಗಿ ಬದುಕಿರ್ದವರ್ ನೋಡಿರೆಯೆಂಬ ನಾಡಾಡಿಯ ಮಾತ ಕೇಳುತಂ (ಪುಣ್ಯಾಸ್ರ. ೧೨-೨೭ ವ); ನಾಡಾಡಿಗಳ ನಾಟಕದ ಫಣಿಯಲ್ಲಾರು ನೀನೆಂದ (ಕುಮ್ಮಾಳ. ೧೩-೯೧); ಎನ್ನ ನಾಡಾಡಿ ಯಂತೆ ನೋಡಿದನು (ಜಾಂಜಟ. ೬೩-೨೦). ೪. ದೇಶದಿಂದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬರುವವನು; ದೇಶಸಂಚಾರಿ; ಯಾತ್ರಿಕ. ೫. ಹಳ್ಳಿಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು; ಹಳ್ಳಿಗ; ಗ್ರಾಮೀಣ: (೬). (ಗು). ೬. ಸಾಮಾನ್ಯ ಗುಣವುಳ್ಳ; ಸಾಧಾರಣವಾದ: ಅಳುತ್ತಳುತಲಂಜದವೊಲಾನನಕೊರಸಿ ಕೈವೆರಳ ಮಜಿಯಲಿ ಜನನಿಯನು ನೋಡುತ್ತಲಾ ನಾಡಾಡಿ ಶಿಶುವಂತೆ ತನು ನಡುಗೆ ಕಾಡಿಗೆ ಸಹಿತ ಕಂಬನಿ ಮುಖೇಂದು ಕಳಂಕವಾಗಲು ಮುನಿಗಳನು ನಗಿಸಿದನು ನರಶಿಶುತನದ ನಟನೆಯಲಿ (ವಿಭಾಗ. ೧೦-೯-೩೭); ನಾಡಾಡಿ ದ್ವಿಜರಿಂಗೆ ವಿತ್ತಮ ಮುತ್ತಮಂ ಬೇಡಿದಂತಿತ್ತು ಬೀಳ್ಕೊಟ್ಟು (ಮೋಹತ. ೨೨-೫೨); ಇರ್ವರುಂ ಬೇದಬಿಜ್ಜೆಗಂಗೆ ಸರಿಮಿಗಿಲೆನಿಪರ್ . . . ನಾಡಾಡಿ ಕಿತ್ತಡಿಗಳಲ್ತು (ಅದ್ಭುತ. ೧೧-೧೭); ಆ ನಾಡಾಡಿ ಬೀದಿ ಬಾಲಕ ನೆಮ್ಮ ನಾಡಿಂಗೆ ದೊರೆಯಪ್ಪನೆಂದು? (ಚಂದ್ರಸ. ೧೩-೧೭). ೭. ದೇಶದಿಂದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬರುವ; ದೇಶಸಂಚಾರಿಯಾದ: ಚೀಣಾವು ಬೌದ್ಧಮತವನ್ನು ಅದೇ ನಾಡಾಡಿ ಜನಗಳ ಮೂಲಕ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಡೆಯಿತು (ಕನ್ನಡಾ. ೬೨೭).

ನಾಡಾಡಿ ದೈವ = ಸಾಮಾನ್ಯ ದೇವತೆ; ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆ: ನಾಡಾಡಿ ದೈವವನೋಲಡೆ ಕೇಡಲ್ಲದೆ ಸುಖವಿಲ್ಲವಮ್ಮ (ಶಿವಗೀ. ೦೬೦-೮೦೦); ನಾಡಾಡಿ ದೈವವೇ ನೀನು ದೇವರ್ಗೆಲ್ಲ ಚೂಡಾಮಣಿ (ಸೌಂದಪು. ೦೪-೩೦); ನಾಡಾಡಿ ದೈವಗಳ ಚಿನ್ನಬೆಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡದಟಿ ಪೂಜೆಯನು ಮಾಡಿ ಕಾಡ ಕಳ್ಳರು ಬಂದು ಅವುಗಳನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರ್ದುದಕೆ ಬಾಯ ಬಡಕೊಳ್ಳುವೆಯೊ (ಪುರಂದ. ೧-೪೪-೩). **ನಾಡಾಡಿ ನರ**=ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯ; ಅನಾಮಧೇಯ: ಇವ ನಾಡಾಡಿ ನರನಲ್ಲ ನಾರಿ ಚಿತ್ತೈಸು (ಕಂಸವಿ. ೯-೧೩೦). **ನಾಡಾಡಿಯವ** = ಸಾಮಾನ್ಯಮನುಷ್ಯ: ಓಡು ಮಾಡಿದಳೆನ್ನ ನೀ ನಾಡಾಡಿಯವನೆಂದೇ ವಿಭಾಡಿಸಿ (ವಿಭಾಗ. ೭-೯-೨೪).

[ನಾಡು + – ಆಡಿ1]

ನಾಡಾಡಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವಿಕೆ; ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವಿಕೆ: ಹನುಮನ ಮೊಗದ ಮೋಡಿಯು ಧೂರ್ತವಚನದ ಬಗೆಯು ಭಂಗಿಯನಾ ಪ್ರಹಸ್ತ ವಿವೇಕದಿಂದರಿದು ವಿಗಡಭಟನಿವ ಕುಟಿಲಶಾಖಾಮೃಗವಿವನು ನಾಡಾಡಿಕೆಯ ವನಮೃಗದ ಪರಿಯಲ್ಲಿವನ ನುಡಿಸಿದು ನೋಡಬೇಕೆಂದ (ತೊರಣ. ೫-೭-೨೩). ೨. ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದ ವ್ಯವಹಾರ,–ರೂಢಿ,–ಸಂಪ್ರದಾಯ: ಅವರು ಚಿಕ್ಕಂದಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕ್ಷೀಣವಾಗಿದ್ದು . . . ಹಿರಿಯರು ಕೈಕೊಂಡ ಒಂದು ನಾಡಾಡಿಕೆಯ ವಿಧಿಯಿಂದಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೆಸರಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಿತು (ಕನ್ನಮ. ೧-೩೪೨). [ನಾಡು + ಆಡು1 + – ಇಕೆ]

ನಾಡಾಡಿಗ (ನಾ). ೧. = ನಾಡಾಡಿ ೧: ಈ ಶ್ರೀರತ್ನಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ನಾಡಾಡಿಗ ಹುಂಗುಳಿಯೆಂದೆನ್ನ, ಉದಾಸೀನಭಾವಕ್ಕೆಡೆಗೊಟ್ಟು, ಕಯ್ಯೊಂಕು ವಪ್ಪ ಅನಾಚಾರಕ್ಕೆ ಎರ್ದೆಮಾಡಿ ಉರವಣಿಸಿದರೆ . . . ದಣ್ಣ ಸದಿರವು (ಬಿಟ್ಟಿಳ. ೧೦೭-೦೮). ೨. = ನಾಡಾಡಿ ೩: ಚಿತ್ರಮಂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಂಧಿಸಿ ಬಳಿಕ್ಕ ದೇವೋತ್ಸವಸಂಗಮಂ ನೆಟಿ ಕೆಡಿಸಿಲ್ಲವೇ ಚಿತ್ರಭವನಂಳಿದ ನಾಡಾಡಿಗರನೇನ ಮಾಡುವನೆಂದು ಕಂದರಾರು (ಸಮ್ಮಳಿ. ೫-೨೪); ವಿಗಡನಹನರ್ಜುನನು ನಾಡಾಡಿಗರ ಬಗೆಯನು ಸಾಕು ನಗಿಸದಿರು (ಕೋಗದು. ೧೭-೮೧). [ನಾಡಾಡಿ + – ಗ2]

ನಾಡಾಡಿಗಟ್ (ಕ್ರಿ). ನಾಡಾಡಿತನವನ್ನು ಬಿಡು; ಸಾಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಬಿಡು; ಲೋಕೋತ್ತರವಾಗು: ನಾಡಾಡಿಗಟಿದ ರೂಪುಂ ಗಾಡಿಯು ಮಸೆದೊಪ್ಪೆ (ಅಜಪು. ೫-೨೨). [ನಾಡಾಡಿ + ಕಟ್1]

ನಾಡಾಡು (ಗು). ಅಲ್ಪವಾದ; ಕ್ಷುದ್ರವಾದ: ಯಾ ಗಜವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ನಾಡಾಡು ಗಜವಲ್ಲ (ಸೌಗಂಧಿ. ೫೩೦-೧೮). [<ನಾಡಾಡಿ]

ನಾಡಿ1 (ನಾ). ೧. ಸಸ್ಯಗಳ ಟೊಳ್ಳಾದ ಕಾಂಡ. ೨. ತಾವರೆಯ ದಂಟು,–ನಾಳ. ೩. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಕ್ತಚಲನೆಗಾಗಿ ಇರುವ ಕೊಳವೆಯಾಕಾರದ ರಚನೆ; ರಕ್ತವಾಹಿನಿ; ಧಮನಿ: "ನಾಡೀ, ಧಮನೀ, ಸಿರಾ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನರಗಳ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೬೩); ನಾಡಿಯೊಳಂ ಕೆಬಗೊತ್ತಿ ಸೋಂಕಿ ಮಧ್ಯದೊಳೆಸಗುತ್ತುಮಿರ್ದೊಡೆ ಶುಭಾವಹಂ (ಶೋಕಿತಂ. ೧೦-೭); ಎನಿತು ನಾಡಿಗಳವಕೆ ಸ್ಥಾನಗಳೆನಿತು (ಗಗಕಾ. ೯-೫). ೪. ಕೈಯ ಮಣಿಕಟ್ಟು, ಎದೆ, ಕಪೋಲ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ, ಬೆರಳಿಗೆ ತೋರುವ ಲಯಬದ್ಧವಾದ ರಕ್ತಚಲನೆಯ ಮಿಡಿತ,–ಸ್ಪಂದನ: ನಾ ಮುಟ್ಟಲು ನಾಡಿಯ ಬಲ್ಲೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೨೦-೮); ಬಿಸಿಯಂ ಸಂಹನನದಿ ಮೇಗುಸುರಂ ನಾಸಿಕದಿ ನಾಡಿಗಳನಾಗಳ್ಬೆಣಸುತಂ ಗಳೊಳಂ ನಖದೊಳ್ ನಸುಗೆಂಪು ನೋಡಿ ಕಾಣದಳವಳಿದಳಿಲಿಂ (ನನ್ನಚಾ. ೬-೦೫೪); ಪುರುಷರ ಬಲದ ಕೈಯ ಹೆಬ್ಬೆರಳ ಮೂಲದಲ್ಲಿ . . . ಒಡಿದು ನಾಡಿಯನ್ನು ನಿದಾನಿಸಬೇಕು (ಸಳವ್ಯ. ೧೧); ರಕ್ತದ ಪ್ರಮಾಣ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ, ನಾಡಿಯಲ್ಲಿ (pulse) ರಕ್ತದ ಒತ್ತಡ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ (ಕಲರೋ. ೦೭). ೫. (ಯಾವುದಾದರೂ) ನೀಳವಾದ ಕೊಳವೆ; ನಾಳ. ೬. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕೊಳವೆಯಂತೆ ಉದ್ದವಾದ ವ್ರಣ; ನಾಳವ್ರಣ; ಭಗಂದರ. ೭. ಒಂದು ದಿನದ ಅರುವತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ; ಒಂದು ಗಳಿಗೆ; ಅರ್ಧ ಮುಹೂರ್ತ; ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ನಿಮಿಷ: ನಾಡಿಯರುವತ್ತಕ್ಕೆ ಒಂದು ತಿಥಿಯಕ್ಕು (ಮಂಗರಾ. ೨೦-೯); "ನಾಳಿಯೆನೆ ನಾಡಿಯೆನೆ ಗಳಿಗೆಯೆಂದಕ್ಕು" (ಕರಿರ. ೫೪); ಅನುರಾಧ ನಕ್ಷತ್ರದೊಡನೆ ಚಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧ ೧೧ ನಾಡಿ ೪೧ ವಿನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ . . . ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ (ಆಕಾಶ. ೯೦). ೮. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಾಗಿದ ಹುಲ್ಲು. ೯. ಸಂಚು; ಮೋಸ. ೧೦. [ಯೋಗ] ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಾಯು ಸಂಚಾರವಾಗುವ ನಾಳ; P ನಾಡಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಬಗೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನೂರೊಂದು ನಾಡಿಗಳಿವೆಯೆಂದೂ ಅವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಹೃದಯವು ಮೂಲಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. 'ನಾಡೀಪ್ರಕಾಶ'ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಾಡಿಗಳು ಮೂರೂವರೆಕೋಟಿಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ನಾಡಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಗಣನೆಮಾಡಿದೆ. ಅವುಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ–೧. ಇಡಾ. ೨. ಪಿಂಗಲಾ. ೩. ಸುಷುಮ್ನಾ. ೪. ಗಾಂಧಾರೀ. ೫. ಹಸ್ತಿಜಿಹ್ವಾ. ೬. ಪೂಷಾ. ೭. ವಸುವಶಾ. ೮. ಅಲಂಬುಷಾ. ೯. ಕುಹೂ. ೧೦. ಶಂಖಿನೀ. ೧೧. ತಾಲಜಿಹ್ವಾ. ೧೨. ಇಭಜಿಹ್ವಾ. ೧೩. ವಿಜಯಾ. ೧೪. ಕಾಮದಾ. ೧೫. ಅಮೃತಾ. ೧೬. ಬಹುಲಾ ಎಂಬುವು. ೧೧. (ಅಲಂ) ಪರಿಸ್ಥಿತಿ; ಆಗುಹೋಗು: ನೋಡಿ ಬಂದೊರೆ ರಣಸ್ಥಿತಿಯ ನಾಡಿಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೬೫೦-೨೨೪).

ನಾಡಿ ಆಡು = ನಾಡಿ ಸ್ಪಂದಿಸು,-ಮಿಡಿ : ನಾಡಿ ಆಡದವ ಓಡಿ ಬಂದಾನೇ ? (ಗಾದೆ). **ನಾಡಿ ನಿಲ್ಲು** = ನಾಡಿ ಮಿಡಿಯುವುದು ನಿಂತು ಹೋಗು : ನಾಡಿ ನಿಂತ ಮೇಲೆ ಕಾಡ ಪಾಲು (ಗಾದೆ). **ನಾಡಿ ನೋಡು**= ನಾಡಿಯ ಮಿಡಿತವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸು: ನಾಡಿ ನೋಡದೆ ಮದ್ದು ಕೊಟ್ಟರೆ ಕಾಡುರೋಗ ಬರುವುದು (ಗಾದೆ). **ನಾಡಿ ಮಿಡಿ**=ನಾಡಿಯು ಸ್ಪಂದಿಸು : ಆಯಾಸದಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಜೋರಾಗಿ ನಾಡಿ ಮಿಡಿಯುತ್ತಿದೆ (ರೂಢಿ). **ನಾಡಿ ಮಿಡಿತ**=ನಾಡಿಯ ಸ್ಪಂದನ: ಅವರಿಗೆ ಉದ್ವೇಗದಿಂದ ನಾಡಿ ಮಿಡಿತ ಏರಿದೆ (ರೂಢಿ). **ನಾಡೀ ಹುಣ್ಣು** = ನಾಡೀವ್ರಣ : ನಾಡೀಷು ಚ=ನಾಡೀ ಹುಣ್ಣುಗಳೊಳು (ವಿವ್ಯ.ವಿ. ೧೬೩). [ಸಂ.]

ನಾಡಿ₂ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ : ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಕುರ, ನಾಡಿ, ತುರುವ . . ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳ ರೂಪರಚನೆಗಳನ್ನೂ . . . ಶಿಲ್ಪಕಲಾಭಿತ್ತಿಗಳಿಂದ ನಾವು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು (ಸಂಗೀತಂ. ೦೯೩). [?]

ನಾಡಿಂಧಮ (ನಾ). ಊದುಗೊಳವೆಯ ಮೂಲಕ ಊದುವವನು ; ಅಕ್ಕಸಾಲಿ : "ನಾಡಿಂಧಮಃ, ಸ್ವರ್ಣಕಾರಃ, ಕಲಾದಃ, ರುಕ್ಮಕಾರಕಃ–ಇ ಅಗಸಾಲಿಗನ ಪೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦೦). [ಸಂ.]

ನಾಡಿಕೆ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ಘಳಿಗೆ ; ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ನಿಮಿಷಗಳ ಕಾಲ : "ನಾಡಿಕೆಗೆ ನಾಟಿಗೆಯನಿಪ್ಪುದು" (ಸಂಜೀವ. ೩೨) ; ಸಮಯಾವಳಿ ಕೋಟಿಷ್ಟಸಸ್ರೋಕನಿಮೇಷನಾಡಿಕಾಮುಹೂರ್ತ . . .ಗಣನಾನುಕ್ರಮದಿಂದಂ ಪೆರ್ಚಿದೆಣಿಕೆಯೊಳ್ (ಆದಿಪು. ೬-೯೮ ವ). ೨. ಜಾಗಟೆ, ಗಂಟೆ ಮೊದಲಾದುವು. ೩. [ಕಾಮಶಾ] ಒಂದು ನಾಡಿಯ ಹೆಸರು : ಒಂದು ನಾಡಿ ಅದು . . . ಕಾಮಾಂದೋಳಿಕೆಯೆಂಬುವದು ಮತ್ತೊಂದು ಚಿರಕಾಲಂ ಮುಟ್ಟಿಸಿದೊಡಂ ನಾಡಿಕೆಯಂ ಮುಖಂ ಬಿರಿದು ಕಾಮಜಲಂ ಸ್ರವಿಸುವದು (ಕಾಮಶಾ. ೬-೧೦೯). [ಸಂ. ನಾಡಿಕಾ]

ನಾಡಿಗ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದು ವಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು; ಒಂದು ದೇಶದ ಪ್ರಜೆ: ಮೃಗನಿಭವಂ ಮೃಗಾವತಿಯ ನಂದನನೊರ್ವನೆ ನಿಂದು ಕೊಂದು ನಾಡಿಗರ ಮನಕ್ಕೆ ಮಿಕ್ಕ ಪರಿತೋಷಮನಿತ್ತು (ವರ್ಧಪು. ೩-೯೬) ; ನಾಡಿಗರೆಲ್ಲರುಂ ಭೋಗಿಗಳ್ ಕುಟಿಲಗಾಮಿಗಳಲ್ತು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೭-೨೩) ; ನಮ್ಮ ನಾಡಿಗರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಜಾತಿ, ಧರ್ಮ, ಮತಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷಸಂಪಾದನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾಗ (ಉತ್ಕಷ್ಟ. ೩೦). ೨. ಗ್ರಾಮಾಧಿಕಾರಿ : ನಾಡಿಗ ಯಂಕವನು ಅಡಬಿದ್ದು ವೇಡಿಕೊಂಡಾಗ (ಎಕ.VII, ಶಿವಮೊ. ೧೦೭-೩೬; 15767); ಶಾನುಬೋಗರು ನಾಡಿಗರು ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಆಯಗಾರು (ಎಕ. XI, ಮೊಳಕಾ. ೨೩-೬೩ ; 1665) ; ಪಟೇಲನ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಲಿ ಶ್ಯಾನುಭೋಗ ನಾಡಿಗ ಕರಣೀಕನ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಲಿ . . . ವಹಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುವದಿಲ್ಲವು (ಗ್ರಾಮಾಳಿ. ೫). [ನಾಡು + –ಇಗ]

ನಾಡಿಗತನ (ನಾ). ನಾಡಿಗನ ಅಧಿಕಾರ ; ಗ್ರಾಮಾಧಿಕಾರ : ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಪರಗಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ, ಮನೆ, ಕಣ, ನಾಡಿಗತನ . . . ಇಷ್ಟನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದನು (ಕಥವಿ. II, ೩೦೫). [ನಾಡಿಗ + –ತನ]

ನಾಡಿಗವರ್ಯ (ನಾ). ಗ್ರಾಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು : ನೀವು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ನಾಡಿಗವರ್ಯ . . . ನಿಮ್ಮನ್ನು ಅವಜ್ಞೆ ಮಾಡುವುದು ಆಊರ ಎಲ್ಲ ನಾಡಿಗರನ್ನೂ ಅವಜ್ಞೆಗೈದಂತೆ (ಸವತಿ. ೧೬೨).
[ನಾಡಿಗ + ವರ್ಯ]

ನಾಡಿಗಿತ್ತಿ (ನಾ). ೧. ಒಂದು ದೇಶದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ. ೨. ಗ್ರಾಮಾಧಿಕಾರಿಯ ಹೆಂಡತಿ : (ಕ). [ನಾಡಿಗ + –ಇತ್ತಿ]

ನಾಡಿದು 'ನಾಳಿದು' ನೋ.

ನಾಡಿದ್ದು 'ನಾಳಿದು' ನೋ.

ನಾಡಿಪರೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ರೋಗವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾಡಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮಿಡಿತವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ : ನಾಡಿಪರೀಕ್ಷೆ . . . ಆ ನಾಡಿಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಕಾರವೆಂತೆಂದೊಡೆ (ಸಕವೈ. ೦೦).
[ನಾಡಿ₁ + ಪರೀಕ್ಷೆ]

ನಾಡಿಮೂಲ(ನಾ). ರಕ್ತಧಮನಿಯು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸ್ಥಳ; ನಾಡಿಯ ನೆಲೆ : ಮೊಲೆ ಬದಿ ತಿಗ ಬೆನ್ನು ತಲೆಯೊಳುದಿಸಿ ತೋರ್ಪ ಸಲೆ ನಾಡಿ ಮೂಲವ ತಿಳಿದು ಗೆಲವಿತ್ತು ಸುಸಿಲಿಂಪುಗಲಿಸಿ ಕಾಣಿಪರು ಪೂವಿಲುಗಾಜಿ ನಾಗವಾರ್ಥವನು (ಛಂದಸಾ. ೨೯೭). [ನಾಡಿ₁ + ಮೂಲ]

ನಾಡೀಕೂಟ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ವಿವಾಹಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ವಧೂವರರ ಜಾತಕದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನೋಡುವ ಹನ್ನೆರಡು ಕೂಟಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ನಾಡೀಕೂಟವೇ ಕೂಡದಿದ್ದರೆ ಮದುವೆಯ ಮಾತು ಮುಂದುವರಿಸುವುದು ಬೇಡ (ರೂಢಿ). P ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ಮೂರುವರ್ಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ವಧೂವರರ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಒಂದೇ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರದೆ ಹೋದರೆ ನಾಡೀಕೂಟವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ದ್ವಾದಶ ಕೂಟ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಾಡೀಚಕ್ರ (ನಾ). ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ನಾಡಿಗಳ ಸಮೂಹ: ಗಗನ ತುರ್ಯಾರೂಢ ಮಗನಿಗೆ ಮಿಗಿಲು ಪೇಳಿಯೆ ಬೋಧಿಸಿದನಾ ನಿಗಮ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದೆ ನಾಡೀಚಕ್ರ ವಿವರಣೆಯ (ಗಗಶಾ. ೯ ಸೂಚನ).
[ಸಂ.]

ನಾಡೀಪರೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ನಾಡಿಯ ಮಿಡಿತವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವಿಕೆ : ನಾಡೀಪರೀಕ್ಷೆ ಆಡು ಬಲ್ಲುದೇ ? (ಗಾದೆ). [ಸಂ. ನಾಡೀಪರೀಕ್ಷಾ]

ನಾಡೀಯಂತ್ರ (ನಾ). ಗಳಿಗೆಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ಸಾಧನ; ಸಮಯವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ಉಪಕರಣ : ಅವರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಉಪಕರಣಗಳು ಇವು. (೧) ನಾಡೀಯಂತ್ರ (Sun-dial). (೨) ಗೋಳಯಂತ್ರ (Sphere) (ಶಿಲ್ಪಶಾ. ೦೦೩). [ಸಂ.]

ನಾಡೀವ್ರಣ (ನಾ). ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲುಂಟಾಗುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಣ್ಣು ; ಭಗಂದರ ; ನಾರುಹುಣ್ಣು : ಹಾವುಮೆಕ್ಕೆಬೇರಂ ನೀರಲ್ಲಿ ಅರೆದು ಪೂಸೆ ನಾಡೀವ್ರಣ ಮೊದಲಾದುವು ಮಾಣ್ಗುಂ (ವಿವ್ಯ.ವಿ. ೦೦೫). 'ನಾಳಿವುಣ್' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಾಡೀಶೋಧನ (ನಾ). [ಯೋಗ] ನಾಡಿಯ ಪರಿಶುದ್ಧಿ,-ಸ್ವಚ್ಛತೆ : ಸಾಧಕನು ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರೆ ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೂರುತಿಂಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿ ನಾಡೀಶೋಧನವಾಗುತ್ತದೆ (ಭಾರದ. ೦೬೨). [ಸಂ.]

ನಾಡು, ನಾಂಡು (ನಾ). ೧. (ಕಾಡಲ್ಲದ) ಜನವಸತಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶ,-ಭೂಭಾಗ: "ನೀವೃತ್, ಜನಪದಃ, ದೇಶಃ, ಉಪವರ್ತನಂ–ಈ ೪ ನಾಡು" (ಹಲಾಯು. ೯೭-೦೨೯); "ಎಸೆವ ನೀವೃಜ್ಜನವದಂ ದೇಶಮೆನೆ ನಾಡ ಪೆಸರಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೫೭-೨) ; ನಾಡ ಕಾಡ ಬೆಳಸಿಂಬೆಳಸಾ ವಿಷಯಾಂತರಾಳದೊಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೧-೫೪) ; ನಾಡುಗಳೆರಸನಿದೆಂಬೊಂದಾಡಂಬರದಿಂದೆ ಸತ್ತಿಗೆತ್ತಿದುವೆನೆ ಕಣ್ಗಾಡುಂಬೊಲನಾದುವು ಬೆಳ್ಗಾಡಿನೊಳಲರ್ದೆಸೆವ ಬಯಲ ಬೆಳ್ದಾವರೆಗಳ್ (ಚಂದ್ರಪ. ೧-೯೯) ; ಮುನ್ನಿರ್ದ ಕಾಡೆಲ್ಲಮೆಸೆವ ನಾಡಾಗಿರಲ್ಕೆ ಮನದೊಳ್ಕೊಂಬಬನಾಂತಂ (ಶ್ರಮಿಛಾ. ೨೯-೩೨). ೨. ದೇಶ; ರಾಜ್ಯ ; ರಾಷ್ಟ್ರ : ಕಾವೇರಿಯಿಂದಮಾ ಗೋದಾವರಿವರಮಿರ್ದ ನಾಡದಾ ಕನ್ನಡದೊಳ್ ಭಾವಿಸಿದ ಜನಪದಂ (ಕವಿರಾ. ೧-೩೬) ; ಪನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಂಬರೆಗಮಾ ನಾಡೆ..ಳನಾವೃಷ್ಟಿಯಾಗಿ ಮಹಾರೌದ್ರಪಸವಮಕ್ಕುಂ

(ವಡ್ಡಾರಾ. ೪೮-೯) : ಆ ನಾಡೊಳಗ್ರಹಾರಂ ಧೂನಾರೀಕುಚತಟಾಗ್ರಹಾರಂ ವಿಪುಳಶ್ರೀನಿಲಯಮೆನಿಸಿ (ಪಂಪಶಂ. ೮-೧೫) : ನಾಡುಂ ನಂಟರ್ಕಳುಂ ನಮ್ಮಯ ಪರಿಜನಮುಂ ನಾಮುಮೀ ಬುದ್ಧಿ ನಿಮ್ಮೊಳ್ ಕೂಡಲ್ ಸೈತಿರ್ಪ ಸೈಪಿನ್ನೊಡರಿಸದು (ಮುಹಾನೇ. ೧೧-೮೩) : ನಾಡಾಡಿಯಂತೆಯೇ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟರು ಇವಗೆ ನಾಡೆಲ್ಲ ಹುಡುಕಿದರು ಈಡಾರ ಕಾಣೆ (ಪುರಂದ. ೧-೨೦೫-೬) : ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿದ ಮೇಲೆ . . . ದೂರದೂರದ ನಾಡುಗಳಿಗೆ ಮಾರಾಟದ ಸಲುವಾಗಿ ಕಳುಹುತ್ತಾರೆ (ಮುಂಬಯಿ. ೯-೫೫); ಬಡವಗೆ ನಾಡ ಮಾತ್ಯಾಕೆ ? (ಗಾದೆ). ೩. ಗ್ರಾಮಾಂತರ ಪ್ರದೇಶ; ಹಳ್ಳಿಗಾಡು. ೪. ಭೂಮಿ ; ನೆಲ : ನಗಿಸಿದರು ನಾಡನು, ಕಡಿದು ಕಗ್ಗಾಡನು (ಕನ್ನಬಾ. viii ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ). ೫. ಆಡಳಿತ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ದೇಶದ ವಿಭಾಗ : ನರಿದಾವಿ[ಳ]ನಾಡುಳ್ ಮೃಗೇಶನಾಗೇನ್ದ್ರಭೀಳಭ್ರೂಟಹರ ಪೊರ್ (ಮೈಅರಿ. ೦೯೩೬, ೦೬-೩ ; ಕು. 460) : ಇನ್ದ್ರಾಪಾಯ್ಯಂ ನಾಡಾ ನಾಳುತ್ತಿರೆ ಪುರಿಗೆಱೆನಾಡ ಸರಟಪುರದಾಯ್ದುದಿಮ್ಬುರುಮಿಟ್ಟು ನಾಡಯಿಸೆ (ಎಇ. XXI, ೩೫-೪ ; 883) ; ಚೇರ ಮತ್ತು ಪಾಂಡಿಯ ರಾಜ್ಯಗಳು ನಾಡು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯವಾಗಿ. . .ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದುವು(ದಭಾಇ. ೦೦೬) : ನಾಡಿನೊಡೆಯ ಭರಮಹೆಗ್ಗಡೆ ರಾಜ್ಯದ ಮಹಾದಣಾಯಕನಿಗಾಗಿ ಸರ್ವ ಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದನು (ಸವತಿ. ೬೫). ೬. ಒಂದು ದೇಶದ ಆಡಳಿತ; ಸರ್ಕಾರ : ಆಹಾರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ನಾಡು ಎಷ್ಟು ವ್ಯಯ ಮಾಡಿದರೂ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ(ಶ್ರೀದ. ೩೮೨). ೭. ಸಾಮಾನ್ಯಜನ: ನಾಡ ಹಿಡಿದಾಡುವ ಕೇಡಿಗದೈವವ ಬಗೆಯದಿರಮ್ಮ (ಶಿವಗೀ. ೦೬೦-೮೦೦) : ನಾಡ ಹಂತಿಯಲಳುಕುವರ್ಜುನನೆ (ಕುವ್ಯಾಕ. ೪-೨೨); ನಾಲಿಗೆ ಒಳ್ಳೇದಾದರೆ ನಾಡೆಲ್ಲ ಒಳ್ಳೇದು (ಗಾದೆ). ನಾಂಡು : ೫. ವೆಂಗೀನಾಣ್ಡುವಿಷಯ ನಿವಾಸಿನೋ ರಾಷ್ಟ್ರ(ಷ್ಟ್ರ) ಕು(ಕೂ)ಟಪ್ರಮುಖಾನ್ (ಇಅ. XIII, ೨೪೯-೨೦ : ?). ೭. ನಾಂಡು ಬರದು ನಟ್ಟ ಸಿಲಾಸಾಸನ (ಸಾಇಇ. IX_ii, ೪೦೮-೪೦ : 1864).

ನಾಡುನಾಡು(ದ್ವಿರುಕ್ತಿ) : ತಿಳಿವಡೆದು ಸುಕುಮಾರವೈವಾಹಮಂ ಬೀಱೆ ನಾಡುನಾಡೊಳಗೆಲ್ಲಮಿಾಯುತ್ಸವಂ ನೋಡೆ (ನಂಚಿರ. ೫-೯). ನಾಡ ಕಥೆ = ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾದ ಕಥೆ ; ಇತಿಹಾಸದ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜನರು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಹೇಳುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವ ಕಥೆ ; ಜಾನಪದ ಕಥೆ : ಇಂಥ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಾಮಾಗ್ರಿಯಿಂದ ಅಷ್ಟೇನೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಲ್ಲದ ನಾಡ ಕಥೆಯಿಂದ ಈಸ್ಕಿಲಸ್ ಏನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯ ? (ಬದ್ಯಪ್ರ. vi ೬೬೩೪). ನಾಡ ಕಬು = ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ (?) : ಎಲಗೂಡಿ ನಾಡ ಕಬು ಕಲವೆ ಕುವರಿ ಕೋಹು ಮಕ್ಕ ಹಕ್ಕಲು ಬಾಲದೆರೆ (ಮೈಅರಿ. ೧೬೩೪, ೫೮-೨೦ ; 1434). ನಾಡಕರಣ, ನಾಡಕರಣೆ, ನಾಡಕರ್ಣ, ನಾಡಕರ್ಣೆ, ನಾಡ್ಕರ್ಣ = ೧. ಮುಖಂಡ ; ಮುಂದಾಳು : ದೇಶವಿಟಾರಿಗಳುಂ ನಾಡಕರಣಂಗಳುಂ (ಬೆಂಕಳಾ. ೦೯೨೯, ಹುವಿಲಾಗುಂದ ೨೦೦-೫೫ ; 1167) ; (ಲೋಕಸ. ೪೪); ದೇಶಕುಲಕರ್ಣಿ ನಾಡಕರ್ಣಿ ಬಾಳಪ್ಪನ ಭಕ್ತಿ (ಇಎ. ೦೯೫೦, ಹಾನಗಲ್, ೧೨೬-೭ ; 1735). ೨. ಒಂದು ಮನೆತನದ ಹೆಸರು ; ಕುಲನಾಮ : ಕರಣಿ (ನಾಡ ಕರಣಿ), ಶ್ಯಾನುಭಾಗ . . . ಮೇಲಿತ್ತ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಜಾತಿಗೆ . . . ಗೌರವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು (ತುಳುನಾ. ೧೮೪) ; ನಾಡ್ಕರ್ಣಿ ರಾಮರಾಯರ ಹಿರಿಯ ಮಗಳು ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ನಾಳೆ ಮದುವೆ (ಮೂಕುದಾ. ೨೧೫). ನಾಡ ಕಾಲುವೆ = ಜನರಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗದ ಕಾಲುವೆ,- ನಾಲೆ: ಮೂಢರಂದದೊಳೂರ ಗುಪ್ಪಲಿಯನ್ನು ಕೊಂಡು ನಾಡ ಕಾಲುವೆಯ ತಿದ್ದುವರೆ (ಮೋಹತ. ೬-೮). ನಾಡ ಕುದುರೆ,ನಾಡ ಗುದುರೆ = ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕುದುರೆ ; ದೇಶೀಯಾಶ್ವ ; ನಾಟಿ ಕುದುರೆ : ಹೊಲೆಯ ಕುದುರೆ ಪಡಿಲೆಯ ಕುದುರೆ ನಾಡ ಕುದುರೆಗೆ ಪ್ರತಿ ಗದ್ಯಾಣಂ ಒಂದಕ್ಕಂ ಬೇಳೆ (ಎಕ. V, ಬೇಲೂರು. ೬೫-೧೧೧ ; 1382) : ಜಾತಿತುರಂಗಮಾವಳಿವ ಹೊಳೆಗಳೆಮ್ಮ ನೀತಿನಿಪುಣ ನರಪತಿಯ ಮಾಕಿನೊಳಹವನೆ ನಾಡಗುದುರೆಯಾಳ್ವ ಭೂತಳಾಧಿಪರವರ್ಗಣೆಯೆ (ಕುರಾಪಾಂ. ೧೦-೧೯). ನಾಡ ಪೋಡಿ= ನಾಡಿಗೇ ತಿಳಿದ ಕೆಡುಕ ; ಮಹಾದುರುಳ ; ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಂಥ ದುಷ್ಟ : ನಾಡ ಪೋಡಿಗಳು ವ್ಯಾಸನ ವಚನ ನಂಬದೆ ಮೂಢಗರ್ವರು ಗುರುವೆನಿಪ (ವ್ಯಕುಂವ. ೧-೬೦). ನಾಡ ಗಾದೆ = ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾದ ಗಾದೆ; ನಾಣ್ನುಡಿ : ವಸುಧೆಯೊಳು ಪೊಡಮಡಲು ದೇಗುಲಂ ಜರ್ದ ನುಡಿ ಪಸರಿಸುವ ನಾಡ ಗಾದೆಯ ತೆಱದಿ ನಿಮ್ಮ ಸೇವಿಸ ಬಂದ ನಮಗಾಯ್ತು ನರಕವು (ಸಿದ್ಧರಾ. ೧-೨೭). ನಾಡಗಾರ = ದೇಶದ ಪ್ರಜೆ : ಬಳ್ಳಿ ನೀ ನಾಡಗಾರರಿಗೆ ನೆರವಾಗಿ (ಹಳ್ಳಿಯ. ೬೧). ನಾಡ ಗಾವುಂಡ = ನಾಡಿನ ಒಡೆಯ,-ಪ್ರಭು : ಇದಾಗವಱೆ ಗಲ್ಪಸೆಗುತ್ತನಾಡ ಗಾವುಣ್ಡನು ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳ (ಮೈಅರಿ. ೧೯೪೬, ೩೦ : 1067). ನಾಡ ಗಾವುಂಡಿ = ಒಬ್ಬಾತನ ಹೆಸರು : ಚಿನ್ನಗಾವುಣ್ಡರ ಮಗ ನಾಡಗಾವುಣ್ಡ ಗಾವುಣ್ಡಗೆಯ್ವನ್ದು (ಎಕ. X, ಮಾಲೂರು. ೯೪-೮ ; ಕು. 950). ನಾಡ ಗೀತೆ = ೧. ನಾಡಿನ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಸಾರುವ ಹಾಡು, - ಪದ : ಅಂದಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವು 'ಉದಯವಾಗಲಿ ನಮ್ಮ ಚೆಲುವ ಕನ್ನಡ ನಾಡು' ಎಂಬ ನಾಡ ಗೀತೆಯೊಂದಿಗೆ ಆರಂಭವಾಯಿತು (ರೂಢಿ). ೨. ದೇಶಭಕ್ತಿಗೀತೆ : 'ಜನಗಣಮನ' ಎಂಬ ನಾಡಗೀತೆಯ ನಂತರ ಅಂದಿನ ಸಭೆ ಮುಕ್ತಾಯವಾಯಿತು (ರೂಢಿ). ನಾಡ ಗುಡಿ = ರಾಷ್ಟ್ರಧ್ವಜ : ನಮ್ಮ ನಾಡ ಗುಡಿಯ ನೋಡ ನೋಡಿರಣ್ಣ ಹೇಗಿದೆ ! (ಕಪಪು. ೨-೩೬). ನಾಡ ಚಲ್ಲವತ್ತ= ಸುಳ್ಳುಗಾರನಾದ ವಂಚಕ; ನಂಬಿಸಿ ಮೋಸಮಾಡುವವನು : ಕೆಮ್ಮಗೆ ನಾಡ ಚಲ್ಲವತ್ತರ ನುಡಿಗೊಳ್ಳದಿರ್ (ಪಂಪಭಾ. ೯-೪೨). ನಾಡ ಜಂಬುಕ = ತುಚ್ಛ ವ್ಯಕ್ತಿ ; ದಡ್ಡ ; ಕೀಳು ಮನುಷ್ಯ : ಕಣ್ಣೀರವನನ್ನರಿಯಲಾರದ ನಾಡ ಜಂಬುಕ (ಚಟ್ಯಅ. ೦೯೫-೨೨). ನಾಡ ಜನ = ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನ : ಹರಿಭಕ್ತರನ್ನು ಕುರಿತು ಕನಕದಾಸರು ನಾಡ ಜನರುಗಳಂತೆ ನಡೆಯರು, ನುಡಿಯರು . . ಎಂದಿದ್ದಾರೆ (ಧಾರದ. ೪೦೨). ನಾಡ ಜೂದು = ೧. ತುಚ್ಛವಾದ ಜೂಜು, - ಪಗಡೆಯಾಟ. ೨. ಮೋಸದ ಜೂಜು : ಇದು ಲಾಕ್ಷಾಗೇಹದಾಹಕ್ಕಿದು ವಿಷಮವಿಷಾನ್ನಕ್ಕಿದಾ ನಾಡ ಜೂದಿಂಗೆ . . . ಎಂದೋವದೆ ಪೊಯ್ದಂ (ಗದಾಯು. ೮-೧೯). ನಾಡಡವಿಗೋಡಗ = ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕಾಡುಕಪಿ : ಕಡಲ ಮಧ್ಯದ ಖಳನೊಡನೆ ಕೈಹೊಡೆದುದಲ್ಲಿಗೆ ತೆತ್ತಿಗರು ನಾಡಡವಿಗೋಡಗ ವಾಳು ಕುದುರೆಗಳಸುರವಿಗ್ರಹಕೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೨೨-೫೧). ನಾಡ ತಂದೆ = ದೇಶಕ್ಕೆ ತಂದೆಯಂತೆ ಇರುವವನು ; ರಾಷ್ಟ್ರಪಿತ : ಹರಿಜನರ ಬಳಗ ಉಳಿದವರ ಒಳಗೆ ಬಳಸಿದೆಯೊ ನಾಡ ತಂದೆ (ಸೂರ್ಯಪಾ. ೧೪-೩). ನಾಡ ತಕ್ಕ = ದೇಶಭಾಗದ ಮುಖಂಡ ; ಸುತ್ತುಮುತ್ತಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಜನಕ್ಕೆ ಮುಖಂಡ : ನಾಡ ತಕ್ಕ ಸುಬ್ಬಯ್ಯಮೋಲಿಗೆ ಕುಲದ ಅಭಿಮಾನ ಹೆಚ್ಚು (ಹುಲಿಪಾ. ೬೮). ನಾಡ ತಕ್ಕಾಮೆ = ನಾಡಿನ ಮುಖಂಡ ಪದವಿ,-ಅಧಿಕಾರ : ಹಾಲೇರಿವಂಶದ ಅರಸರ ಆಡಳಿತ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮುನ್ನ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಡ ತಕ್ಕಾಮೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮ ತಕ್ಕಾಮೆಗಳನ್ನು ಊರ್ಜಿತಕ್ಕೆ ತಂದರು (ಹುಲಿಪಾ. ೮೪). ನಾಡ ತೊತ್ತು = ದೇಶದ ಸೇವಕ ಸರ್ವರ ಕರುಣದ ಶಿಶು ನಾನು, ನಾಡ ತೊತ್ತು (ಕಒಸಾ. ೧೪೬). ನಾಡ ದೇವಿ = ೧. ನಾಡಿನ ಅಧಿದೇವತೆ. ೨. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ; ಭುವನೇಶ್ವರಿ : ಮುಂಜಾನೆ ನಾಡ ದೇವಿಯ ಮೆರವಣಿಗೆಯು ವೈಭವದಿಂದ ನಡೆಯುವುದು (ಕಪಪು. ೫-೧೨). ನಾಡ ದೈವ=ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆ: ದೆಸೆಗೆಟ್ಟು ನಾಡ ದೈವಂಗಳಿಗೆ ಹಲುಬಿದಡೆ ನೊಸಲ ಬರಹವ ತೊಡೆದು ತಿದ್ದಲಳವೆ (ಕನಕ. ೫೪-೩). ನಾಡ ಧಡ್ಡಿ = ಏನೂ ತಿಳಿಯದ ಮೂಢ ;

ಮಹಾಮೂರ್ಖಹೆಂಗಸಂ : ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಈಗೇನು ಆಗೇದೆ ಧಡ್ಡಿ – ನಾಡ ಧಡ್ಡಿ (ದಾಸಕೃ. ೦೦೩). ನಾಡ ನರಿ = ಬಡನರಿ ; ಹೇಡಿ ನರಿ : ರಿಪುವಾಹಿನಿಯನಿಱಿಯದೆ ನಾಡ ನರಿಯವೊಲೆನಗೆ ನೀ ಹಲುಗಿರಿಯೆ ಬಿಡುವೆನೆ (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೬-೧೯). ನಾಡ ನಾಲಗೆ = (?) : ಪಟ್ಟಣಸಾಮಿ ಮಹ ದೇವಸೆಟ್ಟಿ ನಾಡ ನಾಲಗೆ ಬಮ್ಮಿಸೆಟ್ಟಿಯೊಳಗಾದ ಸಮಸ್ತ ನಖರಂಗಳುಂ ಸಂತೆಯ ಆಯಮಂ ಸಲಿಸುವರು (ಎಕ. XII, ತಿಪಟೂ. ೪೮-೫೦ ; 1214). ನಾಡ ನಾಲಗೆಗೆಳೆಯ = ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ನೇಹಿತ ನಾಗಿರುವವನು ; ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆಗೆಯುವವನು : ಸವಿಮಾತುಗಳ ನಿನ ಗಾಡುವವರಿಗೆ ಚಿತ್ತಗೊಡದಿರು ಹಿಸುಣ ಹೊಗಿಸಱಿರು ನಾಡ ನಾಲಗೆಗೆಳೆಯ ರೆಂಬುದ ಮಾಡದಿರು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೯-೧೪). ನಾಡ ನುಡಿ = ೧. ಗಾದೆ ; ಲೋಕೋಕ್ತಿ ; ನಾಣ್ಣುಡಿ : ಹಾಡಿ ಹಡದಾಡಿ ಹೋಗಾಡಿದಂ ಕಡೆಗೆಂಬ ನಾಡ ನುಡಿಯಂತೆ (ಸೋಮಶ. ೦-೭೭). ೨. ಕೀಳುಮಾತು : ಪೊಂದುವ ಸಂಧಿಯ ನುಡಿಗಳನಾಡದೆ ಸಲ್ಲದ ನಿಲ್ಲದ ನಾಡ ನುಡಿಗಳನೆಮ್ಮವರ್ ನೋವಂ ತಿರೆ ನುಡುವಾತುಗಳಂ ಗಲಪುವಯ್! (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೪೩-೩೯). ನಾಡ ಪದ = ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ಹಾಡು,–ಗೀತೆ ; ಜನಪದಗೀತೆ : ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯು ದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ನಾಡ ಪದಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿ ಹರಡಿರಬೇಕೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸರು ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆ (ಭಾರದ. ೪೭). ನಾಡ ಪಾಲ = ನಾಡಿನ ಪ್ರಭು,–ಮುಖಂಡ: ಬೆಳ್ಳರೆಶೀಮೆ ಹೊಸೂರ ನಾಡ ಪಾಲ ಮೂಡಲ ದೈಲ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲೂ . . . ಭೂಮಿ ಯಂನ್ನು ಮೂಲಕ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೪, ೯-೩ ; 1690). ನಾಡ ಪೆರ್ಗಡೆ, ನಾಡ ಹೆಗ್ಗಡೆ = ನಾಡ ಪಾಲ : ತೊಳೆಕಲೆಯ ಸಿರಿಯಮ ಸೆಟ್ಟಿಯುಂ ನಾಡ ಪೆರ್ಗಡೆ ಹಮ್ಮೆಸೆಟ್ಟಿ [ಯುಂ] (ಎಇ. XIX, ೩೭-೦೫ ; 1144) ; ನಾಡ ಹೆಗ್ಗಡೆ ತಡಮಾಡದೆ ಕುದುರೆಯನ್ನೇರಿ ಹೋದನು (ಸಿಪತಿ. ೫೭). ನಾಡ ಪ್ರಭು = ನಾಡ ಪಾಲ : ನಾಡ ಪ್ರಭುಗಳ ಸನ್ನಿಧಾನದಲು . . . ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕಂ ಮಾಡಿ ಬಿಟ್ಟರು (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೯೭-೪೮ ; 1118) ; ನಾಡ ಪ್ರಭುಗಳು ಸ್ಥಾನಮಾನ್ಯವೊಳಗಾದ ಸಮಸ್ತಪ್ರಜೆಗಳ ಪುರಸ್ಸರದಿಂದವೂ . . . ಸಾಕಲ್ಯೇನ ಹಸ್ತಸ್ಥವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೧೨-೦೭ ; 1286). ನಾಡ ಬಾವುಟ = ನಾಡ ಗುಡಿ : ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದಿನದಂದು ಸರ್ಕಾರಿ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಮೇಲೆ ನಾಡ ಬಾವುಟವನ್ನು ಏರಿಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ). ನಾಡ ಬೇಂಟೆ = ಸುತ್ತುಮುತ್ತಿನ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಆಡುವ ಬೇಟೆ : ನಾಡ ಕಟ್ಟಳೆ ನಾಡ ಬೇಂಟೆಯಂ ಕೊರಲೊಂಕೆ (ಕಾಲೂರ. ೪೯-೭೨). ನಾಡ ಮದ್ದು = ಸ್ವದೇಶೀ ಔಷಧಿ ; ಜನರು ತಮ್ಮ ಅನುಭವ ದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಔಷಧ ; ನಾಟಿ ಮದ್ದು : ನಾಡ ಮದ್ದಂ ತಿಂದು ಕುತ್ತ ಕೆಡದಿರಬಹುದೆ (ಹಹಕಾ. ೧೦-೨೪). ನಾಡ ಮಾತು = ೧. ದೇಶದ ವೃತ್ತಾಂತ ; ರಾಜಕೀಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಾತು : ನಾಡ ಮಾತುಗಳೇತಕೋ ಸಂಗೀತವ ಪಾಡುವ ಸಮಯವೇನೊ ಗಾಡಿಗಾಱ ಶ್ರೀಪುರಂದರವಿಠಲನ ಪಾಡಿ ಪಂಥಗಳೊಡಗೂಡುವ ಸಮಯಕ್ಕೆ (ಪುರಂದ. ೩-೩೩-೩) ; ಆಡಿಗಟ್ಟಣವೇಕೆ ಬೋಡಂಗೆ ಕಬ್ಬೇಕೆ ಕೋಡಗಗ ಕೈಗೆ ಬಳೆ ಯೇಕೆ ಬಡವಂಗೆ ನಾಡ ಮಾತೇಕೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೦೩೭೪). ೨. ಗಾದೆ ; ನಾಣ್ಣುಡಿ : (ಕ). ೩. ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಮಾತು ; ಯೋಚನೆ ಮಾಡದೆ ಆಡುವ ಮಾತು ; ಅಪಲಾಪ : ನಾಡ ಮಾತು ಬೇಡ ಸೆಱಗೊಡ್ಡಿ ಬೇಡು ಕೂಡಲ ಸಂಗನ ಶರಣರ (ಬಸವ. ೨೭೮) ; ನಾಡ ಮಾತೇನೊಲಿದೊಡಂ ಕೊಂಡಾಡು ಮೇಣಲ್ಲದಡೆ ಲಘುವಂ ಮಾಡಿ ನುಡಿಯದಿರು (ಬಸಪು. ೪೪-೫೭) ; ಮತ್ತೆ ಮಾಣದ ನಾಡ ಮಾತನು ಕಲಿತು ನಮ್ಮೊಡನಾಡುತಿಹರೆ (ಪ್ರಭುಲೀ. ೦೩-೦೨) ; ನಾಡ ಮಾತು ಬೇಡ ನಾಲಿಗೆ ನಿನ್ನ ಬೇಡಿಕೊಂಬೆನು ಕಂಡ್ಯ ನಾಲಿಗೆ (ಪುರಂದ. ೫-೪೮ ಪಲ್ಲವಿ) ; ಕೇಡು ಬರಲದಕಂಜೆನೆಂದೆನು ನಾಡ ಮಾತು ಗಳೇಕೆ (ನಿಜಾಗ. ೬-೭ ೨೦) ; ಬಹುಜನದ ಮುಂದೆ ಸುಳಿವಳ್ನಾಡ ಮಾತಂ ಗಳಹುವವಳ್ . . . ನಿಲ್ವಳೀ ಶಿಕ್ಷಿಸಿದೊಡೆ (ಚೆನ್ನಬ. ೫-೫೭) ; ನಾಡ ಮಾತೇಕೆ ! ಎನಗೆಂತೋ ಮೇಣುಂ ಮೇಣ್ ಕೇಳ್ವೆನೆಂಬೊಂದಾಸೆ ಪುಟ್ಟುಗುಂ (ರಾಮಾಶ್ವ. ೦೩೪-೦೭). ನಾಡ ಮಾನಸ = ಸಾಮಾನ್ಯಮನುಷ್ಯ ; ಅಲ್ಪ : ಮಱಿಪೆ ನಾಡಮಾನಸರದೇಂ ನೆರೆ ಪೋಲ್ವರೆ ಜಕ್ಕಿಸೆಟ್ಟಿಯ (ಕಇ. IV, ೦೨-೩೯ ; 1121). ನಾಡ ಮುಖ = ದೇಶದ ಮುಖಂಡ, – ಮುಖ್ಯಸ್ಥ : ತಳಗೆಯ ನಾಡಾಳುವ ನಾಡ ಮುಖಗಳು ರಣಪಟುವಗವುಡನ ಮಗ ದಾಳಿ ಗವುಡ (ಎಕ. XIV, ತಿರುಮ. ೭೮-೫೦ ; 1277). ನಾಡವರ್, ನಾಡವರು = ೧. ದೇಶದ ಜನರು ; ಪ್ರಜೆಗಳು : ಪದನಱಿದು ನುಡಿಯಲುಂ ನುಡಿದು ದನಱಿದಾರಯಲುಮಾರ್ಪರ್ಕಳ್ ನಾಡವರ್ಗಳ್ (ಕವಿರಾ. ೦-೩೮) ; ಮುನ್ನಿನ ದಿವಸಂ ನಾಡವರೆಲ್ಲಂ ಪೂಜಿಸಿ ಪೋದ ಪಟ್ಟಸತ್ತುಮಂ ಬಂಡಿಯುಮಂ ತಂದು ತೋಱಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೨-೦೯೦). ೨. ಸಾಮಾನ್ಯಜನ ; ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯ : ಪೇರೆಯುಂ ತಪ್ಪಿಪ ಮಾನಿಸರಂ ಕಂಡೊಡೆ ಪಂಚಮಹಾ ಪಾತಕರೆಂದು ಬೈವ ನಾಡವರ ಬೈಗುಳ್ಗಳಿಂದವಿಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೯-೬೪) ; ನಾಡವರು ಅವರಿಗೆ ನರಬೇಟೆಗಾರರಾದರೂ ಎಂದು ಗೌರವಸಂಬೋಧನೆ ಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಹುಂಚಾ. ೦೭). ೩. ನಾಡಿನ ಮುಖಂಡರು : ಮುಂದೆ ನಾಡವರು ಆ ಹಂಡೆ ಮುಂದಕೆ ಸಾಗಿ ಹೋಗುವಾಗ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೦೦೭-೨೫ ; 1576 ?). ೪. (ಕರಾ) ಒಂದು ಜನಾಂಗದ ಹೆಸರು: ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಜನರಲ್ಲಿ ನಾಡವರು, ಹಾಲಕ್ಕಿ ಒಕ್ಕಲರು . . . ಒಕ್ಕಲತನದಿಂದ ಜೀವಿಸುವವರು (ಕರಪೀ. ೭) ; ನಾಡವರು ಯಾ ನಾಡ ಬಂಟರು – ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಕನ್ನಡ ಮಾತನಾಡುವ ವರು (ತುಳುನಾ. ೫೦). ನಾಡ ವಾರ್ತೆ = ನಾಡಿನ ಮಾತು ; ಲೋಕಾಭಿ ರಾಮವಾದ ಮಾತು ; ಲೌಕಿಕವಾದ ಮಾತು : ರೂಢಿಯೊಳಗೆ ನಮ್ಮ ಪುರಂದರವಿಠಲನ್ನ ಪಾಡಿ ಪೊಗಳದೆ ನಾಡ ವಾರ್ತೆಯಾಡುವರು (ಅಗದಾ. ೦೦೦). ನಾಡವೊಪ್ಪ = ನಾಡಿನ ಪರವಾಗಿ ಹಾಕುವ, ಒಬ್ಬ ಅಧಿಕೃತ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸಹಿ,–ಹಸ್ತಾಂಕನ : ಸ್ವರುಚಿಯಿಂದ ಧಾರಾಪೂರ್ವ್ವಕವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮ್ಮ ನಾಡವೊಪ್ಪ ಶ್ರೀಭೀಮನಾಥ ಮಲಪರೊಳು ಗಂಡ (ಎಕ. VII, ಶಿವಮೊ. ೦೯-೦೪ ; 1309). ನಾಡ ಸೇನಬೋವ = ನಾಡಿನ ಶಾನು ಭೋಗ ; ನಾಡಕರಣಿ : ನಾಡ ಸೇನಬೋವ ಬಾಚಣ್ಣ (ಎಕ. XI, ಚಿತ್ರದು. ೧೨-೩೪ ; 1286). ನಾಡ ಸ್ವಾಮಿ = ನಾಡ ಪಾಲ : ನಾಡ ಸ್ವಾಮಿ ಶಂಕರೈಯ್ಯನು ಸೇನಬೋವ ಶಂಕರೈಯ್ಯನು (ಎಕ. VII, ಶಿಕಾರಿ. ೯೪-೦೫ ; 1094) : ನಾಡ ಹಬ್ಬ = ಏಕೀಕರಣದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ದಸರಾ ಮೊದಲಾದ ಹಬ್ಬ : ತಾವು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ನಾಡ ಹಬ್ಬದ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಲು ಆತುರಗೊಂಡಿದ್ದರು (ಕಹಪು. ೫-೦೨) ; ಅವರ ಭೆಟ್ಟಿಯ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಸಂಗವು ಕೂಡಿ ಬಂದುದು ಎಂದರೆ . . . ನಾಡ ಹಬ್ಬದ ಕಾಲಕ್ಕೆ (ಪ್ರಬಂಧ. ೯೪) : ಅಂದು ಅಲ್ಲಿ ನಾಡ ಹಬ್ಬವನ್ನು ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಆಚರಿಸಲಾಯಿತು (ಆರೋಗ್ಯ. ೦೬೦). ನಾಡ ಹಲವರು, ನಾಡಿನ ಹಲವರು = ದೇಶದ ಮುಖಂಡರು ; ದೇಶದ ಪಂಚಾಯಿತಿಯ ವರು: ಶ್ರೀಮತು × × × ನಾಡ ಹಲವರು ಸ್ವಾಮಿತನವನು ಸೋಮೋಜರ ಸೆಟ್ಟಿಯ ಮಕ್ಕಳು ಮಂಗಟಸೆಟ್ಟಿಗೆ . . . ಕೊಟ್ಟ ಸರ್ವಮಾನ್ಯ ಹೊಲ ಏ ೧ ಗದ್ದೆ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೫, ೦೦೦-೨ ; ?) ; (ದೋಕಸ. ೭೦). ನಾಡ ಹಾಡು = ನಾಡಗೀತೆ ೧ : ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಮೊದಲಿನಲ್ಲಿ ನಾಡ ಹಾಡು ಹಾಡುವುದು ವಾಡಿಕೆ (ರೂಢಿ). ೨.=ನಾಡಗೀತೆ ೨ : ನಾಡ ಹಾಡು ಹೇಳುವಾಗ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲಬೇಕು ಎಂದು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡಬೇಕು (ರೂಢಿ). ನಾಡ ಹಾದಿ = ಹಳ್ಳಿಯಿಂದ ಹಳ್ಳಿಗೆ ತಿರುಗಾಡಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಾಲುದಾರಿ; ಹಳ್ಳಿಗಾಡಿನ ದಾರಿ ; ನರ್ತನ ಮಾಡುವ ಕಾಲು ನಾಡ ಹಾದಿಯನ್ನು

ಮೆಟ್ಟೀತೆ! (ಶಾಂತಲಾ. ೧೨೨). **ನಾಡ ಹಾನೆ** = ಒಂದು ಅಳತೆ : ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ಅಳತೆಗಳೂ:- ಗದ್ಯಾಣ (ಗದ್ಯಾಣ) . . . ಹಾನೆ, ನಾಡ ಹಾನೆ, ಕಂಚಿನ ಹಾನೆ (ತುಳುನಾ. ೨೬೧). **ನಾಡ ಹುಚ್ಚ** = ಏನೇನೂ ತಿಳಿಯದವನು ; ಬಹಳ ದಡ್ಡ : ಹಾಗೆ ಕೇಳೋ ಹುಚ್ಚಾ, ನಾಡ ಹುಚ್ಚಾ (ಹನ್ನೊಂದ. ೧೬). **ನಾಡ ಹೆಣ್ಣು** = ಹಳ್ಳಿಯ ಹೆಂಗಸು : ಆವ ತಿಳಿಬಗೆಯಿರ್ಪ ನಾಡ ಹೆಣ್ಣಲ್ಲಿ (ಕಾಂಚೀರ. ೨೬-೧೫). **ನಾಡಾಳ್ವೋನ್**= ದೇಶವನ್ನು ಆಳುವವನು ; ನಾಡ ಪ್ರಭು : ಇದಾ ನಾಡಾಳ್ವೋನಾನುಂ ಊರಾಳ್ವೋನಾನುಂ ಊರಾ ಒಕ್ಕಲನುಂ ಅಟ್ದೋರ್ ಪಂಚಮಹಾಪಾತಕ ... ಅಕ್ಕುಂ (ಎಕ. VI, ಚಿಕ್ಕಮ. ೯೨-೬; ಸು. 750 ?). **ನಾಡುಗಳ್**=ನಾಡಿನ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸುವ ಮಹಾಜನರು: ಶ್ರೀವರಾಣಕೇಶ್ವರದೇವರ ಶ್ರೀಕಾರ್ಯ ನಡೆವಂತಾಗಿ ನಾಡುಗಳ್ ಕೊಟ್ಟ ಆಯದಾಯವಾವುದೆಂದಡೆ (ಮುಂಬಲಾ. X, ೨೪೯-೬೩ ; 1219). **ನಾಡು ಬೀಡು** = ದೇಶ ಮತ್ತು ವಾಸಸ್ಥಳ ; ಅಖಂಡ ದೇಶ : ಸಂಪ್ರೀತಿಯಾನು ಸುಜನರಲಿ ನಿರ್ಮಳನೀತಿಯನು ಪರಿವಾರಪುರಜನ ನಾಡುಬೀಡಿನಲಿ . . . ಅಖಿಳಜ್ಞಾತಿಗಳಲೆಚ್ಚ ಟಿಕೆಯೊಳಗಿಹುದು (ಕುಮ್ಯಾಸ. ೧೦-೧೯) ; ನಾಡುಬೀಡೆನಗಾಯ್ತು ವಶ ಖಯುಖೋಡಿಯಿಲ್ಲದೆ ಶಕ್ರಪದದಲಿ ಜಾಡಿಸುವೆನದನೇನ ಹೇಳುವೆನೆನುತ ಬಿಸುಸುಯ್ದ (ಕುಮ್ಯಾಅ. ೦೩-೬೪) : ಎಲ್ಲಗಳಿದಬ್ಧಿಯೆನಲ್ ಪಡೆಯೇಂ ಕಡಂಗಿತೋ ನಡೆದುದು ನಾಡುಬೀಡು ಗುಡಿಗೋಹುರಗಳ್ ಪುಡಿಯೇಟ್ ಭೋರೆನಲ್ (ಚಿಕವಿ. ೨-೧೦೫). **ನಾಡುಬೀಡುಗ** = ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು; ದೇಶದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಜೆ ; ನಾಡುಗ : ಕಾಣ್ಕೆ ಕೊಂಡು ಭಕ್ತಿಭರದಿಂ ಪುಗುವ ನಾಡುಬೀಡುಗರುಂ (ಚಿಕವಂ. ೧೨೧-೧೬).

[ದೇ.II ತಮಿ. ಮಲ. ನಾಟು; ತುಳು. ನಾಡ್, ನಾಡು: ತೆಲು. ನಾಡು; ಗೊಂಡಿ. ನಾರ್; ಕುಇ. ನಾಟೊ]

ನಾಡುಅಕ್ರೋಟು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : ನಾಡುಅಕ್ರೋಟು, ಅಲ್ಯೂರೈಟಸ್ ಗಿಡ (ವ್ಯಶಿಗಿ. ೪-೬೮).

[ನಾಡು + ಅಕ್ರೋಟು (< ಅಕ್ರೋಡ)]

ನಾಡುಗ, ನಾಡಗ (ನಾ). ೧. ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯ ; ಸಾಧಾರಣ ವ್ಯಕ್ತಿ : ಆಡಿಸ ಹಿಂಡಾನೆಯ ಹಿಡಿವಂತಾ ರೂಢಿವಡೆದ ಬಲಯುತನಂ ನಾಡುಗರೆಯ್ದಿ ಹಿಡಿಯೆ (ಪ್ರಭಂಚಿ. ೨-೧೫೦) ; ಎಂದನಾ ಫಣಿಭೂಷಣನು ಶೂಲವೇಱನೇ ಲೋಕರಕ್ಷಣದಕ್ಷ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಧಿಪತಿಯುೞಿದ ನಾಡುಗರ ಪಾಡೇನು ಕೇಳ್ಕೆಂದನ (ಸಮ್ಯಕೌ. ೪-೩೧). ೨. ನಾಡನ್ನಾಳುವವನು ; ದೊರೆ : ನಾಡುಗರಿಗೆ ಸೇನೆದೋಱಿ ಗೆಲ್ದನು ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವರಾವಗಿದಿರುಂಟೆ (ಭರತ. ೪೯-೧೩೬). ೩. ದಡ್ಡ; ಮೂಢ; ಅಜ್ಞ : ನಾಡುಗರೊಳು ವರ್ತಿಸದಿರು (ಯೋಗಾಂವಿ. ೫-೩). **ನಾಡಗ** : ೩. ಕೇಳು ನಾಡಗರೊಲಿದು ಗಾಜಿನ ಮಾಲೆಯನು ಕೊಳ್ವಂತೆ (ಸ್ವರೂಪಾ. ೨-೧೬). [ನಾಡು + –ಗ₂]

ನಾಡುಗವುಡ, ನಾಡಗೌಡ (ನಾ). ಗ್ರಾಮದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಪು ನೀಡುವ ಮುಖಂಡ ; ಹಳ್ಳಿಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ ; ಪಟೇಲ : (ಜ). **ನಾಡುಗೌಡ** : ನಾಡುಗೌಡನ ಪಂಚಾಯ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಫಿರ್ಯಾದಿ ಅಪರಾಧಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪರವಾಗಿ ವಾದಿಸುವವರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರವಿತ್ತು (ಹುಟ್ಟಿಹ. ೧೬) ; ಪಟೇಲನಿಗೆ–ಪಟೇಲ, ಗೌಡ, ನಾಡುಗೌಡ ಎಜಮಾನ, ರಡ್ಡಿ, ಪೆದ್ದಕಾಪು, ಮಾನ್ಯಕರಣಂ, ಮಣಿಗಾರ ಅಥವಾ ಅಡಿಗಾರ, ನಾಯಿಡು ವಗೈರೆ ಹೆಸರುಗಳುಂಟು (ಗ್ರಾಮೂಕ. ೧).

[ನಾಡು +ಗವುಡ₁ (< ಗಾಮುಂಡ)]

ನಾಡುಗಾಣೆ (ನಾ). ಒಂದು ಊರಿನ ಹೆಸರು : ಸೂಟ್ಟೋರುವ್ ನಾಡುಗಾಣೆಮ್ ಪ್ರಥುತರ ಮಿಡಿಗೇ ಸೂಳಿಶ್ರೈಲೇಂದ್ರ ದುಗ್ಗೇನನ್ನಾಮ್ (ಮ್ಯಅರಿ. ೧೪೨೧, ೧೦-೬೭ ; 967). [?]

ನಾಡುಗಾದೆ (ನಾ). ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿರುವ ಮಾತು ; ಲೋಕೋಕ್ತಿ ; ನಾಣ್ಣುಡಿ : (ಕತುನಿ. ೫. I, ೬೫).

[ನಾಡು + ಗಾದೆ]

ನಾಡುಗೌಡ 'ನಾಡುಗವುಡ' ನೋ.

ನಾಡುತಟ್ಟು (ನಾ). ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕುದುರೆ ; ಗಿಡ್ಡಕುದುರೆ : ಅವನು ತನ್ನ ಹೊಲದ ಹತ್ತಿರ ಮೇದುಕೊಂಡಿದ್ದ ನಾಡುತಟ್ಟಾದ ಒಂದು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಬಂದು . . . ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು (ನಗೆಗ. ೫೦). [ನಾಡು + ತಟ್ಟು₂]

ನಾಡುನುಡಿ (ನಾ). ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾತು : ಆಳ್ವಾರರ ಹಾಡುಗಳು ನಾಡುನುಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಹರಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಾಯಿತು (ಶಾರದ. ೩೯೯).

[ನಾಡು + ನುಡಿ₂]

ನಾಡುನೇಗಿಲು (ನಾ). ಹಳ್ಳಿಗರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನೇಗಿಲು : ಈಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿರುವ ನಾಡುನೇಗಿಲು ಎಷ್ಟೋ ಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ (ವ್ಯವಮ. ೮).

[ನಾಡು + ನೇಗಿಲು (<ನೇಗಿಲ್)]

ನಾಡುಪ್ಪು (ನಾ). ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಉಪ್ಪು,–ಲವಣ : ಸಾವಿರಪಾಲಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇರುವ ೩೪–೩೫ ಪಾಲು ಉಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಪ್ಪು ಅಥವಾ ನಾಡುಪ್ಪು (ಸೋಡಿಯಂ ಕ್ಲೋರೈಡ್) ೨೭ ಭಾಗದಷ್ಟಿದೆ (ಭೂವಿವ. ೮೬).

[ನಾಡು + ಉಪ್ಪು₁]

ನಾಡುಬಾದಾಮಿ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ : (ವ್ಯಶಿಗಿ. ೬೪-೦೫೦೨).

[ನಾಡು + ಬಾದಾಮಿ]

ನಾಡುಮಿಂಡ (ನಾ). ದುರಾಚಾರಿಯಾದ ವಿಟ ; ದುಷ್ಟವಿಟ ; ಅನೀತಿವಂತ : ತೊಂಡಿಲ ಮುಡಿದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗಂಡರ ಹಿಂದುಗೊಂಡು ನಾಡುಮಿಂಡರ ನೋಡುತ್ತಲಿ ಇಂದು ನಮ್ಮ ಹುಲಿ ಹೋಯಿತ್ತು (ಬಸಹ. ೬೦-೧೬೭). [ನಾಡು + ಮಿಂಡ₁]

ನಾಡುವಟ್ಟ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆ : ನಾಡೊಳಗಳ ಹಲವ × × × ಇಂತಹ × × ನಾಡುವಟ್ಟವಾಗಿ ನಾಳು (ಎಕ. XIV, ಮುಂಡ್ಯ. ೧೩೭-೨೦ ; 1278). [ನಾಡು + ವಟ್ಟ₂]

ನಾಡುವಡೆ (ಕ್ರಿ). ನಾಡನ್ನು ಹೊಂದು ; ನಾಡಿನ ಒಡೆತನವನ್ನು ಪಡೆ : ಸಿರಿವಂತನ ಕಯ್ಯಂ ಪಿಡಿದ ಬಡವೆಯಂತೆ ನಾಡುವಡೆದ ಪಸಾಯಿತನಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮ್ಯ. ೫-೮೫). [ನಾಡು + ಪಡೆ₁]

ನಾಡುವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). (ಆಕ್ರಮಣದಿಂದ) ದೇಶವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು,–ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳು : ನಾಡುವಿಡಿಯದರಸುಗೆಯ್ದನೆಂಬಂತೆ ಭೃತ್ಯವಿಲ್ಲದೂರನೂಡುವೆನೆಂಬಂತೆ ಮದವಣಿಗನಿಲ್ಲದೆ ದಿಬ್ಬಣಂಬೋಪೆನೆಂಬಂತೆ (ಧರ್ಮಾಮ್ಯ. ೪-೫೦). [ನಾಡು + ಪಿಡಿ₁]

ನಾಡುಶಾನಭೋಗ (ನಾ). ಹಲವಾರು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಶಾನುಭೋಗ,–ಕರಣಿಕ : (ಜ). [ನಾಡು + ಶಾನಭೋಗ (<ಸೇನಬೋವ)]

ನಾಡೂರ್ (ನಾ). ನಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಊರು,–ಗ್ರಾಮ : ಮುಂಚದೆ ಪಿಂಚದೆ ಬಳೆದು ಪಿರಿಂಚಿಸು ಕೆಯ್ಪಡಿವೊಲಾದುವಾ ನಾಡೂರ್ಗಳ್ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೫೧) : ಚೆಲ್ವಿಂಗಾವಾಸಮೆನಿಪ್ಪವೊಪ್ಪುವಾ ನಾಡೂರ್ಗಳ್ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೨-೨೬) ; ಕಾಣಿಕೆಯಂ ತಂನಾಳ್ವ ನಾಡೂರ್ಗ್ಗಳೊಳು . . . ಕೊಟ್ಟರ್ (ಎಕ. VII, ಶಿಕಪು. ೪-೯೨ ; 1123). [ನಾಡು + ಊರ್]

ನಾಡೆ (ಅ). ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ; ಚೆನ್ನಾಗಿ ; ಬಹಳವಾಗಿ ; ವಿಶೇಷವಾಗಿ ; ಅತಿಶಯವಾಗಿ : "ನಾಡೆಯೆಡೆಯಾವಗಂ ನೆಱೆ ನೀಡುಂ . . . ಇವಪ್ಪಯದೊಳಧಿಕಾರ್ಥಂ" (ಕಮುದ. ೩೦೪) : ಸದಭಿಸ್ತುತಮಪ್ಪೊಂಕಂದದ

ನಡುವಣ ನಾಡೆ ನಾಡೆ ಕನ್ನಡದ ತಿರುಳ್ (ಕವಿರಾ. ೧-೩೭) : ವಿಶ್ವಸೇನ ಮಹಾರಾಜನ ಮಹಾಸಾಮಂತರ್ಕಳುಂ ಪರಿವಾರಮುಮೆಲ್ಲಂ ಕುದುರೆ ವಡಿವಣ್ಣಿಯಂ ನೋಡಿ ನಾಡೆಗೆಟ್ಟುಪೋಗಿ (ಚಂದ್ರಾ. ೫೩-೨೫) ; ಮಾಡುವ ಕಿಡಿಸುವ ಗಸಣಿಗೆ ನಾಡೆಯುಮದು ಪೊಣಗು (ಅದಿಪು. ೧-೪೫) ; ಚಿಂತಿಪ ಪಾರ್ವನ ಶೋಕದೊಂದು ಪೊಂಪುಳಿಯನೆ ನೋಡಿ ನಾಡೆ ಕರುಣಂ ತನಗಾಗಿರೆ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೨೫) ; ಕರುಮಾಡಂ ನಾಡೆ ಚೆಲ್ವಂ ತಳೆದುದು ಪಲವುಂ ಬಳ್ಳಿಮಾಡಂಗಳಿಂದೆ (ಕಾದಂಪೂ. ೪೮೭) ; ನಾಡೆ ಸೊಗಯಿಪ್ಪ ಕಿಯ್ಯಿಂ . . . ಸುರದಂತಿಯಂತೆ ನಿಂದತ್ಯಾಗಿಗಳ್ (ನೇಮಿಪು. ೧೧-೫೩) ; ಬೇಡು ವರವನು ವಾಗನೆ ನುಡಿನುಡಿ ನಾಡೆ ಮೆಚ್ಚಿದೆನೆಂಬ ಹರಿಯನು ನೋಡಿ ನಕ್ಕನು (ನಿಭಾಗ. ೭-೮-೪೭) ; ಇಂತು ಭೂಜಾತೆ ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದ ಳಾಗೆ, ನಾಡೆ ನಾಡೆ ಸಂತಸಗಡಲೊಳೋಲಾಡುತಿರ್ದುದು (ರಾಮಾಶ್ವ. ೨೧-೦೭).

ನಾಡೆಯುಂ = ನಾಡೆ : ಕೌರವರ್ಗಿದು ನಾಡೆಯುಂ ತಿಣುಕನಾಗಿಸದೇಂ ಗಳ ಸಯ್ಯು ಪೋಕುಮೇ (ಪಂಪಭಾ. ೨-೯೭) ; ಇರುಳೆಲ್ಲಂ ಜಾಗರಮಿರ್ದು ನೇಸಱ್ ಮೂಡೆ ನಾಡೆಯುಂ ಪೊಱ್ಱಿರ್ದುರ್ ಎಂತುಂ ಬರವಂ ಕಾಣದೆ (ಪಂಚತಂ. ೨೫೦-೧೯) ; ಬಾನೆಡೆ ನಾಡೆಯುಂ ಪೊಡವಿಯಂತಿರೆ (ಕಬ್ಬಿಗಾ. ೨೫೧). 'ನಡ್ಕೆ' ಪರಾ. [P ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿ 'ನಾಡಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಪರೀಕ್ಷಿಸು, ಆಲೋಚಿಸು, ಹುಡುಕು' ಎಂಬರ್ಥವಿದೆ]

ನಾಡೆಯ (ನಾ). (?) : ಆವಿನಹಳಿಯ ಬಲೆನಾಡವೆರಡುನಾಡನೂ ಕೂಡೆ ಕೊಂಡು ಅಂಕಿಯನಾಯಕನ ನಾಡೆಯನ ತೊಳಲೊಳಗೆ ಕೊಂಡುದುನಾ ದೇವಿ ತಂಮರಸ (ಎಕ. VIII, ಸಾಗರ. ೭೦-೨೨ ; 1278 ?). [?]

ನಾಡೆಱೆಯ, ನಾಂಡೆಱೆಯ (ನಾ). ನಾಡಿನ ಒಡೆಯ : ನಾಡೆಱೆಯಂ ಭರತಂ ಬೆಸಸಿದ ತಱಿನಂ ಕೇಳ್ (ಪಂಪರಾಮಾ. ೭-೪೯) ; ಎಱಗಿಸಿ ತನ್ನ ಚಾರು ಚರಣಾಂಬುರುಹದ್ವಿತಯಕ್ಕೆ ಮಿಕ್ಕ ನಾಡೆಱೆಯರನೆಲ್ಲರಂ (ವರ್ಧಮಪು. ೧-೦೦೪) ; ನಾಡೆಱೆಯನ ಕೆಲದೊಳ್ ತೀಡಿದತ್ತು ತಂಬೆಲರಾಗಳ್ (ಕಬ್ಬಿಗಾ. ೮೭) ; ಬೇಡುವರನು ಮನ್ನಿಪ ಬಿಡುಗಣ್ಣರ ನಾಡೆಱೆಯನ ಮಗನಂತೆ ಗಾಡಿವಡೆದ ರೂಪಿನ ಗರುವನ ನೀ ನೋಡು ಕಳಿಂಗನನಬಲೆ (ಜೀವಂಸಾಂ. ೦೦-೮೪) : ಭುವನೇಶನೆಂಬೊರ್ವಂ ನಾಡೆಱೆಯರ . . . ಅರಸುಗೆಯ್ಯುತಿರ್ದಂ (ಅದ್ಭುತ. ೨೨-೦೭). **ನಾಂಡೆಱೆಯ** : ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ನಾಣ್ಡೆಱೆಯರಾ ಏರ್ವೆಕೊಳ್ವಲ್ಲಿ ಸತ್ಯೊನ್ ಕಾಸೂರನ್ (ಎಕ. X (S), ಚಿಂತಾಮ. ೩೪-೦ : ಕಿನಿಯ ಕತ).
[ನಾಡು + ಎಱೆಯ]

ನಾಡೊಡೆಯ (ನಾ). ೧. = ನಾಡೆಱೆಯ : ಜನಪತಿಗೆ ನೀಡಲೆರದುವಂಗೀಸಿ ಕೊಂಡಾ ನಾಡೊಡೆಯನುರಿವುರಿಯೊಳಗೆ ಪತ್ರಂಗಳಂ ಹಾಯ್ಕಿ (ಬಸವು. ೫೦-೩೭) ; ಮಾಡಿತಿಲ್ಲವರಾಧವನು ಹರಿ ಕ್ರೋಡ ಖಡ್ಗಿ ಕುರಂಗಿಗಳಿರೆ ನಾಡೊಡೆಯ ರಾಮಂಗೆ ಹೇಳುವುದೆಂದಳಾ ಸೀತೆ (ತೊರರಾ. ೩-೦೦-೭) ; ಬಿಡುವರಲ್ಲ ಕುಮಾರಿಸುನು ನಾಡೊಡೆಯರೆಂಬಾ ದೂತನಾ ಬಿಲುನುಡಿಗೆ ಕವಡದೆ (ಸಾಳ್ವಭಾ. ೧೮-೬೩) ; ನಾಡೊಡೆಯನಂಗನೆಯು ಕಾಣದೆ ಬಳಲುತ (ಅನಂರಾ. ೩-೬-೮) ; ಧರಣಿಸುತೆಯಂ ಕಂಡು ನಾಡೊಡೆಯನೆಡೆಗೆ ಪೋದವೆಂ (ವೆಂಕರಾ. ೫-೫-೬) ; ನಿನ್ನ ನಾಡೊಡೆಯ ನೀನ್ ; ವೈರಿಯನು ತೊರೆಯೈ (ಕೋಗಿಲೆ. ೪೮-೩). ೨. ದೇಶವಿಭಾಗದ ಅಧಿಕಾರಿ ; ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿ : ಕನ್ನರದೇವನ ನಾಡೊಡಯಪ್ಪರಿಣತ[ರಾ]ಕ್ಕರ್ಣನ್ನುಕ[ಕ್ಕೆ] (ಸೌಇಇ. XI-1, ೪೫೮-೦೯ ; 960). [ನಾಡು + ಒಡೆಯ$_1$]

ನಾಡೊವಜ, ನಾಡೋಜ (ನಾ). ದೇಶದ ಗುರು ; ನಾಡಿನ ಜನರ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು ; ಲೋಕಮಾನ್ಯ : ಪುರಾಣಕವಿಯುಂ ಧರೆಗಾಗಿರೆಯುಣ್ಮೆ ಪೊಣ್ಮುವೀ ದೇಸಿಗಳುಂತೆ ನಾಡೊವಜನಾದನೊ ಪೇೞ್ ಕವಿತಾಗುಣಾರ್ಣವಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೪-೬೨). **ನಾಡೋಜ** : ರಾಜ್ಯಚಿಹ್ನಂ ಗಳ್ದೆರಸಿಂತು ನಡೆತಂದು ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಬಳೆದ ಸಂತೋಷದಂತವುನೆಯ್ದೆ ಪತ್ತಿದಳ್ ಸಹಜಮನೋಜನಂ ನಾಡೋಜನಂ (ಪಂಪಭಾ. ೧೩-೧೦೮) ; 'ಸಕಳಾವನೀತಳಜನ'ವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸುವ 'ನಾಡೋಜ' ನವನು (ನಾಡೋಜ. ೩೩೭) ; ನಾಡೋಜನ ಮುಂದೆ ನಾನು ತಪ್ಪಾಡೇನೆ ? (ದಾನಚಿಂ. ೬೩).
[ನಾಡು + ಒವಜ (<ಒವರು)]

ನಾಡೊಳ್ಪು (ನಾ). ದೇಶದ ಹಿತ-ಮೇಲ್ಮೆ ; ಪ್ರಜೆಗಳ ಕ್ಷೇಮ : (ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಜಾಕ್ಷೇಮ ; ಲೋಕಹಿತ ; ನಾಡೊಳ್ಪು (Common-Wealth. ಇಂಕಸಿ). [ನಾಡು + ಒಳ್ಪು]

ನಾಡೋಜ 'ನಾಡೊವಜ' ನೋ.

ನಾಡೋರ (ನಾ). (ಉಕ)ಉಪ್ಪುಮಾಡುವ ಕಸಬನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಒಂದು ಜನಾಂಗ : ಉಪ್ಪುಮಾಡುವ ನಾಡೋರರು ಮುಂತಾದ ಜಾತಿ ಯವರು . . . ಎಕರೆಗೆ ಸುಮಾರು ೩ ರೂಪಾಯಿಯಂತೆ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ (ಕಭಾಗ. ೫೮೨). [?]

ನಾಡ್ಯರ್ಣಿ 'ನಾಡು' ಪರಾ.

ನಾಣ್$_1$, ನಾಣು (ನಾ). ೧. (ಹೆಂಗಸಿಗೆ ಗಂಡಸಿನ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಒದಗುವ) ನಾಚಿಕೆ ; ಸಿಗ್ಗು ; ಲಜ್ಜೆ : "ಲಜ್ಜೆ ನಾಣ್" (ಕರ್ಣಾನಿ. ೬೨) ; ಲಲಿತಾಂಗಿಯ ಶಂಕೆಯಂ ಭಯಂ ಬೆರಸಿದ ನಾಣುಮಂ ಕ್ರಮದೆ ಪಿಂಗಿಸು ಬೇಸಱಿದಿರ್ ಗುಣಾರ್ಣವಾ (ಪಂಪಭಾ. ೩-೭೭) ; ಚುಂಬಿಸುವಾಗಳ್ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲ ವ್ರಣ ನಖ ಮುಖದಂತಕ್ಷತಂ ನಾಣ್ಗೆ ಪಕ್ಕಾಗಿಸದು . . . ಸಂಕಲ್ಪಸಮಾಯೋಗಂ ವಿಯೋಗಾಕುಲ ಕುಲಲಲನಾಜೀವನಾಧಾರಮಲ್ತೇ (ಕಾದಂಉ. ೩೦೯) ; ಜಡ ಜಾಂಬಕೆ ಮಂಡಿಸಿದಳ್ ನಡೆತಂದೆಡದಲ್ಲಿ ನವ್ರಮುಖಿ ನಾಣಿಂದಂ (ಉದ್ಭಟ. ೮-೦೦೦) ; ನಾಣಂ ತೂಂಗಿಸಿ ಮುಗ್ಧೆಗೆ ಜಾಣಂ ಕೈಗೋಳಿಸುವಂತೆ (ಕಮಿದ. ೬೯ ಪ್ರಯೋ) ; ನುಣ್ಮುಡಿ ಬಣ್ಣಾಱುದು ಮೆಲ್ಲೆರ್ದೆಯೊಳ್ ನಾಣ್ಮೊಳೆತುದು (ಜಯನಗಾ.೩-೨೫). ೨. ಅವಮಾನ ; ಸಂಕೋಚ. 'ನಾಣ್ಗೆಯ್' ಪರಾ. ೩. ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯ : "ಗುಹ್ಯಂ=ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ನಾಣ್" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೬೬) ; ಎಡೆವಿಡದ ದೆಯ್ಮುದ್ರ್ವಾಲದೊಳಿದದಪುವಂ ತಮ್ಮ ಮತ ದೊಳಂ ಕಂಡುಮದಂ ಕಡೆಗಣಿಸುವರಂತದೆ ದಲ್ಮಡೆಗಣಿಸರೆ ತಮ್ಮ ಕಾಯ ನಾಣಂ ಕಂಡರ್ (ಸಮಪ. ೮-೨೨೭) ; ನಾಣ ಮಱೆಯ ನೂಲು ಸಡಿಲೆ ನಾಚುವರು ನೋಡಾ ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣೆಂಬ ಜಾತಿ (ಮುಖಾದೇ. ಬ. ೭೪-೧೮೪) ; ಜುಗುಪ್ಸೆಯಾಂತ ನಾಣಡಿಗಡಿಗೆಲ್ಲರುಂ ಪೊರಳ್ವ ಮುಚ್ಚುಗೆವಾಸುಗುಟ್ಟಿಪ್ಪ ಯಾದ ಮೆಯ್ ಬಿಡದಿರಪಂತು ಸೂಳೆಯರ ಸಂಗಮನೊಲ್ವರೊ ಖೂಳ ಮಾನವರ್ (ಕಾವ್ಯಸಾ. ೧೦೦೪). **ನಾಣು** : ೧. "ನಾಣು, ನಾಚಿಕೆ, ಸಿಗ್ಗು, ಎವ(ಹೇವ), ಎಗ್ಗು" (ಕಂನುಡಿ. ೮೭) ; ನಾಣೆಂಬುದು ನಾರಿಯರಿಗಾಭರಣವು (ಕುಂಠಸಾಂ. ೩೭-೦೭) ; ಜಾಣೆ ಮಗುವನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ನಾಣ ಮರೆತು ಓಡಿಬಂದು (ಹಲುಪು. ೧೯-೦೨) ; ಹೊಸನಾಣು ಹೊಸಮುನಿಸು ಹೊಸದಾಗೆ ಸತಿಯು . . . ಹೊಸದೊಂದು ರತಿಯು (ಗಹಿ. ೩೮-೭). 'ನಾಣುಗೆಡು' ಪರಾ. ೩. ಗಲ್ಲ ವಲ್ಲು ಬಂಧುರದಧರ ನಾಣು ನಖ ವಸುರುತೆಳು ಪಾರು ಕಂಗಳು . . . ಮೆರೆದವು (ನವಮೋ. ೨೨-೩೩).

ನಾಣ ದಾಣ = ಯೋನಿ ; ಭಗ : "ವಚ್ಚೀ – ನಾಣ ದಾಣು" (ಶಾಶಕ್ಕ. ೨೫೦). **ನಾಣ ನುಡಿ** = ಅವಮಾನಕರವಾದ ಮಾತು : ಈಗಳೋ ಇಂತಪ್ಪ ನಿಲ್ಲಮಂದೇ ಆದೆನ್ ! ಪುಡಿಯೊಳಗೆ ಪುಡಿಯ ಪುಡಿಯಾದೆನ್ – ನಾಣ ನುಡಿಯಾದೆನ್ (ಅಕ್ಕತ್ತಾ. ೧೭-೩೭೮). **ನಾಣನೊಗು** = ನಾಚಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಡು : ನಾಣನೊಕ್ಕು ಗತಭೀತಿಯನಪ್ಪುವ . . . ಅಸಿಯಳದೇಂ ಮನಂ ಬಿಡದಳೋ ಚದುರಿಂ ಸುದತೀಮನೋಜನ (ರಸರ. ೧-೩೫). **ನಾಣ ಪುತ್ತು** = ಲಜ್ಜಾಸ್ಪದವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಪೇಸುಗೆಟ್ಟೀ ನಾಣ ಪುತ್ತಪ್ಪುಟಿಜಗಳದೊಳೇ ನಮ್ಮ ತರ್ಕ್ಕಾಮೆರ್ಯಿಯುಂತೇ (ಪಾಂತಿಪು. ೭-೮೭) ; **ಅಱೆಕಮುಳ್ಳರ್**

ಕಲ್ಲೊಲ್ ಕಡೆದರ್ಪವರೇಘುಚಿತಮೆ ಮೃಡಾನಿಯಂ ಕರವೆ ನಾಣ ಪುತ್ರಿನ ರೂಪಮ (ಸಮಪ. ೧೦-೭೪); ದುರ್ಗಂಧಕ್ಕಿರಲಾಱದೆ ಲೆಂಕರ್ ದಂಡಂ ಗೊಂಡರಂತೆ ತಂತಿಸುತ್ತುಂ ಪೆಜಿಂಗೆ . . . ಬಾಣಸಿಗರಿದೇನ್ನಾಣ ಪುತ್ರೆಂದು ಪೋಗೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೦೩೯); ಕೇಣಕಾಱನದೇಕೆಗ ಕಾವ್ಯೆ ನಾಣ ಪುತ್ರ ನೆಗೆಯಂ ನೀಂ ಬಗೆಯ್ಯ (ಶಾಬ್ದಾ.ವ. ೪೪೯). ನಾಣಿಕ ವಲಯ = ನಾಚಿಕೆಯ ಭಾಗ; ಯೋನಿ: ತನು ಕಲಿಕ್ಕೆ ಒಸರಿಸಿದ್ದ ಕಂಬಳಿಯನ್ನು ಆವಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊದಿಸಿ, ಇಣುಕುವಂತಿದ್ದ ನಾಣನ ವಲಯವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದನು (ಮಳರು. ೬೮೩). ನಾಣೊಕ್ಕ = ನಾಚಿಕೆಗೇಡಿ; ಲಜ್ಜಾಹೀನ; ನಾಚಿಕೆ ಬಿಟ್ಟವನಂ: ವಿಕಳರಂ ನಾಣೊಕ್ಕರಂ ಮಿಕ್ಕರು ಪಡೆದಾ ದೋಷನಿವಾರಣಕ್ಕೆ (ಎಕ. VI, ತರೀಕೆ. ೪೫-೬೫; 1106).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಾಣ್, ನಾಣ; ಮಲ. ನಾಣ; ತುಳು. ನಾಣ್, ನಾಣ, ವಾಣು = ಬೆತ್ತಲೆ; ಕೊಡ. ನಾಣ; ತೆಲು. ನಾನ]

ನಾಟ್₄ 'ನಾಟ್' ನೋ.

ನಾಣ₁ (ನಾ). ಸ್ನಾನ. 'ನಾಣಿಗೆ' ಪರಾ.

[<ಪ್ರಾ. ಣ್ಹಾಣ. / ಸಂ. ಸ್ನಾನ]

ನಾಣ₂ (ನಾ). ತಿಳಿವಳಿಕೆ; ಜ್ಞಾನ; ಬುದ್ಧಿ: ಏನು ಬರುವದೂ ದೇವ, ನಾಣ ನಮಗೇಟಲ್ಲ ಹಾನಿ ತಟ್ಟುವದು ಹೇಳೆನಗೆ ನಾಡೊಳಗೆ ಏನು ಶಾಂತಿ ಯನು ಮಾಡಿಸಲಿ (ಕನ್ನ.ಜಾ. ೨); ಬಾಣ ಬಿಡು ಅಣ್ಣನ ನಾಣ ನಾಸ್ತೀಲಾರೆ ರಾಗಿಯು ಕಾಳಟು ಕಸರಿಲ್ಲ ನಮ್ಮಾವರು ಈಷ್ವಾಡಿ ಬಾಣ ಬಿಡತಾರ (ಲೋಕಗೀ. ೬೬). [<ಪ್ರಾ. ಣಾಣ. / ಸಂ. ಜ್ಞಾನ]

ನಾಣಕ (ನಾ). ೧. ಮುದ್ರೆ; ಅಚ್ಚು: "ನಾಣಕ = ಪಲವು ಬಣ್ಣದಚ್ಚುಗಳುಂ . . . ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ನಾಣಕವಂಗಳೋಹವಾನ್ . . . ಕೋಶಗುಣಾಃ" (ನೀತಿವಾ. ೨೫-೨). ೨. ನಾಣ್ಯ. 'ನಾಣಕಪ್ರಚಾರ' ಪರಾ. [ಸಂ.]

ನಾಣಕಪ್ರಚಾರ (ನಾ). ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಚಲಾವಣೆಗೆ ಕೊಡುವುದಂ: ಇಂದಿತ ಶ್ರೀನೃಸಿಂಹಜಯಂತಿಯ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರ ವರ್ಷವರ್ಧಂತ್ಯುತ್ಸವದ ಶ್ರೀನಾಣಕಪ್ರಚಾರದ ಸವಾರಂಭದ ಈ ಮುಮ್ಮಡಿಹಬ್ಬದ ದಿವಸ (ಸಂಸಳ. ೦೨೨). [ನಾಣಕ + ಪ್ರಚಾರ]

ನಾಣಯ, ನಾಣೆಯ, ನಾಣ್ಯ, ನಾಣ್ಯ (ನಾ). ೧. ಚಲಾವಣೆಗಾಗಿ ಆಡಳಿತದ ಮುದ್ರೆಯೊತ್ತಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಲೋಹದ ಬಿಲ್ಲೆ; ಕಾಸು, ರೂಪಾಯಿ ಮೊದಲಾದುವು; ಹಣ: ಅಱುವತ್ತು ಬಂದಿಗೆಯೊಳು ನಾಣಯ[ಪಾಠಾಂ. ನಾಣ್ಯ]ವನು ಕುಱುಹಿನ ಭಂಗಾರಗಳವು . . . ಮಗಗೆ ಕಳುಹಿದನು (ಕುಮಾರರಾಮ. ೪೨-೩೪); ಬೊಕ್ಕಸ ಭಂಡಾರದಿಕ್ಕೆಲದಲ್ಲಿ ಚೊಕ್ಕನಾಣಾಯ ವಸ್ತುಗಳನು ಚೆಕ್ಕನೆ ಓಡಿದಿರ್ದರರಸು ಮೆಚ್ಚಿದೊಡಾಗ ದೊಕ್ಕನೆ ಕೊಡಲೆಂದಾಗ (ಅಕ್ಕೂರ. ೨-೩೪). ೨. ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ನುಡಿ: ವೈದಿಕಬೌದ್ಧರಿಂದಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಲಿಗಳ ನಾಣ್ಯಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೆ ಬರತೊಡಗಿರಬೇಕು (ಕನ್ನ.ಇ. ೦೩೫). ನಾಣೆಯ: ೧. "ಉಳಿಯಬಿಳಮಾನ ನಾಣೆಯಗಳೆಂಬವು ಟಂಕಮೆನಿಕ್ಕು" (ಶಾಸಾಹ. ೧೫೦); ಪರಿಪುರಜನಗಳುತ್ರಮನಾಣ[ಪಾಠಾಂ. ಣೆ]ಯುವ ನೀಡಿದರು ದರುಶನ ಕವನಿದೇಶ್ವರನ (ಕೊರಲಾ. ೬-೩೫-೧೯). ೩. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಂ; ಬೆಲೆಯುಳ್ಳುದು; ಸೊಗಸಾದುದಂ: ನಾಣೆಯದ ಮಟ್ಟಿ ಹಚ್ಚಡ ೧೦ ಪಟ್ಟಿ ಸೀರೆ ೧೧ (ಸೌಇಇ. IX-II, ೩೧೬-೩ ; 1532). ನಾಣೆಯ: ೧. ಬಳಿಯ ನಾಣೆಯಮಾಣ ಬಳಿಯಾಪ್ರವರ್ಗಮಂ . . . ಪದಮೂದವಳೋಕಿಸುತ್ತೆ . . . ನಡತಂದನೀಶ್ವರಂ (ಗಿರಿಕ. ೦೦-೯೯); ತೆಗೆದನು ಬಳಿಕನಕುಲದ ಪೀಳಿಗೆಯ ನೃಪರಾರ್ಜಿಸಿದ ನಾನಾಯುಗಯುಗಂಗಳ ವಾಣೆಯಂಗಳನಖಿಳವಸ್ತುಗಳ (ಕೊರಲಾ. ೦-೬-೪); ತನ್ನಯದು ನಾಣೆಯುವೆಂದು ಜಗವಱಿಯೆ (ನಿಭಾಗ. ೧೦-೨೫-೨೫); ಚಪ್ಪನ್ನದೇಶದ ನಾಣೆಯಂಗಳ ನೋಟ ತಪ್ಪದ ಚಪಲ ಸೆಟ್ಟಿಗಳು ಒಪ್ಪವಡೆದು ಕುಳಿತಿರ್ದರು (ಲೋಹಕ. ೩-೨೬); ಬಿಡಲುಪಟ್ಟ ಬೇಂಟೆಯನುಳ್ಳ ಪುರುಷನು ಪಂಚರಂಗದ ವಸ್ತ್ರ ನಾಣೆಯ ಶಿಲೆ ಲೆಪ್ಪ ಕಾಷ್ಟ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವಂಗಳ ಭೇದ ಮೊದಲಾದವನು ಮಾಡಲಾಗದು (ಶಾಗಾಧ. ೩೪). ೩. ಬಂಧುಗಳಾನಂದದಿಯೊಂದೀತ ಮಾಯಣಸೆಟ್ಟಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾ ಪಸರೀ ಧರೆಯೊಳು ಸಂದುದು ನಾಣೆಯವಾಗಿ (ತ್ರಿಪುರಾಂ. ೨೪-೩೭೮). ನಾಣ್ಯ: ೧. ಬಾಹಿರವ ಕಳೆದು ಎಡೆನಾಣ್ಯವನುಳಿದು ಹಲವು ನಾಣ್ಯವ ಕಳೆದು ಸಲುವ ನಾಣ್ಯವ ಹಿಡಿದು ನೋಡುವ ನಯ್ಯ (ಅದಕ. ೨೭-೭೭); ಹೀಗೆ ವಿಶಾಲ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ನಾಣ್ಯಗಳೇ ಕಂಡಬಂದಿಲ್ಲ (ಭಾರತ. ೦೫); ಸಹನಿಯು ೧೯೪೫ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಎಸಗುವ ಒಂದು ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪದಕವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದನು (ಸತ್ಯ.ಕ. ೦೨೮). ೪. ಘನತೆ; ಗೌರವ: ಇಂಥ ಅಂಗಡಿಯ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ನಾನು ಬದುಕಿರಲೆ? (ಅದೂಟ. ೮). ೫. ಸತ್ಯ; ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ: (೬). ೬. ನಯ; ಮೃದುತ್ವ: ಮಾನಿತಮಾದ ವಸ್ತ್ರದ ನಾಣ್ಯವಣಿಬದನೇನೆಂದು ಬಣ್ಣಿಸಬಹುದು (ಅನಂತ. ೧-೦೩೪); ಪೂರ್ಣಗುಣಸಂಪನ್ನೆ ಬಾರೆಂದು ನಾಣ್ಯದಿಂ ಗೊಲ್ಲ ಕರೆದನು (ಗೋಪಾಲು. ೮-೩೬). ೭. ನವಿರಾದ ಬಟ್ಟೆ; ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ವಸ್ತ್ರ; ತೊಡೆತ್ತು ಲಕ್ಷಣವಿರಲು ನಾಣ್ಯವನುಡಿಸಿ ನವರತ್ನಾಭರಣಂಗಳ ತೊಡಿಸಿ (ಜನ್ನವ. ೮. ೧೬೮-೩೭೭).

[ದೇ.॥ ತಮಿ. ನಾಣಯ, ನಾಣೆಯ; ಮಲ. ನಾಣೆಯ; ತುಳು. ನಾಣ್ಯೊ; ತೆಲು. ನಾಣೆ, ನಾಣ್ಯ. / ಪ್ರಾ. ಣಾಣಕ. / ಸಂ. ನಾಣಕ./ ಮರಾ. ನಾಣೇ; ಗುಜ. ನಾಣುಂ; ಸಿಂಧಿ. ನಾಣು]

ನಾಣಲ್ 'ನಾನಲ್' ನೋ.

ನಾಣಲು 'ನಾನಲ್' ನೋ.

ನಾಣಳ್ಕು (ನಾ). ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಭಯ; ಲಜ್ಜೆಯಿಂದುಂಟಾದ ಹೆದರಿಕೆ: ಮಜ್ಜನೆಬುಗದಾರೋಗಿಸಲೊಲ್ಲದಿರ್ಪರವಿವೇಂ ನಾಣಳ್ಕಿದೇಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೬೩). [ನಾಟ್₁ + ಅಳ್ಕು₃]

ನಾಣಟು (ಕ್ರಿ). ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದಂತಾಗು; ಲಜ್ಜೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳು: ಬಟಲದ ಪುಷ್ಪಬಾಣಹತಿಯಿಂ ಪುಳಕಂಗಳನಾನದುಣ್ಣ ನಾಣಟುಯದೆ ಜಾಣನಿಕ್ಕದ ಚಮರ್ತಱುಕಾಱದೆ ತೀರ್ದುದ ತಾನೆ ಮಯ್ಯುಟಲೆ ಕಡಂಗಿ ಮುಕ್ತಿಯೊಡಗೂಡಿದ ಪೆಂಪಿನ ಸೌಖ್ಯದಿಂಪು ಪೊಂಪುಟುಯೆನಿಸಿರ್ದ ಸಿದ್ದರವಂಗೀಗೆ ವಿಶುದ್ಧರಭೀಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಂ (ಅೀಚಾವ. ೧-೪); ಕಾಣದ ಜನಂ ಬೈದು ನಾಣಟುದು ಬಿಸುಸುಯ್ದು (ಅಗಪು. ೦೭-೦೦೮ ರಗಳೆ); ಬಂದಳೊರ್ವಳ್ ನಡೆ ನೋಡಿದಲಾಗಳಂತೆ ನಾಣಟುವಿನೆಗಂ (ಕಬ್ಬಿಗ. ೩೩೩); ನಾಣಟುಯಲ್ ಮನಂ ಬೆಜಗಿನಿ ಮರವಟ್ಟಿರೆ (ಧರ್ಮ. ೬-೧೯೯).

[ನಾಟ್₁ + ಅಟು₁]

ನಾಣಿ (ನಾ). ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು; ಜ್ಞಾನಿ: ದುಡುಕು ಮಾಡುವರ ಬಸವೇಶ ನಾಣಿಗಳು ಹುಡುಕುವರೆ ಕದವ ಜಗದೊಳಗೆ (ಅನ್ನಜಾ. ೨೩೯).

[<ಪ್ರಾ. ಣಾಣಿ. / ಸಂ. ಜ್ಞಾನಿನ್]

ನಾಣಿಗೆ (ನಾ). (ಕರಾ) ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವ ಮನೆ; ಬಚ್ಚಲುಮನೆ; ಸ್ನಾನಗೃಹ: ಶಾಂತಾ ಹಾಗೂ ಅವಳ ನೆರೆಮನೆಯ ಆನಂದಿ ನಾಣಿಗೆಯ ಹಂಡೆಗೆ ನೀರು ತುಂಬಲೆಂದು ಹಿತ್ತಿಲದ ಬಾವಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದರು (ಮೂರುದಾ. ೧೬೬); ನಾಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಕಾದಿದೆ. ಏಂದು ಊಟಮಾಡಿ ಹೋಗಿರಿ (೮೦೦).

ನಾಣಿಗೆ ಮನೆ = ಬಚ್ಚಲುಮನೆ: ಯಾರೇ ಅವನು-ನಾಣಿಗೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಕಾರಿಕೊಳ್ಳುವವನು? (ಮೂರುದಾ. ೦೮೩). [ನಾಣ₁ + -ಇಗೆ₀]

ನಾಣೆಯ 'ನಾಣಯ' ನೋ.

ನಾಣಿಲ್ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮರ; ಆಲಿವ್ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ವೃಕ್ಷ: ಪಂಚಾದುಂಬರ ಜಂಬ್ವಾವ್ರ ಗುಡಪುಷ್ಪಸಮನ್ವಿತಕಷಾಯದ್ರವ್ಯ ಕುಂಭಾಸ್ಯ ಜಂಬೂನೇಯುಲ ಆಮ್ರಮಾವು ಗುಡಪುಷ್ಪ ನಾಣಿಲ ಹೂವು (ಪ್ರಕಟಿ. ೪೦-೧); ನಾಣರಾಯನೆಂಬವನು 'ನಾಣಿಲ್' ಮರದಡಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು (ತುಳುನಾ. ೧೫೫). [←ತುಳು. ನಾಣಿಲ್]

ನಾಣಿಲಿ (ನಾ). ೧. ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ ವ್ಯಕ್ತಿ; ಲಜ್ಜೆಗೇಡಿ: "ನಾಣಿಲಿಯೆಂದು ಲಜ್ಜಾಹೀನಂ" (ಶಬ್ದಸಾ. ೧೮-೩೬೨); ನಾಣಿಲಿ ಪಣ್ಯಂ ಪಂದೆ ... ನಿತ್ಯರೋಗಾಕುಳನೆಂಬೀ ನಾಮ ನಾಮಾವಳಿಗೆ ನಿಳಯನಕ್ಕುಂ ವ್ರತಪ್ರಾಶಹೀನಂ (ವಡ್ಡಾ. ೧೧-೩೦); ಪಿಗೆ ನಾಣಿಲಿಯೆನಿಸಿದ ವಧು ನಗೆಗೆಡೆಯಕ್ಕುಂ ಸಮಸ್ತಜಗತೀತಳದೊಳ್ (ಕಾವ್ಯಾವ. ೨೫೭); ನಾಣಿಲಿ ಪಿಟ್ಟುರಂ ಸಿತಗನಾಟವಿಟಂ ತುದಿಗೋಡ ಪಾಟು ನಿನ್ನಾಣೆ ಗಡಾಗಡುಂ ನಿನಗೆ ಕೂರದರೊಳ್ ಬೆರಸಿರ್ಪನಾತಂ (ಲೀಲಾವ. ೨-೧೨೨); ತಲೆಗೆ ಪದರಕ್ಷೆಯುಂ ನಾಣಿಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡ ತೆಱದೆ ಲೋಕವಿರುದ್ಧಂ ದಲದೆನಿಸಿ ಪಡೆದ ಕೀರ್ತಿಗೆ ನೆಲೆಯಾದಂ ವಾಹಕರ್ಮಾಕರ್ಮಂ ಕಮಠಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೬೪); ನಾಣಿಲಿಯೊಳ್ ನಿಷ್ಠುರನೊಳ್ ... ಸದ್ಗುಣಹೀನನೊಳ್ ನೆರೆವ ಕೂಟಂ ನಂಜಿನೂಟಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೦೫೦); ನಾಣಿಲಿಗಳ ತಲೆವಣ ಮಾಣ್ಕಾತಲವೋ (ಚಿಕವಿ. ೬-೨೬೭). (ಗು). ೨. ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ; ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದ: ಈ ನಾಣಿಲಿ ಪಾರ್ವನನೆಟ್ಟಿದು ಕಳೆಯಿಂ (ಶಂಬರಭಾ. ೨-೪೮ ಪ); ಮುಳಿದು ಪಿಡಿದೆಟ್ಟಿದು ನಿನ್ನಾಣ್ಮನೆಪ್ಪ ನಾಣಿಲಿ ಸವಣನನೊಡಗೊಂಡು ಬಾ ಪೋಗು (ಸುಕುಮಾ. ೫-೭ ವ). 'ನಾಣಿಲಿವಾನಸ', 'ನಾಣಿಲಿವೆಣ್' ಪರಾ. [ನಾಣ್$_1$ + -ಇಲಿ$_3$]

ನಾಣಿಲಿಗ (ನಾ). =ನಾಣಿಲಿ ೧: ಮಹೀಪತಿಗಂ ದ್ವಿಜವಂಶಜಂಗಮೇತಱ ಕೆಳೆಯುಂತು ನಾಣಿಲಿಗರಪ್ಪರೆ ಮಾನಸರ್ (ಹಂಪಭಾ. ೨-೪೮).

[ನಾಣಿಲಿ + -ಗ$_2$]

ನಾಣಿಲಿಗತನ (ನಾ). ನಾಚಿಗೇಗೇಡಿತನ; ಲಜ್ಜಾಹೀನತೆ: ಒಳ್ಪನದಿ ನೀ ಪಿಡಿದ ಪಂಜು ನಿನ್ನ ನಾಣಿಲಿಗತನವನೆ ಸಾರುತಿಹುದೋ ಮರುಳೆ! (ಕಗದ್ವ. ೭೫). [ನಾಣಿಲಿಗ + -ತನ]

ನಾಣಿಲಿತನ (ನಾ). =ನಾಣಿಲಿಗತನ: ಶಾಂಗಿಗಟಲ್ಲ ನಾಣಿಲಿತನಂ ಬೆಂಡೇಟ್ಟ ಕಣ್ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮-೬೪); ಪಡೆವೊಡಿಂತಪ್ಪನಂ ಕೂಸನುಱೆ ಪಡೆಯದೊಡೆ ಪೊಡವಿಯೊಳ್ನಾಣಿಲಿತನಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಾಗರೇ (ಅರಾಚ. ೨-೫೭); ಸುಡು ನಾಣಿಲಿ ತನವಿದೆನುತೆ ವಹಾನನಿಧಾನಂ ಮನದನ್ನೆಯೊಳು ಮಾಣದೆ ಮಾಱುತ್ತರವಿತ್ತಂ (ಅದ್ಭರಾ. ೩-೭೨); ಆಗಳಿಂತು ವಿಚಾರಿಸಿ ನಂಬುಗೆವೆತ್ತು ನಾಣಿಲಿತನಂ ಮಿಕ್ಕು (ವೃಷವಿ. ೫೫-೭೦ ಪ). [ನಾಣಿಲಿ + -ತನ]

ನಾಣಿಲಿವಾನಸ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯ: ನಾಣಿಲಿವಾ[ಪಾಠಾಂ. ವನಾ]ನಸಂ, ಪಲ್ಲಿಲಿವಾಯಂ (ಭಾಷಾಭೂ. ೬-೧೫೦ ಉದಾ).

[ನಾಣಿಲಿ + ಮಾನಸ$_1$]

ನಾಣಿಲಿವೆಣ್ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ ಹೆಂಗಸು: ಕೂರಿಲಿ, ಕುಡುಗೋಲ್, ಬೆಳಗಿಲಿಗಱ್, ನಾಣಿಲಿವೆಣ್ (ಶಮದ. ೧೮೬ ಪ್ರಯೋ).

[ನಾಣಿಲಿ + ಪೆಣ್]

ನಾಣಿಸು (ಕ್ರಿ). ನಾಚುವಂತೆ ಮಾಡು; ನಾಚಿಸು: ಆತನ ದಾದಿ ಏನಯ ಮತಿಯೆಂಬೊಳ್ ... ನೋಡಿದ ಜನಕ್ಕೆ ಭಯಮಂ ಪಡೆವೊಲ್ ನಾಣಿಸೆ [ಪಾಠಾಂ. ನಾಣ್ಚೆ, ನಾಣ್ಚಿ] ಪಡುವೊಲ್ (ವಡ್ಡಾ. ೧೦೬-೨೩); ತಮುವರೞಿಯದರ ನಾಣಿಸಿಯನ್ನ ಮೊಮ್ಮಗೆ ತಕ್ಕ ಸತಿ ಕಟ್ಟಾಣಿರತ್ನವ ತಂದೆ ಜೀಯ (ಮೋಹತ. ೪೨-೫೫). [ನಾಣ್$_1$ + -ಇಸು$_3$]

ನಾಣು 'ನಾಣ್$_1$' ನೋ.

ನಾಣುಗೆಡಿಸು 'ನಾಣ್ಗೆಡಿಸು' ನೋ.

ನಾಣುಗೆಡು 'ನಾಣ್ಗೆಡು' ನೋ.

ನಾಣುಗೇಡಿಗ (ನಾ). ಲಜ್ಜೆಗೇಡಿ; ನಾಚಿಕೆಗೆಟ್ಟವನು: ನಾಣುಗೇಡಿಗರಸುರರುಱೆ ಕಟ್ಟಾಣಿ ನೀನವರೊಳಗೆ (ತೊರವೆರಾ. ೬-೨೨-೨೬).

[ನಾಣು (<ನಾಣ್$_1$) + ಕೇಡಿಗ]

ನಾಣುದಾಣ 'ನಾಣ್ದಾಣ' ನೋ.

ನಾಣುಸುಕ (ನಾ). ಅವಮಾನಕ್ಕೆ ಅಂಜುವವನು: ಭಂಡನಾವನೀ ಖಳನು ಲೋಕದ ಭಂಡರಿಗೆ ಗುರು ನಾಣುಸುಕರ ಚಂಡಿಯಿವನಲೆ ಖೂಳನೇ ಸಾಕಿನ್ನು ಬೆಳೆಯದಿರು (ತೊರವೆರಾ. ೫-೬-೨೩).

[ನಾಣು (<ನಾಣ್$_1$) + ಸುಕ]

ನಾಣುನುಡಿ$_1$ (ಕ್ರಿ). ನಾಚಿಕೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಂತೆ ಮಾತನಾಡು; ಲಜ್ಜಾಹೀನವಾದ ಮಾತನಾಡು: ನಾಣುನುಡಿದು ಕಗೆಗೆಡೆಯಾದನೆಂಬುದ ಕಾಣದೆ (ಅಂಚಕ. ೭-೪೦). [ನಾಣು (<ನಾಣ್$_1$) + ನುಡಿ$_1$]

ನಾಣುನುಡಿ$_2$ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಾತು; ಲಜ್ಜಾರಹಿತವಾದ ಮಾತು: ಹೆಣ್ಣಿಯ ನೆರವಿಗೆ ನಾಣುನುಡಿಯಿಲ್ಲದಿಹುದೆ (ಬಸವ. ೮೫). [ನಾಣು (<ನಾಣ್$_1$) + ನುಡಿ$_2$]

ನಾಣೆಡೆ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ; ಗುಹ್ಯಾಂಗ: ತಲೆ ರೋಮದಂತು ನಾಣೆಡೆ ಕುಚಮಧ್ಯಮಂ ... ಮಹಾಹಿ ಕೊಂಡೊಡೆ ಗರುಡಂಗಮುತ್ತ(ಕ್ರ)ಲಂದೆಂದೊಡೆ ಪೇಟುಟಿದರ್ಗೆ ಸಾಧ್ಯಮೇ (ಖಮದ. ೩-೪೨); ಸರಸದಿಂ ನಾಣೆಡೆಗೆಯೆರಡೊಂದೆನಿಸಲಪ್ಪ (ಜಸವ. ೧೦-೬೦); ನಾಣೆಡೆ ದ್ರವಿಸುತಿದ್ದುದು ಮಾಱೆ ಹೆಗಯ ತಾನೊಱಗಿ ದಳವಳು (ಭರತ. ೪೦-೬೦); ಸವಿಲಲ್ಲೆನುಡಿಗೆ ಲವಲವಿಪ ಕಾಲಗೆ ಕೂಟಕೆ ಕಾತರಿಸಿ ಮಿಡುಮಿಡುಕಲೊಸರ್ವ ನಾಣೆಡೆ ... ಎಸೆಯಲೆಸೆದಲ್ ಶಿವನ ಬೆಂಕೊಂಡು ಸುರಸತಿಯರು (ಚಿಬಪು. ೧೯-೩೨); ಉಟ್ಟುದು ಸರಿದು ಮದವಜಲ ನೆಱೆ ಪೊಱಮಟ್ಟುದು ನಾಣೆಡೆಯಿಂದ (ಕಂಪವಿ. ೯-೧೯೬).

[ನಾಣ್$_1$ + ಎಡೆ$_3$]

ನಾಣೆಯ 'ನಾಣಯ' ನೋ.

ನಾಣೆಱಕ (ನಾ). ಲಜ್ಜಾಭಾರ; ನಾಚಿಕೆಯ ಆಧಿಕ್ಯ: ಅಂತಃಕರಿಂದ್ರಿಯ ಸೌಖ್ಯಪರಮಕೋಟಿಯನಿಯ್ದು ನಾಣೆಱಕದಿಂದನಿತರ್ಬೇಗಂ ತಲೆಯಂ ಬಾಗಿರಲ್ (ಶಾಂತಿಪು. ೫೬೫). [ನಾಣ್$_1$ + ಎಱಕ$_1$]

ನಾಣೊಡೆಯ (ನಾ). ವಿಂಡ; ಜಾರ; ವಿಟ; ರಸಿಕ: ಪದನಱೆದೀವ ನಿತ್ಯ ಮಱವಂ ಕಡುಬಚ್ಚಡಮೆಂಬುದಿ[ಲ್ಲದಿ]ಲ್ಲದನಭವಾನಿ ನಾಣೊಡೆಯನಿಂಬಱೆವಂ ಸುಭಗಂ ಪ್ರಿಯಂವದಂ (ವರ್ಧಮಾ. ೮-೪೫); ಕೀಱದಿಂ ನಾಣೊಡೆಯನವೆಡೆಯೊಳ್ ನಿರ್ಧನಂ ಮಾಣ್ಬಳ್ (ಲೀಲಾವ. ೨-೯೭). [ನಾಣ್$_1$ + ಒಡೆಯ$_1$]

ನಾಣ್ಗರೆ (ಕ್ರಿ). ನಾಚಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆ; ಲಜ್ಜೆಹೊಂದು; ನಾಚಿಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸು: ಕಾಯ್ದು ಬಯ್ದು ನಾಣ್ಗರೆವರೆಂಬುಕೆಯ್ಯುವ್ವೊಳಪೊಯ್ಯು ವನೇಕವಿಚಿತ್ರಚೇಷ್ಟೆಗಳ್ (ಪುಷ್ಪಪು. ೨-೫೭). [ನಾಣ್$_1$ + ಕರೆ$_1$]

ನಾಣ್ಗಾದೆ 'ನಾಟ್ಗಾದೆ' ನೋ.

ನಾಣ್ಗಾಪು (ನಾ). ಅವಮಾನವಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ಮಾನರಕ್ಷಣೆ: ತನ್ನ ಹಾಣ್ಗಾಪನೆ ಬಗೆದಕನುಖರಿಕಾಪಿತಶರೀರನುವಾಗಿ ಶಂತನು ಕರಂಗಿರ್ದಗಿಡೆ (ಹಂಪಭಾ. ೧-೬೦ ವ). [ನಾಣ್$_1$ + ಕಾಪು]

ನಾಣ್ಗೆಡಿಸು 'ನಾಣ್ಗೆಡಿಸು' ನೋ.

ನಾಣ್ಗೆಡು 'ನಾಣ್ಗೆಡು' ನೋ.

ನಾಣ್ಗುಂದು (ಕ್ರಿ). ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಕುಗ್ಗು: ನುಡಿದುಂ ಮಯ್ಸುರಿಗೆಟ್ಟು ವಿಂತು ನೆಲದೊಳ್ ನಾಣ್ಗುಂದಿ ನಿಂದಿರ್ದರ್ (ಚಿಕ್ಕೆರಾ. ೧೭೨).

[ನಾಣ್$_1$ + ಕುಂದು$_1$]

ನಾಣ್ಗೆಡಿಕ (ನಾ). ಅವಮಾನ ಮಾಡುವವನು ; ನಿಂದಕ : ದುರ್ನೀತರಂ ನಾಣ್ಗೆಡಿಕರಂ ಸುಜನಾಹಿತರನಾಚಾರದೂರರನು . . . ವ್ಯಾಕುಳರನತಿ ಕೃಪೆವೆತ್ತು ಕಾಯ್ವಾಯಿತ್ (ಬಸವು. ೩೮-೭೦). [ನಾಣ್$_1$ + ಕೆಡಿಕ]

ನಾಣ್ಗೆಡಿಸು, ನಾಣುಗೆಡಿಸು, ನಾಣ್ಗೆಡಿಸಂ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಾಚಿಕೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಂ ; ಲಜ್ಜಿತರು : ಏ ಸೊಬಗನೋ ರೂಪವಮಾತ್ರದಿಂ ರಂಭಾದಿ ಭಾಸುರಸ್ತ್ರೀಯರಂ ನಾಣ್ಗೆಡಿಪನಿವನೆಂದು ಪುರಜನಂ ಬೆಬಗಾದುದು (ಜಬಪು. ೧೯-೪೫). ೨. ಅವಮಾನಗೊಳಿಸು ; ಅವಮಾನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡು : ಅನನಾಂಬುಜಂ ತಣ್ಗದಿರಂಗೆ ಸೋಲವುನೊಡರ್ಚೆ ವಿಭೂಷಣ ಕಾಂತಿ ಭಾನುವಂ ನಾಣ್ಗೆಡಿಪಂತೆ ಪರ್ಬಿರೆ . . . ಬಂದನವಮಾತ್ಯನಂದನಂ (ರಾಜಶೇ. ೦೩-೬೧). **ನಾಣುಗೆಡಿಸು :** ೨. ಬಲ್ಲಿದನೆಂಬವನ ಕೆಡಿಸಿತ್ತು ವಿಧಿ . . . ದೇವೇಂದ್ರನ ಮೆಯ್ಯ ನಾಣುಗೆಡಿಸಿತ್ತು (ಬಸಷ. ೩೭-೯೫); ತ್ರಾಣಿಗಳು ನಾನಾವಿಧದಲತಿ ನಾಣುಗೆಡಿಸಲು ಹರಿಯ ನರರೊಳು ಕಾಣುತಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀರವಣನಾಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸುತ (ನಿಭಾಗ. ೧೧-೦೩-೨೨). **ನಾಣ್ಗೆಡಿಸು:** ೧. ಕುಡಿದೊಡೆ ಸೊರ್ಕಿಸದವು ನಾಣ್ಗೆಡಿಸದವು ಮನಕ್ಕಲಂಪನೀವುವು . . . ಮಧುಗಳನೆಡೆಯುಡುಗದೆ ಕುಡುಗುವುಚಿತವುದ್ಯಾಂಗಕುಜಂ (ಅದಿಪು. ೫-೩೨); ಕುವರನ ರೂಪೊಳ್ಪಿನ್ಗಳನೀಕ್ಷಣಮಾತ್ರದೆ ನಾಣ್ಗೆಡಿಸಿದುದಾದವೆಂಸೆವ ಪೊಸಜವ್ವನದೊಳ್ (ಚಂದ್ರಪು. ೪-೮) ; ನೃಪನ ಮನಮಾರ್ದಿಸುತಂ ನಾಣ್ಗೆಡಿಸಿ ಪಿಡಿದಸಂಗಜಚೋರಂ (ವರ್ಧಪು. ೬-೮).

[ನಾಣ್$_1$ + ಕೆಡಿಸು$_1$]

ನಾಣ್ಗೆಡು, ನಾಣುಗೆಡಂ, ನಾಣ್ಗೆಡು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಾಚಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಡು ; ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದಿರು : ಕೀಚಕಂ ಕಾಮದೇವಂ ಮಾಡಿದ ಯಾಚಕನಂತೆ ಕರಮೆ ನಾಣ್ಗೆಟ್ಟು ಮನಂಗಾವಬ್ದಳಿಪಿ ನೋಡಿ ತನ್ನ ಮನದೊಳೀಂತೆಂದು ಬಗೆದಂ (ಪಂಪಭಾ. ೮-೫೯ ವ) : ತಾನಿತರ ಕನ್ಯಕೆಯಂತೆ ನಾಣ್ಗೆಟ್ಟು (ಕಾದಂಪೂ. ೮೭೪) ; ಮನ್ಮಥನ ಪಟ್ಟದಾನೆಯೊಲೆಸೆವ ನಳಿನವದನೆಯ ಕಂಡು ನಾಣ್ಗೆಟ್ಟನಾ ಪ್ರಮುಖ ನನೆಯಂಬನುಪಟಲದಲಿ (ಸನತ್ಕು. ೧೦-೨೩) ; ಕಣ್ಗೆಟ್ಟ ದಿಗ್ಪಾಲಪಾಲರಂ ಭೀತಿಯಿಂ ನಾಣ್ಗೆಟ್ಟ ಸರ್ವ ಗಂಧರ್ವರಂ ಪರಿದೆಯ್ದಿ (ಜಬಪು. ೩೦-೨೯). ೨. ಅಭಿಮಾನ ಕಳೆದಂ ಕೊಳ್ಳು ; ಅವಮಾನಕ್ಕೊಳಗಾಗು : ಇಲ್ಲದಿರೆ, ಎಂತಕ್ಕುಮಪ್ ಈ ಪೊಲ್ಲಗಯ್ಮೆ ? ಎಲ್ಲರುಂ ಕೂಗುವೀ ನಾಣ್ಗೆಟ್ಟ ಗೆಯ್ಮೆ ? (ಅಶ್ವತ್ಥಾ. ೮-೦೫೫). **ನಾಣುಗೆಡು :** ೨. ಕಾಯದ ಕರದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವ ಪಿಡಿದು ಜಾಯಾಜೀ ಭವಗಟ್ಟು ನಾ ಣು ಗೆ ಟ್ಟು ನಾನಾರಂಬುದನಜಿಯದೆ (ಮೋಹಿಪಿಮ. ೨೪-೯೫) ; ಲಜ್ಜೆಗೆಟ್ಟಾದರೂ ಲಿಂಗವನೊಲಿಸುವೆ ನಾಣು ಗೆಟ್ಟಾದರೂ ಲಿಂಗವನೊಲಿಸುವೆ (ಬಸವ. ೯೯೮) ; ಈರ್ವರು ಮುನಿಗಳು . . . ನಾಣುಗೆಡುತ ಬಂದರೇಣಾಕ್ಷಿಯೆಡೆಗವಸರದಿ (ಅಮುನಾಂ. ೭-೯೫). **ನಾಣ್ಗೆಡು :** ೧. ನಾಣ್ಗೆಡುವಿನಮಿ ತೆಜದಿಂದೆನ್ನಂ ವಿಡಂಬಿಸಲ್ಬೊಡರಿಕುಮೆ (ಕಾದಂಬ. ೬೦). ೨. ಅವಂ ಗಡ ವಾರುಣಿಯಂ ಸೇವಿಸಿ ನಾಣ್ಗೆಡದಂ (ಶಂಪಾಮಾ. ೧೦-೦೭೯). [ನಾಣ್$_1$ + ಕೆಡು$_1$]

ನಾಣ್ಗೆಯ್ (ಕ್ರಿ). ಅವಮಾನಪಡಿಸು ; ಅಗೌರವವನ್ನುಂಟುಮಾಡು : ಪೊಡದೆಯು ದೇಹಮನ್ ನಾಯ್ಗಳ್ಗೆ ಪರ್ದುಗಳ್ಗೆರೆಯಾಗಿ, ನೋಟಕ್ಕೆ ಬಲ್ ಘೋರವಾಗಿ, ನಾಣ್ಗೆಯ್ದು ತಾವ್ ಬಿಸುಡುಗೆ (ಅಂತಿಗೆ. ೧೦-೦೮೯) ; ಅಪರಾಧದಿನ್ ಸ್ಕ್ಯೂಸ್ ನಿನ್ನನೀ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಗೆಯ್ದು . . . ಗೋಟಿಡಿಸುತಿರ್ಪನ್ ? (ಬದ್ಧಪ್ರ. ೦೨-೨೩೬). [ನಾಣ್$_1$ + ಕೆಯ್$_1$]

ನಾಣ್ಗೇಡಿ (ಗುಂ). ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ ; ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದ : ನೀನು ಬಹಳ ನಾಣ್ಗೇಡಿ ಹೆಣ್ಣಾದೆ ಎಂದಳು (ಕೋಹಿನೂ. ೦೦೮) ; ಸೂರಣ, ನೀನು ಬಹಳ ನಾಣ್ಗೇಡಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದೆ (ಸುಗುಗಿಂ. ೩೩-೭).

[ನಾಣ್$_1$ + ಕೇಡಿ$_1$]

ನಾಣ್ಗೇಡು (ನಾ). ಅವಮಾನ : ಸ್ಕ್ಯೂಸ್ಗೆ ಕೀಟ್ಟಟ್ಟ ನಾಣ್ಗೇಡು ನೋಟ ಮಾಡೆನ್ (ಬದ್ಧಪ್ರ. ೦೯-೨೦೫). [ನಾಣ್$_1$ + ಕೇಡು]

ನಾಣ್ಗೊಳ್ (ಕ್ರಿ). ನಾಚಿಕೊಳ್ಳು ; ಸಿಗ್ಗಾಗು : ನೀವಿ ಜಾಜಿದೆ ಸುಸಿಲ್ ಗೈವಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಗೊಂಡೊಡಾತ್ಸುಳಕಂ ಮಾಡದೆ (ರಾಜಶೇ. ೧೧-೦೫೪).

[ನಾಣ್$_1$ + ಕೊಳ್$_1$]

ನಾಣ್ಚಿಕೆ, ನಾಂಚಿಕೆ, ನಾಚಿಕೆ, ನಾಚಿಗೆ (ನಾ). ೧. ಲಜ್ಜೆ ; ಸಿಗ್ಗು : ರಾಗದಿನಗಸುತೆಯೊಳ್ಸಂಭೋಗಿಸುತಿಪ್ಪಲ್ಲಿಗಗ್ನಿ ಬರೆ ನಾಣ್ಚಿಕೆಯಿಂದಾ ಗಿರಿಜೆ ಪೋಗಿ (ಸಮಪ. ೮-೫೪) : ತಲೆವಾಗಿ ನಾಣ್ಚುತಿಪ್ಪಳುಕುತಿದ್ದವರ ನಾಣ್ಚಿಕೆ ಭಯಮನೊಯ್ಯನೆ ಕಳೆದನು ಮುಟ್ಟಿ ನುಣ್ಚರದೋಜ್ ಮಾತಾಡಿ (ಭರಶ. ೩೦-೦೦೩). ೨. ಅವಮಾನ : ಪೊಯ್ವಳ್ಗಳ ಪೊತ್ತ ನಾಣ್ಚಿಕೆಯು ಸರ್ವ ದಿಕ್ಪಾಲರೋಟಂಗಾಣುತಜನಾಗ್ರಹಂದಾಳ್ದನಾ ಕ್ಷಣದೊಳು (ಜಬಪು. ೯೯-೨೪). **ನಾಂಚಿಕೆ :** ೨. ಪರಿಕಿಸುವೊಡವಂಗಮರವೆಸರಿನ ಕರಕರೆಯ ನಾಂಚಿಕೆಯವೊಳಗಿದು ಶರಣ ನೀವಜೀಯದುದೆಯವ್ವಯ ನಿತ್ಯತೆಯ ಹದನಂ (ಸಾನಂಕ. ೬-೨೫). **ನಾಚಿಕೆ :** ೧. ನುಡಿವೊಡೆ ನಾಚಿಕೆ ಗಡ ನಿನ ಗುಡಿನೂಲ್ ಬಗಿವಿನೆಗವಿಸಿ ವಳಿತ್ರಯಮಿಗಳ್ ಕಿಡುತಿರ್ಪುದು (ಕಾದಂಪೂ. ೯೦೫) ; ಮೊಲೆದುದಿ ಮೃದಿಲ ಮೆಜೆಯೊಳಿರುವುದೆಂದು ಸಲೆ ನಾಚಿಕೆಯನು ತೊಜೆದು (ಕಂನವಿ. ೬-೦೫೪). ೨. ಬೈತು ಬಿತ್ತನೊಲವಿಂ ಬೆಳೆಗೆಯ್ವಾ ವುದುಮಂ ಸತ್ಪಾತ್ರಕ್ಕೀವುದುಮಂ ದಾನಮೆಂಬ ನಾಚಿ[ಪಾಠಾಂ. ಣ್ಚಿ] ಕೆಯುಂಟೇ (ಅರ್ಧನೇ. ೪-೪೮) ; ನುಸುಳಿದರು ನಾಚಿಕೆಯಲಾತನ ವಿಶಿಖ ಜಲದಲಿ ತೊಳೆದರತಿರಥರಸಮಸಂಗರವಾಯ್ತು (ಕುಮಾರವ್ಯಾ. ೬-೪). **ನಾಚಿಗೆ :** ೧. ಮಾತೀಗು ಅಟಗೆ ಮಿಶಾರಿದ್ದ ನಾಚಿಗೆ ಮುಸುಕ್ಯಾವ ಹೂವಿಗೆ (ಗಂಗಾತ. ೩೨-೦೬) ; ಅಪೂರ್ವನಿಗೆ ತುಂಬ ನಾಚಿಗೆಯಾಯಿತು (ಧಾರಣಿ. ೦೦).

ನಾಚಿಕೆಯ ಗೊತ್ತು = ನಾಣ್ದಾಣ : ಬ ಡ ವ ಲ್ಲ ದು ಬ್ಬ ಲ್ಲ ದೊ ಡ ಲು ಕಿಜುದೊಡೆಯಯೆಡೆವಿಡದ ರೋಮದ ನಾಚಿಕೆಯ ಗೊತ್ತಿನ . . . ಅತಿ ಚದುರಿನವಳೆ ಶಂಖಿಣಿಯೆನಿಪಳು (ಜನವ. ೨-೦೪).

[ನಾಣ್ಚು$_1$ + – ಇಕೆ. / ತುಳು. ನಾಚಿಕೆ, ನಾಚಿಗೆ]

ನಾಣ್ಚಿಸು, ನಾಚಿಸು (ಕ್ರಿ). ೧. ನಾಚುವಂತೆ ಮಾಡು ; ಲಜ್ಜೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡು : ನಿಜಾಕಾರವಂ ತೋಜೆ ನಾಣ್ಚಿಸಿ ಶಾಂತಿದಾಂತಿಯನುವಂ ಬೋಧಿಸಿ (ಪದ್ಮರಾ. ೨-೨೩) : ಎಂದವಳಂ ನಾಣ್ಚಿಸಿದಂ (ರಾಜಶೇ. ೧೦-೧೬೦೪) ; ಕಾಂಚನಸುಕಾಶ್ಮೀರಕರ್ನಿಕಾರಪ್ರಭೆಯ ನಾ ಣ್ಚಿ ಸು ವ ತತ್ತುರಮುಖದೊತ್ತಿನೊಳ್ಮೀರಕಾಂಚನಾದ್ರಿಯ ಪೊಲ್ವ ತನುಕಾಂತಿ (ಚಕುಪು. ೦-೨-೯೧). ೨. ಅವಮಾನಮಾಡಂ. **ನಾಚಿಸು :** ೧. ಮಲ್ಲೆಯಂ ಸರವಿದೆ ಕೊಳ್ಳೆಂದು ಬೆರೆಗೊಂಡು ನಿಲ್ಲದವನ ನಾಚಿಸಿದಳು (ಕಂನವಿ. ೬-೪೪). ೨. ಓಡಿ ನಾಚಿಸುವವರು ನಿಲಿ ರಣಶೇಡರೀಗಳ ಮರಳಿ (ಕುಮಾರ. ೮-೩೦) ; ನಿಮ್ಮ ಶಿಕ್ಷಣ ಶಿಕ್ಷಕರನ್ನೂ ನಾಚಿಸುತ್ತದೆ (ರಂಗಿರೋ. ೮೭).

[ನಾಣ್ಚು$_1$ + – ಇಸು$_3$]

ನಾಣ್ಚು$_1$, ನಾಂಚು, ನಾಚು$_1$ (ಕ್ರಿ). ೧. ನಾಚಿಕೆಪಡು ; ಲಜ್ಜೆಯನ್ನು ಹೊಂದಂ ; ಸಿಗ್ಗಾಗು : "ನಾಣ್ಚು-ಲಜ್ಜಾಯಾಂ" (ಶಮುಧಾ) ; ನೀಂ ಬಾ ಪೋಪಮೆಂದಂಗೆ ಮೆಲ್ಲಗೆ ತತ್ಕನ್ಯಕೆ ನಾಣ್ಚಿ ಬೇಡುವೊಡೆ ನೀವೆಮ್ಮಯ್ಯನಂ ಬೇಡಿರೇ ಎಂಬುದುಂ (ಪಂಪಭಾ. ೦-೭೦) ; ಅನಕ್ಕ ನಾಣ್ಚುವೆಂ ಪಿಡಿ ನೀನೆ ನೃಪಂಗಿಕ್ಕು ತಂಬುಲವಂ (ಕಾದಂಬ. ೫೫) ; ಗಾಡಿಯಿಂದವಳು ನಾಣ್ಚಿರಲು ಬಿನ್ನಹವನು ಮಾಡಿದಳಾ ಚಿತ್ರಲೇಖೆ (ಮೋಹತ. ೨೫-೩) ; ಒಡೆಯ ನಿನ್ನೊತ್ತಿನೊಳಿರಲು ನಾಣ್ಚುವಳು (ಭರಶ. ೬-೨೩); ಅಲಸದೆ ನಾಣ್ಚದಂಜದೆ ಯಳುಕದೆ ಪೇಳು (ಹದಿಬ. ೧-೨೯). ೨. ಅವಮಾನ ಹೊಂದು ; ಅವಮರ್ಯಾದೆಗೊಳಗಾಗುಂ : ಪಾಮರಿಗನಂತೆ ಪಲರ ಮುಂದೆ ನಾಣ್ಚದೆ ಲೋಭಿಯಪ್ಪರಸಿನಂತವಿಚಾರಿಯಾಗದೆ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೪-೪೬). **ನಾಂಚು :**

೧. ಮಹಾದೇವಿಸೆಟ್ಟಿಯವರು ನಾಂಚಿ ತಲೆವಾಗಿರ್ದುದನರಿದು (ಬಸವ. ೧೨–೫೬); ಕರ ನಾಂಚಿ ಶರನಿಧಿಯ ಮುಳುಗಿದನೊಯುಂಬ ತತ್ಪರಿಯೊಳಂ ಚಂದ್ರ ಪಶ್ಚಿಮಗಿರಿಯ ಮರೆಗೊಳಲು (ನವಮೋ. ೧೪–೨೫). ನಾಚು$_1$: ೧. ಆ ಮಾಡುವ ರುದ್ದದೊಳ್ ಕಿಡಿದು ನಾಚುಗುವೋ ವಧು (ಅರಂಉ. ೬೮೩). ೨. ಸಂತೆಯೊಳಗೊಂದು ಮನೆಯ ಮಾಡಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಚಿದಡೆಂತಯ್ಯ (ಮಹಾದೇ.ಬ.ಳ೪೫–೦೦೬); ನಚ್ಚಿದಾಳಿನ ಬಿನ್ನಹಕೆ ಹರಿ ಮೆಚ್ಚಿ ಮನದಲಿ ನಾಚಿ ಚಕ್ರವ ಮುಟ್ಟಿದನು (ಕುದ್ರಾಭೀ. ೬–೪೬) : ನುಡಿಗೆ ನಾಚಿದನರಸ ಹಂಸದ ನಡವಳಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದನು (ನಳಚ. ೨–೨೦); ನನಗೆ ಬೇಕಾದದ್ದು ಬಿಡುಗಡೆ; ಅದನ್ನು ಕೋರುವುದಕ್ಕೆ ನಾಚುತ್ತೇನೆ (ಧರ್ಮಸಾ. ೮೩). [ನಾಣ್$_1$ + –ಚು$_1$]

ನಾಣ್ಚು$_2$ (ನಾ). = ನಾಣ್ಚಿಕೆ ೧ : ಅರಳಿಯಲಿ ರಸವಿಲ್ಲ ಕರುಳಿಗೆ ನಾಣ್ಚಿಲ್ಲ ಮರುಳನಿಗಾರು ಇದಿರಿಲ್ಲ ಸೂಳೆಯಲಿ ಸರಲವೆ ಇಲ್ಲ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೪೮೬).

[<ನಾಣ್ಚು$_1$]

ನಾಣ್ಣುಡಿ 'ನಾಟ್ನುಡಿ' ನೋ.

ನಾಣ್ದಂಡ (ನಾ). ಪುರುಷನ ಗುಹ್ಯಾಂಗ; ಶಿಶ್ನ : ಬಾಳೆಯೊಳು ಬಾಳೆ ನಾಣ್ದಾಣದೊಳು ನಾಣ್ದಂಡ . . . ಮತ್ತೆ ನಾಳಕಾವೈರಿಶಕಲದೊಳು ಶಕಲಗಳಮರ್ದು ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಿರೆ ಕಂಡರು (ಪ್ರಭುಪು. ೯–೦೨೯).

[ನಾಣ್$_1$ + ದಂಡ]

ನಾಣ್ದಳೆ (ಕ್ರಿ). ನಾಚಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದು; ನಾಚು : ಸಂಕ್ರಂದನಂ ಸದ್ಗುಣೋಜ್ವಳಸತ್ಯೇಂದ್ರನರೇಂದ್ರರುಂದ್ರಯಶಮಂ ಗಂಧರ್ವರಿಂ ಕೇಳ್ದು ನಾಣ್ದಳೆದು (ರಾಜಶೇ. ೩–೪). [ನಾಣ್$_1$ + ತಳೆ$_1$]

ನಾಣ್ದಾಣ, ನಾಣುದಾಣ (ನಾ). = ನಾಣ್$_1$ ೩: "ಭಗದೊಳ್ ನಾಣ್ದಾಣ ಮೆಂದುಂಟು" (ಶಬ್ದಸಾ. ೮೪); ಮೊಲೆಯಂ ಮಾಣುವ ಮಾತು ಕೆಂದೆಸವ ನಾಣ್ದಾಣಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೮–೬೫); ಪಳ್ಳಿಯೊಳಿಕ್ಕಸರು ಪೊಂಗುತ್ತಿರೆ ನಾಣ್ದಾಣಂ ಸೂಳ್ಪಡದಿಂಗೂಟಂ ಗಡಿಗೆಟ್ಟರಲ್ (ಉದ್ಭಟೀ. ೪–೨೧); ಲಜ್ಜಿಸುವ ತಿಣ್ಣಮಂ ಬಿಡಿಸಿ ನಾಣ್ದಾಣಮಂ ತಡವಿ (ಚಂಪು. ೦೦–೫೯). ನಾಣುದಾಣ : ಹದನಾದ ನಾಣುದಾಣಕೆ ಲಿಂಗಯೋಗವ ಪಡುಳಿಸುವಾಗ ಸ್ವರ್ಗವನು ಮಿದಿಯದೆ ಗೇಣು ಚೋಟಿನ ತೋಟುತಿದ್ದುದು (ಭರತ. ೪೧–೬೨).

[ನಾಣ್$_1$ + ತಾಣ]

ನಾಣ್ದುಡುಕು (ಕ್ರಿ). ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳು; ಶಿಶ್ನವನ್ನು ಹಿಡಿ: ಚೆಲ್ಲದೊಳಾಕೆ ನಾಣ್ದುಡುಕಿ ನುಣ್ಗೊಗರಲಿಂ ದನಿ ಪೊಣ್ಮೆ ಚುಂಬಿಸುತ್ತಲ್ಲ ಸುಖಕ್ಕೆ ಸೀಮೆಯನಲಂಗಜಕೇಳಿಯನುಂಟುಮಾಡಿದಲ್ (ರಸಕು. ೮–೫೨).

[ನಾಣ್$_1$ + ತುಡುಕು$_1$(<ತೊಡಂಕು$_1$)]

ನಾಣ್ನುಡಿ 'ನಾಟ್ನುಡಿ' ನೋ.

ನಾಣ್ಪು (ನಾ). = ನಾಣ್ಚಿಕೆ ೧ : ಈಕೆಯ ಸಲ್ವ ಜಾಣ್ನುಡಿಗಳಿಂಪಿನಿವಿಲ್ಲನ ಪೆಂಪಲಂಪು ಮೇಣೀಕೆಯ ನೋಟದೊಳ್ಪು ಮುನಿಜಾಲಮನಕ್ಕೆ ಬೆಗಟ್ಪು ನಾಣ್ಪು ತಾನೀಕೆಯ ಸುಯ್ಯ ಗಾಳಿ ಮಲಯಾನಿಲನೊಳ್ ಸರಿ ಜೋಳಿವಾಳಿ (ಉದ್ಭಟ. ೮–೪೪). [ನಾಣ್$_1$ + –ಪು$_2$]

ನಾಣ್ಪೋಗು (ನಾ). (ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಸಂಭೋಗ : ಮೂಱು ಕೊಂಬುಮ ನಾಱು ನಾಣ್ಪೋಗುಮನೆರಲ್ಬಲ್ಪಯುಮಂ . . . ಬಲ್ಲನಾಗಿ (ಪಂಪಭಾ. ೫–೪೩ ವ). [ನಾಣ್$_1$ + ಪೋಗು$_2$]

ನಾಣ್ಬಟ್ಟೆ 'ನಾಟ್ಬಟ್ಟೆ' ನೋ.

ನಾಣ್ಬಟ್ಟೆವೆಣ್ (ನಾ). ನಾಡಿನ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಡುವ ಹೆಂಗಸು; ನಾಡ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುವ ಹೆಣ್ಣು : ಪತ್ತನ ದ್ರೋಣಾಮುಖಂಗಳ್ಗೆ ಮಾಣದೆ ನಡೆವ ನಾಣ್ಬಟ್ಟೆವೆಣ್ಣ ಕಣ್ಣಪೂರವನಲಂಕರಿಸಿದ ಪಾನೀಯ ಕಾಯಮಾನನಿಕಾಯಾಭ್ಯಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಪಱಿಪಡೆ ಸೇದೆ (ಅನಂಪು. ೧–೮೨ ವ).

[ನಾಣ್ಬಟ್ಟೆ (<ನಾಟ್ಬಟ್ಟೆ) + ಪೆಣ್]

ನಾಣ್ಬದ (ನಾ). ಕಾಮಜಲ; ಯೋನಿದ್ರವ : ಊರುಯುಗಂಗಳಿಂದಿಳಿವ ನಾಣ್ಬದನಂ ನಿಱಿಯಿಂದಮೊತ್ತುತುಂ ಜಾರೆಯರೆಯ್ದುತಿರ್ದರ್ (ಕುಸುಮಾ. ೪–೩೫); ನೀವಿ ಸಡಿಲ್ದೊಡೆ ನಾಣ್ಬದನಂಗಜೌಕದಿಂದಿಳಿತರೆ ಘರ್ಮವಾಃಕಣಗಣಂ ನೆಱಯುತ್ತಿರೆ ನೋಡುತಿರ್ದಳಾಕುಳತೆಯಿನೊರ್ವ ಚಂದ್ರಮುಖಿ ಮೆಯ್ಮಱಿದಾ ನರನಾಥಪುತ್ರನಂ (ಶಾಂತೀಶ್ವ. ೩–೩೦).

[ನಾಣ್$_1$ + ಪದ$_1$]

ನಾಣ್ಬಿಡು (ಕ್ರಿ). ನಾಚಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಡು, –ತ್ಯಜಿಸು: ಮೊಗಂಗುಡೆ ಪದಮೆತ್ತು ಚುಂಬಿಸಿ ಭಯಂಗೆಯೆ ಬಲ್ಪಿಣಿಸಂ ಪೊದಟ್ಪು ನಾಣ್ಬಿಡೆ ನೆರೆದೂಳ್ಪೆಯುಂ ಪ್ರಥಮಸಂಗಮದೊಳ್ ಕುವರಂ ಮರುಳ್ಚಿದಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೬–೮೨); ತೋಳ್ಗೆಂ ಬಿಗಿದು ತಳ್ಕಿಸಿ ನಾಣ್ಬಿಡೆ ಜಾಣ್ಕೆದೋಱಿ . . . ತನ್ನಳ ಮನಮಂ ಮರಳ್ಚಿದನದೇಂ ರತಿಕೋವಿದನೋ ಕುಮಾರಕಂ (ರಾಜಶೇ. ೮–೮೫). [ನಾಣ್$_1$ + ಬಿಡು$_1$]

ನಾಣ್ಬೆದರು (ಕ್ರಿ). ಲಜ್ಜೆಯಿಂದ ಬೆದರು: ಭರದಿ ಪರಿತರುದು, ಮಹೇಂದ್ರ ಶಿಖರಂಗಳುಂ ನಾಣ್ಬೆದರಿ ಗೋಣ್ಗಳ್ಸ್ವೋಲ್ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೫೦೬–೬೬).

[ನಾಣ್$_1$ + ಬೆದರು$_1$ (<ಬೆದಱು$_1$)]

ನಾಣ್ಬೆರಸು 'ನಾಣ್ಬೆರಸು' ನೋ.

ನಾಣ್ಬೆಳ್ಪೇರು (ಕ್ರಿ). ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಬಿಳಿಚಿಕೊಳ್ಳು: ಮೇಘಸಂಧಿಗಳಿಂದೆ, ಮುಸುಕಿತ್ತಿ, ನಸುನಾಣ್ಚಿ, ಮೊಗಕೆ ನಾಣ್ಬೆಳ್ಪೇರಿದಪರಿಚಿತಲಂತೆವೋಲ್ ಇಣಿಕಿತು ಗತೋಷ್ಣಾತಪಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೩೪೫–೦೫೦).

[ನಾಣ್$_1$ + ಬೆಳ್ಪು + ಏರು$_1$ (<ಏಱು$_1$)]

ನಾಣ್ಮಸಗು (ಕ್ರಿ). ಅವಮಾನ ಹೆಚ್ಚಾಗು: (ನಾಣ್ಮಸಗಿ, ಅವನತವಕ್ತ್ರನಾಗಿ) (ಮಂತ್ರಶ. ೩೯–೨). [ನಾಣ್$_1$ + ಮಸಗು$_1$]

ನಾಣ್ಮಾತು 'ನಾಟ್ಮಾತು' ನೋ.

ನಾಣ್ಮೀಸಲು (ನಾ). ನಾಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಪವಿತ್ರತೆ; ಪರಿಶುದ್ಧತೆಯುಳ್ಳ ನಾಚಿಕೆ : ನಾಣ್ಮೀಸಲಳಿಯದವಯವದ ಭೇದಮಂ ಮಱೆದು ಜಾಣ್ಮೆಗಳ ಬಂಧಂಗಳೊಳ್ಪಳಿಸಿ . . . ಲಲ್ಲೆಗೈದೊಲವನಾಣ್ಮಂಗೆ ಕಾಣಿಸಿದಳವಳ್ (ಕೃಮಿಭಾ. ೦೦–೨೨). [ನಾಣ್$_1$ + ಮೀಸಲು (<ಮೀಸಲ್)]

ನಾಣ್ಮುಚ್ಚು (ಕ್ರಿ). ಮಾನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು: ಉಡೆ ನಾಣ್ಮುಚ್ಚದ ನಾಗವಟ್ಟಣಿಗೆ (ಮಲ್ಲಿಕಾ. ೮–೩೦೯). [ನಾಣ್$_1$ + ಮುಚ್ಚು$_1$]

ನಾಣ್ಮೆ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆ; ಲಜ್ಜೆ : ಆದೊಡದನಾಡುತಿರ್ಪಾಗಳೇ ನಾಣ್ಮೆಯೊತ್ತಿ ಬರ್ಪುದು ಎನಗೆ (ಅದ್ಭುತ. ೩೪–೬೨೬); ಆಳವನ್ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿರ್ದೊಡಂ, ತಾನ್ ಕಲ್ತುದದು ನಾಣ್ಮೆಯಲ್ಲಂ (ಅಂತಿಗೂ. ೬೨–೬೫೪). [ನಾಣ್$_1$ + –ಮೆ$_1$./ತಮಿ. ನಾಣ್ಮೈ]

ನಾಣ್ಮೊಗ (ನಾ). ನಾಚಿಕೆಯನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ಮುಖ : ಬಲವಂತರಲ್ಲ ನಳಕೆಯ ಕೀರನಂತೆ ಅವರು ದಿಕ್ಕಾಗಲಱಿಯರು ನಾಣ್ಮೊಗದಪ್ಪವರ ಒಪ್ಪವಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳೆ (ಮೋಹನಮ. ೬೬–೨೬೯). [ನಾಣ್$_1$ + ಮೊಗ]

ನಾಣ್ಯ 'ನಾಣಯ' ನೋ.

ನಾಣ್ಯಗಾರ (ನಾ). ಗಣ್ಯ; ಗೌರವಸ್ಥ; ಮಾನ್ಯ : (ಕ).

[ನಾಣ್ಯ (<ನಾಣಯ) + –ಕಾರ$_1$ (<–ಕಾಱ)]

ನಾಣ್ಯಪದ್ಧತಿ (ನಾ). ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಚಲಾವಣೆ ಮಾಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, –ನಿಯಮ : ಈ ಹದ ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ನಿಲ್ಲುವಂತೆಯೂ ಸಮಧಾತುವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಏರ್ಪಡಿಸಬೇಕು–ಎಂಬುದೇ ಎಲ್ಲ ನಾಣ್ಯಪದ್ಧತಿಗಳ ಗುರಿ (ಹಣಶ್ರ. ೨೯). [ನಾಣ್ಯ (<ನಾಣಯ) + ಪದ್ಧತಿ]

ನಾಣ್ಯಪರೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ನಾಣ್ಯಗಳ ಗುಣಾವಗುಣಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆ: ಅವನು ನಾಣ್ಯಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಖದೀಮ (ರೂಢಿ).

[ನಾಣ್ಯ (<ನಾಣಯ) + ಪರೀಕ್ಷೆ]

ನಾಣ್ಯವಂತ (ನಾ). = ನಾಣ್ಯಗಾರ : ಇಡೀ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೇ ಅವನು ನಾಣ್ಯವಂತನೆಂದು ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದಾನೆ (ರೂಢಿ).
[ನಾಣ್ಯ (<ನಾಣಯ)+-ವಂತ]

ನಾಣ್ಯವಟ್ಟ (ನಾ). ನಾಣ್ಯವಿನಿಮಯದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತೆರಬೇಕಾದ ಶುಲ್ಕ ; ಒಂದು ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ನಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಹಣ,-ಶುಲ್ಕ : (೩).
[ನಾಣ್ಯ (<ನಾಣಯ) + ವಟ್ಟ₂]

ನಾಣ್ಯವಾರು (ನಾ). ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದ ನಾಣ್ಯಗಳ ವಿವರವಾದ ಲೆಕ್ಕ ; ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬೆಲೆಯ, ಆಕಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದು : ತಿರುಪತಿಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಹುಂಡಿಯ ಹಣವನ್ನು ನಾಣ್ಯವಾರಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾರೆ (ರೂಢಿ).
[ನಾಣ್ಯ (<ನಾಣಯ) + ವಾರು₂ (<ವಾರ್)]

ನಾಣ್ಯವಿದ್ಯೆ (ನಾ). ನಾಣ್ಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಿದ್ಯೆ; ನಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ: "ನಾಣ್ಯ(ಪರಿಚಯ) ವಿದ್ಯೆ" (Numismatics. ಜಂಕನಿ). [ನಾಣ್ಯ(<ನಾಣಯ)+ವಿದ್ಯೆ]

ನಾಣ್ಬೆರಸು, ನಾಣ್ಬೆರಸು (ಕ್ರಿ). ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರು; ಲಜ್ಜೆಯನ್ನು ಹೊಂದು : ಆಕೆಯ . . . ಗಾಡಿವೆರಸಿದ ಹಾವಕ್ಕಂ ನಾಣ್ಬೆರಸಿದ ಭಾವಕ್ಕ ವೊಲ್ದು ಮೊಅಲ್ದು ಮಿರೆಯಿರೆ (ಶಂಪುರಾ. ೪-೦೭ ವ). **ನಾಣ್ಬೆರಸು** : ಕಂಪಿಸುತಿರೆ ಕರತಳದಿಂದು ಪೋದತ್ತಕ್ಷಮಾಲೆ ನಾಣ್ಬೆರಸಾಗಳ್ (ಕಾದಂಪೂ. ೭೭೦). [ನಾಣ್₁ + ಬೆರಸು₁]

ನಾತ, ನಾತಂ (ನಾ). ೧. ಮೂಗಿನಿಂದ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವ ಒಂದು ದ್ರವ್ಯಗುಣ ; ವಾಸನೆ ; ಗಂಧ ; ಪರಿಮಳ : ಸವಿ ಬೆಳಗು ತಮವು ಬನಿ ನಾತಮೆಂಬೈದೆಜ ಬಗೆ ತಿಳಿವನೆಡೆಯದೇ ಲೋಕಂ (ಕಾಜಾಲ್. ೦-೩-೭) ಅವನ ಸುತ್ತ ಕ್ಯಾದಿಗೀ ಹೂಡಿವಾಸ, ಪಲ್ಲೇದ ಕಂಪಾ. ಎಲಿಬಳ್ಳೀ ನಾತ (ಬಾಬಲ. ೩೩). ೨. ಸುವಾಸನೆ ; ಸುಗಂಧ : "ಸೌಸಮ . . . ನಾತಂ. ವಂಗಮಗಿಸು- ಈ ೭ ಪರಿಮಳಕ್ಕೆ ಪೆಸರ್" (ಕಕಸಾ. ೯-೦೭೭); "ನಾತಂ ನೆಜ ಸೌಸವ ಕಮ್ಮಿತೆಂದು ಮಗಮಗಿಸಿದುದೆಂದಿಕದೆ . . . ಸೌರಭ್ಯಮಕ್ಕುಂ" (ಕವಿಕಂ. ೯೭) ; ಕಸವು ಹೊಡೆದ ಕೈಯು ಕಸ್ತೂರಿ ನಾತಾವ ಬಸವಣ್ಣ ನಿನ್ನ ಸೆಗಣೀಯ ಬಳಿದ ಕೈ ಎಸಳ ಯಾಲಕ್ಕಿ ಗೊನಿ ನಾತ (ಗಜಿ. ೪೨). ೩. ದುರ್ವಾಸನೆ ; ದುರ್ಗಂಧ : "ನಾತವೆನೆ ದುರ್ಗಂಧದೋಳ್" (ಕಶರ. ೫೪) ; ಪೊಂಗಳಂ ಸುರಿವೊಡಮಾರೊ ಸ್ವೈರಿಸುವರಾಜನ ವಲ್ಲಿಲಿವಾಯ ನಾತಮಂ (ಶಂಪುರಾ. ೪-೦೦೦) ; ಕೊಲಿ ಹೊಲಸಿನ ನಾತದೊಳಗೆ ನಿಂದ್ಯೆ ತಂದೆ (ಇಹರ. ದೇ. ೪೯-೨೨) ; ನಾತವಧಿಕ ಭಯಂಕರವು (ಬಸಪು. ೪೭-೫೯); ಇಡಿದ ಹೊಲಸಿನ ನಾತದುಬ್ಬರದೆಡಬಲದ ತಿನಿಸುಗಳ . . . ಕಂಡು ಹೇಸುತ ಹನುಮ ಹೊಱವಂಟ (ತೊರರಾ. ೫-೨-೩೭) ; ನಷ್ಟ ಬೀಳುವುದಲ್ಲ ನಾತ ಹುಟ್ಟುವುದಲ್ಲ (ಪುರಂದ. ೧-೨೦೭-೨) ; ನಡುಮನೇಲಿ ಹೇತು ನಾತ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದ (ಗಾದೆ). ೪. ಕಟುವಾಸನೆ ; ಉಗ್ರಗಂಧ; ಸಹಿಸಲಾಗದ ವಾಸನೆ : "ಹೆಸಲುನಾತಂ ಸೊವಡು ಸೊಗಡುದುಂದುಲಿಗ ಕೂರಿಕ್ಕಾದ ಗಂಧಕ್ಕೆ" (ಕಬ್ಬಿಮು. ೨೪) ; ಇಂಗಿನೊಳು ನಾತವನು ತೆಂಗಿನೊಳಗೆಳನೀರ ಭೃಂಗಕೋಕಿಲೆಯು ಕಾಳದೊಳು ಗಾಯನವ ತುಂಬಿದವರಾರು (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೯೩). ೫. (ಆಲಂ) ಸುಳಿವು ; ಮುನ್ಸೂಚನೆ : ನೀಲವ್ವ ಮೊದಲ ಸಲ ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದಳು, ಆ 'ನಾತ'ವನ್ನು ಮೊದಲು ಕಂಡುಹಿಡಿದವಳೂ ಬಸವ್ವನೇ (ಬರಹಾ. ೧೭) ; ನಯನ ನಿಗಿನಿಗಿ ಎದೆಯ ದೃಢವದೆ ಏನೊ ನಾತವ ಹಿಡಿದಿದೆ (ಕೃಶ್ಯಾಅ. ೨೮-೩). **ನಾತು** : ೧. ನಾತು ಖಿವಟ ಇರದೆ ಬಣ್ಣ ಕೆಂಪದಿದ್ದು ತೇಜವುಳ್ಳದ್ದಿರಬೇಕು (ಮುಂಬಾ. ೩೭).
[ದೇ.॥ ತಮಿ. ಮಲ. ನಾಱು; ತುಳು. ಕೊಡ. ನಾತ]

ನಾತಂಬಿಡಿ, ನಾತಹಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ೧. ವಾಸನೆ ಹಿಡಿ ; ವಾಸನೆಯಿಂದ ಪತ್ತೆಹಚ್ಚು : ನೆತ್ತರ ಧಾರೆಯೊಳ್ ನಾದು ನನೆದಡಿವಜ್ಜೆಯನು ನಾತಂಬಿಡಿದು ಬಂದು (ಸುಕುಮಾ. ೧೨-೨೯ ವ). **ನಾತಹಿಡಿ** : ೨. ಕೆಟ್ಟ ವಾಸನೆ ಇಡುಗು ; ದುರ್ಗಂಧವಾಗು : ತಲೆ ನಾತಹಿಡಿದಿದೆ, ಸ್ನಾನ ಮಾಡಬೇಕು (ರೂಢಿ). [ನಾತ + ಪಿಡಿ₁]

ನಾತವಡೆ (ಕ್ರಿ). = ನಾತಂಬಿಡಿ ೨: ನಾತವಡೆದ ತನಂವಿನ ನಳ್ಳಿಮೂಗಿನ ಭೂತವೆ ನಡೆತಪ್ಪಂತೆ ಮನೆಗೆ ಬರಲು (ಸೀಮಿಸಂ. ೭-೧೦೫).
[ನಾತ + ಪಡೆ₁]

ನಾತಹಿಡಿ 'ನಾತಂಬಿಡಿ' ನೋ.

ನಾತಹೂ, ನಾತಹೂವು (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಅದರ ಹೂವು : (೩). **ನಾತಹೂವು** : ಈ ಮಕರಗ್ರಂಥಿಗಳನ್ನು ನಾವು ತುಂಬೆ, ನಾತಹೂವು (Lantana) ಈ ಹೂವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು (ಸಸ್ಯಶಾ. ೫೩).
[ನಾತ + ಹೂ₂ (<ಪೂ₂)]

ನಾತಹೂವು 'ನಾತಹೂ' ನೋ.

ನಾತಾಳಿ (ನಾ). ಕ್ರಿಸ್‌ಮಸ್ ಹಬ್ಬ ; ಏಸುಕ್ರಿಸ್ತನ ಜನ್ಮದಿವಸ : ದತ್ತೂನ ಮದುವೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಬಂದುದು ಅದೇ ಮೊದಲ ನಾತಾಳಿ (ಸ್ವೃತಿಚಿ. ೪೩೪).

ನಾತಾಳಿ ದಿನ = ಕ್ರಿಸ್‌ಮಸ್ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ದಿವಸ : ನಾತಾಳಿ ದಿನಗಳು, ಹತ್ತು ಗಂಟೆಯ ಹೊತ್ತು. ನಾನು ಮಲಗಿದ್ದೆ (ಸ್ವೃತಿಚಿ. ೩೭೨). **ನಾತಾಳಿಯ ರಜೆ** = ಕ್ರಿಸ್‌ಮಸ್ ಹಬ್ಬದ ಬಿಡುವು,-ರಜೆ : ಇನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗಾದರೂ ನಿನ್ನ ನಾತಾಳಿಯ ರಜೆ ಸುರು (ಮೂಕರುದಾ. ೦೨೩). **ನಾತಾಳಿ ಸೂಟಿ**=ನಾತಾಳಿಯ ರಜೆ : ಉಮೇಶನಿಗೆ ನಾತಾಳಿ ಸೂಟಿ (ದಾಕೂಟ. ೧೧) ; ಈ ದುಡಿತದಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗಾದ ಹುಡುಗರಿಗೆ ಹತ್ತುದಿನದ ನಾತಾಳಿ ಸೂಟಿಯೂ ಹಿಗ್ಗಿನ ಹುತ್ತವಾಯಿತು (ಅನ್ನ. ೧೧).
[←ಮರಾ. ನಾತಾಳ್, ನಾಥಾಳ್. /ಇಂ. Natal./ಪೋರ್ಚ್. ನಾತಾಲ್]

ನಾತಿದೂರ (ನಾ). ಬಹಳ ದೂರವಲ್ಲದುದು ; ಹತ್ತಿರ ; ಸಮೀಪ : ನಾತಿದೂರಂ ಶ್ಲಾಘನೀಯಮಾ ಪಂಚವಟಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೯೩-೯೩೩) ; ನಾತಿದೂರದೊಳೊಂದು ಪೊಣ್ಮಿದುದು ಸೀಳ್ವೊಲ್ ವಸ್ಸನಿಶ್ಯಬ್ದಮಂ ದೀರ್ಘಶ್ರುತಿಯ ಸೀಳ್ ! (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೨೯೦-೧೭೮). [ಸಂ.]

ನಾತಿನಿಕಟ (ನಾ). ಬಹಳ ಹತ್ತಿರವಲ್ಲದುದು ; ಸ್ವಲ್ಪದೂರ : ನಾತಿದೂರಂ ನಾತಿನಿಕಟಮದೊ ಕಾಳ್ಗಿಗಂ ಸುಳಿಯುತಿವೆ ಮನಮೋಹಕಂ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೯೭-೫೪). [ಸಂ.]

ನಾತಿಮಾನಿತೆ (ನಾ). ಹೆಚ್ಚು ಅಹಂಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ : ನಾತಿಮಾನಿತಾ ಎಂದರೆ ಅಹಂಕಾರರಾಹಿತ್ಯ (ಭಾತತ್ತ್ವ. ೧೪೦). [ಸಂ. ನಾತಿಮಾನಿತಾ]

ನಾತು 'ನಾತ' ನೋ.

ನಾತೆ (ನಾ). ೧. ನಂಟುತನ, ಅಧಿಕಾರ ಮೊದಲಾದಂವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸಂಬಂಧ,-ಬಾಂಧವ್ಯ : ನಮ್ಮ ಉಪೇಂದ್ರನ ಮಗನೆಂಬ ನಾತೆಯಿಂದಾದರೂ ನಿಜವಾದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಇವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಬೇಡವೆ ? (ಮೂಕರುದಾ. ೧೪೮). ೨. ಕಾರಣ ; ನಿಮಿತ್ತ : ಗಜೇಂದ್ರಸಿಂಹನಿಗೆ, ಕಿಶೋರಿಗೆ ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಈ ನಾತೆಯಿಂದ ಒಪ್ಪಲಿ (ಜಮಿನ್ದಾ. ೧೪೭) ; ಅದು ತಮಗೆ ಹಿರಿಯರಿಂದ ಬಂದ ವಿಶ್ವಸ್ಥರೆಂಬ ನಾತೆಯಿಂದ ತಾವು ಶಿರೋಧಾರಣ ಮಾಡಿದ ಶ್ರೀಮಂತರ ಘನ ಪೇಶ್ವೆಯರ ಅಮೂಲ್ಯ ದತ್ತಿ (ದೀಪಹ. I, ೧೭) ; ತಾವು ದೇವಸ್ಥಾನದ 'ಅರ್ಚಕ' ಎಂಬ 'ನಾತೆ'ಯಿಂದ ಮೇಲಿನವರಿಗೆ ಅರ್ಜಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬರಬಹುದೆಂದೂ ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದರು (ಗಂಗಾಸಾ. ೧೧೯).
[←ಮರಾ. ನಾತೇ ; ಹಿಂ. ನಾತಾ]

ನಾಥ (ನಾ). ೧. ಒಡೆಯ ; ರಕ್ಷಕ ; ಪಾಲಕ ; ರಾಜ ; ಪ್ರಭು : "ಪ್ರಭು ಪರಿವೃಢನೀಶಂ ಸ್ವಾಮಿ ಭರ್ತೃ ಪತಿ ನಾಥನಧಿಪನೀಶ್ವರನಿಂದ್ರಂ" (ಶಬ್ದಮ. ೯೯-೯) ; "ನಾಯಕಂ ನಾಥನಿಂದ್ರಂ . . . ವಲ್ಲಭನೆನಲು ನೇಶ್ವರನೆನಲೊಡೆಯಂಗೆ ನಾಮಮಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೭೭-೭) ; ನಾಥರಿಲ್ಲದ ಶಿಶುಗಳಿಗೆ ನೀ ನಾಥನೈ ಗೋವಿಂದ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೦೯-೦೨೦) ; ಯಾರೆ ಬಂದವರು ಮನೆಗೆ . . . ನಾರಾಯಣ ಕೃಷ್ಣ ನಾಥನಲ್ಲದೆ ಬೇಕೆ (ಪುರಂದ. ೩-೫೭ ಅನುಪಲ್ಲವಿ) ; ನಾಥನಾದರೂ ಭೂತ ಬಿಡದು (ಗಾದೆ). ೨. ಗಂಡ ; ಪತಿ : ಇರದೆ ಹೋಹರೆ ನೆನ್ನ ಬಿಟ್ಟಲೆ ನಾಥ ನೀನೀಗಾ (ತಿಮ್ಮಶಾಂ. ೫-೭೨) ; ನಾಥ ! ತೀರದವನಾಗಿ, ಸಾವಮಾನ್ಯಮನುಷ್ಯನಂತೆ, ಹೀಗೆ ಸಂತಪಿಸಬಹುದೆ (ವಕಥಾ. ೯೨) ; ನಾಥನಿಲ್ಲದ ತರುಣಿಯಾಂ . . . ಮಡಿದನನ್ನಾಣ್ಮನೆನ್ನಣ್ಣನಿಂ ತನ್ನ ಕಿರುವರೆಯದೊಳ್ (ಶ್ರೀರಾಮಪ. ೨೦೭-೩). ೩. ಅಂಕಿತನಾಮಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಪದ. [ಸಂ.]

ನಾಥತ್ವ (ನಾ). ೧. ಒಡೆತನ ; ಪ್ರಭುತ್ವ ; ಯಜಮಾನಿಕೆ. ೨. [ಜೈನ] ಪಾರಿವ್ರಾಜಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಸೂತ್ರಪದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ; P ಪಾರಿವ್ರಾಜ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಜಾತಿ, ಮೂರ್ತಿ, ಲಕ್ಷಣ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಪ್ರಭೆ, ಮಂಡಲ, ಚಕ್ರ, ಅಭಿಷೇಕ, ನಾಥತ್ವ, ಸಿಂಹಾಸನ, ಉಪಾದಾನ, ಛತ್ರ, ಚಾಮರ, ಘೋಷಣೆ, ಅಶೋಕವೃಕ್ಷ, ನಿಧಿ, ಗೃಹಶೋಭೆ, ಅವಗಾಹನ, ಕ್ಷೇತ್ರ, ಆಜ್ಞೆ, ಸಭೆ, ಕೀರ್ತಿ, ವಂದ್ಯತೆ, ವಾಹನ, ಭಾಷೆ, ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಸುಖ. ಇಹಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಸಂನ್ಯಾಸದಿಂದ ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ, ಜಿನೋಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ದೊರಕುವುವು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ : ನಾಥತ್ವಮೆಂಬುದು ಜಗತ್ತ್ರಿತಯನಾಥನಪಾಸ್ತ್ಯಗೆಯ್ದೈಹಿಕ(ಗೆಯ್ದೈಕಸ್ವಾ) ಸಾಮ್ಯಮಂ ಪತ್ತುವಿಟ್ಟು ತಪದೊಳೆಸಗಿದೊಡೆ ದಿವ್ಯವಿಜಯಪರಮಸ್ವಾವಿತ್ವಮಂ ಪಡೆಗುಂ (ಚಾವುಂಪು. ೨೨೯). [ಸಂ.]

ನಾಥದೀಕ್ಷೆ (ನಾ). ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಥಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ತಾಳುವ ದೀಕ್ಷೆ : ಜ್ಞಾನದೇವನ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ವಿಠ್ಠಲಭಕ್ತಿಯೂ ನಾಥದೀಕ್ಷೆಯೂ ಮೊದಲೇ ಹುರಿಗೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದವು (ಮಸಾಹಿ. ೦೩). [ನಾಥ + ದೀಕ್ಷೆ]

ನಾಥವತಿ (ನಾ). ಒಡೆಯನನ್ನುಳ್ಳವಳು : ನೀನಾದೊಡಂ ಕಾಯುವ ನಾಥವತಿಯಾದೀ ಅನಾಥೆಯಂ (ಶ್ರೀರಾಮಪ. ೫೦೨-೫೮).

[ಸಂ. ನಾಥವತೀ]

ನಾಥಸಂಪ್ರದಾಯ (ನಾ). ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯ ; P ಆದಿನಾಥರೆಂಬುವರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಗೋಸಾಯಿಗಳ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಮತ್ಸ್ಯೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಬೆಳೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮರಾಠಿಗ್ರಂಥಕಾರನಾದ ಜ್ಞಾನದೇವನು ಈ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು : ನಾಥಸಂಪ್ರದಾಯವು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಮಥನವನ್ನು ನಡೆಸಿಯೇ ಇತ್ತು (ಮಸಾಹಿ. ೦೧). [ನಾಥ + ಸಂಪ್ರದಾಯ]

ನಾದ$_1$ (ನಾ). ೧. ಧ್ವನಿ ; ಶಬ್ದ ; ಸಪ್ಪಳ ; ಕೂಗು : "ಹ್ರಾದಃ ನಾದಃ . . . ಘೋಷಃ – ಈ ೮ ಧ್ವನಿ" (ಹಲಾಯು. ೨೩-೧೩೭) ; "ನಾದಂ ಸ್ವರಂ ಘೋಷಂ. . .ಆ ಧ್ವನಿಯೆನಿಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೯-೩೦) ; ಪ್ರಳಯಪಯೋಧಿ ನಾದಮನೆ ಪೋಲ್ತು ರಣಾನಕರಾವಮಾಗಳಗ್ಗಳಮೆಸೆದಪ್ಪುದು (ಪಂಪಭಾ. ೧೧-೧೧) ; ಕಹಳೆ ಮರ್ದಳೆ ಶಂಖ ಪಟಹ ನಾದಂಗಳೊಳು. . . ನಡೆತಂದು (ನಂಬಿರ. ೯-೭೭) : ಕರ್ಬುರನಾದಂ ವೃತ್ರಕಾರಂ ಕುಸುಮಧವಳಮಂ ತೋಱಿ ಫೇನಂ ಕರಂ ಭೀಕರಮಾಗಲೊಪ್ಪುಗುಂ ಕಾನನದೋಳಭಸವಾವಂ ಲುಲಾಯಪ್ರತಾನಂ (ಸುಕ್ತಿಸು. ೬-೧೭೯) ; ಶಾಮ್ರದ ಬಣ್ಣವು ನಸುಗೆಂಪು ಇರುತ್ತದೆ. ಆದಕ್ಕೆ ನಾದ ಬಹಳ(ಮುಂಜಾಯ. ೯-೧೩೭). ೨. ಒಂದು ನರಕದ ಹೆಸರು : ನಾದ ಪ್ರವಾಹ ಸುಪ್ರವಾಹ ರೂಕ್ಷ ವೇಣಾವೆಂಬೈದು ಮಂತ್ರಿನರಕಂಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಂಡಮೆಂಬರಸುನರಕ ವಿಹುದು (ವಿವೇಕ. ೧೬೦). ೩. (ಆಲಂ) ಚಟ ; ಹವ್ಯಾಸ ; ಆಸಕ್ತಿ : ರಾಯರಿಗೆ ನಾಟಕದ ನಾದ ಬಹಳ (ದಾಸಕು. ೦೦) : ಜೋಂಬರಿಗೆ ಕವಿತೆ ಹರಿದುಹಾಕುವುದೊಂದು ನಾದವೇ ಇತ್ತು (ಸ್ಮೃತಿಚಿ. ೩೭೭); ನಿನ್ನ ಗೆಳೆಯನ ತಂಗಿಯ ನಾದ ಬಿಟ್ಟಿರುವೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ (ಮುಕ್ತಿ. ೧೯೦) ; ನಾದವಿಲ್ಲದವನು ಓದಿದರೂ ದಾರದು (ಗಾದೆ). ೪. [ಸಂಗೀತ] ನಿಯಮಿತ ತರಂಗಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಧ್ವನಿ : ಮಹಾವೈದ್ಯನಾಥಅಯ್ಯರ್ ಅವರ ಶಾರೀರವು ಧ್ವನಿಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಅದರ ನಾದದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಮೋಹಕತೆ ಇತ್ತು (ಸಂಗೀತ. ೩) ; ಸಾಂಗತ್ಯವು ಹಾಡುವ ಮಟ್ಟು. ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಂಶಗಣಗಳು ಆದಕ್ಕೆ ನಾದವನ್ನು ತುಂಬಿ, ಅದರ ಗೇಯಗುಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತವೆ (ಇಂಚಾಪ. 111 ಅರಿಕೆ) ; ಸಂಗೀತದ ಆಧಾರಸ್ತಂಭಗಳು ನಾದ ಮತ್ತು ಲಯ (ಭಾರದ. ೫೩೫). ೫. [ತತ್ತ್ವಶಾ] ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೆನಿಸಿರುವ ಧ್ವನಿವಿಶೇಷ : ಮೂಜಾ ಕೆಡನಾಗಿ ಕೆಳೆ ನಾದ ಪರಬಿಂದುವೆಂದು ಭೇದಿಸಿದಾದಿದೇಶಿಕನ ಚರಣಾಂಬುಜಕ್ಕೆ ಶರಣು (ಲಶಿಅಂ. ೫೦-೧೯); ತನು ನಾದಂ ಗುರು ಲಿಂಗಂ ಮನಮುಂ ಪರಬಿಂದು . . . ಜಂಗಮ ಲಿಂಗಂ ಘನಕಳ ಸುಜ್ಞಾನಮಾಗಿ ಮೆಱೆದು ನಿಜದಿಂ (ಹಮ್ಮಿರ. ೫-೩೮) ; ನಾದ ಬಿಂದು ಕಳಾದಿಯಾಗಿಯೆ ವೇದಸಪ್ತಮತವಾ ಚಿದ್ರೂಪಾದ ನಿಜಪರ ಮಾತ್ರ ತತ್ತ್ವಹಕಾರವೆನಿಸುವುದು (ಗಗಶಾ. ೭-೦೦). 'ಬಿಂದು' ಪರಾ. ೬. [ವೀಶೈ] ನಾದ, ಬಿಂದು ಮತ್ತು ಕಳೆಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು : ಮೊದಲನಿರ್ವಾಚ್ಯಮೆಂಬುದೆ ಕಣಾ ಚಿದ್ಬ್ರಹ್ಮವು . . . ಇವಱಿಂದಾದುದದಿರದಿರನೊಳ್ನಾದ ಹುದುಕದುವೆಶಿವಶಕ್ತಿಮಯವೆಂದಱಿ (ಮನೋವಿ. ೨-೦೮) ; ಇದರಿಂದ . . . ನಾದಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪರಿಣಾಮವು, ಶಕ್ತಿತತ್ತ್ವವು ಉದಯಿಸುವುದು (ಹಿಂದಶಾ. ೨೯೮). [ಸಂ.]

ನಾದ$_2$ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವನಸ್ಪತಿ ; ಉಲಿಗ : "ಉಲಿಗನುಂ ನಾದವಕ್ಕುಂ" (ಮಂಗರಾ. ೩೭-೦೮) : "ಅಂತರ್ಮಹಾ – ನಾದ" (ಒಷಧಿ. ೯).

[?]

ನಾದ$_3$ 'ನಾನ್$_1$' ಪರಾ.

ನಾದಕಟ್ಟು (ನಾ). ಸರಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಿಕೆ : ಪ್ರಸೇವಕ – ನಾದಕಟ್ಟಿನ ಸಲುವಾಗಿ ವೀಣೆಯ ಕೆಳಗೆ ಇರುವ ಕುಂಬಳಕಾಯಿ (ಗಂಗಾಮ. ೨೨೫). [ನಾದ$_1$ + ಕಟ್ಟು$_2$]

ನಾದಗೈ (ಕ್ರಿ). ಶಬ್ದಮಾಡು ; ಧ್ವನಿಮಾಡು : ಕಿವಿ ಚಿಟ್ಟಾಗುವಂತೆ ನಾದಗೈಯುತ್ತಿದ್ದ ಹಕ್ಕಿಯ ಸಿಳ್ಳೆಯನ್ನೂ ಕೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಅವನಲ್ಲಿಯ ಬಹಳ ಹೊತ್ತಿನ ತನಕ ಕಂಗೆಟ್ಟಿದ್ದನು (ಪ್ರನರು. ೨೯೭).

[ನಾದ$_1$ + ಕೈ$_1$ (<ಕೆಯ್$_1$)]

ನಾದಚಕ್ರ (ನಾ). [ವೀಶೈ] ಚಕ್ರವು ರಥವನ್ನು ನಡೆಸುವಂತೆ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಶಿವಶಕ್ತಿ : ಕಾಲಚಕ್ರ ಕರ್ಮಚಕ್ರ ನಾದಚಕ್ರ ಬಿಂದುಚಕ್ರದೊಳಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಯೋನಿಯಿಲ್ಲ ಮುಟ್ಟದ ನೆಲನಿಲ್ಲ ಉಣ್ಣದ ಆಹಾರವಿಲ್ಲ (ಚನ್ನವ. ಶ. ೫೩೪-೦೦೫೨). [ನಾದ$_1$ + ಚಕ್ರ$_1$]

ನಾದತ್ರಯ (ನಾ). [ವೇದಾಂತ] ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಧ್ವನಿಗಳು ; ಅ,ಉ,ಮ್ ಎಂಬ ಧ್ವನಿವಿಶೇಷ : ಮೂರು ಗುಣಗಳೆ ಹುಟ್ಟಿದವು ಆ ಚಾರು ಓಂಕಾರ ನಾದತ್ರಯದಲಿ ಮೂರು ಮೂರೊಳಗಾಗ ಬೆರಸುತ ನವವಿಧಗಳಾಗಿ . . . ಜಗವಾ ತೋರ್ಪುದು (ಜ್ಞಾನಸಿಂ. ೩೦-೩).

[ನಾದ$_1$ + ತ್ರಯ]

ನಾದದಂಡ (ನಾ). ನಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಭೇರಿ, ತಮಟೆ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುವ ಕೋಲು, – ದಂಡ : ದೊಡ್ಡಿತ್ತಾದೊಂದು ನಿಸ್ಸಾಳಕ್ಕೆ ಬೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಎಂಬ ನಾದದಂಡದಿಂದ ಅಬ್ಬರ ಹುಟ್ಟುವ ಹಾಗೆ (ಮೋಳೆಮಾ. ೧೦೯-೪೩೬ ಅರ್ಥ). [ನಾದ$_1$ + ದಂಡ]

ನಾದಧ್ವನಿ (ನಾ). ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗೊಂಡ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೊರ ಹೊಮ್ಮುವ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ : ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನ ನಾದಧ್ವನಿಯು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿಸುವುದು (ಸಾಹಿವಿ. ೩೪). [ನಾದ$_1$ + ಧ್ವನಿ]

ನಾದನಾಮಕ್ರಿಯೆ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಪಲ್ಲವಿ ಶೇಷಯ್ಯರ್ ಅವರು ನಾದನಾಮಕ್ರಿಯಾ, ಭೈರವಿ . . . ಷಣ್ಮುಖಪ್ರಿಯ ರಾಗಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ಕೃತಿಗಳು . . . ಧ್ವನಿಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ (ಸಂಗೀತ. ೪೮). [ಸಂ. ನಾದನಾಮಕ್ರಿಯಾ]

ನಾದಪುಂಜ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಇಂಪಾದ ಧ್ವನಿ ಸಮುದಾಯ : ಅವರ ಒಂದು ಸಲದ ಬೃಗಗಳ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಇನ್ನೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ನಾದಪುಂಜಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿಕೊಂಡು ಹಾಡಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಸಂಗೀತ. ೪). [ನಾದ$_1$ + ಪುಂಜ$_4$]

ನಾದಪೂರ್ಣ (ಗು). ಇಂಪಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ತುಂಬಿರುವ; ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ : ಅವರ ಶಾರೀರದ ನಾದಪೂರ್ಣ ಮೋಹಕತೆ ಮತ್ತು ೬ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವರಿಗೆ ಹಾಡಲಿದ್ದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಅವರ ಈ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋಗಿದ್ದರು (ಸಂಗೀತ. ೩). [ನಾದ$_1$ + ಪೂರ್ಣ]

ನಾದಪ್ರಪಂಚ (ನಾ). ಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು : ಜಗತ್ತು ರೂಪಪ್ರಪಂಚವಾಗಿದ್ದಂತೆ ನಾದಪ್ರಪಂಚವೂ ಆಗಿದೆ (ಛಂದೋವಿ. ೧). [ನಾದ$_1$ + ಪ್ರಪಂಚ]

ನಾದಪ್ರಿಯ (ನಾ). ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವನು : ನಾದಪ್ರಿಯ ಶಿವನೆಂಬರು ನಾದಪ್ರಿಯ ಶಿವನಲ್ಲಯ್ಯ (ಬಸವ. ೧೮೦) ; ವೇದಪ್ರಿಯನಲ್ಲ ಎನ್ನದೇವ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಿಯ ನಾದಪ್ರಿಯ ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಿಯನಲ್ಲ (ಸಿದ್ಧ ವ. ೨೩-೬೨). [ನಾದ$_1$ + ಪ್ರಿಯ]

ನಾದಬ್ರಹ್ಮ (ನಾ). ಸಂಗೀತಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ : ಆಗ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಸಮಸ್ತಭಕ್ತರ ಹೃದಯಗಳೂ ಆ ಮಧುರಲಯದಲ್ಲಿ ಮಧುರ ನಾದಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾದವು (ಶಾಂತಲಾ. ೧೩೦) ; ನಾದಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇವರು ಕಲಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದನ್ನು . . . ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು (ಸಂಗೀತ. ೯೯). [ನಾದ$_1$ + ಬ್ರಹ್ಮ]

ನಾದಭರಿತ (ಗು). ರಾಗದಿಂದ ತುಂಬಿದ, –ಪೂರ್ಣವಾದ : ಸಂಗೀತದ ಕಚೇರಿಯ ಸಭಾಂಗಣಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮೊದಲು ಹೊರಗೆ ನಾದಭರಿತವಾದ ದನಿಯಲ್ಲಿ 'ರಾಮಸ್ವಾಮಿ' ಎಂದು ಸಣ್ಣದಾಗಿ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು (ಸಂಗೀತ. ೨೩). [ನಾದ$_1$ + ಭರಿತ]

ನಾದಮಯೆ (ನಾ). ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಳು; ಸರಸ್ವತಿ : ನಾದಮಯೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸತ್ವಗುಣಾಧಿದೇವತೆ . . . ಶಾರದೆಯ (ಕುಮ್ಮಾವ. ೧-೬). [< ಸಂ. ನಾದಮಯೀ]

ನಾದಮಾಧುರ್ಯ (ನಾ). ದನಿಯ ಸವಿ, –ಇಂಪು : ಭಾವಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಕವಿಗಳು ನಾದಲಯ ಹಾಗೂ ನಾದಮಾಧುರ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವರೆಂಬುದರ ಕಡೆಗೆ . . . ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ (ಛಂದೋವಿ. ೧೪ ಪೀಠಿಕೆ). [ನಾದ$_1$ + ಮಾಧುರ್ಯ]

ನಾದಮೂರ್ತಿ (ನಾ). ಪ್ರಣವಸ್ವರೂಪ ; ಓಂಕಾರರೂಪ ; ಪರಮಾತ್ಮ ; ಪರಮೇಶ್ವರ : ನಾದಮೂರ್ತಿಗೆ . . . ಶಂಕರಂಗೆ ನಂದೀಶಾದಿಗಣನಾಯಕರ್ ಸಿಂಗರಮಂ ಮಾಡಿ (ಗಿರಿಕ. ೧೦-೬೦ ವ) ; ನಾದಮೂರ್ತಿಯ ಚಿತ್ರವಿಸು (ಬಸವು. ೨-೪). [ನಾದ$_1$ + ಮೂರ್ತಿ]

ನಾದರಾಮಕ್ರಿಯೆ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು : ಬಳಿಕವುಗಳಲ್ಲಿ ವಸಂತಭೈರವಿ ಶಾಂತಬಲಹರಿ ನಾದರಾಮಕ್ರಿಯೆಯೆಂಬ ಮೂಱುಂ ರಾಮಕ್ರಿಯೆಯ ಮಿಶ್ರರಾಗಂಗಳು (ವಿವೇಕ. ೨೫೦) : ನಾದರಾಮಕ್ರಿಯಾ . . . ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಡುವಂತಹದು (ಜತುಪ್ರ. ೧೩೪). [ಸಂ. ನಾದರಾಮಕ್ರಿಯಾ]

ನಾದಲಯ (ನಾ). ತಾಳದ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹೊಮ್ಮುವ ನಾದವಿಶೇಷದ ಪರಿಣಾಮ : ಹಾರ್ಮೋನಿಯನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ . . . ನಿಯತವಾಗುವ ಕಾಲದ ಅಂತರವಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಆ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮುವ ನಾದವಿಶೇಷದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು 'ನಾದಲಯ'ವೆನ್ನಬಹುದು (ಸಂಕೋಧ. ೧೩೩) ; ಭಾವ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಕವಿಗಳು ನಾದಲಯ ಹಾಗೂ ನಾದಮಾಧುರ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವರೆಂಬುದರ ಕಡೆಗೆ . . . ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ (ಛಂದೋವಿ. ೧೪. ಪೀಠಿಕೆ). [ನಾದ$_1$ + ಲಯ]

ನಾದವತಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ನಿಷಾದದ ಮೊದಲನೆಯ ಶ್ರುತಿ : ನಾದವತಿ ಭದ್ರವತಿ . . . ಭೋಗವತಿಯೆಂಬೈದು ತೆಱದಿಂದಿಂಪುಗೊಳಿಸುವ ಪವಪದ್ಮ ಕ್ರಮದ . . . ಗಾಯಕರಿಂ (ವಿವೇಕ. ೨೩೬) ; ಘಂಟಾರಾಗಂ ನಾದವತಿಯಾಗಿರ್ಪುದು (ಹಮ್ಮಿ. ೨-೯೦ ವ). [ಸಂ. ನಾದವತೀ]

ನಾದವಜ[3] (ನಾ). ಅಧಿಕವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸುವ ತಮಟೆ, – ಹರೆ : ಸಟ್ಟಿಯ ಪೋಗಿನೋಳಿಂಬಾದುದೆಂದು ತನ್ನ ಪುಣ್ಯಕ್ಕೆ ತಾನೇ ನಾದವಜೆಯಂತೆ ಪೊಂಗಿ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೬-೬೮) [ನಾದ$_1$ + ವಜೆ$_1$]

ನಾದವೇತ್ತ (ನಾ). ನಾದವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವವನು ; ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೊರಡುವ ಧ್ವನಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಅರಿತವನು : ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಸಮೂಹವು ಭಾವಸೂಚಕವಾಗುವಂತೆ ನಾದವೇತ್ತನಾದ ಕವಿ ಗಮಕಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಅರ್ಥಸೂಚಕವಾಗುವವು (ಸಾಹಿಸಂ. ೭೮). [ಸಂ. ನಾದವೇತ್ತೃ]

ನಾದವೇದಿ (ನಾ). = ನಾದವೇತ್ತ : ಅಂತಹರಿಂದಲೇ ನಾದವೇದಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶನ ನಾದಭಾಷ್ಯವು ಉಸಿರಲಾಗಬೇಕು (ಸಾಹಿಸಂ. ೭೩). [ಸಂ. ನಾದವೇದಿನ್]

ನಾದಶುದ್ಧಿ (ನಾ). ಸ್ವರದ ಪರಿಶುದ್ಧತೆ; ಸ್ವರವು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿರುವಿಕೆ : ಅದರ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆಗೆ ಹೋದರೂ . . . ನಾದಶುದ್ಧಿಯು ಹೋಗಿಬಿಡುವುದು (ಸಂಗೀತ. ೧೦೨). [ನಾದ$_1$+ಶುದ್ಧಿ]

ನಾದಸಂಪುಟ (ನಾ). ಗ್ರಾಮಫೋನ್ ಎಂಬ ಧ್ವನಿಸಂಗ್ರಾಹಕ ಯಂತ್ರದ ಒಂದು ಭಾಗ; ದನಿಪೆಟ್ಟಿಗೆ : ಈ ಸೂಜಿಯನ್ನು ನಾದಸಂಪುಟವೆಂಬ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸನ್ನೆಯ ಕೆಳತುದಿಗೆ ಒಂದು ತಿರುಗಣಿಯಿಂದ ಜೋಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ (ವಿಜ್ಞಾವಿ. ೪). [ನಾದ$_1$ + ಸಂಪುಟ]

ನಾದಸ್ತಂಭ (ನಾ). ಕೆಲವು ವಾದ್ಯಗಳ ಮುಂಭಾಗಕ್ಕೂ ಹಿಂಭಾಗಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಆನಿಕೆ: "(ಕೆಲವು ವಾದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ) ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿಯ ರಂಧ್ರ, ಹೊಟ್ಟೆಗೂ ಬೆನ್ನಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಆನಿಕೆ : ನಾದರಂಧ್ರ, ನಾದಸ್ತಂಭ" (Sound-post. ಇಂಕನಿ) ; ಕುದುರೆಯ ಬಲಗಾಲಿನ ಹಿಂಭಾಗದ ಅಂಚಿಗೆ ಸಮನಾಗಿ, ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯೊಳಗೆ, ಎದೆಹಲಗೆ ಮತ್ತು ಬೆನ್ನುಹಲಗೆಗಳಿಗೆ ಹಗುರವಾಗಿ ತಗಲುವಂತೆ ಮರದ ದುಂಡುತುಂಡು ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ತುಂಡು, ನಾದವನ್ನು ಬೆನ್ನುಹಲಗೆಗೆ ಒಯ್ಯುವ, ನಾದಸ್ತಂಭ(Sound-post) ವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಸಂಗೀಜಂ. ೧೧೫). [ನಾದ$_1$ + ಸ್ತಂಭ]

ನಾದಸ್ವರ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾದ್ಯ; ಓಲಗ : ಶೇಷನು ನಾದಸ್ವರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಅದರ ವಾದನಾಯೋಗಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದ (ಕಂಬಹು. ೦೦೨). [ನಾದ$_1$ + ಸ್ವರ]

ನಾದಾತ್ಮಕ (ನಾ). ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ; ಶಬ್ದಮಯವಾದುದು: ಸಂಗೀತವು ಯಾವುದರಲ್ಲುಂಟು, ಯಾವುದರಲ್ಲಿಲ್ಲ ? ಸರ್ವವೂ ನಾದಾತ್ಮಕ ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಭಾರತ. ೫೩೩). [ಸಂ.]

ನಾದಾನ (ನಾ). ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇಲ್ಲದವನು ; ಅಜ್ಞಾನಿ ; ದಡ್ಡ ; ಪೆದ್ದ : ನಾದಾನನ ಆದ ಮ್ಯಾಲೆ ಬ್ಯಾರೆ ಯಾಕ ವಾದ ಬೇಕು (ಅರಳು. ೨೭೯-೪). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಾದಾನ್]

ನಾದಾನುಸಂಧಾನ (ನಾ). [ಯೋಗ] ಓಂಕಾರದ ಘೋಷದ ಮನನ ; ಆನಂದಾನುಭವ : ನಮ್ಮ ಭರತಖಂಡದ ಅನುಭವಿಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಪಶ್ಚಿಮದೇಶದ ಅನುಭವಿಗಳೂ ಕೂಡ ಈ ನಾದಾನುಸಂಧಾನದ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವರು (ಭಾರತ. ೧೫೫). [ನಾದ₁+ಅನುಸಂಧಾನ]

ನಾದಾರ್, ನಾದಾರ, ನಾದಾರಿ, ನಾದಾರು (ನಾ). ೧. ಬಡವ ; ಗರೀಬ ; ನಿರಾಧಾರಿ ; ನಿರ್ಧನ : ಪ್ರಾಕಿನ ಬಾಕೀದಾರ ನಾದಾರ್ ಬೇಯಿತಬಾರಿ ಜನಕ್ಕೆ ಸಹ ಯಿಡಾರೆ ಕೊಡ ಕೆಲಸವಿಲ್ಲ (ಮಹಾಪಂ. II,೬೦) ; ಈ ಸಾರೆ ನನ್ನ ಹಂತ್ಯಾಕ ಅವಾ ಬರುವ ಮೊದಲೇ ನಾದಾರ್ ಆಗಿದಾವ್ (ಪೋಹಿಸೀ. ೪೦). **ನಾದಾರ**: ೧. 'ನಾದಾರಚೀಟಿ' ಪರ್ಯಾ. **ನಾದಾರಿ**: ೧. ನಾನು ಬಂಗ್ಯೆಯ ನಾದಾರಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಡ (ಕುಡಿಕೊ. ೧೯೦). ೨. ಬಡತನ : ಈಗಿನ ಈ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಿರಿವಂತರ ಮಕ್ಕಳು ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುಕ್ಕಟೆ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ನಾದಾರಿ (ದಾರಿದ್ರ್ಯ) ಅರ್ಜಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಭಾರಸಂ. ೨೫೪). **ನಾದಾರು**: (ಗು). ೩. ದಾರಿದ್ರ್ಯವುಳ್ಳ ; ಬಡತನದಿಂದ ಕೂಡಿದ : ನಾದಾರು ಕುಳಕ್ಕೆ ತಕಾವಿ ಕೊಡುವುದು (ಮಹಾಪಂ. II, ೫೮).
[←ಪಾರ. ನಾದಾರ್, ನಾದಾರೀ ; ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಾದಾರ್. / ಸಂ. ಅನಾಧಾರ]

ನಾದಾರ 'ನಾದಾರ್' ನೋ.

ನಾದಾರಚೀಟಿ (ನಾ). ದಿವಾಳಿ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಅಧಿಕೃತ ನ್ಯಾಯ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಕೊಡುವ ದಾಖಲೆಪತ್ರ ; ಭುವನಮೋಹನದಾಸರು . . . ಸಾಲ ತೀರಿಸಲಶಕ್ತರಾಗಿ ನಾದಾರಚೀಟಿಯನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದರು (ಹೊಸಹು. ೬೧). [ನಾದಾರ(<ನಾದಾರ್) + ಚೀಟ್ಟ (<ಚೀಟು₂)]

ನಾದಾರಿ 'ನಾದಾರ್' ನೋ.

ನಾದಾರು 'ನಾದಾರ್' ನೋ.

ನಾದಾರ್ಥ (ನಾ). ಶಬ್ದವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡುವುದು : ಕಂಪಿತ್ತು, ಅಲ್ಲಿ ಮಂಗೂಗಾಯ್ತು, ಇಲ್ಲಿ, ನಾದಾರ್ಥವಾಯ್ತು ಕಿವಿಯಂ (ಮಸಾಹಿ. ೧೮). [ನಾದ₁ + ಅರ್ಥ]

ನಾದಿಕೆ (ನಾ). ಹಸಿ ; ಆರ್ದ್ರತೆ ; ತೇವ : ಸೀದವಾ ಮಗ್ಗುಲಿನ ಮೈಯಲಿ ನೈದಿಲಿನ ತಾವರೆಯ ಕದಳಿಯ ನಾದಿಕೆಯ ನಾಳಂಗಳುರಿನೊರೆ ಗುದಿಯ ಸಬುದದಲಿ (ತೊರಕಾ. ೩-೧೧-೪೭). [ನಾದು₂ (< ನಾಂದು₁) + – ಇಕೆ]

ನಾದಿಗ 'ನಾವಿದ' ನೋ.

ನಾದಿನಿ 'ನಾದುನಿ' ನೋ.

ನಾದಿತಿ (ನಾ). (?) : ಗೊರತಿಯಂ ಕಂತಿಯ ಕುಂಟಣಿಯರ ಮುಂಡೆಯ ಮಾಲೆಗಾರ್ತಿಯಾಸಗಿತಿ ಯೋಗೀಶ್ವರಿಯರ ಕಿಡಿಕೆಯ ನಾದಿತಿಯರ ಮುಂದುಂ ನುಡಿಯಂಲೀಯಲಾಗದು ಪಥ್ಯಮಂ (ಮುರತಿ. ೮-೨೬).
[? ಇದು 'ನಾಪಿತಿ' ಎಂಬುದರ ಅಪಲಿಖಿತವಿರಬಹುದೆ ?]

ನಾದಿಷ್ಟ (ನಾ). ಚಟಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ; ಸುಖಾಭಿಲಾಷಿ : ಅವನು ಸಭ್ಯಸ್ವಭಾವದವನನಾದಾಗ್ಯೂ ನಾದಿಷ್ಟನೂ ಸುಖಿವುರುಷನೂ ಆಗಿದ್ದನು (ಉತ್ತಗ್ಗ. ೩೨). [< ಸಂ. ನಾದಿಷ್ಟ]

ನಾದಿಸು₁ 'ನಾಂದಿಸು' ನೋ.

ನಾದಿಸು₂ (ಕ್ರಿ). ೧. ಧ್ವನಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ; ಶಬ್ದಮಾಡು : ನಾದಿಪಂಚೆಗೆ ಸರೋರುಹಮಂ . . . ಕಾದಿ ಕೇಗುವ ನವಿಲ್ಗಹಿಪ್ಪೋಲಿಂ ಬಾದುದಂ ಕುಡುಗೆ ನೆಯ್ದಿಲ ಕಾವಂ (ಲೀಲಾವ. ೧೧-೨೦) ; ಊದಿದವು ಕಹಳೆಗಳು ಶಂಖವು ನಾದಿಸಿತು (ನಳಚ. ೯-೧೨) ; ನಾದಿಪ ವಾದ್ಯವ ನಿಲಿಸಿ ತನ್ನಯ ಬಿರುದೋದುವ ಭಟ್ಟರ ಜಡಿದು . . . ಮಾನ ಮೌನದೀಕ್ಷೆಯ ಕೊಂಡಂ ಹಾದಿದೆಗೆದ (ಶಂನವಿ. ೦೫-೦೨೫) ; ನಾದಿಸುವ ಜಯಘಂಟೆ (ಹಮತ. ೩೧೮). ೨. (ವಾದ್ಯವನ್ನು) ನುಡಿಸು,-ಬಾರಿಸು : ಸೊಗಸುವ ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳನಳಿದಾ ಸುಗುಣ ವೀಣೆಯ ನಾದಿಸಿದ (ಜೀವಂಶಾಂ. ೧೧-೨೫). ೩. ಹೇಳು ; ನುಡಿ ; ಹೊರಹೊಮ್ಮಿಸು : ಕಲಿತನಾನಾವಿದ್ಯಾನಿಚಯವ ನಾದಿಸಿದರು ನಾರಿಯರು (ಷೋಹಶ. ೨೪-೬). ೪. ಧ್ವನಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸು ವಂತೆ ಮಾಡು ; ಶಬ್ದಮಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು : ವಿರಮಿಸುವ ಕಾಳಿವದು, ಶ್ಯಾಮನನೆ ಹೆಸರದಕೆ ಆದರ ಕೈಯೊಳು ಜಗವ ನಾದಿಸುವ ಮುರಳಿ (ಮಲದೇ. ೦೫-೮). ೫. ಬೆನ್ನುತಟ್ಟು ; ಚಪ್ಪರಿಸು : ಜೋದರಾನೆ ಗಳನಂಕುಶವಿಕ್ಕಿ ನೂಂಕಿದರ್ ನಾದಿಸುತೆ ಕೈಮಾಡಿದರ್ ಹಯಾರೋಹಕರ್ (ಚಲಪು. ೧೬-೦೪). [ನಾದ₁ + – ಇಸು₂]

ನಾದು₁ (ಕ್ರಿ). ೧. ಹಿಟ್ಟನ್ನು ನೀರಲ್ಲಿ ಕಲಸಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಿದ್ದಿ,-ಕಲಸು,-ಕುಟ್ಟು : ಕಂಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಣಕವ ನಾದಿದಂತೆ ಕಾಣಿರೇ ಎನ್ನ ಮನ (ಬಸವ. ೨೬೦) ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಹಿಟ್ಟು ಕಲಸಿ ನಾದಿದರು (ಧೂರಾಚ. ೪೮೮) ; ಆ ನಾದಿದ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಎಲೆಯ ಮೇಲೆ ಇಡಲಾಗಿತ್ತು (ನಾಳಿಥ. ೪) : ಹದವಾಗುವವರೆಗೆ ನಾದಿಯೇ ನಾದಿದಳು (ಮೊಪಾಸ. ೫). ೨. ಸದೆಬಡಿ ; ಚೆನ್ನಾಗಿ ಥಳಿಸು : "ನಾದು–ತಿಕ್ಕು ; ತಿಕ್ಕಿ ಹೊಡಿ" (ಜಾನಕೋ. ೧೧) : ಕಲ್ಗುಂಡುಗಳ ಮಳೆಯಂಲಿ ಹರನ ನಾದಿದನೇನನೆಂಬೆಂ ಪಾರ್ಥನುರವಣೆಯ (ಕುಮ್ಮಾಭಾ. ೬-೨೨) ; ನಾದಿದಳು ಜಗದಾಂಬೆ ಶರಗಳೊಳಾ ದುರಾಗ್ರನ (ಅಂದಿಕಾ. ೪೨-೦೧೨).

ನಾದು₂ 'ನಾಂದು₁' ನೋ.

ನಾದು₃ (ನಾ). ಒಲವು ; ಗುಂಗು : ಅವಳು ಮೊದಲು ತನ್ನ ಅಂಗಡಿಯ ಆಳುಹುಡುಗನೊಬ್ಬನ ನಾದಿಗೆ ಬಿದ್ದಳು (ಸ್ವಪ್ನ. ೮) ; ಸುರೇಂದ್ರ ಒಂದು ನಾದಿನವ. ಮರೆಗುಳಿ ಎಂಬುದು ಮಾಧವಿಗೆ ಮೊದಲು ತಿಳಿದು ಬರಲಿಲ್ಲ (ಅಕ್ಕಾಚಿ. ೨೦). [<ಸಂ. ನಾದ]

ನಾದು₄ 'ನಾನ್₁' ಪರ್ಯಾ.

ನಾದುನಿ, ನಾದಿನಿ (ನಾ). ೧. ಗಂಡನ ಅಕ್ಕ ಅಥವಾ ತಂಗಿ ; ಪತಿಯ ಸಹೋದರಿ : ಸೀರ್ಕರಡಿಯನ್ನಳೆ ನಾದುನಿಯೊಲ್ಪುವೊಲ್ಲದನ್ನಳೆ ಗಡ ಸೂಳೆಯಂದೊಡಿನಿತಂ ತಲೆಮೇಸಬೀನಿತಂ ನೀಗುವೆಂ (ಪಂಪಭಾ. ೪-೯೮) ; ಚೊಕ್ಕ ನೀನತ್ತಿಗೆ ನಾದುನಿಯೆಂದೆಂಬ ಲೆಕ್ಕವಿರಲಿ ನಿನಗೆನಗೆ (ಭರತ. ೭-೫೯) ; ಮಗಳಕ್ಕ ತಂಗಿಯು ಮಿಗೆ ಸೊಸೆಯು ನಾದುನಿಯು ಇವರೊಳಗೆ ಜಗಕೊಬ್ಬಳೈಸೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ. ೧೬೪೬) ; ಅಲ್ಲದಂತತ್ತಿಗೆ ಬೆಲ್ಲದಂತ ನಾದೂನಿ . . . ಕೊಡಾಡಿ ಕಲ್ಯಾಣ ತವರ ಮರತೇನ (ಜನಗೀ. ೫೮). ೨. ಅಣ್ಣ ಅಥವಾ ತಮ್ಮನ ಹೆಂಡತಿ : "ಪ್ರಜಾವತೀ, ಭ್ರಾತೃವಧೂಃ – ಈ ೨ ನಾ(ದಿ)ದುನಿ" (ಹಲಾಯು. ೮೩-೩೫೧) ; ಜನನಿಗೆ ಬೆಸಕೆಯ್ವುದು ನಾದುನಿಯಂ ಬೆಸಕೆಯ್ಸಿಕೊಳ್ಳುದನವರತಂ (ಪಾರ್ಶ್ವಪು. ೩-೦೨). ೩. ಸೋದರಮಾವನ ಮಗಳು : ಸೋದರಮಾವನ ಮಗಳನೆ ನಾದುನಿ ಯೆಂದೆದು ನಿನ್ನನಾಂ ಕಾಡಿದೆನಿಂತು (ಸುಕುಮಚ. ೬-೨೫) ; ಸೋದರಮೆನಿಸಿದ ತನ್ನಯ ನಾದುನಿಯೊಳ್ ಮದುವೆ ಸಲ್ಲ (ಸಮಪ. ೩೬೬ ಅನುಬಂಧ ೧). **ನಾದಿನಿ** : ೧. ಮಗಳಕ್ಕಂ ತಂಗೆ ತಾಯ್ಮಾದಿನಿ ಸೊಸೆ ಮದವಳ್ಗಜ್ಜ ಮಂತ್ರಬ್ಬೆ ಮಂತ್ರಿತ್ತಿಗೆ . . . ತಾಮೆ ಗಡಂ ಬೇಜಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿದರ್

(ಶಾಂತಿಪು. ೬-೮೭) ; ತಮ್ಮಯ ಗುರುವಿನತ್ತಿಗೆಯ ನಾದಿ[ವಾಕಾಂ. ದ] ನಿಯ ವಂಚಿಸದೆ (ಬಸವು. ೪೫-೩೪) ; ವೀರಸೈಂಧವನರಸಿ ರಾಜಕುವರಾ ನೀ ನಾದಿನಿಯಲಾ ಖಳ ರೌರವದೊಳದ್ದುವನು ಬಿಡಿಸೆಂದೊಱಲಿದಳು ತರಳೆ (ಕುವ್ಯಾಸ. ೧೪-೧೦೫) ; ಅತ್ತೆ ನಾದಿನಿಯರೊಳಳುಕದೆ ಕಾದುವನ್ನತ್ತೆ ಯರೀ ಕೃತಿಗೇಳೆ ಉತ್ತಮಗುಣಗಳಿಂದೊಳಗುಗ್ಗೈದವರೊಳು ಪತ್ತುಗೆವೆರಸಿ ಬಾಳುವರು (ಹದಿಬ. ೧-೩೮) ; ಚಂದವನ್ನಲಂಬತ್ತೆನಾದಿನಿಯರನು ತಾಂ ವಿಸಾರಿ (ರಾಮಾಸಂ. ೩-೪-೪) ; ನಾದಿನಿಯಾದರೆ ಹಾದೀಲಿ ಬಿದ್ದೋಳೆ ? (ಗಾದೆ). ೨. "ನಾದಿನಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೨-೧೨) ; ಎಲೆ ಕಪೀಶ್ವರ ಕೇಳು ಪರಸತಿಗಳುಪಿ ಹಾಯಿಕಿಕೊಂಡೆ ತಮ್ಮನ ಕೊಲೆಗೆಳಸಿ ಹೊಱವಡಿಸಿ ಹಾಯಿಕಿಕೊಂಡೆ ನಾದಿನಿಯ (ತೊರರಾ. ೪-೪-೩೧) ; ನಾದಿನಿ ತಮ್ಮಂದಿರ ಈ ಕಣ್ಣುಮುಚ್ಚಾಲೆಯಾಟ ಬಾಳಾಬಾಯಿಗೆ ತಿಳಿಯದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ (ಅಕೋಳ. ೧೯) ; ತಮ್ಮ ನಮ್ಮವನಾದರೂ ನಾದಿನಿ ನಮ್ಮವಳಲ್ಲ (ಗಾದೆ). ೪. ಹೆಂಡತಿಯ ಅಕ್ಕ ಅಥವಾ ತಂಗಿ;- ಸಹೋದರಿ.

[ದೇ.ಶ ತಮಿ. ನಾತ್ತಿ, ನಾತ್ತೂಣ್ ; ಮಲ. ನಾತ್ತೂನ್./ ಸಂ. ನನಾಂದೃ]

ನಾದುರಸ್ತ 'ನಾದುರಸ್ತು' ನೋ.

ನಾದುರಸ್ತಿ 'ನಾದುರಸ್ತು' ನೋ.

ನಾದುರಸ್ತು, ನಾದುರಸ್ತ, ನಾದುರಸ್ತಿ, ನಾದುರುಸ್ತ, ನಾದುರುಸ್ತಿ (ನಾ). ೧. ಕೆಟ್ಟು ಹೋಗಿರುವುದು ; ಸರಿಯಿಲ್ಲದುದು ; ದೋಷ ಗ್ರಸ್ತವಾದುದು : ಬೇಗ್ಗ ರಕ್ಕ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಮೋಟಾರು ಬಂಡಿಯು ನಡುವೆ ನಾದುರಸ್ತಾದುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ೧೨ಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು (ದೇವಕಿ. ೩೭). (ಗು). ೨. ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುವ ; ಸರಿಯಿಲ್ಲದ : ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ನೋಡಿದಾಗ ಅದು ನಾದುರಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬಂತು (ಮಹಾಗ. ೧೯೩). **ನಾದುರಸ್ತ** : ೧. ನಿಮ್ಮ ಕೈಗಡಿಯಾರ ನಾದುರಸ್ತ ಆಗಿದ್ದರೆ ಅಂಗಡಿಕಾರನಿಗೆ . . . ಅದನ್ನಿಷ್ಟು ತಿದ್ದಿರಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರಿ (ಮುಂಗಾಪು. ೧೦೨). **ನಾದುರಸ್ತಿ** : ೧. ದೇವ್ವದ ಗುಡಿಗಳು ನಾದುರಸ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಇನ್ನೂ ತಲೆ ಎತ್ತಿ ನಿಂತಿವೆ (ಹದ್ದಕ.ಸ.೨೬). **ನಾದುರುಸ್ತ** : ೧. ನನ್ನ ಕೈಗಡಿಯಾರವು ನಾದುರುಸ್ತ ಆಯಿತು. ಅಂದರೆ ನಿಂತುಬಿಟ್ಟಿತು (ಸುಳಪು. ೩೬) ; ಅದು ನಾದುರುಸ್ತ ಏನೂ ಇಲ್ಲ (ಗಂಪಾಯಿ. ೧೬೯). **ನಾದುರುಸ್ತಿ** : ೧. ಒಡೆದು ಅಥವಾ ನಾದುರುಸ್ತಿ ಯಾಗಿ ನಿರುಪಯೋಗಿಯಾಗಿ ಹೋಗಂವಂಥ ಜೀನಸುಗಳನ್ನು ಹೊರಊರಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುವದು (ಮುಂಬಪ್ಯಾ. ೧೫).

[← ಪಾರ. ನಾದುರುಸ್ತ್, ನಾದುರುಸ್ತ ; ಹಿಂ. ನಾದುರುಸ್ತ್]

ನಾದುರುಸ್ತ 'ನಾದುರಸ್ತು' ನೋ.

ನಾದುರುಸ್ತಿ 'ನಾದುರಸ್ತು' ನೋ.

ನಾದೆ (ನಾ). = ನಾದಮಯೆ : ದ್ವಾದಶಾತ್ಮಜ್ಯೋತಿರೂಪಿಯೆ ನಾದೆ ಶಾರದೆಯೆ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೧-೬). [ಸಂ. ನಾದಾ]

ನಾದೇಯ (ಗು). ೧. ನದಿಯ ; ನದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ : ನಾದೇಯಾಂಬು ವೊಳರ್ದಿಕೊಂಡು . . . ಪೋದತ್ತು . . . ಗಂಧದ್ವಿಪಂ (ಲೀಲಾವ. ೮-೧೧). (ನಾ). ೨. ನದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು ; ನದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟುದು : ನಾದೇಯವಪಾಗಿ ದಿವ್ಯಾಮೋದಂ ತಳ್ತೊಯ್ಯು ಪೊಂಗೆ ಕಂಪಾಯ್ತೆಂಬಂ ತಾದುದು ಸು ವ ರ್ಣ ಗಿ ರಿ ಗಂಧೋದಕದಿಂ (ಅನಂಪು. ೫-೭೯). ೩. = ನಾದೇಯಿ : ಜಂಬೂ ಜಂಭ . . . ನಾದೇಯ ಪ್ರಿಯಾಳ . . . ತಿಳಕಭೂರ್ಜಾದಿ ಭೂಜಾವಳೀರ್ಣಂ (ಅರ್ಧನೇ. ೩-೩೫). ೪. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉಪ್ಪು ; ಸೈಂಧವಲವಣ. [ಸಂ.]

ನಾದೇಯಿ (ನಾ). ೧. ನದೀತೀರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಿಡ ; ನೀರುಹಬ್ಬೆ : "ಪರಿವ್ಯಾಧಃ, ವಿದುಲಃ, ನಾದೇಯೀ, ಅಂಬುವೇತಸಃ – ೪ ನೀರುಹಬ್ಬೆಗಿಡ"(ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೪). ೨. ಕಾಗೆನೇರಳೆ ಗಿಡ ; ನಾಯಿನೇರಳೆಗಿಡ : "ನಾದೇಯೀ, ಭೂಮಿಜಂಬುಕಾ – ೨ ಪೆಲ ನೇರಳೆ ಹೆಸರುಗಳು, ನಾಯಿನೇರಳೆ ಹೆಸರುಗಳು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೫). ೩. ತಕ್ಕಿಲೆಗಿಡ ; ತಗ್ಗಿಸೊಪ್ಪಿನಗಿಡ: "ಜಯಾ, ಜಯಂತೀ, ತರ್ಕಾರೀ, ನಾದೇಯೀ, ವೈಜಯಂತಿಕಾ – ೫ ತಕ್ಕಿಲೆಗಿಡ ; ತಗ್ಗಿಸೊಪ್ಪಿನ ಗಿಡ" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೦೦೧). ೪. ಕೆಂಪುದಾಸವಾಳ ; "ಜಪಾ" (ಪದಾಶ. ೨೫೬).

[ಸಂ. ನಾದೇಯೀ]

ನಾದೋತ್ತರಿ (ನಾ). [ಸಂಗೀತ] ಒಂದು ರಾಗದ ಹೆಸರು: ನೀಲೋತ್ಪಲಿನಿ . . . ನಾದೋತ್ತರಿ . . . ವಸಂತಬಂಗಾಳವೆಂಬಿಪ್ಪತ್ತೆರಡು ರಾಗಂಗಳಂ ಕ್ರಿಯಾಂಗದಿಂದ ಪುಟ್ಟಿದವು (ವಿವೇಕ. ೩೬೪). [ಸಂ. ನಾದೋತ್ತರೀ]

ನಾದೋಪಾಸಕ (ನಾ). ಸಂಗೀತವನ್ನು ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದವನು ; ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದವನು : ಈ ನಾದೋಪಾಸಕರು ಎಲ್ಲರ ಮೇಲೂ ಪ್ರಭಾವಿಯಾಗಿದ್ದರು (ಸಂಗೀಹ. ೯). [ನಾದ₁ + ಉಪಾಸಕ]

ನಾದೋಪಾಸನೆ (ನಾ). ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸುವ ಸಾಧನೆ ; ಶ್ರದ್ಧೆ ಯಿಂದಮಾಡುವ ಸಂಗೀತಾಭ್ಯಾಸ: ನಾದೋಪಾಸನೆಯಿಂದ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಪಡೆಯಲು . . . ಗಾನಕಲೆಯನ್ನು ಅಗಾಧವಾಗಿ ಪಲ್ಲವಿಸಿ, ದೊಡ್ಡ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಹಿರಿಯರು ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ್ದಾರೆ (ಸಂಗೀಹ. ೪).

[ನಾದ₁ + ಉಪಾಸನೆ]

ನಾನ್₁, ನಾನು₁ (ಕ್ರಿ). ನಾಂಬ₂, ನಾನ್ಪ (ವರ್ತಕೃ). ನಾಂದ, ನಾದ₃ (ಭೂತಕೃ), ನಾಂದು₂, ನಾದು₂ (ಭೂತನ್ಯೂ). ೧. ತೋಯು ; ನೆನೆ ; ಒದ್ದೆಯಾಗು : "ನಾನ್ – ಆರ್ದ್ರಭಾವೇ" (ಶಮಧಾ) ; ಸವು ಸಂದಟ್ಟಬಲಂಪನೀಯೆ ಶಯನಂ ಘರ್ಮಾಂಬುವಿಂ ನಾನೆ (ಕುಂತಿಪ್ರ. ೪-೧೧೯) ; ಆಕೆಯ ಕಣ್ಮಲರಿಂದಮುಣ್ಮಿ ಮಣಿವ ಸುರಿಯುತ್ತಮಿರ್ಪ ಜಲಧಾರೆಗಳಿಂದಮೆ ನಾಂದದೊಂದು ಮೇಲುದಱ ಸೆಱಂಗಿನಿಂ ನಯದೆ ದೀಱಿದನಾ ಮನುಜೇಂದ್ರಚಂದ್ರಮಂ (ಕಾದಂಪೂ. ೯೩೯) ; ಆ ಮಹಾ ಯೋಗೀಶ್ವರನ . . . ಸೂಸಿದ ನೆತ್ತರ ಧಾರೆಯೊಳ್ ನಾದು ನೆನೆದ ವಜ್ರೆಯನು ನಾತಂಬಿದಿದು ಬಂದು (ಸುಕುಮಾ. ೧೨-೫೪ ವ) ; ತಳಿರ್ಗಳ್ ನಾಂಬನ್ನೆಗಂ ದುಃಖದಿಂ ಗಡ ಕೀರಪ್ರಿಯಕಾಂತೆ ಸುಯ್ಯು ಸುರಿದರ್ ಭೋರೆಂದು ಬಾಷ್ಪಾಂಬುವಂ (ಲೀಲಾವ. ೬-೧೦೩) ; ತನುವಂ ನಾಂದು ಪತ್ತಿರ್ದ ಚೀನಾಂಬರವಿಂದಾಗಿರ್ಪಿನಂ ಬಾದುದು . . . ಪೆಂಡವಾಸಂ (ಜಗವಿ. ೧೪-೧೧೩) ; ಬೀಯದಪ್ಪಿಟ್ಟೊಳಂ ಪಾಸಿಗೆ ನಾಂಬ ಮುಂಬದ ಮಾಳ್ಕೆಂಬಂ ಕೊಟದೊಳ್ ನಲ್ಲರಾ (ಚಂದ್ರಪು. ೮-೩೮) ; ಪೊಕ್ಕೆಸಾಱೆ ಮೈ ನಾನದಿಂಗಡಲ್ (ಶುಲ್ಲಕಾ. ೮-೩೦೯) ; ನೀರಲಿ ನಾದ ಕೆಂಡವನುಱುಹಿ ಮುಡಿದವರುಂಟೆ ಮಂಡೆಯಲಿ (ಕುವ್ಯಾಅ. ೫೦-೩೨) ; ನಾನ್ಪಂ, ನಾನ್ಪಿನಂ ನಾನ್ಪನ್ನಂ (ಶಬ್ದಾನು. ೫೦೭ ಪ್ರಯೋ) ; ಸಳಿಳದೊಳೆ ನಾಂದ ವಲ್ಕಂದಳೆ ದಾಶ್ರುಮಂತರುಗಳಲ್ಲಿ ಹಯಖುರಹತಿಯಿಂದಳುರ್ದೆಳ್ದ ಧೂಳಿ . . . ಪತಂಗತತಿವೊಲ್ ಬೀಳ್ಗುಂ (ಶಾಕುಂತ. ೧೭-೩೨). ೨. (ಅಲಂ) ಕರಗು; ದ್ರವೀಭೂತವಾಗು : ಚಂದ್ರಿಕೆಯಿಂದಂ ದ್ರವಿಯಿಪ ಚಂದ್ರೋಪಲದಂತೆ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಣದಿಂದಂ ಚಂದ್ರಮಂಖಿ ನಾಂದನಾಗಿ ನರೇಂದ್ರಂ ನುಡಿಯಲ್ಕ ಮಱೆಯದಿರ್ದಪನೀಗಳ್ (ಕಾದಂಉ. ೧೭೩). **ನಾನು₁** : ೩. ತೋಯಿಸು; ನೆನೆಸು : ಹಾಲುಮಡ್ಡಿಯಂ ಘೃತದಿ ನಾನುತ್ತ ಕೆಂಡದ ಮೇಲೆ ಹಾಯ್ಕೆ (ಗುರುಬಾ. ೬-೩೮).

[ದೇ.ಶ ತಮಿ. ನಾನ್ನು ; ಮಲ. ನಾನ್ನು ; ತೆಲು. ನಾನು ; ಗೊಂಡಿ. ನಾಂದಾನಾ]

ನಾನ್₂, ನಾ₁, ನಾಂ, ನಾನು₃ (ಸ). ೧. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸರ್ವನಾಮ : ಮಾತನಾಡುವವನು ತನ್ನನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ಮಾತು ; ಆತ್ಮಾರ್ಥಕ ಸರ್ವನಾಮ ; P ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳು : (ಏಕ) ನಾನ್, ನನ್ನಂ, ನನ್ನಿಂ, ನನಗೆ, ನನ್ನತ್ತಣಿಂ, ನನ್ನ, ನನ್ನೊಳ್ ; (ಬಹುವ) ನಾಮ್, ನಮ್ಮಂ, ನಮ್ಮಿಂ, ನಮಗೆ, ನಮ್ಮತ್ತಣಿಂ, ನಮ್ಮ, ನಮ್ಮೊಳ್ : ಎನ್ನ ಕನ್ನಿಕೆಯಾ ಕಾಲದೊಳ್ ನಾನೆನ್ನ ಮಾವಂ ಕುಂತಿಭೋಜನ ಮನೆಯೊಳ್ ಬಳೆವಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೧-೧೦೮ ವ); ಅದಱನಿನ್ನಾವುದುಮಂ ನಾನೆ ಬಲ್ಲೆಂ (ಪಂಚತಂ. ೧೭೦-೧). **ನಾ₁** : ೧. ನಾ ನಿನ್ನ ಧ್ಯಾನದೊಳಿರಲು ಮಿಕ್ಕ ಹೀನಮಾನವರೇನು ಮಾಡಬಲ್ಲರೊ ರಂಗ (ಪುರಂದ. ೦-೧೧೯ ಪಲ್ಲವಿ) ; ರೊಕ್ಕದಾಸೆಗೊಲ್ಲ ಮೋಹಕ್ಕೆ ನಾ ಸಿಕ್ಕಿ ದಕ್ಕಿದೆ ನಿನಗೆಂದಳು (ಕಂಚಿಸಿ. ೨-೧೦೫) ; ಕೆಲವು ವೇಳೆ ನಾನ್ ಎಂಬುದರ ಅಂತ್ಯ ನಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ನಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಯೋಗವಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಶ್ರಬಿ. ೩೯೩). **ನಾಂ** : ೧. ಆವರಾರುಮಂ ನಾಂ ಮೆಚ್ಚದೆ ಕುಡದಿನ್ನಗವಿಂತಿವರ್ಗಳು ತಾಂಗಿರ್ದನೀ ಕನ್ಯಾರತ್ನಂಗಳ್ಗೆ ನೀನೆ ಯೋಗ್ಯನಯ್ (ವಡ್ಡಾರಾ. ೦೩೧-೯) : ಈಯವಸರದೊಳ್ ನಾಂ ಸ್ವಾಮಿಹಿತಮಹತ್ವಮಂ ಕೈಕೊಂಡು ನುಡಿವುದು ನಯಮಲ್ಲಂ (ಪಂಚತಂ. ೨೭-೧) ; ನಾಂ ಕುಡಗೂಸಪ್ಪೆನದು ಕಾರಣದಿನೆಮ್ಮ ತಾಯಲ್ಲಿಗೆ ಪೋಗಿ ಬೇಡಿಂ (ಪಂಚಾಶೂ. ೮-೬೧ ವ) ; ನಿರ್ಲಜ್ಜರಪ್ಪ ಸವಣರ ಸೊಲ್ಲಿಂಗೊಳಗಾದುದಕ್ಕೆ ನಾಂ ಬೆಱಗಾದಂ (ಧರ್ಮಾಮೃ. ೦-೧೦೧). **ನಾನು₃** : ೧. ಇಂತಪ್ಪ ಚೈತನ್ಯಜಂಗಮಕ್ಕೆ ನಾನು ನಮೋನಮೋ ಎನುತಿರ್ದೆನಯ್ಯಾ (ಅದಪ. ೨-೩) ; ಅಂದಿಂಗೆಳೆಯ ನೀನು ಹಳೆಯ ನಾನು (ಬಸವ. ೨) : ದೇವಾ ನಾನೇವನೆಂದುಂದುಬಲೆಯುಳುತೆ ಶಾಂ ಪೋಗೆ (ರಕ್ಷಾಶ. ೪೧) : ಈ ನಪುಂಸಕರೊಡನೆ ಹುಟ್ಟಿದ ನಾನು ಮೂಗುಳ್ಳವನೆ (ಕುಮಾವಿ. ೩-೪೮) : ನಾನೇಕೆ ಬಡವನು ನಾನೇಕೆ ಪರದೇಶಿ ಶ್ರೀನಿಧೇ ಹರಿ ಎನಗೆ ನೀನಿರುವ ತನಕ (ಪುರಂದ. ೦-೧೯೭ ಪಲ್ಲವಿ) ; ದೀನ ನಾನು ಸಮಸ್ತಲೋಕಕೆ ದಾನಿ ನೀನು (ಹರಿಜಾ. ೯೯) ; ಸಿದ್ಧರ ಸತತವಿಶುದ್ಧರ ಬೋಧಸಮೃದ್ಧರ ನೆನೆದಂ ನಾನೀಗ . . . ಆತ್ಮಸಿದ್ಧಿಯಂ ಪಡೆವೆನು (ಭರತೇ. ೧-೨) ; ನಾನು ಹುಲಿಯಾದರೆ ನನ್ನ ಅಣ್ಣ ಹೆಬ್ಬುಲಿ (ಗಾದೆ). ೨. (ಆಲಂ) ಅಹಂಕಾರ ; ತನ್ನ ಮೇಲಿರುವ ಮಮತೆ : ಎಳೆತನದಿನಿಂದುವರೆಗೀ ಜಗದ ಬೆರಗ ನಾನಳಿಯದಂತಿರಿಸಿಹವು ವಸ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಲ್ಪವಿವು (ಮಂಕರೇ. ೪೯-೧) ; ನಾನು ಹೋದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಹೋದಂತೆ (ಗಾದೆ). ೩. ಜೀವ ; ಆತ್ಮ : 'ನಾನು' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವನೇ ಜೀವನು (ಭಾರದ. ೨೩೫).

ನಾಮ್, ನಾವ್, ನಾವು (ಬಹುವ) : ಅಲ್ಲದೆಯುಂ ಮತ್ತೊಂದಂ ಬಗೆ ನಾಮುಂದೊಡವಂದಂಬರತಿಳಕವೆಂಬ ವಿಶ್ರುತವನದೊಳ್ ... ಪಿಹಿತಾಸ್ರವ ಭಟ್ಟಾರಕರ ಕೇವಲಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯೊಸಗೆಯಂ ಮಾಡಿ ಬಂದೆವು (ಆದಿಪು. ೩-೮೨) ; ನಾವೊಂದು ಪಾಪನಿವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಗೋವಿನ ಜಠರವಂ ಪೊಕ್ಕಿರ್ದೆವು (ಪಂಚತಂ. ೯-೭೫) ; ಮೃಷ್ಟಭೋಜನದಿಂದ ನಾವ್ ಸಂತುಷ್ಟರು (ಕುಮಾ.ಅ. ೧೭-೪೯) ; ನಾವು ಹುಸಿದೈತಂದರೀ ಪರಿದೇವಿ ನಾನಾದೂಱ ದೂಱುವುದಾವುದುಚಿತವು (ಕುಮಾ.ಅ. ೧೭-೫೮) ; ನೀವು ನಾಗಲೋಕದವರಾದರೆ ನಾವು ನಾಕಲೋಕದವರು (ಗಾದೆ). **ನನ್ನತನ** = ಸ್ವಕೀಯತ್ವ ; ನನ್ನದು ಎಂಬ ಭಾವನೆ : ಆಗಾಗ ನನ್ನತನದ ಅರಿವು ಮರೆವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಇಣುಕುತ್ತಿತ್ತು (ಮುಂಗಾರು. ೬೯). **ನನ್ನವಳ್, ನನ್ನವಳು** = ೧. ನನಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವಳು : ಅಕ್ಕ ನನ್ನವಳಾದರೆ ಭಾವ ನನ್ನವನೆ ? (ಗಾದೆ). ೨. ನನ್ನ ಹೆಂಡತಿ : ನನ್ನವಳ ತಂಗಿಯೊರ್ವಳ್ ಚಲುವೆ ಕಲ್ಪಿನಿಸು (ಕಾಲೂರ. ೫೭-೮೯). **ನನ್ನಾಕೆ** = ಹೆಂಡತಿ : ನನ್ನಾಕೆ ತಮ್ಮನು ಕೇಳಿ ಸಂಬಳವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳಿರೆಂದಳೊಡೆಯ (ಇಂದಾಪ. ೦೭೯-೩೫). **ನಮ್ಮಾಕೆ**=೧. ನಮ್ಮ ಕಡೆಯವಳು ; ನಮಗೆ ಬೇಕಾದವಳು : ಆಕೆಯಿರಲು ಚಿಂತೆಯೇಕೆ ನಿನಗೆ ನಮ್ಮಾಕೆಯಲ್ಲವೆ ಮಂಪೆಯರಸಿ (ಕುರಾಸಾಂ. ೨೫-೫೭). ೨. = ನನ್ನಾಕೆ : ನಮ್ಮಾಕೆ ಊರಿಗೆ ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಕೆಲಸವೂ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿದೆ (ಆಧು). **ನಮ್ಮವರು** = ೧. ಬಂಧುಗಳು ; ನೆಂಟರು : ಚಿರಕಾಲವಿರ್ದುದೀವೂರು ನಮ್ಮವರ್ಗಳೆಲ್ಲರ ಜನನವಿಲ್ಲಿ (ಸೌಂದಪು. ೫-೭) ; ಇವರು ನಮ್ಮವರು, ಇವರು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂಬುದಿಷ್ಟೇ ಅವಳಿಗೆ ಗೊತ್ತು (ಕವೀರ. ೦೨೫) ; ನಾನು ಪರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ನಮ್ಮವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದೆ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಪಟ್ಟೆ (ಆಧು). ೨. ಗಂಡ ; ಪತಿ : ನಮ್ಮವರು ಊರಿಗೆ ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದು ನಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅವರಿಲ್ಲದೂಟ (ಆಧು). **ನಮ್ಮುವನು** = ನಮ್ಮನ್ನು : ಇಂದುಮುಖಿ ನಿಮ್ಮಂಗಸಂಗವ ಮಾಡಿ ನಮ್ಮುವನು (ಸಂಭಪ. ೩೩-೧೦) ; ನಾಚಿಸಬೇಡ ನಮ್ಮುವನೆಂದು ಮೌಳಿಯ ಚಾಚಿದ ಕೃಷ್ಣನಂಘ್ರಿಯೊಳು (ಮೋಹತ. ೪೧-೧೨). **ನಮ್ಮೊಂದಿಗರು** = "ನಮ್ಮವರು, ನಮ್ಮ ಜನರು" (ಶಾನಕೋ. ೯). 'ಅನ್₂' ಪರಾ.

[ದೇ.೩ ತಮಿ. ನಾನ್ ; ಮಲ. ಞಾನ್ ; ತುಳು. ಯಾನು ;
ಕೊಡ. ನಾ, ನಾನೀ ; ತೆಲು. ನೇನು , ಏನು ; ಕೊಲಾ. ನಾಯ್ನ್.
ಪರ್ಜ. ಗದಬ. ಆನ್ ; ಗೊಂಡಿ. ಅನಾ ; ಕುಇ. ಆನು ;
ಕುವಿ. ನಾನು, ನಾನೂ]

ನಾನಡ್ಡಿಕೆ (ನಾ). ಒಂದು ಬಗೆಯ ಅಡ್ಡಿಕೆ ; ಚಿನ್ನದ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ಪೋಣಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಕಂಠಾಭರಣ. 'ಅಡ್ಡಿಕೆ' ಪರಾ. [<ನಾಣ್ಯ + ಅಡ್ಡಿಕೆ]

ನಾನಲ್, ನಾಣಲ್, ನಾಣಲು, ನಾರಳಂ, ನಾಳಲು, ನಾಟಿಲ್ (ನಾ). ೧. ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಒರಟಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಲ್ಲುಗಿಡ ; ಜೊಂಡು : ಕೆಸಱಿಂ ಕುಟಿಯಿಂ ನಾನಲಿನಸಿದಾಗಿರೆ ಕೊಂಕಿ ಪೋದ ಬಟ್ಟೆಗಳೆಲ್ಲಂ ಪಸಲೆಗವಿದಂಮ ಸೈತಿರೆ ವಸುಧೇಶನುಮಾರ್ಯಸುತನುಮೊಯ್ಯನೆ ನಡೆದರ್ (ಲೀಲಾವ. ೫-೪೦ ವ). ೨. ಲಾಳದ ಕಡ್ಡಿ ; ಗಲಗು : "ನಡ್ವಳಂ, ನಳಸಂಯುತಂ – ಈ ೨ ನಾ(ಣ)ನಲುಳ್ಳಭೂಮಿ" (ಹಲಾಯು. ೩೭-೪). ೩. ಜೊಂಡು ಬೆಳೆದಿರುವ ನೀರಿನ ಸ್ಥಳ : ನಾನಲ ಬಾನಲ ನೀರಂ ಮಾನೊಲ್ಲುಂ ರಾಜಹಂಸನೊಲ್ಲುಮೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೦೩-೦೬೩); ಪಾಯ್ದು ಪೋಪ ಪೊಳ್ಳಿವೇದಿಯಂ ಕಂಡು . . . ಮಳೆಯುಮಂ ನಾನಲುಮಂ ಬಾನಲುಮಂ . . . ಕಳ್ಳಿಯುಮಂ ಕಳೆದು ಪೋಗಿ (ಲೀಲಾವ. ೬-೦೭ ವ) ; ಮೃಗಪ್ರಕರವಿರ್ದುದು ಕಾನನದೊಂದು ನಾನಲೊಳ್ (ಕುಸುಮಾ. ೬-೩೮) ; ಕುತ್ತುಱು ನಾನಲ್ಗಳೊಳಡವಿಡಿದೋಡಿದತ್ತು ಪಂದಿ ಜವದಿಂದಾಗಳ್ (ಶಬಶಂ. ೪-೨೩). **ನಾಣಲ್** : ೧. ದರ್ಭೆ, ನೊದೆ, ನಾಣ [ಣ] ಲ್ ಮುಂತಾದ ತೃಣವಿಶೇಷಂಗಳಂ (ಭಾರಶಾಂ. ೭೦-೪೪೪) ; ಆ ವೀರ ರಮಣಿ ಮರವಳ್ಳಿ ಪುಲ್ಪೊದರು ನಾಣಲ್ ಕುತ್ತುರೊಳ್ಪಾಯ್ದು ಪಾಯ್ದು (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೧೧೪). **ನಾಣಲು** : ೧. "ಕಾಶಃ – ನಾಣಲು" (ಓಷಧಿ. ೨೮) ; ಒಂದು ಕೊಳಗ ಕುದ್ದಾಂಬು ಕಷಾಯದಲ್ಲಿ . . . ನಾಣಲ ಬೇರು . . . ಶ್ರೀಗಂಧ, ಇವಿಷ್ಟನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಾಲ್ಕು ವರಹ ತೂಕವ ಸೇವಿಸಲು (ವೃದ್ಧಸಾ. II, ೫೩). **ನಾರಳ** : ೧. "ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣೀ–ನಾರಳಂ (ನಾಣಲು ?)" (ಓಷಧಿ. ೧೦೧) ; ಬೆರಳುದ್ದವಾದ ನಾರಳ ದಂಟ ಕತ್ತರಿಸಿ . . . ಹೊಸ ಸಕ್ಕರೆಯ ಹಾಕಿ ಪರಿಮಳಗಳಂ ಪೂರೆಯಿಕ್ಕಿದದುವೆ ತುಪ್ಪದ ಪಾಯಸಂ (ಸೂಪಶಾ. ೩-೦೨). **ನಾಳಲು** : ೧. "ಇಂದ್ರಾ–ನಾಳ(ಣ)ಲು" (ಓಷಧಿ ೧೩) ; "ನಳ – ನಾಳಲು, ಹುಲಿಯುಗುರು" (ಓಷಧಿ. ೮೩) ; ನಳವಿನೊಳಡಗಿ ನಾಳಲೊಳು ಪೊಕ್ಕು . . . ಬೇಗೆಗಿಚ್ಚು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಮುನಿಯನೆಯ್ದದೆ ಮಾಣದು (ಹಡಕಾ. ೯-೩೩). △ **ನಾಟಿಲ್** : ೧.

ನೆಟಲ್, ನಾಟಲ್, ಪೋಟಲ್ (ಶಬ್ದಾನು. ೦೧೦ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ). 'ನಳ್ಳು' ಪರಾ. [ದೇ.ಶ ತಮಿ. ನಾಣಲ್ ; ಮಲ. ಞಾಣಲ್]

ನಾನಲ್ವಳ್ಳ (ನಾ). = ನಾನಲ್ ೩ : ತಳಿವೊಲದ ನಾನಲ್ವಳ್ಳದ ದರಿಯ ಕುತ್ತುಜಂಗೆ ಕೊಣಕಿಡುವ ಪುಲ್ಲೆಯೆರಲೆಯ ಜವಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕುಗೊಟ್ಟುಂ . . . ಅಪರಸಾಂಧ್ಯ ಗಂಧವಹನೆಸೆಸೆ (ಮಲ್ಲಿಪು. ೬-೪ ವ). [ನಾನಲ್ + ವಳ್ಳ]

ನಾನಲ್ವಿಡಿ (ಕ್ರಿ). ಜೊಂಡು ಬೆಳೆದಿರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸು : ನೆರೆ ದಿರ್ದತ್ತೋಂದು ನಾನಲ್ವಿಡಿದೀ ಮಹಿಷವ್ಯಂದಂ ಯಥಾಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಂ (ಚಂದ್ರಪು. ೫-೬೧). [ನಾನಲ್ + ಪಿಡಿ$_1$]

ನಾನಾ (ಅ). ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ; ಅನೇಕ ರೀತಿಯಾಗಿ ; ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ; ಪರಿಪರಿಯಾಗಿ : ದೂತನ ಚೇಷ್ಟೆಗಳಂ ನಾನಾತಜಿದಿಂದಜಿದು ಬಟಿಕ ಮಾಟ್ಪುದು ವಿದ್ಯಾಪೂತವಿಘಜವಮಂತ್ರವ್ರಾತಮುಮಂ (ಜಯಂ. ೩-೫೨); ನೆರವುತಿದೆ ನಾನಾ ದಿಗಂತದ ಧರಣಿಪರು ಕನ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು (ಕುಮಾ.ಭ. ೧೧-೦೮); ಪಾದರಸವ ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬೆಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ತಳಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಜಾಟಿಸಿ ಫಿರಂಗಿ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾಹುಣ್ಣುಗಳು ಮಾಣುವುವು (ವೈಶ್ವಿ. ೬೪) : ನಾನಾ ಜಾತಿ ನೀತಿಯ ರೀತಿಗಳ ವಿಸ್ತರಿಸಿ (ಗಗಹಾ. ೦೮-೧). P' ನಾನಾ' ಎಂಬುದು ಇತರ ಅನೇಕ ನಾಮಪದಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಸಮಾಸಪದ ಗಳಾಗಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುತ್ತಿದೆ. [ಸಂ.]

ನಾನಾಕ (ನಾ). (?) : ಎಲ್ಲಿ ಓದನರಾಸಿ ಎಲ್ಲಿ ನಾನಾಕರಾಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಘೃತದ ಮಡುವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇದ್ದವೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಿಗಲ್ಲಿಗೆ ಬ ಯ ಲ ಂ ನಿಲ್ಲದಡಗಿದವು (ಶೀಲಶಮ. ೬೩-೯). [?]

ನಾನಾಜೀವ (ನಾ). ಅ ನೇ ಕ ಪ್ರಾಣಗಳು : ಬಹುಭೇದವಿಭಿನ್ನದಿನೇಕ ಜೀವಾಪೇಕ್ಷೆ ನಾನಾಜೀವಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂ ಯೋಜಿಸಿ (ಸುಕುಮಾ. ೩-೫೯ ವ). [ನಾನಾ + ಜೀವ]

ನಾನಾತ್ವ (ನಾ). ಅನೇಕವಾಗಿರುವಿಕೆ ; ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿರುವಿಕೆ ; ವಿಧ ವಿಧವಾಗಿರುವಿಕೆ: "ನಾನಾತ್ವ, ವಿವಿಧತೆ, ವೈವಿಧ್ಯ, ವೈಚಿತ್ರ್ಯ, ಭಿನ್ನತೆ, ಬೇರೆ ರೀತಿ, ಅನೇಕತೆ, ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು" (Diversity. ಇಂಕೆನಿ) ; ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಅದೆಂತೆಂದರೆ . . . ನಿರವಯವತ್ವ, ನಾನಾತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳೊಡನೆ ಯಾವ ಕ್ಕಾಲ ನಿರ್ದುಃಖಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ (ಹಿಂದಸಾ. ೦೩೪). [ಸಂ.]

ನಾನಾದೇಶಿ (ನಾ).=ನಾನಾದೇಸಿ: ನಾಡ ಸಮಸ್ತ ನಾನಾದೇಶಿಗಳು (ಸೌಇಇ. IX-ii, ೪೧೧-೦೦ ; 1366) ; ಅನೇಕ ಉಪಯಂತ್ರಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ 'ನಾನಾದೇಶಿ' ಎಂಬ ವಾಣಿಜ್ಯಸಂಘವು ಆಗ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದಿತು (ದಭಾಇ. ೧೧೧). [ನಾನಾ + ದೇಶ್ಯಿ]

ನಾನಾದೇಸಿ (ನಾ). ವರ್ತಕರ ಗುಂಪು, - ಪಂಗಡ ; ಕೊತ್ತಳಿ : ಕೂಳಿ ಯಾಗಿಜಿಯದೆ ನಾನಾದೇಸಿಬ್ರಮ್ಮಸೆಟ್ಟಿವೊಡ್ಡೆ ಬನ್ದಡೆ ಇಜಿದರ್ (ಎಕ. IV, ಹೆಗ್ಗ.ದ. ೬೩-೫೦; 1007 ?) ; ಶ್ರೀಸಾಲೇಶ್ವರದೇವರ ಅಂಗಭೋಗರಂಗ ಭೋಗ ನಿವೇದ್ಯಕ್ಕಂ ಸಮಸ್ತಸೆಟ್ಟಿಕಾರರುಂ . . . ಉಭಯ ನಾನಾ ದೇಸಿಯುಂ ಕೂಡಿ ನೆರೆದು ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮ್ಮವೆನ್ತೆಂದಡೆ (ಕಇಇ. ೫೦-೪೨-೦೭; 1116) ; ಸಮಸ್ತ ನಾನಾದೇಸಿಗಳುಂ ಸೆಟ್ಟಿಯರುಂ ಸೆಟ್ಟಿಗುರುತ್ತರು(ಂ) ವಿರ್ದು ರತ್ನಭೂಷಣವಿನಾಯಕದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಅಜಿಮಂಟಗೆಗಂ ಬಿಟ್ಟ ಧರ್ಮ್ಮವೆಂತೆಂದಡೆ (ಸೌಇಇ. IX-i, ೨೨೩-೪೩ ; 1127) ; ಬಣಜಮುಂ ನಾನಾದೇಸಿಯುಂ ಬಿಟ್ಟಯು × × × ಮಳವಗೆ ಹಾಗ ಹಂಜ ಹಾತ್ತಿಯ (ಮೈಆರಿ. ೦೯೩೩, ೩-೦೫ ; 1160). [ನಾನಾ + ದೇಸಿ]

ನಾನಾಪಾಯ (ನಾ). ಪರಿಪರಿಯ ಕೇಡು; ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಹಾನಿ : ಹಿಂದೆ ನಾನಾಪಾಯದಿಜುಬಿನ ಬಂಧನವ ಬಿಡಿಸಿದೆಯಲೈ ಗೋವಿಂದ (ಕುಮಾ.ಭ. ೦೬-೨೫). [ನಾನಾ + ಅಪಾಯ]

ನಾನಾಭವ (ನಾ). ಅನೇಕ ಜನ್ಮ : ಎನಗಾ ಮೂವರುಂ ಮಗಳ್ದಿರಾದಂದ ಮುಮಂ ನಾನಾಭವದಿಂದಮತ್ತಣ ಭವದೊಳ್ಗಿಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟಿ ಬಂದೆನೆಂಬುದುಮಂ ಬೆಸಸುವುದೆ[ನೆ] (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೮೫ ವ). [ನಾನಾ + ಭವ]

ನಾನಾಭಾಷಾತ್ಮಕ (ನಾ). ಅನೇಕ ಭಾಷಾರೂಪವಾದುದು : ನಾನಾ ಭಾಷಾತ್ಮಕಂ ಮಾನವ ದಿವಿಜ ಸದುಃಕರ್ಣಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ತದ್ವಿಜ್ಞಾನಂ ತಂತಮ್ಮ ಭಾಷಾರವದಿನೆಸೆಯೆ ಪೊಣ್ಮುತ್ತು ದಿವ್ಯಧ್ವನಿ (ಶಾಂತಿಪು. ೬-೫೯). [ಸಂ.]

ನಾನಾಮುಖ (ನಾ). ೧. ಬೇರೆಬೇರೆ ರೀತಿ, - ವಿಧಾನ ; ಅನೇಕ ಬಗೆ : ವೇದ ಬಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬೆನೆ ನಾನಾಮುಖದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಯಿಸಿತ್ತಲ್ಲದೆ ಲಿಂಗದ ನಿಲುಕಡೆಯ ಕಾಣದು (ಬಸವ. ೫೫೨) ; ಆಮೇಲೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪರ್ಕಿನ್, ಕೆಕ್ಯೂಲ್, ಬೇಯರ್ ಇವರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ನಾನಾಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು (ಶಿಲ್ಪಶಾ. ೦೨೭). ೨. ಅನೇಕ ದಿಕ್ಕು, - ಪಕ್ಕ, - ಮಾರ್ಗ : ಚೆಲ್ಲಿತದು ನಾನಾಮುಖಕೆ ನಿಂದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದೆ (ಕುಮಾ.ಶ. ೩-೫೯). [ನಾನಾ + ಮುಖ]

ನಾನಾಯುಧ (ನಾ). ಬಗೆಬಗೆಯಾದ ಆಯುಧ, - ಶಸ್ತ್ರ : ಅರಿಕಟಕಭೇದಕನ ನಾನಾಯುಧವಿಶಾರದನ . . . ಸೇನಾಪತಿಯ ಮಾಡುವುದರಸ ಕೇಳೆಂದ (ಕುಮಾ.ಉ. ೩-೮೮). [ನಾನಾ + ಆಯುಧ]

ನಾನಾಯೋನಿ (ನಾ).ಅನೇಕ ಜನ್ಮ :ನಾನಾಯೋನಿಗಳೊಳ್ ಸುಟಿದೇನಾನುಂ ದುಷ್ಕೃತಂ ಸಡಿಲ್ದೊಡೆ ಪಡೆದುಂ ಮಾನುಷ್ಯಮನತಿದಾರುಣಮಾನಸಶಾರೀರ ದುಃಖಪೀಡಿತವಕ್ಕುಂ (ಆದಿಪು. ೯-೪೪); ವಿಷ್ಣು ನಾನಾಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಬಾರದ ಭವಂಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತಿಪ್ಪ (ಬಸವ. ೫೪೫). [ನಾನಾ + ಯೋನಿ]

ನಾನಾರಶ್ಮಿ (ನಾ). ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕಾಂತಿ, -ಪ್ರಕಾಶ: ಕೋಟೀರಾದ್ಯಾ ಭರಣಚಕ್ರಮುಖ್ಯಾಯುಧ ನಾನಾರಶ್ಮಿಯನು ವಿಜ್ರಂಭಿಸೆ ರಾರಾಜಿಸಿದತ್ತು ಕೌಸ್ತುಭಂ ಪೇರುರದೊಳ್ (ಜಗವಿ. ೩-೧). [ನಾನಾ + ರಶ್ಮಿ]

ನಾನಾರಿ (ನಾ). ಅನೇಕ ಜನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು; ಬಹು ಜನರೊಂದಿಗೆ ವಿರೋಧ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವನು : ಹಿಮಕರಂ . . . ಅರಾತಿಸ್ಥಾನದೊಳ್ ಕೂಡೆ ನಿಷ್ಠುರನಾಲಸ್ಯಸಮನ್ವಿತಂ ಮೃದುಮಪುಃ ಕಾಮಾಗ್ನಿ ನಾನಾರಿ (ಜಾತಕ. ೦೮-೭). [ನಾನಾ + ಅರಿ$_6$]

ನಾನಾರೂಪ (ನಾ). ಅನೇಕ ಆಕಾರ, - ಸ್ವರೂಪ : ದೇವರು ನಾನಾರೂಪ ಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತಾನೆ (ರೂಢಿ). [ನಾನಾ + ರೂಪ]

ನಾನಾರೂಪು (ನಾ). = ನಾನಾರೂಪ: (ಃ) [ನಾನಾ + ರೂಪು]

ನಾನಾರ್ಥ (ನಾ). ೧ ಒಂದು ಪದದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥ; ಒಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥ, - ಭಿನ್ನಭಿನ್ನಾರ್ಥ: "ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಲವರ್ಥಮುಂ ಪಲವರ್ಥಕೊಂದು ಶಬ್ದಂ ನುಡಿವ ಬೆಡಗುಮಿಂ ನಾನಾರ್ಥಮೆಂದು ಪೇಟ್ದಿಂ" (ಮಂಗರಾ. ೦೩೭-೧) ; ನಾನಾರ್ಥ ಮೇಕರೂಪಾಧೀನವಚೋಚಿತಮಪ್ಪೊಡಕ್ಕುಂ ಶ್ಲೇಷಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೦೦೪). ೨. ಬಗೆಬಗೆಯಾದ ವಸ್ತು, - ದ್ರವ್ಯ : ಪುರಮಂ ಕೆಯ್ಕೊಂಡು ನಾನಾರ್ಥಮಂ ಸೆಜೆಗೊಂಡಾಯ್ತುಕ್ಕೆಗೊಂಡನುದ್ವೃಯಶಮಂ ವಿಕ್ರಾಂತ ಕಾಳಾನಳಂ (ಪುಷ್ಪಪು. ೫-೫೦). [ನಾನಾ + ಅರ್ಥ]

ನಾನಾಲಿಂಗ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉಪಮಾದೋಷ ; ಉಪಮೇಯವು ಯಾವ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವುದೋ ಆ ಲಿಂಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಪಮಾನವು ಬೇರೆ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವುದು ; ಉಪಮಾನೋಪ ಮೇಯಗಳು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದು : ಪುರುಷಂಬೋಲೀಕ ಕರಂ ಪುರುಷಾಕೃತಿಯೆಂಬುದಿಂತು ನಾನಾಲಿಂಗಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೮೯). [ನಾನಾ + ಲಿಂಗ]

ನಾನಾವಚನ (ನಾ). [ಕಾವ್ಯಮೀ] ಒಂದು ಬಗೆಯ ಉಪಮಾದೋಷ ; ಉಪಮೇಯವು ಒಂದು ವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಮಾನವು ಬೇರೆ ವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು ; ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಗಳು ಬೇರೆ

ಬೇರೆ ವಚನದಲ್ಲಿರುವುದು: ನಿರುತಂ ಪ್ರಾಣಂಗಳವೋಲ್ [ನ]ರಪಂ ಪ್ರಿಯನೆಂಬುದಿಂತು ನಾನಾವಚನಂ (ಕವಿರಾ. ೩-೮೯). [ನಾನಾ + ವಚನ]

ನಾನಾವಿಧ (ನಾ). ಅನೇಕ ಬಗೆ: ಇವಂದಿರ್ನೆರೆದಿವನನಿಂತು ನಾನಾವಿಧದಿಂ ಕೊಂದಪರಿದಾವ ಕಾರಣದಿಂದಮೊ (ಸುಕುಮಾ. ೭-೭). [ನಾನಾ + ವಿಧ]

ನಾನಾವಿಧಿ (ನಾ). ೧. ಅನೇಕ ನಿಯಮ; ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಮ: ದೇವರನ್ನು ಪೂಜೆ ಮಾಡಲು ನಾನಾವಿಧಿಗಳಿವೆ (ರೂಢಿ). ೨. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದುರದೃಷ್ಟವುಳ್ಳವನು; ಬಗೆಬಗೆಯ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸು ವವನು: ಬ್ರಹ್ಮ ಬಲ್ಲಿದನೆಂಬೆನೆ ಶಿರ ಹೋಗಿ ನಾನಾವಿಧಿಯಾದ (ಬಸವ. ೫೫೩). [ನಾನಾ + ವಿಧಿ]

ನಾನು₁ 'ನಾನ್₁' ನೋ.

ನಾನು₂ 'ನಾನ್₂' ನೋ.

ನಾನೂರು 'ನಾಲ್ನೂಱು' ನೋ.

ನಾನೂಱು 'ನಾಲ್ನೂಱು' ನೋ.

ನಾನೆತ (ನಾ). ಮೈಮೇಲೆ ಪಟ್ಟೆಗಳುಳ್ಳ, ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಾವು: ಬೇರೆ ವಿಷಯುಕ್ತಸರ್ಪಗಳು . . . ನಾನೆತ (ಮಣ ಯಾರ), ಸುಂಕಪಾಳೆ, ಜೋಗಿ, ಸುರ್ಗಂಡ, ಅಜಗರ ಮುಂತಾದುವುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಂಟು (ಕಭಾಗ. ೬೭). [←ಮರಾ. ನಾನೇಟಾ]

ನಾನೋಪಾಯ (ನಾ). ಬಗೆಬಗೆಯಾದ ಉಪಾಯ,-ಯುಕ್ತಿ: ಸ್ವಾರ್ಥ ಪರಾಯಣನಾದ ವಾಗೀಶನೂ ಕಾರ್ಯೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಾನೋಪಾಯ ಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು (ಚಿನ್ನ ಜೀ. ४०); ನಾನೋಪಾಯ ಗಳಿಂದ, ಕೊನೆಗೆ ಹಿಂಸೆಯಿಂದಾದರೂ ಸರಿಯೆ, ಅಂಥ ಚರ್ಚಿನ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದೇ ಅವನ ಪ್ರಮುಖಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು (ಪುನರು. ೩೯೩). [ನಾನಾ + ಉಪಾಯ]

ನಾನ್ಕಾರ್ (ನಾ). ಹಿಂದೆ ಕಂದಾಯವನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅಧಿ ಕಾರಿಯ ಭತ್ಯೆ: ದೇಶಾಯಿಗೂ ದೇಶಮುಖನಿಗೂ ಹಣ ವಸೂಲ್ಮಾಡುವುದ ಕ್ಕಾಗಿ ನಾನ್‌ಕಾರ್ ಎಂಬ ಭತ್ಯವೂ . . . ಸಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು (ಪಾಳೆಗಾ. ೧೨). [←ಪಾರ. ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಾನ್ಕಾರ್]

ನಾನ್ನುಡಿ 'ನಾಟ್ನುಡಿ' ನೋ.

ನಾನ್ಪರ್ವರಿಶ್ (ನಾ). ೧. ಸರ್ಕಾರದವರು ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ಮಕ್ಕಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ಭತ್ಯೆ: (ಮೈಗೆಜ. IV, ೬೮೦). ೨. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ಯೋಧನ ಹೆಂಡತಿಗೆ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ಹಣ. [←ಪಾರ. ನಾನ್‌ಪರ್ವರಿಶ್; ಮರಾ. ನಾನ್‌ಪರ್ವೇಶೀ, ನಾನ್‌ಪರ್‌ವರ್ಷೀ]

ನಾನ್ನ 'ನಾನ್₁' ಪರಾ.

ನಾನ್ಯಥಾ (ಅ). ಬದಲಾವಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಸಮುಚ್ಚಯ: ನಾನ್ಯಥಾ ಮುನಿಭಾಷಿತಮೆಂಬೀ ವಾಕ್ಯಮುದೇಂ ಪುಸಿಯಕ್ಕುಮೇ (ಪಂಚತಂ. ೨೫೭-೧೯). [ಸಂ.]

ನಾಪತ್ತೆ (ನಾ). ಕಾಣೆಯಾಗುವುದು; ಕಳೆದುಹೋಗಿ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲು ಆಗದಿರುವುದು: ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ ನುಡಿದು ಹೋದರಯ್ಯ ಇವರು ಪ್ರಳಯದ ಭವಿಷ್ಯ! ಹೋದರೋ? ಇವರು ನಾಪತ್ತೆ (ನಲಮು. ೦೪-೨೪); ರಾಜಕುಮಾರನನ್ನು ಗುಪ್ತವಾಗಿ ಕೊಲ್ಲಿಸಿ, ಅವನು ಎಲ್ಲಿಯೋ ನಾಪತ್ತೆ ಯಾಗಿರುವ ಸುದ್ದಿ ಹುಟ್ಟಿಸಿದನು (ಪ್ರಪಾಇ. II, ೩೯೨). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಾಪತಾ]

ನಾಪಾಸು, ನಪಾಸು (ನಾ). ತೇರ್ಗಡೆಯಾಗದಿರುವುದು; ಅನುತ್ತೀರ್ಣತೆ: ಏ ಕೃಷ್ಣಾ . . . ಪರೀಕ್ಷಾ ನಾಪಾಸಾದಿ, ಮನ್ಯಾಗ ಕಚಾತು ರಿಣಗೂಳು ತಿಂತೀದಿ (ಅಸ್ಪೃಶಂ. ೦೪೮). **ನಪಾಸು:** ಮಗನು ಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನಪಾಸಾದರೆ . . . ಗಂಡನೆಂಬ ಸಾಧುಪ್ರಾಣಿಯು ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನಲ್ಲದೆ ಬೇರಾರನ್ನು ಹೊಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯ? (ಹುಚ್ಚುಹು. ೦೪). [←ಹಿಂ. ಮರಾ. ನಾಪಾಸ್]

ನಾಪಿಕ (ನಾ). ಬೆಳೆ ಹಾಳಾಗುವುದು; ಫಲವಿಲ್ಲದಾಗುವುದು. [←ಮರಾ. ನಾಪೀಕ]

ನಾಪಿತ (ನಾ). ಕ್ಷೌರ ಮಾಡುವವನು; ನಾಯಿಂದ; ಹಜಾಮ: "ಕ್ಷುರಿ ಮುಂಡಿ ನಾಪಿತಂ" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೬-೪೪); "ಕ್ಷುರೀ, ಮುಂಡೀ, ದಿವಾ ಕೀರ್ತಿಃ, ನಾಪಿತಃ, ಅಂತಾವಸಾಯೀ–ಇ ನಾಯಿಂದರವನ ಹೆಸರು" (ಸಿದ್ಧಾಂತಿ. ೩೦೦); ಬಿಸುಟು ಕಳೆವುದು ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರವನುಸುರದಾಚಾರಿಯನ . . . ನಾಪಿತನಿಂತೆಱುವರನು (ಕುಮಾವ್ಯಾ. ೩-೪೬); ನಾಪಿತನನ್ನು ಕರೆಸಿ ದೀಕ್ಷಾವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು (ಕಥಾವಿ. II, ೨೦೪); ನಾಪಿತ ನಾಗಪ್ಪನ ಮನೆಯ ಮಿಣುಕುದೀವಿಗೆಯ ಬೆಳಕು ಕಾಲಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತು (ಕನಕ. ೬೩); ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಿತೃಗಳು ಕೂಡ ನಾಪಿತನ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಲ್ಲದವರ ಕೈಯಿಂದ ಪಿಂಡ ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ (ಜೀಕನ್ನ. ೭೧). [ಸಂ.]

ನಾಪಿತಾನಿ (ನಾ). ಹಜಾಮನ ಮಗ ಅಥವಾ ಮಗಳು: ಸುಂದರಿಯು ತನ್ನ ದೋಣಿಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಕಾಲಿಗೆ ಅಲತಿಗೆಬಣ್ಣ ಬಳಿಯುವ ನಾಪಿತಾನಿಯ ವೇಷ ಧರಿಸಿ ಕೈಮಲಿನಿಯಿದ್ದ ದೋಣಿಗೆ ಬಂದಳು (ಬಂಕಿಮ. ೧೯೩). [<ಸಂ. ನಾಪಿತಾಯನಿ, ನಾಪಿತಾಯನೀ]

ನಾಪಿತಿ (ನಾ). ೧. ಹಜಾಮನ ಹೆಂಡತಿ. ೨. ಹಜಾಮಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಹೆಂಗಸು: (ನಿ). [ಸಂ. ನಾಪಿತೀ]

ನಾಪಿತೆ (ನಾ).=ನಾಪಿತಿ ೨: ಕುಲಟೆಯರೊಳ್ ಕೋಟಲೆಯರೊಳಸದೃಶ ಕುಲದವರೊಳ್ ನಾಪಿತೆಯರೊಳ್ . . . ಸಲೆ ನುಡಿಯದಲುತ್ತಮಚರಿತೆ (ಆನವ. ೦೦-೭೦); ನರ್ತಕಿಯು ನಾಪಿತೆಯ ವರ್ಣವಿಕ್ರಯಿಯು ಪ್ರವರ್ತಕಿಯ ದಾಸಿಯ . . . ಇನಿಬರೊಡನಾಡಿದೊಡೆ ಬಾಲೆಯರ್ಗವೆ ದುರಾಚಾರಮಂ ಕಲಿವರು (ಕ್ಷಮಿಭಾ. ೫-೫೮). [ಸಂ. ನಾಪಿತಾ]

ನಾಬತ್ತು 'ನವಾತು' ನೋ.

ನಾಬಾಯ್ (ನಾ). ನಾಲೆಯ ಬಾಯಿ (?): ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೃತ್ತಿಯ ಸೂದ್ರ ನಾಳಲು ವರ್ಷಂಪ್ರತಿ ವೀಸಕೆ ಮೂರು ಪಣವಿನ ತೆಱೆಯ ನಾಬಾಯಾಗೆ ೫೨ ಗದ್ಯಾಣ (ಸೌಇಇ. IX-1, ೦೩೨-೨೩; 1068). [<ನಾಲ್₁ ? + ಬಾಯ್]

ನಾಭಸ (ಗು). ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ; ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ: ತೀಡಿತ್ತಿರದೆ ಮಂದಿತವಿಶ್ವಂ ನಾಭಸಂ ಮಾತರಿಶ್ವಂ (ಚಂದ್ರಪ್ರ. ೪-೩೦). [ಸಂ.]

ನಾಭಸಯೋಗ (ನಾ). [ಜ್ಯೋತಿ] ಜಾತಕದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟರೀತಿಯ ಗ್ರಹಗಳ ಇರುವಿಕೆ,-ಸ್ಥಿತಿ: ಆಕೃತಿಯೋಗ ಗಳು ೨೦ ಸಂಖ್ಯಾಯೋಗಗಳು ೭ ಆಶ್ರಯಯೋಗಗಳು ೩ ದಲಯೋಗಗಳು ೨; ಒಟ್ಟು ಈ ನಾಲ್ಕುಯೋಗಗಳ ಮೊತ್ತ ೩೨. ಈ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ನಾಭಸಯೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು . . . ನಾಭಸಯೋಗದ ಫಲಗಳು ಇತರ ಯೋಗಗಳಂತೆ ಯೋಗಪ್ರದಗ್ರಹಗಳ ದಶಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಫಲಿಸದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಫಲಿಸುತ್ತವೆ (ಜಾತಕ. ೦೩-೦ ಟೀಕೆ). ₽ ಯವನರು ಹೇಳಿರುವ ಸಾವಿರದ ಎಂಟುನೂರು ನಾಭಸ ಯೋಗಗಳನ್ನು ವರಾಹಮಿಹಿರರು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ:–ರಜ್ಜುಯೋಗ–ಚರರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಏಳು ಗ್ರಹಗಳಿರು ವುದು. ಇದರಿಂದ ಜಾತಕನು ಪರರಲ್ಲಿ ಅಸಹನೆ, ದಾರಿ ನಡೆಯುವು ದರಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟ ಮತ್ತು ದೇಶಾಂತರವಾಸದಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನಾಗು ತ್ತಾನೆ. ಮುಸಲಯೋಗ–ಸ್ಥಿರರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಏಳು ಗ್ರಹಗಳೂ ಇದ್ದು ಜಾತಕನು ಧನಿಕ ಹಾಗೂ ಮಾನಿಷ್ಠನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಳಯೋಗ– ದ್ವಿಸ್ವಭಾವರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ಇದ್ದು ಜಾತಕನು ಶ್ರೀಮಂತ, ಸುಖಿ ಹಾಗೂ ಅಂಗಹೀನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಗದಾ

ಯೋಗ-ಆಸನ್ನ. ಕೇಂದ್ರಗಳೆರಡರಲ್ಲಿ ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ಇದ್ದು ಜಾತಕನು ಧನವಂತ ಮತ್ತು ಯಾಗಶೀಲನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶಕಟ ಯೋಗ-ಇದರಲ್ಲಿ ಲಗ್ನ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಏಳುಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಸಂಸಾರಿ ಹಾಗೂ ರೋಗಿಷ್ಠನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶೃಂಗಾಟಕಯೋಗ-ಲಗ್ನ, ಪಂಚಮ, ನವಮರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಳು ಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಸುಖಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಹಗಯೋಗ-ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ದಶಮ ಚತುರ್ಥ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಸೇವಕ, ಸ್ವೇಚ್ಛಾಚಾರಿ ಹಾಗು ಜಗಳಗಂಟಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಲ ಯೋಗ-ಲಗ್ನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಏಳುಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ವ್ಯವಸಾಯವೃತ್ತಿಯವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಚಕ್ರಯೋಗ-೧,೩,೫,೭,೯ ಮತ್ತು ೧೧-ಈ ೬ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಏಳುಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ರಾಜಪೂಜ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸಮುದ್ರಯೋಗ-೨,೪,೬,೮, ೧೦ ಮತ್ತು ೧೨ ನೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಏಳುಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ರಾಜಸಮಾನನೂ ಭೋಗಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಗೋಳ-ಏಳು ಗ್ರಹಗಳೂ ಒಂದೇ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತಕನು ಬಡವ ಹಾಗು ಮೂರ್ಖನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಯುಗ-ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ಎರಡು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತಕನು ಅವಿದ್ಯಾವಂತ ಮತ್ತು ಬಡವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶೂಲ-ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ಮೂರು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ದರಿದ್ರ, ಗುಣವಂತ ಮತ್ತು ಶೂರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಕೇದಾರ-ಏಳು ಗ್ರಹಗಳು ನಾಲ್ಕು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಜನೋಪಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪಾಶ-ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ಐದು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಬೇಸಾಯಗಾರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ದಾಮ-ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ಆರು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಧನಿಕನೂ ಸ್ನೇಹಪರನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಲ್ಲಕಿ-ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ಏಳುರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಸಂಗೀತಗಾರನೂ ನರ್ತಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಜ್ರ-ಲಗ್ನ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶುಭಗ್ರಹಗಳೂ ಚತುರ್ಥ ಮತ್ತು ದಶಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಪಗ್ರಹಗಳೂ ಇದ್ದು ಜಾತಕನು ತನ್ನ ಶೈಶವ ಮತ್ತು ಮುದಿತನದಲ್ಲಿ ಸುಖಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಯವ-ಲಗ್ನ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಪಗ್ರಹಗಳೂ ಚತುರ್ಥ ಮತ್ತು ದಶಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶುಭಗ್ರಹಗಳೂ ಇದ್ದು ಜಾತಕನು ಯೌವನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸುಖಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಮಲ-ಏಳುಗ್ರಹಗಳೂ ನಾಲ್ಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಧನಿಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಾಪೀ-ನಾಲ್ಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಗ್ರಹವೂ ಇಲ್ಲದೆ ನಾಲ್ಕು ಪಣಪರಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ಆಪೋಕ್ಲಿಮ ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಹಗಳೂ ಇದ್ದು ಜಾತಕನು ಅಲ್ಪಸುಖಿ ಮತ್ತು ಲೋಭಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಯೂಪ-ಎಲ್ಲ ಗ್ರಹಗಳೂ ಲಗ್ನದಿಂದ ನಾಲ್ಕುಸ್ಥಾನಗಳೊಳಗೆ ಇದ್ದು ಜಾತಕನು ದಾನಿಯೂ ಉದಾರಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಷು-ಎಲ್ಲ ಗ್ರಹಗಳೂ ೪,೫,೬,೭ ನೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಕೊಲೆಗಾರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶಕ್ತಿ-ಎಲ್ಲ ಗ್ರಹಗಳೂ ೭,೮,೯, ಮತ್ತು ೧೦ ನೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಧನಹೀನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ದಂಡ-ಎಲ್ಲ ಗ್ರಹಗಳೂ ೧೦, ೧೧, ೧೨ ಮತ್ತು ೧೩ ನೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಬಂಧುಮಿತ್ರರಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ನೌ-ಲಗ್ನದಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ಏಳುರಾಶಿಗಳಲ್ಲೂ ಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಕೀರ್ತಿವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಕೂಟ-ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಹತ್ತರವರೆಗೂ ಎಂದರೆ ಏಳು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲೂ ಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಅನೃತವಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಛತ್ರ-ಏಳನೆಯ ರಾಶಿಯಿಂದ ಲಗ್ನದವರೆಗಿರುವ ಏಳುರಾಶಿಗಳಲ್ಲೂ ಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಸ್ವಜನಪ್ರಿಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಚಾಪ-ಹತ್ತನೆಯ ರಾಶಿಯಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ರಾಶಿಯವರೆಗಿರುವ ಏಳುರಾಶಿಗಳಲ್ಲೂ ಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ಪ-ಮೂರು ಪಾಪ ಗ್ರಹಗಳು ಮೂರು ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಅಸುಖಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಾಲಾ-ಮೂರು ಶುಭಗ್ರಹಗಳು ಮೂರು ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಸುಖಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅರ್ಧಚಂದ್ರ-ಲಗ್ನಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಏಳುಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಮೂರರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಏಳು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಏಳುಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು ಜಾತಕನು ಸರ್ವಪ್ರಿಯ, ಸುಂದರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. [ನಾಭಸ + ಯೋಗ]

ನಾಭಿ (ನಾ). ೧. ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ಕುಳಿ, -ಹಳ್ಳ; ಹೊಕ್ಕುಳು: "ನಾಭಿ ಪೊಕ್ಕುಳೆಂದಱಿವುದು" (ವಸ್ತುಕೋ. ೬೮-೬); "ಪೊಕ್ಕುಳು ನಾಭಿಯಕ್ಕು" (ಮಂಗರಾ. ೯೭-೧೩); ಆಗಳಾ ಮದಗಜಾಂಕುಶದಿಂದೆ ಪೆರ್ಚಿಸಿ ನಾಭಿಯು (ಶಂಕಭಾ. ೦-೪೩); ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ವಾಯು ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವು (ಬಸವ. ೫೩೬); ನಯನಾಂಬುರುಹದಲಿ ರವಿ ನಾಭಿಯಲಭವ ವರಭುಜಾಗ್ರದೊಳವಿಳ ದಿಗುಪಾಲಕರು ರಂಜಿಸಿತು (ಕುಮಾ.ಅ. ೯-೫೦); ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರವದನೆಯ ನಾಭಿಸರಸಿಯೊಂದಮಲತ್ವ ಕುಳಿಯಲ್ಲಿವಂದೆಸೆದಳಾ ಚೆಲ್ವ ಪೆಣ್ಣು (ಭಾವಜಂ. ೩-೪೫); ಕಲಕೀರವಾಣಿ ... ಪೊಸಜವ್ವನದ ಸುಳಿನಾಭಿಯಿಂದೆಸೆವ ಬಡಬಾಸೆ (ಶ್ರಾಧರಾ. ೩-೨೬). ೨. ಮಧ್ಯಭಾಗ; ಕೇಂದ್ರ: ಜಳನಿಧಿಯನೆ ಪೋಲ್ವ ಶರಣಾಗತಜಳನಿಧಿಯ ನಿಮ್ನನಾಭಿ ಚೆಲ್ವಿಂಗೆ ತಾನೆ ನಾಭಿಯಾದಂದು (ಪಂಪಭಾ. ೨-೩೯ ವ); ಖಚರಲೋಕಕ್ಕೆ ನಾಭಿಯಾಗಿರ್ದುದು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ರಾಜಧಾನಿ ಶಿವಮಂದಿರಪುರಂ (ಶಾಂತಿಪು. ೩-೨ ವ); ಓರ್ವ ತೇಜಸ್ವಿ ಋಷಿ ಧ್ಯಾನಸ್ಥನಾಗಿರ್ದನಾ ಗಿರಿತರಂಗಿಣಿಯು ನಾಭಿಯಿಂದುದ್ಭವಿಸಿದಂತಿರ್ದರೆಯ ಶಿರದಿ (ಶ್ರೀರಾಮಾ. ೧೩೩-೨೦೫). ೩. ಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯಭಾಗ; ಗುಂಬ; ತುಂಬು: "ನಾಭಿಃ, ಪಿಂಡಿಕಾ - ಈ ೨ ತುಂಬು" (ಹಲಾಯು. ೬೩-೨೯೩); ಅನಂತ್ಯವೀ ಜಗಚ್ಚಕ್ರನಾಭಿಕ್ರಮತೆ ತಾನೊಂದೆ ಸತ್ತ್ವವದು (ಮುಂಡುಕ. ೧೩೬). ೪. ಮಧ್ಯಬಿಂದು: "ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಕ್ರರೇಖೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರುವ ಬಿಂದುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಬಿಂದುವಿನಿಂದ ಇರುವ ದೂರಗಳು ಒಂದು ಗೊತ್ತಾದ ರೇಖಾಂಕಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವಾಗಿರುವುವೋ ಆ ಬಿಂದು; ನಾಭಿ" (Focus. ಇಂಕನಿ); ಸೂರ್ಯನು ಈ ಪಥದ ಒಂದು ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ (Focus) ಇರುತ್ತಾನೆ (ಶಿಲ್ಪಸಾ. ೧೦೦). ೫. ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಷವೃಕ್ಷ: "ವತ್ಸನಾಭಃ-ನಾಭಿ, ಜಾತಿಹಗಿನು" (೬ಷಧಿ. ೧೯೮); ನಾಭಿಯನ್ನು ಕಿಚುಕಸಾಲೆಯ ರಸದಲ್ಲಿ ಮರ್ದಿಸಿ ... ನಸ್ಯವಂ ಮಾಡಲು ಸರ್ವಾಂಗಜ್ವರ ಹರ (ವಿವ್ಯವಿ. ೦೯೩); ಅಂಕೋಲೆರಸದಲ್ಲಿ ಚೆಂಗಲ್ವಕೋಷ್ಟ, ನಾಭಿ ಸಹ ತೇದು ಮೈಗೆ ಲೇಪಿಸೆ ಸಕಲ ಸನ್ನಿಪಾತ ಹರ (ಚಿಕವ್ಯ. ೦೮೧). ೬. ಬಹಳ ಸಮೀಪದ ಸಂಬಂಧ; ಹತ್ತಿರದ ದಾಯಾದಿತನ; ಏಳು ತಲೆಯ ಒಳಗೇ ಇರುವ ದಾಯಾದತ್ವ. ೭. ಸಾರ್ವಭೌಮ. ೮. ಕ್ಷತ್ರಿಯ. ೯. ಕಸ್ತೂರಿ; ಮೃಗನಾಭಿ. ೧೦. [ಜೈನ] ಆದಿತೀರ್ಥಂಕರನ ತಂದೆ: "ನಾಭಿಃ-ಪೊಕ್ಕುಳುಂ, ವತ್ಸನಾಭಿಯುಂ, ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಹಂತನ ತಂದೆಯುಂ" (ಕಾಶಕ್ಕ. ೧೩೨); ಸುಕದ ಕಣಿಯೆನಿಸಿ ಮಾಪುಟ್ಟಕೋಟಿ ಪರಮಾಯು ನಾಭಿನಾಮಮುಮಾಯ್ತು (ಆದಿಪು. ೬-೬೬). ೧೧. [ನಾಟ್ಯ] ಹಸ್ತಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು: ಪಾರ್ಶ್ವದ್ವಯ ... ನಾಭಿ,ಕಟಿಶಿರ, ಊರುದ್ವಂದ್ವ - ಈ ಹದಿಮೂಱು ಹಸ್ತಕ್ಷೇತ್ರಂಗಳ್ (ಚಾಮರಂ. ೪-೧೫ ವ). [ಸಂ.]

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಉದಾರ ಧನಸಹಾಯದಿಂದ ಕನ್ನಡಿಗರ ಬಹುದಿನಗಳ ಬೇಡಿಕೆಯಾಗಿದ್ದ ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟಿನ ಎಂಟು ಸಂಪುಟಗಳು ಈಗ ಪುನರ್ಮುದ್ರಣಗೊಂಡು ನಿಮ್ಮ ಕೈಸೇರುತ್ತಿವೆ.

ಸಮಸ್ತ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಈ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಲು ನೆರವು ನೀಡಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರವನ್ನು ನಾನು ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಡಾ. ನಲ್ಲೂರು ಪ್ರಸಾದ್ ಆರ್. ಕೆ.
ಅಧ್ಯಕ್ಷರು
ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು